ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

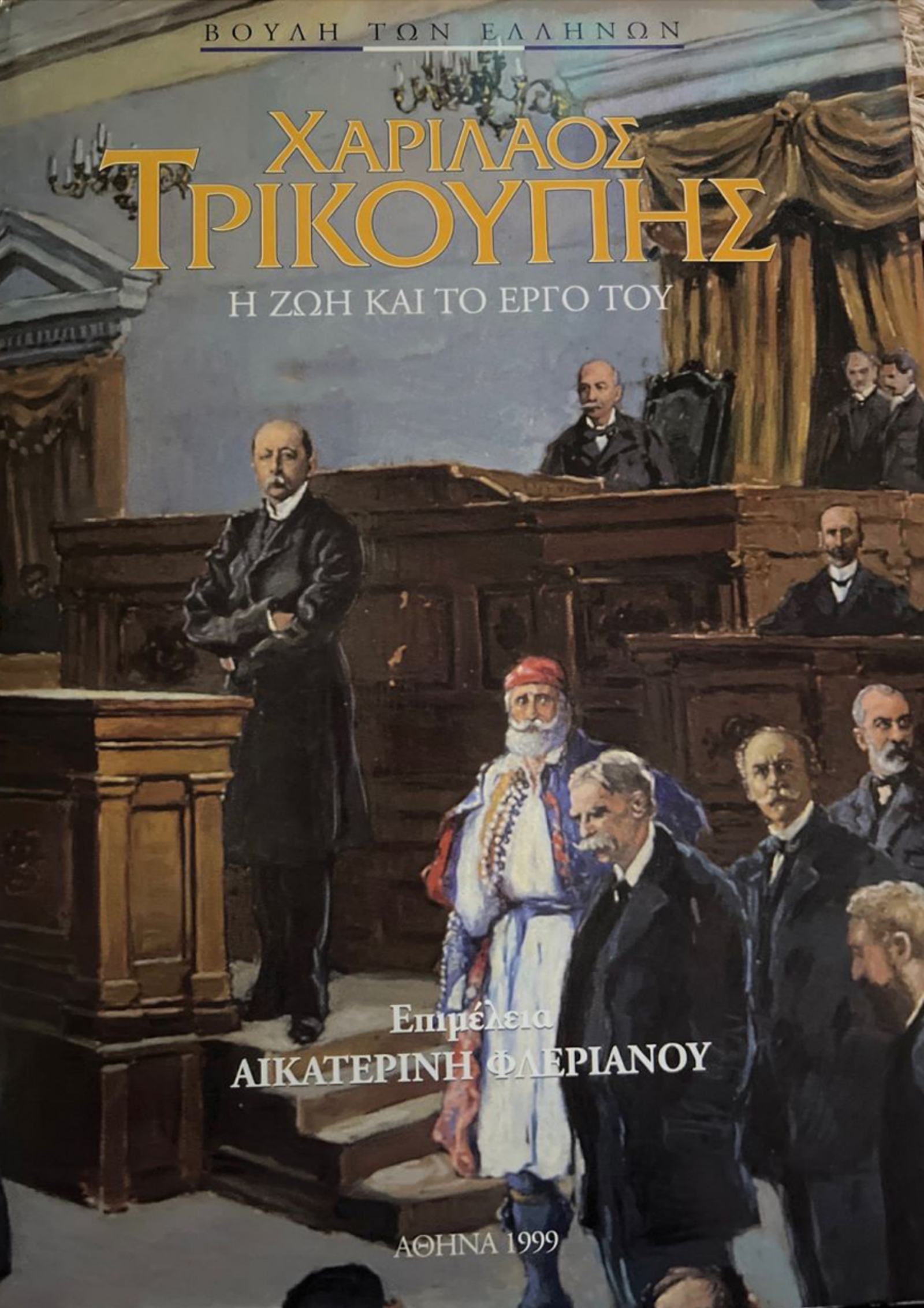

Επιμέλεια
ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΦΛΕΡΙΑΝΟΥ

ΑΘΗΝΑ 1999

ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Χαρίλαος Τρικούπης

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΦΛΕΡΙΑΝΟΥ

ΑΘΗΝΑ 1999

© Βουλη των Ελληνων

Isbn: 960-560-027-7

Πρωτη εκδοση
Νοέμβριος 1999

Συλλογη στοιχειων και εικονων - συνταξη χρονολογιου
εισαγωγικα σημειωματα - βιογραφικα - βιβλιογραφια
Αικατερίνη Φλεριανού

Τυπογραφικη Επιμελεια
Εκδόσεις Τροχαλια - *Γ. Τρουφάκος & Σια Ε.Ε.*

Εκδοτικη Επιμελεια
Γρηγόρης Τρουφάκος - Γιώργος Τσίπης

Εξωφυλλο
Αλέξης Κουβαριτάκης

Φωτογραφισεις
Κώστας Μανώλης

Στοιχειοθεσια
Μαρία Παπασωτηροπούλου - Αντωνία Μανδαλά
Στέλλα Χριστομόγλου - Σοφία Παπασωτηροπούλου

Διορθωση
Ασπασία Σταματοπούλου - Ελευθέριος Βλέτσης - Φίλιππος Σκανδαλίδης

Ευρετηριαση κειμενων
Μαίρη Μπελτζινίτη - Μαρία Παπασωτηροπούλου

Διαχωρισμοι
Εκδόσεις Τροχαλια - *Τάκης Αναγνώστου*

Σελιδοποιηση
Μαίρη Μπελτζινίτη

Φιλμ-Μονταζ
Εκδόσεις Τροχαλια

Εκτυπωση
Λιθοπριντ - *Ι. Σκουριάς Ε.Π.Ε.*

Βιβλιοδεσια
Β. Κυπραίος - Ι. Τσιάκα Ο.Ε.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΧΑΡ. ΤΡΙΚΟΥΠΗ – ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ 29

Ο ΑΓΩΝΑΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΘΕΣΜΟΥΣ

Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΔΕΔΗΛΩΜΕΝΗΣ 121
– Τίς πταίει; Άρθρο του Χαρ. Τρικούπη 121
– Παρελθὸν καὶ ἐνεστώς. Άρθρο του Χαρ. Τρικούπη 127
– Η επιστολή προς τον εισαγγελέα 131
• «Ἐξαίρονται ἐν τῷ ἄρθρῳ ἡ ἰσχὺς καὶ αἱ ἀρεταὶ τῆς κοινῆς γνώμης». Η κατάθεση του Χαρ. Τρικούπη στον ανακριτή 132
• Η ιστορική προκήρυξη προς τον ελληνικό λαό 135
• «Ἀγρύπνως θὰ ἐπιτηρῶμεν τὰς ἐνεργείας τῶν ἀρχῶν». Εγκύκλιος προς νομάρχες και επάρχους 135
• Η καθιέρωση της αρχής της δεδηλωμένης. Ο λόγος του Θρόνου του Γεωργίου Α΄ στη Βουλή 137
• Περί ευθύνης υπουργών. Οι θέσεις του Χαρ. Τρικούπη 140
• «Ἡ Βουλὴ εἶναι σῶμα κυρίαρχον». Αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη 164
• «Συνδρομὴ εἰς τὸν ὑπὲρ τῶν θεσμῶν ἀγῶνα». Άρθρο του Χαρ. Τρικούπη 166
• «Πολίτευμα ἄνευ κοινοβουλευτικῶν κομμάτων διατελεῖ ἐν ἀναρχίᾳ». Άρθρο του Χαρ. Τρικούπη 168
• «Εἰργάσθη ὑπὲρ τῶν φιλελευθέρων τοῦ Ἔθνους θεσμῶν». Επικήδειος λόγος του Χαρ. Τρικούπη στον Επαμεινώνδα Δεληγεώργη 169
• «Προεμάχησεν ὑπὲρ παγιώσεως τοῦ φιλελευθέρου πολιτεύματος». Επιτάφιος λόγος του Χαρ. Τρικούπη στον Αλέξανδρο Κουμουνδούρο 173
• Περί προσόντων των δημοσίων υπαλλήλων. Αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη 175

ΑΝΑΒΑΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ 178
• Καθιέρωση ευρείας εκλογικής περιφέρειας — Περιορισμός του αριθμού των βουλευτών — Εκλογικός νόμος .. 178
• «Τὸ κόμμα Τρικούπη ἔχει ἕνα ἀρχηγόν, μίαν ἀποστολὴν καὶ ἓν πρόγραμμα». Άρθρο του Αγησίλαου Γιαννόπουλου Ηπειρώτη 183

ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΕΝΩΣΗ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ 193
• Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης καὶ ἡ Ἕνωσις τῆς Ἑπτανήσου. Απόσπασμα βιβλίου του Σ.Θ. Λάσκαρι 193

- Η παραχώρηση των Ιονίων Νήσων. Απόσπασμα βιβλίου του Περ. Μαζαράκη 219
- «Τὴν συνθήκην θὰ σεβασθῶμεν ὅλοι». Αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη στην Εθνοσυνέλευση 220
- Ο Χαρίλαος Τρικούπης για τη Συνθήκη της Ένωσης. Αγόρευση στη Βουλή 222

ΚΡΗΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ 226
- Διακοίνωση του Χαρ. Τρικούπη προς τους πρεσβευτές. Απόσπασμα βιβλίου του Γ. Τσοκόπουλου 228
- «Ὁλόκληρον τὸ ζήτημα τοῦ Ἑλληνισμοῦ παρίσταται ἐνώπιον ἡμῶν». Αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη 229
- Σχόλια του Τύπου 239
- «Μόνον τὴν ἀντιπολίτευσιν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ πείσῃ». Άρθρο της εφ. *Νέα Εφημερίς* 240
- Τρικούπης-Κρήτη. Ποίημα του Δημητρίου Κόκκου 241
- Ο χειρισμός του Κρητικού Ζητήματος. Απόσπασμα βιβλίου του Γ. Τσοκόπουλου 241

ΠΡΟΣΑΡΤΗΣΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ - ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΟΥ ΒΕΡΟΛΙΝΟΥ 243
- «Μεμφόμεθα τῆς κυβερνήσεως ὅτι δὲν ἐνήργησε». Αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη 244
- «Θέλωμεν εἶσθαι εἰς θέσιν ἵνα προκαλέσωμεν ἡμεῖς τὴν λύσιν». Αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη 264
- «Ἡ ἀντίστασις τῆς Ἑλλάδος». Άρθρο του Χαρ. Τρικούπη 269
- Ὁ Τρικούπης καὶ ἡ Θεσσαλία. Άρθρο του Βασ. Σ. Μαρκεζίνη 270

ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ 274
- Συνθήκη του Φεσλάου 274
- «Ἡ ἑλληνοσερβικὴ συνθήκη εἶναι τὸ ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τῆς πολιτικῆς μας». Δοκίμιον του υπομνήματος του Χαρ. Τρικούπη προς τον Γεώργιο Α΄ 275

ΖΗΤΗΜΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΡΩΜΥΛΙΑΣ 277
- «Δυστυχῶς βλέπομεν τὰ πράγματα ἀπελπιστικά». Αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη 277

ΒΑΛΚΑΝΙΑ ΚΑΙ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ 285
- «Ἀφεύκτως θὰ συμβῇ ὁ μέγας πόλεμος». Συνέντευξη του Χαρ. Τρικούπη στην εφημερίδα *Manchester Guardian* .. 285

ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ 287
- «Σέρβοι καὶ Ἕλληνες νὰ βαδίζωμεν παραπλεύρως ἀλλήλων». Λόγος του Χαρ. Τρικούπη στην «Εταιρία του Αγίου Σάββα» στο Βελιγράδι 287

ΕΘΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ 289
- Ανατολικό Ζήτημα. «Ἡ Εὐρώπη ἐπιλαμβάνεται μόνον τῶν ζητημάτων, ἅτινα ἐπιβάλλει αὐτῇ ἡ ἀνάγκη». Άρθρο του Χαρ. Τρικούπη 289
- Πολιτική για τον Ελληνισμό. Οι Έλληνες του Λονδίνου τιμούν τον Χαρ. Τρικούπη. Ομιλία του Χαρ. Τρικούπη στο Λονδίνο σε συνεστίαση της ελληνικής κοινότητας – Προσφωνήσεις 291
- Ἡ πολιτικὴ τῆς ἑνότητος. Άρθρο του Γ.Ξ. Καραπαναγιώτου 296

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

- «Τὸ Ἔθνος εἶναι ἄξιον τῶν μέτρων τούτων». Αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη 303

- «Οὐδέποτε γοητεύει, πάντοτε, ὅμως, καταπλήττει». Άρθρο της εφ. *Μη Χάνεσαι* 331
- Προϋπολογισμός του 1884 με περίσσευμα. Αγόρευση-εισήγηση του Χαρ. Τρικούπη 331
- «Ἡ ὅλη συνεδρίασις ἀνήκει εἰς τὸν κ. Τρικούπην». Άρθρο της εφ. *Ακρόπολις* 337
- «Ἦτο ἡ Ἑλλὰς τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος». Άρθρο της εφ. *Ακρόπολις* 338
- «Κατήγαγεν θρίαμβον». Άρθρο της εφ. *Νέα Ημέρα* 339
- «Ἡ Ἑλλὰς θέλει νὰ ζήσῃ καὶ θὰ ζήσῃ». Αγόρευση-εισήγηση του Χαρ. Τρικούπη στον προϋπολογισμό του 1885 . 340
- «Ἦτο πλήρης καὶ τελεία οἰκονομολογικὴ μελέτη». Άρθρα των εφ. *Αιών, Ακρόπολις, Σφαίρα, Παλιγγενεσία* ... 369
- Επανέρχεται ο προϋπολογισμός του 1885. Αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη 371
- «Θὰ διστάσῃ ἡ Ἑλλὰς νὰ παρασκευασθῇ πρὸς νέους ἀγῶνας;». Αγόρευση-εισήγηση του Χαρ. Τρικούπη στον προϋπολογισμό του 1887 396
- Τα οικονομικά της Ελλάδος. Απόσπασμα βιβλίου του Ch. Cheston 414
- Προϋπολογισμός 1888. Αγόρευση-εισήγηση του Χαρ. Τρικούπη 422
- Αυτός και εκείνοι. Άρθρο του Βλ. Γαβριηλίδη 440
- «Νὰ δώσωμεν ὤθησιν εἰς τὰς δυνάμεις τὰς παραγωγικὰς τῆς χώρας». Αγόρευση-εισήγηση του Χαρ. Τρικούπη στον προϋπολογισμό του 1889 443
- «Τὸ ἔθνος ἔσχε τὸ σθένος νὰ κατανικήσῃ πάσας τὰς δυσχερείας». Αγόρευση-εισήγηση του Χαρ. Τρικούπη στον προϋπολογισμό του 1890 449
- «Ἡ ψῆφος ἡμῶν εἶναι ψῆφος ὑπὲρ τῆς προκατόχου κυβερνήσεως». Αγόρευση-εισήγηση του Χαρ. Τρικούπη στον προϋπολογισμό του 1891 454
- «Ἄβυσσος χωρίζει τὴν δρᾶσιν τοῦ κ. Τρικούπη ἐκ τῆς δράσεως τοῦ κ. Δηλιγιάννη». Άρθρο της εφ. *Ακρόπολις* 458
- «Καὶ ἡμεῖς νὰ μετάσχωμεν τῶν ὠφελημάτων τῆς εὐρωπαϊκῆς συναδελφότητας». Αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη για την οικονομία 460
- «Ἡ Ἑλλὰς πρέπει ταχεῖ βήματι νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ὕψος τῶν ἄλλων συγχρόνων ἐθνῶν». Αγόρευση-εισήγηση του Χαρ. Τρικούπη στον προϋπολογισμό του 1893 467
- Πώς φθάσαμε στην πτώχευση. Αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη 475

Η ΜΑΧΗ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥΣ ΧΡΕΟΥΣ

- Το νομοσχέδιο της "πτωχεύσεως". 490
- Η αγόρευση του πρωθυπουργού Χαρ. Τρικούπη 491
- Η απάντηση-επίθεση από τον Θ. Δηλιγιάννη 500
- Η αντιμετώπιση του δημοσίου χρέους. Αγόρευση-εισήγηση του Χαρ. Τρικούπη στον προϋπολογισμό του 1894 504
- «Πρέπει νὰ παγιώσωμεν τὴν πίστιν τῆς χώρας». Αγόρευση - εισήγηση του Χαρ. Τρικούπη στον προϋπολογισμό του 1895 510
- Τὰ δύο σχέδια τοῦ συμβιβασμοῦ. Τὸ πρώην καὶ τὸ νῦν. Άρθρο της εφ. *Το Άστυ* 514
- Ἡ ἱστορία τῆς ἐπιβολῆς τοῦ οἰκονομικοῦ ἐλέγχου. Άρθρο του Στ. Στεφάνου 517

ΟΙ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΧΑΡΙΛΑΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ

- «Ἡ νέα κυβέρνησις θέλει φέρει μεταβολὴν συστήματος». Αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη 535
- «Ἐφέραμεν αὐτὰς ἐκείνας τὰς προτάσεις τὰς ὁποίας ἐπηγγέλθημεν». Αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη 539
- «Εἶναι πολιτικὴ ἀγνώμων, ὀλεθρία καὶ ἔνοχος». Άρθρο της εφ. *Πρωία* 546
- «Ἀνόρθωσιν τοῦ νόμου ζητεῖ ἡ κοινωνία». Αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη 547

- Χαρίλαος Τρικούπης καί Θεόδωρος Δηλιγιάννης. Άρθρο του Βλ. Γαβριηλίδη 550
- «Οὐδεὶς περιεβλήθη τοσαύτην παρὰ τοῦ Ἔθνους ἐμπιστοσύνην». Άρθρο του Ν. Παπαλεξανδρή 553
- Ἡ ἥττα. Άρθρο του Βλ. Γαβριηλίδη(;) 558
- «Ἡ θέλησις τοῦ λαοῦ εἶναι σεβαστὴ διὰ πάντας». Άρθρο του Χαρ. Τρικούπη 559
- «Μετὰ τῆς αὐτῆς εὐλαβείας καὶ εἰς τὴν ἀντιπολίτευσιν». Σχόλιο της εφ. *Ακρόπολις* 561
- Η πρώτη δημιουργική διακυβέρνηση 3 Μαρτίου 1882 - 7 Απριλίου 1885. Απόσπασμα βιβλίου του Π. Μαζαράκη 562
- Εἰς Χαρίλαον Τρικούπην. Ποίημα του Αχ. Παράσχου 564
- «Τὰ πάντα ἐν αὐτῷ εἰσὶ μεγάλα». Άρθρο του Timeson (= Ευστ. Χρονόπουλου) 566
- «Ἡ ἔλευσις εἰς τὰ πράγματα τοῦ κ. Τρικούπη ἐξέπληξε τὴν Εὐρώπην». Άρθρο της εφ. *The Times* 572
- Αἱ προνομίαι. Άρθρο του Γ. Φιλάρετου 575
- Ὁ μέγας ὑπνωτιστής. Άρθρο του Βλ. Γαβριηλίδη(;) 578
- Ψηφίστηκαν 171 νόμοι σε μία σύνοδο της Βουλής. Σχόλιο της εφ. *Ακρόπολις* 580
- «Τὰ λάθη μου ἦσαν ὀλιγώτερα τοῦ ἀντιπάλου μου». Άρθρο της εφ. *Εφημερίς* 580
- Ὁ πατριώτης. Ποίημα του Δ. Κόκκου 581
- Ἔπεσε! Ποίημα του Αχ. Παράσχου 582
- «Ἡ θέλησις ἐπλήρωσεν τὴν εὐρείαν τοῦ Τρικούπη διάνοιαν». Άρθρο του Άγγ. Βλάχου 583
- «Τὰ πάντα εἰς τὸ ἄκρον ἄωτον». Άρθρο του Γορύλλα 585
- Η δεύτερη δημιουργική διακυβέρνηση. Απόσπασμα βιβλίου του Π. Μαζαράκη 586
- Απολογισμός του έργου των κυβερνήσεων του Χαρίλαου Τρικούπη. Αγόρευση του Αν. Σιμόπουλου 589
- Ο κοινοβουλευτικός ρήτορας. Κρίσεις του Ν. Καζάζη 604
- Το τρικουπικόν κόμμα. Άρθρο του Γ. Ασπρέα 606
- Πολιτική σταδιοδρομία του Χαρίλαου Τρικούπη. Πίνακας 622

Η ΠΑΡΑΠΟΜΠΗ ΤΟΥ Χ. ΤΡΙΚΟΥΠΗ ΣΤΟ ΕΙΔΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ

- «Ἐνώπιον τοῦ Εἰδικοῦ Δικαστηρίου θέλομεν δικασθῇ πάντες». Αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη 627
- «Ἔφερε τοὺς κατηγόρους του ὠχροὺς καὶ ἀξίους οἴκτου». Άρθρο της εφ. *Το Άστυ* 638
- «Ζητοῦμεν παρὰ τῆς Βουλῆς, ὅπως μᾶς παραπέμψῃ τὸ ταχύτερον εἰς τὸ δικαστήριον». Αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη 640

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

- Κυρίων Ονομάτων 647
- Τοπωνυμίων 650
- Γεωγραφικών όρων 651
- Ιστορικών όρων 652
- Πολιτιστικών έργων - ευποιίας - πρόνοιας 652
- Κράτους 653
- Οικονομίας 653
- Γραμμάτων - τεχνών - επιστημών - εκπαίδευσης 654
- Τύπου 654

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΕΘΝΙΚΗ ΑΜΥΝΑ

- «Αἱ παρασκευαὶ πρέπει νὰ φέρωσι ταχέως τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῶν». Άρθρο του Χαρ. Τρικούπη 669
- «Ἡ ἐθνικὴ παρασκευὴ εἶναι ζήτημα ὑπάρξεως τοῦ ἑλληνισμοῦ». Άρθρο του Χαρ. Τρικούπη 670
- «Ἔχομεν ἀνάγκην ὑλικῆς δυνάμεως, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶν δυνάμεων». Αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη 672
- «Μὲ μέσα καὶ ἐκπαίδευση ὁ στρατὸς θὰ ἀποβῇ τελεσφόρος». Αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη 695
- Σπέτσαι – Ὕδρα – Ψαρά. Ποίημα του Γ. Στρατήγη 702
- Οι προσπάθειες του Χαρ. Τρικούπη για την εθνική άμυνα. Απόσπασμα βιβλίου του Επ. Στασινόπουλου 705

ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ

Οι Σιδηρόδρομοι 711
- Ο σιδηρόδρομος Πειραιά-Λάρισας. Αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη 711
- Μελετούσε και τη ζεύξη Ρίου-Αντιρρίου το 1889. Αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη 719
- Το χρονικό της κατασκευής των σιδηροδρόμων της Πελοποννήσου. Άρθρο από το συλλογικό έργο «Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας του 1896» 722

διάνοιξη διώρυγας Κορίνθου 725
- Τα εγκαίνια των εργασιών διάνοιξης της Διώρυγας της Κορίνθου. Άρθρο του περ. *Δελτίον της Εστίας* 727
- Η συμφωνία για τη διώρυγα με τους Α. Συγγρό και Α. Βλαστό. Άρθρο της εφ. *Ακρόπολις* 730
- Σε ελληνική εταιρεία η διάνοιξη της Διώρυγας. Αγόρευση του Χαριλάου Τρικούπη 731
- Ναυτική δύναμις. Άρθρο της εφ. *Παλιγγενεσία* 740

Η αποξήρανση της λίμνης ΚωπαΐδαςΚωπαΐδας 741
- Εισηγητική έκθεση του Χαρ. Τρικούπη 743
- Αποξήρανση Κωπαΐδας. Αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη 745

Οδικό δίκτυο 751
- Δρόμοι 3.080 χιλιομέτρων. Αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη 751

Η ΑΘΗΝΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΧΑΡΙΛΑΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ

- Νέαι Ἀθῆναι. Άρθρο του Γ. Πωπ 759

- Η εποχή του Χαρίλαου Τρικούπη. Απόσπασμα βιβλίου του Επαμ. Στασινόπουλου 771
- Πολιτιστικά έργα – Έργα εξωραϊσμού. Άρθρα και ειδήσεις από τον Τύπο της εποχής 778
- Πρασινίζει η Αθήνα 778
- Κήπος στο Ζάππειο 778
- Το Μουσείο 778
- Δενδροφυτεύσεις 779
- Συμπλήρωση του Μουσείου 779
- Μουσείο στην Ακρόπολη 779
- Θεμελιώνεται η Εθνική Βιβλιοθήκη 779
- Στην Ακρόπολη 779
- Ὁ κ. Τρικούπης περὶ τοῦ καταβρέγματος 779
- Υπηρεσία καταβρέγματος 781
- Νέα κτίρια υπουργείων 781
- Σταθμοί σιδηροδρόμων 782
- Εξωραϊσμός του Μουσείου 782
- Κατεδάφιση εξωραϊσμού 782
- «Ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν αἰώνων» 782
- Τὰ Ὀλύμπια 782
- Τὰ ἐγκαίνια τοῦ Ζαππείου 783
- Φιλόδοξα σχέδια για τις αρχαιότητες 788
- Πράσινο στις πλατείες 789
- «Τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον εἶναι δημιούργημα τοῦ Χαριλάου Τρικούπη». Άρθρο του Εμμ. Λυκούδη 790

Η ΗΤΤΑ ΣΤΙΣ ΕΚΛΟΓΕΣ
Η ΑΠΟΧΩΡΗΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Χ. ΤΡΙΚΟΥΠΗ

- Η επιστολή του Χαρ. Τρικούπη προς την αδελφή του μετά την εκλογική του αποτυχία 795
- «Δὲν εἶναι ματαιοπονία τὸ πολιτεύεσθαι ὑπὸ τοιούτους ὅρους;». Ο Χαρ. Τρικούπης ανακοινώνει στους φίλους του την αποχώρησή του από την πολιτική 795
- Η ήττα στις εκλογές και το τέλος. Απόσπασμα βιβλίου του Κ. Πετρόπουλου 796

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ

Α) ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΖΩΗ

- Οικογένεια Τρικούπη 805
- «Κοιμᾶται ὀλίγον, τρώγει ὀλίγον». Άρθρο της εφ. *Νέα Εφημερίς* 806
- Ἐκ τοῦ βίου τοῦ Τρικούπη. Άρθρο της εφ. *Το Άστυ* 807
- Σημειώσεις περί Τρικούπη. Άρθρο του Δ. Κ[αλαποθάκη] 807
- Χαρακτηριστικὰ τοῦ Τρικούπη. Άρθρο της εφ. *Ακρόπολις* 811
- Σημειώσεις ἐκ τοῦ βίου τοῦ Τρικούπη. Άρθρο της εφ. *Εστία* 814

- «Εγκατέλειψε τα πάντα για να μοιραστεί τη μοίρα του αδελφού της». Απόσπασμα βιβλίου του G. Deschamps 815
- Αἰσθηματικαὶ περιπέτειαι τοῦ Χαριλάου Τρικούπη. Άρθρο του Γ. Κ. Ασπρέα 817
- Σοφία Τρικούπη. Άρθρο του Σπ. Μελά 820
- Η Σοφία. Άρθρο του Κ. Παλαμά 821
- Τὸ σπίτι ποὺ φεύγει. Ένα γκρέμισμα. Άρθρο του Κ. Σπανούδη 823
- Ο ιστορικός οίκος της οδού Ακαδημίας. Άρθρο της εφ. *Σκριπ* 827

Β) ΠΑΡΑΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΑΜΙΜΗΤΑ

- Χαρίζει τις αποδοχές του 828
- Ανατρέπει τη δουλική εθιμοτυπία 828
- Και δωρητής 829
- «Δὲν εἶναι ρυάκιον. Εἶναι κόπανος» 829
- «Ἔπαθεν ἡ Βουλὴ τρικουπίτιδα» 829
- Τα θεωρεία μαζί του 829
- «Τὰ ντέρτια τῆς κουραμάνας» 829
- «Καὶ τὰ βώδια θ' ἀνασάνουν!» 830
- Διαχειριστής 830
- «Ἐγλυτώσαμεν» 830
- Ενδιαφέρον για τους Πόντιους 832
- Πειθαρχία 832
- Πρώτος σε πωλήσεις 832
- Τον έκλαυσε 832
- Η ικανότης και η ανικανότης 832
- Ακατάβλητος πεζοπόρος 833
- «Προσέδραμε πρῶτος ὁ Τρικούπης» 833
- Επικεφαλής πυροσβεστών 833
- Και θεατρόφιλος 833
- Πρὸς τὸ θεαθῆναι 834
- Πειραϊκή καλλονή 834
- «Εἶναι αἰσιόδοξος» 834
- «Μὲ 17 νομοσχέδια» 834
- «Τρικουπάκια!» 834
- Διαφωνία με Γάλλους 834
- Πασχαλινό τραπέζι 834
- Ανάσαναν 836
- Προσωπογραφία 836
- «Μεγάλο κεφάλι» 836
- Με ρεπούμπλικα 836
- «Εἰς τὰς κεφαλὰς φίλων τοῦ συρμοῦ» 837
- Μονοτονία τροφής 837
- Φωτογενής 837
- Αλλαγή καπέλου 837
- Χωνεύει και σίδηρα 837
- Προτομές Τρικούπη 837
- «Νὰ τρώγῃ καλαμπόκι» 838
- «Τελατίνι», είπε και τον έκανε 838

- «Εἶναι ἐγκάθετοι ἐκ τοῦ καπνοκοπτηρίου» 838
- «...Σιγὴ καὶ ὑπομονή!» 838
- Βράχος εκ γρανίτου... και η γρανίτα 838
- Τους ανάγκασε να μην «τὸ κόψουν λάσπη» 839
- «Ρακοσυλλέκται» 839
- Ένδειξη τιμής 840
- Επί κεφαλής την εικόνα του 840
- Ατάραχος και στην ήττα 840
- Ὁ ἡττημένος καὶ ὁ νικητής 840
- «Τί διάβολον μαγείαν εἶχεν ὁ Τρικούπης» 840
- Ιππότης κυνηγός 841
- Ακαταπόνητος 841
- Την έπιασαν μόνον τα σκάγια του 842
- Αληθής αρχηγός του Έθνους 842
- Επέστρεψε τη δωρεά 842
- «Λοιπόν, ἀκούετε!» 843
- Δεν ήθελε βασιλικόν σάλπισμα 843
- Το μεγαλείον του 843
- «Ἂν δὲν εἶναι, πρέπει νὰ φανῇ» 843
- «Νεοφώτιστος ἐξωμότης» 844
- «Νὰ ζήσῃ χίλια χρόνια το τρικουπέικο κόμμα» 844
- Στο θωρηκτό "Ψαρά" 844
- «Σάυλωκ καὶ ζέντλεμαν» 844
- Εύνοια της τύχης 844
- «Τρικουπικὸν εὐτυχὲς τὸ 1892» 846
- Ελαιογραφία του αντί 200 γροσίων 846
- «Ἠκούετο μόνον ὁ κτύπος τοῦ ὡρολογίου» 846
- Εκ Παρισίων εικόνες του 847
- «Ζήτω ἡ πατρίς!» – «Ζήτω ὁ Τρικούπης!» 847
- Η εικόνα του και μαρτυριάρικο 847
- Υπέρ Τρικούπη και ο Σλήμαν 847
- «Μὲ τὸ ἥμισυ ὠχρίασεν» 847
- Περιπατητικός 847
- «Νὰ ἐπιτίθεται πάντοτε» 847
- Και ωρολογοποιός 848
- «Μή τὴν κάμετε!» 848
- Η αλήθεια 848
- «Φοβήθηκα τὸ μάτι του» 848
- «Καὶ αἱ κυρίαι ἐτρελλάθησαν» 848
- «Βίσμαρκ, Βούδας και Τρικούπης» 848
- «Χριστός – Μωάμεθ – Τρικούπης!» 849
- «Πρὸ μιᾶς σφιγγός» 849
- «Ἀπτόητος καὶ στὸν σεισμόν» 849
- «Τρικουπίζετε, Μεγαλειότατε!» 849
- Τρικουπικός μέχρι θανάτου 849

- Πεζή μέχρι του τάφου φίλου 850
- Τρικουπικός παπαγάλος! 850
- Μονομαχία «γνησίων» 850
- Διαφορές! 850
- Ανένδοτος στο δίκαιο 850
- «Καλλίτερα νὰ πέσωμεν παρὰ νὰ ὑποχωρήσωμεν» 851
- Και χαλβατζής! 851
- Οδηγίες κομψότητας 852
- Τον θαύμαζαν και οι γυναίκες 852
- «Πέθαν' ὁ Τρικούπης; Ὥρα του καλή!» 852
- Μαραθωνοδρόμος 852
- Αυτός με τα πόδια, έφιππος ο υπηρέτης 852
- Τα προσωπικά του αντικείμενα 853
- Και στα γεύματα ταχύτατος 853
- «Ὅλοι μαζὶ δὲν κάνουν ἕνα Τρικούπην» 853
- Ἔξοχος χαριτολόγος 854

ΣΑΤΙΡΑ

- «Νέα πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ ἀνέβλυσε τότε». Άρθρο του Θ. Βελλιανίτου 857
- «Τρία ὑπουργεῖα». Σχόλιο της εφ. *Μη χάνεσαι* 871
- Τρικούπη παντοδύναμε. Ποίημα του Κλ. Τριαντάφυλλου 873
- «Ὅταν κομπολογῶσι περὶ πατρίδος καὶ τιμῆς». Άρθρο του Τρικούτη 874
- Θούρειον. Ποίημα του Γ. Σουρή 877
- «De profundis διὰ τὸ πέμπτον κόμμα». Άρθρο του Ignotus 878
- Ἐκεῖνος ποὺ θέλει. Άρθρο του Ιωάννη Βερβέρη 881
- Τὰ φῶτα τοῦ Τρικούπη. Ποίημα του Π. Πηγαδιώτη 882
- Πρωταπριλιάτικο. Άρθρο της εφ. *Ασμοδαίος* 883
- «Μετέβη, εἶδεν, ἐπέστρεψεν!». Άρθρο του Κρακ [=Μιχαήλ Μητσάκη] 884
- Διάλογος Κουταλιανοῦ μετὰ Τρικούπη τοῦ κλεινοῦ. Ποίημα του Γ. Σουρή 886
- Τσιγγρὸς μὲ τὸν Τρικούπη πραγματεύεται περὶ δανείου καὶ δὲν συμμαζεύεται. Ποίημα του Γ. Σουρή 887
- Τρικούπης. Ποίημα της Φαρέτρας 890
- Τα νευρόσπαστα. Ποίημα του Περίδρομου 890
- Τὸ κῦμα. Ποίημα του Κ. Τριαντάφυλλου 891
- Σύγχρονοι ἐπιφανεῖς Ἕλληνες. Χαρίλαος Τρικούπης. Άρθρο του Ασμοδαίου 892
- Νέον δάνειον. Ποίημα του Γ. Σουρή 894
- Μπακάλικο. Ποίημα του Γ. Σουρή 894
- Ἡ ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος. Άρθρο του Κρακ [=Μιχαήλ Μητσάκη] 895
- Ἀποκαλυπτήρια τοῦ μεγαθηρίου. Άρθρο της εφ. *Ασμοδαίος* 897
- Ἐκλογικά. Άρθρο της εφ. *Ασμοδαίος* 898
- Κατευόδιο. Ποίημα του Γ. Σουρή 899
- Ἀντιπολίτευσις. Άρθρο του Κρακ [=Μιχαήλ Μητσάκη] 900
- Στὴν Ἐξεταστική. Ποίημα του Κλ. Τριαντάφυλλου 900

• Πρὸς Τρικούπην Φασουλὴς μετ' ἐκτάσεως πολλῆς. Ποίημα του Γ. Σουρή 901
• Στὴ ρουσφετοβουλή. Ποίημα του Κλ. Τριαντάφυλλου 902
• Τρικούπης κ' εὔζωνοι. Ποίημα του Κλ. Τριαντάφυλλου 902
• 'Στοὺς ἐνενῆντα πέντε. Ποίημα του Κλ. Τριαντάφυλλου 903
• Τρικούπη καρμανιόλα. Ποίημα του Κλ. Τριαντάφυλλου 904
• Τὸ περίσσευμα. Ποίημα του Κλ. Τριαντάφυλλου 905
• Λαὸς καὶ Τρικούπης. Ποίημα του Κλ. Τριαντάφυλλου 906
• 'Στὸν Τρικούπη καὶ Συντροφία. Ποίημα του Κλ. Τραντάφυλλου 907
• Τραγούδια τῆς ὥρας καὶ τὴς πρωΐας. Στὸν Δηλιγιάννη. Στὸν Τρικούπη. Ποίημα του Κλ. Τριαντάφυλλου 910
• Τραγούδι καπετάν Τρικούπη. Ποίημα του Κλ. Τριαντάφυλλου 911
• 'Επιστολὴ φιλική. Άρθρο του Σοφοκλή Καρύδη 913
• 'Ο Χαρίλαος Τρικούπης. Ποίημα του Σοφοκλή Καρύδη 913
• Πολὺ ἀνοίγεσαι. Ποίημα του Κλ. Τριαντάφυλλου 914
• Στὸν Τρικούπη. Ποίημα του Κλ. Τριαντάφυλλου 915
• 'Στὸ βασιληὰ καὶ 'τὸν Τρικούπη. Τραγούδι τῆς ἐποχῆς. Ποίημα του Κλ. Τριαντάφυλλου 916
• Κλιέφτω, κλιέφτεις, κλιέφτει. Πρὸς τὸν Τρικούπην. Ποίημα του Κλ. Τριαντάφυλλου 917
• Ψάχ' τους ὅλους. Τραγούδι τῆς ἐποχῆς. Ποίημα του Κλ. Τριαντάφυλλου 920
• Τρικούπης ὁμιλῶν μὲ τόνον ὑψηλόν. Ποίημα του Γ. Σουρή 920
• Γιορτάζετε! Τραγούδι τῆς φτωχολογιᾶς πρὸς τὸν κ. Τρικούπη καὶ Σάν. Ποίημα του Κλ. Τριαντάφυλλου 921
• Θὰ πέσει! Πέφτει! Ἔπεσε! Εἰς τὸν Τρικούπην. Ποίημα του Κλ. Τριαντάφυλλου 922
• 'Απάντησις τῆς μονοψηφίας τοῦ Ραμπαγᾶ εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον. Πρὸς τὸν Τρικούπην.
Ποίημα του Κλ. Τριαντάφυλλου 924
• Εἰς τὸν Τρικούπην. 'Επὶ τῇ νίκῃ αὐτοῦ ἐν τῇ Βουλῇ. Ποίημα του Κλ. Τριαντάφυλλου 926
• 'Η πλειονοψηφία του. Ποίημα του Κλ. Τριαντάφυλλου 928
• Αὐτοκτονεῖτε. Ποίημα του Κλ. Τριαντάφυλλου 929
• Διάταγμα Τρικουπικὸν περὶ λουφέδων Αὐλικῶν. Ποίημα του Γ. Σουρή 931
• 'Ο πρωθυπουργὸς λαλῶν καὶ μονάχος του γελῶν. Ποίημα του Γ. Σουρή 932
• «'Ελᾶτε πάλιν, βουλευταί, τὸ Ἔθνος σᾶς καλεῖ...». Ποίημα του Γ. Σουρή 932
• 'Ο Τρικούπης στὴ Βουλὴ κορδωμένος πιὸ πολύ. Ποίημα του Γ. Σουρή 932
• «Φέρε τον κῦμα, φέρε τον, καὶ σὺ ἀγέρα φύσα». Ποίημα του Αχ. Παρασχίδη [=Π. Πηγαδιώτη] 934
• Τί νὰ γράψω; Ποίημα του Π. Πηγαδιώτη 934
• 'Επιγράμματα. Ποιήματα του Π. Πηγαδιώτη 935
• Νίκη. Άρθρο του Π. Πηγαδιώτη 938
• Σ' ἔφερε. Ποίημα του Π. Πηγαδιώτη 938
• 'Επανῆλθες. Άρθρο του Π. Πηγαδιώτη 939
• 'Ο Τρικούπης. Άρθρο του Π. Πηγαδιώτη 940
• Νὰ τί λένε. Ποίημα του Π. Πηγαδιώτη 941
• Διὰ τὸν Τρικούπην. Άρθρο του Π. Πηγαδιώτη 942
• Τὸ βατσέλο. Ποίημα του Π. Πηγαδιώτη 942
• 'Εμπρὸς Τρικούπη. Άρθρο του Π. Πηγαδιώτη 943
• Λίγα ἀπ' ὅλα. Άρθρο του Π. Πηγαδιώτη 944
• 'Η γέννησις... τῆς χρεωκοπίας. Ποίημα του Πελαργού [=Ευάγγελου Κουσουλάκου] 945
• Χαίρετε, χοροπηδᾶτε. Ποίημα του Π. Πηγαδιώτη 946
• Κι ὅμως σὲ καμαρώνουν. Ποίημα του Pierre 947
• 'Η χρυσῆ ἐποχή. Ποίημα του Π. Πηγαδιώτη 947
• 'Η στρούγγα. Ποίημα του Εγώ 948

- Ὁ Τρικούπης ὁ φτωχὸς παραδέρνει μοναχός. Ποίημα του Γ. Σουρή 950
- Λόγος περί κανονισμού των χρεών. Άρθρο της εφ. *Σκριπ* 950
- Τὸ τραγούδι τῆς ἡμέρας. Ποίημα του Πελαργού [=Ευάγγελου Κουσουλάκου] 954
- Στίχοι τοῦ κάρρου. Ποίημα του Εγώ 954
- Τὰ βάγια. (Σήμερον καὶ ἄλλοτε). Στὸν Τρικούπη. Ποίημα του Νίκμαν [=Νικόλαου Λάσκαρη] 958
- Αἱ διαπραγματεύσεις. Ποίημα της εφ. *Σκριπ* 959
- Ἄρθρον κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Στρατοδικείου. Άρθρο του Πελαργού [=Ευάγγελου Κουσουλάκου] 960
- Τί ἐλέχθη μεταξὺ βασιλέως καὶ Τρικούπη κατὰ τὴν πρώτην συνάντησιν. Άρθρο του Hambro 961
- Τὰ Χριστούγεννα τῆς ἐποχῆς. Ποίημα της εφ. *Σκριπ* 962
- Ὁ Τρικούπης μαθητής. Συνέντευξις μετὰ τοῦ κ. Βακαλοπούλου. Άρθρο του Υπνογράφου 963
- Ἡ παῦσις τοῦ ὑπουργείου. Άρθρο του Υπνογράφου 963
- Ἡ ἀποχώρησις. (Συνέντευξις μετὰ τοῦ κ. Τρικούπη). Άρθρο του Υπνογράφου 964
- Στὸν λόρδο. Ποίημα του Μανή [=Βασιλείου Καζινιέρη] 966
- Βασιλεύς-Τρικούπης. Ἐπιστολή... συστημένη. Άρθρο του Εγώ 967
- Τὸ ταξείδι τοῦ Τρικούπη. Άρθρο του Hambro 969
- Τρικουπολογία. Άρθρο του Εγώ 970
- Τραγούδια τοῦ δρόμου. Κορδόνι ἢ ελπά; Ποίημα του Νίκου 971
- Τρικούπης ἀποχαιρετᾷ τὸν Φασουλῆ τὸν φαφλατᾶ. Ποίημα του Γ. Σουρή 971

Η ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ

Τι έγραψαν οι ξένοι

- «Ἔλαβε τὴν προσεπωνυμίαν τοῦ νεωτέρου Ἀριστείδου». Άρθρο της εφ. *The Graphic* 975
- «Ἔπιασε τὸν ταῦρο ἀπὸ τὰ κέρατα». Άρθρο της J. Adam 976
- Αἱ ἰδέαι τοῦ Χαρ. Τρικούπη. Απόσπασμα βιβλίου του J.G.C. Minchin 977
- «Εἷς τῶν μεγίστων ἀνδρῶν τοῦ αἰῶνος». Άρθρο του περ. *St. Stephen's Review* 982
- Ο Βίσμαρκ της Ανατολής. Άρθρο του Ed. Engel 983
- Ένας μεγάλος υπουργός σε μια μικρή χώρα. Απόσπασμα βιβλίου του G. Deschamps 988
- Η πολιτική διαμάχη στην Ελλάδα. Απόσπασμα βιβλίου του R.A.H. Bickford 993
- «Εἶναι εἷς ἐκ τῶν μεγάλων πολιτικῶν ἀνδρῶν τοῦ αἰῶνος». Άρθρο του J.W. Jenks 998
- Πολιτικές ταραχές – Ο Τρικούπης. Απόσπασμα βιβλίου του K. Krumbacher 1010
- Χαρίλαος Τρικούπης. Άρθρο του J.D. Bourchier 1012
- Πίνακας 1: Εξέλιξη του πληθυσμού της Ελλάδας – Εδαφική έκταση της Ελλάδας. Εξέλιξη 1821-1889 1020
- Πίνακας 2: Ο πληθυσμός της Ελλάδας κατά επάγγελμα 1020

ΕΓΡΑΨΑΝ ΣΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ

- «Θριαμβεύων καὶ καταπίπτων πάντοτε κατέπλησσε». Άρθρο του Εμμ. Ρέπουλη 1023
- «Ἡ φύσις τὸν ἐπροίκισε ἀφθόνως». Άρθρο της εφ. *Το Άστυ* 1024

• Ἡ σύντροφος τοῦ βίου του. Άρθρο της εφ. *Το Άστυ* 1026
• Πολιτικὸς βίος τοῦ Τρικούπη. Άρθρο της εφ. *Το Άστυ* 1026
• «Πρὸ τοῦ χαίνοντος τάφου τὰ πάθη ἐσίγησαν». Άρθρο της εφ. *Εφημερίς* 1029
• «Τὸν Χαρίλαον Τρικούπην ἐφόνευσε ἡ παραγνώρισις». Άρθρο της εφ. *Εστία* 1030
• Βιογραφικαί σημειώσεις. Άρθρο της εφ. *Εστία* 1032
• Ἡ ἀπογοήτευσίς του. Άρθρο του Αρ. Παναγιωτίδη 1032
• «᾽Αφῆκεν ἡμᾶς ἐν θάμβει». Άρθρο του Θεμ. Παπαλουκά 1035
• Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης. Άρθρο της εφ. *Πρωία* 1038
• Ὁ ἄγνωστος Τρικούπης. (Προσωπικαὶ ἀναμνήσεις). Άρθρο του Ν. Σπανδωνή 1039
• «Δὲν δύναμαι νὰ λογισθῶ λιποτάκτης». Επιστολή του Χαρ. Τρικούπη προς τον Θ. Παπαλουκά 1041
• Ὁ ἄνθρωπος. Άρθρο του Εμμ. Ρέπουλη 1042
• Χαρακτηριστικὰ τοῦ Τρικούπη. Ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ πολιτικός. Άρθρο του Εμμ. Ρέπουλη 1045
• «Ἡ εὐγνωμοσύνη τῆς πατρίδας δὲν θὰ λησμονήσῃ τὸν κρατερόν». Άρθρο του Αλέξ. Βυζάντιου 1048
• Εἰς τὸν θάνατον τοῦ Χαρ. Τρικούπη. Ποίημα του Γ. Σουρή 1052
• «᾽Ανὴρ σπανίας νοημοσύνης». Άρθρο της εφ. *Le Figaro* 1053
• Χαρίλαος Τρικούπης. Άρθρο του Ρέτγκεν [= Βλ. Γαβριηλίδη] 1055
• Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης. Τινὰ χαρακτηριστικὰ περὶ αὐτοῦ. Άρθρο του Π. 1059
• Ὁ εὐρωπαϊκὸς Τύπος περὶ Τρικούπη. Άρθρο της εφ. *Σκριπ* 1061
• Τρικούπης καὶ Δεληγεώργης. Άρθρο του Ν. Σπανδωνή 1062
• Χαρακτηρισμός του. – ᾽Ανέκδοτα τοῦ βίου του. Άρθρο του Π. 1063
• «Δὲν ἦτο λυρικὸς ποιητής, ἀλλὰ ἥρως ἐποποιίας». Άρθρο του Δ. Καλαποθάκη 1066
• Χαριλάῳ Τρικούπῃ. Ποίημα του Μ. Μαλακάση 1067
• Αἱ τελευταῖαι ἡμέραι τοῦ Τρικούπη. "Ἡ ζωὴ οὐδὲν πλέον ἔχει θέλγητρον δι᾽ ἐμέ". Άρθρο της εφ. *Το Άστυ* 1068
• «Δὲν ἠγαπήθη, διότι πολὺ αὐτὸς ἠγάπησεν τὴν πατρίδα». Άρθρο της εφ. *Εστία* 1070
• «Τοῦ τάφου ἡ λιτότης». Άρθρο της εφ. *Εστία* 1072
• Ἥρωὶς καὶ μάρτυς. Άρθρο του Κίρι [=Άδωνι Κύρου] 1072
• Ὁ Τρικούπης ποιητής. Άρθρο του Δ. Αναστασόπουλου 1074
• «Καταλείπεις ἡμῖν πολύτιμον πολιτικὴν διαθήκην». Άρθρο του Αν. Σιμόπουλου 1076
• Το προσκύνημα. Άρθρο της εφ. *Ακρόπολις* 1081
• Σήμερον. Άρθρο της εφ. *Το Άστυ* 1083
• Ἡ κηδεία τοῦ Τρικούπη. Άρθρο της εφ. *Νέα Εφημερίς* 1084
• Ὁ τραγικός. Άρθρο του Γ[αβριηλίδη] Β[λάση] 1085
• «Νὰ μὴν παύσῃς καὶ ἀπὸ τὸν τάφον Σου ἐπιβλέπων τὰς τύχας τῆς Ἑλλάδος». Άρθρο της εφ. *Νέος Αριστοφάνης* 1086
• Δύο πῆχες κάσσα μοναχὰ σ᾽ ἐχώρεσε καὶ σένα. Ποίημα του Αρ. Προβελέγγιου 1087
• Ὁ ἡττημένος. Άρθρο του Εμμ. Ρέπουλη 1088

ΕΓΡΑΨΑΝ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ

• «Μέχρι τῶν ἀπωτάτων γωνιῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ». Από το βιβλίο του Γ. Τσοκόπουλου 1093
• «Ὁ Τρικούπης ὑπῆρξεν εἰσηγητὴς καὶ τῆς διαλεκτικῆς». Άρθρο του Αθ. Ευταξία 1094
• Ο Τρικούπης στη Βουλή. Άρθρο του Εμμ. Ρέπουλη 1097
• Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ὡς ἱστορικός. Άρθρο του Π. Καρολίδου 1099
• Ἡ αρετή. Άρθρο του Γρ. Ξενόπουλου 1100

- Κρίσεις για τον Χαρίλαο Τρικούπη των: Αλ. Παπαδιαμάντη, Κ. Παλαμά, Π. Νιρβάνα, Γ. Στρατήγη, Μ. Μαλακάση, Γ. Ξενόπουλου, Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Δ. Π. Ταγκόπουλου, Σπ. Ε. Δασίου, Εμμ. Λυκούδη, Φ. Α. Βιρβίλη, Αριστ. Ρούκη, Ι. Κονδυλάκη, Γ. Α. Καμπύση, Εμμ. Ροΐδη, Ε. Κουσουλάκου, Ν. Επισκοπόπουλου 1101
- Ὁ Τρικούπης καὶ ἡ φιλολογία. Άρθρο του Μ. Μαλακάση 1107
- Τοῦ Τρικούπη μνημόσυνο. Ποίημα του Κ. Παλαμά 1109
- «Μᾶς ἔλειψεν ὁ ἱκανός». Άρθρο του Γρ. Ξενόπουλου 1109
- Μιὰ Μούσα λυπημένη ξαναψάλλει τὴν μνήμη τοῦ Τρικούπη τὴν μεγάλη. Ποίημα του Γ. Σουρή 1111
- Ὁ Τρικούπης καὶ τὸ γλωσσικόν. Αἱ γνῶμαι περὶ τέχνης. Άρθρο της εφ. *Εστία* 1111
- Καποδίστριας-Τρικούπης-Βενιζέλος. Άρθρο του Α. Μάβρου 1112
- Θαῦμα. Ποίημα του Ν. Λαπαθιώτη 1113
- Χαρίλαος Τρικούπης. Ποίημα του Γ. Στρατήγη 1114
- Ὁ Χαρίλαος ἀπὸ τὴ γλῶσσα. Άρθρο του Κ. Παλαμά 1115
- «Αἱ περιστάσεις ὑπῆρξαν κατώτεραι τοῦ Τρικούπη». Άρθρο του Δ. Κακλαμάνου 1116
- Βενιζέλος και Τρικούπης. Άρθρο του Δ. Καλαποθάκη 1118
- «Ὁ προφήτης τῶν Ἑλλήνων ἀστῶν». Σχόλιο του Γ. Βεντήρη 1120
- Η πολιτική φυσιογνωμία του Χαρίλαου Τρικούπη. Από βιβλίο του Π. Μαζαράκη 1120
- «Ἀνέλαβε ἔργον ἀνώτερον τῶν δυνατοτήτων τῆς ἐποχῆς του». Από βιβλίο του Αλ. Μαζαράκη-Αινιάν 1123
- Χαρίλαος Τρικούπης. Άρθρο του Γ. Μαύρου 1124

ΤΙΜΕΣ ΜΕΤΑ ΘΑΝΑΤΟ ΣΤΟΝ Χ. ΤΡΙΚΟΥΠΗ

- Η Βουλή αγνόησε τον θάνατο του Χαρ. Τρικούπη επί επτάμισι μήνες 1131
- «Μικροπρέπεια καὶ φθόνος». Άρθρο της εφ. *Σκριπ* 1131
- Οδός Χαριλάου Τρικούπη 1132
- Η συνοικία Τρικούπη 1132
- Η Βουλή αποφασίζει να στηθεί ανδριάντας του Χαρίλαου Τρικούπη 1133
- Ο Ελευθέριος Βενιζέλος για τον ανδριάντα 1133
- Ο ανδριάντας του Τρικούπη 1135
- Η Βουλή τιμά τον Χαρ. Τρικούπη. Με τη συμπλήρωση 20 χρόνων από τον θάνατό του 1135
- Πολιτικό μνημόσυνο στη Βουλή το 1978 1136

ΕΚΑΤΟ ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ ΧΑΡΙΛΑΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ

Σε ειδική συνεδρίαση στις 25 Απριλίου 1996 η Βουλή τίμησε τη μνήμη του Χαρίλαου Τρικούπη με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 100 χρόνων από τον θάνατό του. Μετά την εισήγηση του Προέδρου της Βουλής κ. Απόστολου Κακλαμάνη μίλησαν:

- Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας κ. Κωνσταντίνος Στεφανόπουλος. 1158
- Ο Πρωθυπουργός κ. Κωνσταντίνος Σημίτης. 1164
- Ο Πρόεδρος της Νέας Δημοκρατίας κ. Μιλτιάδης Έβερτ 1166

• Ο Πρόεδρος της Πολιτικής Άνοιξης κ. Αντώνιος Σαμαράς 1167
• Η Γενική Γραμματέας του Κ.Κ.Ε. κ. Αλέκα Παπαρήγα 1168

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ 1173

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 1185

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

• Κυρίων Ονομάτων 1215
• Τοπωνυμίων 1218
• Γεωγραφικών όρων 1220
• Ιστορικών όρων 1220
• Πολιτιστικών έργων - ευποιίας - πρόνοιας 1221
• Κράτους 1221
• Οικονομίας 1221
• Γραμμάτων - τεχνών - επιστημών - εκπαίδευσης 1222
• Τύπου 1222

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΕΙΚΟΝΩΝ 1223

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Το 1996 συμπληρώθηκαν εκατό χρόνια από το θάνατο του Χαρίλαου Τρικούπη. Η Βουλή των Ελλήνων τίμησε τη μνήμη του μεγάλου πολιτικού, που δέσποσε στην ελληνική πολιτική σκηνή στο δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα υπό την ιδιότητα του διπλωμάτη, του υπουργού και επτά φορές του πρωθυπουργού της χώρας, πραγματοποιώντας σειρά εκδηλώσεων.

Το λεύκωμα που εξέδωσε η Βουλή των Ελλήνων εντάσσεται στο ίδιο πλαίσιο. Μέσα από τις σελίδες του, στις οποίες περιλαμβάνονται αυθεντικά κείμενα της εποχής του Τρικούπη, αλλά και μεταγενέστερα, αναδεικνύονται η προσωπικότητα, το πολιτικό ήθος και το έργο του. Προβάλλουν, επίσης, οι δημιουργικές δυνάμεις του έθνους, που συμπορεύτηκαν με τον Τρικούπη για την ανασύνταξη του Ελληνισμού, αλλά και αυτές που αντιμετώπισαν το εκσυγχρονιστικό του πρόγραμμα με κριτικό ή έντονα αντιπολιτευτικό πνεύμα.

Η Βουλή των Ελλήνων με την έκδοση αυτή που βασίζεται κατά κύριο λόγο στο πλούσιο τεκμηριωτικό υλικό, που αντλήθηκε από τη Βιβλιοθήκη της, τιμά το πρόσωπο του υπέρμαχου του κοινοβουλευτισμού και πρωτεργάτη στον αγώνα για την καθιέρωση της αρχής της δεδηλωμένης. Τιμά έναν από τους θεμελιωτές των δημοκρατικών θεσμών στη χώρα μας και αναμορφωτή της λειτουργίας του ελληνικού κράτους. Τιμά τον εμπνευστή και δημιουργό των μεγάλων έργων υποδομής, με τα οποία άνοιξε ο δρόμος για την οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας και την είσοδό της στην χορεία των ανεπτυγμένων και ευνομούμενων κρατών.

Πέραν αυτών, ο Χαρίλαος Τρικούπης ήταν ο πρωθυπουργός που με την εξωτερική και αμυντική του πολιτική, με την αναδιοργάνωση του στρατού και την ενίσχυση του στόλου, ανέδειξε τη χώρα σε υπολογίσιμη δύναμη στην περιοχή της Βαλκανικής και την προετοίμασε για τη μεγάλη εθνική εξόρμηση που πραγματοποιήθηκε στη συνέχεια από τον Ελευθέριο Βενιζέλο.

Οι πολιτικές του υποθήκες είναι και σήμερα επίκαιρες: «Εθνική πολιτική είναι η πρωτοβουλία της Ελλάδος υπέρ των δικαιωμάτων του Ελληνισμού», διεκήρυσσε, υπογραμμίζοντας, παράλληλα, ότι «το ζήτημα της εθνικής παρασκευής είναι ζήτημα υπάρξεως του Ελληνισμού» και ακόμη ότι «βάσις πάσης ενεργείας είναι η οικονομική αποκατάστασις».

Με την πολιτική που εφάρμοσε ο Χαρίλαος Τρικούπης έφερε την Ελλάδα κοντά στην Ευρώπη, της οποίας την υποστήριξη θεωρούσε αναγκαία. Δεν παρέλειπε, όμως, να τονίζει ότι: «ουδέν δύναται να επιτύχη η Ελλάς υπέρ του Ελληνισμού, άνευ της συμπράξεως της Ευρώπης, αλλ' η Ευρώπη παρέχει την σύμπραξίν της υπέρ του δικαίου εις μόνον τον κατακτώντα αυτήν, ήτοι εις τον αναλαμβάνοντα την πρωτοβουλίαν της ενεργείας και εμμένοντα».

Με την πεποίθηση ότι η παρούσα έκδοση της Βουλής των Ελλήνων αποτελεί έργο που μπορεί να συμβάλει στη μελέτη της νεότερης ιστορίας της Ελλάδας, εύχομαι να λειτουργήσει ως χρήσιμο εργαλείο εθνικής αυτογνωσίας, αλλά ταυτόχρονα και ως έναυσμα για τη συνειδητοποίηση των προσπαθειών που απαιτούνται για να επιτύχει ο ελληνικός λαός την εθνική του δικαίωση, τον οικονομικό εκσυγχρονισμό της χώρας και τη σφυρηλάτηση ισχυρών δεσμών κοινωνικής αλληλεγγύης.

Συγχαίρουμε την κυρία Αικατερίνη Φλεριανού, ιστορικό, υπάλληλο της Βιβλιοθήκης της Βουλής και όλους όσοι συνέβαλαν μαζί της στη δημιουργία αυτού του έργου. Ελπίζουμε ότι και άλλα στελέχη μας θα επιδείξουν ανάλογο ενδιαφέρον και ζήλο για τη διάσωση, ευρετηρίαση και επιστημονική αξιοποίηση των ιστορικών πηγών, που αφορούν στην ενδελεχή μελέτη του κοινοβουλευτισμού στη χώρα μας.

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΧΡ. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η έκδοση από την Βουλή των Ελλήνων λευκώματος για τον Χαρίλαο Τρικούπη, ενός σημαντικού πολιτικού ηγέτη, πολλαπλασιάζει την ευθύνη εκείνου που αναλαμβάνει να συγκεντρώσει, να ταξινομήσει, να ελέγξει, να τεκμηριώσει και να επιμεληθεί έναν τεράστιο όγκο υλικού στην τελική του μορφή.

Χρειάστηκε μία εργασία προσεκτική, επίπονη και χρονοβόρα για να φωτιστεί από κάθε πλευρά η ζωή και το έργο του μεγάλου πολιτικού και να δοθούν έγκυρες και διασταυρωμένες πληροφορίες στους ιστορικούς και τους μελετητές της νεότερης ιστορίας του ελληνικού κράτους. Αυτό, άλλωστε, δικαιώνει και μία έκδοση που φέρει την σφραγίδα της Βουλής των Ελλήνων, η οποία μου έκανε την τιμή να μου την αναθέσει με απόφαση του Προέδρου της κ. Απόστολου Κακλαμάνη, μετά την εισήγηση του Γενικού Γραμματέα, καθηγητή κ. Παναγιώτη Τζωρτζόπουλου, τους οποίους και ευχαριστώ για την εμπιστοσύνη τους.

Όπως συχνά συμβαίνει με τους πραγματικά μεγάλους, ο μελετητής της ζωής και της δράσης τους συναρπάζεται έως και γοητεύεται από την προσωπικότητά τους με κίνδυνο να παρασυρθεί σε υπερβολές και κυρίως να υπερτονίσει τα θετικά και να υποβαθμίσει τα αρνητικά στοιχεία. Προσπάθησα να το αποφύγω περιλαμβάνοντας στην έκδοση όλα τα στοιχεία της έρευνας, η ψύχραιμη μελέτη των οποίων οδηγεί σε ορισμένες επισημάνσεις.

Αναγνωρίζεται ο Χαρίλαος Τρικούπης ως ένας από τους μεγαλύτερους πολιτικούς της νεότερης ελληνικής ιστορίας, διότι στο διάστημα των 10 χρόνων, 9 μηνών και 13 ημερών που κυβέρνησε την χώρα ως πρωθυπουργός, πραγματοποίησε ένα τεράστιο και πολυσχιδές έργο και πέτυχε:

– Να θεμελιώσει δημοκρατικούς θεσμούς, να εκσυγχρονίσει τη λειτουργία του κράτους και να φέρει την Ελλάδα πιο κοντά στην Ευρώπη.

– Να δώσει νέα διάσταση στην εξωτερική πολιτική της χώρας, επιδιώκοντας τη συνεννόηση με τους άλλους βαλκανικούς λαούς και την υποστήριξη των Μεγάλων Δυνάμεων της Ευρώπης στις εθνικές διεκδικήσεις.

— Να αναδείξει την Ελλάδα σε υπολογίσιμο παράγοντα στα Βαλκάνια και την Ανατολική Μεσόγειο με την αναδιοργάνωση του στρατού και προπαντός του στόλου και να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για την εθνική εξόρμηση του 1912-13. Ο Χαρ. Τρικούπης προέβλεπε ότι «θὰ ἔλθῃ ὁ μέγας πόλεμος, ὡς ἀφεύκτως θὰ συμβῇ μετὰ τρία, πέντε, ὀκτὼ ἔτη» και υπογράμμιζε ότι «τὸ ζήτημα τῆς ἐθνικῆς παρασκευῆς εἶναι ζήτημα ὑπάρξεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ».

– Να επιταχύνει την ανάπτυξη της χώρας με την εφαρμογή μιας τολμηρής και μακρόπνοης οικονομικής πολιτικής –έφτασε έως τον υπερδανεισμό– και την κατασκευή μεγάλων έργων υποδομής, διακηρύσσοντας ότι «βάσις πάσης ἐνεργείας εἶναι ἡ οἰκονομικὴ ἀποκατάστασις τῆς χώρας».

Διέπραξε και λάθη ο Χαρίλαος Τρικούπης, όπως όλοι όσοι επιτελούν μεγάλο και τολμηρό έργο. Άλλα, όμως, λάθη υπερτονίζονται και άλλα παραβλέπονται. Έμεινε στην ιστορία ως ο πρωθυπουργός της «πτωχεύσεως» και του αποδίδεται η φράση «δυστυχῶς ἐπτωχεύσαμεν» ενώπιον της Βουλής, την οποία, όμως, ουδέποτε διετύπωσε, όπως αποδεικνύεται από την ανάγνωση των *Πρακτικών της Βουλής*. Πέραν αυτού από τη μελέτη των στοιχείων προκύπτει ότι η «πτώχευσις» θα είχε αποφευχθεί, αν ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ αποδεχόταν τους χειρισμούς του Χαρ. Τρικούπη για την σύναψη νέου δανείου για την αντιμετώπιση του χρέους.

Ο Γεώργιος δεν δέχτηκε την πρόταση του Τρικούπη να κυρωθεί η σύμβαση του δανείου –όπως προέβλεπε σχετικός Νόμος– και η σύσταση «Ταμείου Δανείου» με Βασιλικό Διάταγμα και αντιπρότεινε να δώσει η Βουλή ειδική εξουσιοδότηση. Πιεζόμενος από τον Τρικούπη ζήτησε προθεσμία 48 ωρών «για να σκεφθεί». Στο διάστημα αυτό με κρυπτογραφικό τηλεγράφημα που εστάλη στο Λονδίνο από τα Ανάκτορα δινόταν η εντολή να πουλήσουν στο χρηματιστήριο πολλών εκατομμυρίων ομολογίες ελληνικών δανείων, που οι τιμές τους ανέβαιναν καθημερινά εν όψει του νέου δανείου. Το ανακτορικό παιχνίδι οδήγησε αμέσως τον Τρικούπη σε παραίτηση και τη χώρα, ύστερα από λίγο, στην «πτώχευση».

Από τα λάθη που καταλογίζονται στον Χαρ. Τρικούπη τα σοβαρότερα αφορούν στις παραχωρήσεις του προς τη δυναστεία και κυρίως εκείνη του Ν. ΑΥΛΗ΄/26.5.1887, που προέβλεπε να ρυθμίζεται με Βασιλικά Διατάγματα η κατάταξη των πριγκίπων στον στρατό. Αυτή η παραχώρηση άνοιξε τον δρόμο για να έχουν τα Ανάκτορα τον έλεγχο του στρατού. Ο Τρικούπης πλήρωσε το λάθος με την παραίτηση της κυβέρνησής του, όταν στις 8 Ιανουαρίου 1895 σε αντιτρικουπικό συλλαλητήριο, που οργάνωσε η αντιπολίτευση στο Πεδίον του Άρεως, εμφανίστηκε ο διάδοχος Κωνσταντίνος με ακολουθία αξιωματικών.

Με τη δημοσίευση όλων των σημαντικών αυτών ιστορικών πηγών όχι μόνον τιμάται η μνήμη του Χαρίλαου Τρικούπη, αλλά και παρέχεται η ευχέρεια για την αντικειμενική αξιολόγηση της προσφοράς του.

Αρχικά φαινόταν ότι η συλλογή των στοιχείων θα ήταν εύκολη, διότι υπάρχουν οι 16 τόμοι «Περί Χαριλάου Τρικούπη. Εκ δημοσιευμάτων» και «Περί Χαριλάου Τρικούπη. Ανάλεκτα εκ δημοσιευμάτων» που κυκλοφόρησαν από το 1907 ώς το 1917, αλλά και οι πολύ καλές βιογραφίες που έγραψαν ο Γεώργιος Τσοκόπουλος (*Χαρίλαος Τρικούπης. Βιογραφία*) και ο Δημήτριος Πουρνάρας (*Χαρίλαος Τρικούπης. Η ζωή και το έργο του*), όπως και μεγάλα κεφάλαια σε πολλά ιστορικά έργα Ελλήνων και ξένων συγγραφέων.

Οι 16 τόμοι των «δημοσιευμάτων» είναι αναμφισβήτητα μία πλούσια συλλογή υλικού, που οφείλουμε μάλλον στην αφοσιωμένη στον μεγάλο πολιτικό αδελφή του Σοφία. Η συλλογή, όμως, όπως αποδεικνύεται από τη σχετική έρευνα έχει πολλά κενά, παραλείψεις και ασάφειες, διότι έγινε με υποκειμενικά κριτήρια και χωρίς μεγάλη προσοχή.

Ταξινομώντας και ελέγχοντας το υλικό διαπίστωσα ότι στην συλλογή δεν περιέχονται:

– Άρθρα κριτικής και πολεμικής, όπως του Ρέτγκεν (= ψευδ. του Βλάση Γαβριηλίδη) «Χαρίλαος Τρικούπης» (*Ακρόπολις*, 1.4.1896), του Αγησίλαου Γιαννόπουλου-Ηπειρώτη «Η αντιπολίτευσις» (*Εφημερίς*, 14.8.1888) ή του Γεώργιου Φιλάρετου «Αι προνομίαι» (*Αιών*, 20.1.1886) κ.ά.

– Άλλα άρθρα, αν και όχι πάντοτε αρνητικά, που δημοσιεύονται, όμως, στον αντιπολιτευόμενο τύπο της εποχής, όπως π.χ. η νεκρολογία που δημοσίευσε η εφημερίδα *Πρωΐα* –κομματικό όργανο του Θεόδωρου Δηλιγιάννη– την 1η Απριλίου 1896. Είναι χαρακτηριστικό ότι στη συλλογή δεν υπάρχει κανένα άρθρο της εφημερίδας αυτής.

– Άρθρα στα οποία γίνονται συγκρίσεις με άλλους πολιτικούς, όπως λ.χ. του Νικολάου Σπανδωνή «Τρικούπης και Δεληγεώργης» (*Ακρόπολις*, 5.4.1896) κ.ά.

– Σατιρικά κείμενα, εκτός από ελάχιστα φιλοτρικουπικά ποιήματα (π.χ. του Γεωργίου Σουρή).

Επίσης παραλείπονται:

– Όλες οι αγορεύσεις των προϋπολογισμών του Χαρ. Τρικούπη –πλην ελαχίστων εξαιρέσεων– όπως η περίφημη αγόρευσή του στις 12 Νοεμβρίου 1884 κατά την εισήγηση του προϋπολογισμού του 1885, την οποία έκλεισε με την ιστορική φράση: «Ἡ Ἑλλὰς ἔχει τὸ σθένος τῶν ἐθνῶν, τὰ ὁποῖα εἶναι προωρισμένα ἵνα ζήσωσιν, θέλει νὰ ζήσῃ καὶ θὰ ζήσῃ». Πολλοί μεταγενέστεροι ερευνητές δεν είχαν εντοπίσει αυτή τη φράση και διατύπωσαν διάφορες εικασίες για το ακριβές περιεχόμενό της.

– Η αγόρευσή του για την ζεύξη του Ρίου-Αντιρρίου στις 29 Μαρτίου 1888 κ.ά.

– Ολόκληρες παράγραφοι ακόμη και από ευνοϊκά για τον Τρικούπη στο σύνολό τους άρθρα που αφορούν, όμως, στην ερωτική του ζωή (π.χ. Ν. Σπανδωνή «Ο άγνωστος Τρικούπης» (*Ακρόπολις* (2.4.1896) ή στις οποίες ασκείται κριτική στο έργο του (π.χ. του Εμμ. Ρέπουλη «Χαρακτηριστικά του Τρικούπη. Ο πολιτικός και ο άνθρωπος» (*Ακρόπολις* 5.4.1896) ή γίνεται αναφορά και σε άλλους πολιτικούς.

– Παραλείπονται επίσης και αρνητικοί χαρακτηρισμοί, όπως π.χ. «τετράγωνος», «ογκώδης», «δυσκίνητος» κ.ά. που αναφέρονται στο άρθρο «Στιγμιότυπον εκ του φυσικού» με την υπογραφή «Γορύλλας» (*Ακρόπολις*, 6.4.1894).

Ο ερευνητής διαπιστώνει επίσης: λάθη σε τίτλους άρθρων, στις υπογραφές συγγραφέων και στις ημερομηνίες δημοσίευσης, π.χ. το πολύκροτο άρθρο «Παρελθόν και ενεστώς» δημοσιεύεται με λανθασμένη ημερομηνία 9 Ιουλίου 1874 αντί της ορθής 6 Ιουλίου 1874. Το λάθος αυτό αναπαράγεται έκτοτε, με αποτέλεσμα νεότερος ιστορικός να συμπεραίνει ότι ο Τρικούπης έγραψε το άρθρο στη φυλακή.

Μετά τις διαπιστώσεις αυτές κατέφυγα στις πηγές, όπως υπαγορεύει η σωστή ιστορική έρευνα. Επίσης αναζήτησα και άρθρα για τον Χαρ. Τρικούπη που δημοσιεύθηκαν μετά το 1917 και παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, όπως του Κωστή Παλαμά «Ο Χαρίλαος από τη γλώσσα» (*Ανατολή*, 26.3.1926), του Στέφανου Στεφάνου «Η ιστορία της επιβολής του οικονομικού ελέγχου» (*Ελεύθερον Βήμα*, 11-16.3.1927) – όπου αποκαλύπτεται ο ρόλος του Γεωργίου Α΄ στην «πτώχευση» –του Γεωργίου Ασπρέα «Το τρικουπικόν κόμμα» (*Ελεύθερον Βήμα* (30.10-3.11.1927) και «Αισθηματικαί περιπέτειαι του Χαρ. Τρικούπη» (*Βραδυνή*, 1.1.1934), του Δημητρίου Καλαποθάκη «Βενιζέλος και Τρικούπης» (*Ελεύθερον Βήμα*, 23.3.1936) κ.ά.

Περιέλαβα επίσης τις αγορεύσεις των πολιτικών αρχηγών στις τιμητικές εκδηλώσεις της Βουλής

για τον Χαρίλαο Τρικούπη που έγιναν το 1978 και το 1996.

Η έκταση των κεφαλαίων αυτής της έκδοσης προσδιορίστηκε από το έργο του Χαρίλαου Τρικούπη, έργο πολυσήμαντο και πρωτοποριακό σε καίριους τομείς, όπως οι θεσμοί, η εξωτερική και η οικονομική πολιτική, τα δημόσια έργα, η εθνική άμυνα και ο εξωραϊσμός της πρωτεύουσας.

Εκτενή είναι και τα κεφάλαια για την απήχηση του έργου του Χαρ. Τρικούπη, όπως αυτό καταγράφεται σε άρθρα της εποχής ή σε μεταγενέστερα, καθώς και σε σατιρικά κείμενα και σε πλήθος γελοιογραφιών.

Το κεφάλαιο για τον άνθρωπο Τρικούπη και την ιδιωτική του ζωή ολοκληρώνει την εικόνα του μεγάλου πολιτικού και φωτίζει την άλλη πλευρά της σπάνιας προσωπικότητάς του, μιας από τις λίγες που κυβέρνησαν με τόσο πάθος, έμπνευση και αποφασιστικότητα την Ελλάδα, για να γίνουν πράξη πολλά από τα οράματα του απελευθερωτικού αγώνα του 1821.

Όλα τα κείμενα αυτής της έκδοσης αναζητήθηκαν στις πηγές, για να αποφευχθούν λάθη μεταγραφής και παραλείψεις. Αξιόπιστες πηγές στις οποίες κατέφυγα είναι η *Εφημερίς των Συζητήσεων* και τα *Πρακτικά της Βουλής*, για την αναζήτηση των πιο σημαντικών αγορεύσεων του Χαρ. Τρικούπη, όπως και η *Εφημερίς* της *Κυβερνήσεως*, όπου δημοσιεύθηκαν τα πρωτοποριακά νομοθετήματα των κυβερνήσεών του. Επίσης πλούσιο υλικό από κείμενα, εικόνες και γελοιογραφίες υπάρχει στις εφημερίδες και τα περιοδικά της εποχής, αλλά και σε μεταγενέστερες εκδόσεις. Ενδιαφέροντα στοιχεία περιέχονται σε άρθρα, όπως και σε βιβλία ξένων δημοσιογράφων και συγγραφέων που μελέτησαν την Ελλάδα του Χαρ. Τρικούπη και την μεγάλη προσπάθεια πραγματικού εκσυγχρονισμού της νεοσύστατης χώρας, για την οποία υπήρχε έντονο διεθνές ενδιαφέρον, λόγω των εξελίξεων στην περιοχή. Τα σημαντικότερα άρθρα αναδημοσιεύονται αυτούσια σε αυτήν την έκδοση, ενώ από τα βιβλία αναδημοσιεύονται μόνον αποσπάσματα.

Η αναλυτική βιβλιογραφία που παρατίθεται διευκολύνει όλους, όσοι θέλουν να μελετήσουν διεξοδικότερα την εποχή του Χ. Τρικούπη.

Για να έχει ο αναγνώστης πληρέστερη εικόνα κρίθηκε απολύτως αναγκαίο να συνταχθεί εκτενές χρονολόγιο της ζωής και του έργου του Χ. Τρικούπη με παράλληλη παράθεση της ιστορίας μας.

Θα πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί ένα κενό που κάποτε πρέπει να καλυφθεί. Δεν ερευνήθηκαν τα ξένα διπλωματικά αρχεία, ιδιαίτερα των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής, όπου ασφαλώς υπάρχουν ενδιαφέροντα στοιχεία, τα οποία μπορεί να φωτίσουν γεγονότα εκείνης της περιόδου.

Στα κείμενα και τις λεζάντες των εικόνων τηρήθηκε η ορθογραφία του πρωτοτύπου, καθώς και η διαίρεση των παραγράφων. Διορθώθηκαν μερικά κεφαλαία αρχικών λέξεων, η στίξη, τα ορθογραφικά λάθη, καθώς και τα λάθη αντιγραφής.

Οι τίτλοι των κεφαλαίων της παρούσας έκδοσης είναι είτε οι πρωτότυποι των άρθρων των ανθολογημένων συγγραφέων – οπότε αποδίδονται χωρίς εισαγωγικά και σε πολυτονικό – είτε της επιμελήτριας. Στην τελευταία περίπτωση αποδίδονται χωρίς εισαγωγικά, αλλά σε μονοτονικό. Στη βιβλιογραφία, όμως, διατηρείται ο πρωτότυπος τίτλος σε μονοτονικό. Όταν χρησιμοποιούνται αυτούσιες φράσεις από το κείμενο ως τίτλοι, τότε διατηρείται το πολυτονικό και τίθενται εντός εισαγωγικών.

Στις περισσότερες περιπτώσεις τα ονόματα των συγγραφέων αποδόθηκαν στη δημοτική, ενώ σε άλλες διατηρήθηκε ο τρόπος υπογραφής του συγγραφέα.

Σε εκδόσεις όπως αυτή ο μόχθος του επιμελητή δεν είναι αρκετός για να εξασφαλιστεί πληρότητα και να αποφευχθούν λάθη. Χρειάζεται βοήθεια και συμπαράσταση. Την ζήτησα από φίλους και συναδέλφους με ειδικές γνώσεις. Μου την πρόσφεραν πρόθυμα και τους ευχαριστώ γι' αυτό. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω σε όσους διέθεσαν πολύτιμο χρόνο για να είναι το «δεύτερο μάτι» αυτής της έκδοσης. Ονομαστικά θέλω να ευχαριστήσω τον κ. Τριαντάφυλλο Γεροζήση, επιστημονικό συνεργάτη της Διεύθυνσης Επιστημονικών Μελετών της Βουλής, που είχε την υπομονή να διαβάσει όλα τα κείμενα και να κάνει καίριες παρατηρήσεις, την κ. Λίνα Λούβη, λέκτορα της Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο της Θράκης, για τις πολύ χρήσιμες επισημάνσεις της σε όλο το έργο, τους κυρίους Γιώργο Κόκκινο, ιστορικό, και Βαγγέλη Δρακόπουλο, φιλόλογο, για τις υποδείξεις τους, τα μέλη της Επιτροπής παρακολούθησης και παραλαβής της έκδοσης κ. Αλεξάνδρα Γεωργίου, πρόεδρο, Ευρυδίκη Αμπατζή και Ευαγγελία Ολυμπίου, τους συναδέλφους στη Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων και ειδικά την κ. Βούλα Ανδριοπούλου, τους φιλολόγους κ. Έλενα Αντωναράκου και κ. Αντώνη Καζάκο, τον δημοσιογράφο κ. Παντελή Αθανασιάδη για την βοήθειά τους στην αναζήτηση στοιχείων, την κ. Έφη Σταυροπούλου, επίκουρη καθηγήτρια της Νεοελληνικής Φιλολογίας στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, και τους κυρίους Χ.Λ. Καράογλου, επίκουρο καθηγητή Νεοελληνικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, και Κυριάκο Ντελόπουλο, συγγραφέα-βιβλιογράφο, που μου έδωσαν λύσεις σε φιλολογικά και βιβλιογραφικά προβλήματα, καθώς και τον φωτογράφο κ. Κώστα Μανώλη, που επιμελήθηκε με πολλή προσοχή όλες τις φωτογραφίσεις της έκδοσης.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω όλους αυτούς, οι οποίοι πρόσφεραν με προθυμία στοιχεία, έγγραφα, φωτογραφίες και άλλο υλικό – χωρίς την παράθεση των οποίων αυτή η έκδοση θα ήταν φτωχότερη – και ιδιαίτερα τον πρώην υπουργό κ. Κωνσταντίνο Τρικούπη και την κ. Κλεοπάτρα Ρίγγα-Τρικούπη, τον δικηγόρο κ. Χάρη Νιανιάρα, κληρονόμο του γραμματέα του Χαρ. Τρικούπη, και τους συλλέκτες κυρίους Γιώργο Ανδρουλιδάκη, Χρήστο Λαρσινό, Αγγελή Παπαγγελή και Νίκο Πουλάκο. Επίσης την Ακαδημία Αθηνών, την Ανώνυμο Εταιρεία της Διώρυγας Κορίνθου, το Γενικό Επιτελείο Εθνικής Αμύνης, τη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη, την Εθνική Βιβλιοθήκη, την Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο Αλεξ. Σούτζου, την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, το Εθνικό και Ιστορικό Μουσείο, το Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, την Ένωση Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών, την Επιτροπή Ολυμπίων και Κληροδοτημάτων – Ζάππειο Μέγαρο, το Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος, το Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών, τη Λέσχη των Φιλελευθέρων, το Μουσείο Βούρου-Ευταξία, το Μουσείο Μπενάκη, το Μουσείο Ελληνικών Σιδηροδρόμων, το Υπουργείο Εξωτερικών και τον Φιλολογικό Σύλλογο «Παρνασσός».

Τέλος, ευχαριστώ τον εκδότη κ. Γρηγόρη Τρουφάκο και τους συνεργάτες του και ειδικά τις κυρίες Μαίρη Μπελτζινίτη και Μαρία Παπασωτηροπούλου, που επέδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και φροντίδα για την αρτιότητα και την εμφάνιση αυτής της έκδοσης.

Αικατερίνη Φλεριανού
Ιστορικός
Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

– Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΧΑΡΙΛΑΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ
– ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

1832 11 Ιουλ. Γεννιέται ο Χαρίλαος Τρικούπης στο Ναύπλιο. Γιος του Μεσολογγίτη Σπυρίδωνα Τρικούπη (1788-1873), πολιτικού, διπλωμάτη, ποιητή και ιστορικού της Ελληνικής Επανάστασης, και της Φαναριώτισσας Αικατερίνης Μαυροκορδάτου (1800-1871), αδελφής του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου (1791-1865). Βαπτίζεται Χαρίλαος με ανάδοχο τον ναύαρχο Ανδρέα Μιαούλη.

1833 25 Ιαν. Ο Σπυρίδων Τρικούπης διορίζεται από την αντιβασιλεία πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου και γραμματέας της Επικρατείας επί των Εξωτερικών.

12 Οκτ. Ο Σπυρ. Τρικούπης συγκρούεται με την αντιβασιλεία και παραιτείται. Με Β.Δ. διορίζεται πρεσβευτής στο Λονδίνο.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

1832 25 Απρ./ 17 Μαΐου Με τη συνθήκη του Λονδίνου, που υπογράφουν οι Προστάτιδες Δυνάμεις (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία) και η Βαυαρία, αναγνωρίζεται ότι η ελληνική επικράτεια αποτελεί ανεξάρτητη κληρονομική μοναρχία κατά τάξη πρωτοτοκίας με πρώτο μονάρχη τον Όθωνα, δευτερότοκο γιο του βασιλιά Λουδοβίκου Α΄ της Βαυαρίας.

9/21 Ιουλ. Με τη Συνθήκη της Κωνσταντινουπόλεως ορίζονται τα σύνορα της Ελλάδας από τον Παγασητικό ώς τον Αμβρακικό Κόλπο.

27 Ιουλ. «Η Δ΄ κατά συνέχειαν Εθνική Συνέλευσις», που συνήλθε στην Πρόνοια, με ψήφισμά της αναγνωρίζει και επικυρώνει την εκλογή του Όθωνα.

3/15 Οκτ. Φθάνει στο Μόναχο αντιπροσωπεία της Εθνοσυνέλευσης, αποτελούμενη από τους Ανδρέα Μιαούλη, Δημήτριο Πλαπούτα και Κώστα Μπότσαρη, για να διαδηλώσει «την αφοσίωσιν και την υποταγήν του Έθνους προς τον βασιλέα αυτού Όθωνα».

1833 25 Ιαν. Ο Όθων φθάνει στο Ναύπλιο. Ώς την ενηλικίωσή του την εξουσία ασκεί τριμελής αντιβασιλεία, αποτελούμενη από τον κόμητα Joseph Ludwig Graf von Armansberg, τον καθηγητή Georg Ludwig von Maurer και τον υποστράτηγο Carl Wilhelm Freiherr von Heideck.

8 Φεβρ. Καθιερώνεται ως νομισματική μονάδα η δραχμή. Κόπηκαν χρυσά και αργυρά νομίσματα, που χάραξε ο Conrad Voigt, και χάλκινα, που σχεδίασε ο Karl Lange.

1 Μαρτ. Η Αθήνα αποδίδεται στις ελληνικές αρχές.

** Σε όλες τις ημερομηνίες ακολουθήθηκε το Ιουλιανό ημερολόγιο εκτός από διεθνείς πράξεις και γεγονότα, που ειδικότερα αφορούν την Ελλάδα, στα οποία ακολουθήθηκε ο διπλός τύπος Ιουλιανού και Γρηγοριανού ημερολόγιου. Η διαφορά των δύο ημερολογίων από 1 Μαρτίου 1800 έως τις 28 Φεβρουαρίου 1900 ανέρχεται σε 12 μέρες και από 1 Μαρτίου 1900 σε 13 μέρες.*

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

25 Μαρτ. Πεθαίνει ο Αδαμάντιος Κοραής (γεν. 1748).

4 Μαΐου Με τη συνθήκη της Κιουτάχειας, που υπογράφουν Τουρκία και Αίγυπτος, η Κρήτη παραμένει υπό αιγυπτιακή διοίκηση.

23 Ιουλ. Με Β.Δ. ανακηρύσσεται η Εκκλησία του Ελληνικού Βασιλείου αυτοκέφαλη με αρχηγό τον βασιλιά.

1834 25 Μαΐου Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης και ο Δημήτριος Πλαπούτας καταδικάζονται σε θάνατο για συνωμοσία εναντίον της αντιβασιλείας, αλλά ο Όθων μετατρέπει την ποινή σε ισόβια κάθειρξη και, όταν ενηλικιώνεται, τους αποφυλακίζει.

18 Σεπτ. Με Β.Δ. η Αθήνα ορίζεται «Βασιλική Καθέδρα και Πρωτεύουσα» του κράτους.

24 Σεπτ. Αθωώνονται οι δικαστές Γεώργιος Τερτσέτης και Αναστάσιος Πολυζωίδης, που είχαν καταδικαστεί, γιατί δεν είχαν υπογράψει την καταδικαστική απόφαση για τον Κολοκοτρώνη και τον Πλαπούτα.

1 Δεκ. Η Αθήνα γίνεται και επίσημα πρωτεύουσα του κράτους.

1835 20 Μαΐου Ο Όθων ενηλικιώνεται και ασκεί ο ίδιος τα βασιλικά καθήκοντα με αρχικαγκελάριο τον Άρμανσμπεργκ.

11 Ιουν. Πεθαίνει ο ναύαρχος Ανδρέας Μιαούλης (γεν. 1769).

18 Σεπτ. Συστήνεται το Συμβούλιο της Επικρατείας, του οποίου τα μέλη έχουν μόνο συμβουλευτικό ρόλο.

25 Νοεμ. Επισκέπτεται την Αθήνα ο βασιλιάς της Βαυαρίας Λουδοβίκος Α΄, πατέρας του Όθωνα.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ		ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
1836-1848	Ο Χαρ. Τρικούπης διδάσκεται τα πρώτα γράμματα από τους γονείς του σε ηλικία τεσσάρων ετών. Εγγράφεται στο Γυμνάσιο Αθηνών, που διευθύνει ο Γεώργιος Γεννάδιος. Παράλληλα του παραδίδει ιδιαίτερα μαθήματα ο καθηγητής Γρηγόριος Παπαδόπουλος. Ο νεαρός Χαρίλαος έχει ιδιαίτερη επίδοση στα μαθηματικά, αλλά διακρίνεται και στα κλασικά μαθήματα (ελληνικά και λατινικά). Στις απολυτήριες εξετάσεις εντυπωσιάζει τους καθηγητές του με την έκθεσή του, που είχε θέμα «Τό σύστημα τῆς πολιτείας κατά Θουκυδίδη».	**1836**	25 Ιαν. Τίθεται ο θεμέλιος λίθος των ανακτόρων του Όθωνα, τα οποία ανεγείρονται με σχέδια του Βαυαρού αρχιτέκτονα Friedrich von Gärtner.
		5 Ιουν. Ιδρύεται με Β.Δ. Νομισματοκοπείο και Σφραγιστήριο.
		25 Ιουλ. Ιδρύεται «Η εν Αθήναις Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία» από τους Ιωάννη Κοκκώνη, Γεώργιο Γεννάδιο και Μισαήλ Αποστολίδη.
		7 Οκτ. Εκδίδεται η εφημερίδα *Ελπίς* δίγλωσση – στα ελληνικά και τα γερμανικά – από τον Κωνσταντίνο Λεβίδη. Η έκδοσή της διακόπτεται το 1868.
		10/22 Νοεμ. Τελούνται στο Oldenburg της Β. Γερμανίας οι γάμοι του Όθωνα με την Αμαλία, πρωτότοκη κόρη του Μεγάλου Δούκα του Όλντενμπουργκ.
		31 Δεκ. Ιδρύεται με Β.Δ. εκπαιδευτήριο αρχιτεχνιτών με την επίσημη ονομασία «Σχολή των Τεχνών», που αποτέλεσε τον πρόδρομο του σημερινού Πολυτεχνείου.
	1837	2 Φεβρ. Ο Όθων επιστρέφει στην Ελλάδα με την Αμαλία, αποπέμπει τον Άρμανσμπεργκ και διορίζει πρόεδρο του Υπουργικού Συμβουλίου τον Ignaz von Rudhardt.
		22 Απρ. Με Β.Δ. ιδρύεται το Πανεπιστήμιο Αθηνών.
		3 Μαΐου Τελούνται τα εγκαίνια του Πανεπιστημίου, το οποίο στεγάζεται στην οικία Κλεάνθους, στη βορειοανατολική πλευρά της Ακροπόλεως.
		20 Δεκ. Παραιτείται ο Ρούντχαρτ και αναλαμβάνει ο Όθων την προεδρία του υπουργικού συμβουλίου.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

1838 Γεννιέται στο Λονδίνο η Σοφία, αδελφή του Χαρ. Τρικούπη.
— Ο Σπυρ. Τρικούπης παύεται από πρεσβευτής και αντικαθίσταται από τον Αλέξ. Μαυροκορδάτο. Επιστρέφει στην Αθήνα και συμμετέχει στα κοινά ως σύμβουλος επικρατείας.

1841 Ιούλ. Ο Σπυρ. Τρικούπης τοποθετείται για δεύτερη φορά πρεσβευτής στο Λονδίνο, ενώ ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος καλείται στην Αθήνα για να σχηματίσει κυβέρνηση.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

1838 25 Μαρτ. Πρώτος εορτασμός της 25ης Μαρτίου ως εθνικής εορτής.

25 Σεπτ. Εκδίδεται η εφημερίδα *Αιών* από τον ιστορικό Ιωάννη Φιλήμονα. Η έκδοσή της διακόπτεται το 1891.

1839 2 Ιουλ. Κατατίθεται ο θεμέλιος λίθος του Πανεπιστημίου Αθηνών. Τα σχέδια του κτιρίου οφείλονται στον Δανό αρχιτέκτονα Christian Hansen και η ανέγερσή του περατώνεται το 1864.

23 Οκτ. Ιδρύεται από την αγγλική διοίκηση της Επτανήσου η Ιονική Τράπεζα. Το 1864 θα λειτουργήσει υποκατάστημά της στην Αθήνα.

1840 3/15 Ιουλ. Με συνθήκη, που υπογράφουν στο Λονδίνο η Βρετανία, η Ρωσία, η Αυστρία και η Πρωσία, τερματίζεται ο τουρκοαιγυπτιακός πόλεμος και η Κρήτη αποσπάται από την Αίγυπτο και αποδίδεται στον σουλτάνο.

1841 6 Μαρτ. Εκδηλώνεται επανάσταση στην Κρήτη, η οποία καταστέλλεται αμέσως.

30 Μαρτ. Ιδρύεται η Εθνική Τράπεζα και εκλέγεται διευθυντής της παμψηφεί ο Γεώργιος Σταύρου. Με Β.Δ. /8.4.1841 εγκρίνεται ο κανονισμός της.

6 Ιουλ. Ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος σχηματίζει κυβέρνηση.

8 Αυγ. Παραιτείται ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος και ο Όθων αναλαμβάνει πάλι την πρωθυπουργία, την οποία θα διατηρήσει ώς τις 3 Σεπτεμβρίου 1843.

1842 25 Σεπτ. Εκδίδεται η εφημερίδα *Συνταγματική* από τον Χ. Σακελλαριάδη. Η έκδοσή της διακόπτεται το 1868.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

1843 Ο Όθων καταργεί τις πρεσβείες και ο Σπ. Τρικούπης επιστρέφει στην Ελλάδα. Εκλέγεται πληρεξούσιος Μεσολογγίου στην Α΄ Εθνοσυνέλευση.

12 Σεπτ. Απονέμεται στον Χαρ. Τρικούπη πιστοποιητικό της συμμετοχής του «στα γεγονότα της Γ΄ Σεπτεμβρίου υπέρ του Συντάγματος» από τον φρούραρχο των Αθηνών.

1844 30 Μαρτ. Ο Σπ. Τρικούπης αναλαμβάνει το Υπουργείο Εξωτερικών καθώς και το Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως στην πρώτη συνταγματική κυβέρνηση, που σχηματίζει ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος με σκοπό τη διενέργεια εκλογών. Στις 27 Ιουλίου αναλαμβάνει και το Υπουργείο Δικαιοσύνης.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

1843 3 Φεβρ. Πεθαίνει ο Θεόδ. Κολοκοτρώνης (γεν. 3 Απριλίου 1770).

3 Σεπτ. Ξεσπάει επανάσταση με αρχηγούς τον Δημήτριο Καλλέργη, τον Ιωάννη Μακρυγιάννη, τον Ανδρέα Μεταξά και τον Ανδρέα Λόντο, που υποχρεώνει τον Όθωνα να παραχωρήσει Σύνταγμα. Σχηματίζεται κυβέρνηση υπό τον Ανδρέα Μεταξά, στην οποία μετέχουν από 25 Οκτωβρίου ο Ιωάννης Κωλέττης και ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος ως υπουργοί άνευ χαρτοφυλακίου. Η κυβέρνηση συγκαλεί συντακτική συνέλευση.

Οκτ.-Νοέμ. Διενεργούνται εκλογές με τον νόμο της 4ης Μαρτίου 1829 του Καποδίστρια. Εκλέγονται 244 πληρεξούσιοι για την Εθνοσυνέλευση, που εκπροσωπούν τις ελεύθερες, αλλά και τις υπόδουλες περιοχές, καθώς και τις ελληνικές παροικίες του εξωτερικού.

22 Οκτ. Με Β.Δ. ορίζεται ο οργανισμός λειτουργίας του Σχολείου των Τεχνών.

8 Νοεμ. Αρχίζει τις εργασίες της η Α΄ Εθνοσυνέλευση στην οικία Αλεξάνδρου Κοντοσταύλου (όπου αργότερα ανεγέρθηκε το κτίριο της Παλαιάς Βουλής). Πρόεδρος εκλέγεται ο Πανούτσος Νοταράς, ηλικίας 103 ετών.

23 Νοεμ. Η Εθνοσυνέλευση αποφασίζει να ονομασθεί «Η της Γ΄ Σεπτεμβρίου εν Αθήναις Εθνική των Ελλήνων Συνέλευσις».

1844 18 Μαρτ. Ο Όθων ορκίζεται στο Σύνταγμα, το οποίο δημοσιεύεται αυθημερόν στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*. — Την ίδια ημέρα η Εθνοσυνέλευση ψηφίζει εκλογικό νόμο, με τον οποίο καθιερώνεται η καθολική ψηφοφορία – δεν έχουν το δικαίωμα του εκλέγειν μόνον όσοι δεν διαθέτουν ακίνητη ή κινητή περιουσία – για την εκλογή βουλευτών με ψηφοδέλτια.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

6 Αυγ. Ο Σπ. Τρικούπης παραιτείται μαζί με την κυβέρνηση Μαυροκορδάτου.

26-27 Νοεμ. Ο Σπυρ. Τρικούπης εκλέγεται μέλος της επιτροπής, η οποία αναλαμβάνει τη σύνταξη του σχεδίου Συντάγματος.

1844-1849 Ο Σπυρ. Τρικούπης ως γερουσιαστής είναι επικεφαλής της αντιπολίτευσης.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

30 Μαρτ. Ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος σχηματίζει την πρώτη συνταγματική κυβέρνηση, η οποία θα διενεργήσει και τις εκλογές.

Ιούν.-Αύγ. Διενεργούνται εκλογές, που διαρκούν τρεις μήνες (η ψηφοφορία είναι οκταήμερη χωρίς την υποχρέωση σύμπτωσης σε όλες τις εκλογικές περιφέρειες). Στις 4 Αυγούστου η κυβέρνηση Μαυροκορδάτου παραιτείται, ενώ διαρκούν οι εκλογές. Στις 6 Αυγούστου σχηματίζει κυβέρνηση ο Ι. Κωλέττης με τη σύμπραξη του Ανδρέα Μεταξά. Σε σύνολο 127 εδρών λαμβάνουν: Μεταξάς 55, Μαυροκορδάτος 28, Κωλέττης 20. Ο Κωλέττης παραμένει πρωθυπουργός.

1845 5 Δεκ. Με τον Ν. ΚΕ΄/5.12.1845 το κράτος διαιρείται σε 10 νομούς και 49 επαρχίες.

1846 10 Μαρτ. Κατατίθεται ο θεμέλιος λίθος του Αρσακείου, το οποίο ανεγείρεται με δωρεά του Απόστολου Αρσάκη και με σχέδια του Λύσανδρου Καυταντζόγλου.

11 Σεπτ. Ιδρύεται η Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών με διάταγμα του γαλλικού κράτους.

1847 25 Ιαν. Δημιουργείται επεισόδιο μεταξύ Όθωνα και Κωνσταντίνου Μουσούρου, πρεσβευτή της Τουρκίας, με αφορμή την άρνηση του Μουσούρου να χορηγήσει διαβατήριο στον υπασπιστή του Όθωνα Τσάμη Καρατάσο για να ταξιδέψει στην Κωνσταντινούπολη. Οι σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας διακόπτονται και θα αποκατασταθούν τον Φεβρουάριο του 1848. Τα γεγονότα θα καταγραφούν στην ιστορία ως «Μουσουρικά».

Ιούλ.-Αύγ. Διενεργούνται εκλογές, στις οποίες ο Ι. Κωλέττης κερδίζει την απόλυτη πλειοψηφία σε σύνολο 127 εδρών.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

1848 7 Οκτ. Ο Χαρ. Τρικούπης εγγράφεται στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, όπου φοιτά επί τρία χρόνια. Ως φοιτητής δεν συμμετέχει – εκτός από μία φορά – στις αντιμοναρχικές διαδηλώσεις της εποχής. Γνωρίζει τέλεια αγγλικά και γαλλικά, πολύ καλά γερμανικά και ως καλός γνώστης των λατινικών μαθαίνει εύκολα και τα ιταλικά.

27 Οκτ. Απονέμεται στον Σπυρ. Τρικούπη ο Μεγαλόσταυρος του Τάγματος Σωτήρος.

6 Μαρτ. Ο Σπυρ. Τρικούπης λαμβάνει την εντολή να σχηματίσει κυβέρνηση, αλλά την καταθέτει λόγω άρνησης του Αλέξ. Μαυροκορδάτου να συνεργαστεί μαζί του.

1850 Ιαν.-Απρ. Ο Σπυρ. Τρικούπης, κατά τα Παρκερικά, στηρίζει τον Όθωνα και αποστέλλεται στο Παρίσι προκειμένου να ενημερώσει τη γαλλική κυβέρνηση για τις αυθαιρεσίες της Αγγλίας σε βάρος της Ελλάδας.

25 Μαΐου Ο Χαρ. Τρικούπης ολοκληρώνει τον κύκλο των σπουδών του στη Νομική Σχολή Αθηνών.

6 Αυγ. Ο Χαρ. Τρικούπης μεταβαίνει στο Παρίσι και περνά τις εξετάσεις του Baccalauréat. Εγγράφεται στη Νομική Σχολή, ενώ παράλληλα μελετά Spencer και Montesquieu.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

31 Αυγ. Πεθαίνει ο Ι. Κωλέττης (γεν. 1773).

5 Σεπτ. Σχηματίζει κυβέρνηση ο Κίτσος Τζαβέλλας.

1848 15 Οκτ. Σχηματίζει κυβέρνηση ο Κων. Κανάρης.

1849 12 Δεκ. Παραιτείται ο Κων. Κανάρης. Σχηματίζει κυβέρνηση ο Αντώνιος Κριεζής.

1850 4 Ιαν. Μετά την άρνηση της Ελλάδας να υποχωρήσει σε απαίτηση της Αγγλίας να αποζημιωθεί ο εβραϊκής καταγωγής Βρετανός Δον Πατσίφικο για ζημιές που έγιναν στην κατοικία του κατά τη διάρκεια διαδήλωσης το Πάσχα του 1849, μοίρα του αγγλικού στόλου υπό τον ναύαρχο Πάρκερ αποκλείει τα ελληνικά παράλια. Τα σχετικά γεγονότα θα καταγραφούν στην ιστορία ως «Παρκερικά» ή «Πατσιφικά».

29 Ιουν. Αναγνωρίζεται η ανεξαρτησία της Εκκλησίας της Ελλάδος από το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

6 Ιουλ. Η Ελλάδα υποχωρεί στις απαιτήσεις της Αγγλίας και λήγει ο αποκλεισμός.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

1851 1 Αυγ. Περνά επιτυχώς τις εξετάσεις για την απόκτηση του πτυχίου του πρώτου κύκλου σπουδών της Νομικής Σχολής Παρισίων.

Οκτ. Απονέμεται στον Χαρ. Τρικούπη το πρώτο πτυχίο της Νομικής Σχολής.

1852 25 Αυγ. Ο Χαρ. Τρικούπης υποστηρίζει τη διπλωματική του εργασία με θέμα «Για τον γάμο και ειδικότερα για την προίκα» για την απόκτηση του πτυχίου του δεύτερου κύκλου σπουδών της Νομικής Σχολής Παρισίων. — Με τη βοήθεια του Δημ. Καλλέργη, πρεσβευτή στο Παρίσι, διορίζεται στη θέση ενός από τους γραμματείς του Δικηγορικού Συλλόγου Παρισίων. Όταν αναχωρεί για το Λονδίνο, ο Δικηγορικός Σύλλογος παραθέτει γεύμα προς τιμήν του.

1853 Ο Σπ. Τρικούπης αναλαμβάνει για τρίτη φορά την πρεσβεία στο Λονδίνο. Αναπτύσσει έντονη δραστηριότητα για την προβολή των ελληνικών θεμάτων και καλλιεργεί την ιδέα για την παραχώρηση της Επτανήσου στην Ελλάδα. Την περίοδο αυτή αρχίζει να γράφει την *Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως*, ο πρώτος τόμος της οποίας εκδίδεται στο Λονδίνο το 1853 και ο τελευταίος (4ος) το 1857.

1854 15 Φεβρ. Ο Χαρ. Τρικούπης διορίζεται άμισθος ακόλουθος της ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Οκτ.-Νοέμ. Διενεργούνται εκλογές και ο Αντ. Κριεζής κερδίζει την πλειοψηφία (100 έδρες) σε σύνολο 131 εδρών.

26 Νοεμ. Δώδεκα Επτανήσιοι ριζοσπάστες βουλευτές με διακήρυξή τους εκφράζουν την επιθυμία του επτανησιακού λαού για ανεξαρτησία και ένωση με την Ελλάδα.

1853 22 Σεπτ. / 14 Οκτ. Κηρύσσεται ο Κριμαϊκός Πόλεμος μεταξύ Ρωσίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στην Ελλάδα επικρατεί φιλοπολεμική ατμόσφαιρα.

Νοέμ.-Δεκ. Διενεργούνται εκλογές και ο Αντ. Κριεζής κερδίζει την απόλυτη πλειοψηφία σε σύνολο 138 εδρών.

1854 11 Ιαν. Εξεγείρονται οι υπόδουλοι Έλληνες στην Ήπειρο, Θεσσαλία και Μακεδονία με τη συνδρομή ανταρτικών σωμάτων από την Ελλάδα.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ		ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ	
	7 Απρ. Ορκίζεται ακόλουθος και αναλαμβάνει καθήκοντα ως ιδιαίτερος γραμματέας του πατέρα του.		10/22 Μαρτ. Διακόπτονται οι ελληνοτουρκικές σχέσεις. Οι Αγγλογάλλοι τάσσονται στο πλευρό της Τουρκίας.
			14 Μαΐου Αρχίζει ο αποκλεισμός του Πειραιά από αγγλογαλλικά στρατεύματα, τα οποία μεταδίδουν χολέρα στον Πειραιά και την Αθήνα.
			16 Μαΐου Σχηματίζει κυβέρνηση ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος – χαρακτηρίζεται ως «Υπουργείον Κατοχής» – και αποκαθίστανται οι σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας.
1855	4 Μαρτ. Ο Χαρ. Τρικούπης διορίζεται με Β.Δ. γραμματέας της πρεσβείας. Πρωτοστατεί στην ίδρυση της διπλωματικής λέσχης St. James.	**1855**	22 Απρ. Με τον Ν. ΣΠΑ′/22.4.1855 ορίζονται οι προϋποθέσεις για τη σύσταση ανωνύμου εταιρείας ατμοπλοϊκής συγκοινωνίας μεταξύ των νήσων και των παραλίων της χώρας.
	23 Σεπτ. Ο Σπυρ. Τρικούπης αρνείται τον διορισμό του ως υπουργού των Εξωτερικών στην κυβέρνηση Δημ. Βούλγαρη και παραμένει πρεσβευτής στο Λονδίνο.		29/21 Σεπτ. Εκδίδεται στην Τεργέστη η ελληνική εφημερίδα *Ημέρα* από τον Ιωάννη Ισιδωρίδη Σκυλίτση. Το 1866 μετονομάζεται σε *Νέα Ημέρα* με μόνο εκδότη τον Αναστάσιο Βυζάντιο. Το 1912 η έκδοσή της μεταφέρεται στην Αθήνα και διακόπτεται το 1945.
			22 Σεπτ. Μετά την παραίτηση της κυβέρνησης Αλέξ. Μαυροκορδάτου, σχηματίζει κυβέρνηση ο Δημ. Βούλγαρης.
1856	Μάρτ. Ο Σπ. Τρικούπης αποστέλλεται στο Παρίσι, για να υποστηρίξει τις ελληνικές θέσεις στο συνέδριο της ειρήνης.	**1856**	6 Φεβρ. Με το Χάτι-ι-Χουμαγιούν (Οργανικός Νόμος) ο σουλτάνος παραχωρεί δικαιώματα στον χριστιανικό πληθυσμό της αυτοκρατορίας.
			18/30 Μαρτ. Η συνθήκη των Παρισίων τερματίζει τον Κριμαϊκό Πόλεμο, περιορίζοντας τη ρωσική επιρροή. Οι Μεγάλες Δυνάμεις εγγυώνται την εδαφική ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.
			Σεπτ. Διενεργούνται εκλογές και ο Δημ. Βούλγαρης κερδίζει την απόλυτη πλειοψηφία σε σύνολο 138 εδρών.
			28 Οκτ. Με Β.Δ. εγκρίνεται η ίδρυση ελληνικής ατμοπλοϊκής εταιρείας με την ονομασία «Ελληνική Ατμοπλοΐα».

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

1857 18 Φεβρ. Αποχωρεί ο αγγλογαλλικός στρατός κατοχής από την Ελλάδα.

13 Νοεμ. Παραιτείται ο Δημ. Βούλγαρης και σχηματίζει κυβέρνηση ο Αθανάσιος Μιαούλης.

1858 20 Ιαν. Εγκρίνεται από την Ιόνιο Βουλή ψήφισμα, που εισηγείται ο Κωνσταντίνος Λομβάρδος, για την ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα.

16 Ιουλ. Με Β.Δ. εγκρίνεται η ανέγερση Βουλευτηρίου στον χώρο του προσωρινού βουλευτηρίου.

15 Αυγ. Τίθεται ο θεμέλιος λίθος της σημερινής Παλαιάς Βουλής. Το κτίριο ανεγείρεται με σχέδια του Γάλλου αρχιτέκτονα François Boulanger.

19 Αυγ. Με Β.Δ. θεσμοθετούνται τα «Ολύμπια», εκθέσεις των ελληνικών προϊόντων, κυρίως βιομηχανικών, γεωργικών και κτηνοτροφικών. Παράλληλα θα διενεργούνται και αθλητικοί αγώνες.

9 Νοεμ. Φθάνει στα Επτάνησα ο Άγγλος υπουργός Gladstone για να συζητήσει μεταρρυθμίσεις.

1859 24 Φεβρ. Ο Γλάδστων αναχωρεί από την Κέρκυρα άπρακτος, διότι η Ιόνιος Βουλή απέρριψε τα σχέδιά του.

10 Μαΐου Στη συνοικία Νεάπολη στην Αθήνα 150 δημοκρατικοί φοιτητές με ψάθινα σκιάδια συγκρούονται με βασιλικούς με σκιάδια ευρωπαϊκά. Τα γεγονότα ονομάστηκαν «σκιαδικά».

1859 Αύγ.-Νοέμ. Διενεργούνται εκλογές και κερδίζει την απόλυτη πλειοψηφία ο Αθ. Μιαούλης (λαμβάνει 120 έδρες σε σύνολο 139).

26 Οκτ. / 28 Νοεμ. Διοργανώνονται τα Α΄ Ολύμπια. Τα εγκαίνια τελούνται στο παλαιό κτίριο του Πολυτε-

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

χνείου στην οδό Πειραιώς. Οι αθλητικοί αγώνες τελούνται στις 15 Νοεμβρίου στην πλατεία Λουδοβίκου (αργότερα Δημαρχείου και σήμερα Εθνικής Αντιστάσεως).

1860 21 Σεπτ. Εκδίδεται η εφημερίδα *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος* από τον Κωνσταντίνο Μανουσάκη, δημοσιογραφικό όργανο της κυβέρνησης του Αθ. Μιαούλη. Η έκδοσή της διακόπτεται το 1862.

1 Φεβρ. Εκδίδεται η σατιρική εφημερίδα *Φως* από τον Σοφοκλή Καρύδη. Η έκδοσή της διακόπτεται το 1877.

1861 16 Ιαν. Διενεργούνται εκλογές και ο Αθ. Μιαούλης κερδίζει την πλειοψηφία σε σύνολο 142 εδρών.

23 Ιουν. / 5 Ιουλ. Εκδίδεται η εφημερίδα *Κλειώ* στην Τεργέστη από τον Διονύσιο Θερειανό. Η έκδοσή της διακόπτεται το 1883.

22 Αυγ. Με τον Ν. ΧΗ/22.8.1861 «Περί μεταλλείων» επιδιώκεται η προσέλκυση ξένων επενδύσεων.

1862 Ο Σπυρ. Τρικούπης παραιτείται από τη διπλωματική υπηρεσία για λόγους υγείας και επιστρέφει στην Ελλάδα. Αρνείται πρόταση του Όθωνα να σχηματίσει κυβέρνηση με πλήρη ελευθερία δράσης προφασιζόμενος λόγους υγείας, γιατί προβλέπει ότι πλησιάζει το τέλος της δυναστείας των Βίττελσμπαχ.
— Ο Χαρ. Τρικούπης αναλαμβάνει προσωρινά ως επιτετραμμένος τη διεύθυνση της πρεσβείας στο Λονδίνο. Με σκοπό τη συλλογή χρημάτων για τα σχολεία του υπόδουλου ελληνισμού, ιδρύει το «Φιλελληνικό Κομιτάτο» με μέλη πλούσιους Έλληνες του Λονδίνου και επιφανείς Άγγλους, όπως ο λόρδος Palmerston.

Νοέμ. Σε δύο συναντήσεις του Χαρ. Τρι-

1862 2 Φεβρ. Καταστέλλεται αντικαθεστωτική επανάσταση στο Ναύπλιο.

26 Απρ. Εκδίδεται η εφημερίδα *Εθνοφύλαξ*, κομματικό όργανο του Θρασύβουλου Ζαΐμη. Η έκδοσή της διακόπτεται το 1881.

20 Μαΐου Εγκαινιάζεται η Μητρόπολη Αθηνών, η οποία ανεγέρθηκε με σχέδια των Th. Hansen και Δημητρίου Ζέζου και αρχιτέκτονες τους Fr. Boulanger και Παναγή Κάλκο.

26 Μαΐου Σχηματίζει κυβέρνηση ο Γενναίος Κολοκοτρώνης.

27 Αυγ. Συστήνεται με τον Ν. ΨΜΔ΄ / 27.8.1862 η Εθνοφυλακή, στην οποία έχουν υποχρέωση υπηρεσίας όλοι οι Έλληνες πολίτες από 20 έως 50 ετών για την υπεράσπιση της

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

κούπη με τον Άγγλο πρωθυπουργό Palmerston γίνεται συζήτηση για πιθανή παραχώρηση των Ιονίων Νήσων στην Ελλάδα. Ο Τρικούπης γνωστοποιεί αμέσως το περιεχόμενο των συζητήσεών του με δύο εμπιστευτικές εκθέσεις στον υπουργό των Εξωτερικών Αδαμάντιο Διαμαντόπουλο.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

πατρίδας και για τη διατήρηση της δημόσιας τάξης και ασφάλειας.

2 Οκτ. Ο Όθων και η Αμαλία αρχίζουν περιοδεία στην Πελοπόννησο.

6 Οκτ. Ξεσπάει επανάσταση στη Βόνιτσα, στο Μεσολόγγι και την Πάτρα.

10 Οκτ. Η επανάσταση εκδηλώνεται στην Αθήνα και επικρατεί. Με ψήφισμα του Έθνους καταργείται η βασιλεία του Όθωνα και η αντιβασιλεία της Αμαλίας, συστήνεται προσωρινή κυβέρνηση (Δημ. Βούλγαρης, πρόεδρος, Κων. Κανάρης και Μπενιζέλος Ρούφος) και καλείται Εθνική Συντακτική Συνέλευση για ψήφιση συντάγματος και εκλογή νέου βασιλιά.

12 Οκτ. Οι βασιλείς επιστρέφουν από την περιοδεία τους, δεν γίνονται δεκτοί και αναχωρούν για την Βαυαρία.

14 Οκτ. Η πλατεία Αμαλίας μετονομάζεται σε πλατεία Ομονοίας.

20 Οκτ. Εκδίδεται η εφημερίδα *Παλιγγενεσία* από τον Ιωάννη Αγγελόπουλο. Η έκδοσή της διακόπτεται το 1899.

19 Νοεμ. Η προσωρινή κυβέρνηση προκηρύσσει με ψήφισμα της 19ης Νοεμβρίου του 1862 δημοψήφισμα για την εκλογή βασιλιά. Δεν ορίζεται ενιαία ημέρα ψηφοφορίας και ούτε προβλέπεται υποβολή υποψηφιοτήτων. Κάθε Έλληνας πολίτης θα έγραφε το όνομα του προσώπου που επιθυμούσε για βασιλιά, στο δημόσιο πρωτόκολλο.

24-28 Νοεμ. Διενεργούνται εκλογές με τον νόμο του 1844 – όπως τροποποιήθηκε με το ψήφισμα της 23ης Νοεμ.1862 – που προβλέπει την εκλογή πληρεξουσίων και από τους αποδήμους Έλληνες υπηκόους. Εκλέγονται 327 πληρεξούσιοι (288 από την Ελλάδα και 39 εκτός Ελλάδας).

10 Δεκ. Αρχίζουν οι εργασίες της Β΄ Εθνοσυνέλευσης στη μεγάλη «παράγκα», η οποία είχε στηθεί στον χώρο, όπου αργότερα ανεγέρθηκε η Παλαιά Βουλή.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

1863 Μάρτ. Ο Χαρ. Τρικούπης επιστρέφει στην Ελλάδα, διότι η κυβέρνηση Ζηνοβίου Βάλβη καταργεί για λόγους οικονομίας τις ελληνικές πρεσβείες.

8/20 Μαΐου Ο Χαρ. Τρικούπης εκλέγεται, ενώ βρίσκεται στην Ελλάδα, πληρεξούσιος της ελληνικής κοινότητας του Λονδίνου σε αντικατάσταση του Γ.Π. Λασκαρίδη, ο οποίος παραιτήθηκε.
— Ο Σπυρ. Τρικούπης μετέχει επίσης στην Εθνοσυνέλευση ως πληρεξούσιος Μεσολογγίου, αλλά παραιτείται μετά τη λήξη των εργασιών της και αποχωρεί από τον δημόσιο βίο.

1/13 Νοεμ. Με πληρεξούσιο του Γεωργίου Α΄, ο Χαρ. Τρικούπης ορίζεται εκπρόσωπος της Ελλάδας στις διαπραγματεύσεις του Λονδίνου για την υπογραφή της συνθήκης της ένωσης των Ιονίων Νήσων με την Ελλάδα. Του δίδονται γραπτές οδηγίες από τον υπουργό Εξωτερικών Πέτρο Δεληγιάννη για τον χειρισμό του θέματος.

8/20 Νοεμ. Ο Χαρ. Τρικούπης φθάνει στο Λονδίνο και διαπιστώνει ότι η συνθήκη της ένωσης έχει ήδη υπογραφεί από τους αντιπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων με επαχθείς όρους για την Ελλάδα. Απευθύνει υπόμνημα στους αντιπροσώπους, με το οποίο εξηγεί τους λόγους για τους οποίους η Ελλάδα δεν μπορεί να υπογράψει τη συνθήκη και ζητεί τροποποιήσεις. Χάρη στις επίμονες και επίπονες προσπάθειές του και με τη βοήθεια του Γλάδστωνος κατορθώνει να βελτιώσει δύο όρους της συνθήκης: α) να περιοριστεί η ουδετερότητα μόνο στην Κέρκυρα και τους Παξούς και β) να περιοριστούν χρονικά τα εμπορικά και ναυτικά προνόμια των ξένων δυνάμεων στα Ιόνια.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

1863 22 Ιαν. Με ψήφισμά της η Εθνική Συνέλευση αναγορεύει τον Αλφρέδο, δευτερότοκο γιο της βασίλισσας Βικτώριας της Αγγλίας, βασιλιά της Ελλάδας, επειδή «εξελέχθη διά ψήφων 230016 ψηφοφορησάντων 241202». Στο ίδιο δημοψήφισμα ο Γεώργιος – μετέπειτα βασιλιάς – πήρε μόνον 6 ψήφους. Ο Αλφρέδος δεν αποδέχεται τον θρόνο, διότι υπάρχει δέσμευση από το Πρωτόκολλο του Λονδίνου της 22 Ιαν. / 3 Φεβρ. 1830, σύμφωνα με το οποίο αποκλείεται η άνοδος στον ελληνικό θρόνο μέλους των βασιλευουσών οικογενειών σε οποιαδήποτε επικράτεια των Προστάτιδων Δυνάμεων.
— Ψηφίζεται ο κανονισμός της Εθνοσυνέλευσης και εκλέγεται οριστικά πρόεδρός της ο Ζηνόβιος Βάλβης.

8 Φεβρ. Συγκρούονται οι «ορεινοί» με τους «πεδινούς». «Ορεινοί» είχαν ονομαστεί οι οπαδοί του Κανάρη και «πεδινοί» οι οπαδοί του Βούλγαρη, κατά τους όρους, που είχαν χρησιμοποιηθεί στη Γαλλική Επανάσταση για τις δύο παρατάξεις της γαλλικής Εθνοσυνέλευσης.

9 Φεβρ. Η Εθνική Συνέλευση αναλαμβάνει την άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας διά του προεδρεύοντος αντιπροέδρου της Αριστείδη Μωραϊτίνη.

18 Μαρτ. Η Εθνική Συνέλευση με ψήφισμά της αναγορεύει «τον Πρίγκιπα της Δανίας Χριστιανόν, Γουλιέλμον, Φερδινάνδον, Αδόλφον, Γεώργιον, δευτερότοκον υιόν του Πρίγκιπος Χριστιανού της Δανίας, Συνταγματικόν Βασιλέα των Ελλήνων υπό το όνομα Γεώργιος Α΄, Βασιλεύς των Ελλήνων».

25 Μαΐου / 6 Ιουν. Υπογράφεται το πρωτόκολλο του Λονδίνου μεταξύ Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας και Δανίας, το οποίο επικυρώνει την εκλογή του Δανού πρίγκιπα Γεωργίου Γλύξμπουργκ ως βασιλιά της Ελλάδας

με τον ρητό όρο της ένωσης της Επτανήσου.

9 Ιουν. Η επιτροπή της Εθνικής Συνέλευσης, αποτελούμενη από τους Κων. Κανάρη, Θρασ. Ζαΐμη και Δημ. Γρίβα, μεταβαίνει στην Κοπεγχάγη και προσφέρει τον θρόνο της Ελλάδας στον Γεώργιο.

15 Ιουν. Με ψήφισμά της η Εθνική Συνέλευση κηρύσσει τον Γεώργιο ενήλικα.

18-19 Ιουν. Συγκρούονται «ορεινοί» και «πεδινοί» με πολλά θύματα.

21 Ιουν. Ανασχηματίζεται η κυβέρνηση Μπενιζέλου Ρούφου, η οποία περιλαμβάνει 4 ορεινούς και 4 πεδινούς. Το νέο σχήμα θα παραμείνει στην εξουσία ώς τις 18 Οκτωβρίου 1863.

1/13 Ιουλ. Με τη συνθήκη του Λονδίνου οι τρεις Προστάτιδες Δυνάμεις επικυρώνουν την εκλογή του Γεωργίου ως βασιλέα των Ελλήνων. Το έδαφος της Ελλάδας επαυξάνεται με την προσάρτηση των Ιονίων Νήσων, που παραχωρεί η Αγγλία.

19 Σεπτ. Διενεργούνται εκλογές στα Επτάνησα και συγκαλείται η ΙΓ΄ Ιόνιος Βουλή, που εκλέγει πρόεδρο τον Στέφανο Παδοβά.

23 Σεπτ. Η ΙΓ΄ Ιόνιος Βουλή ψηφίζει στις 23 Σεπτεμβρίου την ένωση των Ιονίων Νήσων με την Ελλάδα.

18 Οκτ. Ο Γεώργιος Α΄ φθάνει στην Ελλάδα συνοδευόμενος από τον σύμβουλό του Sponek.

19 Οκτ. Ο Γεώργιος Α΄ ορκίζεται να τηρεί το ψήφισμα της 9ης Οκτωβρίου, το οποίο εξαιρεί από τα δικαιώματά του την κύρωση του Συντάγματος.

25 Οκτ. Σχηματίζει κυβέρνηση ο Δημ. Βούλγαρης.

2/14 Νοεμ. Υπογράφεται η συνθήκη του Λονδίνου, με την οποία οι πέντε Μεγάλες Δυνάμεις – Μ. Βρετανία, Πρωσία, Γαλλία, Ρωσία και Αυστρία – αποδέχονται την ένωση των Ιονίων Νήσων με την Ελλάδα, αλλά υπό καθεστώς ουδετερότητας. Η

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

συνθήκη επιβάλλει την κατεδάφιση των φρουρίων και διατηρεί τα ναυτικά και εμπορικά προνόμια των ξένων.

1864 13/25 Ιαν. Με ενέργειες του Χαρ. Τρικούπη υπογράφεται το πρωτόκολλο του Λονδίνου, με το οποίο η ουδετερότητα της Επτανήσου περιορίζεται στην Κέρκυρα και στους Παξούς, χωρίς όμως να αφορά τις ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις και τίθεται 15ετής περιορισμός στα ναυτικά και εμπορικά προνόμια της Αυστρίας. Δεν σώζονται από την κατεδάφιση τα φρούρια της Κέρκυρας.

17/29 Μαρτ. Ο Χαρ. Τρικούπης υπογράφει μαζί με τον λόρδο Russel, υπουργό Εξωτερικών της Αγγλίας, και τους πρεσβευτές της Γαλλίας και της Ρωσίας τη νέα συνθήκη, με την οποία επικυρώνεται η συνθήκη της 2/14 Νοεμβρίου 1863, καθώς και οι τροποποιήσεις του πρωτοκόλλου του Λονδίνου της 25ης Ιανουαρίου. Οι τροποποιήσεις περιλαμβάνονται και στο τελικό κείμενο της συνθήκης της ένωσης. Παράλληλα υπογράφονται δύο διεθνείς πράξεις: α) η σύμβαση του Λονδίνου, με την οποία η Ελλάδα αναλαμβάνει να πληρώσει τις συντάξεις των Άγγλων υπαλλήλων των Ιονίων Νήσων και β) το πρωτόκολλο του Λονδίνου, στο οποίο καθορίζεται ότι οι διάδοχοι του Γεωργίου Α΄ οφείλουν να πρεσβεύουν το δόγμα της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας.

5 Ιουλ. Ο Χαρ. Τρικούπης παρασημοφορείται από τον Γεώργιο Α΄ με τον Αργυρό Σταυρό των Ιπποτών του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος για «την μετά ζήλου και ακριβείας διαξαγωγήν των προς συνομολόγησιν της περί ενώσεως της Επτανήσου συνθήκης της 17ης Μαρτίου 1864 διαπραγματεύσεων».

1864 5 Μαρτ. Παραιτείται η κυβέρνηση Δημ. Βούλγαρη και σχηματίζει κυβέρνηση ο Κων. Κανάρης.

17/29 Μαρτ. Υπογράφεται στο Λονδίνο η νέα συνθήκη της ένωσης της Επτανήσου με την Ελλάδα. Με την ένωση της Επτανήσου αυξάνεται η έκταση της χώρας κατά 1813 τ.χ. (γίνεται 50.211) και ο πληθυσμός της κατά 236.000 (γίνεται 1.457.000).

16 Απρ. Παραχωρείται στον Ιταλό μεταλλειολόγο Giovanni Battista Serpieri – βάσει του νόμου ΧΞ΄/22.8.1861 – το δικαίωμα της εκμετάλλευσης των μεταλλείων του Λαυρίου.
— Παραιτείται η κυβέρνηση Κων. Κανάρη για λόγους κοινοβουλευτικής ευθιξίας, επειδή εξελέγη στις 10 Απριλίου πρόεδρος της Συνέλευσης ο Επαμ. Δεληγεώργης. Σχηματίζεται μεταβατική κυβέρνηση υπό τον Ζηνόβιο Βάλβη.

27 Απρ. Πεθαίνει ο στρατηγός Ιωάννης Μακρυγιάννης (γεν. 1797).

21 Μαΐου / 2 Ιουν. Ο Βρετανός αρμοστής Storks παραδίδει στον απεσταλμένο της ελληνικής κυβέρνησης Θρασ. Ζαΐμη τα Ιόνια Νησιά, στα φρούρια των οποίων υψώνεται η ελληνική σημαία. Στο Κατάκωλο παραδίδει στον Γεώργιο Α΄ τη σημαία της Ιονίου Πολιτείας.

19 Ιουλ. Φθάνουν στον Πειραιά οι 84 επτανήσιοι βουλευτές. Ο λαός της Αθήνας τους υποδέχεται στην Ομόνοια και ακολουθεί δοξολογία στη Μητρόπολη.

22 Ιουλ. Εισέρχονται στην Εθνοσυνέλευση και οι 84 πληρεξούσιοι των Ιονίων Νήσων, μεταξύ των οποίων ο Γεώργιος Ιακωβάτος, ο Κωνσταντίνος Λομβάρδος, ο Ιάκωβος Πολυλάς, ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης κ.ά., με αποτέλεσμα να ανα-

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

29 Ιουλ. Αγορεύει για πρώτη φορά στην Εθνοσυνέλευση κατά τη συζήτηση για το πρώτο άρθρο του Συντάγματος, που καθορίζει τα της θρησκείας, και απαντά στον Επτανήσιο πληρεξούσιο Γεώργιο Ιακωβάτο, ο οποίος υποστηρίζει ότι η Εκκλησία της Επτανήσου πρέπει να είναι στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως και όχι της Ιεράς Συνόδου της Ελλάδας. Στον ίδιο λόγο αναφέρεται και στους διπλωματικούς του χειρισμούς για τη διαμόρφωση της τελικής συνθήκης της ένωσης.

1865 14 Μαΐου Παραιτείται από τη διπλωματική υπηρεσία και εκλέγεται για πρώτη φορά βουλευτής στο Μεσολόγγι σε ηλικία 33 ετών με το κόμμα του Κουμουνδούρου.

19 Ιουλ. Αγορεύει στη Βουλή για τη συνθήκη της ένωσης της Επτανήσου και απαντά στον Επτανήσιο βουλευτή Στέφανο Παδοβά, που αμφισβήτησε την αποτελεσματικότητα των χειρισμών του στο Λονδίνο.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

τραπεί η κυβέρνηση Ζην. Βάλβη λόγω μεταβολής του συσχετισμού των δυνάμεων.

26 Ιουλ. Σχηματίζει κυβέρνηση ο Κων. Κανάρης.

6 Οκτ. Ο Γεώργιος Α΄ με διάγγελμά του ζητεί από την Εθνοσυνέλευση να τερματίσει τις εργασίες της και απειλεί με παραίτηση.

16 Νοεμ. Η Β΄ Εθνοσυνέλευση ψηφίζει το Σύνταγμα, στο οποίο ορκίζεται ο Γεώργιος Α΄.

17 Νοεμ. Δημοσιεύεται στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* το Σύνταγμα, που καθιερώνει το καθεστώς της Βασιλευομένης Δημοκρατίας και αναγνωρίζει τη λαϊκή κυριαρχία ορίζοντας ότι: «άπασαι αι εξουσίαι πηγάζουσιν εκ του Έθνους».

19 Νοεμ. Κυρώνεται ο εκλογικός νόμος ΣΤΓ΄ «Περί εκλογής βουλευτών», ο οποίος παγιώνει την καθολική ψηφοφορία, αλλά με κάποια πρόσθετα προσόντα, όπως να έχει ο εκλογέας κάποια ιδιοκτησία ή να ασκεί κάποιο επάγγελμα. Καθιερώνεται επίσης η ψηφοφορία με σφαιρίδια. Η ψηφοφορία αρχίζει την ίδια ημέρα για όλη την επικράτεια και διαρκεί τέσσερις ημέρες.

1865 2 Μαρτ. Σχηματίζεται η πρώτη κυβέρνηση Αλέξανδρου Κουμουνδούρου.

14 Μαΐου Διενεργούνται οι πρώτες μετά την ψήφιση του νέου Συντάγματος εκλογές από την κυβέρνηση Κουμουνδούρου με τον εκλογικό νόμο ΣΤΓ΄ της 19ης Νοεμβρίου 1864. Κανένα κόμμα δεν εξασφαλίζει την απόλυτη πλειοψηφία. Πρώτο αναδεικνύεται το κόμμα του Κουμουνδούρου: σε σύνολο 170 εδρών λαμβάνει 95, ενώ οι Βούλγαρης-Δεληγεώργης 40 και οι Οθωνικοί 35.

24 Ιουν. Ιδρύεται ο «Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός» από τους τέσσερις αδελφούς Λάμπρου, Μιχαήλ, Σπυρίδωνα, Κωνσταντίνο και Διονύσιο.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

22 Ιουλ. Υπογράφεται σύμβαση μεταξύ κυβέρνησης Κουμουνδούρου και Σαραζίνου Μομφεριέρου για την αποξήρανση της λίμνης Κωπαΐδας, η οποία κυρώνεται με τον Ν. ΡΟΓ/ 24.1.1867. Η γαλλική αυτή εταιρεία αργότερα χρεωκοπεί και κηρύσσεται έκπτωτη με απόφαση της 8ης Οκτωβρίου 1873 του υπουργικού συμβουλίου.

14 Οκτ. Παραιτείται η κυβέρνηση Κουμουνδούρου.

1865

Πεθαίνει ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος στο κτήμα του στην Αίγινα (γεν. 1791).

31 Οκτ. Συγκέντρωση του λαού στην Ομόνοια με αίτημα την αποπομπή του συμβούλου του βασιλιά Σπόνεκ.

1 Νοεμ. Σχηματίζει κυβέρνηση ο Δημ. Βούλγαρης και αποπέμπεται ο Σπόνεκ.

6 Νοεμ. Σχηματίζει κυβέρνηση ο Αλέξ. Κουμουνδούρος.

13 Νοεμ. Σχηματίζει κυβέρνηση ο Επαμ. Δεληγεώργης.

28 Νοεμ. Σχηματίζει κυβέρνηση ο Μπενιζέλος Ρούφος.

1866

26 Ιαν. Έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας με πολλά ανθρώπινα θύματα και καταστροφές στο νησί.
— Ανασχηματίζεται η κυβέρνηση Μπενιζέλου Ρούφου.

1866 14 Απρ. Αναχωρεί για το Μεσολόγγι και από εκεί θα ξεκινήσει περιοδεία στην Ευρώπη, που θα διαρκέσει πέντε μήνες.

10 Σεπτ. Επιστρέφει στην Αθήνα. Κατά την πεντάμηνη περιοδεία του επισκέφθηκε την Γαλλία, την Ισπανία, την Βρετανία, την Γερμανία, τις παραδουνάβιες χώρες και την Κωνσταντινούπολη.

18 Δεκ. Αναλαμβάνει το Υπουργείο Εξωτερικών στην κυβέρνηση Κουμουνδούρου. Πρώτη πράξη του είναι η ανατροπή της εθιμοτυπίας, που προέβλεπε να επισκέπτονται οι υπουργοί Εξωτερικών τους ξένους πρεσβευτές. Ο Τρικούπης απαιτεί

9 Ιουν. Σχηματίζεται η κυβέρνηση Δημ. Βούλγαρη (πρωθυπουργός) και Επαμ. Δεληγεώργη (υπουργός Εξωτερικών).

21 Αυγ. Επανάσταση στην Κρήτη. Στα Σφακιά συνέρχεται η «Γενική Συνέλευσις» των Κρητών και κηρύσσει την ένωση του νησιού με την Ελλάδα. Η ελληνική σημαία υψώνεται σε όλη την Κρήτη. Στην Αθήνα, στις επαρχίες και στις ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού σχηματίζονται επιτροπές και συ-

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

την επίσκεψη των πρεσβευτών στο υπουργείο. Για την ενίσχυση του Κρητικού Αγώνα με εφόδια και εθελοντές από την Ελλάδα, βρίσκεται σε συνεχείς συνεννοήσεις με τον πρόεδρο της Κεντρικής Επιτροπής των Κρητών Μάρκο Ρενιέρη.

1867 16 Φεβρ. Ο Χαρ. Τρικούπης αναλαμβάνει προσωρινά και υπουργός Εσωτερικών.

24 Φεβρ. Αγορεύει στη Βουλή και υπερασπίζεται την κυβέρνηση Κουμουνδούρου. Υποστηρίζει ότι στο Κρητικό Ζήτημα ακολουθεί την ίδια πολιτική με εκείνη της προηγούμενης κυ-

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

γκεντρώνουν χρήματα και εφόδια για τους αγωνιζόμενους Κρήτες. Επικεφαλής του αγώνα ορίζονται ο Ιωάννης Ζυμβρακάκης, ο Πάνος Κορωναίος και ο Μιχαήλ Κόρακας.

30 Αυγ. Οι Τούρκοι αποστέλλουν δυνάμεις υπό τον Μουσταφά Πασά στο νησί.

3 Οκτ. Τίθεται ο θεμέλιος λίθος του Αρχαιολογικού Μουσείου. Το κτίριο θα περατωθεί το 1889.

12 Οκτ. Μετά τις πρώτες νίκες οι Κρήτες ηττώνται στον Βαφέ Αποκορώνου.

16 Οκτ. Η κυβέρνηση Βούλγαρη - Δεληγεώργη επικρίνεται για τη διστακτική της στάση στον Κρητικό Αγώνα και οδηγείται σε παραίτηση.

9 Νοεμ. Οι Κρήτες επαναστάτες, που έχουν καταφύγει στη Μονή Αρκαδίου, πολιορκούνται από τους Τούρκους και ανατινάζουν τη Μονή. Το ολοκαύτωμα του Αρκαδίου προκαλεί παγκόσμια συγκίνηση.

18 Δεκ. Σχηματίζει κυβέρνηση ο Αλέξ. Κουμουνδούρος. Αποφασίζεται η ενίσχυση του πολεμικού στόλου με την παραγγελία των θωρηκτών «Βασιλεύς Γεώργιος» και «Βασίλισσα Όλγα» και των καταδρομικών «Ένωσις», «Κρήτη» και «Μπουμπουλίνα». Για την επίλυση του Κρητικού Ζητήματος επιδιώκεται προσέγγιση με τα βαλκανικά κράτη και μεσολάβηση των Μεγάλων Δυνάμεων.

Τέλη Δεκ. Ο συνταγματάρχης Δημήτριος Πετροπουλάκης αποβιβάζεται στο νησί με 350 εθελοντές και σημειώνει επιτυχίες εναντίον των Τούρκων.

1867 Μάρτ. Ο Ομέρ πασάς αντικαθιστά τον Μουσταφά και αρχίζει η δεύτερη περίοδος της Κρητικής Επανάστασης.

8 Απρ. Πεθαίνει ο Δημήτριος Καλλέργης (γεν. 1803).

10 Απρ. Με τον Ν. ΣΔ΄/10.4.1867 η Ελλάδα

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ	ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
	βέρνησης. Για να αποδείξει τους ισχυρισμούς του καταθέτει επιστολές της 8/20ης Φεβρουαρίου 1866 προς τους πρεσβευτές Θεόδ. Π. Δηλιγιάννη στο Παρίσι και Πέτρο Βράιλα-Αρμένη στο Λονδίνο.
22 Μαΐου Με διακοίνωσή του προς τις ξένες κυβερνήσεις μέσω των ελληνικών πρεσβειών αναλύει τις δίκαιες απαιτήσεις της Ελλάδας στην Κρήτη και στις άλλες υπόδουλες περιοχές. Η ενέργεια αυτή επικρίνεται αργότερα από τους αντιπάλους του, οι οποίοι αποδίδουν την αποτυχία του Κρητικού Αγώνα στις υπερβολικές απαιτήσεις της ελληνικής κυβέρνησης.	
14/26 Αυγ. Χάρη στις ενέργειες του Χαρ. Τρικούπη, ο οποίος ήθελε να προκαλέσει αντιπερισπασμό στον Κρητικό Αγώνα, υπογράφεται συνθήκη συμμαχίας μεταξύ Ελλάδας-Σερβίας στη λουτρόπολη Φεσλάου, κοντά στη Βιέννη, από τον βουλευτή Πέτρο Ζάνο (προσωπικό φίλο του Χαρ. Τρικούπη) και τον υφυπουργό Δικαιοσύνης της Σερβίας Πετρανίεβιτς. Με τη συνθήκη αυτή είναι η πρώτη φορά που χριστιανικά βαλκανικά κράτη συμμαχούν με σκοπό την απελευθέρωση των χριστιανών της ευρωπαϊκής Τουρκίας.	
Οκτ. Ο Χαρ. Τρικούπης σε έκτακτο Υπουργικό Συμβούλιο προτείνει την παραίτηση της κυβέρνησης, διότι οι γάμοι του Γεωργίου τελέσθηκαν χωρίς να ζητηθεί η έγκριση της κυβέρνησης και να εκτιμηθούν οι πολιτικές συνθήκες. Ο Κουμουνδούρος δεν υιοθετεί την πρόταση.	
23 Νοεμ. Αγορεύει στη Βουλή για το Κρητικό Ζήτημα και υπερασπίζεται τους χειρισμούς του και την πολιτική της κυβέρνησης.	
17 Δεκ. Παραιτείται από υπουργός Εξωτερικών μαζί με την κυβέρνηση Κουμουνδούρου.	
	αποδέχεται το νομισματικό σύστημα της Λατινικής Ένωσης (Γαλλία, Βέλγιο, Ιταλία, Ελβετία). — Ο Γεώργιος φεύγει στο εξωτερικό και την αντιβασιλεία ασκεί ο θείος του πρίγκιπας Ιωάννης.
	14/26 Ιουλ. Πεθαίνει ο Όθων στη Βαμβέργη.
	29 Αυγ. Ο σουλτάνος στέλνει στην Κρήτη τον Ααλή πασά με προτάσεις μεταρρυθμίσεων, που θα αποτελέσουν τη βάση του Οργανικού Νόμου του 1868.
	15/27 Οκτ. Ο Γεώργιος Α΄ χωρίς να συζητήσει με την ελληνική κυβέρνηση, τελεί στην Πετρούπολη τους γάμους του με την πριγκίπισσα Όλγα, ανήλικη κόρη του Μεγάλου Δούκα Κωνσταντίνου, αδελφού του τσάρου. Η ελληνική κυβέρνηση πληροφορείται το γεγονός με τηλεγράφημα του Γεωργίου. Προκαλείται δυσφορία στην Αγγλία και η Γαλλία βρίσκει αφορμή να αλλάξει στάση στο Κρητικό Ζήτημα.
	11 Νοεμ. Ο Ααλή πασάς στην «ψευτοσυνέλευση» των Κρητών ανακοινώνει τις σπουδαιότερες διατάξεις του Οργανικού Νόμου. Αργότερα φθάνει στο νησί ο Χουσεΐν πασάς ως γενικός διοικητής. 12 Νοεμ. Φθάνουν στην Αθήνα ο Γεώργιος και η Όλγα.
	20 Δεκ. Παραιτείται η κυβέρνηση Κουμουνδούρου, αν και στη Βουλή έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης (104 ψήφους υπέρ, 77 κατά, σε σύνολο 181) για λόγους εσωτερικών διαφωνιών με τον βασιλιά. — Ο Γεώργιος Α΄ διορίζει υπηρεσιακή κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον πρόεδρο του Αρείου Πάγου Αριστείδη Μωραϊτίνη.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

1868 21 Μαρτ. Ο Χαρ. Τρικούπης στις εκλογές της 21ης Μαρτίου 1868 δεν εκλέγεται βουλευτής. Από τους δύο συνδυασμούς, που καταρτίστηκαν στο Μεσολόγγι (Χαρ. Τρικούπης - Στ. Μακρής και Επαμ. Δεληγεώργης - Γεώργιος Γουλιμής), κερδίζουν οι Επαμ. Δεληγεώργης και Στ. Μακρής.

1869 16 Μαΐου Κατηγορούμενος από τους αντιπάλους του ως υπαίτιος της κακής εξέλιξης του Κρητικού Ζητήματος ο Χαρ. Τρικούπης δεν εκλέγεται βουλευτής στις εκλογές της 16ης Μαΐου, ενώ εκλέγονται ο Επαμ. Δεληγεώργης και ο Γεώργιος Γουλιμής.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

1868 18 Ιαν. Εκδίδεται η εφημερίδα *Εθνικόν Πνεύμα* από τον Γ. Γονίδη, κομματικό όργανο του Αλέξ. Κουμουνδούρου. Η έκδοσή της διακόπτεται το 1887.

25 Ιαν. Παραιτείται η κυβέρνηση Αριστ. Μωραϊτίνη και σχηματίζει κυβέρνηση ο Δημ. Βούλγαρης για να διενεργήσει εκλογές.

3 Φεβρ. Οι διατάξεις του «Οργανικού Νόμου» κοινοποιούνται στους Κρητικούς.

21 Μαρτ. Η κυβέρνηση Δημ. Βούλγαρη διενεργεί εκλογές - παρωδία και τις κερδίζει. Από τους πολιτικούς αντιπάλους του Βούλγαρη διασώζεται μόνον ο Δεληγεώργης, ενώ ο Κουμουνδούρος και ο Τρικούπης μένουν εκτός Βουλής. Σε σύνολο 184 εδρών, λαμβάνουν: Βούλγαρης 114 και Δεληγεώργης 70.

21 Ιουλ. Γεννιέται ο διάδοχος Κωνσταντίνος.

23 Αυγ. Με Β.Δ. παραχωρείται στον Ιωάννη Σερπιέρη δικαίωμα εκμετάλλευσης μεταλλείου στο Λαύριο.

5 Νοεμ. Με τον Ν. ΣΠ΄/5.11.1868 η Ελλάδα προσχωρεί στη Λατινική Νομισματική Ένωση, την οποία αποτελούν το Βέλγιο, η Γαλλία, η Ελβετία και η Ιταλία.

20 Νοεμ. Αποστέλλονται στην Κρήτη 1.000 εθελοντές με επικεφαλής τους Δημήτριο και Λεωνίδα Πετροπουλάκη.

23 Δεκ. Με Β.Δ. αποφασίζεται η έκδοση χαρτονομίσματος από το κράτος.

1869 28 Δεκ. / 9 Ιαν. Συνέρχεται στο Παρίσι συνδιάσκεψη των Μεγάλων Δυνάμεων με συμμετοχή και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ η Ελλάδα αποκλείεται. Υιοθετείται η θέση της Τουρκίας και η συνδιάσκεψη αποφασίζει στις 8/20 Ιανουαρίου

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ	ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
	1869 να πιεστεί η Ελλάδα για να σταματήσει την υποστήριξη του Κρητικού Αγώνα. Η Κρητική Επανάσταση εκπνέει.
	9 Ιαν. Ο αγγλικής καταγωγής υποναύαρχος του τουρκικού στόλου Αύγουστος Κάρολος Χόβαρτ πασάς λύνει τον αποκλεισμό της Σύρου κατόπιν πιέσεων των Μεγάλων Δυνάμεων στην Πύλη, ενώ ταυτόχρονα διακόπτονται οι διπλωματικές σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας.
	25 Ιαν. Μετά τη δυσμενή για την Ελλάδα απόφαση της συνδιάσκεψης των Παρισίων παραιτείται η κυβέρνηση Βούλγαρη. Οι Κουμουνδούρος και Δεληγεώργης αρνούνται την εντολή να σχηματίσουν κυβέρνηση. Σχηματίζει κυβέρνηση ο Θρασ. Ζαΐμης στις 25 Ιανουαρίου, η οποία και αποδέχεται τις αποφάσεις της διάσκεψης των Παρισίων. Οι σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας αποκαθίστανται.
	27 Φεβρ. Εγκαινιάζεται στον σταθμό του Θησείου η σιδηροδρομική γραμμή Αθηνών-Πειραιώς.
	3 Απρ. Ιδρύεται ο «Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» με πρώτο πρόεδρο τον Αλέξανδρο Σούτσο και γενικό γραμματέα τον Γρηγόριο Παπαδόπουλο. Ιδρυτικά μέλη είναι και οι: Μάρκος Ρενιέρης, Κων. Παπαρρηγόπουλος, Παύλος Λάμπρος και Χαρ. Τρικούπης. Το καταστατικό του συλλόγου εγκρίνεται με Β.Δ. στις 30 Απριλίου 1869.
	16 Μαΐου Διενεργούνται εκλογές από την κυβέρνηση Θρασ. Ζαΐμη, η οποία κερδίζει και την πλειοψηφία. Σε σύνολο 187 εδρών λαμβάνουν: Ζαΐμης 100 (Δεληγεώργης 35), Κουμουνδούρος 50, Βούλγαρης 30.
	17 Νοεμ. Με τον Ν. ΤΜΣΤ/17.11.1869 αποφασίζεται η παραχώρηση σε ιδιώτη ή εταιρεία του δικαιώματος της διόρυξης του Ισθμού της Κορίνθου.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

1870 3 Δεκ. Ο Χαρ. Τρικούπης αρνείται να συμμετάσχει στην κυβέρνηση Κουμουνδούρου επικρίνοντας τη συναλλαγή με τα Ανάκτορα.

1871 Μάιος Δέχεται πρόταση του πρωθυπουργού Κουμουνδούρου να αναλάβει τη θέση του έκτακτου πληρεξουσίου – απεσταλμένου στην Πύλη, σε αντικατάσταση του Αλέξ. Ραγκαβή, που μετατίθεται στο Παρίσι. Η Πύλη αρνείται να τον δεχθεί ως πρεσβευτή – δηλώνει την προτίμησή της στον Ραγκαβή – με αποτέ-

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

1870 28 Φεβρ. / 11 Μαρτ. Ιδρύεται ανεξάρτητη Βουλγαρική Εκκλησία. Η δικαιοδοσία του αρχηγού της, που φέρει τον τίτλο του Εξάρχου, εκτείνεται σε όλο το βιλαέτι του Δούναβη και σε μεγάλο τμήμα της μετέπειτα Ανατολικής Ρωμυλίας.

30 Μαρτ. Η συμμορία των ληστών Αρβανιτάκηδων αιχμαλωτίζει ομάδα ξένων περιηγητών, κυρίως Άγγλων, κατά την επιστροφή τους από τον Μαραθώνα στην Αθήνα.

9 Απρ. Η κυβέρνηση Θρασ. Ζαΐμη αρνείται να δώσει αμνηστία στους ληστές και αυτοί σφάζουν τους αιχμαλώτους στο Δήλεσι.

8 Ιουλ. Η κυβέρνηση Ζαΐμη υπό την πίεση της κοινής γνώμης παραιτείται.

9 Ιουλ. Σχηματίζει κυβέρνηση ο Επαμ. Δεληγεώργης.

11 Αυγ. Εκδίδεται η εφημερίδα *Εφημερίς των Συζητήσεων* από τον Ηρακλή Λαζαρίδη, κομματικό όργανο του Επαμ. Δεληγεώργη. Η έκδοσή της διακόπτεται το 1895.

1 Νοεμ. Έναρξη των Β΄ Ολυμπίων – εκθέσεων ελληνικών προϊόντων – που διοργανώνονται στο προσωρινό ξύλινο κτίριο των Ολυμπίων, που είχε κτιστεί δυτικά του σημερινού Ζαππείου. Στις 15 Νοεμβρίου τελούνται οι αθλητικοί αγώνες στο Παναθηναϊκό Στάδιο.

3 Δεκ. Παραιτείται η κυβέρνηση Επαμ. Δεληγεώργη και σχηματίζει κυβέρνηση ο Αλέξ. Κουμουνδούρος.

1871 27 Φεβρ. Με τον Ν. ΤΟΔ΄/27.2.1871 λαμβάνονται μέτρα για την πάταξη της ληστείας.

25 Μαρτ. Εορτάζεται η πεντηκονταετηρίδα της Ελληνικής Επανάστασης.

6/18 Ιουλ. Ιδρύεται η Τράπεζα Κωνσταντινουπόλεως από τους Αντώνιο Βλα-

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ	ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
λεσμα να αυξηθεί η δημοτικότητά του.	στό, Ανδρέα Συγγρό, Γεώργιο Κορωνιό και Στέφανο Σκουλούδη. Την 1 Νοεμβρίου 1881 ιδρύει υποκατάστημα στην Αθήνα με διευθυντή τον Γεώργιο Αθηναγένη. Το 1893 γίνεται η εκκαθάρισή της.
15 Ιουλ. Πεθαίνει η μητέρα του Αικατερίνη στην Αίγινα από εγκεφαλική συμφόρηση που υπέστη, ενώ κολυμπούσε. Τον επικήδειο εκφωνεί ο Τιμολέων Φιλήμων.	28 Οκτ. Ο Αλέξ. Κουμουνδούρος παραιτείται και σχηματίζει κυβέρνηση ο Θρασ. Ζαΐμης.
	25 Δεκ. Παραιτείται η κυβέρνηση Θρασ. Ζαΐμη και σχηματίζουν από κοινού κυβέρνηση – με προσωπική επέμβαση του Γεωργίου Α΄ – ο Δημ. Βούλγαρης και ο Αλέξ. Κουμουνδούρος. Η κυβέρνηση αυτή διατηρείται ώς τις 8 Ιουλίου.
1872 Ιαν. Αποχωρεί από το κόμμα του Κουμουνδούρου, επειδή αντιτίθεται στη συνεργασία με τον Βούλγαρη.	**1872** 26 Φεβρ. Η κυβέρνηση Βούλγαρη διενεργεί εκλογές με βία και νοθεία και κερδίζει την πλειοψηφία σε σύνολο 190 εδρών.
26 Φεβρ. Εκλέγεται πρώτος βουλευτής Μεσολογγίου, με δεύτερο τον Επαμ. Δεληγεώργη και με διαφορά 190 ψήφων.	25 Μαρτ. Γίνονται τα αποκαλυπτήρια του ανδριάντα του Γρηγορίου Ε΄, ενώ ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης απαγγέλλει το γνωστό ποίημά του.
24 Μαρτ. Με την έναρξη των εργασιών της Βουλής προσχωρεί σε ομάδα βουλευτών, που το 1871 με επικεφαλής τον Κων. Λομβάρδο αποχώρησαν από το κόμμα του Κουμουνδούρου, και αναγνωρίζεται αμέσως ως αρχηγός της. Η ομάδα ονομάζεται «πέμπτο κόμμα» – τα άλλα τέσσερα είναι: το Βουλγαρικό, το Κουμουνδουρικό, το Δεληγεωργικό και το Ζαϊμικό. Στο «πέμπτο κόμμα» μετέχουν οι: Χαρίλαος Τρικούπης, Κωνσταντίνος Λομβάρδος, Ευθύμιος Κεχαγιάς, Αθανάσιος Πετιμεζάς, Ανάργυρος Σιμόπουλος, Γεράσιμος Σέρβος, Ιωάννης Γεννατάς, Δημήτριος Ράλλης, Ιάκωβος Πολυλάς, Νικόλαος Βασιλάκης, Κωνσταντίνος Βασιλάκης, Ιωάννης Νέγκας, Νικόλαος Λούντζης, Διονύσιος Κολυβάς, Ανδρέας Γαΐτας, Κωνσταντίνος Κοσσονάκος, Ηλίας Κοσσονάκος, Ευθύμιος Πλαστήρας, Ιωάννης Δούμας, Γεώργιος	15 Απρ. Με Β.Δ. εγκρίνεται η ίδρυση Εμπορικής και Πιστωτικής Τραπέζης της Ελλάδος.
	17 Μαΐου Εκδίδεται η εφημερίδα *Καιροί* από τον Πέτρο Κανελλίδη. Η έκδοσή της συνεχίζεται με αρκετές διακοπές και διακόπτεται οριστικά το 1920.
	8 Ιουλ. Παραιτείται η κυβέρνηση Δημ. Βούλγαρη και σχηματίζει κυβέρνηση ο Επαμ. Δεληγεώργης, ο οποίος διαλύει την Βουλή και προκηρύσσει εκλογές.
	19 Αυγ. Ο πατριάρχης κηρύσσει σχισματική τη Βουλγαρική Εκκλησία.
	22 Νοεμ. Ιδρύεται η Τράπεζα της Κτηματικής Πίστεως με σύμβαση μεταξύ κράτους και Ευαγγέλου Βαλτατζή. Με τον Ν. ΥΟΖ΄/28.7.1873 εγκρίνεται η σύστασή της.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

Πλαπούτας, Σπυρίδων Μαρτζούκος. Αργότερα συνεργάζονται με το «πέμπτο κόμμα» οι: Παύλος Καλλιγάς, Σπύρος Καραϊσκάκης, Στέφανος Δραγούμης, Δημήτριος Βουλπιώτης, Παναγιώτης Μανέτας, Γεώργιος Θεοτόκης κ.ά. Το «πέμπτο κόμμα» χαρακτηρίζεται αρχικά ως «Εκλεκτικόν», «Νέον» ή «Νεωτεριστικόν» και αργότερα, όταν ο Χαρίλαος Τρικούπης γίνεται πρωθυπουργός, ως «Συνταγματικόν», «Φιλελεύθερον» και «Ριζοσπαστικόν».

1873 27 Ιαν. Δεν εκλέγεται βουλευτής, επειδή πολεμήθηκε από τον συντοπίτη του πρωθυπουργό Επαμ. Δεληγεώργη. Το τρικουπικό κόμμα εκπροσωπείται στη Βουλή από τους Κων. Λομβάρδο και Αθαν. Πετιμεζά.

12 Φεβρ. Πεθαίνει ο Σπυρίδων Τρικούπης σε ηλικία 85 ετών (γεν. 1788). Επικηδείους εκφωνούν οι Θρασ. Ζαΐμης, Αλέξ. Κουμουνδούρος και Θεόδ. Δηλιγιάννης.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

1873 27. Ιαν. Η κυβέρνηση Δεληγεώργη διενεργεί εκλογές «μεθ' υπερβασιών και πιέσεων», όπως καταγγέλλει η αντιπολίτευση, και κερδίζει την πλειοψηφία σε σύνολο 190 εδρών. Δεν εκλέγονται ο Αλέξ. Κουμουνδούρος, ο Θεόδ. Δηλιγιάννης και ο Χαρ. Τρικούπης. Σε σύνολο 190 εδρών λαμβάνουν: Δεληγεώργης 85, Αντιπολίτευση (Κουμουνδούρος, Βούλγαρης, Λομβάρδος-Τρικούπης, Ζαΐμης) 95.

15 Φεβρ. Η κυβέρνηση Δεληγεώργη λύνει το «λαυρεωτικό» ζήτημα – που δημιουργήθηκε το 1870, όταν με νόμο παραχωρήθηκε στο ελληνικό κράτος η εκμετάλλευση της σκωρίας των εκβολάδων των μεταλλείων και όχι στη γαλλική εταιρεία Serpieri-Roux, η οποία απευθύνθηκε στις πρεσβείες της Γαλλίας και της Ιταλίας – με την ίδρυση της ελληνικής εταιρείας «Μεταλλουργεία Λαυρίου», η οποία αγόρασε τη γαλλική εταιρεία. Κύριοι μέτοχοι της ελληνικής εταιρείας είναι ο Ανδρέας Συγγρός και ο Ευάγγελος Βαλτατζής, αλλά και ο Ιωάννης Σερπιέρης. Το καταστατικό της εγκρίνεται με Β.Δ. της 7ης Μαρτίου 1873.

30 Απρ. Με Β.Δ. εγκρίνεται η ίδρυση της Εταιρείας Αεριόφωτος Αθηνών.

29 Μαΐου Με Β.Δ. εγκρίνεται η ίδρυση Τράπεζας Βιομηχανικής Πίστεως της

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ελλάδος και επικυρώνεται το καταστατικό της.

28 Ιουλ. Με τον Ν. ΥΟΖ΄/28.8.1873 εγκρίνεται η σύμβαση, που υπεγράφη μεταξύ του κράτους και του Ευαγγέλου Βαλτατζή στις 22 Νοεμβρίου 1872 για την ίδρυση της Τραπέζης της Κτηματικής Πίστεως.

1 Οκτ. Εκδίδεται η πρώτη καθημερινή εφημερίδα *Εφημερίς* από τον Δημήτριο Κορομηλά. Η έκδοσή της διακόπτεται το 1922.

10 Νοεμ. Οργανώνεται συλλαλητήριο των φοιτητών για την ανασύσταση της Φοιτητικής Φάλαγγας, στρατιωτικού σώματος των φοιτητών, που συγκροτήθηκε το 1862 για την τήρηση της τάξης κατά το διάστημα της Μεσοβασιλείας.

1874 23 Ιουν. Δεν συμμετέχει στις εκλογές.

29 Ιουν. Δημοσιεύεται ανυπόγραφο το πολύκροτο άρθρο του «Τις Πταίει;» στην εφημερίδα *Καιροί* του Πέτρου Κανελλίδη, η οποία εκφράζει τις αρχές του τρικουπικού κόμματος. Με το άρθρο καταγγέλλονται οι αυθαιρεσίες και οι παρεμβάσεις του Στέμματος στην πολιτική ζωή της Ελλάδας. Η πολιτική κακοδαιμονία αποδίδεται στην τακτική του Στέμματος να σχηματίζει κυβερνήσεις από τη μειοψηφία και να τους παραχωρεί το δικαίωμα διάλυσης της Βουλής.
— Ο εκδότης των *Καιρών* Πέτρος Κανελλίδης βρισκόταν στη Ζάκυνθο, όταν δημοσιεύθηκε το άρθρο. Μόλις επιστρέφει στην Αθήνα, συλλαμβάνεται και προφυλακίζεται.

4 Ιουλ. Ο Τρικούπης με επιστολή του προς τον εισαγγελέα δηλώνει ότι αυτός είναι ο συγγραφέας του άρθρου και αναλαμβάνει εξ ολοκλήρου την ευθύνη.

6 Ιουλ. Δημοσιεύει νέο βίαιο άρθρο στην εφημερίδα *Καιροί* με τίτλο «Παρελθόν και ενεστώς».

1874 23 Ιουν. Η κυβέρνηση Δημ. Βούλγαρη διενεργεί εκλογές με βία και νοθεία και κερδίζει την πλειοψηφία. Σε σύνολο 190 εδρών λαμβάνουν: Βούλγαρης 94, Αντιπολίτευση (Κουμουνδούρος, Δεληγεώργης, Ζαΐμης, Ανεξάρτητοι) 96.

9 Φεβρ. Τα «Λαυρεωτικά» – σκάνδαλο, που δημιούργησαν τα παιχνίδια των μεγαλομετόχων της εταιρείας Λαυρίου, με τα οποία χιλιάδες μικρομέτοχοι έχασαν τα χρήματά τους – κλονίζουν την κυβέρνηση Δεληγεώργη, η οποία και παραιτείται. Σχηματίζει κυβέρνηση ο Δημ. Βούλγαρης.

23 Νοεμ. Εκδίδεται η σατιρική εφημερίδα *Αριστοφάνης* από τον Παναγιώτη Πηγαδιώτη ως συνέχεια του *Εμπαίκτη* (15.4.1873) και του *Διογένη* (26.1.1874). Η έκδοσή της διακόπτεται το 1884 και συνεχίζεται ως *Νέος Αριστοφάνης* έως το 1899.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

—Το Υπουργικό Συμβούλιο μετά από αλλεπάλληλες συνεδριάσεις και παρά τη γνώμη του Συμβουλίου Νομομαθών ότι δεν βρίσκει τίποτα επιλήψιμο στο άρθρο, αποφασίζει τη δίωξη του Τρικούπη.
— Καλείται και παρουσιάζεται ενώπιον των εισαγγελέων Λουριώτη και Θανόπουλου και του ανακριτή Κριεζή. Μετά την ανάκριση τίθεται σε κατ' οίκον περιορισμό, έως ότου εκδοθεί το ένταλμα προφυλάκισής του. Απολύεται από τις φυλακές ο Κανελλίδης.

7 Ιουλ. Κυριακή στη 1 το μεσημέρι συλλαμβάνεται με ένταλμα και προφυλακίζεται στις φυλακές Τριγκέτα, όπου και θα παραμείνει 4 μέρες.

10 Ιουλ. Αποφυλακίζεται, αφού κατέβαλε χρηματική εγγύηση 2.000 δραχμών.

23 Ιουλ. Το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών – αποτελούμενο από τους δικαστές Σπ. Ν. Μαυρομμάτη, πρόεδρο, και μέλη τους πρωτοδίκες Θ. Φραγκόπουλο και Β. Κριεζή – δημοσιεύει το υπ' αριθμ. 562 βούλευμα, με το οποίο ο Τρικούπης απαλλάσσεται από κάθε κατηγορία. Η δημοτικότητά του αυξάνεται κατακόρυφα.

9 Αυγ. Το συμβούλιο των εφετών - αποτελούμενο από τους Ιωαννίδη, Οικονόμου, Δυοβουνιώτη, Αντωνιάδη και Μάνο πάρεδρο - απορρίπτει την προσφυγή του εισαγγελέα κατά του αθωωτικού για τον Χαρ. Τρικούπη βουλεύματος του Συμβουλίου των Πλημμελειοδικών.

10 Σεπτ. Μαζί με την αδελφή του Σοφία επισκέπτονται την ιδιαίτερή τους πατρίδα, το Μεσολόγγι, όπου και θα παραμείνουν επί δύο μήνες.

1875 25 Απρ. Ο Γεώργιος Α΄ καλεί τον Χαρ. Τρικούπη – αν και είναι εκτός Βουλής και το κόμμα του δεν έχει την πλειοψηφία – και του αναθέτει την εντολή να σχηματίσει κυβέρνηση. Ο Τρικούπης δέχεται με τον όρο να διαλύσει τη Βουλή και να διενεργήσει ελεύθερες εκλογές.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

1875 5 Ιαν. Εκδίδεται η σατιρική εφημερίδα *Ασμοδαίος* από τους Εμμανουήλ Ροΐδη και Θέμο Άννινο. Η έκδοσή της διακόπτεται το 1885.

19 Μαρτ. Η κυβέρνηση Δημ. Βούλγαρη πραξικοπηματικά διαμορφώνει πλαστή απαρτία. Σε σύνολο 190 βου-

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ	ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
27 Απρ. Ο Χαρ. Τρικούπης σχηματίζει την πρώτη κυβέρνησή του και αναλαμβάνει και τα Υπουργεία Εσωτερικών και προσωρινά Εξωτερικών.	
27 Απρ. Μετά την ορκωμοσία της κυβέρνησής του ο Τρικούπης απευθύνει προκήρυξη προς τον ελληνικό λαό, στην οποία υπογραμμίζει ότι στόχος της κυβέρνησης είναι η τήρηση του Συντάγματος και η διενέργεια ελεύθερων εκλογών για τη συγκρότηση Βουλής, της οποίας πρώτιστη υποχρέωση είναι «να παράσχη εις το Στέμμα και εις τον τόπον υπουργείον, όπερ απολαύον της εμπιστοσύνης του βασιλέως και της πλειονοψηφίας των αντιπροσώπων του έθνους, θα έχη το κύριον προσόν συνταγματικής κυβερνήσεως».	
19 Μαΐου Ως υπουργός Εσωτερικών απευθύνει μια ιστορική εγκύκλιο προς τους νομάρχες και τους επάρχους, με την οποία προσδιορίζει τις κρατικές δραστηριότητες κατά την περίοδο των εκλογών.	
18 Ιουλ. Η κυβέρνηση Τρικούπη διενεργεί ελεύθερες εκλογές, τις οποίες κερδίζει το κόμμα του Αλέξ. Κουμουνδούρου. Το κόμμα του Τρικούπη εκλέγει 25 βουλευτές. Ο ίδιος είναι υποψήφιος στο Μεσολόγγι σε κοινό συνδυασμό με τον Επαμ. Δεληγεώργη, με τον οποίο ισοψηφεί (Τρικούπης 3257 ψήφους, Δεληγεώργης 3252).	
22 Ιουλ. Ο Χαρ. Τρικούπης μετά το αποτέλεσμα των εκλογών υποβάλλει παραίτηση, αλλά ο Γεώργιος τον παρακαλεί να μείνει στην αρχή ώς την εκλογή προέδρου της Βουλής.	
18 Οκτ. Καταθέτει στη Βουλή νομοσχέδιο «Περί ευθύνης υπουργών» με 192 άρθρα και εισηγητική έκθεση 7 σελίδων.	
21 Οκτ. Καταθέτει στη Βουλή νομοσχέδιο «προξενικού νόμου» – με 310 άρθρα και εισηγητική έκθεση 8 σελίδων – για τον πλήρη εκσυγχρονισμό της νομοθεσίας για τα προξενεία με στόχο την καλύτερη εξυπηρέτηση	λευτών έχει 95 και αποκλείοντας τους απόντες, τους αποβιώσαντες και τους μη ορκισθέντες μειώνει το σύνολο σε 167. Οι κυβερνητικοί βουλευτές ονομάζονται «στηλίτες», επειδή τα ονόματά τους γράφονται καθημερινά σε ειδική στήλη του Τύπου.
	22 Μαρτ. Όταν το προεδρείο των «στηλιτών» βουλευτών μετά την ακρόαση από τον βασιλιά περνά από την πλατεία Συντάγματος, αποδοκιμάζεται από τους πολίτες. Ο Ρόκκος Χοϊδάς δέρνει τον βουλευτή Δημοσθένη Στάικο και φυλακίζεται.
	26 Μαρτ. Ο Ρόκκος Χοϊδάς μονομαχεί με πιστόλι με τον «στηλίτη» βουλευτή Δημ. Στάικο και τραυματίζεται σοβαρά.
	23 Απρ. Η κυβέρνηση Βούλγαρη παραιτείται μετά την αποκάλυψη ότι δύο υπουργοί της δωροδοκήθηκαν για να ευνοήσουν χειροτονία αρχιερέων – κατηγορήθηκαν επί «σιμωνία». Ο Γεώργιος Κουντουριώτης, πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη, αρνείται την εντολή να σχηματίσει κυβέρνηση και υποδεικνύει τον Χαρ. Τρικούπη. Την πρόταση επιδοκιμάζει και ο Άγγλος πρεσβευτής.
	27 Απρ. Σχηματίζεται κυβέρνηση – που ονομάστηκε «διαβατικόν υπουργείον»– με πρωθυπουργό, υπουργό Εσωτερικών και προσωρινά Εξωτερικών τον Χαρ. Τρικούπη. Υπουργοί: Κωνσταντίνος Λομβάρδος Δικαιοσύνης, Δημήτριος Ράλλης Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, Αθανάσιος Πετιμεζάς Οικονομικών, Πέτρος Γεννατάς Στρατιωτικών και προσωρινά Ναυτικών. Στις 3 Ιουνίου αναλαμβάνει το υπουργείο Ναυτικών ο Γεράσιμος Σέρβος, ο οποίος και παραιτείται στις 6 Αυγούστου. Από όλους τους υπουργούς μόνον ο Γ. Σέρβος είναι βουλευτής, ενώ του Δ. Ράλλη η εκλογή ακυρώθηκε χωρίς να επαναληφθεί.
	6-18 Μαΐου Την περίοδο αυτή τελούνται τα Γ΄

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

του εμπορίου και της ελληνικής ναυτιλίας.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ολύμπια στο προσωρινό μέγαρο των Ολυμπίων. Στις 18 Μαΐου τελούνται οι αθλητικοί αγώνες στο Παναθηναϊκό Στάδιο.

8/20 Μαΐου Πεθαίνει σε ηλικία 57 χρονών στη Βαμβέργη η Αμαλία, πρώτη βασίλισσα της Ελλάδας, σύζυγος του Όθωνα (γεν. 1818).

18 Ιουλ. Διενεργούνται εκλογές από την κυβέρνηση του Χαρ.Τρικούπη και το κόμμα του Κουμουνδούρου κερδίζει την πλειοψηφία. Σε σύνολο 190 βουλευτών λαμβάνουν: Κουμουνδούρος 80, Ζαΐμης 25, Δεληγεώργης 30, Τρικούπης 25, Ανεξάρτητοι 18. Από τους 82 «στηλίτες» βουλευτές του Βούλγαρη εκλέγονται μόνον δέκα και εδώ τελειώνει η πολιτική σταδιοδρομία του Υδραίου πολιτικού.

11 Αυγ. Κατά την πανηγυρική συνεδρίαση της έναρξης των εργασιών της Βουλής στο Νέο Βουλευτήριο ο Γεώργιος Α΄ εκφωνεί τον Λόγο του Θρόνου – που συνέταξε ο πρωθυπουργός Χαρ. Τρικούπης – με τον οποίο καθιερώνεται η αρχή της «δεδηλωμένης». Ο βασιλιάς αναλαμβάνει την υποχρέωση να αναθέτει τον σχηματισμό κυβέρνησης στο κόμμα που έχει τη δεδηλωμένη υποστήριξη της πλειοψηφίας στη Βουλή.

Αύγ. Στην Ερζεγοβίνη ξεσπάει επανάσταση κατά της τουρκικής διοίκησης.

12 Σεπτ. Η Γερμανική Αρχαιολογική Σχολή αρχίζει τις ανασκαφές στην Ολυμπία.

30 Σεπτ. Παραιτείται η κυβέρνηση Τρικούπη, η οποία παρέμεινε στην εξουσία και μετά τις εκλογές με αναστολή έναρξης των εργασιών της νέας βουλής. Η πρώτη βραχύβια κυβέρνηση Τρικούπη παρουσίασε σημαντικό έργο: συνέταξε οργανισμό για τον στρατό, που εφαρμόστηκε από την επόμενη κυβέρνηση, πέτυχε μείωση του δασμού της σταφίδας και εγκαινίασε το νέο κτίριο

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ		ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
		της Βουλής στη συμβολή των οδών Σταδίου και Κολοκοτρώνη.
		Σεπτ. Φθάνει στην Αθήνα ο Theophil Hansen για να επιβλέψει τα έργα ανέγερσης της Ακαδημίας, που εκτελούνται με δικά του σχέδια.
		9 Οκτ. Ο Αλέξ. Κουμουνδούρος εκλέγεται πρόεδρος της Βουλής με ψήφους 136 σε σύνολο 153.
		15 Οκτ. Ο Γεώργιος Α΄ δίνει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Αλέξ. Κουμουνδούρο.
		17 Οκτ. Ο Αλέξ. Κουμουνδούρος σχηματίζει κυβέρνηση.
		10 Νοεμ. Εκδίδεται η εφημερίδα *Ώρα*, κομματικό όργανο του Χαρ. Τρικούπη. Η έκδοσή της διακόπτεται το 1880.
		16 Δεκ. Παραπέμπονται στο Ειδικό Δικαστήριο τα μέλη της κυβέρνησης Βούλγαρη για αντιποίηση αρχής και πλαστογραφία.
1876 27 Αυγ. Η αυτοκράτειρα της Αυστροουγγαρίας Ελισάβετ έρχεται για ιδιωτική επίσκεψη στην Αθήνα. Από τους πολιτικούς συναντήθηκε μόνο με τον Χαρ. Τρικούπη.	**1876**	Απρ. Από την Ερζεγοβίνη η επανάσταση επεκτείνεται στη Βουλγαρία.
6 Οκτ. Ο αυτοκράτορας της Βραζιλίας Πέδρο Β΄ με τη σύζυγό του επισκέπτονται ανεπίσημα την Αθήνα. Συναντήθηκαν μόνο με τον πρωθυπουργό Αλέξ. Κουμουνδούρο και τον Χαρ. Τρικούπη.		6/18 Ιουν. Το Μαυροβούνιο και η Σερβία κηρύσσουν τον πόλεμο κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ο ελληνικός λαός με συλλαλητήρια ζητεί συμμετοχή στον πόλεμο.
		28 Ιουλ. Ο Heinrich Schlieman αρχίζει την ανασκαφή των βασιλικών τάφων των Μυκηνών.
11 Οκτ. Αγορεύει για τον ρόλο της Βουλής ως κυρίαρχου σώματος.		18 Σεπτ. Οργανώνεται στην Ακρόπολη τη νύχτα με πανσέληνο από τον Γερμανό επιτετραμμένο Hirschfeld μία καλλιτεχνική εκδήλωση, ένα είδος «ήχος και φως» της εποχής.
		19 Σεπτ. Πραγματοποιείται στην Πνύκα μεγάλο συλλαλητήριο, στο οποίο ομιλεί και ο Κων. Παπαρρηγόπουλος κατά της πολιτικής της κυβέρνησης Κουμουνδούρου και υπέρ της πολεμικής προπαρασκευής του έθνους. Αργότερα γίνονται διαδηλώσεις

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

(31 Οκτωβρίου) και φοιτητικό συλλαλητήριο (2 Νοεμβρίου).

30 Σεπτ. Με Β.Δ. εγκρίνεται η ίδρυση χρηματιστηρίου στην Αθήνα.

26 Νοεμ. Παραιτείται η κυβέρνηση Αλέξ. Κουμουνδούρου και σχηματίζει κυβέρνηση ο Επαμ. Δεληγεώργης.

27 Νοεμ. Η κυβέρνηση Δεληγεώργη καταψηφίζεται με 85 ψήφους (57 υπέρ) και παραιτείται.

1 Δεκ. Σχηματίζει κυβέρνηση ο Αλέξ. Κουμουνδούρος.

22 Δεκ. Με τον Ν. ΦΠΣΤ'/22.12.1876 «Περί ευθύνης υπουργών», η Βουλή παραπέμπει σε ειδικό δικαστήριο όλη την κυβέρνηση Δημ. Βούλγαρη, η οποία αθωώνεται για τις κατηγορίες της αντιποίησης εξουσίας και της πλαστογραφίας, αλλά η κατηγορία για τις παραβάσεις του εκλογικού νόμου παραμένει εκκρεμής.

1877 4 Μαρτ. Αγορεύει στη Βουλή κατά τη διάρκεια της συζήτησης του νομοσχεδίου «Περί ευθύνης υπουργών». Αναφέρεται ειδικά στις ποινές σε περίπτωση καταδίκης υπουργού, αλλά και στο ρόλο της αντιπολίτευσης στη Βουλή.

26 Μαΐου Ως υπουργός Εξωτερικών της οικουμενικής κυβέρνησης τάσσεται με την άποψη να μην αναμειχθεί η Ελλάδα στον ρωσοτουρκικό πόλεμο υποστηρίζοντας ότι είναι απαράσκευος ο ελληνικός στρατός. Αναλαμβάνει την πρωτοβουλία για τη σύναψη διμερών συμμαχιών με την Σερβία και την Ρουμανία, καθώς και συμφωνίας με τους Αλβανούς για κοινή εξέγερση κατά των Τούρκων, αλλά χωρίς ουσιαστικό αποτέλεσμα. Παράλληλα, εκφράζει την άποψη ότι η οικουμενική δεν είναι λύση, διότι πρέπει να υπάρχει αντιπολίτευση μέσα στη Βουλή για να μην ασκείται το έργο της στους δρόμους και από δημαγωγούς.

1877 18 Ιαν. Επισκέπτεται την Αθήνα ο Ρώσος στρατηγός και διπλωμάτης Nicolai Ignatiev, υπέρμαχος της πολιτικής του «πανσλαβισμού», ενώ οργανώνεται διαδήλωση του Μακεδονικού Συλλόγου Αθηνών.

26 Φεβρ. Παραιτείται η κυβέρνηση Αλέξ. Κουμουνδούρου και σχηματίζει κυβέρνηση ο Επαμ. Δεληγεώργης.

12/24 Απρ. Κηρύσσεται ο ρωσοτουρκικός πόλεμος.

22 Μαΐου Με συλλαλητήριο στο Στάδιο ο λαός απαιτεί την ένωση όλων των κομμάτων σε Οικουμενική Κυβέρνηση για την έξοδο της Ελλάδας στον πόλεμο.

16 Μαΐου Ο Πολιτικός Σύλλογος «Ρήγας» πραγματοποιεί συγκέντρωση στο Στάδιο υπέρ των εξοπλισμών.

19 Μαΐου Παραιτείται η κυβέρνηση Επαμ. Δεληγεώργη και σχηματίζει κυβέρνηση ο Αλέξ. Κουμουνδούρος.

22 Μαΐου Μεγάλη συγκέντρωση στο Στάδιο υπέρ των πολεμικών προπαρασκευ-

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

23 Αυγ. / 4 Σεπτ. Ζητεί από τον επιτετραμμένο της Ελλάδας στο Λονδίνο Ιωάννη Γενάδιο να διαβιβάσει στον Άγγλο υπουργό Εξωτερικών διακοίνωση, με την οποία αποκρούει την απαίτηση να διαβεβαιώσει η Αγγλία την Πύλη ότι η Ελλάδα δεν θα συμμετάσχει σε πόλεμο εναντίον της και θα αποθαρρύνει οποιαδήποτε επαναστατικά κινήματα στις τουρκικές επαρχίες.

Σεπτ. Με τηλεγράφημά του προς τον πρεσβευτή στο Παρίσι Πέτρο Δεληγιάννη του ζητεί να διαβιβάσει στον ελληνικής καταγωγής στρατηγό Βούρβαχη έκκληση της κυβέρνησης να αναλάβει την αρχηγία του ελληνικού στρατού, εν όψει της πιθανότητας να κηρυχθεί πόλεμος κατά της Τουρκίας. Ο Βούρβαχης αρνείται με το επιχείρημα ότι δεν μιλά ελληνικά, αλλά και επειδή πιστεύει ότι η Ελλάδα δεν είναι έτοιμη να διεξαγάγει πόλεμο με σύγχρονες μεθόδους.

1878 11 Ιαν. Παραιτείται από υπουργός Εξωτερικών μαζί με τα άλλα μέλη της οικουμενικής κυβέρνησης.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ών με κύριο ομιλητή τον καθηγητή της Ιστορίας Γεώργιο Κρέμο.

26 Μαΐου Παραιτείται η κυβέρνηση Αλέξ. Κουμουνδούρου και σχηματίζεται οικουμενική κυβέρνηση κάτω από την πίεση της κοινής γνώμης – το «μέγα υπουργείον», όπως ονομάστηκε – με πρωθυπουργό τον Κων. Κανάρη, που διατηρεί και το Υπουργείο Ναυτικών και υπουργούς τους: Χαρ. Τρικούπη Εξωτερικών, Αλέξ. Κουμουνδούρο Εσωτερικών, Επαμ. Δεληγεώργη Οικονομικών, Θρασ. Ζαΐμη Δικαιοσύνης, Θεόδ. Δηλιγιάννη Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και Χαράλ. Ζυμβρακάκη Στρατιωτικών. Η Οικουμενική προωθεί εξοπλιστικό πρόγραμμα, αλλά διστάζει να κηρύξει τον πόλεμο κατά της Τουρκίας. Ελπίζει ότι σε περίπτωση νίκης της Ρωσίας οι Μεγάλες Δυνάμεις και ιδιαίτερα η Αγγλία – που την αποτρέπουν να βγει στον πόλεμο – θα ευνοήσουν την προώθηση των ελληνικών δικαίων στην Ήπειρο, την Θεσσαλία και την Κρήτη.

2 Σεπτ. Πεθαίνει από αποπληξία ο πρωθυπουργός της οικουμενικής, Κων. Κανάρης (γεν. 1795). Μετά τον θάνατό του η κυβέρνηση παραμένει στην εξουσία χωρίς πρόεδρο έως τις 11 Ιανουαρίου 1878.

17 Νοεμ. Με τον εκλογικό νόμο ΧΜΗ΄ / 17.11.1877 θεσμοθετείται η ενεργός συμμετοχή της δικαστικής εξουσίας στις εκλογές, στον καταρτισμό των εκλογικών καταλόγων και στην ημέρα της ψηφοφορίας, ενώ ο χρόνος της ψηφοφορίας παύει να είναι πολυήμερος και καθιερώνεται η μία ημέρα.

29 Δεκ. Πεθαίνει ο Δημ. Βούλγαρης (γεν. 1802). Είχε διατελέσει οκτώ φορές πρωθυπουργός.

1878 1 Ιαν. Ξεσπά επανάσταση στη Θεσσαλία.

4 Ιαν. Οργανώνεται συγκέντρωση του αθηναϊκού λαού στο Σύνταγμα με

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

8 Φεβρ. Ματαιώνεται η αποστολή του Χαρ. Τρικούπη ως εκτάκτου απεσταλμένου στο Λονδίνο και την Πετρούπολη.

1/13 Ιουν. Η κυβέρνηση αποφασίζει να εκπροσωπήσει την Ελλάδα στο Συνέδριο του Βερολίνου ο Χαρ. Τρικούπης, ο οποίος, όμως, διαφωνεί με τον υπουργό Εξωτερικών Θεόδ. Δηλιγιάννη και παραιτείται. Την εκπροσώπηση της Ελλάδας αναλαμβάνει τελικά ο Θεόδ. Δηλιγιάννης, τον οποίο πλαισιώνουν ο πρεσβευτής στο Λονδίνο Πέτρος Βράιλας-Αρμένης και ο πρεσβευτής στο Βερολίνο Αλέξανδρος Ραγκαβής με τον γραμματέα του Άγγελο Βλάχο.

17 Οκτ. Η Βουλή με ψήφους 80-76 απορρίπτει πρόταση του Κουμουνδούρου για πρόσκληση νέων εφεδρειών και υπερισχύει η άποψη του Χαρ. Τρικούπη ότι είναι επαρκής η υπάρχουσα δύναμη του στρατού.

21 Οκτ. Σχηματίζει τη δεύτερη κυβέρνησή του, στην οποία αναλαμβάνει και τα Υπουργεία των Εξωτερικών και προσωρινά των Οικονομικών.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

συνθήματα «Ζήτω ο πόλεμος» και πορεία προς τα ανάκτορα. Αργότερα το πλήθος λιθοβολεί τις οικίες των Ζαΐμη, Τρικούπη, Κουμουνδούρου, Δεληγεώργη, τους οποίους θεωρεί υπεύθυνους για τη μη έξοδο της Ελλάδας στον πόλεμο.

8/20 Ιαν. Τα ρωσικά στρατεύματα καταλαμβάνουν την Αδριανούπολη.

11 Ιαν. Παραιτείται η οικουμενική ύστερα από πίεση της κοινής γνώμης για την αδράνειά της στον ρωσοτουρκικό πόλεμο και σχηματίζει κυβέρνηση ο Αλέξ. Κουμουνδούρος με υπουργό Εξωτερικών τον Θεόδ. Δηλιγιάννη.

14-15 Ιαν. Διαδηλωτές επιτίθενται στις οικίες των παραιτηθέντων υπουργών της οικουμενικής.

21 Ιαν. Με διαταγή της κυβέρνησης Κουμουνδούρου ο αντιστράτηγος Σκαρλάτος Σούτσος διαβαίνει τα σύνορα και την επομένη στρατοπεδεύει στον Δομοκό. Την ίδια μέρα γίνεται γνωστή η υπογραφή ανακωχής μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας και στις 24 Ιανουαρίου ο στρατός ανακαλείται, ενώ αποφασίζεται η επέκταση της επανάστασης στις υπόδουλες περιοχές.

3 Φεβρ. Κηρύσσεται επανάσταση στην Κρήτη, η οποία καταστέλλεται.

19 Φεβρ. / 3 Μαρτ. Υπογράφεται η δυσμενής για την Ελλάδα συνθήκη ειρήνης στο προάστιο της Κωνσταντινούπολης Άγιος Στέφανος μεταξύ Τουρκίας και Ρωσίας, με την οποία κηρύσσονται ανεξάρτητα κράτη η Ρουμανία, η Σερβία και το Μαυροβούνιο, ενώ ιδρύεται μεγάλη αυτόνομη Βουλγαρική Ηγεμονία, φόρου υποτελής στον σουλτάνο, η οποία εκτείνεται από τα αλβανικά σύνορα ώς την Μαύρη Θάλασσα και από τον Δούναβη ώς το Αιγαίο.

21 Φεβρ. Επαναστατεί και η Μακεδονία.

24 Φεβρ. Η επανάσταση στην Ήπειρο συντρίβεται.

23 Μαΐου / 4 Ιουν. Υπογράφεται στην Κωνσταντινούπολη αμυντική συμμαχία μεταξύ Αγγλίας και Τουρκίας, με την

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

οποία η Αγγλία αναλαμβάνει τη διοίκηση της Κύπρου.

1/13 Ιουν. Συνέρχεται στο Βερολίνο υπό την προεδρία του Γερμανού καγκελάριου Otto von Bismarck συνέδριο των Μεγάλων Δυνάμεων (Αγγλία, Γαλλία, Γερμανία, Ρωσία, Αυστρία) και της Τουρκίας. Αποφασίζεται να παρίσταται η ελληνική αντιπροσωπεία μόνον στις συζητήσεις για την τύχη των ελληνικών επαρχιών. Το συνέδριο ανατρέπει τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και περιορίζει τη βουλγαρική ηγεμονία στα 2/5 της αρχικής έκτασης(της αφαιρούνται η Μακεδονία και η Θράκη). Με το 13 πρωτόκολλο του συνεδρίου – του οποίου οι αποφάσεις κατοχυρώνονται με το άρθρο 24 της συνθήκης – αποφασίζεται να παραχωρηθεί στην Ελλάδα νέα μεθοριακή γραμμή στην Θεσσαλία και την Ήπειρο, την οποία θα καθόριζαν Οθωμανοί και Έλληνες σε απευθείας διαπραγματεύσεις, τις οποίες θα διευκόλυναν, αν χρειαζόταν, οι Μεγάλες Δυνάμεις.

14 Αυγ. Εκδίδεται η σατιρική εφημερίδα *Ραμπαγάς* από τον Κλεάνθη Τριαντάφυλλο. Η έκδοσή της διακόπτεται το 1889.

17 Οκτ. Παραιτείται η κυβέρνηση Κουμουνδούρου μετά τις σφοδρές επιθέσεις του Τρικούπη για το αποτέλεσμα του Συνεδρίου του Βερολίνου. Ο Δεληγεώργης αρνείται να σχηματίσει κυβέρνηση. Ο Γεώργιος Α΄ αναθέτει την εντολή στον Χαρ. Τρικούπη.

21 Οκτ. Ο Χαρ. Τρικούπης σχηματίζει συμμαχική κυβέρνηση με τον Θρασ. Ζαΐμη, στην οποία αναλαμβάνει και τα υπουργεία των Εξωτερικών και προσωρινά των Οικονομικών. Υπουργοί: Θρασύβουλος Ζαΐμης Δικαιοσύνης και Εσωτερικών, Νικόλαος Μαυροκορδάτος Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, Σπυρίδων Καραϊσκάκης

ΗΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

1879 15 Μαΐου Εκφωνεί επιτάφιο λόγο στην κηδεία του συμπατριώτη του πολιτικού Επαμ. Δεληγεώργη.

6 Ιουλ. Στην έκτακτη σύνοδο της Βουλής η αντιπολίτευση προτείνει τον Χαρ. Τρικούπη υποψήφιο για τη θέση του προέδρου. Με διαφορά δύο ψήφων εκλέγεται ο Νικόλαος Παπαμιχαλόπουλος.

12 Ιουλ. Ο Χαρ. Τρικούπης και ο Θρασ. Ζαΐμης δέχονται την εντολή να σχηματίσουν κυβέρνηση, αλλά με τον όρο της λήξης της εκτάκτου συνόδου της Βουλής, τον οποίο ο Γεώργιος Α΄ απορρίπτει.

27 Αυγ. Καταρτίζεται στο Μεσολόγγι ο συνδυασμός της αντιπολίτευσης από τους Χαρ. Τρικούπη, Γεώργιο Τσάλα και Μιλτιάδη Γουλιμή.

23 Σεπτ. Στις εκλογές το κόμμα Τρικούπη εξασφαλίζει 60 έδρες, με αποτέλεσμα να περιοριστεί η παντοδυναμία του Αλέξ. Κουμουνδούρου. Στο Μεσολόγγι από τον συνδυασμό της αντιπολίτευσης (Τρικούπης, Γεώργιος Τσάλας και Μιλτιάδης Γουλιμής) και της κυβέρνησης (Λεωνίδας Δεληγεώργης, Στάμος Μακρής και Νικ. Σωτηρόπουλος) επιτυγχάνουν οι Τρικούπης, Τσάλας, Μακρής.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Στρατιωτικών και Μιλτιάδης Κανάρης Ναυτικών.

26 Οκτ. Η κυβέρνηση Τρικούπη ζητεί από τη Βουλή δεκαπενθήμερη αναβολή των εργασιών της, αλλά στην ψηφοφορία ανατρέπεται με ψήφους 87 κατά και 80 υπέρ «ως μη επαρκής διά τας παρούσας περιστάσεις» και παραιτείται. Κυβέρνηση σχηματίζει ο Αλέξ. Κουμουνδούρος.

9 Νοεμ. Η Πύλη παραχωρεί στην Κρήτη νέο τροποποιημένο οργανισμό, γνωστό ως Σύμβαση της Χαλέπας, ο οποίος επιβάλλει συνθήκες ημιαυτονομίας.

1879 4 Ιαν. Με τον Ν. ΨΟΒ΄/4.1.1879 χορηγείται άδεια στην κυβέρνηση να συνάψει δάνειο 60 εκατομμυρίων φράγκων. Συγκεντρώνεται το ποσό των 44 εκ. φρ. και δανειστές είναι το Comptoir d' Escompte de Paris και ο Ανδρέας Συγγρός.

11 Μαρτ. Εκδίδεται από τον Ι. Αντωνόπουλο η *Πρωία*, κομματικό όργανο του Θεόδωρου Δηλιγιάννη.

14 Μαΐου Πεθαίνει ο Επαμ. Δεληγεώργης. Στην κηδεία του στις 15 Μαΐου εκφωνούν λόγους ο Χαρ. Τρικούπης, ο Αλέξ. Κουμουνδούρος και ο Θρασ. Ζαΐμης.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ	ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
4 Οκτ. Επιστρέφει από την Ζάκυνθο στην Αθήνα και σε πολιτικό του λόγο εκθέτει τις αρχές του κόμματός του και θίγει όλα τα πολιτικά ζητήματα.	
17 Δεκ. Με αγόρευσή του στη Βουλή ασκεί δριμύτατη κριτική στους χειρισμούς της κυβέρνησης Κουμουνδούρου στο Συνέδριο του Βερολίνου.	
1880 14 Ιαν. Υποστηρίζει σε αγόρευσή του ότι η Ελλάδα πρέπει να καταλάβει με στρατιωτική επιχείρηση την Θεσσαλία και την Ήπειρο, που της έχει επιδικάσει το Συνέδριο του Βερολίνου.	**1880** 14 Ιαν. Η Βουλή αποδοκιμάζει την πολιτική της κυβέρνησης Κουμουνδούρου (με 79 ψήφους κατά και 73 υπέρ) και παραιτείται.
15 Ιαν. Λαμβάνει την εντολή να σχηματίσει κυβέρνηση, αλλά την καταθέτει, διότι σε σύσκεψη όλων των βουλευτών της αντιπολίτευσης διαπιστώνεται ότι η πλειοψηφία της Βουλής είναι υπέρ του Κουμουνδούρου. Αναγνωρίζεται αρχηγός της αντιπολίτευσης.	
19 Ιαν. Στην αγόρευσή του αναπτύσσει τους λόγους της άρνησής του (έλλειψη πλειοψηφίας) να σχηματίσει κυβέρνηση.	
14 Φεβρ. Αντιτίθεται στη δημιουργία μετοχικού ταμείου των βουλευτών, επειδή θεωρεί το νομοσχέδιο φορολογικό, αλλά και αντισυνταγματικό, γιατί παραβιάζει τη διάταξη του συντάγματος, που αφορά στην αποζημίωση και τη σύνταξη των βουλευτών.	
5 Μαρτ. Στην αγόρευσή του στη Βουλή ασκεί κριτική στην κυβέρνηση Κουμουνδούρου για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της άμυνας.	
7 Μαρτ. Λαμβάνει την εντολή να σχηματίσει κυβέρνηση.	
9 Μαρτ. Υποβάλλει το πρόγραμμά του στον βασιλιά και γίνεται αποδεκτό.	
10 Μαρτ. Σχηματίζει την τρίτη του κυβέρνηση (πρώτη με ψήφο της Βουλής), στην οποία έχει κληροδοτηθεί το ηπειροθεσσαλικό πρόβλημα.	
	23 Σεπτ. Η κυβέρνηση Κουμουνδούρου διενεργεί εκλογές και κερδίζει την πλειοψηφία. Σε σύνολο 207 εδρών λαμβάνουν: Κουμουνδούρος-Δηλιγιάννης 100, Αντιπολίτευση (Τρικούπης, Ζαΐμης, Δεληγεωργικοί και Βουλγαρικοί) 85 και Ανεξάρτητοι 20.
	15 Ιαν. Ο Τρικούπης αρνείται να σχηματίσει κυβέρνηση και ο Κουμουνδούρος παραμένει στην εξουσία.
	16 Ιαν. Εκδίδεται από τον Βλάση Γαβριηλίδη η σατιρική εφημερίδα *Μη χάνεσαι*. Η έκδοσή της διακόπτεται το 1883.
	6 Μαρτ. Καταψηφίζεται ο προϋπολογισμός (99 κατά, 93 υπέρ) και η κυβέρνηση Κουμουνδούρου παραιτείται.
	10 Μαρτ. Σχηματίζεται κυβέρνηση με πρωθυπουργό, υπουργό Εξωτερικών και προσωρινά Οικονομικών τον Χαρίλαο Τρικούπη. Υπουργοί: Αθανάσιος Πετιμεζάς Δικαιοσύνης, Κωνσταντίνος Λομβάρδος Εσωτερικών, Νικόλαος Μαυροκορδάτος Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, Σπυρίδων Καραϊσκάκης Στρατιωτικών και Γεώργιος Βούλγαρης Ναυτικών.
	15 Μαρτ. Με Β.Δ. –βάσει του Ν. ΑΦΛΗ΄ / 15.3.1880– συστήνεται Προπαρασκευαστική Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών στην Αθήνα.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

22 Μαρτ. Στην αγόρευσή του στη Βουλή αναλύει την πολιτική, που θα ακολουθήσει η κυβέρνησή του.

4 Απρ. Αγορεύει για το νομοσχέδιο «Περί αποδημίας του βασιλέως εκτός του κράτους».

10 Οκτ. Παραιτείται η κυβέρνηση Τρικούπη.

11 Δεκ. Στη συζήτηση του νομοσχεδίου για την αναγνώριση των εθνικών χρεών προς την Βαυαρία εξαίρει την προσφορά στην Ελλάδα του φιλέλληνα βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκου Α΄.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

10 Απρ. Η κυβέρνηση υποβάλλει νομοσχέδιο, που ρυθμίζει τα της άρσης της αναγκαστικής κυκλοφορίας από την 1η Ιανουαρίου 1881.

15 Απρ. Με τον Ν. ΩΙ΄/15.4.1880 καταργείται το αναχρονιστικό φορολογικό σύστημα της δεκάτης στα δημητριακά και αντικαθίσταται με τον φόρο στα αροτριώντα ζώα.

17 Απρ. Με Β.Δ. κηρύσσεται η λήξη της Α΄ Συνόδου της Η΄ Βουλευτικής Περιόδου. Στο μεταξύ η κυβέρνηση ψηφίζει την κατάργηση της δεκάτης, τον νέο στρατιωτικό νόμο, τη σύναψη δανείου από τις τράπεζες, την άρση της αναγκαστικής κυκλοφορίας και την αύξηση των τελωνειακών και άλλων δασμών.

18 Απρ. Η κυβέρνηση συνομολογεί με τις Τράπεζες Εθνική και Ιονική δάνειο ονομαστικού κεφαλαίου 21.000.000 φράγκων (23.520.000 δρχ.) με τόκο 6% και χρεωλύσιο 1/2% για την άρση της αναγκαστικής κυκλοφορίας των τραπεζικών γραμματίων (Ν. ΩΙΓ΄/18.4.1880).

— Διαδέχεται στην πρωθυπουργία της Αγγλίας τον φιλότουρκο Disraeli ο φιλέλληνας Gladstone και τοποθετείται υπουργός Εξωτερικών ο Granville στη θέση του Salisbury, ο οποίος υποστηρίζει την παραχώρηση στην Ελλάδα των εδαφών στην Θεσσαλία και την Ήπειρο, που της επεδίκασε η συνθήκη του Βερολίνου.

29 Απρ. Με τον Ν. ΩΛΗ΄/ «Περί οργανισμού του ενεργού στρατού», αναδιοργανώνεται ο στρατός. Επιβάλλεται γενική υποχρεωτική μονοετής στράτευση σε όλους τους Έλληνες ηλικίας 21 έως 40 χρονών και αυξάνεται ο αριθμός των μονίμων ανδρών «υπό τα όπλα» σε 25.000. Σε περίοδο επιστράτευσης ο αριθμός των ετοιμοπόλεμων ανδρών φθάνει τις 80.000.

30 Μαΐου Υπογράφεται σύμβαση μεταξύ κυβέρνησης Τρικούπη και Ιωάννη Βούρου, ως εκπροσώπου ομάδας τραπεζιτών, για την αποξήρανση της λίμνης Κωπαΐδας.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

19 Ιουν. / 1 Ιουλ. Μετά τις διακοινώσεις του Χαρ. Τρικούπη προς τις Μεγάλες Δυνάμεις και τις ενέργειες του νέου πρωθυπουργού της Αγγλίας Gladstone, συγκαλείται στο Βερολίνο διάσκεψη με συμμετοχή μόνο των πρεσβευτών των Μεγάλων Δυνάμεων για να αντιμετωπιστεί το ελληνικό ζήτημα. Στη διάσκεψη ο Τρικούπης στέλνει αντιπροσωπεία υπό τον Πέτρο Βράιλα-Αρμένη για να κινηθεί στο παρασκήνιο. Η διάσκεψη αποφασίζει να ορίσει νέα σύνορα στην Ήπειρο και την Θεσσαλία και ζητεί από την Τουρκία να παραχωρήσει στην Ελλάδα την Άρτα, το Μέτσοβο και την περιοχή από τον Όλυμπο ώς το Αιγαίο.

3/15 Ιουλ. Οι Μεγάλες Δυνάμεις με διακοίνωσή τους μέσω των πρέσβεών τους ανακοινώνουν στις κυβερνήσεις της Ελλάδας και της Τουρκίας την απόφαση της διάσκεψης του Βερολίνου της 19 Ιουνίου / 1 Ιουλίου.

4/16 Ιουλ. Ο Χαρ. Τρικούπης με διακοίνωση αποδέχεται την απόφαση της διάσκεψης του Βερολίνου και το γεγονός εορτάζεται πανηγυρικά στην Αθήνα.

25 Ιουλ. Ο Χαρ. Τρικούπης αναγκάζεται, επειδή η Τουρκία αντιτίθεται στην απόφαση της διάσκεψης, να επιστρατεύσει εφέδρους για να καταλάβει διά της βίας τα εδάφη που κατακυρώθηκαν στην Ελλάδα, αλλά τελικά δεν κηρύσσει τον πόλεμο.

22 Σεπτ. Με Β.Δ. «Περί Γυμναστικής» εισάγεται η γυμναστική στα γυμνάσια, που χαρακτηρίζεται προοδευτικό μέτρο της κυβέρνησης Τρικούπη.

10 Οκτ. Κατά την εκλογή προέδρου Βουλής –που σύμφωνα με τα πολιτικά έθιμα της εποχής καταγραφόταν η δύναμη των κομμάτων– ο τρικουπικός υποψήφιος Δημήτριος Ν. Καλλιφρονάς λαμβάνει 55 ψήφους έναντι 92 ψήφων του κουμουνδουρικού υποψηφίου Ανδρέα Αυγερινού, σε σύνολο 155, και η κυβέρνηση Τρικούπη παραιτείται.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

1881 /16 Φεβρ. Αγορεύει στη Βουλή για τα δικαιώματα της Ελλάδας να καταλάβει τα επιδικασθέντα σε αυτήν εδάφη από το Συνέδριο του Βερολίνου στη Θεσσαλία και την Ήπειρο.

20 Δεκ. Τις εκλογές, που διεξάγονται αμέσως μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας, τις κερδίζει με μικρή πλειοψηφία το κόμμα του Χαρ. Τρικούπη. Με την προσχώρηση στο κόμμα του των 30 από τους 35 νέους βουλευτές της Θεσσαλίας και της Άρτας αποκτά την απόλυτη πλειοψηφία.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

13 Οκτ. Σχηματίζει κυβέρνηση ο Αλέξ. Κουμουνδούρος.

27 Οκτ. Πεθαίνει ο Θρασ. Ζαΐμης (γεν. 1825). Επικήδειο εκφωνεί ο Αλέξ. Κουμουνδούρος. Οι περισσότεροι βουλευτές του κόμματος του Ζαΐμη προσχωρούν στον Τρικούπη.

1881 2 Ιαν. Με τον Ν. ΩΠΖ΄/2.1.1881 δίνεται άδεια στην κυβέρνηση να συνάψει δάνειο 120 εκ. χρυσών φράγκων «χάριν των αναγκών της πατρίδος». Το δάνειο αυτό πραγματοποιείται με ετήσιο επιτόκιο 5% και δανειστές τις Τράπεζες Εθνική Ελλάδος, Κωνσταντινουπόλεως, Κεντρική Γερμανική, Χάμπρο Λονδίνου, Παρισινή Πίστεως και τον τραπεζίτη της Φραγκφούρτης Ερλάγκερ.

10/22 Φεβρ. Η νέα διάσκεψη των Μεγάλων Δυνάμεων, που συνέρχεται στην Κωνσταντινούπολη, αποδέχεται την πρόταση της Τουρκίας να παραχωρήσει στην Ελλάδα την Θεσσαλία, εκτός της περιοχής Ελασσώνας, και από την Ήπειρο μόνον την περιοχή της Άρτας.

31 Μαρτ. Ο Αλέξ. Κουμουνδούρος αποδέχεται την απόφαση της διάσκεψης της Κωνσταντινουπόλεως. Προσαρτώνται στην Ελλάδα νέα εδάφη και ο πληθυσμός από 1.680.000 αυξάνεται σε 1.980.000. Η λαϊκή δυσφορία για τη μη προσάρτηση ολόκληρης της Ηπείρου στρέφεται κατά του Κουμουνδούρου.

1/13 Μαΐου Εκδίδεται στην Λειψία το δεκαπενθήμερο εικονογραφημένο περιοδικό *Έσπερος* από τον Ιωάννη Περβάνογλου. Η έκδοσή του διακόπτεται το 1889.

12 Μαΐου Με Β.Δ. – βάσει του Ν. ΤΜΣΤ΄/17.11.1869 – παραχωρείται το έργο της διόρυξης του Ισθμού της Κορίνθου στον Ούγγρο στρατηγό Etienne Türr, επίτιμο υπασπιστή του βασιλιά της Ιταλίας Βίκτωρος Εμμανουήλ, καθώς και το προνό-

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ		ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ	
			μιο της εκμετάλλευσης της Διώρυγας για 99 χρόνια.
		20 Ιουν. / 2 Ιουλ.	Ελλάδα και Τουρκία υπογράφουν σύμβαση για τα νέα μεταξύ τους σύνορα.
		23 Ιουν.	Η Άρτα υποδέχεται ως ελευθερωτή τον ελληνικό στρατό.
		9 Αυγ.	Ο ελληνικός στρατός εισέρχεται στον Δομοκό, στις 18 Αυγούστου στην Καρδίτσα και στις 23 στα Τρίκαλα.
		11 Σεπτ.	Υπογράφεται σύμβαση μεταξύ κυβέρνησης και του E. De Chirico (μηχανικού και πατέρα του μεγάλου ζωγράφου Giorgio De Chirico) εκπροσώπου του τραπεζίτη στην Κωνσταντινούπολη Θεόδωρου Μαυρογορδάτου, για την κατασκευή σιδηροδρομικής γραμμής Βόλου-Λάρισας.
		21 Οκτ.	Υψώνεται η ελληνική σημαία στον Βόλο.
		6 Δεκ.	Εκδίδεται η εφημερίδα *Νέα Εφημερίς* από τον Ιωάννη Καμπούρογλου. Η έκδοσή της διακόπτεται το 1894.
		20 Δεκ.	Η κυβέρνηση Κουμουνδούρου διενεργεί εκλογές, τις οποίες κερδίζει με μικρή πλειοψηφία ο Χαρ. Τρικούπης. Σε σύνολο 245 εδρών λαμβάνουν: Τρικούπης 90, Κουμουνδούρος 83, παλαιοί βουλευτές, ανεξάρτητοι, δημοκρατικοί 37 και Θεσσαλία-Άρτα 35 (32 ανεξάρτητοι, 2 Μουσουλμάνοι και 1 δημοκρατικός). Στις εκλογές εμφανίζεται και ομάδα δημοκρατικών βουλευτών, που συγκροτούν οι: Ρόκκος Χοϊδάς, Γεώργιος Φιλάρετος, Τιμολέων Φιλήμων, Αλέξανδρος Πετσάλης, Γρηγόριος Μαυρομάρας, Ανδρέας Ρηγόπουλος και Χριστόδουλος Δουζίνας.
1882	1 Μαρτ. Ο Γεώργιος Α΄ αναθέτει στον Χαρ. Τρικούπη την εντολή για σχηματισμό κυβέρνησης.	**1882**	18 Ιαν. Συγκαλείται η Βουλή, στην οποία για πρώτη φορά συμμετέχουν οι 35 αντιπρόσωποι της Θεσσαλίας και

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

3 Μαρτ. Σχηματίζει την τέταρτη κυβέρνησή του, στην οποία αναλαμβάνει και τα Υπουργεία των Εξωτερικών και προσωρινά και των Εσωτερικών.

4 Μαρτ. Ανακοινώνει το κυβερνητικό του πρόγραμμα. Καλεί τους βουλευτές να πολιτεύονται σύμφωνα με το εθνικό και όχι το κομματικό συμφέρον.

10 Μαρτ. Ο Χαρ. Τρικούπης αναλαμβάνει και το Υπουργείο Οικονομικών. Μετά την παραίτηση του Σπ. Καραϊσκάκη αναλαμβάνει προσωρινά και το Υπουργείο Στρατιωτικών.

4 Ιουν. Αγορεύει στη Βουλή υποστηρίζοντας νομοσχέδιο για την οργάνωση του στρατού.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

της Άρτας. Από αυτούς οι 30 προσχωρούν στο τρικουπικό κόμμα και του εξασφαλίζουν μεγάλη πλειοψηφία.

25 Ιαν. Ιδρύεται η Προνομιούχος Τράπεζα Ηπειροθεσσαλίας από τους Ανδρέα Συγγρό και Στέφανο Σκουλούδη, εκπροσώπους της Τράπεζας Κωνσταντινουπόλεως, και τον Γεώργιο Αθηναγένη, πληρεξούσιο του Γεωργίου Κορωνιού, τραπεζίτη στο Παρίσι. Στις 31 Ιανουαρίου με Β.Δ. εγκρίνεται το καταστατικό της. Η Τράπεζα, μετά την ήττα του 1897 και τον θάνατο του Α. Συγγρού το 1899, συγχωνεύεται με την Εθνική.

26 Φεβρ. Κατά την εκλογή προέδρου της Βουλής ο τρικουπικός υποψήφιος Σπυρ. Βαλαωρίτης συγκεντρώνει 127 ψήφους έναντι 76 του κουμουνδουρικού Αντ. Μαυρομιχάλη. Η κυβέρνηση Κουμουνδούρου παραιτείται.

3 Μαρτ. Σχηματίζεται κυβέρνηση με πρωθυπουργό, υπουργό Εξωτερικών και προσωρινά Εσωτερικών τον Χαρ. Τρικούπη. Υπουργοί: Παύλος Καλλιγάς Οικονομικών, Κωνσταντίνος Λομβάρδος Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, Δημήτριος Ράλλης Δικαιοσύνης, Σπυρίδων Καραϊσκάκης Στρατιωτικών, Γεώργιος Ρούφος Ναυτικών.

19 Μαρτ. Η κυβέρνηση συνάπτει σύμβαση με την Εθνική Τράπεζα για δάνειο οδοποιίας 20 εκ. δραχμών, ενεργοποιώντας τον Ν. ΨΙΓ΄/23.11.1878.

31 Μαρτ. Με τον Ν. ΠΜΒ΄/31.3.1882 τροποποιείται ο Ν.ΤΜΣΤ΄/ «Περί της τομής του Ισθμού της Κορίνθου».

22 Απρ. Τελούνται με μεγαλοπρέπεια τα εγκαίνια της έναρξης των εργασιών για τη διόρυξη του Ισθμού της Κορίνθου με την παρουσία των βασιλέων, του πρωθυπουργού Χαρ. Τρικούπη και άλλων επισήμων.

24 Απρ. Η Εξεταστική Επιτροπή της Βουλής αθωώνει τους τρεις πολιτικούς, Αλέξ. Κουμουνδούρο, Νικ. Παπαμιχαλόπουλο και Σωτ. Σωτηρόπου-

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ	ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
	λο, οι οποίοι είχαν κατηγορηθεί για συμμετοχή στο σκάνδαλο Βελέντζα (ταμία στη Θήβα, που είχε καταχραστεί ποσό 800.000 δραχμών).
	14 Μαΐου Με τον Ν. ΑΝΕ΄/14.5.1882 «Περί απαγορεύσεως της εκχωρήσεως του μισθού των πολιτικών υπαλλήλων κ.λπ.», η κυβέρνηση αποσκοπεί να άρει τη δυνατότητα κατάσχεσης των μισθών, που ήταν αποτελεσματικό όπλο εκβιασμού των υπαλλήλων από τους τοκογλύφους.
	17 Μαΐου Ιδρύεται η Εθνολογική Εταιρεία. Πρώτος πρόεδρος εκλέγεται στις 10 Ιουνίου ο Τιμολέων Φιλήμων, με αντιπρόεδρο τον Σπυρίδωνα Λάμπρο και γραμματέα τον Νικόλαο Πολίτη.
	22 Μαΐου Κατά την επανάσταση στην Αίγυπτο του Αραμπή πασά εναντίον του σουλτάνου, ο Χαρ. Τρικούπης αποστέλλει τρία πολεμικά πλοία για να συμμετάσχουν συμβολικά στον ναυτικό αποκλεισμό της Αλεξάνδρειας από τους Άγγλους. Η ενέργεια αποσκοπεί στην προστασία των συμφερόντων των εκεί Ελλήνων και τονώνει το εθνικό γόητρο.
	25 Μαΐου Με τον Ν. ΑΞΑ΄/25.5.1882 απαγορεύεται για τέσσερα χρόνια στους αξιωματικούς που πολιτεύονται, εάν επανέλθουν στο στράτευμα, να τοποθετηθούν σε οργανικές θέσεις και να σταλούν για υπηρεσία στον νομό, όπου έθεσαν υποψηφιότητα.
	22 Ιουν. Ψηφίζεται ο Ν. ΑΚΑ΄/22.6.1882 «Περί νομικών συμβούλων». Διορίζονται άλλοι 7 νομικοί σύμβουλοι στα υπουργεία εκτός του δικαστικού συμβούλου στο Υπουργείο των Οικονομικών. — Με τον Ν. ΑΚΤ΄/22.6.1882 διοργανώνεται η ταχυδρομική υπηρεσία. — Με τον Ν. ΑΚΕ΄/22.6.1882 αναδιοργανώνεται η τηλεγραφική υπηρεσία. — Με τον Ν. ΑΛ΄/22.6.1882 επιτρέπεται στο κράτος η σύναψη δανείου 40 εκατομμυρίων δραχμών

«προς καταρτισμόν των στρατιωτικών και ναυτικών του κράτους παρασκευών».

— Με τον Ν. ΑΛΓ΄/22.6.1882 καθιερώνεται η υποχρεωτική θητεία.

— Με τον Ν. ΑΛΒ΄/22.6.1882 ιδρύεται Σχολή Υπαξιωματικών.

— Με τον Ν. ΑΛΖ΄/22.6.1882 αναδιοργανώνεται ο στρατός και ακυρώνεται ο νόμος του 1880. Με τον νέο οργανισμό δημιουργούνται τρία αρχηγεία διοίκησης, στην Λάρισα, στο Μεσολόγγι και στην Αθήνα.

— Με τον Ν. ΑΛΘ΄/22.6.1882 ιδρύονται εμπορικές ναυτικές σχολές.

— Με τον Ν. ΑΜΒ/22.6.1882 θεσπίζεται να εγκρίνονται κατόπιν διαγωνισμού τα διδακτικά βιβλία της μέσης και στοιχειώδους εκπαίδευσης.

— Με τον Ν. ΑΜΣΤ΄/22.6.1882 κυρώνεται η σύμβαση, που συνομολογήθηκε στις 19 Απριλίου 1882 μεταξύ κυβέρνησης Τρικούπη και Γενικής Πιστωτικής Τράπεζας για την κατασκευή σιδηροδρομικής γραμμής Πειραιώς-Νέας Κορίνθου-Αιγίου-Πατρών, με διακλαδώσεις Κορίνθου-Άργους-Ναυπλίου και Άργους-Μύλων, και δύο σιδηροδρομικών γραμμών, υπό αίρεση, Πατρών-Πύργου (ή Κατακώλου) και Μεσολογγίου-Αγρινίου ή Μεσολογγίου-Άρτας, με διακλάδωση στο Αγρίνιο.

— Με τον Ν. ΑΜΖ΄/22.6.1882 κυρώνεται η σύμβαση της 4.5.1882, που υπογράφηκε μεταξύ κυβέρνησης Τρικούπη και Εταιρείας Μεταλλουργείων Λαυρίου (πληρεξούσιος ο Δ. Μουτσόπουλος, Πρόεδρος Δ.Σ.) για την κατασκευή σιδηροδρόμου Λαυρίου-Αθηνών, με διακλάδωση Χαλάνδρι-Μαρούσι-Κηφισιά.

— Με τον Ν. ΑΜΗ/22.6.1882 κυρώνεται η σύμβαση της 13.5.1882, που υπογράφηκε μεταξύ ελληνικής κυβέρνησης και πληρεξουσίων του τραπεζίτη Κωνσταντινουπόλεως Θεόδωρου Μαυρογορδάτου για την κατασκευή των σιδηροδρόμων Βόλου-Βελεστίνου-Λάρισας και Βε-

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

λεστίνου-Φαρσάλων-Καρδίτσας-Τρικάλων-Καλαμπάκας.

13 Ιουλ. Ιδρύεται με Β.Δ. Στατιστικό Γραφείο στο Υπουργείο των Οικονομικών.

15 Ιουλ. Με τον Ν. ΑΝ΄/15.7.1882 «Περί οργανισμού του στρατιωτικού σχολείου των Ευελπίδων» αναδιοργανώνεται η Σχολή Ευελπίδων. Για την εγγραφή απαιτείται απολυτήριο Γυμνασίου και η φοίτηση καθορίζεται πενταετής.

24 Ιουλ. Με Β.Δ. αποστέλλονται 8 αξιωματικοί υπό τον υποστράτηγο Πάνο Κορωναίο για να παρακολουθήσουν τα γυμνάσια του γαλλικού στρατού.

15 Αυγ. Οι Έλληνες καταλαμβάνουν τη θέση Καραλί-Δερβέν στη νέα μεθόριο που ανήκει στην Ελλάδα και εκδιώκουν τους Τούρκους. Οι Τούρκοι επιτίθενται στις 15 Αυγούστου στους Έλληνες και ύστερα από αιματηρές συγκρούσεις, που διαρκούν τρεις μέρες, ο Τρικούπης διατάζει τον στρατό της Θεσσαλίας να σπεύσει στα σύνορα και τον στόλο στον Βόλο. Η Πύλη υπό την πίεση των Μεγάλων Δυνάμεων και έχοντας να αντιμετωπίσει την Αιγυπτιακή Επανάσταση υποχωρεί και το Καραλί-Δερβέν κατακυρώνεται στην Ελλάδα. Επικροτείται η στάση του Τρικούπη.

18 Αυγ. Εκδίδεται η σατιρική εφημερίδα *Παληάνθρωπος* του Ιωάννη Βερβέρη. Η έκδοσή της διακόπτεται το 1891.

19 Αυγ. Με Β.Δ. συστήνονται εμπορικές ναυτικές σχολές, τέσσερις πρώτου βαθμού στην Πάτρα, στον Πειραιά, στη Σύρο και στο Αργοστόλι και τέσσερις δευτέρου βαθμού στο Γαλαξείδι, στην Ύδρα, στις Σπέτσες και στη Θήρα.

2 Οκτ. Ιδρύεται η Αμερικανική Σχολή των Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα.

17 Οκτ. Ιδρύεται η Ανώνυμος Εταιρεία ΣΠΑΠ (Σιδηρόδρομοι Πειραιώς - Αθηνών - Πελοποννήσου).

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

1883 10 Φεβρ. Αγορεύει στη Βουλή εισηγούμενος τον προϋπολογισμό του 1883.

1 Μαρτ. Στην κηδεία του Αλέξ. Κουμουνδούρου εκφωνεί λόγο, που προκαλεί αίσθηση.

3 Μαρτ. Υποβάλλει νομοσχέδιο για την παροχή σύνταξης στη χήρα και την κόρη του Αλέξ. Κουμουνδούρου.

29 Μαρτ. Αναλαμβάνει και το Υπουργείο Εσωτερικών.

14 Απρ. Ο Γεώργιος Α΄ απονέμει στον Χαρ. Τρικούπη τον Σταυρό των Ταξιαρχών του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος.

21 Απρ. Ο ηγεμόνας της Βουλγαρίας Αλέξανδρος Βάττεμπεργκ, μόλις φθάνει στην Αθήνα, επισκέπτεται τον Τρικούπη στο Υπουργείο Στρατιωτικών.

7 Μαΐου Ο Γεώργιος Α΄ απονέμει στον Χαρ. Τρικούπη τον Σταυρό των Ανωτέρων Ταξιαρχών του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος.
— Μετά την παραίτηση του υπουργού Οικονομικών Παύλου Καλλιγά – διαφώνησε για τη φορολογία – αναλαμβάνει και το Υπουργείο Οικονομικών.

15 Μαΐου Ο Γεώργιος Α΄ απονέμει στον Χαρ. Τρικούπη τον Μεγαλόσταυρο του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος.

9 Ιουλ. Μετά την παραίτηση του υπουργού Ναυτικών Γεωργίου Ρούφου – αργότερα προσχωρεί στην αντιπολίτευση – αναλαμβάνει προσωρινά και το Υπουργείο Ναυτικών.

14 Νοεμ. Καταθέτει στη Βουλή τον προϋπολογισμό για το έτος 1884 και τον συνοδεύει με μεγάλης διάρκειας αγόρευση.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

1 Νοεμ. Εφαρμόζεται το νέο νομισματικό σύστημα βάσει του Ν. ΤΝΣΤ΄ / 21.11.1867.

8 Νοεμ. Εγκαινιάζεται στον Πειραιά η έναρξη της κατασκευής των σιδηροδρόμων Πελοποννήσου.

1883 11 Ιαν. Φθάνει στην Αθήνα η 3μελής Γαλλική Αποστολή Δημοσίων Έργων στην Ελλάδα από μηχανικούς του Σώματος των Ponts et Chaussées («Γεφυροδοποιών»). Την αποτελούν ο επικεφαλής Alfred Rondel και οι Abel Gotteland για σιδηροδρόμους και γερυφοποιία και Edouard Quellenec για λιμάνια και υδραυλικά έργα.

4 Φεβρ. Εγκαινιάζεται η κατασκευή του πρώτου τμήματος της σιδηροδρομικής γραμμής Πλατείας Αμερικής - Κηφισιάς.

26 Φεβρ. Πεθαίνει ο Αλέξ. Κουμουνδούρος (γεν. 1815) και η Βουλή διακόπτει τις εργασίες της για πέντε μέρες.

5 Απρ. Με τον Ν. ΑΡΙΗ΄/5.4.1883 επιβάλλεται φορολογία στην κατανάλωση ζύθου και γενικά σε όλα τα οινοπνευματώδη ποτά.

5 Μαΐου Με τον Ν. ΑΡΚΣΤ΄/5.5.1883 επιβάλλεται φορολογία στην κατανάλωση καπνού.

3 Ιουλ. Στις δημοτικές εκλογές αποτυγχάνει ο τρικουπικός υποψήφιος Μιχαήλ Μελάς και επανεκλέγεται ο Δημήτριος Σούτσος, προστατευόμενος του Δ. Ράλλη.

12 Ιουλ. Παραιτείται ο Δημήτριος Ράλλης από υπουργός Δικαιοσύνης και προσχωρεί στην αντιπολίτευση.

31 Αυγ. Με Β.Δ. συστήνεται Ναυτική Σχολή επί του πολεμικού «Άρης» για την εκπαίδευση των δοκίμων του Β. Ναυτικού.

30 Σεπτ. Με Β.Δ. επιβάλλεται φορολογία στο σιγαρόχαρτο.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ	ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
18 Νοεμ. Αγορεύει στην Βουλή για το νομοσχέδιο «Περί προσόντων των δημοσίων υπαλλήλων», που έχει καταθέσει η κυβέρνησή του.	30 Οκτ. Εκδίδεται η καθημερινή πολιτική εφημερίδα *Ακρόπολις* από τον Βλάση Γαβριηλίδη ως συνέχεια της σατιρικής του εφημερίδας *Μη χάνεσαι*.
9 Δεκ. Αγορεύει επί του πολιτικού ζητήματος και ζητεί από την Βουλή ψήφο εμπιστοσύνης.	4 Νοεμ. Εκλέγεται πρόεδρος της Βουλής ο Παύλος Καλλιγάς.
13 Δεκ. Στην τετραπλή ψηφοφορία μετά τις αγορεύσεις επί του πολιτικού θέματος η κυβέρνηση λαμβάνει ψήφο εμπιστοσύνης.	12 Νοεμ. Στη Βουλή ο Ρόκκος Χοϊδάς που εξελέγη βουλευτής Αττικής στην επαναληπτική εκλογή της 23ης Οκτωβρίου ζητεί να ορκισθεί «υπό τον όρο της ταχίστης καταλύσεως της βασιλείας και της ανακηρύξεως της δημοκρατίας».
	24 Νοεμ. Η κυβέρνηση υπογράφει σύμβαση με τις Τράπεζες Κωνσταντινουπόλεως και Θεσσαλίας για δάνειο με ονομαστικό κεφάλαιο 100 εκ. δραχμών και καθαρό προϊόν περίπου 70 εκ. δραχμών.
1884 13 Μαΐου Ο Χαρ. Τρικούπης επισκέπτεται τον σιδηροδρομικό σταθμό Βόλου. Φθάνει στο Βελεστίνο και επισκέπτεται την οικία του Ρήγα Βελεστινλή.	**1884** 4 Ιαν. Με τον Ν. ΑΡΚΗ΄/4.1.1884 χορηγείται η άδεια στην κυβέρνηση να συνάψει δάνειο ονομαστικού κεφαλαίου 170.000.000 χρυσών φράγκων για να καλύψει δημόσια χρέη προς την Εθνική Τράπεζα, για την άρση της αναγκαστικής κυκλοφορίας και για να διατεθεί ένα μέρος του στην κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου. Συγκεντρώνεται μόνον το ποσό των 100 εκ. χρ. φρ. Δανειστές είναι οι γαλλικές Τράπεζες (Banque de Paris et Pays Bas, Banque d' Egypte και Comptoir d' Escompte) κατά κύριο λόγο και οι Τράπεζες Ηπειροθεσσαλίας (Α. Συγγρός) και Κωνσταντινουπόλεως (Α. Συγγρός και Γ. Αθηναγένης).
24 Ιουν. Ο Χαρ. Τρικούπης σπεύδει από τους πρώτους στα ανάκτορα, όπου έχει ξεσπάσει πυρκαγιά, και παραμένει ώς το βράδυ καθοδηγώντας τους πυροσβέστες.	10 Ιαν. Με Β.Δ. συγκροτείται το Συμβούλιο των Δημοσίων Έργων, τα μέλη του οποίου έχουν μόνο ρόλο ελεγκτών των έργων, ενώ τις δικαιοδοσίες για τις μελέτες και τις εκτελέσεις των έργων διατηρεί η «Γαλλική Αποστολή Δημοσίων Έργων στην Ελλάδα».
12 Νοεμ. Αγορεύει στην Βουλή εισηγούμενος τον προϋπολογισμό του 1885. Τελειώνει την πεντάωρη αγόρευσή του με την ιστορική φράση: «Ἡ Ἑλλὰς ἔχει τὸ σθένος τῶν ἐθνῶν, τὰ ὁποῖα εἶναι προωρισμένα ἵνα ζήσωσιν, ὅτι θέλει νὰ ζήσῃ, καὶ θὰ ζήσῃ».	19 Μαρτ. Ψηφίζεται ο Ν. ΑΡΞΣΤ΄/19.3.1884 με τον οποίο το κράτος αναλαμβάνει το αποκλειστικό δικαίωμα της

εισαγωγής και της πώλησης πετρελαίου.

22 Μαρτ. Με τον Ν. ΑΡΞΖ΄/22.3.1884 επιβάλλεται το κρατικό μονοπώλιο στα παιγνιόχαρτα.

25 Μαρτ. Εγκαινιάζεται το νοσοκομείο «Ευαγγελισμός», το οποίο θεμελιώθηκε το 1881 με σχέδια του αρχιτέκτονα Αναστασίου Θεοφιλά.

— Εγκαινιάζεται η έκθεση των κειμηλίων του Ιερού Αγώνα, που οργανώθηκε από τον Φιλολογικό Σύλλογο «Παρνασσός» και την Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία σε μεγάλη αίθουσα του Πολυτεχνείου.

27 Μαρτ. Με τον Ν. ΑΡΝΣΤ΄/27.3.1884 ιδρύεται Σχολή Ναυτικών Δοκίμων με έδρα τον Πειραιά και ορίζεται ο συνολικός αριθμός των δοκίμων σε 40.

— Με τον Ν. ΑΡΞΗ΄/27.3.1884 επιβάλλεται κρατικό μονοπώλιο στα σπίρτα.

30 Μαρτ. Παραιτείται ο πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄ ύστερα από σύγκρουση με τον Τρικούπη, ο οποίος επιδιώκει να αναλάβει το κράτος και όχι η Εκκλησία την ευθύνη της μόρφωσης των ελληνοπαίδων, καθώς και τη διοίκηση των νοσοκομείων και άλλων ευαγών ιδρυμάτων των Ελλήνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

19 Απρ. Ψηφίζεται το νέο δασμολόγιο (Ν. ΑΡϛ΄/19.4.1884) για τα εμπορεύματα, που εισάγονται από το εξωτερικό, το οποίο συνέταξε ειδική επιτροπή υπό την προεδρία του ίδιου του πρωθυπουργού. Επεκτείνεται η ατέλεια από 26 σε 800 είδη, αλλά αυξάνονται οι δασμοί μέχρι και 25% για τα είδη πολυτελείας.

9 Απρ. Με τον Ν. ΑΡΟΖ΄/9.4.1884 ιδρύεται η Προπαρασκευαστική Σχολή Αξιωματικών με διετή φοίτηση και συνολικό αριθμό 240 μαθητών.

22 Απρ. Εγκαινιάζεται στον Βόλο η κατασκευή του πρώτου τμήματος (Βόλου-Λαρίσης) των σιδηροδρόμων Θεσσαλίας.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

21 Μαΐου Εγκαινιάζεται στον Πειραιά η λειτουργία του πρώτου τμήματος (Πειραιώς - Αθηνών - Κορίνθου) των σιδηροδρόμων Πελοποννήσου.

14 Μαΐου Με τον Ν. ΑΡΨΓ΄/14.5.1889 «Περί προσόντων και πειθαρχικής τιμωρίας των δημοσίων λειτουργών» ορίζονται τα προσόντα των δημοσίων υπαλλήλων για διορισμό – το απολυτήριο του γυμνασίου τίθεται ως απαραίτητη προϋπόθεση για ορισμένες θέσεις – και προβιβασμό. Προβλέπεται και σύστημα διαγωνισμού για την πρόσληψη υπαλλήλων και θεσπίζεται αυστηρότερη ρύθμιση για το αμετάθετό τους για ένα χρονικό διάστημα, αλλά και για την απόλυσή τους. Ο νόμος ορίζει επίσης και τις πειθαρχικές ποινές που επιβάλλονται σε αυτούς σε περίπτωση παραπτωμάτων.

27 Μαΐου Ο Παναγής Βαλλιάνος επισκέπτεται τον πρωθυπουργό και θέτει στη διάθεσή του ποσόν 1 εκ. χρυσών φράγκων για αγαθοεργό σκοπό. Τα χρήματα αυτά θα διατεθούν για την ανέγερση της Εθνικής Βιβλιοθήκης, για την οποία οι Βαλλιάνοι θα προσφέρουν αργότερα άλλα δύο εκατομμύρια.

9 Ιουν. Με Β.Δ. ιδρύεται Σχολή Γυμναστών.

23 Ιουν. Με Β.Δ. καθιερώνεται το μάθημα των Νέων Ελληνικών στα Γυμνάσια.

8 Αυγ. Εγκαινιάζεται η Σχολή Ναυτικών Δοκίμων στον ατμομυοδρόμωνα «Ελλάς».

Νοέμ. Μετά από πρόσκληση της ελληνικής κυβέρνησης ο αρχιτέκτονας Theophil Hansen αναλαμβάνει χωρίς καμιά αμοιβή να εκπονήσει τα σχέδια της Εθνικής Βιβλιοθήκης, που θα ανεγερθεί με δωρεά του ομογενούς Παναγή Βαλλιάνου.

8 Δεκ. Εισάγεται από τον Κων. Λομβάρδο, υπουργό Εσωτερικών, νομοσχέδιο «Περί Οργανισμού Βιομηχάνων Τεχνών».

20 Δεκ. Η κυβέρνηση συνάπτει δάνειο 9 εκ. δραχμών με την Εθνική Τράπεζα.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

23 Δεκ. Ιδρύεται η Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία.

24 Δεκ. Με τον Ν. ΑΡϟΖ΄/24.12.1884 επιτρέπεται στην κυβέρνηση να καλέσει στο Πολεμικό Ναυτικό ξένους αξιωματικούς για να μελετήσουν κυρίως τον ναυτικό οργανισμό του κράτους, με διάρκεια παραμονής όχι πάνω από πέντε χρόνια.

25 Δεκ. Μετακαλείται γαλλική αποστολή υπό τον υποναύαρχο Laurent Joseph Lejeune και τους Vigal και Dupont για την αναδιοργάνωση του Ναυτικού. Η αποστολή, η οποία έχει μόνο συμβουλευτικό χαρακτήρα, εκπονεί μια σειρά νομοθετικών μέτρων για το Ναυτικό, που ψηφίστηκαν από τη Βουλή το 1887. Η κυβέρνηση ζητεί την παράταση της παραμονής της ώς το 1889.

Δεκ. Με το άρθρο 31 του Ν. ΑΛΖ΄ / 22.6.1882 μετακαλείται στρατιωτική αποστολή υπό τον υποστράτηγο Victor Vosseur και τους λοχαγούς Chevalier του Πεζικού και Perruchon του Πυροβολικού για την αναδιοργάνωση του Στρατού. Η αποστολή, που έχει μόνο συμβουλευτικό χαρακτήρα, εκπονεί το 1885 τον οργανισμό του στρατού και παραμένει στην Ελλάδα ώς το 1887.

31 Δεκ. Με Β.Δ. αίρεται η αναγκαστική κυκλοφορία (η μη μετατρεψιμότητα της δραχμής σε χρυσό) των τραπεζικών γραμματίων της Εθνικής και της Ιονικής Τράπεζας με στόχο να ενισχυθεί η πίστη του κράτους.

1885 7 Απρ. Αποτυγχάνει στις εκλογές το κόμμα του Χαρ. Τρικούπη και στις 11 Απριλίου παραιτείται η κυβέρνησή του. Μετά από λίγο ταξιδεύει στο εξωτερικό μαζί με την αδελφή του.

28 Ιουν. Αγορεύει στη Βουλή για τον προϋπολογισμό του 1886 που καταθέτει η κυβέρνηση Θεόδ. Δηλιγιάννη.

6/18 Σεπτ. Κατά την πραξικοπηματική κατάληψη της Ανατολικής Ρωμυλίας από την Βουλγαρία ο Χαρ. Τρικούπης, που βρίσκεται στο Λονδίνο,

1885 4 Ιαν. Ο Άγγλος επιτετραμμένος Nickolson σε περίπατό του στον Λυκαβητό δέρνεται βάναυσα από χωροφύλακα για παραβίαση απαγορευμένης ζώνης. Η Αγγλία απαιτεί από την κυβέρνηση να του ζητήσει η χωροφυλακή δημόσια συγγνώμη στην Πλατεία Συντάγματος. Η κυβέρνηση αποδέχεται το αίτημα και η Ελλάδα ταπεινώνεται.

11 Ιαν. Ο Παναγής Καββαδίας, γενικός έφορος Αρχαιοτήτων, αρχίζει την ανασκαφή της Ακρόπολης, η οποία θα τελειώσει τον Φεβρουάριο του 1890.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

διακηρύσσει την ανάγκη για πλήρη εθνική ενότητα.

8 Οκτ. Εκφωνεί βαρυσήμαντο λόγο στο Λονδίνο σε συνεστίαση που του παραθέτει η ελληνική κοινότητα με τον πρόεδρό της Στέφανο Ράλλη.

17 Οκτ. Ο Χαρ. Τρικούπης επιστρέφει στην Αθήνα ύστερα από το ταξίδι του στην Ευρώπη και τον υποδέχονται οι βουλευτές του κόμματός του και είκοσι χιλιάδες λαού.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

4 Φεβρ. Εγκαινιάζεται το πρώτο τμήμα της σιδηροδρομικής γραμμής Αθηνών - Λαυρίου από την Πλατεία Αττικής ώς την Κηφισιά.

5 Φεβρ. Η αντιπολίτευση θέτει θέμα εμπιστοσύνης της κυβέρνησης και η κυβέρνηση καταψηφίζεται.

6 Φεβρ. Παραιτείται η κυβέρνηση Χαρ. Τρικούπη και ο Θεόδ. Δηλιγιάννης λαμβάνει την εντολή να σχηματίσει κυβέρνηση.
— Οργανώνονται διαδηλώσεις στην Αθήνα υπέρ αντιπολιτευομένων βουλευτών. Πλήθος λαού μπροστά στα ανάκτορα καίει αντίτυπα συμπολιτευομένων εφημερίδων.

9 Φεβρ. Ο Θεόδ. Δηλιγιάννης καταθέτει την εντολή, επειδή δεν του δίνεται το δικαίωμα διάλυσης της Βουλής. Καλείται ο Χαρ. Τρικούπης να σχηματίσει κυβέρνηση.

11 Φεβρ. Ο Χαρ. Τρικούπης ζητεί ψήφο εμπιστοσύνης, την κερδίζει, με ψήφους 116 υπέρ έναντι 112 κατά, και αμέσως διαλύει την Βουλή και προκηρύσσει εκλογές.

2 Απρ. Εκδίδεται η σατιρική εφημερίδα *Ρωμηός* από τον Γεώργιο Σουρή. Η έκδοσή της διακόπτεται το 1918.

7 Απρ. Η κυβέρνηση Τρικούπη διενεργεί εκλογές, στις οποίες κερδίζει την πλειοψηφία το κόμμα του Δηλιγιάννη. Σε σύνολο 245 εδρών λαμβάνουν: Δηλιγιάννης 170, Τρικούπης 40, Ανεξάρτητοι 30, Δημοκρατικοί 5.

19 Απρ. Παραιτείται η κυβέρνηση Τρικούπη, αφού έχει παραμείνει στην εξουσία τρία χρόνια και 40 περίπου μέρες.
— Σχηματίζεται κυβέρνηση με πρωθυπουργό, υπουργό Οικονομικών και Εξωτερικών τον Θεόδωρο Δηλιγιάννη. Υπουργοί: Νικόλαος Παπαμιχαλόπουλος Εσωτερικών, Σπήλιος Αντωνόπουλος Δικαιοσύνης, Αντώνιος Ζυγομαλάς Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, Αντώνιος Μαυρομιχάλης Στρατιωτικών, Ροβέρτος Ρώμας Ναυτικών. Αργότερα η κυβέρνηση ανασχηματίζεται. Παραιτούνται ο Ζυγομαλάς και ο Ρώμας

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

1886 22 Μαρτ. Αγορεύει στην Βουλή για το ζήτημα της Ανατολικής Ρωμυλίας και επικρίνει την κυβέρνηση Δηλιγιάννη για την παρατεταμένη επιστράτευση η οποία εξαντλεί την οικονομία.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

και διορίζονται ο Αριστομένης Κοντογούρης Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και ο Γεώργιος Μπούμπουλης Ναυτικών. Η νέα κυβέρνηση λίγο αργότερα θα καταργήσει τον νόμο περί προσόντων των δημοσίων υπαλλήλων, τους νόμους περί μονοπωλίων σιγαροχάρτου και πυρείων και για λόγους οικονομίας όλες τις πρεσβείες εκτός εκείνης της Κωνσταντινουπόλεως.

6/18 Σεπτ. Πραξικοπηματικά κηρύσσεται η ένωση της Ανατολικής Ρωμυλίας με την Βουλγαρία και ο βουλγαρικός στρατός καταλαμβάνει όλη την Ρωμυλία. Η Σερβία επιστρατεύεται, ηττάται στο Πιρότ και συνομολογεί συνθήκη στο Βουκουρέστι. Στην Αθήνα γίνονται διαδηλώσεις.

12 Σεπτ. Η κυβέρνηση Δηλιγιάννη καλεί εφεδρείες, στέλνει στρατό στα σύνορα και απειλεί με πόλεμο την Τουρκία για να της παραχωρήσει το τμήμα της Ηπείρου, που της είχε επιδικάσει η Συνθήκη του Βερολίνου, αλλά δεν αποφασίζει την κήρυξη πολέμου.

29 Σεπτ. Οργανώνεται μεγάλη συγκέντρωση διαμαρτυρίας στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου με συνθήματα υπέρ του πολέμου και της Μακεδονίας. Αποτέλεσμα είναι να επιστρατευθούν τρεις ηλικίες εφέδρων.

6 Οκτ. Εκδίδεται η σατιρική εφημερίδα *Το Άστυ* από τον Μπάμπη Άννινο, ο οποίος από τα πρώτα φύλλα την εκχωρεί στον αδελφό του Θέμο Άννινο. Η έκδοσή της διακόπτεται το 1890. Συνεχίζεται από την 1η Δεκεμβρίου 1890 ως καθημερινή πολιτική εφημερίδα. Η έκδοσή της διακόπτεται το 1914.

1886 10 Ιαν. Ο πρεσβευτής της Αγγλίας επιδίδει διακοίνωση στην ελληνική κυβέρνηση για να σταματήσει τις πολεμικές προπαρασκευές.

12 Ιαν. Συγκεντρώνεται μεγάλο πλήθος λαού στο Σύνταγμα, παρά τη βρο-

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ	ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
12 Μαΐου Επιτυγχάνει ανακωχή στα σύνορα και με Β.Δ. διατάζει την αποστράτευση.	χή, υπέρ της κήρυξης πολέμου. Στο πλήθος ομιλούν ο βουλευτής Αττικής Ρόκκος Χοϊδάς και ο βουλευτής Βόλου Γεώργιος Φιλάρετος.
23 Μαΐου Αγορεύει στην Βουλή για τα νομοσχέδια που εισήγαγε η κυβέρνησή του, με τα οποία επιδιώκεται η καθιέρωση της ευρείας εκλογικής περιφέρειας και ο περιορισμός του αριθμού των βουλευτών.	24 Ιαν. Ο πρωθυπουργός της Αγγλίας Salisbury αντικαθίσταται από τον Gladstone, ο οποίος χαρακτηρίζεται φιλέλληνας.
31 Μαΐου Στη συνεδρίαση της Βουλής και εν όψει των εορτών στην Βαυαρία για τα 100 χρόνια από τη γέννηση του Λουδοβίκου Α΄ εκφράζει την ευγνωμοσύνη του έθνους προς τον φιλέλληνα βασιλιά.	30 Μαρτ. Η Βουλή εγκρίνει το φιλοπόλεμο πρόγραμμα του Θεόδ. Δηλιγιάννη.
30 Ιουλ. Ανακοινώνει σε έκτακτο Υπουργικό Συμβούλιο την παραγγελία των τριών θωρηκτών «Ύδρα», «Σπέτσαι» και «Ψαρά» σε γαλλική εταιρεία.	17 Απρ. Συλλαμβάνεται και φυλακίζεται ο εκδότης της εφημερίδας *Ραμπαγάς* Κλεάνθης Τριαντάφυλλος για αντιβασιλικά άρθρα, που δημοσίευσε.
28 Οκτ. Καταθέτει τον προϋπολογισμό του έτους 1887 και τον συνοδεύει με τετράωρη αγόρευση, την οποία παρακολουθούν από τα θεωρεία του διπλωματικού σώματος ο Joseph Chamberlain, πρώην υπουργός Οικονομικών του Gladstone – που βρισκόταν τότε στην Αθήνα – και οι πρέσβεις, Montholon της Γαλλίας, Φεριντούν Μπέη της Τουρκίας και Τράουτεμπεργκ της Αυστρίας.	26 Απρ. Οι Μεγάλες Δυνάμεις –εκτός Ρωσίας και Γαλλίας– αρχίζουν τον ναυτικό αποκλεισμό της Ελλάδας για να την αναγκάσουν να αφοπλιστεί. Επικεφαλής του ευρωπαϊκού στόλου είναι ο πρίγκιπας Αλφρέδος, δούκας του Εδιμβούργου, ο οποίος είχε εκλεγεί βασιλιάς της Ελλάδας με το δημοψήφισμα του 1862. Η κυβέρνηση Δηλιγιάννη παραιτείται.
	27 Απρ. Σχηματίζεται υπηρεσιακή κυβέρνηση με πρωθυπουργό και υπουργό Δικαιοσύνης τον πρόεδρο του Αρείου Πάγου Δημήτριο Βάλβη.
	8 Μαΐου Η Βουλή εκλέγει πρόεδρο τον τρικουπικό Στέφανο Στεφανόπουλο με 139 ψήφους έναντι 78 του ίδιου του Δηλιγιάννη σε σύνολο 230.
	9 Μαΐου Σχηματίζεται κυβέρνηση με πρωθυπουργό, υπουργό Οικονομικών και προσωρινά Στρατιωτικών τον Χαρίλαο Τρικούπη. Υπουργοί: Στέφανος Δραγούμης Εξωτερικών, Δημήτριος Βουλπιώτης Δικαιοσύνης, Κωνσταντίνος Λομβάρδος Εσωτερικών, Παναγιώτης Μανέτας Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, Γεώργιος Θεοτόκης Ναυτικών. — Τμήματα του ελληνικού στρατού εισβάλλουν στο τουρκικό έδαφος.
	10-11 Μαΐου Σε μεθοριακό επεισόδιο στην Κούτρα της Θεσσαλίας σκοτώνεται ο ταγματάρχης Κωνσταντίνος Λώ-

ρης του 5ου ελληνικού τάγματος Ευζώνων. Το τάγμα, που πέρασε τα σύνορα, αιχμαλωτίζεται με δόλο από τους Τούρκους, ενώ γίνονταν διαπραγματεύσεις για κατάπαυση του πυρός. Οι επικεφαλής του τάγματος παραπέμπονται σε δίκη και καταδικάζονται σε θάνατο. Αργότερα γίνεται αναθεώρηση της δίκης, επικρατούν άλλα κριτήρια και αθωώνονται.

12 Μαΐου Ο Χαρ. Τρικούπης διατάζει απόσυρση των στρατευμάτων από το τουρκικό έδαφος.

24 Μαΐου Τερματίζεται ο ναυτικός αποκλεισμός της Ελλάδας από τον ευρωπαϊκό στόλο.

31 Μαΐου Εγκαινιάζονται τα έργα αποξήρανσης της λίμνης Κωπαΐδας.

6 Ιουν. Η κυβέρνηση συνάπτει σύμβαση για δάνειο 19 εκ. φράγκων – βάσει του Ν. ΑΤΠΣΤ΄/31.5.1886 – με τις Τράπεζες Εθνική (Μ. Ρενιέρης), Ηπειροθεσσαλίας (Α. Συγγρός), Κωνσταντινουπόλεως (Γ. Κορωνιός - Γ. Αθηναγένης) και Βιομηχανικής Πίστεως (Θ. Γκίκας - Χαρίδ. Αποστολίδης) με αντάλλαγμα την παραχώρηση των μονοπωλίων εκτός σιγαροχάρτου και άλατος. Με Β.Δ. της 12ης Ιουνίου 1886 επικυρώνεται η σύμβαση.

12 Ιουν. Με τον Ν. ΑΤ϶Α΄/12.6.1886 καθιερώνεται η ευρεία εκλογική περιφέρεια αντί της στενής. Με τον Ν. ΑΤ϶Β΄ / 12.6.1886 περιορίζεται ο αριθμός των βουλευτών από 244 σε 150. Με τους νόμους αυτούς ο Χαρ. Τρικούπης επιδιώκει τη δημιουργία κομμάτων αρχών και τον περιορισμό της εξάρτησης των βουλευτών από τους ψηφοφόρους. Η γαλλική Βουλή μόλις το 1889 θα ψηφίσει την ευρεία περιφέρεια. Αργότερα ο Θεόδ. Δηλιγιάννης στις 31 Δεκεμβρίου 1890 θα επαναφέρει τη στενή περιφέρεια. Όταν ο Τρικούπης θα ξαναγίνει πρωθυπουργός στις 10 Ιουνίου 1892, δεν θα αλλάξει τον νόμο και η εκλογική μεταρρύθμιση θα παραμείνει παρένθεση.

— Με τον Ν. ΑΤΠΘ΄/12.6.1886

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ | ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

«Περί της μη προσμετρήσεως εις την αρχαιότητα των αξιωματικών του διανυομένου χρόνου εν αδεία 5½ μηνών και εν ωρισμένη διαθεσιμότητι» η κυβέρνηση επιχειρεί να αποτρέψει τους αξιωματικούς από το να πολιτεύονται.

22 Ιουν. Ο Χαρ. Τρικούπης συνάπτει δάνειο 10 εκ. δραχμών με την Εθνική Τράπεζα.

30 Ιουλ. Ο Τρικούπης παραγγέλλει στη γαλλική εταιρεία «Des Forges et Chantiers» την κατασκευή των τριών θωρηκτών «Ύδρα», «Σπέτσαι», «Ψαρά», ένα χρόνο πριν συνάψει το δάνειο των 135.000.000 δραχμών. Η γαλλική εταιρεία αποδέχεται τους κανονισμούς του γαλλικού ναυτικού και απαιτεί 27.450.000 δραχμές για την κατασκευή των τριών πλοίων (22.911.000 τα πλοία και 4.539.000 το πυροβολικό τους). Συμφωνείται το ποσό να καταβληθεί σε 10 δόσεις μέσα σε 32 μήνες, χρονικό διάστημα που θα διαρκούσε η ναυπήγησή τους.

15 Αυγ. Ισχυρός σεισμός συνταράσσει όλη την Ελλάδα.

19 Αυγ. Με Β.Δ. αποφασίζεται η ανέγερση του κτιρίου της Εθνικής Βιβλιοθήκης «επί της πλατείας του Πανεπιστημίου» με τη χρηματική προσφορά των αδελφών Βαλλιάνων (Παναγή, Μαρή και Ανδρέα). Η ανέγερσή της θα ολοκληρωθεί το 1903. Ο Χαρ. Τρικούπης θα αναθέσει την εκπόνηση των σχεδίων της στον Δανό αρχιτέκτονα Theophil Hansen, ο οποίος θα αναλάβει το έργο χωρίς αμοιβή.

24 Σεπτ. Με Β.Δ. συστήνεται το Συμβούλιο των Δημοσίων Έργων με πρόεδρο τον διευθυντή της γαλλικής αποστολής Alfred Rondel.

6 Οκτ. Με Β.Δ. «Περί ιδρύσεως Λυκείου» ιδρύεται το Βαρβάκειο Λύκειο, το οποίο θα συντηρείται από τους τόκους του Βαρβακείου κληροδοτήματος, με σκοπό την προπαίδευση

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

των μαθητών για τις θετικές επιστήμες.

Νοέμ. Ιδρύεται η Αγγλική Αρχαιολογική Σχολή στην Αθήνα.

6 Νοεμ. Ο Χαρ. Τρικούπης διαλύει την Βουλή και προκηρύσσει εκλογές για τις 4 Ιανουαρίου 1887.

19 Νοεμ. Αναλαμβάνει με Β.Δ. και το Υπουργείο Εσωτερικών, ενώ ήδη κατέχει και τα Υπουργεία Οικονομικών και Στρατιωτικών.

1 Δεκ. Η ενηλικίωση του διαδόχου Κωνσταντίνου εορτάζεται πανηγυρικά στην Αθήνα με δοξολογία στη Μητρόπολη την 1η Δεκεμβρίου, χορό στα ανάκτορα στις 2 Δεκεμβρίου και γεύμα στο Δημαρχείο με προσκεκλημένους όλους τους δημάρχους της χώρας στις 3 Δεκ. και με γενική φωταψία της Αθήνας το βράδυ. Οι εορτασμοί στο μέσο της προεκλογικής εκστρατείας θα συμβάλλουν στην εκλογική νίκη του Τρικούπη.

1887 5 Ιαν. Στις εκλογές που διενεργούνται, το κόμμα του Χαρ. Τρικούπη κερδίζει την πλειοψηφία.

Ιαν. Οι Βούλγαροι μετά την εκθρόνιση του Alexander Battenberg προσφέρουν το στέμμα στον αδελφό του Γεωργίου, πρίγκιπα Waldemar. Ο Τρικούπης αξιώνει από τον Γεώργιο ο αδελφός του να αποποιηθεί τον θρόνο . Ο Βαλδεμάρ αποποιείται το στέμμα.

24 Μαρτ. Αγορεύει για το οικονομικό σύστημα της διακυβέρνησής του. Αναλύει με στοιχεία και αριθμούς την οικονομική διαχείριση της κυβέρνησής του κατά τα έτη 1882-1885 και το διάστημα από τον Μάρτιο του 1885 έως τον Μάιο του 1886.

Μάιος Ο Άγγλος ζωγράφος J.F. Watts κατά την παραμονή του στην Ελλάδα φιλοτεχνεί προσωπογραφία του Τρικούπη.

1887 4 Ιαν. Η κυβέρνηση Τρικούπη διενεργεί τις εκλογές της 4ης Ιανουαρίου 1887 με τον νέο εκλογικό νόμο της ευρείας περιφέρειας (Ν. ΑΤΗΑ΄ /12.6.1886) και κερδίζει την πλειοψηφία. Σε σύνολο 150 εδρών λαμβάνουν: Τρικούπης 90, Αντιπολίτευση (Δηλιγιάννης, Καραπάνος, Ανεξάρτητοι, Σωτηρόπουλος, Ράλλης, Παπαμιχαλόπουλος) 60.

28 Ιαν. Αναγορεύεται οικουμενικός πατριάρχης ο Διονύσιος Ε΄ με την υποστήριξη της κυβέρνησης Τρικούπη.

21 Φεβρ. Αναδεικνύεται πρόεδρος της Βουλής ο τρικουπικός Ανδρέας Αυγερινός με 77 ψήφους επί 87 παρόντων βουλευτών της συμπολίτευσης.

16 Μαρτ. Κατατίθεται ο θεμέλιος λίθος της Βαλλιανείου Βιβλιοθήκης.

20 Μαρτ. Ο Χαρ. Τρικούπης παραλαμβάνει

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ	ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
13 Ιουλ. Ο πρωθυπουργός Χαρ. Τρικούπης με τον πρόεδρο της Βουλής Ανδρέα Αυγερινό, υπουργούς και βουλευτές φθάνει στο Αίγιο για να επιθεωρήσει τη γραμμή Αθηνών – Αιγίου, προτού παραδοθεί στην κυκλοφορία.	
19 Σεπτ. Αναθέτει στον Δανό αρχιτέκτονα Theophil Hansen να εκπονήσει σχέδια για το Αρχαιολογικό Μουσείο, τα οποία, όμως, δεν θα εκτελεστούν ποτέ λόγω του υψηλού κόστους τους.	
2 Νοεμ. Καταθέτει τον προϋπολογισμό του έτους 1888 και τον συνοδεύει με τρίωρη αγόρευση. Η οικονομική έκθεσή του αποκαθιστά το ισοζύγιο του προϋπολογισμού για το τρέχον έτος, αλλά και για τα επόμενα έτη χωρίς την επιβολή νέων φόρων.	
16 Νοεμ. Με μεγάλης πολιτικής σημασίας λόγο απαντά σε όλους τους ρήτορες της αντιπολίτευσης υποστηρίζοντας την οικονομική πολιτική της κυβέρνησής του, η οποία, όπως είπε, ήταν η μόνη που μπορεί να βγάλει τη χώρα από την οικονομική κρίση χωρίς να καταφύγει σε χρεωκοπία.	
20 Νοεμ. Ο Τρικούπης μεταθέτει όλους τους στρατοδίκες της δίκης της Κούτρας, επειδή η απόφασή τους δεν ικανοποίησε το εθνικό αίσθημα.	
Νοέμ. Ο Χαρ. Τρικούπης εγκρίνει το σχέδιο του Ernest Ziller, βοηθού του Theophil Hansen, για το Αρχαιολογικό Μουσείο.	
28 Νοεμ. Ο Χαρ. Τρικούπης αναθέτει στον Τσίλλερ την εκπόνηση των σχεδίων του δευτέρου κτιρίου του Μουσείου της Ακροπόλεως.	
	από τον Ernest Ziller, πληρεξούσιο των κληρονόμων του Σίμωνος Σίνα, το κτίριο της Ακαδημίας με συμβόλαιο και χωρίς καμία επισημότητα.
	29 Μαρτ. Κατά την ψηφοφορία για το πολιτικό ζήτημα, η κυβέρνηση θριαμβεύει με μεγάλη πλειοψηφία.
	14 Απρ. Με Β.Δ. παρατείνεται ώς το 1891 η προθεσμία για αποπεράτωση των έργων της τομής του Ισθμού της Κορίνθου.
	18 Απρ. Με τον Ν. ΑΥΚΕ΄/18.4.1887 τίθεται σε ισχύ νέο τελωνειακό δασμολόγιο. Με το άρθρο 13 δίνεται ατέλεια στα είδη, που εισάγονται από το εξωτερικό για τις ανάγκες της βασιλικής οικογένειας.
	18 Μαΐου Αρχίζει ο τριήμερος εορτασμός των 50 χρόνων του Πανεπιστημίου με δοξολογία στην Μητρόπολη. Ακολουθούν πανηγυρικοί λόγοι στο Πανεπιστήμιο και γεύμα στο ξενοδοχείο της Μεγάλης Βρετανίας.
	24 Μαΐου Ψηφίζεται ο Ν. ΑΥΛΖ΄/24.5.1887, ο οποίος επιτρέπει σε ενδεχόμενη αποδημία του βασιλιά στο εξωτερικό την ανάθεση με Β.Δ. της αντιβασιλείας στον διάδοχο Κωνσταντίνο ή τη διαχείριση της εκτελεστικής εξουσίας από το Υπουργικό Συμβούλιο.
	27 Μαΐου — Με τον Ν. ΑΦΙΔ΄/27.5.1887 επιτρέπεται στην κυβέρνηση να χορηγήσει άδεια για σύσταση φρενοκομείου από το κληροδότημα Ζαννή Δρομοκαΐτου.
	— Με τον Ν. ΑΦΚΘ΄/27.5.1887 η ταχυδρομική και η τηλεγραφική υπηρεσία ενώνονται υπό ενιαία διεύθυνση.
	— Με τον Ν. ΑΦΜΑ΄/ 27.5.1887 αναδιοργανώνεται η Σχολή των Βιομηχάνων Τεχνών. Συστήνονται σε αυτήν τρεις ειδικές σχολές: α) των Πολιτικών Μηχανικών β) των Μηχανουργών και γ) των Γεωμετρών και των Εργοδηγών. Η Σχολή τελεί υπό την αυτή διεύθυνση με την Σχολή των Καλών Τεχνών.
	— Με τον Ν. ΑΦΝΣΤ΄ / 27.5.1884

«Περί Νομαρχιακών Συμβουλίων» τίθενται οι βάσεις για τη νομαρχιακή αυτοδιοίκηση. Σε κάθε νομό συστήνεται νομαρχιακό συμβούλιο, το οποίο εκλέγεται ανά τετραετία. Ο αριθμός των μελών του νομαρχιακού συμβουλίου ορίζεται βάσει του αριθμού των εκλογέων των δήμων του νομού. Αναλογούν δώδεκα νομαρχιακοί σύμβουλοι για κάθε 20.000 εκλογείς και προστίθεται ένας νομαρχιακός σύμβουλος ανά τρεις χιλιάδες επί πλέον εκλογείς.

28 Μαΐου Με τον Ν. ΑΥΛΗ΄/28.5.1887 η κυβέρνηση Τρικούπη κάνει μεγάλες παραχωρήσεις στη δυναστεία, που χαρακτηρίστηκαν σκανδαλώδεις και προκάλεσαν πολλές και έντονες αντιδράσεις. Σύμφωνα με τον νόμο αυτό:

- Η κατάταξη των πριγκίπων στον στρατό και το ναυτικό, καθώς και ο προβιβασμός τους θα κανονίζονται με Βασιλικά Διατάγματα (ανοίγει δηλαδή ο δρόμος για να έχουν τα ανάκτορα τον έλεγχο του στρατού και του στόλου).
- Στον διάδοχο Κωνσταντίνο με τη συμπλήρωση του 18ου έτους της ηλικίας του δίνεται ετήσια χορηγία 200.000 δραχμών.
- Δωρίζονται στον διάδοχο μεγάλες εθνικές εκτάσεις («ήτοι δάση, γαίαι και λίμναι») στις επαρχίες Ηλείας και Πατρών. Την αποζημίωση για την αγορά των μοναστηριακών κτημάτων (Μανωλάδας κ.λπ.), που βρίσκονται στις εκτάσεις αυτές, αναλαμβάνει να πληρώσει η κυβέρνηση.

— Με τον Ν. ΑΦΜΒ΄/28.5.1887 ιδρύονται τρία γεωργικά σχολεία «αλληλοδιαδόχως και κατά διαλείμματα ενός τουλάχιστον έτους». Αυτά θα ονομάζονται «Τριανταφυλλίδεια» και θα συντηρούνται από τους τόκους του κληροδοτήματος Τριανταφυλλίδου. Το πρώτο ιδρύεται στην Αίγινα, το δεύτερο στην Τίρυνθα και το τρίτο στην Λάρισα.

— Με τον Ν. ΑΦΞΑ΄/28.5.1887 μεταρρυθμίζεται η διοικητική διαίρε-

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ | ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ση του κράτους. Καταργείται η διαίρεση σε επαρχίες και οι νομοί διοικούνται από τους νομάρχες.

10 Ιουν. Με Β.Δ. – βάσει του Ν. ΑΥΟΔ΄ / 28.5.1887, με τον οποίο επιτρέπεται στην κυβέρνηση η σύναψη δανείου μέχρι 150 εκ. δραχμών – εγκρίνεται η έκδοση δανείου ποσού 135 εκ. δραχμών και κυρώνεται η σύμβαση της 3/15 Ιουνίου 1887, που υπογράφηκε στο Παρίσι μεταξύ του Έλληνα πρέσβη Νικ. Δεληγιάννη και του διευθυντή της Τράπεζας Comptoir d' Escompte de Paris για δάνειο 135 εκ. χρυσών φράγκων. Για την εξόφληση του δανείου παραχωρήθηκαν από το Δημόσιο οι εισπράξεις των μονοπωλίων αλατιού, πετρελαίου, παιγνιοχάρτων, σπίρτων, σιγαροχάρτων και σμυρίδας της Νάξου και γι' αυτό ονομάστηκε «δάνειο των μονοπωλίων». Το ποσό του δανείου διατέθηκε για την αγορά των τριών θωρηκτών «Ύδρα», «Σπέτσαι», «Ψαρά», για την κάλυψη ελλειμμάτων του Δημοσίου και για την εξυπηρέτηση παλαιοτέρων εθνικών δανείων.

12 Ιουν. Με τον Ν. ΑΦΛΑ΄/12.6.1887 κυρώνεται η σύμβαση, που υπογράφηκε στις 18 Μαΐου 1887 μεταξύ Κων. Λομβάρδου, υπουργού Εσωτερικών και Μάρκου Ρενιέρη, προέδρου των ΣΠΑΠ, για την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Πατρών - Πύργου.

30 Ιουν. Με τον Ν. ΑΦΝΓ΄/30.6.1887 μεταρρυθμίζεται και συμπληρώνεται ο νόμος περί προσόντων των δικαστικών υπαλλήλων.

5 Ιουλ. Ο Ανδρέας Συγγρός εκλέγεται δήμαρχος Αθηναίων με 5.149 ψήφους έναντι 3.943 του κυρίου αντιπάλου του τρικουπικού υποψηφίου και δημάρχου Δημ. Σούτσου. Η εκλογή του Συγγρού ακυρώνεται, διότι δεν ήταν δημότης της Αθήνας και στην επαναληπτική εκλογή (23 Νοεμβρίου 1887) εκλέγεται ο Τιμολέων Φιλήμων με 5.426 ψήφους.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

8 Σεπτ. Υπογράφεται σύμβαση μεταξύ κυβέρνησης Τρικούπη και Εθνικής Τραπέζης για δάνειο ονομαστικού κεφαλαίου 15.000.000 δραχμών η οποία κυρώνεται με τον Ν. ΑΦΞΣΤ / 1.12.1887.

15 Σεπτ. Με Β.Δ. ρυθμίζονται τα της υπηρεσίας του Ελεγκτικού Συνεδρίου.

18 Σεπτ.. Με Β.Δ. εγκρίνεται η μεταβίβαση των δικαιωμάτων της γαλλικής εταιρείας για την αποξήρανση της Κωπαΐδας στην αγγλική εταιρεία Lake Copais Company (Limited).

1 Οκτ. Εγκαινιάζεται το Δρομοκαΐτειο Φρενοκομείο, για την ανέγερση του οποίου η κυβέρνηση προσέφερε το οικόπεδο.

18 Οκτ. Ιδρύεται η Εταιρεία Διαχειρίσεως των Μονοπωλίων της Ελλάδος (ανώνυμη μετοχική), της οποίας το καταστατικό κυρώνεται με το Β.Δ. της 27ης Οκτωβρίου 1887.

29 Οκτ. Επανεκλέγεται πρόεδρος της Βουλής ο τρικουπικός Ανδρέας Αυγερινός με 72 ψήφους έναντι 38 ψήφων (σε σύνολο 112) του Καραπάνου, υποψηφίου της αντιπολίτευσης.

Νοέμ. Αρχίζει η ανέγερση στην Ακρόπολη και άλλου Μουσείου – δίπλα στο ήδη υπάρχον – για την αποθήκευση αντικειμένων δευτερεύουσας σημασίας.

23 Νοεμ. Εκλέγεται στην Αθήνα δήμαρχος ο Τιμολέων Φιλήμων, ως υποψήφιος της Αντιπολίτευσης, η οποία πανηγυρίζει το γεγονός.

14 Δεκ. Με τον Ν. ΑΦΠΖ΄/14.12.1887 κυρώνεται η σύμβαση της 24ης Οκτωβρίου 1887 που υπογράφηκε μεταξύ κυβέρνησης Τρικούπη και των Βέλγων κεφαλαιούχων V. Mabille και L. Guinotte (πληρεξούσιος ο Βέλγος πρόξενος L. Rossels) για την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Μεσολογγίου -Αγρινίου.
— Με τον Ν. ΑΦΠΕ΄/14.12.1887 αναλαμβάνει το κράτος την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Μύλων - Καλαμάτας.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

22 Δεκ. Ο βουλευτής Φθιώτιδας Νικόλαος Κοντογιάννης, που απομακρύνθηκε από το τρικουπικό κόμμα, υποκινεί στάση υπαξιωματικών στη Λαμία για την ανατροπή της κυβέρνησης.

30 Δεκ. Το λαχείο της Αρχαιολογικής Εταιρείας γίνεται προνομιούχο με τον Ν. ΑΧΛ'/30.12.1887 και απαγορεύεται η κυκλοφορία οποιουδήποτε άλλου λαχείου. Ο Χαρ. Τρικούπης επιδιώκει την οικονομική ενίσχυση της Αρχαιολογικής Εταιρείας για να εκτελέσει έργα εξωραϊσμού του χώρου γύρω από την Ακρόπολη και για να αποκαλυφθεί η αρχαία Αθήνα.

1888 6 Απρ. Ανακαλύπτει ο ίδιος ο Χαρ. Τρικούπης απάτη του υπεύθυνου του Κεντρικού Ταμείου Γρηγοράκη, ο οποίος για λόγους πολιτικούς μάλλον – ήταν Δηλιγιαννικός – απέκρυπτε την ύπαρξη 6 εκ. δρχ. στο θησαυροφυλάκιο του Ταμείου και δήλωνε στον πρωθυπουργό ότι υπήρχαν μόνον 35.000 δρχ.

5 Ιουλ. Με Β.Δ. αναλαμβάνει προσωρινά το υπουργείο Εσωτερικών ώς την ανάρρωση του Κων. Λομβάρδου.

29 Αυγ. Επισκέπτεται το Αίγιο για να εξετάσει τις καταστροφές που προκάλεσε ο σεισμός και να λάβει τα κατάλληλα μέτρα.

31 Οκτ. Δωρίζει στο Νομισματικό Μουσείο τη συλλογή από χρυσά και αργυρά νομίσματα (κόπηκαν σε ανάμνηση του ιωβηλαίου της βασίλισσας της Αγγλίας Βικτώριας), την οποία του είχε αποστείλει ο λόρδος Jersey.

4 Νοεμ. Αγορεύει στην Βουλή εισηγούμενος τον προϋπολογισμό του έτους 1889.

23 Νοεμ. Στην αγόρευσή του για το σταφιδικό ζήτημα εκθέτει με κάθε λεπτομέρεια τις ενέργειες της κυβέρνησης για την εισαγωγή της σταφίδας στην Γαλλία, την Αμερική και αλλού και

1888 16 Ιαν. Αρχίζει η κατασκευή νέας οδού προς την Ακρόπολη, ώστε οι άμαξες να φθάνουν ώς τα Προπύλαια.

23 Ιαν. Με Β.Δ. συστήνεται και δεύτερο Βαρβάκειο ελληνικό σχολείο, που θα ανήκει στο Βαρβάκειο Γυμνάσιο.

5 Φεβρ. Επισκέπτεται στην Σιναία Ακαδημία την έκθεση των σχεδίων του Δανού αρχιτέκτονα Θεόφιλου Χάνσεν για το Αρχαιολογικό Μουσείο.

15 Φεβρ. Με Β.Δ. συστήνεται και οργανώνεται Σχολή Ιππευτική για την εκπαίδευση αξιωματικών και υπαξιωματικών των εφίππων σωμάτων.

21 Φεβρ. Εορτάζεται πανηγυρικά η Αποκριά με παρέλαση αρμάτων παρουσία των βασιλέων, του πρωθυπουργού και πολλών επισήμων.

16 Μαρτ. Κατατίθεται ο θεμέλιος λίθος της Βαλλιανείου Βιβλιοθήκης, με την παρουσία των βασιλέων, του πρωθυπουργού Χαρ. Τρικούπη και πολλών επισήμων.

19 Μαρτ. Με Β.Δ. ανατίθεται στη Βελγική Εταιρεία Societé Anonyme Internationale de Construction et d' Entreprise des Travaux Puplics το έργο της διαπλάτυνσης και εκβάθυνσης του πορθμού του Ευρίπου.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

εξηγεί τα αίτια της κρίσης της σταφίδας.

16 Δεκ. Υποβάλλει νομοσχέδιο για σύσταση Τμήματος Χαρτογραφίας στο Υπουργείο Στρατιωτικών, το οποίο θα αποτελέσει την αφετηρία για την κατάρτιση Γενικού Κτηματολογίου του κράτους.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

2 Μαΐου Με Β.Δ. συστήνεται Προπαρασκευαστική Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών με έδρα την Αθήνα.

4 Μαΐου Με Β.Δ. συστήνεται Λογιστική Επιτροπή υπό την προεδρία του υπουργού των Οικονομικών, η οποία θα ασχολείται με τη νομοθεσία που αφορά τη διοίκηση, τη διαχείριση και τον έλεγχο των δημοσίων εσόδων και εξόδων.

21 Μαΐου Με Β.Δ. εγκρίνεται η σύμβαση, που υπογράφηκε στις 2/14 Απριλίου 1888 μεταξύ κυβέρνησης Τρικούπη και Ernest Rollin, γενικού διευθυντή της Διεθνούς Εταιρείας Οικοδομών και Εργολαβιών Δημοσίων Έργων (πληρεξούσιος ο πρόξενος του Βελγίου Louis Rossels), για την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Μύλων Ναυπλίου - Καλαμάτας.

23 Αυγ. / 4 Σεπτ. Ο Γεώργιος Α΄ αναγγέλλει από την Κοπεγχάγη τηλεγραφικά στην κυβέρνηση τους αρραβώνες του διαδόχου Κωνσταντίνου με την πριγκίπισσα Σοφία, αδελφή του Γερμανού αυτοκράτορα Γουλιέλμου Β΄. Ο Χαρ. Τρικούπης αργότερα θα απαιτήσει οι γάμοι να τελεστούν στην Αθήνα.

25 Αυγ. Πεθαίνει ο σημαντικότερος συνεργάτης του Χαρ. Τρικούπη, Κων. Λομβάρδος.

26 Αυγ. Με Β.Δ. που εκδίδει το Υπουργικό Συμβούλιο (λόγω απουσίας του βασιλιά) κηρύσσεται τριήμερο πένθος για τον θάνατο του Κων. Λομβάρδου.

Σεπτ. Αρχίζει η κατασκευή της λεωφόρου Αλεξάνδρας.

7 Οκτ. Με Β.Δ. καταργεί το παλαιό και συστήνει νέο λαχείο υπέρ της Αρχαιολογικής Εταιρείας, ώστε να δημιουργηθούν σταθεροί πόροι για την προστασία και την ανάδειξη των αρχαιοτήτων.

19-23 Οκτ. Εορτάζεται η συμπλήρωση της εικοσιπενταετίας του Γεωργίου στον θρόνο με δείπνο στα ανάκτορα, πρόγευμα στην Ακρόπολη από τον δήμαρχο Αθηναίων και δεξιώσεις

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

στις ξένες πρεσβείες και τις ναυαρχίδες. Στο πλαίσιο των εκδηλώσεων εγκαινιάζονται στις 20 Οκτωβρίου τα Δ΄ Ολύμπια.

20 Οκτ. / 12 Δεκ. Εγκαινιάζεται το Ζάππειο Μέγαρο, το οποίο ανεγέρθηκε με δαπάνη των Ευαγγέλη και Κωνσταντίνου Ζάππα. Ταυτόχρονα τελείται η πανηγυρική έναρξη της Δ΄ Ολυμπιάδας, η οποία περιλαμβάνει έκθεση γεωργικών, κτηνοτροφικών, βιομηχανικών και καλλιτεχνικών προϊόντων, αθλητικούς αγώνες, διδασκαλία ελληνικών δραμάτων και εκτέλεση ελληνικών μουσουργημάτων. Οι αθλητικοί αγώνες, όμως, αναβάλλονται και τελούνται στις 30 Απριλίου 1889 στο Κεντρικό Γυμναστήριο.

29 Οκτ. Ο Γεώργιος Α΄ αναγγέλλει στην κυβέρνηση τους αρραβώνες της πριγκίπισσας Αλεξάνδρας με τον Μεγάλο Δούκα της Ρωσίας Παύλο Αλεξάνδροβιτς.

22 Νοεμ. Λήγει η συζήτηση επί του προϋπολογισμού και η Βουλή, με ψήφους 86 υπέρ και 54 κατά, εγκρίνει την πολιτική της κυβέρνησης.
— Με Β.Δ. αποστέλλονται δύο αξιωματικοί του μηχανικού στην Αυστρία, Γερμανία και σε άλλες χώρες της Ευρώπης, για να μελετήσουν τρόπους οργάνωσης της χαρτογραφικής υπηρεσίας.

1889 4 Φεβρ. Ο Χαρ. Τρικούπης αναπτύσσει στην Βουλή το σταφιδικό ζήτημα.

13 Μαρτ. Απονέμεται στον Χαρ. Τρικούπη ο Λευκός Αετός της Σερβίας.

27 Μαρτ. Αγορεύει στη Βουλή για την αναγκαιότητα της κατασκευής της σιδηροδρομικής γραμμής Πειραιώς - Λαρίσης.

29 Μαρτ. Αγορεύει στην Βουλή για το σύστημα της κατασκευής των σιδηροδρόμων και αναφέρεται και στη ζεύξη του Ρίου - Αντιρρίου.

3 Ιουν. Απονέμεται στον Χαρ. Τρικούπη από τον αυτοκράτορα της Ρωσίας ο

1889 3 Ιαν. Αυτοκτονεί ο δημοκρατικός Ανδρέας Ρηγόπουλος, ο οποίος είχε εκλεγεί κατ' επανάληψη βουλευτής Πατρών.
— Ηλεκτροδοτούνται τα ανάκτορα.

5 Ιαν. Η αντιπολίτευση εφαρμόζει την τακτική της παρακώλυσης του κυβερνητικού έργου με ατελείωτες συζητήσεις στη Βουλή.

10 Ιαν. Αρχίζει ο εξωραϊσμός των πλατειών των Αθηνών.

14 Ιαν. Αναγγέλλεται η κατάργηση της φορολογίας της σταφίδας στην Αμερική, γεγονός που διευκολύνει την ελληνική εξαγωγή.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

Μεγαλόσταυρος του Αλέξανδρου Νιέβσκη.

4 Ιουλ. Αναδημοσιεύεται στην εφημερίδα *Εφημερίς* συνέντευξη του πρωθυπουργού προς τον ανταποκριτή της εφημερίδας *Manchester Guardian*, στην οποία αποκρούει τη δυνατότητα δημιουργίας ομοσπονδίας κρατών του Αίμου και δηλώνει ότι αναμένεται έκρηξη πολέμου στη Μακεδονία τα προσεχή οκτώ χρόνια.

17 Αυγ. Ο Μακεδόνας Ιωάννης Μπάγκας επισκέπτεται τον πρωθυπουργό και υπογράφει συμβόλαιο δωρεάς στο δημόσιο ολόκληρης της περιουσίας του – που εγγίζει τα 2 εκ. δραχμές – αυτοπεριοριζόμενος στο ποσό των 400 δραχμών, που θα του καταβάλλει μηνιαίως το δημόσιο ως σύνταξη.

30 Οκτ. Ο πρωθυπουργός Χαρ. Τρικούπης εκφωνεί στη Βουλή βαρυσήμαντο λόγο για το Κρητικό Ζήτημα, το οποίο χαρακτηρίζει καθολικό ζήτημα του Ελληνισμού.

4 Νοεμ. Καταθέτει τον προϋπολογισμό του 1890 και τον συνοδεύει με μακρά αγόρευση. Η χρήση του 1889 κλείνει με πολύ μικρό έλλειμμα, που δεν αλλοιώνει το ισοζύγιο, ενώ ο προϋπολογισμός του 1890 περιέχει ελαφρές ελαττώσεις φόρων (οινοπνεύματος, οίνου, καπνού, επί των αροτριώντων κτηνών κ.ά.).

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

2 Φεβρ. Με τον Ν. ΑΧΠΘ΄/2.2.1889 επιτρέπεται στην Αρχαιολογική Εταιρεία να συνομολογήσει λαχειοφόρο δάνειο άτοκο 20.000.000 χρυσών φράγκων.

2 Φεβρ. Με τον Ν. ΑΧΒΔ΄/2.2.1889 κυρώνεται το ΒΔ της 21ης Μαΐου 1888 και η δι' αυτού εγκριθείσα σύμβαση, που υπογράφηκε μεταξύ της κυβέρνησης Τρικούπη και του Louis Rossels, Βέλγου πρόξενου - πληρεξούσιου του Ernest Rollin, γενικού διευθυντή της Διεθνούς Εταιρείας Οικοδομών και Εργολαβιών Δημοσίων Έργων, για την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Μύλων - Ναυπλίου - Καλαμάτας.

25 Φεβρ. Μετά την παραίτηση του Milan Obrenovič, βασιλιά της Σερβίας, αναγορεύεται νέος βασιλιάς ο Αλέξανδρος Α΄.

28 Φεβρ. Σταματούν οι εργασίες της τομής του Ισθμού.

6 Μαρτ. Στην Αγγλία κερδίζει την πλειοψηφία στις εκλογές ο Γλάδστων.

19 Μαρτ. Ψηφίζονται τρία νομοσχέδια του Τρικούπη –χαρακτηρίστηκαν ως «βασιλικά»:
— Ν. ΑΨΙ/19.3.1889 «Περί προικός της Βασιλόπαιδος Αλεξάνδρας», με τον οποίο της δίνονται 400.000 δραχμές ως προίκα.
— Ν. ΑΨΙΑ΄/19.3.1889 «Περί πληρωμής εις νέας δραχμάς της βασιλικής χορηγίας», με τον οποίο ο βασιλιάς λαμβάνει την επιχορήγησή του προνομιακά σε μεταλλικές δραχμές (με έμμεσο τρόπο η ετήσια βασιλική χορηγία του 1.125.000 αυξάνεται κατά 112.500 δραχμές) και
— Ν. ΑΨΙΒ΄/19.3.1889 «Περί ανεγέρσεως δημοσίας οικοδομής προς ενοίκησιν του ενηλίκου Διαδόχου του θρόνου», με τον οποίο δίνεται στον διάδοχο πίστωση 540.690.05 δρχ. για ανέγερση δικού του ανακτόρου.

7 Απρ. Με τον Ν. ΑΨΜΕ΄/7.4.1889 εγκρίνεται η κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Πειραιώς - Λαρίσης -

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ | ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Συνόρων και επιτρέπεται στην κυβέρνηση να εκδώσει ή συνομολογήσει δάνειο πραγματικού κεφαλαίου 80.000.000 χρυσών φράγκων για την αντιμετώπιση της δαπάνης. Για την εξόφληση του δανείου θα διατίθενται τα έσοδα της εκμετάλλευσης της σιδηροδρομικής γραμμής. Το δάνειο καλύφθηκε στο ποσό των 60.000.000 χρ. φρ. με δανειστές την Τράπεζα C. Hambro and Son του Λονδίνου και τη National Bank für Deutschland. Το δάνειο αυτό βρίσκεται και σήμερα εν ενεργεία.

– Με τον Ν. ΑΨΝΓ΄/7.4.1889 κυρώνεται η σύμβαση, που υπογράφηκε στις 10 Μαρτίου 1889 μεταξύ της κυβέρνησης Τρικούπη και του Ανάργυρου Σιμόπουλου, προέδρου του Δ.Σ. των ΣΠΑΠ, για την κατασκευή και εκμετάλλευση για 92 χρόνια της σιδηροδρομικής γραμμής Καλαβρύτων - Διακοφτού.

8 Απρ. Με τον Ν. ΑΨΞΔ΄/8.4.1889 εγκρίνεται η σύμβαση της 12ης Ιανουαρίου 1889, που υπογράφηκε μεταξύ κυβέρνησης Τρικούπη και Στέφανου Ψύχα για την κατασκευή προέκτασης της σιδηροδρομικής γραμμής Αθηνών - Πειραιώς εντός της πόλεως των Αθηνών, με τον όρο της διατήρησης στο Θησείο σταθμού και για τους επιβάτες.

12 Απρ. Με Β.Δ. εγκρίνεται το καταστατικό της Ένωσης των Ελλήνων Δημοσιογράφων.

16 Απρ. Γίνεται γενική απογραφή των «κατοίκων του Βασιλείου ως και των εν αλλοδαπή Ελλήνων υπηκόων» με το Β.Δ. της 14ης Φεβρουαρίου 1889.

26 Απρ. Τελούνται τα εγκαίνια της Παγκόσμιας Έκθεσης στο Παρίσι, στην οποία συμμετέχει και η Ελλάδα.

28 Απρ. Με τον Ν. ΑΨΟΓ΄/28.4.1889 επιτρέπεται η συνομολόγηση δανείου 500.000 δραχμών για την ανέγερση του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου.

3 Μαΐου Με τον Ν. ΑΨΟΔ΄/13.5.1889 κυρώνεται η εμπορική και ναυτιλιακή συνθήκη μεταξύ Ελλάδας και Ιτα-

λίας, που υπογράφηκε στις 20 Μαρ./1 Απρ. στη Ρώμη.

6 Μαΐου Με Β.Δ. –σε εφαρμογή του Ν. ΑΨΙ/2.2.1889 «Περί συνομολογήσεως και μετατροπής δανείων»– εξοφλούνται τα οφειλόμενα υπόλοιπα ορισμένων δανείων και κυρώνεται η σύμβαση, που υπογράφηκε στο Λονδίνο στις 5/17 Μαΐου 1889 μεταξύ του ελληνικού κράτους και των Τραπεζών Antony Gibbs and Sons του Λονδίνου, Bleichröder του Βερολίνου και της Τραπέζης Κωνσταντινουπόλεως για πάγιο δάνειο 175.000.000 χρυσών φράγκων με τόκο 4%. Το ποσό του δανείου διατέθηκε για την εξόφληση προηγουμένων δανείων. Αν και πάγιο οι δανειστές μάς υποχρέωσαν το 1899 να το μετατρέψουμε σε τοκοχρεωλυτικό.

— Ταραχές ξεσπούν στη Κρήτη λόγω της διαμάχης συντηρητικών και φιλελευθέρων. Κατά την έναρξη της «Γενικής Συνελεύσεως των Κρητών» πέντε συντηρητικοί με δήλωσή τους ζητούν την ένωση με την Ελλάδα. Η εξέγερση των Κρητών καταλήγει σε αιματηρές συγκρούσεις μεταξύ χριστιανών και μωαμεθανών, ενώ πλήθη προσφύγων ζητούν άσυλο στην Ελλάδα. Η ελληνική κυβέρνηση τηρεί φιλειρηνική στάση.

12 Μαΐου Με Β.Δ. συστήνεται Σχολή Βολής Αξιωματικών.

20 Μαΐου Με τον Ν. ΑΨΞΔ΄/20.5.1889 κυρώνεται η σύμβαση μεταξύ ΣΑΠ (Σιδηρόδρομοι Αθηνών-Πειραιώς) και του Στέφανου Ψύχα για την κατασκευή διπλής σιδηροδρομικής γραμμής Θησείου - Ομονοίας.

26 Μαΐου Αυτοκτονεί ο Κλεάνθης Τριαντάφυλλος, εκδότης της σατιρικής εφημερίδας *Ραμπαγάς* (γεν. 1850).

4 Ιουν. Τελούνται στην Πετρούπολη οι γάμοι της πριγκίπισσας Αλεξάνδρας με τον Μεγάλο Δούκα Παύλο Αλεξάνδροβιτς.

9 Ιουν. Με Β.Δ. εγκρίνεται η σύσταση ορφανοτροφείου θηλέων στον Πειραιά με δαπάνες των Ιωάννου και Μαριγούς Χατζή Κυριακού.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

11 Ιουν. Εγκαινιάζεται το νέο κτίριο του Στρατοδικείου.

24 Ιουν. Με Β.Δ. επιτρέπεται η σύσταση διαρκούς λαχείου υπέρ των αρχαιοτήτων.

5 Ιουλ. Εκλέγεται Μητροπολίτης Αθηνών από την Ιερά Σύνοδο ο αρχιεπίσκοπος Κεφαλληνίας Γερμανός Καλλιγάς.

7 Ιουλ. Ο βασιλιάς με τηλεγράφημά του από το Aix-les-Bains αναγγέλλει στον πρωθυπουργό ότι οι γάμοι του διαδόχου θα τελεσθούν στις 15/27 Οκτωβρίου.

10 Ιουλ. Με Β.Δ. χορηγείται στη Γενική Εταιρεία των Εργοληψιών η άδεια να αναλάβει «επί ιδίᾳ ευθύνῃ και ιδίῳ κινδύνῳ» την παραγωγή και παροχή ηλεκτρικού φωτός στην πόλη των Αθηνών.

15/27 Ιουλ. Υπογράφεται σύμβαση μεταξύ της κυβέρνησης Τρικούπη και του William Eckersley, αντιπροσώπου αγγλικού ομίλου κεφαλαιούχων, για την κατασκευή του σιδηροδρόμου Πειραιώς - Λαρίσης - Συνόρων, με διακλαδώσεις προς την Χαλκίδα και την Στυλίδα. Η σύμβαση κυρώνεται με Β.Δ. της 24ης Σεπτεμβρίου 1889.

17 Ιουλ. Λόγω του ιδιαιτέρου ενδιαφέροντος του Τρικούπη για τη σύνταξη κτηματολογίου, υπογράφεται σύμβαση μεταξύ της κυβέρνησης Τρικούπη και της αυστριακής κυβέρνησης, σύμφωνα με την οποία τριμελής Γεωδαιτική Αποστολή υπό τον συνταγματάρχη Heinrich Hartl θα αναλάβει τον σχεδιασμό γεωδαιτικού χάρτου, που θα χρησιμοποιηθεί αργότερα για τη σύνταξη κτηματολογίου.

24 Ιουλ. Ιδρύεται Προπαρασκευαστική Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών στην Κέρκυρα.

28 Ιουλ. Ο Τρικούπης απευθύνει την πρώτη διακοίνωσή του προς τις Μεγάλες Δυνάμεις απαιτώντας την αποστολή στρατιωτικής δύναμης στην Κρήτη για την αποκατάσταση της τάξης. Οι Δυνάμεις – με επιμονή της Γερμανίας – αποφασίζουν να

αφήσουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία να επιβάλει μόνη την τάξη.

30 Ιουλ. / 1 Αυγ. Οργανώνονται αντικυβερνητικά συλλαλητήρια στην Αθήνα λόγω των γεγονότων στην Κρήτη.

31 Ιουλ. Η κυβέρνηση Τρικούπη σταθμίζοντας τα διεθνή διπλωματικά δεδομένα αποκηρύσσει την Κρητική Επανάσταση.

1 Αυγ. Ο Σακίρ Πασάς φθάνει στα Χανιά και αρχίζουν διαπραγματεύσεις.

4 Αυγ. Ο Σακίρ Πασάς κηρύσσει στρατιωτικό νόμο.

5 Αυγ. Ο Χαρ. Τρικούπης, ενώ συνιστά στους Κρητικούς να παύσουν τις εξεγέρσεις, απευθύνει διακοίνωση προς την Πύλη απαιτώντας να αποσύρει τον στρατό της από την Κρήτη και απειλεί με επέμβαση της Ελλάδας.

22 Αυγ. Έρχεται στην Ελλάδα ο Αυστριακός συνταγματάρχης Hartl, ως επικεφαλής της Γεωδαιτικής Αποστολής. Αργότερα θα αποσπασθούν στην αποστολή και δύο Έλληνες ανθυπολοχαγοί του μηχανικού και θα συσταθεί το Γεωδαιτικό Απόσπασμα, ο πυρήνας της σημερινής Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού.

18 Σεπτ. Διοργανώνεται ογκώδες συλλαλητήριο υπέρ της Κρήτης στην Αθήνα.

24 Σεπτ. Με Β.Δ. κυρώνεται η σύμβαση για την κατασκευή σιδηροδρόμου Πειραιώς - Λαρίσης - Συνόρων η οποία συνομολογήθηκε μεταξύ της κυβέρνησης Τρικούπη και του William Eckersley, αντιπροσώπου ξένων κεφαλαιούχων.

1 Οκτ. Στην Χάβρη καθελκύεται το θωρηκτό «Σπέτσαι» από τα ναυπηγεία «Forges et Chantiers de la Mediterrannée».

15/27 Οκτ. Τελούνται το πρωί στην Μητρόπολη οι γάμοι του διαδόχου Κωνσταντίνου με τη Σοφία, αδελφή του Γερμανού αυτοκράτορα, με μεγάλη επισημότητα. Παρευρίσκονται πολλοί επιφανείς ξένοι, μεταξύ των

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ		ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ	
			οποίων οι βασιλείς της Δανίας, ο πρίγκιπας της Ουαλλίας, ο τσάρεβιτς Νικόλαος, η αυτοκράτειρα Φρειδερίκου, μητέρα της νύφης, ο αυτοκράτορας της Γερμανίας Γουλιέλμος Β΄, ο υπουργός των Εξωτερικών της Γερμανίας κόμης Εβέρτος Βίσμαρκ, γιος του καγκελάριου κ.ά. Μετά την Μητρόπολη ο γάμος ευλογείται κατά το λουθηρανικό τυπικό στο παρεκκλήσι των ανακτόρων.
		16 Οκτ.	Ο δήμαρχος Αθηναίων παραθέτει γεύμα στους επίσημους ξένους.
		25 Νοεμ. / 7 Δεκ.	Με σουλτανικό φιρμάνι καταργούνται τα προνόμια που είχαν αναγνωριστεί στους Κρήτες με τη συνθήκη της Χαλέπας. Στο νησί προετοιμάζεται ένοπλη εξέγερση μετά την απόφαση του σουλτάνου.
		7 Δεκ.	Υπογράφεται σύμβαση μεταξύ κυβέρνησης Τρικούπη και των Τραπεζών Εθνικής, Ηπειροθεσσαλίας, Βιομηχανικής Πίστεως και Comptoir National d' Escompte των Παρισίων για τη συνομολόγηση δανείου 10.000.000 χρυσών φράγκων με τόκο 5%. Η σύμβαση κυρώνεται με ΒΔ της 9ης Δεκεμβρίου 1889.
1890	14 Οκτ.	**1890**	2 Ιαν. Με τον Ν. ΑΨΗΘ΄/2.1.1890 κυρώνεται η σύμβαση μεταξύ κυβέρνησης Τρικούπη και Χρ. Αποστολίδη για την εκμετάλλευση της γραμμής Μεσολογγίου - Αγρινίου και της κατασκευής και της εκμετάλλευσης της γραμμής ώς το Κρυονέρι.
	Το τρικουπικό κόμμα χάνει τις εκλογές.		21 Ιαν. Πληροφορίες για κίνημα αξιωματικών κατά της κυβέρνησης υποκινούμενο από πολιτευομένους της αντιπολίτευσης διαψεύδονται επίσημα.
	13 Νοεμ. Ο Χαρ. Τρικούπης επισκέπτεται ως ιδιώτης το θωρηκτό «Σπέτσαι» στον Πειραιά.		28 Φεβρ. Υπογράφεται σύμβαση μεταξύ της κυβέρνησης Τρικούπη και των Ανδρέα Συγγρού και Αντωνίου Βλαστού, ως αντιπροσώπου της νέας Εθνικής Προεξοφλητικής Τράπεζας της Γαλλίας, για τη διόρυξη του Ισθμού της Κορίνθου.
	4 Δεκ. Αποχωρεί από την Βουλή μαζί με τους βουλευτές του κόμματός του σε ένδειξη διαμαρτυρίας για την ακύρωση της εκλογής δύο τρικουπικών βουλευτών.		
	Δεκ. Ο Χαρ. Τρικούπης επισκέπτεται ως ιδιώτης το ανεγειρόμενο στο Πεδίον του Άρεως κτίριο της Σχολής Ευελπίδων.		

16/28 Μαρτ. Με πρόταση του Χαρ. Τρικούπη υπογράφεται σύμβαση μεταξύ Ιωάννη Γενναδίου, πρεσβευτή στο Λονδίνο, και του Salisbury, πρωθυπουργού της Αγγλίας, με την οποία ελαττώνεται ο δασμός της σταφίδας από επτά σελίνια σε δύο έναντι μικρών ανταλλαγμάτων (ελαττώσεις δασμών στις ρέγγες, στα νήματα και τα υφάσματα).

1 Μαΐου Ιδρύεται ο Κεντρικός Σοσιαλιστικός Σύλλογος από τον Σταύρο Καλλέργη.

3 Μαΐου Πεθαίνει ο Ρόκκος Χοϊδάς στις φυλακές της Χαλκίδας, όπου είχε εγκλειστεί μετά την καταδίκη του για περιύβριση του προσώπου του βασιλιά.

10 Μαΐου Ο Χαρ Τρικούπης υποβάλλει στην Βουλή νομοσχέδιο «Περί μεταφοράς των υδάτων της Στυμφαλίας προς ύδρευσιν της πρωτευούσης και του Πειραιώς».

30 Μαΐου Με τον Ν. ΑΩΜΒ΄/30.5.1890 κυρώνεται η σύμβαση της 10ης Μαΐου 1890, που υπογράφηκε μεταξύ κυβέρνησης και Ανάργυρου Σιμόπουλου, προέδρου των ΣΠΑΠ, για την κατασκευή σιδηροδρόμου από τον λιμένα Κυλλήνης ώς τα λουτρά.
— Με τον Ν. ΑΩΜΓ΄/30.5.1890 κυρώνεται η σύμβαση της 25ης Απριλίου 1890, που υπογράφηκε μεταξύ κυβέρνησης Τρικούπη και Αν. Σιμόπουλου προέδρου των ΣΠΑΠ για την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Ολυμπίας - Καρύταινας.
— Με τον Ν. ΑΩΜΘ΄/30.5.1890 κυρώνεται η σύμβαση της 24ης Μαρτίου 1890, που υπογράφηκε μεταξύ κυβέρνησης Τρικούπη και Αν. Σιμόπουλου, προέδρου των ΣΠΑΠ, για την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Πύργου - Ολυμπίας.

5 Ιουν. Εκδίδεται η εφημερίδα *Σοσιαλιστής* από τον Σταύρο Καλλέργη. Η έκδοσή της διακόπτεται την 1η Μαΐου 1892.

18 Ιουν. Υπογράφεται στο Λονδίνο σύμβα-

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ση – βάσει του νόμου ΑΨΜΕ/1889) μεταξύ της κυβέρνησης Τρικούπη και των Τραπεζών Hambro and Son του Λονδίνου και της National Bank für Deutschland του Βερολίνου για δάνειο 60.000.000 χρυσών φράγκων.

18 Αυγ. Διαλύεται η Βουλή και προκηρύσσονται εκλογές.

20 Σεπτ. Κυρώνεται από τον πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών ο νόμος για ελεύθερο τελωνειακό δασμολόγιο, στο οποίο περιλαμβάνεται και η ατέλεια για την εισαγωγή της ελληνικής σταφίδας.

14 Οκτ. Η κυβέρνηση Τρικούπη διενεργεί εκλογές, στις οποίες το κόμμα του Θεόδ. Δηλιγιάννη κερδίζει την πλειοψηφία. Σε σύνολο 150 εδρών λαμβάνουν: Δηλιγιάννης (Καραπάνος, Λεωνίδας Δεληγεώργης) 100, Τρικούπης 15, Ανεξάρτητοι 35.

16 Οκτ. Υποβάλλει παραίτηση η κυβέρνηση Τρικούπη ύστερα από τετραετή διακυβέρνηση της χώρας.

24 Οκτ. Ορκίζεται κυβέρνηση με πρωθυπουργό και υπουργό Στρατιωτικών και Εσωτερικών τον Θεόδ. Δηλιγιάννη. Υπουργοί: Κων. Καραπάνος Οικονομικών, Λεων. Δεληγεώργης Εξωτερικών, Αλέξ. Ζαΐμης Δικαιοσύνης, Κων. Κουμουνδούρος Ναυτικών, Αχιλ. Γεροκωστόπουλος Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και Εκκλησιαστικών. Τον Ιούλιο του 1891 παραιτείται ο Κων. Καραπάνος και αναλαμβάνει ο Θ. Δηλιγιάννης και το Υπουργείο Οικονομικών, ενώ ο Αλέξ. Ζαΐμης και των Εσωτερικών.
— Καταπλέει στον Πειραιά το θωρηκτό «Σπέτσαι».

18 Νοεμ. Εκδίδεται η πολιτική εφημερίδα *Το Άστυ* από τον Θέμο Άννινο. Η έκδοσή της διακόπτεται το 1907.

3 Δεκ. Κατά τον έλεγχο των αποτελεσμάτων των εκλογών – γινόταν τότε από την Βουλή και όχι από το εκλο-

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

γοδικείο – η Βουλή ακυρώνει την εκλογή δύο τρικουπικών βουλευτών στην Αιτωλία και Ακαρνανία. Ο Τρικούπης αντιδρώντας απαιτεί να ακυρωθεί πρώτα η δική του εκλογή ως αρχηγού και υπεύθυνου της κυβέρνησης των εκλογών. Διενεργείται ψηφοφορία και σε σύνολο 110 βουλευτών ψηφίζουν 106 υπέρ του εγκύρου της εκλογής και 4 (Δ. Ράλλης, Θ. Δηλιγιάννης, Ν. Παπαμιχαλόπουλος και Γ. Φιλάρετος) κατά.

9 Δεκ. Η κυβέρνηση Δηλιγιάννη διά του υπουργού των Οικονομικών Κων. Καραπάνου καταθέτει τον προϋπολογισμό του έτους 1891, ο οποίος συντάχθηκε με βάση τον προϋπολογισμό της προηγούμενης κυβέρνησης Τρικούπη, επειδή δεν υπήρχε χρόνος για τη σύνταξη νέου, όπως δικαιολογήθηκε.

1891 28 Ιαν. Επανέρχεται στις συνεδριάσεις της Βουλής ο Χαρ. Τρικούπης με τα άλλα μέλη της αντιπολίτευσης.

6 Φεβρ. Πεθαίνει στο Μεσολόγγι ο Απόστολος Τρικούπης, αδελφός του Σπυρίδωνος και θείος του Χαρίλαου, αγωνιστής του 1821.

7 Μαρτ. Αγορεύει στην Βουλή για τον προϋπολογισμό του 1891,τον οποίο κατέθεσε η κυβέρνησή του και τον έφερε προς συζήτηση η κυβέρνηση Δηλιγιάννη μετά τις εκλογές.

20 Μαρτ. Ο Χαρ. Τρικούπης στην αγόρευσή του στην Βουλή αντικρούει τις κατηγορίες και μεταβάλλεται από κατηγορούμενος σε κατήγορο. Μετά την αγόρευσή του αποχωρεί από την αίθουσα ακολουθούμενος από τους βουλευτές του κόμματός του.

25 Απρ. Επισκέπτεται το Μεσολόγγι για να παραστεί στα εγκαίνια του σιδηροδρόμου του Κρυονερίου.

29 Μαΐου Επωφελείται από την εξάμηνη διακοπή των εργασιών της Βουλής και

1891 2 Ιαν. Με τον Ν. ΑΩΟΣΤ/2.1.891 η κυβέρνηση Δηλιγιάννη επαναφέρει το εκλογικό σύστημα της στενής περιφέρειας.

Ιαν. Ιδρύεται ο Κοινωνικός Σύνδεσμος, με πρωτοβουλία του Βασιλείου Δουδούμη, στο καταστατικό του οποίου παρουσιάζονται οι αρχές του κομμουνισμού.

Φεβρ. Ιδρύεται ο Πανελλήνιος Γυμναστικός Σύλλογος με πρώτο πρόεδρο τον Ιωάννη Φωκιανό.

14 Μαρτ. Καταθέτουν στην Βουλή είκοσι βουλευτές της συμπολίτευσης πρόταση παραπομπής μελών της προηγούμενης κυβέρνησης Τρικούπη σε ειδικό δικαστήριο – βάσει του νόμου περί ευθύνης υπουργών – για οικονομικές ατασθαλίες. Το κατηγορητήριο αποτελείται από δέκα κατηγορίες, από τις οποίες η μόνη ουσιαστική είναι εκείνη για παράνομη διάθεση μέρους του δανείου, ενώ οι άλλες εννέα είναι άνευ σημασίας και αφορούν προμήθεια χόρτου της φρουράς χωρίς δημοπρα-

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ	ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
επιχειρεί περιοδεία στα Βαλκάνια και την Ευρώπη.	σία, προκαταβολές μισθών στους υποστρατήγους Ζυμβρακάκη και Καραϊσκάκη, ενοίκιο στρατώνων, προβιβασμό αξιωματικού κ.ά.
29 Μαΐου Φθάνει στο Βελιγράδι ύστερα από δεκαήμερη παραμονή στη Βουδαπέστη.	22 Μαρτ. Η Βουλή με ψήφους 64 υπέρ και 27 κατά αποφασίζει την παραπομπή του Χαρ. Τρικούπη και μελών της κυβέρνησής του στο Ειδικό Δικαστήριο. Η εκλογή των μελών της ανακριτικής επιτροπής αναβάλλεται, επειδή λήγουν οι εργασίες της Βουλής.
3/15 Ιουν. Παρακάθεται σε δείπνο, που παραθέτει προς τιμήν του η Εταιρεία του Αγίου Σάββα στο Μεγάλο Ξενοδοχείο, στο οποίο παρευρίσκονται εξέχοντες Σέρβοι πολιτικοί όλων των αποχρώσεων. Προπόσεις κάνουν ο πρόεδρος της σερβικής Βουλής, Δημήτριος Catič, και ο πρόεδρος της Εταιρείας, καθηγητής Svetomir Nicolajevič. Ο Χαρ. Τρικούπης εκφωνεί λόγο στα γαλλικά, στον οποίο κηρύσσει τη συνεργασία των κρατών της Βαλκανικής για την εκπλήρωση της αποστολής τους.	27 Μαΐου Καταπλέει στον Πειραιά το θωρηκτό «Ύδρα».
8 Ιουν. Μετά το Βελιγράδι επισκέπτεται την Σόφια.	7 Ιουλ. Στις δημοτικές εκλογές στην Αθήνα υπερισχύει ο τρικουπικός υποψήφιος Μιχαήλ Μελάς του αντιπάλου του Νικολάου Καλλιφρονά. Στην υπόλοιπη Ελλάδα εκλέγονται επίσης τρικουπικοί υποψήφιοι, γεγονός που μαρτυρεί τη μεταστροφή της κοινής γνώμης.
12 Ιουν. Στην Σόφια καλείται σε γεύμα στη Λέσχη της Ένωσης, που του παραθέτουν ο πρωθυπουργός της Βουλγαρίας Stambulof και ο υπουργός Εξωτερικών Grecov. Στο γεύμα παρακάθεται όλη η κυβέρνηση, αλλά δεν εκφωνούνται λόγοι.	28 Αυγ. Το θωρηκτό «Ψαρά» καταπλέει στον Πειραιά.
2 Αυγ. Από τη Βουδαπέστη μέσω Αυστρίας, Γερμανίας και Ολλανδίας φθάνει στην Γαλλία. Παραμένει σχεδόν ένα μήνα στο Μαρίενμπαντ για λουτροθεραπεία. Στα λουτρά του Κίσινγκεν συναντά τον πρώην καγκελάριο της Γερμανίας Bismarck. Στις 2 Αυγούστου επισκέπτεται το θωρηκτό «Ψαρά», δύο μέρες προ του απόπλου του σκάφους για την Ελλάδα.	7 Νοεμ. Δημιουργείται το «Τρίτο Κόμμα» από τους: Δημήτριο Ράλλη, Σωτήριο Σωτηρόπουλο, Παναγιώτη Μανέτα, Κωνσταντίνο Κωνσταντόπουλο, Γεώργιο Φιλάρετο, Ιωάννη Παπαμιχαλόπουλο, Ιωάννη Ν. Δηλιγιάννη και Ευθύμιο Τουρνάκη. Το «Τρίτο Κόμμα» δεν έχει κανένα αναγνωρισμένο αρχηγό.
Αύγ. Στο Παρίσι έχει συνομιλίες με τον πρόεδρο της Γαλλικής Δημοκρατίας Carnot και τον πρωθυπουργό Freycinet και εκεί τον επισκέπτεται ο βασιλιάς της Σερβίας Αλέξανδρος μαζί με τον πατέρα του Milan Obrenovič.	
Αύγ. Σε γεύμα, που του παραθέτει ο Σύλλογος των Οικονομολόγων στο Παρίσι, ομιλεί για την οικονομική κατάσταση της Ελλάδας.	

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

14 Σεπτ. Φθάνει στην Αγγλία, όπου διαμένει στην έπαυλη του φίλου του βουλευτή και συγγραφέα John Lubbock.

7/19 Οκτ. Γίνεται δεκτός στα ανάκτορα του Malborough από τον διάδοχο πρίγκιπα της Ουαλλίας.

22 Οκτ. Μέσω Ελβετίας φθάνει στην Ιταλία. Στην Ρώμη γίνεται δεκτός από τον βασιλιά Ουμπέρτο και έχει συναντήσεις με τον πρωθυπουργό Rudini, καθώς και με τον πρώην πρωθυπουργό Crispi.

8 Νοεμ. Ο Χαρ. Τρικούπης επιστρέφει στην Ελλάδα. Στον Πειραιά τον υποδέχονται ο δήμαρχος Αθηναίων Μελάς, βουλευτές του κόμματός του και πλήθος κόσμου.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

1892 27 Ιαν. Ο Χαρ. Τρικούπης στην αγόρευσή του στην Βουλή προκαλεί την πλειοψηφία να επιταχύνει το έργο της και να τον παραπέμψει στο Ειδικό Δικαστήριο.

18 Φεβρ. Ο Χαρ. Τρικούπης καλείται στα ανάκτορα, αλλά αρνείται την εντολή να σχηματίσει κυβέρνηση και υποδεικνύει τον σχηματισμό εξωκοινοβουλευτικής κυβέρνησης για τη διενέργεια εκλογών.

26 Απρ. Σε προεκλογικό λόγο του ο Χαρ. Τρικούπης δικαιολογεί την αποπομπή της κυβέρνησης Δηλιγιάννη – η οποία έγινε κατά παράβαση της αρχής της δεδηλωμένης – υποστηρίζοντας ότι και η Βουλή πρέπει να έχει τη δεδηλωμένη εμπιστοσύνη του λαού.

3 Μαΐου Τις εκλογές κερδίζει το τρικουπικό κόμμα.

10 Ιουν. Ο Χαρ. Τρικούπης σχηματίζει την έκτη κυβέρνησή του.

25 Ιουν. Στην αγόρευσή του στη Βουλή ομιλεί για την οικονομική πολιτική που θα ακολουθήσει η κυβέρνησή του.

18 Νοεμ. Καταθέτει τον προϋπολογισμό του

1892 27 Ιαν. Η επιτροπή του κατηγορητηρίου ζητεί παράταση των εργασιών της. Η Βουλή αποφασίζει να της δοθεί δεκαήμερη παράταση.

6 Φεβρ. Η ανακριτική επιτροπή καταθέτει την έκθεσή της, με την οποία προτείνει να απαγγελθεί κατηγορία για τέσσερα μόνο κεφάλαια του κατηγορητηρίου.

10 Φεβρ. Η Βουλή (σε 2 ψηφοφορίες) με ψήφους 98-76 υπέρ και 24-18 κατά (ψήφισαν 115 βουλευτές) αποφασίζει να μην απαγγελθεί κατηγορία κατά του Χαρ. Τρικούπη και των υπουργών του.

17 Φεβρ. Ο Γεώργιος Α΄ απαιτεί από τον Θεόδ. Δηλιγιάννη να υποβάλει παραίτηση, αν και διατηρεί την πλειοψηφία στην Βουλή. Ο Θ. Δηλιγιάννης αρνείται και ο Γεώργιος Α΄ παύει την κυβέρνηση. Στην απομάκρυνση του Θ. Δηλιγιάννη συνέβαλε και η άρνησή του να δεχθεί την ίδρυση Τράπεζας του Κράτους, στην οποία θα εκχωρούντο κρατικές πηγές εσόδων, ώστε να διαχειρίζεται το δημόσιο χρέος.

18 Φεβρ. Ο Γεώργιος Α΄ σχηματίζει πολιτική κυβέρνηση με πρόεδρο του Υπουργικού Συμβουλίου τον Κων. Κωνσταντόπουλο, τέως πρόεδρο της

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ	ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
1893 και στην αγόρευσή του κάνει έκκληση στη φιλοπατρία των Ελλήνων για τη στήριξη της οικονομίας. Υποστηρίζει την κάλυψη του ελλείμματος του 1893 – που το υπολογίζει σε 6-7 εκ. – με την επιβολή φόρων στον οίνο, τα χαρτόσημα, τα ταχυδρομικά και τηλεγραφικά τέλη εξωτερικού κ.ά.	Βουλής. Ο Κων. Κωνσταντόπουλος (είναι και μέλος του «Τρίτου Κόμματος», από το οποίο αμέσως αποχωρούν οι Δημ. Ράλλης και Σωτ. Σωτηρόπουλος) διαθέτει κοινοβουλευτική δύναμη 5 βουλευτών. Η νέα κυβέρνηση κλείνει την Βουλή και προκηρύσσει εκλογές για τις 3 Μαΐου.
	3 Μαΐου Η κυβέρνηση Κων. Κωνσταντόπουλου διενεργεί εκλογές, στις οποίες κερδίζει την πλειοψηφία το τρικουπικό κόμμα. Σε σύνολο 207 εδρών λαμβάνουν: Τρικούπης 160, Αντιπολίτευση (Δηλιγιάννης, Ράλλης, Κωνσταντόπουλος, Ανεξάρτητοι) 47.
	8 Ιουν. Εκλέγεται πρόεδρος της Βουλής ο τρικουπικός Βασίλειος Βουδούρης με ψήφους 155 σε σύνολο 164.
	10 Ιουν. Σχηματίζεται κυβέρνηση – η οποία ορκίζεται δύο ημέρες μετά την εκλογή προέδρου Βουλής λόγω της απουσίας στην Δανία του Γεωργίου Α΄ – με πρωθυπουργό και υπουργό Οικονομικών τον Χαρίλαο Τρικούπη. Υπουργοί: Στέφανος Δραγούμης Εξωτερικών, Γεώργιος Θεοτόκης Εσωτερικών, Ανάργυρος Σιμόπουλος Δικαιοσύνης, Κωνσταντίνος Κοσσονάκος Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, Στέφανος Σκουλούδης Ναυτικών και Νικόλαος Τσαμαδός Στρατιωτικών.
	7 Ιουλ. Η κυβέρνηση Τρικούπη συνάπτει σύμβαση με την Εθνική Τράπεζα για παροχή δανείου 700.000 χρυσών φράγκων.
	14 Ιουλ. Με τον Ν. ΒΚΖ΄/14.7.1892 «Περί μεταρρυθμίσεως του από 5 Δεκεμβρίου 1845 νόμου περί διοικητικής διαιρέσεως του κράτους» καταργούνται τα επαρχεία και οι επαρχίες, που αποτελούν τους νομούς του κράτους.
	15 Ιουλ. Ψηφίζεται νομοσχέδιο με το οποίο αυξάνονται τα εκπαιδευτικά τέλη στη μέση και ανώτερη εκπαίδευση.
	25 Ιουλ. Η κυβέρνηση συνάπτει δάνειο

16.000.000 χρυσών φράγκων με τις Τράπεζες Ηπειροθεσσαλίας και Κωνσταντινουπόλεως.

31 Ιουλ. Με τον Ν. ΒΞΖ΄/31.7.1892 «Περί συνάψεως εξωτερικού δανείου για την ανόρθωση των οικονομικών της χώρας» χορηγείται άδεια στην κυβέρνηση να συνάψει δάνεια σε ξένο νόμισμα μέχρι ποσού 100.000.000 χρυσών φράγκων και επιτόκιο μέχρι 8% και με την εγγύηση κρατικών προσόδων. Σκοπός του δανείου είναι η πληρωμή των τοκομεριδίων παλαιοτέρων δανείων σε ξένο νόμισμα, η εξόφληση ενός προσωρινού δανείου 16.500.000 και η μερική εξόφληση εντόκων γραμματίων.

18 Αυγ. Με τον Ν. ΒΞΖ΄/18.8.1892 «Περί τηλεφωνικής συγκοινωνίας» το δικαίωμα της ίδρυσής της ανήκει στο κράτος ασκούμενο από τη Γενική Διεύθυνση των Ταχυδρομείων και Τηλεγράφων.

23 Σεπτ. Οργανώνεται διαδήλωση φοιτητών στα Προπύλαια κατά του νόμου «Περί εκπαιδευτικών τελών».

15 Οκτ. Εορτάζονται πανηγυρικά οι αργυροί γάμοι του Γεωργίου Α΄.

Οκτ. Φθάνει στην Αθήνα ο Άγγλος οικονομολόγος Edward Fitzgerald Law, ύστερα από πρόσκληση του Τρικούπη, για να μελετήσει την οικονομική κατάσταση της χώρας.

18 Νοεμ. Με την έναρξη των εργασιών της Βουλής εκλέγεται η ανακριτική επιτροπή, η οποία λαμβάνει προθεσμία ενός μηνός για να υποβάλει την έκθεσή της.

Δεκ. Κερδοσκοπική ομάδα Γάλλων κεφαλαιούχων με επικεφαλής τον Γαλλοέλληνα τραπεζίτη Αντώνιο Βλαστό –η οποία επιδιώκει χρεωκοπικό συμβιβασμό– ματαιώνει την εγγραφή Γάλλων στο ελληνικό δάνειο.

30 Δεκ. Με τον Ν. ΒΡΚΑ΄ /30.12.1892 κωδικοποιείται το σύνολο της τρικουπι-

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

κής δασμολογικής πολιτικής. Ο νόμος επιφέρει αύξηση των δασμών κατά 15%, αλλά προσφέρει και πρόσθετη διασφάλιση, αφού ορίζει ότι οι δασμοί καταβάλλονται σε τρέχουσες δραχμές, ενώ, το ποσό τους υπολογίζεται σε χρυσές δραχμές.

1893 27 Απρ. Ο Χαρ. Τρικούπης μετά από την αναγγελία της ματαίωσης του δανείου με τους Άγγλους κεφαλαιούχους – λόγω της άρνησης του Γεωργίου Α΄ να υπογράψει τη σύμβαση – καλεί το Υπουργικό Συμβούλιο και αμέσως μετά μεταβαίνει στα ανάκτορα και υποβάλλει την παραίτηση της κυβέρνησής του, μολονότι έχει την πλειοψηφία στη Βουλή.

9 Σεπτ. Επισκέπτεται τη διώρυγα του Ισθμού μαζί με τον Ανδρέα Συγγρό.

29 Οκτ. Ο Χαρ. Τρικούπης λαμβάνει εντολή να σχηματίσει κυβέρνηση.

30 Οκτ. Ο Χαρ. Τρικούπης σχηματίζει την έβδομη και τελευταία κυβέρνησή του.

12 Νοεμ. Ο πρωθυπουργός Χαρ. Τρικούπης με αγόρευσή του στη Βουλή απαντά σε επερώτηση για τους λόγους παραίτησης της προηγούμενης κυβέρνησής του, καθώς και για τους λόγους της μη συνομολόγησης εξωτερικού δανείου. Αναφέρεται γενικά σε όλη την προηγούμενη κυβέρνησή του και κυρίως στις οικονομικές θέσεις της.

1 Δεκ. Στην αγόρευσή του δηλώνει την αδυναμία του κράτους να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του ως προς τα εξωτερικά δάνεια (εξαιρεί από την πτώχευση τα εσωτερικά δάνεια για να μη χρεωκοπήσουν η Εθνική και οι άλλες Τράπεζες). Ζητεί την άδεια της Βουλής να διαπραγματευθεί με τους δανειστές και να κα-

1893 31 Ιαν. Με τον Ν. ΒΡΛΗ΄ /31.1.1893 οργανώνεται Υπηρεσία Υποβρυχίου Αμύνης.

14 Μαρτ. Ο Άγγλος οικονομολόγος Εδουάρδος Λω – ο οποίος εστάλη τον Οκτώβριο από την Αγγλία για να μελετήσει τα οικονομικά της Ελλάδας – υποβάλλει έκθεση, στην οποία υποστηρίζει ότι το οικονομικό μέλλον της Ελλάδας δεν είναι δυσοίωνο, εφόσον εφαρμοστούν τα μέτρα του Τρικούπη. Τον Απρίλιο η έκθεσή του δημοσιεύεται, ενώ η λιγότερο ευμενής έκθεση του Γάλλου ακολούθου Roux ουδέποτε δημοσιεύθηκε.

Μαρτ. Στο Λονδίνο ο υπουργός των Εξωτερικών Γεώργιος Θεοτόκης, τον οποίο έστειλε ο Χαρ. Τρικούπης ως πληρεξούσιο της κυβέρνησης, κατορθώνει να βρει κεφαλαιούχους για σύναψη δανείου 3.500.000 στερλινών (σοβαρό ρόλο έπαιξε και η έκθεση του Λω). Το δάνειο, όμως, αυτό δεν συνάπτεται. Ο Γεώργιος Α΄ αρνείται να κυρώσει τη σύμβαση με βασιλικό διάταγμα και υποδεικνύει την κύρωσή της από την Βουλή. Ο νέος όρος απορρίπτεται από τους κεφαλαιούχους, οι οποίοι είχαν θέσει 8μερη προθεσμία και η Βουλή θα συνερχόταν μετά από δύο μήνες.

20 Μαρτ. Με τον Ν. ΒΡΠΗ΄/20.3.1893 «Περί μεταβολής του συστήματος αστυνομικής διοικήσεως» καταργείται η αστυνομική αρμοδιότητα των δημάρχων και το έργο αυτό ανατίθεται στη χωροφυλακή. Η μετατροπή της αστυφυλακής από δημοτική σε στρατιωτική έχει εφαρμογή από 1ης Ιανουαρίου 1894.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

νονίσει προσωρινά τα των τοκομεριδίων. Τα τοκομερίδια των εσωτερικών δανείων, που εκδόθηκαν σε χαρτονόμισμα, θα πληρωθούν στο ακέραιο, ενώ τα τοκομερίδια των εξωτερικών δανείων, που εκδόθηκαν σε χρυσό, θα πληρωθούν κατά 30%. Ουσιαστικά με την αγόρευσή του κήρυξε την πτώχευση της χώρας, αλλά η φράση «δυστυχώς επτωχεύσαμεν», που του αποδίδεται, δεν υπάρχει στα Πρακτικά της Βουλής και μάλλον δεν την είπε από το βήμα του Κοινοβουλίου. Ο Ανδρέας Συγγρός, που ήταν βουλευτής, γράφει στα Απομνημονεύματά του ότι την άκουσε. Κατά μια άλλη άποψη είπε – όχι, όμως, από το βήμα της Βουλής: «Τί θέλετε να είπωμεν εις τους δανειστάς: δυστυχώς επτωχεύσαμεν;»

21 Δεκ. Εισάγει τον προϋπολογισμό του 1894 και τον συνοδεύει με αγόρευση, στην οποία αναλύει την οικονομική κατάσταση της χώρας.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

30 Μαρτ. Με τον Ν. ΒΡΛΑ΄ /30.3.1893 κυρώνεται η σύμβαση της 16ης Δεκεμβρίου 1892 μεταξύ κυβέρνησης Τρικούπη και Στέφανου Ψύχα για την κατασκευή σιδηροδρόμου Αθηνών - Πεντελικού.
— Με τον Ν. ΒΡΛΒ΄ /30.3.1893 εγκρίνεται η σύμβαση της 16ης Δεκεμβρίου 1892 μεταξύ κυβέρνησης Τρικούπη και Εταιρείας Σιδηροδρόμων Θεσσαλίας για την κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου Βόλου - Λεχωνίων.

31 Μαρτ. Με Β.Δ. οργανώνεται η Σχολή Ιππευτικής.
Με Β.Δ. συστήνεται Σχολή Βολής Αξιωματικών του Πεζικού.

29 Απρ. Ο Γεώργιος Α΄, για να αποφύγει τις εκλογές, αναθέτει στον πρώην υπουργό των Οικονομικών και πρώην βουλευτή Σωτήριο Σωτηρόπουλο να σχηματίσει κυβέρνηση. Τον Σωτ. Σωτηρόπουλο ακολουθούν 10 βουλευτές.

2 Μαΐου (Κυριακή) Οργανώνεται στο Στάδιο η πρώτη συγκέντρωση για την Εργατική Πρωτομαγιά με επικεφαλής τον Σταύρο Καλλέργη. Εγκρίνεται ψήφισμα με το οποίο ζητείται να καθιερωθεί η αργία της Κυριακής, το 8ωρο στην εργασία και να προβλεφθεί η χορήγηση σύνταξης στους εργαζομένους.

3 Μαΐου Ορκίζεται η «αυλική» – όπως ονομάστηκε – κυβέρνηση Σωτ. Σωτηρόπουλου με τον ίδιο πρόεδρο του Υπουργικού Συμβουλίου και υπουργό των Οικονομικών και τον Δημ. Ράλλη υπουργό Εσωτερικών. Η νέα κυβέρνηση δεν διαλύει την Βουλή για να διενεργήσει εκλογές – αφού δεν έχει την πλειοψηφία – αλλά ούτε και τη συγκαλεί.

30 Μαΐου Η κυβέρνηση Σωτηρόπουλου – μετά την έκδοση Β.Δ. «Περί συνομολογήσεως δανείου 100.000.000 δρχ.» – συνάπτει με Άγγλους κερδοσκόπους δάνειο κεφαλοποίησης για 100.000.000 φράγκα. Για να διευκολύνει την πληρωμή των τοκοχρεωλυσίων των δανείων των ετών 1881,

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

1884, 1889 και 1890 εκδίδει προσωρινές αποδείξεις έναντι των οριστικών τίτλων του νέου δανείου. Η χώρα περιέρχεται σε κατάσταση χρεοκοπίας.

25 Ιουλ. Τελούνται τα εγκαίνια του Ισθμού της Κορίνθου, στα οποία δεν παρευρίσκεται ο Χαρ. Τρικούπης.

22 Αυγ. Εκδίδεται η σατιρική εφημερίδα *Σκριπ* από τον Ευάγγελο Κουσουλάκο. Η έκδοσή της διακόπτεται το 1895 και συνεχίζεται από τις 3 Σεπτεμβρίου 1895 ως πολιτική εφημερίδα. Η έκδοση της διακόπτεται οριστικά το 1939.

25 Σεπτ. Με Β.Δ. εγκρίνεται ο κανονισμός της εταιρείας «Ελληνισμός», που ιδρύθηκε στις 21 Αυγούστου 1893.

28 Οκτ. Κατά την εκλογή προέδρου της Βουλής ο τρικουπικός υποψήφιος Βασ. Βουδούρης λαμβάνει 102 ψήφους, έναντι 50 ψήφων που έλαβε ο ίδιος ο Σωτ. Σωτηρόπουλος, ως υποψήφιος της κυβέρνησης. Η κυβέρνηση Σωτηρόπουλου παραιτείται.

30 Οκτ. Σχηματίζεται κυβέρνηση με πρωθυπουργό και υπουργό Οικονομικών τον Χαρ. Τρικούπη, η οποία δεν περιλαμβάνει τους παλαιούς υπουργούς, αλλά νέα στελέχη του τρικουπικού κόμματος. Υπουργοί: Νικόλαος Μπουφίδης Εσωτερικών, Δημήτριος Καλλιφρονάς Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, Διονύσιος Στεφάνου Δικαιοσύνης και προσωρινά Εξωτερικών, Γεώργιος Μπούμπουλης Ναυτικών και Νικόλαος Τσαμαδός Στρατιωτικών.

1 Νοεμ. Η νέα κυβέρνηση εμφανίζεται στην Βουλή και ζητεί προθεσμία ολίγων ημερών για να προετοιμάσει το πρόγραμμά της. Ο Θεόδ. Δηλιγιάννης επικροτεί με λόγο του την επάνοδο του Χαρ. Τρικούπη στην εξουσία ως αρχηγού της πλειοψηφίας.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

1894 3-7 Μαΐου Ο Χαρ. Τρικούπης επισκέπτεται τις σεισμόπληκτες περιοχές της Λοκρίδας, της Φωκίδας και της Θήβας.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

8 Νοεμ. Η κυβέρνηση υποβάλλει νομοσχέδιο για την ακύρωση του δανείου κεφαλαιοποίησης που συνομολόγησε η κυβέρνηση Σωτηρόπουλου. Το νομοσχέδιο με τροποποιήσεις ψηφίζεται στις 3 Δεκεμβρίου.

30 Νοεμ. Με Β.Δ. εγκρίνεται το καταστατικό της Τράπεζας Αθηνών, που ιδρύθηκε στις 17 Νοεμβρίου 1893, έχοντας ως πυρήνα τον παλαιό τραπεζικό οίκο του Αντωνίου Καλλέργη, ενισχυμένου από ομογενείς, όπως ο Επαμεινώνδας Εμπειρίκος και ο Ιωάννης Πεσμαζόγλου.

1 Δεκ. Η κυβέρνηση Τρικούπη καταθέτει νομοσχέδιο «Περί προσωρινού κανονισμού της υπηρεσίας του δημοσίου χρέους» με το οποίο επιτρέπεται στην κυβέρνηση να διαπραγματευθεί με τους ομολογιούχους τα σε χρυσό εθνικά δάνεια, εφόσον αναστέλλεται προσωρινά η πληρωμή των τοκομεριδίων και χρεωλυσίων και τους καταβάλλεται μόνον το 30% σε χρυσό.

9 Δεκ. Ψηφίζεται ο Ν. ΒΡ/Δ΄/9.12. 1893 «Περί πληρωμής εις χρυσόν εσόδων τινών».

10 Δεκ. Με τον Ν. ΒΡ/Ε΄/10.12.1893 ακυρώνεται το Β.Δ. της 30ης Μαΐου 1893 «Περί συνομολογήσεως δανείου 100.000.000 δραχμών» και καταβάλλονται προσωρινά στους κεφαλαιούχους 30% σε χρυσό για τους εκάστοτε ληξιπρόθεσμους τόκους.

— Με τον Ν. ΒΡ/ΣΤ΄ / 10.12.1893 «Περί υπηρεσίας εθνικών δανείων» η κυβέρνηση θέλει να αντιτάξει στους κεφαλαιούχους ένα τετελεσμένο γεγονός και με βάση αυτό να διαπραγματευθεί.

— Μεταβιβάζεται η αστυνομική αρμοδιότητα των δημάρχων στη χωροφυλακή (βάσει του νόμου ΒΡΠΗ΄ /26.3.1893).

1894 Φεβρ. Η κυβέρνηση καταθέτει νομοσχέδιο με το οποίο ιδρύεται σταφιδικό ταμείο με κεφάλαιο 9.000.000 δραχμών (τα 4 εκ. καταβάλλει η Εταιρεία των Μονοπωλίων και τα 5 εκ.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

Ιούν. Ο πρωθυπουργός Χαρ. Τρικούπης είναι αντίθετος στην ιδέα της τέλεσης των Ολυμπιακών Αγώνων στην Ελλάδα λόγω της κακής οικονομικής κατάστασης της χώρας. Στο τέλος, όμως, υποχωρεί και εκφράζει συμπάθεια, χωρίς, όμως, να αναλάβει οποιαδήποτε δέσμευση.

9 Νοέμ. Ο Χαρ. Τρικούπης καταθέτει τον προϋπολογισμό του 1895 και αγορεύει επί 4 ώρες αναλύοντας την οικονομική πολιτική της κυβέρνησής του.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

λαμβάνονται από λαχειοφόρο δάνειο). Το ταμείο θα χορηγεί στους καλλιεργητές σταφίδας δάνεια με τόκο όχι πάνω από 8%.

6 Μαρτ. Εκδίδεται η εφημερίδα *Εστία* από τον Γεώργιο Δροσίνη. Η έκδοσή της συνεχίζεται ώς σήμερα.

8 Απρ. Ισχυροί σεισμοί καταστρέφουν τις επαρχίες Λοκρίδας, Φωκίδας και Θήβας.

1/12 Απρ. Ο Χαρ. Τρικούπης απευθύνει διακοίνωση προς τους προέδρους των κομιτάτων των ξένων ομολογιούχων John Lubbock Αγγλίας, G. Fromberg Γερμανίας και J. Valfrey Γαλλίας, για να στείλουν πληρεξουσίους τους στην Αθήνα για να συζητήσουν τις βάσεις του γενικού διακανονισμού του δημόσιου χρέους.

1 Μαΐου Γιορτάζεται η εργατική Πρωτομαγιά με συγκέντρωση των σοσιαλιστών στο Στάδιο. Κύριοι ομιλητές στην εκδήλωση είναι ο Πλάτων Δρακούλης και ο Σταύρος Καλλέργης.

22 Μαΐου Η εταιρεία «Ελληνισμός» οργανώνει στο Στάδιο συγκέντρωση κατά των βουλγαρικών προνομίων στην Μακεδονία με ομιλητή τον καθηγητή Νεοκλή Καζάζη.

25 Μαΐου Οι πληρεξούσιοι των ξένων ομολογιούχων Sir Mount Stuart Grant Duff της Αγγλίας, J. Ornstein της Γαλλίας και Max Staevie της Γερμανίας φθάνουν στην Αθήνα.

27 Μαΐου Οι πληρεξούσιοι μεταβαίνουν στο Υπουργείο Οικονομικών για την έναρξη των διαπραγματεύσεων του συμβιβασμού.

Ιούν. Στη συμφωνία συμβιβασμού προβλέπεται να πληρώνονται οι ομολογιούχοι από τα έσοδα της Εταιρείας των Μονοπωλίων. Ο Χαρ. Τρικούπης δέχεται και τη συμμετοχή εκπροσώπων των κεφαλαιούχων στο Διοικητικό Συμβούλιο της Εταιρείας.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

6 Ιούν. Κυκλοφορούν πληροφορίες για υποκινούμενη από πρώην βουλευτές και κομματάρχες της αντιπολίτευσης στάση εναντίον της κυβέρνησης.

16 Ιούν. Στο Διεθνές Αθλητικό Συνέδριο στο Παρίσι θεσμοθετούνται οι Ολυμπιακοί Αγώνες, των οποίων η αναβίωση οφείλεται στον βαρώνο Pierre de Coubertin. Πρόεδρος της Ολυμπιακής Επιτροπής εκλέγεται ο Δημήτριος Βικέλας και χώρα διοργάνωσης της πρώτης Ολυμπιάδας ορίζεται η Ελλάδα το 1896.

12 Ιουλ. Επαναλαμβάνονται οι διαπραγματεύσεις κατόπιν νέων οδηγιών των κομιτάτων και καταλήγουν σε συμφωνητική πράξη, την οποία μονογράφουν ο Χαρ. Τρικούπης και οι πληρεξούσιοι.

2 Ιουλ. Διαδίδεται ότι διακόπτονται οι διαπραγματεύσεις συμβιβασμού, διότι ο Χαρ. Τρικούπης απορρίπτει την πρόταση των πληρεξουσίων να μοιράζονται οι ομολογιούχοι μαζί με την κυβέρνηση το πλεόνασμα από τις υπέγγυες προσόδους, καθώς και το αίτημα να υποβάλλει εγγράφως τις προτάσεις του για αύξηση του ποσοστού των τόκων με ορισμένη ανιούσα κλίμακα.

14 Ιουλ. Τα κομιτάτα απορρίπτουν το κοινό σχέδιο και οι διαπραγματεύσεις οριστικά πια ναυαγούν.

20 Αυγ. Αξιωματικοί πυρπολούν στην Αθήνα τα γραφεία της εφημερίδας *Ακρόπολις* λόγω των άρθρων της εναντίον του στρατού.

14 Σεπτ. Τελούνται τα εγκαίνια του νέου κτιρίου της Σχολής Ευελπίδων στο Πεδίον του Άρεως. Το κτίριο, που ανεγέρθηκε με σχέδια Τσίλλερ, ονομάστηκε «Αβερώφειο» από το όνομα του δωρητή Γεωργίου Αβέρωφ.

1 Οκτ. Σε διάσκεψή τους στο Παρίσι οι ομολογιούχοι εγκρίνουν ψήφισμα, με το οποίο αποφασίζουν να δεχτούν συμβιβασμό μόνον εάν λαμβάνουν μερίδιο από τα πλεονάσμα-

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

τα των υπεγγύων προσόδων και εγγυήσεις ότι δεν θα γίνει νέα χρεωκοπία. Ο Χαρ. Τρικούπης αποκρούει και τους δύο όρους.

20 Οκτ. Δολοφονείται ο τσάρος Αλέξανδρος Γ΄ και τον διαδέχεται ο Νικόλαος Β΄.

12 Νοέμ. Ιδρύεται η «Εθνική Εταιρεία», παραπολιτική και παραστρατιωτική οργάνωση, που με τις ενέργειές της συνέβαλε στην έκρηξη του πολέμου του 1897.

15 και 18 Νοέμ. Η Βουλή εγκρίνει την πολιτική του Τρικούπη στις 15 Νοεμβρίου με ψήφους 105 υπέρ και 79 κατά και στις 18 Νοεμβρίου με ψήφους 99 υπέρ και 76 κατά.

13 Δεκ. Οι πρεσβευτές της Αγγλίας, Γαλλίας και Γερμανίας επιδίδουν διακοίνωση των κυβερνήσεών τους στον υπουργό Εξωτερικών Διονύσιο Στεφάνου, με την οποία καλούν την ελληνική κυβέρνηση να ξαναρχίσει τις διαπραγματεύσεις συμβιβασμού. Ο Χαρ. Τρικούπης αρνείται, επιμένοντας ότι οι διαπραγματεύσεις μπορούν να αρχίσουν μόνο με βάση τη σύμβαση του Ιουλίου μεταξύ κυβέρνησης και αντιπροσώπων.

1895 9 Ιαν. Ο Χαρ. Τρικούπης συγκαλεί την Βουλή και επιβεβαιώνει την πλειοψηφία του.

10 Ιαν. Ο Χαρ. Τρικούπης ανέρχεται στα ανάκτορα για να ζητήσει εξηγήσεις για την παρουσία του διαδόχου στο συλλαλητήριο. Αμέσως μετά συγκαλεί Υπουργικό Συμβούλιο και υποβάλλει την παραίτηση της κυβέρνησής του, παρόλο που έχει την πλειοψηφία στην Βουλή, επειδή δεν έχει την πλήρη εμπιστοσύνη του στέμματος.

16 Απρ. Στις εκλογές το τρικουπικό κόμμα καταποντίζεται. Ο ίδιος ο Τρικούπης καταψηφίζεται στο Μεσολόγγι και δεν εκλέγεται ούτε βουλευτής. Την έδρα κερδίζει ο Μιλτιάδης Γουλιμής με διαφορά 2 ψήφων. Ο

1895 8 Ιαν. Σε αντιτρικουπικό συλλαλητήριο, που οργανώνει η αντιπολίτευση στο Πεδίον του Άρεως, εμφανίζεται ο διάδοχος Κωνσταντίνος με ακολουθία αξιωματικών. Ο Τρικούπης θεωρεί τη συμμετοχή του διαδόχου αντισυνταγματική και αντιπειθαρχική ενέργεια.

10 Ιαν. Παραιτείται η κυβέρνηση του Χαρ. Τρικούπη.
— Ο Γεώργιος Α΄ καλεί τον Μιλτιάδη Κανάρη, γιο του πυρπολητή, να σχηματίσει κυβέρνηση, αλλά αυτός αρνείται.

12 Ιαν. Ο Γεώργιος Α΄ καλεί τον Νικόλαο Δεληγιάννη, πρώην πρεσβευτή στο Παρίσι, να σχηματίσει κυβέρνηση. Ορκίζεται η «αυλική» – ονομάστηκε έτσι λόγω της συμμετοχής αυλικών προσώπων – κυβέρνηση. Ο

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

Χαρ. Τρικούπης με τηλεγράφημα αναγγέλλει στην αδελφή του το αποτέλεσμα των εκλογών. Με απόρρητη επιστολή του την ίδια μέρα της ανακοινώνει την απόφασή του να αποχωρήσει οριστικά από την πολιτική.

17 Απρ. Αναχωρεί από το Μεσολόγγι χωρίς να αποχαιρετήσει τους φίλους του.

18 Απρ. Φθάνει στην Αθήνα χωρίς προηγούμενη ειδοποίηση.

19 Απρ. Δηλώνει στην εφημερίδα *Εωθινή*, που κυκλοφόρησε ένα μήνα προ των εκλογών, ως επίσημο όργανο του τρικουπικού κόμματος, κατόπιν της αποσκίρτησης της τελευταίας μεγάλης τρικουπικής εφημερίδας *Το Άστυ*, την απόφασή του να αποχωρήσει από την πολιτική. Ταυτόχρονα κλείνει η *Εωθινή*.

22 Απρ. Υποβάλλει στο Υπουργείο Οικονομικών αίτηση για τη συνταξιοδότησή του. Χρημάτισε επτά φορές πρωθυπουργός και εξελέγη 9 φορές βουλευτής. Η σύνταξή του είναι 504 δραχμές.

5 Μαΐου Αναχωρεί για μεγάλο ταξίδι στο εξωτερικό, που θα είναι και το τελευταίο. Πρώτος σταθμός του το Μαρίενμπαντ. Επισκέπτεται την Γερμανία, την Σουηδία, την Αυστροουγγαρία, την Ιταλία και τον Ιανουάριο φθάνει στη Ριβιέρα, όπου παραμένει ώς τον θάνατό του. Δεν επισκέπτεται το Παρίσι και το Λονδίνο για να μη θεωρηθεί ότι ενεργεί κατά του συμβιβασμού.
— Δημοσιεύεται στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* βασιλικό διάταγμα, με το οποίο χορηγείται στον Χαρ. Τρικούπη άδεια απουσίας στο εξωτερικό για ένα χρόνο.

16 Μαΐου Ο Χαρ. Τρικούπης φθάνει στη Βενετία και παραμένει 9 μέρες. Επισκέπτεται εκκλησίες, μουσεία και παλάτια.

19 Μαΐου Στις 19 Μαΐου αναχωρεί από την Βενετία και μεταβαίνει στο Μόναχο. Κατά την παραμονή του εκεί, τον επισκέπτονται στο ξενοδοχείο του Έλληνες φοιτητές, καθώς και οι ζωγράφοι Ιακωβίδης και Γύζης.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Τρικούπης παρευρίσκεται στην ορκωμοσία. Η νέα κυβέρνηση διαλύει την Βουλή και προκηρύσσει εκλογές για τις 16 Απριλίου.

16 Απρ. Διενεργούνται εκλογές από την κυβέρνηση Νικολάου Δηλιγιάννη, στις οποίες την πλειοψηφία κερδίζει το κόμμα του Θεόδωρου Δηλιγιάννη. Σε σύνολο 207 εδρών λαμβάνουν: Δηλιγιάννης 150, Τρικούπης 20, Ράλλης 20, Καραπάνος 4, Λεων. Δεληγεώργης 6.

21 Απρ. Οργανώνεται συλλαλητήριο των φοιτητών στα Προπύλαια για την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα.

17 Μαΐου Εγκαινιάζεται η υπόγεια προέκταση (Μοναστηράκι - Ομόνοια) της σιδηροδρομικής γραμμής Πειραιώς-Αθηνών στη μεγάλη αίθουσα του σταθμού Ομονοίας.

3 Σεπτ. Επανεκδίδεται η πολιτική εφημερίδα *Σκριπ* από τον Ευάγγελο Κουσουλάκο. Η έκδοσή της διακόπτεται το 1939.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ	ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
Με τους τελευταίους επισκέπτεται έκθεση ζωγραφικής.	
10 Ιουλ. Από το Μαρίενμπαντ φθάνει στο Βερολίνο, όπου γίνεται ενθουσιωδώς δεκτός από τους παροικούντες εκεί Έλληνες.	
1896 2 Μαρτ. Ο Χαρ. Τρικούπης εγκαθίσταται στις Κάννες στο ξενοδοχείο Gray and Albion.	**1896** 10 Μαρτ. Τελούνται πανελλήνιοι αγώνες στο Παναθηναϊκό Στάδιο για να επιλεγεί η ολυμπιακή ομάδα, που θα αντιπροσωπεύσει την Ελλάδα στους Ολυμπιακούς Αγώνες.
17 Μαρτ. Στην επαναληπτική εκλογή, που γίνεται στην επαρχία Βάλτου, μετά τον θάνατο του βουλευτή Βλάση Βαλτινού, οι φίλοι του Χαρ. Τρικούπη προτείνουν την υποψηφιότητα του παρά την άρνησή του. Εκλέγεται βουλευτής σχεδόν παμψηφεί και μάλιστα χωρίς αντίπαλο.	25 Μαρτ. - 3 Απρ. Την περίοδο αυτή τελούνται οι Α΄ Διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες στην Αθήνα, στο Παναθηναϊκό Στάδιο. Λαμβάνουν μέρος εκτός της Ελλάδας άλλες 9 χώρες: Γερμανία, Ηνωμένες Πολιτείες, Γαλλία, Αγγλία, Ουγγαρία, Δανία, Σουηδία, Ελβετία και Αυστραλία.
22 Μαρτ. Από τα τέλη Φεβρουαρίου φθάνουν ειδήσεις στην Αθήνα ότι ο Χαρ. Τρικούπης ασθενεί σοβαρά. Πάσχει από ποδάγρα, που του προκαλεί επιπλοκές στην καρδιά και στα νεφρά. Στις 22 Μαρτίου, Μεγάλη Παρασκευή, στέλνει τηλεγράφημα στην αδελφή του Σοφία και την καλεί κοντά του.	29 Μαρτ. Ο Σπύρος Λούης θριαμβεύει στον μαραθώνιο δρόμο.
28 Μαρτ. Φθάνει στις Κάννες η αδελφή του Σοφία, συνοδευόμενη από τον εξάδελφό τους Κωνσταντίνο Τρικούπη, αξιωματικό του πυροβολικού.	30 Μαρτ. Η Αθήνα πανηγυρίζει τη νίκη του Σπύρου Λούη στον μαραθώνιο.
30 Μαρτ. Πεθαίνει στις Κάννες στις 6.05΄ μ.μ. σε ηλικία 64 ετών. Στο πλευρό του στις τελευταίες στιγμές του βρίσκονται η αδελφή του, ο εξάδελφός του, ο βαρώνος και η βαρώνη Τράουτεμπεργκ, ο Άγγλος γιατρός του και η νοσοκόμα του.	
31 Μαρτ. Μετά την άρνηση της ελληνικής κυβέρνησης να διαθέσει πολεμικό πλοίο, η σορός του Χαρ. Τρικούπη ταριχευμένη μεταφέρεται με το ατμόπλοιο «Τιτάν» στην Μασσαλία και από εκεί με το γαλλικό πλοίο «Αμερική» στον Πειραιά.	
9 Απρ. Η σορός του Χαρ. Τρικούπη από τον Πειραιά μεταφέρεται με αμαξοστοιχία στην Αθήνα και εκτίθεται σε λαϊκό προσκύνημα στην κατοικία του της οδού Ακαδημίας.	

— Ο πρωθυπουργός Θεόδ. Δηλιγιάννης, οι υπουργοί και ο πρόεδρος της Βουλής Αλέξ. Ζαΐμης μεταβαίνουν στην οικία του Τρικούπη για να εκφράσουν τα συλλυπητήριά τους στην αδελφή του.

11 Απρ. Στο ναό της Ζωοδόχου Πηγής ψάλλεται η νεκρώσιμη ακολουθία, με την παρουσία του Γεωργίου Α΄, του διαδόχου Κωνσταντίνου και των πριγκίπων Γεωργίου και Νικολάου. Με τη συμμετοχή μεγάλου πλήθους κόσμου γίνεται η κηδεία του χωρίς την παρουσία στρατιωτικού αγήματος. Σύμφωνα με την τελευταία επιθυμία του, δεν κατατίθενται στέφανοι και δεν εκφωνούνται επικήδειοι λόγοι. Ενταφιάζεται στον τάφο της οικογένειας Τρικούπη στο Α΄ Νεκροταφείο. Με απόφαση του δημάρχου Αθηναίων αργούν όλα τα σχολεία την ημέρα της κηδείας του.

5 Νοεμ. Αναγγέλλεται επίσημα στην Βουλή ο θάνατος του Χαρ. Τρικούπη (επτάμισι μήνες μετά!) με σύντομη δήλωση του προέδρου της Αλεξάνδρου Θ. Ζαΐμη.

1897 14 Ιαν. Το Δημοτικό Συμβούλιο αποφασίζει η οδός Πινακωτών να μετονομασθεί σε οδό Χαριλάου Τρικούπη.

1899 Μάιος Χορηγείται στην Σοφία Τρικούπη μηνιαία σύνταξη 500 δραχμών.

1912 12 Αυγ. Η Σοφία Τρικούπη με ιδιόγραφη διαθήκη της, η οποία δημοσιεύθηκε στις 29 Ιουλίου 1916 από το Πρωτοδικείο Αθηνών, αφήνει κληρονόμους της τον Κων. Τρικούπη, ξάδελφό της, και τον Κων. Θ. Παπαλουκά, γραμματέα του αδελφού της.

1914 21 Οκτ. Ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος προτείνει να στηθεί στον περίβολο της Βουλής ο ανδριάντας

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ			ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
		του Χαριλάου Τρικούπη, που φιλοτεχνήθηκε από τον γλύπτη Θωμά Θωμόπουλο με δαπάνες του ομογενούς από το Κάιρο Πολυχρόνη Κότσικα. Η Βουλή αποδέχεται την πρόταση.	
1915	Ιούν.	Στην έκθεση των καλλιτεχνών στο Ζάππειο Μέγαρο ο ζωγράφος Παύλος Μαθιόπουλος παρουσιάζει πορτραίτο του Χαρ. Τρικούπη σε παστέλ.	
1916	30 Μαρτ.	Η Βουλή τιμά τη μνήμη του Χαρ. Τρικούπη με τη συμπλήρωση 20 χρόνων από τον θάνατό του.	
1917	20 Μαΐου	Ψάλλεται αγιασμός στον περίβολο της Βουλής και τίθεται θεμέλιος λίθος για την τοποθέτηση του ανδριάντα του Χαρ. Τρικούπη.	
1978	30 Μαρτ.	Στην 82η επέτειο του θανάτου του η Βουλή τιμά τη μνήμη του Χαρ. Τρικούπη σε ειδική συνεδρίαση με ομιλητές τον πρόεδρο της Βουλής Δημ. Παπασπύρου, τον υπουργό Προεδρίας Κων. Στεφανόπουλο, τον βουλευτή της Νέας Δημοκρατίας Κων. Καλλία, τον εκπρόσωπο του ΠΑ.ΣΟ.Κ Ιων. Αλευρά, τον αρχηγό της ΕΔΗΚ Ιων. Ζίγδη, την εκπρόσωπο του ΚΚΕ Μίνα Γιάννου και τον εκπρόσωπο της Εθνικής Παρατάξεως Σπ. Θεοτόκη.	
1996	25 Απρ.	Σε ειδική συνεδρίαση η Βουλή τιμά τη μνήμη του Χαρ. Τρικούπη με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 100 χρόνων από τον θάνατό του. Μετά την εισήγηση του προέδρου της Βουλής Απόστολου Κακλαμάνη, ομιλούν ο πρόεδρος της Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Στεφανόπουλος, ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Σημίτης, ο πρόεδρος της Νέας Δημοκρατίας Μιλτιάδης Έβερτ, ο πρόεδρος της Πολιτικής Άνοιξης	

Αντώνιος Σαμαράς και η γενική γραμματέας του ΚΚΕ Αλέκα Παπαρήγα.

21 Δεκ. Εγκαινιάζεται στην Βουλή, στην Αίθουσα Ελευθερίου Βενιζέλου, η έκθεση «Χαρίλαος Τρικούπης – Εκατό Χρόνια Μνήμης».

Ο ΑΓΩΝΑΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΘΕΣΜΟΥΣ

Ο ΑΓΩΝΑΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΘΕΣΜΟΥΣ

Ο Χαρίλαος Τρικούπης αναγνωρίζεται ως υπέρμαχος του κοινοβουλευτισμού, ως θεμελιωτής των δημοκρατικών θεσμών και ως ο κατεξοχήν εκσυγχρονιστής της λειτουργίας του κράτους. Πέτυχε ο Χαρίλαος Τρικούπης με τους αγώνες και το έργο του:

– *την καθιέρωση της αρχής της δεδηλωμένης, δηλαδή οι κυβερνήσεις να έχουν την εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας της Βουλής και για τον διορισμό τους από τον βασιλιά και για την παραμονή τους στην εξουσία.*
– *τη διασφάλιση διενέργειας ελεύθερων εκλογών.*
– *τον εκδημοκρατισμό του εκλογικού συστήματος με την καθιέρωση της ευρείας αντί της στενής περιφέρειας και τον περιορισμό του αριθμού των βουλευτών από 245 σε 150.*
– *την αναγνώριση του ρόλου των κομμάτων και την αναβάθμισή τους.*
– *την αναδιοργάνωση του κρατικού μηχανισμού με σειρά νόμων, όπως οι νόμοι περί των προσόντων των δημοσίων υπαλλήλων, περί των προσόντων και της μονιμότητας των δικαστών κ.ά.*
– *την ελεύθερη έκφραση γνώμης και τον προσδιορισμό της ευθύνης της εξουσίας.*

Το έργο αυτό διαγράφεται από ιστορικά άρθρα, αγορεύσεις και νομοθετικά κείμενα του Χαρίλαου Τρικούπη.

Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΔΕΔΗΛΩΜΕΝΗΣ

Παρά την καθιέρωση με το Σύνταγμα του 1864 της «δημοκρατικής αρχής», ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ διόριζε και έπαυε τις κυβερνήσεις αγνοώντας τη βούληση της πλειοψηφίας της Βουλής, με αποτέλεσμα να προκαλείται ανωμαλία και έντονη δυσφορία, η οποία κορυφώθηκε μετά το «κλείσιμο» του Κρητικού Ζητήματος με επεμβάσεις του στέμματος, που υποχρέωσε σε παραίτηση την κυβέρνηση Κουμουνδούρου, στην οποία υπουργός των Εξωτερικών ήταν ο Χαρίλαος Τρικούπης.

Στις 29 Ιουνίου 1874 ο Χαρ. Τρικούπης δημοσιεύει στην εφημερίδα *Καιροί* του Πέτρου Κανελλίδη το ανυπόγραφο πολύκροτο άρθρο του «Τίς πταίει;», με το οποίο καταγγέλλονται οι αυθαιρεσίες και οι επεμβάσεις του στέμματος στην πολιτική ζωή του τόπου. Προκαλείται σάλος και ο εκδότης των *Καιρών* Πέτρος Κανελλίδης συλλαμβάνεται και φυλακίζεται. Ο Χαρ. Τρικούπης με επιστολή του προς τον εισαγγελέα δηλώνει ότι αυτός είναι ο συγγραφέας του άρθρου και αναλαμβάνει εξ ολοκλήρου την ευθύνη. Το Υπουργικό Συμβούλιο αποφασίζει τη δίωξη του Τρικούπη, ο οποίος μετά την ανάκριση φυλακίζεται και αφήνεται ελεύθερος ο Κανελλίδης. Μία μέρα πριν από τη σύλληψή του ο Τρικούπης δημοσιεύει και νέο βίαιο άρθρο με τίτλο «Παρελθόν καί ἐνεστώς» (6 Ιουλίου). Τελικά, με βούλευμά του το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών απήλλαξε τον Χαρ. Τρικούπη από κάθε κατηγορία.

Πέτρος Κανελλίδης Ξυλογραφία του Κωνσταντίνου Καρυστινού από το περ. Ημερολόγιον του Κ. Φ. Σκόκου του 1889, *σ. 299. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Τίς πταίει;

Άρθρο του Χαρίλαου Τρικούπη

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Καιροί* στις 29 Ιουνίου 1874.

Ἀφ' ὅτου κατὰ τὸ 1868 ἐγκαθιδρύθη ἡ ἀρχὴ τῶν κυβερνήσεων τῆς μειονοψηφίας, πᾶν νέον βῆμα τῆς ἐξουσίας μαρτυρεῖ περὶ τοῦ σκοποῦ, εἰς ὃν αὕτη ἀποβλέπει· ἀψευδὴς δὲ ἀπόδειξις τοῦ διενεργουμένου σχεδίου καὶ αἱ ἄρτι διεξαχθεῖσαι βουλευτικαὶ ἐκλογαί.

Βιαιότερον καὶ ἀδεξιώτερον μετῆλθον τὰ Ὑπουργεῖα τοῦ κ. Βούλγαρη τὰς κυβερνητικὰς ἐπεμβάσεις, ὑπουλώτερον δὲ καὶ ἐπιτυχέστερον τὰ τοῦ κ. Ζαΐμη καὶ τοῦ κ. Δεληγεώργη· κατ' οὐσίαν, ὅμως, ἐπίσης κακοήθης ὑπῆρξεν ὑφ' ὅλα τὰ ἀπὸ τοῦ 1868 καὶ μέχρι σήμερον ὑπουργεῖα ἡ τῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὰς ἐκλογὰς ἐνέργεια. Ὁ κ. Βούλγαρης, ὁ κ. Ζαΐμης, ὁ κ. Δεληγεώργης ὑπῆρξαν ὄργανα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πολιτικῆς, ἐκτελεσταὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ σχεδίου. Οὐδεὶς αὐτῶν ἐκλήθη εἰς τὴν ἐξουσίαν καθ' ὑπόδειξιν τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ἔθνους, οὐδεὶς αὐτῶν ἐξεπροσώπησεν ἐν τῇ ἀρχῇ τὰς εὐχὰς τοῦ Ἔθνους· καὶ οἱ τρεῖς ὑπῆρξαν Πρόεδροι προσωπικῆς Κυβερνήσεως, τοὐτέστιν ὑπηρέται μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς θελήσεως ἐνεργούσης ὁτὲ μὲν διὰ τούτου, ὁτὲ δὲ δι' ἐκείνου. Οὐδεμίαν ἠθικὴν εὐθύνην φέρει τὸ Ἔθνος ἐπὶ τῇ διαγωγῇ τῶν προσώπων τούτων. Ἂν προήγοντο οἱ εἰρημένοι πολιτευταὶ εἰς τὴν ἐξουσίαν διὰ τῆς ψήφου τῆς Βουλῆς, ἡ παράλυσις τῆς διοικήσεως καὶ ἡ παρ' αὐτῶν, ὡς ἐκλεκτῶν τοῦ Ἔθνους, κατάχρησις τῆς ἐξουσίας κατὰ τὰς ἐκλογὰς πρὸς παραβιασμὸν τῆς συνειδήσεως τῶν ἐκλογέων ἠδύνατο νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἔνδειξις τῆς ἀνικανότητος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πρὸς αὐτοδιοίκησιν· ἀλλ' ἡ διοικητικὴ καχεξία καὶ τὰ κατὰ τὰς ἐκλογὰς ὄργια δὲν εἶναι ἔργον ἐξουσίας ἐκπροσωπούσης τὴν πλειονοψηφίαν τῆς Βουλῆς καὶ ἑπομένως εὐθυνούσης διὰ τῶν πράξεών της τὸ Ἔθνος· εἶναι ἔργον ἀνθρώπων ὀφειλόντων τὴν ὑπουργικὴν αὐτῶν ὕπαρξιν εἰς μόνην τὴν ἀπόλυτον χρῆσιν τῆς ἐν τῷ Συντάγματι ἀναγεγραμμένης ὑπὲρ τοῦ Στέμματος προνομίας τοῦ διορισμοῦ καὶ τῆς παύσεως τῶν ὑπουργῶν. Ὁ κ. Βούλγαρης, ὅτε μετὰ τὴν ἀποσύνθεσιν τῆς ἐν τῇ τελευταίᾳ Βουλῇ συμμαχίας τῶν κομμάτων ἐκλήθη ἐκ νέου εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ ἔλαβε τὴν διάλυσιν τῆς Βουλῆς, μόλις δώδεκα ἠρίθμει φίλους ἐν τῇ Βουλῇ. Ἑπτὰ ἠρίθμει φίλους βουλευτὰς ὁ κ. Δεληγεώργης, ὅτε ἐγένετο Πρωθυπουργὸς κατὰ τὸ 1872 καὶ διέλυσε τὴν τότε Βουλήν· μόλις δὲ εἴκοσι πέντε βουλευτῶν προῖστατο ὁ κ. Ζαΐμης πρὸ τῆς ἐν ἔτει 1869 διαλύσεως τῆς Βουλῆς. Πᾶν ἄλλο, ἄρα, δύνανται νὰ θεωρηθῶσι τὰ παρ' αὐτῶν σχηματισθέντα ὑπουργεῖα ἢ ὡς ἐθνικά, ἡ δὲ διαγωγὴ τοιούτων ὑπουργείων οὐδόλως δικαιολογεῖ μομφὰς κατὰ τοῦ Ἔθνους, προκαλεῖ μόνον σκέψεις περὶ τῆς καταχρήσεως τῆς συνταγματικῆς προνομίας τοῦ διορισμοῦ καὶ τῆς παύσεως τῶν ὑπουργῶν.

Ἡ προνομία αὕτη εἰς οὐδένα ὑπάγεται ἐν τῷ Συντάγματι ρητὸν ὅρον· ὑπόκειται, ὅμως, εἰς τοὺς ἐκ τῶν πραγμάτων περιορισμούς, τοὺς προκύπτοντας ἐκ τῶν ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Συντάγματος καθιερουμένων δικαιωμάτων τῆς Βουλῆς. Πρὸς ἐκμηδένησιν τῶν περιορισμῶν τούτων οὐ μόνον ἐπετράπη, ἀλλὰ καὶ ἀνήχθη εἰς πολιτικὸν δόγμα, ἡ ἐπέμβασις τῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὰς ἐκλογάς. Ἂν ὁ λαὸς

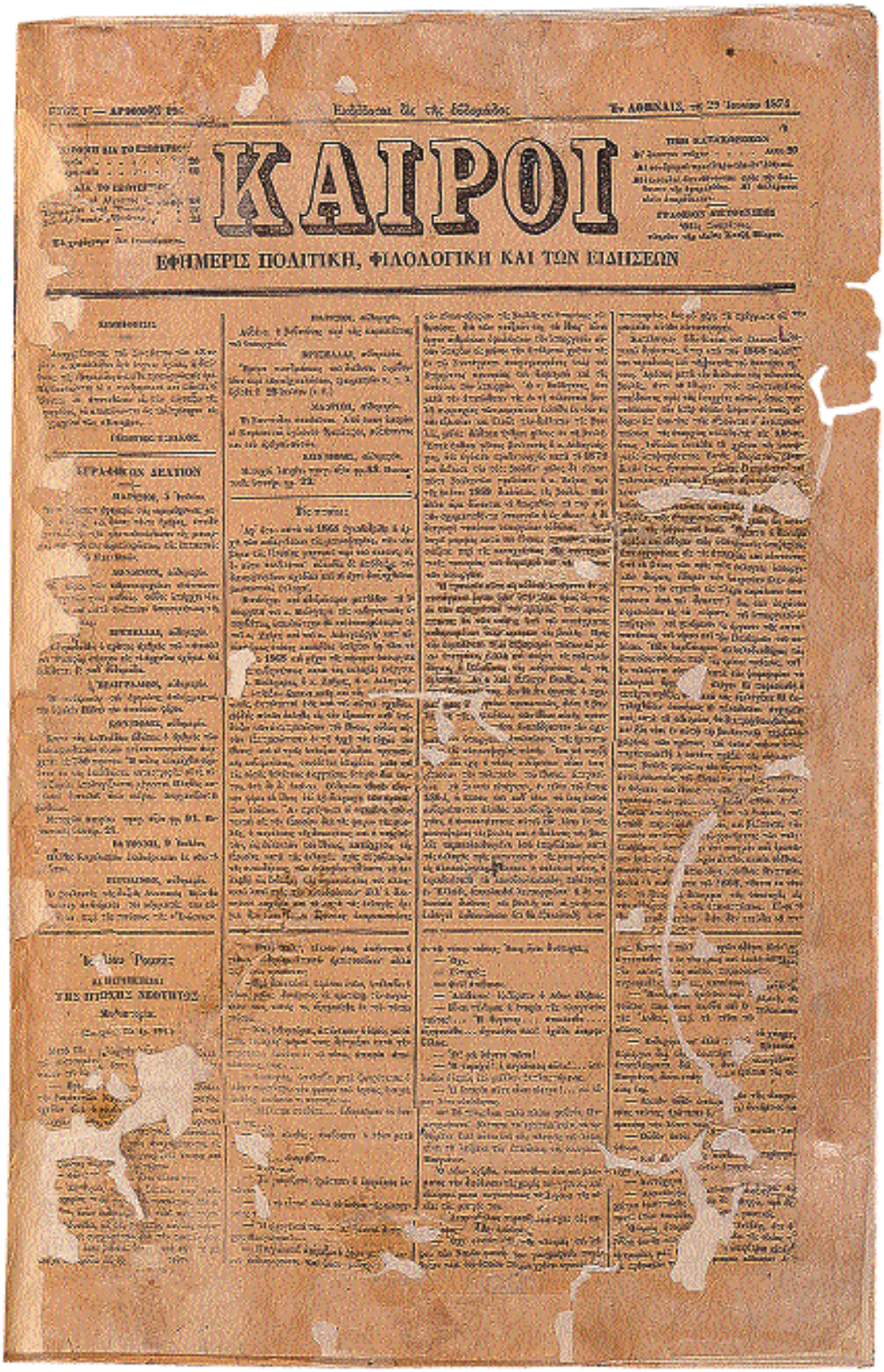

ΚΑΙΡΟΙ

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΙΔΗΣΕΩΝ

«Τίς πταίει;». Το ιστορικό άρθρο του Χαρίλαου Τρικούπη, όπως δημοσιεύθηκε στην εφ. Καιροί *στις 29 Ιουνίου 1874. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Επαμεινώνδας Δεληγεώργης. Ελαιογραφία του Θεόδωρου Δρόσου. Βουλή των Ελλήνων.

ἐξέλεγεν ἐλευθέρως τοὺς ἀντιπροσώπους του, δὲν θὰ ἦτο ἐφικτὸς ὁ σχηματισμὸς ὑπουργείων προσωπικῶν, διότι ἡ Βουλὴ διὰ τῆς ἐνασκήσεως τῶν ἰδίων αὐτῆς προνομίων ἤθελε καταστήσει ἀναπόδραστον τὸν σχηματισμὸν ὑπουργείου ἀπολαύοντος τῆς πλειονοψηφίας αὐτῆς. Ἵνα μὴ συμβῇ τοῦτο καὶ ἔχῃ ὁ τόπος Κυβέρνησιν ἰδίαν ὑπηρετοῦσαν τὴν πολιτικὴν τοῦ Ἔθνους, ἀπεφασίσθη κατὰ ξενικὴν εἰσήγησιν, ἐν τέλει τοῦ ἔτους 1867, ἡ πτῶσις τοῦ καθ' ὅλον τὸ ἔτος ἐκεῖνο κυβερνήσαντος ἀληθῶς κοινοβουλευτικοῦ ὑπουργείου, ἡ ἀντικατάστασις αὐτοῦ δι' ἄλλου ἐκ τῆς μειονοψηφίας τῆς Βουλῆς καὶ ἡ διάλυσις τῆς Βουλῆς παρακολουθουμένη ὑπὸ ἐπεμβάσεων κατὰ ἐκλογὰς πρὸς

μετατροπὴν τῆς μειονοψηφίας εἰς πλειονοψηφίαν. Ἔκτοτε ἡ πολιτικὴ αὕτη, ἡ ἐκμηδενίσασα τὸ κυβερνητικὸν πολίτευμα ἐν Ἑλλάδι, ἐξακολουθεῖ λειτουργοῦσα· ἡ δὲ τελευταία διάλυσις τῆς Βουλῆς καὶ αἱ γενόμεναι ἐκλογαὶ ἐνδεικνύουσιν ὅτι θὰ ἐξακολουθῇ ἀναπτυσσομένη, ἕως οὗ φέρῃ τὰ πράγματα εἰς τὴν μοιραίαν αὐτῶν καταστροφήν.

Διατελοῦμεν ἤδη θεαταὶ τοῦ ἐλεεινοῦ ἐκλογικοῦ δράματος, ὅπερ ἀπὸ τοῦ 1868 παρίσταται περιοδικῶς ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ ἡμετέρου κράτους. Ἀμέσως μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς τελευταίας Βουλῆς, ἀντὶ νὰ ἴδωμεν τοὺς πολιτευομένους σπεύδοντας πρὸς τὰς ἐπαρχίας αὐτῶν, ὅπως προκαλέσωσι τὴν ὑπὲρ αὐτῶν ψῆφον τοῦ λαοῦ, εἴδομεν ἀπ' ἐναντίας τοὺς ἀξιοῦντας νὰ ἀντιπροσωπεύσωσι τὰς ἐπαρχίας σπεύδοντας εἰς Ἀθήνας, ὅπως λάβωσιν ἐνταῦθα τὸ χρῖσμα τῆς ὑπουργικῆς ὑποψηφιότητος. Ἐκτὸς ὀλιγίστων, μοναδικῶν ἴσως ἐξαιρέσεων, πάντες ἐλησμόνησαν καὶ πολιτικὰς σχέσεις καὶ ἀτομικὴν ἀξιοπρέπειαν, ἐκλιπαροῦντες τὴν ἄνωθεν κατὰ τὰς ἐκλογὰς ἀντίληψιν, ἡ δὲ Κυβέρνησις κατήρτιζε, διέλυε, μετερρύθμιζε τοὺς ἐπαρχιακοὺς συνδυασμούς, ὡς κηδεμὼν τῆς ψήφου τοῦ λαοῦ. Ἤρξατο ἡ δευτέρα πρᾶξις καὶ εἴδομεν τοὺς ὑπουργικοὺς ὑποψηφίους ἐπανερχομένους εἰς τὰς ἐπαρχίας καὶ κύπτοντας ὑπὸ τὸ βάρος τῶν πρὸς τοὺς ἐκλογεῖς ὑπουργικῶν δώρων, εἴδομεν τὴν ὑπηρεσίαν ὅλην ἀνάστατον, τὸν στρατὸν εἰς πλήρη παράλυσιν ὑπακούοντα ἀπὸ τοῦ διοικητοῦ ἕως τοῦ ἐσχάτου στρατιώτου εἰς τὰ νεύματα τοῦ ὑπουργικοῦ ὑποψηφίου καὶ γενόμενον ὄργανον τῆς καταπατήσεως τοῦ νόμου καὶ τῶν ἐλευθεριῶν τοῦ πολίτου. Ἤδη λαμβάνομεν ἀλληλοδιαδόχως τὰς ἀκουσίας εἰδήσεις περὶ τῆς τρίτης πράξεως, καθ' ἣν τελοῦνται αὐτούσια κατὰ τὴν ψηφοφορίαν τὰ ἐκλογικὰ ὄργια. Μετ' ὀλίγον θὰ παρασταθῇ ἡ τετάρτη πρᾶξις, ὅτε κατὰ τὰς ἐξελέγξεις θὰ ἐκτυλιχθῶσιν ἐπισήμως αἱ τελεσθεῖσαι ἀσχημίαι καί, κατὰ τὰ εἰθισμένα, θὰ διαπραχθῶσι βεβαίως καὶ ἤδη νέαι ἐν αὐτῷ τῷ βουλευτικῷ περιβόλῳ χείρονες τῶν πρώτων, καὶ ταῦτα πάντα ὅπως παρασκευασθῇ ἡ ὑστάτη πρᾶξις τῆς συγκροτήσεως Βουλῆς φερούσης τὸν ἐξωτερικὸν τύπον τῆς ἀντιπροσωπείας τοῦ Ἔθνους καὶ ἀναδεχομένης, ἐν ὀνόματι τοῦ Ἔθνους, τὴν εὐθύνην τῶν ἀνοσιουργημάτων τῶν προσωπικῶν κυβερνήσεων. Ἀηδιάζοντες καὶ ἀγανακτοῦντες ἐπὶ τῷ θεάματι, τοῦ ὁποίου μάρτυρες παριστάμεθα, καὶ βλέποντες τὴν γενικὴν κατάπτωσιν τοῦ φρονήματος τῶν πολιτευομένων, ἐρωτῶμεν ἡμᾶς αὐτούς, μὴ τυχὸν ἀληθῶς πταίει τὸ Ἔθνος; Θαρροῦντες, ὅμως, ἀπαντῶμεν, τὸ Ἔθνος δὲν πταίει. Μετὰ τὰ παθήματα τοῦ 1862, τίθεται ἐκ νέου εἰς τὸ Ἔθνος τὸ δίλημμα τῆς ὑποταγῆς εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν ἢ τῆς ἐπαναστάσεως. Εἶναι τὸ Ἔθνος καταδικαστέον, διότι δὲν σπεύδει νὰ παραδεχθῇ καὶ τὸ δεύτερον;

Καλοῦνται εἰς τὴν ἐξουσίαν κυβερνήσεις ἀποκρουόμεναι παρὰ τῆς πλειονοψηφίας τοῦ Ἔθνους, χορηγεῖται εἰς αὐτὰς ἡ διάλυσις τῆς Βουλῆς καὶ συνάμα πᾶν μέσον ἐπηρεασμοῦ τῶν συνειδήσεων τοῦ λαοῦ καὶ νοθεύσεως τῶν ἐκλογῶν, καὶ λέγομεν ὕστερον ὅτι πταίει ὁ λαὸς διὰ τὴν τοιαύτην κατάστασιν! Τί δύναται ὁ λαὸς κατ' αὐτῆς; Οὐδὲν ἄλλο ἢ νὰ ἐπαναστατήσῃ· ἀλλὰ τίς ὁ δυνάμενος νὰ κατακρίνῃ εὐλόγως τὸν λαόν, διότι τὴν ἐπανάστασιν θεωρεῖ ὡς ἔσχατον καταφύγιον, καὶ πρὶν ἢ προέλθῃ εἰς αὐτὴν ζητεῖ νὰ ἴδῃ ἐξαντλούμενα ὅλα τὰ προληπτικὰ μέσα; Ἂν δὲν πταίει ὁ λαός, πταίουσιν οἱ πολιτευόμενοι, λέγουσιν ἄλλοι, καὶ ἡ ἐξαχρείωσις αὐτῶν εὐθύνει τὸ Ἔθνος, ἀφοῦ οὗτοι εἰς τὸ Ἔθνος ἀνήκουσιν. Ἀπαντῶμεν ὅτι ἡ διαγωγὴ τῶν πολιτευομένων θὰ ἠὔθυνε τὸ Ἔθνος, ἂν ἡ Ἑλλὰς αὐτοδιοικεῖτο, ἀλλ' ἀφοῦ διὰ τῆς διαστροφῆς τοῦ Συντάγματος καὶ τῆς εἰκονικότητος τῆς Βουλῆς κυβερνᾶται πράγματι ἡ Ἑλλὰς ὡς μοναρχία ἀπόλυτος, ἐπόμενον ἦτο νὰ καταστῶσι καὶ οἱ πολιτευόμενοι, ὁποίους διαπλάττει αὐτοὺς τὸ νόθον καθεστώς· ὅστις τῶν πολιτευομένων δὲν ἀσπάζεται τὰ γενόμενα, οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ πράξῃ ἢ νὰ παύσῃ πολιτευόμενος, ἀφοῦ κατὰ τὸ παρ' ἡμῖν καθεστὼς οὐδὲν ὑφίσταται δι' αὐτὸν στάδιον ἐννόμου καὶ ἐντίμου ἐνεργείας. Οἱ πολιτευόμενοι εἶναι πλάσματα τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐν τῇ Πολιτείᾳ στοιχείου, τὸ δὲ Ἔθνος οὐ μόνον δὲν εἶναι τὸ ἐπικρατοῦν στοιχεῖον ἐν τῇ πολιτικῇ, ἀλλ' εἰκονικὴν μόνον ἔχει μετοχὴν εἰς αὐτήν.

Ἡ εὐθύνη, ἄρα, ἐπὶ τοῖς συντελουμένοις ἀνήκει ἅπασα εἰς τὸ στοιχεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον διὰ τῆς διαστροφῆς τῶν συνταγματικῶν ἡμῶν θεσμῶν συνεκεντρώθη ὁλόκληρος ἡ ἐξουσία.

Ἀλλ' ἐκτὸς τῆς ἐπαναστάσεως, τὴν ὁποίαν ἅπαντες ἀποτροπιαζόμεθα, δὲν ὑπάρχει ἆρα μέσον θεραπείας; Παρ' ἄλλαις συνταγματικαῖς ἐπικρατείαις καταστέλλονται καὶ προλαμβάνονται αἱ καταχρήσεις τῆς ἐξουσίας διὰ δυνάμεως ἀνωτέρας καὶ αὐτῆς τῆς ἐπαναστάσεως, διὰ τῆς ἠθικῆς ἐκδηλώσεως τῆς κοινῆς γνώμης. Ὑπάρχει καὶ παρ' ἡμῖν κοινὴ γνώμη, ὡς πολλάκις ἀπεδείχθη, καὶ ὁσάκις ἐκτάκτως ἐξεδηλώθη, ἐπέφερεν ἀσφαλῶς τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς. Ἀλλ' ἡ κανονικὴ ἐκδήλωσις τῆς κοινῆς γνώμης προϋποθέτει χρόνον τινὰ κοινοβουλευτικοῦ βίου, ἡ δὲ Ἑλλὰς ἀπὸ τοῦ 1844, ὅτε τὸ πρῶτον ἐσυνταγματίσθη καὶ ἕως τῆς σήμερον, μόνον ἐπὶ ἓν ἔτος, ἤτοι κατὰ τὸ 1867, ἐβίωσε κοινοβουλευτικῶς. Εἶναι, ἄρα, ἡ κοινὴ γνώμη ἀδιοργάνωτος καὶ ἐλλείπει ἀφ' ἡμῶν ὁ σπουδαιότατος οὗτος φραγμὸς τῶν καταχρήσεων καὶ προνομιῶν. Παρήγορον τὸ φαινόμενον μαρτυροῦν τῆς κοινῆς γνώμης τὴν ἀνάπτυξιν παρ' ἡμῖν παρουσιάζει ἡ ἐκλογὴ τῆς πρωτευούσης. Ὁ λυσσώδης πόλεμος ὃν ἐκήρυξαν κατὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ κ. Φιλήμονος Αὐλὴ καὶ Ὑπουργεῖον διετράνωσαν ἀληθῆ ἔννοι-

αν τῆς ὑποψηφιότητος αὐτῶν. Ὁ κ. Φιλήμων ἐξέθηκε κάλπην ἐν ἰδίῳ ὀνόματι, ἀλλ' ὡς ἀντιπρόσωπος ἰδέας ἀπέσχεν ἀπὸ πάσης συστηματικῆς ἐνεργείας κατὰ τὴν ἐκλογήν. Οἱ θιασῶται τῆς ἰδέας, ἣν ἐκπροσωπεῖ ἡ κάλπη τοῦ κ. Φιλήμονος, ἔπραξαν ὑπὲρ αὐτοῦ ὅσα οἱ ἄλλοι ὑποψήφιοι ἁπανταχοῦ τοῦ Κράτους ἀνεξαιρέτως εἶναι ἠναγκασμένοι νὰ πράττωσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν. Ὁποία δὲ ἡ ἰδέα; Ὁ κ. Φιλήμων διὰ τοῦ *Αἰῶνος* ὑπερεμάχησεν ἐκθύμως ὑπὲρ πολλῶν ἐθνικῶν ζητημάτων. Κατήγγειλε τὰς καταχρήσεις τῶν προνομιῶν τοῦ Στέμματος, τὰς προσωπικὰς Κυβερνήσεις, τὰς ἀδικαιολογήτους διαλύσεις τῶν Βουλῶν, τὰς ἐπεμβάσεις τῶν διαφόρων ὑπουργείων κατὰ τὰς ἐκλογάς, τὴν μεγάλην λαυριωτικὴν φενάκην, τὴν ἀπολήξασαν εἰς τὴν διὰ τῆς κυβείας λήστευσιν τοῦ λαοῦ, τὴν ἐλευθερίαν τοῦ βουλευτικοῦ βήματος προσβληθεῖσαν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ κ. Λομβάρδου, τήν ἐθνικὴν ἀξιοπρέπειαν πάσχουσαν ἐκ τῆς παρεισαγωγῆς εἰς τὴν Αὐλὴν προσώπων δυνάμει διορισμοῦ ξένου Ἡγεμόνος. Πάντα ταῦτα συντελοῦσιν εἰς καταρτισμὸν τῆς ἰδέας, ἣν ἐκπροσωπεῖ ἡ κάλπη τοῦ κ. Φιλήμονος καὶ τῆς ὁποίας ἡ ἀληθὴς καὶ ὑψηλὴ ἔννοια οὐδένα λανθάνει. Ἡ ἰδέα αὕτη, μανιωδῶς πολεμηθεῖσα παρὰ τῆς ἐξουσίας ἤρατο νίκην ἐπιφανῆ. Χαίρομεν διὰ τὸν κ. Φιλήμονα, εἰς ὃν ἀνοίγεται στάδιον ἀντάξιον τῆς ἱκανότητός του, χαίρομεν διὰ τὸ βῆμα τῆς Βουλῆς, ἀφ' οὗ θέλει ἠχήσει φωνὴ φιλελευθέρα καὶ τολμῶσα νὰ λέγῃ ὅλην τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἰδίως ἀγαλλόμεθα, διότι ἡ νίκη τοῦ κ. Τιμ. Φιλήμονος εἶναι ἆθλον εἰρηνικὸν τῆς κοινῆς γνώμης, καὶ ὡς ἐλπίζομεν σπουδαία ἀπαρχὴ γενικωτέρας αὐτῆς ἐκδηλώσεως. Οἱ δοῦλοι λαοὶ κυμαίνονται μεταξὺ ἀνοχῆς τῆς αὐθαιρεσίας καὶ συνωμοσίας. Ἴδιον τῶν ἐλευθέρων λαῶν εἶναι δι' εἰρηνικῶν μέσων νὰ ἐπιβάλλωσιν εἰς τοὺς ἄρχοντας τὸν πρὸς αὐτοὺς σεβασμόν. Εἰρηνικωτέρα, νομιμωτέρα, ἀλλὰ καὶ τρανωτέρα ἐκδήλωσις τῆς γενομένης διὰ τῆς ψήφου τοῦ λαοῦ τῆς πρωτευούσης ὑπὲρ τοῦ κ. Φιλήμονος δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ. Θὰ νοηθῇ, ἆρα, ἡ σημασία αὐτῆς; Τὸ εὐχόμεθα, ἀλλὰ δὲν τὸ ἐλπίζομεν. Ποῦ δυνάμεθα νὰ στηρίξωμεν τοιαύτην ἐλπίδα; Ὁσάκις παρέστησαν δυσχέρειαι καὶ ἐγένοντο ὑποχωρήσεις, αὗται δέν ἦσαν σπουδαῖαι, ἀλλ' ἀπέβλεπον μόνον εἰς τὸν ἐξαγορασμὸν τῶν καιρῶν καὶ εἰς τὴν ἐπίρριψιν τῆς εὐθύνης εἰς ἄλλους. Τοιαῦται ὑποχωρήσεις βλάπτουσι καὶ τὸν δίδοντα καὶ τοὺς λαμβάνοντας. Οὐδεὶς ἀπατᾶται περὶ τῆς ἐννοίας αὐτῶν καὶ ἡ ἀληθὴς ἠθικὴ εὐθύνη μένει ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Ἔθνους, ὅπου ἀνήκει· τοῦτο προσεπιμαρτυρεῖ ἡ ἐκλογὴ τοῦ κ. Φιλήμονος.

Ἵνα ἐπέλθῃ θεραπεία, πρέπει νὰ γίνῃ εἰλικρινῶς ἀποδεκτὴ ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς κοινοβουλευτικῆς κυβερνήσεως, ὅτι τὰ ὑπουργεῖα λαμβάνονται ἐκ τῆς πλειονοψηφίας τῆς Βουλῆς. Τὰ ὄργανα τῆς νῦν καὶ τῶν πρώην προσωπικῶν κυβερνήσεων, αἱ ἐφημερίδες τῶν κ.κ. Βούλγαρη, Ζαΐμη καὶ Δεληγεώργη, ἀνακινήσασαι ἐσχάτως τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐκθύμως ὑπερεμάχησαν ὑπὲρ τοῦ δικαιώματος τοῦ Στέμματος νὰ καλῇ εἰς τὰ πράγματα τὴν μειονοψηφίαν τῆς Βουλῆς. Ὅτι τοῦτο δὲν ἀντίκειται εἰς τὸ γράμμα τοῦ Συντάγματος οὐδεὶς ἀντιλέγει, ἐπίσης ἀδύνατον νὰ ἀρνηθῇ τις ὅτι προσκρούει εἰς τὴν ὅλην οἰκονομίαν τοῦ Συντάγματος καὶ ὅτι καθιστᾶ ἀδύνατον τὴν λειτουργίαν τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος. Θεμέλιον τοῦ πολιτεύματος τούτου εἶναι ἡ ὕπαρξις δύο κομμάτων ἐν τῇ Βουλῇ, τοῦτο δὲ ἀναγνωρίζουσι καὶ αὐτοὶ οἱ θιασῶται τῆς προσωπικῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ τὸ ἀναγνωρίζουσι μόνον διὰ νὰ ὀνειδίσωσι τὴν Βουλὴν ἐπὶ τῷ καταμερισμῷ αὐτῆς εἰς πολλὰ κόμματα. Πόθεν, ὅμως, ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν κομμάτων; Οὐχὶ ἄλλοθεν εἰμὴ ἐκ τῆς προσκλήσεως εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν μειονοψηφιῶν. Ποῖον κόμμα ἀποφασίζει νὰ συγχωνευθῇ μετ' ἄλλων πρὸς καταρτισμὸν πλειονοψηφίας, ὅταν ἀποτέλεσμα τῆς θυσίας του ταύτης εἶναι ὁ ἀποκλεισμός του ἀπὸ τῆς ἐξουσίας, ἐνῷ μένον ἐν μειοψηφίᾳ ἔχει τὴν ἐλπίδα νὰ κληθῇ εἰς τὴν Ἀρχήν, νὰ λάβῃ τὴν διάλυσιν τῆς Βουλῆς καὶ νὰ διευθύνῃ κατὰ τὸ δοκοῦν τὰς ἐκλογάς; Ἐνόσῳ ἡ Βασιλεία προσφέρει τὴν ἐξουσίαν, τὴν διάλυσιν καὶ τὰς ἐπεμβάσεις, ὡς βραβεῖον εἰς τὰς ἐν τῇ Βουλῇ μειονοψηφίας, θὰ πολλαπλασιάζωνται ἐπ' ἄπειρον οἱ μνηστῆρες τῆς Ἀρχῆς, ὅταν, ὅμως, ἀποφασίσῃ εἰλικρινῶς νὰ δηλώσῃ ὅτι μόνον τὴν πλειονοψηφίαν καλεῖ εἰς τὴν ἐξουσίαν, οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι καὶ ἐν Ἑλλάδι, ὅπως καὶ ἀλλαχοῦ, δὲν θὰ μείνῃ ἐπὶ πολὺ ἔκθετον τὸ ἐπίζηλον τοῦτο γέρας, ἀλλὰ θὰ συνεννοηθῶσιν αἱ μειονοψηφίαι περὶ τῶν ἐπιβαλλομένων εἰς ἑκάστην ὑποχωρήσεων, ὅπως συγχωνευθῶσιν εἰς πλειονοψηφίαν. Δὲν πταίει, ἆρα, τὸ πολίτευμα, δὲν πταίουσιν οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Ἔθνους, δὲν πταίει τὸ Ἔθνος, ἂν ἡ Βουλὴ εἶναι κατατετμημένη εἰς πολλὰ κόμματα καὶ δὲν ἔχει ἑτοίμην πλειονοψηφίαν, ὅταν ζητηθῇ. Ἂς ἀφεθῇ νὰ λειτουργήσῃ τὸ πολίτευμα ἐν τῇ βεβαιότητι ὅτι ἐκ τῆς πλειονοψηφίας τῆς Βουλῆς μορφώνεται ἡ Κυβέρνησις, καὶ ταχέως θὰ ἴδωμεν τὴν Βουλὴν συντασσομένην εἰς δύο κόμματα. Οὐδὲν τῶν θεμελιωδῶν ζητημάτων, ἅτινα ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ διαιροῦσι τοὺς πολιτευομένους εἰς πολλὰ κόμματα, ἔχομεν ἐν Ἑλλάδι. Τὰ πολλὰ κόμματα παρ' ἡμῖν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς προσκλήσεως τῶν μειονοψηφιῶν εἰς τὴν ἐξουσίαν· ἡ εὐθύνη, ἆρα, πᾶσα τῆς καταστάσεως ταύτης ἀνήκει εἰς τοὺς παραβιάζοντας τὴν κοινοβουλευτικὴν ἀρχὴν τοῦ σχηματισμοῦ τῶν κυβερνήσεων ἐκ τῆς πλειονοψηφίας τῆς Βουλῆς.

Ἀθυμοῦντες ἐπὶ τῇ καταστάσει εἰς ἣν περιῆλθον τὰ τῆς Πολιτείας καὶ ἅτινα ζωηρότερον αἰσθανόμεθα ἤδη ὑπὸ τὰς ἐντυπώσεις τῶν ἐπιτελουμένων, τῇ εἰσηγήσει τῆς Κυβερνήσεως καὶ παρὰ τῶν ὀργάνων

Δημήτριος Βούλγαρης. Ελαιογραφία του Σπυρ. Προσαλέντη. Εθνικό και Ιστορικό Μουσείο.

αὐτῆς ἐκλογικῶν ὀργίων, ἠθελήσαμεν νὰ ἐξετάσωμεν μήπως ἡμεῖς πταίωμεν, ὅπως ἐν ἡμῖν ἀναζητήσωμεν τὴν θεραπείαν. Ἀλλ' ἡ εἰλικρινὴς μελέτη τοῦ θέματος μᾶς ἤγαγεν εἰς τὸ ἀλάνθαστον συμπέρασμα ὅτι δὲν πταίει τὸ Ἔθνος. Ἀλλοῦ ἔγκειται τὸ κακὸν καὶ ἐκεῖ πρέπει νὰ ζητηθῇ ἡ θεραπεία.

Παρελθὸν καὶ ἐνεστώς

Ἄρθρο του Χαρίλαου Τρικούπη

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Καιροί* στις 6 Ιουνίου 1874.

Ἡ παραγνώρισις τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος παρὰ τῆς ἐκπτώτου δυναστείας ἔφερε τὸ Ἔθνος εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1862.

Αἱ σπάνιαι ἰδιωτικαὶ ἀρεταὶ τοῦ βασιλέως Ὄθωνος δὲν ἴσχυσαν ἵν' ἀποτρέψωσι τὴν καταιγίδα τὴν ὁποίαν προεκάλει ἡ συστηματικὴ παρ' αὐτοῦ καταδολίευσις τῶν δικαίων τοῦ Ἔθνους.

Δὲν εἶχε μόνον ἰδιωτικὰς ἀρετὰς ὁ βασιλεὺς Ὄθων. Γεννηθεὶς βασιλόπαις καὶ ἡγεμονικῆς τυχὼν ἀνατροφῆς, εἶχε πλήρη τὴν συναίσθησιν, ὅτι ὁ θρόνος, ἐφ' οὗ ἐκάθητο, ἱδρύθη οὐχὶ χάριν αὐτοῦ, ἀλλὰ χάριν τοῦ Ἔθνους, καὶ ὅτι αἱ προνομίαι τοῦ Στέμματος εἶχον μόνον λόγον ὑπάρξεως τὴν δι' αὐτῶν ἐπιτέλεσιν τῶν εἰς τὸ Στέμμα ἐπιβαλλομένων καθηκόντων. Πλὴν ὀλίγων ὡρῶν ἀναπαύσεως, ὁλόκληρον τὴν ἡμέραν κατεγίνετο εἰς τὴν διεκπεραίωσιν τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας καὶ εἰς τὴν μελέτην τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων μὴ περιοριζόμενος εἰς τὸ ἐνεστώς, ἀλλ' ἀνατρέχων εἰς τὰς ἱστορικὰς τοῦ παρελθόντος πηγάς. Οὐδεὶς κάλλιον αὐτοῦ κατεῖχε τὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, οὐδεὶς πλειότερον ἐπεδείκνυε σεβασμὸν εἰς πᾶσαν δόξαν τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος καὶ εἰς τὰς παραδόσεις καὶ τοὺς πόθους τοῦ ἑλληνισμοῦ. Συνεταύτιζεν ἑαυτὸν μετὰ τοῦ θρόνου του, καὶ ἀπέναντι Ἑλλήνων ἢ ξένων ᾐσθάνετο ἑαυτὸν Ἕλληνα, θεωρῶν πᾶσαν πρὸς τὴν Ἑλλάδα ὀλιγωρίαν ὡς προσωπικὴν πρὸς αὐτὸν προσβολήν. Οὐδέποτε ἐδικαιολόγει ἑαυτόν, ἢ τὴν κυβέρνησίν του, ἐπιρρίπτων τὰ σφάλματα εἰς τὸν τόπον, ἀφοῦ ἐν τῇ συνειδήσει του ὁ τόπος καὶ αὐτὸς ἦσαν ἀδιαχώριστα. Οὐδέποτε ἀνήγγειλε τελευταίας δοκιμὰς ἐπ' ἄπειρον ἐπαναλαμβανομένας, οὐδὲ διελογίσθη, πολλῷ δὴ μᾶλλον δὲν ἠπείλησε κενὰς ἀπειλάς, νὰ καταλίπῃ τὸν θρόνον του, διότι δὲν ἐθεώρει αὐτὸν ὡς προστυχὸν κτῆμα διὰ συμβολαίου ἀποκτώμενον καὶ αὐτοβούλως ἐπιστρεφόμενον, ἀλλ' ἐξετίμα τὴν βασιλείαν ὡς ἀποστολὴν ἐπιβεβλημένην καὶ τὴν ὁποίαν δὲν ἦτο αὐτὸς κύριος νὰ παραιτήσῃ. Ἐπὶ τοσοῦτον συνήνου τὰ συμφέροντα τοῦ θρόνου καὶ τοῦ Ἔθνους, ὥστε ἀπέκρουσε τὴν ἐξόγκωσιν τῆς ἀνακτομισθίας ἀποδίδων εἰς τὸ Δημόσιον Ταμεῖον, ἐν ὥραις ἀνάγκης μέρος αὐτῆς, διότι δι' αὐτὸν τὸ Δημόσιον Ταμεῖον δὲν ἦτο ξένη περιουσία, ἐξ ἧς νὰ ζητῇ ν' ἁρπάσῃ ὡς πλείονα ἐφευρίσκων προφάσεις, ἀλλὰ πλοῦτος τοῦ θρόνου, καθ' ὃ πλοῦτος τοῦ Ἔθνους. Προκειμένης τῆς ναυπηγήσεως θαλαμηγοῦ, ρητὴν ἔδιδεν ἐντολὴν κατ' οὐδὲν οἱ θάλαμοι νὰ παραβλάψωσι τὴν πολεμικὴν ἀξίαν τοῦ πλοίου, διότι τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ ἄνεσιν ὡς οὐδὲν ἐλογίζετο ἀπέναντι τοῦ δημοσίου συμφέροντος. Ζηλότυπος εἰς ἄκρον τῆς ἀξιοπρεπείας του, οὔτε εἰς ξένους ἡγεμόνας ἐπέτρεπε νὰ παρεμβαίνωσιν εἰς τὰς τῆς Αὐλῆς του, οὔτε εἰς εὐνοουμένους νὰ παρίστανται ὡς ἐπίτροποι καὶ διαχειρισταὶ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας· ἠσμένιζε δὲ νὰ κοσμῇ τὴν Αὐλήν του διὰ τῶν ἐνδόξων ὀνομάτων τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος καὶ νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τὸ προσωπικὸν αὐτῆς βίον σεμνοπρεπῆ καὶ ἀποχὴν ἀπὸ κερδοσκοπικῶν ἐπιχειρήσεων ἀσυμβιβάστων πρὸς τὸ ἀξίωμα αὐτῶν. Διορίζων δὲ τοὺς ὑπουργούς, δὲν ἐφρόνει ὅτι ἠδύνατο δι' αὐτῶν νὰ ἐνεργῇ πᾶσαν παρανομίαν ὑπ' εὐθύνην ἄλλων. Ἐννόει ὅτι μόνον τῆς νομικῆς εὐθύνης ἀπήλλαττεν αὐτὸν τὸ Σύνταγμα, ἀλλ' ὅτι ἀκεραία διετέλει παρ' αὐτῷ ἡ ἠθικὴ εὐθύνη ἐπὶ ταῖς πράξεσιν, αἵτινες ἐξ αὐτοῦ ἐπήγαζον. Ὅθεν ἠσχολεῖτο εἰς τὰ τῆς διοικήσεως τοῦ Κράτους πλειότερον ἢ εἰς τὰ τοῦ ἰδίου οἴκου καὶ ὡς ἐκ τῆς πολλῆς αὐτοῦ πείρας ἦτο ὁδηγὸς καὶ ἐλεγκτὴς τῶν ὑπουργῶν.

Τὰς ἀρετάς, ὅμως, ταύτας κατέστρεφεν ἄρδην ἡ πρὸς τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα δυσμένειά του καὶ ἡ πεποίθησίς του ὅτι ἡ ἐκμηδένισις τοῦ Συντάγματος ἦτο καὶ δικαίωμά του καὶ καθῆκόν του. Πιστεύων εἰς τὸ θεῖον δίκαιον τῶν ἡγεμόνων, οὔτε τὰς ἐκ τῆς ἐκλογῆς του, κατὰ τὸ 1832, οὔτε τὰς ἐκ τῆς συνομολογήσεως τοῦ Συντάγματος, κατὰ τὸ 1844, ὑποχρεώσεις του συνῃσθάνετο. Τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα ἡγεμόνων καὶ λαῶν ἐθεώρει ἄνωθεν διαγεγραμμένα, πᾶσαν δὲ μεταρρύθμισιν αὐτῶν ἐκ θεσμῶν ἀνθρωπίνων ὡς παράβασιν θείου νόμου, εἰς ἣν ἠδύνατο νὰ ὑποχωρήσῃ ἐξ ἀνάγκης, ἀλλὰ μόνον πρὸς καιρὸν καὶ πρὸς οἰκονομίαν τῶν περιστάσεων, ἐπιφυλαττόμενος νὰ δράττηται τῶν εὐκαιριῶν, ἵνα ἐπαναφέρῃ τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις εἰς τὴν φυσικὴν αὐτῶν κατὰ τὸ θεῖον δίκαιον κατάστασιν. Τοιαῦται αἱ πεποιθήσεις, αἵτινες ὑπῆρξαν ἀφετηρία μεγίστων δεινῶν τοῦ Ἔθνους. Τὴν εὐθύνην τῶν ἐπαναστάσεων φέρουσιν οὐχὶ οἱ ἐκτελοῦντες, ἀλλ' οἱ καθιστῶντες αὐτὰς ἀναποδράστους. Τὴν εὐθύνην, ἄρα, σύμπασαν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1862 φέρει ἡ ἀνένδοτος ἐπὶ 18 ἔτη τοῦ βασιλέως Ὄθωνος ἐπιμονὴ εἰς παραβιασμὸν τῶν κοινοβουλευτικῶν τοῦ Ἔθνους θεσμῶν. Ἀλλ' ὑπόλογος ἐνώπιον τῆς ἱστορίας εἶναι ὁ ἡγεμὼν οὗτος καὶ δι' ἕτερον βαρύτερον ἐκείνου κακόν. Τὰς ἐκ τῶν ἐπαναστάσεων ζημίας ἀναπληροῖ ὁ χρόνος, ἀλλ' ἡ φθορὰ τῶν ἠθῶν ἀνατρέπει ἐκ βάθρων τὰς κοινωνίας· οὐδὲν δὲ ὀλεθριώτερον εἰς τὰ ἤθη τοῦ λαοῦ τοῦ παρὰ τῶν κυβερνώντων παρεχομένου εἰς αὐτὸν παραδείγματος τῆς τῶν νόμων περιφρονήσεως. Ὅταν λαὸς ὁλόκληρος βλέπῃ ἡγεμόνα λογιζόμε-

νον ἐνάρετον ν' ἀθετῇ συστηματικῶς τὸν πάνδημον ὅρκον του, νὰ λογίζηται ὡς ἱερὸν καθῆκον τὴν καταδολίευσιν τοῦ θεμελιώδους νόμου, νὰ ἐπιτρέπῃ κατὰ τὰς ἐκλογὰς τὰς ἐσχάτας κακοηθείας πρὸς σφετερισμὸν ὑπὲρ τῆς βασιλείας τῆς ψήφου, ἣν ὁ νόμος ἐνεπιστεύθη εἰς τὴν ἐλευθέραν συνείδησιν τοῦ πολίτου, ποῖα ἔσονται ὡς πρὸς αὐτὸν τὰ ἀποτελέσματα τοιούτου παραδείγματος; Ὁ ἀπὸ τοῦ 1844 καὶ ἕως τοῦ 1862 βίος τῆς Ἑλλάδος ἀπαντᾷ εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἐγκολάπτων εἰς τὴν ἔκπτωτον δυναστείαν τὸ ἀνεξίτηλον στίγμα τῆς διαφθορᾶς τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ ἀγαθὴ διοίκησις, ἥτις ἀπὸ τοῦ 1856 ἰδίως ἤρξατο ἐπικρατοῦσα, ὁ παραδειγματικὸς ἰδιωτικὸς βίος τῆς Αὐλῆς, ἡ πρὸς τὸ Ἔθνος ἀφοσίωσις τῶν ἡγεμόνων δὲν ὑπῆρξαν ἱκανὰ ἵν' ἀντισηκώσωσι τὴν ὀλεθρίαν ἐπίδρασιν τῆς ἄνωθεν διδασκομένης εἰς τὸν λαὸν πολιτικῆς κακοηθείας. Ὑποσκάπτων ὁ βασιλεὺς Ὄθων τὰ θεμέλια τοῦ Συντάγματος, τοῦτο μὲν δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνατρέψῃ, διότι στηρίζεται εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἐξενεύρισε τὴν πολιτείαν καὶ ὤρυξε βόθρον, εἰς ὃν ἐνέπεσεν ὁ θρόνος του ἐπὶ τῷ κλονισμῷ τῆς Ὀκτωβριανῆς Ἐπαναστάσεως.

Ἀντικατέστησε τότε τὴν ἐλέῳ Θεοῦ δυναστείαν τοῦ βασιλέως Ὄθωνος ἡ τοῦ βασιλέως ἡμῶν Γεωργίου, ἐκ τοῦ Συντάγματος ἀρυομένου τὸν τίτλον αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης ἀναγνωρισθέντος οὐχὶ ὡς «Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος» ἀλλ' ὡς «Συνταγματικοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων».

Μετὰ δεκαετῆ βίον ὑπὸ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864, ἂς παραβάλωμεν τὴν νῦν κατάστασιν πρὸς τὴν ὑπὸ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1844, περιορίζοντες τὰς σκέψεις ἡμῶν εἰς τὰς ὑπευθύνους κυβερνήσεις.

Λυπηρά, ἀλλὰ πανθομολόγητος ἀλήθεια, ὅτι κατὰ τὴν δεκαετίαν ταύτην ἐκαρκινοβατήσαμεν. Ἡ δημοσία ἠθική, ἥτις εἶναι τὸ θεμέλιον πάσης πολιτείας, δεινότερα ἢ ἐν τῷ παρελθόντι ὑπέστη καὶ ὑφίσταται τραύματα. Τὸν δὲ χρὸν τῆς ἀνομίας καὶ τῆς κακοηθείας σύρει ἐμμανῶς ἡ ὑπεύθυνος κυβέρνησις.

Ὁποίαν εἰκόνα κυβερνήσεως συνταγματικῆς παριστᾶ ἡ ἀφελὴς ἐπιστολὴ τοῦ βουλευτοῦ κ. Δ. Ράλλη περὶ τῶν ἐν τῷ δήμῳ Κρωπίας κατὰ τὰς τελευταίας ἐκλογὰς συμβάντων; Καλπονόθευσις τελουμένη τῶν θυρῶν κεκλεισμένων ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς στρατιωτικῆς ἀρχῆς καὶ προτάσεις πρὸς ὑποψήφιον περὶ καλύψεως τοῦ ἐγκλήματος καὶ περὶ περαιτέρω καλπονοθεύσεως γενόμεναι παρὰ τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς διοικητικῆς ἀρχῆς· ταῦτα δὲ πάντα ἐν χωρίῳ κατὰ τὰ πρόθυρα τῆς πρωτευούσης. Ἐν ἑτέρῳ δήμῳ, τῷ τῶν Ἀχαρνῶν, ἀνήκοντι ἐπίσης εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς πρωτευούσης, ἔχομεν ἐπίσημον πρωτόκολλον τῆς διαλογῆς βεβαιοῦν, ὅτι ὁ ἄβαξ ρίπτεται χαμαὶ ὑπὸ παρανόμου χειρός, καθ' ἣν ὥραν ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς διοικητικῆς ἀρχῆς καταμετρεῖ τὰ λευκὰ σφαιρίδια τοῦ αὐτοῦ ἀντιπολιτευομένου ὑποψηφίου, καθ' οὗ καὶ ἡ ἐν Κρωπίᾳ καλπονόθευσις· κεῖται δὲ τὸ χωρίον, ἐν ᾧ διαπράττεται τὸ ἔγκλημα, ἐν τῇ ἀμέσῳ γειτονίᾳ τῆς βασιλικῆς ἐπαύλεως. Ἐν αὐτῇ τῇ πρωτευούσῃ τοῦ Βασιλείου ἀναβάλλεται παρὰ τὸν νόμον ἡ συγκάλεσις τῆς ἐπὶ τῆς ἀνακηρύξεως ἐπιτροπῆς, ὅπως ἐξευρεθῇ μέσον πρὸς ἀποκλεισμὸν τοῦ παρὰ κυβερνήσεως καὶ Αὐλῆς ἀπηνῶς καταδιωκομένου, παρὰ τοῦ λαοῦ δὲ ἐνθουσιωδῶς ὑποστηριζομένου ὑποψηφίου· ἀφοῦ δὲ ἡ πλειονοψηφία τῆς ἐπιτροπῆς, μειονοψηφούντων μόνον τῶν ἐν αὐτῇ δημοσίων ὑπαλλήλων, ἀνακηρύττει τοῦτον βουλευτήν, ἀρνεῖται ὁ νομάρχης νὰ ἐκτελέσῃ τὸ ἐπιτακτικῶς παρὰ τοῦ νόμου ἐπιβαλλόμενον αὐτῷ καθῆκον τῆς ἐκδόσεως πρὸς αὐτὸν εἰδοποιητηρίου, ἀνακηρύττει δὲ ἄλλον. Ἐν Ζακύνθῳ ἀποκλείονται διὰ τῆς λόγχης ἀπὸ τῆς ψηφοφορίας οἱ πλεῖστοι τῶν ἐκλογέων τῆς νήσου, ὅπως δυνηθῇ ὁ νομάρχης νὰ τηλεγραφήσῃ κωμικῶς πρὸς τοὺς προϊσταμένους του, ὅτι ὁ λαὸς Ζακύνθου ἀποδοκιμάζει τὰς φιλελευθέρας ἰδέας τοῦ κ. Λομβάρδου, τὸν ὁποῖον ἕως χθὲς ἐλάτρευε. Ταὐτοχρόνως δέ, λαμβάνομεν ἐκ Κερκύρας τὴν ἀλγεινὴν εἴδησιν τῶν ὀλεθρίων ἀποτελεσμάτων τῆς παραλύσεως τοῦ στρατοῦ, ἥτις εἶναι συνέπεια τῆς εἰς τοιαύτας ἐκθέσμους ἐνεργείας χρήσεως αὐτοῦ.

Ἐφ' ὅσον δὲ τὸ κακὸν περιωρίζετο εἰς τὰς παλαιὰς τοῦ Κράτους ἐπαρχίας, ἐπέτεινεν ἁπλῶς καχεξίαν προϋπάρχουσαν· ἀλλ' ἡ ἐπέκτασις αὐτοῦ εἰς τὰς ἐπαρχίας τῶν Ἰονίων Νήσων ἔχει ἐθνικὴν σημασίαν ἀνυπολόγιστον καὶ τὴν ὁποίαν δυστυχῶς αἱ κυβερνήσεις ἡμῶν, εἰς μόνην τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σχεδίου αὐτῶν καταγινόμεναι, οὐδόλως συναισθάνονται. Αἱ νῆσοι ἐκεῖναι βαρέως φέρουσιν τὴν προσβολήν, ὅτι παρεδόθησαν τιμάριον εἰς εὐνοούμενον, τὸν ὁποῖον ἡ ἐπὶ τῆς προστασίας διαγωγὴ αὐτοῦ εἶχε καταστήσει ἀντικείμενον περιφρονήσεως τοῦ τε λαοῦ τῆς Ἑπτανήσου καὶ τῆς προστάτιδος δυνάμεως· ἤδη δὲ ἐξεγείρονται βλέπουσαι τὰς στοιχειώδεις αὐτῶν ἐλευθερίας, ἃς ἐσέβοντο καὶ προήσπιζον ὁ στρατὸς καὶ ἡ Κυβέρνησις τῆς προστασίας, ποδοπατουμένας ὑπὸ στρατοῦ καὶ κυβερνήσεων ἐθνικῶν. Ἀπέναντι τῶν ἰδιοτελῶν αὐτῶν συμφερόντων καὶ τῆς πολιτικῆς, ἣν ὑπηρετοῦσι συστηματικῶς, αἱ προσωπικαὶ κυβερνήσεις δὲν λαμβάνουσιν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ εὐημερία τῶν Ἰονίων Νήσων μετὰ τὴν ἕνωσιν δὲν εἶναι ζήτημα ἐσωτερικῆς μόνον διοικήσεως, ἀλλὰ σχετίζεται πρὸς τὸ μέλλον τοῦ ἑλληνισμοῦ, διότι εἰς τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἑνώσεως ἀποβλέπουσι καὶ φίλοι καὶ ἐχθροί, ὅπως ἐπιδείξωσιν αὐτὰ ἐπ' ὠφελείᾳ ἢ βλάβῃ ἡμῶν. Ἀντὶ φιλοστόργου πρὸς τοὺς νέους συμπολίτας συμπεριφορᾶς, ἠκούσαμεν ἀνευλαβεῖς θεωρίας περὶ προσωπικῆς δῆθεν προσαρτήσεως τῶν Ἰονίων Νήσων εἰς τὸ Στέμμα, ὡσανεὶ δὲν ἦτο ἱστορικῶς βεβαιωμένον ὅτι ἡ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος παραίτησις τῆς προστασίας ἦτο ἀποφασισμένη καὶ εἶχε δοθῇ περὶ τούτου

ἐπίσημος ὑπόσχεσις πρὸς τὴν Ἑλλάδα, πρὶν ἢ λόγος κἂν γένῃ ἢ σκέψις περὶ τοῦ Στέμματος, ὡς κατόπιν διετέθησαν τὰ κατ' αὐτό, καὶ ὡσανεὶ δὲν ἦτο τίτλος τῆς ἑνώσεως ἡ περὶ αὐτῆς ψῆφος τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ἰονίου λαοῦ. Παρὰ τῶν κυβερνήσεων τῆς Ἑλλάδος ζητεῖ λόγον διὰ τὴν πρὸς τὰς Ἰονίους Νήσους πολιτείαν των ὁλόκληρος ὁ ἑλληνισμός, ἡ δὲ χάριν εὐνοουμένων καταπίεσις τοῦ λαοῦ αὐτῶν, ἡ περιφρόνησίς του παρὰ στρατοῦ παραλελυμένου καὶ ἡ βιαία στέρησίς του ἀπὸ μετοχῆς εἰς τὸ Συμβούλιον τοῦ Ἔθνους διὰ τῶν νομίμων ἀντιπροσώπων του, εἶναι καίρια τραύματα κατὰ τῶν δικαίων καὶ τῶν πόθων τοῦ Γένους.

Ἀλλεπάλληλα γεγονότα ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὁ νόμος, ἀντὶ νὰ ἐκτιμᾶται παρὰ τῶν προσωπικῶν κυβερνήσεων ὡς ἐγγύησις τῆς τάξεως, θεωρεῖται ὡς αὐθάδης περιορισμὸς τῆς ἐλευθέρας ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας καὶ ἀθετεῖται διὰ τοῦτο καὶ μόνον ὅτι εἶναι νόμος.

Τὸ Σύνταγμα ἀπαγορεύει εἰς τὴν Κυβέρνησιν νὰ εἰσπράττῃ φόρους καὶ νὰ δαπανᾷ τὰ δημόσια ἄνευ νόμου, διὰ τῆς διατάξεως δὲ ταύτης ἐν τοῖς κοινοβουλευτικῶς πολιτευομένοις ἔθνεσιν ἐπιβάλλεται εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἡ θέλησις τῆς πλειοψηφίας τῆς Βουλῆς. Ὅθεν, δὲν συγκαλεῖται ἡ Βουλὴ ἐγκαίρως, ὅπως ψηφίσῃ προϋπολογισμὸν καί φορολογικοὺς νόμους, δαπανᾷ καὶ εἰσπράττει ἡ Κυβέρνησις αὐθαιρέτως καὶ διδάσκεται ὁ λαὸς νὰ σέβηται τοὺς νόμους μόνον ἐφ' ὅσον συμφέρει.

Ἐντέλλεται ὁ νόμος τόν καταρτισμὸν φάλαγγος τῶν φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, ἀλλὰ σπεῖραι κυβερνητικῶν ὁπλοφόρων ἐπιτίθενται ἐξ ἐνέδρας κατὰ τῶν φοιτητῶν ζητούντων εἰρηνικῶς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ δικαιώματος αὐτῶν. Ἐγγυᾶται τὸ Σύνταγμα τὸ ἀπαραβίαστον τοῦ ἀπορρήτου τῶν ἐπιστολῶν, ἀλλὰ τεμάχιον ἰδιαιτέρας ἐπιστολῆς ἀξιωματικοῦ δι' ἐγκλήματος ἀποκτηθὲν χρησιμεύει ὡς πρόφασις ὅπως ἀφαιρεθῇ ὁ ἀξιωματικὸς τὸν βαθμόν του. Καταργοῦνται παρὰ τῆς Βουλῆς, τῇ εἰσηγήσει τῆς κυβερνήσεως, αἱ διὰ τὰς πρεσβείας πιστώσεις, καὶ ἄνευ ἀδείας τῆς Βουλῆς, διορίζονται ἐκ νέου πρέσβεις καί μισθοδοτοῦνται ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου. Τὰ τῆς βασιλικῆς χορηγίας κανονίζονται ὑπὸ τοῦ Συντάγματος καὶ παρὰ τὰς διατάξεις τοῦ Συντάγματος περιλαμβάνει ὁ προϋπολογισμὸς προσαυξήσεις αὐτῆς.

Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἡ τῶν νόμων ὀλιγωρία εἰσήχθη εἰς τὰ ἤθη τοῦ τόπου παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, ὥστε σπάνιοι οἱ ἀνθιστάμενοι εἰς τὰς παρανόμους αὐτῆς προτάσεις ἢ ἐκδηλοῦντες τὴν ἀποδοκιμασίαν ἢ ἀπορίαν ἐπὶ τοῖς γινομένοις. Οἱ βουλευταὶ ψηφίζουσιν ἄνευ ἀντιρρήσεως τὰς ἀντισυνταγματικὰς πιστώσεις περὶ ἀνακτορικῶν δαπανῶν, οὐδεμία δὲ ἀκούεται ἀπὸ τοῦ βήματος φωνὴ κατὰ τῆς παρουσίας ἐν τῇ Ἑλληνικῇ αὐλῇ προσώπου διορισθέντος εἰς αὐτὴν παρὰ ξένου ἡγεμόνος. Ἀξιωματικοὶ διακεκριμένην κατέχοντες ἐν τῷ στρατῷ θέσιν ὑπηρετοῦσι τὰς αὐθαιρέτους ὀρέξεις τοῦ ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν ὑπουργοῦ· μόνη δὲ ἡ πολιτικὴ δικαιοσύνη σώζει, ἐφ' ὅσον αὐτῇ ἀνήκει, ἀπὸ τῶν ὀνύχων αὐτοῦ τὸν κ. Τ. Πλέσσαν καὶ τὸν κ. Θ. Κολοκοτρώνην. Οὐδεὶς τῶν εἰς οὓς προσεφέρθησαν θέσεις πρέσβεων ἐδίστασε νὰ ἐξυπηρετήσῃ αὐτοπροσώπως τὸν παραβιασμὸν τοῦ νόμου δεχόμενος θέσιν καὶ λαμβάνων μισθὸν παρὰ τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς Βουλῆς. Βεβαίως δὲν ἀγνοεῖ ὁ κ. Βαλαωρίτης, ὅτι λῃστεύει τὸ δημόσιον ταμεῖον λαμβάνων ἐξ αὐτοῦ, ὡς πρέσβυς, τετρακισχιλίας δραχμὰς κατὰ μῆνα εἰς τὸ πεῖσμα τοῦ Ἔθνους καὶ τοῦ νόμου· ἀλλὰ θὰ γελάσῃ ἂν τῷ ἀποτείνῃ τις τοιαύτην παρατήρησιν. Διὰ τί ἄλλο ὑπάρχει ὁ λαὸς ἢ ὅπως παρέχῃ εἰς τοὺς εὐνοουμένους χρήματα καὶ τιμάς. Καὶ ἀληθῶς, οὐ μόνον χρήματα, ἀλλὰ καὶ τιμὰς ὑπέκλεψεν ὁ κ. Βαλαωρίτης, ἐφ' ὅσον δύναται νὰ θεωρηθῇ τιμὴ τὸ παράσημον τοῦ Σωτῆρος. Ἡ «Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως» νεκρικὴν ἐτήρησε σιγὴν περὶ τῶν ἀπονεμηθέντων ἐσχάτως παρασήμων πρὸς αὐτὸν πρὸς τὸν ἀδελφόν του καὶ τῇ συστάσει αὐτοῦ πρὸς ἄλλους λυπηρὰς ἀφήσαντας ἀναμνήσεις ἐν ταῖς Ἰονίοις Νήσοις, ἐν οἷς καὶ πρὸς τὸν οὐχὶ ἐπίζηλον κατέχοντα σελίδα ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῶν Στῆβενς. Ἡ παρανομία τῆς μὴ δημοσιεύσεως μαρτυρεῖ τοὐλάχιστον ὅτι δὲν ἐξέλιπεν ἔτι ἀπὸ τῶν κυβερνώντων πᾶσα αἰδώς.

Ἀξιοδάκρυτον φαινόμενον· ὁ νόμος μὴ εὑρίσκων πλέον ἀντιλήπτορας κατὰ τῆς ἀσεβείας τῆς κυβερνήσεως ἐν τῷ τόπῳ, τυγχάνει ἠθικῆς ἀρωγῆς παρὰ ξένης κυβερνήσεως. Βεβαιοῦται, ὅτι ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις, ἐπὶ τῷ διορισμῷ τοῦ κ. Βαλαωρίτου ὡς πρέσβεως, ἐξέφρασεν ἀπορίαν διὰ τὴν ἐκλογὴν προσώπου, ὅπερ πρὸ ἐτῶν μετέβη εἰς Λονδῖνον ὅπως βολιδοσκοπήσῃ τὴν Βρεττανικὴν κυβέρνησιν περὶ πραξικοπήματος κατὰ τοῦ Συντάγματος· ἀπεκρούσθη δὲ παρὰ τοῦ τότε ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ λόρδου Κλαρενδῶνος δηλώσαντος, ὅτι τὴν βασιλείαν ἐν Ἑλλάδι ἀνεγνώρισεν ἡ Ἀγγλία ὡς συνταγματικὴν καὶ ὅτι μόνον ἐφ' ὅσον ἦτο συνταγματικὴ ἴσχυον τὰ περὶ αὐτῆς μεταξὺ τῶν Δυνάμεων συντεθειμένα. Ἀλλὰ περὶ τούτων ἴσως πραγματευθῶμεν ἐκτενέστερον προσεχῶς, σχετίζοντες αὐτὰ καὶ πρὸς τὰς ψιθυριζομένας ἀπειλὰς περὶ τελευταίων δοκιμῶν.

Ἐπανερχόμενοι δὲ εἰς τὰ ἐσωτερικά, βλέπομεν τὴν διοίκησιν ἐπὶ τοσοῦτον παραλύσασαν, ὥστε μηδεμίαν σχεδὸν νὰ ἐκπληροῖ τῶν ἐν εὐνομουμέναις πολιτείαις ἀποστολῶν αὐτῆς, ἐκδηλοῦσαν δὲ τὴν ὕπαρξιν αὐτῆς ἰδίως ὁσάκις πρόκειται νὰ ἐξυπηρετηθῶσιν αἱ προσωπικαὶ ὀρέξεις τῶν κυβερνώντων καὶ νὰ παραβιασθῇ ὁ νόμος.

Ἐν τῷ στρατῷ, ἡ χαλάρωσις τῆς πειθαρχίας ἔφθασεν καὶ εἰς τὰ ἔσχατα αὐτοῦ στρώματα. Ἐν τῇ ἐπαναστάσει τῆς 3ης Σεπτεμβρίου εἶχον τὴν πρωτοβουλίαν οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματικοί, διατηροῦντες ἔτι ἀκεραίαν τὴν πρὸς αὐτοὺς πειθαρχίαν τῶν ὑποδεεστέρων. Κατὰ τὴν ὀκτωβριανὴν μεταπολίτευσιν

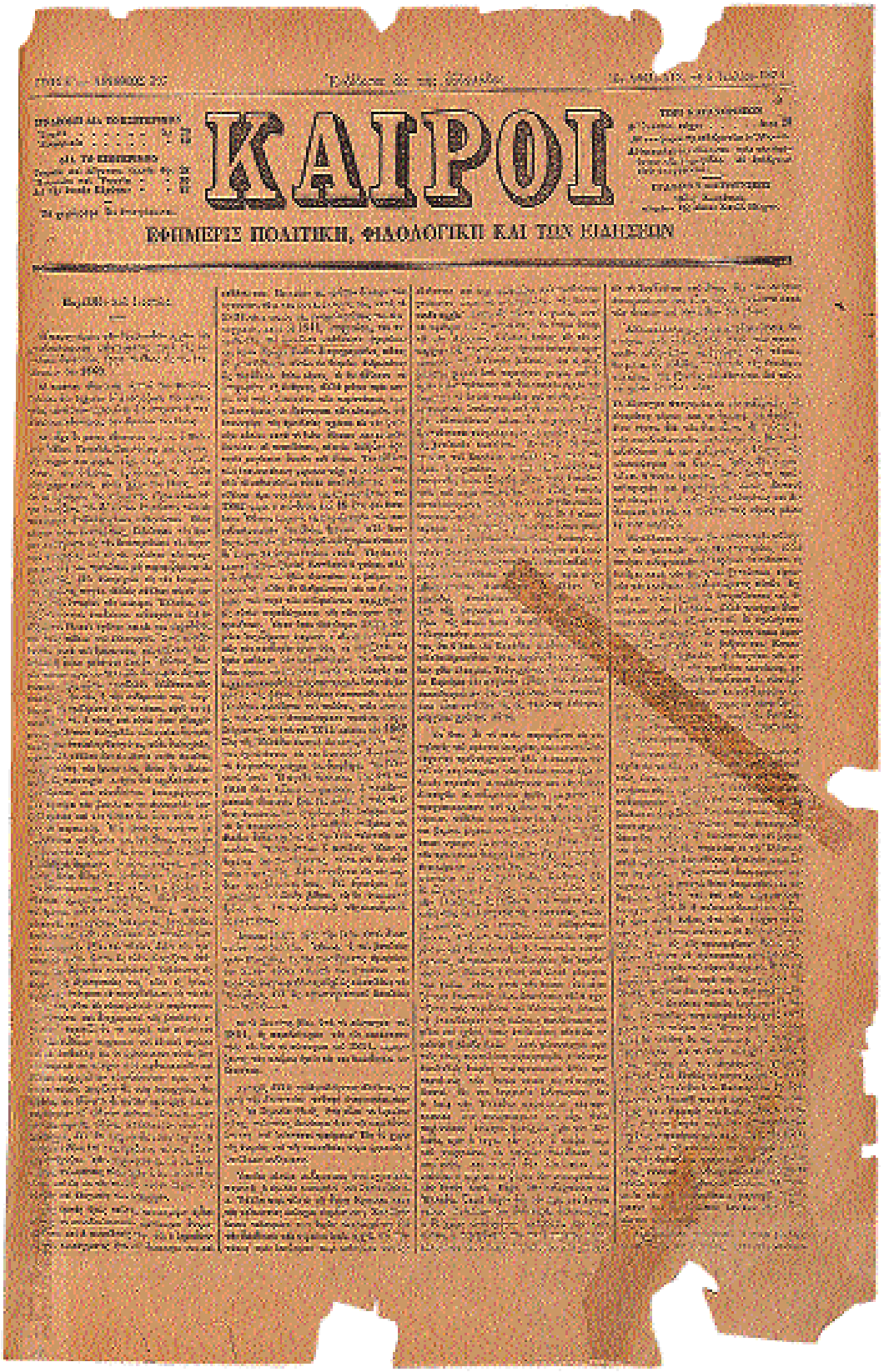

ΚΑΙΡΟΙ

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΙΡΩΝ

«Παρελθὸν καὶ ἐνεστώς». Το δεύτερο άρθρο του Χαρίλαου Τρικούπη, όπως δημοσιεύθηκε στην εφ. Καιροί *στις 6 Ιουλίου 1874. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

ἐπρωταγωνίσθησαν οἱ κατώτεροι ἀξιωματικοὶ καὶ οἱ ὑπαξιωματικοὶ συνωμόσαντες κατὰ τῶν ἀνωτέρων των. Ἤδη δέ, ὡς μαρτυροῦσι καὶ τὰ ἐν Κερκύρᾳ, κίνδυνος ὑπάρχει μὴ ἴδωμεν μετὰ τῶν ὑπαξιωματικῶν καὶ τοὺς στρατιώτας πρωτοστατοῦντας, ἀφοῦ ὑπαξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται ἔρχονται εἰς ἀμέσους σχέσεις μετὰ τῆς Κυβερνήσεως καλούσης αὐτοὺς προσωπικῶς εἰς καταπίεσιν τῶν ἐκλογέων καὶ παραβιασμὸν τοῦ νόμου κατὰ τὰς ἐκλογάς.

Ὡσεὶ δὲν ἤρκουν ταῦτα, εἰσήγαγον αἱ προσωπικαὶ κυβερνήσεις εἰς τὸν τόπον τὴν τέως ἄγνωστον παρ' ἡμῖν κυβείαν. Εἰθισμένος δὲ ὁ λαὸς νὰ ζητῇ τὸ κέρδος ἐν τῇ ἐργασίᾳ, ἐσώζετο ἐν μέρει διὰ ταύτης ἀπὸ τῆς δηλητηριώδους ἐπιδράσεως τῆς πολιτικῆς τῶν προσωπικῶν κυβερνήσεων, διότι ἄριστον ὄργανον ἠθικοποιήσεως εἶναι ἡ ἔντιμος ἐργασία. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοῦτο ἡ προσωπικὴ κυβέρνησις, διώκουσα τὰ ἴδια τέλη, ἀπεπειράθη νὰ μεταβάλῃ τὰ ἤθη τοῦ λαοῦ, διδάσκουσα αὐτὸν νὰ ἐπιζητῇ τὴν ἀκαριαίαν ἀπόκτησιν πλούτου ἐν τῷ χρηματιστηρίῳ. Βιομήχανοι καὶ χειρώνακτες κατέλιπον τὰ ἔργα των ἐπόμενοι εἰς τὰς προκλήσεις τῶν κυβερνήσεων καὶ ἀμιλλώμενοι πρὸς πρόσωπα, ἅτινα, καίτοι ὑψηλὴν κατέχουσι θέσιν ἐν τῇ Πολιτείᾳ καὶ ἐν τῇ Αὐλῇ, δέχονται μετοχὰς κατὰ χάριν παραχωρουμένας ἐπὶ τῇ ἱδρύσει τῶν ἑταιριῶν, διημερεύουσιν ἐν τῷ χρηματιστηρίῳ καὶ χρῶνται τῇ ἐπιροῇ αὐτῶν εἰς παραχώρησιν μεταλλείων καὶ εἰς ὑπογραφὴν συμβάσεων ὑπὲρ φίλων καὶ συνεταίρων. Συμβάσεις ὑπογράφονται παρὰ τῆς Κυβερνήσεως οὐχὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἐν αὐταῖς, ἀλλ' ὅπως διὰ τῆς ἐναλλὰξ αὐξήσεως καὶ μειώσεως τῆς ἀξίας τῶν μετοχῶν κερδίσωσιν οἱ εἰδότες παρὰ τῶν μή εἰδότων. Πρὸς κύρωσιν δὲ τῆς λαυριωτικῆς συμβάσεως, εἰσάγεται παρ' ἡμῖν, ἐπινευούσης τῆς Κυβερνήσεως, ἡ ἐσχάτη ἐξαχρείωσις τῆς ἀγορᾶς βουλευτικῶν ψήφων διὰ μετοχῶν. Τὸ δὲ πνεῦμα τοῦ συνεταιρισμοῦ, ἀπὸ τοῦ ὁποίου προσδοκᾷ ἡ Ἑλλὰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας της, καταπνίγεται ἐν αὐτῇ τῇ γενέσει του ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς χρηματιστικῆς κερδοσκοπίας ἐπὶ τοῦ κεφαλαίου, ἀντικαταστήσαντος τὴν ἐπιδίωξιν ὠφελείας ἐκ τῆς διὰ τοῦ συνεταιρισμοῦ λυσιτελεστέρας παραγωγῆς.

Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ν' ἀπαριθμήσωμεν μίαν ἑκάστην τῶν βαθμίδων, τὰς ὁποίας κατήλθομεν ἀπὸ δεκαετίας ἐπὶ τῆς κλίμακος τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς, ἀλλ' ὁμολογοῦμεν πικρὰν ἀλήθειαν, ἣν οὐδεὶς ἀπαθῶς σκεπτόμενος θέλει ἀρνηθῇ, λέγοντες ὅτι τὸ ἑλληνικὸν κράτος ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῶν προσωπικῶν κυβερνήσεων, ἀποκρουουσῶν πᾶσαν ὑψηλὴν ἐθνικὴν ἰδέαν, ἀποπτυουσῶν τὸν χαλινὸν τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν νόμων καὶ ἐπιζητουσῶν ἐν τῇ πολιτικῇ προσωπικὰ καὶ εὐτελῆ συμφέροντα, τοσοῦτον κατέπεσε καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ συνειδήσει καὶ τῇ συνειδήσει τοῦ ὅλου ἑλληνισμοῦ, ὥστε ἐγγὺς πλέον εἶναι ἡ ὥρα, καθ' ἣν ἡ θεραπεία θὰ προέλθῃ ἐκ τῆς ὑπερβολῆς τοῦ κακοῦ.

Ἡ ὑπεροχὴ τοῦ παρελθόντος πρὸς τὰ ἐνεστῶτα εἶναι ὀφθαλμοφανής. Καθ' ὃ στηριζόμενον τὸ παρελθὸν ἐπὶ τῆς δολιεύσεως τοῦ θεμελιώδους νόμου, φέρει τὴν βαρεῖαν εὐθύνην τῆς διὰ τοῦ παραδείγματος διαφθορᾶς τοῦ Ἔθνους· ἀλλὰ τοὐλάχιστον ἐλειτούργει τότε ἡ κυβερνητικὴ μηχανὴ καὶ συνεκρατεῖτο τὸ πολιτικὸν οἰκοδόμημα, ἄνευ διηνεκοῦς συνταράξεως τοῦ Κράτους διὰ συνεχῶν διαλύσεων τῆς Βουλῆς καὶ βουλευτικῶν ἐκλογῶν· ἡ δὲ διοίκησις διετέλει ἐν προόδῳ. Ἤδη, ὅμως, εἰμεθα σχεδὸν ἀκυβέρνητοι καὶ ἀδιοίκητοι, ἐν τοῖς σπαραγμοῖς τοῦ ἀγῶνος οὐτιδανῆς ἐξουσίας πρὸς καταστολὴν τῶν ἐλευθεριῶν τοῦ Ἔθνους. Εἰς τὴν κληροδοτηθεῖσαν δ' ἡμῖν ὑπὸ τοῦ παρελθόντος πολιτικὴν διαφθορὰν εἰς ἄκρον ἐπιταθεῖσαν, ἐπιπροσετέθη ἡ ἄμεσος ἐνέργεια τῆς Κυβερνήσεως πρὸς κοινωνικὴν ἐξαχρείωσιν.

Ἀλλ' ὑπερτερεῖ τοῦ παρελθόντος τὸ ἐνεστὼς ἐκ τῶν διδαγμάτων, ἅπερ μᾶς κατέλιπεν ἐκεῖνο. Εὐχόμεθα δὲ τὰ διδάγματα ταῦτα νὰ χρησιμεύσωσι, πρὶν παρέλθῃ ἡ ὥρα, καὶ ν' ἀποσοβήσωσι τὴν ἐπικειμένην κρίσιν.

Η επιστολή προς τον εισαγγελέα

Όπως δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Εθνικόν Πνεύμα* στις 5 Ιουλίου 1874.

Ἐν Ἀθήναις, τὴν 4 Ἰουλίου 1874

Κύριε Εἰσαγγελεῦ,

Καὶ ἄλλοθεν ἤκουσα καὶ παρὰ τοῦ διανομέως τῆς ἐφημερίδος οἱ *«Καιροὶ»* ἐπληροφορήθην ὅτι ὁ κ. Κανελλίδης συνελήφθη κατηγορούμενος ὡς ὑπεύθυνος συντάκτης τοῦ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Τίς πταίει;» ἄρθρου τοῦ τελευταίου φύλλου τῆς ἐφημερίδος.

Ἐπειδὴ συντάκτης τοῦ ἄρθρου εἶμαι ἐγώ, κατεχωρίσθη δ' αὐτὸ ἐν τοῖς *«Καιροῖς»*, ἀπόντος τοῦ κ. Κανελλίδου καὶ ἑπομένως ἀγνοοῦντος τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, σπεύδω ν' ἀναγγείλω τοῦτο πρὸς ὑμᾶς, ἵν' ἀποδοθῇ ἡ εὐθύνη ὅπου ἀνήκει.

Δέξασθε, κύριε Εἰσαγγελεῦ, τὴν βεβαίωσιν τῆς ἐξαιρέτου μου ὑπολήψεως.

Χαρ. Τρικούπης

«Ἐξαίρονται ἐν τῷ ἄρθρῳ ἡ ἰσχὺς καὶ αἱ ἀρεταὶ τῆς κοινῆς γνώμης»

Η κατάθεση του Χαρ. Τρικούπη στον ανακριτή στις 6 Ιουλίου 1874, όπως δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Καιροί* στις 7 Ιουλίου 1874.

Μετά τινας ἐρωτήσεις, ἂν ἀνεγνώριζεν ὁ κ. Τρικούπης ὡς ἰδίαν τὴν προσαχθεῖσαν ἐπιστολὴν αὐτοῦ πρὸς τὸν Εἰσαγγελέα τῶν Ἐφετῶν, δι' ἧς ἀνελάμβανε τὴν εὐθύνην τοῦ ἐν τοῖς *«Καιροῖς»* ἄρθρου, ὡς συγγραφεὺς αὐτοῦ, καὶ περὶ τῶν προηγουμένων αὐτοῦ σχέσεων μετὰ τῆς ἐφημερίδος ἐκείνης, προέβη ἡ ἀνάκρισις, τοὐτέστιν οἱ παρ' Ἐφέταις καὶ παρὰ Πλημμελειοδίκαις Εἰσαγγελεῖς, διότι ὁ ἀνακριτὴς σιωπηρῶς μόνον μετεῖχε τῶν λεγομένων, εἰς τὰ τῆς οὐσίας καὶ ἀπηύθυνον ἐρώτησιν ἐπὶ τῆς ἐν τῷ ἄρθρῳ φράσεως «Τὸ Ἔθνος δὲν πταίει». Παρετήρησεν ἐπὶ τούτοις ὁ κ. Τρικούπης, ὅτι τὸ ἄρθρον ἔχει ἑνότητα καὶ ἑπομένως ἡ ἔννοια αὐτοῦ προκύπτει ἐκ τοῦ συνόλου· ὅθεν, λογικώτερον ἦτο νὰ ἐγίνετο ἡ ἐξέτασις πρῶτον ἐπὶ τῶν ἐν γένει καὶ κατόπιν ἐπὶ τῶν καθ' ἕκαστον, ἤτοι ἐπὶ τῶν φράσεων καὶ τῶν λέξεων· θὰ ᾠκονομεῖτο δὲ οὕτω καὶ ὁ χρόνος, διότι δὲν θὰ ἐπανήρχοντο ἐπὶ τὰ αὐτά· ἀλλ' ἡ ἀνάκρισις ἦτο, φαίνεται, ἐκ τῶν προτέρων ἐγγράφως διατετυπωμένη, δι' ὃ παρετήρησεν ὁ ἐρωτήσας ὅτι ἠδύνατο ὁ κ. Τρικούπης μετὰ τὴν τῶν ἐν μέρει ἐξέτασιν νὰ ἐκθέσῃ τὰς ἐπὶ τοῦ συνόλου σκέψεις του. Ὅθεν, εἰς τὴν γενομένην ἐρώτησιν, ἀπήντησεν ὁ κ. Τρικούπης ὅτι ἡ γνῶσις τοῦ τίς πταίει καὶ ἂν τὸ Ἔθνος πταίει ἦτο ἀπαραίτητος ὅρος πρὸς τὴν ἐξεύρεσιν τῶν μέσων τῆς θεραπείας, εἰς ἣν ἀφεώρα τὸ ἄρθρον. Μικρὰ θὰ ὑπῆρχεν ἐλπὶς ταχείας θεραπείας, ἂν ὁ νοσῶν ἦτο τὸ Ἔθνος· παρήγορον δὲ εἰς πάντα κηδόμενον τῆς διορθώσεως τῶν παρ' ἡμῖν κακῶς ἐχόντων, ὅτι ὁ αἴτιος τῆς καταστάσεως δὲν ἦτο τὸ Ἔθνος, περιέχον στοιχεῖα ἠθικῆς ὑγείας, τὰ ὁποῖα διαγινωσκόμενα ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς ἀσφαλῆ θεμέλια πρὸς οἰκοδομήν.

Ἀνεγνώσθη κατόπιν ἡ ἑξῆς περικοπή. *«Μετὰ τὰ παθήματα τοῦ 1862, τίθεται ἐκ νέου εἰς τὸ Ἔθνος τὸ δίλημμα τῆς ὑποταγῆς εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν ἢ τῆς ἐπαναστάσεως. Εἶναι τὸ Ἔθνος καταδικαστέον, διότι δὲν σπεύδει νὰ παραδεχθῇ τὸ δεύτερον;»* Τὸ δίλημμα τοῦτο, εἶπεν ὁ κ. Τρικούπης, εἶναι τὸ μέσον, δι' οὗ οἱ ἀπολυτόφρονες προσπαθοῦσι παντοῦ καὶ πάντοτε νὰ ἐπιβάλλωσι τὴν αὐθαιρεσίαν, οἱ δὲ ἐλευθεροφρονοῦντες ἔχουσι τὸ συμφέρον ν' ἀποκρούσωσι τοιοῦτον δίλημμα ἀνοίγοντες ἄλλας διεξόδους. Ὅθεν, τὸ ἄρθρον πολεμοῦν καὶ τὴν αὐθαιρεσίαν καὶ τὰς ἐπαναστάσεις καταδεικνύει ὅτι ἐν δεσποτικῶς κυβερνωμέναις ἐπικρατείαις τὸ μόνον ἀντίδοτον κατὰ τῆς αὐθαιρεσίας εἶναι ἡ ἐπανάστασις, ἀλλ' ἐν ἐπικρατείαις ἔνθα ἀνθοῦσι φιλελεύθεροι θεσμοί, ἰσχυροτέρα τῶν ἐπαναστάσεων εἶναι ἡ εἰρηνικὴ καὶ νόμιμος ἐνέργεια τῆς κοινῆς γνώμης, ταύτης δὲ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐκδήλωσιν συνιστᾷ ἐκθύμως πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαόν. *«Οἱ δοῦλοι λαοί»*, λέγει τὸ ἄρθρον, *«κυμαίνονται μεταξὺ ἀνοχῆς τῆς αὐθαιρεσίας καὶ συνωμοσίας. Ἴδιον τῶν ἐλευθέρων λαῶν εἶναι δι' εἰρηνικῶν μέσων νὰ ἐπιβάλλωσιν εἰς τοὺς ἄρχοντας τὸν πρὸς αὐτοὺς σεβασμόν»*.

Καὶ ἐν ταῖς ὑπὸ δεσποτικοῦ καὶ ἐν ταῖς ὑπὸ φιλελευθέρου πολιτεύματος διεπομέναις ἐπικρατείαις, ὅταν τὸ κακὸν ὑπερβῇ ὅριόν τι, ἐπέρχεται κατὰ φυσικὸν καὶ ἀναπόδραστον νόμον μεταβολή· ἡ μεταβολή, ὅμως, αὕτη ἔχει ἐν ταῖς δεσποτικαῖς ἐπικρατείας ὡς ἀντίτιμον τὴν ἐπανάστασιν, ἥτις οὐδέποτε εἶναι ἀμιγὴς κακῶν, ἐνῷ ἐν ταῖς ἐπικρατείαις ἔνθα ἐπιτρέπεται εἰς τὴν κοινὴν γνώμην νὰ φωτίζηται, νὰ μορφῶται καὶ νὰ λειτουργῇ ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ, κατορθοῖ ἐκείνη νομίμως, εἰρηνικῶς, ἀταράχως, ὅ,τι ἀλλαχοῦ κατορθοῦται διὰ τῶν ἐπαναστάσεων. Κατ' ἀντίθεσιν, λοιπόν, πρὸς τὰς ἐπαναστάσεις, ἐξαίρονται ἐν τῷ ἄρθρῳ ἡ ἰσχὺς καὶ αἱ ἀρεταὶ τῆς κοινῆς γνώμης, τῆς ὁποίας τὴν ἀνάνηψιν ἐν τῇ πρωτευούσῃ τοῦ Βασιλείου μαρτυρεῖ ἡ ἐκλογὴ τοῦ κ. Φιλήμονος, τὰ ἄριστα οἰονιζομένη. Τὸ δίλημμα, ἄρα, τῆς ὑποταγῆς εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν ἢ τῆς ἐπαναστάσεως τίθεται εἰς τὸ Ἔθνος ὑπὸ τῶν ἀπολυτοφρόνων, τὸ δὲ ἄρθρον ἐπικαλεῖται εἰς διέξοδον ἀπ' αὐτοῦ τὴν παρέμβασιν τῆς κοινῆς γνώμης, ἥτις ἐν ταῖς συνταγματικαῖς ἐπικρατείαις εἶναι τὸ στοιχεῖον, δι' οὗ καταστέλλονται αἱ κάτωθεν καὶ ἄνωθεν ὑπερβασίαι καὶ προλαμβάνονται αἱ συνέπειαι αὐτῶν, ἤτοι αἱ βίαιαι μεταβολαί.

Ἐπὶ τῆς ἀμέσως ἑπομένης παραγράφου, ἠρωτήθη ὁ κ. Τρικούπης τίνα ἐννοεῖ καλοῦντα ἐν τῇ φράσει: *«Καλοῦνται εἰς τὴν ἐξουσίαν κυβερνήσεις ἀποκρουόμεναι παρὰ τῆς πλειονοψηφίας τοῦ Ἔθνους κ.τ.λ.»*. Ἡ ἔκφρασις εἶναι ἀπόλυτος, εἶπεν ὁ κ. Τρικούπης, οὐδεμία δὲ δίδεται νύξις ὅτι ὑπονοεῖται ἄλλος παρὰ τὸν νομίμως καὶ ὑπευθύνως καλοῦντα, ὅθεν ἡ ὑπόνοια, ἣν ἐμφαίνει ἡ ἐρώτησις, προδίδει ἐκνόμους σκέψεις οὐχὶ τοῦ γράψαντος ἀλλὰ τοῦ ὑπονοοῦντος. Ὁλόκληρον τὸ ἄρθρον καὶ πᾶσα φράσις αὐτοῦ μαρτυρεῖ ἀφοσίωσιν εἰς τοὺς συνταγματικοὺς θεσμούς, τῶν ὁποίων θεμελιώδης ἐγγύησις εἶναι ἡ εὐθύνη τῶν ὑπουργῶν, ἀντίστοιχον ἔχουσα τὸ ἀνεύθυνον τοῦ Βασιλέως. Ἐκ τῆς εὐθύνης δὲ τῶν ὑπουργῶν ἀρύεται καὶ ὁ Τύπος τὸ δικαίωμα τῆς ἐξελέγξεως. Οἱ ἀπολυτόφρονες προσπαθοῦσι πάντοτε νὰ ἀπαλάττωσι τοὺς ὑπουργοὺς τῆς εὐθύνης ἐπὶ τῇ ἀσκήσει τῶν προνομιῶν τοῦ Στέμματος, ἵνα καλύπτωσιν οὕτω τὰς παρεκτροπὰς αὐτῶν ὄπισθεν τῆς ἀσπίδος τοῦ

ἀνευθύνου Βασιλέως, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀσέβεια πρὸς τὸν Βασιλέα καὶ πρὸς τὸ Σύνταγμα, τὴν ὁποίαν ὀφείλουσι πάντες οἱ εὐλαβούμενοι τὸ ἡμέτερον πολίτευμα νὰ ἀποκρούωσι παντὶ σθένει. Ὁ Τύπος ἔχει δικαίωμα ἐλέγχου ἐπὶ πάσης πολιτικῆς πράξεως, ὁ δὲ ἔλεγχος ὑποθέτει ἀντίστοιχον εὐθύνην, ἣν διὰ τὰς πράξεις τῆς βασιλείας φέρουσιν οἱ ὑπουργοί. "Απασαι αἱ πράξεις τῆς βασιλείας ἀνεξαιρέτως ὑπόκεινται εἰς τὴν ὑπουργικὴν εὐθύνην, τοὐτέστιν εἰς τὸν ἔλεγχον. Οὐδεμία βασιλικὴ προνομία ἀσκεῖται ἄνευ ὑπευθύνου ἐκτελεστοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ παρὰ πλημμελειοδίκαις εἰσαγγελεὺς ἀντέταξε τὸ ἄρθρον τοῦ Συντάγματος, καθ' ὃ ὁ Βασιλεὺς διορίζει καὶ παύει τοὺς ὑπουργούς, συμπεραίνων ὅτι ὁ ἐν τῷ ἄρθρῳ καλῶν ἦτο ἑπομένως ὁ Βασιλεύς, ἀντέταξεν αὐτῷ ὁ κ. Τρικούπης τὸ ἕτερον ἄρθρον τοῦ Συντάγματος, καθ' ὃ οὐδεμία πρᾶξις τοῦ Βασιλέως ἴσχυεν ἄνευ τῆς προσυπογραφῆς τοῦ ἁρμοδίου ὑπουργοῦ καθισταμένου ὑπευθύνου διὰ τῆς ὑπογραφῆς του καὶ τὸν ἠρώτησεν ἂν οἱ καλούμενοι εἰς τὴν ἐξουσίαν διωρίζοντο διὰ μόνης τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Βασιλέως ἢ ἂν ἔφερεν ὁ διορισμὸς ὑπογραφὴν ὑπουργοῦ ὑπευθύνου διὰ τὸν διορισμὸν καὶ ἑπομένως ἐξελεγκτέου δι' αὐτόν; Παρετήρησε τότε ὁ κ. Τρικούπης ὅτι τοιαῦται συζητήσεις ἐν μόνῃ τῇ Ἑλλάδι μεταξὺ τῶν συνταγματικῶν ἐπικρατειῶν ἦσαν δυναταί, διότι ὁ γράφων περὶ συνταγματικῶν θεμάτων κινδυνεύει νὰ νοηθῇ παρὰ τῶν ἐν Ἑλλάδι κυβερνώντων ὅσον ὁ γράφων ἀραβιστί. Οὐδεμία βασιλικὴ προνομία διαφεύγει τὴν ὑπουργικὴν εὐθύνην καὶ ἑπομένως τὸν ἔλεγχον, καὶ τοῦτο οὐχὶ συνεπείᾳ μόνον θεωρητικῶν ἀρχῶν, τὰς ὁποίας ἠδύναντο νὰ ἀρνηθῶσιν οἱ ἀπολυτόφρονες, ἀλλὰ συνεπείᾳ ρητοῦ ἄρθρου τοῦ Συντάγματος, τοῦ ὁποίου τὴν ἰσχὺν δὲν ἠδύνατό τις νὰ θέτῃ εἰς ἀμφιβολίαν. Εἰς τὴν ὑπουργικὴν εὐθύνην ὑπάγονται ἡ πρόσκλησις προσώπων εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἡ διάλυσις τῆς Βουλῆς, ἡ διαχείρησις τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας καὶ αὐτὴ ἡ ἀπονομὴ χάριτος, ἥτις ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἔχει χαρακτῆρα προσωπικόν, καθ' ὃ πηγάζουσα μᾶλλον ἐκ τῆς καρδίας ἢ ὑποβαλλομένη εἰς ἀπολύτους κανόνας· περὶ τούτου δὲ ὁμοθύμως καὶ Βουλὴ καὶ Κυβέρνησις ἀπεφάνθησαν, προβάσης τῆς Βουλῆς πρὸ διετίας εἰς ἔλεγχον τῶν ἀπονεμηθεισῶν βασιλικῶν χαρίτων καὶ μετασχούσης τῆς συζητήσεως ὁλοκλήρου τῆς Κυβερνήσεως. Οὐ μόνον δὲ ἐπὶ τῆς λέξεως *καλοῦνται* ἐγένετο τοιαύτη ἐρώτησις, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς λέξεως *βασιλεία* ἐν τῇ περικοπῇ: *«Ἐνόσῳ ἡ βασιλεία προσφέρει τὴν ἐξουσίαν, τὴν διάλυσιν καὶ τὰς ἐπεμβάσεις ὡς βραβεῖον εἰς τὰς ἐν τῇ Βουλῇ μειονοψηφίας, θὰ πολλαπλασιάζωνται ἐπ' ἄπειρον οἱ μνηστῆρες τῆς ἀρχῆς»*. Βασιλεία, παρετήρησεν ὁ κ. Τρικούπης, εἶναι ἡ ὑπ' εὐθύνην τῶν ὑπουργῶν ἀσκουμένη βασιλικὴ ἐξουσία, γίνεται δὲ χρῆσις τῆς λέξεως ταύτης ὅπως καὶ τῶν λέξεων *«τὸ Στέμμα»*, *«αἱ προνομίαι τοῦ βασιλέως»* κ.τ.λ. ἐν τῇ αὐτῇ ἐννοίᾳ. Καίτοι δὲ ἐν τῷ ἄρθρῳ οὐδαμοῦ γίνεται χρῆσις τοῦ ὀνόματος τοῦ Βασιλέως, ἠδύνατο, ὅμως, νὰ γίνῃ ἀνεπιλήπτως, ἂν προκειμένου περὶ εὐθύνης ἦτο πρόδηλον ὅτι αὕτη ἀπεδίδετο οὐχὶ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Βασιλέως, ἀλλ' εἰς τὴν βασιλικὴν ἀρχήν. Τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐξουσία εἶναι σχεδὸν ἅπασα ἡ ὑπὸ τῶν ὑπουργῶν διαχειριζομένη ἐξουσία. Ἰδίαν ἁρμοδιότητα ἔχουσιν οὗτοι μικρὰν καὶ ἐπὶ μικρῶν, ἀλλὰ διαχειρίζονται ὑπευθύνως τὴν ἐξουσίαν τοῦ Βασιλέως, συμπληροῦντες ἐν ταῖς πράξεσι τὸ ἀνεύθυνον αὐτοῦ· ἄν, λοιπόν, αἱ κατὰ τῆς ἐξουσίας ταύτης προσβολαὶ θεωροῦνται ὡς προσβολαὶ κατὰ τοῦ Βασιλέως, παύει πᾶσα συζήτησις καὶ ἑπομένως διατελοῦμεν ὑπὸ δεσποτισμόν. Βεβαίως, εἰς ἄρθρον προτιθέμενον νὰ καταπολεμήσῃ τὸν παραβιασμὸν τοῦ Συντάγματος, τὴν ἀθέτησιν τῶν νόμων καὶ τὰς ἀπολυτόφρονας τάσεις τοῦ ἐπικρατοῦντος συστήματος, δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῇ ἔννοια ἀντικειμένη πρὸς τὴν κρηπῖδα ταύτην τῶν ἐλευθεριῶν, τὴν θεμελιώδη συνταγματικὴν ἀρχὴν τοῦ ἀνευθύνου τοῦ Βασιλέως.

Ἐπὶ τῶν λέξεων *«κυβερνήσεις ἀποκρουόμεναι ὑπὸ τῆς πλειονοψηφίας τοῦ "Εθνους»* ἐζητήθησαν ἐξηγήσεις. Ἐν ἐπικρατείᾳ συνταγματικῇ, εἶπεν ὁ κ. Τρικούπης, ἀντιπροσωπεία τοῦ "Εθνους εἶναι ἡ Βουλή, ἑπομένως ἡ πλειονοψηφία τῆς Βουλῆς πλειονοψηφία τοῦ "Εθνους. "Οθεν, τὰ ἐκ τῆς μειονοψηφίας τῆς Βουλῆς ὑπουργεῖα, ἀποκρουόμενα παρὰ τῆς πλειονοψηφίας αὐτῆς, ἀποκρούονται παρὰ τῆς πλειονοψηφίας τοῦ "Εθνους.

Ἐξετασθεὶς ἔπειτα ἐπὶ τῆς ἑξῆς περικοπῆς, *«ἀλλ' ἀφοῦ διὰ τῆς διαστροφῆς τοῦ Συντάγματος καὶ τῆς εἰκονικότητος τῆς Βουλῆς κυβερνᾶται πράγματι ἡ Ἑλλὰς ὡς μοναρχία ἀπόλυτος, ἑπόμενον ἦτο νὰ καταστῶσι καὶ οἱ πολιτευόμενοι ὁποίους διαπλάττει αὐτοὺς τὸ νόθον καθεστώς»*, εἶπεν ὅτι ἐν ἄλλαις ἀληθῶς συνταγματικαῖς ἐπικρατείαις δὲν ἠμφισβητεῖτο ἡ ἀρχὴ ὅτι ἐκ τῆς πλειονοψηφίας τῆς Βουλῆς ἐσχηματίζοντο αἱ κυβερνήσεις, παρ' ἡμῖν, ὅμως, οὐ μόνον ἠμφισβητεῖτο ἡ ἀρχὴ αὕτη ἀλλὰ καὶ ἐπεκράτει ἡ ἀντίθετος, ἤτοι ὁ σχηματισμὸς κυβερνήσεων ἐκ τῆς μειονοψηφίας τῆς Βουλῆς. Τὴν ἀρχὴν ταύτην θεωροῦσι διαστροφὴν τοῦ Συντάγματος οἱ ἀσπαζόμενοι ἐκείνην, ὅπως ἴσως οἱ ἀσπαζόμενοι ταύτην καταδικάζουσιν ὡς διαστροφὴν τοῦ Συντάγματος τὴν κυβέρνησιν τοῦ τόπου διὰ τῆς πλειονοψηφίας τῆς Βουλῆς, ἤτοι τοῦ "Εθνους.

Εἰκονικότητα δὲ τῆς Βουλῆς ἐννοεῖ τὴν κατάστασιν ταύτης τὴν προκύπτουσαν ἐκ τῶν κυβερνητικῶν ἐπεμβάσεων καὶ τῶν νοθεύσεων κατὰ τὰς ἐκλογάς, αἵτινες δὲν ἐπέτρεπον νὰ θεωρῆται ὡς γνησία ἀντιπροσωπεία τοῦ "Εθνους. Νόθον δὲ καθεστὼς ἦτο τὸ προϊὸν τοῦ συνδυασμοῦ τῆς δια-

Χαρίλαος Τρικούπης, 1887. Φωτογραφία. Συλλογή Κωνσταντίνου Τρικούπη.

στροφῆς τοῦ Συντάγματος καὶ τῆς εἰκονικότητος τῆς Βουλῆς, ὅπως ἀνωτέρω ἐξηγήθησαν. Ἐρωτηθεὶς δὲ τί ἐννόει λέγων, ἐν τέλει τῆς παραγράφου, ὅτι *«τὸ Ἔθνος οὐ μόνον δὲν εἶναι τὸ ἐπικρατοῦν στοιχεῖον ἐν τῇ πολιτικῇ, ἀλλ' εἰκονικὴν μόνον ἔχει μετοχὴν εἰς αὐτήν»*, ἀπήντησεν, ὅτι τὸ Ἔθνος μετέχει τῆς πολιτικῆς διὰ τῆς Βουλῆς, ἡ εἰκονικότης ἄρα τῆς Βουλῆς εἰκονικὴν καθίστα καὶ τὴν τοῦ Ἔθνους μετοχὴν εἰς τὰ τῆς Πολιτείας.

Ἐπὶ τῆς παραγράφου *«Ἡ εὐθύνη ἄρα ἐπὶ τοῖς συντελουμένοις ἀνήκει ἅπασα εἰς τὸ στοιχεῖον εἰς τὸ ὁποῖον διὰ τῆς διαστροφῆς τῶν συνταγματικῶν ἡμῶν θεσμῶν συνεκεντρώθη ὁλόκληρος ἡ ἐξουσία»*, ἠρωτήθη ποῖον ἦτο τὸ στοιχεῖον τοῦτο, ἀπήντησε δὲ ὅτι ἦτο τὸ ἐπικρατοῦν σύστημα τῶν κυβερνήσεων τῶν μειονοψηφιῶν.

Ἐπὶ τῆς περικοπῆς *«Ὁ λυσσώδης πόλεμος, ὃν ἐκήρυξε κατὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ κ. Τιμολέοντος Φιλήμονος Αὐλὴ καὶ ὑπουργεῖον, διετράνωσαν τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς ὑποψηφιότητος αὐτοῦ»*, ἠρωτήθη πῶς ὁρίζει τὴν λέξιν *«Αὐλή»*, ὅπως καὶ πρότερον εἶχεν ἐρωτηθῆ πῶς ὁρίζει τὴν λέξιν *«Κυβέρνησιν»*, ὑπουργεῖον κ.τ.λ. Ὁ κ. Τρικούπης παρετήρησεν ὅτι καίτοι ἠδύνατο νὰ παραπέμψῃ ὡς πρὸς ταῦτα εἰς τὰ διδακτικὰ συγγράμματα, οὐχ ἧττον θέλων μηδὲν ἀφήσῃ ἀσαφές, πρὸς ταῖς λέξεσι *«Κυβέρνησιν»* καὶ *«ὑπουργεῖον»*, ὥρισε τὴν λέξιν *«Αὐλὴ»* εἰπών ὅτι περιελάμβανε τὸ ἀνώτερον προσωπικὸν τῆς βασιλικῆς θεραπείας καὶ προσέθηκεν ὅτι αἱ πράξεις αὐτῆς εὐθύνουσι τὸ ὑπουργεῖον καὶ ἐπομένως ὑπόκεινται καὶ εἰς τὸν ἔλεγχον τοῦ Τύπου. Παραστήσας δὲ ὅτι τὸ δικαίωμα τοῦ ὑπουργείου τοῦ νὰ διαθέτῃ τὰ τῆς Αὐλῆς ἦτο ἀναμφισβήτητον, ἀλλ' ἐτίθεντο ὅρια εἰς αὐτὸ ὑπὸ τῆς ἀβρότητος, ὑπέμνησεν ὅτι αὕτη δὲν ἠμπόδισε καὶ παρ' ἡμῖν κυβερνήσεις νὰ παρέμβωσιν ἀμέσως εἰς ζητήματα αὐλικὰ θίγοντα τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ τόπου. Ἐρωτηθεὶς δὲ πόθεν ἐβεβαιώθη ὅτι Αὐλὴ καὶ ὑπουργεῖον ἐκήρυξαν λυσσώδη πόλεμον κατὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ κ. Τ. Φιλήμονος, ἀπήντησεν ὅτι κάτοικος τῆς πρωτευούσης ὁμιλῶν πρὸς κατοίκους τῆς πρωτευούσης δὲν εἶχεν ἢ νὰ ἐπικαλεσθῇ τὰ παρ' αὐτῶν ἀντιληφθέντα ἐπὶ τοῦ προκειμένου.

Ἐπὶ δὲ τῆς τελευταίας τοῦ ἄρθρου φράσεως, *«Ἀλλοῦ ἔγκειται τὸ κακὸν καὶ ἐκεῖ πρέπει νὰ ζητηθῇ ἡ θεραπεία»*, ἠρωτήθη ποῦ βλέπει τὸ κακὸν καὶ ποῦ τὴν θεραπείαν.

Ἡ ἀπάντησις, εἶπεν ὁ κ. Τρικούπης, προκύπτει ἐκ τῆς οἰκονομίας τοῦ ὅλου ἄρθρου.

Τὸ πρῶτον μέρος αὐτοῦ ἐξηγεῖ ποῦ ἔγκειται τὸ κακόν, τοὐτέστιν ἐν τῷ ἐπικρατοῦντι συστήματι τῶν κυβερνήσεων τῶν μειονοψηφιῶν, αἵτινες διὰ νὰ συγκρατηθῶσιν ἀπαιτοῦσι τὰς συνεχεῖς διαλύσεις τῶν Βουλῶν, τὰς ἐπεμβάσεις εἰς τὰς ἐκλογὰς καὶ τὰ παρεπόμενα κακά. Τὸ δεύτερον συνιστᾷ ὡς μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τῆς θεραπείας τὰ φιλειρηνικὰ καὶ νόμιμα κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ἐπαναστατικά, ἐνὶ λόγῳ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς κοινῆς γνώμης. Τὸ δὲ τελευταῖον καταδεικνύει αὐτὴν τὴν θεραπείαν, τοὐτέστιν τὴν ἀντικατάστασιν τῆς ἀρχῆς τῶν κυβερνήσεων τῶν μειονοψηφιῶν διὰ τῆς ἀρχῆς τῶν κυβερνήσεων τῶν πλειονοψηφιῶν καὶ ἐπομένως τῆς ἀπαλλαγῆς τοῦ τόπου ἀπὸ τῶν συνεχῶν διαλύσεων τῆς Βουλῆς καὶ τῶν εἰς τὰς ἐκλογὰς ἐπεμβάσεων καὶ τὴν διαίρεσιν τῆς Βουλῆς εἰς δύο μόνον κόμματα, ὅπερ ἀποτελεῖ ἀπαραίτητον ὅρον τῆς κανονικῆς λειτουργίας τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος.

Η ιστορική προκήρυξη προς τον ελληνικό λαό

Στις 27 Απριλίου 1875 ο Χαρ. Τρικούπης αποδέχεται την εντολή του Γεωργίου Α΄ να σχηματίσει κυβέρνηση – αν και είναι εκτός Βουλής και το κόμμα του δεν έχει την πλειοψηφία – με τον όρο να διαλύσει τη Βουλή και να διενεργήσει εκλογές. Στις 27 Απριλίου η κυβέρνηση απευθύνει προς τον ελληνικό λαό την ακόλουθη ιστορική προκήρυξη, η οποία δημοσιεύθηκε στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* στις 6 Ιουνίου 1875 και έχει ως εξής:

Συμπολίται!

Ἡ ἐμπιστοσύνη τοῦ Βασιλέως ἐκάλεσεν ἡμᾶς εἰς τὴν Κυβέρνησιν τῆς χώρας πρὸς πλήρη ἐν τῇ ἐξουσίᾳ ἐφαρμογὴν τῆς πολιτικῆς, ἧς εἴμεθα συνήγοροι· ἀνελάβομεν δὲ τὴν ἐντολὴν ἐν τελείᾳ συναισθήσει τῆς εὐθύνης καὶ ἐπὶ τῇ πεποιθήσει ὅτι τὸ Ἔθνος θέλει μᾶς ὑποστηρίξει πολιτευομένους καὶ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ, συμφώνως πρὸς τὰς ἐκτὸς αὐτῆς ἐπαγγελίας μας.

Ἡ ἀνόρθωσις τοῦ Συντάγματος ἐν τῷ γράμματι καὶ τῷ πνεύματι αὐτοῦ ἔσεται ὑπογραμμὸς τῆς ἡμετέρας πορείας ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ ἐνασκήσει τῶν ἀνατεθέντων ἡμῖν ὑπὸ τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος καθηκόντων.

Ἀνυπέρθετον ἡμῖν ἔργον ἔσεται, κατὰ διαταγὴν τῆς Α.Μ., νὰ παρασκευάσωμεν ἐν τάχει τὰ δέοντα καὶ νὰ ἐπιστατήσωμεν, κατὰ τὸν νόμον, εἰς τὴν ἐλευθέραν ἀπὸ πάσης ὑπουργικῆς ὑποψηφιότητος καὶ ἀνεπηρέαστον ἀπὸ πάσης ἐπιδράσεως τῆς ἐξουσίας ἐνάσκησιν τοῦ ἐκλογικοῦ δικαιώματος τῶν πολιτῶν πρὸς συγκρότησιν νέας Βουλῆς.

Μόνη ἡ σύμπραξις τοῦ Ἔθνους, ἐκφραζομένου διὰ τῶν νομίμων αὐτοῦ ἀντιπροσώπων ἐν γνησίῳ Κοινοβουλίῳ, δύναται νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν ἔκρυθμον τῶν τῆς Πολιτείας κατάστασιν, ἣν παρήγαγον λυπηρὰ γεγονότα.

Ἐνῷ δὲ πάντα τὰ ἀναγόμενα εἰς τὰ γεγονότα ταῦτα καὶ τὰ τῆς παρεπομένης εὐθύνης, καθ' ὃ ἀνήκοντα εἰς τὴν ψῆφον τῆς μελλούσης Βουλῆς, θέλουσι λυθῆ κατὰ τὰς εὐχὰς τοῦ Ἔθνους, ἡ ὡς ἐξ αὐτῶν ὑφισταμένη ἔλλειψις νομοθετημάτων ἀναποδράστου ἀνάγκης θέλει ἀναπληρωθῆ προσωρινῶς διὰ βασιλικῶν διαταγμάτων ὑποβληθησομένων εἰς τὴν νομοθετικὴν κύρωσιν, ἅμα συνελθούσης τῆς Βουλῆς.

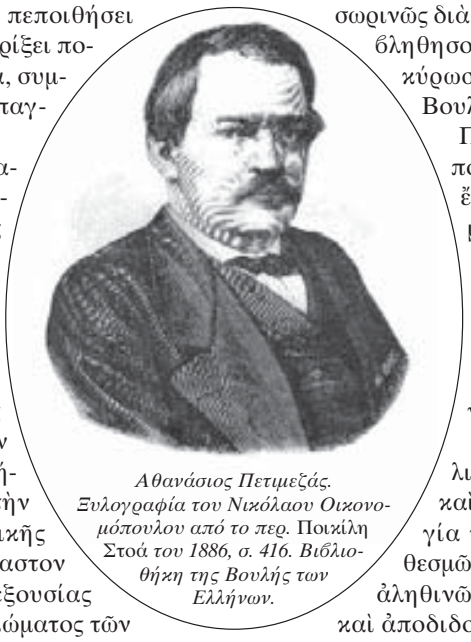

Αθανάσιος Πετιμεζάς. Ξυλογραφία του Νικόλαου Οικονομόπουλου από το περ. Ποικίλη Στοά *του 1886, σ. 416. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Πρώτιστον δικαίωμα καὶ ὑποχρέωσις τῆς Βουλῆς ταύτης ἔσεται νὰ παράσχῃ εἰς τὸ Στέμμα καὶ εἰς τὸν τόπον ὑπουργεῖον, ὅπερ, ἀπολαῦον τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς πλειονοψηφίας τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ἔθνους, θὰ ἔχῃ τὸ κύριον προσὸν συνταγματικῆς Κυβερνήσεως.

Οὕτω θέλει ἐπανέλθῃ ἡ Πολιτεία εἰς τὴν τροχιὰν αὐτῆς καὶ θέλει ἐμπεδωθῇ ἡ λειτουργία τῶν κοινοβουλευτικῶν ἡμῶν θεσμῶν, συγκροτουμένης Βουλῆς ἐξ ἀληθινῶν ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ καὶ ἀποδιδομένων εἰς αὐτὴν τῶν δικαιωμάτων καὶ τῆς ἐπιρροῆς, ἅτινα προσήκουσιν ἐν συνταγματικαῖς πολιτείαις εἰς τὸ ἐθνικὸν συνέδριον.

Ἐν Ἀθήναις τὴν 27 Ἀπριλίου 1875

Τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον

ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ, Κ. ΛΟΜΒΑΡΔΟΣ,
Δ. Γ. ΡΑΛΛΗΣ, ΑΘ. Γ. ΠΕΤΙΜΕΖΑΣ, Π. ΓΕΝΝΑΤΑΣ

«Ἀγρύπνως θὰ ἐπιτηρῶμεν τὰς ἐνεργείας τῶν ἀρχῶν»
Εγκύκλιος προς νομάρχες και επάρχους

Στις 19 Μαΐου 1875 ο Χαρ. Τρικούπης ως υπουργός Εσωτερικών απηύθυνε αυστηρή εγκύκλιο προς τους νομάρχες και τους επάρχους, με την οποία προσδιόρισε τις κρατικές δραστηριότητες κατά την περίοδο των εκλογών. Το κείμενό της, όπως δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Παλιγγενεσία* στις 20 Μαΐου 1875, έχει ως εξής:

Ἐν Ἀθήναις τῇ 26ῃ Μαΐου 1875

«Πρὸς τοὺς Νομάρχας καὶ Ἐπάρχους τοῦ Κράτους

Ἀποστείλας ὑμῖν τὸ περὶ διαλύσεως τῆς Βουλῆς τῆς στ΄ περιόδου καὶ συγκαλέσεως νέας Βουλῆς Διάταγμα, ὑπέμνησα κεφαλαιωδῶς δι' ἰδιαιτέρας μου ἐγκυκλίου τὰ παρεπόμενα καθήκοντα ὑμῶν.

»Εἰς συμπλήρωσιν τῶν ἐν τῇ ἐγκυκλίῳ ἐκείνῃ, παραπέμπω ὑμᾶς εἰς τὴν πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν προκήρυξιν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἔνθα ἐξετέθησαν οἱ ὑπαγορεύσαντες τὴν διάλυσιν τῆς

Βουλῆς λόγοι καὶ ἡ ἐπὶ τῶν νέων ἐκλογῶν πορεία τῆς Κυβερνήσεως.

»Αἱ μέχρι τοῦδε πράξεις ἡμῶν ἔπεισαν, φρονοῦμεν, ἅπαντας ὅτι ἀπόφασιν ἔχομεν ἀμετάτρεπτον οὐδὲ κατὰ κεραίαν νὰ παρεκλίνωμεν ἀπὸ τοῦ προγράμματος ἡμῶν. Ἀγρύπνως δὲ θὰ ἐπιτηρῶμεν τὰς ἐνεργείας τῶν ὑπαλλήλων καὶ τῶν ἀρχῶν, ὅπως ἀμείλικτοι καταστέλλωμεν οἱανδήποτε ἀπ' αὐτοῦ παρεκτροπήν.

»Οἱ βουλευταὶ εἶναι οἱ ἐκλεκτοὶ τῶν ἐπαρχιῶν, οὐδόλως δὲ τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις διακεκριμένης ἔχει ἐν τῇ Πολιτείᾳ ἀποστολήν. Πᾶσα, ἄρα, ἐπίδρασις τῆς Κυβερνήσεως ἢ τῶν ὀργάνων αὐτῆς, δι' ἔργου ἢ διὰ λόγου, ἐπὶ τὴν συνείδησιν τοῦ ἐκλογέως λαοῦ, ἀποτελεῖ νοθείαν τῆς ἐκλογῆς καὶ διαφθείρει τὸ θεμέλιον τοῦ συνταγματικοῦ οἰκοδομήματος. Ἡ οἱαδήποτε ἀνάμιξις τῆς ἐξουσίας εἰς συνδυασμοὺς ὑποψηφίων ἢ ἡ οἱαδήποτε ὑπόδειξις ὑποψηφίων, ὡς ἀρεστῶν αὐτῇ, εἶναι ἀντιποίησις ἀλλοτρίων καὶ ἱερῶν δικαιωμάτων.

»Ὀφείλετε νὰ ἐνστερνισθῆτε τὴν ἰδέαν ὅτι ἀκρογωνιαῖος λίθος τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος εἶναι Κυβέρνησις προερχομένη ἐκ τῆς Βουλῆς, ἀνατροπὴ δὲ αὐτοῦ Βουλὴ προερχομένη ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τῆς Κυβερνήσεως.

»Μόνος κλῆρος τῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὸν ἐκλογικὸν ἀγῶνα εἶναι ἡ φρούρησις δι' ὅλων τῶν ὑπὸ τοῦ νόμου χορηγουμένων αὐτῇ μέσων τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐνεργείας τῶν ἀνταγωνιζομένων καὶ τοῦ ἀνεπηρεάστου τῆς ψήφου τῶν ἐκλογέων. Ἐπιτελοῦντες τὸ ἐφ' ὑμῖν τὸ καθῆκον τοῦτο, θὰ συνεννοῆσθε ἑκάστοτε μετὰ τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν δικαστικῶν ἀρχῶν, ἵνα λαμβάνητε πᾶν νόμιμον καὶ πρόσφορον μέτρον πρὸς περιορισμὸν τῶν ἀνταγωνιζομένων ἐντὸς τῶν ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπιτρεπομένων ὁρίων.

»Ὅπως δὲ ἡ Κυβέρνησις κατέβαλε πᾶσαν προσπάθειαν, ἵνα διὰ τῆς καταλλήλου ἐκλογῆς τῶν ὀργάνων τῆς διοικήσεως ἀποχωρήσῃ ταύτην ἀπὸ τῆς πολιτικῆς, παρέχουσα οὕτως ἐγγύησιν ἀπροσωπολημψίας περὶ τῆς διεξαγωγῆς τοῦ ἔργου αὐτῶν, οὕτω καὶ ὡς πρὸς τὰ τοῦ στρατοῦ ἐσύστησεν ἀρχηγεῖα ἔχοντα αὐτοτελῆ ἐνέργειαν, δι' ὧν προσδοκᾶται ἡ συντονωτέρα καὶ ἀποτελεσματικωτέρα αὐτοῦ ἐργασία, ὡς φρουροῦ τῆς τάξεως καὶ τοῦ νόμου.

»Τῆς δὲ δικαστικῆς ἀρχῆς τὴν σωτήριον ἀποδειχθεῖσαν συνδρομὴν θέλει ἐπιζητήσει καθ' ὅλα τὰ στάδια τοῦ ἀγῶνος καὶ πρὸ πάντων ἐν τῇ ὅσον ἔνεστιν εὐρυτέρᾳ ἐφαρμογῇ τοῦ μέτρου τῆς παραστάσεως τῶν ἀνακριτῶν ἐν ταῖς ἐκλογικαῖς περιφερείαις.

»Ἀλλ' ὅσῳ δραστικωτέρα εἶναι ἡ ἐξουσία εἰς προάσπισιν τοῦ νόμου, τοσούτῳ μᾶλλον ὀφείλουσι τὰ ὄργανα αὐτῆς, καὶ ὑμεῖς ἰδίως διὰ τῆς συμπεριφορᾶς ὑμῶν, ἔν τε ταῖς δημοσίαις καὶ ταῖς ἰδιωτικαῖς σχέσεσι, νὰ ἐμπνεύσητε τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ ὑμετέρα ἐνέργεια εἶναι καθ' ὅλα εἰλικρινὴς καὶ ἀπροσωπόληπτος.

»Ἡ Κυβέρνησις περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἐνεργειῶν ὑμῶν, οὐδόλως θέλει ἐξετάσει τίνα τὰ ἀναδειχθέντα ἐκ τῆς ἐκλογῆς πρόσωπα, διότι τοῦτο εἶναι ἀλλότριον τῶν σκέψεών της καὶ τῶν καθηκόντων της· ἡ δὲ περὶ τοῦ ὑποψηφίου ἀπόφανσις ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἐλευθέραν κρίσιν τοῦ ἐκλογέως. Ἡ Κυβέρνησις θέλει μόνον ἐξετάσει ἂν διὰ τῆς καταλλήλου χρήσεως τῶν μέσων ὅπερ ὁ Νόμος χορηγεῖ, ἠδυνήθητε νὰ ἐξασφαλίσητε τὴν δημοσίαν τάξιν καὶ τὴν ἐλευθέραν παρὰ τῶν πολιτῶν ἐξάσκησιν τῶν ἐκλογικῶν αὐτῶν δικαιωμάτων.

»Ὅσοι τοῦτο κατορθώσητε, θέλετε ἀποκτήσει δικαιώματα ἐπὶ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ τόπου καὶ τῆς Κυβερνήσεως, ἀπεναντίας δὲ θέλουσι προκαλέσει καθ' ἑαυτῶν τὰς αὐστηροτέρας τιμωρίας ὅσοι ἐξ ὑμῶν παραγνωρίσωσι τὴν ἀποστολήν των καὶ ἐκκλίνωσι τῆς, συμφώνως πρὸς τὸ πρόγραμμα τῆς Κυβερνήσεως, ὧδε χαραχθείσης ὁδοῦ.

Χαρ. Τρικούπης»

Η καθιέρωση της αρχής της δεδηλωμένης

Ο ιστορικός Λόγος του Θρόνου του Γεωργίου Α΄ στη Βουλή στις 11 Αυγούστου 1875

Στις 18 Ιουλίου 1875 η κυβέρνηση Τρικούπη διενεργεί ελεύθερες εκλογές, τις οποίες κερδίζει ο Αλέξ. Κουμουνδούρος. Το κόμμα Τρικούπη κερδίζει μόνον 20 έδρες και η κυβέρνησή του παραιτείται. Ο Γεώργιος Α΄ παρακαλεί τον Τρικούπη να παραμείνει στην αρχή ώς την εκλογή Προέδρου της Βουλής.

Κατά την πανηγυρική συνεδρίαση της έναρξης των εργασιών της Βουλής στις 11 Αυγούστου 1875, ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ εκφωνεί τον Λόγο του Θρόνου – που συνέταξε ο πρωθυπουργός Χαρ. Τρικούπης – με τον οποίο καθιερώνεται η αρχή της δεδηλωμένης. Ο βασιλιάς δεσμεύεται να διορίζει ή να διατηρεί στην εξουσία μόνο κυβερνήσεις που θα έχουν την εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας της Βουλής.

Το πλήρες κείμενο του ιστορικού λόγου που ακολουθεί προέρχεται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Ζ΄, Σύνοδος Α΄ (11.8.1875), σ. 1-2 και έχει ως εξής:

«Κύριοι βουλευταί,

»Εὔελπις παρίσταμαι ἐν τῷ ἐθνικῷ συνεδρίῳ, ὅπως ἐγκαινιάσω νέαν βουλευτικὴν περίοδον αἴσια τῇ πατρίδι ὑπισχνουμένην. Πεποιθότως δ' ἀποτείνομαι πρὸς ὑμᾶς τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ λαοῦ, ὅπως συμπράξητε μετ' ἐμοῦ εἰς τὴν εὐόδωσιν τῶν κοινῶν διὰ τῆς παγιώσεως τῶν συνταγματικῶν τοῦ Ἔθνους θεσμῶν καὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ κοινοβουλευτικοῦ αὐτοῦ βίου. Ἡ Κυβέρνησίς μου ἀπέσχεν εὐλαβῶς ἀπὸ πάσης ἐπὶ τῆς ψήφου τοῦ λαοῦ ἐπηρείας καὶ εἰργάσθη συντόνως εἰς περιφρούρησιν τῆς ἐλευθέρας ἐνασκήσεως τῶν δικαιωμάτων τῶν ἐκλογέων. Συγχαίρω δὲ τῷ Ἔθνει ἐπὶ διαγωγῇ κατὰ τὰς ἐκλογὰς ἀποδεικνυούσῃ αὐτὸ ἄξιον τῶν ἐλευθεριῶν του. Εἰς τὴν Κυβέρνησίν μου ὑπολείπεται ἤδη ἡ δραστηρία ἐξακολούθησις καὶ συμπλήρωσις τῆς νομίμου καταδιώξεως τῶν ἐκλογικῶν παραβάσεων, τὴν δὲ κορωνῖδα εἰς τὴν γνησίαν ἀντιπροσώπευσιν τοῦ Ἔθνους θέλετε ἐπιθέση ὑμεῖς ἐξελέγχοντες δι' ἐννόμου αὐστηρότητος τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐκλογῶν.

»Ὅπως πλήρης ὑπῆρξεν ὁ πρὸς τὰ δικαιώματα τοῦ λαοῦ περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν βουλευτῶν σεβασμὸς τῆς Κυβερνήσεώς μου, οὕτως ἐνδελεχὴς θέλει εἶσθαι ἡ παρ' ἐμοῦ ἀναγνώρισις τῶν ἐπὶ τοῦ γράμματος καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ Συντάγματος στηριζομένων προνομιῶν τῶν ἐκλεκτῶν τοῦ Ἔθνους. Αἱ προνομίαι αὗται τῆς Βουλῆς ἀνταποκρίνονται πρὸς καθήκοντα ἐπιβαλλόμενα εἰς αὐτήν.

»*Ἀπαιτῶν ὡς ἀπαραίτητον προσὸν τῶν καλουμένων παρ' ἐμοῦ εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ τόπου τὴν δεδηλωμένην πρὸς αὐτοὺς ἐμπιστοσύνην τῆς πλειοψηφίας τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ἔθνους, ἀπεκδέχομαι ἵνα ἡ Βουλὴ καθιστᾷ ἐφικτὴν τὴν ὕπαρξιν τοῦ προσόντος τούτου, οὗ ἄνευ ἀποβαίνει ἀδύνατος ἡ ἐναρμόνιος λειτουργία τοῦ πολιτεύματος.*

»Εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος τούτου, προσδοκῶ ὅτι θὰ εἶναι ἑτοίμη ἡ Βουλὴ εὐθὺς ἐπὶ τῷ καταρτισμῷ αὐτῆς, ὅπως δυνηθῶ νὰ ἀνεύρω ἀνυπερθέτως ἐν τῇ γνώμῃ γνησίου κοινοβουλίου ὁδηγίαν ἀσφαλῆ περὶ τὸν καταρτισμὸν καὶ τὴν πορείαν συνταγματικῆς κυβερνήσεως.

»Θέλετε τότε ἐπιληφθῆ καὶ τῶν ἐκκρεμῶν ζητημάτων, ἅτινα προέκυψαν ἐκ πολιτικῆς καταστάσεως ἐκρύθμου καὶ ὧν ἁπάντων ἐπεδίωξα τὴν νόμιμον καὶ σύμφωνον πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις καὶ τὰς εὐχὰς τοῦ τόπου ἐπίλυσιν, ποιήσας ἔκκλησιν εἰς τὸ Ἔθνος.

»Ὅσάκις εἰς τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἔργου ὑμῶν τούτου ἀπαιτεῖται ἡ σύμπραξις τῆς Κυβερνήσεώς μου, θέλει αὕτη προθύμως σᾶς παράσχει αὐτήν, ἑπομένως ὑποβληθήσονται εἰς τὴν ψῆφον ὑμῶν νομοσχέδια ἀφορῶντα εἰς τὴν κύρωσιν τῶν διαταγμάτων δι' ὧν, ὑφισταμένης τῆς ἐκκρεμότητος, ἠναγκάσθη ἡ Κυβέρνησίς μου νὰ κανονίσῃ ἀντικείμενα ἀναποδράστου ἀνάγκης.

»Ἐν φιλίᾳ διατελῶ πρὸς ἁπάσας τὰς ξένας Δυνάμεις, ἀπολαμβάνει δὲ ἡ Ἑλλὰς τῶν ἀγαθῶν τῆς εἰρήνης. Τὴν ἐν εἰρήνῃ πρόοδον τοῦ Ἔθνους θεωρῶν ἀρίστην παρασκευὴν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ ἀποστολῆς, ἀσμένως παρακολουθῶ καὶ ἐνισχύω τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀγαθῶν σχέσεων τοῦ Βασιλείου μετὰ τῶν ξένων ἐπικρατειῶν.

»Τὸ ἔργον τῶν νομοθετικῶν μεταρρυθμίσεων, ὧν ἡ πεῖρα ἀποδεικνύει τὴν ἀνάγκην, καθυστερεῖ ἕνεκα τῶν δυσχερειῶν, αἵτινες συχνὰ παρεκώλυον τὴν ἀπρόσκοπτον τοῦ Κοινοβουλίου λειτουργίαν. Πέπεισμαι ὅτι τοιαῦται δυσχέρειαι ἐκλείπουσιν ἤδη καὶ ὅτι, ἐπιδιδόμενοι μετὰ ζήλου εἰς τὴν ἐπισταμένην βάσανον τῶν θεμάτων, ἅτινα ἀπαιτοῦσι νομοθετικὴν πρόνοιαν, θέλετε ἀνταποκριθῆ εἰς τὰς προσδοκίας τοῦ τόπου.

»*Εἰσέτι καθυστερεῖ, καίτοι ρητῶς ὑπὸ τοῦ Συντάγματος ἐπιβάλλεται, ἡ ψήφισις νόμων περὶ εὐθύνης τῶν ὑπουργῶν καὶ περὶ προσόντων τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων καὶ τῶν λειτουργῶν τῆς δικαιοσύνης.*

»*Ἡ ἀνάγκη τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ περὶ ἐκλογῆς βουλευτῶν νόμου ἀπὸ καιροῦ ἀνεγνωρίσθη καὶ ἀπὸ καιροῦ ἐγένοντο ἐργασίαι προπαρασκευ-*

αστικαί, ἀφορῶσαι εἰς τὴν εἰσαγωγὴν νέου συστήματος ἀντιστρατευομένου πρὸς τοὺς συνδυασμοὺς τῶν ὑποψηφίων, εὐρύνοντος τὴν ἐκλογικὴν περιφέρειαν καὶ χορηγοῦντος εἰς τὴν μειονότητα ἀνάλογον τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῆς ἀντιπροσωπείαν.

»Ἐπίσης δὲ ἡ πληρεστέρα παράστασις καὶ μετοχὴ τῆς δικαιοσύνης εἰς τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐκλογικῶν ἐργασιῶν καὶ ἄλλαι τινὲς διατάξεις ὑπαγορεύονται ὑπὸ τῆς πείρας ὡς συντελεσταὶ εἰς πρόληψιν τῶν καταχρήσεων.

»Ἡ ἀποκέντρωσις τῆς διοικήσεως, διὰ τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ Νομοῦ καὶ τῆς Κοινότητος καὶ τῆς χορηγήσεως δικαιοδοσίας εἰς αἱρετὰς αὐτῶν ἀρχάς, καὶ διὰ τοῦ καταμερισμοῦ τῆς διοικητικῆς καὶ δημοτικῆς ἐξουσίας, χρήζει ἰδιαιτέρας μελέτης.

»*Ἐπίσης ἀξία μερίμνης εἶναι ἡ κατάστασις τῆς γεωργίας, πιεζομένης δι' ἐγγείου φόρου ἐπὶ τῶν δημητριακῶν καρπῶν, ἐπαχθοῦς κατά τε τὸ ποσὸν καὶ τὸν τρόπον τῆς βεβαιώσεως. Ἡ κατάργησις τοῦ φόρου τούτου καὶ ἡ ἀντικατάστασις μέρους μόνον αὐτοῦ διὰ φόρου ἐπὶ τῶν ἀροτριώντων κτηνῶν* καὶ δι' αὐξήσεως τῶν ἐπὶ τῆς εἰσαγωγῆς τελῶν, θέλει ἀναμφιβόλως τοσοῦτον συντελέσει εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς γεωργίας, ὥστε νὰ ἀναπληρωθῇ ταχέως ἐκ τῆς αὐξήσεως τῆς παραγωγῆς τὸ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη ἐκ τῆς ἐλαττώσεως τοῦ φόρου προκῦψαν ἔλλειμμα. Πρὸς ταχυτέραν δὲ κάλυψιν τοῦ ἐλλείμματος τούτου θέλει συντελέσει καὶ ὁ κρείττων τῶν τελωνείων ὀργανισμός.

Ἐπίσης θέλει ἐμψυχώσει τὴν γεωργίαν καὶ ἀναπτύξει πᾶσαν τοῦ Ἔθνους τὴν ζωτικότητα ἡ βελτίωσις τῶν τῆς συγκοινωνίας μέσων. Δι' ὃ ζήτημα σπουδαιότατον εἶναι ἡ προέκτασις ἐπὶ τὴν ἡμετέραν χώραν τοῦ σιδηροδρομικοῦ τῆς Εὐρώπης συμπλέγματος. Σπουδαία δὲ αὔξησις τῶν πόρων τοῦ εἰδικοῦ ταμείου τῆς ὁδοποιΐας ἀπαιτεῖται ὅπως συστηματοποιηθῇ καὶ καταστῇ ἀποτελεσματικὸν τὸ εὐεργετικὸν τοῦτο ἵδρυμα.

»Καίτοι ἡ ἀπασχόλησις τῶν πολιτῶν εἰς τὰ ἔργα τῆς εἰρήνης καὶ ἡ εὐπραγία αὐτῶν ἐπιφέρουσι τὸν πλοῦτον τῆς πολιτείας, ὀφείλει προσέτι ὁ λαὸς καὶ *προσωπικῶς νὰ προασπίζῃ τὴν ἀκεραιότητα τῆς χώρας καὶ τὴν ἀξιοπρεπῆ παράστασιν τοῦ Ἔθνους ἐν τῷ κόσμῳ. Ἡ στρατιωτικὴ ἁπάντων τῶν πολιτῶν ἐκγύμνασις καὶ ὑπηρεσία, κατὰ τὰς ἐπ' ἐσχάτων γενικῶς παραδεδεγμένας ἀρχάς, δέον νὰ κανονισθῇ καθισταμένη ὑποχρεωτική.* Διὰ νόμων δὲ πρέπει νὰ διοργανωθῶσι τὰ τοῦ Στρατοῦ ἀντὶ τῶν εἰσέτι διεπόντων αὐτὰ διαταγμάτων.

»Καὶ περὶ ἀναπτύξεως τῶν ναυτικῶν δυνάμεων τοῦ Ἔθνους, δέον νὰ ληφθῇ πρόνοια. Συντελεστικὴ δὲ ὑπὲρ τοῦ ἐθνικοῦ ναυτικοῦ θέλει ἀποβῆ ἡ συνδρομὴ τοῦ Δημοσίου σύστασις σπουδαίας ἀτμοπλοϊκῆς ἑταιρίας ὑπὸ ἑλληνικὴν σημαίαν.

»Τὰ τοῦ κλήρου, τὰ τῆς δημοσίας καὶ δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, τὰ τῶν ἐκτὸς τοῦ Κράτους ἐμπορευομένων, ναυτιλομένων ἢ διαρκῶς ἐγκατεστημένων ὁμοεθνῶν, χρήζουσι ὡσαύτως ἀμέσου ἀντιλήψεως.

»Περὶ πάντων τούτων ἡ Κυβέρνησίς μου καθῆκον ἔχει, παρασκευάσασα τὴν ὕλην, νὰ προκαλέσῃ τὴν ἐνέργειαν ὑμῶν. Ὁ δὲ πατριωτισμὸς ὑμῶν καὶ ἡ γνῶσις, ἣν ἔχετε τῶν ἀναγκῶν τοῦ τόπου, εἶναι ἐχέγγυα τῆς προθύμου παρ' ὑμῶν ἀποδοχῆς καὶ τῆς διὰ πεφωτισμένης συζητήσεως καταλλήλου τῶν νομοθετημάτων διαμορφώσεως.

»Συντελοῦντες οὕτω διὰ τῆς ἐμπιστοσύνης καὶ τῆς ἐννόμου συμπράξεως ὑμῶν εἰς τὴν ἀπρόσκοπτον διεξαγωγὴν τῶν κυβερνητικῶν καὶ νομοθετικῶν ἔργων, θὰ δώσητε τρανὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας εἰς ἣν ἀδιστάκτως πιστεύω ὅτι ἔρεισμα τῆς ἠθικῆς καὶ ὑλικῆς εὐημερίας καὶ προόδου τῆς χώρας εἶναι οἱ κοινοβουλευτικοὶ ἡμῶν θεσμοὶ εἰλικρινῶς ἐφαρμοζόμενοι.

»Ἐπικαλούμενος δ' ἐπὶ τὰς σκέψεις καὶ τὰ ἔργα ὑμῶν τὴν ἐξ ὕψους ἀντίληψιν,

Κηρύττω τὴν ἔναρξιν τῆς Α΄ Συνόδου τῆς Ζ΄ Βουλευτικῆς Περιόδου».

«Γεώργιος Α', βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων». Έγχρωμη λιθογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(24.5.1892). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Περί ευθύνης των υπουργών
Οι θέσεις του Χαρίλαου Τρικούπη

Τον Οκτώβριο του 1875 ο Χαρίλαος Τρικούπης (ήταν τότε στην αντιπολίτευση), κατέθεσε στη Βουλή σχέδιο νόμου «Περί της ευθύνης των υπουργών» με 192 άρθρα, το οποίο ανέλυε με την ακόλουθη αιτιολογική έκθεση, που δημοσιεύθηκε στο Παράρτημα Αριθμ. 11 της *Εφημερίδος των Συζητήσεων της Βουλής* (18.10.1875), σ. 6-22 και έχει ως εξής:

ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΚΘΕΣΙΣ

I

Ἡ Συνέλευσις, καθιερώσασα ἐν τῷ Συντάγματι τὴν ποινικὴν εὐθύνην τῶν ὑπουργῶν καὶ ὁρίσασα τὸ δι' αὐτοὺς ἁρμόδιον δικαστήριον, ἐκληροδότησε, κατὰ τὸ σοφὸν παράδειγμα συνταγμάτων ἄλλων ἐθνῶν, εἰς τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν, διὰ τοῦ 80 ἄρθρου τοῦ Συντάγματος, τὴν ὑποχρέωσιν νὰ συντάξῃ καὶ καθυποβάλῃ κατὰ τὴν πρώτην βουλευτικὴν περίοδον εἰδικὸν νόμον περὶ τῆς εὐθύνης ταύτης, τῶν ἐπιβλητέων ποινῶν καὶ τῆς διαδικασίας· προέβλεψε δὲ μόνον διὰ τοῦ ἄρθρου 81 περὶ ὡρισμένων τινῶν πράξεων, ὧν τὴν καταδίωξιν καὶ τιμωρίαν δὲν ἔπρεπε νὰ σταματήσῃ ἡ τοῦ νόμου ἔλλειψις. Ταύτην καὶ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1814 εἶχεν ἐπιβάλει εἰς αὐτὴν διὰ τοῦ ἄρθρου 80.

Ἀπὸ τοῦ 1844 μέχρι τοῦ 1861 παρῆλθον ὅλα εἴκοσιν ἔτη, ἀπὸ δὲ τοῦ 1861 καὶ ἐντεῦθεν εἴδομεν πολλὰς βουλευτικὰς περιόδους, καὶ ὅμως ἡ δὶς οὕτως ἐπισήμως ἐκφρασθεῖσα ἐθνικὴ θέλησις μένει μέχρι τοῦ νῦν ἀπραγματοποίητος, γράμμα κενόν.

Ἐν τούτοις, οὐδεὶς δύναται ἔχων ὑπ' ὄψιν τὰ καθ' ἡμᾶς νὰ καταλογίσῃ εὐσυνειδήτως ἀμέλειαν ἢ ἀδιαφορίαν εἰς τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τῇ μὴ ἐκτελέσει τῆς ἐπισήμου ταύτης παραγγελίας. Ἡ ἐπιβληθεῖσα ὑποχρέωσις ἦτον ἀνωτέρα τῶν δυνάμεών της. Ἔθνη ἄλλα, κατὰ πολὺ προηγούμενα ἡμῶν ἐν τῷ πολιτισμῷ καὶ τῇ παιδείᾳ, ἐπιχειρήσαντα τὴν σύνταξιν τοιούτου νόμου, ἀπέτυχον. Ἄλλα δὲ πάλιν, καίτοι πρὸ πολλοῦ καταγίνονται εἰς τὴν σύνταξιν τοιούτου νόμου, δὲν κατώρθωσαν εἰσέτι τὴν ἀπόκτησιν τοῦ ἐπιδιωκομένου. Τὸ Βελγικὸν Σύνταγμα περιέχει ἐν ἄρθρῳ 90 τὴν αὐτὴν περίπου πρὸς τὸ ἡμέτερον Σύνταγμα διάταξιν. Νόμος εἰδικός, λέγει τὸ δεύτερον ἐδάφιον τοῦ εἰρημένου ἄρθρου, θέλει ὁρίσει τὰς περιπτώσεις τῆς εὐθύνης, τὰς ἐπιβλητέας ποινὰς καὶ τὴν διαδικασίαν, καὶ ὅμως ἡ διάταξις αὕτη κεῖται ἀπραγματοποίητος ἀπὸ τοῦ 1831 μέχρι τοῦ νῦν, ἂν καὶ σπουδαίως ἐκεῖ τὸ ζήτημα ἐμελετήθη. Πρὸ πέντε μόλις ἐτῶν, ἤτοι κατὰ τὸ 1870, ὑπεβλήθη σχέδιον νόμου ἐν ταῖς βελγικαῖς βουλαῖς, ἀλλ' εἰσέτι δὲν κατέστη νόμος.

Κατόπιν τοιούτων προηγουμένων, οὐδόλως εἶναι ἀδικαιολόγητος ἢ παράδοξος ἡ ἀπραξία τῆς ἡμετέρας νομοθετικῆς ἐξουσίας.

Ἡ σύνταξις νόμου περὶ εὐθύνης ὑπουργῶν δὲν εἶναι ἔργον εὔκολον. Προϋποθέτει καὶ ἀπαιτεῖ μακρὸν συνταγματικὸν βίον καὶ πεῖραν οὐ τὴν τυχοῦσαν ἐν τῷ συνταγματικῶς πολιτεύεσθαι. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα οὐ μόνον κατὰ τὸ 1844 δὲν ὑπῆρχον, ἀλλὰ καὶ σήμερον εἰσέτι δὲν εἶναι ἄφθονα παρ' ἡμῖν, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου αἱ δυσχέρειαι τοῦ ἔργου ἐξακολουθοῦσιν οὖσαι αἱ αὐταί.

Ἀπέναντι τῶν ἐλλείψεων καὶ τῶν δυσχερειῶν τούτων, ἔχομεν τὴν ἐπιτακτικὴν θέλησιν τοῦ Ἔθνους. Τὰ πρὸ μικροῦ παρ' ἡμῖν γενόμενα, ἅτινα παρῆλθον εὐτυχῶς ἀνεπιστρεπτί, κατέστησαν τοῖς πᾶσι καταφανῆ τὴν ἀνάγκην τῆς πραγματοποιήσεώς της. Ἡ ἀνάγκη αὕτη εἶναι μεγαλυτέρα παρ' ἡμῖν ἢ παρὰ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν. Ἐν Βελγίῳ, τὸ Σύνταγμα ἐξησφάλισε τὸ Κράτος κατὰ τῶν ἀθεμίτων πράξεων τῶν ὑπουργῶν μέχρι τῆς συντάξεως τοῦ εἰδικοῦ νόμου, καθόσον ρητῶς ἐν ἄρθρῳ 131 ὥρισεν ὅτι μέχρι τῆς συντάξεως τοῦ νόμου περὶ εὐθύνης ὑπουργῶν, τούτους ἡ μὲν Βουλὴ κατηγορεῖ τὸ δὲ Ἀκυρωτικὸν δικάζει, ὁρίζον ἐνταὐτῷ τὸ ἀξιόποινον τῆς πράξεως καὶ τὴν ἐπιβλητέαν ποινήν. Τὸ ἡμέτερον σύνταγμα, ἀκολουθοῦν ἀπαρεγκλίτως τὴν ἀρχήν ὅτι οὐδεμία ποινὴ ἄνευ νόμου ἐπιβάλλεται, ἀπέκρουσε πᾶσαν ἐναντίαν πρὸς αὐτὴν διάταξιν, ὥστε παρ' ἡμῖν ὁ ὑπουργὸς δύναται ἀνενόχλητος νὰ βλάψῃ καὶ περιφρονήσῃ τὰ δίκαια τοῦ Ἔθνους, ὅταν ταῦτα δὲν παρακολουθῇ καὶ κύρωσις τοῦ Ποινικοῦ Νόμου. Πᾶσα, λοιπόν, περαιτέρω ἀπραξία εἶναι ἀδικαιολόγητος, ἀφοῦ τὴν σύνταξιν τοῦ νόμου περὶ εὐθύνης ὑπουργῶν ἐπιβάλλει πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἡ τῶν πραγμάτων ἀνάγκη.

Ἐκτὸς δὲ τούτων σήμερον, ἂν δὲν ἐξέλειπον, οὐσιωδῶς, ὅμως, ἠλαττώθησαν αἱ προϋπάρχουσαι δυσχέρειαι. Ἄλλα ἔθνη κατέστησαν διὰ τῆς ἐργασίας των βατώτερον τὸ ἔδαφος. Ἡ Ὁλλανδία, ἡ Ἑλβετία, ἡ Σουηδία, ἡ Δανιμαρκία, ἡ Ἱσπανία, ἡ Βαυαρία, τὸ Μέγα Δουκάτον τῆς Βάδης, τὸ Ἐς-Δαρμστὰτ καὶ τὸ Σὰξ-Βεϊμὰρ διέπονται ἐξ εἰδικοῦ νόμου κανονίζοντος τὸ περὶ εὐθύνης ὑπουργῶν δυσκολώτατον ἀντικείμενον· ἰδίως δὲ οἱ νόμοι τῆς Ὁλλανδίας, τῆς Ἑλβετίας, τῆς Βαυαρίας, τῆς Σουηδίας καὶ τῆς Νορβηγίας σχετίζονται στενότερον πρὸς αὐτόν, καθ' ὅσον οἱ λοιποὶ ἀναφέρονται πρὸ πάντων εἰς τὴν διαδικασίαν.

Τὰ ἐν Βελγίῳ καὶ Ἰταλίᾳ ὑποβληθέντα νομοσχέδια καὶ αἱ συνοδεύουσαι αὐτὰ ἐκθέσεις εἶναι σπουδαῖον βοήθημα εἰς τὸν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου ἀσχολούμενον. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε ἡ ἐπιψήφισις τοιούτου εἰδικοῦ νόμου, ἔστω ἀνεπιτυχοῦς, παρέχει ὑπηρεσίας καὶ ἐγγυήσεις εἰς τὸ Κράτος.

Ἡ ὕπαρξις αὐτοῦ κατασιγάζει καὶ ἐπαναπαύει τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν, ἥτις, ὅταν ἐξεγερθῇ κατὰ τοῦ ἀθετοῦντος τοὺς νόμους ὑπουργοῦ, δύναται νὰ παρεκτραπῇ καὶ νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀνατροπὴν καὶ διατάραξιν τῆς τάξεως ἐκ μόνου τοῦ λόγου, ὅτι ἀδυνατεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ διὰ τοῦ νόμου τὴν δικαίαν τοῦ τοιούτου ὑπουργοῦ τιμωρίαν, ἧς ἕνεκα δὲν διστάζει ἐν ὥρᾳ γενικοῦ ἐρεθισμοῦ νὰ θυσιάσῃ σπουδαῖα τοῦ Κράτους συμφέροντα.

Προϊὸν τοιούτων σκέψεων καὶ λόγων, τὸ προσαγόμενον νομοσχέδιον δὲν εἶναι βεβαίως ἄμοιρον τῶν ἐλλείψεων καὶ σφαλμάτων, ἃς γεννῶσιν ἀναγκαίως καὶ συνήθως αἱ δυσχέρειαι τῆς καταρτίσεως τοιούτου ἔργου. Ἡ πεῖρα καὶ ἡ πεφωτισμένη γνώμη τῆς Βουλῆς, ἡ συνδρομὴ τῶν περὶ τὰ πολιτικὰ καὶ τοὺς νόμους ἀσχολουμένων ἀνδρῶν τοῦ Ἔθνους καὶ ἡ δημοσία διὰ τοῦ Τύπου συζήτησις, πληροῦσαι τὰς ὑπαρχούσας αὐτοῦ ἐλλείψεις καὶ διορθοῦσαι τὰ σφάλματα, δύνανται νὰ καταστήσωσιν αὐτὸ πρόξενον ἀγαθοῦ.

II

Δύο, τὰ ἑξῆς, εἰσὶ τὰ κύρια καὶ κεφαλαιώδη τοῦ νόμου τούτου ἀντικείμενα:

1) Ὁ προσδιορισμὸς τῶν ἀξιοποίνων πράξεων καὶ ἡ τιμώρησις αὐτῶν καὶ

2) Ἡ τηρητέα κατὰ τὴν ἐκδίκασιν διαδικασία.

Ἡ πρόσφορος καὶ ἐπιτυχὴς τῶν ἀντικειμένων τούτων διαρρύθμισις πληροῖ τὴν θέλησιν τοῦ Συντάγματος καὶ φέρει εἰς τὸν ἐπιδιωκόμενον διὰ τῆς καταρτίσεως τοῦ νόμου τούτου σκοπόν. Τὸ νομοσχέδιον, ὅμως, δὲν περιωρίσθη εἰς τὰ δύο ταῦτα ἀντικείμενα, ἀλλὰ προέβη εἰς τὴν διαρρύθμισιν καὶ τρίτου τινὸς ἀντικειμένου, ἤτοι τῆς ἀστικῆς τοῦ ὑπουργοῦ εὐθύνης ἐκ τῶν ἀξιοποίνων αὐτοῦ πράξεων καὶ ἐκ τῶν οἱονεὶ ἀδικημάτων. Ἡ ἐντολὴ τοῦ Συντάγματος δὲν ἐκτείνεται καὶ ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ἀλλ' ἡ διαρρύθμισις αὐτοῦ οὐ μόνον δὲν ἀντίκειται εἰς αὐτήν, ἀλλὰ χρησιμεύει εἰς ἐντελεστέραν ἐκπλήρωσίν της. Δὲν σφάλλει δέ τις ἂν εἴπῃ ὅτι ἡ ἀστικὴ εὐθύνη εἶναι δραστικωτέρα καὶ παρέχει μείζονας εἰς τὸ Κράτος ἀσφαλείας καὶ ἐγγυήσεις κατὰ τῶν ἀθεμίτων πράξεων τοῦ ὑπουργοῦ, ἢ ἡ ποινικὴ εὐθύνη. Ἡ ἔγερσις τῆς ποινικῆς ἀγωγῆς δὲν εἶναι τόσον εὔκολος, οὐδὲ συμφέρουσα ἢ ἐπιθυμητὴ ἡ συχνὴ αὐτῆς χρῆσις. Ἀπ' ἐναντίας ἡ εὐκολία μεθ' ἧς δύναταί τις νὰ καταδιώξῃ διὰ τῆς πολιτικῆς ἀγωγῆς τὸν ἀδικήσαντα ὑπουργόν, καὶ ὁ κίνδυνος, ὃν οὗτος τρέχει νὰ στερηθῇ τῆς περιουσίας του, καθιστῶσιν αὐτὸν εὐλαβέστερον πρὸς τὰ δίκαια τοῦ Κράτους καὶ τῶν πολιτῶν.

Ἕνεκα τούτου, τὸ νομοσχέδιον διαιρεῖται εἰς δύο μέρη. Τὸ πρῶτον ἀφορᾷ εἰς τὴν ποινικὴν εὐθύνην, ἐνῷ τοῦ δευτέρου ἀντικείμενον εἶναι ἡ ἀστικὴ εὐθύνη. Τὸ πρῶτον πάλιν μέρος διαιρεῖται εἰς δύο τμήματα, ἐξ ὧν τὸ πρῶτον ἀναφέρεται εἰς τὰς ἀξιοποίνους πράξεις καὶ τὴν τιμωρίαν αὐτῶν, τὸ δὲ δεύτερον εἰς τὴν διαδικασίαν, περιλαμβάνον δύο κεφάλαια, τὸ μὲν πρῶτον ἀναγόμενον εἰς τὴν ἐνώπιον τῆς Βουλῆς διαδικασίαν, τὸ δὲ δεύτερον εἰς τὴν ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἐν συνόλῳ διαίρεσις τοῦ νομοσχεδίου.

III

Ὁ προσδιορισμὸς τῶν ἀξιοποίνων πράξεων καὶ τὸ πρόσφορον εἶδος τῆς ποινῆς εἶναι τὰ πρωτεύοντα ἐν τῷ πρώτῳ τμήματι ζητήματα. Ταῦτα ἐγείρουσι τοιαύτας καὶ τοσαύτας διαφωνίας καὶ δυσκολίας, ὥστε ἐθεωρήθη καὶ θεωρεῖται ἔτι καὶ νῦν παρὰ πολλῶν ἀκατόρθωτος ἡ κατάρτισις νόμου περὶ τῆς εὐθύνης τῶν ὑπουργῶν ἐπιτυχοῦς καὶ ἐπαρκοῦς.

Αἱ πράξεις τοῦ ὑπουργοῦ, ὡς καὶ παντὸς ἄλλου δημοσίου ὑπαλλήλου, ἀνάγονται εἴτε εἰς τὸν δημόσιον, εἴτε εἰς τὸν ἰδιωτικὸν αὐτοῦ βίον. Ὁ ὑπουργὸς δύναται ν' ἀδικήσῃ καὶ ὡς δημόσιος λειτουργὸς καὶ ὡς ἰδιώτης. Πρῶτον, λοιπόν, παρίσταται ἐρώτημα ἂν ἀμφότερα ἢ τὸ ἕτερον τῶν εἰδῶν τούτων ἔσεται τὸ ἀντικείμενον τοῦ περὶ ποινικῆς εὐθύνης τῶν ὑπουργῶν εἰδικοῦ νόμου. Ὁ ποινικὸς νόμος προνοεῖ καὶ τιμωρεῖ ὡς γνωστὸν τὰ ἀδικήματα οὐ μόνον τῶν ἰδιωτῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων. Ἐντεῦθεν παρέπεται ἀναγκαίως δεύτερον ἐρώτημα περὶ τοῦ τίς ἔσεται ἡ σχέσις καὶ ἀναφορὰ τοῦ ποινικοῦ νόμου πρὸς τὸν νέον νόμον, ὁσάκις τὴν πρᾶξιν τοῦ ὑπουργοῦ προβλέπει ὁ ποινικὸς νόμος. Οὐχ ἧττον σπουδαῖον καὶ δύσκολον εἶναι τὸ τρίτον ἐρώτημα, τίς ὁ τρόπος καὶ τίνες αἱ ἀρχαί, καθ' ἃς πρέπει νὰ ὁρισθῇ τὸ ἀξιόποινον τῶν λοιπῶν πράξεων τοῦ ὑπουργοῦ, τῶν μὴ προβλεπομένων ὑπὸ τοῦ ποινικοῦ νόμου καὶ τὸ πρῶτον ἤδη διὰ τοῦ νέου νόμου κηρυσσομένων ἀξιοποίνων κατ' οὐδὲν δ' ἐλαττοῦται τοῦ προηγουμένου κατὰ τὴν σπουδαιότητα τὸ ζήτημα περὶ τοῦ τίς ἡ κατὰ τῶν τοιούτων πράξεων πρόσφορος καὶ ἁρμοδία ποινή.

Τὸ νομοσχέδιον, κατὰ τὰ κοινῶς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι παραδεδεγμένα, ἐξαιρεῖ τοῦ εἰδικοῦ περὶ εὐθύνης τῶν ὑπουργῶν νόμου πάσας τὰς πράξεις, ὅσας ὁ ὑπουργὸς ὡς ἰδιώτης διαπράττει, καὶ αἵτινες εἶναι ἄσχετοι πρὸς τὴν διαχείρισιν τῆς ἐξουσίας του καὶ τὰ καθήκοντά του. Αἱ πράξεις αὗται μένουσιν, ὡς καὶ πρότερον, ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ ποινικοῦ νόμου. Ἀντικείμενον ἔχει ὁ εἰδικὸς νόμος τὰς πράξεις, ὅσας οἱ ὑπουργοὶ διέπραξαν κατὰ τὴν διαχείρισιν τῆς ἐξουσίας των καὶ εἶναι σχετικαὶ πρὸς τὰ καθήκοντά των.

Τὸ ἄρθρον 81 τοῦ Συντάγματος σαφῶς δεικνύει τίς ἦτον ἡ θέλησις τῆς Συνελεύσεως ὡς πρὸς τὰς ὑπουργικὰς πράξεις περὶ ὧν προνοεῖ καὶ ἃς τιμωρεῖ ὁ ποινικὸς νόμος. Διὰ τοῦτο τὸ νομοσχέδιον παραπέμπει εἰς τὸν ποινικὸν νόμον, καὶ κατὰ τοὺς ὁρισμοὺς αὐτοῦ διατάσσει νὰ κρίνωνται καὶ τι-

Χαρίλαος Τρικούπης. Έγχρωμη λιθογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(13.6.1892). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

μωρῶνται αἱ σχετικαὶ πρὸς τὰ καθήκοντα τοῦ ὑπουργοῦ πράξεις αὐτοῦ, αἱ ἐν τῷ ποινικῷ νόμῳ ὡς κακουργήματα ἢ πλημμελήματα χαρακτηριζόμεναι. Οὐδεὶς ὑπάρχει λόγος νὰ ἐξαιρεθῶσιν οἱ ὑπουργοὶ τῶν διατάξεων τοῦ ποινικοῦ νόμου, τῶν σχετικῶν πρὸς τὰς ἀξιοποίνους πράξεις τῶν λοιπῶν ὑπαλλήλων, ἢ νὰ γίνῃ ἤδη ἰδίᾳ φροντὶς εἴτε περὶ τὸν ὁρισμὸν αὐτῶν, εἴτε περὶ τὴν τιμωρίαν.

Δύσκολον καὶ σπουδαῖον εἶναι, ὡς εἴρηται, τὸ ζήτημα περὶ τοῦ τρόπου καὶ τῶν ἀρχῶν, ἃς ὁ νομοθέτης ὀφείλει ν' ἀκολουθήσῃ, ὅπως ὁρίσῃ τὰς λοιπὰς ἀξιοποίνους πράξεις τῶν ὑπουργῶν περὶ ὧν ὁ ποινικὸς νόμος δὲν προνοεῖ. Πρέπει, δηλαδή, ν' ἀπαριθμῶνται καὶ κατονομάζωνται εἰδικῶς μία πρὸς μίαν αἱ διάφοροι περιστάσεις, καθ' ἃς ὁ ὑπουργὸς ὑπέχει ποινικὴν εὐθύνην, ἢ πρέπει νὰ τεθῶσι γενικοί τινες περὶ αὐτῆς κανόνες, καθ' οὓς θέλει κρίνεσθαι τὸ ὑπεύθυνον ἢ ἀνεύθυνον τῶν ὑπουργικῶν πράξεων. Ὁ προσδιορισμὸς καὶ ἡ κατάταξις τῶν ἀξιοποίνων πράξεων κατ' εἶδος εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου φευκτέα. Ὁ λεπτομερέστερος καὶ προνοητικώτερος νόμος ἔσεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀνωφελής, διότι πληθὺς πράξεων, ὧν τὸ τιμωρητὸν εἶναι ἀναγκαῖον καὶ καταφανές, θέλουσι μένει ἀτιμώρητοι ὡς μὴ προνοηθεῖσαι. Αἱ πράξεις τῶν ὑπουργῶν εἶναι τόσον πολλαὶ καὶ τόσον ποικίλαι, ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ προνοήσῃ καὶ προλάβῃ τις τοὺς διαφόρους τρόπους καὶ τὰ διάφορα μέσα, δι' ὧν κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν δύνανται οἱ ὑπουργοὶ νὰ ἐκκλίνωσι τῶν διατάξεων τοῦ νόμου. Ὁ κατὰ τοιοῦτον σύστημα συνταχθεὶς ἐντελέστερος τῶν νόμων θέλει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον προνοῆ περὶ τοῦ παρελθόντος καὶ θέλει χρησιμεύσει ὡς ὁδηγὸς εἰς ἐξεύρεσιν, πρὸς παραβιασμὸν τῶν νόμων, τρόπων καὶ μέσων μὴ προνοηθέντων ὑπ' αὐτοῦ καὶ μὴ ὑπαγομένων διὰ τοῦτο εἰς τὰς διατάξεις του.

Ἀσφαλέστερον ἀπ' ἐναντίας ἐπιτυγχάνεται ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς διὰ τοῦ ἑτέρου συστήματος, ἤτοι διὰ τῆς καθιερώσεως γενικῶν τινων ἀρχῶν, περιλαμβανουσῶν εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως πάσας ἐκείνας τὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς τὸ κοινωνικὸν συμφέρον ἀπαιτεῖ τὴν ἀπειλὴν καὶ τὴν ἐφαρμογὴν ποινῆς.

Τὸ σύστημα τοῦτο ἀκολουθεῖ τὸ νομοσχέδιον περὶ τὴν κατάταξιν τῶν καθ' ἕκαστα πράξεων, κατὰ τὰ κατωτέρω ἐκτεθειμένα. Ἀλλὰ τίνες αἱ ἁρμόζουσαι εἰς τὰς πράξεις τῶν ὑπουργῶν, καθ' ὃ τοιούτων, ποιναί; Ἡ λύσις ὡς πρὸς τὰς πράξεις, περὶ ὧν ὁ ποινικὸς νόμος προνοεῖ, εἶναι πρόχειρος ἐν τόπῳ, οὗτινος τὸ ἔδαφος ὑπῆρξεν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος πετρῶδες μὲν καὶ αὐχμηρὸν εἰς τὰς διακρίσεις τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ τὰ προνόμια, γῆ δὲ ἀγαθὴ καὶ γόνιμος εἰς τὴν ἰσότητα, καὶ τὴν λύσιν ταύτην, δεκτὴν καὶ παρ' ἄλλοις ἔθνεσι γενομένην, ἠκολούθησε τὸ νομοσχέδιον, ὁρίσαν διὰ τὰς ἐν λόγῳ πράξεις τὰς ἐν τῷ ποινικῷ νόμῳ ποινάς.

Δὲν ὑπάρχει, ὅμως, ἡ αὐτὴ συμφωνία καὶ ὡς πρός τὸ εἶδος τῶν ποινῶν, τὸ ἁρμόζον κατὰ τῶν λοιπῶν πράξεων τῶν ὑπουργῶν, τῶν μὴ προβλεπομένων ὑπὸ τοῦ ποινικοῦ νόμου.

Οἱ πλεῖστοι σήμερον δέχονται ὅτι αἱ βαρεῖαι σωματικαὶ ποιναὶ κατὰ τῶν ὑπουργῶν, γενομένων ἐνόχων πολιτικῶν πλημμελημάτων καὶ κακουργημάτων, οὐχὶ μόνον ἀποκρούονται καὶ εἶναι μισηταὶ παρὰ τῇ ἐν τῷ πολιτισμῷ ἀνεπτυγμένῃ κοινῇ συνειδήσει, ἀλλὰ παραβλάπτουσι πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ κοινὸν συμφέρον, οὗ χάριν ἐπιβάλλονται. Ἡ συγκάθειρξις τῶν πρώην ὑπουργῶν μετὰ τῶν κοινῶν κακούργων καταβιβάζει εἰς τὰς ὄψεις τῆς κοινωνίας καὶ ἐπί βλάβῃ αὐτῆς τὸν εἰς τὸ ὑπουργικὸν ἀξίωμα σεβασμόν, ἀναγκαῖον καὶ ἀπαραίτητον εἰς τὴν τελεσφόρον λειτουργίαν τοῦ πολιτεύματος. Ἐκτὸς δὲ τούτου αἱ ποιναὶ αὗται δὲν εἶναι ἀναγκαῖαι εἰς τὴν κοινωνικὴν τάξιν, ἥτις καὶ ἄνευ αὐτῶν δύναται ν' ἀσφαλισθῇ.

Αἱ χρηματικαὶ ποιναί, ὅταν ὦσι μεγάλαι, μετατρέπονται εἰς δήμευσιν ἀποκρουομένην παρὰ τοῦ Συντάγματος, δὲν ἔχουσι δὲ σπουδαιότητα ὅταν ὦσι μικραί· αὗται πρὸς τούτοις δύνανται νὰ εἶναι ποῦ μὲν καταστρεπτικαί, ἄνευ δὲ σημασίας εἰς τοὺς πλουτήσαντας ἐκ παραβάσεων χάριν χρημάτων γενομένων.

Τὸ ὄστρακον δὲν εὑρίσκει νῦν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτοῦ πατρίδι τὴν παλαιὰν ὑποδοχήν. Διὰ τοὺς λόγους τούτους, οὔτε τὰς χρηματικὰς ποινάς, οὔτε τὴν φυλάκισιν, οὔτε τὴν ἐξορίαν, ἃς πολλοὶ τῶν ἐν Εὐρώπῃ νόμων καθιεροῦσι, παρεδέχθη τὸ νομοσχέδιον, ἀλλὰ περιωρίσθη, κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς Ἀμερικῆς, νὰ ὁρίσῃ ὡς ποινὴν μόνον τὴν στέρησιν ὡρισμένων δικαιωμάτων καὶ πλεονεκτημάτων, καὶ σὺν αὐτῇ ἐν ταὐτῷ τὴν ἀνικανότητα διὰ βίου ἢ ἐπὶ ὡρισμένῳ χρόνῳ πρὸς ἀπόκτησιν αὐτῶν.

Ὑπὸ τὰς ἀρχὰς ταύτας συνετάχθησαν τὰ ἐπὶ τὰ καθ' ἕκαστα τοῦ πρώτου τμήματος ἄρθρα, ὧν ἔπεται ἡ ἀνάλυσις.

Τὸ ἄρθρον 1 ὁρίζει τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἄρχεται καὶ παύει ἡ ὑπηρεσία τοῦ ὑπουργοῦ. Ἠδύνατό τις, ἴσως, νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἡ παῦσις τῆς ὑπηρεσίας ἔδει νὰ ὁρισθῇ ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς κοινοποιήσεως εἰς τὸν παραιτηθέντα ἢ παυθέντα τοῦ Διατάγματος περὶ ἀποδοχῆς τῆς παραιτήσεως ἢ παύσεως αὐτοῦ. Προετιμήθη, ὅμως, ὡς ὡρισμένος καὶ βέβαιος ὁ χρόνος τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Διατάγματος, διότι, κατὰ τὰ ἐπικρατοῦντα ἐν τοῖς συνταγματικοῖς ἔθνεσιν ἔθιμα, ὅταν ἡ παραίτησις γίνῃ ὁριστικῶς ἀποδεκτή, οἱ παραιτηθέντες μένουσιν ἐν τῇ ἐξουσίᾳ μέχρι τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἑτέρου ὑπουργείου καὶ κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα ἐνεργοῦσι μόνον τὰς ἀπολύτως ἀναγκαίας διὰ τὴν διοίκησιν πράξεις, ὥστε νέα ἄλλη πρὸς αὐτοὺς εἰδοποίησις περὶ τῆς ἀποδοχῆς τῆς παραιτήσεως ἢ τῆς παύσεώς των δὲν ἀπαιτεῖται.

Τὸ 2 ἄρθρον εἶναι σαφές. Εἰς αὐτὸ ὑπάγονται οὐ μόνον τὰ ἐγκλήματα καὶ πλημμελήματα, περὶ ὧν διαλαμβάνει τὸ ΚΘ′ κεφάλαιον τοῦ Β′ βιβλίου τοῦ ποινικοῦ νόμου, ἀλλὰ προσέτι καὶ τὰ ἀδικήματα τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, περὶ ὧν εἰς ἄλλα μέρη αὐτοῦ ὁ ποινικὸς νόμος προνοεῖ. Ἡ πλαστογραφία, φέρ' εἰπεῖν, περὶ ἧς προνοοῦσι τὰ ἄρθρα 252 καὶ 255, ἡ ἰδιοποίησης τοῦ ἄρθρου 394 ὑπάγονται ἐνταῦθα· ὥστε τὸ ἄρθρον τοῦτο ἀφορᾷ εἰς τὰ ἐγκλήματα καὶ πλημμελήματα, εἰς ὧν τὴν διάπραξιν εἶναι στοιχεῖον ἀπαραίτητον τὸ εἶναι τὸν πράττοντα δημόσιον ὑπάλληλον.

Τὸ ἄρθρον 3 ἀπ' ἐναντίας προβλέπει περὶ τῶν ἀθεμίτων πράξεων, αἵτινες προβλέπονται μὲν ὑπὸ τοῦ ποινικοῦ νόμου, ἀλλὰ δύνανται νὰ πραχθῶσιν οὐ μόνον παρὰ δημοσίων ὑπαλλήλων, ἀλλὰ καὶ παρὰ μὴ τοιούτων. Ἡ προδοσία, ἡ πλαστογραφία, περὶ ἧς ὁρίζει τὸ ἄρθρον 247, ὅταν διαπράττωνται παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ κατὰ τὴν διαχείρισιν τῆς ἐξουσίας του καὶ εἶναι σχετικαὶ πρὸς τὰ καθήκοντά του, ὑπάγονται εἰς τὸ ἄρθρον 3. Εἶναι δὲ ἀφ' ἑαυτοῦ φανερόν ὅτι δὲν ὑπάγεται ἐνταῦθα τὸ ἀδίκημα, ὅπερ ἔχει ἰδιωτικὴν αἰτίαν καὶ εἶναι ἄσχετον πρὸς τὰ καθήκοντα τοῦ ὑπουργοῦ. Ἂν τυχὸν ὁ ὑπουργὸς εἰς διάπραξιν αὐτοῦ ἐχρήσατο ἢ κατεχρήσατο τῆς ἐξουσίας του, ἡ περίστασις αὕτη δὲν ἀφαιρεῖ ἀπὸ τῆς πράξεως τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἰδιωτικοῦ ἀδικήματος.

Τὰ ἄρθρα 4, 5 καὶ 6 εἶναι ἀφ' ἑαυτῶν σαφῆ. Σημειοῦται μόνον ὅτι τὸ ἄρθρον 6 εἶναι σχετικὸν πρὸς τὰ ἄρθρα 24, 25 καὶ 34.

Τὰ ἑπόμενα ἄρθρα 7 μέχρι τοῦ 25 ἀφορῶσιν εἰς τὰς ἀθεμίτους πράξεις τοῦ ὑπουργοῦ, τὰς μὴ προβλεπομένας ὑπὸ τοῦ ποινικοῦ νόμου.

Τὸ ἄρθρον 7 εἶναι σαφές. Ἐπίσης σαφῆ εἶναι καὶ τα ἄρθρα 8 καὶ 9 τὰ ὁρίζοντα τὴν ποινήν.

Ἡ καθιερουμένη ποινὴ περιλαμβάνει τὰ διὰ πᾶσαν ποινὴν προαπαιτούμενα στοιχεῖα. Καὶ ἀναγκαῖα εἶναι εἰς τὴν διατήρησιν τῆς τάξεως, καὶ ὠφέλιμος διὰ τὰ προληπτικὰ αὐτῆς ἀποτελέσματα καὶ δικαία.

Ἡ στέρησις καὶ ἀνικανότης, ἃς τὸ ἄρθρον 8 ἀπαγγέλλει, ἀσφαλίζουσι τὴν κοινωνικὴν τάξιν ἀπὸ τοῦ ἐνόχου, ὃν θέτουσιν εἰς ἀδυναμίαν νὰ διαπράξῃ ἐν τῷ μέλλοντι κατ' αὐτῆς ὁμοίας πράξεις, παραδειγματίζουσι τοὺς λοιποὺς καὶ δίκαιαι εἶναι, διότι οὐδὲν δικαιότερον τοῦ ν' ἀφαιρέσῃ ἡ κοινωνία ἀπὸ τοῦ ἐνόχου τὰς τιμὰς καὶ τὰς διακρίσεις, ὧν ἐδείχθη βραδύτερον ἀνάξιος. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ποινῆς δὲν εἶναι ἄγνωστον ἐν τῷ ποινικῷ νόμῳ. Οὗτος ὁρίζει αὐτὸ ὡς συνέπειαν τῶν ἐγκληματικῶν ποινῶν καὶ τινων ἐπανορθωτικῶν. Ἐνταῦθα τοῦτο λαμβάνει τὴν θέσιν κυρίας ποινῆς καὶ ἔχει ὡς συνέπειαν ποινικὴν τὴν ἐν τῷ ἄρθρῳ 9 ὡρισμένην. Ὡς ἐλάχιστος ὅρος τῆς ποινῆς ὡρίσθη ἡ πενταετία. Διάστημα χρόνου ταύτης ἧσσον ἤθελεν εἶσθαι εἰς ἀντίθεσιν ὑπερβαλλόντως καταφανῆ πρὸς τὴν σπουδαιότητα τῆς κατηγορίας καὶ ἐν γένει τῆς δίκης.

Τὰ ἄρθρα 10-23 ὁρίζουσι τὰς διαφόρους ἀθεμίτους πράξεις τοῦ ὑπουργοῦ. Αὗται διαιροῦνται γενικώτερον ὡς ἑξῆς·

1) Εἰς πράξεις καὶ ἐλλείψεις ἐναντίας εἰς τὸ Σύνταγμα, τοὺς Νόμους, τὰ Διατάγματα καὶ τοὺς κανόνας τοῦ διεθνοῦς δικαίου, καὶ διαπραχθείσας ἐκ δολίας προαιρέσεως ἢ ἐξ ἀμελείας, εἴτε παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ ἀμέσως, εἴτε κατὰ διαταγήν του παρ' ἄλλων δημοσίων ὑπαλλήλων.

2) Εἰς πράξεις τῶν ὑποκειμένων ὑπαλλήλων εἰς τὸν ὑπουργὸν ἐναντίας εἰς τὸ Σύνταγμα, τοὺς Νόμους, τὰ Διατάγματα καὶ τοὺς κανόνας τοῦ διεθνοῦς δικαίου, ἃς οὗτος εἴτε ἐκ δολίας προαιρέσεως, εἴτε ἐξ ἀμελείας δὲν παρεμπόδισε· καὶ

3) Εἰς πράξεις μὴ ἀντικειμένας μὲν εἰς τὸ Σύνταγμα, τοὺς Νόμους, τὰ Διατάγματα καὶ τοὺς κανόνας τοῦ διεθνοῦς δικαίου, ἐπιβλαβεῖς δὲ εἰς τὸ Κράτος ἢ τοὺς ἰδιώτας, καὶ διαπραχθείσας ἐκ δολίας προαιρέσεως ἢ ἀμελείας, εἴτε παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ, εἴτε κατὰ διαταγὴν του παρὰ τῶν ὑπ' αὐτόν.

Εἰς τὰς τρεῖς ταύτας κατηγορίας προστίθεται καὶ ἡ τοῦ ἄρθρου 18, ἥτις ἀποτελεῖ ἰδιαίτερα τυπικὰ ἐγκλήματα, κριθέντα ἄξια τιμωρίας ἕνεκα τῆς σπουδαιότητος τῶν εἰς κίνδυνον τιθεμένων δικαίων.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τεσσάρων τούτων κατηγοριῶν κατηρτίσθησαν τὰ ἐν λόγῳ ἄρθρα, ἐξ ὧν τὸ ἄρθρον 10 ἀφορᾷ, εἰς τὰς παρανόμους καὶ ἀντισυνταγματικὰς πράξεις καὶ ἐλλείψεις τὰς ἐκ δολίας προαιρέσεως γινομένας εἴτε διὰ διαταγμάτων τοῦ Βασιλέως, προσυπογεγραμμένων ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ, εἴτε διὰ διαταγῶν τοῦ ἰδίου καὶ ἐπενεγκούσας σπουδαίαν ἠθικὴν ἢ ὑλικὴν βλάβην εἴτε εἰς τὸ Κράτος εἴτε εἰς τοὺς ἰδιώτας.

Τὸ ἄρθρον 11 προνοεῖ τὰς αὐτὰς μὲν περιστάσεις, ἀλλὰ καθ' ὅσον αὗται ἀναφέρονται εἰς τὰς σχέσεις, πρὸς τὰ ἄλλα ἔθνη καὶ τοὺς ὑπηκόους αὐτῶν.

Τὸ ἄρθρον 12 προβλέπει τὰς αὐτὰς μὲ τὰ δύο πρὸ αὐτοῦ ἄρθρα περιστάσεις, ἐξ ὧν, ὅμως, δὲν προῆλθε βλάβη τις. Τῷ ὄντι οἱ ὑπουργοί, φέρ' εἰπεῖν, οἵτινες προεκάλεσαν, προσυπέγραψαν καὶ ἐξετέλεσαν Διάταγμα, δι' οὗ χορηγεῖται ἀμνηστεία ἐπὶ μὴ πολιτικῶν ἐγκλημάτων, ἐναντίον τοῦ ἄρθρου 39 τοῦ Συντάγματος, καταδιώκονται καὶ τιμωροῦνται δυνάμει τοῦ παρόντος ἄρθρου. Ἐπίσης εἰς τὸ ἄρθρον τοῦτο ὑπάγονται οἱ ὑπουργοί, οἵτινες ἐκ δολίας προαιρέσεως δὲν ἐκδίδουσι τὴν ἀπαιτουμένην κατὰ τὸν ἐκλογικὸν νόμον διαταγὴν εἰς ἐπανάληψιν τῆς ἀκυρωθείσης βουλευτικῆς ἐκλογῆς κ.λ.π.

Τὸ ἄρθρον 13 εἶναι σαφὲς καὶ ἐτέθη ἵνα ἐκλείψῃ πᾶσα ἀμφιβολία περὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς εὐθύνης τοῦ ὑπουργοῦ.

Τὸ ἄρθρον 14 προβλέπει τὴν περίστασιν, καθ' ἣν αἱ παράνομοι πράξεις, περὶ ὧν τὰ ἄρθρα 10, 11 καὶ 12 προνοοῦσιν, ἐγένοντο ἐξ ἀμελείας. Τὸ τιμωρητὸν τῆς ἀμελείας καὶ ἄλλων ἐθνῶν οἱ νόμοι παρεδέχθησαν. Ὁ ἀξιῶν νὰ διοικήσῃ τὰ κοινὰ καὶ σπεύδων νὰ κλείσῃ εἷς ἄλλους ἐπιμελεστέρους καὶ ἱκανωτέρους αὐτοῦ τὴν πρὸς ταῦτα ἄγουσαν ὁδόν, πρέπει νὰ ὑποστῇ τὴν ποινὴν τῆς τόλμης του καὶ νὰ δώσῃ ἱκανοποίησιν εἰς τὴν Πολιτείαν καὶ τοὺς ἰδιώτας, ὧν τὰ ἠθικὰ καὶ ὑλικὰ συμφέροντα παρέβλαψεν ἐκ τῆς ἀμελείας, ἀπειρίας ἢ ἀνικανότητος αὐτοῦ. Ἡ ἀνικανότης καὶ ἀπειρία περιέχονται μὲν εἰς τὴν γενικὴν ἔννοιαν τῆς ἀμελείας, ἀλλ' ἵνα μὴ μείνῃ οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι καὶ ὁ ἀνίκανος καὶ ὁ ἄπειρος τιμωρεῖται ὡς ἀμελής, ὅταν, ἀντὶ νὰ ἐνεργήσῃ τὰ δέοντα, κατετρίβη ἐξ ἀνικανότητος καὶ ἀπειρίας εἰς μάταια καὶ ἄσκοπα, ἐγένετο ἰδιαιτέρα περὶ τούτου μνεία.

Ἅπαντα τὰ ἄρθρα ταῦτα, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 10-14, ἀνάγονται εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν καὶ κανονίζουσι τὰ κατ' αὐτήν.

Τὰ ἄρθρα 15, 16 καὶ 17 εἶναι ἀνάπτυξις τῆς δευτέρας κατηγορίας καὶ εἶναι σαφῆ.

Τὸ ἄρθρον 18 ἀναφέρεται εἰς τὴν τετάρτην κατηγορίαν καὶ εἰς ἐπεξήγησιν αὐτοῦ παρέπεται τὸ ἄρθρον 19. Ὁ χαρακτηρισμὸς προπαρασκευαστικῶν τοῦ ἐγκλήματος πράξεων, ὡς ἐγκλήματος ἰδίου, δὲν εἶναι ἄγνωστος ἐν τῷ ποινικῷ νόμῳ. Τοῦτο συμβαίνει ὅταν τὸ ἀπειλούμενον κακὸν ἔχῃ ἀνεπανορθώτους καὶ φοβερὰς συνεπείας καὶ ἡ κοινωνία ἔχῃ συμφέρον νὰ προλάβῃ καὶ ἐμποδίσῃ αὐτὸ ἐν αὐτῇ τῇ γενέσει του. Ἡ συνωμοσία π.χ. χαρακτηρίζεται ἔγκλημα καὶ ὅταν μένῃ ἐντὸς τῶν προπαρασκευαστικῶν πράξεων, αἵτινες κατὰ γενικὸν κανόνα δὲν εἶναι τιμωρηταί. Προϊὸν τοιαύτης ἰδέας εἶναι τὸ ἄρθρον 18, αἱ δὲ ἐν αὐτῷ ἀναφερόμεναι περιπτώσεις δικαιολογοῦσι τὴν νομοθετικὴν πρόνοιαν.

Τὸ ἄρθρον 20 προβλέπει τὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν ὁ ὑπουργὸς ὁ εἰς τὸ ἔγκλημα τοῦ ἄρθρου 18 ὑποπεσὼν εἴτε δὲν τιμωρεῖται, εἴτε τιμωρεῖται μὲ τὴν ποινὴν τῆς ἀμελείας.

Τὸ ἄρθρον 21 εἶναι σαφὲς καὶ προβλέπει τὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν τὰς παρανόμους πράξεις ἐξετέλεσεν ὁ ὑπουργὸς ὑπερπηδῶν τὰ ὅρια τῆς ἁρμοδιότητός του.

Τὰ ἄρθρα 22 καὶ 23 ἀνάγονται εἰς τὴν τρίτην κατηγορίαν. Ἐνταῦθα αἱ ἀξιόποινοι πράξεις καὶ ἐλλείψεις δὲν εἶναι μὲν ἀπ' εὐθείας ἐναντίαι εἰς τὸν νόμον, εἶναι, ὅμως, ἐπιβλαβεῖς καὶ ἐγένοντο εἴτε ἐκ δολίας προαιρέσεως, εἴτε ἐξ ἀμελείας. Ὁ ὑπουργός, ὅστις διώρισεν εἰς τὴν διαχείρισιν τοῦ δημοσίου θησαυροῦ ἄνθρωπον ἀποδεδειγμένως καταχραστὴν καὶ καταδικασθέντα ἄλλοτε ὡς τοιοῦτον, δὲν παραβιάζει μὲν νόμον τινά, ὅταν ὁ διορισθεὶς εἶχεν ἤδη ἀποκατασταθῆ νομίμως, ἐνέχεται, ὅμως, λόγῳ ἀσυγνώστου ἀμελείας ἐκ τοῦ τοιούτου διορισμοῦ, ἂν ὁ διορισθεὶς κλέψῃ τὰ δημόσια. Ἐπίσης, ὁ ὑπουργὸς ὅστις ἐξ ἀπρονοησίας ἀφῆκεν ἄνευ τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων σπουδαίαν καὶ ὀχυρὰν θέσιν, ὅστις ἠμέλησε νὰ λάβῃ τὰ πρόσφορα μέτρα κατὰ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν πολεμίων, ἢ ἀφῆκε ν' ἀναπτυχθῇ ἐμφύλιος πόλεμος, ὃν ἠδύνατο ἐγκαίρως νὰ προλάβῃ, δὲν παραβιάζει νόμον τινὰ κείμενον, ἀλλ' οὐχ ἧττον εἶναι ποινικῶς τιμωρητέος διὰ τὰς πράξεις του ταύτας. Προσέτι ὁ ὑπουργὸς ὅστις ποιεῖ προφανῶς κατάχρησιν τοῦ προνομίου τῆς χάριτος καὶ προκαλεῖ τοιαύτην πληθὺν χαρίτων, ὥστε τὸ προνόμιον ἀπὸ εὐεργετικοῦ καθίσταται ἐπιβλαβὲς εἰς τὴν Πολιτείαν, ὑπέχει εὐθύνην ποινικήν, ὅταν ἡ κατάχρησις εἶναι οὕτω σπουδαία, ὥστε ἐξήγειρε τὴν κοινὴν συνείδησιν καὶ ἔθεσεν εἰς ἀμφιβολίαν τὴν ἀποτελεσματικότητα τῶν ἀποφάσεων τῶν ποινικῶν δικαστηρίων. Ὁ ὑπουργὸς ὅστις προκαλεῖ ἀλλεπαλλήλους ἀδικαιολογήτους διαλύσεις τῆς Βουλῆς καὶ καθίστησιν οὕτως ἀμφισβητήσιμον τὴν χρησιμότητα τῶν πρὸς τοῦτο βασιλικῶν προνομίων, δὲν δύναται νὰ διαφύγῃ τὰς διατάξεις τοῦ ἄρθρου 22.

Τὰ ἑπόμενα ἄρθρα 24 μέχρι τοῦ 35 εἶναι σαφῆ καὶ ἀνάγονται εἰς τὴν συναυτουργίαν, συναιτιότητα καὶ συνέργειαν τῶν πράξεων, τὴν ἐπιμέτρησιν τῆς ποινῆς καὶ τὴν ἐξάλειψιν τοῦ ἀξιοποίνου εἰδικῶς ὡς πρὸς τὰς πράξεις, αἵτινες διὰ τοῦ παρόντος νόμου χαρακτηρίζονται ἀξιόποινοι. Τὸ πενταετὲς διάστημα εἶναι ἱκανὸν διὰ τὴν παραγραφὴν ὅταν ὁ ἐγκληματίας ὑπουργὸς διετέλεσε κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐπὶ ἓν ἔτος μακρὰν τῆς ἐξουσίας. Ἄλλως πρέπει νὰ παρέλθῃ ἀπὸ τῆς πράξεως δεκαετία. Ἐνταῦθα εἶναι ἀναγκαῖον νὰ δοθῇ ἡ ἑπομένη ἐξήγησις. Τὰ ἄρθρα 26 καὶ 27 προνοοῦσι περὶ τῶν συναιτίων τοῦ ὑπουργοῦ, ἤτοι τῶν συναυτουργῶν καὶ συνεργῶν εἰς τὰς ἀξιοποίνους πράξεις τοῦ ὑπουργοῦ τὰς ὑπὸ τοῦ νομοσχεδίου ἤδη τὸ πρῶτον χαρακτηριζομένας τοιαύτας κατὰ τὰ ἄρθρα 10 καὶ ἑπόμενα, ἀλλὰ δὲν ὁρίζει τὸ νομοσχέδιον τίνες τῶν συμμετασχόντων εἰς τὰς πράξεις ταύτας καὶ πότε εἶναι συναυτουργοὶ ἢ συνεργοί. Τὴν ἐκ τῆς φαινομένης σιωπῆς ταύτης τοῦ νόμου προκύπτουσαν ἀπορίαν λύει τὸ ἄρθρον 35. Κατ' αὐτό, οἱ ἐν τῷ ποινικῷ νόμῳ ἰσχύοντες ὁρισμοὶ καὶ κανόνες πρὸς εὕρεσιν 1) τῶν αὐτουργῶν καὶ 2) τῶν συναιτίων, ἤτοι τῶν συναυτουργῶν καὶ συνεργῶν, κρατοῦσι καὶ ἐπὶ τῶν ἐν λόγῳ πράξεων, καὶ κατ' αὐτὰς θέλει ἑκάστοτε ἀποφασίζεσθαι ἐὰν ὁ ὑπάλληλος ἢ καὶ πᾶς ἄλλος ὅστις ἐξετέλεσε κατὰ διαταγὴν τοῦ ὑπουργοῦ τὴν ἀξιόποινον πρᾶξιν ἢ συμμετέσχε ὅπως δήποτε εἰς αὐτήν, εἶναι συναυτουργὸς ἢ συνεργὸς τῆς πράξεως.

Τὸ ἐκτεθὲν σύστημα δὲν εἶναι ἀνεπίδεκτον ἐπικρίσεως. Καθ' ὃν τρόπον ὡρίσθη τὸ ἀξιόποινον

τῶν πράξεων, τρέχομεν τὸν κίνδυνον νὰ παραστα-θῶμεν μάρτυρες καταδιώξεων διὰ πράξεις, αἵτινες δὲν ἔχουν τοιαύτην σπουδαιότητα καὶ σημασίαν, ὥστε νὰ ἐγερθῇ δι' αὐτὰς κατηγορία καὶ δίκη κατὰ τοῦ ὑπουργοῦ, ἀλλ' ἀρκεῖ δι' αὐτὰς μόνη ἡ κοινοβουλευτικὴ εὐθύνη καὶ ἀποδοκιμασία. Ὁ κίνδυνος οὗτος μόνον εἶναι φαινόμενος. Ἡ ψῆφος τῆς Βουλῆς, εἰς ἣν ἀνήκει ἡ ἔγερσις τῆς ποινικῆς ἀγωγῆς, παρέχει ἱκανὰς ἐγγυήσεις. Ἂν ἡ Βουλὴ παραγνωρίσῃ ἐπὶ τοσοῦτον τὸ καθῆκον της, ὥστε νὰ παρεκτραπῇ εἰς ἐκδικήσεις διὰ τῆς ἀνακινήσεως ἐπὶ βλάβῃ τῆς κοινῆς ἡσυχίας δικῶν καὶ κατηγοριῶν ἀναξίων λόγου, τοῦτο ἔσεται ἀσφαλὲς σημεῖον εἰς τοὺς μεριμνῶντας περὶ τῶν κοινῶν, ὅτι ἐξεκλίναμεν τῆς τακτικῆς τροχιᾶς, εἰς ἣν πρέπει ταχέως νὰ ἐπανέλθωμεν.

IV

Ἡ διαδικασία ἐνώπιον τῆς Βουλῆς ὡρίσθη ὅσον οἷόν τε ἀκριβῶς. Τὰ περὶ αὐτῆς ἐκανονίσθησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐν ἰσχύι Κανονισμοῦ τῆς Βουλῆς, καὶ πολλὰ παρελήφθησαν ἐκ τοῦ βελγικοῦ νομοσχεδίου. Ἰδιαιτέρα σημείωσις εἶναι ἀναγκαία ἐπί τινων μόνον ἐκ τῶν ἄρθρων τούτων, καθ' ὅσον ἐν τοῖς λοιποῖς τὸ γράμμα τοῦ νόμου δεικνύει τὸν λόγον αὐτοῦ. Ἡ σύγκρουσις τῶν πολιτικῶν παθῶν καὶ ἡ ἐν ὥρᾳ ἐξάψεως κατεσπευσμένη ἐπιψήφισις τῆς κατηγορίας δύναται πολλάκις νὰ ἐκθέσῃ εἰς σπουδαίους κινδύνους τόν τε κατηγορούμενον καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ Κράτους. Ἕνεκα τούτου, διὰ τὴν συζήτησιν καὶ ἐπιψήφισιν τῆς κατηγορίας ὁρίζεται ἀνάλογος προθεσμία ἐν τοῖς ἄρθροις 53, 54 καὶ 55, ἥτις κυρίως προτίθεται νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ ἤρεμον καὶ περιεσκεμμένον τῆς ἀποφάσεως τῆς Βουλῆς, πρὸς ἔγερσιν τῆς κατηγορίας, καὶ προλάβῃ πᾶσαν ἐκ τῆς σπουδῆς ἀδικίαν ἢ βλάβην. Ἀλλαχοῦ ἀπαιτοῦσι μεγαλύτερον ἀριθμὸν βουλευτῶν διὰ τὰς τοιαύτας τῆς Βουλῆς ἀποφάσεις· τὸ νομοσχέδιον, ὅμως, ἀρκεῖται εἰς τὸν διὰ τὴν ψήφισιν τῶν νόμον ἀπαιτούμενον ἀριθμόν, καθ' ὅσον ἡ καταδίωξις τοῦ ὑπουργοῦ δὲν ἔχει μείζονα σημαντικότητα τῆς ἐπιψηφίσεως τοῦ νόμου· διὰ τοῦτο τὸ ἄρθρον 58 ἀπαιτεῖ πρὸς ἀπαρτίαν τῆς Βουλῆς τὸ ἥμισυ πλέον ἑνὸς τῶν μελῶν αὐτῆς καὶ τὴν πλειονοψηφίαν τῶν παρόντων μελῶν.

Τά ἄρθρα 60 καὶ 61 προνοοῦσι περὶ τῆς τύχης τῆς κατηγορίας, ἣν ἡ Βουλὴ παρεδέχθη κατ' ἀρχήν. Ἡ ματαίωσις τῆς περὶ τούτου προτάσεως διὰ τῆς διαλύσεως τῆς Βουλῆς ἢ διὰ τῆς λήξεως τῆς περιόδου εἶναι ἀναγκαία καὶ δεδικαιολογημένη. Ἡ νέα Βουλὴ δὲν εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ ἐνασχοληθῇ εἰς πρότασιν, ἣν δὲν θέλει νὰ ἐγείρῃ. Ἐπίσης εἶναι φανερὸς ὁ λόγος, δι' ὃν δὲν πρέπει ἐν τῇ αὐτῇ συνόδῳ νὰ ἐπαναληφθῇ ἡ ἀπορριφθεῖσα πρότασις, ὅταν αἱ κατὰ τοῦ ὑπουργοῦ ἀποδείξεις εἶναι αἱ αὐταί. Ἡ Βουλή, ὡς σῶμα σπουδαῖον, δὲν μεταβάλλει γνώμας καὶ ἀποφάσεις ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμήν. Τὸ πρᾶγμα, ὅμως, διαφέρει ὡς πρὸς τὴν σύνοδον. Κατ' αὐτὴν ἡ ἐν τῇ προηγουμένῃ συνόδῳ μειονοψηφία δυνατὸν νὰ ᾖ ἐν τῇ νέᾳ πλειονοψηφία, ὥστε αὕτη δὲν πρέπει νὰ δεσμευθῇ ἐκ τῆς ἀποφάσεως τῆς προηγουμένης συνόδου. Τὰ ἄρθρα 66, 67 καὶ 68 εἶναι σαφῆ. Ἡ ἐν τοῖς κατηγόροις παρουσία τοῦ εἰσαγγελέως τοῦ Ἀρείου Πάγου οὐ μόνον παρέχει ἐγγυήσεις σπουδαίας εἰς τὴν δικαιοσύνην, ἀλλ' εὐκολύνει καὶ τὴν διεξαγωγὴν τῆς δίκης διὰ τὸ σταθερὸν τῆς ἕδρας αὐτοῦ.

Τὸ ἄρθρον 71 εἶναι συνέπεια ἀναγκαία τῶν γενικῶν περὶ ἐντολῆς ἀρχῶν. Ἡ ἐντολὴ παύει ὅταν ὁ ἐντολεὺς ἐκλείψῃ. Ἡ νέα Βουλή, μὴ ἀποδεχομένη ἴσως τὰς ἰδέας τῆς πρὸ αὐτῆς, δὲν πρέπει νὰ ὑποχρεωθῇ νὰ διατηρήσῃ ὡς ἐντολοδόχους αὐτῆς πρόσωπα, ἅτινα ἐνδέχεται νὰ μὴ συγκαταλέγωνται εἰς τὰ μέλη της. Ἐκτὸς δὲ τούτου, ἡ ἀνανέωσις ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ τῆς ἐντολῆς εἶναι σύμφωνος καὶ πρὸς τὸ ἐν γένει πνεῦμα τοῦ πολιτεύματος, ὅπερ ἐν πᾶσιν ἐπιζητεῖ τὴν ἀνεύρεσιν καὶ κατίσχυσιν τῆς ἐθνικῆς θελήσεως.

Τὰ ἄρθρα 73 καὶ 74 εἶναι συνέπεια τῶν αὐτῶν ἰδεῶν καὶ ἐτέθησαν εἰς πρόληψιν τῶν κινδύνων, οὓς τὸ ἐσπευσμένον τῆς ἀποφάσεως τῆς Βουλῆς ἐν τοιαύταις περιστάσεσι δύναται νὰ ἐπιφέρῃ. Ἡ ἐξέγερσις τοῦ κοινοῦ φρονήματος ἐν τῷ μεσολαβοῦντι χρόνῳ ἀπὸ τῆς ἀποφάσεως περὶ τῆς εἰς δίκην εἰσαγωγῆς μέχρι τῆς κληρώσεως τῶν μελῶν τοῦ δικαστηρίου δύναται νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῆς τυχὸν φατριαζούσης καὶ ἀδικούσης Βουλῆς. Ἡ παῦσις τοῦ ὑπουργοῦ ἐκ τῶν καθηκόντων του οὐδὲν ἔχει τὸ ἀσύνηθες. Ὁ ὑπουργός, οὗτινος τὴν εἰς δίκην εἰσαγωγὴν ἐψήφισεν ἡ Βουλή, εὑρίσκεται εἰς πολὺ χείρονα θέσιν τοῦ ὑπουργοῦ, ὅστις ἀπώλεσε τὴν ἐμπιστοσύνην αὐτῆς, καὶ ὀφείλοντος διὰ τοῦτο ν' ἀπομακρυνθῇ τῆς ἐξουσίας.

Τὸ ἄρθρον 75 παρελήφθη ἐκ τοῦ ὁλλανδικοῦ νόμου, ὅστις παραγγέλλει προσέτι ὅτι καὶ τὴν ἠθικὴν πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν ἡ Βουλή. Εἶναι τῷ ὄντι διάταξις συνετὴ καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν τὴν πατρίδα αὐτοῦ θέλει εὐχηθῆ νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν αὐτὴν ἡ Βουλὴ ἐπὶ πάσης περὶ κατηγορίας τοῦ ὑπουργοῦ ἀποφάσεώς της. Ἡ ὑπόμνησις τῆς ἠθικῆς ἐθεωρήθη ἐν τῷ νομοσχεδίῳ περιττή. Καὶ εἶναι τῷ ὄντι περιττὴ εἰς Βουλήν, ἥτις ἐν γνώσει τῆς ἀθωότητος τοῦ ὑπουργοῦ ἐκθέτει αὐτὸν εἰς ἄδικον κατηγορίαν. Τοιαύτη Βουλὴ δὲν δύναται νὰ μείνῃ οὐδ' ἐπὶ στιγμήν. Καὶ ἂν μείνῃ, τοῦτο εἶναι βεβαία ἀπόδειξις ὅτι τὸ Ἔθνος, οὗτινος ἡ Βουλὴ τοιαῦτα διαπράττει, φέρεται ἀκατασχέτως πρὸς τὸν ὄλεθρον.

V

Τὰ τῆς διαδικασίας ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων ἐκανονίσθησαν κατὰ τὰς ἐν τῇ ποινικῇ δικονομίᾳ

ἀρχάς. Πᾶσα ἐκ τούτων παρέκκλησις ἐγένετο εἴτε πρὸς εὐρυτέραν τῶν κατηγορουμένων ὑπεράσπισιν, εἴτε πρὸς πρόληψιν πάσης πρὸς παρέλκυσιν ἢ ματαίωσιν τῆς δίκης τάσεως τῶν κατηγορουμένων.

Ἰδιαιτέρας μνείας χρήζουσι τὰ ἑξῆς ἄρθρα:

Τὸ ἄρθρον 92. Τοῦτο εἶναι ἀπόρροια τῆς διὰ τῶν ἄρθρων 36 καὶ 37 καθιερωθείσης ἀρχῆς. Ἡ ἔγερσις τῆς ποινικῆς ἀγωγῆς παρὰ τοῦ παθόντος ἤθελεν ἐκτραπῆ ἀναμφιβόλως εἰς καταχρήσεις παραβλαπτούσας τὸ ὑπουργικὸν ἀξίωμα ἐπὶ βλάβῃ τῆς Πολιτείας, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐπετράπη εἰς αὐτόν. Ἐν τούτοις, ἡ παρεύρεσις τοῦ παθόντος ἐν τῇ δίκῃ δὲν ἔχει τι τὸ ἄτοπον, ὅταν τὸ στάδιον τῆς κατηγορίας ἠνοίχθη· ἀπ' ἐναντίας δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τῆς ἀληθείας τὴν ἐξεύρεσιν.

Τὸ ἄρθρον 97. Ἐν αὐτῷ ὁρίζεται ἡ ἁρμοδιότης τοῦ δικαστηρίου. Ἡ ἁρμοδιότης αὕτη ἐπεκτείνεται εἰς τὰ πλημμελήματα καὶ κακουργήματα, τὰ σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὰ καθήκοντα τοῦ ὑπουργοῦ καὶ προβλεπόμενα εἴτε παρὰ τοῦ ποινικοῦ νόμου εἴτε παρὰ τοῦ παρόντος νομοσχεδίου. Εἰς ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν τοῦ ἄρθρου τούτου ἔρχεται τὸ ἄρθρον 102, ἐκ δὲ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δύο ἄρθρων τούτων δηλοῦται σαφῶς ἡ ἔννοια ἀμφοτέρων.

Τὸ ἰταλικὸν νομοσχέδιον διακρίνει τὰς πράξεις τοῦ ὑπουργοῦ εἰς πράξεις διοικήσεως καὶ εἰς πράξεις καθαρῶς πολιτικὰς καὶ ἀποδίδει τὸ δικαίωμα τοῦ κατηγορεῖν μὲν εἰς τὴν Βουλήν, τοῦ δικάζειν δὲ εἰς τὴν Γερουσίαν ὡς πρὸς τὰ ἐκ τῶν πολιτικῶν πράξεων παραπτώματα τοῦ ὑπουργοῦ. Τὴν καταδίωξιν καὶ ἐκδίκασιν τῶν κατὰ τὴν διοίκησιν παραπτωμάτων ἀναθέτει εἰς τοὺς εἰσαγγελεῖς καὶ τὰ τακτικὰ δικαστήρια. Ταῦτα τότε μόνον σταματῶσιν, ὅταν ἡ Βουλὴ κηρύξῃ τὰ τοιαῦτα παραπτώματα ὡς ὄντα πολιτικῆς φύσεως. Ἡ τοιαύτη διάκρισις ἔχει μὲν τὸ πλεονέκτημα ὅτι ὑπερπηδᾷ τὰς δυσκολίας, αἵτινες ὑπάρχουσιν εἰς τὴν ἔγερσιν τῆς κατὰ τὸ Σύνταγμα κατηγορίας καὶ δίκης κατὰ τοῦ ὑπουργοῦ, ἀλλὰ ἔχει καὶ πλεῖστα μειονεκτήματα, καθ' ὅσον ἡ διάκρισις εἶναι δύσκολος καὶ καθ' ὅσον ἔχει ὡς συνέπειαν τὴν ἀνάμιξιν τῆς νομοθετικῆς πρὸς τὴν δικαστικὴν ἐξουσίαν. Τὸ νομοσχέδιον ἀπεμακρύνθη αὐτῆς οὐ μόνον διὰ τὸν λόγον τοῦτον, ἀλλὰ καὶ διότι τὸ ἡμέτερον Σύνταγμα δὲν ἐπιτρέπει τοιαύτην διχοτόμησιν τῶν ἀξιοποίνων πράξεων τῶν ὑπουργῶν, τῶν σχετικῶν πρὸς τὰ καθήκοντά των.

Τὸ ἄρθρον 98. Τοῦτο εἶναι συνέπεια τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀδιαιρέτου τῆς δίκης. Ἡ διχοτόμησις αὐτῆς πάντοτε ἐθεωρήθη ἐπιβλαβὴς πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἐνῶ ἀπ' ἐναντίας αἱ διὰ τοὺς συνενόχους ἐγγυήσεις εἶναι μείζονες ἐν τῷ εἰδικῷ δικαστηρίῳ.

Τὸ ἄρθρον 99. Ἕκαστον δικαστήριον ὀφείλει νὰ ἐξετάζῃ τὴν ἰδίαν ἁρμοδιότητα. Δὲν εἶναι ἀνεξάρτητον ὅταν αὕτη ἄλλοθεν προσδιορίζεται. Τὸ δικαστήριον, λοιπόν, δὲν δεσμεύεται ἐκ τῆς πρὸς κατηγορίαν ἀποφάσεως τῆς Βουλῆς. Τὸ ἄρθρον τοῦτο προβλέπει καὶ τὴν περίστασιν καθ' ἣν ὁ ὑπουργός, ἐξ οὗ πηγάζει ἡ ἁρμοδιότης τοῦ δικαστηρίου, ἤθελε κηρυχθῆ ἀθῶος. Ἡ ἐκδίκασις τῶν πλημμελημάτων τῶν συνενόχων δὲν ἔχει τι τὸ δι' αὐτοὺς ἰδιάζον. Καὶ ἐν τῷ πλημμελειοδικείῳ ἐρχόμενοι θ' ἀπαντήσωσι τακτικοὺς δικαστάς, οἵοι εἰσίν οἱ τοῦ εἰδικοῦ δικαστηρίου. Διαφέρει τὸ πρᾶγμα ὡς πρὸς τὰ κακουργήματα. Ὁ ὡς συνένοχος τοῦ ὑπουργοῦ εἰς τὸ εἰδικὸν δικαστήριον παραπεμφθεὶς ἔχει δικαίωμα νὰ δικασθῇ παρὰ τῶν συμπολιτῶν του, ἀφοῦ ὁ λόγος τῆς ἐξαιρετικῆς δι' αὐτὸν διαδικασίας ἐδείχθη μὴ ἀληθής. Ὁ ἔνορκος εἶναι ὁ φυσικὸς καὶ κατὰ τὸ Σύνταγμα δικαστής του, καὶ αὐτὸς πρέπει νὰ προτιμηθῇ καὶ προτιμᾶται τῶν τακτικῶν δικαστῶν. Ἄνευ τῆς τοιαύτης ἐπὶ τῶν κακουργημάτων διαστολῆς, καθίσταται δυνατὴ ἡ ἀπὸ τῶν ἐνόρκων ἀφαίρεσις τοῦ κατηγορουμένου διὰ τῆς ἀναμίξεως ἐν τῇ πράξει, δι' ἣν κατηγορεῖται, ὑπουργοῦ τινος ἐκπεσόντος.

Τὸ ἄρθρον 100. Τοῦτο προνοεῖ καὶ προλαμβάνει τὰς ἐνδεχομένας ὑπερβάσεις τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας, ἥτις παρεκτρεπομένη ἐκ πολιτικῶν λόγων δύναται νὰ διακωλύσῃ τὰς ἐνεργείας τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας, καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ἐνόχους ἐγκλημάτων προνοουμένων ὑπὸ τοῦ ποινικοῦ νόμου. Τὸ δὲ ἄρθρον 101 εἶναι ὁ περιορισμὸς τοῦ προειρημένου.

Τὸ ἄρθρον 103. Τοῦτο εἶναι ἀπόρροια τῆς αὐτῆς ἀνωτέρω ἀρχῆς, καθ' ἣν δὲν εἶναι ἀνεξάρτητον τὸ δικαστήριον, ὅπερ δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐξετάσῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἁρμοδιότητα. Ἄλλως τε, ἄνευ τοῦ ἄρθρου τούτου, ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία ἠδύνατο νὰ διακωλύσῃ καὶ ματαιώσῃ τὰς ἐργασίας τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς, ἕνεκα πολιτικῶν λόγων παρεκτρεπομένη.

Τὸ ἄρθρον 105. Ἡ ἀνάγκη τοῦ ἄρθρου τούτου εἶναι προφανής.

α) Ἡ παρουσία τοῦ ὑπουργοῦ ἐπὶ τὰ κοινὰ εἶναι οὕτω ἀναγκαία πολλάκις, ὥστε ἡ ἐκ τούτων ἀπόσπασις αὐτοῦ δύναται νὰ καταστασθῇ ἐπιβλαβεστάτη ἢ καταστρεπτικὴ εἰς τὸ Ἔθνος.

β) Ἐξασφαλίζει τὴν θέλησιν τῆς Βουλῆς ὑποστηριζούσης τὸν ὑπουργὸν κατὰ πάσης μηχανορραφίας, εἰς ἣν προσελήφθη σύμμαχος δικαστικὴ ἀρχὴ παραγνωρίζουσα τὸ καθῆκον της. Ἐκτὸς δὲ τούτου ἐν τῇ πρώτῃ περιστάσει, καὶ ἄνευ ρητῆς διατάξεως οὐδεμία δικαστικὴ ἐξουσία θέλει τολμήσῃ νὰ θέσῃ χεῖρα ἐπὶ ὑπουργοῦ, οὗτινος ἡ ἐν τοῖς πράγμασι παρουσία εἶναι πολύτιμος εἰς τὸ Ἔθνος, ὥστε ἡ διάταξις κυροῖ τὸ οὐκ ἄλλως δυνατὸν γενέσθαι. Ἐκ τῶν αὐτῶν τούτων λόγων ὑπηγορεύθη καὶ τὸ ἑπόμενον ἄρθρον 106.

Τὸ ἄρθρον 107. Ἡ ἐξαίρεσις τῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου καὶ τοῦ ἀνακριτοῦ ἀνατίθεται ἐξαιρετικῶς εἰς τὸν Ἄρειον Πάγον, διότι ἡ στρεψοδικία ἤθελε γεννήσει δυσχερείας, ἂν ἡ ἐξαίρεσις ὑπεβάλλετο

εἰς τὸ κληρωθὲν δικαστήριον, οὗτινος ἡ κατὰ πᾶσαν στιγμὴν σύνοδος εἶναι δύσκολος καὶ θέλει φέρει ἐμπόδια εἰς τὴν ἐν γένει δικαστικὴν ὑπηρεσίαν.

Τὸ ἄρθρον 114. Ἡ σύλληψις καὶ προφυλάκισις τοῦ κατηγορουμένου εἶναι ἔργα καθαρῶς δικαστικά· διὰ τοῦτο, τὸ νομοσχέδιον δὲν ἐπέτρεψεν αὐτὰς εἰς τὴν Βουλὴν ἢ τὴν παρ' αὐτῆς διοριζομένην ἐπιτροπήν, ὡς ἄλλων ἐθνῶν οἱ νόμοι ὁρίζουσιν. Ὁ βεβαίαν τὴν ποινὴν προβλέπων καὶ τὴν δραπέτευσιν εἰς ἀποφυγὴν αὐτῆς ἐκλέξας εἶναι πάντοτε εἰς καιρὸν νὰ τὴν πραγματοποιήσῃ. Οὔτε ἡ Βουλὴ οὔτε ἡ ἐπιτροπὴ αὐτῆς δύνανται νὰ τὴν προλάβωσιν, ὥστε χάριν τοῦ λόγου τούτου ν' ἀνατεθῶσιν εἰς αὐτὰς τὰ ἔργα ταῦτα.

Τὸ ἄρθρον 116. Ἡ παρεύρεσις τοῦ ἀνακριτοῦ ὡς δικαστοῦ, τῶν κατ' αὐτοῦ παραπόνων δὲν εἶναι ὀρθή, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐπετράπη.

Τὰ ἄρθρα 138, 139 καὶ 140. Διὰ τῶν ἄρθρων τούτων περιορίζεται ἡ αὐθαίρετος καὶ ἐκ τῆς θελήσεως τοῦ κατηγορουμένου ἐξαρτωμένη κατ' ἀντιμωλίαν συζήτησις τῆς κατηγορίας, τοῦθ' ὅπερ συμβαίνει ἤδη ἐπὶ τῆς ἐκδικάσεως τῶν πλημμελημάτων εἰς τὰ τακτικὰ δικαστήρια. Οὗτος, ἔχων ὑπ' ὄψιν του ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖται ἐκ τῆς ἐρημοδικίας, δὲν θέλει ἄνευ λόγου ἀποφύγει τὴν κατ' ἀντιμωλίαν δίκην.

Τὸ ἄρθρον 142. Τὸ ἄρθρον τοῦτο εἶναι ἀναγκαιότατον καὶ εὐκτέον εἶναι παρομοία διάταξις νὰ ὑπάρξῃ καὶ ἐν τῇ ποινικῇ δικονομίᾳ, ὡς πρὸς τὰ πλημμελήματα τοὐλάχιστον. Ἐπὶ πλημμελημάτων σήμερον ἡ κατ' ἀντιμωλίαν δίκη καταντᾷ ἔγγραφος, διότι πάντες σχεδὸν οἱ κατηγορούμενοι δικάζονται ἐρήμην, ἐν δὲ τῇ μετὰ τὴν ἀνακοπὴν δίκῃ ἀναγινώσκονται αἱ μαρτυρίαι, αἵτινες πολλάκις δὲν εἶναι σύμφωνοι πρὸς ὅσα οἱ ἐνόρκως ἐξετασθέντες μάρτυρες κατέθεσαν. Συνηθέστατα δὲ εὑρίσκεται εἰς τὴν ἀνάγκην τὸ πλημμελειοδικεῖον νὰ διατάξῃ τὴν ἐπάνοδον καὶ ἐκ νέου ἐξέτασιν τῶν μαρτύρων τῆς κατηγορίας, ὧν τὰς καταθέσεις ἀνασκευάζουσι πολλάκις ἐν ἀπουσίᾳ αὐτῶν παρεσκευασμένοι τυχὸν μάρτυρες ὑπερασπίσεως.

Ἡ ἐν τοῖς προηγουμένοις ἄρθροις προκατάθεσις τοῦ δαπανηθέντος ἐν τῇ ἐρήμην δίκῃ ποσοῦ διὰ τοὺς μάρτυρας καὶ τοὺς πραγματογνώμονας σκοπὸν κυρίως ἔχει τοῦ ἄρθρου τούτου τὴν ἐκτέλεσιν.

Τὸ ἄρθρον 153. Τὰ ἐν τῷ ἄρθρῳ τούτῳ δὲν ἐφαρμόζονται καὶ εἰς τὸν καταδικασθέντα εἰς στέρησιν φυγόδικον. Τῷ ὄντι ἐνταῦθα δὲν πρέπει νὰ ἐπιτραπῇ ἡ ἀνακοπὴ μετὰ τὴν ἐξάμηνον προθεσμίαν, ἀφοῦ τῷ παρέχεται ἡ εὐκολία νὰ παρασταθῇ δι' ἀντιπροσώπου εἰς τὸ δικαστήριον.

Τὸ ἄρθρον 163. Τὸ ἀπαράγραπτον τῆς ποινῆς τῆς στερήσεως ἐκπηγάζει ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, καὶ παρομοίαν διάταξιν ἔχει καὶ ὁ ὁλλανδικὸς νόμος.

VI

Ἡ εὐθύνη ἐκ τῶν ἀξιοποίνων πράξεων, ἣν τὸ ἄρθρον 172 καθιεροῖ, δὲν εἶναι καινόν τι. Καὶ τὸ Ρωμαϊκὸν Δίκαιον καὶ ἡ ποινικὴ ἡμῶν δικονομία ἐν ἄρθρῳ 6 ἀναγράφουσι τὴν τοιαύτην εὐθύνην. Ἡ εὐθύνη αὕτη συνίσταται κατὰ τὸ ἄρθρον 172 εἴτε εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τοῦ ἠθικῶς βλαφθέντος παθόντος, εἴτε εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῆς εἰς τὴν περιουσίαν του γενομένης βλάβης, καὶ πηγάζει ἐν γένει ἐκ τῶν ἀξιοποίνων πράξεων αὐτοῦ, εἴτε τῶν ἤδη πρῶτον χαρακτηριζομένων ἀθεμίτων, εἴτε τῶν ὑπὸ τοῦ ποινικοῦ προβλεπομένων.

Ἡ ἐπιδίωξις τῆς εὐθύνης ταύτης ἐνεργεῖται διὰ πολιτικῆς ἀγωγῆς, ταύτην δὲ δικάζουσι κατὰ τὸ ἄρθρον 173 τὰ πολιτικὰ δικαστήρια, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πολιτικοῦ δικαίου, τὰς ἐπὶ πάσης πολιτικῆς ἀγωγῆς κρατούσας.

Κατὰ τὴν ποινικὴν δικονομίαν, ὁ ἀδικηθεὶς δύναται κατ' ἐκλογὴν νὰ εἰσαγάγῃ τὴν τοιαύτην ἀγωγήν του καὶ εἰς τὸ δικάζον τὴν ποινικὴν ἀγωγὴν ποινικὸν δικαστήριον. Τὸ νομοσχέδιον ἀπεμακρύνθη τῆς ἀρχῆς ταύτης. Ἡ ποινικὴ ἀγωγή, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἔχει πλείστας δυσκολίας εἰς τήν ἔγερσίν της, ἀλλ' ὅταν ἐγερθῇ, ἐπισύρει εἰς ἑαυτήν, καὶ δικαίως, πᾶσαν τὴν προσοχήν, διότι περὶ αὐτὴν συνωθοῦνται πρὸς τὸ διαδικαστικὸν μέρος τῆς ὑποθέσεως καὶ τὰ πολιτικὰ πάθη καὶ ἡ κοινὴ γνώμη. Τὸ δημόσιον δὲ συμφέρον ἀπαιτεῖ νὰ μὴ καταμερισθῇ ἡ προσοχὴ αὕτη τοῦ δικαστηρίου, κατερχομένη εἰς τὴν ἐξέτασιν χρηματικῶν συμφερόντων, ὥστε ἡ μετ' αὐτῆς συνανάμιξις τῆς πολιτικῆς ἀγωγῆς δύναται νὰ φέρῃ βλάβην καὶ εἰς ταύτην καὶ εἰς τὸ δημόσιον συμφέρον. Πρὸς δὲ τὸν χωρισμὸν τοῦτον ὑπαγορεύει παρ' ἡμῖν καὶ ὁ ὅλως εἰδικὸς καὶ ἔκτακτος σχηματισμὸς τοῦ διὰ τοὺς ὑπουργοὺς δικαστηρίου. Εἰς τὰ κράτη ἐν οἷς τὸ ἀκυρωτικὸν δικαστήριον δικάζει τοὺς ὑπουργούς, ἡ ὑπαγωγὴ εἰς αὐτὸ καὶ τῆς πολιτικῆς ἀγωγῆς δὲν ἔχει τι τὸ ἀσύνηθες, καθ' ὅσον πρόκειται περὶ δικαστηρίου τακτικοῦ καὶ μονίμου. Τοῦτ' αὐτό, ὅμως, δὲν συμβαίνει καὶ εἰς τὰ κράτη ἐν οἷς ἡ Γερουσία δικάζει τοὺς ὑπουργούς. Αὕτη ἐθεωρήθη πάντοτε ἀκατάλληλος εἰς ἐκδίκασιν τῶν τοιούτων ἀποζημιώσεων τοῦ ἀδικηθέντος.

Τὸ ἄρθρον 174 ἀναφέρεται εἰς τὸ ἀστικὸν δίκαιον, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς ἱκανοποιήσεως καὶ ἀποζημιώσεως. Τῷ ὄντι, αἱ ἐκεῖ κρατοῦσαι ἀρχαὶ περὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς ζημίας καὶ τοῦ μεγέθους αὐτῆς εἶναι ἐπαρκεῖς καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος τις ν' ἀπομακρυνθῶμεν αὐτῶν, προκειμένου νὰ ὁρίσωμεν τὴν ζημίαν ἐκ τῆς ἀξιοποίνου πράξεως τοῦ ὑπουργοῦ.

Τὸ νομοσχέδιον δὲν παρεδέχθη μὲν τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἁρμοδιότητος τοῦ ποινικοῦ δικαστηρίου καὶ ἐπὶ τῆς πολιτικῆς ἀγωγῆς, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο καὶ νὰ παρίδῃ ἐντελῶς τὴν ὑφισταμένην στενὴν

σχέσιν μεταξὺ ποινικῆς καὶ πολιτικῆς ἀγωγῆς· διὰ τοῦτο, ἐν τῷ ἄρθρῳ 175 διατάσσεται, κατὰ τὰς παραδεδεγμένας ἀρχάς, ἡ ἀναβολὴ τῆς πολιτικῆς δίκης, ὅταν ἤρξατο ἤδη ἡ ποινικὴ καὶ ἐσχηματίσθη τὸ δι' αὐτὴν δικαστήριον.

Τὰ ἄρθρα 176 καὶ 177 σχετίζονται πρὸς τὸ ἄρθρον 92 καὶ συμπληροῦνται δι' αὐτοῦ. Εἰς τὰ ἄρθρα ταῦτα γίνεται λόγος περὶ τοῦ πολλάκις καὶ παρ' ἡμῖν ἀνακινηθέντος ζητήματος περὶ τῆς ἐπιρροῆς τῆς ποινικῆς ἀποφάσεως ἐν τῇ πολιτικῇ δίκῃ. Τὸ νομοσχέδιον, ἀσπαζόμενον τὴν ἀρχὴν ὅτι ἡ δίκη καὶ ἡ ἀπόφασις καθ' ἃς δὲν συνέπραξεν ὁ ἀδικηθεὶς εἶναι acta inter allios, καθιεροῖ ὅτι ἡ ἀθωωτικὴ ἀπόφασις οὐδὲν ἔχει δι' αὐτὸν ἐπιβλαβὲς ἀποτέλεσμα. Μεταξὺ αὐτοῦ καὶ εἰσαγγελίας, ἥτις ἐκπροσωπεῖ τὴν δημοσίαν τάξιν, οὐδεμία ὑφίσταται σχέσις ἐντολῆς, ὅτε καὶ μόνον αἱ πράξεις της ἠδύναντο καὶ ἔπρεπε νὰ εἶναι διὰ τὸν παθόντα ὑποχρεωτικαί. Ἡ καθιέρωσις τῆς ἀρχῆς ταύτης οὐδόλως προσβάλλει ὅπως δήποτε τὸ ἀληθὲς περὶ δικαιοσύνης κοινὸν αἴσθημα, ἐὰν ἡ πολιτικὴ δικαιοσύνη ἐκφέρῃ διάφορον τῆς ποινικῆς ἀπόφασιν. Τὴν διαφορὰν ταύτην δύνανται νὰ φέρωσιν ἄπειροι περιστάσεις. Νέαι ἀποδείξεις, νέα παράστασις καὶ συνέλευσις ἄλλων περιστατικῶν καὶ γεγονότων δύναται νὰ δώσῃ χώραν εἰς τὸ διαφορετικὸν ἀποτέλεσμα. Ἡ ὑπόληψις τῆς δικαιοσύνης οὐδόλως μειοῦται, ἂν ὁ παθὼν ἠδυνήθη νὰ δείξῃ καὶ πείσῃ τοὺς πολιτικοὺς δικαστὰς περὶ τῆς ἐνοχῆς τοῦ ἀδικήσαντος αὐτόν. Τ' ἀνωτέρω οὐδόλως παραβιάζονται ἐν τῷ ἄρθρῳ 177. Ὁ κατηγορούμενος ἐδικάσθη κατ' ἀντιμωλίαν ἐνώπιον τοῦ ποινικοῦ δικαστηρίου καὶ ὡς πρὸς αὐτόν, ἡ ἀπόφασις τοῦ ποινικοῦ δικαστηρίου δὲν εἶναι acta inter allios, διότι συνέπραξεν ἀμέσως εἰς τὴν δίκην καὶ τὴν ἐκδοθεῖσαν ἀπόφασιν· ὥστε ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ δὲν ὑπάρχει λόγος ἵνα ἡ καταδικαστικὴ ἀπόφασις μὴ ἀποτελῇ πλήρη ἀπόδειξιν περὶ τῆς πράξεως καὶ τοῦ πράξαντος. Μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τοιαύτης ἑρμηνείας ἐξηγεῖται διατὶ ὁ ὁριστικῶς καταδικασθεὶς εἰς ἐγκληματικὴν ποινὴν διατελεῖ εἰς νόμιμον ἀπαγόρευσιν ἀπέναντι πάντων, τοῦθ' ὅπερ οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ· ἄλλως τε πᾶσα διάκρισις τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς καταδικαστικῆς ἀποφάσεως εἰς γενικὰ καὶ μὴ τοιαῦτα εἶναι ἐντελῶς αὐθαίρετος.

Τὰ ἄρθρα 178 καὶ 179 καθιστῶσι πραγματικὴν καὶ βεβαίαν τὴν εὐθύνην τοῦ ὑπουργοῦ. Ὁ δημόσιος θησαυρὸς θὰ φέρῃ μὲν τὰς ἁμαρτίας τῶν πράξεών του, ἀλλὰ μόνον ὅταν εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ ἀδικηθεὶς δὲν δύναται ν' ἀποζημιωθῇ παρὰ τοῦ ἀδικήσαντος ὑπουργοῦ.

Τὸ ἄρθρον 180. Ἐτέθη χάριν καὶ εἰς προστασίαν τῶν ὑπουργῶν. Ὁ ὑπουργὸς τρέχει τῷ ὄντι τὸν κίνδυνον νὰ ἐκτεθῇ εἰς τὴν ἐνόχλησιν δικῶν ἀδίκων καὶ ἐμπαθῶν, ἐγειρομένων εἰς ἐκδίκησιν αὐτοῦ, δι' ὅσα ὡς ὑπουργὸς ἔπραξεν. Ἔδει, λοιπόν, νὰ προστατευθῇ κατὰ τῶν ἐνοχλήσεων τούτων καὶ ταύτας σκοπεῖ νὰ προλάβῃ τὸ ἄρθρον τοῦτο. Ὁ ὑπουργὸς ὅστις σύνοιδε ὅτι ἐξεπλήρωσε τὸ καθῆκον του, δύναται ν' ἀφήσῃ τὴν ὑπεράσπισιν αὐτοῦ εἰς τὸ δικαστήριον, ὅπερ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ὀφείλει νὰ ἐξετάσῃ τὴν ἀλήθειαν τῆς ἀγωγῆς, κατ' ἐξαίρεσιν τῶν ἐν τῇ πολιτικῇ δικονομίᾳ ἐπὶ ἐρημοδικίας κρατούντων. Τὸ πρόστιμον τῶν 200 δρχ. ἐτέθη ἐκ τοιούτου σκοποῦ ὡς ποινὴ κατὰ τῶν ἀδίκων ἀγωγῶν. Παρομοία προστασία ἀπαντᾶται καὶ εἰς τοὺς ξένους νόμους καὶ νομοσχέδια. Καὶ ποῦ μὲν ἡ ἔγερσις τῆς πολιτικῆς ἀγωγῆς ὑποβάλλεται ὡς καὶ ἡ τῆς ποινικῆς εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς Βουλῆς, ποῦ δὲ ὁρίζεται πρόστιμον, ἀλλὰ κατὰ ποσὸν πολὺ μεῖζον τῶν 200 δραχμῶν. Ἡ πολιτικὴ ἀγωγὴ ἔσεται ὁ δραστικώτερος χαλινὸς κατὰ τῆς ὑπουργικῆς αὐθαιρεσίας. Ἡ συχνὴ ἔγερσις τῆς ποινικῆς ἀγωγῆς οὔτε εὔκολος πάντοτε εἶναι, οὔτε συμφέρουσα εἰς τὸ Κράτος. Πᾶσα ἐκ τοῦ νόμου δυσκολία εἰς τὴν ἔγερσιν τῆς πολιτικῆς ἀγωγῆς φέρει μακρὰν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ. Διὰ τοῦτο, τὸ νομοσχέδιον ἠρκέσθη εἰς τὰς ἐν τῷ ἄρθρῳ 180 ὑπὲρ τοῦ ὑπουργοῦ ἐγγυήσεις.

Τὸ εἰς ἀναγωγὴν δικαίωμα, ὅπερ διὰ τοῦ ἄρθρου 181 παρέχεται εἰς τὸ Δημόσιον, ἀπορρέει ἐκ τῶν γενικῶν ἀρχῶν τοῦ δικαίου. Τὸ δικαίωμα τοῦτο δύναται νὰ ἐνασκήσῃ τὸ Δημόσιον εἴτε ὅταν συνενάγεται μετὰ τοῦ ἀδικήσαντος, εἴτε καὶ κατόπιν μετὰ τὴν καταδίκην.

Τὰ ἄρθρα 182 καὶ 183 προβλέπουσι τὴν περίστασιν καθ' ἣν ἡ ἀγωγὴ ἔχει βάσιν οἱονεὶ ἀδίκημα. Πότε τοιαύτη ἐξ οἱονεὶ ἀδικήματος ἀγωγὴ χωρεῖ, τοῦτο ὁρίζει τὸ ἀστικὸν δίκαιον, καθ' ὃ καὶ κρίνονται αἱ τοιαῦται ἀγωγαί.

Τὸ ἄρθρον 184 θέτει τὸ Δημόσιον εἰς τὴν αὐτὴν πρὸς πάντα ἀδικηθέντα μοῖραν, ὅταν τοῦτο εἶναι ὁ ἀδικηθείς. Τὸ δημόσιον ὡς νομικὸν πρόσωπον ἔχει, κατὰ τὰς γενικὰς ἀρχὰς τοῦ δικαίου, τὰς αὐτὰς ὑποχρεώσεις καὶ δικαιώματα τοῦ φυσικοῦ προσώπου.

Τὸ ἄρθρον 185. Ἀφορᾷ εἰς τοὺς λοιποὺς ὑπαλλήλους τοῦ Κράτους καὶ ἐπεκτείνει ὡς πρὸς αὐτοὺς τὰς σχετικὰς διατάξεις τὰς ἀφορώσας εἰς τὴν εὐθύνην τοῦ Δημοσίου ἐκ τῶν πράξεων τοῦ ὑπουργοῦ. Πότε οἱ ὑπάλληλοι εὐθύνονται ὡς ὑπάλληλοι ἐξ ἀδικημάτων καὶ οἱονεὶ ἀδικημάτων ὁρίζει ἡ ποινικὴ δικονομία καὶ τὸ ἀστικὸν δίκαιον. Ὅταν, ὅμως, εὐθύνωνται, ἐφαρμόζονται καὶ ἐπ' αὐτῶν τὰ ἄρθρα 178 καὶ 179.

Τὸ ἄρθρον 186. Δὲν εἰσάγει καινοτομίαν τινά. Τὴν ἀρχήν, ἣν καθιέρωσεν ἡ πολιτικὴ δικονομία ἐπὶ τῆς κατὰ τῶν δικαστῶν ἀγωγῆς κακοδικείου, ἐπεκτείνει καὶ εἰς τοὺς ὑπουργούς.

Τὴν διὰ τοῦ ἄρθρου 187 καθιερουμένην γνώμην ἠσπάσθη τὸ νομοσχέδιον, διότι ὅταν ὁ ἐντολοδόχος δὲν εὐθύνηται, οὔτε ὁ ἐντολεὺς πρέπει νὰ φέρῃ

εὐθύνην. Ἡ ἐναντία ἰδέα ἐπιρρίπτει εἰς τὸ Κράτος ὑποχρεώσεις ἐξαντλούσας τοὺς δι' ὑψηλοτέρους σκοποὺς χρησιμεύοντας πόρους αὐτοῦ.

Τοῦ ἄρθρου 188 ὁ νομοθετικὸς λόγος εἶναι γνωστὸς καὶ δὲν χρῄζει ἐπεξηγήσεως.

Τὰ ἄρθρα 189, 190 καὶ 191. Ὁρίζουσι τὰ τῆς παραγραφῆς. Ἡ πενταετία ὁρίζεται εἰς ρητὰ ἀδικήματα, καὶ τοῦτο διότι δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ταχθῇ μικροτέρα παραγραφὴ κατ' ἐξαίρεσιν ὡς πρὸς τοὺς ὑπουργούς, διὰ τὰ ἀδικήματα τὰ ὑπὸ τοῦ ποινικοῦ νόμου προβλεπόμενα. Ἡ συντόμευσις τοῦ χρόνου τῆς παραγραφῆς εἰς πέντε ἔτη εἶναι ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς τῶν πραγμάτων δεδικαιολογημένη. Ἴσως εἶναι νομοθετικῶς ὀρθὴ παρομοία μείωσις τοῦ χρόνου τῆς παραγραφῆς ἐν γένει ἐπὶ τῶν ἐξ ἀδικημάτων ἐνοχῶν, ἀλλὰ τοῦτο ἀνήκει καὶ πρέπει νὰ ἐξετασθῇ κατὰ τὴν ἐπιψήφισιν τοῦ νέου ἀστικοῦ κώδικος.

Τὸ ἄρθρο 192 εἶναι συμπλήρωσις καὶ διασάφησις τῶν προηγουμένων.

«Ἡμεῖς ἠξεύρομεν ὅτι τὸ χαρακτηριστικώτερον συστατικὸν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ συναίσθησις τῆς εὐθύνης, καὶ θεωροῦμεν ἀνάξιον τοῦ πολιτεύεσθαι ἐκεῖνον ὅστις θέλει νά πολιτευθῇ ἄνευ εὐθύνης», Χαρ. Τρικούπης (ἀπὸ ἀγόρευσή του στὶς 10 Μαρτίου 1881).

ΣΧΕΔΙΟΝ ΝΟΜΟΥ
Περὶ τῆς εὐθύνης τῶν Ὑπουργῶν

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ
Περὶ τῆς ποινικῆς εὐθύνης.

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ
Περὶ τῶν ἀξιοποίνων πράξεων καὶ τῆς τιμωρήσεως αὐτῶν

Α) Ἐν γένει

Ἄρθρον 1. Ἡ ὑπηρεσία τοῦ ὑπουργοῦ ἄρχεται ἀφ' ἧς οὗτος δώσει τὸν νενομισμένον ὅρκον, παύει δὲ διὰ τῆς ὑπογραφῆς του περὶ ἀποδοχῆς τῆς παραιτήσεως ἢ περὶ τῆς παύσεως τοῦ ὑπουργοῦ Βασιλικοῦ Διατάγματος.

Β) Ἀξιόποινοι πράξεις καὶ τιμώρησις αὐτῶν

Ἄρθρον 2. Τὰ ἐν τῷ ποινικῷ ἢ ἄλλῳ νόμῳ ὡρισμένα περὶ τῶν κακουργημάτων καὶ πλημμελημάτων τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων ἰσχύουσι καὶ ἐπὶ τῶν ὑπουργῶν.

Ἄρθρον 3. Τιμωρεῖται ἐπίσης, κατὰ τὰ ἐν τῷ ποινικῷ ἢ ἄλλῳ νόμῳ ὡρισμένα, καὶ πᾶν ἄλλο ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ κατὰ τὴν διαχείρισιν τῆς ἐξουσίας αὐτοῦ διαπραχθὲν καὶ παρὰ τοῦ ποινικοῦ ἢ ἄλλου νόμου προβλεπόμενον κακούργημα ἢ πλημμέλημα ἢ πταῖσμα, σχετικὸν πρὸς τὰ καθήκοντά του.

Ἄρθρον 4. Κατὰ τὰς αὐτὰς τοῦ ποινικοῦ ἢ ἄλλου νόμου διατάξεις τιμωρεῖται ὁ μετὰ ὑπουργοῦ συνενεχόμενος καθ' οἱονδήποτε τρόπον εἰς τὰς παρὰ τῶν προηγουμένων ἄρθρων 2 καὶ 3 προβλεπομένας πράξεις.

Ἄρθρον 5. Ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου δὲν ἔχει ἐφαρμογήν, κατὰ τὰ ἐν τῷ Συντάγματι, ὅταν ἡ πρᾶξις φέρῃ τὸν χαρακτῆρα τοῦ πολιτικοῦ ἐγκλήματος.

Ἄρθρον 6. Αἱ ἑπόμεναι ποινικαὶ διατάξεις ἐφαρμόζονται καὶ ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω πράξεων, ἐφ' ὅσον τοῦτο ρητῶς διατάσσεται.

Ἄρθρον 7. Αἱ πράξεις καὶ ἐλλείψεις τῶν ὑπουργῶν, αἱ κατὰ τὴν διαχείρισιν τῆς ἐξουσίας των γενόμεναι καὶ οὖσαι σχετικαὶ πρὸς τὰ καθήκοντά των, μὴ προβλεπόμεναι δὲ παρὰ τοῦ ποινικοῦ νόμου, εἶναι ἀθέμιτοι καὶ ποινικῶς καταδιωκτέαι, ὁσάκις τιμωροῦνται κατὰ τὰ ἐν τοῖς ἑπομένοις ἄρθροις διὰ ποινῆς.

Ἄρθρον 8. Ποινὴ ἐπὶ τοιούτων πράξεων ἢ ἐλλείψεων ὁρίζεται ἡ στέρησις: α) πάσης δημοσίας ἢ ἐκκλησιαστικῆς ἢ δημοτικῆς ὑπηρεσίας καὶ θέσεως, β) ὅλων τῶν ἀξιωμάτων, ἐπιτίμων θέσεων καὶ διακριτικῶν σημείων, γ) τῆς τιμῆς τοῦ νὰ εἶναι μέλος νομαρχιακοῦ τινος, ἐπαρχιακοῦ ἢ δημοτικοῦ συμβουλίου ἢ ἄλλης τινὸς συνελεύσεως, συγκαλουμένης παρὰ τῆς Κυβερνήσεως διὰ πολιτικὰς ὑποθέσεις, καὶ τοῦ νὰ διορίζηται ὁρκωτὸς κριτὴς καὶ δ) τοῦ δικαιώματος, ἐν γένει τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς ὅλας τὰς πολιτικὰς σχέσεις καὶ τοῦ ὑπηρετεῖν εἰς τὸ Στράτευμα τῆς ξηρᾶς, εἰς τὸ Ναυτικὸν καὶ εἰς τὴν Ἐθνοφυλακήν, καὶ σὺν αὐτῇ ἐν ταὐτῷ ἡ ἀνικανότης τοῦ νὰ γίνῃ μέτοχος τοιούτων ἀρχῶν, ὑπηρεσιῶν, πλεονεκτημάτων καὶ τιμῶν, καὶ νὰ ἀποκτήσῃ τοιαῦτα δικαιώματα ἐν τῷ μέλλοντι. Ἡ ἀνικανότης αὕτη διαρκεῖ §1. – διὰ βίου §2. – 10 ἕως 20 ἔτη §3. – 5 ἕως 10 ἔτη.

Ἄρθρον 9. Ἡ ποινὴ τοῦ προηγουμένου ἄρθρου εἶναι ἐγκληματικὴ καὶ μίαν μόνον ἔχει συνέπειαν, τὴν ἀπώλειαν τῆς συντάξεως ἢ τοῦ πρὸς σύνταξιν δικαιώματος, κατὰ τὰ ἐν τοῖς περὶ συντάξεων νόμοις ὡρισμένα.

Ἄρθρον 10. Ὁ ὑπουργός, ἀθετῶν καὶ παραβιά-

ζων ἐκ δολίας προαιρέσεως τὸ Σύνταγμα, τοὺς νόμους καὶ τὰ δυνάμει τῶν νόμων ἐκδοθέντα διατάγματα διὰ πράξεων ἢ παραλείψεων, εἴτε παρὰ τοῦ ἰδίου ἐκτελεσθεισῶν, εἴτε κατὰ διαταγὴν του, γενικὴν ἢ εἰδικήν, παρὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν διατελούντων δημοσίων ὑπαλλήλων ἢ ὑπηρετῶν, ὅταν ἡ τοιαύτη παραβίασις α) ἀπεστέρησε τὸ Κράτος τῶν δικαιωμάτων του, ἢ ἐπήνεγκε σπουδαίαν ἠθικὴν ἢ ὑλικὴν βλάβην καὶ ζημίαν εἰς οἱονδήποτε συμφέρον τοῦ Κράτους, ἰδίως δὲ εἰς τὴν ὑπόληψιν, τὴν κυριαρχίαν, τὴν ἐλευθερίαν, τὴν ἀσφάλειαν, τὴν ἡσυχίαν, τὴν θρησκείαν, τὴν χρηματικὴν πίστιν καὶ τὴν πρόοδον αὐτοῦ· καὶ β) ἀπεστέρησε τοὺς πολίτας τῶν ὑπὸ τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν νόμων ἀναγνωριζομένων καὶ παρεχομένων αὐτοῖς δικαιωμάτων, ἢ ἐζημίωσε καὶ ἔβλαψεν ὅπως δήποτε σπουδαίως τὰ ἠθικὰ ἢ ὑλικὰ αὐτῶν συμφέροντα, ἢ ἐξηνάγκασεν αὐτοὺς καὶ ἀπέτισαν βάρη καὶ ὑποχρεώσεις, εἰς ἃς δὲν ὑπέκειντο κατὰ τὸ Σύνταγμα καὶ τοὺς νόμους, ἐὰν αἱ πράξεις αὗται δὲν φέρωσι βαρύτερον ποινικὸν χαρακτῆρα, κατὰ τὰ ἐν τοῖς ἄρθροις 2 καὶ 3 ὡρισμένα, τιμωρεῖται διὰ τῆς ἐν ἄρθρῳ 8 §1 ἢ 2 ὁρισθείσης ποινῆς.

Ἄρθρον 11. Τιμωρεῖται διὰ τῆς αὐτῆς ἐν τῷ προηγουμένῳ ἄρθρῳ ποινῆς ὁ ὑπουργός, ὅστις ἐκ δολίας προαιρέσεως διὰ πράξεων ἢ ἐλλείψεων, εἴτε παρὰ τοῦ ἰδίου ἐκτελεσθεισῶν, εἴτε κατὰ διαταγήν του παρὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν δημοσίων ὑπαλλήλων ἢ ὑπηρετῶν, ἠθέτησε καὶ παρεβίασεν, ἐν ταῖς πρὸς τὰ ξένα ἔθνη σχέσεσι καθ' οἱονδήποτε τρόπον, τοὺς κανόνας τοῦ διεθνοῦς δικαίου ἢ τὰς μετ' αὐτῶν συνθήκας, ἢ ἐνήργησε κατ' αὐτῶν ἢ τῶν ὑπηκόων των αὐτὸς ἢ οἱ ὑπ' αὐτὸν κατὰ διαταγήν του πράξεις παρανόμους ἢ ἀδίκους, ἢ παρέλειψε νὰ πράξῃ τὰ κατὰ τὸν νόμον ἢ τὸ δίκαιον, καὶ οὕτω περιέπλεξε τὸ Κράτος εἰς πόλεμον πρὸς ξένον ἔθνος, ἢ ἐξέθηκεν αὐτὸ εἰς τὸν κίνδυνον πολέμου προφανῶς καταστρεπτικοῦ ἢ ἐπιβλαβοῦς, ἢ προεκάλεσε κατὰ τοῦ Ἔθνους ἐχθροπραξίας ἢ ἐχθρότητας ἄλλου ἔθνους, ἐξ ὧν προῆλθε ζημία καὶ βλάβη εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ Κράτους ἢ τῶν πολιτῶν.

Ἄρθρον 12. Καὶ ὅταν οὐδεμία ἐπῆλθε βλάβη, κατὰ τὰ ἐν τοῖς δυοῖν προηγουμένοις ἄρθροις ὡρισμένα, ἐκ τῶν πράξεων ἢ ἐλλείψεων τοῦ ὑπουργοῦ, οὗτος καὶ τότε ἀκόμη τιμωρεῖται, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐν ἄρθρῳ 8 § 2 ποινήν, ὅταν ἐκ δολίας προαιρέσεως α) εἴτε αὐτός, εἴτε κατὰ διαταγήν του, γενικὴν ἢ εἰδικήν, ἢ καὶ καθ' ὑπόδειξιν αὐτοῦ, οἱ ὑπ' αὐτὸν διατελοῦντες δημόσιοι ὑπάλληλοι ἢ ὑπηρέται ἐξετέλεσαν θετικὰς πράξεις, δι' ὧν παραβιάζονται τὸ Σύνταγμα, οἱ νόμοι καὶ τὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νόμων ἐκδεδομένα Διατάγματα, καὶ αὗται δὲν φέρουν βαρύτερον ποινικὸν χαρακτῆρα· καὶ β) εἴτε αὐτός, εἴτε κατὰ διαταγήν του, γενικὴν ἢ εἰδικήν, ἢ καὶ καθ' ὑπόδειξιν, αὐτοῦ, οἱ ὑπ' αὐτὸν διατελοῦντες δημόσιοι ὑπάλληλοι ἢ ὑπηρέται παρέλειψαν νὰ ἐκτελέσωσι τὰς ὑπὸ τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν νόμων ἐπιβαλλομένας πράξεις, εἴτε ἀπ' εὐθείας τῷ ὑπουργῷ, εἴτε τοῖς ὑπ' αὐτὸν ὑπαλλήλοις, ἰδίως δὲ τὰς πράξεις τὰς ἀναγομένας εἰς τὰ πολιτικὰ καὶ δημόσια δίκαια τῶν πολιτῶν καὶ προαπαιτουμένας διὰ τὴν ἐνάσκησιν αὐτῶν. Ἡ παράλειψις θεωρεῖται τετελεσμένη, εἰ μὲν ὁρίζεται χρόνος πρὸς ἐπιχείρησιν τῆς πράξεως, ὅταν παρέδραμεν ὁ χρόνος οὗτος, εἰ δὲ μὴ ὅταν παρῆλθεν ὁ ἁρμόδιος καὶ προσήκων χρόνος διὰ τὴν ἐκτέλεσιν.

Ἄρθρον 13. Εἰς τὴν ἐν τοῖς προηγουμένοις ἄρθροις 10, 11 καὶ 12 διαλαμβανομένην ποινὴν ὑποβάλλεται ὁ ὑπουργὸς καὶ ὅταν δὲν διέταξε μὲν ἐκ πρωτοβουλίας τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀθεμίτων πράξεων ἢ παραλείψεων, ἀλλ' ἐρωτηθεὶς παρὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν ὑπαλλήλων ἢ ὑπηρετῶν, πρὶν ἢ παρὰ τούτων ἐκτελεσθῶσιν ἢ ἐνῷ ἐξετελοῦντο, συνήνεσεν ἵνα ἐκτελεσθῶσιν ἢ ἀποπερατωθῶσιν.

Ἄρθρον 14. Ὁ ὑπουργός, γενόμενος ἔνοχος ἐκ βαρείας ἀμελείας, ἀνικανότητος ἢ ἀπειρίας τῶν ἐν τοῖς προηγουμένοις ἄρθροις 10, 11 καὶ 12 προβλεπομένων ἀξιοποίνων πράξεων καὶ ἐλλείψεων, τιμωρεῖται διὰ τῆς ἐν τῷ ἄρθρῳ 8 § 3 ποινῆς.

Ἄρθρον 15. Ὁσάκις οἱ ὑπὸ τὸν ὑπουργὸν διατελοῦντες δημόσιοι ὑπάλληλοι γίνονται, ἄνευ διαταγῆς τῶν ὑπουργῶν, ἔνοχοι τῶν πράξεων, περὶ ὧν διέλαβον τ' ἀνωτέρω ἄρθρα 10, 11 καὶ 12, ὁ ὑπουργὸς ἐνέχεται καὶ τιμωρεῖται δι' αὐτὰς μὲ τὴν ἐν τῷ ἄρθρῳ 10 ὁριζομένην ποινήν, ὅταν λαβὼν ἐγκαίρως γνῶσιν αὐτῶν καὶ ἔχων ἐκ τοῦ νόμου τὴν δύναμιν καὶ ὀφείλων ἐκ τῶν καθηκόντων του νὰ προλάβῃ, ἐμποδίσῃ καὶ καταπαύσῃ αὐτάς, ἐκ δολίας προαιρέσεως ἠνέχθη τὴν ἐξακολούθησιν καὶ ἀποπεράτωσίν των.

Αἱ πράξεις καὶ παραλείψεις τῶν ὑπαλλήλων δικάζονται ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ παρὰ τῶν τακτικῶν δικαστηρίων καὶ τιμωροῦνται κατὰ τοὺς ὁρισμοὺς τοῦ ποινικοῦ νόμου.

Ἄρθρον 16. Ὁ ὑπουργὸς τιμωρεῖται μὲ τὴν ἐν τῷ ἄρθρῳ 14 ὡρισμένην ποινήν, ὅταν ἐξ ἀμελείας ἢ ἀνικανότητος ἢ ἀπειρίας ἐγένετο ἔνοχος τῆς ἐν τῷ ἀνωτέρῳ ἄρθρῳ πράξεως.

Ἄρθρον 17. Εἰς τὴν ἐν τῷ προηγουμένῳ ἄρθρῳ ὡρισμένην ποινὴν ὑποβάλλεται ὁ ὑπουργός, καὶ ἐὰν ἀκόμη ἠγνόει τὰς ἀθεμίτους ταύτας πράξεις τῶν ὑπ' αὐτὸν ὑπαλλήλων ἢ ὑπηρετῶν 1) ὅταν ἡ ἄγνοιά του εἶναι ἀδικαιολόγητος καὶ προϊὸν βαρείας ἀμελείας αὐτοῦ καὶ παραγνωρίσεως τῶν καθηκόντων του· καὶ 2) ὅταν ἐκ τοιαύτης ἀμελείας παρέλειψε πᾶσαν ἐπιτήρησιν καὶ δὲν ἔλαβε τὴν ὀφειλομένην πρόνοιαν εἰς πρόληψιν τοιούτων πράξεων καὶ παραλείψεων.

Ἄρθρον 18. Καταδιώκεται καὶ τιμωρεῖται μὲ τὴν ἐν τῷ ἄρθρῳ 8 § 2 ὡρισμένην ποινὴν ὁ ὑπουργός, ἐὰν συνυπέγραψεν εἴτε α) εἰς τὴν κύρωσιν ὡς νόμου τοῦ Κράτους πράξεως μὴ ψηφισθείσης πα-

ρὰ τῆς Βουλῆς, κατὰ τὰ ἐν τῷ Συντάγματι πρὸς καταρτισμὸν τῶν νόμων ὡρισμένα, εἴτε β) εἰς Διάταγμα τοῦ Βασιλέως, ὅπερ:

1) Ἀναστέλλει καθ' ὁλοκληρίαν ἢ ἐν μέρει τὰς διατάξεις τοῦ Συντάγματος·

2) Ἀναστέλλει ἢ περιορίζει τὴν ἐκτέλεσιν νόμου·

3) Εἶναι περιεκτικὸν νομοθετικῶν ὁρισμῶν καὶ κανονίζει ἀντικείμενον, διὰ τὴν ρύθμισιν τοῦ ὁποίου ἀπαιτεῖται ρητὸς κατὰ τὸ Σύνταγμα νόμος·

4) Εἶναι καταφανῶς ἐναντίον εἰς τὰς διατάξεις τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν νόμων·

5) Διατάσσει νὰ ἐκτελεσθῇ ὡς νόμος τοῦ Κράτους πρᾶξις μὴ καταρτισθεῖσα παρὰ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας, κατὰ τὰ ἐν τῷ Συντάγματι ὡρισμένα.

Ἄρθρον 19. Ἐὰν ὁ ὑπουργὸς δημοσιεύσῃ ἢ καθ' οἱονδήποτε τρόπον ἐκτελέσῃ ἢ διατάξῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐν τῷ προηγουμένῳ ἄρθρῳ ἀναφερομένων, ἐπισύρει καθ' ἑαυτοῦ τὰς βαρυτέρας ποινὰς τῶν ἄρθρων 2, 3, 10 καὶ ἑπομένων, κατὰ τὸν ἀξιόποινον χαρακτῆρα, ὃν κατὰ τὰς περιστάσεις ἤθελεν ἔχει ἡ πρᾶξις αὐτοῦ. Τοῦτ' αὐτὸ κρατεῖ, ἐὰν ἐκδώσῃ καὶ δημοσιεύσῃ ἰδίας ἑαυτοῦ γενικὰς ἢ εἰδικὰς διατάξεις περὶ τῶν ἀντικειμένων, περὶ ὧν τὸ προηγούμενον ἄρθρον διαλαμβάνει, καὶ καθ' οἱονδήποτε τρόπον ἐκτελέσῃ ἢ διατάξῃ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν.

Ἄρθρον 20. Τῶν ἐν τοῖς προηγουμένοις δύο ἄρθροις διαλαμβανομένων ποινῶν ἀπαλλάσσεται ὁ ὑπουργός, ἐὰν ἀποδειχθῇ ὅτι ἐκ συναρπαγῆς ἄλλος ὑπέκλεψε τὴν ὑπογραφήν του εἰς τὰ ἐν αὐτοῖς ἀναφερόμενα ἔγγραφα, καὶ οὐδεμία ἐπῆλθε βλάβη εἰς τὸ Κράτος ἢ τοὺς ἰδιώτας. Ἐν περιπτώσει τοιαύτης βλάβης, ἐπιβάλλεται εἰς τὸν ὑπουργὸν ἡ ἐν τῷ ἄρθρῳ 13 ὡρισμένη ποινή.

Ἄρθρον 21. Αἱ ἐν τοῖς ἄρθροις 10, 11, 12, 18 καὶ 19 ὁριζόμεναι ποιναὶ ἐπιβάλλονται εἰς τὸν ὑπουργὸν καὶ ἐν ᾗ περιστάσει οὗτος, εἴτε ὑπερπηδῶν τὰ ὅρια τῆς ἐξουσίας καὶ ἁρμοδιότητός του, εἴτε ἀντιποιούμενος καθήκοντα καὶ ἐξουσίαν, ἅτινα δὲν ἔλαβεν ἐκ τοῦ νόμου, διαπράττει τὰς ἀθεμίτους πράξεις καὶ ἐλλείψεις, περὶ ὧν προβλέπουσι τὰ εἰρημένα ἄρθρα, εἴτε αὐτὸς εἴτε δι' ὑπαλλήλων ἢ ὑπηρετῶν, ὑποκειμένων ἢ μὴ εἰς αὐτόν.

Ἄρθρον 22. Τιμωρεῖται μὲ τὴν ἐν τῷ ἄρθρῳ 8 § 2 ὡρισμένην ποινὴν ὁ ὑπουργός, ὅστις, ἄνευ παραβιασμοῦ τοῦ Συντάγματος, νόμου τινὸς τοῦ Κράτους ἢ τῶν κανόνων τοῦ διεθνοῦς δικαίου, γίνεται ἐκ δολίας προαιρέσεως διὰ πράξεων ἢ ἐλλείψεων αὐτοῦ παραίτιος τῶν ἐν τοῖς εἰρημένοις ἄρθροις ἀναφερομένων ἐπιβλαβῶν ἀποτελεσμάτων.

Ἄρθρον 23. Ὁσάκις ὁ ὑπουργὸς γίνεται ἐκ βαρείας ἀμελείας, ἀνικανότητος ἢ ἀπειρίας ἔνοχος τῆς ἐν τῷ προηγουμένῳ ἄρθρῳ ἀξιοποίνου πράξεως, τιμωρεῖται μὲ τὴν ἐν τῷ ἄρθρῳ 8 § 3 ὡρισμένην ποινήν.

Ἄρθρον 24. Ὁσάκις ἀξιόποινός τις πρᾶξις, προβλεπομένη παρὰ τοῦ παρόντος νόμου ἢ παρὰ τοῦ ποινικοῦ ἢ ἄλλου νόμου, κατὰ τὰ ἐν τοῖς ἄρθροις 2 καὶ 3 τοῦ παρόντος νόμου διαλαμβανόμενα, διεπράχθη κατὰ συνέπειαν ἀποφάσεως ληφθείσης ἀπὸ κοινοῦ παρὰ τῶν ὑπουργῶν, πάντες οἱ λαβόντες μέρος καὶ συγκατατεθέντες εἰς τὴν ἀπόφασιν τιμωροῦνται ὡς αὐτουργοὶ τῆς ἀξιοποίνου πράξεως.

Ἄρθρον 25. Ὡς αὐτουργὸς ἐπίσης τιμωρεῖται, κατὰ τὸ προηγούμενον ἄρθρον, ὁ ὑπουργὸς ὅστις, ἂν καὶ δὲν ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ὑπὸ τῶν συναδέλφων του γενομένην ἀπόφασιν, ἀπεδέχθη, ὅμως, κατόπιν αὐτὴν ἢ ἐξετέλεσεν ἢ διέταξε τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς ἢ τῶν ἀποφασισθέντων.

Ἄρθρον 26. Εἰς τοὺς συναυτουργοὺς τῶν κατὰ τὸ ἄρθρον 10 καὶ ἑπ. χαρακτηριζομένων πράξεων ἐπιβάλλεται ἡ αὐτὴ ποινή, ἥτις ὁρίζεται κατὰ τοῦ ὑπουργοῦ. Εἰς δὲ τοὺς συνεργούς, ἡ ἀμέσως καὶ ἀναλόγως μικροτέρα ποινή, κατὰ τὰς ἐν τῷ ἄρθρῳ 8 § 1-3 διακρίσεις. Ὅταν δὲ ἡ κατὰ τοῦ ὑπουργοῦ ποινὴ ὡρίσθη εἰς 5 ἔτη, ἡ τοῦ συνεργοῦ μειοῦται, ἀλλ' οὐχὶ ἔλασσον τῶν δύο ἐτῶν.

Ἄρθρον 27. Ὅταν ὁ ὑπουργὸς εἶναι συνεργὸς τῆς πράξεως, ὑποβάλλεται, κατὰ τὰς ἐν τῷ προηγουμένῳ ἄρθρῳ διακρίσεις, εἰς τὴν ἀμέσως ἑπομένην ποινὴν ἐκείνης εἰς ἣν ἤθελεν ὑποβληθῆ ἂν ἦτο αὐτουργός. Ἡ ποινὴ τοῦ αὐτουργοῦ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ δὲν εἶναι μείζων τῆς τοῦ ὑπουργοῦ.

Ἄρθρον 28. Ὁ ὑπουργὸς ἀπαλλάσσεται τῆς εὐθύνης διὰ τὰς παραβάσεις τὰς διὰ τοῦ παρόντος νόμου, κατὰ τὰ ἄρθρα 10 καὶ ἑπόμενα, χαρακτηριζομένας ἀξιοποίνους, ὅταν ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ παράβασις προῆλθεν ἐκ συγγνωστῆς καὶ δεδικαιολογημένης πλάνης περὶ τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν τοῦ παραβιασθέντος νόμου.

Ἄρθρον 29. Ἐπίσης ἀπαλλάσσεται ὁ ὑπουργὸς τῆς εὐθύνης ὡς πρὸς τὰς αὐτὰς ἐν τῷ προηγουμένῳ ἄρθρῳ ἀναφερομένας ἀξιοποίνους πράξεις, τὰς ἐξ ἐλλείψεως αὐτοῦ γεννηθείσας, ὅταν ἀποδείξῃ ὅτι ἡ μὴ ἐκτέλεσις τοῦ νόμου προῆλθεν ἐξ ἀνυπερβλήτου κωλύματος, ὅπερ δὲν προεκλήθη ἐξ ἰδίου πταίσματος.

Ἄρθρον 30. Ἡ ὑπὸ τῆς Βουλῆς ἐπιψήφισις τοῦ προταθέντος νόμου δὲν ἀπαλλάσσει τῆς εὐθύνης τὸν ὑπουργόν, ὅταν ὑφίστανται λόγοι πρὸς καταδίωξιν καὶ τιμωρίαν αὐτοῦ διὰ τὴν κύρωσιν τοῦ νόμου. Ἐπίσης, οὐδόλως ἐλαττοῦται ἡ ἐκ τῶν πράξεών του εὐθύνη τοῦ ὑπουργοῦ, ἂν ἡ Βουλὴ ἐπεδοκίμασεν αὐτάς, οὔτε ἡ τοιαύτη ἐπιδοκιμασία καθίστησιν ἀπαράδεκτον τὴν καταδίωξιν τοῦ ὑπουργοῦ δι' αὐτάς, ὅταν τὸ ἀξιόποινον δὲν παρεγράφη κατὰ τὰς ἑπομένας διατάξεις.

Ἄρθρον 31. Οἱ ἀποδεχθέντες καὶ ἐκτελέσαντες τὴν διαταγὴν τοῦ ὑπουργοῦ δημόσιοι ὑπάλληλοι καὶ ὑπηρέται μένουσιν ἀτιμώρητοι διὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς, ὅταν 1) τὰ προσταχθέντα ἀνήγοντο εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ ὑπουργοῦ καὶ προσετάχθη-

σαν διὰ τῶν νομίμων διατυπώσεων· 2) ἐκ τῶν καθηκόντων των ὤφειλον ὑπακοήν· καὶ 3) ἡ διαταγὴ δὲν ἦτο προφανῶς ἐναντία εἰς τὸ Σύνταγμα καὶ τοὺς νόμους.

Ἄρθρον 32. Ἡ ποινὴ ἐπιμετρεῖται ἀναλόγως τοῦ μεγέθους καὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς προξενηθείσης ἐκ τῆς πράξεως ζημίας καὶ τῆς σπουδαιότητος τοῦ παραβιασθέντος δι' αὐτῆς δικαιώματος.

Ἄρθρον 33. Τὸ ἀξιόποινον τῶν ἐν ἄρθρῳ 10 καὶ ἑπ. ἀναφερομένων ἀξιοποίνων πράξεων ἐξαλείφεται διὰ τῆς παραγραφῆς μετὰ παρέλευσιν 5 ἐτῶν ἀπὸ τῆς πράξεως, ὅταν διαρκούσης τῆς προθεσμίας ταύτης ἢ μετ' αὐτὴν ἔπαυσεν ὁ πράξας ἐπὶ ἓν τοὐλάχιστον ἔτος ὢν ὑπουργός· ἄλλως, τὸ ἀξιόποινον ἐξαλείφεται μετὰ παρέλευσιν δέκα ἐτῶν.

Ἄρθρον 34. Ἡ παραγραφὴ διακόπτεται διὰ τῆς ἀποφάσεως τῆς Βουλῆς, δι' ἧς εἴτε ἐπιψηφίζεται ἡ ἀρχὴ τῆς προτάσεως περὶ τῆς εἰς δίκην εἰσαγωγῆς, εἴτε διατάσσεται ἡ εἰς δίκην εἰσαγωγὴ τοῦ ὑπουργοῦ. Διὰ τῶν ἀποφάσεων τούτων, διακόπτεται ἡ παραγραφὴ καὶ ἐπὶ τῶν ἐν τοῖς ἄρθροις 2 καὶ 3 ἀναφερομένων ἀξιοποίνων πράξεων.

Ἄρθρον 35. Αἱ ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ τοῦ ποινικοῦ νόμου γενικαὶ διατάξεις ἐφαρμόζονται καὶ ἐπὶ τῶν πράξεων τῶν ἐν ἄρθρῳ 10 καὶ ἑπ. ἀναφερομένων, καὶ κατὰ τὰς διατάξεις αὐτὰς δικάζονται ἰδίως τὰ περὶ δολίας προαιρέσεως καὶ ἀμελείας, τὰ περὶ αὐτουργῶν καὶ συναιτίων, τὰ περὶ καταλογισμοῦ, τὰ περὶ μέτρου τῆς ποινῆς καὶ περὶ τῶν λόγων, οἵτινες ἀποκλείουσιν ἢ ἐξαλείφουσι τὸ ἀξιόποινον, καθ' ὅσον ἡ ἐφαρμογὴ των εἶναι δυνατὴ καὶ δὲν προσκρούει εἰς τ' ἀνωτέρω.

ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ
Περὶ τῆς διαδικασίας

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ
Διαδικασία ἐνώπιον τῆς Βουλῆς

Ἄρθρον 36. Τὴν ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀξιοποίνων πράξεων ποινικὴν ἀγωγὴν κατὰ τῶν ὑπουργῶν, διατελούντων ἐν τῇ ἀρχῇ ἢ ἐκπεσόντων αὐτῆς, δύναται νὰ ἐγείρῃ μόνη ἡ Βουλή, καὶ πρὸ τούτου οὐδεμία κατ' αὐτῶν ἐπιτρέπεται ἀνάκρισις ἢ καταδίωξις.

Ἄρθρον 37. Μόνον ἐπὶ τῇ προτάσει βουλευτοῦ δύναται ν' ἀποφασισθῇ ὑπὸ τῆς Βουλῆς ἡ καταδίωξις ὑπουργοῦ.

Ἄρθρον 38. Ἡ πρότασις, ἔγγραφος οὖσα, περιέχει τὰς καταγγελλομένας πράξεις καὶ ὑπογράφεται παρὰ τοῦ εἰσάγοντος, ὅστις παραδίδει αὐτὴν ἰδιοχείρως εἰς τὸ προεδρεῖον τῆς Βουλῆς. Ἡ πρότασις καταχωρίζεται εἰς τὸ βιβλίον τῶν προτάσεων ἀριθμουμένη, καθ' ἣν εἰσάγεται χρονολογικὴν τάξιν, ἀνακοινοῦται ὑπὸ τοῦ Προέδρου εἰς τὴν Βουλὴν ἐν τῇ πρώτῃ μετὰ τὴν παράδοσίν της συνεδριάσει καὶ εὐθὺς ὡς ἀναγνωσθῶσι καὶ ἐγκριθῶσι τὰ πρακτικά, τυποῦται καὶ διανέμεται εἰς τοὺς βουλευτάς, συζητεῖται δὲ κατὰ τὴν σειρὰν τῆς ἐγγραφῆς της, ἐκτὸς ἂν ἡ Βουλή, κηρύξασα αὐτὴν κατεπείγουσαν, ὁρίσῃ ἄλλην προηγουμένην ἡμέραν πρὸς συζήτησιν.

Ἄρθρον 39. Τὴν ἡμέραν τῆς συζητήσεως, εἷς τῶν γραμματέων τῆς Βουλῆς ἀναγινώσκει τὴν πρότασιν, ὁ δὲ προτείνων ἀναπτύσσει τοὺς πρὸς παραδοχὴν αὐτῆς λόγους· τούτου δὲ παραιτηθέντος τῆς προτάσεως, αὕτη ματαιοῦται, ἐκτὸς ἂν ἄλλος βουλευτὴς ἀναλάβῃ αὐτὴν καὶ δηλώσῃ τοῦτο ρητῶς.

Ἄρθρον 40. Ἐὰν ἡ πρότασις ὑποστηρίζηται καὶ παρὰ δέκα ἄλλων βουλευτῶν, συζητεῖται καὶ ἐπιψηφίζεται διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας τὸ παραδεκτὸν ἢ οὐ τῆς ἀρχῆς. Ἐπιψηφισθείσης τῆς ἀρχῆς, δὲν ἐπιτρέπεται πλέον ν' ἀνακληθῇ ἡ πρότασις.

Ἄρθρον 41. Οἱ ὑπουργοί, ζητήσαντες τὸν λόγον ἐπὶ τῆς προτάσεως, ἀκούονται καὶ ὅταν αὕτη δὲν φέρηται κατ' αὐτῶν, ψηφοφοροῦσι δὲ μόνον, ἐὰν ὦσι μέλη τῆς Βουλῆς καὶ ἡ πρότασις δὲν ἀφορᾷ εἰς αὐτούς.

Ἄρθρον 42. Ἡ Βουλὴ δύναται, ἂν τὸ κρίνῃ ἀναγκαῖον, ν' ἀκούσῃ, πρὶν ἢ ἀποφανθῇ ἐπὶ τοῦ παραδεκτοῦ τῆς ἀρχῆς, τὸν κατηγορούμενον, ὄντα ἢ οὐ ὑπουργόν. Πρὸς τοῦτο ὁρίζει ἡμέραν καὶ διατάσσει νὰ κοινοποιηθῇ πρὸς τὸν κατηγορούμενον ἡ κατ' αὐτοῦ πρότασις. Ὁ κατηγορούμενος, ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ, ἐμφανίζεται, ἂν θέλῃ, καὶ ἀπολογεῖται ἐνώπιον τῆς Βουλῆς. Ἔγγραφον ἀπολογίαν δύναται πάντοτε νὰ ὑποβάλῃ ὁ κατηγορούμενος.

Ἄρθρον 43. Ἡ Βουλὴ ἐπιψηφίσασα τὸ παραδεκτὸν τῆς ἀρχῆς, ἐκλέγει ἐκ τῶν μελῶν της, διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας, δωδεκαμελῆ ἐπιτροπήν, εἰς ἣν παραπέμπει τὴν πρότασιν καὶ ὁρίζει τὸν χρόνον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἡ ἐπιτροπὴ ὀφείλει νὰ ὑποβάλῃ τὴν ἐπὶ τῆς προτάσεως ἔκθεσίν της.

Ἄρθρον 44. Ἐξαιροῦνται τῆς ἐπιτροπῆς οἱ βουλευταὶ οἱ τὴν πρότασιν ὑπογράψαντες, ἢ οἱ ρητῶς ἀναδεχθέντες αὐτὴν ἐγκαταλειφθεῖσαν παρὰ τοῦ εἰσαγαγόντος· ἀλλ' αὐτοί τε καὶ ὁ κατηγορούμενος ἀκούονται πάντοτε παρὰ τῆς ἐπιτροπῆς, ὁσάκις τὸ ζητήσωσιν.

Ἄρθρον 45. Ἡ ἐπιτροπὴ ἐκλέγει ἐκ τῶν μελῶν της τὸν πρόεδρον, τὸν εἰσηγητὴν καὶ τὸν γραμματέα αὐτῆς.

Ἄρθρον 46. Ἔργον τῆς ἐπιτροπῆς εἶναι ἡ συνάθροισις ὅλης τῆς ὕλης, ἥτις ἀπαιτεῖται διὰ ν' ἀποφανθῇ ἂν πρέπῃ νὰ διαταχθῇ ἡ εἰς δίκην εἰσαγωγήν. Ἐξετάζει καὶ βεβαιοῖ οὐ μόνον τὰ κατά, ἀλλὰ καὶ τὰ ὑπὲρ τοῦ κατηγορουμένου περιστατικά, καὶ ἔχει τὰ αὐτὰ δικαιώματα καὶ καθήκοντα, ὅσα ἡ ποινικὴ δικονομία χορηγεῖ εἰς τὸν παρὰ πλημμελειοδίκαις ἀνακριτήν, πλὴν τῶν τῆς συλλήψεως καὶ προφυλακίσεως. Κλητεύει δὲ τὸν κατηγορούμενον καὶ ἀνακοινεῖ εἰς τοῦτον, ἐὰν ἐμφανισθῇ, τοὺς λόγους τῆς κατηγορίας καὶ προσκαλεῖ αὐτὸν ν' ἀπαντήσῃ καὶ νὰ ἐκθέσῃ τῆς ὑπερασπίσεως τὰ μέσα καὶ τὰς περὶ τούτων ἀποδείξεις.

Ἄρθρον 47. Ἡ ἐπιτροπὴ δύναται νὰ ζητήσῃ τὴν πρὸς αὐτὴν ἀνακοίνωσιν τῶν ἐγγράφων, ἅτινα κρίνει ἀναγκαῖα εἰς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας, καὶ νὰ λάβῃ εἴτε ἀντίγραφα αὐτῶν, εἴτε καὶ τὰ πρωτότυπα.

Ἄρθρον 48. Ἡ Κυβέρνησις δύναται κατὰ πᾶσαν στάσιν τῆς δίκης ν' ἀρνηθῇ τὴν ἀνωτέρω κοινοποίησιν τῶν ζητηθέντων ἐγγράφων, ἐὰν κρίνῃ τὴν δημοσίευσίν των ἐπιβλαβῆ εἰς τὸ Κράτος.

Ἄρθρον 49. Οὐδεμία ἐπιτρέπεται ἐπίσκεψις ἢ κατ' οἶκον ἔρευνα ἐν τῇ κατοικίᾳ τῶν μελῶν τῆς Κυβερνήσεως, ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως αὐτῆς.

Ἄρθρον 50. Ἡ ἐπιτροπὴ δύναται ν' ἀναθέσῃ εἰς ἓν ἢ πλειότερα τῶν μελῶν της τὴν ἐνέργειαν τῶν ἀνακριτικῶν πράξεων. Κατὰ πᾶσαν περίστασιν ἡ πλειονοψηφία αὐτῆς ἐνεργεῖ ἐγκύρως.

Ἄρθρον 51. Τὴν γραφικὴν κατὰ τὰς ἀνακριτικὰς πράξεις ἐργασίαν ἀναλαμβάνει ἓν τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς καὶ ἰδίως ὁ γραμματεὺς αὐτῆς, δύναται, ὅμως, ἡ ἐπιτροπὴ ν' ἀναθέσῃ αὐτὴν εἰς ἕνα τῶν ὑπαλλήλων τῆς Βουλῆς.

Ἄρθρον 52. Ἡ ἐπιτροπὴ δύναται ν' ἀναθέσῃ τὴν ἐνέργειαν ὡρισμένων ἀνακριτικῶν πράξεων εἰς τὸν πρόεδρον ἢ ἄλλο ἐκ τῶν μελῶν Ἐφετείου, ἢ εἰς τὸν παρὰ πλημμελειοδίκαις ἀνακριτὴν τοῦ τόπου, ἐν ᾧ αἱ πράξεις αὗται πρόκειται νὰ ἐνεργηθῶσιν.

Ἄρθρον 53. Ἐντὸς τῆς ὁρισθείσης ὑπὸ τῆς Βουλῆς προθεσμίας ἢ τῆς κατὰ παράτασιν παρ' αὐτῆς, τῇ αἰτήσει τῆς ἐπιτροπῆς, δοθείσης, ὁ εἰσηγητὴς τῆς ἐπιτροπῆς ἢ ἄλλο μέλος αὐτῆς ἀναγινώσκει τὴν ἔκθεσιν τῆς ἐπιτροπῆς πρὸς τὴν Βουλήν. Ἂν ἡ ἐπιτροπὴ δὲν φέρῃ τὴν ἔκθεσίν της ἐντὸς τῆς προθεσμίας, ἡ Βουλὴ ἢ διορίζει ἄλλην ἐπιτροπήν, ἤ, διατάττουσα τὴν ἄμεσον κατάθεσιν τῶν ἐγγράφων, προβαίνει καὶ ἄνευ τοιαύτης ἐκθέσεως εἰς τὴν γενικὴν συζήτησιν, κατὰ τὰ ἐν ἄρθρῳ 55 ὡρισμένα.

Ἄρθρον 54. Ἡ ἔκθεσις αὕτη, διαλαμβάνουσα τὴν γνώμην καὶ τοὺς λόγους τῶν πλειόνων καὶ τῶν μειονοψηφούντων καὶ τελειώνουσα μὲ ἠτιολογημένην πρότασιν, κατατίθεται μετὰ πασῶν τῶν ἀνακριτικῶν ἐκθέσεων καὶ λοιπῶν ἐγγράφων εἰς τὸ γραφεῖον τῆς Βουλῆς, καί, τῇ φροντίδι τοῦ προεδρείου, τυποῦται καὶ διανέμεται εἰς τοὺς βουλευτὰς ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἀναγνώσεώς της· ἕκαστον δὲ μέλος τῆς Βουλῆς καὶ ὁ κατηγορούμενος δύνανται νὰ λάβωσι γνῶσιν ἐν τῷ γραφείῳ τῆς Βουλῆς τῶν κατατεθέντων ἐγγράφων.

Ἄρθρον 55. Ἐν τῇ αὐτῇ συνεδριάσει, καθ' ἣν ἡ ἔκθεσις ἀνεγνώσθη, ἢ ἀπεφασίσθη ἡ ἄνευ ἐκθέσεως συζήτησις, ἡ Βουλὴ 1) ὁρίζει τὴν ἡμέραν τῆς ἐν γενικῇ συνεδριάσει συζητήσεως, ἀλλ' αὕτη δὲν δύναται νὰ γενῇ πρὶν παρέλθωσι δέκα τοὐλάχιστον ἡμέραι ἀπὸ τῆς ἀποφάσεώς της· καὶ 2) ἀποφασίζει ἂν συγχωρῇ νὰ ἐμφανισθῇ καὶ ἀπολογηθῇ ἐνώπιόν της ὁ κατηγορούμενος, ὅταν οὗτος δὲν ἔχῃ ὡς ὑπουργὸς ἢ βουλευτὴς εἴσοδον ἐν αὐτῇ.

Ἄρθρον 56. Ὁ κατηγορούμενος, εἰς ὃν ἡ Βουλὴ ἐπέτρεψε ν' ἀπολογηθῇ ἐνώπιόν της, εἰδοποιεῖται περὶ τούτου παρὰ τοῦ προεδρείου, καὶ δύναται κατὰ τὴν συζήτησιν νὰ προσλάβῃ ἕνα ἢ δύο συνηγόρους· ἔχει ἐν τῇ συζητήσει πάντοτε τελευταῖος τὸν λόγον, καὶ ἡ ἐμφάνισίς του ἐν τῇ Βουλῇ εἶναι προαιρετική. Τοῦτ' αὐτὸ γίνεται καὶ ὅταν ὁ κατηγορούμενος ἔχῃ ὡς βουλευτὴς ἢ ὑπουργὸς ἐλευθέραν εἴσοδον ἐν τῇ Βουλῇ.

Ἄρθρον 57. Μία διὰ πάσας τὰς ἐν τῇ προτάσει ἀναφερομένας πράξεις γίνεται συζήτησις, ἀλλὰ δι' ἑκάστην πρᾶξιν γίνεται ἰδίᾳ ψηφοφορία. Ἡ ψηφοφορία γίνεται μυστικῶς, ψηφοφορεῖται δὲ καὶ τὸ σύνολον.

Ἄρθρον 58. Ἡ παρουσία τοῦ ἡμίσεος καὶ ἑνὸς τῶν μελῶν τῆς Βουλῆς ἀρκεῖ ἵνα συζητήσῃ καὶ ἀποφασίσῃ αὕτη ἐπὶ τῆς προτάσεως. Ἡ δ' ἀπόφασις τῆς Βουλῆς καταρτίζεται διὰ τῆς ἀπολύτου πλειονοψηφίας τῶν παρόντων μελῶν της.

Ἄρθρον 59. Ὁσάκις ἡ Βουλὴ ἀπορρίπτει τὴν περὶ κατηγορίας πρότασιν, ἡ ἀπόφασις αὐτῆς ἀπαγγέλλεται παρὰ τοῦ Προέδρου ὡς ἑξῆς: «Ἡ Βουλὴ δὲν κατηγορεῖ».

Ἄρθρον 60. Ἡ ἀπορριφθεῖσα πρότασις δὲν δύναται νὰ ἐπαναληφθῇ ἐντὸς τῆς Συνόδου, ἐκτὸς ἂν ἀνεφάνησαν νέαι ἐπιβαρυντικαὶ ἀποδείξεις. Εἰς νέαν Σύνοδον ἢ Περίοδον δύναται νὰ ἐπαναληφθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν αὐτῶν ἀποδείξεων.

Ἄρθρον 61. Ἡ πρότασις, ἥτις ἐγένετο κατ' ἀρχὴν δεκτὴ παρὰ τῆς Βουλῆς, μὴ συζητηθεῖσα ἐν τῇ αὐτῇ Συνόδῳ, συζητεῖται καὶ ἀποφασίζεται ἐν τῇ ἑπομένῃ, ματαιοῦται δὲ ἂν λήξῃ ἡ Περίοδος ἢ διαλυθῇ ἡ Βουλή.

Ἄρθρον 62. Ὅταν ἡ Βουλὴ παραδέχηται ὁριστικῶς τὴν πρότασιν, τὴν περὶ τούτου ἀπόφασίν της ἀπαγγέλλει ὁ Πρόεδρος ὡς ἑξῆς: «Ἡ Βουλὴ κατηγορεῖ τὸν δεῖνα ἐπὶ ταῖς δεῖνα ἀξιοποίνοις πράξεσι καὶ παραπέμπει αὐτὸν εἰς δίκην ἐνώπιον τοῦ ὑπὸ τοῦ Συντάγματος ὡρισμένου δικαστηρίου».

Ἄρθρον 63. Ὅταν ὁ ὑπουργὸς εἶναι ἐν ταὐτῷ

Αριστείδης Οικονόμος. Ξυλογραφία του Νικόλαου Οικονομόπουλου από το περ. Ποικίλη Στοά *του 1891, σ. 149. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

καὶ μέλος τῆς Βουλῆς, δὲν ἀπαιτεῖται πρὸς κατα-
δίωξιν αὐτοῦ ἰδιαιτέρα ἄλλη ἄδεια· αὕτη ἐνυπάρ-
χει ἐν τῇ ἀποφάσει περὶ τῆς παραπομπῆς του εἰς
δίκην.

Ἄρθρον 64. Ὁ ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης ὀφεί-
λει, ἐντὸς 21 ὡρῶν ἀφ' ἧς ὁ Πρόεδρος τῆς Βουλῆς
γνωστοποιήσει εἰς αὐτὸν τὴν ἀπόφασιν τὴν διατά-
ξασαν τὴν εἰς δίκην εἰσαγωγήν, νὰ πέμψῃ αὐτῷ
κατάλογον ὑπογεγραμμένον, παρ' αὐτοῦ τῶν προ-
σώπων, ἐξ ὧν κατὰ τὸ Σύνταγμα κληροῦνται τὰ μέ-
λη τοῦ δικαστηρίου.

Ἄρθρον 65. Κατὰ τὴν πρώτην δημοσίαν συνε-
δρίασιν τῆς Βουλῆς, μετὰ παρέλευσιν τριῶν ἡμε-
ρῶν ἀπὸ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἀπεφασίσθη ἡ εἰς δί-
κην εἰσαγωγή, ὁ Πρόεδρος τῆς Βουλῆς ἐνεργεῖ τὴν
κλήρωσιν τῶν δώδεκα μελῶν τοῦ δικαστηρίου,
κατὰ τὰ ἐν τῷ ἄρθρῳ 80 τοῦ Συντάγματος ὡρισμέ-
να, ἐκ τοῦ πρὸς τοῦτο παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Δι-
καιοσύνης πεμφθέντος καταλόγου. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ
καταλόγου ὁ Πρόεδρος κληρώνει ἀμέσως κατόπιν
κατὰ τάξιν ἕτερα ἓξ μέλη, ἵνα χρησιμεύσωσιν εἰς
ἀναπλήρωσιν τῶν ἔπειτα ἀποβιωσάντων, παραι-
τηθέντων τῆς ὑπηρεσίας ἢ ὅπως δήποτε κωλυθέ-
ντων νὰ λάβωσι μέρος εἰς τὸ δικαστήριον δώδεκα
τακτικῶν μελῶν.

Ἄρθρον 66. Κατὰ τὴν αὐτὴν ὡς ἀνωτέρω συνε-
δρίασιν ἡ Βουλὴ ἐκλέγει ἐκ τῶν μελῶν της, διὰ μυ-
στικῆς ψηφοφορίας καὶ δι' ἀπολύτου πλειονοψη-
φίας, ἕνα ἢ πλείονας, οὐχὶ καὶ περισσοτέρους τῶν
πέντε, κατηγόρους.

Ἄρθρον 67. Ὁ Εἰσαγγελεὺς τοῦ Ἀρείου Πάγου
εἶναι πάντοτε αὐτοδικαίως εἷς τῶν κατηγόρων καὶ
συνεργάζεται μετὰ τῶν ἄλλων ὑπὸ τῆς Βουλῆς διο-
ρισθέντων. Διεξάγει δὲ καὶ μόνος αὐτὸς τὴν ποι-

νικὴν ἀγωγήν, ἂν εἴτε διατάξῃ τοῦτο ἡ Βουλή, ἢ δὲν ἐκλέξῃ κατὰ τὴν ἀνωτέρω συνεδρίασιν κατηγόρους ἢ κηρύξῃ περιττὴν τὴν ἀναπλήρωσιν τῶν ἐκλεχθέντων. Ἡ καταδίωξις τῶν συνενόχων καὶ συναιτίων τοῦ ὑπουργοῦ ἀνήκει αὐτῷ μόνῳ, ἐνεργεῖ δὲ ταύτην ἰδίᾳ ἢ καὶ ἡνωμένως πρὸς τὴν κατὰ τοῦ ὑπουργοῦ.

Ἄρθρον 68. Τὴν δίωξιν τῆς κατηγορίας δύναται ν' ἀναθέσῃ ἡ Βουλὴ καὶ εἰς ἄλλα, ἐκτὸς τῶν μελῶν της, πρόσωπα.

Ἄρθρον 69. Ἡ Βουλὴ δύναται κατὰ πᾶσαν στάσιν τῆς δίκης νὰ ἐκλέξῃ ἄλλους κατηγόρους. Ἀπὸ τῆς ἐκλογῆς τῶν νέων καὶ τῆς γνωστοποιήσεως αὐτῶν εἰς τὸν Εἰσαγγελέα τοῦ Ἀρείου Πάγου, παύει ἡ ἐντολὴ τῶν πρώτων κατηγόρων.

Ἄρθρον 70. Διὰ τὴν περίπτωσιν θανάτου ἢ ἄλλου κωλύματος τῶν κατηγόρων, ἡ Βουλὴ ἐκλέγει τοὺς τούτων ἀναπληρωτάς. Τὴν κενωθεῖσαν θέσιν λαμβάνει ἐκ τούτων ὁ λαβὼν κατὰ τὴν ἐκλογὴν πλείονας ψήφους, ἐν δὲ ἰσοψηφίᾳ ὁ πρεσβύτερος κατὰ τὴν ἡλικίαν.

Ἄρθρον 71. Ἡ ἐντολὴ τῶν κατηγόρων παύει διὰ τῆς διαλύσεως τῆς Βουλῆς ἢ τῆς λήξεως τῆς Περιόδου. Ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ἡ δίκη ἀναβάλλεται, μέχρις οὗ ἡ νέα Βουλὴ διορίσει νέους κατηγόρους, ἐκτὸς ἂν, κατὰ τὰ ἐν ἄρθρῳ 67 ὁρισθέντα, δύναται μόνος ὁ Εἰσαγγελεὺς νὰ διώξῃ τὴν κατηγορίαν. Τοὺς νέους τούτους κατηγόρους ἐκλέγει ἡ νέα Βουλὴ ἐντὸς ἑνὸς μηνὸς ἀπὸ τῆς καταρτίσεώς της· ἄλλως, τὴν δίκην διεξάγει μόνος ὁ Εἰσαγγελεύς. Δύναται, ὅμως, ἡ Βουλὴ νὰ ἐκλέξῃ καὶ βραδύτερον κατηγόρους.

Ἄρθρον 72. Ἡ κλήρωσις τῶν μελῶν τοῦ δικαστηρίου καὶ ἡ τῶν κατηγόρων ἐκλογή, παραλειφθεῖσαι ἢ διακοπεῖσαι, ἐνεργοῦνται κατὰ τὴν ἑπομένην Σύνοδον ἢ Περίοδον τῆς Βουλῆς.

Ἄρθρον 73. Κατὰ τὴν ἀνωτέρω πρὸς κλήρωσιν τῶν δικαστῶν καὶ ἐκλογὴν τῶν κατηγόρων ὡρισμένην συνεδρίασιν, δύναται ἡ Βουλή, πρὶν ἢ προβῇ εἰς τὰς πράξας ταύτας, ν' ἀνακαλέσῃ τὴν ἀπόφασίν της περὶ τῆς εἰς δίκην εἰσαγωγῆς. Πᾶσα βραδυτέρα ἀνάκλησις εἶναι ἄνευ ἀποτελέσματος, ἐκτὸς ἂν ἐπέλθῃ νόμος.

Ἄρθρον 74. Ἂν ἡ Βουλὴ κατὰ τὴν ἐν τῷ προηγουμένῳ ἄρθρῳ ἀναφερομένην συνεδρίασιν ἐμμείνῃ εἰς τὴν περὶ κατηγορίας τοῦ ὑπουργοῦ ἀπόφασίν της, αὕτη συνεπάγεται τὴν τοῦ ὑπουργοῦ ἐκ τῶν καθηκόντων του παῦσιν.

Ἄρθρον 75. Ἡ Βουλή, κατὰ τὴν κατηγορίαν καὶ παραπομπὴν τοῦ ὑπουργοῦ, ὀφείλει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν τὸν νόμον, τὴν ἐπιείκειαν καὶ τὸ συμφέρον τοῦ Κράτους.

Ἄρθρον 76. Ἐντὸς 24 ὡρῶν ἀπὸ τῆς κληρώσεως τοῦ δικαστηρίου καὶ τῆς ἐκλογῆς τῶν κατηγόρων, ἂν λάβῃ χώραν ἐκλογή, ὁ Πρόεδρος τῆς Βουλῆς γνωστοποιεῖ πρὸς τὸν Πρόεδρον καὶ τὸν Εἰσαγγελέα τοῦ Ἀρείου Πάγου: α) τὴν ἀπόφασιν τῆς Βουλῆς· β) τὰ ὀνόματα τῶν κληρωθέντων τακτικῶν καὶ ἀναπληρωματικῶν μελῶν τοῦ δικαστηρίου· καὶ γ) τοὺς ἐκλεχθέντας κατηγόρους καὶ ἀναπληρωτὰς αὐτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ
Διαδικασία ἐνώπιον τοῦ Δικαστηρίου

Α. Περὶ τῶν κατ' αὐτὴν παρισταμένων προσώπων

Ἄρθρον 77. Ἡ ὑπερτάτη διεύθυνσις τῶν περὶ τὴν ἀνάκρισιν ἀνατίθεται εἰς συμβούλιον, συγκείμενον ἐκ τοῦ Προέδρου τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ δύο ἐκ τῶν κληρωθέντων μελῶν τοῦ δικαστηρίου τῶν ἐν Ἀθήναις ὑπηρετούντων καὶ ἀνωτέρων κατὰ τὸν βαθμὸν καὶ τὰ πρεσβεῖα τοῦ διορισμοῦ τῶν λοιπῶν ἐν Ἀθήναις ὑπηρετούντων μελῶν. Πρὸς τοῦτο λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἡ κατάστασις ἐν ᾗ διετέλουν τὰ κληρωθέντα μέλη πρὸς τῆς κατηγορίας. Οἱ βραδύτερον γενόμενοι προβιβασμοὶ καὶ μεταθέσεις δὲν λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ συμβουλίου.

Ἄρθρον 78. Ἡ ἀνάκρισις ἐνεργεῖται παρ' ἀνακριτοῦ διοριζομένου παρὰ τοῦ Προέδρου τοῦ Ἀρείου Πάγου ἐκ τῶν μελῶν τοῦ δικαστηρίου. Οὗτος δὲ ἔχει ὅσα καὶ ὁ παρὰ πλημμελειοδίκαις ἀνακριτὴς δικαιώματα.

Ἄρθρον 79. Ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν ἀπὸ τῆς κατὰ τὸ ἄρθρον 76 κοινοποιήσεως τῶν ἐγγράφων, διορίζει τὸν ἀνακριτὴν καὶ εἰδοποιεῖ τὰ μέλη τοῦ συμβουλίου. Γνωστοποιεῖ δὲ ἐντὸς τῆς αὐτῆς προθεσμίας εἴς τε τὸν Εἰσαγγελέα τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ τὸν κατηγορούμενον τὰ ὀνόματα τῶν μελῶν τοῦ συμβουλίου καὶ τοῦ ἀνακριτοῦ.

Ἄρθρον 80. Ὁ ἀνακριτής, ἂν δὲν ὑπηρετῇ ἐν Ἀθήναις, ὀφείλει ἐντὸς ὀκτὼ ἡμερῶν τὸ βραδύτερον ἀπὸ τῆς πρὸς αὐτὸν κοινοποιήσεως τοῦ διορισμοῦ του νὰ μεταβῇ εἰς Ἀθήνας καὶ ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντά του, τιμωρούμενος ἐν ἀδικαιολογήτῳ βραδύτητι παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης πειθαρχικῶς. Παρελθούσης δὲ τῆς ὀκταημερίας, ὁ Πρόεδρος δύναται νὰ διορίσῃ ἕτερον ἀνακριτήν, ἢ ν' ἀναθέσῃ τὴν ἀνάκρισιν εἰς ἓν τῶν μελῶν τοῦ συμβουλίου, ἢ καὶ ν' ἀναλάβῃ αὐτοπροσώπως αὐτήν.

Ἄρθρον 81. Τὸν ἀνακριτὴν κωλυόμενον ἀναπληροῖ εἴτε ὁ Πρόεδρος, εἴτε ἓν τῶν μελῶν τοῦ συμβουλίου παρ' αὐτοῦ διοριζόμενον.

Ἄρθρον 82. Τὰ μέλη τοῦ συμβουλίου κωλυόμενα

ἀναπληροῦνται παρὰ τῶν λοιπῶν ἐν Ἀθήναις ὑπηρετούντων μελῶν, κατὰ τὴν αὐτὴν καλουμένων τάξιν. Ἄλλως, τὸ συμβούλιον ἀπαρτίζεται ἐκ τῶν ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν ὑπηρετούντων μελῶν κατὰ βαθμὸν καὶ ἀρχαιότητα καλουμένων.

Ἄρθρον 83. Ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἀρείου Πάγου κωλυόμενος ἀναπληροῦται κατὰ τὰ ἐν τῷ ὀργανισμῷ τῶν Δικαστηρίων ὑπὸ τοῦ Ἀντιπροέδρου τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν. Ἐὰν ὁ ἀναπληρώσας αὐτὸν τυγχάνῃ κληρωθεὶς μέλος τοῦ Δικαστηρίου, τὴν θέσιν τούτου ἐν τῷ συμβουλίῳ λαμβάνει ἕτερον ἐκ τῶν κληρωθέντων μελῶν, κατὰ τὰ ἐν ἄρθρῳ 77 ὁριζόμενα.

Ἄρθρον 84. Ἐάν τι τῶν μελῶν τοῦ συμβουλίου εἶναι κατὰ βαθμὸν ἀνώτερον τοῦ ἀναπληροῦντος τὸν Πρόεδρον Ἀρεοπαγίτου, προΐσταται ἐν τῷ συμβουλίῳ.

Ἄρθρον 85. Τὰ ἔργα τοῦ κατηγόρου ἐνεργοῦσι τὰ ἐν τοῖς ἄρθροις 66 ἕως 71 ἀναφερόμενα πρόσωπα.

Ἄρθρον 86. Οἱ κατήγοροι ἔχουσιν ὅσα καὶ οἱ εἰσαγγελεῖς κατὰ τὴν ποινικὴν δικονομίαν δικαιώματα καὶ καθήκοντα καὶ ἐνεργοῦσι πάντες ὁμοῦ καὶ ἀπὸ κοινοῦ, ἀλλ' αἱ πράξεις τῆς πλειονοψηφίας δὲν εἶναι ἄκυροι. Ἐν περιπτώσει διαφωνίας, ἀποφασίζει ἡ ψῆφος τῶν πλειόνων· ἐν δ' ἰσοψηφίᾳ, ὑπερισχύει ἡ γνώμη ὑπὲρ ἧς ἐτάχθη ὁ Εἰσαγγελεὺς τοῦ Ἀρείου Πάγου.

Ἄρθρον 87. Οἱ κατήγοροι δὲν δύνανται νὰ παραιτήσωσι τὴν κατηγορίαν, οὐδὲ νὰ ὑποβάλωσι προτάσεις ἐναντίας εἰς τὴν δοθεῖσαν αὐτοῖς ἐντολήν. Ὑποστηρίζοντες, ὅμως, τὰς προτάσεις ταύτας, δὲν ἐμποδίζονται νὰ ἐκφέρωσι τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἐπὶ τῆς κατηγορίας γνώμην, ἣν ἐκ τῆς συζητήσεως ἐσχημάτισαν.

Ἄρθρον 88. Ἡ λῆξις τῆς Συνόδου δὲν ἀναστέλλει τὴν ἐπιδίωξιν τῆς κατηγορίας καὶ τὴν πρόοδον τῆς δίκης· ἐπίσης, καὶ ἡ διάλυσις τῆς Βουλῆς ἢ ἡ λῆξις τῆς Περιόδου, ὅταν, κατὰ τὰ εἰρημένα, τὴν κατηγορίαν δύναται νὰ ἐξακολουθήσῃ μόνος ὁ Εἰσαγγελεὺς τοῦ Ἀρείου Πάγου.

Ἄρθρον 89. Οἱ ἐκλεχθέντες παρὰ τῆς Βουλῆς κατήγοροι ἀνακαλοῦνται, παύουσι καὶ ἀναπληροῦνται κατὰ τὰ ἐν τοῖς ἄρθροις 69 ἕως 72 εἰρημένα· ἐν τοῖς αὐτοῖς ἄρθροις διαλαμβάνεται πότε ἡ παῦσις αὐτῶν ἀναστέλλει τῆς κατηγορίας τὴν πρόοδον.

Ἄρθρον 90. Ὁ Εἰσαγγελεὺς τοῦ Ἀρείου Πάγου κωλυόμενος ἀναπληροῦται κατὰ τὰ ἐν τῷ ὀργανισμῷ τῶν δικαστηρίων ὡρισμένα. Ἐκ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν, ὅμως, ἀναπληροῦσιν αὐτὸν ὅσοι δὲν ἐκληρώθησαν μέλη τοῦ δικαστηρίου.

Ἄρθρον 91. Ὅταν τὴν κατηγορίαν διώκῃ μόνος ὁ Εἰσαγγελεύς, δύναται νὰ συμπαραλάβῃ κατὰ τὴν συζήτησιν βοηθοὺς καὶ ἄλλα ἐκ τῆς εἰσαγγελικῆς ἀρχῆς πρόσωπα.

Ἄρθρον 92. Ὁ ἀδικηθεὶς ἐκ τῆς ἀξιοποίνου πράξεως καὶ δικαιούμενος εἰς πολιτικὰς ἀπαιτήσεις κατὰ τὸ ἀστικὸν δίκαιον, δύναται μὲν νὰ ὑποβάλῃ αἰτήσεις κατὰ τὴν ἀνάκρισιν καὶ νὰ παρασταθῇ ἐν τῷ δικαστηρίῳ αὐτοπροσώπως ἢ διὰ δικηγόρου πληρεξουσίου πρὸς ὑποστήριξιν μόνον τῆς κατηγορίας, ἀλλ' ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ἡ ἐκδοθησομένη ἀπόφασις προδικάζει τὴν πολιτικὴν ἀγωγήν του, ἐφ' ὅσον αὕτη ἔχει βάσιν τὴν ἀξιόποινον πρᾶξιν. Ἀρξαμένης δὲ ἐν τῷ ἀκροατηρίῳ τῆς ἐξετάσεως τοῦ πρώτου μάρτυρος, δὲν ματαιοῖ ἀποχωρῶν τῆς δίκης τὸ ἀνωτέρω ἀποτέλεσμα τῆς παραστάσεώς του. Ὁ ἀδικηθείς, ὁ θέλων νὰ ἐξασκήσῃ τὰ ἐν τῷ προηγουμένῳ ἄρθρῳ δικαιώματα, ὀφείλει, ἐπὶ ποινῇ ἀπαραδέκτου, νὰ δηλώσῃ τοῦτο δι' ἐγγράφου του εἰς τὸν ἀνακριτὴν κατὰ τὸ στάδιον τῆς ἀνακρίσεως, ἐὰν παρεστάθη κατ' αὐτήν· εἰ δὲ μή, εἰς τὸν πρόεδρον τοῦ δικαστηρίου, δεκαπέντε ἡμέρας πρὸ τῆς ὁρισθείσης δικασίμου, καὶ νὰ διορίσῃ ἀντίκλητον ἐν τῇ ἕδρᾳ τοῦ δικαστηρίου, ἐὰν δὲν κατοικῇ ἐν αὐτῇ.

Ἄρθρον 93. Οἱ κατηγορούμενοι ἐμφανίζονται αὐτοπροσώπως εἰς τὸ ἀκροατήριον κατὰ τὴν συζήτησιν, δύνανται, ὅμως, νὰ διορίζωσι σύνηγόρον τινα διὰ ν' ἀγορεύῃ ἀντ' αὐτῶν πρὸς ὑπεράσπισίν των.

Ἄρθρον 94. Τοὺς συνηγόρους των ἐκλέγουσιν, ὁ μὲν κατηγορούμενος ὑπουργὸς εἴτε μεταξὺ τῶν δικηγόρων, εἴτε μεταξὺ ἄλλων προσώπων τῆς ἐμπιστοσύνης του, οἱ δὲ λοιποὶ κατηγορούμενοι μεταξὺ τῶν δικηγόρων· ὁ ἀριθμὸς τῶν συνηγόρων δὲν δύναται νὰ εἶναι διὰ μὲν τὸν ὑπουργὸν μείζων τῶν δέκα, διὰ δὲ τοὺς ἄλλους κατηγορουμένους καὶ τὸν ἀδικηθέντα μείζων τῶν πέντε, ἐκτὸς ἂν τὸ δικαστήριον ἐπιτρέψῃ καὶ μείζονα ἀριθμόν.

Ἄρθρον 95. Καὶ μέλη τῆς Βουλῆς δύνανται, τῇ συναινέσει αὐτῆς, ν' ἀναδεχθῶσι τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ κατηγορουμένου ὑπουργοῦ.

Ἄρθρον 96. Ἐπὶ τῶν ἀξιοποίνων πράξεων, τῶν τιμωρουμένων διὰ τῆς ἐν ἄρθρῳ 8 ὁριζομένης ποινῆς, συγχωρεῖται εἰς τὸν κατηγορούμενον νὰ παρίσταται διὰ συνηγόρου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην τὸ δικαστήριον ἔχει τὴν ἐξουσίαν νὰ διατάξῃ τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ ἐμφάνισιν.

Ἄρθρον 97. Εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ διὰ τοὺς ὑπουργούς, ἐν τῷ ἄρθρῳ 80 τοῦ Συντάγματος, ὁρισθέντος εἰδικοῦ δικαστηρίου ὑπάγονται τὰ ἐγκλήματα καὶ πλημμελήματα τῶν διατελούντων ἐν τῇ ἀρχῇ ἢ ἐκπεσόντων αὐτῆς ὑπουργῶν, τὰ σχετικὰ πρὸς τὰ καθήκοντά των καὶ τὴν διαχείρισιν τῆς ἐξουσίας των καὶ ἐν τῷ πρώτῳ τμήματι διαλαμβανόμενα.

Ἄρθρον 98. Ἡ ὡς πρὸς τὸν ὑπουργὸν ἁρμοδιότης ἐκτείνεται καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς συνενόχους καὶ συναιτίους, ἐφ' ὧν τηρεῖται ἡ αὐτὴ διαδικασία. Ἀπόφασις τῆς Βουλῆς διὰ τὴν καταδίωξιν τούτων δὲν ἀπαιτεῖται.

Ἄρθρον 99. Τὸ δικαστήριον ἐξετάζει τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἁρμοδιότητα. Ὁσάκις ἕνεκα τῆς ἀθωώσεως τοῦ ὑπουργοῦ ἐκλείψει ὁ λόγος τῆς ἐπὶ τῶν συνενό-

χων καὶ συναιτίων ἁρμοδιότητός του, τότε μόνον προχωρεῖ καὶ δικάζει τὰς πράξεις αὐτῶν, κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ ποινικοῦ νόμου, ὅταν αὗται ὦσιν ἢ ἀποδεικνύωνται ἐν τῇ δίκῃ πλημμελήματα. Ἐάν, ὅμως, αὗται εἶναι κακούργημα, οἱ κατηγορούμενοι μετὰ τῶν ἐγγράφων παραπέμπονται εἰς τὸν ἁρμόδιον εἰσαγγελέα, ἵνα εἰσαχθῶσιν εἰς τὸ ἁρμόδιον δικαστήριον. Αἱ ἤδη γενόμεναι ἀνακριτικαὶ πράξεις καὶ ἐξετάσεις μαρτύρων εἰσὶν ἰσχυραὶ καὶ διακόπτουσι τὴν παραγραφὴν τῆς ἀξιοποίνου πράξεως.

Ἄρθρον 100. Ἐπὶ τῶν ἀξιοποίνων πράξεων, τῶν προβλεπομένων, κατὰ τ' ἄρθρα 2 καὶ 3 τοῦ παρόντος νόμου, παρὰ τοῦ ποινικοῦ νόμου, ἡ συμμετοχὴ τῶν ὑπουργῶν εἰς αὐτάς, ἢ ἡ ἀπόφασις τῆς Βουλῆς, ἡ μὴ ἐπιτρέψασα τὴν κατηγορίαν, δὲν ἐμποδίζει, οὐδ' ἀναστέλλει τὴν καταδίωξιν τῶν εἰς αὐτὰς συνενόχων καὶ συναιτίων μὴ ὑπουργῶν ἐνώπιον τῶν δι' αὐτοὺς ἁρμοδίων ποινικῶν δικαστηρίων. Ταῦτα ἀναστέλλουσι τὴν ἐκδίκασιν τῶν κατὰ τῶν συνενόχων καὶ συναιτίων τούτων ἐνώπιον τῶν ἐκκρεμῶν δικῶν, ἅμα κληρωθῶσι τὰ μέλη τοῦ ἐν τῷ Συντάγματι ὡρισμένου εἰδικοῦ δικαστηρίου. Ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ, οἱ ἁρμόδιοι εἰσαγγελεῖς ἀποστέλλουσι τάχιστα τὰ σχετικὰ ἔγγραφα εἰς τὸν παρὰ τῷ Ἀρείῳ Πάγῳ εἰσαγγελέα, ἵνα ἢ ἐπὶ πάντων τῶν συνενόχων καὶ συναιτίων δίκη διεξαχθῇ κοινῶς.

Ἄρθρον 101. Ἡ Βουλή, ὅταν τὰ συμφέροντα τοῦ Κράτους τὸ ὑπαγορεύωσι, δύναται, καὶ ἂν δὲν ἐπιτρέπῃ τὴν καταδίωξιν τοῦ ὑπουργοῦ, νὰ διατάξῃ τὴν ἀναστολὴν τῆς, κατὰ τὸ προηγούμενον ἄρθρον, ἐνεργουμένης καταδιώξεως τῶν συνενόχων καὶ συναιτίων, ἀλλ' αὕτη διαρκεῖ ἐν ὅσῳ ὁ ὑπουργὸς διατηρεῖται ἐν τῇ ἀρχῇ.

Ἄρθρον 102. Δὲν ὑπάγονται εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ εἰδικοῦ τούτου δικαστηρίου αἱ ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ κατὰ τὴν ὑπουργίαν του διαπραχθεῖσαι ἀθέμιτοι πράξεις, αἱ παρὰ τοῦ ποινικοῦ νόμου τιμωρούμεναι, ὅταν αὗται διεπράχθησαν ἐξ αἰτίας ἰδιωτικῆς καὶ εἶναι ἄσχετοι ἐντελῶς πρὸς τὰ καθήκοντα τοῦ ὑπουργοῦ. Αὗται δικάζονται κατὰ τὰ ἐν τῇ ποινικῇ δικονομίᾳ περὶ ὑπουργῶν ὡρισμένα. Ἡ κατάχρησις τῆς ὑπουργικῆς ἐξουσίας εἰς ἐκτέλεσιν αὐτῶν θεωρεῖται ὡς ἐπιβαρυντικὴ περίστασις.

Ἄρθρον 103. Ὁ Ἄρειος Πάγος κανονίζει, κατὰ τὰ ἐν τῇ ποινικῇ δικονομίᾳ ὡρισμένα, πᾶσαν μεταξὺ Βουλῆς καὶ δικαστηρίων περὶ ἁρμοδιότητος ἀμφισβήτησιν ἢ ἀμφιβολίαν, δυναμένην νὰ ἐγερθῇ ὅταν ἡ Βουλὴ ἀξιοῖ ὅτι ἡ ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων ὡς ἰδιωτικὴ καταδιωκομένη πρᾶξις τοῦ ὑπουργοῦ ἀνάγεται εἰς τὰ καθήκοντά του καὶ εἶναι σχετικὴ πρὸς αὐτά. Ἡ περὶ τούτου ἀπόφασις τῆς Βουλῆς καὶ πάντα τὰ εἰς αὐτὴν σχετικὰ πέμπονται τῷ Εἰσαγγελεῖ τοῦ Ἀρείου Πάγου.

Ἄρθρον 104. Ὁ κανονισμὸς τῆς ἁρμοδιότητος, περὶ οὗ τὸ προηγούμενον ἄρθρον ὁρίζει, δὲν λαμβάνει χώραν ὅταν ἡ Βουλὴ διατάξῃ τὴν εἰς δίκην εἰσαγωγὴν τοῦ ὑπουργοῦ καὶ κληρώσῃ τὸ εἰδικὸν δικαστήριον εἰς ἐκδίκασιν τῆς πράξεως, περὶ ἧς ὑφίσταται ἡ ἀμφισβήτησις· ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ, τὸ τῆς ἁρμοδιότητος ζήτημα ἀποφασίζει τὸ εἰδικὸν δικαστήριον.

Ἄρθρον 105. Καὶ ὅταν ὁ ὑπουργὸς κατηγορῆται ἢ κατεδικάσθη διά τι τῶν κοινῶν ἐγκλημάτων ἢ πλημμελημάτων τῶν ἐν τῷ προηγουμένῳ ἄρθρῳ ἀναφερομένων, δὲν ἐπιτρέπεται κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὑπουργίας του ἡ σύλληψις καὶ φυλάκισις αὐτοῦ ἄνευ ἀδείας τῆς Βουλῆς. Ἡ σύλληψις καὶ φυλάκισις ἐνεργεῖται 24 ὥρας μετὰ τὴν ἐπιτρέπουσαν αὐτὰς ἀπόφασιν τῆς Βουλῆς. Τ' αὐτὰ κρατοῦσι καὶ ὅταν πρόκειται νὰ φυλακισθῇ ὁ ὑπουργὸς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὑπουργίας του διὰ χρέος.

Ἄρθρον 106. Καὶ τὴν ἀναστολὴν τῆς ἐπ' ἀκροατηρίου συζητήσεως τοῦ κακουργήματος ἢ πλημμελήματος τοῦ ὑπουργοῦ δύναται νὰ διατάξῃ ἡ Βουλή, ὁσάκις ταύτην ἀπαιτοῦσι τὰ συμφέροντα τοῦ Κράτους.

Ἄρθρον 107. Τὰ ἐν τῇ ποινικῇ δικονομίᾳ καὶ ἐν τῷ νόμῳ τῆς 8 Ἰουλίου 1838 περὶ ἐξαιρέσεως τῶν δικαστῶν καὶ ἀνακριτικῶν ὑπαλλήλων ὡρισμένα ἰσχύουσι καὶ ἐπὶ τοῦ εἰδικοῦ τούτου δικαστηρίου, ὑπὸ τὰς ἑξῆς, ὅμως, τροποποιήσεις: 1) Ἡ ἐξαίρεσις τοῦ ἀνακριτοῦ καὶ τῶν μελῶν τοῦ συμβουλίου δικάζεται ὑπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἐφαρμόζοντος τὰ περὶ ἐξαιρέσεως τῶν μελῶν του ὡρισμένα, καὶ περιορίζεται αὕτη εἰς τὰ κατὰ τὴν ἀνάκρισιν καθήκοντα αὐτῶν. 2) Ἡ ἐξαίρεσις τῶν εἰρημένων, καθὼς καὶ τῶν λοιπῶν τακτικῶν καὶ ἀναπληρωτικῶν μελῶν ἀπὸ τοῦ νὰ λάβωσι μέρος εἰς τὸ δικαστήριον ἐν τῷ ἀκροατηρίῳ, δικάζεται παρὰ τῶν μὴ ἐξαιρουμένων μελῶν, ὅταν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν δὲν εἶναι ἐλάσσων τῶν ἑπτά. Ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἀναπληροῦται, κατὰ τὴν ἐν τῷ ἄρθρῳ 2 τοῦ εἰρημένου νόμου τῆς 8 Ἰουλίου 1838 προβλεπομένην περίπτωσιν, παρὰ τῶν μελῶν τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ τοῦ Ἐφετείου Ἀθηνῶν, τῶν μὴ κληρωθέντων ἐν τῇ Βουλῇ, καὶ ἐν ἐλλείψει τούτων, παρὰ τῶν μελῶν τοῦ Πρωτοδικείου Ἀθηνῶν· ἅπαντες οἱ ἀνωτέρω καλοῦνται κατὰ τὸν βαθμὸν αὐτῶν καὶ τὰ πρεσβεῖα τοῦ διορισμοῦ των ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ.

Ἄρθρον 108. Διὰ νέας ἐν τῇ Βουλῇ κληρώσεως, ἐνεργουμένης κατὰ τ' ἄνω ἐκτεθέντα, ἀναπληροῦνται τὰ ἐλλείποντα μέλη τοῦ δικαστηρίου, ὁσάκις διὰ τῶν ἀναπληρωτικῶν μελῶν δὲν κατορθοῦται ἡ συγκρότησίς του. Καὶ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ, κληροῦται μείζων ἀριθμὸς διὰ πᾶσαν ἐνδεχομένην περίστασιν κωλύματος.

Β'. Προδικασία

Ἄρθρον 109. Οἱ κατήγοροι, ἐντὸς ὀκτὼ τὸ βραδύτερον ἡμερῶν ἀπὸ τῆς εἰς αὐτοὺς γνωστοποιήσεως τοῦ διορισμοῦ τοῦ ἀνακριτοῦ, παραδίδουσιν

εἰς αὐτὸν ἅπασαν τὴν δικογραφίαν. Ὁ ἀνακριτής, ἐνεργῶν κατὰ τὰς διατάξεις τῆς ποινικῆς δικονομίας, ἐξετάζει τὴν δικογραφίαν, συμπληροῖ τὰς τυχὸν ἐλλείψεις, ἐπαναλαμβάνει καὶ ἐπιβεβαιοῖ τὰς γενομένας ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς τῆς Βουλῆς πράξεις, ὁσάκις κρίνει ἀναγκαῖον, καὶ συλλέγει πᾶσαν ἄλλην ἀναγκαίαν κατὰ τὴν κρίσιν του ἀπόδειξιν καὶ ἐνεργεῖ τὰς αἰτήσεις τῶν κατηγόρων, τοῦ κατηγορουμένου καὶ τοῦ ἀδικηθέντος, ἐὰν τὸ κρίνῃ ἀναγκαῖον.

Ἄρθρον 110. Ὁσάκις ὁ κατηγορούμενος ὑποβάλλει αἰτήσεις πρὸς τὸν ἀνακριτὴν ἢ τὸ συμβούλιον, ὀφείλει δι' αὐτὰς νὰ διορίσῃ, ἐὰν δὲν διαμένῃ ἐν τῇ ἕδρᾳ τοῦ δικαστηρίου, ἀντίκλητον, πρὸς ὃν κοινοποιοῦνται αἱ ἐπὶ τῶν αἰτήσεών του πράξεις καὶ ἀπαντήσεις, ὁσάκις τοῦτο διατάσσεται ὑπὸ τοῦ νόμου. Ὁ διορισμὸς τοῦ ἀντικλήτου εἶναι ἀναγκαῖος καὶ διὰ τὴν κοινοποίησιν τῆς εἰδοποιήσεως περὶ περαιώσεως τῆς ἀνακρίσεως, κατὰ τὰ κατωτέρω ἐκτιθέμενα.

Ἄρθρον 111. Κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῶν πράξεων τοῦ ἀνακριτοῦ ἔχουσι δικαίωμα νὰ παρίστανται μόνον τὰ μέλη τοῦ συμβουλίου, ὅπερ ἀποφασίζει, κατὰ τὰ ἐν τῷ ἄρθρῳ 250 τῆς ποινικῆς δικονομίας ὡρισμένα, ἐπὶ τῶν εἰς αὐτὸ ἀναφερομένων περιπτώσεων.

Ἄρθρον 112. Τὰ ἔργα τοῦ γραμματέως παρὰ τῷ ἀνακριτῇ καὶ τῷ συμβουλίῳ ἐνεργεῖ ὁ Γραμματεὺς τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἤ, τούτου κωλυομένου, εἷς τῶν παρ' αὐτῷ ὑπογραμματέων.

Ἄρθρον 113. Ὁ ἀνακριτὴς καὶ τὸ συμβούλιον ἐργάζονται ἐν τῷ καταστήματι τοῦ Ἀρείου Πάγου.

Ἄρθρον 114. Ἐπὶ τῶν κακουργημάτων μόνον ἐπιτρέπεται ἡ σύλληψις καὶ προφυλάκισις τοῦ κατηγορουμένου. Ταύτας δ' ἀποφασίζει ὁ ἀνακριτής.

Ἄρθρον 115. Ὁ κατηγορούμενος, ἐντὸς ὀκτὼ ἡμερῶν ἀπὸ τῆς συλλήψεως ἢ προφυλακίσεως, κοινοποιεῖ ἐγγράφως τὰς κατ' αὐτῶν ἀντιρρήσεις του πρὸς τὸν πρόεδρον τοῦ συμβουλίου. Τοῦτο δὲ ἀκοῦσαν ἐν συμβουλίῳ, κατὰ τὴν ὁρισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ προέδρου δικάσιμον, τοῦ κατηγορουμένου καὶ τῶν κατηγόρων, ἐκδίδει τὴν ἐπ' αὐτῶν ἀπόφασίν του.

Ἄρθρον 116. Ὁ ἀνακριτὴς δὲν λαμβάνει μέρος εἰς τὸ συμβούλιον, οὐδὲ παρευρίσκεται εἰς τὴν συζήτησιν. Ζητηθεὶς δίδει πρὸς τὸ συμβούλιον πᾶσαν πληροφορίαν καὶ ὑποβάλλει εἰς αὐτὸ τὴν δικογραφίαν. Ὅταν τὴν ἀνάκρισιν ἐνεργῇ ὁ πρόεδρος ἢ μέλος τοῦ συμβουλίου, κατὰ τὰ ἐν ἄρθρα 80 καὶ 81 ὁριζόμενα, ἡ θέσις τούτου ἐν τῷ συμβουλίῳ ἀναπληροῦται κατὰ τὸ ἄρθρον 82.

Ἄρθρον 117. Ὁσάκις πρόκειται περὶ πολιτικοῦ ἐγκλήματος, ἐφαρμόζονται τὰ περὶ ἀποφυλακίσεως δι' ἐγγυήσεως ἐν τῷ Συντάγματι ὡρισμένα. Περὶ τούτων ἀποφασίζει τὸ συμβούλιον ἀνεκκλήτως.

Ἄρθρον 118. Ὁ ἀνακριτὴς ὀφείλει, ἐντὸς εἴκοσι καὶ πέντε (25) ἡμερῶν ἀπὸ τῆς εἰς αὐτὸν παραδόσεως τῶν ἐγγράφων, ἐκτὸς ἂν ἡ προθεσμία παραταθῇ, τῇ αἰτήσει του, παρὰ τοῦ συμβουλίου, νὰ ἐκτελέσῃ πάσας τὰς ἐν τῷ ἄρθρῳ 109 ἀναφερομένας ἐργασίας καὶ νὰ κηρύξῃ περαιωμένην τὴν ἀνάκρισιν, ἀποστέλλων τὴν δικογραφίαν εἰς τοὺς κατηγόρους καὶ εἰδοποιῶν περὶ τούτου τὸν κατηγορούμενον καὶ τὸν ἀδικηθέντα, ὁσάκις παρίσταται οὗτος, ἢ τοὺς ἀντικλήτους αὐτῶν.

Ἄρθρον 119. Ἐντὸς πέντε ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἀποστολῆς τῶν ἐγγράφων καὶ τῆς ἀνωτέρω γνωστοποιήσεως, ὀφείλουσιν οἱ εἰδοποιηθέντες καὶ οἱ κατήγοροι νὰ ὑποβάλωσι τῷ ἀνακριτῇ τὰς τυχὸν παρατηρήσεις καὶ αἰτήσεις των, περὶ ὧν ἀποφασίζει τὸ συμβούλιον, ἂν ὁ ἀνακριτὴς δὲν ἐνδίδῃ εἰς αὐτάς.

Ἄρθρον 120. Μὴ γενομένης παρατηρήσεώς τινος ἢ αἰτήσεως, ἢ τῶν γενομένων αἰτήσεων ἢ τῆς ἀποφάσεως τοῦ συμβουλίου ἐκτελεσθεισῶν καὶ τῆς δικογραφίας ἐπιστραφείσης τοῖς κατηγόροις, ὁ ἀνακριτὴς εἰδοποιεῖ ἀμέσως περὶ τούτων τὸν πρόεδρον τοῦ δικαστηρίου καὶ περὶ τοῦ ἂν παρέστησαν κατὰ τὴν ἀνάκρισιν ἀδικηθέντες καὶ τίνες.

Ἄρθρον 121. Ὁ πρόεδρος, ἐντὸς δύο ἡμερῶν ἀπὸ τῆς εἰς αὐτόν, κατὰ τὸ προηγούμενον ἄρθρον, γενομένης γνωστοποιήσεως, ὁρίζει δικάσιμον τῆς ὑποθέσεως τὴν τεσσαρακοστὴν τοὐλάχιστον ἡμέραν ἀπὸ τῆς χρονολογίας τῆς περὶ τούτου πράξεώς του, καὶ γνωστοποιεῖ ταύτην εἰς τοὺς κατηγόρους, τοὺς κατηγορουμένους καὶ τὸν ἀδικηθέντα ἢ τὸν ἀντίκλητόν του.

Ἡ πρᾶξις αὕτη δημοσιεύεται διὰ μιᾶς ἢ πλειοτέρων τῶν ἐν Ἀθήναις ἐκδιδομένων ἐφημερίδων, τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ Εἰσαγγελέως τοῦ Ἀρείου Πάγου.

Ἄρθρον 122. Ἐν τῇ πράξει ταύτῃ σημειοῦνται τὰ ὀνόματα τῶν κληρωθέντων τακτικῶν καὶ ἀναπληρωτικῶν μελῶν τοῦ δικαστηρίου καὶ τὸ κατάστημα, ἐν ᾧ θέλει συζητηθῇ ἡ δίκη· εἶναι δὲ τοῦτο τὸ κατάστημα τοῦ Ἀρείου Πάγου, ὁσάκις, τῇ φροντίδι τοῦ προέδρου, δὲν ὁρισθῇ καταλληλότερον ἄλλο ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις.

Ἄρθρον 123. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἀνωτέρω προθεσμίαν εἰδοποιεῖ ὁ πρόεδρος τὰ κληρωθέντα τακτικὰ καὶ ἀναπληρωματικὰ μέλη τοῦ δικαστηρίου καὶ καλεῖ αὐτὰ εἰς τὴν ὁρισθεῖσαν συνεδρίασιν.

Ἄρθρον 124. Οἱ κατήγοροι, εἴκοσι ἡμέρας πρὸ τῆς ὁρισθείσης δικασίμου, συντάσσουσιν, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀποφάσεως τῆς Βουλῆς, καὶ κοινοποιοῦσι πρὸς τὸν κατηγορούμενον τὸ κατηγορητήριον καὶ τὸν κατάλογον τῶν μαρτύρων, καὶ κλητεύουσιν αὐτὸν νὰ ἐμφανισθῇ ἐν τῷ δικαστηρίῳ κατὰ τὴν δικάσιμον. Ἐὰν οἱ προτεινόμενοι μάρτυρες δὲν ἐξετάσθησαν ἐν τῇ ἀνακρίσει, γνωστοποιοῦνται καὶ τὰ θέματα, εἰς ἀπόδειξιν τῶν ὁποίων προσάγονται.

Ἄρθρον 125. Δέκα ἡμέρας πρὸ τῆς δικασίμου, γνωστοποιεῖ ὁ κατηγορούμενος πρὸς τοὺς κατηγό-

ρους τοὺς μάρτυράς του καὶ σημειοῖ ἐπίσης τ' ἀποδεικτέα θέματα, ὅταν οἱ μάρτυρες δὲν ἐξητάσθησαν ἐν τῇ ἀνακρίσει.

Ἄρθρον 126. Προσθήκη νέων μαρτύρων παρά τε τῶν κατηγόρων καὶ τῶν κατηγορουμένων δύναται νὰ γένῃ τὸ βραδύτερον τὴν ὀγδόην ἡμέραν πρὸ τῆς δικασίμου.

Ἄρθρον 127. Ὁ ἀδικηθείς, ὅστις ἐδήλωσε κατὰ τα ἀνωτέρω ὅτι θέλει νὰ παρασταθῇ κατὰ τὴν συζήτησιν, ὀφείλει, ἐὰν προτίθεται νὰ καλέσῃ μάρτυρας, νὰ γνωστοποιήσῃ τούτους δέκα ἡμέρας πρὸ τῆς δικασίμου, ὡς καὶ τ' ἀποδεικτέα θέματα, ὅταν οἱ μάρτυρες δὲν ἐξητάσθησαν ἐν τῇ ἀνακρίσει.

Ἄρθρον 128. Μάρτυρες προταθέντες μετὰ τὰς ἀνωτέρω προθεσμίας εἶναι ἀπαράδεκτοι. Ἔγγραφα εἰσὶ πάντοτε δεκτά. Τὰ κατὰ πρῶτον ἐν τῷ ἀκροατηρίῳ προσαγόμενα γνωστοποιοῦνται κατὰ τὰ περὶ μαρτύρων ἐν ἄρθρῳ 124 ὡρισμένα· ἄλλως, ἡ μὴ γνωστοποίησις αὐτῶν δύναται κατὰ τὰς περιστάσεις νὰ δώσῃ χώραν εἰς ἀναβολὴν τῆς δίκης.

Γ'. Διαδικασία ἐν τῷ ἀκροατηρίῳ

Ἄρθρον 129. Τὸ δικαστήριον συγκροτεῖται παρὰ τοῦ Προέδρου τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ τῶν κληρωθέντων ἐν τῇ Βουλῇ, κατὰ τὸ ἄρθρον 80 τοῦ Συντάγματος, δώδεκα μελῶν, ἢ τῶν νομίμων αὐτῶν ἀναπληρωτῶν, κατὰ τὰ ἐν τῷ παρόντι νόμῳ ὁριζόμενα.

Ἄρθρον 130. Ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἀρείου Πάγου κωλυόμενος ἀναπληροῦται κατὰ τὰ ἐν τῷ ἄρθρῳ 83 ὡρισμένα. Ἐὰν δὲ ὁ ἀναπληρώσας αὐτὸν τυγχάνῃ κληρωθεὶς μέλος τοῦ δικαστηρίου, τὴν θέσιν τούτου ἐν τῷ δικαστηρίῳ λαμβάνει ἐκ τῶν κατὰ τὸ ἄρθρον 65 ἀναπληρωτικῶν μελῶν τὸ κατὰ τὴν τάξιν τῆς κληρώσεως καλούμενον.

Ἄρθρον 131. Τὰ λοιπὰ τακτικὰ μέλη τοῦ δικαστηρίου κωλυόμενα, ἀποχωρήσαντα τῆς ὑπηρεσίας ἢ ἀποβιώσαντα, ἀναπληροῦνται ἐκ τῶν κληρωθέντων, κατὰ τὸ ἄρθρον 64, ἐξ ἀναπληρωτικῶν μελῶν κατὰ τὴν τάξιν τῆς κληρώσεώς των.

Ἄρθρον 132. Ὁσάκις τὰ ὑπάρχοντα τακτικὰ καὶ ἀναπληρωτικὰ μέλη δὲν ἀρκοῦσιν εἰς συγκρότησιν τοῦ δικαστηρίου, ἐνεργοῦνται τὰ ἐν τῷ ἄρθρῳ 108.

Ἄρθρον 133. Ἔργα γραμματέως ἐν τῷ δικαστηρίῳ ἐκπληροῖ ὁ γραμματεὺς τοῦ Ἀρείου Πάγου· νόμιμοι δ' ἀναπληρωταὶ αὐτοῦ ὁρίζονται οἱ τῶν ἐν Ἀθήναις Ἐφετῶν καὶ Πρωτοδικῶν γραμματεῖς. Ὁσάκις οὗτοι κωλύονται, ἐκτελεῖ τὰ ἔργα τοῦ γραμματέως εἷς τῶν ὑπογραμματέων τοῦ Ἀρείου Πάγου, Ἐφετῶν ἢ Πρωτοδικῶν παρὰ τοῦ προέδρου ἐκλεγόμενος.

Ἄρθρον 134. Ἵνα ἔχῃ κῦρος ἡ συγκρότησις τοῦ δικαστηρίου, ἀπαιτεῖται προσέτι ἡ παρουσία τῶν κατηγόρων ἢ τῆς πλειονοψηφίας αὐτῶν, κατὰ τ' ἀνωτέρω ρηθέντα.

Ἄρθρον 135. Ἡ περαιτέρω διαδικασία καὶ συζήτησις, καθὼς καὶ ἡ κατάρτισις καὶ δημοσίευσις τῶν ἀποφάσεων, διενεργεῖται κατὰ τὰς ἐν τῇ ποινικῇ δικονομίᾳ ὡρισμένας διατυπώσεις διὰ τὸ Πλημμελειοδικεῖον καὶ Κακουργιοδικεῖον. Αἱ διατάξεις τῆς ποινικῆς δικονομίας κατὰ τῶν λειπομαρτύρων καὶ ἀρνουμένων τὴν μαρτυρίαν των, ὡς καὶ ὁ ΣΗ' νόμος περὶ λειπομαρτύρων, ἐφαρμόζονται καὶ ἐνταῦθα.

Ἄρθρον 136. Ὁ πρόεδρος τοῦ δικαστηρίου καὶ τὸ δικαστήριον ἔχουσι κατὰ τὴν συζήτησιν καὶ ἀπόφασιν τῆς δίκης ὅσα ἔχουσι κατὰ τὴν ποινικὴν δικονομίαν δικαιώματα οἱ πλημμελειοδίκαι καὶ ὁ πρόεδρος αὐτῶν.

Ἄρθρον 137. Ἐὰν ὁ κατηγορούμενος κλητευθεὶς δὲν ἐμφανισθῇ, εἴτε αὐτοπροσώπως, εἴτε δι' ἐπιτρόπου, κατὰ τὰ ἐν τῷ ἄρθρῳ 96 ὡρισμένα, δικάζεται καὶ καταδικάζεται ἐρήμην κατὰ τὰς αὐτὰς περὶ Πλημμελειοδικείου διαγεγραμμένας ἐν τῇ ποινικῇ δικονομίᾳ διατυπώσεις.

Ἄρθρον 138. Κατὰ τῆς ἐρήμην ἐκδοθείσης ἀποφάσεως ἐπιτρέπεται μὲν ἀνακοπή, ἥτις γίνεται ἐντὸς ὀκτὼ ἡμερῶν ἀπὸ τῆς κοινοποιήσεως τῆς ἀποφάσεως εἰς τὸν καταδικασθέντα παρὰ τῷ γραμματεῖ τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἀλλ' αὕτη εἶναι δεκτή: 1) ἐὰν ὁ κατηγορούμενος δικαιολογήσῃ προσηκόντως τὴν μὴ ἐμφάνισίν του· καὶ 2) ἐὰν προκαταθέσῃ ἐντὸς ὀκτὼ ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἀνακοπῆς εἰς τὸ Δημόσιον Ταμεῖον τὸ ἐν τῇ ἐρήμην δίκῃ δαπανηθὲν διὰ τοὺς μάρτυρας καὶ τοὺς πραγματογνώμονας ποσόν.

Ἐν τῇ ἀνακοπῇ του ὀφείλει πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ ἀνακόπτων νὰ ὁρίσῃ τοὺς μάρτυρας, οὓς εἰς ὑπεράσπισίν του θέλει κλητεύσει.

Ἄρθρον 139. Δὲν ἀπαιτεῖται ἡ ἐν τῷ προηγουμένῳ ἄρθρῳ δικαιολόγησις καὶ κατάθεσις ὁσάκις ὁ ἀνακόπτων κατεδικάσθη εἴς τινα τῶν ἐν τῷ ποινικῷ νόμῳ ὡρισμένων ἐγκληματικῶν ποινῶν. Ἐπίσης, παραλείπεται ἡ κατάθεσις ὁσάκις ὁ πρόεδρος τοῦ δικαστηρίου, ἀκούσας καὶ τὸν εἰσαγγελέα, παραδεχθῇ δι' ἀποφάσεως, ἐντὸς τῆς ἄνω προθεσμίας τῶν ὀκτὼ ἡμερῶν ἐκδιδομένης, ὅτι ὁ ἀνακόπτων, ἕνεκα ἀνεχείας ἢ ἄλλων περιστάσεων, ἀδυνατεῖ νὰ ἐνεργήσῃ αὐτήν.

Ἄρθρον 140. Ἡ ἀνακοπὴ δὲν ἀναστέλλει τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως. Ὁ πρόεδρος τοῦ δικαστηρίου, ἀκούσας καὶ τὸν εἰσαγγελέα, δύναται νὰ διατάξῃ τὴν ἀναστολὴν τῆς ἐκτελέσεως, ὁσάκις ὁ ἀνακόπτων κατεδικάσθη εἰς φυλάκισιν ἀνωτέραν τῶν ἓξ μηνῶν ἢ εἴς τινα τῶν ἐν τῷ ποινικῷ νόμῳ ἐγκληματικῶν ποινῶν.

Ἄρθρον 141. Τῇ αἰτήσει τῶν κατηγόρων, εἰς οὓς ὁ γραμματεὺς ἀποστέλλει τὴν ἀνακοπήν, ὁ πρόεδρος ὁρίζει διὰ πράξεως τὴν δικάσιμον αὐτῆς καὶ καλεῖ τὸ δικαστήριον κατὰ τὰ ἐν τοῖς ἄρθροις 121, 122 καὶ 123 ὡρισμένα. Κατ' αὐτὴν δὲ κλητεύουσιν οἱ κατήγοροι 15 τουλάχιστον ἡμέρας πρὸ τῆς δικα-

σίμου τὸν κατηγορούμενον καὶ τὸν ἀδικηθέντα, ὁσάκις οὗτος παρεστάθη ἐν τῇ ἐρήμην δίκῃ.

῞Αρθρον 142. Κατὰ τὴν συζήτησιν κλητεύονται ἐκ νέου οἱ ἐξετασθέντες μάρτυρες καὶ προσάγονται πᾶσαι αἱ κατὰ τὴν ἐρήμην δίκην ἄλλαι ἀποδείξεις.

῞Αρθρον 143. Ἐπιτρέπεται προσέτι ν' ἀναγνωσθῶσιν αἱ ἔνορκοι καταθέσεις τῶν μὴ ἐμφανισθέντων μαρτύρων, καθὼς καὶ νὰ κλητευθῶσιν ὅσοι ἐκ τῶν γνωστοποιηθέντων δὲν ἐνεφανίσθησαν ἐν τῇ ἐρήμην δίκῃ.

῞Αρθρον 144. Νέοι ἄλλοι μάρτυρες ἐπιτρέπεται νὰ κλητευθῶσι παρὰ τε τοῦ ἀνακόπτοντος, τῶν κατηγόρων καὶ τοῦ ἀδικηθέντος, ἀλλὰ πρέπει νὰ γνωστοποιηθῶσιν ὀκτὼ ἡμέρας πρὸ τῆς δικασίμου, κατὰ τὰ περὶ γνωστοποιήσεως τῶν μαρτύρων διαταχθέντα ἀνωτέρω.

῞Αρθρον 145. Ἡ συζήτησις καὶ ἀπόφασις ἐπὶ τῆς ἀνακοπῆς, γίνεται κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐν ἄρθρῳ 135 ὁρισθέντα.

Δ'. Διαδικασία κατὰ φυγοδίκων καὶ ἀπόντων

῞Αρθρον 146. ῞Οταν ὁ κατηγορούμενος ἐπὶ πλημμελήματι ἢ κακουργήματι εἶναι ἀπὼν καὶ ἀγνοῆται ὁ τόπος τῆς διαμονῆς του, ἡ ἀνάκρισις προχωρεῖ καὶ ἐν ἀπουσίᾳ αὐτοῦ, καὶ παραλείπονται αἱ ὑπὲρ αὐτοῦ διατεταγμέναι πράξεις καὶ κλητεύσεις μέχρι τοῦ πέρατος τῆς ἀνακρίσεως.

῞Αρθρον 147. Ἡ κατὰ τὸ ἄρθρον 121 δικάσιμος ὁρίζεται ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρὰ τοῦ προέδρου, τέσσαρας τοὐλάχιστον μῆνας ἀπὸ τῆς προσδιοριζούσης αὐτὴν πράξεως. Τρεῖς δὲ μῆνας πρὸ τῆς δικασίμου δημοσιεύεται τὸ κατηγορητήριον, ἡ κλῆσις πρὸς ἐμφάνισιν καὶ ὁ κατάλογος τῶν μαρτύρων, κατὰ τὰ ἐν τῷ ἄρθρῳ 461 τῆς ποινικῆς δικονομίας ὡρισμένα.

῞Αρθρον 148. Ἐὰν ὁ κατηγορούμενος δὲν ἐμφανισθῇ κατὰ τὴν δικάσιμον, δικάζεται ἐρήμην, κατὰ τὰς ἀνωτέρω περὶ ἐρημοδικίας διατάξεις.

῞Αρθρον 149. Τὰ ἐν τῷ ἄρθρῳ 465 τῆς ποινικῆς δικονομίας ὁριζόμενα ἐφαρμόζονται καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου.

῞Αρθρον 150. Ἡ ἐρήμην ἀπόφασις τοιχοκολλᾶται καὶ δημοσιεύεται κατὰ τὰ ἐν ἄρθρῳ 462 τῆς ποινικῆς δικονομίας ὡρισμένα.

῞Αρθρον 151. Κατὰ τῆς ἐρήμην ἀποφάσεως συγχωρεῖται ἀνακοπὴ ἐπὶ τῶν πλημμελημάτων ἐντὸς τριῶν μηνῶν ἀπὸ τῆς εἰς τὸ προηγούμενον ἄρθρον δημοσιεύσεως τῆς ἀποφάσεως, ἓξ δὲ ἀπ' αὐτῆς μηνῶν ἐπὶ κακουργημάτων.

῞Αρθρον 152. Εἰς τὴν ἀνακοπὴν ἐφαρμόζονται τὰ ἐν τοῖς ἄρθροις 138, 139 καὶ 140 ὡρισμένα, ἐκτὸς τῆς ἤδη προσδιορισθείσης προθεσμίας.

῞Αρθρον 153. Ἐπὶ κακουργημάτων, τῶν τιμωρουμένων διά τινος τῶν ἐν τῷ ποινικῷ νόμῳ ὡρισμένων ἐγκληματικῶν ποινῶν, ἐὰν ὁ ἐρήμην καταδικασθεὶς ἐμφανισθῇ ἑκουσίως ἢ συλληφθῇ, δύναται νὰ κάμῃ ἀνακοπὴν καὶ μετὰ τὴν παρέλευσιν τῶν ἓξ μηνῶν, ἐν ὅσῳ δὲν ἐπῆλθεν ἡ παραγραφὴ τῆς ποινικῆς ἀποφάσεως. Ἡ ἀνακοπή του δικάζεται κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐπὶ τῆς ἀνακοπῆς διὰ τῶν ἄρθρων 141 καὶ ἑπομένων ὁρισθέντα.

῞Αρθρον 154. Τὸ ἄρθρον 474 τῆς ποινικῆς δικονομίας ἐφαρμόζεται καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου.

Ε'. Περὶ ἐνδίκων μέσων

῞Αρθρον 155. Ἐκτὸς τῆς ἀνακοπῆς, περὶ ἧς ὡρίσθη ἀνωτέρω, καὶ τῆς ἐπαναλήψεως τῆς ἀνακρίσεως, οὐδὲν ἄλλο ἔνδικον μέσον ἐπιτρέπεται κατὰ τῶν ἀποφάσεων τοῦ δικαστηρίου.

῞Αρθρον 156. Ἡ ἐπανάληψις τῆς ἀνακρίσεως εἶναι δεκτὴ καθ' ἃς περιστάσεις δέχεται αὐτὴν ἡ ποινικὴ δικονομία.

῞Αρθρον 157. Ὁ ῞Αρειος Πάγος, δικάζων κατὰ τὰ ἐν τοῖς ἄρθροις 501 καὶ ἑπομ. τῆς ποινικῆς δικονομίας, ἀποφαίνεται ἐὰν ὑπάρχῃ ἢ οὐ περίπτωσις ἐπαναλήψεως τῆς ἀνακρίσεως, δὲν ἀναιρεῖ, ὅμως, τὴν ἀπόφασιν τοῦ δικαστηρίου.

῞Αρθρον 158. Ἀποφανθέντος τοῦ Ἀρείου Πάγου ὅτι ὑπάρχει περίπτωσις ἐπαναλήψεως τῆς ἀνακρίσεως, ἡ ὑπόθεσις ἀνακρίνεται καὶ δικάζεται ἐκ νέου, κατὰ τὴν ἀνωτέρω διαγραφεῖσαν διαδικασίαν. Ἀλλ' ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ, ὁ πρόεδρος τοῦ δικαστηρίου γνωστοποιεῖ τὴν περίστασιν ταύτην εἰς τὴν Βουλήν.

῞Αρθρον 159. Κατὰ τὴν νέαν δίκην, τὸ δικαστήριον ἀναιρεῖ τὴν πρώτην ἀπόφασίν του, ἂν αὕτη ἀντίκηται εἰς τὰ κατὰ τὴν νέαν δίκην βεβαιωθέντα.

ΣΤ'. Περὶ ἐκτελέσεως τῶν ἀποφάσεων

῞Αρθρον 160. Ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἀποφάσεων ἐνεργεῖται τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ εἰσαγγελέως τοῦ Ἀρείου Πάγου, κατὰ τὰ ἐν τῇ ποινικῇ δικονομίᾳ ὡρισμένα περὶ ἐκτελέσεως τῶν ποινικῶν ἀποφάσεων, πρὸς δὲ αἱ καταδικαστικαὶ ἀποφάσεις δημοσιεύονται δι' ἑνὸς ἢ πλειοτέρων φύλλων ἐφημερίδων, τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ εἰσαγγελέως.

Ζ'. Τέλος τῶν ποινῶν

῞Αρθρον 161. Ἡ καταγνωσθεῖσα ποινὴ ἀναιρεῖται ἐντελῶς: 1) διὰ τοῦ θανάτου τοῦ καταδικασθέντος· 2) διὰ τῆς χάριτος· καὶ 3) διὰ τῆς παραγραφῆς.

῞Αρθρον 162. Ἡ χάρις ὡς πρὸς τοὺς καταδικασθέντας ὑπουργοὺς ἀπονέμεται κατὰ τὰ ἐν τῷ Συντάγματι ὡρισμένα.

῞Αρθρον 163. Αἱ ποινικαὶ ἀποφάσεις καὶ ἡ δι' αὐτῶν ἐπιβληθεῖσα ποινὴ τῆς στερήσεως καὶ ἀνι-

κανότητος, ἡ ἐν τῷ ἄρθρῳ 8 ὁριζομένη, εἶναι ἀπαράγραπτος.

Ἄρθρον 164. Αἱ λοιπαὶ ἀποφάσεις καὶ ποιναὶ παραγράφονται, κατὰ τὰς διατάξεις τῆς ποινικῆς δικονομίας.

Η'. Γενικαὶ διατάξεις

Ἄρθρον 165. Αἱ κλητεύσεις καὶ ἐπιδόσεις ἐνεργοῦνται κατὰ τὰ ἐν τῇ ποινικῇ δικονομίᾳ ὡρισμένα καὶ διὰ τῶν ἐν αὐτῇ ὁριζομένων προσώπων.

Ἄρθρον 166. Οἱ κατήγοροι κλητεύονται διὰ τοῦ Εἰσαγγελέως τοῦ Ἀρείου Πάγου, ὅστις εἰδοποιεῖ τοὺς ἄλλους συναδέλφους του.

Ἄρθρον 167. Ἀποδεικτικὰ μέσα εἶναι τὰ ἐν τῇ ποινικῇ δικονομίᾳ καθιερούμενα.

Ἄρθρον 168. Τὰ καθήκοντα τοῦ κλητῆρος ἔν τε τῇ ἀνακρίσει καὶ τῷ δικαστηρίῳ ἐνεργοῦσιν οἱ πρὸς τοῦτο ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ δικαστηρίου κατὰ τὰς ἀνάγκας ἐκλεχθέντες κλητῆρες τῆς περιφερείας τῶν ἐν Ἀθήναις Πρωτοδικῶν, οἵτινες λαμβάνουσιν ἐκ τοῦ Δημοσίου Ταμείου δύο δραχμὰς διὰ πᾶσαν ἡμέραν ἐργασίας των.

Ἄρθρον 169. Τὰ ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν ὑπηρετοῦντα τακτικὰ καὶ ἀναπληρωματικὰ μέλη τοῦ δικαστηρίου λαμβάνουσιν ἀνάλογον ἀποζημίωσιν διὰ πᾶσαν ἡμέραν διατριβῆς μακρὰν τῆς κατοικίας των, καὶ τὰ ἔξοδα τῆς προσελεύσεως καὶ ἐπανόδου των. Ἡ ἀποζημίωσις δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἐλάσσων τῶν 20 δραχμῶν διὰ πᾶσαν ἡμέραν.

Ἄρθρον 170. Αἱ ἀνωτέρω ἀποζημιώσεις δὲν καταλογίζονται εἰς τὰ δικαστικὰ ἔξοδα. Ἐπίσης, δὲν καταλογίζονται εἰς αὐτὰ καὶ τὰ κατὰ τὴν διαδικασίαν ἐνώπιον τῆς Βουλῆς γενόμενα.

Ἄρθρον 171. Κατὰ τὰς λοιπὰς περιστάσεις, περὶ ὧν ὁ παρὼν νόμος δὲν προέβλεψε, θέλουν κατ' ἀναλογίαν ἐφαρμόζεσθαι αἱ σχετικαὶ περὶ αὐτῶν διατάξεις τῆς ποινικῆς δικονομίας, ἂν ἡ ἐφαρμογὴ των εἶναι δυνατὴ καὶ ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὸν παρόντα νόμον, ὡς μὴ ἀντικειμένη ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς αὐτόν.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ
Περὶ ἀστικῆς εὐθύνης

Ἄρθρον 172. Ὁ ὑπουργός, ὡς καὶ πᾶς ἄλλος συναίτιος καὶ συνένοχος, εἶναι ὑπεύθυνος πρὸς τὸν ἀδικηθέντα καὶ ἐνάγεται παρ' αὐτοῦ διὰ πολιτικῆς ἀγωγῆς, ἐπὶ ἱκανοποιήσει καὶ ἀποζημιώσει διὰ πᾶν ἐπιβλαβὲς ἀποτέλεσμα τῆς κατὰ τὸν παρόντα νόμον ἀξιοποίνου πράξεώς του.

Ἄρθρον 173. Ἡ πολιτικὴ ἀγωγὴ δικάζεται παρὰ τῶν πολιτικῶν δικαστηρίων, κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ πολιτικοῦ δικαίου.

Ἄρθρον 174. Τὸ μέγεθος καὶ ἡ ἔκτασις τῆς ἱκανοποιήσεως καὶ ἀποζημιώσεως κρίνεται κατὰ τὰ περὶ τούτου ἐν τῷ ἀστικῷ δικαίῳ ὡρισμένα.

Ἄρθρον 175. Τότε ἀναβάλλεται ἡ ἐκδίκασις τῆς πολιτικῆς ἀγωγῆς μέχρι τοῦ πέρατος τῆς ποινικῆς δίκης, ὅταν ἀμφότεραι ἔχουν ἀντικείμενον τὴν αὐτὴν ἀξιόποινον πρᾶξιν καὶ ἐσχηματίσθη διὰ κληρώσεως, κατὰ τὰ ἀνωτέρω, τὸ δικαστήριον τῆς ποινικῆς δίκης.

Ἄρθρον 176. Ἡ ἀθωωτικὴ ἀπόφασις τοῦ ἀνωτέρω ποινικοῦ δικαστηρίου οὐδέποτε προδικάζει τὴν πολιτικὴν ἀγωγὴν τοῦ ἀδικηθέντος, ἐκτὸς ἂν οὗτος παρέστη ἐν τῷ δικαστηρίῳ κατὰ τὸ ἄρθρον 92.

Ἄρθρον 177. Ἡ καταδικαστικὴ ἀπόφασις ἀποτελεῖ διὰ τὸν δικαστὴν ἐν τῇ πολιτικῇ δίκῃ ἐντελῆ ἀπόδειξιν περὶ τῆς ἀξιοποίνου πράξεως καὶ τοῦ πράξαντος, καὶ οὐδεμία ἄλλη ἐξέτασις ἢ ἀνταπόδειξις ἐπιτρέπεται περὶ αὐτῶν ἐν τῇ πολιτικῇ δίκῃ.

Ἄρθρον 178. Ὁσάκις ἐκ τῆς ἀξιοποίνου πράξεως τοῦ ὑπουργοῦ εὐθύνεται, κατὰ τὸ ἀστικὸν δίκαιον, πρὸς τὸν ἀδικηθέντα εἰς ἀποζημίωσιν καὶ τὸ Δημόσιον, ἡ ἀγωγὴ κατὰ τούτου εἶναι ἀπαράδεκτος, ἂν δὲν συνενάγηται καὶ ὁ ἀδικήσας ὑπουργός.

Ἄρθρον 179. Ἡ ἐπιψηφίζουσα τὰς ἀποζημιώσεις εἰς τὸν ἀδικηθέντα ἀπόφασις τότε ἐκτελεῖται κατὰ τοῦ Δημοσίου, ὅταν τοῦτο, ἐντὸς 8 ἡμερῶν ἀπὸ τῆς γενομένης εἰς αὐτὸ ἐπιταγῆς πρὸς πληρωμήν, δὲν δείξῃ οὐδὲ ποιήσῃ ἐγγράφως γνωστήν, καθαρὰν καὶ ἐλευθέραν περιουσίαν τοῦ ἀδικήσαντος, ἐξ ἧς δύναται ν' ἀποζημιωθῇ ὁ παθών. Πᾶσα περὶ τούτου μεταξὺ Δημοσίου καὶ δικαιωθέντος διένεξις δικάζεται παρὰ τοῦ Προέδρου τῶν Πρωτοδικῶν, κατὰ τὰς διατάξεις τῆς ἐπ' ἀναφορᾷ διαδικασίας τῆς πολιτικῆς δικονομίας.

Τὸ Δημόσιον, ἡττηθὲν ἐνώπιον τοῦ προέδρου, οὐδεμίαν δύναται νὰ φέρῃ οἱανδήποτε βραδύτερον ἀντίρρησιν ἢ ἀπόδειξιν καὶ ἡ ἀπόφασις τοῦ Προέδρου εἶναι δι' αὐτὸ ὁριστικὴ καὶ οὐχὶ προσωρινή. Ἀπ' ἐναντίας αὕτη εἶναι προσωρινὴ ὡς πρὸς τὸν δικαιωθέντα, κατὰ τὸ ἄρθρον 638 τῆς πολιτικῆς δικονομίας, καὶ ἰσχύει ἐν ὅσῳ τὰ δικαστήρια δὲν ἀποφασίσουσι τὸ ἐναντίον.

Ἄρθρον 180. Κατ' ἐξαίρεσιν τῶν ἐν τῇ πολιτικῇ δικονομίᾳ ἰσχυόντων, ἡ ἐρημοδικία τοῦ ὑπουργοῦ δὲν καθίστησιν ὡμολογημένην τὴν κατ' αὐτοῦ ἢ τοῦ Δημοσίου ἐκ τοιαύτης πράξεως ἀγωγήν· ἀλλ' ὁ ἐνάγων ὀφείλει πάντοτε ν' ἀποδεικνύῃ τοὺς πραγματικοὺς ἰσχυρισμούς του. Πρὸς δέ, ἀπορριφθείσης τῆς ἀγωγῆς, ὁ ἐνάγων καταδικάζεται εἰς πρό-

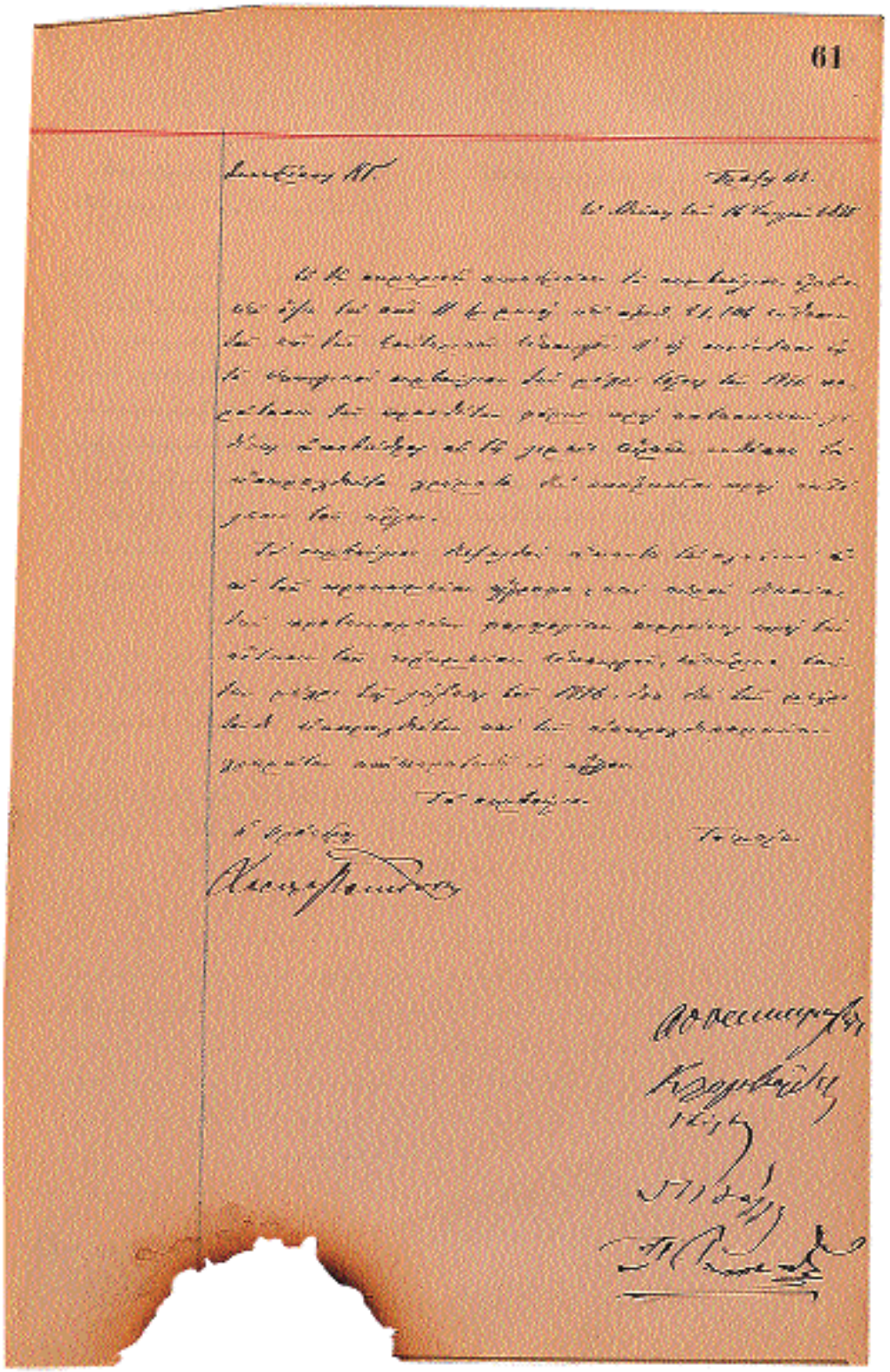

Χειρόγραφη πράξη υπ' αριθ. 43 του Υπουργικού Συμβουλίου της κυβέρνησης Χαρ. Τρικούπη με τις υπογραφές του πρωθυπουργού και των υπουργών: Αθανασίου Πετιμεζά (Οικονομικών), Κωνσταντίνου Λομβάρδου (Δικαιοσύνης), Γεράσιμου Σέρβου (Ναυτικών), Δημητρίου Ράλλη (Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως) και Πέτρου Γεννατά (Στρατιωτικών). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

στιμον δρχ. 200 ὑπὲρ τοῦ ἐναχθέντος ὑπουργοῦ.

Ἄρθρον 181. Τὸ Δημόσιον ἔχει πάντοτε, κατὰ τὰ ἐν τῷ ἀστικῷ δικαίῳ, ἀναγωγὴν κατὰ τοῦ ἀδικήσαντος ὑπουργοῦ διὰ τὰς ἐπιρριφθείσας εἰς αὐτὸ ἐκ τῆς πράξεως τοῦ ὑπουργοῦ ὑποχρεώσεις καὶ ζημίας.

Ἄρθρον 182. Τὸ ἄρθρον 180 ἔχει ἐφαρμογὴν καὶ ὁσάκις ἡ κατὰ τοῦ ὑπουργοῦ πολιτικὴ ἀγωγὴ προέρχεται ἐξ οἱονεὶ ἀδικήματος αὐτοῦ, διαπραχθέντος κατὰ τὴν διαχείρισιν τῆς ἐξουσίας του καὶ ὄντος σχετικοῦ πρὸς τὰ καθήκοντά του.

Ἄρθρον 183. Ἐπίσης ἔχουσιν ἐφαρμογὴν τὰ ἐν τοῖς ἄρθροις 178, 179 καὶ 180 διαταχθέντα καὶ ἐν ᾗ περιπτώσει ἐνάγεται τὸ Δημόσιον εἰς ἀποζημίωσιν ἢ ἄλλην ἱκανοποίησιν ἐκ τῶν ἐν τῷ προηγουμένῳ ἄρθρῳ οἱονεὶ ἀδικημάτων τοῦ ὑπουργοῦ.

Ἄρθρον 184. Τὰ διὰ πάντα ἀδικηθέντα ὁρισθέντα ἐφαρμόζονται καὶ εἰς τὸ Δημόσιον, ὁσάκις ἐνάγει ὡς ἀδικηθείς.

Ἄρθρον 185. Τὰ ἐν τοῖς ἄρθροις 178 καὶ 179 διαταχθέντα λαμβάνουσιν ἐφαρμογὴν καὶ ὁσάκις τὸ Δημόσιον εὐθύνεται, κατὰ τὰ ἐν τῷ ἀστικῷ δικαίῳ ἰσχύοντα ἐπὶ τῶν ἀξιοποίνων πράξεων καὶ οἱονεὶ ἀδικημάτων τῶν λοιπῶν ὑπαλλήλων τοῦ Κράτους, καὶ ἐνάγεται δι' αὐτὰ πρὸς ἀποζημίωσιν, ἤτοι καὶ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ: 1) συνενάγεται μετὰ τοῦ Δημοσίου καὶ ὁ ἀδικήσας ὑπάλληλος· καὶ 2) ἐκτελεῖται ἡ ἀπόφασις κατὰ τοῦ Δημοσίου, ὅταν τοῦτο δὲν δείξῃ περιουσίαν καθαρὰν τοῦ ἀδικήσαντος εἰς τὸν ζημιωθέντα.

Ἄρθρον 186. Ὁ ὑπουργὸς καθὼς καὶ πάντες οἱ λοιποὶ δημόσιοι ὑπάλληλοι δὲν εὐθύνονται εἰς πολιτικὰς ἀποζημιώσεις καὶ ἱκανοποιήσεις ὅταν ἐκ συγγνωστῆς πλάνης περὶ τὴν ὀρθὴν ἔννοιαν τοῦ νόμου ἐγένοντο κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν καὶ ἐφαρμογὴν αὐτοῦ παραίτιοι βλάβης καὶ ζημίας.

Ἄρθρον 187. Ὅταν ὁ ὑπουργὸς καὶ οἱ λοιποὶ δημόσιοι ὑπάλληλοι δὲν εὐθύνωνται ἐκ τῶν πράξεων καὶ ἐλλείψεών των, οὐδὲ τὸ Δημόσιον εὐθύνεται.

Ἄρθρον 188. Τὸ ἄρθρον 30 τοῦ ποινικοῦ νόμου ἐφαρμόζεται καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου.

Ἄρθρον 189. Ἡ ἀγωγὴ κατὰ τοῦ ὑπουργοῦ α) ἐκ τῶν πράξεων αὐτοῦ, τῶν μὴ προβλεπομένων ὑπὸ τοῦ ποινικοῦ νόμου, χαρακτηριζομένων δὲ ἀξιοποίνων διὰ τοῦ παρόντος νόμου, καὶ β) ἐκ τῶν οἱονεὶ ἀδικημάτων τῶν σχετικῶν πρὸς τὰ καθήκοντά του, παραγράφεται μετὰ πέντε ἔτη ἀπὸ τῆς ἀξιοποίνου πράξεως. Ἂν, ὅμως, ἡ ἀξιόποινος πρᾶξις ἢ τὸ οἱονεὶ ἀδίκημα καὶ ἡ ἐκ τούτων βλάβη ἦσαν ἄγνωστα τῷ ἀδικηθέντι ἐξ αἰτίας δεδικαιολογημένης καὶ εὐλόγου, ἡ πενταετὴς παραγραφὴ τῆς ἀγωγῆς ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ὁ ἀδικηθεὶς ἔλαβε γνῶσιν τῆς ἐκ τῶν πράξεων αὐτῶν προσγενομένης αὐτῷ βλάβης, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ὁ χρόνος τῆς παραγραφῆς δὲν δύναται νὰ εἶναι μείζων τῶν δέκα ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἀξιοποίνου πράξεως.

Ἄρθρον 190. Ἡ ἀνωτέρω πενταετὴς παραγραφὴ ἀναστέλλεται, ἀρξαμένης καὶ διαρκούσης τῆς ποινικῆς δίκης.

Ἄρθρον 191. Ἡ παραγραφὴ τῆς ἀγωγῆς, τῆς γεννηθείσης ἐκ πράξεως τοῦ ὑπουργοῦ προβλεπομένης ὑπὸ τοῦ ποινικοῦ νόμου, δικάζεται κατὰ τοὺς περὶ περιγραφῆς ἐν γένει τῶν τοιούτων ἀγωγῶν κανόνας τοῦ ἀστικοῦ δικαίου. Κατ' αὐτοὺς ἐπίσης δικάζεται καὶ ἡ ἀναγωγὴ τοῦ Δημοσίου κατὰ τοῦ ὑπουργοῦ.

Ἄρθρον 192. Ἐπὶ τῆς κατὰ τοῦ ὑπουργοῦ πολιτικῆς ἀγωγῆς ἐξ ἀξιοποίνων πράξεων καὶ οἱονεὶ ἀδικημάτων, ἀσχέτων πρὸς τὰ καθήκοντά του καὶ ἰδιωτικὴν ἐχόντων αἰτίαν, ἐφαρμόζονται αἱ διατάξεις τοῦ κοινοῦ δικαίου.

ΧΑΡ. ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ

«Ἡ Βουλὴ εἶναι σῶμα κυρίαρχον»

Η αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη στη Βουλή στις 11 Οκτωβρίου 1876, όπως δημοσιεύθηκε στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Ζ′, Σύνοδος Β′, Συνεδρίασις 8 (11.10.1876), σ. 13-14, έχει ως εξής:

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἐζήτησέ τις τῶν ὑπουργῶν τὸν λόγον, κύριε πρόεδρε;

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Ὄχι.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἀπορῶ, κύριοι, ὅτι τὸ ὑπουργεῖον ἀφίνει εἰς ἐμὲ τὸ ἔργον τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὴν ἀγόρευσιν τοῦ ἀξιοτίμου συμπολίτου μου. Δὲν εἰξεύρω ἐν τίνι ἰδιότητι καλοῦμαι νὰ ὁμιλήσω, ἀλλὰ βεβαίως δὲν ἀνήκει εἰς ἐμὲ νὰ ὁμιλήσω περὶ τοῦ θέματος τούτου ὑπὸ κυβερνητικὴν ἔποψιν. Τὰ δικαιώματα τοῦ ὑπουργείου ἀνήκουσιν εἰς αὐτὸ καὶ εἰς οὐδένα βουλευτὴν ἐπιτρέπεται ν' ἀντιποιῆται αὐτά· εἰς ἐμὲ μένει τὸ καθῆκον νὰ ὁμιλήσω ἐν ὀνόματι τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν καθηκόντων τῆς Βουλῆς, διότι νομίζω, ὡς πρὸς τοῦτο, ὅτι ἡ γνώμη, τὴν ὁποίαν ἐξέφερεν ὁ ἀξιότιμος συμπολίτης μου, δὲν εἶναι σύμφωνος οὔτε πρὸς τὰ δικαιώματα, οὔτε πρὸς τὰ καθήκοντα τῆς Βουλῆς. Ἡ Βουλὴ εἶναι σῶμα κυρίαρχον ἐντὸς τοῦ κύκλου τῆς δικαιοδοσίας αὐτῆς. Μετὰ τῆς Βουλῆς ἔχει σχέσιν ὁ Βασιλεὺς ἀκριβῶς διαγεγραμμένην ἐν τῷ θεμελιώδει νόμῳ· ἐνώπιον δὲ τῆς Βουλῆς, ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Βασιλέως, ὡς εὐθυνόμενος εἰς πᾶσαν διαχείρισιν τῆς ἡγεμονικῆς ἐξουσίας, ἵσταται μόνον τὸ ὑπουργεῖον, ἡ δὲ Βουλὴ συζητεῖ μόνον πρὸς

τὸ ὑπουργεῖον καὶ δὲν ἐπιτρέπει εἰς ἄλλον παρὰ εἰς τὸ ὑπουργεῖον νὰ συζητῇ μετ' αὐτῆς. Ἡ Βουλὴ εὑρίσκεται εἰς συνάφειαν μετὰ τοῦ Βασιλέως καὶ πρέπει νὰ εὑρίσκηται, ὅτε ὁ Βασιλεὺς ποιεῖται χρῆσιν τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ συνεπείᾳ τῶν δεδηλωμένων ἀποφάσεων τῆς Βουλῆς. Ἀλλ' ἡ ἐπενέργεια τοῦ Βασιλέως ἐπὶ τῆς Βουλῆς δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄμεσος, δὲν δύναταί ποτε ἡ συνάφεια αὕτη νὰ ἔχῃ χαρακτῆρα ἐπιδράσεως ἐπὶ τὰ ἔργα καὶ ἐπὶ τὰς ἀποφάσεις τῆς Βουλῆς. Ἡμεῖς ἠξεύρομεν ὅτι ἐνώπιον ἡμῶν ὑπάρχουσιν ἤδη ἀντιπρόσωποι τοῦ Βασιλέως, ἄρα ἐνώπιον ἡμῶν ὑπάρχει ἡ ἡγεμονικὴ ἐξουσία, οἵα πρὸς τὴν Βουλὴν ἐμφανίζεται· πέραν τούτου, οὐδὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ ἐξετάσωμεν, διότι ἄλλως θὰ ἐπηρεάζωμεν οὐ μόνον τὰ δικαιώματα τοῦ Βασιλέως, ἀλλὰ καὶ τὰ ἴδια ἡμῶν δικαιώματα, ἀποδεικνύοντες ὅτι τὰ δικαιώματα ἡμῶν ἐξαρτῶνται ἐξ ἄλλου. Τὰ δικαιώματα ἡμῶν οὐδεὶς δύναται νὰ ἀφαιρέσῃ. Δικαίωμα ἡμῶν εἶναι νὰ προβῶμεν εἰς τὴν συζήτησιν, τὴν ὁποίαν προεκάλεσε τὸ ὑπουργεῖον, ἀδιάφορον δὲ ἂν ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος εὑρίσκεται ὁ Βασιλεύς, ἔχομεν δὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι ἂν ἐκ τῆς ἐνασκήσεως τοῦ δικαιώματος ἡμῶν τούτου προκύψῃ ἡ ἀνάγκη τῆς λειτουργίας τῆς ἡγεμονικῆς ἐξουσίας, αὕτη θέλει εἶσθαι παροῦσα ἵνα λειτουργήσῃ, καὶ ἂν δὲν εἶναι ἐνταῦθα, ὑπεύθυνον εἶναι τὸ ὑπουργεῖον, διότι δὲν ἐφρόντισε νὰ εἶναι ἐνταῦθα.

Δὲν ἔχω νὰ ἐξετάσω ἂν καλῶς ἢ κακῶς ἔπραξεν τὸ ὑπουργεῖον ὑποβαλὸν τὰ νομοσχέδια ταῦτα, ὡς καὶ περὶ τῆς ὥρας καθ' ἣν ὑπέβαλεν αὐτά. Ἀφοῦ συνεκάλεσε τὴν Βουλήν, ἔχω τὴν πεποίθησιν ὅτι συνεκάλεσεν αὐτὴν τῇ συναινέσει τοῦ Βασιλέως καὶ δὲν ἔχω δικαίωμα νὰ θέσω τοῦτο εἰς ἀμφιβολίαν. Τὸ ὑπουργεῖον ὡσαύτως, ὑποβαλὸν νομοσχέδια, ὑπέβαλεν αὐτὰ ἐνασκοῦν τὸ ἡγεμονικὸν τῆς εἰσηγήσεως τῶν νόμων δικαίωμα, διότι τὸ δικαίωμα τοῦτο ἔχει καὶ ὁ ἡγεμών, ἐνασκεῖ δὲ αὐτὸ διὰ τοῦ ὑπουργείου. Δὲν ἔχω δικαίωμα νὰ θέσω εἰς ἀμφιβολίαν τὴν νομιμότητα τῆς πράξεως ταύτης. Ἂν ἐθεώρησε τὸ ὑπουργεῖον ἀναγκαῖον νὰ ὑποβάλῃ τὰ μέτρα ταῦτα εἰς τὴν Βουλὴν ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ Βασιλέως, ἔπεται ὅτι ἔχει τὴν πεποίθησιν ὅτι ἐσχημάτισεν ἐκ τῶν προτέρων γνώμην, ὅτι, ἂν ἐκ τῶν προτάσεων τούτων ἐπέλθῃ ἀνάγκη τῆς παρουσίας τοῦ ἡγεμόνος, ὁ ἡγεμὼν θέλει εἶσθαι ἐνταῦθα, ἵνα ἐνασκήσῃ τὴν προνομίαν αὐτοῦ. Κατὰ τί δὲ ἡ ἀπουσία τοῦ ἡγεμόνος, περὶ ἧς δὲν ἔχομεν οὔτε δικαίωμα οὔτε καθῆκον νὰ ἐξετάσωμεν, δύναται νὰ παραβλάψῃ τὸ δικαίωμα τῆς Βουλῆς καὶ νὰ παρεμποδίσῃ τὴν ἐνάσκησιν αὐτοῦ; Ἡ Βασιλεία θὰ λάβῃ πλήρη γνῶσιν τῶν ἀποφάσεων τῆς Βουλῆς, ὅταν αὗται ἐκδοθῶσιν, πρὶν δὲ τῆς ἀποφάσεως τῆς Βουλῆς δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὴν Βασιλείαν νὰ ἐκφέρῃ γνώμην σκοποῦσαν εἰς τὸν ἐπηρεασμὸν τῆς γνώμης τῆς Βουλῆς. Πᾶσα τοιαύτη πρᾶξις τῆς Βασιλείας θὰ ἦτο ὑπέρβασις τῶν δικαιωμάτων αὐτῆς καὶ ἀθέτησις τῶν δικαιωμάτων τῆς Βουλῆς. Ἑπομένως, ἡ παρουσία τοῦ Βασιλέως ἐνταῦθα, ἂν ἐπρόκειτο νὰ ἔχῃ σχέσιν πρὸς τὰς ἐνεργείας ἡμῶν, θὰ ἦτό τι ἔκνομον. Ἡ σχέσις τῆς Βασιλείας μετὰ τῆς Βουλῆς ἐπέρχεται κατόπιν τοῦ γεγονότος. Ὅταν λάβῃ γνῶσιν ὁ Βασιλεὺς τῶν γενομένων, προβαίνει εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν πράξεων τὰς ὁποίας τὰ ἐν τῇ Βουλῇ λεχθέντα καὶ ἀποφασισθέντα συνεπάγονται· ὅτε δὲ σήμερον ὑπέβαλον εἰς τὸ προεδρεῖον τὴν σύστασιν περὶ ταχείας ἐκτυπώσεως καὶ διανομῆς τῶν νομοσχεδίων, εἶχον καὶ τοῦτο κατὰ νοῦν, διότι εἶχον ἀκούσει ὅτι ἡ ἀναβολὴ τῶν ἔργων τῆς Βουλῆς ἀπεδίδετο παρὰ τινων εἰς τὴν ἀπουσίαν τοῦ Βασιλέως καὶ ἐθεώρησα ἐμαυτὸν προσβαλλόμενον διὰ τούτου ἐν τοῖς δικαιώμασί μου ὡς βουλευτοῦ. Ἠθέλησα νὰ ἐπισπεύσω τὴν δημοσίευσιν τῶν νομοσχεδίων καὶ τὴν παρεπομένην ἔναρξιν τῶν ἔργων ἡμῶν διὰ τῆς περὶ ἐπισπεύσεως πρὸς τὸ προεδρεῖον συστάσεως, ἥτις ἄλλως ἴσως ἦτο καὶ περιττή· ἠθέλησα δὲ συγχρόνως νὰ ἀποδείξω ὅτι ὁ λόγος τῆς ἀναβολῆς δὲν ἐσχετίζετο πρὸς τὴν παρουσίαν τὴν προσεχῆ, ἢ τὴν ἐνεστῶσαν ἀπουσίαν τοῦ Βασιλέως, καὶ ὅτι ἡ Βουλὴ θέλει ἀνυπερθέτως προβῆ εἰς τὰς περὶ τοῦ πολιτικοῦ ζητήματος συζητήσεις καὶ ἀποφάσεις αὐτῆς, θεωροῦσα ὅτι πλήρης ἐνασκεῖται ἐνώπιον αὐτῆς ἡ ἡγεμονικὴ ἐξουσία διὰ τῆς παρουσίας ἐνταῦθα ὑπευθύνων ὑπουργῶν.

«Συνδρομὴ εἰς τὸν ὑπὲρ τῶν θεσμῶν ἀγῶνα»

Άρθρο του Χαρίλαου Τρικούπη

Δημοσιεύθηκε στο πρώτο φύλλο της εφημερίδας *Ὥρα* – δημοσιογραφικό όργανο του κόμματος του Τρικούπη – στις 10 Νοεμβρίου 1875.

Νέα τάξις πραγμάτων ἀπαιτεῖ, ἐν ἄλλοις, καὶ νέας ἐφημερίδας· αὕτη δὲ προκαλεῖ καὶ τῆς *«Ὥρας»* τὴν σύστασιν.

Ἕως τῆς 27 Ἀπριλίου ἐπεκράτει τὸ σύστημα τῶν προσωπικῶν κυβερνήσεων καὶ ἅπας ὁ πολιτικὸς τοῦ Ἔθνους ὀργανισμὸς πρὸς τὸ σύστημα ἐκεῖνο κατ' ἀνάγκην συνεμορφοῦτο. Ὅσοι δὲν ἀπεδέχοντο τοιοῦτον τύπον Κυβερνήσεως εἶχον μᾶλλον τὸν χαρακτῆρα τοῦ διαμαρτυρομένου ἢ τοῦ πολιτευομένου. Ἀλλὰ τὸ κακὸν ἐπληθύνθη καὶ ἡ διαμαρτύρησις τῶν ὀλίγων κατέστη ἡ γνώμη τῶν πολλῶν, καὶ ἡ γνώμη αὕτη ἐπέφερε τὴν πολιτικὴν μεταβολήν.

Ἡ ἀντικατάστασις τοῦ νέου συστήματος εἰς τὸ παλαιὸν ἐπῆλθεν ἄνευ ἐπαναστάσεως, ἀλλ' ἡ μεταβολὴ ἔχει χαρακτῆρα ριζικώτερον καὶ διαρκέστερον τῶν δι' ἐπαναστάσεων ἐπερχομένων.

Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1843, μόνον διαρκούσης τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, ἀφέθη τὸ Ἔθνος κύριον τῆς τύχης του, ταχέως δ' ὕστερον καθιδρύθη παγίως ὑπὸ τὸν Κωλέττην ἡ προσωπικὴ κυβέρνησις.

Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τῆς 10 Ὀκτωβρίου 1862 ἀπόπειρα ἐγένετο ἀκωλύτου ἐνεργείας τοῦ πολιτεύματος καταλήξασα εἰς τὴν συγκρότησιν τοῦ ὑπουργείου τοῦ 1867· ἀλλ' ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς κοινοβουλευτικῆς ἐνεργείας τῆς κυβερνήσεως ἐκείνης ἀντικατέστησεν αὐτὴν ἡ προσωπικὴ κυβέρνησις τοῦ 1868, ἧς τὸ σύστημα διήρκεσεν ἕως τῆς κατὰ τὴν 27 Ἀπριλίου ἐ.ἔ. ἐπελθούσης μεταβολῆς.

Ἡ ἐξωτερικὴ ἐκδήλωσις τοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην γενομένου ἦτο ἁπλῆ ἀλλαγὴ τῶν ἀποτελούντων τὴν Κυβέρνησιν προσώπων, ἀλλ' ἡ ἔννοια τοῦ γεγονότος ἔκειτο ἐν τῇ μεταβολῇ ἀποφάσεως, ἣν ἡ ἀλλαγὴ τῶν προσώπων ἐνέφαινε.

Τὰ κληθέντα τότε εἰς τὴν Κυβέρνησιν τοῦ τόπου πρόσωπα ἦσαν ἐγγύησις ὅτι ἀληθῶς τὸ ὑπουργεῖον ἀνέλαβε τὴν ἐξουσίαν, ἵνα φέρῃ τὴν Πολιτείαν εἰς τὴν κοινοβουλευτικὴν τροχιάν· ὡς ἐκ τούτου δὲ ὁ λαὸς τῆς Ἑλλάδος ἀμέσως, ἀπὸ τῆς πρώτης εἰδήσεως, κατενόησε τὴν σημασίαν τοῦ γεγονότος καὶ ἐχαιρέτισεν ἐνθουσιωδῶς τὴν νέαν κυβέρνησιν, εἰς οὐδὲν λογισάμενος τὰς διαμαρτυρίας τῶν ἀρχηγῶν τῶν πολιτικῶν κομμάτων ἀγανακτούντων, ὅτι ἡ μεταβολή, ὑπὲρ ἧς καὶ αὐτοὶ ἐμόχθησαν, ἀπέληγεν εἰς πράγματα καὶ οὐχί, ὡς ἠξίουν, εἰς πρόσωπα.

Ἡ κατὰ τὴν 27 Ἀπριλίου ἐπελθοῦσα μεταβολὴ ἀποφάσεως ἐπήνεγκεν ὡς πρῶτον ἀποτέλεσμα τὰς ἐλευθέρας ἐκλογάς, δι' ὧν ἐτέθη τὸ θεμέλιον τοῦ κοινοβουλευτικοῦ οἰκοδομήματος, Βουλὴ ἐκ γνησίων ἀντιπροσώπων τοῦ Ἔθνους. Ταῦτα πάντα εἶναι μὲν ἐγγύησις περὶ τῆς ἐγκαταστάσεως κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος ἐν Ἑλλάδι, ἀλλ' ἀποτελοῦσι μόνον τὴν ἀφετηρίαν αὐτοῦ. Ἤδη ἐκτελεῖται τὸ ἔργον τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ καταλυθέντος εἰς τὸ ἀνιδρυόμενον σύστημα καὶ ἡ μετάβασις αὕτη ἐξηγεῖ τὰ φαινόμενα, ἅπερ παριστᾷ ἡ νέα Βουλὴ καὶ ἅτινα μόνον τοὺς μὴ ἐγκύπτοντας εἰς τὴν ἔννοιαν αὐτῶν ἀπογοητεύουσιν.

Ὡς ἐκ τῆς πολυχρονίου ἐπικρατήσεως τοῦ συστήματος τῶν προσωπικῶν κυβερνήσεων, ὁ τόπος εὑρέθη κατὰ τὰς τελευταίας ἐκλογὰς διωργανωμένος, εἴτε ἐν τῇ Συμπολιτεύσει εἴτε ἐν τῇ Ἀντιπολιτεύσει, ὅπως ἀπῄτουν οἱ νόμοι τοῦ συστήματος ἐκείνου. Ἡ διοργάνωσις αὕτη ἦτο φυσικὸν νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν ταῖς ἐκλογαῖς, ἐλευθέρως διεξαγομέναις, καὶ τούτου ἕνεκα ἡ πρώτη μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ συστήματος τοῦ παρελθόντος Βουλή, καίπερ ἐλευθέρως ἐκλεχθεῖσα, ἀπεικονίζει ἐν πολλοῖς τὸ παρελθόν. Τὴν ἀπεικόνισιν ταύτην διέγνωμεν ἐν ταῖς ἐξελέγξεσι τῶν ἐκλογῶν, καταφαίνεται δὲ αὕτη καὶ ἤδη, ἀμέσως ἐκ πρώτης ὄψεως ἐν τῷ καταμερισμῷ τῆς Βουλῆς εἰς κόμματα προσωπικά. Ἡ ἐλευθέρα λειτουργία τῆς Βουλῆς θέλει μετατρέψει τὰ κόμματα ἀπὸ προσωπικῶν εἰς πραγματικά, ἀπὸ πολλῶν εἰς δύο. Ταχέως θέλει ἐπέλθει τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο, ἀλλ' ἕως οὗ ἐπέλθῃ καὶ ὅπως ἐπέλθῃ, θὰ διέλθωμεν δι' ἀνωμαλιῶν κατ' ἐπιφάνειαν μὲν σπουδαίων, κατ' οὐσίαν, ὅμως, μὴ θιγουσῶν εἰς καίρια τοῦ Κράτους συμφέροντα, ὧν ἡ ἐμπέδωσις ἐπετεύχθη διὰ τῆς κατὰ τὴν 27 Ἀπριλίου ἐγκαινισθείσης νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως.

Τὰ ἐν τῇ Βουλῇ προσωπικὰ κόμματα εἰργάζοντο ὡς χθὲς ἐν προσπεποιημένῳ συνασπισμῷ. Ἡ ἕνωσις τῶν κομμάτων τούτων ἦτο ψεῦδος καὶ ἐπὶ τοῦ ψεύδους οὐδὲν δύναται νὰ στηριχθῇ διαρκές. Ἡ πτῶσις τοῦ ὑπουργείου τῆς 27 Ἀπριλίου ἔθεσεν ὑπὸ τὴν δοκιμασίαν τῶν πραγμάτων τὴν ἀλήθειαν τῶν περὶ εἰλικρινοῦς τῶν τριῶν ἀρχηγῶν συνεννοήσεως ἐπαγγελιῶν, κατήντησε δὲ τοῖς πᾶσιν καταφανὲς ὅτι τὰ ἀπόρρητα πρωτόκολλα, τὰ ἐν τῷ σκότει καταρτισθέντα καὶ δι' ὧν τὰ πάντα δῆθεν ἐκ τῶν προτέρων ἐκανονίσθησαν, ἦσαν παγίδες, στηθεῖσαι εἰς τὴν εὐπιστίαν τοῦ κοινοῦ. Ἐν τῇ προχθεσινῇ συνεδριάσει τῆς Βουλῆς εἴδομεν τὸν θεωρούμενον ὡς ἰσχυρότερον τῶν τριῶν ἀρχηγῶν, τὸν κυβερνήτην ἤδη τοῦ Κράτους, κύπτοντα ὑπὸ

τὸ μαστίγιον τοῦ ἀσθενεστέρου, ἀλλὰ ἐπιτηδειοτέρου, καὶ λείχοντα τὴν πλήττουσαν αὐτὸν χεῖρα. Λυπηρὸν εἶναι τὸ φαινόμενον τοιούτου τῆς Κυβερνήσεως ἐξευτελισμοῦ· ἀλλὰ τὸ φαινόμενον εἶναι παροδικόν· εἶναι δὲ καὶ πρόδρομος τοῦ νέου ἐπὶ κοινοβουλευτικῶν βάσεων καταρτισμοῦ τῶν ἐν τῇ Βουλῇ κομμάτων. Ἡ διόρθωσις ἐπέρχεται ὡς συνέπεια τῆς τιμωρίας. Ταχέως θὰ ἐννοήσωσι τὰ ἐν τῇ Βουλῇ προσωπικὰ κόμματα ὅτι ἐπιμένοντα νὰ διατελῶσιν οἷα σήμερον ὑπάρχουσιν, οὐδὲν ἄλλο κατωρθοῦσιν, ἐν τῇ νέᾳ τῶν πραγμάτων τάξει, ἢ νὰ ἐπισύρωσιν εἰς ἑαυτὰ ἀποτυχίας καὶ ἐξευτελισμούς. Ἂν ὁ πρωθυπουργὸς δὲν εἶχε κατανοήσει πρότερον ὅτι αὐτὸς ὑπῆρξε τὸ πρῶτον θῦμα τοῦ ψεύδους τῆς ἑνώσεως τῶν ἀρχηγῶν τῶν κομμάτων, βεβαίως, ὅμως, ἐξῆλθε τῆς προχθεσινῆς συνεδριάσεως σοφώτερος· καὶ αὐτὸς καὶ οἱ φίλοι του θὰ ἐπείσθησαν ὅτι κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα καὶ προσωπικὰ κόμματα εἶναι πράγματα ἀσυμβίβαστα, ἐὰν δὲ δὲν ἐπείσθησαν, δὲν θὰ βραδύνωσι νὰ λάβωσιν νέαν τῆς ἀληθείας ταύτης ἐξευτελιστικὴν πεῖραν. Τὰ αὐτὰ θὰ συμβῶσι καὶ εἰς πάντα διάδοχον τοῦ νῦν πρωθυπουργοῦ, ὅστις ἀναλάβῃ τὴν ἐξουσίαν φρονῶν ὅτι δύναται νὰ διατηρηθῇ ἐν αὐτῇ ὑφ' οὓς ὅρους διετηροῦντο αἱ πρὸ τῆς 27 Ἀπριλίου κυβερνήσεις. Καὶ εἶναι ταῦτα νέφη ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ ἡμῶν ὁρίζοντος, εὐτυχῶς, ὅμως, νέφη προαγγέλλοντα, οὐχὶ κατακλυσμόν, ἀλλὰ βεβαίαν καὶ προσεχῆ αἰθρίαν.

Εἰς τὸ ἔργον τῆς βουλευτικῆς ἀναπλάσεως θὰ συμπράξῃ καὶ ὁ Τύπος συμβαδίζων μετὰ τῆς Βουλῆς, ὡς ὁδηγὸς καὶ πράκτωρ αὐτῆς. Τὴν μεταμόρφωσιν τῶν ἐν τῇ Βουλῇ κομμάτων θὰ συνοδεύσῃ ἀναποδράστως καὶ ἡ μεταμόρφωσις τῶν ἐν τῷ Τύπῳ κομμάτων. Τῆς νέας δὲ ταύτης τῶν κομμάτων διοργανώσεως προϊὸν εἶναι καὶ ἡ *«Ὥρα»*.

Κατερχόμεθα εἰς τὸ δημοσιογραφικὸν στάδιον, ὅπως παράσχωμεν τὴν συνδρομὴν ἡμῶν εἰς τοὺς ἀγωνιζομένους τὸν ὑπὲρ παγιώσεως τῶν κοινοβουλευτικῶν τοῦ Ἔθνους θεσμῶν ἀγῶνα.

Τὸ σύστημα τοῦ παρελθόντος κατελύθη· ἤδη δὲ ἡ Βουλὴ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἔργου τῆς ἀναπλάσεως τῶν ἐν αὐτῇ κομμάτων ἀποδεικνύει ὅτι κατανοεῖ τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς, καλοῦσα τὸ παρελθὸν εἰς λογοδοσίαν. Ἡ κατηγορία τῶν ἐκπεσόντων τῆς ἀρχῆς κατὰ τὴν 27 Ἀπριλίου ὑπουργῶν, οὔτε ἔργον ἐκδικήσεως εἶναι, οὔτε ἁπλῆ ἐκτέλεσις νόμου. Διὰ τῆς ἐπιδιώξεως τῆς νομίμου τιμωρίας τῶν ἐνόχων ἐπὶ τῇ παρελθούσῃ τῶν πραγμάτων καταστάσει, καταφαίνεται ἡ συναίσθησις, ἣν ἔχει ἡ Βουλή, ὅτι εἰσήλθομεν εἰς βίον νέον. Ἡ καταδίκη τῶν ὑπουργῶν τοῦ παρελθόντος ἔσεται τὸ μεσότοιχον μεταξὺ τοῦ προτέρου καὶ τοῦ ἐνεστῶτος ἐθνικοῦ βίου.

Αἱ πρὸ τῆς μεταβολῆς τῆς 27 Ἀπριλίου ἀλληλοδιάδοχοι Κυβερνήσεις καὶ Βουλαὶ ἐδείκνυον ἀνοχὴν ἑκάστη εἰς τὴν πρὸ αὐτῆς, διότι οἱ διάδοχοι ηὐλαβοῦντο ἐν τοῖς προκατόχοις αὐτῶν τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ συστήματος, οὗτινος καὶ αὐτοὶ ἦσαν λειτουργοί. Ἂν κατεδικάζετο ἡ Κυβέρνησις τοῦ 1868 διὰ τὴν νόθευσιν τῆς ψήφου τοῦ λαοῦ, ἀλλοῖαι θὰ ἦσαν αἱ ἐκλογαὶ τοῦ 1869, τοῦ 1872, τοῦ 1873 καὶ τοῦ 1874, οὐδὲ θὰ ἠκούοντο μετὰ τὰς τελευταίας ἐκλογὰς αἱ ἀποτρόπαιαι θεωρίαι τῶν προσωπικῶν κομμάτων, ὅτι ἡ διεύθυνσις τῶν ἐκλογῶν πρέπει νὰ ἀνατίθηται εἰς τὰ προσωπικὰ κόμματα, ἵνα ἐνισχυόμενα διὰ τῆς ἐξουσίας καταρτίζουσι πλειονοψηφίαν.

Καίπερ διαφωνοῦντες ὡς πρός τινα περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐνεργείας τῆς Βουλῆς ἐπὶ τῶν ἀφορώντων εἰς τὰς κατηγορίας τῶν πρώην ὑπουργῶν, καίπερ ἐπιθυμοῦμεν νὰ βλέπωμεν αὐτὴν προβαίνουσαν εἰς τὸ ἔργον μεθ' ἁπάσης τῆς δικαστικῆς ψυχρότητος, ἐπιδοκιμάζομεν, ὅμως, τὴν ἀπόφασιν αὐτῆς τοῦ νὰ διεξαγάγῃ τὸ ἔργον ἄνευ χρονοτριβῶν καὶ ἄνευ ἐπιεικείας πρὸς τοὺς ἐνόχους καλυπτούσης ἀνοχὴν πρὸς τὸ ἔγκλημα.

Μόνον μετὰ τὴν συντέλεσιν τῶν τῆς κατηγορίας δύναται νὰ ἐπέλθῃ ὁ ἐπὶ κοινοβουλευτικῶν βάσεων ὀργανισμὸς τῆς Βουλῆς καὶ ἡ διεξαγωγὴ τῶν νομοθετικῶν αὐτῆς ἔργων.

Σπουδαιότατα εἶναι τὰ νομοθετήματα, ἅπερ ἔχει καθῆκον ἡ Βουλὴ νὰ διασκευάσῃ· ἀλλ' εἶναι μάταιον νὰ ἐπιζητῆται παρὰ τῆς Βουλῆς σπουδαία νομοθετικὴ ἐνέργεια ἐνόσῳ δὲν κανονισθῶσι τὰ τῆς συγκροτήσεως κυβερνήσεως στηριζομένης εἰς συμπαγῆ βουλευτικὴν πλειονοψηφίαν.

Ἂν, πρὸς ἐπίτευξιν τούτου, πρέπῃ νὰ διέλθωμεν διὰ μιᾶς ἢ πλειοτέρων ὑπουργικῶν κρίσεων, οὐδόλως ἐκ τούτου ταραττόμεθα, οὐδ' ἀσπαζόμεθα τὴν γνώμην τῶν φρονούντων ὅτι ἕνεκα τῆς σπουδαιότητος τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων πρέπει νὰ ἀναβληθῶσιν ὅπως δήποτε αἱ ὑπουργικαὶ κρίσεις. Φρονοῦμεν, ἀπ' ἐναντίας, ὅτι τὰ ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ ζητήματα τότε μόνον θὰ εὕρωσι τὴν κατάλληλον αὐτῶν λύσιν, ὅταν προηγηθῇ ἡ κατάλληλος λύσις τοῦ κυβερνητικοῦ ζητήματος. Μόνον διὰ κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς καὶ μονίμου δύνανται νὰ εὐοδοθῶσι τὰ τῆς Ἑλλάδος. Τὸ ἔδαφος ἐφ' οὗ θὰ στηριχθῇ τοιαύτη κυβέρνησις παρεσκευάσθη διὰ τῶν ἐλευθέρων ἐκλογῶν καὶ συμπληροῦται ἡ παρασκευὴ αὐτοῦ διὰ τῆς κατηγορίας τῶν ἐκπροσωπούντων τὸ παρελθὸν ὑπουργεῖον. Ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τούτου ἐργαζομένη μετὰ πατριωτισμοῦ ἡ Βουλὴ δὲν θὰ βραδύνῃ ν' ἀποδείξῃ ὅτι τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα δύναται νὰ παράσχῃ εἰς τὸ Κράτος κυβέρνησιν, ὁποίαν ἀπαιτεῖ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον αὐτοῦ.

Εἰς τὴν εὐόδωσιν τοῦ ἔργου τούτου τῆς Βουλῆς ὀφείλομεν πάντες νὰ συντελέσωμεν, καὶ εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ἀφιεροῖ τὸν κάλαμον αὐτῆς ἡ *«Ὥρα»*.

«Πολίτευμα ἄνευ κοινοβουλευτικῶν κομμάτων διατελεῖ ἐν ἀναρχίᾳ»

Ἄρθρο του Χαρίλαου Τρικούπη

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ὥρα* στις 14 Φεβρουαρίου 1876.

Ἡ μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν νέας τάξεως πραγμάτων ἐμμονὴ τῶν προσωπικῶν κομμάτων εἰς τὰς ἀρχαίας αὐτῶν παραδόσεις ἐκδηλοῦται καὶ διὰ σπουδαίων καὶ δι' ἀστείων φαινομένων. Εἰς τὴν τελευταίαν κατηγορίαν ἀνάγεται ἡ παρ' αὐτῶν ἀποτεινομένη μομφὴ εἰς τὸ πέμπτον κόμμα, ὅτι ηὐτομόλησεν ἀπὸ τοῦ κόμματος τοῦ κ. Κουμουνδούρου· ὅ,τι δὲ καθιστᾷ τὸ πρᾶγμα ἐκφραστικώτερον καὶ ἀστειότερον εἶναι ὅτι καλῇ τῇ πίστει τοῦτο λέγουσι.

Συνειθίσαντες οἱ ὀπαδοὶ τῶν προσωπικῶν κομμάτων νὰ θεωρῶσιν ὡς δεσμὸν τῶν πολιτικῶν ἑνώσεων ἀντὶ τῶν ἰδεῶν, τὰ πρόσωπα, ἀδιάφορον ὅλως ὑπολαμβάνουσι τὴν τῶν ἀρχῶν τοῦ κόμματος προδοσίαν, κόμμα δὲ δι' αὐτοὺς εἶναι τὸ πρόσωπον τοῦ ἀρχηγοῦ. Ἀρκεῖ ὅτι ὁ κ. Κουμουνδοῦρος ἦτο ἀρχηγὸς τοῦ κόμματος, ἐξ οὗ, διχοτομηθέντος, προέκυψε τὸ πέμπτον κόμμα, ἵνα τοὺς περὶ τὸν ἀρχηγόν, ἀπαρνηθέντας τὰς ἀρχὰς τοῦ κόμματος, θεωρῶσιν ἐμμένοντας εἰς τὴν θέσιν αὐτῶν, καταλογίζωσι δὲ εἰς τοὺς ἀπαρτίζοντας τὸ πέμπτον κόμμα τὸ ἁμάρτημα τοῦ ἀρχηγοῦ.

Ἀφοῦ διώσῃ ἡ Ἑλλὰς χρόνον τινὰ κοινοβουλευτικῶς, αὐτοὶ οἱ οὕτω σήμερον σκεπτόμενοι δὲν θὰ πιστεύωσιν ὅτι ὑπῆρχεν ἐποχή, ὅτε τοσοῦτον παρ' αὐτῶν παρεγνωρίζετο ὁ χαρακτὴρ τῶν κομμάτων ἐν συνταγματικῇ πολιτείᾳ. Αὐτὴ καὶ μόνη ἡ λειτουργία τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος θέλει μεταβάλει τὴν βάσιν τῶν κομμάτων ἀπὸ προσωπικῆς εἰς πραγματικὴν καὶ θέλει καταστήσει ἐναργὲς τὸ σόλοικον τῶν ἀξιώσεων τῶν ὀπαδῶν τῶν προσωπικῶν κομμάτων.

Ὅταν μετ' ὀλίγον, συνταχθείσης τῆς Βουλῆς εἰς δύο κόμματα συνταγματικῶς ὠργανωμένα καὶ ἔχοντα ἑκάτερον πολιτικὴν ἰδέαν καὶ ἀρχηγὸν τὸν παρ' αὐτοῦ ἀναδεικνυόμενον ὡς ἱκανώτερον πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς ὑπὸ τοῦ κόμματος ρυθμιζομένης πολιτικῆς, θὰ θαυμάζωσιν οἱ πολιτευόμενοι ὅτι ὑπῆρξεν ἐποχή καθ' ἣν τρεῖς ἀρχηγοὶ κομμάτων ἐν Ἑλλάδι προέβησαν εἰς τοσοῦτον ἀτασθαλίας, ὥστε νὰ κανονίσωσι τὰ τῆς συμμαχίας τῶν κομμάτων αὐτῶν διὰ πρωτοκόλλου, οὗτινος τοὺς ὅρους ἀπέκρυψαν ἀπὸ τῶν μελῶν τοῦ κόμματος, καὶ ὅτι ὑπῆρξαν βουλευταὶ κηρύττοντες ἑαυτοὺς ὀπαδοὺς τῆς συμμαχίας, ὁμολογοῦντες δὲ ὅτι ἀγνοοῦσι τοὺς ὅρους αὐτῆς.

Τοιαύτην κατέχουσιν θέσιν ἐν τοῖς κόμμασιν, εἰς ἃ ἀνήκουσιν, οἱ ἀποκαλοῦντες αὐτομόλους τοὺς τοῦ πέμπτου κόμματος. Νομίζουσιν οἱ δύστηνοι ὅτι συνταγματικὰ κόμματα εἶναι οἱ συνεταιρισμοί, εἰς οὓς αὐτοὶ ἀνήκουσι, καὶ τοὺς κανόνας τοιούτων ὁμάδων, δεσμὸν ἐχουσῶν τὸ προσωπικὸν συμφέρον, ζητοῦσι νὰ ἐφαρμόσωσιν ἐπὶ τοῦ ὄντος κοινοβουλευτικοῦ κόμματος τοῦ 1867, οὗ τὴν σημαίαν προήσπισαν κατὰ τε τῶν ἐναντίων καὶ κατὰ τῆς προδοσίας αὐτοῦ τοῦ ἀρχηγοῦ οἱ τοῦ πέμπτου κόμματος, ἀναστηλώσαντες τέλος αὐτὴν τροπαιοῦχον ἐν τῷ Βουλευτηρίῳ κατὰ τὴν ἐγκαίνισιν τῆς περιόδου τοῦ 1875.

Καταμερισμένη εἰς πολλὰ κόμματα συνῆλθε τὸ 1865 εἰς τὴν πρώτην αὐτῆς Σύνοδον ἡ Βουλὴ τῆς πρώτης περιόδου. Ἀφοῦ κατέρριψε τῆς ἐξουσίας τὸν Κουμουνδοῦρον, ἀνεβίβασε καὶ κατέρριψεν ἀλληλοδιαδόχως τὸν Βούλγαρην, τὸν Δεληγεώργην καὶ πάλιν τὸν Κουμουνδοῦρον καὶ πάλι τὸν Δεληγεώργην, καὶ ἀπέληξεν εἰς ὑπουργεῖον μικτὸν καὶ ἀνίσχυρον. Μετὰ τὴν λῆξιν τῆς Συνόδου, τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο ἀνετράπη καὶ ἐκλήθη εἰς τὰ πράγματα, ἄνευ τῆς συμπράξεως τῆς Βουλῆς, ὁ κ. Βούλγαρης συνυπουργὸν ἔχων καὶ τὸν κ. Δεληγεώργην. Γινώσκοντες οὗτοι ὅτι δὲν ὑπεστηρίζοντο ὑπὸ τῆς Βουλῆς δὲν συνεκάλουν αὐτήν, ἐπελθούσης δὲ τῆς 1 Νοεμβρίου τοῦ 1866, ὅτε θὰ συνήρχετο αὕτη αὐτοδικαίως εἰς δευτέραν τακτικὴν σύνοδον, ἐποιήσαντο χρῆσιν τοῦ προνομίου τῆς ἀναβολῆς, ἕως τοῦ ἐσχάτου αὐτοῦ ὁρίου, καὶ παρητήθησαν, καθ' ἣν ἡμέραν ἔληγεν ἡ τεσσαρακονθήμερος τῆς ἀναβολῆς προθεσμία. Πάντα ταῦτα ἐπέφερον τὴν διάλυσιν τῶν προσωπικῶν κομμάτων ἐν τῇ Βουλῇ ἐκείνῃ καὶ τὴν σύμπηξιν κόμματος κοινοβουλευτικοῦ ἀναδείξαντος ἀρχηγὸν αὐτοῦ τὸν κ. Κουμουνδοῦρον. Τὸ κόμμα τοῦτο παμψηφίαν σχεδὸν ἔχον ἐν τῇ Βουλῇ καὶ περιελθὸν ἀμέσως εἰς τὴν ἐξουσίαν, διετράνωσεν ἐν τοῖς πράγμασι τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ ὡς κοινοβουλευτικὸν κόμμα καὶ ἐφήρμοζεν αὐτὰς ὡς κυβέρνησις, ὅτε, ἐπικρατησάσης τῆς ἀρχῆς τῶν προσωπικῶν κυβερνήσεων, ἀπεμακρύνθη τῆς ἐξουσίας διαλυθείσης καὶ τῆς Βουλῆς τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1868. Ἔκτοτε ἀρξάμενος ἐν τῇ Πολιτείᾳ ὁ ἀγὼν μεταξὺ τῶν δύο συστημάτων, τοῦ κοινοβουλευτικοῦ καὶ τοῦ προσωπικοῦ, ἔληξε τὴν 27 Ἀπριλίου 1875 διὰ τοῦ θριάμβου τῶν κοινοβουλευτικῶν ἀρχῶν. Τὰς ἀρχὰς ταύτας ἐξεπροσώπει ἐν τῷ ἀγῶνι τὸ κόμμα τοῦ 1867, πρόγραμμα δὲ αὐτοῦ ἦτο ἡ τοῦ ἀγῶνος διεξαγωγή. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1869 ἤρξατο ἐπιλανθανόμενος ὁ κ. Κουμουνδοῦρος τοῦ προγράμματος τούτου. Χάριν ἑαυτοῦ καὶ τῶν προσωπικῶν αὐτοῦ φίλων, ἐτράπη ἔκτοτε τὴν ὁδὸν τῶν ὑποχωρήσεων πρὸς τὰς ἀρχὰς τῶν προσωπικῶν

κυβερνήσεων καὶ τῶν συνεννοήσεων πρὸς τοὺς πολεμίους τῶν κοινοβουλευτικῶν ἀρχῶν. Εἰς τὴν ὁδόν, ὅμως, τὴν ἀρχικῶς χαραχθεῖσαν ἐνέμειναν ἀπαρεγκλίτως οἱ τοῦ πέμπτου κόμματος, προσπαθοῦντες νὰ ἐπαναφέρωσιν εἰς αὐτὴν τὸν κ. Κουμουνδοῦρον. Καὶ ἐπανήρχετο οὗτος, ὁσάκις δὲν ἐκωλύετο ὑπὸ τοῦ συμφέροντος, ἀπεμακρύνετο ὅμως πάλιν, ὁσάκις ἐνόμιζεν ὅτι ἔβλεπε τὸ συμφέρον αὐτοῦ ἀλλαχοῦ. Οὕτω ἐπῆλθε βαθμηδὸν ἡ ἐπίσημος διχοτόμησις τοῦ ἐν ἔτει 1867 συμπηχθέντος κοινοβουλευτικοῦ κόμματος, τῶν μὲν ἐμμενόντων εἰς τὰς ἀρχὰς αὐτῶν καὶ ἀποκληθέντων πέμπτον κόμμα, τῶν δὲ ἀπαρτισάντων προσωπικὸν κόμμα ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ κ. Κουμουνδούρου.

Τὴν ἀπὸ τοῦ κόμματος τοῦ 1867 λιποταξίαν τοῦ κ. Κουμουνδούρου, τὴν ἀχαριστίαν αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀναδείξαντας αὐτόν, οἱ περὶ τὴν συμμαχίαν ὀνομάζουσι προδοσίαν καὶ ἀχαριστίαν τοῦ πέμπτου κόμματος.

Ἐξ εἰλικρινοῦς πεποιθήσεως ὅτι τοῦτο ἀπῄτει τὸ συμφέρον τοῦ Κράτους, καὶ οὐχὶ ἐκ προσωπικῶν ὑπαγορεύσεων, ἐγκατέλιπεν ἄλλοτε ὁ Πὴλ τὰς ἀρχὰς τοῦ τορικοῦ κόμματος, οὗ ἦτο ἀρχηγός. Καὶ ἄλλοι μὲν ἐπῄνεσαν, ἄλλοι δὲ κατέκριναν τὴν πρᾶξιν, ἀλλ' οὐδείς, οὐδ' αὐτὸς ὁ Πήλ, ἠρνήθη ποτὲ τὴν λιποταξίαν ἢ ἐζήτησε νὰ χαρακτηρίσῃ ὡς λιποτάκτας τοὺς ἐμμείναντας εἰς τὰς προστατευτικὰς ἀρχὰς πρώην ὀπαδούς του. Πρὸ μικροῦ ὁ Γλάδστων, ἀρχηγὸς τοῦ κόμματος τῶν φιλελευθέρων, θέλων νὰ διατηρήσῃ ἀκεραίαν τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ ἐπὶ ζητημάτων τινῶν, παρῄτησε τὴν ἀρχηγίαν τοῦ κόμματος. Ἐννόει ὅτι τὸ κόμμα δὲν ἀνήκει εἰς αὐτόν, ἀλλ' εἰς ἀρχὰς καὶ ὅτι, ἵνα ἀκολουθήσῃ ὁδὸν ἰδίαν, ὀφείλει νὰ παραιτήσῃ τὴν τοῦ κόμματος ἀρχηγίαν. Καίτοι δὲ ὁ Γλάδστων προσέφερεν εἰς τὴν πατρίδα καὶ εἰς τὸ κόμμα περιφανεῖς ὑπηρεσίας, ἡ παραίτησις αὐτοῦ ἐγένετο δεκτὴ καὶ ἐξελέχθη ὑπὸ τοῦ κόμματος ἀρχηγὸς ἄλλος.

Ὅ,τι δὲν γίνεται ἀλλαχοῦ παρὰ τῶν κομμάτων χάριν τῶν ἀδόλων πεποιθήσεων τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν, τοῦτο ἀπαιτοῦσιν οἱ περὶ τοὺς συμμάχους νὰ γίνηται ἐνταῦθα χάριν τῶν προσωπικῶν συμφερόντων τῶν ἀρχηγῶν· ἡ δὲ ἀπαίτησις αὕτη εἶναι φυσική, ἀλλ' ἀστεία, συνέπεια τῆς ἀρχῆς αὐτῶν, ὅτι τὰ κόμματα εἶναι συνεταιρισμοὶ ἀφορῶντες εἰς τὴν ἐπίδειξιν προσωπικῶν συμφερόντων ἀρχηγῶν καὶ ὀπαδῶν.

Εἰσήλθομεν, ὅμως, ἤδη εἰς βίον κοινοβουλευτικὸν καὶ ἡ κοινὴ γνώμη ὀφείλει νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐνάσκησιν τῶν δικαιωμάτων αὐτῆς ἀφορῶσα εἰς τὴν πολιτείαν τῶν κομμάτων. Ἡ ἐν τοῖς κόμμασιν ἐνέργεια εἶναι δημοσία λειτουργία, ὅπως καὶ ἡ ἐν τῇ Κυβερνήσει ὑπηρεσία. Ἀμείλικτος δὲ ὀφείλει νὰ ἐπιπίπτῃ ἡ κοινὴ γνώμη κατὰ τῶν τελούντων τὰ δημόσια πρὸς ἰδιωτικὸν συμφέρον. Εἰς τὰ καθήκοντα, ἄρα, αὐτῆς ἀνάγεται ἡ ἐξέτασις τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν διχοτόμησιν τοῦ κόμματος τοῦ 1867 καὶ ἡ διάκρισις τῶν διατηρησάντων τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ ἀπὸ τῶν θελησάντων νὰ μετατρέψωσιν αὐτὸ εἰς κόμμα προσωπικόν. Ἀδιάφορον εἰς τὴν κοινωνίαν ἂν ὁ κ. Κουμουνδοῦρος ἀνέδειξε τοὺς τοῦ πέμπτου κόμματος ὑπουργοὺς κατὰ τὸ 1867, ἢ ἂν ἐκεῖνοι ἀνέδειξαν αὐτὸν πρωθυπουργόν· ἀλλὰ λίαν σπουδαῖον ζήτημα δι' αὐτὴν εἶναι, ἂν τὰ κόμματα θὰ ἔχωσιν ἰδίας ἀρχάς, ἢ ἂν νόμοι αὐτῶν ἔσονται τὰ συμφέροντα καὶ ἡ αὐθαίρετος θέλησις τοῦ ἀρχηγοῦ.

Συνταγματικὸν πολίτευμα ἄνευ κοινοβουλευτικῶν κομμάτων διατελεῖ ἐν ἀναρχίᾳ. Χείρων δὲ τῆς ἐλλείψεως κοινοβουλευτικῶν κομμάτων εἶναι ἡ ὕπαρξις προσωπικῶν κομμάτων. Δέον, ἄρα, ἡ κοινὴ γνώμη νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν τῶν κομμάτων ἀνάπλασιν καὶ τὴν σκόπιμον αὐτῶν διαμόρφωσιν καὶ πολιτείαν· ἐν δὲ τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς ταύτῃ οὐδὲν συντελεστικώτερον, πρὸς διαφώτισιν καὶ καθοδήγησιν αὐτῆς, τῆς τῶν ὑφισταμένων κομμάτων ἱστορίας.

«Εἰργάσθη ὑπὲρ τῶν φιλελευθέρων τοῦ Ἔθνους θεσμῶν»

Επικήδειος λόγος στον Επαμεινώνδα Δεληγεώργη, που εκφώνησε ο Χαρ. Τρικούπης την 15η Μαΐου 1879, όπως δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ὥρα* στις 16 Μαΐου 1879.

Κατ' ἐντολὴν καὶ ἐν ὀνόματι τοῦ Μεσολογγίου ἐρχόμεθα, ὁ κ. Δημήτριος Βάλβης καὶ ἐγώ, ἵνα δώσωμεν εἰς τὸν ἐπιφανῆ βουλευτὴν τῆς ἐνδόξου πόλεως τὸν τελευταῖον ἀσπασμόν.

Δὲν ἐκλήθη ἡ σύγχρονος τοῦ Ἐπαμεινώνδα Δεληγεώργη γενεὰ τῶν Μεσολογγιτῶν, ἵνα προσενέγκῃ εἰς τὴν γενέτειραν τὰς ἡρωϊκὰς θυσίας, δι' ὧν ἔκλεισε τὸ ὄνομα τῆς πόλεως εἰς τοὺς αἰῶνας ἡ γενεὰ τοῦ ἀγῶνος· ἀλλά, λαβὼν ὁ Δεληγεώργης παρὰ τοῦ Μεσολογγίου τὴν ἐντολήν, ἵνα ὑπηρετήσῃ τὸ Ἔθνος ἐν τῇ παγιώσει καὶ τῇ ἀναπτύξει τοῦ ἔργου τῶν πατέρων ἡμῶν, ἀπεδείχθη ἄξιος τῆς πόλεως καὶ ἄξιος τοῦ Ἔθνους.

Ὅπως οἱ πατέρες ἡμῶν ἀφιέρωσαν τὸν βίον αὐτῶν εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ Ἔθνους, οὕτως αὐτὸς κύριον τοῦ βίου αὐτοῦ μέλημα προείλετο τὰς ἐλευθερίας τοῦ λαοῦ. Ἠσθάνθη ὅτι τὸ μέγα ἔργον, οὗτινος τὴν ἐπιτέλεσιν ἐκληροδότησεν ἡ γενεὰ τοῦ ἀγῶνος εἰς τὰ τέκνα αὐτῆς, δύναται νὰ διεξαχθῇ μόνον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς ἐλευθερίας, καὶ ἐργασθεὶς ὑπὲρ τῶν φιλελευθέρων τοῦ Ἔθνους θεσμῶν, ὅτε οὗτοι παρεγνωρίζοντο, συνετέ-

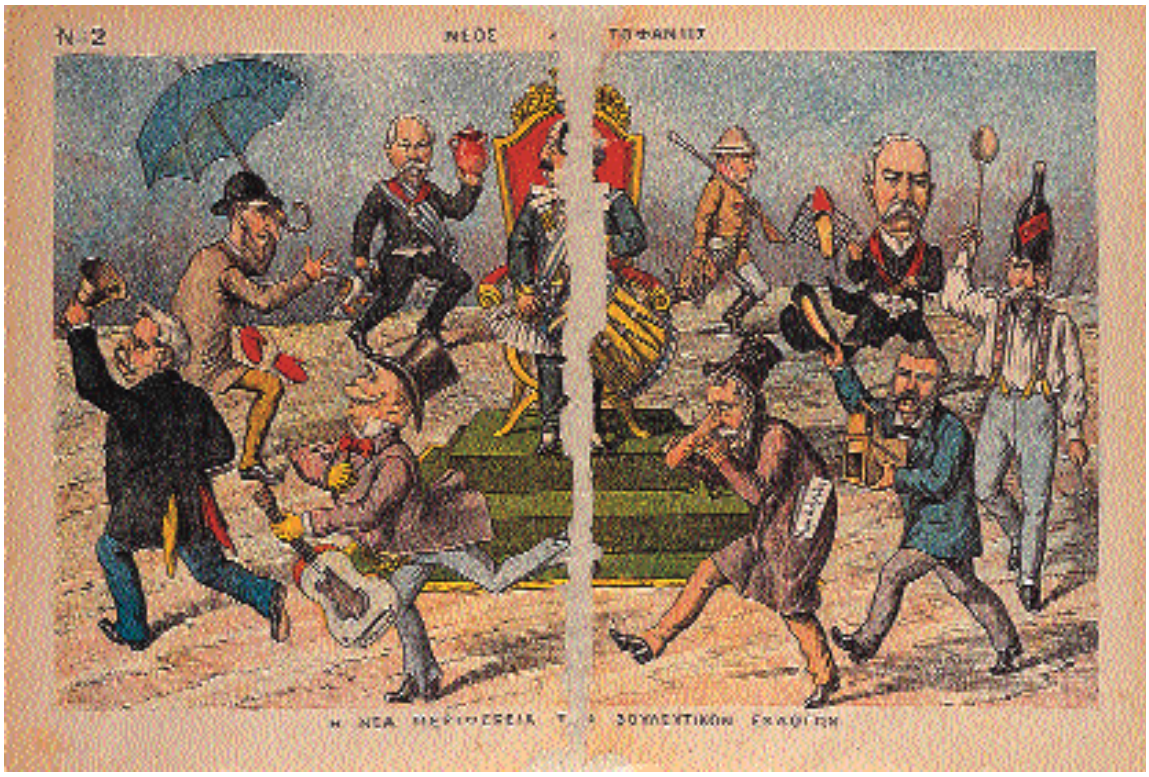

«Ἡ νέα περιφέρεια τῶν βουλευτικῶν ἐκλογῶν». Γελοιογραφία της εφ. Νέος Αριστοφάνης *(3.1.1887). Ἔγχρωμη λιθογραφία. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

λεσεν ὡς εἴπερ τις καὶ ἄλλος εἰς τὴν διατράνωσιν ὅτι ἐν Ἑλλάδι, διὰ τὸν χαρακτῆρα τοῦ λαοῦ, τὰς παραδόσεις καὶ τοὺς πόθους αὐτοῦ, ἡ συντήρησις εὕρηται ἐν μόνῃ τῇ εἰλικρινεῖ ἐφαρμογῇ θεσμῶν φιλελευθέρων.

Συμφώνως πρὸς τὰς πεποιθήσεις ταύτας, ἐπολιτεύθη καὶ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, ἀποδείξας ὅτι ἐγίνωσκεν ἵνα συνδυάζῃ τὴν θρησκευτικὴν εὐλάβειαν πρὸς τὰ δικαιώματα τοῦ πολίτου μετὰ τῆς ἀπαραμειώτου ἐνασκήσεως τῆς κυβερνητικῆς ἐξουσίας. Ἐννόησεν ὁ Δεληγεώργης ὅτι ὁ συνδυασμὸς τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς τάξεως δὲν εἶναι ἐν Ἑλλάδι, ὡς ἀλλαχοῦ, ζήτημα ἁπλῶς ἐσωτερικόν· ἀλλ' ὅτι διὰ τῆς παγιώσεως τῆς ἐλευθερίας σὺν τῇ τάξει ἐν τῷ Κράτει θὰ ἠδύνατο ἡ Ἑλλὰς νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν καθῆκον αὐτῆς, διότι τὴν σύστασιν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἐθεώρει ἀφορῶσαν εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ σκόπιμον τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Κράτους, τὴν συντελοῦσαν εἰς τὴν πλήρωσιν τοῦ μεγάλου τῶν Ἑλλήνων ἐθνικοῦ προορισμοῦ. Ἐβουλεύετο καὶ ἐκυβέρνα ὁ Δεληγεώργης θεωρῶν ἑαυτὸν βουλευτὴν καὶ κυβερνήτην οὐχὶ μόνον τοῦ Κράτους, ἀλλὰ τῆς ὅλης Ἑλλάδος· ἐν τῇ ὅλῃ δ' Ἑλλάδι ἀπήχει ὁ δεινὸς αὐτοῦ λόγος, ὅπως εἰς τὴν ὅλην Ἑλλάδα ἀφεώρων τελικῶς αἱ ἐνέργειαι αὐτοῦ.

Ἡ εἰς τὸν εὐρύτερον τοῦτον κύκλον, ἡ εἰς τὴν μεγάλην παντὸς Ἕλληνος πατρίδα προσήλωσις αὐτοῦ μαρτυρεῖται οὐ μόνον ἐκ τῶν ἀρχῶν, ἃς ἠσπάζετο ἐν τῇ ἐσωτερικῇ πολιτικῇ, καὶ ἐκ τοῦ τρόπου τῆς κυβερνητικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας, ἱκανῶν, ἵνα ἐμπνεύσωσιν εἰς τοὺς ἐκεῖθεν τῶν συνόρων ὁμοεθνεῖς τὸν σεβασμὸν καὶ τὸν πόθον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς κυβερνητικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας καὶ εἰς ζητήματα ἀφορῶντα ἀμέσως εἰς τὸν ἐκτὸς τοῦ Κράτους Ἑλληνισμόν. Βλέπων ἀπειλουμένην τὴν ἀκεραιότητα τοῦ ἑλληνισμοῦ δὲν ἐδίστασε ν' ἀσκήσῃ τὴν ἀνήκουσαν τῇ ἑλληνικῇ κυβερνήσει ἠθικὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τὴν ἀνωτάτην τῆς ὀρθοδοξίας ἀρχήν, τὴν σκέπουσαν ἐθνικῶς τὰ τοῦ ἐκτὸς τοῦ Κράτους ἑλληνισμοῦ, εἰσηγησάμενος ἀποφάσεις γενναίας καὶ σωστικὰς τῆς ἀκειραιότητος τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδοξίας, ἥτις εἶναι τὸ παλλάδιον τῆς ἐθνότητος ἡμῶν. Ὅ,τι οἱ πατέρες ἡμῶν ἐπεζήτησαν διὰ τοῦ πολέμου πρὸς τὴν Τουρκίαν, αὐτὸς ὡς κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος διαγινώσκων τὴν διαφορὰν τῶν περιστάσεων καὶ ὑπαγαγὼν εὐθαρσῶς καὶ ἐθνωφελῶς τὴν καρδίαν εἰς τὸν νοῦν, ἐπεζήτησε διὰ τῆς φιλίας πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τὴν διέπουσαν τὰς τύχας τῆς ἐκεῖθεν τῶν συνόρων ἑλληνικῆς χώρας· ἐνεκαίνισε δ' οὕτως ἀρχὰς νέας τοῦ Κράτους πολιτικῆς, ἥτις καίτοι προσέκοψε μέχρι τοῦδε εἰς δυσχερείας ἀνυπερβλήτους, ἐξ ὧν ἠναγκάσθη ἡ Ἑλλὰς καὶ νὰ ἐγκαταλείψῃ αὐτήν, ἐπή-

Αλέξανδρος Κουμουνδούρος. Ελαιογραφία του Σπυρίδωνος Βικάτου. Εθνικό και Ιστορικό Μουσείο.

νεγκεν ὅμως καρπούς, ἐφ' ὅσον διήρκεσε, καὶ εὐκτέον ἵνα, κατανικῶσα τὴν ἀμβλυωπίαν τῆς γείτονος πρὸς τὰ ἴδια ἑαυτῆς συμφέροντα, καταστῇ ὁ κανὼν τῶν κατὰ τὴν Ἀνατολὴν διεθνῶν ἡμῶν σχέσεων. Ἀλλ' ἐνῷ τοιαύτας ἠσπάζετο ἀρχὰς καὶ τοιαῦτα ἐπεδίωκεν ὡς τελικὸν σκοπόν, δὲν ἐνέμενεν, ὅμως, εἰς τὴν πραγματοποίησιν, ὅταν περιστάσεις ἀνεξάρτητοι τῆς θελήσεως τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἀπεδείκνυον τὸ ἀνεφάρμοστον αὐτῶν, οὐδ' ἐθεώρει ὅτι ἡ φιλία πρὸς τὴν γείτονα ἐπικράτειαν συνεπήγετο τὸν ἀφοπλισμὸν τοῦ Κράτους. Τοὐναντίον κληθεὶς εἰς τὴν ἐξουσίαν, διαρκούσης

τῆς ἐν τῇ ᾽Ανατολῇ κρίσεως, ἔπραξεν ὅ,τι ἀνθρωπίνως δυνατόν, ἀναπτύξας ἀπαράμιλλον δραστηριότητα καὶ εἰδικότητα, ἵνα ἐν βραχεῖ χρόνου διαστήματι ἀναπληρώσῃ ἐλλείψεις τοῦ Στρατοῦ, καὶ διὰ τῆς ἐκγυμνάσεως πλειοτέρων ἀνδρῶν καὶ διὰ τελείου αὐτῶν ἐξοπλισμοῦ· διὰ τοῦ τρόπου δέ, καθ᾽ ὃν τότε εἰργάσθη, ἐδίδαξε τοὺς διαδόχους αὐτοῦ τί δύναται νὰ κατορθώσῃ ὡς πρὸς τὴν σύνταξιν τοῦ Στρατοῦ εἰλικρινής, πεφωτισμένη καὶ ἐπίμονος θέλησις.

῞Εδωκεν ἐπὶ προσωπικῇ αὐτοῦ θυσίᾳ καὶ ἑτέραν ἀπόδειξιν ἧς εἶχε πεποιθήσεως, ὅτι ἡ Κυβέρνησις τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους εἶναι κυβέρνησις τοῦ ἑλληνισμοῦ. ῾Υπείκων εἰς τὴν φωνὴν τῆς ἔξω καὶ τῆς ἔσω ῾Ελλάδος ἐδέχθη, ἵνα συμπράξῃ ἐν κυβερνήσει ὅλων τῶν κομμάτων, καίτοι ἐγίνωσκεν ὅτι ἡ ἔλλειψις ἐγκαίρου στρατιωτικῆς παρασκευῆς ἐκώλυε τὴν τελεσφόρον ἐνέργειαν, ἀλλὰ θεωρήσας ὅτι ὤφειλεν, ἵνα προσενέγκῃ τῇ μεγάλῃ πατρίδι προσωπικὴν θυσίαν, συντελῶν οὕτως εἰς τὴν ἐν ὥρᾳ κρίσεως κατὰ τὴν ᾽Ανατολὴν ἐπιβλητικωτέραν παράστασιν τῆς ῾Ελλάδος. ῾Η θυσία δὲν ἐξετιμήθη, κρίναντος τοῦ πλήθους τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐνεργείας τῆς κυβερνήσεως ἐκείνης ἀσχέτως πρὸς τὸ ἐφικτὸν καὶ ἀποβλέψαντος μόνον εἰς τὸ ἐφετόν. ᾽Αλλὰ δι᾽ αὐτὸ τοῦτο ἡ θυσία εἶναι μεγαλυτέρα, διότι προσφέρων ἑαυτὸν ὁ Δεληγεώργης εἰς καταρτισμὸν τῆς κυβερνήσεως ἐκείνης διέβλεπεν ἐξ ὑπαρχῆς τὴν ἔκβασιν, ἀλλὰ καὶ οὕτως ἐθεώρει τὴν σύστασιν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ καθήκοντος ἐπιβαλλομένην.

᾽Εν τῷ μικρῷ ἡμῶν κράτει, τῷ ἐντὸς συνόρων ἀνεπαρκῶν πρὸς τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ ὕπαρξιν, ὀφείλοντι νὰ διαπλάσῃ τὰ πάντα ἐξ ὑπαρχῆς καὶ αὐτὴν τὴν κυβερνητικὴν μηχανὴν ν᾽ αὐτοσχεδιάσῃ, ὑπέχουσιν οἱ πολιτευόμενοι πολλάκις εὐθύνην ἐπὶ ἀποτελέσμασιν, ὧν αἴτια εἶναι ἡ κατάστασις τῆς χώρας καὶ τὸ ἔτι ἀπαγίωτον τοῦ κυβερνητικοῦ αὐτοῦ ὀργανισμοῦ. ῞Εχει ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ὑποχρεώσεις ἐσωτερικὰς πλείονας, ἢ αἱ κυβερνήσεις τῶν μεγάλων κρατῶν τοῦ πεπολισμένου κόσμου, ἀφοῦ ὅ,τι ἐν τοῖς κράτεσιν ἐκείνοις εἶναι κληροδότημα τῶν αἰώνων, δέον ἐνταῦθα ἐκ τοῦ προχείρου νὰ δημιουργηθῇ· ἔχει δὲ ὑποχρεώσεις ἐξωτερικὰς πολλῷ βαρυτέρας, διότι ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς συστάσεώς του ἀποστολὴν ἔχει τὸ Κράτος τὴν περιφρούρησιν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Οὐδὲν παράδοξον, ἂν πρὸς τὰς τοιαύτας ὑποχρεώσεις δὲν ἀνταποκρίνηται πάντοτε ἡ ἔκβασις καὶ αὐτῶν τῶν σκοπιμωτέρων ἐνεργειῶν τῶν κυβερνώντων. Οὐχὶ ἄρα πρὸς τὴν ἔκβασιν, ἀλλ᾽ αὐτὴ καθ᾽ ἑαυτὴν ἐν τῇ εἰλικρινείᾳ τῆς προθέσεως, ἐν τῇ ἱκανότητι καὶ τῇ ἀκεραιότητι περὶ τὴν διεξαγωγήν, ἐξεταστέα ἡ πολιτεία τῶν μετεχόντων τῆς ἐξουσίας. ᾽Εν τοιαύτῃ στάθμῃ ζυγίζων τὰ περὶ τοῦ ᾽Επαμεινώνδα Δεληγεώργη πεπραγμένα, ἀποφαίνομαι ἀδιστάκτως, μετὰ παντὸς τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅτι ὁ βίος αὐτοῦ ἐτίμησε τὴν πατρίδα. ᾽Ανέδειξεν ὁ Δεληγεώργης τὸ ἀρτιγενὲς βουλευτικὸν ἡμῶν βῆμα ἐφάμιλλον τῶν παλαιοτέρων τῆς Εὐρώπης βημάτων, τὴν δ᾽ ἰσχύν, ἣν τὸ βῆμα ἐχορήγει αὐτῷ, ἀφιέρου ὁλόκληρον εἰς τὸν ὑπὲρ τῶν ἐλευθεριῶν τοῦ λαοῦ ἀγῶνα καὶ διὰ τούτων εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς ἐθνικῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ παλιγγενεσίας· ἡ δὲ παρ᾽ αὐτοῦ διαχείρισις τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, τὸ ἑδραῖον τῶν πεποιθήσεων, τὸ ἀκέραιον τοῦ χαρακτῆρος, ἡ ὑψηλοφροσύνη ἐφείλκυον ἐπὶ τὴν Κυβέρνησιν τὸν σεβασμὸν τῶν πολιτῶν καὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ξένων.

῞Αν ἀνεπαρκεῖς ὦσιν αἱ ὑλικαὶ δυνάμεις τῆς χώρας ἡμῶν πρὸς τὴν ἐπιτυχῆ διεκδίκησιν ἐν τῇ ἐξωτερικῇ πολιτικῇ παντὸς ὅ,τι τὸ δίκαιον ὑπαγορεύει, ἐκ τοῦ προσωπικοῦ, ὅμως, ἐκ χαρακτῆρος τῶν κυβερνώντων ἐξήρτηται ἡ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἀναγνώρισις τοῦ ἠθικοῦ κεφαλαίου τοῦ ῞Εθνους· τοῦτο δέ, κυβερνῶντος τοῦ Δεληγεώργη, οὐδένα διέτρεχε κίνδυνον παραγνωρίσεως. ῾Υψηλὰ ἐκράτουν αἱ στιβαραὶ αὐτοῦ χεῖρες τὴν σημαίαν τῆς κυβερνητικῆς ἠθικότητος.

Τοιούτων ὑπηρεσιῶν ὁ κλῆρος ἔλαχεν εἰς τὴν καθ᾽ ἡμᾶς ῾Ελλάδα· μετερχόμενος δὲ τὰ κοινὰ ὁ Δεληγεώργης εἰργάσθη, ἵν᾽ ἀποδείξῃ τὴν γενεάν, ἐν ᾗ πρωτηγωνίστει, ἱκανὴν εἰς συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου τῶν πατέρων. Αἱ θυσίαι, ἃς ἐν τῷ πολιτικῷ αὐτοῦ βίῳ δαψιλῶς παρέσχε τῇ πατρίδι, ἐμαρτύρησαν ὅτι γόνος ἡρωϊκοῦ προμάχου τοῦ Μεσολογγίου ἔφερεν ἐν τῷ στήθει καρδίαν πατρῴζουσαν. ῾Ο χαρακτὴρ δ᾽ αὐτοῦ καὶ τὰ ἔργα ἀπέδειξαν αὐτὸν ἄξιον τῆς καθ᾽ ἡμᾶς γενεᾶς τῶν ῾Ελλήνων, ἧς ὑπῆρξεν ὁ κατ᾽ ἐξοχὴν ἡγέτης, ἡγέτης τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν πόθων αὐτῆς, ἡγέτης τῆς διανοίας καὶ τῆς ἀρετῆς· ἀπέδειξαν δ᾽ αὐτὸν συνάμα ἄξιον τοῦ Μεσολογγίου, καταθέντος δι᾽ ἡμῶν ἐπὶ τὴν σορὸν τοῦ κλεινοῦ ἀντιπροσώπου αὐτοῦ στέφανον εὐγνωμοσύνης.

«Προεμάχησεν ὑπὲρ παγιώσεως τοῦ φιλελευθέρου πολιτεύματος»

Επιτάφιος λόγος στον Αλέξανδρο Κουμουνδούρο που εκφώνησε ο Χαρ. Τρικούπης την 1η Μαρτίου 1883, όπως δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ὥρα* στις 2 Μαρτίου 1883.

Πέριξ τοῦ τάφου τοῦ Κουμουνδούρου τείνομεν πενθοῦντες πρὸς ἀλλήλους τὴν χεῖρα ὁμόφρονες καὶ ἀντιφρονοῦντες, ἐχθρὸς ὅμως οὐδείς, διότι ἐχθρὸν οὐδένα εἶχεν ὁ Κουμουνδοῦρος.

Ὁ βίος αὐτοῦ ὑπῆρξε πάλη διηνεκής, διότι ἐθνικαὶ ὑπηρεσίαι ἀξιομνημόνευτοι εἶναι τὰ ἆθλα δεινῶν ἀγώνων, ἀλλ' οὐδαμῶς ἐπηρεάσθη ἐξ αὐτῶν τὸ ἱλαρὸν τοῦ ἤθους καὶ τὸ ἀνεξίκακον τοῦ χαρακτῆρος, ἀποκαλύπτοντα παρὰ τὴν ὑπέροχον τοῦ Κουμουνδούρου διάνοιαν καρδίαν εὐγενῆ· ἐκ τῶν προπεμπόντων δ' αὐτὸν σήμερον πλεῖστοι εἶναι οἱ κλαίοντες τὸν εὐεργέτην, οὐδὲ εἷς δὲ ἐκ προαιρέσεως ἀδικηθείς.

Ἐνώπιον τοῦ φερέτρου αὐτοῦ ἑνοῦται ἐν μιᾷ ἰδέᾳ πᾶσα ἡ Πολιτεία, ἑνοῦνται ἐν κοινῇ συναισθήσει τῆς ἐθνικῆς ἀπωλείας πάντες οἱ ὁπουδήποτε τῆς γῆς ἀπαρτίζοντες τὸ Γένος ἡμῶν, διότι εἰργάσθη ὁ Κουμουνδοῦρος ὑπὲρ τῆς Πολιτείας καὶ ὑπὲρ τοῦ Γένους.

Ἐπίστευεν εἰς τὸν προορισμὸν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπολιτεύθη ὡς πιστεύων εἰς αὐτόν. Προϊὸν αὐτὸς τῆς κανονικῆς λειτουργίας τοῦ φιλελευθέρου ἡμῶν πολιτεύματος προεμάχησεν ὑπὲρ τῆς βαθμιαίας παγιώσεως αὐτοῦ ὡς τοῦ μόνου δυναμένου νὰ παράσχῃ τῷ ἑλληνισμῷ ἑδραῖον καὶ πρόσφορον ἔδαφος εἰς τὴν μοιραίαν τῶν τυχῶν αὐτοῦ ἐξέλιξιν, ἐν δὲ τῷ ἔργῳ τῆς παγιώσεως τοῦ πολιτεύματος καὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἑλληνισμοῦ κατέστη διὰ τῶν μόχθων αὐτοῦ μοχλὸς τοσοῦτον ἀναγκαῖος, ὥστε ἡ αἰφνίδιος αὐτοῦ ἐξαφάνισις φέρει σήμερον ἐκ βάθρων διατάραξιν εἰς τὰ πολιτικὰ καὶ ἐθνικὰ ἡμῶν πράγματα.

Ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν προΐστατο τῶν κοινῶν ὡς διαχειριστὴς τῆς ἐξουσίας, ὁ δ' ἐπίσημος βίος τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν πρόσφατον αὐτοῦ περίοδον ἐν τῷ Κουμουνδούρῳ ἰδίως ἐξεπροσωπήθη· ἀλλὰ τῆς ἀτομικῆς σημασίας, ἣν ἐκτήσατο, ἐν τῇ Πολιτείᾳ διὰ τῶν πρὸς τὸ Ἔθνος ὑπηρεσιῶν, γνώρισμα ἀσφαλέστερον ἔτι τῆς κυβερνητικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας ὑπῆρξεν ἡ ἐκτὸς τῆς ἐξουσίας ἰσχὺς αὐτοῦ. Ἀπαραίτητος εἶναι ἡ ὕπαρξις κραταιᾶς Ἀντιπολιτεύσεως πρὸς τὴν εὔρυθμον τῆς Κυβερνήσεως τῆς χώρας ἐνέργειαν, ἀλλ' Ἀντιπολίτευσις κραταιὰ προϋποθέτει ἀρχηγὸν ἀναμφήριστον ἔχοντα τὸ κῦρος ἐν τῇ Βουλῇ καὶ ἐν τῷ Ἔθνει, τοιοῦτος δὲ πανθομολογήτως ἦτο ὁ Κουμουνδοῦρος. Ὁ ἰθύνων τὴν Ἀντιπολίτευσιν δὲν προχειρίζεται δι' ἐπισήμου διορισμοῦ, ἀλλ' ἀναδεικνύεται διὰ τῆς σιωπηρᾶς καὶ ὁμοθύμου τοῦ Ἔθνους καὶ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ συναινέσεως, ἥτις μόνον ἐκ μακρῶν ἐκδουλεύσεων ἀπορρέει. Ὁ οὕτως ἀνεγνωρισμένος ἡγέτης τῆς ἀντιπολιτεύσεως εἶναι συμπλήρωμα ἀπαραίτητον τῆς Κυβερνήσεως. Ἐφορῶν εἰς τὰς κυβερνητικὰς πράξεις ἐν τῇ συνειδήσει τῆς κυβερνητικῆς εὐθύνης, θέτει τὰ ὅρια τῆς ἀντιδράσεως ὅπου παύει αὕτη ὠφελοῦσα τὴν Πολιτείαν. Ἄνδρες δυνάμενοι νὰ καθέξωσι τοιαύτην θέσιν δὲν αὐτοσχεδιάζονται, ἡ δ' ἐξαφάνισις ἀπὸ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς τοῦ τέως κατέχοντος τὴν θέσιν ἐπαξίως εἶναι ἐθνικὴ συμφορά.

Ἀλλὰ δὲν περιωρίζετο ἐντὸς τοῦ Κράτους τὸ κῦρος, ὅπερ ἐκτήσατο ὁ Κουμουνδοῦρος. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἦτο ἐθνικὸν κεφάλαιον καὶ πέραν τῶν συνόρων τοῦ Κράτους παρ' ὁμογενέσι καὶ ξένοις. Τῶν μεγάλων ἐθνῶν οἱ κυβερνήτορες εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῶν ἀναρρήσεως ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τυγχάνουσιν ἐν τῷ ἔξω κόσμῳ τῆς προσηκούσης εἰς διεξαγωγὴν τοῦ ἔργου αὐτῶν ἀναγνωρίσεως, ἀλλ' οἱ ἐν μικρῷ κράτει πράττοντες τὰ κοινὰ μόλις μετὰ μακροχρονίους καὶ περιφανεῖς πρὸς τὸ Ἔθνος καὶ πρὸς τὴν Εὐρώπην διὰ τοῦ Ἔθνους ὑπηρεσίας δύνανται νὰ περιέλθωσιν εἰς περιωπὴν ἐπεκτείνουσαν τὸν ὁρίζοντα τοῦ ὀνόματος αὐτῶν πέραν τοῦ ἰδίου αὐτῶν ἔθνους. Εἰς τὴν περιωπὴν ταύτην εἶχεν ἀνέλθει ὁ Κουμουνδοῦρος, ἡ δὲ στέρησις ἀνδρός, ὅστις ἐν δεδομέναις περιστάσεσιν ἠδύνατο νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τὰς πεποιθήσεις τῆς Εὐρώπης, ὅπως ποδηγετήσῃ τὴν Ἑλλάδα ἐν δυσχερείαις, εἶναι δυστύχημα ἀνυπολόγιστον δι' ἔθνος ἀδιαλείπτως ἀπειλούμενον ὑπὸ πολιτικῶν περιπετειῶν καὶ ἠναγκασμένον συνεχῶς ν' ἀντιμετωπίζῃ σκοπέλους, οὓς διὰ μόνων τῶν ὑλικῶν αὐτοῦ δυνάμεων δὲν δύναται νὰ παρακάμψῃ.

Πολύτιμον ἐθνικὸν κτῆμα ἦτο ἡ ὕπαρξις τοῦ Κουμουνδούρου, εἴτε ἐν τῇ ἐξουσίᾳ παρέχοντος εἰς τὴν Πολιτείαν τὸν δεξιὸν αὐτοῦ νοῦν, τοὺς καρποὺς πολυχρονίου πείρας καὶ τὰς ἐπ' αὐτὸν πεποιθήσεις τῶν ἔσω καὶ τῶν ἔξω, εἴτε ἐκτὸς τῆς ἐξουσίας συμπληροῦντος ἐν τῇ Ἀντιπολιτεύσει τὴν κυβερνητικὴν ἐνέργειαν καὶ παρέχοντος τὴν βεβαιότητα ὁμαλῆς καὶ λυσιτελοῦς κυβερνητικῆς διαδοχῆς ἔν τε τῇ κανονικῇ τῶν πραγμάτων περιτροπῇ καὶ ἐν ἀπροόπτοις αὐτῶν πλοκαῖς.

Θάνατος τοιοῦτον καταλείπων κενὸν ἐπόμενον εἶναι νὰ συνταράττῃ πᾶσαν ἑλληνικὴν καρδίαν· ἀλλ' ἀποθνήσκων ὁ Κουμουνδοῦρος, δὲν ἀφίνει ὄπισθεν αὐτοῦ μόνον δυσαναπλήρωτον κενόν, κληροδοτεῖ καὶ ἔργα, εἰς ἃ θέλει ἀποδώσει δικαιοσύνην ἡ ἱστορία. Μετὰ τὴν δαφνοστεφῆ περίοδον τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος, τὸ στάδιον τῶν Ἑλλήνων πολιτευτῶν δὲν εἶχε τὴν αἴγλην, ἥτις περιέβαλλε τὴν προνομιοῦχον ἐκείνην γενεάν. Δὲν ἔλαχεν

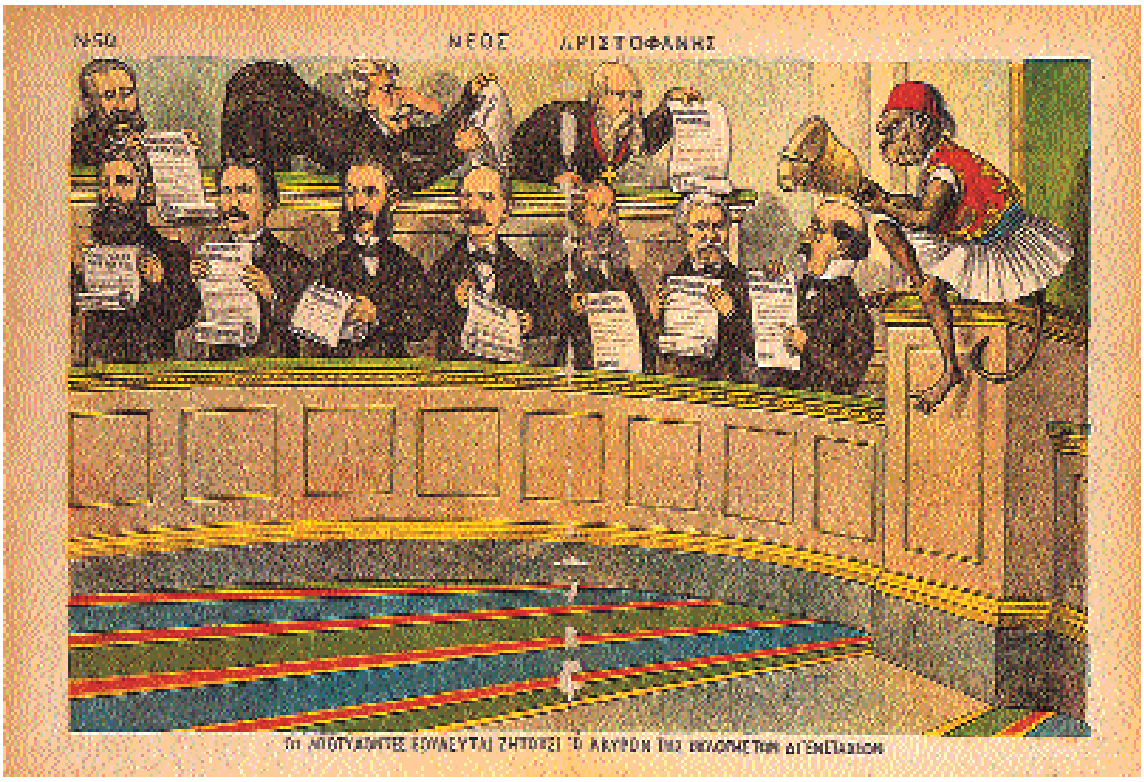

«Οἱ ἀποτυχόντες βουλευταὶ ζητοῦσι τὸ ἄκυρον τῆς ἐκλογῆς των δι' ἐνστάσεων». Γελοιογραφία της εφ. Νέος Αριστοφάνης *(28.2.1887). Έγχρωμη λιθογραφία. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

εἰς τοὺς μετὰ τὸν ἱερὸν ἀγῶνα πολιτευθέντας ἡ ἐπιτέλεσις ἔργων περιφανῶν ἄμεσα ἐχόντων ἀποτελέσματα ἐπὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Ἔθνους. Ὅ,τι ἔκτοτε ἐπετεύχθη ἐθνικὸν εἶναι τὸ φυσικὸν παρακολούθημα τῶν μεγαλουργημάτων τῶν πατέρων ἡμῶν. Τὸ ἴδιον ἔργον τῆς σήμερον εἶναι παρασκευαστικὸν τοῦ μέλλοντος καὶ τὸ μέλλον θέλει δρέψῃ τοὺς καρποὺς τῶν ἐν ἀνεπιδείκτῳ μεγαλοπραγμοσύνῃ θυσιῶν καὶ μόχθων τῆς ἐποχῆς, ἐν ᾗ διέπρεψεν ὁ Κουμουνδοῦρος καὶ ἧς ὑπῆρξεν ἡ ζωτικωτάτη ἔκφρασις. Ὅταν, ὅμως, ἀνατείλωσι πάλιν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἡμέραι δόξης, ὅταν ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπιτελουμένη ἀναδείξῃ νέαν γενεὰν τοῦ 1821, ἡ συνείδησις τοῦ Ἔθνους θέλει ἀναγνωρίσει ἐν τοῖς προδρόμοις τῆς ἐθνικῆς ταύτης ἀνανήψεως τὸν ἐπὶ εἰκοσαετίαν κυβερνήσαντα τὴν Ἑλλάδα πολιτευτήν. Ἡ ἔννοια τῶν παρ' αὐτοῦ πεπραγμένων θέλει τότε ἐκτυλιχθῆ ἐνδελεχὴς καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Κουμουνδούρου θέλει ζήσει τετιμημένον ἐν ταῖς δέλτοις τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν παλιγγενεσίας.

Περί προσόντων των δημοσίων υπαλλήλων

Αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη κατά τη συζήτηση του σχετικού νομοσχεδίου στις 18 Νοεμβρίου 1883. Το κείμενο προέρχεται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Θ΄, Σύνοδος Γ΄, Συνεδρίασις 12 (18.11.1883), σ. 81-83 και έχει ως εξής:

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (Πρωθυπουργός). Ἡ πρώτη ἐρώτησις τοῦ κ. βουλευτοῦ ἐκ Μαντινείας εἶναι τίνες ὑπάγονται εἰς τὸ νομοσχέδιον τοῦτο καὶ τίνες ἀποκλείονται ἀπ' αὐτοῦ καὶ διὰ τίνα λόγον ἀποκλείονται. Οἱ ὑπαγόμενοι ἀναφέρονται ἐν τῷ ἄρθρῳ 19 καὶ εἶναι οἱ τῆς διοικητικῆς καὶ οἰκονομικῆς ὑπηρεσίας ὑπάλληλοι· προσέτι δὲ καὶ ὑπάλληλοί τινες ἄλλων κλάδων, ἐξαιρετικῶς ὑπαγομένων εἰς τὸν νόμον τοῦτον. Δὲν ὑπάγονται εἰς τὰς διατάξεις τοῦ νόμου τούτου οἱ στρατιωτικοί, διότι οἱ στρατιωτικοὶ ἔχουσιν ἰδιαιτέρους νόμους περὶ προσόντων. Δὲν ὑπάγονται οἱ ναυτικοί, διότι καὶ οὗτοι ἔχουσιν ἰδιαιτέρους νόμους περὶ προσόντων· δὲν ὑπάγονται οἱ τοῦ ἐξωτερικοῦ κλάδου, διότι οἱ μὲν τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας καὶ τῶν πρεσβειῶν ὑπάγονται εἰς εἰδικὸν νόμον περὶ προσόντων τῶν ὑπαλλήλων, τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν· οἱ δὲ ἄλλοι ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ὑπάλληλοι ὑπάγονται εἰς τὸν νόμον περὶ προξενικῶν ὑπαλλήλων καθορίζοντα πάντα τὰ εἰς τὰ προσόντα τῶν ὑπαλλήλων ἐκείνων ἀναγόμενα. Τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Δικαιοσύνης ἐπίσης δὲν ὑπάγεται, διότι τὰ τῶν δικαστῶν καὶ τῶν δικαστικῶν ὑπαλλήλων κανονίζονται δι' εἰδικοῦ νόμου περὶ προσόντων· μόνον τὰ τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας δὲν κανονίζονται ὑπὸ τοῦ νόμου ἐκείνου καὶ ἑπομένως ὑπάγονται εἰς τὸν νόμον τοῦτον. Τὰ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως δὲν ὑπάγονται εἰς τὸν νόμον τοῦτον, διότι τὰ μὲν τῶν ἐκκλησιαστικῶν δὲν δύνανται νὰ ὑπάγωνται εἰς τοιοῦτον κοσμικὸν νόμον, τὰ δὲ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως εἶναι ὅλως εἰδικὰ καὶ δέον δι' εἰδικοῦ νόμου νὰ κανονισθῶσι, καὶ κανονίζονται διά τινων εἰδικῶν νόμων, οἵτινες χρῄζουσι συμπληρώσεως. Πλὴν τούτου, ἦτο ἀδύνατον ἐν γενικῷ νόμῳ περὶ δημοσίων ὑπαλλήλων νὰ περιληφθῶσι καὶ οἱ ὑπάλληλοι οὗτοι, οἵτινες δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς δημόσιοι ὑπάλληλοι ὑπὸ τὴν στενοτέραν ἔννοιαν τῆς λέξεως· ἡ κεντρική, ὅμως, ὑπηρεσία τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως καὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ἔχει τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα τῆς ἄλλης ὑπηρεσίας, καὶ διὰ τοῦτο ὑπάγεται εἰς τὸν νόμον τοῦτον. Ἐπίσης ἄλλαι τινὲς ὑπηρεσίαι τοῦ κλάδου τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως ἐθεωρήθη ὅτι δύνανται νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὸν νόμον τοῦτον. Ἐγένοντό τινες ἐξαιρέσεις εἰς τὴν ἀρχήν, τὴν τεθεῖσαν ἐν τῷ ἄρθρῳ 19 διὰ τοὺς ὑπαλλήλους τοὺς τηλεγραφικοὺς καὶ τοὺς τῶν δημοσίων ἔργων, διότι ὑπάρχουσι νόμοι περὶ ἀμφοτέρων τῶν κλάδων τούτων, καὶ δὲν ἐθεωρήθη ἀναγκαῖον ν' ἀναθεωρηθῶσιν οἱ εἰρημένοι νόμοι, ἤτοι νὰ ὑπαχθῶσιν οἱ ὑπάλληλοι τῶν κλάδων τούτων εἰς τὸν γενικὸν νόμον. Ἐξῃρέθησαν προσέτι οἱ δημόσιοι λειτουργοί, οἱ ἔχοντες βαθμὸν ἀνώτερον τοῦ τμηματάρχου α΄ τάξεως· τοῦτο δέ, διὰ τὸν λόγον ὅτι θὰ ἦτο λίαν δύσκολον νὰ κανονισθῶσι προσόντα περὶ ἐκείνων, εἰς οὓς ἡ διάταξις αὕτη ἀφορᾷ. Πιθανόν, προϊόντος τοῦ χρόνου, ὅτε ἡ ὑπηρεσία θὰ καταρτισθῇ βέλτιον, ἢ ὅσον εἶναι ἤδη κατηρτισμένη, νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ εὕρωμεν ἐκ τῆς ὑπηρεσίας προαχθέντα πρόσωπα, ἔχοντα τὰ προσόντα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα νόμος περὶ προσόντων πρέπει ν' ἀπαιτήσῃ.

Σήμερον, κύριοι, ὅστις σπουδαιολογῶν θέλει περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου νὰ πραγματευθῇ, δὲν δύναται νὰ εἴπῃ ὅτι εὑρίσκομεν ἐν Ἑλλάδι τὸν ἀριθμὸν τὸν ἀπαιτούμενον τῶν Νομαρχῶν, τῶν ἐχόντων τὰ προσόντα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἤθελον ἀπαιτηθῆ ἐν ἑτέρῳ κράτει πρὸς διορισμὸν Νομάρχου. Δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι εὑρίσκομεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ὑπηρεσίᾳ τὰ πρόσωπα, τοὐλάχιστον ἐν τῷ ἀριθμῷ, ὁ ὁποῖος ἀπαιτεῖται, τὰ ἔχοντα τὰ προσόντα ἵνα γίνωσι γενικοὶ γραμματεῖς· καὶ τοῦτο ἐπίσης λέγω καὶ περὶ τῶν ἄλλων θέσεων τῶν ἀνωτέρων, διότι ἡ ὑπηρεσία ἡμῶν, ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων, δὲν ὑπῆρξεν ἀρκούντως μόνιμος, δὲν ἠσχολήθη ἀρκούντως συστηματικῶς εἰς τὸ ἔργον αὐτῆς, ὅπως δυνηθῇ νὰ προαγάγῃ τὰ πρόσωπα τὰ ἱκανὰ νὰ καθέξωσι τὰς ἀνωτάτας θέσεις. Ἀναγκαζόμεθα, λοιπόν, νὰ προσφεύγωμεν ἀλλαχοῦ, ὅπως ζητήσωμεν τοὺς Νομάρχας, εἴτε ἐκ τῶν ἐν τῇ πολιτικῇ διακριθέντων, εἴτε ἐκ τῶν διακρινομένων ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ, εἴτε ἐκ τῶν διακριθέντων ἐν ταῖς ἐπιστήμαις ἢ ἐν τοῖς γράμμασι, προσόντα ἅτινα δὲν δύνανται νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς ρητὰς διατάξεις νόμου. Τοιαῦτα προσόντα δύναται νὰ ἐκτιμήσῃ μόνος ὁ ὑπουργός. Οὕτω δὲ διορίζοντες τὸν Νομάρχην, τὸν Γενικὸν γραμματέα καὶ ἄλλους ἀνωτάτους ὑπαλλήλους, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δώσωμεν εἰς αὐτοὺς τὴν ἐγγύησιν τῆς μονιμότητος· διότι εἶναι πιθανὸν ὁ ὑπουργός, ὁ μὴ δεσμευόμενος ὑπὸ διατάξεως νόμων, ὁ ἀναγκαζόμενος νὰ προσφεύγῃ εἰς ἐνδείξεις περὶ τῆς ἱκανότητος, νὰ ἀπατηθῇ, καὶ εἰλικρινέστατα ἐπιθυμῶν νὰ ἐκτελέσῃ τὸ καθῆκον του, ἐνῷ ἐλπίζει ὅτι ἐπέτυχεν ἐν τῇ ἐκλογῇ, ἐπειδὴ τὰ δεδομένα ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστήριξε τὴν κρίσιν αὐτοῦ δὲν ἦσαν ἐπαρκῆ, δὲν εἶναι ἀδύνατον νὰ ἴδῃ τὴν κρίσιν αὐτοῦ ἐκ τῶν πραγμάτων ἀποδεικνυομένην ἐπισφαλῆ. Πρέπει τότε νὰ ἔχῃ τὸ μέσον ν' ἀπαλλαχθῇ περαιτέρω εὐθύνης καὶ

νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν ὑπηρεσίαν ὑπαλλήλου, ὁ ὁποῖος ἀπεδείχθη ἀκατάλληλος πρὸς τὸ ἔργον. Μόνον ὅταν δυνηθῶμεν νὰ ἔχωμεν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ καταρτισθέντας ἀνωτάτους ὑπαλλήλους διὰ τὰς 16 Νομαρχίας – διότι δὲν λέγω ὅτι δὲν εὑρίσκομεν καὶ σήμερον τοιαῦτα πρόσωπα διά τινας ἐξ αὐτῶν, – ὅταν ἀποκτήσωμεν ἀνωτάτους ὑπαλλήλους, ἔχοντας τὰ προσόντα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα πρέπει ν' ἀπαιτηθῶσι, μόνον τότε δυνάμεθα νὰ δώσωμεν εἰς αὐτοὺς καὶ τὰς ἐγγυήσεις τῆς μονιμότητος τὰς ἐκ τοῦ νόμου.

Πλὴν τούτων ἐξηρέσαμεν καὶ ἄλλα πρόσωπα, τοὺς βασιλικοὺς ἐπιτρόπους ἐν γένει διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, τὸν ὁποῖον εἶπον πρὸ ὀλίγου. Οἱ βασιλικοὶ ἐπίτροποι πρέπει νὰ ἔχωσιν εἰδικὰς γνώσεις καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ καθορίσωμεν ἐν τῷ νομοσχεδίῳ τούτῳ τὰ προσόντα αὐτῶν.

Οἱ λειτουργοὶ τῆς Διοικητικῆς Ἀστυνομίας ἐξηρέθησαν δι' ἄλλον λόγον, διότι ἡτοιμάσθη νομοσχέδιον εἰδικὸν περὶ αὐτῶν, τὸ ὁποῖον θέλει ὑποβληθῆ ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν, ἀφοῦ μετὰ μελέτην ἐπείσθημεν ὅτι, ὑπαγόμενοι οὗτοι εἰς γενικὸν νόμον, δὲν θὰ παρεῖχον τὰς ἐγγυήσεις, αἵτινες εἶναι ἀναγκαῖαι διὰ τὴν ἀστυνομικὴν ὑπηρεσίαν. Ἡ ὑπηρεσία τῆς Ἀστυνομίας ἔχει τι εἰδικόν, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ περιληφθῇ ἐν γενικῷ νομοσχεδίῳ. Ἐξαιροῦνται προσέτι οἱ ἰατροσύνεδροι – ἕκαστος ἐννοεῖ ὅτι τὰ περὶ τούτων δέον εἰδικῶς νὰ κανονισθῶσι – καὶ οἱ λειτουργοὶ τοῦ γραφείου τοῦ Ἰατροσυνεδρίου.

ΕΙΣ ΒΟΥΛΕΥΤΗΣ. Οἱ ὑπάλληλοι, οἱ γραφεῖς δὲν εἶναι μέσα.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὅταν φέρωμεν νομοσχέδιον περὶ κανονισμοῦ τῶν προσόντων τῶν ἰατροσυνέδρων, εἶναι ὀρθότερον τὸ νομοσχέδιον ἐκεῖνο νὰ κανονίσῃ πάντα τὰ τοῦ Ἰατροσυνεδρίου. Οὕτως ὁ γραμματεὺς τοῦ Ἰατροσυνεδρίου δέον νὰ εἶναι ἰατρός, καὶ σήμερον εἶναι ἰατρός. Ἔχουσιν αἱ θέσεις αἱ κατώτεραι ἐν τῷ Ἰατροσυνεδρίῳ εἰδικόν τινα χαρακτῆρα, ὅστις ἀπαιτεῖ τὴν δι' εἰδικοῦ νόμου πρόνοιαν περὶ αὐτῶν.

Οἱ δημόσιοι ἰατροί. Τὸ αὐτὸ λέγω καὶ περὶ τούτων, ὡς καὶ περὶ τῶν ἰατρῶν τοῦ Μαιευτηρίου καὶ τῶν μεταδοτικῶν νοσημάτων.

Οἱ τῆς Σχολῆς τῶν Τεχνῶν καὶ τοῦ Δενδροκομείου. Περὶ τῆς Σχολῆς τῶν Τεχνῶν ἑτοιμάζεται ὀργανισμός, ὁ ὁποῖος ὑποβληθήσεται κατὰ τὴν παροῦσαν Σύνοδον, καὶ τοῦτο ὡς συνδεόμενον πρὸς ἑτέραν γενικωτέραν ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως. Θέλετε παρατηρήσει ἐν τῷ ὑποβληθέντι προϋπολογισμῷ ὅτι διεγράψαμεν ἐκ τοῦ Νόμου περὶ δημοσίων ἐξόδων τὸ ἄρθρον 4, τὸ ἐπιτρέπον, ὅπως δαπανῶνται ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ πιστώσεις διὰ θέσεις μὴ κεκανονισμένας διὰ νόμου. Παρεσκευάσαμεν, ἄρα, πάντα τὰ νομοσχέδια τὰ ἐλλείποντα, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχῃ ἡ ἀνάγκη τοῦ ἄρθρου 4.

Ἐν δὲ τῶν τοιούτων νομοσχεδίων εἶναι καὶ τὸ τῆς Σχολῆς τῶν Τεχνῶν, καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπαγάγωμεν τοὺς καθηγητὰς τῆς Σχολῆς τῶν Τεχνῶν εἰς τὰς διατάξεις τοῦ περὶ προσόντων γενικοῦ νόμου, ὅτε αἱ θέσεις αὐτῶν θέλουσιν ὑποστῆ ἀλλοίωσιν γενικὴν ἐκ τοῦ νέου ὀργανισμοῦ. Προσέτι δὲ καὶ ἂν μὴ μετεβάλλετο ὁ ὀργανισμός, πάλιν νομίζω ὅτι εἶναι ἀνάγκη τὰ τῶν προσόντων τῶν καθηγητῶν καὶ ὑπαλλήλων τῆς Σχολῆς τῶν Τεχνῶν νὰ κανονίζωνται δι' εἰδικοῦ νόμου· τὸ αὐτὸ δὲ λέγω καὶ περὶ τοῦ Δενδροκομείου.

Ὁ Ἐπιθεωρητὴς τῆς Γεωργίας ὑπάγεται εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν, δέον νὰ ἔχῃ εἰδικὰ προσόντα, καὶ οἱ ἐπιθεωρηταὶ τῶν δημοτικῶν σχολείων ἐπίσης. Οἱ λειτουργοὶ τοῦ γεωμετρικοῦ κλάδου· οὗτοι ὑπάγονται εἰς εἰδικὸν νόμον. Οἱ τῶν μεταλλείων καὶ ὀρυχείων· ἡ ὑπηρεσία αὕτη εἶναι ὅλως εἰδική. Οἱ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου καὶ Σφραγιστηρίου· περὶ τούτων θέλει ὑποβληθῆ προσεχῶς νομοσχέδιον. Οἱ ἐπιθεωρηταὶ τῶν δασῶν. Ὡς ἀνέφερον καὶ προηγουμένως, ἡτοιμάσθη νέον νομοσχέδιον περὶ δασῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν καὶ πρότερον εἰσαχθέντων, καὶ οὕτω κανονίζονται καὶ τὰ τῆς ἄλλης ὑπηρεσίας καὶ τῶν προσόντων καὶ τῆς μονιμότητος τῶν ὑπαλλήλων· περὶ τοῦ παρὰ τῇ Ἐφορίᾳ Ἀττικῆς δικαστικοῦ ἀντιπροσώπου ὑπάρχει εἰδικὸς νόμος.

Οὗτοι εἶναι οἱ λόγοι, δι' οὓς προέβημεν εἰς ἐξαιρέσεις ἐπὶ τῶν ἐν τῷ ἄρθρῳ 19 ἀναφερομένων ὑπηρεσιῶν, τῶν ὑπαγομένων εἰς τὸν νόμον τοῦτον, καὶ οἱ λόγοι, δι' οὓς δὲν περιελάβομεν ἐν τῷ ἄρθρῳ ἐκείνῳ ἄλλας ὑπηρεσίας, νομίζω δὲ ὅτι εἶναι ἀποχρῶντες.

Μετὰ τὴν περὶ τούτου ἐρώτησιν, μετέβη ὁ κ. Κωνσταντόπουλος εἰς ἑτέραν. Ἐξήτασε πρῶτον τίς ὁ τρόπος, καθ' ὃν εἰσέρχεταί τις εἰς τὴν ὑπηρεσίαν συμφώνως πρὸς τὸ νομοσχέδιον τοῦτο, καὶ εἶπεν ὅτι εἰσέρχεταί τις εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἐν δυοῖν σταδίοις, ἢ εἰσέρχεται ὡς γραφεὺς β' ἢ γ' τάξεως, ἢ εἰσέρχεται ὡς ὑπουργικὸς γραμματεὺς β' τάξεως· πᾶσα ἄλλη θέσις καταλαμβάνεται ὑπὸ προβιβαζομένων, οὐχὶ ὑπὸ διοριζομένων· παρακαλῶ τὸν κ. βουλευτήν, ὁσάκις δὲν ἐκθέτω ὀρθῶς τὴν γνώμην του, νὰ μὲ διορθώνῃ.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ. Αὐτὸ εἶπον.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἡ ἔννοια τοῦ νομοσχεδίου, τῷ ὄντι, εἶναι αὕτη, ὅτι οὐδεὶς ὑπάλληλος δύναται ἐν τῷ μέλλοντι νὰ προαχθῇ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ εἰμὴ ὁ εἰς θέσιν ὑπουργικοῦ γραμματέως β' τάξεως διοριζόμενος, ὡς ἔχων δίπλωμα πανεπιστημίου οἱουδήποτε καὶ πρωτεύσας ἐν διαγωνισμῷ ἢ ὁ προαγόμενος εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν ἀπὸ γραφέως ὡς ἀποκτήσας δίπλωμα πανεπιστημίου, ἢ ἂν μὴ ἀπέκτησε δίπλωμα πανεπιστημίου, ἀπέκτησεν, ὅμως, ἀπολυτήριον Γυμνασίου καὶ ὑπέστη ἐξέτασιν ἱκανότητος ὅπως γίνῃ ὑπάλληλος. Τοῦτο ἀφορᾷ εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι διοριζόμενοι ἢ προαγόμενοι εἰς τὴν κατωτάτην θέσιν τοῦ ὑπαλλήλου τοῦ δυναμένου νὰ

προβιβασθῇ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ, ἤτοι εἰς τὴν τοῦ ὑπουργικοῦ γραμματέως β΄ τάξεως, ἔχουσιν ἐνώπιον αὐτῶν ἀκώλυτον τὸ στάδιον τῆς προόδου ἐν τῇ δημοσίᾳ ὑπηρεσίᾳ. Δύναταί τις, ὅμως, καὶ νὰ διορισθῇ εἰς θέσιν κατωτέραν, τὴν τοῦ γραφέως β΄ ἢ γ΄ τάξεως, μόνον ἔχων ἐφικτὸν προβιβασμὸν τὸν εἰς γραφέα α΄ τάξεως. Ἵνα προαχθῇ οὗτος ἐκ τῆς θέσεως ταύτης, πρέπει νὰ ἀποκτήσῃ τὸ προσὸν τοῦ ἀπολυτηρίου τοῦ Γυμνασίου μετὰ ἐξετάσεως, ἢ τοῦ διπλώματος πανεπιστημίου. Ἡ ἔννοια, ἄρα, τοῦ Νόμου εἶναι ἡ ἑξῆς: ὅτι μετὰ τὴν πλήρη ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου, ἥτις ἀπαιτεῖ πολὺν χρόνον, οὐδένα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ θὰ ἔχωμεν ἀκατάρτιστον, τοὐτέστιν μὴ κεκτημένον ἢ δίπλωμα πανεπιστημίου ἢ ἀπολυτήριον Γυμνασίου συμπληρούμενον ὑπὸ εἰδικῶν ἐξετάσεων, μαρτυρουσῶν ὅτι τὸ πρόσωπον ἔχει τὴν ἱκανότητα, ἵνα ὑπηρετήσῃ ὡς δημόσιος ὑπάλληλος. Τοῦτο εἶναι τὸ μέγιστον τῶν ἀγαθῶν, τὸ ὁποῖον ἀποκτῶμεν ἐκ τοῦ νομοσχεδίου· διότι σήμερον ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ἔχομεν ὑπαλλήλους ἱκανωτάτους, οἵτινες ἔφθασαν εἰς τὰς ἀνωτάτας θέσεις καὶ ἀπέκτησαν πάντα ὅσα ἡ πεῖρα δύναται νὰ διδάξῃ, ἀλλὰ μεταξὺ αὐτῶν ἔχομεν πολλούς, οἱ ὁποῖοι διανύοντες τὸ στάδιον αὐτῶν, δὲν δύνανται νὰ φθάσωσι μέχρι τελειότητος, διότι τοῖς ἐλλείπει ἡ θεωρητικὴ βάσις, διότι μεθ' ὅλην τὴν ἐπιμονήν, ἐπιμέλειαν καὶ νοημοσύνην αὐτῶν, εἰργάσθησαν ὅμως ἄνευ τῶν προκαταρκτικῶν ἐκείνων γνώσεων, πρὸς τὰς ὁποίας ἔπρεπε νὰ συνδυάσουν τὴν πεῖραν, διὰ νὰ δυνηθῶσι νὰ παραγάγωσι τὸν τέλειον ὑπάλληλον. Ἀπὸ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου τούτου, ὡς διετάξαμεν τὰ κατ' αὐτόν, ὁ ὑπάλληλος, ὁ ἀποκτῶν τὴν πεῖραν, ἔχει προαποκεκτημένην τὴν θεωρίαν, ὅπως ὁ συνδυασμὸς ἀμφοτέρων ἀποφέρῃ πλήρεις τοὺς καρπούς. Ἀλλὰ οὕτω διοριζομένων τῶν ὑπαλλήλων, παρετήρησεν ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Μαντινείας, θὰ εὑρεθῶμεν εἰς δυσχέρειαν μέχρις οὗ παρέλθῃ ὁ χρόνος, τὸν ὁποῖον παρέστησεν ὡς ἀναγκαῖον πρὸς τὴν πλήρη τοῦ συστήματος λειτουργίαν, ἤτοι ὁ ἀπαιτούμενος ὅπως προαχθῇ ὁ γραμματεὺς β΄ τάξεως εἰς τὴν θέσιν τοῦ τμηματάρχου α΄ τάξεως. Ἀλλ' ἐνταῦθα ὁ κ. βουλευτὴς νομίζω ὅτι παρέτρεξε τὰ ἄρθρα, τὰ ὁποῖα προνοοῦσιν ἀκριβῶς περὶ τῆς περιστάσεως ταύτης, τὰ ἄρθρα 4 καὶ 15· τὸ ἄρθρον 4 λέγει: *«Οἱ κατὰ τοὺς περὶ προσόντων τῶν δικαστικῶν καὶ τῶν προξενικῶν ὑπαλλήλων νόμους δυνάμενοι νὰ διορισθῶσιν εἰς ὡρισμένην θέσιν, ὡς καὶ οἱ καθηγηταὶ τοῦ πανεπιστημίου, οἱ γυμνασιάρχαι καὶ καθηγηταὶ τῶν γυμνασίων, δύνανται νὰ διορισθῶσιν εἰς ἰσόβαθμον ἐν τοῖς κλάδοις, περ' ὧν προνοεῖ ὁ παρὼν νόμος»*. Βλέπετε ὅτι σήμερον δύνανται νὰ διορισθῶσιν ὑπουργικοὶ γραμματεῖς πρώτης τάξεως, τμηματάρχαι πρώτης καὶ δευτέρας τάξεως πάντες ἐκεῖνοι οἵτινες κατὰ τὸν νόμον περὶ προσόντων τῶν δικαστικῶν ὑπαλλήλων δύναται νὰ διορισθῶσιν εἰς ὁμοιόβαθμον θέσιν ἐν τῇ δικαστικῇ, καὶ ἐπίσης πάντες ὅσοι κατὰ τὸν περὶ προξενικῶν ὑπαλλήλων νόμον δύνανται νὰ διορισθῶσιν ἐν τῇ προξενικῇ ὑπηρεσίᾳ. Ἰδού, λοιπόν, ὅτι ἔχομεν ὑλικὸν ἄφθονον, δὲν ὑπάρχει τὸ κενόν, τὸ ὁποῖον ὑπέθεσεν ὁ κ. Κωνσταντόπουλος.

Ἀλλὰ πλὴν τούτων, ἔχομεν ὁλόκληρον ἄλλην τάξιν τῶν ὑπαρχόντων ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ καὶ τῶν ὑπαρξάντων ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ, οἱ ὁποῖοι εἶναι δυστυχῶς πολυπληθέστατοι, καὶ ἓν τῶν ἐλαττωμάτων τοῦ νόμου τούτου εἶναι, οὐχὶ ὅτι δὲν ἔχομεν ἀρκετούς, ἀλλ' ὅτι ἔχομεν πλέον τοῦ δέοντος τοὺς δυναμένους νὰ διορισθῶσι. Μεταξὺ τῶν τοῦ ἄρθρου 15 καὶ τοῦ ἄρθρου 4 πραγματευομένου περὶ ἐκείνων, οἵτινες ἔχουσι τὸ προσὸν διὰ δικαστικὰς καὶ προξενικὰς θέσεις, ὑπάρχει διαφορὰ κατὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ νομοσχεδίου, ὑπάρχει ἡ διαφορὰ ὅτι ὡς πρὸς μὲν τοὺς δυναμένους νὰ διορισθῶσιν εἰς δικαστικὴν ἢ προξενικὴν ὑπηρεσίαν, ὁ νόμος οὗτος παρέχει πάσας τὰς ἐγγυήσεις τὰς ἐξ αὐτοῦ· εἰσερχόμενοι οὗτοι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἀποκτῶσι τὴν μονιμότητα, εἰσέρχονται ἐν αὐτῇ ὡς ἔχοντες πάντα τὰ προσόντα, τὰ ὁποῖα ὁ νόμος κανονίζει· οἱ ἄλλοι, ὅμως, οἱ τοῦ ἄρθρου 15, εἰσέρχονται ὡς μὴ ἔχοντες τὰ προσόντα, ἀλλ' ὑπὸ τίτλον προσωρινότητος· δύναται πᾶς ὑπουργὸς νὰ τοὺς ἀποβάλῃ, καὶ μόνον ἀποκτῶσι τὰ προσόντα καὶ τὰς παρεπομένας ἐγγυήσεις, ὅταν διανύσωσιν ἐν συνόλῳ εἴτε μετὰ τὸν νέον διορισμόν των, εἴτε καὶ ἐκ προηγουμένης ὑπηρεσίας, δεκαετὲς χρονικὸν διάστημα ἐν δημοσίᾳ θέσει· ἀλλὰ τῶν δέκα τούτων ἐτῶν τὰ δύο πρέπει νὰ διανυθῶσι μετὰ τὸν νόμον. Ἠθελήσαμεν διὰ τοῦ τρόπου τούτου νὰ συνδυάσωμεν τὰ δύο ταῦτα· τοὐτέστιν τὴν ἀνάγκην τῆς πληρώσεως τῶν κενῶν, ἅτινα δὲν δύνανται νὰ πληρωθῶσι διὰ τῶν προσόντων τοῦ νόμου τούτου, διότι ἀπαιτεῖται χρόνος ἵνα ἀποκτήσωσιν οἱ νῦν διοριζόμενοι εἰς τὴν κατωτάτην βαθμῖδα τὸ προσὸν πρὸς προαγωγήν, καὶ προσέτι τὴν δικαιοσύνην πρὸς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι, ὑπηρετήσαντες ἐν ᾧ χρόνῳ δὲν ὑπῆρχε νόμος περὶ προσόντων, καὶ θυσιάσαντες ὑπὲρ τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας μέγα μέρος τοῦ βίου αὐτῶν, ἔχουσι τὸ δικαίωμα νὰ θεωρῶσιν ἑαυτοὺς παραγνωριζομένους, ἐὰν ἴδωσι τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν λαμβάνουσαν ἤδη μέτρον περὶ προσόντων ὑπαλλήλων καὶ ἀδιαφοροῦσαν ἐντελῶς περὶ τῆς ὑπηρεσίας αὐτῶν. Τὰ πρόσωπα ἐθεωρήσαμεν ὅτι ἐν δικαιοσύνῃ δύνανται νὰ δοκιμασθῶσιν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ, καὶ ἂν μετὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου τούτου διατηρηθῶσιν ἐν αὐτῇ ἐπὶ διετίαν, νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς ὄντα ἱκανὴν ἀπόδειξιν ὅτι ἔχουσιν ὅ,τι ἀπαιτεῖται πρὸς δικαιολογίαν τῆς ἐπεκτάσεως τῆς μονιμότητος καὶ ἐπ' αὐτούς.

Ὁ κ. Κωνσταντόπουλος ἀπηύθυνε καὶ τρίτην παρατήρησιν, ὅτι δὲν ἐλήφθη πρόνοια περὶ προσωρινῆς παύσεως, ἐν ταῖς περιπτώσεσι περὶ ὧν

λαμβάνει πρόνοιαν ὁ νόμος, προκειμένου περὶ τῶν δικαστικῶν ὑπαλλήλων. Ἀλλὰ δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ λάβωμεν περὶ τούτου πρόνοιαν ἐν τῷ νομοσχεδίῳ τούτῳ· διότι ἐν μὲν τῷ νόμῳ, τῷ ἀφορῶντι εἰς τοὺς δικαστικούς, ἂν δὲν ἐλαμβάνετο ἡ πρόνοια αὕτη, ἡ ἰσοβιότης ἤθελεν ἐξασφαλίσει αὐτοὺς εἰς τὴν θέσιν καὶ καθ' ἣν περίπτωσιν ἤθελον ἐπέλθει τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα καθίστων ἀναγκαίαν τὴν προσωρινὴν αὐτῶν ἀπομάκρυνσιν· ἐνταῦθα ἰσοβιότης δὲν ὑπάρχει, ὑπάρχει, ὅμως, ἡ ἐξουσία τῆς ἀπομακρύνσεως, διαρκῶς μὲν κατὰ τὸ ἄρθρον 12, προσωρινῶς δὲ διὰ πειθαρχικῆς τιμωρίας, ὅτε εἴτε ἡ ἀνάγκη, τὴν ὁποίαν ἀνέφερεν ὁ κ. Κωνσταντόπουλος, εἴτε ἄλλη τις ἀνάγκη ἐπιστῇ, δύνανται νὰ προκληθῶσι τὰ τοῦ ἄρθρου 12 ἢ τὰ τοῦ ἄρθρου 8, τοὐτέστιν δύναται ὁ ἁρμόδιος ὑπουργὸς εἴτε νὰ ἀσκήσῃ τὴν πειθαρχικήν του ἐξουσίαν, εἴτε νὰ προκαλέσῃ τὴν γνωμοδότησιν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, καὶ μετὰ τὴν γνωμοδότησιν ταύτην δύναται νὰ προβῇ εἰς τὴν ὁριστικὴν παῦσιν, ἐπιφυλασσόμενος νὰ ἐπαναφέρῃ τὸν ὑπάλληλον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἐν ᾗ περιπτώσει ἤθελεν ἀπαλλαγῆ τῆς κατηγορίας. Νομίζω ὅτι δὲν ἀνέφερέ τι ἄλλο ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Μαντινείας.

ΑΝΑΒΑΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ

Καθιέρωση ευρείας εκλογικής περιφέρειας
Περιορισμός του αριθμού των βουλευτών

Επιδιώκοντας την αναβάθμιση του Κοινοβουλίου ο Χαρ. Τρικούπης πέτυχε το 1886 να ψηφιστούν δύο νομοσχέδια, με τα οποία καθιερώθηκε η ευρεία εκλογική περιφέρεια αντί της στενής – για να είναι ο βουλευτής «μάλλον ανεξάρτητος των εκλογέων αυτού», όπως υποστήριξε – και περιορίστηκε ο αριθμός των βουλευτών από 240-245 σε 150. Το κείμενο της αγόρευσής του στη Βουλή στις 23 Μαΐου 1886 προέρχεται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής* Περίοδος Ι΄, Σύνοδος Β΄, Συνεδρίασις 12 (23.5.1886), σ. 59-62 και έχει ως εξής:

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Δὲν εἶμαι ἐκ τῶν θεωρούντων τὸ Σύνταγμα ὡς τι ἀνεπίδεκτον συζητήσεως. Σήμερον δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τὸ τροποποιήσωμεν, ἐπιτρέπεται, ὅμως, νὰ παρασκευάσωμεν τὰ τῆς τροποποιήσεως αὐτοῦ διὰ τῆς συζητήσεως. Ἵνα δυνηθῶμεν νὰ προβῶμεν ἐν καιρῷ εἰς τροποποίησιν διατάξεων αὐτοῦ· πρέπει πρῶτον νὰ ὡριμάσωσιν αἱ ἰδέαι περὶ τῶν τροποποιητέων, δὲν δύνανται δὲ νὰ ὡριμάσωσιν αἱ ἰδέαι ἢ διὰ τῆς συζητήσεως, διὰ τῆς ἐπικρίσεως τῶν κακῶς ἐχόντων ἐν τῷ Συντάγματι. Ἀλλ' ἐὰν φρονῶμεν ὅτι τὰ τοῦ Συντάγματος πρέπει νὰ ἐξετάζωνται κατὰ βάθος, πρέπει μὲν νὰ μὴ πτοώμεθα, ὅπως ἐκφράζωμεν τὴν γνώμην ἡμῶν περὶ τῶν κακῶς ἐχόντων, δὲν ἔχομεν, ὅμως, καὶ τὸ δικαίωμα ἐν νομοσχεδίοις νὰ ἐκφράζωμεν τὰς γνώμας ἡμῶν ταύτας. Ὁ ἀξιότιμος βουλευτὴς ἐξ Αἰγιαλείας κ. Μεσηνέζης πολλάκις προέτεινε ὅπως προβῶμεν εἰς ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος, καὶ ὅτε τελευταῖον τοιαύτην πρότασιν ὑπέβαλεν, ἔδωκα αὐτῷ ἀπάντησιν ὅτι ἀνεγνώριζον τὴν σπουδαιότητα τῆς προτάσεως καὶ ὅτι ἐθεώρουν ὅτι ὀφείλομεν νὰ συζητήσωμεν ἐπ' αὐτῆς. Βεβαίως, ὑπάρχουσι πολλὰ ἐν τῷ Συντάγματι τὰ τρωτά, ἀλλά, πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν ἀναθεώρησιν αὐτοῦ, κατὰ τὸ Σύνταγμα, πάντες ὀφείλομεν νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι εἴμεθα παρασκευασμένοι, ὅτι ἔχομεν τὸ σθένος, ἵνα προβῶμεν εἰς μεταρρυθμίσεις ριζικάς· ἐὰν αἱ ριζικαὶ μεταρρυθμίσεις μᾶς πτοῶσιν, ἐὰν ἐκείνας τῶν ριζικῶν μεταρρυθμίσεων, τὰς ὁποίας τὸ Σύνταγμα ἐπιτρέπει διὰ νόμου νὰ γένωνται, δὲν δυνάμεθα νὰ διεξαγάγωμεν, εἰς τί δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ἡ ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος, τὴν ὁποίαν ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Αἰγιαλείας προτείνει; Ἡ ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος ἐπάγεται κλονισμὸν ἐν τῇ Πολιτείᾳ, διὰ τοῦτο δὲ δὲν πρέπει νὰ προβῶμεν εἰς αὐτὴν ἢ ὅταν γνωρίζωμεν ὅτι θέλομεν ἐπιτύχει τὰ ἐπιδιωκόμενα ἀποτελέσματα. Ἀλλὰ πῶς δυνάμεθα νὰ προσδοκῶμεν ὅτι θέλομεν ἐπιτύχει τὰ ἀποτελέσματα ταῦτα, ὅταν πρώτην φορὰν ὑποβαλλομένων ριζικῶν μεταρρυθμίσεων εἰς τὴν Βουλήν, βλέπομεν αὐτὰς προσβαλλομένας ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς προσωπικότητος, τοῦ κομματισμοῦ, βλέπομεν ῥήτορας ἀπὸ τοῦ βήματος ἰσχυριζομένους ὅτι ὑβρίζομεν, λέγοντες ὅτι ἡ ὑπόστασις ἡμῶν πρέπει νὰ μεταβληθῇ; Πρέπει νὰ ἀνυψώσητε τὸ Βουλευτήριον, πρέπει νὰ ἀνυψώσητε αὐτό, διότι ἡ λειτουργία αὐτοῦ, ἐπ' ἐσχάτων μάλιστα, κατέστη τόσῳ ὑψηλή, ὥστε, ὅ,τι καὶ ἂν πράξωμεν, δὲν θὰ δυνηθῶμεν νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ σημεῖον τοῦ ὕψους, τὸ ὁποῖον τὸ Πολίτευμα ὑποθέτει· πρέπει, ὅμως, νὰ προσπαθήσωμεν νὰ φθάσωμεν πλησιέστερον αὐτοῦ. Τί δὲ πρὸς τοῦτο προτείνομεν; Προτείνομεν τὴν εὕρυνσιν τῆς ἐκλογικῆς περιφερείας, ὡς καθιστῶσαν τὸν βουλευτὴν μᾶλλον ἀνεξάρτητον ἀπέναντι τῶν ἐκλογέων αὐτοῦ, ὡς καθιστῶσαν τὴν ἐκλογὴν μᾶλλον συναφῆ πρὸς τὴν ἰδέαν παρὰ πρὸς τὸ πρόσωπον. Ἐν κοινοβουλευτικῷ πολιτεύματι, στηριζομένῳ ἐπὶ τῆς διαφορᾶς τῶν ἰδεῶν, στηριζομένῳ ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος μεταξὺ τῶν ἀντιθέτων ἰδεῶν, πρέπει αἱ ἐκλογαὶ νὰ κατοπτρίζωσι ταύτην τῶν ἰδεῶν τὴν κατάστασιν τοῦ Βουλευτηρίου· δὲν πρέπει νὰ κατοπτρίζωσι

τὴν κατάστασιν τὴν προσωπικὴν τοῦ τόπου, ἐν ᾧ γίνεται ἡ ἐκλογή. Δὲν ἐκπροσωποῦσι τὸ φρόνημα τοῦ Ἔθνους οἱ ἐν μικρᾷ περιφερείᾳ ἀποκτήσαντες προσωπικὰς σχέσεις παρεχούσας εἰς αὐτοὺς τὸ μέσον, ἵνα διὰ τῆς πλειονότητος ἀποσταλῶσιν εἰς τὸ Βουλευτήριον. Πρόκειται νὰ καταρτίσωμεν τὸ Κοινοβούλιον παρ' ἐκείνων, οἵτινες ἀντιπροσωπεύουσι τὴν ἰδέαν τῆς περιφερείας· πρόκειται, ὅταν καλῆται τὸ Ἔθνος νὰ καταρτίσῃ τὸ Κοινοβούλιον, ὅταν καλῆται ν' ἀποστείλῃ τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ, ν' ἀναδείξῃ οὐχὶ πρόσωπα, ἀλλ' ἰδέας, νὰ ἐκλέξῃ οὐχὶ τοὺς ὑπηρετήσοντας τοπικὰ ἢ προσωπικὰ τῶν ἐκλογέων συμφέροντα, ἀλλὰ τοὺς ὑπηρετήσοντας ἰδέας πολιτικάς. Ταῦτα ἀνεγνωρίσθησαν ἐν ἄλλοις κοινοβουλίοις· πλειονοψηφίαι μεγάλαι τῶν κοινοβουλίων ἐκείνων ἐψήφισαν τοιαῦτα μέτρα, ἐψήφισαν δὲ τὰ μέτρα ταῦτα, ἐνῷ τὸ κακόν, τὸ ὁποῖον ἐπρόκειτο νὰ θεραπευθῇ ἐκεῖ διὰ τῶν μέτρων τούτων, δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι ἴσον πρὸς τὸ κακόν, τὸ ὁποῖον ζητοῦμεν ἐνταῦθα νὰ θεραπεύσωμεν, διότι ἐκεῖ ἡ εὐρεῖα περιφέρεια δὲν εἶχε τὴν ἔννοιαν, τὴν ὁποίαν ἔχει παρ' ἡμῖν. Ἡ στενὴ περιφέρεια ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ ἦτο ἴση πρὸς τὴν εὐρεῖαν περιφέρειαν, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς πρόκειται ἐνταῦθα νὰ ψηφίσωμεν. Ἐν Γαλλίᾳ ἡ στενὴ περιφέρεια ἦτο περιφέρεια 100,000 ψυχῶν, ἐνῶ παρ' ἡμῖν ἡ εὐρεῖα περιφέρεια εἶναι τοιαύτη. Αὕτη ἡ περιφέρεια δὲν ἐθεωρήθη ἐν Γαλλίᾳ ἐπαρκὴς πρὸς ἐκπροσώπησιν τῆς ἰδέας, ὑπάρχουσι δὲ παρ' ἡμῖν οἱ θεωροῦντες ἀρκοῦσαν περιφέρειαν κατὰ πολὺ ἐκείνης μικροτέραν, καὶ θεωροῦντες ὕβριν πρὸς τὴν Βουλὴν νὰ λέγηται ὅτι ἡ τοιαύτη περιφέρεια ἐπάγεται κακά, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ θεραπευθῶσιν. Ἡ εὐρύτης τῆς περιφερείας εἶναι ἀναγκαία καὶ διὰ λόγους ἔτι τῆς διοικήσεως. Ἐνόσῳ ἡ εὐρεῖα περιφέρεια παρ' ἡμῖν δὲν συνδέεται πρὸς τὴν πολιτικήν, δὲν ἔχει ὕπαρξιν ἐν τῇ Πολιτείᾳ. Ἔχομεν Νομόν, διότι ἔχομεν Νομάρχην καὶ οὐδὲν πλέον· ὁ Νομὸς οὐδεμίαν ἔχει ὕπαρξιν ἐν τῇ Πολιτείᾳ, δὲν ἔχει ὕπαρξιν ὡς τοπικὴ διαίρεσις τοῦ Κράτους, καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ ὕπαρξιν, ἐνόσῳ δὲν τῷ δοθῇ αὕτη διὰ τῆς πολιτικῆς ἑνότητος. Μόνον ὅταν αἱ ἐπαρχίαι, αἱ ἀπαρτίζουσαι τὸν Νομόν, αἰσθανθῶσι τὴν ἀλληλεγγύην διὰ τῆς κοινῆς ἐνεργείας πρὸς καταρτισμὸν τοῦ Κοινοβουλίου, μόνον τότε θὰ ἔχῃ ὕπαρξιν ὁ Νομός, μόνον δὲ ὅταν θὰ ἔχῃ ὕπαρξιν ὁ Νομός, μόνον τότε θέλομεν ἔχει ἀποκέντρωσιν. Ὡμίλησε βουλευτής τις πρὸ ὀλίγου περὶ συγκεντρώσεως καὶ ἀποκεντρώσεως, ὡσανεὶ ἦτο τοῦτο ζήτημα δυνάμενον νὰ λυθῇ ἐκ τῶν προσωπικῶν διαθέσεων τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ὑπουργοῦ. Εἶπεν ὅτι ὁ νῦν ὑπουργὸς ἔχει τάσεις συγκεντρωτικὰς καὶ διὰ τοῦτο ἐν Ἑλλάδι ὑπάρχει συγκέντρωσις. Ὑπάρχει συγκέντρωσις, διότι δὲν ἐλήφθη πρόνοια, ἵνα παρασκευασθῇ ἡ ἀποκέντρωσις. Τὸ πρῶτον δὲ βῆμα πρὸς τὴν ἀποκέντρωσιν ἔσται ἡ ψήφισις τοῦ νομοσχεδίου τούτου. Ὅταν διὰ τῆς ψηφίσεως τοῦ νομοσχεδίου τούτου ὁ Νομὸς λάβῃ ὕπαρξιν, τότε θὰ ἔχητε τοπικὴν διαίρεσιν ἱκανὴν νὰ ἐκτελῇ τὰ τῆς αὐτοδιοικήσεως, τότε θὰ ἔχητε ἱκανὰ ν' ἀντιμετωπίσωσι τὴν Κυβέρνησιν. Ἐν ὅσῳ ἔχητε τὴν αὐτοδιοίκησιν ἐν μόνῳ τῷ Δήμῳ, μὴ περιμένετε ἀποκέντρωσιν. Ἀφοῦ ὁ δῆμος δὲν ἔχει τὴν ὑπόστασιν τὴν ἀναγκαίαν, ἵνα δυνηθῇ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸν ὑπουργόν, καταστήσατε τοπικὴν διαίρεσιν δυναμένην ν' ἀντιμετωπίσῃ αὐτόν, δώσατε ὄγκον εἰς τὴν τοπικὴν διοίκησιν, δώσατε ὕπαρξιν πολιτικὴν εἰς τὸν Νομόν, καὶ τότε δύνασθε νὰ ὁμιλῆτε περὶ ἀποκεντρώσεως. Βάσις τῆς ἐλευθερίας δὲν εἶναι οἱ πολιτικοὶ θεσμοί· εἶναι ἡ ἀποκέντρωσις ἐν τῇ διοικήσει· ἄνευ δι' αὐτῆς μὴ περιμένετε ὅτι οἱ ἐλεύθεροι θεσμοὶ θέλουσί ποτε λειτουργήσει ἀπροσκόπτως.

Συνάμα μετὰ τοῦ νομοσχεδίου ἐκείνου προτείνομεν καὶ ἄλλο περὶ ἐλαττώσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν βουλευτῶν, συναφὲς πρὸς τὸ πρῶτον. Ὁ σκοπὸς καὶ τούτου καὶ ἐκείνου τοῦ νομοσχεδίου εἶναι ὅσον τὸ δυνατὸν ν' ἀποχωρισθῇ ὁ βουλευτὴς ἀπὸ τοῦ ἐκλογέως, νὰ εἶναι ἀπ' αὐτοῦ προσωπικῶς ἀνεξάρτητος, νὰ συνδέηται δὲ μετ' αὐτοῦ μόνον διὰ τῶν κοινῶν ἰδεῶν· ὅσον πλειότεροι βουλευταί, τόσῳ μεγαλύτερος ὁ σύνδεσμος· ὅσον ἡ ἀναλογία τῶν ἐκλογέων πρὸς τὸν ἐκλεγόμενον εἶναι μεγαλυτέρα, τόσον χαλαροῦται ἡ προσωπικὴ ἐξάρτησις τοῦ ἐκλεγομένου ἀπὸ τοῦ ἐκλέγοντος. Ἀλλ' ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἀττικῆς εἶπεν, ἐχωρίσατε τὰ δύο νομοσχέδια, καὶ τὰ ἐχωρίσατε ἐκ κακῆς πίστεως. Συζητῶν αὐτὸς ἐκ κακῆς πίστεως, ἐνόμισεν ὅτι τῷ ἐπιτρέπεται νὰ βλέπῃ κακὴν πίστιν ἐν τοῖς νομοσχεδίοις, περὶ ὧν συνεζήτει. Ἐχωρίσαμεν τὰ νομοσχέδια, ἵνα δώσωμεν τὴν ἐλευθερίαν τῆς ψήφου εἰς τὴν Βουλήν· ἐδώσαμεν δὲ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ψήφου καὶ χάριν τῆς ἐπιτυχίας τῶν νομοσχεδίων καὶ ἐκ καθήκοντος πρὸς τὴν Βουλήν. Ἐὰν συνεδέομεν τὰ δύο νομοσχέδια, θὰ εἴχομεν κατ' ἀμφοτέρων πάντας, ὅσοι ἦσαν διατεθειμένοι μόνον κατὰ τοῦ ἑτέρου ἢ τοῦ ἄλλου· χωρίζοντες τὰ νομοσχέδια, θὰ ἔχωμεν ἐφ' ἑνὸς ἑκάστου νομοσχεδίου ἐναντίους μόνους τοὺς ἀντιφρονοῦντας πρὸς ἓν ἕκαστον νομοσχέδιον διακεκριμένως. Ἀλλ' ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἀττικῆς ἐπιζητεῖ μόνον τὴν καταψήφισιν τῶν νομοσχεδίων καὶ διὰ τοῦτο μετὰ λύπης εἶδε τὸν χωρισμὸν τοῦτον, τὸν ἐπιτρέποντα τὴν ψήφισιν ἑνὸς ἑκάστου τῶν νομοσχεδίων, παρ' ἐκείνων τῶν ὁποίων ἡ συνείδησις ὑπαγορεύει εἰς αὐτοὺς τοιαύτην ψῆφον. Ἐὰν ἠρχόμεθα εἰς τὴν Βουλήν, ἀπειλοῦντες, ὡς ὑπηνίξατο ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἀττικῆς, τὴν διάλυσιν, ἔπρεπε νὰ συνδέσωμεν τὰ νομοσχέδια καὶ νὰ εἴπωμεν πρὸς τὴν Βουλήν, ἢ ψηφίζεις ἀμφότερα, ἢ θὰ ἐπέλθῃ τὸ κακόν, τὸ ὁποῖον ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἀττικῆς ἀπέδειξε, δι' ὧν εἶπε, ὅτι ὑποθέτει ἐπηρεάζον τὴν Βουλήν. Καὶ ἐνῶ ὁ κ. βου-

λευτὴς ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ ἡμᾶς ὡς ἀπειλοῦντας τὴν διάλυσιν, ἵνα ἐπιτύχωμεν τὴν ψήφισιν τῶν νομοσχεδίων, ἐνῷ ἡμεῖς ἀπεδείξαμεν διὰ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὑπεβάλομεν τὰ νομοσχέδια, χωρίζοντες αὐτά, ὅτι οὐδόλως ἐννοοῦμεν νὰ προσφύγωμεν εἰς τοιαῦτα μέσα, τὰ ὁποῖα ἠξεύρομεν ὅτι οὐδεμίαν ἔχουσιν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς Βουλῆς, ὁ κ. βουλευτὴς ἀπέδειξεν ὁποίαν γνώμην ἔχει αὐτὸς περὶ διαλύσεως, παραστήσας ὅτι τὴν Βουλὴν δὲν πτοεῖ διάλυσις, εὐθὺς δὲ κατόπιν εἰπὼν πρὸς τοὺς βουλευτάς, πρὸς οὓς ἀπηυθύνετο, «Προσέξατε καλῶς, ἐὰν ψηφισθῶσι τὰ νομοσχέδια ταῦτα, οὐδὲ στιγμὴν δύνασθε νὰ μείνητε ἐνταῦθα».

Τοιαῦτα νομοσχέδια, νομοσχέδια μεταβάλλοντα διατάξεις ριζικὰς τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου, ἐψηφίσθησαν καὶ ἐν ἄλλοις κοινοβουλίοις· καὶ ἐν τῷ ἀγγλικῷ κοινοβουλίῳ ἐψηφίσθη τὸ νομοσχέδιον περὶ μυστικῆς ψήφου, θεμελιωδέστατον νομοσχέδιον, καὶ ὅμως ἡ Βουλὴ ἐπέζησε μετὰ τὸ νομοσχέδιον ἐκεῖνο. Ἐνῶ ἡ Βουλή, διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς μυστικῆς ψήφου, εἶπεν ὅτι ἡ φανερὰ ψῆφος δὲν εἶναι ἐλευθέρα καὶ ὅτι ἐπομένως ἡμεῖς οἱ ἐκλεχθέντες διὰ τῆς φανερᾶς ψήφου δὲν ἀντιπροσωπεύομεν τὴν ἐλευθέραν ψῆφον τοῦ Ἔθνους· καί, ὅμως, ἡ Βουλὴ μετὰ τὴν ψήφισιν τοῦ νόμου, τοῦ τοιαύτην ἔχοντος ἔννοιαν, ἐβίωσεν ἐπὶ συνόδους ἱκανάς, διότι δὲν ἐξετάζονται οὕτω τὰ τοιαῦτα ζητήματα· ἡ Βουλὴ δὲν δύναται νὰ εἶναι ἡ μαθηματικὴ ἀντιπροσωπεία τοῦ Ἔθνους, καὶ εὐθὺς ὡς μετεβλήθησαν ὅροι τινὲς ἀριθμητικοὶ ἐν τῷ προβλήματι, δὲν δύναται ἡ Βουλὴ νὰ θεωρῆται ὡς μὴ παρέχουσα πλέον τὴν λύσιν τοῦ μαθηματικοῦ προβλήματος τῆς ἀντιπροσωπείας τοῦ Ἔθνους. Ἡ Βουλὴ ἀντιπροσωπεύει τὸ Ἔθνος εὐθὺς ὡς ἐξελέχθη συμφώνως πρὸς τὸν νόμον τὸν κείμενον, καθ' ὃν χρόνον ἐξελέχθη, καὶ ἐξακολουθεῖ ἀντιπροσωπεύουσα τὸ Ἔθνος, κατὰ τὸν τρόπον ἐκεῖνον ἐκλεχθεῖσα, ἕως οὗ λήξῃ κατὰ τὸ Σύνταγμα ἡ Περίοδος αὐτῆς, ἀδιάφορον ποῖαι μεταβολαὶ ἐπῆλθον ἐν τῷ μεταξὺ ἐν τῷ καταστατικῷ αὐτῆς νόμῳ. Οὐδεμίαν, ἄρα, σχέσιν ἔχουσι τὰ νομοσχέδια ταῦτα πρὸς ζητήματα διαρκείας ἢ διαλύσεως τῆς Βουλῆς. Καὶ καταβαίνων πάντοτε εἰς τὰ μικρὰ ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἀττικῆς εἶπεν ὅτι περιελάβομεν τὴν διάταξιν ἐν τῷ νομοσχεδίῳ, καθ' ἣν αἱ ἐπαναληπτικαὶ ἐκλογαὶ θὰ ἐνεργῶνται κατὰ τὸν παλαιὸν νόμον, ἵνα ἀποδείξωμεν εἰς τοὺς φοβουμένους δῆθεν βουλευτὰς ὅτι δὲν πρόκειται νὰ διαλυθῇ ἡ Βουλή, ἀλλ' ὅτι θὰ ὑπάρξῃ ἐφ' ἱκανόν, ἵνα γίνωσιν ἐπαναληπτικαὶ ἐκλογαί. Ἀλλ' ἐὰν δὲν περιελαμβάνομεν τοιαύτην διάταξιν, τί θὰ συνέβαινεν ἐπὶ ἐπαναληπτικῆς ἐκλογῆς, θὰ εἴχομεν ἐκλογὴν κατὰ τὸν νέον νόμον, καὶ θὰ εἴχομεν Βουλὴν κατηρτισμένην διὰ τῆς στενῆς περιφερείας καὶ τοῦ μεγαλυτέρου ἀριθμοῦ, συμπληρουμένην διὰ βουλευτῶν ἐκ τῆς εὐρυτέρας περιφερείας ἢ μὴ ἀναπληροῦσαν τὸ κενόν, ἐὰν τοῦτο ἀνήγετο εἰς περιφέρειαν, ἧς ὁ ἀριθμὸς τῶν βουλευτῶν περιωρίσθη. Παράλειψις τῆς διατάξεως ταύτης δὲν ἐπετρέπετο ἐν κατηρτισμένῳ νομοσχεδίῳ· καὶ ὅμως τὴν διάταξιν ταύτην παρέστησεν εἰς ὑμᾶς ὁ κ. βουλευτὴς ὡς ὑπαγορευθεῖσαν εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἐκ τῶν ταπεινοτέρων ἰδεῶν, ταπεινοτέρων ὡς πρὸς αὐτήν, ταπεινοτέρων ὡς πρὸς ὑμᾶς.

Ὡς ἀντισυνταγματικὸν ἐπίσης παρεστάθη τὸ νομοσχέδιον, τὸ ἀφορῶν εἰς τοὺς λαμβάνοντας 5 1/2 μηνῶν ἄδειαν ἀξιωματικούς, εἰς τοὺς ἀξιωματικοὺς τοὺς τιθεμένους ἐν διαθεσιμότητι, μὴ προβλεπομένῃ ὑπὸ τοῦ οἰκείου νόμου. Τὸ Σύνταγμα ἐκανόνισε τὰ περὶ τῶν ἀξιωματικῶν τῶν ἐκτιθεμένων εἰς τὰς ἐκλογάς, εἶπεν ὑπὸ ποίους ὅρους δύναται ὁ ἐν ἐνεργείᾳ ἀξιωματικὸς νὰ κατέλθῃ εἰς τὰς ἐκλογάς, ὑπὸ ποίους ὅρους ἐκλεγόμενος δύναται νὰ παραστῇ ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ. Μετεβάλομεν ἡμεῖς τι ἐν τοῖς ὅροις τούτοις; Ἀλλ' εἶπέ που τὸ Σύνταγμα ὅτι ἡ κατάστασις τοῦ ἀξιωματικοῦ θὰ κανονίζηται ἐσαεὶ καθ' ὃν τρόπον ἐκανονίζετο, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐψηφίζετο τὸ Σύνταγμα. Ἐὰν ἡ ἐπὶ ἀντισυνταγματικότητι τοῦ νομοσχεδίου ἐπίκρισις ἦτο βάσιμος, δὲν θὰ εἴχομεν Σύνταγμα μόνον τὰ ἄρθρα τὰ ἐν τῷ Συντάγματι ἀναγεγραμμένα, ἀλλὰ θὰ εἴχομεν Σύνταγμα καὶ πάντας τοὺς νόμους τοὺς συναφεῖς πρὸς αὐτό, πάντας τοὺς νόμους, ὧν γίνεται μνεία ἐν τῷ Συντάγματι. Τὸ Σύνταγμα ἐπιτρέπει εἰς τὸν ἀξιωματικὸν νὰ ζητήσῃ 5 1/2 μηνῶν ἄδειαν, οὐδαμοῦ, ὅμως, τὸ Σύνταγμα ἀνέγραψεν ὅτι ὁ λαμβάνων τὴν ἄδειαν θὰ λογίζῃ τὸν ἐν ἀδείᾳ χρόνον ὡς χρόνον καθ' ὃν ἠσκεῖτο ἐν τῷ στρατῷ καὶ προσμετροῦντα εἰς τὴν ἀρχαιότητα. Οὐδαμοῦ εἶπε τὸ Σύνταγμα ὅτι ἡ διαθεσιμότης, καθ' ἣν ὁ ἀξιωματικὸς βουλευτὴς δὲν ἐργάζεται ἐν τῷ στρατῷ, θὰ παρέχῃ εἰς αὐτὸν δικαίωμα ἀρχαιότητος ἐπὶ πλέον ἐκείνης, τὴν ὁποίαν εἶχε καθ' ὃν χρόνον ἐτέθη εἰς διαθεσιμότητα. Πάντα ταῦτα εἶναι ἀντικείμενα νομοθετικοῦ κανονισμοῦ. Τὸ Σύνταγμα οὐδαμοῦ εἶπεν ὅτι ἠθέλησεν ὡς πρὸς ταῦτα νὰ περιορίσῃ τὸ Κοινοβούλιον. Ἐὰν ἤθελε τοῦτο νὰ εἴπῃ, θὰ τὸ ἀνέγραφεν ἐν τῷ Συντάγματι. Δὲν ἔχομεν Σύνταγμα ὀλιγόλογον. Εἶναι ἓν τῶν ἐλαττωμάτων τοῦ Συντάγματος ἡμῶν, ὅτι κατῆλθεν εἰς τὰς ἐσχάτας λεπτομερείας· ἄν, ἄρα, παρέλειψε τὴν λεπτομέρειαν ταύτην, τὴν παρέλειψε, διότι ἐθεώρησεν ὅτι ἔπρεπε ν' ἀφεθῇ εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τῆς Νομοθετικῆς Ἐξουσίας.

Ἐπίσης, καὶ περὶ τοῦ ἑτέρου νομοσχεδίου, τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὴν ἐκλογικὴν περιφέρειαν, τὴν κανονιζομένην ἐκ τῆς περιφερείας τοῦ Νομοῦ, εἶπεν ὁ κ. βουλευτὴς ὅτι ἐπειδὴ τὴν ἐκλογικὴν περιφέρειαν ὀνομάζει ἐπαρχίαν τὸ Σύνταγμα, ἐννοεῖ ἀμετάβλητον τὴν διοικητικὴν ἐπαρχίαν, ὁποία τότε ὑπῆρχεν, ἐννοεῖ ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ θίξωμεν τὰ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως τοῦ Κράτους, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ ἄλλοτε ἐπικρατῆσαν σύστη-

μα, καθ' ὃ οὔτε νομὸς ὑπῆρχεν, οὔτε ἐπαρχία, ἀλλὰ διοίκησις. Ἐὰν ἠθέλομεν νὰ εἰσαγάγωμεν πάλιν τὸ σύστημα τῶν διοικήσεων, θὰ ἔλεγεν ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἀττικῆς, ὅτι δὲν δύνασθε νὰ πράξητε τοῦτο, διότι τὸ Σύνταγμα λέγει ἐπαρχίας. Ἡ ἐπαρχία, περὶ ἧς ὁμιλεῖ τὸ Σύνταγμα, εἶναι ἡ ἐπαρχία ἡ ἐκλογική, ὅπως ἐπαρχία τοῦ ἀρχιερέως εἶναι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐπαρχία. Τὰ τῆς ἐπαρχίας δ' ἐκείνης κανονίζει ὁ νόμος ὁ ἐκλογικός, διότι εἰς αὐτὸν παρέπεμψε τὸ Σύνταγμα τὰ περὶ τῶν ἐκλογῶν.

Ἐπὶ δὲ τοῦ θέματος τῶν ἀξιωματικῶν, τῶν εἰσερχομένων εἰς τὸ Βουλευτήριον, ὁ κ. βουλευτὴς δὲν ἐξήτασε μόνον τὸ ζήτημα ὑπὸ τὴν ἄποψιν τῆς ἀντισυνταγματικότητος, ἀλλὰ παρέστησεν ὅτι ὁ χωρισμὸς οὗτος τοῦ στρατοῦ ἀπὸ τῆς πολιτικῆς θὰ εἶναι ὀλέθριος πρὸς τὴν πολιτικήν, ὀλέθριος πρὸς τὸν στρατόν. Τοὐλάχιστον ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἀττικῆς ἐμαρτύρησεν ὅτι ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου εἶναι μεμελετημένος, ὅτι δὲν ἔχει ἀνάγκην αἰτιολογικῶν ἐκθέσεων, ὅτι δὲν ἔχει ἀνάγκην βασάνου ἐπιτροπῶν· ἰδού ἔχει κατηρτισμένην γνώμην, τὴν ὁποίαν πᾶς ὁ ἀκούων ἤθελε θεωρήσει ὡς ἀπορρέουσαν ἐξ ἐλλείψεως μελέτης, ἐξ ἐλλείψεως συνειδήσεως πλήρους τῶν ὅρων, ὑπὸ τοὺς ὁποίους δύναται νὰ λειτουργήσῃ καὶ ἡ Βουλὴ καὶ ὁ στρατός. Ἀλλ' ὅπως δήποτε, ἔχει ἐπὶ τούτου γνώμην ὁ κ. βουλευτής, αὕτη δὲ εἶναι ἡ γνώμη του καὶ ὡς τοιαύτη σεβαστή. Καὶ ἐὰν δὲν πρόκειται νὰ ὑποβάλωμεν εἰς τὴν Βουλὴν σύστημα ἐκλογικῆς μεταρρυθμίσεως, ἐφ' ὅσον τὸ Σύνταγμα ἐπιτρέπει αὐτήν, διότι, ἐὰν τὸ Σύνταγμα ἐπέτρεπε πλείονα, ἠθέλομεν προβῆ καὶ περαιτέρω, ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν ἐπρόκειτο νὰ ὑποβάλωμεν εἰς τὴν Βουλὴν τοιαύτην μεταρρύθμισιν, τὸ ἀφορῶν εἰς τοὺς ἀξιωματικοὺς τοὺς κατερχομένους εἰς τὰς ἐκλογὰς νομοσχέδιον, ἠθέλομεν πάντως ὑποβάλει, καὶ ἠθέλομεν τὸ ὑποβάλει ἐκ λόγων στρατιωτικῶν· ὡς πρὸς τὴν Βουλήν, δὲν θεωρῶ ὅτι τὸ νομοσχέδιον τοῦτο ἔχει μεγάλην σημασίαν.

Ἐρρήθη πολλάκις ὅτι ἄτοπον εἶναι ἐν τῷ Βουλευτηρίῳ νὰ παρίσταται κατώτερος ἀξιωματικός, συζητῶν πρὸς ἀνώτερόν του στρατιωτικὸν ἄλλον βουλευτὴν ἢ πρὸς τὸν ὑπουργὸν ἀπὸ ἴσου· ἐρρήθησαν καὶ ἄλλα τινὰ περὶ πλημμελειῶν τοῦ συστήματος τούτου. Ἀλλὰ ταῦτα θεωρῶ δευτέρου λόγου καὶ οὐχὶ ἱκανῶς σπουδαῖα, ἵνα ληφθῇ μέριμνα περὶ αὐτῶν, προκειμένου περὶ ριζικοῦ μέτρου. Τὸ κακὸν τοῦ συστήματος, ὅπως σήμερον ἐφαρμόζεται, οὐχὶ ὅπως ὑπὸ τοῦ Συντάγματος ἀναγράφεται, εἶναι ὅτι κατέρχονται εἰς τὰς ἐκλογὰς οὐ μόνον ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ ἐκλεχθῶσιν, ἀλλὰ πολὺ μεγαλύτερος ἀριθμός, ὁ ὁποῖος οὐδεμίαν ἔχει ἐλπίδα ἵνα ἐπιτύχῃ, ὅτι ἐργάζονται ἐν τῷ στρατῷ πρὸς σκοποὺς ἐκλογικούς – ὅπερ ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἀττικῆς θεωρεῖ ὡς τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς ἐπιτυχοῦς ἐνεργείας ἐν τῷ στρατῷ, τὸν συνδυασμὸν τοῦτον τῆς ψηφοθηρίας πρὸς τὰς ἀσκήσεις τὰς στρατιωτικὰς – ὅτι ἐργάζονται, λέγω, ἐν τῷ στρατῷ πρὸς ψηφοθηρίαν πλεῖστοι ἀξιωματικοί, οἵτινες δὲν φθάνουσι μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀποκτήσωσι πιθανότητα ἐπιτυχίας ἐκλογικῆς. Ἔχομεν ἀριθμὸν μέγιστον ἀξιωματικῶν, οἵτινες ἐν τῷ στρατῷ κύριον μέλημα αὐτῶν θεωροῦσι τὸν προσπορισμὸν ἐκλογικῶν κεφαλαίων. Ἐν ὅσῳ δὲ ἐν τῷ στρατῷ ἔχετε ἀξιωματικοὺς ἐργαζομένους πρὸς τοῦτο καὶ οὐχὶ πρὸς στρατιωτικὴν μόρφωσιν, μὴ περιμένετε ὅτι αἱ θυσίαι τοῦ Ἔθνους καὶ αἱ μεγάλαι δαπάναι τοῦ Δημοσίου ὑπὲρ τοῦ στρατοῦ δύνανται νὰ καρποφορήσωσιν. Ἡ τοιαύτη τῶν ἀξιωματικῶν ἐνέργεια οὐδόλως σχετίζεται πρὸς τοὺς ἀξιωματικοὺς τοὺς ἐν τῇ Βουλῇ· οὗτοι ἔχουσι ἐπιροὴν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις καὶ ἀποδεικνύει τοῦτο ἡ ἐπιτυχία αὐτῶν· οὗτοι δὲν βλάπτουσι τὸν στρατὸν ἢ ὀλιγώτερον βλάπτουσιν αὐτόν, ὅταν ἐν τῷ στρατῷ ἐργάζωνται. Ἐκεῖνοι, οἵτινες σπουδαίως βλάπτουσι τὸν στρατόν, εἶναι οἱ ἔχοντες ἐπιθυμίας τὰς ὁποίας δὲν δύνανται νὰ πραγματοποιήσωσιν. Οὗτοι ἐργαζόμενοι πρὸς πλήρωσιν τῶν ἐπιθυμιῶν τούτων ἀνατρέπουσι πάντα τὰ ἐν τῷ στρατῷ. Ἡ ὑπηρεσία ἡ στρατιωτικὴ δὲν δύναται νὰ λειτουργήσῃ, πανταχόθεν πέμπονται καταγγελίαι περὶ ἀδειῶν καὶ χαρίτων πρὸς ἐκλογικοὺς σκοπούς, οὐχὶ κατὰ τῶν βουλευτῶν, ὡς πιεζόντων τὰς στρατιωτικὰς Ἀρχάς, ἀλλὰ κατ' αὐτῶν τούτων τῶν στρατιωτικῶν Ἀρχῶν, ἐργαζομένων πρὸς ἀπόκτησιν ἐκλογικῶν κεφαλαίων (χειροκροτήματα ἐκ τῶν ἀκροατηρίων). Θὰ παύσῃ, βεβαίως, τὸ κακὸν τοῦτο διὰ τοῦ νομοσχεδίου, τὸ ὁποῖον ὑπεβάλομεν, ψηφιζομένου. Ἀλλ' ὅταν παύσῃ, λέγει ὁ κ. βουλευτὴς Ἀττικῆς, θὰ ἔχητε στρατὸν πραιτωριανῶν καὶ λάβετε τὰ μέτρα σας. Ἐν Ἑλλάδι, κύριοι, ὁ στρατὸς εἶναι στρατὸς ἐθνικός. Ὑπὲρ οὐδενὸς κλάδου τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας ποιεῖται τὸ Ἔθνος τοσοῦτον προθύμως θυσίας, ὅσον ὑπὲρ τοῦ στρατοῦ, διότι ὁ στρατὸς δὲν ἀποτελεῖ ἰδίαν ἐν τῇ Πολιτείᾳ κλάσιν, εἶναι αὐτὸ τὸ Ἔθνος, καὶ δὲν ἔχετε ἀνάγκην νὰ ἐπιτρέψητε εἰς τοὺς ἀξιωματικοὺς νὰ ψηφοθηρῶσιν ἐν τῷ στρατῷ, δὲν ἔχετε ἀνάγκην νὰ ἐπιτρέψητε εἰς τοὺς ἀξιωματικοὺς νὰ ἐκθέτωσι κάλπην, ἵνα συνδέσητε τὸν στρατὸν μετὰ τοῦ Ἔθνους. Τὸν στρατὸν συνδέουσι μετὰ τοῦ Ἔθνους αὐτοὶ οἱ θεσμοὶ ἡμῶν τῆς πανδήμου στρατολογίας, αὐτὴ ἡ ἰδέα ὅτι ἐάν ποτε ἐκπληρωθῇ ἡ ἐθνικὴ ἰδέα, θὰ ἐκπληρωθῇ διὰ τοῦ στρατοῦ. Τὴν γνώμην ταύτην ἔχει καὶ τὸ Ἔθνος περὶ τοῦ στρατοῦ καὶ ὁ στρατὸς περὶ ἑαυτοῦ. Ἐνόσῳ δὲ τοιαύτη εἶναι ἡ γνώμη περὶ στρατοῦ καὶ ἐν τῷ στρατῷ καὶ ἐν τῷ Ἔθνει, μὴ φοβῆσθε ὅτι ὁ ἐθνικὸς στρατὸς θὰ εἶναι στρατὸς πραιτωριανῶν.

Τὰ νομοσχέδια, τὰ ὁποῖα ὑπεβάλομεν, τοιοῦτον ἔχουσι γενικὸν χαρακτῆρα. Ἠθελήσαμεν νὰ καταστήσωμεν τὴν Βουλὴν μᾶλλον ἱκανήν, ἵνα ἐκπληρώσῃ τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς· ἠθελήσαμεν νὰ κατα-

στήσωμεν τὸν στρατὸν μᾶλλον ἱκανόν, ἵνα ἐκπληρώσῃ τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ. Τὰ δύο ταῦτα εἶναι ἀλληλένδετα, ἔχω δὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ Βουλὴ ἀλληλένδετα θὰ θεωρήσῃ πάντα τὰ νομοσχέδια ταῦτα καὶ μεθ' ὅσα ἂν ἐρρήθησαν ἢ ρηθῶσι, θὰ ψηφίσῃ αὐτὰ πανηγυρικῶς· (εὖγε, εὖγε· χειροκροτήματα παρατεταμένα).

Εκλογικός νόμος

Νόμος ΑΤϟΑ΄
«Περί μεταρρυθμίσεως του περί εκλογής Βουλευτών νόμου ως προς την περιφέρειαν»
(ΦΕΚ 157/14.6.1886)

Ἄρθρον 1

Ἡ ἐκλογικὴ περιφέρεια, ὁριζομένη ἐκ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως τοῦ Κράτους κατὰ νομούς, ἀποτελεῖ εἰδικῶς τὴν ἐκλογικὴν ἐπαρχίαν, ἥτις παρέχει δι' ἰδίας ἐκλογῆς τὸν ἀναλογοῦντα αὐτῇ ἀριθμὸν βουλευτῶν.

Ἄρθρον 2

Ὅπου ἐν τῷ αὐτῷ Νομῷ ὑπάρχει πλέον τοῦ ἑνὸς Πρωτοδικεῖον, αἱ κατὰ τὸ ἄρθρον 27 τοῦ ΧΜΗ΄ νόμου προτάσεις τῶν ἐκλογέων περὶ ὑποψηφίων ἐπιδίδονται εἰς τὸν Πρόεδρον τοῦ Πρωτοδικείου τῆς πρωτευούσης τοῦ Νομοῦ, ὅπερ ἐνεργεῖ τὰ περαιτέρω πρὸς ἀνακήρυξιν τῶν ὑποψηφίων τῆς ἐκλογικῆς ἐκείνης περιφερείας.

Τὸ αὐτὸ ἐφαρμόζεται καὶ ἐν τῇ περιπτώσει τοῦ ἄρθρου 64 διὰ τὴν ἀνακήρυξιν τῶν σχετικῶς πλειονοψηφησάντων βουλευτῶν.

Ἄρθρον 3

Τὸν πρῶτον ἀναλογισμόν, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κατὰ τὸ ἄρθρον 1 τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς ἐκλογικῆς περιφερείας, θέλει ἐνεργήσει τὸ κατὰ τὸ ἄρθρον 3 τοῦ ΑΚΑ΄ νόμου Συμβούλιον, καλούμενον ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν ὑπουργοῦ.

Ἄρθρον 4

Πᾶσα ἐναντία διάταξις καταργεῖται.

Ὁ παρὼν νόμος, ψηφισθεὶς παρὰ τῆς Βουλῆς καὶ παρ' Ἡμῶν σήμερον κυρωθείς, δημοσιευθήτω διὰ τῆς *Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως* καὶ ἐκτελεσθήτω ὡς νόμος τοῦ Κράτους.

Ἐν Τατοΐῳ τῇ 12 Ἰουνίου 1886.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΛΟΜΒΑΡΔΟΣ

Ἐθεωρήθη καὶ ἐτέθη ἡ μεγάλη τοῦ Κράτους σφραγίς.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 13 Ἰουνίου 1886.

Ὁ ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης Ὑπουργὸς

ΔΗΜ. Σ. ΒΟΥΛΠΙΩΤΗΣ

Περὶ μεταρρυθμίσεως διατάξεων τοῦ περὶ ἐκλογῆς βουλευτῶν νόμου ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν

Νόμος ΑΤϟΒ΄/12.6.1886

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α΄
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ψηφισάμενοι ὁμοφώνως μετὰ τῆς Βουλῆς, ἀπεφασίσαμεν καὶ διατάσσομεν·

Ἄρθρον 1

Ὁ ἀριθμὸς τῶν βουλευτῶν ὁρίζεται εἰς ἑκατὸν πεντήκοντα.

Ἄρθρον 2

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐξ Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Νέων Ψαρῶν ἐκλεγομένων βουλευτῶν περιορίζεται εἰς τέσσαρας· δύο μὲν ἐξ Ὕδρας, ἕνα ἐκ Σπετσῶν καὶ ἕνα ἐκ Νέων Ψαρῶν.

Ἄρθρον 3

Ὡς μέτρον τοῦ πληθυσμοῦ διὰ τὸν προσήκοντα ἀναλογισμὸν τοῦ ἐξ ἑκάστης ἐπαρχίας ἐκλεκτέου ἀριθμοῦ βουλευτῶν λαμβάνεται ὁ τῶν ἐν τοῖς ἐκλογικοῖς καταλόγοις ἐγγεγραμμένων δημοτῶν.

Ἄρθρον 4

Ὁ ἀναλογισμὸς οὗτος ἐκτελεῖται ὡς ἑξῆς·

α) Ἀφαιροῦνται ἐκ τοῦ κατὰ τὸ ἄρθρον 1 ἀριθμοῦ τῶν βουλευτῶν οἱ κατὰ τὸ προηγούμενον ἄρθρον 2 τοῦ παρόντος καὶ τὸ 3 τοῦ ΧΜΗ΄ νόμου ἐκλεκτέοι ἐκ τῶν προνομιούχων περιφερειῶν.

β) Διαιρεῖται ὁ ἀριθμὸς τοῦ ὁλικοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἐν τοῖς τελευταίοις ὁριστικοῖς ἐκλογικοῖς καταλόγοις ἐγγεγραμμένων δημοτῶν (ἀφαιρέσει τοῦ εἰς τὰς προνομιούχους περιφερείας ἀνήκοντος ἐκλογικοῦ πληθυσμοῦ) διὰ τοῦ κατὰ τὸ ἀνωτέρω ἐδάφιον ὑπολοίπου ἀριθμοῦ τῶν βουλευτῶν, τὸ δὲ πηλίκον παριστᾷ τὴν ἐκλογικὴν μονάδα τοῦ πληθυσμοῦ τὴν ἀπαιτουμένην πρὸς ἐκλογὴν ἑνὸς βουλευτοῦ.

γ) Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀριθμοῦ τούτου καὶ λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ κατὰ τὸ προηγούμενον ἐδάφιον ἐκλογικοῦ πληθυσμοῦ ἑκάστης ἐπαρχίας, συντάσσεται πίναξ ἐνδεικνύων τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀναλογουσῶν εἰς ἑκάστην τούτων ἐκλογικῶν μονάδων καὶ τὰ κατὰ τάξιν ἀριθμητικὴν κατιοῦσαν πλεονάζοντα κλάσματα πληθυσμοῦ.

Αἱ ἐπαρχίαι, ὅσων ὁ ἐκλογικὸς πληθυσμὸς εἶναι τυχὸν κατώτερος τῆς κατὰ τὸ ἀνωτέρω ἐδάφιον ἐξευρεθείσης ἐκλογικῆς μονάδος, σημειοῦνται ἐν τῷ τέλει τοῦ πίνακος.

δ) Ἀθροίζονται ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπὸ τῶν προνομιούχων περιφερειῶν ἐκλεκτέων βουλευτῶν καὶ ὁ ὁλικὸς τῶν κατὰ τὸ ἀνωτέρω ἐδάφιον σημειωθεισῶν κατ' ἐπαρχίας ἐκλογικῶν μονάδων, τὸ δὲ πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἑκατὸν πεντήκοντα βουλευτῶν ὑπόλοιπον διανέμεται πρῶτον μὲν εἰς τὰς μὴ κεκτημένας ἐκλογικὴν μονάδα πληθυσμοῦ ἐπαρχίας, εἶτα δὲ μεταξὺ τῶν ἐχουσῶν τὰ μείζονα κλάσματα πληθυσμοῦ κατὰ τάξιν ἀριθμητικὴν κατιοῦσαν, προστιθεμένου ἑνὸς βουλευτοῦ εἰς ἑκάστην τούτων, μέχρις ἐξαντλήσεως τοῦ εἰρημένου ὑπολοίπου.

Ἐπὶ ἰσαρίθμων κλασμάτων καὶ ἐὰν τὸ πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν βουλευτῶν ὑπό-

λοιπον δὲ ἐξαρκῇ εἰς προσθήκην ἑνὸς βουλευτοῦ εἰς πάσας τὰς ἐχούσας ἰσάριθμα κλάσματα ἐπαρχίας, ἀποφασίζει ὁ κλῆρος· τὴν κλήρωσιν ἐνεργεῖ τὸ ἐκτελοῦν καὶ τὸν ἀναλογισμὸν Συμβούλιον, κατὰ τὸ ἑπόμενον ἄρθρον.

᾽Αρθρον 5

Τὸν ἀναλογισμὸν ἐνεργεῖ τὸ κατὰ τὸ ἄρθρον 3 τοῦ ἀπὸ 22 ᾽Ιουνίου 1882 ΑΚΑ΄ νόμου Συμβούλιον, ὅπερ λαμβάνει ὡς βάσιν τῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ τὸν ἐκλογικὸν πληθυσμόν, τὸν προκύπτοντα ἐκ τῶν ἰσχυόντων τότε ὡς ὁριστικῶν ἐκλογικῶν καταλόγων.

Πρὸς τοῦτο οἱ Πρόεδροι τῶν Πρωτοδικείων, μετὰ τὴν ὁριστικὴν ἐκδίκασιν καὶ διόρθωσιν τῶν ἐκλογικῶν καταλόγων, ὀφείλουσιν, ἐντὸς ὀκτὼ ἡμερῶν τὸ πολύ, νὰ ἀποστέλλωσι πρὸς τὸ Δικαστικὸν Σύμβουλον πίνακα ἐμφαίνοντα τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐκλογέων ἑκάστης ἐπαρχίας.

᾽Αρθρον 6

Τὸ Συμβούλιον συνέρχεται αὐτοδικαίως, κατ᾽ ἔτος ἐντὸς τοῦ μηνὸς ᾽Ιουνίου, ὀφείλει δὲ πρὸ τῆς λήξεως τῆς προθεσμίας ταύτης νὰ περαιώσῃ τὴν ἐργασίαν τοῦ ἀναλογισμοῦ. Ἡ περὶ τούτου ἔκθεσις τοῦ Συμβουλίου, διαβιβαζομένη ὑπὸ τοῦ Δικαστικοῦ Συμβούλου εἰς τὸ ἐπὶ τῶν ᾽Εσωτερικῶν Ὑπουργεῖον, καταχωρίζεται εἰς τὴν *᾽Εφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως*.

᾽Αρθρον 7

᾽Εν τῷ κατὰ τὸ ἄρθρον 45 τοῦ ΧΜΗ΄ νόμου δημοσιευομένῳ Βασιλικῷ Διατάγματι γίνεται μνεία τῆς ἐκθέσεως ταύτης, σημειουμένου καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ περιέχοντος αὐτὴν φύλλου τῆς *᾽Εφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως*, ἀναφέρεται δὲ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἀναλογισμοῦ, τὸ ἐνδεικνῦον τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐξ ἑκάστης ἐπαρχίας ἐκλεκτέων βουλευτῶν.

Ὁ ἀναλογισμὸς οὗτος ἰσχύει καθ᾽ ὅλην τὴν βουλευτικὴν περίοδον.

᾽Αρθρον 8

Πᾶσα ἐναντία διάταξις καταργεῖται.

Προσωρινὴ διάταξις.

᾽Αρθρον 9

Αἱ κατὰ τὴν παροῦσαν βουλευτικὴν περίοδον ἐνεργηθησόμεναι τυχὸν ἐπαναληπτικαὶ μερικαὶ ἐκλογαὶ γενήσονται ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ γενομένου προσδιορισμοῦ τῶν ἐξ ἑκάστης ἐπαρχίας ἐκλεκτέων Βουλευτῶν διὰ τοῦ ἀπὸ 15 Φεβρουαρίου 1885 Βασιλικοῦ διατάγματος.

Ὁ παρὼν νόμος, ψηφισθεὶς ὑπὸ τῆς Βουλῆς καὶ παρ᾽ Ἡμῶν σήμερον κυρωθείς, δημοσιευθήτω διὰ τῆς *᾽Εφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως* καὶ ἐκτελεσθήτω ὡς νόμος τοῦ Κράτους.

᾽Εν Τατοΐῳ τῇ 12 ᾽Ιουνίου 1886.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΛΟΜΒΑΡΔΟΣ

᾽Εθεωρήθη καὶ ἐτέθη ἡ μεγάλη τοῦ Κράτους σφραγίς.

᾽Εν ᾽Αθήναις τῇ 13 ᾽Ιουνίου 1886.

Ὁ ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης Ὑπουργὸς

ΔΗΜ. Σ. ΒΟΥΛΠΙΩΤΗΣ

Τὸ κόμμα Τρικούπη «ἔχει ἕνα ἀρχηγὸν μίαν ἀποστολὴν καὶ ἓν πρόγραμμα»

του Αγησίλαου Γιαννόπουλου Ηπειρώτη

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *«Εφημερίς»* στις 14 Αυγούστου 1888 με τίτλο «Η αντιπολίτευσις».

᾽Αγαθὸν φαινόμενον, μαρτυροῦν ἀσφαλῆ κοινωνικὴν πρόοδον, ἐκδηλοῦται ἀπό τινος καὶ ἐν τῷ Τύπῳ καὶ ἐν ταῖς ἰδιαιτέραις ἔτι παρ᾽ ἡμῖν ἀναστροφαῖς, διὰ τῆς τάσεως ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τῆς ἀνάγκης, ἣν πολλοὶ αἰσθάνονται, τοῦ ποιεῖν παρατηρήσεις ἢ ἐκφέρειν κρίσεις ἐπὶ γεγονότων ἢ πραγμάτων, οὐχὶ ὡς μέχρι τοῦδε εἰθίζετο, ἀλλ᾽ ἀπὸ γενικωτέρας τινὸς ἀπόψεως καὶ ἀπὸ γενικωτέρων θεωριῶν ἀπορρεούσας. Τὰ περιφανέστερα ἐπεισόδια τοῦ ἠθικοῦ ἡμῶν βίου, τὰ πολιτικὰ καὶ ἐν γένει κοινωνικὰ ζητήματα, αἱ ποικίλαι ἐκδηλώσεις τῆς ἐκτάκτου παρ᾽ ἡμῖν βιωτικῆς δράσεως, ἐτάζονται, ἀναλύονται, ἀνατέμνονται, μελετῶνται καὶ αἱ ἀπ᾽ αὐτῶν κρίσεις, ὑπέρτεραι τῶν παροδικῶν ἢ μερικῶν συμφερόντων, τείνουσιν εἰς τὴν διαφώτισιν καὶ τὴν ἐξέγερσιν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ κοινοῦ φρονήματος. Οὕτως ἀρχόμεθα γινώσκοντες ἡμᾶς αὐτούς· ἡ ἡμετέρα κοινωνία κατακτᾷ τὴν ἐπίγνωσιν ἑαυτῆς· τοῦτο σημαίνει ὅτι ἄρχεται δι᾽ αὐτὴν περίοδος νέα, καθ᾽ ἣν τὰ ἀτάκτως καὶ ἀμόρφως μέχρι τοῦδε συμφυρόμενα ποικίλα στοιχεῖα της τείνουσι πρὸς τὴν σύμπραξιν καὶ τὴν ὁριστικὴν διαμόρφωσιν αὐτῶν εἰς χαρακτῆρας καὶ τάξεις.

᾽Απὸ τοιαύτης περιωπῆς ἐπιχειροῦμεν τὴν ἐξέτασιν τοῦ ζωτικοῦ διὰ τὴν πολιτείαν ζητήματος τῆς ᾽Αντιπολιτεύσεως. Διότι ἡ ᾽Αντιπολίτευσις, ὁ ἕτερος τῶν παραγόντων τοῦ πολιτειακοῦ ἡμῶν ὀργανισμοῦ, ἄνευ τοῦ ὁποίου οὗτος ἀδύνατον εἶναι νὰ λειτουργήσῃ κατὰ τὸν θεμελιώδη τοῦ Κράτους νόμον, ἡ ᾽Αντιπολίτευσις ἐν Ἑλλάδι περιῆλθεν εἰς τὴν κατάστασιν ζητήματος.

Δὲν θ᾽ ἀναδράμωμεν εἰς τὸ παρελθόν, ἵνα ἐκεῖθεν ἀκολουθήσωμεν τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν καὶ διαδοχὴν γεγονότων καὶ προσώπων, δι᾽ ὧν ἡ κυβερνη-

τικὴ ᾽Αντιπολίτευσις περιῆλθεν εἰς τὴν ὑφεστῶσαν κατάστασιν· οὐδὲ θὰ ἐκταθῶμεν ἐν παρεκβατικαῖς θεωρίαις περὶ τῆς φύσεως καὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν κοινοβουλευτικῶν κομμάτων ἐν κράτει συνταγματικῶς κυβερνωμένῳ· καὶ ὁ ἀμαθέστερος Ἕλλην ἐκλογεὺς γνωρίζει σήμερον ὅτι τὰ πολιτικὰ παρ᾽ ἡμῖν κόμματα, καὶ ὑπὸ κοινωνικὴν καὶ ὑπὸ κοινοβουλευτικὴν ἔποψιν, τυγχάνουσιν ἔτι ἀμόρφωτα καὶ ἀδιοργάνωτα, τὰ δὲ ὑπάρξαντα μέχρι τοῦδε μόνην αὐτῶν ὑπόστασιν ἔσχον τοπικὰ συμφέροντα καὶ προσωπικοὺς δεσμούς. Εὐτυχῶς, ὅμως, παρὰ τὴν διαμορφουμένην ταύτην πολιτικὴν συνείδησιν, ἐμφύτως καὶ συγχρόνως αἰσθητὴ καθίσταται ἡ ἀνάγκη τῆς ἀπὸ ἀρχῶν ἢ κυβερνητικῶν θεωριῶν διαφόρων κομματικῆς διακρίσεως. Ὁ ἐπαισθητῶς ἀπό τινος αὐξήσας πληθυσμὸς τῆς χώρας, ἡ εὕρυνσις τοῦ κοινωνικοῦ κύκλου διὰ τῆς προσελεύσεως στοιχείων νέων καὶ ποικίλων, ἡ δημιουργία νέων βιωτικῶν σταδίων πόρρω τῶν συμφερόντων τῶν ἀναστρεφομένων ἀποκλειστικῶς ἐν τῇ περιφερείᾳ τῆς πολιτικῆς δράσεως συνεπάγονται ἤδη τὴν διαμόρφωσιν νέας τινὸς τάξεως πολιτῶν, τῆς ὁποίας αἱ κομματικαὶ κλίσεις, αἱ πολιτικαὶ συμπάθειαι δέον νὰ προσελκυθῶσιν ὑπὸ λόγων ἀνεξαρτήτων τῶν συνήθων, ἐκ τοπικῶν συμφερόντων ἢ πρὸς πρόσωπα δεσμῶν γενικωτέρων καὶ ἐθνικωτέρων, νὰ συμπαγῶσι δὲ εἰς πεποιθήσεις καὶ φρονήματα πολιτικὰ ἀπὸ ἀρχῶν ἢ μεγάλων κοινωνικῶν συμφερόντων.

Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς τοῦ ἐνεστῶτος καὶ ἀπέναντι τῆς κρατούσης σήμερον μεγάλης πολιτικῆς μερίδος, θὰ ἐξετάσωμεν τὰς τάσεις καὶ τὰ στοιχεῖα, τὰ ἀποτελοῦντα τὴν ὑφισταμένην ᾽Αντιπολίτευσιν ἐν τῷ παρόντι, καὶ τὴν ἐν τῷ προσεχεῖ μέλλοντι δρᾶσιν αὐτῆς ὡς πολιτικῶς συντεταγμένης μερίδος.

Ἡ ὑποστηρίζουσα τὴν κυβέρνησιν τοῦ κ. Τρικούπη κοινωνικὴ καὶ κοινοβουλευτικὴ πλειονοψηφία ἀναμφηρίστως φέρει τὰ κυριώτερα χαρακτηριστικὰ ἀρτίως καὶ ὀργανικῶς κατηρτισμένου πολιτικοῦ κόμματος· τὸ κόμμα τοῦτο ἔχει ἕναν ἀρχηγὸν καὶ μίαν σημαίαν, μίαν ἀποστολὴν καὶ ἓν πρόγραμμα· εἶναι ἀληθὲς ὅτι μέχρι τοῦδε τὸ πρόγραμμα ἐνσωματοῦται ἐν τῷ ἀρχηγῷ· ἀλλ᾽ ἀφ᾽ ἑτέρου, ἐπίσης, ἀληθὲς τυγχάνει καὶ τοῦτο, ὅτι τὸ πρόγραμμα αὐτό, τὸ σκοποῦν τὴν ἐπὶ ἑδραίων οἰκονομικῶν βάσεων ὑλικὴν ἀναμόρφωσιν τῆς χώρας, καὶ τὴν ἀπὸ ταύτης ἠθικὴν παλιγγενεσίαν καὶ ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν, ὅπερ εἰς πᾶσαν ἄλλην χώραν ἤθελε κριθῆ ὡς λίαν εὐρὺ καὶ πολιτικῶς ἀόριστον, ἐνῷ τοὐναντίον παρ᾽ ἡμῖν θεωρεῖται ὡς ἀκριβῶς ὡρισμένον καὶ ἐναργῶς διατετυπωμένον, διότι τέλος πάντων ἐπιβάλλει μίαν ἀποστολὴν εἰς τὴν Κυβέρνησιν, τὴν πρὸ παντὸς ἄλλου ἐθνικοῦ ἔργου ὑποσχομένην τὴν ἀνόρθωσιν τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν, τὴν συμπλήρωσιν ἢ μᾶλλον τὴν δημιουργίαν τοῦ σιδηροδρομικοῦ συμπλέγματος τῆς χώρας, τὴν ἀναγέννησιν τῆς ναυτιλίας, καὶ παρὰ ταῦτα ἐπίρρωσιν τῆς διοικήσεως ἐν τῷ ἐσωτερικῷ καὶ ἀνεξαρτησίαν ἐθνικῆς δράσεως ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, τὸ πρόγραμμα τοῦτο, ἐν ᾧ διάφοροι φάσεις τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀναπτύξεως τῆς χώρας τάσσονται ἐν τῇ φυσικῇ αὐτῶν ἀλληλουχίᾳ καὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἐκτέλεσις δύναται νὰ παραταθῇ ἐπὶ χρονικὴν περίοδον μείζονα τοῦ μακροτέρου σταδίου ἑνὸς πολιτικοῦ ἀρχηγοῦ, τὸ πρόγραμμα λέγομεν τοῦτο, καὶ ὅταν ἐκλείψῃ ὁ ἀρχηγός, θὰ συγκρατήσῃ τὸ κόμμα ὠργανωμένον καὶ ἐπιρρωννύμενον ἀείποτε διὰ τῆς προσκτήσεως νέων στοιχείων, ἀποδεχομένων αὐτὸ καὶ συνδρώντων πρὸς τὴν ἐκτέλεσίν του. Δύναται δὲ ἀπὸ τοῦδε καὶ ὁ ἧττον ὀξυδερκὴς παρατηρητής, ἀπὸ σημείων τινῶν καὶ τάσεων κρίνων, ν᾽ ἀποφανθῇ, ὅτι καὶ ἰδιαιτέραν καὶ μᾶλλον διακεκριμένην πολιτικὴν ἀπόχρωσιν δὲν θέλει βραδύνει νὰ προσλάβῃ τὸ κόμμα, τοῦ ὁποίου ἡγεῖται ὁ κ. Τρικούπης, ὅταν ἡ κατὰ τῶν διοικητικῶν ἰδεῶν του ἀντιπολιτευτικὴ ἀντίδρασις ἐκδηλωθῇ ὑπὸ περίβλημα θετικώτερον, πολιτικώτερον, μᾶλλον ὡρισμένον καὶ σοβαρώτερον ἢ μέχρι τοῦδε. Αἱ ἰδέαι αὗται τοῦ κ. Τρικούπη, ἂν δὲν διετυπώθησαν ἐκ τῶν προτέρων εἰς τὸ πρόγραμμά του, τυγχάνουσιν, ὅμως, πασίδηλοι ἐν τῇ μέχρι τοῦδε πολιτείᾳ του· καθότι τῆς ἐφαρμογῆς των ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ἔχει ἐπιληφθῆ, πατάξας τὰς ἐπαρχιακὰς ἐπιρροάς, διὰ τοῦ νέου ἐκλογικοῦ νόμου καὶ τῆς συγχρόνου διοικητικῆς μεταρρυθμίσεως, ἐνδελεχῶς δὲ καὶ ἐν πάσῃ εὐκαιρίᾳ ἐπιδιώκων τὴν περιστολὴν ἐκνόμων τάσεων τῶν ἀνὰ τὴν χώραν ἐκ παραδόσεως ἢ συνηθείας ἰσχυόντων, ἔστωσαν βουλευταὶ οὗτοι ἢ κομματάρχαι, οἵτινες μέχρι τοῦδε ὡς φραγμὸς ἠξίουν νὰ παρεμβάλλωνται μεταξὺ διοικούντων καὶ διοικουμένων, μεταξὺ Κυβερνήσεως καὶ λαοῦ, καὶ τὴν Βασιλείαν αὐτὴν ἐνιαχοῦ προπετῶς ἐπισκιάζοντες, πᾶσαν τῆς νομίμου ἐξουσίας ἐνέργειαν διαστρέφοντες ἢ ἐξουδετεροῦντες καὶ τὸν ἐλεύθερον αὐτὸν λαόν, τὸν κατὰ τὰ φαινόμενα συνταγματικῶς καὶ διὰ τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας κυβερνώμενον, συγκρατοῦντες ἔτι ὑπὸ τὸν ἀπεχθῆ ζυγὸν λανθανούσης ὀλιγαρχίας.

Ἂς προβάλωσιν, ἂς δηλώσωσιν ἑαυτούς, ἂν ὑπάρχωσι, μετὰ θάρρους καὶ εἰλικρινείας οἱ συντηρητικοὶ τῆς ὀλιγαρχίας αὐτῆς καὶ τῶν ἐπαρχιακῶν ἐπιρροῶν θιασῶται, ἂς ἀναπετάσωσι τὴν σημαίαν των, καὶ ἀπέναντι τοῦ πολιτικοῦ κόμματος τοῦ κ. Τρικούπη θ᾽ ἀναγνωρίσωμεν τὸ ἕτερον αὐτὸ μετὰ ὀργανικῆς ὑποστάσεως ἀναθρῶσκον πολιτικὸν κόμμα. ᾽Αλλὰ δὲν πρόκειται περὶ τούτου· ἡ ὑπόθεσις αὕτη, ἣν ἁπλῶς διετυπώσαμεν, συντελεῖ μόνον εἰς ἐπίρρωσιν τῶν ἡμετέρων ἰσχυρισμῶν περὶ ἐντελοῦς καταρτίσεως τοῦ τρικουπικοῦ κόμματος, εἴτε ἐν τῇ ἐξουσίᾳ παραμένοντος, εἴτε ἐν τῇ συνταγματικῇ ᾽Αντιπολιτεύσει. Ἤδη ἀπέναντι τοῦ ἰσχυ-

ροῦ αὐτοῦ καὶ κατηρτισμένου κόμματος, ὅπερ σήμερον κρατεῖ ἐν τῇ χώρᾳ, θ' ἀναζητήσωμεν τὸ ἀντίθετον αὐτῷ κόμμα ἐν τῇ Ἀντιπολιτεύσει.

Καὶ δὲν θὰ τὸ ἀνεύρωμεν.

Ἡ ὑφεστῶσα Ἀντιπολίτευσις, διῃρημένη εἰς ἀξιωματικὴν καὶ διϊσταμένην, δὲν εἶναι βεβαίως κόμμα ἐν τῇ πολιτικῇ τῆς λέξεως σημασίᾳ. Τὸ κῦρος τοῦ φαινομένου αὐτῆς ἀρχηγοῦ, οὐχὶ μόνον οἱ διϊστάμενοι, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων ὀπαδοί του οὐδέποτε ἐντελῶς παρεδέχθησαν· ἡ ἐπίσημος αὐτοῦ προσωνυμία πρῶτος ἐν ἴσοις ἢ πρῶτος τῶν προϊσταμένων σημαίνει ἄρνησιν τῆς ἰδιότητος τοῦ ἀρχηγοῦ· σημαίνει πρὸς τούτοις ὅτι ὁ ἀντιπολιτευτικὸς ὄγκος, τοῦ ὁποίου αὐτὸς σήμερον τυγχάνει ὁ θετὸς ἡγήτωρ –διότι δυνατὸν αὔριον ἡ μεταξὺ ἴσων τάξις νὰ ἀλλοιωθῇ καὶ λάβῃ ἄλλος τὴν θέσιν του– ἀναγνωρίζει διαφόρους ἡγήτορας, οὓς ἡ ἀντιπολιτευτικὴ δρᾶσις σήμερον συγκρατεῖ συνησπισμένους, ἀμφίβολον δὲ ἂν οἱ δεσμοὶ οὗτοι διατηρηθῶσι καὶ ἐν τῇ κυβερνητικῇ δράσει.

Τὸ πρόγραμμα τῶν συνησπισμένων αὐτῶν ἀντιπολιτευτικῶν στοιχείων ὁ τόπος δὲν τὸ γνωρίζει· ἡ δρᾶσις των μέχρι τοῦδε ἐξεδηλώθη ἀρνητικῶς μόνον· καὶ ὅτε ἀκόμη πρό τινος τὸ δυσανασχετοῦν καὶ κλυδωνιζόμενον τοῦ λαοῦ πέλαγος ἐξέβρασέ τινα τῶν στοιχείων αὐτῶν ἐπὶ τὴν ἐξουσίαν ὡς Κυβέρνησιν, τὸ γεγονὸς τοῦτο συνετελέσθη ὑπὸ ἀρνητικῆς δυνάμεως, ὑπὸ τῆς ἀντιδράσεως, ἣν προὐκάλεσεν ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ λίαν θετικοῦ προγράμματος τοῦ κ. Τρικούπη· ἡ προσωρινή των σημαία, ἣν ἐν τῷ γεγονότι ἐκείνῳ ἔστεψεν ἡ νίκη, ἡρμήνευε τὴν ἀρνητικὴν μόνον αὐτὴν δύναμιν *«Κάτω οἱ φόροι»*. Ὡς κυβερνᾶται, ἐν μέσῳ τῆς ἐκραγείσης τότε ἐπὶ τὴν χώραν καταιγίδος, δὲν ἔσχον τὸν καιρὸν νὰ διατυπώσωσιν θετικόν τι πρόγραμμα· ἐφρόντισαν μόνον νὰ διπλώσωσι καὶ ἐξαφανίσωσι τὴν ἀντιπολιτευτικὴν ἀρνητικήν των σημαίαν· πρᾶξις ἀρνητικὴ καὶ αὐτή.

Μετὰ τὴν ἀποβολὴν τῆς ἐξουσίας, ἡ ἐν τῇ Πολιτείᾳ δρᾶσις των ἐξακολουθεῖ ὑπέρ ποτε ἀρνητική, ἄνευ διατυπώσεως ἰδέας, γνώμης, κρίσεως ἀντιστρατευομένης πρὸς ἰδέας, γνώμας, κρίσεις, ἔργα τῶν ἀντιπάλων των, ἁπλῶς καὶ ἀπολύτως ἀρνητική.

Ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ ἡ ἀρνητική των δρᾶσις ἑρμηνεύεται διὰ τοῦ ἁπλουστέρου καὶ μᾶλλον ἀπολύτου τρόπου τῆς ἀποχωρήσεως· ἐν τῇ κοινῇ γνώμῃ ἡ ἀντιπολιτευτική των ἀντίδρασις προσλαμβάνει χαρακτῆρα ὀξύτατον, ἀνατρεπτικόν, ἐκμηδενιστικόν· πᾶν σχέδιον, πᾶσα πρόθεσις, πᾶσα ἐνέργεια, πᾶν ἔργον τῆς Κυβερνήσεως, ἀντὶ παρατηρήσεων, κρίσεων, συζητήσεως, διεγείρει μίαν, τὴν αὐτὴν πάντοτε κραυγήν των: «Ὄχι!» Ἐξαγγέλλεται ὁ ἰσολογισμός· «Ὄχι! δὲν εἶναι δυνατόν!» Ἐπιτυγχάνεται ὁ προϋπολογισμός· «Ὄχι! εἶναι φενάκη!» Σχεδιάζεται εἷς σιδηρόδρομος· «Ὄχι! δὲν θὰ γίνῃ!» Ἄρχονται αἱ διαπραγματεύσεις περὶ παραχωρήσεως τῆς γραμμῆς πρὸς κατασκευήν· «Ὄχι! Δὲν θὰ παραχωρηθῇ!». Παραχωρεῖται ἡ γραμμή· «Δὲν ἔπρεπε νὰ παραχωρηθῇ!».

Ἡ πρότασις περὶ χρεωκοπίας τοῦ Κράτους, περὶ μὴ ἀποτίσεως τῶν ὑποχρεώσεών του, εἶναι ἰδική των.

Εἰς τὰς ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ζητημάτων ἀνακραυγὰς των δύναταί τις νὰ διακρίνῃ τοὺς Ἕλληνας τούτους ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν τῆς πατρίδος των ὡς λυσσωδέστερον κατ' αὐτῆς ἐπιτιθεμένους ἐν ταῖς ὕβρεσι καὶ ταῖς λοιδορίαις.

Ὁ ἀντιδραστικός, ἢ μᾶλλον καταστρεπτικός, οὗτος παροξυσμός των ὑπερβάλλει τὰ ὅρια τοῦ Κράτους καὶ τείνει νὰ ἐπιδράσῃ καὶ ἐπὶ τῆς ἐν Εὐρώπῃ κοινῆς γνώμης, ἡ ὁποία πρέπει νὰ πεισθῇ ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶναι χώρα, ἣν λυμαίνονται οἱ λησταὶ ἐν τοῖς ὑπουργείοις καὶ ἐπὶ τῶν ὀρέων· ὅτι οἱ πολιτικοί της ἄνδρες πωλοῦσι τὴν πατρίδα των· ὅτι ὁ στρατός της διελύθη καὶ ἐξηφανίσθη· ὅτι ἡ οἰκονομική της κατάστασις οὐδόλως ἀπέχει τῆς χρεωκοπίας· ὅτι ἐπὶ τέλους ἡ Ἑλλὰς ἀπόλωλε καὶ μόνον νεκροθάπτου ἔχει ἀκόμη ἀνάγκην.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ μέθοδος αὕτη τοῦ ἀντιπολιτεύεσθαι εἶναι παλαιά, καὶ κατὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἡ σημερινὴ Ἀντιπολίτευσις ἐλέγχεται ὡς συγκροτουμένη ἀπὸ τὰ περισωθέντα ναυάγια τῶν κομματικῶν ἀγώνων τοῦ παρελθόντος ἐκείνου, ὅπερ μετὰ τὴν τελευταίαν ἐθνικὴν συμφορὰν ὁλόκληρον τὸ Ἔθνος κατεδίκασε, ποθῆσαν καὶ ἐπιζητῆσαν νέον βίον, ἀγῶνας θετικωτέρους καὶ φρονήματα γενναιότερα ἀπὸ τοὺς ἀξιοῦντας νὰ κυβερνῶσιν αὐτό· καὶ εἰς τὰ ναυάγια αὐτὰ προσετέθησαν ἄλλαι, μόλις ἀπάρασαι καὶ ἄνευ ἕρματος κλυδωνιζόμεναι, μικραὶ φιλοδοξίαι, αἵ ὁποῖαι πρὸς ἐκεῖνα ἀφωμοιώθησαν, καὶ τὴν ἀντιπολιτευτικὴν ἀντίδρασιν οὐχὶ ἄλλως ἐννοοῦσιν ἢ ὡς ἐξόντωσιν τοῦ ἀντιπάλου. Ὁ σκοπὸς οὗτος ὁ ὑπέρτατος ἁγιάζει πᾶν μέσον πολέμου· τὸ ψεῦδος, ἡ συκοφαντία, αἱ ὕβρεις, ἡ διαστροφὴ τῶν γεγονότων, ἡ ἀπάτη εἶναι μέσα πολέμου, καλεῖται δὲ οὗτος *πολιτικὸς ἀγών*· πρέπει ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἡ ἠθικὴ ὑπόστασις τῶν ἀντιπάλων νὰ καταρρεύσῃ εἰς τεμάχια, εἰς ῥάκη, εἰς βόρβορον· οὐδ' ἀρκεῖ τοῦτο εἰς πρόσκτησιν νέων ὀπαδῶν τοῦ *κόμματος*· οἱ ὀπαδοὶ οὗτοι στρατολογοῦνται ὅπως καὶ ὅπου ἂν εὑρεθῶσιν· ὁ στρατός, ἡ ὑπερτάτη αὐτὴ μέριμνα, ὁ μύχιος αὐτὸς πόθος παντὸς Ἕλληνος, ὁ ὁποῖος, ὡς θεσμὸς ἱερὸς καὶ ἀμίαντος, πρέπει νὰ ἵσταται ὑψηλά, πολὺ ὑψηλά, ὑπὲρ πᾶσαν πολιτικὴν διαμάχην, ὑπὲρ πάντα πολιτικὸν ἀγῶνα, ὁ στρατὸς ὑπονομεύεται ὑπούλως, ὑποδαυλίζεται ἐν αὐτῷ ἡ δυσαρέσκεια ἢ ἡ ἀπογοήτευσις, ὑπεκκαίεται ἡ ἀντιπειθαρχία καὶ αὐτὴ ἡ ἀνταρσία, ὑβρίζεται καὶ ἐξευτελίζεται, διότι οἱ ὑπὲρ τῆς τύχης του δῆθεν μεριμνῶντες οὐδὲν ἄλλο περὶ αὐτοῦ σκέπτονται ἢ ὅτι δύνανται νὰ μεταχειρισθῶσιν αὐτόν, ἐπίορκον ἢ ἀντάρτην, ὑπὲρ τῶν προσωπικῶν

των σχεδίων. Ἡ σώτειρα τοῦ κόμματος ἀγκάλη διατελεῖ ἀνοικτὴ καὶ εὔστοργος ἐν τῷ βάθει τῶν οἰκτιρμῶν της, ὑποδεχομένη τοὺς ἐκδιωχθέντας ἐκ τοῦ στρατοῦ, ὡς ἥρωας, τοὺς ἀπολυθέντας καταχραστὰς ὑπαλλήλους, ὡς μάρτυρας, τὰ ἔχοντα μετὰ τῆς ἐξουσίας ἐκκρεμεῖς λογαριασμοὺς κοινωνικὰ ἀπορρίμματα, ὡς θύματα, τοὺς δυστροποῦντας περὶ τὴν ἀπότισιν τῶν φόρων, ὡς ἀδίκως πιεζομένους· καὶ τὸ κόμμα οὕτως αὐξάνει καὶ πληθύνεται, πάντες οἱ δυσηρεστημένοι καθίστανται οἱ εὐπρόσδεκτοι ὀπαδοί του· ἂν οἱ φυγόδικοι καὶ φυγόπονοι ἠδύναντο νὰ περιφέρωνται ἐλεύθεροι εἰς τὰς ὁδοὺς τῶν πόλεων καὶ νὰ ψηφίζωσιν, οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἀντὶ ληστῶν, σπειρόντων τὸν τρόμον καὶ τὴν ἀπόγνωσιν ἐν τῇ χώρᾳ, κατὰ τὰς σημερινάς των περιγραφάς, θὰ ἦσαν τὰ ἐξιλαστήρια τῆς κυβερνητικῆς ἀδικίας καὶ καταδιώξεως θύματα.

Καὶ ἐπὶ τούτοις πᾶσι, παρὰ τὴν τοιαύτην ἀντιπολιτευτικὴν δρᾶσιν, ἡ σπουδὴ ἡ μεγίστη, ἡ ἀνυπομονησία ἡ ἀκράτητος πρὸς κατάληψιν τῆς ἐξουσίας, διὰ παντὸς τρόπου, διὰ παντὸς μέσου· ἀπειλαὶ σκαιαὶ κατὰ τῆς Βασιλείας, παροτρύνσεις καὶ ἀπόπειραι στάσεων παρὰ τῷ λαῷ, ἀποτολμώμεναι ἕνεκα τῆς ἄλλως τε σωφρονεστάτης ἀνοχῆς τῶν κυβερνώντων, ἀπαξιούντων νὰ μεταβάλωσι διὰ τῆς ἐννόμου καταδιώξεως τυχοδιώκτας τινὰς τῆς πολιτικῆς εἰς πολιτικὰ πρόσωπα ἐν τῇ φαντασίᾳ τοῦ λαοῦ.

Αὐτὴ ἡ Ἀντιπολίτευσις ἡ ἀξιωματική· διότι ἡ διισταμένη εὐτυχῶς διακρίνεται ἐκείνης διὰ τῆς ἀποδοκιμασίας τῆς ἀντιδραστικῆς της μεθόδου· τὰ ὑγιῆ ἀλλ' ἀτυχῶς εὐάριθμα αὐτῆς στοιχεῖα, στερούμενα μέχρι τοῦδε οἱουδήποτε κομματικοῦ διοργανισμοῦ, πέπρωται ἴσως ν' ἀποτελέσωσιν τὸν πυρῆνα ὑγιοῦς καὶ ἀρτίου πολιτικοῦ κόμματος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ τρικουπικόν· ἐπὶ τοῦ παρόντος, ὅμως, ἡ κατὰ μέρος ἐξέτασις αὐτῶν, ἐν διακρίσει πρὸς τὸν ἐπίλοιπον ἀντιπολιτευτικὸν ὄγκον, θ' ἀπέβαινεν ἄσκοπος, μὴ ὄντος ἔτι δυνατοῦ νὰ πορισθῶμεν ἐξ αὐτῆς πρακτικά τινα συμπεράσματα.

Αὐτή, λοιπόν, ἡ Ἀντιπολίτευσις· οὐχὶ κόμμα πολιτικόν, ἀλλὰ συνασπισμὸς δυνάμεων ἀρνητικῶν, ἕνα ἔχων σκοπὸν τελικόν, τὴν κατάληψιν τῆς ἐξουσίας διὰ τὴν ἐξουσίαν· δηλαδὴ τὴν θεραπείαν φιλοδοξιῶν μικρῶν, ἀναγκῶν μόλις συγκρατουμένων, ἐφέσεων ἀρρήτων καὶ πάσης ἄλλης ὀρέξεως, ἣν εὐσχήμως καλύπτουσιν αἱ τετριμμέναι καὶ ἀόριστοι καὶ κοιναὶ φράσεις τῆς τῶν κοινῶν σωτηρίας, τῆς τῶν κακῶς ἐχόντων ἐπανορθώσεως, τῆς τῶν ἐλευθεριῶν διασώσεως, τοῦ μεγαλείου τῆς πατρίδος κ.λ.π. κ.λ.π.

Μὴ ἀπὸ τὸν ὁρμαθὸν αὐτὸν τῶν ἀνθρώπων, τῶν τε παλαιοτέρων καὶ τῶν νέων, οἵτινες ἀξιοῦσι τὴν ἀντιπροσωπείαν τῶν συνησπισμένων αὐτῶν ἀντιπολιτευτικῶν δυνάμεων, μὴ ἀνέθρωσε μέχρι τοῦδε προσωπικότης μία, μὴ ἐξηγγέλθη ἰδέα τις γενναία καὶ εὐγενής, ἀνταποκρινομένη πρὸς τὰς νέας τάσεις, τὰς νέας ἀνάγκας, τὰς νέας ὁρμὰς τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας; Μὴ ἡ προσοχὴ τῶν ἀπαθῶς κρινόντων ὑπῆρξέ ποτε δυνατὸν νὰ προσελκυσθῇ ὑπ' αὐτῶν διὰ τῆς ἀποκαλύψεως προθέσεως ἢ ἀρχῆς τινος ἐθνοφελοῦς, δι' ἐμβριθοῦς τινος συζητήσεως; Μὴ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἄνευ συμφέροντος ἀλλ' ἐκ πεποιθήσεως πολεμίους τῶν ἰδεῶν τοῦ κ. Τρικούπη δύνανται, ἴσως, νὰ πείσωσι περὶ τῆς σοβαρότητος καὶ τῆς εἰλικρινείας τοῦ κατ' αὐτοῦ ἀγῶνος των;

Ὁποῖον τὸ μέλλον τοιαύτης Ἀντιπολιτεύσεως;

Ἴσως αὔριον τὰ ἀντιπροσωπεύοντα αὐτὴν ἄτομα ἐκσφενδονισθῶσι καὶ πάλιν, τίς οἶδεν ὑπὸ τίνος λαϊκῆς ἐκρήξεως, ἐπὶ τὴν κορυφὴν τῆς ἐξουσίας· ἐν χώρᾳ ἀμοιρούσῃ ἔτι πολιτικῆς μορφώσεως καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ ἡ λαϊκὴ κυριαρχία ἀπὸ στιγμῆς εἰς ἄλλην δύναται εἰκῇ καὶ ἀπροσδοκήτως ὅλως νὰ ἀποφανθῇ, παρὰ πᾶσαν κριτικὴν πρόνοιαν, ἐναντίον πάσης λογικῆς συνεπείας, ἐν τοιαύτῃ χώρᾳ τὰ πολιτικὰ παράδοξα οὐδὲν ἔχουσι τὸ ἔκτακτον καὶ ἐκπληκτικόν. Πιθανὸν αὔριον ἡ Ἀντιπολίτευσις αὕτη, ἣν ἀποκρούει ἡ ὑγιὴς καὶ πεφωτισμένη συνείδησις τοῦ Ἔθνους, ἀποκαμόντος πρὸ τοῦ θεάματος τῶν μικρῶν καὶ ἀγόνων καὶ ὀλεθρίων κομματικῶν διαμαχῶν, πιθανὸν νὰ καταλάβῃ τὴν Κυβέρνησιν. Τότε, ὑπὸ τὸν ἀτυχῆ ἐκεῖνον γέροντα, ὁ ὁποῖος ἄλλοτε μὲν ὑπηρέτησεν εὐδοκίμως τὴν πατρίδα του, πλέον, ὅμως, τοῦ δέοντος φιλοδοξήσας, ἐπέπρωτο νὰ δώσῃ τὸ ὄνομά του εἰς μίαν τῶν θλιβερωτέρων περιόδων τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου, ὑπ' αὐτὸν ἢ ἄλλον τινὰ θετὸν καὶ κατὰ σύμπτωσιν μόνον ἡγήτορα καὶ ἕρμαιον συνάμα τῆς ἀσυντάκτου αὐτῆς νικητηρίας δυνάμεως, ὁποία ἔσται ἡ δράσις τῆς Κυβερνήσεως αὐτῆς ἀπέναντι μυρίων ἀπαιτήσεων καὶ ὑποχρεώσεων, αἱ ὁποῖαι ὁσημέραι ἐπισωρεύονται, ἃς ὁσημέραι ἀναλαμβάνει; Ὁποία ἡ ἀποστολή της; Ὁποῖον τὸ ἔργον της; Τί γενήσεται ἡ μεγάλη αὐτὴ πληθὺς τῶν δυσηρεστημένων, τῶν μαρτύρων, τῶν ἡρώων, τῶν θυμάτων; Ὁποία ἔσται ἡ ἐν τῇ Πολιτείᾳ θέσις των; Καὶ πῶς ὁ ὄγκος αὐτός, ὁ ποικίλος καὶ ὀργανικῶς ἀσύντακτος, ὃν σήμερον συγκρατεῖ ἡ κοινὴ ἐν τῇ Ἀντιπολιτεύσει ἀντίδρασις, θὰ συγκρατηθῇ συμπαγὴς ὡς κόμμα, μόλις τύχῃ τοῦ σκοποῦ του τοῦ ἀρνητικοῦ μόνον, τῆς καταρρίψεως τῆς ὑφεστώσης Κυβερνήσεως; Τί συμβήσεται τότε;

Αἱ ἐρωτήσεις αὗται παρουσιάζονται ὡς τόσα ζητήματα, τῶν ὁποίων ἡ λύσις λανθάνει ὑπὸ τὴν καταστροφὴν παντὸς μέχρι τοῦδε ἐν τῇ χώρᾳ ἐπιτευχθέντος ἀγαθοῦ. Εἴθε αἱ ἀπὸ τῶν κομμάτων, οἷα μέχρις ἐσχάτων ὑφίσταντο, δοκιμασίαι τῆς πατρίδος ἡμῶν νὰ ἐτελείωσαν· εἴθε καὶ ἡ τελευταία νὰ παρῆλθε, χωρὶς νὰ κλεισθῇ δι' αἵματος ἡ οἰκτρὰ ἐκείνη τοῦ πολιτικοῦ ἡμῶν βίου περίοδος τῶν προσωπικῶν καὶ περὶ τῆς ἀρχῆς μόνον πολεμούντων κομμάτων, τῆς πολιτικῆς τῶν συμφερόντων καὶ τοῦ βιοπορισμοῦ· εἴθε μηδέποτε νὰ ἐπαληθεύσῃ ἡ ἀπαίσιος πιθανότης, ἣν ἐξεθέσαμεν, εἰς τὰς σκοτεινὰς ἐκείνας καταλήξαντες ἐρωτήσεις.

Χαρίλαος Τρικούπης, 1885. Φωτογραφία των W. & D. Downey. Συλλογή Χάρη Νιανιάρα.

Ἔχομεν ἀνάγκην Ἀντιπολιτεύσεως ἀξίας νὰ διαδεχθῇ, ὁπότ' ἂν ᾖ, ἐπὶ τὴν Κυβέρνησιν τὸ κρατοῦν σήμερον κόμμα, τὸ ἔργον αὐτοῦ συνεχίζουσα, ἔστω καὶ κατ' ἀρχὰς διαφόρους καὶ διὰ μέσων ἀλλοίων. Εἶναι δυνατὸν ἀπὸ τῶν στοιχείων τῆς ὑφισταμένης Ἀντιπολιτεύσεως νὰ μορφωθῇ τοιοῦτος πολιτικὸς ὀργανισμὸς ὑγιὴς καὶ βιώσιμος; Ἡ ἀπάντησις θὰ ἦτο ἐντελῶς ἀρνητική, ἂν ἡ ὕπαρξις τῆς διϊσταμένης δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἐλπίδα αὐτήν· ἡ παγίωσις καὶ ἀνάπτυξις αὐτῆς θὰ φέρῃ μεθ' ἑαυτῆς τὴν κατάργησιν, τὸν θάνατον τῆς ἀξιωματικῆς· αἱ νέαι κοινωνικαὶ συνθῆκαι, ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις τῆς χώρας, ἡ προσέλευσις ἐν τῷ πολιτικῷ σταδίῳ νέων στοιχείων ἀνεξαρτήτων καὶ διαφόρους ἐχόντων ἰδέας τῆς πολιτικῆς ἀποστολῆς, ὁ πρὸς τὴν πραγματικήν, τὴν ὑλικὴν πρόοδον ὀργασμὸς τοῦ λαοῦ, ἡ συντελουμένη ἀνατροφή του θέλουσιν ἐπισπεύσει τὴν κρίσιν αὐτὴν ἀφ' ἑνός, τὴν δημιουργίαν τοῦ νέου πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ ἀφ' ἑτέρου. Αὐτὰ ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πατρίδος προοιωνιζόμεθα.

ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

«Εθνική πολιτική είναι η πρωτοβουλία της Ελλάδος υπέρ των δικαιωμάτων του ελληνισμού», ήταν το δόγμα της εξωτερικής πολιτικής του Χαρίλαου Τρικούπη, που είχε ως κύριο στόχο την προστασία και την απελευθέρωση του αλύτρωτου ελληνισμού.

Για την άσκηση αυτής της πολιτικής ο Χαρ. Τρικούπης επιδίωξε:

- *τη συνεννόηση με τους άλλους βαλκανικούς λαούς, που κοινό εχθρό είχαν την οθωμανική αυτοκρατορία, η οποία βρισκόταν στα πρόθυρα κατάρρευσης.*
- *την υποστήριξη των Μεγάλων Δυνάμεων της Ευρώπης και ιδιαίτερα της Βρετανίας, που τα συμφέροντά της στην περιοχή συμπορεύονταν με τα ελληνικά. Γιά αυτή την υποστήριξη, όμως, έλεγε: «Ουδέν δύναται να επιτύχει η Ελλάς υπέρ του ελληνισμού άνευ της συμπράξεως της Ευρώπης, αλλά η Ευρώπη παρέχει την σύμπραξίν της υπέρ του δικαίου εις μόνον τον κατακτώντα αυτήν, ήτοι εις τον αναλαμβάνοντα την πρωτοβουλίαν της ενεργείας και εμμένοντα».*
- *την αναδιοργάνωση και τον εξοπλισμό του στρατού και του στόλου, για να ενισχύσει τη διαπραγματευτική ικανότητα της χώρας.*

Ο Χαρ. Τρικούπης συνέδεσε την εξωτερική πολιτική με την οικονομική ανάπτυξη της χώρας και την κατασκευή μεγάλων έργων υποδομής, τα οποία χαρακτήριζε και αμυντικά.

Την πολιτική του σταδιοδρομία άρχισε ο Χαρ. Τρικούπης ως διπλωμάτης. Σε ηλικία μόλις 32 χρονών διαπραγματεύθηκε με επιτυχία την ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα.

Η ΕΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ

Με τη συνθήκη του Λονδίνου, που υπεγράφη την 1/13 Ιουλίου 1863, οι τρεις Προστάτιδες Δυνάμεις Γαλλία, Αγγλία και Ρωσία αποφάσισαν την παραχώρηση από την Αγγλία στην Ελλάδα της Επτανήσου. Στις 23 Σεπτεμβρίου 1863 η Ιόνιος Βουλή με ψήφισμά της κήρυξε την Ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα. Την 1η Νοεμβρίου 1863, με πληρεξούσιο του Γεωργίου Α΄, ο Χαρ. Τρικούπης ορίζεται αντιπρόσωπος της Ελλάδας στις διαπραγματεύσεις του Λονδίνου για την υπογραφή της συνθήκης της ένωσης.

Φθάνοντας στο Λονδίνο, ο Χαρ. Τρικούπης διαπιστώνει ότι η συνθήκη της ένωσης έχει υπογραφεί από τους αντιπροσώπους των δυνάμεων και περιέχει επαχθείς για την Ελλάδα όρους. Με υπόμνημά του δηλώνει ότι η Ελλάδα δεν μπορεί να υπογράψει τη συνθήκη και ζητεί τροποποιήσεις. Με επίπονες προσπάθειες και βρετανική υποστήριξη, κατόρθωσε να βελτιώσει όρους της συνθήκης, που είχε υπογραφεί στις 2/14 Νοεμβρίου 1863. Η νέα συνθήκη με τις τροποποιήσεις υπεγράφη στις 17/29 Μαρτίου 1864 από τον Χαρ. Τρικούπη, τον υπουργό Εξωτερικών της Αγγλίας λόρδο Russel και τους πρεσβευτές της Γαλλίας και της Ρωσίας.

Ὁ Χαρ. Τρικούπης καὶ ἡ Ἕνωσις τῆς Ἑπτανήσου

του Σ. Θ. Λάσκαρι

Αποσπάσματα από το βιβλίο του, *Ὁ Χ. Τρικούπης καὶ ἡ Ἕνωσις τῆς Ἑπτανήσου*, Αθῆναι, Εκδόσεις Ιωάν. Ν. Σίδερης, 1930, σ. 10-92.

Ἡ Ὀκτωβριανὴ Ἐπανάστασις καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα ἔξωσις τοῦ Ὄθωνος ἔθηκαν ἐπὶ τάπητος τὸ ζήτημα τῆς διαδοχῆς τοῦ θρόνου τῆς Ἑλλάδος. Ἡ μοναρχικὴ Εὐρώπη κατ' οὐδένα λόγον ἤθελε νὰ ἰδῇ ἐγκαθιδρυομένην *ἐν Ἑλλάδι* δημοκρατίαν*. Ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σημείου ἦσαν πάντες σύμφωνοι. Περὶ τοῦ τίς, ὅμως, θὰ ἔδει νὰ διαδεχθῇ τὸν Ὄθωνα, αἱ γνῶμαι τῶν ἰσχυρῶν διέφερον μεγάλως, φυσικῷ τῷ λόγῳ δὲ ἑκάστη Αὐλὴ προσεπάθει νὰ ἐπιτύχῃ ἡ ὑποψηφιότης ἡγεμονόπαιδος ἀρεστοῦ αὐτῇ, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι νὰ ἀσκήσῃ οὕτως ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως χώρας ἥτις, ὡς ἐκ τῆς γεωγραφικῆς της θέσεως καὶ τοῦ πολυαρίθμου ἐν Τουρκίᾳ ἑλληνικοῦ στοιχείου, ἦτο προωρισμένη νὰ διαδραματίζῃ πρωτεύοντα ρόλον ἐν τῇ ἐγγὺς Ἀνατολῇ.

Περισσότερον παντὸς ἄλλου, τὸ Ἀνακτοβούλιον τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου ἐνδιεφέρετο νὰ ἐγκαταστήσῃ ἐν Ἀθήναις βασιλέα διατεθειμένον ν' ἀκούῃ εὐμενῶς τὰς ἐκ Λονδίνου ὑποδείξεις. Ἡ Ἀγγλία, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου, ἐθεώρει ὡς πολιτικὸν δόγμα ἀπαραβίαστον τὴν ἀκεραιότητα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ Ὀκτωβρίου εἶχεν ἐγείρει ὑποψίας ἐν Τουρκίᾳ περὶ τῶν φιλειρηνικῶν διαθέσεων κυβερνήσεως, ἧς τὸ πρωτεῦον μέλος ἦτο ὁ ἔνδοξος πυρπολητὴς τοῦ 21, καὶ δι' ἣν διεδίδετο ὅτι δὲν ἀπέστεργε τὰς μετὰ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ καρβουνάρων συνεννοήσεις. Πρὸ τῶν παραστάσεων τοῦ ἐν Λονδίνῳ πρέσβεως τῆς Τουρκίας, ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἐθεώρει ὡς ἐξαιρετικῶς ἐπείγουσαν τὴν ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ θρόνου ἄνοδον βασιλέως συμπαθῶς πρὸς τὴν Ἀγγλίαν διακειμένου, ἵνα δὲ ἐξευμενίσῃ τοὺς Ἕλληνας καὶ ἀγάγῃ αὐτοὺς νὰ στραφῶσι πρὸς ὑποψήφιον ὑπ' αὐτῆς ὑποδειχθησόμενον, ἐσκέφθη νὰ προβῇ εἰς τὴν παραχώρησιν τῆς Ἑπτανήσου, ἥτις εἶχε πλέον ἀποβῆ διὰ τὸ βρεττανικὸν στέμμα, κατ' ἔκφρασιν αὐτοῦ τούτου τοῦ λόρδου Ρῶσσελ, πηγὴ δυσχερειῶν μᾶλλον ἢ ὠφελημάτων**. Παραιτουμένη τῶν ἐπὶ τῶν Νήσων δικαιωμάτων της ἤλπιζεν ἀφ' ἑνὸς νὰ κατακτήσῃ τὰς συμπαθείας καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην τῶν Ἑλλήνων, ἀφ' ἑτέρου, διὰ τῆς ἐγκαθιδρύσεως ἡγεμόνος ἀφωσιωμένου αὐτῇ, νὰ ἐξασκήσῃ πραγματικὴν ἐπιρροὴν ἐν Ἀθήναις καὶ νὰ συγκρατήσῃ ἐπὶ μακρὸν τὰς εἰς βάρος τῆς Τουρκίας κατακτητικὰς βλέψεις τῶν Ἑλλήνων, προσφέρουσα αὐτοῖς εἰς ἀντάλλαγμα σημαντικὴν ἐδαφικὴν προσαύξησιν. Τέλος, διὰ τῆς πράξεώς της ταύτης, ἣν δὲν παρέλειπε νὰ περιβάλῃ δι' ὅλης τῆς αἴγλης γενναιοψύχου δώρου, ἤλπιζεν ὅτι θὰ ἐπέβαλλε σιγὴν εἰς τοὺς ἐχθρούς της, οἵτινες εἰς τὰς διαμαρτυρίας τῶν Ἰονίων εὕρισκον ἐπιχείρημα, ἵνα καταγγέλλωσι τὰς τυραννικὰς διαθέσεις τῶν Ἄγγλων κυβερνητῶν, συνάμα δὲ ἐφαντάζετο ὅτι οἱ Ἰόνιοι πολιτευταί, οἱ τόσον δριμέως καταφερόμενοι κατὰ τῆς Προστασίας, εἰσερχόμενοι εἰς τὴν ἑλληνικὴν Βουλὴν καὶ ἀνερχόμενοι εἰς ὑπουργικὰ ἀξιώματα, θὰ μετεβάλλοντο, ἐξ εὐγνωμοσύνης, εἰς θεράποντας τῶν ἀγγλικῶν συμφερόντων ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

* Τὴν ἰδέαν τῆς ἐγκαθιδρύσεως δημοκρατίας ὑπεστήριζον οἱ Ἀμερικανοὶ φιλέλληνες. Ὁ μέγας φιλέλλην Ἐδουάρδος Ἔβερετ ἔγραφε, τὴν 3.3.1863, εἰς τὸν Τρικούπην ὅτι δημοκρατικὸν πολίτευμα, ἐπὶ συντηρητικῶν ἀρχῶν βασιζόμενον, θὰ ἦτο τὸ ἄριστον διὰ τὴν Ἑλλάδα, ἀπαλλάσσον συνάμα αὐτὴν τῆς ἀνάγκης «νὰ δανεισθῇ ἡγεμόνα ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς». (Ἀνέκδοτος ἀλληλογραφία Χαρ. Τρικούπη).

** Driault et Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, τ. 3ος, σ. 95.

Ἡ πρώτη σαφὴς νύξις ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐγένετο ὑπὸ τοῦ λόρδου Πάλμερστον εἰς τὸν Χαρίλαον Τρικούπην, ἐπιτετραμμένον τότε τῆς Ἑλλάδος ἐν Λονδίνῳ (ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ πατρός του), κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Νοεμβρίου 1862. Κληθεὶς ὑπὸ τῆς λαίδης Πάλμερστον νὰ διέλθῃ ἡμέρας τινὰς ἐν τῇ ἐξοχικῇ της ἐπαύλει, ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσῃ διεξοδικῶς μὲ τὸν Ἄγγλον πρωθυπουργὸν περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι πραγμάτων. Εἰς τοὺς ἐκφρασθέντας ἐνδοιασμοὺς ὡς πρὸς τὰς εἰρηνικὰς διαθέσεις τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως, ὁ Τρικούπης ἀνέπτυξεν εἰς τὸν εὐγενῆ λόρδον τὴν ἀρχὴν ὅτι βεβαίως πᾶσα ἑλληνικὴ κυβέρνησις δὲν ἠδύνατο παρὰ νὰ ἔχῃ ὡς σκοπὸν τῆς πολιτικῆς της τὴν ἀπελευθέρωσιν ὁλοκλήρου τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, ὅτι ὅμως ἐκ τῆς πείρας ἐδιδάχθη πλέον ἡ Ἑλλὰς ὅτι τὸν σκοπὸν αὐτὸν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτύχῃ δι' ἀσυνέτων προσβολῶν κατὰ τῆς γείτονος Αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ «διὰ τῆς ἐν εἰρήνῃ ἀναπτύξεως τοῦ ὑλικοῦ καὶ ἠθικοῦ αὐτῆς πλούτου συνάμα μετὰ τῆς στρατιωτικῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ Ἔθνους», οὕτως ὥστε ἐάν ποτε ἐπήρχετο ἡ διάλυσις τοῦ τουρκικοῦ κράτους, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ νὰ ἱδρυθῇ μέγα ἑλληνικὸν βασίλειον, τὴν σύμπηξιν τοῦ ὁποίου ὁ Τρικούπης προσεπάθησε νὰ ἀποδείξῃ εἰς τὸν Πάλμερστον, ἡ Ἀγγλία πᾶν συμφέρον εἶχε νὰ εὐνοήσῃ.

Καίτοι μὴ συμμεριζόμενος τὴν γνώμην ὅτι ἡ Τουρκία καθ' ἡμέραν κατέρρεεν, ὁ Ἄγγλος πρωθυπουργὸς ἐφάνη οὐχ ἧττον πειθόμενος εἰς τὰ λοιπὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Ἕλληνος ἐπιτετραμμένου, στρέψας δὲ τὴν συνομιλίαν πρὸς τὴν Ἑπτάνησον εἶπεν εἰς αὐτὸν ὅτι τὰς Νήσους ἐκράτει ἡ Ἀγγλία μὴ δυναμένη νὰ παραχωρήσῃ αὐτὰς ἐφ' ὅσον τῆς Ἑλλάδος ἦρχεν ὁ Ὄθων, ἀλλ' ὅτι ἀρθέντος ἤδη τοῦ ἐν λόγῳ ἐμποδίου θὰ ἦτο διατεθειμένη νὰ συναινέσῃ εἰς τὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἕνωσιν αὐτῶν, πλὴν τῆς *Κερκύρας,* ἧς ἀφ' ἑνὸς τὰ φρούρια δὲν ἠδύνατο ἡ Ἀγγλία νὰ ἀφίσῃ ἐκτεθειμένα εἰς τὴν ἅλωσιν ὑπὸ Μεγάλης τινὸς Δυνάμεως καὶ ἧς ἡ γεωγραφικὴ θέσις ἐξ ἄλλου *ἔναντι τῶν τουρκικῶν ἀκτῶν*, ἀπέβαινε σοβαρὸν ἐμπόδιον εἰς τὴν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Βασίλειον προσάρτησιν αὐτῆς.

«Καὶ εἰς τοῦτο μὲν ἀντέταξα», ἀναφέρει ὁ Τρικούπης πρὸς τὸν τότε ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Διαμαντόπουλον, «ὅτι ἂν ἡ γειτνίασις παρέχῃ τινὰ κίνδυνον, ὁ κίνδυνος οὗτος ὑπάρχει ἤδη ἐν ταῖς ὁμόροις τῶν δύο ἐπικρατειῶν ἐπαρχίαις, οὔσης τῆς ὁροθετικῆς γραμμῆς μακροτάτης καὶ μὴ κεχαραγμένης ὑπὸ τῆς φύσεως. Τὸν δὲ κίνδυνον ὅπως ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος μεγάλη τις Δύναμις τὸ φρούριον τῆς Κερκύρας προσεπάθησα νὰ ἀποδείξω ἀνυπόστατον. Παρέστησα μετὰ ταῦτα (ἐξακολουθεῖ ὁ Τρικούπης ἐν τῇ ἀπὸ 6 Νοεμβρίου 1862 ἐκθέσει του) τὸν ἀπεχθῆ χαρακτῆρα, ὃν θὰ εἶχεν ἡ ἐξαίρεσις τῆς Κερκύρας ἀπὸ τοῦ χορηγουμένου εἰς τὰς ἄλλας νήσους πλεονεκτήματος καὶ ἐπέμεινα εἰς τὴν ἠθικὴν ἰσχύν, ἣν ἡ πλήρης τῶν Νήσων παραχώρησις θὰ παρεῖχε τῇ Ἀγγλίᾳ ἐν Ἀνατολῇ. Ἡ θέσις, εἶπον, ἣν καταλαμβάνει οὕτως ἡ Ἀγγλία εἰς τὰς καρδίας τῶν Ἑλλήνων, δὲν δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν ἐκ τῆς διατηρήσεως τοῦ φρουρίου Κερκύρας ὠφέλειαν».

Μετὰ μακρὰν συζήτησιν, ὁ Πάλμερστον ἀφῆκεν ἐκκρεμὲς τὸ ζήτημα, ἀποφυγὼν νὰ ἐκφράσῃ ὁριστικὴν γνώμην ἐπὶ τῆς παραχωρήσεως ἢ μὴ τῆς Κερκύρας.

«Ἡ γνώμη δέ, ἣν ἐσχημάτισα ἐκ τῆς ὅλης διαλέξεως», καταλήγει ἐν τῇ ἐν λόγῳ ἐκθέσει του ὁ Τρικούπης, «εἶναι ὅτι ἂν ἐξακολουθήσῃ διαιρουμένη ἐν Ἑλλάδι ἡ τάξις, ἂν ἡ προσωρινὴ κυβέρνησις δειχθῇ εἰλικρινής, ἀποκρούουσα πᾶσαν ἰδέαν ἀναστατώσεως τῆς Τουρκίας, ἂν αἱ ἐκλογαὶ τῶν πληρεξουσίων γίνωσι ταχέως καὶ ἐλευθέρως, ἂν περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἡγεμόνος φανῇ ἡ Ἐθνοσυνέλευσις ὁδηγουμένη ὑπὸ τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ ὄχι παρασυρομένη ὑπὸ ξενικῶν ραδιουργιῶν καὶ ἂν ὁ ἐκλεχθεὶς Ἡγεμὼν δὲν ἀπαρέσκῃ τῇ Ἀγγλίᾳ, δυνάμεθα ἐπιδεξίως πολιτευόμενοι νὰ ἄρωμεν καὶ τοὺς περὶ Κερκύρας δισταγμοὺς τοῦ λόρδου Παλμερστῶνος. Οἱ δισταγμοὶ οὗτοι δὲν ὑπάρχουσι μόνον παρὰ τῷ λόρδῳ Παλμερστῶνι ἀλλὰ καὶ παρὰ πολλοῖς φιλελληνικὴν ἄλλως ἔχουσι διάθεσιν καὶ ἐπιθυμοῦσι τὴν παραχώρησιν τῶν λοιπῶν νήσων».

Ἵνα δὲ ἐπιτυχέστερον ἐργασθῇ ἐν τῷ Τύπῳ καὶ καλλιεργηθῇ καταλλήλως ἡ ἐν Ἀγγλίᾳ κοινὴ γνώμη ὑπὲρ τῆς παραχωρήσεως τῆς Κερκύρας, ὁ Τρικούπης προέβη εἰς τὸν σχηματισμὸν ἐπιτροπῆς μεταξὺ τῶν μᾶλλον διακεκριμένων ἐν Ἀγγλίᾳ βιούντων Ἑλλήνων, σκοπὸν ἐχούσης τὴν διάδοσιν φιλελληνικῶν ἰδεῶν. Εἰς τὸ ἔργον του τοῦτο εὗρε σπουδαῖον ἀρωγὸν τὸν ἐν Λονδίνῳ ἐγκατεστημένον γνωστὸν Ἕλληνα Βασίλειον Μελᾶν, οὗ τὰς ἐθνικὰς ὑπηρεσίας, εἰς τὰς σπουδαίας αὐτὰς στιγμάς, δὲν παραλείπει νὰ ἐξαίρῃ εἰς τὰς πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἐκθέσεις του.

Τόσον δε ἐπιτυχῶς ἐπολιτεύθη ὁ Τρικούπης, ὥστε ἕνα μῆνα βραδύτερον ἡ παραχώρησις τῆς Κερκύρας εἶχε πλέον ὁριστικῶς ἀποφασισθῆ. Τὴν 10 Δεκεμβρίου, ὁ λόρδος Ρῶσσελ ἀνεκοίνου ἐπισήμως εἰς τὸν Τρικούπην τὴν ἀπόφασιν τῆς Ἀγγλίας νὰ παραιτηθῇ τῆς προστασίας τῶν Ἰονίων Νήσων, «εὐθὺς ὡς ἐν Ἑλλάδι ἐγκατασταθῇ βασιλεία ἱκανὴ νὰ ἐγγυηθῇ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν, ἃς ἡ προσωρινὴ κυβέρνησις ἀνέγραψεν εἰς τὸ ἀπὸ 11ης Ὀκτωβρίου πρόγραμμά της»*.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐλέγοντο εἰς τὸν Τρικούπην, εἰς τὸν πρέσβυν, ὅμως, τῆς Αὐστρίας, κόμητα Ἀππόνυϊ, ὁ Ρῶσσελ, ἀνακοινῶν τὴν ληφθεῖσαν ἀπόφασιν, προσέ-

* Τὸ ἐν λόγῳ πρόγραμμα περιεῖχεν ὄντως τὴν ἑξῆς περικοπήν: «Ἡ ἐντολὴ τὴν ὁποίαν ἡ προσωρινὴ κυβέρνησις ἔλαβεν ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ Στρατοῦ εἶναι νὰ τηρήσῃ τὸ Συνταγματικὸν Μοναρχικὸν Πολίτευμα, νὰ μαρτυρήσῃ πάντοτε ἀπαραμείωτον τὸ σέβας καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὰς εὐεργέτιδας Μεγάλας Δυνάμεις, νὰ διατηρήσῃ δὲ ἀκμαίας τὰς φιλικὰς σχέσεις τῆς Ἐπικρατείας μεθ' ὅλων τῶν ἄλλων Ἐπικρατειῶν».

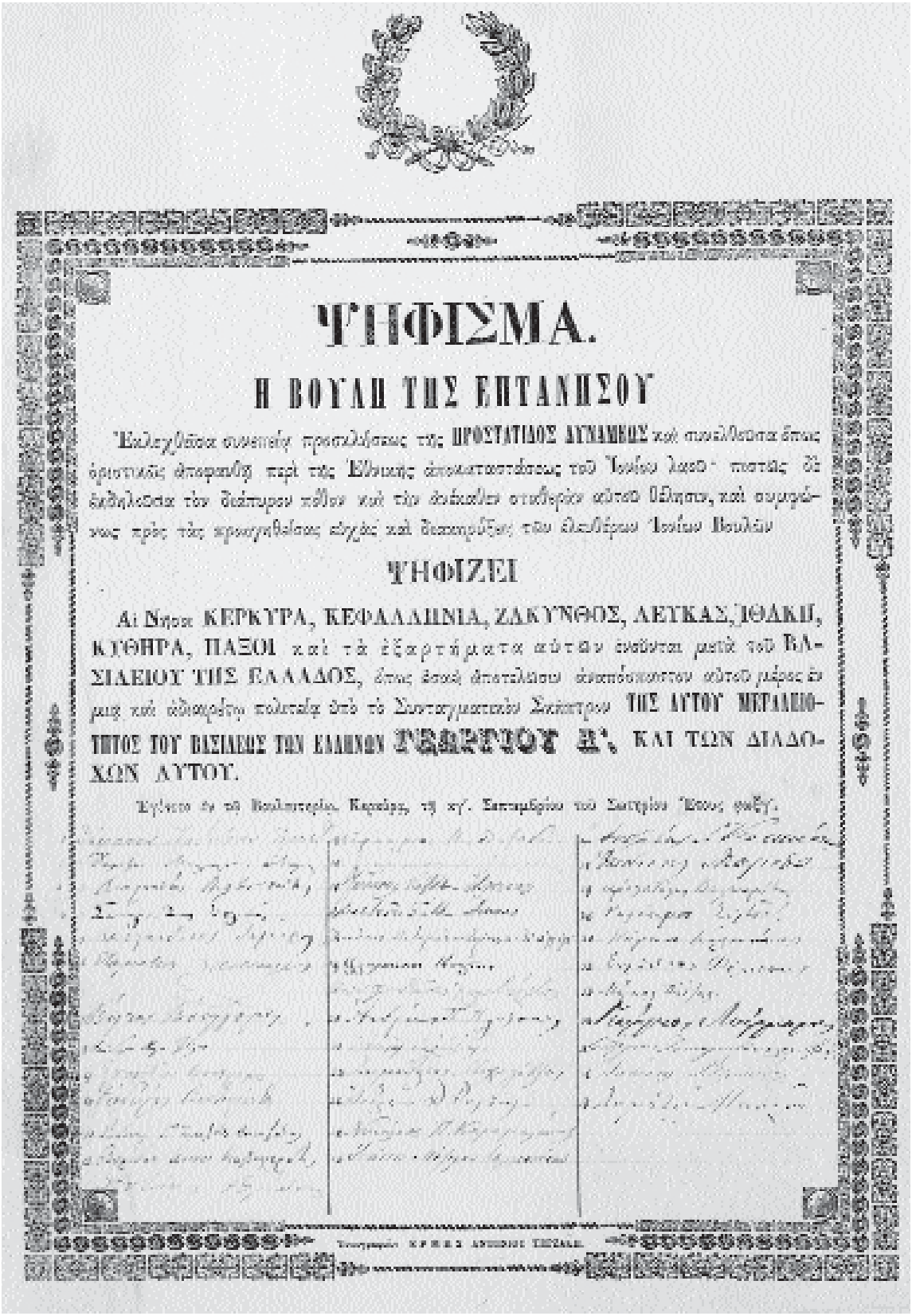

ΨΗΦΙΣΜΑ.

Η ΒΟΥΛΗ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ

Ἐκλεχθεῖσα συνεπείᾳ προσκλήσεως τῆς ΠΡΟΣΤΑΤΙΔΟΣ ΔΥΝΑΜΕΩΣ καὶ συνελθοῦσα ὅπως ὁριστικῶς ἀποφανθῇ περὶ τῆς Ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ Ἰονίου λαοῦ· πιστεῖς δὲ ἐκδηλοῦσα τὸν διάπυρον πόθον καὶ τὴν ἀνέκαθεν σταθερὰν αὐτοῦ θέλησιν, καὶ συμφώνως πρὸς τὰς προαγηθείσας εὐχὰς καὶ διακηρύξεις τῶν ἐλευθέρων Ἰονίων Βουλῶν

ΨΗΦΙΖΕΙ

Αἱ Νῆσοι ΚΕΡΚΥΡΑ, ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ, ΖΑΚΥΝΘΟΣ, ΛΕΥΚΑΣ, ΙΘΑΚΗ, ΚΥΘΗΡΑ, ΠΑΞΟΙ καὶ τὰ ἐξαρτήματα αὐτῶν ἑνοῦνται μετὰ τοῦ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, ὅπως ἐσαεὶ ἀποτελεῖσιν ἀναπόσπαστον αὐτοῦ μέρος ἐν μιᾷ καὶ ἀδιαιρέτῳ πολιτείᾳ ὑπὸ τὸ Συνταγματικὸν Σκῆπτρον ΤΗΣ ΑΥΤΟΥ ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΗΤΟΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α', ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΙΑΔΟΧΩΝ ΑΥΤΟΥ.

Ἐγένετο ἐν τῷ Βουλευτηρίῳ, Κερκύρᾳ, τῇ κγ'. Σεπτεμβρίου τοῦ Σωτηρίου Ἔτους ᾳωξγ'.

Το ψήφισμα της 23ης Σεπτεμβρίου του 1863, με το οποίο η ΙΓ' Βουλή της Επτανήσου αποδέχθηκε την ένωση των Ιονίων Νήσων με την Ελλάδα. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

θετεν ὅτι «ἡ παραχώρησις δὲν θὰ ἐγίνετο εἰμὴ μετὰ τὴν λῆψιν τῶν σοβαρωτέρων ἐγγυήσεων διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς ἀκεραιότητος τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας». «Ἠθελήσαμεν νὰ φανῶμεν εὐμενεῖς διὰ τὴν Ἑλλάδα», ἔλεγεν ὁ Ἄγγλος ὑπουργός, «νὰ ἐξασφαλίσωμεν ἐν αὐτῇ ἰσχυρὰν ἐπιρροὴν διὰ τῆς παραχωρήσεως τῶν Νήσων καὶ νὰ δώσωμεν οὕτω τὴν ἀναγκαίαν κατεύθυνσιν ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἡγεμόνος καὶ τὰς τάσεις ἃς θὰ προσλάβῃ ἡ πολιτική του».

Συνεπείᾳ τῆς γενομένης αὐτῷ ἐπισήμου ἀνακοινώσεως ὁ Τρικούπης ἀπέστελλεν αὐθημερὸν εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὸ ἑξῆς τηλεγράφημα:

«Παρηγγέλθην παρὰ τοῦ λόρδου Ρῶσσελ νὰ εἰδοποιήσω τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ὅτι ἡ Βασίλισσα τῆς Ἀγγλίας συγκατατίθεται νὰ προτείνῃ εἰς τὰς ὑπογραψάσας τὸ Πρωτόκολλον τοῦ 1815 Δυνάμεις τὴν Ἕνωσιν τῶν Ἰονίων Νήσων μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Βασίλισσα συγκατατίθεται εἰς τοῦτο ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ συνταχθῇ ἡ πολιτεία τῆς Ἑλλάδος συμφώνως μὲ τὰς ἀρχὰς τῆς προκηρύξεως τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως καὶ ὁ ἐκλεχθησόμενος Βασιλεὺς νὰ εἶναι ἀρεστὸς εἰς αὐτήν. Ὑπὸ τοὺς ὅρους τούτους ὁ νέος βασιλεὺς θέλει λάβει πράγματι ὑπὸ τὸ σκῆπτρον αὐτοῦ τὰς ἑπτὰ νήσους. Ὁ λόρδος Ρῶσσελ θέλει κοινοποιήσει τὴν ἀπόφασιν ταύτην αὖριον εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν ὑπογραψασῶν τὸ πρωτόκολλον Δυνάμεων».

Συγχρόνως ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἔστελεν ἐν ἐκτάκτῳ ἀποστολῇ εἰς Ἀθήνας τὸν Ἑρρῖκον Ἕλλιοτ, ὅστις ἔμελλε μετὰ δεκαπέντε ἔτη νὰ διαδραματίσῃ τόσον σπουδαῖον ρόλον ὡς πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1877. Σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἕλλιοτ ἦτο νὰ διαβεβαιώσῃ τοὺς Ἕλληνας περὶ τῶν φιλελληνικῶν διαθέσεων τοῦ ἀγγλικοῦ ἀνακτοβουλίου καὶ περὶ τῶν προθέσεων τῆς Βασιλίσσης ὡς πρὸς τὴν παραχώρησιν τῆς Ἑπτανήσου, ἐφ' ὅσον συνετῶς πολιτευόμενοι θὰ ἀπεῖχον πάσης ἰδέας ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Τουρκίας καὶ θὰ ἐξέλεγον βασιλέα ἀρεστὸν τοῖς ἐν Λονδίνῳ ἄρχουσιν.

Ἀφιχθεὶς ἐν Ἀθήναις, ὁ Ἕλλιοτ ἔσπευσε νὰ ἐπιδώσῃ εἰς τὴν προσωρινὴν κυβέρνησιν τὸ περιώνυμον ὑπόμνημά του, περιέχον τὴν πρώτην περὶ τῆς Ἑνώσεως ἔγγραφον ὑπόσχεσιν:

«Μετὰ τὴν ἐξ Ἑλλάδος ἀναχώρησιν τοῦ Ὄθωνος», ἔγραφε σὺν ἄλλοις ὁ Ἕλλιοτ εἰς τὸ ὑπόμνημά του, «ἡ προσωρινὴ κυβέρνησις προεκήρυξεν ὅτι ἔλαβεν ἐντολὴν νὰ τηρήσῃ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος τὴν συνταγματικὴν μοναρχίαν καὶ τὰς φιλικὰς αὐτῆς σχέσεις πρὸς πάντα τὰ λοιπὰ κράτη.

»Ἐὰν ἡ νέα Συνέλευσις τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους διαμείνῃ πιστὴ εἰς τὴν προκήρυξιν ταύτην, τηρήσῃ *τὴν συνταγματικὴν* μοναρχίαν, ἀποστῇ ἀπὸ πάσης ἐπιθέσεως εἰς γείτονα κράτη, ἐκλέξῃ δὲ καὶ βασιλέα, καθ' οὗ οὐδεὶς θὰ ἠδύνατο εὐλόγως νὰ ἀντιτείνῃ τι, ἡ Α.Μ. θὰ ὑπολάβῃ τὴν διαγωγὴν ταύτην ὡς προάγγελον μελλούσης ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος καὶ εὐτυχίας.

»Τότε δὲ καὶ ἡ Α.Μ. θὰ ἦτο ἕτοιμος, ἐπὶ σκοπῷ ἵνα ἐνισχύσῃ τὴν Ἑλληνικὴν Μοναρχίαν, νὰ ἀναγγείλῃ εἷς τε τὴν Γερουσίαν καὶ τὴν Βουλὴν τῆς Ἑπτανήσου ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ ἴδῃ τὰς Νήσους ἡνωμένας μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς Μοναρχίας καὶ ἀποτελούσας ἓν μετὰ τῆς Ἑλλάδος κράτος. Ἐὰν δὲ τὴν αὐτὴν ἐξεδήλου ἀρχὴν καὶ ἡ Ἰόνιος Βουλή, ἡ Α.Μ. θὰ προέβαινε περαιτέρω, ὅπως τύχῃ τῆς συγκαταθέσεως τῶν Δυνάμεων, τῶν συνυπογραψασῶν τὴν συνθήκην, δι' ἧς αἱ Ἑπτὰ Νῆσοι μετὰ τῶν ἄλλων μικροτέρων εἶχον τεθῇ, ὡς ἰδιαίτερον κράτος, ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ἀγγλικοῦ στέμματος.

»Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἐπετράπην νὰ διαδηλώσω ὅτι ἡ ἐκλογὴ μονάρχου, εἰκονίζοντος ἢ προαγγέλλοντος ἐπαναστατικὰς ταραχὰς ἢ ἐπιθετικήν τινα κατὰ τῆς Τουρκίας πολιτικήν, θὰ διεκώλυε τὴν Α.Μ. ἀπὸ τοῦ παραιτηθῆναι τῆς προστασίας τῶν Ἰονίων».

Ὁ Ἕλλιοτ ἀναχωρῶν ἐκ Λονδίνου εἶχε λάβει, ὅμως, καὶ ἄλλας ὁδηγίας. Ἐξουσιοδοτεῖτο νὰ μεταβῇ ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐὰν τὰ πράγματα ἐλάμβανον εὐνοϊκὴν τροπήν, ἵνα πείσῃ τοὺς Τούρκους νὰ προβῶσιν εἰς ἐδαφικὴν παραχώρησιν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Ἠπείρῳ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, οὕτως ὥστε νὰ διευκολυνθῇ ἔτι μᾶλλον ἡ ἐκλογὴ βασιλέως παρέχοντος ἐχέγγυα διὰ τὸ μέλλον. Τὸ τοιοῦτον, ὅμως, ἐγνώσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐνόσῳ ὁ Ἕλλιοτ ἦτο ἀκόμη ἐν Ἀθήναις*, καὶ ἡ Πύλη ἔσπευσε νὰ δηλώσῃ εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἄγγλον ἐπιτετραμμένον τὴν ἀπορίαν καὶ ἔκπληξίν της περὶ τοῦ πῶς ἦτο δυνατὸν οἱ ἐν Λονδίνῳ νὰ συλλάβωσι σχέδιον τοιοῦτον, εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ὁποίου ἡ Τουρκία ὅπως δήποτε οὐδέποτε θὰ συνέβαλλε. Ἐφ' ᾧ καὶ ἐθεωρήθη ὅτι θὰ ἦτο μάταιον ὁ Ἕλλιοτ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ ταξείδιόν του μέχρι Κωνσταντινουπόλεως.

*
* *

Ἐν τῷ μεταξύ, αἱ περὶ παραχωρήσεως τῆς Ἑπτανήσου δηλώσεις τῆς Ἀγγλίας εἶχον μεγάλως ἐνισχύσει ἐν Ἑλλάδι τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ καταλληλότερος ὡς μέλλων βασιλεὺς θὰ ἦτο ὁ δευτερότοκος υἱὸς τῆς Βικτωρίας, Ἀλφρέδος. Τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ ρεῦμα ὠγκοῦτο καθ' ἡμέραν, μέχρις οὗ, μετὰ τὸ διενεργηθὲν δημοψή-

** Ὁ Τρικούπης εἶχεν ἄλλως τε λάβει γνῶσιν ἐν Λονδίνῳ παρ' αὐτοῦ τοῦ Ἕλλιοτ τῆς δοθείσης αὐτῷ ἐντολῆς. Ὁ ἔκτακτος ἀπεσταλμένος τῆς Βασιλίσσης δὲν ἀπέκρυψεν ὅμως, αὐτῷ ὅτι οὐδεμίαν ἐλπίδα προσεδόκα ἐξ ἐνδεχομένης εἰς Κωνσταντινούπολιν μεταβάσεώς του, μὴ θεωρῶν τὰ ἐπιχειρήματα τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως ἱκανὰ νὰ πείσωσι κυρίαρχον Δύναμιν ὅπως ἀπαλλοτριωθῇ ἐπαρχίας, ἐφ' ἧς ἐξήσκει ἀδιαφιλονείκητον ἀρχήν.

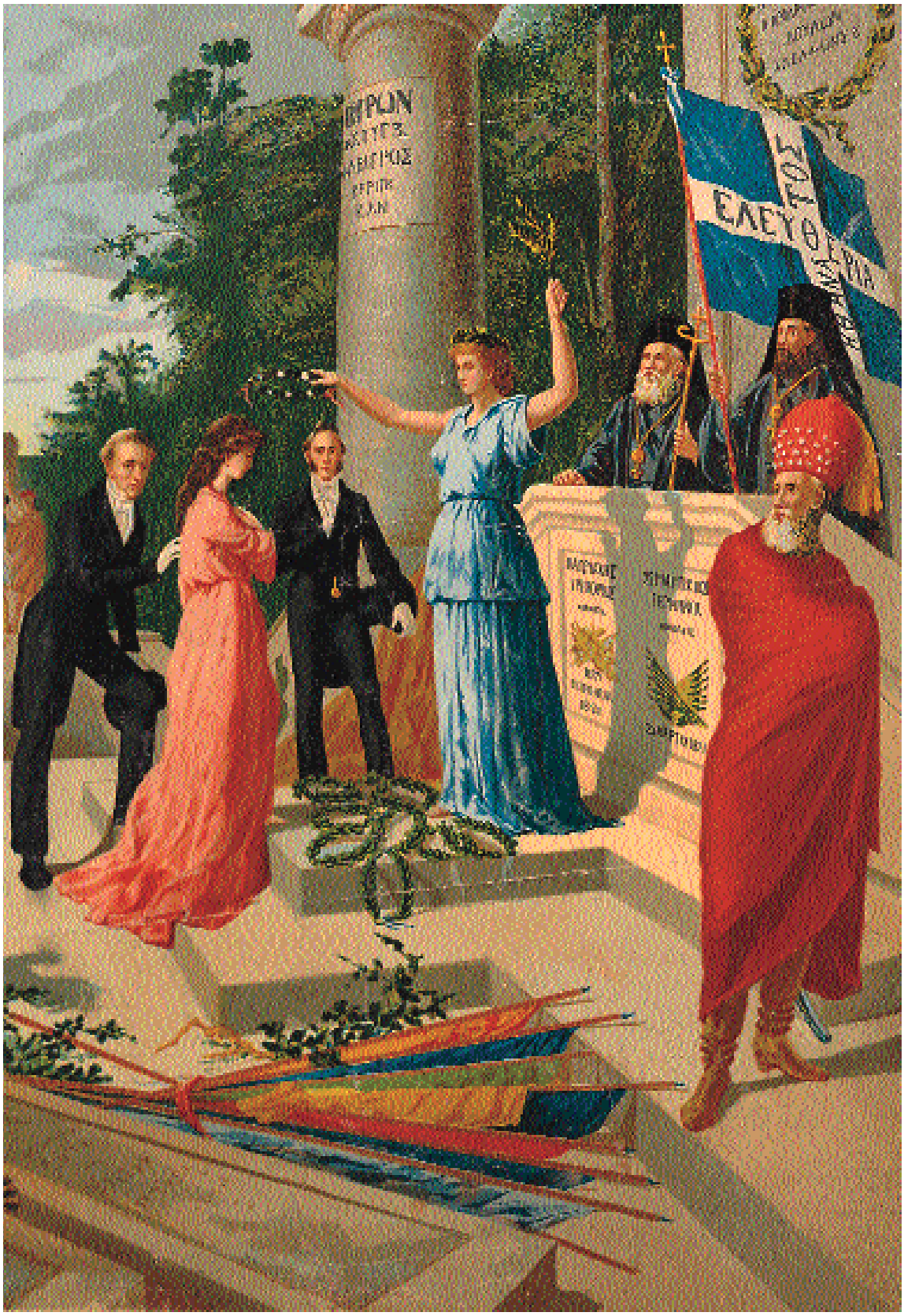

Η παραχώρηση των Ιονίων Νήσων στην Ελλάδα. Έγχρωμη λαϊκή λιθογραφία. Συλλογή Νίκου Πουλάκου.

φισμα, τὸ ὁποῖον ἀπέβη σχεδὸν παμψηφεὶ ὑπὲρ τοῦ βρεττανοῦ βασιλόπαιδος, ὁ Ἀλφρέδος ἀνηγορεύθη βασιλεύς, ἀρχομένου τοῦ Φεβρουαρίου 1863.

Ὑπῆρχεν, ὅμως, τὸ Πρωτόκολλον τῆς 3 Φεβρουαρίου 1830, ὡς καὶ διάφοροι προηγηθεῖσαι αὐτοῦ διεθνεῖς πράξεις, δι' ὧν ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ρωσσία εἶχον ἀναλάβῃ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ μὴ δεχθῶσι τὸ στέμμα τῆς Ἑλλάδος διὰ μέλος τῶν βασιλικῶν των οἴκων. Καὶ ἡ Ἀγγλία δὲν ἐδέχθη τὸ στέμμα, ὅπερ ἐπισήμως ἐνετάλη ὁ Τρικούπης νὰ προσφέρῃ αὐτῇ, τὴν 6 Φεβρουαρίου 1863. Ἐάν, ὅμως, ἀφῆκε τὴν ἐκλογὴν νὰ λάβῃ χώραν καὶ οὐδὲν τὸ πράγματι σοβαρὸν ἔπραξεν ἵνα ἀποτρέψῃ τοὺς Ἕλληνας τοῦ νὰ ἐκλέξωσι βασιλέα τὸν Ἄγγλον πρίγκηπα, ἀναβαλοῦσα μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς νὰ δηλώσῃ ἐπισήμως ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν αὐτῇ νὰ δεχθῇ τὸ προσενεχθησόμενον στέμμα*, τοῦτο ὠφείλετο εἰς τὸ ὅτι διὰ τῆς τοιαύτης στάσεως ἤλπιζεν ἀφ' ἑνὸς ὅτι θὰ ἐπετύγχανε καὶ ἐπέτυχε πράγματι νὰ μὴ ἐκλεγῇ ὁ ὑπὸ τῆς Αὐλῆς τῆς Πετρουπόλεως προταθεὶς ὑποψήφιος δοὺξ Λόϋχτεμπεργκ, ἢ ὁ ὑπό τινων ὑποδειχθεὶς Ὀρλεανίδης δοὺξ Ὠμάλ, καὶ ἐξ ἄλλου ὅτι ἀρνουμένη τὸ στέμμα διὰ τὸν πρίγκηπα Ἀλφρέδον θὰ ἠδύνατο εὐχερέστερον νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀντ' αὐτοῦ ἐκλογὴν βασιλέως, μὴ ἀνήκοντος μὲν εἰς τὸν βασιλικὸν τῆς Ἀγγλίας οἶκον, στενῶς, ὅμως, μετ' αὐτοῦ συνδεόμενον. Τὸ τοιοῦτον σαφῶς διαφαίνεται καὶ εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον, τὸν ἐκφωνηθέντα εἰς τὸ ἀγγλικὸν κοινοβούλιον τὴν 5 Φεβρουαρίου 1863.

Ἀναφερομένη εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ βασιλόπαιδος Ἀλφρέδου καὶ τοὺς διεθνεῖς λόγους οἵτινες δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἀποδοχὴν τοῦ προσενεχθέντος στέμματος, ἡ Βασίλισσα ἐξέφραζε τὴν πεποίθησιν ὅτι οἱ αὐτοὶ λόγοι, οἱ πείσαντες τοὺς Ἕλληνας νὰ στρέψωσι τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν πρῶτον πρὸς τὸν ἡγεμονόπαιδα Ἀλφρέδον, θὰ τοὺς ὡδήγουν εἰς τὴν ἐκλογὴν βασιλέως, ὑπὸ τοῦ ὁποίου τὸ σκῆπτρον νὰ δυνηθῇ ἡ Ἑλλὰς νὰ ἀπολαύσῃ τῶν ἀγαθῶν τῆς εὐημερίας καὶ τῶν πρὸς τὰ ἄλλα κράτη εἰρηνικῶν σχέσεων. Ἐὰν δὲ καὶ ἡ Ἰόνιος Πολιτεία ἐξέφραζεν ὁριστικῶς τὴν εὐχήν της ὅπως ἑνωθῇ μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ἡ Α.Μ. θὰ ἦτο ἕτοιμος νὰ προβῇ εἰς τὰ ἀναγκαῖα μέτρα πρὸς ἀναθεώρησιν τῆς συνθήκης τοῦ Νοεμβρίου 1815, διὰ τῆς ὁποίας ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος Πολιτεία ἀπεκατεστάθη καὶ ἐτέθη ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Ἀγγλικοῦ Στέμματος.

Ἐξ ἄλλου ὁ Ρῶσσελ ἔλεγεν εἰς τὸν Τρικούπην ὅτι ἐθεώρει καθῆκον νὰ τοῦ γνωστοποιήσῃ τὸ πόσον ἐξετίμησεν ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις τὰς πρὸς τὸν πρίγκηπα Ἀλφρέδον συμπαθείας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. «Ἡ ὑπὲρ τοῦ Πρίγκηπος πάνδημος ἔκφρασις», προσέθετεν ὁ Ἄγγλος ὑπουργός, «ἀποδεικνύουσα ἣν ἔχουσιν οἱ Ἕλληνες ὑψηλὴν ἰδέαν τῆς βασιλικῆς ἡμῶν οἰκογενείας καὶ τῶν πολιτικῶν ἡμῶν θεσμῶν, εἰς ἄκρον ἐκολάκευσε καὶ τὴν Κυβέρνησιν καὶ τὸ Ἔθνος».

Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1863 οἱ Ἄγγλοι εἶχον ἤδη στρέψει τὰ βλέμματα πρὸς τὸν πρίγκηπα τῆς Δανίας Γουλιέλμον, οὗτινος ἡ ἀδελφὴ Ἀλεξάνδρα ἐτύγχανε μεμνηστευμένη τῷ πρίγκηπι τῆς Οὐαλλίας καὶ ὅστις ἐπεσκέφθη εἰς τὸ Λονδῖνον, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῶν γάμων τῆς ἀδελφῆς του, τελεσθέντων τὴν 10 Μαρτίου 1863. Τρεῖς ὁλόκληροι μῆνες ἔμελλον ἐν τούτοις ἀκόμη νὰ παρέλθωσι, μέχρις οὗ ἡ Δανία ἀποδεχθῇ τὴν 6 Ἰουνίου 1863 ὁριστικῶς τὸ προσενεχθὲν στέμμα.

Τὴν παραμονὴν εἶχεν ὑπογραφῇ ἐν τῷ Φόρεϊν Ὄφφις πρωτόκολλον μεταξὺ τοῦ πληρεξουσίου τῆς Δανίας καὶ τῶν πληρεξουσίων Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσσίας, δι' οὗ ὁ πρίγκηψ Γουλιέλμος ἀνεγνωρίζετο ὡς Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ τὸν ρητὸν ὅρον ἑνώσεως τῆς Ἑπτανήσου. Ἡ δὲ ὁριστικὴ συνθήκη τοῦ Λονδίνου, τῆς 13 Ἰουλίου 1863, δι' ἧς ὁ βασιλεὺς τῆς Δανίας ἀπεδέχετο τὸ στέμμα διὰ τὸν ἀνήλικον υἱόν του, διελάμβανεν ἐν ἄρθρῳ 4ῳ ὅτι «τὰ ὅρια τῆς ἑλληνικῆς ἐπικρατείας, ὁρισθέντα διὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μεταξὺ τῶν Τριῶν Αὐλῶν καὶ τῆς Ὀθωμανικῆς Πύλης τῇ 21 Ἰουλίου 1832 συνομολογηθείσης συμβάσεως, θέλουσιν ἐπεκταθῆ διὰ τῆς προσενώσεως τῶν Ἰονίων Νήσων τῷ Ἑλληνικῷ Βασιλείῳ, ἅμα ὡς ἡ προσάρτησις αὕτη, προταθεῖσα ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως τῆς Αὐτῆς Βρεττανικῆς Μεγαλειότητος, ἤθελεν εὑρεθῆ σύμφωνος πρὸς τὰς εὐχὰς τοῦ Ἰονίου Κοινοβουλίου καὶ ἤθελε τύχει τῆς συγκαταθέσεως τῶν Αὐλῶν Αὐστρίας, Γαλλίας, Πρωσσίας καὶ Ρωσσίας».

Τέλος ἐν τῷ Πρωτοκόλλῳ τῆς κατὰ τὴν 1 Αὐγούστου 1863 λαβούσης χώραν ἐν Λονδίνῳ συνδιασκέψεως μεταξὺ τοῦ Ἄγγλου ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τῶν πρεσβευτῶν τῶν τεσσάρων Μ. Δυνάμεων ἀναγινώσκομεν ὅτι, τοῦ λόρδου Ρῶσσελ ἐξηγήσαντος τοὺς λόγους δι' οὓς ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις προῆλθεν εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τῶν κυβερνήσεων τῶν τεσσάρων Δυνάμεων, πρὸς ἀναθεώρησιν τῆς συνθήκης τῆς 5 Νοεμβρίου 1815, καὶ τὴν ἐπιθυμίαν της ὅπως διὰ νέων συμφωνιῶν παγιώσῃ τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ λαοῦ, οὗτινος αἱ τύχαι εἶχον ἐμπιστευθῆ αὐτῇ, τοῦθ' ὅπερ θὰ συνεπληροῦτο κατὰ τὸν ἐπιτυχέστερον καὶ μᾶλλον συμφέροντα τρόπον εἴς τε τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα διὰ τῆς Ἑνώσεως τῶν Νήσων μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, μεθ' οὗ αὗται συνδέονται διὰ τῆς κοινῆς των καταγωγῆς καὶ θρησκείας, οἱ συνηγμένοι πρέσβεις τῶν τεσσάρων Δυνάμεων ἐδήλωσαν:

«ὅτι αἱ Κυβερνήσεις των ὁμοθύμως ἀναγνωρίζουσι τὸ δικαίωμα τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως νὰ παραιτηθῇ τῆς ἐξασκήσεως τῆς ἀποκλειστικῆς προστασίας, τῆς θεσπισθείσης διὰ τῆς ἀπὸ 5 Νοεμβρίου 1815 συνθήκης.

»ὅτι Αὗται εἶναι διατεθειμέναι νὰ συναινέσωσι καὶ νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν Ἕνωσιν τῶν Ἰονίων Νήσων

* Ὁ Δέρβυ ἐν τῇ Βουλῇ τῶν Λόρδων κατέκρινε διὰ τοῦτο μετὰ παρρησίας τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν.

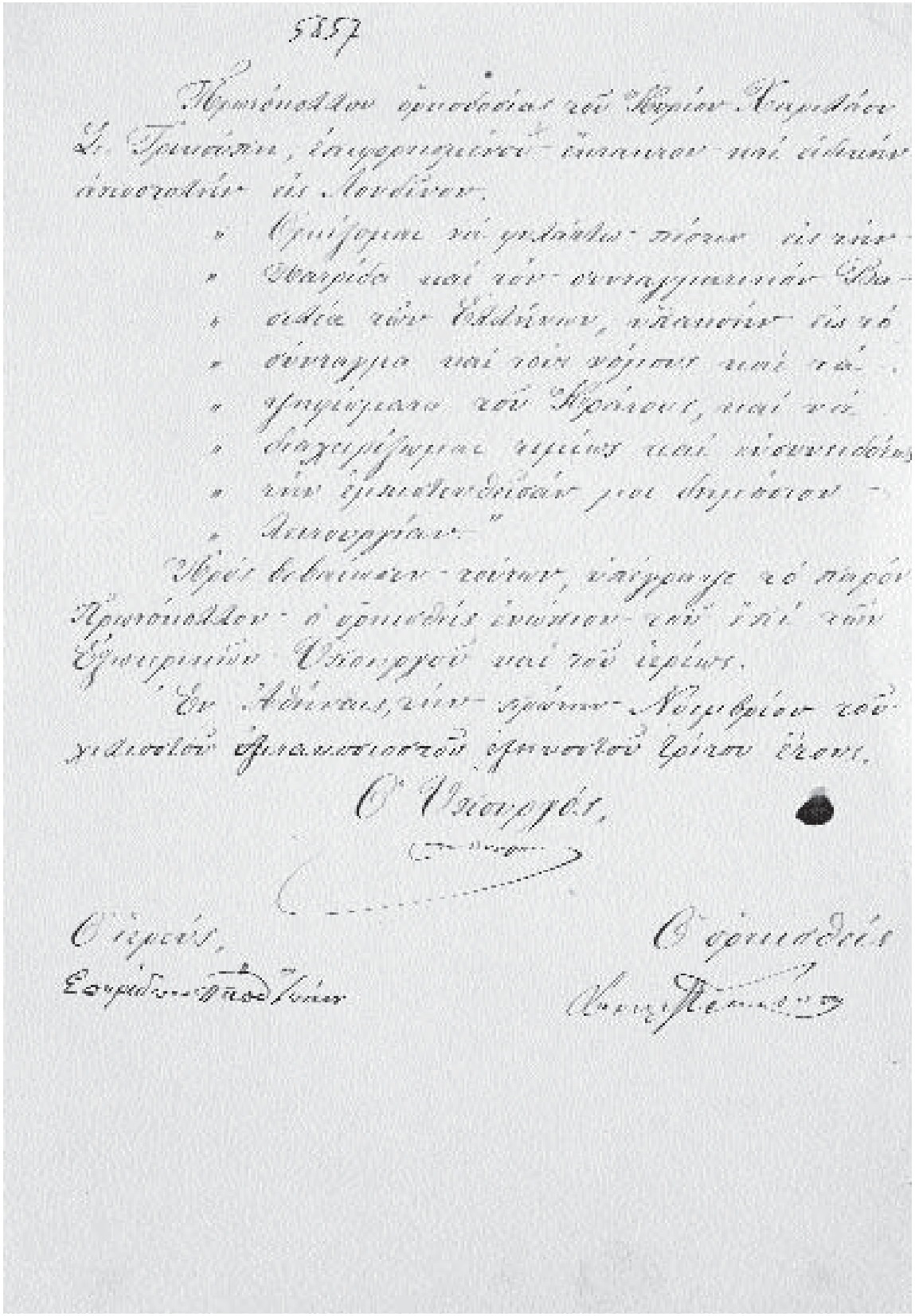

Το πρωτόκολλο ορκοδοσίας του Χαρίλαου Τρικούπη στις 11 Νοεμβρίου 1863 ως εκτάκτου απεσταλμένου στο Λονδίνο για την υπογραφή της συνθήκης της ένωσης των Ιονίων Νήσων με την Ελλάδα. Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών.

Οι πληρεξούσιοι του ΙΓ' Ιονίου Κοινοβουλίου που ψήφισαν την ένωση με την Ελλάδα στις 23 Σεπτεμβρίου 1863. Φωτογραφία. Εθνικό και Ιστορικό Μουσείο.
Στο κέντρο διακρίνεται ο πρόεδρος Στέφανος Παδοβάς με δεξιά του τον αντιπρόεδρο Δημήτριο Μηλιαρέση και αριστερά του τον Σπυρίδωνα Βέγγιο Βούλγαρη. Μπροστά καθισμένοι σταυροπόδι από αριστερά οι: Ιωάννης Μόγερος, Ανδρέας Κοτάνης, Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, Κωνσταντίνος Λομβάρδος, Γεράσιμος Σέρβος και Ανδρέας Σιγούρος.

μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, ἐὰν ἡ εὐχὴ τῆς Ἰονίου Βουλῆς ἀπεφαίνετο ὑπὲρ τοιούτου σχεδίου,

»ὅτι ἀναθέτουσιν εἰς τὴν Κυβέρνησιν τῆς Α. Βρεττανικῆς Μεγαλειότητος τὴν φροντίδα νὰ ἐρωτήσῃ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Ἑπτανήσου Πολιτείας, καὶ

»ὅτι, ἀφοῦ πληροφορηθῶσι μετὰ θετικότητος περὶ τῆς συγκαταθέσεως τῆς ἐν λόγῳ Συνελεύσεως, αἱ Κυβερνήσεις Αὐστρίας, Γαλλίας, Πρωσσίας καὶ Ρωσσίας θὰ δηλώσωσιν ὅτι εἶναι ἕτοιμαι νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῆς Κυβερνήσεως τῆς Α. Βρεττανικῆς Μεγαλειότητος ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ὁριστικοὺς ὅρους τῆς συνθήκης, ἥτις θὰ περιβάλῃ τὴν προτεινομένην συμφωνίαν μὲ τὸ κῦρος Εὐρωπαϊκῆς Πράξεως».

Συνεπείᾳ τοῦ ὡς ἄνω πρωτοκόλλου, ὁ Ἁρμοστὴς Στὸρξ ἀνεκοίνου τὴν 6 Αὐγούστου εἰς τὸν πρόεδρον τῆς Ἰονίου Γερουσίας ὅτι «ἡ Αὐτῆς Μεγαλειότης διεδήλωσεν ὅτι εἶναι ἑτοίμη νὰ συναινέσῃ εἰς τὴν Ἕνωσιν τῶν Ἰονίων Νήσων μετὰ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἵνα συμβουλευθῇ κατὰ τὸν πλέον θετικὸν καὶ ἐπίσημον τρόπον τὰς ἐπιθυμίας τῶν κατοίκων τῶν Ἰονίων Νήσων ὡς πρὸς τὴν μέλλουσαν αὐτῶν τύχην ηὐδόκησε νὰ διαλύσῃ τὸ ἐνεστὼς Κοινοβούλιον».

Διὰ συγχρόνου προκηρύξεως ὁ Ἁρμοστὴς ἐγνώριζε πρὸς τὸν λαὸν τῆς Ἑπτανήσου τὴν ὡς ἄνω ἀπόφασιν τῆς Ἀνάσσης, ληφθεῖσαν εἰδικῶς ἵνα διὰ τῶν ἐκλεγησομένων ἀντιπροσώπων των οἱ Ἰόνιοι ἀποφανθῶσιν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς Ἑνώσεως. Ἡμέραι τῶν ἐκλογῶν ὡρίσθησαν ἡ 21 καὶ 22 Σεπτεμβρίου.

Ἐν ἀναμονῇ τῶν ὁριστικῶν ἀποφάσεων τῆς Ἰονίου Βουλῆς ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις προετοίμαζε τὸ ἔδαφος διὰ τὴν τελικὴν συνθήκην, ἧς τὴν σύναψιν προέβλεπε τὸ ἀπὸ 1 Αὐγούστου πρωτόκολλον, καὶ ἥτις ἐπρόκειτο νὰ καθορίσῃ τοὺς ὅρους ὑφ' οὓς θὰ συνετελεῖτο ἡ Ἕνωσις.

Διὰ τῆς συνθήκης τοῦ 1815 (ἄρθρ. 1) εἶχεν ὁρισθῇ ὅτι ἡ Ἑπτάνησος θὰ ἀπετέλει κράτος ἐλεύθερον καὶ ἀνεξάρτητον, ὑπὸ τὴν ἄμεσον καὶ ἀποκλειστικὴν προστασίαν τῆς Μεγάλης Βρεττανίας. Καὶ ναὶ μέν, ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς συνθήκης ἐκείνης ἐλέγετο ὅτι ὑπογράφουσαι αὐτὴν αἱ Δυνάμεις ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ ἐξασφαλίσωσι «τὴν ἀνεξαρτησίαν, ἐλευθερίαν καὶ εὐημερίαν τῶν Ἑπτανησίων», οὐδένα, ὅμως, διέλαθεν ὅτι κυρίως ἡ προστασία τῶν Νήσων εἶχεν ἀνατεθῇ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἀφ' ἑνὸς πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν ἐν τῇ Μεσογείῳ βρεττανικῶν συμφερόντων, ἀφ' ἑτέρου διὰ τὸ συμφέρον αὐτῶν τούτων τῶν Δυνάμεων ἐφ' ὅσον τὸ ἀσθενὲς Ἰονικὸν Κράτος δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ ὑπεραμυνθῇ ἐπιτυχῶς, διὰ τῶν ἰδίων του μέσων, τῆς ἀνεξαρτησίας του, ἐναντίον τῶν κατακτητικῶν βλέψεων τῶν διαφόρων μεσογειακῶν κρατῶν. Διὰ τῆς συνθήκης τοῦ 1815 ἡ Ἀγγλία ἀνελάμβανεν ὄχι μόνον τὸ δικαίωμα, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ διατηρήσῃ καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ διὰ τῆς διεθνοῦς ταύτης πράξεως καθιερωθὲν καθεστώς. Δὲν ἠδύνατο συνεπῶς, ἀπό τε πολιτικῆς καὶ νομικῆς ἀπόψεως, νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀνατεθείσης αὐτῇ προστασίας, ἄνευ τῆς συναινέσεως τῶν λοιπῶν Δυνάμεων, καὶ τοῦτο ρητῶς ἀνεγνωρίσθη διὰ τοῦ πρωτοκόλλου τῆς 1 Αὐγούστου 1863, ἂν καὶ ὁ Πάλμερστον, ἐν συνομιλίᾳ μετὰ τοῦ ἐν Λονδίνῳ πρέσβεως τῆς Αὐστρίας, κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1862, εἶχε δώσει σαφῶς νὰ ἐννοηθῇ ὅτι δὲν ἦτο διατεθειμένος νὰ δεχθῇ συζήτησιν ὡς πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν ἀρχὴν τῆς Ἑνώσεως, ἐπιθυμῶν μόνον νὰ ἐπιτύχῃ παρὰ τῶν Δυνάμεων τὴν διεθνῆ κύρωσιν τῆς ληφθείσης ὑπὸ τῆς Βασιλίσσης ἀποφάσεως.

Οὐδεμία τῶν Δυνάμεων ἀντετάχθη κατ' ἀρχὴν εἰς τὴν θέλησιν τῆς Μεγάλης Βρεττανίας, ἑκάστη, ὅμως, ἐζήτησε νὰ μὴ θιγῶσι, διὰ τῆς Ἑνώσεως, τὰ ἴδια αὐτῆς συμφέροντα.

Ἡ Ρωσσία διὰ πρώτην φορὰν εὑρίσκετο, μετὰ τόσα ἔτη, σύμφωνος πρὸς τὴν Ἀγγλίαν, ἐπὶ ζητήματος ἀφορῶντος τὴν ἐγγὺς Ἀνατολήν. Οἱ ὅροι τῆς Ρωσσίας ἦσαν μόνον οἱ ἑξῆς:

1ον) Ἡ Ἀγγλία, εἰς ἀντάλλαγμα τῆς παραχωρήσεως τῆς Ἑπτανήσου, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιζητήσῃ ὅπως ἐξασφαλίσῃ ἑαυτῇ πρωτεύουσαν καὶ ἀποκλειστικὴν ἐπιρροὴν ἐν Ἑλλάδι.

2ον) Αἱ νῆσοι ἔδει νὰ προσενεχθῶσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς δῶρον τῆς Εὐρώπης, καὶ οὐχὶ μόνον τῆς Ἀγγλίας.

3ον) Μετὰ τὴν Ἕνωσιν, ἡ Ἀγγλία οὐδὲν πλέον δικαίωμα θὰ διετήρει ἐν Ἑπτανήσῳ, καὶ ἰδίᾳ τὸ νὰ κρατῇ ἐν αὐτῇ φρουράν.

4ον) Θὰ ἐζητεῖτο ἡ συγκατάθεσις τῆς Ἰονίου Βουλῆς.

Ταῦτα πάντα, ὑπὸ τὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν ὅτι *ἡ Ἑλλὰς θὰ παρέμενε πιστὴ εἰς τὸ μοναρχικὸν πολίτευμα.*

Ἡ Γαλλία*, ὑπέρμαχος τῆς ἀρχῆς τῶν ἐθνικοτήτων, δὲν ἠδύνατο ἢ νὰ φανῇ εὐνοϊκὴ διὰ πρᾶξιν καθ' ὅλα σύμφωνον πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος πρεσβευομένας ἀρχάς. «Δὲν διστάζομεν», ἔγραφεν ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Ντρουὲν ντὲ Λυΐς εἰς τὴν ἀπὸ 21 Δεκεμβρίου 1862 ἐγκύκλιόν του πρὸς τοὺς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ πρέσβεις τῆς Γαλλίας, «νὰ ἀποδεχθῶμεν ἀπόφασιν ἥτις, ὑφ' οἱωνδήποτε λόγων καὶ ἂν ὑπηγορεύθη, ἐνέχει τὸ ἀναμφισβήτητον πλεονέκτημα νὰ ἱκανοποιῇ τὰ συμφέροντα τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ ἀνταποκρίνηται εἰς τοὺς τοσάκις ἐκφρασθέντας πόθους τοῦ Ἰονίου λαοῦ».

Ἡ Πρωσσία, μὴ ἔχουσα ἰδιαίτερα συμφέροντα ἐν τῇ ἀνατολικῇ Μεσογείῳ, ἠθέλησε νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὴν παρουσιαζομένην εὐκαιρίαν, ἵνα φανῇ εὐάρεστος εἰς τὴν Αὐστρίαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας τόσα σοβαρὰ

* Ἡ Γαλλία, καίτοι μὴ συμμετάσχουσα εἰς τὴν θεσπίσασαν τὸ ἀγγλικὸν προτεκτοράτον συνθήκην τῆς 5 Νοεμβρίου 1815, προσεχώρησε ρητῶς εἰς αὐτὴν διὰ δηλώσεως ἀπὸ 26 Σεπτεμβρίου 1816.

ζητήματα τὴν ἐχώριζον ἀλλαχοῦ. Δίδουσα αὐτῇ τὴν συνδρομήν της ἐν τῷ Ἰονικῷ ζητήματι, ἀπέκτα τίτλον ἵνα ζητήσῃ παρ' αὐτῆς, εἰς ἀντάλλαγμα, ἀνάλογον ὑπηρεσίαν εἰς ἄλλην περίπτωσιν ἀμέσως αὐτὴν ἐνδιαφέρουσαν.

Ἀπέμενεν ἡ Αὐστρία. Ἡ Αὐλὴ τῆς Βιέννης, καίτοι *μὴ εὐνοϊκῶς διακειμένη* πρὸς τὴν Ἕνωσιν, δὲν ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο ἐπιτυχῶς νὰ ἀντιταχθῇ εἰς αὐτήν, προέβαλεν, ὅμως, οὐκ ὀλίγας δυσχερείας, ἐπιμείνασα νὰ ὑπαχθῇ ἡ Ἕνωσις τῶν Ἰονίων μετὰ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος εἰς ἐπαχθεστάτους ὅρους. Ἤδη τὴν 2 Ἰουλίου 1863, ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας ἐν Βιέννῃ ἔγραφεν εἰς τὸν λόρδον Ρῶσσελ ὅτι οἱ ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Αὐστρίας ἐπέστησαν τὴν προσοχήν του ἐπὶ τῆς ὑπάρξεως συμβάσεων, δι' ὧν παρεχωροῦντο ὡρισμένα πλεονεκτήματα τῷ *αὐστριακῷ ἐμπορίῳ* ἐν ταῖς Νήσοις, καὶ ἐπὶ τῆς ἀνάγκης ὅπως αἱ συμβάσεις αὗται διατηρηθῶσιν ἐν ἰσχύϊ καὶ μετὰ τὴν Ἕνωσιν. Κατὰ τὸν Ἄγγλον πρέσβυν ἡ γενομένη αὐτῷ ἀνακοίνωσις ἀφεώρα κυρίως τὴν διατήρησιν τῶν πλεονεκτημάτων ὧν ἀπήλαυεν ἐν Ἑπτανήσῳ ἡ *ἀτμοπλοϊκὴ ἑταιρία τοῦ Αὐστριακοῦ Λόϋδ.* Πλήν, ὅμως, τοῦ οἰκονομικῆς φύσεως τούτου ζητήματος ὑπῆρχε καὶ ἡ πολιτικὴ ἄποψις τῆς Ἑνώσεως, ἥτις μεγάλως ἐνδιέφερε τοὺς ἐν Βιέννῃ κυβερνῶντας, λόγῳ τῆς γειτνιάσεως τῆς Κερκύρας πρὸς τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν. Ἐπιθυμοῦσα *παντὶ τρόπῳ τὴν διατήρησιν τῆς ἀκεραιότητος τῆς Τουρκίας* (καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ αἱ αὐστριακαὶ καὶ ἀγγλικαὶ ἀπόψεις συνέπιπτον πλήρως) καὶ τὴν ἀποφυγὴν ἐπαναστατικῶν κινημάτων τῶν ἐν Τουρκίᾳ χριστιανῶν, *ἅτινα ἠδύναντο νὰ ἔχωσιν ἀπευκτέαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ἐν τῇ Μοναρχίᾳ* τῶν Ἀψβούργων βιούντων Σλαύων, ἡ Αὐστρία, πρώτη, ἐξέφρασε τὴν ἰδέαν νὰ θεσπισθῇ, πλὴν τῆς καταστροφῆς τῶν φρουρίων τῆς Κερκύρας, καὶ ἡ διηνεκὴς *οὐδετερότης τῶν Ἰονίων Νήσων.*

Εἰς τὴν ὑπ' αὐτῆς ὑποστηριζομένην ἄποψιν, ἡ Αὐστρία εὗρισκε, φυσικῷ τῷ λόγῳ, ἀρωγὸν τὴν Τουρκίαν. Ἡ Τουρκία, καίτοι μὴ συμμετάσχουσα τῶν συνθηκῶν τοῦ 1815, εἶχε ρητῶς ἀναγνωρίσει τὸ ἐπὶ τῶν Ἰονίων Νήσων βρεττανικὸν προτεκτοράτον τὴν 24 Αὐγούστου 1819, τὴν ἑπομένην τῆς πωλήσεως τῆς Πάργας. Ἤδη δὲ προέβαλε τὴν ἀπαίτησιν ὅτι ὤφειλε νὰ ληφθῇ καὶ αὐτῆς ἡ συγκατάθεσις διὰ τὴν ἀπὸ τῶν Νήσων παραίτησιν τῆς ἀγγλικῆς προστασίας, προσεπάθησε δὲ νὰ ἐπιτύχῃ ὅπως συμμετάσχῃ τῆς συνδιασκέψεως ἥτις θὰ ἀπεφάσιζεν ὁριστικῶς περὶ τῆς τύχης τῶν Ἰονίων, ἐλπίζουσα ὅτι οὕτω θὰ κατώρθου τοὐλάχιστον νὰ ἐμποδίσῃ τὴν παραχώρησιν τῆς ἔναντι τῶν δυτικῶν ἀκτῶν τῆς Αὐτοκρατορίας κειμένης Κερκύρας. Καὶ ναὶ μὲν οἱ πόθοι τῆς Τουρκίας δὲν ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν, ἡ περὶ διηνεκοῦς οὐδετερότητος, ὅμως, ἀπόφασις τῶν Δυνάμεων ὠφείλετο κυρίως εἰς τῆς Τουρκίας τὰς ἐνεργείας, τόσον ἐν Βιέννῃ ὅσον καὶ ἐν Λονδίνῳ, παρὰ τῇ Ἀντιπολιτεύσει ἰδίᾳ, ἥτις δριμέως κατεφέρετο κατὰ τῆς περὶ παραχωρήσεως τῶν Νήσων ἀποφάσεως, ἐθεώρει δὲ τὴν οὐδετερότητα καὶ τὴν κατεδάφισιν τῶν φρουρίων ὡς ἀπολύτως ἀναγκαῖα ἐχέγγυα διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῆς Ἀγγλίας, ἐφ' ὅσον ἡ Ἑλλὰς δὲν θὰ ἦτο ἀρκούντως ἰσχυρὰ νὰ προστατεύσῃ ἐνδεχομένως τὴν Κέρκυραν κατὰ τῶν κατακτητικῶν βλέψεων Μεγάλης τινος Δυνάμεως.

Τὸ κακὸν εἶναι ὅτι ἡ Ἰόνιος Βουλὴ συνῆλθε μόνον τὰς ἀρχὰς Ὀκτωβρίου, οὕτως ὥστε ἐν τῷ μεταξὺ αἱ Δυνάμεις ἔλαβον ὅλον τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον ἵνα κανονίσωσιν, ὡς ἑαυταῖς συνέφερε, τοὺς ὅρους εἰς οὓς θὰ ὑπήγετο ἡ εἰς τὴν Ἑλλάδα παραχώρησις τῶν Νήσων, μὴ λαβοῦσαι ὑπ' ὄψιν οὔτε τὰς παρακλήσεις τῆς ἐν Ἀθήναις κυβερνήσεως, οὔτε τὰς διαδηλώσεις καὶ διαμαρτυρίας τῶν Ἰονίων. Εἰς ἐπίμετρον, ἡ Ἁγία Ἕδρα ἐνήργει, διὰ τῶν ἐν Παρισίοις καὶ Βιέννῃ ἀντιπροσώπων της, ὅπως ἐν τῇ συναφθησομένῃ συνθήκῃ περιληφθῇ ρήτρα ἐξασφαλίζουσα τὴν διατήρησιν τῶν ἐν Ἑπτανήσῳ προνομίων τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ φήμη ὅτι ἡ Ἕνωσις θὰ ἐγίνετο ὑπὸ ὅρους συνέτεινεν ὥστε αἱ ἐκλογαὶ τῆς ΙΓ' Ἰονίου Βουλῆς νὰ διεξαχθῶσι μὲ τὸ σύνθημα «Ἕνωσις ἄνευ ὅρων». Ἡ ἔννοια δὲ αὐτὴ ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὸ περὶ Ἑνώσεως ψήφισμα:

ΨΗΦΙΣΜΑ
Η ΒΟΥΛΗ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ

Ἐκλεχθεῖσα συνεπείᾳ προσκλήσεως τῆς Προστάτιδος Δυνάμεως καὶ συνελθοῦσα ὅπως ὁριστικῶς ἀποφανθῇ περὶ τῆς Ἐθνικῆς Ἀποκαταστάσεως τοῦ Ἰονίου λαοῦ, πιστῶς δὲ ἐκδηλοῦσα τὸν διάπυρον πόθον καὶ τὴν ἀνέκαθεν σταθερὰν αὐτοῦ θέλησιν, καὶ συμφώνως πρὸς τὰς προηγηθείσας εὐχὰς καὶ διακηρύξεις τῶν ἐλευθέρων Ἰονίων Βουλῶν,

ΨΗΦΙΖΕΙ

Αἱ Νῆσοι Κέρκυρα, Κεφαλληνία, Ζάκυνθος, Λευκάς, Ἰθάκη, Κύθηρα, Παξοὶ καὶ τὰ ἐξαρτήματα αὐτῶν ἑνοῦνται μετὰ τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, ὅπως ἐσαεὶ ἀποτελῶσιν *ἀναπόσπαστον αὐτοῦ μέρος ἐν μιᾷ καὶ ἀδιαιρέτῳ Πολιτείᾳ* ὑπὸ τὸ Συνταγματικὸν Σκῆπτρον τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων Γεωργίου τοῦ Α΄ καὶ τῶν διαδόχων Αὐτοῦ.

Ἐγένετο ἐν τῷ Βουλευτηρίῳ.

Ἐν Κερκύρᾳ τῇ 23 (ἔ.π.) Σεπτεμβρίου τοῦ Σωτηρίου ἔτους 1863.

Ἐξ ἄλλου εἰς τὴν ἀπὸ 14 Ὀκτωβρίου ἀπάντησιν τῆς Βουλῆς εἰς διάγγελμα τοῦ Ἁρμοστοῦ, ἀφορῶν λεπτομερείας τινας τῆς ἐκτελέσεως τῆς Ἑνώσεως περιελήφθη διάταξις καθ' ἣν τὰ ἐν Ἑπτανήσῳ φρούρια καὶ ὀχυρώματα, μετὰ τὴν παῦσιν τῆς Προστασίας ὤφειλον νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα «εἰς ἣν κατάστασιν εὑρίσκοντο σήμερον». Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἁρμοστὴς ἐδήλωσεν ὅτι «τὸ ἀντικείμενον τοῦτο ἦτο ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς ἁρμοδιότητος πάσης Ἰονικῆς Ἀρχῆς»,

ἡ Βουλὴ ἐψήφισε τὴν 20 Ὀκτωβρίου ἐκτενῆ σχετικὴν παράστασιν πρὸς τὴν προστάτιδα Ἄνασσαν.

Εἰς τὰ ὄμματα, ὅμως, τῆς Ἀγγλίας καὶ τῶν λοιπῶν Μ. Δυνάμεων, τὸ ψήφισμα τῆς Ἰονίου Βουλῆς εἶχε χαρακτῆρα ἁπλῶς συμβουλευτικόν, εὐχῆς τοὐτέστιν, ἤτις, ἵνα ἀποβῇ ἐκτελεστή, ἔδει νὰ γίνῃ ἀντικείμενον ἀποφάσεως εἰς τὴν λῆψιν τῆς ὁποίας μόνη ἡ Μεγάλη Βρεττανία ἦτο ἁρμοδία νὰ προβῇ.

Συνέπεια δὲ τῆς τοιαύτης ἀπόψεως ὑπῆρξεν ὅτι κατὰ τὰς ἐν τῷ Φόρειϊ Ὄφις λαβούσας χώραν συνδιασκέψεις μεταξὺ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Δυνάμεων, τὴν 29 Ὀκτωβρίου καὶ 3 Νοεμβρίου 1863, συμπεριελήφθησαν εἰς τὸ καταστρωθὲν κείμενον συνθήκης διατάξεις, ὧν οὐδεμίαν γνῶσιν εἶχον λάβει οἱ ἐν Κερκύρᾳ συνηγμένοι ἀντιπρόσωποι τοῦ Ἰονίου λαοῦ, καὶ αἵτινες ἐπέβαλον αὐτῷ δεσμοὺς ἥκιστα συνάδοντας πρὸς τὴν περὶ τελείας ἀφομοιώσεως μετὰ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος ἐκφρασθεῖσαν ἐν τῷ περὶ Ἑνώσεως ψηφίσματι βούλησιν.

Χένρι Πάλμερστον. Ξυλογραφία από το Εθνικόν Ημερολόγιον *του Βρετού του 1865, σ. 34-35. Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.*

Οἱ κυριώτεροι τῶν ὅρων τούτων, ἀναγραφόμενοι εἰς τὴν μεταξὺ τῶν πέντε Δυνάμεων ὑπογραφεῖσαν τὴν 14 Νοεμβρίου ἐν Λονδίνῳ συνθήκην, εἶναι οἱ ἑξῆς:

Τὸ ἄρθρον 2 τῆς συνθήκης ὁρίζει, ὡσεὶ νὰ ἐπρόκειτο περὶ πλεονεκτήματος θεσπισθέντος πρὸς ὄφελος τῶν Ἰονίων Νήσων, ὅτι αὗται «θέλουσιν ἀπολαύει τῶν πλεονεκτημάτων τῆς διηνεκοῦς οὐδετερότητος». Κατὰ συνέπειαν «οὐδεμία ἔνοπλος δύναμις, ναυτικὴ ἢ στρατιωτική, θὰ δύναται νὰ συγκεντρωθῇ ἢ νὰ σταθμεύσῃ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἢ τῶν ὑδάτων τῶν εἰρημένων νήσων, πέραν τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ ἀπολύτως ἀναγκαίου πρὸς τήρησιν τῆς δημοσίας τάξεως καὶ πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς εἰσπράξεως τῶν εἰσοδημάτων τοῦ Κράτους».

Ὡς ἄλλην συνέπειαν, βαρυτάτην, τῆς θεσπισθείσης διηνεκοῦς οὐδετερότητος, αἱ Δυνάμεις ἐθεώρησαν τὴν ἀνάγκην τῆς κατεδαφίσεως τῶν φρουρίων τῆς Κερκύρας, ἐφ' ὅσον ταῦτα «καθίσταντο ἐφεξῆς ἄνευ σκοποῦ» (ἄρθρ. 3). Ἵνα δὲ μὴ τυχὸν ἀναφυῇ ἐκ τῶν ὑστέρων δυσχέρειά τις ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς διατάξεως ταύτης, ὡρίσθη ὅτι ἡ κατεδάφισις θὰ συνετελεῖτο πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τῶν ἀγγλικῶν στρατευμάτων, μερίμνῃ τῆς Ἀγγλίας καὶ καθ' ὃν τρόπον αὕτη ἤθελε κρίνει «ἐπαρκῆ πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν προθέσεων τῶν Ὑψηλῶν Συμβαλλομένων Μερῶν».

Κατὰ τὸ ἄρθρον 4, ἡ Ἕνωσις οὐδεμίαν θὰ ἐπιφέρῃ τροποποίησιν εἰς τὰ πλεονεκτήματα ὧν ἀπολαύουσιν ἐν Ἑπτανήσῳ τὸ ξένον ἐμπόριον καὶ ἡ ξένη ναυτιλία δυνάμει διεθνῶν συνθηκῶν καὶ συμβάσεων, ἃς ἡ Προστάτις Δύναμις, ἐν τῇ ἰδιότητί της ταύτῃ, ἔχει συνάψει μετὰ ξένων Δυνάμεων, αἱ δὲ ὑποχρεώσεις αἱ προκύπτουσαι ἐκ τῶν ἐν λόγῳ συμφωνιῶν οὐδαμῶς θέλουσι παύσει ἰσχύουσαι μετὰ τὴν προσάρτησιν τῶν Νήσων εἰς τὴν Ἑλλάδα. «Κατὰ συνέπειαν, ρητῶς συμφωνεῖται ὅτι τὰ ξένα πλοῖα καὶ τὸ ξένον ἐμπόριον ἐν τοῖς Ἰονίοις λιμέσι καὶ τἀνάπαλιν τὰ Ἰόνια πλοῖα καὶ τὸ Ἰόνιον ἐμπόριον ἐν τοῖς ξένοις λιμέσι, καθὼς καὶ ἡ ναυτιλία μεταξὺ τῶν Ἰονίων λιμένων καὶ τῆς Ἑλλάδος θὰ ἐξακολουθήσωσιν ὑποκείμενα εἰς τὰ αὐτὰ μέτρα καὶ διατελοῦντα ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὅρους ὑφ' οὓς καὶ πρὸ τῆς Ἑνώσεως τῶν Ἰονίων Νήσων μετὰ τῆς Ἑλλάδος».

Τὸ ἄρθρον 5 εἶναι ἀπόρροια τῶν ἐνεργειῶν τῆς Ἁγίας Ἕδρας. Μετὰ τὴν καθιέρωσιν τῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθερίας τῆς λατρείας καὶ τῆς ἀνεξιθρησκείας, καὶ τὴν ἀναγνώρισιν «τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ὡς ἐπικρατούσης θρησκείας ἐν ταῖς Νήσοις», προστίθεται ἡ ἑξῆς παράγραφος, ἀφορῶσα εἰδικῶς τὴν Λατινικὴν Ἐκκλησίαν: «Ἡ ἰδιαιτέρα προστασία ἡ ἐγγυηθεῖσα τῇ Καθολικῇ Ρωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ, ὡς καὶ τὰ πλεονεκτήματα ἅπερ ἤδη αὕτη κέκτηται, θέλουσιν ἐπίσης διατηρηθῆ, οἱ δ' εἰς τὴν κοινότητα ταύτην ἀνήκοντες ὑπήκοοι θὰ ἀπολαύωσιν ἐν ταῖς Νήσοις τῆς ἐλευθερίας λατρείας τῆς ἀναγνωρισθείσης αὐτοῖς ἐν Ἑλλάδι διὰ τοῦ πρωτοκόλλου τῆς 3 Φεβρουαρίου 1830».

Τέλος τὰ ἄρθρα 6 καὶ 7 προβλέπουσι τὴν σύναψιν συνθήκης μεταξὺ Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσσίας ἀφ' ἑνὸς καὶ Ἑλλάδος ἀφ' ἑτέρου «περὶ τῶν συμφωνιῶν ἃς δύναται νὰ καταστήσῃ ἀναγκαία, ἡ Ἕνωσις τῶν Ἰονίων Νήσων μετὰ τῆς Ἑλλάδος», τὴν συνθήκην δὲ ταύτην ὑποχρεοῦνται αἱ τρεῖς εἰρημέναι Δυνάμεις νὰ κοινοποιήσωσιν εἰς τὴν Αὐστρίαν καὶ Πρωσσίαν*.

Ἡ συνθήκη τῆς 14 Νοεμβρίου εἶχεν ἑτοιμασθῆ ἄνευ συμμετοχῆς καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Ἴσως εἰς τοῦτο νὰ εἶχε πταίσει ἐν μέρει ἡ προσωρινὴ κυβέρνησις, ἥτις κατὰ Φεβρουάριον τοῦ

* Αἱ δύο αὗται Δυνάμεις δὲν εἶχον ἀκόμη ἀναγνωρίσει τὴν νέαν Δυναστείαν καὶ ἀπέφευγον οὕτω νὰ συμβληθῶσιν ἀπ' εὐθείας μετὰ τῆς Ἑλλάδος.

1863 εἶχε καταργήσει, διὰ λόγους οἰκονομίας, τὰς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ πρεσβείας. Συνεπείᾳ τῆς καταργήσεως ταύτης, καὶ ὁ Χαρίλαος Τρικούπης κατέλιπε τὸ Λονδῖνον, λήγοντος τοῦ Μαρτίου, καὶ ἡ Ἑλλὰς οὐδένα πλέον εἶχεν ἐν Ἀγγλίᾳ ἵνα τὴν διαφωτίσῃ ἐπισήμως περὶ τῶν σκέψεων τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως καὶ προσπαθήσῃ συνάμα νὰ ἐπηρεάσῃ ταύτας εὐνοϊκῶς διὰ τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα. Αἱ Δυνάμεις δὲ πᾶν συμφέρον εἶχον νὰ θέσωσιν ἡμᾶς πρὸ τετελεσμένου γεγονότος.

Τὴν 25 Ὀκτωβρίου μόνον, ὁ λόρδος Ρῶσσελ ἐτηλεγράφησεν εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις πρέσβυν τῆς Μεγάλης Βρεττανίας νὰ προσκαλέσῃ τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ὅπως ἀποστείλῃ εἰς Λονδῖνον ἄνευ ἀναβολῆς πληρεξούσιον, «ἐφωδιασμένον διὰ τῆς προσηκούσης πληρεξουσιότητος πρὸς διαπραγμάτευσιν συνθήκης περὶ τῆς παραχωρήσεως τῆς ἐπὶ τῶν Ἰονίων Νήσων προστασίας τῆς Αὐτῆς Μεγαλειότητος καὶ περὶ τῆς Ἑνώσεως τῶν Νήσων τούτων μετὰ τῆς Ἑλλάδος». «Αἱ ὁδηγίαι τοῦ Βασιλέως», προσετίθετο ἐν τῷ τηλεγραφήματι, «δέον νὰ δίδωσιν αὐτῷ εὐρεῖαν ἐξουσίαν».

Ἡ Κυβέρνησις ἐστράφη, ὡς εἰκός, πρὸς τὸν Χαρ. Τρικούπην*, ὅστις καλύτερον παντὸς ἄλλου ἐγνώριζε τὰ ἐν Λονδίνῳ πράγματα, καὶ ὅστις, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, συνεδέετο προσωπικῶς μετὰ τῶν ἐκεῖ ὑπουργῶν καὶ τῶν πρέσβεων τῶν Μ. Δυνάμεων. Ὁ Τρικούπης δεχθεὶς τὴν ἐντολὴν ἀνεχώρησεν ἐξ Ἀθηνῶν τὴν 14 Νοεμβρίου, ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ τῶν κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐν Λονδίνῳ, μεταξὺ τῶν Δυνάμεων, ἀποφασιζομένων, περὶ ὧν τὸ πρῶτον ἐξωδίκως ἤκουσε κατὰ τὴν ἐκ Γαλλίας διέλευσίν του. Ἀφιχθεὶς δὲ ἐν Λονδίνῳ τὴν 21, εὑρέθη πρὸ τῆς ὑπογεγραμμένης συνθήκης τῶν πέντε Δυνάμεων εἰς ἥν, κατὰ τὰ φαινόμενα, ἐκαλεῖτο ἁπλῶς νὰ δώσῃ τὴν συναίνεσίν του, ἀντὶ νὰ συμμετάσχῃ τῶν σχετικῶν διαπραγματεύσεων.

*
* *

Ἡ πρώτη ἐπαφὴ τοῦ Τρικούπη μετὰ τῶν ἐν Λονδίνῳ ὑπῆρξεν *ἥκιστα* ἐνθαρρυντική. Ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ λόρδου Ρῶσσελ, εὑρισκομένου εἰς τὴν ἐξοχήν, ἐπεσκέφθη πρῶτον τὸν βαρῶνον Βρουνώφ, πρέσβυν τῆς Ρωσσίας. «Προσεπάθησε νὰ μὲ πείσῃ», ἀναφέρει ὁ Τρικούπης πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Πέτρον Δελιγιάννην, «νὰ παύσω λέγων ἀδύνατον τὴν κατεδάφισιν τῶν φρουρίων. Τὰ ἀδύνατα, μοὶ εἶπεν, εἶναι ὅπλον κακὸν καὶ ἐπικίνδυνον. Ἐβεβαίωσα τὸν Βαρῶνον ὅτι δὲν μεταχειριζόμεθα τὸ ἀδύνατον ὡς ὅπλον. Βεβαίως, ὡς ὅπλον, ἡ ἔκφρασις ἦτο κακή, ἀλλ' ἐπειδὴ ἦτο μία ἀλήθεια, καθῆκον εἴχομεν καὶ ἀπέναντι ἡμῶν αὐτῶν καὶ ἀπέναντι τῶν Δυνάμεων νὰ τὴν εἴπωμεν ἀπροκαλύπτως ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς». Ὁ Ρῶσσος πρέσβυς ἐξέθηκε τότε διεξοδικῶς εἰς τὸν ἀπεσταλμένον τῆς Ἑλλάδος τὰς δυσχερείας ἃς ἡ Αὐστρία προσεπάθησε νὰ φέρῃ εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς Ἑνώσεως, αἵτινες παρ' ὀλίγον νὰ ματαιώσωσι τὴν σύναψιν τῆς σχετικῆς συνθήκης μεταξὺ τῶν Δυνάμεων, ὡς καὶ τὸ ἀδύνατον νὰ ἐπανέλθωσιν αὗται «ἐπὶ πραγμάτων ἀποφασισθέντων διὰ πράξεως δημοσίας».

Ὁ ἐπιτετραμμένος τῆς Γαλλίας, μαρκήσιος ντὲ Καντόρ, μεθ' οὗ συνηντήθη ὁ Τρικούπης ἐξερχόμενος τῆς Ρωσσικῆς Πρεσβείας, ὡμίλησεν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τὸ ἴδιον πνεῦμα, προσθέσας ὅτι ἡ Γαλλία ἔδωκε τὴν συναίνεσιν αὐτῆς εἰς τοὺς ἐν τῇ συνθήκῃ τῆς 14 Νοεμβρίου διαλαμβανομένους ὅρους, ἵνα ἀποφύγῃ τὸν κίνδυνον νὰ ματαιωθῇ τυχὸν ἡ πραγματοποίησις τῆς Ἑνώσεως.

Μετὰ τὰς δύο ταύτας ἐπισκέψεις ὁ Τρικούπης, ἀναχωρήσας διὰ τὴν ἐν Ρίτσμονδ ἔπαυλιν τοῦ λόρδου Ρῶσσελ, ἔτυχε παρ' αὐτῷ μακρᾶς ἀκροάσεως. Ὁ Ἄγγλος ὑπουργὸς ἐδέχθη τὸν Ἕλληνα ἀπεσταλμένον μετ' ἐξαιρετικῆς εὐμενείας, προσεπάθησε δὲ νὰ παραστήσῃ εἰς αὐτὸν τοὺς ὅρους τῆς κατεδαφίσεως τῶν φρουρίων καὶ τοῦ περιορισμοῦ τῶν ἐν ταῖς Νήσοις ἐνόπλων δυνάμεων, οὐ μόνον ὡς ἀναγκαίους εἰς τὴν Εὐρώπην ἀλλὰ καὶ ὡς ὠφελίμους διὰ τὴν Ἑλλάδα. Τὰ αὐτὰ δὲ ἐπανέλαβεν εἰς τὸν Τρικούπην, τὴν ἑπομένην, ὁ λόρδος Πάλμερστον. «Ἡ Αὐτοῦ Ἐξοχότης», ἔγραφε τὴν 22 Νοεμβρίου ὁ Τρικούπης πρὸς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, «προσεπάθει νὰ δείξῃ ὅτι ἐθεώρει τὴν κατεδάφισιν τῶν φρουρίων ὡς ὅλως πρὸς ὄφελος τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν κατοίκων Κερκύρας, διότι ἀφ' ἑνὸς ἀπήλλαττε τὸ Ἑλληνικὸν Ταμεῖον περιττῶν δαπανῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου ἔδιδεν εἰς τὴν πόλιν Κερκύρας ἔκτασιν, ἧς τὴν ἀνάγκην αἰσθάνονται ὅλαι αἱ ὠχυρωμέναι πόλεις». Ἡ ἀπάντησις τοῦ Τρικούπη ὑπῆρξεν ὅτι ἔστω καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι οἱ Κερκυραῖοι θὰ ἐπορίζοντο πλεονεκτήματά τινα ἐκ τῆς κατεδαφίσεως τῶν φρουρίων, ἡ ἱστορία τῆς Ἰονίου Πολιτείας τρανῶς ἐδίδασκε πόσον ὀλίγον οἱ Ἑπτανήσιοι ἐσυλλογίζοντο τὰ ὑλικά των συμφέροντα ὅταν ἐπρόκειτο περὶ ζητημάτων ἅτινα ἔθιγον τὴν ἐθνικήν των φιλοτιμίαν, ὅπως ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὁπότε, συντελουμένης τῆς οὐδετεροποιήσεως τῆς Κερκύρας καὶ τῶν παρεμφερῶν αὐτῇ ὅρων τῆς κατεδαφίσεως τῶν φρουρίων καὶ τοῦ περιορισμοῦ τῶν ἐνόπλων δυνάμεων, τὸ ἀποτέλεσμα θὰ ἦτο νὰ στερηθῇ ὁ Βασιλεὺς μέρους τῶν ἡγεμονικῶν του ἐκ τῶν Νήσων δικαιωμάτων καὶ νὰ παρεμποδισθῇ ἡ πραγματικὴ Ἕνωσις καὶ πλήρης ἀφομοίωσις αὐτῶν πρὸς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα. Παρεπονέθη δὲ πικρῶς συνάμα ὁ Τρικούπης εἰς τοὺς Ἄγγλους ὑπουργούς, διότι ἡ Ἑλλὰς ἐκλήθη νὰ συμμετάσχῃ τῶν διαπραγματεύσεων τότε μόνον ὅταν οὐδὲν πλέον ὑπῆρχε πρὸς διαπραγμάτευ-

* Κατὰ Μάϊον τοῦ 1863, παραιτηθέντος τοῦ ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει πληρεξουσίου Λονδίνου, Λασκαρίδου, ἡ ἐκεῖ κοινότης εἶχεν ἐκλέξει παμψηφεί, εἰς ἀντικατάστασίν του, τὸν Χαρίλαον Τρικούπην.

σιν, ἐπιμείνας ἐπὶ τοῦ πόσον σκληρὸν ἦτο ἐκ μέρους τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἀφίνῃ τοὺς Ἕλληνας νὰ πιστεύωσιν ὅτι ἡ παραχώρησις τῆς Ἑπτανήσου θὰ εἶναι πλήρης καὶ τελεία, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου ὑπέβαλλε τὴν ἐλευθέριόν της πρότασιν εἰς κολοβώσεις τοιαύτας, ὥστε καθίστατο ζήτημα ἂν ἡ Ἑλλὰς ἠδύνατο νὰ παραδεχθῇ αὐτάς.

Οἱ Ἄγγλοι ὑπουργοί, ὅμως, δὲν ἐφάνησαν, κατὰ τὴν πρώτην τοὐλάχιστον συνάντησίν των μετὰ τοῦ Τρικούπη, διατεθειμένοι νὰ δεχθῶσι τὰς ἀπόψεις τοῦ Ἕλληνος ἀπεσταλμένου. «C' est à prendre ou à laisser» (δεχθῆτε ἢ μὴ δεχθῆτε), ὑπῆρξε τὸ νόημα τῶν ἀπαντήσεών του. Τῆς παραχωρήσεως τῆς Ἑπτανήσου ἀποτελούσης γενναιοδωρίαν ἐκ μέρους τῆς Ἀγγλίας, αὕτη, κατὰ τὴν γνώμην τῶν ὑπουργῶν τῆς Βασιλίσσης, ἐδικαιοῦτο νὰ ὑποβάλῃ τὴν ἐλευθεριότητά της ταύτην εἰς οἱουσδήποτε ὅρους ἤθελε κρίνει λυσιτελεῖς, πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν τε ἰδίων αὐτῆς συμφερόντων καὶ τῶν τῆς λοιπῆς Εὐρώπης, ἡ δὲ Ἑλλὰς ἠδύνατο μόνον νὰ δεχθῇ ἢ νὰ μὴ δεχθῇ. Ἐὰν δὲν εἶχε δηλώσει τι προγενεστέρως ὡς πρὸς τὴν κατεδάφισιν τῶν φρουρίων καὶ τοὺς λοιποὺς ὅρους τῆς τελευταίας συνθήκης, τοῦτο ὠφείλετο εἰς τὸ ὅτι ἡ ἐκπλήρωσις τῶν ὅρων τούτων ἐξηρτᾶτο ἐκ τῶν μετὰ τῶν Δυνάμεων διαπραγματεύσεων. Προσπαθῶν δὲ νὰ ἀπαλλάξῃ πως τὴν Ἀγγλίαν τῆς σχετικῆς εὐθύνης, ὁ Ρῶσσελ ἐξήγησε διὰ μακρῶν εἰς τὸν Τρικούπην ὅτι ἡ Αὐστρία διαρρήδην ἠρνεῖτο νὰ συναινέσῃ εἰς τὴν Ἕνωσιν ἄνευ τῶν τεθέντων ὅρων, ἐφ' ὅσον δὲ ἡ συναίνεσίς της ἦτο ἀπαραίτητος ὡς συνυπογραφάσης τὴν συνθήκην τοῦ 1815, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ἐπιμονή της. Ἐπέμενε δὲ ἰδιαιτέρως ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ὁ Ἄγγλος ὑπουργός, καθόσον ὁ Τρικούπης δὲν ἀπέκρυψε τὴν ἰδέαν ὅτι, κατὰ τὴν ἀτομικήν του γνώμην, ἐὰν ἡ Αὐστρία συνῃσθάνετο τὴν συναίνεσίν της τόσον ἀπαραίτητον δὲν θὰ τὴν ἔδιδε ποτέ, ἡ συγκατάθεσίς της δὲ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς Ἑνώσεως ἦτο σημεῖον ὅτι ἀντελαμβάνετο ὅτι ἡ Ἀγγλία ἦτο εἰς θέσιν, ὑπερπηδοῦσα τεχνικάς τινας δυσχερείας, νὰ προβῇ εἰς τὴν παραχώρησιν τῆς Ἑπτανήσου καὶ παρὰ τὴν ἐναντίαν θέλησιν τῆς Αὐλῆς τῆς Βιέννης.

Ἡ μόνη μικρὰ ἐλπίς, ἣν ἀφῆκεν ὁ Ρῶσσελ εἰς τὸν Τρικούπην, συνίστατο εἰς τὸ ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ συνθήκη τῆς 14 Νοεμβρίου ἄφινε τοὺς Ἄγγλους κριτὰς περὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐπαρκοῦς κατεδαφίσεως, θὰ ἐδίδοντο αἱ δέουσαι διαταγαὶ ὅπως ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ὅρου τούτου τῆς συνθήκης περιορισθῇ εἰς τὸ ἀπολύτως ἀναγκαῖον, καὶ ὅτι ἀφ' ἑτέρου θὰ ἐγένετο προσπάθεια ὥστε νὰ μὴ γίνῃ μνεία τῆς κατεδαφίσεως ἐν τῇ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ τῶν τριῶν Δυνάμεων συνθήκῃ (ἐφ' ὅσον ἡ κατεδάφισις ἐπρόκειτο νὰ ἔχῃ συντελεσθῇ πρὸ τῆς Ἑνώσεως), εἰς τρόπον ὥστε νὰ περισωθῇ τοὐλάχιστον ἡ φιλοτιμία τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ Τρικούπης, ὅμως, δὲν ἀπεθαρρύνθη ἐκ τῆς πρώτης του ἐπαφῆς μετὰ τῶν ἐν Λονδίνῳ ἐπισήμων. Κατὰ τὴν ἔκφρασιν Γάλλου ἱστορικοῦ, «κατηνάλωσεν ὁλόκληρον τὸν θησαυρὸν τῆς εὐγλωττίας του» διὰ νὰ ὑπεραμυνθῇ τῶν ἐμπιστευθέντων αὐτῷ δικαίων, προσπαθῶν νὰ καταδείξῃ εἰς τοὺς Ἄγγλους ὅτι ἐστάλη εἰς Λονδῖνον διὰ νὰ διαπραγματευθῇ καὶ οὐχὶ ἁπλῶς ἵνα ὑπογράψῃ, ὅτι ὑπὸ τὴν ἰδιότητα πληρεξουσίου τῆς Ἑλλάδος ἠγνόει τὴν συνθήκην τῆς 14 Νοεμβρίου, ὅτι δὲν ἦτο συνεπῶς δυνατὸν ἡ νέα συνθήκη, ἣν αὐτὸς ἔμελλε νὰ ὑπογράψῃ, νὰ γίνῃ ἐπὶ τῇ βάσει ἐκείνης καὶ δὴ νὰ γίνῃ μνεία ταύτης ἐν τῇ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ τῶν τριῶν Δυνάμεων ὑπογραφησομένῃ (ὡς ἤθελον αἱ Δυνάμεις), καὶ μόνον ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἡ νέα συνθήκη θὰ ἦτο πάντῃ ἀνεξάρτητος ἐκείνης ἠδύνατο νὰ ἀρχίσῃ τὰς διαπραγματεύσεις, τοσούτῳ μᾶλλον καθόσον αἱ ὁδηγίαι ἃς εἶχε λάβει ἀναχωρῶν ἐξ Ἀθηνῶν τοῦ εἶχον δοθῇ ἐν τῇ πεποιθήσει ἐν ᾗ διετέλει ἡ Κυβέρνησις (ἥτις οὐδὲν ἐγνώριζε περὶ τῶν μεταξὺ τῶν πέντε Δυνάμεων ἐν Λονδίνῳ ἀποφασιζομένων) ὅτι μετέβαινεν εἰς Λονδῖνον ἵνα διαπραγματευθῇ τὰς λεπτομερείας τῆς Ἑνώσεως καὶ ὑπογράψῃ τὴν διεθνῆ συνθήκην, ἥτις θὰ ἐπεκύρωνε τὴν προσάρτησιν τῶν Νήσων εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ τὴν τελείαν πρὸς ταύτην ἀφομοίωσιν αὐτῶν.

Αἱ εἰς τὸν Τρικούπην δοθεῖσαι ὁδηγίαι, φέρουσαι ἡμερομηνίαν 1/13 Νοεμβρίου, ἐφίστων κυρίως τὴν προσοχήν του ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῶν φρουρίων, τὸ μόνον περὶ οὗ εἶχον κοινολογηθῆ δυσάρεστοι φῆμαι καὶ ὅπερ, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, εἶχε γίνει ἀντικείμενον τῆς ἀπὸ 20 Ὀκτωβρίου παραστάσεως τῆς Ἰονίου Βουλῆς πρὸς τὴν βασίλισσαν Βικτωρίαν. Αἱ ὁδηγίαι αὗται ἐπέμενον ἐπὶ τῆς ἀνάγκης νὰ διασκεδασθῇ ὁ ἐκφρασθεὶς ὑπό τινων φόβος ὅτι τὰ φρούρια ταῦτα εἰς χεῖρας τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως εὑρισκόμενα θὰ ἠδύναντο νὰ καταστῶσιν ἐπικίνδυνα διὰ τὴν εὐρωπαϊκὴν εἰρήνην, ἐνῷ, ἐν τῇ πραγματικότητι, κατεχόμενα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, θὰ ἠδύναντο ἀκριβῶς νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς ἐπιτυχῆ ἄμυναν καὶ ἀπόκρουσιν πάσης τυχὸν ἀποπείρας πρὸς κατάληψιν τῆς Κερκύρας ὑπό τινος ξένου Κράτους. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀντελαμβάνετο καλῶς ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον κυρίως ἐφοβοῦντο αἱ Δυνάμεις δὲν ἦτο τόσον τὸ νὰ μὴ ἀποβῇ ἡ Κέρκυρα ὁρμητήριον ἐπιθέσεων κατὰ τῆς Τουρκίας, ὅσον τὸ νὰ μὴ περιέλθῃ αὕτη, ἐξ ἀπροόπτων γεγονότων, εἰς χεῖρας μιᾶς ἐξ αὐτῶν, ἥτις κατέχουσα τὰ φρούρια νὰ δυνηθῇ νὰ ἀντιτάξῃ ἄμυναν τοιαύτην ὥστε ἡ ἐκδίωξις αὐτῆς νὰ καταστῇ, εἰ μὴ ἀδύνατος, πάντως δυσχερεστάτη. Ἡ ἀνάμνησις τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Ναπολέων διετήρησε τὴν Κέρκυραν μέχρι τοῦ 1814, χάρις κυρίως εἰς τὰ φρούριά της, ἐνῷ αἱ ἄλλαι νῆσοι εἶχον περιέλθει ἀπὸ τοῦ 1809 ἤδη εἰς χεῖρας τῶν Ἄγγλων, ἦτο ἀκόμη ζωηρὰ εἰς ὅλων τὴν μνήμην.

Μὴ παραλείπων τὰς καθημερινὰς σχεδὸν συνδιαλέξεις του μετὰ τοῦ Ρῶσσελ καὶ τῶν ἐν Λονδίνῳ πρεσβευτῶν τῶν Μ. Δυνάμεων, ἐν ταῖς ὁποίαις προσεπάθει νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συναίνεσίν των εἰς τὸ νὰ μετρια-

σθῶσι πως οἱ ἐπαχθεῖς ὅροι τῆς συνθήκης τῆς 14 Νοεμβρίου, ὁ Τρικούπης ἐπέδωκεν αὐτοῖς, τὴν 16 Δεκεμβρίου, μακρὺ ὑπόμνημα, διακρινόμενον διὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἐπιχειρηματολογίαν ὅσον καὶ διὰ τὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ δεξιότητα μεθ' ἧς εἶναι συντεταγμένον, καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ συνοψίζονται αἱ ἑλληνικαὶ ἀπόψεις τοῦ ζητήματος.

«Ἡ συνθήκη ἡ συνομολογηθεῖσα τὴν 14 Νοεμβρίου ἐν Λονδίνῳ», γράφει ὁ Τρικούπης ἐν τῷ ὑπομνήματί του, «ἐνεποίησεν ἐν Ἑλλάδι τὴν ἀλγεινοτέραν ἐντύπωσιν. Εὐθὺς ὡς αἱ διατάξεις τῆς συνθήκης ταύτης ἐγνώσθησαν εἰς τὸν τόπον, διήγειραν βαθυτάτην λύπην καὶ μέγαν ἐρεθισμὸν εἰς τὸ κοινὸν ὁλόκληρον, ὁ δὲ ἐρεθισμὸς οὗτος ἠδύνατο νὰ ἔχῃ δυσαρέστους συνεπείας ἂν ἡ Κυβέρνησις τοῦ Βασιλέως δὲν ἔσπευδε νὰ προλάβῃ αὐτάς, δίδουσα εἰς τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν, διὰ τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ, ἐλπίδας τινὰς περὶ τῆς προσεχοῦς τροποποιήσεως τοῦ γεγονότος ὅπερ ἐνέπλησε βαθείας θλίψεως τὴν Κυβέρνησιν*». Προβαίνων δὲ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν διαφόρων ἄρθρων τῆς συνθήκης, ὁ Τρικούπης ἐξέθετε τοὺς λόγους δι' οὓς ἡ Ἑλλὰς ἠδυνάτει νὰ ἀποδεχθῇ τοὺς ἐν αὐτοῖς διαλαμβανομένους ὅρους.

Καὶ πρῶτον, τὸν ὅρον τῆς κατεδαφίσεως τῶν φρουρίων, ἅτινα ἀπετέλουν ἀποκλειστικὴν ἰδιοκτησίαν τῆς Ἰονίου Πολιτείας καὶ διὰ τὴν ἀνέγερσιν τῶν ὁποίων εἶχεν ὑποβληθῇ αὕτη εἰς μεγάλας δαπάνας, ὁ Τρικούπης χαρακτηρίζει ὡς «μέτρον ἀνωφελές, ἐπιβλαβές, ἄδικον καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀδύνατον». Ἐρευνῶν δὲ τοὺς λόγους ἐξ ὧν αἱ Δυνάμεις ἤχθησαν νὰ λάβωσι μέτρον «ἀπάδον πρὸς τὰς εὐχὰς καὶ τὰ δικαιώματα τῶν Ἰονίων», ἐπιμένει ἐπὶ τοῦ καθαρῶς ἀμυντικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἐν λόγῳ ὀχυρωμάτων, ὅστις οὐδεμίαν ξένην Ἐπικράτειαν δύναται νὰ ἀνησυχήσῃ, οὐδὲ τὴν ζηλοτυπίαν τινος νὰ κινήσῃ «ἐπειδὴ κράτος μικρὸν ὡς ἡ Ἑλλὰς ἔχει τινὰ τῶν μέσων δι' ὧν διατηρεῖται εἰς τὰ ἔθνη τὸ αἴσθημα τῆς ἀνεξαρτησίας». Ὁ φόβος δὲ μήπως ξένη τις Ἐπικράτεια καταλάβῃ αἰφνιδίως τὰ φρούρια τῆς Κερκύρας καὶ δι' αὐτῶν κυριαρχήσῃ τοῦ στομίου τοῦ Ἀδριατικοῦ Κόλπου φαίνεται μάταιος, καθόσον οὐδέποτε θὰ ἐπέτρεπον τοιοῦτόν τι αἱ Μεγάλαι ναυτικαὶ Δυνάμεις, αἵτινες θὰ ἠδύναντο πάντοτε νὰ ὦσιν ἐν καιρῷ ὅπως προλάβωσι πᾶσαν τοιαύτην ἀπόπειραν, τρέχουσαι εἰς βοήθειαν τῶν φρουρίων ἐνῷ, ἐξ ἄλλου, ἡ Ἑλλάς, κατέχουσα τὰ φρούρια ταῦτα, θὰ ἦτο εἰς θέσιν, ἐν περιπτώσει πολέμου μεταξὺ τρίτων, νὰ ὑπεραμυνθῇ ἐπιτυχῶς τῆς οὐδετερότητος καὶ τῆς ἀκεραιότητός της. Ἐάν, τοὐναντίον, τὰ φρούρια κατηδαφίζοντο, ὁ κίνδυνος καταλήψεως τῆς Κερκύρας ἦτο πολὺ μεγαλύτερος καὶ ἡ νῆσος παρέμενεν ἐκτεθειμένη εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ πρώτου ἐπιτιθεμένου, ὅστις προφυλαττόμενος ἐν αὐτῇ θὰ ἠδύναντο νὰ τὴν χρησιμοποιήσῃ ὡς ὁρμητήριον, «καθόσον βεβαίως ἡ θέσις τῆς Κερκύρας καὶ ὄχι τὰ ἐν αὐτῇ φρούρια εἶναι τὸ στόμιον τῆς Ἀδριατικῆς». Τέλος δὲ ἐὰν ἡ Κέρκυρα ἔμενεν ἐστερημένη τῶν τῆς ἀμύνης μέσων, θὰ εὑρίσκετο ἀδιακόπως ἐκτεθειμένη εἰς ληστρικὰς ἐπιδρομὰς Ἀλβανῶν, ἃς δὲν θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἀποκρούῃ.

Ἡ κατεδάφισις, ὅμως, τῶν φρουρίων ἦτο ἐν τῷ πνεύματι τῶν Δυνάμεων ἓν τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς διηνεκοῦς *οὐδετερότητος* τῶν Νήσων, ἥτις, ἐὰν συνετελεῖτο, θὰ καθίστα, κατὰ τὸν Τρικούπην, τὴν πραγματικὴν ἕνωσιν καὶ τὴν συγχώνευσιν Ἑπτανήσου καὶ λοιπῆς Ἑλλάδος ἀδύνατον. Ὄχι μόνον, ἐὰν διετηρεῖτο τελικῶς ὁ ἀναγραφεὶς ἐν τῇ συνθήκῃ τῆς 14 Νοεμβρίου σχετικὸς ὅρος, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις θὰ ἠδυνάτει νὰ διοικήσῃ τὰς Νήσους, διότι ἡ οὐδετερότης καὶ αἱ ὑπ' αὐτῆς ἐπιβαλλόμεναι ὑποχρεώσεις θὰ τὴν ἐδέσμευον ἀενάως εἰς τὰς διοικητικὰς αὐτῆς ἐνεργείας, ἀλλὰ καὶ προστριβὰς καὶ συζητήσεις θὰ ἐγέννα ἑκάστοτε μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Μ. Δυνάμεων, τοῦθ' ὅπερ πολλάκις θὰ ἐνέβαλλεν εἰς δυσχερείας τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν καὶ θὰ καθίστα ἐνίοτε ἀμφίβολον καὶ αὐτὴν τὴν ἐθνικὴν κυριαρχίαν ἐφ' ἑνὸς μέρους τοῦ Βασιλείου. Ἐὰν δὲ ὁ λόγος δι' ὃν θὰ ἔδει ἡ Κέρκυρα νὰ κηρυχθῇ οὐδετέρα ἦτο ἡ πρὸς τὴν Τουρκίαν γειτνίασις τῆς νήσου ταύτης, τότε θὰ ἔπρεπε, πολὺ εὐλογώτερον, νὰ κηρυχθῶσιν οὐδέτεραι ἡ Φθιῶτις καὶ ἡ Ἀκαρνανία, αἵτινες κεῖνται ἀκόμη πλησιέστερον τῆς Τουρκίας, συνεχόμεναι οὕτως εἰπεῖν μετ' αὐτῆς καὶ δυνάμεναι συνεπῶς μᾶλλον ἐπικίνδυνοι δι' αὐτὴν νὰ καταστῶσιν.

«Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται πρόδηλον», συνεπέραινεν ὁ Τρικούπης εἰς τὸ ὑπόμνημά του, «ὅτι ἡ οὐδετερότης τῶν Ἰονίων Νήσων εἶναι μέτρον πάντῃ ἀνωφελὲς διὰ τὴν Εὐρώπην, ἐνῷ ἀπ' ἐναντίας καθίσταται ἐπιβλαβέστατον διὰ τὴν Ἑλλάδα, ἔτι δ' ἀποβαίνει ἐκ τῆς φύσεως καὶ ἀπραγματοποίητον. Ἀφ' ἑτέρου, διὰ τοῦ ἐπαχθεστάτου τούτου ὅρου, ἕνωσις ὡς ἡ Ἀγγλία, ἡ Εὐρώπη, ἡ Ἑλλὰς καὶ αἱ Ἰόνιοι Νῆσοι τὴν ἐννόησαν καὶ τὴν ἐννοοῦσι δὲν γίνεται».

Πλὴν, ὅμως, τῆς διηνεκοῦς οὐδετερότητος, λίαν ὀρθῶς παρετήρει ὁ Τρικούπης ἐν τῷ ὑπομνήματί του, ὑπῆρχον ἐν τῇ συνθήκῃ τῆς 14 Νοεμβρίου καὶ ἄλλοι ὅροι, ἐξ ὧν ἠδύνατό τις νὰ συναγάγῃ ὅτι, ἀντὶ πραγματικῆς ἑνώσεως μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἑπτανήσου, τὸ Ἰόνιον Κράτος θὰ παρέμενεν εἰς ἣν κατάστασιν εὑρίσκετο «ἀκέραιον, ἀδιαμέλιστον, καὶ μεταβάλλον μόνον Προστάτην Ἡγεμόνα». Οἱ ὅροι οὗτοι περιελαμβάνοντο εἰς τὸ ἄρθρον 4. Ἀλλ' ἂς ἀφίσωμεν καὶ πάλιν τὸν λόγον εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν Τρικούπην:

«Τὸ ἄρθρον 4 ὁρίζει ὅτι, ὡς πρὸς τὸ ἐμπόριον καὶ

* Τὸ ζήτημα τῆς Ἑνώσεως καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν ἐχειρίσθη αὐτὸ ἡ Κυβέρνησις ἐγένοντο ἐπανειλημμένως ἀντικείμενα συζητήσεως ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει (πρβ. ἰδ. τὰς συνεδριάσεις τῆς 25 Νοεμβρίου, 23 Δεκεμβρίου, 24 Δεκεμβρίου, 28 Δεκεμβρίου 1863, 13 Ἰανουαρίου, 24 Ἰανουαρίου, 14 Φεβρουαρίου 1864, ἔ.π.).

Χάρτης της Ελλάδος του 1864 του Ηρακλέους Λαζαρίδου. Εθνικό και Ιστορικό Μουσείο.

τὴν ναυτιλίαν, αἱ Ἰόνιοι Νῆσοι θέλουσι διάκεισθαι, ἀπέναντι τῶν ξένων Δυνάμεων, εἰς τὴν αὐτὴν κατάστασιν ὡς καὶ μέχρι τοῦδε. Θέλουσι δηλαδὴ ἰσχύει αἱ μεταξὺ τῶν ἀνωτέρω Δυνάμεων καὶ τοῦ Ἰονίου Κράτους συνθῆκαι· πρὸς δέ, ὅτι τὰ ξένα πλοῖα καὶ τὸ ξένον ἐμπόριον ἐν τοῖς Ἰονίοις λιμέσιν, ὡς καὶ τὸ ἐμπόριον καὶ τὰ πλοῖα τῶν Ἰονίων εἰς τοὺς ξένους λιμένας, θέλουσιν ἐξακολουθήσει ἀπολαύοντα ἀμοιβαίως τῶν αὐτῶν πλεονεκτημάτων ὡς καὶ μέχρι τοῦδε. Ἡ διάταξις αὕτη συντείνει ὡσαύτως εἰς τὸ νὰ διακρίνῃ τὰς δύο χώρας ἐσαεὶ ὡς μὴ οὔσας ἡνωμένας. Τὸ περίεργον δ' ὅτι τείνει εἰς τὸ νὰ καθιερωθῇ καί τις διάκρισις ἀνέφικτος ἀφ' ἑαυτῆς. Λέγει ὅτι τὸ ἐμπόριον καὶ τὰ πλοῖα τῶν Ἰονίων Νήσων θέλουσιν ἀπολαύει εἰς ξένους λιμένας τῶν αὐτῶν πλεονεκτημάτων ὡς καὶ μέχρι τοῦδε, ἐνῷ, μετὰ τὴν Ἕνωσιν, οὔτε ἰόνιος σημαία θέλει ὑπάρχει, οὔτε ἐμπόριον ἰονικόν, οὔτε πλοῖα ἰονικά. Οἱ κάτοικοι πάντες τῶν Ἰονίων Νήσων θέλουν ἀποκαλεῖσθαι Ἕλληνες, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου κάτοικοι, ἡ σημαία τῶν Ἰονίων θὰ εἶναι ἡ ἑλληνικὴ καὶ τὰ πλοῖα δὲν θὰ εἶναι πλέον ἰονικά, ἀλλ' ἑλληνικά. Πῶς, λοιπόν, θὰ δύνανται νὰ διακριθῶσι τοῦ λοιποῦ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ οἵ τε νῦν κάτοικοι τῆς Ἑπτανήσου καὶ τὰ πλοῖα αὐτῶν; Ἔτι δὲ περίεργον εἶναι ὅτι τὸ ἄρθρον αὐτὸ προσπαθεῖ νὰ διατηρήσῃ εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν ναυτιλίαν τῶν Ἰονίων ἐν Ἑλλάδι τὰ αὐτὰ ὡς πρότερον πλεονεκτήματα, ὡσανεὶ ἔμελλον αἱ δύο χῶραι νὰ ὦσι κεχωρισμέναι καὶ νὰ μὴ ἀποτελῶσι μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐπικράτειαν».

Ἐν τέλει τοῦ ὑπομνήματος, ὁ Τρικούπης ἐπέμενεν ἐπὶ τοῦ περιττοῦ τῶν διατάξεων τοῦ ἄρθρου 5 τῆς συνθήκης τῆς 14 Νοεμβρίου, αἵτινες εἰς οὐδὲν ἄλλο συνέτεινον εἰμὴ εἰς τὸ νὰ θιγῇ ἡ ἐθνικὴ φιλοτιμία, ἐφ' ὅσον καὶ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν Ἑπτανήσῳ ἡ ὀρθόδοξος θρησκεία ἦτο ἡ ἐπικρατοῦσα, ἡ δὲ ἀρχὴ τῆς ἀνεξιθρησκείας ἴσχυεν ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ βάσεων εὐρυτάτων, ἐξασφαλιζομένη ὑπὸ τῆς ἐν ἰσχύϊ νομοθεσίας.

Ἐν συμπεράσματι, ὁ ἕκτακτος ἀπεσταλμένος τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἐδήλου ὅτι ἡ Ἑλλὰς καὶ αἱ Ἰόνιοι Νῆσοι ἠδυνάτουν νὰ συνομολογήσωσι συνθήκην, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν τῇ τῆς 14 Νοεμβρίου περιληφθέντων ὅρων, καὶ ἐξέφραζε τὴν στερρὰν ἐλπίδα τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν Ἰονίων ὅτι αἱ εὐεργέτιδες Δυνάμεις, ἐν ταῖς εὐνοϊκαῖς αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους διαθέσεσι «δὲν θέλουσιν ἐπιμείνει εἰς μέτρα καθιστῶντα τὴν Ἕνωσιν ἀπραγματοποίητον καὶ δυνάμενα νὰ ἔχωσι δυσάρεστον ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς νέας τῶν πραγμάτων τάξεως, ἣν ἡ Ἑλλάς, μετὰ σκληρὰν δοκιμασίαν, ἵδρυσεν εὐτυχῶς» καὶ

ὅτι, κατὰ συνέπειαν, θὰ παραιτηθῶσιν ἀφ' ἑνὸς μὲν πάσης ἰδέας περὶ πραγματοποιήσεως τῆς διηνεκοῦς οὐδετερότητος καὶ κατεδαφίσεως τῶν φρουρίων, θὰ ἐξαλείψωσι δ' ἀφ' ἑτέρου, ἐκ τῆς μετὰ τῆς Ἑλλάδος συναφθησομένης διεθνοῦς πράξεως, τὰς διατάξεις τῶν ἄρθρων 4 καὶ 5 τῆς ἀπὸ 14 Νοεμβρίου συνθήκης «καθ' ὃ περιττάς, προσβαλλούσας ἄνευ ἀνάγκης τὴν ἐθνικὴν φιλοτιμίαν, καὶ δυναμένας, κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν, νὰ δώσωσι χώραν εἰς μείζονα σύγχυσιν».

*
* *

Ἐκτός, ὅμως, τῶν γενικῶν, πολιτικῆς φύσεως, ὅρων, εἰς οὓς αἱ Δυνάμεις ἤθελον νὰ ὑποβάλωσι τὴν ἕνωσιν τῶν Ἰονίων, ὑπῆρχον καὶ εἰδικοὶ τοιοῦτοι, οἰκονομικῆς φύσεως, οὓς ἡ Ἀγγλία ἐπέμενε νὰ συμπεριλάβῃ εἰς τὴν περὶ ἑνώσεως, μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ τῶν τριῶν Μ. Δυνάμεων, συναφθησομένην συνθήκην.

Τὴν 16 Δεκεμβρίου ὁ Ρῶσσελ ἀνεκοίνου εἰς τὸν Τρικούπην, ὅλως ἐμπιστευτικῶς καὶ πρὶν ἢ ἀκόμη ἐπιδώσῃ αὐτὸ εἰς τοὺς ἐν Λονδίνῳ πρέσβεις τῶν Μ. Δυνάμεων, σχέδιον συνθήκης μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ τριῶν Δυνάμεων, καταρτισθὲν ἐν τῷ ἀγγλικῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐξωτερικῶν, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀνεγράφοντο καὶ διατάξεις αἵτινες ἔμελλον νὰ ἐπιβαρύνωσιν, ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν, τὰ δημόσια οἰκονομικὰ τῆς Ἑλλάδος, διὰ ποσοῦ ὑπερβαίνοντος τὰς 10 χιλιάδας λιρῶν στερλινῶν ἐτησίως.

Ἐκ τούτων 7.322 λίραι ἀφεώρων συντάξεις εἰς Ἄγγλους ὑπηκόους, οἵτινες ἐδικαιοῦντο τοιούτων λόγῳ προηγουμένης ὑπηρεσίας των ἐν Ἑπτανήσῳ συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους τοῦ Ἰονίου Κράτους, καὶ 3.271 λίραι ἀποζημιώσεις, αἵτινες θὰ ἐδίδοντο εἰς Ἄγγλους διατελοῦντας ἐν τῇ Ἰονικῇ ὑπηρεσίᾳ, κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς Ἑνώσεως, καὶ οἵτινες ἔμελλον, ὡς ἐκ ταύτης, νὰ ἀπολέσωσι τὴν θέσιν των, χωρὶς νὰ ἔχωσι δικαίωμα εἰς σύνταξιν. Τέλος προεβλέπετο ἡ ὑποχρέωσις διὰ τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ὅπως ἐξακολουθήσῃ καταβάλλουσα τὰς συντάξεις, αἵτινες εἶχον χορηγηθῆ εἰς Ἰονίους ὑπηκόους ἐκ μέρους τῆς Ἑπτανήσου πολιτείας.

Ἐξ ἄλλου, ἐν τῷ αὐτῷ σχεδίῳ συνθήκης προεβλέπετο ὅτι «ἐπειδὴ ἡ Βουλὴ τῶν Ἡνωμ. Πολιτειῶν τῶν Ἰονίων Νήσων ἀπεφάσισε διὰ πράξεώς της ἀπὸ 19 Ὀκτωβρίου 1863 ὅτι ποσὸν 10 χιλιάδων στερλινῶν κατ' ἔτος θέλει καταβάλλεσθαι εἰς μηνιαίας δόσεις πρὸς αὔξησιν τῆς βασιλικῆς χορηγίας τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων, ὅτι δὲ τὸ ποσὸν τοῦτο θέλει ἐπιβαρύνει πρῶτον τὰς Ἰονίους Νήσους, ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων ἀναλαμβάνει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἀπόφασιν ταύτην».

Ἡ Συνθήκη τοῦ Λονδίνου τῆς 13 Ἰουλίου 1863, ἣν ἐμνημονεύσαμεν ἤδη ἀνωτέρω, ὥριζεν ἐν ἄρθρῳ 9 ὅτι «καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ προσάρτησις τῶν Ἰονίων Νήσων εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Βασίλειον θέλει ἐκτελεσθῆ κατὰ τὰ ἐν ἄρθρῳ 4 τῆς παρούσης συνθήκης διαλαμβανόμενα, ἡ Αὐτῆς Βρεττανικὴ Μεγαλειότης θέλει συστήσει εἰς τὴν Κυβέρνησιν τῶν Ἡνωμ. Πολιτειῶν τῶν Ἰονίων Νήσων ὅπως προσδιορίσωσι ποσὸν 10 χιλιάδων λιρῶν στερλινῶν ἐτησίως πρὸς ἐπαύξησιν τῆς βασιλικῆς ἐπιχορηγήσεως τῆς Α.Μ. τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων Γεωργίου Α'». Εἰς ἐκτέλεσιν τῆς διατάξεως ταύτης ὁ ἐν Κερκύρᾳ Ὕπατος Ἁρμοστής, διὰ διαγγέλματος ἀπὸ 18 Ὀκτωβρίου 1863, εἶχε προσκαλέσει τὴν Ἰόνιον Βουλὴν νὰ ἀποφασίσῃ ὅτι, μετὰ τὴν παῦσιν τῶν 25 χιλ. λιρῶν, αἵτινες ἐπληρώνοντο ἐτησίως εἰς τὸ στρατιωτικὸν ταμεῖον τῆς Προστάτιδος Ἀνάσσης καὶ τῶν 13 χιλ. λιρῶν, αἵτινες ἐτίθεντο ἐτησίως εἰς διάθεσιν τοῦ Ἁρμοστοῦ διὰ μισθοὺς καὶ ἀπροόπτους δαπάνας τοῦ Καταστήματός του, «θέλει ἐπιφυλάττεσθαι, ὡς πρῶτον βάρος ἐπὶ τοῦ Ἰονίου εἰσοδήματος, τὸ ἐτήσιον ποσὸν 10 χιλ. λιρῶν στερλινῶν, πληρωνόμενον διὰ μηνιαίων δόσεων εἰς αὔξησιν τῆς χορηγήσεως τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων».

Καὶ ὄντως, εἰς τὴν συνεδρίασιν τῆς 19 Ὀκτωβρίου 1863, ἡ Βουλὴ ἀπεδέχθη κατ' ἀρχὴν τὴν πρότασιν τοῦ Ἁρμοστοῦ, μὲ τὴν ἑξῆς, ὅμως, τροπολογίαν: «Τὸ ποσὸν τοῦτο θέλει διαμείνει πρῶτον βάρος τοῦ Ἰονίου εἰσοδήματος, ἐκτὸς ἂν κατάλληλος συνταγματικὴ πρόνοια ληφθῇ διὰ τὴν πληρωμὴν τῆς αὐτῆς αὐξήσεως ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος», ὅπερ ἦτο λογικώτατον ἐφ' ὅσον μετὰ τὴν Ἕνωσιν ἓν καὶ μόνον κοινὸν δημόσιον ταμεῖον θὰ ὑπῆρχε διά τε τὴν Ἑπτάνησον καὶ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα.

Τὴν ἀπόφασιν ταύτην τῆς Ἰονίου Βουλῆς ἔσπευσεν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις νὰ δηλώσῃ ὅτι ἦτο πρόθυμος νὰ σεβασθῇ. Ἠρνεῖτο, ὅμως, νὰ δεχθῇ τὴν διατύπωσιν, ἥτις ἐδίδετο εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο διὰ τοῦ ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας καταρτισθέντος σχεδίου, ἀκριβῶς δι' ὃν λόγον καὶ ἡ Ἰόνιος Βουλὴ εἶχε μεταβάλει τὴν πρότασιν τοῦ Ἁρμοστοῦ, ἐφ' ὅσον μετὰ τὴν Ἕνωσιν ἓν ἔμελλε νὰ εἶναι τὸ δημόσιον ταμεῖον, κοινὸν δι' ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Συνεπῶς καὶ ὁ Τρικούπης ὑπεστήριξεν ὅτι τὸ ζήτημα θὰ ἐλύετο ἁπλῶς ἐσωτερικῶς, διὰ νομοθετικῆς πράξεως, ἥτις θὰ ἐλάμβανε χώραν εὐθὺς μετὰ τὴν Ἕνωσιν καὶ δι' ἧς θὰ ηὐξάνετο ἡ ἀνακτορικὴ ἐπιχορήγησις κατὰ 10 χιλ. λίρας.

Κυρίως, ὅμως, αἱ ἀντιρρήσεις τοῦ Τρικούπη ἐστράφησαν πρὸς τὴν διάταξιν, τὴν περιληφθεῖσαν ἐν τῷ προμνησθέντι σχεδίῳ συνθήκης, δι' ἧς ἡ Ἀγγλία ἐζήτει νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πληρώνῃ ἐτησίαν ἀποζημίωσιν εἰς τοὺς ἐν Ἑπτανήσῳ ὑπηρετήσαντας Ἄγγλους ὑπαλλήλους, οἵτινες ἔμελλον νὰ ἀπολέσωσι τὴν θέσιν των, ὡς ἐκ τῆς καταργήσεως τοῦ ἀγγλικοῦ προτεκτοράτου, δὲν ἐδικαιοῦντο δὲ συντάξεως κατὰ τὴν ἐν Ἑπτανήσῳ ἰσχύ-

ουσαν νομοθεσίαν. Αἱ θέσεις εἰς ἃς οὗτοι ἦσαν διωρισμένοι δὲν συνεπήγοντο τὸ πλεονέκτημα τῆς ἰσοβιότητος, ἡ δὲ Ἰόνιος κυβέρνησις ἐδικαιοῦτο νὰ παύσῃ αὐτούς, καὶ ἐὰν δὲν ἐπρόκειτο νὰ λάβῃ χώραν ἡ Ἕνωσις, ἄνευ ὑποχρεώσεως καταβολῆς ἀποζημιώσεώς τινος. Πάντως δέ, κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἄποψιν, καὶ ἐὰν ἀκόμη τὸ ζήτημα τοῦτο ἔμελλε νὰ γίνῃ ἀντικείμενον συζητήσεως μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Λονδίνου, οὐδεὶς λόγος συνέτρεχε νὰ περιληφθῇ εἰς τὴν περὶ Ἑνώσεως συνθήκην, ἀφιεμένου μᾶλλον τοῦ διακανονισμοῦ αὐτοῦ εἰς ἰδιαιτέραν συμφωνίαν, ἥτις θὰ συνωμολογεῖτο μεταξὺ τῶν ἀμέσως ἐνδιαφερομένων Κυβερνήσεων. Εἰς τὸ σημεῖον δὲ τοῦτο ὁ Τρικούπης εὗρε συνήγορον καὶ τὸν ἐν Λονδίνῳ πρέσβυν τῆς Γαλλίας πρίγκηπα ντὲ λὰ Τοὺρ ντ' Ὼβέρν.

*
* *

Ἐν γένει καὶ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἡ γαλλικὴ πολιτικὴ ἦτο τότε εὐμενὴς διὰ τὴν Ἑλλάδα. Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τοῦ Ναπολέοντος Γ'* ἐξουσιοδότει τὸν ἐν Ἀθήναις πρέσβυν νὰ δηλώσῃ ρητῶς εἰς τὸν Π. Δεληγιάννην ὅτι ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις θὰ ὑπεστήριζε πᾶσαν εὐνοϊκὴν διὰ τὴν Ἑλλάδα τροποποίησιν τῶν ὅρων τῆς συνθήκης τῆς 14 Νοεμβρίου, ὁ δὲ ντὲ λὰ Τοὺρ ντ' Ὼβὲρν ἐλάμβανεν ὡς ὁδηγίαν, ἐν ᾗ περιπτώσει δὲν κατωρθοῦτο νὰ ἀπαλλαγῇ ἡ Ἑπτάνησος τῆς δουλείας τῆς διηνεκοῦς οὐδετερότητος, νὰ προσπαθήσῃ νὰ περιορισθῇ αὕτη εἰς μόνην τὴν Κέρκυραν, τιθεμένης συνάμα ἐν τῇ συνταχθησομένῃ συνθήκῃ ἐπεξηγηματικῆς ρήτρας, καθ' ἣν ἡ οὐδετερότης θὰ ἴσχυε μόνον ἔναντι τῶν ξένων ἐπικρατειῶν καὶ οὐχὶ ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ἥτις θὰ παρέμενεν ἐλευθέρα νὰ τοποθετῇ καὶ νὰ διατηρῇ ἐν Κερκύρᾳ οἵας ἤθελε στρατιωτικὰς καὶ ναυτικὰς δυνάμεις.

Ἡ συνδρομὴ τῆς Γαλλίας ἦτο ἐπὶ τοῦ προκειμένου τοσούτῳ μᾶλλον πολύτιμος, καθόσον ὁ ἐν Λονδίνῳ Ρῶσσος πρέσβυς διεκήρυττεν ἀπροκαλύπτως ὅτι ἡ ἀξιοπρέπεια τῶν Δυνάμεων δὲν ἐπέτρεπεν αὐταῖς νὰ δώσωσι τόσον τρανὸν δεῖγμα ἀσταθείας ἀκυροῦσαι τὰ πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἑβδομάδων, διὰ τῆς ἀπὸ 14 Νοεμβρίου συνθήκης, συμφωνηθέντα, καὶ συνεβούλευε τὸν Τρικούπην «νὰ μὴ φαντασιοκοπῇ», δίδων εἰς τὴν κυβέρνησίν του ἐλπίδας ἀπραγματοποιήτους.

Ἡ Γαλλία εἰς ἓν μόνον σημεῖον παρέμενεν ἀνένδοτος, τὸ τῶν προνομίων τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. «Ὡς πρὸς τὰ δικαιώματα τῆς Καθολικῆς Θρησκείας», ἔγραφεν ὁ Τρικούπης τὴν 12 Ἰανουαρίου 1864, «ὁ πρέσβυς τῆς Γαλλίας εἶναι ἀμετάπειστος. Οὐδεμίαν ὡς πρὸς αὐτὰ δέχεται τροποποίησιν καὶ μὲ προτρέπει θερμῶς νὰ παραιτήσω οἱανδήποτε πρὸς τοῦτο ἀξίωσιν». Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς τοιαύτης στάσεως τῆς Γαλλίας ἦτο ὅτι καὶ ἡ Ρωσσία ἐπέμενε νὰ μὴ θιγῇ ἡ ἐν τῷ ἄρθρῳ 5 τῆς συνθήκης τῆς 14 Νοεμβρίου διάταξις, ἡ ἀφορῶσα τὴν ἀναγνώρισιν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ὡς ἐπικρατούσης, ὁ δὲ Βρουνὼφ τοσούτῳ μᾶλλον ἐδεικνύετο ἄκαμπτος ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου, καθόσον, ὢν ὁ ἴδιος διαμαρτυρόμενος τὸ θρήσκευμα, ἐφοβεῖτο μήπως, ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, ἐπιρριφθῇ αὐτῷ μομφή τις ὑπὸ τῶν ἐν Ρωσσίᾳ ὀρθοδόξων.

*
* *

Ἀλλ' ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ δύο φλέγοντα ζητήματα: τὸ τῆς οὐδετερότητος καὶ τὸ τῶν προνομίων τῆς ξένης ναυτιλίας καὶ ἐμπορίου.

Αἱ ἐν τῷ ἀπὸ 16 Δεκεμβρίου ὑπομνήματι τοῦ Τρικούπη παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ τελευταίου τούτου θέματος καὶ αἱ παραστάσεις εἰς ἃς προφορικῶς προέβη παρὰ τοῖς Ἄγγλοις ὑπουργοῖς καὶ τοῖς ἐν Λονδίνῳ πρεσβευταῖς τῶν Μ. Δυνάμεων δὲν ἔλειψαν νὰ προξενήσωσιν ἀρκούντως ἰσχυρὰν ἐντύπωσιν, ἰδίως ἐπὶ τοῦ *Ρῶσσελ*, ὥστε ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Βασιλίσσης νὰ προβῇ εἰς διάβημα παρὰ τῇ αὐστριακῇ κυβερνήσει, ἵνα αὕτη μετριάσῃ τὰς ἀπαιτήσεις της, κυρίως ὡς πρὸς τὴν χρονικὴν διάρκειαν τῆς ἰσχύος τῶν ἐξασφαλιζομένων τῷ ἐμπορίῳ καὶ τῇ ναυτιλίᾳ τῆς Αὐστρίας πλεονεκτημάτων, καθόσον ὄντως τὸ ἄρθρον 4 τῆς ἀπὸ 14 Νοεμβρίου συνθήκης κατήντα νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα διηνεκῆ δουλείαν, ἔχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν διαιώνισιν τῶν ἐν Ἑπτανήσῳ ἰσχυόντων νόμων περὶ ἐμπορίου καὶ ναυτιλίας.

Συνάμα, τελευτῶντος τοῦ 1863, ἡ Ἀγγλία ἤρχισε νὰ διάκειται εὐμενέστερον πρὸς τὰς ἑλληνικὰς ἀπόψεις ὡς πρὸς τὴν διηνεκῆ οὐδετερότητα τῶν Νήσων, ἐπέτυχε δὲ τὴν συναίνεσιν καὶ τῶν λοιπῶν Δυνάμεων ἵνα περιορισθῇ αὕτη εἰς μόνην τὴν Κέρκυραν, ἀπαλειφθῇ δὲ συνάμα ὁ ἐν τῷ ἄρθρῳ 2 τῆς ἀπὸ 14 Νοεμβρίου συνθήκης ὅρος περὶ περιορισμοῦ τῆς ἐν ταῖς Νήσοις ἐνόπλου ἑλληνικῆς δυνάμεως.

Ἡ Αὐστρία, ἥτις μόνον μετὰ μακρὰν ἀντίστασιν ὑπεχώρησεν εἰς τὰ δύο ταῦτα σημεῖα, ἐξηκολούθει ἐπιμένουσα ὅπως αἱ ἀφορῶσαι τὴν ναυτιλίαν καὶ τὸ ἐμπόριον τῶν ξένων κρατῶν συνθῆκαι παραμείνωσιν ἐν ἰσχύϊ μετὰ τὴν Ἕνωσιν, μέχρις ὅτου ἀντικατασταθῶσι διὰ νέων τοιούτων (ἤτοι ἐπ' ἄπειρον, ἐφ' ὅσον ἡ αὐστριακὴ κυβέρνησις θὰ ἠδύνατο πάντοτε, διὰ τῶν προβαλλομένων ὑπ' αὐτῆς ἀξιώσεων, νὰ παρατείνῃ ἐπ' ἀόριστον τὴν σύναψιν νέων τοιούτων). Ὁ Τρικούπης τοὐναντίον ἐπέμενεν ὅπως τεθῇ τοὐλάχιστον χρονικὸς περιορισμὸς ὡς πρὸς τὴν διάρκειαν τῆς ἰσχύος τῶν ἐν λόγῳ συνθηκῶν, ὁριζομένου ὅτι αἱ νέαι συμβάσεις θὰ συνωμολογοῦντο ἐντὸς πέντε τὸ

* Ὁ Ντρουὲν ντὲ Λυΐς συνεδέετο προσωπικῶς μὲ τὸν διαπρεπῆ φιλέλληνα Λενορμάν, ὅστις δὲν παρέλειπε νὰ συνηγορῇ παρ' αὐτῷ ὑπὲρ τῶν δικαίων τῶν Ἰονίων.

πολὺ ἐτῶν· ἄλλως αἱ ἐπωφελούμεναι τῶν ἤδη ἰσχυόντων ἐμπορικῶν καὶ ναυτιλιακῶν προνομίων ξέναι ᾽Επικράτειαι θὰ ἐξέπιπτον αὐτοδικαίως τῶν δικαιωμάτων ὧν ἀπήλαυον. Καίτοι, ὅμως, ἥ τε ᾽Αγγλία καὶ ἡ Γαλλία ὡς καὶ ἡ Ρωσσία ἀκόμη εὕρισκον λογικὴν τὴν τοιαύτην ἀπαίτησιν τῆς Ἑλλάδος, ἡ Αὐστρία ἔμενεν ἀνένδοτος, αἱ δὲ λοιπαὶ Δυνάμεις εὑρίσκοντο εἰς δυσχερῆ θέσιν, λόγῳ τῆς διὰ τῆς ἀπὸ 14 Νοεμβρίου συνθήκης ἀνειλημμένης ἔναντι τῆς Αὐστρίας ὑποχρεώσεως. ᾽Εφ᾽ ᾧ καὶ κατὰ τὴν ἐν τῷ Φόρειϊν ῞Οφφις λαβοῦσαν χώραν συνδιάσκεψιν μεταξὺ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν πέντε Δυνάμεων, τὴν 25 ᾽Ιανουαρίου, καθ᾽ ἣν κατεστρώθη τὸ ὁριστικὸν σχέδιον τῆς μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ τριῶν Δυνάμεων συναπτέας συνθήκης, διετηρήθησαν ἀνέπαφοι αἱ ἐν τῷ ἄρθρῳ 4 τῆς ἀπὸ 14 Νοεμβρίου συνθήκης διατάξεις. Κατὰ τὴν γενομένην δὲ συζήτησιν ὁ πρέσβυς τῆς Αὐστρίας ἐξέθηκε διὰ μακρῶν τοὺς λόγους δι᾽ οὓς ἠδυνάτει νὰ δεχθῇ οἱανδήποτε μεταβολὴν τῶν διατάξεων τούτων, οἱ λόγοι δὲ οὗτοι περιελήφθησαν εἰς τὸ ὑπογραφὲν τὴν αὐτὴν ἡμέραν, μεταξὺ τοῦ Ρῶσσελ καὶ τῶν τεσσάρων πρέσβεων, πρωτόκολλον. ᾽Ιδοὺ ἡ σχετικὴ περικοπή:

«Ὁ κ. πρέσβυς τῆς Αὐστρίας ἐξέφρασε τὴν γνώμην τῆς Κυβερνήσεώς του ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ὡς ἑξῆς: Ἡ Αὐτοκρατορικὴ Κυβέρνησις συγκατανεύσασα εἰς τὴν μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου ἕνωσιν τῶν ᾽Ιονίων Νήσων, ἐνόμισε δέον νὰ φροντίσῃ μετ᾽ ἐπιμελείας ὅπως ἡ μεταβολὴ αὕτη, ἡ εἰς τὴν πολιτικὴν ὕπαρξιν τοῦ Ἑπτανησιακοῦ Κράτους ἐπιγενομένη, μηδαμῶς παραβλάψῃ τὰ εἰς τοὺς Αὐστριακοὺς ὑπηκόους ἀσφαλισθέντα πλεονεκτήματα διὰ συνθηκῶν καὶ συμβάσεων, συναφθεισῶν καὶ ἤδη ἰσχυουσῶν ἐν ταῖς ᾽Ιονίοις Νήσοις, ὑπὸ τὴν ἀγγλικὴν προστασίαν.

»Πρὸς τοῦτο, ἡ Αὐτοκρατορικὴ Κυβέρνησις προσεπάθησεν ἰδίως νὰ διαφυλάξῃ τὴν διατήρησιν τῶν νομίμως ἀπονεμηθεισῶν εἰς τὴν αὐστριακὴν Ἑταιρίαν τοῦ Λόϋδ προνομιῶν. Αἱ προνομίαι αὗται ἀφορῶσι κυρίως τὰς εὐκολίας τὰς χορηγηθείσας εἰς τὴν ναυτιλίαν τῆς Ἑταιρίας τοῦ Λόϋδ, συνίστανται δὲ ἰδίως εἰς τὴν ἐλευθέραν κοινωνίαν καὶ εἰς τὴν ἀπὸ τῶν λιμενικῶν φόρων ἀτέλειαν, ὧν ἡ Ἑταιρία αὕτη ἀπολαύει εἰς τοὺς ἰονίους λιμένας, δυνάμει τῆς ταχυδρομικῆς συμβάσεως τῆς συνομολογηθείσης τῇ 1 Δεκεμβρίου 1853.

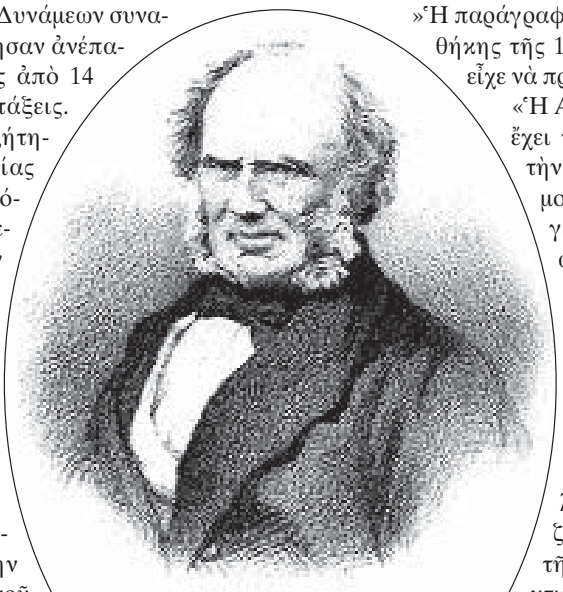

Λόρδος Ρώσσελ. Ξυλογραφία από το περ. Εθνικόν Ημερολόγιον του Βρετού *του 1865, σ. 34-35. Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.*

»Ἡ μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Ἑλλάδος ἐμπορικὴ συνθήκη οὐδαμῶς παραχωρεῖ τὰ αὐτὰ πλεονεκτήματα εἰς τὴν αὐστριακὴν ναυτιλίαν. ᾽Εκ τούτου δ᾽ ἕπεται ὅτι ἐὰν τοῦ λοιποῦ τὰ αὐστριακὰ ἀτμόπλοια, ἐρχόμενα εἰς τοὺς ἰονίους λιμένας, ὑποβληθῶσιν εἰς τοὺς ἐν Ἑλλάδι ἰσχύοντας κανονισμούς, ἐπαισθητὴν ὑποστήσονται ζημίαν. Πρὸς δὲ τούτῳ, τῆς ἐν Ἑλλάδι ἀκτοπλοΐας εἰς μόνα τοῦ τόπου τὰ πλοῖα οὔσης ἐπιτετραμμένης, δυνατόν, ὅταν οἱ ἰόνιοι λιμένες καταστῶσιν ἑλληνικοί, νὰ ἀμφισβητήσῃ ἡ Κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰ πλοῖα τῆς Ἑταιρίας τοῦ Λόϋδ τὸ δικαίωμα τοῦ πλέειν τακτικῶς, ὅπως ἤδη, μεταξὺ τῶν ἰονίων λιμένων καὶ τῶν τῆς Ἑλλάδος.

»Ἡ παράγραφος γ′ τοῦ ἄρθρου 4 τῆς συνθήκης τῆς 14 Νοεμβρίου 1863 σκοπὸν εἶχε νὰ προλάβῃ τὸ ἄτοπον τοῦτο.

«Ἡ Αὐτοκρατορικὴ Κυβέρνησις ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτήσῃ τὴν πλήρη καὶ ἀπόλυτον ἐφαρμογὴν τῆς εἰρημένης παραγράφου ὑπὲρ τῶν ἀτμοπλοίων τῆς Ἑταιρίας τοῦ Λόϋδ. Συναινεῖ ἐν τούτοις, παραχώρησιν οὕτω ποιουμένη, ὅπως αἱ διατάξεις τῆς παραγράφου ταύτης μείνωσιν ἐν ἰσχύϊ μόνον μέχρι τῆς συνάψεως νέων ἐπισήμων συμβάσεων ἢ συμβολαίων πρὸς κανονισμὸν τῶν ζητημάτων τῆς ἐμπορίας, τῆς ναυτιλίας, ὡς καὶ τῆς τακτικῆς ὑπηρεσίας τῶν ταχυδρομικῶν συγκοινωνιῶν ὑπὸ τῶν ἐνδιαφερομένων μερῶν.

»᾽Επίσης τὸ αὐτοκρατορικὸν μυστικοσυμβούλιον ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἔχει τὸ σύμφυτον παντὶ ἀνεξαρτήτῳ κράτει δικαίωμα τοῦ αὐξάνειν ἢ ἐλαττοῦν τὰ τελωνειακὰ τέλη διὰ νόμου ἐσωτερικοῦ τοῦ Κράτους.

»Ὁ κ. πρέσβυς τῆς Αὐστρίας ἐπέμεινεν εἰς τὸ νὰ παραστήσῃ, κατὰ διαταγὴν τῆς Αὐλῆς του, ὅτι ἡ μετὰ τῆς Ἑλλάδος ῞Ενωσις τῶν ᾽Ιονίων Νήσων οὐδαμῶς δύναται νὰ παραβλέψῃ τὰ κεκτημένα ὑπὸ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας τῆς Αὐστρίας δικαιώματα, δυνάμει συνθηκῶν ἐν ἰσχύϊ ἤδη ὑπαρχουσῶν, ἐφ᾽ ὅσον νέαι περὶ τούτων συμβάσεις δὲν συνομολογηθῶσι μεταξὺ τῶν ἐνδιαφερομένων μερῶν. ᾽Εθεώρησε δὲ ὅτι δύναται νὰ ἐπιμείνῃ τοσούτῳ μᾶλλον ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ὅσῳ ἡ Κυβέρνησις αὐτοῦ εἶχε τὸ ἀδιαφιλονείκητον δικαίωμα νὰ ἐμμείνῃ ἁπλῶς εἰς μόνας τὰς διατάξεις τῆς Συνθήκης τοῦ παρελθόντος Νοεμβρίου».

Τοιαῦτα ἦσαν τὰ ἐπιχειρήματα ἐφ᾽ ὧν ἐστηρίχθη ἡ Αὐστρία ἵνα ἐπιτύχῃ τὴν ἀναγνώρισιν ὑπερβολικῶν

καθ' ὅλα προνομίων, παρὰ πᾶν δίκαιον δὲ αἱ λοιπαὶ Δυνάμεις ἀνεγνώρισαν τὰς ἀξιώσεις της ταύτας. Ὄντως ἐν τέλει τοῦ ἀπὸ 25 Ἰανουαρίου ὑπὸ στοιχ. Β΄ πρωτοκόλλου ἀναγινώσκομεν ὅτι ὁ πρέσβυς τῆς Πρωσσίας «συνῆνεσε πληρέστατα εἰς τὴν ἀνωτέρω δήλωσιν» καὶ ὅτι οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν τριῶν ἄλλων Μ. Δυνάμεων «ἔκριναν ὀρθὰς διασαφήσεις ταύτας» καὶ ἐξέφρασαν τὴν πρόθεσίν των νὰ λάβωσιν αὐτὰς ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς διαπραγματεύσεως ἣν ἀνεδέξαντο, ἀναθέσαντες εἰς τὸν Ἄγγλον ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν νὰ ἀνακοινώσῃ τὸ συνταχθὲν ἐπὶ τούτῳ πρωτόκολλον εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις Κυβέρνησιν.

Συγχρόνως οἱ συνηγμένοι ἀντιπρόσωποι τῶν πέντε Δυνάμεων ὑπέγραψαν καὶ ἕτερον πρωτόκολλον, ὑπὸ στοιχ. Α΄, δι' οὗ ἐτροποποιεῖτο τὸ ἄρθρον 2 τῆς συνθήκης τῆς 14 Νοεμβρίου, καταργουμένου τοῦ περιορισμοῦ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν δυνάμεων ἃς ἡ Ἑλλὰς ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἐν ταῖς Νήσοις καὶ διατηρουμένης τῆς διηνεκοῦς οὐδετερότητος μόνον ἐπὶ τῶν νήσων Κερκύρας καὶ Παξῶν.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὅμως ὑπεγράφη καὶ ἕτερον πρωτόκολλον, ὑπὸ στοιχεῖον Γ΄, τηρηθὲν μυστικόν, καὶ περιελθὸν μόνον βραδύτερον εἰς γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἐξ ἀκριτομυθίας τοῦ Ἄγγλου ἐν Ἀθήναις πρέσβεως, ἐν τῷ ὁποίῳ περιείχετο δήλωσις τοῦ κόμητος Ἀππόνυϊ, καθ' ἣν ἡ εἰς τὸ ὑπὸ στοιχ. Α΄ πρωτόκολλον δοθεῖσα συναίνεσις τῆς Αὐλῆς του «ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς δοθησομένης ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως τελείας συγκαταθέσεως εἰς τὸ ἐπεξηγηματικὸν πρωτόκολλον ὑπὸ στοιχ. Β΄».

Τὰ ὑπὸ στοιχ. Α΄ καὶ Β΄ πρωτόκολλα ὁμοῦ μὲ τὸ ὑπὸ τῶν Δυνάμεων καταρτισθὲν νέον σχέδιον συνθήκης ἀνεκοινώθησαν ὑπὸ τοῦ Ρῶσσελ εἰς τὸν Τρικούπην τὴν 28 Ἰανουαρίου. Τὸ σχέδιον τοῦτο, σύμφωνον πρὸς τὰ διὰ τοῦ πρωτοκόλλου Α΄ ὁρισθέντα, δὲν ἀφίστατο κατὰ τἆλλα οὐσιωδῶς τῶν ὅρων τῆς συνθήκης τῆς 14 Νοεμβρίου, συμπληροῦν μᾶλλον ἢ τροποποιοῦν ταύτην. Προσετίθετο ἐν αὐτῷ ρήτρα περὶ αὐξήσεως τῆς βασιλικῆς χορηγίας, ἀφ' ἑνὸς μὲν κατὰ ποσὸν 10 χιλιάδων λιρῶν ἐτησίως «εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀποτελέσῃ τὸν πρῶτον εἰσπρακτέον φόρον ἐπὶ τῶν εἰσοδημάτων τῶν Ἰονίων Νήσων»*, ἀφ' ἑτέρου κατὰ 12 χιλ. λιρῶν ἐτησίως. Τοῦ ποσοῦ τούτου, ὅπερ συμπεριελαμβάνετο εἰς το ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ταμείου πρὸς τὰς τρεῖς Δυνάμεις, Ἀγγλίαν, Γαλλίαν, Ρωσσίαν, ἐτησίως ὀφειλόμενον, δυνάμει τῆς ἐν Ἀθήναις κατὰ Ἰούλιον 1860 γενομένης συμφωνίας**, παρητοῦντο αἱ ἐν λόγῳ Δυνάμεις, ἵνα ἀποτελέσῃ «προσωπικὴν προίκισιν τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως Γεωργίου τοῦ Α΄ πρὸς τῇ ἀνακτορικῇ χορηγίᾳ τῇ ὑπὸ τοῦ νόμου τοῦ Κράτους ὁριζομένῃ».

Ἐπίσης ἐν τῷ ἀπὸ 25 Ἰανουαρίου σχεδίῳ προσετέθη ἄρθρον, καθ' ὃ ἡ Ἑλλὰς ὑπεχρεοῦτο νὰ ἀναλάβῃ «πάσας τὰς ὑποχρεώσεις καὶ συμβάσεις τὰς νομίμως συναφθείσας» ἐπὶ Προστασίας μετὰ ξένων κυβερνήσεων καὶ ἑταιριῶν, τεθείσης συνάμα ἐπεξηγηματικῆς ρήτρας καθ' ἣν εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπήγοντο ἰδίως τὸ δημόσιον χρέος τῶν Ἰονίων Νήσων καὶ τὰ εἰς τὴν Ἰόνιον Τράπεζαν, τὸν Αὐστριακὸν Λόϋδ καὶ τὴν Ἑταιρίαν ἀεριόφωτος τῆς Μελίτης χορηγηθέντα πλεονεκτήματα.

Τέλος, ὡς πρὸς τὰς συντάξεις καὶ ἀποζημιώσεις, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐν ὀλίγοις διελάβομεν, ὡρίζετο ὅτι ἡ Ἑλλὰς θὰ ἀνελάμβανεν εἰς βάρος της τὰς χορηγηθείσας συντάξεις εἰς Βρεττανοὺς ὑπηκόους ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως τῶν Ἰονίων Νήσων, συμφώνως πρὸς τοὺς ἐν Ἑπτανήσῳ ἰσχύοντας νόμους περὶ συντάξεων, τὰς συντάξεις τὰς δοθείσας εἰς Ἰονίους ὑπηκόους καί, τέλος, τὰς ἀποζημιώσεις «εἴς τινα ἄτομα διατελοῦντα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Ἰονίου κυβερνήσεως, τὰ ὁποῖα ἔμελλον νὰ στερηθῶσι τῶν θέσεών των ἕνεκα τῆς μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἑνώσεως τῶν Νήσων».

Εἰς ἐκτέλεσιν τῆς τελευταίας ταύτης διατάξεως ἀνεκοινοῦτο συνάμα τῷ Τρικούπῃ σχέδιον συμβάσεως μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἀγγλίας, δι' οὗ ἐκανονίζοντο ἐν λεπτομερείᾳ τὰ τῆς καταβολῆς τῶν ἐν λόγῳ συντάξεων καὶ ἀποζημιώσεων.

Πάντα τὰ ἀνωτέρω σχέδια καὶ πρωτόκολλα, διαβιβασθέντα ὑπὸ τοῦ Τρικούπη εἰς Ἀθήνας, περιῆλθον εἰς γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως τὴν 11 Φεβρουαρίου. Τὴν ἑπομένην ὁ Δεληγιάννης ἀπέστελλεν εἰς Λονδῖνον τὰς ὁδηγίας τῆς Κυβερνήσεως. Δι' αὐτῶν ἐζητεῖτο ἀπὸ τὸν Τρικούπην νὰ στρέψῃ τὰς ἐνεργείας του ὥστε νὰ ἐπιτύχῃ, εἰ δυνατόν, τὰς ἑξῆς κυρίως μεταβολάς: Νὰ περιορισθῶσι τὰ δικαιώματα τοῦ Λόϋδ εἰς ὡρισμένον μόνον ἀριθμὸν ἐτῶν (πενταετίαν), νὰ ἐκλείψῃ τὸ ἄρθρον τὸ ἀφορῶν τὴν αὔξησιν τῆς βασιλικῆς χορηγίας ἢ τοὐλάχιστον νὰ προστεθῇ εἰς αὐτὸ ἐπεξηγηματικὴ παράγραφος, καθ' ἣν «μετὰ τὴν Ἕνωσιν ἡ ἀνακτορικὴ χορήγησις θὰ αὐξηθῇ διὰ νόμου μὲ τὸ ποσὸν 10 χιλ. λιρῶν εἰς βάρος τοῦ Ταμείου τῆς Ἑλλάδος», νὰ ἀπαλειφθῇ τὸ ἄρθρον τὸ ἀφορῶν τὰς συντάξεις καὶ ἀποζημιώσεις τῶν Ἄγγλων ὑπηκόων ἢ τοὐλάχιστον νὰ ὁρισθῇ μόνον ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο *θὰ ἐκανονίζετο* δι' εἰδικῆς συμβάσεως, ὥστε νὰ μὴ καταστῇ ἡ ὑπογραφὴ ταύτης ἀλληλένδετος πρὸς τὴν τῆς κυρίας συνθήκης, καὶ τέλος νὰ μὴ γίνῃ οὐδεμία μνεία τῆς συνθήκης τῆς 14 Νοεμβρίου ἐν τῇ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ τριῶν Δυνάμεων συναφθησομένῃ.

Οὐχ ἧττον ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ἐπειγομένη νὰ ἴδῃ συντελουμένην τὴν Ἕνωσιν καὶ νὰ ἀποφευχθῇ ἡ παράτασις τῆς λύσεως τοῦ ζητήματος, «ἥτις πολυειδῶς ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ ἐπιβλαβεστάτη εἰς τὰ ἐθνικὰ

* Βλ. ἀνωτέρω. Ἡ ὑπὸ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως τὴν 25 Σεπτεμβρίου 1863 ψηφισθεῖσα ἀνακτορικὴ χορηγία ἀνήρχετο εἰς 840 χιλιάδας δραχμῶν.

** Πρβ. σχετ. Ἀνδρεάδου, *Ἱστορία τῶν Ἐθνικῶν Δανείων*, Ἀθῆναι 1904, σ. 100.

συμφέροντα», ἐπέτρεπεν, ἐν τέλει τῶν ἀπὸ 12 Φεβρουαρίου ὁδηγιῶν της, εἰς τὸν Τρικούπην ὅπως, ἐν ἐσχάτῃ ἀπελπισίᾳ καὶ μετ' ἐξάντλησιν πάσης ἐλπίδος περὶ ἐπιτεύξεως ὅρων εὐνοϊκωτέρων, ὑπογράψῃ τὸ κοινοποιηθὲν αὐτῷ σχέδιον συνθήκης, ἀπέστελλε δὲ συγχρόνως εἰς Λονδῖνον τὰ πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖα πληρεξούσια τοῦ Βασιλέως.

Συγχρόνως περίπου, ὁ ἐν Ἀθήναις πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας Κάμπελ Σκάρλετ ἐπέδιδεν εἰς τὸν Δεληγιάννην σχοινοτενὲς ὑπόμνημα ἐπὶ σκοπῷ νὰ πείσῃ τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ὅπως μὴ ἀναβάλῃ πλέον τὴν ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης καὶ παραστήσῃ συνάμα τὴν Ἀγγλίαν ὡς πράξασαν πᾶν τὸ καθ' ἑαυτὴν δυνατὸν ἵνα ἐπιτύχῃ ὅσον ἔνεστιν εὐνοϊκοτέρους διὰ τὴν Ἑλλάδα ὅρους, παρὰ τὴν ἐπίμονον τῆς Αὐστρίας ἀντίστασιν. Ἡ ἐπὶ ὡρισμένων, ὅμως, σημείων ἀμετάτρεπτος αὕτη ἐπιμονὴ τῆς Αὐλῆς τῆς Βιέννης εἶχε θέσει, κατὰ τὸν Σκάρλετ, τὸ Ἀνακτοβούλιον τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου πρὸ τοῦ διλήμματος ἢ νὰ παραδεχθῇ τοὺς ὅρους ἐξ ὧν ἡ Αὐστρία ἐξήρτει τὴν συναίνεσίν της ἢ νὰ παραιτηθῇ τῆς ἐπιθυμίας της νὰ ἴδῃ τὴν Ἑπτάνησον ἑνουμένην μετὰ τῆς Ἑλλάδος. «Ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν ἐφαίνοντο οἱ ὅροι οὗτοι ἐπαχθεῖς», ἔγραφεν ὁ Ἄγγλος πρέσβυς, «τὸ καθ' ἡμᾶς οὐδεμίαν εἴχομεν ἀμφιβολίαν ὅτι πρακτικῶς οὐδὲν μέγα βάρος οὐδ' ἐνόχλησιν θὰ παρεῖχον οὗτοι εἰς τὴν Ἑλλάδα, οὐδὲν βεβαίως τοιοῦτον βάρος μὴ ἀντισηκούμενον πληρέστατα ὑπὸ τοῦ μεγάλου ὠφελήματος, ὅπερ ἔμελλε νὰ προκύψῃ διὰ τὸ Βασίλειον ἐκ τῆς αὐξήσεως τῆς χώρας καὶ ἐκ τῶν πόρων, οἵτινες θὰ παρήγοντο ἐκ τῆς εἰς αὐτὸ προσαρτήσεως τῶν Ἰονίων Νήσων». Μεθ' ὃ ἐξαίρων τὸ γεγονὸς ὅτι, χάρις εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς Ἀγγλίας, συγκατετέθη ἡ Αὐστρία εἰς τὸν περιορισμὸν τῆς οὐδετερότητος εἰς μόνας τὰς νήσους Κέρκυραν καὶ Παξοὺς καὶ εἰς τὴν ἀπάλειψιν τοῦ ὅρου περὶ περιορισμοῦ τῆς θαλασσίας καὶ κατὰ ξηρὰν στρατιωτικῆς δυνάμεως, ἣν θὰ ἠδύνατο ἡ Ἑλλὰς νὰ διατηρῇ ἐν Ἑπτανήσῳ, καὶ ἐπιμένων ἐπὶ τοῦ ὅτι, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς σπουδαιότητος τῶν ἐν τῇ Ἀδριατικῇ συμφερόντων της, θὰ ἦτο μάταιον νὰ ἐλπίσῃ τις ὅτι θὰ συγκατετίθετο αὕτη εἰς μείζονας παραχωρήσεις (ἐφ' ὅσον ἀκριβῶς, ἐὰν προέβη εἴς τινας παραχωρήσεις, τοῦτο ἔπραξεν ἵνα τεθῇ ἐκποδὼν πᾶσα ἔνστασις ὡς πρὸς τὴν διατήρησιν τῶν ἐμπορικῶν καὶ ναυτιλιακῶν αὐτῆς προνομίων), ὁ Σκάρλετ ἐπέμενεν ἐπὶ τῆς ἀνάγκης νὰ μὴ ἀναβάλῃ πλέον ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις τὴν ὑπογραφὴν τῆς τελικῆς συνθήκης, «εὐελπιστῶν ὅτι οἱανδήποτε καὶ ἂν αὕτη ᾖσθάνθη θλῖψιν διὰ τοὺς ὅρους οὓς συνεπάγεται ἡ Ἕνωσις, θέλει πεισθῆ, μετ' ἀπαθῆ σκέψιν, ὅτι τὸ ὄφελος, ὅπερ ἡ Ἑλλὰς θὰ καρπωθῇ ἐκ τῆς εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Βασίλειον προσθήκης ἀξιολόγου καὶ σημαντικῆς χώρας, καὶ ἐκ τῶν πόρων οἵτινες παραχθήσονται ἀπ' αὐτῆς, θὰ ἀντισταθμίσῃ πληρέστατα πᾶσαν φαινομένην τραχύτητα ἐν τοῖς ὅροις περὶ ὧν ἄρτι ὁ λόγος».

Οἱ ἐν Ἀθήναις, ὅμως, ἤλπιζον, καὶ τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἀκόμη, νὰ ἐπιτύχωσι μέρος τοὐλάχιστον τῶν ποθουμένων μεταβολῶν. «Μ' ὅλα ταῦτα», ἔγραφεν ὁ Δεληγιάννης πρὸς τὸν Τρικούπην τὴν 19 Φεβρουαρίου, ἀνακοινῶν αὐτῷ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Σκάρλετ, «φρονοῦμεν ὅτι ἡ ὁριστικὴ αὕτη πρόσκλησις τοῦ νὰ παραδεχθῶμεν καὶ ὑπογράψωμεν τὸ εἰρημένον σχέδιον, δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἀποδειλιάσῃ καὶ ἀποτρέψῃ τοῦ νὰ καταβάλλωμεν πᾶσαν προσέτι ἐφικτὴν προσπάθειαν ὅπως ἐπενεχθῶσιν ἔτι τινὲς τροποποιήσεις..., μόνον δ' ὅταν ἐξαντλήσητε ἐπὶ ματαίῳ ὅλας ὑμῶν τὰς προσπαθείας καὶ ἐνεργείας καὶ ὅλα τὰ μέσα ὧν ἠθέλατε κάμη πρὸς τοῦτο χρῆσιν, ὀφείλετε ἐν παντελεῖ ἀπελπισίᾳ νὰ ὑπογράψητε τὴν Συνθήκην, καθ' ἃ ἐνετείλαμεν Ὑμῖν».

Καὶ δὲν εἶχεν ἄδικον ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις νὰ βασίζεται ἐπὶ τῆς διπλωματικῆς ἱκανότητος τοῦ ἐν Λονδίνῳ ἀπεσταλμένου της. Ἐν ἀναμονῇ τῶν ἐξ Ἀθηνῶν ὁδηγιῶν, ὁ Τρικούπης, μὴ παραλείπων τὰς μετὰ τοῦ Ρῶσσελ καὶ τῶν πρέσβεων τῶν Μ. Δυνάμεων συνδιαλέξεις, προσεπάθησε καὶ παρασκηνιακῶς ἐνεργῶν νὰ ἐπηρεάσῃ τὸν Ἄγγλον ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν, καὶ δι' αὐτοῦ τοὺς πρέσβεις τῶν τεσσάρων ἄλλων Δυνάμεων, διὰ τὴν ἐπὶ τὸ εὐμενέστερον μετατροπὴν τῶν ἐν τῷ κοινοποιηθέντι αὐτῷ σχεδίῳ συνθήκης περιληφθέντων ὅρων. Εὗρε δὲ σπουδαῖον ἀρωγὸν εἰς τὰς προσπαθείας του ταύτας τὸν Γλάδστωνα, ὑπουργὸν τότε τῶν Οἰκονομικῶν, ὅστις, λόγῳ τῆς εἰς τὴν Ἑπτάνησον ἀποστολῆς του, ἐθεωρεῖτο εἰδικὸς ἐπὶ τοῦ θέματος καὶ ὅστις εἶχεν ἤδη δημοσίᾳ χαρακτηρίσει τὰς ἀξιώσεις τῆς Αὐστρίας ὡς «τερατώδεις»*. Τὸ μόνον σημεῖον, ἐφ' οὗ ὁ Γλάδστων συνεφώνει πλήρως μὲ τὴν ἄποψιν τοῦ ἀγγλικοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, ἦτο τὸ τῶν συντάξεων καὶ ἀποζημιώσεων εἰς Ἄγγλους ὑπηκόους. Ἐπ' αὐτοῦ πάντες οἱ Ἄγγλοι παρέμενον ἀμετάπειστοι. «Ἐξέθηκα τῷ λόρδῳ Ρῶσσελ», ἔγραφεν ὁ Τρικούπης τὴν 22 Φεβρουαρίου, «τὰς ἀντιρρήσεις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ ἰδίως πᾶν ὅ,τι ὠφείλομεν νὰ ἀντιτάξωμεν κατὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀποζημιώσεως. Εἰς ἀπάντησιν μοὶ εἶπεν ὅτι, οἱαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ βαρύτης τῶν εἰρημένων ἀντιρρήσεων, ἐφρόνει ὅτι ἐδεικνύομεν ἑαυτοὺς ἥκιστα εὐγνώμονας πρὸς τὴν Ἀγγλίαν ἐπὶ τῷ μεγάλῳ εὐεργετήματι, ὅπερ αὕτη ἐχορήγει ἡμῖν, ἐγκαταλείπουσα τὰς Ἰονίους Νήσους, ἀντιτάττοντες ἐπιχειρήματα δικηγόρου κατὰ μέτρου, οὗ ὁ σκοπὸς ἦτο νὰ χορηγηθῇ δικαία ἀποζημίωσις εἰς Ἄγγλους ὑπαλλήλους, οἵτινες χωρὶς νὰ πταίωσι

* Πρβ. Α.Μ. Ἀνδρεάδη, *Ὁ Γλάδστων καὶ ἡ Ἑλλάς*, Ἀθῆναι 1909, ἰδ. σ. 20.

κατ' οὐδέν, ἀπόλλυσι τὸ στάδιόν των συνεπείᾳ τῆς περὶ παραχωρήσεως τῆς Ἑπτανήσου ἀποφάσεως τῆς βρεττανικῆς κυβερνήσεως. Ὅθεν ὁ λόρδος Ρῶσσελ ρητῶς μοὶ ἐδήλωσεν ὅτι δὲν ὑπογράφει τὴν κυρίαν συνθήκην, ἂν δὲν μοὶ ἐπιτραπῇ νὰ ὑπογράψω σὺν αὐτῇ τὴν εἰδικὴν σύμβασιν».

Ἡ ἐπιμονὴ αὕτη τῆς ἐν Λονδίνῳ κυβερνήσεως ὠφείλετο βεβαίως εἰς τὴν ἀείποτε ὑπὸ τοῦ ἀγγλικοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τηρηθεῖσαν πολιτικὴν τῆς, ἐνίοτε καὶ μέχρις ὑπερβολῆς, τελείας προστασίας τῶν συμφερόντων τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ Βρεττανῶν ὑπηκόων. Τὴν ἐπιμονήν, ὅμως, ταύτην ἐπηύξησεν ἔτι μᾶλλον ἡ ὑπό τινων μελῶν τοῦ Κοινοβουλίου ἀγγελθεῖσα πρόθεσις νὰ ἀπευθύνωσιν εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἐπερωτήσεις περὶ τῆς τύχης τῶν ἐν Ἑπτανήσῳ Ἄγγλων ὑπαλλήλων, ἃς αὕτη ἤθελε παντὶ τρόπῳ νὰ ἀποφύγῃ, ἵνα μὴ προστεθῶσιν εἰς τὰς λοιπὰς δυσχερείας τοῦ Ἰονίου ζητήματος καὶ τὰς ἐπικρίσεις τῆς Ἀντιπολιτεύσεως* καὶ ἕτεραι, προερχόμεναι ἐκ τῶν ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ φίλων τῶν εἰρημένων ὑπαλλήλων. Ἐφ' ᾧ καὶ ὁ Σκάρλετ ἐλάμβανεν ὡς ὁδηγίαν νὰ ἐπιμείνῃ ὅπως ἐπισπευσθῇ ἡ εἰς τὸν Τρικούπην ἀποστολὴ τῶν ἀναγκαίων πληρεξουσίων διὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς εἰδικῆς συμβάσεως καθόσον ἄλλως δὲν θὰ ὑπεγράφετο οὔτε ἡ κυρία συνθήκη.

Τὴν μόνην παραχώρησιν, ἣν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ὁ Τρικούπης ἐπέτυχε παρὰ τῶν Ἄγγλων, ὑπῆρξεν ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἑλληνικῆς ἀπόψεως, καθ' ἣν ἡ διδομένη ἀποζημίωσις θὰ διεκόπτετο ὁσάκις ὁ δικαιοῦχος ἐλάμβανε παρὰ τῆς βρεττανικῆς κυβερνήσεως ἑτέραν θέσιν, μόνιμον καὶ ἀποφέρουσαν μισθὸν ἴσον πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος καταβαλλομένην αὐτῷ ἀποζημίωσιν**. Ἐὰν δὲ ὁ ἐν λόγῳ μισθὸς ἦτο μικρότερος τῆς ἀποζημιώσεως, αὕτη θὰ ἠλαττοῦτο κατὰ τὸ ποσὸν εἰς ὃ ἀνήρχετο ὁ τοιοῦτος μισθός. Ἀλλὰ καὶ τὴν παραχώρησιν ταύτην μόνον κατόπιν μακρῶν συζητήσεων ἐπέτυχεν ὁ Τρικούπης, καθόσον ὁ Ρῶσσελ ἐφοβεῖτο μήπως ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐγείρῃ βραδύτερον τὴν ἀξίωσιν νὰ διορισθῶσιν εἰς νέας θέσεις οἱ δικαιούμενοι ἀποζημιώσεως, ἢ μήπως περιέλθῃ εἰς διενέξεις μετὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀγγλικῆς Πρεσβείας, ἰσχυριζομένη ὅτι τὸ δεῖνα ἢ δεῖνα πρόσωπον ὑπήγετο εἰς τὴν ὑπὸ τῆς συμβάσεως προβλεπομένην περίπτωσιν καὶ δὲν ἐδικαιοῦτο πλέον ἀποζημιώσεως, ἐνῷ ἡ Πρεσβεία θὰ ὑπεστήριζε τὸ ἐναντίον. Συνῆνεσε δὲ ὁ Ρῶσσελ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Τρικούπη ὑποστηριζομένην ἄποψιν μόνον μετὰ τὴν ρητὴν δήλωσιν τούτου ὅτι ἡ Κυβέρνησις τῆς Βασιλίσσης θὰ ἔμενε πάντῃ ἐλευθέρα νὰ δώσῃ ἢ νὰ μὴ δώσῃ νέας θέσεις εἰς τοὺς ἐν λόγῳ ὑπαλλήλους καὶ ὅτι ἀποποιηθῶσιν αὐτάς, ἵνα διατηρήσωσι τὴν ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ταμείου ἀπαίτησίν των. Πρὸς τοῦτο ἡ Ἀγγλικὴ Πρεσβεία θὰ παρέδιδε κατ' ἔτος εἰς τὸ ἑλληνικὸν Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν κατάλογον τῶν προσώπων ἅτινα, λόγῳ ἀποδοχῆς νέας θέσεως, θὰ ἐξέπιπτον τοῦ δικαιώματος ἀποζημιώσεως, εἴτε ὁλοσχερῶς εἴτε ἐν μέρει, ὁ δὲ κατάλογος οὗτος θὰ ἀπετέλει *πλήρη ἀπόδειξιν*. Τέλος συνεφωνήθη μεταξὺ Τρικούπη καὶ Ρῶσσελ ὅτι θὰ προεβλέπετο περιοδικὴ μείωσις τῶν ἐν τῇ συμβάσει ὁριζομένων ποσῶν λόγῳ θανάτου τῶν δικαιούχων.

Ὥστε, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἀπέβη δυνατὸν νὰ λυθῇ τὸ ἐν λόγῳ ζήτημα συμφώνως πρὸς τὰς ἀπόψεις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, τοὐλάχιστον ἐμετριάσθησαν πως οἱ ὅροι οὓς συνεπήγετο ἡ ἀρχικῶς δοθεῖσα εἰς αὐτὸ διατύπωσις.

Ἐπίσης ὁ Τρικούπης ἐπέτυχε νὰ προστεθῇ εἰς τὸ περὶ αὐξήσεως τῆς ἀνακτορικῆς χορηγίας κατὰ 10 χιλ. λίρας ἄρθρον, συμφώνως πρὸς τὰς ἐξ Ἀθηνῶν ὑποδείξεις (περὶ ὧν ἀνωτέρω), ἡ φράσις «ἐκτὸς ἐὰν ληφθῇ πρόνοια κατὰ τοὺς συνταγματικοὺς τύπους διὰ τὴν ἀπότισιν αὐτοῦ ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος».

Μείζονα ἐπιτυχίαν ἔσχεν ὁ Τρικούπης ὡς πρὸς τὸ σπουδαιότατον ζήτημα *ἐπὶ τοῦ ἐμπορικοῦ καὶ ναυτιλιακοῦ πεδίου ἀξιώσεων* τῆς Αὐστρίας, κατορθώσας, μετὰ μακρὰς διαπραγματεύσεις, νὰ συναινέσῃ τέλος πάντων ἡ Αὐστρία ὥστε νὰ προστεθῇ εἰς τὸ σχετικὸν ἄρθρον ρήτρα καθ' ἣν αἱ νέαι σχετικαὶ συμβάσεις θὰ συνωμολογοῦντο ἐντὸς 15 τὸ πολὺ ἐτῶν.

Συγχρόνως πρὸς τὰς περὶ μεταβολῆς τοῦ σχεδίου συνθήκης διαπραγματεύσεις, αἱ προσπάθειαι τοῦ Τρικούπη ἐστράφησαν καὶ πρὸς τὸ ἕτερον σπουδαῖον ζήτημα τῆς κατεδαφίσεως τῶν φρουρίων, ἧς ἡ ἐκτέλεσις, ὡς ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν, εἶχεν ἀνατεθῇ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, δυνάμει τοῦ ἄρθρου 3 τῆς ἀπὸ *14 Νοεμβρίου 1863* συνθήκης.

Ὡς ἤδη εἴπομεν, κατὰ τὴν πρώτην του μετὰ τοῦ Τρικούπη συνδιάλεξιν, τὴν 21 Νοεμβρίου 1863, ὁ Ρῶσσελ εἶχεν ὑποσχεθῇ ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ Συνθήκη τῆς 14 Νοεμβρίου ἄφινε τοὺς Ἄγγλους μόνους κριτὰς περὶ τοῦ βαθμοῦ τοῦ ἐπαρκοῦς τῆς κατεδαφίσεως, θὰ *ἐλαμβάνετο πρόνοια* ἵνα ἡ ἐκτέλεσις περιορισθῇ *εἰς τὸ ἀπολύτως* ἀναγκαῖον καὶ συνάμα ἵνα μὴ ἐξ αὐτῆς *καταστραφῇ ἡ ὄψις* τῆς πόλεως. Εἰς μεταγενεστέρας δὲ συνομιλίας ἐξηγήθη εἰς τὸν Τρικούπην ὅτι ἡ κατεδάφισις θὰ περιωρίζετο εἰς τὰ ἐπὶ Προστασίας ἀνεγερθέντα ἔργα καὶ ὅτι δὲν θὰ ἐθίγοντο ἡ *Ἀκρόπολις καὶ τὸ Νέον Φρούριον*.

Παρὰ τὰς δοθείσας, ὅμως, ὑποσχέσεις ταύτας, τελευτῶντος τοῦ Φεβρουαρίου, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις

---

* Τὴν περὶ παραχωρήσεως τῆς Ἑπτανήσου ἀπόφασιν κατέκριναν σφοδρῶς ἐν ταῖς ἀγγλικαῖς Βουλαῖς ἰδίᾳ ὁ *Δέρβυ καὶ ὁ Καρνάβον*, ἐν τῇ βουλῇ τῶν Λόρδων, καὶ ὁ *Δισραέλι* ἐν τῇ τῶν Κοινοτήτων.

** Αἱ ἀποζημιώσεις αἱ ὁρισθεῖσαι ἐν τῇ συμβάσει ἀνήρχοντο εἰς τὰ 3/4, τὸ 1/2 ἢ τὸ 1/3 τοῦ λαμβανομένου μισθοῦ, ἀναλόγως τῶν ἐτῶν ὑπηρεσίας τοῦ δικαιούχου.

ἐπληροφορεῖτο παρὰ τοῦ ἐν Κερκύρᾳ Γενικοῦ Προξένου Βιτάλη ὅτι οἱ Ἄγγλοι εἶχον ἀρχίσει νὰ κρημνίζωσι μέγα μέρος τῶν πρὸς τὴν θάλασσαν ἐπάλξεων τοῦ Νέου Φρουρίου καὶ ὅτι ἐξ ἄλλου προέβαινον εἰς τὸν γενικὸν ἀφοπλισμὸν τῶν ἐν Ἑπτανήσῳ φρουρίων, «ἢ μᾶλλον εἰς τὴν ἐντελῆ τούτων ἀπογύμνωσιν, καθ' ὅτι οὐδὲ κόκκον πυρίτιδος ἄφινον εἰς αὐτά». Εἰς τὰς σχετικὰς διαμαρτυρίας εἰς ἃς ὁ Τρικούπης ἔσπευσε νὰ προβῇ, κατ' ἐντολὴν τῆς Κυβερνήσεως, ἐδόθη ἡ ἀπάντησις ὅτι ἡ κατεδάφισις τοῦ Νέου Φρουρίου εἶχεν ἀρχικῶς περιληφθῆ εἰς τὸ ἐν τῷ ἀγγλικῷ Ὑπουργείῳ τῶν Στρατιωτικῶν καταρτισθὲν σχέδιον, ὅπερ «ἐκ παραδρομῆς» δὲν εἶχεν ἀνακοινωθῆ εἰς τὸν Ρῶσσελ, καὶ ὅτι θὰ ἐδίδοντο αἱ ἀναγκαῖαι ὁδηγίαι ὅπως ἀρθῶσιν ἐκ τῶν φρουρίων μόνον τὰ *ὑπὸ τῆς βρεττανικῆς κυβερνήσεως εἰς τὰ ὀχυρώματα τεθέντα πυροβόλα καὶ οὐδὲν ἐκ τῶν παλαιῶν τῶν χρονολογουμένων ἀπὸ τῶν πρὸ τῆς Ἀγγλικῆς Προστασίας χρόνων.* Μέχρις ὅτου, ὅμως, φθάσωσιν αἱ ἐκ Λονδίνου ὁδηγίαι εἰς Κέρκυραν, αἱ ἐπιθαλάσσιοι κανονοστοιχίαι τοῦ Νέου Φρουρίου εἶχον ἤδη καθαιρεθῆ, ὅλα δὲ τὰ πυροβόλα τὰ εὑρισκόμενα εἰς τὰ φρούρια Κεφαλληνίας, Ζακύνθου καὶ Λευκάδος εἶχον φορτωθῆ ἐπὶ πλοίων προοριζομένων διὰ τὴν Μελίτην.

*
* *

Ὁπωσδήποτε, ἀρχομένου τοῦ μηνὸς Μαρτίου, τὰ πάντα ἐφαίνοντο ἕτοιμα διὰ νὰ ὑπογραφῇ ἡ περὶ Ἑνώσεως μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ τῶν τριῶν Δυνάμεων συνθήκη, ὅτε νέα πάλιν ἀναβολὴ ἔμελλε νὰ ἐπέλθῃ λόγῳ ἀξιώσεως προβληθείσης αὐτὴν τὴν φορὰν *ἐκ μέρους τῆς Ρωσσίας.*

Εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς τῶν διαπραγματεύσεων, ὁ βαρῶνος Βρουνὸφ εἶχεν ἐκφράσει τὴν ἐπιθυμίαν ἡ συνθήκη νὰ γίνῃ ἐκτενεστέρα, παρεισαγομένων ἐν αὐτῇ νέων ἄρθρων περὶ διαφόρων ζητημάτων, τῶν μὲν ἀφορώντων τὸν τρόπον καθ' ὃν θὰ ἐπραγματοποιεῖτο ἡ Ἕνωσις, τῶν δὲ περὶ ἀντικειμένων ἐντελῶς ἀσχέτων πρὸς τὴν παραχώρησιν τῶν Ἰονίων Νήσων εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Τρικούπης, ὅστις εἶχε κηρυχθῆ ἀμέσως ἐντελῶς ἀντίθετος πρὸς τὴν ἄποψιν τῆς Ρωσσίας, εὗρεν εἰς τοῦτο καθ' ὅλα σύμφωνον τὸν *λόρδον Ρῶσσελ.* Ἡ Ρωσσία, ὅμως, ἥτις κυρίως ἐπεζήτει νὰ γίνῃ μνεία ἐν τῇ συνθήκῃ τῆς ἀρχῆς ὅτι οἱ νόμιμοι κληρονόμοι τοῦ βασιλέως Γεωργίου θὰ πρεσβεύωσι τὸ ὀρθόδοξον δόγμα, βλέπουσα ὅτι ἡ Ἀγγλία ἀπέστεργε νὰ συμπεριλάβῃ τοιαύτην ρήτραν ἐν τῇ περὶ Ἑνώσεως συνθήκῃ, προσεπάθησε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συναίνεσιν τοῦ Ρῶσσελ καὶ τοῦ Ντὲ Λὰ Τοὺρ ντ' Ὠβὲρν ὥστε νὰ ὑπογραφῇ, σὺν τῇ συνθήκῃ, καὶ πρωτόκολλον, δι' οὗ ὁ πληρεξούσιος τῆς Ἑλλάδος θὰ ἐδήλου ὅτι ἦτο ἐξουσιοδοτημένος νὰ ἀνακοινώσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ βασιλέως Γεωργίου ἀποδοχὴν τῆς ἀνωτέρω ἀρχῆς.

Πρὸς ὑποστήριξιν δὲ τῆς προβαλλομένης ἀξιώσεως, ὁ Βρουνώφ ἐπεκαλεῖτο τὸ ὅτι ἡ συνθήκη τοῦ Λονδίνου τῆς 13 Ἰουλίου 1863, ἡ ὁρίζουσα ἐν ἄρθρῳ 7 ὅτι οἱ διάδοχοι τοῦ βασιλέως Γεωργίου θὰ ἀνῆκον εἰς τὸ ὀρθόδοξον δόγμα, ὑπεγράφη μόνον μεταξὺ Δανίας καὶ τῶν τριῶν Δυνάμεων, ἄνευ συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδος, ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ ἰσχυρισθῇ μίαν ἡμέραν ὅτι δὲν δεσμεύεται ὑπ' αὐτῆς, ἐφίστα δὲ συνάμα τὴν προσοχὴν τῶν συναδέλφων του ἐπὶ τοῦ ὅτι, ἂν καὶ ἡ ἐν λόγῳ ἀρχὴ εἶχεν ἐκδηλωθῆ διὰ ψηφίσματος τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως*, οὐδεμία ὑπῆρχεν ἀπ' εὐθείας ἀποδοχὴ αὐτῆς ἐκ μέρους τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων. Λόγῳ δὲ τῆς βαρύτητος, ἣν ἡ Αὐλὴ τῆς Πετρουπόλεως ἀπέδιδεν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, ὁ Ρῶσσος πρέσβυς ἀνεκοίνωσε τὴν ἀπόφασίν του νὰ μὴ ὑπογράψῃ τὴν περὶ ἑνώσεως τῆς Ἑπτανήσου συνθήκην ἐὰν δὲν συνυπεγράφετο ταὐτοχρόνως πρωτόκολλον, ἐν ᾧ ὁ πληρεξούσιος τῆς Ἑλλάδος θὰ ἐδήλου «ὅτι ἦτο ἐπιτετραμμένον αὐτῷ νὰ κοινοποιήσῃ τῷ Συμβουλίῳ (τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Δυνάμεων) ὅτι ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἀπεδέξατο τὴν ἐν τῷ 7 ἄρθρῳ τῆς μεταξὺ Δανίας καὶ Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσσίας Συνθήκης τῆς 13 Ἰουλίου 1863 περιεχομένην ἀρχήν, καθ' ἣν οἱ νόμιμοι διάδοχοι τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος ὀφείλουσι νὰ πρεσβεύωσι τὴν θρησκείαν τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας».

Εἰς μάτην προσεπάθησεν ὁ Τρικούπης νὰ μεταπείσῃ τὸν πρέσβυν τοῦ Τσάρου, παριστῶν αὐτῷ τὴν ἐκ τῆς ἐπιβραδύνσεως τῆς ὑπογραφῆς τῆς συνθήκης μέλλουσαν νὰ προέλθῃ παράτασιν τῆς ἐκκρεμότητος τοῦ Ἰονίου ζητήματος, ὡς καὶ τὸ ὅλως περιττὸν τῆς ὑπογραφῆς τοιούτου πρωτοκόλλου, ἐπικαλούμενος τὴν ἐν Ἑλλάδι κρατοῦσαν ὁμοφωνίαν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο καὶ τὴν ἀποδοχὴν τῆς ἐν λόγῳ ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, ὡς ἀπεδεικνύετο ἐκ τοῦ ὑπὸ τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος δοθέντος ὅρκου, τὴν ἐθνικὴν φιλοτιμίαν τέλος, ἥτις ἠδύνατο νὰ θιγῇ ἐὰν αἱ Δυνάμεις ἐφαίνοντο ἐκβιάζουσαι, οὕτως εἰπεῖν, τὸν Βασιλέα ἢ ἐπιβάλλουσαι αὐτῷ τὸ πρωτόκολλον ὡς ὅρον τῆς ὑπογραφῆς τῆς περὶ Ἑνώσεως συνθήκης. Ἀλλ' ὁ Βρουνώφ δὲν ἐννόει νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀξιώσεώς του. «Κατορθώσας», ἔγραφεν ὁ Τρικούπης πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, «νὰ γίνῃ ἡ πρότασίς του δεκτὴ παρὰ τοῦ λόρδου Ρῶσσελ, θεωρεῖ τὴν ἀποδοχὴν τοῦ πρωτοκόλλου ὡς ἴδιον θρίαμβον ὅνπερ παντὶ σθένει θέλει ἐπιδιώξει».

Δὲν ἀπέμενεν εἰς τὸν Τρικούπην εἰ μὴ νὰ ζητήσῃ ἐξ Ἀθηνῶν τὴν ἄδειαν ὅπως ὑπογράψῃ πρωτόκολλον

* Ἀπὸ 30.3.1863.

Γουίλιαμ Γιούαρτ Γλάδστων. Ξυλογραφία από το Supplement *της εφ.* The Illustrated London News *(20.7.1889). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Θρασύβουλος Ζαΐμης. Ελαιογραφία του Ερνέστου Κάρτερ. Βουλή των Ελλήνων.

σύμφωνον πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν τῆς Αὐλῆς τῆς Πετρουπόλεως. Ἡ ἔγκρισις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἐλήφθη ἐν Λονδίνῳ τὴν 19 Μαρτίου. Συνεπείᾳ ταύτης κατηρτίσθη πρωτόκολλον, τὸ ὁποῖον καὶ ὑπεγράφη ὁμοῦ μετὰ τῆς κυρίας Συνθήκης τὴν 29 Μαρτίου 1864*.

Διὰ τῆς κυρίας περὶ Ἑνώσεως συνθήκης, τῆς ὑπογραφείσης τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὑπὸ τοῦ Τρικούπη, τοῦ Ρῶσσελ καὶ τῶν πρέσβεων Γαλλίας καὶ Ρωσσίας θεσπίζεται *ἡ διηνεκὴς οὐδετερότης* τῶν νήσων Κερκύρας καὶ Παξῶν καὶ τῶν ἐξαρτημάτων αὐτῶν, διατηροῦνται ἐν ἰσχύϊ τὰ πλεονεκτήματα τὰ παραχωρηθέντα, δυνάμει διεθνῶν συνθηκῶν καὶ συμβάσεων, εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν ναυτιλίαν τῶν ἀλλοδαπῶν καὶ τοῦτο μέχρι τῆς συνάψεως νέων σχετικῶν διεθνῶν πράξεων, ἥτις δέον νὰ λάβῃ χώραν *ἐντὸς δεκαπέντε τὸ πολὺ ἐτῶν,* καθορίζεται ἡ ὑποχρέωσις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως νὰ σεβασθῇ τὰς μετὰ ξένων ἑταιριῶν νομίμως συναφθείσας ἐπὶ Προστασίας συμβάσεις, κηρύσσεται ἡ Ὀρθόδοξος θρησκεία ἐπικρατοῦσα καὶ ἡ ἀπόλυτος ἐλευθερία λατρείας τῶν λοιπῶν χριστιανικῶν δογμάτων, διατηροῦνται τὰ πλεονεκτήματα ὧν ἀπήλαυεν ἐν ταῖς Νήσοις ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία, ἀναγνωρίζεται ἡ αὔξησις τῆς ἀνακτορικῆς χορηγίας κατὰ 10 χιλ. λίρας εἰς βάρος τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου Ταμείου καὶ κατὰ 12 χιλ. λίρας προερχομένας ἐκ τῆς ἐκ μέρους τῶν τριῶν Δυνάμεων παραιτήσεως ὀφειλομένων αὐταῖς ποσῶν ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, μνημονεύεται ἡ ἀποδοχὴ ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος τῆς ὑποχρεώσεως καταβολῆς συντάξεων καὶ ἀποζημιώσεων εἰς πρώην ἐν Ἑπτανήσῳ Ἄγγλους ὑπαλλήλους, καὶ τίθεται τρίμηνος προθεσμία, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν ἐπικυρώσεων, διὰ τὴν ἐκ τῶν Νήσων ἀναχώρησιν τῶν *πολιτικῶν ἀρχῶν και τῶν στρατευμάτων τῆς τέως προστάτιδος Δυνάμεως.*

Συγχρόνως, τέλος, ὑπεγράφη μεταξὺ Τρικούπη καὶ Ρῶσσελ ἡ εἰδικὴ σύμβασις ἡ ἀφορῶσα τὸ ζήτημα τῶν συντάξεων καὶ ἀποζημιώσεων, περιληφθέντων ἐν αὐτῇ τῶν περιορισμῶν, οὓς ἤδη ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν, ὡς πρὸς τοὺς ἐκ τῶν δικαιούχων ἀποδεχομένους νέαν θέσιν ἐν τῇ ἀγγλικῇ δημοσίᾳ ὑπηρεσίᾳ.

*

* *

Τὴν 24 Μαρτίου (ἔ.π.) ὁ Δεληγιάννης ἀνήγγειλεν εἰς τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν τὴν ὑπογραφὴν τῶν ὡς ἄνω διεθνῶν πράξεων, τὴν δὲ ἑπομένην, μετὰ τὴν ἐπίσημον δοξολογίαν, πρεσβεία τῆς Συνελεύσεως ἀνῆλθεν εἰς τὰ Ἀνάκτορα, ὁ δὲ Πρόεδρος αὐτῆς προσεφώνησε τὸν Βασιλέα ὡς ἑξῆς:

«Βασιλεῦ!

«Μετ' ἀνεκφράστου χαρᾶς καὶ βαθυτάτης συγκινήσεως ἐμφανίζεται σήμερον, ἐνώπιον τῆς Υ. Μεγαλειότητος, ἡ πρεσβεία αὕτη τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, ἵνα συγχαρῇ τὴν Υ. Μεγαλειότητα καθημένην πρὸς δόξαν καὶ εὐημερίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἐπὶ Θρόνου, τὸν *ὁποῖον ἔπλασεν ἡ πανηγυριζομένη σήμερον μεγαλουργὸς καὶ εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα ἔνδοξος ἡμέρα τῆς 25 Μαρτίου,* τὸν ὁποῖον εὑρύνει ἤδη καὶ ἐξωραΐζει ἡ εἰς τὸν ἀπαράμιλλον πατριωτισμὸν τῶν Ἰονίων, τὴν εὐκλεῆ μεταβολὴν τὴν 11 Ὀκτωβρίου καὶ τὴν εἰς αὐτὸν ἀνάρρησιν τῆς Υ. Μεγαλειότητος, ὀφειλομένη καὶ εὐκλεῶς ἤδη πραγματοποιουμένη Ἕνωσις τῆς Ἑπτανήσου, κρατερὰν δὲ καθίστησιν ἡ πρὸς τὴν Υ. Μεγαλειότητα ἀληθὴς ἀγάπη καὶ πίστις τοῦ τε ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ».

Ὁ δὲ Βασιλεὺς ἀπήντησε:

«Κύριε Πρόεδρε,

«Μὲ χαρὰν δέχομαι τὰς συγχαρητηρίους εὐχὰς τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καὶ παρακαλῶ νὰ ἐκφράσητε πρὸς αὐτὴν τὰς εὐχαριστίας μου. Πέποιθα ὅτι ἡ Ἕνωσις τῆς ἀδελφῆς Ἑπτανήσου θέλει παγιώσει εὐτυχὲς τὸ μέλλον, καὶ ὅτι πᾶσα σύμπραξις Ὑμῶν θέλει τύχει τῆς θείας ἀρωγῆς».

Ἡ ἐπικύρωσις τῶν συνθηκῶν τοῦ Λονδίνου ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, μετὰ τὴν προηγουμένην παμψηφεὶ δοθεῖσαν συναίνεσιν τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, φέρει χρονολογίαν 8 Ἀπριλίου, αἱ δὲ ἐπικυρώσεις ἀντηλλάγησαν ἐν Λονδίνῳ τὴν 25 τοῦ αὐτοῦ μηνός.

Συνεπείᾳ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν ἐπικυρώσεων ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις προὐκάλεσε τὴν ἔκδοσιν διατάγματος (25 Ἀπριλίου, ἔ.π.), διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Θρασύβουλος Ζαΐμης διωρίζετο ἔκτακτος ἀπεσταλμένος ἐν Ἑπτανήσῳ, μὲ τὴν ἐντολὴν ὅπως μεταβῇ εἰς Κέρκυραν καὶ «συμφωνήσῃ μετὰ τοῦ λόρδου Μ. Ἁρμοστοῦ περὶ τοῦ τρόπου τῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνη-

---

* Ἰδού τὸ κείμενον αὐτοῦ:

ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟΝ

τοῦ ἐν τῷ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑπουργείῳ γενομένου Συμβουλίου

τὴν 29 Μαρτίου 1864.

Παρόντες: Οἱ πληρεξούσιοι τῆς Γαλλίας, τῆς Μεγάλης Βρεττανίας, τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ πληρεξούσιος τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων δηλοποιεῖ ὅτι ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἔχει ἀπόφασιν νὰ τηρήσῃ ἀπαραμείωτον τὴν διάταξιν τοῦ τῆς ἐκλογῆς Αὐτοῦ ψηφίσματος, δυνάμει τῆς ὁποίας οἱ νόμιμοι Αὐτοῦ κληρονόμοι καὶ διάδοχοι τοῦ Ἑλληνικοῦ Θρόνου ὀφείλουσι νὰ πρεσβεύωσι τὸ δόγμα τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

DE LA TOUR D' AUVERGNE

ΡΩΣΣΕΛ

ΒΡΟΥΝΩΦ

Χ. ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ

σιν παραδόσεως τῶν Ἰονίων Νήσων καὶ τῆς ἀποβιβάσεως τῆς Ἡμετέρας Στρατιωτικῆς Δυνάμεως πρὸς κατάληψιν αὐτῶν».

Τὴν 16 Μαΐου (ἔ.π.) ὑπεγράφετο ἐν Κερκύρᾳ μεταξὺ Ζαΐμη καὶ Στὸρξ πρωτόκολλον, δυνάμει τοῦ ὁποίου ὡρίζετο ὅτι τὴν 21 Μαΐου (ἔ.π.) αἱ βρεττανικαὶ ἀρχαὶ καὶ στρατιωτικαὶ δυνάμεις θ' ἀνεχώρουν ἐκ τῶν Νήσων, καὶ ἐκανονίζοντο συνάμα αἱ λεπτομέρειαι τῆς μεταβιβάσεως τῆς κυριαρχίας.

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ἔφθασεν εἰς Κέρκυραν ἀκριβῶς τὰς ἡμέρας τῶν τελετῶν τῆς Ἑνώσεως, γενόμενος ἐνθουσιωδῶς δεκτὸς ὑπὸ τοῦ κερκυραϊκοῦ λαοῦ καὶ δεχθεὶς τὴν ἔκφρασιν τῆς εὐαρεσκείας τοῦ Βασιλέως*, ὅστις ἀπένειμε συγχρόνως εἰς αὐτὸν τὸν ἀργυροῦν Σταυρὸν τοῦ Σωτῆρος.

Ἐγκαταλείψας δέ, μετὰ ὀλιγοήμερον παραμονήν, τὴν Κέρκυραν, ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας τὴν 3 Ἰουνίου (ἔ.π.), ἵνα ἐξακολουθήσῃ ἐν τῷ πολιτικῷ σταδίῳ τὴν πατριωτικὴν καὶ ἐθνωφελῆ αὐτοῦ δρᾶσιν, ἥτις ἔμελλε νὰ ἀναδείξῃ αὐτὸν τὸν μεγαλύτερον πολιτικὸν ἄνδρα ὃν ἡ Ἑλλὰς τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἐγνώρισεν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου.

Η παραχώρηση των Ιονίων Νήσων

του Περικλή Μαζαράκη

Απόσπασμα από το βιβλίο του *Χαρίλαος Τρικούπης. Αλέξανδρος Κουμουνδοῦρος,* Ἀθῆναι, Δ. Δημητρᾶκος, 1946, σ. 10-12 που αναφέρεται στους χειρισμούς του Χαρ. Τρικούπη στις διαπραγματεύσεις για την παραχώρηση των Ιονίων Νήσων στην Ελλάδα.

Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις προέκρινε παντὸς ἄλλου ὡς πληρεξούσιον τὸν Χαρίλαον Τρικούπην, παρακαλέσασα αὐτὸν νὰ ἀναχωρήσῃ εἰς Λονδῖνον πρὸς ἔναρξιν διαπραγματεύσεων μὲ τὴν κατηγορηματικὴν δήλωσιν ἀρνήσεως διὰ τὴν κατεδάφισιν τῶν φρουρίων τῆς Κερκύρας καὶ τὴν οὐδετερότητα ὅλων τῶν Νήσων, ἑπομένως καὶ αὐτῆς τῆς ὑπογραφῆς τῆς συνθήκης.

Ὁ Τρικούπης ἤρξατο ὄντως, μόλις ἀφικόμενος εἰς Λονδῖνον, τῶν διαπραγματεύσεων, συναντήσας ἐπίμονον ἄρνησιν τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν, ὅστις τοῦ ἐδήλου ὅτι καὶ αὐτὸς ἐπέμενεν εἰς τὰς ἰδικάς του ἀντιλήψεις, τονίζων ὅτι «ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις οὐδὲν ἔχει δικαίωμα ἐπὶ τῶν Ἰονίων Νήσων. Θὰ ὀφείλῃ αὐτὰς εἰς τὴν γενναιοφροσύνην τῆς Ἀγγλίας. Νὰ θέτῃ τις ὅρους εἰς δῶρον, τὸ ὁποῖον προσφέρει, εἶναι φυσικόν, ἀλλὰ νὰ ὑπαγορεύῃ τοὺς ὅρους τοῦ δώρου τὸ ὁποῖον λαμβάνει ὁ δεχόμενος τοῦτο, ἀποτελεῖ ἐντελῶς ἀδικαιολόγητον ἀξίωσιν», ὑποχωρήσας τελικῶς διὰ τὰς ἄλλας ἀξιώσεις ἐκτὸς τῆς περὶ κατεδαφίσεως τῶν φρουρίων τῆς Κερκύρας, ἐνῷ συγχρόνως ἡ αὐστριακὴ κυβέρνησις διὰ δριμείας διακοινώσεως ἐδήλου ὅτι παραιτεῖται τελικῶς τῶν ἰδίων ἀξιώσεων διὰ τὴν διατήρησιν προνομίου τοῦ αὐστριακοῦ ἐμπορίου ἐν Κερκύρᾳ, ἐπιμένουσα, ὅμως, εἰς τὸν ὅρον τῆς κατεδαφίσεως τῶν φρουρίων καὶ τῆς οὐδετερότητος ὅλων τῶν Νήσων. Τέλος ἐπῆλθε συνεννόησις καὶ κατόπιν σπανίας εἰς νεαρὸν διπλωμάτην ἐπιμονῆς ὑπεγράφη τὴν 14 Νοεμβρίου 1863 ἡ συνθήκη, τὴν δὲ 25 Ἰανουαρίου 1864 τὸ πρωτόκολλον τῆς παραχωρήσεως τῶν Ἰονίων Νήσων εἰς τὴν Ἑλλάδα, μεταξὺ Ἀγγλίας, Γαλλίας, Ρωσσίας, Πρωσσίας καὶ Αὐστρίας, μὲ πραγματικὰς ὑποχωρήσεις αὐτῶν, ἀπεστάλη δὲ εἰς Κέρκυραν πρὸς παραλαβὴν τῶν Ἰονίων Νήσων ὡς ἐπίσημος ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος ὁ Θρασύβουλος Ζαΐμης. Εἶναι ἡ πρώτη μεγάλη διπλωματικὴ νίκη τοῦ κατόπιν διευθύναντος τὰς τύχας τῆς πατρίδος του καὶ τιμήσαντος αὐτὴν ἐπιφανοῦς πολιτικοῦ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ὅστις θεωρήσας πλέον τὴν ἀποστολήν του λήξασαν ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας, ὅπως ἀποδυθῇ εἰς τὸν βουλευτικὸν ἀγῶνα καὶ ἄρξηται τοῦ ἐνεργοῦ πολιτικοῦ σταδίου, ὄντως δὲ ἐξετέθη καὶ πανηγυρικῶς ἐπέτυχε κατὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ 1865 ὡς ἀνεξάρτητος βουλευτὴς τῆς ἰδιαιτέρας του ἐπαρχίας Μεσολογγίου, συμπαθῶν, ὅμως, μᾶλλον πρὸς τὸν μεσουρανοῦντα τότε διαπρεπῆ πολιτευτὴν ἐκ Μεσσηνίας Ἀλέξανδρον Κουμουνδοῦρον, ὅστις καὶ τοῦ ἀνέθηκε τῷ 1866 τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑπουργείου, εἰς ἐποχὴν πολὺ ἀνήσυχον λόγῳ τῆς ἐκραγείσης Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως, συνεπείᾳ τῆς ὁποίας καὶ παρῃτήθη βραδύτερον τῆς ἀρχῆς ἡ Κυβέρνησις εἰς ἣν μετεῖχεν.

Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι μεταξὺ τῶν ἀπείρων συγχαρητηρίων, τὰ ὁποῖα ἔλαβε διὰ τὴν διπλωματικήν του ἐκείνην ἐπιτυχίαν, σώζονται μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τοῦ ἐκλιπόντος πολιτικοῦ καὶ συγχαρητήριοι θερμόταται ἐπιστολαὶ τοῦ μετέπειτα δεινοῦ ἀντιπάλου του Θεοδώρου Δηλιγιάννη, τονίζοντος ὅτι ἡ ἐπιτυχία του ἐκείνη προοιώνιζεν ἀσφαλῶς τὴν μέλλουσαν μεγάλην του ἐπιτυχίαν εἰς τὴν πολιτικὴν σκηνὴν τῆς Ἑλλάδος, μίαν δὲ τούτων φιλικῶς παραδοθεῖσαν ἡμῖν, παραθέτομεν ὁλόκληρον:

* Ὁ Βασιλεὺς ἀφίχθη ἐν Κερκύρᾳ τὴν 25 Μαΐου, ἔ.π.

Ἐξ Ἀθηνῶν 27 Μαρτίου 1864

«Ἀξιότιμε φίλε,

»Σᾶς συγχαίρω διὰ τὸ πέρας τῶν διαπραγματεύσεων, αἵτινες εἶχον ἀνατεθῆ ὑμῖν· συγχαίρω δὲ καὶ τὸν τόπον μας διότι ἤρθη ἡ σπουδαιοτέρα τῶν αἰτιῶν τῆς ἐκκρεμότητος τῶν πραγμάτων, ἧς ἕνεκα καὶ ἡ Πατρὶς ἡμῶν, ἡ νῦν ἐλευθέρα Ἑλλὰς καὶ ἡ συνενουμένη νῦν μετ' αὐτῆς χώρα μεγάλας ὑφίσταντο ζημίας.

»Ἂν δύναταί τις νὰ ὑπολάβῃ ὅτι μοὶ εἶναι ἐπιτεταμμένον καὶ ὡς ἰδιώτῃ νὰ ἐκφέρω κρίσιν ἐπὶ τῆς διεξαγωγῆς τῆς ἐντολῆς ἥτις σᾶς ἀνετέθη, εὐχαρίστως θέλω σπεύσει νὰ ἐκφέρω εὐνοϊκωτάτην δι' ὑμᾶς κρίσιν καὶ νὰ ἐπαινέσω καὶ ἰδίᾳ διὰ τῆς ἐπιστολῆς μου ταύτης τὴν ἀκρίβειαν, τὸν ζῆλον καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα μεθ' ὧν διεξηγάγετε τὴν διαπραγμάτευσιν ταύτην. Καθῆκον τοιοῦτο, ἐννοεῖτε, κύριέ μοι, πόσον εὐχάριστον εἶναι δι' ἐμέ, τὸν εἰλικρινῶς ἀγαπῶντα ὑμᾶς καὶ προβλέποντα τὴν εἰς τοὺς μέλλοντας πολιτικοὺς ἀγῶνας εὐδοκίμησιν ὑμῶν.

»Οἱ ἐν τῇ ἐντίμῳ οἰκογενείᾳ ὑμῶν ὑγιαίνουσιν· εἶχον τὴν εὐχαρίστησιν νὰ διέλθω τὴν προχθεσινὴν ἑσπέραν ἐκεῖ.

»Ἐγὼ δὲ σᾶς ἀσπάζομαι μετὰ φιλικῆς περιπαθείας καὶ εἰμὶ πρόθυμος.

Θεόδωρος Π. Δηλιγιάννης»

«Τὴν συνθήκην θὰ σεβασθῶμεν ὅλοι»

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Κατά τη συζήτηση του πρώτου άρθρου του νέου Συντάγματος στην Εθνοσυνέλευση στις 29 Ιουλίου 1864, ο πληρεξούσιος Επτανήσου Γεώργιος Τ. Ιακωβάτος υποστήριζε ότι η Επτάνησος πρέπει να εξαρτάται εκκλησιαστικώς από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και όχι από την Ιερά Σύνοδο της Ελλάδος. Ο Χαρίλαος Τρικούπης, πληρεξούσιος τότε της ελληνικής παροικίας του Λονδίνου, απαντώντας στον Γ. Ιακωβάτο ομίλησε και για τη συνθήκη της ένωσης της Επτανήσου. Η αγόρευσή του, όπως δημοσιεύθηκε στην *Επίσημον Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Συνεδρίασις 287 (29.7.1864), σ. 307-309, έχει ως εξής:

Μετὰ μεγίστης θλίψεως, κύριοι, ἤκουσα ἐκφερομένας ἐκ στόματος ἀνδρός, πολλὰ μοχθήσαντος ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως τῆς Ἑπτανήσου, ἤκουσα ἐκφερομένας ἰδέας, τῶν ὁποίων ἡ παραδοχὴ δὲν θὰ εἶχεν ἄλλο ἀποτέλεσμα παρὰ ν' ἀποκαθίστα τὴν ἕνωσιν τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἡμιτελῆ. Ἔναυλοι εἶναι εἰσέτι εἰς τὰς ἀκοάς μου οἱ ἐκφωνηθέντες ἐν τῇ τελευταίᾳ Ἰονίῳ Βουλῇ λόγοι, ἀποκρούοντες πάντα περιορισμὸν τῆς Ἑνώσεως. Ἡ τελευταία Ἰονικὴ Βουλὴ ἐθεώρησε τὴν ἕνωσιν ἀνεξάρτητον πάσης συνθήκης, ἀνωτέραν πάσης συνθήκης. Ὑπεγράφη, κύριοι, συνθήκη, καὶ τὴν ὑπογραφεῖσαν συνθήκην θὰ σεβασθῶμεν ὅλοι, διότι σεβόμεθα ἑαυτούς, σεβόμεθα τὴν ὑπογραφήν μας. Ἀλλά, κύριοι, πρὸ πολλοῦ ἐξεδόθη τὸ σχέδιον τοῦ Συντάγματος, ἀπὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου ὑπεγράφη καὶ ἡ συνθήκη. Ἡ συνθήκη συνωμολογήθη πρὸς ξένας Δυνάμεις· ἦλθέ τις τῶν ξένων τούτων νὰ παραπονεθῇ κατὰ τοῦ σχεδίου τοῦ Συντάγματος; Ἦλθεν ὁ ἀξιότιμος κ. Ἰακωβάτος· αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ πρώτη φωνὴ τὴν ὁποίαν ἠκούσαμεν, κατὰ τῆς πλήρους ἑνώσεως τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῆς Ἑπτανήσου, ὡς πρὸς τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα. Ἔχομεν, κύριοι, ὑπουργεῖον, ἔχομεν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν· ἐὰν ὑπῆρχεν ἡ ἐλαχίστη ὑπόνοια ὅτι τὰ ἄρθρα ταῦτα τοῦ Συντάγματος ἤθελον θεωρηθῆ παρά τινων Δυνάμεων ὡς παράβασις τῆς συνθήκης, δὲν ἤθελον ἐλθῆ οἱ ἀξιότιμοι οὗτοι ἄνδρες, καὶ ὁ νῦν ὑπουργὸς καὶ ὁ προκάτοχος αὐτοῦ, νὰ εἰδοποιήσωσι τὴν Συνέλευσιν ὅτι ὀλισθαίνει; Νὰ τὴν εἰδοποιήσωσιν, ὅτι, μὴ μελετήσασα ἴσως καλῶς τὴν συνθήκην, θὰ παραδεχθῇ ἄρθρα τὰ ὁποῖα θ' ἀντιφάσκουν εἰς τὰς ἰδίας ὑποχρεώσεις; Οὐδέν, κύριοι, τοιοῦτον. Νομίζω, λοιπόν, ὅτι δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ εἴπωμεν, ἐγὼ δὲ ἔχω προσωπικῶς τὴν πεποίθησιν ὅτι δύναμαι νὰ εἴπω, ὅτι ἡ συνθήκη οὐδεμίαν ἔχει ἔννοιαν ὁποίαν τῇ ἐπέδωκαν.

Ἐνόμισεν ἆρα ὁ ἀξιότιμος κ. Ἰακωβάτος, τοῦ ὁποίου τὸν πατριωτισμόν, ὡς εἴ περ τις καὶ ἄλλος ἐκτιμῶ καὶ ἐγώ, ἐνόμισεν ὅτι ἡ συνθήκη ὑπεγράφη διὰ νὰ σχηματίσῃ δεσμὸν μεταξὺ Ἑπτανήσου καὶ Ἑλλάδος; Ἐνόμισεν ὅτι ἐχρειάζετο διὰ τὴν ἕνωσιν τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος δεσμὸς συνθήκης; Ὄχι, κύριοι! Ἡ Ἑλλὰς ἡνώθη μετὰ τῆς Ἑπτανήσου δι' αἰσθήματος ἀδελφικῆς ἀγάπης· ἡνώθη μετὰ τῆς Ἑπτανήσου διότι συνδέεται μετ' αὐτῆς ὑφ' ὁλοκλήρου τῆς προπατορικῆς ἡμῶν ἱστορίας, συνδέεται μετ' αὐτῆς ὑπὸ κοινῆς γλώσσης, ὑπὸ κοινῆς θρησκείας, ὑπὸ κοινῆς πατρίδος· συνδέεται μετ' αὐτῆς διὰ τοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821, συνδέεται μετ' αὐτῆς διὰ τῶν ἀγώνων τῶν Ἰονίων Βουλῶν ἀπὸ τῆς 9, ἐν ᾗ παρεκάθητο καὶ ὁ ἀξιότιμος κ. Ἰακωβάτος.

Ἐν τῷ αἰῶνι ἐν ᾧ ζῶμεν εἷς μόνον σύνδεσμος ὑπάρχει μεταξὺ τῶν λαῶν, εἶναι δὲ οὗτος ἡ *θέλησις* τῶν λαῶν (εὖγε! εὖγε!) Ἀληθῶς ἡ θέλησις ὑπῆρχε καὶ πρὸ τῆς ἑνώσεως καὶ ἡ ἕνωσις δὲν ἐπληροῦτο, διότι ὑπῆρχε μεσότοιχον μεταξὺ τῶν δύο λαῶν. Ἡ συνθήκη ᾖρε τὸ μεσότοιχον καὶ αὐτομάτως οἱ δύο λαοὶ εὑρέθησαν ἐν ταῖς ἀγκάλαις ἀλλήλων· ὥστε, κύριοι, πρὸς Θεοῦ! Μὴ ὁμιλῶμεν περὶ συνθήκης ὅταν πρόκειται περὶ τῶν ἀδελφικῶν σχέσεων Ἑπτανήσου καὶ Ἑλλάδος. Ἠξεύρω ὅτι ὁ ἀξιότιμος κ. Ἰακωβάτος πα-

Γεώργιος Τυπάλδος Ιακωβάτος. Ξυλογραφία από το περ. Ποικίλη Στοά *του 1884, σ. 320. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

ρεκινήθη εἰς ὅσα εἶπεν ὑπὸ αἰσθήματος ὑψηλοῦ· ὁ ἀξιότιμος προαγορεύσας, ἴσως, διὰ τῆς προτάσεώς του ἐνόμισεν ὅτι συνενοῖ τὴν Ἑλλάδα μετὰ τῶν δούλων Ἑλλήνων. Ἀλλ' ὡς τὴν συνενοῖ τὴν ὑποτάσσει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ὅλοι θέλομεν νὰ ὑποταχθῶμεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀλλ' εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐλευθέραν, οὐχὶ δούλην (εὖγε! εὖγε!) Ἀλλ' ὁ κ. Ἰακωβάτος καλῇ τῇ πίστει παρερμήνευσεν ἐντελῶς τὴν συνθήκην καί, ἐὰν θεωρῶ πάντῃ περιττόν, ὡς πρὸς τὰς σχέσεις ἡμῶν πρὸς τὴν Ἑπτάνησον, τὴν ἑρμηνείαν διεθνοῦς συμβάσεως, ἥτις οὐδόλως ἀφορᾶ τὰς σχέσεις ταύτας, καί, ἂν καὶ ἠξεύρω ὅτι ἐξωτερικῶς οὐδεμίαν ἔχομεν νὰ φοβηθῶμεν ἀνάμιξιν, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, οὐχ ἧττον νομίζω καλὸν νὰ δείξω ὅτι τῆς συνθήκης ταύτης τὸ ἄρθρον 4 παρηρμηνεύθη, ἢ μᾶλλον παρεννοήθη παρὰ τοῦ κ. Ἰακωβάτου. Τί λέγει, κύριοι, τὸ ἄρθρον 4; «Ἡ μετὰ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἕνωσις τῆς Ἡνωμένης πολιτείας τῶν Ἰονίων Νήσων οὐδαμῶς ἀκυρώσει τὰς ὑπὸ τῆς ὑπαρχούσης νομοθεσίας τῶν Νήσων καθιερωμένας ἀρχὰς τῆς ἐλευθερίας τῆς λατρείας καὶ τῆς ἀνεξιθρησκείας». *Τῆς ἐλευθερίας τῆς λατρείας καὶ τῆς ἀνεξιθρησκείας.* Ποῦ εὑρίσκετε ἐνταῦθα τὴν Κωνσταντινούπολιν; «Ἑπομένως», ἐξακολουθεῖ τὸ ἄρθρον καὶ δίδει ἑρμηνείαν τῶν λέξεων *ἐλευθερία τῆς λατρείας καὶ ἀνεξιθρησκείας* τῶν ὁποίων ἄλλως τε ἡ ἔννοια εἶναι καθαρωτάτη, αἱ λέξεις εἶναι εὔληπτοι παρὰ πάντων, «ἑπομένως τὰ καθιερωθέντα θρησκευτικὰ δικαιώματα καὶ προνόμια ὑπὸ τοῦ Α΄ καὶ Ε΄ κεφαλαίου τοῦ Συνταγματικοῦ Χάρτου τῆς Ἡνωμένης πολιτείας τῶν Ἰονίων Νήσων, καὶ ἰδίως ἡ ἀναγνώρισις τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ὡς ἐπικρατούσης ἐν ταῖς Νήσοις, ἡ ἀπόλυτος ἐλευθερία τῆς θρησκείας ἡ χορηγουμένη εἰς τὸ κράτος τῆς προστάτιδος δυνάμεως κ.τ.λ.». Τί σημαίνει ἡ ἑρμηνεία αὕτη ἐξάγεται ἱστορικῶς· τὸ ἄρθρον τοῦτο, τὸ ἐν τῇ Συνθήκῃ τῆς 17/29 Μαρτίου μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ τῶν τριῶν Δυνάμεων, εἶναι ἀντιγραφὴ ἀπαράλλακτος ἐκ τοῦ ἀντιστοίχου ἄρθρου τῆς Συνθήκης τῆς 2/14 Νοεμβρίου, συνθήκης ὑπογραφείσης παρὰ τῶν πέντε Δυνάμεων, ἄνευ οὐδεμιᾶς συμμετοχῆς οὐδὲ γνώσεως τῆς Ἑλλάδος.

Ἰδού δέ, κύριοι, τί συνέβη, ὡς πρὸς τὸ ἄρθρον τοῦτο· ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἀπῄτησε τὴν ἐξασφάλισιν προνομίων τινῶν τῶν καθολικῶν ἐν Ἑπτανήσῳ, καὶ τὴν ἐπέτυχεν ἐν μέρει. Συνετάχθη τὸ ἄρθρον, παρετηρήθη τότε ὑπ' ἄλλων ἐπιφορτισμένων νὰ φροντίζωσι περὶ τῆς συνταγῆς τῶν ἄρθρων εἰς ἕκαστον κράτος,

καὶ νὰ βλέπωσι μὴ τυχὸν βλάπτωνται συμφέροντα ἐθνικά, παρετηρήθη ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας ὅτι γενομένης μνείας περὶ τοῦ καθολικοῦ θρησκεύματος οὐδεμία ἐγένετο περὶ τοῦ τῶν διαμαρτυρουμένων, καὶ ἠδύνατο νὰ ἐκληφθῇ ὅτι διατηροῦνται τὰ προνόμια τῶν καθολικῶν καὶ οὐχὶ τῶν διαμαρτυρουμένων· ἐτέθη ἄρα τὸ ἄλλο ἐδάφιον. Ἔρχεται τότε καὶ ὁ πρέσβυς τῆς Ρωσσίας, ἄγρυπνος φύλαξ τῶν δικαιωμάτων τοῦ αὐτοκράτορος καὶ λέγει: ἂν σεῖς ἀναφέρητε περὶ τῶν δύο τούτων ἐκκλησιῶν, τί θέλει ὑποτεθῆ περὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἥτις εἶναι ἡ ἐπικρατοῦσα; Καὶ ἰδού, κύριοι, τεμάχιον ἐπιστολῆς, τὴν ὁποίαν ἔγραφον πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν ἀπὸ 30 Δεκεμβρίου (12 Ἰανουαρίου): «Ἐπὶ τοῦ τὴν θρησκείαν ἀφορῶντος ἄρθρου ὁ Βαρὼν Βρουνὼφ μοὶ εἶπεν ὅτι, ἀφ' ἧς τὰ δικαιώματα τῆς καθολικῆς θρησκείας ἀνεφέροντο, ὤφειλε νὰ ἐπιμείνῃ, ἵνα γίνῃ μνεία καὶ τῆς ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὡς ἐπικρατούσης. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ὤφειλε, ἵνα εἶναι προσεκτικὸς ὡς πρὸς τοῦτο, καθ' ὅσον ὁ ἴδιος ἦτο διαμαρτυρόμενος».

Λοιπόν, κύριοι, τί προσέθετο ἡ Ρωσσία διὰ τοῦ ἄρθρου τούτου; Νὰ καθιερώσῃ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία εἶναι καὶ θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ εἶναι ἐπικρατοῦσα θρησκεία· τί ἐρχόμεθα ἡμεῖς νὰ ἀντείπωμεν εἰς τοῦτο; Βεβαίως ἡμεῖς τὸ ἄρθρον δὲν τὸ ἠθέλομεν, οὐχὶ διότι ἐνομίζομεν ὅτι περιεῖχέ τι ἀπᾷδον πρὸς τὰ ἐν Ἑλλάδι κείμενα, ἀλλὰ διότι ἐθεωροῦμεν ὅτι ἐν χώρᾳ ὁποία ἡ Ἑλλάς, ὅπου ἡ ἀνεξιθρησκεία ὑπάρχει ἐρριζωμένη εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων ἐν τόπῳ, ὅστις θεωρεῖται πρωτεύων ἐπὶ ἀνεξιθρησκείᾳ, δὲν ἦτο εὐπρεπὲς νὰ φαίνηται ὅτι μᾶς ἐπιβάλλωσιν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀνέκαθεν οἴκοθεν παραδεχόμεθα· αὐτὸς ἦτο ὁ μόνος λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἀπεκρούσαμεν αὐτό.

Νομίζω, κύριοι, ὅτι ἐξάγεται ἐκ τούτου καθαρὰ ὅτι τὸ μόνον προνόμιον, τὸ διὰ τῆς συνθήκης ἐγγυώμενον εἰς τὴν Ὀρθόδοξον θρησκείαν, εἶναι τὸ νὰ εἶναι ἡ ἐπικρατοῦσα θρησκεία. Ὥστε καὶ ἐκ τῆς ἑρμηνείας τῆς συνθήκης, καὶ ὡς ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ χαρακτῆρος τῆς συνθήκης, λέγω ὅτι δὲν ἔχομεν νὰ ἐπηρεασθῶμεν ἐξ αὐτῆς διόλου. Μένει, λοιπόν, τὸ ζήτημα αὐτὸ καθ' ἑαυτό, θὰ ἔχωμεν ἐκκλησίαν αὐτοκέφαλον, ναὶ ἢ ὄχι; Ἔχοντες ἐκκλησίαν αὐτοκέφαλον, θὰ τὴν ἔχωμεν ὁμοῦ μὲ τὴν Ἑπτάνησον ἢ θὰ εἴμεθα θρησκευτικῶς κεχωρισμένοι; Ἀνέφερε τοιούτους λόγους καὶ ὁ κ. Ἰακωβάτος, ἀλλ' ὅταν ἀνέφερεν αὐτοὺς ἐλησμόνησε βεβαίως ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον αὐτὸς ὁ ἴδιος κατόπιν εἶπεν, ὅτι ὁ Ἕλλην δὲν εἶναι μόνον Ἕλλην, ὡς πολίτης, ἀλλὰ εἶναι Ἕλλην καὶ τὴν πίστιν· κατὰ τοῦτο διαφέρει ἡ Ἑλλὰς τῶν πλείστων εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν· εἴδομεν εἰς εὐρωπαϊκὰ κράτη μεταβολὰς θρησκευτικὰς ἄνευ μεταβολῆς πολιτικοῦ χαρακτῆρος· ἐν Ἑλλάδι δὲν δύναται νὰ γίνῃ μεταβολὴ τῆς θρησκείας ἄνευ μεταβολῆς καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἑλληνικοῦ.

Λοιπόν, κύριοι, τὸ ζήτημα ἤδη πρόκειται καθαρὸν εἰς τὴν ἀπόφασίν σας. Παριστάμενον οὕτω γυμνὸν ἐν πάσῃ ἀληθείᾳ, εἶναι τοῦτο· θὰ ἔχωμεν ἐκκλησίαν αὐτοκέφαλον; Θὰ ἔχωμεν ἕνωσιν πλήρη μετὰ τῆς Ἑπτανήσου, ναὶ ἢ ὄχι; Οὕτω τιθεμένου τοῦ ζητήματος, νομίζω ὅτι ἡ ἀπόφασίς σας δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀμφίβολος.

Ο Χαρίλαος Τρικούπης για τη Συνθήκη της Ένωσης

Για τις διαπραγματεύσεις του στο Λονδίνο και την υπογραφή της συνθήκης της ένωσης της Επτανήσου, μίλησε στη Βουλή ο ίδιος ο Χαρ. Τρικούπης στις 19 Ιουλίου 1865, μετά από πρόκληση του βουλευτή Επτανήσου Στέφανου Παδοβά. Το απόσπασμα προέρχεται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Α΄, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίασις 27 (19.7.1865), σ. 374-376 και έχει ως εξής:

ΠΑΔΟΒΑΣ. «Ὁ κ. Τρικούπης, καίτοι ἀντιπρόσωπος ἑνὸς Ἔθνους καὶ μιᾶς Βασιλείας, δὲν ἔλαβε τὴν τιμὴν νὰ συναπαντηθῇ ἐπισήμως μὲ τοὺς κραταιοὺς τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, εἰμὴ ἅπαξ, ὅτε προσεκλήθη πρὸς διομολόγησιν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, πρὸς ἐπισφράγισιν αὐτῶν τῶν συνθηκῶν, εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ τότε ἀσθενοῦντος πρέσβεως τῆς Ρωσσίας».

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὁ ἀξιότιμος προαγορεύσας ἀνέφερε τὴν συνθήκην τῆς 17/29 Μαρτίου καὶ τὰς περὶ αὐτῆς διαπραγματεύσεις, ἀλλὰ νομίζω ὅτι κακῶς ἐννόησεν ὅσα ἀνέγνωσεν, ἢ μᾶλλον δὲν τὰ ἀνέγνωσε, διότι δυσκολεύομαι νὰ πιστεύω ὅτι ἄνθρωπος τοσαύτης ἱκανότητος καὶ πείρας περὶ τὴν ἑρμηνείαν τῶν ἐγγράφων ἐδύνατό ποτε νὰ παρερμηνεύσῃ, ὅπως τὰ παρερμήνευσε. Ἀλλὰ πρὶν εἰπῶ τὰς ὀλίγας λέξεις, τὰς ὁποίας νομίζω ἀναγκαίας εἰς ἀπάντησιν τῶν παρερμηνεύσεων τούτων, συγχωρήσατέ μοι νὰ ἀναφέρω ὅτι ἐπεδοκίμασα ἐγὼ τὴν πρόθεσιν τοῦ κ. Παδοβᾶ, ἀποκρούσαντος τὴν ἰδέαν τοῦ ἀξιοτίμου συναδέλφου κ. Δεληγεώργη, ὅτι τοὐτέστιν ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς κακῶς ἔπραξε μὴ ὠφεληθεὶς ἐκ τῶν γνώσεων, τὰς ὁποίας ἡ θέσις αὐτοῦ τῷ παρεῖχεν, ἵνα παρακινήσῃ τὴν Κυβέρνησιν νὰ ἀσπασθῇ πολιτικήν, ὁποίαν αἱ ξέναι δυνάμεις, κατὰ τὸν κ. Δεληγεώργην, ὑπηγόρευσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐγώ, κύριοι, ἔχω τὴν πεποίθησιν ὅτι αἱ ξέναι δυνάμεις οὐδεμίαν πολιτικὴν ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν τῆς Ἑλλάδος ὑπηγόρευσαν εἰς αὐτήν· καὶ ἂν αἱ ξέναι δυνάμεις ἀνεγνώρισαν τὰ κατὰ τὴν 10 Ὀκτωβρίου καὶ μετ' αὐτὴν γενόμενα, ἐὰν ἐξέσχισαν τὴν συνθήκην τοῦ 1832, τὴν ἐξέσχισαν διότι σέβονται τὴν ἀπόλυτον κυριαρχίαν τῆς Ἑλλάδος. Ὥστε, κύριοι, ἂν καὶ πρόκειται περὶ

Χαρίλαος Τρικούπης, 1864. Φωτογραφία. Συλλογή Κωνσταντίνου Τρικούπη.

συνταγματικοῦ πολιτεύματος, περὶ τρόπου διοικήσεως, πρὸς τὸν ὁποῖον ἔχω σύνδρομον πατροπαράδοτον, λέγω ὅτι μήτε συνταγματικὸν πολίτευμα θέλω νὰ ὑπάρχῃ ἐξ ἐπιβολῆς ξένης δυνάμεως. Λέγω, λοιπόν, ὅτι μετ' εὐχαριστήσεως ἤκουσα τὸν κ. Παδοβᾶν ἀρχόμενον τοῦ λόγου του, διότι ἐπεθύμουν ν' ἀποκρουσθῇ ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου ἡ ἀρχή, τὴν ὁποίαν ἀνέφερα. Μάλιστα, ὡς πρὸς τὴν πρώτην ἰδέαν τοῦ κ. Παδοβᾶ, ὅστις εἶπεν ὅτι ἡ συνθήκη ἡ ὑπογραφεῖσα μετὰ τῶν ξένων δυνάμεων δὲν εἶναι ἡ συνθήκη συνεπείᾳ τῆς ὁποίας εἶναι ἡνωμένη ἡ Ἑπτάνησος μετὰ τῆς Ἑλλάδος, τὴν ἰδέαν ταύτην τὴν ἠσπάσθην, διότι καὶ ἐγὼ φρονῶ, ὅπως ὁ κ. Παδοβᾶς, ὅτι ἡ Ἑπτάνησος εἶναι ἡνωμένη μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς ἀμοιβαίας θελήσεως τῶν δύο λαῶν ἢ μᾶλλον τοῦ ἑνὸς λαοῦ· εἶναι συνδεδεμένη ἐπισήμως διὰ τοῦ ψηφίσματος καὶ πρὸ τοῦ ψηφίσματος, διότι εἶναι εἷς καὶ ὁ αὐτὸς λαός, καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶδον μὲ λύπην μου εἰς τὸ σχέδιον ἀπαντήσεως εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον, εἰς τὸν τοῦ κ. Ἰακωβάτου, εἶδον ἀναφερομένην τὴν συνθήκην, διότι ἐπιθυμῶ ἡ συνθήκη αὕτη οὐδέποτε νὰ μνημονεύηται, ὡς πρὸς τὰς σχέσεις τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν Ἑπτάνησον. Τὰς σχέσεις ταύτας τὰς κανονίζει τὸ ψήφισμα καὶ ἡ ἀμοιβαία θέλησις τῶν ἀντιπροσώπων καὶ τῶν λαῶν. Ὡς πρὸς τὰς ξένας δυνάμεις εἴμεθα δεσμευμένοι διὰ τῆς συνθήκης καὶ ὁπόταν προσκρούσωμεν, τότε ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἂς φροντίσῃ νὰ μᾶς ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν εὐθεῖαν ὁδόν. Ἀλλ' ἡμεῖς οὐδέποτε εἰς τὰς σχέσεις τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἑπτανήσου πρέπει νὰ ἐπικαλούμεθα τὴν συνθήκην.

Ἀλλ' ἀφοῦ εἶπε ταῦτα ὁ κ. Παδοβᾶς καλῶς προοιμιασάμενος, κατόπιν προσβάλλει τὰς τρεῖς Μεγάλας Δυνάμεις, τὰς ὁποίας ἡμεῖς συνηθίσαμεν ἀπὸ τεσσαράκοντα ἐτῶν καὶ ἐπέκεινα νὰ θεωρῶμεν εὐεργέτιδας! Ἐνῷ ἡμεῖς συνηθίσαμεν νὰ νομίζωμεν ὅτι ἡ εὐτυχὴς ἔκβασις τοῦ μεγάλου ἀγῶνος ἡμῶν ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν, ἐνῷ ἡμεῖς συνειθίσαμεν νὰ πιστεύωμεν ὅτι αἱ δυνάμεις αὐταὶ μᾶς ὠφέλησαν διὰ δανείων, τὰ ὁποῖα ἐγγυήθησαν καὶ διὰ τὰ ὁποῖα πληρώνουν ἔτι καὶ νῦν ἁδρὰ χρηματικὰ ποσὰ ἐτησίως, ἐνῷ ἡμεῖς συνηθίσαμεν νὰ θεωρῶμεν ταῦτα καὶ τὴν ἐπ' ἐσχάτων ἕνωσιν τῆς Ἑπτανήσου ὡς ἀποδείξεις τῶν εὐεργετικῶν διαθέσεων τῶν δυνάμεων τούτων πρὸς τὴν Ἑλλάδα, δὲν δυνάμεθα ἢ νὰ ἀπορήσωμεν, ἤθελον εἰπῇ ν' ἀγανακτήσωμεν ἐπὶ τοῖς λόγοις τοῦ προαγορεύσαντος.

Κύριοι, ὁμιλῶ πρὸς Βουλὴν ἑλληνικήν, νομίζω, λοιπόν, ὅτι θὰ ἦτο περιττὸν πρὸς ὑμᾶς ν' ἀνασκευάσω τοιούτους λόγους· οἱ τοιοῦτοι λόγοι πρὸς ἀνασκευὴν οὐδενὸς ἄλλου χρήζουσιν ἢ τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Ἂς ἀναγνώσῃ, λοιπόν, ὁ κ. Παδοβᾶς τὴν ἱστορίαν αὐτὴν εἰς τὴν ὁποίαν τὸν παραπέμπω μὲ τὴν ὁδηγίαν νὰ τὴν ἀναγνώσῃ καὶ νὰ τὴν ἐννοήσῃ καλλίτερον παρ' ὅ,τι ἀνέγνωσε καὶ ἐννόησε τὴν ἱστορίαν τῶν περὶ Ἑπτανήσου διαπραγματεύσεων.

Πέτρος Δεληγιάννης. Ξυλογραφία από το Εθνικόν Ημερολόγιον του Βρετού *του 1865, σ. 306/307. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

ΠΑΔΟΒΑΣ. Πρέπει, λοιπόν, νὰ συζητήσωμεν ἐκ νέου.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Τῳόντι, κύριοι, ζητῶ συγγνώμην, ὅτι ἐνῷ ἐζήτησα νὰ ὁμιλήσω μόνον περὶ τοῦ μέρους ἐκείνου τῆς ἀγορεύσεως τοῦ κ. Παδοβᾶ, τὸ ὁποῖον μέχρι τινὸς ἀφορᾷ καὶ ἐμὲ προσωπικῶς, παρεξετράπην ἴσως καὶ εἶπα ἄλλα τινά, τὰ ὁποῖα, ὅμως, δὲν ἦσαν ἐπιβλαβῆ. Ὁ κ. Παδοβᾶς ἀνέφερε τὰς διαπραγματεύσεις ἐν τῇ ρύμῃ τοῦ λόγου του, διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι αἱ τρεῖς δυνάμεις εἰς ὅσα περὶ Ἑλλάδος εἰργάσθησαν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐπαναστάσεως προέθεντο τὴν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπιβουλήν· καὶ ἀναφέρων αὐτὰς τὰς διαπραγματεύσεις, λέγει πρῶτον ὅτι ὑπεγράφη συνθήκη ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Ἑλλάδος. Δὲν ἔρχομαι ἐγὼ νὰ ὑπερασπίσω τὴν πρᾶξιν ταύτην, ἀλλ' ἐπεθύμουν ὁ κ. Παδοβᾶς νὰ ἀπέβλεπε καὶ εἰς τὰς προτέρας διαπραγματεύσεις. Πρὶν ὑπογραφῇ ἡ συνθήκη τῆς 2/14 Νοεμβρίου δὲν ὑπῆρχον ἄλλαι διαπραγματεύσεις, συνεπείᾳ τῶν ὁποίων ἡ Ἀγγλία ἀπεφάσισε νὰ παραιτηθῇ τῆς προστασίας. Καὶ ἡ πρᾶξις ἐκείνη τῆς Ἀγγλίας ἐν τῇ πατριωτικῇ καρδίᾳ τοῦ κ. Παδοβᾶ δὲν εὗρεν οὐδεμίαν ἠχώ.

ΠΑΔΟΒΑΣ. Δι' αὐτὸ μάλιστα...

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Λοιπόν, ἰδοὺ ὁ κ. Παδοβᾶς ὁμολογῶν ὅτι ὑπάρχει καὶ μία πρᾶξις διὰ τὴν ὁποίαν ὀφείλεται εὐγνωμοσύνη πρὸς τὴν Ἀγγλίαν· ἀλλὰ τώρα ἐλπίζω ὅτι, μετὰ τὰς ἐξηγήσεις τὰς ὁποίας θὰ τῷ δώσω, θὰ παραδεχθῇ ὅτι ὑπάρχει καὶ δευτέρα, διότι ἀφοῦ ὑπεγράφη ἡ συνθήκη τῆς 2/14 Νοεμβρίου, συνθήκη περιβεβλημένη δι' ὅλων τῶν τύπων τῆς ἐπισημότητος, ἡ Ἀγγλία καὶ αἱ ἄλλαι δυνάμεις συγκατετέθησαν νὰ πράξωσί τι ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, τὸ ὁποῖον εἶναι πρωτοφανὲς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς διπλωματίας· συγκατετέθησαν πρὶν ἢ ξηρανθῇ ἡ μελάνη διὰ τῆς ὁποίας οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δυνάμεων ἔθεσαν τὰς ὑπογραφάς των εἰς τὴν συνθήκην, συγκατετέθησαν νὰ τὴν μεταβάλωσιν ἐπὶ σπουδαίων ὅρων. Ὁ κ. Παδοβᾶς λέγει ὅτι αἱ διαπραγματεύσεις δὲν εἶχον σχεδὸν σπουδαῖον χαρακτῆρα, καὶ εἰς ἀπόδειξιν ἔφερε δύο τινὰ συμβάντα· λαμβάνει ἀποσπάσματα ἐκ δύο ἐπιστολῶν μου διὰ νὰ παραστήσῃ ὅτι τίποτε δὲν ἐγένετο ἐκεῖ. Ἀλλ' ἂς παραβάλῃ τὴν συνθήκην τῆς 17/29 Μαρτίου πρὸς τὴν συνθήκην τῆς 2/14 Νοεμβρίου καὶ θὰ ἰδῇ τὰς μεταβολάς. Δὲν ἐρωτᾷ πῶς ἐγένοντο αὐταὶ αἱ μεταβολαί; Ἐγένοντο αὐτομάτως ἢ διότι αἱ παραστάσεις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως εἰσηκούσθησαν παρὰ τῶν δυνάμεων; Καὶ ποῖαι εἶναι αἱ διαφοραί; Ὁ κ. Παδοβᾶς πολὺν λόγον ἐποιήσατο περὶ τριῶν χιλιάδων λιρῶν· παρὰ τούτων θὰ τῷ εἴπω ὀλίγα κατόπιν. Κατ' ἐμὲ τὸ σπουδαιότερον πάντων ἐν τῇ συνθήκῃ τῆς 2/14 Νοεμβρίου, ἐκεῖνο τῳόντι τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ καταστήσῃ, κατὰ τὸν κ. Παδοβᾶν, τὸ δῶρον ἄδωρον, ἦτο ὁ ὅρος τῆς οὐδετερότητος, διότι ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ὅρος ἐπηρεάζων καὶ ἐλαττώνων τὴν πλήρη ἑνότητα τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Τί ἔγινε, κύριοι, ὁ ὅρος οὗτος; Ὁ ὅρος οὗτος τολμῶ νὰ εἴπω ὅτι ἐξηλείφθη ὁλοτελῶς, οὐχὶ διότι περιωρίσθη ἡ οὐδετερότης εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ τοὺς Παξούς, ἀλλ' ὁ ὅρος ἔπαυσε νὰ ἔχῃ τὸν ἐπαχθῆ του χαρακτῆρα ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης, καθ' ἣν αἱ δυνάμεις παρεδέχθησαν ὅτι ἡ οὐδετερότης δὲν θὰ εἶχε πλέον συνεπείας, ὡς πρὸς τὴν ἐξουσίαν τοῦ βασιλέως τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῶν Ἰονίων Νήσων. Ἐνῷ ἐν τῇ συνθήκῃ τῆς 2/14 Νοεμβρίου ἐλέγετο ὅτι συνεπείᾳ τῶν ὅρων τῆς οὐδετερότητος ὁ βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος δὲν εἶναι ἐλεύθερος νὰ στέλλῃ ὅσον θέλει στρατὸν εἰς τὰς Ἰονίους Νήσους, δὲν ἔχει ἑπομένως πλήρη ἐπ' αὐτῶν κυριαρχίαν, τὸν ὅρον τοῦτον αἱ δυνάμεις συνῄνεσαν ὄχι μόνον νὰ ἀπαλήψωσιν ἐκ τῆς συνθήκης, ἀλλὰ διὰ πράξεως διεθνοῦς, εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβον μέρος καὶ αὐταὶ αἱ δύο δυνάμεις Πρωσσία καὶ Αὐστρία, αἵτινες δὲν ἀνεγνώριζον τότε τὴν Ἑλλάδα, διὰ πράξεως διεθνοῦς κατήργησαν τὸν ὅρον αὐτὸν καὶ ἔμεινεν ἡ οὐδετερότης ὁποία ὑπάρχει ἐν τῷ Βελγίῳ, τουτέστιν οὐδετερότης μόνον ἀπέναντι τῶν ξένων δυνάμεων. Διὰ τοῦτο ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἠδυνήθη νὰ δεχθῇ τὸν περιορισμὸν τῆς οὐδετερότητος εἰς δύο μόνον νήσους. Ἐὰν ἦτο ἄλλος, οὐδέποτε ἡ Κυβέρνησις, τῆς ὁποίας προήδρευεν ὁ κ. Βούλγαρης, ἤθελε δεχθῇ αὐτόν, καὶ τολμῶ νὰ εἴπω ὅτι οὐδέποτε ἤθελα θέσει τὴν ὑπογραφήν μου εἰς τοιαύτην συνθήκην.

Ὑπῆρχε καὶ ἄλλος ὅρος, ὁ τῆς κατεδαφίσεως τῶν φρουρίων. Τοῦτο ἐγένετο ἄνευ ἡμῶν· ἀλλ' ἂν καὶ δὲν γίνεται μνεία τούτου ἐν τῇ συνθήκῃ, ἣν ἡμεῖς ὑπεγράψαμεν, δύναται ὁ κ. Παδοβᾶς νὰ εἴπῃ ὅτι καὶ πάλιν δὲν ἔπρεπε νὰ δεχθῶμεν τὰς Ἰονίους Νήσους, καθ' ὃ συνεπαγομένης τῆς ἑνώσεως τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ὅρου τούτου· ἐγώ, ὡς πρὸς τοῦτο, λέγω ὄχι. Ὄχι διότι δὲν ὑπεγράψαμεν τὴν κατεδάφισιν, διότι αὐτὸ θὰ ἦτο ὑπεκφυγή, θὰ ἦτο στρεψοδικία· ἀλλὰ διότι, ἐνῷ ὁ ὅρος τῆς οὐδετερότητος ἦτο ὅρος ἐπηρεάζων κατ' ἀρχὴν τὴν πλήρη ἕνωσιν τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος, τὴν πλήρη κυριαρχίαν τοῦ βασιλέως ἐπὶ τῆς Ἑπτανήσου, ὁ ὅρος περὶ τῶν φρουρίων δὲν προσέβαλλεν οὐδεμίαν ἀρχήν, ἀλλὰ μόνον τὰ αἰσθήματά μας. Δι' αὐτὸ ἀντέστημεν ἐπὶ τοσοῦτον, διότι

ἠσθανόμεθα τὴν καρδίαν ἡμῶν πληγωμένην, οὐχὶ ὅμως διότι ἡ κυριαρχία ἐν Ἑπτανήσῳ ἠλαττοῦτο. Θὰ ἠλαττοῦτο ἂν ἐπεκράτει ἡ ἀρχὴ ὅτι κατεδαφιζομένων τῶν φρουρίων, δὲν ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ τ' ἀνοικοδομήσωμεν· ἀλλ' ἀφοῦ τὸ δικαίωμα τοῦτο τὸ ἔχομεν, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐχάσαμεν εἶναι χρήματα, ἡ ἀξία τῶν τειχῶν καὶ τῶν κανονίων. Καὶ πάλιν παρατηρῶ ἐκ τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ τοῦ κ. Παδοβᾶ, ὅτι μεγάλην ἀξίαν ἀποδίδει εἰς τὰ χρήματα· λέγω εἰς τὸν κ. Παδοβᾶν, ὅταν ὁμιλῇ περὶ χρημάτων, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ὁ ἀντιπρόσωπός της οὐδέποτε ἤθελεν ἀρνηθῆ νὰ ὑπογράψῃ τὴν συνθήκην δι' οἱονδήποτε χρηματικὸν ποσόν. Δὲν ἔρχομαι νὰ εἴπω, ὡς πρὸς τὸ ποσὸν τῶν τριῶν χιλιάδων λιρῶν, ὅτι θὰ ἦτο μικροπρέπεια ν' ἀρνηθῶμεν νὰ τὸ πληρώσωμεν εἰς μίαν δύναμιν, ἥτις δαπανᾷ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος 36 χιλιάδας λίρας κατ' ἔτος, ὡς ἐκ τοῦ χρέους τῶν ἑξήκοντα ἑκατομμυρίων, τὰς ὁποίας δίδει εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ροσχίλδου καὶ τὰς ὁποίας ἡμεῖς ὠφείλαμεν νὰ δίδωμεν· διότι ἂν καὶ νομίζω ὅτι θὰ ἦτο ἀπρεπὲς πρὸς μίαν δύναμιν, τοσαύτας θυσίας ποιοῦσαν, νὰ ἀντιστῶμεν ἐπιμόνως περὶ τριῶν χιλιάδων λιρῶν, ἀντέστημεν, ὅμως, καὶ εἰς τὸν ὅρον τοῦτον, διότι ἐὰν ἠδυνάμεθα ὑπὲρ τοῦ πτωχοῦ Ἑλληνικοῦ Ταμείου νὰ οἰκονομήσωμεν καὶ τὸ ποσὸν τοῦτο, θὰ ἦτο εὐτυχές, ἀλλ' ἀφοῦ δὲν τὸ ἐπετύχομεν, ἐστὲ βέβαιοι ὅτι δὲν θὰ διαμαρτυρηθῶμεν.

Πρέπει νὰ εἰσέλθω τώρα εἴς τινας λεπτομερείας τοῦ λόγου τοῦ κ. Παδοβᾶ. Εἶπεν ὅτι ἡ συνθήκη παρεδόθη εἰς τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς Ἑλλάδος παρὰ τοῦ ὑπογραμματέως.

ΠΑΔΟΒΑΣ. Παρὰ τοῦ τμηματάρχου, εἶπον.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Μάλιστα παρὰ τοῦ τμηματάρχου. Αὐτὸ λέγω ὅτι δὲν εἶναι ἀκριβές.

ΠΑΔΟΒΑΣ. Αὔριον τὰ λέγομεν.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Μεταξὺ τῶν ἐγγράφων, τὰ ὁποῖα κρατεῖ ὁ κ. Παδοβᾶς καὶ τὰ ὁποῖα δὲν ἔχω ἀνὰ χεῖρας, ὑπάρχει καὶ ἓν ἔγγραφον, ἐν τῷ ὁποίῳ λέγω ὅτι κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην μετέβην εἰς τὸ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑπουργεῖον, διὰ νὰ μάθω διὰ ποῖον λόγον δὲν μὲ προσεκάλεσεν ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργός, ἵνα μοὶ ἀνακοινώσῃ, καθ' ἃ μοι ὑπεσχέθη, τὸ σχέδιον τῆς συνθήκης. Ὑπῆγα, λοιπόν, εἰς τὸ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑπουργεῖον καὶ εὗρον τὸν ὑπογραμματέα –διότι ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς ἔλειπεν εἰς τὴν ἐξοχήν– ὅστις μοὶ εἶπεν ὅτι δὲν εἶχεν ἐντολὴν παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ νά μοι εἴπῃ, ὅτι δὲν μὲ προσεκάλεσε, διότι τὸ σχέδιον δὲν ἦτο ἕτοιμον. Καὶ θὰ ἰδῆτε κατόπιν ἓν ἄλλο ἔγγραφον, ἐν τῷ ὁποίῳ λέγω ὅτι ἤδη μετὰ πολλὰς ἄλλας διαπραγματεύσεις μετέβην εἰς τὸν ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργόν, ὅστις μοὶ ἔδωκε τοῦτο καὶ τοῦτο τὸ ἔγγραφον, καὶ μεταξὺ αὐτῶν εἶναι καὶ τὸ σχέδιον· ἂν καὶ δὲν ἔχει καμμίαν σπουδαιότητα τοῦτο, ἀλλὰ λέγω ὅτι μοὶ ἐνεχειρίσθη ἰδίαις χερσὶν ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν.

Στέφανος Παδοβάς. Ξυλογραφία από το περ. Εθνικόν Ημερολόγιον του Βρετού *του 1865, σ. 306-307. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Ποῖον ἄλλο περιστατικὸν ἀναφέρει ὁ κ. Παδοβᾶς; Ὅτι μία μόνον ἐπίσημος συνέντευξις ἔλαβε χώραν καὶ αὐτὴ εἰς τὸν οἶκον τοῦ πρέσβεως τῆς Ρωσσίας, ἀσθενοῦντος. Πόσα ἐπισωρεύονται διὰ νὰ καταστήσωσι τὸ πρᾶγμα προσβλητικὸν διὰ τὴν Ἑλλάδα! Τί συνέβη, κύριοι; Τὰς ἐπισήμους συνεντεύξεις ἀποφεύγομεν ἐπὶ σκοποῦ, διότι εὑρόντες μίαν συνθήκην ὑπογεγραμμένην συμφέρον ἔχομεν, πρὶν γίνῃ ἡ ἐπίσημος συνέντευξις, νὰ προετοιμάσωμεν τὰ πράγματα, νὰ δοθῶσιν ὁδηγίαι πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν δυνάμεων, διὰ νὰ εἶναι εἰς θέσιν, καθ' ἣν ἡμέραν συνέλθωμεν εἰς ἐπίσημον συνέντευξιν, νὰ παραδεχθῶσι τὰς ἰδικάς μας προτάσεις. Καὶ διὰ τοῦτο εἶπον ὅτι ὁ κ. Παδοβᾶς δὲν ἀνέγνωσε μετὰ προσοχῆς τὴν ἀλληλογραφίαν· διότι θὰ ἔβλεπεν ὅτι πρὸ τῆς συνεντεύξεως ἐκείνης προηγήθησαν πάμπολλαι διαπραγματεύσεις καὶ ὅτι εἰς τὴν συνέντευξιν ἐκείνην ὑπήγαμεν κατὰ πάντα προητοιμασμένοι καὶ ἁπλῶς διὰ νὰ περιβάλωμεν μὲ τύπον ἐπισημότητος ἐκεῖνο περὶ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε πλήρης συνεννόησις. Ὅτι συνήλθομεν εἰς τοῦ πρέσβεως τῆς Ρωσσίας, τοῦτο δὲν ἀφορᾷ ἡμᾶς· ὁ πρέσβυς τῆς Ρωσσίας ἠσθένει· ἦτο ἰσότιμος τῶν ἄλλων πληρεξουσίων. Ὁ ὑπουργὸς τῆς Ἀγγλίας, ὅστις ἦτο ὁ πληρεξούσιος αὐτῆς εἰς αὐτὰς τὰς διαπραγματεύσεις, εἶχε τὸ δικαίωμα κατὰ τὰ ἔθιμα νὰ ἀπαιτήσῃ νὰ γίνῃ ἡ συνέντευξις εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν· ἀλλ' ἐπειδὴ ἠσθένει ὁ πρέσβυς καὶ ἦτο ἐπιθυμητὸν νὰ μὴ γίνῃ ἀναβολή, εἴπομεν ἂς ὑπάγωμεν εἰς τοῦ πρέσβεως, διὰ νὰ μὴ τὸν ἀναγκάσωμεν νὰ ἐξέλθῃ, καὶ εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ ἔλαβε χώραν ἡ συνέντευξις μεθ' ὅλης τῆς ἐπισημότητος· προήδρευεν ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἀγγλίας καὶ δύνασθε νὰ εὑρῆτε τὴν περὶ αὐτῆς ἔκθεσιν ἐν τῷ ἀνὰ χεῖρας τοῦ κ. Παδοβᾶ φυλλαδίῳ.

Λοιπόν, κύριοι, βλέπετε ὅτι καὶ τὰ πράγματα αὐτὰ καὶ τὰ ἔγγραφα κακῶς ἐννόησεν ὁ κ. Παδοβᾶς καὶ λυποῦμαι ὅτι δέν μοι ἀπαντᾷ ἤδη ἀντὶ τῆς αὔριον, διότι ἤθελον τῷ ἀποδείξει τὸ ἀληθὲς τῶν λόγων μου δι' αὐτῶν τῶν ἐγγράφων, ἃ κατέχει καὶ τὰ ὁποῖα ἐγὼ δὲν ἔχω αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἀνὰ χεῖρας.

ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Στις 21 Αυγούστου 1866 ξέσπασε επανάσταση στην Κρήτη. Η «Γενική Συνέλευσις» των Κρητών συνέρχεται στα Σφακιά και κηρύσσει την ένωση του νησιού με την Ελλάδα. Επιτροπές στην Αθήνα, στην επαρχία και στις ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού ενισχύουν τον αγώνα, ενώ εθελοντές σπεύδουν στην Κρήτη για να ενισχύσουν τις δυνάμεις των επαναστατών, οι οποίοι κερδίζουν μεν τις πρώτες μάχες κατά των Τούρκων χάνουν όμως τη μάχη στις 12 Οκτωβρίου στον Βαφέ του Αποκορώνου. Η συμμαχική κυβέρνηση Βούλγαρη-Δεληγεώργη λόγω της διστακτικής στάσης που τηρεί στον αγώνα των Κρητών, επικρίνεται από την αντιπολίτευση και υποχρεώνεται σε παραίτηση

Μάρκος Ρενιέρης. Ελαιογραφία του Νικηφόρου Λύτρα. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.

«Ὄλγα, βασίλισσα τῶν Ἑλλήνων». Έγχρωμη λιθογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(13.4.1892). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

στις 16 Οκτωβρίου 1866. Στις 9 Νοεμβρίου οι Κρήτες επαναστάτες, που έχουν οχυρωθεί στη Μονή Αρκαδίου πολιορκούμενοι από τους Τούρκους, ανατινάζουν τη Μονή. Το ολοκαύτωμα του Αρκαδίου προκαλεί διεθνώς συγκίνηση και αντιδράσεις κατά των Τούρκων. Στις 18 Δεκεμβρίου 1866 σχηματίζεται κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Αλέξ. Κουμουνδούρο και υπουργό των Εξωτερικών τον Χαρ. Τρικούπη. Η νέα κυβέρνηση αποφασίζει την ενίσχυση του πολεμικού στόλου με την παραγγελία των θωρηκτών «Βασιλεύς Γεώργιος» και «Βασίλισσα Όλγα» και των καταδρομικών «Ένωσις», «Κρήτη» και «Μπουμπουλίνα». Για την αντιμετώπιση του Κρητικού Ζητήματος επιδιώκεται προσέγγιση με τα βαλκανικά κράτη και επιζητείται η μεσολάβηση των Μεγάλων Δυνάμεων.

Ο Χαρ. Τρικούπης, πέραν της διπλωματικής δραστηριότητας που αναπτύσσει, βρίσκεται σε συνεχή συνεννόηση με τον πρόεδρο της Κεντρικής Επιτροπής των Κρητών Μάρκο Ρενιέρη για την ενίσχυση του Κρητικού Αγώνα με εφόδια και εθελοντές από την Ελλάδα.

Με επιστολή του προς τις ξένες κυβερνήσεις ο Χαρ. Τρικούπης αναλύει τις δίκαιες απαιτήσεις της Ελλάδας στην Κρήτη και στις άλλες υπόδουλες περιοχές και υπογραμμίζει για τις βαρβαρότητες και τις ωμότητες των Τούρκων στη μεγαλόνησο: *«Ο ελληνικός λαός έχει το δικαίωμα να απαιτήση ίνα η κυβέρνησίς του ποιήσηται έκκλησιν ενώπιον του πεπολιτισμένου κόσμου, όπως μη επιτρέψη την προ των οφθαλμών του ατιμώρητον διάπραξιν εγκλημάτων ατιμαζόντων την ανθρωπότητα».*

Στο διπλωματικό πεδίο ο Χαρ. Τρικούπης πετυχαίνει την υπογραφή συνθήκης συμμαχίας μεταξύ Ελλάδας-Σερβίας στο Φεσλάου στις 14/26 Αυγούστου 1867 – με την οποία για πρώτη φορά χριστιανικά βαλκανικά κράτη συμμαχούν κατά της Τουρκίας.

Το Κρητικό Ζήτημα περιπλέκεται μετά την αστοχία του Γεωργίου Α΄ να τελέσει τους γάμους του στην Πετρούπολη με τη ρωσίδα πριγκίπισσα Όλγα χωρίς συνεννόηση με την ελληνική κυβέρνηση. Ο γάμος προκαλεί τη δυσφορία της Αγγλίας και η Γαλλία βρίσκει αφορμή για να αλλάξει στάση στο Κρητικό Ζήτημα. Ο Χαρ. Τρικούπης προτείνει την παραίτηση της κυβέρνησης, αλλά ο Κουμουνδούρος δεν υιοθετεί την πρόταση. Η κατάληξη, ωστόσο, θα είναι δραματική.

Στις 17 Δεκεμβρίου 1867 η κυβέρνηση Κουμουνδούρου εξαναγκάζεται σε παραίτηση –αν και έχει την πλειοψηφία στη Βουλή– λόγω διαφωνίας με τον Γεώργιο Α΄ για το χειρισμό του Κρητικού Ζητήματος. Οι βασιλικές επεμβάσεις προκαλούν ανωμαλία και οδηγούν στο «κλείσιμο» του Κρητικού, όπως θέλει ο Γεώργιος υποκύπτοντας στις πιέσεις των ξένων δυνάμεων. Η Κρητική Επανάσταση θα εκπνεύσει, όταν η συνδιάσκεψη των Μεγάλων Δυνάμεων, που συνέρχεται στο Παρίσι με συμμετοχή της Τουρκίας και αποκλεισμό της Ελλάδας, αποφασίζει στις 8/20 Ιανουαρίου 1869 να ασκηθεί πίεση στην Ελλάδα για να σταματήσει την υποστήριξη του Κρητικού Αγώνα.

Παρόλα αυτά οι Κρήτες θα συνεχίσουν τον αγώνα. Νέα εξέγερση ξεσπά το 1878, η οποία καταστέλλεται αμέσως. Ακολουθεί η επανάσταση του 1889, που εκπνέει και αυτή αμέσως. Η αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη στις 30 Οκτωβρίου 1889, που αναφέρεται στο Κρητικό Ζήτημα, προκάλεσε αίσθηση.

Διακοίνωση του Χαρίλαου Τρικούπη προς τους πρεσβευτές

Ως υπουργός Εξωτερικών στην κυβέρνηση Αλέξ. Κουμουνδούρου ο Χαρ. Τρικούπης έστειλε την ακόλουθη διακοίνωση για το Κρητικό Ζήτημα προς τους πρεσβευτές της Ελλάδας. Το κείμενο προέρχεται από το έργο του Γ. Τσοκόπουλου *Χαρίλαος Τρικούπης. Βιογραφία*, Εν Αθήναις, Γ.Δ. Φέξης, 1896, σ. 120-122:

᾽Αθῆναι 22 Μαΐου 1867.

Κύριε Πρεσβευτά,

Ὅτε ὁ Στρατάρχης ᾽Ομὲρ Πασᾶς διωρίσθη ἀρχηγὸς τοῦ ἐν Κρήτῃ τουρκικοῦ στρατοῦ, ἔσπευσα νὰ φέρω εἰς γνῶσιν ὑμῶν τὰς πληροφορίας, ἃς εἶχον λάβει, καθ᾽ ἃς ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις, μὴ ἐλπίζουσα πλέον νὰ καταβάλῃ τὴν ἐπανάστασιν διὰ τῶν ὅπλων, εἶχεν ἀποφασίσει νὰ μετέλθῃ μέσα ἧττον ἐπιβλαβῆ πρὸς αὐτὴν καὶ μᾶλλον ἀποτελεσματικὰ κατὰ τὴν ἰδέαν της, ἀλλ᾽ ἀποκρουόμενα ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ πολέμου μεταξὺ τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν:

Εἴχομεν πληροφορηθῆ ὅτι τὸ σύστημα, ὅπερ ὁ Σερδὰρ ᾽Εκρὲμ ἔμελλε νὰ παραδεχθῇ, ἦν τὸ τῆς δηώσεως μὲν τῆς χώρας, ὅπως καταβάλῃ τοὺς ἐπαναστάτας διὰ τῆς ἀπορίας καὶ τοῦ λιμοῦ, τὸ τῆς σφαγῆς δὲ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παίδων, ὅπως διὰ τοῦ μέσου τούτου καταπονήσῃ ἐκείνους οὓς αἱ τουρκικαὶ λόγχαι δὲν ἴσχυσαν νὰ καθυποτάξωσιν. ᾽Αληθῶς εὐθὺς ἀπὸ τῶν πρώτων βημάτων τοῦ Σερδὰρ ᾽Εκρὲμ ἐν Κρήτῃ, κατέστη βέβαιον ὅτι τὰς ὠμότητας καὶ θηριωδίας, τὰς μέχρι τοῦδε διαπραχθείσας, ὑπερέβη ἡ ἄρτι ἀρξαμένη συστηματικὴ ἐνέργεια. ᾽Ανεκοίνωσα ὑμῖν ἀκριβῶς τὰς πληροφορίας μου, ὑμεῖς δὲ ἐλαλήσατε περὶ αὐτῶν τῷ ἐπὶ τῶν ᾽Εξωτερικῶν ὑπουργῷ τοῦ αὐτοκράτορος ὅστις συνεκινήθη ἐξ αὐτῶν.

Σήμερον περιῆλθεν ἡμῖν ἐπίσημόν τι ἔγγραφον ἀπευθυνθὲν παρὰ τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως τῆς Κρήτης πρὸς τοὺς ἐν Χανίοις προξένους. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἐπιβεβαιοῖ πάνθ᾽ ὅσα ἔγραψα ὑμῖν καὶ παρέχει θλιβερὰν εἰκόνα τῆς καταστάσεως τῆς νήσου.

᾽Εν τοιαύτῃ τῶν πραγμάτων καταστάσει ἡ ῾Ελλὰς δὲν δύναται νὰ διαμένῃ σιωπηλή. ῾Ο ἑλληνικὸς λαὸς ἔχει τὸ δικαίωμα ν᾽ ἀπαιτήσῃ ἵνα ἡ Κυβέρνησίς του

ποιήσηται ἔκκλησιν ἐνώπιον τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, ὅπως μὴ ἐπιτρέψῃ τὴν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του ἀτιμώρητον διάπραξιν ἐγκλημάτων ἀτιμαζόντων τὴν ἀνθρωπότητα.

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συγχωρηθῇ εἰς τὴν Κυβέρνησιν νὰ λησμονήσῃ ἐν τοιούτῳ καιρῷ ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης μετέσχον τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου καὶ ἐθυσίασαν οὐχὶ ὀλιγώτερα τῶν κατοίκων τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου. Οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης ἐξεδήλωσαν ἀρτίως, τρανῶς καὶ αὐτομάτως τὴν θέλησίν των ἵνα ἑνωθῶσι μετὰ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Ἡ διακήρυξις αὕτη τῶν Κρητῶν προστίθησι νέον τίτλον εἰς τοὺς ὅσους κέκτηται τὸ Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτοῦ, ἵνα συνηγορήσῃ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τούτου ἐνώπιον τῆς Εὐρώπης.

Ἀφοῦ ἀναγνώσητε εἰς τὸν ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸν τὴν παρὰ τῆς προσωρινῆς τῆς Κρήτης κυβερνήσεως ἀπευθυνθεῖσαν διακοίνωσιν πρὸς τοὺς ἐν Χανίοις προξένους, εὐαρεστήθητε νὰ παρακαλέσητε τὴν Αὐτ. Ἐξ. νὰ σᾶς πληροφορήσῃ τίνα εἰσὶ τὰ μέτρα ἅπερ αἱ ὑπογράψασαι τὴν συνθήκην τοῦ 1851 Δυνάμεις προτίθενται νὰ λάβωσιν, ὅπως θέσωσι τέρμα εἰς κατάστασιν πραγμάτων, ἣν βεβαίως δὲν προέβλεπον, ὅτε ὑπέγραψαν τὴν συνθήκην ἐκείνην.

Ἡ κυβέρνησις τοῦ βασιλέως, ἐν δυσχερεῖ θέσει διακειμένη, ἐδυνήθη μὴ ἀπολειπομένη τῶν καθηκόντων αὐτῆς πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς Κρῆτας, μὴ παραιτουμένη τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ θέσεως αὐτῆς, νὰ μὴ διαταράξῃ τὴν εὐρωπαϊκὴν εἰρήνην. Αἱ δυνάμεις δὲν θὰ ἐπιτρέψωσιν, ὅπως ἡ Τουρκία ἐπωφεληθῇ τῆς εἰρήνης ταύτης ἵνα ἀποπειραθῇ νὰ καταπνίξῃ, διὰ τῆς ἐρημώσεως, τοῦ ἐμπρησμοῦ, τῆς ἱεροσυλίας καὶ τοῦ φόνου, τοὺς ἀγῶνας εὐγενοῦς λαοῦ, ἐπιθυμοῦντος νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν του, διὰ πολέμου αἱμοσταγοῦς, καὶ ἑνώσῃ τὴν τύχην του μετὰ τῆς τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος.

Χ. ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ

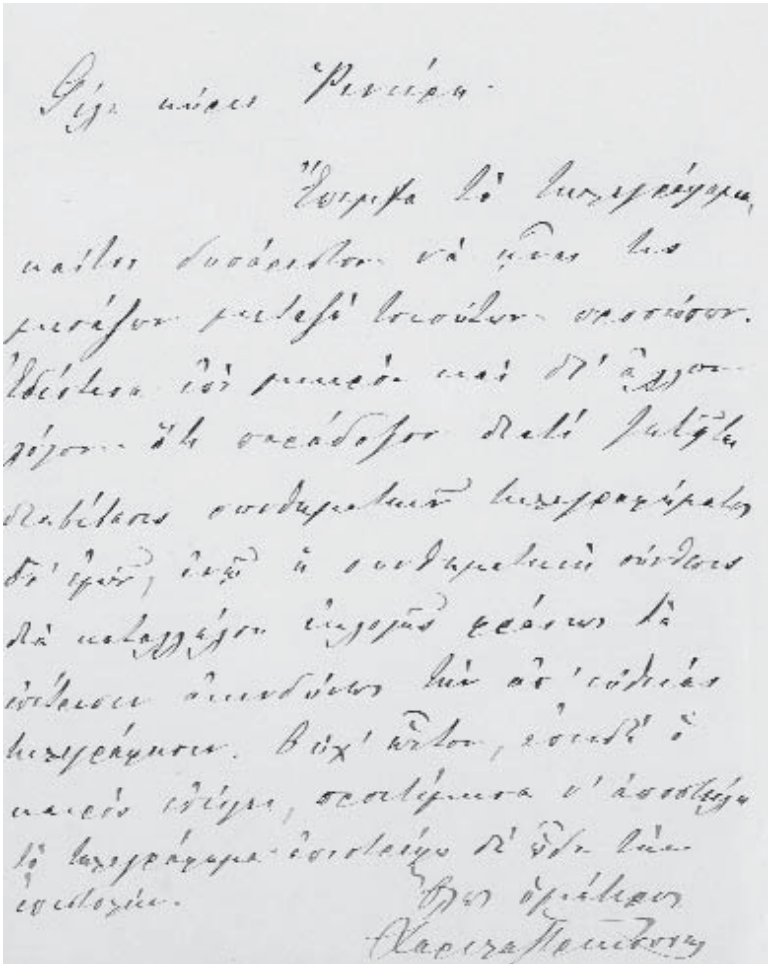

Επιστολή του Χαρίλαου Τρικούπη, υπουργού Εξωτερικών, προς τον Μάρκο Ρενιέρη, πρόεδρο της Επιτροπής Κρητών. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Ο Χαρ. Τρικούπης, υπουργός Εξωτερικών στην κυβέρνηση Κουμουνδούρου (18.10. 1866 - 20.12.1867), βρίσκεται σε στενή επαφή με τον πρόεδρο της Επιτροπής Κρητών στην Αθήνα Μάρκο Ρενιέρη, όπως αποδεικνύεται από την αλληλογραφία τους.

«Ὁλόκληρον τὸ ζήτημα τοῦ Ἑλληνισμοῦ παρίσταται ἐνώπιον ἡμῶν»

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Στα τέλη Οκτωβρίου 1889 ο Θ. Π. Δηλιγιάννης υπέβαλε στη Βουλή «εν ονόματι της αντιπολιτεύσεως» επερώτηση για το Κρητικό Ζήτημα, την οποία και ανέπτυξε με αγόρευσή του στις 30 Οκτωβρίου. Στην απάντησή του ο πρωθυπουργός Χαρ. Τρικούπης ανέλυσε το Κρητικό Ζήτημα, αλλά και το γενικότερο πρόβλημα του υπόδουλου τότε στην Τουρκία ελληνισμού. Η αγόρευσή του, όπως δημοσιεύθηκε στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος ΙΑ΄, Σύνοδος Δ΄, Συνεδρίασις 5 (30.10.1889), σσ. 12-18, έχει ως εξής:

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (Πρωθυπουργός). Οὐδὲν εὐλογώτερον τῆς αἰτήσεως ἐξηγήσεων παρὰ τῆς Κυβερνήσεως περὶ τῆς πολιτείας αὐτῆς κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἀπουσίας τῆς Βουλῆς ἐπὶ τοῦ Κρητικοῦ Ζητήματος, ἀλλ' ἐπίσης καὶ ἀδικαιολόγητος ὅλως ἡ ἀπόπειρα τοῦ προαγορεύσαντος, ὅπως παραστήσῃ ὡς δηλώσεις τῆς Κυβερνήσεως ἄρθρα ἐφημερίδων. Πολλάκις εἴπομεν ἐντεῦθεν ὅτι εἴμεθα ὑπεύθυνοι ἐπὶ ταῖς πράξεσιν ἡμῶν καὶ ἐπὶ τοῖς λόγοις ἡμῶν, ἀλλ' εἰς οὐδένα ἀναγνωρίζομεν τὸ δικαίωμα νὰ προσβάλλῃ ἡμᾶς διὰ

πράξεις καὶ λόγους, μὴ ἀνήκοντας εἰς ἡμᾶς. Ὁ προαγορεύσας παρουσίασε, μεμφόμενος ἡμῶν, φύλλον τι ὡς ἐπίσημον ὄργανον τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἐζήτει λόγον παρὰ τῆς Κυβερνήσεως διὰ τὰ ἐν τῇ ἐφημερίδι ἐκείνῃ δημοσιευθέντα. Ἡ Κυβέρνησις θέλει δώσει πάντοτε λόγον καὶ ἔδωκε πάντοτε λόγον, περὶ ὅσων αὐτὴ εἶπε καὶ ἔπραξεν. Ἀλλ' ἡ Κυβέρνησις θέλει ἀρνηθῆ νὰ παραδεχθῇ τὸν τρόπον τοῦτον τοῦ πολιτικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, παριστῶντα αὐτὴν ὡς εὐθυνομένην διὰ πράγματα, πρὸς ἃ διατελεῖ πάντῃ ἄσχετος.

Εὐλογώτατον εἶναι νὰ ζητῆται παρὰ τῆς Κυβερνήσεως ἐξήγησις περὶ τῆς πολιτείας αὐτῆς κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἀπουσίας τῆς Βουλῆς ἐν τῷ Κρητικῷ Ζητήματι. Τὸ ζήτημα τοῦτο ἦτο ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων, ὅσα ἠδύναντο ν' ἀναφυῶσιν ἐν τῷ πολιτικῷ ὁρίζοντι τῆς Ἑλλάδος. Νῆσος στενῶς συνδεδεμένη μετὰ τῆς Ἑλλάδος, νῆσος ἧς ὁ πληθυσμὸς κατὰ τὸ πλεῖστον εἶναι ἑλληνικὸς καὶ ἧς τὸ μέλλον εἶναι βεβαίως ἑλληνικόν, ἔπαθε τὰ πάνδεινα κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο καὶ δίκαιον εἶναι νὰ ἐρωτήσῃ οἷος δήποτε ἐν τῇ Βουλῇ τὴν Κυβέρνησιν τί ἔπραξεν ἀπέναντι τῶν παθημάτων τούτων, τί προτίθεται νὰ πράξῃ ἀπέναντι τῆς ἀπειλουμένης παρατάσεως τῶν παθημάτων. Ἐὰν τοιαύτη ἦτο ἡ ἐρώτησις τοῦ ἀξιοτίμου προαγορεύσαντος, θὰ ἦτο ἀξία τοῦ Κοινοβουλίου, ἀλλὰ κατεβίβασεν οὗτος τὸ ζήτημα, θέλων νὰ παραστήσῃ τὴν Κυβέρνησιν ὡς πλημμελῶς πολιτευσαμένην ἐν οἷς αὕτη οὐδὲν ἔπραξε, λαμβάνων ἐφημερίδα ἀνὰ χεῖρας καὶ λέγων ὅτι ἡ Κυβέρνησις παρημπόδισε τὴν ἀποστολὴν ὅπλων καὶ πολεμοφοδίων εἰς Κρήτην, ἐνῷ, ἂν εἶχε γνῶσιν τῶν ἐπισήμων ἀνακοινώσεων τῆς Κυβερνήσεως, ἤθελε γινώσκει ὅτι πᾶν τὸ ἐναντίον ἔπραξεν αὕτη, ἤθελε γινώσκει ὅτι ἐπὶ παραστάσεων τῆς Τουρκικῆς Πρεσβείας, παραστάσεων στηριζομένων, ὅπως καὶ αἱ τοῦ ἀξιοτίμου βουλευτοῦ, εἰς δημοσιεύσεις ἐφημερίδων, ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἀνεκάλεσε τὴν δῆθεν δοθεῖσαν διαταγὴν περὶ ἀπαγορεύσεως ἀποστολῆς πολεμοφοδίων εἰς Κρήτην, ἐπὶ τῇ αἰτήσει αὐτῆς πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ὅπως ἀποσύρῃ τὴν ἀνάκλησιν ταύτην ἡ Κυβέρνησις, ἡ Κυβέρνησις ἀπήντησεν ὅτι οὐδέποτε ἔδωκε τοιαύτην ἀπαγορευτικὴν διαταγήν, οὐδὲ τῇ ἐπιτρέπεται νὰ δώσῃ αὐτήν, οὐδὲ θέλει ποτὲ τὴν δώσει. Ἡ Κυβέρνησις ἐκανόνισε τὰ καθ' ἑαυτήν, ἐκανόνισε τὰ κατὰ τὰ ὅπλα καὶ πολεμοφόδια, τὰ ἐν ταῖς ἀποθήκαις τοῦ Δημοσίου. Ταῦτα ἠρνήθη νὰ δώσῃ καὶ θέλει ἐξακολουθῆ ἀρνουμένη, ἀλλ' οὐδένα ἠμπόδισε ν' ἀποστείλῃ ὅπλα καὶ πολεμοφόδια ἐξ ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας καὶ εἰς πάντας τοὺς ἐρωτήσαντάς με εἶπον ὅτι ἐλεύθεροι εἶναι ν' ἀνεύρωσιν ὅπλα καὶ πολεμοφόδια καὶ ν' ἀποστείλωσιν αὐτὰ εἰς Κρήτην. Ὅταν διὰ τοιούτου τρόπου συζητῶσιν οἱ ἐπικρίνοντες τὴν Κυβέρνησιν, περιαγόμεθα εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ διαψεύδωμεν αὐτοὺς διαρρήδην καὶ λέγωμεν ὅτι δὲν ἀνήλθετε εἰς τὸ βῆμα εἰλικρινῶς καὶ λόγῳ πατριωτισμοῦ, δὲν ἀνήλθετε εἰς τὸ βῆμα, διότι ἠθελήσατε νὰ ἐρευνήσητε τὴν πολιτείαν τῆς Κυβερνήσεως ἐν τῷ θέματι τούτῳ, ἀλλ' ἀνήλθετε εἰς τὸ βῆμα, διότι ἠθελήσατε νὰ ἐκμεταλλευθῆτε ζήτημα πατριωτικόν. Οὐδὲν εὐλογώτερον τῆς ἀπὸ τοῦ βήματος προκλήσεως ἐξηγήσεων, καὶ τοιαῦται ἐξηγήσεις, προκαλούμεναι καὶ διδόμεναι, ἤθελον παρουσιάσει τὴν Βουλὴν εἰς τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ πρέπει νὰ ἵσταται καὶ ἐνώπιον τοῦ Κράτους καὶ ἐνώπιον τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ἐνώπιον τοῦ ξένου κόσμου. Σήμερον καὶ ὁ ἑλληνισμός, ὁ ἐκτὸς τοῦ Κράτους τοῦ ἑλληνικοῦ, καὶ ἡ Εὐρώπη περιμένουσι νὰ μάθωσι τί θέλει εἰπῆ ἡ ἑλληνικὴ Βουλὴ περὶ τοῦ θέματος τούτου, ποία ὑπῆρξεν ἡ πολιτικὴ τῶν ἐκπροσωπούντων τὸ Ἔθνος ἡ μέχρι τοῦδε, ποία θὰ ὑπάρξῃ εἰς τὸ μέλλον, καὶ εἰς τοῦτο θέλω ἀπαντήσει, παρορῶν πάντα τἄλλα, τὰ ἀναξίως ἐνταῦθα προσαχθέντα. Θέλω δώσει εἰς τὴν Βουλήν, ἔχουσαν τὸ δικαίωμα νὰ ζητήσῃ αὐτάς, καίτοι δὲν τὰς ἐζήτησαν οἱ ἔχοντες καθῆκον νὰ ζητήσωσιν αὐτάς, θέλω δώσει ἐξηγήσεις, ὁποία ὑπῆρξεν ἡ πολιτεία ἡμῶν, ὁποία εἶναι ἡ πολιτεία ἡμῶν καὶ ὁποία θὰ εἶναι ἐν τῷ ζητήματι τῆς Κρήτης. Εἰς λεπτομερείας δὲν θὰ εἰσέλθω, δὲν θὰ ἐκθέσω εἰς τὴν Βουλὴν τὰ ἀπόρρητα τῆς διπλωματίας, δὲν θὰ προκαλέσω συζήτησιν περὶ ἐγγράφων, ἅτινα δὲν δύνανται νὰ κριθῶσιν, εἰμὴ ἐὰν προσαχθῶσι καὶ πάντα τὰ πρὸ αὐτῶν καὶ τὰ συνημμένα μετ' αὐτῶν καὶ τὰ μετ' αὐτὰ διαμειφθέντα, ἀλλὰ θέλω εἰπῆ ἐν τίνι πνεύματι ἡμεῖς ἐπολιτεύθημεν καὶ ἂν ἡ πολιτεία ἡμῶν ἀποδεικνύηται ἀνταποκρινομένη πρὸς τὰς εὐχὰς τοῦ Πανελληνίου καὶ πρὸς τὰς εὐχὰς τῆς Βουλῆς, ἥτις ἐκφράζει τὴν γνώμην τοῦ Πανελληνίου, θὰ ζητήσωμεν παρὰ τῆς Βουλῆς νὰ ἐπιδείξῃ τὴν πρὸς ἡμᾶς ἐμπιστοσύνην καὶ ἐπιτρέψῃ νὰ ἐξακολουθήσωμεν ἐν τῇ ὁδῷ ταύτῃ, διότι βεβαίως, ἂν ἡ Βουλὴ παρέχῃ τὴν ἐμπιστοσύνην αὐτῆς πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ὀφείλει νὰ παρέχῃ αὐτήν, καθ' ὃν τρόπον ἡ ἐμπιστοσύνη αὐτῆς παρέχεται κατὰ τὰ κοινοβουλευτικὰ ἔθιμα, οὐχὶ δι' ἀναμίξεως εἰς τὰ τῆς ἀποκλειστικῆς δικαιοδοσίας τῆς Κυβερνήσεως, ἀλλὰ δι' ἀποχῆς ἀπὸ ἐνεργείας, ἥτις εἰς οὐδένα ἄλλον ἐπιτρέπεται ἢ εἰς μόνην τὴν Κυβέρνησιν. Αὕτη εἶναι ἡ ἰσχὺς τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος, ὅτι, ὅταν τὸ Κοινοβούλιον ὑποδείξῃ τὸ Ὑπουργεῖον καὶ ἐπιρρώσῃ αὐτὸ διὰ τῆς ἐμπιστοσύνης αὐτοῦ, παρέχει εἰς τὸ Ὑπουργεῖον ἀποκλειστικῶς πᾶσαν τὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν τὴν εὐθύνην· μόνον μετὰ τὰ γεγονότα ἡ Βουλὴ ἔρχεται ἐλέγχουσα, καὶ ὁ ἔλεγχος οὗτος, ὁ ἐν τῷ μέλλοντι, εἶναι ὁ περιορισμὸς τῆς Κυβερνήσεως ἐν τῷ παρόντι.

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Καὶ ἐν τῇ ἐνεργείᾳ.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (Πρωθυπουργός). Οὐδεὶς ἄλλος περιορισμὸς ἐπιτρέπεται· ἡ δὲ γνώμη, ἣν δυστυχῶς ἀκούω ἐκφερομένην παρά τινος τῶν κυρίων βουλευτῶν, ἂν ἦτο γνώμη τῆς Βουλῆς, θὰ καθίστα ἀδύνατον πᾶσαν κυβερνητικὴν εὐθύνην καὶ θὰ καθίστα τὸ πολίτευμα ἀνίκανον πρὸς τὴν ἐπιτέλεσιν τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν ἡ Κυβέρνησις νὰ ἐργάζηται συμπραττόντων τῶν βουλευτῶν καὶ ἐν

Το Αρκάδι. Ελαιογραφία του Χαράλαμπου Παχή. Εθνική Πινακοθήκη. Συλλογή Κουτλίδη.
Φανταστική απεικόνιση του ολοκαυτώματος του Αρκαδίου. Όταν στις 9 Νοεμβρίου 1866 οι Τούρκοι κυριεύουν τη Μονή Αρκαδίου, οι πολιορκούμενοι –650 γυναικόπαιδα και 250 μαχητές– ανατινάζουν την πυριτιδαποθήκη και θάβονται κάτω από τα ερείπια με πολλούς εχθρούς. Ο ηγούμενος Γαβριήλ Μαρινάκης, που απεικονίζεται έτοιμος να ανατινάξει την πυριτιδαποθήκη, στην πραγματικότητα είχε φονευθεί πριν από την ανατίναξη.

τῇ δημοσιότητι, ἣν ἐπάγεται ἡ σύμπραξις τῆς Βουλῆς. Ἡ Κυβέρνησις πρέπει νὰ δύνηται νὰ ἐργάζηται ἐν πάσῃ τῇ μυστικότητι διὰ μόνων τῶν ὀργάνων τὰ ὁποῖα εἶναι ἀναγκαῖα εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς. Ἡ Βουλὴ εἶναι ἐλεγκτής, αὕτη διορίζει τὸν ἐκτελεστήν, παρ' οὗ ζητεῖ ἐγγυήσεις, ζητοῦσα νὰ μάθῃ τί φρονεῖ, οὐχὶ δὲ σύμπραξιν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν καὶ ἀνάμιξιν εἰς τὰς λεπτομερείας. Ἐξηγήσεις περὶ τῆς πολιτικῆς ἡ Βουλὴ δύναται νὰ ζητήσῃ παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, καὶ ὅταν τῇ δοθῶσι αὗται, διὰ τῆς ψήφου αὐτῆς ἐκφράζει εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὴν ἐμπιστοσύνην της, ἂν θεωρῇ ὅτι ἡ πολιτεία αὐτῆς εἶναι ἡ πρέπουσα καὶ ὅτι ἔχει τὴν ἱκανότητα, τὴν πρέπουσαν, τὴν πολιτικὴν ταύτην νὰ ἐκτελέσῃ· ὅταν δὲ ταῦτα εἴπῃ ἡ Βουλὴ εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἀνήκει εἰς ταύτην ὑπὸ τὴν εὐθύνην αὐτῆς νὰ ἐργασθῇ, καὶ μόνον ἀφοῦ ἐπιτελέσῃ τὸ ἔργον αὐτῆς, νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὴν Βουλήν, ἵνα δώσῃ εὐθύνας. Αὕτη εἶναι ἡ σύμπραξις τῆς Βουλῆς, ἣν ζητοῦμεν· αὕτη εἶναι ἡ σύμπραξις, ἣν ἀπεκδεχόμεθα, ὅτι θέλει μᾶς δώσει. Ἐὰν δὲν ἐξακολουθῇ ἐγκρίνουσα τὴν πολιτείαν ἡμῶν, ὡς μέχρι τοῦδε, θέλει ἄρει τὴν ἐμπιστοσύνην αὐτῆς ἀφ' ἡμῶν καὶ τότε θὰ ἔλθωσιν ἄλλοι, ἵνα ὑπηρετήσωσι τὸ Κράτος ἐπί τε τῶν ἄλλων ζητημάτων καὶ ἐπὶ τοῦ Ζητήματος τοῦ Κρητικοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι, ὅταν ἔλθωσι, θὰ ἐνασκήσωσι πλήρη τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν.

Ποῖον εἶναι τὸ ζήτημα τὸ πολιτικὸν ἐπὶ τοῖς συμβαίνουσιν ἐν Κρήτῃ; Ἐν τῷ Κρητικῷ Ζητήματι ὁλόκληρον τὸ ζήτημα τοῦ ἑλληνισμοῦ παρίσταται ἐνώπιον ἡμῶν. Ὡμίλησεν ὁ προαγορεύσας περὶ τοῦ ζητήματος τῆς Κρήτης, ὡσανεὶ ἦτο μεμονωμένον ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὡσανεὶ ἦτο μεμονωμένον ζήτημα ἐν τῷ ἑλληνισμῷ καὶ ὡσανεὶ προέκειτο, συζητοῦντος τὰ κατ' αὐτό, νὰ μελετήσωμεν μόνον τὰ θέματα, τὰ ὁποῖα ἐκεῖ γεννῶνται. Ὡμίλησεν ὁ προαγορεύσας περὶ ἐντολῆς δοθείσης πρὸς κατασκευὴν στόλου ἑλληνικοῦ καὶ περὶ τῆς χρησιμότητος, ἣν ὁ στόλος οὗτος κατὰ τὴν γνώμην τῆς

Κυβερνήσεως δύναται νὰ ἔχῃ ἐν τῷ παρόντι Κρητικῷ Ζητήματι, καὶ ἐλησμόνησεν ὅτι τὰ τοῦ παρόντος Κρητικοῦ Ζητήματος ἀφορῶσιν εἰς τὸ ὅλον ἑλληνικὸν ζήτημα καὶ ὅτι ἄνευ τῆς συσχετίσεως πρὸς τὸ ὅλον ἑλληνικὸν ζήτημα δὲν δύναται νὰ κατανοηθῇ τὸ Κρητικὸν Ζήτημα. Εἶπεν ὁ προαγορεύσας ὅτι φαίνεται ὅτι ἡ παροῦσα Κυβέρνησις θεωρεῖ ὅτι τὰ τῆς Κρήτης εἶναι προωρισμένα νὰ ὦσιν ὁμαλὰ καὶ ὅτι ὅ,τι πρέπει νὰ ἐπιζητῇ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις εἶναι ἡ ἀποκατάστασις τῆς τάξεως ἐν Κρήτῃ, ὡσανεὶ ὁ ὀργανισμὸς τῆς Κρήτης, τὸν ὁποῖον ἀθετεῖ σήμερον ἡ κυρίαρχος ἐκεῖ Δύναμις, ἦτο τὸ ποθούμενον, ὑπὲρ τοῦ ὁποίου ἔπρεπε πάντες νὰ ἐργαζώμεθα. Ἀλλὰ τοῦτο, ὅπερ εἶπεν ὁ κ. βουλευτὴς περὶ Κρήτης, ὤφειλε νὰ τὸ εἰπῇ περὶ παντὸς τοῦ ἑλληνισμοῦ. Δὲν θεωροῦμεν ὅτι ἡ παροῦσα κατάστασις τοῦ ἑλληνισμοῦ, τοῦ ἐκτὸς τοῦ βασιλείου, εἶναι ἡ διαρκὴς αὐτοῦ ἀποκατάστασις· δὲν εἶναι ἡ κατάστασις, ὑπὲρ ἧς ὀφείλομεν νὰ ἐργαζώμεθα, ὡς κανονιζούσης τὰ τοῦ μέλλοντος τοῦ ἑλληνισμοῦ, καὶ ὅπως τοῦτο λέγω περὶ παντὸς τοῦ ἑλληνισμοῦ, οὕτω τὸ αὐτὸ λέγω καὶ περὶ τῆς Κρήτης. Ἀλλὰ καὶ περὶ παντὸς τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ περὶ τῆς Κρήτης ἰδίᾳ λέγω ὅτι ἡ κατάστασις, ἡ νῦν κατὰ τὰ διεθνῆ νόμιμα ὑφισταμένη, πρέπει νὰ ἐξακολουθῇ, ἐν ὅσῳ δὲν παρουσιασθῇ τοιοῦτος συνδυασμὸς περιστάσεων, ὑποσχόμενος ὠφέλειαν εἰς τὰ τῆς μελλούσης ἀποκαταστάσεως αὐτῶν ἐκ τῆς παρεμβάσεως τῆς Ἑλλάδος. Μόνον ὅταν δύνηται ν' ἀποδείξῃ ὁ κ. βουλευτὴς ἢ ἄλλος οἱοσδήποτε ὅτι, παρεμβαίνουσα ἡ Ἑλλὰς ἐν Κρήτῃ ἢ ἀλλαχοῦ τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἠδύνατο νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ τῆς διαρκοῦς αὐτοῦ ἀποκαταστάσεως καὶ δὲν ἐπέτυχε τούτου διὰ τῆς Κυβερνήσεως, τότε μόνον θὰ ἠδύνατο εὐλόγως νὰ ἐπιρρίψῃ εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὴν μομφήν, ἣν ἠκούσατε. Δὲν εἶναι πολιτικοὶ σπουδαῖοι οἱ ἀξιοῦντες ὅτι πρέπει ἡ Ἑλλὰς περὶ πάντα ἀκαταπαύστως νὰ τυρβάζῃ. Καταδικαστέοι θὰ εἴμεθα, ἐὰν ἐπολιτευόμεθα ἐν τῷ Κρητικῷ Ζητήματι, ὡς ἐπολιτεύθητε ὑμεῖς ἀπέναντι τοῦ ζητήματος τῆς Φιλιππουπόλεως, καταλήξαντες εἰς τὰ αἴσχη τὰ πρὸ καὶ ἐπὶ τοῦ ἀποκλεισμοῦ (θόρυβος ἐν τῇ ἀριστερᾷ).

Ἠρώτησεν ὁ κ. βουλευτὴς ἐὰν ἀφροσύνην καταδηλῶσιν αἱ σκέψεις καὶ αἱ ἐνέργειαι τῆς Κυβερνήσεως ἐν τῷ Κρητικῷ Ζητήματι. Γινώσκει ὁ κ. βουλευτὴς τί ἐστιν ἀφροσύνη ἐν ταῖς σκέψεσι καὶ ταῖς ἐνεργείαις τῶν Κυβερνήσεων· γινώσκει τοῦτο ἐξ ἑαυτοῦ. Τὸ Ἔθνος ἀνεγνώρισε τὴν ἀφροσύνην ὑπάρξασαν τότε, δὲν θέλει δὲ λάβει ἀφορμὴν ν' ἀναγνωρίσῃ αὐτήν, ἡμῶν διαχειριζομένων τὰ κοινά. Δὲν θέλει ἰδεῖ ἐπιστρατεύσεις ἄνευ σκοποῦ ἐπιδρομῆς· ἡμῶν ὄντων ἐν τῇ ἐξουσίᾳ, δὲν θέλει ἰδεῖ διασπαθιζόμενον τὸ δημόσιον χρῆμα δῆθεν πρὸς πολεμικὰς παρασκευάς, δὲν θέλει ἰδεῖ προβιβασμοὺς στρατηγῶν, ὅταν οὐδεμία ὑπῆρχε πρόθεσις, ὅπως ὁδηγηθῇ ὁ στρατὸς κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Ὄχι, θέλει ἰδεῖ τὴν Κυβέρνησιν ἐργαζομένην ὑπὲρ τοῦ μέλλοντος τοῦ Ἔθνους κατὰ τρόπον ἐπιτρέποντα εἰς αὐτὴν τὴν ἐλπίδα διεθνοῦς ἐπιρρώσεως, ἧς ἄνευ δὲν ἀπολήγουσιν αἰσίως τοιαῦτα ἔργα, θέλει ἰδεῖ αὐτὴν ἐργαζομένην διὰ τρόπου ὑποσχομένου ὅτι θὰ καταστῇ καὶ ἡ Ἑλλὰς παράγων ἐν τῇ ἐξελίξει τῶν τῆς Ἀνατολῆς, θέλει ἰδεῖ αὐτὴν ἐργαζομένην κατὰ τρόπον μὴ ἐξαντλοῦντα τὰς δυνάμεις, ἀλλὰ τοὐναντίον συντάσσουσαν τὸ Ἔθνος καὶ ναυτικῶς καὶ στρατιωτικῶς καὶ οἰκονομικῶς (θόρυβος ἐν τῇ ἀριστερᾷ). Καὶ αὐτὴ ἡ ταραχὴ ὑμῶν ἀποδεικνύει τὴν ἀλήθειαν τῶν λεγομένων μου. Οἱ οὕτω δυσφοροῦντες εἶναι αὐτοὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες ἔλεγον πρὸς τὸ Ἔθνος κατὰ τὰς ἐκλογάς: Δὸς ψῆφον κατὰ τῆς Κυβερνήσεως, τῆς ζητούσης νὰ σὲ φορολογήσῃ, καίτοι ἐγίνωσκον ὅτι διὰ μόνης τῆς φορολογίας ἠδύναντο νὰ ὑπηρετηθῶσι τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα· δὸς ψῆφον κατὰ τῆς Κυβερνήσεως, τῆς φορολογούσης τὸν ἱδρῶτά σου, ὡσανεὶ μὴ ἦτο πρώτιστον καθῆκον τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἡ ἐξυπηρέτησις τῶν συμφερόντων καὶ ἡ περιφρούρησις τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἐκτὸς τοῦ Κράτους ἑλληνισμοῦ καὶ δὴ τοῦ τῆς Κρήτης. Ἡ ἔννοια τῆς ἐπιδρομῆς ὑμῶν κατὰ τῶν φόρων, κατὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς ἑβδόμης Ἀπριλίου, δι' ὧν ἀνήλθετε εἰς τὴν Κυβέρνησιν τῆς χώρας, ἦτο αὕτη: Μὴ δώσητε εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὰ μέσα πρὸς στρατιωτικὴν σύνταξιν τῆς χώρας, πρὸς ναυτικὴν σύνταξιν, πρὸς οἰκονομικὴν σύνταξιν· μεριμνᾶτε μόνον περὶ ὑμῶν αὐτῶν καὶ λησμονήσατε ὅτι ἔχετε ἀδελφούς, δεομένους τῆς ἀντιλήψεως τοῦ Κράτους. Τότε ἀπεδεικνύετε περὶ Κρήτης ὀλίγον μεριμνῶντες, διότι, ἂν περὶ Κρήτης ἐφροντίζετε, πρώτη ἀπόδειξις τῆς μερίμνης ὑμῶν θὰ ἦτο ἡ ἐνέργεια πρὸς ἐπίρρωσιν τῶν οἰκονομικῶν τῆς χώρας. Ἄνευ οἰκονομικῶν ἐφοδίων οὐδὲν δυνάμεθα νὰ πράξωμεν περὶ Κρήτης καὶ ἑλληνισμοῦ. Τὸ οἰκονομικὸν ἔδαφος εἶναι τὸ μόνον ἀσφαλὲς πρὸς τοιαύτην ἐνέργειαν, οἰκονομικὸν δὲ ἔδαφος εἶναι ἡ φορολογία τοῦ πολίτου, καὶ ὅμως τὴν φορολογίαν ταύτην μετεχειρίσθητε ὡς μοχλόν, ἵνα ἀποκλείσητε ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ Κοινοβουλίου, ὑποσχόμενοι ὅτι θέλετε καταλύσει αὐτήν. Ἐπεσείσατε πρὸς τοὺς ἐκλογεῖς τὰ φορολογικὰ ἡμῶν μέτρα, ἵνα μᾶς παραστήσητε ὡς ἀστόργους πρὸς αὐτούς, ὡς ζητήσαντας τὸν ὀβολὸν αὐτῶν, χάριν ὑποθέσεως, ἧς παρίστασθε ἤδη ὡς κηδόμενοι καὶ πρὸς ἣν τότε, ἐξυπηρετουμένην παρ' ἡμῶν, ἀντεστρατεύεσθε. Ταύτην τὴν γνώμην, ἣν καὶ τότε εἴχομεν, ἔχομεν καὶ ἤδη περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν πρέπει νὰ ἐργασθῇ ὁ ἑλληνισμὸς εἰς ἐξυπηρέτησιν τῆς ὑποθέσεως καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν γένει καὶ τῆς Κρήτης ἰδίᾳ. Νομίζομεν ὅτι πρέπει τὸ οἰκονομικὸν ἡμῶν ἔδαφος νὰ ἐπιρρώσωμεν, ἐπὶ τούτου δὲ στηριζόμενοι νὰ συντάσσωμεν στρατιωτικῶς καὶ ναυτικῶς τὴν χώραν. Ἀπὸ τῆς πρώτης δὲ ἡμέρας, καθ' ἣν ἐπανήλθομεν εἰς τὴν ἐξουσίαν, ἐξηκολουθήσαμεν τὸ ἔργον, ὅπερ εἴχομεν ἐπιχειρήσει ἀπὸ τῆς προηγουμένης ἡμῶν ὑπουργείας. Τότε εἴχομεν παρασκευάσει τὰ τῆς παραγγελίας τοῦ στόλου, τότε εἴχομεν φθάσει ἕως τῆς παραμονῆς τῆς ὑπογραφῆς τῶν

συμβολαίων· εἶχεν ἐκτεθῆ εἰς δημοπρασίαν ἡ κατασκευὴ τῶν πλοίων καὶ εἶχον ἀποφανθῆ οἱ εἰδήμονες περὶ τῶν προτάσεων τῶν διαγωνισθέντων, ὅτε ἐπῆλθεν ἡ πτῶσις ἡμῶν. Κατόπιν τῆς 7ης Ἀπριλίου αἱ ἐνέργειαι ἐκεῖναι ἐντελῶς παρημελήθησαν, ἀντὶ δὲ τῶν θωρηκτῶν ἠγοράσθησαν τὰ φορτηγά, ἅτινα ἠναγκάσθημεν ἔπειτα νὰ μεταβιβάσωμεν εἰς Ἑταιρίαν ἐμπορικήν. Τῶν θωρηκτῶν, ἐφ' ὧν θὰ ἐστηρίζομεν τὴν ναυτικὴν ἡμῶν ἐνέργειαν, ἡ παραγγελία ἀνεστάλη παρὰ τῶν ἀναγραψάντων ἐν τῷ προγράμματι αὐτῶν τὴν κατάλυσιν τῆς πρὸς τοιούτους σκοποὺς φορολογίας. Ἐπανελθόντες εἰς τὴν ἐξουσίαν, καίτοι ἤμεθα ἠναγκασμένοι νὰ ὁμολογήσωμεν ὅ,τι ἐβεβαίουν οἱ προκάτοχοι ἡμῶν, ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ πορισθῇ ἡ Κυβέρνησις ἐπὶ πιστώσει 100 χιλιάδας δραχμῶν, τὴν αὐτὴν ὅμως ἡμέραν ὑπεγράφομεν ἐντολὴν περὶ κατασκευῆς τοῦ στόλου, τοῦ δόντος ἀφορμὴν εἰς τὸν προαγορεύσαντα βουλευτὴν νὰ διερευνήσῃ εἰρωνικῶς δῆθεν τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸ ζήτημα τῆς Κρήτης. Ἡ σχέσις τοῦ στόλου πρὸς τὸ ζήτημα τῆς Κρήτης καὶ πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ ἑλληνισμοῦ εἶναι ἄμεσος· ἡ σχέσις, ὅμως, αὕτη δὲν δύναται νὰ εἶναι καταληπτὴ εἰς τοὺς μηδὲν ἄλλο διαγινώσκοντας ἐν τοῖς ζητήμασι τούτοις ἢ ὄργανα πολιτικοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Ἀλλὰ παρ' ἐκείνοις, οἵτινες ἐψήφιζον τοὺς φόρους, παρέχοντες εἰς τοὺς ἐναντίους εὐκαιρίας ἀντεθνικῆς ἐπιθέσεως, ἦτο βαθέως ἐρριζωμένη ἡ συνείδησις τοῦ σκοποῦ, πρὸς ὃν οἱ φόροι ἐψηφίζοντο· δὲν διαποροῦσιν ἐκεῖνοι περὶ τῶν σχέσεων τοῦ στόλου πρὸς τὰ ζητήματα τῆς Κρήτης καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Οἱ παρασχόντες διὰ τῆς φορολογίας εἰς τὸ Κράτος τὰ μέσα πρὸς τὴν ἐπιτέλεσιν τῶν ἐθνικῶν αὐτοῦ καθηκόντων δὲν ἀγνοοῦσι, πρὸς τί ἡ ναυτικὴ σύνταξις τῆς χώρας, πρὸς τί ἡ στρατιωτικὴ σύνταξις τῆς χώρας, ἐκ παραλλήλου βαίνουσαι καὶ ἤδη, ὅπως καὶ κατὰ τὴν προηγουμένην ἡμῶν ὑπουργείαν, πρὸς τὴν οἰκονομικὴν τῆς χώρας σύνταξιν. Ἀπὸ μηνὸς εἰς μῆνα βελτιοῦται ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῆς χώρας, ἀπὸ μηνὸς εἰς μῆνα βελτιοῦται ἡ πίστις τῆς χώρας, καὶ ὅμως οὐδεμίαν παραλείπομεν ἐκ τῶν ὑποχρεώσεων ἡμῶν τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν ναυτικῶν, οὐδεμίαν παραλείπομεν ἐκ τῶν ὑποχρεώσεων ἡμῶν τῶν διπλωματικῶν ἀπέναντι τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐν τοῖς πράγμασι τῆς Κρήτης ἰδίᾳ ἐγεννᾶτο τὸ ζήτημα, τί ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἔπρεπε νὰ συμβουλεύσῃ πρὸς τοὺς Κρῆτας, οὐχὶ τί ἔπρεπε νὰ τοῖς ἀπαγορεύσῃ διὰ διατάξεων κανονιστικῶν, διότι ὡς πρὸς ταύτας εἶπον, ἀπαντῶν καὶ πρότερον εἰς τὰς αἰτιάσεις τοῦ κ. βουλευτοῦ, ὅτι ἡ Κυβέρνησις εἰς οὐδεμίαν προῆλθεν ἔκδοσιν ἀπαγορευτικῆς διατάξεως, τοὐναντίον ἀφῆκεν ἀνοικτὰς τὰς πύλας τῆς Ἑλλάδος εἰς πᾶσαν ἀπόκτησιν πολεμοφοδίων, καὶ ἀνοικτοὺς τοὺς λιμένας εἰς ἀποστολὴν αὐτῶν, ἀφοῦ κατὰ τὰ διεθνῆ νόμιμα ἡ ἐλευθέρα τῶν εἰδῶν τούτων ἐμπορία πανταχοῦ ἐπιτρέπεται· ἐὰν δ' ἐπιτρέπηται ἐν ἄλλαις ἐπικρατείαις, πολλῷ μᾶλλον ἐπιτρέπεται ἐξ Ἑλλάδος εἰς τὴν Κρήτην. Ἀλλ' ἡ ἀποχὴ ἡμῶν αὕτη ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως διατάξεων ἀπαγορευτικῶν οὐδόλως σχετίζεται πρὸς τὰ τῶν συμβουλῶν ἡμῶν πρὸς τοὺς Κρῆτας, καὶ ὅταν λέγω συμβουλῶν, ἴσως δὲν μεταχειρίζομαι τὴν κατάλληλον λέξιν, διότι ὁ Κρής, ὁ Ἕλλην Κρής, οἱανδήποτε ἔχει κατὰ τὰ διεθνῆ νόμιμα Κυβέρνησιν, Κυβέρνησιν, ὅμως, τῆς καρδίας αὐτοῦ ἔχει τὴν ἑλληνικήν, καὶ συμβουλὴ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως πρὸς πάντα Κρῆτα, πρὸς πάντα Ἕλληνα, ἀφορῶντα εἰς τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ ἀποκατάστασιν, πρέπει νὰ εἶναι διαταγή. Αὕτη εἶναι ἡ γνώμη, ἣν ἀνέκαθεν ἐπρεσβεύσαμεν. Πολλοὶ Κρῆτες, ὄντος ἐμοῦ ἐκτὸς τῶν πραγμάτων, ἦλθον πολλάκις νὰ μὲ συμβουλευθῶσι περὶ τῶν πραγμάτων τῆς Κρήτης, καὶ ἦλθον ἐν περιστάσεσι καθ' ἃς ἔπρεπε νὰ ληφθῶσιν ἀποφάσεις ἄμεσοι, καὶ πάντοτε εἶπον εἰς αὐτούς: Μὴ ἀφορᾶτε εἰς τὰς διαιρέσεις ἡμῶν τὰς ἐσωτερικάς, μὴ ἀφορᾶτε εἰς τὴν δυσπιστίαν ἡμῶν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν περὶ τὰ ζητήματα τὰ ἐσωτερικά. Ὑμεῖς, οἱ ἀνήκοντες εἰς τμῆμα τοῦ ἑλληνισμοῦ, μήπω ἀποκτῆσαν τὴν ἐλευθερίαν, ὀφείλετε νὰ ἔπησθε εἰς τὰς διαταγὰς τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Ὀφείλετε εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ν' ἀποταθῆτε, ὅπως λάβητε ὁδηγίας· παρ' ἐμοῦ οὐδεμίαν θ' ἀκούσητε συμβουλὴν ἄλλην πλὴν τῆς ὑποταγῆς εἰς τὰ κελεύσματα τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως· ἀγνοῶ ἂν συμπίπτῃ ἡ γνώμη μου μετὰ τῆς γνώμης τῆς Κυβερνήσεως, ἀλλὰ βεβαίως ἡ ὀρθοτέρα θὰ εἶναι ἡ τῆς Κυβερνήσεως, οἱοιδήποτε καὶ ἂν ἀποτελῶσιν αὐτήν, διότι τὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ δέον νὰ διέπωνται ἐνιαίως, πᾶσα διαίρεσις ἐν τῇ διευθύνσει τῶν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἄγει εἰς βεβαίαν καταστροφήν. Μόνον ἂν συνταχθῇ ὁλόκληρος ὁ ἑλληνισμὸς καὶ καταβάλῃ ἐν ἐνιαίᾳ ἐνεργείᾳ πάσας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις, τὰς ψυχικάς, τὰς πολεμικάς, τὰς οἰκονομικάς, μόνον τότε, ἂν καὶ τότε ἐπιδεξίως πολιτευθῇ, δύναται νὰ προσδοκᾷ αἰσίαν τοῦ ἀγῶνος ἔκβασιν· ἐκ διῃρημένης καὶ ἀσυντάκτου ἐνεργείας οὐδὲν δύναται ν' ἀπεκδέχηται. Ἀποταθῆτε ἄρα πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, μόνην ἁρμοδίαν νὰ κανονίσῃ τὴν ἐνέργειαν ἑκάστου. Ταῦτα ἔλεγον ἀπαρεγκλίτως, ἐκτὸς τῶν πραγμάτων διατελῶν, πρὸς πάντας τοὺς ἀποτεινομένους πρός με Κρῆτας, αἱ δὲ Ἀθῆναι εἶναι πλήρεις Κρητῶν, ζητησάντων παρ' ἐμοῦ γνώμην καὶ τοιαύτην στερεοτύπως λαβόντων ἀπάντησιν. Ταὐτὰ δὲ ἤκουσαν παρ' ἐμοῦ καὶ ἐν τῇ Κυβερνήσει διατελοῦντος. Πάντοτε εἶπον πρὸς αὐτούς, ὅτε ἀπετάθησαν πρὸς ἡμᾶς ὡς κυβερνήτορας, ὅτι καθῆκον ἔχομεν, καὶ ἀνελαμβάνομεν πᾶσαν τὴν εὐθύνην, ἵνα δώσωμεν εἰς αὐτοὺς γνώμην, καὶ ἔχομεν τὴν ἀπαίτησιν, ἵνα ὑποτάσσωνται εἰς τὴν γνώμην ἡμῶν, διότι μόνον ἂν μὴ παρασχεθῶσι πράγματα εἰς τὴν Κυβέρνησιν τῶν Ἑλλήνων ἐν τῷ ἐθνικῷ ζητήματι, μόνον ἂν ἐπιτραπῇ εἰς τὴν Κυβέρνησιν τοῦ Κράτους, αὐτὴ νὰ διευθύνῃ τὰ εἰς τὸ μέλλον τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀφορῶντα, αὐτὴ νὰ κανονίζῃ ἕως πότε θὰ διάγωμεν ἐν εἰρήνῃ καὶ πῶς θὰ διεκδικῶμεν τὰ δίκαια ἡμῶν, μόνον τότε θὰ εἶναι ἐφικτὴ τῶν ἐθνικῶν

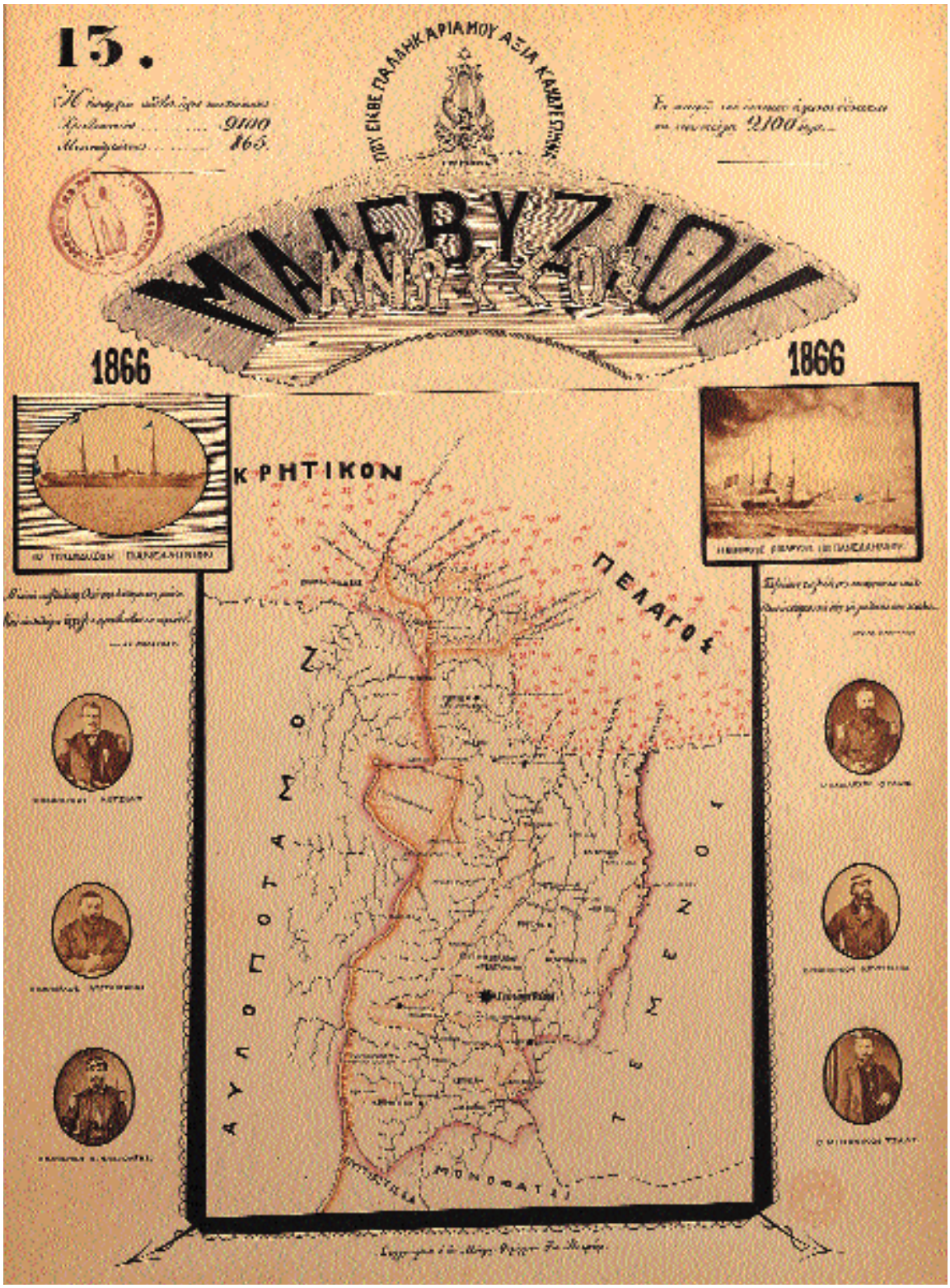

Χάρτης της επαρχίας Μαλεβυζίου (Κνωσσού) του Ιωάννου Πετρώφ. Λιθογραφία υπ' αριθ. 13 από το έργο Άτλας της Μεγαλονήσου Κρήτης συνταχθείς υπό του εκ Μόσχας φιλέλληνος Ιω. Πετρώφ. *Εν Λειψία, Εκ του τυπογραφείου Ιω. Δ. Νεράντζη, 1887. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Σύνθεση με χάρτη της επαρχίας Μαλεβυζίου και εικόνες του πολεμικού «Πανελλήνιον» και των πλοιάρχων του, που έδρασαν στη Μεγάλη Κρητική Επανάσταση του 1866.*

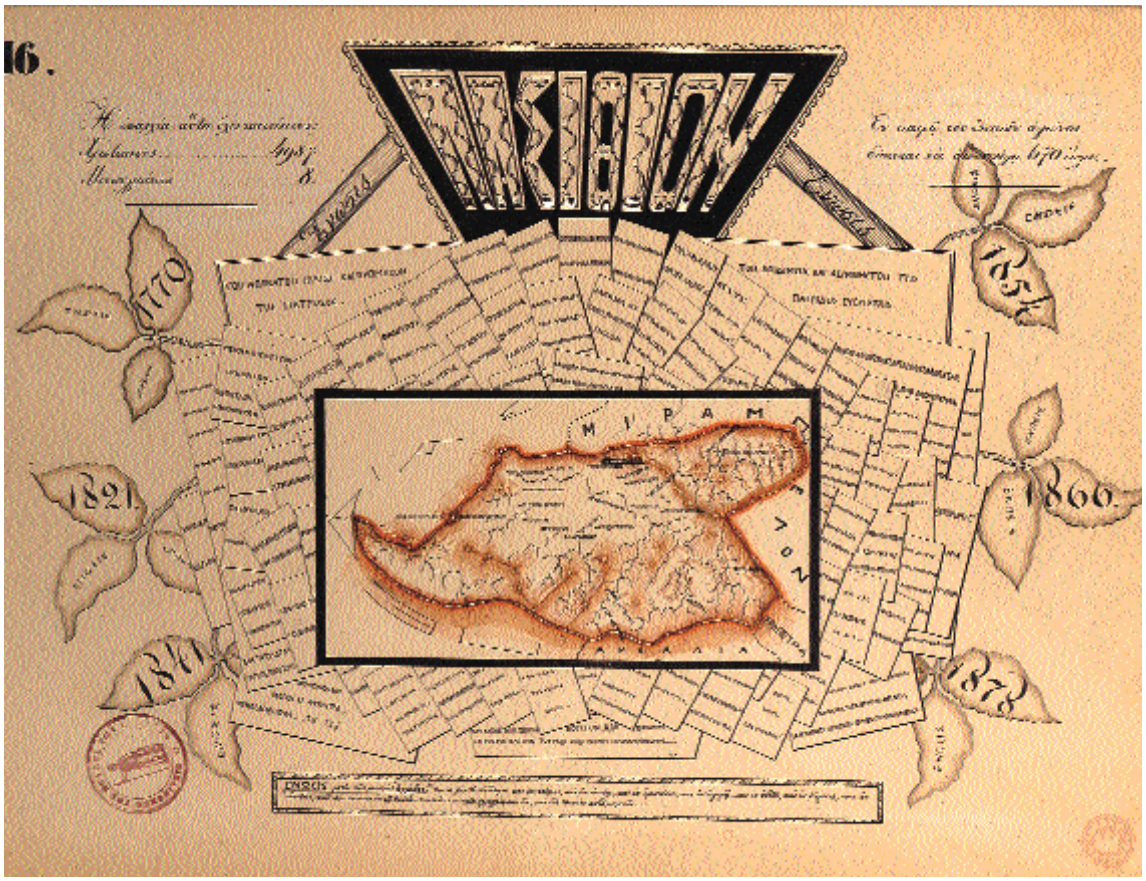

Χάρτης της επαρχίας του Λασιθίου του Ιωάννου Πετρώφ. Λιθογραφία υπ' αριθ. 16 από το έργο Άτλας της Μεγαλονήσου Κρήτης συνταχθείς υπό του εκ Μόσχας φιλέλληνος Ιω. Πετρώφ. *Εν Λειψία, Εκ του τυπογραφείου Ιω. Δ. Νεράντζη, 1887. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Στον χάρτη καταγράφονται οι χρονολογίες των κρητικών επαναστάσεων από το 1770 ώς το 1878.*

ἡμῶν πραγμάτων ἡ αἰσία διεξαγωγή. Δὲν ἐδίστασα δὲ ἐν τῇ παρούσῃ τῶν πραγμάτων τῆς Κρήτης κρίσει νὰ εἴπω, καὶ προκαλούμενος καὶ ἐκ πρωτοβουλίας, ὅτι καθῆκον ἔχει πᾶς Ἕλλην, πᾶς πονῶν τὴν Κρήτην καὶ τὸν ἑλληνισμόν, νὰ ἐργασθῇ πάσῃ δυνάμει ὑπὲρ τῆς εἰρηνεύσεως τῆς Κρήτης, ὅτι ἡ στιγμὴ ἡ παροῦσα δὲν εἶναι πρόσφορος πρὸς ταραχὰς ἐν Κρήτῃ, ὅτι τὴν στιγμὴν πρὸς ἐνέργειαν μόνη δύναται νὰ διακρίνῃ ἡ Κυβέρνησις, ἡ δὲ Κυβέρνησις διαγινώσκει ὅτι ἀκαταλληλοτέρα πρὸς ἐνέργειαν περίοδος τῆς παρούσης οὐδέποτε παρουσιάσθη, ὅτι ἐν τοιούτοις καιροῖς, εἴτε ἕνεκα προκλήσεων, εἴτε ἕνεκα ἀποχῆς ἀπὸ ὑποχωρήσεων, ἐὰν ἐπήρχετο ἐξ ὑπαιτιότητος οἱουδήποτε Κρητὸς διατάραξις τῶν πραγμάτων τῆς Κρήτης, ὁ Κρὴς ἐκεῖνος θὰ εἶχε βεβαρυμένην τὴν συνείδησιν, ὡς ἐπιβλαβῶς, ὡς ὀλεθρίως ἐργασθεὶς πρὸς τὴν Κρήτην καὶ πρὸς τὸν ἑλληνισμόν. Ταῦτα εἴπομεν πρὸς τοὺς Κρῆτας ἐνταῦθα, τὰ εἴπομεν παρρησίᾳ, πρὶν ἢ ἔτι τὰ ἐν Κρήτῃ λάβωσι τὰς διαστάσεις, τὰς ὁποίας ἔλαβον, δὲν λέγω πρὶν ἢ ἐκραγῇ τὸ κίνημα, διότι εὐτυχῶς κίνημα δὲν ὑπῆρξε, εὐτυχῶς ἠκούσθη ἡ γνώμη ἡμῶν. Ὀλίγοι τινὲς ἴσως εἰργάσθησαν ἀτομικῶς ἐκτὸς τοῦ προγράμματος, τὸ ὁποῖον τοῖς διεγράφετο παρ' ἡμῶν, προγράμματος ἀποχῆς καὶ εἰρηνεύσεως. Ἀλλ' οἱ Κρῆτες, ὁ ἑλληνισμὸς τῆς Κρήτης δὲν ἔδωκε δεδικαιολογημένην εἰς τὰ ἐπελθόντα ἀφορμήν, καὶ ἂν σήμερον ἔχωμεν ταραχὰς ἐν Κρήτῃ, αἱ ταραχαὶ δὲν ὀφείλονται εἰς τὸν ἑλληνισμὸν τῆς Κρήτης, ἀλλ' εἰς τὸν τουρκικὸν πληθυσμόν, εἰς τὴν Τουρκίαν, ἥτις ἐλπίζει ὅτι δύναται νὰ ἐπωφεληθῇ ἐκ τῆς καταστάσεως ταύτης πρὸς τὰ ἴδια τέλη. Αὕτη εἶναι ἡ ἀλήθεια περὶ τῶν τῆς Κρήτης. Ἡ Κυβέρνησις, ναί, ἔπραξε πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο, ἵνα ἐμποδίσῃ τὰς ταραχὰς ἐν Κρήτῃ. Ὁ κ. βουλευτὴς εἶπε τοῦτο, ἵνα μᾶς ψέξῃ, ἐγὼ τὸ λέγω, διότι εἶναι ἡ ἀλήθεια, ἀλήθεια, ἥτις ἔχω τὴν συνείδησιν ὅτι τιμᾷ ἡμᾶς, διότι ἀποδεικνύει ὅτι εἰργάσθημεν ὡς ἑλληνικὴ κυβέρνησις, δὲν εἰργάσθημεν ὡς Κυβέρνησις παρασυρομένη, ὡς Κυβέρνησις φοβουμένη τὴν εὐθύνην. Ἐγινώσκομεν ὅτι, ὅταν ἔλθῃ ἡ Βουλή, θὰ παρεξηγηθῇ ἡ ἐνέργεια ἡμῶν αὕτη, ὅτι καὶ θὰ παρασταθῇ ἐντὸς τῆς Βουλῆς ἢ ἐκτὸς αὐτῆς ὡς προδοσία. Ταῦτα μᾶς ἦσαν ἐντελῶς ἀδιάφορα ἀπέναντι τῆς εὐθύνης καὶ τοῦ καθήκοντος ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ, ὅπερ δὲν ἦτο Κρητικὸν μόνον, ἀλλ' ἦτο ζήτημα πα-

Πάνος Κορωναίος. Ξυλογραφία από το περ. Εθνικόν Ημερολόγιον του Βρετού *του 1865, σ. 258-259. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

ντὸς τοῦ ἑλληνισμοῦ, διότι ἡ καταστροφὴ τῆς Κρήτης θὰ ἦτο καταστροφὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν τῷ μετέπειτα. Οὐδόλως ἄρα ἐδίστασα νὰ δώσω, ἣν ἔδωκα γνώμην, καὶ ἀμέσως καὶ διὰ τοῦ κ. Γρυπάρη, οὗτινος τὴν προαγωγὴν παρέστησεν ὁ κ. βουλευτὴς ὡς ἀτόπως δοθεῖσαν ἀμοιβήν. Ὁ κ. Γρυπάρης ἀπεδείχθη ἄξιος τῆς ἀμοιβῆς ταύτης, ἐργασθεὶς διὰ τρόπου διατρανώσαντος, ὅτι ἐννοεῖ τὰ καθήκοντα τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Ἑλλάδος ἐν ἑλληνικῇ χώρᾳ, καὶ πέπεισμαι ὅτι θέλει ἐξακολουθεῖ ἐνεργῶν μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιτυχίας, ὁπουδήποτε ἀποσταλῇ πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἑλληνικῶν συμφερόντων. Ὁ κ. Γρυπάρης ἔπραξεν ἐν Κρήτῃ πᾶν ὅ,τι ἡμεῖς ἐπράξαμεν ἐνταῦθα. Ὅ,τι εἴπομεν ἡμεῖς πρὸς τοὺς ἐνταῦθα Κρῆτας, τὸ αὐτὸ εἶπεν ἐκεῖνος πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν τῆς Κρήτης. Ὁ ἑλληνισμὸς τῆς Κρήτης ἀπέβλεπε πρὸς τὸν Γενικὸν Πρόξενον τῆς Ἑλλάδος, ἀπεκδεχόμενος παρ' αὐτοῦ συμβουλὰς καὶ ὁδηγίας, καὶ ἔδωσεν εἰς αὐτοὺς ὁ κ. Γρυπάρης συμβουλὰς καὶ ὁδηγίας, ὅπως ἀπέχωσιν ἀπὸ πάσης ἀφορμῆς, δυναμένης νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὴν Πύλην, ὅπως προκαλέσῃ ταραχάς, καὶ ὅπως δι' αὐτῶν ἐπιτύχῃ τὰ τέλη αὐτῆς. Ποῖα δὲ τὰ τέλη αὐτῆς; Εἶναι πρόδηλον εἰς πάντα, τὸν μελετῶντα τὸ ζήτημα, εἴτε καθῆκον ἔχει ἐκ τῆς θέσεως αὐτοῦ νὰ τὸ μελετᾷ, εἴτε τὸ μελετᾷ διότι ὡς Ἕλλην ὀφείλει νὰ γινώσκῃ πάντα τὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅτι ἡ Πύλη φρονεῖ, ὅτι ἔχει τὸ συμφέρον, φλέγεται δὲ ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ κατασυντρίψῃ τὸν ἑλληνισμὸν τῆς Κρήτης. Ἡ Πύλη φρονεῖ ὅτι ἔχει τὸ συμφέρον, τρέφει δὲ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ καταστρέψῃ αὐτὰ τὰ προνόμια τῆς Κρήτης, τὰ ἐλεεινά, τὰ ἀνεπαρκῆ, ἐν παραβολῇ πρὸς ὅσα ἡ Κρήτη δικαιοῦται νὰ ἐπιζητῇ. Ταῦτα τὰ προνόμια ἔχει ἡ Πύλη τὴν ἔφεσιν ν' ἀνακαλέσῃ. Ταῦτα ἐπιδιώκουσα καὶ τοιαῦτα μέχρι τοῦδε ἐπιτυγχάνουσα, δὲν ἠδυνήθη, ὅμως, ἔτι νὰ συντρίψῃ τὸν ἑλληνισμὸν τῆς Κρήτης, κατὰ τὰς ἐπιθυμίας αὐτῆς, καὶ ἐλπίζομεν ὅτι θέλει ἀναγκασθῇ νὰ σταματήσῃ καθ' ὁδόν, οὐδὲ θὰ τῇ δοθῇ νὰ θέσῃ τὴν σφραγῖδα τῆς διαρκείας εἰς τὴν ἀνάκλησιν τῶν προνομίων. Ἀλλὰ τὰ προνόμια σήμερον δὲν ὑφίστανται ἐν Κρήτῃ· τὰ προνόμια ταῦτα, ὁ κ. βουλευτὴς εἶπε, δὲν εἶναι ἄξια τῆς μερίμνης ἡμῶν, καὶ Κυβέρνησις ἐργαζομένη, ἵνα ταῦτα ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν Κρήτην, ἀποδεικνύεται μὴ ἐννοοῦσα τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς ἐν τοῖς πράγμασι τῆς Κρήτης.

Θ. Π. ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ. Δὲν τὸ εἶπον αὐτό.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (Πρωθυπουργός). Ἐννοοῦμεν ἡμεῖς τὴν ἀποστολὴν τῆς Κρήτης ἐν τῷ μέλλοντι, ἐννοοῦμεν δὲ τί ἐν τῷ παρόντι πρέπει νὰ ζητῆται, ἵνα ἐπιτευχθῶσι τὰ εἰς αὐτὴν ἀνήκοντα ἐν τῷ μέλλοντι. Ἐν τῷ παρόντι δὲν πρέπει νὰ ἐπιζητῆται ἡ διατάραξις τοῦ καθεστῶτος. Τὸ καθεστὸς τοῦτο εἶναι ἡ βάσις, ἐφ' ἧς θέλομεν ἐργασθῆ πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς μελλούσης ἀποκαταστάσεως. Ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατὸν τὸ καθεστὸς τοῦτο νὰ βελτιωθῇ, βεβαίως πρέπει νὰ ἐπιδιώκηται ἡ βελτίωσις αὐτοῦ. Ἀλλ' ἂν ἡ βελτίωσις αὕτη ἐπιδιωκομένη ἐπάγηται διατάραξιν, ἡ διατάραξις ἀπειλεῖ καταστροφάς, ἐπιπροσθούσας εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τῶν σκοπῶν ἡμῶν. Ἡ Κυβέρνησις σταθερὰν εἶχεν ἀνέκαθεν γνώμην καὶ τὴν γνώμην ταύτην δὲν ἐδίστασε νὰ ἐκφράσῃ ἐξ ὑπαρχῆς, δὲν ἐδίστασε νὰ ἐκφράσῃ αὐτὴν ἀπὸ ἐποχῆς, καθ' ἣν τὸ κοινὸν ἐν Ἑλλάδι δὲν διεγίνωσκεν ἔτι ὅτι θὰ ἐγεννᾶτο ζήτημα Κρητικόν. Ἐντεῦθεν ἄρα τὰς μομφὰς τοῦ προαγορεύσαντος. Ὁ προαγορεύσας παρέστησεν ἡμᾶς ὡς ἐργασθέντας πρὸ τεσσάρων μηνῶν. Οὐχί, εἰργάσθημεν πρὸ πολλοῦ χρόνου καὶ νομίζω ὅτι εἰργάσθημεν παρὰ τοῖς πλείστοις μετ' ἐπιτυχίας, ἥτις δυστυχῶς δὲν ὑπῆρξεν ἀποχρῶσα, ὥστε νὰ μὴ εὕρῃ ἀφορμὰς ἡ Πύλη, ἵνα δυνηθῇ νὰ παρεμβῇ καὶ νὰ φέρῃ τὴν κατάστασιν τὴν σημερινήν, ἣν διὰ τῶν συμβουλῶν ἡμῶν ἐζητοῦμεν νὰ προλάβωμεν.

ΡΑΛΛΗΣ. Σεῖς προεκαλέσατε τὴν παρέμβασιν τῆς Πύλης.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (Πρωθυπουργός). Ὀξυδερκὴς ἀποδεικνύεται ὁ κ. βουλευτὴς φρονῶν ὅτι ἡ Πύλη, ἧς ἡ ὅλη ἐνέργεια ἀποδεικνύει ὅτι ἐκαραδόκει τὴν εὐκαιρίαν, ὅπως εἰσέλθῃ εἰς τὴν Κρήτην καὶ ὅπως διαπράξῃ ὅσα μέχρι τοῦδε διαπράττει, ἀνέμενε τὴν ὥθησιν παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, ἧς ἐμέμφθη ὁ προαγορεύσας βουλευτής, ὡς μηδὲν παραλιπούσης, ἵνα προλάβῃ τὴν παροχὴν ἀφορμῶν.

Ἡ πολιτικὴ ἄρα ἡ γενικὴ τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἡ τῆς εἰρήνης ἐν Κρήτῃ, καὶ τὴν εἰρήνην ἐν Κρήτῃ ἐπεδιώξαμεν παντὶ σθένει. Τὰ πράγματα, ὅμως, προῆλθον εἰς τοιαύτην ἀκμήν, ὥστε ὑπῆρξε στιγμή, καθ' ἣν ἀνεγνωρίσαμεν ὅτι, μεθ' ὅλην τὴν ἐπιθυμίαν, ἣν ἔχομεν, ἵνα μὴ συντελέσωμεν εἰς τὴν δείνωσιν αὐτῶν, ἦτο ἀδύνατον ν' ἀπόσχωμεν ἐπὶ πλέον. Ὅτε ἐλαμβάνομεν τηλεγραφήματα ἐπὶ τηλεγραφημάτων ἐκ Κρήτης, παριστῶντα ὅτι σφαγαί, ὅτι βιαιοπραγίαι ἀνήκουστοι

διεπράττοντο, ὅτε κατὰ χιλιάδας ἀφικνοῦντο ἐνταῦθα οἱ πρόσφυγες, οὐχὶ διὰ τὸν εὐτελῆ λόγον, ὃν ὁ προαγορεύσας παρέστησε, τοῦ βάρους τοῦ ἐκ τῶν προσφύγων τούτων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀποδείξεως, ἣν, καταφεύγοντες οὗτοι εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς λιμένας, ἔφερον περὶ τῶν βιαιοπραγιῶν ἐν Κρήτῃ, ὅτε τὰ ὦτα ἡμῶν ἐπληροῦντο ἐκ τῶν οἰμωγῶν τῶν προσφύγων τούτων, ἀνεγνωρίσαμεν ὅτι ἡ Πύλη ἐπωφελεῖτο ἐκ τῶν ἀφορμῶν, ἃς αὐτὴ ὑπέθαλψεν, ἵνα ἐπιτύχῃ καὶ πλείονα ἔτι τῶν ἀρχικῶν αὐτῆς προθέσεων, διότι ἐκινδυνεύομεν νὰ ἐξαναγκασθῶμεν καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ νὰ ἐπεμβῶμεν ἀώρως ἐν τῷ ζητήματι. Καὶ ἀδύνατον θὰ ἦτο εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ μὴ ἐπεμβῇ, ὁπωσδήποτε παρεσκευασμένη, ἐὰν ἐξηκολούθουν αἱ βιαιοπραγίαι ἐπὶ ἡμέρας πέραν τῶν 48 ὡρῶν. Ἐπὶ τῇ καταστάσει ταύτῃ ἀπετάθημεν πρὸς τὴν Εὐρώπην, παραστήσαντες τὸ ἐπιβαλλόμενον αὐτῇ καθῆκον ὑπὸ τῆς φιλανθρωπίας καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ἀπέναντι τῶν ζητημάτων, ὡς σήμερον παρίστανται, ἔχει ἡ Εὐρώπη καὶ ἕτερον καθῆκον, καθῆκον διεθνὲς ἐκ τῶν συμβάσεων τῶν ὑφισταμένων καὶ τῶν ἰσχυουσῶν, ἀλλὰ τότε δὲν προέκειτο ἔτι περὶ ἀνακλήσεως τῶν προνομίων τῆς Κρήτης, τότε προέκειτο μόνον περὶ παραβιάσεως τῶν στοιχειωδεστέρων καὶ θεμελιωδεστέρων νόμων τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, προέκειτο περὶ παύσεως καταστάσεως, ἧς τὴν παράτασιν ἐδικαιούμεθα νὰ νομίζωμεν ὅτι ἀδύνατον ἦτο ν' ἀνεχθῇ ὁ πεπολιτισμένος κόσμος, ἠσθανόμεθα δὲ ὅτι ἀδύνατον ἦτο νὰ ἀνεχθῇ λαὸς ἀδελφός, ὡς ἡμεῖς. Τοῦτο εἴπομεν εἰς τὴν Εὐρώπην· εἴπομεν πρὸς αὐτὴν ὅτι, ἂν δὲν δύνηται νὰ ἐξαναγκάσῃ τὴν Πύλην, ἵνα θέσῃ τέρμα εἰς τὴν κατάστασιν τὴν τότε, ὀφείλει αὐτὴ νὰ παρεμβῇ, ἄλλως θέλει παρεμβῆ ἡ Ἑλλάς. Ἀλλὰ τὰ τότε, ὡς εἶπον, δὲν εἶναι τὰ νῦν ὑφιστάμενα. Ἡ τότε κατάστασις, ἡ προκαλέσασα τὴν ἐνέργειαν ἡμῶν, δὲν ἦτο οὔτε ἡ ἐκ τῆς ἀνακλήσεως τῶν προνομίων, οὔτε ἡ ἐκ τῶν παρεκτροπῶν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ἦτο ἡ ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ὄχλου, ὑποστηριζομένου ὑπὸ τῶν Ἀρχῶν ἐν Κρήτῃ καὶ ἐκτρεπομένου εἰς ἀρρήτους φρικαλεότητας κατὰ τῶν κεκλεισμένων ἐντὸς τῶν φρουρίων ἑλληνικῶν πληθυσμῶν. Ἡ κατάστασις ἦτο τοιαύτη, ὥστε ἐφρονοῦμεν ὅτι ἡ ἀποχὴ τῆς Εὐρώπης ἀπὸ παρεμβάσεως κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην ἀπετέλει παράβασιν καθήκοντος αὐτῆς πρὸς τὸν ἀνθρωπισμόν. Τοῦτο εἴπομεν πρὸς τὴν Εὐρώπην καὶ εἴχομεν ἀπόφασιν νὰ προέλθωμεν ἡμεῖς εἰς ἐνέργειαν, ἀπεχούσης ἐκείνης, καίτοι ἐγινώσκομεν ὅτι διὰ τῆς τοιαύτης ἡμῶν ἐνεργείας θὰ διεκυβεύοντο τὰ συμφέροντα τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἐπεμβῶμεν, διότι, ἂν ἐξηκολούθουν αἱ βιαιοπραγίαι, οἱαδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ παρασκευὴ ἡμῶν, ἔπρεπε νὰ κινηθῶμεν, ἔστω καὶ ἐπὶ κινδύνῳ νὰ καταστραφῶμεν μετὰ τῆς Κρήτης.

ΡΑΛΛΗΣ. Διὰ τίνος ἐγγράφου ἐνηργήσατε;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (Πρωθυπουργός). Περὶ ἐγγράφων δὲν θέλω ὁμιλήσει.

Μιχαήλ Κόρακας. Ξυλογραφία από το Εθνικόν Ημερολόγιον του Βρετού *του 1868, σ. 144-145. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

ΡΑΛΛΗΣ. Ὡμιλήσατε ἐν τούτοις περὶ ἐγγράφου.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (Πρωθυπουργός). Εἶπον τίς ὑπῆρξεν ἡ ἐνέργεια τῆς Κυβερνήσεως· ἂν δὲν θέλῃ τις νὰ πιστεύσῃ ὅτι τοῦτο ἔπραξεν ἡ Κυβέρνησις, πρέπει νὰ ἐπιφυλαχθῇ νὰ ἐξελέγξῃ τὰ περὶ τούτου, ὅταν δώσωμεν εὐθύνας, διότι, ἐνόσῳ ἡμεῖς διευθύνομεν ὡς Κυβέρνησις τὴν ὑπόθεσιν, ἀπόφασιν ἔχομεν οὐδὲν ἔγγραφον ν' ἀνακοινώσωμεν.

Ἡ ἐνέργεια ἄρα ἡμῶν ἀφεώρα εἰς τοῦτο, καὶ ἐὰν μετὰ τὴν ἄρνησιν τῶν Δυνάμεων, ὅπως ἐπιτελέσωσιν αὗται ὅ,τι ἡμεῖς ἐφρονοῦμεν ὅτι ἦτο καθῆκον αὐτῶν, ἐξηκολούθει ἡ προκαλέσασα τὸ διάβημα κατάστασις, ἠθέλομεν παρεμβῆ ἐπὶ παντὶ κινδύνῳ καὶ ἐπὶ πάσῃ θυσίᾳ, πιθανὸν μετ' ἐπιτυχίας, ἀλλ' ἀναγνωρίζοντες ὅτι καθῆκον εἴχομεν νὰ παρεμβῶμεν, ἔστω καὶ ἐπὶ κοινῇ μετὰ τῆς Κρήτης καταστροφῇ. Ἡ κατάστασις, ὅμως, ἐκείνη ἔπαυσε τάχιστα καὶ παρῆλθον ἐντελῶς τὰ προκαλέσαντα τὸ διάβημα ἡμῶν, ὑπῆρξε δὲ διάλειμμα χρόνου μικρόν, καθ' ὃ τὰ τῆς Κρήτης πράγματα ἠδύναντο νὰ παραστηθῶσιν ὡς βαίνοντα πρὸς τὴν ἐπανόρθωσιν· ἀλλ' ἀντὶ ταύτης νέα ἐπηκολούθησε φάσις, καθ' ἣν ὅ,τι πρότερον διέπραττεν ὁ τουρκικὸς ὄχλος ἤρξατο διαπράττων ὁ τουρκικὸς στρατός, προῆλθε δὲ βαθμηδὸν εἰς φῶς τὸ σχέδιον τῆς καταργήσεως τῶν προνομίων τῆς νήσου. Ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ καταστάσει τί ἀνῆκεν εἰς ἡμᾶς νὰ πράξωμεν; Ἡ ἀπάντησις τῶν Δυνάμεων εἰς τὴν πρόκλησιν ἡμῶν, τὴν ἐπὶ ταῖς πρώταις βιαιοπραγίαις, ταῖς ἐν βραχεῖ κατασταλείσαις, ἀπεδείκνυεν ὅτι οὐδὲν εἴχομεν νὰ ἐλπίσωμεν παρ' αὐτῶν ἐν τῇ προκυψάσῃ νέᾳ φάσει τῶν πραγμάτων, ἑπομένως μόνη ἡ ἐξ ἡμῶν ἐλπὶς ὑπελείπετο εἰς τὴν Κρήτην, μόνον διὰ

τῆς παρεμβάσεως τῆς Ἑλλάδος ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ ἡ Κρήτη ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ προκληθῇ καὶ ἡ παρέμβασις τῶν ἄλλων. Ἡ πεποίθησις αὕτη διεμόρφωσε τὴν πολιτικὴν ἡμῶν. Ἀνεγνωρίσαμεν ὅτι καθῆκον εἶχεν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις νὰ ἐνεργήσῃ αὐτή, ἀφοῦ οἱ ἄλλοι, οἱ ἐκ τῶν συνθηκῶν ἔχοντες τὴν ὑποχρέωσιν, ἵνα ἐνεργήσωσιν, ἐθεώρουν ὅτι εἰς αὐτοὺς οὐδὲν ἐπεβάλλετο καθῆκον. Ἡμεῖς εἴχομεν δικαίωμα να ἐνεργήσωμεν. Εἴχομεν τὸ δικαίωμα ὡς Ἕλληνες ὑπὲρ Ἑλλήνων, πασχόντων τοιαῦτα, ὁποῖα ἄνθρωπος δὲν ὑποφέρει πρὸς ἄνθρωπον τελούμενα. Εἴχομεν τὸ καθῆκον καὶ τὸ δικαίωμα νὰ παρεμβῶμεν ἐκ τῆς Συνθήκης τοῦ Βερολίνου, διότι ἡ Συνθήκη τοῦ Βερολίνου ἐκύρωσε τὰ προνόμια τῆς Κρήτης, ἡ δὲ συνθήκη δὲν παρέχει μόνον δικαίωμα εἰς πᾶν κράτος, ἀντιπροσωπευθὲν ἐν τῷ συνεδρίῳ ἐκείνῳ διὰ τῶν μετασχόντων εἰς αὐτό. Πᾶσα παράβασις τῆς Συνθήκης τοῦ Βερολίνου χορηγεῖ δικαιώματα, ἐπιβάλλει καὶ καθήκοντα εἰς ἡμᾶς, ἀπορρέοντα ἐκ τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν ἀναγκῶν καὶ συμφερόντων. Βεβαίως αἱ ἐθνικαὶ ἡμῶν ἀνάγκαι, βεβαίως τὰ συμφέροντα ἡμῶν μᾶς ὑπαγορεύουσι νὰ παρεμβῶμεν ὑπὲρ τῶν προνομίων τῆς Κρήτης παραβιαζομένων, ἀφοῦ ἔχομεν τὸ δικαίωμα τοῦτο ἐκ τῆς Συνθήκης τοῦ Βερολίνου. Ἀλλ' ἔχοντες τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθῆκον, ἵνα παρεμβῶμεν, ἔπεται ὅτι πρέπει νὰ παρεμβῶμεν, καθ' ὃν τρόπον εἶπεν ὁ κ. βουλευτής, ἀποστέλλοντες ὀλίγα φυσίγγια ἐκ τῶν ἀποθηκῶν τοῦ Δημοσίου;

ΤΙΝΕΣ (ἀριστερόθεν). Ποῖος τὸ εἶπεν αὐτό;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (Πρωθυπουργός). Ἐλευθέρα, ὡς εἶπον, εἶναι ἡ ἐκ τῶν λιμένων τοῦ Βασιλείου ἰδιωτικὴ ἀποστολὴ πολεμεφοδίων παρὰ παντὸς οἱουδήποτε, ἀλλ' εἴχομεν ἡμεῖς τὸ καθῆκον, τὴν ὑπὲρ τῆς Κρήτης ἐνέργειαν νὰ στηρίξωμεν εἰς ἀποστολὴν πρὸς αὐτὴν χιλιάδων τινῶν φυσιγγίων ἐκ τῶν ἀποθηκῶν τοῦ Δημοσίου;

Θ. Π. ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ. Αὐτά, τὰ ὁποῖα λέγει ὁ κ. πρωθυπουργός, δὲν τὰ εἶπον ἐγώ.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (Πρωθυπουργός). Βεβαίως δὲν εἴχομεν τοιοῦτο καθῆκον ἡμεῖς, βεβαίως δὲν εἴχομεν ἡμεῖς τὸ καθῆκον νὰ ἀφήσωμεν εἰς ἄλλους τὸν κανονισμὸν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς Κυβερνήσεως θέλουσιν ὑποστηριχθῆ τὰ δικαιώματα τῆς Κρήτης. Εἰς τοὺς θέλοντας νὰ ἐργασθῶσιν ἰδιωτικῶς πρὸς τὴν ἀποστολὴν ἐδίδομεν συμβουλὴν νὰ μὴ πράξωσι τοῦτο, ἐλέγομεν πρὸς αὐτούς ὅτι δι' ἀποστολῆς χιλιάδων τινῶν φυσιγγίων δὲν λύονται τοιαῦτα ζητήματα, ὅτι ἀγὼν ὑπὲρ ἐλευθερίας δὲν διεξάγεται πρὸς αὐτοκρατορίαν, ὁποία ἡ ὀθωμανική, δι' ὀλίγων πολεμεφοδίων, ἅτινα δύναται ἡ ἀτομικὴ πρωτοβουλία νὰ πορισθῇ, δὲν διεξάγεται οὐδὲ διὰ πολεμεφοδίων, προσφερομένων ἐκ τῶν ἀποθηκῶν τοῦ Δημοσίου· τοιοῦτος ἀγὼν ἀπαιτεῖ πᾶσαν τὴν ἐνέργειαν ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἡ ἐνέργεια δὲ αὕτη πρέπει νὰ γίνῃ ἐνιαία, ἐν τῇ καταλλήλῳ ὥρᾳ, ἁρμόδιοι δέ, ἵνα ἐκλέξωσι τὴν ὥραν εἶναι μόνοι οἱ κυβερνῶντες τὸ ἑλληνικὸν κράτος, ἐνόσῳ δὲ ἡμεῖς εἴμεθα οἱ κυβερνῶντες τὸ ἑλληνικὸν κράτος, εἰς οὐδένα θέλομεν ἐπιτρέψει ν' ἀφαιρέσῃ ἀφ' ἡμῶν τὴν ἐξουσίαν ταύτην, εἰς οὐδένα ἐκτὸς ἡμῶν θέλομεν ἐπιτρέψει τὸν κανονισμὸν τῆς ἐνεργείας· ταύτην θέλομεν κανονίσει ἡμεῖς, ὅπως νομίζομεν αὐτὴν συμφέρουσαν εἰς τὸν ἑλληνισμόν, θέλομεν ἡμεῖς ἐν ἐξουσίᾳ ἀμερίστῳ καὶ ἐν εὐθύνῃ ἀμερίστῳ ἐκλέξει καὶ τὸν χρόνον καὶ τὸν τρόπον. Ταῦτα ἐλέγομεν πρὸς τοὺς Κρῆτας, ταὐτὰ δὲ ἐλέγομεν καὶ πρὸς πάντας, καὶ πρὸς τοὺς ἐντὸς καὶ πρὸς τοὺς ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, ὅσοι τυχὸν ἐνόμιζον ὅτι ἠδύναντο νὰ μᾶς ἀποτείνωσι συμβουλάς. Διετρανώσαμεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς οὐδένα ἔχει δεσμόν, περιορίζοντα τὴν ἐλευθέραν αὐτῆς ἐνέργειαν, ὅτι θεωροῦμεν τὰ τελούμενα ἐν Κρήτῃ ὡς προκαλοῦντα τὴν ἐνάσκησιν τῆς ἐλευθέρας ἡμῶν ἐνεργείας, ὅτι ἡ ἐνέργεια ἡμῶν ἀπαρέσκει βεβαίως εἰς πάντας τοὺς ποθοῦντας τὴν εἰρήνην καὶ πρὸ πάντων εἰς τὴν Ἑλλάδα, διότι ὑπὲρ πάντας ἡ Ἑλλὰς ποθεῖ τὴν εἰρήνην, ἀλλ' ἐνῷ ἡμεῖς φρονοῦμεν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀπόσχωμεν ἀπὸ τῶν ἐνεργειῶν, τῶν ἐκ διεθνοῦς καθήκοντος καὶ τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν ὑποχρεώσεων ἐπιβαλλομένων εἰς ἡμᾶς, ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς νήσου, ὅταν ἐνεργήσωμεν, θὰ τὸ πράξωμεν ἐπὶ ἰδίᾳ ἡμῶν εὐθύνῃ, θὰ τὸ πράξωμεν γινώσκοντες ὅτι ἐκτιθέμεθα εἰς πάντας τοὺς κινδύνους, οὓς τοιαύτη ἐνέργεια ἐπάγεται. Ἐν τῇ συνειδήσει τῆς εὐθύνης καὶ τῶν κινδύνων τούτων, ἐνῷ ἔχομεν τὴν ἀπόφασιν νὰ μὴ ἀνεχθῶμεν τὴν κατάστασιν τὴν σημερινὴν τῆς Κρήτης, θὰ ἐργασθῶμεν ὡς προσήκει εἰς τὰ ὕψιστα ἐθνικὰ συμφέροντα, ὧν ἡ τύχη ἤρτηται ἐκ τῆς ἐκβάσεως τῶν ἐνεργειῶν ἡμῶν. Θὰ ἐξακολουθῶμεν ἐργαζόμενοι πρὸς τὴν σύνταξιν τῆς χώρας, ὅπως, ὅταν νομίσωμεν τὴν ὥραν ἐπιστᾶσαν, διαθέσωμεν πᾶσαν τὴν ἰσχύν, ἐφ' ἧν δύναται νὰ ὑπολογίζῃ ὁ ἑλληνισμός, πρὸς διεκδίκησιν δικαιωμάτων ἀναμφηρίστως ἀπορρεόντων ὑπὲρ αὐτοῦ ἐκ τῶν συνθηκῶν καὶ ἐκ τῶν ἀγράφων νόμων τῆς ἀνθρωπότητος. Πρὸς τὴν Πύλην πάντοτε ἐπεθυμήσαμεν νὰ διάγωμεν ἐν σχέσεσι φιλικαῖς· ἐπεδιώξαμεν δὲ καὶ τὸν σύνδεσμον σχέσεων ἐγκαρδίων. Οὐδὲν δύναται νὰ εἶναι ὠφελιμώτερον εἰς τὸν ἑλληνισμὸν οὐ μόνον τῶν εἰρηνικῶν πρὸς τὴν Τουρκίαν σχέσεων, ἀλλὰ καὶ τῶν φιλικῶν καὶ τῶν ἐγκαρδίων σχέσεων. Ἐπεζητήσαμεν αὐτὰς παντὶ σθένει. Πολλάκις καὶ ἐν τῇ Βουλῇ ἐγένετο λόγος περὶ τῶν ἐνεργειῶν τῶν ἐν τοιαύτῃ ἐννοίᾳ. Πολλάκις ἐπεκρίθη ἡ ἀνοχὴ ἡμῶν ἐπὶ παραγνωρίσεσι παρὰ τῆς Τουρκίας τῶν πρὸς ἡμᾶς ὀφειλομένων, ἀλλ' ἡμεῖς ἐνεμείναμεν ἐν τῇ πορείᾳ ἡμῶν, ἕως οὗ δίδοται εἰς ἡμᾶς καὶ εἰς τοὺς ἐκτὸς ἡμῶν ἡ τρανωτέρα τῶν ἀποδείξεων, ὅτι ἡ Τουρκία δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ διάγῃ μεθ' ἡμῶν ἐν τοιαύταις σχέσεσι. Περὶ τούτου πολλὰς εἴχομεν καὶ πρότερον ἐνδείξεις ἐν διαφοραῖς προκαλουμέναις παρὰ τῆς Πύλης, ὧν μία ἑκάστη θὰ ἦτο ἐπαρκής, ἵνα προκαλέσῃ ρῆξιν μεταξὺ Ἐπικρατειῶν ἑτοίμων πρὸς πόλεμον καὶ ἐπιθυμουσῶν

αὐτόν. Πολλαὶ τοιαῦται διαφοραὶ ὑφίστανται, αἵτινες, ἐὰν ἠθέλομεν ἀφορμὴν ρήξεως πρὸς τὴν Πύλην, θὰ μᾶς παρεῖχον αὐτήν, πάντως δ' ἐδείκνυον ὅτι μάτην προσεδοκῶμεν βελτίωσιν τῶν πρὸς τὴν Πύλην σχέσεων ἡμῶν. Ἡ βελτίωσις δυστυχῶς τῶν σχέσεων πρὸς τὴν Πύλην δὲν φαίνεται πιθανή· ἐὰν ἦτο ἐφικτή, τοσοῦτο θεωροῦμεν αὐτὴν ὠφέλιμον εἰς τὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὥστε καὶ σήμερον ἔτι παντὶ σθένει ἠθέλομεν τὴν ἐπιδιώξει. Ἀλλ' ἐπείσθημεν ὅτι ματαίως ἐζητοῦμεν ταύτην. Αἱ διαθέσεις καὶ ἡ πολιτικὴ τῆς Πύλης πρὸς τὴν Ἑλλάδα εἶναι ἀντίθετοι πρὸς τὰς τοιαύτας διαθέσεις τῆς Ἑλλάδος πρὸς αὐτήν, ἐπομένως ἐπεφυλάχθημεν καὶ ἀπέναντι τῆς Τουρκίας καὶ ἀπέναντι τῶν ξένων Δυνάμεων πλήρη ἐλευθερίαν ἐνεργείας. Πρὸς οὐδεμίαν ἔχομεν πολιτικὸν δεσμὸν οὐδένα, πρὸς τὴν Πύλην οὐδεμίαν ἔχομεν περὶ πολιτικῆς ἐνεργείας οὔτε γραπτὴν οὔτε ἄγραφον ὑποχρέωσιν, τοὐναντίον ἡ πολιτεία τῆς Πύλης πρὸς ἡμᾶς παρέχει ἡμῖν πλήρη τὴν ἐλευθερίαν, ἵνα ἐργασθῶμεν ἀπέναντι αὐτῆς ὅπως τὰ δικαιώματα ἡμῶν καὶ τὰ συμφέροντα μᾶς ὑπαγορεύουσι. Ἀλλ' ἀπολαύοντες τοιαύτης ἐλευθερίας ἐνεργείας, ἆρα ὀφείλομεν διὰ τοῦτο καὶ νὰ ἐργασθῶμεν ἐσπευσμένως καὶ ἀλογίστως; Τοῦτο εἶναι τὸ ζήτημα, τὸ προβαλλόμενον εἰς ἡμᾶς περὶ τῆς μελλούσης ἐνεργείας.

Ἠκούσατε τίνες εἶναι αἱ βάσεις τῆς πολιτικῆς ἡμῶν, ἠκούσατε ἐν τίνι πνεύματι ἐργαζόμεθα καὶ ἐν τοῖς πράγμασι τῆς Κρήτης καὶ ἐν τοῖς πράγμασι τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἠκούσατε τίς εἶναι ἡ στάσις ἡμῶν καὶ πρὸς τὴν Πύλην καὶ πρὸς τὰς Δυνάμεις, ἠκούσατε τί ἔχομεν νὰ ἐλπίζωμεν παρὰ τῆς Πύλης, τί ἔχομεν νὰ ἐλπίζωμεν παρὰ τῶν Δυνάμεων καὶ τί ἡ ἔλλειψις πάσης ἐκεῖθεν ἐλπίδος ἐπάγεται περὶ τὰς ὑποχρεώσεις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Τὰς ὑποχρεώσεις ταύτας τρανῶς παρέστησα πρὸς ὑμᾶς, ἡ δ' ἐξ αὐτῶν ἀπορρέουσα ἐνέργεια, κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν, πρέπει νὰ κανονισθῇ παρὰ τῆς Κυβερνήσεως ἐν πλήρει ἐλευθερίᾳ. Πρέπει πρὸς τὴν ἐπιτέλεσιν τῶν τῆς ἐνεργείας ταύτης τὸ Κοινοβούλιον νὰ ἔχῃ Κυβέρνησιν, εἰς ἣν ν' ἀποδίδῃ πλήρη ἐμπιστοσύνην, ἵνα ἐπιτρέψῃ εἰς αὐτὴν νὰ διεξαγάγῃ τὴν δεδηλωμένην πολιτικὴν αὐτῆς καθ' ὃν τρόπον αὕτη γινώσκει, ἵνα παράσχῃ εἰς αὐτήν, ὡς μέχρι τοῦδε, τὰ πρὸς τὴν σύνταξιν τῆς χώρας, τὴν οἰκονομικήν, τὴν ναυτικήν, τὴν στρατιωτικήν, ἵνα ἀναθέσῃ εἰς τὴν κρίσιν αὐτῆς τὴν διάγνωσιν τοῦ εὐθέτου τῶν περιστάσεων καὶ τὸν συνδυασμὸν πρὸς ταύτας τῆς δράσεως, τῆς ὑποσχομένης κατὰ τὴν γνώμην αὐτῆς τὴν ἐπίτευξιν τῶν ἀποτελεσμάτων, ἣν καὶ ἡ Βουλὴ καὶ ὁ ἑλληνισμὸς ἀπεκδέχονται παρὰ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. (Χειροκροτήματα παρατεταμένα).

Σχόλια του Τύπου

Σχολιάζοντας τη συζήτηση στη Βουλή για το Κρητικό Ζήτημα και την αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη η εφημερίδα *Ακρόπολις* έγραψε στο φύλλο της 1ης Νοεμβρίου 1889:

Ἀπὸ ὅλον τὸ Κρητικὸν Ζήτημα δὲν ἐκερδίσαμεν τίποτε ἄλλο εἰμή... μίαν ἀγόρευσιν τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ.

Ἀλλ' ἡ ἀγόρευσις τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ διὰ τοῦτο ἦτο κέρδος, διότι ἔθεσεν ἐπὶ τοῦ τάπητος τὸ ἀληθὲς Κρητικὸν Ζήτημα, ὅπερ εἶναι τὸ ζήτημα τοῦ ὑπὸ τὴν Τουρκίαν ἑλληνισμοῦ. Αὐτὸ εἶναι τὸ ζήτημα τῆς Ἑλλάδος καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ ζήτημα τῆς Κρήτης. Ὁ κ. πρωθυπουργὸς εἶπε καθαρά ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν δύναται νὰ θεωρῇ ἀποκαταστημένον τὸν ἐν Τουρκίᾳ ἑλληνισμόν· ἡ ἀποκατάστασίς του ἄλλη πρέπει νὰ εἶναι ἢ ἡ παροῦσα· καὶ διὰ τὴν ἄλλην αὐτὴν ὀφείλει ἡ Ἑλλὰς νὰ ἐργασθῇ οἰκονομικῶς, στρατιωτικῶς, ναυτικῶς. Ἀλλ' ἐνῷ τὸ καθῆκόν της εἶναι τοῦτο, συγχρόνως ἔχει τὸ ὕψιστον συμφέρον, ὄχι μόνον νὰ σέβηται τὴν εἰρήνην, ὅταν αὕτη παρ' οὐδενὸς διαταράσσηται, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιθυμῇ, ὅταν αἱ ἐθνικαὶ ἀνάγκαι τῇ ἐπιβάλλωσι τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην.

Ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶχε καὶ ἔχει ἀνάγκην εἰρήνης, ἀκριβῶς διὰ νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐθνικήν της ἐνέργειαν, ἐν τῇ καταλλήλῳ ὥρᾳ, περὶ τούτου εἶναι συμφωνότατοι οἱ δύο ἀρχηγοὶ τῶν δύο πολιτικῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Βουλῆς κομμάτων.

Δὲν ἦτο δυνατόν, λοιπόν, ἡ ἐν Κρήτῃ ἀναφανεῖσα ἔρις μεταξὺ τῶν δύο φατριῶν τῶν χριστιανῶν τῆς νήσου νὰ κάμῃ τὴν Κυβέρνησιν ὥστε νὰ λησμονήσῃ τὴν θέσιν τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ ριφθῇ εἰς τυχοδιωκτικὰ κινήματα, διὰ νὰ μὴ ἀκούσῃ τυχὸν ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους της ὅτι μὴ διαπράξασα τὴν μωρίαν καὶ τὴν προδοσίαν νὰ παρασυρθῇ, χωρὶς αὕτη νὰ τὸ θέλῃ, εἰς πόλεμον μὲ τὴν Τουρκίαν, ἐπρόδωσε τὴν Κρήτην. Ἐὰν διέπραττε τὴν μωρίαν αὐτήν, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον λέγουν τώρα γελῶντες καὶ συχαινόμενοι ἑαυτούς, διότι εἶναι ἠναγκασμένοι νὰ τὸ λέγουν, θὰ τὸ ἔλεγον σπουδάζοντες καὶ θὰ ἦσαν ἐν τῷ δικαίῳ καὶ τῇ ἀληθείᾳ.

Ἡ μόνη ἐνέργεια τῆς Κυβερνήσεως ὑπῆρξεν ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἀποτρέψῃ τοὺς Κρῆτας ἀπὸ τοῦ νὰ δώσουν διαστάσεις σοβαρὰς καὶ καταστρεπτικὰς εἰς τὰ κομματικά των, ἀφ' ἑτέρου δέ, ἀφοῦ ἅπαξ δὲν εἰσηκούσθη ἀπὸ μικράν τινα μειοψηφίαν, νὰ προσπαθήσῃ νὰ ἐλαττώσῃ τὰς ἀλγεινὰς διὰ τὴν νῆσον συνεπείας τῆς ἀντιπειθαρχικῆς μειονότητος. Τοῦτο καὶ ἔπραξε μετὰ τῆς χαρακτηριζούσης τὸν πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως ἐξόχου πολιτικῆς δεξιότητος καὶ δυνάμεως.

Μία δὲ ἀπὸ τὰς ἐνεργείας του αὐτὰς δέον νὰ ἐκληφθῇ καὶ ἡ προχθεσινή του ἐν τῇ Βουλῇ ἀγόρευσις,

διότι εἴμεθα βέβαιοι ὅτι καὶ αὐτὴ θὰ συντελέσῃ, ὥστε ἡ Πύλη νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἡ ἀνάγκη καὶ τὸ συμφέρον τὴν ὠθοῦσι νὰ περιμαζέψῃ τὰ ὄργανά της ἐν Κρήτῃ καὶ νὰ καταστήσῃ εἰς τοὺς χριστιανοὺς αὐτῆς κατοίκους ἀνεκτόν, ὅπως πρίν, τὸν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν της ἐθνικὸν αὐτῶν βίον.

«Μόνον τὴν ἀντιπολίτευσιν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ πείσῃ»

Ανυπόγραφο άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Νέα Εφημερίς* στις 31 Οκτωβρίου 1889.

Ἤρχισε χθὲς ἐν τῇ Βουλῇ ἡ ἐπὶ τῶν κρητικῶν προαγγελθεῖσα συζήτησις. Συζήτησις; Ὄχι βέβαια, ἀλλὰ κυρίως ἐπίθεσις τῆς Ἀντιπολιτεύσεως κατὰ τῆς Κυβερνήσεως ἐπὶ προφάσει τῶν κρητικῶν. Καὶ νὰ προκύψῃ τί; Οὐσιωδῶς ἐπὶ τῆς τύχης τῶν πραγμάτων ἐν Κρήτῃ τί; Τώρα οὐδέν. Διότι ἀπὸ τοῦδε ἄρχεται πᾶσα ἐνέργεια, ἣν ἡ κυβέρνησις τῆς χώρας ἡμῶν ἠμπορεῖ ν' ἀναλάβῃ πρὸς διάσωσιν τῶν ἁπανταχόθεν προσβαλλομένων ἐθνικῶν συμφερόντων, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ ἐν Κρήτῃ ἀπαίσιαι δολιότητες τῶν Τούρκων· καὶ τὰς ἐνεργείας της μία κυβέρνησις δὲν ἐπιτρέπεται νὰ προεξαγγέλλῃ. Διὰ τὰ μέχρι τοῦδε συμβάντα, ἐν οἷς μάτην πειρῶνται νὰ περιπλέξωσιν ὡς ὑπεύθυνον τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν οἱ ἀντιπολιτευόμενοι, δι' αὐτὰ θὰ ζητηθῇ τῆς Βουλῆς ἡ γνώμη· καὶ ἡ πλειοψηφία θὰ εἰπῇ ὅτι ἀπορεῖ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ζητῆται λόγος παρὰ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἐπὶ πραγμάτων, ἅτινα ρυθμίζει ἡ γενικὴ πολιτικὴ κατάστασις τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀνατολῆς, ἡ δ' Ἑλλὰς μόνον ἐν ὥρᾳ ἐξάλλου μωρίας εἰμπορεῖ νὰ πιστεύῃ ὅτι, ὡς ἔχει νῦν, δύναται νὰ μεταβάλῃ κατ' οὐσίαν ὡς ἂν ἦτο ὑπερτέρα τις θαυματουργὸς δύναμις μὴ ὑποκειμένη εἰς ἀνάγκην. Ποῖος, λοιπόν, ὁ σκοπὸς τῆς συζητήσεως; Καθαρῶς σκοπὸς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς τέχνης πρὸς ἐξερεθισμὸν καὶ διεκδίκησιν τῆς Ἀρχῆς. Καὶ ἂν βλάπτῃ τὰ γενικὰ συμφέροντα τοῦτο, τὸ μεταχειρίζεσθαι μίαν ὑπόθεσιν τῆς ἐθνικῆς τύχης οὕτως ἀκαίρως εἰς ἐξυπηρέτησιν κομματικῆς ὠφελείας; Ἀδιάφορον. Καὶ ἂν πρόκειται νὰ χρονοτριβῶμεν ἀδίκως ἐν λόγοις καὶ μεγαλαυχίᾳ ἐπὶ ζημίᾳ τῶν πραγμάτων; Ἀδιάφορον. Ἡ ἀρχὴ τῆς χθεσινῆς μανίας –διότι *συζήτησις* βέβαια δὲν ἦτο– ἐν τῇ Βουλῇ, ἀποδεικνύει ὅτι θὰ παραστῶμεν καὶ πάλιν μάρτυρες τῶν φοβερῶν αὐτῶν πληγῶν κατὰ τῆς περισκέψεως καὶ τῆς πρακτικότητος, ἣν μόλις καὶ μετὰ κόπου καὶ κατ' ὀλίγον καθιστῶμεν ὑπαρκτὴν ἐν τῇ χώρᾳ μας. Μετὰ τοὺς κ.κ. Δηλιγιάννην, Κωνσταντόπουλον, Ράλλην καὶ Κοζάκην Τυπάλδον εἶναι ἀνάγκη, λέγει, καὶ ἄλλοι νὰ ὁμιλήσωσιν. Ὁ κ. Δηλιγιάννης μάλιστα μόνον *εἰσήγησιν* τοῦ ζητήματος ἐποιήσατο χθές. Ἅπασα ἡ πτέρυξ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως εἶναι ἐξηγριωμένη, ὅσον δὲν θὰ ἦτο, ἂν ἐγνώριζεν αἴφνης καὶ καθ' ὑπόθεσιν, ὅτι ἡ ἐξαγρίωσις της ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὴν Κρήτην. Ἀλλὰ τώρα εἶναι βέβαιον ὅτι τὸ πέρας τῆς *συζητήσεως* δὲν θὰ φέρῃ καμμίαν ἐπὶ τὰ κρείττω μεταβολὴν τῶν δεινῶν ἐν Κρήτῃ. Καὶ ὅμως ἡ ἐξαγρίωσις εἶναι πολλαπλασία. Πρόκειται περὶ ἄλλου, τὸ εἴπομεν. Ὁ κ. πρωθυπουργός, ὅμως, τὰ γνωρίζει ταῦτα καὶ ἀπὸ πολλοῦ. Ὡμίλησε δὲ χθὲς ἅπαξ διὰ τόνου ἀκλονήτου καὶ διὰ γρανιτικῆς στερεότητος νοημάτων. Οὐχὶ ἁπάντων εἰς τὰς εἰσηγήσεις. Διότι τοῦτο δὲν θὰ ἦτο πρακτικόν. Ἀλλ' ἐξηγῶν εἰς τὸ πανελλήνιον τὴν ἀληθῆ θέσιν τῶν ἐθνικῶν μας πραγμάτων, ἵνα ἱκανοποιήσῃ τὴν παρ' αὐτοῦ γενομένην ἤδη ἐτυμηγορίαν καὶ ἔχῃ αὐτὸ πρόθυμον εἰς ὅ,τι ἀπὸ τοῦδε ἡ ἀνάγκη τὸ καλέσῃ. Διότι –μὴ πλανώμεθα– τὸ Ἔθνος ἤδη ἀπεφάνθη. Οὐκ ἦν ἄλλως γενέσθαι περὶ τῶν κρητικῶν δυστυχῶς. Ἐπεδοκίμασε δὲ τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, ἥτις ἔγνω ν' ἀντιστῇ εἰς πειρασμοὺς ἀδαοῦς καὶ ἀβασίμου λυρικῆς φιλοπατρίας, ἥτις τοσάκις ἔσπειρεν ἐν ἡμῖν τὰ δεινά, ἵνα φυτρώσῃ ἀργὰ ἡ μεταμέλεια. Ὁ λόγος χθὲς ἐν τῇ Βουλῇ τοῦ κ. Τρικούπη, κραταιοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς καὶ συνετοῦ πατριώτου λόγος, μόνον μίαν τοῦ ἐν Ἀθήναις Κοινοβουλίου Ἀντιπολίτευσιν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ πείσῃ περὶ τοῦ ἀσυντάκτου τῶν λογισμῶν, δι' ὧν ἤλπισάν τινες νὰ πλέξουν κατηγορητήριον δυνάμενον νὰ φέρῃ ποθητὴν αὐτοῖς ὑπουργικὴν ἀλλαγήν.

Τρικούπης-Κρήτη

του Δημητρίου Κόκκου

Ποίημα που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Νέα Εφημερίς* στις 2 Νοεμβρίου 1889 με τον παραπάνω τίτλο.

Κάθε λόγος του ποὺ βγαίνει ἀπὸ τ' ἀνδρικά του στήθεια
τὸν ἐλεύθερο καὶ δοῦλο συγκινεῖ ἑλληνισμό·
γιατ' ὁ λόγος του κλεῖ μέσα τὴν ἀτίμητη ἀλήθεια
τῆς ψυχῆς τὸ μεγαλεῖο καὶ τὸν πατριωτισμό!
Γιατ' ὁ λόγος του μᾶς δείχνει ἀμαζόνα καὶ μεγάλη
τὴν Ἑλλάδα μας, ποὺ θέλουν νὰ τὴν ταπεινώσουν ἄλλοι...

Ὄχι, ὄχι! Ἄλλος Ἕλλην δὲν γεννήθηκε ὡς τώρα
στὴν πατρίδα νὰ χαρίσῃ τὴν μεγάλη του ψυχή·
κι' ἀπὸ ἄσημη ποὺ ἦταν καὶ γονατισμένη χώρα
νὰ τὴν κάμῃ νὰ γνωρίσῃ τὴν παληά της ἐποχή...
Στὰ χαλύβδινά του χέρια τὴν Ἑλλάδα νὰ κρατήσῃ
καὶ νὰ πῇ «θέλει νὰ ζήσῃ ἡ πατρίς μας καὶ θὰ ζήσῃ...»

Κ' ἡ Ἑλλὰς μαζὶ μ' ἐκεῖνον εἰς τὰ πόδια ἐσηκώθη
κ' ἔνοιωσε ζωὴ στὰ στήθη καὶ στὸ μάτι της φωτιά...
ἐζωντάνεψαν τῶν δούλων ὄνειρα μαζὶ καὶ πόθοι
καὶ τῆς μάνας καρτεροῦνε μιὰ θεόπνευστη ματιά...
Μιὰ φωνή της καρτεροῦνε καὶ ἡ ὥρα δὲν θ' ἀργήσῃ
ποὺ θ' ἀστράψῃ ἡ ματιά της κι' ἡ φωνή της θὰ βροντήσῃ!

Δημήτριος Κόκκος. Ξυλογραφία του Νικόλαου Οικονομόπουλου από το περ. Ημερολόγιον του Κ. Φ. Σκόκου *του 1889, σ. 41. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Ναί, ἡ ὥρα δὲν θ' ἀργήσῃ... καὶ τοῦ κόσμου οἱ μεγάλοι
ποὺ δὲν παύουν κάθε μέρα νὰ μᾶς λέν' «ὑπομονή»,
θὰ ξυπνήσουν ξαφνιασμένοι ἀπ' τὸ λήθαργό τους πάλι
εἰς τὸ σάλπισμα τοῦ ἔθνους, στῆς πατρίδος τὴ φωνὴ
καὶ τὸ ἐγερτήριό μας ὁ Τρικούπης θὰ σαλπίζῃ
ποὺ νὰ ἡσυχάζῃ ξέρει καὶ νὰ πολεμᾷ γνωρίζει...

Ναί, τὸ σάλπισμα ποὺ θἄβγη ἀπὸ τ' ἀνδρικά του στήθεια
σ' ὅλους τὴ φωτιὰ θ' ἀνάψῃ καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸ
γιατὶ μέσα του θὰ κλείνῃ τὴν ἀτίμητη ἀλήθεια
τῆς ψυχῆς τὸ μεγαλεῖο καὶ τὸν πατριωτισμό.
Ἀπὸ τέτοιο πατριώτη, ἀπὸ τέτοιο κυβερνήτη
δὲν προδίδετ' ἡ Ἑλλάς μας καὶ δὲν χάνεται ἡ Κρήτη.

Ο χειρισμός του Κρητικού Ζητήματος

του Γεωργίου Τσοκόπουλου

Απόσπασμα από το βιβλίο του *Χαρίλαος Τρικούπης. Βιογραφία*, Ἐν Ἀθήναις, χ.ε., 1896, σ. 127-130.

Θ' ἀργήσῃ πολὺ ἀκόμη ν' ἀποδίδῃ ὁ προσήκων χαρακτηρισμὸς τοῦ Τρικούπη κατὰ τὴν Κρητικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1866.

Οἱ τότε πολιτικοὶ καὶ οἱ ἀντιπολιτευόμενοι οἱ λυσωδῶς ἐπιτεθέντες καὶ ἀποδώσαντες τὴν ἀτυχῆ ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος εἰς τὴν ἀδεξίαν πολιτικὴν τῆς Κυβερνήσεως καὶ οἱ ὁμοφρονοῦντες αὐτῆς καὶ ἐπιδοκιμάσαντες τὰ διαβήματά της, τὴν ἐν γένει πολιτικὴν τοῦ Τρικούπη ἐπὶ τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος ἀπέδωκαν εἰς εἰσηγήσεις ξένας τοῦ Κουμουνδούρου κατὰ τῆς Ἀγγλικῆς ἐν Ἀθήναις πρεσβείας. Δὲν ἠννόουν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οἱ πολιτευόμενοι νὰ ἀποδώσωσι τὰ διαβήματα τοῦ Τρικούπη εἰς ἰδίαν αὐτοῦ ἔμπνευσιν, καὶ σκοπίμως ἀπεμάκρυναν ἀπ' αὐτῶν τὸν ἀληθῆ των σκοπὸν καὶ τὰ ἀληθινὰ αἴτια, ἀφ' ἑνὸς διὰ νὰ παραπλανήσωσι τὴν κοινὴν γνώμην καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ νὰ κατασυντρίψωσι τὸν μόλις εἰσερχόμενον –ὑπὸ ἀρίστους, ὅμως, οἰωνοὺς– εἰς τὴν πολιτικὴν Χαρίλαον Τρικούπην.

Ἡ ἀμερόληπτος καὶ ἀδέκαστος ἱστορία ἥτις καθῆκον ἔχει νὰ εἰσδύσῃ καὶ εἰς τὰ γεγονότα καὶ εἰς τὰς σκέψεις ὅπου ἀδυνατοῦσι νὰ ἐγκύψωσιν ὁ πολὺς λαὸς καὶ οἱ τετυφλωμένοι ἐκ προσωπικῶν παθῶν, θ' ἀποδώσῃ ἀμέριστον τὸ δίκαιον εἰς τὸν Τρικούπην. Διότι ἀληθῶς δεξιὰ καὶ μεγαλεπήβολος ὑπῆρξεν ἡ πολιτικὴ ἐκείνη καὶ συγχρόνως ἀνδρικὴ πλέον ἢ ὅσον ἠδύνατο νὰ δικαιολογηθῇ ἐκ τῶν περιστάσεων. Διότι ἐνεπνέετο ἀπὸ τῆς ἀρχῆς νὰ ἐπιτύχῃ καὶ διπλωματικῶς ὅτι θὰ ἦτο δυσκολώτατον νὰ κατορθώσῃ διὰ τῆς βίας, καὶ διὰ τοῦτο ἐπιτυχῶς εἶχε καλλιεργήσει τὸ

Γεώργιος Τσοκόπουλος. Φωτογραφία από το Ημερολόγιον του Κ. Φ. Σκόκου *του 1910, σ. 33. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

δημόσιον φρόνημα ἐν Εὐρώπῃ εἶχε δὲ κατορθώσει καὶ αὐτοὶ οἱ ἐν Ἀθήναις πρεσβευταὶ τῶν ξένων Δυνάμεων νὰ φαίνωνται εὐνοϊκοὶ πρὸς τὸ ζήτημα. Μεγαλεπήβολος δὲ διότι κατ' αὐτὴν πρώτην ἐφηρμόσθη ἡ ἀρχὴ τοῦ Τρικούπη καθ' ἣν αἱ βλέψεις τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔπρεπε νὰ περιορίζωνται μόνον εἰς τὰ στενὰ ὅρια τῆς Κρήτης ἢ τῆς Ἠπείρου ἢ τῆς Θεσσαλίας, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ἐπεκτείνεται ἐπὶ πάσης δεδουλομένης ἑλληνικῆς γῆς, οὐδὲ ν' ἀποδεικνύεται ἡ Ἑλλὰς ἐκείνη μικρὰ μόνον ν' ἀπαιτήσῃ καὶ νὰ ἐπωφελῆται θορύβου καὶ ταραχῶν διὰ νὰ κερδήσῃ ἐξ αὐτῶν ὅπως ὁ λύκος ἐκ τῆς ἀνεμοζάλης, ἀλλ' ὅτι ἦτο ἱκανὴ καὶ αὐτή, μόνη νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς βλέψεις της ἐπὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν ὑπὸ τὸν Τοῦρκον χωρῶν καὶ νὰ δημιουργήσῃ ζητήματα καὶ ἀντιπερισπασμὸν ἐκεῖ ὅπου ἐθεωρεῖτο καθεύδουσα ὑπὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Συγχρόνως δὲ ἡ πολιτική του ὑπῆρξε καὶ ἀνδρικὴ ἐφ' ὅσον ἐπέτρεπεν ἡ τότε κατάστασις τῆς Ἑλλάδος καὶ πλειότερον ἔτι. Ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ γλῶσσα εἰς τὴν ὁποίαν ἐγράφη ἡ πρὸς τὰς Δυνάμεις διακοίνωσις τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1867 καὶ ἡ αὐστηρὰ στάσις τῆς Κυβερνήσεως ἀπέσησεν τὰς Πύλας, ἰδιαιτέρως δὲ τοῦ ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Τρικούπη, θὰ κατανοηθῇ ὅτι τίποτε πλειότερον δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ κράτος μικρὸν καὶ ἀνέτοιμον κατὰ τὴν δυσχερῆ καὶ ἐπικίνδυνον ἐκείνην ἐποχήν.

Καὶ ὅμως ἡ πολιτικὴ αὕτη ἐπεκρίθη λυσσωδῶς. Ὁ Δεληγεώργης ὅπως ἐζήτει ἀφορμὴν νὰ ἐπικρίνῃ τὸ ἔργον τῆς Κυβερνήσεως, ἀγόμενος, ὅμως, καὶ ἀπὸ χρηστῆς συνειδήσεως καὶ ἀδυνατῶν νὰ παραδεχθῇ τὴν εὐρύτητα τῶν βλέψεων τοῦ Τρικούπη εἰς οὕτω συγκεκριμένον καὶ ὡρισμένον ζήτημα ὡς τὸ Κρητικόν, ἐξήγειρε τὴν δημοσίαν γνώμην κατὰ τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἀπέδωκεν ἐξ ὁλοκλήρου τὴν εὐθύνην τῆς ἀποτυχίας τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος εἰς τὴν ἀδεξιότητα τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ τοῦ διευθύνοντος τὰς ἐξωτερικὰς ὑπηρεσίας τοῦ Κράτους. Κατηγορήθη ὁ Τρικούπης ὅτι ἐμπνεόμενος ὑπὸ τῶν φιλαγγλικῶν του αἰσθημάτων, τῶν ὁποίων τὴν ἐκδήλωσιν εἶχε κάμει πρὸ πολλοῦ ὡς εἴδομεν ἔν τε τῇ Ἐθνοσυνελεύσει καὶ τῇ Βουλῇ, εἶχε θυσιάσει τὸ Κρητικὸν Ζήτημα ἀκριβῶς καθ' ἣν στιγμὴν τοῦτο ἐπλησίαζεν εἰς τὴν λύσιν του, αἱ ἀρχαὶ δὲ αὗται διαδιδόμεναι καὶ ἀκουόμεναι ἐντὸς τῆς Βουλῆς διέθετων δυσμενῶς τὴν κοινὴν γνώμην. Ἐπιτροπαὶ κρητικαὶ διεμαρτύροντο κατὰ τῆς πολιτικῆς τοῦ ὑπουργείου, ἐξημμένος δέ τις πατριώτης ἐπυροβόλησε τὸν Κουμουνδοῦρον καὶ θὰ τὸν ἐφόνευεν ἂν μὴ τυχαία κίνησις τούτου τὸν ἔσωζε. Ὁ δράστης συλληφθεὶς ἀπελύθη πάραυτα κατ' αἴτησιν τοῦ Κουμουνδούρου, τοῦτο δὲ κἄπως καθησύχασε τὴν ἐξεγερθεῖσαν κοινὴν γνώμην.

Σήμερον ὅτε τριάκοντα ὅλα ἔτη παρῆλθον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ὁ μεγαλοφυὴς πολιτικὸς ἀνήκει πλέον εἰς τὴν κρίσιν τῆς ἱστορίας, σήμερον πρέπει ν' ἀποδοθῇ τὸ δίκαιον εἰς τὸ ἔργον του. Τὸ Κρητικὸν Ζήτημα τὸ ὁποῖον εἰς τόσον εὐάρεστον σημεῖον εἶχε φέρει ὁ Κουμουνδοῦρος διὰ τῆς προπαρασκευῆς τοῦ Κράτους εἰς ἀπαίτησιν τῶν δικαιωμάτων του καὶ ὁ Τρικούπης διὰ τῆς εὐφυοῦς πολιτικῆς του ἐνεργείας καὶ διὰ τῆς ἐν Εὐρώπῃ παρασκευῆς τῆς κοινῆς γνώμης, ἐναυάγησαν ἐξ ἀνωτέρων λόγων. Αἱ ἐνδιαφερόμεναι διὰ τὴν Ἀνατολὴν Δυνάμεις ἐπεθύμουν ἑκάστη ὑπὲρ ἑαυτῆς τὸν θρόνον τῆς Βασιλίσσης τῆς Ἑλλάδος, πλατωνικὰς βεβαίως ἐκ τούτου ἀπεκδεχόμεναι ὠφελείας καὶ τὸ ζήτημα εἶχον ἀναγάγει εἰς σπουδαιότητα προσωπικῆς φιλοτιμίας. Ἦρκεσε, λοιπόν, ἡ σπουδὴ μεθ' ἧς προετιμήθη ἡ Ρωσσὶς Μ. Δούκισσα Ὄλγα νὰ διαλύσῃ τὰ ὄνειρα τῶν ἄλλων Δυνάμεων καὶ νὰ μεταστρέψῃ τὰς διαθέσεις αὐτῶν, ἐνῷ δυστυχῶς δὲν ἔφερεν ὡς ἀντισήκωμα τὴν ἐνεργὸν καὶ ἀποτελεσματικὴν δρᾶσιν ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Ρωσσίας, ἥτις ἀπέμεινεν ἡ κατὰ το σύνηθες ψιλὴ προστᾶτις τῆς Ὀρθοδοξίας. Μετὰ ἓξ μῆνας ἡ εἰς τὸν θρόνον ἄνοδος τῆς Βασιλίσσης Ὄλγας θὰ εὕρισκε πλέον τὰ πράγματα τετελεσμένα καὶ τὴν νῆσον προσηρτημένην ἴσως εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Οὕτω ἐσκέπτετο καὶ ὁ Τρικούπης ὅταν ἅμα τῇ ἀναγγελίᾳ τῆς μνηστείας προέτρεπε τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον νὰ παραιτηθῇ σύσσωμον, οὕτω δὲ ἔβλεπε τὰ πράγματα καὶ ἡ Ἀγγλία ἥτις εὐθὺς μεταστραφεῖσα ἔδειξε παγερὰν ἀδιαφορίαν ἐκεῖ ὅπου ἐνησμενίζετο ν' ἀποδεικνύῃ τὸ ἐνδιαφέρον της.

Συμπληρωματικῶς δὲ πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἐπῆλθεν καὶ ἡ νέα φάσις τῶν ἐν Εὐρώπῃ πραγμάτων καὶ ἡ ἐπιδείνωσις τῶν μεταξὺ Γαλλίας καὶ Γερμανίας σχέσεων καὶ ἡ ἐπὶ τῶν πραγμάτων μεταστροφὴ τῶν διαθέσεων τοῦ Ναπολέοντος. Ἐπόμενον, λοιπόν, ἦτο πρὸ τῆς συρροῆς τῶν περιστάσεων αὐτῶν τῶν ἀντιθέτων καὶ ἡ εὐστοχωτάτη τῆς Κυβερνήσεως ἐνέργεια νὰ ναυαγήσῃ καὶ ἡ Κρήτη νὰ καταδικασθῇ καὶ εὐθὺς εἰς τὸν ζυγὸν ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἔστενεν. Οὐδ' ἦτο δυ-

νατὸν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ Ναπολέοντος θὰ ἔστεργε νὰ πρωτοστατήσῃ ὡς πρὶν ἐπὶ κοινῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνεργείας ὑπὸ τὰς περιστάσεις τὰς ὁποίας διέτρεχεν καὶ ἐνῷ ὁ κίνδυνος ρήξεως ἐκ Γερμανίας ἐπεκρέματο ἄνωθεν ὡς σπάθη Δαμοκλέους, ἢ ἡ Ἀγγλία θὰ ἐξηκολούθῃ νὰ φροντίζῃ περὶ τῶν Κρητῶν μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς Ρωσσίας ἐν τῷ συνοικεσίῳ τοῦ βασιλέως Γεωργίου.

ΠΡΟΣΑΡΤΗΣΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΗΠΕΙΡΟΥ

Το Συνέδριο του Βερολίνου

Μετά την έκρηξη του ρωσοτουρκικού πολέμου στις 12/24 Απριλίου 1877 εξάπτονται τα πνεύματα στην Αθήνα και με συλλαλητήρια ζητείται η έξοδος της Ελλάδας στον πόλεμο. Προ της κρισίμου καταστάσεως ο βασιλιάς Γεώργιος ορκίζει οικουμενική κυβέρνηση – το «μέγα υπουργείον», όπως ονομάστηκε, με πρωθυπουργό τον Κων. Κανάρη και υπουργό Εξωτερικών τον Χαρ. Τρικούπη.

Η κυβέρνηση θέτει σε εφαρμογή πρόγραμμα εξοπλισμών, αλλά διστάζει να κηρύξει τον πόλεμο κατά της Τουρκίας. Πιστεύει ότι σε περίπτωση νίκης της Ρωσίας οι Μεγάλες Δυνάμεις και ιδιαίτερα η Αγγλία –που αποτρέπουν την Ελλάδα να βγει στον πόλεμο– θα ευνοήσουν την προώθηση των ελληνικών διεκδικήσεων στην Ήπειρο, τη Θεσσαλία και την Κρήτη.

Ο Χαρ. Τρικούπης ως υπουργός Εξωτερικών τάσσεται με την άποψη να μην αναμειχθεί η Ελλάδα στον πόλεμο, υποστηρίζοντας ότι είναι απαράσκευος ο στρατός. Με διακοίνωσή του, ωστόσο, προς τον Άγγλο υπουργό Εξωτερικών αποκρούει την απαίτηση να διαβεβαιώσει η Αγγλία την Τουρκία ότι η Ελλάδα δεν θα συμμετάσχει σε πόλεμο εναντίον της και να αποθαρρύνει επαναστατικά κινήματα στις τουρκικές επαρχίες.

Η οικουμενική μετά τον θάνατο του πρωθυπουργού της Κων. Κανάρη – 2 Σεπτεμβρίου 1877 – μένει ακέφαλη, κατηγορείται για αδράνεια στο ρωσοτουρκικό πόλεμο και υποχρεώνεται σε παραίτηση στις 11 Ιανουαρίου 1878. Κυβέρνηση σχηματίζει ο Αλέξ. Κουμουνδούρος με υπουργό Εξωτερικών τον Θ. Δηλιγιάννη. Στις 21 Ιανουαρίου η κυβέρνηση Κουμουνδούρου διατάζει τον ελληνικό στρατό να εισβάλει στη Θεσσαλία, μη γνωρίζοντας ότι Ρώσοι και Τούρκοι υπέγραψαν συμφωνία ανακωχής. Μόλις το πληροφορήθηκε, διέταξε υποχώρηση. Η Τουρκία πιεζόμενη από την Αγγλία δεν αντέδρασε με πολεμικές επιχειρήσεις.

Οι εξελίξεις είναι δυσμενείς για την Ελλάδα μετά τη λήξη του ρωσοτουρκικού πολέμου. Στις 19 Φεβρουαρίου/3 Μαρτίου 1878 υπογράφεται μεταξύ Τουρκίας και Ρωσίας η Συνθήκη Ειρήνης του Αγίου Στεφάνου, με την οποία κηρύσσονται ανεξάρτητα κράτη η Ρουμανία, η Σερβία και το Μαυροβούνιο, ενώ ιδρύεται μεγάλη αυτόνομη Βουλγαρική Ηγεμονία, φόρου υποτελής στο Σουλτάνο, η οποία εκτείνεται από τα αλβανικά σύνορα ώς τη Μαύρη θάλασσα και από τον Δούναβη ώς το Αιγαίο (περιλαμβάνει εκτός της Βουλγαρίας, την Ανατολική Ρωμυλία, τη Δυτική Θράκη και τη Μακεδονία εκτός από τη Χαλκιδική και τη Θεσσαλονίκη).

Η υπογραφή της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου προκαλεί αντιδράσεις στην Ευρώπη και στις 18/30 Απριλίου υπογράφεται μεταξύ Αγγλίας και Ρωσίας πρωτόκολλο, με το οποίο αποφασίζεται να συγκληθεί ευρωπαϊκό συνέδριο για να περιορίσει τη Βουλγαρική Ηγεμονία στην περιοχή μεταξύ Δούναβη και της οροσειράς του Αίμου.

Συνέρχεται την 1/13 Ιουνίου στο Βερολίνο το Συνέδριο των Μεγάλων Δυνάμεων (Αγγλία, Γαλλία, Γερμανία, Ρωσία, Αυστρία) με συμμετοχή και της Τουρκίας. Αποφασίζεται να παρίσταται και ελληνική αντιπροσωπεία μόνον, όμως, όταν πρόκειται να συζητηθεί η τύχη ελληνικών επαρχιών. Είχε προταθεί να ηγηθεί της ελληνικής αντιπροσωπείας ο Χαρ. Τρικούπης, αλλά αντέδρασε ο υπουργός Εξωτερικών Θ. Δηλιγιάννης, ο οποίος και τελικά εκπροσώπησε την Ελλάδα.

Το Συνέδριο του Βερολίνου, του οποίου οι εργασίες έληξαν την 1/13 Ιουλίου, ανέτρεψε τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και περιόρισε τη Βουλγαρική Ηγεμονία στα 2/5 της αρχικής έκτασης (της αφαιρέθηκαν η Μακεδονία και η Θράκη). Με το ΙΓ΄ πρωτόκολλο του συνεδρίου αποφασίστηκε να βοηθήσουν οι Μεγάλες Δυνάμεις την Ελλάδα, για να επιτευχθεί λογικός διακανονισμός των διαφορών της με την Τουρκία και να της παραχωρηθούν η Θεσσαλία και η Ήπειρος.

Μετά από σφοδρές επιθέσεις του Χαρ. Τρικούπη για το αποτέλεμα του Συνεδρίου του Βερολίνου, η κυβέρνηση Κουμουνδούρου παραιτήθηκε. Μετά από πολλές περιπέτειες, το πρόβλημα της προσάρτησης της Θεσσαλίας και της Ηπείρου θα αντιμετωπιστεί από διάσκεψη στο Βερολίνο στις 4/16 Ιουνίου και θα λυθεί με νέα διάσκεψη των Μεγάλων Δυνάμεων στην Κωνσταντινούπολη, που αποδέχεται πρόταση της Τουρκίας να παραχωρήσει στην Ελλάδα την Θεσσαλία, εκτός από την περιοχή της Ελασσόνας, και από την Ήπειρο μόνο την περιοχή της Άρτας.

«Μεμφόμεθα τῆς κυβερνήσεως ὅτι δὲν ἐνήργησε...»

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Ο Χαρ. Τρικούπης με αγορεύσεις του επέκρινε κατ' επανάληψη τους χειρισμούς της κυβέρνησης Κουμουνδούρου στο Συνέδριο του Βερολίνου και γενικότερα στο θέμα της προσάρτησης της Θεσσαλίας και της Ηπείρου. Η αγόρευσή του στις 17 Δεκεμβρίου 1879, όπως δημοσιεύθηκε στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Η', Σύνοδος Α', Συνεδρίασις 39 (17.12.1879), σ. 185-194, έχει ως εξής:

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Διέκοψα χθές, κύριοι, τὴν ἀγόρευσίν μου τελειώσας τὰ περὶ τοῦ οἰκονομικοῦ ζητήματος, καὶ ἤδη ὀφείλω νὰ μεταβῶ κατὰ τὴν σειρὰν τοῦ λόγου εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ζήτημα. Τὰ περὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ζητήματος ἐξητάσθησαν μέχρι τοῦδε ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς συγκροτήσεως τοῦ Βερολινείου Συνεδρίου, καὶ δικαίως, διότι τὸ ἐκκρεμὲς ζήτημα ἐκεῖ ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ· ἠρωτήθη δὲ ἡ Κυβέρνησις διατί ἐν Βερολίνῳ κατέλαβεν τὴν θέσιν, ἣν καθεῖξε; Διατί, ἐνῷ προσεφέρετο εἰς αὐτὴν θέσις ἄλλη, δὲν ἐνήργησεν, ὅπως τὴν θέσιν ἐκείνην καταλάβῃ ἐν τῷ Συνεδρίῳ; Καὶ ἡ ἀπάντησις τῆς Κυβερνήσεως ὑπῆρξεν ὅτι ἡ προσφορά, ἥτις ἐγένετο, ὅπως καθέξῃ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐν τῷ Συνεδρίῳ τὴν θέσιν τοῦ προστάτου τοῦ ἑλληνισμοῦ, δὲν ἐγένετο δεκτὴ ὑπὸ τοῦ Συνεδρίου, ἀπορριφθεῖσα δι' ἰσοψηφίας. Ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο μεμφόμεθα τῆς Κυβερνήσεως. Μεμφόμεθα τῆς Κυβερνήσεως ὅτι δὲν ἐνήργησεν, ἵνα κατορθώσῃ ὅπως ἡ θέσις, τὴν ὁποίαν κραταιὰ δύναμις ἐπεδίωξεν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ὅπως ἡ θέσις αὕτη χορηγηθῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα· διότι πληροφορούμεθα ὅτι τὴν θέσιν τοῦ προστάτου τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν τῷ Συνεδρίῳ ἀπέκρουσεν αὐτὴ ἐκείνη ἡ δύναμις, ἥτις ἀπεδείχθη ἐν τῷ Συνεδρίῳ ἡ φιλελληνικωτάτη πασῶν. Καὶ ὅταν ἐν τῷ πρωτοκόλλῳ τοῦ Συνεδρίου ἀναγινώσκωμεν ὅτι ἡ φιλελληνικωτάτη Γαλλία ἀπέκρουσε τὴν ἰδέαν τῆς παραστάσεως τῆς Ἑλλάδος ἐν αὐτῷ ὡς προστάτου τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ ἐρωτήσωμεν τί ἔπραξεν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν συνδρομὴν τῆς Γαλλίας ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ; Διότι δικαιούμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι, ἐὰν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις εἰργάζετο παρὰ τῇ γαλλικῇ κυβερνήσει, ἤθελεν ἐπιτύχει, ἵνα ἀκολουθήσῃ αὕτη καὶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο τὴν φιλελληνικωτάτην ἐκείνην πορείαν, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησε κατόπιν ἐν τῷ Συνεδρίῳ. Γινώσκομεν δὲ πάντες ὁποίων αἰσθημάτων ἐνεφορεῖτο ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις, γινώσκομεν ἤδη πάντες ὁποίαν συνδρομὴν παρεῖχεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ Κυβέρνησις καὶ οἱ ἰσχύοντες ἐν τῇ Βουλῇ τῆς Γαλλίας. Τί ἔπραξεν ἡ Κυβέρνησις παρὰ τοῖς ἰσχυροῖς ἐκείνοις; Ἐκ τῶν ἐξηγήσεων, τὰς ὁποίας ἔδωκεν ἐν τῇ παρελθούσῃ Βουλῇ ὁ κ. ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργός, γινώσκομεν ὅτι οὐδὲν ἔπραξε, καὶ ὄχι μόνον οὐδὲν ἔπραξεν, ἀλλὰ καὶ οὐδὲν ἐγίνωσκε περὶ τῶν προτάσεων, τὰς ὁποίας ὑπέβαλεν εἰς τὸ Συνέδριον ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις, καὶ ὅτι ἐπομένως οὐδὲν ἐδύνατο νὰ πράξῃ. Τοῦτο νομίζω εἶναι ἡ τρανοτέρα καταδίκη τῆς Κυβερνήσεως, καταδίκη ἐξ αὐτοῦ τοῦ στόματος τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ ἐκφερομένη.

Εἶπεν ὁ κ. ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν εἶχε τὴν θέσιν τὴν ἀνάλογον, ὅπως ἐπιβληθῇ εἰς τὰς Δυνάμεις· ἀλλὰ μήπως ἐπρόκειτο νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὴν Γαλλίαν; Ἡ Γαλλία ἦτο διατεθειμένη ὑπὲρ ἡμῶν καὶ ἐπρόκειτο μόνον νὰ τῇ καταδείξωμεν τὰ συμφέροντα ἡμῶν. Εἶπεν ὁ κ. ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς ὅτι ἡ κατάστασις τῆς Ἑλλάδος ἀπέναντι τῆς Εὐρώπης κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συγκλήσεως τοῦ ἐν Βερολίνῳ Συνεδρίου ἦτο προδιακεχαραγμένη, διότι ἐν ἄλλῃ ἐποχῇ, ὅτε συνῆλθεν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει εὐρωπαϊκὴ Σύνοδος, ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ὡμολόγησεν ὅτι οὐδὲν ἠδυνήθη ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις νὰ κατορθώσῃ ἐν τῇ Συνόδῳ ἐκείνῃ, ἀπαντώντων τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Δυνάμεων πρὸς τοὺς παριστῶντας τὰ δίκαια τῶν Ἑλλήνων ὅτι ζήτημα ἑλληνικὸν δὲν ὑφίστατο· καὶ ἐνόμισεν ὁ κ. ὑπουργὸς ὅτι ἡ τότε κατάστασις τῶν πραγμάτων δύναται νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἐν Βερολίνῳ διαγωγὴν αὐτοῦ. Ἠρώτησε δὲ τὴν Βουλὴν ὁ κ. ὑπουργὸς τί ἄρα συνέβη μετὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Σύνοδον, ὅπως ἀξιοῖ ἡ Ἑλλὰς θέσιν ἐν τῷ Συνεδρίῳ τοῦ Βερολίνου; Ποίαν μετοχὴν ἔλαβεν εἰς τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ γενόμενα; Καὶ ἐνόμισεν ὅτι ἡ ἀπραξία τῆς Ἑλλάδος, ὅτι τὰ παρὰ τῆς Ἑλλάδος τελεσθέντα ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ δὲν ἦσαν ἱκανά, ὅπως δικαιολογήσωσιν ἀπαιτήσεις μεγαλυτέρας, ἢ ὅπως δικαιολογήσωσιν ἀπαιτήσεις οἱασδήποτε. Ἀλλὰ τὰς ἀπαιτήσεις δὲν ἐπρόκειτο νὰ διατυπώσῃ ἡ Ἑλλάς· τὴν μετοχὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰ ἐν Βερολίνῳ τελεσθησόμενα εἶχε προαναγγείλει, εἶχε προτείνει ἄλλη Δύναμις, καὶ εἶχε προτείνει ταύτην οὐχὶ χάριν τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ χάριν αὐτῆς τῆς προτεινούσης δυνάμεως καὶ χάριν τῆς Εὐρώπης. Μετὰ τὴν Σύνοδον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἀγγλίας, λαβὼν γνῶσιν τῆς Συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, ἐξέδωκεν ἐγκύκλιον ἀφορῶσαν κυρίως εἰς τὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς τὸν ἑλληνισμόν. Συνιστᾶτο διὰ τῆς ἐγκυκλίου ταύτης ὁ ἑλληνισμὸς ὡς ὁ κατάλληλος ἵνα θέσῃ φραγμὸν εἰς τὴν ἐν τῇ

Ἀνατολῇ ἐπιδρομήν, τὴν ὁποίαν ἔβλεπεν ἀνακηρυττομένην διὰ τῆς Συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου. Μεταβολὴ ριζικὴ εἶχεν ἐπέλθει ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μεταβολή τὴν ὁποίαν οὐδόλως ἐνόησεν ἡ ἡμετέρα Κυβέρνησις, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ κ. ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ. Ἀνεζήτησεν ἡ ἡμετέρα Κυβέρνησις τὴν θέσιν τῆς Ἑλλάδος ἐν τοῖς ἔργοις τῆς Ἑλλάδος, ἀντὶ νὰ ζητήσῃ αὐτὴν ἐν τῇ ἀνάγκῃ τῆς Εὐρώπης, τὴν ὁποίαν αὐτὴ ἡ Εὐρώπη μαρτυρεῖ, ἀγγέλλουσα εἰς τὰς ἄλλας Δυνάμεις, ὅτι διὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ προετίθετο νὰ ἐργασθῇ καὶ διὰ τῆς προτάξεως τοῦ ἑλληνισμοῦ προετίθετο νὰ θέσῃ φραγμὸν εἰς τὸν χείμαρρον ἑτέρας φυλῆς.

Ὁ κ. ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργός ἐν τῇ τελευταίᾳ τακτικῇ συνόδῳ τῆς ἄλλης Βουλῆς εἶπεν ὅτι οὐδεὶς ἐκάλεσε τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸ Συνέδριον ὡς ἀντιπρόσωπον τοῦ ἑλληνισμοῦ· καὶ δὲν ἀνέγνωσε, φαίνεται, ὁ κ. ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τὴν ἐγκύκλιον ἐκείνην τοῦ λόρδου Σαλισβουρύ, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν περγαμηνὴν τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἀνέγνωσεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς καὶ τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν ὄχι ὡς ἐκ τῶν κινημάτων ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς ἐπαρχίαις, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἰδίας ἰσχύος τοῦ ἑλληνισμοῦ. Μετέβη ἄρα εἰς Βερολῖνον τοιαύτας κομίζων ἐκεῖ ἰδέας καὶ ὁδηγίας, μετέβη ἄρα ἐκεῖ φρονῶν ὅτι ἤθελε στηριχθῇ ἐπὶ τῶν δικαιωμάτων, τὰ ὁποῖα ἐνόμιζεν ὅτι ἀπέκτησε διὰ τῶν κινημάτων ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ταῖς ἑλληνικαῖς, διὰ διπλωματικῶν τινων ἐγγράφων, τὰ ὁποῖα εἴτε ἡ νῦν, εἴτε ἡ Οἰκουμενικὴ Κυβέρνησις ἀπέσπασαν ἀπὸ τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως. Διὰ τοιούτων ἐγγράφων μικρά, ἐλάχιστα, θὰ ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ, καὶ δὲν ἦτο αὕτη ἡ θέσις, τὴν ὁποίαν ὤφειλεν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις νὰ διεκδικήσῃ ἐν Βερολίνῳ. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ὤφειλε νὰ διεκδικήσῃ θέσιν πολλῷ ὑψηλοτέραν, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ὤφειλε νὰ παρασταθῇ ἐκεῖ, ὅπως ἐκάλει αὐτὴν ὁ λόρδος Σαλισβουρύ, ὅπως διετύπωσε τὴν θέσιν αὐτῆς ἐν τῷ συνεδρίῳ ὁ λόρδος Βήκονσφηλδ· ὤφειλε νὰ μεταβῇ ἐκεῖ διὰ τοῦ ἀντιπροσώπου της καὶ νὰ δηλώσῃ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ὅτι δὲν δύναται νὰ παρασταθῇ ἄλλως εἰμὴ ὡς προστάτης τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, καὶ ὤφειλε νὰ λάβῃ τὴν μόνην ἐμπρέπουσαν αὐτῇ θέσιν, ἄν, ὡς ἀληθῶς εἶπεν ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, ἡ Ἑλλὰς εἶναι ἡ κεφαλὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Καὶ ἠθέλησεν ὁ κ. ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς νὰ παραστήσῃ τὴν ἰδέαν ταύτην ὡς ἰδέαν διάφορον τῆς ἰδέας, ἣν ἔχουσιν ἄλλοι περὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Καὶ ποῖος ἐν τῷ ἑλληνισμῷ ὁλοκλήρῳ ἔχει ἄλλην ἰδέαν περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ἢ ὅτι εἶναι ἡ κεφαλὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ; Ποῖος φρονεῖ ὅτι ἐπιτρέπεται διχασμὸς μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ τῶν ἐκτὸς τοῦ κράτους Ἑλλήνων; Ὅ,τι ἀπαιτοῦμεν εἶναι ἡ ἀναγνώρισις τοῦ ἑνιαίου τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ἡ ἀποχὴ ἀπὸ πράξεων, αἵτινες ὠφελοῦσαι τὸ Κράτος, δὲν ὠφελοῦσι συνάμα καὶ ἐκείνους, οἵτινες ἔχουσι τὸ δικαίωμα ν' ἀπαιτήσωσι παρὰ τοῦ Κράτους προστασίαν. Ἡ ἐπέκτασις τῶν συνόρων τοῦ Κράτους εἶναι ὠφέλεια τοῦ ὅλου ἑλληνισμοῦ, ἀλλ' ὁ ὅλος ἑλληνισμὸς δὲν ἔχει μόνον τὸ συμφέρον τοῦτο· ἔχει καὶ συμφέροντα ἄλλα, ἔχει καὶ συμφέροντα τοπικὰ τῶν ἐκτὸς τοῦ Κράτους ἐπαρχιῶν. Ἀλληλένδετα εἶναι τὰ συμφέροντα τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Ἑλλάδος, καὶ πάντοτε ὀφείλει ἡ Κυβέρνησις νὰ μεριμνᾷ περὶ τῆς προόδου τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὠφέλειαν εἰς τὴν Ἑλλάδα θὰ παρεῖχε μεγάλην ἡ αὔξησις τῶν συνόρων καὶ ἡ κραταίωσις τοῦ Βασιλείου· ἀλλ' ἄνευ προστασίας πρὸς τοὺς ὑπὸ τὸ ὀθωμανικὸν κράτος Ἕλληνας, ἄνευ τῆς συνδρομῆς ἐκείνης, δι' ἧς θὰ δυνηθῶσιν οὗτοι ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὸν ἀπειλοῦντα αὐτοὺς χείμαρρον, κινδυνεύομεν νὰ μὴ δυνηθῶμεν νὰ τοὺς ὠφελήσωμεν διὰ τῆς κραταιώσεως τοῦ Βασιλείου· πρέπει οὗτοι ἐν τῷ μέλλοντι νὰ ζήσωσι καὶ νὰ μὴ καταπνιγῶσιν ὑπὸ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐγείρουσιν ἰδίας ἀξιώσεις ἐπὶ ζημίᾳ τῶν δικαιωμάτων τῶν Ἑλλήνων.

Ἐρρέθησαν ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου περὶ τῶν σχέσεων τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ σλαβισμοῦ ἰδέαι, τὰς ὁποίας δὲν δύναμαι νὰ δεχθῶ· δὲν δύναμαι νὰ δεχθῶ ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει ὀφείλουσιν οἱ Ἕλληνες νὰ συμβιῶσιν ἐν φιλίᾳ μετὰ τῶν Σλάβων, οὐδ' ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει οἱ Ἕλληνες ὀφείλουσι νὰ διατελῶσιν ἐχθρικῶς πρὸς τοὺς Σλάβους. Ἕλληνες καὶ Σλάβοι κατέχουσιν τὴν Ἀνατολήν, ὀφείλουσιν, ὅμως, νὰ κατέχωσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἕκαστος τὸ ἀνῆκον αὐτῷ. Ὅταν τις ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀξιοῖ πλέον τοῦ ἀνήκοντος, ὀφείλει ὁ ἕτερος νὰ κηρυχθῇ πολέμιος αὐτοῦ. Καὶ ποῖος θ' ἀρνηθῇ ὅτι οἱ Σλάβοι ἐπ' ἐσχάτων ἀξιοῦσι πλέον τοῦ ἀνήκοντος εἰς αὐτούς; Ταῦτα δικαιολογοῦσι τὴν πολιτικὴν τοῦ 1873, ταῦτα δικαιολογοῦσι τὴν πολιτικὴν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἀξιοῦσιν ὅτι δὲν ὤφειλεν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις νὰ περιορίσῃ ἐν Βερολίνῳ τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς εἰς μόνα τἀφορῶντα εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῶν ἑλληνικῶν συνόρων, ἀλλ' ὤφειλε νὰ ἐπεκτείνῃ αὐτὴν καὶ εἰς τἀφορῶντα εἰς τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπέναντι τῆς ἀπειλούσης αὐτὸν σλαβικῆς ἐπιδρομῆς. Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο εἴχομεν συνδρομήν, ὅσην δὲν ἠδυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἐπὶ τοῦ ἑτέρου ζητήματος. Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐπεκτάσεως τῶν συνόρων ἠδυνάμεθα νὰ ἔχωμεν συνδρομὴν περιωρισμένην, ἐπὶ τοῦ ζητήματος, ὅμως, τῆς ἀντιτάξεως τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τοῦ σλαβισμοῦ εἴχομεν συνδρομὴν ὄχι ἀνάλογον τῆς φιλίας τῶν Δυνάμεων πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ πολλῷ μεγαλυτέραν, τὴν συνδρομὴν ἣν δίδουσιν αἱ Δυνάμεις πρὸς τοὺς ὑπηρετοῦντας αὐτάς· διότι ἐν τῷ ζητήματι ἐκείνῳ δὲν ἐπρόκειτο ἁπλῶς νὰ ὑπηρετήσωσιν αἱ Δυνάμεις τὸν ἑλληνισμόν, ἀλλ' ἐπρόκειτο καὶ ὁ ἑλληνισμὸς νὰ ὑπηρετήσῃ τὰς Δυνάμεις.

«Χάρτης τῆς νέας ἑλληνοτουρκικῆς ὁροθετικῆς γραμμῆς» του John Charles Ardach. Βιέννη, Υπουργείον των Στρατιωτικών, 1882. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

Εἴχομεν, λοιπόν, θέσιν ἀξιοπρεπῆ, ἴσην πρὸς τὰς μεγάλας Δυνάμεις· καὶ ὁ κ. ὑπουργὸς πολὺ κατεβίβασε καὶ ἑαυτὸν καὶ τὴν Κυβέρνησιν λέγων ὅτι ἡ κυβέρνησις ἡ ἑλληνικὴ καὶ οἱ πράκτορες αὐτῆς ἀπέναντι τοῦ λόρδου Βηκονσφήλδ καὶ τοῦ λόρδου Σαλισβουρὺ δὲν ἐδύναντο ν' ἀξιῶσιν, ὅπως ἐπηρεάσωσι τὴν γνώμην αὐτῶν. Εἰς τὸ Συνέδριον ἄρα ἡ Ἑλλὰς ὤφειλε νὰ ἐπιζητήσῃ ὅπως εἰσέλθῃ ὑπὸ τοὺς ὅρους, οὓς προέτεινεν ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις, καὶ ὤφειλε νὰ ἐργασθῇ ὄχι μετὰ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Συνεδρίου, ἀλλὰ πρὸ τῆς ἀποφάσεως· ὤφειλε νὰ ἐργασθῇ καὶ ἐν Βερολίνῳ καὶ διὰ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς παρ' αὐταῖς ταῖς κυβερνήσεσιν ἐπὶ τὸ πνεῦμα αὐτῶν. Ἀπευθύνομεν δὲ ταύτην τὴν αἰτίασιν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ὅτι ἐνόμισεν ὅτι οὐδὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ, ὅτι ὤφειλε ν' ἀφήσῃ τὰ πράγματα ν' ἀκολουθήσωσι τὸν ροῦν αὐτῶν, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἦτο κράτος μικρόν, μηδαμινόν, κατ' οὐδὲν δυνάμενον νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν γνώμην καὶ τὴν πολιτικὴν Μεγάλων Δυνάμεων. Τοιουτοτρόπως διεξαγαγοῦσα το ζήτημα, ἔφερεν αὐτὸ εἰς τὸ ναυάγιον, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου εὑρισκόμεθα.

Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις διετύπωσε καθαρῶς ἐν τῷ Συνεδρίῳ τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν ἤθελε νὰ δώσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα· εἶπεν ὅτι πρέπει νὰ κληθῇ ἡ Ἑλλὰς ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ νὰ καθέξῃ θέσιν ἴσην πρὸς τὴν θέσιν τῆς Ρωσσίας ὡς ἀντιπροσώπου τῶν Σλάβων· εἶπε προσέτι ὅτι ἡ Ἑλλὰς πρέπει νὰ κληθῇ εἰς τὸ Συνέδριον ὄχι μόνον μὲ ψῆφον συμβουλευτικήν, ἀλλὰ μὲ ψῆφον ἴσην τῆς ψήφου τὴν ὁποίαν εἶχον οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, καὶ ὅτι ὤφειλε τοὐλάχιστον νὰ εἶναι παροῦσα ἐπὶ πάσης συζητήσεως ἀφορώσης εἰς τὸν ἑλληνισμόν.

Ἐν τῷ Συνεδρίῳ εἶπεν ὁ λόρδος Σαλισβουρύ: «Ταῦτα ἔχουσα ὑπ' ὄψιν, προτείνει ἡ Ἀγγλία ν' ἀνατεθῇ ἡ ἀντιπροσώπευσις τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς εἰς τὸ Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, προσκαλούμενον νὰ συμμετάσχῃ τῶν συζητήσεων τοῦ Συνεδρίου, ἢ τοὐλάχιστον νὰ παρευρίσκηται εἰς πάσας τὰς συνεδριάσεις, ἐν αἷς πρόκειται νὰ συζητηθῶσι ζητήματα σχετιζόμενα πρὸς τὰ συμφέροντα τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς».

Ἡ γνώμη, λοιπόν, τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως

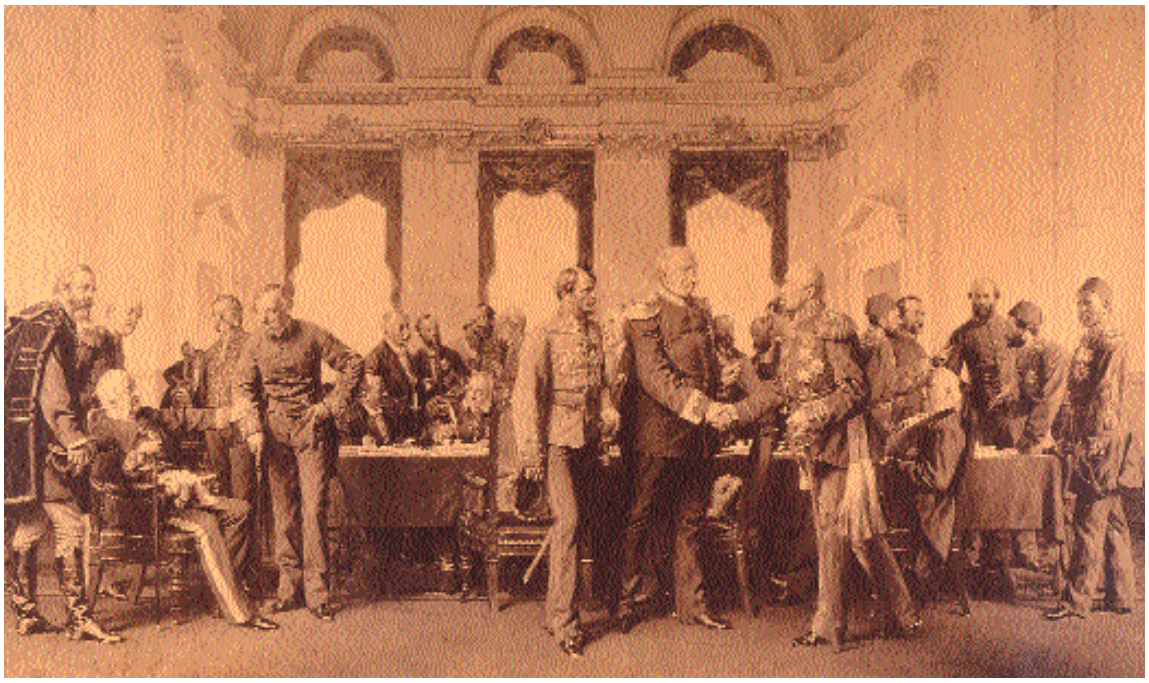

Το Συνέδριο του Βερολίνου, 1878. Φωτογραφία από πίνακα του Anton von Werner. Ένωσις Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών. Εικόνα από το Συνέδριο των Μεγάλων Δυνάμεων (Αγγλία, Γαλλία, Γερμανία, Ρωσία, Αυστρία) και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που συνήλθε στο Βερολίνο την 1/13 Ιουνίου 1878 υπό την προεδρία του Γερμανού καγκελάριου Otto von Bismarck. Το συνέδριο αυτό ανέτρεψε τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και περιόρισε τη Βουλγαρική Ηγεμονία στα 2/5 της αρχικής της έκτασης (της αφαιρέθηκαν η Μακεδονία και η Θράκη). Με το ιγ΄ πρωτόκολλο του συνεδρίου αποφασίστηκε να βοηθήσουν οι Μεγάλες Δυνάμεις την Ελλάδα για να επιτευχθεί λογικός διακανονισμός των διαφορών της με την Τουρκία. Με το Συνέδριο του Βερολίνου ανοίγει για την Ελλάδα ο δρόμος για την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας και της Ηπείρου. Αριστερά διακρίνεται καθισμένος ο πρίγκιπας Gorchakov, αρχηγός της ρωσικής αντιπροσωπείας, να συνομιλεί με τον πρωθυπουργό της Αγγλίας Disraeli, κόμητα Beaconsfield, και ανάμεσά τους ο Waddington, υπουργός Εξωτερικών της Γαλλίας. Στο κέντρο ο πρίγκιπας Βίσμαρκ χαιρετά τον κόμητα Schuwaloff, πρέσβη της Ρωσίας στο Λονδίνο και όρθιος αριστερά του ο κόμης Andrassy, υπουργός των Εξωτερικών της Αυστρίας, και δεξιά του καθιστός ο λόρδος Russel, πρέσβης της Αγγλίας στο Βερολίνο. Πίσω από τον Ράσσελ όρθια, τα μέλη της τουρκικής αντιπροσωπείας, ο Sadulah Bey, πρέσβης της Τουρκίας στο Βερολίνο, ο Καραθεοδωρή πασάς, αρχηγός, και ο Mehemet Ali Pacha – και ανάμεσά τους ο Bülow, υπουργός των Εξωτερικών της Γερμανίας και ο μαρκήσιος Salisbury, υπουργός των Εξωτερικών της Αγγλίας. Η ελληνική αντιπροσωπεία δεν εικονίζεται, γιατί δεν έλαβε μέρος στις εργασίες του συνεδρίου ως κανονικό μέλος.

ἦτο νὰ μετέχῃ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος τῶν συζητήσεων τοῦ Συνεδρίου, καὶ ὅμως οὐδὲν κατορθοῦται, καὶ αἱ τρεῖς αὐτῆς προτάσεις πολεμοῦνται παρὰ τίνος; Παρὰ τῆς φιλελληνικωτάτης πασῶν τῶν Δυνάμεων! Καὶ δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις δὲν ὑπῆρξεν ἐλλιπὴς περὶ τὸ καθῆκον αὐτῆς, ὅταν ἐπέτρεπεν εἰς Δύναμιν βεβαίως καλῶς διατεθειμένην πρὸς ἡμᾶς ν' ἀποκρούσῃ τοιαύτην πρότασιν; Πρέπει ἡ Κυβέρνησις νὰ μᾶς ἀποδείξῃ ὅτι εἶχε λόγους ἵνα φρονῇ ὅτι ἡ ἀπόκρουσις τῆς προτάσεως ἦτο συμφέρουσα εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι δὲν ὑπῆρξεν ἐλλιπὴς περὶ τὸ καθῆκον της. Ἡ δικαιολογία, ὅμως, τοῦ κ. ὑπουργοῦ, ὅτι δὲν ἐγίνωσκεν ὅτι ἐγένετο τοιαύτη πρότασις, ὅτι δὲν ἐγίνωσκεν ὅτι ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις εἶχεν ἀναλάβει τὴν προστασίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἡ δικαιολογία αὕτη, ἀντὶ ν' ἀπαλλάξῃ τὴν Κυβέρνησιν τῆς εὐθύνης, εἶναι ψῆφος καταδίκης αὐτῆς.

Καὶ λέγων ἑλληνισμὸν ὁ λόρδος Σαλισβουρὺ δὲν ἔλεγεν ἰδέαν ἀφῃρημένην· ἐφρόντισε νὰ ὁρίσῃ αὐτὴν καὶ γεωγραφικῶς καὶ ἔδωκεν ἐκ προοιμίων τὴν ἀπάντησιν εἰς τὴν ἐρώτησιν τοῦ κ. Ἰακωβάτου· εἶπεν ὅτι τὰ ἠπειρωτικὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδος περιλαμβάνουσι τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θράκην. Δὲν εἴχομεν ἀνάγκην καθηγητοῦ τῆς Γεωγραφίας, ὡς εἶπεν ὁ κ. ὑπουργός, ἵνα μάθωμεν τίνα τὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδος· τὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδος ἐχάραξεν ἡ Δύναμις ἐκείνη, ἡ ὁποία ἠδύνατο καὶ ὑπὲρ τῶν συνόρων νὰ ἐργασθῇ.

Ὁ κ. ὑπουργός των Ἐξωτερικῶν, δεχθεὶς νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ Συνέδριον ὄχι ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὄχι ἔχων θέσιν ἴσην πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν ἄλλων ἐν τῷ Συνεδρίῳ Δυνάμεων, προέταξεν εἰς δικαιολογίαν αὐτοῦ ὅτι αὐτὸς ὁ λόρδος Σαλισβουρύ, ὃν ἐσυμβουλεύθη περὶ τούτου, τῷ

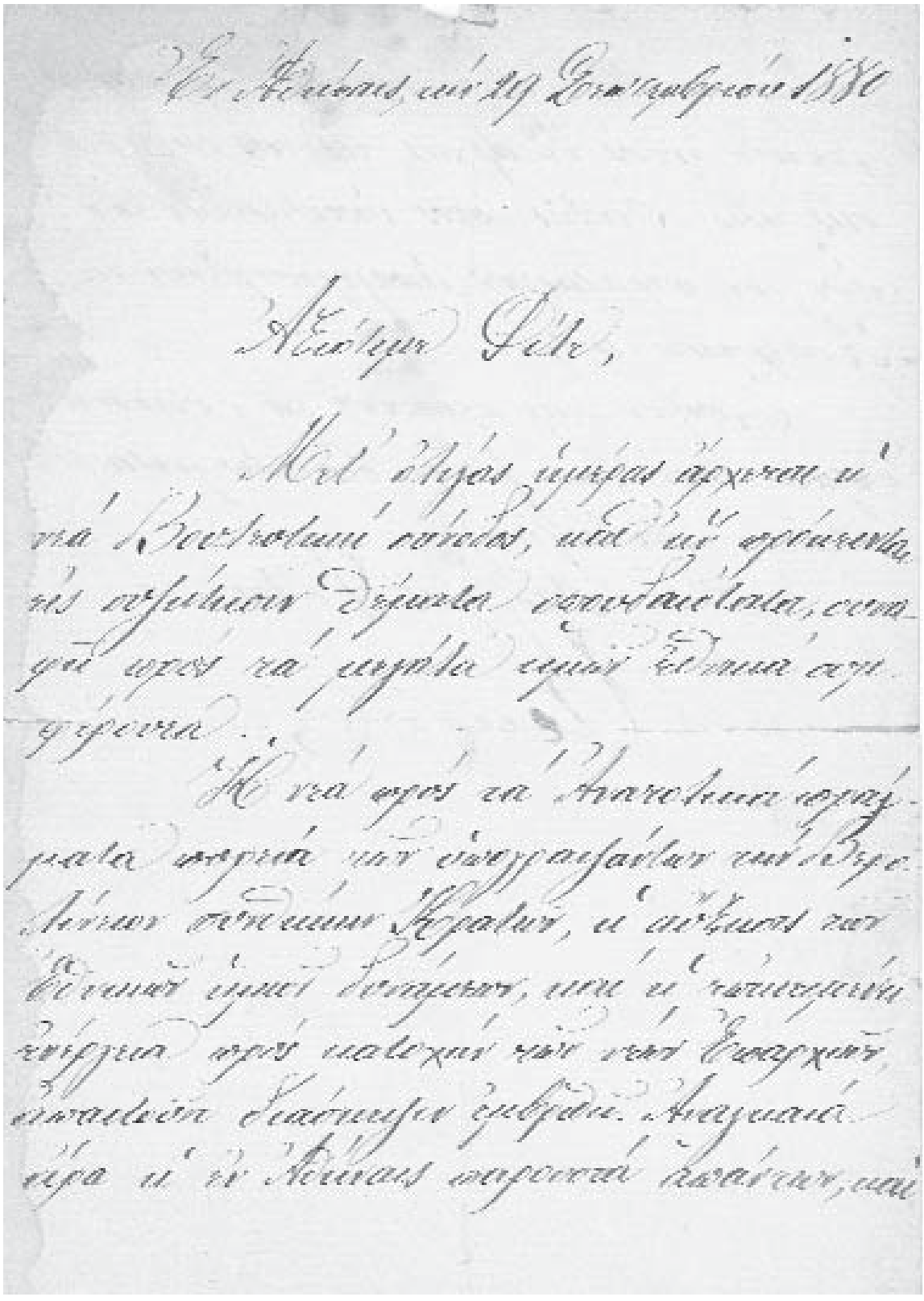

Επιστολή-πρόσκληση του Χαρίλαου Τρικούπη της 29ης Σεπτεμβρίου του 1880 προς τον βουλευτή Καλαβρύτων του κόμματός του Αλέξανδρο Φωτήλα για να παρευρεθεί στις συνεδριάσεις της Βουλής «πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἀπὸ τῶν περιστάσεων ὑπαγορευμένων τῇ κυβερνήσει μέτρων». Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

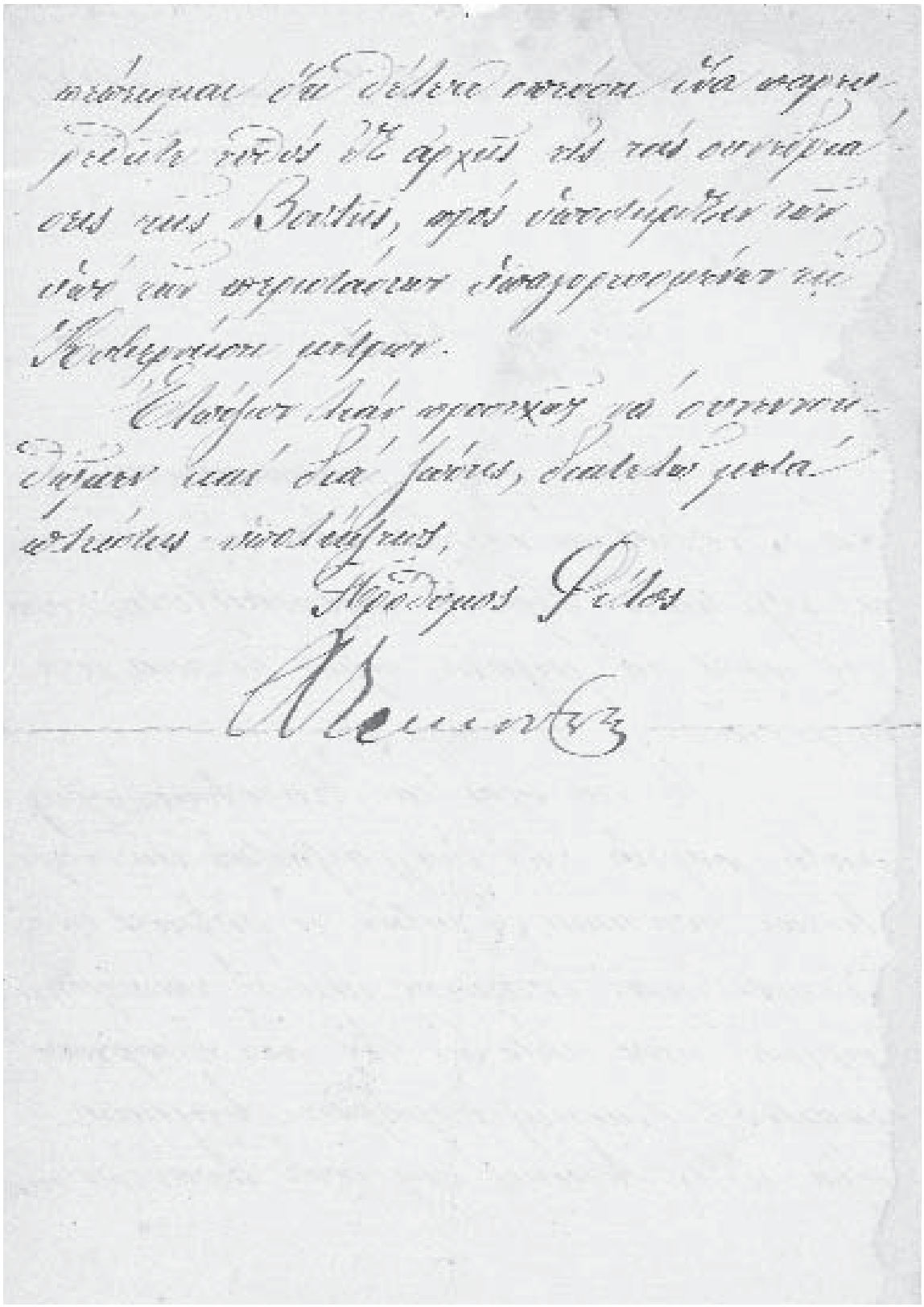

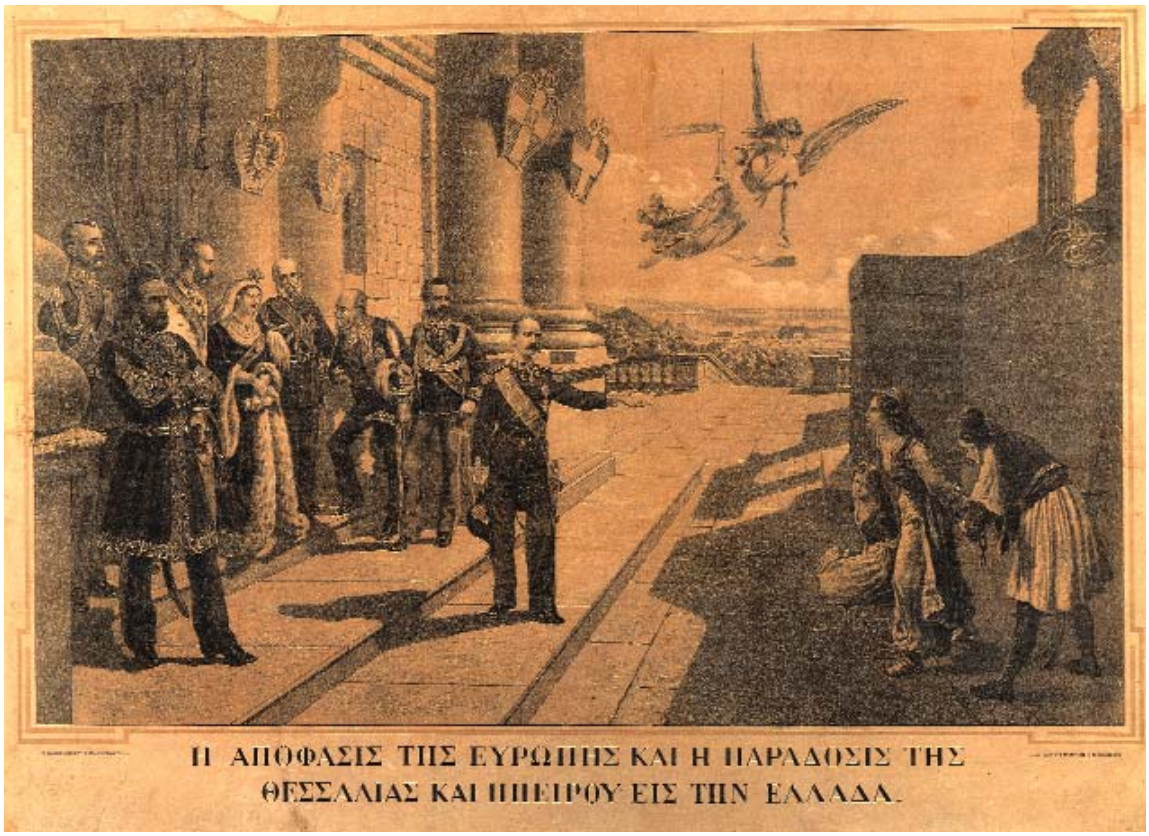

«Ἡ ἀπόφασις τῆς Εὐρώπης καὶ ἡ παράδοσις τῆς Θεσσαλίας καὶ Ἠπείρου εἰς τὴν Ἑλλάδα». Λαϊκὴ λιθογραφία. Συλλογὴ Νίκου Πουλάκου.

εἶπε «Καὶ μ' ἐρωτᾷς;». Τί δ' ἐνόει, τοῦτο εἰπών, ὁ λόρδος Σαλισβουρύ; Ἀνάγνωτε τὰ πρωτόκολλα καὶ θέλετε εὑρῆ ἐν αὐτοῖς ἀπόφασιν τοῦ Συνεδρίου, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ μειονοψηφία ἐν ζητήματι τοιαύτης φύσεως ὤφειλε νὰ ὑποκύπτῃ εἰς τὴν πλειονοψηφίαν. Ἀφοῦ, λοιπόν, ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ὑπέβαλεν εἰς τὸ Συνέδριον τὴν περὶ Ἑλλάδος πρότασιν αὐτῆς, ἀφοῦ ἡ πρότασις αὕτη δι' ἰσοψηφίας ἀπερρίφθη, ὁ λόρδος Σαλισβουρύ, ἐπίσημος ἀντιπρόσωπος τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, μετέχων τῶν ἐργασιῶν καὶ τῶν ἀποφάσεων τοῦ Συνεδρίου καὶ συνυπογράψας εἰς τὸ πρωτόκολλον, διὰ τοῦ ὁποίου ὑπεχρεώθησαν οἱ ἐν τῷ Συνεδρίῳ ἀντιπρόσωποι νὰ ὑποκύπτωσι μειονοψηφοῦντες εἰς τὴν πλειονοψηφίαν, ἠδύνατο νὰ εἴπῃ ἄλλο τι πρὸς τὸν ἐρωτῶντα αὐτὸν ἂν πρέπῃ νὰ πράξῃ κατὰ τὴν ἀπόφασιν τῆς πλειονοψηφίας; Ὅτε ὁ λόρδος Σαλισβουρὺ εἶπεν εἰς τὸν κ. ὑπουργὸν «Καὶ μ' ἐρωτᾷς;», ἔδιδεν ἀπάντησιν οἰκτιρμοῦ, ἀπάντησιν λέγουσαν: «Εἶναι τοῦτο ζήτημα, περὶ οὗ ν' ἀπευθύνεσαι εἰς ἐμέ; Καὶ δὲν ἐννοεῖς ὅτι εἶναι ζήτημα, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ λύσῃ ἡ ἰδία σου συνείδησις, ἡ ἰδέα, ἣν ἔχεις περὶ τῆς ἀξιοπρεπείας καὶ τῶν συμφερόντων τοῦ Κράτους, τὸ ὁποῖον ἀντιπροσωπεύεις; Ἀφοῦ ἔχεις τοιαύτην ἰδέαν, ὥστε νὰ ἐρωτᾷς ἐμέ, ἐγὼ δὲν δύναμαι νὰ σοὶ δώσω εἰμὴ τὴν τυπικὴν ἀπάντησιν, τὴν ὁποίαν ὀφείλω νὰ δώσω κατόπιν τῶν ἀποφάσεων τοῦ Συνεδρίου».

Πρώτην φορὰν ἠκούσαμεν ταῦτα κατόπιν τῆς ἀγορεύσεως τοῦ ἀξιοτίμου βουλευτοῦ Ζακύνθου καὶ κατόπιν τῆς στενοχωρίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ἀγόρευσις ἐκείνη ἐνέβαλε τὸν κ. ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργόν, διότι πᾶσα νέα στενοχωρία μᾶς φέρει καὶ νέαν ἀποκάλυψιν· ἀλλ' αἱ ἀποκαλύψεις, ἵνα ἔχωσιν ἰσχύν, δέον νὰ στηρίζωνται ἐπὶ ἐπισήμων ἐγγράφων τῆς ἐποχῆς περὶ ἧς πρόκειται· ὅταν μετὰ παρέλευσιν τοσούτου χρόνου βλέπωμεν ἀποκάλυψιν πρῶτον γινομένην, ἀκριβῶς καθ' ἣν στιγμὴν εἶναι ἀναγκαία εἰς ἐκεῖνον, ὅστις εἶναι στενοχωρημένος ἵνα ὑπερασπίσῃ τὴν διαγωγήν του, ἀγόμεθα εἰς δισταγμούς, ἂν ἡ μνήμη ἐκείνου, ὅστις ποιεῖται τὴν ἀποκάλυψιν, εἶναι ἐντελῶς πιστή. Διατί δὲν ὑπέβαλεν ἔγγραφα μαρτυροῦντα περὶ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Ἄγγλου ὑπουργοῦ; Ἂν τῳόντι ἠρώτησε τὸν λόρδον Σαλισβουρὺ περὶ τοῦ πρακτέου, ἂν τῳόντι ἔλαβε τοιαύτην ἀπάντησιν, βεβαίως ἀνήνεγκε περὶ τούτου εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἀλλ' ἀναφορὰν οὐδεμίαν προσάγει. Δὲν ἔπραξεν ἄρα ἡ Κυβέρνησις ὅ,τι ὤφειλε νὰ πράξῃ, ἵνα δώσῃ εἰς τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν ὑπὲρ τῆς ἰδέας,

Κωνσταντίνος Κανάρης. Ελαιογραφία του Νικηφόρου Λύτρα. Εθνική Πινακοθήκη. Συλλογή Κουτλίδη.

Ο Βίσμαρκ. Λιθογραφία από σχέδιο του Οδυσσέα Φωκά, εφ. Το Άστυ *(6. 3. 1888). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

τὴν ὁποίαν αὐτὴ ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐξήνεγκεν, ἵνα δώσῃ τὴν συνδρομὴν ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἠδύνατο ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις νὰ δώσῃ, χάρις εἰς τὰς φιλελληνικὰς διαθέσεις ἄλλων Δυνάμεων, καὶ χάρις ἰδίως εἰς τὰς φιλελληνικὰς διαθέσεις τῆς Γαλλίας.

Ἀλλ' ἔστω, ἡ ἀπόφασις ἐγένετο ὡς ἐκ τῆς παραλείψεως ταύτης τῆς Ἑλλάδος· τί ὤφειλε νὰ πράξῃ ἀπέναντι τῆς ἀποφάσεως ταύτης ἡ Κυβέρνησις; Τὸ ζήτημα ἐτίθετο εἰς τὸν ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργόν, ἐπὶ τῇ ἀπορρίψει τῆς ἀγγλικῆς προτάσεως, ἐὰν ὤφειλε νὰ δεχθῇ τὴν πρόσκλησιν εἰς τὸ Συνέδριον, ἢ ἐάν, ἀρνούμενος αὐτήν, ἤθελε βλάψει τὰ συμφέροντα τοῦ ἑλληνισμοῦ. Διὰ ν' ἀπαντήσωμεν εἰς τὴν ἐρώτησιν, ἂν αὕτη ἢ ἐκείνη ἡ ἀπόφασις ἦτο ἡ συμφερωτέρα εἰς τὸ Κράτος, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν κατὰ τί ὠφέλησεν ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς εἰσελθὼν εἰς τὸ Συνέδριον, τί ἔπραξεν εἰσελθὼν εἰς τὸ Συνέδριον· διότι ἀκούομεν συνεχῶς ἐπαναλαμβανόμενον ὅτι εἰσῆλθεν ἡ Ἑλλὰς διὰ τοῦ ἀντιπροσώπου της εἰς τὸ Συνέδριον καὶ ὅτι τοὐλάχιστον, ἂν δὲν κατώρθωσέ τι οὐσιαστικόν, ἠξιώθη, ὅμως, τὸ Κράτος ἡμῶν τῆς ἐξόχου τιμῆς νὰ καθήσῃ συμπάρεδρος τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Εἶναι τοῦτο ἀληθές; Ἡ Ἑλλὰς εἰσῆλθεν εἰς τὸ Συνέδριον, ὅπως εἰσῆλθε καὶ Κράτος ἕτερον ὑποτελές. Ἡ Ἑλλὰς ἐν τῷ Συνεδρίῳ δὲν ἐκλήθη, ἵνα συζητήσῃ, δὲν ἐκλήθη κἂν, ἵνα ἐκθέσῃ τὰς ἰδέας αὐτῆς, ἐρωτωμένη ἑκάστοτε περὶ τῶν εἰς τὸν ἑλληνισμὸν ἀφορώντων ζητημάτων· εἰσῆλθε μόνον, ἵνα ὑποβάλῃ ἓν ὑπόμνημα, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο ν' ἀποσταλῇ καὶ διὰ τοῦ ταχυδρομείου. Οὐδὲν ἕτερον ἔπραξεν ἡ Ἑλλὰς ἐν τῷ Συνεδρίῳ. Εἰσῆλθεν ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος, ἀνέγνω ἓν ὑπόμνημα, καὶ εὐθὺς ὡς ἀνέγνω αὐτό, ἤκουσεν εἰς ἀπάντησιν: «Ἐτελείωσεν ἡ ἐντολὴ ὑμῶν· ἀπέλθετε, θέλομεν δὲ σᾶς καλέσει πάλιν, ἂν ἔχωμεν ἀνάγκην ὑμῶν», καὶ οὐδέποτε ἄλλοτε ἐκλήθη. Αὕτη εἶναι ἡ παράστασις, ἧς χάριν ἐθυσιάσαμεν τὸ μέγα δικαίωμα, ὅπερ διεξεδίκησαν ἄλλοι ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα παραστῶμεν ἐν τῷ Συνεδρίῳ ὡς ἀντιπρόσωποι τοῦ ἑλληνισμοῦ. Κατ' οὐδὲν ἠδύνατο νὰ ὠφεληθῇ ἡ Ἑλλάς, εἰσερχομένη οὕτως εἰς τὸ Συνέδριον· κατ' οὐδὲν ἠδύνατο νὰ βλάψῃ ἡ ἄρνησις ἡμῶν, ὅπως εἰσέλθωμεν· ἠδύνατο, ὅμως, νὰ βλάψῃ, καὶ μεγάλως ἔβλαψεν, ἡ ἀποδοχὴ τῆς τοιαύτης προσκλήσεως. Ἡ ἐνέργεια, ἥτις ἀπελείπετο εἰς τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς Ἑλλάδος, ἀφοῦ οὕτως ἐκανονίσθησαν τὰ τῆς εἰσόδου αὐτοῦ εἰς τὸ Συνέδριον, ἦτο ἡ ἐκτὸς τοῦ Συνεδρίου, ταύτην δὲ τὴν ἐκτὸς τοῦ Συνεδρίου ἐνέργειαν διὰ τῶν διπλωματικῶν αὐτῆς ἀντιπροσώπων ἠδύνατο ἡ Ἑλλὰς νὰ διεξαγάγῃ, εἴτε ὁ ἀντιπρόσωπος αὐτῆς εἰσήρχετο, εἴτε δὲν εἰσήρχετο εἰς τὸ Συνέδριον. Ἀλλὰ ποία θὰ ἦτο ἡ ἐνέργεια τῆς Ἑλλάδος καὶ πόσον ὑψηλὴ θὰ ἦτο ἡ θέσις αὐτῆς, ἐὰν ἤθελεν ἀρνηθῇ τὴν ἐξευτελιστικὴν ἐν τῷ Συνεδρίῳ εἴσοδον! Πόσον ἤθελεν ἐξεγείρει εἰς τὰ πνεύματα ἐκείνων, οἵτινες ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τῆς Ἑλλάδος εἰργάζοντο, καὶ οἵτινες, οὕτως ἐργαζόμενοι, εἰργάζοντο ὑπὲρ ἑαυτῶν, πόσον ἤθελεν ἐξεγείρει τὴν συναίσθησιν ὅτι δὲν παρέσχον εἰς αὐτὴν ἀποχρῶσαν συνδρομήν, ἧς καὶ ἐκεῖνοι εἶχον ἀνάγκην, ἵνα δυνηθῇ ἡ Ἑλλὰς νὰ ἐκπεραιώσῃ τὴν ἀποστολήν της, ἡ δὲ συναίσθησις αὕτη ἤθελε τοῖς ὑπαγορεύσει, ἵνα ἀναλάβωσιν αὐτοὶ ὡς ἀντιπρόσωποι τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν τῷ Συνεδρίῳ τὴν ἑλληνικὴν ὑπόθεσιν καὶ ἵνα ἐργασθῶσι πολὺ συντονώτερον ἢ ὅτε ἐνόμιζον ὅτι, ἰδίαν ἀκολουθοῦσα πολιτικήν, ἤθελε φροντίσει αὐτὴ περὶ τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς, ὅπως δήποτε ἱκανοποιηθεῖσα διὰ τῆς ταπεινωτικῆς ταύτης εἰσόδου τοῦ ἀντιπροσώπου της εἰς τὸ Συνέδριον.

Καὶ ἄλλοτε ἐγένετο πρότασις εἰς ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, ὅπως εἰσέλθῃ εἰς Συνέδριον ταπεινωτικῶς, ὅπως εἰσέλθῃ εἰς Συνέδριον καταλαμβάνου-

Μπέντζαμιν Ντισραέλι, Κόμης του Μπήκονσφηλντ. Ξυλογραφία από το Supplement *της εφ.* The Illustrated London News *(23.4.1881), σ. 401. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής. Ξυλογραφία από το Εθνικόν Ημερολόγιον του Βρετού *του 1862, σ. 72-73. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

σα θέσιν κατωτέραν ἐκείνης, ἣν κατεῖχον αἱ ἄλλαι Δυνάμεις, καὶ ἰδίως τῆς θέσεως, ἣν κατεῖχεν ἡ γείτων Δύναμις. Ἦτο τότε ἐν τῇ ἐξουσίᾳ ἡ Κυβέρνησις τοῦ μακαρίτου Βούλγαρη· ἀλλ' ἡ Κυβέρνησις ἐκείνη ἀπέρριψεν ἐν ἀγανακτήσει τὴν πρότασιν. Δὲν ἠρώτησε τοὺς ὑπουργοὺς τῶν Δυνάμεων ἂν πρέπῃ νὰ εἰσέλθῃ· χωρὶς νὰ ἐρωτήσῃ αὐτούς, ἤκουσε παρ' ὅλων ὅτι πρέπει νὰ εἰσέλθῃ, καὶ ὅτι μὴ εἰσερχομένη θέλει βλάψει τὰ συμφέροντα τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἀλλ' ἐκείνη εἶχε τὴν συναίσθησιν τοῦ καθήκοντος, δὲν εἰσῆλθε, καὶ μὴ εἰσελθοῦσα ὠφέλησε.

Εἶναι βεβαιωμένον ἐκ τῶν ὑστέρων ὅτι, ἂν κατὰ τὸ 1869 ἤθελε μετάσχει τῆς ἐν Παρισίοις Συνόδου ἡ Ἑλλάς, ὄχι μόνον ἤθελεν ἐξευτελισθῆ, ἀλλ' ἤθελε συντελέσει εἰς τὴν ἀποδοχὴν προτάσεων χειρόνων ἐκείνων, αἵτινες παρεδέχθησαν· διότι αἱ Δυνάμεις, συναισθανθεῖσαι ἐκ τῆς διαμαρτυρίας τῆς Ἑλλάδος τὴν προσγενομένην αὐτῇ ἀδικίαν, προσεπάθησαν νὰ ἱκανοποιήσωσιν αὐτὴν κατά τι, ἐλαττοῦσαι ὅ,τι εἶχον ἐπαχθὲς αἱ περὶ Ἑλλάδος ληφθεῖσαι τότε ἀποφάσεις.

Εἰσῆλθεν, ὅμως, καὶ ὑπὸ τοιούτους ὅρους ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως εἰς τὸ Συνέδριον τοῦ Βερολίνου· ἀλλ' ἆρα, εἰσελθών, ἦτο ἠναγκασμένος νὰ παραδεχθῇ τὴν θέσιν τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, καὶ ὄχι τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς; Οὐδὲν τὸν ἠνάγκαζε καὶ ἠπατήθη ἀπάτην θλιβερωτάτην πρὸς τὸ Ἔθνος, νομίσας ὅτι ἦτο εἰς τοῦτο ἠναγκασμένος ἐκ τῶν ἀποφάσεων τοῦ Συνεδρίου. Ὅτε προσεκλήθη εἰς τὸ Συνέδριον, οἱ ὅροι, ὑφ' οὓς προσεκλήθη, ἀνηγγέλθησαν εἰς αὐτὸν παρὰ τοῦ Προέδρου τοῦ Συνεδρίου, τοῦ πρίγκιπος Βίσμαρκ. Οὗτος εἶπεν εἰς τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς Ἑλλάδος ὅτι ἐκαλεῖτο ἵνα ἐκφέρῃ γνώμην περὶ τοῦ 15 ἄρθρου τῆς Συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, ἄρθρου ἀφορῶντος οὐχὶ μόνον εἰς τὰς ὁμόρους, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς ἐπαρχίας (ἀναγινώσκει):

«Πρωτόκολλον Θ'. Οἱ κ.κ. Δηλιγιάννης καὶ Ραγκαβῆς, ἀντιπρόσωποι τῆς Ἑλλάδος, εἰσάγονται τότε εἰς τὸ Συνέδριον.

»Ὁ πρίγκιψ Βίσμαρκ ἐκθέτει αὐτοῖς ὅτι τὸ Συνέδριον ἐπιθυμεῖ νὰ μάθῃ τὰς εὐχὰς καὶ τὴν γνώμην τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, πρὶν ἢ λάβῃ ἀπόφασίν τινα περὶ τοῦ συζητουμένου 15 ἄρθρου, καὶ παρακαλεῖ τοὺς κ.κ. πληρεξουσίους νὰ ἐκφράσωσιν αὐτάς».

Τοῦτο ἦτο τὸ πρόγραμμα, δὲν ἦτο δὲ ἁπλῶς προσλαλιὰ τοῦ Προέδρου τοῦ Συνεδρίου, ἦτο τὸ πρόγραμμα αὐτὸ τοῦ Συνεδρίου, ὡς ἀποδεικνύει τὸ προηγούμενον πρωτόκολλον. Ἐν προηγουμένῳ πρωτοκόλλῳ ἀναγινώσκομεν ὅτι, γενομένης συζητήσεως ὑπὸ τίνας ὅρους θέλουσι κληθῆ οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἑλλάδος, ὁ πρίγκιψ Βίσμαρκ παρετήρησεν ὅτι «ἡ μεταξὺ τῶν δύο γνωμῶν πρακτικὴ διαφορὰ θέλει σαφηνισθῆ ὅτε θέλει συζητηθῆ ἡ

Χάρτης της Ελλάδας το 1881. Εθνικό και Ιστορικό Μουσείο. Περιέχει ένθετο τοπογραφικό σχεδιάγραμμα της Αθήνας και του Πειραιά, καθώς και πίνακα της διοικητικής διαίρεσης της Ελλάδας.

ἐκλογὴ τῆς συνεδριάσεως, καθ' ἣν θέλουσι τύχει ἀκροάσεως οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἑλλάδος. Ἡ τότε ἀπόφασις ἔσται ὁριστική». Ἀπερρίφθη ἡ ἀγγλικὴ πρότασις· ἀλλ' οἱ ὅροι, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἐπρόκειτο νὰ εἰσέλθωσιν οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἑλλάδος, ἡ ἔννοια τῆς ἀπορριφθείσης προτάσεως καὶ ἡ ἔννοια τῆς παραδεχθείσης, ἤθελον προσδιορισθῆ καθ' ἣν ἡμέραν θὰ ἐκαλοῦντο οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἑλλάδος, καὶ οἱ ὅροι, ὑφ' οὓς ἐκλήθησαν, περιέχονται ἐν τοῖς λεχθεῖσι παρὰ τοῦ προέδρου τοῦ Συνεδρίου. Ἐλεύθερος, λοιπόν, ἦτο ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος, ἵνα παραστήσῃ ὅ,τι αὐτὸς ἐνόμιζε συμφέρον εἰς τὸ Κράτος, τὸ ὁποῖον ἀντεπροσώπευεν, ἵνα ὁμιλήσῃ περὶ παντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ, καὶ ὅτι ἦτο ἐλεύθερος, τὸ ἀπέδειξε, καὶ αὐτὸς ὁμιλήσας περὶ Κρήτης, ἐνῷ ἡ ἀπόφασις ἡ γενομένη παραδεκτὴ δὲν περιελάμβανε καὶ τὴν Κρήτην ἐντὸς τῶν ὅρων αὐτῆς. Οὐδεμία ἐγένετο παρατήρησις εἰς τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς Ἑλλάδος ὅτι περιλαμβάνει καὶ τὴν Κρήτην ἐν τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ, οὐδεμία ἤθελε τῷ γίνει παρατήρησις, ἐὰν περιελάμβανεν ἐν αὐτῇ καὶ τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν καὶ τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς χώρας, καὶ ἂν παρίστα ἑαυτόν, ὡς ὤφειλε νὰ τὸν παραστήσῃ, ὡς ἀντιπρόσωπον τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς.

Τοιουτοτρόπως ἐγκαταλειφθεῖσα ἔκθετος ἡ ἑλληνικὴ ὑπόθεσις ἐν τῷ Συνεδρίῳ τοῦ Βερολίνου ἀπέληξεν εἰς τὴν εὐχήν, τὴν ὁποίαν γινώσκετε, καὶ ἥτις ὑπῆρξε τὸ αἴτιον τῶν μεγάλων στενοχωριῶν, τῶν μεγάλων ζημιῶν, τὰς ὁποίας ὑφιστάμεθα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὑπῆρξεν αἰτία τῆς προσωρινότητος, ἐν ᾗ διαβιοῦμεν, προσωρινότητος ἡ ὁποία καὶ ὑλικῶς καὶ ἠθικῶς ἔβλαψε καὶ βλάπτει σπουδαίως τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλὰ τέλος ἐγένετο ἡ εὐχή, καὶ τὴν εὐχὴν ταύτην ὤφειλεν ὁ ἑλληνισμὸς ἅπας νὰ θεωρήσῃ ὡς ἀπόφασιν. Τὴν εὐχὴν ταύτην δὲν ἐθεώρησε μόνος ὁ ἑλληνισμὸς ὡς ἀπόφασιν, τὴν ἐθεώρησαν ὡς ἀπόφασιν αὐτοὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες εἶχον ψηφίσει αὐτήν, αὐτοὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες δὲν ἦσαν σφόδρα ὑπὲρ αὐτῆς διατεθειμένοι. Ὁ λόρδος Βηκονσφήλδ ρητῶς εἶπεν ἐν τῇ ἀγγλικῇ γερουσίᾳ ὅτι ἐν Βερολίνῳ παρεχωρήσαμεν εἰς τὴν Ἑλλάδα πλειότερα τῶν παραχωρηθέντων εἰς ἄλλας ἐν τῇ Ἀνατολῇ φυλάς, ἐθεώρησεν ὅτι ἡ εὐχὴ δὲν ἠδύνατο, οἱανδήποτε καὶ ἂν εἶχε διατύπωσιν, εἰμὴ νὰ ἔχῃ τὴν ἀξίαν γεγονότος τετελεσμένου. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἐμέμφθη μου ὁ

«Γενικός χάρτης της Νοτιοανατολικής Χερσονήσου» (General Karte der Südost-Europaïschen Halbinsel) του Heinrich Kiepert. Κλίμακα 1:500.000, Berlin, Dietrich Reimer, 1881. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργός, εἰπόντος ὅτι ἡ εὐχὴ ἐκείνη εἶναι διαταγή. Ἀνεῦρεν ἔν τινι ἀγορεύσει μου πρὸς τοὺς πολίτας τοῦ Ἀγρινίου τὴν φράσιν ταύτην, φράσιν ἑλληνικήν, ἐκ πεποιθήσεως καὶ καθήκοντος παντὸς Ἕλληνος, καὶ ταύτην ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ ὡς ἀποδεικνύουσάν με ἀνακόλουθον πρὸς τὰς ἰδέας, τὰς ὁποίας πρεσβεύω.

Ἡ εὐχὴ τῶν ἓξ Μεγάλων Δυνάμεων πρὸς τὴν Τουρκίαν εἶναι διαταγὴ καὶ πᾶσα ἡ ἐνέργεια τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ὤφειλε νὰ τείνῃ εἰς τὴν ἐπιδίωξιν τῆς ὅσον ἔνεστι ταχυτέρας πραγματοποιήσεως τῆς εὐχῆς ταύτης ὡς διαταγῆς. Τί δὲ ἔπραξεν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις πρὸς τοῦτο; Καὶ ἐδῶ μεταβαίνω εἰς τὰ τῶν ἐν Πρεβέζῃ διαπραγματεύσεων. Κατὰ τίνα τρόπον διεξήγαγεν ἡ Κυβέρνησις τὴν διαπραγμάτευσιν ἐκείνην; Πῶς ἀνέβαλε τὸ πρῶτον τὴν ἔναρξιν τῶν συνεδριάσεων, πῶς κατόπιν εἰργάσθη, πῶς δὲν διέκοψε τὰς διαπραγματεύσεις ὅτε ἔπρεπε νὰ τὰς διακόψῃ, πῶς ἐξέθεσε τὴν ἀξιοπρέπειαν τῆς ἑλληνικῆς σημαίας καὶ διεκύβευσε τὰ κεκτημένα κυριαρχικὰ δικαιώματα τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ Κόλπου, διὰ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν διεξήγαγε τὰ τῆς εἰσόδου τῆς «Ἀμφιτρίτης», πῶς ἐπολιτεύθη ἀπέναντι τῆς γενομένης προσβολῆς εἰς τὴν σημαίαν ἡμῶν ὑπὸ τοῦ φρουρίου τῆς Πρεβέζης; Περὶ πάντων τούτων οὐδὲν εἶπεν ἡ Κυβέρνησις, καὶ πάντα ταῦτα εἶναι ἀντικείμενα, περὶ τῶν ὁποίων ἡ δημοσιότης ἐπραγματεύθη, νουθετήσασα τὴν Κυβέρνησιν, ἵνα πράξῃ τὰ ὀρθά, καὶ ἐπιτιμήσασα αὐτὴν πρὸ πολλοῦ ἐπὶ τῇ ἀκαταλλήλῳ αὐτῆς διαγωγῇ. Ἀλλὰ τέλος ἴσχυσεν ἡ δημοσιότης, ἴσχυσεν ἡ ἀπαίτησις τοῦ κοινοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἵνα τεθῇ τέρμα εἰς τὴν κωμῳδίαν τῆς Πρεβέζης, καὶ ἐνομίζομεν ὅτι κατωρθώθη, ἵνα μεταβῶμεν εἰς τὸ ἕτερον στάδιον τῆς ὑποθέσεως, εἰς τὸ στάδιον τῆς εὐρωπαϊκῆς μεσολαβήσεως, ἐξαντληθέντος τοῦ πρώτου, τοῦ τῶν ἀμέσων διαπραγ-

ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Στις 21 Αυγούστου 1866 ξέσπασε επανάσταση στην Κρήτη. Η «Γενική Συνέλευσις» των Κρητών συνέρχεται στα Σφακιά και κηρύσσει την ένωση του νησιού με την Ελλάδα. Επιτροπές στην Αθήνα, στην επαρχία και στις ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού ενισχύουν τον αγώνα, ενώ εθελοντές σπεύδουν στην Κρήτη για να ενισχύσουν τις δυνάμεις των επαναστατών, οι οποίοι κερδίζουν μεν τις πρώτες μάχες κατά των Τούρκων χάνουν όμως τη μάχη στις 12 Οκτωβρίου στον Βαφέ του Αποκορώνου. Η συμμαχική κυβέρνηση Βούλγαρη-Δεληγεώργη λόγω της διστακτικής στάσης που τηρεί στον αγώνα των Κρητών, επικρίνεται από την αντιπολίτευση και υποχρεώνεται σε παραίτηση

Μάρκος Ρενιέρης. Ελαιογραφία του Νικηφόρου Λύτρα. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.

πολιν, ἔστω καὶ δι' ἀμέσους διαπραγματεύσεις, ἀπεστείλαμεν αὐτούς, ἵνα διαπραγματευθῶσι περὶ τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ Βερολινείου Πρωτοκόλλου, ἀλλὰ πρὸ τῆς πραγματοποιήσεως ὑπῆρχε τὸ ζήτημα τοῦ κύρους αὐτοῦ, ζήτημα ἐπὶ τοῦ ὁποίου, καὶ δικαίως, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις εἶχε δειχθῆ ἄκαμπτος ἐν Πρεβέζῃ. Ἆρα ἀπῄτησεν ἡ Κυβέρνησις παρὰ τῶν Δυνάμεων καὶ ἔλαβε παρ' αὐτῶν ὑπόσχεσιν, ἀνέλαβον αἱ Δυνάμεις ὑποχρέωσιν, ὅπως ἐπιβάλωσιν εἰς τὴν Τουρκίαν τοὐλάχιστον τοῦτο, τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ κύρους τοῦ Βερολινείου Πρωτοκόλλου; Οὐδὲν τούτων ἐγένετο καὶ διὰ τοῦτο ἐπί τινας συνεδριάσεις βλέπομεν τὰς παρατεταμένας ἐκείνας συζητήσεις, τῶν ἀντιπροσώπων Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας, συζητήσεις τὰς ὁποίας αὐτοὶ οἱ φίλοι ἡμῶν, αὐτοὶ οἱ συμβουλεύσαντες τὴν ἀποστολὴν τῶν ἀντιπροσώπων, ἀπεκάλεσαν πρὸς ἐμπαιγμὸν βυζαντινὰς συζητήσεις, αἵτινες εἰς οὐδὲν ἠδύναντο ν' ἀπολήξωσι πρακτικὸν καὶ αἵτινες ἐπὶ τέλους ἀπέληξαν εἰς τὴν ὑποχώρησιν τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τοῦ ζητήματος, ἐνῷ οὐδέποτε ὤφειλε νὰ ὑποχωρήσῃ. Ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, ἀπαντῶν εἰς ὅσα εἶπον κατὰ τὴν πρώτην ἐν τῇ συζητήσει ταύτῃ ἀγόρευσίν μου, ὑποδεικνύων τὰ θέματα ἐπὶ τῶν ὁποίων ὤφειλεν ἡ Βουλὴ νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν αὐτῆς, ἠρνήθη ὅτι πράγματι ὑπεχώρησεν ἡ Κυβέρνησις, καὶ εἶπε, φέρετε τὰς ἀποδείξεις· καὶ φέρω τὰς ἀποδείξεις. Οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἑλλάδος εἶπον τὸ πρῶτον ὅτι ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει δύνανται νὰ δεχθῶσι συζήτησιν περὶ τροποποιήσεως, δύνανται μόνον νὰ δεχθῶσι συζήτησιν περὶ τοιαύτης ἢ τοιαύτης χαράξεως τῆς γραμμῆς, συμφώνως πρὸς τὸ πρωτόκολλον. Ἀλλ' ἐν τέλει τῆς τετάρτης συνεδριάσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπιτροπῆς ἡ Α.Υ. ὁ Σαβφὲτ πασᾶς, λαμβάνων τελευταῖος τὸν λόγον, ἀναγινώσκει τὴν ἑπομένην δήλωσιν, προτείνων αὐτὴν εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῶν Ἑλλήνων πληρεξουσίων: «Οἱ Ὀθωμανοὶ πληρεξούσιοι παρατηροῦσι μετ' εὐχαριστήσεως ὅτι οἱ Ἕλληνες αὐτῶν συνάδελφοι εἶναι διατεθειμένοι νὰ προσεγγίσωσι πρὸς τὰς ὑπ' αὐτῶν ἐκφρασθείσας ἰδέας καὶ νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ ζήτημα, θεωροῦντες τὰς ἐνδείξεις τοῦ ΙΓ΄ Πρωτοκόλλου ὡς ἐπιδεκτικὰς συζητήσεως καὶ τροποποιήσεως». Οἱ Ἕλληνες πληρεξούσιοι λαμβάνουσι τὴν δήλωσιν ταύτην πρὸς ἀναφοράν καὶ προτείνουσι τὴν ἀναβολὴν τῆς συνεδριάσεως μέχρι τῆς παραλαβῆς τῶν ὁδηγιῶν, ἃς αἰτήσουσι παρὰ τῆς Κυβερνήσεως αὐτῶν.

Κατὰ τὴν ἑπομένην συνεδρίασιν ἀνεκοινώθησαν αἱ ληφθεῖσαι ὁδηγίαι, αἵτινες ἦσαν ἀποφατικαί. Ἡ Α.Ε. ὁ κ. Βράϊλας, λαβὼν τὸν λόγον, ἐκφράζεται οὑτωσί: «Λυποῦμαι ὀφείλων νὰ εἴπω ὑμῖν ὅτι ἡ ἀπάντησις τῆς ἡμετέρας Κυβερνήσεως, εἰς τὴν δήλωσιν ἣν ἐποιήσασθε τὴν τιμὴν νὰ ἐπιδώσητε ἡμῖν κατὰ τὸ τέλος τῆς τελευταίας συνεδριάσεως, δὲν εἶναι καταφατική. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἐνετάλημεν νὰ

Πέτρος Βράιλας-Αρμένης. Ξυλογραφία από το περ. Έσπερος (Λειψία), τεύχ. 83 (1/13 Οκτ. 1884). Γεννάδειος Βιβλιοθήκη.

προτείνωμεν ἡμῖν δήλωσιν, ἧς τὸ κείμενον, ἐγκριθὲν ἤδη ὑπὸ τῆς Γαλλίας, τῆς Ρωσσίας, τῆς Ἰταλίας, τῆς Αὐστρουγγαρίας καὶ τῆς Γερμανίας, ἐγένετο ἀποδεκτὸν ὑπὸ τῆς ἡμετέρας Κυβερνήσεως». Ἀπερρίφθη, λοιπόν, ἡ δήλωσις τοῦ Σαβφὲτ πασᾶ, ἀλλ' ἐνῷ ἀπερρίφθη κατὰ τὴν συνεδρίασιν ἐκείνην, ἐν πρωτοκόλλῳ μεταγενεστέρας συνεδριάσεως ἀναγινώσκομεν τὰ ἑξῆς:

«Ἡ Α.Υ. ὁ Σαβφὲτ πασᾶς παρακαλεῖ τὰς ΑΑ. ΕΕ. τοὺς Ἕλληνας πληρεξουσίους νὰ εὐαρεστηθῶσι καὶ αὖθις νὰ λάβωσιν ὑπὸ σημείωσιν ὅτι οἱ Ὀθωμανοὶ αὐτῶν συνάδελφοί εἰσιν ἕτοιμοι, ἕνεκα τοῦ ὑψηλοῦ κύρους, ὅπερ ἔχει ἡ ὑπὸ τῶν Δυνάμεων ἐκφρασθεῖσα εὐχή, νὰ λάβωσιν ὡς πρώτας βάσεις τῶν διαπραγματεύσεων αὐτῶν τὰς ἐνδείξεις τοῦ ΙΓ΄ πρωτοκόλλου, ἤτοι νὰ μελετήσωσιν

ὁμοῦ τὴν γενικὴν γραμμὴν τῶν κοιλάδων τοῦ Καλαμᾶ καὶ τοῦ Πηνειοῦ *πρὸς ἀποδοχὴν ἢ τροποποίησιν* αὐτῆς, καθ' ὅσον ἤθελεν ἀποδειχθῆ ὑπὸ τῆς συζητήσεως προωρισμένη ἢ μὴ ν' ἀποκαταστήσῃ μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν σχέσεις μονίμου καὶ ἀμοιβαίας ἀσφαλείας.

«Ἡ Α.Ε. ὁ κ. Βράϊλας λέγει ὅτι, ἐὰν δὲν εἶχεν ἀπόφασιν νὰ μὴ ἀνοίξῃ ἐκ νέου τὴν συζήτησιν, εὐκολώτατα ἠδύνατο ν' ἀποδείξῃ ὅτι πάνθ' ὅσα ἔφθη εἰπὼν ἡ Α.Υ. ὁ Σαβφὲτ πασᾶς εἰσὶ ταυτόσημα πρὸς τὰς προηγουμένας δηλώσεις, ἀλλ' ἀπέχει ν' ἀναλύσῃ τοὺς λόγους τῆς Α.Υ. καὶ λαμβάνει τὴν πρόσκλησιν αὐτοῦ πρὸς ἀναφοράν».

Ἐλήφθησαν ὁδηγίαι καὶ ἀνεκοινώθησαν ἐν τῇ κατόπιν συνεδριάσει· δὲν εἶναι δὲ πλέον ἀποφατικὴ ἡ ἀπάντησις.

«Τῆς συνεδριάσεως ἀρξαμένης τὴν μεσημβρίαν, ἀναγινώσκεται καὶ ἐπιδοκιμάζεται τὸ πέμπτον πρωτόκολλον».

«Ἡ Α.Ε. ὁ κ. Βράϊλας, λαβὼν τὸν λόγον, λέγει ὅτι αὐτὸς καὶ οἱ συνάδελφοι αὐτοῦ καθῆκον ἐθεώρησαν νὰ ὑποβάλωσιν εἰς τὴν κρίσιν τῆς βασιλικῆς κυβερνήσεως τὴν πρόσκλησιν, ἣν οἱ Ὀθωμανοὶ αὐτῶν συνάδελφοι εὐηρεστήθησαν νὰ ἀπευθύνωσιν αὐτοῖς ἐν τῇ τελευταίᾳ συνεδριάσει, καὶ ὅτι εἰσὶν ἐντεταλμένοι νὰ ποιήσωνται τὴν ἑπομένην ἀπάντησιν».

«Οἱ κ.κ. Ἕλληνες πληρεξούσιοι, λαμβάνοντες σημείωσιν τῆς προσκλήσεως τῶν Ὀθωμανῶν αὐτῶν συναδέλφων, παρακαλοῦσι τούτους νὰ γνωστοποιήσωσιν αὐτοῖς τὸ διάγραμμα τῆς μεθορίου γραμμῆς, ἣν εἰσὶ διατεθειμένοι νὰ προτείνωσιν».

«Ἡ Α.Ε. ὁ Σαβφὲτ πασᾶς χαίρει τεκμηριῶν ὅτι ἡ ἀπάντησις, ἣν ἤκουσεν ἐκ στόματος τῆς Α.Ε. τοῦ κ. Βράϊλα, εἶναι κατάλληλος ὅπως ἐπενέγκῃ τὴν τοσοῦτον ποθητὴν προσέγγισιν, διότι ἀποδέχεται τὴν θεωρίαν, ἣν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς συζητήσεως ὑπεστήριξαν οἱ Ὀθωμανοὶ πληρεξούσιοι».

Ἐγένετο ἢ δὲν ἐγένετο ἡ ὑποχώρησις; Παρεδέχθησαν ἢ δὲν παρεδέχθησαν οἱ Ἕλληνες πληρεξούσιοι τὰς προτάσεις τῶν Ὀθωμανῶν ἐπιτρόπων;

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Ὄχι.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἀνέγνωσα τὰ ἔγγραφα καὶ ἠξεύρομεν ἐκ τῶν κατόπιν ὅτι ἡ συζήτησις γίνεται περὶ τῶν τροποποιήσεων, ὅτι ἡ συζήτησις ἐν Κωνσταντινουπόλει σήμερον περιστρέφεται εἰς τὰ τῆς γραμμῆς τοῦ Βερολίνου, οὐχὶ ὅπως καθορισθῇ αὕτη συμφώνως πρὸς τὰ ἐν Βερολίνῳ ἐνδειχθέντα, ἀποδεκτοῦ γενομένου τοῦ ὑποχρεωτικοῦ κύρους αὐτῶν, ἀλλ' ὅπως ἐξευρεθῇ ἐὰν πρέπῃ νὰ τροποποιηθῇ, καὶ πῶς δύναται νὰ τροποποιηθῇ. Ὑπεχώρησε, λοιπόν, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ σήμερον αἱ διαπραγματεύσεις διεξάγονται ἄλλως, ἢ ὅπως διεξήγοντο ἐν Πρεβέζῃ, ὅπου ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις οὐδὲ βῆμα ὑπεχώρησε.

Τὸ κῦρος τοῦ πρωτοκόλλου ἀμφισβητεῖται σήμερον καὶ ἀμφισβητεῖται τῇ ἐπινεύσει καὶ αὐτῆς τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἐνῷ κατὰ τὰς ἐν Πρεβέζῃ διαπραγματεύσεις ἡ ἑλληνικὴ τοὐλάχιστον κυβέρνησις δὲν εἶχε δώσει τὴν συναίνεσιν αὐτῆς εἰς τὴν ἀμφισβήτησιν τοῦ κύρους τοῦ Πρωτοκόλλου τοῦ Βερολίνου.

Ἐγένετο δὲ ἡ ὑποχώρησις αὕτη ἐν ἐποχῇ ἐπιβλαβεῖ καθ' ὅλα, ἐγένετο ἐν ἐποχῇ συμπιπτούσῃ πρὸς ἐσωτερικὴν κατάστασιν τοῦ Κράτους συνδεομένην μετὰ τῆς συγκροτήσεως τῆς παρούσης Βουλῆς. Ἐν τῷ ἐσωτερικῷ διεξήγοντο αἱ ἐκλογαὶ καὶ δὲν συνέφερεν εἰς τὴν Κυβέρνησιν νὰ διακοπῶσι τότε αἱ διαπραγματεύσεις, διὰ νὰ δύνηται νὰ πιστευθῇ τὸ ἀπὸ τοῦ βήματος κατὰ κόρον ἐπαναληφθὲν παρὰ τῶν ὑπουργῶν, ὅτι ἦτο ἀνάγκη, πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ ζητήματος, νὰ διαμένωσιν αὐτοὶ ἐν τῇ Κυβερνήσει.

Ἐξωτερικῶς, ὅμως, ἔβλαψεν ἡ ὑποχώρησις σπουδαιότερον ἔτι, καὶ ἰδίως ὡς ἀναβαλοῦσα τὴν διακοπὴν τῶν διαπραγματεύσεων καὶ τὴν κατόπιν τῆς δεδικαιολογημένης διακοπῆς ἀνάγκην τῆς μεσολαβήσεως τῶν Δυνάμεων. Ἡ ἐποχὴ ἦτο τότε εὔνους πρὸς τὴν μεσολάβησιν, ἐνῷ ἔκτοτε ἐπῆλθε κατάστασις εὐρωπαϊκή, ὑφισταμένη καὶ σήμερον, καθ' ἣν, ἐὰν ἐπέλθῃ ἡ διακοπή, δὲν δύναται νὰ φέρῃ τὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα ἤθελε φέρει πρὸ τῆς καταστάσεως ταύτης. Τὴν δὲ κατάστασιν ταύτην καθορίζει ἡ γερμανοαυστριακὴ συνεννόησις. Ὡς ἐκ τῆς συνεννοήσεως ἐκείνης, ἡ Γαλλία, ἡ μόνη κεκηρυγμένη προστάτις τῆς Ἑλλάδος, εὑρίσκεται μεμονωμένη, ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ· ἐάν, ὅμως, ἡ διακοπὴ ἐπήρχετο πρὸ τῆς συνεννοήσεως, θὰ εἶχεν ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ὑποστηρίξεις ἐν Εὐρώπῃ, ὧν σήμερον στερεῖται. Ὑπῆρξε, λοιπόν, ἐπιζημιωτάτη ἡ διακοπή, τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ σήμερον δὲν ἐξήρτηται ἀφ' ἡμῶν ἡ διόρθωσις τοῦ γενομένου κακοῦ. Δύνανται πάλιν αἱ εὐρωπαϊκαὶ περιστάσεις νὰ μετατραπῶσι καὶ νὰ εὕρωμεν νέαν εὐκαιρίαν ὁμοίαν τῆς προτέρας, ἀλλ' ἡμεῖς δὲν δυνάμεθα νὰ συντελέσωμεν εἰς τὴν μετατροπὴν καὶ εἴμεθα κατὰ τοῦτο ἐντελῶς ἐκτεθειμένοι εἰς τὰ μειδιάματα τῆς τύχης.

Ὑπῆρξεν, ὅμως, αὕτη ἡ μόνη ὑποχώρησις τῆς Ἑλλάδος, διὰ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει; Ἐγένετο καὶ ἄλλη ὑποχώρησις ἐπίσης σχεδὸν ἐπιβλαβής, διότι ἀπέδειξε τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, τὸ ἑλληνικὸν κράτος, μὴ σπουδαιολογοῦν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἑλλάδος, προκληθέντες κατόπιν τῶν ὑποχωρήσεων, περὶ ὧν ἀνέγνωσα περικοπὰς ἐκ τῶν πρωτοκόλλων, ἵνα διατυπώσωσιν ἐπὶ τοῦ χάρτου τὴν γραμμήν, ὅπως ἡ Ἑλλὰς ἀντελαμβάνετο αὐτῆς συμφώνως πρὸς τὴν Συνθήκην τοῦ Βερολίνου, εἶπον ὅτι κατὰ τὰ ἐν Βερολίνῳ ἐνδειχθέντα, ἡ γραμμή, χαραττομένη ἐπὶ τοῦ χάρτου, ἔχει οὕτω, μετά τινας δὲ ἡμέρας παρουσιάζονται πάλιν ἐνώπιον τοῦ Συνεδρίου οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἑλλάδος καί, χωρὶς οὐδὲν νὰ ἀποκτήσωσι παρὰ τῆς

«Ο αποβιώσας Αλέξανδρος Β΄, τσάρος πασών των Ρωσιών». Ξυλογραφία από την εφ. The Graphic *(19.3.1881), σ. 277. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Τουρκίας, χωρὶς κἂν νὰ ἀποκτήσωσι παρ' αὐτῆς τὴν χάραξιν γραμμῆς, ἣν αὕτη ἐθεώρει ὡς ὑποχρεωτικὴν δι' ἑαυτήν, ποιοῦνται ὑποχώρησιν ὡς πρὸς τὴν γραμμὴν ἐκείνην καὶ προτείνουσι γραμμὴν ἄλλην στενοτέραν. Πότε οἱ ἀντιπρόσωποι εἶχον δίκαιον; Ὅτε ἐχάραττον τὴν πρώτην γραμμὴν καὶ ἔλεγον ὅτι ἐκείνη εἶναι ἡ γραμμὴ τοῦ Βερολίνου, ἢ ὅτε ἐχάραττον τὴν δευτέραν γραμμήν; Ἐὰν οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἑλλάδος εἶχον ὑποχωρήσει κατόπιν συμβιβασμοῦ ἐν ταῖς διαπραγματεύσεσι, θὰ ἐννόουν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ πεποιθήσεως, ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ πρωτοκόλλου, ἀλλ' ὅτι πρόκειται περὶ ὑποχωρήσεως ἀπὸ τῆς ἐννοίας, τὴν ὁποίαν αὐτοὶ εἰς τὸ πρωτόκολλον ἀπέδιδον. Ἀλλ' οὐδεὶς ἐγένετο συμβιβασμός, διότι ἡ Τουρκία οὐδεμίαν συγκατετίθετο νὰ ποιήσηται ὑποχώρησιν πρὸς τὴν Ἑλλάδα, οὐδεμίαν νὰ ποιήσηται ἀναγνώρισιν ὅρου τινὸς ὡς ὑποχρεωτικοῦ, καὶ ὅμως οἱ ἀντιπρόσωποι ἡμῶν, ἵνα διευκολύνωσι τὰς διαπραγματεύσεις, προτείνουσι νέαν γραμμήν, ἀπο-

δεικνύοντες τοιουτοτρόπως ὅτι, ὅτε ἐπρότειναν τὴν πρώτην, δὲν ἐσπουδαιολόγουν, διότι προτείνουσι τὴν νέαν γραμμὴν ὡς τὴν γραμμὴν τὴν ἀνταποκρινομένην πρὸς τὴν ἰδέαν τῶν ἐν Βερολίνῳ συνταξάντων τὸ πρωτόκολλον. Δὲν ἐξετάζω ἂν ἡ δευτέρα αὕτη γραμμὴ καλῶς ἢ κακῶς ἐχαράχθη, διότι δὲν πρόκειται σήμερον νὰ μελετήσωμεν τὰ περὶ τούτου· ἀλλὰ λέγω ὅτι δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις νὰ παραστήσῃ τὸ Κράτος ὡς ἐπιπολαίως ἐργαζόμενον ἐν τοιούτῳ ζητήματι. Ἐκ λάθους ἐχάραξε τὴν πρώτην γραμμήν; Εἶναι ὑπόλογος διὰ τὸ λάθος. Ὑπεχώρησεν ἀπέναντι τῆς γείτονος Δυνάμεως ἐν ταῖς διαπραγματεύσεσιν; Ὤφειλε νὰ μᾶς δείξῃ τί ἀπέκτησεν· ἀπέδειξε μόνον ἑαυτὴν μὴ ἔχουσα πεποίθησιν εἰς τὰς γνώμας, τὰς ὁποίας ἐπρότεινεν εἰς τὴν Τουρκίαν, ἑπομένως ἐστέρησε τὴν γνώμην τῆς Ἑλλάδος τοῦ κύρους αὐτῆς ἐν ταῖς διαπραγματεύσεσιν.

Εἰς πάντα ταῦτα, τί ἀντιτάττει ἡ Κυβέρνησις πρὸς δικαιολογίαν ἑαυτῆς; Ὡς γινώσκομεν ἐκ τῶν ἀγορεύσεων τοῦ κ. ὑπουργοῦ, ἀντιτάττει τὴν δοθεῖσαν πρὸς αὐτὴν γνώμην παρὰ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, καὶ ἰδίως παρὰ τῶν φιλικώτερον διατεθειμένων πρὸς τὴν Ἑλλάδα Δυνάμεων. Ἐσφαλμένην ἔχει ἰδέαν ἡ Κυβέρνησις περὶ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον ὀφείλει νὰ προσφέρηται ἡ Κυβέρνησις ἀσθενοῦς κράτους πρὸς τὰς Κυβερνήσεις φιλικῶν αὐτῷ κρατῶν, καίτοι μεγαλυτέραν πολὺ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἐχόντων ἰσχύν. Δὲν ἀληθεύει ὅτι τὰ κράτη ἐκεῖνα ἀπαιτοῦσι παρὰ τῆς χώρας, τὴν ὁποίαν θέλουσι νὰ συνδράμωσι, τυφλὴν ὑπακοήν, δουλικὴν καθυπόταξιν. Δὲν ἀληθεύει ὅτι ἐπιθυμοῦσι νὰ βλέπωσι τὴν χώραν ἐκείνην τεταπεινωμένην καὶ παραιτοῦσαν τὰ κυριαρχικὰ αὐτῆς δικαιώματα. Τοὐναντίον ἀληθεύει ὅτι αἱ φιλικῶς διακείμεναι πρὸς τὴν Ἑλλάδα Δυνάμεις ἐπιθυμοῦσι νὰ βλέπωσιν αὐτὴν προασπίζουσαν τὰ δικαιώματα αὐτῆς, οὐχὶ μόνον ἀπέναντι ἄλλων ἐπικρατειῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπέναντι αὐτῶν τῶν ἰδίων, διότι μόνον ἐκ τῆς τοιαύτης προασπίσεως δύνανται καὶ αὗται νὰ ὁδηγῶνται περὶ τοῦ πρακτέου, καὶ δύνανται ἐνίοτε νὰ βοηθῶνται ἐκ τῆς πιέσεως ἡμῶν ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῶν ἐν γένει ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων τοῦ ἰδίου αὐτῶν κράτους. Τὰ κράτη ἐκεῖνα δὲν ἔχουσι μίαν μόνον ἐξωτερικὴν ὑπόθεσιν, εἰς ἣν διαφέρονται. Διεφέρετο ἡ Γαλλία ὄχι μόνον εἰς τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα, ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰ ζητήματα συγχρόνως. Διεφέρετο εἰς τὴν ἐκκένωσιν τοῦ ὀθωμανικοῦ ἐδάφους ἀπὸ τῶν ρωσσικῶν στρατευμάτων, διεφέρετο εἰς τὴν διαρρύθμισιν τοῦ αἰγυπτιακοῦ ζητήματος, διεφέρετο εἰς τὴν λύσιν τοῦ ἐν Τουρκίᾳ οἰκονομικοῦ ζητήματος, διεφέρετο εἰς τὰς διεξαγομένας διαπραγματεύσεις ἐν τῇ κεντρώᾳ Εὐρώπῃ, καὶ τὰς συναπτομένας καὶ τὰς χαλαρουμένας συμμαχίας. Μεταξὺ τῶν ζητημάτων τούτων κατεῖχε θέσιν καὶ τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα. Ἀλλ' ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος περιέμενεν ὅπως αὕτη φροντίζῃ ἀποκλειστικῶς περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ συμφέροντος. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ἀνῆκε νὰ ἐνθυμίζῃ εἰς τὴν Γαλλίαν, ἔστω καὶ πιέζουσα αὐτήν, τὰ τῆς διεξαγωγῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος. Αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις δὲν δυσαρεστοῦνται ὅταν βλέπωσι μικρὰ κράτη φροντίζοντα περὶ τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν. Δυσαρεστοῦνται ὅταν βλέπωσι ταῦτα πλεονεκτοῦντα καὶ θέλωσι νὰ ἐπωφεληθῶσι ἐκ τῆς φιλίας καὶ τῆς συνδρομῆς τῶν ἰσχυρῶν, ὅπως ἀδικήσωσιν ἄλλους· ὅταν, ὅμως, βλέπωσιν αὐτὰ ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων ἑαυτῶν μεριμνῶντα, σέβονται αὐτὰ καί, ἀναλόγως τοῦ σεβασμοῦ αὐτῶν, τοῖς προσφέρονται. Ἂν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις εἶχε γνώμην, οἵαν ἔχει τὸ σημερινὸν Ὑπουργεῖον περὶ τῆς πρὸς τὰς φιλίας καὶ κραταιὰς Δυνάμεις τυφλῆς ὑποταγῆς, ὅτε διεξήγετο ἡ διαπραγμάτευσις περὶ τῆς ἑνώσεως τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ ποίους ὅρους ἤθελον παραχωρηθῆ αἱ Ἰόνιοι Νῆσοι εἰς τὴν Ἑλλάδα; Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις εἶχεν ὑπογράψει μετὰ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων συνθήκην περιέχουσαν ὅρους λίαν ἐπιβλαβεῖς εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς. Ἡ Ἑλλὰς ἐπιέζετο παρὰ τῆς Ἀγγλίας, ἵνα ὑπογράψῃ συνθήκην ὁμοίαν ἐκείνης, καὶ ὅτε ἡ Ἑλλὰς ἀντετάχθη πρὸς τὴν Ἀγγλίαν, ἡ Ἀγγλία ἐθυμώθη, ἠπείλησεν, ἀλλὰ δὲν διέκοψε καὶ τὰς διαπραγματεύσεις, διαπραγματευομένη δέ, ὑπεχώρησε καὶ ἀπεδέχθη, τέλος, σχεδὸν ἁπάσας τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Ἑλλάδος· περαιωθεισῶν δὲ τῶν διαπραγματεύσεων, ἐπῄνεσε τὴν Ἑλλάδα, διότι οὕτως ἐπολιτεύθη καὶ ἰδίως ἀπέναντι αὐτῆς, καὶ ἐπῄνεσεν αὐτὴν οὐχὶ προφορικῶς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐγγράφως καὶ εἶπεν ὅτι καθῆκον εἶχεν ἡ Ἑλλὰς νὰ ἐργασθῇ, ὅπως εἰργάσθη, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις καθῆκον εἶχε πρὸς ἑαυτὴν καὶ πρὸς τὰς ἄλλας Δυνάμεις νὰ μὴ ἐνδώσῃ, εἰμὴ ἀφοῦ ἀντέτατε πάσας τὰς ἐναντιότητας, τὰς ὁποίας εἶχεν ἀντιτάξει. Αἱ Δυνάμεις ἔχουσιν ἐνίοτε ἀνάγκην καὶ νὰ πιέζωνται παρ' ἐκείνων, οἵτινες διεκδικοῦσι δικαιώματα καὶ ὑπὲρ ὧν ἐνδιαφέρονται, διότι δὲν πρόκειται νὰ ἐργασθῶσι πάντοτε μόναι· χρῄζουσι τῆς πιέσεως ταύτης ἀπέναντι τῶν ἄλλων Δυνάμεων, μεθ' ὧν συνεργάζονται, δὲν δύνανται, ὅμως, νὰ προκαλέσωσιν αὐταὶ τὴν πίεσιν· τοῦτο δ' ὀφείλουσι νὰ γνωρίζωσι καὶ νὰ πράττωσιν οἱ ἔχοντες τὸ ἄμεσον συμφέρον, μὴ προσέχοντες εἰς τὰς δυσαρεσκείας, τὰς ὁποίας προσκαίρως δύναται νὰ γεννᾷ ἡ τοιαύτη ἐνέργεια. Αἱ Κυβερνήσεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἔχουσιν ἐνίοτε καὶ ἐσωτερικὰς ἀντιδράσεις, καὶ χρῄζουσι τῆς πιέσεως, ἣν δύναται νὰ προκαλέσῃ τὸ μικρὸν κράτος, εἰς ὃ θέλουσι νὰ παράσχωσι συνδρομήν, ἵνα δικαιολογήσωσι ἀπέναντι τῶν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ κομμάτων τὴν πολιτικὴν αὐτῶν. Ὀφείλουσι, λοιπόν, τὰσθενῆ κράτη οὐδέποτε νὰ παραιτῶνται τὴν πρωτοβουλίαν αὐτῶν, καὶ δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὰς Κυβερνήσεις αὐτῶν νὰ ἐκφράζων-

«Χάρτης τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ μεθορίου γραμμῆς». Λιθογραφία από το Παράρτημα του υπ' αριθ. 36 φύλλου της εφ. Το Άστυ *(25.5.1886). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

ται, ὅπως ἠκούσαμεν τοῦ κ. ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὑπουργοῦ, εἰπόντος ὅτι ἤρκει ὅτι αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις τοῦτο ἐσυμβούλευον, ὥστε νὰ εἶναί τις παράφρων, ἵνα πράξῃ ἄλλως.

Ἡ τοιαύτη περὶ τῶν σχέσεων τῶν μικρῶν κρατῶν πρὸς τὰ μεγάλα κράτη ἰδέα τῆς νῦν Κυβερνήσεως ἔφερεν ἀποτελέσματα ἐπιζήμια εἰς τὸν τόπον, ὄχι μόνον ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις ζητήμασι, στενῶς συνδεδεμένοις πρὸς τὰ τοῦ ἑλληνικοῦ. Αἱ Δυνάμεις προσφέρουσιν εἰς ἕκαστον κράτος τὸν σεβασμὸν ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον τὸ Κράτος ἐν τῷ δικαιώματι αὐτοῦ διεκδικεῖ ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Ὅταν κράτος τι οὐδὲν ἀξιοῖ ὑπὲρ ἑαυτοῦ, παροραται καὶ κατ' αὐτὰς τὰς εἰς αὐτὸ ἀφορώσας διαπραγματεύσεις. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ὀλιγωρεῖται ὁλοτελῶς ἐν πάσαις ταῖς περὶ τῶν τῆς Ἀνατολῆς διαπραγματεύσεσιν, ἐν αἷς, ὅμως, ὕπατα ἔχει συμφέροντα ἡ Ἑλλάς. Ἐν Αἰγύπτῳ ἔχει ἡ Ἑλλάς, ἔχει ὁ ἑλληνισμὸς συμφέροντα μέγιστα, καὶ ἠθικὰ καὶ ὑλικά, διεξάγονται, ὅμως, διαπραγματεύσεις περὶ Αἰγύπτου ὑπὸ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων χωρὶς οὐδόλως νὰ ἐρωτᾶται ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, χωρὶς οὐδόλως νὰ παρεμβάλληται ὡς συμπράκτωρ τῶν διασκέψεων καὶ τῶν ἀποφάσεων. Ὁ ἑλληνισμός, ἐν Αἰγύπτῳ, εἶναι σπουδαῖον στοιχεῖον τοῦ ὅλου ἑλληνισμοῦ· ὁ ἑλληνισμός, ὁ ἐν Αἰγύπτῳ, παρέχει καὶ εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος σπουδαίαν συνδρομήν, ἰδίως, ὅμως, παρέχει συνδρομὴν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἑλληνισμοῦ τοῦ ἐκτὸς τοῦ Κράτους. Ἡ ἰδέα αὕτη τῆς ἐκτάσεως τῶν σχέσεων ἡμῶν ἐν Αἰγύπτῳ, αὐτὸ τὸ γεγονὸς τῆς ἰσχύος τῶν αὐτόθι Ἑλλήνων συντελεῖ εἰς τὴν ἐπαύξησιν τῆς ἰσχύος τοῦ Κράτους, συντελεῖ καὶ εἰς τὴν ἐμψύχωσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἁπανταχοῦ.

Ἀλλ' ὑπὲρ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἑλληνικῶν συμφερόντων τί ἔπραξεν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, καὶ τί ἔπραξαν αἱ Κυβερνήσεις τῆς Εὐρώπης ὡς πρὸς τὰ ἐν Αἰγύπτῳ ἑλληνικὰ συμφέροντα; Διεξήγαγον διαπραγματεύσεις πολυειδεῖς, διαπραγματεύσεις ἀφορώσας εἰς τὴν Κυβέρνησιν τῆς χώρας ἐκείνης, διαπραγματεύσεις ἀφορώσας εἰς τὰ συμφέροντα τῶν ἰδιωτῶν, τῶν ξένων ὑπηκόων ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ· διεξήγαγον διαπραγματεύσεις καὶ προέβησαν εἰς ἀποφάσεις διαφερούσας εἰς τὴν Ἑλλάδα, τοὐτέστιν εἰς τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ Ἕλληνας διὰ ποσὰ μεγαλύτερα ἢ τὰ ποσά, δι' ἃ ἐνδιεφέροντο οἱ ὑπήκοοι ὅλων τῶν ἄλλων ἐπικρατειῶν τῆς Εὐρώπης ὁμοῦ· καὶ ἐν τούτοις ἡ Ἑλλὰς δὲν ἠρωτήθη· ἐνῷ δὲ δὲν ἠρωτήθη, ἐζητήθη ἡ ὑπογραφὴ αὐτῆς, ὅταν ἡ ὑπογραφὴ αὕτη ἦτο ἀναγκαία πρὸς τὸ κῦρος τῆς

ἀποφάσεως, συνεπείᾳ τῶν διεθνῶν αὐτῆς δικαιωμάτων. Μόνον ἐνεθυμήθησαν τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν αἱ Δυνάμεις, ὅταν οἱ ὑπήκοοι αὐτῶν, χορηγήσαντες εἰς τὴν αἰγυπτιακὴν κυβέρνησιν δάνειον, ἤθελον νὰ ἐξασφαλίσωσιν ὑπὲρ τοῦ δανείου ὑποθήκας ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ Χεβίδου, ἐφ' ἧς Ἕλληνες ὑπήκοοι εἶχον δικαιώματα προτεραιότητος· μόνον τότε ἐνεθυμήθησαν τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, ἵνα τὴν προσκαλέσωσι νὰ ὑπογράψῃ ἔγγραφον, διὰ τοῦ ὁποίου παρῃτεῖτο τῶν δικαιωμάτων τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων ἐπὶ τῶν ὑπηκόων ἐκείνων. Αἱ δυνάμεις, ὧν ἦσαν ὑπήκοοι οἱ συνομολογήσαντες τὸ δάνειον, ἠξίωσαν παρὰ τῆς αἰγυπτιακῆς κυβερνήσεως τὴν διαγραφὴν τῶν προγενεστέρων ὑποθηκῶν· αἱ ἄλλαι, ὅμως, Δυνάμεις, αἵτινες δὲν εἶχον τὸ συμφέρον τοῦτο, ἀμέσως παρέστησαν ὅτι δὲν συνῄνουν εἰς τὴν κατάργησιν τῶν δικαιωμάτων τῶν ὑπηκόων των χάριν τῶν νεωτέρων δανειστῶν, καὶ κατόπιν τῶν παραστάσεων τούτων διεξήχθησαν διαπραγματεύσεις, καὶ ἐγένοντο διακρίσεις τῶν ὑποθηκῶν τῶν πρὸ τῆς ἡμέρας τῆς ὑπογραφῆς τῆς περὶ τῶν δανείων συμβάσεως κατὰ Φεβρουάριον καὶ τῶν μετὰ τὴν ἡμέραν τῆς ὑπογραφῆς τῆς συμβάσεως ἐκείνης. Ἡ διάκρισις αὕτη ἐγένετο ἐντελῶς πρὸς τὸ συμφέρον τῶν ὑπηκόων τῶν Δυνάμεων, αἵτινες τὴν ἐζήτουν, καὶ παραγνωριζομένων ἐντελῶς τῶν συμφερόντων τῆς Ἑλλάδος, ἐν ἀγνοίᾳ διατελούσης τῶν γενομένων. Ἀφοῦ δὲ ἐγένετο ἡ διάκρισις αὕτη, καὶ ἀφοῦ διὰ τῆς διακρίσεως ἐπρόκειτο νὰ καταργηθῶσι κεκτημένα δικαιώματα Ἑλλήνων ὑπηκόων διὰ πολλὰ ἑκατομμύρια φράγκων, δι' ἑκατομμύρια ἄνω τῶν 6, τότε μόνον ἐνεθυμήθησαν τὴν Ἑλλάδα, οὐχὶ ἵνα διαπραγματευθῇ καὶ αὕτη καὶ ἀποφανθῇ περὶ τῆς διακρίσεως ἢ προτείνῃ ἄλλην τινὰ γνώμην, ἀλλὰ μόνον ἵνα ὑπογράψῃ τὴν παραίτησιν τῶν δικαιωμάτων τῶν ὑπηκόων αὐτῆς, χάριν τῶν συνομολογησάντων τὸ πρὸς τὴν αἰγυπτιακὴν κυβέρνησιν δάνειον ὑπηκόων ἄλλων Δυνάμεων· ἡ δ' ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐδέχθη ἑπομένη τῇ ἀρχῇ τῆς τυφλῆς ὑπακοῆς πρὸς τὰς Μεγάλας Δυνάμεις, ἀφοῦ ἐζήτησε παρὰ τῶν Δυνάμεων ἐκείνων νὰ ἐγγυηθῶσιν ὅτι καὶ οἱ Ἕλληνες ὑπήκοοι, ὧν ἀπεμπολοῦντο τὰ δικαιώματα, θέλουσι τύχει τῆς αὐτῆς προστασίας, ἧς θέλουσι τύχει καὶ οἱ ὑπήκοοι τῶν Δυνάμεων ἐκείνων. Αἱ Δυνάμεις ἐκεῖναι εἶχον συμφέρον εἰς τὴν θυσίαν ταύτην τῶν δικαιωμάτων τῶν ὑπηκόων αὐτῶν, διότι ἐθυσίαζον ἐλάχιστα συμφέροντα ἰδίων ὑπηκόων, χάριν μεγίστων συμφερόντων ἄλλων αὐτῶν ὑπηκόων. Ἡμεῖς, ὅμως, ἐπρόκειτο νὰ θυσιάσωμεν δικαιώματα ὑπηκόων ἡμῶν χάριν ὑπηκόων ξένων κρατῶν, διότι οὐδεὶς Ἕλλην ὑπήκοος ἐνδιαφέρεται εἰς τὰ τῆς συνομολογήσεως τοῦ δανείου. Ἀλλ' ἐνῷ οὐδὲ κἂν ἐκλήθημεν εἰς τὰς διαπραγματεύσεις, ἐδέχθημεν νὰ ὑπογράψωμεν τὰ συμφωνηθέντα, ἀρκούμενοι ὅτι θέλομεν τύχει τῆς αὐτῆς προστασίας, ἧς θέλουσι τύχει καὶ οἱ ὑπήκοοι τῶν ἄλλων Δυνάμεων. Τὰ δικαιώματα, τὰ ὁποῖα ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις παρῄτει διὰ τῆς ὑπογραφῆς ταύτης, δικαιώματα Ἑλλήνων ὑπηκόων, ἀνέρχονται εἰς 240,000 λιρῶν, ἐνῷ ὑπάρχει Μεγάλη Δύναμις, ἧς οἱ ὑπήκοοι οὐδὲν ἔχουσι συμφέρον, ἑτέρα Μεγάλη Δύναμις, ἧς οἱ ὑπήκοοι ἐνέχονται μόνον διὰ 1,000 λίρας, ἑτέρα Μεγάλη Δύναμις, ἧς οἱ ὑπήκοοι ἐνέχονται διὰ 13,000 λιρῶν, ἡ Ἰταλία, ἧς οἱ ὑπήκοοι ἐνέχονται διὰ 60,000 λιρῶν, καὶ ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία ὧν ἑκάστης οἱ ὑπήκοοι ἐνέχονται διὰ 80,000 λιρῶν· ἀλλ' ὅλων ὁμοῦ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων οἱ ὑπήκοοι δὲν ἐνδιαφέρονται εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο διὰ ποσὸν ἴσον πρὸς τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον παρῄτει ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐν ὀνόματι τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων.

Τί ἀπήλαυσεν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀπέναντι τοιαύτης θυσίας; Ἀπήλαυσέ τι ἐν τῷ ζητήματι τῷ διεξαγομένῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει; Βεβαίως οὐδὲν ἀπήλαυσε, διότι οὐδὲν ἐπέτυχεν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Μόνον βήματα πρὸς τὰ ὀπίσω ἐγένοντο ἐκεῖ. Ἀπήλαυσέ τι τοὐλάχιστον ἐν Αἰγύπτῳ; Ἀπήλαυσε τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀρχῆς ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις θέλει εἶσθαι συμπράττουσα ἐν πᾶσι τοῖς ἐκεῖ ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τῶν Δυνάμεων γινομένοις; Εἶπε τοὐλάχιστον πρὸς τὰς Δυνάμεις ὅτι ἀφοῦ ἔχετε ἀνάγκην τῆς ὑπογραφῆς μου, βλέπετε ὁποῖα ἐγὼ ἔχω συμφέροντα ἐκεῖ, καὶ ὀφείλετε νὰ ἀναγνωρίσητε καὶ ὑπὲρ ἐμοῦ συμμετοχὴν εἰς πάντα τὰ παρ' ὑμῶν διενεργούμενα καὶ ἀφορῶντα καὶ εἰς ἐμέ. Τὰ συμφέροντά μου εἶναι μεγαλύτερα τῶν συμφερόντων οἱασδήποτε ἄλλης Δυνάμεως ἐκεῖ, καὶ ἑπομένως οὐδὲν πράττετε ἄτοπον, δίδοντες καὶ εἰς ἐμὲ θέσιν ἴσην πρὸς τὴν θέσιν τῶν μεγάλων Δυνάμεων ἐν Αἰγύπτῳ; Οὐδέν, ὅμως, τούτων ἔπραξε. Νομίζει δὲ ὅτι δικαιολογεῖται διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς τυφλῆς ὑπακοῆς εἰς τὰς Μεγάλας Δυνάμεις.

Κακῶς, λοιπόν, ἐπολιτεύθη ἡ ἡμετέρα Κυβέρνησις ἐπὶ τοῦ ἐν Βερολίνῳ Συνεδρίου, καὶ δὲν παρεσκεύασεν ἑαυτῇ τὴν θέσιν, ἣν ὤφειλε νὰ παρασκευάσῃ καὶ ἠδύνατο νὰ κατακτήσῃ. Κακῶς ἐπολιτεύθη, ἀποδεχθεῖσα, ἵνα εἰσέλθῃ ὑπὸ ὅρους ἐπιβλαβεῖς καὶ ταπεινωτικοὺς εἰς τὸ Συνέδριον ἐκεῖνο. Κακῶς ἐπολιτεύθη ἐν τῷ Συνεδρίῳ, μὴ ὑποστηρίξασα ἐν αὐτῷ, ὡς ἠδύνατο, τὰ δικαιώματα τοῦ ἑλληνισμοῦ. Κακῶς ἐπολιτεύθη κατόπιν ἐν Πρεβέζῃ, μὴ διακόψασα τὰς διαπραγματεύσεις ταχέως καὶ ἐπιτρέψασα ἵνα ἀμφισβητηθῶσι τὰ κυριαρχικὰ τοῦ Κράτους δικαιώματα ἐπὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ Κόλπου καὶ προσβληθῇ ἄνευ ἀποχρώσης ἱκανοποιήσεως ἡ σημαία αὐτῆς. Κακῶς ἐπολιτεύθη, ἀποδεχθεῖσα τὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει διαπραγματεύσεις. Κακῶς ἔπραξεν, ὑποχωρήσασα ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀπολύτως ὑποχρεωτικοῦ κύρους τοῦ ΙΓ' πρωτοκόλλου. Κακῶς ἐπολιτεύθη, ἀποδεχθεῖσα τὴν ἀρχὴν τῆς τυφλῆς ὑπακοῆς πρὸς τὰς Μεγάλας

Δυνάμεις. Ἀποτέλεσμα δὲ πάντων τούτων εἶναι ὅτι εὑρισκόμεθα σήμερον εἰς χεῖρον σημεῖον ἐκείνου, εἰς ὃ εὑρισκόμεθα κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ ἐν Βερολίνῳ Συνεδρίου.

Εἰργάσθη ὁ κ. ὑπουργός, ὡς ἀξιοῖ, ὑπὲρ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς ἑλληνικῆς χώρας, ἀλλὰ μέχρι τοῦδε οὐδὲν κατωρθώθη ὑπὲρ τῆς ἐπεκτάσεως ταύτης, καὶ ἡ εὐχὴ τῆς Εὐρώπης πρὸς τὴν Τουρκίαν κινδυνεύει ν' ἀποδειχθῇ χάρτης ἄγραφος. Ἡ εὐχὴ αὕτη θὰ ἦτο πρᾶγμα, ἐὰν ἡ Κυβέρνησις ἐπολιτεύετο πρεπόντως, ἀλλ' ὡς ἐπολιτεύθη ἡ Κυβέρνησις, κινδυνεύομεν νὰ ἴδωμεν τὴν εὐχὴν ματαιουμένην ἐντελῶς, καί, χεῖρον ἔτι, κινδυνεύομεν νὰ ἴδωμεν τὸ ζήτημα τοῦτο διαιωνιζόμενον. Ὑπῆρξαν καὶ ἄλλα ζητήματα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἡ ὁμόφωνος τῆς Εὐρώπης γνώμη δὲν ἐπραγματοποιήθη. Ὑπῆρξε τὸ ζήτημα τῆς χώρας Χοτούρ, ἥτις δὲν προσηρτήθη εἰς τὴν Περσίαν, εἰμὴ κατόπιν τοῦ τελευταίου πολέμου, ἐνῷ ἀπόφασις περὶ τῆς παραχωρήσεως αὐτῆς ὑπὸ τῆς Τουρκίας εἶχε διαμείνει ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἀπραγματοποίητος. Μὴ νομίζωμεν, λοιπόν, ὅτι δὲν ἐξήρτηται μεγάλως ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἡ λύσις ἢ ἡ ἀναβολὴ τοῦ περὶ τῶν ἡμετέρων συνόρων ζητήματος τούτου, καὶ ἡ ἀναβολὴ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ καταστήσῃ τὴν λύσιν προβληματικήν.

Μὴ νομίζετε δὲ ὅτι τὸ ζήτημα δύναται ν' ἀποχωρίζηται τοῦ ζητήματος τῆς ἐμπιστοσύνης καὶ ὅτι, δίδοντες ψῆφον ἐμπιστοσύνης, δὲν δίδετε ψῆφον καὶ περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν θὰ διεξαχθῇ τὸ ζήτημα τῶν συνόρων, καὶ δὲν ἀναλαμβάνετε εὐθύνην διὰ τὴν βεβαίαν ἀποτυχίαν τῆς ὑποθέσεως, ἂν ἐξακολουθήσῃ διευθυνομένη ὡς σήμερον διευθύνεται. Ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τῶν κατὰ τὴν Συνθήκην τοῦ Βερολίνου, πῶς ἐπολιτεύθη ἡ Κυβέρνησις πρὸς τὸν ἑλληνισμόν; Ὁ κ. ὑπουργὸς ἀνέπτυξε ταῦτα ἐν τῇ ἀγορεύσει του, ὡσανεὶ ἡ Κυβέρνησις ἀπεδέχετο καὶ ἀνεγνώριζε πάσας τὰς ὑποχρεώσεις τῆς Ἑλλάδος καὶ ὡσανεὶ ἀπεδέχετο πρόθυμος καὶ πᾶσαν συνδρομὴν ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἣν ἡ Ἑλλὰς ὤφειλεν ἐντὸς τοῦ μέτρου τῶν δυνάμεών της καὶ ὑπεράνω τοῦ μέτρου τῶν κανονικῶν αὐτῆς δυνάμεων νὰ προσφέρῃ. Ἀλλὰ τί ἔπραξεν; Ὅτι τοιαύτας διαθέσεις εἶχεν ἡ Βουλὴ τῆς Ἑλλάδος, ὅτι ἡ Βουλὴ ἦν ἑτοίμη πρὸς πᾶσαν θυσίαν ἀφορῶσαν εἰς τὴν πρόοδον τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀπέδειξεν ἡ ψῆφος τῶν ἑλληνικῶν Βουλῶν, καὶ ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας ἡ ἑλληνικὴ Βουλὴ κατεχώρισεν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ποσὰ πρὸς τὴν ἐργασίαν ταύτην. Τί ἐγένοντο τὰ ποσὰ ταῦτα; Ἐπανειλημμένως προεκλήθη ὁ κ. Ὑπουργὸς νὰ δώσῃ λόγον περὶ τούτου, διότι ἐρρέθη καὶ ἐπανελήφθη ὅτι ἐκ τῶν ψηφισθεισῶν νέων πιστώσεων οὐδὲν ἐδόθη ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ, δὲν ἐδόθησαν οὐδ' ὅσα ἐδίδοντο ὅτε ἡ πίστωσις ἦτο εὐτελὴς καὶ ὅτι, ὡς διετέθησαν τὰ χρήματα ταῦτα,

Χαρίλαος Τρικούπης, 1887. Φωτογραφία. Συλλογή Κωνσταντίνου Τρικούπη.

διετέθησαν πρὸς σκοποὺς ὅλως ἐναντίους πρὸς τὸν προορισμόν των καὶ ἀσυμβιβάστους πρὸς αὐτὴν τὴν ἠθικότητα τῆς Κυβερνήσεως. Ἀπῃτήσαμεν, ὅπως ἡ Κυβέρνησις δώσῃ ἐξήγησιν περὶ τούτου καὶ δυνάμεθα νὰ ἀπαιτήσωμεν, ἔστω καὶ εἰς μόνον τὸ παρελθὸν ἀφορῶντες, περὶ οὗ ζητεῖται ἡ ψῆφος ἐμπιστοσύνης, νὰ μᾶς φέρῃ ἀκριβῆ λογαριασμὸν τῆς χρήσεως τῆς πιστώσεως, ἵνα ἴδωμεν ἂν ἐγένετο καὶ πᾶσα ἡ χρῆσις αὐτῆς, διότι νομίζω ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἀποδεικνύεται ἐλλιπής, οὐ μόνον ἂν φανῶσιν ἀληθῆ ὅσα ἐρρέθησαν περὶ τῆς κακῆς χρήσεως τῆς πιστώσεως ἐκείνης, ἀλλὰ καὶ ἂν προκύψῃ ὅτι πᾶσαν τὴν πίστωσιν ἐκείνην δὲν διέθεσε πρὸς τὸν ὁρισθέντα σκοπόν, διότι αἱ ἀνάγκαι τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰσὶ μεγάλαι, πρὸς τὰς ἀνάγκας δ' ἐκείνας παραβαλλομένη ἡ πίστωσις εἶναι ἀνεπαρκής, καὶ δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν νὰ ποιῆται οἰκονομίας ἐκεῖ ὅπου τὸ Κράτος ὀφείλει καὶ θέλει νὰ δαπανήσῃ ἀφειδῶς.

Ἐπεθεώρησα οὕτω τὰ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καὶ νομίζω ὅτι ἀπέδειξα τὴν Κυβέρνησιν ὑπεύθυνον ἐπὶ τῇ καταστάσει, ἐν ᾗ σήμερον εὑρίσκεται τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα.

«Θέλωμεν εἶσθαι εἰς θέσιν ἵνα προκαλέσωμεν ἡμεῖς τὴν λύσιν»

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Από την αντιπολίτευση ο Χαρ. Τρικούπης υποστήριξε σε συζήτηση στη Βουλή στις 16 Φεβρουαρίου 1881 τα δικαιώματα της Ελλάδας για την κατάληψη των εδαφών της Θεσσαλίας και της Ηπείρου, που της είχαν παραχωρηθεί από το Συνέδριο του Βερολίνου. Το παρακάτω απόσπασμα προέρχεται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Η΄, Σύνοδος Β΄, Συνεδρίασις 73 (16.2.1881), σ. 894-898 και έχει ως εξής:

ΦΙΛΗΜΩΝ. Ἀπὸ τοῦ παρελθόντος Σαββάτου, κύριοι, ἐγένετο γνωστὸν ὅτι οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἐν Ἀθήναις μετέβησαν εἰς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν ἐν σώματι καὶ προέβησαν εἰς ἀνακοίνωσιν πρὸς τὴν ἡμετέραν Κυβέρνησιν. Ἡ ἀνακοίνωσις αὕτη βεβαίως ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ ζήτημα τὸ σπουδαιότατον καὶ τὸ μόνον, ὅπερ ἀπασχολεῖ ὁλόκληρον τὸν ἑλληνισμόν. Ἐὰν ἡ Κυβέρνησις μὴ ἔχῃ ἀφορμὰς νὰ ἀναβάλῃ ἐξηγήσεις περὶ τῶν ἀνακοινώσεων, αἵτινες ἐγένοντο, καὶ τῆς ἀπαντήσεως, ἣν ἔδωκεν εἰς τὰς ἀνακοινώσεις ταύτας, παρακαλῶ νὰ προβῇ εἰς τὰς σχετικὰς ἐξηγήσεις πρὸς τὴν Βουλήν.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ (Πρωθυπουργός). Προχθές, κύριοι, ἀληθῶς ἦλθον ἀλληλοδιαδόχως εἰς ἐμὲ οἱ κύριοι πρέσβεις καὶ μοὶ εἶπον ὅτι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἤρξαντο μεταξὺ τῶν πρέσβεων τῶν Δυνάμεων συνδιαλέξεις περὶ τοῦ κανονισμοῦ τῶν νέων ἡμῶν ὁρίων. Ἡ Τουρκία, μαθοῦσα τοῦτο, εἰδοποίησεν αὐτούς, ὅτι σκοπὸν δὲν εἶχε νὰ ἐπιχειρήσῃ πρᾶξιν τινὰ ἐχθρικὴν κατὰ τῆς Ἑλλάδος, καὶ προσεκάλεσαν καὶ ἡμᾶς νὰ πράξωμεν τοῦτο· αὐτὴ εἶναι ἡ ἀνακοίνωσις, τὴν ὁποίαν μοὶ ἔκαμον οἱ πρέσβεις. Ἐγὼ ἀπήντησα ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις θέλει συμμορφωθῆ μὲ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς Εὐρώπης καὶ δὲν θέλει αὐτὴ νὰ ἐπιληφθῇ πράξεως ἐχθρικῆς κατὰ τῆς Τουρκίας, μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅμως, ὅτι συντομώτατα θὰ λυθῇ τὸ ζήτημα, κατά τινα τρόπον θὰ ἐκτελεσθῶσιν αἱ ἀποφάσεις αὐτῆς.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἡ Ἀντιπολίτευσις ἀπέσχε τοῦ νὰ ἀπευθύνῃ ἐπερωτήσεις πρὸς τὴν Κυβέρνησιν περὶ ζητημάτων ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, διότι ἐθεώρησε καὶ θεωρεῖ ὅτι τὰ τοιαῦτα πρέπει νὰ ἀφίενται εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς Κυβερνήσεως καὶ διότι ἔχει τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ Κυβέρνησις θέλει καὶ ἐξ ἰδίας αὐτῆς πρωτοβουλίας φέρει εἰς τὴν Βουλὴν τὰς πληροφορίας, ὧν ἡ Βουλὴ ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ζητήσῃ τὴν ἀνακοίνωσιν. Ἡ ἐρώτησις, ἡ ἀποταθεῖσα πρὸ ὀλίγου εἰς τὴν Κυβέρνησιν παρὰ τοῦ ἀξιοτίμου βουλευτοῦ Ἀττικῆς, ἀπετάθη λίαν καταλλήλως, διότι ἀπὸ δύο ἡμερῶν κυκλοφορεῖ φήμη ἐν Ἀθήναις ὅτι ἐγένετο πρὸς τὴν ἡμετέραν Κυβέρνησιν ἀνακοίνωσις παρὰ τῶν Δυνάμεων, ὅτι ἐδόθη ἀπάντησις παρὰ τῆς ἡμετέρας Κυβερνήσεως εἰς τὴν ἀνακοίνωσιν ταύτην, ὅτι τὸ θέμα ἦτο σπουδαῖον, ὅτι ἦτο ἐξ ἐκείνων, ὡς πρὸς τὰ ὁποῖα ἡ Βουλὴ ἔχει τὸ δικαίωμα ν' ἀπαιτῇ, ὅπως καὶ πρὸς αὐτὴν γένηται ἀνακοίνωσις, διότι ἡ ἀνακοίνωσις, ἥτις ἐγένετο εἰς τὴν Κυβέρνησιν, σκοπὸν εἶχε ν' ἀποκτήσῃ παρ' αὐτῆς ὑπόσχεσιν, δεσμεύουσαν τὸ Κράτος, καὶ τοιαύτην ὑπόσχεσιν ἡ Κυβέρνησις, παρούσης τῆς Βουλῆς, δὲν ἠδύνατο νὰ δώσῃ, χωρὶς ν' ἀνακοινώσῃ αὐτὴν εὐθὺς ἀμέσως εἰς τὴν Βουλήν, ὅπως ἡ Βουλὴ ἐξενέγκῃ περὶ αὐτῆς γνώμην.

Ἀγνοῶ ἂν ἡ ἀνακοίνωσις τῶν κυρίων πρεσβευτῶν ἐγένετο καὶ ἐγγράφως, καὶ πρέπει νὰ ὑποθέσω ὅτι δὲν ἐγένετο ἐγγράφως, ἀφοῦ ὁ κ. πρωθυπουργὸς ἐν τῇ ἐκθέσει του περιωρίσθη εἰς ἀνακοίνωσιν λεχθέντων ἄνευ οὐδεμιᾶς προσθήκης περὶ ἐγγράφου ἀνακοινώσεως. Ἐπίσης ἀγνοῶ ἂν ἡ ἀπάντησις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἐγένετο καὶ ἐγγράφως, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοῦτο ὑποθέτω ὅτι ἡ ἀπάντησις ὑπῆρξε μόνον προφορική, διότι ὁ κ. πρωθυπουργὸς οὐδένα ἐποιήσατο λόγον περὶ ἐγγράφου ἀπαντήσεως.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ (Πρωθυπουργός). Τῷ ὄντι ἡ ἀνακοίνωσις καὶ ἡ ἀπάντησις ἐγένοντο προφορικῶς, ἀφέθη, ὅμως, μία σημείωσις ἀνυπόγραφος ὅλως διόλου, ἦσαν γεγραμμένα δηλαδὴ εἰς χάρτην ἄνευ ὑπογραφῆς τινος, καὶ τοιαύτη σημείωσις ἐδόθη ἑκατέρωθεν ἀνυπόγραφος.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὑποθέτω ὅτι, γενομένης ἐγγράφως τῆς περιλήψεως τῶν προφορικῶς ἀνακοινωθέντων πρὸς τὸ ὑπουργεῖον καὶ ἐπιδοθείσης παρὰ τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως ἐγγράφου σημειώσεως περιεχούσης τὴν περίληψιν τῶν παρ' αὐτοῦ λεχθέντων, ἐδικαιοῦτο ἡ Βουλὴ ν' ἀκούσῃ παρὰ τῆς Κυβερνήσεως πῶς ἔχει τὸ κείμενον αὐτῶν, ἵνα δυνηθῶμεν νὰ συζητήσωμεν ἐπὶ βεβαίων δεδομένων.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ (Πρωθυπουργός). Βεβαιότατα· ἰδοὺ αἱ σημειώσεις. (Καταθέτει αὐτὰς εἰς τὸ προεδρεῖον).

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Ἰδού, κύριοι, αἱ σημειώσεις.

ΤΙΝΕΣ. Ἂς τὰς ἀναγνώσῃ ὁ κ. Φιλήμων.

ΦΙΛΗΜΩΝ. Εἶναι, κύριοι, γαλλιστὶ γεγραμμέναι.

ΤΙΝΕΣ. Ἀδιάφορον. Σεῖς ἀναγνώσατέ τας ἑλληνιστί.

ΦΙΛΗΜΩΝ. Ἀναγινώσκω, λοιπόν, μεταφράζων ἑλληνιστὶ αὐτάς.

«Α aide memoire – εἰς βοήθειαν τῆς μνήμης.

«Νέαι διεθνεῖς διαπραγματεύσεις σχετικαὶ πρὸς τὸν καθορισμὸν τῶν ἑλληνοτουρκικῶν συνόρων

ἤρξαντο ἐν Κωνσταντινουπόλει· ὁ πρέσβυς τῆς Αὐστρίας ἐπετράπη παρὰ τῆς Κυβερνήσεώς του νὰ γνωστοποιήσῃ εἰς τὴν Κυβέρνησιν τῶν Ἀθηνῶν τὴν ἔναρξιν τῶν συνεννοήσεων τῶν πρέσβεων πρὸς ἀλλήλας τῶν ἓξ μεγάλων μεσολαβουσῶν Δυνάμεων. Ἡ ὑψηλὴ Πύλη ἀνήγγειλεν ὅτι θὰ ἀπόσχῃ πάσης ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Ἑλλάδος, οἱ δὲ πρέσβεις ἔλαβον σημείωσιν τῆς ὑποσχέσεως ταύτης. Κατὰ συνέπειαν ἡ Κυβέρνησις τῆς Αὐστρίας προσκαλεῖ τὴν Κυβέρνησιν τῆς Ἑλλάδος νὰ ἀπόσχῃ ἐπίσης πάσης πράξεως ἐχθρικῆς κατὰ τῆς Τουρκίας κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν διαπραγματεύσεων».

Ὅμοιαι εἶναι καὶ αἱ ἀνακοινώσεις τῶν ἄλλων πρεσβευτῶν.

Ἰδού καὶ ἡ ἀπάντησις τῆς Κυβερνήσεως. «Ἡ Κυβέρνησις τοῦ Βασιλέως θέλει συμμορφωθῆ, καθὼς ἔπραξεν ἤδη τοῦτο πάντοτε, πρὸς τὰς ἐπιθυμίας τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, θέλει ἀπόσχει πάσης ἐπιχειρήσεως ἐχθρικῆς κατὰ τοῦ ὁμόρου κράτους, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι αἱ διαπραγματεύσεις, αἱ ἀρξάμεναι ἐν Κωνσταντινουπόλει, θὰ καταλήξουν λίαν προσεχῶς εἰς τὸν διακανονισμὸν τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἀποφάσεως τῆς Εὐρώπης».

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Τὰ ἀναγνωσθέντα ἔγγραφα περιέχουσι περίληψιν τῶν λεχθέντων, ἑπομένως δικαιούμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐλέχθησαν πολλῷ πλειότερα τῶν περιεχομένων ἐν τοῖς ἐγγράφοις τούτοις, καὶ ὅτι ἐκ τῶν λεχθέντων ἐγένετο εὐκρινέστερον ὅ,τι ἐν αὐτοῖς δὲν εἶναι εὐκρινές. Ἰδίως δὲν εἶναι εὐκρινὲς ἐν τῷ σημειώματι, τῷ ἀνακοινωθέντι παρὰ τῶν κυρίων πρεσβευτῶν, τὸ ἐδάφιον, δι' οὗ ἄρχεται τὸ σημείωμα τοῦτο, διότι ἄρχεται διὰ τῆς ἀνακοινώσεως ὅτι «Νέαι διαπραγματεύσεις σχετικαὶ πρὸς τὴν διακανόνισιν τῶν ἑλληνοτουρκικῶν συνόρων ἤρξαντο ἐν Κωνσταντινουπόλει». Τί ἐννοεῖ τοῦτο; Ἐννοεῖ ὅτι τὸ ζήτημα τῆς γραμμῆς, τῆς διαχωριζούσης τὸ ἑλληνικὸν κράτος ἀπὸ τῆς Τουρκίας, ἐτέθη ἐκ νέου; Ἡμεῖς ἠξεύρομεν ὅτι αἱ δυνάμεις ἀνεκοίνωσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν ἀπόφασιν αὐτῶν περὶ τῆς γραμμῆς ταύτης καὶ ἐζήτησαν παρὰ τῆς Ἑλλάδος νὰ ἀποδεχθῇ τὴν ἀπόφασιν, ὁμοίως ὑποχρεοῦσαν ἡμᾶς πρὸς αὐτάς, ὅπως καὶ ἐκεῖναι ὑποχρεοῦνται πρὸς αὐτήν. Ἡ Ἑλλὰς ἐδέχθη τὴν ἀπόφασιν ἐκείνων ὡς πρὸς τὴν μέλλουσαν ταύτην γραμμήν, καὶ οὕτω μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ τῶν Δυνάμεων, ὡς πρὸς τὴν γραμμὴν ταύτην, ὑπάρχει συμβόλαιον. Ἠξεύρομεν ὅτι αἱ Δυνάμεις ἀνεκοίνωσαν τὴν ἀπόφασιν αὐτῶν περὶ τῆς αὐτῆς γραμμῆς πρὸς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν, καὶ ὅτι, ἐπειδὴ ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις προεκάλει συζήτησιν περὶ τῆς γραμμῆς ἐκείνης, αἱ Δυνάμεις ἀπήντησαν ὅτι οὐδεμία συζήτησις, οὐδεμία νέα διαπραγμάτευσις περὶ τῆς γραμμῆς ἐκείνης χωρεῖ, ὅτι ἡ γραμμὴ ἐκείνη ἀποτελεῖ τὴν ὁριστικὴν ἀπόφασιν τῶν Δυνάμεων, τὴν ὁριστικὴν αὐτῶν ἑρμηνείαν περὶ τῶν κατὰ τὴν Συνθήκην τοῦ Βερολίνου καθωρισμένων, καὶ ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ δεχθῶσι διαπραγμάτευσιν περὶ ἄλλου θέματος, εἰμὴ μόνον περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἐν τῷ Βερολινείῳ Συνόδῳ ἀποφασισθέντων καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς παραχωρήσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν χωρῶν, ἃς ἡ ἐν Βερολίνῳ Σύνοδος ὥρισεν.

Αἱ διαπραγματεύσεις ἄρα αἱ ἤδη ἀρξάμεναι ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀφορῶσιν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ταύτην; Ἀφορῶσιν εἰς τὸν τρόπον τῆς καταλήψεως τῆς χώρας τῆς ἐπιδικασθείσης εἰς τὴν Ἑλλάδα ἢ εἰς τὴν μεταβολὴν τῆς γραμμῆς ταύτης; Δὲν δύναμαι ν' ἀμφιβάλλω οὐδ' ἐπὶ στιγμήν ὅτι ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἑλλάδος, πρὶν ἢ ἀπαντήσῃ εἰς τοὺς πρεσβευτὰς ἐπὶ τῆς προσκλήσεως αὐτῶν, διηυκρίνισε τὸ ζήτημα τοῦτο, καὶ δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι εἰς τὴν ἐρώτησιν αὐτοῦ ποία ἡ ἔννοια τῶν νέων διαπραγματεύσεων, τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρξαμένων, ἔλαβεν ἀπάντησιν, ὁποία μόνη συμβιβάζεται πρὸς τὰ δικαιώματα τῆς Ἑλλάδος, τουτέστιν ὅτι αἱ Δυνάμεις, ἐπιμένουσαι εἰς ὅσα διὰ τῆς διακοινώσεως αὐτῶν τῆς 13/25 Αὐγούστου ἐδήλωσαν πρὸς τὴν Τουρκίαν, ἐπελήφθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει διαπραγματεύσεων οὐχὶ περὶ μεταβολῆς τῆς γραμμῆς τῆς ἐν τῇ Βερολινείῳ Συνόδῳ καθορισθείσης, ἀλλὰ περὶ ἐκτελέσεως τῆς ἀποφάσεως τῆς Βερολινείου Συνόδου, καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς καταλήψεως τῆς νέας χώρας ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ ταύτῃ τῇ ὑποθέσει φρονῶ ὅτι ἡ Κυβέρνησις ὤφειλε ν' ἀποδεχθῇ τὴν πρότασιν, ὅπως ἀπέχῃ ἐπιθέσεως, ἑωσοῦ αἱ διαπραγματεύσεις αὗται, οὕτως ἑρμηνευθεῖσαι, λήξωσι, καὶ ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι αἱ διαπραγματεύσεις αὗται θὰ λήξωσι λίαν προσεχῶς. Ἐὰν ἀποτύχωσι, δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἀφορμὰς διαταράξεως τῆς εἰρήνης. Ἡ εἰρήνη, περὶ ἧς ἔδωκεν ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις εἰς τὰς Δυνάμεις καθησυχαστικὰς διαβεβαιώσεις, δὲν ἠδύνατο δεδικαιολογημένως νὰ διατρέξῃ κίνδυνόν τινα διαταράξεως παρὰ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις δὲν εἶχε προσκληθῆ παρὰ τῶν Δυνάμεων, ὅπως καταλάβῃ νέας χώρας, εἶχε προσκληθῆ παρὰ τῶν Δυνάμεων, μόνον ὅπως ἐπιτρέψῃ τὴν κατάληψιν ἰδίων αὐτῆς χωρῶν εἰς τὸ γεῖτον κράτος. Ἑπομένως, οὐδεμίαν εἶχεν ἀφορμὴν ἡ Τουρκία, ἵνα αὕτη ἄρξηται ἐχθροπραξιῶν κατὰ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἡ ὑπόσχεσις, ἡ δοθεῖσα παρὰ τῆς Πύλης πρὸς τὰς Δυνάμεις, ὅτι αὕτη θέλει ἀπέχει ἐχθροπραξιῶν, οὐδεμίαν εἶχε πρακτικὴν ἀξίαν. Δὲν ἠδύνατο, ἄρα, νὰ θεωρηθῇ ὑπὸ τῶν Δυνάμεων ὡς ἀντάλλαγμα τῆς δοθείσης παρὰ τῆς Πύλης ὑποσχέσεως ἡ αἰτουμένη ὑπ' αὐτῷ ὑπόσχεσις παρὰ τῆς Ἑλλάδος, ὅπως καὶ αὕτη ἀπόσχῃ ἐχθροπραξιῶν· διότι ἡ Ἑλλὰς ἔχει τὸ δικαίωμα ἐν ὡρισμέναις περιστάσεσι νὰ ἐπιληφθῇ ἐχθροπραξιῶν, ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν πραγματοποίησιν ἐκείνων, ὧν τὴν πραγματοποίησιν ᾔτησαν αἱ Δυνάμεις. Οὐδὲν ἄρα ἀντάλλαγμα προσφέρουσιν αἱ Δυνά-

μεις, ἐζήτουν μόνον παρὰ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἵνα αὕτη παράσχῃ εἰς αὐτὰς μίαν εὐκολίαν κατὰ τὴν διαπραγμάτευσιν, καὶ τὴν εὐκολίαν ταύτην ἡ κυβέρνησις ἡ ἑλληνική, κατ' ἐμὴν γνώμην, ὤφειλε νὰ παράσχῃ εἰς τὰς Δυνάμεις, ἀλλ' ὤφειλε νὰ παράσχῃ αὐτὴν εἰς αὐτάς, ἀφοῦ διηυκρίνιζε τὸ ζήτημα, ὅπερ προανέφερον, ἀφοῦ δηλ. ἐφρόντιζε νὰ σαφηνισθῇ παρ' αὐτῶν ἀκριβῶς, ὅτι ἡ ἔννοια τῶν διαπραγματεύσεων δὲν ἦτο ἄλλη παρ' ἐκείνην, τὴν ὁποίαν τὸ ἔγγραφον τῆς 13/25 Αὐγούστου καθώριζε.

Δὲν θὰ ἐξετάσω ἐν τῷ γράμματι αὐτοῦ τὸ κείμενον τῆς ἐγγράφου ἀπαντήσεως τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, διότι, ὡς εἶπον, ἡ προφορικὴ ἀπάντησις ὑπῆρξε βεβαίως πολλῷ εὐρυτέρα τῆς ἐν τῷ κειμένῳ τούτῳ, καὶ ὀφείλω νὰ ὑποθέσω ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῇ ἀπαντήσει ταύτῃ, ὡς ἔχει ἐν τῷ ἐγγράφῳ, ἀσαφές, ὑπῆρξε σαφὲς ἐν τῇ προφορικῇ ἀνακοινώσει. Δὲν δύναμαι νὰ ἀμφιβάλλω ὅτι ἐν τῇ προφορικῶς δοθείσῃ ἀπαντήσει, ἐξηγήθη τρανῶς ὅτι αἱ ἀποφάσεις τῶν Δυνάμεων, περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ὁποίων ἐκφράζεται ἡ Κυβέρνησις, ὅτι αἱ ἀποφάσεις αὗται εἶναι αἱ τῆς Βερολινείου Συνόδου.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ (Πρωθυπουργός). Βεβαιότατα.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Καὶ ὁ κ. πρωθυπουργὸς ἐπικυροῖ τοὺς λόγους μου. Ἐπίσης δὲν δύναμαι ν' ἀμφιβάλλω ὅτι ἡ ρῆσις «ἐπὶ τῇ ἐλπίδι» ἐν τῇ συνομιλίᾳ ὑπῆρξεν ἐντονωτέρα καὶ ὅτι ἐν τῇ προφορικῇ ἀπαντήσει θὰ ἐξήγησεν εὐκρινέστερον τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ ὁ κ. πρωθυπουργός, θὰ μετεχειρίσθη τὰς ἐκφράσεις «ἐπὶ τῇ βεβαιότητι, ἐπὶ τῇ πεποιθήσει», διότι δὲν ἠδύνατο ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος νὰ δώσῃ ὑπόσχεσιν τοιαύτην ὁποίαν ἔδωκεν, ἐὰν μὴ ἔθετεν ὡς ὅρον τῆς ἀποδοχῆς τῆς προσκλήσεως τὴν ταχεῖαν διεξαγωγὴν τῆς τοιαύτης διαπραγματεύσεως. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ὑποθέτω ὅτι θὰ συνεπληρώθησαν ὑπὸ τῆς προφορικῆς ἀνακοινώσεως, καὶ βλέπω τὸν κ. πρωθυπουργὸν συναινοῦντα καὶ ἀποδεχόμενον τὴν ἑρμηνείαν ταύτην.

Πρὸς τὴν τοιαύτην, λοιπόν, ἑρμηνείαν, πρὸς τὸ ἔγγραφον οὕτως ἐπεξηγηθέν, νομίζω ὅτι ἡ Βουλὴ ὀφείλει νὰ δώσῃ τὴν ἐπιδοκιμασίαν αὐτῆς. Ὀφείλει νὰ δώσῃ τὴν ἐπιδοκιμασίαν αὐτῆς εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦ ὑπουργείου καὶ εἰς τὴν ἔννοιαν, τὴν ὁποίαν τὸ ἔγγραφον τοῦτο λαμβάνει, συνδυαζόμενον πρὸς τὸ ἔγγραφον τῶν πρεσβευτῶν, ἰδίως ὡς πρὸς τἀφορῶντα εἰς τὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει διαπραγματεύσεις, ἀφοῦ ὡς ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου καὶ τῆς δοθείσης ἑρμηνείας ἡ Βουλὴ δύναται νὰ δώσῃ τοιαύτην ἐπιδοκιμασίαν, ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι αἱ διαπραγματεύσεις, περὶ ὧν πρόκειται, εἶναι διαπραγματεύσεις περὶ ἐκτελέσεως τῶν ἀποφάσεων τῆς Βερολινείου Συνόδου, καὶ οὐχὶ διαπραγματεύσεις περὶ ἀναθεωρήσεως τῶν ἀποφάσεων ἐκείνων.

ΠΟΛΛΟΙ ΒΟΥΛΕΥΤΑΙ. Βέβαια, βέβαια.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἠξεύρομεν πάντες ὅτι αἱ ἀποφάσεις τῆς Βερολινείου Συνόδου ἐν τῇ ἐκτελέσει προσκόπτουσιν εἰς μεγίστας δυσχερείας, ἠξεύρομεν ὅτι ἡ Πύλη ἀντιτάσσει εἰς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν πείσμονα ἄρνησιν, καὶ οὐδὲν μέχρι τοῦδε δύναται νὰ παράσχῃ εἰς ἡμᾶς τὴν ἐλπίδα ὅτι ἀναιμάκτως θέλομεν ἤδη πραγματοποιήσει τὴν ἀπόφασιν τῆς Βερολινείου Συνόδου. Τοῦτο οὐδόλως θὰ ἐδικαιολόγει τὴν Κυβέρνησιν, ὅπως ἀρνηθῇ τὴν συνδρομὴν αὐτῆς πρὸς τὰς Δυνάμεις, ὅπως ἐπιλάβωνται καὶ τελευταίας ἀποπείρας παρὰ τῇ Πύλῃ, πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων ἐκείνων, ἄνευ τῆς παρεμβάσεως τῆς Ἑλλάδος.

Ἀλλὰ τὰ πάντα δεικνύουσιν ὅτι ἡ παρέμβασις τῆς Ἑλλάδος θέλει ἀποβῆ ἀναγκαία, καὶ διὰ τοῦτο τὸ ζήτημα τὸ κύριον, εἰς ὃ ὀφείλει ἡ Βουλὴ νὰ στρέψῃ πᾶσαν αὐτῆς τὴν προσοχήν, δὲν εἶναι τὸ διπλωματικόν, ἐξ οὗ μικρὰν ἐλπίδα ἔχομεν, ὅτι δύναται νὰ προέλθῃ τι, ἀλλ' εἶναι τὸ ζήτημα τῆς ἰδίας ἡμῶν παρασκευῆς. Καὶ ἐὰν βλέπωμεν νέα διαβήματα γινόμενα πρὸς ἡμᾶς παρὰ τῆς διπλωματίας, ἡμεῖς ὀφείλομεν νὰ στρέψωμεν τὸ βλέμμα εἰς τὴν ἐνέργειαν ἡμῶν αὐτῶν, ἵνα ἴδωμεν ἐὰν ἐπὶ τῇ ἐνδεχομένῃ ἀποτυχίᾳ τῆς νέας ἀποπείρας τῆς διπλωματικῆς, θέλομεν εἶσθαι εἰς θέσιν, ἵνα προκαλέσωμεν ἡμεῖς τὴν λύσιν, συμφώνως καὶ πρὸς τὰ παρὰ τῆς Βερολινείου Συνόδου ἀποφασισθέντα καὶ πρὸς τὸ δικαίωμα καὶ πρὸς τὸ καθῆκον ἡμῶν.

Ὡς πρὸς τὴν ἐξέτασιν τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς χώρας, ἴσως δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ Ἀντιπολίτευσις ἐδείχθη μέχρι τοῦδε χαλαρά, καὶ ὀφείλω ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ νὰ ἐξηγήσω ὁποῖοι ὑπῆρξαν οἱ λόγοι τῆς πορείας ἡμῶν τῆς μέχρι τοῦδε. Ὅτε ἐπανελήφθησαν τὰ ἔργα τῆς Βουλῆς ἐν τῇ παρούσῃ συνόδῳ, ἀπηύθυνα πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἐρωτήσεις τινάς· ἐζήτησα παρ' αὐτῆς πληροφορίας περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ στρατοῦ, ὁρίσας καὶ τὰς πληροφορίας ταύτας, καὶ παρετήρησα τότε ὅτι αἱ πληροφορίαι ἦσαν ἀναγκαῖαι διὰ τὴν συζήτησιν, ἥτις ἤθελεν ἐν εὐθέτῳ χρόνῳ προκληθῆ περὶ τῆς καταστάσεως τῆς χώρας καὶ περὶ τοῦ ἐπαρκοῦς τῶν παρασκευῶν ἡμῶν πρὸς τὸ ἔργον, ὅπερ μᾶς ἐπιβάλλεται. Ὁ κ. ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν ὑπουργός, ὀλίγας ἡμέρας κατόπιν τῶν γενομένων παρ' ἐμοῦ ἐρωτήσεων, ἐδήλωσε πρὸς τὴν Βουλήν ὅτι εἰς τὰς πλείστας τῶν ἐρωτήσεων ἐκείνων δὲν ἠδύνατο νὰ ἀπαντήσῃ ἐν δημοσίᾳ συνεδριάσει, ὅτι μόνον ἐν μυστικῇ συνεδριάσει συγκατετίθετο νὰ φέρῃ τὰς πληροφορίας ταύτας, διότι δημοσίᾳ ἡ συζήτησις περὶ αὐτῶν ἠδύνατο νὰ βλάψῃ τὴν ὑπόθεσιν. Προκειμένου περὶ μυστικῆς συνεδριάσεως, ἐθεώρησα καὶ θεωρῶ ὅτι σπανίως αὗται ἀνταποκρίνονται πρὸς τοὺς σκοποὺς τοὺς ἐπιδιωκομένους, ὅτι ἡ μυστικὴ συνεδρίασις ἰδίως δὲν ἐξασφαλίζει ἐκεῖ-

νο, ὅπερ δι' αὐτῆς ἐπιζητεῖται, τὴν μυστικότητα, διότι ἐπὶ συνεδριάσεως 150 ἢ 200 ἀνδρῶν, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ὦσιν οὗτοι ἐχέμυθοι, εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ διαδοθῶσι πολλὰ ἐκ τῶν λεχθέντων, καὶ τὸ χεῖρον, νὰ μὴ διαδοθῶσιν ἐξωγκωμένα. Ὥστε, ἀντὶ νὰ προλάβωμεν τὸ κακόν, ὅπερ ἡ δημοσία συνεδρίασις ἐνδέχεται ν' ἀπειλῇ, διὰ τῆς μυστικῆς συνεδριάσεως πολλαπλασιάζομεν αὐτό, ἐνσπείρομεν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὑπονοίας, διαδίδομεν ἰδέας ἀνυποστάτους, τὰ δὲ ὑπάρχοντα οὐδόλως ἀποκρύπτομεν.

Διὰ τοῦτο ἐπὶ τῇ γενομένῃ ἀνακοινώσει, ὅτι ἐν μυστικῇ συνεδριάσει ἠδύναντο νὰ δοθῶσιν αἱ πληροφορίαι, ἃς ἐζήτησα, ἐθεώρησα ὅτι ἡ ἐπιμονή μου εἰς ὑποβολὴν τῶν πληροφοριῶν τούτων δὲν ἠδύνατο ἢ νὰ προσκρούσῃ εἰς ἄρνησιν τῆς Κυβερνήσεως, καὶ ὤφειλον νὰ σκεφθῶ ἂν ἦτο πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἐπικρατείας νὰ ἐπιμείνω εἰς τὴν αἴτησίν μου. Ἐὰν ἐφρόνουν ὅτι ἡ ἐνεστῶσα Κυβέρνησις εἶχεν ἐργασθῇ ἀποχρώντως, θὰ ἐθεώρουν ὅτι ἡ δημοσία συζήτησις ἀντὶ βλάβης θὰ ἐπέφερεν ὠφέλειαν, διότι εἶχον τὴν ἰδέαν, ἣν καὶ ἤδη ἔχω καὶ ἣν ἐξέφρασα καὶ ἐγώ, ὡς ἐξέφρασεν αὐτὴν καὶ ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς συνόδου ταύτης, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν κράτος ἠδύνατο νὰ παρασκευασθῇ ἐπαρκῶς. Ἐάν, λοιπόν, ἐφρόνουν ὅτι αἱ ἀνακοινώσεις τοῦ κ. ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν ὑπουργοῦ ἤθελον διατρανώσει ὅτι ἐγένετο πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο νὰ γίνῃ, θὰ ἐθεώρουν ὅτι ἡ δημοσίευσις τῶν πληροφοριῶν τούτων, ἀντὶ νὰ βλάψῃ, ἤθελεν ὠφελήσει, διότι ἤθελεν ἀποδείξει εἰς πάντα ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ ἀνῆκον εἰς αὐτὴν πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἄρνησις τοῦ κ. ὑπουργοῦ καὶ ἄλλα παρ' αὐτοῦ λεχθέντα, καὶ πολλὰ τὰ ὁποῖα ἐξωδίκως ἠδυνήθην νὰ πληροφορηθῶ, μὲ εἶχον πείσει περὶ τοῦ ἀνεπαρκοῦς τῶν ἐνεργειῶν τῆς Κυβερνήσεως. Δὲν θὰ ὁμιλήσω ἐνταῦθα εἰς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης μου περὶ πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας προσωπικῶς ἠδυνήθην νὰ συλλέξω ἐκτὸς τῆς Βουλῆς· θὰ ἀναφέρω μόνον ἐκεῖνα, ἅτινα ἐντὸς τῆς Βουλῆς ἐλέχθησαν, ἵνα ἐνδείξω ὅτι τὸ ἀνεπαρκὲς τῶν παρασκευῶν ἦτο γνώμη, ἣν ὀφείλομεν πάντες ἡμεῖς νὰ σχηματίσωμεν, καὶ ὅτι ἐπὶ τῇ ὑποθέσει τοῦ ἀνεπαρκοῦς τῶν παρασκευῶν, ὀφείλομεν νὰ κανονίσωμεν τὰ περὶ ἐπιμονῆς ἢ μὴ εἰς τὴν ἀπαίτησιν τῆς ὑποβολῆς τῶν πληροφοριῶν. Εἴχομεν ἀκούσει παρὰ τοῦ κ. ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν, ὅτι περὶ ἀμυντικῆς γραμμῆς ἐν τῷ μέλλοντι ἀγῶνι τῆς Ἑλλάδος, οὐδεμίαν πρόνοιαν ἔλαβεν ἡ Κυβέρνησις, οὐδὲ προετίθετο νὰ λάβῃ, διότι ἐθεώρει ὁ κ. ὑπουργὸς ὅτι ἀμυντικὴ γραμμὴ τῆς Ἑλλάδος ἦσαν τὰ στήθη τοῦ στρατοῦ αὐτῆς. Ἐγώ, κύριοι, ἐθεώρησα καὶ θεωρῶ τὴν ἄμυνα ὡς τὴν ἀφετηρίαν τῆς ἐπιθέσεως, καὶ θεωρῶ τὴν ἐπίθεσιν ὡς ἀνίσχυρον, ἄνευ προνοίας περὶ ἀμύνης, καὶ ἀκούσας παρὰ τῆς Κυβερνήσεως ὅτι οὐδεμίαν ἔλαβε πρόνοιαν περὶ ἀμύνης, ἀναγκάζομαι πολὺ νὰ διστάζω περὶ τοῦ ἐπαρκοῦς τῶν παρασκευῶν. Ὅτε, ἐν ἑτέρᾳ συνεδριάσει εἰς ἐρώτησίν μου περὶ τῆς ληφθείσης προνοίας παρὰ τοῦ ὑπουργείου περὶ ἀναπληρώσεως τῆς ἐλλείψεως ἀξιωματικῶν ἐν τῷ στρατῷ, ἤκουσα τοῦ κ. ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν ἀπαντῶντος ὅτι τὰ κενὰ τῶν θέσεων τῶν ἀξιωματικῶν θέλομεν ἀναπληρώσει ἐκ τῶν ἐνόντων, καὶ ἀποκρούοντος ἐν ἀγανακτήσει τὴν ἰδέαν τῆς μορφώσεως ἐν Ἑλλάδι ἀξιωματικῶν ἐπιστράτων, ὅπως ἔχουσι πάντα τὰ ἔθνη, τὰ ὁποῖα ἀπεδέχθησαν τὸ σύστημα τῆς ἐπιστρατεύσεως τῶν ἐφέδρων, ἠναγκάσθην νὰ σκεφθῶ οὐ μόνον ἐὰν ἡ Κυβέρνησις αὕτη εἰργάσθη περὶ παρασκευῶν, ἀλλ' ἂν ἀντελήφθη ποῖον εἶναι τὸ μέγεθος τῆς παρασκευῆς, τῆς ὁποίας ἔχομεν ἀνάγκην.

Ὅτε εἰς τὰς ἐπανειλημμένας ἐρωτήσεις περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῆς δυνάμεως τοῦ στρατοῦ ἐλάβομεν τέλος τὴν ἀπάντησιν ὅτι ὁ ἐν τοῖς μητρῴοις στρατὸς ἀνέρχεται εἰς 52 ἢ 53 χιλιάδας, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀριθμοῦ δέον ν' ἀφαιρέσωμεν τοὺς λιποτακτήσαντας, τοὺς ἐν ἀγνοίᾳ καὶ τοὺς ἐν ἀδείᾳ διατελοῦντας καὶ τοὺς εἰς βοηθητικὰς ὑπηρεσίας κατατεταγμένους, τῶν ὁποίων τὸν ἀριθμὸν μέχρι τοῦδε δὲν γινώσκομεν ἐξ ἀνακοινώσεως τοῦ ὑπουργείου, καὶ παρέβαλον ταῦτα πρὸς ὅσα ὁ κ. πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἄλλα μέλη τοῦ ὑπουργείου εἶπον κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς συνόδου, παραστήσαντες ὅτι κακῶς ἡ προκάτοχος κυβέρνησις ὑπελόγισε τὴν δύναμιν τῆς ἐπιστρατεύσεως ὡς ἀποφέρουσαν ἀριθμὸν 60 χιλιάδων, ἐνῷ ὤφειλε ν' ἀναβιβάσῃ αὐτὴν εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν 80,000, ἠναγκάσθην καὶ πάλιν ν' ἀναγνωρίσω ὅτι λίαν ἐλλιπὴς ἀπεδείχθη ἡ Κυβέρνησις εἰς τὰς ἐνεργείας αὐτῆς, τὰς ἐπιβαλλομένας ὑπὸ τῆς ἐπιστρατεύσεως.

Εἰς ἁπάσας τὰς ἄλλας ἐρωτήσεις, τὰς ὁποίας ἀπηύθυνα πρὸς τὸν κ. ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν ὑπουργόν, ἐάν τις ἐξ ὅσων αὐτὸς γινώσκει δώσῃ ἀπάντησιν, θέλει ἀναγνωρίσει παντοῦ ὅτι οὐδὲν ἢ σχεδὸν οὐδὲν ἐγένετο. Οὐδὲν ἢ σχεδὸν οὐδὲν ἐγένετο ὡς πρὸς τὰ τῆς ὁδοποιΐας, οὐδὲν ἢ σχεδὸν ἐγένετο ὡς πρὸς τὰ τῆς παρασκευῆς στρατοπέδων, οὐδὲν ὡς πρὸς τὰ τῶν ἀποθηκῶν, οὐδὲν ὡς πρὸς τὰ τῶν προμηθειῶν τῶν στρατοπέδων, καὶ μόνην ἐνέργειαν εἴδομεν τὴν μίαν ἐκείνην ἐργολαβίαν, τὴν ὁποίαν τότε ἀνέφερον ὡς ἀποδεικνύουσαν πόσον τὸ νῦν ὑπουργεῖον δὲν ἐννόησε τὴν σημασίαν τοιαύτης ἐνεργείας.

Ἂν, λοιπόν, ἤδη ἠθέλομεν ἀπαιτήσει παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, ὅπως ἐν δημοσίᾳ συνεδριάσει ἀνακοινώσῃ πρὸς ἡμᾶς τὰ πραγματικὰ γεγονότα, ἐπὶ τῶν ὁποίων δυνάμεθα νὰ στηρίξωμεν τὰς σκέψεις ἡμῶν, συμφωνῶ καὶ ἐγὼ μετὰ τοῦ κ. ὑπουργοῦ, ὅτι, ἀντὶ νὰ ὠφελήσωμεν τὴν ὑπόθεσιν, ἠθέλομεν σπουδαίως τὴν βλάψει. Καὶ διὰ τοῦτο ἀπέσχον καὶ ἀπέχω τῆς τοιαύτης συζητήσεως καὶ ἐὰν ἐποίησα

Αντώνιος Μαυρομιχάλης. Λιθογραφία από σχέδιο του Θέμου Άννινου, εφ. Το Άστυ *(13.10.1885). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

λόγον ἤδη, ἐποίησα μόνον περὶ πραγμάτων, περὶ ὧν ἐγένετο μέχρι τοῦδε λόγος παρὰ τοῦ κ. ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν. Οὐδὲν εἰς ὅσα ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν εἶπε μέχρι τοῦδε προσέθεσα, καὶ οὐδὲν προτίθεμαι νὰ προσθέσω, διότι τὴν τοιαύτην συζήτησιν θεωρῶ ἐπιβλαβῆ.

ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ. Τὴν προκαλεῖτε, ὅμως.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὁ κ. ὑπουργὸς λέγει ὅτι προκαλῶ τὴν συζήτησιν. Τὴν συζήτησιν ταύτην θὰ προεκάλουν, ἐὰν ἔφερον πληροφορίας ἰδίας ἐγώ· ὅτε, ὅμως, ἁπλῶς ἐξήνεγκον τὸ πόρισμα τῶν σκέψεων, τὰς ὁποίας ἀρύομαι ἐκ τῶν παρατηρήσεων τοῦ κυρίου ὑπουργοῦ, εἰς τὰς ὁποίας παρατηρήσεις οὐδὲν προσέθηκα, νομίζω ὅτι δὲν προκαλῶ συζήτησιν, ἔχω δὲ ἀπόφασιν νὰ μὴ προκαλέσω αὐτήν. Μόνη συζήτησις, τὴν ὁποίαν ἠδυνάμεθα νὰ προκαλέσωμεν, θὰ ἦτο ἡ συζήτησις περὶ ἐμπιστοσύνης εἰς τὴν Κυβέρνησιν, διότι αὐτὰ ταῦτα, τὰ ὁποῖα εἶπον περὶ τῆς ζημίας τῆς δυναμένης νὰ προέλθῃ ἐκ τῆς δημοσιότητος, αὐτὰ ταῦτα ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἐν περιστάσεσιν, ὁποῖαι αἱ σημεριναί, εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἔχωμεν Κυβέρνησιν, εἰς τὴν ὁποίαν νὰ δυνάμεθα νὰ ἐμπιστευθῶμεν τὴν διεύθυνσιν τῶν κοινῶν, ἄνευ τῶν ἐγγυήσεων ἐκείνων τῆς δημοσιότητος, αἵτινες θεωροῦνται ἐν ὁμαλαῖς περιστάσεσιν ὡς ὁ ἔλεγχος τῶν Κυβερνήσεων καὶ αἵτινες ἐν ἐκτάκτοις περιστάσεσιν ὤφειλον ἔτι μᾶλλον ν' ἀποτελῶσι τὸν ἔλεγχον τοῦτον, ἀλλ' ἔχουσι κατὰ τὴν ἐνάσκησιν αὐτῶν ὅριον τὸ συμφέρον τοῦ Κράτους. Ὅταν ἀποδεικνύηται ὅτι ὁ δημοσίᾳ ἔλεγχος τῶν κυβερνητικῶν πράξεων δὲν δύναται νὰ ἐκτελεσθῇ ἄνευ ζημίας τῆς ἐθνικῆς ὑποθέσεως, εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ παραιτήσωμεν τὸν ἔλεγχον. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἀνάγκη μᾶς ἐπιβάλλει ἀντίστοιχον ὑποχρέωσιν τοῦ ν' ἀπαιτῶμεν, ὅπως ἔχωμεν Κυβέρνησιν, εἰς ἣν νὰ δυνάμεθα πλειότερον ἢ ἄλλοτε νὰ ἐμπιστευθῶμεν, καὶ ἐρωτῶντες ἡμᾶς αὐτοὺς ἐὰν ἔχωμεν τοιαύτην Κυβέρνησιν, τί παρουσιάζεται πεῖθον ἡμᾶς περὶ τούτου; Καίτοι ἀπέσχομεν ἀπὸ συζητήσεων εἰδικῶν ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν, τὰ γενικὰ πορίσματα, τὰ ὁποῖα καὶ πρὸ ὀλίγου ἀνέφερον, εἶναι ἱκανά, ἵνα δείξωσιν ὅτι δὲν δυνάμεθα ἡμεῖς, εἰς τὰ πορίσματα

ταῦτα πιστεύοντες, νὰ φρονῶμεν ὅτι ἡ παροῦσα κυβέρνησις εἶναι ἡ κατάλληλος πρὸς διεξαγωγὴν τοιούτου ἔργου ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν.

Διατί, λοιπόν, τοιαύτην ἔχοντες πεποίθησιν ἐξακολουθοῦμεν ἀπέχοντες ἀπὸ πολιτικῶν ζητημάτων; Ὡς πρὸς τοῦτο ὀφείλω νὰ δώσω ἐξήγησιν εἰς τὴν Βουλήν. Ἡ ἀποχὴ ἡμῶν ἔχει λόγον, τὸν ὁποῖον δέον νὰ γινώσκωσι πάντες καὶ οἱ ἐντὸς τῆς Βουλῆς καὶ οἱ ἐκτὸς τῆς Βουλῆς. Θὰ ἐθεώρουν σήμερον ὡς ἀνάγκην ἐπιβαλλομένην ὑπὲρ τῆς αἰσίας διεξαγωγῆς τῆς ὑποθέσεως τὴν μεταβολὴν Κυβερνήσεως, ἀλλά, πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν ἀνατροπήν, πρέπει νὰ ἔχωμεν τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ ἀνατροπὴ αὕτη θέλει φέρει εἰς τὴν ἐξουσίαν Ὑπουργεῖον, τὸ ὁποῖον νὰ ἔχῃ εὐρεῖαν τὴν βάσιν ἐν τῇ Βουλῇ, ὅπως ἔχω τὴν πεποίθησιν ὅτι θὰ εἶχεν εὐρεῖαν τὴν βάσιν ἐκτὸς τῆς Βουλῆς.

Ἀλλ' ἐνῷ ἔχω τὴν πεποίθησιν ὅτι τὸ Ὑπουργεῖον τὸ διάδοχον θὰ εἶχεν εὐρεῖαν τὴν βάσιν ἐκτὸς τῆς Βουλῆς, οὐδὲν ὑπάρχει μέχρι τοῦδε, τὸ ὁποῖον νὰ μὲ πείθῃ ὅτι θὰ εἶχεν ἐπαρκῆ τὴν βάσιν ἐντὸς τῆς Βουλῆς. Ἐὰν σήμερον ἐπέλθῃ ὑπουργικὴ μεταβολή, πόθεν θὰ ἐπέλθῃ; Οὐδόλως ἀδύνατον ἐν πολιτικῷ ζητήματι νὰ μειονοψηφήσῃ τὸ Ὑπουργεῖον, ἀλλὰ διατί θέλει μειονοψηφήσει; Διότι ὀλίγαι ψῆφοι λογιζόμεναι ὡς ὑπουργικαὶ θέλουσιν ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ψηφίσει μετὰ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως· ἀλλὰ θέλουσι ψηφίσει μετὰ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, διότι συντάσσονται πρὸς αὐτήν, διότι παραδέχονται τὴν ἀνάγκην τῆς ἀντικαταστάσεως τῆς Κυβερνήσεως παρὰ τῆς μόνης δυναμένης νὰ τὴν ἀντικαταστήσῃ κοινοβουλευτικῶς, παρὰ Κυβερνήσεως τῆς Ἀντιπολιτεύσεως; Οὐδὲν ἔχομεν μέχρι τοῦδε τὸ δυνάμενον νὰ μᾶς πείσῃ περὶ τούτου, καὶ ἐπομένως ἐὰν σήμερον συνεπείᾳ πολιτικοῦ ζητήματος ἐπέλθῃ ὑπουργικὴ κρίσις, θὰ εὑρεθῶμεν εἰς τὴν θέσιν νὰ ἔχωμεν Κυβέρνησιν ἀποδειχθεῖσαν ἐν μειοψηφίᾳ καὶ νὰ ἔχωμεν Ἀντιπολίτευσιν μὴ ἀποδείξασαν ὅτι πλειοψηφεῖ. Αὕτη ἡ κατάστασις εἶναι χείρων καὶ τῆς καταστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν σήμερον εὑρισκόμεθα, ἀπέναντι Κυβερνήσεως ἀνεπαρκοῦς, διότι καὶ τὸ ἀνεπαρκὲς τῆς Κυβερνήσεως εἶναι βέλτιον τῆς ἐλλείψεως Κυβερνήσεως. Οὐδὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ χεῖρον σήμερον ἢ ἐνῷ διεξάγονται διαπραγματεύσεις περὶ ἐκτελέσεως, ὡς ἐλπίζω, τῶν ἐν Βερολίνῳ ἀποφασισθέντων, ἡμεῖς ἐνταῦθα νὰ ποιώμεθα ὑπουργικὰς κρίσεις ἀσκόπως.

Δὲν παραδέχομαι ὅτι ὑπουργικὴ κρίσις μία ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς παραβλάπτουσα τὸ ζήτημα ἐν τῷ ἐξωτερικῷ· τοὐναντίον θεωρῶ ὅτι μία ὑπουργικὴ κρίσις σήμερον, ἐὰν ἤθελεν ἀπολήξει εἰς τὴν ἀντικατάστασιν τῆς παρούσης Κυβερνήσεως διὰ Κυβερνήσεως καὶ κατὰ τἆλλα ἀνωτέρας καὶ κοινοβουλευτικῶς ἰσχυρᾶς, τοιαύτη κρίσις ἤθελεν εἶσθαι ὠφέλιμος καὶ ἐν τῷ διπλωματικῷ ζητήματι. Ἀλλὰ κρίσις, ἡ ὁποία ἤθελε φέρει εἰς τὴν ἐξουσίαν ἕτερον Ὑπουργεῖον ἀμφιβόλου ἰσχύος, εἶναι κρίσις, ἡ ὁποία δύναται ν' ἀποβῇ καταστρεπτικὴ εἰς τὸ ζήτημα ἡμῶν. Οὗτος εἶναι ὁ λόγος, δι' ὃν ἀπέχομεν ἀπὸ πολιτικῶν ζητημάτων καὶ δι' ὃν θέλομεν ἀπέχει ἕως οὗ πεισθῶμεν ὅτι δυνάμεθα νὰ φέρωμεν πολιτικὸν ζήτημα ἀκινδύνως, τουτέστιν ἐπὶ τῇ βεβαιότητι ὅτι θέλουσι ψηφίσει μετὰ τοῦ Ὑπουργείου ἐκεῖνοι, οἵτινες δὲν εἶναι παρεσκευασμένοι νὰ ὑποστηρίξωσι Κυβέρνησιν ἐκ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, καὶ ὅτι ἂν ψηφίσωσιν ἐκ τῶν νῦν ὑπουργικῶν τινὲς μετὰ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, θὰ ψηφίσωσιν οὗτοι γινώσκοντες ποία εἶναι ἡ συνέπεια τῆς ψήφου αὐτῶν, ποῖαι εἶναι αἱ ὑποχρεώσεις, τὰς ὁποίας ἡ τοιαύτη ψῆφος ἐπιβάλλει εἰς ἀνθρώπους ἔχοντας τὴν συναίσθησιν τοῦ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντος καὶ τῆς εὐθύνης αὐτῶν, καὶ ἐπομένως ἀναγνωρίζοντες ὅτι κατόπιν τῆς ψήφου αὐτῶν ὀφείλουσι νὰ ὑποστηρίξωσι τὴν μέλλουσαν Κυβέρνησιν καὶ νὰ συντελέσωσιν, ὅπως, φέρουσα ἐν ἑαυτῇ ἱκανότητα ὑπερτέραν, τυγχάνῃ καὶ ἐπαρκοῦς κοινοβουλευτικῆς ἐνισχύσεως, ὅπως διεξαγάγῃ ἐπιτυχέστερον τῆς παρούσης τὸ μέγα ἐθνικὸν ἡμῶν ζήτημα.

«Ἡ ἀντίστασις τῆς Ἑλλάδος»

Ἄρθρο του Χαρίλαου Τρικούπη

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ὥρα* στις 19 Μαρτίου 1881 χωρίς τίτλο.

Αἱ κυβερνήσεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων συνεννοοῦνται ἤδη πρὸς ἀλλήλας περὶ τῆς κοινῆς αὐτῶν ἐνεργείας κατόπιν τῆς παρὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτῶν ἀνακοινωθείσης αὐταῖς προτάσεως τῆς Πύλης. Πρὸ τῆς προτάσεως ταύτης εἶχεν ὑποβάλει ἡ Πύλη εἰς τοὺς πρεσβευτὰς ἀλληλοδιαδόχως ἑτέρας, ἀφορώσας εἴτε εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς γραμμῆς τῆς διατυπωθείσης ἐν τῇ ἐγκυκλίῳ τῆς 3 Ὀκτωβρίου, εἴτε εἰς συνδυασμὸν τῆς γραμμῆς ἐκείνης, περιοριζομένης μετὰ τοῦ ἀντισταθμίσματος τῆς Κρήτης ἢ ἄλλων νήσων. Καὶ τὰς μὲν ἄλλας προτάσεις ἠρνήθησαν οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευταὶ νὰ θεωρήσωσιν ὡς ὁριστικὰς καὶ νὰ ἀνακοινώσουν ὡς τοιαύτας εἰς τὰς Κυβερνήσεις των, συνεφώνησαν, ὅμως, μετά τινας ἐπιφυλάξεις τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Ἀγγλίας, ὅπως δεχθῶ-

σιν εἰς ἀνακοίνωσιν τὴν τελευταίαν, περὶ ἧς διασκέπτονται αἱ Δυνάμεις. Ἡ ἀποδοχὴ αὕτη τῶν πρεσβευτῶν ἐμφαίνει καὶ τῶν κυβερνήσεων τὴν ἐπίνευσιν, ἀφοῦ βεβαίως ἐν γνώσει τῶν κυβερνήσεων αὐτῶν ἀπεδέχθησαν οἱ πρεσβευταὶ τὴν πρότασιν ὡς τελικήν. Τούτου ἕνεκεν προσεχεστάτη ἔσται ἡ παρὰ τῶν Δυνάμεων σύστασις πρὸς τὴν Ἑλλάδα τῆς ὑπὸ τῆς Πύλης προταθείσης γραμμῆς, ἂν μὴ αἱ ἐντεῦθεν εἰδήσεις περὶ τοῦ ἀσκόπου τοιαύτης συστάσεως ὑπαγορεύσωσιν αὐταῖς νεωτέρας σκέψεις. Ἐν ᾗ περιπτώσει αἱ Δυνάμεις ἐμμένουσαι εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν πρόθεσιν, διαβιβάσωσι πρὸς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν τὴν πρότασιν τῆς Πύλης, αἰτούμεναι τὴν συγκατάθεσιν αὐτῆς, ἡ πορεία τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως εὕρηται ἐκ προοιμίων κεχαραγμένη παρ' αὐτῆς τῆς Πύλης. Ὅπως αὕτη ἐπὶ τῇ κοινῇ προσκλήσει τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ἵν' ἀποδεχθῇ τὴν ἀπόφασιν τῆς Βερολινείου Συνόδου, ἀπέδειξεν, ἀντιταχθεῖσα, ὅτι ἡ σύμπραξις τῶν Δυνάμεων ἦτο μόνον φαινομένη καὶ ἴσχυσεν, ἵνα τῇ ἀρωγῇ τινων ἀνατρέψῃ τὸ κοινὸν αὐτῶν ἔργον, οὕτω καὶ ἡ Ἑλλὰς ἀντιτασσομένη θέλει καταστήσει καταφανῶς ὅτι κατ' ἐπίφασιν μόνον ὑφίσταται εὐρωπαϊκὴ ὁμοφωνία καὶ θέλει τύχει τῆς συνδρομῆς Δυνάμεών τινων πρὸς ἐπανόρθωσιν τοῦ προσγινομένου αὐτῇ ἀδικήματος ἐκ τῆς συναινέσεως ἁπασῶν, ὅπως ὑποστηρίξωσι τὴν πρότασιν τῆς Πύλης. Ὅτε αὕτη ἀντετάχθη εἰς τὴν πρόσκλησιν τῶν Δυνάμεων κατόπιν τῆς ἀποφάσεως τῆς Βερολινείου Συνόδου, ἤκουσε παρὰ τῶν Δυνάμεων σκληροὺς λόγους, ἀλλ' οὐδόλως ἐξ αὐτῶν ἐκλονίσθη, ἀποβλέπουσα εἰς τὰ ὄπισθεν τῶν λόγων πράγματα. Ἐπὶ τῇ ἀρνήσει αὐτῆς θέλει ἀκούσει καὶ ἡ Ἑλλὰς ἀπειλητικοὺς λόγους, ἀλλ' ὀφείλει νὰ ἀποβλέψῃ εἰς τὰ πράγματα. Ἀρτίως κατὰ τὴν διαπραγμάτευσιν τῶν Δυνάμεων περὶ διαιτησίας, συνεφώνησαν ἅπασαι, ἵνα παραστήσωσιν αὐτὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα ὡς κοινὴν ἀπαίτησιν, ἐγνώσθη, ὅμως, ἐκ μεταγενεστέρων δημοσιεύσεων ὅτι τὰ πράγματα δὲν ἀντεπεκρίνοντο πρὸς τοὺς λόγους καὶ ὅτι δὲν θὰ ἔβλεπον ἅπασαι αἱ Δυνάμεις δυσαρέστως τὴν Ἑλλάδα ἀποκρούουσαν τὴν ἀπάντησιν. Οὐδεμία τῶν Μεγάλων Δυνάμεων θέλει νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῆς διασπάσεως τῆς εὐρωπαϊκῆς ὁμοφωνίας· ἀλλ' ἡ Ἑλλὰς οὐδένα ἔχει λόγον, ἵνα ἀποφύγῃ τοιαύτην εὐθύνην, ἀφοῦ ἡ εὐρωπαϊκὴ σύμπραξις, κατανικηθεῖσα ὑπὸ τῆς Πύλης, ἐγένετο ὄργανον αὐτῆς. Ἡ ἀντίστασις τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ἀπευθυνθησομένην πρὸς αὐτὴν ἀπάντησιν τῶν Δυνάμεων θέλει ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα, εἴτε τὴν διάσπασιν τῆς εὐρωπαϊκῆς ὁμοφωνίας, εἴτε τὸν ἐξαναγκασμὸν αὐτῶν, ὅπως ἀναθεωρήσωσι τὴν τελευταίαν ἀπόφασιν, ἐπανερχόμεναι εἰς τὸ ἐγκαταλειφθὲν ἔδαφος τῆς Βερολινείου Συνόδου. Τοῦτο θέλουσι πράξει, ἂν ἅπασαι πράγματι ἐφίενται τῆς εἰρήνης· ἀλλ' ἄν, ὡς καθίσταται σήμερον πιθανώτερον, ὑπάρχωσι μεταξὺ τῶν Δυνάμεών τινες ὀλίγον περὶ τῆς εἰρήνης διαφερόμεναι, ἡ ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀντιστάσεως τῆς Ἑλλάδος διάσπασις τῆς εὐρωπαϊκῆς ὁμοφωνίας θέλει συντελέσει εἰς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ δικαίου, ἴσως δὲ καὶ εἰς αὐτῆς τῆς εἰρήνης τὴν ἐξασφάλισιν.

Ὁ Τρικούπης καὶ ἡ Θεσσαλία

του Βασιλείου Σ. Μαρκεζίνη

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Το Άστυ* στις 30 Μαρτίου 1898 με τον παραπάνω τίτλο.

Τίς Ἕλλην δύναται νὰ λησμονήσῃ τὴν ἀπαισίαν καὶ μαύρην ἐκείνην ἡμέραν, ἥτις πρὸ διετίας ἀκριβῶς ἐβύθιζεν εἰς ἄφατον πένθος τὴν Ἑλλάδα, ὅτε ἀφήρπαζε ὁ θάνατος ἐν τῇ ξένῃ τὸ ἀρτιώτατον αὐτῆς πολιτικὸν τέκνον; Τίς τότε ὁμόφρων ἢ ἀντιφρονῶν δὲν ὡμολόγησεν ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς συμφορᾶς, ἐν ᾗ λησμονοῦνται τὰ πάθη, κοιμῶνται δὲ αἱ διακρίσεις, ὅτι τὸ ἄλγος ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Τρικούπη εἶναι μύχιον, ὅσον τὸ πένθος ἐπὶ τῷ θανάτῳ ἐκείνου ἦτο γνήσιον καὶ καθολικόν;

Ἀλλὰ καὶ τίς, ἐξ ἄλλου, ἠδύνατο νὰ ἀναλογισθῇ ὅτι τὸ μέγα αὐτὸ ἐθνικὸν δυστύχημα δὲν θὰ παρήρχετο πολὺς χρόνος ἵνα καταδηλωθῇ πλέον ἢ ἐναργῶς ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς χώρας, καὶ ὅτι μικρὸν καὶ οὐδεὶς θὰ ἔμενεν, ὅστις νὰ μὴ ηὔχετο νὰ εἶχεν ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ἔστω καὶ ἐπὶ ἓν ἔτι ἔτος τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνοικτούς;

Τὰ δεινὰ καὶ αἱ συμφοραί, τὰς ὁποίας ὁ θάνατος ἐκείνου ἀπέλυσεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐπὶ τῆς χώρας, πάντες φέρομεν ἤδη ἀπὸ ἔτους βαρέως καὶ ἐπονειδίστως καὶ δυστυχῶς θὰ φέρῃ ἐπὶ πολὺ αὐτὰς καὶ ἡ μεθ' ἡμᾶς γενεά.

Διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Τρικούπη ἐκυρώθη ἅπαξ ἔτι ἡ μεγάλη ἱστορικὴ ἀλήθεια ὅτι οἱ μεγάλοι ἄνδρες μιᾶς χώρας εἶναι τὸ πολυτιμότερον αὐτῆς κεφάλαιον καὶ κτῆμα, οὗ ἀφαιρουμένου διασαλεύεται πάραυτα ἡ ὅλη τοῦ Κράτους ἀρτιότης καὶ οἰκονομία. Παρετηρήθη δὲ μάλιστα τοῦτο εἰς τὴν χώραν ἡμῶν, καταδικασθεῖσαν ἀμέσως νὰ ἀφήσῃ ἐλεύθερον τὸ πολιτικὸν πεδίον τῆς ἀρχῆς εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἀνεπαρκεστάτου τῶν πολιτικῶν, τοὺς ὁποίους ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ οἱαδήποτε περίοδος τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας.

Δύο, λοιπόν, παρῆλθον ἔτη μόνον ἀφ' ἧς ἔκλει-

σαν ἐν τῇ ἐξορίᾳ τοὺς ὀφθαλμοὺς ὁ ἀλησμόνητος ἡμῶν πολιτικός, καὶ ὁ προαιώνιος ἐχθρὸς εἰσήλασεν εἰς τὸ ἔδαφος τὸ ἑλληνικόν, καὶ ὕβρισε τὴν ἑλληνίδα γῆν, κατεπάτησε δὲ καὶ τὸ τμῆμα ἐκεῖνο αὐτῆς, τὸ ὁποῖον ἐκεῖνος δι' ὑπερβαλλούσης ἀληθῶς πολιτικῆς περινοίας εἶχε συντελέσει ὅπως πρὸ δεκαεξαετίας προσαρτηθῇ εἰς τὴν μητέρα Ἑλλάδα.

Διότι καιρὸς νομίζω εἶναι εὔθετος ὅπως λεχθῇ μία ἱστορικὴ ἀλήθεια καὶ ἀποδοθῇ ἑκάστῳ τὸ προσῆκον ἐπὶ τῇ θλιβερᾷ ἀμφιετηρίδι τῆς σήμερον καὶ ἐπὶ τῇ δουλώσει τῆς Θεσσαλίας, ἥτις μετ' ὀλίγον εὐτυχῶς ἀνακτᾷ αὖθις τὴν ἐλευθερίας αὐτῆς.

Ὅτε ὁ Χαρ. Τρικούπης ἐνώπιον τῆς Βουλῆς τῆς Η′ περιόδου ἔλεγε κατὰ μεσοῦντα Δεκέμβριον τοῦ 1879, ὅτι ὅσον ἀφεώρα τότε τὸ ἐξωτερικὸν ζήτημα εὑρισκόμεθα εἰς χεῖρον σημεῖον ἐκείνου τοῦ κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ Βερολινείου Συνεδρίου, ἐξήγειρε θυελλώδη καθ' ἑαυτοῦ τὴν Βουλήν, δεινῶς κακίσασαν αὐτὸν ἐπὶ τῇ τόλμῃ του ἐκείνῃ. Καὶ ἐκάκισεν αὐτὸν ὑπὲρ πάντας ὁ τότε πρωθυπουργὸς Κουμουνδοῦρος καὶ ὁ κ. Δηλιγιάννης, ὑπολαβόντες τὸ ζήτημα προσωπικόν, διότι ἐπὶ τῆς πρωθυπουργίας τοῦ πρώτου εἶχεν ἀποσταλῆ εἰς τὸ Συνέδριον τοῦ Βερολίνου ὁ δεύτερος, ὑπουργὸς κατ' ἐκείνην τὴν περίοδον τῶν Ἐξωτερικῶν, ἀφοῦ ὡς διπλωματικὴν αὐτοῦ δάφνην ἠξίουν τὴν γνωστὴν μνείαν περὶ ἑλληνικῶν δούλων μερῶν ἐν τῷ ΙΓ′ πρωτοκόλλῳ τοῦ συνεδρίου ἐκείνου.

Ἀλλ' ὅτι ἡ ὀργὴ ἐκείνη ἐπὶ τῆς πικρᾶς ἐκφράσεως τοῦ Τρικούπη ἔπρεπε νὰ ἐπιδειχθῇ καθ' ὃ προσπεποιημένη, ἐκύρουν τὰ πρίν, ἔμελλον δὲ νὰ προσκυρώσωσι καὶ τὰ μετ' ὀλίγον πράγματα.

Ἐκύρουν τὰ πρίν, διότι οὐδεὶς ἐλησμόνει ὅτι εἰς τὴν ἀστοχίαν τῶν κατ' ἐκεῖνα τὰ ἔτη κυβερνώντων τὰς τύχας τῆς χώρας, καὶ μάλιστα τὰς ἐξωτερικάς, ἔπρεπε νὰ ἀποδώσῃ τὸ ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν παρεκάθισεν ὁμότιμος ἐν τῷ Βερολινείῳ Συνεδρίῳ, ἀφοῦ μάλιστα ὑπὲρ τῆς ἰδέας ταύτης, τοῦ νὰ εἰσέλθῃ ἡ Ἑλλὰς εἰς τὸ συνέδριον ὡς διεκδικοῦσα τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπὶ ἴσου ἐπιπέδου μετὰ τῆς Ρωσσίας ὡς προστάτιδος τῶν Σλαύων, εἰργάσθη καὶ ὑπερεμάχησεν ἡ Ἀγγλία, ἀδιάφορον ἂν θέλουσα οὕτω νὰ ὑποτιμήσῃ τὴν θέσιν τῆς Ρωσσίας ἐν τῷ συνεδρίῳ, ἢ νὰ ὑπερτιμήσῃ τὴν θέσιν τῆς Ἑλλάδος ἐν αὐτῷ, διὰ τῆς περιφήμου, λέγω, ἐκείνης ἐγκυκλίου, τὴν ὁποίαν ὑπέγραψεν ὁ νῦν πρωθυπουργὸς Σώλσβαρυ, τότε δὲ ὡς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, καὶ διὰ τῆς ὁποίας ἐπεδίωκεν ἵνα θέσῃ ἡ Ἑλλὰς φραγμὸν εἰς τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπιδρομήν, τὴν ὁποίαν ἔβλεπεν ὅτι ἡ Συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ἐπισημοποίει καὶ ἀνεκήρυττε.

Τίς δύναται ἐπίσης νὰ λησμονήσῃ ὅτι καὶ ἀφοῦ ἐπετράπη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ εἴσοδος εἰς τὸ Συνέδριον, ὡς ἐπετράπη καὶ εἰς ἄλλο κράτος ὑποτελές, ὅπως καὶ μόνον ὑποβάλῃ εὐχὴν ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν δικαίων, κατὰ τὴν πρόσκλησιν μάλιστα τοῦ σιδηροῦ προέδρου τοῦ Συνεδρίου, ὅπως ἐξενέγκῃ γνώμην ἐπὶ τοῦ 15 ἄρθρου τῆς Συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, τὸ ὁποῖον ὄχι μόνον εἰς τὰς ὁμόρους ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ἑλληνικὰς ἐπαρχίας ἀπέβλεπε, τίς, λέγω, δύναται νὰ λησμονήσῃ ὅτι καὶ τὴν θέσιν ταύτην ἐν τῷ συνεδρίῳ, ὅσον εὐτελὴς καὶ ἂν ἦτο, ἀξία δὲ μόνον ὑπερηφάνου ἀπορρίψεως, ἦλθεν αὐτὸς οὗτος ὁ διευθύνων τότε τὰς ἐξωτερικὰς ὑμῶν ὑποθέσεις κ. Δηλιγιάννης νὰ καταπατήσῃ καὶ ἀλλοιώσῃ;

Εἶχε πράγματι ἀποκτήσει ἡ Ἑλλὰς ὅπως δήποτε τίτλον τινὰ ὑπὲρ αὐτῆς διὰ τοῦ ΙΓ′ πρωτοκόλλου, τίτλον οὐχὶ χιμαιρικόν, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ὁ Βήκονσφηλδ, ἐνώπιον τῆς Βουλῆς τῶν Ὁμοτίμων ἀγορεύων μετὰ τὴν ἐκ Βερολίνου ἐπάνοδον, ἔλεγεν ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα παρεχώρησαν πλείονα τῶν παραχωρηθέντων εἰς ἄλλας φυλὰς τῆς Ἀνατολῆς. Ἀλλὰ τὸν τίτλον τοῦτον κατέστησε φανταστικὸν μόνον ἡ διαγωγὴ τῆς Κυβερνήσεως, ἧς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἦτο ὁ Γορτύνιος πολιτικός, διότι οὐδεὶς ἄλλος βεβαίως πλὴν τοῦ κ. Δηλιγιάννη μετὰ τὰ γεγονότα ταῦτα ἤθελε δεχθῇ κατόπιν νὰ προβῇ εἰς διαπραγματεύσεις ἐν Πρεβέζῃ μετὰ τῆς γείτονος ἐπικρατείας, τῆς ὁποίας γνωρίζει τὴν ὕπουλον καὶ ἀναβλητικὴν πολιτικήν, καὶ εἰς τὰς ὁποίας διαπραγματεύσεις διεκυβεύθησαν τελείως τὰ ἐπὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ Κόλπου δικαιώματα ἡμῶν.

Ἀλλ' ἡ ἱστορία δυστυχῶς δὲν καταλήγει ἐνταῦθα. Ἀφοῦ ἀπετύχομεν ἐν ταῖς διαπραγματεύσεσι ταύταις, ἀντὶ νὰ καταφύγωμεν εἰς τὴν μεσολάβησιν τῆς Εὐρώπης, ἀσυγχώρητον διαπράττοντες σφάλμα, κατεφεύγομεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπως ὡς διαφερόμενοι πρὸς ἀλλήλους διαπραγματευθῶμεν τὸ ζήτημα.

Κακὸν τὸ τέλος κακῆς ἀρχῆς. Ὅ,τι προσεδοκᾶτο δὲν ἐβράδυνε νὰ δειχθῇ. Εἰς τὴν ἀξίωσιν τοῦ Σαβφὲτ πασσᾶ, ὅπως θεωρήσῃ ἡ Ἑλλὰς τὰς ἀποφάσεις τοῦ ΙΓ′ πρωτοκόλλου ὡς δυναμένας νὰ συζητηθῶσι καὶ συνεπῶς ὡς δυναμένας νὰ τροποποιηθῶσιν, ἀπήντησε μὲν αὕτη κατ' ἀρχὰς ἀποφατικῶς, ἀλλ' εἰς βαθμὸν ὅστις παρεῖχε τὸ ἐνδόσιμον, ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐμπέσῃ εἰς τὴν παγίδα, ἐὰν αὕτη ἐστήνετο ἐπιτηδειότερον.

Καὶ οὕτως εἰς τὴν δευτέραν ἀξίωσιν τοῦ Σαβφὲτ πασσᾶ, φαρισαϊκὴν ἐπιδεικνύοντος εὐλάβειαν εἰς τὰς ὑψηλὰς εὐχὰς τοῦ συνεδρίου, καὶ λέγοντος ὅτι ὡς πρῶται βάσεις θὰ ληφθῶσιν αἱ ἐνδείξεις ἐκεῖναι τοῦ Βερολίνου, ὁ μακαρίτης Π. Βράϊλας Ἀρμένης μετέδιδε τὴν συγκατάθεσιν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἴσως ἀγνοούσης ὅτι διὰ τῆς ἐπινεύσεως ἐκείνης τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα καὶ ἂν ὑφίστατο τότε, ἔπαυσεν ὑφιστάμενον ἔκτοτε, διότι ἡ ἀξία καὶ ἡ ἐπιβλητικὴ ἰσχὺς τοῦ συνεδρίου ἐξέλιπον οὕτω πλέον, καὶ τὸ κῦρος αὐτῆς ἅπαν κατέπεσε.

Διότι, ἀφοῦ ἐδέχθημεν νὰ συζητήσωμεν, καὶ συνεπῶς μεταβάλωμεν τοὺς ὅρους, καὶ πρῶτοι ἡμεῖς ἐθεωρήσαμεν αὐτοὺς μὴ ἰσχύοντας, πῶς ἠδυνάμεθα τοῦ λοιποῦ νὰ ἐπικαλεσθῶμεν αὐτούς; Δὲν ἐξάγομεν δὲ ταῦτα ἐκ συμπερασμάτων μόνον, διότι καὶ σχέδια γραμμῆς περιοριζούσης τὴν γραμμὴν τοῦ Βερολίνου παρέταξεν ἐπὶ πρασίνης διπλωματικῆς τραπέζης ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡμέτερος ἀντιπρόσωπος.

Ἦσαν δὲ ταῦται αἱ ὀλέθριαι συνέπειαι τοῦ ὀλισθηροῦ διαβήματος ὅπου ἐφέρομεν τοὺς πόδας ἐν τῇ συνδιασκέψει τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διότι πολὺ ὀρθῶς μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων πληρεξουσίων ἀποδοχὴν τῆς συζητήσεως τῶν ὅρων εἶπεν ἡ Α.Ε. ὁ Σαβφὲτ πασσᾶς ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς 23 Σεπτεμβρίου 1879: «Σαφὲς εἶναι ὅτι πᾶν τὸ συζητήσιμον εἶναι καὶ τροποποιήσιμον, ἀφοῦ πᾶν τὸ μὴ τροποποιήσιμον εἶναι ἐκτὸς συζητήσεως». (Πρακτικὰ Ε΄ Πρωτοκόλλου).

Εἴπομεν, ἐκύρουν τὰς πικρὰς ἐκφράσεις τοῦ Τρικούπη τὰ πρίν, ἀλλὰ ἐκύρωσαν αὐτὰς καὶ τὰ κατόπιν. Ἤρχετο κατὰ Μάρτιον 1880 διὰ τῆς Βουλῆς πρωθυπουργὸς ὁ Τρικούπης. Συγχρόνως κατὰ καλὴν μοῖραν διὰ τῶν νέων ἐκλογῶν ἐν Ἀγγλίᾳ ἐκαλεῖτο εἰς τὴν ἀρχὴν ὁ νῦν δυστυχῶς εὑρισκόμενος εἰς τὸ τελευταῖον στάδιον ἐνδόξου βίου φιλελεύθερος τῆς Μεγάλης Βρεττανίας πολιτικός, ὅστις* δὲν θὰ εἴπωμεν ἴσως ὑπερβολὴν λέγοντες ὅτι καὶ μὲ τοιοῦτο ἤρχετο πρόγραμμα τοῦ νὰ ἐργασθῇ ὑπὲρ τῶν δικαίων τοῦ ἑλληνισμοῦ. Τὸ ζήτημα οὕτω μετετοπίζετο καὶ ἡ διαιτησία τοῦ Βερολίνου (Πρωτόκολλον 17 Ἰουλίου 1880 Συνδιασκέψεως Βερολίνου) ἐχάραττε νέαν ὁροθετικὴν γραμμὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ὁ Τρικούπης τότε διέγνω ὅτι ἔπρεπε νὰ ἔσπευδεν εἰς τὴν μετ' ἐνδείξεως χαρᾶς καὶ εὐγνωμοσύνης ἀποδοχὴν τῆς νέας γραμμῆς, καὶ οὕτω πρὶν ἔτι καὶ διὰ τοῦ στόματος τοῦ ἀληθῶς πολυτίμως ἐργασθέντος κατὰ τὴν συμπεσοῦσαν ἐκείνην ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ περιοδείαν τοῦ βασιλέως πρὸς τὴν ἀχάριστον Βουλὴν τοῦ Ὀκτωβρίου ἐκείνου δηλωθῇ ἡ συγκατάθεσις, εἶχεν αὕτη δοθῇ οὐχὶ μόνον ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ διὰ τῶν κωδωνοκρουσιῶν, φωταψιῶν καὶ τριημέρων ἑορτῶν καθ' ἅπασαν τὴν ἐλευθέραν χώραν ἅμα τῷ εὐφροσύνῳ ἀγγέλματι ἐκείνῳ κατ' ἀρχόμενον Ἰούλιον τοῦ 1880.

Δὲν ἦτο ὁ Τρικούπης συνήθης πολιτικός, ὥστε νὰ μὴ διέβλεπεν ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ κατάστασις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παρέμενεν ἀμετάβλητος, διότι ἔβλεπεν ἀρχομένην τὴν προσέγγισιν τῆς Αὐστρίας μετὰ τῆς Γερμανίας μεθ' ἧς ἤδη ἐκείνη συνεταύτιζε τὰ συμφέροντα αὐτῆς· ἔβλεπεν ἑπομένως ὅτι μέχρι τῆς ὥρας τῆς ἐκτελέσεως ἡ νέα ἰσορροπία ἐν τῇ Εὐρώπῃ θὰ ἤρχιζεν ἐπιδρῶσα ἐπὶ τῆς λύσεως τῶν διαφόρων ζητημάτων κατ' ἄλλον τρόπον ἢ τὸ πρίν.

Διὰ τοῦτο σπεύδουσα ἡ Κυβέρνησις ἐκείνη εἰς τὴν ἀποδοχὴν ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ κλείσῃ διὰ ταύτης συνθήκην, ὅπως μὴ ὑπάρξῃ κίνδυνος νὰ διαρρηχθῇ τῇ θελήσει ἑκατέρου ἀλλὰ τῇ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν. Τοιαύτην ὑψηλὴν σημασίαν ἀπέδιδεν εἰς τὴν συνθήκην πλέον ταύτην καὶ αὐτὸς ὁ Saint- Hilaire, ἀποκαλῶν αὐτὴν διὰ τῶν ἐγκυκλίων του «τίτλον πολύτιμον».

Καὶ ἦτο *πολύτιμος* πράγματι *τίτλος,* πρὸς τὸ τότε παρόν, ὁ κανονίζων γραμμὴν ὡς ἐκείνην, καθ' ἣν τὸ ὅριον θὰ παρηκολούθει τὸ ρεῖθρον (Thalweg) τοῦ Καλαμᾶ ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ ποταμοῦ τούτου εἰς τὴν Ἰόνιον θάλασσαν μέχρι τῶν πηγῶν αὐτοῦ παρὰ τὸ Χάν, Καλυβάκι, εἶτα δὲ τὰς δειράδας (crêtes) τῶν ὀρέων, αἵτινες διαχωρίζουσι τὰς λεκάνας πρὸς *βορρᾶν* μὲν τῆς Βογιούσης, τοῦ Ἁλιάκμονος, τοῦ Μαυρονερίου καὶ τῶν παραποταμίων τούτου, πρὸς *νότον* δὲ τοῦ Καλαμᾶ, τῆς Ἄρτης, τοῦ Ἀσπροποτάμου καὶ τοῦ Σαλαμβριᾶ (ἀρχαίου Πηνειοῦ) καὶ τῶν παραποταμίων αὐτῶν, ὅπως καταλήξῃ εἰς τὸν Ὄλυμπον, οὗτινος θὰ παρηκολούθει τὴν δειράδα μέχρι τῆς ἐν τῷ Αἰγαίῳ ἀνατολικῆς αὐτῆς ἄκρας. Καὶ ταῦτα ἀφοῦ σημειωθῇ ὅτι ἡ γραμμὴ ἐκείνη ἄφηνε πρὸς μεσημβρίαν τὴν λίμνην τῶν Ἰωαννίνων καὶ πάντα τὰ εἰς αὐτὴν ἐκβάλλοντα ρεῖθρα, ὡς καὶ τὸ Μέτσοβον, *ἅτινα καθίσταντο κτήσεις τῆς Ἑλλάδος.*

Ἰδοὺ οἱ λόγοι ὅλοι, δι' οὓς μίαν ἡμέραν μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Δυνάμεων ἀποστολὴν τῆς διακοινώσεως αὐτῶν περὶ τῶν νέων ὁρίων, ἤτοι τῇ 4 Ἰουλίου 1880, ἀπήντα ἀποδεχόμενος αὐτὴν ὡς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ὁ ἀοίδιμος Τρικούπης, ὅστις προηγουμένως καὶ αὐτὴν τὴν Βερολίνιον Συνθήκην, ὡς μὴ περιλαμβάνουσαν καὶ τὴν Κρήτην μετὰ τῶν χωρῶν τὰς ὁποίας ἐπεδίκαζεν ἐκείνη εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶχεν ἀποκαλέσει «ἄστοργον».

Ἀλλ' ὁ πολυύμνητος πολιτικὸς ἐγίνωσκεν ἐπίσης –εἶχε τοῦτο διδαχθῆ καὶ ἐκ τῆς προσφάτου ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος ἱστορίας– ὅτι «μεταξὺ κύλικος καὶ χειλέων πολλὰ πέλει»· διὰ τοῦτο μὴ καθεύδων ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ὤτων, κατὰ τὴν παροιμίαν, ἐκάλει εἰς τὴν πρώτην ἐπιστράτευσιν τὴν ἑλληνικὴν νεολαίαν διὰ τῆς λεπτοτάτης διπλωματικῆς ἐκείνης τέχνης, ἥτις παρεῖχε διὰ τὴν πολιτικὴν ἐκείνου νέων ἐπαίνων στάδιον, ἀνταξίων τῶν παλαιῶν ἐκείνων, οὓς ἀπεκόμιζε κατὰ τὴν διαπραγμάτευσιν τῆς ἑνώσεως τῶν ἑπτὰ νήσων μετὰ τῆς Ἑλλάδος, νέηλυς ἔτι, ὑπὸ τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς «περιτετμημένης» κληθείσης ἐν Ἀγγλίᾳ πολιτικῆς, διότι ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς ἐκάλει τὴν ἐπιστράτευσιν ἐκείνην, ὡς ἔλεγεν εἰς τὴν Εὐρώπην, ὅπως συντρέξῃ τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς ἐπὶ τῆς εἰς

* Ἐννοεῖ τὸν Γλάδστωνα.

ἡμᾶς παραχωρήσεως τῶν νέων μερῶν, ὅπερ εἰς αὐτὴν ἀνεγνώριζεν, ἐκ τοῦ λανθάνοντος, ὅμως, καὶ κυρίως διότι ἔχων ὑπ' ὄψιν του τὴν ἀπὸ 16 Ἰουλίου 1880 ἀπάντησιν τῆς Πύλης εἰς τὰ τῆς τελευταίας τοῦ Βερολίνου διασκέψεως, διεγίνωσκεν ὅτι ἐν τῇ γενικῇ πολιτικῇ σταδιοδρομίᾳ τῶν κρατῶν, καὶ ἂν μὴ κρατῇ πάντοτε ἡ ἀληθὴς ὅσον ἀλγεινὴ ρῆσις τοῦ μηνίοντος ἔτι ἐν Φρειδριξρούῃ πρυτάνεως τῆς πολιτικῆς «la force prime le droit», κρατεῖ ὅμως πάντοτε ὅτι τοῦ δικαίου ὁ ἐρρωμενέστερος συνήγορος εἶναι ἡ ἰσχύς, καὶ ἤθελεν εἰς πᾶσαν περίστασιν ἀτυχῆ τυχὸν νὰ ἔχῃ νὰ ἐπιδείξῃ τὴν ἐλευθέραν ἀπόφασιν τοῦ ἐλευθέρου ἑλληνικοῦ κράτους, ὅπως ὑπερμαχήσῃ τοῦ δικαίου διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἰσχύος.

Ἀλλὰ προηγουμένως μοὶ ἦλθεν ἡ λέξις *ἀχαρίστου* εἰς τὴν προσωνυμίαν τῆς Βουλῆς ἐκείνης, διότι ὁ Ὀκτώβριος τοῦ 1880 εἶχεν ἐπέλθει καὶ ὁ ἐπὶ μικρὸν ἔξωθι τῆς ἐξουσίας καραδοκῶν πολιτικὸς κατέβαλε διὰ τῆς α' ψήφου τῆς Βουλῆς τὸν Τρικούπην ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ προέδρου. Ἀλλ' ὁ Κουμουνδοῦρος δὲν εἶχεν ὡς ἀρχὴν τὴν ἄρνησιν πάσης ἀρχῆς, τοῦ νὰ πράττῃ τὰ ἀντίθετα τῶν ἀντιπάλων· διὰ τοῦτο οὗτος ἐνίσχυσεν ἀντὶ νὰ διαλύσῃ τὴν ἐπιστράτευσιν τοῦ προκατόχου. Καὶ ἤλεγξε μέν, εἶναι ἀληθές, τὴν κλῆσιν τῆς ἐπιστρατείας ἐκείνης, ἀλλ' ἡ μὴ διάλυσις αὐτῆς ὑπ' αὐτοῦ, τοὐναντίον δὲ ἡ πρόσκλησις παρ' αὐτοῦ καὶ νέων ἡλικιῶν ἔρχεται ἄντικρυς διαψεύσεως δεῖγμα περιφανές.

Βλέπομεν οὕτω τὴν 31 Μαρτίου 1881 δίδουσαν τέρμα εἰς τὸ ζήτημα, τέρμα ὅμως οὐχὶ ἀντάξιον, ἀλλ' ἀνάξιον τῶν προσδοκιῶν παντὸς Ἕλληνος. Διότι οὔτε τῆς στρατηγικῆς ἀξίας Ἐλασσῶνος ἡ κοιλάς, οὔτε τὰ ἱστορικὰ Ἰωάννινα καὶ ἡ λίμνη μετὰ τῶν εἰς αὐτὴν ἐκβαλλόντων ρείθρων, ἀλλ' οὔτε τὸ Μέτσοβον καὶ ὁ Πλαταμὼν περιελαμβάνοντο ἐν ταῖς χώραις, τὰς ὁποίας διὰ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Κουμουνδούρου, τεθείσης ἀληθῶς διὰ τρεμούσης χειρὸς ὑπὸ τὸ Πρωτόκολλον τῆς κατὰ τὸ 1881 Συνδιασκέψεως τῶν πρεσβευτῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἠλευθεροῦντο.

Οὐδὲ ἔβλεπέ τις ἐν αὐταῖς εἰμὴ τὸ ΝΑ τῆς Ἠπείρου ἐλευθερούμενον, δὲν ἠδύνατο δὲ νὰ ἀτενίσῃ πρὸς τοῦ ὑπερηφάνου Ὀλύμπου τὰς θείας κορυφὰς ὡς ἐλευθέρας πλέον· διότι δὲν ἔβλεπε ἐλευθέραν καθισταμένην τὴν προσκυρωθεῖσαν αὐτοῦ δειράδα πᾶσαν· διότι πᾶσαι τούτου πλὴν τῶν νοτίων αἱ προβολαὶ κοσμοῦσιν ἔτι ζηλοτύπως τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας τὸν χάρτην· διότι τὰ ὅρια τῆς Ἑλλάδος τὰ νέα ἄφηνον ἀναπεπταμένην τὴν χώραν καὶ ἀνυπεράσπιστον πολεμικῶς εἰς τὴν γείτονα καὶ ἀντίπαλον, ὡς ἀπέδειξε καὶ ὁ τελευταῖος ἀτυχὴς πόλεμος· διότι ἐν ἑνὶ λόγῳ ἔβλεπεν ὅτι ἡ ἐλευθερία δὲν ἤθελε περιλούσει διὰ τοῦ ζειδώρου αὐτῆς φωτὸς τὸ ἥμισυ ἀκριβῶς μέρος, ὅπερ ἐκρίνετο καὶ τὸ σπουδαιότατον ἐκ τῆς γραμμῆς, τὴν ὁποίαν ὡς κτῆσιν ἑλληνικὴν ἀπεδέχετο ἀγαλλόμενος πρὸ ἔτους ὁ Τρικούπης.

Ἡ ἐλευθερία, λοιπόν, τῆς Θεσσαλίας καὶ τοῦ ἰσχνοῦ τμήματος τῆς Ἠπείρου ὀφείλεται, ὡς θὰ ἀναγράψῃ ἡ ἀγνοοῦσα νὰ χαρίζηται ἱστορία εἰς *τὸν πρῶτον καλέσαντα ἐπὶ τὰ ὅπλα τὴν ἑλληνικὴν νεολαίαν διὰ τῆς ἐπιστρατεύσεως τοῦ 1880, Χαρίλαον Τρικούπην,* ὅστις καὶ ἄλλο ἓν καλὸν ἐπεδίωκε διὰ τῆς ἐπιστρατεύσεως ἐκείνης, νὰ θέσῃ φραγμὸν εἰς τὰς ὀρέξεις τῶν μέχρι τότε κυβερνησάντων τὴν χώραν πρὸς καταρτισμὸν ἀτάκτων σωμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα πολλάκις εἶχεν ἀναθέσει ἡ χώρα τὴν πᾶσαν ἐλπίδα της πρὸς ἐπίλυσιν τῶν ἐξωτερικῶν αὐτῆς ζητημάτων.

Ἀλλὰ τὰ ἀγαθὰ τῆς ἐπιστρατεύσεως ἐκείνης, τὴν ὁποίαν μὲ ὑπεράγαν ἀνήσυχον ὄμμα ἔβλεπεν ἡ Εὐρώπη τῶν χρόνων ἐκείνων, φοβουμένη ὡς ἡ γαλῆ τὸ ὕδωρ σύγκρουσιν εὐρωπαϊκήν, ἢ ἔστω καὶ ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου περιοριζομένην, ὕμνησεν ὑπὲρ πάντα αὐτὸς ὁ Κουμουνδοῦρος.

Ἡ ἐπιστράτευσις ἐκείνη, ἔλεγεν ὁ ἀείμνηστος οὗτος μεγαλόνους πολιτικός, μεθ' ὅλων τῶν συνεπειῶν αὐτῆς, δὲν ἐγένετο πρὸς ἐπίδειξιν ἁπλῶς καὶ ματαίως, ἐπὶ ταύτης δὲ ἐρειδόμενος ἀπέστελλε πρὸς τὴν Εὐρώπην δέκα ἡμέρας πρὸ τῆς παλινῳδίας τῆς 31 Μαρτίου, ἤτοι τῇ 21 Μαρτίου 1881, διακοίνωσιν ὅπως προλάβῃ τὴν ἀποσταλεῖσαν ἄλλην εἰς τὴν Ἑλλάδα διακοίνωσιν τῆς Εὐρώπης τῇ 26 Μαρτίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ διακοινώσει του οἱονεὶ κυρῶν τὰ ἐνταῦθα ἀνωτέρω φερόμενα ἐν ἐπιλόγῳ ὁ ἀείμνηστος ἐκεῖνος ἀνὴρ τὰ ἑξῆς λίαν παραστατικά: «...Ἐὰν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἴδῃ τὴν Κυβέρνησιν αὐτοῦ ἀποδεχομένην τὴν τοιαύτην μερικὴν λύσιν, θὰ δικαιωθῇ νὰ κατηγορήσῃ ἐπὶ ἀπρονοησίᾳ καὶ ἐλαφρότητι, θὰ δυσπιστῇ πρὸς αὐτὴν ἐν τῷ μέλλοντι καὶ αὐτὴν θὰ ἀνομολογῇ ὡς τὴν μόνην δημιουργὸν ἀνωμάλου καὶ πεπληρωμένης κινδύνων καταστάσεως πραγμάτων. Περιττὸν δὲ νὰ ἐπαναλάβωμεν τί οἱ Ἕλληνες τῆς Τουρκίας θέλουσι σκεφθῆ περὶ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Ἡ Εὐρώπη αὐτὴ δὲν ἤθελε λείψει νὰ ἐκπλαγῇ καὶ εὐλόγως». Ταῦτα ἔγραφεν ἐκεῖνος, ὅστις *ἰδανικὴν* συγχρόνως ἀπεκάλει τὴν γραμμήν, ἐξ ἧς ἔλειπεν ἡ Ἐλασσὼν καὶ ἡ πεδιὰς τοῦ Ξηριᾶ.

Τὴν πρὸς τὸν Χαρίλαον Τρικούπην ἄλλως ταύτην ὀφειλομένην εὐγνωμοσύνην, ὡς πρὸς τὸν ἀληθῆ αὐτῆς ἐλευθερωτήν, ἡ Θεσσαλία διετράνωσε διὰ τῆς πανηγυρικῆς ἀποστολῆς τῆς πρώτης αὐτῆς ἀντιπροσωπείας εἰς τὰς τετιμημένας τάξεις τοῦ ἐνδόξου καὶ ἀλησμονήτου πολιτικοῦ.

ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Η συνθήκη του Φεσλάου

Οι πρώτες προσπάθειες για την προσέγγιση και τη συμμαχία Ελλάδας-Σερβίας είχαν αρχίσει επί Όθωνος. Με μυστικότητα έγιναν επαφές την άνοιξη του 1861 στην Κωνσταντινούπολη μεταξύ του πρεσβευτή της Ελλάδας Μάρκου Ρενιέρη και του πρωθυπουργού της Σερβίας Ηλιά Γεράσινιν, που επισκέφθηκε την πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και συμφωνήθηκε να προωθηθεί η υπογραφή συνθήκης συμμαχίας. Εσωτερικά προβλήματα στη Σερβία και η έκπτωση του Όθωνα στην Ελλάδα ματαίωσαν την υπογραφή της συμφωνίας.

Με την έκρηξη της επανάστασης στην Κρήτη η Ελλάδα άρχισε να αναζητεί συμμάχους στα Βαλκάνια, για το ενδεχόμενο πολέμου με την Τουρκία. Άρχισαν και πάλι από το 1866 συνεννοήσεις μεταξύ των δύο χωρών, οι οποίες απέδωσαν επί πρωθυπουργίας Αλέξ. Κουμουνδούρου και με υπουργό Εξωτερικών τον Χαρ. Τρικούπη.

Το έργο των μυστικών συνεννοήσεων ανέθεσε ο Χαρ. Τρικούπης στο βουλευτή Θήρας Πέτρο Ζάνο, άλλοτε επιτετραμμένο στην Κωνσταντινούπολη και προσωπικό του φίλο, στον οποίο έδωσε στις 22 Ιουλίου/3 Αυγούστου γραπτές οδηγίες. Το πλήρες κείμενο των οδηγιών, που υπάρχει στο αρχείο Π. Ζάνου, και φωτοτυπία του δημοσιεύθηκε στο έργο του Σπ.Β. Μαρκεζίνη *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1828-1864*, τ. Β΄, Αθήνα, Πάπυρος, 1966, σ. 791, έχει ως εξής:

«Λαβόντες μέρος ἐνεργὸν εἰς τὰς ἐν ἔτει 1861 διαπραγματεύσεις Ἑλλάδος καὶ Σερβίας, γιγνώσκετε μέχρι τίνος σημείου ἔφθασε τότε ἡ συνεννόησις τῶν δύο Ἐπικρατειῶν. Αἱ αὐταὶ διαπραγματεύσεις, ἐπαναληφθεῖσαι πρό τινων μηνῶν, ἀπέληξαν μέχρι τοῦδε εἰς τὴν κοινὴν ἀπόφασιν τῶν Κυβερνήσεων Ἑλλάδος καὶ Σερβίας, ὅπως ἑκατέρα τῶν Ἐπικρατειῶν τούτων ἀποστείλῃ πληρεξούσιον εἰς τὰ παρὰ τὴν Ὄρσοβαν λουτρὰ τῆς Μηχαδίας (μικρᾶς αὐστριακῆς λουτροπόλεως) πρὸς διαπραγμάτευσιν καὶ συνομολόγησιν συνθήκης συμμαχίας.

»Πληρεξούσιος τῆς Ἑλλάδος διωρίσθητε ὑμεῖς καὶ θέλετε ἀπέλθει εἰς τὸν προρρηθέντα τῶν συνδιασκέψεων τόπον, ἀναχωροῦντες ἀπόψε εἰς Τεργέστην. Δὲν μᾶς ἐπιτρέπει τὸ βραχὺ τοῦ χρόνου νὰ ἑτοιμασθῶσιν καὶ σᾶς δοθῶσιν ἀντίγραφα ὅλης τῆς μεταξὺ τοῦ Ὑπουργείου καὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεως τοῦ Βασιλέως ἀλληλογραφίας περὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει διεξαχθεισῶν συνδιασκέψεων μεταξὺ τοῦ πρέσβεως τούτου καὶ τοῦ πράκτορος τῆς σερβικῆς κυβερνήσεως Κυρίου Ρίστιτς, τὰς ὁποίας θέλετε ὑμεῖς ἐξακολουθήσει καὶ φέρει, ἐλπίζομεν, εἰς εὐτυχὲς τέρμα ἐν Μηχαδίᾳ. Ἀλλὰ σᾶς διαβιβάζομεν ἀντίγραφα τῶν πλείστων ἐγγράφων ἡμῶν περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης πρὸς τὸν κύριον Δηλιγιάννην καὶ δύο ἀναφορῶν αὐτοῦ πρὸς τὸ ὑπουργεῖον. Ἐκ τούτων θέλετε πληροφορηθῆ τὰ καθέκαστα τῶν διαπραγματεύσεων καὶ τὰς ὁδηγίας τῆς Κυβερνήσεως πρὸς καταρτισμὸν τῆς συνθήκης. Αἱ ὁδηγίαι αὗται θέλουσι χρησιμεύσει καὶ δι' ὑμᾶς, συμφώνως πρὸς τὰς δοθείσας ὑμῖν προφορικὰς ἐξηγήσεις.

»Κατ' αὐτάς, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ σκοποῦ τῆς συμμαχίας, ἡ ἐπιθυμία τῆς Κυβερνήσεως εἶναι νὰ κανονισθῶσι τὰ περὶ τούτου, συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς τὰς ἐν τῷ ἀπὸ τὰς 26 Μαρτίου ἐγγράφῳ μου,

Πέτρος Α. Ζάνος. Ξυλογραφία από το Εθνικόν Ημερολόγιον του Βρετού *του 1868, σ. 336-337. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

καθαρῶς διατυπουμένας. Ἀλλ' ἂν τοῦτο δὲν γενῇ παραδεκτὸν παρὰ τῆς σερβικῆς κυβερνήσεως, εἴμεθα πρόθυμοι νὰ ὑποχωρήσωμεν ἐπὶ παντός, ἐφ' ὅσον ἡ ὑποχώρησις δὲν ἐπηρεάζῃ τὰς ἐθνικὰς τοῦ Πανελληνίου ἀξιώσεις. Ὅθεν δύναται νὰ ἀποδεχθῇ ἡ Κυβέρνησις, ἐν ἀποτυχίᾳ τῆς ἰδίας αὐτῆς προτάσεως, τὴν ἀτομικὴν πρότασιν τοῦ κ. Ρίστιτς, περὶ ἧς γίνεται λόγος ἐν τέλει τῆς ἀπὸ 7 Ἰουνίου ἀναφορᾶς τοῦ κ. Δηλιγιάννη, τῆς ὁποίας ἔχετε περίληψιν. Ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρέπει ὁ ὁρισθησόμενος πληθυσμὸς νὰ εἶναι ὅσον ἔνεστι μικρότερος, καὶ ἰδίως νὰ μὴ εἶναι τοσοῦτος, ὥστε πρὸς ἀπόκτησιν αὐτοῦ νὰ ᾖ ἀναγκαῖον νὰ ἐπεκ-

τείνῃ ἡ Σερβία τὰς προσκτήσεις της καὶ πέραν τῶν σερβικῶν χωρῶν. Ἀλλὰ καὶ τούτου μὴ γενομένου ἀποδεκτοῦ, καὶ μὴ εὑρισκομένου ἄλλου τρόπου, δι' οὗ νὰ ᾖ δυνατὸν νὰ μὴ γίνῃ μνεία ἐν τῇ συνθήκῃ γεωγραφικῶν προσκτήσεων, καὶ τούτων τὴν μνείαν θέλομεν ἀποδεχθῆ, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ μὴ ἀναγνωρίζωνται ἐν τῷ μέλλοντι δικαιώματα εἰς τὴν Σερβίαν ἐπὶ χωρῶν, ἐφ' ὧν ἔχει ἀξιώσεις ὁ ἑλληνισμός. Ἡ σερβικὴ κυβέρνησις ζητεῖ ὅπως προσδιορισθῇ ἐν τῇ συνθήκῃ ἐλάχιστος ὅρος γεωγραφικῶν προσκτήσεων ἑκατέρας τῶν Ἐπικρατειῶν. Ἀποδεκτοῦ γενομένου τούτου, ἀνάγκη νὰ καταβληθῇ πᾶσα προσπάθεια ὅπως ὁ ἐλάχιστος οὗτος ὅρος ᾖ ἑκατέρωθεν ὅσον ἔνεστι περισσότερον περιωρισμένος. Ἀνωτάτου δὲ ὅρου πρέπει νὰ ἀποφύγωμεν τὴν μνείαν ἐν τῇ συνθήκῃ, ὥστε ἐν περιπτώσει πληρεστέρας ἐπιτυχίας τῆς ὑπὸ τοῦ κατωτάτου ὅρου προβλεπομένης, ἡ λοιπὴ χώρα νὰ διατεθῇ συμφώνως πρὸς τὰς ἐπικρατούσας ἐν τῷ σημερινῷ αἰῶνι ἀρχάς.

»Τὴν ἔναρξιν τῆς συμμαχίας ἐπιθυμεῖ ἡ Κυβέρνησις ὅσον ἔνεστι προσεχεστέραν.

Ὁ Ὑπουργὸς
Χαρίλαος Τρικούπης»

Τον Ιούλιο του 1867 ο Πέτρος Ζάνος συναντήθηκε στο Φεσλάου – μια μικρή κωμόπολη κοντά στη Βιέννη – με το Σέρβο ηγεμόνα Μιχαήλ, τον πρωθυπουργό Γκαράσινιν και τον υφυπουργό Δικαιοσύνης Μιλάνο Πετρονίεβιτς. Οι συνομιλίες κατέληξαν στην υπογραφή στις 14/26 Αυγούστου 1867, της πρώτης μυστικής συνθήκης Ελλάδας - Σερβίας.

Με τη συνθήκη προσδιοριζόταν ως στόχος των δύο χωρών η απελευθέρωση όλων των χριστιανικών λαών της Ευρωπαϊκής Τουρκίας, οι οποίοι και θα αποφάσιζαν με δημοψήφισμα για το μέλλον τους, δηλαδή να ενωθούν με την Ελλάδα ή τη Σερβία ή να συγκροτήσουν ανεξάρτητα κράτη σε μια Βαλκανική Ομοσπονδία. Το ελάχιστο των επιδιώξεων των δύο χωρών ήταν για την Ελλάδα η προσάρτηση της Θεσσαλίας και της Ηπείρου και για τη Σερβία η προσάρτηση της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης. Η ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα δεν έδινε άλλα εδαφικά δικαιώματα στη Σερβία.

Η Συνθήκη του Φεσλάου επικυρώθηκε από το βασιλιά Γεώργιο στη Φρανκφούρτη το Σεπτέμβριο του 1867 και στις 16/28 Φεβρουαρίου 1868 υπεγράφη η στρατιωτική συνθήκη.

Πολιτικές μεταβολές στη Σερβία, όπως και η δολοφονία του Σέρβου ηγεμόνα στις 29 Μαΐου 1/10 Ιουνίου 1868, αλλά και η εμπλοκή του Κρητικού Ζητήματος με την επέμβαση του Γεωργίου για την απομάκρυνση της κυβέρνησης Κουμουνδούρου, δεν επέτρεψαν την εφαρμογή της συνθήκης. Άνοιξε, όμως, ο δρόμος για τις βαλκανικές συμμαχίες που θα πετύχει αργότερα ο Ελευθέριος Βενιζέλος.

«Ἡ ἑλληνοσερβικὴ συνθήκη εἶναι τὸ ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τῆς πολιτικῆς μας»

Υπόμνημα του Χαρίλαου Τρικούπη προς τον Γεώργιο Α΄

Τη διαφωνία του για βασικούς όρους της ελληνοσερβικής συνθήκης του Φεσλάου εξέφρασε ο Γεώργιος Α΄ και ζητούσε τροποποιήσεις. Ο πρωθυπουργός Χαρ. Τρικούπης αντέδρασε έντονα με υπόμνημά του, στο οποίο υπογράμμιζε ότι οι τροποποιήσεις στη συνθήκη «ματαιοῦσι τὸν σκοπὸν πρὸς ὃν διεπραγματεύθημεν αὐτὴν» και απείλησε με παραίτηση. Το αυτόγραφο δοκίμιο του υπομνήματος του Χαρ. Τρικούπη έχει δημοσιευθεί στον 7ο τόμο της *Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους* του Κων. Παπαρρηγόπουλου, Αθήναι, Νίκας, χ.χ., σ. 379-386. Το κείμενο του δοκιμίου του υπομνήματος μεταγραμμένο προέρχεται από το βιβλίο του Δημητρίου Πουρνάρα *Βιογραφία τοῦ Χαριλάου Τρικούπη*, τ. Α΄, 2η έκδ. Αθήνα, «Ελεύθερος» [1976], σ. 118-120, και έχει ως εξής

Ἐν Ἀθήναις τὴν 7 Δεκεμβρίου 1867

«Μεγαλειότατε,

Ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης καὶ ἐξ ἄλλων ἡμῶν ἐκθέσεων καὶ ἐκ τῆς ἀπὸ 24 Σεπτεμβρίου (6 Ὀκτωβρίου) ἣν πρὸς αὐτὴν ἀπηύθυνεν ὁ Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου γνωρίζει ὅτι κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν ἡ ἑλληνοσερβικὴ συνθήκη εἶναι τὸ ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τῆς πολιτικῆς ἣν ἀκολουθοῦμεν παρέχοντες πᾶσαν συνδρομὴν εἰς τὸν ἀγῶνα της Κρήτης καὶ πολεμικῶς παρασκευαζόμενοι.

»Ὁ ἀγὼν τῆς Κρήτης δὲν ἴσχυσε νὰ προκαλέσῃ ἀποτελεσματικὴν ἐπέμβασιν τῆς Εὐρώπης, ἡ δὲ ἀποκτηθεῖσα πεῖρα ἀποδεικνύει ὅτι τὰ παθήματα τοῦ κρητικοῦ λαοῦ καὶ αἱ θυσίαι τῆς Ἑλλάδος πρὸς συνδρομὴν τοῦ ἀγῶνος κινδυνεύουσι ν' ἀποβῶσιν ἄσκοπα ἂν δὲν παρασκευασθῶμεν ὅπως δυνηθῶμεν νὰ δώσωμεν ἐν ἀνάγκῃ εἰς τὸν ἀγῶνα γενικώτερον ἐν Ἀνατολῇ χαρακτῆρα.

»Παρασκευάζεται ἡ Ἑλλὰς ὅπως ἀνταποκριθῇ πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν καιρῶν, ἐξησφάλισε δὲ διὰ τῆς ἑλληνοσερβικῆς συνθήκης τὴν ἀπὸ κοινοῦ

Κόμης Νικόλαος Πάβλοβιτς Ιγνάτιεφ. Ξυλογραφία από το Εθνικόν Ημερολόγιον του Βρετού *του 1868, σ. 336-337. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

ἐνέργειαν τῶν χριστιανικῶν φυλῶν τῆς Ἀνατολῆς.

»Αἱ πολεμικαὶ παρασκευαὶ τῆς Ἑλλάδος μόνον ἂν ὑπάρχῃ τοιαύτη συνεννόησις εἶναι σκόπιμος, διότι ἡ Ἑλλὰς οὐδέποτε θέλει δυνηθῆ νὰ παρασκευασθῇ ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ προβῇ μόνη εἰς ἐνέργειαν πολεμικήν. Βάσις πάσης πολεμικῆς ἐνεργείας τῆς Ἑλλάδος πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἐπανάστασις τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἣν αὕτη ἐκτάκτως παρασκευαζομένη θέλει ὑποστηρίξει καὶ διευθύνει. Ἡ ἑλληνοσερβικὴ ἄρα συνθήκη, αἱ πολεμικαὶ παρασκευαὶ καὶ ἡ πρὸς τὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης συνδρομὴ εἶναι ἀλληλένδετα.

»Προκειμένου ἤδη περὶ ἀνταλλαγῆς τῶν ἐπικυρώσεων τῆς ἐν Voeslau ὑπογραφείσης ἑλληνοσερβικῆς συνθήκης ἡ Υ.Μ. προτείνει τροπολογίας αἵτινες κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν ματαιοῦσι τὸν σκοπὸν πρὸς ὃν διεπραγματεύθημεν αὐτήν. Ἡ Υ.Μ. ἐπιμένει ὅπως ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τῆς συνθήκης ὁ προσδιορισμὸς τοῦ χρόνου καθ' ὃν τὰ συμβαλλόμενα μέρη ὀφείλουσι νὰ ὦσι παρασκευασμένα.

»Δὲν ἀντιλέγομεν εἰς εὔλογον παράτασιν τῆς ἐν τῇ συνθήκῃ ὡρισμένης πρὸς παρασκευὴν προθεσμίας, ἀλλὰ πρέπει ἡ νέα προθεσμία νὰ εἶναι ρητὴ καὶ νὰ μὴ εἶναι ἀνωτέρα τοῦ ἀπολύτως ἀναγκαίου χρόνου.

»Ὁ ἀγὼν τῆς Κρήτης ἐπιβάλλει εἰς ἡμᾶς τὸ καθῆκον νὰ ἐπισπεύσωμεν τὰς παρασκευὰς καὶ χάριν τῆς Κρήτης καὶ χάριν τῆς ἀσφαλείας τῆς Ἐπικρατείας καὶ οὐ μόνον νὰ τὰς ἐπισπεύσωμεν ἡμεῖς ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις λαοῖς τῆς Ἀνατολῆς νὰ προκαλέσωμεν τὴν ἐπίσπευσιν αὐτῶν. Αἱ παρασκευαὶ ἡμῶν, δι' ἃς τοσαύτας ὑφιστάμεθα θυσίας, δὲν δύνανται νὰ ἔχωσι χρησιμότητα ἂν δὲν προβαίνωσιν ἐκ παραλλήλου μετὰ τῶν παρασκευῶν τῶν συμμάχων. Ἄρα, ἀφοῦ ἡμεῖς ὡς ἐκ τοῦ ἀγῶνος τῆς Κρήτης ἐπειγόμεθα νὰ παρασκευαζώμεθα ἐκτάκτως, εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ὑποχρεώσωμεν διὰ τῆς συνθήκης καὶ τοὺς ἄλλους λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς νὰ πράξωσι τὸ αὐτὸ συγχρόνως μεθ' ἡμῶν καὶ ὅσον ἔνεστι ταχύτερον, ἵνα μὴ ἡ πρὸς συντήρησιν τῶν παρασκευῶν καὶ τοῦ ἀγῶνος τῆς Κρήτης δαπάνη καταναλίσκῃ ἀγόνως τὰ μέσα ἡμῶν. Τὸ ἀόριστον τῆς προθεσμίας πρὸς παρασκευήν, ἐνῶ τὴν Ἑλλάδα οὐδόλως ἀπαλλάττει τῆς ἀνάγκης καὶ τῆς ὑποχρεώσεως πρὸς ταχεῖαν παρασκευήν, ἔχει μόνον ἀποτέλεσμα νὰ ἐπιτρέπῃ εἰς τὸ ἕτερον συναλλαττόμενον μέρος νὰ μὴ προβαίνῃ ἐκ παραλλήλου μεθ' ἡμῶν εἰς τὸ ἔργον τοῦτο.

»Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ σερβικὴ κυβέρνησις ἐπιθυμοῦσα τὴν συνομολόγησιν σπουδαίας συνθήκης δὲν συναινεῖ ἵνα ἀφεθῇ ἀόριστος ἡ προθεσμία τῆς παρασκευῆς. Ὁ ἐνταῦθα πληρεξούσιος τῆς Σερβίας ἐδήλωσεν ὅτι δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι δέχεται ἡ Κυβέρνησίς του εὔλογον παράτασιν τῆς τεταγμένης προθεσμίας, ἀλλὰ προθεσμίαν ἀόριστον θεωρεῖ ὡς ἀνατρέπουσαν ἐκ βάθρων τὴν συνθήκην. Ἡ τοιαύτη ἄρα ἀπαίτησις ἡμῶν ἤθελεν ἔχει καὶ τὸ ἀποτέλεσμα νὰ ἐπιφέρῃ τὴν μὴ κύρωσιν τῆς συνθήκης καὶ νὰ καταστήσῃ ἡμᾶς ὑπευθύνους διὰ τὴν ἀπόρριψιν αὐτῆς.

»Δὲν πρόκειται ἐν τῇ συνθήκῃ περὶ προθεσμίας πρὸς ἔναρξιν ἐπιθετικοῦ πολέμου, πρόκειται μόνον περὶ προπαρασκευῆς καὶ περὶ ἀμύνης.

»Ἡ συνθήκη ἐπιφυλάττει εἰς ἑκάτερον τῶν συμβαλλομένων μερῶν τὸ δικαίωμα νὰ ὁρίσῃ, ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τοῦ ἄλλου καὶ συμβουλευόμενον τὰς περιστάσεις, τὸν χρόνον τῆς ἐπιθετικῆς ἐνεργείας. Περὶ ἀμύνης προνοεῖ ἡ συνθήκη καθιεροῦσα ρητῶς τὴν ἀλληλεγγύην κατὰ πάσης ἐπιθέσεως τῆς Πύλης. Ἡ ὑποχρέωσις αὕτη ἑκατέρου τῶν συμβαλλομένων νὰ κηρύξῃ πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας ἂν αὕτη προσβάλῃ, μετὰ τὴν πρὸς παρασκευὴν προθεσμίαν, τὴν Ἑλλάδα ἢ τὴν Σερβίαν, εἶναι ὅλως ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ συνδρομὴ ἣν ἡ Ἑλλὰς παρέχει εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης δύναται νὰ παρασύρῃ τὴν Πύλην ὅπως προβῇ καθ' ἡμῶν εἰς βίαια μέτρα, ἐνῶ πρὸς τὴν Σερβίαν οὐδεμίαν ἔχει ἀφορμὴν ὅπως πράξῃ τοῦτο, τοσούτω μᾶλλον ὅσῳ αὕτη δὲν ἔχει συμφέρον ἵνα δώσῃ ἀφορμάς.

»Ὁ ἕτερος ἄρα ὅρος ὃν θέτει ἡ Υ.Μ., τοῦ νὰ συνυποσχεθῶσι τὰ συμβαλλόμενα μέρη ὅτι δὲν θέλουσι δώσει ἀφορμὰς εἰς τὴν Πύλην, εἶναι ὅλως καθ'

ἡμῶν. Ὁ ἀγὼν τῆς Κρήτης εἶναι μία διηνεκὴς πρόκλησις πρὸς τὴν Πύλιν καί, ἂν ἐγίνετο δεκτὸς ὁ ὅρος, ἔπρεπε ἐκτελοῦντες αὐτὸν καλῇ πίστει ἀμέσως νὰ παύσωμεν συντρέχοντες τὸν Κρητικὸν ἀγῶνα.

»Διαπραγματευθέντες τὴν συνθήκην ἐπεδιώξαμεν δύο τινά: εὔλογον ἀλλὰ ρητὴν προθεσμίαν πρὸς παρασκευὴν τῆς Σερβίας συγχρόνως μετὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀλληλεγγύην αὐτῆς καὶ τῆς Ἑλλάδος ἐν περιπτώσει καθ' ἣν αὕτη ἤθελε προσβληθῇ παρὰ τῆς Τουρκίας. Ματαιουμένων, διὰ τῶν τροποποιήσεων ἃς προτείνει ἡ Υ.Μ., τῶν ὅρων τούτων ἡ συνθήκη μᾶς δεσμεύει χωρὶς νὰ μᾶς ὠφελῇ, ὥστε καὶ ἂν ἡ Σερβία δὲν ἀπέρριπτε τὴν ἑτέραν τῶν τροποποιήσεων τούτων, ἣν βεβαίως ἀπορρίπτει, ἡμεῖς αὐτοὶ οὕτω τροπολογημένην τὴν συνθήκην δὲν δυνάμεθα νὰ τὴν ἀποδεχθῶμεν.

»Καταστρεφομένης δὲ τῆς συνθήκης, καταπίπτει ὁλόκληρον τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον διέπει τὴν κυβερνητικὴν ἡμῶν πορείαν. Δὲν μᾶς ὑπολείπεται ἄρα ἢ νὰ παρακαλέσωμεν εὐσεβάστως τὴν Υ.Μ. ἵνα εὐδοκήσῃ ν' ἀποδεχθῇ τὴν παραίτησιν ἡμῶν».

Ζήτημα Ανατολικής Ρωμυλίας

«Δυστυχῶς βλέπομεν τὰ πράγματα ἀπελπιστικά»

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Πραξικοπηματικά η Βουλγαρία κατέλαβε στις 6 Σεπτεμβρίου 1885 την Ανατολική Ρωμυλία – σημαντικό μέρος του πληθυσμού της οποίας ήσαν Έλληνες – ενώ το Συνέδριο του Βερολίνου είχε καθορίσει να μείνει αυτόνομη και αυτοδιοικούμενη επαρχία. Στην Αθήνα και στις άλλες πόλεις έγιναν ογκώδη συλλαλητήρια, αλλά η κυβέρνηση Δηλιγιάννη τηρούσε στάση, που εύστοχα χαρακτηρίστηκε «ειρηνοπόλεμος», και δεν αντέδρασε έγκαιρα. Όταν το αποφάσισε, οι σύμμαχοι απείλησαν με αποκλεισμό την Ελλάδα και ο Δηλιγιάννης παραιτήθηκε στα τέλη Απριλίου 1886. Τον διαδέχτηκε για μικρό διάστημα ο Δημ. Βάλβης και στις 9 Μαΐου σχημάτισε κυβέρνηση ο Χαρ. Τρικούπης. Την πολιτική της κυβέρνησης Δηλιγιάννη επέκρινε με αγόρευσή του στη Βουλή στις 22 Μαρτίου 1886. Η αγόρευσή του, όπως δημοσιεύθηκε στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Ι΄, Έκτακτος Σύνοδος, Συνεδρίασις 57 (22.3.1886), σ. 735-740, έχει ως εξής:

Συνερχόμενοι αὖθις μετὰ τρεῖς μῆνας εἰς τὴν αἴθουσαν ταύτην, εἴχομεν τὴν ἀξίωσιν ν' ἀκούσωμεν παρὰ τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως ὁποία ἡ κατάστασις τοῦ Κράτους κατὰ τὴν ὥραν ταύτην, ὁποῖα τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἀπουσίας ἡμῶν, ὁποῖοι οἱ καρποὶ τῶν δεκάδων ἑκατομμυρίων, αἵτινες ἐδαπανήθησαν, ὁποῖοι οἱ καρποὶ τῆς ἐπιβαρύνσεως τοῦ λαοῦ διὰ τῶν δεκάδων χιλιάδων ἀνδρῶν, οἵτινες ὑπηρετοῦσιν ἐν τῷ στρατῷ, ἀποστεροῦντες τὰς οἰκογενείας αὐτῶν τῆς ἐργασίας τῶν βραχιόνων αὐτῶν. Ἀντὶ τούτου εἴδομεν τὸν πρωθυπουργὸν ἀναβάντα ἐπὶ τὸ βῆμα καὶ εἰπόντα εἰς ἡμᾶς ὅτι ἐκλήθημεν, ἵνα ψηφίσωμεν νομοσχέδια, τῶν ὁποίων τὴν ἀνάγκην ἐγίνωσκεν ἡ Κυβέρνησις, ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἀπεχωροῦμεν· ἐγίνωσκεν ὅτι δύσκολον ἦτο νὰ πραγματοποιηθῇ δάνειον μεταλλικόν, ἐγίνωσκεν ὅτι ἀριθμὸς ἀξιωματικῶν κατὰ 800 ὑπέρτερος τοῦ ὑπάρχοντος ἐψηφίσθη, ἀριθμὸς ὑπαξιωματικῶν κατὰ 4,500 ὑπέρτερος τοῦ ὑπάρχοντος ἐψηφίσθη καὶ ὅμως ἐνόμιζεν ὅτι καλὸν ἦτο νὰ μὴ εἰσαγάγῃ περὶ τούτου εἰς τὴν Βουλὴν νομοσχέδιον τότε, ἀλλὰ νὰ μὴ κηρύξῃ καὶ τὴν λῆξιν τῆς συνόδου, ἵνα ἔχῃ τὴν εὐχαρίστησιν μετά τινα χρόνον νὰ ἐπανίδῃ ἡμᾶς ἐκ νέου ἐνταῦθα. Ἀγορεύσας δὲ ἐπὶ τῶν νομοσχεδίων τούτων, τῶν ὁποίων ἔκτοτε ᾐσθάνθη τὴν ἀνάγκην, μόνον περὶ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης αὐτῶν ὡμίλησεν, ἀλλ' οὐδὲν εἶπε περὶ τοῦ σημείου, εἰς ὃ σήμερον εὑρισκόμεθα· οὐδὲν εἶπεν ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἔχει τὸ δικαίωμα ἡ Βουλὴ ν' ἀκούσῃ παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, καὶ ἔχει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ζητήσῃ παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, ὅπως ἀνακοινώσῃ εἰς αὐτὴν περὶ τοῦ ἀποτελέσματος τῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς, περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐνήργησεν, ἐφ' ὅσον ἐπιτρέπεται, ἵνα ποιήσηται τοῦτο ἄνευ ζημίας τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων. Ἡ Βουλὴ δὲν εἶναι μόνον σῶμα νομοθετικόν, δὲν ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὰ τῆς Πολιτείας καὶ ἐπὶ τὴν ἐνέργειαν τῆς Κυβερνήσεως μόνον ἐμμέσως διὰ τῆς ψηφίσεως ἢ διὰ τῆς ἀπορρίψεως τῶν νομοσχεδίων· ἡ Βουλὴ ἐπιδρᾷ καὶ ἀμέσως διὰ τοῦ ἐλέγχου, ὃν αὕτη ἐπὶ τῆς πολιτείας τῶν κυβερνήσεων ἀσκεῖ διὰ τῆς παροχῆς καὶ τῆς ἀρνήσεως τῆς ἐμπιστοσύνης αὐτῆς, διὰ τῆς ὑποδείξεως τῶν κυβερνήσεων εἰς τὸν Θρόνον. Οὗτος εἶναι ὁ ὑψηλότερος τῆς Βουλῆς προορισμός, τὸ νὰ κυβερνᾷ αὕτη οὐχὶ ἀμέσως, ἀλλὰ δι' ἐκείνων, οὓς ὑποδεικνύει καὶ ἵνα δύνηται τὸν προορισμὸν τοῦτον νὰ πληροῖ, πρέπει νὰ γινώσκῃ ἑκάστοτε πῶς πολιτεύονται ἐκεῖνοι, οὓς περιέβαλε διὰ τῆς ἐμπιστοσύνης αὐτῆς, ἐκεῖνοι οὓς ὑπέδειξεν ὡς τοὺς ἱκανούς, ἵνα διεξαγάγωσι τὰς ἐθνικὰς ὑποχρεώσεις. Ἐκεῖνοι δέ, οἵτινες περιεβλήθησαν διὰ τῆς τοιαύτης ἐμπιστοσύνης καὶ ἐνήργησαν ἐπὶ θυσίᾳ τοῦ Ἔθνους, οἷαν οὐδέποτε

ἄλλοτε εἴδομεν, ἐκεῖνοι νομίζουσιν ὅτι ἐκπληροῦσι τὸ καθῆκον αὐτῶν πρὸς ἡμᾶς, ἐρχόμενοι τὴν πρώτην ἡμέραν, καθ' ἣν συνερχόμεθα μετ' ἀπουσίαν τριῶν μηνῶν, καὶ ἐξηγοῦντες πρὸς ἡμᾶς τὴν ἀρχὴν νομοσχεδίων καὶ ἀνακοινοῦντες πρὸς ἡμᾶς μόνον τὰ ἄρθρα τῶν νομοσχεδίων τούτων. Ἀλλ' ἐὰν ἡ Κυβέρνησις παρέλιπε τὸ καθῆκον αὐτῆς, ἔχομεν καὶ ἡμεῖς καθήκοντα, τὰ ὁποῖα δὲν δυνάμεθα νὰ παραλείψωμεν· ἔχει ἡ Βουλὴ ὑποχρέωσιν νὰ ζητῇ καὶ ν' ἀπαιτῇ παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, ἵνα ἀνακοινῇ πρὸς τὴν Βουλὴν πάντα ὅσα εἶναι ἀναγκαῖα διὰ τὴν μόρφωσιν τῆς γνώμης αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐμπιστοσύνης καὶ δύνανται ν' ἀνακοινωθῶσιν ἄνευ βλάβης τῆς ὑπηρεσίας. Ἔχομεν δὲ καὶ ἡμεῖς πάντες ἐν τῇ Βουλῇ, –ὅσοι φρονοῦμεν ὅτι δυνάμεθα ν' ἀνακοινώσωμεν εἰς αὐτὴν χρήσιμόν τι– τὴν ὑποχρέωσιν ἵνα τὴν ἀνακοίνωσιν ταύτην ποιησώμεθα. Τὸ ζήτημα τῆς ἐμπιστοσύνης ἐπὶ τὰς Κυβερνήσεις πρέπει ἡ Βουλὴ νὰ περιφρουρῇ διὰ παντὸς μέσου, πρέπει νὰ φροντίζῃ ἵνα οὐδεὶς διαφεύγῃ τὰς ὑποχρεώσεις, ἃς ἐκ τῆς χορηγηθείσης ἐμπιστοσύνης ἀνέλαβεν. Ἰδίως δὲ ἵνα ἐκτιμήσωμεν τὰ περὶ τούτου, ἵνα δυνηθῶμεν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐμπιστοσύνης ν' ἀποφανθῶμεν, καὶ διὰ τοῦ ζητήματος τῆς ἐμπιστοσύνης νὰ ἐπιδράσωμεν εἰς τὰ τῆς Πολιτείας, πρέπει, ἀφοῦ σταθμίσωμεν τί περιλαμβάνει σήμερον τὸ ζήτημα τῆς ἐμπιστοσύνης, ν' ἀποφανθῶμεν ἐὰν ἀνταπεκρίθη ἡ Κυβέρνησις πρὸς τὴν ἐμπιστοσύνην, ἣν ἡ Βουλὴ παρέσχεν εἰς αὐτήν. Παρετηρήθη ἐν γένει ὑπὸ τῆς παρούσης Κυβερνήσεως προσπάθεια καταβαλλομένη, ἵνα τὸ ζήτημα τῆς ἐμπιστοσύνης περιλάβῃ ἐν τῷ ζητήματι τοῦ προγράμματος. Κατὰ τὴν παροῦσαν ὥραν καὶ ἀφότου ἀνεκινήθησαν τὰ τῆς Ἀνατολῆς διὰ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ρωμυλίᾳ συμβάντων, δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ παρ' ἡμῖν διαφορὰ προγράμματος καὶ ἐκ τούτου θέλει νὰ ἐπωφεληθῇ ἡ Κυβέρνησις, ἵνα τὴν ὁμοφωνίαν περὶ τοῦ προγράμματος παραστήσῃ ὡς ὁμοφωνίαν καὶ περὶ τῆς ἐμπιστοσύνης. Τὸ πρόγραμμα τὸ πολιτικόν, ἀφότου διεταράχθησαν τὰ τῆς Ἀνατολῆς δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλο παρὰ τοῦτο, ὅτι ἡ Ἑλλὰς διὰ τῆς Κυβερνήσεως αὐτῆς ὀφείλει νὰ ἐργασθῇ παντὶ τρόπῳ, ἵνα λάβῃ ἐγγυήσεις ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐγγυήσεις αἵτινες ἀφῃρέθησαν ἐκ τῶν μεταβολῶν, αἵτινες ἐπῆλθον ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου. Οὗτος εἶναι ὁ σκοπὸς πρὸς τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ τείνωμεν καὶ περὶ τοῦ ὁποίου ὑπάρχει πλήρης ὁμοφωνία, ὁ τρόπος, ὅμως, κατὰ τὸν ὁποῖον θέλομεν ἐπιτύχει τοῦ σκοποῦ τούτου δὲν εἶναι ζήτημα προγράμματος, ὁ τρόπος εἶναι ζήτημα κυβερνητικῆς ἐνεργείας, ἑπομένως εἶναι ζήτημα ἐμπιστοσύνης. Δὲν εἶναι ἔργον τῆς Βουλῆς νὰ ὁδηγήσῃ αὕτη τὴν Κυβέρνησιν οὐδὲ νὰ δεσμεύσῃ αὐτὴν ἐπὶ τοιούτῳ ἢ τοιούτῳ τρόπῳ ἐνεργείας. Ἐὰν διὰ πολέμου θέλωμεν ἀποκτήσει τὰς ἐγγυήσεις, τὰς ὁποίας ἔχομεν τὸ δικαίωμα καὶ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ζητήσωμεν, ἐὰν δι' εἰρηνικωτέρας πολιτείας, ἐὰν δι' ἐξοπλισμοῦ πληρεστέρου, ἐὰν διὰ μερικοῦ ἢ διὰ γενικοῦ ἀφοπλισμοῦ, ἐὰν διὰ τῆς διπλωματικῆς ἢ διὰ τῆς στρατιωτικῆς ὁδοῦ, πάντα ταῦτα εἶναι ἀντικείμενα κυβερνητικῆς ἐνεργείας, εἰς ταύτην δὲ ἡ Κυβέρνησις πρέπει νὰ κατέρχηται ἐντελῶς ἐλευθέρα παντὸς δεσμοῦ ἐπιβεβλημένου εἰς αὐτὴν ὑπὸ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας. Ἐὰν ἡ Κυβέρνησις κατέρχηται εἰς τοιοῦτον ἀγῶνα δεσμευμένη ἐξ ὑποχρεώσεων ἐπιβληθεισῶν εἰς αὐτήν, ἐξ ὑποχρεώσεων ἀναληφθεισῶν ἑκουσίως παρ' αὐτῆς, δὲν εἶναι ἡ Κυβέρνησις αὕτη ἱκανή, ἵνα διεξαγάγῃ τὸ ἐθνικὸν ἔργον. Μόνον ἐχθρὸς τῆς Ἑλλάδος δύναται νὰ χαίρῃ, βλέπων ἐπὶ κεφαλῆς τῶν πραγμάτων ἐν τῇ χώρᾳ ἡμῶν ἀνθρώπους οἵτινες ἐδεσμεύθησαν παρ' ἄλλων ἢ ἐδέσμευσαν αὐτοὶ ἑαυτούς· μόνον ἐχθρὸς τῆς Ἑλλάδος δύναται νὰ χαίρῃ βλέπων τὴν Ἑλλάδα μὴ ἔχουσαν ἐλευθέρας τὰς χεῖρας, ἀλλὰ δοῦσαν ὑπόσχεσιν πρὸς ἑαυτὴν ὅτι δὲν θέλει πράξει ἐν ὡρισμένῃ στιγμῇ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ συντελέσῃ πρὸς ὠφέλειαν τῆς χώρας ἢ πρὸς σωτηρίαν αὐτῆς.

Ἡ πολιτικὴ πᾶσα τοῦ Κράτους ἡ μέχρι τοῦδε ἢ πρὸς παρασκευὴν εἰς πόλεμον, ἢ πρὸς ἀναβολὴν τοῦ πολέμου, πᾶσα ἡ πολιτικὴ αὕτη εἶναι ἐνέργεια κυβερνητική, ἐνέργεια περιλαμβανομένη ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἐμπιστοσύνης καὶ ὡς τοιαύτη ἀποτελοῦσα ἀντικείμενον τῶν συζητήσεων τῆς Βουλῆς, ἀποτελοῦσα θέμα, περὶ τοῦ ὁποίου ἔχομεν τὴν ὑποχρέωσιν, ὅπως ἔχομεν καὶ τὸ δικαίωμα, ἵνα ἀποφανθῶμεν. Βεβαίως, ἵνα ἀποφανθῶμεν περὶ τοῦ θέματος τούτου, ἔπρεπεν ἀπέναντι ἡμῶν νὰ ἔχωμεν Κυβέρνησιν αἰσθανομένην τὴν κυβερνητικὴν ὑποχρέωσιν, ὅπως αἰσθανόμεθα αὐτὴν ἡμεῖς. Ἔδει ἡ Κυβέρνησις, διὰ τῆς πρώτης ἀγορεύσεως τοῦ προέδρου αὐτῆς, νὰ θέσῃ τὴν Βουλὴν εἰς τὸ σημεῖον, εἰς ὃ πρέπει νὰ εὑρίσκηται, ἵνα δύνηται ν' ἀποφανθῇ ἐν γνώσει περὶ τούτου. Ἡ Κυβέρνησις ἐθεώρησεν ὅτι ἦτο περιττὸν νὰ ὁμιλήσῃ, διότι ἦσαν ἴσως κατὰ τὴν γνώμην της ταῦτα πάντα γνωστὰ τοῖς πᾶσι, διότι, ὅπως κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον τῶν ἐργασιῶν ἡμῶν ἐν τῇ παρούσῃ συνόδῳ εἶπεν εἰς τὴν Βουλὴν ὅτι ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν εἶχε κατορθώσει ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ ὅσα δὲν εἶχον κατορθωθῇ ἕως τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀπὸ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος, ἴσως ἤδη φρονεῖ, ὅτι καὶ ἀπὸ τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἀπεχωρίσθημεν ἕως τῆς σήμερον, καθ' ἣν ἐπανερχόμεθα πάλιν ἐνταῦθα, ἵνα ἐπαναλάβωμεν τὰς ἐργασίας ἡμῶν, κατώρθωσε καὶ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα οὐδέποτε ἠλπίζομεν. Ταῦτα πιθανὸν βλέπει ἐνώπιον ἑαυτῆς ἡ Κυβέρνησις, βλέπει τὴν μεγάλην ἡμῶν ἐπιτυχίαν, βλέπει τὰ δικαιώματα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐξασφαλισθέντα καὶ νομίζει ὅτι εἶναι περιττὸν νὰ ὁμιλήσῃ, ἀφοῦ τὰ πράγματα τοσοῦτον τρανῶς βοῶσιν ὑπὲρ αὐτῆς. Ἀλλ'

«Ο πρίγκιπας Αλέξανδρος της Βουλγαρίας». Ξυλογραφία από την εφ. The Graphic *(3.10.1885), σ. 372. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

ἡμεῖς δυστυχῶς βλέπομεν τὰ πράγματα μαρτυροῦντα κατ' αὐτῆς, βλέπομεν τὰ πράγματα ἀπελπιστικὰ καὶ ζητοῦμεν νὰ μάθωμεν, διατί περιήλθομεν εἰς τὸ σημεῖον, εἰς ὃ εὑρισκόμεθα, διατί ἡ πολιτεία ἡ κυβερνητικὴ ἡ μέχρι τοῦδε περιήγαγεν ἡμᾶς εἰς τοιοῦτο σημεῖον. Ἀφοῦ, ὅμως, ἡ Κυβέρνησις δὲν ἐπετέλεσε τὸ καθῆκον αὑτῆς, δὲν εἶναι τοῦτο λόγος, ἵνα μὴ ἐξετάσωμεν καὶ ἄνευ τῆς συνδρομῆς τῆς Κυβερνήσεως ἡμεῖς τὰ πράγματα, ἵνα ἴδωμεν ἂν ἀληθῶς εὑρισκώμεθα εἰς σημεῖον ἀπελπιστικὸν ἢ μόνον εὑρισκώμεθα εἰς σημεῖον, τὸ ὁποῖον δὲν δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς εὐάρεστον, ἀλλὰ τὸ ὁποῖον ἀφίνει καὶ ἐλπίδας τινάς.

Ἡ ἐξέτασις, ἥτις ἐπιβάλλεται εἰς τὴν Βουλήν, ἔχει τριπλοῦν χαρακτῆρα· εἶναι ἐξέτασις τῆς δι-

πλωματικῆς καταστάσεως, εἶναι ἐξέτασις τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως, εἶναι ἐξέτασις τῆς στρατιωτικῆς καταστάσεως. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὑπάρχει τις εἰλικρινῶς σκεπτόμενος καὶ ἀποφαινόμενος περὶ τῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα μᾶς ἀπασχολοῦσιν, ὅστις νὰ φρονῇ ὅτι εἶναι δυνατὸν ἀπολύτως νὰ κανονίζωμεν τὴν πορείαν τῆς Κυβερνήσεως ἐπὶ τοιούτου θέματος καὶ ν' ἀποφασίζωμεν ἀπολύτως κατὰ τίνα τρόπον θέλομεν πολιτευθῆ ὡς πρὸς τὰ τοῦ πολέμου ἢ ὡς πρὸς τὰ τῆς εἰρήνης. Τὰ μέγιστα τῶν κρατῶν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου τοῦ βαρυσημάντου δὲν δύνανται νὰ ἔχωσι πολιτείαν ἀπολύτως κανονιζομένην. Λάβετε ὑπ' ὄψιν τὰ μεγαλύτερα τῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης καὶ ἐξετάσατε ἐὰν δύνανται ἐπὶ τοῦ ζητήματος τοῦ πολέμου ἢ τῆς εἰρήνης νὰ πράξωσιν ὅ,τι ταῦτα θέλουσιν, ἐὰν δύνανται νὰ κανονίσωσι τὸ ζήτημα τοῦ πολέμου, ἀφορῶντα εἰς μόνην τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν κατάστασιν. Τὸ μεγαλύτερον τῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης ἐὰν ἐπιθυμῇ νὰ προέλθῃ εἰς πόλεμον, ἐὰν ἀισθάνηται ὅτι τὰ ἐθνικὰ αὐτοῦ συμφέροντα τῷ ὑπαγορεύουσι τὸν πόλεμον, δὲν δύναται νὰ προβῇ εἰς αὐτόν, ἐὰν ἡ ἐξωτερικὴ κατάστασις δὲν ὑπόσχηται τὴν διεξαγωγὴν αὐτοῦ μετὰ πιθανότητος ἐπιτυχίας. Καὶ ἐκεῖνο, ὅπερ δὲν δύναται νὰ πράξῃ ἡ Ἀγγλία, ἡ Γερμανία, ἡ Γαλλία, ἡ Ρωσσία θέλομεν νὰ τὸ πράξωμεν ἡμεῖς, θέλομεν ἡμεῖς νὰ εἴπωμεν ὅτι θὰ πολεμήσωμεν ὅπως δήποτε, θὰ πολεμήσωμεν μὲ ὅ,τι ἔχομεν καὶ μὲ ὅ,τι δὲν ἔχομεν, θὰ πολεμήσωμεν εἴτε ἔχομεν φίλους εἴτε δὲν ἔχομεν φίλους, ἐκτὸς ἡμῶν, θὰ πολεμήσωμεν εἴτε ἔχοντες πιθανότητα ἐπιτυχίας, εἴτε ἔχοντες βεβαιότητα ὅτι θὰ καταστραφῶμεν καὶ μεθ' ἡμῶν θὰ συγκαταστρέψωμεν πᾶσαν ἐλπίδα τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Ναί, κύριοι, πρέπει νὰ ὦμεν ἄνδρες καὶ ν' ἀντιμετωπίζωμεν τὰ ζητήματα ἀνδρικῶς. Ἐὰν εἶναί τι ταπεινοῦν τὴν ἐθνικήν μου φιλοτιμίαν, εἶναι ἡ ἀνάγνωσις σκέψεως παρ' Ἑλλήνων δυστυχῶς γραφομένης, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἐὰν πολεμήσῃ καὶ νικήσῃ θέλει ἀποκτήσει πᾶν ὅ,τι ἐπιζητεῖ, ἐὰν δὲ ἡττηθῇ, οὐδὲν θέλει ἀπολέσει. Ἡ Ἑλλὰς δὲν εἶναι νήπιον, μόνον δ' εἰς τὰ νήπια ἐπιτρέπεται νὰ ἐπιτίθηνται κατ' ἰσχυροτέρων μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι οὐδόλως κινδυνεύουσι νὰ τιμωρηθῶσιν. Ἡ Ἑλλὰς ἐπιδιώκει πράγματα, ἅτινα μόνον ἄνδρες δύνανται ν' ἀποκτῶσι, δὲν εἶναι δὲ ἄνδρες οἱ κατερχόμενοι εἰς τοιοῦτον ἀγῶνα μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι, ἐὰν ἡττηθῶσιν, οὐδὲν θὰ πάθωσιν. Εὐτυχῶς –λέγω δὲ εὐτυχῶς, καίτοι οἱ ἐκ τούτου κίνδυνοι εἶναι μέγιστοι– εὐτυχῶς καὶ ἡ Εὐρώπη σήμερον δὲν ἀποβλέπει εἰς ἡμᾶς ὡς πρὸς νήπια, δὲν ἀποβλέπει εἰς ἡμᾶς ὡς πρὸς τοὺς τείνοντας χεῖρα ἐπαίτιδα, ἐννοεῖ ὅτι ἔχοντες τὴν ἀξίωσιν, ἵνα διαπράττωμεν ὅ,τι θέλομεν, ἐνεργοῦμεν ἐπὶ ἰδίᾳ εὐθύνῃ, διότι ἔφθασε τέλος ἡ Ἑλλὰς εἰς τὸ ὕψος τῆς εὐθύνης. Ἡ Ἑλλάς, ἀποδυομένη εἰς ἀγῶνα ἐθνικόν, πρέπει νὰ διευθύνηται ὑπὸ κυβερνήσεως ἐλευθέρας ἀπέναντι ἑαυτῆς, ἀπέναντι τῆς Βουλῆς, ἀπέναντι τοῦ Ἔθνους, καὶ διεκδικούσης ἐλευθερίαν ἐνεργείας ἀπέναντι παντὸς κράτους διάγοντος πρὸς αὐτὴν ἐν φιλίᾳ. Ἐνῷ ἡ κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν φιλίαν καὶ τὴν σύμπραξιν ξένων κρατῶν, διότι ἄνευ τῆς φιλίας τινῶν ἐκ τῶν μεγάλων κρατῶν οὐδενὸς δύναται νὰ ἐπιτύχῃ, ἀφ' ἑτέρου ὀφείλει ἀπέναντι αὐτῶν νὰ τηρῇ ἀλώβητα πάντα τὰ δικαιώματα τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῆς· ὅτε δὲ εἶδον μεγάλας Δυνάμεις, πρὸς ἃς ὀφείλομεν εὐγνωμοσύνην ἐφ' οἷς μέχρι τοῦδε ἀπεκτήσαμεν, ὅτε εἶδον τὰς Δυνάμεις ταύτας θελούσας νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀπειλούσας βίαν, εἶπον καὶ λέγω ὅτι ἡ Ἑλλάς, ὅσον καὶ ἂν εἶναι μικρά, ὀφείλει νὰ μὴ ὑποκύψῃ εἰς τοιαύτην ἀπαίτησιν. Αἱ δυνάμεις αὗται πρέπει νὰ γινώσκωσιν ὅτι ἵνα ἐπιτύχωσιν ὅ,τι ἐπιζητοῦσιν, ὀφείλουσι νὰ ποιήσωνται πράγματι χρῆσιν τῆς βίας, ὅπως θὰ ἔπραττον πρὸς πᾶν ἄλλο κράτος, ὅτι δὲν ταῖς ἐπιτρέπεται νὰ νομίζωσιν ὅτι ἡ Ἑλλὰς ὡς ἐκ τῆς μικρότητος ὑποκύπτει εἰς κενὴν ἀπειλήν, ὅτι ἀρκεῖ μόνον ἡ ἐπίφασις βίας, ἵνα ἡ Ἑλλὰς εὐχαρίστως συνθηκολογήσῃ. Ἡ δὲ χρῆσις τῆς βίας εἶναί τι δυσχερὲς διὰ τὰς Μεγάλας Δυνάμεις, οὐχὶ διότι φοβοῦνται τὴν ἄμυναν ἡμῶν, ἀλλὰ διότι φοβοῦνται τὴν κατάκρισιν τῆς κοινῆς γνώμης αὐτῶν τῶν κρατῶν, τῶν ὁποίων αἱ Κυβερνήσεις ἤθελον προσφύγει εἰς τὸ μέτρον τοῦτο. Καὶ ἂν σήμερον βλέπωμεν ἀποτυγχάνουσαν τὴν εὐρωπαϊκὴν ἐνέργειαν, ἡ ἀποτυχία προέρχεται ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς συνειδήσεως τῶν ἐθνῶν, τῶν ὁποίων αἱ Κυβερνήσεις ἠπείλησαν ὅτι ἤθελον προβῆ εἰς τὸ μέτρον τοῦτο. Ἀλλ' ἀφοῦ ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς ταύτης ἀπειλῆς ἀπαλλαχθῶμεν, ἀφοῦ πρὸς ταύτην πολιτευθῶμεν, ὡς ἁρμόζει εἰς κράτος ἔχον συνείδησιν τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτοῦ, εἰς κράτος ἤδη αὐτοτελές, μένει ἀκεραία ἡ εὐθύνη ἡμῶν πρὸς τοὺς ἔξω Ἕλληνας, ἡ εὐθύνη πρὸς τὴν μνήμην τῶν πατέρων ἡμῶν, οἵτινες μᾶς ἐκληροδότησαν ὅ,τι ἔχομεν. Δὲν μᾶς ἐκληροδότησαν αὐτό, ἵνα ἐργαζώμεθα ἀνυπομόνως καὶ αἰσθηματικῶς, ἵνα ἀποφαινώμεθα ὅτι εἰς ὃ σημεῖον ἐφθάσαμεν δὲν ἐπιτρέπεται εἰς ἡμᾶς ἄλλο παρὰ τὴν δρᾶσιν ἀδιαφοροῦντας περὶ τῶν συνεπειῶν αὐτῆς ἐπὶ τὸ μέλλον τοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον ἄλλοι καὶ οὐχὶ ἡμεῖς ἐδημιουργήσαμεν, ἐπὶ τὸ μέλλον ἐκείνων, ὑπὲρ ὧν ἐδημιουργήθη τὸ κράτος τοῦτο. Δὲν ἔχομεν δικαίωμα νὰ κινηθῶμεν ἐν ὥρᾳ, καθ' ἣν αἱ πιθανότητες εἶναι καθ' ἡμῶν, ὅταν μάλιστα ἠξεύρωμεν ὅτι προσεχὴς εἶναι ἡ ὥρα, καθ' ἣν αἱ πιθανότητες θὰ εἶναι ὑπὲρ ἡμῶν. Δὲν ἐπιτρέπεται, ὅταν ἐπιστῇ ἡ ὥρα ἐκείνη, ἀπολογούμενοι εἰς τὸν ἑλληνισμὸν νὰ εἴπωμεν πρὸς αὐτὸν ὅτι ἡμεῖς ὑπήρξαμεν ἀνυπόμονοι, ἡμεῖς δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐγκαρτερήσωμεν, προετιμήσαμεν τῆς ἐπιμόνου καὶ σώφρονος ἐνεργείας τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς πιεζούσης ἡμᾶς καταστάσεως διὰ προώ-

ρου ἐνεργείας ἐπενεγκούσης καταστροφήν, ἧς ἕνεκεν ἐξελίπομεν ἀπὸ τῆς σκηνῆς κατὰ τὴν κρίσιμον περίοδον ἀφήσαντες τὸν ἑλληνισμὸν ἔκθετον. Ἐὰν κινηθῶμεν πρὸ τῆς ὥρας, ἐὰν κινηθῶμεν ἄνευ συμμαχιῶν, αἵτινες εἶναι οἱ ἄφευκτοι ὅροι ἐπιτυχοῦς πολέμου οὐχὶ διὰ τὴν μικρὰν Ἑλλάδα, ἀλλὰ διὰ τὰ μέγιστα τῶν κρατῶν, κινδυνεύομεν νὰ ἴδωμεν ἐκλεῖπον ὑπὸ τοὺς πόδας ἡμῶν τὸ ἔδαφος ἀπὸ τοῦ ὁποίου καὶ μόνου δύναται νὰ προέλθῃ ἀρωγὴ πρὸς τοὺς ἀναμένοντας ταύτην ἐκτὸς ἡμῶν Ἕλληνας.

Καὶ ἄλλοτε ἔλαβον ἀφορμὴν ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου νὰ ὁμιλήσω περὶ τοῦ προσεχοῦς μέλλοντος· δὲν ἠκούσθην παρὰ τῶν πλειονοψηφούντων. Εἶπον πρὸς τὴν Βουλήν ὅτι ἡ κατάστασις τῆς Ἀνατολῆς εἶναι τοιαύτη, ὥστε προσεχεστάτη ἡ ἀνάγκη τῆς δράσεως τῆς Ἑλλάδος, μοὶ ἀπηντήθη δὲ ὅτι ἐπὶ δεκαετίαν δὲν θὰ ὑπάρξῃ τοιαύτη ἀνάγκη· καὶ ἤδη λέγω ὅτι τὰ ἐκτὸς ἡμῶν εἶναι τοιαῦτα, ὥστε προσεχεστάτη θὰ εἶναι ἡ εὐκαιρία πρὸς ἐπιτυχῆ ἐνέργειαν ἡμῶν καὶ δέον νὰ φροντίσωμεν ἵνα ἐγκαίρως ὦμεν ἕτοιμοι, νὰ φροντίσωμεν ὅπως, ὅταν ἡ ὥρα ἐπιστῇ, ὥρα προσεχεστάτη, ἥτις δὲν ἠξεύρομεν ἐὰν θὰ εἶναι ἐντὸς ἡμερῶν ἢ ἐντὸς μηνῶν, μὴ εὑρεθῶμεν ἐντελῶς ἐξηντλημένοι. Τοιαύτη εἶναι ἡ κατάστασις τῆς Ἀνατολῆς, ὥστε οὐδέποτε ἐγὼ ἤθελον συμβουλεύσει εἰς ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν ν' ἀφοπλισθῇ ἐντελῶς, οὐδέποτε ἤθελον εἰπεῖ εἰς Κυβέρνησιν ἑλληνικήν, ὅπως ἔχουσι τὰ τῆς Ἀνατολῆς, καὶ ὅπως ἔχουσι, θὰ ἔχωσιν ἕως οὗ ἐπέλθῃ ἡ λύσις, ὅτι ἐπιτρέπεται εἰς αὐτὴν νὰ διευθύνῃ τὰ πράγματα ἐπὶ ποδὸς εἰρήνης. Πρέπει οὕτω νὰ κανονισθῶσι τὰ στρατιωτικὰ καὶ οἰκονομικὰ ἡμῶν πράγματα, ὥστε νὰ δυνάμεθα τὸ ταχύτερον, διότι αἴφνης θὰ παραστῶσιν αἱ ἀνάγκαι, νὰ ὦμεν ἕτοιμοι πρὸς ἐνέργειαν. Ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο μοὶ ὑπαγορεύει τὴν σκέψιν ὅτι τὰ γενόμενα καὶ τὰ γινόμενα, ἀντὶ νὰ μᾶς πλησιάζωσι πρὸς τὴν πολεμικὴν ἐνέργειαν τὴν ἐπιτυχῆ, μᾶς ἀπομακρύνουσι τοὐναντίον ἀπ' αὐτῆς, οὐχὶ δὲ μόνον μᾶς ἀπομακρύνουσιν ἀπὸ τῆς ἐπιτυχοῦς πολεμικῆς ἐνεργείας, μᾶς ἀπομακρύνουσι καὶ ἀπὸ πάσης πολεμικῆς ἐνεργείας, διότι, ἐξετάζοντες τὰ μέχρι τοῦδε γενόμενα, τὴν κατάστασιν, ἥτις ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα τῶν μέχρι τοῦδε γενομένων, εἶναι ἀδύνατον νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἡ Κυβέρνησις σκέπτεται περὶ πολέμου. Ἂν ἡ Κυβέρνησις ἐσκέπτετο περὶ πολέμου, δὲν ἤθελεν ὑπακούει εἰς τὰς τυφλὰς ὁρμὰς τοῦ πλήθους, δὲν ἤθελεν, ὅτε τὸ πλῆθος ἐζήτει νέας κλήσεις ἐφέδρων, εὐχαριστεῖ τὸ πλῆθος, δίδουσα εἰς αὐτὸ ὅ,τι ἐζήτει. Ἡλικίας ζητεῖτε; Ἰδού πέντε ἡλικίας. Δὲν εὐχαριστεῖσθε; Ἰδού ἑτέρας δύο ἡλικίας. Δὲν εὐχαριστεῖσθε διὰ μόνων τῶν ἀνδρῶν, τοὺς ὁποίους ὁ νόμος θεωρεῖ δυναμένους νὰ στρατευθῶσιν ἄνευ καταστροφῆς τῶν οἰκογενειῶν; Ἰδού καὶ οἱ ἄνδρες τοὺς ὁποίους ὁ νόμος ἀπήλλαξε τῆς κανονικῆς ὑπηρεσίας, διότι τοὺς ἐθεώρησε στηρίγματα τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν. Οὕτως ἐργαζόμενός τις ἐργάζεται, ἵνα ἀπογοητεύσῃ τὸν λαόν, ἵνα τὸν διδάξῃ νὰ μὴ προβάλῃ ἀπαιτήσεις ἀλογίστους, ἀλλὰ τὸν διδάσκει ταῦτα καταστρέφων τὸ Δημόσιον Ταμεῖον διὰ δαπάνης δεκάδων ἑκατομμυρίων, καταστρέφων τὴν παραγωγὴν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀφαιρῶν ἀπὸ τῶν ἑστιῶν, τῶν ἀγρῶν, ἀπὸ τῶν ἐπιτηδευμάτων αὐτῶν τοὺς χρησιμωτέρους ἄνδρας. Ἀναντιρρήτως, ἀφ' ἧς τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας ἐπέβαλλον εἰς ἡμᾶς ἐνέργειαν, ἀφ' ἧς δὲν προέβημεν εἰς τὴν μόνην ἐνέργειαν, ἥτις ἠδύνατο νὰ εἶναι χρήσιμος κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας, ἔπρεπε νὰ κηρυχθῇ ἡ ἐπιστράτευσις· ἀλλ' ἡ ἐπιστράτευσις ἔπρεπε να κηρυχθῇ τοιαύτη, ὥστε ν' ἀποβῇ χρήσιμος εἰς τὸν πόλεμον, ἡ ἐπιστράτευσις ἔπρεπε νὰ εἶναι τοιαύτη, ὥστε ἑκάστη προερχομένη ἡμέρα νὰ μᾶς φέρῃ προσεχέστερον πρὸς τὸν πόλεμον· ἀντὶ τούτου ἡ Κυβέρνησις προέκρινεν ἐπιστράτευσιν, ἥτις καθ' ἑκάστην ἡμέραν μᾶς ἀπομακρύνει ἀπὸ τοῦ πολέμου, διότι ἑκατομμύρια δαπανῶμεν καὶ κατὰ τοσοῦτον στερούμεθα τῶν πρὸς τὸν πόλεμον ἀναγκαίων, διότι ἑκάστη ἡλικία καλουμένη πρὸ τῆς ὥρας κατὰ τοσοῦτον καταπονεῖ τὸν λαὸν καὶ καθιστᾷ αὐτὸν ὀλιγώτερον ἱκανόν, ἵνα δράσῃ κατὰ τὴν ὥραν τὴν πρέπουσαν. Οὐδὲ ἕνα ἄνδρα πλέον τοῦ ἀριθμοῦ, ὅστις εἶναι ἀναγκαῖος πρὸς τὴν παρασκευὴν τῆς ἐπιστρατεύσεως, ἐπιτρέπεται εἰς τὴν Κυβέρνησιν νὰ κρατῇ ὑπὸ τὰ ὅπλα. Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν ἐπιστράτευσιν κεκηρυγμένην, ἵνα δυνάμεθα ἄνευ τῆς ἐκ νέου καὶ ἐξ ὑπαρχῆς κινήσεως τῆς μηχανῆς τῆς ἐπιστρατεύσεως νὰ καλῶμεν εἰς τὰς τάξεις τοὺς ἄνδρας ἀπὸ στιγμῆς εἰς ἄλλην, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν αὐτὴν ἐν λειτουργίᾳ, ἵνα προσθέτωμεν εἰς τὴν δύναμιν τῆς εἰρήνης τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀνδρῶν, ὅστις εἶναι ἀναγκαῖος εἰς τὸν ταχύτερον καὶ πληρέστερον ὀργανισμὸν τοῦ ἐμπολέμου στρατοῦ· ὅταν, ὅμως, ἔχωμεν ἐν τῷ στρατῷ ἀριθμὸν ἀνώτερον τοῦ ἀναγκαίου πρὸς τὴν παρασκευὴν αὐτοῦ εἰς μετάβασιν εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν, ὅταν μάλιστα ἔχωμεν κατατεταγμένον ἐν τῷ στρατῷ ἀριθμὸν ὑπέρτερον τοῦ δυναμένου ὀργανικῶς νὰ λειτουργήσῃ, κατὰ τὴν ὁμολογίαν αὐτοῦ τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ, ὀργανίζομεν τότε τὸν στρατόν, ἢ ἀποσυνθέτομεν αὐτόν; Ἂν τῷ ὄντι ἐσκεπτόμεθα περὶ πολέμου, δὲν θὰ ἐξητάζομεν τί λέγει οὗτος ἢ ἐκεῖνος ὁ σύλλογος, τί λέγει αὕτη ἢ ἐκείνη τῶν ἀγυιῶν ἡ διαδήλωσις, ἀλλὰ θὰ ἐξετάζομεν τί λέγει ἡ συνείδησις ἡμῶν, τί λέγουσι τὰ φῶτα, τὰ ὁποῖα ἀρυόμεθα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν πρέπει νὰ ἐνεργήσωμεν, ἵνα ὀργανώσωμεν ἐπιστράτευσιν χρήσιμον.

Πολλὰ ἐλλείπουσιν ἐν Ἑλλάδι, ἵνα ἐπιστρατευόμεθα δεόντως, ἀφοῦ μάλιστα ὁ θεσμὸς τῆς γενικῆς στρατολογίας ἰσχύει παρ' ἡμῖν μόλις πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, ἐνῷ δεκαετὴς τοὐλάχιστον ἐφαρμογὴ ἐν

εἰρήνῃ ἀπαιτεῖται πρὸς τὴν πλήρη αὐτοῦ λειτουργίαν· πρὸς δὲ τὸν πόλεμον δὲν ἐλλείπουσι μόνον ὅσα ἀνέφερεν ὁ κ. πρωθυπουργός, καὶ περὶ ὧν δὲν προενόησε πρὸ τριῶν μηνῶν, προνοεῖ δὲ σήμερον. Πλεῖστα εἶναι τὰ ἐλλείποντα ἐν τῷ στρατῷ, πλειότερα δὲ τὰ ἐλλείποντα ἐν τῇ οἰκονομικῇ ὑπηρεσίᾳ, καὶ ἔτι πλείονα τὰ ἐλλείποντα ἐν τῇ διπλωματικῇ ἡμῶν ἐνεργείᾳ. Περὶ πάντων τούτων ἔδει νὰ ληφθῇ πρόνοια, ἀλλὰ περὶ τῶν ἐν τῷ στρατῷ ἤδη πραγματευόμενος, λέγω ὅτι ἡ πρόνοια, ἥτις ἔδει νὰ ληφθῇ, εἶναι ἡ συγκέντρωσις ἐν στρατοπέδοις ἀριθμοῦ ἀνδρῶν, ὅσος καὶ μόνον ὅσος εἶναι ἀναγκαῖος, ἵνα μορφωθῶσιν ἀληθῆ στελέχη, οὐχὶ δὲ τὰ στελέχη τῶν νομοθετικῶν μέτρων, ὁποῖα ἠκούσαμεν εἰσαγόμενα πρὸ ὀλίγου, δι' ὧν πληροῦνταί τινα κενά, ἀλλὰ δὲν ἐκτελεῖται καὶ ὑπηρεσία στελεχῶν, διότι ἔχομεν ἀνάγκην μορφώσεως στελεχῶν δι' ἀσκήσεως καὶ οὐχὶ διὰ νόμων. Ἂν ἤρκουν νόμοι εἰς μόρφωσιν στελεχῶν, διατί ὁ πρωθυπουργός, διατί ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ἠρκέσθησαν εἰς ὅσα περὶ αὐτῶν ὑπέβαλον εἰς ἡμᾶς; Ταῦτα δὲν ἀρκοῦσιν οὐδὲ εἰς πλήρωσιν τῶν ἀριθμῶν, οὓς ὁ ἔκτακτος προϋπολογισμὸς ἀναγράφει. Ἀλλὰ μήπως οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι εἶναι ἀποχρῶντες πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν στρατιωτκῶν ἀναγκῶν τοῦ Κράτους, ὁποῖαι ἀληθῶς παρουσιάζονται πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν ἔργου; Ἡ Ἑλλὰς δύναται νὰ παρατάξῃ πάντας τοὺς ἄνδρας τοὺς μέχρι τῆς ἡλικίας τῶν 40 ἐτῶν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ ὑπάρχων νόμος καλεῖ μόνον εἰς τὰς τάξεις ὡς ἐφέδρους τοὺς μέχρις ἡλικίας 32 ἐτῶν καὶ καλεῖ αὐτοὺς μόνους, διότι μέχρι τῆς ὥρας ταύτης δὲν ἔχομεν στελέχη διὰ πλείονας ἄνδρας, οὐδὲ καὶ δι' αὐτούς. Ἀλλ' ἐὰν ἠδυνάμεθα νὰ μορφώσωμεν στελέχη ἱκανά, ἵνα περιλάβωσι τοὺς μέχρις ἡλικίας 40 ἐτῶν, ἅπαντες οἱ ἄνδρες οἱ μέχρι τῆς ἡλικίας ταύτης θὰ ἠδύναντο νὰ κληθῶσι, διότι ἀπεδείχθη ὅτι προθύμως ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην προσφέρει, ὅταν ἠξεύρῃ ὅτι θὰ ἐπιτελέσῃ ἐθνικὸν καθῆκον. Θὰ ἠδυνάμεθα σήμερον νὰ προσθέσωμεν εἰς τὴν ἐπιστρατεύσιμον δύναμιν τὴν ἀναγεγραμμένην ἐν τῷ νόμῳ καὶ ἑτέρας 80,000 ἀνδρῶν, ἀλλ' εἰς οὐδὲν θὰ ὠφέλει τοῦτο, ἐνόσῳ δὲν ἔχομεν τὰ στελέχη, τὰ ὁποῖα θὰ καταστήσωσι τὴν δύναμιν ταύτην στρατόν. Ἐνόσῳ δὲν ἔχομεν τὰ στελέχη, ἡ κλῆσις τῶν ὀκτὼ τούτων ἡλικιῶν, ἡ τῶν ἀμέσως πρὸ αὐτῶν ἡλικιῶν, αἱ τελευταῖαι κληθεῖσαι δύο ἡλικίαι, ὡς καὶ ἡ κλῆσις τῶν ἀπαλλακτέων, εἰς οὐδὲν ἄλλο ἠδύνατο ν' ἀφορᾷ, εἰμὴ εἰς τὴν ἀποσύνθεσιν τοῦ στρατοῦ, εἰμὴ εἰς τὴν ἀπογοήτευσιν τοῦ λαοῦ. Στρατός, ἄρα, ἐντὸς λίαν περιωρισμένων ὁρίων, στρατὸς ἐπιστρατεύσεως ἐντὸς ὁρίων ἐπαρκῶν πρὸς μόρφωσιν στελεχῶν, ὅσον ἔνεστι εὐρυτέρων, ἵνα ἐν αὐτοῖς ἐνσωματωθῇ πᾶσα ἡ μάχιμος δύναμις τοῦ Κράτους, οὗτος ἔδει νὰ ᾖ μέχρι τῆς ὥρας τῆς ἐνεργείας ὁ σκοπὸς τοῦ ἀληθῶς σκεπτομένου περὶ πολέμου. Ἂν δὲ τοιοῦτον σκοπὸν προεβάλλετο εἰς ἑαυτὴν ἡ Κυβέρνησις πρὸ ἓξ μηνῶν, θὰ ἐδρέπομεν ἤδη τοὺς καρποὺς τῆς τοιαύτης ἐπιστρατεύσεως, δυνάμενοι βραχὺ μετὰ τὴν κλῆσιν ὅλων τῶν ἐφέδρων νὰ δράσωμεν ἐν πολεμικῷ παραστήματι. Ἀλλὰ σήμερον ζητοῦμεν νὰ μορφώσωμεν στελέχη διὰ νόμου, ζητοῦμεν νὰ προσθέσωμεν εἰς τὰς δύο ἡλικίας, τὰς ὁποίας πρὸ ὀλίγου ἐκαλέσαμεν, τρεῖς ἔτι ἡλικίας· διατί; Ἵνα μεταμορφώσωμεν τὸν στρατὸν εἰς ποίμνιον, ἵνα ἀντὶ ὠργανωμένου στρατοῦ, ἀντὶ στρατοῦ ἔχοντος τὰ στελέχη τὰ πρέποντα καὶ δυναμένου νὰ κινηθῇ ὡς ἐνόργανον σῶμα, ἔχωμεν συρφετὸν μηδεμίαν περὶ στρατιωτικῆς πειθαρχίας ἔννοιαν δυνάμενον νὰ ἔχῃ, μηδὲ διοίκησιν μηδεμίαν. Καὶ διὰ τοιούτου στρατοῦ θέλομεν δυνηθῇ νὰ ἐργασθῶμεν μετ' ἐλπίδων ἐπιτυχίας, διὰ τοιούτου στρατοῦ θέλομεν δυνηθῇ νὰ ἐργασθῶμεν, ἔστω καὶ ἀμυντικῶς, ἵνα σώσωμεν ὅ,τι ἔχομεν χάριν τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Ὁ σκοπός, εἰς ὃν ἡ Βουλὴ δέον ν' ἀφορᾷ, ὁ σκοπὸς εἰς ὃν δέον ν' ἀφορᾷ ἡ Κυβέρνησις, χωρὶς ὅμως οὐδέποτε νὰ δεσμευθῇ περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐνεργείας εἴτε πρὸς τὴν Βουλὴν εἴτε πρὸς τὸ Ἔθνος, εἴτε δι' ἐπαγγελίας εἴτε δι' ἀποφάσεως οἵας δήποτε, δέον νὰ ᾖ ἡ ἐπιδίωξις τῶν ἐγγυήσεων, αἵτινες ἀπαιτοῦνται ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ σήμερον κατὰ τὸ νέον ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου καθεστώς. Τοῦτο δὲν δύναται ν' ἀποκτηθῇ εἰμὴ διὰ στρατιωτικῆς ἐνεργείας, καὶ διὰ τῶν συνδυασμῶν ἐκείνων τῶν ἐξωτερικῶν, οἵτινες ἁπανταχοῦ προαπαιτοῦνται πρὸς στρατιωτικὴν ἐνέργειαν τελεσφόρον. Ἀλλά, πλὴν τῆς στρατιωτικῆς ἐνεργείας, περὶ ἧς ἐξέθηκα ἣν ἔχω γνώμην ὅτι σήμερον εἴμεθα πολὺ ἀπωτέρω τοῦ πολέμου, ἢ κατὰ Σεπτέμβριον, ὅτε ἐγένετο ἡ ἔναρξις τῆς παρασκευῆς, ἐνῷ δι' ἐπιστρατείας, ὁποίαν θεωρῶ ὡς τὴν μόνην λυσιτελῆ, θὰ εἴμεθα τοὐλάχιστον εἰς θέσιν νὰ σκεπτώμεθα ἤδη σπουδαίως περὶ πολέμου, πλὴν λέγω τῆς στρατιωτικῆς ἐνεργείας, ἥτις ὑπῆρξεν οὕτως ἀτυχής, ἆρα διπλωματικῶς εἰργάσθημεν διὰ τρόπου βελτίονος; Ἆρα οἰκονομικῶς εἰργάσθημεν διὰ τρόπου βελτίονος; Οἰκονομικῶς ἡ Κυβέρνησις εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ὡσανεὶ ἀπέβλεπεν, ὅπως καταστήσῃ τὸν πόλεμον ἀδύνατον, εἰργάσθη ὥστε νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τῆς πολεμικῆς ἐνεργείας πᾶν ἔδαφος. Μέχρι τοῦδε ἡ Κυβέρνησις ἔλαβε, χάριν τῶν πολεμικῶν ἀναγκῶν, ἀδείας χρησιμοποιήσεως ἐκτάκτων πόρων διὰ πολλὰς δεκάδας ἑκατομμυρίων, ὑπὲρ τὴν ἑκατοστὴν ἑκατομμυρίων, ἴσως καὶ ὑπὲρ τὰς δύο ἑκατοστύας. Μέχρι τοῦδε ἐκ τῶν πόρων τούτων ἐδαπάνησεν 67 ἑκατομμύρια ἡ Κυβέρνησις· εἶναι ἀληθὲς δυστυχῶς ὅτι ἐκ τῶν 67 τούτων ἑκατομμυρίων, τῶν ἐξ ἐκτάκτων πόρων, τὸ πλεῖστον δὲν ἐδαπανήθη πρὸς τὰς ἐκτάκτους στρατιωτικὰς ἀνάγκας, ἀλλὰ πολλὰ εἰς πλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ τακτικοῦ προϋπολογισμοῦ. Παραλείπων τὸ

ζήτημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι τῆς παρούσης ὥρας, καὶ ἐξετάζων μόνον τὰ ποσά, τὰ ὁποῖα ἡ Κυβέρνησις ἔλαβεν ἐξ ἐκτάκτων πόρων καὶ τὰ ὁποῖα προτίθεται ἔτι νὰ λάβῃ, καὶ βλέπων ὅτι 67 ἑκατομμυρίων ἐξ ἐκτάκτων πόρων ἐγένετο μέχρι τοῦδε χρῆσις, καὶ ὅτι ἡ Κυβέρνησις, πλὴν τῶν 18 ἑκατομμυρίων τραπεζικῶν κερματίων, τὰ ὁποῖα, ὡς εἶπεν, ἔχει ἔτι διαθέσιμα, καὶ τὰ ὁποῖα προστεθήσονται εἰς τὰ 67 ἑκατομμύρια, πλὴν ἄλλων πόρων ἐκτάκτων τοὺς ὁποίους εἶναι περιττὸν ν' ἀπαριθμήσω ἤδη, θέλει ζητήσει καὶ τὰ 25 ἑκατομμύρια, περὶ ὧν τὸ ὑποβληθὲν νομοσχέδιον, ἐρωτῶ πάντα ταῦτα πόθεν ἠρύσθη ἡ Κυβέρνησις; Πάντα ταῦτα ἠρύσθη ἐκ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, καὶ ἐξ ἄλλης τῶν προκατόχων αὐτῆς προνοίας.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Κυβέρνησις, ὁσάκις γίνεται λόγος περὶ τῆς ἀνεπαρκείας αὐτῆς τῆς στρατιωτικῆς, περὶ τῆς ἀνεπαρκείας αὐτῆς τῆς οἰκονομικῆς, νομίζει ὅτι ἀπαντᾷ εἰς τὰς αἰτιάσεις, λέγουσα ὅτι τοιαύτη εἶναι ἡ κατάστασις ἡ κληροδοτηθεῖσα παρὰ τῶν προκατόχων. Περὶ τῆς καταστάσεως τῆς στρατιωτικῆς ἀπεδείχθη ἐν τῇ δημοσιογραφίᾳ, τὸ ἀνυπόστατον τῶν αἰτιάσεων τῶν κυβερνώντων· περὶ δὲ τῶν οἰκονομικῶν αὐτοὶ οὗτοι οἱ πραγματοποιούμενοι ἔκτακτοι πόροι οἱ προσεγγίζοντες εἰς τὰ 100 ἑκατομμύρια καὶ ἐκ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας κατὰ τὸ πλεῖστον λαμβανόμενοι τί ἄλλο εἶναι ἢ κληροδότημα τῶν προκατόχων; Οἱ προκάτοχοι εὗρον, ἐλθόντες εἰς τὴν ἐξουσίαν, τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν ὑφισταμένην, διὰ καταβολῆς δὲ 72 ἑκατομμυρίων εἰς μεταλλικὸν ἦραν τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν. Τὰ 72 ταῦτα ἑκατομμύρια ἀναλαμβάνει σήμερον ἡ Κυβέρνησις, καὶ ὅταν ψέγηται ἐπὶ τῇ οἰκονομικῇ αὐτῆς ἐνεργείᾳ λέγει ὅτι οὐδὲν παρέλαβε παρὰ τῶν προκατόχων, αὐτὴ ἡ παραλαβοῦσα παρὰ τῶν προκατόχων πλέον τῶν 72 ἑκατομμυρίων καὶ ἄλλα ἑκατομμύρια ἐκ τῆς ἐνεχυριάσεως τῶν ἀδιαθέτων ὁμολογιῶν τοῦ δανείου τῶν 170 ἑκατομμυρίων. Ἀλλ' ἦτο οὗτος ὁ τρόπος, καθ' ὃν ὤφειλεν ἡ Κυβέρνησις νὰ ἐργασθῇ; Βεβαίως εὐχερὲς εἶναι νὰ ὑβρίζωσι καὶ συκοφαντῶσι τοὺς προκατόχους οἱ ζῶντες ἐκ τῶν ψιχίων ἐκείνων, ἀλλὰ Κυβέρνησις σπουδαία, Κυβέρνησις ἐννοοῦσα τὸ μέγεθος τῆς λαχούσης εἰς αὐτὴν ἐντολῆς, οὕτως ἤθελεν ἐργασθῆ; Κυβέρνησις τοιαύτη δὲν ἤθελεν ἐννοήσει ὅτι πρὸς πόλεμον ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία εἶναι ἡ οἰκονομικὴ ἐφεδρεία καὶ ὅτι ὁ στρατὸς ὁ οἰκονομικὸς εἶναι τὰ μεταλλικὰ δάνεια; Καὶ ὅμως ὁ πρωθυπουργὸς εἶπε πρὸς ἡμᾶς ὅτι ἠδύνατο νὰ πραγματοποιήσῃ μεταλλικὰ δάνεια, πρὸ τῆς κηρύξεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, κατὰ τὴν παρελθοῦσαν σύνοδον, ἀλλὰ δὲν ἐθεώρησε πρέπον νὰ ποιήσηται χρῆσιν τοῦ κεχορηγημένου αὐτῷ δικαιώματος, καίτοι ἡ Βουλὴ εἶχε περιβάλει αὐτὸν ἀπὸ τῆς παρελθούσης συνόδου διὰ πάσης περὶ τούτου ἐμπιστοσύνης. Γνωστὰ δὲ εἶναι τοῖς πᾶσι τὰ περὶ τούτου, γνωστὸν εἶναι ὅτι ἡ Κυβέρνησις εἶχε προτάσεις διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν ὑπολειπομένων ὁμολογιῶν τοῦ δανείου τῶν 170 ἑκατομμυρίων, προτάσεις νομίζω πρὸς 305, ἀντὶ τῶν 342 1/2, ἀνθ' ὧν εἶχον παραχωρηθῆ κατὰ τὴν συνομολόγησιν τοῦ δανείου. Ἐὰν ἡ Κυβέρνησις τῷ ὄντι ἐσκέπτετο περὶ πολέμου, ἤθελε ποτὲ διστάσει νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ δάνειον ἐπὶ τοιούτοις ὅροις; Ἐὰν δὲ εὕρισκε τοποθέτησιν τῶν ὁμολογιῶν τοῦ δανείου ἐκείνου πρὸς 305 δραχμάς, δὲν θὰ εὕρισκε καὶ περαιτέρω ποσὸν μεταλλικοῦ δανείου ἐπὶ τιμῇ ἴσως κατωτέρᾳ τῆς τῶν ὁμολογιῶν τοῦ δανείου τῶν 170 ἑκατομμυρίων; Ἔχομεν οὕτω τρανὴν τὴν ἀπόδειξιν ὅτι πρὸ τῆς κηρύξεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ἂν καὶ ἐπὶ ὅροις οὐχὶ ἐλαφροῖς, θὰ ἠδύνατο ἡ Κυβέρνησις νὰ πραγματοποιήσῃ μεταλλικὸν δάνειον· ἀλλ' ἐδίστασε πρὸ τοῦ βάρους τῶν ὅρων, διότι δὲν εἶχεν ἐν τῷ νῷ τὸν πόλεμον. Ἂν εἶχεν ἀπόφασιν περὶ πολέμου, δὲν ἤθελε διστάσει νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ δάνειον, διότι θὰ ἐννόει ὅτι ὅτε ἐπλησίαζε πρὸς τὸν πόλεμον, θὰ συνέβαινεν ὅ,τι συμβαίνει σήμερον, ὅτι δυσκόλως θὰ ἠδύνατο νὰ πραγματοποιήσῃ δάνειον καὶ ἐπὶ βαρυτέροις ὅροις. Σήμερον δὲν δύναται νὰ πραγματοποιήσῃ δάνειον σχεδὸν διόλου, γνωστὰ δὲ εἶναι τὰ τῶν προτάσεων ἐπὶ τοῦ δανείου τῶν 100,000,000. Ὅτε τὸ δάνειον ἐκεῖνο ἐψηφίζετο, ὅπως καὶ ὅτε ἐψηφίζετο τὸ δάνειον τὸ πατριωτικόν, ἡμεῖς οἱ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως παρετηρήσαμεν ὅτι οὐδεμία ἐλπὶς ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ πορισμοῦ σπουδαίων ποσῶν διὰ τοιούτων μέτρων, ὅτι εἰργάζετο ἡ Κυβέρνησις ἄνω ποταμῶν καὶ ὅτι περὶ πορισμοῦ μεταλλικοῦ χρήματος ἔδει νὰ ἐλαμβάνετο πρόνοια ἐν ἐποχῇ προγενεστέρᾳ· ἀλλ' ἡ Κυβέρνησις ἐπέμενεν ὅτι ταῦτα ἦσαν τὰ μόνα πρόσφορα μέτρα, ἅτινα ἐχαρακτήριζεν ὡς ἀναγκαῖα· ἀπέναντι δὲ τῆς ἀνάγκης ταύτης τῆς ἐκφραζομένης παρὰ τῶν μόνων ἁρμοδίων, παρ' ἐκείνων τοὺς ὁποίους ἡ πλειονοψηφία περιέβαλλε διὰ τῆς ἐμπιστοσύνης αὐτῆς, δὲν ἠδύναντο τὰ μέτρα νὰ μὴ ψηφισθῶσιν. Ἀφοῦ ἡ Βουλὴ ἐκείνη εἶχε κατὰ τὰ κοινοβουλευτικὰ νόμιμα κυβερνήτην, δὲν ἠδύνατο ν' ἀποστερήσῃ αὐτὸν τῶν μέσων, τὰ ὁποῖα οὗτος ἐθεώρει ὡς ἀπαραίτητα. Ἀλλ' αἱ προτάσεις, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο περὶ τοῦ δανείου τῶν 100 ἑκατομμυρίων, ποῖαί τινες εἶναι; Οὐχὶ δάνειον χρεωλυτικόν, ἀλλὰ προκαταβολὴ ἐπὶ ἐγγυήσει τοῦ δανείου, προκαταβολὴ ἐπὶ ἓν ἢ δύο ἔτη ἐξ 20 ἑκατομμυρίων, ἀντὶ δὲ τῆς προκαταβολῆς ταύτης σειρὰ ὅλη παραχωρήσεων, ἤτοι τόκοι βαρεῖς, ὠφέλειαι ἐκ τῆς διαχειρίσεως τοῦ πετρελαίου καὶ τοῦ ἅλατος, ὠφέλειαι ἐκ τοῦ δικαιώματος τῆς αἱρέσεως πρὸς ἀπόκτησιν τῶν μετοχῶν τοῦ δανείου τῶν 100 ἑκατομμυρίων ἐπὶ τιμῇ εὐτελεῖ, ἀλλὰ καὶ ταύτῃ ὑποχρεωτικῇ μόνον διὰ τὸ Δημόσιον, οὐχὶ δὲ καὶ διὰ τοὺς συμβαλλομένους.

Τοιαῦται εἶναι αἱ προτάσεις, τὰς ὁποίας ἐλάμβανεν ἡ Κυβέρνησις ἀπέναντι τοῦ δανείου τῶν 100 ἑκατομμυρίων καὶ τὰς ὁποίας μνημονεύω ἵνα ἀποδείξω ὅτι, ὅπως ἐπολιτεύθη ἡ Κυβέρνησις, ἡ πραγματοποίησις μεταλλικοῦ δανείου σπουδαίου κατέστη ἀδύνατος. Ἂν δὲ μεταλλικὸν δάνειον εἶναι ἀπραγματοποίητον, ἂν τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν ἐξηντλήσαμεν μέχρι τοῦ ἐσχάτου αὐτῆς ὁρίου, σπουδάζουσιν οἱ λέγοντες ὅτι προβαίνομεν εἰς πόλεμον μετ' ἐλπίδων ἐπιτυχίας; Τὰ χρήματα ὠνομάσθησαν παντοῦ καὶ πάντοτε τὰ νεῦρα τοῦ πολέμου, ἡμεῖς ταῦτα ἐχαλαρώσαμεν, ἀπεκόψαμεν αὐτὰ ὁλοτελῶς, καὶ ἤδη γίνεται πρότασις, ἵνα ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας λάβωμεν εἰκοσιπέντε ἔτι ἑκατομμύρια. Ταῦτα δὲν θὰ ἔχωσιν ἀξίαν ἀνωτέραν τοῦ ἡμίσεος τῆς ὀνομαστικῆς, ἡ δ' ἔκδοσις αὐτῶν θὰ ἐλαττώσῃ ἐπαισθητῶς τὴν ἀξίαν ἑκατὸν ἄλλων ἑκατομμυρίων κυκλοφορούντων ἐν τῷ Κράτει· καὶ ὅμως τὰ 13 ταῦτα ἑκατομμύρια ζητοῦνται παρ' ἡμῶν σήμερον ὡς τὸ τελευταῖον ἐκ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ἐφόδιον, δι' οὗ ἀπεκδέχονται οἱ εἰσάγοντες τὸ νομοσχέδιον, ὅτι θέλομεν διεξαγάγει πόλεμον ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν μὲ ἐλπίδα ἐπιτυχίας. Ἴσως ἀντιπαρατηρήσῃ ἡ Κυβέρνησις ὅτι ὑπολείπονται ἔτι ἐλπίδες τινὲς ἐκ τῆς προκαταβολῆς ἀπέναντι τοῦ δανείου τῶν ἑκατὸν ἑκατομμυρίων, ἥτις καὶ διὰ τὸ προσωρινὸν καὶ διὰ τὸ εὐτελὲς τοῦ ποσοῦ καὶ τὸ ἐπαχθὲς τῶν ὅρων θὰ ἦτο ἀναξία νὰ λαμβάνηται ὑπὸ σκέψιν παρ' ἀνθρώπων πονούντων τὴν Πολιτείαν καὶ τὸ μέλλον αὐτῆς. Ἀλλ' ὡσανεὶ ἤθελεν ἡ Κυβέρνησις ν' ἀποκόψῃ ἀπὸ τῶν ποδῶν αὐτῆς πᾶν ἔδαφος πολεμικῆς ἐνεργείας, ἐργάζεται αὐτὴ αὕτη, ἵνα καταστρέψῃ πᾶν κατάλοιπον τῆς δημοσίας ἡμῶν πίστεως καθιστῶσα οὕτως ἀνέφικτον καὶ αὐτὴν τὴν ἐντὸς τῶν οὕτω περιωρισμένων ὁρίων καὶ μεθ' ὑποχρεώσεων τοκογλυφικῶν πραγματοποίησιν μεταλλικοῦ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ δανείου. Ἡ δημοσία πίστις ἀπὸ τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἐκηρύχθη τὸ ἀναγκαστικὸν δάνειον λόγῳ πορισμοῦ πολεμικοῦ δανείου ἐκ τραπεζικῶν γραμματίων, ἐξέλιπεν. Ὁ χρηματιζόμενος κόσμος, ὅτε ἡ Κυβέρνησις προσέφυγε εἰς τὸ ἀναγκαστικὸν δάνειον, ἐθεώρησεν ὅτι ἐξήντλησεν αὕτη πάντα ἄλλον πόρον καὶ πᾶσαν ἐλπίδα πορισμοῦ μεταλλικοῦ δανείου ἐν τῷ ἐξωτερικῷ. Τοῦτο θὰ ἤρκει, ἵνα καταστήσῃ τὴν πίστιν ἡμῶν ἀνεπαρκῆ πρὸς πραγματοποίησιν σπουδαίου ἐξωτερικοῦ δανείου, ἀλλ' ἄνευ λόγου ἡ Κυβέρνησις προβαίνει εἰς πράξεις ἢ μᾶλλον εἰς παραλείψεις πράξεων συμπληρούσας τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς τῆς δημοσίας ἡμῶν πίστεως διὰ τρόπου καθιστῶντος αὐτὴν δυσεπανόρθωτον. Ἡ παροῦσα Κυβέρνησις ἐδανείσθη ἐπὶ ἐνεχυριάσει τίτλων τοῦ δανείου τῶν ἑκατὸν ἑβδομήκοντα ἑκατομμυρίων λόγῳ βραχυπροθέσμου προκαταβολῆς ἓξ ἑκατομμύρια, βραδύτερον δὲ καὶ ἕτερον ποσὸν ἑνὸς καὶ ἡμίσεος ἑκατομμυρίου. Ἐγγιζούσης τῆς λήξεως τῆς διορίας προετάθη εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἡ ἀνανέωσις τῆς προκαταβολῆς ἐπὶ ὅροις τισὶ μὴ ἐπαγομένοις καταβολὴν χρημάτων. Ἡ Κυβέρνησις μὴ ἐγκρίνουσα τὴν πρότασιν οὔτε ἀποτίνει τὴν ὀφειλὴν κατὰ τὴν λῆξιν τῆς διορίας, οὔτε ἀνανεοῖ αὐτὴν καὶ οὕτω διατελεῖ σήμερον ὑπερήμερον τὸ Δημόσιον περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεων αὐτοῦ. Βαρὺ οὕτω κατηνέχθη τραῦμα κατὰ τῆς πίστεως τοῦ Κράτους, ἐνῷ οὐδὲν ὑπῆρχε κώλυμα εἰς πρόληψιν τοῦ κακοῦ, ἂν ἀπέδιδεν ἡ Κυβέρνησις εἰς τὴν πίστιν τοῦ Κράτους τὴν σημασίαν τὴν πρέπουσαν. Τοιαῦται εἶναι αἱ ἐνέργειαι τῆς Κυβερνήσεως αἱ γεννήσασαι τὴν ὑπόνοιαν ὅτι καὶ ἐν τοῖς οἰκονομικοῖς, ὅπως καὶ ἐν τοῖς στρατιωτικοῖς, ἠθέλησε νὰ περιαγάγῃ τὰ πράγματα εἰς κατάστασιν μὴ ἐπιτρέπουσαν εἰς ἐχεφρονοῦντας νὰ ὑποστηρίζωσι πολεμικὴν πολιτικήν, οὐδὲ ν' ἀνέχωνται πολεμικὴν πολιτικήν. Ἡ δημοσία πίστις δὲν εἶναι μόνον χρήσιμος ὡς παρέχουσα εἰς ἡμᾶς τὴν ἐλπίδα ἀποκτήσεως μετάλλου, ἀλλ' εἶναι χρήσιμος καὶ ἠθικῶς. Ἡ Ἑλλὰς δὲν δύναται νὰ ἐργασθῇ ὡς οὐδὲν ἄλλο ἔθνος καὶ πλειότερον παντὸς ἄλλου ἔθνους, ἄνευ τῆς συμπράξεως ξένων ἐθνῶν, ὅταν δὲ τοὺς ξένους λαοὺς ἀποξενωθῶμεν ἐν τῇ περὶ τῆς πίστεως ἡμῶν γνώμῃ καὶ ἐν τῷ συμφέροντι αὐτῶν ἐν τῇ πίστει ἡμῶν, οὐδὲν δυνάμεθα ν' ἀπεκδεχώμεθα παρ' αὐτῶν ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ὑποθέσεως. Ἡ διπλωματικὴ ἐνέργεια τῆς Κυβερνήσεως δὲν ἀφορᾷ μόνον εἰς τὰς μετὰ τῶν ξένων κυβερνήσεων σχέσεις αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς σχέσεις αὐτῆς πρὸς τοὺς ξένους λαούς. Ἐὰν μηδεμίαν κυβέρνησιν τῶν μεγάλων δυνάμεων ἔχωμεν ὑπὲρ ἡμῶν, ἔχομεν δὲ φιλίαν τὴν γνώμην τῶν λαῶν, δυνάμεθα νὰ προβῶμεν, διότι ἡ γνώμη τῶν λαῶν ταχέως θὰ παρασύρῃ τὴν σύμπραξιν τῶν κυβερνήσεων· ὅταν, ὅμως, ἀποξενῶμεν διὰ τῶν ἐνεργειῶν ἡμῶν ἐντελῶς τοὺς λαούς, ἀποστεροῦμεν ἑαυτοὺς πάσης ἐλπίδος ἐξωτερικῆς ὑποστηρίξεως καὶ καθιστῶμεν καὶ τὸ διπλωματικὸν ἔδαφος ἐπίσης ἀλυσιτελὲς ὡς καὶ τὸ οἰκονομικὸν καὶ τὸ στρατιωτικόν. Μετὰ τὴν τριπλῆν δὲ ταύτην ἀποτυχίαν τὴν διπλωματικήν, τὴν οἰκονομικὴν καὶ τὴν στρατιωτικήν, παρουσιάζεται σήμερον ἐνώπιον τῆς Βουλῆς ἡ Κυβέρνησις, ζητοῦσα παρ' αὐτῆς ψῆφον ἔμμεσον ἐμπιστοσύνης ἐπὶ εἰσαγομένων παρ' αὐτῆς οἰκονομικῶν καὶ στρατιωτικῶν νομοσχεδίων.

Ἡ ἀπὸ τῆς διακοπῆς τῶν ἐργασιῶν ἡμῶν καὶ ἕως τῆς σήμερον ἀνέλιξις τῆς πολιτικῆς τῆς Κυβερνήσεως ἐπέβαλλεν αὐτῇ καθήκοντα ἀπολογίας μεθ' ὧν τὴν ἐκπλήρωσιν ὤφειλεν αὕτη νὰ ζητήσῃ ἔκφρασιν γνώμης τῆς Βουλῆς οὐχὶ περὶ νομοθετικῶν μέτρων, ἀλλὰ περὶ ἐμπιστοσύνης εἰς τοὺς εἰσηγουμένους αὐτά. Οὔτε παρὰ τῆς Κυβερνήσεως οὔτε παρ' ἡμῶν δύναται νὰ προκληθῇ ἡ Βουλή, ὅπως ἀποφανθῇ περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὀφείλει νὰ

πολιτευθῇ ἡ Κυβέρνησις ἐν τῷ μέλλοντι πρὸς ἐπίτευξιν τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν σκοπῶν· ἡ Κυβέρνησις πρέπει πάντοτε νὰ μένῃ ἐλευθέρα περὶ τὴν ἐπιλογὴν τῶν μέσων τῆς ἐνεργείας. Ἀλλὰ παρὰ τῆς Κυβερνήσεως κατὰ πρῶτον λόγον, παρ' ἡμῶν δ' ἂν ἐκείνη μὴ ἐπιτελέσῃ τὸ καθῆκον τοῦτο, δέον νὰ προκληθῇ ἀπόφανσις τῆς Βουλῆς περὶ τῶν πεπραγμένων παρὰ τῆς Κυβερνήσεως. Ταῦτα ἐνδεικνύουσι πῶς αὕτη προτίθεται νὰ πολιτευθῇ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι· ἀλλ' οἱαδήποτε καὶ ἂν ᾖ ἡ ψῆφος τῆς Βουλῆς περὶ τῶν πεπραγμένων, οὐδόλως αὕτη δεσμεύει τὴν πορείαν οἱασδήποτε κυβερνήσεως, διότι αἱ περιστάσεις καθ' ἑκάστην μεταβάλλονται καὶ ἡ περὶ τοῦ παρελθόντος γνώμη τῆς Βουλῆς δὲν δύναται ν' ἀφορᾷ εἰς τοὺς συνδυασμοὺς τῆς ἐθνικῆς ἐνεργείας πρὸς τὰς ἑκάστοτε ἀναφυομένας νέας περιστάσεις, ὧν ἡ ἐκτίμησις ἀνήκει εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν ἁρμοδιότητα τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ἧς μόναι αἱ τετελεσμέναι πράξεις ὑπόκεινται εἰς τὸν ἔλεγχον τῆς Βουλῆς.

Ἐκ τῶν πεπραγμένων δύναται νὰ κρίνῃ ἡ Βουλὴ περὶ τῆς ἐμπιστοσύνης, ἧς εἶναι ἀξία ἡ Κυβέρνησις, ἡ δὲ ψῆφος ἐλέγχου παρέχει εἰς τὴν Βουλὴν τὸ μέσον, ὅπως ἐπιδράσῃ σωτηρίως εἰς τὰ τῆς Πολιτείας. Ἡ διαχείρισις τῆς ἐθνικῆς ὑποθέσεως ὑπὸ τῶν νῦν κυβερνώντων ἀποδεικνύει αὐτοὺς ἐντελῶς ἀνικάνους ἵνα διεξαγάγωσι τοιοῦτον ἔργον, ἀποδεικνύει αὐτοὺς μὴ σπουδάζοντας ἐν ταῖς ἐνεργείαις αὐτῶν, ψῆφον δ' ἐμπιστοσύνης εἰς αὐτοὺς θὰ ἠδύνατο νὰ δώσῃ μόνον ὁ μὴ σπουδάζων ἢ ὁ μὴ μελετήσας ἐπαρκῶς τὰς ἐνεργείας τῆς Κυβερνήσεως ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπόθεσιν. Προκαλῶ ἄρα ὑμᾶς, ἐν ᾧ ἔχετε καθήκοντι ὡς ἀντιπρόσωποι τοῦ Ἔθνους, ὅπως μελετήσητε τὸ ζήτημα τῆς ὀφειλομένης εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἐμπιστοσύνης, καὶ ἀποφανθῆτε περὶ αὐτοῦ, φωτιζόμενοι ἐκ τῆς μελέτης τῶν πραγμάτων καὶ ἀφορῶντες εἰς τὴν σπουδαιότητα τῆς ψήφου ὑμῶν, δι' ἧς θὰ ἐπιδράσητε ἐπὶ τὴν πολιτικὴν τοῦ Κράτους καὶ ἐπὶ τὰς τύχας τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ἀναλογιζόμενοι ὅτι ἀναλαμβάνομεν πλήρη τὴν εὐθύνην τῆς ἐπερχομένης καταστροφῆς, ἐὰν μὴ σπεύσωμεν διὰ τῆς ψήφου τοῦ ἐλέγχου νὰ θέσωμεν τέρμα εἰς τὴν παροῦσαν κατάστασιν.

Βαλκάνια και Μακεδονία

«Ἀφεύκτως θὰ συμβῇ ὁ μέγας πόλεμος»

Συνέντευξη του Χαρίλαου Τρικούπη στη βρετανική εφημερίδα *Manchester Guardian*.

Στις 4 Ιουλίου 1889 η εφημερίδα *Εφημερίς* αναδημοσίευσε συνέντευξη που έδωσε ο πρωθυπουργός Χαρ. Τρικούπης σε δημοσιογράφο της εφημερίδας *Μάντσεστερ Γκάρντιαν*, προτάσσοντας ένα δικό της σύντομο σχόλιο.

Ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις σπουδαία εἶναι ἡ ἀμέσως κατωτέρω δημοσιευομένη συνέντευξις τοῦ ἀνταποκριτοῦ τοῦ *Μαγχεστριανοῦ Φύλακος*, μετὰ τοῦ κ. Τρικούπη. Ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς ἀποκρούει πρῶτον, ἐν τῇ βαθείᾳ αὐτοῦ θετικότητι, ἐκεῖνο ὅπερ δικαίως ἀποκαλεῖ ὄνειρον «πολιτικῶν ἰδεολόγων» ὁ Ἄγγλος δημοσιογράφος, τὴν ὁμοσπονδίαν τῶν Κρατῶν τοῦ Αἵμου δηλονότι. Εἶτα δ' ἀνακηρύσσει εὐθαρσῶς τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος εὔλογα διατυπῶν παράπονα κατὰ τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ περὶ τῆς Μακεδονίας λεχθέντα ὑπὸ τοῦ κ. Τρικούπη, καίτοι φοβούμεθα ὅτι ὁ Ἄγγλος δημοσιογράφος δὲν διετύπωσεν αὐτὰ ἐν ἀκριβείᾳ, κυρίως ἀξία μεγάλης προσοχῆς εἶναι ἡ δήλωσις ὅτι τὴν ἔκρηξιν δὲν θεωρεῖ πολὺ ἀφεστῶσαν. Ὑπὸ τὰς αἰσιωτάτας τῶν περιστάσεων μόλις ἀναβάλλει αὐτὴν ἐπὶ ὀκταετίαν.

Ἡ ἀγγλικὴ ἐφημερίς δημοσιεύει εἰς ἓν τῶν τελευταίων φύλλων τὴν ἑπομένην ἀλληλογραφίαν τοῦ ἐν Ἀθήναις εἰδικοῦ ἀνταποκριτοῦ της.

...Ὅσον ἀφορᾷ τὴν στάσιν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου τούτου, εἶμαι εἰς θέσιν νὰ εὐχαριστήσω πάντα τὸν διψῶντα πληροφοριῶν περὶ τούτου ἀπ' αὐτῆς τῆς κυρίας πηγῆς. Ἔν τινι μακρᾷ καὶ λίαν περισπουδάστῳ συνεντεύξει, δι' ἧς ἐτιμήθην προσφάτως παρὰ τοῦ κ. Τρικούπη, καὶ ἐν ᾗ μοὶ ἐξέθηκε μετ' ἀπαραμίλλου παρρησίας τὰς σκέψεις του περί τινων οὐχὶ ἀπωτέρων ἐνδεχομένων, ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσω ὅτι λυπηρὸν εἶναι ὅτι ὅσῳ ἐγγύτερον θεωρεῖ τις τὴν σκηνὴν τῆς πράξεως, τόσῳ μᾶλλον ἀκατόρθωτος φαίνεται πᾶσα συμφωνία μεταξὺ τῶν κρατῶν τοῦ Αἵμου.

«Δὲν βλέπω κατὰ τί εἶναι λυπηρόν», ἀπήντησεν. «Ὅπως συσταθῇ ὁμοσπονδία, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ κέρδος τι ἐξ ἀρχῆς. Ἀλλὰ τί ἔχομεν νὰ κερδίσωμεν εἰμὴ ὁ εἷς ἀπὸ τὸν ἄλλον; Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Βούλγαροι μέλλουν θᾶττον ἢ βράδιον νὰ διαγωνισθῶσιν ἐν Μακεδονίᾳ. Ἡ Ἑλλάς, προσέθηκεν ὁ κ. Τρικούπης, εἶναι τώρα τὸ μόνον κράτος τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου, τὸ ἱκανὸν νὰ ἀκολουθήσῃ ἀνεξάρτητον πολιτικήν. Ἴδετε τὴν Ρουμανίαν· εἶναι ὅλη ἀπησχολημένη εἰς τὸ ζήτημα περὶ τοῦ τί θὰ ἀπογίνῃ αὐτὴ ἐν περιπτώσει καὶ ἄλλου μεγάλου πολέμου.

Ἡ Σερβία, ἀπὸ τῆς κατοχῆς τῆς Βοσνίας, εἶναι

εἰς τὴν διάκρισιν τῆς Αὐστρίας. Διατί νὰ διακινδυνεύσωμεν ἡμεῖς τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐνεργείας μας, συμμαχοῦντες μὲ κράτη δεσμευμένα χεῖρας καὶ πόδας ἀπὸ τοὺς κραταιοὺς γείτονάς των; Αὐτὴ ἡ γεωγραφικὴ θέσις μας εἶναι διάφορος καὶ παρέχει ἡμῖν μέγα πλεονέκτημα. Ἂν ὑποθέσωμεν, φερ' εἰπεῖν, ὅτι ἡ Αὐστρία θὰ μᾶς ἔλεγεν ὅτι ἀντιτείνει εἰς πᾶσαν ἐκ μέρους μας ἐνέργειαν, θὰ τῇ ἐλέγομεν ἁπλῶς ὅτι πράττομεν κατὰ τὸ συμφέρον ἡμῖν καὶ σκοποῦμεν νὰ τὸ πράξωμεν εἴτε ἡ Αὐστρία θέλει εἴτε ὄχι. Ἡ μόνη Δύναμις, ἥτις δύναται πράγματι νὰ ἐπέμβῃ παρ' ἡμῖν, εἶναι ἡ Ἀγγλία. Ἀλλ' ἡ Κυβέρνησίς σας δὲν θὰ θελήσῃ νὰ μᾶς κάμῃ κακόν. Τῷ 1878 μᾶς ἀπέτρεψε τοῦ νὰ ἐπιτεθῶμεν κατὰ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ δὲν εἴμεθα πράγματι ἕτοιμοι. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς βουλγαρικῆς προσαρτήσεως τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας καὶ πάλιν ἡ Ἀγγλία ἐπενέβη μετ' ἄλλων Δυνάμεων. Ἀλλὰ καὶ ἂν αἱ Δυνάμεις δὲν ἐπενέβαινον, ἡμεῖς οὐδὲν θὰ ἐπράττομεν. Ὅλη ἡ ὑπόθεσις τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἦτο διπλωματικὸν φάρμακον. Ἐγὼ αὐτὸς ἤμην κατὰ τῆς ἐνεργείας τότε, διότι δὲν θὰ ἦτο τελεσφόρος, καὶ διὰ τοῦτο καλλίτερον θὰ ἦτο νὰ κερδίσωμεν καιρόν. Ἀλλ' ἡ ξενικὴ ἐπέμβασις ἐμβάλλει τοὺς ἐναντίους τοῦ πολέμου, οἵτινες ἄλλως θὰ ἐκέρδιζον μόνοι τὸ ζήτημα, εἰς λίαν δυσχερῆ θέσιν...»

«... Ἀπατᾶσθε», ἀπήντησεν ὁ κ. Τρικούπης. «Βεβαίως ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις δὲν θὰ παρεκκλίνῃ τῆς πορείας της ὥστε νὰ ἀποβιβάσῃ στρατιωτικὴν δύναμιν. Ἀλλ' ὅσον ἀφορᾷ τὸν στόλον, τὸ πρᾶγμα διαφέρει. Ἡ κατὰ θάλασσαν ἐνέργεια τίποτε δὲν σᾶς κοστίζει· βλέπετε, ὁ στόλος πρέπει κάπου νὰ εἶναι, καὶ εἶναι τόσον εὔκολον δι' αὐτὸν νὰ εἶναι εἰς τὸν Πειραιᾶ ὅσον καὶ εἰς τὴν Μάλταν. Καὶ ἐκτὸς τούτου γνωρίζομεν ὡς γεγονὸς ὅτι συνεννόησις ὑπάρχει μεταξὺ τῆς βρεταννικῆς καὶ τῆς ἰταλικῆς κυβερνήσεως ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἰσορροπίαν τῆς δυνάμεως ἐν τῇ Μεσογείῳ. Γινώσκω κάλλιστα ὅτι διεψεύσθη ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ ὅτι τοιαύτη συμφωνία ὑπάρχει ἔγγραφος. Ἀλλ' αὐτὴ ἡ διάψευσις ἐγένετο ἐν τοιαύτῃ φράσει ὥστε νὰ κρατύνῃ τὴν πεποίθησιν ὅτι πρὸς πρακτικοὺς σκοποὺς τοιαύτη συμφωνία πράγματι ὑπάρχει, προφορικὴ συνεννόησις δυνατὸν νὰ εἶναι, ἀλλ' οὐχ ἧττον συνεννόησις. Περὶ τούτου δὲ ἔχομεν καὶ ἄλλα τεκμήρια».

Παρετήρησα ὅτι, ὅσον ἀφορᾷ τὴν Ἑλλάδα, ἡ προλαβοῦσα ἐπέμβασις δὲν ὑπῆρξε δημοφιλὴς ἐν Ἀγγλία. Διατί νὰ κινηθῶμεν παραδείγματος χάριν ὅπως ἐμποδίσωμεν τοὺς Ἕλληνας νὰ καταλάβωσι τὴν Κρήτην;

Κατὰ τὴν γνώμην, ὅμως, τοῦ κ. Τρικούπη, ἡ ἔνστασίς μου δὲν ἦτο εὔλογος. Εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, ὡς νομίζει, τὸ βρεττανικὸν δημόσιον δὲν ἐνδιαφέρεται ἀρκετὰ ὥστε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν Κυβέρνησιν νὰ πράξῃ ὅπως κρίνῃ καλόν, καὶ αὐτὸς προδήλως κλίνει νὰ πιστεύσῃ ὅτι ἡ νῦν ἀγγλικὴ

Στεφάν Ν. Σταμπούλωφ. Λιθογραφία από σχέδιο του Οδυσσέα Φωκά, εφ. Το Άστυ *(12.10.1886). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

κυβέρνησις ἀρκετὰ εἶναι διατεθειμένη νὰ ἐπαναλάβῃ, ἂν παρουσιασθῇ εὐκαιρία, τὴν καταθλιπτικὴν πολιτικὴν κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τὴν προηγουμένην περίστασιν πρὸς τούτοις, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις παρεκωλύθη νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἀγορὰν τῶν πλοίων, ὧν ἡ προμήθεια ἐγίνετο δι' αὐτὴν εἰς ἀγγλικοὺς λιμένας.

Ὁ κ. Τρικούπης ἀποδίδει δικαιοσύνην εἰς τοὺς Βουλγάρους ἐπὶ τῇ ἀντοχῇ, ἣν ὡς λαὸς ἀπέδειξαν κατὰ τὴν μακρὰν κρίσιν δι' ἧς διῆλθον. Ἡ μαρτυρία τοσούτῳ μᾶλλον εὐχάριστος εἶναι, ὡς προερχομένη ἀπὸ πολιτικοῦ ἀνδρός, οὗ ὁλόκληρος ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ ὑπαγορεύεται ὑπὸ τῆς ἐθνικῆς πρὸς τοὺς Βουλγάρους ἔχθρας. Δὲν πιστεύει, ὅμως, ὅτι ἡ θέσις τοῦ ἡγεμόνος Φερδινάνδου θὰ γίνῃ διαρκής, οὔτε ὅτι ἡ ρωσσικὴ πολιτικὴ δὲν θὰ ἐπανορθωθῇ τελευτῶσα. Φρονεῖ δὲ ὅτι ἡ ἀντιρωσσικὴ στάσις τοῦ κ. Σταμπούλωφ ὑπῆρξεν ἀείποτε ἐναντία πρὸς τὰς κρυφίας κλίσεις τῆς ἀριθμητικῆς πλειονότητος τῶν Βουλγάρων, καὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο καθιστᾷ τὴν μακρὰν ἐν τῇ ἐξουσίᾳ παραμονήν του ἔτι μᾶλλον ἀξιοσημείωτον.

Σχετικῶς πρὸς τὴν Μακεδονίαν, ἔλαβον τὸ θάρρος νὰ παρατηρήσω ὅτι, κατὰ τὴν ἰδίαν μου πεῖραν, τὸ βουλγαρικὸν στοιχεῖον μεγάλως ὑπερτερεῖ τοῦ ἑλληνικοῦ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἐπαρχίας. Ὁ κ.

Τρικούπης δὲν ἀπεπειράθη νὰ ἀμφισβητήσῃ τοῦτο, ἀλλ' ἡ ἀπάντησίς του, ἂν πράγματι παριστᾷ τὰς ἐνδομύχους αὐτοῦ πεποιθήσεις, ἔδειξεν ὅτι δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀπηλλαγμένος τινῶν προλήψεων, τόσον σταθερῶς κυριευσασῶν τὰ πνεύματα τῶν Ἑλλήνων.

«Ὁ Τοῦρκος ἐκλείπει», εἶπε, «καὶ πολὺ ταχέως. Ὅταν ἔλθῃ ὁ μέγας πόλεμος, ὡς ἀφεύκτως θὰ συμβῇ μετὰ τρία, πέντε, ὀκτὼ ἔτη, ἡ Μακεδονία θὰ γίνῃ ἑλληνικὴ ἢ βουλγαρική, κατὰ τὸν νικήσοντα. Ἂν τὴν λάβωσιν οἱ Βούλγαροι, δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν θὰ εἶναι ἱκανοὶ νὰ ἐκσλαβίσωσι τὸν πληθυσμὸν μέχρι τῶν θεσσαλικῶν συνόρων. Ἂν ἡμεῖς τὴν λάβωμεν, θὰ τοὺς κάμωμεν ὅλους Ἕλληνας μέχρι τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας. Τὸ πολὺ τῶν κατοίκων δὲν εἶναι κεκηρυγμένης ἐθνικότητος· εἶναι ἕτοιμοι νὰ δεχθῶσι τὸν ἐγκολαφθησόμενον ἐπ' αὐτῶν τύπον.

Ἡ ἄγνοια καὶ προκατάληψις τῶν Ἑλλήνων ὡς πρὸς τὴν ἀληθῆ ἀναλογίαν τῶν φυλῶν ἐν Μακεδονίᾳ τοιαύτη εἶναι, ὥστε οὐδεὶς δημόσιος ἀνὴρ θὰ τολμήσῃ νὰ ὁμιλήσῃ κατ' ἄλλην ἔννοιαν περὶ τῶν ἑλληνικῶν ἐκεῖ ἀξιώσεων.

Ἐν τῷ μεταξύ, καθόσον ἡ μεγάλη κρίσις ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πλησιάζει, ἡ Ἑλλὰς ὁπλίζεται. Μεγάλη προσοχὴ καταβάλλεται εἰς τὰς ναυτικὰς παρασκευάς, καὶ τρία νέα θωρηκτὰ ναυπηγοῦνται νῦν διὰ τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ἐν Γαλλίᾳ. Ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν ὁ ἑλληνικὸς στόλος θὰ εἶναι ἀπέναντι τοῦ τουρκικοῦ πλέον τι ἢ ἀξιόμαχος, καὶ οἱ Ἕλληνες πιστεύουσιν ἤδη ὅτι δύνανται κάλλιστα νὰ ἀντιπαραταχθῶσιν».

Βαλκανική Συνεργασία

«Σέρβοι καὶ Ἕλληνες νὰ βαδίζωμεν παραπλεύρως ἀλλήλων»

Λόγος του Χαρίλαου Τρικούπη στην Εταιρεία του Αγίου Σάββα στο Βελιγράδι.

Το καλοκαίρι του 1891 ο Χαρ. Τρικούπης, βέβαιος ότι θα επανέλθει στην εξουσία, την οποία είχε χάσει στις εκλογές της 14ης Οκτωβρίου 1890, πραγματοποίησε μια μεγάλη εξάμηνη περιοδεία στις βαλκανικές πρωτεύουσες και στην Ευρώπη, αφενός για να ανοίξει τον δρόμο για τη συνεργασία των λαών της ευρωπαϊκής Ανατολής και αφετέρου να ενημερωθεί και να ανταλλάξει απόψεις με τους ευρωπαίους πολιτικούς. Στο Βελιγράδι στις 3 Ιουνίου σε συμπόσιο που παρέθεσε προς τιμήν του η «Εταιρεία του Αγίου Σάββα» εξεφώνησε στα γαλλικά λόγο, που προκάλεσε διεθνώς αίσθηση για το περιεχόμενό του. Ολόκληρος ο λόγος δημοσιεύθηκε πρώτη φορά στο έργο του Δ. Πουρνάρα *Χαρίλαος Τρικούπης. Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργον του*, τ. Β΄, 2η ἔκδ. Ἀθῆναι, Ελεύθερος [1976], σ. 469-471, μεταφρασμένος από την εφημερίδα «Νέος Ελεύθερος Τύπος» της Βιέννης.

«Κύριοι! Εἶμαι ἐξαιρετικὰ συγκεκινημένος ἀπὸ τοὺς ὡραίους καὶ εὐγενεῖς λόγους, τοὺς ὁποίους ἐξέφρασε πρὸ ὀλίγου ἀπευθυνόμενος πρὸς τὴν χώραν μου ὁ ἐπιφανὴς πατριώτης ὅστις προεδρεύει ἐπαξίως τῆς συγκεντρώσεως αὐτῆς, καὶ ἀπὸ τὰς τιμὰς τὰς ὁποίας μοῦ ἐπιδαψιλεύετε ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ καὶ διὰ τὰς ὁποίας σᾶς ἐκφράζω ἀπὸ τὰ βάθη τῆς καρδιᾶς μου τὴν εὐγνωμοσύνην μου καὶ τὰς εὐχαριστίας μου.

»Πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ ἐμὲ προσωπικῶς εἰς τὴν συγκέντρωσιν αὐτήν, μὲ συγκινεῖ τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἠθελήσατε ἐν ἐμοὶ νὰ τιμήσετε τοὺς πολιτικοὺς ἄνδρας τῆς χώρας μου, φίλους τῆς Σερβίας, ἀδιακρίτως πολιτικῆς γνώμης καὶ προσώπων. Αἱ διακρίσεις αἵτινες ὑφίστανται παρ' ἡμῖν, ὡς ἐν πάσῃ ἐλευθέρα καὶ συνταγματικῇ χώρᾳ, ἀφορῶσιν εἰς μόνην τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν· ὅλαι, ὅμως, αἱ διχογνωμίαι ἐξαλείφονται· δὲν ὑπάρχει εἰμὴ μία καὶ μόνη γνώμη διὰ τοὺς πολιτικούς μας ἄνδρας, ἅμα ὡς πρόκειται περὶ τῆς ἀδελφικῆς ἑνώσεως Ἑλλάδος καὶ Σερβίας. Χαίρων ἐπιμαρτυρῶ ὅτι οὕτως ἔχουσι καὶ ἐν Σερβίᾳ τὰ πράγματα ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ἡ συγκέντρωσις δὲ αὕτη εἰς τὴν ὁποίαν μοὶ ἐκάματε τὴν τιμὴν νὰ μὲ προσκαλέσητε, μᾶς παρέχει τὸ λαμπρότερον μαρτύριον.

»Εὐφροσύνως καὶ εὐγνωμόνως, ἐν ὀνόματι πάντων τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος, ἐν ὀνόματι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, σφίγγω τὴν χεῖρα τὴν ὁποίαν μᾶς τείνετε. Πράγματι δὲ ἀρρήκτως συνδεδεμένοι οἱ δύο λαοί, ὀφείλουν νὰ βαδίσουν πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς των. Κοιναὶ ὑπῆρξαν αἱ τύχαι μας κατὰ τὸ παρελθόν. Ἡνωμέναι ἐπὶ αἰῶνας διὰ κοινῶν ἀτυχημάτων, ἡνωμέναι πλέον προσφάτως διὰ τῶν ἐνδόξεων ἀναμνήσεων τῆς κοινῆς αὐτῶν ἀναγεννήσεως, ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Σερβία ὀφείλουν νὰ βαδίζουν παραπλεύρως ἡ μία τῆς ἄλλης, εἰς τὸ ἔργον τῆς παγιώσεως τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ὑπάρξεως καὶ εἰς τὴν πολεμικὴν αὐτῶν προπαρασκευὴν κατὰ πάσης περιπετείας ἣν ἤθελεν ἐπιφυλάξει εἰς αὐτὰς τὸ μέλλον.

»Οἱ λαοὶ τῆς χερσονήσου μας δὲν δύνανται νὰ ἀποφύγουν τὰ πεπρωμένα αὐτῶν. Οἱ πατέρες ἡμῶν, διὰ πλείστων θυσιῶν, μᾶς ἐκληροδότησαν ἐθνικὴν καὶ ἀνεξάρτητον αὐθυπαρξίαν, ταυτοχρόνως, ὅμως, καὶ καθήκοντα συναφῆ. Αἱ ὑποχρεώσεις μας αὗται ἔχουν διαγραφῆ τόσον σαφῶς, ὥστε

καὶ οἱ τυφλοὶ νὰ τὰς διακρίνουν. Εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων τούτων ὀφείλομεν, Σέρβοι καὶ Ἕλληνες, νὰ βαδίζωμεν παραπλεύρως ἀλλήλων. Σοβαραὶ δὲ διαφοραὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παρουσιασθοῦν μεταξὺ ἐκείνων οἵτινες δὲν ἀξιοῦν εἰμὴ ὅ,τι τοῖς ἀνήκει κατὰ τοὺς νόμους ἐκείνους τῶν ὁποίων ἡ κύρωσις εὑρίσκεται κεχαραγμένη εἰς τὴν συνείδησιν τῶν λαῶν.

»Ἂς διαφυλάττωμεν ἕκαστος τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν ἀτομικότητα. Ἂς μὴ θυσιάζωμεν οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον τεμάχιον χάριν νεφελωδῶν θεωριῶν. Ὅλοι οἱ βαλκανικοὶ λαοὶ ἔχομεν ἰδιαιτέρους λόγους νὰ εἴμεθα ὑπερήφανοι διὰ τὸ παρελθόν μας καὶ νὰ προσπαθῶμεν ὅπως ἀναπτύξωμεν τὰ ἔθνη ἡμῶν ὡς παρήγαγον αὐτὰ αἱ ἱστορικαὶ παραδόσεις. Αἱ παραδόσεις καὶ ἡ σημερινὴ κατάστασις πραγμάτων χαράσσουν εἰς ἕκαστον ἡμῶν τὸν κύκλον τῆς ἰδιαιτέρας δράσεώς μας, δράσεως κατὰ τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ δυνάμεθα νὰ ὑπολογίζωμεν ἀμοιβαίως ἐπὶ ἀδελφικῆς συνδρομῆς.

»Ἂς προσπαθῶμεν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ προγράμματος τούτου νὰ συνάψωμεν καὶ νὰ παγιώσωμεν τὰς ἐγκαρδίους σχέσεις τῶν λαῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἀνατολῆς. Ἂς ἐπιζητῶμεν νὰ ἀλληλογνωριζώμεθα καλῶς καὶ ἡ βαθεῖα γνῶσις τῶν πραγμάτων θὰ ἐξομαλύνῃ τὰς φαινομενικὰς διχογνωμίας, αἵτινες δύνανται ἀκόμη νὰ προκαλοῦν τοὺς ἐνδοιασμοὺς τῶν μᾶλλον διστακτικῶν καὶ θὰ τονίσῃ τὰ σημεῖα συγκεντρώσεως πέριξ τῶν ὁποίων ὀφείλομεν νὰ συσσωματωθῶμεν. Μόνον τὴν ἀλληλεγγύην τῶν δικαίων, τῶν ἐθνικῶν μας συμφερόντων καὶ τῶν πόθων τοὺς ὁποίους ἐκληρονομήσαμεν μετὰ τῆς ζωῆς, ἂς ἔχωμεν ὡς σύμβουλον. Ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν τοιούτων συμβούλων, οἱ βαλκανικοὶ λαοὶ δύνανται νὰ προχωρήσουν εὐτόλμως καὶ σταθερῶς πρὸς τὰ ἐμπρός.

»Μόνον δι' ἀμοιβαίας ὑποστηρίξεως θὰ ἐπιτύχωμεν νὰ ἐκπληρώσωμεν ἐξ ἰδίας ἡμῶν πρωτοβουλίας τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν ἕκαστος ἀποστολήν. Μόνον ἐν ἡμῖν ὀφείλομεν νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν ἀναγκαιοῦσαν δύναμιν διὰ νὰ φέρωμεν εἰς πέρας παρόμοιον ἔργον. Ἐὰν ἐπανεπαυώμεθα ἐπὶ τῶν ξένων διὰ νὰ ἀναλάβουν τὴν ὑποστήριξιν τῶν συμφερόντων μας, ἡ προσδοκία ἡμῶν θὰ ἀπέβαινεν εἰς μάτην. Εἰς ἡμᾶς καὶ εἰς ἡμᾶς μόνους ἐναπόκεινται αἱ θυσίαι, εἰς ἡμᾶς δὲ μόνους πρέπει νὰ περιέλθῃ ἡ τιμὴ τοῦ ἐγχειρήματος. Ἡ σχετικὴ πρωτοβουλία πρέπει νὰ ληφθῇ καὶ τὸ ἔργον νὰ ἐπιδιωχθῇ ἀπὸ κοινοῦ μέχρι τοῦ τελικοῦ σκοποῦ διὰ μόνων τῶν συνηνωμένων δυνάμεών μας.

»Τὰ τεκμήρια ἐκτιμήσεως καὶ συμπαθείας τὰ ὁποῖα παρέχετε κατὰ τὴν συγκέντρωσιν ταύτην εἰς τὴν χώραν μου, θὰ ἔχουν εἰς τὴν πατρίδα μου ἀπήχησιν, τῆς ὁποίας γίνομαι ὁ προάγγελος, διαβεβαιῶν ὑμᾶς ὅτι ἡ καρδία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πάλλει μετὰ τῆς ἰδικῆς σας. Διερμηνεύων πλησίον σας τὰ αἰσθήματα τῆς εὐγνωμοσύνης του, προπίνω ὑπὲρ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν πόθων τοῦ Σερβικοῦ ἔθνους, ὑπὲρ τῆς συναδελφώσεως τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου, ὑπὲρ τῆς ἐγκαρδίου καὶ ἀναλλοιώτου συμπνοίας τοῦ Σερβικοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους».

ΕΘΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Ανατολικό Ζήτημα

«Ἡ Εὐρώπη ἐπιλαμβάνεται μόνον τῶν ζητημάτων, ἅτινα ἐπιβάλλει αὐτῇ ἡ ἀνάγκη»

Άρθρο του Χαρίλαου Τρικούπη

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ώρα* στις 2 Ιουλίου 1876 χωρίς τίτλο.

Ἡ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος ἐν τῷ Ἀνατολικῷ Ζητήματι δέον νὰ εἶναι σαφὴς καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ πρὸς ἑαυτήν. Προασπίζει καὶ διεκδικεῖ ἡ Ἑλλὰς ἐν τῷ Ἀνατολικῷ Ζητήματι ἐθνικὰ καὶ ἱερὰ δικαιώματα, ἡ δὲ ἀπροκάλυπτος παράστασις τῆς θέσεως αὐτῆς ταύτης εἶναι τὸ ἄριστον μέσον, ὅπως καὶ ἐν ἑαυτῇ ἐξεγείρῃ τὴν συναίσθησιν τῶν πρὸς ἑαυτὴν ὑποχρεώσεων καὶ παρὰ τῷ ἔξω κόσμῳ ἀποκτήσῃ τὰ ἠθικὰ κεφάλαια, δι' ὧν ἀναπληροῖ τὸ ἀνεπαρκὲς τῶν ὑλικῶν αὐτῆς δυνάμεων πρὸς τὸ ἐπιβαλλόμενον αὐτῇ μέγα ἔργον.

Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι ἐνιαῖον. Εἶναι τὸ αὐτὸ εἴς τε τοὺς Ἕλληνας τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας τῶν ἐπαρχιῶν τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας· εἶναι τὸ αὐτὸ σήμερον οἷον ἦτο κατὰ τὸ 1821 καὶ κατὰ πᾶσαν ἐποχὴν ἀπὸ τοῦ 1821 ἕως τῆς σήμερον. Αἱ περιστάσεις δύνανται νὰ μεταβάλωσι τὴν ἐξωτερικὴν τῆς πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος διατύπωσιν, κατ' οὐδέν, ὅμως, δύνανται νὰ ἐπιδράσωσιν εἰς τὴν οὐσίαν.

Πολιτικὴ εἰρηνόφιλος ἢ φιλοπόλεμος ἐνεργείας ἢ ἀπραξίας, φιλίας ἢ δυσπιστίας πρὸς τὴν Πύλην, συμμαχίας ἢ οὐδετερότητος ἀπέναντι τῶν ἄλλων χριστιανικῶν λαῶν τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, πάντα ταῦτα δὲν ἀποτελοῦσι ἀρχὰς αὐθυπάρκτους, ἀλλ' εἶναι ἀποτελέσματα τῆς ἐπιδράσεως τῶν περιστάσεων εἰς τὴν ἐνιαίαν ἐθνικὴν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἰδέαν. Πρὸς τῆς ἰδέας ταύτης τὴν πραγματοποίησιν βαδίζει στερρῷ τῷ ποδὶ ἡ Ἑλλάς, ὁτὲ μὲν διὰ ταύτης ὁτὲ δὲ δι' ἐκείνης τῆς πολιτικῆς.

Οὐδεὶς παρ' ἡμῖν ἀρνεῖται τὰς ἀληθείας ταύτας οὕτω προβαλλομένας· ἀλλ' ἐν τῇ ἐφαρμογῇ πολλάκις καὶ κυβερνήσεις καὶ δημοσία γνώμη φαίνονται ἐπιλανθανόμεναι αὐτῶν καὶ ἐκλαμβάνουσαι ὡς σκοπὸν τὰ μέσα καὶ ὡς ἀρχὰς τὰς προκυπτούσας ἐκδηλώσεις αὐτῶν ἐκ τοῦ πρὸς ταύτας συνδυασμοῦ τῶν περιστάσεων.

Αἱ μετὰ τὸ πέρας τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος ἀναπτυχθεῖσαι περιστάσεις ὑπῆρξαν τοιαῦται, ὥστε ἡ εἰρηνικὴ καὶ φιλία πρὸς τὴν Τουρκίαν πολιτικὴ ἀνεγνωρίσθη παρὰ τοῦ Ἔθνους ὁλοκλήρου ὡς ἡ μόνη συντελεστικὴ πρὸς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς ἐθνικῆς ἰδέας· εἴδομεν, ὅμως, καὶ ἐν τῇ δημοσιογραφίᾳ καὶ ἐν τῇ Κυβερνήσει τοὺς μὴ νοήσαντας ὅτι ἡ πολιτικὴ αὕτη ἦτο σχετικὴ πρὸς τὰς περιστάσεις καὶ ἀναγράψαντας αὐτὴν ὡς δόγμα διαρκοῦς ἐθνικῆς πολιτικῆς. Ἐκ τούτου δ' ἐπῆλθον ὑπερβολαὶ καὶ παρεξηγήσεις, ὧν τὰς συνεπείας αἰσθάνονται σήμερον καὶ καταγγέλλουσι πολλοὶ τῶν μᾶλλον εὐθυνομένων εἰς τὴν διάδοσιν τῆς πλάνης δημοσιογράφων, λησμονοῦντες τὴν εἰς αὐτὴν μετοχὴν αὐτῶν. Ὅμοια συνέβησαν ἐν ἁπάσαις ταῖς τροπαῖς τοῦ κυβερνητικοῦ καὶ τοῦ δημοσίου πνεύματος περὶ τἀφορῶντα εἰς τὴν κατὰ τὰς διαφόρους ἐξωτερικὰς τοῦ Ἔθνους περιστάσεις ἐνέργειαν αὐτοῦ. Πάντοτε σχεδὸν τὸ Ἔθνος ὑπῆρξεν ὁμόφωνον περὶ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ πάντοτε πολλοὶ ἐν αὐτῷ ἠπατήθησαν, μὴ διακρίναντες τὰ μέσα ἀπὸ τοῦ σκοποῦ καὶ περιελθόντες ὡς ἐκ τούτου εἰς ὑπερβολὰς ἢ καὶ ἐμμείναντες ἐν τῇ χαραχθείσῃ ὁδῷ, ἀφοῦ παρῆλθεν ὁ λόγος, δι' ὃν τὸ ἔθνος εἰσῆλθεν εἰς αὐτήν.

Δὲν μνημονεύομεν τοῦ παρελθόντος, ἵνα ἀρυσθῶμεν ἐν αὐτῷ ὕλην πρὸς ἐπικρίσεις προσώπων· θέλομεν μόνον, διὰ τῆς ἐπικλήσεως τῶν σφαλμάτων τοῦ παρελθόντος, νὰ παραστήσωμεν τὴν ἀνάγκην ὅπως, διακρίνοντες τὴν ἐθνικὴν ἰδέαν ἀπὸ τῶν κατὰ τὰς περιστάσεις ἐκδηλώσεων αὐτῆς, στηριχθῶμεν ἐπὶ ἐκείνης εἰς διαρρύθμισιν τῆς θέσεως, ἣν ἤδη ὀφείλομεν νὰ καταλάβωμεν καὶ ἀπέναντι τῆς ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως καὶ ἀπέναντι τῶν ἀγωνιζομένων Σλαύων καὶ ἀπέναντι τῆς Εὐρώπης.

Ἐθνικὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἰδέα εἶναι ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς ἑλληνικῆς χώρας καὶ ὁ καταρτισμὸς ἑνιαίου ἑλληνικοῦ κράτους περιλαμβάνοντος ἅπαν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος. Τῆς ἰδέας ταύτης τὸ δίκαιον ἀνεγνώρισεν ἡ Εὐρώπη, ἀνεγνώρισε δὲ αὐτὸ καὶ αὐτὴ ἡ Τουρκία ἐπὶ τῇ συστάσει τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Οὐδεμίαν θὰ εἶχεν ἔννοιαν ἡ ἀνίδρυσις βασιλείου, οἷα ἡ νῦν Ἑλλάς, ἂν δὲν ἐθεωρεῖτο αὕτη πυρὴν καὶ πρόδρομος τῆς ἐν τῷ πληρώματι τοῦ χρόνου συμπήξεως ἅπαντος τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν κράτει ἐλευθέρῳ. Πρὸς τὸν σκοπὸν ἄρα τοῦτον καθῆκον ἔχει νὰ ἐργάζηται ἡ Ἑλλὰς τιμίως καὶ εὐπαρρησιάστως σεβομένη τὰ διεθνῆ νόμιμα, καθὸ ἀπολαύουσα διεθνοῦς ἀναγνωρίσεως, καὶ ἀποδίδουσα τοῖς ἄλλοις ὅ,τι ἀπαιτεῖ ὑπὲρ ἑαυτῆς.

Τίνα ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἰδέας ταύτης πρὸς τὰς σημερινὰς περιστάσεις προκύπτοντα;

Περὶ μὲν τὰς πρὸς τὴν ὀθωμανικὴν κυβέρνησιν σχέσεις ἔχει ἡ Ἑλλὰς καὶ διεθνεῖς ὑποχρεώσεις καὶ συμφέροντα. Ἀλλὰ τίς δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἡ θέσις τῆς Ἑλλάδος καὶ ὡς πρὸς ταῦτα καὶ ὡς πρὸς ἐκείνας εἶναι σήμερον οἵα ὑπῆρχε πρὸ τῆς σλαυϊκῆς ἐπαναστάσεως; Αἱ διεθνεῖς ὑποχρεώσεις εἶναι ἀμφοτεροβαρεῖς, τίς δὲ δύναται νὰ βεβαιώσῃ ἡμᾶς ὅτι ὡς ἐκ τῶν περιπετειῶν τοῦ ὑφισταμένου ἀγῶνος ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις δὲν θέλει δώσει τῇ Ἑλλάδι ἀφορμὰς διεθνῶν παραπόνων; Τὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει πολλαχῶς συνδέονται πρὸς τὰς διεθνεῖς τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν Τουρκίαν σχέσεις, τίς δὲ δύναται νὰ προείπῃ οἵας, διαρκοῦντος τοῦ ἀγῶνος ἢ περαινομένου αὐτοῦ, δύναται νὰ λάβῃ ἡ Ἑλλὰς ἀφορμὰς διεθνοῦς παρεμβάσεως; Τοιαύτη ἀφορμὴ δὲν ἐδόθη ἕως ὥρας, ἀλλ' εἶναι τοσοῦτον πιθανὸν ὅτι θέλει δοθῇ ὥστε ἡ Ἑλλὰς ὀφείλει νὰ παρασκευάζηται, ὅπως καταστήσῃ τὴν ἐνδεχομένην αὐτῆς παρέμβασιν ἀποτελεσματικωτέραν. Ὡς πρὸς δὲ τὰ συμφέροντα τοῦ ἑλληνισμοῦ, οὐδεμίαν ἔχει ἀφορμὴν ἐν τῷ παρόντι ἡ Ἑλλὰς νὰ μεταβάλῃ τὰς πρὸς τὴν Τουρκίαν σχέσεις αὐτῆς· ἀλλ' ἐν ᾗ διατελεῖ ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις καταστάσει, τίς δύναται νὰ βεβαιώσῃ ὁποίαν θὰ λάβωσι τροπὴν τὰ κατ' αὐτήν, καὶ ὁποίαν ἡ τροπὴ αὕτη θὰ ἔχῃ ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν συμφερόντων τοῦ ἑλληνισμοῦ; Ἀφοῦ δέ, ἐκ περιστάσεων ἀνεξαρτήτων τῆς θελήσεως τῆς Ἑλλάδος, αἱ πρὸς τὴν Τουρκίαν σχέσεις αὐτῆς δύνανται ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ μεταβληθῶσιν, ὀφείλει ἡ Κυβέρνησις νὰ παρασκευάζῃ ἑαυτὴν πρὸς τὴν ἐνδεχομένην ταύτην περίστασιν. Ἂν ὁ ἀγὼν ἐπεκταθῇ καὶ εἰς τὴν ἄλλην Εὐρώπην, ἂν περιλάβῃ καὶ ἄλλα στοιχεῖα ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει, αἱ αὐταὶ σκέψεις θὰ κανονίζωσι τὰς πρὸς τὴν Τουρκίαν σχέσεις τῆς Ἑλλάδος, αἵτινες ἐπεκράτουν ὅτε ἡ εἰρηνικὴ κατάστασις τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ἐθεωρεῖτο παγία; Ὡς πρὸς τὴν Τουρκίαν ἄρα ὀφείλει ἡ Ἑλλὰς νὰ διατηρῇ τὰς πρὸς αὐτὴν ὑφισταμένας σχέσεις, ἐνόσῳ δὲν ἔχει ἀφορμὰς πρὸς μεταβολὴν αὐτῶν, ἀφορῶσα, ὅμως, εἰς τὸ ἀβέβαιον τῆς καταστάσεως τῆς Τουρκίας νὰ λαμβάνῃ πᾶσαν πρόνοιαν πρὸς ἔγκαιρον καὶ ἀποτελεσματικὴν προάσπισιν τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν συμφερόντων αὐτῆς.

Περὶ δὲ τὰ ἀφορῶντα εἰς τοὺς ἀγωνιζομένους Σλαύους, ἡ θέσις τῆς Ἑλλάδος εἶναι καθαρὰ καὶ ἔντιμος. Ἔχουσι καὶ οἱ Σλαῦοι, ὅπως ἔχουσι καὶ οἱ Ἕλληνες, τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ἰδέαν, ἐπιδιώκοντες δὲ τὴν πραγματοποίησιν αὐτῆς τυγχάνουσι καὶ ὀφείλουσι νὰ τυγχάνωσι τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς συμπαθείας παντὸς Ἕλληνος. Ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Σλαύων ὑπάρχει, μόνον ἐφόσον οὗτοι ἢ ἐκεῖνοι ὑπερπηδῶσι ἐν ταῖς ἀξιώσεσιν αὐτῶν τὰ ὅρια τοῦ δικαίου. Ἀλλὰ τὸ ἀληθὲς συμφέρον Ἑλλήνων καὶ Σλαύων ὑπαγορεύει αὐτοῖς ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων νὰ μένωσιν. Ὁ ἀνταγωνισμὸς δὲν ἔγκειται ἐν τῇ φύσει τῶν σχέσεων αὐτῶν, εἶναι ἀπ' ἐναντίας συνέπεια παρεκτροπῶν ἢ παρεξηγήσεων. Πρὸ τῆς ἐν ἐπαναστάσει γενικῆς ἐξεγέρσεως τῶν Σλαύων αἱ σχέσεις αὐτῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων στρεφόμεναι ἐν τῷ πεδίῳ τῆς ραδιουργίας ἔφερον εἰς φῶς τὰς ἀφορμὰς τοῦ ἀνταγωνισμοῦ μᾶλλον ἢ τὰ στοιχεῖα τῆς συμπαθείας καὶ τῆς συναδελφότητος· ἀλλ' οἱ πατριωτικοὶ τῶν Σλαύων ἀγῶνες ταχέως ἔκρουσαν τὴν καρδίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ προεκάλεσαν τὸ θερμὸν αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν ἀγωνιζομένων ἐνδιαφέρον, ὑφ' ὃ διαλύεται τὸ κάλυμμα τῆς ψυχρότητος, δι' οὗ περιέβαλον τὰ ἀληθῆ τῶν δύο λαῶν πρὸς ἄλληλα αἰσθήματα ἐνέργειαι πεπλανημένου πατριωτισμοῦ καὶ ξενικαὶ εἰσηγήσεις. Ἀλλὰ τοιαῦτα πρὸς τὸν σλαυϊκὸν ἀγῶνα αἰσθανομένη ἡ Ἑλλὰς οὔτε τὸ δικαίωμα ἔχει οὔτε τὴν δύναμιν νὰ ἔλθῃ εἰς ἀρωγὴν αὐτοῦ. Ἐνῷ διατελῇ ἡ Ἑλλὰς ἐκτεθειμένη κατὰ θάλασσαν, ἐνῷ διατελῇ ἀπαράσκευος κατὰ ξηράν, ἔχει καὶ διεθνεῖς ὑποχρεώσεις, ἃς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀθετήσῃ. Οἱ Σλαῦοι ἐξηγέρθησαν ἄνευ συνεννοήσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ἥτις, ἐνῷ συμπαθεῖ πρὸς τὸν ἀγῶνα αὐτῶν ἔχει καὶ πρὸς ἑαυτὴν καὶ πρὸς ἄλλα κράτη ὑποχρεώσεις μὴ ἐπιτρεπούσας αὐτῇ τὴν ἀθέτησιν τῆς οὐδετερότητος. Ὑπὲρ πάντας φυσικὴν τρέφει συμπάθειαν πρὸς τὸν ἐν Τουρκίᾳ σλαυϊκὸν ἀγῶνα ἡ Ρωσσία, ἀλλ' ἐκ σκέψεων περὶ τῆς ἰδίας ἀσφαλείας καὶ ἕνεκα τῶν διεθνῶν αὐτῆς ὑποχρεώσεων μένει ἀμέτοχος τοῦ ἀγῶνος· ἄδικος ἄρα πᾶσα πρὸς τὴν Ἑλλάδα μομφή, ἄν, ἀγωνιζομένων τῶν συναδέλφων αὐτῆς, μένῃ ἀκίνητος. Ὅ,τι δὲ λέγομεν περὶ τοῦ Κράτους ἀφορᾷ ἐπίσης καὶ εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐπαρχίας τῆς Τουρκίας, διότι ὁ ἑλληνισμὸς ἀποτελεῖ Ἔθνος ἑνιαῖον καὶ ἡ ἐξέγερσις τμήματός τινος αὐτοῦ συνεπάγεται τὴν ἐξέγερσιν τοῦ ὅλου.

Περὶ δὲ τἀφορῶντα εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Εὐρώπης θέσιν τῆς Ἑλλάδος ἐν τῷ Ἀνατολικῷ Ζητήματι, ἡ Ἑλλὰς οὐδὲν ἔχει ν' ἀποκρύψῃ ἀπ' αὐτῆς. Δέον νὰ γινώσκῃ ἡ Εὐρώπη τίς ἡ πρὸς τὴν Τουρκίαν πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος, τίνα τὰ αἰσθήματα αὐτῆς πρὸς τὸν σλαυϊκὸν ἀγῶνα, τίνες αἱ ἀξιώσεις αὐτῆς καὶ τίνες αἱ συνέπειαι τῆς παραγνωρίσεως τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἀλλ' ἵνα πάντα ταῦτα ἔχωσιν ἔννοιαν καὶ κῦρος, δέον νὰ ἐξέλθῃ ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τοῦ ληθάργου καὶ νὰ προβῇ εἰς τὴν παρασκευὴν τοῦ Ἔθνους, ὡς μὴ ὤφειλε μυκτηρισθεῖσαν ὑπὸ κυβερνήσεως, ἧς ἀπὸ τῶν παραλελυμένων χειρῶν ἐξολισθαίνουσιν αἱ ἡνίαι τοῦ κράτους. Ἡ ἀνόρθωσις τῆς ὑπολήψεως καὶ τῆς πίστεως τοῦ κράτους καὶ ἡ σύνταξις αὐτοῦ κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν εἶναι τὰ μέσα, δι' ὧν ἡ Ἑλλὰς δύναται νὰ κατακτήσῃ τὴν ἀνήκουσαν αὐτῇ ἐν τῇ διαρρυθμίσει τῶν ἀνατολικῶν θέσιν. Αἱ

κυβερνήσεις ἐννοοῦσι τὴν γλῶσσαν τῶν πραγμάτων. Ὅταν ἡ Ἑλλὰς ἀποδειχθῇ ἐκτιμῶσα τὰς ὑποχρεώσεις αὐτῆς διὰ τοῦ συμβιβασμοῦ τῶν παλαιῶν αὐτῆς ἐθνικῶν χρεῶν, θέλει ἐννοήσει ἡ Εὐρώπη ὅτι διὰ τῆς προαγωγῆς τῆς Ἑλλάδος ἀνοίγεται στάδιον καὶ εἰς τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑλικὰ αὐτῆς συμφέροντα· ὅταν δὲ προτάσσουσα ἀξιώσεις ἡ Ἑλλὰς δεικνύῃ διὰ θυσιῶν ὅτι δύναται νὰ παράσχῃ πράγματα εἰς τοὺς παραγνωρίζοντας τὰ δίκαια αὐτῆς, καὶ ἀξιοπρεπέστερον καὶ ἀποτελεσματικώτερον θὰ παρασταθῇ ἐνώπιον καὶ αὐτῶν τῶν διδόντων αὐτῇ τὴν φιλικὴν ἀλλ' ὀλεθρίαν συμβουλὴν νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ἀπόδοσιν δικαιοσύνης ὡς ἀμοιβὴν τῆς ἀπραξίας αὐτῆς. Ἡ Εὐρώπη ἐπιλαμβάνεται μόνον τῶν ζητημάτων, ἅτινα ἐπιβάλλει αὐτῇ ἡ ἀνάγκη· ἐν τῷ κανονισμῷ δὲ τῶν τῆς Ἀνατολῆς, δέον καὶ τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα νὰ εἶναι ζήτημα ἀνάγκης.

Πολιτική για τον ελληνισμό

Οι Έλληνες του Λονδίνου τιμούν τον Χαρ. Τρικούπη

Κατά την επίσκεψή του στο Λονδίνο (τέλη Σεπτεμβρίου – αρχές Οκτωβρίου 1885) η ελληνική παροικία τίμησε τον Χαρ. Τρικούπη σε πανηγυρική τελετή. Στην εκδήλωση αυτή (28 Σεπτ. / 10 Οκτ.) ο Χαρ. Τρικούπης εκφώνησε έναν από τους πιο σημαντικούς λόγους του, που δημοσιεύθηκε και στην εφημερίδα *The Times*. Στην ανταπόκρισή της από τη βρετανική πρωτεύουσα η αθηναϊκή εφημερίδα *Ὥρα* έγραφε:

Οἱ *Καιροὶ* τοῦ Λονδίνου τῆς 12 Ὀκτωβρίου περιέχουσι τὴν κατωτέρω περιγραφὴν τοῦ εἰς τιμὴν τοῦ κ. Τρικούπη δοθέντος ὑπὸ τῶν ἐν Λονδίνῳ ὁμογενῶν συμποσίου:

Τὴν ἑσπέραν τοῦ Σαββάτου ἡ ἐν Λονδίνῳ ἑλληνικὴ κοινότης προσήνεγκε γεῦμα ἐν ταῖς αἰθούσαις τοῦ Μόρλβουρου τῷ κ. Τρικούπῃ, πρώην προέδρῳ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Τοῦ συμποσίου προΐστατο ὁ κύριος Στέφανος Ράλλης, ἔχων πρὸς τὰ δεξιὰ τὸν σεβασμιώτατον ἀρχιμανδρίτην Μυριανθέα, τοὺς κ.κ. Α.Κ. Ἰωνίδην, πρόξενον τῆς Ἑλλάδος, Βαλλιάνον, Α.Π. Πετροκόκκινον καὶ Γ. Εὐμορφόπουλον, πρὸς δὲ ἀριστερᾷ τοὺς κ.κ. Μιχ. Ζαρίφην, Κωνσταντινίδην, Πετροκόκκινον, Ἀλ. Μαυρογιάννην, τὸν σεβασμιώτατον Ἀγαθάγγελον καὶ τὸν διδάκτορα κ. Βαλέτταν. Μεταξὺ τῶν δαιτυμόνων διεκρίνοντο ὁ γενικὸς πρόξενος καὶ ὁ ἐπιτετραμμένος τῆς Ἑλλάδος, οἱ κ.κ. Ζέφος, Καβάφης, Σπάρταλης, Σκυλίτσης, Βαλλῆς, Ἰω. Ράλλης, Βουρλούμης, Ἀγκελότης, Πασπάτης, Ἀγέλαστος καὶ πλεῖστοι ἄλλοι. Ἡ αἴθουσα ἦτο λαμπρῶς κεκοσμημένη διὰ σημαιῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν προστατίδων δυνάμεων, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἐνάστρου τῆς Ἀμερικῆς.

Η πρόποση του προέδρου της ελληνικής παροικίας του Λονδίνου Στέφανου Ράλλη υπέρ του Χαρίλαου Τρικούπη:

«Τῷ ἀρχαίῳ καὶ ἐπιστηθίῳ ἡμῶν φίλῳ, τῷ μεγάλῳ πατριώτῃ καὶ ἐξόχῳ πολιτικῷ ἀνδρὶ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος Χαριλάῳ Τρικούπῃ εὐχόμεθα ὑγείαν, εὐδαιμονίαν καὶ ἐπιτυχίαν. (Παρατεταμένα χειροκροτήματα). Ἡ ὅλη ἑλληνικὴ κοινότης τοῦ Λονδίνου, οἵ τε Ἕλληνες καὶ οἱ καταγόμενοι ἐξ Ἑλλήνων, παρορῶντες πᾶσαν διαφορᾶν πολιτικῆς γνώμης, ἡνώθησαν μιᾷ καρδίᾳ πρὸς πλήρωσιν τοῦ σκοποῦ τῆς συνελεύσεως ταύτης, ἤτοι ὅπως εἴπωσιν «Καλῶς ἦλθες» εἰς τὸν μέγαν πολίτην καὶ πολιτικὸν ἄνδρα, ὅστις παρέσχε τῇ Ἑλλάδι πραγματικὰς καὶ διαρκεῖς εὐεργεσίας (Ἐπευφημίαι). Αἱ ἐκδουλεύσεις αὗται, κ. Τρικούπη, ἀνύψωσαν ὑμᾶς εἰς θέσιν ὄντως ὑψηλήν, ὥστε ὅλως περιττὴ ἤθελεν εἶναι ὑμῖν ἡ χάριν πολιτικῶν σκοπῶν ὑποστήριξις οἵας δήποτε ἑλληνικῆς κοινότητος. Πλὴν τούτου πιστεύομεν ὅτι μόνον οἱ ἐν Ἑλλάδι βιοῦντες δύνανται νὰ σχηματίσωσι ἀκριβῆ γνώμην περὶ τῶν ἐντοπίων πολιτικῶν πραγμάτων. Μόνος ἡμῶν σκοπὸς εἶναι νὰ σὲ ὑποδεχθῶμεν μετὰ θερμῆς ἀγάπης ἐν Λονδίνῳ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν οἱ ἀποδημοῦντες Ἄγγλοι παντὸς κόμματος καὶ πάσης πολιτικῆς γνώμης ἤθελον συνέλθει, ὅπως ὑποδεχθῶσι τὸν κ. Γλάδστωνα, ἂν οὗτος ἐπεσκέπτετο τὰς Ἀθήνας. Τὸ μέγιστον τῶν τιμητικῶν φιλοφρονημάτων ἀπενεμήθη ἤδη εἰς ὑμᾶς ὑπὸ καλοῦ καὶ ἁρμοδίου κριτοῦ, ὥστε ὅλως ἄσκοπον ἤθελεν εἶναι νὰ προσθέσω τι εἰς ὅσα περὶ ὑμῶν εἶπεν ὁ κ. Φόρστερ βεβαιώσας ὅτι οὐ μόνον εἶσθε ὁ ἐξοχώτερος τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν, οὓς συνήντησεν ἐν Ἀνατολῇ, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἠθέλετε διαπρέψει μεταξὺ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν οἵας δήποτε χώρας».

Μετὰ τὴν πρόποσιν ταύτην, ἣν συνώδευσαν ἐνθουσιώδεις ζητωκραυγαὶ ὑπὲρ τοῦ κ. Τρικούπη, οὗτος ἐγερθεὶς ἀπήντησεν ὡς ἑξῆς:

«Ἡ ὑπὲρ ἐμοῦ πρόποσις τοῦ ἀξιοτίμου φίλου μου, τοῦ προϊσταμένου τῆς ὁμηγύρεως ταύτης, οἱ κολακευτικοὶ λόγοι, δι' ὧν συνώδευσεν αὐτήν, καὶ ἡ εὐμενὴς παρ' ὑμῶν ἀποδοχὴ καὶ τῆς προπόσεως καὶ τῶν λόγων μὲ πληροῦσι χαρᾶς καὶ εὐγνωμοσύνης. Ἐπαναβλέπων ὑμᾶς μετὰ πολυετῆ ἐν τῇ πα-

Ιωάννης Ράλλης
1835-1879

Αρχιμανδρίτης Ιερώνυμος Μυριανθέας
1874-1886

Αριστείδης Ευμορφόπουλος
1825-1897

Γεώργιος Καβάφης
1806-1891

Ιωάννης Μπαλλής
1849-1914

Ξενοφών Μπαλλής
1814-1877

Μιχαήλ Ζαρίφης
1819-1891

Αλκιβιάδης Βαλλιάνος
1851-1924

Αλέξανδρος Ιωαννίδης
1810-1890

Πηγή: The Greek Orthodox Church in London, εκδόσεις Τροχαλία.

τρίδι πολιτείαν, μεγάλως ἐκτιμῶ τὴν σημασίαν τῆς παρ' ὑμῶν ἐπιδοκιμασίας τῆς πολιτικῆς μου ταύτης. Καὶ ὑμεῖς καὶ ἐγὼ ἠντλήσαμεν τὰς πολιτικὰς ἡμῶν ἀρχὰς ἐν τοῖς διδάγμασι τῆς μεγάλης, τῆς φιλελευθέρας, τῆς φιλελληνικῆς ταύτης χώρας, ἐν ᾗ ἔζησα πολλὰ ἔτη τῆς νεότητός μου καὶ ἐν ᾗς τῇ φιλοξενίᾳ ὑμεῖς ἐξακολουθεῖτε τιμῶντες ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ το ῞Εθνος ἡμῶν. Ἐνταῦθα διηνεκῶς ἀντελήφθημεν τοῦ πολίτου, ὑπερηφάνου ἐπὶ τῷ ἐθνισμῷ αὐτοῦ, ὑποτάσσοντος πᾶν ἄλλο συμφέρον εἰς τὸ τῆς ἐμπεδώσεως καὶ τῆς διεκδικήσεως τῶν ἐθνικῶν δικαιωμάτων. Ἡ ἐπιδοκιμασία ἄρα τῆς πολιτείας μου παρ' ὑμῶν ὑπὸ τοιοῦτον πρῖσμα ἐξεταζόντων αὐτήν, ἔχει ἰδιάζουσαν δι' ἐμὲ ἔννοιαν, ἀλλ' ἀποδίδω εἰς αὐτὴν μείζονα ἔτι ἀξίαν ὡς ἐπεκτεινομένην ἐπὶ τὴν πολιτείαν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. (Χειροκροτήματα).

»Ἐν τοῖς ἐθνικοῖς ζητήμασι καὶ ἐν αὐτοῖς ἔτι τοῖς ἐσωτερικοῖς ζητήμασι, ἀπὸ τῆς ὑψηλοτέρας ἀπόψεως τῆς ἐν συνόλῳ ἐπιδόσεως τῆς χώρας ἐξεταζομένοις, οἱ πολιτευόμενοι εἶναι ἀλληλέγγυοι· αἱ κοινοβουλευτικαὶ διακρίσεις, ὁ ἀναγκαῖος οὗτος παράγων τῆς λειτουργίας τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος, ἀφορῶσιν εἰς τὰ καθέκαστον τῆς πολιτικῆς, ὧν ἡ φροντὶς ἀνήκει εἰς τοὺς ἐν τῷ Κράτει βιοῦντας. Αἱ διακρίσεις αὗται ἐξαφανίζονται ἐν τῷ ἐξωτερικῷ. ῞Ο,τι βλέπει τις ἐντεῦθεν εἶναι ὅτι ἡ δημοσία ἀσφάλεια ἀπὸ ἐτῶν ἤδη τελείως ἐπαγιώθη, ὅτι ἡ Θεσσαλία μόλις ἑνωθεῖσα μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ἐνῶ ἕως τότε κατετρύχετο ὑπὸ τῆς ληστείας, κατέστη εὐθὺς ἀσφαλής, ὡς οἱαδήποτε ἐπαρχία τῆς Ἀγγλίας, (χειροκροτήματα), ὅτι ἐνῶ, οὐδεμίαν εἶχεν ἁμαξιτὴν ὁδόν, δὲν παρῆλθε τετραετία ἀπὸ τῆς ἑνώσεως καὶ διασχίζεται ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον ὑπὸ σιδηροδρόμων καὶ καλύπτεται ὑπὸ δικτύου ἁμαξιτῶν ὁδῶν, ὅτι μεγάλῃ τῇ φωνῇ αὐτοὶ οἱ Ὀθωμανοὶ τῆς Θεσσαλίας ἀνομολογοῦσι τ' ἀγαθὰ τῆς ἑλληνικῆς διοικήσεως, τὴν εὐνομίαν, ὅτι ἐν ἁπάσῃ τῇ Ἑλλάδι προάγεται γιγαντιαίως ἡ γεωργία, ἡ ἐμπορία, ἡ βιομηχανία, ὅτι τὰ δημόσια ἔργα πάσης φύσεως καὶ μάλιστα τὰ τῆς συγκοινωνίας λαμβάνουσιν ἀνάπτυξιν ἀναλόγως πρὸς τοὺς πόρους τοῦ κράτους, ζωηροτέραν ἢ ἀλλαχοῦ, ὅτι ἡ ἐκπαίδευσις ἀπὸ τῆς κατωτάτης ἕως τῆς ἀνωτάτης παρέχεται ἀδαπάνως εἰς πάντας. Ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ ὑλικὴ αὕτη ἀνύψωσις τοῦ Κράτους εἶναι ἔργον τοῦ λαοῦ, τῆς φιλοπονίας αὐτοῦ καὶ τῆς ἐθελοθυσίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς πολιτευομένους ἀνήκει ἡ τιμὴ ὅτι ἀνταπεκρίθησαν πρὸς τὰς διαθέσεις ταύτας, εἰσηγούμενοι τὰ δέοντα καὶ ἐπιστατοῦντες εἰς τὴν ἐκτέλεσιν.

»Ἐκφράζοντες σήμερον τὴν ἐπιδοκιμασίαν ὑμῶν πρὸς τὴν ἐν Ἑλλάδι πολιτείαν μου, διατρανοῦτε ἣν ἔχετε πεποίθησιν ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἐπολιτεύθη συμφώνως πρὸς τὰς ἐθνικὰς αὐτῆς ὑποχρεώσεις καὶ τὸν προορισμὸν αὐτῆς. Εἶναι δὲ ἀληθῶς ἄξιον τιμῆς τὸ ἑλληνικὸν κράτος, διότι ἀπέδειξεν ὅτι γινώσκει πᾶσαν τὴν ἔκτασιν τῶν ἐθνικῶν αὐτοῦ ὑποχρεώσεων καὶ εἶναι ἕτοιμον πάντοτε πρὸς τὰς θυσίας ἃς ἡ ἐκπλήρωσις αὐτῶν ἀπαιτεῖ. (Χειροκροτήματα).

»῾Αν διατελῇ τὸ ἑλληνικὸν κράτος ἐν χρηματικῇ στενοχωρίᾳ, ἂν ἐπέβαλε καὶ ἐπιβάλλει βαρείας εἰς τοὺς φορολογουμένους ὑποχρεώσεις, πάντα ταῦτα δὲν ἐγένοντο οὔτε γίνονται χάριν δαπανῶν κυβερνητικῆς πολυτελείας, ἀλλ' ὑπαγορεύονται ἐκ τῆς συνειδήσεως τῶν ἐθνικῶν τοῦ κράτους ὑποχρεώσεων. ῞Εδαφος ἀναγκαῖον πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεων τούτων ἐθεώρησεν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τὴν ἐμπέδωσιν τῆς χρηματικῆς αὐτοῦ πίστεως καὶ πρὸς ταύτην ἔδειξε καὶ δεικνύει ἰδιάζουσαν στοργήν.

»Οὐ μόνον πᾶσα χρηματικὴ ὀφειλή, ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ Βασιλείου ἀναληφθεῖσα, ἀνελλιπῶς ὑπὸ τοῦ Δημοσίου ἀποτίνεται, ἀλλ' ἀνεγνωρίσθησαν καὶ αὐταὶ αἱ πρὸ τῆς συστάσεως τοῦ Βασιλείου ὑπὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀναληφθεῖσαι. Οἱαιδήποτε δὲ καὶ ἂν ὦσιν αἱ οἰκονομικαὶ τοῦ Κράτους δυσχέρειαι, οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία περὶ κανονικῆς ἀποτίσεως πάσης ἀνεγνωρισμένης ὀφειλῆς, διότι τὴν οἰκονομικὴν τιμὴν τῆς χώρας τηρεῖ ὁ λαὸς ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ, ἔχων δὲ τὴν θέλησιν, ἔχει εὐτυχῶς καὶ τὰς δυνάμεις, ἵνα δι' ἀναλόγων θυσιῶν, εὐθὺς ὡς πεισθῇ περὶ τῆς ἀνάγκης, ἀπαντήσῃ ἐγκαίρως πᾶσαν νόμιμον χρηματικὴν ἀπαίτησιν. Γινώσκει ὁ λαὸς ὅτι ἡ χρηματικὴ πίστις εἶναι τὸ κῦρος τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας, προορισμὸν δὲ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους θεωρεῖ τὴν ἐθνικὴν ἐνέργειαν. Ὁ Ἑλληνισμὸς εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Βασίλειον ἀτενίζει πρὸς προάσπισιν τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ.

»Εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Βασίλειον ἀτενίζουσι καὶ πάντες οἱ ἀφορῶντες εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἵμου ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ καὶ τῷ πολιτισμῷ καὶ χάριν τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ χάριν τῶν ἄλλων ἐθνοτήτων ἐν ἁρμονίᾳ καὶ ἐν ἀμοιβαίῳ σεβασμῷ τῶν δικαιωμάτων ἑκάστης.

»Ἰδίως ἐν ταῖς ἐκτάκτοις περιστάσεσι, καθ' ἃς κλονίζεται τὸ καθεστὼς ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Εὐρώπῃ, ἀπεδείχθη ἴσος πρὸς τὰς περιστάσεις ταύτας ὁ ἑλληνικὸς λαὸς καὶ ὁ ἐντὸς τοῦ Κράτους, ὁ διὰ νόμων ἐπιβάλλων εἰς ἑαυτὸν ὑποχρεώσεις, καὶ ὁ ἐκτὸς τοῦ Κράτους, ὡς ὑμεῖς, ἄνευ νομίμου ὑποχρεώσεως ἐθελουσίως ὑποβαλλόμενος εἰς αὐτάς.

»Καὶ ἤδη διαταραχθέντος τοῦ καθεστῶτος ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου ὁμόθυμος προέρχεται ὁ ἑλληνισμὸς ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ἵνα διατηρήσῃ ἀμείωτον τὴν θέσιν αὐτοῦ τείνων τὴν χεῖρα πρὸς τοὺς ἄλλους λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ἐφ' ὅσον ἕκαστος αὐτῶν μεριμνᾷ ἐπίσης περὶ τηρήσεως ἀμειώτου τῆς οἰκείας ἐθνικῆς θέσεως.

»Τὸ τέως καθεστὼς ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου

δὲν ἦτο προϊὸν τῆς ἡμετέρας ἐκλογῆς, ἀλλ' ἀποδεχθέντες αὐτὸ ἐπισήμως, τὸ ἐστέργομεν εἰλικρινῶς, ἀξιοῦντες μόνον, ὅπως ἐν αὐτῷ ἐπιτρέπεται ἡ εἰρηνικὴ καὶ ἀπρόσκοπτος ἐξέλιξις τοῦ ἐθνικοῦ βίου τοῦ ἑλληνισμοῦ παραπλεύρως πρὸς ὁμοίαν ἐξέλιξιν τοῦ ἐθνικοῦ βίου τῶν ἄλλων λαῶν τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης.

»Τοῦ ἑλληνισμοῦ ὁ προορισμὸς θὰ ἐκπληρωθῇ, δὲν θέλομεν δ' ἡμεῖς νὰ ἐπισπεύσωμεν τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ὅπως, ἕως οὗ ἐπιστῇ, ἐπιτρέπηται ἡ ἀκώλυτος ἀνάπτυξις τοῦ ἑλληνισμοῦ, σέβοντος τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων λαῶν καὶ συντρέχοντος αὐτοὺς πρὸς ὁμοίαν ἀνάπτυξιν. (Χειροκροτήματα).

»Τὸ ἑλληνικὸν κράτος ἔχει τὸ καθῆκον νὰ ἐνδιαφέρεται περὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας καὶ νὰ προνοῇ περὶ τῆς τύχης αὐτοῦ, ἔχει τὸ καθῆκον νὰ ἐνδιαφέρεται περὶ τῆς Μακεδονίας καὶ τὸ δικαίωμα ν' ἀξιοῖ, ὅπως ἡ διενεργουμένη μεταβολὴ τοῦ καθεστῶτος ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου μὴ ἀποβῇ ἐπιζήμιος εἰς τὸν ἑλληνισμὸν τῆς Μακεδονίας εἴτε ἀμέσως ἐπὶ τόπου, εἴτε ἐμμέσως διὰ τῆς καθόλου σχετικῆς ἐξασθενίσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ. (Χειροκροτήματα).

»Εἰς τὴν δέουσαν ἐνέργειαν πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων τούτων ὁμόφωνον δεικνύεται τὸ Ἔθνος. Ὁ αὐτὸς παλμὸς κινεῖ σήμερον τὴν καρδίαν παντὸς Ἕλληνος, ἦχος δὲ τοῦ παλμοῦ τούτου εἶναι τῆς ὁμηγύρεως ταύτης αἱ ἐνθουσιώδεις ἐκδηλώσεις. Ὑπὸ τὰς ὑπαγορεύσεις δὲ αὐτοῦ, οἱαδήποτε ἂν ᾖ ἡ Κυβέρνησις, ἣν ἡ λειτουργία τῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν φέρῃ εἰς τοὺς οἴακας τοῦ Κράτους, πάντες θὰ ὑποστηρίξωμεν αὐτὴν εἰς πραγματοποίησιν τῆς ἐθνικῆς πολιτικῆς.

»Ἐθνικὴ δὲ πολιτικὴ εἶναι ἡ πρωτοβουλία τῆς Ἑλλάδος ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἑλληνισμοῦ. (Ἐπευφημίαι καὶ χειροκροτήματα).

»Οὐδὲν δύναται να ἐπιτύχῃ ἡ Ἑλλὰς ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἄνευ τῆς συμπράξεως τῆς Εὐρώπης, ἀλλ' ἡ Εὐρώπη παρέχει τὴν σύμπραξίν της ὑπὲρ τοῦ δικαίου εἰς μόνον τὸν κατακτῶντα αὐτήν, ἤτοι εἰς τὸν ἀναλαμβάνοντα τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἐνεργείας καὶ ἐμμένοντα. (Ἐπευφημίαι παρατεταμέναι).

»Ἐν τῷ μεγάλῳ ἡμῶν ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνι, ὅστις ἔδωκε τὴν ὥθησιν εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, αἱ μεγάλαι Δυνάμεις οὔτε πρωτοβουλίαν ἀνέλαβον ὑπὲρ ἡμῶν, οὐδ' ὑποστήριξιν παρέσχον ἐν ἀρχῇ, ἐπιδιώκουσαι τὴν εἰρήνην διὰ τῆς προλήψεως παντὸς κινήματος· ἀλλ' οἱ μεγάλοι, οἱ ἀθάνατοι ἡμῶν πατέρες ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα ἐπὶ ἰδίῳ κινδύνῳ καὶ παρὰ τὰς συμβουλὰς ὁλοκλήρου τῆς Εὐρώπης, τὸν ἀγῶνα δὲ ἐκεῖνον ὑπὲρ τοῦ δικαίου ὑπεστήριξε βραδύτερον ἡ ἐπίσημος Εὐρώπη, ἐξαναγκασθεῖσα ἐκ τῆς ὑπὲρ τῶν καταπιεζομένων φωνῆς τῶν λαῶν. Ἡ φωνὴ τῶν λαῶν εἶναι σήμερον τελεσφορωτέρα ἢ τότε, διότι καὶ ἡ μετοχὴ αὐτῶν εἰς τὰ κοινὰ εἶναι μεγαλυτέρα.

»Μόνον ἄρα εἰς τὸ ἐθνικὸν αὐτῆς καθῆκον ὀφείλει ν' ἀποβλέψῃ ἡ Ἑλλάς, καὶ σταθμίζουσα ἣν ἀναλαμβάνῃ εὐθύνην ἐπὶ παρακαίρῳ ἐνεργείᾳ ἢ ἐπὶ ἀκαίρῳ ἀπραξίᾳ, δύναται νὰ ἔχῃ πλήρη τὴν πεποίθησιν, ὅτι οἱαδήποτ' ἂν ᾖ σήμερον ἡ συμβουλὴ τῆς ἐπισήμου Εὐρώπης, ἀναλαμβάνουσα τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἐθνικοῦ καθήκοντος καὶ ἐπιμένουσα ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ καθήκοντος, οὐδέποτε θὰ ἔχῃ ἀντιμέτωπον τὴν Εὐρώπην, θέλει δὲ τύχει τέλος καὶ τῆς ὑποστηρίξεως αὐτῆς. (Χειροκροτήματα παρατεταμένα).

»Τοιαῦται αἱ περιστάσεις, ἐν αἷς σήμερον διατελεῖ τὸ Ἔθνος ἡμῶν καὶ τοιαῦται αἱ εὐθύναι τῶν κεκλημένων, ἵνα ἐν περιστάσεσι τοιαύταις προέλθωσιν εἰς ἀποφάσεις καὶ ἐκτελέσωσι αὐτάς.

»Ἡ πεποίθησις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐπὶ τοὺς ἐν αὐτῇ πολιτευομένους εἶναι σήμερον ἀπαραίτητος πρὸς ἀποσόβησιν τῶν περιστοιχιζόντων τὸν ἑλληνισμὸν κινδύνων. Τὴν πεποίθησιν ταύτην διατρανοῖ ἐν τῇ παρούσῃ ὁμηγύρει σπουδαῖον στοιχεῖον τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἡ ἐν Λονδίνῳ ἑλληνικὴ παροικία. Ναί· δικαίως πεποίθατε ἐπὶ τὸ ἑλληνικὸν κράτος. Τὸ ἑλληνικὸν κράτος ὑπάρχει διὰ τον ἑλληνισμὸν καὶ διὰ τὸν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Εὐρώπῃ πολιτισμόν, καὶ τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ ἔχει ἀπαραμείωτον τὴν συνείδησιν, οἵαν εἶχον αὐτὴν οἱ πατέρες ὑμῶν, ὅτε ἔδιδον τὸν ὅρκον περὶ τὴν σημαίαν τῆς Ἁγίας Λαύρας. Ηὐτύχησα νὰ ἴδω παρ' ἡμῶν διαπιστουμένας μοι τὰς πρὸς τὸ ἑλληνικὸν κράτος ὑμετέρας πεποιθήσεις. Βαθέως δὲ αἰσθανόμενος τὸ μέγεθος τῆς προσγινομένης μοι τιμῆς, ἐκφράζω πρὸς ὑμᾶς εὐγνωμόνως τὰς εὐχαριστίας μου καὶ προπίνω ὑπὲρ τῶν ἐν Λονδίνῳ παροικούντων Ἑλλήνων, ὑπὲρ τῆς εὐημερίας καὶ τῆς προόδου αὐτῶν ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πατρίδος, ἀπεκδεχόμενος ἐν τῇ παρούσῃ ὥρᾳ τὴν ὁμόθυμον καὶ ἐνθουσιώδη συνδρομὴν πάντων τῶν τέκνων αὐτῆς». (Ἐπευφημίαι παρατεταμέναι καὶ χειροκροτήματα).

Ἡ πολιτικὴ τῆς ἑνότητος

Ἄρθρο του Γ. Ξ. Καραπαναγιώτου

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Σκριπ* στις 29 Απριλίου 1908 με τον παραπάνω τίτλο.

Ὁ Χαρ. Τρικούπης ἐδογμάτιζε πάντοτε ὅτι ἑνιαῖος, οὐχὶ δὲ κατὰ τμήματα δέον νὰ διεξάγεται ὁ περὶ ἑνότητος τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς ἀγών.

Ὑπὸ τοῦ δόγματος τούτου ἦγετο καὶ τὸ 1878, ὁπότε ἐλευθερίαν ἀπόλυτον ἐνεργείας ἔθετεν ὡς ὅρον τῆς εἰς τὸ Βερολίνειον Συνέδριον παραστάσεώς του ὁ μέγας ἡμῶν διπλωμάτης.

Εἶναι πασίγνωστον ὅτι ἐματαιώθη τότε ἡ εἰς Βερολῖνον μετάβασις τοῦ Τρικούπη, διὰ τὸν μόνον λόγον ὅτι ὁ ὅρος οὗτος, καίπερ γενόμενος δεκτὸς ὑπὸ τοῦ Κουμουνδούρου, ἀπεκρούσθη *ὑπ' ἐκείνων,* τοὺς ὁποίους ἐγίνωσκεν ἀντιφρονοῦντας καὶ ἀναρμοδίους.

Ὑπὸ τοῦ δόγματος ἐκείνου λέγω, ἦγετο ὁ Τρικούπης, ὅταν διέπραττε τὴν μετὰ τῆς Ἀγγλίας συνεννόησιν διαρκοῦντος τοῦ ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου, ἀκυρωθεῖσαν βραδύτερον διὰ τῆς εἰς Βερολῖνον μεταβάσεως τοῦ Δηλιγιάννη μετελθόντος τὴν πολιτικὴν τῶν *τμημάτων,* ἤτοι τὴν *πολιτικὴν τῶν προσαρτήσεων,* ἤ, ὅπως λέγουσιν δικαίως οἱ ἐχθροὶ ἡμῶν, τὴν *κατακτητικὴν* πολιτικήν, τὴν ὁποίαν καὶ ὁ κ. Θεοτόκης ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς 24 Μαρτίου ἐδήλωσεν ὅτι ἀκολουθεῖ, ἀντιτρικουπικὸς οὕτω κηρυχθεὶς καὶ ἐναντίος τῆς ἑνωτικῆς πολιτικῆς.

Οἱ φόβοι τοῦ Τρικούπη ἐπεκυρώθησαν εὐθὺς ἐν τῇ δευτέρᾳ συνεδριάσει τοῦ Βερολινείου Συνεδρίου, ὁπότε μετὰ τὴν ὑπὲρ τοῦ *πανελληνισμοῦ* ἀγόρευσιν τοῦ Σαλισβουρύ, ὁ κατ' οὐσίαν ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος, ὁ Desprez (ὁ Δηλιγιάννης, ὡς γνωστὸν τῇ διπλωματίᾳ ἦτο κατὰ τύπους) ἐζήτησεν ἀπὸ τὸ συνέδριον νὰ ἐπιτραπῇ «εἰς τὴν κυβέρνησιν τῶν Ἀθηνῶν νὰ ἐξηγήσῃ τὰς σκέψεις τῆς Ἑλλάδος ὅταν θὰ ἀποφασίσῃ (τὸ Συνέδριον) περὶ τῆς τύχης τῶν ὁμόρων τῷ Βασιλείῳ ἐπαρχιῶν».

Βλέπει τις τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀπολογίαν τοῦ Δηλιγιάννη ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς 19 Νοεμβρίου 1896, ἀνασκευασθεῖσαν ὑπὸ τοῦ κ. Λ. Δεληγεώργην ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς 23 Νοεμβρίου ἰδίου ἔτους.

Ἀπέναντι τῆς πολιτικῆς ταύτης, τῆς ἀποβλεπούσης εἰς *ὡρισμένας* μόνον ἑλληνικὰς ἐν Τουρκίᾳ ἐπαρχίας, τῆς πολιτικῆς, λέγω, τῶν προσαρτήσεων, ὁ Τρικούπης εἶχε τὴν πολιτικὴν τῆς ἑνότητος τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, ἀδιαφορῶν δικαίως καὶ σοφῶς περὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν θὰ ἔλεγεν ἡ τουρκικὴ κυριαρχία, ἀφοῦ ἄλλως τε ὑπ' αὐτὴν μέχρι τοῦ 1856 ἐπεκράτησεν ὁ πανελληνισμὸς διοικήσας ὅλας τὰς ὑπὸ τὸν Σουλτάνον χριστιανικὰς ἐθνικότητας ἀπὸ τοῦ 1453.

Τὴν πολιτικὴν ταύτην τοῦ Τρικούπη ὑπεστήριξε καὶ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Desprez ἀγγελθεῖσαν *παλινῳδίαν* τῆς Ἑλλάδος, ὁ Salisbury ἐν τῇ τρίτῃ συνεδριάσει, ὅτε προκληθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀνδράσυ, ἐδήλωσεν ὅτι *ἑλληνικὰς* τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας ἐπαρχίας ἐννόει ὄχι μόνον τὴν Ἤπειρον καὶ Θεσσαλίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θρᾴκην καὶ τὴν Κρήτην, λαβὼν οὕτω τὰς ψήφους Αὐστρίας καὶ Ἰταλίας.

Τοιοῦτον τίτλον ἰδιοκτησίας ἐπεδίωκε διὰ τῆς πολιτικῆς του ὁ Τρικούπης, ὡς ἐπιτυχῶς ἱστορήθη ἐν τῷ φυλλαδίῳ *Γεννηθήτω Φῶς.*

Καὶ μετὰ τὸ Βερολίνειον Συνέδριον ἀκάματος ὁ Τρικούπης ἔμεινε προσηλωμένος εἰς τὴν πολιτικὴν ταύτην τῆς ἑνότητος τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἀποκρούων πᾶσαν μεμονωμένην περὶ ἑλληνικῶν τμημάτων τῆς Τουρκίας μέριμναν τῆς κυβερνήσεως τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων, τὸν ὁποῖον ἤθελε νὰ ἔχῃ τὸν νέον τίτλον Του, ὄχι μόνον κατ' ὄνομα, ἀλλὰ καὶ ἔργῳ.

Ἵνα πεισθῆτε περὶ τοῦ προκειμένου, ἀναγνώσατε τὴν ἔξοχον ἀγόρευσιν τοῦ Τρικούπη κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς *30 Ὀκτωβρίου τοῦ 1889,* ὁπότε ἐπετέθη κατ' αὐτοῦ ἡ Ἀντιπολίτευσις διὰ τὴν ἐν τῷ Κρητικῷ τότε Ζητήματι θαυμασίαν πολιτείαν του.

Τὴν αὐτὴν πολιτικὴν ὑπεστήριξε ὁ ἀειθρήνητος πολιτευτὴς καὶ διὰ τῆς θαυμαστῆς ἀγορεύσεώς του τῇ *7 Μαρτίου τοῦ 1891* κατὰ τὴν συζήτησιν τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ ἔτους ἐκείνου. Διεκήρυξε καὶ πάλιν ὅτι αὐτὸς θεωρεῖ τὸ «ἐθνικὸν ζήτημα ὡς ἑνιαῖον», κατέκρινε δὲ τοὺς φρονοῦντας ὅτι «πρέπει ἡ Ἑλλὰς νὰ ἐπωφελῆται ἐκ τῶν τυχαίων περιστάσεων, εἴτε ἐν τούτῳ εἴτε ἐν ἐκείνῳ τῷ τμήματι καὶ νὰ λύῃ τμηματικῶς τὰ παρουσιαζόμενα ζητήματα».

Καὶ ἠσπάζετο τὴν πολιτικὴν ταύτην διδασκαλίαν τοῦ Τρικούπη ὁ κ. Θεοτόκης, πιστὸς ὢν τότε ὀπαδὸς Ἐκείνου. Τί παθὼν σήμερον ἀπηρνήσατο τὸν Διδάσκαλον κατὰ τὴν συζήτησιν τῆς 24 Μαρτίου, δηλώσας ὅτι ἀρκεῖται εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς Ἠπείρου καὶ ἀποδέχεται τὴν πολιτικὴν τῶν τμημάτων, ὁποίαν συνιστᾷ ἡμῖν ὁ περὶ τῆν Ρωσσίαν ὅμιλος;

Ἀλλ' ἵνα κατανοηθῇ καλλίτερον ἡ πολιτικὴ τοῦ Τρικούπη, ἀνάγκη νὰ σᾶς ὑπομνήσω, ὅτι κατὰ τὸ 1884 ὁ Βάτεμβεργ, ἐλθὼν μετὰ τοῦ Βούλκοβιτς εἰς Ἀθήνας, προέτεινε τῇ ἑλληνικῇ κυβερνήσει ἑλληνοβουλγαρικὴν συνεννόησιν.

Ὁ μακαρίτης Τρικούπης τότε ἐκάλεσεν εἰς συνεργασίαν πρὸς καθορισμὸν τῶν ὁρίων τῆς ἐνεργεί-

«Ὁ μαρκήσιος Salisbury (πρωθυπουργὸς τῆς Ἀγγλίας)». Ξυλογραφία από το περ. Ἑσπερος *(Λειψία), τεύχ. 100 (15/27 Ιουν. 1885). Γεννάδειος Βιβλιοθήκη.*

ας τοῦ ἑλληνισμοῦ πάντας ὅσους ἐθεώρει ἁρμοδίους εἴτε ἕνεκα τῆς μακρᾶς ἐν τῇ ἐξωτερικῇ τοῦ Κράτους ὑπηρεσίᾳ σταδιοδρομίας των, εἴτε ἕνεκα τῆς ἐν τῇ Ἀλυτρώτῳ μακρᾶς συνεργασίας αὐτῶν μετὰ τῶν ἐκεῖ ἐθνικῶν ἐξουσιῶν.

Πόρισμα τῆς ἐργασίας ταύτης ἐγένετο ν' ἀποδεχθῇ ὁ Τρικούπης «ὡς ἀναλλοίωτον πρόγραμμα τοῦ ἀγῶνος τῆς Ἀλυτρώτου» τὸ 23 ἄρθρον τῆς Βερολινείου Συνθήκης ὑπὸ τὸν ὅρον «ὅτι τὴν τιμίαν ἐφαρμογὴν αὐτοῦ, ἧς ἀπόπειρα ἐγένετο τὸ 1880, δὲν ἤθελεν ἐπιζητήσει εἰμὴ ἐν ᾗ περιπτώσει οἱ ἐκ τῆς Ἑσπερίας ἰσχυροὶ μνηστῆρες τοῦ Αἵμου ἤθελον ἀμετακλήτως ἀποφασίσει νὰ μεταβάλωσι τὸ ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ καθεστώς».

Τιμίαν δὲ ἐφαρμογὴν τοῦ 23 ἄρθρου ἐννόει ὁ Τρικούπης τοὺς ἑξῆς ὅρους:

1) ΄Οτι δὲν ἀναγνωρίζεται ἐν αὐτῷ ζήτημα Μακεδονίας, ἀλλὰ ζήτημα Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας.

2) ΄Οτι βάσις αὐτοῦ εἶναι τὸ δημοψήφισμα, οἷον ἐγένετο εἰς τὰ πέντε βιλαέτια διὰ τῆς ἐκλογῆς τῶν ἐπὶ τῶν μεταρρυθμίσεων Ἐπιτροπῶν τῷ 1880, παρεδέχθη δὲ βραδύτερον διὰ τοῦ νομοσχεδίου της καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1880.

3) ΄Οτι ἐκ τοῦ ἐν τῷ ἄρθρῳ ὅρου «Province» προκύπτει ὅτι ἔσονται τόσοι ὡς διοικηταὶ ὅσαι καὶ αἱ Provinces, ἄλλα δὲ τόσα τὰ περὶ αὐτοὺς *αἱρετὰ* διοικητικὰ συμβούλια ὡς ἐδέχθη τὸ 1880 ἡ εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπή.

4) ΄Οτι ἢ θὰ παραδεχθῇ ἡ Εὐρώπη, *ὅπως παρεδέχθη τῷ 1880,* ὅτι διὰ τοῦ ὅρου «Province» ἐννοεῖ τὴν ἀνεπιστημονικὴν καὶ αὐθαίρετον διοικητικὴν τουρκικὴν διαίρεσιν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας εἰς πέντε βιλαέτια, ἢ ἐπὶ τῇ προτάσει τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως τὰ κακῶς λεγόμενα μακεδονικὰ βιλαέτια θὰ ὑποστῶσι μεταβολὰς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κανόνων τοῦ διοικητικοῦ δικαίου οὕτως ὥστε νὰ ἀποτελέσωσι ταῦτα τρία παραλληλόγραμμα, παράλληλα πρὸς τὴν ἀκτήν. Τὴν διοικητικὴν ταύτην τοῦ Τρικούπη διαίρεσιν ἀποκαλοῦσι κακῶς οἱ κ.κ. Θεοτόκης καὶ Σκουζὲς ζώνας ἐπιρροῆς.

5) ΄Οτι διὰ πάσης θυσίας διατηρηθήσεται ἡ συνέχεια τῆς ἑλληνικῆς ἀκτῆς. ΄Ινα ἐννοηθῇ ὁ θεμελιωδέστατος οὗτος ὅρος, προσθέτω ὅτι κατ' ἐπανάληψιν οἱ Βούλγαροι ἐδήλωσαν ὅτι ποιοῦνται ἡμῖν ὁσηνδήποτε ἠθέλομεν παραχώρησιν μεσογείων χωρῶν, ἐὰν ἠθέλομεν συναινέσει νὰ γίνῃ τὸ Πορτολαγὼ ἢ τὸ Δεδεαγὰτς λιμὴν βουλγαρικός.

Κατὰ ταῦτα ὅσον πιστὸς ἐδείχθη διὰ τῆς ἀγορεύσεώς του εἰς τὴν τρικουπικὴν διδασκαλίαν ὁ κ. Δραγούμης ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς 24 Μαρτίου, τόσῳ φανατικώτερος ἀρνησίθρησκος ἐγένετο διὰ τῆς ἀγορεύσεώς του ὁ τολμῶν νὰ διεκδικῇ τὴν διαδοχὴν τοῦ Τρικούπη ἐν τῇ διακυβερνήσει τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς.

Ὁ ἀναγινώσκων τὴν ἀγόρευσιν ἐκείνην τοῦ κ. Θεοτόκη πείθεται ὅτι ἡ ἀθηναϊκὴ κυβέρνησις παραιτεῖται τῆς Μακεδονίας καὶ Θρᾴκης, ὅτι μὲ ἄλλας λέξεις συγκρούεται μὲ τὸν ἐν Φαναρίῳ ἀνώτατον ἄρχοντα τῆς Ἀλυτρώτου, εἰς τὸν ὁποῖον ἦτο ἀφωσιωμένος ὁ μακαρίτης Τρικούπης, ἀποβλέψας διὰ τοῦτο ἀπὸ τοῦ 1880 εἰς τὴν Αὐστρίαν καὶ βραδύτερον εἰς τὴν Γερμανίαν, καθὸ ἐγγυωμένας τὴν συντήρησιν τοῦ ἐν τῷ Αἵμῳ καθεστῶτος ἐπὶ τῇ βάσει τῆς εἰλικρινοῦς καὶ ἀρτίας ἐφαρμογῆς τῆς Βερολινείου Συνθήκης.

Πράγματι δέ, εἰς τὰς συμβουλὰς τοῦ Τρικούπη πειθομένη ἡ ἐν Φαναρίῳ κυβέρνησις τῆς Ἀλυτρώτου Ἑλλάδος ἔδωκε τὴν ἐκκλησιαστικὴν χειραφέτησιν εἰς τὴν Βοσνίαν καὶ Ἑρζεγοβίνην, προκαλέσασα τοὺς κεραυνοὺς τῆς Πύλης καὶ τὴν πρώτην ἔκρηξιν τοῦ προνομιακοῦ ζητήματος.

Εἶναι καιρὸς νὰ ἀποκαλυφθῇ τὸ σημαντικώτερον τοῦτο ἱστορικὸν γεγονός.

Δὲν εἶναι, ὅμως, καιρὸς νὰ προέλθω εἰς ἀποκαλύψεις περὶ τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μεταξὺ Τρικούπῃ καὶ Ἀνδράσυ ἀνταλλαγεισῶν σκέψεων, οὔτε νὰ διατυπώσω γνώμην κατὰ πόσον ἡ Βιέννη ἐφάνη μετέπειτα καὶ ἰδίᾳ τὸ 1890 εὔνους πρὸς τὸ Φανάριον.

Ἐλπίζω ὅτι ψηλαφητῶς εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι ἡ Ἀλύτρωτος ὀφείλει νὰ εἶναι παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Γερμανίας, οἱαδήποτε καὶ ἂν ἐγένετο ἡ ἀπὸ τῆς χειραφετήσεως τῆς Βοσνίας καὶ Ἑρζεγοβίνης πολιτικὴ τῆς Αὐστρίας. Ὁ κ. Θεοτόκης ὀφείλει ἢ νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν Κάϊζερ ἢ νὰ παραιτηθῇ. Οἱ ὅροι τῆς προσηλώσεως ταύτης εἶναι φανεροί.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Διακηρύσσοντας ο Χαρ. Τρικούπης ότι «βάσις πάσης ενεργείας είναι η οικονομική αποκατάστασις», σχεδίασε και εφήρμοσε μία τολμηρή και μακρόπνοη πολιτική, επιδιώκοντας τον εκσυγχρονισμό της χώρας, ώστε να ψθάσει τα ευρωπαϊκά επίπεδα.

Για την επίτευξη αυτού του στόχου ο Χαρ. Τρικούπης επιδίωξε:

- *την αναμόρφωση της φορολογίας με στροφή στους εμμέσους φόρους, για να αυξηθούν τα έσοδα του κράτους, ώστε να χρηματοδοτηθεί η κατασκευή αναπτυξιακών έργων και να εξυπηρετηθεί ο εξωτερικός δανεισμός.*
- *την εκτέλεση μεγάλων έργων υποδομής.*

  Κατόρθωσε:
  - *να αποκτήσει η χώρα σιδηροδρομικό και οδικό δίκτυο.*
  - *να διανοιγεί η διώρυγα της Κορίνθου.*
  - *να αποξηρανθεί η λίμνη της Κωπαΐδας και να παραδοθούν μεγάλες εκτάσεις στην καλλιέργεια.*
  - *να εκτελεστούν σημαντικά έργα στα λιμάνια της χώρας.*
- *την εδραίωση της αξιοπιστίας της Ελλάδας στο εξωτερικό, για να διευκολυνθεί η προσέλκυση κεφαλαίων και η σύναψη δανείων από τις διεθνείς κεφαλαιαγορές.*

Η οικονομική πολιτική του Χαρ. Τρικούπη ευνοήθηκε σημαντικά από την ύψεση του διεθνούς εμπορίου, που είχε ως αποτέλεσμα την εισροή στην Ελλάδα κεφαλαίων πλούσιων ομογενών και τη στροφή ξένων επενδυτών προς τα Βαλκάνια. Αυτό το ευνοϊκό κλίμα επέτρεψε την ανάπτυξη σε ευρεία κλίμακα τραπεζικών εργασιών, την ίδρυση χρηματιστηρίου και ενίσχυσε την προσπάθεια για την ίδρυση μεγάλων βιομηχανιών.

Οι δαπάνες των πολεμικών κινητοποιήσεων και οι κακοί χειρισμοί των οικονομικών οδήγησαν τη χώρα στον υπερδανεισμό και, τελικά, στην πτώχευση.

Η Ελλάδα, ωστόσο, χάρη στην οικονομική πολιτική του Χαρ. Τρικούπη, απέκτησε την υποδομή στην οποία στηρίχθηκε η ανάπτυξη και ο εκσυγχρονισμός της.

«Τὸ ῞Εθνος εἶναι ἄξιον τῶν μέτρων τούτων»

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Με τετράωρη αγόρευσή του στη Βουλή στις 10 Φεβρουαρίου 1883 ο πρωθυπουργός Χαρ. Τρικούπης υποστήριξε τον προϋπολογισμό του 1883 και ιδιαίτερα τις δαπάνες για έργα εκσυγχρονισμού και για την ενίσχυση της άμυνας της χώρας. Το κείμενο της αγόρευσής του, όπως δημοσιεύθηκε στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Θ′, Σύνοδος Β′, Συνεδρίασις 55 (10.2.1883), σ . 865-889, έχει ως εξής:

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (Πρωθυπουργός). Ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε προόδου τῆς γενικῆς συζητήσεως ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἡ Βουλή, φρονῶ, δὲν ἔχει ἀφορμὴν νὰ εἶναι εὐχαριστημένη· οὔτε ἡ Ἀντιπολίτευσις δύναται νὰ εἶναι εὐχαριστημένη ἐξ αὐτῆς, ἀλλ' οὔτε καὶ ἡ Συμπολίτευσις. Ἡ Συμπολίτευσις δὲν δύναται νὰ εἶναι εὐχαριστημένη, διότι ἀνέμενεν ἐκ τῆς συζητήσεως νὰ ἴδῃ ἐξελεγχομένην καὶ τὴν οἰκονομικὴν αὐτῆς πολιτικὴν καὶ τὴν γενικωτέραν πολιτικὴν αὐτῆς· ἡ Ἀντιπολίτευσις δὲν δύναται νὰ εἶναι εὐχαριστημένη, διότι ὅσα ἐπηγγέλθη ἀπεδείχθησαν φροῦδα· καὶ ἀπεδείχθησαν φροῦδα, οὐχὶ μόνον ἐκ τῶν ἀπαντήσεων, οἵτινες ἐδόθησαν εἰς αὐτὴν παρὰ τῆς Συμπολιτεύσεως, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν παρὰ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ρηθέντων. Ἐπηγγέλθη ἡ Ἀντιπολίτευσις ἐπὶ χρόνον πολὺν ὅτι ἤθελεν ἀντιτάξει εἰς τὸ σύστημα τὸ κυβερνητικὸν σύστημα ἴδιον, τὸ ὁποῖον ἤθελεν ἐκπληροῖ πάντα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν ἀξίωσιν αὐτῆς δὲν ἐξεπλήρωσεν ὁ ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ὑποβληθεὶς εἰς τὴν Βουλὴν προϋπολογισμός· ἀλλ' ἀπεδείχθη μέχρι τοῦδε, παρ' αὐτῶν τῶν ἀγορευσάντων ἐκ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ὅτι ἡ Ἀντιπολίτευσις διαφωνεῖ ἐπὶ πάντων, ὅσα ἐκ τῆς Ἀντιπλιτεύσεως ἀντετάχθησαν, καὶ δὲν θέλει ἡ Συμπολίτευσις καλλιτέραν συνηγορίαν κατὰ τῶν προτάσεων, τῶν δῆθεν παρὰ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως γενομένων, εἰμὴ αὐτὰ ταῦτα τὰ ὑπὸ τῶν βουλευτῶν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, τῶν μὴ ἀποδεχομένων αὐτά, ἀναπτυχθέντα. Ἐν τούτοις, ἡ συζήτησις ἡ σπουδαία ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ πρέπει νὰ γίνῃ, διότι ἐν κοινοβουλευτικῷ κράτει ἀπαραίτητον εἶναι καὶ τὸ παρελθὸν τῆς Κυβερνήσεως νὰ ἐξελέγχηται καὶ τὸ μέλλον παρὰ τῆς Βουλῆς νὰ προσχεδιάζηται. Δὲν ἀρκεῖ ὅπως ἡ Βουλὴ ἀποδέχηται ἢ ἀπορρίπτῃ τὰ προτεινόμενα μέτρα, πρέπει νὰ ἐκφράζῃ καὶ αὐτὴ γνώμην καὶ ἐπὶ τῶν τετελεσμένων καὶ ἐπὶ τῶν τελεσθησομένων· πρέπει τὸ ῞Εθνος νὰ δύνηται ἐκ τῶν ἐν τῇ Βουλῇ γενομένων συζητήσεων νὰ μορφώνῃ γνώμην πλήρη· πρέπει ὁ ἔλεγχος νὰ εἶναι ὄχι μόνον ἔλεγχος βουλευτικός, ἀλλὰ πρέπει νὰ εἶναι ἔλεγχος ἐθνικός, διότι τὸ ῞Εθνος περιμένει ἐκ τῆς ἐργασίας, ἥτις ἐνταῦθα θέλει γίνει, νὰ μάθῃ ἐὰν τῷ ὄντι εὐόρκως ἐκπληροῖ ἡ Κυβέρνησις τὸ καθῆκον αὐτῆς καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ ἐν τῇ οἰκονομίᾳ, ἐὰν τὰ χρήματα διεχειρίσθησαν τιμίως, ἐὰν ἡ πολιτική, ἡ ἐξωτερικὴ καὶ ἡ ἐσωτερική, ὑπάρχει τοιαύτη, οἵαν τὸ ῞Εθνος ἀπαιτεῖ νὰ εἶναι.

Ἀλλὰ τί ἠκούσαμεν μέχρι τοῦδε ἐν τῇ Βουλῇ περὶ πολιτικῆς; Ἠκούσαμεν βουλευτῶν κατακρινόντων τὴν Κυβέρνησιν λεγόντων ὅτι ἡ κατάστασις εἶναι ἀφόρητος· ἀλλ' ἠκούσαμεν γεγονὸς σπουδαῖον; Ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῆς Κυβερνήσεως ἠκούσαμεν ἐξεταζομένας τὰς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν σχετιζομένας πράξεις τῆς Κυβερνήσεως; Ἠκούσαμεν συζητούμενον τὸ ὁροθετικὸν ζήτημα εἴτε ἐν τῇ λύσει του, εἴτε ἐν ταῖς γενομέναις πρὸς παρασκευὴν τῆς λύσεως πράξεσιν; Ἠκούσαμεν συζητουμένην τὴν διαγωγὴν τῆς Κυβερνήσεως ὡς πρὸς τὸ αἰγυπτιακὸν ζήτημα; Ἠκούσαμεν μόνον τινὰ περὶ συναλλαγῆς, περὶ τῆς ὁποίας θέλω ὁμιλήσει, διότι περὶ πάντων πρέπει νὰ ὁμιλήσωμεν καὶ ἀφοῦ ἡ Ἀντιπολίτευσις δὲν προκαλεῖ, ὡς ὤφειλε, τὴν περὶ τούτων συζήτησιν, θέλομεν τὴν προκαλέσει ἡμεῖς καὶ θέλομεν ἐξαναγκάσει τὴν Ἀντιπολίτευσιν εἰς αὐτήν.

῞Αρχομαι, ὅμως, ἀπὸ τῶν οἰκονομικῶν καὶ ἀπὸ τῶν ἐπαγγελιῶν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως περὶ τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἐπηγγέλθη ἡ Ἀντιπολίτευσις ὅτι ἤθελεν ἀποδείξει ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, τὸν ὁποῖον ὑπεβάλομεν εἰς τὴν Βουλήν, ἐγκατέλειπε τὸ πρόγραμμα αὐτῆς, πρόγραμμα οἰκονομικῶν, τὸ ὁποῖον ἀνεγράφη ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1880. Βεβαίως, κατὰ τὸ 1880 ἡ νῦν Κυβέρνησις, τότε οὖσα Ἀντιπολίτευσις, συνέταξε πρόγραμμα καὶ τὸ πρόγραμμα ἐκεῖνο ἔφερεν αὐτὴν εἰς τὴν ἐξουσίαν· ἀνελθοῦσα δὲ τότε εἰς τὴν ἐξουσίαν, πραγματοποίησε πάντα ὅσα ἐν τῇ Ἀντιπολιτεύσει ἐπηγγέλθη, καὶ ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1880 ὑπῆρξεν αὐτὸ τὸ πρόγραμμα τῆς Ἀντιπολιτεύσεως τοῦ 1880, ἀλλὰ καὶ ἤδη, ἐπανελθοῦσα εἰς τὴν ἐξουσίαν ἔφερε διὰ τὸ 1883 εἰς τὴν Βουλὴν αὐτὸν τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1880, καὶ τοῦτο θέλω ἀποδείξει ἀνασκευάζων τὴν ἀντίθετον γνώμην. Οἱ ἀγορεύσαντες ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ ἐκ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως εἶπον ὅτι ἀπόδειξις τῆς διαφορᾶς μεταξὺ τῶν προϋπολογισμῶν τοῦ 1883 καὶ τοῦ 1880 εἶναι αὐτοὶ οἱ ἀριθμοί. Εἶπε, νομίζω, ὁ πρῶτος ἀγορεύσας, «ἀφαιρέσατε 7,000,000 διὰ τόκον τοῦ δανείου τῶν 120,000,000 καὶ ὅ,τι ὑπολείπεται εἶναι ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1880 ἄνευ τῶν ἐξόδων τῶν νέων ἐπαρχιῶν, ἅτινα ὑπολογίζονται εἰς 4,000,000·

ἡ ἀντιπαραβολὴ τῶν δύο προϋπολογισμῶν μετὰ τὰς ἀφαιρέσεις ταύτας ἀποδεικνύει τὴν μεταβολὴν τοῦ προγράμματος». Κατ' αὐτόν, ἐν ὀνόματι τμήματός τινος τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ὁμιλήσαντα, ἄλλη διαφορὰ μεταξὺ τοῦ 1880 καὶ τοῦ 1883 δὲν ὑφίσταται, εἰμὴ μόνον ἡ ὑποχρέωσις τῆς πληρωμῆς τῶν ἐξόδων τῶν νέων ἐπαρχιῶν καὶ τῶν τόκων τοῦ δανείου τῶν 120,000,000. Ἀλλὰ τοῦτο αὐτὸ πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν. Ποῖαι εἶναι αἱ διαφοραί; Πλὴν τῶν δαπανῶν, ἃς ἐπάγεται ἡ προσάρτησις τῶν νέων ἐπαρχιῶν καὶ ἃς παραδέχεται ἡ Ἀντιπολίτευσις, μόνην διαφορὰν ἔχομεν σήμερον ὑπερτέραν τῆς τοῦ 1880, τὴν ἀφορῶσαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δανείου τῶν 120,000,000; Ἐσημείωσα ἐνταῦθα τὰς σπουδαιοτέρας τῶν δαπανῶν, αἵτινες εἶναι ὑποχρεωτικαὶ σήμερον, ἐνῷ κατὰ τὸ 1880 δὲν ὑφίσταντο.

Ἐκ τοῦ δανείου τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ἔχομεν ἐπὶ πλέον σήμερον διαφορὰν 444,000 δραχμῶν· ἐκ τοῦ δανείου τῶν 60,000,000 διαφορὰν 867,000· ἐκ τοῦ δανείου τῶν 120,000,000 διαφορὰν 7,804,000· ἐκ τοῦ δανείου τῆς ὁδοποιΐας τῶν 20,000,000 δρχ. 150,000· ἔξοδα ὑπηρεσίας δανείων, 1,250,000· συντάξεις πολιτικῶν ὑπαλλήλων 200,000· Βουλὴ 118,000· ποσοστὰ εἰσπράξεων 100.000· προσέτι ποσοστὰ φόρου ἐπιτηδευμάτων 45,000· ὑλικὸν καὶ ἔξοδα σφραγιστηρίου 97,000· διατήρησις καταδίκων 100,000· ἐκτέλεσις ἐκλογικοῦ νόμου 373,000· ἔξοδα ἐκτυπώσεως *Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως* 40,000· τὸ ὅλον 11,590,000. Ταῦτα εἶναι ὑποχρεωτικά· δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ περιληφθῶσιν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ. Ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα πολλὰ ἑκατομμύρια, τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἐκ νόμου ὑποχρεωτικά, ἀλλ' εἶναι ἀπαραίτητα ἐν τῷ σημειωθέντι ὅρῳ, ἐκτὸς ἂν θεωρήσωμεν ὅτι οὐδεμίαν ἔχει ὑποχρέωσιν ὁ τόπος ὡς πρὸς τὰ τῆς ἠθικῆς καὶ ὑλικῆς μορφώσεως αὐτοῦ, καὶ ἐὰν δὲν θέλωμεν νὰ ἔχωμεν τὰς ἀντιστοίχους προσόδους. Καὶ ἰδού· ἔχομεν ἐκ τοῦ προξενικοῦ νόμου διαφορὰν δαπάνης 288,000 δραχμῶν, ἀλλ' ἔχομεν εἰσπράξεις ὑπερτέρας 460,000 δραχμῶν. Ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Τριφυλλίας εἶπεν ὅτι τὸ ἔσοδον δὲν πρέπει νὰ τὸ ὑπολογίσητε ὡς ἀντιστάθμισμα τῆς δαπάνης, διότι δύνασθε νὰ ἔχητε τὸ ἔσοδον χωρὶς νὰ ἔχητε τὴν δαπάνην· ἀλλ' εἶναι τοῦτο ἀληθές; Τὸ πλεῖστον τοῦ ἐσόδου τούτου προέρχεται ἐκ τῆς μετατροπῆς τῶν ἀμίσθων προξενείων εἰς ἔμμισθα, τοὐτέστιν ἐκ τῆς ἐγγραφῆς ἐν τοῖς ἐσόδοις τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐσόδων, τὰ ὁποῖα πρότερον μετέβαινον εἰς τὰ θυλάκια τῶν τότε μὲν ἀμίσθων, νῦν δὲ ἐμμίσθων προξένων. Ἔξοδα ἀλλοδαπῶν μηχανικῶν 200,000. Ἐὰν ἐννοῇ ἡ Βουλὴ ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐργασθῶμεν εἰς τὰ τῆς ὁδοποιΐας, μετὰ τὸν νόμον μάλιστα τὸν ἐπιψηφισθέντα, τὸν προικοδοτοῦντα τὸ Ταμεῖον τῆς ὁδοποιΐας, ἡ δαπάνη αὕτη ἐδύνατο νὰ μὴ περιληφθῇ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ. Ἀλλ' ἐὰν ἐννοῇ ὅτι ἔχομεν πρώτιστον καθῆκον καὶ ὑποχρέωσιν ἐκ νόμου εἰς τοῦτο, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ περιληφθῇ ἡ δαπάνη αὕτη, διότι τὸ προσωπικὸν τῶν μηχανικῶν ἐν Ἑλλάδι δυστυχῶς δὲν εἶναι ἐπαρκές. Ἔχομεν ἐκ τοῦ νόμου περὶ δασῶν, ἐὰν ἐφαρμοσθῇ, αὔξησιν δαπάνης 364,000 δραχμῶν ἐπὶ τοῦ προσωπικοῦ καὶ 117,000 ἐπὶ τῶν ἐξόδων ὑπηρεσίας· ἀλλ' ἔχομεν καὶ αὔξησιν ἐσόδων σπουδαίαν, ἔχομεν διττὴν αὔξησιν καὶ διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ νόμου τούτου ἐπιβαλλομένης φορολογίας ἐπὶ τῶν καυσίμων ξύλων, τῶν πρὸς ἐμπορίαν μετακομιζομένων, καὶ ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ὑπηρεσίας ταύτης, τοῦτο δὲ καταφαίνεται ἐκ τῶν ἑξῆς ἀριθμῶν: Ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1883 βλέπετε σημειωθέντα ὡς ἔσοδα ἐκ τῆς ὑπηρεσίας τῶν δασῶν 1,612,000 δραχμάς, ὧν αἱ 700,000 ἀνήκουσιν εἰς τὴν πρόσθετον φορολογίαν, ἐνῷ κατὰ τὸ 1880 ἦσαν ἔσοδα μόνον 515,000, ἄρα ἔχομεν 1,000,000 ἐπὶ πλέον, ἀπέναντι διαφορᾶς ἐξόδων μόνον 480,000 δραχμῶν. Ἔχομεν καὶ διὰ τὴν ταχυδρομικὴν συγκοινωνίαν καὶ τὴν τηλεγραφικὴν αὔξησιν δαπάνης κατὰ τὸ 1883 σχετικῶς πρὸς τὸ 1880. Εἰς τὴν ταχυδρομικὴν συγκοινωνίαν ἔχομεν δαπάνην κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο 809,000 δρχ., ἐνῶ κατὰ τὸ 1880 εἴχομεν μόνον δαπάνην 429,000 δραχμῶν· τοὐτέστιν ἔχομεν διαφορὰν ἐπὶ πλέον 380,000 δρχ. Ἀλλὰ ποίαν ἔχομεν διαφορὰν ἐσόδων; Ἐφέτος μὲν σημειοῦμεν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ 1,200,000 νέων δραχμῶν, κατὰ δὲ τὸ 1880 εἴχομεν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ σημειωμένας 673,000 παλαιῶν δραχμῶν· ἡ διαφορὰ εἶναι 672,000 δραχμῶν, τοὐτέστιν ἔχομεν ἐπὶ πλέον ἔσοδον ἐκ τούτου κατὰ τὸ ἐνεστὼς ἔτος 672,000 δραχμῶν, ἐνῷ ἔχομεν ἐπὶ πλέον ἔξοδον 380,000. Εἰς τὴν τηλεγραφικὴν συγκοινωνίαν ἐπίσης ἔχομεν δαπάνην κατὰ τὸ παρὸν ἔτος 1,660,000, ἐνῷ κατὰ τὸ 1880 εἴχομεν δαπάνην μόνον 991,000 δραχμῶν· τοὐτέστιν ἔχομεν ἐπὶ πλέον δαπάνην κατὰ τὸ 1883 δραχμῶν 668,000, ἀλλ' ἔχομεν ἔσοδον ἐπὶ πλέον 596,000 δραχμῶν, διότι τὰ μὲν ἔσοδα τοῦ ἔτους τούτου ὑπολογίζονται ἐν τῷ προϋπολογισμῷ εἰς 1,220,000 νέας δραχμάς, τὰ δὲ ἔσοδα ὑπελογίσθησαν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1880 εἰς 770,000 παλαιὰς δραχμάς. Πλὴν τούτων ἔχομεν τὴν διαφορὰν τῆς δαπάνης ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Στρατιωτικῶν καὶ τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ναυτικῶν. Ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Στρατιωτικῶν πάντες οἱ ὁμιλήσαντες ἐκ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως εἶπον ὅτι ἀναγνωρίζουσιν ὅτι πρέπει νὰ μένῃ ὁ στρατὸς κατὰ τοὺς ἀριθμούς, οἵος ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἐσημειώθη· οὐδεμίαν φωνὴν ἠκούσαμεν λέγουσαν τὸ ἐναντίον· ἠκούσαμεν μάλιστα παρὰ πολλῶν ὅτι πρέπει ν' αὐξηθῶσιν οἱ ἀριθμοί, ἐνῷ περὶ ἐλαττώσεως οὐδεὶς ἐγένετο λόγος. Πλήρους ἄρα συμφωνίας ὑπαρχούσης, ὅτι ὁ στρατὸς πρέπει νὰ ὑπάρξῃ τοιοῦτος, ὁποῖος εἶναι ἐγγεγραμμένος, ἡ διαφορὰ τῆς δαπάνης πρέπει ἀφεύκτως νὰ σημειωθῇ. Ὅτι

δὲ ἡ διαφορὰ τῆς δαπάνης εἶναι ἐκείνη τὴν ὁποίαν ἡμεῖς ἐσημειώσαμεν, καὶ ὄχι ἐκείνη τὴν ὁποίαν ἐσημείωσεν ἡ Ἀντιπολίτευσις, τοῦτο ἐντὸς ὀλίγου θέλω ἀποδείξει. Ἡ διαφορὰ τῆς δαπάνης ὁποία ἔσεται; Κατὰ τὸ 1880 τὰ ἔξοδα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν ἦσαν 11,100,000, κατὰ δὲ τὸ 1883 εἶναι 18,400,000, τοὐτέστι διαφορὰ 7,299,000 δραχμῶν. Ἡ δὲ διαφορὰ τῶν ἐξόδων τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν εἶναι 2,531,000. Πάντα ταῦτα ἐὰν ἀθροίσωμεν, φθάνομεν εἰς τὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα ἠκούσατε παρὰ τοῦ κ. βουλευτοῦ ἐκ Γόρτυνος, εἰσηγομένου τὴν συζήτησιν ταύτην; Δὲν ἔχομεν διαφορὰν 7,000,000, ὡς ἐκεῖνος ἠξίου, ἀλλ' ἔχομεν ποσὸν 23,500,000 δρχ. Αὕτη εἶναι ἡ διαφορὰ τῶν ὑποχρεωτικῶν δαπανῶν, εἴτε ἐκ τοῦ νόμου, εἴτε ἠθικῶς ὑποχρεωτικῶν δαπανῶν, ἥτις ὑφίσταται μεταξὺ τοῦ τρέχοντος ἔτους καὶ τοῦ ἔτους 1880. Ὅταν ἀφαιρέσητε ταύτας τὰς δαπάνας, τὰς ὁποίας ἀνέφερα, καὶ ἄλλας ὁμοίας φύσεως, τὰς ὁποίας δὲν ἀνέφερα, ποία διαφορὰ μένει μεταξὺ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1880 καὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1883; Μένουσιν οἱ γραμματεῖς τῶν ἐπαρχείων καὶ οἱ γραμματεῖς τῶν ταμείων γ΄ τάξεως· ἀμφιβάλλω ἂν θὰ δυνηθῆτε νὰ εὕρητε ἄλλας.

Ὁ προϋπολογισμός, ὅπως συνετάχθη παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, εἶναι ὁ οἰκονομικώτερος, ὅστις ἐδύνατο νὰ συνταχθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ προγράμματος τοῦ 1880. Ἡ Ἀντιπολίτευσις ἠξίωσεν ὅτι ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ τούτου, τοῦ οὕτω συνταχθέντος, ἐδύνατο αὕτη νὰ πραγματοποιήσῃ οἰκονομίας, καὶ καθώρισε τὰς οἰκονομίας ταύτας, συμποσουμένας εἰς 6,700,000 δραχμῶν. Λέγω ἡ Ἀντιπολίτευσις, διότι ταύτην τὴν λέξιν μεταχειρίζονται οἱ ὁμιλήσαντες, οἱ ὁποῖοι ἀπεδείχθη κατόπιν ὅτι δὲν ἦσαν ἡ Ἀντιπολίτευσις, οὐδὲ τὸ πλεῖστον τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ἀλλὰ τμῆμα τι τῆς Ἀντιπολιτεύσεως. Δὲν ἀμφισβητῶ περὶ τῆς λέξεως· εἰς ἡμᾶς, ὅμως, ἐνδιαφέρει τοῦτο ὅτι κατεδείχθη, ὅτι αἱ προτάσεις δὲν εἶναι προτάσεις τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ἀλλ' εἶναι προτάσεις τινῶν ἐκ τῶν μελῶν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ἀποκρουόμεναι ὑπὸ τῶν ἄλλων. Ἐκ τούτου δὲν ἔπεται ὅτι ἡμεῖς δὲν ὑποχρεούμεθα ν' ἀνασκευάσωμεν τὰ προταθέντα, ἀφοῦ εἶναι ταῦτα ἀνυπόστατα, ὡς θέλω ἀποδείξει. Θέλω ἀποδείξει ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ πραγματοποιήσῃ ἡ Κυβέρνησις πλείονας οἰκονομίας τῶν πραγματοποιηθεισῶν, ὅτι αἱ προτεινόμεναι παρὰ τῶν μελῶν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως οἰκονομίαι εἶναι τὸ πλεῖστον ψευδεῖς, ἀνύπαρκτοι καὶ μόνον πλάσματα, τὰ ὁποῖα ἐρρίφθησαν ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν πρὸς ἐξαπάτησιν τῆς κοινωνίας, αἱ δ' ἄλλαι εἶναι οἰκονομίαι ἐξ ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι φέρουσι καταστροφὴν εἰς τὴν κοινωνίαν, αἱ ὁποῖαι παρεμποδίζουσι τὴν διοίκησιν τοῦ τόπου, τὰς ὁποίας οὐδεὶς δύναται νὰ ψηφίσῃ, τὰς ὁποίας οἱ προτείνοντες αὐτοὶ δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ὑποστηρίξωσιν, ἐὰν ἦσαν Κυβέρνησις· διότι ὑπάρχει αὕτη ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως τῆς νῦν καὶ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως τοῦ 1880, τῆς ὁποίας πραγματοποιοῦμεν ἡμεῖς σήμερον τὰς ἰδέας. Ὑπάρχει ἡ διαφορὰ ὅτι ἡμεῖς ὅσα κατὰ τὸ 1880 ἐν τῷ προγράμματι ἡμῶν προετείναμεν, ἠξιοῦμεν ὅτι καὶ θὰ τὰ ἐφαρμόσωμεν, καὶ τὰ ἐφηρμόσαμεν, ἐνῷ ἡ Ἀντιπολίτευσις ἀξιοῖ ὅτι οὐδὲν θέλει ἐφαρμόσει αὐτὴ καὶ διὰ τοῦτο προτείνουσιν οἱ εἰς αὐτὴν ἀνήκοντες οἱαδήποτε μέτρα, τὰ ὁποῖα, ὅμως, ἐὰν εἶχον τὴν εὐθύνην νὰ ἐφαρμόσωσιν, ἤθελον πρῶτοι ἀποκρούσει. Κατὰ τὸ 1880 ἐπεζητήσαμεν ἐν τῇ Κυβερνήσει διὰ τῶν οἰκονομιῶν νὰ δυνηθῶμεν νὰ ἄρωμεν τὴν τότε ὑφισταμένην ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν, καὶ ὄχι μόνον ἐπραγματοποιήσαμεν τὰς οἰκονομίας, ὄχι μόνον ἐπετύχομεν τὴν ψήφισιν τῶν φόρων, τοὺς ὁποίους προετείναμεν, ἀλλὰ κατωρθώσαμεν νομοθετικῶς καὶ τὴν ἄρσιν τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ἐπιψηφισθέντος ὑπὸ τῆς Βουλῆς νομοσχεδίου κυροῦντος σύμβασιν, τὴν ὁποίαν εἴχομεν συνομολογήσει πρὸς τοὺς ἁρμοδίους περὶ ἀποδόσεως τοῦ χρέους, τοῦ συνδεομένου πρὸς τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν. Ἀλλὰ τὸ χρέος ἐκεῖ ποῖον ἦτο τότε; Ἦτο 21,000,000· σήμερον ποῖον εἶναι; Εἶναι 75,000,000. Ὅτε ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ βάρους, τὸ ὁποῖον ἐπιβάλλει ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας σήμερον, πρὸς τὸ βάρος, τὸ ὁποῖον ἐπέβαλε κατὰ τὸ 1880, εἶναι τοιαύτη, ὅτε αἱ ἄλλαι ὑποχρεώσεις, τὰς ὁποίας τὸ Ἔθνος ἐν τῷ μεταξὺ ἀνέλαβεν, εἶναι τοιαῦται, ὁποίας πρὸ ὀλίγου ἀνέφερα πρὸς ὑμᾶς, εἶναι δυνατὸν νὰ ἐλπίσωμεν ὅτι θέλομεν δυνηθῆ σήμερον νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἐφθάσαμεν κατὰ τὸ 1880 μὲ μόνην τὴν ἐπιβάρυνσιν, τὴν ὁποίαν τότε προετείναμεν: Ὅστις, κύριοι, ζητεῖ τοῦτο, δὲν ζητεῖ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ τότε προγράμματος τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ἀλλὰ τὴν ματαίωσιν τοῦ προγράμματος ἐκείνου. Πρέπει ν' ἀποδείξωσιν ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἀξιοῦσιν ὅτι ἐγκατελίπομεν τὸ πρόγραμμα ἡμῶν, ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἀρθῇ ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία δι' ἐπιβαρύνσεως μικροτέρας τοῦ Ἔθνους, καὶ τότε δύνανται νὰ εἴπωσιν ὅτι ἐγκατελίπομεν τὸ πρόγραμμα ἡμῶν, προτείνοντες ἐπιβάρυνσιν μεγαλυτέραν τῆς τοῦ 1880· πρέπει ν' ἀποδείξωσιν ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῶσι σήμερον οἰκονομίαι, αἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ πραγματοποιηθῶσι κατὰ τὸ 1880, ἵνα δύνωνται ν' ἀξιῶσιν ὅτι σήμερον ἐγκαταλίπομεν τὸ πρόγραμμα ἐκεῖνο, καὶ διὰ τοῦτο θὰ ἔλθω νὰ ἐξετάσω ἓν πρὸς ἓν τὰ παρ' αὐτῶν ρηθέντα, ἵνα γίνῃ δῆλον ἐὰν ἔχωσι τὴν ἐλαχίστην ὑπόστασιν.

Δὲν εἶναι μόνη διαφορὰ ἡ ἐκ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας. Αἱ ὑποχρεώσεις, τὰς ὁποίας τὸ Ἔθνος ἔχει ἐν τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, εἶναι μέγισται. Ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Τριφυλλίας ἠθέλησεν

ἐν τῇ ἀγορεύσει αὐτοῦ νὰ παραστήσῃ δι' ἀριθμῶν, οὐχὶ ἀκριβῶν, τὸ ἔλλειμμα τοῦ 1883 ἀνώτερον ἢ ὅ,τι παριστᾶτο ἐν τῷ ὑποβληθέντι ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως προϋπολογισμῷ. Ἐγὼ δὲν παραδέχομαι τοὺς ἀριθμοὺς τούτους, καὶ θέλω σᾶς εἴπει διατί· ἀλλὰ τὸ συμπέρασμα, παραδέχομαι, πλησιάζον οὐχὶ εἰς τὸ τοῦ 1883 ἔλλειμμα, ἀλλ' εἰς τὸ τοῦ σταθεροῦ προϋπολογισμοῦ, διότι περὶ τοῦ σταθεροῦ προϋπολογισμοῦ κυρίως συζητοῦμεν. Σήμερον δὲν πρόκειται ν' ἀποφασίσωμεν ἀποκλειστικῶς περὶ τοῦ ἔτους τούτου, δὲν πρόκειται νὰ λάβωμεν προσωρινὰ μέτρα, πρόκειται νὰ θέσωμεν θεμέλια διὰ τὸν διαρκῆ προϋπολογισμὸν τοῦ Κράτους, πρόκειται μελετῶντες τὰ ἔσοδα καὶ ἔξοδα τοῦ παρόντος ἔτους, νὰ εἴπωμεν ὁποῖα ἔσονται ταῦτα καὶ ἐν τῷ προσεχεῖ μέλλοντι, διότι περὶ τοῦ ἀπωτέρου μέλλοντος δύνανται νὰ φροντίσωσι καὶ ἄλλοι. Ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Τριφυλλίας ἠξίου ὅτι ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ ἔτους 1883 πρέπει νὰ περιληφθῇ ὁλόκληρος ἡ δαπάνη, ἡ ἐκ τοῦ δανείου διὰ τὰς ναυτικὰς παρασκευάς· ἀλλ' ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Τριφυλλίας γινώσκει ἄριστα ὅτι, ὅταν πραγματοποιηθῇ δάνειον χρεωλυτικόν, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐπιβαρύνει ἓν ἕκαστον οἰκονομικὸν ἔτος δὲν εἶναι τὸ ποσὸν τοῦ κεφαλαίου, ἀλλὰ τὸ ποσὸν τὸ ἀπαιτούμενον διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ πραγματοποιηθέντος δανείου, καὶ ἑπομένως ἔπρεπε νὰ ἐπιβαρυνθῇ τὸ ἔτος τοῦτο, ὅπως τὸ ἐπράξαμεν ἡμεῖς ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, διὰ μόνου τοῦ ποσοῦ τοῦ ἀναγκαίου, εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ πραγματοποιηθησομένου ἐντὸς τοῦ ἔτους κεφαλαίου, τὸ ὁποῖον περιωρίσθη εἰς 10,000,000. Ἐὰν ἐπεβαρύνομεν τὸν προϋπολογισμόν, ὅπως ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Τριφυλλίας ἀξιοῖ, θ' ἀνεγράφομεν ἐφέτος τὴν δαπάνην τοῦ πραγματοποιηθέντος μέρους τοῦ κεφαλαίου ὁλοκλήρου, ἀλλ' ἐν τῷ σταθερῷ προϋπολογισμῷ δὲν θὰ ἠδυνάμεθα ν' ἀναγράψωμεν τὴν διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ χρέους ἀναγκαίαν ἐτησίαν πίστωσιν. Γινώσκει καλῶς ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Τριφυλλίας ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1883 περιορίζεται μόνον εἰς τὰς ὑποχρεώσεις τοῦ Δημοσίου διὰ τὸ ἐνεστὼς ἔτος, καὶ διὰ τοῦτο δὲν κατελογίσαμεν εἰς αὐτὸν ἢ μόνον τὸ ποσόν δι' ὃ ἀπαιτεῖται πίστωσις, ἤτοι τὸ τῶν τόκων καὶ τοῦ χρεωλυσίου· τοσαύτην δ' ἔχει περὶ τούτου πεποίθησιν, ὥστε ὅτε ἠθέλησε νὰ ὑπολογίσῃ τὴν δαπάνην διὰ τὴν ὁδοποιΐαν, τί ὑπελόγισε; Δὲν ὑπελόγισε τὰ 20,000,000, ἤτοι τὸ κεφάλαιον τοῦ δανείου τῆς ὁδοποιΐας ὁλόκληρον ἐντὸς τοῦ ἔτους 1883. Κατὰ τὴν ἀρχὴν τὴν ὁποίαν ἔθεσεν, ἐν τῷ δανείῳ περὶ ναυτικῶν παρασκευῶν, ὤφειλε νὰ καταλογίσῃ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1883 τὸ κεφάλαιον τοῦ δανείου τῶν 20,000,000 καὶ οὐχὶ τὸ διὰ τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ ἀπαιτούμενον ἐτησίως ποσόν. Ἀλλὰ καὶ ἐδῶ περιέπεσεν εἰς ἄλλο σφάλμα, –ὄχι σφάλμα, διότι κάλλιστα γινώσκει τὰ οἰκονομικά, ἀλλ' ἐνόμισεν ὅτι ἄλλως ἠδύνατο νὰ παραστήσῃ ἐδὼ τοὺς ἀριθμοὺς– καὶ ἀντὶ νὰ περιλάβῃ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1883 μόνον τὸ ποσόν τὸ ἀνῆκον εἰς τὸ ἐντὸς τοῦ ἔτους δαπανηθησόμενον κεφάλαιον, περιέλαβεν ὅλον τὸ ποσόν τὸ ἀνῆκον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν δανείου 20,000,000 δραχμῶν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἐργολαβία, ἡ διακηρυχθησομένη διὰ τὴν ἁμαξιτὴν ὁδοποιΐαν τοῦ Κράτους, διὰ τὰ συμπλέγματα, ἅπερ ἤδη καταρτίζονται ὑπὸ τῶν ξένων μηχανικῶν, δὲν δύναται νὰ ἔχῃ διάρκειαν ὀλιγοχρονωτέραν τῶν δύο ἐτῶν, πιθανώτατον δὲ νὰ ἔχῃ διάρκειαν τριῶν ἐτῶν. Ἑπομένως, τοὐλάχιστον ἐπὶ δύο ἔτη ἀπὸ τῆς παραχωρήσεως τῆς ἐργολαβίας πρέπει νὰ διανείμητε τὴν δαπάνην ταύτην, καὶ μόνον μετὰ διετίαν δύνασθε νὰ θεωρήσητε ὡς ἐπιβαρύνον τοὺς προϋπολογισμοὺς ὁλόκληρον τὸ ποσὸν τῆς ὑπηρεσίας τοῦ δανείου. Οὐχ' ἧττον ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Τριφυλλίας περιέλαβεν ὁλόκληρον τὸ ποσὸν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ ἔτους 1883· ἀλλ' ἐνταῦθα δὲν περιέλαβε τοὐλάχιστον ὁλόκληρον τὸ κεφάλαιον. Διατὶ ἡ διάκρισις αὕτη; Διατὶ ἠθέλησε τοῦ ἑτέρου μὲν τῶν δανείων νὰ περιλάβῃ τὸ κεφάλαιον ἐν τῷ ἐτησίῳ προϋπολογισμῷ, τοῦ δὲ ἄλλου ἠθέλησε νὰ περιλάβῃ ἐν τοῖς ἐτησίοις προϋπολογισμοῖς μόνον τοὺς τόκους καὶ τὸ χρεώλυτρον, ἀφίνων τὸ κεφάλαιον ἀκαταλόγιστον;

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Μὲ συγχωρεῖτε;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Μάλιστα.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Οὔτε τὸ ἄλλο δὲν περιέλαβον εἰς τὸ 1883, τὰ 12,000,000 περιέλαβον, ὅτε ὡμίλουν περὶ τοῦ 1882, ἀλλ' ἔλεγον ὅτι αἱ πιστώσεις αὗται πρέπει νὰ συμπεριληφθῶσιν εἰς τοὺς λογαριασμοὺς τῶν ἐξόδων τοῦ 1882.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἀδιάφορον τὸ ἔτος. Ἐὰν ἤθελε περιληφθῇ τὸ κεφάλαιον τοῦ δανείου τῶν παρασκευῶν εἰς τὸ 1882, ἔπρεπε τὸ κεφάλαιον τοῦ δανείου τῆς ὁδοποιΐας νὰ περιληφθῇ εἰς τὸ 1883. Ἐννοεῖται ὅτι ἂν τὸ κεφάλαιον τοῦ δανείου καὶ οὐχὶ ἡ ἐτησία δόσις περιελαμβάνετο ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1882 κατὰ τὴν ὑμετέραν θεωρίαν ἔπρεπε νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ αὐτὴ ἀρχὴ πρὸς ἀμφότερα τὰ δάνεια, ὡς ἐπίσης, ἐὰν δὲν περιελαμβάνετο ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1883 τὸ κεφάλαιον τοῦ δανείου τῆς ὁδοποιΐας, θὰ περιελαμβάνοντο μόνον τὰ ποσὰ τὰ ἀνταποκρινόμενα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἀμφοτέρων τῶν δανείων ἐν πᾶσι τοῖς προϋπολογισμοῖς. Ἀλλ' ἐγὼ ἀποκρούω τοὺς ἀντιφατικοὺς ὑπολογισμούς, ἵνα ἀποδείξω ὅτι αἱ δαπάναι τοῦ 1883 θὰ εἶναι ὀλιγώτεραι, ἢ ὅσον παρέστησεν αὐτὰς ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Τριφυλλίας, ἢ ὅτι αἱ δαπάναι τοῦ 1882 ὑπῆρξαν ὀλιγώτεραι, ἢ ὅσον παρέστησεν αὐτὰς ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Τριφυλλίας; Ἐγὼ δὲν ἔρχομαι ἐνταῦθα, ἵνα ἀποκρύψω τι, ἐγώ, καὶ ἐὰν τὴν κατάστασιν εὕρομεν δεινοτάτην, δὲν νομίζω ὅτι ἐπιτρέπεται εἰς ἡμᾶς νὰ τὴν ἀποκρύψωμεν· οὐδὲ πάλιν ἂν ἡ κατάστασις εἶναι κατά τι πλέον

εὐάρεστος, ἢ ὅσον ὑποτίθεται, ἐπιτρέπεται νὰ τὴν παραστήσωμεν δεινοτέραν τοῦ ὄντος, ἵνα δυνηθῶμεν οὕτω ν' ἀποκτήσωμεν εὐκολώτερον τὰ αἰτούμενα. Δὲν νομίζω ὅτι διὰ τρόπων τοιούτων ἐπιτρέπεται νὰ διευθύνωνται αἱ Βουλαί. Αἱ Βουλαὶ πρέπει νὰ διευθύνωνται διὰ τῆς πειθοῦς καὶ διὰ τῆς ἀληθείας, καὶ ἄτοπον εἶναι νὰ προσπαθῶμεν, ὅπως διευκολύνωμεν τὴν ἀποδοχὴν τῶν ἰδεῶν ἡμῶν διὰ ψευδῶν διδομένων. Τὰ διδόμενα πρέπει νὰ εἶναι τἀληθῆ, καὶ ἡ Κυβέρνησις εἶναι εἰς θέσιν κάλλιον παντὸς ἄλλου νὰ παρέχῃ διδόμενα ἀληθῆ, καὶ ἐπὶ τοιούτων διδομένων στηριζόμενος, μακρὰν τοῦ ν' ἀποκρούσω τὰ συμπεράσματα τοῦ κ. βουλευτοῦ ἐκ Τριφυλλίας, ἀποδέχομαι πληρέστατα αὐτά, ἀφοῦ, ὅμως, μεταβιβάσω εἰς τὸν σταθερὸν προϋπολογισμὸν ὅσα ὁ κ. βουλευτὴς ἐσφαλμένως ἀνέγραψεν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1883· θεωρῶ μάλιστα ὅτι ἴσως ἐν τῷ σταθερῷ προϋπολογισμῷ τὰ βάρη εἶναι ὑπέρτερα, ἢ ὅσον αὐτὸς ἀνέφερε. Καὶ ἰδού, κύριοι, ἀναφέρω μόνον τὰ κεφαλαιωδέστερα αὐτῶν.

Ποῖα θὰ εἶναι τὰ πρόσθετα βάρη τοῦ σταθεροῦ προϋπολογισμοῦ; Θὰ ἔχωμεν πρῶτον τὰ βάρη ἐκ τῆς ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, διότι τὴν ἄρσιν ταύτην πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς μέτρον ἀναπόφευκτον. Ἐὰν δὲν προέκειτο νὰ μεταβῶμεν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ μέτρου τούτου, περιττὴ θὰ ἦτο καὶ ἡ ψήφισις τοῦ πλήρους ἰσοζυγίου· θὰ ἠδυνάμεθα ὡς πρὸς τοῦτο νὰ προβῶμεν μὲ βῆμα ὀλιγώτερον γοργόν. Τὸ δάνειον τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας δὲν δύναται νὰ ἀρθῇ ἄνευ δανείου 75,000,000, ὅπερ, ὅσον δήποτε εὐθυνά καὶ ἂν ἀποκτηθῶσι τὰ χρήματα, δὲν δύναται νὰ ἐπιβαρύνῃ τὸ Κράτος δι' ἐτησίας πληρωμῆς πολλῷ μικροτέρας τῶν 5,500,000 ἢ 6,000,000.

Δὲν εἶναι δυνατόν, κύριοι, σήμερον νὰ σταματήσωμεν ἐν τῇ ὁδῷ τῆς προόδου, εἰς ἣν εἰσήλθομεν. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ πραγματοποιήσωμεν τὸν σιδηροδρομικὸν σύνδεσμον μετὰ τοῦ συμπλέγματος τοῦ εὐρωπαϊκοῦ καὶ ἵνα πραγματοποιήσωμεν αὐτόν, πρέπει ν' ἀναλάβωμεν τοὐλάχιστον τὸ βάρος τῆς κατασκευῆς τῆς γραμμῆς ἀπ' Ἀθηνῶν ἕως Λαρίσης, πιθανώτατα δὲ πρέπει ν' ἀναλάβωμεν καὶ τὸ βάρος τῆς ἐγγυήσεως διὰ τὴν γραμμὴν ἀπὸ Λαρίσης ἕως Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ καὶ ἂν μόνον τὴν γραμμὴν ἀπ' Ἀθηνῶν ἕως Λαρίσης ἀναδεχθῶμεν, ἰδοὺ ἀμέσως, κατὰ τὰ γνωστὰ ἀποτελέσματα ἐκ τῆς μειοδοσίας τῆς ἐνεργηθείσης ὑπὸ τῆς προκατόχου κυβερνήσεως, ἐτήσιον ποσὸν ἀνώτερον τῶν 3,000,000· παραλείπω δ' ὅσα εἰς ταῦτα θ' ἀναγκασθῶμεν νὰ προσθέσωμεν, ἐὰν τυχὸν ἀναλάβωμεν ὑποχρέωσιν ἐγγυήσεως καὶ διὰ τὴν ἐπέκτασιν τῆς γραμμῆς ταύτης καὶ πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην. Ἔχομεν ἐψηφισμένον τὸ δάνειον τῶν παρασκευῶν, καὶ ἐκ τούτου ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1883 ἔχομεν σημειωμένον μόνον ποσὸν μικρόν· ἀλλ' ὁλόκληρον τὸ δάνειον τοῦτο θὰ πραγματοποιηθῇ ἐν προσεχεῖ μέλλοντι καὶ ἑπομένως ἐν τῷ σταθερῷ προϋπολογισμῷ τοῦ Κράτους πρέπει νὰ ὑπολογίσωμεν τὰ τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ ὁλόκληρα, ὅπως δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπολογίσωμεν αὐτὰ ὁλόκληρα ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ ἔτους 1883.

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ τοῦ Στρατοῦ, ἔχομεν δαπάνας πολλῷ μεγαλυτέρας, διότι θὰ ἔχωμεν Στρατὸν ἐκ τοῦ ὀργανισμοῦ 29,500. Δὲν ἔρχομαι νὰ συζητήσω ἐὰν εἶναι ἐπαρκὴς ὁ Στρατὸς οὗτος· δὲν ἔρχομαι νὰ ἐξετάσω ἤδη ἐὰν πρέπῃ νὰ παραδεχθῶμεν τὰς ἰδέας, ἃς ἀνέπτυξεν ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Κέας περὶ αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῆς χωροφυλακῆς ἢ τὰς ἰδέας, ἃς ὁ αὐτὸς βουλευτὴς ἀνέπτυξε περὶ αὐξήσεως τῆς θητείας ἀπὸ 12 μηνῶν εἰς 20 μῆνας, ἢ τὰς ἰδέας, ἃς ἕτερος βουλευτὴς ἀνέπτυξε περὶ αὐξήσεως τῆς θητείας ἀπὸ 12 μηνῶν εἰς 3 ἔτη, μεταρρυθμίσεις, αἵτινες ἤθελον ἐπενέγκει αὔξησιν δαπάνης πολλῶν ἑκατομμυρίων. Ἀλλὰ παραδεχόμενος τοὺς ἀριθμούς, ὡς ὁ νῦν ὀργανισμὸς παρέχει αὐτοὺς καὶ παραδεχόμενος αὐτούς, ὡς εἶναι ἐγγεγραμμένοι ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐξόδων, εὑρίσκω διαφορὰν ἑκατομμυρίων, διότι ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐξόδων δὲν ἀναγράφομεν δαπάνην, εἰμὴ μόνον διὰ στρατὸν 22,500 ἀνδρῶν, ὅσον σήμερον ἔχομεν καὶ δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν, ἐν προσεχεῖ, ὅμως, μέλλοντι θέλομεν ἔχει καὶ τὰς 29,500. Ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ ἔτους τούτου δὲν ἀναγράφομεν ποσὸν διὰ ἱματισμὸν τοῦ Στρατοῦ, ποσὸν ἀνερχόμενον ἴσως καὶ εἰς 3,000,000 ἐτησίως. Τὸ ποσὸν τοῦτο ἴσως δὲν ἀναγραφῇ καὶ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος, ἀλλὰ κατόπιν τούτου θὰ ἀναγραφῇ καὶ πρέπει νὰ ἔχωμεν καὶ αὐτὸ ὑπ' ὄψιν, ὅτε ἐρχόμεθα νὰ ρυθμίσωμεν τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Κράτους.

Δὲν δυνάμεθα ἐν τῇ ἐπιθεωρήσει ταύτῃ τῶν δυσχερειῶν, αἵτινες εὑρίσκονται κατέναντι ἡμῶν νὰ μὴ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν καὶ τοὺς μισθοὺς τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων καὶ τοῦ Στρατοῦ. Δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Στρατὸς σχεδὸν δὲν ἀπολαμβάνει τῆς ἀναγκαίας εἰς αὐτὸν τροφῆς. Δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ ὑπάλληλοι ἐξακολουθοῦσι σήμερον λαμβάνοντες τοὺς μισθούς, οἵτινες καθωρίσθησαν ὑπὲρ αὐτῶν κατὰ τὰ 1833. Ἡ κατάστασις αὕτη δὲν δύναται νὰ διαρκέσῃ ἐν σταθερῷ προϋπολογισμῷ, καίτοι δύναται νὰ διατηρηθῇ ἐν προϋπολογισμῷ ἑνὸς ἔτους. Ἀλλὰ ποία ἐκ τούτων αὔξησις δαπάνης!

Πάντα ταῦτα, κύριοι, φέρουσι τὰς προσθήκας ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ ἔτους 1883 εἰς πολλὰ ἑκατομμύρια. Ἐὰν μόνους τοὺς ἀριθμοὺς τούτους ἐλαμβάνομεν ὑπ' ὄψιν, ἠθέλομεν θεωρήσει ὅτι αἱ δυσχέρειαι εἶναι ὑπέρτεραι τῶν δυνάμεων τοῦ τόπου· ἀλλ' εὐτυχῶς δὲν ἔχει οὕτω τὸ πρᾶγμα. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀριθμῶν τούτων ἔχουσι καὶ τὰ ἀντίροπα. Ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ἐπάγεται δαπάνην πολλῶν ἑκατομμυρίων, ἀλλ'

ἐπάγεται καὶ αὔξησιν εἰσπράξεων σπουδαίων. Ἡ ὕπαρξις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας σήμερον φέρει ζημίαν καὶ εἰς τὸ Δημόσιον Ταμεῖον καὶ εἰς τὸ Κράτος. Φέρει ζημίαν εἰς τὸ Δημόσιον Ταμεῖον ἐκ τῶν ποσῶν, ἅτινα ὀφείλει νὰ καταβάλῃ διὰ τὴν μετατροπὴν τῶν τραπεζικῶν γραμματίων εἰς μέταλλον, φέρει δὲ μεγίστην ζημίαν εἰς τὸ Κράτος, ἥτις καὶ αὕτη ἀντανακλᾷ εἰς τὸ Δημόσιον Ταμεῖον διὰ τῆς δυσχερείας, ἣν ἐπάγεται εἰς τὰς συναλλαγάς, καὶ φέρει καὶ ἑτέραν ζημίαν εἰς τὸ Δημόσιον Ταμεῖον, ὅτι αἱ εἰσπράξεις πᾶσαι γίνονται σήμερον εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια εἰς νόμισμα ὑποτιμημένον κατὰ 15 τοῖς %. Γίνονται μὲν καὶ πληρωμαὶ εἰς ὑποτετιμημένον νόμισμα, ἀλλ' αἱ πληρωμαὶ αὗται εἶναι ὀλιγώτεραι τῶν εἰσπράξεων τῶν γινομένων εἰς ὑποτετιμημένον νόμισμα. Αἱ εἰσπράξεις σχεδὸν πᾶσαι, τοὐτέστιν αἱ εἰσπράξεις αἱ μὴ γινόμεναι διὰ ποσοστῶν ἐπὶ τῆς παραγωγῆς, καὶ αἵτινες εἶναι ὀλιγισταί, σήμερον καταβάλλονται διὰ τραπεζικῶν γραμματίων ὥστε ἐπὶ 70,000,000 ἂν ὑπολογίσητε τὴν διαφορὰν τῶν 15 τοῖς %, βλέπετε ἀμέσως ὁποῖον ἔχομεν ἀντίροπον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου, ὡς εἶπον, πρέπει ν' ἀφαιρέσωμεν τὴν ζημίαν, ἥτις θὰ προέλθῃ ἐκ τῆς πληρωμῆς τῶν μισθῶν καί τινων ἄλλων δαπανῶν, διὰ μετάλλου ἀντὶ τραπεζικῶν γραμματίων. Ὑπάρχει καὶ μετὰ τὴν ζημίαν ταύτην διαφορὰ εἰς ὄφελος τοῦ Ταμείου σπουδαία, ὑπάρχει δὲ προσέτι καὶ αὕτη ἡ διαφορά, ὅτι ἡ δαπάνη ἡ γιγνομένη διὰ τὴν μεταβολὴν τοῦ γραμματίου εἰς μέταλλον ἐν τῇ πληρωμῇ τῶν ὑπαλλήλων δὲν εἶναι ἀπώλεια διὰ τὸ Δημόσιον Ταμεῖον, εἶναι ὠφέλεια, διότι πληρώνει ἐκείνους, οἵτινες ὑπηρετοῦσιν αὐτὸ καὶ οἵτινες ἔχουσι δικαίωμα ν' ἀπαιτῶσι τὴν τοιαύτην αὔξησιν, ἡ δὲ αὔξησις, ἥτις θὰ ἐπέλθῃ διὰ τοῦ τρόπου τούτου εἰς τοὺς μισθοὺς τῶν ὑπαλλήλων, θὰ καταστήσῃ ἐφικτόν, ὅπως μὴ προτείνωμεν αὔξησιν ὅσην ἠθέλομεν ἄλλως εἶσθαι ἠναγκασμένοι νὰ προτείνωμεν εἰς τοὺς κανονικοὺς τῶν ὑπαλλήλων μισθούς.

Εἰς τὸν σιδηρόδρομον τῆς Λαμίας ἐπίσης ὑπελόγισα ὡς δαπάνην πᾶσαν τὴν ἐγγύησιν τῶν 3,000,000, ἢ καὶ πλέον, ἐὰν θέλωμεν προεκτείνει τὴν γραμμήν· ἀλλ' ἐὰν ὄχι ἀμέσως κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος, βεβαίως, ὅμως, θὰ ὑπάρξῃ εἰσόδημα κατὰ τὰ προσεχῆ ἔτη καὶ πιθανὸν –ὅταν μάλιστα, ὡς ἔχομεν πολλοὺς λόγους, ἵνα ἐλπίζωμεν, ὁ σιδηρόδρομος οὗτος συνδεθῇ διὰ τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ συμπλέγματος– νὰ μὴ παρέχῃ καὶ οὐδὲν βάρος εἰς τὸ Δημόσιον Ταμεῖον.

Οὕτως ἀναθεωροῦντες τὰς ὑποχρεώσεις καὶ ἔχοντες ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν ἐτησίαν κανονικὴν προσαύξησιν τῆς ἐκ τῶν φόρων προσόδου, εἰς ἣν ἔκτακτον ἔντασιν θέλουσι δώσει αὐτὰ ταῦτα τὰ μέτρα τὰ ἐπαγόμενα τὰς ὑποχρεώσεις, βλέπομεν ὅτι αἱ δυσχέρειαι εἶναι μὲν μεγάλαι, ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ ἀνυπέρβλητοι. Δὲν πρέπει, ὅμως, ἐξετάζοντες ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῶν μελλουσῶν ὑποχρεώσεων τὸν ἐνεστῶτα προϋπολογισμὸν τοῦ Κράτους καὶ πραγματοποιοῦντες ἐν αὐτῷ προσωρινάς τινας οἰκονομίας, εἰκονικὰς δέ, τὸ πλεῖστον, ὡς θέλω ἀποδείξει, νὰ νομίζωμεν ὅτι ἐπράξαμέν τι διὰ τὸν σταθερὸν προϋπολογισμόν, διότι καὶ τὸ εἰκονικὸν τῶν οἰκονομιῶν τούτων ἀφαιρεῖ πᾶσαν ἀπ' αὐτῶν σπουδαιότητα, ἀλλά, καὶ ἂν ἦσαν σπουδαῖαι, πάλιν ἤθελον εἶσθαι ἀνεπαρκεῖς, ἵνα ἀπαλλάξωσι τὸ Ἔθνος ἀπὸ τῶν δυσχερειῶν, πάλιν θὰ ἦτο ἀνάγκη ν' ἀντιμετωπίσωμεν τὰς δυσχερείας ἐκείνας, αἵτινες δὲν καταφαίνονται ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1883, εἶναι, ὅμως, βέβαιον ὅτι θ' ἀναφανῶσιν ἐν τῷ σταθερῷ προϋπολογισμῷ τοῦ Κράτους.

Ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Τριφυλλίας, ὁμιλῶν καὶ αὐτὸς ἐν ὀνόματι τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ἀνεγνώρισεν ὅτι ὑπάρχει ἀνάγκη, ὅπως ληφθῇ τις πρόνοια περὶ τῶν δυσχερειῶν, αἵτινες παρουσιάζονται καὶ ἐν τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι· ἀλλ' ἐνῷ παρέστησε τὰς δυσχερείας ταύτας δι' ἐσφαλμένων ὑπολογισμῶν ἀνωτέρας ὡς πρὸς τινα τῶν πραγματικῶν, ἐνῷ ἀνεγνώρισεν ὅτι αἱ δαπάναι θὰ ἦσαν ὅπως δήποτε ὑπέρτεραι τῶν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1883, ὕστερον προκειμένου περὶ τῆς ἀνευρέσεως τῶν μέσων, δι' ὧν ἤθελεν ἀναπληρωθῆ τὸ κενόν, ὅπερ οὕτω παρουσιάζεται μεταξὺ τῶν ἐσόδων καὶ τῶν δαπανῶν τῶν ὑφισταμένων, παρεδέχθη ὅτι αἱ προτεινόμεναι οἰκονομίαι παρά τῶν μελῶν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ἀφαιρούμεναι ἀπὸ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1883, λαμβανομένου ὡς βάσεως, οἷος παρ' ἡμῶν εἰσήχθη καὶ οὐχὶ οἷος παρ' αὐτοῦ ἐξωγκώθη, παρέχουσι τὸ μέτρον, ἐφ' οὗ πρέπει νὰ κανονίσῃ ἡ Βουλὴ τὰ τῶν ἐσόδων. Ἐνῷ κατ' ἀρχάς, θέλων νὰ ἐλέγξῃ τὴν Κυβέρνησιν, παρίστα τὰς ἀνάγκας ὑπερβολικάς, ὕστερον, θέλων νὰ ὑπερτιμήσῃ τὰ ἐκ τῶν προτεινομένων οἰκονομιῶν ἐπιτυγχανόμενα ἀποτελέσματα, ἐθεώρησεν ὅτι ἀληθὴς προϋπολογισμὸς διὰ τὸ 1883 εἶναι ὁ ἡμέτερος, καὶ ὅτι, πραγματοποιουμένων ἐν αὐτῷ τῶν ἐλαττώσεων, δὲν ἀπαιτεῖται πρόνοια τῆς Βουλῆς, εἰμὴ περὶ ποσοῦ προσθέτου ἐσόδου ἐξ 7,000,000 δραχμῶν. Τὸ ποσὸν τῶν ἐσόδων, περὶ οὗ πρόκειται νὰ λάβῃ πρόνοιαν ἡ Βουλή, δὲν εἶναι 7,000,000· εἶναι πολλῷ ὑπέρτερον, ἀλλ' ἀφοῦ ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Τριφυλλίας καὶ οἱ ὁμοφρονοῦντες αὐτῷ ἐθεώρησαν ὅπως δήποτε ὅτι περὶ 7,000,000 προέκειτο, τί προέτειναν, ὅπως πληρώσωσι τὸ κενόν; Ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Τριφυλλίας εὐθὺς ὡς ἔφθασεν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, περὶ ἑνὸς μόνου ἐσκέπτετο, πῶς ν' ἀποφύγῃ πᾶσαν εὐθύνην. Πᾶσα ἡ ὁμιλία του ἀπὸ τοῦ σημείου ἐκείνου δὲν ἀφώρα εἰμὴ εἰς τὸ νὰ βεβαιώσῃ τὴν Βουλὴν ὅτι αὐτὸς οὐδεμίαν πλέον ἔχει εὐθύνην ἐπὶ τοῖς γιγνομένοις. Ὑπάρχει, ἔλεγε, κενὸν 7,000,000, ψηφίσατε ἑπομένως τὰ μέτρα τῆς Κυβερνήσεως, ἀλλὰ ψηφίσατέ τα γινώσκοντες ὅτι ἐγὼ τὰ ἀποκρούω. Θὰ ἔρχωμαι εἰς τὴν Βουλὴν μό-

νον καὶ μόνον, ἵνα γίνηται ἀπαρτία· ἀλλὰ ἐπεθύμουν νὰ μὴ ἠρχόμην εἰς τὴν Βουλήν, ἵνα μὴ λεχθῇ ὅτι συνετέλεσα καὶ ἐγὼ εἰς τὴν ἐπιβάρυνσιν τοῦ λαοῦ· ἐπιφυλάττομαι ἐν τῇ περιτροπῇ τῶν πραγμάτων ἐρχόμενος εἰς τὴν ἐξουσίαν νὰ διαχειρισθῶ τὰ ποσά, ἅτινα ἡ Κυβέρνησις θὰ ἐπιψηφίσῃ, ἀλλὰ θ' ἀφήσω εἰς τὴν Κυβέρνησιν πᾶσαν τὴν δυσχέρειαν τῆς διεξαγωγῆς τῶν μέτρων τούτων· θ' ἀφήσω εἰς αὐτὴν πᾶσαν τὴν εὐθύνην, θ' ἀφήσω εἰς αὐτὴν τὴν ἀπολογίαν ἐνώπιον τοῦ Ἔθνους διὰ τὴν ἐπιβάρυνσιν, τὴν ὠφέλειαν μόνον θὰ ἀπολαύσω ἐγώ.

Τό ζήτημα, κύριοι, τῆς εὐθύνης εἶναι τὸ σπουδαιότατον τῶν ζητημάτων, ἅπερ ἐν τῇ Βουλῇ δύνανται νὰ ἐγερθῶσιν. Ἐὰν Βουλή τις ὀρθῶς ἐκτιμᾷ τὸ ζήτημα τῆς εὐθύνης, δυνάμεθα ἀσφαλῶς νά βαίνωμεν εἰς τὰ ἔργα ἡμῶν, πεποιθότες ὅτι πάντα θέλουσι διεξαχθῆ καλῶς, ἀλλὰ κίνδυνος ὑπάρχει ἐν τῇ Πολιτείᾳ, ὅταν βλέπωμεν τὴν ἑτέραν τῶν μερίδων τῶν λειτουργουσῶν ἐν τῇ Βουλῇ, θεωροῦσαν ὅτι αὕτη ἐργάζεται ἄνευ οὐδεμιᾶς εὐθύνης καὶ ὅτι ἡ εὐθύνη πᾶσα ἀνήκει εἰς τὴν ἑτέραν. Αὕτη ἡ ἰδέα, ἣν ἠκούσαμεν οὕτως ἀφελῶς ἐκφραζομένην ὑπὸ τοῦ κ. βουλευτοῦ ἐκ Τριφυλλίας, εἶναι ἡ ἐξήγησις ἁπάντων τῶν ἐκρύθμων φαινομένων, ἅτινα παρουσιάζονται κατὰ τὴν σύνοδον ταύτην. Ἐὰν ἡ Ἀντιπολίτευσις ᾐσθάνετο ὅτι ἔχει ἴσην τὴν εὐθύνην πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, δὲν ἤθελεν ἐργάζεσθαι διὰ τρόπου, ὥστε νὰ ἐμποδίζῃ τὴν ἐργασίαν τῆς Βουλῆς· δὲν ἤθελε νομίζει ὅτι αἴρει θρίαμβον κατὰ τὴς Κυβερνήσεως, ὅτε κατορθοῖ ν' ἀποδεικνύῃ ὅτι τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα δὲν δύναται νὰ λειτουργήσῃ ἀπροσκόπτως ἐν Ἑλλάδι. Ἡ εὐθύνη δύναται νὰ εἶναι ἀλλαχοῦ διὰ τὸν ἕνα, καὶ ἀλλαχοῦ διὰ τὸν ἄλλον· ἀλλ' ἐν τῷ μέτρῳ τῆς εὐθύνης ἑκάστου τὸ καθῆκον εἶναι ἴσον, καὶ ἐκεῖνος, ὅστις παραλείπει τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος αὐτοῦ τοῦ βουλευτικοῦ, φέρει ἴσην τὴν εὐθύνην πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἐπὶ τῇ παραλείψει τοῦ καθήκοντος αὐτῆς τοῦ κυβερνητικοῦ, καὶ ὁ βουλευτὴς ἐκεῖνος, ὅστις ἔρχεται εἰς τὴν Βουλὴν ἀναγνωρίζων ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ προϋπολογισμῷ κενόν, μηδὲν δὲ πράττων, ἵνα πληρωθῇ τὸ κενὸν καὶ λέγων ὅτι ἀνήκει τοῦτο εἰς μόνην τὴν Κυβέρνησιν, ὑποδεικνύω ὅτι τὰ μέτρα τῆς Κυβερνήσεως εἶναι καταστρεπτικὰ διὰ τὸν τόπον, μηδὲν δὲ πράττων, ἵνα ἐμποδίσῃ τὴν τοιαύτην καταστροφήν, ἐκεῖνος ὁ βουλευτὴς εἴτε ἐν τῇ Κυβερνήσει ὑπῆρξεν, ἢ θὰ ὑπάρξῃ, εἴτε ἐν τῇ Ἀντιπολιτεύσει εἶναι προωρισμένος νὰ μείνῃ, θέλει εἶσθαι πάντοτε ἐπιβλαβὴς εἰς τὸν τόπον (εὖγε! εὖγε! ἐκ δεξιῶν).

ΜΕΣΣΗΝΕΖΗΣ. Τὸν λόγον, κ. πρόεδρε.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἡ Κυβέρνησις, ἀναγνωρίσασα τὸ μέγεθος τῆς ἀνάγκης, προέτεινεν εἰς τὴν Βουλὴν καὶ τὰ μέτρα, δι' ὧν τὴν ἀνάγκην ταύτην δυνάμεθα νὰ ἱκανοποιήσωμεν. Τὰ προτεινόμενα μέτρα εἶναι βεβαίως δυσάρεστα εἰς τὸν λαόν, ἀλλ' ἡμεῖς, κύριοι, δὲν ἐθεωρήσαμεν ποτὲ ὅτι εἶναι ἔργον πολιτευτοῦ τὸ ἀρέσκειν εἰς τὸν λαόν. Χθὲς ἤκουσα ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου συμβουλὰς διδομένας πρὸς τὴν Κυβέρνησιν περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἔπρεπε νὰ πολιτευθῇ, ἵνα ἀρέσκῃ εἰς τὸν Δῆμον. Μᾶς εἶπον χθές, διατὶ ἀφοῦ δημοτικῶς ἐπολιτεύθητε ὡς πρὸς τὰ τοῦ Στρατοῦ, ἐλαττώσαντες τὴν θητείαν, διατὶ δὲν ἐξηκολουθήσατε τὸ ἔργον; Διατὶ δὲν προσεπαθήσατε νὰ γίνητε ἔτι μᾶλλον δημοτικοὶ παραδεχόμενοι τὰς συνεπείας τοῦ πρώτου ὑμῶν μέτρου; Καὶ ποίαν ἰδέαν ἔχει ὁ βουλευτής, ὁ οὕτως ὁμιλῶν περὶ τῶν καθηκόντων κυβερνήσεως; Κυβέρνησις, ἥτις ἤθελε προτείνει οἱονδήποτε μέτρον, ὅπως ἀρέσῃ εἰς τὸν λαόν, εἶναι Κυβέρνησις ἀξία νὰ παραστῇ ἐνώπιον τοῦ Εἰδικοῦ Δικαστηρίου. Τὰ μέτρα ἐξετάζονται καθ' ἑαυτά· ἐὰν ἀρέσκωσι, τοῦτο εἶναι ἀγαθόν, διότι τὸ μέτρον τὸ ἀρέσκον δύναται καὶ εὐκολώτερον νὰ ἐφαρμοσθῇ, ἀλλὰ νὰ σκέπτηται ἡ Κυβέρνησις περὶ τῶν ἐντυπώσεων ἐκ τοῦ μέτρου σχετικῶς πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῆς θέσιν, εἶναι πρᾶγμα ἀσύγνωστον, οἱοσδήποτε καὶ ἂν εἶναι ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν κυβερνητικῶν ἐδωλίων. Ὑποθέτων οἱοσδήποτε βουλευτής, φίλος ἢ ἐχθρός, ὅτι ἡ Κυβέρνησις προέτεινε τὸ μέτρον περὶ θητείας, προέτεινε τὸ μέτρον περὶ καταργήσεως τῆς δεκάτης, ἵνα συστήσῃ ἑαυτὴν εἰς τὸν λαόν, ἀποδεικνύει ὁποίαν ταπεινὴν ἰδέαν ἔχει περὶ τῶν δυναμένων νὰ καθέξωσι τὰς ὑπουργικὰς ἕδρας (εὖγε! εὖγε! ἐκ δεξιῶν). Βεβαίως, ὅτε προετείναμεν καὶ τὸ μέτρον τῆς μονοετοῦς θητείας καὶ τὸ μέτρον τῆς ἀντικαταστάσεως τῆς δεκάτης διὰ τοῦ φόρου ἐπὶ τῶν ἀροτριώντων κτηνῶν, ὑπελογίζομεν ἐν τοῖς ὅροις τῆς ἐπιτυχίας τῶν μέτρων τούτων, ὅτι ταῦτα ἦσαν ἀσπαστὰ παρὰ τῷ λαῷ, ἀλλ' οὐδέποτε οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον ἐπηρεάσθημεν ἐκ τῆς ἰδέας ταύτης, ἵνα προτείνωμεν τὰ μέτρα, καὶ ὅ,τι ἀποδεικνύει ὅτι δὲν ἐσκέφθημεν περὶ τῆς ἰδίας ἡμῶν θέσεως σχετικῶς πρὸς αὐτά, εἶναι τὰ ἄλλα μέτρα, ἅτινα ταὐτοχρόνως ἢ ὀλίγῳ κατόπιν προετείναμεν ἢ ἐφηρμόσαμεν. Ἡμεῖς, οἱ προτείναντες τὸ μέτρον περὶ καταργήσεως τῆς δεκάτης καὶ τὸ μέτρον περὶ μονοετοῦς θητείας, δὲν εἴμεθα οἱ αὐτοί, οἵτινες ἐν ἀπουσίᾳ τῆς Βουλῆς ἐπεβάλομεν εἰς τὸ Ἔθνος τὸ ἐπαχθέστατον ἐκεῖνο βάρος, τὴν ἐπιστράτευσιν; Δὲν ἐζητήσαμεν νὰ διανείμωμεν τὴν εὐθύνην μετ' οὐδενός, ἠσθάνθημεν ὅτι ἔχομεν καθῆκον, ἐγινώσκομεν ὅτι ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ καθήκοντος τούτου ἠδύνατο νὰ εἶναι προσωπικὴ ἡμῶν καταστροφὴ ἐν τῷ μέλλοντι, ἀλλ' οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἡ ἰδέα αὕτη ἐπηρέασε τὰς σκέψεις ἡμῶν. Προέβημεν εἰς τὰ μέτρα ἐκεῖνα, ἅτινα, κατὰ τὰς κατόπιν ἐκλογάς, ἀπέτουν τὸ κυριώτερον κεφάλαιον τῶν νῦν ἐν τῇ Ἀντιπολιτεύσει καθημένων καθ' ἡμῶν, ἀλλ' οὐδαμῶς ἐσκέφθημεν περὶ τῶν συνεπειῶν. Καὶ σήμερον, κύριοι, ὑπεβάλομεν εἰς τὴν Βουλὴν μέτρα, ἅτινα πάντα εἶναι ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῶν δυσάρε-

στα εἰς τὸν λαὸν καὶ τοσοῦτῳ μᾶλλον εἴμεθα ὑπερήφανοι, ὅτι τὰ ὑπεβάλομεν, διότι εἰξεύρομεν ὅτι ὁ λαός, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπεβάλομεν αὐτά, δύναται πρὸς στιγμὴν νὰ δυσαρεστηθῇ, ἀλλ' ἀφοῦ ἐκτιμήσῃ αὐτὰ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ, θέλει ἀποδώσει εἰς ἡμᾶς τὴν τιμήν, ἥτις ὀφείλεται εἰς τοὺς ἐκπληροῦντας ἀφιλοκερδῶς τὸ καθῆκον των (εὖγε! εὖγε! ἐκ δεξιῶν). Τὰ μέτρα πάντα, ἅτινα συνεζητήσαμεν ἐφέτος, ἀπέδειξαν διόλου ὅτι ἡμεῖς εἴμεθα ὑπουργοί, οἵτινες σκεπτόμεθα περὶ τῆς δημοτικότητος ἡμῶν; Ἐνῷ εἰξεύρομεν ὅτι μετ' ὀλίγας ἑβδομάδας ἔχομεν δημοτικὰς ἐκλογάς, ἐν τούτοις ἀπέναντι τῶν δημοτικῶν ἐκλογῶν, περὶ ὧν τοσοῦτος γίνεται λόγος, διότι τοσαύτη γίνεται σκέψις ἐπὶ τῶν ἐδωλίων τούτων (δεικνύει πρὸς ἀριστερά) οὐδὲν ὑπεβάλομεν μέτρον, ὅπερ νὰ μὴ συντελῇ εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως. Ἀκαταπαύστως ἠκούσαμεν ἐπαναλαμβανόμενον ὅτι τὰ πάντα πράττει ἡ Κυβέρνησις χάριν τῆς ἐξουσίας, καὶ ἐξετάσετε τὰ μέτρα, ἅτινα ὑπεβάλομεν, καὶ εὕρετε ἓν ἐκ τῶν σπουδαίων μέτρων ἡμῶν, ὅπερ νὰ μὴ μᾶς ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τῆς ἐξουσίας, ὅπερ οὐ μόνο παρούσας δυσχερείας ἐν τῇ Βουλῇ νὰ μὴ φέρῃ εἰς ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ μελλούσας παρὰ τοῖς ἐκλογεῦσιν ἡμῶν νὰ μὴ παρασκευάζῃ. Εἰς Κυβέρνησιν ἄρα οὕτω πολιτευομένην τολμῶσιν ἐκεῖνοι, οἵτινες τρέπονται τὴν ἀντίθετον ὁδόν, νὰ ἐπιρρίπτωσι τὴν μομφὴν τῆς συναλλαγῆς; Ἰδίως δὲ ὡς πρὸς τὴν μομφὴν ταύτην θαυμάζω ἀκούων τὴν λέξιν προφερομένην παρὰ τῶν βουλευτῶν, οἵτινες μετήλλαξαν θέσιν καὶ εὑρίσκονται σήμερον ἐν ταῖς τάξεσι τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, εὑρισκόμενοι πρότερον μεθ' ἡμῶν. Διότι, κύριοι, τίς ἐξ ἡμῶν ἀγνοεῖ ὅτι ὁ κυριώτερος λόγος, δι' ὃν εὑρίσκονται οὗτοι ἐκεῖ, εἶναι ἡ συναλλαγή, οὐχὶ συναλλαγὴ ἐκτελεσθεῖσα, ἀλλὰ συναλλαγὴ μὴ ἐκτελεσθεῖσα; (εὖγε! εὖγε! ἐκ δεξιῶν).

ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ. Κύριε πρόεδρε, τὸν λόγον.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ. Καὶ ἐγώ, κ. πρόεδρε, τὸν λόγον.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Μεσσήνης οὐ μόνον μᾶς ἐβεβαίωσεν ὅτι ἕνεκα τῆς συναλλαγῆς ἀπεχώρησεν ἀπὸ τῶν τάξεων τῆς Συμπολιτεύσεως, ἀλλὰ καὶ πρόγραμμα περὶ συναλλαγῆς ἀνέπτυξεν. Εἶναι δὲ ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Μεσσήνης ἔμπειρος περὶ τὰ τῆς συναλλαγῆς, διότι δὲν εἶναι πρώτη φορά, καθ' ἣν ἀλλάσσει θέσιν ἕνεκα αὐτῆς. Ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Μεσσήνης ἤλλαξε θέσιν καὶ ὑπὸ ἄλλο πολιτικὸν κόμμα, κόμμα τὸ ὁποῖον πάντες σεβόμεθα καὶ εἰς τὸ ὁποῖον οὐδεὶς θὰ ἐπιρρίψῃ τὴν μομφὴν τῆς συναλλαγῆς. Τὸ πρόγραμμα δὲ τὸ ὁποῖον ἀνέπτυξεν ὁ ἐκ Μεσσήνης βουλευτὴς ἦτο ἀκριβῶς ἐκεῖνο, ὅπερ ὀφείλει πᾶς βουλευτὴς ν' ἀποκρούσῃ παντὶ σθένει. Ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Μεσσήνης ἀνέγραψεν ὡς ἀρχὴν ὅτι ἡ συναλλαγὴ εἶναι ἀναγκαία, ὅτι μόνον διὰ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ βουλευτοῦ εἰς τὰ καθέκαστα τῆς διοικήσεως δύνανται ν' ἀποσοβηθῶσιν αἱ ἐπιδράσεις αἱ ἄλλοθεν, ὅτι τοιουτοτρόπως γίνεται ἡ κατανομὴ τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐξουσίας εἰς τὰς ἐπαρχίας, ὅτι τοιουτοτρόπως ἐπιτυγχάνεται, ὅπως πᾶς πολίτης Ἕλλην μετέχῃ τῆς Κυβερνήσεως. Ἂν τοιαύτας θεωρίας παραδεχόμεθα, τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ παρ' ἡμῖν ἐπὶ μακρόν· τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα θὰ ἦτο διηνεκὴς κατάχρησις, διότι ἡ ἀρχὴ αὕτη ἀναγράφει ὡς κανόνα ἐκεῖνο, ὅπερ δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλο ἢ νόσημα. Ἡμεῖς, κύριοι, ἀνέκαθεν ἀνεγνωρίσαμεν τὴν συναλλαγὴν ὡς κατάχρησιν, καὶ ὁσάκις ἤλθομεν εἰς τὴν ἐξουσίαν, πάντοτε ἐφροντίσαμεν περὶ τοῦ τρόπου τοῦ περιορισμοῦ τοῦ κακοῦ, διότι εἶναι κατάχρησις, ἥτις ἔγκειται ἐν τῷ συστήματι τῷ κοινοβουλευτικῷ, εἶναι παράσιτον τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος, καὶ τὸ παράσιτον τοῦτο πρέπει διὰ νομοθετικῶν μέτρων νὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἐκριζώσωμεν. Ἀλλὰ τὰ περὶ τούτου νομοθετικὰ μέτρα, ἅτινα προετείναμεν, διατὶ δὲν ἠδυνήθησαν πλειότερον νὰ ἐπιτύχωσιν, ἢ ὅσον ἐπέτυχον; Διότι ὑμεῖς, κύριοι (δεικνύων ἀριστερᾷ), ἀπεκρούσατε αὐτὰ πάντοτε εἴτε ἐμμέσως εἴτε ἀμέσως.

Ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Χαλκίδος εἶπεν ὅτι ἡ Κυβέρνησις εἶναι ὑπεύθυνος, διότι δὲν ἐπέτυχε τὴν ἐπιψήφισιν τοῦ νόμου περὶ προσόντων κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος. Ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Χαλκίδος ἦτο παρὼν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εἰς τὰς συνεδριάσεις τῆς Βουλῆς καὶ γινώσκει ὅτι ἐκεῖνα μόνον τὰ μέτρα ἐψηφίσθησαν, ἐπὶ τῶν ὁποίων δὲν ὑπῆρχεν ἀντίρρησις. Εὐθὺς ὡς ὑπῆρχεν ἀντίρρησις, εἴχομεν ἀναλάβει τὴν ὑποχρέωσιν, διότι μόνον ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦτον ἦτο δυνατὸν νὰ προχωρήσωμεν, εὐθὺς ὡς ὑπῆρχεν ἀντίρρησις, νὰ μεταβαίνωμεν εἰς ἕτερον νομοσχέδιον· παρετηρήθη δὲ ὅτι εὐθύς, ὡς ἐν τῇ σειρᾷ τῆς ἡμερησίας διατάξεως ἠγγέλλετο νομοσχέδιον περὶ προσόντων, ἠκούοντο διαμαρτυρίαι παρὰ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως καὶ τῶν διευθυνόντων αὐτὴν καὶ ἀντιρρήσεις ἐξαναγκάζουσαι τὴν Βουλήν, ἵνα μεταβῇ εἰς ἄλλα νομοσχέδια. Ἐὰν δέ, ὡς ἤδη λέγετε, ἠθέλετε τὴν ψήφισιν τῶν μέτρων ἐκείνων, ἦτο εὔκολον νὰ τὴν ἐπιτύχητε καὶ κατὰ τὴν παρελθοῦσαν σύνοδον, ἀλλὰ καὶ εὐκολώτερον νῦν. Παραδεχόμεθα δὲ νὰ προταχθῇ ἡ συζήτησις καὶ ἡ ἐπιψήφισις τῶν νομοσχεδίων τούτων καὶ αὐτοῦ τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἐὰν τὸ θελήσητε. Καὶ ἐν τούτοις, ἀποτολμᾶτε νὰ ἐπιρρίπτητε εἰς ἡμᾶς τὴν εὐθύνην τῆς ἀποτυχίας τῶν προταθέντων παρ' ἡμῶν μέτρων κατὰ τῆς συναλλαγῆς.

Ἡ συναλλαγὴ ἦτο ἡ μομφή, ἥτις ἐπερρίφθη κατὰ τῆς Κυβερνήσεως, ἀλλὰ περὶ λεπτομερειῶν οὐδεὶς ἐποιήσατο λόγον. Περὶ πραγμάτων, ἐν τῇ συζητήσει ταύτῃ, οὐδεμία ἐγένετο μνεία, μόνον γενικαὶ ἐκφράσεις περὶ συναλλαγῆς ἠκούσθησαν παρ' αὐτῶν ἐκείνων οἵτινες ὑπεστήριξαν ὅτι ἡ συναλλαγὴ ἔπρεπε νὰ ὑφίσταται παρ' ἡμῖν ὡς θε-

σμός. Ἡ Κυβέρνησις ἀποκρούει τὴν συναλλαγὴν καὶ ἰδίως ἐπιζητεῖ τὴν ψήφισιν τῶν καταλλήλων νομοθετικῶν μέτρων, πρὸς κατάργησιν αὐτῆς ἀνυπέρθετον ἢ πρὸς περιορισμὸν ἐν τῷ πολιτεύματι ἡμῶν. Καὶ λέγω εἰς τὴν Ἀντιπολίτευσιν, ἐὰν τῷ ὄντι σπουδάζῃ, ἂς συμπράξῃ μετὰ τῆς Κυβερνήσεως, προθύμου, ἵνα ἀναβάλῃ καὶ αὐτὸν τὸν προϋπολογισμὸν πρὸς ψήφισιν τῶν νομοσχεδίων περὶ προσόντων τῶν ὑπαλλήλων.

ΦΛΟΓΑΪΤΗΣ. Κατὰ προτίμησιν νὰ ψηφισθῶσι.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Τὸ λέγετε ὑμεῖς, ἀλλὰ οὐδένα θὰ ἔχωμεν ὑποστηρικτὴν ἐκ τῶν πλησίον ὑμῶν καθημένων.

ΤΙΝΕΣ. Θὰ ἔχητε.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἀλλ' ἡ συναλλαγὴ ἔχει καὶ τὰς ἐκδηλώσεις αὐτῆς, ἔχει καὶ τ' ἀποτελέσματα αὐτῆς, καὶ ἡ ἀρίστη ἐκδήλωσις αὐτῆς εἶναι ἐν τοῖς ἀπολογισμοῖς. Καὶ ἐφέρομεν τοὺς ἀπολογισμοὺς τοῦ 1882, καὶ πρῶτον ἤδη, ὡς παρετήρησεν ὁ εἰσηγητὴς ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ, πρῶτον ἤδη παρουσιάσθη διαχείρισις, ἥτις, ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς ἔχει σπουδαῖα περισσεύματα, ἀφ' ἑτέρου δὲν φέρει ἐκτάκτους πιστώσεις. Ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Τριφυλλίας εἶπε: τί πρὸς τοῦτο; Ἐν τοῖς ἀπολογισμοῖς δὲν ἐξετάζονται μόνον τὰ περισσεύματα, ἀλλὰ καὶ οἱ ἔκτακτοι πιστώσεις. Ἀλλ' ἐκτάκτους πιστώσεις πόσας φέρομεν καὶ κατὰ πόσον ἀνώτερα εἶναι τὰ περισσεύματα τῶν προσδοκωμένων; Καὶ ἀνέφερε τὸ ἔτος 1876, τὸ τελευταῖον ἔτος πρὸ τῆς περιόδου τῶν ἐκτάκτων περιστάσεων, αἵτινες ἐπέβαλον τὰς μεγάλας δαπάνας εἰς τὸ Κράτος, καὶ εἶπεν ὅτι ἰδίως κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ὑπῆρχον περισσεύματα· ἀλλὰ πόσαι ἐζητήθησαν ἔκτακτοι πιστώσεις; Πόσαι ἐγένοντο δαπάναι ἄνευ τῆς ἀδείας τῆς Βουλῆς ψηφισθεῖσαι κατόπιν; Ἰδού οἱ πίνακες ἀπὸ τοῦ ἔτους 1876. Κατὰ τὸ ἔτος 1876 ἐλήφθησαν ἔκτακτοι πιστώσεις 2,434,000, κατὰ τὸ 1877, 1,888,000, κατὰ τὸ 1878, 2,753,000, κατὰ τὸ 1879, 3,436,000 καὶ ἐκ τοῦ δανείου διὰ τὰς ἐκτάκτους ἀνάγκας 1,500,000, τὸ ὅλον 4,936,000. Κατὰ τὸ 1880, ἐλήφθησαν ἔκτακτοι πιστώσεις μέγισται. Ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ ἔτους ἐκείνου ἐγένετο προσθήκη μεγάλων δαπανῶν, ἕνεκα τῆς ἐπιστρατεύσεως καί, ἐφ' ὅσον ἀνάγονται εἰς τὴν ἐπιστράτευσιν, δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν αἱ δαπάναι αὗται οἱ ἔκτακτοι ὡς ἀναπόδραστοι. Ἀλλ' ὑπῆρχον πᾶσαι οἱ πιστώσεις τοιαύτης φύσεως; Αἱ ἔκτακτοι πιστώσεις κατὰ τὸ 1880 ἀνέρχονται εἰς 57,826,000. Κατὰ τὸ 1881 ἀνέρχονται εἰς 15,809,000. Ὁ δὲ κ. βουλευτὴς ἐκ Τριφυλλίας ἀνέφερε τὰ 20,000,000 τοῦ περισσεύματος ἐπὶ προϋπολογισμοῦ 124 ἑκατομμυρίων, ὡς σπουδαίαν οἰκονομίαν ὑπὲρ τοῦ Κράτους, ἐνῷ τὰ μὲν περισσεύματα ἀνήκουσιν εἰς τὰς πιστώσεις τὰς προωρισμένας εἰς τὰς παρασκευάς, πιστώσεις ἀνερχομένας εἰς πολλὰς δεκάδας ἑκατομμυρίων, αἱ δὲ ἔκτακτοι πιστώσεις δὲν ἀφορῶσιν ὅλαι εἰς ἔξοδα συντελοῦντα πρὸς τὰς παρασκευάς. Ἐὰν εἰς τοιοῦτον ἀφώρων σκοπόν, ἠδυνάμην νὰ παρέλθω ἐν σιγῇ τὰ ἔξοδα ταῦτα, διότι ἡ ἀνάγκη τὰ ἐπέβαλλεν. Ἀλλ' ἰδοὺ τί ἀναγινώσκω ἐν τῷ πίνακι τῶν ἐκτάκτων πιστώσεων: 25 χιλ. δρχ. συνδρομὴ θεάτρου, 12 χιλ. δρχ. βοηθήματα ἰδιαίτερα, 30 χιλ. δρχ. γενικὰ μέτρα ἀσφαλείας (περὶ τῶν ὁποίων σήμερον τοσαύτην δεικνύει δυσπιστίαν ἡ Ἀντιπολίτευσις ἐν τῇ ἐπιτροπῇ τοῦ προϋπολογισμοῦ), πλὴν ταύτης καὶ ἑτέρα πάλιν πίστωσις διὰ γενικὰ μέτρα ἀσφαλείας 30,924 ἔκτακτος κίνησις ἀστυνομικῶν ὀργάνων 738 δρχ., βοηθήματα ἰδιαίτερα 32 χιλ. δραχμάς. Μετά τοιαύτας δαπάνας δι' ἐκτάκτων πιστώσεων γενομένας, ἔρχεσθε ν' ἀντιπαραταχθῆτε καὶ νὰ εἴπητε ὅτι τὴν αὐτὴν οἰκονομίαν παρουσιάζουσιν οἱ παρελθόντες ἀπολογισμοί, ὅπως ὁ τοῦ 1882;

Ἡμεῖς ὁποίας ὑπεβάλομεν ἐκτάκτους πιστώσεις; Ὀλίγας χιλιάδας δραχμῶν, διότι δὲν ἤρκεσεν ἡ πίστωσις τῶν ἐξ Αλεξανδρείας προσφύγων, καί τινας διὰ τὴν ἐνσκήψασαν ἀσθένειαν τῆς εὐλογίας, καὶ τὸ ποσὸν ὅλον δὲν φθάνει οὐδὲ μέχρι τῶν 100 χιλιάδων δραχμῶν. Τοὐτέστι δὲν ἐδαπανήσαμεν δι' ἐκτάκτων πιστώσεων, καὶ ἐν τούτοις ἐπραγματοποιήσαμεν ἐπὶ τῶν κανονικῶν πιστώσεων οἰκονομίαν μεγαλυτέραν ἐκείνης τὴν ὁποίαν ἐπιδεικνύουσιν οἱ ζητήσαντες τοιαύτας ἐκτάκτους πιστώσεις.

Ἀλλ' ὀφείλω νὰ μεταβῶ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν οἰκονομιῶν τῶν προταθεισῶν παρά τινων μελῶν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, διότι ναὶ μὲν ἀπεδείχθη ὅτι αἱ οἰκονομίαι αὗται ἀποκρούονται καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἀντιπολιτεύσει, ἀλλ' ἀφοῦ πομπωδῶς ἐξετυλίχθησαν ἐνώπιον τῆς Βουλῆς, πρέπει τὸ κοινὸν νὰ μάθῃ ἐὰν ὑπάρχῃ τις ἀλήθεια ἐν αὐταῖς ἢ ἐὰν εἶναι φενάκη.

Ἄρχομαι ἀπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν. Ὁ ἀξιότιμος εἰσηγητὴς τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἐν τῷ θέματι τούτῳ ὡμίλησε μετὰ μετριοπαθείας, ἥτις ἐπιβάλλει καὶ εἰς ἐμὲ τὸ αὐτὸ καθῆκον· ἀλλὰ προσέτι μοὶ ἐπιβάλλει τὸ καθῆκον τοῦτο καὶ ἡ οὐσία τῶν παρ' αὐτοῦ λεχθέντων, διότι ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Κέας, ὁμιλῶν ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ὑπερήσπισε πάντα τὰ μέτρα τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἰδίως ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐπολεμήθησαν ὑπὸ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως.

Τὸν ὀργανισμὸν τοῦ Στρατοῦ ἰδίως ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Κέας ἐθεώρησεν ὅπως καὶ ἡ Κυβέρνησις, ὡς ἐπιβαλλόμενον ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, ὡς ὀργανισμὸν προσωρινόν, καὶ τὴν Σχολὴν τῶν Ὑπαξιωματικῶν, τὴν ὁποίαν τοσοῦτον ἠκούσατε πολεμηθεῖσαν παρὰ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, παρεδέχθη ὁ ἀξιότιμος ἐκ Κέας βουλευτὴς ὡς μέτρον ἀπαραίτητον διὰ τὴν ὕπαρξιν τοῦ Στρατοῦ· καὶ σχολὴν τῶν ἀξιωματικῶν ἐσύστησεν, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ Κυβέρνησις ἤδη καταγίνεται, ὡς καὶ μέτρα ὑπὲρ τῶν

ὑπαξιωματικῶν, εἴτε τῶν ἐκ τῆς σχολῆς ἐξερχομένων, εἴτε τῶν μὴ ἐξερχομένων ἐκ τῆς σχολῆς· προέτεινε μέτρα ὑπὲρ αὐτῶν ὁ ἀξιότιμος ἐκ Κέας βουλευτής, ὁποῖα διαγράφονται καὶ ἐν τῷ νομοσχεδίῳ, τὸ ὁποῖον περὶ τούτου ἡμεῖς ὑπεβάλλομεν εἰς τὴν Βουλήν, καὶ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ ὁρίου τῆς ἡλικίας τῶν ὁπλιτῶν ἐπρότεινεν, ὅπως καὶ ἡ Κυβέρνησις, καὶ τὴν εἰς τὰ ὅπλα ἐξάσκησιν τῶν μαθητῶν τῶν γυμνασίων. Ἰδού τὸ στρατιωτικὸν πρόγραμμα τῆς Κυβερνήσεως. Τὸ στρατιωτικὸν τοῦτο πρόγραμμα τῆς Κυβερνήσεως ὑπεστήριξεν ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Κέας.

ΚΟΡΠΑΣ. Ἐκ πεποιθήσεως.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Δὲν ἀμφιβάλλω, τὸ ἀποδεικνύει καὶ ὁ τρόπος διὰ τοῦ ὁποίου τὸ ὑποστηρίζετε. Τοιαῦτα προέτεινε καὶ προέβαλεν ἐν πλήρει εἰλικρινείᾳ καί, κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἰδεῶν του τούτων, δὲν ἐδίστασε νὰ εἴπῃ ὅτι πρὸς τὴν πλήρη ἐφαρμογὴν τοῦ συστήματος τούτου τῆς Κυβερνήσεως εἶναι ἀνάγκη τῆς αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν χωροφυλάκων· ὅτι ὁ ἀριθμὸς ὁ νῦν ἀναγεγραμμένος ἐν τῷ προϋπολογισμῷ καὶ ἐν τῷ ὀργανισμῷ δὲν εἶναι ἐπαρκὴς καὶ ὅτι πρέπει νὰ αὐξήσῃ κατὰ 1300 ἄνδρας. Ἐθεώρησε μάλιστα ὅτι καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ αὔξησις, καὶ ἀνέφερε καὶ τοὺς λόγους. Ὡς πρὸς τοῦτο διαφωνῶ, διότι γινώσκω τι τὸ ὁποῖον φρονῶ, ὅτι δὲν περιῆλθεν εἰς γνῶσιν τοῦ κυρίου βουλευτοῦ ἐκ Κέας, ἐξ ὅσων εἶπεν, τοὐτέστιν ὅτι σήμερον δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν οὐδὲ τὸν ἀριθμὸν τὸν ἀνεγεγραμμένον ἔν τε τῷ ὀργανισμῷ καὶ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ. Ἐνῷ ἔχομεν ἀναγεγραμμένον καὶ ἐν τῷ ὀργανισμῷ καὶ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ 5,000, δὲν ἔχομεν σήμερον πράγματι εἰμὴ τέσσαρας χιλιάδας καὶ διακοσίους πεντήκοντα, διότι δὲν παρουσιάζονται οἱ καταταχθησόμενοι. Ἑπομένως, δὲν εἶναι πραγματοποιήσιμον τὸ προτεινόμενον μέτρον, τοὐλάχιστον ἄνευ ἄλλων τινων ἐπιβοηθητικῶν μέτρων, ἤτοι τῆς αὐξήσεως τῆς μισθοδοσίας. Ἡ αὔξησις τῆς μισθοδοσίας καὶ τῶν χωροφυλάκων καὶ τῶν ἄλλων ὁπλιτῶν τοῦ Στρατοῦ εἶναι μέτρον ἐπιβαλλόμενον. Ηὐξήσαμεν καὶ πέρυσιν τὴν μισθοδοσίαν τῶν χωροφυλάκων, ἀλλὰ δὲν ἔχομεν τὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα ἀνέφερεν ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Κέας. Ἀπεδείχθη ἐκ τῶν πραγμάτων ἀνεπαρκὴς ἡ αὔξησις, καίτοι δὲν ἦτο ἀσήμαντος. Ἀλλά, ἐξετάζων τὴν ἰδέαν ταύτην τοῦ ἀξιοποίνου βουλευτοῦ τί εὑρίσκω; Αὔξησιν δαπάνης διὰ τὸ ἔτος 1883, διότι εἶπεν ὅτι ταῦτα προτείνει διὰ τὸ τρέχον ἔτος καὶ τὰ θεωρεῖ πραγματοποιήσιμα, τὴν δὲ αὔξησιν προτεινομένην παρὰ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως.

ΚΡΕΣΤΕΝΙΤΗΣ. Ὡς ἀτομικήν του γνώμην καὶ οὐχὶ ὡς γνώμην τῆς Ἀντιπολιτεύσεως τὰ εἶπεν.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἐγὼ δὲν δύναμαι νὰ γνωρίζω ὁποῖαι μεταβολαὶ δύνανται νὰ ἐπέλθωσιν ἐν τῇ γνώμῃ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως. Ἕως οὗ πληροφορηθῶ περὶ τῶν ἐπενεχθεισῶν τροποποιήσεων εἰς τὴν ἀρχικὴν γνώμην καὶ περὶ τῶν μεταβαλόντων γνώμην, ἔχω δήλωσιν τοῦ ἐκ Γόρτυνος βουλευτοῦ, καθ' ἣν ἔχουσι τὰ ἀναπτυχθέντα κῦρος κοινῆς ἀποφάσεως τῆς Ἀντιπολιτεύσεως· κατόπιν ἐρρέθη ὅτι δὲν ἔχουσι κῦρος, ὡς ἀποφάσεις τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ἀλλὰ μόνον ὡς γνῶμαι τῶν συνελθόντων· δύναμαι, ὅμως, νὰ φρονῶ ὅτι ἔχουσι κῦρος ἀπέναντι τούτων τὰ ρηθέντα εἰς ἀνάπτυξιν τοῦ παρ' αὐτῶν προαναγγελθέντος προγράμματος. Ὁ κύριος Κόρπας ἀνηγγέλθη ὡς εἰσηγητὴς τῶν ἀποφάσεων τῶν συνελθόντων ὡς πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν, τὸν κ. βουλευτὴν ἐκ Πατρῶν παρέστησεν ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Γόρτυνος ὡς εἰσηγητὴν ὡς πρὸς ἄλλα ὑπουργεῖα, καὶ διὰ τοῦτο εἴδομεν ἀμφοτέρους περιορισθέντας ἐντὸς τῶν χαραχθέντων αὐτοῖς ὁρίων. Εἴδομεν τὸν κ. βουλευτὴν ἐκ Χαλκίδος ἀναπτύξαντα τὰ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν, πάντας δὲ ἔχοντας ὡς βάσιν τοὺς ἀποφασισθέντας ἀριθμοὺς τοὺς καὶ προαναγγελθέντας μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ λεπτοῦ· διότι γνωρίζετε ὅτι ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Γόρτυνος δὲν παραλείπει οὐδὲ τὸ λεπτόν. Ὥστε ἐν τῇ ἀναπτύξει ταύτῃ, ἥτις ἐγένετο τῶν προαναγγελθέντων ἀριθμῶν τῶν ἀναγομένων εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν, εὑρίσκομεν τί ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Γόρτυνος ἀνέφερεν, ὅτι αἱ οἰκονομίαι εἶναι 1,879,341 δραχμῶν, ὁ δὲ κ. βουλευτὴς ἐκ Κέας...

ΚΟΡΠΑΣ. 800,000.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Τώρα θέλω σᾶς εἴπει πῶς ἔγειναν 800,000. Ἔγειναν 800,000 κατόπιν παρατηρήσεων, τὰς ὁποίας ἀγορεύοντες ἠκούσατε παρὰ τῆς Κυβερνήσεως καὶ τὰς ὁποίας ἐν τῇ εἰλικρινείᾳ, ἥτις σᾶς χαρακτηρίζει, ἀπεδέχθητε. Εὐθὺς ὡς σᾶς εἶπον ὅτι ἡ ἐλάττωσις ἕνεκα τῆς μὴ κατατάξεως ἁπάντων τῶν ἀνδρῶν ἔχει πραγματοποιηθῇ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ἀπηντήσατε ὅτι, ἐὰν τὸ ἐγινώσκετε, δὲν ἠθέλατε προτείνει τὴν ἐλάττωσιν.

ΚΟΡΠΑΣ. Διὰ τὴν αὔξησιν τῆς Χωροφυλακῆς.

Θ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ...

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὁ κ. Κόρπας προέτεινε διαγραφὴν ποσοῦ τινος· ὅτε, ὅμως, τῷ εἴπομεν ὅτι ἡ ἐλάττωσις ἣν προτείνει ἐπραγματοποιήθη ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ἀπήντησεν ὅτι, ἐὰν τὸ ἐγίνωσκε, δὲν ἤθελε τὴν προτείνει ἐκ δευτέρου· ἀλλά, συνάμα μετὰ τῆς ἐλαττώσεως, προέτεινεν ὁ κύριος Κόρπας αὔξησιν ἑτέρας πιστώσεως, ἤτοι τῆς τοῦ μισθοῦ τῆς Χωροφυλακῆς ἀκριβῶς μέχρι τοῦ ποσοῦ, εἰς ὃ ἀφώρα ἡ ἐλάττωσις· ἀλλ' ἀφοῦ ἀπεδείχθη ὅτι ἡ ἐλάττωσις ἐκείνη ὑπῆρχεν ἐν τῷ ὑποβληθέντι προϋπολογισμῷ, καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ πραγματοποιηθῇ ἐκ δευτέρου, ἔπεται ὅτι ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Κέας, προτείνας αὔξησιν δαπάνης διὰ τὴν Χωροφυλακὴν καὶ μὴ δυνάμενος νὰ συμψηφίσῃ αὐτήν, ὡς προσεδόκα, πρὸς ἑτέραν ἐλάττωσιν, ζητεῖ προσθήκην ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ διὰ τὴν αὔξησιν τῆς

Χωροφυλακῆς ἀναγκαίου ποσοῦ. Ἀλλὰ πλὴν τῆς αὐξήσεως ταύτης, προέτεινε καὶ ἄλλας αὐξήσεις ὁ ἀξιότιμος ἐκ Κέας βουλευτής. Εἶπεν ὅτι θέλει καὶ αὔξησιν τῆς θητείας. Εἶπεν ὅτι εὑρισκόμενος ἐν Γαλλίᾳ συνδιελέχθη μετά τινος ἀξιοτίμου πολιτευτοῦ τοῦ Ἔθνους ἐκείνου, ὅστις τῷ ἐξέφρασε τὴν ἀπορίαν ὅτι καθιερώθη θητεία ἐν Ἑλλάδι δώδεκα μόνον μηνῶν. Ἐν Γαλλίᾳ ἔχουσι θητείαν πενταετῆ καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν πολιτευομένων δὲν παραδέχονται ἐλάττωσιν αὐτῆς, οὐδὲ εἰς τρία ἔτη, ὅπως τινὲς ἤρξαντο ἐπιδιώκοντες. Ὁ πολιτευτὴς ἄρα ἐκεῖνος, βεβαίως, οὐδόλως ἤθελεν ἱκανοποιηθῆ ἐκ τῶν προτάσεων τοῦ κ. βουλευτοῦ ἐκ Κέας. Φρονῶν ὅτι ἀπαιτοῦνται πέντε ἔτη, ὅπως ἐξασκηθῇ ὁ Στρατός, καὶ ὅτι ἀνεπαρκὴς εἶναι ἡ τριετὴς θητεία, οὐδεμίαν σημασίαν θ' ἀπέδιδεν εἰς τὴν διαφορὰν μεταξὺ τῆς θητείας τῶν δώδεκα μηνῶν καὶ τῶν 20 μηνῶν, τὴν ὁποίαν παρεδέχθη ὁ ἔντιμος ἐκ Κέας βουλευτής. Ἀλλ' ἡ διαφορά, καίτοι εἶναι ἀσήμαντος, καίτοι εἰς οὐδὲν θὰ συνετέλει πρὸς ἐξευμένισιν τῆς γνώμης τοῦ Γάλλου πολιτευτοῦ, θὰ προσέθετεν, ὅμως, σπουδαίαν αὔξησιν δαπάνης εἰς τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ Κράτους, καὶ δὲν λέγω εἰς τὸν τοῦ 1883, διότι ὑποθέτω ὅτι δὲν προτείνει τὴν δαπάνην διὰ τὸ ἐνεστὼς ἔτος· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁμιλοῦμεν περὶ τοῦ σταθεροῦ προϋπολογισμοῦ, ἔχει μεγίστην σημασίαν ἡ ἰδέα αὕτη ἐκ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἐρχομένη. Ἡ προσθήκη ὀκτὼ μηνῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν μεθ' ὑποχρεωτικῆς ἁπάντων κατατάξεως ποίαν δαπάνην ἐπάγεται; Ἐὰν ὑπολογίσωμεν αὐτὴν εἰς τρία ἑκατομμύρια, δὲν κινδυνεύομεν νὰ εὑρεθῶμεν μακρὰν τῆς ἀληθείας. Ἀλλ' ὡς πρὸς τοῦτο ἠκούσθη καὶ ἄλλη θεωρία ἐκ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως. Δὲν ἠξεύρω ἐὰν εἶναι κοινὴ καὶ πρὸς τὰ ἄλλα μέλη τῆς Ἀντιπολιτεύσεως καὶ ἂν τὴν θεωρίαν ταύτην παραδέχεται τὸ συμβούλιον τῶν ὁμοτίμων, τὸ ὁποῖον ἀπεφάνθη περὶ τῶν ἐπενεκτέων οἰκονομιῶν· δὲν ἠξεύρω ἐὰν ὁ ἐξενεγκὼν τὴν θεωρίαν ἀνῆκεν εἰς τὸ συμβούλιον, ἀλλ' ἠξεύρω ὅτι μέλος τῆς Ἀντιπολιτεύσεως προέτεινε τὴν αὔξησιν τῆς θητείας ἀπὸ ἑνὸς ἔτους εἰς τρία ἔτη. Αὕτη δὲ ἡ αὔξησις τῆς θητείας εἰς τρία ἔτη ποία ἔχει ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀποτελέσματα εἰς ἀριθμόν; Ὑποθέτω, κύριοι, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν εἰς ἀριθμὸν ἐκτιμῶντες τὴν αὔξησιν, νὰ τὴν ὑπολογίσωμεν εἰς ὀλιγώτερον τῶν 7 ἑκατομμυρίων κατ' ἔτος. Ὥστε μέχρι τοῦδε ὅ,τι ἠκούσαμεν παρὰ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ἀφορῶν εἰς πραγματικὰς μεταβολὰς τῶν στρατιωτικῶν πραγμάτων, ἐπάγεται αὔξησις δαπανῶν. Τὴν ἐλάττωσιν τῶν δαπανῶν εὑρίσκομεν εἰς τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ προταθέντος προϋπολογισμοῦ. Ἀλλ' ἐὰν τῳόντι αἱ δαπάναι αὗται αἱ αὐξανόμεναι εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖαι, πῶς δυνάμεθα νὰ μὴ λάβωμεν αὐτὰς ὑπ' ὄψιν; Πῶς δυνάμεθα, ἐὰν τῳόντι ἡ πολιτική, τὴν ὁποίαν θὰ ἀκολουθήσωμεν, εἶναι ἐκείνη, ἣν διέγραψε χθὲς ὁ κ. βουλευτὴς ὁ προτείνας τὴν τριετὴ θητείαν, ἐὰν ἡ πολιτικὴ θὰ εἶναι ἐκείνη, πῶς δυνάμεθα νὰ μὴ παραδεχθῶμεν καὶ τὰ μέσα διὰ τῶν ὁποίων ἡ πολιτικὴ θὰ τελεσφορήσῃ; Ἐὰν τοιαύτην σημασίαν ἔχει ἡ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τὸν προϋπολογισμόν, διατὶ δὲν ὡμίλησαν περὶ τῆς πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος; Ἐν τῇ γενικῇ ταύτῃ περὶ προϋπολογισμοῦ συζητήσεως ἔπρεπε νὰ ὁμιλήσωσι περὶ τῆς πολιτικῆς τὴν ὁποίαν ὀφείλει ἡ Ἑλλὰς ν' ἀκολουθήσῃ ἵνα ἀποδειχθῇ ὁποῖον θὰ εἶναι τὸ οἰκονομικὸν πρόγραμμα τὸ ἀντίστοιχον τοῦ πολιτικοῦ. Ἄνευ προγράμματος, λίαν ἀναγκαίου πρὸς διαφώτισιν καὶ τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως περὶ τῆς πολιτικῆς, τὴν ὁποίαν ὀφείλει ν' ἀκολουθήσῃ ἡ Ἑλλάς, προτείνονται μεταρρυθμίσεις εἰς τὸν προϋπολογισμόν, μεταρρυθμίσεις δὲ ἐπὶ τὸ οἰκονομικώτερον, ἐνῷ αἱ ἰδέαι πᾶσαι, ἐφ' ὅσον ἀνεπτύχθησαν ἰδέαι, ἐκφράζονται ἐν τῷ προϋπολογισμῷ δι' ἀριθμῶν προσθήκης.

Ἂς ἐξετάσωμεν δ' ἤδη τοὺς ἀριθμοὺς τοὺς προταθέντας παρὰ τοῦ κ. βουλευτοῦ ἐκ Κέας εἰς ἐλάττωσιν τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, ἵνα ἴδωμεν ἐὰν ὑπάρχῃ τις ἐν αὐτοῖς ὑπόστασις. Δὲν λέγω ἂν εἶναι ἀποδεκταὶ ἢ οὐ, ὠφέλιμοι ἢ ἐπιζήμιοι, ἀλλ' ἐὰν ὑπάρχωσιν ἢ δὲν ὑπάρχωσιν, ἐὰν εἶναι οἰκονομίαι, αἵτινες καὶ ἐν τοῖς πράγμασι θέλουσιν ἀποτελέσει ἐλάττωσιν δαπάνης, ὅπως ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀποτελοῦσιν ἐλάττωσιν ἀριθμῶν.

Ἔχομεν, λοιπόν, 200,000 δραχμῶν ἐν τῷ κεφαλαίῳ β', διὰ προμήθειαν ἱματισμοῦ. Ἡ ἀκριβὴς δαπάνη, ἥτις ὤφειλε ν' ἀναγραφῇ δι' ἱματισμὸν τοῦ Στρατοῦ ἦτο 2,500,000. Ἡμεῖς δὲν ἀνεγράψαμεν 2,500,000, ἀλλ' ἀνεγράψαμεν μόνον 200,000 δραχμῶν, διότι αἱ ἀποθῆκαι εἶναι πλήρεις, τοῦτο δὲ παρεκίνησε καὶ τὸν ἀξιότιμον βουλευτὴν ἐκ Κέας νὰ μᾶς εἴπῃ, διαγράψατε καὶ τὰς 200,000 δραχμῶν. Ἀλλ' ἐὰν καὶ ταύτας διαγράψωμεν, πῶς θέλει ἐνδυθῇ ἡ Χωροφυλακή; Διότι τὸ σῶμα τῆς Χωροφυλακῆς ἔχει ἰδιαιτέραν ἐνδυμασίαν καὶ ἡμεῖς ἔχομεν ἱματισμὸν τοῦ Πεζικοῦ· οὐδ' ἀμπέχονα ἔχομεν τοῦ Μηχανικοῦ, τοῦ Πυροβολικοῦ καὶ τῶν ἱππέων ἐν γένει· ὥστε ἐὰν προέκειτο λογιστικῶς νὰ ἐνδύσωμεν τὸν Στρατόν, τὰ πράγματα θὰ εἶχον καλῶς, ἀλλ' ὅτε τὰ ἐνδύματα εἶναι ὅλα τοῦ Πεζικοῦ, πῶς μὲ τὴν ἐνδυμασίαν τοῦ Πεζικοῦ θὰ ἐνδύσωμεν τὴν Χωροφυλακήν; Ὅτε τὰ ἐνδύματα εἶναι τοῦ Πεζικοῦ, πῶς θὰ ἐνδύσωμεν τὸ Ἱππικόν; Ποίαν πρόνοιαν θέλομεν λάβει περὶ τῶν δερματίων περισκελίδων τοῦ Ἱππικοῦ, περὶ τῶν ἐνδυμάτων τῶν μαθητῶν τοῦ Στρατιωτικοῦ σχολείου, περὶ τῶν ὑποδημάτων τῶν ἱππέων καὶ τῶν πυροβολητῶν, περὶ ἀμφιμασχαλίων καὶ περὶ τόσων ἄλλων λίαν ἀναγκαίων, περὶ ὧν δὲν ὑπάρχει προμήθεια; Ἡ Ἀντιπολίτευσις, πρὶν ἢ ὑποβάλῃ πρότασιν, ἔπρεπε νὰ ἐρωτήσῃ ποῖος ἱματισμὸς ὑπάρχει καὶ

ποῖος ἐλλείπει. Τοῦτο ἔπραξεν ἡ Κυβέρνησις, ζητήσασα τὰς πληροφορίας ταύτας παρὰ τῆς ὑπηρεσίας, ἐξ ἧς ἐπληροφορήθη ὅτι ἀπαιτοῦνται 200,000 δραχμῶν διὰ τὸν ἐλλείποντα ἱματισμὸν καὶ τοῦτο τὸ ποσὸν ἀνέγραψεν. Ἡ Ἀντιπολίτευσις λέγει, διαγράψατέ το. Ὑπάρχει τι σπουδαῖον ἐν τοιαύτῃ οἰκονομίᾳ, ἢ μήπως, ἐὰν διαγράψωμεν τὸ ποσόν, θέλουσι μείνει οἱ χωροφύλακες ἄνευ ἐνδυμάτων ἢ θέλουσι μείνει οἱ ἵππεῖς καὶ οἱ πυροβοληταὶ ἄνευ ὑποδήσεως; Βεβαίως, αἱ δαπάναι θέλουσι γίνει εἴτε ἐγγραφῇ τὸ ποσόν, εἴτε μή, καὶ θέλουσι γίνει τοιαῦται, ὁποῖαι ἀνεγράφησαν. Ὡμίλησε κατόπιν ὁ κ. εἰσηγητὴς περὶ τῶν κενῶν θέσεων καὶ ὑπελόγισε τὰς ἐκ κενῶν θέσεων οἰκονομίας εἰς 900,000 δραχμῶν, ἀλλ' ἡμεῖς ὑπελογίσαμεν αὐτὰς εἰς ποσὸν πολὺ ἀνώτερον. Ἡμεῖς ὑπελογίσαμεν ὅτι τὸ ὅλον τῶν ἐπενεκτέων ἐλαττώσεων διὰ τὰ παρουσιαζόμενα κενὰ τῆς ὀργανικῆς δυνάμεως ἀνέρχονται εἰς 1,906,000 δραχμῶν, καὶ ταύτας ἐξεπέσαμεν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀντὶ τῶν ἐννεακοσίων χιλιάδων, ὧν τὴν ἔκπτωσιν προτείνει ὁ εἰσηγητής· ἑπομένως, ἐκ τοῦ ὑπολογισμοῦ τούτου ὁ προϋπολογισμὸς τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἐπάγεται αὔξησιν ἑνὸς ἑκατομμυρίου δραχμῶν ἐπὶ τοῦ παρ' ἡμῶν ὑποβληθέντος.

«Ἐν τῷ κεφαλ. 10 (ἀναγινώσκω ἐκ τῆς ἀγορεύσεως τοῦ κ. βουλευτοῦ Κέας) ἄρθρῳ 6 «δι' ἀντικατάστασιν εἰδῶν σαγῆς», ἄρθρῳ 7 «δι' ἐξάρτησιν», ἄρθρῳ 8 «δι' ἀντικατάστασιν μουσικῶν ὀργάνων» καὶ ἄρθρῳ 9 «δι' ἀντικατάστασιν καὶ συντήρησιν πυροσβεστικῶν ἐργαλείων», δυνάμεθα ν' ἀπαλείψωμεν ἐν συνόλῳ δραχμὰς 40,000».

Πόθεν ἀναπληροῦται τὸ ποσὸν τοῦτο; Ἐν τῷ κεφαλαίῳ ἐγένετο ἐλάττωσις 253,500, ἐπὶ τῶν τροφῶν δι' ἐνδεχομένας μεταβολάς· ἀλλ' ἐπὶ τῶν προτεινομένων δὲν χωρεῖ ἐλάττωσις, διότι πρόκειται περὶ ἐπισκευῶν κυρίως καὶ ἡ ὑπηρεσία ἀνέγραψε τὰ ποσὰ ὡς μόλις ἐπαρκοῦντα· πῶς συμπεραίνετε ὑμεῖς ὅτι ὑπερβαίνουσι τὴν ἀνάγκην; Προέβητε εἰς ἐξέτασιν πραγματικήν, κατόπιν τῆς ὁποίας προτείνετε τὴν ἐλάττωσιν; Ὅτι δὲν προέβητε εἰς ἐξέτασιν, ἀπόδειξις εἶναι ὅτι προτείνοντες τὰς οἰκονομίας ὑποθέτετε τὰς δαπάνας ἀναγομένας εἰς ἄλλους σκοπούς, ἢ τοὺς πραγματικούς. Οὕτως ἐν τῷ κεφαλ. ΙΘ΄ προτείνετε ὅπως ἀπαλειφθῶσιν αἱ 48,600 δραχμαὶ δι' ἀντιμισθίαν ἰδιωτικῶν ἰατρῶν κ.λπ., παρατηροῦντες ὅτι καὶ ἰατρικῶν εἶναι πλήρη τὰ φαρμακεῖα καὶ πίστωσις δι' ἀντιμισθίαν Εὐρωπαίων κτηνιάτρων σημειοῦται ἐν τοῖς τάγμασι τοῦ Πυροβολικοῦ. Ἀλλ' ἡ πίστωσις αὕτη δὲν ἀνεγράφη ἐν τῷ προϋπολογισμῷ χάριν τῶν στρατιωτικῶν ἰατρῶν καὶ φαρμακοποιῶν, περὶ ὧν ἐλήφθη πρόνοια ἐν τοῖς οἰκείοις κεφαλαίοις, καὶ τῶν κτηνιάτρων, ὧν οἱ μισθοὶ εἶναι ἐγγεγραμμένοι ἀλλαχοῦ, ἀλλ' ἀνεγράφη διότι ὁ ὑπάρχων ἀριθμὸς τῶν στρατιωτικῶν ἰατρῶν καὶ φαρμακοποιῶν δὲν εἶναι πάντοτε ἐπαρκής, καὶ μάλιστα ὅταν τινες αὐτῶν ἀσθενῶσι, ἢ ἀπουσιάζωσιν ἐν ἀδείᾳ. Πρὸς ἀναπλήρωσιν τῆς ἐλλείψεως, ὅταν εἰς θέσιν τινα ἰατροῦ ἢ φαρμακοποιοῦ στρατιωτικοῦ παρουσιάζηται κενόν, καὶ δὲν ὑπάρχῃ διαθέσιμον πρόσωπον ἐκ τῆς ὑπηρεσίας, εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ διορίσωμεν καὶ πρέπει νὰ διορίσωμεν πολιτικοὺς ἀναπληρωτάς· τὰ δὲ διὰ τοὺς ξένους κτηνιάτρους ἀναγραφόμενα ἀφορῶσιν εἰς ὁδοιπορικὰ καὶ εἰς ἀποζημίωσιν ἱματισμοῦ, κατὰ τὰς συμφωνίας. Ἂν ἄρα εἶναι πλήρεις φαρμάκων αἱ ἀποθῆκαι, τοῦτο οὐδόλως δικαιολογεῖ τὴν ἐλλάτωσιν τῆς πιστώσεως, ὡς ὑπέθεσαν οἱ συνελθόντες ἐν συμβουλίῳ. «Ἐν τῷ κεφαλ. 22 δυνάμεθα νὰ ἀπαλείψωμεν τὸ ἥμισυ τῆς ἐκ δραχμῶν 500,000 πιστώσεως διὰ χρηματικὰς ἀμοιβὰς ἐθελοντῶν, ἀφοῦ τοιοῦτοι δὲν ὑπάρχουσι». Ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ δὲν πρόκειται κυρίως περὶ χρηματικῶν ἀμοιβῶν τῶν ἐθελοντῶν· πρόκειται περὶ τῶν ἐχόντων δικαίωμα εἰς χρηματικὴν ἀμοιβὴν ὑπαξιωματικῶν καὶ λοιπῶν ὁπλιτῶν, κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ περὶ στρατολογίας νόμου. Τὸ δὲ Ὑπουργεῖον, πρὶν ἢ ἐγγράψῃ τὸ ποσὸν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ἔλαβεν ἀκριβεστάτην σημείωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐχόντων δικαίωμα εἰς τὴν ἀμοιβήν. Κατὰ τὴν σημείωσιν ταύτην, ἣν φέρω ἐνταῦθα, ἀλλ' ἧς δὲν σᾶς ἀναγινώσκω τὰς λεπτομερείας, ἵνα μὴ σᾶς ἀπασχολῶ, τὸ ἄθροισμα τῶν ὁπλιτῶν, οἵτινες πρόκειται νὰ λάβωσι τὴν ἀμοιβήν, εἶναι 4,783· ἀπολαμβάνουσιν οὗτοι ἀμοιβῆς, ἥτις παραλλάσσει μεταξὺ ὀκτὼ καὶ δεκαὲξ δραχμῶν· πρὸς δέκα ἄρα δραχμὰς ἂν ὑπολογίσητε τὸν μέσον ὅρον τῆς ἀμοιβῆς, ἰδοὺ φθάνετε εἰς τὰ ποσὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ. Τέλος προετάθη καὶ ἡ ἀπάλειψις τῆς ἀναγεγραμμένης ἐν τῷ προϋπολογισμῷ πιστώσεως ἐξ 150,000 δραχμῶν διὰ μετάκλησιν ξένων ἀξιωματικῶν. Εἶπεν ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Κέας, ἀφοῦ ξένοι ἀξιωματικοὶ δὲν μετακαλοῦνται, διατί ἀναγράφετε τὴν πίστωσιν; Δὲν ἐπολέμησεν, ὅμως, τὴν δαπάνην καθ' ἑαυτήν, διότι θὰ ἐπεθύμει νὰ ἴδῃ ἀξιωματικὸν ξένον ἐρχόμενον· ἐλπίζω ὅτι θέλομεν δυνηθῆ νὰ πραγματοποιήσωμεν τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην καὶ τοῦ κ. βουλευτοῦ καὶ τῆς Βουλῆς· ἔχων δὲ τὴν ἐλπίδα ταύτην δὲν δύναμαι νὰ παραδεχθῶ τὴν ἀπάλειψιν τῆς πιστώσεως.

ΚΟΡΠΑΣ. Ἐγὼ τὸ δέχομαι.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἐξ ὅσων εἶπον περὶ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν βλέπετε, νομίζω, ὅτι οὐδὲ λεπτοῦ τῆς δραχμῆς προτείνεται οἰκονομία· καὶ ἐν τούτοις παρεστάθη εἰς τὴν Βουλὴν ὅτι ἡ Ἀντιπολίτευσις προτείνει οἰκονομίας ἑνὸς ἑκατομμυρίου καὶ ἐννεακοσίων χιλιάδων δραχμῶν ἐπὶ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν. Νομίζω ὅτι ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Κέας μετὰ τὰς σημειώσεις ταύτας, τὰς ὁποίας τῷ ἀνεκοίνωσα, παραδέχεται ὅτι δὲν δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ οὐδεμία ἐκ τῶν παρ' αὐτοῦ προτεινομένων οἰκονομιῶν.

Ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ναυτικῶν προτείνονται οἰκονομίαι· τίνες; Αἱ κυριώτεραι τῶν προτεινομένων οἰκονομιῶν ἀφορῶσιν εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν ναυτῶν, εἰς ἐπισκευὰς καὶ εἰς ἐκκαθαρισμένας ὀφειλάς. Εὔχομαι νὰ δυνηθῶμεν νὰ ἔχωμεν τὸν ἀριθμὸν τῶν ναυτῶν τὸν ἀναγεγραμμένον ἐν τῷ προϋπολογισμῷ· διότι ἂν εἶναι ἀληθὲς τὸ χθὲς ρηθὲν ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου, ὅτι προνοοῦντες περὶ ἀποκτήσεως στόλου, πρέπει νὰ προνοήσωμεν περὶ ἐκγυμνάσεως ἐκείνων, οἵτινες θέλουσι διαχειρισθῆ τὸν στόλον τοῦτον, θὰ ἐπράττομέν τι ὅλως ἀντιφατικὸν καὶ καταστρεπτικόν, ἂν δὲν παραδεχόμεθα τὴν πίστωσιν διὰ τοὺς ἄνδρας ἐκείνους, οἵτινες ἔχουσιν ἀνάγκην προπαρασκευῆς, ἵνα δυνηθῶσι νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὰ νέα ταῦτα μηχανήματα, τὰ ὁποῖα ἄνευ τέχνης δὲν κινοῦνται. Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν ναυτῶν προτείνεται καὶ ἡ κατάργησις θέσεων ἀξιωματικῶν. Τὰς προτάσεις ταύτας ἔπρεπεν ἡ Ἀντιπολίτευσις ν' ἀποτείνῃ εἰς ἑαυτὴν ὅτε ἦτο Συμπολίτευσις, ἔπρεπε νὰ φροντίσῃ νὰ μὴ δοθῶσιν οἱ βαθμοί, νὰ μὴ ὑπάρξωσιν οἱ βαθμοφόροι, ἵνα μὴ ἀναγράφωνται ἤδη ἐν τῷ προϋπολογισμῷ. Ἀλλὰ σήμερον, ἐξαλείφοντες αὐτοὺς ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ, ποῦ τοὺς ἀποστέλλετε; Εἰς τὸν τάφον. Οἱ ἀξιωματικοὶ ἐνόσῳ ζῶσιν ἔχουσι δικαιώματα· τὰ δικαιώματα ταῦτα ἐν τῷ προϋπολογισμῷ δὲν ἀναγράφονται, ἀναγράφεται δὲ μόνον ἡ δαπάνη τῶν θέσεων, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ καθέξωσι. Ἠκούσαμεν δὲ τὸν μόνον ἀξιωματικὸν τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ ἐν τῇ Βουλῇ, ὅτε ἐγίνετο ἡ ἀνάπτυξις τῶν οἰκονομιῶν τούτων, ἐγερθέντα ἐν ἀγανακτήσει ἐκ τῶν ἑδωλίων τῆς Ἀντιπολιτεύσεως καὶ διαμαρτυρηθέντα.

Ἐκτὸς τῶν δύο τούτων κεφαλαίων τῶν οἰκονομιῶν, προετάθη ὅπως, ἐνῷ κατασκευάζομεν νέα πλοῖα, μὴ ἐπισκευάζωμεν ἐπαρκῶς τὰ ὑπάρχοντα, μηδὲ προμηθεύωμεν ἐγκαίρως τὰ ἐφόδια καὶ τοὺς ἄνθρακας, καὶ ἄλλην τέλος οἰκονομίαν ἠκούσαμεν, τὴν μὴ πληρωμὴν ἀνεγνωρισμένου χρέους, διότι εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ὀφείλωνται τἀναγραφόμενα. Ἂν δὲν ὀφείλωνται, ἐννοεῖται ὅτι δὲν θέλουσι πληρωθῆ, ἀλλ' εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ πληρωθῶσιν, ἐὰν ὀφείλωνται; Καὶ εἰς τί συντελεῖ ἡ μὴ ἀναγραφὴ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ὅταν δὲν φέρητε ἀποδείξεις τοῦ ὅτι ἡ ἐγγραφὴ αὕτη γίνεται ἄνευ τῶν ἀπαιτουμένων δικαιολογητικῶν; Οὐδὲν περὶ ἐλλείψεως τοιούτων δικαιολογητικῶν προσήχθη, οὐδὲ εἶναι δυνατὸν νὰ προσαχθῆ, διότι ἐννοεῖται ὅτι αἱ δαπάναι ἀναγράφονται ὑπὸ τῆς ὑπηρεσίας καὶ συμφώνως πρὸς τὰς διεπούσας τὰς περὶ ἐκκαθαρίσεως τῶν ὀφειλῶν διατάξεις. Ἰδοὺ καὶ τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν οὐδεμίαν παρουσιάζει πραγματικὴν οἰκονομίαν.

Εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν ὀφείλω, ἴσως, νὰ εἰσέλθω εἰς λεπτομερείας· ἀλλὰ πρὸ τούτου ἂς ἀναφέρω τὰ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, εἶναι ὀλίγα. Ἐν τῷ ἄρθρῳ πρώτῳ τοῦ Κεφαλαίου Α', ὁ σύλλογος (κίνησις ἐν τῇ ἀριστερᾷ) εὗρε δαπάνην 5,000 δραχμῶν, ἥτις δὲν εἶναι ἀναγεγραμμένη εἰς ἄλλον προϋπολογισμόν· ἐθεώρησε, λοιπόν, ὅτι ἠδύνατο νὰ διαγράψῃ αὐτὴν ὡς σπατάλην· ἀλλ' ἂν ἐξήταζε τοὺς ἄλλους προϋπολογισμούς, ἤθελεν εὕρει ὅτι δι' ἐκτάκτων πιστώσεων ἢ δι' ἄρθρου ἐν ταῖς κεκλεισμέναις χρήσεσι περιελαμβάνετο ἡ δαπάνη· ἡμεῖς ἠθελήσαμεν νὰ θέσωμεν τέρμα εἰς τὴν ἀνωμαλίαν ταύτην, καὶ διὰ τοῦτο ἀνεγράψαμεν τὸ ποσὸν ἐνταῦθα, καὶ δὲν ἀφήσαμεν αὐτό, ὅπως τὸ ἀναγράψωσιν οἱ ὑπουργοὶ τοῦ μεθεπιόντος ἔτους ἐν ταῖς κεκλεισμέναις χρήσεσιν, ὅπως βλέπομεν ἐν τῷ ἐφετεινῷ προϋπολογισμῷ ἀναγεγραμμένον τὸ τοῦ ἔτους 1881. «Ταχυδρομικὰ ἐκτὸς τοῦ Κράτους» προτείνεται ἐλάττωσις 10 χιλιάδων δραχμῶν. Ἐνταῦθα ποιοῦνται λάθος· πῶς δύνανται οἱ συνελθόντες βουλευταὶ νὰ γνωρίζωσι ποία θὰ εἶναι ἡ δαπάνη διὰ ταχυδρομικὰ καὶ τηλεγραφικά; Ἠγνόουν οἱ συνελθόντες ὅτι τὰ ταχυδρομικὰ ὀλίγον ἐπιβαρύνουσι τὸ Δημόσιον, διότι ὅσα πληρώνονται ἐνταῦθα ἀποδίδονται εἰς τὸ Δημόσιον Ταμεῖον· ὥστε ἀποτελοῦσι δαπάνην μόνον ἀναγραφομένην, οὐχὶ δὲ καὶ πραγματικήν· ὑπάρχει, ὅμως, καὶ μέρος τῆς δαπάνης ταύτης, ἥτις γίνεται ἐν τῷ ἐξωτερικῷ καὶ δὲν εἶναι ὑπὲρ τοῦ Δημοσίου Ταμείου· ὑπάρχουσι καὶ τὰ εἰς τὸ ἄρθρον τοῦτο ἀναγόμενα τηλεγραφικά, ἀλλὰ ποίαν ἔχουσιν ἔνδειξιν οἱ προτείνοντες τὴν ἐλάττωσιν, ὅτι ἡ δαπάνη αὕτη δὲν πραγματοποιεῖται, ἐνῷ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῶν κεκλεισμένων χρήσεων τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ ἐνεστῶτος ἔτους σημειοῦται ποσὸν 3,227 νέων δραχμῶν πρὸς πληρωμὴν ὀφειλομένων τοῦ 1881; Θέλουσι νὰ ἀφαιρέσωσιν ἀπὸ τῆς ὑπηρεσίας τῆς προξενικῆς τὰ μέσα, ὅπως διεξαγάγῃ, τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπιβεβλημμένα αὐτῇ καθήκοντα; Ἀλλ' ἐν τῷ ἀναγραφομένῳ ποσῷ ὑπάρχουσι καὶ τὰ ταχυδρομικὰ τῶν δικογράφων, ἅτινα κατέβαλον οἱ διάδικοι. «Ἔξοδα ἐπιθεωρήσεως προξενικῶν Ἀρχῶν». Οἱ συντάξαντες τὸ πρόγραμμα τῶν οἰκονομιῶν δὲν προτείνουσι τὴν κατάργησιν τοῦ ἐπιθεωρητοῦ, ἀφίνουσι τὸν ἐπιθεωρητὴν νὰ πληρώνηται ἐκ τοῦ Δημοσίου Ταμείου, ἀλλὰ τὸν ἐμποδίζουσι νὰ εἶναι χρήσιμος· λέγουσιν ὅτι δὲν πρέπει νὰ περιοδεύῃ, δηλ. πρέπει νὰ ἀπολαμβάνῃ τὸν μισθὸν ἄνευ ἐργασίας, ἐνῷ ἐν τῷ νόμῳ ἐλήφθη πρόνοια ὅπως ὑποχρεωτικῶς περιοδεύῃ, διότι ἐφοβήθημεν ἀκριβῶς ταύτην τὴν κατάχρησιν, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν συναλλαγήν, τὸ νὰ διορίζηταί τις ἐπιθεωρητὴς καὶ νὰ μένῃ ἐν Ἀθήναις.

«Ἔξοδα τῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἐκ τῆς συμβάσεως μετὰ τῆς Τουρκίας». Προσδιορίζουσιν οἱ προτείναντες τὰς οἰκονομίας τὴν ἐτησίαν δαπάνην κατωτέραν τῆς ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀναγεγραμμένης· καὶ ποῦ στηριζόμενοι προβαίνουσιν εἰς τὴν ἐλάττωσιν ταύτην; Συνέταξαν ὑπολογισμὸν τοὐλάχι-

στον τῆς δαπάνης, ἥτις ἤθελεν ἀπαιτηθῆ; Τοῦ προσωπικοῦ, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ διορισθῇ; Ἀπέδειξαν ὅτι ὑπῆρξέ τις πολυτέλεια τῆς Κυβερνήσεως ἐν τῷ διορισμῷ τῶν προσώπων; Πᾶν ἄλλο θὰ δύνανται νὰ ἀποδείξωσιν ἢ τοῦτο οἱ ἀριθμοὶ τοὺς ὁποίους ἤθελον προσαγάγει· ἐὰν ἄρα πραγματοποιηθῇ ἡ οἰκονομία αὕτη, θέλομεν ἀφήσει ἀπραγματοποίητον διεθνῆ ὑποχρέωσιν καὶ διεξαγάγει ἀτελῶς ἔργον, εἰς οὗ τὴν αἰσίαν διεξαγωγὴν ἐνέχονται σπουδαῖα τοῦ Δημοσίου συμφέροντα.

Ἐξέφρασαν προσέτι ὡς πρὸς τὰς πρεσβείας τὴν ἰδέαν τῆς ἀντικαταστάσεως τῶν πρέσβεων ὑπὸ γραμματέων. Ἐννοῶ τοὺς λέγοντας ὅτι αἱ πρεσβεῖαι εἶναι πολυτέλεια εἰς κράτη μικρά· καίτοι ἀποκρούω ὅλαις δυνάμεσι τὴν ἰδέαν ταύτην, ἥτις ὑποθέτει ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν ἔχει ἐξωτερικὴν πολιτικήν, ἐννοῶ, ὅμως, τὸν ἔχοντα τὸ ἐναντίον φρόνημα, ἀλλ' ὅταν τις ἀποδέχεται ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἔχει ἐξωτερικὴν πολιτικήν, καὶ ὀφείλει νὰ ἐξυπηρετῇ αὐτὴν διὰ πρεσβειῶν, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ περιορίζῃ τὴν Κυβέρνησιν διὰ τῆς ὑποχρεώσεως, ὅπως διορίζῃ εἰς αὐτὰς μόνον πρόσωπα μὴ κεκτημένα ἔτι τὴν ἀναγκαίαν πεῖραν; Δὲν εἶναι, ἴσως, ἀδύνατον μεταξὺ τῶν προσώπων τούτων νὰ ὑπάρχωσί τινα τὰ ὁποῖα καὶ ἐν τῇ θέσει τοῦ γραμματέως νὰ ἔφθασαν ἤδη εἰς τὴν πλήρη ὡριμότητα, ἀλλὰ τοῦτο θὰ εἶναι ἐξαίρεσις καί τι ὅλως τυχαῖον· δὲν εἶναι, ὅμως, δυνατὸν ἐπὶ τοιαύτης βάσεως νὰ στηριχθῶσιν αἱ πιστώσεις τοῦ ὑπουργείου· δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κανονισθῶσιν αὗται ἐπὶ τῇ ἰδέᾳ ὅτι ἡ ἐξαίρεσις θὰ εἶναι κανών· Καὶ τέλος ἡ σπουδαιοτέρα οἰκονομία, ἥτις προτείνεται ἐκ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐξωτερικῶν, εἶναι ἡ ἐλάττωσις κατὰ 250 χιλιάδας τῆς πιστώσεως τῆς ἀφορώσης εἰς τὴν ὑποστήριξιν τοῦ ἑλληνισμοῦ, τὴν ὑποστήριξιν ἐν τοῖς γράμμασι, τὴν ὑποστήριξιν ἐν τῷ ἐθνισμῷ δι' εἰρηνικῶν μέσων. Ἐλπίζω, κύριοι, ὅτι οἱ προτείνοντες τὴν ἐλάττωσιν ταύτην, ὅταν φθάσωμεν εἰς τὸ ἄρθρον τοῦτο τῆς πιστώσεως, θὰ ἀποκρούσωσι πᾶσαν συζήτησιν καὶ θὰ διαμαρτυρηθῶσι καθ' ἑαυτῶν.

Εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν, βεβαίως, δὲν εἶναι πρέπον νὰ ἐπιθεωρήσω ἐντεῦθεν μίαν πρὸς μίαν τὰς προταθείσας οἰκονομίας, καίτοι τὸ ἔπραξα δι' ἐμαυτὸν καὶ ἔχω ὧδε πλήρεις σημειώσεις ἐπὶ ἑκάστου ἄρθρου, ἀλλ' εἶναι ποσὰ 500 καὶ 1000 δραχμῶν, περὶ τῶν ὁποίων καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι εἶναι ἀληθεῖς καὶ βλαβεῖς αἱ οἰκονομίαι, πάλιν ἐν συνόλῳ θέλομεν φθάσει εἰς ποσὸν ἀσήμαντον· οὐχ ἧττον ἐν τῇ σειρᾷ τῶν προτάσεων ἐπιθεωρῶ καὶ ἐκ τούτων τινάς. Ἐν τῷ κεφαλαίῳ 1 ἄρθρῳ 1 ἔχομεν ἐλάττωσιν προτεινομένην 14,000 δρχ. ἐπὶ τοῦ προσωπικοῦ τοῦ ὑπουργείου· ἡ ἐλάττωσις αὕτη εἰς τί συνίσταται; Εἰς τὸ ὅτι ἐν τῷ ἄρθρῳ τούτῳ ἐσημειώθη δαπάνη, ἥτις ἐν ἄλλοις προϋπολογισμοῖς σημειοῦται ἐν ἄλλοις ἄρθροις· διεγράψαμεν αὐτὴν ἐξ ἄλλων ἄρθρων καὶ τὴν ἀνεγράψαμεν ἐδῶ. Ὁ εἰσηγητὴς διαγράφει ἐνταῦθα τὴν πίστωσιν καὶ δὲν τὴν ἐπαναφέρει, ὅπου πρότερον ἀνεγράφετο, καὶ πραγματοποιεῖ οὕτω οἰκονομίαν χιλιάδων τινων· προσέτι ἐκ τῆς διαγραφῆς τριῶν κλητήρων, οἱ ὀκτὼ μένουσι πέντε· καὶ ἐν τούτοις, ἐν τῇ ἐπιτροπῇ ὑπῆρξαν πρόσωπα, τὰ ὁποῖα διετέλεσαν ὑπουργοὶ τῶν Ἐσωτερικῶν, τὰ ὁποῖα γινώσκουσιν ὅτι ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐσωτερικῶν, πλὴν τῶν τακτικῶν κλητήρων, ὑπηρετοῦσι καὶ κλητῆρες τῆς ἀστυνομίας, καὶ ὅτι καὶ οὕτω ἡ ὑπηρεσία δὲν εἶναι ἐπαρκής, διότι τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν περιλαμβάνει τέσσαρα τοὐλάχιστον ὑπουργεῖα, ὅπως ἐν ἄλλοις κράτεσι διαρρυθμίζεται ἡ ὑπηρεσία αὕτη· ταῦτα δὲ τὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα διετέλεσαν ὡς ὑπουργοί, σήμερον ἐνίστανται κατὰ τῆς ἐγγραφῆς τοῦ ποσοῦ τούτου, κανονικῶς γενομένης, προτιμῶντες, φαίνεται, ὅπως μὴ γίνηται κανονικῶς· οἰκονομία, ὅμως, ὅπως δήποτε δὲν ὑπάρχει. Ἡ γραφικὴ ὕλη λέγουσιν ἐν ἑτέρῳ ἄρθρῳ νὰ περιορισθῇ· πῶς δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς σπουδαίως συζητοῦντες βουλευταί, λέγοντες πόσος χάρτης χρειάζεται εἰς τὸ ὑπουργεῖον; Ὅταν ἡ ὑπηρεσία παρουσιάζῃ ποσόν τι, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἡ ἐναντία ἀπόδειξις διὰ νὰ δυνάμεθα νὰ διαγράψωμεν τὴν πίστωσιν· δὲν ὑπάρχει δὲ ἡ ἐναντία ἀπόδειξις. Ἂν εἶχον αὐτὴν οἱ προτείνοντες, ἂν φρονῶσιν ὅτι τὸ ὑπουργεῖο σπαταλᾷ καὶ ἐπὶ τοῦ ἄρθρου τούτου, ἂν ἔχωσι λόγον, ἵνα φρονῶσιν ὅτι τὸ ὑπουργεῖον τὸ νῦν, ὅπως ἄλλα ὑπουργεῖα, ἐπὶ τῶν ἄρθρων τῆς δημοσίας ἀσφαλείας, ἐπὶ τῶν ἄρθρων τῶν ἰδιαιτέρων βοηθημάτων, ἐπὶ τῶν ἄρθρων τῆς ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας, ποιεῖται οὐχὶ τὴν νόμιμον χρῆσιν, διότι καὶ τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸ ὑλικὸν τῶν γραφείων δύνανται νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην, ἃς τὸ εἴπωσιν, ἀλλὰ τότε ἡ πρότασις μεταποιεῖται εἰς ζήτημα ἐμπιστοσύνης.

Εἰς τὰ τῆς ἀστυνομίας τῆς Θεσσαλίας ἠκούσαμεν πολλά, καὶ περὶ ἀστυνομίας ἐν Θεσσαλίᾳ ἠδύνατο νὰ γίνῃ πολὺς λόγος ἐν τῇ γενικῇ συζητήσει τοῦ προϋπολογισμοῦ, διότι εἶναι καὶ τοῦτο ἓν τῶν πεπραγμένων παρὰ τῆς Κυβερνήσως καὶ οὐδόλως ἤθελον ἀποκρούσει τοιαύτην συζήτησιν· ἀλλ' ὡς μέτρον οἰκονομίας τῷ προϋπολογισμῷ δὲν χωρεῖ τοιαύτη πρότασις, διότι ἐν τῷ προϋπολογισμῷ σημειοῦται ἡ πίστωσις αὕτη προσκαίρως καὶ πρὸς κατάργησιν· ἑπομένως, καὶ ἂν γίνῃ παραδεκτὴ ἡ γνώμη τῶν μελῶν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως καὶ πάλιν τὸ ποσὸν θέλει μείνει ἀναγεγραμμένον ὡς ἔχει, διότι οἱ ἀστυνόμοι θέλουσι πληρωθῆ μέχρις ὅτου ἀντικατασταθῶσιν. Εἰς δὲ τὰ γενικὰ μέτρα ἀσφαλείας ἐρωτῶσιν οἱ ἐκ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ποία χρῆσις εἰδικὴ θέλει γίνει τοῦ ἄρθρου. Θὰ ἠννόουν, ὡς εἶπον καὶ πρότερον, τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἀπευθυνομένην εἰς Κυβέρνησιν ἡ ὁποία φέρει ἐκτά-

κτους πιστώσεις ἐπὶ τοῦ ἄρθρου τούτου, ἥτις ἐν τῷ παρελθόντι οὕτω διεχειρίσθη τὴν πίστωσιν· ἀλλ' ὅταν ὁ ἀπολογισμὸς τοῦ 1882 δεικνύει ὅτι ἐκ τῶν ἀναγραφέντων, ἅτινα ἦσαν κατὰ τὸ τρίτον ὑπέρτερα τῶν νῦν ζητουμένων, δὲν ἐδαπανήθη τὸ ὅλον ποσόν, οὐδὲ τὸ ποσὸν τὸ νῦν ζητούμενον, ἀλλὰ μόνον 15,652 ἐπ. πιστώσεως 30,000, ἔρχεσθε νὰ ἐπιρρίψητε τοιουτοτρόπως ἀμφιβολίαν ἐπὶ τὴν διαχείρισιν τῆς Κυβερνήσεως; Τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον ἐνεγράφη ἐφέτος, εἶναι ἐλάχιστον, ὅπως ἦτο ἐλάχιστον καὶ τὸ ποσὸν τὸ ὁποῖον εἶχε ἀναγραφῆ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, καίτοι ὑπέρτερον τοῦ νῦν σημειουμένου· ἀλλὰ πέρυσι ἐγένετο οἰκονομία τοιαύτη, ὥστε ἐπείσθημεν ὅτι δυνάμεθα καὶ ἔτι μᾶλλον νὰ ἐλαττώσωμεν τὸ ποσόν· μετὰ τὴν τοιαύτην ἐλάττωσιν ποία παρατήρησις ἄλλη δύναται νὰ γίνῃ ἐπὶ τοῦ ἄρθρου, τούτου;

Ἐπὶ τοῦ κεφαλαίου 3 ἄρθρ. 10 «διατήρησις καταδίκων», ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Εὐρυτανίας παρέστησεν ὅτι ἐνταῦθα ἐσημειώθη ἐν τῷ ὑποβληθέντι προϋπολογισμῷ ἐλάττωσις, ἥτις δὲν εἶναι οἰκονομία, ἀλλ' ὡς πρὸς τοῦτο ὁ κ. βουλευτὴς ἔπρεπε νὰ γινώσκῃ ὅτι ἡμεῖς δὲν ἐστηρίχθημεν ἐπὶ παρῳχημένου προϋπολογισμοῦ· ἐσημειώσαμεν τὰς δαπάνας τοῦ ἐνεστῶτος ἔτους, ἀλλ' ἐπὶ ἀπολογισμοῦ, καὶ ἀφοῦ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ παρελθόντος ἔτους τοιοῦτον μᾶς ὑποδεικνύουσι τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ ἐγγραφῇ, πῶς δικαιούμεθα ἡμεῖς νὰ σημειώσωμεν ἀνώτερον ποσόν; Ἀφαιρεῖ προσέτι ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Εὐρυτανίας τὰ ἔξοδα τῆς διοικήσεως τῶν φυλακῶν Αἰγίνης καὶ Ἰθάκης. Δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω πῶς θὰ διοικηθῶσιν αὗται αἱ φυλακαὶ ἄνευ τῶν ἐξόδων τούτων.

ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ. Τὸ ἐναντίον.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Εἰς τὸ ἄρθρον «προμήθεια καὶ ἀποστολὴ ἐκλογικῶν εἰδῶν», ἐλαττώνουσι 80,000 χιλ. δραχμῶν, καὶ ἐλαττώνουσιν αὐτὰς διότι ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1880 δὲν περιέλαβε τὴν πίστωσιν. Ἀφοῦ δὲν ἐγένοντο ἐκλογαὶ κατὰ τὸ 1880, βεβαίως δὲν περιελήφθη τοιαύτη πίστωσις· ἤδη γίνονται δημοτικαὶ ἐκλογαὶ καὶ τὴν περιλαμβάνομεν· τὴν περιλαμβάνομεν δὲ ἐπὶ τῇ βάσει ὑπολογισμοῦ, τὸν ὁποῖον μᾶς παρουσίασεν ἡ ὑπηρεσία· ἐδικαιούμεθα, ἴσως, νὰ στείλωμεν ὀλιγώτερα σφαιρίδια καὶ ὀλιγωτέρας κάλπας τῶν κατὰ τόπους ζητουμένων· ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Μεσσήνης, νομίζω, εἶπεν ὅτι ἔπρεπε νὰ ὑπάρχωσι πλειότερα σφαιρίδια καὶ κάλπαι καὶ ἔπρεπε αἱ δημοτικαὶ ἀρχαὶ νὰ συμπληρώσωσι τὰ ἀπωλεσθέντα. Πολλά, ἴσως, πρέπει νὰ ἐκτελῶσιν αἱ δημοτικαὶ ἀρχαί, ἅτινα δὲν ἐκπληροῦνται, ἀλλ' ἐνταῦθα πρόκειται περὶ ὑποχρεώσεως τοῦ Δημοσίου, ἵνα προνοήσῃ περὶ τῆς ἀνάγκης πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν δημοτικῶν ἐκλογῶν· πληροφορηθεῖσα δὲ ἡ διοίκησις ὅτι τοσαύτη εἶναι ἡ ἀνάγκη, ἀνέγραψε τὸ ποσόν· ἀλλ' ἆρα ἡ δαπάνη αὕτη εἶναι δαπάνη, ἥτις δὲν ἔχει τὸ ἀντίρροπον αὐτῆς; Ἐνῷ σημειοῦμεν 180,000 ὡς ἔξοδα, ἐσημειώσαμεν 422,000 ὡς ἔσοδον. Εἶπεν εἷς τῶν βουλευτῶν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ὅτι τὰ ἔξοδα ταῦτα ἀποτελοῦσι δημοτικὴν δαπάνην, διότι δὲν ἔλαβε κἂν τὸν κόπον νὰ ἀναγνώσῃ τὸν ἐκλογικὸν νόμον, ἵνα ἴδῃ ὅτι ἔπαυσαν ταῦτα ὄντα δημοτικὴ δαπάνη, καὶ ὅτι εἶναι σήμερον δαπάνη τοῦ Δημοσίου, ὅτι τὸ Δημόσιον κατ' ἀποκοπὴν λαμβάνει παρὰ τῶν ὑποψηφίων τὰ τέλη καὶ ὀφείλει νὰ τοῖς προσφέρῃ τὰ ἐκλογικὰ εἴδη. Ἂν δὲν προσθέσωμεν εἰς τὰς δαπάνας ταύτας τὰς ἄλλας, ἃς ἐπάγεται ἡ διεξαγωγὴ τῆς ἐκλογῆς, τουτέστι τὴν ἀποστολὴν δικαστικῶν ἀντιπροσώπων, πάλιν μένει κέρδος ἐκ τῆς ἀπολήψεως τῶν τελῶν.

Ἡ πίστωσις, ἡ ἀφορῶσα εἰς τοὺς ἐπαρχιακοὺς ἰατρούς, ἀποκόπτεται· καὶ λέγουσιν, ἀποκόπτεται, διότι ἐδῶ ἔγκειται ἡ συναλλαγή, ἐπὶ τέλους συνελήφθη αὕτη ἐπ' αὐτοφώρῳ· ἀλλὰ συνελήφθη ἐν στιγμῇ κατὰ τὴν ὁποίαν μαστίζει τὴν χώραν ἡ εὐλογία. Λέγουσιν οἱ κ.κ. βουλευταὶ εἰς τί θέλουσιν ὠφελήσει οἱ ἐπαρχιακοὶ ἰατροί; Ἀλλὰ ποῖος θὰ προνοήσῃ περὶ τῆς προφυλάξεως κατὰ τῆς ἐπιδημίας; Θέλει προνοήσει ὁ ἔφορος ἢ ὁ ταμίας; Εἶδον πολλάκις τὴν δημοσιογραφίαν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ἥτις τὰ πάντα ζητεῖ νὰ ρίψῃ εἰς εὐθύνην τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἤκουσα ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου βουλευτὰς ἀντιπολιτευομένους ἐπικρίνοντας τὴν Κυβέρνησιν, διότι δὲν ἔχει ἁπανταχοῦ δαμάλειον ὕλην, διότι, ἐὰν παρουσιάζηται αἴφνης ἡ ἀσθένεια ἔν τινι ἐπαρχία, βραδύνει ἐπί τινας ἡμέρας ἡ ἀποστολὴ προσφάτου δαμαλείου ὕλης. Καὶ πῶς ταῦτα δύνανται νὰ κανονισθῶσιν ἐκ τῶν προτέρων, ἂν δὲν προσδιορίσωμεν ἐκείνους, οἵτινες θὰ ἔχωσι τὴν ἐντολὴν καὶ τὴν εὐθύνην νὰ προνοήσωσιν περὶ αὐτῶν; Τὰ τῶν ἐπαρχιακῶν δὲ ἰατρῶν εἶναι τι νέον, ὅπερ τώρα ἐπινοεῖται; Ἡ Ἀντιβασιλεία τοῦ 1833 ἐθεώρησε τοὺς ἐπαρχιακοὺς ἰατροὺς ἀναγκαίους· ἡμεῖς σήμερον, μετὰ παρέλευσιν ἡμίσεως αἰῶνος, νομίζομεν ὅτι δὲν ὀφείλει ἡ Πολιτεία νὰ λαμβάνῃ τὴν πρόνοιαν ταύτην ὑπὲρ τῆς ὑγείας τοῦ λαοῦ;

Εἰς τὸ ἄρθρον περὶ ἰατρῶν τῶν δημοσίων λουτρῶν, ἐκεῖ ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Εὐρυτανίας ὑπῆρξε λίαν δριμύς. Ἐθεώρησεν ὅτι δύναται ν' ἀποδείξῃ ἐκεῖ τοῦς νῦν ὑπουργοὺς ἀντιφάσκοντας, διότι ἄλλοτε ἐζήτησαν νὰ διαγράψωσι τὴν πίστωσιν. Ἀλλὰ σήμερον τὴν ἐγγράφουσιν, ἵνα δείξωσιν μόνον ὅτι εἶναι κατηργημένη, διότι ἐν ἄρθρῳ 8 διὰ τὸ 1883 ζητοῦμεν μηδέν, τοῦτο το 0 διαγράφει καὶ καταλογίζει οἰκονομίαν 4800 δραχμῶν (ἱλαρότης).

Δὲν εὗρον χάριν ἐνώπιον τοῦ κ. βουλευτοῦ ἐξ Εὐρυτανίας οὐδὲ αἱ 360 δραχμαὶ πρὸς διατήρησιν τῶν ἐν ταῖς μοναῖς περιθαλπομένων φρενοβλαβῶν. Συνέπεσεν ἔν τισι μοναῖς κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν ἔθιμον νά...

ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ. Δὲν εἶπον αὐτό· εἶπον ἐὰν ἦτο

παρὼν ὁ ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν, ὅστις ἄλλοτε προέτεινε μετ' ἀγανακτήσεως τὴν ἀπάλειψιν αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου, θὰ ἐζήτει νὰ ἀπαλειφθῇ καὶ νῦν.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἦτο εὐφυΐα αὕτη πολὺ λεπτὴ καὶ οὐδὲν παράδοξον ὅτι μᾶς διέφυγεν ἡ ἔννοια αὐτῆς. Διὰ συντήρησιν κ.λπ. τῶν δημοσίων λουτρῶν ἔχομεν ἀναγεγραμμένας 50,000, ὁ δὲ λόγος, δι' ὃν ἐθεωρήσαμεν τὴν πίστωσιν ταύτην ἀναγκαίαν, εἶναι ὅτι ἀπὸ ἐτῶν ἑταιρίαι, ἢ μᾶλλον συνεταιρισμοὶ προσώπων, προσπαθοῦσιν ἐπὶ προφάσει πολυετοῦς ἐνοικιάσεως τῶν δημοσίων λουτρῶν νὰ καταλάβωσι τὰς γαίας καὶ τὴν νομὴν τῶν ὑδάτων. Σήμερον τὰ λουτρὰ τῆς Κυλλήνης π.χ. εἶναι ἐλεύθερα· τὰ ὕδατα, ἅτινα ἔχουσι πολλὴν ἰαματικὴν δύναμιν, ἀποταμιεύονται παρὰ τῶν φαρμακοποιῶν καὶ πωλοῦνται ἐνταῦθα εἰς τιμάς, αἵτινες ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰς δαπάνας τῆς συλλογῆς, τῆς μετακομίσεως καὶ τῆς ἐναποθηκεύσεως. Ἀλλ' οἱ ζητοῦντες τὰ λουτρὰ ταῦτα ἐπὶ προφάσει ὅτι θέλουσιν οἰκοδομήσει καταστήματα καὶ εὐτρεπίσει τὰ τῶν ὑδάτων, ζητοῦσιν ὅπως ἔχωσι τὸ δικαίωμα ἀποκλειστικῶς μόνοι νὰ πωλῶσι τὰ ὕδατα καὶ νὰ ἔχωσιν ἐπὶ πολλὰ ἔτη τὴν νομὴν αὐτῶν, ἀποκλείοντες πάντα ἄλλον· ἐνῷ δὲ τὸ Δημόσιον δαπανᾷ πλεῖστα εἰς δικαστικὰ ἔξοδα ἵνα ἐξασφαλίσῃ ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν λουτρῶν, διατρέχει τὸν κίνδυνον νὰ ἴδῃ τὰ λουτρὰ περιερχόμενα πάλιν εἰς ἰδιωτικὰς χεῖρας, ἄνευ ὠφελείας τῆς κοινωνίας. Καὶ δὲν θὰ εἶναι δυνατὸν ἐπὶ πολὺ νὰ ἀποκρούωμεν ἐπιτυχῶς τὰς τοιαύτας προτάσεις, ἂν δὲν ἀποδεικνύωμεν ὅτι ἡ Κυβέρνησις αὐτὴ θέλει προνοήσει περὶ τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν ὑδάτων. Διὰ τῆς πιστώσεως ταύτης, ἀλληλοδιαδόχως διατεθειμένης ὑπὲρ τῶν ἰαματικῶν ὑδάτων τῆς χώρας, θέλομεν δυνηθῆ νὰ καταστήσωμεν αὐτὰ προσιτὰ εἰς τοὺς χρήζοντας θεραπείας. Ἐὰν παρασταθῇ ἑταιρία ἀνάλογος πρὸς τὸ ἔργον, βεβαίως ἡ Κυβέρνησις δὲν πρέπει νὰ ἀποκρούσῃ αὐτήν, ἀλλ' αἱ προτάσεις αἱ μέχρι τοῦδε γενόμεναι ὑπῆρξαν πάντοτε εὐτελεῖς· προσφέρονται νὰ δαπανήσωσιν ἐντὸς περιόδου 3 ἢ 4 ἐτῶν 40,000 ἢ 50,000 δραχμῶν καὶ ἀντὶ τούτων ζητοῦσι παραχώρησιν ἀποκλειστικοῦ προνομίου 30 ἢ 50 ἐτῶν. Ἐὰν παρουσιασθῇ ἑταιρία, ἥτις νὰ ἀναλάβῃ τὸν εὐτρεπισμὸν τῶν λουτρῶν, δαπανῶσα εἰς τὸ κατάστημα ἓν ἢ δύο ἑκατομμύρια, δυνάμεθα τότε νὰ προέλθωμεν εἰς συνομολόγησιν συμβάσεως μετ' αὐτῆς· ἀλλ' ἐνόσῳ δὲν ἔχομεν τοιαύτας προτάσεις, ὀφείλομεν ἡμεῖς νὰ προνοῶμεν περὶ τῶν ὑδάτων τούτων· καὶ πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ καταχωρισθῇ πίστωσίς τις ἐν τῷ προϋπολογισμῷ.

Εἰς τὸ δενδροκομεῖον ἐπίσης ἐζητήθη ἐλάττωσις τῶν ἡμερομισθίων καὶ ἀπάλειψις τῆς δαπάνης διὰ τὸν ξένον δενδροκόμον. Ὑπέρ ποτε σήμερον εἶναι ἀναγκαῖον τὸ δενδροκομεῖον, διότι ὡς ἐκ τῆς φυλλοξήρας εἶναι ἀποκεκλεισμένη ἡ χώρα ἡμῶν ἀπὸ τῆς εἰσαγωγῆς δένδρων καὶ φυτῶν. Ἔπρεπε, λοιπόν, ν' αὐξηθῇ ἡ πίστωσις αὕτη, ἐὰν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ τοῦτο ὠφελίμως, πρότασις δὲ περὶ ἐλαττώσεως τῆς δαπάνης ἀποδεικνύει ἀτελῆ ἐκτίμησιν τῆς μεγάλης ἀνάγκης, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπηρετεῖ τὸ κατάστημα. Ἡ δὲ ἰδέα ὅτι θὰ δυνηθῶμεν ἐνταῦθα νὰ εὕρωμεν δενδροκόμον καὶ ὅτι εἶναι ἄχρηστος ὁ ἔξωθεν ἐρχόμενος ἀποδεικνύει ὅτι ἀγνοοῦσιν οἱ προτείναντες τὰ τοῦ δενδροκομείου καὶ δὲν γνωρίζουσιν ὁποία ἐπῆλθεν ὠφέλεια ἐκ τῆς ἀλλαγῆς τοῦ προσωπικοῦ. Ἀλλ', ἴσως, θεωροῦσι καὶ τοῦτο συναλλαγήν, καὶ ὅτι ἐν Ἰταλίᾳ ἐπιζητοῦμεν κομματικὴν τινα ὠφέλειαν διὰ τοῦ διορισμοῦ τοῦ προσώπου τούτου. Οἱ καταμεμφόμενοι τῆς Κυβερνήσεως ἐπὶ διορισμοῖς ἐπὶ συναλλαγῇ, πῶς συμβιβάζουσι τοῦτο μὲ τὴν ἐπίσης παρ' αὐτῶν γενομένην κατάκρισιν ἐπὶ τῇ μετακλήσει προσώπων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Κράτους; Ἐὰν ἡ Κυβέρνησις ἐσκέπτετο περὶ χρησιμοποιήσεως τῶν δαπανῶν εἰς τοὺς εὐτελεῖς σκοπούς, τοὺς ὁποίους φαντάζονται οἱ τοιαῦτα λέγοντες, ἤθελε καλῇ πρόσωπα ἔξωθεν καταλαμβάνοντα τὰς θέσεις τῶν ἐγχωρίων; Ἤθελε προκαλῇ τοιαύτας δυσαρεσκείας, ἐνῷ τἀναντία πράττουσα θὰ εἶχε εὐρὺ τὸ στάδιον τῆς συναλλαγῆς; Ἀλλὰ πρέπει τὰ πάντα νὰ κατακρίνωμεν· καὶ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἔξωθεν ἐπιστήμης καὶ πείρας, καὶ ταύτην κατακρίνομεν, μόνον καὶ μόνον διότι προέρχεται ἐκ τῆς Κυβερνήσεως.

Ἀπὸ τῆς ἐπεξεργασίας τῶν στατιστικῶν πληροφοριῶν, ἀφαιροῦνται 5,000 δραχμῶν. Ἀλλὰ στατιστικαὶ πληροφορίαι εἶναι διὰ τὴν Ἀντιπολίτευσιν τὸ κυριώτερον μέσον πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου αὐτῆς, τοῦ ἐλέγχου. Ζητεῖ ἡ Ἀντιπολίτευσις, ἵνα ἀφαιρέσωμεν ἀπ' αὐτῆς τὴν πυρίτιδα καὶ τὸν μόλυβδον· πῶς δὲ θέλει πολεμήσει; Πῶς θέλει παρασκευασθῇ πρὸς τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον τῇ ἐπιβάλλεται σήμερον ἐν τῇ Βουλῇ, ὅταν δὲν τῇ παράσχωμεν τὰ ἐκ τῆς ὑπηρεσίας στοιχεῖα ἀφθόνως καὶ οὐ μόνον εἰς αὐτήν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν;

Ἀπαλείφεται ἐν τῷ ταχυδρομείῳ ἡ δαπάνη τοῦ ξένου ὀργανωτοῦ, καὶ μόνον διατίθεται ποσόν τι, ἵνα πληρωθῇ καὶ φύγῃ· τοσοῦτον ἀποτρόπαιος ἐφάνη εἰς τὸν κύριον βουλευτὴν ἡ παρουσία αὐτοῦ ἐν ἡμῖν. Καὶ τί εἶναι ὁ ξένος ὀργανωτής; Εἶναι πρόσωπον τὸ ὁποῖον ἔλαβε πεῖραν τῶν προόδων τῆς τέχνης ταύτης, διότι εἶναι τέχνη ἡ ταχυδρομικὴ ὑπηρεσία. Διότι εἰς αὐτὴν ἐπῆλθον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη μεταβολαί, αἱ ὁποῖαι κατέστησαν αὐτὴν ὅλως διάφορον τῆς ὑπηρεσίας ταύτης, ὅτε εἰσήχθη παρ' ἡμῖν. Σήμερον τὰ χρήματα διαβιβάζονται διὰ τοῦ ταχυδρομείου καὶ τὰ δέματα, λειτουργεῖ δὲ τὸ σύστημα τῶν δελταρίων πανταχοῦ, τὸ ταχυδρομεῖον εἶναι καὶ ταμιευτήριον, πράγματα τὰ ὁποῖα ἦσαν εἰς ἡμᾶς τέως ἄγνωστα ἐν τῇ ἐφαρμογῇ καὶ τὰ ὁποῖα οὐδεμίαν ἔχοντες αὐτῶν ἰδίαν πεῖραν δὲν δυνάμεθα νὰ πραγματοποιήσω-

μεν ἐν ταῖς λεπτομερείαις, ἄνευ τῆς συνδρομῆς τῶν προσώπων τὰ ὁποῖα, διευθύναντα τὴν ὑπηρεσίαν ἀλλαχοῦ, ἀντελήφθησαν τῶν περὶ τὰ καθέκαστον δυσχερειῶν καὶ τῶν δοθεισῶν λύσεων εἰς τὰ ποικίλα προβλήματα, ἅτινα ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῆς ὑπηρεσίας ἀναφύονται. Καὶ ἰδού ὅτι πρὸ ἱκανοῦ ἤδη χρόνου ἐνομοθετήθη καὶ ἐνταῦθα τὸ σύστημα τῆς ἀποστολῆς χρημάτων διὰ τοῦ ταχυδρομείου καὶ ὅμως δὲν δύναται εἰσέτι νὰ γίνῃ ἀρχὴ ἐκτελέσεως· τοσαῦτα εἶναι τὰ προσκόμματα τὰ ἐκ τῆς ἐλλείψεως προσωπικοῦ, διότι ἓν πρόσωπον δὲν ἀρκεῖ, ἵνα λειτουργήσῃ ἡ ὑπηρεσία· πρέπει τῇ συνδρομῇ αὐτοῦ νὰ παρασκευασθῇ καὶ τὸ ἄλλο προσωπικόν· ἰδίως δὲ ἔπρεπε ν' ἀρχίσῃ λειτουργῶν ὁ νέος νόμος, ὁ ἐπιβάλλων τὴν ὑποχρέωσιν τῆς χρηματικῆς ἐγγυήσεως εἰς τοὺς ἐπιστάτας, εἰς οὓς ἡ νέα αὕτη ὑπηρεσία ἐπιβάλλει διαχείρισιν.

Ἐν τῷ ἄρθρῳ 9 «μετακομιδὴ ταχυδρομικῶν ἀνταποκρίσεων» ἐσημείωσεν ὁ κ. βουλευτὴς καὶ ἐλάττωσιν χιλιάδων δραχμῶν τῆς διὰ τοὺς ταχυδρόμους ἐν Θεσσαλίᾳ δαπάνης. Ἡ δαπάνη αὕτη κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος συνεπείᾳ τῶν συμφωνιῶν, αἵτινες ἐγένοντο ὑπὸ τῆς προκατόχου κυβερνήσεως, ἦτο ἀνωτέρα τῆς ἀναγραφομένης ἐν τῷ νῦν προϋπολογισμῷ κατὰ 31,480 δραχμῶν. Ἡ προκάτοχος κυβέρνησις ἀνέθηκε τὴν ἐργασίαν ἐκείνην εἰς τὸν ἐργολάβον τοῦ παλαιοῦ βασιλείου, ὑπολογίσασα τὴν προσαύξησιν τῆς δαπάνης κατά τινα ἀναλογίαν καὶ προσέθηκεν 81,480 δρχ. εἰς τὸ ποσὸν τὸ εἰς αὐτὸν χορηγούμενον. Ἡμεῖς ἐθεωρήσαμεν ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἐξακολουθήσωμεν τὸ σύστημα τοῦτο τῆς ἄνευ εἰδικῆς μισθώσεως παραχωρήσεως τῆς ἐργολαβίας, ἐνομίσαμεν ὅτι ἀντὶ ἐργολαβίας ἐνιαίας διὰ πάσας τὰς νέας ἐπαρχίας θὰ δυνηθῶμεν διὰ τῶν μικρῶν ἐργολαβιῶν νὰ ἐπιτύχωμεν ἐν τῷ διαγωνισμῷ ὅρους ἐπωφελεστέρους καὶ πράγματι ἐπετύχομεν τὴν παραχώρησιν ἀντὶ 52,000 δραχμῶν. Ὅτε συνετάχθη ὁ προϋπολογισμός, ἠγνόει ἡ ὑπηρεσία τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μειοδοσίας καὶ ἐσημείωσεν ἐν αὐτῷ πίστωσιν 50,000 τοὐτέστι κατὰ 2,000 ἐπὶ ἔλαττον τῆς πραγματικῆς.

Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἐθεώρησεν ὁ κ. βουλευτὴς ὡς ὑπερβολικὸν καὶ ἐζήτησε νὰ ἐλαττωθῇ κατὰ 25 χιλιάδας. Ἀφοῦ ἐγένετο διαγωνισμὸς καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μισθώσεως εἶναι τοσοῦτον εὐχάριστον, ἤτοι κατὰ 31,000 κατώτερον τῶν συμφωνιῶν τοῦ παρελθόντος ἔτους, νομίζω ὅτι δυνάμεθα νὰ μένωμεν εὐχαριστημένοι.

Εἰς τὴν τηλεγραφικὴν συγκοινωνίαν ἐπίσης προτείνονται πολλαὶ ἐλλατώσεις· ἐνταῦθα ἡ προκάτοχος κυβέρνησις ἀφῆκε κληροδοσίαν εἰς τὴν παροῦσαν σύμβασιν ἐπιβάλλουσαν εἰς τὸ Δημόσιον δαπάνην σπουδαιοτάτην, δαπάνην διὰ τὴν ἐπέκτασιν τῶν ὑποβρυχίων γραμμῶν εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ δαπάνην διὰ κατάδυσιν καλωδίου ἀπὸ Πατρῶν εἰς Ζάκυνθον. Ἡ ἑταιρία ἡ ἀνατολικὴ τῶν καλωδίων ἀπαύστως παραπονεῖται, ὅτι ἡ ὑπηρεσία ἡ ἀπὸ Ἀθηνῶν εἰς Τρέπιτον, εἰς τὸ ἀκρωτήριον τὸ ἀντικρὺ τῆς Ζακύνθου, ἐκτελεῖται ἀτελῶς καὶ ὅτι παραβιάζονται οἱ ὅροι τῆς συμβάσεως, παρέστησε δὲ ὅτι διὰ τῆς καταδύσεως καλωδίου ἀπὸ Πατρῶν εἰς Ζάκυνθον θέλει δυνηθῇ ἡ ὑπηρεσία κατὰ πολὺ νὰ βελτιωθῇ, τοὐλάχιστον ὡς πρὸς τὰς Πάτρας, ἂν οὐχὶ ἐντελῶς πρὸς τὰς Ἀθήνας. Ἡμεῖς ἐθεωρήσαμεν τὰ παράπονα εὔλογα, ἀλλὰ τὸν τρόπον τῆς θεραπείας οὐχί· ἐθεωρήσαμεν ὅτι ἡ γραμμὴ ἡ ἀπὸ Ἀθηνῶν εἰς Πάτρας καὶ Τρέπιτο χρήζει πλήρους ἐπισκευῆς, καὶ μετὰ τὴν ἐξέτασιν αὐτῆς ἔγνωμεν ὅτι ἂν δὲν ἐπεσκευάζετο, μετ' ὀλίγον δὲν ἤθελεν ὑπάρχει διόλου, καὶ διετάξαμεν τὴν πλήρην ἀνακαίνισιν, ἥτις ἐνεργεῖται ὑπὸ τοῦ ξένου ὀργανωτοῦ. Ἀλλὰ πραγματοποιοῦντες τὴν μεγάλην ταύτην δαπάνην τῆς ἀνακαινίσεως τῆς γραμμῆς ταύτης, πραγματοποιοῦμεν καὶ τὴν μεγάλην οἰκονομίαν τῆς μὴ ἐπικυρώσεως τῆς συμβάσεως περὶ τοῦ καλωδίου τοῦ ἀπὸ Πατρῶν εἰς Ζάκυνθον, παύει δὲ καὶ ἡ ἐπιβάρυνσις τὴν ὁποίαν θὰ ὑφίστατο ἐκ τῆς συμβάσεως ἐκείνης πᾶς ὁ ἀποστέλλων τηλεγραφήματα διὰ τῆς ὑποβρυχίου γραμμῆς. Ταὐτοχρόνως δὲν ἐθεωρήσαμεν ὅτι ἠδυνάμεθα νὰ ἐπωφεληθῶμεν ἐκ τῆς ἀνάγκης ἥτις ὑπῆρχεν ὅπως χάριν συντηρήσεως καταδυθῶσι τὰ καλώδια τὰ ἀνήκοντα εἰς τὴν σχολὴν τῶν Ναυκλάστρων, καί, ἀντὶ νὰ τὰ συντηρήσωμεν ἐντὸς πολυδαπάνων δεξαμενῶν, ἐπὶ τούτῳ κατασκευασθησομένων, νὰ τὰ καταδύσωμεν εἰς τὴν μεγάλην δεξαμενὴν τοῦ Αἰγαίου, ὅπως χρησιμεύσωσι διὰ τὴν συγκοινωνίαν τῶν Κυκλάδων.

Ἐὰν ταῦτα ἐνεργοῦντες καὶ ἐπεκτείνοντες προσέτι τὰς τηλεγραφικὰς γραμμάς, ὑποβαλλόμεθα εἰς δαπάνας κατά τι ἀνωτέρας τῶν προτέρων, αὗται δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς δαπάναι πολυτελείας. Εἶναι δαπάναι πρώτης ἀνάγκης. Ἠρώτησέ τις τῶν βουλευτῶν ἂν ὑπάρχωσι πρωτεύουσαι νομῶν ἢ ἐπαρχιῶν μὴ συνδεδεμέναι διὰ τηλεγραφικῶν γραμμῶν, καὶ ὑπάρχουσι τοιαῦται ἐν τοῖς νήσοις, ἀλλὰ μήπως ὁ τηλέγραφος σήμερον εἰς κράτη πολιτισμένα εἶναι προωρισμένος μόνον διὰ τὴν συγκοινωνίαν τῶν πρωτευουσῶν τῶν νομῶν καὶ τῶν ἐπαρχιῶν; Ὁ ἔσχατος δῆμος ἔπρεπε σήμερον νὰ ἔχῃ τηλεγραφεῖον, ἡ ὑπηρεσία δὲ πᾶσα τῶν ὑπουργείων ἔπρεπε νὰ διεξάγηται τηλεγραφικῶς. Ὑπάρχει ἐγκύκλιος ὑπουργοῦ ἡ ὁποία ἐν μέρει διατηρεῖ τὴν ἰσχύν της, ἀπαγορεύουσα εἰς τοὺς ὑπαλλήλους νὰ διεξάγωσι τὴν ὑπηρεσίαν τὴν μὴ ἐκτάκτως κατεπείγουσαν διὰ τῶν τηλεγραφείων, ἐνῷ τὸ ἐναντίον ἔπρεπε νὰ ἐπιζητηθῇ, διότι δὲν εἶναι λογικόν, ἐν τῷ συναγωνισμῷ πρὸς τὸν περὶ ἡμᾶς κόσμον, ἡμεῖς τοσοῦτον νὰ ὑπολειπώμεθα καὶ ὅμως νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι δυνάμεθα ἐν αὐτῷ ν' ἀξιώμεθα βραβείων.

Ἤκουσά τινος βουλευτοῦ λέγοντος ὅτι τὰ τηλε-

γραφεῖα πρέπει νὰ συνιστῶνται κατὰ κανόνα τινα ἐκ τῶν προτέρων τεθειμένον εἴτε πληθυσμοῦ, εἴτε γεωργικῆς παραγωγῆς καὶ ἂν τοιοῦτοι κανόνες ἐλλείπωσιν, ἡ ἔλλειψις προδίδει τὴν συναλλαγήν. Περὶ τὴν σύστασιν τηλεγραφικῶν σταθμῶν ὀφείλομεν νὰ ἀποβλέψωμεν εἰς μυρίας ὅσας ἀνάγκας, ἀνάγκας κυβερνητικάς, ἐμπορικάς, βιομηχανικάς, γεωργικάς, δημοσίας ἀσφαλείας, ἀνάγκας διεθνεῖς. Ὑπάρχουσι σημεῖα, σχεδὸν ἀκατοίκητα, ἔνθα τηλεγραφικὸς σταθμὸς δὲν θὰ ἀποφέρῃ εἰς τὸ Δημόσιον οὐδὲ 50 δρχ. κατ᾽ ἔτος, καὶ εἰς τὰ ὁποῖα ὁ τηλέγραφος εἶναι ἀναγκαῖος, χάριν τῆς δημοσίας ἀσφαλείας ἢ χάριν γενικωτέρων ἐθνικῶν συμφερόντων. Πάντα ταῦτα δὲν δύνανται νὰ ἐκτιμηθῶσιν ἐκ τῶν προτέρων ἐντὸς νομοσχεδίου, οὐδὲ νὰ ἐγγραφῶσιν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ. Ταῦτα εἶναι τῆς ἁρμοδιότητος τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας. ᾽Αν ἔχητε ἀπόδειξιν ὅτι ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία κακῶς διεχειρίσθη, ἀποδείξατε τὴν κακὴ διαχείρισιν· μὴ λέγετε, ὅμως, ὅτι σᾶς ἀρκεῖ, ὅτι δύναται κακῶς νὰ διαχειρισθῇ· μὴ λέγετε ὅτι εἴς τινα σημεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα ὑπάρχει μικρὰ κίνησις ἐμπορική, ἐστήθησαν τηλεγραφεῖα ἄνευ ἀνάγκης, ὅταν δὲν εἶσθε εἰς θέσιν νὰ ἀποδείξητε ὅτι δὲν ὑπῆρχε καὶ ἄλλη ἀνάγκη, ἀνάγκη κυβερνητική, ἀνάγκη δημοσίας ἀσφαλείας, ὑπαγορεύσασα τὴν σύστασιν αὐτῶν.

«᾽Επισκευὴ καὶ φύλαξις δημοσίων οἰκοδομημάτων». ᾽Αντὶ 60,000 δραχμῶν προτείνουσι 30,000. Τὰ δημόσια οἰκοδομήματα πρέπει νὰ συντηρῶνται, καὶ κακὴν οἰκονομίαν ἐκτελεῖ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος δὲν ἐπιτρέπει νὰ γίνηται ἡ συντήρησις ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι. ᾽Αν ἀφαιρέσητε ἤδη τὰς 30,000, θὰ τὰς πληρώσητε διπλασίας τὸ ἐρχόμενον ἔτος.

«᾽Αποξήρανσις ἑλῶν καὶ διευθέτησις ποταμῶν καὶ χειμάρρων». ᾽Εν Ἑλλάδι, ὡς ἐκ τῆς διασκευῆς αὐτῆς, ἡ παραγωγικωτέρα πασῶν δαπάνη εἶναι αὕτη. Εὐφορώταται γαῖαι καλύπτονται ὑπὸ τὸ ὕδωρ, καταστρέφονται δὲ κατ᾽ ἔτος χωρία, γαῖαι γόνιμοι καθίστανται ἐσαεὶ ἄγονοι διὰ τῆς ὑπερχειλίσεως τῶν χειμάρρων, καὶ θεωρεῖτε ὅτι προτείνετε οἰκονομίαν λέγοντες νὰ μὴ δαπανηθῶσιν αἱ 100,000 αἱ ἐγγεγραμμέναι πρὸς τοιοῦτον σκοπόν;

«᾽Εκτέλεσις σχεδίων πόλεων». Καὶ τοῦτο ἀπαλείφεται· διότι δῆθεν τὰ ἔξοδα ταῦτα πρέπει νὰ πληρώνωσιν οἱ δῆμοι. Ὁ νόμος δὲν λέγει τι περὶ τούτου· ἂν θεωρηθῇ ὡς δημοτικὴ ἀνάγκη, δύναται διὰ τὸν λόγον τοῦτον νὰ ἐπιβληθῇ ἡ δαπάνη εἰς τὸν δῆμον, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔχῃ τὰ μέσα, ἵνα καταβάλῃ αὐτήν. Πάντως, ἄρα, θέλει καταβληθῇ ἡ δαπάνη ὑπὸ τοῦ Δημοσίου ὑπὲρ τῶν ἀπόρων δήμων· θέλει δὲ καταβληθῇ καὶ ὑπὲρ τῶν μὴ ἐντελῶς ἀπόρων, ὅταν ἐργασία τις, σχετιζομένη πρὸς τὸ σχέδιον τῆς πόλεως, ἐνδιαφέρει τὴν Πολιτείαν, ὁ δὲ δῆμος δὲν συναινεῖ, ἵνα ἐκτελέσῃ αὐτὴν ἐπειγόντως. Ὅπως δήποτε τὸ ποσὸν τῶν 10,000 δὲν εἶναι δυσανάλογον πρὸς τὸ ἔργον.

«᾽Ιδιαίτερα βοηθήματα». ᾽Ενταῦθα προτείνεται σπουδαιοτάτη ἐλάττωσις. Σᾶς ἀνέγνωσα πρὸ ὀλίγου ἀνάλυσίν τινα ἐκτάκτου πιστώσεως τοῦ 1881 καὶ εἴδετε εἰς ποῖον ποσὸν ἀνέβαινον αἱ ἐπὶ τοῦ ἄρθρου τούτου προσθῆκαι. Κατὰ τὸ 1880 ἡμεῖς ἀνεγράψαμεν τὸ ποσὸν τοῦτο λίαν περιωρισμένον, ἐνῷ ἕως τότε ἔβαινεν ἐτησίως αὐξανόμενον· ἀλλ᾽ ἡ κατόπιν κυβέρνησις ἐθεώρησεν ἐπιτετραμμένον αὐτῇ, ὅπως ἄνευ πιστώσεως ἐν τῷ προϋπολογισμῷ καὶ διὰ Βασιλικῶν Διαταγμάτων χορηγήσῃ διαρκῆ βοηθήματα, ἡμεῖς δέ, ἐπανελθόντες εἰς τὴν ἐξουσίαν, ἠθελήσαμεν νὰ θέσωμεν τέρμα εἰς τὸ ἀτόπημα· νομίζω δὲ ὅτι ἡ τοῦ ἄρθρου τούτου πίστωσις δὲν εἶναι ἐξ ἐκείνων τὰς ὁποίας δύνασθε νὰ θεωρήσητε ὡς ἀσχέτους πρὸς τὴν συναλλαγήν. Κυβέρνησις ἥτις ἐπιδιώκει τὴν συναλλαγὴν εὑρίσκει ἐνώπιόν της ἀξιομίμητον παράδειγμα, διότι ἐντὸς ἔτους τὸ ποσὸν ἀπὸ 105,000 εἶχεν ἀναβιβασθῆ εἰς 149,000. ᾽Αλλ᾽ ἡ Κυβέρνησις, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὑμεῖς ἀπεχωρήσατε ἕνεκα τῆς συναλλαγῆς, ἐθεώρησεν ὅτι δὲν τῇ ἐπιτρέπεται νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν αὐτὴν ὁδόν, ἐθεώρησεν ὅτι τὰς τοιαύτας δαπάνας πρέπει νὰ ἐξελέγχῃ ἡ Βουλὴ καὶ ὅτι διαρκεῖς βοήθειαι πρέπει νὰ δίδωνται τῇ ψήφῳ τῆς Βουλῆς. Ὑπαρχόντων ἤδη τῶν διαταγμάτων τούτων, τί ἔπρεπε νὰ πράξωμεν; Ἔπρεπε νὰ προβῶμεν ἀμέσως εἰς ἀνάκλησιν αὐτῶν ὅλων. Ὅταν τις ἀναγνώσῃ τὸν κατάλογον τῶν βοηθουμένων, θέλει ἰδῆ ὅτι ὑπάρχουσι πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ἤθελον λάβει πάσας τὰς ψήφους τῆς Βουλῆς ὑπὲρ τοῦ βοηθήματος, ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἕτερα τῶν ὁποίων τὸ βοήθημα δὲν ἤθελε μὲν ἴσως ἐπιψηφισθῆ, ἀλλ᾽ ἅπαξ χορηγηθὲν διὰ διατάγματος δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποκοπῇ, ἄνευ τινὸς προειδοποιήσεως καὶ ἄνευ παρελεύσεως χρόνου τινός, κατὰ τὸν ὁποῖον νὰ προπαρασκευασθῇ ἡ οἰκογένεια ὅπως δυνηθῇ νὰ προσπορισθῇ ἄλλοθεν τὸν ἄρτον. Τὰ βοηθήματα ταῦτα δὲν ἐχορηγήθησαν παρ᾽ ἡμῶν, ἀλλὰ παρ᾽ ἄλλων. Τινὰ τούτων ἴσως, κατὰ τὴν ἔκφρασιν ὑμῶν, ἐχορηγήθησαν ἐκ συναλλαγῆς, ἀλλά, χορηγηθέντα ἤδη, ἀποτελοῦσι καθεστώς, τὸ ὁποῖον ἡμεῖς δὲν ἀπετολμήσαμεν νὰ περικόψωμεν πλέον ποσοῦ 20,000, νομίζω, κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐξακολουθοῦμεν δὲ τὴν περικοπήν, μὴ ἀναπληροῦντες τὰ κενά, καὶ ἐξακολουθοῦμεν αὐτήν, ὁσάκις πειθόμεθα ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ τις διαγραφὴ ἄνευ καταστροφῆς τῆς οἰκογενείας. Καὶ ἔρχεσθε ὑμεῖς, οἱ αἴτιοι τῆς ἀναγραφῆς τῆς πιστώσεως ταύτης, καὶ ζητεῖτε λόγον παρ᾽ ἡμῶν τῆς ἐγγραφῆς αὐτῆς ἐν τῷ προϋπολογισμῷ καὶ καταλογίζετε ἐν ταῖς οἰκονομίαις τὸ ποσὸν τὸ ὁποῖον ἠξεύρετε ὅτι ἠδύνατο νὰ μὴ χορηγηθῇ, ἀλλὰ χορηγηθὲν δὲν δύναται ἀμέσως νὰ ἀνακληθῇ. ᾽Αναδέχεσθε τὴν εὐθύνην νὰ ἀφαιρέσητε τὸν ἄρτον ἀπὸ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουσιν ἑτέρους πόρους, ἵνα διαθρέψωσι τὰ τέκνα των; Ἂν ἀναδέχεσθε αὐτήν, ψηφίσατε

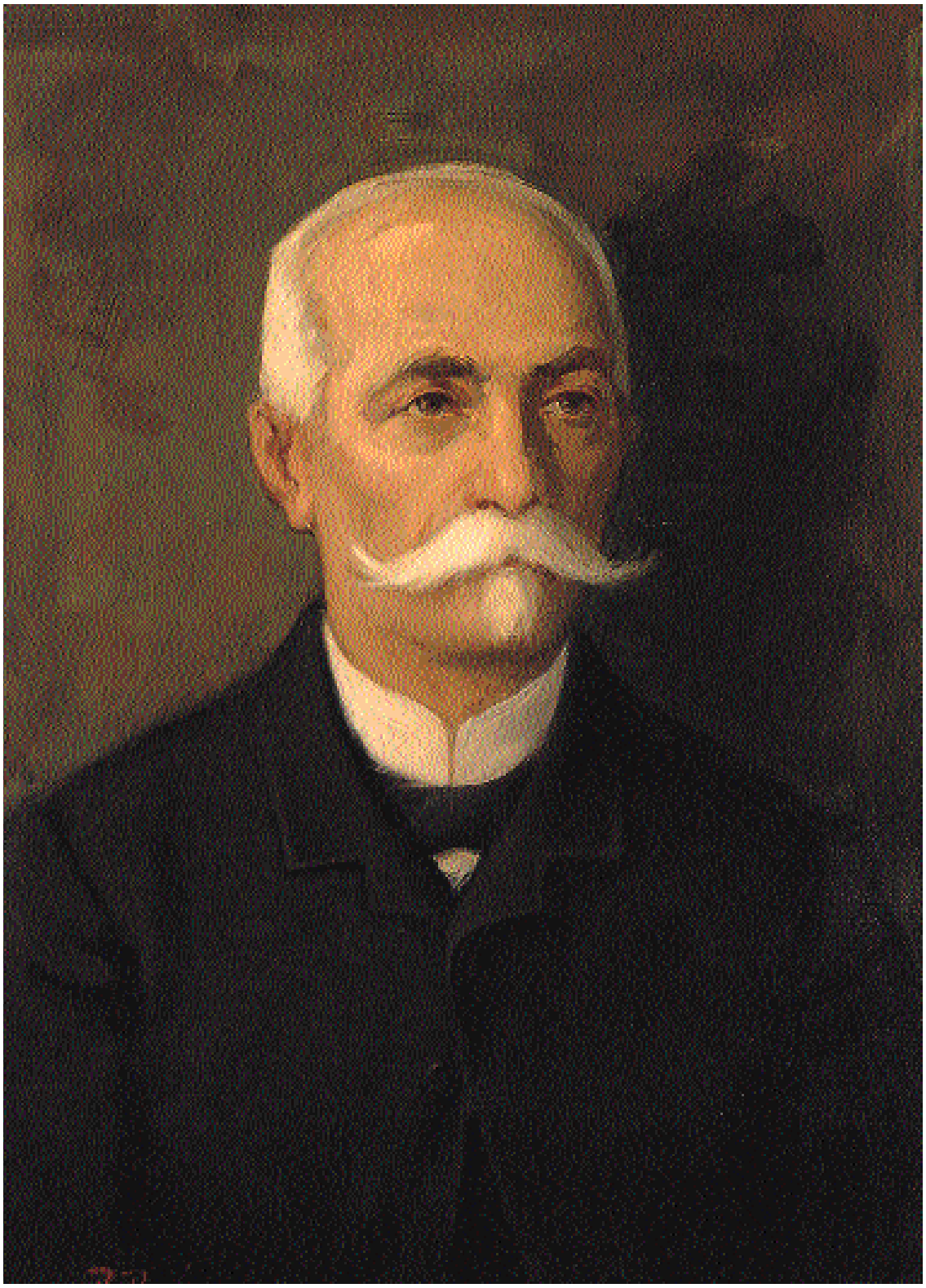

Σωτήριος Σωτηρόπουλος. Ελαιογραφία του Πάρι Πρέκα. Βουλή των Ελλήνων.

ὑπὲρ τῆς διαγραφῆς. Εἶναι πίστωσις ἀφορῶσα εἰς ἔργα ὑμῶν, ἀλλὰ ταῦτα ἐκ φιλανθρωπίας ἡμεῖς εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ ὑπερασπίσωμεν ἐναντίον καὶ ὑμῶν αὐτῶν, λησμονησάντων τὰς ὑποχρεώσεις τῆς φιλανθρωπίας ἐν τῇ ὁρμῇ κατὰ τῆς Κυβερνήσεως.

Παραλείπω ἄλλας οἰκονομίας ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐσωτερικῶν, ἵνα μὴ κατατρίψω τὸν χρόνον, ἀλλὰ τὰ ποσὰ τὰ ὁποῖα παρέλειψα δὲν εἶναι πολὺ σπουδαῖα καὶ εἶναι ὅλα σχεδὸν τοιαύτης φύσεως, ὁποία καὶ τὰ μνημονευθέντα. Ἐν τοῖς ἄλλοις ὑπουργείοις τί νὰ εἴπω; Νὰ ὁμιλήσω περὶ τῶν ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῆς Ἐκπαιδεύσεως οἰκονομιῶν, ἐπὶ τῶν πιστώσεων τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως; Καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ πράξω τοῦτο, ἀφοῦ ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Χαλκίδος, τὸν ὁποῖον ἐφημερὶς τις κατήγγειλεν ὡς προτείναντα τὴν οἰκονομίαν ταύτην, ἔσπευσε νὰ διαμαρτυρηθῇ ὅτι δὲν ἐνέχεται εἰς τοιαύτην πρότασιν; Καὶ ποῖος ἐκ τῶν βουλευτῶν τῆς Συμπολιτεύσεως ἢ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως θὰ θελήσῃ νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ αἴτιος τῆς διαγραφῆς δαπάνης ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως; Ταῦτα ἐπιβαρύνουσι τοὺς δήμους, λέγει ὁ κ. εἰσηγητὴς τῆς προτάσεως, ἀλλὰ πλεῖστα ὅσα ἐπιβαρύνουσι τοὺς δήμους καὶ ὅμως ἕνεκα αὐτῶν ἐπεβαρύνθη τὸ Δημόσιον Ταμεῖον διὰ 5,000,000 μὴ ἐγγεγραμμένων ἐν τῷ προϋπολογισμῷ. Διότι αἱ δαπάναι τῆς ἐκπαιδεύσεως αἱ ἐπιβαρύνουσαι τοὺς δήμους εἶναι δαπάναι πολιτειακαί, τὰς ὁποίας ἡ Κυβέρνησις πρέπει νὰ καταβάλῃ, ἂν δὲν καταβάλωσιν αὐτὰς οἱ δῆμοι, εἴτε εἶναι ἐγγεγραμμέναι εἴτε δὲν εἶναι ἐγγεγραμμέναι ἐν τῷ προϋπολογισμῷ.

Προτείνεται ἀπάλειψις δαπάνης ὑπὲρ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἔργων, ὡς ἂν ἡ Ἑλλὰς μὴ ἔχῃ ὑποχρεώσεις ἀπέναντι τοῦ κόσμου ὡς θεματοφύλαξ τῆς κληρονομίας τῆς ἀρχαιότητος. Ὅταν ἔρχωνται ἐνώπιον τῆς Βουλῆς εἰς ἐπιψήφισιν ἀρχαιολογικαὶ συμβάσεις πρὸς ξένα κράτη, διαμαρτύρεσθε ὅτι αὗται εἶναι προσβλητικαὶ τῆς ἐθνικῆς φιλοτιμίας, λέγετε ὅτι τὸ Ἔθνος εἶναι ἕτοιμον αὐτὸ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην. Ὅταν, ὅμως, σᾶς ζητεῖται ἡ πρὸς τοιαῦτα ἔργα πίστωσις, λέγετε πρὸς τὴν Κυβέρνησιν νὰ διαγραφῇ ἡ δαπάνη, διότι εἶναι σπατάλη.

Ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Οἰκονομικῶν ποῖαι εἶναι αἱ διαγραφαί; Ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρω ἐκείνην, περὶ τῆς ὁποίας ἐγένετο καὶ πρότερον λόγος ἐν τῇ Βουλῇ, τὴν δαπάνην διὰ προσωρινὰ δάνεια. Διαγράψατε, λέγουσι, τὴν δαπάνην ταύτην, εἶναι παράνομος. Καὶ ἂν εἶναι παράνομος καὶ πρέπῃ νὰ διαγραφῇ, τὸ ποσόν, ὅμως, εἶναι ἀναγκαῖον. Τὸ δάνειον ἐγένετο πρὸς ἀναπλήρωσιν δαπάνης προγενεστέρας· ἐάν, λοιπόν, διαγράφητε τὸ ποσὸν διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δανείου ἐκείνου, πρέπει νὰ δανεισθῆτε ἄλλοθεν, καὶ τὸ αὐτὸ ποσὸν νὰ ἐγγράψητε ἐν τῷ προϋπολογισμῷ διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ νέου δανείου. Ἀλλὰ δὲν εἶναι παράνομος ἡ δαπάνη, διότι εἶναι ὑποχρεωτική. Ὑπάρχει σύμβασις δυνάμει τῆς ὁποίας ἐπραγματοποιήθη πρὸ πολλοῦ τὸ δάνειον, καὶ ἐξακολουθεῖ ὑφιστάμενον καὶ δὲν δύνασθε νὰ διαγράψητε τὰς πρὸς ὑπηρεσίαν αὐτοῦ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ καὶ ἂν τὰ διαγράψητε, θέλουσι πληρωθῆ, ἂν μὴ ἄλλως, δικαστικῶς.

Τοιαῦται εἶναι αἱ οἰκονομίαι αἱ προτεινόμεναι παρὰ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, τὸ πλεῖστον εἰκονικαί, ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι ἀρνητικαὶ τῆς προόδου τοῦ τόπου καὶ καταστρεπτικαὶ τῆς θέσεως αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἐφ' ὅσον δὲν προϋποθέτουσιν ὅτι δύναται ἡ Ἑλλὰς νὰ ὑπάρξῃ ἐν τῷ κόσμῳ ὑστεροῦσα ἐκείνων τὰ ὁποῖα θεωροῦνται ὡς ὁ ἄρτος καὶ τὸ ἅλας τῶν ἄλλων ἐθνῶν. Ἀλλ' ἀναγνωρίζοντες ἐκ τοιαύτης ἐξετάσεως τῶν οἰκονομικῶν προτάσεων τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῶσιν αἱ προτεινόμεναι οἰκονομίαι, ποίαν πρόνοιαν πρέπει νὰ λάβωμεν ὅπως τὸ ποσὸν τὸ ὁποῖον ἡ Ἀντιπολίτευσις ὑποθέτει ὅτι θὰ δυνηθῶμεν νὰ οἰκονομήσωμεν, ἀρυσθῶμεν ἄλλοθεν, ποίαν πρόνοιαν πρέπει νὰ λάβωμεν ὅπως ἀναπληρώσωμεν τὸ κενόν, τὸ ὁποῖον καὶ αὐτὴ ἡ Ἀντιπολίτευσις ἀνεγνώρισεν; Εἰς ἐπίλυσιν τοῦ προβλήματος τούτου, τίνα συνδρομὴν ἐλάβομεν παρὰ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως; Ποίας προτάσεις ὑπέβαλον εἰς ἡμᾶς τὰ μέλη τῆς Ἀντιπολιτεύσεως περὶ πληρώσεως τοιούτου κενοῦ; Κενοῦ τὸ ὁποῖον ἡ Κυβέρνησις ὑπολογίζει εἰς 12 ἢ 14 ἑκατομμύρια. Ἠκούσαμεν παρὰ τῶν μελῶν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ὅτι ἀναπλήρωσις τοιούτου κενοῦ ὑποθέτει πρόσθετον φορολογίαν 33% ἐπὶ τῆς ὑπαρχούσης, καὶ ὅτι τοῦτο εἶναι ἀδύνατον· ὅτι οὐδαμοῦ ἄλλοθι ἠκούσθη ἀναπλήρωσις τῶν κενῶν τοῦ προϋπολογισμοῦ διὰ προσθέτου φορολογίας 33%. Καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι οὐδαμοῦ ἄλλοθι ἠκούσθη ἀναπλήρωσις τοιαύτη, ἆρα ἐλύθη τὸ ζήτημα διὰ τῆς τοιαύτης παρατηρήσεως; Διὰ τοιούτων μέσων ἐξερχόμεθα ἐκ τῶν δυσχερειῶν τὰς ὁποίας παρουσιάζει κατάστασις πανθομολογημένη; Ἀλλ' εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἄλλα κράτη ἐν δυσχερείαις ὁμοίαις ὤκνησαν νὰ φορολογήσωσιν ἑαυτὰ ἐπιπροσθέτως ἐν μέτρῳ τὸ οὕτῳ ἢ καὶ μεγαλυτέρῳ; Ὁποίους φόρους προσέθηκεν ἡ Ἀμερικὴ μετὰ τοὺς ἀγῶνας αὐτῆς; Ὁποίους φόρους προσέθηκεν ἡ Γαλλία μετὰ τοὺς ἀγῶνας αὐτῆς; Ὁποίους φόρους προσέθηκεν ἡ Ἰταλία; Τὸ ποσὸν τῆς προσθέτου φορολογίας ἐν Γαλλίᾳ ὑπῆρξεν 750 ἑκατομμύρια ἐπὶ προϋπολογισμοῦ 1500 ἑκατομμυρίων· ἐν Γαλλίᾳ δὲν εὑρέθησαν βουλευταί, οἵτινες νὰ εἴπωσιν εἰς τὴν Κυβέρνησιν «Μὴ τολμήσῃς ν' ἀναπληρώσῃς τὸ κενόν», οἵτινες νὰ εἴπωσιν εἰς τὴν Κυβέρνησιν ὅτι τὸ καθῆκον τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἀπέναντι τοιαύτης καταστάσεως εἶναι νὰ κλείσωσι τοὺς ὀφθαλμούς, εἶναι νὰ πλάσωσιν οἰκονομίας φαντασιώδεις καὶ δι' αὐτῶν νὰ ἀποκαταστήσωσι τὸ ἰσο-

ζύγιον· ν' ἀποκαταστήσωσιν ἐπὶ τοῦ χάρτου ἰσοζύγιον τὸ ὁποῖον ἐν τοῖς πράγμασιν οὐδόλως δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Εἰς τὰ ἔθνη ἐκεῖνα, καὶ τὰ ἐπιτυχόντα καὶ τὰ ἀποτυχόντα ἐν τοῖς ἀγῶσιν αὐτῶν, ἐννοήθη ὅτι μετὰ τὸ πέρας τῶν ἀγώνων ἐκεῖνος ἤθελε κατορθώσει νὰ κρατήσῃ τὰ ἀποκτηθέντα, ἢ νὰ ἀνακτήσῃ τὰ ἀπολεσθέντα, ὁ ὁποῖος ἤθελεν ἀποδείξει ὅτι ἔχει τὸ σθένος πρὸς ἀναπλήρωσιν τῆς ζημίας τῆς ἐκ τοῦ ἀγῶνος προελθούσης, ὁ ὁποῖος ἤθελε δυνηθῆ νὰ ἐπαναφέρῃ τὸ Κράτος εἰς τὸ σημεῖον εἰς ὃ εὑρίσκετο πρίν, ἵνα δυνηθῇ νὰ ἀποδυθῇ πάλιν εἰς νέους ἀγῶνας. Καὶ ἐνθυμεῖσθε ὅτι πρώτη παρηγορία τῆς Γαλλίας καὶ τῶν φίλων ἑαυτῆς μετὰ τὰ παθήματά της ὑπῆρξεν ἡ μεγάλη αὐτῆς οἰκονομικὴ ἐπιτυχία, θεωρηθεῖσα ὡς προοιωνίζουσα μεγαλυτέρας ἔτι ἐπιτυχίας ἐν τῷ μέλλοντι αὐτῆς σταδίῳ. Ὅτε ὁ κόσμος εἶδε τὴν Γαλλίαν, μετὰ τοιαῦτα παθήματα, ἐπιβάλλουσαν εἰς ἑαυτὴν φορολογίαν 750 ἑκατομμυρίων καὶ εἶδε τὸ Γαλλικὸν Ἔθνος προσφερόμενον νὰ συμπράξῃ μετὰ τῆς Κυβερνήσεως πρὸς ἀπελευθέρωσιν αὐτῆς ἀπὸ τῶν δεσμῶν εἰς τὰ ὁποῖα οἱ οἰκονομικοὶ ὅροι τῆς συνθήκης τὴν εἶχον ὑποβάλει, τότε εἶπεν ὅτι ἡ Γαλλία ζῇ. Ἐὰν θέλωμεν καὶ ἡμεῖς νὰ εἴπῃ ἡ Εὐρώπη ὅτι ἡ Ἑλλὰς ζῇ, πρέπει νὰ ἀποδείξωμεν εἰς αὐτὴν ὅτι κατόπιν τῶν δοκιμασιῶν, δι' ὧν διήλθομεν, ἔχομεν τὴν δύναμιν νὰ ἀναλάβωμεν πάσας ἐκείνας τὰς θυσίας ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν δυνάμεθα νὰ ὑπάρξωμεν.

Τὸ ζήτημα, κύριοι, περὶ τοῦ ὁποίου συζητοῦμεν, δὲν εἶναι ζήτημα οἰκονομολογικόν, εἶναι ζήτημα ψυχολογικόν· πρόκειται νὰ ἴδωμεν ἐκ τῶν ἀποφάσεων τὰς ὁποίας θὰ λάβῃ ἡ Βουλὴ ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἐὰν ἔχωμεν ψυχὴν ἀνάλογον πρὸς τὰς ἀξιώσεις ἡμῶν. Δὲν ἀρκεῖ ὅπως διὰ συνδυασμῶν ἀληθῶν ἢ ψευδῶν, φαινομένων ἢ πραγματικῶν, οἰκονομίσωμεν τὰ πράγματα ἐπί τινα ἔτη, καὶ ζήσωμεν ἔστω καὶ χρεωκοποῦντες· διότι καὶ ὁ χρεωκόπος ζῇ· ἐὰν θέλωμεν νὰ ζήσωμεν ὡς κράτος ἀληθῶς ἀνεξάρτητον, πρέπει σήμερον, ὅτε πρόκειται νὰ θέσωμεν τὰ θεμέλια τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν πολιτικῆς, νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι ἐννοοῦμεν ὁποῖον εἶναι τὸ μέγεθος τῆς πολιτικῆς ταύτης, ὅτι τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ διεξαγάγωμεν, δὲν εἶναι ἔργον τὸ ὁποῖον ἐκπεραιοῦται διὰ συνήθων θυσιῶν· πρέπει ν' ἀποδείξωμεν ὅτι αἰσθανόμεθα ὁπόσους ὁ ἐθνισμὸς ἡμῶν διατρέχει κινδύνους, καὶ ὅτι, ἐὰν κατὰ τὴν ἀναγγελομένην προσεχῆ ἀναρρύθμισιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ δὲν εἶναι ἑτοίμη ἡ Ἑλλὰς νὰ ἀναπτύξῃ πάσας τὰς δυνάμεις, ὅσας ἐκ φύσεως κέκτηται, δύναται ἴσως νὰ ἐξακολουθῇ ὑπάρχουσα, ὅπως κατ' ἐπιφάνειαν ἔχει σήμερον, ἀλλὰ θὰ ὑπάρχῃ οὐχὶ ὡς κράτος πραγματικῶς ἀνεξάρτητον. Καίτοι ἴσως θὰ ὀνομάζεται ἡ Ἑλλὰς κράτος ἀνεξάρτητον, ἐὰν ἐν τῇ ἐξελίξει τῶν πραγμάτων τῆς Ἀνατολῆς δὲν ἀποδοθῇ εἰς αὐτὴν ἡ θέσις, ἥτις τῇ ἀνήκει ἐξ ἀπαραγράπτων δικαιωμάτων – καὶ ἵνα ἀνήκῃ εἰς αὐτήν, πρέπει νὰ τὴν ἀποκτήσῃ, διότι ἂν περιμένῃ παρ' ἄλλων μὴ ἐργαζομένη αὐτή, ἀλοίμονον εἰς τὴν Ἑλλάδα! (εὖγε!, εὖγε!). Ἐὰν ἡ Ἑλλάς, καθ' ἣν ὥραν πρόκειται νὰ ἀποδείξῃ τί σκέπτεται περὶ ἑαυτῆς, φωραθῇ ὑπολογίζουσα ὡς ὁ ἔμπορος ὁ ἐπιχειρῶν κερδοσκοπίαν, ἃς εἶναι βεβαία ὅτι παρ' οὐδενὸς θέλει θεωρηθῆ ὡς ἀξία τοῦ προορισμοῦ, τὸν ὁποῖον αὐτῆς εἰς ἑαυτὴν καθώρισε, καὶ τὸν ὁποῖον πάντες ὅσοι τὰ τῆς Ἀνατολῆς μελετῶσι καθορίζουσιν εἰς αὐτήν. Συνελθοῦσα ἄρα ἡ Βουλὴ δέον νὰ ἀναμετρήσῃ τὸ σθένος τοῦ Ἔθνους ψυχολογικῶς, πρέπει νὰ ἐρωτήσῃ καὶ αὐτὸ καὶ ἑαυτήν, ἐὰν ἔχῃ δυνάμεις, ἵνα διεξαγάγῃ τοιαύτην πολιτικὴν καί, ἂν τὰς ἔχῃ, πρέπει νὰ προβῇ θαρραλέως ἐν τῇ ὁδῷ, ἣν ἐχάραξεν ἡ Κυβέρνησις. Ἂν, ὅμως, φρονῇ ὅτι τὸ Ἔθνος δὲν δύναται νὰ ἐργασθῇ οὕτως ὑψηλᾷ, ἀλλὰ δύναται μόνον νὰ ὑπάρχῃ διὰ νὰ ὑπάρχῃ, ἃς παραδεχθῇ τὰς ἰδέας τὰς ὁποίας ἡ Ἀντιπολίτευσις ὑπέβαλεν εἰς αὐτήν.

Μεταξὺ τῶν ἰδεῶν, τὰς ὁποίας ἡ Ἀντιπολίτευσις προτείνει, ὅπως πληρωθῇ τὸ κενὸν τοῦ προϋπολογισμοῦ, τῶν ἰδεῶν τῶν φασματωδῶν, διότι πραγματικὴν ἰδέαν οὐδεμίαν προτείνει, ὑπῆρξε καὶ αὕτη ὅτι, ὅπως ἔπρεπεν ἡ Κυβέρνησις νὰ προνοήσῃ περὶ οἰκονομιῶν, καὶ εἴδομεν ὁποῖαι εἶναι αἱ οἰκονομίαι, τὰς ὁποίας ἐνόμισεν ὅτι ἔπρεπε νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, οὕτως ἔπρεπε νὰ προνοήσῃ καὶ περὶ πληρεστέρας εἰσπράξεως τῶν φόρων· ἀλλ' ἀνεζήτησεν ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Τριφυλλίας ἐν τοῖς μέτροις τοῖς ὑποβληθεῖσιν παρὰ τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὴν Βουλὴν τὴν πρόνοιαν περὶ βελτιώσεως τῶν εἰσπράξεων καὶ τὴν ἀναγραφὴν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῆς ἐκ τῆς τοιαύτης προνοίας προσόδου καὶ οὐδὲν ἀνευρίσκων ἔλεγε, πῶς θέλετε νὰ ψηφίσητε νέους φόρους, ἐνῷ ἡ Κυβέρνησις παρεμέλησε τὸ μέγα τοῦτο καθῆκον; Ἔχει τῷ ὄντι ὁ ἔντιμος ἐκ Τριφυλλίας βουλευτὴς τὴν παρελθοῦσαν αὐτοῦ ἱστορίαν, ἥτις τὸν διδάσκει πόσας προσόδους δύναται τὸ Ἔθνος νὰ προσπορισθῇ ἐκ τῆς βελτιώσεως τῶν εἰσπράξεων καὶ πόσον ἐπικίνδυνον εἶναι νὰ στηρίζηται ἐπὶ τοιούτων νομοσχεδίων ἐν τοῖς ὑπολογισμοῖς αὐτοῦ. Ἐν προϋπολογισμοῖς συνταχθεῖσι παρὰ τοῦ κυρίου βουλευτοῦ ἐκ Τριφυλλίας εὑρίσκονται τὰ ποσὰ ἀνεγεγραμμένα, ὅσα ὑπολογίσθησαν παρ' αὐτοῦ ὡς πρόσοδοι ἐκ τῶν νόμων, οὓς συνέταξε πρὸς βελτίονα εἴσπραξιν. Ἀνεγράφησαν ἑκατομμύρια, εἰσεπράχθησαν δὲ 3 ἢ 4 χιλιάδες δραχμῶν. Σήμερον τὸ μεγαλύτερον ἔλλειμμα τῶν εἰσπράξεων πόθεν προέρχεται; Ἐκ τοῦ νόμου τοῦ συνταχθέντος παρὰ τοῦ κυρίου βουλευτοῦ ἐκ Τριφυλλίας καὶ ἐφ' ᾧ οὗτος ἐξαιρέτως καυχᾶται. Ὁ νόμος περὶ διαθέσεως τῶν ἐθνικῶν γαιῶν εἶναι ὁ ἀφίνων τὸ μέγιστον τῶν καθυστερημάτων, 3 ἑκατομμύρια περίπου· ὅτε δὲ ἡ Κυβέρνησις ὑπέβαλε νομοσχέδιον, διότι ὑπεβλήθη παρ'

αὐτῆς νομοσχέδιον περὶ βελτιώσεως τῶν εἰσπράξεων, τὸ νομοσχέδιον τοῦτο ἔσπευσεν ὁ κ. βουλευτὴς νὰ καλέσῃ δημευτικόν. Ἀλλὰ καὶ ἂν εἶναι δημευτικόν, ὅπερ δὲν εἶναι, διατί ἀναγκάζεται ἡ Κυβέρνησις νὰ φέρῃ δημευτικὸν νομοσχέδιον; Διότι ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Τριφυλλίας δὲν περιέλαβε τὴν διάταξιν, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς σήμερον δι' ἰδίου νομοσχεδίου ἀναγκαζόμεθα νὰ προτείνωμεν καὶ ἡ ὁποία ἐν ἅπασι τοῖς προγενεστέροις νόμοις ὁμοίας φύσεως περιελαμβάνετο· τὴν διάταξιν ὅτι καθίσταται ἔκπτωτος τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ ὁ μὴ ἐκπληρῶν τὰς ὑποχρεώσεις του. Ἐν τῷ νόμῳ, ὅμως, περὶ διαθέσεως ἐθνικῆς γῆς παρελείφθη ἡ διάταξις αὕτη ἡ στοιχειώδης καὶ ἡ παράλειψις ἐπάγεται τοιαῦτα ἐπὶ τὸν προϋπολογισμὸν ἀποτελέσματα· διότι ἂν ὑπῆρχεν ἡ διάταξις αὕτη ἐν τῷ νόμῳ, νομίζετε ὅτι θὰ εἴχομεν καθυστέρημα; Ἐὰν ἐκινδύνευεν ὁ ἀποκτήσας νὰ ἴδῃ τὸ ἀπόκτημα αὐτοῦ ἀπολλύμενον ἕνεκα τῆς μὴ πληρωμῆς, δὲν θὰ ἔσπευδεν αὐτὸς νὰ καταβάλῃ, χωρὶς νὰ περιμένῃ τὸν ἐκβιασμὸν τῶν ὑπαλλήλων; Τῷ ὄντι ὁ κ. ἐκ Τριφυλλίας βουλευτὴς συνέταξε καὶ νόμους ἀφορῶντας εἰς τὴν βελτίονα εἴσπραξιν τῶν φόρων καὶ ἐμνημόνευσεν αὐτὸς τὸν νόμον τοῦ 1871 περὶ εἰσπράξεως τῶν φόρων τοῦ Κράτους δι' ἐργολαβίας καὶ ἐθαύμασεν ὅτι ἡ Κυβέρνησις δὲν ὑπέβαλε τοιοῦτο νομοσχέδιον. Ἀλλ' ἡ Κυβέρνησις δὲν ὑπέβαλε τοιοῦτον νομοσχέδιον, διότι ἔχει ὑπ' ὄψιν τὴν ἀποτυχίαν τοῦ νόμου τοῦ κ. Σωτηροπούλου, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν ὑποβολὴν αὐτοῦ ἐπηγγέλετο, ἂν ἐψηφίζετο, τὴν πλήρη τῶν φόρων εἴσπραξιν· κατόπιν, ὅμως, τῆς ψηφίσεως τοῦ νόμου, οὐδ' ἐργολάβον ἠδυνήθη νὰ εὕρῃ πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου, ὅπως οὐδ' εἰσπράκτορες εἰδικοὶ παρουσιάζονται, ἐπινοηθέντες δι' ἑτέρου νόμου τοῦ κ. βουλευτοῦ ἐκ Τριφυλλίας, τοῦ νόμου περὶ ἀνανεώσεως τῶν παλαιῶν χρεῶν. Ἐνώπιον τῆς πλήρους καὶ ἐλεεινῆς ἀποτυχίας τῶν νόμων τούτων καὶ ἀπέναντι τοιούτων ἀποτελεσμάτων ἐν τῷ παρελθόντι, θέλετε σήμερον νὰ ὑπολογίσωμεν διὰ τὴν πλήρωσιν τοῦ κενοῦ ἐπὶ τῶν βελτιώσεων τῶν εἰσπράξεων ἢ ἐπὶ τὴν ἀπόληψιν τῶν καθυστερούντων; Ὑπεβάλομεν ὑμῖν νομοσχέδιον περὶ βελτιώσεως τῶν εἰσπράξεων ἐπὶ τῶν παραχωρηθεισῶν γαιῶν, κατὰ τὸν νόμον περὶ διανομῆς τῆς ἐθνικῆς γῆς, ἀλλὰ δὲν ὑπελογίσαμεν ἐξ αὐτοῦ καὶ ποσόν τι, διότι ἐπὶ τοιούτων νόμων δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὸν σπουδαίως μεριμνῶντα ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Κράτους, εἰμὴ μόνον ἐκ τῶν ὑστέρων νὰ ὑπολογίζῃ προσόδους. Ὑπέβαλεν ἡ Κυβέρνησις καὶ νομοσχέδιον περὶ τροποποιήσεως τοῦ νόμου περὶ Ταμιῶν καὶ ἐξ ἐκείνου πιθανὸν νὰ ἐπέλθῃ βελτίωσις τῶν εἰσπράξεων, ἀλλ' ἐπιτρέπεται εἰς τὴν Κυβέρνησιν νὰ προεξοφλήσῃ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο, τὴν ἐπιτυχίαν; Ἐπιτρέπεται εἰς αὐτὴν νὰ ἔχῃ τοιαύτην πεποίθησιν εἰς τὰ ἴδια αὐτῆς μέτρα, ὥστε τὰς ἐλπίδας αὐτῆς ν' ἀναγράψῃ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ὡς πράγματα; Οὐδόλως ἡμεῖς ἀξιοῦμεν ὅτι τὰ ὑποβληθέντα παρ' ἡμῶν νομοσχέδια εἶναι τέλεια· θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ συλλάβωμεν ὑψηλὴν ἰδέαν περὶ τῶν νομοσχεδίων τούτων ἐκ τῶν ἐπικρίσεων τὰς ὁποίας ἀκούομεν παρὰ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως· διότι πρὸ τοσούτου χρόνου ὑπόκεινται εἰς τὴν βάσανον τῶν βουλευτῶν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως καὶ μέχρι τοῦδε δὲν ἠδυνήθησαν οὗτοι νὰ καταδείξωσι σπουδαῖον τι ἄτοπον ἐν αὐτοῖς, ἀλλὰ τοῦτο οὐδόλως μᾶς ἐνθαρρύνει, ἵνα ὑποθέτωμεν ὅτι τὰ νομοσχέδια ταῦτα πλησιάζουσι κἂν εἰς τὴν τελειότητα. Ἡ εἰσαγωγὴ νέων φόρων εἶναί τι δυσχερέστατον, καὶ ἀναγκαζόμενοι ἡμεῖς, ὧν ἡ νομοθετικὴ ἐργασία, παραβαλλομένη πρὸς τὴν τῶν ἄλλων Ἐπικρατειῶν, εἶναι τόσῳ ἀτελής, ν' ἀρυώμεθα τοὺς ἡμετέρους ἐκ τῶν ξένων θεσμῶν, κινδυνεύομεν νὰ βλέπωμεν τοὺς ξένους θεσμοὺς ἀποτυγχάνοντας παρ' ἡμῖν. Ὅ,τι δαπανῶσιν ἕτερα Κοινοβούλια εἰς χρήματα καὶ εἰς ἐργασίαν πρὸς σύνταξιν ἑνὸς νομοθετήματος, ἡμεῖς δὲν δυνάμεθα νὰ δαπανήσωμεν δι' ὅλην τὴν ἐργασίαν μιᾶς Συνόδου. Ἀποδεικνύουσιν ἄρα ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἐπικρίνουσι τὰ κυβερνητικὰ ἔργα, ὡς δεκτικὰ βελτιώσεως, ὅτι δὲν ἔχουσιν ἰδέαν ἀληθῆ τῶν δυσχερειῶν τοιούτων ἔργων. Καὶ τίς νομίζει ὅτι ἐν Ἑλλάδι εἶναι δυνατὸν νομοσχέδιον εἰσάγον νέον θεσμὸν νὰ λειτουργήσῃ, ἄνευ πολλῶν καὶ ἀλλεπαλλήλων ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς ὑπαγορευομένων μεταβολῶν; Ἐκεῖνος μόνον δύναται νὰ ὑποθέσῃ τοῦτο, ὅστις δὲν ἐδιδάχθη τὸ ἐναντίον ἐκ τῆς πείρας, ἀλλ' εἰς τὸν κ. ἐκ Τριφυλλίας βουλευτὴν ἐπιτρέπεται νὰ ἐπικρίνῃ τὴν Κυβέρνησιν, διότι ὑποθέτει ὅτι ἔχουσιν ἐλαττώματα τὰ νομοθετικὰ αὐτῆς ἔργα, τὰ ὁποῖα, ὅμως, αὐτὸς δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνεύρῃ, ἐνῷ τὰ ἴδια ἑαυτοῦ νομοθετικὰ ἔργα, συνεπείᾳ τῆς ἀποκτηθείσης πείρας, ὑπέστησαν τοσαύτας μεταβολάς; Λάβετε οἱονδήποτε σπουδαῖον νομοθετικὸν ἔργον τοῦ κ. Σωτηρόπουλου καὶ δύνασθε νὰ εἶσθε ἐκ προοιμίων βέβαιοι ὅτι ἐν τῷ πίνακι τῆς ἡμετέρας νομοθεσίας θὰ ἔχητε σειρὰν ὅλην νεωτέρων νομοθετημάτων τροπολογούντων αὐτό. Τὸ περὶ διαθέσεως τῶν ἐθνικῶν γαιῶν εἶναι ὑπόδειγμα ἀτελείας νομοθετικῆς ἐργασίας καὶ τοῦτο εἶναι γνωστὸν εἰς πάντας, διότι ὁ θεσμός, τὸν ὁποῖον κανονίζει, θίγει τοὺς πλείστους ἐξ ἡμῶν καὶ τοὺς ἐκλογεῖς ἁπάντων.

Ἡμεῖς, ὑποβαλόντες τὰ μέτρα ἡμῶν, οὐδόλως ἀξιοῦμεν ὅτι τὰ μέτρα ταῦτα πρέπει νὰ μείνωσι τοιαῦτα, ὁποῖα τὰ ὑπεβάλομεν· ὅ,τι δὲ ἰδίως δὲν κατανοοῦμεν εἶναι οἱ μηκτυρισμοὶ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἐπὶ τῇ τροποποιήσει λεπτομερειῶν τινων, τὰς ὁποίας ἀπεδέχθημεν ἐν ἑνὶ τῶν νομοσχεδίων τούτων. Πῶς ἐννοεῖ ἡ Ἀντιπολίτευσις τὴν σύμπραξιν τῆς Βουλῆς μετὰ τῆς Κυβερνήσεως; Ἐννοεῖ ὅτι ἡ Κυβέρνησις πρέπει νὰ θεωρῇ ὡς ζήτημα φιλοτιμίας τὴν ψῆφισιν τῶν νομοσχεδίων, οἷα παρ'

αὐτῆς ὑποβάλλονται; Ἀλλὰ τότε πρὸς τί ἡ Ἀντιπολίτευσις ἐν τῇ Βουλῇ, πρὸς τί ὁ κοινοβουλευτικὸς θεσμός; Ὅ,τι ἔχει δικαίωμα ν' ἀξιοῖ ἡ Ἀντιπολίτευσις παρὰ τῆς Κυβερνήσεως εἶναι ὅπως ἀποδεικνύῃ αὕτη ἐν τῇ συζητήσει ὅτι σπουδαίως εἰργάσθη, συντάξασα τὰ νομοσχέδια, τὰ ὁποῖα ὑποβάλλει, ὅτι ἀποκρούει τὰς τροπολογίας ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐμελετήθησαν ἐπίσης σπουδαίως, ὡς ἐμελετήθησαν καὶ τὰ νομοσχέδια· ἀλλὰ τοὐναντίον πρέπει νὰ θεωρήσῃ ὡς ἀπόδειξιν σπουδαίας νομοθετικῆς ἐργασίας τὴν σύμπραξιν τῆς Κυβερνήσεως μετὰ τῆς Βουλῆς πρὸς διαμόρφωσιν τῶν νομοσχεδίων συμφωνότερον πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς κοινωνίας.

Μετερρυθμίσαμεν τὸ νομοσχέδιον περὶ τῶν οἴνων, ἀλλὰ δὲν τὸ μετερρυθμίσαμεν μεταβαλόντες τὰς βάσεις αὐτοῦ· ἐπεζητήσαμεν, διὰ τοῦ ἀρχικοῦ νομοσχεδίου, ὅπως μόνον τὴν κατανάλωσιν ἐπιβαρύνωμεν, ἀπαλλάσσοντες, ὅσο τὸ δυνατὸν πλειότερον, τὴν παραγωγήν, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἀτέλειαν μέχρι σημείου τινὸς ἐχορηγοῦμεν εἰς τὸν παραγωγόν. Κατόπιν τῶν γενομένων παραστάσεων παρὰ τῶν ἐντριβῶν εἰς τὰ τοιαῦτα, οὐχὶ τῆς ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ Ἀντιπολιτεύσεως, διότι δυστυχῶς παρὰ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως οὐδὲν ἠκούσαμεν ἄξιον λόγου, ἀλλὰ παρὰ τῶν ἐντὸς τῆς Βουλῆς καὶ ἐκτὸς αὐτῆς φίλων τῆς Κυβερνήσεως, προκληθέντων παρ' αὐτῆς εἰς ἔκφρασιν γνώμης, μεταρρυθμίσαμεν τὸ νομοσχέδιον, ἀλλὰ τὸ μετερρυθμίσαμεν ἐπὶ τῆς αὐτῆς βάσεως, τοὐτέστιν ἐλαφρυνθείσης ὅσο τὸ δυνατὸν πλειότερον τῆς παραγωγῆς, διὰ τῆς ἐπιβολῆς τῆς φορολογίας ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν κατανάλωσιν. Κατ' οὐδὲν μετεβλήθη ἡ βάσις τοῦ νομοσχεδίου, διότι βάσις τοῦ νομοσχεδίου ἦτο καὶ εἶναι ἡ ἀνακούφισις τῆς παραγωγῆς ἀπὸ τῆς ἀμέσου φορολογίας.

Ἐν γένει εἰς τὰ νομοσχέδια τὰ ὑποβληθέντα ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἐπεκράτησεν αὕτη ἡ ἰδέα, ὅτι τὴν παραγωγὴν πρέπει νὰ μὴ ἐπιβαρύνωμεν, διότι διὰ τῆς παραγωγῆς ἐλπίζομεν ἐν τῷ μέλλοντι ν' ἀνακτήσῃ τὸ Ἔθνος τὰς οἰκονομικὰς δυνάμεις, αἵτινες θὰ ἐπιτρέψωσιν ἡμῖν ὅπως μεταβῶμεν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τῆς αὐξήσεως τῶν τελῶν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἐλαττώσεως ἢ ἐσθ' ὅτε καὶ τῆς καταργήσεως τῶν ἐπιβαρυνόντων τὸν λαὸν φόρων. Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ ἱστορία τῆς πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἰσοζυγίου προσθέτου φορολογίας ἀπανταχοῦ, καὶ ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Ἀμερικῇ. Ἐν Γαλλίᾳ 7 ἔτη διήρκεσεν ἡ ἀνιοῦσα κλίμαξ, μετὰ δὲ τὴν ἑπταετίαν ἤρξατο ἡ κατιοῦσα κλίμαξ, ἐν τῷ σταδίῳ δὲ τῶν ἐλαττώσεων καὶ τῶν καταργήσεων τῶν φόρων ἐξακολουθεῖ σήμερον εὑρισκομένη ἡ Γαλλία. Εἰς τοῦτο τὸ στάδιον θέλομεν φθάσει καὶ ἡμεῖς ταχέως, ἐὰν καταλλήλως διαρρυθμίσωμεν τοὺς νέους φόρους καὶ ἰδίως προσέξωμεν, ὅπως τὰς παραγωγικὰς δυνάμεις τοῦ τόπου ἀφήσωμεν, ὅσον τὸ δυνατόν, ἐλευθερωτέρας. Παραγωγικαὶ δὲ δυνάμεις τοῦ τόπου, ἰδίως σήμερον, εἶναι ἡ κυρίως γεωργία· ἠρχίσαμεν ἔχοντες καὶ ἄλλας παραγωγικὰς δυνάμεις, ἀλλ' ἡ κατ' ἐξοχὴν παραγωγὸς δύναμις παρ' ἡμῖν εἶναι ἡ γεωργία, καὶ ταύτην πρέπει διὰ τῶν νέων νομοθετημάτων νὰ μὴ ἐπιβαρύνωμεν. Εἰς τοῦτο, λοιπόν, ἀπεβλέψαμεν διαρρυθμίζοντες πάντα τὰ μέτρα ἡμῶν περὶ καπνῶν, περὶ οἴνων, περὶ πνευματωδῶν ποτῶν, ἐφροντίσαμεν δὲ προσέτι κατὰ τὴν ὑποβολὴν τῶν νέων φόρων νὰ μὴ νεωτερίσωμεν, ἐφροντίσαμεν νὰ ἐργασθῶμεν ὑπὸ τὸ φῶς τῆς πείρας, τὸ ὁποῖον παρέχουσιν αἱ ξέναι νομοθεσίαι.

Δὲν ὑπεβάλομεν φόρους νέους, ἀλλὰ φόρους ὑπάρχοντας καὶ λειτουργοῦντας ἐν πλείστοις ἄλλοις κράτεσι, καὶ λειτουργοῦντας μάλιστα ἐπὶ ὅροις πολλῷ βαρυτέροις ἐκείνων τοὺς ὁποίους ἡμεῖς προτείνομεν. Ἐρρέθη ὅτι ἡ φορολογία, τὴν ὁποίαν ἐπιβάλλομεν ἐπὶ τῶν οἴνων, εἶναι φορολογία ἀνωτέρα ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἐπιβάλλουσιν ἄλλα κράτη, ἢ τοὐλάχιστον ἴση, ἐὰν δὲ εἶναι κατωτέρα εἶναι ὀλίγον κατωτέρα. Ἡ ἐπὶ ἔλαττον διαφορὰ εἶναι μεγίστη. Ἡ φορολογία ἐπὶ τοῦ οἴνου ἐν Γαλλίᾳ δὲν εἶναι τοιαύτη, ὁποίαν παρέστησαν αὐτὴν οἱ λέγοντες ταῦτα, παρορῶντες τοὺς πολλαπλοὺς φόρους, οἵτινες ἐκεῖ ἐπιβάλλονται ἐπὶ τῶν οἴνων· διότι ἐν Γαλλίᾳ ὁ οἶνος φορολογεῖται καὶ κατὰ τὴν παραγωγὴν καὶ κατὰ τὴν μετακόμισιν ἢ κατὰ τὴν λιανικὴν πώλησιν καὶ κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὰς πόλεις καὶ διὰ τοῦ φόρου ἐπιτηδεύματος. Ὅταν λάβητε τοὺς φόρους τούτους ὑπ' ὄψιν συλλήβδην, παραλείποντες τὸν φόρον τῆς παραγωγῆς καὶ τοῦ ἐπιτηδεύματος, δηλαδὴ τὸν τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τῆς λιανικῆς πωλήσεως, ἢ τὸν τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τῆς κυκλοφορίας, καὶ ἐξετάσητε τὰ ποσά, τὰ ὁποῖα πληρώνονται, θὰ εὕρητε αὐτὰ πολλῷ ὑπέρτερα καὶ μὴ δυνάμενα κἂν νὰ παραβληθῶσι πρὸς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἐν τῷ νομοσχεδίῳ ἡμῶν διεγράψαμεν. Ἠκούσαμεν παρὰ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως τιθεμένην τὴν ἐρώτησιν, καὶ ποῦ εὗρεν ἡ Κυβέρνησις τὴν διάκρισιν ταύτην μεταξὺ τῶν πόλεων τῶν πολυπληθῶν, βαρέως φορολογουμένων καὶ τῶν ὀλιγοπληθῶν ἐλαφρῶς φορολογουμένων; Τοιαύτην διάκρισιν εὑρίσκομεν ἐν Γαλλίᾳ εἰς βαθμὸν πολὺ μεγαλύτερον· διότι ἐκεῖ ὁ φόρος εἰσαγωγῆς παραλλάσσει μεταξὺ 45 λεπτῶν τὸ ἑκατόλιτρον καὶ τριῶν φράγκων καὶ ἑξήκοντα λεπτῶν, καὶ ταῦτα μὴ λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν Παρισίων καὶ τοῦ Λουγδούνου. Ἐν Παρισίοις ὁ φόρος πληρώνεται συλλήβδην κατὰ τὴν εἰσαγωγήν, ἡ δὲ φορολογία ποία τις ἦτο μέχρι τοῦ 1880, ὅτε ἠλαττώθη κατά τι; Ἦτο 11 φρ. καὶ 87 λεπτὰ τὸ ἑκατόλιτρον, τοὐτέστι 15 λεπτὰ καὶ ἑκατοστά τινα τοῦ λεπτοῦ ἡ ὀκᾶ· μετὰ τὴν ἐλάττωσιν δὲ τοῦ πεμπτημορίου θὰ ἦτο 12 λεπτὰ καί τινα ἑκατοστά, ἀλλὰ προστιθεμένων τῶν 2 δεκατημορίων ἀνέρχεται πάλιν σχεδὸν εἰς 15 λεπτά· ὁ μέσος ὅρος τοῦ φόρου ἐπὶ τῆς καταναλώσεως τοῦ

οἴνου ἐν Γαλλίᾳ ὑπολογίζεται παρὰ τῶν συγγραψάντων εἰς 6 φράγκα καὶ 25 λεπτὰ τὸ ἑκατόλιτρον, τὸ ἑκατόλιτρον δὲ εἶναι 78 ὀκάδες. Ὑπολογίσατε ἤδη ἐν Ἑλλάδι ποῖος εἶναι ὁ μέσος ὅρος ἐπὶ φορολογίας, ἥτις παραλλάσσει μεταξὺ 2 καὶ 6 λεπτῶν· εἶναι πολλοστημόριον τοῦ μέσου ὅρου τῆς Γαλλίας. Μὴ δὲ λέγωμεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶναι μικρὰ καὶ ἡ Γαλλία μεγάλη, διότι ὡς πρὸς τὰς φορολογικὰς δυνάμεις ὁ καταναλωτὴς ὁ Ἕλλην καὶ ὁ καταναλωτὴς ὁ Γάλλος εἶναι ἴσης δυνάμεως, ὥστε περὶ τοῦ μέτρου τῶν φόρων σκεπτόμενοι, δὲν πρέπει νὰ λαμβάνωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ μέγεθος τοῦ Κράτους. Καὶ περὶ τοῦ φόρου τῶν πνευματωδῶν ποτῶν ἤκουσα λεγόμενον ὅτι πλησιάζει ἡ φορολογία ἡ ἡμετέρα πρὸς τὴν γαλλικήν, μάλιστα κατ' ἀρχὰς ἐρρέθη ὅτι εἶναι ἀνωτέρα, ἀλλ' ὑπολογισμοί γενόμενοι ἀπὸ τοῦ βήματος κατόπιν τῇ βοηθείᾳ τοῦ κ. Μουτσοπούλου, ἐντριβοῦς περὶ τὰ τοιαῦτα, ἀπέδειξαν ὅτι εἶναι κατωτέρα. Ἀλλὰ δὲν ἐγένετο καλῶς ὁ ὑπολογισμός, διότι τὸ ποσὸν τοῦ φόρου ἐν Γαλλίᾳ εἶναι περίπου δύο δραχμαὶ τὴν ὀκὰν ἐπὶ τοῦ ρακίου, ἤτοι τοῦ eau de vie, ὅπερ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ παρ' ἡμῖν ρακίον, τὰ δὲ ἄλλα εἴδη τῶν ποτῶν φορολογοῦνται ἔτι βαρύτερον. Εἶναι ἄρα ὁ κατώτατος ὅρος τοῦ φόρου ἐν Γαλλίᾳ τετραπλάσιος τοῦ παρ' ἡμῶν προτεινομένου τῶν 50 λεπτῶν. Ὡς πρὸς δὲ τὸν καπνὸν ἐπίσης φορολογεῖται οὗτος ἐν Γαλλίᾳ πολλῷ βαρύτερον ἢ ὅσον προτείνεται, ἵνα φορολογηθῇ παρ' ἡμῖν. Ὅπως δήποτε καὶ ἂν ὑπολογίσωμεν τὰ ἔξοδα τῆς ἀγορᾶς τοῦ καπνοῦ καὶ τὴν φύραν, μεγίστη διαφορὰ ἐπὶ πλέον θὰ ὑπάρχῃ μεταξὺ τῆς τιμῆς, εἰς ἣν πωλεῖ τὸν καπνόν, ἡ διεύθυνσις τοῦ μονοπωλείου ἐν Γαλλίᾳ καὶ τῆς τιμῆς, εἰς ἣν θὰ συμφέρῃ νὰ πωλῆται ὁ καπνὸς παρ' ἡμῖν μετὰ τὴν προτεινομένην φορολογίαν.

Πανταχοῦ, λοιπόν, ἐφροντίσαμεν, ὅπως ἐπιβάλωμεν φόρους κατωτέρους ἐκείνων, οἵτινες ὑφίστανται εἰς ἄλλα κράτη. Ἀλλ' ἐνῷ εἶναι οἱ φόροι κατώτεροι ἐκείνων, οἵτινες ὑφίστανται εἰς ἄλλα κράτη καὶ κατὰ πολύ, οὐδόλως ἐπιβαρύνουσι τὴν παραγωγήν. Καὶ ἐθαύμασα ἀκούσας βουλευτῶν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, συμβουλευόντων τὴν Κυβέρνησιν ὅπως ἀντὶ τῆς φορολογίας ταύτης ἐπιβάλῃ φόρον ἐπὶ τῆς παραγωγῆς. Ὁ καπνὸς εἶναι ἓν τῶν σπουδαιοτέρων προϊόντων τῆς Ἑλλάδος, ἡ ἐξαγωγὴ δὲ τοῦ εἴδους τούτου ἀποφέρει ὑπὲρ τῆς χώρας περὶ τὰ 7,000,000 ἐν πᾶσι τοῖς κλάδοις τῆς ἐργασίας τοῖς συνδεομένοις πρὸς τὴν παραγωγήν, τὴν παρασκευήν, τὴν μεταφορὰν καὶ τὴν ἐμπορίαν αὐτοῦ. Ἐν ταῖς ξέναις ἀγοραῖς ὑφίσταται ὁ ἡμέτερος καπνὸς σπουδαιότατον συναγωνισμόν, εἰς ὃν δὲν δύναται ν' ἀνθέξῃ ἐπιβαρυνόμενος διὰ φορολογίας ἐπὶ τῆς παραγωγῆς. Διὰ τοῦ φόρου ἐπὶ τῆς καταναλώσεως δὲν περιορίζομεν τὴν κατανάλωσιν, διὰ τοῦ φόρου, ὅμως, ἐπὶ τῆς παραγωγῆς βεβαίως περιορίζομεν τὴν ἐξαγωγήν· διότι ὁ συναγωνισμὸς ὑπάρχει πρὸς τὴν ξένην παραγωγὴν καὶ μόνον διὰ τῆς εὐτελεστέρας τιμῆς δύναται ν' ἀνθέξῃ ὁ ἡμέτερος καπνός. Εὐθὺς ὡς ἡμεῖς ἐπιβάλωμεν φορολογίαν ἐπὶ τῆς παραγωγῆς, ὅσον δήποτε μικράν, ἐν τῷ συναγωνισμῷ θέλει ὑπερτερῆ ὁ ξενικὸς καπνός, καὶ ἡ παραγωγὴ οὐχὶ μόνον θέλει περισταλῆ, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ θέλει καὶ ἐντελῶς ἐκλείψει. Ἡ φορολογία, ὅμως, τὴν ὁποίαν θέλομεν νὰ ἐπιβάλωμεν, ἐνῶ εἶναι ἐλαφρὰ ὡς φορολογία καταναλώσεως, παραβαλλομένη πρὸς τὴν τῶν ἄλλων ἐπικρατειῶν, θὰ ἦτο βαρυτάτη καὶ φορτικωτάτη ἐπιβαλλομένη ἐπὶ τῆς παραγωγῆς. Καὶ θὰ ἦτο βαρυτάτη, ὄχι ἐὰν ἐπιβάλωμεν τὸ ποσὸν τῶν 3 δραχμῶν, ἀλλ' ἐὰν ἐπιβάλωμεν τὸ ποσὸν καὶ τῶν 2 δραχμῶν καὶ τῆς 1 δραχμῆς. Διότι, προκειμένου περὶ φόρου καταναλώσεως, ἡ σχέσις πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ εἴδους δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν· ὅ,τι λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν εἶναι αἱ δυνάμεις καὶ ἡ θέλησις τοῦ καταναλίσκοντος· πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν ἐὰν ὁ καταναλίσκων ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἀποκτήσῃ τὸ εἶδος ἐπὶ τοιαύτῃ τιμῇ, καὶ ἐὰν ἕνεκα τοῦ φόρου δὲν θὰ ἀποφασίσῃ νὰ μὴ κάμῃ χρῆσιν τοῦ εἴδους ἢ νὰ κάμῃ ἐλάσσονα χρῆσιν· οὐδὲν ἄλλο ἔχομεν νὰ ἐξετάσωμεν ὑπὸ τὴν φορολογικὴν ἔποψιν. Προκειμένου, ὅμως, περὶ φορολογίας τῆς παραγωγῆς, δὲν ἔχομεν νὰ ἐξετάσωμεν τοῦτο· προκειμένου περὶ φορολογίας τῆς παραγωγῆς πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τὴν ἀναλογίαν, ἥτις ὑπάρχει μεταξὺ τῆς ἀξίας τοῦ εἴδους καὶ τοῦ φόρου· διότι εὐθὺς ὡς ἐπιβληθῇ φόρος δυσανάλογος, τὸ εἶδος δὲν δύναται νὰ παρουσιασθῇ ἐν ξένῃ ἀγορᾷ. Ὁ φόρος ἐπὶ τῆς καταναλώσεως πρὸς τρεῖς δραχμὰς τὴν ὀκᾶν εἶναι 200 τοῖς % καὶ 300 %· ἀλλὰ καὶ εἰς 50 λεπτὰ ἐὰν περιορίσωμεν τὸν φόρον, ἐπιβάλλοντες αὐτὸν ἐπὶ τῆς παραγωγῆς καὶ ἐπιβαρύνοντες δι' αὐτοῦ τὸν ἐξαγόμενον καπνόν, φέρομεν ἐπιβάρυνσιν εἰς τὸ εἶδος καθιστῶσαν ἀδύνατον τὸν συναγωνισμὸν αὐτοῦ ἐν ξέναις ἀγοραῖς πρὸς καπνοὺς ἀπηλλαγμένους τοιαύτης ἐπιβαρύνσεως. Ἐπὶ τοῦ καπνοῦ τῆς Ἀργολίδος ὡς ἐκ τοῦ εὐτελοῦς τῆς τιμῆς αὐτοῦ καὶ ἡ ἐλαχίστη φορολογία ἐπὶ τῆς παραγωγῆς εἶναι βαρυτάτη καὶ ταυτόσημος πρὸς ἀπαγόρευσιν τῆς ἐξαγωγῆς τοῦ καπνοῦ.

Δὲν θὰ ἀναπτύξω ἤδη ἓν ἕκαστον τῶν νομοσχεδίων τούτων. Θὰ εἰσέλθωμεν προσεχῶς εἰς τὰς λεπτομερείας καὶ τότε ἐλπίζω ὅτι θέλομεν ἀποδείξει ὅτι ἐφ' ὅσον ἠδύνατο ἡ κυβέρνησις ἡ ἑλληνικὴ νὰ παραγάγῃ ἔργα ἄξια εἰσαγωγῆς ἐν τῇ Βουλῇ, παρεσκεύασεν αὐτὰ τοιαῦτα. Ἀλλὰ δικαιοῦμαι νὰ ἐρωτήσω τὴν Ἀντιπολίτευσιν, ἥτις πολεμεῖ τὰ νομοσχέδια ταῦτα, τί αὕτη προτείνει; Λέγω τὴν Ἀντιπολίτευσιν, ἥτις τὰ ἀπέκρουσε, διότι πᾶσα ἡ Ἀντιπολίτευσις δὲν τὰ προσέβαλε, τοὐλάχιστον κατ' ἀρχήν. Οἱ μὴ παραδεχόμενοι τὰ νομοσχέδια ταῦτα, τί ἀντιπροτείνουσιν; Αἱ οἰκονομίαι ἀπεδείχθησαν ἀνεπαρκεῖς. Τὰ νομοσχέδια περὶ βελτιώσε-

ως τῆς εἰσπράξεως ἀπεδείχθη ὅτι ἐν σπουδαίῳ προϋπολογισμῷ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν ἐκ τῶν προτέρων ὡς πηγὴ προσόδου· τίνες ἆρα εἶναι οἱ προτεινόμενοι παρὰ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως φόροι; Ὅτε ἤρξατο ἡ παροῦσα σύνοδος, ἤκουσα πολλὰ περὶ φόρου ἐπὶ τῶν κεφαλαίων, περὶ φόρου ἐπὶ τῆς προσόδου τῆς κινητῆς περιουσίας, περὶ ἄλλων τινῶν φόρων, οἱ ὁποῖοι ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσι μόνον ὡς ἀστεϊσμοὶ παρεμβαλλόμενοι πρὸς διάχυσιν· ἀλλ' ὅπως δήποτε ἠκούσαμεν πάντα ταῦτα. Συζητοῦμεν ἤδη τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ πρὸ ἡμερῶν καὶ οὐδένα μέχρι τοῦδε ἠκούσαμεν ἀναπτύξαντα τὸ σύστημα τῆς φορολογίας τῶν κεφαλαίων, καὶ τὴν μομφὴν κατὰ τῆς Κυβερνήσεως διὰ τὴν ἔλλειψιν τῆς ὑποβολῆς νομοσχεδίου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς φορολογίας ἐκείνης. Ἐνῷ ἐπίσης διὰ τὴν ἔλλειψιν τῆς ὑποβολῆς τοιούτου νομοσχεδίου κατεκρίνετο τόσον σπουδαίως ἡ Κυβέρνησις, οὐδένα ἠκούσαμεν ἀναπτύξαντα πῶς θέλει ἐφαρμοσθῆ ἐν Ἑλλάδι ὁ ἀλλαχοῦ ὑφιστάμενος φόρος ἐπὶ τῆς προσόδου τῶν κινητῶν κεφαλαίων.

Ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Οἰτύλου ἄλλοτε ἐκόπτετο ζητῶν τὴν ταχίστην δημοσίευσιν τοῦ ὑπὸ ἄλλου βουλευτοῦ μεταφρασθέντος ἰταλικοῦ νόμου περὶ φορολογίας τῆς προσόδου τῶν κινητῶν κεφαλαίων, διότι ἤλπιζεν ὅτι διὰ τοῦ μέτρου ἐκείνου ἠδύνατο ν' ἀναπληρωθῇ διὰ τῆς ἐπιβαρύνσεως τῶν εὐπορωτέρων πᾶν τὸ κενόν, τὸ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ φορολογίᾳ καὶ ν' ἀπαλλαγῇ ἡ Βουλὴ τῆς ἀνάγκης ὅπως προνοῇ περὶ ἄλλων φόρων. Ἐτυπώθη μεταπεφρασμένος ὁ νόμος, ὁ δὲ κ. βουλευτὴς ἐξ Οἰτύλου καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ στηρίξαντες τὰς ἐλπίδας των ἐπὶ τοῦ συστήματος ἐκείνου ἐπείσθησαν ὅτι οὐδεμία τοῦ νόμου διάταξις εἶναι ἐφαρμοστέα ἐν Ἑλλάδι, ὅτι ἀφορῶσιν αὗται εἰς κατάστασιν νομοθετικὴν ὅλως διάφορον, καὶ ὅτι ἐν Ἑλλάδι ψηφιζόμενος τοιοῦτος νόμος οὐδεμίαν θὰ ἔχῃ ἔννοιαν.

Πρὸς φορολογίαν τῶν κινητῶν κεφαλαίων, ἐρρέθη ὅτι δέον νὰ φορολογηθῶσιν αἱ ὁμολογίαι τῶν ἐθνικῶν δανείων· ἐξετάσαντες, ὅμως, ἐμβριθέστερον τὸ ζήτημα, οἱ ταῦτα προτείναντες ἐπληροφορήθησαν ὅτι ἐκ τοῦ νόμου δὲν ἔχουσι τὸ δικαίωμα νὰ προβῶσιν εἰς τοιαῦτα μέτρα καὶ διὰ τοῦτο σήμερον τηροῦσιν ἄκραν σιγὴν περὶ τῆς φορολογίας τῆς προσόδου τῶν κινητῶν κεφαλαίων. Μίαν μόνον φορολογίαν σχετιζομένην πρὸς τὸ κινητὸν κεφάλαιον ἐνθυμοῦμαι εἰδικῶς ὑποστηριχθεῖσαν παρὰ τοῦ κ. βουλευτοῦ ἐξ Οἰτύλου, δὲν ἠξεύρω δὲ ἐὰν τὴν ἐγκατέλειψε, διότι δὲν τὸν ἤκουσα ἀγορεύοντα ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ὁ ἀξιότιμος βουλευτὴς ἐξ Οἰτύλου εἶπεν ὅτι θέλει προέλθει σπουδαία πρόσοδος ἐκ τῆς φορολογίας τῶν ἰδιωτικῶν ἁμαξῶν. Ἐξήτασα καὶ τοῦτο· πόσαι ὑπάρχουσιν ἰδιωτικαὶ ἅμαξαι μὴ λειτουργοῦσαι πρὸς βιομηχανικὸν πορισμόν. Ἤκουσα παρά τινων ὅτι εἶναι περὶ τὰς 20, παρ' ἄλλων περὶ τὰς 30. Οἱ νόμοι τοὺς ὁποίους ἀνέγνωσεν ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Οἰτύλου καὶ ἠθέλησε νὰ μεταφυτεύσῃ παρ' ἡμῖν ἀφορῶσιν εἰς κατάστασιν ἐθνῶν ἄλλων. Ἐν Γαλλίᾳ, ἐν Ἀγγλίᾳ, ὅπου ὑπάρχουσι τοιοῦτοι νόμοι, ἀποφέροντες μικρὸν μὲν ποσόν, ἀλλ' ὅπως δήποτε ἱκανὸν ἵνα ἐγγραφῇ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, τὰ ἔθιμα τοῦ τόπου, ὁ τρόπος τοῦ βίου ἐπιβάλλουσιν εἰς πάντα ἐκεῖ εὔπορον, εἰς πάντα ἰδίως μεταβαίνοντα ἀπὸ τῆς καταστάσεως τῆς ἀπορίας εἰς τὴν τῆς εὐπορίας εἰς ἐκδήλωσιν τούτου τὴν ἀπόκτησιν ἰδιωτικῆς ἁμάξης. Ἐνταῦθα ἔχομεν ἑκατομμυριούχους, οἵτινες δὲν διατηροῦσιν ἰδίαν ἅμαξαν. Ὁ τόπος εἶναι ὠργανωμένος ἄλλως, καὶ οἱ εὐπορώτεροι δὲν αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην ἰδιωτικῆς ἁμάξης. Ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Οἰτύλου εἶναι ἐκ τῶν εὐπορωτέρων καὶ δὲν ἔχει ἅμαξαν.

ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ. Δύο μάλιστα.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ἀπατῶμαι ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἰδιωτικῶν ἁμαξῶν. Εἶπον ὅτι ὑπάρχουν 20 ἢ 30· ἰδοὺ ἔχομεν 22 ἢ 32, ἀλλ' ὑπολογίζω ἐπὶ 50, ὑπολογίζω ἐπὶ 100, καίτοι δὲν τὰς βλέπομεν. Ἡ φορολογία ἥτις ἐπιβάλλεται ἐν Γαλλίᾳ κανονίζεται παραλλάσσουσα κατὰ τὸν πληθυσμὸν τοῦ τόπου μεταξὺ 60 καὶ 10 φράγκων, ἐν Παρισίοις εἶναι ὁ φόρος 60 φράγκα, ὥστε αἱ 100 ἅμαξαι θὰ ἀποφέρωσιν 6,000 φράγκα. Ἐὰν δὲν ἔχωμεν μόνον 20 ἰδιωτικὰς ἁμάξας, ἡ πρόσοδος θὰ εἶναι 1,200 δρχ. Αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη παρὰ τοῦ κ. βουλευτοῦ ἐξ Οἰτύλου εἰδικῶς προταθεῖσα φορολογία, εἰς ἀναπλήρωσιν τοῦ κενοῦ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ. Ἔχομεν καὶ ἄλλας φορολογίας, προταθείσας παρὰ τοῦ ἐντίμου βουλευτοῦ ἐκ Γόρτυνος. Φορολογίαν ἐπὶ τῶν κληρονομιῶν τῶν ἄνω τῶν 50,000 δραχμῶν. Πόσας κληρονομίας ἔχομεν ἐτησίως ἀνωτέρας τῶν 50,000 δραχμῶν; Τοιαῦται κληρονομίαι μοὶ φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι πολύ συνήθεις· ἔχομεν, ὅμως, τινάς, ποίαν δὲ πρόσοδον δυνάμεθα ἐκ τῆς φορολογίας ταύτης ν' ἀπεκδεχώμεθα; Ἐὰν ὁρίσωμεν αὐτὴν εἰς 10,000 ἢ 15,000 δραχμῶν κατ' ἔτος, νομίζω ὅτι προσεγγίζομεν τὸ ὅριον τῆς τολμηροτέρας εἰκασίας. Δευτέρα φορολογία προετάθη ἐν τῇ αὐτῇ ἀγορεύσει ἡ ἐπὶ τῶν ἐνυποθήκων δανείων, ἀλλ' ἡ πρότασις αὕτη φρονῶ ἐγκατελείφθη ἀπέναντι τῆς γενικῆς ἀποδοκιμασίας φόρου ἐπιπίπτοντος ἐπὶ τοῦ μὴ εὐποροῦντος κατὰ τὴν ὥραν μάλιστα τῆς στενοχωρίας αὐτοῦ. Τρίτην φορολογίαν προέτεινεν ὁ ἔντιμος βουλευτὴς ἐκ Γόρτυνος, τὴν ἐπὶ τῶν ἀνωνύμων ἑταιριῶν, θεωρῶν τὸν ὅρον τοῦ 3 τοῖς %, ὅστις ἐπικρατεῖ καὶ ἐν Γαλλίᾳ, ὡς δεκτικὸν αὐξήσεως. Ἀλλ' ὁ ὅρος οὗτος ἐκ συμβάσεως κεκυρωμένης εἶναι ὁ ἀνώτατος ὡς πρὸς τὸν τρίτον περίπου τῆς προσόδου προϋπολογιζομένης ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ 3 τοῖς % εἰς 300,000 δραχμῶν κατ' ἔτος. Ἡ προσθήκη ἄρα 2 ἔτι τοῖς % ἐπὶ τῆς προσόδου, ἐφ' ἧς ἐπιτρέπεται αὔξησις τοῦ

φορολογικοῦ ὅρου δὲν δύναται ν' ἀποφέρῃ οὐδ' 150,000 δραχμῶν.

Οὗτοι εἶναι οἱ φόροι τοὺς ὁποίους ἤκουσα εἰδικῶς προτεινομένους, ἀπὸ τοῦ βήματος.

Ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Τριφυλλίας, ὁμολογήσας ὅτι δὲν ἔχει νὰ προτείνῃ ἄλλον φόρον, ἢ μὴ θέλων ἴσως ν' ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῆς προτάσεως ἄλλων φόρων, τοὺς ὁποίους αὐτὸς γινώσκει, εἶπεν ὅτι ἀφίνει εἰς τὴν Συμπολίτευσιν νὰ ψηφίσῃ τὰ νομοσχέδια, τὰ ὁποῖα ὑπέβαλεν ἡ Κυβέρνησις, οὐδόλως, ὅμως, εἶπεν ὅτι τὰ ἀποδέχεται, καίτοι ἐπιφυλάσσεται μόνον ν' ἀποκρούσῃ τὴν φορολογίαν ἐπὶ τοῦ οἴνου.

Λοιπὸν, εἰς ἀναπλήρωσιν κενοῦ 12,000,000 ἢ 14,000,000, μᾶς προτείνετε φορολογίαν 300,000 δραχμῶν; Αὗται εἶναι αἱ προτάσεις τῆς Ἀντιπολιτεύσεως! Ἀπέναντι τῶν προτάσεων τούτων τί δυνάμεθα ἡμεῖς νὰ πράξωμεν; Ποίαν συζήτησιν ὀφείλομεν ἡμεῖς πρὸς τοιαύτας προτάσεις νὰ μετέλθωμεν, ἵνα δυνηθῶμεν νὰ φθάσωμεν ἐν τῷ Βουλευτηρίῳ τούτῳ εἰς κοινήν τινα ἀπόφασιν· διότι παραδέχομαι πληρέστατα τὴν γνώμην τῶν φρονούντων ὅτι πᾶσα ἡμῶν ἐργασία δὲν πρέπει νὰ διεξάγηται διὰ ζητημάτων Συμπολιτεύσεως καὶ Ἀντιπολιτεύσεως. Διακριθέντος τοῦ ζητήματος τῆς ἐμπιστοσύνης, ἐν τῇ διασκευῇ τῶν νομοθετημάτων, δυνάμεθα πάντες νὰ συμπράττωμεν ἐμφορούμενοι τῆς αὐτῆς ἰδέας καὶ βαίνοντες πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν. Ἀλλὰ πῶς δυνάμεθα νὰ βαδίσωμεν πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν; Ποία δὲ ὠφέλεια θὰ προέλθει ἐκ τῆς συμπράξεως τῶν ἀναδεχομένων τὴν εὐθύνην, ὅπως ἀναπληρώσωσι τὸ κενὸν τῶν 14,000,000 δραχμῶν καὶ τῶν μὴ τολμώντων νὰ προβῶσιν ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ πέραν τῶν 300,000 δραχμῶν;

Ἐν τῇ συζητήσει ταύτῃ τῇ γενικῇ ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ, ὤφειλεν ἡ Ἀντιπολίτευσις νὰ κατέλθῃ εἰς τὸν ἀγῶνα μετὰ πατριωτικῆς παρρησίας· ὤφειλε νὰ μὴ θεωρήσῃ τὴν συζήτησιν ταύτην περιοριζομένην ἐντὸς τῶν πινάκων τοῦ προϋπολογισμοῦ· ἔπρεπε νὰ πράξῃ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον γίνεται σχεδὸν πανταχοῦ, προκειμένου περὶ τῆς γενικῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ συζητήσεως, ἐπιλαμβανομένη ἐκ τῆς ἀφετηρίας ταύτης τῶν ζητημάτων τῆς πολιτικῆς τῆς Κυβερνήσεως· ἔπρεπε νὰ ἔχῃ τὸ θάρρος νὰ ἐξετάσῃ πᾶσαν τὴν πορείαν τὴν μέχρι τοῦδε τῆς Κυβερνήσεως· ἔτρεπεν ν' ἀναπτύξῃ αὐτὴ τὸ ἴδιον ἑαυτῆς πρόγραμμα· ἔπρεπεν ἀποβλέπουσα εἰς τὰ γενόμενα κατὰ τὸ διάλειμμα τῶν Συνόδων νὰ ζητήσῃ λόγον παρὰ τῆς Κυβερνήσεως περὶ τῆς διεξαγωγῆς τῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα ἀνεφύησαν ἢ τὰ ὁποῖα αὐτὴ προεκάλεσεν. Ἐν τῇ γενικῇ ταύτῃ συζητήσει ἔπρεπε νὰ φέρῃ εἰς ἐξέτασιν τὸ μεθοριακὸν ζήτημα, καὶ ἂν θεωρῇ ὅτι κακῶς τὸ ἐλύσαμεν, ἔπρεπε ν' ἀναπτύξῃ τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους θεωρεῖ ὅτι ἔπρεπε τὸ ζήτημα τοῦτο νὰ ἀφήσωμεν κοιμώμενον, καὶ ὅτι ἔπρεπε τὴν ἀρτιότητα τῆς χώρας νὰ θεωρήσωμεν ὡς ζήτημα προωρισμένον εἰς ἐπίλυσιν ἐν ἄλλῃ ἐποχῇ καὶ δ' εἰρηνικωτέρων σκέψεων· ἔπρεπεν ἐν τῷ ζητήματι τῷ Αἰγυπτιακῷ νὰ μᾶς ζητήσῃ σήμερον λόγον, ὅτε ἐλύθη τὸ ζήτημα τοῦτο, περὶ ἐκείνων περὶ ὧν δὲν ἔπρεπε νὰ ζητήσῃ λόγον, ὅτε δὲν εἶχεν ἔτι περατωθῆ, ἀφοῦ σήμερον ἠδυνάμεθα νὰ δώσωμεν τὴν ζητουμένην λογοδοσίαν, ἣν τότε δὲν ἠδυνάμεθα νὰ δώσωμεν, καίτοι σήμερον λογοδοσίαν δίδει ἡ ἐπιτυχία. Ἀλλὰ ἐδειλίασαν νὰ πράξωσι τοῦτο ἀπέναντι τῶν ἀποτελεσμάτων. Βλέπουσιν ἀποτελέσματα ἐθνωφελῆ, καὶ ἐνῷ δὲν ἔχουσι τὸ θάρρος νὰ προβῶσιν εἰς ἔλεγχον, δὲν ἔχουσι τὴν παρρησίαν ν' ἀναγνωρίσωσι δημοσίᾳ ὅτι ὀρθῶς ἐπολιτεύθημεν. Πρέπει ἐν τῇ συζητήσει ταύτῃ οὐ μόνον τοῦ παρελθόντος ἡ πολιτικὴ νὰ ἐξετασθῇ, ἀλλὰ καὶ τοῦ μέλλοντος.

Περὶ τῆς πολιτικῆς τοῦ μέλλοντος παρεμπιπτόντως ἤκουσα χθὲς ἰδέας τινὰς ἐξ ἀφορμῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν ρηθείσας. Ἐρρέθη ὅτι ἡ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος πρέπει νὰ εἶναι πολεμικὴ καὶ ἐπιθετική. Τοῦτο, κύριοι, εἶναι σπουδαιότατον. Πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν ἂν ἡ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος πρέπει νὰ εἶναι πολεμικὴ καὶ ἐπιθετική· διότι ἂν ἡ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος πρέπει νὰ εἶναι τοιαύτη, ὁ ὑποβαλλόμενος προϋπολογισμὸς εἶναι ἀνεπαρκής. Ὅταν ἀναγράφωμεν ἀρχήν τινα καὶ λέγωμεν ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη πρέπει νὰ εἶναι ὁδηγὸς ἡμῶν, πρέπει καὶ τὰς συνεπείας ν' ἀναγράφωμεν καὶ νὰ ὑφιστάμεθα. Τί ὠφελεῖ ν' ἀναγράφωμεν ὅτι ἡ πολιτικὴ ἡμῶν εἶναι τοιαύτη, ὅταν ψηφίζωμεν προϋπολογισμὸν ἀνεπαρκῆ πρὸς αὐτήν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Ἑλλὰς πρέπει νὰ παρασκευάζηται μόνον πρὸς ἐπίθεσιν καὶ ὅτι, ἂν δὲν παρασκευάζηται πρὸς ἐπίθεσιν, εἶναι προτιμότερον νὰ μὴ ἔχῃ στρατὸν καὶ νὰ περιορισθῇ εἰς διατήρησιν στρατιωτικῆς ἀστυνομίας; Τοῦτο, κύριοι, δὲν εἶναι ζήτημα τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ σᾶς ἀπασχολήσῃ, ἀφοῦ ὅπως δήποτε παρεμπιπτόντως ἐτέθη; Ἡμεῖς ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἔχομεν ἐκπεφρασμένην τὴν πολιτικὴν ἡμῶν πλήρη καὶ περιεμένομεν ἐν τῇ γενικῇ συζητήσει ταύτῃ νὰ εὕρωμεν τὴν εὐκαιρίαν, ἵνα ἄρωμεν πάσας τὰς ἀμφιβολίας, αἵτινες ἠδύναντο νὰ ἐγερθῶσιν. Ἀλλ' ἀμφιβολία οὐδεμία ἐξεδηλώθη. Ἀποφεύγετε δ' ὅλων τῶν μέσων τὴν γενικὴν συζήτησιν. Τὴν γενικὴ συζήτησιν μετατρέπετε εἰς συζήτησιν περὶ ἀριθμῶν προϋπολογισμοῦ, εἰς συζήτησιν περὶ λεπτομερειῶν φορολογικῶν νομοσχεδίων, ἐνῷ περὶ τούτων ὑπάρχει καιρὸς ἱκανὸς ἐν τῇ ψηφίσει τῶν καθ' ἕκαστον.

Σήμερον θέλομεν νὰ ἔλθωσιν ἐνώπιον ἡμῶν ἐκεῖνοι οἵτινες μᾶς κατήγγελλον, ἵνα δυνηθῶμεν καὶ ἡμεῖς ἐνώπιον τῆς κοινωνίας νὰ τοὺς καταγγείλωμεν, θέλομεν νὰ θέσωμεν ὑπὸ τὴν βάσανον τῆς δημοσιότητος τοὺς λόγους αὐτῶν. Θέλομεν ἀπὸ τῆς

θέσεως ταύτης, ὅθεν ἡ φωνὴ ἀντηχεῖ ἐπὶ πᾶν τὸ ἑλληνικόν, νὰ δυνηθῶμεν νὰ εἴπωμεν πρὸς ἐκείνους, οἵτινες ἀξιοῦσιν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις δὲν ἐξετέλεσε τὸ μεγαλύτερον τῶν καθηκόντων αὐτῆς, ὅτι ἠπατήθησαν, ὅτι διαγωγὴν τοιαύτην μετήλθομεν, ἥτις ἀνύψωσε τὸν ἑλληνισμόν, καὶ ὅτι ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους κατήγγελλον, πρόγραμμα ἔχουσι, τὸ ὁποῖον θέλει συντελέσει ὅπως παράσχῃ εἰς τὴν μέλλουσαν ἡμῶν ὕπαρξιν ἐγγυήσεις.

Ἀλλὰ ποίας ἐγγυήσεις; Θὰ ἐπιδιώξωμεν ἐπιθετικὸν πόλεμον; Καὶ ἂν δὲν ἐπιδιώξωμεν ἐπιθετικὸν πόλεμον, ἡ Ἑλλὰς οὐδὲν δύναται νὰ πράξῃ καὶ ἄχρηστος εἶναι δι' αὐτὴν ὁ Στρατός; Καὶ ἄχρηστος ὑπῆρξεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Στρατὸς ἐν τῷ ζητήματι τῷ μεθοριακῷ; Ἄχρηστον ὑπῆρξε τὸ Ναυτικὸν ἐν τῷ ζητήματι τῷ Αἰγυπτιακῷ; Ἐνῷ τὰ ὀλίγα πλοῖα, τὰ ὁποῖα ἔχομεν, ἄχρηστα δὲν ὑπῆρξαν ἐν τῷ ζητήματι ἐκείνῳ, ἆρα δὲν εἶναι γνωστὸν εἰς πάντας τοὺς εἰς ταῦτα καταγινομένους, ὅτι δὲν ἦτο ἀδύνατον νὰ μετάσχῃ ἡ Ἑλλὰς τῆς ἐνεργείας καὶ στρατιωτικῶς ἐν ἐνδεχομένῃ περιστάσει; Ἐὰν ἦτο ἀληθὲς ὅτι μόνον διὰ τῆς ἐπιθέσεως ἡ Ἑλλὰς θέλει δυνηθῇ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ δικαιώματα τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἔπρεπε ν' ἀπελπισθῶμεν ἀπὸ τοῦ μέλλοντος ἡμῶν. Δὲν εἶναι πρακτικῆς πολιτικῆς ἡ ἰδέα ὅτι ἡ Ἑλλὰς δύναται ν' ἀποκτήσῃ ἐν εἰρήνῃ παρεσκευασμένον ἐντελῶς πρὸς ἐπίθεσιν στρατὸν ἱκανῶς πολυάριθμον, ὅπως καὶ ἐπιχειρήσῃ ἐπίθεσιν. Ποῖος δύναται ν' ἀρνηθῇ ὅτι στρατὸς ἀσκούμενος ἐπὶ 3 ἔτη εἶναι κάλλιον κατηρτισμένος τοῦ ἀσκουμένου ἐπὶ ἓν ἔτος; Ἀλλὰ πῶς θέλει ἀποκτηθῆ τοιαύτη τοῦ στρατοῦ ἄσκησις; Αἱ ἀπαιτούμεναι πρὸς ταύτην θυσίαι εἶναι ἀνάλογοι τῶν δυνάμεων τῶν χρηματικῶν τοῦ Κράτους, εἶναι ἀνάλογοι τῶν δυνάμεων αὐτῶν τῶν προσωπικῶν; Εἶναι δυνατὸν ἡ παραγωγὴ τῆς χώρας νὰ στερηθῇ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον τοσούτους στιβαροὺς βραχίονας; Εἶναι δυνατὸν τὸ Ταμεῖον τοῦ Κράτους νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τόσον μεγάλας δαπάνας; Ἀλλὰ θέλετε θεραπεύσει τὸ κακὸν ἐλαττοῦντες τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀνδρῶν· ἀντί, ὅμως, ἐφεδρείας ἐξ 60,000,000 ἀνδρῶν, θέλετε ἔχει ἐφεδρείαν ἐξ 20,000 ἀνδρῶν. Καὶ μὲ 20,0000 ἀνδρῶν θέλετε διεξαγάγει ἐπιθετικὸν πόλεμον; Διὰ τοιούτων ἀντιφάσεων θέλετε νὰ ὑποστηρίξητε τὰς ἰδέας σας καὶ εἶναι τοῦτο πρακτικὴ πολιτική; Τὸ νὰ ἐπικρίνῃ τις τὴν μονοετῆ θητείαν εἶναι εὐχερέστατον, διότι ἄπειρα εἶναι τὰ ἐλαττώματα αὐτῆς, ἀλλὰ τότε ἔχει ἀξίαν ἡ ἐπίκρισις, ὅταν δύναται ν' ἀντιτάξῃ εἰς τὸ ἐπικρινόμενον ἄλλο σύστημα πλῆρες. Διὰ τῆς τριετοῦς θητείας βεβαίως δύναται ἡ Ἑλλὰς νὰ καταρτίσῃ ὑπόδειγμα στρατοῦ ἱκανοῦ πρὸς ἐπίθεσιν· ἀλλ' ὅταν δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ τοῦτο, εἰμὴ διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῆς δυνάμεως τοῦ Στρατοῦ, ὅταν ἡ Ἑλλάς, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα μικρὰ κράτη, εἶναι ἠναγκασμένη ἕνεκα τῆς ὀλιγότητος καὶ τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῶν ἄλλων μέσων νὰ παρέχῃ εἰς πάντας ἐκγύμνασιν, ἀλλὰ νὰ παρέχῃ αὐτὴν ἀτελῆ, πῶς δύναται νὰ σκέπτηται περὶ ἐκλογῆς μεταξὺ ἐπιθετικοῦ ἢ ἀμυντικοῦ πολέμου; Ποία θὰ εἶναι ἡ θέσις τῆς Ἑλλάδος ἐν ἐνδεχομέναις περιστάσεσι δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ. Ἀλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἀσφαλῶς εἶναι ὅτι, ἐὰν ἡ Ἑλλὰς ἀναπτύξῃ πάσας αὐτῆς τὰς δυνάμεις, καταρτίζουσα αὐτὰς στρατιωτικῶς, ὅσον τὰ μέσα αὐτῆς τὸ ἐπιτρέπουσι, δύναται καὶ αὕτη νὰ θεωρηθῇ παράγων ἐν τῷ ζητήματι τῷ εἰς τὴν ὕπαρξιν αὐτῆς ἀφορῶντι.

Τὰ ζητήματα ταῦτα δὲν εἶναι ζητήματα ἀπωτέρου μέλλοντος. Ἡ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος δὲν δύναται ἢ ν' ἀφορᾷ ὅπως κατασταθῶσι ταῦτα ζητήματα ἀπωτέρου μέλλοντος, διότι πᾶσα περιπλοκὴ σήμερον ἤθελε μᾶς ἐκθέσει εἰς δυσχερείας ἀκαταλογίστους, τὰς ὁποίας δὲν πρέπει νὰ ἐπιζητῶμεν καὶ διὰ τοῦτο ἀποκρούομεν διαρρήδην τὸ ρηθὲν περὶ τῆς Κυβερνήσεως, ὅτι ἔχει πολιτικὴν πολεμικήν. Ἡ Κυβέρνησις ἀπ' ἐναντίας ἔχει πολιτικὴν εἰρηνικήν. Ἡ Κυβέρνησις πᾶσαν θυσίαν θέλει ποιήσει ὅπως, ὅσον ἀπ' αὐτῆς ἐξαρτᾶται, παραταθῇ ἡ ὑφισταμένη εἰρηνικὴ κατάστασις. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐπιδιώκει διὰ παντὸς τρόπου τὴν σύσφιγξιν ὅσον ἔνεστι στενοτέρων σχέσεων πρὸς τὸ γεῖτον κράτος.

Ἀλλ' ἐπιδιώκουσα ἡ Ἑλλὰς τὴν εἰρήνην εἶναι βεβαία ὅτι καὶ θέλει ἐπιτευχθῆ ἡ εἰρήνη; Ἡ Ἑλλὰς ὀλίγον βαρύνει ἐν τῷ ζητήματι, καὶ ἐπειδὴ ἐξ ἄλλων ἐξαρτᾶται ἡ ἔκβασις, πρέπει νὰ εἶναι ὅσο τὸ δυνατὸν παρεσκευασμένη πρὸς ἄμυναν· ἄμυναν οὐχὶ χωρογραφικὴν ἐντὸς τοῦ Βασιλείου, ἀλλ' ἄμυναν τῶν δικαιωμάτων αὐτῆς, τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἑλληνισμοῦ. Πᾶν ἄλλο εἶναι ἡ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ πολιτικὴ οἱασδήποτε ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἢ πολιτικὴ ἐπιθέσεως. Πρέπει νὰ προνοήσωμεν διὰ παντὸς τρόπου, ὅπως ἀποκτήσωμεν ἀνάπτυξιν τῶν στρατιωτικῶν ἡμῶν δυνάμεων ἀνάλογον πρὸς τὰ μέσα ἡμῶν, καὶ νὰ φροντίσωμεν, ὅπως πᾶς Ἕλλην δύνηται νὰ φέρῃ τὸ ὅπλον ἐν ἀνάγκῃ, γυμναζόμενος ἵνα τὸ φέρῃ, ἀλλὰ περιοριζόμενος ἐν τῇ ἀσκήσει ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν ὑποχρεώσεων, ἃς δύναται νὰ βαστάσῃ τὸ Κράτος· ζητοῦντες πλειότερον τούτου, ζητοῦμεν τὴν μὴ ἐγκύμνασιν τοῦ Ἔθνους, ζητοῦμεν τὸν καταρτισμὸν στρατοῦ ὁποίους εἶχον τὰ μικρὰ κράτη τῆς Γερμανίας ἢ τῆς Ἰταλίας πρὸ τῆς ἑνώσεως ἑκάστης τῶν δύο τούτων χωρῶν, στρατοὺς οἱ ὁποῖοι ὑπῆρχον πρὸς κυβερνητικοὺς σκοποὺς καὶ ὄχι πρὸς ἐθνικούς. Ἂν θέλωμεν στρατιώτας πρὸς καταρτισμὸν στρατοῦ ἐθνικοῦ, πρέπει πᾶς Ἕλλην νὰ εἶναι καὶ στρατιώτης ὅσον ἐνδέχεται κάλλιον ἐκγεγυμνασμένος, ἀλλὰ καὶ ὄχι πλειότερον γυμναζόμενος ἢ ὅσον τὰ οἰκονομικὰ μέσα καὶ ὁ πληθυσμὸς τοῦ Κράτους ἐπιτρέπουσι. Τοιαύτη εἶναι ἡ πολιτικὴ ἡ ἐθνικὴ τὴν ὁποία πρέπει νὰ ἐπιδιώξωμεν, καὶ

τοιαῦτα τὰ μέσα διὰ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ τὴν ἐπιδιώξωμεν. Τὴν δὲ πολιτικὴν τὴν οἰκονομικὴν εὑρίσκετε ἀναγεγραμμένην ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ἀλλὰ τὴν εὑρίσκετε ἀναγεγραμμένην ὁλοκλήρως; Ὄχι βέβαια· ὁ προϋπολογισμὸς καὶ οἱ φορολογικοὶ νόμοι δεικνύουσι τὴν ὁδὸν εἰς ἣν ὀφείλομεν νὰ εἰσέλθωμεν, ὁδὸν ἀνακουφίσεως τῆς παραγωγῆς ὅσον ἔνεστι ἀπὸ τῆς ἀμέσου φορολογίας, καὶ ἐπιβαρύνσεως τῆς καταναλώσεως. Κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος θὰ ὑποβάλωμεν εἰς τὴν Βουλὴν ἴσως σχέδιον ἄλλο περὶ ἀναθεωρήσεως τοῦ δασμολογίου, ὅπως ἀπαλλαχθῇ ὁ παραγωγός, ἂν ὄχι καθ' ὁλοκληρίαν, τοὐλάχιστον ἐν μέρει ἀπὸ τοῦ βάρους φόρου, ὁ ὁποῖος ἐπιβάλλεται εἰς αὐτὸν σήμερον, ἤτοι τοῦ δασμοῦ ἐπὶ τοῦ σίτου καὶ τῶν τροφῶν, ὅπως ἡ γεωργία καὶ ἡ βιομηχανία ἀπαλλαχθῶσιν ἀπὸ τῶν δασμῶν τῶν ἐπιβαλλομένων εἰς τὰς πρώτας ὕλας, εἰς τὰ μηχανήματα καὶ εἰς τὰ εἴδη, δι' ὧν προάγεται ἡ βιομηχανία. Καὶ αἱ ἀνακουφίσεις αὗται θέλουσιν ἀποτελέσει ἐπιβαρύνσεις ἄλλων κλάσεων φορολογουμένων καὶ ἄλλων κατηγοριῶν ἐμπορευμάτων, διότι, ὡς εἶπον, δὲν ἀρκεῖ νὰ ὑποβάλωμεν σύστημα διὰ τὸ παρόν, πρέπει νὰ ὑποβάλωμεν σχέδιον ἀποκαθιστῶν τὸ ἰσοζύγιον ἐν τοῖς σταθεροῖς προϋπολογισμοῖς, καὶ οἱ σταθεροὶ προϋπολογισμοί, ὡς παρέστησα ἀρχόμενος, παρουσιάζουσι δυσχερείας, αἵτινες εἶναι βεβαίως ἀκαταγώνιστοι πρὸς τοὺς μὴ ἔχοντας τὸ θάρρος, ἵνα τὰς ἀντιμετωπίσωσιν. Ἀλλὰ παραλείποντες ὅσα κατόπιν θέλουσι προταθῆ εἰς ἀνάπτυξιν τῆς πολιτικῆς τὴν ὁποίαν τώρα εἰσηγοῦμαι, σήμερον πρέπει νὰ λύσωμεν τὰ ζητήματα τὰ ὁποῖα ὑποβάλλομεν ἤδη εἰς τὴν Βουλήν· πρέπει ἡ Βουλὴ νὰ ἀποφανθῇ ἂν ὑπελογίσαμεν τὸ σθένος τοῦ τόπου ὡς ἀνώτερον ἢ ὅ,τι πράγματι εἶναι, πρέπει ἡ Ἀντιπολίτευσις αὐτὴ νὰ σταθμίσῃ τὸ ἴδιον ἑαυτῆς σθένος καὶ νὰ ἐννοήσῃ ὅτι δὲν τῇ ἐπιτρέπεται νὰ ἀπέχῃ ἐπὶ τοιούτου ζητήματος, δὲν τῇ ἐπιτρέπεται νὰ λέγῃ ὅτι δὲν ἔχει γνώμην ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Ὀφείλει νὰ ἔχῃ γνώμην καὶ γνώμην σπουδαίαν, νὰ ἔχῃ ἐν τῇ Ἀντιπολιτεύσει τὴν γνώμην ἐκείνην τὴν ὁποίαν θὰ ἔχῃ ὅταν θὰ εἰσέλθῃ ἐν τῇ Κυβερνήσει· ὅταν βουλευτὴς ἐκ τῶν ἐξεχόντων ἐν τῇ Ἀντιπολιτεύσει λέγῃ ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου πρὸς τὴν πλειοψηφίαν, «φρόντισον νὰ φέρῃς ἐνταῦθα τὸν ἀριθμὸν τὸν ἀποτελοῦντα τὴν ἀπαρτίαν, διότι ἐγὼ δὲν θέλω νὰ ἐνέχωμαι εἰς τὰ μέτρα τὰ ὁποῖα πρόκειται νὰ ψηφίσῃ ἡ Βουλή», δικαιοῦται ἡ πλειοψηφία νὰ εἴπῃ εἰς τὸν βουλευτὴν ἐκεῖνον καὶ εἰς τοὺς μετ' αὐτοῦ συμπράττοντας ὅτι ἔχουσι καθῆκον, τὸ ὁποῖον παραγνωρίζουσι, καὶ ἔχουσι καθῆκον, ἂν θεωρῶσι τὰ μέτρα ταῦτα ἐπὶ τοσοῦτον ἐπιβλαβῆ, ὥστε νὰ μὴ θέλωσι νὰ ἀναλάβωσιν ἐπ' αὐτοῖς εὐθύνην, νὰ ὑποβάλωσιν αὐτοὶ τὰ μέτρα τὰ ὁποῖα θεωροῦσιν ὡς ἀνταποκρινόμενα πρὸς τὰς περιστάσεις. Ἡμεῖς, ὅμως, ὅ,τι δήποτε καὶ ἂν πράξῃ ἡ Ἀντιπολίτευσις, ὅ,τι δήποτε καὶ ἂν σκεφθῶσι, καὶ οἱαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ διαγωγὴ αὐτῶν, εἴμεθα ἕτοιμοι νὰ ἀναδεχθῶμεν πᾶσαν τὴν εὐθύνην ἐπὶ τῇ ψηφίσει τῶν μέτρων, τὴν ἀναδεχόμεθα ἡμεῖς ὡς Κυβέρνησις, εἴμεθα πεπεισμένοι ὅτι καὶ πᾶσα ἡ Συμπολίτευσις τὴν ἀποδέχεται· εἴμεθα πεπεισμένοι ὅτι ἂν δὲν ἀπέβλεπον οἱ συμπολιτευόμενοι βουλευταὶ εἰς τὸν ἐθνικὸν ἐξευτελισμόν, τὸν ὁποῖον ἐκ τοιούτου ἀποτελέσματος φοβοῦνται, θὰ ἐπεθύμουν νὰ εἶναι μόνοι ἐν ἀπαρτίᾳ, ἵνα ψηφίσωσι τὰ μέτρα ταῦτα, ὄχι διότι ἀγνοοῦσιν ὅτι αἱ πρῶται ἐντυπώσεις ἐκ τοιούτων μέτρων εἶναι συνήθως δυσάρεστοι, ὄχι διότι ἀγνοοῦσιν ὅτι ἡ ψῆφος αὐτῶν αὕτη κατὰ τὰς προσεχεῖς δημοτικὰς ἐκλογὰς δύναται νὰ ἐπιδράσῃ κατ' αὐτῶν, ἀλλὰ διότι αἰσθάνονται ὅτι ὅσῳ περισσότερον ἕκαστος προσωπικῶς θυσιάζει εἰς ψήφισιν τῶν μέτρων, ἅτινα εἰσὶν ἀναγκαῖα πρὸς σωτηρίαν τῆς Πολιτείας, τόσον μεγαλύτερος εἶναι ὁ μισθὸς ὁ ἠθικὸς ἐπὶ τούτῳ. Αἱ ἐντυπώσεις αἱ πρῶται δύνανται νὰ ὦσι τοιαῦται ὁποίας τὰς ἐσκιαγράφησα. Ἂν αἱ ἐντυπώσεις αὗται θὰ εἶναι διαρκεῖς, θὰ ἔλεγον ἐγὼ πρῶτος εἰς τὴν Συμπολίτευσιν, μὴ ψηφίσῃς τὰ μέτρα, ὄχι διότι τὸ διαρκὲς τῶν ἐντυπώσεων δύναται νὰ σὲ βλάψῃ, ἀλλὰ διότι ἔθνος τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἐπηρεασθῇ δυσμενῶς πρὸς τὰ μέτρα ταῦτα μετὰ τὴν γενομένην συζήτησιν, καὶ δύναται οὕτως νὰ ἐπηρεασθῇ διαρκῶς, δὲν εἶναι ἔθνος ἄξιον τοιούτων μέτρων, δὲν εἶναι ἔθνος εὑρισκόμενον εἰς τὴν κατάστασιν τὴν ὁποίαν τὰ μέτρα ταῦτα ὑποθέτουσι, τὸ ἔθνος ἐκεῖνο εἶναι ἄξιον νὰ κυβερνᾶται παρὰ τῶν ἀνδρῶν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, τῶν ὁποίων τὰς ἰδέας ἠκούσατε. Ἀλλ' ἔχω τὴν πεποίθησιν ὅτι τὸ Ἔθνος εἶναι ἄξιον τῶν μέτρων τούτων, ὅτι τὸ Ἔθνος θέλει ὑποστηρίξει τὰ μέτρα ταῦτα ψηφιζόμενα παρὰ τῆς Βουλῆς, καὶ ὅτι ἡ ψῆφος τὴν ὁποίαν θέλομεν δώσει, θέλει οὐ μόνον ἐν τῷ μέλλοντι ἐκτιμηθῆ παρὰ τοῦ Ἔθνους, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ παρόντι. (Χειροκροτήματα παρατεταμένα ἐκ τῶν ἀκροατηρίων καὶ τῆς αἰθούσης).

«Οὐδέποτε γοητεύει, πάντοτε, ὅμως, καταπλήττει»

Σχόλιο για την αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη στις 10 Φεβρουαρίου 1883 στη Βουλή που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Μη χάνεσαι* στις 19 Φεβρουαρίου 1883 με τίτλο «Χαρίλαος Τρικούπης».

Ἡ ρητορικὴ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Κυβερνήσεως εἶναι ρητορικὴ δυνατή. Πρώτιστον στοιχεῖον αὐτῆς ἡ δεξιότης καὶ οὐσιώδης τροφὴ ἡ ἐπίθεσις. Ἑκὼν ἄκων ὁ ἀντίπαλος πρὸ τῆς ἀγορεύσεως αὐτοῦ γίνεται ἄκμων· κατὰ συνέπειαν, ἡ ἀγόρευσίς του εἶναι σφύρα καὶ σφύρα μάλιστα ἀτμήλατος. Τὰ ἐπιχειρήματά του ἐπέρχονται πυκνά, ἄλλοτε μὲν ὑπὸ τύπον ψιλῆς βροχῆς ἐπιμόνου καὶ ἄλλοτε πάλιν βροχῆς ραγδαίας, μεμιγμένης χαλάζῃ. Βοηθούσης δὲ ὑπερπλήρους βαρυτόνου φωνῆς, ὁ λόγος του ἐξογκοῦται εἰς μεγαλοπρέπειαν, καὶ ἐνίοτε, ὅταν ἡ ἐπίθεσίς του ἐξαγριῶται εἰς ἀγανάκτησιν, φανταζόμεθα ὅτι παῖδες ὄντες ἠκούομεν περὶ ρητορικοῦ τινος ἀπ' ἄμβωνος σχήματος Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, ὑφ' ὃ ἠναγκάσθησαν νὰ χαμηλώσωσιν ἅπαντες οἱ ἐκκλησιαζόμενοι. Καὶ ἐνῷ τὸ ὕφος τῆς ρητορικῆς του εἶναι ἀπέριττον, σχεδὸν γυμνόν, χωρὶς σχημάτων καὶ ἀνθέων καὶ παραφορῶν ρητορικῶν, χωρὶς ἀποστροφῶν καὶ εἰκόνων, ἰδέαι τινες ἐν τούτοις ἢ ὄχι ἰδέαι, αἰσθήματα μᾶλλον, ρίπτονται τόσον ἐντέχνως, ὥστε καὶ ὑπερβάλλουσι τὸν συνήθη ρητορικὸν κόσμον καὶ συναρπάζουσι τὸ ἀκροατήριον, προσεπικουροῦντος πλέον τόνου φωνῆς ἐξογκουμένης εἰς μεγαλεῖον καὶ περιλαμβανούσης σχεδὸν ὅλην τὴν ἀτμόσφαιραν τοῦ Βουλευτηρίου, ὥστε νὰ μὴ δύνανται οἱ ἀκροαταὶ οὔτε νὰ ἀναπνεύσωσιν. Ἡ ἰδέα τοῦ κάλλους δὲν ὑπάρχει διὰ τὸν κ. Τρικούπην· ὑπάρχει μόνον ἡ ἰδέα τῆς δυνάμεως. Οὐδέποτε γοητεύει· πάντοτε, ὅμως, καταπλήττει. Ἡ θεωρία τοῦ σχηματισμοῦ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος μεταξὺ τοῦ ἀγορεύοντος καὶ τῶν ἀκροωμένων ἐφαρμόζεται καταναγκαστικῶς, ἀποκλειομένης πάσης ἐλευθέρας βουλήσεως. Ὅταν τὸ 1880 μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς ὑπουργείας του πτῶσιν ἀπολογούμενος ἐβόησε τὴν μεγάλην του λέξιν: «Συκοφαντοῦμαι», ἡ λέξις ἐκείνη ἐξεφωνήθη κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε Συμπολίτευσις καὶ Ἀντιπολίτευσις, θεωρεῖα καὶ ἀκροατήρια, τὴν ᾐσθάνθησαν ἐπὶ τῶν προσώπων των, τὰ ὁποῖα ἀνετριχίασαν ὑπὸ τὸ βάρος τῆς ἐντυπώσεως.

Προϋπολογισμός του 1884 με περίσσευμα

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Εισηγούμενος τον προϋπολογισμό του 1884 ο Χαρ. Τρικούπης στις 14 Νοεμβρίου 1883, αφού ανέλυσε τις προβλέψεις για τα έσοδα και τα έξοδα του Κράτους, αναφέρθηκε στη διαμόρφωση της φορολογίας για την αύξηση των εσόδων, ώστε να εκσυγχρονιστεί η διοίκηση και να χρηματοδοτηθούν τα μεγάλα δημόσια έργα, μεταξύ των οποίων ήταν το σιδηροδρομικό δίκτυο. Ο Χαρ. Τρικούπης είπε μεταξύ άλλων, τα οποία δημοσιεύθηκαν στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Θ΄, Σύνοδος Β΄, Συνεδρίασις 8 (14.11.1883), σ. 26-31, και τα εξής:

Εἴπομεν ὅτι ἐκ τῆς ἀντιπαραβολῆς τῶν ἐσόδων πρὸς τὰ ἔξοδα ἔχομεν περίσσευμα 397,981 δρχ. ἀλλ' εἰς τὰ ἔσοδα ταῦτα, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἀφαιρέσαντες τὰ ἔξοδα εὕρομεν τὸ περίσσευμα, θέλουν προστεθῆ καὶ ποσὰ ἕτερα. Θέλομεν φέρει νομοσχέδια εἰς τὴν Βουλὴν φορολογικά, ἐκ τῶν ὁποίων ἐλπίζομεν προσόδους ἱκανῶς σπουδαίας· δὲν ἀνεγράψαμεν, ὅμως, αὐτὰς ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, διότι ἐθεωρήσαμεν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀφεθῇ εἰς τὴν Ἐκτελεστικὴν Ἐξουσίαν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν εὐρύτης πλήρης, ὅτι ἔπρεπε νὰ μελετηθῶσι τὰ τῆς ἐκτελέσεως ἐπὶ τοσοῦτον καὶ ἐν τοιαύτῃ ἀνέσει παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, ὥστε καὶ ἐν ᾗ περιπτώσει ἤθελε θεωρήσει αὕτη ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν εἰμὴ μόνον περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους νὰ ἐφαρμόσῃ τὸν νόμον, νὰ μὴ διστάσῃ ἕνεκα τῶν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀναγραφέντων ἐσόδων καὶ τῆς ἐκ τούτου διαταράξεως τοῦ ἰσοζυγίου. Δὲν ἀνεγράψαμεν αὐτὰς προσέτι, καίτοι ἔχομεν πεποίθησιν ὅτι θὰ πορισθῶμεν ἐξ αὐτῶν κατὰ τὸ 1884 σπουδαίαν πρόσοδον, διότι δυνατόν τινες ἐκ τῶν ὑπολογισμῶν τῶν ἐσόδων νὰ ἀποδειχθῶσι μὴ ἀκριβεῖς καὶ νὰ ὑπολειφθῶμεν κατά τι τῶν προϋπολογισθέντων· ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει οἱ νέοι φόροι, ἢ μᾶλλον τὰ φορολογικὰ νομοσχέδια, τὰ ὁποῖα θέλομεν ψηφίσει, θέλουσιν ἀναπληρώσει τὸ ἐλλεῖπον. Λέγω δὲ φορολογικὰ νομοσχέδια καὶ οὐχὶ νέους φόρους, διότι ὑπολογίζω ὅτι τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν δὲν θέλουσι φέρει ἐπιβάρυνσιν εἰς τὸν λαόν, ἀλλὰ μᾶλλον αὔξησιν τῶν προσόδων διὰ τῆς καταλληλοτέρας τοῦ φόρου διαρρυθμίσεως. Πλὴν δὲ τῶν φορολογικῶν μέτρων, θέλομεν φέρει καὶ μέτρα ἀφορῶντα εἰς τὴν πληρεστέραν εἴσπραξιν, διότι εἰς οὐδὲν ὠφελεῖ ἡ φορολογικὴ νομοθεσία, ἂν δὲν συμπληροῦται καὶ ὑπὸ νομοθεσίας καταλλήλου περὶ εἰσπράξεως. Τοῦτο βλέπομεν ἐν πολλοῖς τῶν φόρων καὶ ἐν τῇ διαφορᾷ μεταξὺ βεβαιουμένων καὶ εἰσπραττομένων, ἣν καὶ πρὸ ὀλίγου ἀνεγνωρίσαμεν ἐν τοῖς

ἀποτελέσμασι τῆς χρήσεως τοῦ 1882, καὶ ἥτις καθιστᾷ κατάδηλον ὅτι ἡ νομοθεσία ἡμῶν χρήζει ἀναθεωρήσεως ὡς πρὸς τὰ τῆς εἰσπράξεως. Θέλομεν ἄρα ὑποβάλει εἰς τὴν Βουλὴν νομοσχέδια περὶ εἰσπράξεων τῶν ταμείων, ἐπίσης δὲ καὶ περὶ εἰσπράξεων τῶν τελωνείων, διότι αἱ δύο αὗται ὑπηρεσίαι, καταλληλότερον ὀργανούμεναι, θέλουσι δυνηθῆ ν' ἀσφαλίσωσι πληρέστερον τὰς εἰσπράξεις.

Τὰ φορολογικὰ μέτρα, ἅτινα θέλομεν ὑποβάλει εἰς τὴν Βουλήν, ἀφορῶσι πρῶτον εἰς τὸ τελωνειακὸν δασμολόγιον. Τὸ δασμολόγιον τοῦτο, ἀφότου κατὰ τὸ 1867 ἐψηφίσθη, καὶ πολλὰς ὑπέστη μεταβολὰς δι' ἀλλεπαλλήλων αὐξήσεων καὶ κατέστη ἄλλως ἀκατάλληλον κατὰ τὴν παροῦσαν ἐποχήν, ὡς ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν ἐκτιμήσεων καὶ τῶν κατατάξεων, αἵτινες σήμερον ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῶν τιμῶν καὶ πρὸς τὴν λειτουργίαν τοῦ ἐμπορίου. Συνετάχθη τὸ δασμολόγιον ἐκεῖνο ὑπὸ τὸ κράτος ἄλλων ἰδεῶν. Σήμερον ἡ ἰδέα τῆς ἁπλοποιήσεως τοῦ δασμολογίου ἐγένετο παραδεκτὴ καὶ ἐνταῦθα, ὅπως τότε εἶχεν ἀρχίσει γενομένη παραδεκτὴ καὶ εἰς ἕτερα κράτη. Ἐπίσης ἐνταῦθα ἐγένετο ἔκτοτε παραδεκτὴ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπαλλαγῆς, ἢ τῆς σπουδαίας τοὐλάχιστον ἐλαττώσεως τῶν δασμῶν ἐπὶ τῶν πρώτων ὑλῶν τῆς βιομηχανίας καὶ ἐπὶ τῆς πρώτης τροφῆς τοῦ λαοῦ, συνδυαζομένης τῆς καταργήσεως, ἢ τῆς ἐλαττώσεως μετὰ τῆς αὐξήσεως τῶν δασμῶν τῶν ἐπιβαρυνόντων τὰς εὐπορωτέρας τάξεις. Μακραὶ ἐγένοντο συζητήσεις περὶ συστήματος φορολογίας, φορολογοῦντος ἀναλόγως τοῦ πλούτου τὰς εὐπορωτέρας τάξεις, καὶ αἱ συζητήσεις ἐν τῷ ἡμετέρῳ Κοινοβουλίῳ, ὅπως καὶ ἐν ἄλλοις ἄλλων ἐθνῶν, ἀπέδειξαν ὅτι δὲν εἶναι εὔκολος ἡ φορολογία τῶν πλουσιωτέρων, καὶ διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ παραλείπωμεν τὴν παρουσιαζομένην εὐκαιρίαν, ἵνα τὴν ἀνισότητα ταύτην, τὴν ὑπάρχουσαν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ νομοθεσίᾳ, ὅπως καὶ ἐν τῇ τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ἐλαττῶμεν κατὰ τὸ ἐφικτόν. Ὑπὸ τὸ κράτος, λοιπόν, τῶν δύο τούτων ἰδεῶν, ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς ἁπλοποιήσεως, καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς ἐλαττώσεως ἢ καταργήσεως τῶν τελῶν ἐπὶ τῶν πρώτων ὑλῶν τῆς βιομηχανίας καὶ ἐπὶ τῆς τροφῆς τοῦ λαοῦ, τῆς αὐξήσεως δὲ τῶν τελῶν τῶν βαρυνόντων τὰς εὐπορωτέρας τάξεις, ἀνεθεωρήθη τὸ δασμολόγιον, καὶ τὸ πόρισμα τῆς ἐργασίας ταύτης θέλει ὑποβληθῆ εἰς τὴν Βουλήν. Ὡσαύτως θέλει ὑποβληθῆ καὶ νομοσχέδιον περιέχον ἀναχωνευμένους πάντας τοὺς μέχρι τοῦδε ψηφισθέντας νόμους περὶ χαρτοσήμου. Ἐν τῇ ἀναθεωρήσει ταύτῃ ἐλήφθη πρόνοια καὶ περὶ διαρρυθμίσεως καταλληλοτέρας τοῦ φόρου· οὕτω π.χ. ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νέου νομισματικοῦ συστήματος ἐπῆλθεν ἐλάττωσις τῆς φορολογίας, εἰς ἣν δὲν ἀπέβλεπεν ὁ νομοθέτης, διότι ἡ διαβάθμισις τοῦ φόρου, ἐνῷ ἐγένετο πρότερον ἐπὶ κλίμακος παλαιῶν δραχμῶν, γίνεται ἤδη ἐπὶ κλίμακος νέων δραχμῶν. Ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα ἐν τῷ νόμῳ περὶ χαρτοσήμου, κοινῶς ἀνεγνωρισμένα ὡς διορθωτέα, οὐ μόνον ὡς πρὸς τὸ ποσὸν τοῦ τέλους, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰς συνεπείας τῆς μὴ πληρωμῆς, διότι ἡ ἔλλειψις τοιούτων συνεπειῶν καθιστᾷ ἐνίοτε τὰς περὶ τοῦ τέλους διατάξεις ἀσκόπους.

Ὅσον καὶ ἂν ἐργασθῶμεν πρὸς βελτίωσιν τοῦ τελωνειακοῦ ὀργανισμοῦ, δὲν θέλομεν δυνηθῆ νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν πλήρη καταστολὴν τοῦ λαθρεμπορίου. Ὅταν βλέπωμεν κράτη μεγάλα καὶ ἄριστα ὀργανωμένα, ὅταν βλέπωμεν τὴν Γαλλίαν, τῆς ὁποίας ἡ ὑπηρεσία εἶναι ἴσως ἡ ἐντελέστερον πασῶν κατηρτισμένη, μὴ δυναμένην νὰ παρεμποδίσῃ τὰ λαθρεμπόρια καὶ ἀναγκαζομένην νὰ ἔχῃ τριπλῆν τελωνειακὴν γραμμὴν καὶ νὰ ποιῆται παραχωρήσεις ἐντὸς ἑκάστης τελωνειακῆς ζώνης, ὡς γινώσκουσα ὅτι, ἐὰν ἐντὸς τῆς τελωνειακῆς ζώνης ἐφαρμοσθῇ πλῆρες τὸ τέλος, θέλει ἐξουδετερωθῆ διὰ τοῦ λαθρεμπορίου, ὅταν βλέπωμεν τὴν Γαλλίαν ἀναγνωρίζουσαν οὕτω τὴν ἀδυναμίαν αὐτῆς, ὅπως καταστείλῃ τὸ λαθρεμπόριον, ἐπιβάλλεται καὶ εἰς ἡμᾶς νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι, ἐνῷ πρέπει νὰ πράξωμεν ὅ,τι δυνάμεθα ἵνα περιστείλωμεν αὐτὸ διὰ τῆς προφυλάξεως καὶ τῆς τιμωρίας, πρέπει ταὐτοχρόνως καὶ διὰ μεταβολῆς τοῦ τρόπου τῆς ἐπιβολῆς τοῦ τέλους, ὁσάκις τοῦτο εἶναι εὐχερές, νὰ ἐξασφαλίσωμεν κατὰ τῆς λαθρεμπορίας τὴν πρόσοδον τοῦ Κράτους. Τοῦτο δὲ νομίζω ὅτι δυνάμεθα νὰ πραγματοποιήσωμεν ὡς πρὸς τρία ἰδίως τέλη, τὰ ἐπὶ τοῦ πετρελαίου, τὰ ἐπὶ τῶν φωσφόρων καὶ τὰ ἐπὶ τῶν παιγνιοχάρτων. Ὅταν ἐπὶ τοῦ πετρελαίου ἐφαρμόσωμεν τὸ σύστημα τοῦ μονοπωλίου, ἀποκτῶμεν τὴν διπλῆν τελωνειακὴν γραμμὴν ὑπὸ ἄλλον τύπον· διότι δὲν θὰ ἀρκῇ εἰς τὸν λαθρέμπορον νὰ εἰσάγῃ τὸ ἐμπόρευμα διὰ τῆς γραμμῆς τῆς θαλάσσης, ἀλλὰ πρέπει νὰ δυνηθῇ νὰ τὸ καταναλώσῃ, ἐν τούτῳ δὲ θὰ ἔρχηται εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸ μονοπώλιον, καὶ μόνον ἂν δυνηθῇ καὶ ἀπέναντι τοῦ μονοπωλίου νὰ λαθρεμπορευθῇ, θέλει ἀποζημιωθῆ διὰ τὰς δαπάνας ἃς ὑπέστη εἰς παραβίασιν τοῦ τελωνειακοῦ νόμου. Φαίνεται πιθανώτατον ὅτι διὰ τοῦ μονοπωλίου θέλει δυνηθῆ τὸ Δημόσιον νὰ εἰσπράξῃ σχεδὸν πᾶσαν τὴν ἐκ τοῦ τέλους ἐπὶ τοῦ πετρελαίου πρόσοδον· ἀλλὰ πλὴν τούτου θέλει δυνηθῆ νὰ ὠφεληθῇ κατά τι καὶ ἐκ τῆς διαφορᾶς τῆς τιμῆς, εἰς τὴν ὁποίαν πωλεῖται ἤδη τὸ πετρέλαιον, πρὸς τὴν τιμήν, εἰς ἣν θέλει προμηθευθῆ αὐτὸ τὸ Δημόσιον, τὸ ὁποῖον ὡς μέγας ἀγοραστὴς θέλει ἀποκτᾷ αὐτὸ ἐπὶ ὅροις εὐνουστέροις ἐκείνων ὑφ' οὓς ἀγοράζουσιν αὐτὸ οἱ νῦν ἐμπορευόμενοι τὸ εἶδος.

Τὰ τῶν φωσφόρων ὑπήχθησαν εἰς τὸ μονοπώλιον ἐν Γαλλίᾳ· καὶ ἐκεῖ κατ' ἀρχὰς ἐθεωρήθη ἀποτυχὸν τὸ μέτρον, ἀλλ' αὐτὴ αὕτη ἡ πεῖρα ἡ ἐπιτευχθεῖσα ἐν Γαλλίᾳ δεικνύει τί δυνάμεθα νὰ ἐλπίζωμεν ἐκ τῆς προσόδου ταύτης ἐν Ἑλλάδι, ὅτε ἀποφεύγομεν ἐκεῖνα ἀκριβῶς τὰ ἐλαττώματα, τὰ

ὁποῖα κατεδείχθησαν ὡς ἀφορμὴ τῶν παραπόνων ἐκεῖ. ΄Οταν τὸ μονοπώλιον δὲν ἐκμισθωθῇ, ὡς ἐγένετο ἐν Γαλλίᾳ, ἀλλὰ διαχειρισθῇ ὑπὸ τοῦ Δημοσίου, καὶ ὅταν κανονισθῶσι τὰ κατ' αὐτὸ διὰ τῶν μέτρων, τὰ ὁποῖα καὶ ἡ Γαλλία, ἀναγνωρίσασα ἤδη, προσπαθεῖ νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν νομοθεσίαν τοῦ μονοπωλίου τούτου, ἔχω τὴν ἐλπίδα ὅτι θέλομεν δυνηθῆ καὶ ἐνταῦθα ἀναλόγως πρὸς τὸν πληθυσμὸν νὰ εἰσπράξωμεν ὅ,τι εἰσπράττει καὶ ἡ Γαλλία. ᾽Αναλόγως πρὸς τὸν πληθυσμὸν θέλομεν ἄρα εἰσπράξει ἐκ τοῦ φόρου τούτου ἓν ἑκατομμύριον δραχμῶν, ἐκ δὲ τοῦ φόρου ἐπὶ τοῦ πετρελαίου ἐλπίζομεν νὰ εἰσπράξωμεν ἐπὶ πλέον τῶν νῦν εἰσπραττομένων 2 ἑκατομμύρια δραχμῶν. ᾽Επὶ δὲ τῶν παιγνιοχάρτων διὰ μονοπωλίου, διαχειριζομένου ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, ἐλπίζομεν ὅτι θέλομεν δυνηθῆ νὰ εἰσπράξωμεν ἐπὶ πλέον τῶν νῦν εἰσπραττομένων 500,000 δραχμῶν. Σήμερον πάντες ἀναγνωρίζουσιν ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ φόρου, τινὲς λέγουσιν ὁλόκληρος ὁ φόρος τῶν παιγνιοχάρτων, διαφεύγει τὴν φορολογίαν· ἀλλὰ καίτοι πάντες οἱ ἐξετάζοντες τὰ τῶν παιγνιοχάρτων μαρτυροῦσιν ὅτι οὐδαμοῦ σχεδὸν φαίνονται παιγνιόχαρτα πληρώσαντα τὸ τέλος, οὐχ ἧττον τὸ Δημόσιον εἰσπράττει 100 χιλιάδες ἐτησίως. ΄Οταν εἰσπράττωμεν 100 χιλιάδας, ἐνῷ διαφεύγει τὴν φορολογίαν τὸ πλεῖστον τοῦ φόρου, βεβαίως, ἂν δυνηθῶμεν νὰ κανονίσωμεν τὰ τῆς φορολογίας διὰ τρόπου καταλληλοτέρου καὶ συνδυάσωμεν πρὸς αὐτὴν καὶ τὸ κέρδος τοῦ ἐμπόρου, εἶναι ἐλπιζόμενον ὅτι θέλομεν εἰσπράξει τὸ ποσὸν τῶν πεντακοσίων χιλιάδων δραχμῶν. Συνδέεται πρὸς τὰ τῆς φορολογίας καὶ ἕτερος νόμος καθ' ἑαυτὸν μὴ φορολογικός, ὁ Νόμος περὶ δασῶν. ᾽Ανεθεωρήθη κατὰ τὸ διάλειμμα τῶν Συνόδων καὶ τὸ περὶ αὐτῶν προϋποβεβλημένον νομοσχέδιον καὶ θέλει ὑποβληθῆ προσεχῶς εἰς τὴν Βουλὴν μεταρρυθμισθὲν κατά τι καὶ συντμηθὲν ὅσο τὸν δυνατόν, διότι παρετηρήθη ὅτι ἡ μεγάλη αὐτοῦ ἔκτασις ἦτο πρόσκομμα εἰς τὴν ψήφισιν. Πρέπει δὲ νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι θέλει ψηφισθῆ ὁ νόμος οὗτος, διότι εἶναι ἀναγκαῖος οὐχὶ ὡς νόμος προσόδων, ἀλλ' ὡς νόμος σωτηρίας διὰ τὴν γεωργίαν. ᾽Επίσης οὐχὶ ὡς νόμον φορολογικόν, παρεσκευάσαμεν ἕτερον νομοσχέδιον, τὸ ὁποῖον θὰ ἔχῃ φορολογικὰς συνεπείας ὑπὲρ τοῦ Δημοσίου, τὴν κατάργησιν τῆς τελωνειακῆς γραμμῆς τῆς ξηρᾶς. ᾽Επληροφορήθημεν ὅτι ἀπὸ τῆς ἑνώσεως τῶν νέων ἐπαρχιῶν, τὰ μεγάλα πλήθη τῶν ποιμνίων, τὰ ὁποῖα μετεφέροντο κατ' ἔτος ἀπὸ τῶν γειτνιακῶν ἐπαρχιῶν τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς ᾽Αλβανίας εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ἔπαυσαν πλέον μεταφερόμενα εἰς τὴν ῾Ελλάδα, καίτοι πᾶσα εὐκολία τελωνειακὴ ἐδόθη εἰς τοὺς εἰσάγοντας ἐπὶ προθέσει ἐπανόδου εἰς τὰ ἴδια μετὰ τὴν παραχείμασιν. Αἱ εὐκολίαι αὗται δὲν ἤρκεσαν, ἵνα μεταπείσωσι τοὺς ποιμένας ὡς πρὸς τὸ μέτρον, τὸ ὁποῖον φαίνονται λαβόντες οὗτοι τοῦ ν' ἀπόσχωσιν ἀπὸ τῆς παραχειμάσεως ἐν τῇ ἑλληνικῇ χώρᾳ. ᾽Εκ τούτου ζημία μεγίστη ἐπέρχεται ὑπὸ πλείστας ἐπόψεις· ἐπέρχεται ζημία εἰς τὰς ἐπαρχίας ἐκείνας, αἵτινες ἤδη, ὅτε ἀποχωρεῖ ἐκεῖθεν, ὡς μὴ ὤφειλε, πολὺς πληθυσμὸς ἀλλόθρησκος, ἔχουσι ἀνάγκην τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ πληθυσμοῦ ἐκείνου, καὶ ὁ πληθυσμὸς ἐκεῖνος ἤθελεν ἀντικατασταθῆ ταχύτατα ὑπὸ τῶν εἰσερχομένων μετὰ τῶν ποιμνίων, ἂν ἡ εἴσοδος ἦτον ἐλευθέρα. Προσέτι ἡ ἐπιμιξία τῆς ῾Ελλάδος μετὰ τῶν γειτνιακῶν ἐπαρχιῶν ἔχει ἐθνικὴν σημασίαν, ἥτις οὐδένα λανθάνει· καὶ ὅτε πρὸ τῆς ἑνώσεως ἡ ἐπιμιξία αὕτη τῆς Θεσσαλίας πρὸς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν ᾽Αλβανίαν ὑπῆρχε πλήρης, ἔπαυσε δὲ ὑπάρχουσα μετὰ τὴν ἕνωσιν, ἐπιβάλλεται εἰς ἡμᾶς νὰ λάβωμεν πᾶν μέτρον, ὥστε ἡ ἕνωσις νὰ μὴ φέρῃ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ χωρισμοῦ τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς (εὖγε! πολὺ καλά!). Ταῦτα δὲ ἠθέλομεν ἐπιδιώξει, καὶ ἂν ἐπρόκειτο νὰ θυσιάσωμεν σπουδαίως ἐκ τοῦ Δημοσίου Ταμείου· καὶ ὅτε τὸ πρῶτον ἐμελετήθη τὸ μέτρον, δὲν ἐμελετήθη ὡς μέτρον αὐξήσεως προσόδων, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς μέτρον θυσίας τοῦ Κράτους καὶ ὡς ἐθνικὴ ὑποχρέωσις πρὸς τὰς ἑνωθείσας ἐπαρχίας καὶ πρὸς τὰς μὴ ἑνωθείσας ἐπαρχίας, ἀλλ' ἡ στατιστικὴ μελέτη τοῦ ζητήματος ἀπέδειξεν ὅτι ἡ κατάργησις τοῦ φόρου θέλει φέρει καὶ αὔξησιν προσόδων. Αἱ ληφθεῖσαι πληροφορίαι περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κτηνῶν, ἅτινα εἰσήρχοντο εἰς τὸ Κράτος πρὸς παραχείμασιν πρὸ τῆς ἑνώσεως, καὶ τοῦ ἀριθμοῦ ὅστις ἔρχεται σήμερον, ἀποδεικνύει ὅτι, ἐάν καταργουμένης τῆς γραμμῆς ἐξακολουθῶσιν εἰσερχόμενα τὰ ποίμνια, τὰ ὁποῖα πρὸ τῆς ἑνώσεως εἰσήρχοντο εἰς τὸ Κράτος, θέλομεν ἔχει ἐκ τοῦ φόρου ἐπὶ τῶν ζώων καὶ τοῦ ἐπὶ τῶν λειβαδίων –ἵνα μὴ ὁμιλήσω περὶ τῶν ἐμμέσων ἀπολαυῶν τοῦ Δημοσίου– θέλομεν ἔχει αὔξησιν προσόδου ἱκανῶς σπουδαίαν.

Αὗται πᾶσαι αἱ πρόσοδοι, ὡς εἶπον, ἀνέρχονται, ὡς βλέπετε, εἰς ποσὸν ἱκανόν· ἀλλὰ τοῦ ποσοῦ τοῦτο οὐδεμία μνεία γίνεται ἐν τῷ πίνακι τῶν ἐσόδων τοῦ 1884. Καὶ ἂν αὗται οὐδόλως πραγματοποιηθῶσιν ἐντὸς τοῦ 1884, πάλιν ὁ προϋπολογισμός, ἐὰν εἶναι ἀκριβεῖς αἱ σκέψεις αἱ ὑπαγορεύσασαι τὴν ἐκτίμησιν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐσόδων, πάλιν, λέγω, ὁ προϋπολογισμὸς θέλει διατελεῖ ἐν ἰσοζυγίῳ. ᾽Αλλὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μέρος σπουδαῖον τῶν φόρων τούτων θέλει πραγματοποιηθῆ καὶ ἐντὸς τοῦ ἔτους 1884, καὶ τοιουτοτρόπως, ἐὰν ἐλανθάσθημεν κατὰ τοὺς ὑπολογισμούς, ἔχομεν τὴν ἀναπλήρωσιν· ἀλλ' ὅπως δήποτε εἰς τὸν σταθερὸν προϋπολογισμὸν τοῦ Κράτους ἀπὸ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1885 δυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν καὶ τὴν πρόσθετον ταύτην πρόσοδον καὶ αὕτη θέλει καταστήσει ἐφικτὴν τὴν συμπλήρωσιν τῶν μέτρων, τὰ ὁποῖα σήμερον στηρίζομεν ἐπὶ τὰς αὐξηθείσας προσόδους. Τὰ μέτρα, τὰ

ὁποῖα σήμερον λαμβάνομεν, εἶναι βεβαίως μέτρα σπουδαῖα, εἶναι μέτρα ἀναγγελθέντα κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος· ταῦτα τὰ μέτρα ἐδικαιολόγησαν καὶ τὴν Κυβέρνησιν νὰ προτείνῃ καὶ τὴν Βουλὴν νὰ ψηφίσῃ τὴν πρόσθετον φορολογίαν. Καὶ ἤδη διὰ τῶν προτάσεων ἡμῶν εἰς τὴν Βουλὴν ἐρχόμεθα δικαιολογοῦντες ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τὴν Βουλὴν καὶ ἀποδεικνύοντες ὅτι ἐσπουδαιολογοῦμεν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος· ἡ δὲ Βουλὴ εὑρίσκει ἐν τοῖς νῦν προτεινομένοις τὴν ἱκανοποίησιν αὐτῆς, ὅτι ἐνεπιστεύθη εἰς τὴν Κυβέρνησιν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος. Ὅτε πέρυσιν ἐζητοῦμεν τὴν ψῆφον τῆς Βουλῆς πρὸς ἐπιβάρυνσιν τοῦ λαοῦ, ἐλέγομεν πρὸς αὐτὴν ὅτι ἡ ἐπιβάρυνσις αὕτη εἶναι ἀναγκαία πρὸς σωτηρίαν τοῦ παρόντος, ὅτι ἄνευ τῆς ἐπιβαρύνσεως ταύτης δὲν ἐδύναντο νὰ ληφθῶσι μέτρα, τῶν ὁποίων ἡ ἔλλειψις ἤθελε φέρει εἰς τὴν καταστροφήν, καὶ πρώτιστον τῶν μέτρων τούτων ἀνεφέρομεν τότε τὴν ἄρσιν τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας. Εἴπομεν τότε πρὸς τὴν Βουλὴν ὅτι ἂν θελήσῃ νὰ ἐξετάσῃ τὰ φορολογικὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα προετείνομεν ἀπολύτως καὶ ἀσχέτως πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ τόπου, βεβαίως πρέπει νὰ καταψηφίσῃ αὐτά. Εἴπομεν πρὸς τὴν Βουλὴν ὅτι ἡμεῖς αὐτοί, οἱ προτείναντες τοὺς φόρους ἐκείνους, ἐπολεμήσαμεν αὐτοὺς ἄλλοτε, ἐπολεμήσαμεν αὐτούς, ὅτε ἐνομίζομεν ὅτι ἡ ἀνάγκη δὲν τοὺς ἐπέβαλεν· ἀλλ' ἐθεωροῦμεν τὴν ἀνάγκην τοσοῦτον ἀναπόδραστον κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, ὥστε καὶ φόρους, ἀποκρυμμένους ἴσως τινὰς ἐξ αὐτῶν καὶ θεωρητικῶς, ἔπρεπε νὰ δοκιμάσωμεν, ὅπως δυνηθῶμεν νὰ ἐξέλθωμεν ἐκ τῆς θέσεως, ἡ ὁποία δὲν ἠξεύρομεν εἰς ποῖον ὄλεθρον ἠδύνατο νὰ μᾶς φέρῃ, καὶ εὐθὺς κατόπιν τῆς λήξεως τῆς Συνόδου εἴδομεν τὰς συνεπείας τῆς ἀνάγκης ἐκείνης. Ὅτε ἐν τῇ Βουλῇ συνεζητοῦμεν, ἡ ἀνάγκη τῆς ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ὑφίστατο ἔκτοτε, ἀλλὰ δὲν ἦτο τοσοῦτο κατάδηλος, ὅσον ἐγένετο μετὰ τὴν λῆξιν τῆς Συνόδου. Ὀλίγον μετὰ τὴν λῆξιν τῆς Συνόδου ἤρξατο ἡ ὑποτίμησις τοῦ τραπεζικοῦ γραμματίου προβαίνουσα ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἔλαβε τὰς μᾶλλον ἐπιφόβους διαστάσεις. Οἱ εἰς τὰ τῆς χρηματικῆς κινήσεως καταγινόμενοι ἦλθον εἰς τὴν Κυβέρνησιν παριστῶντες ὅτι ἔφθασεν ἡ ὑποτίμησις τοῦ τραπεζικοῦ γραμματίου εἰς 19%, καὶ ὅτι, ἂν δὲν προελαμβάνομεν νὰ παρεμβῶμεν κυβερνητικῶς ἐντὸς ὀλιγίστων ἡμερῶν, θὰ ἔφθανεν εἰς 25 καὶ 30 τοῖς %. Ἐξητάσαμεν τότε ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ λάβωμεν προσωρινόν τι μέτρον, καὶ ἤλθομεν εἰς διαπραγματεύσεις περὶ τοιούτων μέτρων καὶ ἐπείσθημεν ἐκ τῶν διαπραγματεύσεων ἐκείνων ὅτι πᾶν μέτρον μὴ ριζικὸν ἀντὶ ὠφελείας ἤθελε φέρει βλάβην, καὶ διὰ τοῦτο ἀπεφασίσαμεν ἵνα προβῶμεν εἰς τὰς διαπραγματεύσεις περὶ τοῦ ριζικοῦ μέτρου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀφεώρα ἡ Βουλή, ὅτε ἐψήφιζε τοὺς φόρους. Ἡ Βουλὴ δὲν ὥριζε χρόνον ρητὸν πρὸς τοῦτο· ἐννόει νὰ ἀρθῇ ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία ἐντὸς βραχέος, ἀλλὰ βεβαίως ἐννόει ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀρθῇ πρὶν ἢ ἐπέλθωσιν αἱ ἐκ τῆς ὑποτιμήσεως τοῦ τραπεζικοῦ γραμματίου χρηματικαὶ καταστροφαί· διότι, ἐὰν ἐπετρέπομεν ὅπως ἡ ὑποτίμησις τοῦ χαρτονομίσματος ὑπερβῇ ὅριόν τι, ἦτο ἀδύνατον πλέον νὰ σταματήσῃ εἰς ὅριον, ἠθέλομεν φθάσει εἰς τὰ ἔσχατα. Ἠξεύρομεν ποῖα εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὑποτιμήσεως τοῦ χαρτονομίσματος, ὅταν ἅπαξ ἐπέλθῃ· τῶν φυσικῶν ὁρίων, ἠξεύρομεν ὅτι, ἐνῷ κατὰ τὰ πρῶτα στάδια ὑπολογίζονται αἱ ὑποτιμήσεις κατὰ 1 καὶ 2% ἀλληλοδιαδόχως, ὅταν ὑπερβῇ ὡρισμένον σημεῖον, αἱ βαθμίδες τῆς κλίμακος ἀπέχουσιν ἀπ' ἀλλήλων κατὰ 10, κατὰ 20, κατὰ 30, κατὰ 50, καὶ κατὰ 100%. Εἴχομεν, λοιπόν, τὸ καθῆκον νὰ παρεμβῶμεν εὐθύς, ἵνα προλάβωμεν τὴν τοιαύτην κατάστασιν, καὶ πειθόμεθα ὅτι, ἐὰν δὲν εἴχομεν τὸ θάρρος ἵνα παρεμβῶμεν πρὸς λῆψιν ριζικοῦ μέτρου, ἠθέλομεν ἐπιπροσθέσει εἰς τὸ κακὸν διὰ τῆς ἀναβολῆς. Καὶ τῷ ὄντι, εὐθὺς ὡς διεκοινώθη ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἀπεφάσισε νὰ διαπραγματευθῇ περὶ δανείου πρὸς ἄρσιν τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας καὶ ὅτε ἐδήλωσε πρὸς πάντα ἀνεπεφυλάκτως ὅτι ἐν τοῖς πρώτοις κατὰ τὴν μέλλουσαν Σύνοδον θέλει ὑποβάλει νομοσχέδιον περὶ ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, εἴδομεν αὐθωρεὶ τὸ κακὸν ἀναχαιτισθέν, καὶ ἤρξατο ἔκτοτε ἡ ὑποτίμησις τοῦ χαρτονομίσματος ἐλαττουμένη, ἐνῷ καθ' ἑκάστην ἑβδομάδα πρότερον εἴχομεν ὑπερτίμησιν τοῦ συναλλάγματος κατὰ 1 ἢ 2%, καὶ τοιουτοτρόπως ἐφθάσαμεν εἰς τὸ σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον σήμερον εὑρισκόμεθα. Τινὲς φρονοῦσιν ἐνώπιον τῆς ἀγαθῆς καταστάσεως, τὴν ὁποίαν ἐπήνεγκεν ἡ τότε ληφθεῖσα ἀπόφασις, ὅτι καὶ ἄνευ τῆς ἀποφάσεως ἐκείνης ἡ κατάστασις δὲν θὰ ἦτο πολλῷ χείρων, ἀλλὰ δὲν ἐνθυμοῦνται ὅτι καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος διήλθομεν τὴν ἐποχὴν τὴν εὔνουν εἰς τὰ τραπεζικὰ γραμμάτια, τὴν ἐποχὴν τῆς πωλήσεως τῆς σταφίδος, καὶ δὲν ἐπῆλθεν ἐκ τῆς πωλήσεως τῆς σταφίδος οὐδεμία τῶν τραπεζικῶν γραμματίων ὑπερτίμησις· καὶ σήμερον ἡ πώλησις τῆς σταφίδος δὲν ἤθελεν ἀρκέσει, ἵνα ἐπιφέρῃ ἀποτελέσματα, ἐὰν δὲν ἐβοηθεῖτο ὑπὸ τῆς ἀποφάσεως τῆς Κυβερνήσεως τῆς ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας. Ἀλλ' ἤδη παρῆλθε καὶ ἡ περίοδος αὕτη τῆς πωλήσεως τῆς σταφίδος καὶ τῆς ἐπιδράσεως αὐτῆς ἐπὶ τὴν τιμὴν τοῦ νομίσματος καὶ ἤδη, ἐὰν δὲν εἴχομεν λάβει μέτρον ριζικὸν πρὸς ἄρσιν τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, θὰ εἰσερχόμεθα εἰς τὸ στάδιον τῆς ὑπερτιμήσεως τοῦ συναλλάγματος, τὸ ὁποῖον ἀγνοῶ εἰς ποῖον σημεῖον ἤθελε φέρει τὴν Πολιτείαν ἐν γένει, βεβαίως, ὅμως, τὸ ἐμπόριον ἤθελε φέρει εἰς καταστροφάς.

Ἵνα ἄρωμεν τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν, εἴχομεν ἀνάγκην δανείου 72 ἑκατομμυρίων· περὶ τοιούτου δανείου διεπραγματεύθημεν, αἱ δια-

πραγματεύσεις δὲ ἡμῶν ἀπέδειξαν ὅτι δυνάμεθα νὰ πραγματοποιήσωμεν αὐτό. Ἐπροχώρησαν δὲ ἐφ' ἱκανόν, ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ ἀνακοινώσωμεν εἰς τὴν Βουλὴν ὅτι ἔχομεν πλήρη πεποίθησιν περὶ συνομολογήσεως συμβάσεως. Τοιαύτη σύμβασις εἰσέτι δὲν συνωμολογήθη· ἐλπίζω, ὅμως, ὅτι προσεχῶς θέλω δυνηθῆ ν' ἀνακοινώσω εἰς τὴν Βουλὴν τὴν ὑπογραφὴν αὐτῆς. Μετὰ τὴν ὑπογραφήν, ὅμως, τῆς συμβάσεως θέλουσιν ἐπιβληθῆ εἰς τὸ Δημόσιον ὑποχρεώσεις περὶ δαπανῶν πρὸς ὑπηρεσίαν τοῦ δανείου, καὶ δύναταί τις νὰ ἐρωτήσῃ ποῦ πότε τὸ ἰσοζύγιον τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἐνῶ τὰ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ δανείου θὰ ὑπολογισθῶσί τινα βεβαίως ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἔτους καὶ ἄλλα ἀπὸ τῶν μέσων ἢ πρὸς τὸ τέλος αὐτοῦ; Ὅταν ἐξετάσητε τὰ τῶν ἐξόδων τοῦ προϋπολογισμοῦ, θέλετε ἴδει ὅτι περιλαμβάνουσι δαπάνας, αἵτινες, ὡς ἐκ τῆς ψηφίσεως τοῦ δανείου, θέλουσιν ἐκλείψει ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ, δαπάνας διὰ τὴν ἀγορὰν τοῦ συναλλάγματος πρὸς πληρωμὴν τόκων ἐν τῷ ἐξωτερικῷ 2,500,000 καὶ ἄλλας, αἱ ὁποῖαι σχεδὸν ἰσοφαρίζουσι πρὸς τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον θέλει ἀπαιτηθῆ διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δανείου. Ἑπομένως, δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ λάβωμεν τὰ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ δανείου ὑπ' ὄψιν ἐν τῷ καταρτισμῷ τοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ ἐν τῇ συζητήσει αὐτοῦ, διότι ψηφίζομεν ἐν αὐτῷ ὑπὸ ἄλλον τύπον τὰ ποσά, τὰ ὁποῖα θέλουσιν ἀπαιτηθῆ ὑπὸ τὸν τόπον τῆς ὑπηρεσίας τοῦ δανείου, ὅταν τὸ δάνειον τοῦτο ψηφισθῇ.

Ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ἦτο, ὡς εἶπον, τὸ κυριώτερον ἀντίστοιχον τῶν φόρων, τοὺς ὁποίους πέρυσιν ὑπεβάλομεν· ἀλλὰ πλὴν τούτου ἀνέφερον κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, πρὶν ἢ προβῇ ἡ Βουλὴ εἰς τὴν ψήφισιν τῶν φόρων, καὶ τὰς ἄλλας ἀνάγκας, εἰς τὰς ὁποίας οὗτοι ἤθελον ἀνταποκριθῆ. Εἶπον τότε εἰς τὴν Βουλὴν ὅτι πρέπει νὰ ληφθῇ ταχίστη πρόνοια περὶ αὐξήσεως τῶν μισθῶν τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, ὅτι κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προβῶμεν εἰς μέτρον ἐπιβαλλόμενον καὶ ἐκ καθήκοντος πρὸς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ὑπηρετοῦσι τὸ Κράτος καὶ ἐκ τοῦ συμφέροντος αὐτοῦ τοῦ Κράτους, διότι οἱ ὑπάλληλοι μισθοδοτούμενοι, ὡς μισθοδοτοῦνται, πρέπει νὰ ἐμφορῶνται ἄκρας αὐταπαρνήσεως, ἵνα δύνωνται νὰ προσφέρωσιν εἰς τὸ Κράτος τὴν ὑπηρεσίαν τὴν ὁποίαν τοῦτο ἀπεκδέχεται παρ' αὐτῶν· καὶ ἐν τούτοις, ἀγγογύστως οἱ ὑπάλληλοι προσφέρουσι τὰς ὑπηρεσίας αὐτῶν πρὸς τὸ Κράτος καὶ τὰς προσφέρουσι πολλάκις ἄριστα. Ὅταν γίνηται λόγος ἐνίοτε περὶ τῆς ὑπηρεσίας τῆς ἑλληνικῆς ἐξ ἀντιπαραβολῆς πρὸς τὰς ὑπηρεσίας τῶν ἄλλων κρατῶν, πρέπει πάντοτε νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν διαφορὰν τῶν ἀπολαυῶν τῶν ἡμετέρων ὑπαλλήλων, οὐχὶ ἀπολαυῶν πολυτελείας καὶ ἀνέσεως, ἀλλ' ἀπολαυῶν μὴ ἀνταποκρινομένων οὐδ' εἰς αὐτὰς τὰς πρώτας ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου· καὶ ἐν τούτοις, βλέπομεν τὴν ὑπαλληλίαν, τὴν οὕτω γλίσχρως πληρωνομένην, δυναμένην νὰ εἰσπράττῃ ὑπὲρ τοῦ Κράτους 60 ἑκατομύρια ὡς κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος. Δύναμαι νὰ εἴπω ὅτι τοῦτο εἶναι λίαν κολακευτικὸν διὰ τὸ Κράτος, καὶ εἰς ἐκείνους ἐκ τῶν ξένων, οἵτινες ὁμιλοῦσιν εἰρωνικῶς περὶ τοῦ Κράτους ἡμῶν, παραβάλλοντες τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν κρατῶν ἄλλων, δυνάμεθα νὰ θέσωμεν τὸ ζήτημα ὁποία θὰ ἦτον ἡ κατάστασις τῶν κρατῶν ἐκείνων, ἐὰν τοιαύτη ἦτον ἡ μισθοδοσία τῶν δημοσίων αὐτοῦ ὑπηρετῶν; Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο προβαίνομεν διὰ τὴν ὑπαλληλίαν εἰς μέτρον ὅλως ἀνεπαρκές· προτείνομεν ἁπλῶς τὴν αὔξησιν τοῦ μισθοῦ αὐτῶν ἀπὸ παλαιῶν εἰς νέας δραχμάς· ἀλλὰ τὸ μέτρον τοῦτο, τὸ ἀνεπαρκές, θέλομεν προτείνει εἰς τὴν Βουλήν, ὅπως συμπληρωθῇ διὰ νομοθετήματος, ψηφισθησομένου κατὰ τὴν παροῦσαν Σύνοδον, ἀλλ' ἐφαρμοσθησομένου εὐθὺς κατόπιν τοῦ ἔτους τούτου κατὰ διαβάθμισιν ἐπὶ τρία ἢ τέσσαρα ἔτη. Ἐμελετήθησαν τὰ τοῦ μισθολογίου καὶ προσδιωρίσθη μισθὸς οὐχὶ ὁ χορηγούμενος εἰς τοὺς ὑπαλλήλους ἐν ἄλλοις κράτεσιν, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀπολύτων ἀναγκαίων εἰς τὸν ὑπάλληλον καὶ ἀναλόγως πρὸς τὴν θέσιν αὐτοῦ καὶ ἀναλόγως πρὸς τὴν προσφερομένην παρ' αὐτοῦ ὑπηρεσίαν καὶ πρὸς τὰς παροχὰς τὰς ὁποίας ἠδύνατο νὰ ἀπολαύῃ ἀποσπώμενος ἐκ τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας χάριν τῆς ἰδιωτικῆς.

Ἀλλὰ καίτοι ἀναγνωρίζομεν ὅτι τὰ ποσά, τὰ ὁποῖα ὁρίζομεν, δὲν εἶναι ὑπέρτερα τῆς ἀνάγκης, δὲν ἐτολμήσαμεν ν' ἀναγράψωμεν ἀπὸ τοῦδε ἐν τῷ προϋπολογισμῷ οὐδὲ τὸ πρῶτον αὐτῶν τμῆμα. Ἐθεωρήσαμεν ὅτι πρέπει νὰ ἐπέλθωσι τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐπιβολῆς τῶν νέων φόρων καὶ νὰ βεβαιωθῇ ἡ ὕπαρξις τῶν μέσων πρὶν ἢ ἄρξηται ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νέου μισθολογίου· εἰς δὲ τὴν ὕπαρξιν τῶν μέσων θέλουσι πολὺ χρησιμεύσει τὰ ποσά, τὰ ὁποῖα ἀπηρίθμησα πρὸ ὀλίγου, ὡς μέλλοντα νὰ προκύψωσιν ἐκ τῶν φορολογικῶν μέτρων, τὰ ὁποῖα ἐν τῇ παρούσῃ Συνόδῳ θὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τὴν ψῆφον ὑμῶν. Κατὰ τὸ παρὸν ἔτος προτείνομεν τὴν αὔξησιν, ὡς εἶπον, μόνον τῶν παλαιῶν εἰς νέας δραχμὰς καί τινα ἄλλα ἀπολύτως ἀναγκαῖα, ὡς π.χ. τὴν ἄυξησιν τῆς τροφῆς τοῦ στρατιώτου, καὶ τὴν τοῦ μισθοῦ τῶν τελωνοφυλάκων, διότι, ὡς εἶναι μισθοδοτημένοι οἱ τελωνοφύλακες, δὲν δυνάμεθα νὰ ἐλπίσωμεν ὅτι θέλει περισταλῆ ἡ λαθρεμπορία. Ἀνέφερον κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος καὶ ἑτέραν ἀνάγκην, ἀνέφερον τὴν ἀνάγκην τῆς σιδηροδρομικῆς συγκοινωνίας. Ἤδη ἔχομεν παρακεχωρημένας τὰς γραμμὰς Ἀθηνῶν, Πατρῶν καὶ Ναυπλίου, ὡς καὶ τὰς γραμμὰς τῆς Θεσσαλίας, ἀλλὰ τὴν μεγάλην ἀρτηριακὴν γραμμήν, τὴν συνδέουσαν τὴν Ἑλλάδα μετὰ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ συμπλέγματος, εἰσέτι δὲν ἔχομεν. Ὡς πρὸς ἐκείνην προσέβημεν μετὰ πάσης ἐπιμελείας εἰς τὸ ἔργον, παρασκευάσαντες πλήρη μελέτην, διότι θεωροῦμεν ὅτι ἡ γραμμὴ πρέπει, ἐν πάσῃ περιπτώσει καὶ ἐπὶ ἀνα-

δοχῇ παρὰ τοῦ Δημοσίου παντὸς τοῦ βάρους, νὰ ἐκτελεσθῇ. Ἄλλοτε ὑπεβλήθησαν εἰς τὴν Βουλὴν προτάσεις, ὅπως μελετηθῶσι τὰ τοῦ σιδηροδρόμου ἐκείνου ἐργολαβικῶς, καὶ νομίζω ὅτι ἐζητήθησαν παρὰ τῆς Βουλῆς πιστώσεις 350 χιλ. διὰ τὴν ἐργολαβικὴν ταύτην μελέτην· ἀπεκρούσθη τότε παρὰ τῆς Βουλῆς τὸ σύστημα τῆς τοιαύτης μελέτης, διότι ἐθεωρήθη ὅτι ἡ μελέτη ἔπρεπε νὰ γίνῃ παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς ὀργάνων. Καὶ ἤδη ἐξετελέσθη ἡ μελέτη αὕτη παρὰ τῶν ὀργάνων τῆς Κυβερνήσεως, ἐξετελέσθη μελέτη πλήρης οὐχὶ προκαταρκτική, ὡς ἐπρόκειτο νὰ ἐκτελεσθῇ παρὰ τοῦ ἐργολάβου, καὶ ἐχαράχθη χάρτης ἐπὶ τῆς κλίμακος τοῦ 1 πρὸς 5000, χάρτης ὁ ὁποῖος ἦτο δυσχερέστατος ἰδίως ἐν Θεσσαλίᾳ, ὅπου οἱ ὑπάρχοντες χάρται ἦσαν ἐντελῶς λελανθασμένοι, καὶ ἔπρεπε νὰ γίνωσι πλήρεις γεωδεσιακαὶ ἐργασίαι.

Ὁ χάρτης εἶναι ἤδη πλήρης, καὶ ἐν αὐτῷ κεχαραγμένη ἡ γραμμὴ τοῦ σιδηροδρόμου, ἐγένετο δὲ ὁ προσδιορισμός, ἡ περιγραφὴ καὶ ἡ ἐκτίμησις τῶν ἔργων παρὰ προσώπων τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Κυβερνήσεως παρὰ μηχανικῶν, τοὺς ὁποίους ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις παρεχώρησεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ οἵτινες εἰργάσθησαν ἐνταῦθα μετὰ τοῦ ζήλου, τοῦ διακρίνοντος τὸ Σῶμα τῶν Γάλλων γεφυροδοποιῶν ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν χώρᾳ καὶ ἐπεδείξαντο τὴν ἱκανότητα, ἐφ' ᾗ φημίζεται τὸ Σῶμα τοῦτο ἀπανταχοῦ. Τὴν μελέτην ταύτην θ' ἀνακοινώσωμεν πρὸς τοὺς ἐκφράσαντας διάθεσιν, ὅπως ἀναλάβωσι τὴν κατασκευὴν καὶ διαχείρισιν τοῦ σιδηροδρόμου. Ὅταν δὲ λάβωμεν τὰς προτάσεις αὐτῶν, θέλομεν ἀνακοινώσει αὐτὰς εἰς τὴν Βουλήν, ἵνα ἐν τῇ Συνόδῳ ταύτῃ προβῶμεν εἰς ἀπόφασιν περὶ τοῦ ληπτέου μέτρου, εἴτε κυροῦντες σύμβασιν συναφθεῖσαν, εἴτε ψηφίζοντες νόμον ἐπιτρέποντι ἐντὸς ὅρων, ἐν αὐτῷ κανονιζομένων, νὰ κλείσῃ ἡ Κυβέρνησις τὴν σύμβασιν. Τοιαύτη σύμβασις ἐπὶ τῇ βάσει ἐγγυήσεως διὰ τοὺς τόκους τῶν καταβληθησομένων κεφαλαίων ἐπάγεται βεβαίως ἐγγραφὴν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ Κράτους ποσοῦ σπουδαίου. Ἐλπίζομεν ὅτι ἡ γραμμὴ αὕτη, συνδεομένη μετὰ τῆς γραμμῆς τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ τοιουτοτρόπως ἐρχομένη εἰς συνάφειαν πρὸς τὸ σύμπλεγμα τὸ εὐρωπαϊκόν, δὲν θέλει ἐπιβαρύνει ἐπὶ πολὺ τὸ Δημόσιον Ταμεῖον. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν μᾶς ἀπαλλάττει τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ νὰ προνοήσωμεν ἀπὸ τοῦδε περὶ τῶν μέσων, διὰ τῶν ὁποίων θέλομεν καλύψει τὴν ἐγγύησιν, καθ' ὅσον αἱ ὑπάρχουσαι πρόσοδοι δὲν ἤθελον ἀποδειχθῆ ἐπαρκεῖς πρὸς τοῦτο, καὶ πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι θὰ ἐγγραφῇ εἰς τὸν προϋπολογισμὸν οὐχὶ τοῦ 1884 ἀλλὰ τοῦ 1885 ποσὸν διὰ τὴν ἐγγύησιν. Ἐπίσης πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι θέλομεν ἔχει νὰ προνοήσωμεν καὶ περὶ ἄλλου ποσοῦ ταχέως, διότι πρέπει νὰ λάβωμεν πρόνοιαν καὶ περὶ γραμμῆς διασχιζούσης τὴν Πελοπόννησον. Αἱ γραμμαὶ ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Πάτρας καὶ εἰς Ναύπλιον διατρέχουσι τὴν παραλίαν, ἡ κυρίως, ὅμως, ἀναγκαία γραμμὴ διὰ τὴν Πελοπόννησον εἶναι ἡ γραμμὴ ἡ διασχίζουσα τὰς μεσογείους ἐπαρχίας ἀπὸ Ναυπλίου εἰς Τρίπολιν καὶ εἰς Καλάμας, καὶ ὡς πρὸς ταύτην πρέπει νὰ ἐγγράψῃ ἡ Πολιτεία ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, τῷ μετὰ τὸ 1884, πᾶν τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον ἤθελεν ἀποδειχθῆ ἀναγκαῖον.

Τοιαῦται εἶναι αἱ ἀνάγκαι, πρὸς τὰς ὁποίας πρέπει ν' ἀποβλέπωμεν ἐν τῷ μέλλοντι. Πρὸς τὰς παρούσας ἀνάγκας τὰ μέτρα τὰ ψηφισθέντα παρ' αὐτῆς κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος θέλουσιν εἶσθαι ἐπαρκῆ, ἀλλὰ διὰ τὸ μέλλον ἔχομεν ἀνάγκην προσθέτων πόρων, ἐλπίζω δὲ ὅτι θέλετε ἀνεύρει αὐτοὺς ἐν τοῖς νομοσχεδίοις, ἅτινα θέλουσιν ὑποβληθῆ εἰς τὴν Βουλὴν καὶ ἐξ ὧν ἐξέθηκα τὸν γενικώτερον χαρακτῆρα. Τοιουτοτρόπως ἔχει ὑπ' ὄψιν ἡ Βουλὴ πλήρη τὴν εἰκόνα τῶν οἰκονομικῶν μέτρων, τὰ ὁποῖα θέλουσιν ὑποβληθῆ εἰς αὐτήν, καὶ ὅπως κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐδείχθη πρόθυμος ἵνα θέσῃ τὰ θεμέλια τοῦ οἰκονομικοῦ οἰκοδομήματος, τοιουτοτρόπως ἔχω τὴν πεποίθησιν ὅτι καὶ ἐφέτος θέλει δειχθῆ πρόθυμος ἵνα ποιήσηται ἔναρξιν τῆς οἰκοδομῆς. Τὴν οἰκοδομὴν ταύτην θέλομεν ἐξακολουθήσει ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος καὶ ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου, διὰ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ προγράμματος ἡμῶν, θέλομεν φέρει τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν παράλληλον τῶν ἄλλων πεπολιτισμένων κρατῶν, θέλομεν σώσει τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τῆς χώρας καὶ θέλομεν καταστήσει αὐτὴν τὸ χρηματιστήριον τῆς Ἀνατολῆς διὰ τῆς ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας. Ἕνεκα τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας τὰ κεφάλαια φεύγουσιν ἤδη καὶ τὴν Ἑλλάδα, ἔνθα ἄλλως θὰ ἐζήτουν καταφύγιον, καταλείποντα τὸ γεῖτον κράτος, ἡ δ' ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας θέλει ἀνοίξει ἄσυλον εἰς αὐτά· διότι τὰ κεφάλαια δὲν πλησιάζουσιν ἐκεῖ ὅπου τὸ χρῆμα δὲν ἔχει τὴν φυσικήν του ἀξίαν, τὴν μόνην βεβαίαν, οὐδ' ἐκεῖ ὅπου ἀντὶ ἐλευθέρας συναλλαγῆς ὁ νόμος κανονίζει τὴν ἀξίαν αὐτοῦ.

Τὰ κεφάλαια προσέρχονται μόνον ἐκεῖ ὅπου τὸ νόμισμα ἔχει τὴν ἀξίαν, τὴν ἀναγνωριζομένην ὑπὸ τῆς γενικῆς ἀγορᾶς τοῦ κόσμου, καὶ οὐχὶ τὴν ἑκάστοτε κανονιζομένην ὑπὸ νόμων δημιουργούντων τὴν ἐν περιωρισμένῳ κύκλῳ διατίμησιν δι' ὧν ἐπιβάλλουσιν ὑποχρεώσεων.

Ποῖος ἠξεύρει τὸ χρῆμα, τὸ ὁποῖον δανείζει, ποίαν θέλει ἔχει ἀξίαν, ὅταν θέλει τῷ ἀποδοθῇ, ἐξακολουθούσης τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας; Διὰ τῶν μέτρων, τὰ ὁποῖα προτείνομεν, θέλει λάβει τὸ χρῆμα τὴν φυσικὴν αὐτοῦ σημασίαν, καὶ ὅταν λάβῃ τὴν φυσικὴν αὐτοῦ σημασίαν, ἡ ἀγορὰ ἡμῶν θέλει λάβει τὴν φυσικὴν αὐτῆς θέσιν, καὶ ἡ Ἑλλὰς θέλει καταστῆ ἡ ἀγορὰ τῆς Ἀνατολῆς.

Τοιουτοτρόπως προβαίνουσα ἡ Βουλὴ σήμερον

εἰς τὸ πρῶτον βῆμα περὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν περυσινῶν μέτρων δεικνύει τὴν ὁδόν, τὴν ὁποίαν ἔχομεν ἀπὸ τοῦδε νὰ βαδίσωμεν. Εἴχομεν πέρυσι νὰ βαδίσωμεν ὁδὸν ἀναγκαιοτέραν μέν, ἀλλὰ λίαν ἀκροσφαλῆ· εἴχομεν νὰ βαδίσωμεν ὁδόν, ἐν ᾗ διατρέχομεν τὸν κίνδυνον νὰ ἴδωμεν καὶ αὐτὴν τὴν πρόθεσιν ἡμῶν διαστρεφομένην, ἐν ᾗ ἐβλέπομεν τὸ ἔδαφος διαφιλονεικούμενον βῆμα πρὸς βῆμα, καὶ προτάσεις, εἰς τὴν σωτηρίαν τοῦ τόπου ἀφορῶσας, πολεμουμένας ὡς ὑποσκαπτούσας τὰ θεμέλια τῆς οἰκονομικῆς ὑπάρξεως τῆς χώρας. Σήμερον καταφαίνεται ἡ ἔννοια τοῦ οἰκονομικοῦ ἡμῶν συστήματος καὶ ὁποῖα δυνάμεθα ἐξ αὐτοῦ ἀποτελέσματα εὐάρεστα ν' ἀναμένωμεν. Χάρις εἰς τὰ πέρυσι ψηφισθέντα, παριστάμεθα ἤδη Κυβέρνησις καὶ Βουλὴ οὐχὶ πλέον ἵνα ζητήσωμεν παρὰ τοῦ λαοῦ θυσίας, ἀλλ' ἵνα εἴπωμεν εἰς αὐτόν: Ἐλθὲ νὰ δρέψῃς τοὺς καρποὺς τῶν θυσιῶν σου. (Χειροκροτήματα παρατεταμένα). Λέγομεν πρὸς τὸν λαόν: Ἐλθὲ νὰ δρέψῃς τοὺς καρποὺς τῶν θυσιῶν· οἱ προσφερόμενοι ἤδη εἶναι οἱ πρῶτοι, τοὺς ὁποίους θέλεις δρέψει, ἀλλ' ἔπονται κατόπιν καὶ ἄλλοι πολυτιμότεροι. Τὰ νομοθετήματα, τὰ ὁποῖα χάρις εἰς τὰς περυσινὰς θυσίας θὰ δυνηθῇς ἀπὸ τοῦδε νὰ ψηφίζῃς διὰ τῶν ἀντιπροσώπων σου, εἶναι μέτρα τὰ ὁποῖα καὶ εἰς τὴν ἐθνικὴν ἀνάπτυξιν καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν εὐημερίαν ἀποβλέπουσι. Διὰ τῶν μέτρων τούτων δυνάμεθα νὰ προσδοκῶμεν οὐχὶ μόνον ὑλικὴν ἀποκατάστασιν, ἀλλὰ καὶ ἠθικὴν πρόοδον. Ἀναλογιζόμενοι δὲ οἱ προτείναντες καὶ οἱ ψηφίσαντες τὰ μέτρα τὰς ἐπιθέσεις, αἵτινες ἐγένοντο καθ' ἡμῶν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, ἔχομεν ἤδη πρόχειρον τὴν δικαιολογίαν καὶ παρηγορημένην τὴν συνείδησιν, βλέποντες ὅτι ἡ Πολιτεία χάρις εἰς τὰ μέτρα ἐκεῖνα εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ ἐργασθῇ καὶ τελεσφόρως ἐργάζεται ὑπὲρ τῆς τιμῆς καὶ τῶν συμφερόντων τοῦ Ἔθνους. (Χειροκροτήματα παρατεταμμένα ἔκ τε τῶν βουλευτῶν καὶ τῶν ἀκροατηρίων).

«Ἡ ὅλη συνεδρίασις ἀνήκει εἰς τὸν κ. Τρικούπην»

Η εφημερίδα *Ακρόπολις* την επομένη (15.11.1883) σχολίασε την αγόρευση σε άρθρο της με τίτλο «Βουλή. Ὁ προϋπολογισμός».

Οὐδέποτε παρετηρήθη ἐν τοῖς συνωθουμένοις πρὸ τῶν εἰσόδων τῆς Βουλῆς καὶ τοῖς διαδρόμοις αὐτῆς τόση κίνησις καὶ συνώθησις καὶ ταραχὴ καὶ κραυγὴ κλητήρων καὶ αὐστηρότητες ὅσῳ κατὰ τὴν σημερινήν. Τὸ μὲν ἡ προσδοκία τῆς ὑπὸ τοῦ πρώην ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν ἀναγγελίας τῶν αἰτίων τῆς παραιτήσεώς τους ἅτινα ψιθυρίζοντα περίεργα καὶ σκανδαλώδη. Τὸ δὲ ἡ ὑπὸ τοῦ πρωθυπουργοῦ ὑποβολὴ τοῦ προϋπολογισμοῦ προξενοῦσι τὴν συγκίνησιν ταύτην. Καὶ εἶναι πλήρη τὰ θεωρεῖα καὶ τὸ κοινόν, καὶ τὸ στρατιωτικὸν καὶ τὸ τῶν κυριῶν καὶ τῶν διπλωματῶν καὶ τὸ δημοσιογραφικόν, ἀγαλλίασις διὰ τοὺς ἐγκαθέτους πολιτικομανεῖς καὶ κόλασις διὰ τοὺς δημοσιογράφους.

Ἀλλ' αἱ μὲν ἀναμενόμεναι τοῦ κ. Ρούφου ζωηραὶ ἐξηγήσεις δὲν ἐδόθησαν· ἡ ὅλη δὲ συνεδρίασις ἀνήκει τὸ πλεῖστον εἰς τὸν κ. Τρικούπην, καὶ κατά τι εἰς τὴν ἑτέραν κεφαλὴν ἐκ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, τὸν κ. Δεληγιάννην.

Μετὰ προηγηθείσας βραχείας ἐπερωτήσεις τῶν κ.κ. Δεληγιάννη, Δεσποταίου καὶ Μανδάλου, ἀπαγγείλαντος τὴν πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῆς Παιδείας ἐπερώτησίν του, ὡς ἂν ἦτο συνέχεια τῆς ὑπ' αὐτοῦ συνήθως γενομένης ἀναγνώσεως τοῦ καταλόγου· μετὰ διαλογικήν τινα διαμάχην μεταξὺ τοῦ κ. **Σωτηρίου Πετιμεζᾶ**, ἀναφανδὸν σήμερον ἀναλαβόντος τὰς ὡς ἀντιπολιτευομένου ἐργασίας του καὶ ζητήσαντος πληροφορίας ὡς πρὸς τοὺς ἐσχάτως ἐλλειματίας ἀνθυπασπιστὰς καὶ τὸν σημερινὸν αὐτόχειρα, καὶ τοῦ κ. **πρωθυπουργοῦ** ἀφ' ἑτέρου, ὁ **τελευταῖος**, κατασχὼν ἐπὶ δίωρον τὸ βῆμα, καὶ ὑποβαλὼν τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ ἐπιόντος ἔτους, παρουσίασεν ὑπὸ τὰς ὄψεις τῆς Βουλῆς πλήρη, ὡς εἶπε, τὴν εἰκόνα τῆς οἰκονομικῆς αὐτοῦ πολιτικῆς ἐν ὅλαις ταῖς λεπτομερείαις, τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ περισυνοῦ προϋπολογισμοῦ, τῶν προσδοκιῶν τοῦ ὑποβαλλομένου, τῶν προτεινομένων καὶ προταθησομένων μέτρων, προσόδων, ἐσόδων, ἐλλείμματος, περισσεύματος, νομοσχεδίων ἀναμορφωτικῶν φορολογίας, ἐθνικῆς φιλοτιμίας, δι' ὧν, κατὰ τὴν φράσιν τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ, εὐδαιμονήσει ἡ Ἑλλάς, καθισταμένη τὸ χρηματιστήριον τῆς Ἀνατολῆς.

Ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1884 εἶναι χρυσοῦς, καθ' ἃ τὸν κατέστρωσεν ὁ κ. πρωθυπουργός· διότι συμποσουμένων τῶν ἐσόδων αὐτοῦ εἰς 84,650,000 καὶ εἰς 84,252,000 τῶν ἐξόδων, προκύπτει περίσσευμα οὕτω 400, χιλ. περίπου.

Καθ' ὅσον ἠδυνήθημεν νὰ παρακολουθήσωμεν τὸν ρήτορα ἐν τῇ σιδηρᾷ αὐτοῦ ἀγορεύσει, τῇ ριπτομένῃ κατὰ πρόσωπον τοῦ Ἔθνους, φίλων καὶ πολεμίων, οἱονεὶ ἐν ἀκτινοβολίᾳ θριάμβου καὶ τόλμῃ βαθείας πεποιθήσεως, καθ' ὅσον μᾶς τὸ ἐπέτρεπεν ἡ ἀκουστικὴ τῆς αἰθούσης, καὶ ὁ περὶ ἡμᾶς βόμβος καὶ οἱ διαπληκτισμοὶ τῶν ἐγκαθέτων, ἀντελήφθημεν τῶν ἑξῆς: ὅτι καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ πρώην ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν, πέρισυ, ὥριζε τὸ ἔλλειμμα εἰς 7,000,000 μόνον, εἷς ἕτερος ὑπουργός ποτε τῶν Οἰκονομικῶν ὑπεστήριζεν ὅτι τὸ ἔλλειμμα θὰ εἶναι ἀνώτερον τῶν 13,000,000· ἀλλ' ἤδη

ἐφθάσαμεν εἰς τὰ πράγματα· τὰ ἔσοδα τοῦ 1882 ὑπῆρξαν ἀκριβῶς ὅσα ὑπεστηρίξαμεν· καὶ ὁ ὑπουργὸς ἐκεῖνος (ὁ κ. Καλλιγᾶς) δύναται νὰ ἀπαντήσῃ: ἰδού ἐγὼ ἔφθασα εἰς τὰ πράγματα, ἅπερ ἐχαρακτηρίζατε ὡς ἐλπίδας. Κατὰ 5,211,000 εἶναι ἀνώτερον τὸ ποσὸν τοῦ προϋπολογισθέντος· τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ὁ τόπος ἔχει δυνάμεις ἀνωτέρας τῶν ὑπολογισθεισῶν καὶ ὅτι ἡ ὑπηρεσία ἐλειτούργησε καλῶς. Τὸ ἔλλειμμα τοῦ 1882, τὸ ὑπολογισθὲν εἰς 13,000,000 καὶ περιορισθὲν εἰς 7, περιορίζεται πράγματι εἰς 3,327,000.

Ὑπολογίζει περισσεύματα ἐκ διαφόρων προσόδων, προαγγέλλει νέα φορολογικὰ νομοσχέδια, ἀφορῶντα εἰς τὴν τελειοτέραν εἴσπραξιν, νομοσχέδια περὶ εἰσπράξεως, ταμείων καὶ ὀργανισμοῦ τῶν τελωνείων. Ὑποστηρίζει τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ μονοπωλίου ἐπὶ τοῦ πετρελαίου, διὰ νὰ παταχθῇ ἡ λαθρεμπορία· τὸν νόμον περὶ δασῶν οὐχὶ ὡς νόμον προσόδου, ἀλλ' ὡς νόμον σωτηρίας. Διὰ νὰ ἀρθῇ ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία ἔχομεν ἀνάγκην, εἶπε, δανείου, καὶ ἐλπίζομεν ὅτι προσεχῶς θὰ ἀνακοινώσωμεν εἰς τὴν Βουλὴν τὴν συνομολόγησιν αὐτοῦ. Ἀνήγγειλε τὴν πληρωμὴν εἰς νέας δραχμὰς τῶν μισθῶν τῶν ὑπαλλήλων ἐπὶ τῇ ἐπαγγελία προσεχοῦς αὐξήσεως, τὴν φροντίδα περὶ σιδηροδρομικῶν γραμμῶν συνδεθησομένων πρὸς τὸ εὐρωπαϊκὸν σύμπλεγμα, καὶ ἄλλων τῆς Πελοποννήσου.

Καὶ ὁ ἐπίλογος περίπου· «Ὅπως κατὰ τὸ παρελθόν, οὕτω καὶ ἐφέτος ἔχω τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ Βουλὴ θὰ συντρέξῃ περὶ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ οἰκονομικοῦ οἰκοδομήματος, τοῦ ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος συντελουμένου, οὗτινος καλεῖται ἤδη ἡ Βουλὴ νὰ δρέψῃ τοὺς καρποὺς πρὸς τιμὴν καὶ εὐημερίαν τοῦ Ἔθνους».

Μετὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα χειροκροτήματα ἐκ τῆς δεξιᾶς καὶ τοῦ ἀκροατηρίου, μεμιγμένα μετ' ἀποδοκιμασιῶν, ὁ κ. **Δεληγιάννης** ἐπιμένει καὶ μετὰ πεντάλεπτα διακοπὴν ἀνέρχεται τὸ Βῆμα.

Ὁ κ. Δεληγιάννης ἀπορεῖ πῶς τὸ ἔλλειμμα ἔφθασεν εἰς 3,000,000 μόνον, ἐνῷ κατὰ τοὺς πρώτους ὑπολογισμοὺς τοῦ τότε ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν ἔπρεπε νὰ φθάσῃ εἰς 12, κατὰ δὲ τοὺς νεωτέρους εἰς 6 ἑκατομμύρια· ἐνῷ διὰ νὰ γίνῃ τοῦτο ἔπρεπεν ἢ νὰ εἰσπραχθοῦν πλείονα τῶν προϋπολογισθέντων, ἢ νὰ δαπανηθῶσιν ὀλιγώτερα· ἀλλὰ τοιοῦτο τι δὲν ἰσχυρίσθη ὁ κ. πρωθυπουργὸς ὅτι συνέβη. Ὅθεν δυσπιστῶν ζητεῖ τὴν προσαγωγὴν πάντων τῶν ἀναλυτικῶν πινάκων. Παρακαλεῖ δὲ τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ προϋπολογισμοῦ νὰ ἀποφεύγῃ πᾶσαν δρᾶσιν τῆς φαντασίας καὶ νὰ ζητῇ μόνον τὴν ἀλήθειαν. Καὶ ἐν γένει φρονεῖ ὅτι ὁ κ. Τρικούπης ἠθέλησε διὰ τῆς εἰσηγήσεως τοῦ προϋπολογισμοῦ νὰ μᾶς πληρώσῃ ἐλπίδων, τὰς ὁποίας εἶναι ἀπηγορευμένον νὰ πιστεύωμεν, ὡς διαψευσθησομένας ὑπὸ τῶν πραγμάτων.

Καὶ ἡ συνεδρίασις ἐτελείωσε περὶ ὥραν 7ην, μὲ τὸν Σωτήριον Πετιμεζᾶν ρίψαντα εἰς τὸ μέσον τὴν ἀξίωσιν νὰ μάθῃ διατί δὲν διετάχθη ἐν Σύρῳ ἀναπληρωματικὴ ἐκλογὴ διὰ τὴν παυθεῖσαν ὑπὸ Σκουλούδη θέσιν.

«Ἦτο ἡ Ἑλλὰς τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος»

Ἄρθρο που αναφέρεται στην αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη για τον προϋπολογισμό του 1884 και δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 16 Νοεμβρίου 1883 με τίτλο «Ἡ προχθεσινή» και υπογραφή Θ.

Διατελοῦμεν εἰσέτι ὑπὸ τὴν γοητείαν τῆς προχθεσινῆς συνεδριάσεως. Δὲν ἦτο συνεδρίασις ἐκείνη, δὲν ἦτο συζήτησις, ἦτο ἡ Ἑλλὰς τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος διερχομένη ὡς ἐν καλειδοσκοπείῳ, ἦτο μελωδικὴ πλῆξις τῶν συμπαθεστέρων χορδῶν διὰ τῶν ψυχροτέρων καὶ ξηροτέρων λέξεων. Ὁ κ. Τρικούπης, ὅστις ἀπὸ τῆς ἀναμενομένης τρικυμιώδους λογομαχίας, ἣν αἱ πλεῖσται τῶν ἐφημερίδων ἀνήγγειλαν ἄνευ ἀδείας κυβερνητικῆς, μετέθεσεν αἴφνης τὸ πεδίον εἰς ἄλλον κόσμον εὐρύτερον, περιλαμβάνοντα καὶ τοὺς συγχρόνους καὶ τοὺς ἐπιγόνους, καὶ ταὐτοχρόνως ἔσυρε συναλλαγματικὰς εἰς τὴν καρδίαν καὶ τὴν διάνοιαν ὅλων. Ὑπῆρχον ἄνθρωποι ἐν τοῖς θεωρείοις προδιατεθειμένοι πιθανῶς νὰ ποδοκροτήσωσι, καὶ ἐχειροκρότησαν. Δὲν ἐλανθάσθησαν προφανῶς ὡς πρὸς τὸ ὄργανον τῆς κρούσεως, ἀλλ' αἱ μεγάλαι φράσεις συναρπάζουσι τοὺς Ἕλληνας καὶ ἡ προδημιούργησις τοῦ μέλλοντος ἐξασκεῖ πάντοτε ἀπροφύλακτον γοητείαν εἰς τὸ πνεῦμα των καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ δὲν χειροκροτοῦσι πλέον τὸν ρήτορα, χειροκροτοῦσι τὰ λεγόμενα, ὁλμοβολοῦσι τὰς ἐνδιαθέτους ἐντυπώσεις των. Ὁ κ. Τρικούπης ἀνέλαβε νὰ καταπλήξῃ, νὰ θαμβώσῃ ἐκ προκαταβολῆς τοὺς πάντας, καὶ τὸ κατώρθωσεν. Οὐδεὶς ἀρνεῖται τὴν δεξιότητα καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ἀνδρὸς εἰς τοῦτο. Αἱ συνθῆκαι ἄλλως ἦσαν καταλληλότατα. Οὐδεὶς ἀνέμενε ν' ἀκούσῃ ὅσα ἤκουσεν, οὐδεμία προκαταρκτικῶς ἐγένετο διαμφισβήτησις τῶν ἀποτελεσμάτων, ἅτινα ἔμελλε νὰ ἐκτυλίξῃ τοσοῦτον τεχνηέντως ὑπὸ τὴν φαινομενικὴν αὐτῶν σκαιότητα διευθετημένων, οὐδεὶς ἀνέμενε ν' ἀκούσῃ καταπίπτοντας φραγμοὺς Ἀλβανίας καὶ Μακεδονίας, οὐδεὶς προϋπολογισμοὺς μὲ περισσεύματα, οὐδεὶς ὅτι ἡ Ἑλλὰς προώρισται νὰ γίνῃ τὸ χρηματιστήριον τῆς Ἀνατολῆς συμπάσης.

Ὁ κ. Καλλιγᾶς ὡμίλησεν ἄλλοτε περὶ τῆς Γῆς

τῆς Ἐπαγγελίας, εἰς ἣν ἔμελλε νὰ ὁδηγήσῃ. Ἀλλὰ τί εἶναι ἡ Γῆ ἐκείνη τῆς Ἐπαγγελίας παραβαλλομένη πρὸς αὐτήν, ἣν ὁ νέος Μωϋσῆς παρουσιάζει σήμερον! Ὑπῆρχον εἰς τοὺς λόγους αὐτοῦ, οἵτινες ἐζύγιζον τόννους ὅλους μεταρρυθμίσεων καὶ μεγαλείου, ἐπαγγελίαι ἰσχυραὶ καὶ ἑλκυστικώταται δι' ὅλας τὰς μεγάλας ψυχὰς καὶ διὰ τὰς μικρὰς κερδοσκοπίας βασιζόμεναι ἐπὶ τῶν ἀριθμῶν καὶ τῆς αὐτοπεποιθήσεως. Πρὸς τὸν λαόν, τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ἔρριψε τὴν μεγάλην λέξιν **panem**! Ἀληθῶς ἡ ἀναθεώρησις τοῦ δασμολογίου εἶναι προπαρεσκευασμένη οὕτως ὥστε νὰ ἐπενέγκῃ ἀνεπαίσθητον, ἀλλὰ βαθεῖαν ἀνατροπὴν εἰς τὰ αἰσθήματα. Ἐκεῖνος ὅστις κατηγγέλλετο χθὲς ὅτι ὑφαρπάζει τὰ ψιχία τῆς τραπέζης τοῦ πτωχοῦ δι' ἀμειλίκτων φορολογιῶν, ἰδού παρουσιάζεται σήμερον προσφέρων τὸν ἄρτον ἀφθονώτερον καὶ εὐθηνότερον ἀμφοτέραις ταῖς χερσίν. Ἡ ὑπαλληλία ἀκολούθως ἔσχε τὸ μερίδιόν της ὀλιγώτερον εἰς ἀμοιβὰς καὶ περισσότερον εἰς εὐφημίας. Καὶ πραγματικῶς ἀπὸ τῆς χθὲς ἠσθάνθη ἑαυτὴν μίαν σπιθαμὴν ὑψηλότερον τοῦ ἠθικοῦ ἐδάφους, ἐν ᾧ ἐπορεύετο. Εἶναι ἡ ἐντελεστέρα καὶ τιμιωτέρα ὑπαλληλία: τὸ εἶπεν ὁ πρῶτος ἄρχων τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸ εἶπε μετὰ πεποιθήσεως χαρακτηριζομένης ὑπὸ τῆς ἐμφάσεως τῶν λόγων του. Εἰς τοὺς ὀλίγους θεσιθήρας, οἵτινες δυσχεραίνουσιν ἔτι εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀπελπιστικῆς μονιμότητος τῆς Κυβερνήσεως, ἐξέλαμψαν διὰ μιᾶς τρία μονοπώλια. Θὰ ὑπάρχῃ τι βεβαίως, τὸ ὁποῖον νὰ τοποθετηθῇ εἰς ταῦτα. Καὶ ἐπὶ τέλους παρήλασαν ἀλλεπάλληλα σχέδια ἐπὶ σχεδίων, ἄλλα διαγεγραμμένα καὶ ἄλλα ἐν νῷ, διὰ τῶν ὁποίων ἡ Ἑλλὰς ἐγένετο ἡ καρδία τῆς Ἀνατολῆς, τὸ μέγα ἔθνος, τὸ πρότυπον βασίλειον, τὸ χρηματιστήριον, ἡ Ἀγγλία τῆς Ἀνατολῆς.

Παρέστησε τὴν Ἑλλάδα ταύτην, τὴν μέλλουσαν, ὑπὸ τὴν μαγικὴν ῥάβδον ἣν ἐχειρίζετο ἐξ ἀπόψεως, ἐκ κατόψεως, ἐκ προσόψεως καὶ ἔβλεπέ τις τὸ ἰσοζύγιον βαρύνον εἰς τὰς προσόδους, τὰ κεφάλαια παφλάζοντα εἰς τὴν ἀγορὰν τοῦ Βασιλείου, τοὺς σιδηροδρόμους διασχίζοντας τὴν Πελοπόννησον καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις ἄλλους σιδηροδρόμους ἀναρτῶντας τὴν παρηγκωνισμένην ταύτην γωνίαν τῆς Ἰλλυρικῆς ἀπὸ τῆς μεγάλης εὐρωπαϊκῆς ἀρτηρίας, τὰ ἀντικείμενα τῆς πρώτης ἀνάγκης σχεδὸν εὐθηνότερα ἢ εἰς τοὺς τόπους τῆς παραγωγῆς, τὴν Ἀνατολὴν ἅπασαν ζευγνυμένην εἰς τὸ χρυσοῦν ἅρμα τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐξυπηρετοῦσαν εἰς τὸν ἐμπλουτισμὸν αὐτῆς, νέαν πηγὴν τοποθετήσεων ἀνοιγομένην διὰ νέων μονοπωλίων καὶ τέλος τὴν χώραν ταύτην καθισταμένην τοιαύτην, ὥστε ἡ ἀλληγορία τῆς Γῆς τῆς Ἐπαγγελίας δὲν θὰ εἶναι πλέον ἐπαρκὴς πρὸς ἀναπαράστασιν αὐτῆς. Κατόπιν ὅλων τούτων τι δύνανται αἱ μικραὶ καὶ μικρολόγοι ἀντεγκλήσεις πρὸς τοιοῦτον ὄγκον πελασγικῆς ἀρχιτεκτονικῆς; Τοιοῦτο ἦτο πράγματι τὸ σκοπούμενον τοῦ προχθεσινοῦ τρικουπικοῦ βροντήματος καὶ δυσκόλως ἤθελεν ἀρνηθῆ τις ὅτι τὸ στρατήγημα δὲν ἐπαφῆκεν ἀποτέλεσμα. Ἐν γένει τὸ προοίμιον αὐτὸ ἀπέδειξε καὶ αὖθις ὅτι ὁ πρωθυπουργὸς γινώσκει νὰ χειρίζηται κάλλιστα τὸ ὑλικόν, ὅπερ ἔχει ἀνὰ χεῖρας, ὅπως ἐπιτυγχάνῃ δι' αὐτοῦ ἓν ἀποτέλεσμα χονδρικὸν ἐπὶ τῆς κοινῆς γνώμης, τοῦ ὁποίου τὴν ματαίωσιν μετὰ κόπου θέλουσιν ἐπιζητήσει ἔπειτα οἱ πολιτικοί του ἀνταγωνισταί. Δὲν ἐξετάζομεν ἤδη τὴν οὐσίαν, οὐδὲ ἀνατέμνομεν τὴν χημικὴν ὑπόστασιν τοῦ πανοράματος, ὅπερ ἐξετύλιξε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν ἡ οὕτω δὴ γενομένη εἰσήγησις τοῦ προϋπολογισμοῦ. Βεβαιοῦμεν τὸ γεγονὸς αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ καὶ τὸ γεγονὸς ὑπῆρξε οἷον τὸ ἀπεικονίσαμεν πιστῶς καὶ ἐπακριβῶς κατὰ τὰς γενικωτέρας ἐντυπώσεις.

«Κατήγαγεν θρίαμβον»

Ανυπόγραφο άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Νέα Ημέρα* (Τεργέστη) στις 26 Νοεμβρίου 1883.

Σπανίως ἐν τῇ ἑλληνικῇ Βουλῇ ἐγένετο συνεδρίασις ἐνδιαφέρουσα ὅσον ἡ τῆς Δευτέρας, σπανίως Ἕλλην πολιτευόμενος κατήγαγεν οἷον ὁ κ. Τρικούπης κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην θρίαμβον. Ὅτε ἀνῆλθεν εἰς τὸ βῆμα, ὅπως ὑποβάλῃ τὸν προϋπολογισμόν, βαθεῖα ἐπεκράτησε σιωπή, πάντες δ' ἔτειναν μετὰ προσοχῆς τὸ οὖς, διότι ἐκ τῶν πορισμάτων τῆς χρηματικῆς διαχειρίσεως ἐπρόκειτο νὰ κριθῇ τὸ ὅλον κυβερνητικὸν σύστημα, γνωστὸν δ' ἦν ὅτι κατὰ τὴν παρελθοῦσαν Σύνοδον ὁ πόλεμος ἀμείλικτος διεξήχθη ἰδίως κατὰ τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τοῦ ὑπουργείου. Ἀλλ' εὐθὺς ἀπὸ τῶν πρώτων φράσεων πᾶσα ἀνησυχία διεσκεδάσθη καὶ οἱ μὲν φίλοι τῆς Κυβερνήσεως ᾖραν ὑπερήφανοι τὴν κεφαλήν, οἱ δὲ πολέμιοι ἠτένιζον ταπεινωμένοι πρὸς ἀλλήλους. Παραλαβὼν τὴν Ἑλλάδα σχεδὸν εἰς κατάστασιν πτωχεύσεως, ὁ κ. Τρικούπης μετὰ εἰκοσάμηνον μόνον διοίκησιν ἠδυνήθη νὰ παραστῇ ἐνώπιον τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ἔθνους καὶ νὰ εἴπῃ... Τὸ μονοπώλιον ἐπὶ τοῦ πετρελαίου, τῶν φωσφόρων καὶ τῶν παιγνιοχάρτων ζητεῖται κυρίως, ὅπως περισταλῇ τὸ λυμαινόμενον τὰ εἴδη ταῦτα λαθρεμπόριον... ἀδύνατον νὰ περιγράψω τὴν ἐκ τοῦ λόγου ἐντύπωσιν.

...Ἐφημερὶς ἀνεξάρτητος καὶ πολλάκις ἐπ' ἐσχάτων κατενεχθεῖσα σφοδρῶς κατὰ τοῦ κ. Τρικούπη ἔγραψε τὴν ἐπαύριον:

«Διατελοῦμεν εἰσέτι ὑπὸ τὴν γοητείαν. Δὲν ἦτο συζήτησις ἐκείνη· ἦτον ἡ Ἑλλὰς τοῦ παρόντος καὶ

τοῦ μέλλοντος διερχομένη ὡς ἐν καλειδοσκοπείῳ· ἦτο μελωδικὴ πλῆξις τῶν συμπαθεστέρων χορδῶν διὰ τῶν ξηροτέρων λέξεων. Ὁ κ. Τρικούπης μετέθεσεν αἰφνιδίως τὸ πεδίον εἰς κόσμον εὐρύτερον, περιλαμβάνοντα καὶ τοὺς συγχρόνους καὶ τοὺς ἐπιγόνους, ἔσυρε δὲ συναλλαγματικὰς εἰς τὴν καρδίαν καὶ τὴν διάνοιαν ὅλων. Ὑπῆρχον ἄνθρωποι ἐν τοῖς θεωρείοις διατεθειμένοι νὰ ποδοκροτήσωσι καὶ ἐχειροκρότησαν».

Ἡ Ἀντιπολίτευσις εἶδε μετὰ συνεχομένης ὀργῆς τὸν θρίαμβον τοῦ μισητοῦ κυβερνήτου...

Καὶ τώρα ἀπὸ τοῦ ὕψους τούτου πῶς νὰ κατέλθω εἰς τὰς ἐλεεινὰς μικρολογίας εἰς ἃς κατηναλώθη ἡ συνεδρίασις τῆς Τρίτης;

«Ἡ Ἑλλὰς θέλει νὰ ζήσῃ καὶ θὰ ζήσῃ»

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Με την ιστορική φράση «Ἡ Ἑλλὰς ἔχει τὸ σθένος τῶν ἐθνῶν τὰ ὁποῖα εἶναι προωρισμένα ἵνα ζήσωσιν, θέλει νὰ ζήσῃ καὶ θὰ ζήσῃ» έκλεισε ο Χαρ. Τρικούπης την πεντάωρη αγόρευσή του στη Βουλή στις 12 Νοεμβρίου 1884 για τον προϋπολογισμό του 1885, με τον οποίο επιχείρησε την αναμόρφωση της οικονομίας και τη δρομολόγηση μεγάλων αναπτυξιακών έργων. Το πλήρες κείμενο της αγόρευσης προέρχεται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Θ΄, Σύνοδος Δ΄, Συνεδρίασις 5 (12.11.1884), σ. 5-26 και έχει ως εξής:

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (πρωθυπουργός). Ἔρχομαι, κύριοι, νὰ ὑποβάλω εἰς τὴν Βουλὴν τὸν προϋπολογισμὸν τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων τοῦ ἔτους 1885 ὡς ἐλέχθη δὲ πρὸ μικροῦ ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου, ὑποβάλλω τὸν προϋπολογισμὸν τοῦτον ἔντυπον· δύναται, ἑπομένως, ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Βουλῆς εὐθὺς νὰ ἐπιληφθῇ τῆς ἐπεξεργασίας αὐτοῦ, καὶ εἶναι ἐλπιζόμενον ὅτι θέλει δυνηθῇ καὶ ἡ Βουλὴ ταχέως ν' ἄρξηται τῆς περὶ αὐτοῦ συζητήσεως. Συνάμα μετὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ ὑποβάλλω καὶ καταστάσεις, ὧν τινές μέν, κατ' ἀπαίτησιν τοῦ λογιστικοῦ νόμου, δέον νὰ συνοδεύωσι τὸν προϋπολογισμόν, ἄλλαι δέ, κατ' ἔθιμον καὶ ὑποχρέωσιν κοινοβουλευτικήν, εἶναι πρέπον ν' ἀνακοινώνονται εἰς τὴν Βουλήν, ἵνα ἔχῃ γνῶσιν αὐτῶν κατὰ τὴν συζήτησιν τοῦ προϋπολογισμοῦ. Καὶ τὰς καταστάσεις ταύτας ὑποβάλλω τετυπωμένας.

Σὺν τῇ ὑποβολῇ τῶν τευχῶν τούτων ἔπρεπεν ἴσως, κατὰ τὴν πρώτην ταύτην εὐκαιρίαν, καθ' ἣν παρουσιάζεται ἡ Κυβέρνησις ἐνώπιον τῆς Βουλῆς, νὰ προκαλέσῃ γενικὴν συζήτησιν περὶ τῆς καταστάσεως τῆς πολιτικῆς, διότι ἐκ τοιαύτης συζητήσεως ἤθελεν ὁδηγηθῇ ἡ Βουλὴ καὶ περὶ τῆς εὐθύνης τῆς Κυβερνήσεως, ἤθελεν ὁδηγηθῇ ἐπίσης καὶ περὶ τῶν πρακτέων. Καὶ τοιαύτη συζήτησις πολιτικὴ βεβαίως θέλει προκληθῆ ἐν τῇ Βουλῇ· νομίζω, ὅμως, προτιμότερον, ἐπὶ τῇ παρούσῃ εὐκαιρίᾳ, νὰ περιορισθῶ, κατὰ τὰ εἰθισμένα, εἰς τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸν προϋπολογισμόν, ἵνα μὴ τὰ τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς, ἀναμιγνυόμενα μετὰ τῆς γενικῆς πολιτικῆς, παρασταθῶσιν ἐν λεπτομερείᾳ ἐλάσσονι τῆς ἀναγκαίας ἐν εἰσαγωγικῇ ἐκθέσει τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἐπεξεργαζομένη ἡ Βουλὴ τὸν προϋπολογισμὸν καὶ ψηφίζουσα αὐτόν, δέον νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ποία ἡ κατάστασις τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Κράτους, εἰς ἣν ὁ προϋπολογισμὸς οὗτος πρόκειται νὰ προσαρμοσθῇ. Ἵνα, ὅμως, τὴν κατάστασιν ταύτην ἐννοήσητε κατ' ἀκρίβειαν, πρέπει νὰ παραβάλω αὐτὴν πρὸς τὴν κατάστασιν τὴν προϋπάρχουσαν, ἰδίως δὲ νὰ παραβάλω τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ ἐπιόντος ἔτους πρὸς τοὺς προϋπολογισμοὺς τῶν παρελθουσῶν συνόδων καὶ πρὸς τὰ οἰκονομικὰ μέτρα τῶν συνόδων ἐκείνων, καί μάλιστα πρὸς τὰ οἰκονομικὰ μέτρα τῶν συνόδων τῆς παρούσης περιόδου, ἀφ' οὗ τὰ μέτρα ταῦτα ἀποτελοῦσι σύνολον οἰκονομικόν, οὗτινος ὁ ὑποβαλλόμενος προϋπολογισμὸς εἶναι τὸ ἐπιστέγασμα. Ὅτε ἡ παροῦσα Βουλὴ τὸ πρῶτον ἐπελήφθη τῶν τῆς οἰκονομικῆς τοῦ Κράτους πολιτικῆς, εἰς ποῖον σημεῖον εὗρεν αὐτά, εἰς ἵνα σχέσιν εὗρε τὰ τῶν ἐσόδων καὶ τῶν ἐξόδων, καὶ πῶς ἔχοντα τὰ τῆς φορολογίας καὶ τὰ τῶν προσόδων; Ἐὰν ἠθέλομεν τὴν παραβολὴν ταύτην νὰ ἐκτελέσωμεν, λαμβάνοντες ὡς ἀφετηρίαν τὸ ἔτος 1881, τὸ ἀμέσως προηγηθὲν τοῦ ἔτους, καθ' ὃ ἤρξατο τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς ἡ παροῦσα βουλευτικὴ περίοδος, δὲν θὰ εἴχομεν βάσιν ἀσφαλῆ, διότι τὸ ἔτος 1881, ὅπως καὶ τὸ οἰκονομικὸν ἔτος 1880, διεξήχθησαν ἐν περιστάσεσιν ἐκτάκτοις· οἱ προϋπολογισμοὶ τῶν ἐτῶν ἐκείνων ἀφῆκαν ἐλλείμματα, καὶ ταῦτα, τὸ πλεῖστον, οὐχὶ ἐκ τοῦ τακτικοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Κράτους, ἀλλ' ἐξ ἐκτάκτων προϋπολογισμῶν, ἐπιβαλλομένων ἐξ ἐκτάκτων ὅλως περιστάσεων. Ἡ παραβολή, ἵνα ἔχῃ πραγματικὴν ἔννοιαν, προκειμένου σήμερον περὶ τακτικοῦ προϋπολογισμοῦ, δέον νὰ γένηται πρὸς προϋπολογισμοὺς προηγουμένους τῶν προϋπολογισμῶν τοῦ 1881 καὶ 1880, καὶ διὰ τοῦτο λαμβάνομεν ὡς βάσιν καὶ ἀφετηρίαν τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1879.

Κατὰ τὸ 1879 ὑπεβλήθη προϋπολογισμὸς εἰς τὴν Βουλὴν ἀναγράφων ἔσοδα μὲν τοῦ Κράτους 45,808,000, ἔξοδα δὲ 60,078,000, τουτέστι παρουσιάζων ἔλλειμμα 14,270,000. Ἐν τῇ πραγματοποιήσει τοῦ προϋπολογισμοῦ ἐκείνου ἐπῆλθον μεταβο-

λαί, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ ἔτους 1879 παρουσίασεν ἔλλειμμα 11,749,000 δραχμῶν παλαιῶν. Αὕτη εἶναι ἡ ἀφετηρία τῆς προσφάτου οἰκονομικῆς ἡμῶν νομοθεσίας. Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία, καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ περίοδος αὕτη ἡ βουλευτικὴ ἐπελαμβάνετο τοῦ οἰκονομικοῦ αὐτῆς ἔργου. Ταῦτα εἴχομεν τ' ἀποτελέσματα κατὰ τὸ 1879. Ἀλλὰ κατὰ τί εἶχε μεταβληθῇ ἡ κατάστασις ἡ τότε ἕως τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἐπελαμβάνετο τῆς συζητήσεως τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1882 ἡ παροῦσα βουλευτικὴ περίοδος; Μεγάλαι ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον ἐπενεχθῇ μεταβολαὶ εἰς τὸ πρὼην οἰκονομικὸν καθεστώς· εἶχε συνομολογηθῇ τὸ δάνειον τῶν 120,000,000· προσετέθησαν, ἑπομένως, εἰς τὸ ἔλλειμμα τῶν 11,749,000 δραχμῶν 6,969,000 δραχμῶν ἐκ τόκων καὶ χρεωλυσίων τῶν 120,000,000· προσετέθησαν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἰς τὸ δάνειον τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας 38,524,000 παλαιῶν δραχμῶν, τοὐτέστι 34,400,000 νέων δραχμῶν· τὰ ἑκατομμύρια ταῦτα προσετέθησαν ἐπὶ τόκῳ ἐλαχίστῳ, ἀλλὰ τὸν ἐλάχιστον τοῦτον τόκον ἐξηγόραζεν ἡ ὑποτίμησις τοῦ τραπεζικοῦ γραμματίου, διότι, ὡς ἐκ τῆς προσθήκης ἐκείνης, ἐπῆλθεν ἡ ὑποτίμησις τοῦ τραπεζικοῦ γραμματίου μέχρι τῶν 20 τοῖς % τουτέστιν ἐζημιοῦτο πᾶς πολίτης τοῦ Κράτους 20% ἐπὶ τῆς ἰδίας χρηματικῆς περιουσίας. Ἀλλὰ πλὴν τούτων προσετέθησαν καὶ ἄλλαι ὑποχρεώσεις βαρύταται. Πρὸ τοῦ 1879 εἶχε ψηφισθῇ παρὰ τῆς Βουλῆς ὁ νόμος περὶ γενικῆς ὑποχρεωτικῆς στρατολογίας, νόμος ἀπόφρων, ἐὰν μὲν συνδυασθῇ πρὸς τὴν μονοετῆ θητείαν, στρατὸν 30000, ἐὰν δὲ πρὸς διετῆ θητείαν, στρατὸν 39000. Ἀπεδέχθη ἡ Βουλὴ τὸ σύστημα τῆς μονοετοῦς θητείας, ἑπομένως δὲν θὰ ἔχωμεν ὑπὸ τὰ ὅπλα 39000 ἄνδρας, θὰ ἔχωμεν, ὅμως, ὑπὲρ τὰς 30000· ἀλλ' ὁ νόμος ἐκεῖνος δὲν εἶχεν ἐφαρμογὴν κατὰ τὸ 1879. Τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἀνεγράφετο μὲν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ δύναμις στρατοῦ ἐκ 19 χιλιάδων ἀνδρῶν, ἀλλὰ τοσαύτη δύναμις μόνον ἐπὶ τοῦ χάρτου παρίστατο, πολλῷ δὲ κατωτέρα ἦτο ἡ πραγματική. Ἀντὶ τῆς δυνάμεως ἐκείνης, θὰ ἔχωμεν εἰς τὸ ἑξῆς τὴν τοῦ νόμου τοῦ 1878. Πρὸ μικροῦ εἶχε φθάσει ἡ δύναμις τοῦ στρατοῦ μέχρι τοῦ ἀριθμοῦ τῶν 30000, ἤδη δὲ ἔχομεν ὑπὸ τὰ ὅπλα 27500. Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι, παραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς πραγματικοὺς ἀριθμοὺς τῶν κατὰ τὸ 1879 κατατεταγμένων 10 ἢ 12 χιλιάδων ἀνδρῶν, τίνα χρηματικὴν ἐπιβάρυνσιν παριστῶσι καὶ τίνων ποσῶν ἐπάγονται τὴν προσθήκην εἰς τὸ ἔλλειμμα τοῦ 1879, ἐπηυξημένον διὰ τῶν βαρῶν τῶν νέων δανείων; Πλὴν δὲ τούτων, εἴχομεν καὶ ἄλλας ἐπιβαρύνσεις, ὧν τὴν ἀνάγκην πάντες ἀνομολογοῦσιν· εἴχομεν τὴν ἐπιβαρύνσιν ἐκ τῆς αὐξήσεως τοῦ μισθοῦ τῶν ὑπαλλήλων, διότι ἐθεωρήθη ὅτι ὑπάλληλοι μὴ δυνάμενοι νὰ διαθρέψωσι διὰ τοῦ μισθοῦ τὰς οἰκογενείας αὐτῶν, δὲν ἦσαν οἱ δυνάμενοι νὰ εἰσπράξωσιν ἀνελλιπῶς τὰ εἰσοδήματα τοῦ Κράτους, ἢ νὰ ἐπιτελέσωσιν ἐνδελεχῶς τὰ τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας. Ὑποχρεωτικὴ ἄρα ἦτο ἡ πρόσθετος αὕτη ἐπιβάρυνσις, διότι, ἐὰν ταύτην μὴ ἐδεχόμεθα, ἠθέλομεν πληρώσει τὸ ποσὸν ὑπὸ ἄλλον τύπον, πολὺ ἐπαχθέστερον διὰ τὸ Δημόσιον καὶ τὸ Κράτος. Ἐπίσης ὑποχρεωτικὴ καὶ ἡ ἐπιβάρυνσις διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μέσων τῆς συγκοινωνίας, εἴτε τῆς σιδηροδρομικῆς, εἴτε τῆς ἁμαξιτῆς. Ὅταν εἰς τὸ τοῦ 1879 ἔλλειμμα ἐκ 12,000,000 σχεδὸν δραχμῶν ἐπιπροστεθῶσι τὰ ἐλλείμματα ταῦτα, ποῖον εἶναι τὸ ποσὸν τοῦ ἐλλείμματος εἰς τὸ ὁποῖον φθάνομεν; Δὲν εἶναι ἀνάγκη ἐνταῦθα νὰ προβῶ εἰς ὑπολογισμόν, διότι ἔχετε τὸ ἀποτέλεσμα ἀναγεγραμμένον ἐν τοῖς προϋπολογισμοῖς οὓς ἐψηφίσατε, ἐν τοῖς προϋπολογισμοῖς οὓς προσκαλεῖσθε καὶ θὰ προσκαλῆσθε νὰ ψηφίζητε. Ἐὰν τὰ ἔξοδα τοῦ 1879 τὰ πραγματικὰ ἀνῆλθον εἰς 54,647,000 δραχμῶν, ἤδη τὰ ἔξοδα ἀναβαίνουσιν εἰς 85,000,000 καὶ δὲν περιέχουσιν οὐδὲ ταῦτα πάσας τὰς δαπάνας τὰς ἀπορρεούσας ἐκ τῶν νόμων τῶν κειμένων· διότι καὶ ἡ πραγματικὴ δύναμις τοῦ Στρατοῦ θέλει αὐξήσει ὀλίγον, συνεπεία τῆς πλήρους ἀναπτύξεως τῆς ἐφαρμογῆς τῆς κειμένης νομοθεσίας, ἥτις ἐπάγεται αὔξησιν τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐξόδων τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, καὶ ἐνῷ ἤδη ἀναγράφομεν ἐν αὐτῷ ἠλαττωμένας πιστώσεις ἕνεκα τοῦ προϋπάρχοντος ὑλικοῦ, ὑλικοῦ ἀποκτηθέντος ἐκ τῶν δανείων, περὶ ὧν πρὸ μικροῦ ὡμίλησα, αἱ πιστώσεις αὗται θέλουσιν εἶσθαι μεγαλύτεραι προσεχῶς· οὕτως ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1885 ἀναγκαζόμεθα νὰ ἀναγράψωμεν ποσὸν 1,100,000 δραχμῶν ἐπὶ πλέον τοῦ κατὰ τὸ 1884 ἀναγραφέντος δι' ἱματισμὸν τοῦ Στρατοῦ, διότι ἡ πίστωσις τοῦ 1884 ἦτο ἠλαττωμένη ἕνεκα τῆς κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο χρησιμοποιήσεως τοῦ ἐφοδίου τοῦ κατὰ τὴν ἐπιστράτευσιν προμηθευθέντος. Εἰς 86 ἄρα ἢ εἰς 87 ἑκατομμύρια, ἐὰν ὑπολογίσωμεν τὰ ἐτήσια ἔξοδα τοῦ Κράτους, ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ἐσόδων, ὁποῖα ἀνεγράφοντο κατὰ τὸ 1879, χάσμα μέγα. Κατὰ τὸ 1879 τὰ ἔσοδα ἀνέβησαν εἰς 42,898,000 δραχμῶν πρὸς ταῦτα παραβαλλόμενα τὰ ἔξοδα ἐξ 86,000,000, εἶναι ὑπερδιπλάσια! Ἀπέναντι τῆς ἀνάγκης τοῦ διπλασιασμοῦ τοῦ προϋπολογισμοῦ τί ποιητέον; Δυνάμεθα νὰ σκεφθῶμεν περὶ περιορισμοῦ ἐξόδων, καὶ ποία ἡ τοιούτων περιορισμῶν συνέπεια; Δυνάμεθα νὰ σκεφθῶμεν περὶ μὴ πληρωμῆς τῶν τόκων τοῦ δανείου τῶν 120,000,000, ἢ τῶν τόκων τοῦ δανείου τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ἢ περὶ τῆς μὴ ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου περὶ γενικῆς στρατολογίας, ἢ περὶ τῆς καταργήσεως τοῦ ὑπὲρ τῶν ὑπαλλήλων τοῦ Κράτους ἐψηφισμένου ηὐξημένου μισθοῦ; Ἢ περὶ ἀναβολῆς τῆς ἐκτελέσεως τοῦ προγράμματος τῆς ἁμαξιτῆς καὶ σιδηροδρομικῆς ὁδοποιΐας; Δυνάμεθα, βεβαίως, νὰ σκεφθῶμεν περὶ πάντων τούτων, ἐὰν φρονῶμεν ὅτι ἀδιάφορον εἶναι ἐὰν τὸ

Κράτος διατελῇ ἐν χρεωκοπίᾳ, ὅτι ἀδιάφορον εἶναι ἐὰν τὸ Κράτος οὐδεμίαν ἀναγνωρίζῃ νομικὴν ἢ ἠθικὴν ὑποχρέωσιν. Ἀλλ' ἐὰν ταῦτα φρονῶμεν, εὐθὺς βαίνομεν πρὸς τὴν ἀποσύνθεσιν. Καὶ βεβαίως ἡ τοιαύτη πολιτικὴ δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ πολιτικὴ οἰκονομική. Ὁμιλῶ μόνον περὶ τῶν προσθέτων εἰς τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1879 ἀναγκαίων δαπανῶν, καὶ ὁμιλῶ μόνον περὶ αὐτῶν, διότι οὐδεμία ἄλλη προσθήκη ἐν τῷ ὑποβαλλομένῳ προϋπολογισμῷ ἐγένετο. Ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ προσθηκῶν εἰς τὰ ἔξοδα τοῦ Κράτους ἄλλων τῶν προμνησθεισῶν, καὶ τὰς ὁποίας δὲν δυνάμεθα νὰ παραλείψωμεν ἄνευ καταστροφῆς τῶν θεμελίων τῆς Πολιτείας, ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ τοιούτων δαπανῶν, θὰ ἐννόουν τοιαύτην συζήτησιν· προκειμένου, ὅμως, περὶ δαπανῶν ἀπολύτως ἀναγκαίων, περὶ δαπανῶν τῶν ὁποίων πάντες ἀνομολογοῦσιν, ἐν ὀλίγοις τοὐλάχιστον, τὴν ἀνάγκην, δὲν ἔχομεν περὶ ἄλλου νὰ σκεφθῶμεν παρὰ περὶ τοῦ πῶς νὰ ἀπαντήσωμεν αὐτάς. Μάταια αἱ συζητήσεις ἐὰν ἔπρεπε ν' αὐξηθῶσιν οἱ φόροι, ἐὰν οἱ προστεθέντες φόροι ἦσαν πολλοὶ ἢ ὀλίγοι, ἀρκεῖ ὅτι οἱ φόροι οὗτοι μόνοι ὑπῆρξαν ἱκανοὶ εἰς πλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν τὰς ὁποίας ἀνέφερα, ἵνα μὴ ἐπιτρέπηται ἀμφισβήτησις. Ἀλλά, μὴ ἐπιτρεπομένης ἀντιρρήσεως περὶ τῆς ἀνάγκης νέων πόρων καὶ περὶ τοῦ ποσοῦ αὐτῶν, ἐπιβάλλεται ἡ συζήτησις περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐξευρέσεως καὶ διαρρυθμίσεως αὐτῶν, διότι ἡ εὔστοχος ἐκλογὴ τοῦ τρόπου δύναται νὰ ματαιώσῃ τὸν σκοπόν, πρὸς ὃν ἐπεβλήθησαν τοιαῦτα βάρη εἰς τὴν χώραν, ἡ δὲ ἐπιτυχὴς ἐκλογὴ δύναται νὰ καταστήσῃ τὰ βάρη ταῦτα φορητότερα. Εἰς τοῦτο, λοιπόν, περιστρέφεται ἡ οἰκονομικὴ συζήτησις, ἐκτὸς μόνον ὡς πρὸς τοὺς φρονοῦντας ὅτι αὕτη εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀφορᾷ ἢ εἰς τὸ ἐπικρίνειν πᾶν τὸ γινόμενον, πᾶν τὸ πραττόμενον παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, πᾶν τὸ ψηφιζόμενον παρὰ τῆς πλειονοψηφίας τῆς Βουλῆς, εἰς τὸ ἐπωφελεῖσθαι ἐκ τῶν ἐντυπώσεων τῶν ἀτόμων, ἐξετάζόντων μόνον τὴν ἐπ' αὐτὰ ἐπίδρασιν τῶν λαμβανομένων μέτρων καὶ μὴ σκοπούντων εἰς τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν ἐπὶ τῆς ὅλης πολιτείας.

Ἠδυνάμεθα δι' ἄλλου τρόπου νὰ προβῶμεν εἰς τὴν πλήρωσιν τοῦ μεταξὺ ἐσόδων καὶ ἐξόδων κενοῦ, ὅπερ ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ Κράτους, παρελθουσῶν τῶν ἐκτάκτων περιστάσεων καὶ ἕνεκα αὐτῶν παρουσιάζει· ἠδυνάμεθα νὰ προβῶμεν εἰς τὴν πλήρωσιν τοῦ κενοῦ, ἐπιβαρύνοντες ἀμέσως τὴν παραγωγὴν καὶ μὴ ἐπιβάλλοντες τὴν φορολογίαν ἐπὶ τὴν κατανάλωσιν· ἠδυνάμεθα νὰ προβῶμεν, ἐπιβαρύνοντες τὴν κατανάλωσιν διὰ τρόπου ἄλλου ἢ ἐκείνου, τὸν ὁποῖον ἀπεδέχθημεν, ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἐπιβαρύνωμεν τὸν λαόν, εἴτε διὰ τοῦ ἑνὸς εἴτε διὰ τοῦ ἑτέρου συστήματος. Ἡ Κυβέρνησις καὶ ἡ Βουλὴ ἀπεδέχθησαν τὸ σύστημα τῆς αὐξήσεως τῶν ἐσόδων τοῦ Κράτους, διὰ φορολογίας ἐπὶ τῆς καταναλώσεως, ἐπιβαρυνούσης ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγότερον τὴν παραγωγήν. Εἴχομεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐὰν ἐπιτυχῶς κατενέμετο τὸ φορολογικὸν σύστημα, θὰ ἦτο δυνατὸν ἀπονώτερον νὰ βαστάσῃ ὁ λαὸς τὰ βάρη, ἢ ἂν ἐπεβάλλοντο αὐτῷ ταῦτα ἐν τῷ οἰκονομικῷ συστήματι, τῷ πρὸ πολλοῦ ἐπικρατοῦντι καὶ κληροδοτηθέντι, ὡς πρὸς τὴν βάσιν αὐτοῦ, ὑπὸ τῆς τουρκικῆς δυναστείας. Εἴχομεν κληρονομήσει παρὰ τῆς δυναστείας ἐκείνης τὴν δεκάτην, καὶ τὴν δεκάτην ἐπετύχομεν ν' ἀντικαταστήσωμεν δι' ἑτέρου συστήματος φορολογικοῦ, τὸ ὁποῖον ἀπήλλαξε τὴν παραγωγὴν τῶν δημητριακῶν καρπῶν σχεδὸν ἀπὸ πάσης ἐπαισθητῆς ἐπιβαρύνσεως. Οὕτως ἐτέθη ἀσφαλὲς θεμέλιον εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἡμῶν πολιτικήν, ἀπαλλαγείσης τῆς παραγωγῆς τῆς γεωργικῆς ἀπὸ τοῦ κυριωτέρου βάρους, ὅπερ ἐπίεζεν αὐτὴν ἀπὸ αἰώνων, καὶ ηὐρύνθη τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ ἠδυνήθημεν νὰ ἱδρύσωμεν τὸ νέον οἰκοδόμημα. Ἐξημιώθη τὸ Δημόσιον Ταμεῖον ἐκ τῆς μετατροπῆς τοῦ ἐγγείου φόρου 1,400,000 δραχμῶν, ἀλλ' ἐδόθη δύναμις παραγωγικὴ εἰς τὴν χώραν πολλῶν ἑκατομμυρίων. Ἠδυνήθημεν, ἐπομένως, ν' αὐξήσωμεν καὶ τὴν φορολογίαν ἐν γένει, ἰδίως μάλιστα ἠδυνήθημεν νὰ ἐπιβάλωμεν νέα φορολογικὰ βάρη κατὰ τρόπον καινοφανῆ ἐν τῇ χώρᾳ. Τὰ βάρη ταῦτα ἐπεβλήθησαν οὕτως, ὥστε ἀφίνουσιν ὅσον ἔνεστι τὴν παραγωγὴν ἐλευθέραν. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι οἱαδήποτε φορολογία, εἴτε ἄμεσος εἴτε ἔμμεσος, εἴτε ἐπὶ τὸν καταναλωτὴν εἴτε ἐπὶ τὸν παραγωγόν, δὲν θέλει καταλήξει κατά τι καὶ εἰς τὴν παραγωγήν. Ἀλλ' ὑπάρχουσι φόροι ἀπολήγοντες πλειότερον εἰς τὴν παραγωγὴν καὶ φόροι ὀλιγώτερον πιέζοντες αὐτήν. Βεβαίως δὲ οἱ φόροι ἐπὶ τῆς καταναλώσεως εἶναι οἱ ὀλιγότερον πιέζοντες τὴν παραγωγήν· ἀλλὰ καὶ οἱ φόροι οὗτοι δύνανται νὰ διαρρυθμισθῶσιν οὕτως, ὥστε νὰ ἐπιπίπτωσιν ἐπαισθητῶς ἐπὶ τὴν παραγωγήν. Καὶ ἰδοὺ εὐθὺς ἔχομεν τὸν φόρον ἐπὶ τῆς καταναλώσεως τοῦ καπνοῦ. Ὁ φόρος οὗτος, ὡς ἐπιβάλλεται ἐν ἄλλοις κράτεσι, πιέζει τὴν παραγωγὴν ἐν τῇ πλήρει αὐτοῦ μορφῇ τοῦ μονοπωλίου, εἶναι δὲ τόσον καταπιεστικός, ὥστε, ἂν ἐν Ἑλλάδι ἤθελεν ἐφαρμοσθῇ ὑπὸ τὴν μορφὴν ταύτην, θὰ ἦτο ἀδύνατος ἡ ἐξαγωγὴ καπνοῦ ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἥτις, χάρις εἰς τὴν πρὸς τὴν Αἴγυπτον ἐπιτευχθεῖσαν σύμβασιν, ἀποφέρει πολλὰ εἰς τὸν τόπον. Ἔπρεπεν ἄρα τὴν φορολογίαν τῆς καταναλώσεως τοῦ καπνοῦ οὕτω νὰ διαρρυθμίσωμεν, ὥστε κατ' οὐδὲν νὰ παραβλαφθῇ ἡ παραγωγή, νὰ μὴ περιορισθῇ κατ' οὐδέν· οὐ μόνον νὰ μὴ φορολογηθῇ ὁ παράγων καπνός, ἀλλ' εἰς οὐδεμίαν νὰ ὑποβληθῇ ὑποχρέωσιν πρὸς τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν, διότι οἱαδήποτε τοιαύτη ὑποχρέωσις ἀποτελεῖ πίεσιν τῆς παραγωγῆς, παρεμποδίζουσά πως τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς. Τὸ δὲ σύστημα, ὅπερ ἐψηφίσθη παρὰ τῆς Βουλῆς καὶ λει-

τουργεῖ, ἀφίνει τὴν παραγωγὴν ἐν τῇ αὐτῇ ἐλευθερία, ἐν ᾗ διετέλει καὶ πρὸ τῆς ψηφίσεως τοῦ νόμου. Ἤδη δὲ ἀνεῴχθησαν αἱ πύλαι τῆς Αἰγύπτου, διὰ τῆς πρὸς αὐτὴν συμβάσεως, εἰς τὴν νόμιμον τοῦ ἑλληνικοῦ καπνοῦ ἐμπορίαν, ἐνῶ πρὶν ἦσαν ἀνεῳγμέναι εἰς μόνην τὴν παράνομον. Καὶ βλέπομεν ἤδη ἐκ τῶν στατιστικῶν πινάκων τῆς αἰγυπτιακῆς κυβερνήσεως ὅτι εἰσάγεται εἰς τὴν Αἴγυπτον ποσὸν καπνοῦ ἑλληνικοῦ ἀνερχόμενον ἐτησίως εἰς 1,400,000 ὀκάδας. Τοῦτο δὲ κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἐφαρμογῆς τῆς συμβάσεως· ὅτι δὲ σπουδαία θέλει εἶσθαι ἡ αὔξησις ἐν τῷ μέλλοντι, δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν παρατηροῦντες ὅτι ὑπερδιπλασία εἶναι ἡ ὅλη ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνη κατανάλωσις καπνοῦ, ἔξωθεν εἰσαγομένου. Ὁποία δὲ εἶναι ἡ πρόσοδος τῆς ἡμετέρας χώρας ἐκ τοιαύτης εἰσαγωγῆς καπνοῦ, δύναται ἕκαστος νὰ ἐννοήσῃ, ὑπολογίζων οὐχὶ τὴν ἁπλῆν ἀξίαν τοῦ καπνοῦ, ἀλλὰ τὰς ὠφελείας, αἱ ὁποῖαι παρέπονται εἰς τὴν ἐξαγωγὴν αὐτοῦ, ὠφελείας τοῦ ἐμπόρου, ὠφελείας τοῦ μεταφέροντος τὸν καπνὸν κατὰ ξηράν, ὠφελείας τοῦ μεταφέροντος αὐτὸν κατὰ θάλασσαν. Ἡ παραγωγὴ κατ' οὐδὲν ἠλαττώθη ὑπὸ τὸ σύστημα τὸ νέον τῆς φορολογίας τῆς καταναλώσεως, τοὐναντίον δὲ ἠδυνήθη ν' ἀπολαύσῃ πλήρη τὴν ὠφέλειαν τῆς ἑλληνοαιγυπτιακῆς συμβάσεως. Ἀλλὰ μὴ ἐκ τούτου ἐπῆλθεν ἐλάττωσις τῆς ἐκ τῆς φορολογίας τοῦ καταναλωσίμου καπνοῦ προσόδου τοιαύτη, ὥστε νὰ ματαιῶται ὁ σκοπὸς τοῦ νόμου; Ὅτε προετάθη τὸ μέτρον εἰς τὴν Βουλήν, ἐρρέθη ὅτι ἀληθῶς διὰ τοῦ συστήματος τούτου ἀπαλλάττεται ἡ παραγωγή, ἀλλ' ὅτι θέλει διαφύγει καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ καταναλωσίμου καπνοῦ τὴν φορολογίαν, διότι δὲν εἶναι δυνατόν, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ πεῖρα ἄλλων ἐπικρατειῶν, νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ φορολογία τῆς καταναλώσεως, ἂν τὸν καπνὸν μὴ ἐπιτηρήσῃ ἡ ὑπηρεσία εὐθὺς ἀπὸ τῆς φυτεύσεως αὐτοῦ. Ἐξετάσωμεν ἤδη τ' ἀποτελέσματα· πρέπει δὲ νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὰ ἐν λεπτομερείαις, διότι εἰς τοῦτο κυρίως συνίσταται τὸ ἔργον ἡμῶν, ν' ἀνεύρωμεν ἂν τὸ σύστημα, ὅπερ ἀπεδέχθημεν, εἶναι τῷ ὄντι τὸ ὠφελιμώτερον, ἵνα, ἂν τὰ πράγματα ἀνταπεκρίθησαν εἰς τὰς προσδοκίας, ἐξακολουθήσωμεν ἐν τῇ αὐτῇ ὁδῷ, ἄλλως δὲ τραπῶμεν ἐπὶ ἑτέραν, διότι, ὡς παρετήρησα, τὸ χάσμα ὅπερ πρόκειται νὰ πληρώσωμεν εἶναι μέγα. Ἐν τοῖς καταστάσεσιν, ἃς ὑπέβαλον εἰς τὴν Βουλήν, δυνάμεθα ν' ἀνεύρωμεν ὅ,τι ζητοῦμεν. Ἔχω ἀνὰ χεῖρας προσωρινὴν κατάστασιν τῶν εἰσπραχθέντων ποσῶν ἐκ δικαιωμάτος καταναλώσεως ἐξόδων κοπῆς καὶ συσκευῆς, καὶ ἐκ τελῶν ταινιῶν ἐπὶ τοῦ εἰσπραχθέντος καὶ κοπέντος εἰς τὰ ἐργοστάσια καπνοῦ, ἀπὸ πρώτης Ἰανουαρίου μέχρι τέλους Ὀκτωβρίου 1884. Κατὰ τὴν πρώτην Ἰανουαρίου, ἡμέραν καθ' ἣν ἄρχεται ὁ πίναξ οὗτος, ὑπῆρχε μέγα ἀπόθεμα καπνοῦ ἀφορολογήτου, τὸ ὁποῖον ἐξ ἀνάγκης ἤθελε διαφύγει τὴν φορολογίαν, ὡς εὑρισκόμενον εἰς χεῖρας τῶν καταναλωτῶν· διὰ τοῦτο κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας μικρὰ εἶναι ἡ ἐκ τῆς κοπῆς τοῦ καπνοῦ πρόσοδος· ἀλλ' ὅ,τι ἀποδεικνύει τὸ εὔστοχον τοῦ μέτρου καὶ τὴν πραγματικὴν αὐτοῦ ἐπιτυχίαν, εἶναι ἡ ἀπὸ περιόδου εἰς περίοδον αὔξησις· καὶ ἰδού, τὸν πρῶτον μῆνα, τὸν Ἰανουάριον, εἴχομεν εἴσπραξιν 159,000, τὸν Φεβρουάριον 175,000, τὸν Μάρτιον 211,000, τὸν Ἀπρίλιον 178,000, τὸν Μάϊον 257,000, τὸν Ἰούνιον 259,000, τὸν Ἰούλιον 280,000, τὸν Αὔγουστον 294,000, τὸν Σεπτέμβριον 281,000, καὶ τὸν Ὀκτώβριον 315,000. Πλὴν μιᾶς ἢ δύο ἐξαιρέσεων, ἕκαστος μήν, ὡς βλέπετε, ἀπέδιδε περισσότερον τοῦ προηγουμένου· ἤρξατο ἡ πρόσοδος ἀπὸ 159,000 καὶ ἔφθασε μετὰ ἐννέα μῆνας εἰς 315,000· δωδεκαπλασιάζοντες δὲ τὴν πρόσοδον τοῦ τελευταίου μηνός, πλησιάζομεν εἰς ἐτησίαν πρόσοδον 4,000,000. (Θόρυβος).

Ἀκούω φωνήν τινα λέγουσαν ὅτι ἡ πρόσοδος αὕτη δὲν εἶναι σπουδαία. Καὶ πόσας ἔχομεν προσόδους ἀποφερούσας τοιοῦτον ποσόν; Ἂς ἐρωτήσῃ ὁ κ. βουλευτής, ὅστις ἐξήνεγκε τὴν παρατήρησιν ταύτην, τὸν γείτονά του, πρὸ ὀλίγου ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὑπουργόν, τὰ μέτρα τὰ ὁποῖα ὑπέβαλεν εἰς τὴν Βουλήν, καὶ δι' ὧν διένειμεν ὁλόκληρον τὴν ἔγγειον περιουσίαν τοῦ Κράτους, πόσα ἀποφέρουσιν ὑπὲρ τῆς Πολιτείας. Ἀποφέρουσιν ὅσα ὁ φόρος ἐπὶ τοῦ καπνοῦ; Μόλις ἀποφέρουσι ποσὸν ὑπέρτερον τοῦ ἐκ τῆς φορολογίας τοῦ σιγαροχάρτου, ἐνῷ ἐκεῖ δὲν πρόκειται περὶ φόρου, ἀλλὰ πρόκειται περὶ τιμήματος ἁπάσης τῆς ἐγγείου περιουσίας τοῦ Κράτους, τῆς ἀποκτηθείσης διὰ τῶν ἀγώνων τοῦ 1821.

Ἔχομεν, λοιπόν, πρόσοδον ἐτησίαν 4,000,000 διατελοῦσιν ἐν διηνεκεῖ αὐξήσει, διότι, ὡς παρατηρήσατε, ἐξακολουθεῖ αὔξησις τῆς προσόδου ταύτης, ἥτις εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον σπουδαία, ὅσῳ ἀποκτᾶται ἐκ φόρου καταναλώσεως ἄνευ βάσεως τῆς παραγωγῆς, ἥτις ἀφίεται οὕτως ἐλευθέρα, ὥστε δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ φορολογία αὕτη ἡ ἀρίστη τῶν παρ' ἡμῖν φορολογιῶν. Ἔχομεν δύο ἢ τρεῖς ἄλλας φορολογίας ἀποφερούσας πλειότερα. Ἔχομεν τὸν φόρον τὸν τελωνειακόν, ἔχομεν τὸν φόρον τοῦ χαρτοσήμου, ἀλλὰ διὰ ποίας πιέσεως λαμβάνομεν τὰ ποσὰ ἐκεῖνα; Ἔχομεν τὸ Κράτος ὁλόκληρον ἀποκεκλεισμένον, ἵνα εἰσπράττωμεν τὰ εἰσαγωγικὰ τέλη. Ἡ ζημία ἡ ἐκ τούτου εἶναι βεβαίως πολλῶν ἑκατομμυρίων, δὲν δυνάμεθα, ὅμως, ἄνευ αὐτῶν νὰ κυβερνηθῶμεν, ἀλλ' ἐνταῦθα ἀποκτῶμεν τὰ 4,000,000 ἄνευ οὐδεμιᾶς πιέσεως τοῦ ἐργαζομένου λαοῦ· μόνον εἰς ἀπόλαυσιν τρυφῆς ἐπιβάλλομεν τὸν φόρον, τὴν ὁποίαν δύναταί τις κατὰ πολὺ νὰ περιορίσῃ καὶ νὰ ἐγκαταλείψῃ.

Τέσσαρα ἑκατομμύρια, ὡς εἶπον, ἀπολαμβάνομεν ἀκαθάριστα ἐκ τοῦ φόρου ἐπὶ τοῦ καπνοῦ, ἀλλὰ τὸ ποσὸν τοῦτο δὲν εἶναι τὸ ὁριστικόν, ὡς

μαρτυρεῖ ὁ πίναξ· αὔξησιν θὰ ἔχωμεν ἐν τῷ μέλλοντι μεγάλην. Εἶναι ἐν πρώτοις γνωστὸν ὅτι ὑπάρχει ἔτι ἀπόλειμμα προμηθείας καπνοῦ πρὸ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου κοπέντος, ἀλλ' εἶναι προσέτι γνωστόν, ἐκ τῆς πείρας ἄλλων ἐθνῶν, εἰσαγαγόντων νέας φορολογίας, ὅτι οὐδέποτε κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη ἀποφέρουσιν αὗται πλήρη τὴν πρόσοδον. Λαμβάνομεν ἐν παραδείγματι τὸν ἰταλικὸν φόρον, τὸν καταργηθέντα ἐσχάτως, ἐπὶ τοῦ ἁλέσματος. Κατὰ τὸ πρῶτον τῆς ἐφαρμογῆς ἔτος, τὸ 1866, ἀπήνεγκε 26,000,000 φράγκα, κατὰ τὸ ἑπόμενον 29,000,000, κατὰ τὸ τρίτον 46,000,000, κατὰ τὸ τέταρτον 58,000,000 καὶ ἔφθασε, κατὰ τὸ 1876, ἤτοι μετὰ ὀκταετίαν, εἰς 83,000,000, τοὐτέστι σχεδὸν εἰς τὸ τριπλάσιον.

Κ. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Πόσα εἶναι τὰ ἔξοδα εἰς τὴν εἴσπραξιν τοῦ φόρου τοῦ καπνοῦ;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὑπέβαλον εἰς τὴν Βουλὴν καὶ τὴν κατάστασιν τῶν δαπανῶν. Αἱ δαπάναι, κατὰ τὸ πρῶτον ἐξάμηνον τοῦ ἔτους τούτου, ἀνῆλθον εἰς 403,000, ὅπερ ἐπὶ τοῦ ὅλου ἔτους φέρει 806,000. Ἐὰν προσθέσητε καὶ ποσόν τι ἐκ τῶν ἀρχικῶν δαπανῶν τῶν γενομένων κατὰ τὸ παρελθόν ἔτος, τὰ ἔξοδα τοῦ ἔτους τούτου θὰ φθάσωσιν εἰς 850,000, τὸ δὲ ποσὸν τοῦτο δέον ν' ἀφαιρεθῇ ἐκ τῆς ἀκαθαρίστου προόδου, ἵνα γνῶμεν τὸ καθαρὸν ἔσοδον.

Ὁ φόρος οὗτος εἶναι ἐπιτυχής, εἶναι φόρος ὁ ὁποῖος θὰ διατηρηθῇ, διότι δὲν δυνάμεθα ἀπέναντι ἐλλείμματος, ὁποῖον τὸ ἄλλως παρουσιαζόμενον ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, νὰ καταργήσωμεν φόρον ἀποφέροντα τοιοῦτον ποσόν. Δὲν δύναται δὲ ν' ἀποφέρῃ πλειότερον ὁ φόρος οὗτος, διὰ τοῦ συστήματος τοῦ μονοπωλίου κανονιζόμενος. Ἔχομεν πειράματα περὶ τούτου διεξαχθέντα ἐν ξέναις χώραις, ὅπου εἰσήχθη τὸ μονοπώλιον. Ἔχομεν τὸ παράδειγμα τῆς Τουρκίας, ὅπου εἰσήχθη τὸ μονοπώλιον, κατὰ τὸ σύστημα τῆς Ἰταλίας, ἐν ᾗ ὅμως, ἤδη γίνεται μεταβολὴ τοῦ τρόπου τῆς λειτουργίας. Τὸ μονοπώλιον ἐν Τουρκίᾳ ἐφηρμόσθη οὐχὶ παρᾶ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ παρ' ὁμάδος τραπεζιτῶν ξένων, κυρίως Γερμανῶν, ἡ δὲ ἀποτυχία τοῦ μονοπωλίου εἶναι τοιαύτη ὥστε σήμερον σκέπτονται περὶ τοῦ πρακτέου καὶ περὶ μεταβολῆς τοῦ συστήματος, διότι τὸ σύστημα τῶν μονοπωλίων, προκειμένου περὶ καπνοῦ, προαπαιτεῖ πολλά, τὰ ὁποῖα δὲν ἀπαντῶσιν ἐν τῇ γείτονι χώρᾳ καὶ τῶν ὁποίων τὰ πλεῖστα δὲν ἀπαντῶσι καὶ παρ' ἡμῖν. Λειτουργεῖ τὸ σύστημα τοῦ μονοπωλίου ἐν Γαλλίᾳ, ἀλλὰ λειτουργεῖ διότι ἔχει αὕτη τελείαν ὑπηρεσίαν καὶ λαὸν συνειθισμένον νὰ ἔπηται εἰς τὰ κελεύσματα τῆς ὑπηρεσίας. Παρ' ἡμῖν θὰ ἦτο ὅλως ἀδύνατον νὰ ἐφαρμοσθῇ νόμος περὶ μονοπωλίου καπνοῦ, ἀλλά, καὶ ἂν τοῦτο ἦτο δυνατόν, ἡ ζημία τῆς κοινωνίας θὰ ἦτο μεγαλυτέρα τῆς ὠφελείας τοῦ Δημοσίου, καὶ ὅσον ἐπιτυχέστερος θὰ ἦτο ὁ νόμος, ὡς φορολογικός, τοσοῦτον θὰ ἦτο ἐπιβλαβέστερος εἰς τὸν πλοῦτον τῆς χώρας. Ἤθελεν ἀποφέρει ἴσως εἰς τὸ Δημόσιον Ταμεῖον 6 ἢ 7 ἑκατομμύρια, ἀλλ' ἤθελεν ἀποστερήσει τὴν χώραν προσόδου ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ 10 ἢ 15 ἑκατομμυρίων. Τὸ ποσὸν τοῦ φόρου θὰ ἠδύνατο ἡ Πολιτεία νὰ λάβῃ καὶ ἀλλαχόθεν, ἀλλὰ τὰς εἰσπράξεις τοῦ ἐξωτερικοῦ πόθεν θὰ ἠδύνατο ν' ἀναπληρώσῃ ἡ χώρα; Ἤδη, ὡς ἐκ τῆς ὑποτιμήσεως τῶν σιτηρῶν, ἀναγκαζόμεθα ἐν Ἑλλάδι, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα κράτη τῆς Εὐρώπης νὰ σκεπτώμεθα περὶ μεταβολῆς τοῦ εἴδους τῆς καλλιτέρας τῆς γῆς, περὶ φυτειῶν, περὶ χρησιμοποιήσεως ἄλλης γῆς, ὅπως περιορίσωμεν τὴν παραγωγὴν τῶν δημητριακῶν καρπῶν, εἴπέρ ποτε δ' ἐν τοιαύτῃ ὥρᾳ δὲν ἐπετρέπετο νὰ εἰσαγάγωμεν σύστημα φορολογίας, ὁποῖον προανέφερον, παρεμποδίζον τὴν καλλιέργειαν πλουσιωτάτου προϊόντος, καὶ περιορίζον ἢ ἄρδην καταργοῦν τοιαύτην ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ πρόσοδον. Τοὐναντίον, ἔδει νὰ παραδεχθῶμεν φορολογίαν ἐπὶ τῆς καταναλώσεως τοῦ καπνοῦ, συνδυαζομένην κατὰ μέτρων, ἀπαλλαττόντων ἀπὸ παντὸς προσθέτου βάρους, ἀπὸ παντὸς περιορισμοῦ, ἢ ἔστω καὶ ἁπλοῦ πολιτειακοῦ κανονισμοῦ τὴν παραγωγὴν τοῦ καπνοῦ· ὅτι δὲ τοιαῦτα μέτρα δυνάμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν ἐπιτυχῶς, ἀπεδείχθη ἐκ τῶν πραγμάτων, ἀποδιδούσης τῆς νῦν λειτουργούσης φορολογίας σπουδαιότατα ποσὰ ὑπὲρ τῆς Πολιτείας. Ἀλλ' ἡ μέχρι τοῦδε ἐφαρμογὴ παρέχει εἰς ἡμᾶς καὶ τὰ μέσα τῆς αὐξήσεως τῆς προσόδου, ὁδηγουμένους ἐξ αὐτῆς εἰς τὴν θεραπείαν τῶν πλημμελῶς ἐχόντων ἐν τῷ Νόμῳ. Πολλάκις ἤκουσα ἐπικρινόμενα τὰ μέτρα τῆς Κυβερνήσεως δι' ἀτελείας ἐν ταῖς λεπτομερείαις· ὁσάκις δ' αἱ ἐπικρίσεις συνωδεύοντο καὶ ὑπὸ παρατηρήσεων περὶ τῶν ἀτελειῶν, ὅπερ, ὅμως, σπανιώτατα συνέβαινεν, ηὐγνωμόνουν πρὸς τοὺς ἐπικριτάς, ἀλλ' οὐδέποτε δυσηνασχέτουν, διότι θεωρῶ ἀδύνατον οὐχὶ ἐν Ἑλλάδι, ἀλλ' οὐδαμοῦ, νὰ ἐπιτευχθῇ εἰσαγωγὴ νεωτερισμῶν διὰ νόμου τελείου εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐν ταῖς λεπτομερείαις· ἐν Ἑλλάδι δὲ πλειότερον ἢ ἐν ἄλλῳ κράτει, διότι ἐνταῦθα ἡ ὑπηρεσία εἶναι ἀτελεστέρα ἢ ἀλλαχοῦ, καὶ οἱ νόμοι εἶναι ἀτελέστεροι ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῶν διαρρυθμίσει, ὡς κατασκευαζόμενοι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐπὶ τῇ βάσει νομοθετημάτων ξένων, ἄνευ ἀποχρώσης ἰδίας πείρας καὶ ἄνευ παρασκευαστικῆς ἐργασίας ἀποχρώσης. Μόνον διὰ τῶν ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς ὑπαγορεύσεων συμπληρουμένη, δύναται νομοθεσία, οὕτω καταρτιζομένη, νὰ προσαρμοσθῇ ἐντελῶς εἰς τὰς περιστάσεις τῆς χώρας· τοῦτο δὲ πράττομεν ἤδη καὶ ἐπὶ τοῦ νόμου περὶ φόρου ἐπὶ τῆς καταναλώσεως τοῦ καπνοῦ, παρασκευάσαντες νομοθέτημα, τὸ ὁποῖον θὰ ὑποβάλωμεν εἰς τὴν Βουλὴν καὶ ἐξ οὗ ἀποδεχόμεθα τὴν ἀναπλήρωσιν πολλῶν ἐλλείψεων καὶ τὴν ἐπίτευξιν πληρεστέρας εἰσπράξεως τοῦ φόρου. Καὶ ἄνευ τοῦ νέου νομοθετήματος πεποίθαμεν ὅτι

ἤθελε φθάσει ἡ πρόσοδος κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος εἰς 6 ἑκατομμύρια καὶ εἰς πλειότερα ἔτι βραδύτερον, τὰ δὲ μέχρι τοῦδε ἀποτελέσματα ἀποδεικνύουσιν ὅτι αἱ πληροφορίαι, ἃς ὑπεβάλομεν εἰς τὴν Βουλήν, ὅτε τὸ πρῶτον εἰσηγάγομεν τὸ νομοσχέδιον, ἦσαν ἀκριβεῖς καὶ ὅτι τὸ ποσὸν τοῦ καταναλισκομένου καπνοῦ ἔδει ν' ἀποφέρῃ, ἂν πλήρης εἰσεπράττετο ὁ φόρος, οὐχὶ τέσσαρα, οὐχὶ ἕξ, ἀλλὰ δέκα καὶ πλέον ἑκατομμύρια.

Συμπλήρωμα τῆς φορολογίας τοῦ καπνοῦ εἶναι ἡ φορολογία ἐπὶ τῆς καταναλώσεως τοῦ σιγαροχάρτου. Ταύτην τὴν φορολογίαν πολλαχῶς ἐχλεύασαν οἱ ἀντίθετοι. Ἐν τούτοις, ἀπεκτήσαμεν πρόσοδον σπουδαιοτάτην δι' αὐτῆς ἄνευ ἀμέσου ἐπιβαρύνσεως τάξεώς τινος καὶ ἄνευ δαπανῶν εἰσπράξεως, ὁποίας συνήθως ἐπάγονται οἱ φορολογικοὶ νόμοι. Καὶ ἐνταῦθα ἔχομεν προϊοῦσαν αὔξησιν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἔτους μέχρι σήμερον. Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς φορολογίας τῆς γενομένης τὴν 12 Ὀκτωβρίου 1883, μέχρι τοῦ Νοεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, εἴχομεν ἐκ τοῦ φόρου περὶ σιγαροχάρτου πρόσοδον 31,000 δραχμῶν, τὸν Νοέμβριον ἀνῆλθεν αὕτη εἰς 36,000, τὸν Δεκέμβριον ἔφθασεν εἰς 38 χιλιάδας, τὸν Ἰανουάριον τοῦ παρόντος ἔτους εἰς 49,000, τέλος τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1884 ἔχομεν 76,000· τοῦ Ὀκτωβρίου τὰ γνωστὰ ἀποτελέσματα δὲν εἶναι πλήρη, ἀλλὰ προαγγέλλουσιν εἴσπραξιν περὶ τὰς 83 χιλιάδας· τοῦτο τὸ ποσὸν δωδεκαπλασιαζόμενον δίδει ἐτησίαν πρόσοδον ἀκαθάριστον ἑνὸς ἑκατομμυρίου, ἂν δὲ μὴ ἀνακοπῇ ἡ προϊοῦσα αὔξησις, πιθανὸν νὰ φθάσῃ ἡ ἐτησία πρόσοδος καὶ εἰς 1,500,000 ταχέως. Τὰ ἔξοδα δὲ περιορίζονται εἰς μόνην τὴν προμήθειαν τοῦ ὑλικοῦ καὶ εἰς τὸ ποσοστὸν τὸ πληρονώμενον εἰς τοὺς ταμίας διὰ τὴν διαχείρισιν τοῦ εἴδους τούτου. Ἂν ταῦτα ὑπολογισθῶσιν εἰς 3 λεπτὰ κατὰ φυλλάδιον τῶν 20 λεπτῶν, ἔχομεν ἀφαιρετέα ἀπὸ τῶν ἀκαθαρίστων ἐσόδων 15 τοῖς ἑκατόν· ὥστε ἂν κατὰ τὸ 1885 εἰσπραχθῶσιν 1,200,000, ἡ καθαρὰ πρόσοδος ἔσται ὑπὲρ τὸ ἑκατομμύριον. Ὁ φόρος ἄρα τῆς καταναλώσεως τοῦ σιγαροχάρτου, ὅπως καὶ ὁ ἐπὶ τῆς καταναλώσεως τοῦ καπνοῦ, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπιτυχὴς καὶ ν' ἀναγραφῇ διαρκῶς πλέον ἐν τῇ ἡμετέρᾳ φορολογικῇ νομοθεσίᾳ.

Ὁ φόρος ἐπὶ τῶν οἰνοπνευμάτων δὲν εἶχε προκαλέσει παρὰ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως τὰς ἀντιρρήσεις τὰς ὁποίας προεκάλεσαν οἱ ἕτεροι φορολογικοὶ νόμοι. Ἐξ ἐναντίας, ἐνθυμοῦμαι ὅτι πρὶν ἢ ὑποβάλλωμεν τὸ περὶ αὐτοῦ νομοσχέδιον, σχεδὸν πρόγραμμα τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἦτο ἡ ὑποβολὴ προτάσεως νόμου περὶ φορολογίας τῶν οἰνοπνευμάτων. Ἐπειδὴ δ' ἐβράδυνεν ἡ ὑποβολὴ αὐτοῦ, βουλευτὴς Ἀττικῆς καὶ ἄλλοι διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς Κυβερνήσεως ὅτι δὲν ἐποιεῖτο χρῆσιν τοῦ μέσου τούτου τῆς αὐξήσεως προσόδων.

ΧΟΪΔΑΣ. Τίς ἐξ ὅλων τῶν βουλευτῶν Ἀττικῆς;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὁ κ. Ζυγομαλᾶς, ὅστις διεμαρτύρετο κατὰ τῆς Κυβερνήσεως, διότι δὲν εἰσῆγε τὸν νόμον περὶ φορολογίας τῶν οἰνοπνευμάτων κατὰ τὸ 1882.

ΖΥΓΟΜΑΛΑΣ. Ἤμην κατὰ τοῦ φόρου καὶ εἶμαι.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Εἶσθε κατὰ τοῦ φόρου, ἀφοῦ τὸν εἰσήγαγεν ἡ Κυβέρνησις· ὅτε, ὅμως, ἐνομίζετε ὅτι ἡ Κυβέρνησις δὲν ἤθελε τὸν προτείνει, εἶσθε ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ ἐκόπτεσθε ἐν τῇ Βουλῇ ἀπαιτοῦντες τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ νομοσχεδίου.

ΖΥΓΟΜΑΛΑΣ. Διεμαρτυρήθην κατὰ τῆς συναλλαγῆς, ἣν εἶχε κάμει ἡ Κυβέρνησις, ὡς πρὸς τὸν φόρον αὐτόν, μετά τινων βουλευτῶν τῆς Ἑπτανήσου.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἂν ἐκ συναλλαγῆς ἢ ἐξ ἑτέρου λόγου δὲν προετείναμεν τὸν νόμον, ἀπαντᾷ αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ὁ νόμος προετάθη παρ' ἡμῶν, καὶ ὅτι καθ' ἣν ὥραν ὁ κ. βουλευτὴς διεμαρτύρετο ἐπὶ τῇ μὴ ὑποβολῇ, ὁ νόμος ἦτο συντεταγμένος καὶ ἐν τῷ ὑποβάλλεσθαι· ὑπεβλήθη δ' ἔκτοτε καὶ ἐξετελέσθη καὶ ἐκτελεῖται. Τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ ἐνταῦθα, ὅπως καὶ παρ' ἄλλαις ἐπικρατείαις, ἐπὶ τῇ πρώτῃ ἐφαρμογῇ ὑπῆρξαν λίαν ἀτελῆ. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἐκ τοῦ φόρου ἐπὶ τῶν οἰνοπνευμάτων, ἂν ἠδύνατο νὰ εἰσπραχθῇ ὁλόκληρον τὸ ποσόν, θὰ εἴχομεν πρόσοδον σπουδαίαν· ἀλλ' εἶναι ἐπίσης βέβαιον ὅτι εἰς τὰ κράτη, ἔνθα ἡ ἀμπελοφυτεία εἶναι ἐκτεταμένη, δυσκόλως ἐπιβάλλεται φόρος ἐπὶ τῶν οἰνοπνευμάτων, λειτουργῶν ἀκριβῶς. Ἐν αὐτῇ τῇ Γαλλίᾳ, ἥτις δὲν φοβεῖται νὰ φέρῃ μέχρι τῶν ἐσχάτων συνεπειῶν τὴν ἐφαρμογὴν τῶν νόμων, ἡ ὕπαρξις τῶν σταλακτηρίων τῶν γεωργῶν φέρει μεγίστας δυσκολίας εἰς τὴν εἴσπραξιν τοῦ φόρου ἐπὶ τῶν οἰνοπνευμάτων, καὶ σήμερον ἐν τῇ γαλλικῇ Βουλῇ συζητεῖται μέτρον περὶ φορολογίας τῶν γεωργῶν τῶν ἀποσταζόντων οἰνόπνευμα ἐκ τῶν ἰδίων στεμφύλων ἢ ὀπωρῶν· τοσοῦτον εἶναι τοῦτο ἀληθές, ὥστε παρετηρήθη ἐν Γαλλίᾳ, ὅτι ἀφ' ὅτου ἡ φυλλοξήρα περιώρισε τὴν παραγωγὴν τῶν ἀμπέλων, ηὔξησε σπουδαίως ἡ πρόσοδος ἐκ τοῦ φόρου τῶν οἰνοπνευμάτων. Παρ' ἡμῖν, ὅμως, αἱ δυσχέρειαι ἦσαν πολλῷ μεγαλύτεραι ἢ ἀλλαχοῦ. Οὐδὲ σκέψις ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἐνταῦθα περὶ περιορισμοῦ οἱουδήποτε τοῦ ἀποστάζοντος τὸ ἴδιον αὐτοῦ προϊόν, ἠδυνάμεθα μόνον νὰ κανονίσωμεν, ὅπως ἐκανονίσθη ἀλλαχοῦ ἡ φορολογία τοῦ οἰνοπνεύματος ἐν τοῖς συστηματικοῖς ἀποσταλακτηρίοις. Τοῦτο, ὅμως, παρ' ἡμῖν ἦτο δυσχερέστερον ἢ ἀλλαχοῦ, διότι δὲν εἴχομεν ἐνταῦθα διϋλιστήρια, ὁποῖα ἔχουσιν ἐν ἄλλοις κράτεσιν. Ἐν Ἀγγλίᾳ, ὅτε τὸ πρῶτον εἰσήχθη ἡ φορολογία τῶν οἰνοπνευμάτων, ἀπέτυχεν ἐντελῶς, ἡ δὲ ἐπιτυχία τοῦ φόρου τούτου, ἐπῆλθε μόνον, ὅτε ἀνεπτύχθησαν ἐκεῖ τὰ μεγάλα διϋλιστήρια, τὰ καθιστῶντα εὐχερῆ τὴν φορολογίαν, διότι ἐν αὐτοῖς εὐχερὴς εἶναι ἡ ἐπιτήρησις. Ἡμεῖς τοιαῦτα διϋλιστήρια οὐδόλως εἴχο-

μεν ἐν τῷ Κράτει· ἓν μόνον ὑπῆρχεν ἐν Κερκύρᾳ, καὶ ἐκεῖνο ἀκανονίστως λειτουργοῦν. Ἤδη ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου τούτου ἀνεπτύχθη εὐθύς, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, ἡ βιομηχανία αὕτη τῆς ἀποστάξεως, καὶ εἴδετε πάντες, ἀνερχόμενοι τὴν ὁδὸν τοῦ Πειραιῶς, ἔνθεν καὶ ἔνθεν μεγάλα διϋλιστήρια ἀνεγειρόμενα, ὧν τὸ πρῶτον ἤρξατο ἤδη λειτουργοῦν. Εὐθὺς ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ πρώτου τούτου καταστήματος βλέπομεν τὴν πρόσοδον ἐν Πειραιεῖ πολλαπλασιαζομένην· ἐννοεῖται δὲ ὅτι εὐθύς ὡς συνεπείᾳ τοῦ νόμου τούτου λάβῃ ἡ βιομηχανία τῆς οἰνοπνευματοποιΐας ἐν Ἑλλάδι τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα ὃν ἔχει καὶ ἀλλαχοῦ, θέλομεν ἴδει ἀποτελέσματα πληρέστερα τῶν σημερινῶν. Εἴχομεν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀναγεγραμμένον ποσὸν 2,140,000 ὡς πρόσοδον ἐκ τοῦ φόρου τῶν ποτῶν, ἀλλ' ἐκ τοῦ ποσοῦ τούτου πολὺ δὲν εἰσεπράχθη. Τὸ ἀνῆκον εἰς τὴν φορολογίαν τοῦ ζύθου εἰσεπράχθη ὁλόκληρον, διότι ἡ βιομηχανία τῆς ζυθοποιΐας ἐξασκεῖται διὰ τρόπου ἐπιτρέποντος τὴν ἐπιτήρησιν, καὶ ἑπομένως τὴν πλήρη φορολογίαν. Ἀλλὰ πλὴν τοῦ ζύθου, τὸ οἰνόπνευμα καὶ τὰ ποτὰ διέφυγον κατὰ πολὺ τὴν φορολογίαν. Τὸ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰσαγόμενον ὑπεβλήθη εἰς τὸν φόρον, καὶ ἐκ τούτου εἴχομεν πρόσοδον σπουδαίαν, οὐχὶ τὴν πρόσοδον τὴν ἐκ τῆς φορολογίας τῆς εἰσαγωγῆς, ἀλλὰ τὴν πρόσοδον τὴν ἐκ τοῦ φόρου καταναλώσεως ἐπὶ τῶν ἔξωθεν εἰσαγομένων. Ἀλλὰ ἐπὶ τῶν ἐντὸς τοῦ Κράτους παραγομένων ποτῶν καὶ τοῦ οἰνοπνεύματος, ἡ πρόσοδος τοῦ φόρου ὑπῆρξε μικρά. Ἐφ' ὅσον τὰ καταστήματα, περὶ ὧν ὡμίλησα, ἀναπτύσσονται, ἐπὶ τοσοῦτον ἡ φορολογία ἐντὸς τοῦ Κράτους θέλει εἶσθαι γονιμωτέρα, ἐπὶ τοσοῦτον, ὅμως, καὶ ἡ πρόσοδος ἡ ἐκ τοῦ φόρου καταναλώσεως ἐπὶ τῶν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰσαγομένων θέλει εἶσθαι ἐλάσσων, διότι, ὡς ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ νόμου, ἐνῶ ἡ χώρα μέχρι τοῦδε ἦτο ὑπόχρεως νὰ πορίζηται ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ τὸ πλεῖστον τοῦ οἰνοπνεύματος, εἰς τὸ ἑξῆς θέλει παράγει αὕτη τὸ ἀναγκαιοῦν εἰς τὴν κατανάλωσιν ποσόν.

Αἱ καταστάσεις, τὰς ὁποίας ἔχω ἐνταῦθα καὶ τὰς ὁποίας ὑπέβαλον πρὸ ὀλίγου εἰς τὴν Βουλήν, ἀναγράφουσι τὰ ἀποτελέσματα, ὡς ἐξέθηκα αὐτά. Τὰ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰσαχθέντα οἰνοπνεύματα, οἰνοπνευματώδη ποτά, καὶ ζῦθος, ἀπὸ 18 Ἀπριλίου 1883 ἕως τέλος Σεπτεμβρίου 1884, ἀπέτισαν φόρον καταναλώσεως 540,000 δραχμῶν, ἀλλ' ἡ ἐντὸς τοῦ Κράτους παραγωγὴ δὲν ἠδυνήθη νὰ βεβαιωθῇ, εἰμὴ κατὰ μὲν τὴν τρίτην τριμηνίαν τοῦ παρελθόντος ἔτους μέχρι ποσοῦ 81,000 δρχ., κατὰ δὲ τὴν τετάρτην μέχρι ποσοῦ 107,000, κατὰ τὴν πρώτην τριμηνίαν τοῦ ἔτους τούτου μέχρι ποσοῦ 84,000 καὶ κατὰ τὴν δευτέραν μέχρι ποσοῦ 69,000 δρχ.

Α. ΠΕΤΙΜΕΖΑΣ. Εἰς τὰς καταστάσεις αὐτάς, κύριε πρωθυπουργέ, ἀναφέρεται καὶ ὁ τόπος ἐκ τοῦ ὁποίου προέκυψεν ὁ φόρος;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὅλα, διακεκριμένως κατ' ἐφορίαν.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Εἶναι κεχωρισμένον τὸ κονδύλιον τῶν προστίμων;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Εἶναι ἄλλης κατηγορίας ἔσοδον τὰ πρόστιμα· δὲν περιλαμβάνονται ἐνταῦθα.

Τὰ τοῦ ζύθου τοῦ ἔξωθεν εἰσαγομένου παρέστησα πρὸ ὀλίγου ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ποτῶν, ὁ δὲ ἐντὸς τοῦ Κράτους παραγόμενος ἀπήνεγκεν 81,000 δρχ. Ἀλλὰ ἐνῷ ἐκ τοῦ ζύθου εἰσεπράχθησαν πλείονα τῶν ἀναγεγραμμένων ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, οὐδὲ τὸ ἥμισυ τοῦ ἀναγεγραμμένου ποσοῦ ἠδυνήθημεν νὰ εἰσπράξωμεν ἐκ τοῦ φόρου ἐπὶ τοῦ οἰνοπνεύματος. Βέβαιον, ὅμως, εἶναι ὅτι ἂν ἠδύνατο νὰ εἰσπραχθῇ ὁλόκληρον τὸ φορολογήσιμον ποσόν, ἡ πρόσοδος θὰ ἦτο ἀνωτέρα τῆς ἐγεγγραμμένης. Ἐκ τῆς πείρας δὲ ὁδηγηθέντες, παρεσκευάσαμεν νομοσχέδιον, δι' οὗ προσεπαθήσαμεν ν' ἀναπληρώσωμεν τὰς ἐλλείψεις τοῦ κειμένου νόμου, κανονίζοντες τὰ τῆς βεβαιώσεως προσφυέστερον πρὸς τὰς ἀτελείας τῆς παρ' ἡμῖν ὑπηρεσίας. Βεβαίως ἀδύνατον εἶναι νὰ ἐπιτύχωμεν, ὅπως ἡ ὑπηρεσία ἡ ἐφοριακὴ παρ' ἡμῖν δυνηθῇ νὰ ἐπιτελέσῃ ὅ,τι ἐπιτελεῖ ἐν Γαλλίᾳ ἡ εἰδικὴ ἐπὶ τῶν φόρων καταναλώσεως ὑπηρεσία· ἀλλὰ δυνάμεθα, ἀποβλέποντες εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ὑπηρεσίας ἡμῶν, νὰ διαρρυθμίσωμεν νομοσχέδιον συμπληρωτικὸν οὕτως, ὥστε νὰ κατασταθῇ ἡ ὑπὸ τῶν ἐφοριῶν βεβαίωσις εὐχερεστέρα. Καὶ ἄνευ ψηφίσεως τοιούτου συμπληρωματικοῦ νόμου, αὐτὴ αὕτη ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ κειμένου νόμου ἤθελε διδάξει πολλοὺς ἐκ τῶν ἐφόρων περὶ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον δέον νὰ προβαίνωσιν εἰς τὸ ἔργον, ἀλλά, πλὴν τῆς, διὰ τῆς ἀσκήσεως, ἐξοικειώσεως τῆς ὑπηρεσίας πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν, συντελεστικὴ πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν θὰ εἶναι ἡ προσαρμογὴ διατάξεών τινων τῆς νομοθεσίας πρὸς τὸ ἰδιοφυὲς τὸ τῆς οἰκονομικῆς ἡμῶν ὑπαλληλίας. Ὁ φόρος, ὅμως, τῶν οἰνοπνευμάτων ἐγένετο ἀντικείμενον ἐπικρίσεων σπουδαίων, ὡς ἐπιβαρύνων οὐ μόνον τὸν καταναλωτὴν πρὸς ὃν οὐδεμίαν δεικνύει συμπάθειαν, ἀλλ' ὡς παρεμποδίσας τὴν πρὸς οἰνοπνευματοποιΐαν χρησιμοποίησιν τῆς σταφίδος, τῶν στεμφύλων καὶ αὐτῶν τῶν βεβλαμμένων σταφυλῶν. Αἱ παρατηρήσεις αὗται, ὅπου δὲν προέρχονται ἐκ τῆς τυφλῆς ἐπιθυμίας τοῦ κατακρίνειν πᾶν τὸ κυβερνητικόν, ὑπηγορεύθησαν ἐξ ἀντιλήψεως τοῦ νόμου οὐχὶ ἀκριβοῦς. Ἂν τὰ τοῦ νόμου εἶχον μελετηθῇ ἀκριβέστερον ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας τῆς οἰνοπνευματοποιΐας ἐν Ἑλλάδι, ἤθελον πεισθῇ οἱ φρονοῦντες ὅτι ἐκ τοῦ νόμου περὶ φόρου οἰνοπνευμάτων ἐζημιώθη ὁ παραγωγὸς τῆς σταφίδος καὶ τῶν στεμφύλων, ἤθελον πεισθῇ ὅτι ὁ νόμος οὗτος ὑπῆρξε δι' αὐτὸν σωτήριος· ἂν ὁ νόμος οὗτος μὴ εἶχε ψηφισθῇ, θὰ ἦτο ἀδύνατον σήμερον νὰ πωληθῇ ἔστω καὶ τὸ ἐλάχιστον ποσὸν σταφίδος πρὸς οἰνοπνευματοποιΐαν,

καὶ τοῦτο, διότι ἡ ὑπερβολικὴ ὑποτίμησις τῶν σιτηρῶν κατέστησεν ἀδύνατον τὸν συναγωνισμὸν τῆς σταφίδος ἐπὶ οἰνοπνευματοποιΐα πρὸς τὰ σιτηρά. Ὑπολογισμοὶ ἐδημοσιεύθησαν καὶ ἐν ταῖς ἐφημερίσιν ὑπὸ ἀνδρὸς εἰδικοῦ, ἀποδεικνύοντες ὅτι εἰς ὅσον ἐξηυτελισμένην τιμὴν καὶ ἂν πωληθῇ ἡ σταφίς, δὲν δύναται ἐξ αὐτῆς νὰ παραχθῇ οἰνόπνευμα, δυνάμενον νὰ συναγωνισθῇ ἐπωφελῶς πρὸς τὸ οἰνόπνευμα τὸ ἐκ σιτηρῶν παραγόμενον. Ἀλλὰ πῶς ὁ νόμος ἐθεράπευσε τὴν κατάστασιν ταύτην; Ὁ νόμος ἐθεράπευσε τὴν κατάστασιν ταύτην ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ἐφαρμογῆς. Κατὰ τὸ νόμον, ὁ φόρος ἐπιβάλλεται εἰς τὸ οἰνόπνευμα διὰ τῆς βεβαιώσεως τῆς πρώτης ὕλης· ἡ δὲ ἀναλογία τῆς πρώτης ὕλης πρὸς τὸ παραγόμενον οἰνόπνευμα καθορίζεται ὑπὸ εἰδικῆς ἐπιτροπῆς. Ἡ εἰδικὴ ἐπιτροπὴ καθώρισεν ὅτι ὁ ὑγιὴς σταφιδόκαρπος παράγει οἰνόπνευμα ὡς 3 καὶ 3/4 πρὸς 1· ἀλλὰ ἡ αὐτὴ ἐπιτροπὴ καθώρισε βραδύτερον ὅτι ὁ βεβλαμμένος σταφιδόκαρπος παράγει οἰνόπνευμα ὡς 8 πρὸς 1. Ἐν τῇ ἐφαρμογῇ ἐπομένως ἐθεωρήθη ὅτι πᾶσα σταφὶς προσφερομένη πρὸς οἰνοπνευματοποιΐαν εἶναι βεβλαμμένη, καὶ δὲν ἀπαιτεῖται περὶ τούτου ἐξέτασις, διότι αὐτὴ ἡ τιμὴ τῆς σταφίδος ἐμποδίζει τὴν μὴ βεβλαμμένην νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὰ οἰνοπνευματοποιεῖα· οὐδὲ θὰ ἦτο δυνατὸν ἡ παρ' ἡμῖν ἐφοριακὴ ὑπηρεσία νὰ βεβαιώσῃ τὴν διάκρισιν μεταξὺ βεβλαμμένου καὶ μὴ βεβλαμμένου σταφιδοκάρπου, τοὐτέστι τοῦ ἐπαρκῶς βεβλαμμένου, ἵνα ὑπαχθῇ εἰς τὴν ἀναλογίαν τοῦ 8 πρὸς 1. Ἐν τῇ ἐφαρμογῇ πᾶσα σταφίς, διατεθεῖσα εἰς παραγωγὴν οἰνοπνεύματος, ἐθεωρήθη ὡς βεβλαμμένη· ἀλλ' ἡ σταφὶς αὕτη κατὰ μέσον ὅρον παρήγαγεν οἰνόπνευμα οὐχὶ 1 ἐπὶ 8, ἀλλ' 1 ἐπὶ 5. Ἑπομένως, ὁ παραγωγὸς τῆς σταφίδος οὐ μόνον δὲν ἐπλήρωσε φόρον καταναλώσεως ἐπὶ τοῦ ἐκ τῆς σταφίδος αὐτοῦ παραχθέντος οἰνοπνεύματος, ἀλλ' ἔλαβεν ἐκ τῆς φορολογίας ταύτης βραβεῖον τὰ 3/8, καὶ χάρις εἰς τὰ 3/8 ἠδυνήθη νὰ συναγωνισθῇ ἡ σταφὶς πρὸς τὰ σιτηρά, πρὸς τὰ ὁποῖα δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ συναγωνισθῇ, ἐὰν ἀφίετο ἐν ἴσῃ μοίρᾳ, ἐν ἴσῃ δὲ μοίρᾳ θὰ ἀφίετο, ἂν μὴ ὑπῆρχεν ὁ νόμος. Ὅ,τι δὲν ἐγένετο περὶ τῆς σταφίδος, τὸ αὐτὸ ἐγένετο καὶ περὶ τῶν βεβλαμμένων σταφυλῶν, καὶ τοιουτοτρόπως ἐπετεύχθη, ὥστε ποσά τινα ἐξ αὐτῶν, ὡς καὶ πολλῷ πλείονα σταφίδος, διετέθησαν πρὸς οἰνοπνευματοποιΐαν. Οἱ ἐπικρίναντες παρέστησαν ὅτι, ἂν μὴ ὑπῆρχεν ὁ νόμος, ἤθελον διατεθῇ πρὸς οἰνοπνευματοποιΐαν ἐκ μιᾶς μόνον ἐπαρχίας, τῆς Ἠλείας, 30,000,000, ἑπομένως ἐξ ὅλου τοῦ Κράτους πολλαπλάσια. Ἀλλ' ὑπολογισμός, ἁπλούστατος, καταδεικνύει τὴν πλάνην. Τί θὰ ἠδύνατο νὰ διατεθῇ ἐκ τῆς σταφίδος, ἂν τὰ πάντα ἦσαν εὐνοϊκά, ἂν μὴ ὑπῆρχεν ὁ συναγωνισμὸς πρὸς τὴν ἐκ τῶν σιτηρῶν οἰνοπνευματοποιΐαν; Ὡς εἶπον, ἡ ἀναλογία τῆς παραγωγῆς οἰνοπνεύματος ἐκ σταφίδος εἶναι ὡς 1 πρὸς 3 καὶ 3/4, εἰς στρογγύλον ἀριθμὸν ὡς 1 πρὸς 4. Ἡ κατανάλωσις οἰνοπνεύματος ἐν Ἑλλάδι, κατὰ τὰς σημειώσεις τῆς ὑπηρεσίας τὰς τέως ἀναγραφείσας ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ἀνέρχεται εἰς 2 ἑκατομμύρια ὀκάδων· αὕτη δὲ ἡ κατανάλωσις ἀποτελεῖ τὸν ἀνώτατον ὅρον τῆς παραγωγῆς, διότι ἐξαγωγὴ οἰνοπνεύματος δὲν γίνεται, καίτοι τὸ ἐξαγόμενον οἰνόπνευμα εἶναι ἀπηλλαγμένον παντὸς φόρου· ἑπομένως, τετραπλασιαζομένου τοῦ ποσοῦ τούτου, ἔχομεν εἰς ὀκάδας τὸ ποσὸν τῆς σταφίδος τὸ ὁποῖον δύναται νὰ διατεθῇ πρὸς παραγωγὴν ὁλοκλήρου τοῦ ἐν Ἑλλάδι καταναλισκομένου οἰνοπνεύματος· ὀκτὼ ἄρα ἑκατομμύρια ὀκάδες, τοὐτέστιν 23 ἑκατομμύρια λίτραι σταφίδος, εἶναι ὁλόκληρον τὸ ποσὸν τῆς σταφίδος, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ διατεθῇ πρὸς οἰνοπνευματοποιΐαν, ἂν ὑποτεθῇ ὅτι μόνον ἐκ σταφίδος καὶ οὐχὶ ἐκ στεμφύλων, ἢ βεβλαμμένων σταφυλῶν, ἢ σύκων, ἢ σιτηρῶν ἤθελε παραχθῆ οἰνόπνευμα. Βεβαίως, ὡς ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου, δὲν ἐπετεύχθη, ὅπως τὰ 23 ταῦτα ἑκατομμύρια διατεθῶσιν ἅπαντα πρὸς παραγωγὴν οἰνοπνεύματος, διότι καὶ στέμφυλα ἐχρησιμοποιήθησαν πρὸς οἰνοπνευματοποιΐαν, καὶ ἰδίως σιτηρά, ἀλλὰ σπουδαῖα ποσὰ σταφίδος ἠδυνήθησαν νὰ χρησιμοποιηθῶσι πρὸς τοιοῦτον σκοπόν. Πάντα δὲ τὰ οὕτω διατεθέντα ἐχρησιμοποιήθησαν χάρις εἰς τὸν νόμον, ὅστις ὑπῆρξεν εὐεργετικὸς ἰδίως εἰς τοὺς παραγωγοὺς σταφίδος. Ἦτο ἀνάγκη νὰ ἀναπτυχθῶσι τὰ περὶ τούτου, διότι, ὡς εἶπον, τὸν νόμον περὶ φορολογίας τῶν οἰνοπνευμάτων οὐδεὶς σχεδὸν πολεμεῖ, ὡς ἐπιβάλλοντα φόρον καταναλώσεως, ἀλλ' εἶχον ἐξεγερθῆ τινὲς κατ' αὐτοῦ, ὡς ζημιοῦντος τὴν παραγωγήν, ἤτοι τοὺς σταφιδοκτήμονας. Ἤδη νομίζω ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ ἀμφιβάλλῃ ὅτι ὁ νόμος οὗτος εὐηργέτησε τοὺς σταφιδοκτήμονας, ἑπομένως ὁ μόνος οὗτος λόγος κατὰ τῆς βάσεως τοῦ νόμου ἐκλείπει· ὑπολείπονται, ὅμως, ἐλλείψεις ἐν ταῖς λεπτομερείαις, καὶ περὶ τούτων θὰ ὑποβάλωμεν νομοσχέδιον. Ἀλλ' ὁμολογῶ ὅτι, καίτοι πολλὰ ἐλπίζω ἐκ τοῦ νομοσχεδίου, οὐδόλως, ὅμως, ἀπεκδέχομαι ἐξ αὐτοῦ τὴν πλήρη ἐφαρμογὴν τοῦ φόρου, διότι φόρος ὅστις δὲν ἠδυνήθη μέχρι τοῦδε νὰ ἐφαρμοσθῇ κατ' ἐντέλειαν ἐν Γαλλίᾳ, ὁ ὁποῖος ἐν Ἀγγλίᾳ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐφαρμοσθῇ, εἰμὴ ὅτε ἤλλαξεν ἐντελῶς ὁ τρόπος τοῦ ἐργάζεσθαι τῶν βιομηχάνων τῆς οἰνοπνευματοποιΐας, βεβαίως ἐν Ἑλλάδι δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐντελῶς· οὐχ ἧττον, ὅμως, πέπεισμαι, ὅτι θέλει λειτουργήσει ἱκανῶς καὶ θὰ ἀποφέρῃ πρόσοδον, ἥτις, προστιθεμένη εἰς τὰς ἄλλας προσόδους ἐκ φόρων καταναλώσεως, θέλει συντελέσει εἰς τὴν κάλυψιν τῆς διαφορᾶς μεταξὺ ἐσόδων καὶ ἐξόδων.

Ἕτερος φόρος καταναλώσεως εἶναι ὁ ἐπὶ τῶν οἴνων. Ἐκ τοῦ φόρου τούτου εἴχομεν ἀναγράψει τῷ 1884 πρόσοδον 3,200,000. Καὶ τούτου, ὅμως, μέγα μέρος δὲν εἰσεπράχθη· ἀλλ' εἰσεπράχθη ἱκανόν, ἵνα ἀποδείξῃ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ νομοθετήματος.

Καὶ ὁ φόρος ὁ ἐπὶ τῶν οἴνων εἰσπράττεται διὰ τῶν ἐφοριακῶν ἡμῶν ἀρχῶν· τοῦτο ἀρκεῖ ἵνα ἐννοηθῇ ὅτι ἀτελῶς ἐνεργεῖται ἡ βεβαίωσις, διότι οὐδεὶς δύναται νὰ ἀξιώσῃ ὅτι αἱ ἐφοριακαὶ ἡμῶν ἀρχαὶ εἶναι ἱκαναί, ἵνα ἐφαρμόσωσιν ἀκριβῶς νομοθετήματα, τὰ ὁποῖα ἀπαιτοῦσι πρὸς ἀνελλιπῆ λειτουργίαν, ὑπηρεσίαν πολὺ πλέον μεμορφωμένην τῆς ἡμετέρας. Ἀλλ' ἡ εἰσπραξις τοῦ ἔτους τούτου δικαιολογεῖ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῆς ὑπηρεσίας, καθ' οὓς θέλομεν φθάσει ἀσφαλῶς εἰς πρόσοδον δύο περίπου ἑκατομμυρίων κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος. Τοῦ ἔτους 1883 ἡ πρόσοδος, ἕνεκα ἐλλιποῦς βεβαιώσεως, ὑπῆρξε κατωτέρα τοῦ ποσοῦ τούτου· ἡ πρόσοδος ἐκ τῆς παραγωγῆς τοῦ 1883 ἀνέβη εἰς 1,187,000, προστιθεμένης δι' εἰς αὐτὴν καὶ τῆς ἐκ δρχ. 301,000 προσόδου ἐκ παραγωγῆς τοῦ προηγουμένου ἔτους, καταναλωθείσης μετὰ τῆς τοῦ 1883, ἔχομεν ὁλικὴν πρόσοδον ἀπὸ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου, ἤτοι ἀπὸ Ἰουνίου 1883 μέχρι τέλους Σεπτεμβρίου 1884, δρχ. 1,488,124.

ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ. Εἰσεπράχθη ἢ ἐβεβαιώθη;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἐβεβαιώθη. Τὰ ἀποτελέσματα δύνανται νὰ μεταβληθῶσι κατά τι, διότι γίνονται ἔτι παρὰ διαφόρων ἐφοριῶν ἀποστολαὶ ἀποδεικτικῶν εἰσπρακτέων ἐκ παραγωγῆς τοῦ ἔτους 1883, ἐπειδὴ μέχρι τέλους τοῦ Σεπτεμβρίου ἐβεβαιοῦτο ἡ παραγωγὴ τοῦ 1883, ἀπὸ πρώτης δὲ Ὀκτωβρίου ἤρξατο ἡ ἐγγραφὴ τῶν βεβαιώσεων τοῦ 1884. Ἡ φορολογία αὕτη ἀντικατέστησεν ἑτέραν φορολογίαν, καὶ δέον, ἵνα ἐκτιμήσωμεν τὰ τῆς νέας φορολογίας, νὰ παραβάλωμεν αὐτὴν πρὸς τὴν προηγουμένην, καὶ εἴδομεν ἂν πλείονα δι' αὐτῆς εἰσπράττωμεν, καὶ ἂν εἰσπράττωμεν αὐτὰ δι' ἐλάσσονος πιέσεως ἢ διὰ μείζονος πιέσεως. Κατὰ τὸ προηγούμενον σύστημα, εἴχομεν βεβαίωσιν 900 περίπου χιλιάδων δραχμῶν κατ' ἔτος, εἴχομεν δὲ εἴσπραξιν 350,000 κατ' ἔτος, τὴν δὲ εἴσπραξιν ταύτην καὶ τὴν βεβαίωσιν πόθεν εἴχομεν καὶ πῶς ἀπεκτῶμεν; Ἄξιοι μελέτης εἶναι οἱ πίνακες τῶν χρηματικῶν καταλόγων τῆς φορολογίας τῶν ἀμπέλων. Ἵνα ἴδητε τίνες εἶναι οἱ φορολογητέοι καὶ τίνα τὰ ποσά, φέρω ἐνταῦθα δείγματα τῶν χρηματικῶν ἐκείνων καταλόγων. Κατ' ὄνομα φορολογεῖταί τις διὰ 30 ἑκατοστά στρέμματος 13 λεπτά, ἕτερος διὰ 60 ἑκατοστὰ στρέμματος 27 λεπτά, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, τοὐτέστι διὰ κλάσματα στρεμμάτων, ἄλλος 13 λεπτά, ἄλλος 14 λεπτά, ἄλλος 27 λεπτά, καὶ οὕτω ἄλλος πάλιν 27 λεπτά, ἄλλος 38 λεπτά, καὶ πάλιν ἄλλος 38 λεπτά, ἄλλος 25 λεπτά, ἄλλος 39 λεπτά, καὶ οὕτω πλείστοι ὅσοι ἐν τοῖς πίναξι τούτοις ἐγγεγραμμένοι. Αὕτη ἦτο ἡ φορολογία ἡ προϋπάρχουσα, διότι ἔχομεν ἐν Ἑλλάδι ἔκτασιν βεβαιωμένην στρεμμάτων ἀμπέλων 405 χιλιάδων· εἰς πόσους δὲ εἶναι διανεμημέναι αἱ 405 αὗται χιλιάδες στρεμμάτων; Δύναταί τις σχεδὸν νὰ εἴπῃ ὅτι πᾶς Ἕλλην ἔχει καὶ τεμάχιον ἀμπέλου. Ὅταν τοῦτο λάβητε ὑπ' ὄψιν, βλέπετε ὁποία τις εἶναι ἡ κατανομὴ τῆς φορολογίας καὶ ὅταν γίνηται λόγος περὶ τῶν καθυστερούντων, καὶ περὶ τῆς ἐλλείψεως προνοίας κυβερνητικῆς πρὸς εἴσπραξιν τῶν καθυστερούντων, ἐρωτῶ ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ εἰσπράττωνται καθυστεροῦντα ὑποδιαιρούμενα κατὰ τοιοῦτον τρόπον, καὶ ἂν ἡ δαπάνη τῆς εἰσπράξεως τοιούτων καθυστερημάτων δὲν ὑπερβαίνῃ κατὰ πολὺ τὴν πρόσοδον. Εἰσεπράττομεν 350 χιλιάδας δραχμῶν ἐκ τοῦ φόρου ἐπὶ τῶν ἀμπέλων, ἀλλὰ τί ἐδαπανῶμεν; Νομίζω ὅτι εἶναι περιττοὶ οἱ ὑπολογισμοί, καὶ ὅτι δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι εἴσπραξις καὶ δαπάνη ἰσοφάριζον, καὶ ὅτι οὐδὲν ἐκ τοῦ προϋπάρχοντος φόρου εἰσεπράττομεν, ἀλλὰ μόνον κατεθλίβετο ὁ λαὸς ἀσκόπως. Αὕτη ἦτο ἡ φορολογία, ἣν ἀντικατέστησεν ἡ σημερινή. Ὅταν δὲ κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου περὶ φόρου καταναλώσεως ἐπὶ τῶν οἴνων, συμβαίνωσιν, ὅπως κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν παντὸς φορολογικοῦ νόμου, πιέσεις τινες, δὲν πρέπει τις νὰ κρίνῃ περὶ αὐτῶν ἀπολύτως, ἀλλὰ σχετικῶς πρὸς τὸ προϋπάρχον σύστημα, καὶ ἐνώπιον εἰκόνος τοῦ προϋπάρχοντος συστήματος, οἵαν περιέγραψα αὐτήν, τίς δύναται σπουδαιολογῶν νὰ εἴπῃ ὅτι τὸ νέον σύστημα ἐπιβαρύνει τὸν λαόν; Ἐνῷ δὲ δὲν ἐπιβαρύνει τὸν λαόν, ὑπὲρ τοῦ Δημοσίου ἀποφέρει 1,187,000 δραχμῶν διὰ τὸ ἔτος τοῦτο, διὰ τὸ προσεχὲς δὲ ἔτος, κατὰ τὰς πληροφορίας τὰς ὑπηρεσίας, θέλει βεβαίως ἀποφέρει καὶ 2 ἑκατομμύρια. Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ ἡ ἀπόδειξις ὅτι νόμος τις εἶναι καλλίτερος τοῦ προϋπάρχοντος, ἢ ὅτι εἶναι καὶ ἀπολύτως καλός, ἵνα μὴ μελετηθῶσι καὶ τὰ καθέκαστα αὐτοῦ· δύναται ὁ νόμος νὰ εἶναι ἐν γένει καλός, ἀλλὰ δύναται νὰ πιέζῃ εἰδικῶς τάξεις τινας, τμήματά τινα τῆς χώρας. Ἂν εἶναι δυνατὸν ν' ἀνακουφίσωμεν τοὺς πιεζομένους διὰ μέτρων εἰδικῶν, εἶναι πρέπον τὰ μέτρα ταῦτα νὰ λαμβάνωνται, καὶ διὰ τοῦτο ἐμελετήθη τὸ ζήτημα, ἂν εἰς τὰ τμήματα ἐκεῖνα τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὰ ὁποῖα ἠγέρθησαν παράπονα κατὰ τοῦ συστήματος τούτου τῆς φορολογίας καὶ προὐτάθησαν ἄλλα ἄν, λέγω, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν ὡς πρὸς τὰ τμήματα ἐκεῖνα νὰ γένηται παραδεκτὴ ἡ αἴτησις αὐτῶν. Ὁ νόμος, ὡς σήμερον ἔχει, ἀπαλλάττει πάσης φορολογίας τοὺς παραγωγούς, ἐνῷ τὸ προηγούμενον σύστημα τὴν παραγωγὴν ἐφορολόγει, ἀπαλλάτει αὐτούς, δι' οἱονδήποτε ποσὸν ἤθελον αὐτοὶ καταναλώσει ἢ ἤθελον μεταχειρισθῆ εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν κτημάτων αὐτῶν, ἢ ὅπως δήποτε ἄλλως διαθέσει, πλὴν μόνον διὰ λιανικῆς πωλήσεως, παρεστάθη δὲ ἐκ τμημάτων τινῶν τῆς χώρας ὅτι, ὡς ἐκ τῶν ἰδιαζουσῶν περιστάσεων τῆς ἀμπελοφυτείας καὶ τῆς καταναλώσεως τοῦ οἴνου ἐν τοῖς τμήμασιν ἐκείνοις, θὰ ἦτο συμφέρον εἰς αὐτά, ἐὰν ἐπεβάλλετο ἡ τοῦ νόμου φορολογία ἐπὶ πάντας ἀδιακρίτως, τοὐτέστιν οὐχὶ μόνον ἐπὶ τοῦ λιανικῶς πωλοῦντος, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ὅλης παραγωγῆς, κατ' αὐτὸ τὸ πρῶτον

στάδιον τῆς οἰνοποιΐας. Προετάθη δι' ἀναφορῶν, ὅπως ἐπιβληθῇ φόρος ἀδιακρίτως ἐπὶ πάσης παραγωγῆς μιᾶς δραχμῆς κατὰ βαρέλαν. Ἡμεῖς φρονοῦμεν ὅτι τοιοῦτος φόρος θ' ἀπεκρούετο, καίτοι πολλοὶ εἶναι οἱ ἀνενεχθέντες ὑπὲρ τοιούτου μέτρου εἰς τμήματά τινα τῆς Ἑλλάδος, ἢ μᾶλλον εἰς ἓν μόνον τμῆμα, ἀμφιβάλλω δε ἐὰν καὶ τὸ τμῆμα ἐκεῖνο ἐρωτώμενο ἤθελεν ἀποφανθῆ ὁλόκληρον ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐὰν τὸ τμῆμα ἐκεῖνο ἀποφανθῇ ὑπὲρ τοιούτου μέτρου, οὐδεὶς ὑπάρχει λόγος, ἵνα μὴ δεχθῶμεν τὴν τροπὴν ὡς πρὸς αὐτό, διότι ἡ πρόσοδος ἔσται ἡ αὐτή· θὰ ὑπάρχῃ ἐλάττωσις ὡς πρὸς τὸ ποσὸν τοῦ φόρου, ἀφ' ἑτέρου, ὅμως, θὰ ὑπάρχῃ ἐπέκτασις τοῦ φορολογητέου ἐδάφους, διότι ἐνῷ ὁ φόρος ἐπιβάλλεται σήμερον εἰς μόνους τοὺς λιανικῶς πωλοῦντας, θὰ ἐπιβάλληται τότε εἰς πάντας τοὺς παράγοντας. Ἐὰν ἄρα τὸ τμῆμα ἐκεῖνο θελήσῃ ν' ἀντικαταστήσῃ τὸν φόρον αὐτοῦ διὰ τοιούτου μέτρου, δύναται νὰ γίνῃ ὡς πρὸς αὐτὸ ὅ,τι ἀκριβῶς ὡς πρὸς τὸν φόρον τῶν ποτῶν καὶ τῶν οἴνων γίνεται ἐν Γαλλίᾳ, δηλαδὴ ἡ λεγομένη ἄδεια ἐξαγορὰς ἢ μετατροπῆς τῆς φορολογίας. Περὶ τούτου θέλει ὑποβληθῆ νόμος γενικός, ἐπιτρέπων εἰς πᾶν τμῆμα τοῦ Κράτους ν' ἀποφανθῇ περὶ τῆς ἐξαγορᾶς τοῦ φόρου του διὰ τοιαύτης τροπῆς. Ὅταν τοιοῦτον νόμον ψηφίσωμεν, ἐὰν διαμέρισμά τι δὲν προτείνῃ τὴν ἐξαγοράν, ἑαυτὸ μόνον θὰ αἰτιᾶται, δὲν θὰ δύνηται νὰ παραπονῆται κατὰ τῆς Κυβερνήσεως ἢ κατὰ τῆς Βουλῆς ὡς παραγνωρισασῶν τὰ συμφέροντα αὐτοῦ· ἐὰν δὲ πάλιν ἀποφανθῇ ὑπὲρ τῆς τροπῆς καὶ παραπονοῦνται οἱ παραγωγοί, ἑαυτοὺς πάλιν θὰ αἰτιῶνται, διότι ἐπὶ τῇ αἰτήσει τοῦ διαμερίσματος θὰ ἐφαρμοσθῇ τὸ μέτρον τῆς ἐξαγορᾶς.

Α. ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΣ. Ποῖος θὰ ὁρίζῃ τὸ ποσόν;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Θὰ βεβαιῶται ἡ παραγωγὴ κατὰ βαρέλαν παρὰ τῷ παραγωγῷ, θὰ χρεῶται δὲ αὐτὸς ἀνὰ μίαν δραχμὴν κατὰ βαρέλαν. Ἐννοεῖται δέ ὅτι θὰ πληρώνῃ κατὰ δόσεις, ὡς γίνεται ἐπὶ τοιούτων εἰσπράξεων.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Εἶναι μέρη, εἰς τὰ ὁποῖα καὶ σήμερον πληρώνουσι μίαν δραχμὴν κατὰ βαρέλαν, εἰς ταῦτα τί θὰ γίνῃ;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Μόνον εἰς τὰ διαμερίσματα ἅτινα θὰ ζητήσωσι τὴν μετατροπὴν τοῦ συστήματος, θὰ εἰσαχθῇ αὕτη, εἶμαι δὲ εἰς θέσιν νὰ βεβαιώσω ὅτι τὸ πολὺ εἰς ἓν τμῆμα τῆς Ἑλλάδος θὰ γίνῃ αὕτη δεκτή, ἀμφιβάλλω δὲ καὶ περὶ τούτου· θέλομεν, ὅμως, προτείνει τὸ μέτρον, διότι ἐζητήθη καὶ οὐδαμῶς βλάπτει. Ὡς μέτρον γενικὸν ἐπιβαλλόμενον, δὲν δυνάμεθα νὰ τὸ παραδεχθῶμεν, ἀλλ' ὡς μέτρον γενικὸν ἐπιτρεπόμενον δυνάμεθα.

ΚΑΤΣΙΚΑΠΗΣ. Ποῖον τμῆμα εἶναι τὸ ζητῆσαν τὸ σύστημα τοῦτο;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Αἱ Πάτραι.

Μετὰ τοὺς νόμους «περὶ φόρων καταναλώσεως» δέον νὰ ἐξετάσωμεν ἐν τῇ ἀναθεωρήσει ταύτῃ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν οἰκονομικῶν μέτρων, τῶν ἤδη πρῶτον ἐφαρμοζομένων, τὰ τοῦ δασμολογίου. Ὡς πρὸς τὸ δασμολόγιον, ἠκούσθησαν ἐπικρίσεις πολλαί, τῶν ὁποίων τινές ἀντιμάχονται καὶ πρὸς ἀλλήλας. Κατεκρίθη τὸ δασμολόγιον, διότι φορολογεῖ βαρέως τὰ εἴδη τῆς πολυτελείας, ἡ δὲ κατάκρισις αὕτη προῆλθεν ἰδίως παρ' ἐκείνων, οἵτινες πρότερον κατεμέμφοντο τῆς φορολογικῆς ἡμῶν νομοθεσίας, ὡς φειδομένης τῶν εὐπορωτέρων τάξεων ἐπὶ ζημίᾳ τῶν ἀπορωτέρων· ἀλλὰ παραλείποντες τὰς ἐπικρίσεις ταύτας καὶ περιοριζόμενοι εἰς τὰς ἀφορώσας εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ δασμολογίου καὶ εἰς τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς, ἠκούσαμεν προσαπτόμενον εἰς τὸ δασμολόγιον ὅτι ἕνεκα αὐτοῦ ἐπῆλθεν ἐλάττωσις τῶν εἰσπράξεων, καὶ ὅτι ἡ ἐλάττωσις αὕτη τῶν δημοσίων προσόδων ἐκ τοῦ εἴδους τούτου τῆς φορολογίας, ὑποχρεοῖ εἰς αὔξησιν ἄλλων φόρων, καὶ ἐπομένως εἶναι κατὰ τοσοῦτον ἐπαχθής. Ἐξεταστέον ἄρα ἐὰν τῷ ὄντι τὸ δασμολόγιον φέρῃ ἐλάττωσιν εἰσπράξεων, καὶ ἐάν, ὅπου φέρῃ ἐλάττωσιν εἰσπράξεων, φέρῃ αὐτὴν ἐπωφελῶς διὰ τὸν τόπον, εἴτε ὡς ἐκ τῶν ἀμέσων, εἴτε ὡς ἐκ τῶν ἐμμέσων συνεπειῶν τῆς ἐλαττώσεως. Ἐν τοῖς ὑπολογισμοῖς περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ δασμολογίου δὲν λαμβάνονται δύο κοινὰ ἀριθμητικὰ στοιχεῖα ὑπ' ὄψιν. Πρῶτον, ὅτι δὲν πρέπει νὰ παραβάλλωνται τὰ ἀποτελέσματα τὰ ἐκ τοῦ νέου δασμολογίου πρὸς τὰ ἀποτελέσματα τοῦ παλαιοῦ ἀκέραια, ἀλλὰ πρέπει νὰ μὴ παροραται τὸ γεγονός ὅτι πρὸ τῆς ψηφίσεως τοῦ νέου δασμολογίου εἶχε ψηφισθῆ νόμος περὶ καταργήσεως τῆς τελωνιακῆς ζώνης κατὰ ξηράν, νόμος ὅστις, κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοὺς ἐν τῇ εἰσαγωγικῇ ἐκθέσει τοῦ νομοσχεδίου, ἔφερεν ἐλάττωσιν τῶν προσόδων ἐκ τῶν τελωνιακῶν εἰσπράξεων 288,000 δραχμῶν. Τὸ Δημόσιον δὲν θὰ ἐζημιοῦτο τὸ ποσὸν τοῦτο· ὡς ἀναγράφεται ἐν τῇ αἰτιολογικῇ ἐκείνῃ ἐκθέσει, ἡ ἐλάττωσις αὕτη τῆς προσόδου ἐκ τῆς τελωνιακῆς ζώνης ἤθελεν ἐπιφέρει αὔξησιν τῆς προσόδου ἐκ τοῦ φόρου τῶν ζώων· διότι τὰ ποίμνια τὰ ἐκ τῆς γείτονος Ἐπικρατείας ἤθελον εἰσαχθῆ πολυαριθμότερα μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς ζώνης, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ δασμολόγιον ἡ ἐλάττωσις τῶν 288,000 δραχμῶν ὑφίσταται πλήρης, πρέπει δὲ νὰ λαμβάνηται αὕτη ὑπ' ὄψιν κατὰ τὸν ὑπολογισμὸν τῆς διαφορᾶς τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ νέου δασμολογίου πρὸς τὸ παλαιόν. Πλὴν τούτου, δέον νὰ ἐνθυμώμεθα ὅτι τὸ νέον δασμολόγιον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῇ ὁλόκληρον εὐθύς, ὅτι ἐφηρμόσθησαν αἱ διατάξεις αὐτοῦ πᾶσαι, πλὴν τῶν ἀφορωσῶν εἰς τὰ ὑφάσματα καὶ τὰ νήματα καὶ ὅτι ἀκριβῶς ἐκεῖ περιλαμβάνονται πολλὰ τῶν εἰδῶν πολυτελείας, ἐφ' ὧν ἐπηνέχθη δασμολογικὴ αὔξησις. Ἡ αὔξησις τῶν προσόδων, ἡ ἐκ τῶν κατηγοριῶν τῶν ὑφασμάτων καὶ τῶν νημάτων προσδοκωμένη, εἶχε σημειωθῆ ἐν τοῖς πίναξιν,

οὕς ὑπέβαλεν ἡ Κυβέρνησις εἰς τὴν Βουλήν, ὅτε ἐπεξειργάζετο αὕτη τὸ νομοσχέδιον περὶ τοῦ δασμολογίου. Κατὰ τοὺς πίνακας ἐκείνους τὸ νέον δασμολόγιον ἐν ταῖς κατηγορίαις τῶν νημάτων καὶ ὑφασμάτων περιέχει μεταβολάς, αἵτινες ἤθελον φέρει ἐλάττωσιν μὲν ἐσόδων 65,000 δραχμῶν, αὔξησιν δὲ 355,000, ἐπομένως ἐν συνόλῳ αὔξησιν 290,000. Ταύτην τὴν αὔξησιν θέλομεν ἔχει κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος, ἀφοῦ καὶ ἡ κατηγορία τοῦ νέου δασμολογίου, ἡ ἀφορῶσα εἰς τὰ ὑφάσματα καὶ τὰ νήματα, θέλει ἐφαρμοσθῆ ἀπὸ τῆς 19ης τρέχοντος μηνός. Ὥστε ἡ ἕνεκα τούτου ἐπὶ ἔλαττον διαφορὰ θέλει εἶσθαι παροδική, μόνον κατὰ τὸ ἔτος 1884 παρουσιασθησομένη. Ὅταν τὰ δύο ταῦτα ποσὰ προσθέσωμεν εἰς τὰς εἰσπράξεις τὰς μέχρι τοῦδε γενομένας κατ' ἀναλογίαν, αἱ διαφοραὶ αἱ βεβαιωθεῖσαι δὲν παρίστανται πλέον τοσοῦτον σπουδαῖαι, ὅσον φαίνονται ἐκ πρώτης ὄψεως. Ἀλλ' ὑπάρχει διαφορὰ ἑτέρα ὡς ἐκ τῆς πανθωμολογημένης ἐλαττώσεως τῆς εἰσαγωγῆς. Δὲν δύναταί τις νὰ φρονῇ ὅτι ἐν τῇ καταστάσει τῆς χώρας τῇ σημερινῇ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ εἰσαγωγὴ κατὰ τοὺς μῆνας τούτους, ὁποία ὑπῆρχε κατὰ τοὺς αὐτοὺς μῆνας τοῦ παρελθόντος ἔτους. Τὸ παρελθὸν ἔτος δὲν εἶχεν ὑποστῇ ἡ σταφὶς τὰς ζημίας τὰς ὁποίας ὑπέστῃ φέτος, δὲν εἶχον ὑποστῇ τὰ σῦκα τὰς ζημίας τὰς ὁποίας ὑπέστησαν φέτος· τὸ παρελθὸν ἔτος δὲν εἴχομεν τὴν χολέραν, ἥτις παρεμποδίζει τὴν συγκοινωνίαν καὶ δυσχεραίνει εἰς ἄκρον τὴν εἰσαγωγήν. Ὡς ἐκ τοῦ ἐκρύθμου τούτου τῶν φετεινῶν περιστάσεων μεγίστη ἐλάττωσις θὰ ἦτο πιθανὴ καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς τοῦ δασμολογίου μεταβολῆς. Ἀδύνατον εἶναι τὰ ποσὰ τὰ εἰσαγόμενα νὰ εἶναι τὰ αὐτὰ φέτος, οἷα ἦσαν καὶ πέρυσιν, καὶ διὰ τοῦτο, ἐνῷ κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ ἔτους βλέπομεν τὴν εἰσαγωγὴν ὑπερτέραν κατὰ πολὺ τῆς τοῦ παρελθόντος ἔτους, ἡ εἰσαγωγὴ ἐλαττοῦται τῆς τοῦ περυσινοῦ, μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς δευτέρας ἑξαμηνίας, καὶ ἐλαττοῦται ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἤδη πᾶσα ἡ ὠφέλεια ἡ ἐκ τῶν πρώτων ἓξ μηνῶν ἐξέλιπεν. Ἀλλὰ τὸ δασμολόγιον πρὸς τοῦτο εἶναι ξένον, ἐὰν δὲ σχετίζηται πως πρὸς αὐτό, ἡ σχέσις εἶναι τοιαύτη, ὥστε δὲν πρέπει νὰ ἐκτιμηθῇ μόνον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν δημοσίων προσόδων. Ἐν τῷ δασμολογίῳ ὑπάρχουσι καὶ πολλαὶ αὐξήσεις τελῶν καὶ πολλαὶ ἐλαττώσεις. Τὸ τελικὸν συμπέρασμα, καθ' ὑπολογισμὸν γενικόν, εἶναι μᾶλλον ὑπὲρ τῆς αὐξήσεως τῶν προσόδων, ἀλλ' ὅπως δήποτε οὐχὶ ὑπὲρ τῆς ἐλαττώσεως τῆς προσόδου, ἣν ἀπέδιδε τὸ προηγούμενον δασμολόγιον. Ἐάν, ἀναγράφοντες τὰς αὐξήσεις, δὲν ἀπεδεχόμεθα καὶ τὰς ἐλαττώσεις, ἃ πολλὰς ἐξ αὐτῶν, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἔχωμεν αὔξησιν προσόδων πολλῷ ὑπερτέραν. Ἡμεῖς, ὅμως, ἀπέναντι τῶν αὐξήσεων προέβημεν εἰς ἐλαττώσεις· προέβημεν δὲ εἰς ἐλαττώσεις ἀκριβῶς διὰ τοῦτο, διότι, ὡς προεῖπον, προκειμένου νὰ ἐπιβάλωμεν φορολογικὴν νομοθεσίαν βαρεῖαν εἰς τὸν τόπον, ἔπρεπε νὰ διαρρυθμίσωμεν τὰ τῶν φόρων οὕτως, ὥστε νὰ δύνηται ἡ χώρα νὰ βαστάσῃ περισσότερα βάρη· ἔπρεπε νὰ εὐρύνωμεν, ὅσο τὸ δυνατόν, τὸ ἔδαφος, τὰ θεμέλια τοῦ οἰκοδομήματος νὰ καταστήσωμεν, ὅσον οἷόν τε στερεώτερα· ἔπρεπε ν' ἀνακουφίσωμεν τὰς τάξεις, αἵτινες εἶναι ἀληθὴς πηγὴ πάσης παραγωγῆς, τὰς τάξεις τὰς περιλαμβανούσας τοὺς μεγάλους ἀριθμούς, διότι ὁ ἐθνικὸς πλοῦτος ἀπορρέει ἐκ τῶν ἀριθμῶν, καίτοι τὰ ἄτομα τὰ ἀποτελοῦντα τοὺς ἀριθμοὺς ἀποδίδουσιν ἕκαστον ποσὰ ἐλάσσονα τῶν ἀποδιδομένων ἐκ τῶν ὀλίγων. Οὐχὶ διὰ τῆς ὑπερμέτρου ἐπιβαρύνσεως τῆς φορολογίας, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν φορολογικῶν δυνάμεων τῆς χώρας καὶ τῶν στοιχείων τῆς φορολογίας θὰ ἐπιτευχθῇ ἡ πλήρης τῶν οἰκονομικῶν τῆς χώρας ἀνόρθωσις, ἵνα δύνηται ὁ τόπος νὰ βαστάσῃ φορολογίαν ἔκτακτον, ὁποία εἶχε καταστῇ ἀναγκαία εἰς πλήρωσιν τοῦ οἰκονομικοῦ κενοῦ, ὅπερ παρέστησα πρὸς ὑμᾶς ἀρχόμενος τῆς ὁμιλίας μου· ἔπρεπεν ὁ λαὸς ν' ἀνακουφισθῇ, ἔπρεπε νὰ δύνηται νὰ τρέφηται εὐθηνότερον, νὰ ἐνδύηται εὐθηνότερον, καὶ εἰς τοῦτο ἀποβλέπει τὸ νέον δασμολόγιον, ἐὰν δὲ ἐπέτυχεν ἢ οὐ, δύνασθε νὰ πληροφορηθῆτε ἐπισκεπτόμενοι τὴν ἀγοράν. Μόνον τὸ δασμολόγιον ἔφερε τοιοῦτον ἀποτέλεσμα; Βεβαίως οὐχί· δὲν ἔχετε ἢ ν' ἀποβλέψητε εἰς τὰς διαφορὰς τῶν σημερινῶν τιμῶν πρὸς τὰς προτέρας, ἵνα βεβαιωθῆτε ὅτι ὁ καταργηθεὶς δασμὸς εἶναι πολὺ ὀλιγώτερος τῆς διαφορᾶς ἐπὶ ἔλαττον τῆς τιμῆς τῶν τροφίμων. Ἀλλὰ τί ἄλλο συνετέλεσε; Πάλιν τὰ οἰκονομικὰ μέτρα τὰ ἀπὸ τῆς αὐτῆς, ὡς καὶ τὸ δασμολόγιον, ἀπορρέοντα ἀρχῆς. Συνετέλεσε μετὰ τοῦ δασμολογίου ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, δοῦσα εἰς τὸ χρῆμα ἑκάστου ἀξίαν μεγαλυτέραν τῆς προτέρας. Καθ' ἣν ἡμέραν συνετάχθη τὸ νομοσχέδιον περὶ ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ἢ μᾶλλον καθ' ἣν ἡμέραν ἀπεφασίσθη ἡ σύνταξις τοῦ νομοσχεδίου τούτου, τὸ νόμισμα τὸ κυκλοφοροῦν ἐν Ἑλλάδι τὸ ἐν χερσὶ τοῦ λαοῦ, ὑπετιμᾶτο κατὰ 20 τοῖς ἑκατὸν τῆς ὀνομαστικῆς αὐτοῦ ἀξίας· νῦν δὲ τὸ αὐτὸ νόμισμα κυκλοφορεῖ ἐπὶ τῷ ἀρτίῳ, καίτοι ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία εἰσέτι δὲν ἤρθη. Αὐτὸ δὲ τοῦτο ἐλέγομεν πρὸς ὑμᾶς καὶ ὅτε, προκειμένου περὶ μεταβολῆς νομισματικοῦ συστήματος, ἐλέγετε ὅτι διὰ τῆς μεταβολῆς ταύτης θέλει ἐπέλθει ὑπερτίμησις τῶν ὠνίων· ἔλεγον τότε οἱ πολέμιοι τοῦ μέτρου σοφοὶ οἰκονομολόγοι, οἱ αὐξάνοντες τὴν μονάδα τοῦ νομίσματος, αὐξάνετε καὶ τὴν τιμὴν τῶν πραγμάτων, ὅτι διὰ τῶν 100 λεπτῶν τῆς νέας δραχμῆς δὲν θὰ δύνασθε ν' ἀγοράζητε περισσότερα τῶν 100 λεπτῶν τῆς παλαιᾶς ἀγοραζομένων. Καὶ τῷ ὄντι ἐπί τινα χρόνον, ὡς ἐκ περιστάσεων ἄλλων, δὲν ἐπῆλθε ὑποτίμησις, καὶ εὐθὺς ἐθριάμβευον οἱ ταῦτα προειπόντες. Ἰδού ἔλεγον ὅτι ἡ Βουλὴ κακῶς ἐνομοθέτησε τὰ περὶ τούτου, ἰδού ὅτι εὑρέθη τρόπος νὰ πλουτί-

ζωμεν, δὲν ἔχομεν ἢ ὑποτιμῶμεν τὸ νόμισμα, ἵνα ἔχωμεν περισσότερον χρῆμα. Ἡμεῖς διεμαρτυρόμεθα ὅτι τὸ νόμισμα δὲν δύναται νὰ ἐπηρεάσῃ τὰς τιμάς, καὶ ἐὰν τὰς ἐπηρέαζεν ἐν ἀρχῇ, τοῦτο συνέβαινεν ἐκ τῆς συνηθείας, καὶ ἤθελεν εἶσθαι ὁ ἐπηρεασμὸς παροδικός· ταχέως ὁ συναγωνισμὸς ἤθελε κανονίσει τὴν τιμὴν οὐχὶ κατὰ τὴν μονάδα τοῦ νομίσματος, ἀλλὰ κατὰ τὸ τοῦ ἐν αὐτῷ περιεχομένου χρυσοῦ ἢ ἀργύρου. Σήμερον αἱ τιμαὶ κανονίζονται πρὸς τὴν νεάν δραχμήν, λογιζομένην ἀνελλιπῶς τῆς ἀξίας, ἣν αὕτη ἔχει ὑπὲρ τὴν παλαιάν. Τὸ δασμολόγιον ὡς πρός τινα εἴδη, ὡς πρὸς τὰ κρέατα ἰδίως, ἤνοιξε τὰς πύλας τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰσαγωγήν, εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ὅσον δήποτε μικρόν εἶναι τέλος τι, ἀπωθεῖ τὸ ἐμπόριον. Τὸ ἐμπόριον ἰδίως ἑλκύεται εἰς τὰς ἀγοράς, αἵτινες οὐδὲν ἐξ αὐτοῦ ἀπαιτοῦσι διὰ τοῦτο ἐγένετο κεντρικὸν ἐμπορεῖον κρεάτων ἡ Ἑλλάς. Διὰ τοῦ συναγωνισμοῦ δέ, ὃν προεκάλεσεν ἡ τοιαύτη συγκέντρωσις, ἐκανονίσθη ἡ τιμὴ τῶν κρεάτων ἐν νέαις δραχμαῖς κατὰ λόγον τῆς διαφορᾶς τῆς ἀξίας αὐτῶν πρὸς τὰς παλαιὰς καὶ ἐπὶ τῇ ἀρτίᾳ αὐτῶν ἀξίᾳ, ἀφοῦ ἡ προσεχὴς ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας κατήργησε τὴν προϋπάρχουσαν ὑποτίμησιν, ἀφῃρέθη δ' ἀπὸ τῆς προτέρας τιμῆς καὶ ἡ τοῦ καταργηθέντος δασμοῦ. Οὗτος εἶναι ὁ λόγος τῆς σημερινῆς εὐθηνίας. Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον ἡ εὐθηνία τὸ ἀγαθὸν τὸ ἀποκτηθὲν ἐκ τοῦ νέου δασμολογίου, ἀπεκτήθη καὶ ἄλλο ἀφανές, ἀλλὰ σπουδαιότατον. Διὰ τοῦ δασμολογίου καὶ κυρίως διὰ τοῦ δασμολογίου, θέλομεν ἐπιτύχει ὅπως αἱ ξέναι ἀγοραὶ ἀνοίξωσι τὰς πύλας αὐτῶν εὐρύτερον εἰς τὰ προϊόντα τῆς ἡμετέρας χώρας. Δὲν πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι ἐμπορικὰς συνθήκας ὑπὲρ τῶν προϊόντων ἡμῶν θὰ δυνηθῶμεν νὰ συνάψωμεν ἄλλως, εἰμὴ δι' ἀνταλλαγμάτων παρεχομένων ἐπὶ τοῦ δασμολογίου· πρέπει, ἑπομένως, νὰ ἔχωμεν διερρυθμισμένον τὸ δασμολόγιον διὰ τρόπου ἐπιτρέποντος εἰς ἡμᾶς νὰ ποιῶμεν ἐπ' αὐτοῦ παραχωρήσεις ἐπ' ἀνταλλάγματι.

Καθ' ἣν ὥραν παρεσκευάζετο τὸ νέον δασμολόγιον, διεπραγματευόμεθα ἐμπορικὴν συνθήκην ἐν ἄλλοις καὶ μετὰ τῆς Γερμανίας. Ἐζητοῦμεν παρὰ τῆς Γερμανίας ἐλάττωσιν τοῦ εἰσαγωγικοῦ τέλους ἐπὶ τῆς σταφίδος, ἐπὶ τῶν σύκων, ἐπὶ τῶν ἐλαιῶν, ἀλλὰ ταῦτα ἦτο ἀδύνατον ν' ἀποκτήσωμεν ἄνευ ἀνταλλάγματος· τὸ δὲ ἀντάλλαγμα δὲν ἠδύνατο νὰ χορηγηθῇ, εἰμὴ ἐπὶ τοῦ ἰσχύοντος τότε δασμολογίου. Ὑπέβαλεν ἡ γερμανικὴ κυβέρνησις τὰς αἰτήσεις αὐτῆς ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ δασμολογίου ἐκείνου· εὐτυχῶς αἱ αἰτήσεις αὐτῆς συνέπιπτον ἐν γένει πρὸς τὰς βάσεις ἐφ' ὧν εἰργαζόμεθα κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ νέου δασμολογίου· αἱ ἀτέλειαι ἢ ἐλαττώσεις δασμῶν, ἃς ἐζήτει ἡ γερμανικὴ κυβέρνησις, ἀφώρων κυρίως εἰς εἰσαγωγικὰ τέλη ἐπὶ πρώτων ὑλῶν βιομηχανίας, ἢ ἐπὶ εἰδῶν βιομηχανίας χρησίμων εἰς τὰς ἀπορωτέρας τάξεις, ἑπομένως ἠδυνάμεθα νὰ συνεννοηθῶμεν. Πολλὰ παρεχωρήσαμεν εἰς τὴν Γερμανίαν, ἵνα ἀποκτήσωμεν καὶ ἡμεῖς πολλά, ἀλλὰ τὰ πολλά, ἅπερ παρεχωρήσαμεν εἶναι ἐξ ἐκείνων, ἐξ ὧν ὠφελούμεθα καὶ ἡμεῖς παραχωροῦντες, ὡς ἐπίσης, φρονῶ ὅτι καὶ ἡ Γερμανία ὠφελεῖται ἐκ τῶν πρὸς τὰ ἡμέτερα προϊόντα παραχωρήσεων αὐτῆς. Τὰ παραχωρηθέντα εἰς τὴν Γερμανίαν ἀνεγράψαμεν πάντα ἐν τῷ νέῳ δασμολογίῳ· ἐὰν ἄρα βλέπετε πολλὰς ἐλαττώσεις ἐν αὐτῷ, δέον νὰ ἔχητε ὑπ' ὄψιν ὅτι ἔχουσιν αὗται ἀντισήκωμα 1,800,000 δραχμῶν, τὰς ὁποίας ἡ Γερμανία παρῄτησεν ἐκ τοῦ δασμοῦ μόνης τῆς σταφίδος, παραλείπω δὲ τὰ σῦκα, τὰς ἐλαίας καὶ ἄλλα εἴδη· ἡ Γερμανία μάλιστα συνῄνεσεν, ὅπως τὰ διὰ τῆς συμβάσεως παραχωρούμενα εἰς ἡμᾶς ἐφαρμοσθῶσι καὶ πρὸ τῆς ψηφίσεως τῆς συμβάσεως καὶ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν κυρώσεων, διότι καὶ ἡμεῖς ὑποσχεθέντες νὰ περιλάβωμεν τὰς πρὸς αὐτὴν παραχωρήσεις ἐν τῷ νέῳ δασμολογίῳ, δι' αὐτοῦ τούτου θὰ παρείχομεν καὶ πρὸς αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ δασμολογίου πᾶσαν τὴν ἐκ τῶν ἐλαττώσεων ὠφέλειαν· οὕτω δὲ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἡ σταφὶς εἰσάγεται εἰς Γερμανίαν ἐπὶ ἠλαττωμένῳ τέλει 8 μαρκῶν, ἀντὶ τοῦ προϋπάρχοντος τέλους τῶν 24 μαρκῶν. Ἰδού, κατὰ τὸν ἐπίσημον πίνακα τὸν ἀνακοινωθέντα μοι παρὰ τῆς Γερμανικῆς ὑπηρεσίας, ὁποία ὑπῆρξεν ἡ εἰσαγωγὴ τῆς σταφίδος ἐν Γερμανίᾳ κατὰ τὸ ἔτος 1883, διότι ἐκ τῶν ἡμετέρων πινάκων δὲν δύναταί τις ν' ἀρυσθῇ πληροφορίας, ἐπειδὴ οἱ πίνακες οὗτοι σημειοῦσι μόνον τὸν λιμένα τῆς ἐκφορτώσεως, δὲν παρακολουθοῦσιν, ὅμως, τὸ προϊὸν κατὰ τὴν ἐκεῖθεν εἰσαγωγὴν εἰς ἄλλο κράτος. Κατὰ τὸ 1883 εἰσήχθησαν εἰς Γερμανίαν πρὸς κατανάλωσιν ἐπιχώριον 94,869 καντάρια σταφίδος, ἅτινα ἐπὶ δασμῷ 24 μαρκῶν θὰ ἀπέτινον 2,276,856 μάρκας, ἀπέτισαν δὲ πρὸς ὀκτὼ μάρκας 758,952 μάρκας. Ἑπομένως, ἔχομεν διαφορὰν ἐπὶ ἔλαττον μαρκῶν 1,518,000 ἤτοι δραχμῶν 1,898,000. Ταῦτα, ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι ἡ ἐλάττωσις αὕτη τῶν δύο τρίτων τοῦ δασμοῦ δὲν θὰ ἐπενέγκῃ μεγάλην αὔξησιν εἰσαγωγῆς, ἀλλ' ἡ αὔξησις ἔσται βεβαίως μεγίστη, καὶ ἑπομένως τὸ κέρδος τὸ ἐκ τῆς ἐλαττώσεως προσδοκώμενον ἔσται καὶ τοῦτο πολλαπλάσιον.

Ὅτε εἰσηγάγομεν τὸ δασμολόγιον, ἐρρέθη παρὰ πολλῶν ὅτι διὰ τοῦ δασμολογίου τούτου θὰ ἐξεγείρωμεν τὰς ξένας Δυνάμεις, ἵνα λάβωσι μέτρα κατὰ τῶν ἡμετέρων προϊόντων, ὅτι αἱ ξέναι Δυνάμεις θὰ θελήσωσι νὰ μᾶς ἐκδικηθῶσι. Παρίστων οἱ κατὰ τῆς Κυβερνήσεως τὸ δασμολόγιον ἐκμεταλλευόμενοι ὅτι τὸ δασμολόγιον τοῦτο ἦτο καταστρεπτικὸν διὰ τὰ ξένα κράτη, ὑπὲρ ὧν ἐκεῖνοι ἐκήδοντο, καὶ ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν τὰ ξένα κράτη ν' ἀνεχθῶσι πολιτικὴν οὕτω στενὴν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἤθελε πάθει τὰ ἐπί-

χειρα τῆς κακίας της, συμπαρασύρουσα δυστυχῶς ἐν τῷ παθήματι καὶ τὴν χώραν. Καθ' ὃν χρόνον ἐλέγοντο ταῦτα καὶ ἐγράφοντο ἐν μεγαλοσχήμοις ἐφημερίσιν, ἡμεῖς διεπραγματευόμεθα μετὰ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως, ὅπως μὴ ψηφισθῇ ὁ πρὸ πολλοῦ εἰς τὴν Γαλλικὴν Βουλὴν ὑποβληθεὶς νόμος περὶ προσθέτου φορολογίας τῆς σταφίδος κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν αὐτῆς εἰς τὰς πόλεις. Ὡς γινώσκετε, ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ παρελθόντος ἔτους, δηλαδὴ πολὺ πρὶν ἢ γίνῃ ἐνταῦθα λόγος περὶ νέου δασμολογίου, εἶχεν εἰσαχθῇ παρὰ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως εἰς τὴν Βουλὴν νόμος ὅστις ἐπέβαλε σπουδαίαν φορολογίαν ἐπὶ τῆς εἰσαγομένης σταφίδος εἰς τὰς πόλεις, τὰς ἐχούσας πληθυσμὸν ἄνω τῶν τεσσάρων χιλιάδων ψυχῶν. Ὁ ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν τῆς Γαλλίας, ἐν τῇ εἰσαγωγικῇ ἐκθέσει τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἐξαίρει τὰ τοῦ νόμου τούτου, λέγων ὅτι δύναται ν' ἀναγράψῃ πρόσοδον ἐξ αὐτοῦ ἐλαχίστην 1,000,000. Διαπραγματευόμενοι τότε ἡμεῖς μετὰ τῆς Γαλλίας περὶ ἐμπορικῆς συνθήκης, παρετηροῦμεν εἰς αὐτήν ὅτι εἰς οὐδὲν συνετέλει ν' ἀποκτήσωμεν ἀντὶ ἀνταλλάγματος ἐλάττωσίν τινα τοῦ δασμοῦ ἐπὶ τῆς σταφίδος, ὅταν διὰ νομοθετήματος ὑποβεβλημένου εἰς τὴν Βουλὴν πρόκειτο νὰ ἐπιβληθῇ, οὐχὶ πλέον κατὰ τὴν τελωνιακὴν γραμμὴν τοῦ ὅλου κράτους, ἀλλ' ἐν ταῖς ἐσωτερικαῖς περιφερείαις, νέα φορολογία, φορολογία οὐχὶ δημοτική, ἀλλὰ τοῦ Δημοσίου, εἰσπραττομένη κατὰ τὴν εἴσοδο τοῦ προϊόντος ἡμῶν εἰς τὰς πόλεις. Παρεστήσαμεν, ἄρα, ὅτι μόνον ἐφ' ὅσον τὸ νομοσχέδιον τὸ ὑποβληθὲν ἤθελε τεθῇ κατὰ μέρος, ἠδυνάμεθα νὰ ἐξακολουθήσωμεν τὰς διαπραγματεύσεις. Καὶ τὴν βεβαίωσιν ἐκείνην ἐλάβομεν προσφάτως, ἐξασφαλισθείσης οὕτω τῆς σταφίδος ἀπὸ τοῦ κινδύνου τοιαύτης προσθέτου φορολογίας, ἐλπὶς δὲ εὔλογος ὑπάρχει ὅτι δι' ἀνταλλαγμάτων ἐπὶ τοῦ νέου δασμολόγου, θὰ δυνηθῶμεν, κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις περὶ συμβάσεως μετὰ τῆς Γαλλίας, νὰ ἐπιτύχωμεν ἐλάττωσιν τοῦ κειμένου δασμοῦ ἐπὶ τῆς σταφίδος, κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν διὰ τῆς τελωνιακῆς γραμμῆς.

Ἐπίσης τὸ δασμολόγιον κατ' οὐδὲν δύναται νὰ μᾶς βλάψῃ, τοὐναντίον μάλιστα ἴσως μᾶς παρέχει καὶ τὰ μέσα πρὸς εὐχερεστέραν διαπραγμάτευσιν, ἐν ταῖς συνεννοήσεσιν ἡμῶν πρὸς ἄλλα κράτη, εἰς σύναψιν ἐμπορικῶν συνθηκῶν. Ἐνέργειαι ἐγένοντο ἐν Ἀμερικῇ, ὅπου ἡ εἰσαγωγὴ τῆς σταφίδος, καὶ κρατοῦντος τοῦ ὑπάρχοντος δασμοῦ, ὅστις εἶναι βαρύτατος, αὐξάνει ὁσημέραι σπουδαιότατα, ἵνα ψηφισθῇ ἐλάττωσις τοῦ φόρου ἐπὶ τῆς σταφίδος. Πρὸς τὴν αὐστριακὴν κυβέρνησιν πρὸ πολλοῦ διαπραγματευόμεθα, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι καὶ διὰ τὴν σταφίδα καὶ διὰ τὰ σῦκα, τὰ ὁποῖα ἔχουσι μεγαλυτέραν τῆς σταφίδος ἐξόδευσιν ἐν ταῖς ἀγοραῖς τῆς Αὐστρίας, θέλομεν ἀποκτήσει ὠφελήματα, τὰ ὁποῖα θέλομεν ἀποτίσει δι' ἐλαττώσεων ἐπὶ τοῦ δασμολογίου· ἔχοντες δὲ δασμολόγιον φέρον ηὐξημένους εἰδῶν τινων τοὺς δασμούς, δυνάμεθα νὰ προβῶμεν εἰς ἐλαττώσεις, εἰς ἃς δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ προβῶμεν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ παλαιοῦ δασμολογίου.

Ὡς πρὸς τὸ δασμολόγιον ἐγένοντο παρατηρήσεις τινες ἐπὶ λεπτομερειῶν, ἀλλ' αὗται ἀφορῶσιν εἰς τὸ εὑρετήριον, ὅπερ παρά τινων ἐθεωρήθη ὅτι κακῶς κατέταξεν εἴδη τινά· ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο ἡ οἰκονομία τοῦ νόμου παρέπεμψεν εἰς τὸ εὑρετήριον τὸν κανονισμὸν τῶν λεπτομερειῶν, ἵνα ᾖ εὐχερεστέρα ἡ διόρθωσις, δυναμένη νὰ πραγματοποιηθῇ διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος. Παρετηρήθη προσέτι ὅτι καὶ ὡς πρὸς τοὺς δασμοὺς τῶν δήμων, δὲν ἐλήφθη ἐπαρκὴς πρόνοια διὰ τὸ ἔτος 1885. Ἀπὸ τοῦ 1886 ἡ πρόνοια τοῦ νόμου εἶναι ἀποχρῶσα, ἀφοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ 1885 ἐπιτρέπεται ὑπὲρ ἑκάστου δήμου πᾶσα μεταβολὴ τοῦ ποσοστοῦ, ἥτις ἤθελεν ἀποδειχθῇ ἀναγκαία, ὅπως συμπληρωθῇ τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον ἐκ τῶν εἰσαγομένων ὠνίων καὶ ἐμπορευμάτων ἀπελάμβανε πρότερον. Ἐπειδὴ οὐδὲ κατὰ τὸ 1885 πρέπει οἱ δῆμοι νὰ στερηθῶσι προσόδου, ἥτις εἴς τινας εἶναι ἀναγκαία, θέλομεν ὑποβάλει νομοσχέδιον ἐπιτρέπον καὶ τὴν κατὰ τὸ 1885 πρόνοιαν περὶ μὴ ἐλαττώσεως τῶν δημοτικῶν δασμῶν. Τὸ νομοσχέδιον ἐκεῖνο ψηφιζόμενον ἐγκαίρως, θέλει ἐξασφαλίσει ὑπὲρ τῶν δήμων τὴν πρόσοδον, ἥτις μέχρι τοῦδε ἐθεωρήθη ἐπαρκής.

Μετὰ τὸ δασμολόγιον, οἰκονομικὸν μέτρον δεόμενον ἐξετάσεως, πρὸ τῆς ψηφίσεως τοῦ προϋπολογισμοῦ, εἶναι βεβαίως τὸ τῆς ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας καὶ τὸ τοῦ δανείου πρὸς ἄρσιν αὐτῆς. Ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας συνέπεσεν εἰς στιγμὰς δυσχερεῖς, καὶ πᾶσαι αἱ δυσχέρειαι τῶν περιστάσεων ἀπεδόθησαν παρά τινων εἰς αὐτὴν τὴν ἄρσιν· ἀποβλέποντες οὗτοι εἰς τὸ στενόχωρον τῶν καιρῶν ἐθεωρήθησαν ὅτι, ἂν μὴ καθ' ὁλοκληρίαν, τοὐλάχιστον κατά τι, ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας συνετέλεσεν ὅπως δήποτε εἰς τὴν ἀνωμαλίαν. Εἶπον, καὶ καλὴ ἂν εἶναι ἡ ἄρσις, εἶναι μεταβολή, καὶ πᾶσα μεταβολὴ ἐν στιγμαῖς κρισίμοις, ἐπαυξάνει τὴν δυσχέρειαν. Ἀλλ' ἂν εἶναι τοῦτο ἀληθὲς ἐν γένει περὶ τῶν μεταβολῶν, ὑφισταμένων οἰκονομικῶν κρίσεων, ἡ μόνη μεταβολή, ἥτις ἠδύνατο νὰ γίνῃ, χωρὶς νὰ ἐπαυξήσῃ τὴν κρίσιν, εἶναι ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ὅταν αὕτη συνδέεται μετὰ εἰσαγωγῆς ἐν τῷ τόπῳ δεκάδων πολλῶν ἑκατομμυρίων. Βεβαίως, ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας δύναται νὰ ἐπενέγκῃ διατάραξίν τινα εἰς τὰ οἰκονομικὰ τῆς χώρας, ὅτε γίνηται μόνη. Ὅταν κυκλοφοροῦν τραπεζικὸν γραμμάτιον ἄνευ ἀνταλλάγματος, ἄνευ ἀντισηκώματος, μεταλλικοῦ, ἀποσυρθῇ ἐκ τῆς κυκλοφορίας, καταλείπει κενόν, τὸ ὁποῖον

εἶναι ἐπαισθητὸν ἐν τῇ κυκλοφορίᾳ καί, ἂν ὑπάρχῃ κρίσις, ἐπαυξάνει αὐτήν· ἀλλ' ὅταν πρόκειται ν' ἀποσυρθῶσιν ἐκ τῆς κυκλοφορίας 42,000,000 τραπεζικῶν γραμματίων, κομίζονται δὲ εἰς τὴν χώραν πρὸς πλήρωσιν τοῦ κενοῦ 81,000,000 μεταλλικοῦ, ποία δύναται νὰ ἐπέλθῃ στενοχωρία, ἀναπληρουμένου οὕτω τοῦ ἀποσυρομένου τῆς κυκλοφορίας κεφαλαίου διὰ ποσοῦ διπλασίου; Τὸ δάνειον δὲν ἐξεδόθη ἔτι, ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία δὲν ἤρθη, ἀλλὰ τὸ χρῆμα ἐπληρώθη· κατεβλήθησαν 72,000,000 καὶ πρὸς τούτοις ἕτερα 9,000,000 περὶ ὧν θέλω ὁμιλήσει· ἑπομένως, ἔχομεν ποσὸν μεταλλικοῦ ἀσυγκρίτως ὑπέρτερον τοῦ ποσοῦ τῶν τραπεζικῶν γραμματίων, τὸ ὁποῖον θέλει ἀποσυρθῆ ὁλόκληρον ὅταν ἀρθῇ ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία. Τὸ ποσὸν τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος σήμερον εἶναι πολὺ ὑπέρτερον τοῦ ποσοῦ ὅπερ θὰ διετέλει ἐν κυκλοφορίᾳ ἂν μὴ ἐλαμβάνετο ἡ ἀπόφασις περὶ ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, οὕτως ἐκτελουμένη, νὰ εἶναι καὶ κατ' ἐλάχιστον αἰτία τῶν σημερινῶν στενοχωριῶν; Πῶς δύναμεθα νὰ σχετίσωμεν ταύτας πρὸς ἐκείνας ὡς αἴτια; Δυνάμεθα νὰ τὸ σχετίσωμεν, ἀλλ' ὡς πρὸς θεραπείαν, διότι ποῖον ἦτο τὸ κακὸν καὶ πόθεν προῆλθε; Τὸ κακὸν προῆλθεν οὐχὶ ἐκ τῆς ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ἀλλὰ ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας. Νομίζετε ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ φθάσῃ τὸ κυκλοφοροῦν χρῆμα ἐν τῷ τόπῳ εἰς ὑποτίμησιν 20 τοῖς % καὶ νὰ μὴν ἔχωμεν χρηματικὴν κρίσιν; Τί ἄλλο εἶναι ἡ ὑποτίμησις 20 τοῖς % ἢ χρηματικὴ κρίσις; Ἂν τὸ μέτρον τῆς ἄρσεως δὲν ἐλαμβάνετο ἐνωρίς, ἡ κρίσις θὰ ἦτο πολὺ μεγαλυτέρα· ἂν ἀφίνωμεν ὀλίγους μῆνας νὰ παρελθῶσι, χωρὶς νὰ λάβωμεν τὴν περὶ ἄρσεως ἀπόφασιν, θὰ εἴχομεν κρίσιν οὐχὶ παροδικήν, ὡς τὴν παροῦσαν, ἀλλ' ἄγουσαν εὐθὺς εἰς τὸν ὄλεθρον.

Τὸ χρῆμα κατὰ τοὺς ὅρους τῆς συμβάσεως κατετέθη. Ἐρρέθη δὲ ὅτι ἀνεβλήθη ἡ ἄρσις, ὅτι εὐθὺς ὡς κατετέθη τὸ χρῆμα, ὤφειλεν ἡ Κυβέρνησις νὰ προβῇ εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Διατάγματος περὶ ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν ἐπινοήσεις τῶν λεγόντων· οὐδὲν τοιοῦτον ὑπῆρχεν ἐν τῷ νόμῳ οὐδὲ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ νόμου. Ὁ νόμος δὲν ἠδύνατο νὰ εἴπῃ καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοῇ, εἰμὴ ὅτι ἡ ἄρσις θὰ ἐγίνετο εὐθὺς ὡς τὸ μεταλλικὸν χρῆμα ἦτο διαθέσιμον πρὸς ἐξαργύρωσιν ἐν ταῖς θυρίσι τῆς Τραπέζης τῶν παρουσιαζομένων τραπεζιτικῶν γραμματίων· ἐπῆλθεν ἐκ πράξεως ἢ παραλείψεως τῆς Κυβερνήσεως βραδύτης περὶ τὴν κατάθεσιν τοῦ χρήματος ἐν τοῖς ταμείοις τῆς Τραπέζης; Οὐ μόνον δὲν ἐπῆλθε βραδύτης, ἀλλὰ καὶ πᾶσα πρόνοια ἐλήφθη, ὅπως μεταβιβασθῇ ἐνταῦθα ὅσον ἔνεστι ταχύτερον. Ἐπετεύχθη ἡ τροπὴ τοῦ ἀργυροῦ νομίσματος εἰς χρυσόν, δι' ἐλαχίστης καταβολῆς δεκαπέντε ἐπὶ τοῖς χιλίοις.

ΔΗΜΗΤΡΑΚΑΚΗΣ. Δηλαδὴ ἓν καὶ ἥμισυ τοῖς %, μᾶς εἴπατε τοῖς χιλίοις, διὰ νὰ φανῇ κάτι τι.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἑνὸς καὶ ἡμίσεως τοῖς χιλίοις, κατὰ παραδρομὴν εἶπον δεκαπέντε. Ἐπετεύχθη ἄρα διὰ ποσοῦ ὅλως ἀσημάντου ἡ τροπή· ἐπίσης καὶ περὶ τῆς μεταφορᾶς τοῦ νομίσματος ἐνταῦθα ἐγένοντο εὐθὺς συμφωνίαι. Ἀμφότερα ταῦτα ὁμοῦ, ἥτε τροπὴ τοῦ νομίσματος εἰς χρυσὸν καὶ ἡ μεταφορὰ τοῦ νομίσματος ἐνταῦθα, πραγματοποιηθήσονται ἀντὶ πληρωμῆς ἑπτὰ ὀγδόων τοῖς %. Τοῦτο ὠφείλομεν νὰ πράξωμεν καὶ ἐσπεύσαμεν, ὅπως, ὅσον οἷόν τε ταχύτερον καὶ ἀσφαλέστερον, μετενεχθῇ τὸ χρῆμα ἐνταῦθα, εὐθὺς δὲ ὡς φθάσει, θέλει ἀρθῆ καὶ αὐτοδικαίως ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία. Οὐδεμία ὑπέρβασις τῶν προθεσμιῶν τῶν ἐν τῷ νόμῳ ἐπῆλθε. Τὸ χρῆμα κατετέθη ἐν Παρισίοις ἀκριβῶς τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ὁ νόμος καθιστᾶ αὐτὸ ἀπαιτητόν, τὸ χρῆμα μεταφέρεται ἐνταῦθα ὅσον ἔνεστι ταχύτερον, καὶ πάντα ταῦτα μᾶς ἄγουσι μέχρι τῶν μέσων Δεκεμβρίου· κατὰ τί ὁ νόμος παραβιάζεται; Τοὐναντίον ἐκτελεῖται.

Ἀλλὰ παραβίασιν τοῦ νόμου ἀνεῦρον καὶ ἀλλαχοῦ· εἶπον τὰ 72,000,000 ἐδόθησαν πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀποτίσεως τοῦ πρὸς τὰς Τραπέζας χρέους· πῶς ἆρα ἡ Κυβέρνησις ἐποιήσατο χρῆσιν τοῦ χρήματος τούτου πρὸς ἄλλους σκοπούς; Ἡ Κυβέρνησις ὤφειλε ν' ἀποτίσῃ, καὶ ὀφείλει ν' ἀποτίσῃ χρέη δημόσια ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, καὶ ἀπέστελλε κατ' ἔτος μεγάλα ποσὰ ἀποτίνουσα πρὸς τοὺς μεταφέροντας τὸ χρῆμα εἰς τὸ ἐξωτερικὸν προμηθείας καὶ ἔξοδα μεταφορᾶς· διατὶ εἶπον ἡ Κυβέρνησις δὲν ἠκολούθησε καὶ δὲν ἀκολουθεῖ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ τὸ αὐτὸ σύστημα; Διατί ἀφοῦ ἔχει ἀναγεγραμμένα ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τὰ ἔξοδα τῆς μεταφορᾶς καὶ τῆς προμηθείας δὲν ἔστελλεν ἐντεῦθεν τὸ χρῆμα εἰς τὴν Εὐρώπην εἰς ἀπότισιν τῶν χρεῶν ἐκείνων, ἀλλὰ προτιμᾷ νὰ ποιῆται χρῆσιν τῶν 72,000,000 τὰ ὁποῖα ἔπρεπεν ἀνελλιπῶς νὰ φέρῃ ἐνταῦθα; Ἔπρεπε διὰ τοῦ ἐκ Γαλλίας ἀτμοπλοίου νὰ μεταφέρῃ ἐνταῦθα τὰ ἐν Παρισίοις κατατιθέμενα εἰς λογαριασμὸν τῶν 72,000,000, ἵνα ἀποτίνῃ τὰ πρὸς τὰς τραπέζας ὀφειλάς, δι' ἑτέρου δέ, ἢ διὰ τοῦ αὐτοῦ ἀτμοπλοίου, ὤφειλε ν' ἀποστέλλῃ εἰς Γαλλίαν ἄλλα ἑκατομμύρια, ἢ καὶ αὐτά, ἐπιβαρυνομένη διὰ διπλῶν ἐξόδων μεταφορᾶς καὶ προμηθείας. Ἡμεῖς ἐθεωρήσαμεν ὅτι ἡ Κυβέρνησις ὤφειλε τοῦτο νὰ ἐξετάσῃ, ἂν ὑπῆρχεν ὀφειλὴ τοῦ Δημοσίου, καὶ ἂν ὑπῆρχε πίστωσις πρὸς ἀπότισιν αὐτῆς. Εὐθὺς ὡς τὰ δύο ταῦτα συνέτρεχον, ἔπρεπε τὸ χρῆμα νὰ λάβῃ, ὅπου τὸ εὕρισκεν εὐθυνώτερον. Ἀναντιρρήτως δ' εὐθυνώτερον τὸ εὕρισκεν, ἐὰν αὐτὸ τὸ χρῆμα τὸ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ διέθετεν ἐκεῖ, λαμβάνουσα τὸ ἀντάλλαγμα ἐνταῦθα. Τοῦτο ἐγένετο. Ἀλλ' ἔρχεται τὸ ζήτημα τῶν ἀριθμῶν. Ἐκ τῶν 72,000,000· ἐλλείπουσι κατά τινας 40,000,000, κατ' ἄλλους 60,000,000, κατ' ἄλλους

22,000,000. Νομίζω ὁ ἀριθμὸς 22,000,000 εἶχε συγκεντρώσει τὰς περισσοτέρας συμπαθείας. Θὰ σᾶς εἴπω τίνες ἀριθμοὶ ἐλλείπουσιν. Ἐκ τοῦ ὅτι, ὅμως, ἐλλείπουσι, δὲν ἔπεται ὅτι δὲν ὑπάρχει πρόχειρον τὸ χρῆμα εἰς ἄρσιν τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ νόμου τεταγμένην ἡμέραν. Ἰδού πῶς ἔχουσι τὰ χρηματικά καὶ ἵνα ἐννοηθῶ ἀκριβῶς, πρέπει νὰ ἐκθέσω τὰ τῆς διαχειρίσεως ἀπὸ τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἐπελήφθημεν αὐτῆς καὶ ἐποιησάμεθα πρὸς τὴν Βουλὴν ἔκθεσιν περὶ τῆς καταστάσεως τῆς ταμιακῆς. Τὴν κυβέρνησιν τῆς χώρας ἀνελάβομεν κατὰ Μάρτιον τοῦ 1882, ἀλλὰ πρὸς εὐχερέστερον ὑπολογισμὸν ὑποθέτω ὅτι τὴν ἀνελάβομεν ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου 1882, καὶ καταλογίζω ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης εἰς πίστωσιν καὶ εἰς χρέωσιν ἡμῶν πᾶν τὸ δαπανηθὲν καὶ τὸ εἰσπραχθέν· τί ἐπληρώσαμεν ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου 1882 δι' ἔξοδα μὴ ἀναγόμενα εἰς τὰς χρήσεις, περὶ ὧν ὑμεῖς προϋνοήσαμεν; 21,360,000· τοὐτέστι μεταξὺ τῶν εἰσπραχθέντων ἐσόδων καὶ τῶν πληρωθέντων ἐξόδων τῆς χρήσεως τοῦ 1881, ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου ἕως 31 Ὀκτωβρίου 1882, προέκυψεν ἔλλειμμα 21,000,000 πληρωθὲν παρὰ τῶν διαχειριζομένων τότε τὰ δημόσια. Ἡ χρῆσις τοῦ 1882 κατὰ τὸν ὑποβληθέντα εἰς τὴν Βουλὴν προσωρινὸν ἀπολογισμόν, ἀφῆκεν ἔλλειμμα 3,672,000, πληρωθὲν παρὰ τῶν αὐτῶν διαχειριστῶν, ἤτοι τῆς παρούσης Κυβερνήσεως. Ἡ χρῆσις τοῦ 1883 παρουσίαζε κατὰ τὰ τέλη Αὐγούστου, ὅτε ἔλαβον τὴν περὶ τούτου σημείωσιν, προσωρινὸν ἔλλειμμα 8,565,000 ἡ δὲ τοῦ 1884, 5,642,000· τοὐτέστιν ἀπὸ πρώτης Ἰανουαρίου 1882 καὶ ἕως τέλους Αὐγούστου 1884 ἐγένοντο παρ' ἡμῶν πληρωμαὶ πέραν τῶν εἰσπραχθέντων 39,240,000. Ἀλλὰ πλὴν τούτων τῶν πληρωμῶν, ἐπραγματοποιήθησαν καὶ ἄλλαι, πάντοτε ἐπὶ τῇ βάσει πιστώσεων· ἐγένοντο ἔκτακτοι δαπάναι διὰ στρατιωτικὰς καὶ ναυτικὰς παρασκευὰς καὶ δι' ἀποζημιώσεις γαιῶν καταλαμβανομένων ὑπὸ τῶν σιδηροδρόμων· καὶ τοιαύτας ἔχομεν τῆς χρήσεως τοῦ 1882, εἰς ναυτικὰς παρασκευὰς 836,193, εἰς στρατιωτικὰς παρασκευὰς 736,048. Τὸ ὅλον 1,572,000. Τῆς χρήσεως τοῦ 1883, εἰς ἀποζημιώσεις γαιῶν ὑπὸ τοῦ σιδηροδρόμου Πελοποννήσου καταληφθεισῶν 98,072· τῆς χρήσεως τοῦ 1884 εἰς ναυτικὰς παρασκευὰς 3,515,000, εἰς στρατιωτικὰς παρασκευὰς 1,442,275· ἐπομένως ἐκ τῶν δύο κεφαλαίων, τοῦ τῶν ἐκτάκτων παρασκευῶν καὶ τοῦ τῶν ἀποζημιώσεων γαιῶν, ἐπληρώθησαν 6,627,000, ἅτινα προστιθέμενα εἰς τὰ 39,240,000 ἀποφέρουσι 45,868,000. Προσθετέον εἰς ταύτας 239,000 ἀποδοθείσας εἰς τὴν Τράπεζαν διὰ λογαριασμὸν προσωρινοῦ δανείου, συνομολογηθέντος τὸ 1876, καὶ προσέτι 212,000 εἰς ἐξαργύρωσιν ἐντόκων γραμματίων· τοὐτέστιν ἐδαπάνησε τὸ Δημόσιον ὑπὲρ τὰ εἰσπραχθέντα ἐκ τῶν χρήσεων, ἃς διεχειρίσθημεν, 41,320,000. Τί δὲ εἰσέπραξε τὸ Δημόσιον ἐκτὸς τῶν ἐσόδων τῶν χρήσεων; Πρῶτον· ὑπόλοιπον κεφαλαίου τοῦ δανείου τῶν ἑκατὸν εἴκοσιν ἑκατομμυρίων, παρὰ τῆς πιστωτικῆς Τραπέζης τὸ 1882, 1,709,000 τὸ 1883 200,000 παρὰ τοῦ οἴκου Ροδοκανάκη, τὸ 1882 3,637,000, τὸ 1883 926,000, παρὰ τῆς ἐν Παρισίοις Τραπέζης Κωνσταντινουπόλεως, τὸ 1882 12,588,000, τὸ 1883 826,000, ἐκ λογαριασμοῦ ἐγγραφῆς τοῦ δανείου 29,000, ἐξ ἀντιτίμου 4957 ἀδιαθέτων ὁμολογιῶν, 1,737,428, ἤτοι ἐν συνόλῳ εἰς λογαριασμὸν τοῦ δανείου τῶν 120,000,000 δραχμὰς 21,755,000. Εἶτα εἰσέπραξε τὸ Δημόσιον τὸ κατὰ τὴν 31 Δεκεμβρίου 1881 ὑπόλοιπον τοῦ δανείου τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ἐκ δραχμῶν 4,451,000. Τὸ ποσὸν τοῦ ὑπολοίπου τούτου θὰ εὑρεθῇ σεσημειωμένον εἰς τοὺς πίνακας τοὺς ὑποβληθέντας κατὰ Μάρτιον τοῦ 1882, ὡς ἀνερχόμενον εἰς 9,803,000, διότι ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου εἶχον μετενεχθῆ εἰς πίστωσιν τοῦ Δημοσίου αἱ παρὰ ταῖς Τραπέζαις διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τῶν δανείων καταθέσεις. Τέλος εἰσέπραξε τὸ Δημόσιον, μὴ ἀναγομένας εἰς τὰ ἔσοδα τῶν χρήσεων, παρὰ τῆς Τραπέζης Ἠπειροθεσσαλίας δραχμὰς 360,000. Ταῦτα εἶναι τὰ ποσά, ἅπερ εἰσέπραξε τὸ Δημόσιον, πλὴν τῶν ἐσόδων τῶν χρήσεων. Ἑπομένως ἐὰν ταῦτα, ἀνερχόμενα ἐν συνόλῳ εἰς 26,567,000, ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τῶν 46,320,000, ἅτινα ἐδαπάνησε τὸ Δημόσιον ἐπέκεινα τῶν ἐσόδων τῶν χρήσεων, ἔχομεν δαπανηθέντα πέραν τῶν τακτικῶν καὶ ἐκτάκτων εἰσπράξεων, δυνάμει πιστώσεων καὶ ὑποχρεώσεων ἀπαιτητῶν, 19,753,000. Αὕτη ἦτο ἡ ὀφειλή, ἣν τὸ Δημόσιον ἔδει νὰ πληρώσῃ ἐκ χρημάτων οἵων δήποτε τοῦ Δημοσίου, αφοῦ ἡ μὲν Βουλὴ εἶχε ψηφίσει τὰς πιστώσεις, τὰ δὲ ἔσοδα τῶν χρήσεων δὲν ἐπήρκουν εἰς τὴν ἀπότισιν αὐτῶν. Ἤδη εἰς ἄρσιν τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας εἶναι ἀναγκαία ἡ ἀναπλήρωσις τοῦ ποσοῦ τούτου, ἐφ' ὅσον δὲν ἀναπληροῦσιν αὐτὸ αἱ παρὰ ταῖς ἐνταῦθα τραπέζαις καταθέσεις, αἱ προωρισμέναι εἰς τὴν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ πληρώνονται ἐκ τῶν χρημάτων ἐκείνων τὰ τῆς ὑπηρεσίας τῶν δανείων, ἀπέναντι τῶν ὁποίων αἱ ἐνταῦθα Τράπεζαι Ἐθνική, Ἰονικὴ καὶ Ἠπειροθεσσαλική εἰσπράττουσι δημοσίας προσόδους. Ταῦτα πάντα τὰ εἰσπραχθέντα καὶ εἰσπραττόμενα θέλουσι καταλογισθῆ ἀπέναντι τῶν ποσῶν τῶν, ὡς εἴρηται, ἐν τῷ ἐξωτερικῷ διατιθεμένων πρὸς ἀπότισιν τῶν τόκων καὶ χρεωλύτρων τῶν δανείων. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν ἄρα ἀπὸ τῶν 19,735,000 δραχμῶν τοῦ ποσοῦ, τὸ ὁποῖον εἰσέπραξαν αἱ τρεῖς Τράπεζαι ἐκ τῶν ὑπεγγύων προσόδων, δέον νὰ ληφθῇ πρόνοια περὶ τοῦ ὑπολοίπου εἰς συμπλήρωσιν τῶν 72,000,000.

Καὶ ὡς πρὸς τὸ ποσὸν τῶν 9,000,000 ὑπάρχει πρόνοια ἤδη ἐν τῷ νόμῳ τῷ περὶ ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας. Ὁ νόμος ἐκεῖνος ἐκύρου δύο συμβάσεις, τὴν μίαν πρὸς τὴν ὁμάδα τὴν συμβληθεῖσαν περὶ τοῦ δανείου τῶν 170,000,000 καὶ

τὴν ἑτέραν πρὸς τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν. Διὰ τῆς συμβάσεως πρὸς τὴν ὁμάδα, ὑπεχρεοῦτο ἐκείνη νὰ λάβῃ ὁλόκληρον τὸ ποσὸν τὸ ἐγγεγραμμένον εἰς τὸ δάνειον ὁριστικῶς, διὰ τῆς ἑτέρας πρὸς τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν ὑπεχρεοῦτο αὕτη, ὅπως ἐκ τοῦ ποσοῦ τοῦ ἐγγεγραμμένου ὁριστικῶς ὑπὸ τῆς ὁμάδος λάβῃ ποσὸν 9,000,000, τρέπουσα οὕτω εἰς τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην ἄλλην παλαιοτέραν. Ἐπετρέπετο, ὅμως, εἰς τὴν Κυβέρνησιν νὰ ἐπαναφέρῃ πάλιν τὸ ποσὸν τοῦτο εἰς τὸν ἀρχικὸν αὐτοῦ προορισμόν, διὰ τῆς ἀναβιώσεως τῆς ἀρχικῆς ὑποχρεώσεως, ἂν ἐθεώρει ἀναγκαῖον νὰ λάβῃ ἀμφότερα τὰ ποσά. Παρουσιασθείσης τῆς ἀνάγκης ταύτης, προσεκλήθη ἡ Τράπεζα ἵνα ἐπανέλθῃ εἰς τὸ πρότερον καθεστώς, δανείζουσα τοὐτέστιν εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὰ ἐννέα ἑκατομμύρια, δυνάμει τῆς προηγουμένης ὑποχρεώσεως· ἡ δὲ ὁμὰς μένει οὕτως ὑπόχρεως, κατὰ τὸ ἄρθρ. 6 τῆς συμβάσεως αὐτῆς, νὰ χορηγήσῃ εἰς τὸ Δημόσιον ὁλόκληρον τὸ ποσὸν τὸ ὁριστικῶς συμπεφωνημένον. Οὕτως ἀποκτῶνται τὰ ἐννέα ἑκατομμύρια· ἂν δὲν ἀπαιτηθῶσι καὶ ἄλλα τινὰ μέχρι συμπληρώσεως τοῦ ὑπολοίπου, περὶ οὗ ἐποιησάμην λόγον, ὡς εἶπον καὶ ἄλλοτε εἰς τὴν Βουλήν, ἔχομεν καὶ περὶ τούτου ὑποσχέσεις ὅτι εὐκόλως θὰ ἠδυνάμεθα, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁμολογιῶν τοῦ δανείου τῶν ἀνηκουσῶν εἰς τὸ Δημόσιον, νὰ λάβωμεν προκαταβολὴν τοῦ ἀναγκαίου ποσοῦ· ὥστε οὐδεμία θέλει ὑπάρξει δυσχέρεια, ἵνα ἅπαν τὸ χρῆμα, κατὰ τὴν τεταγμένην προθεσμίαν, εὑρεθῇ κατατεθειμένον εἰς τὰ ταμεῖα τῶν Τραπεζῶν, καὶ ἑπομένως ἵνα δηλώσωσιν αὗται κατὰ τὴν αὐτὴν προθεσμίαν ὅτι, ἔχουσαι ἤδη τὸ ἀποταμίευμα τοῦτο, εἶναι ἕτοιμοι νὰ ἐξαργυρῶσι πᾶν τὸ κυκλοφοροῦν γραμμάτιον αὐτῶν.

Ἤδη, ἀφοῦ ἐξέθηκα τὰ τῆς πραγματοποιήσεως τῶν κυριωτέρων νομοθετημάτων, ἐφ' ὧν ἐδράζεται τὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους οἰκονομικὸν σύστημα, ἂς ἐπισκοπήσωμεν τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τῆς χώρας, διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν δύο τελευταίων προϋπολογισμῶν, τοὐτέστι τοῦ ἀπολογισμοῦ τῆς χρήσεως, ἥτις ἔληξε μετὰ τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος μηνός, καὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ ἤδη ἐν ἐνεργείᾳ. Καίτοι ἔληξεν ἡ χρῆσις τοῦ 1883 πρὸ δύο ἑβδομάδων σχεδόν, δὲν δυνάμεθα ἔτι νὰ ὑποβάλωμεν εἰς τὴν Βουλὴν τὸν προσωρινὸν ἀπολογισμὸν αὐτῆς, καὶ τοῦτο διότι τοιοῦτος ἀπολογισμὸς δὲν δύναται νὰ ὑποβληθῇ, πρὶν ἢ τὸ λογιστήριον παραλάβῃ, ἐξελέγξῃ καὶ ἐγγράψῃ τὰ στοιχεῖα τῶν διαχειρίσεων τῶν διαφόρων ὑπολόγων. Αὐτὸς δὲ ὁ νόμος ἀναγνωρίζει ὅτι ὑποβολὴ προσωρινοῦ ἀπολογισμοῦ δὲν δύναται νὰ γίνῃ ταχέως, καὶ διὰ τοῦτο ἐπιβάλλει τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ὑποβολῆς αὐτοῦ, οὐχὶ εὐθὺς μετὰ τὴν 31 Ὀκτωβρίου, ὅτε λήγει ἡ χρῆσις, ἀλλὰ κατὰ τὸ Μάρτιον τοῦ ἑπομένου ἔτους· καὶ ἕως τοῦ Μαρτίου βεβαίως θέλει ὑποβληθῇ ὁ προσωρινὸς ἀπολογισμός· ἀλλὰ καὶ πρὸ τοῦ τέλους τοῦ ἔτους, ἴσως καὶ πρὸ τῆς λήξεως τοῦ τρέχοντος μηνός, θέλουσιν ὑποβληθῇ καταστάσεις προσωριναί, αἵτινες θέλουσι παρέχει ἐπαρκεῖς πληροφορίας, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σημειώσεων τῶν ταμείων. Καὶ ἤδη, ὅμως, δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ἱκανὰ ἐκ τῶν λογαριασμῶν, οὓς ἔχομεν συγκεντρωμένους καὶ οἵτινες φθάνουσιν οἱ πλεῖστοι μὲν μέχρι τοῦ τέλους Σεπτεμβρίου, τινῶν, ὅμως, ταμείων οὐδὲ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τοὐτέστιν ὑπάρχουσι ταμεῖα τῶν ὁποίων δὲν ἔχομεν τὰ ἀποτελέσματα οὐδὲ τοῦ Αὐγούστου.

Τὰ ἔσοδα τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1884 ὡρίσθησαν διὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ εἰς δρχ. 86 ἑκατομμύρια καὶ 122,000, μέχρι τέλους δὲ Σεπτεμβρίου ἐβεβαιώθησαν 41,868,000· ἑπομένως, ὑπολείπονται πρὸς συμπλήρωσιν βεβαιωτέα μέχρι 31 Δεκεμβρίου τοῦ 1884 41,254,000. Ἐκ τῶν βεβαιωθέντων ἐσόδων, τοὐτέστιν ἐκ τῶν 41,868,000 εἰσεπράχθησαν μέχρι τέλους Σεπτεμβρίου 37,372,000, ἑπομένως καθυστεροῦσιν ἐξ αὐτῶν 4,475,000. Ἐκ δὲ τῶν ὑπολειπομένων πρὸς βεβαίωσιν μέχρι τῆς λήξεως τῆς χρήσεως τεσσαράκοντα τεσσάρων ἑκατομμυρίων καὶ 254,000, μόνον κατὰ πιθανότητα δυνάμεθα ἤδη νὰ προσδιορίσωμεν τί θέλει εἰσπραχθῆ καὶ τί θέλει καθυστερήσει. Ἐπὶ τῶν πιθανοτήτων τούτων στηριζόμενος, λέγω ὅτι δὲν θέλουσι φθάσει εἰς τὸ προϋπολογισθὲν ποσόν, καὶ ἑπομένως θέλουσι καθυστερήσει ἐκ τοῦ ποσοῦ τῶν 44,254,000, πρῶτον ἐκ τῶν τελωνιακῶν τελῶν περίπου ἓν ἑκατομμύριον· ἡ κατάστασις τὴν ὁποίαν περιέγραψα πρότερον ἐπήνεγκεν ἐλάττωσιν εἰσαγωγῆς, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ὑποθέτομεν ὅτι, καίτοι κατὰ τὴν πρώτην ἑξαμηνίαν εἴχομεν ὑπέρβασιν κατὰ ἐννεακοσίας χιλιάδας δραχμῶν καὶ πλέον, θὰ ἔχωμεν ἐν τῷ συνόλῳ τοῦ ἔτους ποσὸν κατώτερον κατὰ 1,000,000. Ἐκ τοῦ χαρτοσήμου ὑποθέτω ὅτι θὰ ἔχωμεν 800,000 δρχ. ἐλάσσονα εἴσπραξιν· καὶ τὸ χαρτόσημον, ὅπως ὅλοι οἱ ἔμμεσοι φόροι, ὅπως οἱ φόροι καταναλώσεως, ὅπως τὰ τέλη εἰσαγωγῆς, ἐπηρεάζεται ἐκ τῆς καταστάσεως τῆς ὑφισταμένης θεωρεῖται μάλιστα πολλαχοῦ ὡς τὸ θερμόμετρον τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῆς χώρας· τοσαύτην ἄρα δυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν τὴν ἕνεκα τῆς καταστάσεως ἐλάττωσιν τῆς προσόδου ταύτης. Ἐκ τῶν παιγνιοχάρτων, τοὐτέστιν ἐκ τῆς μὴ ἐφαρμογῆς κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο τοῦ περὶ αὐτῶν νόμου, διότι, καὶ ἂν ἐφαρμοσθῇ, ὀλίγων ἡμερῶν στάδιον θὰ ἔχῃ, ὑποθέτω ὅτι θὰ εἶναι διαγραπτέαι ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ 250 χιλ. Ἐκ τοῦ νόμου περὶ τῶν πυρείων καὶ τοῦ πετρελαίου, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τῆς μήπω ἐφαρμογῆς, ἓν ἑκατομμύριον. Ἐκ τῶν δικαιωμάτων καταναλώσεως, δι' οὓς λόγους ἀνέπτυξα περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐφαρμογῆς τῶν φόρων τούτων, τῶν πνευματωδῶν ποτῶν, ἓν ἑκατομμύριον, τοῦ οἴνου ἓν ἑκατομμύριον, τοῦ καπνοῦ

ἑπτὰ ἑκατομμύρια, τοῦ σιγαροχάρτου δύο ἑκατομμύρια ἐπὶ ἔλαττον, ἐκ τῶν ἀνανεωμένων παλαιῶν χρεῶν 900 χιλιάδες ἐπὶ ἔλαττον. Τὸ σύνολον ἄρα τῆς κατὰ πιθανότητα καθυστερήσεως ἔσται 14,950,000. Ἀπέναντι τούτων θὰ ἔχωμεν προσαυξήσεις ἐσόδων τινων, ἃς ὑπολογίζομεν περίπου εἰς 2,000,000· θὰ ἔχωμεν δὲ καὶ ἐλάττωσιν δαπανῶν, τοὐτέστι μὴ πραγματοποίησιν πολλῶν πιστώσεων. Τὰ μέχρι τοῦδε ἀποτελέσματα μᾶς πείθουσιν ὅτι ἡ ἐλάττωσις αὕτη, προστιθεμένη εἰς τὰ 2 ἑκατομμύρια τὰ ἐπιπλέον εἰσπραχθησόμενα, θέλει ἀποτελέσει ποσόν, ὅπερ ἀφαιρούμενον ἀπὸ τῶν 14,950,000 θέλει ἀφήσει ἔλλειμμα τοῦ 1884 περίπου δύο ἑκατομμυρίων. Ταῦτα δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ἀκριβῶς. Τὰ ἐκτεθέντα εἶναι ἐνδεικτικὰ ἁπλῶς, οὐδεμίαν δ' ἄλλην δύνανται νὰ ἔχωσιν ἔννοιαν. Τὸ ὅλον τοῦ ἐλλείμματος τοῦ 1884, ἀφοῦ ὡς εἶπον δὲν ἐφηρμόσθησαν τὰ νέα μονοπώλια, καὶ ἕνεκα τῶν ἐλαττώσεων αἵτινες ἐπῆλθον εἰς τὰ ἔσοδα, συνεπείᾳ τῆς ὑφισταμένης καταστάσεως, τῆς τὰ μάλα ἐπιδρώσης ἐπὶ τῆς καταναλώσεως, θέλει εἶσθαι περίπου 2 ἑκατομμυρίων.

Τοῦ δὲ 1883 τὰ ἀποτελέσματα ἔχουσιν ὡς ἑξῆς· ὡς εἶπον, ὅμως, τὰ ἀποτελέσματα ταῦτα δὲν εἶναι πλήρη, τὸν προσωρινὸν ἀπολογισμὸν θὰ φέρωμεν πρὸ τοῦ Μαρτίου, ἤδη ὁμιλοῦμεν περὶ πιθανοτήτων.

ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ. Εἶναι βέβαια τὰ ἀποτελέσματα μέχρι τέλους Σεπτεμβρίου· ὥστε εἷς μὴν μόνον λείπει.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Τὰ πλεῖστα, οὐχὶ ὅλα. Διὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ τὰ τακτικὰ ἔξοδα ὡρίσθησαν εἰς 72 ἑκατομμύρια καὶ ἕνδεκα χιλιάδας· δι' εἰδικῶν δὲ νόμων καὶ διαταγμάτων προσετέθησαν 1,334,000 εἰς τὰ ἔξοδα, ἔχομεν ἑπομένως ἐν ὅλῳ 73,346,000. Ἐξ αὐτῶν δὲν ἐπληρώθησαν 67,553,000 καὶ ἔμειναν ἀδιάθετοι πιστώσεις 5,792,000. Αἱ ἀδιάθετοι αὗται πιστώσεις προέρχονται ἐκ τοῦ δημοσίου χρέους 1,300,000· ἐκ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν 300,000, τῆς Δικαιοσύνης 400,000, τῶν Ἐσωτερικῶν 900,000, τῶν Ἐκκλησιαστικῶν 600,000, τῶν Στρατιωτικῶν 1,300,000, τῶν Ναυτικῶν 400,000, τῶν Οἰκονομικῶν 100,000, ἐξ ἐξόδων διοικήσεως 400,000, ἐκ διαφόρων πληρωμῶν 70,000. Ἔσοδα δὲ τῆς χρήσεως τοῦ 1883 εἴχομεν ἀναγεγραμμένα ἐν τῷ προϋπολογισμῷ 72,133,000, ἐβεβαιώθησαν δὲ ἐξ αὐτῶν κατὰ τὰ γνωστὰ μέχρι τοῦδε ἀποτελέσματα 65,000,000· ἑπομένως, ἐβεβαιώθησαν ἐπὶ ἔλαττον τῶν προϋπολογισθέντων 7,133,000. Κατὰ τὸ ἔτος 1883 εἴχομεν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀναγεγραμμένας εἰσπράξεις ἐκ νέων φόρων, οἵτινες εἴτε δὲν ἐπραγματοποιήθησαν ἐντὸς τοῦ ἔτους, εἴτε ἐπραγματοποιήθησαν ἐπ' ἐλάχιστον· οἱ φόροι οὗτοι εἶναι ὁ ἐπί τῶν πνευματωδῶν ποτῶν καὶ τοῦ ζύθου, ἐξ οὗ προσεδοκᾶτο πρόσοδος 2,140,000, ἐνῷ ὁ νόμος δὲν ἐφηρμόσθη ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἔτους, ἐφαρμοσθεὶς δὲ περὶ τὰ μέσα δὲν ἠδύνατο κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας νὰ φέρῃ ἀποτέλεσμά τι ὡς ἐκ τῆς οἰκονομίας αὐτοῦ τοῦ νόμου. Ἐκ τοῦ οἴνου εἴχομεν ἀναγεγραμμένα τρία ἑκατομμύρια καὶ διακοσίας χιλιάδας, ἐκ τοῦ καπνοῦ 4 ἑκατομμύρια, ἐκ τοῦ σιγαροχάρτου 1,500,000, ἅτινα μετὰ τῆς ἐκ τῶν ποτῶν προσόδου ἀποτελοῦσι τὰ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀναγεγραμμένα 10,840,000. Ἐκ τῆς μὴ ἐφαρμογῆς, ὅμως, ἢ ἐκ τῆς βραδείας ἐφαρμογῆς τῶν νόμων ἐκείνων, αἱ βεβαιώσεις ἐξ αὐτῶν ὑπῆρξαν 2 ἑκατομμύρια καὶ 263 χιλιάδων· ἑπομένως, ἡ μὴ πραγματοποίησις τῶν νόμων ἔδει νὰ φέρῃ ἐλάττωσιν ἐσόδων 8,576,000. Ἀντὶ τούτου, ὅμως, ἡ ἐλάττωσις εἶναι μόνον 7,133,000· ἔπεται ἄρα ὅτι ἄλλων προσόδων εἴχομεν βεβαιώσεις ἀνωτέρας.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Πόσα τὰ εἰσπραχθέντα ἐν συνόλῳ;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Περὶ τούτου δὲν ἔχομεν σημειώσεις ἀκόμη. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ βεβαιωθέντων καὶ προϋπολογισθέντων εἶναι 7,133,000, οἱ δὲ νέοι φόροι, οἱ τὸ πλεῖστον μὴ ἐφαρμοσθέντες ἐντὸς τοῦ ἔτους, ἀπήνεγκον ἐλάσσονα τῶν ἀναγραφέντων ὡς βεβαιωθησομένων, 8,576,000· ἑπομένως, 1,443,000 ἐπὶ πλέον ἐβεβαιώθησαν ἐξ ἄλλων φόρων. Τὰ ἐπὶ πλέον ἐν συνόλῳ βεβαιωθέντα εἶναι τὰ ἑξῆς: ἐξ ἐμμέσων φόρων 270,000, δασῶν 100,000, ἐθνικῶν κτημάτων 400,000, προστίμων καὶ ποινικῶν ἐξόδων 90,000, τυχηρῶν 200,000, ἐπιστροφῶν χρημάτων 1,600,000, ἐσόδων κεκλεισμένων χρήσεων 500,000, ἤτοι ἐν ὅλῳ 3,970,000· τὰ δ' ἐπὶ ἔλαττον βεβαιωθέντα, πλὴν τῶν ἐκ δικαιωμάτων καταναλώσεως εἶναι τὰ ἑξῆς: ἐκ τελωνειακῶν 700,000, χαρτοσήμου 900,000, ταχυδρομικῶν καὶ τηλεγραφικῶν 500,000, μεταλλείων 250,000, ἐξόδων ἐκλογῶν 90,000, ἤτοι ἐν ὅλῳ 2,440,000, ἅτινα ἀφαιρούμενα ἀπὸ τῶν ἐπὶ πλέον βεβαιωθέντων καταλείπουσι διαφορὰν 1,443,000. Ἡ ἐπὶ πλέον αὕτη βεβαίωσις, ἀφαιρουμένη ἀπὸ τοῦ καθυστερήματος ἐκ δικαιωμάτων καταναλώσεως, παρέχει τὴν διαφορὰν τοῦ συνόλου τῶν βεβαιωθέντων πρὸς τὰ προϋπολογισθέντα. Ἀφαιρούμενα δὲ τὰ βεβαιωθέντα ταῦτα ἀπὸ τῶν διὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ διὰ Βασιλικῶν Διαταγμάτων προϋπολογισθέντων ἐν συνόλῳ ἐξόδων, παριστῶσι τὸ ἔλλειμμα τοῦ 1883 ἀνερχόμενον εἰς 9,925,000. Τοιαῦτα εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τῶν τελευταίων χρήσεων, τῆς χρήσεως 1883, καθ' ἣν οἱ νέοι νόμοι σχεδὸν δὲν ἐλειτούργησαν, καὶ τῆς χρήσεως τοῦ 1884, ἐφ' ὅσον δυνάμεθα, κατὰ πιθανότητα, νὰ ὑπολογίσωμεν, ὅτε οἱ νέοι νόμοι ἐλειτούργησαν, ἀλλ' οὐχὶ ἐντελῶς, καὶ ὅτε, ὅπως πάντοτε ἐπὶ νέων φόρων, ἔχομεν πολὺ ἐλάσσονα βεβαίωσιν τοῦ ἐπιτευχθησομένου μέσου ὅρου τῆς βεβαιώσεως μετὰ τὴν κανονικὴν λειτουργίαν τῶν νόμων τούτων.

ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ. Τὸν λόγον, κύριε πρόεδρε.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἤδη θέλω μεταβῆ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν μέτρων τῶν οἰκονομικῶν, τὰ ὁποῖα ὑποβάλλομεν εἰς τὴν παροῦσαν σύνοδον, τοὐτέστιν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1885 καὶ τῶν συναφῶν πρὸς αὐτὸν νομοσχεδίων. Πλὴν τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ 1884 καὶ τοῦ 1883, ὅλοι οἱ ἄλλοι ἀριθμοί, οὓς ἀνεκοίνωσα, ὑπάρχουσιν ἀναγεγραμμένοι ἐντὸς τοῦ κατατεθέντος τεύχους μετὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ· μόνον ταῦτα δὲν συμπεριέλαβον, διότι εἶναι πιθανότητες, καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὑποβάλλωνται ἐπισήμως ἐκ τῆς ὑπηρεσίας σημειώσεις περὶ πιθανοτήτων· τὰ ἄλλα, ὅμως, πάντα ἀποτελοῦσιν ἐπίσημα στοιχεῖα καὶ εὑρίσκονται ἀναγεγραμμένα ἐν τῷ παραρτηματικῷ τεύχει τοῦ προϋπολογισμοῦ· ἑπομένως, ὅστις τυχὸν δὲν ἠδυνήθη νὰ παρακολουθήσῃ τὴν σειρὰ τῶν ἀριθμῶν, δύναται ν' ἀναπληρώσῃ τὰ κενὰ διὰ τῶν πινάκων τοῦ τεύχους, ἔνθα εὑρίσκετε σημειωμένον πάντα ἀριθμὸν παρ' ἐμοῦ μνημονευθέντα, καὶ πλείστους ἄλλους.

Συντάττοντες τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1885, ἔδει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν κατάστασιν, περὶ ἧς ὠμίλησα πρὸς ὑμᾶς ἐν ἀρχῇ τοῦ λόγου μου, ἔδει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι εἰς τὸ ἔλλειμμα τοῦ 1879 τῶν 11,700,000 εἶχον προστεθῆ δαπάναι δεκάδων ἑκατομμυρίων, ἐκ τῶν ὁποίων οὐδὲν ἠδυνάμεθα νὰ περικόψωμεν· ἔπρεπεν ἄρα νὰ ἐξετάσωμεν κατὰ πόσο ἦτο δυνατὸν ἐπὶ τῶν δαπανῶν τῶν καὶ κατὰ τὸ 1879 θεωρουμένων ὡς ἀναγκαίων νὰ πραγματοποιήσωμεν περιστολήν, καίτοι περιστολὴ τοιαύτη ὡς ἐκ τῆς σμικρότητος τῶν ἀριθμῶν τοῦ προϋπολογισμοῦ ἐκείνου δὲν ἠδύνατο νὰ φέρῃ μεγάλα ἀποτελέσματα ἀπέναντι τῶν ἐπιδιωκομένων ποσῶν. Κατὰ τὸ 1879 εἴχομεν πρόσοδον 42,898,000· εἰς ταύτην τὴν πρόσοδον τί προσετέθη ἔκτοτε; Κατὰ τὸ 1880 ἐπηνέχθησαν εἰς τὴν φορολογικὴν ἡμῶν νομοθεσίαν μεταβολαί τινές· κατὰ τὸ 1880 κατηργήθη ἡ δεκάτη, ἐπιβληθέντος τοῦ φόρου ἐπὶ τῶν ἀροτριώντων κτηνῶν, ἐξ οὗ ἐπῆλθεν ἐλάττωσις ἐσόδων· ἀλλ' ἐπεβλήθησαν ἄλλοι φόροι, ἐκ τῶν ὁποίων ἐπῆλθεν αὔξησις· ἐπεβλήθη ὁ πρόσθετος φόρος ἐπὶ τῶν εἰσαγωγικῶν τελῶν διὰ τῆς μετατροπῆς τῆς παλαιᾶς εἰς νέαν δραχμήν, ἐπεβλήθησαν 2 δραχμαὶ κατὰ χιλιάδας ἐπὶ τῆς σταφίδος, ἐπεβλήθη καὶ πρόσθετον τέλος ἐπὶ τῆς προσόδου τῶν ἀνωνύμων ἑταιριῶν. Ταῦτα πάντα παραβαλλόμενα πρὸς τὴν ἐλάττωσιν τῶν ἐσόδων, διὰ τῆς καταργήσεως τῆς δεκάτης καὶ τῆς ἀντικαταστάσεως ταύτης διὰ τοῦ φόρου ἐπὶ τῶν ἀροτριώντων κτηνῶν, σχεδὸν ἀφίνουσι τὰ ἔσοδα εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον πρότερον ἦσαν. Ἑπομένως, ὅ,τι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης θὰ εἴχομεν νὰ προσδοκῶμεν, ἐὰν μὴ ἀπὸ τοῦ 1882 ἐλαμβάνοντο μέτρα φορολογικὰ νεώτερα, θὰ ἦτο αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ποσὸν τῶν 42,898,000 δραχμῶν, τῶν εἰσπραχθεισῶν ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ 1879, μετὰ τοῦ μέσου ὅρου τῶν συνήθως προσαυξήσεων τῆς προσόδου τῶν φόρων. Εἴχομεν προσέτι προσθετέαν εἰς τὸ ποσὸν ἐκείνων καὶ τὴν πρόσοδον τὴν ἐκ τῶν νέων ἐπαρχιῶν, πρόσοδον κατὰ τὴν τότε φορολογίαν δυναμένην νὰ ὑπολογισθῇ εἰς 5,000,000 περίπου. Ἐὰν ταῦτα προσθέσωμεν εἰς τὰ 42,898,000 ἢ 43,000,000, διὰ τὸ στρογγύλον τοῦ ἀριθμοῦ, ἔχομεν 48,000,000 ὡς ἀφετηρίαν, τὰ ὁποῖα δέον νὰ ἐξογκώσωμεν μέχρι τοῦ ποσοῦ τῶν 85,000,000, ἵνα φθάσωμεν εἰς τὸ ἰσοζύγιον, ἐκτὸς ἐὰν ἐπιτευχθῇ ἐλάττωσίς τις δαπανῶν. Ἀλλ' ἐλάττωσιν, ὡς προεῖπον, δὲν δυνάμεθα ν' ἀπεκδεχώμεθα τῶν προσθέτων δαπανῶν, διότι αἱ προσθῆκαι ἄλλαι μὲν εἶναι ἀναγκαῖα παρεπόμενα τῶν ηὐξημένων εἰσπράξεων, ἄλλαι δὲ ἀφορῶσιν εἰς δαπάνας ὑποχρεωτικάς, εἴτε διὰ συμβάσεων, εἴτε ἠθικῶς. Αἱ ἐλαττώσεις ἄρα, ἂν δύνανται νὰ πραγματοποιηθῶσι, θὰ καταλογισθῶσιν ἐπὶ τοῦ ποσοῦ τῶν διατεθεισῶν πιστώσεων κατὰ τὸ 1879, ἀνερχομένων εἰς 54,647,000. Τότε μόνον ἐπιτρέπεται ν' ἀμφισβητηθῇ ἡ ἀλήθεια αὕτη, ὅταν δύναταί τις ν' ἀποδείξῃ, ὅτι πλὴν τῶν ὑποχρεωτικῶν ἐκείνων δαπανῶν, περὶ ὧν ἐποίησα λόγον, ὑπάρχουσι καὶ αὐξήσεις ἄλλαι ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ἐπιπρόσθετοι εἰς τὰς δαπάνας τὰς μέχρι τοῦ 1879 γενομένας. Ἐφ' ὅσον τοῦτο μὴ ἀποδειχθῇ, οὐδεμίαν ἔννοιαν ἔχουσιν αἱ παρατηρήσεις περὶ τοῦ ποσοῦ τὸ ὁποῖον προσετέθη εἰς τὴν φορολογίαν, διότι, ἂν μὴ προσετίθετο εἰς τὴν φορολογίαν, θὰ προσετίθετο εἰς τὸ κεφάλαιον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἤθελεν ἀνοίξει ἐν προσεχεῖ χρόνῳ τὴν θύραν εἰς τὴν χρεωκοπίαν τοῦ Κράτους. Ἤδη, καὶ μετὰ τὸν περιορισμὸν τῶν ἐλλειμμάτων διὰ τῶν οἰκονομικῶν μέτρων, τὰ ὁποῖα ἐλάβομεν, καὶ πάλιν βλέπετε ἐξογκουμένην τὴν ὀφειλὴν τοῦ Κράτους. Βλέπετε τὴν ἐν ἔτει 1882 διαχείρισιν τοῦ 1881 ἀφίνουσαν ἔλλειμμα εἴκοσι ἑνὸς καὶ πλέον ἑκατομμυρίων, ὡς ἐκ τῶν ἐκτάκτων τῆς χρήσεως ἐκείνης δαπανῶν. Αὐτὴ ἡ χρῆσις τοῦ ἔτους 1882, καίτοι ἡ ἄκρα περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ προϋπολογισμοῦ περιώρισε τὸ ἀρχικῶς προαγγελλόμενον ἔλλειμμα εἰς τὸ πέμπτον ἢ τὸ ἕκτον, οὐχ ἧττον ἀφῆκε ἔλλειμμα. Τὸ ἔλλειμμα τοῦ ἔτους ἐκείνου δὲν ὑπῆρξε μέγα, ἀλλὰ θὰ ἦτο πολλῷ μεγαλύτερον ἂν εἶχον ἔκτοτε ἀναπτυχθῆ πᾶσαι αἱ ἀνάγκαι, ὧν ἐποίησα λόγον. Ὁ νόμος ὁ στρατολογικὸς ἐφηρμόζετο ἔκτοτε, ἀλλὰ δὲν ἐπήνεγκεν εὐθὺς τὰ οἰκονομικὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα θὰ προήγοντο μετ' ὀλίγων ἐτῶν πάροδον τουτέστι μετὰ τὴν πλήρη αὐτοῦ λειτουργίαν. Τὰ δάνεια δὲν ἦσαν τότε ἐπίσης ἐξωγκωμένα, ὡς τώρα, ἐννοῶ τὰ τοκοφόρα, διότι τὰ δάνεια ἦσαν τ' αὐτά, ἀλλὰ τὰ τοκοφόρα δὲν ἦσαν τόσον ἐξογκωμένα, διότι τὸν τόκον τοῦ ἑνὸς τῶν δανείων τούτων, τοῦ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ἀπέτινεν οὐχὶ τὸ Δημόσιον, ἀλλ' ἡ κοινωνία. Εἰς τὰ ἐλλείμματα τῶν προϋπολογισμῶν τῶν πρὸ τῆς ψηφίσεως τῆς θέσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, πρέπει νὰ προστίθηται πάντοτε καὶ τὸ ἔλλειμμα τὸ προερχό-

μενον ἐκ τοῦ ποσοῦ τὸ ὁποῖον ἀπέτινεν ἡ κοινωνία διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, διότι τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δανείου τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ἀπέτινεν ἡ κοινωνία, διὰ τῆς ὑποτιμήσεως τοῦ νομίσματος κατὰ 20%. Εἰς τὰ δάνεια ἐλάχιστα προσετέθησαν ἔκτοτε τὸ 1879 εἴχομεν διὰ τὴν ἀπότισιν τῶν δανείων ἀναγεγραμμένα εἰς τὸν προϋπολογισμὸν 17,328,000 δραχμῶν, ἀλλ' εἴχομεν ταὐτοχρόνως προσωρινὰ δάνεια 53,000,000, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 37,000,000 ἦσαν δάνεια ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα σήμερον ἀποτίνονται διὰ τοῦ δανείου τῶν 17,000,000. "Οταν εἰς τὰ 17 ἐκεῖνα ἑκατομμύρια προσθέσητε τὸν ἀναλογοῦντα τόκον εἰς τὸ δάνειον τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, τὸ τότε ὑφιστάμενον ποσὸν ἀναβαθμίζεται πολύ, ὅταν δ' εἰς αὐτό, οὕτως ηὐξημένον, προσθέσητε τὰ τῆς ὑπηρεσίας προσθέτου δανείου ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ἐκ δραχμῶν παλαιῶν 38,524,000, καὶ τοῦ δανείου τῶν 120,000,000, φθάνετε σχεδὸν εἰς τὸ ποσὸν τοῦ ἐτησίου χρέους, τὸ ὁποῖον ἀναγράφομεν σήμερον, διότι ἐλάχιστα, ὡς εἶπον, προσετέθησαν κατόπιν, καὶ προσετέθησαν ἀπέναντι τῶν ἐλλειμμάτων τῶν τελευταίων ἐτῶν, ἐλλειμμάτων τὰ ὁποῖα καὶ ταῦτα εἶναι ἀναπόφευκτοι συνέπειαι τοῦ προηγούμενου ἐλλείμματος. Ἐνόσῳ δὲν κατορθώσωμεν διὰ πολιτικῆς συστηματικῆς καὶ ἐπιμόνου νὰ περιστείλωμεν τὸ κληροδοτηθὲν ἔλλειμμα καὶ νὰ τὸ ἐξαλείψωμεν, θέλομεν πάντοτε βλέπομεν αὐξανόμενα τὰ χρέη ἡμῶν καὶ ἐξογκουμένας τὰς δυσχερείας· ἐὰν δὲ δὲν ἐλαμβάνετο ὑπὸ τῆς παρούσης Βουλῆς ἡ πρόνοια, ἡ ληφθεῖσα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῶν ἔργων αὐτῆς, ἵνα καταπολεμήσῃ διὰ πάντων τῶν μέσων τὸ ἔλλειμμα, σήμερον, μετὰ παρέλευσιν τριῶν προϋπολογισμῶν, ἀντὶ νὰ ἔχομεν μὲν τὰς δυσκολίας, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζονται εἰς τὸν καταρτισμὸν τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1885, θὰ εἴχομεν προσθέτους δυσχερείας πολλῷ μᾶλλον δυσκαταγωνίστους.

Ἀλλὰ καὶ ἤδη ἔχομεν δυσχερείας· οἱ φόροι δὲν ἀπέδωκαν εὐθὺς τὴν πρόσοδον, ἣν παρ' αὐτῶν ἀπεξεδεχόμεθα ἐν τῷ μέλλοντι, ἀπέδωκαν πρόσοδον ἀποδείξασαν, ὅτι ἐπὶ τῶν φόρων τούτων δυνάμεθα νὰ στηριχθῶμεν διὰ τὴν ἀνόρθωσι τοῦ οἰκονομικοῦ ἡμῶν καθεστῶτος, ἀλλὰ δὲν ἀπέδωκαν ἔτι ὁλόκληρον τὴν ἀναγκαίαν πρόσοδον πρὸς κανονισμὸν προϋπολογισμοῦ ἀρτίου, τοὐτέστιν ἐπαρκοῦντος εἰς πάσας τὰς ἀνάγκας της Πολιτείας. Εἶπον ποῖαι εἶναι αἱ ἀναπόδραστοι ἀνάγκαι τὰς ὁποίας οὐδεὶς σπουδαίως πολιτευόμενος δύναται νὰ θέλῃ νὰ περικόψῃ· ἀλλὰ πλὴν τούτων, ὑπάρχουσιν ἄλλαι δαπάναι χρήσιμοι, ἐὰν μὴ ἀναγκαῖαι, δαπάναι εἰς ἄλλα κράτη μᾶλλον ἡμῶν προωδευμένα, θεωρούμεναι τῆς πρώτης ἀνάγκης, ἀλλὰ παρ' ἡμῖν δυνάμεναι νὰ θεωρηθῶσιν ἁπλῶς χρήσιμοι. Πάσας ταύτας τὰς δαπάνας ἐθέσαμεν κατὰ μέρος, ἵνα δυνηθῶμεν ν' ἀποκτήσωμεν τέλος βεβαίαν καὶ διαρκῆ τὴν ἐξίσωσιν τῶν ἐσόδων πρὸς τὰ ἔξοδα. Πρέπει νὰ λάβωμεν σταθερὰν ἀπόφασιν μηδὲν νὰ προσθέτωμεν εἰς τὸν προϋπολογισμὸν τῶν ἐξόδων, τὸ ὁποῖον νὰ μὴ ἐπιβάλληται ὑπὸ ἀναποδράστου ἀνάγκης, καὶ τοῦτο ἐν ὅσῳ δὲν παρουσιάζει ὁ προϋπολογισμὸς σταθερὸν περίσσευμα. Μόνον ὅταν τοιοῦτον περίσσευμα ἀναφανῇ, ἐπιτρέπεται σκέψις περὶ προσθέτων δαπανῶν, ὅσον δήποτε καὶ ἂν φαίνωνται αὗται χρήσιμοι. Ταύτην εἴχομεν τὴν ἀρχὴν ὁδηγὸν περὶ τὸν καταρτισμὸν τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ ἐπιόντος ἔτους· ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐσόδων ἤδη δυνάμεθα, ἐπὶ τῇ βάσει πραγματικῶν ἀποτελεσμάτων, ν' ἀναγράψωμεν ἐν αὐτῷ τὴν πρόσοδον τῶν νέων φόρων, ὁποία δείκνυται πιθανὴ ἐκ τῆς τοῦ τελευταίου ἔτους, μειοῦντες κατὰ τοῦτο πολὺ τὰ πρότερον ἀναγεγραμμένα, ἐθεωρήσαμεν ὅτι καὶ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐξόδων, ἐπὶ ὁμοίας στηριζόμενοι πληροφορίας, τοὐτέστιν ἐπὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ παρελθόντος, ἠδυνάμεθα ν' ἀφαιρέσωμεν ἐκ τῶν πιστώσεων τὰ ποσά, τῶν ὁποίων ἀπεδείχθη ὅτι δὲν γίνεται χρῆσις. Διὰ τοιαύτης διπλῆς ἐργασίας, τοῦτο μὲν διὰ τῆς ἀποφάσεως, ὅπως μηδεμία γένηται προσθήκη εἰς τὸν προϋπολογισμὸν τῶν ἐξόδων, μὴ ἐπιβαλλομένη ὑπὸ ἀπολύτου ἠθικῆς ἢ νομικῆς ἀνάγκης, τοῦτο δὲ διὰ τῆς διαγραφῆς ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐξόδων πάντων ὅσα ἀπεδείχθησαν ὅτι δὲν δαπανῶνται, ὁ προϋπολογισμὸς τῶν ἐξόδων ἐλαττοῦται κατὰ 5,000,000 περίπου δραχμῶν, ὡς θέλω ἐκθέσει λεπτομερέστερον μετ' ὀλίγον, καὶ διὰ τῆς μειώσεως ταύτης ἀντισηκώνονται αἱ ἀναπόδραστοι προσθῆκαι, μενούσης καὶ διαφορᾶς ἐπὶ ἔλαττον 561 χιλιάδων δραχμῶν.

Ἐν δὲ τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐσόδων ἀνεγράψαμεν τὴν πρόσοδον τῶν φόρων, ὁποία ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων, οὐχὶ πλέον ἐκ τῶν πληροφοριῶν τῆς ὑπηρεσίας καὶ ἐξ ὑπολογισμῶν στηριζομένων ἐπὶ τῶν ἀποτελεσμάτων ὁμοίων φόρων ἀλλαχοῦ. Ἐκ τούτου ἐπέρχεται μεγάλη ἐλάττωσις εἰς τὰ ἀναγραφόμενα ἔσοδα τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἀναγράφομεν, ὅμως, καὶ προσαυξήσεις προσόδων, ἃς θέλω ἀναφέρει μετ' ὀλίγον.

Καὶ εἰσερχόμεθα εὐθὺς εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν καθ' ἕκαστον τοῦ τε προϋπολογισμοῦ τῶν ἐσόδων καὶ τοῦ τῶν ἐξόδων.

Ὁ ὑποβαλλόμενος εἰς τὴν Βουλὴν προϋπολογισμὸς ἀναγράφει ἔσοδα τῆς χρήσεως 1885, 85,641,000, ἔξοδα δὲ ἀναγράφει 85,252,000, ἑπομένως ὑπάρχει πλεόνασμα ἑκατοστύων τινῶν χιλιάδων δραχμῶν.

ΡΟΚΟΣ ΧΟΪΔΑΣ. Κύριε πρόεδρε, νομίζω ὅτι καὶ πέρυσιν εἴχετε περίσσευμα.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Καὶ πέρυσιν εἴχομεν περίσσευμα, καὶ ἐλπίζω ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1884, μεθ' ὅλα τὰ ἐπελθόντα δυσάρεστα, θέλει ἀπολήξει σχε-

Ρόκκος Χοϊδάς. Ξυλογραφία από το περ. Ποικίλη Στοά *του 1891, σ. 353. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

δὸν εἰς ἰσοζύγιον. Εἶναι πρόδηλον ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν ἀποτελεσμάτων, τὰ ὁποῖα παρέστησα πρὸ ὀλίγον ὡς πιθανά, ὅτι ἐὰν δὲν ἀνεφύοντο αἱ οἰκονομικαὶ δυσχέρειαι τοῦ παρόντος ἔτους, καὶ ἐὰν ἐφηρμόζοντο οἱ νόμοι ὀλίγον ταχύτερον, μήπω ἐφαρμοσθέντες ἕνεκα τῆς καταστάσεως τῆς ὑγείας τῆς λοιπῆς Εὐρώπης, ἐὰν ταῦτα ἐγίνοντο, βεβαίως θὰ εἴχομεν περίσσευμα, καὶ θὰ εἴχομεν περίσσευμα ἀνώτερον τοῦ ἀναγεγραμμένου ἐν τῷ προϋπολογισμῷ.

ΡΟΚΟΣ ΧΟΪΔΑΣ. Τὸ εὔχομαι ἀπὸ καρδίας, ἀλλὰ φοβοῦμαι ὅτι εἶναι ματαία ἡ εὐχή μου.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὅ,τι δύνασθε νὰ θεωρῆτε βέβαιον, καὶ δὲν εἶναι ματαία εὐχή, εἶναι ὅτι ἐὰν ψηφίζετε τὰ μέτρα τῆς Κυβερνήσως, μετὰ ἕν, δύο ἢ τρία ἔτη, θὰ ἴδητε τὸ ἰσοζύγιον παρασκευάζον τὴν ὁδὸν εἰς τὰ περισσεύματα.

Τὰ ἔσοδα, ὡς ἀνεγράφησαν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1885, παρουσιάζουσι διαφορὰς πρὸς τὰ ἀναγεγραμμένα ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1884, ἄλλας μὲν ἐπὶ πλέον καὶ ἄλλας ἐπί ἔλαττον. Ἰδοὺ δὲ αἱ κυριωδέστεραι. Ἐκ τῶν ἀμέσων φόρων ἀνεγράφη ἐπὶ πλέον ἐκ τῆς ἐπικαρπίας τῶν σπειρομένων ἐθνικῶν γαιῶν μικρὸν ποσὸν 5,000 δραχμῶν, κατὰ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ παρελθόντος· ἐκ τοῦ σταφιδοκάρπου καὶ τῶν σύκων ἀπεκδεχόμεθα αὔξησιν ἐπὶ τοῦ ποσοῦ τοῦ ἀναγραφέντος κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος· ἡ αὔξησις ἔδει νὰ ᾖ πολλῷ μεγαλυτέρα τῆς ἀναγραφομένης ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1885, ἀλλ' ἕνεκα τῶν περιστάσεων, αἵτινες ἴσως θὰ ἐπιδράσωσι δυσαρέστως ἐπὶ τὴν καλλιέργειαν, ἐθεωρήσαμεν ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπολογίσωμεν ποσὸν ἀνώτερον. Τούτου ἕνεκα, περιλαμβάνοντες ἐν τῇ αὐξήσει καὶ τὴν πρόσοδον τοῦ ἐκ 5 τοῖς % ὁδικοῦ φόρου, κατά παραδρομὴν παραλειφθεῖσαν ἐν τῷ προηγουμένῳ προϋπολογισμῷ ἀναγράφομεν αὔξησιν 206,000 δραχμῶν.

Ἐκ τοῦ φόρου τῶν ζώων ἔχομεν αὔξησιν 300,000 δραχμῶν, τοῦτο δὲ διότι καὶ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ παρελθόντος ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἡ πρόσοδος ἔσται μεγαλυτέρα τῆς ἀναγεγραμμένης πρότερον, καὶ διότι ὡς προεῖπον, ὁμιλῶν περὶ τῆς καταργή-

σεως τῆς τελωνιακῆς ζώνης των νέων ἐπαρχιῶν, ὑπάρχει εἰσαγωγὴ ποιμνίων πολλῷ μεγαλυτέρα ἢ πρότερον, ἥτις εἶχεν ὑπολογισθῆ ἐν καιρῷ ὡς ἱκανή, ἵνα ἀποφέρῃ ἐκ τοῦ φόρου τῶν ζώων πρόσοδον ἀντισηκώνουσαν τὴν θυσιαζομένην ἐκ 288,000 δραχμῶν, διὰ τῆς καταργήσεως τοῦ κατὰ ξηρὰν εἰσαγωγικοῦ τέλους. Ὁ φόρος τῶν ἐπιτηδευμάτων, μετὰ τὴν τελευταίαν ἀναθεώρησιν, ἀπέδειξεν ὅτι φέρει ποσὸν κατὰ 300,000 δραχμῶν ἀνώτερον τοῦ προϋπολογισθέντος· ἐπίσης καὶ εἰς τὰς ἀνωνύμους ἑταιρίας ἔχομεν προσθήκην προσόδου 50,000 δραχμῶν. Ἀφ' ἑτέρου, ὅμως, ἔχομεν ἐλαττώσεις ἐπὶ τῶν ἀμέσων φόρων τὰ ἑξῆς· 1,350,000 ἐκ τοῦ ἐλαίου, διότι τὸ ἔτος τοῦτο εἶναι τὸ ἄφορον, 100,000 ἐκ τοῦ ἐγγείου φόρου ἐπὶ τῶν καρπῶν, διότι ἀπεδείχθη, ὅτι εἶχε σημειωθῆ ποσὸν ὑπέρτερον τοῦ πραγματικοῦ· ἐπίσης τοῦ δικαιώματος ἐπικαρπίας τῶν ἐθνικῶν δοσκῶν ἡ πρόσοδος ἀπεδείχθη κατωτέρα τῆς ὑπολογιζομένης, ἀφαιροῦντες, ὅμως, ἀπὸ τῆς διαφορᾶς τὰ ἐπὶ πλέον βεβαιωθησόμενα ἐκ τοῦ φόρου τῶν ἰδιωτικῶν καὶ κοινοτικῶν δοσκῶν, σημειοῦμεν 50,000 δραχμῶν ἐπὶ ἔλαττον.

Οἱ ἔμμεσοι φόροι παρουσιάζουσιν αὐξήσεις· ἐκ τῶν τελωνιακῶν 1,000,000· τοῦτο δὲ διότι, ὅπως τὸ ἔτος 1885 διὰ τὴν πρόσοδον τὴν ἐκ τοῦ ἐλαίου τῶν παλαιῶν ἐπαρχιῶν εἶναι οἰκονομικῶς ἄφορον, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ ἐπὶ τοῦ ἐλαίου φόρος ἐσημειώθη ἐπὶ ἔλαττον κατὰ 1,350,000 δρχ., οὕτω τὸ αὐτὸ ἔτος διὰ τὴν Ἑπτάνησον, ἧς τὸ ἔλαιον φορολογεῖται κατὰ τὴν ἐξαγωγήν, εἶναι οἰκονομικῶς εὔφορον, διότι καταλογίζεται εἰς τὸ ἔτος τοῦτο ἡ τοῦ ἑτέρου ἔτους παραγωγή, ὡς κατ' αὐτὸ ἐξαγομένη. Εἰς τὴν ἐπὶ πλέον διαφορὰν 700,000 δρχ. προσθέτομεν 300,000 δρχ. ἐκ προσαυξήσεως τῶν εἰσαγωγικῶν τελῶν καὶ ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νέου δασμολογίου. Εἰς τὰ τέλη τοῦ χαρτοσήμου προσθέτομεν 2,000,000, διότι ὑπεβλήθη κατὰ τὴν παρελθοῦσαν σύνοδον νομοσχέδιον περὶ ἀναθεωρήσεως ἁπάντων τῶν περὶ χαρτοσήμου νόμων καὶ ἀναχωνεύσεως αὐτῶν εἰς ἕνα, διαρρυθμίζοντα ἄλλως τὴν κλίμακα τῆς φορολογίας· ἡ νέα διαρρύθμισις, ἥτις ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὴν ἀνάγκην ὅπως φεισθῇ ὁ νόμος τῶν μικρῶν περιουσιῶν καὶ ἐπιβαρύνῃ ὅσον ἔνεστι τὰς μεγαλυτέρας, προσέτι δὲ καὶ αἱ διατάξεις τοῦ νομοσχεδίου αἱ ἐξασφαλίζουσαι τὴν πραγματοποίησιν τῆς φορολογίας ἐν πολλοῖς, ἐν οἷς ἀπεδείχθη ὅτι αὕτη διαφεύγει αὐτήν, ταῦτα πάντα καθιστῶσιν πιθανωτάτην τὴν αὔξησιν τῆς εἰσπράξεως κατὰ ποσὸν ἴσως ἀνώτερον τοῦ ἀναγραφομένου. Ἐκ τῶν προστίμων τῶν ἐπιβαλλομένων ὑπὸ τῶν δικαστηρίων, καὶ ἐκ τῶν ἐπὶ παραβάσεσι τῶν διαφόρων φορολογικῶν νόμων καταγινωσκομένων ποινῶν, ἀναγράφεται αὔξησις 200,000 δραχμῶν, δικαιολογουμένη ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε βεβαιώσεων. Ἐπὶ τῶν παιγνιοχάρτων ἀναγράφεται αὔξησις 230,000 δραχμῶν, διότι τὸ ποσὸν τὸ ἀναγεγραμμένον ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1884 δὲν ἀφορᾷ εἰς ὁλόκληρον τὸ ἔτος. Ἐκ τῶν εἰσιτηρίων τῶν σιδηροδρόμων ἀτμοπλοίων καὶ λοιπῶν, ἡ πρόσοδος ἀνεγράφη ὑπερτέρα κατὰ 100,000 δραχμῶν. Κατὰ 700,000 δραχμῶν ἀνεγράφη ὑπερτέρα ἡ ἐκ τῶν πυρείων πρόσοδος, ἥτις πέρυσιν εἶχεν ἀναγραφῆ μόνον διὰ τμῆμα τοῦ ἔτους. Ἐπίσης καὶ ἐκ τοῦ πετρελαίου ἀναγράφεται εἰσπραξις 2,900,000 ἐπὶ πλέον, εἰσπραξις ἐννοεῖται ἀκαθάριστος, διότι ἡ ἀντίστοιχος δαπάνη σημειοῦται ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐξόδων. Ταῦτα εἶναι τὰ ἐπὶ πλέον ἐκ τῶν ἐμμέσων φόρων, τὰ δὲ ἐπὶ ἔλαττον ἐκ τῶν ἐμμέσων φόρων εἶναι τὰ ἑπόμενα.

Τοὺς ὑπολογισμοὺς ἡμῶν στηρίζοντες ἐπὶ τῶν γνωστῶν ἀποτελεσμάτων, σημειοῦμεν ἐπὶ τῆς καταναλώσεως τῶν πνευματωδῶν ποτῶν καὶ τοῦ ζύθου ἐλάττωσιν 940,000 δραχμῶν, ἐπὶ τῶν οἴνων ἐλάττωσιν 1,200,000, ἐπὶ τοῦ σιγαροχάρτου ἐλάττωσιν 1,800,000, ἐπὶ τοῦ καπνοῦ ἐλάττωσιν 5,325,000. Εἰς τὰ δημόσια νομήματα καὶ κτήματα σημειοῦμεν αὔξησιν τῆς προσόδου ἐξ ἰαματικῶν ὑδάτων καὶ ἰχθυοτροφείων 28,500 δραχμῶν εἰς τὸ ἅλας αὔξησιν 700,000 δραχμῶν ἀκαθάριστον· τοῦτο δέ, διότι εἰσάγεται εἰς τὴν Βουλὴν νομοσχέδιον, κατὰ τὸ ὁποῖον συνιστῶνται εἰδικαὶ ἁλαταποθῆκαι, ἐν αἷς, διατηρουμένου καθ' ὅλα τοῦ ἐπικρατοῦντος συστήματος, ὡς πρὸς τὰς κεντρικὰς ἀποθήκας, ἔνθα τὸ ἅλας θὰ ἐξακολουθῇ πωλούμενον ἀντὶ 10 λεπτῶν κατ' ὀκάν, θέλει πωλεῖσθαι ἅλας ἀντὶ 15 λεπτῶν κατ' ὀκάν, ἢ καὶ ὀλιγώτερον, πρὸς κάλυψιν τῶν ἐξόδων.

ΔΗΜΗΤΡΑΚΑΚΗΣ. Διὰ νὰ ἐξοικονομήσητε καὶ τὰ πρόσωπα.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἐπειδὴ παρατηρεῖ ὁ ἀξιότιμος βουλευτὴς ὅτι τοῦτο γίνεται πρὸς οἰκονομίαν προσώπων, τῷ καθιστῶ γνωστὸν ὅτι θὰ δοθῇ εἰς ἐργολαβίαν ἡ μεταφορὰ καὶ διαχείρισις. Ἡ ἐκ τῶν δασῶν πρόσοδος αὐξάνει ὡσαύτως κατὰ 479,000 δραχμῶν, κυρίως ὡς ἐκ τῆς φορολογικῆς ἀφομοιώσεως τῶν διὰ ξηρᾶς ἐπ' ἐμπορία εἰσαγομένων εἰς τὰς πόλεις καυσοξύλων πρὸς τὰ διὰ θαλάσσης εἰσαγόμενα, διότι ἤδη φορολογοῦνται μόνον τὰ καυσόξυλα τὰ εἰσαγόμενα διὰ θαλάσσης, ἐνῷ κατὰ τὸ νομοσχέδιον περὶ δασῶν, τὸ ὁποῖον εἰσάγομεν θὰ φορολογῆται καὶ ἡ διὰ ξηρᾶς ἐπ' ἐμπορίᾳ γινομένη εἰσαγωγή. Ἡ διὰ θαλάσσης γινομένη εἰσαγωγὴ ἐφορολογεῖτο ἐπὶ τῷ λόγῳ τῆς προστασίας τῶν δασῶν, ἀλλ' ὁ αὐτὸς λόγος ὑπάρχει καὶ πρὸς τὴν διὰ ξηρᾶς εἰσαγωγήν, ἴσως μάλιστα ὑπάρχει ὑπέρτερος ὁ λόγος τῆς προστασίας τῶν δασῶν ἐν τῇ διὰ ξηρᾶς εἰσαγωγῇ, ὡς πολὺ εὐχερεστέρα.

Ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῆς ἐκποιήσεως ἐθνικῶν κτημάτων ἔχομεν προσθήκην 57,000 καὶ ἀφαίρεσιν 200,000 ὑπαγορευομένας ἐκ τῶν προσφάτων ἀποτελεσμάτων. Ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῶν «διαφόρων

εἰσοδημάτων» ἔχομεν αὐξήσεις ἐκ τόκων ὑπερημερίας 25,000, ἐξ ἀπολειπτέων ἐξόδων πολιτικῶν δικῶν 21,000· ἐξ ἀπολειπτέων ἐξόδων καταμετρήσεων πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν φορολογικῶν νόμων 19,500· ἐκ διοδίων καὶ πορθμείων 27,100· ἐξ ἀπολειψίμων ἐξόδων τῶν ἐνεργηθησομένων βουλευτικῶν ἐκλογῶν 140,000, ὧν τὸ ἀντίρροπον ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐξόδων· ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Δημοσίου προκαταβαλλομένων τελῶν καὶ ἐξόδων, τῶν ὑπὸ τῶν ποινικῶν δικαστηρίων καταγινωσκομένων, 375,000 δραχμῶν. Ἐν τῷ ἄρθρῳ τούτῳ οἱ προϋπολογισμοὶ τοῦ Κράτους ἀναγράφουσιν οὐχὶ τὴν βεβαιουμένην πρόσοδον, ἀλλὰ τὴν εἰσπραττομένην, διότι τοιαύτη ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ διαφορὰ μεταξὺ βεβαιώσεως καὶ εἰσπράξεως, ὥστε, ἐὰν ἀνεγράφετο ἡ βεβαίωσις, θὰ εἴχομεν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ἀριθμοὺς κενούς· μετὰ τὸν νέον, ὅμως, περὶ εἰσπράξεων νόμον, τὸν ψηφισθέντα κατὰ τὴν παρελθοῦσαν σύνοδον, ἀπεδείχθη ὅτι ἡ εἴσπραξις πλησιάζει ἤδη πλειότερον πρὸς τὴν βεβαίωσιν, τοῦτο δὲ θὰ ἐδικαιολόγει τὴν ἀναγραφὴν τοῦ βεβαιωθησομένου ποσοῦ καὶ ἐν τῷ ἄρθρῳ τούτῳ, κατὰ τὸν κρατοῦντα κανόνα ἐν πᾶσι τοῖς ἄλλοις ἄρθροις τοῦ προϋπολογισμοῦ· οὐχ ἧττον ἐθεωρήθη προτιμότερον ν' ἀναγραφῇ καὶ πάλιν τὸ εἰσπράξιμον ἀντὶ τοῦ εἰσπρακτέου, αὐξανόμενον, ὅμως, κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τῶν ἀπὸ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ περὶ εἰσπράξεως νόμου ἀποτελεσμάτων. Ἑτέραν ἐπὶ πλέον πρόσοδον ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ ἔχομεν ἐκ 50,000, ἕνεκα τῆς μετὰ τὴν ἄρσιν τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ἀπολήψεως τόκου 4 %, ἀντὶ ἑνὸς τοῖς %, ἐπὶ τῶν παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ κατατεθειμένων κεφαλαίων, διὰ τὴν ὑπηρεσίαν διαφόρων ἐθνικῶν δανείων. Ἔχομεν προσέτι πρόσοδον 1,500,000 ἐκ διαφορᾶς τῶν ἀποδοθησομένων ὑπὸ τῆς Τραπέζης Κωνσταντινουπόλεως 11,500,000 δραχμῶν εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια, ἀντὶ 10,000,000 εἰς μεταλλικόν. Ὅτε συνήφθη καὶ ἐξετελέσθη ἡ συμφωνία, τὰ ἐξ 11,500,000 δραχμῶν γραμμάτια εἶχον ἴσην ἀξίαν πρὸς τὰ 10,000,000, τοῦ ἀντ' αὐτῶν καταβληθέντος εἰς τὴν Τράπεζαν Κωνσταντινουπόλεως μεταλλικοῦ, ἤδη, ὅμως, ἔχουσιν ἀξίαν ὑπερτέραν κατὰ 1,500,000, ἤτοι τὴν ὀνομαστικὴν αὐτῶν ἀξίαν, ἀφοῦ ὡς ἐκ τῆς προσεχοῦς ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, τὸ τραπεζικὸν γραμμάτιον ἔχει τὴν ἀξίαν τοῦ μεταλλικοῦ νομίσματος. Ὑπάρχει καὶ ἑτέρα αὔξησις ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ δραχμῶν 54,000, ἐξ ἀποδόσεως τιμήματος ἱματισμοῦ ναυτῶν. Ἐπὶ ἔλαττον δ' ἔχομεν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ 10,000 ἐκ δικαιωμάτων στατῆρος καὶ κοιλοῦ, κατὰ τὴν γενομένην ἐνοικίασιν, καὶ 142,000 δραχμῶν, ὡς ἀναβαλλομένης τῆς ἐγγραφῆς ὀφειλομένων τόκων παρὰ τοῦ ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν Ὑπουργείου, μέχρι κανονισμοῦ τοῦ οἰκείου λογαριασμοῦ. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα παρουσιάζουσι προσθήκην 58,000 καὶ ἐλάττωσιν 12,000, κατὰ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ παρελθόντος. Ἐπὶ τοῦ κεφαλαίου τῶν καθυστερούντων ἐσόδων, ἔχομεν 900,000 δραχμῶν ἐλάττωσιν, διὰ τὸν λόγον ὅτι ὁ ψηφισθεὶς νόμος περὶ μετατροπῆς τῶν χρεῶν δὲν ἐπραγματοποιήθη κατὰ τὸ πλεῖστον, καὶ ἑπομένως δὲν ἔχομεν τὴν πρόσοδον, ἣν ἐξ αὐτοῦ ἀπεξεδεχόμεθα. Μένουσιν οὕτω τὰ πρὸς τὸ Δημόσιον χρέη ἀκέραια, ἀλλὰ κατ' ἐλάχιστον πληρώνονται. Τοιαῦται αἱ αὐξομειώσεις τῶν ἐσόδων, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ὁ προϋπολογισμὸς αὐτῶν, κατὰ τὸ 1885, συμποσοῦται εἰς 85,641,000, ἤτοι ἐν συνόλῳ εἰς ποσὸν ἔλαττον τῶν τοῦ 1884 κατὰ 481,403 δραχμάς.

Ἐπὶ δὲ τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐξόδων, ὡς εἶπον, ἐτηρήθη ἡ ἀρχὴ ὅπως μηδεμία γένηται προσθήκη, πλὴν ἐκείνων ἃς ἐπιβάλλουσι νομικοὶ λόγοι ἢ καὶ ἠθικοί, ἀλλὰ λόγοι ὑπερτάτης ἀνάγκης· διὰ τοῦτο καὶ προσέτι διότι ἐν τοῖς προϋπολογισθεῖσιν ἐλήφθησαν πλειότερον ὑπ' ὄψιν ἢ ἐν τῷ παρελθόντι τὰ πραγματικὰ ἀποτελέσματα, ἔχομεν ἐπαισθητὰς ἐλαττώσεις. Ἐνῷ τοὐτέστιν ἐν τῷ παρελθόντι ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν πλειότερον ἡ ἀνωτάτη κατὰ νόμον, δαπάνη, ἤδη ἐπλησιάσαμεν πλειότερον πρὸς τὰ ἠλαττωμένα ποσά, ἅτινα ἐν τοῖς πράγμασιν ἐπάγεται ἡ τῶν νόμων ἐκτέλεσις. Ἐκ τούτων πάντων προκύπτουσιν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐξόδων αἱ ἑξῆς αὐξομειώσεις. Ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Οἰκονομικῶν προστίθενται, ἕνεκα τῆς συνομολογήσεως τοῦ δανείου τῶν 170,000,000, 1,891,000 δραχμῶν· ἕνεκα τῆς συνήθους προσθήκης νέων συνταξιούχων 72,000· δι' ἐνοίκιον τοῦ καταστήματος τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου καὶ μεταφορὰν τῶν ἀρχείων του 18,000· εἰς τὰ ἔξοδα τῶν ταμείων, ἕνεκα τῆς προσθήκης ὑποδεεστέρου προσωπικοῦ 37,000· εἰς τὰς ἀποδοχὰς τοῦ χαρτοσήμου, ἕνεκα τῆς αὐξήσεως τῶν ἀντιστοίχων εἰσπράξεων 98,000· πρὸς ἀγορὰν τῶν παιγνιοχάρτων 90,000, τῶν πυρείων καὶ τοῦ πετρελαίου 740,000· διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν ἁλάτων εἰς ἐπαρχιακὰς ἀποθήκας 431,733· ἀφαιροῦνται δὲ ἐκ τῶν ἐξόδων τῶν δανείων διὰ διαφορὰν συναλλάγματος καὶ ἐκ τόκων δανείου ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας 842,000 δραχμῶν· ἐκ τῶν ἐξόδων τοῦ στατιστικοῦ γραφείου 28,000 δραχμαί. Ἐκ τῶν ἐξόδων κεκλεισμένων χρήσεων 1,117,194· ἐκ τῶν ἐξόδων οἰκοδομῶν τελωνιακῶν καταστημάτων 300,000· ἐκ τῶν ἐξόδων νέων ἀτμοτελωνίδων, περιληφθησομένων ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν 54,815· ἐκ τῶν ἐξόδων τῶν ταινιῶν, τοῦ σιγαροχάρτου καὶ τῶν ἐργοστασίων τοῦ καπνοῦ 1,370,000· ἐξ ἐπιστροφῶν χρημάτων 300,000. Ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῆς Δικαιοσύνης προστίθενται 15,000 εἰς τὰ ἐνοίκια τῶν καταστημάτων· 56,000 εἰς τὰ ἔξοδα τῶν φυλακῶν ἕνεκα τοῦ νέου ὀργανισμοῦ αὐτῶν, καὶ 76,000 εἰς τὰ ἔξοδα τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης. Ἀφαιροῦνται δὲ 15,000 ἐκ τῶν μισθῶν. Ἐν

τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐσωτερικῶν προστίθενται· εἰς τὰ ἔξοδα τῆς Διοικητικῆς Ἀστυνομίας, ἕνεκα τοῦ νέου ὀργανισμοῦ της, 11,640· εἰς τὰ ἔξοδα διατηρήσεως καταδίκων 20,000· εἰς τὰ ἔξοδα τῶν ἐνεργηθησομένων νέων ἐκλογῶν 132,000· ἀφαιροῦνται δὲ ἐκ τῶν ἐξόδων τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας καὶ τοῦ προσωπικοῦ τῶν ἐπαρχείων καὶ νομαρχιῶν, λόγω οἰκονομίας, 111,000· ἐκ τοῦ προσωπικοῦ τῶν φυλακῶν κατὰ τὸν νέον ὀργανισμὸν 44,000· ἐκ τῆς Ταχυδρομικῆς καὶ Τηλεγραφικῆς Ὑπηρεσίας, ἕνεκα συγχωνεύσεως θέσεων, 60,000 δραχμῶν· δὲν ἀναγράφεται μεγαλύτερον ποσόν, καίτοι ὑποβληθήσεται νομοσχέδιον περὶ συγχωνεύσεως τῶν δύο ὑπηρεσιῶν· ἐκ τοῦ νομοσχεδίου τούτου θέλει ἐπιτευχθῆ οἰκονομία πολλῷ σπουδαιοτέρα· ἀλλὰ δὲν ἠδυνάμεθα ν' ἀναγράψωμεν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1885 τὸ ὅλον αὐτῆς ποσόν· εὐθὺς ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τούτῳ δύνανται νὰ πραγματοποιηθῶσι τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸ κατώτερον προσωπικόν, τοὐτέστι πᾶσαι αἱ ταχυδρομικαὶ ὑποεπιστασίαι καί τινες τῶν ἐπιστασιῶν δύνανται ἀπὸ τοῦδε νὰ καταργηθῶσιν, ἀνατιθεμένων τῶν καθηκόντων αὐτῶν εἰς τὰ τηλεγραφεῖα· ἐκ τοῦ προσωπικοῦ καὶ τῶν ἐξόδων τῶν μηχανικῶν 25,000· ἐκ τῶν ἐπισκευῶν δημοσίων κτιρίων 130,000. Ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν προστίθενται· εἰς μισθοὺς ἀρχιερέων, ἕνεκα τῶν νέων χειροτονιῶν, 10,000· εἰς μισθοὺς δημοδιδασκάλων, ἕνεκα αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ μισθοῦ αὐτῶν, 15,700. Ἀφαιροῦνται δὲ· ἐκ τῶν μισθῶν τῶν ἑλληνικῶν σχολείων, ἕνεκα καταργήσεως θέσεων βοηθῶν, 120,000, ἐκ τῶν ἐξόδων δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως δαπάναι μὴ ἀναγκαῖαι 85,000. Ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Στρατιωτικῶν προστίθενται τὰ ἔξοδα τῆς Σχολῆς τῶν ὑπαξιωματικῶν δραχμαὶ 108,000· δι' ἱματισμὸν Στρατοῦ 1,100,000. Ἀφαιροῦνται δέ· ἐκ μισθῶν, ἕνεκα κενῶν θέσεων 248,000· ἐκ τῆς Χωροφυλακῆς, περιοριζομένης τῆς δυνάμεως, 900,000· ἐκ τῶν ἐξόδων τροφῆς καὶ ἱππονομῆς, ἕνεκα ἀφαιρέσεως ἀριθμοῦ καὶ ὑποτιμήσεως τοῦ ὑλικοῦ 1,150,000· ἐκ τῶν ἐξόδων νοσηλείας καὶ ἰδιωτικῶν ὑπηρεσιῶν 98,000. Ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ναυτικῶν προστίθεται εἰς τὸ ἐργοστάσιον τοῦ Ναυστάθμου, ἕνεκα αὐξήσεως τῶν τεχνιτῶν, 49,000· εἰς τὴν νεοσύστατον Σχολὴν τῶν δοκίμων 71,000· εἰς τὴν δαπάνην τοῦ ἱματισμοῦ 10,000· εἰς τὰ ἔξοδα τῶν φάρων καὶ φανῶν 13,000· εἰς τὰ ἔξοδα νοσηλείας καὶ ὁδοιπορικὰ 16,790. Ἀφαιροῦνται δὲ ἐκ τῶν ἐξόδων ὑλικοῦ 343,640· ἐκ τῶν μισθῶν, ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως βαθμοφόρων 144,000· ἐκ διαφόρων ἐξόδων μὴ πραγματοποιηθέντων ἐν τῷ παρελθόντι, ὡς μὴ ἀναγκαίων, 200,000.

Αὗται εἶναι αἱ ἐλαττώσεις καὶ προσθῆκαι, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ὁ προϋπολογισμὸς τῶν ἐξόδων ἀπολήγει εἰς τὸ ὁλικὸν ἄθροισμα τῶν δραχμῶν 85,252,000. Τὰ ποσὰ ταῦτα, ὡς εἶπον, εἶναι ἀναγκαῖα, ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν εἶναι, ὡς φαίνονται, ὑπέρτερα, εἶναι ἀνεπίτευκτος σπουδαία αὐτῶν ἐλάττωσις. Ἀλλ' εὐτυχῶς οὔτε τὰ ἔξοδα τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Κράτους εἶναι τοιαῦτα, οἷα φαίνονται ἀναγραφόμενα καὶ ψηφιζόμενα, οὔτε τὰ ἔσοδα εἶναι τοσαῦτα ἐκ φορολογίας, ὅσα ἀναγράφονται. Πρέπει τοῦτο νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν πρὸς τὴν ὀρθὴν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων, ψηφίζοντες τὸν προϋπολογισμόν, διότι εἷς ἐκ τῶν λόγων, δι' οὓς παράπονα κατὰ τῆς φορολογίας ὑποστηρίζονται, εἶναι ὅτι μεταδίδοται ἡ πεποίθησις εἰς τὸν φορολογούμενον, ὅτι φορολογεῖται ὁ ἑλληνικὸς λαὸς πλειότερον τῶν ἄλλων λαῶν, καὶ πλειότερον ἢ ὅσον αἱ δυνάμεις αὐτοῦ ἐπιτρέπουσιν. Βλάπτει δὲ καὶ τὴν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ πίστιν τῆς χώρας ἡ πεπλανημένη ἰδέα ὅτι φορολογεῖται ὁ λαὸς μέχρις ἐξαντλήσεως, καὶ ὅτι ἡ δημοσία τοῦ Κράτους ὑπηρεσία εἶναι πολυτελής. Καί, οἷος φαίνεται, ἐξεταζόμενος ὁ προϋπολογισμός, ἐὰν πρὸς τὸν πληθυσμὸν ὑπολογισθῶσι τὰ ἔσοδα καὶ τὰ ἔξοδα, δὲν παρουσιάζει ἀναλογίαν ἀνωτέραν ἐκείνης, εἰς ἣν ὑποβάλλονται τὰ ἧττον φορολογούμενα κράτη. Πρέπει, ὅμως, νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἐκτίμησις τῆς ἀναλογίας κατὰ κεφαλὴν δὲν παρέχει ἀληθῆ τὰ συμπεράσματα, διότι ἐπὶ τὴν ἀναλογίαν κατὰ κεφαλὴν δὲν ἐπιδρᾷ ἡ φορολογικὴ δύναμις τοῦ ἀτόμου. Ἔπρεπε νὰ γινώσκωμεν τὴν ἀναλογίαν πρὸς τὴν πρόσοδον τὴν ἰδιωτικὴν τῆς χώρας, ἵνα δυνηθῶμεν ἀσφαλῶς ν' ἀποφανθῶμεν περὶ τοῦ βάρους τῆς φορολογίας. Οὐχ ἧττον, ὅμως, ἐν ἐλλείψει προσδιορισμοῦ τοιαύτης ἀναλογίας, ὅστις, ἀλλαχοῦ μὲν ἐπετεύχθη κατὰ προσέγγισιν μόνον, ἐν Ἑλλάδι δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀνέφικτος, διὰ τὴν ἔλλειψιν στατιστικῶν πληροφοριῶν ἐξικνουμένων μέχρι τοῦ ἰδιωτικοῦ πλούτου, ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς κατὰ κεφαλὴν ἀναλογίας. Ἡ κατὰ κεφαλὴν ἀναλογία τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων τοῦ Κράτους εἶναι κατωτέρα καὶ αὐτοῦ τοῦ κατωτάτου ὅρου ἄλλων κρατῶν τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ πολὺ μικροτέρα παρίσταται, ὅταν ζητήσωμεν αὐτήν, διακρίνοντες τὰ ἐκ φόρων ἔσοδα ἀπὸ τῶν λοιπῶν προσόδων, ὅταν τὰ ἔξοδα τῆς ὑπηρεσίας διακρίνωμεν ἀπὸ τῶν ἄλλων πιστώσεων τῶν ἀναγραφομένων ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, εἴτε λόγῳ τάξεως, εἴτε χάριν συντηρήσεως δημοσίας περιουσίας, εἴτε χάριν προσόδου ἐκ δημοσίων νομισμάτων, εἴτε εἰς ἀπότισιν προγενεστέρων ὑποχρεώσεων τοῦ Κράτους ἐλαττοῦσαν τὸ παθητικόν.

Ἐκ τῶν ἐσόδων βαρύνουσιν ἐπὶ τὸν λαὸν μόνον τὰ ἐκ φόρων· δέον ἄρα νὰ διακρίνωμεν τὴν ἐκφόρων πρόσοδον. Ἐν Ἰταλίᾳ, ὅπου τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ ἐμελετήθησαν καὶ προώδευσαν πλειότερον ἢ ἐν παντὶ ἄλλῳ κράτει, ὁ προϋπολογισμὸς ἤδη συντάσσεται κατὰ διαιρέσεις τοιαύτας· ἐν τῷ προϋπολογισμῷ διακρίνονται τὰ ἔσοδα τὰ ἐκ τῶν φόρων, ἀπὸ τῶν ἀναγραφομένων λόγῳ τάξεως, ἢ τῶν

ἐκ προσόδου περιουσίας, ἢ τῶν ἐξ ἀπαλλοτριώσεως κτημάτων. Ἐπίσης καὶ εἰς τὰ ἔξοδα γίνεται διάκρισις μεταξὺ τῶν ἐξόδων τῆς καθαρᾶς ὑπηρεσίας τοῦ Κράτους, καὶ τῶν ἐξόδων τῶν λόγῳ τάξεως ἀναγραφομένων ἢ τῶν διατιθεμένων εἰς ἀπόκτησιν κινητοῦ ἢ ἀκινήτου. Ἡμεῖς ἔτι δὲν δυνάμεθα τὸν προϋπολογισμὸν νὰ συντάξωμεν οὕτως· δυνάμεθα, ὅμως, νὰ κατατάξωμεν τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ ἐν τοιαύταις κατηγορίαις, ἵνα κρίνωμεν περὶ τοῦ βάρους τῆς φορολογίας καὶ ρυθμίσωμεν κατ' αὐτὸ τὰς σκέψεις καὶ τὰς ἀποφάσεις ἡμῶν, ὡς πρὸς τὰ ἀναγνωριστέα, χάριν τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας, ἔξοδα. Κατὰ ταῦτα, ὁ προϋπολογισμὸς τῶν ἐσόδων περιέχει ἔσοδα ἐκ προσόδου κτημάτων τελούντων ὑπὸ τὴν κυριότητα τοῦ Δημοσίου 2,356,000· ἐξ ἀντιτίμου ἀπαλλοτριουμένων ἐθνικῶν κτημάτων 5,151,000· ἀναγραφόμενα λόγῳ τάξεως 4,154,500· παραγόμενα ἐξ αναλήψεως καταβληθέντων ἐξόδων 7,368,000· Ἔχομεν ἄρα ἔσοδα ἐκ 19,000,000 μὴ προερχόμενα ἐκ φόρων· ἀφαιροῦντες δ' αὐτὰ ἐκ τῶν ἀναγεγραμμένων ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἐσόδων, ἀναγνωρίζομεν ἐκ φορολογίας ἔσοδα 66,600,000· τώρα, ἐὰν λάβωμεν ἀνὰ χεῖρας τὸ σύγγραμμα, εἰς ὃ συνήθως ἀνατρέχουσιν οἱ ἐπικαλούμενοι παρ' ἡμῖν ἐν τοῖς οἰκονομικοῖς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιστήμην, τὸ τοῦ Leroy Beaulieu, εὑρίσκομεν ὅτι τὸ ἧττον φορολογούμενον κράτος κατὰ κεφαλὴν εἶναι τὸ Βέλγιον, ἀνερχομένης ἐκεῖ τῆς φορολογίας κατὰ κεφαλὴν εἰς 49 φράγκα· ἐνῷ ἡ κατὰ κεφαλὴν φορολογία εἶναι διπλασία ἐν Γαλλίᾳ· πρὸς τὴν ἐν Βελγίῳ ἄρα ἀναλογίαν ἂν παραβάλωμεν τὴν ἡμετέραν, ἀφοῦ εἰς τὰ 66,600,000 προσθέσωμεν καὶ τὴν δημοτικὴν φορολογίαν ἐξ ὀκτὼ περίπου ἑκατομμυρίων, ἔχομεν 74,600,000, ἅτινα ἐπὶ πληθυσμοῦ 2,000,000, διανεμόμενα, παριστῶσι τὴν Ἑλλάδα φορολογουμένην πολὺ ὀλιγώτερον κατὰ κεφαλὴν ἢ τὸ Βέλγιον. Δὲν ἕπεται ἐκ τούτου ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς φορολογεῖται ἐλαφρότερον τοῦ βελγικοῦ, διότι ἐν Βελγίῳ ὁ ἰδιωτικὸς πλοῦτος εἶναι μέγας, καὶ ἡ κατὰ κεφαλὴν ἀναλογία τοῦ ἰδιωτικοῦ πλούτου εἶναι μεγάλη, ἀλλ' ὅπως δήποτε ἡ κατὰ κεφαλὴν ἀναλογία τῆς φορολογίας ἐν Ἑλλάδι, ἐπὶ ὅρῳ πολλῷ κατωτέρω καὶ αὐτοῦ τοῦ βελγικοῦ, ἔτι δὲ μᾶλλον ἀπέχοντι τοῦ γαλλικοῦ, ἀναιρεῖ τὰς ἐκ διαστροφῆς παραστάσεις, καθ' ἃς ὁ φορολογικὸς κατὰ κεφαλὴν ὅρος οὐδαμοῦ εἶναι ἀνώτερος τοῦ ἐν Ἑλλάδι. Ἀλλὰ καὶ οὕτως ἔχοντα τὰ τῆς φορολογίας παρ' ἡμῖν, εἶναι βαρέα καὶ πρέπει νὰ μὴ παραγνωρίζηται ἡ ἀλήθεια αὕτη, διότι τὰ πάντα ἐνταῦθα διατελοῦσιν ἐν διαμορφώσει, καὶ πᾶν χρῆμα ἀφαιρούμενον ἀπὸ τοῦ λαοῦ, ἀφαιρεῖται ἀπὸ ἐργασίας, ἥτις παρ' ἡμῖν εἶναι πολὺ παραγωγικωτέρα ἢ ἐν ἄλλοις κράτεσι· διότι παρ' ἡμῖν ἡ γῆ ἔτι δὲν ἐξαντλήθη, ὅπως ἀλλαχοῦ, ἡ δ' ἐκχέρσωσις αὐτῆς ἀποφέρει πλοῦτον πολὺ μεγαλύτερον ἢ ἐν ἄλλαις χώραις ἡ καλλιέργεια· ἡ βιομηχανία ἤδη γεννᾶται παρ' ἡμῖν καὶ χρήζει περιθάλψεως, ἥτις δὲν θὰ τῇ ἦτο τοσοῦτον ἀναγκαία, ἂν εἶχε ἀνδρωθῇ, ὥστε ἐὰν δυνάμεθα καὶ τὴν ἐλαχίστην οἰκονομίαν νὰ πραγματοποιήσωμεν, ὅπως ἐλαττώσωμεν τοὺς φόρους, πρέπει νὰ προβῶμεν εἰς αὐτήν, διότι τὰ διὰ τῶν φόρων ἀφαιρούμενα ἀπὸ τοῦ λαοῦ εἶναι ἀναγκαῖα εἰς αὐτόν, κατὰ τὸ στάδιον ὅπερ διανύομεν τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου· οὐχ' ἧττον, ὅμως, πρέπει ἐπίσης καὶ νὰ γνωρίζωμεν ποῖον εἶναι τὸ ἀληθὲς βάρος τῶν φόρων καὶ νὰ μὴ πλανώμεθα φρονοῦντες ὅτι κατὰ κεφαλὴν πληρώνει ὁ ἑλληνικὸς λαὸς πολλαπλάσια τῶν ἄλλων λαῶν. Ἐπίσης καὶ ὡς πρὸς τὰ ἔξοδα, προέβημεν εἰς ἐργασίαν, ἥτις, ὡς εἶπον, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔχουσα ἐπίσημον κῦρος, ἀλλ' ἐγένετο μετὰ πάσης τῆς δυνατῆς ἀκριβείας, ὥστε τὰ πορίσματα αὐτῆς νὰ δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς βάσεις σκέψεως. Διακρίνομεν ἄρα ἐκ τῶν ἐξόδων τὰ καταβαλλόμενα ἀπέναντι προγενεστέρων ὑποχρεώσεων καὶ ἐλαττοῦντα τὸ παθητικόν. Ὅταν τὸ Δημόσιον πληρώνῃ εἰς ἀπότισιν χρεῶν τὸ χρεώλυτρον, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ζημιοῦν αὐτό· αὐξάνει τὸ χρεώλυτρον τὴν περιουσίαν τοῦ Κράτους διὰ τῆς ἐλαττώσεως τοῦ παθητικοῦ.

Σημειωτέον δέ ὅτι ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῷ ἑλληνικῷ, ἐν τῷ ὁποίῳ παρεστήσαμεν τὸ ἰσοζύγιον, ὡς ἐπιτυγχανόμενον, μετὰ μικρᾶς μόνον διαφορᾶς τῶν ἐσόδων ὑπὲρ τὰ ἔξοδα, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἔχομεν ἀναγεγραμμένα ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐξόδων 5,361,000 δραχμῶν διὰ δαπάνας, αἵτινες ἐλαττοῦσι τὸ παθητικόν, ἤτοι διὰ χρεώλυτρα, δι' ἀποδόσεις ὀφειλῶν, πειθόμεθα ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς οὗτος δὲν ἔχει ἁπλοῦν πλεόνασμα 300,000 δραχμῶν, ἔχει πραγματικὸν πλεόνασμα 5 ἑκατομμυρίων καὶ 600 ἢ 700 χιλιάδων δραχμῶν. Βεβαίως, πᾶν κράτος πρέπει νὰ ἀναγράφῃ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ του ποσὰ διὰ χρεωλύσια, καὶ ἀναγράφον αὐτὰ πρέπει νὰ τὰ ἀφαιρῇ ἀπὸ τῶν ἐσόδων, καὶ νὰ μὴ καταλογίζῃ αὐτὰ ὡς πλεόνασμα· ὅταν, ὅμως, πρόκειται νὰ ἐκτιμήσωμεν τὰ ἀποτελέσματα τῶν προϋπολογισμῶν, πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐκ τῶν δαπανῶν πολλαὶ δὲν ἐγένοντο χάριν τῆς ὑπηρεσίας, ἀλλ' ἐγένοντο πρὸς σκοποὺς παραγωγικούς, ὅτι πολλαὶ ἀπετέλεσαν αὔξησιν περιουσίας, μὴ ἀναγραφομένην, ὅμως, ἐν τῷ προϋπολογισμῷ. Καὶ διὰ τοῦτο ἐν Ἰταλίᾳ συντάσσεται, πλὴν τοῦ προϋπολογισμοῦ τῆς χρήσεως, ὁ γενικὸς προϋπολογισμὸς τῆς περιουσίας τοῦ Κράτους, προϋπολογισμὸς ἐν ᾧ ἀναγράφεται πᾶσα ἐλάττωσις ἢ αὔξησις τοῦ παθητικοῦ, ἢ τοῦ ἐνεργητικοῦ· καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ ἀποκτώμενα ἐν τοῖς γραφείοις ὑλικά, αὐτὰ τὰ χαρτοφυλάκια καὶ τὰ μελανοδοχεῖα καταγράφονται, ἐπὶ τῇ βάσει πίνακος καταλογισμοῦ τῆς διαρκείας. Τὸ μελανοδοχεῖον ἀγοραζόμενον ἐγγράφεται ἐν τῷ ἐνεργητικῷ, ἀλλ' ἐγγράφεται ὡς ἔχον διάρκειαν τεσσά-

ρων ἢ πέντε ἐτῶν, καὶ ἑπομένως εἰς μόνους τοὺς προϋπολογισμοὺς τῶν ἐτῶν ἐκείνων. Οὕτως ἡ Ἰταλία δύναται νὰ γνωρίζῃ κατὰ πᾶσαν στιγμήν, οὐ μόνον τὸ σημεῖον εἰς ὃ διατελεῖ ἡ διαχείρισις, ἀλλὰ καὶ τὴν κατάστασιν τοῦ ἐνεργητικοῦ καὶ τοῦ παθητικοῦ αὐτῆς. Εἰς τοῦτο πρέπει νὰ φθάσωμεν, ἀλλὰ πολλὰ πρέπει νὰ γίνωσι, ὡς πρὸς τὴν λογιστικὴν ἡμῶν ὑπηρεσίαν, ὡς πρὸς τὸ Ἐλεγκτικὸν Συνέδριον, καὶ ὡς πρὸς ἄλλα ἔτι, περὶ ὧν θέλω ὁμιλήσει βραδύτερον, πρὶν ἢ δυνηθῶμεν τελεσφόρως νὰ ἐργασθῶμεν· οὐχ ἧττον γίνεται ἐνταῦθα τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τοῦτο.

Δευτέρα διάκρισις ἐξόδων μὴ διατιθεμένων εἰς τὰ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Κράτους εἶναι ἡ τῶν ἀφορώντων εἰς προσάρτησιν νέων καὶ συντήρησιν τῶν ὑπαρχουσῶν κινητῶν καὶ ἀκινήτων κτήσεων τοῦ Κράτους, αὐξανούσας τὸ ἐνεργητικόν· ἀνέρχονται δὲ τὰ ἔξοδα ταῦτα εἰς 444,000 δραχμῶν ἐκ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν, εἰς 25,000 ἐκ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, εἰς 807,000 ἐκ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, εἰς 341,000 ἐκ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, εἰς 305,000 ἐκ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν, καὶ εἰς 285,000 ἐκ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν, τοὐτέστιν ἐν συνόλῳ εἰς 2,207,000. Τρίτη διάκρισις εἶναι ἡ τῶν δαπανῶν παραγωγικῶν προσόδου ἐκ δημοσίων νομημάτων ἀνερχομένων εἰς 401,000 ἐκ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν, εἰς 58,000 ἐκ τοῦ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, εἰς 171,000 ἐκ τοῦ τῶν Ναυτικῶν, καὶ εἰς 1,949,000 ἐκ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν, τοὐτέστιν ἐν συνόλῳ εἰς 2,527,000. Τετάρτη διάκρισις εἶναι ἡ τῶν ἀπολειπτέων καταβολῶν πρὸς βεβαίωσιν φόρων καὶ δικαιωμάτων, ἀνερχομένων εἰς 2,931,000 ἐκ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν, καὶ εἰς 794 χιλ. ἐκ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Τελευταία δὲ διάκρισις εἶναι ἡ τῶν καταβολῶν τῶν λόγῳ τάξεως ἀναγραφομένων ὡς ἐξόδων καὶ ἀναλαμβανομένων ἐξ ἀντιστοίχων εἰσπράξεων, ἀνέρχονται δ' αὗται εἰς 5,017,000 ἐκ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν, εἰς 5,000 ἐκ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, εἰς 180,000 ἐκ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, εἰς 54,000 ἐκ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν, καὶ εἰς 800,000 ἐκ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν, ἤτοι ἐν συνόλῳ εἰς 6,000,000. Ἔχομεν, ἑπομένως, ἐκ τῶν κατηγοριῶν τούτων 19,880,000 δρχ. ἀφαιροῦντες δ' αὐτὰς ἀπὸ τοῦ ὅλου τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐξόδων, ἔχομεν ὡς ἔξοδα ὑπηρεσίας τοῦ Κράτους 65 ἑκατομμύρια καὶ 372 χιλιάδας δρχ., ἤτοι ἐλάσσονα τῶν ἐκ φορολογίας ἐσόδων κατὰ 1,237,000.

Ἤδη, ἀφοῦ ἐξέθηκα τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐσόδων καὶ τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐξόδων, δέον νὰ εἴπω ὀλίγα τινα καὶ περὶ τῶν οἰκονομικῶν μέτρων, διὰ τῶν ὁποίων θέλομεν συμπληρώσει τὰ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1885 ἀναγραφόμενα καὶ τὰ κατὰ τὰς παρελθούσας συνόδους ψηφισθέντα. Ἐκ τῶν νόμων τῶν οἰκονομικῶν, οὓς θέλομεν ὑποβάλει εἰς τὴν Βουλήν, ὁ μόνος φέρων αὔξησιν προσόδων, διὰ διαρρυθμίσεως ἄλλης ἢ τῆς τέως ἰσχυούσης, εἶναι ὁ τοῦ χαρτοσήμου. Τἄλλα νομοσχέδια, ἂν φέρωσιν αὔξησιν προσόδων, τὴν φέρουσιν ἐκ βελτίονος κανονισμοῦ τοῦ τρόπου τῆς εἰσπράξεως, κατὰ τὰ λοιπὰ δὲ εἶναι μᾶλλον εὐεργετικὰ διὰ τῆς μετατροπῆς τοῦ ὑφισταμένου εἰς ἄλλο λυσιτελέστερον σύστημα. Οὕτως ἐθεωρήσαμεν ὅτι ἤδη, ὅτε ὅλον τὸ σύμπλεγμα τῶν ὁδῶν τοῦ Κράτους κατασκευάζεται, δὲν εἶναι πρέπον, χάριν μικροῦ ἐσόδου, νὰ δυσχεραίνηται ἡ διὰ τῶν ὁδῶν τούτων συγκοινωνία. Τὸ ἔσοδον, τὸ ἐκ τῶν διοδίων, ἀποφέρει ἤδη ἐτησίως περὶ τὰς 260,000 δραχμῶν, ἀλλ' ἐλαττοῖ κατὰ πολὺ τὴν ὠφέλειαν τὴν ἐκ τῆς ὁδοποιΐας· κατά τινα μάλιστα σημεῖα, ὅπου καὶ μετὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ὁδῶν γίνεται χρῆσις ἔτι τῶν φορτηγῶν ζώων, διὰ μικρὰς ἀποστάσεις, ἡ ἐπιβολὴ τοῦ διοδίου ἀποτελεῖ ἐπιβάρυνσιν· θὰ προετίμων οἱ οὕτω μεταφέροντες προϊόντα νὰ μὴν εἶχεν ἀντικατασταθῇ διὰ τῆς ὁδοῦ ἡ προϋπάρχουσα ἀτραπός, ἵνα μὴ ὑποβάλλωνται εἰς τέλη. Τοῦτο βεβαίως εἶναι ἐξαίρεσις, ἀλλὰ δεικνύει ὅτι ὑπάρχουσι περιστάσεις, καθ' ἃς τὰ διόδια, τὰ τοσοῦτον μικρὰν ἀποφέροντα πρόσοδον ὑπὲρ τοῦ Δημοσίου, καθίστανται λίαν ἐπαχθῆ. Ἀλλὰ τὸ ποσὸν τοῦτο τῶν 200,000 δραχμῶν, τὸ ἀποκτώμενον ὑπὸ τοῦ Δημοσίου, ἆρα εἶναι τοῦτο τὸ πληρωνόμενον παρὰ τῆς κοινωνίας; Ἡ κοινωνία πληρώνει τὸ διπλάσιον ἢ τὸ τριπλάσιον ποσόν· ὁ ἐργολάβος, ἵνα ἀναλάβῃ τὴν εἴσπραξιν τῶν διοδίων, δέον νὰ ἔχῃ παρὰ τὴν ὁδόν, κατ' ἀποστάσεις, ἀνὰ μίαν οἰκογένειαν, κατοικοῦσαν ἐκεῖ χάριν τῆς εἰσπράξεως· πᾶσαι ἄρα αὗται αἱ οἰκογένειαι διατρέφονται ἐκ τῶν εἰσπράξεων· καὶ οὕτω αἱ οἰκογένειαι αὗται καὶ ὁ ἐργολάβος, οὐδὲν προσθέτοντες εἰς τὴν παραγωγὴν τῆς χώρας, τοὐναντίον μάλιστα παρακωλύοντες τὸ ἀγαθὸν τῆς συγκοινωνίας, ἀπολαμβάνουσιν ἐκ τοῦ τέλους τὴν μερίδα τοῦ λέοντος. Ἐθεωρήσαμεν ὅτι, ἀντὶ τῶν 600,000 δραχμῶν, τὰς ὁποίας σήμερον καταβάλλει ἡ κοινωνία εἰς διόδια, καὶ τῶν 200,000, τὰς ὁποίας ἐξ αὐτῶν εἰσπράττει τὸ Δημόσιον, θὰ ἦτο λυσιτελέστερον νὰ ἐπεβάλλετο μικρά τις ἐτησία φορολογία ἐπὶ τῶν ποιουμένων συστηματικὴν χρῆσιν τῶν ὁδῶν, ἀποδίδουσα εἰς τὸ Δημόσιον τὰς 200,000 δραχμὰς ἢ καὶ ποσὸν μικρότερον, διότι προκειμένου περὶ τοιούτου ἀγαθοῦ, τὸ ποσὸν τῆς προσόδου δὲν εἶναι τὸ μόνον ἔχον σημασίαν. Ἑπομένως, ὑποβληθήσεται εἰς τὴν Βουλὴν νομοσχέδιον περὶ καταργήσεως τοῦ τέλους τῶν διοδίων ἀπὸ πρώτης Ἰανουαρίου 1886, καὶ ἀντικαταστάσεως αὐτοῦ, ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, διὰ μικρᾶς τινος προσθήκης εἰς τὸν φόρον ἐπιτηδεύματος τῶν φορτηγῶν ζώων καὶ τῶν ἁμαξῶν. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ πρόσθετος αὕτη φορολογία θὰ εἶναι πολλῷ ἐλάσσων τῶν

τελῶν, ἅτινα νῦν πληρώνουσιν αἱ ἅμαξαι καὶ τὰ φορτηγά, ποιούμενα χρῆσιν τῶν ὁδῶν· ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν ἀνακτήσῃ τὸ Δημόσιον, διὰ τοῦ ἐλάσσονος τούτου φόρου, ἀκεραίας τὰς τέως εἰσπραττομένας 200,000 δραχμῶν, ὑπολειφθῇ δ' ἡ πρόσοδος κατὰ δεκάδας τινὰς χιλιάδων δραχμῶν, τὸ ἀντισήκωμα εἶναι πρόδηλον. Θὰ εἰσαγάγωμεν πάλιν νομοσχέδιον περὶ δασῶν, περὶ οὗ καὶ πρότερον ἐποιησάμην μνείαν, καὶ ἐλπίζω ὅτι τέλος, κατὰ τὴν σύνοδον ταύτην, θὰ δυνηθῶμεν νὰ ψηφίσωμεν νομοθέτημα, οὗ ἡ ἀνάγκη ἀναγνωρίζεται παρὰ πάντων. Τοῦ νομοσχεδίου περὶ εἰδικῶν ἀλαταποθηκῶν ἐμνήσθην πρὸ ὀλίγου, ὥστε δὲν ἐπανέρχομαι· τὸ μνημονεύω, ὅμως, διὰ τὸν ἑξῆς λόγον· διότι, ἐνῷ ἀναφέρῳ τί θὰ προτείνωμεν κατὰ τὴν παροῦσαν σύνοδον, θέλω ἐπίσης νὰ εἶναι γνωστὸν τί τὸ οἰκονομικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον ψηφίζομεν καὶ ἀναπτύσσομεν, τί τὸ οἰκονομικὸν τοῦτο σύστημα, ὡς πρὸς τὸν φόρον τοῦ ἅλατος, ἀπαιτεῖ. Τὸ οἰκονομικὸν τοῦτο σύστημα ἀπαιτεῖ τὴν κατάργησιν τοῦ φόρου ἐπὶ τοῦ ἅλατος, καὶ πρὸ παντὸς ἄλλου, τοῦ φόρου ἐπὶ τοῦ ἅλατος. Ὁ φόρος ἐπὶ τοῦ ἅλατος εἶναι ἐπίσης ἐπαχθὴς ὡς ὁ φόρος ἐπὶ τοῦ σίτου, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸν φόρον ἐπὶ τοῦ σίτου, ἐν τῷ δασμολογίῳ κατ' οὐδὲν ἐκαινοτομήσαμεν, διότι, ἐν ταῖς περιστάσεσιν ἐν αἷς εὑρίσκεται σήμερον ἡ παραγωγὴ τῶν δημητριακῶν καρπῶν ἐν Ἑλλάδι, δὲν ἦτο πρέπον νὰ φέρωμεν ἐλαττώσεις ἐπὶ τῆς φορολογίας τῶν ἔξωθεν εἰσαγομένων σιτηρῶν, καίτοι ἡ φορολογία αὕτη εἶναι βαρεῖα. Ἀλλ' ἐνῷ ὡς πρὸς τὰ σιτηρὰ ὑπάρχει ὁ εἰδικὸς οὗτος λόγος, δι' ὃν δὲν ἠδυνάμεθα νὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἐλάττωσιν, ἥτις ἐξ ἄλλων λόγων ἐπεβάλλετο, οὐδεὶς ἐκ τῶν λόγων ἐκείνων ὑπάρχει, ἵνα μὴ καταργήσωμεν τὸν φόρον ἐπὶ τοῦ ἅλατος, ὅστις ἀνατιμᾷ εἶδος πρωτίστης ἀνάγκης, τροφὴν τοῦ ἀνθρώπου, τροφὴν τοῦ κτήνους καὶ πρώτην ὕλην βιομηχανίας. Θὰ ἦτο δίκαιον, ἂν τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Κράτους δὲν ἐπέτρεπον νὰ στερηθῶμεν τῆς προσόδου τῆς ἐκ τοῦ φόρου τοῦ ἅλατος, νὰ καταργήσωμεν μὲν τὴν φορολογίαν ταύτην, νὰ ἐπιβαρύνωμεν δὲ ἑτέραν φορολογίαν ἐδωδίμων, ἀλλ' ἐδωδίμων οὐχὶ τοσοῦτον ἀναμφηρίστως τῆς πρώτης ἀνάγκης, ὅσον τὸ ἅλας. Ὅταν ὁ καφὲς καὶ ἡ ζάκχαρις φορολογῶνται ἐν Ἑλλάδι ὀλιγώτερον ἢ ἐν ταῖς πλείσταις τῶν ἄλλων ἐπικρατειῶν, πῶς δικαιολογούμεθα ἐπιβάλλοντες φορολογίαν ἐπὶ τοῦ ἅλατος; Διατὶ τὴν φορολογίαν ταύτην δὲν μεταφέρομεν ἐπὶ τοῦ καφὲ καὶ τῆς ζακχάρεως;

ΔΗΛΗΓΙΑΝΝΗΣ. Διατί δὲν τὸ προτείνετε;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὁ λόγος, δι' ὃν δὲν προτείνομεν τοῦτο ἤδη, εἶναι ὅτι, ὅταν εἰσάγωνται συνάμα πολλαὶ μεταβολαὶ εἰς τὸ δασμολόγιον, ἐπέρχεται ἐκ τούτου ἀνωμαλία εἰς τὸ ἐμπόριον, καὶ ὅτι εἶναι πρέπον ν' ἀποβλέπῃ τις οὐ μόνον εἰς τὴν ὀρθότητα τοῦ μέτρου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν τρόπον καὶ τὸν χρόνον τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ. Ὅτε τὸ νέον δασμολόγιον μόλις ἐφαρμόζεται εἰς ταῦλλα εἴδη ἀπό τινων μηνῶν, δὲν ἐφαρμόζεται δ' ἔτι εἰς τὰ νήματα καὶ τὰ ὑφάσματα, ἐθεωρήσαμεν ὅτι δὲν εἶναι πρέπον νὰ φέρωμεν νέαν δασμολογικὴν διατάραξιν ἔστω καὶ διὰ βελτιώσεως σπουδαιοτάτης. Οὐδὲν ἐμποδίζει νὰ εἰσαγάγωμεν τὴν βελτίωσιν ταύτην καὶ βραδύτερον· ἐν τῷ μεταξύ, ὅμως, ἔπρεπε νὰ ἐκλείψει ἡ ἀνωμαλία, ἥτις ὑφίσταται ἤδη, ὅτε ὑποχρεοῦνται αἱ ἐπαρχίαι αἱ μακρὰν εὑρισκόμεναι τῶν ἁλυκῶν νὰ ἀγοράζωσι τὸ ἅλας, οὐχὶ ἐπὶ προσθήκῃ δεκατημορίων τινων εἰς τὴν τιμὴν τοῦ μονοπωλίου, ἀλλ' ἐπὶ τιμῇ ἐνίοτε πενταπλασίᾳ καὶ ἐξαπλασίᾳ, διότι καὶ εἰς ἑξήκοντα καὶ ἑβδομήκοντα λεπτὰ φθάνει, καθ' ὥρας τινὰς τοῦ ἔτους, ἡ τιμὴ τοῦ ἅλατος ἔν τισιν ἐπαρχίαις. Ὅταν ἔχωμεν μονοπώλιον, πρέπει νὰ ἐξασφαλίζωμεν τὴν ἀπόκτησιν τοῦ ἅλατος ἐν ἑκάστῃ ἐπαρχίᾳ, ἐπὶ τιμῇ μὴ ἀπομακρυνομένῃ πολὺ τῆς ἀρχικῆς τιμῆς τῆς ἐν τῇ ἁλυκῇ. Τὸ νῦν προτεινόμενον μέτρον θεραπεύει βεβαίως ἓν τῶν κακῶν· ἀλλὰ δὲν θεραπεύει ριζικῶς τὸ κακόν, δὲν θεραπεύει τὸ κακὸν τῆς φορολογίας τάξεως, ἥτις δὲν ἔπρεπε νὰ φορολογῆται, δὲν θεραπεύει τὴν φορολογίαν τῆς βιομηχανίας. Ἀλλὰ προσέτι ὑπάρχει καὶ ἄλλος λόγος ὑπὲρ τῆς καταργήσεως τοῦ φόρου ἐπὶ τοῦ ἅλατος, ὅστις δὲν ὑπάρχει ὑπὲρ τῆς καταργήσεως ἄλλων φόρων ἐπίσης ἐπαχθῶν· ὁ λόγος οὗτος εἶναι ὅτι τὸ ἅλας εἶναι ἐν ταὐτῷ καὶ παραγωγὴ τῆς χώρας, καὶ ὅταν ἀφεθῇ ἐλευθέρα ἡ παραγωγή, θὰ δύνανται νὰ στηριχθῶσι βιομηχανίαι ἐπὶ τοῦ ἅλατος, βιομηχανίαι αἵτινες θὰ δύνανται νὰ συναγωνισθῶσι πρὸς ὁμοίας ἐν τῷ ἐξωτερικῷ βιομηχανίας. Καὶ οὐ μόνον τοῦτο ἀλλὰ ἡ ὕπαρξις τῶν ἁλυκῶν ἐν τῷ Κράτει καθιστᾷ εὐχερεστάτην τὴν λαθρεμπορίαν. Ἐν ταῖς ἀμέσοις περιφερείαις τῶν ἁλυκῶν, ἡ λαθρεμπορία ἐξασκεῖται ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἀναγκάζεται τὸ Δημόσιον νὰ προβαίνῃ εἰς τὸ βάρβαρον μέτρον τῆς καταστροφῆς τοῦ αὐτοπήκτου ἅλατος· δαπανῶμεν πρὸς καταστροφὴν ἑνὸς τῶν πλουσιωτέρων δώρων τῆς φύσεως, διότι ἂν δὲν τὸ καταστρέψωμεν, θέλει γίνει ἀντικείμενον λαθρεμπορίας. Ἡ δὲ λαθρεμπορία, οὐ μόνον ἐπάγεται δαπάνας καὶ ἐλαττώνει τὸ κέρδος, ἀλλ' ἐπιδρᾷ λίαν ἐπιβλαβῶς ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ τῶν χωρῶν ὅπου ὑπάρχουσιν αἱ ἁλυκαί, καὶ θὰ εἶναι εὐεργέτημα πρὸς τὰς χώρας ἐκείνας, ἂν καταργηθῇ ὁ πειρασμός. Τὸ μέτρον, ὡς εἶπον, εἶναι ἐκ τῶν λυσιτελεστέρων, σήμερον, ὅμως, θὰ ἔφερεν ἀνωμαλίας ἐπιβαλλόμενον, διότι θὰ ἐπήγετο τὴν εἰς ἄλλα εἴδη μεταβολὴν τοῦ δασμολογίου, ἐνῷ εἰς τὰ εἴδη ἀκριβῶς ἐκεῖνα κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐπῆλθον ζημίαι, ἕνεκα ἐσφαλμένων πληροφοριῶν περὶ τῆς ἐνεργουμένης διαρρυθμίσεως· μέχρις ὅτου, ὅμως, ληφθῇ τὸ μέτρον, δυνάμεθα ν' ἀρκεσθῶμεν εἰς τὸ ὑποβαλλόμενον κατὰ τὴν παροῦσαν σύνοδον.

Θέλομεν προσέτι ὑποβάλει εἰς τὴν Βουλήν νομοσχέδιον συμπληροῦν τὸν νόμον τὸν περὶ καταργήσεως τῆς κατὰ ξηρὰν τελωνιακῆς ζώνης. Ἡ κατάργησις τῆς τελωνιακῆς ζώνης τῆς κατὰ ξηράν ἀπεδείχθη εὐεργετική. Ἤδη βλέπομεν τὰ ἀποτελέσματα ἐν τῇ μεγάλῃ εἰσαγωγῇ τῶν ποιμνίων, καὶ ἐν τῇ ἀναπτυχθείσῃ ἐπιμιξίᾳ τῶν γειτνιακῶν καὶ τῶν νέων τοῦ Κράτους ἐπαρχιῶν. Ἀλλὰ τὰ τέλη τῶν διαβατηρίων φέρουσιν ἔτι πρόσκομμα εἰς ταύτην· θέλομεν, ἑπομένως, ὑποβάλει νομοσχέδιον καταργοῦν τὰ τέλη τῶν διαβατηρίων, κατὰ τὰς χώρας ἐκείνας.

Ὅτε ἐψηφίσθη ὁ νόμος περὶ φορολογίας τῶν ἀροτριώντων κτηνῶν ἐπὶ τῇ καταργήσει τῆς δεκάτης, ἐθεωρήθη ὅτι ἤθελεν ἐπέλθει ἄμεσος ζημία τοῦ Δημοσίου ἐκ τοῦ νεωτερισμοῦ τούτου, καὶ ἑπομένως περιωρίσθη ὁ νόμος εἰς μόνην τὴν παραγωγὴν τῶν δημητριακῶν καρπῶν, ὡς πρὸς τὴν κατάργησιν τῆς φορολογίας, τῆς ἀντικαθισταμένης διὰ τοῦ νέου μέτρου. Ἦτο πρέπον νὰ βεβαιωθῶμεν περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ νέου μέτρου, πρὶν ἢ καταργήσωμεν καὶ ἕτερον φόρον τὸν ἐπὶ τῶν γρασιδίων καὶ τῶν τριφυλλίων. Διὰ μικρᾶς τινος προσθήκης εἰς τὸν φόρον ἐπὶ τῶν ἀροτριώντων κτηνῶν, δυνάμεθα νὰ ἀπαλλάξωμεν τὴν γεωργίαν ἀπὸ τοῦ φόρου ἐπὶ τῶν γρασιδίων καὶ τῶν τριφυλλίων καὶ τὴν ὑπηρεσίαν ἀπὸ ἐπαχθοῦς ἐνασχολήσεως. Δὲν εἶναι δὲ ἀνάγκη ἡ προσθήκη εἰς τὸν φόρον τῶν ἀροτριώντων κτηνῶν νὰ εἶναι ἴση πρὸς τὸ ὅλον ποσὸν τῆς προσόδου τῆς ἐκ τῶν γρασιδίων καὶ τριφυλλίων, διότι τοσαῦτα ἔξοδα καὶ τοσαύτην δυσχέρειαν εἰσπράξεως ἐπάγεται ἡ βεβαίωσις καὶ εἴσπραξις τοῦ ἐπὶ τῶν γρασιδίων καὶ τῶν τριφυλλίων φόρου, ὥστε ἡ καθαρὰ πρόσοδος εἶναι κατωτέρα τῆς ἀναγραφομένης. Ταύτην, λοιπόν, τὴν ἀληθῆ πρόσοδον, καὶ οὐχὶ τὴν φαινομένην, πρέπει νὰ ἐπιπροσθέσωμεν εἰς τὸν φόρον ἐπὶ τῶν ἀροτριώντων κτηνῶν. Περὶ τούτου ὑποβάλλεται νομοσχέδιον.

Διὰ τοῦ νόμου, ὃν πέρυσιν ἐψήφισεν ἡ Βουλή, τοῦ κυροῦντος τὴν σύμβασιν μετὰ τῆς ἀνατολικῆς τηλεγραφικῆς ἑταιρίας, οὐ μόνον ἀπέκτησε τὸ Κράτος πάσας τῆς ἐσωτερικῆς συγκοινωνίας τὰς ὑποβρυχίους τηλεγραφικὰς γραμμὰς τῆς ἑταιρίας ἐκείνης, ἀλλ' ἐπεξέτεινεν αὐτὰς καὶ ἐπὶ ἄλλας νήσους. Ἐκ τοῦ μέτρου τῆς ἐπεκτάσεως εἶχον παραλειφθῆ μόνη ἡ νῆσος Σκύρος, ἡ Ἀνάφη, ἡ Φολέγανδρος, καὶ μία ἢ δύο ἄλλαι· ἀλλὰ καὶ περὶ τούτων ἐλήφθη ἤδη πρόνοια διὰ προσθέτου συμβάσεως. Ἔδει, ὅμως, νὰ ληφθῇ καὶ ἄλλη τις πρόνοια. Αἱ νῆσοι, αἵτινες πρὸ τῆς συμβάσεως διετέλουν ἐν τηλεγραφικῇ συγκοινωνίᾳ πρὸς ἀλλήλας καὶ πρὸς τὸ ἄλλο κράτος, διὰ τῶν ὑποβρυχίων τῆς ἑταιρίας γραμμῶν, ἀπέτινον τέλη πολλαπλάσια τῶν τῆς ἐναερίου τηλεγραφικῆς συγκοινωνίας. Ἐπὶ τῇ ἐπιψηφίσει τοῦ νόμου ἀφωμοιώθησαν τὰ τέλη πάντα τῶν ὑποβρυχίων γραμμῶν πρὸς τὰ τέλη δύο ἢ τριῶν ὑποβρυχίων γραμμῶν, ἀνηκουσῶν εἰς τὸ Κράτος, τοὐτέστι προσδιωρίθησαν εἰς τριπλάσιον τῶν τελῶν τῶν ἐναερίων γραμμῶν. Ἀλλὰ καὶ τῶν τελῶν ἡ ἐλάττωσις εἶναι, κατ' ἐμέ, ἄδικος, καθόλου ἐπαρκής. Ὅπως ἐν τῷ ταχυδρομείῳ τὸ αὐτὸ πληρώνει καί ὁ ἐπιστέλλων ἀπὸ ἄκρου ἕως ἄκρου τοῦ Κράτους, καὶ ὁ ἐπιστέλλων εἰς γειτνιακὴν ἐπαρχίαν, οὕτω τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ πληρώνῃ τέλος ὁ τηλεγραφῶν εἰς μέρος, ἔνθα ὑποβρυχίως σύρμα μεταβιβάζει τὸ τηλεγράφημα, καὶ εἰς μέρος ἔνθα ἐναερίως μεταβιβάζει αὐτό. Καὶ οἰκονομολογικῶς ἡ πλήρης ἐξομοίωσις ἀποδεικνύεται ὀρθή, διότι ἐπέρχεται συμψηφισμὸς ἄν τις, χάρις εἰς τὸ ὁμοιόμορφον κατὰ μέσον ὅρον τέλος, πληρώνῃ ὀλιγώτερον διὰ τὸ ἀπωτέρω στελλόμενον γράμμα ἢ τηλεγράφημα, πληρώνει περισσότερον διὰ τὸ ἐγγυτέρω, καὶ ἑπομένως τὸ σύνολον τῆς εἰσπράξεως τοῦ Δημοσίου εἶναι τὸ αὐτό· ἁπλοποιεῖται δὲ τὸ λογιστικὸν καὶ ὑπάρχει ἰσότης. Ὡς ἐκ τούτου, θέλοντες νὰ ἀφομοιώσωμεν ἐντελῶς τὰ τηλεγραφικὰ τέλη τῶν ἐναερίων καὶ τῶν ὑποβρυχίων γραμμῶν, ὑποβάλομεν εἰς γενικὸν ἔλεγχον τὰ τῶν τελῶν τῶν τηλεγραφικῶν, καὶ προσδιωρίσαμεν αὐτὰ ἐπὶ βάσει διαφόρῳ τῆς μέχρι τοῦδε· προσδιωρίσθη τὸ τέλος εἰς μίαν μὲν δραχμὴν κατὰ τηλεγράφημα ἐκ 15 λέξεων, δι' ὅλα τὰ τηλεγραφήματα, εἴτε ὑποβρυχίως εἴτε ἐναερίως μεταβιβάζονται, εἰς προσθήκην δὲκα λεπτῶν δι' ἑκάστην λέξιν ἐπὶ πλέον τῶν 15, ἀντὶ τῆς νῦν κειμένης διαβαθμίσεως. Προσέτι δὲ ἐκανονίσθη, ὅπως τηλεγραφήματα περιέχοντα ἓξ μόνον λέξεις, ἐν ᾧ ἡ ἐπιγραφὴ καὶ ἡ ὑπογραφὴ καὶ μία μόνη λέξις κείμενον, τελῶσι μόνον 50 λεπτά. Ἐκ τῆς ἐλαττώσεως ταύτης ἱκανοποιούσης ὡμολογημένην ἀνάγκην προσδοκᾶται αὔξησις προσόδου. Πλεῖσται εἶναι αἱ περιστάσεις καθ' ἃς διὰ μιᾶς μόνης λέξεως θέλει τις νὰ συγκοινωνήσῃ τηλεγραφικῶς πρὸς συγγενεῖς, φίλους ἢ συνεταίρους, ἀλλὰ δὲν ποιεῖται χρῆσιν τοῦ τηλεγράφου, διὰ τὸ δυσανάλογον τοῦ τέλους· ἡ νέα διατίμησις παρέχει αὐτῷ τὴν εὐκαιρίαν, ἵνα συχνοτέραν ποιῆται χρῆσιν τοῦ τηλεγράφου, πρὸς ὄφελος τοῦ Δημοσίου καὶ πρὸς εὐκολίαν ἑαυτοῦ.

Μετὰ τῶν οἰκονομικῶν μέτρων τῆς Κυβερνήσεως, συνδέεται καὶ νομοσχέδιον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι φορολογικόν, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἔχει στενὴν συνάφειαν πρὸς τὰ οἰκονομικὰ συμφέροντα τῆς χώρας καὶ τοῦ Δημοσίου. Εἶναι δὲ τοῦτο νομοσχέδιον ἀπαγορεῦον τὰ ὑποσχετικὰ τῶν λαχειοφόρων ὁμολογιῶν, δι' ὧν κατορθοῦται ὁ ἀποχωρισμὸς τοῦ λαχείου ἀπὸ τοῦ τόκου καὶ ἡ πώλησις μόνου τοῦ λαχείου. Ἐνῷ διὰ τῆς νομοθεσίας ἡμῶν ἀπαγορεύονται τὰ χρηματικὰ λαχεῖα, διὰ τοιαύτης περιγραφῆς τοῦ νόμου γίνεται πώλησις λαχείων τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, ἥτις, ὅμως, δὲν ἐξέδωκε λαχεῖον, ἀλλὰ λαχειοφόρους ὁμολογίας. Ἡ λαχειο-

φόρος ὁμολογία εἶναι τρόπος ὑπηρεσίας δανείου, θεωρούμενος λυσιτελής, εἰς κράτη μάλιστα διατελοῦντα ἐν περιστάσεσιν, οἷαι αἱ τῆς Ἑλλάδος, ὡς διευκολύνων τὴν πραγματοποίησιν τοῦ δανείου καὶ ἐπιτρέπων τὴν ἐλάττωσιν τῆς πρὸς ὑπηρεσίαν αὐτοῦ καταβολῆς. Ἀλλ' ὅταν δύνηται τοῦ λαχειοφόρου ὁμολόγου νὰ γίνηται χρῆσις, ἣν πάντες βλέπομεν, ὡς λαχείου, τὸ καλὸν μετατρέπεται εἰς μέγα κακόν. Ἂν ἡ Πολιτεία ἤθελε νὰ ἐπιτρέψῃ χρηματικὰ λαχεῖα, καὶ καθ' ὃν μάλιστα τρόπον βλέπομεν τὴν κυκλοφορίαν αὐτῶν ἐνεργουμένην, προσφερομένου τοῦ ὑποσχετικοῦ εἰς τὴν θύραν ἑκάστου οἰκογενειάρχου, τὸ Δημόσιον θὰ ἠδύνατο νὰ πραγματοποιῇ ἐκ λαχείων τοῦ Κράτους πρόσοδον ἑκατομμυρίου. Τοῦτο δὲ βλέπομεν γινόμενον ἐν ἄλλοις κράτεσιν, ὅπου ὑπάρχουσι λαχεῖα τοῦ Δημοσίου. Ἀλλὰ τὸ Κράτος ἐθεώρησεν ὅτι τοῦτο θὰ ἦτο ἀνήθικον καὶ προετίμησε νὰ στερηθῇ τοιαύτης προσόδου μᾶλλον, ἢ νὰ εἰσαγάγῃ τοιαύτην λύμην εἰς τὴν κοινωνίαν.

Ἐνῷ, ὅμως, τὸ Κράτος ἀρνεῖται εἰς ἑαυτὸ τοιαύτην ὠφέλειαν, ταύτην καρποῦνται ἄλλοι, οὐχὶ οἱ ἐκδόντες τὰς λαχειοφόρους ὁμολογίας, ἀλλ' οἱ μετατρέποντες αὐτὰς εἰς λαχεῖα διὰ τοῦ ὑποσχετηρίου. Φέρομεν, λοιπόν, νομοσχέδιον ἀπαγορεῦον τὰ τοιαῦτα ὑποσχετήρια, συνέπεια δὲ τούτου ἔσται ὅτι θὰ εἶναι δυνατὸν εἰς τὸ ἑξῆς νὰ ἐπιτρέπωνται λαχειοφόρα δάνεια, ὅταν τὸ λαχεῖον ἀποτελῇ ἀνάλογον μόνον μέρος τοῦ ὅλου ἐτησίου χορηγήματος. Ὅταν τὸ λαχεῖον δὲν ὑπερβαίνῃ, ὡς συνήθως, τὸ τρίτον τῆς ὅλης ἀξίας τοῦ λαχειοφόρου τοῦ μεριδίου, δὲν διατρέχομεν τὸν κίνδυνον νὰ ἴδωμεν αὐτὸ τὸ δάνειον διατιθέμενον ὡς λαχεῖον. Ὁ συνδυασμὸς τοῦ λαχείου μετὰ τοῦ τόκου χρησιμεύει ὅπως καταστήσῃ τὸ δάνειον πλέον εὐπρόσδεκτον καὶ εὐοδώτερον, λαχειοφόρα δὲ δάνεια δὲν ἠδυνάμεθα νὰ ἐπιτρέπωμεν ἕνεκα τῆς καταχρήσεως τῆς μετατρεπούσης τὸ δάνειον εἰς λαχεῖο.

Ἐμνημόνευσα πρὸ ὀλίγου τὸ ἄλας, ὡς ἀντικείμενον περὶ οὗ θέλει ληφθῆ πρόνοια ριζική, κατὰ προσεχῆ σύνοδον, ἀλλ' ἐπίσης ὀφείλω νὰ ὁμιλήσω καὶ περὶ μέτρου ἄλλου, τὸ ὁποῖον κατὰ προσεχῆ σύνοδον θέλομεν φέρει πρὸς συμπλήρωσιν τῶν οἰκονομικῶν μέτρων, καὶ αὐτοῦ τοῦ ἰσοζυγίου τοῦ προϋπολογισμοῦ.

ΧΟΪΔΑΣ. Ὥστε ἔχετε σκοπὸν νὰ διαιωνισθῆτε ἐν τῇ Κυβερνήσει.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Τὸ σύστημα τὸ οἰκονομικόν, τὸ ὁποῖον ἀπεδέχθη ἡ παροῦσα Βουλὴ τῇ εἰσηγήσει τῆς Κυβερνήσεως, στηρίζεται ἐπὶ τοιούτων βάσεων, ὥστε δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ διαμείνωμεν διαρκῶς ἐν τῇ Κυβερνήσει, ἵνα ὦμεν πεπεισμένοι, ὅτι θέλει διατηρηθῆ καὶ συμπληρωθῆ· ὅστις δήποτε καὶ ἂν ᾖ ὁ διαχειριζόμενος τὴν ἐξουσίαν, ὅσον δήποτε καὶ ἂν τυχὸν ἤδη κατακρίνῃ τὸ σύστημα, θέλει εὑρεθῆ ἠναγκασμένος ὑπὸ τῶν πραγμάτων, ἵνα παραδεχθῇ καὶ συμπληρώσῃ ἐν προσεχεῖ συνόδω τὸ ἡμέτερον ἔργον. Θέλομεν, λοιπόν, ἡμεῖς, ἢ θέλουσιν ἄλλοι, ὑποβάλει ἐν καιρῷ εἰς τὴν Βουλὴν μέτρον, δι' οὗ θὰ ἐλαττωθῶσιν αἱ δαπάναι τοῦ προϋπολογισμοῦ κατὰ ἓν ἑκατομμύριον καὶ 500 χιλιάδας δραχμῶν, εἶναι δὲ τοῦτο ἡ τροπὴ τῶν δανείων τῶν ἐχόντων ἀγοραίαν ἀξίαν ἀνωτέραν τῆς ἀρτίας. Τὰ δάνεια, τὰ ἔχοντα ἀξίαν ἀνωτέραν τῆς ἀρτίας, ἐξοφλούμενα ὑπὸ τοῦ Δημοσίου ἐπὶ τῇ ἀποτίσει τοῦ κεφαλαίου ἀρτίου, ἀποφέρουσιν εἰς τὸ Δημόσιον ὠφέλειαν πᾶσαν τὴν ἐπὶ πλέον ἐν τῇ ἀγορᾷ διαφοράν, μεταξὺ τῆς τρεχούσης τιμῆς καὶ τῆς ἀρτίας. Τοῦτο εἰς τὰ κράτη, παρ' ὧν παρελάβομεν τὴν οἰκονομικὴν ἡμῶν νομοθεσίαν, παρέσχεν εὐκαιρίαν πρὸς τροπὴν τοῦ χρέους εἰς ἕτερον, ἀποφέρον τόκον ἐλάσσονα· καλεῖται ὁ πιστωτὴς ἵν' ἀναλάβῃ ὁλόκληρον τὸ ποσὸν τῆς πρὸς αὐτὸν ὀφειλῆς τοῦ Δημοσίου, ἐκτὸς ἂν προτιμᾷ νὰ δεχθῇ, ἀντὶ χρημάτων, ὁμολογίας νέου δανείου, οὗτινος ἡ ὑπηρεσία ὀλιγώτερον ἐπιβαρύνει τὸ Δημόσιον· διὰ τοιαύτης ἐνεργείας ἐπὶ τῶν δανείων τῶν 25,000,000 φράγκων τοῦ 1867, τῶν 4,000,000 φράγκων τοῦ 1878 καὶ τῶν 6,000,000 δρχ. τοῦ 1862 εἶναι δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῇ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐξόδων ἐλάττωσις 1,500,000 φράγκων. Ἀλλὰ καὶ περὶ τούτου, δύναταί τις νὰ ἐρωτήσῃ διατί δὲν γίνεται ἀπὸ τοῦδε; Δὲν γίνεται ἕνεκα τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῆς ἀγορᾶς. Τοιαῦτα μέτρα λαμβάνονται ὅτε ἡ ἀγορὰ εὑρίσκεται ἐν ὁμαλῇ καταστάσει. Καίτοι δὲ διατελεῖ ἐν ἀνωμάλῳ καταστάσει ἡ ἀγορά, οὐχ ἧττον τὰ δάνεια, ὧν ἐμνήσθην, κυκλοφοροῦσιν ἄνω τοῦ ἀρτίου, εἶναι ἄρα δυνατὸν νὰ γίνῃ ἡ πρᾶξις καὶ ἤδη, ἀλλ' ἐκ τοῦ ὅτι εἶναι δυνατὴ καὶ ὠφέλιμος καὶ δικαία, δὲν ἔπεται καὶ ὅτι πρέπει νὰ ἐκτελεσθῇ εὐθύς· ἡ ὥρα, καθ' ἣν θέλει ἐκτελεσθῆ, θέλει ὑποδειχθῆ ἐκ τῆς βελτιώσεως τῆς καταστάσεως τῆς χρηματικῆς ἀγορᾶς. Πειράματα τοιαῦτα ἐπιτρέπονται ὅταν ἡ ἀγορὰ διατελῇ ἐν πλήρει εὐεξίᾳ· οὐχ ἧττον ἔπρεπε νὰ μνησθῶμεν καὶ τούτου, εἰς βεβαίωσιν τῆς ἐν τῷ μέλλοντι ὑπάρξεως προσθέτων πόρων, καὶ εἰς ἀπόδειξιν ὅτι δὲν εἴμεθα καταδεδικασμένοι νὰ περιμένωμεν τὴν αὔξησιν τῶν προσόδων τοῦ Δημοσίου ἐκ μόνης τῆς προσαυξήσεως τῶν ἐπιβεβλημένων φόρων.

Πλὴν τῶν κανονισμῶν τούτων, ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι, εἰς οὓς ἡ Κυβέρνησις ἀσχολεῖται, διότι νομοθετήματα ἀπαραίτητα ἐλλείπουσι παρ' ἡμῖν. Ἐνῷ ψηφίζομεν πιστώσεις ἑκατομμυρίων, ὅσα θὰ ἐθεωροῦντο ἄλλοτε μυθώδη, ὅλως ἀνεπαρκὴς πρόνοια· ἐλήφθη περὶ τῆς διαχειρίσεως τῶν ποσῶν τούτων κατὰ τοὺς νόμους. Τὰ τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου, τὰ τοῦ Λογιστηρίου, τὰ τῆς διαχειρίσεως ἐν γένει δὲν διατελοῦσιν, ἐν ᾗ καταστάσει ἔδει νὰ διατελῶσι, προκειμένου περὶ τοσούτῳ τιμαλφῶν συμφερόντων τοῦ Κράτους. Πρέπει νὰ ρυθμι-

σθῶσι τὰ τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου καὶ τῆς λογιστικῆς ὑπηρεσίας οὕτως, ὥστε νὰ τίθενται εὐθὺς ἐνώπιον τοῦ κοινοῦ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐφαρμογῆς τῶν οἰκονομικῶν νόμων. Εὔκολον εἶναι νὰ παραπονώμεθα, διότι δὲν πραγματοποιεῖται τελείως καὶ ἐγκαίρως αὕτη ἢ ἐκείνη ἡ ἀπαίτησις τοῦ λογιστικοῦ νόμου, ἀπαίτησις ἥτις οὐδέποτε ἐπραγματοποιήθη, ἀφ' ὅτου ὑπάρχει λογιστικὸς νόμος ἐν Ἑλλάδι. Προσπαθείας καταβάλλομεν, ἵνα δίδηται δημοσιότης ὅσον ἔνεστι πληρεστέρα καὶ ταχυτέρα εἰς τὰς πράξεις. Ἤδη ἠρξάμεθα δημοσιεύοντες ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῆς Κυβερνήσεως τὰ μηνιαῖα ἀποτελέσματα τῆς ἐφαρμογῆς διαφόρων οἰκονομικῶν νόμων. Ἤδη, μετὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ, ὑπεβάλομεν πολλὰς τοιαύτας καταστάσεις· ἀλλὰ πάντα ταῦτα εἶναι ἀνεξέλεγκτα. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ διαφωτισμοῦ τῆς κοινωνίας, περὶ ἐπιτυχίας τῶν νόμων καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς λειτουργίας αὐτῶν εἶναι ἐπαρκῆ, ἀλλ' εἶναι ἀνεπαρκῆ πρὸς τὴν βεβαίωσιν τῆς πιστῆς διαχειρίσεως τοῦ δημοσίου χρήματος. Ἑπομένως, ἀπαιτεῖται νόμος περὶ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου, νόμος περὶ Λογιστηρίου, νόμος περὶ ἐξελέγξεως τῶν παρωχημένων χρήσεων, τῶν ὁποίων ἔχομεν τοσαύτας ἀνεπεξεργάστους, ὥστε οἵος δήποτε νόμος περὶ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου, ἀφορῶν εἰς μόνον τὸ μέλλον, δὲν θὰ καταστήσῃ αὐτὸ ἐνήμερον. Ἀλλ' εὐθὺς ἐν τῇ παρούσῃ συνόδῳ θὰ ζητήσωμεν μίαν ἐγγύησιν. Ἤδη τὰ ἐντάλματα ἐκδίδονται ἐπὶ τῇ ἁπλῇ ἐγγυήσει τῆς θεωρήσεως τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Γενικοῦ Λογιστηρίου, ὅστις εἶναι ὑπάλληλος τοῦ Κράτους, ἐνεργῶν τὴν θεώρησιν κατ' ἐντολὴν αὐτοῦ τοῦ ὑπουργοῦ τοῦ ἐκδίδοντος τινὰ τῶν ἐνταλμάτων· ἀλλ' ἡ θεώρησις τῶν ἐνταλμάτων δέον νὰ γίνηται παρ' ἀρχῆς ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τῆς Κυβερνήσεως, ἵνα μὴ δύνηται αὕτη νὰ πληρώσῃ ὀβολὸν ἐκ τοῦ Δημοσίου Ταμείου, ἄνευ τῆς προηγουμένης βεβαιώσεως ἐλεγκτοῦ ἐκ μόνου τοῦ νόμου ἐξαρτωμένου ὅτι ἡ δαπάνη εἶναι νόμιμος. Τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον χάριν τοῦ δημοσίου χρήματος καὶ χάριν τῶν ὑπαλλήλων, καὶ ἰδίως χάριν τῶν ὑπουργῶν· διότι ἐνδέχεται ὁ ὑπουργὸς νὰ σφάλῃ περὶ τὴν ἔννοιαν νόμου τινός, περὶ τὰ ποσά ἅτινα ἔχει εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ, καὶ δὲν εἶναι πρέπον, ἕνεκα τοιούτου σφάλματος, νὰ ἐκτίθηται τὸ Δημόσιον εἰς καταβολάς, αἵτινες δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι εὐκόλως θὰ τῷ ἀποδοθῶσι, καὶ νὰ ἐκτίθηται ὁ διατάκτης εἰς καταλογισμούς, οἵτινες, πλὴν τῆς ὑλικῆς ζημίας, δύνανται νὰ προκαλῶσι παρεξηγήσεις. Ἀνεπαρκὴς καὶ πρὸς τὰ συμφέροντα τοῦ Δημοσίου καὶ πρὸς τὴν εὐθύνην τοῦ διατάκτου εἶναι ὁ μετὰ τὴν πληρωμὴν ἔλεγχος, ὅταν μάλιστα, ὡς συμβαίνει τὸ πλεῖστον παρ' ἡμῖν, ἀναβάλληται οὗτος ἐπὶ 10 ἢ 20 ἔτη ἢ καὶ ἐπ' ἀορίστῳ. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὴν ἐξέλεγξιν τὴν διοικητικήν· ἀλλὰ δὲν χωλαίνει μόνη αὕτη, χωλαίνει καὶ ἡ ἐξέλεγξις ἡ νομοθετικὴ καὶ ἡ πολιτική. Ἤδη ὑπεβάλομεν τὸν προϋπολογισμὸν ἔντυπον ἀπὸ τῆς πρώτης ἐργασίμου ἡμέρας τῆς συνόδου, ἀλλὰ καὶ πάλιν πόσος ὑπολείπεται χρόνος ἵνα ψηφισθῇ οὗτος ἐγκαίρως, ἵνα ἡ Βουλὴ ἐνασκήσῃ τὸν ἔλεγχον, ὥστε νὰ μὴ δύνηται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἄνευ τῆς βασάνου ταύτης; Δὲν εἶναι δυνατόν, διατηρουμένου τοῦ οἰκονομικοῦ ἔτους ὡς ἔχει, τοὐτέστιν ἀρχομένου αὐτοῦ ἀπὸ τῆς α' Ἰανουαρίου, νὰ ἔχωμεν πλήρη κοινοβουλευτικὸν ἔλεγχον. Ἵνα ἐνασκηθῇ πλήρης ὁ ἔλεγχος οὗτος, πρέπει ὁ προϋπολογισμὸς ν' ἀφορᾷ εἰς ἔτος ἀρχόμενον μετὰ τὴν 1η Ἰανουαρίου, ἢ πρέπει ἡ Βουλὴ νὰ συνέρχηται πρὸς τῆς 1ης Νοεμβρίου· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ Βουλὴ δὲν δύναται νὰ μεταβάλῃ τὸν χρόνον τῶν τακτικῶν αὐτῆς συνόδων, τοῦτο δὲ ἀπεδείχθη οὐ μόνον ἐνταῦθα, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ, πρέπει καὶ ἡμεῖς νὰ πράξωμεν ὅ,τι ἐπράχθη ἐν πολιτείαις ὧν αἱ Βουλαὶ συνέρχονται ἐν ὥρᾳ μὴ προσφόρῳ πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ προϋπολογισμοῦ ἀπὸ 1η Ἰανουαρίου. Κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἡ Ἰταλία ἐψήφισε νόμον, καθ' ὃν τὸ οἰκονομικὸν αὐτῆς ἔτος, τέως ἀρχόμενον ἀπὸ 1η Ἰανουαρίου, ἄρχεται εἰς τὸ μέλλον ἀπὸ 1η Ἰουλίου, καὶ ἐφηρμόσθη ἤδη τὸ μέτρον τοῦτο· καὶ ἄλλα κράτη, οἷον Ἀμερική, Ἱσπανία, Πορτογαλλία, Βραζιλία, παραδέχονται τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὡς πρώτην τοῦ οἰκονομικοῦ αὐτῶν ἔτους, ἄλλα δὲ πάλιν, ὡς ἡ Ἀγγλία, ἡ Πρωσσία, ἡ Δανία, τὴν 1η Ἀπριλίου. Καὶ ἡμεῖς βεβαίως τοιαύτην τινὰ ἐποχὴν ἐνάρξεως τοῦ οἰκονομικοῦ ἔτους πρέπει νὰ δεχθῶμεν· ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν θὰ προτείνωμεν κατὰ τὴν παροῦσαν σύνοδον· διότι προαπαιτεῖ πλεῖστα ὅσα. Παρασκευάζομεν ταῦτα, ἤρξατο ἡ ἐργασία, ὅταν δὲ προτείνωμεν τὸ μέτρον, πρέπει νὰ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν εἰς τὴν Βουλήν ὅτι ἡ λογιστικὴ ὑπηρεσία εἶναι ἕτοιμος πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ κατὰ τἆλλα λίαν ἁπλοῦ, ἀλλὰ λογιστικῶς λίαν δυσχεροῦς ἔργου τῆς μετατροπῆς τοῦ οἰκονομικοῦ ἔτους. Πάντες οἱ λογαριασμοὶ τοῦ Κράτους θὰ ὑποστῶσιν ἐκ τούτου τροπήν· θὰ ἔχωμεν δὲ καὶ ἓν οἰκονομικὸν ἔτος ἐκ μηνῶν τριῶν ἢ ἕξ, δι' οὗ θέλει συνδεθῇ τὸ παλαιὸν καθεστὼς πρὸς τὸ νέον· θὰ ὑπάρχῃ ἄρα πλήρης ἀνωμαλία ἐν τοῖς λογιστικοῖς βιβλίοις, ἕως οὗ τὸ νέον σύστημα λειτουργήσῃ. Πάντα ταῦτα, ὡς ἔχουσι σήμερον τὰ τῆς ὑπηρεσίας, δὲν δύνανται νὰ ἐπιτευχθῶσι· πρέπει, ὅμως, νὰ παρασκευασθῶσι τὰ πρὸς τοῦτο, διότι εἶναι τὸ ἔργον ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων ὅσα ἡ Βουλὴ ὀφείλει νὰ ἐπιτελέσῃ. Πρέπει νὰ κατορθώσωμεν, ὥστε ὁ ἔλεγχος νὰ μὴν εἶναι εἰκονικός, διότι τοιοῦτος καθίσταται, ὅταν μετὰ ψήφισιν τριῶν ἢ τεσσάρων δωδεκατημορίων, ἀπολήγομεν εἰς τὴν ἐπιτροχάδην ψήφισιν προϋπολογισμοῦ, ἐν πλήρει διατελοῦντος λειτουργίᾳ.

Ἐλπίζω ὅτι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ὡς ἐκ τῆς ὑποβολῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ, εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης συνεδριάσεως, καὶ τῆς ὑποβολῆς αὐτοῦ ἐντύ-

που, θέλει δυνηθῆ ἡ Βουλὴ νὰ ψηφίσῃ αὐτὸν πρὸ τῆς 1ης τοῦ ἔτους. Πρέπει νὰ κατορθώσωμεν τοῦτο, διότι ἂν τοῦτο πράξωμεν, θέλομεν ἀποδείξει ὅτι ἐκτιμῶμεν τὴν σπουδαιότητα τοῦ ἔργου. Πρέπει ἡ Ἐπιτροπὴ τοῦ προϋπολογισμοῦ, εὐθὺς ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἑσπέρας, νὰ ποιήσηται ἔναρξιν τοῦ ἔργου αὐτῆς, διότι αἱ ἡμέραι, αἵτινες μᾶς χωρίζουν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ οἰκονομικοῦ ἔτους, δὲν εἶναι πολλαί, τὸ δὲ ἔργον εἶναι μέγα. Τὸ ἔργον εἶναι τὸ μέγιστον πάντων εἰς ἃ καλεῖται ἡ Βουλὴ νὰ ἐργασθῇ· δὲν εἶναι τυπικὸς προϋπολογισμός· διότι ὁ προϋπολογισμός, ὅταν τὰ κράτη εὑρίσκωνται ἐν ὁμαλῇ καταστάσει, εἶναι ἁπλῆ ἀναγραφὴ τῶν ὑπαρχόντων νόμων, ἀλλ' εἰς κράτη διατελοῦντα ἐν ᾗ καταστάσει διατελοῦμεν ἡμεῖς, ὁ προϋπολογισμὸς εἶναι τὸ οὐσιαστικώτερον τῶν μέτρων. Ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν θέλει ἐργασθῇ ἡ Βουλή, θέλει πεισθῇ ἡ κοινωνία ὅτι τὰ ἐν αὐτῷ δὲν ἐτέθησαν χάριν τῶν συμφερόντων τῶν ἀναγραψάντων αὐτά, ὅτι ἐνῷ ὁ προϋπολογισμὸς οὗτος ἐπιβαρύνει τὸν λαόν, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἐπιβληθῶσι τὰ βάρη ταῦτα· δέον νὰ πεισθῇ ὁ λαὸς ἐκ τῆς ἐπεξεργασίας, ἥτις θέλει γίνει ἐντὸς τῆς Βουλῆς, ὅτι τὰ οἰκονομικὰ μέτρα, τ' ἀναγραφόμενα ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, δὲν εἶναι κομματικά, ἀλλ' εἶναι μέτρα τοῦ Ἔθνους, δὲν δύναται δὲ νὰ πεισθῇ περὶ τούτου ὁ λαὸς ἄνευ συζητήσεως, ἡ δὲ συζήτησις πρέπει νὰ γίνῃ ἐνδελεχής, τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ μετ' ὀλίγον θὰ παρασταθῶμεν ἐνώπιον τῶν ἐκλογέων ἡμῶν, καὶ πρέπει νὰ εἶναι ἐξηγημένον πρὸς αὐτοὺς τί ἐπράξαμεν καὶ διατὶ τὸ ἐπράξαμεν. Αὗται αἱ συζητήσεις αἱ ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ θὰ εἶναι ἡ δικαιολόγησις τῆς πορείας ἐκείνων, οἵτινες ἐψήφισαν ὑπὲρ αὐτοῦ, καὶ ἡ δικαιολόγησις, ἂν εἶναι δεκτικὴ δικαιολογήσεως, τῆς πορείας ἐκείνων οἵτινες ἐψήφισαν κατ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶ ὅτι θέλει τις ψηφίσει, μετὰ ὥριμον συζήτησιν, ἐναντίον μέτρων, ὧν ἄνευ δὲν δύναται τὸ Κράτος νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἀπαραιτήτους αὐτοῦ δαπάνας, οὐδ' ἐναντίον δαπανῶν ἀφορωσῶν εἰς ἀπότισιν χρεῶν, εἰς σύνταξιν τῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν δυνάμεων τῆς χώρας, εἰς συμπλήρωσιν ἢ μᾶλλον εἰς καταρτισμὸν τῶν τέως ὅλως ἐλλειπόντων μέσων συγκοινωνίας, διότι ὅ,τι εἴχομεν μέχρι τοῦδε δὲν εἶναι βεβαίως συγκοινωνία· διατελοῦμεν κατὰ τοῦτο ἐν καταστάσει ἀγρίᾳ, πρέπει δὲ νὰ καταστήσωμεν καὶ τὴν σιδηροδρομικὴν καὶ τὴν δι' ἁμαξιτῶν ὁδῶν συγκοινωνίαν τοιαύτην, ὥστε νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν παράλληλον τῶν πεπολιτισμένων κρατῶν. Ἵνα ἐπιτύχωμεν δὲ πάντα ταῦτα, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ ψηφίσωμεν προϋπολογισμόν, ὁποῖον προτείνομεν· ὅστις δὲν θέλει νὰ ψηφίσῃ πάντα ταῦτα, ἐννοεῖ νὰ εἶναι ἡ Ἑλλὰς σκύβαλον ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ ἐξουθένωμα τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου. Ἡμεῖς ἐννοοῦμεν ὅτι εἶναι ἀνάγκη ὁ λαός, ὅταν παρασταθῶμεν ἐνώπιον αὐτοῦ, νὰ γινώσκῃ ποῦ ἐστηρίχθημεν ἵνα πράξωμεν ὅ,τι ἐπράξαμεν· θέλομεν, ὅπως ὁ λαὸς μὴ ἀποφανθῇ ὑπὲρ ἡμῶν ὡς προσώπων, ἀλλ' ὡς πολιτικῆς· ὅταν δ' ὁ λαὸς τῆς Ἑλλάδος ἐν ἐπιγνώσει ἀποφανθῇ, δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ποία θὰ εἶναι ἡ ἐτυμηγορία αὐτοῦ· ἡ ἐτυμηγορία θὰ εἶναι ὑπὲρ ἐκείνων, οἵτινες, δι' ὅσων εἶπον καὶ ἔπραξαν, δι' ὅσων προέτεινον καὶ δι' ὅσων ἐψήφισαν ἐν τῇ Βουλῇ, ἀπέδειξαν ὅτι ἔχουσι πίστιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅτι πιστεύουσιν ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἔχει τὸ σθένος τῶν ἐθνῶν τὰ ὁποῖα εἶναι προωρισμένα ἵνα ζήσωσιν, ὅτι θέλει νὰ ζήσῃ καὶ θὰ ζήσῃ.

«Ἦτο πλήρης καὶ τελεία οἰκονομολογικὴ μελέτη»

Την επομένη –13 Νοεμβρίου 1884– της ιστορικής αγόρευσης του Χαρίλαου Τρικούπη οι αθηναϊκές εφημερίδες δημοσίευσαν εγκωμιαστικά σχόλια, επισημαίνοντας την πληρότητα και την αξιοπιστία των στοιχείων που ανέλυσε ο τότε πρωθυπουργός.

ΑΙΩΝ, 13 Νοεμβρίου 1884

Χθὲς κατὰ τὰ προηγγελμένα, ὑπέβαλεν ὁ πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν, κ. Χαρ. Τρικούπης, ἔντυπον τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ ἔτους 1885 εἰς τὴν Βουλήν, ὅπως ἥ τε ἐπιτροπὴ τοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ οἱ κ.κ βουλευταὶ λάβωσι παραχρῆμα αὐτοῦ γνῶσιν καὶ μὴ ἐπέλθῃ αὖθις, ὡς πρὸς τὴν συζήτησιν καὶ τὴν ἐπιψήφισιν αὐτοῦ, ἡ βραδύτης, ἡ παρατηρηθεῖσα εἰς ἄλλα ἔτη. Τοῦ νέου προϋπολογισμοῦ ἐποιήσατο μακρὰν εἰσήγησιν ὁ κ. Τρικούπης, διαρκέσασαν ἀπὸ τῆς 3 1/2 μέχρι τῆς 8 1/2 μ.μ. ὥρας. Τοῦ εἰσαγωγικοῦ τούτου λόγου ἀδύνατον νὰ παράσχωμεν περίληψιν οἱανδήποτε, οὐχὶ τόσον διὰ τὸ μῆκος αὐτοῦ, ὅσον διὰ τὰ γεγονότα αὐτά, διὰ τοὺς ἀριθμούς, ὧν ἔθριθεν, ὡς εἰπεῖν, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους. Τούτου ἕνεκεν ἔγνωμεν νὰ δημοσιεύσωμεν ὅσον οὕπω αὐτὸν τὸν λόγον τοῦ κ. Τρικούπη.

ΣΦΑΙΡΑ, 13 Νοεμβρίου 1884

Ἡ χθεσινὴ τῆς Βουλῆς συνεδρίασις ἦτο ἡ πρώτη τῶν πραγματικῶν ἐργασιῶν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἡ πρώτη κατὰ τὴν σπουδαιότητα. Ὁ κ. πρωθυπουργὸς ὑπέβαλε τὸν προϋπολογισμόν, ἐκτενῆ ἀνάπτυξιν περὶ τῆς οἰκονομικῆς τῆς χώρας καταστάσεως ποιησάμενος. Ἡ ἀγόρευσις αὐτοῦ, ἀπὸ τῆς 3 1/2 μ.μ. μέχρι 8 1/2 ἀγορεύσαντος, δὲν ἦτο ἀγόρευσίς τις ρητορική, ἀλλ' ἦτο πλήρης καὶ τελεία οἰκονομολογικὴ

μελέτη περὶ τῶν οἰκονομικῶν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1879, ἤτοι κάτοπτρον, ὅπερ πρὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἔθεσεν, ἵνα ἴδῃ ἐν αὐτῷ τὴν ἀληθῆ τοῦ τόπου κατάστασιν καὶ οὐχὶ τὴν ψευδῆ, ἣν ἡ τῶν κομμάτων διαμάχη τῷ παρουσιάζει.

Παρατεταμένα χειροκροτήματα καὶ ζωηραὶ ζητωκραυγαὶ ἐκάλυψαν τοὺς τελευταίους λόγους τοῦ πρωθυπουργοῦ, ὅστις κατῆλθε τοῦ βήματος ἐν μέσῳ συγχαρητηρίων τῶν κ.κ. βουλευτῶν.

ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ, 13 Νοεμβρίου 1884

Ἅμα τῇ ἐνάρξει τῆς συνεδριάσεως χθές, ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως καὶ ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν καθυπέβαλεν εἰς τὴν Βουλὴν τὸν γενικὸν προϋπολογισμὸν τῆς χρήσεως τοῦ 1885 ἔντυπον, τοῦθ' ὅπερ, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, πρώτην φορὰν γίνεται, ὅπως μὴ ἀπολεσθῇ καιρὸς εἰς τὴν ἐκτύπωσιν καὶ κατορθωθῇ, ἑπομένως, ἡ ἐπιψήφισις αὐτοῦ πρὸ τοῦ νέου ἔτους, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μέχρι τοῦδε διετέλεσεν ὁ ἀνεπίτευκτος πόθος τῶν Βουλῶν καὶ τῶν Κυβερνήσεων.

ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑ, Τρίτη 13 Νοεμβρίου 1884

Σπουδαιοτάτη ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ὑπῆρξεν ἡ χθεσινὴ ἀγόρευσις τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ εἰσηγουμένου τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ προσεχοῦς ἔτους 1885. Περιορισθεὶς ὁ κ. πρωθυπουργὸς εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν οἰκονομικῶν μέτρων τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν κατὰ τὸ ἐνεστὼς ἔτος 1884, ἀνέπτυξε καὶ ἐξήγησε καὶ τὰ νέα μέτρα ἅπερ, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ὑπάρχοντα, προτίθεται ἡ Κυβέρνησις νὰ λάβῃ κατὰ τὴν ἀρξαμένην σύνοδον καὶ ἐκεῖνα ἅπερ σκέπτεται καὶ μελετᾷ διὰ τὸ προσεχὲς μέλλον. Ὁ λόγος τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ, διαρκέσας τέσσαρας καὶ ἡμίσειαν ἀκριβῶς ὥρας, ἠκούσθη μετὰ μεγίστης προσοχῆς εὐάρεστον γενικῶς παραγαγὼν ἐντύπωσιν. Ἰδίᾳ αἴσθησιν ἐνεποίησε τῇ Ἀντιπολιτεύσει καὶ κίνησίν τινα ἐκπλήξεως, ἣν παρήγαγεν ἐν ταῖς τάξεσιν αὐτῆς ἡ περίοδος ἐκείνη τοῦ λόγου, ἐν ᾗ ὁ κ. πρωθυπουργὸς ἀνήγγειλεν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μέχρι τοῦ παρελθόντος Ὀκτωβρίου ἀποτελεσμάτων τῆς ἐφαρμογῆς τῶν διαφόρων φορολογικῶν νόμων, ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1884 ἐπιτυγχάνει σχεδὸν τὸ ἰσοζύγιον, καὶ ὅτι τὸ πιθανὸν ἔλλειμμα τούτου μόλις θέλει ἀνέλθει εἰς δύο ἑκατομμύρια δραχμῶν.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ Ἀντιπολίτευσις τὸ ἔλλειμμα τοῦ ἐνεστῶτος ἔτους ὑπελόγιζεν εἰς οὐχὶ ἔλαττον τῶν 20,000,000, εὐνόητος δ' ἐντεῦθεν ἡ ἔκπληξις αὐτῆς.

Μετὰ τοῦτο ὁ κ. πρωθυπουργός, μεθ' ὅλας τὰς στενοχωρίας καὶ διαμαρτυρίας τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ζητούσης τὴν ἀναβολὴν τῆς ἀγορεύσεως αὐτοῦ, εἰσῆλθεν εἰς λεπτομερῆ κατὰ κεφάλαιον ἔρευναν τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1885.

Παρατεταμένα χειροκροτήματα ἐκ τῆς Συμπολιτεύσεως καὶ τῶν ἀκροατηρίων ἐκάλυψαν τοὺς λόγους τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ, κατελθόντος τὸ βῆμα τὴν 8 1/2 μ.μ. ὥραν. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ χθεσινὴ σπουδαιότατη ἀγόρευσις τοῦ κ. προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, ἧς ἁπλῆν μόνον σκιαγραφίαν μετὰ τῶν κυριωτέρων λεπτομερειῶν ἠδυνήθημεν νὰ δώσωμεν ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἰκονίζουσι τήν τε παρελθοῦσαν καθὼς καὶ τὴν μέλλουσαν οἰκονομικὴν πολιτικὴν τῆς Κυβερνήσεως.

ΑΙΩΝ, Πέμπτη 15 Νοεμβρίου 1884

Ὁ κ. Τρικούπης οἶδε νὰ θέτῃ τὰ ζητήματα κατὰ τὸν συμφερώτατον αὐτῷ τρόπον πάντοτε μέν, μάλιστα δὲ ὅταν παρέρχηται ἐπὶ τὸ βῆμα προμελετημένος. Ἄριστα διατάττει ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ λόγου αὐτοῦ, γινώσκει δὲ νὰ προτάττῃ καὶ ἐπιτάττῃ αὐτῷ πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ συναρπάσῃ τὴν προσοχὴν τοῦ ἀκροατοῦ, νὰ καταλίπῃ δὲ τούτῳ ὅσον οἷόν τ' εὐνουστέραν ἐντύπωσιν. Πρὸς δέ, τεχνηέντως πάνυ ὑπεκφεύγει πᾶν ζήτημα δυνάμενον νὰ ἐμβάλῃ αὐτὸν εἰς ἀπορίαν, ἐξαίρει δὲ τοὐναντίον πᾶν τὸ λυσιτελὲς εἰς ὃν αὐτὸς ἐπιδιώκει σκοπόν. Εἶναι ἐφευρετικὸς τὰ μάλιστα περὶ τὰ ἐπιχειρήματα, ταῦτα δὲ οἶδε νὰ ἐπωφελῆται μετὰ πολλῆς τῆς διαλεκτικῆς δυνάμεως. Τέλος δὲ δι' ὅλου τοῦ λόγου αὐτοῦ διήκει αὐστηρὰ ἑνότης καὶ οἰκονομία, ἀποδεικνύουσα αὐτὸν ἀληθῆ ῥήτορα.

Επανέρχεται ο προϋπολογισμός του 1885

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Ο προϋπολογισμός του 1885 κατατέθηκε εγκαίρως στη Βουλή, αλλά τελικά δεν ψηφίστηκε ώς το τέλος του 1884. Η συζήτηση άρχισε στις 12 Νοεμβρίου 1884 με πεντάωρη εισήγηση του πρωθυπουργού Χαρ. Τρικούπη και συνεχίστηκε ώς τις 5 Φεβρουαρίου 1885, οπότε η αντιπολίτευση έθεσε θέμα εμπιστοσύνης. Η κυβέρνηση Τρικούπη καταψηφίστηκε και στις 6 Φεβρουαρίου παραιτήθηκε. Δημιουργήθηκε πολιτική κρίση και η χώρα οδηγήθηκε σε εκλογές στις 7 Απριλίου, τις οποίες έχασε ο Τρικούπης και κυβέρνηση σχημάτισε στις 19 Απριλίου ο Θεόδ. Δηλιγιάννης. Τον Ιούνιο του 1885 η νέα κυβέρνηση κατέθεσε αναθεωρημένο τον προϋπολογισμό του 1885, ο οποίος και ψηφίστηκε. Ο Χαρ. Τρικούπης μίλησε για τον προϋπολογισμό στις 28 Ιουνίου. Το κείμενο της αγόρευσής του προέρχεται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Ι΄, Σύνοδος Κ΄, Συνεδρίασις 37 (28.6.1885), σ. 295-315 και έχει ως εξής:

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Καθιερώθη ἀπὸ τῆς παρελθούσης περιόδου, ὅπως εὐθὺς μετὰ τὴν εἰσήγησιν ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ παρὰ τοῦ ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ὑπουργοῦ ἐκθέτῃ τὰς ἰδέας του περὶ τῆς εἰσηγήσεως ταύτης εἶς ἐκ τῶν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως. Ἂν δὲ τοῦτο ἦτο ὀρθὸν κατὰ τὴν παρελθοῦσαν περίοδον τῆς Βουλῆς, πολλῷ ἀναγκαιότερον καθίσταται κατὰ τὴν παροῦσαν σύνοδον, ὅτε ἡ Ἀντιπολίτευσις μετεῖχε τῶν κοινῶν ἐν ἐποχῇ, εἰς ἣν ἀφορᾷ ἡ ἔκθεσις ἡ εἰσηγητηρία περὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ· ἔρχομαι, ἄρα, νὰ εἴπω πρὸς τὴν Βουλὴν τὰς ἰδέας μου ἐπὶ τῶν ρηθέντων παρὰ τοῦ κ. ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὑπουργοῦ καὶ πρωθυπουργοῦ ἐπὶ τοῦ ὑποβαλλομένου προϋπολογισμοῦ. Ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως εἰσάγων τὸν προϋπολογισμὸν ἐθεώρησε πρέπον, καὶ δικαίως, νὰ ἀνατρέξῃ εἰς τὸ προσεχὲς παρελθόν, ἵνα ἐξετάσῃ, ὁποία ἡ κατάστασις ἡ κληροδοτηθεῖσα παρ' αὐτοῦ καὶ πρὸς τὴν ὁποίαν δέον νὰ κανονίσῃ τὰ τῆς ἐνεστώσης οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Ἀνέτρεξε δὲ ἐν τῷ παρελθόντι μέχρι τοῦ 1882, τοὐτέστιν ἀκριβῶς ἐφ' ὅλην τὴν περίοδον, ἐφ' ἣν ἐκτείνεται ἡ τῆς προκατόχου κυβερνήσεως εὐθύνη. Ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1882 παρέστησεν εἰς τὴν Βουλὴν ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ προϋπολογισμοῦ ἐκείνου ἀφῆκεν ἔλλειμμα 5 καὶ ½ περίπου ἑκατομμυρίων καὶ περὶ τούτου ὀφείλω νὰ παρατηρήσω ὅτι δὲν εἶναι ἀκριβὴς ἡ πληροφορία ἡ δοθεῖσα εἰς τὴν Βουλήν, διότι αἱ περὶ προϋπολογισμοῦ πληροφορίαι, αἱ σχετιζόμεναι πρὸς τὸν τακτικὸν προϋπολογισμὸν τὸν ἤδη ὑποβαλλόμενον, ἀφορῶσιν εἰς τὸν τακτικὸν προϋπολογισμὸν τοῦ παρελθόντος, τὸν τακτικὸν προϋπολογισμὸν τῶν ἐσόδων. Πλὴν τούτου, εἴχομεν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τὴν τριετῆ, ὅπως καὶ κατὰ προηγουμένας περιόδους, προϋπολογισμοὺς ἐκτάκτους. Ὅπως κατὰ προηγουμένας περιόδους εἴχομεν ἐκτάκτους πιστώσεις ἐπὶ δανείων πρὸς τοῦτο συνομολογηθέντων, οὕτω καὶ κατὰ τὴν τριετῆ ταύτην περίοδον εἴχομεν ἐκτάκτους πιστώσεις ἐπὶ τοῦ δανείου τῶν 170,000,000. Τὸ δάνειον τῶν 170,000,000 συνωμολογήθη πρὸς τριπλοῦν σκοπόν, πρὸς ἀπόδοσιν τῶν ὀφειλῶν εἰς τὰς τραπέζας Ἐθνικὴν καὶ Ἰονικήν, πρὸς πληρωμὴν τῶν χορηγημάτων τῶν διὰ νόμου παρασχεθέντων πρὸς τὰς ἑταιρίας τὰς κατασκευαζούσας τοὺς σιδηροδρόμους, καὶ προσέτι πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς πληρωμῆς τῶν ἀναγκαιούντων εἰς στρατιωτικάς τινας καὶ ναυτικὰς παρασκευάς. Ἂν τὰς πιστώσεις ταύτας πρόκηται νὰ περιλάβωμεν ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν προϋπολογισμῶν τοῦ παρελθόντος, ὤφειλεν ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ἐν τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ νὰ περιλάβῃ οὐ μόνον τὰς δαπάνας τὰς ἐκ τοῦ δανείου τῶν 170,000,000 ἀναγομένας εἰς τὰ τῶν σιδηροδρόμων καὶ εἰς τὰ τῶν ἐκτάκτων παρασκευῶν, ἀλλ' ὤφειλε νὰ περιλάβῃ καὶ τὰς δαπάνας τὰς ἀναγομένας εἰς τὴν ἀπότισιν τῶν ὀφειλομένων πρὸς τὰς τραπέζας. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα δὲν πρέπει νὰ περιληφθῶσιν ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν τακτικῶν προϋπολογισμῶν τοῦ παρελθόντος, οὐδὲ δύνανται νὰ ἐπηρεάσωσι τὰ τῶν ἰσοζυγίων τῶν παρελθόντων προϋπολογισμῶν, διότι πᾶσα δαπάνη γενομένη ἀπέναντι τοῦ δανείου τῶν 170 ἑκατομμυρίων ἔχει τὸ ἀντίρροπον αὐτῆς ἐν τοῖς ἐσόδοις τοῖς ἐκ τοῦ δανείου τῶν 170 ἑκατομμυρίων καὶ ἑπομένως ὅτε ὁ κ. ὑπουργὸς ἔλεγε πρὸς τὴν Βουλὴν ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1882 ἀφῆκεν ἔλλειμμα 5,500,000 δραχμῶν, εἶπέ τι ἀνακριβές, καὶ εἶπέ τι οὐχὶ λογιστικῶς κανονικόν. Εἶπέ τι οὐχὶ λογιστικῶς κανονικόν, διότι δὲν ὤφειλε νὰ ἀναμίξῃ τοὺς δύο προϋπολογισμούς, τὸν τακτικὸν καὶ τὸν ἔκτακτον· ἀλλ' ἀφοῦ ὅπως δήποτε τοὺς ἀνέμιξε, ὤφειλε, περιλαμβάνων ἐν τῷ ἀπολογισμῷ τῶν ἐξόδων τοῦ 1882 τὰς δαπάνας τὰς γενομένας ἀπέναντι τοῦ δανείου τῶν 170 ἑκατομμυρίων, νὰ μὴ παραλείψῃ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐσόδων τοῦ 1882 τὸ ἔσοδον τὸ ἐκ τοῦ δανείου τῶν 170 ἑκατομμυρίων τὸ ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὰ ἔξοδα ταῦτα. Ἀλλ' ἐκ τοῦ δανείου τῶν 170,000,000 ὁ τακτικὸς προϋπολογισμὸς περιλαμβάνει μόνον τὰ ποσὰ τὰ ἀναγραφόμενα διὰ τόκους καὶ χρεωλύσιον· εὐθὺς δὲ ὡς ὁ τακτικὸς προϋπολογισμὸς ἔχει ἀναγεγραμμένας τὰς χρεωλυτικὰς δόσεις δανείου τινος, αἱ δαπάναι αἱ γενόμεναι ἐκ τοῦ δανείου ἐκείνου δὲν δύνανται ν' ἀναχθῶσιν εἰς τὰ τοῦ τακτικοῦ προϋπολογισμοῦ

τοῦ ἔτους, ἀλλ' ἀνάγονται εἰς ἄλλον προϋπολογισμόν, εἰδικὸν καὶ ἔκτακτον. Κεχωρισμένως ἄρα ἐξετάζοντες τὸν τακτικὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1882 εὑρίσκομεν ὅτι ἀφῆκεν ἡ ἐφαρμογὴ αὐτοῦ ἔλλειμμα 3,672,590. Ταῦτα ἐκ τοῦ γενικοῦ λογιστηρίου. Τὸ ἔλλειμμα τοῦτο τῶν 3,672,590 δρχ. τὸ ἐκ τοῦ ἀπολογισμοῦ καταφαινόμενον, τίνα σχέσιν ἔχει πρὸς τὸ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀναγεγραμμένον; Ὅτε ὑπεβλήθη ὁ προϋπολογισμὸς ὑπὸ τοῦ τότε ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν καὶ ἐψηφίσθη ὑπὸ τῆς Βουλῆς περιεῖχεν ἔλλειμμα 11,814,527, χάριν δὲ κανονικῶν ἀναγκῶν διαφόρων ὑπηρεσιῶν 2,276,369 προσετέθησαν δι' ἐκτάκτων πιστώσεων, ὥστε ἐν συνόλῳ παρουσιάζει ἔλλειμμα 14,090,896. Ἀλλ' ἐν τῇ ἐφαρμογῇ ὁ προϋπολογισμὸς ἐκεῖνος ἀφῆκεν ἔλλειμμα πολλῷ μικρότερον, διότι ἐπετεύχθη παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, ὅπως καὶ τὰ ἔσοδα ἀνταποκριθῶσι πρὸς τὰς ἐκτιμήσεις τὰς τότε γενομένας, ὡς πρό τινα δὲ καὶ ὑπερβῶσιν αὐτάς, καὶ τὰ ἔξοδα περιορισθῶσι πολὺ κάτω τῶν ἀναγεγραμμένων. Εἰξεύρω ὅτι ὑπάρχει καί τις θεωρία· ὅτι εὐθύνεται ἡ Κυβέρνησις καὶ διὰ τὰς δαπάνας, ἃς δὲν ἐκτελεῖ. Ἤκουσα τὴν θεωρίαν ταύτην καὶ κατὰ τὴν παρελθοῦσαν περίοδον παρὰ μέλους τῆς τότε Ἀντιπολιτεύσεως, ἤκουσα ταύτην καὶ ἐν τῇ παρούσῃ συνόδῳ παρὰ τοῦ αὐτοῦ μέλους τῆς Βουλῆς, νῦν προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, ἀλλ' ὁμολογῶ ὅτι οὔτε παρὰ μέλους τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἐκφερομένη ἡ θεωρία αὕτη, οὔτε παρὰ τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως ἀναπτυσσομένη, δύναται νὰ θεωρηθῇ παρ' ἐμοῦ ἱκανῶς σπουδαία, ἵνα ἀπαντήσω πρὸς αὐτήν. Τὸ κατ' ἐμὲ θὰ θεωρήσω πάντοτε ὅτι κυβέρνησις καὶ ἰδίως κυβέρνησις ἑλληνική, ἥτις ἐπιτυγχάνει ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τὸν περιορισμὸν τῶν δαπανῶν, εἶναι ἀξία ἐπαίνων καὶ θὰ εἶμαι πάντοτε πρόθυμος ν' ἀναλάβω πᾶσαν εὐθύνην καὶ νὰ μεταβῶ ἐνώπιον Εἰδικοῦ Δικαστηρίου, ἵνα δώσω λόγον διὰ περιορισμοῦ δαπανῶν, οὓς ἠδυνήθην νὰ πραγματοποιήσω ἐφόσον εἶχον τὴν εὐθύνην τῆς διευθύνσεως τῶν κοινῶν. Οὕτω, λοιπόν, καὶ κατὰ τὸ 1882 περιωρίσθη τὸ ἔλλειμμα, τὸ θεωρηθὲν πιθανόν, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐψηφίζετο ὁ προϋπολογισμός, ἐξ 11,000,000 ἢ 14,000,000 ὡς κατόπιν ἐπηυξήθη εἰς 3,672,000. Τοσοῦτον δὲ ἡ τότε κατάστασις παρίστα ὡς ἐπιβεβλημένον ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τὸ ἔλλειμμα, ὥστε εἷς πρώην ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν, ἴσως ὁ διατελέσας πλέον παντὸς ἄλλου ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν, ἐβεβαίου πρὸς τὰ τέλη τῆς χρήσεως ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ ἐλάττωσις τοῦ προϋπολογισθέντος ἐλλείμματος, ὅτι τὸ ἔλλειμμα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θ' ἀνέλθῃ εἰς 17,000,000, ἀλλ' οὐδέποτε ἐπείθετο νὰ παραδεχθῇ, στηριζόμενος εἰς ἐπιστημονικοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους καὶ ἀνέπτυξεν εἰς τὴν Βουλήν, ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ κατέλθῃ τοῦτο κάτω τῶν 13,000,000. Ταῦτα ἔλεγεν ὁ πρώην ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὑπουργὸς καὶ νῦν καθήμενος εἰς τὰς ἕδρας τῆς Συμπολιτεύσεως, καθ' ἣν ὥραν ἡ χρῆσις εἶχε προβῆ κατὰ πολὺ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ· ἀλλὰ ἤδη ἔκλεισαν τὰ βιβλία καὶ ἀπεδείχθη ὅτι οὔτε 17,000,000 ὑπῆρξε τὸ ἔλλειμμα, οὔτε 13,000,000, οὔτε 11,000,000 ἀλλὰ 3,672,500. Ὅτε ὑπεβάλομεν καὶ ὑπεστηρίξαμεν ἐνώπιον τῆς Βουλῆς τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1882, ὅτε ἐλέγομεν πρὸς τὴν Βουλὴν ὅτι ἡ κατάστασις τοῦ Κράτους, τὴν ὁποίαν ἐκληροδότησεν ἡμῖν τὸ παρελθόν, ἦτο τοιαύτη, ὥστε δὲν ἠδυνάμεθα νὰ ἐλπίζωμεν διὰ τῶν συνήθων μέσων τὸν περιορισμὸν τοῦ ἐλλείμματος κάτω τῶν 11,000,000, προσεθέτομεν ὅτι καὶ ταῦτα τὰ 11,000,000 ἐλλείμματος ἐπεβάλλοντο, χωρὶς νὰ πληρῶνται καὶ αἱ ἀνάγκαι πᾶσαι τοῦ σταθεροῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Κράτους, ὅτι θέλουσι πληρωθῆ αἱ ἀνάγκαι τοῦ ἔτους μόνον ἐκείνου, ἀλλ' ἐὰν ἀποβλέπωμεν εἰς τὰς διαρκεῖς ἀνάγκας τῆς Πολιτείας, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὸ ἔτος 1882 δὲν εἶχον ἔτι ἀναπτυχθῆ ἐν ὅλῃ αὐτῶν τῇ πληρότητι, ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι πολλὰ ἑκατομμύρια ἔδει νὰ προστεθῶσιν εἰς τὰ ἔξοδα καὶ ἀπηριθμίσαμεν τότε τὰς ἀνάγκας ταύτας. Τούτου ἕνεκα κατὰ τὸ 1883 ὑπεβλήθη προϋπολογισμὸς ἐξόδων πολὺ ἀνώτερος τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐξόδων τοῦ 1882 καὶ ἐλήφθησαν, ὅσον ἐπέτρεπον αἱ περιστάσεις αἱ οἰκονομικαί, μέτρα τινα, ὅπως τὰ ἔσοδα καλύψωσι καὶ τὰ πρόσθετα ταῦτα ἔξοδα. Ἐκ τῶν προταθέντων τότε οἰκονομικῶν μέτρων ὀλίγα ἠδυνήθησαν νὰ ψηφισθῶσιν ἐγκαίρως, τινὰ δὲ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ψηφισθῶσι παντάπασι, συνέπεια δὲ τούτου ὑπῆρξε διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἐσόδων καὶ τῶν ἐξόδων, ἥτις κατεφάνη ἐν τῷ ἀπολογισμῷ τοῦ ἔτους ἐκείνου. Ἡ διαφορὰ δὲ αὕτη δὲν εἶναι καὶ ἐνταῦθα ὅσην ἐξέθηκε χθὲς ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν· δὲν εἶναι 9,000,000, διότι ἐντὸς τῶν 9,000,000 περιέλαβε καὶ τὰς ἐκτάκτους δαπάνας· εἶναι, ὅμως, σπουδαία, διότι ἔκτακτοι δαπάναι κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο δὲν ὑπῆρξαν πολλαί. Ἀλλὰ τὸ ἔτος 1884 παρουσίασε τὴν ἀνάγκην δαπανῶν ἀσυγκρίτως ἀνωτέρων καὶ τῶν τοῦ 1883 καὶ τῶν τοῦ 1882, καὶ διὰ τοῦτο ἐδέησεν ὅπως ψηφισθῶσι πολλὰ μέτρα φορολογικά, ἐκ τῶν ὁποίων τινὰ ἐφηρμόσθησαν, ἀλλ' ὡς ἐκ τῆς πρώτης ἐφαρμογῆς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀπενέγκωσι τὰ ποσὰ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἐκ τῆς πλήρους αὐτῶν λειτουργίας ἐδικαιούμεθα νὰ ἀπεκδεχώμεθα, τινά, ὅμως, δὲν ἐψηφίσθησαν ὁλοτελῶς. Ἐπῆλθον προσέτι καὶ περιστάσεις ὅλως ἔκτακτοι, περιστάσεις ἐσωτερικαί, περιστάσεις ἐξωτερικαί, ἐπιδρῶσαι ἐπὶ τὰ οἰκονομικὰ τῆς χώρας ἐν γένει καὶ ἐπὶ τὰ οἰκονομικὰ τῆς χώρας τὰ εἰς τὸ Δημόσιον Ταμεῖον εἰδικῶς ἀφορῶντα. Συνέπεια τούτων ὑπῆρξε τὸ ἔλλειμμα τοῦ 1884 νὰ εἶναι σπουδαῖον. Ἀνεβίβασε χθὲς ὁ κ. πρόεδρος τοῦ ὑπουργείου τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἐλλείμματος εἰς 24,000,000· ἀλλ' ἐν τῷ ἀριθμῷ τούτῳ περιέλαβε καὶ πάλιν τὰς ἐκτάκτους δαπά-

νας τὰς καλυπτομένας ὑπὸ τοῦ δανείου τῶν 170,000,000, τῶν ὁποίων τὸ ἀντίστοιχον ποσὸν δὲν περιέλαβεν ἐν τῷ ἀπολογισμῷ τῶν ἐσόδων, ὅπως οὕτω παρουσιάσῃ ἀληθῆ ἰσολογισμόν. "Οταν ἀφαιρέσωμεν τὸ ποσὸν τῶν ἐκτάκτων δαπανῶν, τῶν ἐκ τῶν προσόδων τοῦ δανείου καλυπτομένων καὶ τὸ ὁποῖον, καθ' ἣν ἐποχὴν κατέλιπον τὴν ἐξουσίαν, ἀνήρχετο εἰς 6,418,000 δρχ. περιορίζεται ὁ ἀριθμός, ὃν ὁ κ. πρόεδρος τοῦ ὑπουργείου παρέστησεν ὡς ἐκφράζοντα τὸ ἔλλειμμα τοῦ 1884 κάτω τῶν 18,000,000, ἤτοι περίπου εἰς 17,500,000. Ἀλλὰ πρὸς ἀποτέλεσιν τοῦ ἀριθμοῦ καὶ ἕτερον ὑπολογισμὸν ἐποιήσατο ὁ κ. ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὑπουργός, ὑπολογισμὸν ὁ ὁποῖος ἐπετρέπετο εἰς αὐτόν, διότι, προκειμένου περὶ τῆς χρήσεως τοῦ 1884, δὲν ὁμιλοῦμεν μόνον ἐπὶ θετικῶν ἀποτελεσμάτων, ὁμιλοῦμεν ἐν μέρει καὶ ἐπὶ πιθανοτήτων, ἀφοῦ ὑπολείπονται ἔτι ἐκ τῆς χρήσεως οἱ μῆνες μέχρι τῆς 31 Ὀκτωβρίου ἐ.ἔ. Ἐπὶ τῶν πιθανοτήτων τούτων στηριζόμενος ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν, παρέστησεν ὅτι θέλει ὑπάρξει ἀπόστασις μεταξὺ τῆς εἰσπράξεως καὶ τῆς βεβαιώσεως μεγίστη. Δὲν ὁμιλῶ περὶ τῶν πιθανοτήτων οἵας παρέστησεν αὐτὰς ὁ κ. πρωθυπουργὸς ὡς πρὸς τὰς βεβαιώσεις· δὲν δύναμαι νὰ γινώσκω ποία θὰ εἶναι ἡ δραστηριότης ἡ καταβληθησομένη περὶ τὴν βεβαίωσιν· ἀφοῦ δ' ὁ κ. ὑπουργὸς λέγει ὅτι δὲν δύναται νὰ παραδεχθῇ ἀνωτέραν βεβαίωσιν ἐκείνης τὴν ὁποίαν καθώρισεν, ὀφείλω ν' ἀναγράψω τὸν ἀριθμὸν ἐπιφυλασσόμενος νὰ ὁμιλήσω κατόπιν περὶ τῆς εὐθύνης. Ἀλλὰ περὶ τῆς εἰσπράξεως ὀφείλω νὰ παραστήσω ὅτι, ἐὰν μέχρι τέλους τῆς χρήσεως λειτουργήσῃ ὁ νόμος περὶ εἰσπράξεως ὁ ἄρτι ψηφισθείς, καὶ ἐὰν λειτουργήσῃ ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως καὶ οὐχὶ ὑπονομευόμενος ὑπ' αὐτῆς, ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῆς εἰσπράξεως καὶ τῆς βεβαιώσεως ἔσται ἐλαχίστη. Τοῦτο δὲ μαρτυροῦσιν οἱ πίνακες οἱ ὑποβληθέντες κατὰ τὴν παρελθοῦσαν σύνοδον εἰς τὴν Βουλήν, πίνακες συγκριτικοί, κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν ὁποίων ἐφροντίσαμεν νὰ προσθέσωμεν καὶ στήλην τῆς ἀναλογίας τῶν καθυστερούντων, ἐξ ἧς κατεδεικνύετο ὅτι ἄλλοτε ἐξ ἐπαρχιῶν τινῶν εἴχομεν καθυστερήσεις μέχρι 58 τοῖς %, ἐνῶ ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν εἴχομεν μόνον 4 ἢ καὶ 3 τοῖς %· ἤδη δὲ φθάνομεν σχεδὸν εἰς ἀφομοίωσιν, ἤδη αἱ ἐπαρχίαι αἱ ὁποῖαι κατώρθουν πρὸ τῆς ψηφίσεως τοῦ νόμου τούτου νὰ εἶναι σχεδὸν ἀσύδοτοι, ὑποβάλλονται εἰς τὸν κοινὸν νόμον τῆς ἰσότητος. Δὲν γνωρίζω ἐὰν ἡ Βουλὴ θελήσῃ νὰ καταστρέψῃ τὸν νόμον τοῦτον κατὰ τὰ ὑποβληθέντα χθὲς ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου καὶ ἐπηγγελμένα ὑπὸ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως κατὰ τὰς ἐκλογάς. Ἐὰν ἡ Βουλὴ θελήσῃ νὰ καταστρέψῃ τὸν νόμον τοῦτον καὶ ἡ Κυβέρνησις θεωροῦσα τοῦτον βάρβαρον, ὡς ἀπεκάλεσεν αὐτόν, φροντίσῃ νὰ μὴ ἐκτελῆται, τότε βεβαίως θέλομεν ἐπανέλθει εἰς τὴν προτέραν ἀνισότητα, θέλομεν ἐπανέλθει εἰς καθυστερήσεις παρ' ἄλλων μὲν ἐπαρχιῶν 58 τοῖς %, παρ' ἄλλων δὲ 3 μόνον τοῖς %· ἐάν, ὅμως, ὁ νόμος οὗτος ἐφαρμοσθῇ ἐν εἰλικρινείᾳ, ὅπως ἐφηρμόζετο ὑπὸ τῆς προκατόχου κυβερνήσεως, βαρβάρως, ὡς εἶπεν ὁ κ. ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὑπουργός, ἐπιεικῶς κατ' ἐμέ, διότι ἐπιείκεια εἶναι νὰ ἐπιβάλλωμεν τὴν ἰσότητα καὶ νὰ συνειθίζωμεν τὸν λαὸν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν νόμων, καθιστῶντες αὐτὸν διὰ τούτου πρόθυμον εἰς τὴν ἄνευ πιέσεως ἐκτέλεσιν αὐτῶν, ἐὰν ὁ νόμος οὗτος ἐφαρμοσθῇ οὕτω, τότε δὲν θὰ ἔχωμεν ἐλάττωσιν τοῦ ἐλλείμματος τοῦ 1884 μόνον εἰς 17,500,000, ἀλλὰ θέλει κατέλθει τὸ ἔλλειμμα καὶ μέχρι 12,000,000. Ἐάν, ἄρα, ἀφαιρέσητε πλὴν τῶν ἐκ τοῦ δανείου δαπανῶν καὶ τὸ πλεῖστον τῆς κακῶς ὑπολογισθείσης διαφορᾶς μεταξὺ εἰσπράξεως καὶ βεβαιώσεως, τὸ ἔλλειμμα ἀντὶ 24,000,000 θὰ στραφῇ περὶ τὰ 12,000,000 καὶ τότε ἡ ἄθροισις τῶν ἐλλειμμάτων τῶν τριῶν ἐτῶν, ἣν ἀνεβίβασεν ὁ κ. ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὑπουργὸς εἰς 38,000,000, θέλει κατέλθει εἰς ἀριθμὸν πολὺ χαμηλότερον, τὸν ἀποτελούμενον ἐκ τῶν 12 ἑκατομμυρίων τοῦ ἐλλείμματος τοῦ 1884, τριῶν καὶ ἥμισυ τοῦ 1882 καὶ 7 ἢ 8 τοῦ 1883. Τὰ ἐλλείμματα ταῦτα, καίτοι πολλῷ ἐλάσσονα τῶν παρασταθέντων, εἶναι, ὅμως, σπουδαιότατα, τὸ δὲ ποσὸν τὸ ὁποῖον ἀθροιζόμενα καταλείπουσιν ὡς κληροδότημα εἰς τὴν παροῦσαν ἐποχὴν ἐπιβάλλει ὑποχρέωσιν περὶ συντόνου φροντίδος εἰς ἀναπλήρωσιν, ἐφ' ὅσον δὲν ἐγένετο ἤδη ἡ ἀναπλήρωσις δι' ἄλλων ἐκτάκτων μέτρων, ἔχουσι δὲ καὶ ἔτι μεγαλυτέραν σπουδαιότητα, καθ' ὅσον προδίδουσι κατάστασιν τοῦ σταθεροῦ προϋπολογισμοῦ ἐπαγομένην τὴν ὑποχρέωσιν προνοίας εἴτε εἰς ἐλάττωσιν τῶν δαπανῶν, εἴτε ἂν τοῦτο ἀποβαίνῃ ἀδύνατον, εἰς ἐξεύρεσιν νέων πόρων· ἀλλὰ περὶ τούτου θὰ ὁμιλήσωμεν ὅταν μεταβῶμεν εἰς τὰ εἰδικὰ κεφάλαια τοῦ προϋπολογισμοῦ.

"Ηδη ὀφείλομεν νὰ συμπληρώσωμεν τὴν μελέτην περὶ τῆς καταστάσεως τῆς κληροδοτηθείσης ὑπὸ τοῦ παρελθόντος, ἐξετάζοντες πλὴν τῶν προϋπολογισμῶν τοῦ παρελθόντος, ἐν τῇ ἐφαρμογῇ αὐτῶν, καὶ τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν, ἥτις εἶναι μᾶλλον ἔκρυθμος καὶ τῆς καταστάσεως τῆς ταμιακῆς. Ἡ κατάστασις ἡ ταμιακὴ ἐπηρεάζεται βεβαίως ἐκ τῆς κοινωνικῆς ταύτης καταστάσεως, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς αὕτη τὸ σπουδαιότερον τῶν ἐξ αὐτῆς κακῶν. Εὑρισκόμεθα σήμερον ἐνώπιον καταστάσεως κοινωνικῆς οἰκονομικῶς ἐκρύθμου καὶ πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν κατὰ πόσον αὕτη σχετίζεται μετὰ τῆς κυβερνητικῆς ἐνεργείας καὶ τοῦτο ἵνα, ἐπιρρίπτοντες τὴν εὐθύνην τῶν πεπραγμένων ὅπου δεῖ, διαρρυθμίσωμεν σκοπίμως τὰ τῆς ἐνεργείας ταύτης ἐν τῷ μέλλοντι. Ἐθεωρήθη παρὰ πολλῶν ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῆς χώρας ὡς προϊὸν τῆς καταστάσεως τῆς οἰκονομικῆς

τοῦ Δημοσίου. Βεβαίως, τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Δημοσίου ἐπιδρῶσι ἐπὶ τὰ οἰκονομικὰ τῆς χώρας, ἀλλ' εἶναι ἀκριβὲς ὅτι τὰ ἐλλείμματα τοῦ προϋπολογισμοῦ εἶναι τὸ κύριον αἴτιον τῆς οἰκονομικῆς ἐκρύθμου καταστάσεως τῆς χώρας; Ἡ κυβερνητικὴ ἐνέργεια δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς οὐσιωδῶς ἐπιδράσασα ἐπὶ τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τῆς χώρας καὶ ὡς τὸ κύριον αἴτιον αὐτῆς μόνον ὑπὸ μίαν ἔποψιν, μόνον ἐφ' ὅσον διετέλει ἡ Ἑλλὰς ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας. Ἐκ τῶν κυβερνητικῶν μέτρων μόνον ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἓν τῶν θεμελιωδῶν αἰτίων τῆς παρούσης καχεκτικῆς καταστάσεως τῶν οἰκονομικῶν τοῦ λαοῦ. Ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία διευκολύνασα τὴν παροχὴν δυσαναλόγων πιστώσεων διὰ τῆς δημιουργίας χρήματος οὐδεμίαν ἔχοντος ἐσωτερικὴν ἀξίαν, καὶ τοῦτο ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν ὡς ἐκ τῶν θεομηνιῶν ἡ παραγωγὴ τῆς χώρας ὑπῆρξεν ἐλαχίστη, ἐπήνεγκε τὴν ἀνισορροπίαν μεταξὺ τῶν δαπανῶν τῆς χώρας καὶ τῶν προσόδων τῆς χώρας. Ἐὰν ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία ὑφίστατο ἐν καταστάσει ὁμαλῇ τῆς παραγωγῆς τῆς χώρας, θὰ ἠδύνατο ἐπὶ πολλὰ ἔτη νὰ λειτουργῇ χωρὶς νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν κρίσιν· ἀλλ' ὅ,τι ἐπήνεγκε τὴν κρίσιν ὑπῆρξεν ὁ συνδυασμὸς τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας πρὸς τὴν καταστροφὴν τῆς γεωργικῆς προσόδου ἐπὶ δύο κατὰ συνέχειαν ἔτη. Ἡ βλάβη τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς τῶν δύο ἐτῶν ἐπὶ τοσοῦτον ἠλάττωσε τὴν περιουσίαν ἑνὸς ἑκάστου τῶν ἐκ τῆς προσόδου τῆς γῆς ἀπολαμβανόντων, καὶ ἐν Ἑλλάδι οἱ πλεῖστοι μετέχουσιν ἐκ τῆς προσόδου τῆς γῆς, ὥστε ἐπεβάλλετο εἰς ἕκαστον ἡ οἰκονομία καὶ ὡς πρὸς τὰς ἰδίας δαπάνας καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν τῶν ἐμπορικῶν του ἐπιχειρήσεων· ἡ εὐκολία, ὅμως, περὶ τὴν παροχὴν τῶν πιστώσεων διὰ χρήματος οὐδεμίαν ἔχοντος ἐσωτερικὴν ἀξίαν ἀλλὰ κοπτομένου ἐκ τετραδίου, καθίστα τὴν ἀνάγκην τῆς οἰκονομίας ὀλιγώτερον ἐπαισθητήν. Ἀναπληρῶν ὁ παραγωγός, διὰ τῶν πιστώσεων, τὴν ἔλλειψιν τῆς προσόδου δὲν κατενόει ὅτι ὤφειλεν ἀναλόγως τῆς πτωχοτέρας αὐτοῦ καταστάσεως νὰ διαθέσῃ τὰς τοῦ οἴκου δαπάνας καὶ τὰς τῶν ἐπιχειρήσεων, ἀλλ' ἐξηκολούθει κανονίζων τὰ τῶν οἰκονομικῶν αὐτοῦ ὅπως καὶ πρότερον, ἐκ τούτου δ' ἡ ἀνισορροπία τοῦ ἐνεργητικοῦ καὶ τοῦ παθητικοῦ τῶν ἰδιωτῶν, ἀποτελοῦσα τὴν αὐτὴν ἀνισορροπίαν ἐν τῷ συνόλῳ τῆς κοινωνίας. Τοιουτοτρόπως εἴδομεν τὸ γραμμάτιον τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, τὸ ὁποῖον πρὸ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ἐκυκλοφόρει κατὰ μέσον ὅρον μέχρι ποσοῦ 36,000,000 παλαιῶν δραχμῶν, κατ' ἀνώτατον δὲ ὅρον ἔφθασεν ἅπαξ εἰς 41½ ἑκατ. παλαιῶν δραχμῶν, εἴδομεν αὐτὸ φθάσαν εἰς κυκλοφορίαν 110,000,000. Ἀλλ' ἡ διὰ τεχνητοῦ νομίσματος ἀναπλήρωσις τοῦ ἐλλείποντος πραγματικοῦ δὲν δύναται νὰ προβῇ ἐπ' ἄπειρον· ἐφ' ὅσον δὲ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐλλείψεως τῆς προσόδου τῆς γῆς καθίσταντο ἐπαισθητότερα, ἐπὶ τοσοῦτον ἡ ζήτησις χρήματος ἐκ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ἐγίνετο μεγαλυτέρα, καὶ κατὰ τοσοῦτον ἡ δυσαναλογία μεταξὺ τοῦ πραγματικοῦ χρήματος καὶ τοῦ τεχνητοῦ ἐγίνετο ἐπαισθητέρα. Οὕτως ἐφθάσαμεν εἰς ὑποτίμησιν τοῦ τραπεζικοῦ γραμματίου μέχρις 20 τοῖς % καὶ εἰς τὴν ἀπειλὴν τῆς ὑποτιμήσεως ἐντὸς ὀλιγίστων ἡμερῶν μέχρις 25 ἢ 30 τοῖς %. Τοῦτο ἐπισήμως ἀνήνεγκον πρὸς τὴν τότε κυβέρνησιν οἱ ἁρμόδιοι· ἀνήνεγκον ὅτι, καθ' ἣν ἡμέραν ἀπηυθύνοντο πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ἡ ὑποτίμησις τοῦ τραπεζικοῦ γραμματίου εἶχε φθάσει εἰς 20 τοῖς %, προέβλεπον δὲ ὅτι τὴν ἑπομένην ἑβδομάδα ἤθελε φθάσει εἰς 25 καὶ εἰς 30 τοῖς %. Τί ἄλλο κατεδήλου τοῦτο, εἰμὴ ὅτι εἶχε φθάσει ἡ ἔκδοσις τῶν γραμματίων τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας εἰς τὸ ἀνώτατον αὐτῆς ὅριον καὶ ὅτι, ἂν δὲν ἐλαμβάνετο ταχίστη πρόνοια, ἤθελεν ἐπέλθει καταστροφή; Ἐρρέθη ὅτι ἡ τότε κυβέρνησις ἐπέδειξεν ἀπρονοησίαν, διότι ἔπρεπε νὰ προβῇ εἰς τὴν κατάργησιν τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας βαθμιαίως, ὅτι ἔπρεπε νὰ περιμένῃ πρὶν ἢ ἐπιλάβηται οἱουδήποτε μέτρου πρὸς κατάργησιν τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ὅπως ἀποκατασταθῇ τὸ πραγματικὸν ἰσοζύγιον ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, τοὐτέστι τὸ ἰσοζύγιον ἐν τῷ ἀπολογισμῷ. Ἐὰν περιεμένομεν ν' ἀποκατασταθῇ τὸ ἰσοζύγιον ἐν τῷ ἀπολογισμῷ πρὶν ἢ ἄρωμεν τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν, ἠθέλομεν ἔχει πλήρη καταστροφὴν καὶ ἀντὶ ἰσοζυγίου ἐξ ἀριθμῶν θετικῶν, ἠθέλομεν ἔχει ἰσοζύγιον προϋπολογισμοῦ ἐκ μηδενικῶν. Εὑρέθη παρ' ἄλλων ἢ καὶ τῶν αὐτῶν ὅτι, ἔστω καὶ ἄνευ τοῦ πραγματικοῦ ἰσοζυγίου, ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἡ κατάργησις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ἀλλ' ἔδει αὕτη νὰ ᾖ μερικῇ, ἵνα βαθμιαίως καταστῇ ὁλοσχερής. Καὶ τί εἶναι μερικὴ κατάργησις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας; Ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία εἶναι τι ἐνιαῖον, ἐξεταζομένη ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπιδράσεως αὐτῆς ἐπὶ τὴν κοινωνίαν. Ἐξεταζομένη ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῶν συμφερόντων τῶν ἐκδιδουσῶν τὰ γραμμάτια τραπεζῶν, δύναται νὰ διχασθῇ, ἀλλὰ τὸ ἐπιδρῶν ἐπὶ τὰ συμφέροντα τῆς κοινωνίας εἶναι ἡ ἐκ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ἀναστολὴ τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ ἐκδόντος τὸ γραμμάτιον πρὸς ἐξαργύρωσιν αὐτοῦ. Μόνον ὁ περιορισμὸς τοῦ ἐν κυκλοφορίᾳ ποσοῦ τῶν γραμματίων δύναται νὰ ἐλαττώσῃ τὸ κακὸν τὸ ἐκ τῆς ἀναστολῆς τῆς ὑποχρεώσεως πρὸς ἐξαργύρωσιν αὐτοῦ· ἀλλ' ἦτο πραγματοποιήσιμος ὁ περιορισμὸς τοῦ ἐν κυκλοφορίᾳ ποσοῦ τῶν γραμματίων; Ἐρρέθη ὅτι ὠφείλομεν νὰ πραγματοποιήσωμεν δάνειον οὐχὶ πρὸς πλήρην ἄρσιν τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας καί, ἐπομένως, πρὸς ἀπότισιν εἰς τὰς τραπέζας πραγματικῶν δραχμῶν 71,000,000, ἐπιβάλλοντες εἰς αὐτὰς τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ἐξαργυ-

ρώσεως τῶν γραμματίων, ἀλλ' ὠφείλομεν νὰ πραγματοποιήσωμεν δάνειον ποσοῦ μικροτέρου, δι' οὗ ἀποτίνοντες μέρος τῆς πρὸς τὰς τραπέζας ὀφειλῆς ν' ἀποσύρωμεν τῆς κυκλοφορίας ἀνάλογον ποσὸν γραμματίων, ὑφισταμένης πάντοτε τῆς ἀναστολῆς τῆς πρὸς ἐξαργύρωσιν τῶν γραμματίων ὑποχρεώσεως τῶν τραπεζῶν. Πρώτη μελετηθεῖσα παρὰ τῆς Κυβερνήσεως ἰδέα ἦτο ἡ τοῦ περιορισμοῦ τοῦ κακοῦ τοῦ προελθόντος ἐκ τῆς δυσαναλογίας τοῦ κυκλοφοροῦντος τραπεζικοῦ γραμματίου πρὸς τὴν πραγματικὴν διαθέσιμον περιουσίαν τῆς χώρας. Ἂν τοῦτο κατωρθοῦτο, τὸ μὲν Δημόσιον Ταμεῖον δὲν θὰ ἀνελάμβανεν εὐθὺς ὁλόκληρον τὸ βάρος τῆς ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας διὰ καταβολῆς ποσοῦ 71,000,000, ἡ δὲ κοινωνία θὰ προειδοποιεῖτο ἵνα παρασκευασθῇ πρὸς τὴν ἐκ τῆς βραδύτερον πραγματοποιηθησομένης ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας μεταβολὴν τῶν ὅρων τῆς χρηματικῆς συναλλαγῆς. Ἀλλ' εὐθὺς ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα ὀρθῶς σκεπτομένη παρετήρησεν ὅτι, ἂν ἀποσύρῃ ἡ Κυβέρνησις τὰ 20 ἑκατομμύρια ἀπὸ τῆς κυκλοφορίας, δὲν δύναται αὕτη ν' ἀναλάβῃ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ μὴ θέσῃ αὐτὰ εἰς κυκλοφορίαν. Ἡ κοινωνία θέλει τὰ ζητήσει καὶ ἂν τὰ ζητήσῃ, ἡ Τράπεζα ὀφείλει νὰ τὰ χορηγήσῃ· ὑφισταμένης ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, δὲν δύναται νὰ εἴπῃ εἰς τὸν ζητοῦντα καὶ παρουσιάζοντα πλήρεις ἐγγυήσεις ἀξιῶν πραγματικῶν, ἀλλ' ἐν τῷ παρόντι μὴ διαθεσίμων, ὅτι δὲν τῷ δίδει χρήματα, διότι ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία ἀποκλείσασα ἀπὸ τοῦ τόπου τὸ πραγματικὸν χρῆμα ἐπέβαλλε τὴν ὑποχρέωσιν εἰς τὸν ἐκδίδοντα τὸ νομικὸν χρῆμα νὰ παρέχῃ αὐτὸ εἰς τὸν ἔχοντα τὰ προσόντα. Ἐὰν ἠθέλομεν ἀποσύρει 20,000,000 ἐκ τῶν κυκλοφορούντων γραμματίων ἐπιβάλλοντες εἰς τὴν Τράπεζαν τὴν ὑποχρέωσιν νὰ μὴ θέτῃ εἰς κυκλοφορίαν ποσὸν ἀνώτερον ἐκείνου, ὅπερ θὰ ὑπελείπετο μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν 20,000,000, ἠθέλομεν προκαλέσει ἐξέγερσιν τῶν ἐμπόρων, τῶν βιομηχάνων, τῶν κτηματιῶν, οἵτινες ὄντες πεπιστωμένοι παρὰ τῇ Τραπέζῃ δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ λάβωσι χρῆμα ἀπέναντι τῶν πιστώσεων αὐτῶν ἢ τῶν παρεχομένων νέων ἐγγυήσεων, ἕνεκα τῆς ὑποχρεώσεως τῆς Τραπέζης, ὅπως περιορίσῃ σπουδαίως τὴν κυκλοφορίαν.

Δὲν ὑπῆρχεν, ἄρα, ἄλλος τρόπος θεραπείας τοῦ κακοῦ, εἰμὴ ἡ ἐπάνοδος εἰς τὸν φυσικὸν νόμον, τοὐτέστιν εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τῶν τραπεζῶν, ὅπως ἐξαργυρῶσι τὰ παρ' αὐτῶν ἐκδοθέντα γραμμάτια. Ὅταν οὕτως ἀντὶ νομικοῦ χρήματος, ἀποδιώκοντος ἀπὸ τοῦ τόπου τὸ πραγματικὸν νόμισμα, ἐπανηρχόμεθα εἰς τὴν φυσικὴν κυκλοφορίαν, ἠθέλομεν ἐπαναγάγει τὸ πραγματικὸν νόμισμα εἰς τὴν χώραν καὶ τὰ τῆς παροχῆς τῶν πιστώσεων καὶ τοῦ χρήματος θὰ ἐκανονίζοντο ὑπὸ τῶν νόμων τῆς ἐλευθέρας συναλλαγῆς. Ἔπρεπεν, ὅμως, νὰ λάβωμεν συνάμα ἅπαντα τὰ μέτρα, ὅπως ἡ δημοσία πίστις καταστῇ ἀκμαιοτέρα, διότι μόνον οὕτω ἠδυνάμεθα νὰ ἐλπίσωμεν ἐπὶ κυκλοφορίᾳ νομίσματος ἐν χώρᾳ ἱκανοῦ, ὅπως ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ἀνάγκας αὐτῆς. Ἰδίως ἄρα εἰργάσθημεν εἰς ἐμπέδωσιν τῆς δημοσίας πίστεως καὶ ἐν τούτῳ παρενέπεσαν πολλὰ ὅλως ἀνεξάρτητα τῆς ἐνεργείας τῆς Κυβερνήσεως. Ἐνῷ ἐνταῦθα ὑπῆρχε στενοχωρία, προερχομένη ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῶν προσόδων δύο ἐτῶν, τὴν Εὐρώπην ἐμάστιζεν οἰκονομικὴ κρίσις, ἥτις ἐπέδρα καὶ ἐνταῦθα. Πλὴν δὲ τούτων, ἐπῆλθεν ὀλίγον πρὸ τῆς ἀποχωρήσεως ἡμῶν ἀπὸ τῶν πραγμάτων, ἡ ψυχρότης μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Ρωσσίας, ἡ ἀπειλήσασα πόλεμον, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας τὰ πάντα οἰκονομικῶς μετεβλήθησαν. Πρὸ τοῦ πολιτικοῦ τούτου γεγονότος αἱ ὁμολογίαι τῶν ἑλληνικῶν δανείων ἐκυκλοφόρουν ἐν τοῖς χρηματιστηρίοις τῆς Εὐρώπης εἰς τιμὰς αἵτινες καθίστων ἐπωφελῆ τὴν πώλησιν τῶν ὁμολογιῶν τούτων εἴτε παρὰ τῶν ἰδιωτῶν, εἴτε παρὰ τοῦ Δημοσίου ἐν ξέναις ἀγοραῖς· ἀλλὰ κατόπιν τῆς διαστάσεως τῆς ἐπελθούσης μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Ρωσσίας καὶ τοῦ κινδύνου τοῦ πολέμου, ἐπῆλθεν ἔκπτωσις τῶν χρεωγράφων τῶν ξένων ἐθνῶν καὶ ἔκπτωσις τῶν χρεωγράφων τῶν ἡμετέρων. Παρῆλθεν ἡ κατάστασις ἐκείνη καὶ τὰ μὲν ἄλλα χρεώγραφα ἀνέκτησαν τὰς ἀρχικὰς αὐτῶν τιμάς, μόνα δὲ τὰ ἡμέτερα δὲν ἀνέκτησαν αὐτάς· μόνη ἡ ἡμετέρα πίστις δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποκατασταθῇ· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι γεγονὸς λαβὸν χώραν ἀπὸ τῆς ἀποχωρήσεως ἡμῶν. Διατί σήμερον, ἐνῷ τὰ χρεώγραφα τὰ ἀγγλικά, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τοῦ ἀρτίου εἶχον καταβῇ εἰς 95 τοῖς %, ἐπανῆλθον πάλιν εἰς τὸ ἄρτιον, διατί τὰ ἑλληνικὰ χρεώγραφα δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προσεγγίσωσιν εἰς τὰς τιμὰς ἃς εἶχον πρὸ τῶν ἀνωμαλιῶν τῶν ἐπισυμβασῶν μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Ρωσσίας; Τοῦτο εἶναι ζήτημα περὶ τῆς πίστεως τῆς χώρας, ὅπερ δέον νὰ ἐξετασθῇ ἐν σχέσει πρὸς τὴν πολιτικὴν τῆς νῦν κυβερνήσεως. Περὶ τούτου δὲν θὰ προέλθω ἤδη εἰς ἔκθεσιν τῶν ἰδεῶν μου, θὰ παρουσιασθῇ βεβαίως εὐκαιρία ἄλλη, ἀλλ' ὤφειλον νὰ παραστήσω πόθεν κατ' ἐμὴν γνώμην προήρχετο ἡ παροῦσα κατάστασις καὶ κατὰ πόσον εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην ἐνείχετο ἡ Κυβέρνησις. Ὡς εἶπον, ἐνείχετο μόνον ἐφ' ὅσον κατὰ τὸ 1877, ἐν ἐποχῇ ἐκτάκτων ἀναγκῶν, ἐπεβλήθη ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία, ἥτις ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ἀτυχήματα τὰ γεωργικὰ τῆς χώρας ἐπὶ δύο ἔτη περιήγαγε τὴν Κυβέρνησιν εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς ἄρσεως αὐτῆς διὰ τῶν μέτρων ἅτινα ἐλάβομεν. Ἐὰν ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῆς χώρας ἦτο ὁμαλή, ἐὰν ἦτο οὐχὶ ἐκτάκτως εὐτυχής, ἀλλ' ἐὰν δὲν ἦτο ἐκτάκτως δυστυχής, ποῖα θὰ ἦσαν τὰ ἀποτελέσματα τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1884; Θὰ ἦσαν ταῦτα τὰ ὁποῖα προεξέθηκα, θὰ ὑπῆρχεν ἔλλειμμα 12,000,000; Οὐχὶ βεβαίως. Τὸ ἔλλειμμα τοῦτο πόθεν προέρχεται; Ἐκ τοῦ ἀπρο-

σφόρου τῆς οἰκονομικῆς ἡμῶν νομοθεσίας πρὸς ἀποφορὰν ἐν ὁμαλαῖς περιστάσεσιν ἐσόδων ἱκανῶν πρὸς ἀπάντησιν τῶν ἐξόδων, ἢ διότι ἐπέδρασεν ἐπὶ τὴν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο παραγωγικότητα τῶν φόρων ἡ κατάστασις ἡ οἰκονομικὴ τοῦ λαοῦ; Ὅτε κυριώτερον κεφάλαιον ἐλαττώσεως ἐσόδων εἶναι τὸ τῶν τελωνείων, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἀδιστάκτως ὅτι, ἐὰν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῆς χώρας ἦτο κανονική, οὐ μόνον δὲν θὰ ὑπεχρεούμεθα νὰ ἐλαττώσωμεν τὰ ἐκ τῶν τελωνείων πιθανὰ ἔσοδα κατὰ 3 ἢ 4 ἑκατομμύρια, ἀλλὰ θὰ ἐδυνάμεθα καὶ εἰς τὸ ποσὸν τῶν ἐν τῷ παρελθόντι βεβαιωθέντων ἐκ τελῶν εἰσαγωγῆς ἐσόδων νὰ προσθέσωμεν 1 καὶ 2 ἑκατομμύρια, ὡς πιθανὴν ἐκ τῶν τελωνείων πρόσοδον κατὰ τὸ 1884. Ἐὰν ἡ κατάστασις ἡ οἰκονομικὴ τοῦ λαοῦ ἦτο διάφορος, πάντες οἱ φόροι ἤθελον παράσχει πλήρες τὸ προϊὸν αὐτῶν, καὶ ἐν γένει τὰ ἄρθρα τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐσόδων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναγράφομεν ἐλαττώσεις, θὰ παρουσίαζον ἀριθμοὺς μεγαλυτέρους· καὶ ἔλλειμμα βεβαίως θὰ ὑπῆρχε, διότι δὲν ἐψηφίσθησαν πάντα τὰ μέτρα τὰ ὁποῖα εἴχομεν ὑποβάλει εἰς τὴν Βουλήν, ἀπεκδεχόμενοι τὴν ψῆφισιν αὐτῶν μετὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ, καὶ διότι ἄλλα φορολογικὰ μέτρα δὲν ἐψηφίσθησαν ἐγκαίρως καὶ δὲν ἀπήνεγκον ἐν τῷ ἔτει ἐκείνῳ τὰ ποσὰ τὰ ὁποῖα ἀποφέρουσιν ἤδη, ἀλλ' ἐὰν ἐλειτούργουν πάντα ταῦτα, θὰ ἠδυνάμεθα ν' ἀναγράψωμεν ὡς πιθανὸν ἀποτέλεσμα τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ ἔτους 1884 μικρόν τι ἔλλειμμα, ὅπερ δὲν θὰ εἶχε σπουδαιότητα, καὶ διὰ τὸ εὐτελὲς τοῦ ποσοῦ καὶ διότι θὰ ἦτον ἔλλειμμα παροδικόν, σχετιζόμενον μόνον πρὸς τὸ 1884, θὰ ἦταν ἔλλειμμα προαναγγέλλον τὸ μέλλον ἰσοζύγιον.

Ἡ μελέτη αὕτη ἡ ἀφορῶσα εἰς τὰ ἀποτελέσματα τῆς οἰκονομικῆς διοικήσεως τῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὴν τριετίαν, εἴτε ὡς πρὸς τὰ δημόσια ἔσοδα, εἴτε ὡς πρὸς τὴν τοῦ κοινοῦ εὐπραγίαν τὴν οἰκονομικήν, ἡ μελέτη αὕτη σήμερον γίνεται σχετικῶς πρὸς τὴν ἀφετηρίαν καὶ τὰς βάσεις τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1885, καὶ μόνον ἐφ' ὅσον σχετίζεται πρὸς τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1885 ἐπιτρέπεται ἐν τῇ συζητήσει ταύτῃ. Αἱ ἀνάγκαι, περὶ ὧν προενόησαν οἱ προηγούμενοι προϋπολογισμοὶ καὶ αἵτινες ἐπήνεγκον τὰ ἐλλείμματα, περὶ ὧν ἐποιησάμεθα λόγον, δύνανται νὰ ἔχωσι διττὸν χαρακτῆρα, εἴτε νὰ εἶναι τοιαῦται, ὥστε νὰ εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἱκανοποιήσωμεν αὐτὰς καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, εἴτε νὰ εἶναι τοιαῦται, ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ παραλείψωμεν αὐτάς· καὶ ὀφείλω νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν ὑμῶν εἰς τὴν διάκρισιν ταύτην, ἤτοι εἰς τὸ ζήτημα, ἐὰν ἐν τῷ παρελθόντι ἱκανοποιήθησαν μόνον ἀνάγκαι ἀναπόδραστοι, ἢ ἐὰν ἱκανοποιήθησαν καὶ ἀνάγκαι αἵτινες ἠδύναντο νὰ παροραθῶσι, καὶ ἂν εἶναι ἀληθὲς τὸ καταγγελθὲν ὑπὸ τῆς πρώην Ἀντιπολιτεύσεως, ὅτι ἡ προκάτοχος κυβέρνησις, κακῶς ἐκτιμήσασα τὰς περιστάσεις καὶ τὰς οἰκονομικὰς στενοχωρίας τῆς χώρας, ἐθεώρησεν ὅτι ἠδύνατο νὰ προβῇ εἰς δαπάνας μὴ ἀναποδράστως ἐπιβαλλομένας ὑπὸ τῶν περιστάσεων, στηριχθεῖσα ἐπὶ ἀποτελεσμάτων ἰδανικῶν τῶν φορολογικῶν αὐτῆς μέτρων ἐξώγκωσε τὰς δαπάνας ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐναυάγησε τὸ ἰσοζύγιον, τὸ ὁποῖον δι' αὐτῶν ἐπεζητεῖτο. Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι πραγματικόν, ἀσχέτως πρὸς τὴν εὐθύνην ἣν φέρουσιν οἱ διοικήσαντες, εἶναι ζήτημα ἐξ οὗ ἤρτηται ἡ λύσις τῶν ἀφορώντων εἰς τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1885. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ προκάτοχος κυβέρνησις ἐκ πεπλανημένης γνώμης περὶ τοῦ ποσοῦ τῶν προσόδων τῆς χώρας, περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἰδίων αὐτῆς φορολογικῶν μέτρων, προέβη εἰς δαπάνας τὰς ὁποίας ἠδύνατο νὰ ἀποφύγῃ; Βεβαίως, οἱ ἀσπαζόμενοι τὸ πρόγραμμα τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ὁποῖον ἐπὶ τῶν ἐκλογῶν διετυπώθη, καὶ οὐχὶ ὡς νῦν ἐφαρμόζεται κατὰ τὰ χθὲς ἀναγγελθέντα ὑπὸ τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ, βεβαίως οὗτοι φρονοῦσιν ὅτι εἶναι δυνατὸν πολλαὶ ἀνάγκαι νὰ παροραθῶσι, θεωρηθεῖσαι παρὰ τῶν προκατόχων ὡς ἀναπόδραστοι, καὶ τούτου γενομένου νὰ ἔχωμεν οἰκονομίαν μέχρι τοῦ ποσοῦ 15 ἑκατομμυρίων, ἢ κατ' ἐλάχιστον 12,000,000· ἡμεῖς, ὅμως, φρονοῦμεν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παροραθῶσιν αἱ ἀνάγκαι αὗται, οὐδὲ νὰ ἔχωμεν οἰκονομίαν μέχρι τῶν 15 ἑκατομμυρίων, οὐδὲ 12,000,000, οὐδὲ δύο ἑκατομμυρίων. Αὕτη ἡ ἐξέτασις εἶναι τὸ θεμέλιον πάσης ἄλλης ἐξετάσεως ἀφορώσης εἰς τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1885. Ἵνα μελετήσωμεν τὰς ἐπὶ τῶν προϋπολογισμῶν τῶν παρελθόντων ἐτῶν σκέψεις τῆς νῦν κυβερνήσεως, τῆς ἐλθούσης, ἵνα ἐφαρμόσῃ τὸ προαγγελθὲν πρόγραμμα ἀποδεικνύουσα ὅτι ὑπάρχουσιν ἀνάγκαι, τὰς ὁποίας ἡμεῖς ἐδημιουργήσαμεν, καὶ ὅτι ἐγένοντο δαπάναι μὴ ἀναγκαῖαι, ἵνα μελετήσωμεν τὰ περὶ τούτου, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν ποία ἡ φύσις τῶν οἰκονομιῶν τῶν ὑπὸ τῆς παρούσης κυβερνήσεως προτεινομένων ἐν τῷ ὑποβλήθητι παρ' αὐτῆς προϋπολογισμῷ, ἐὰν τῳόντι προτείνονται παρ' αὐτῆς οἰκονομίαι, ἐὰν αὐταὶ ἔχωσι τὸν χαρακτῆρα τὸν ὁποῖον ὁ προτείνας ἀπέδωκεν εἰς αὐτάς, ἐὰν φθάνωσιν εἰς τὸ ποσὸν τὸ ὁποῖον οὗτος ἀνέφερεν, ἢ φθάνωσιν εἰς ποσὸν κατώτερον, ἢ μὴ τυχὸν φθάνωσι καὶ εἰς ἀρνητικὸν ποσόν. Βεβαίως, κύριοι, ἐὰν ἀποδειχθῇ ὅτι 15 ἑκατομμύρια δύνανται κατὰ τὸ 1885, ἐν ἀναλογίᾳ τοῦ μένοντος ἑξαμήνου, ν' ἀφαιρεθῶσιν ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ, καὶ δὲν ἀφῃρέσαμεν ἡμεῖς αὐτὰ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ αὐτοῦ, θὰ εἴμεθα ἄξιοι πάσης καταδίκης· δὲν θὰ εἴμεθα ἄξιοι οὐδὲ κἂν νὰ συζητῶμεν πρὸς τὴν Βουλὴν περὶ τοιούτων ζητημάτων, διότι 15,000,000 δαπάνη ἄνευ ἀνάγκης ἐκ τῶν πραγμάτων προκυπτούσης, καὶ οὐχὶ παρ' ἡμῶν δημιουργηθείσης, δὲν ἔχει μόνον τὴν ἔννοιαν τὴν τῶν ἀριθμῶν ἐκείνων ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὅλον

τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἀλλ' ἔχει σχέσιν καὶ πρὸς τὴν ὑφισταμένην οἰκονομικὴν κατάστασιν τῆς χώρας. Ἐὰν δυνάμεθα ν' ἀποκόψωμεν 15,000,000 ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ, τὸ οἰκονομικὸν ζήτημα ὑπὸ πάσας αὐτοῦ τὰς ἐπόψεις εἶναι λελυμένον. Ἡμεῖς εἶναι ἀδύνατον ν' ἀποκόψωμεν 15,000,000 ἀπὸ τῶν ἐξόδων. Δὲν λέγω ὅτι εἶναι ἀδύνατον ν' ἀποκοπῶσιν, ἀλλὰ καίτοι εἴχομεν καὶ ἔχομεν τὴν γνώμην ὅτι εἶναι δυνατὸν ν' ἀποκοπῶσιν, δὲν θὰ τὰ ἀπεκόπτομεν καὶ οὐδέποτε θὰ ἐστέργομεν ν' ἀποκοπῶσι. Δὲν ἀποκόπτονται ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐξόδων 15,000,000, ὅπως ἀνέφερε χθὲς ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν· ἀποκόπτονται, ἀλλὰ διὰ μεταβολῆς πολιτικῆς. Ὅταν συζητῶνται ἐν τῇ Βουλῇ ζητήματα τοιαύτης σπουδαιότητος, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ προσάγωνται εἰς ἐπίλυσιν αὐτῶν παραστάσεις οἷαι αἱ ἐν τῷ ὑποβληθέντι προϋπολογισμῷ, καὶ νὰ χαρακτηρίζηται ὡς σύστημα ἰδεῶν ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὴν περὶ οἰκονομιῶν ἀπαίτησιν ἡ περικοπὴ ἀσυναρτήτως πιστώσεων τινων ἐν προϋπολογισμῷ οὗτινος αἱ βάσεις διατηροῦνται ἀναλλοίωτοι. Ἐδῶ ἐρχόμεθα νὰ ἐξετάσωμεν ἐὰν δυνάμεθα καὶ πῶς δυνάμεθα ν' ἀνορθώσωμεν τὰ οἰκονομικὰ τῆς χώρας. Καὶ δὲν ἀνορθοῦνται τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Κράτους διότι φέρομεν μεταρρυθμίσεις ἀριθμῶν ἔστω καὶ 5,500,000, ὡς λέγετε, ἔστω καὶ ἂν αὗται ἀνάγονται εἰς ἓν μόνον ἑξάμηνον, ἔστω καὶ ἄν, ὡς εἶπεν ὁ κ. πρωθυπουργός, πρέπει νὰ διπλασιάσητε τὸ ποσὸν τοῦτο, ἵνα ὁρίσητε τὴν οἰκονομίαν τοῦ ὅλου ἔτους, ἔστω καὶ ἂν αὕτη παρίσταται ὡς πολὺ μεγαλυτέρα τοῦ διπλασίου, ὡς τριπλασία καὶ τετραπλασία. Τὴν σπουδαιότητα τῶν ἰσχυρισμῶν τούτων θὰ ἐξελέγξωμεν ἐπὶ τοῦ πραγματικοῦ ἐδάφους, ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ ἡ συζήτησις τῶν καθ' ἕκαστον τοῦ προϋπολογισμοῦ· ἤδη δὲν πρόκειται περὶ λεπτομερειῶν, οὐδὲ κατορθοῦνται οἰκονομίαι 15,000,000 διὰ μεταρρυθμίσεων ἐν ταῖς λεπτομερείαις. Δεῖται πρὸς τοῦτο ὁ προϋπολογισμὸς ριζικῆς μεταρρυθμίσεως. Ἀφίνοντες τὰ ἐλεεινὰ 5 ½ ἑκατομμύρια, ὅπως ἐξελεγχθῶσι βραδύτερον, ὀφείλομεν ν' ἀναγνωρίσωμεν ὅτι δὲν δύνανται ν' ἀποκοπῶσι πιστώσεις ἐπαγόμεναι οἰκονομίαν 15,000,000, χωρὶς νὰ μεταβάλωμεν τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν πολιτικήν, χωρὶς νὰ περιορίσωμεν τὸν Στρατὸν εἰς μόνον τὸν ἐπαρκοῦντα εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ἀνάγκας καὶ τὸ Ναυτικὸν εἰς μόνον τὸ ἐπαρκοῦν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Κράτους. Τότε δυνάμεθα ν' ἀποκόψωμεν πιστώσεις 15,000,000, ὅταν μεταβάλωμεν τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν πολιτικήν, ἀποφασίσωμεν νὰ συντηρῶμεν Στρατὸν καὶ Ναυτικὸν πρὸς μόνον τὴν ἐσωτερικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Κράτους.

ΒΑΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΣ...

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Δὲν ἐπιθυμῶ ν' ἀδικήσω ἐκείνους οἵτινες ἔχουσι τὴν ἰδέαν ὅτι πρέπει νὰ μεταβάλωμεν πολιτικήν, ἀφοῦ μόνον διὰ τοιαύτης μεταβολῆς ἐπιτυγχάνεται σπουδαία οἰκονομία, παραγνωρίζων τὸ εὐσυνείδητον τῆς γνώμης αὐτῶν καὶ τὴν πεποίθησιν ἣ ἐκεῖνοι ἔχουσι, ὅτι δὲν παραβλάπτωνται διὰ τῆς μεταβολῆς τοῦ συστήματος τὰ ἐθνικὰ τῆς χώρας συμφέροντα· ἀλλὰ καὶ ὁ διακόψας με βουλευτὴς δὲν δύναται εὐλόγως ν' ἀπαιτῇ ὅπως ἔχωμεν καὶ ἡμεῖς τὸ φρόνημα ἐκείνου. Δὲν ἀποδέχομαι τὴν γνώμην τῶν τοιαῦτα φρονούντων, ἀλλ' εἶμαι πάντοτε πρόθυμος εἰς συζήτησιν πρὸς αὐτούς, ἀφοῦ ἐν συνειδήσει ἐμόρφωσαν ἣν πρεσβεύουσι γνώμην, ἡ δὲ συζήτησις εἶναι ἐπίκαιρος καὶ ὑπὸ γενικωτέραν ἔποψιν καὶ εἰδικώτερον περὶ τἀφορῶντα εἰς τὸν καταρτισμὸν τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1885. Εἶπον ὅτι δὲν ἀποδέχομαι τὴν ἐπιδίωξιν τῆς ἀνορθώσεως ἐν τῷ παρόντι τῶν οἰκονομικῶν τῆς χώρας, διὰ τῆς ἀποκοπῆς 15,000,000 ἐκ τῶν δύο ὑπουργείων, ἐκ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν καὶ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν, τοῦτο δὲ διότι ἔχω τὴν γνώμην ὅτι ἡ ἀποκοπὴ αὕτη, ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς καταστρέφει τὰ ἐθνικὰ ἡμῶν πράγματα, ἀφ' ἑτέρου θὰ καταστήσῃ ἀναπόδραστον ἐν προσεχεῖ μέλλοντι δαπάνην πολλῷ μεγαλυτέραν τῆς νῦν ἀποκοπησομένης καὶ ἥτις γινομένη τότε ἐν βίᾳ καὶ παρακαίρως δὲν θὰ εἶναι ἐπίσης τελεσφόρος ὅσον ἡ νῦν μεθοδικώτερον καὶ ἐγκαιρότερον διατιθεμένη. Παρουσιάσθησαν καὶ ἐν τῷ παρελθόντι ὅμοιαι περιστάσεις. Κατὰ τέλη τοῦ 1875 προανηγγέλλοντο αἱ μέλλουσαι ταραχαὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ· καὶ τότε τινὲς προτρέχοντες τῶν πραγμάτων, ἤμην δὲ καὶ ἐγὼ ἐκ τῶν προτρεχόντων, ἔλεγον ὅτι πρέπει νὰ γίνωσι μεγάλαι δαπάναι πρὸς παρασκευάς· καὶ ὑπῆρχον ἄλλοι λέγοντες ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ φρονῶμεν τοιαῦτα, ὅτι δὲν ἔχει ἡ Ἑλλὰς τὰς δυνάμεις ἵνα δαπανήσῃ τὰ ζητούμενα ποσά. Ἐζητοῦμεν 50,000,000, καὶ ἔλεγον ἐκεῖνοι δὲν γνωρίζετε τὴν χώραν, διότι ποτὲ ἡ Ἑλλὰς δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ διαθέσῃ 50,000,000· ἦτο ἡ ἐποχὴ προγενεστέρα τῆς τῶν δανείων τῶν 60,000,000 καὶ τῶν 120,000,000. Ἕως τότε εἴχομεν φθάσει μέχρι δανείου 25,000,000 δραχμῶν, καὶ ἐκείνου μὴ πραγματοποιηθέντος εἰ μὴ ἐν μακρῷ διαστήματι χρόνου καὶ ἀφοῦ διῃρέθη εἰς δύο δάνεια. Ἐλέγομεν, λοιπόν, ἡμεῖς: ἀνάγκη δαπάνης 50,000,000, ἵνα δυνηθῶμεν ν' ἀνταποκριθῶμεν εἰς τὰς περιστάσεις, αἱ ὁποῖαι ἐφαίνοντο ἐπικείμεναι· ἀλλὰ βραδεῖα ἦτο ἡ ἀντίληψις τῶν περιστάσεων τούτων ὑπὸ τῆς χώρας καὶ φυσικὸν ἦτο νὰ ᾖ βραδεῖα. Ποῖον δ' ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μὴ ἐγκαίρου ἐνεργείας; Τὰ πράγματα ἔβαινον γοργῷ τῷ βήματι· ὅτε δὲ εὑρέθη ἡ χώρα ἐνώπιον τῆς ἀδυσωπήτου ἀνάγκης τῆς ἐνεργείας, παρεπονεῖτο διὰ τὴν ἔλλειψιν παρασκευῆς, καταμεμομφένη τῶν διευθυνόντων τὰ πράγματα, ὡς μὴ προκαλεσάντων ἐγκαίρως τὰς θυσίας, τὰς ὁποίας θὰ ἦτο ἕτοιμον τὸ κοινὸν νὰ παράσχῃ, ἂν ἐζητοῦντο, ὅταν προηγγέλθησαν αἱ ταραχαί· λησμονοῦσα ἡ χώρα τὴν ἰδίαν αὐτῆς γνώμην, ἥτις ἠμπόδιζε πᾶσαν

ἔγκαιρον ἐνέργειαν, ἀπέδιδεν, ἐπιστάσης τῆς ἀνάγκης, τὸ ἀπαράσκευον αὐτῆς εἰς τὰς διαιρέσεις τῶν πολιτικῶν κομμάτων, καὶ ἐδείκνυτο τότε πρόθυμος εἰς τὰς θυσίας, ἂν συνειργάζοντο τὰ κόμματα. Ἐκ τοιαύτης δ' ἀφορμῆς, τῇ ἀπαιτήσει τῆς κοινωνίας, συνεστήθη κυβέρνησις ὑπὸ πάντων τῶν κομμάτων, ἥτις, ὅμως, οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ τελεσφόρον, διότι, καίτοι προέβημεν εἰς δάνεια, καίτοι αἱ θυσίαι τοῦ λαοῦ ὑπῆρξαν παμμέγισται, τὸ ἀποτέλεσμα, ὅμως, πάντων τούτων ὑπῆρξεν ὅτι ἡμεῖς, οἱ μετάσχοντες τῆς Κυβερνήσεως, εἴδομεν θραυομένας τὰς ὑέλους τῶν οἰκιῶν ἡμῶν, ὡς μὴ ἐγκαίρως προνοήσαντες περὶ τῆς ἀνάγκης, αἱ δὲ θυσίαι ἀπέβησαν ἀτελεσφόρητοι, ὡς μὴ γενόμεναι, ὅτε ἐγκαίρως κατεδείχθη ἡ σημασία τῶν περιστάσεων, αἵτινες θὰ καθίστων αὐτὰς ἀναγκαίας. Νομίζετε ὅτι δὲν θὰ ἦτο τελεσφορώτερον καὶ δὲν θὰ ἦτο οἰκονομικώτερον διὰ τὴν Πολιτείαν νὰ ἐψηφίζοντο πρὸ τοῦ 1877 προϋπολογισμοὶ ἀναγράφοντες ἔλλειμμα, ἀλλὰ προνοοῦντες συνάμα περὶ πολεμικῆς παρασκευῆς, παρὰ νὰ πραγματοποιηθῶσι μὲν τότε οἰκονομίαι ἐν τοῖς Ὑπουργείοις τῶν Στρατιωτικῶν καὶ τῶν Ναυτικῶν, νὰ συνομολογηθῶσι δὲ βραδύτερον συνεπείᾳ τῶν οἰκονομιῶν ἐκείνων τὰ δάνεια τῶν 60 ἑκατομμυρίων καὶ τῶν 120 ἑκατομμυρίων καὶ τοσαύτας ἄλλας νὰ ὑποστῇ τὸ Ἔθνος θυσίας ἄνευ πολλοστημορίου τῆς ὠφελείας, ἣν θ' ἀπελάμβανεν ἐκ θυσιῶν μικροτέρων ἐγκαίρως γινομένων. Ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὸ ἐν τῷ παρελθόντι ἀποτέλεσμα τῆς λιποψυχίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, μὴ ἀποφασίσαντος τὰς θυσίας, εἰμὴ ὅτε ὁ κίνδυνος ἐπέστη ἐπὶ θύραις, δυνάμεθα σήμερον νὰ θεωρῶμεν ὡς πολιτικὴν οἰκονομίας τὴν ἀποφεύγουσαν τὰς στρατιωτικὰς δαπάνας, ἐνόσῳ δύνανται αὗται νὰ διατεθῶσι πρὸς συστηματικὴν ἐνέργειαν, προκαλοῦσαν δ' αὐτὰς πολλαπλασία ἀλλ' ἀτελεσφορήτους ἐν προσεχεῖ μέλλοντι; Ἐὰν ὑπάρχωσί τινες οἱ φρονοῦντες ὅτι ἡ κατάστασις τῆς Ἀνατολῆς ἔσται ὁμαλὴ ἐπὶ δεκαετίαν, ἡ πολιτικὴ τὴν ὁποίαν ἀκολουθοῦμεν εἶναι καταστρεπτική. Ἐὰν ἔχωμεν ἐνώπιον ἡμῶν δεκαετίαν εἰρήνης, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ δαπανῶμεν, εἰς τὸν Στρατὸν καὶ εἰς τὸ Ναυτικὸν ὅσα δαπανῶμεν καὶ ὅσα θὰ ἐξακολουθῶμεν δαπανῶντες πλείονα ἔτι τῶν νῦν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀναγεγραμμένων, διότι πρέπει νὰ ἔχητε πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι, διατηρουμένου τοῦ ὑφισταμένου ὀργανισμοῦ, οὐδὲ τὰ ποσὰ τὰ νῦν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀναγεγραμμένα ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰς ἀνάγκας, ἀλλὰ θέλουσιν αὐξήσει παραβαλλόμενα τὰ τοῦ 1886 πρὸς τὰ τοῦ 1885 καὶ τὰ τοῦ 1887 πρὸς τὰ τοῦ 1886. Ὅστις ἄρα πιστεύει ὅτι θὰ ἔχωμεν δεκαετίαν εἰρήνης, ἐκεῖνος ὀφείλει νὰ φρονῇ ὅτι ἐν τοῖς Ὑπουργείοις τῶν Στρατιωτικῶν καὶ τῶν Ναυτικῶν δυνάμεθα ν' ἀνεύρωμεν τὰ μέσα ὅπως ἀνορθώσωμεν τὰ οἰκονομικὰ τῆς χώρας. Εἰς τοὺς φρονοῦντας, ὅμως, ὅπως ἡμεῖς, ὅτι ἀνωμαλίαι ἐν Ἀνατολῇ ἐπίκεινται, ὅτι θὰ παρουσιασθῶσι προσεχῶς περιστάσεις αἵτινες θὰ παρασύρωσι μοιραίως καὶ ἡμᾶς εἰς ἐνέργειαν, εἰς ἐκείνους οὐδεμία ἐπιτρέπεται σκέψις περὶ μεταβολῆς συστήματος, ἐπιβάλλεται δὲ μᾶλλον ἡ σκέψις περὶ συμπληρώσεως τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν ναυτικῶν τῆς χώρας παρασκευῶν, ἀναλόγως πρὸς τὰ μέσα τῆς χώρας. Δυνάμεθα νὰ ὦμεν βέβαιοι ὅτι ὑπάρχει πλήρης ὁμοφωνία ἐν τῇ Βουλῇ καὶ παρὰ τῇ ἑτέρᾳ καὶ παρὰ τῇ ἄλλῃ πτέρυγι, ὅτι ἡ χώρα αὕτη πρέπει νὰ ἔχῃ ἐθνικὴν πολιτικήν. Διαφορὰ γνωμῶν ὑπάρχει μόνον περὶ τούτου, ὅτι κατὰ τούτους δυνάμεθα νὰ πράξωμεν βραδύτερον ὅ,τι κατ' ἐκείνους ἐπιβάλλεται ἀπὸ τοῦδε. Οἱ ἔχοντες τὴν τελευταίαν ταύτην γνώμην ἄγονται ἀναγκαίως εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν δύναται ὁ προϋπολογισμὸς τῶν δύο στρατιωτικῶν ὑπουργείων νὰ στηρίζηται ἐπὶ βάσεων οἰκονομικωτέρων τοῦ νῦν ἐφαρμοζομένου. Τοιαύτην ἀρχὴν φαίνεται πρεσβεύουσα καὶ ἡ Κυβέρνησις, διότι δὲν μετέβαλε τὸν προϋπολογισμὸν ὡς πρὸς τὰς βάσεις αὐτοῦ, μετέβαλεν ἀριθμούς τινάς, οὐδόλως ἐπηρεάζοντας τὴν ὅλην οἰκονομίαν τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἐὰν δὲ καὶ τοὺς ἀριθμοὺς τούτους ἐξετάσωμεν, θέλομεν κατανοήσει τίνα αἱ μεταβολαὶ ἔχουσι σπουδαιότητα καὶ κατὰ πόσον ἐπάγονται πραγματικὰς μεταβολάς, ἔστω καὶ ἐν ταῖς λεπτομερείαις.

Ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν, εἰσάγων τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1885, παρέβαλεν αὐτὸν πρὸς τὸν εἰσαχθέντα παρ' ἡμῶν προϋπολογισμόν, ἀλλ' ὁ εἰσαχθεὶς παρ' ἡμῶν προϋπολογισμὸς οὐδεμίαν ἔχει σήμερον πρακτικὴν σημασίαν. Ὁ προϋπολογισμὸς ὁ ἔχων πρακτικὴν σημασίαν καὶ πρὸς ὃν ἔδει νὰ γένηται ἡ παραβολὴ εἶναι ὁ κυρωθείς, ἐφαρμοσθεὶς καὶ νῦν ἔτι ἐφαρμοζόμενος. Τὸ κυρῶσαν τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1885 Διάταγμα τῆς 28 Φεβρουαρίου ἐ.ἔ. ἐπήνεγκεν εἰς τὸν εἰσαχθέντα παρ' ἡμῶν εἰς τὴν Βουλὴν προϋπολογισμὸν τροποποιήσεις περιοριζούσας τὰ ἔξοδα κατὰ 1,049,000 δραχμῶν, τοὐτέστι κατὰ 100 χιλιάδας δραχμῶν τὰ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ κατὰ 99,000 τὰ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν. Παραβαλλόμενος, ἄρα, ὁ προϋπολογισμὸς ὁ νῦν ὑποβαλλόμενος πρὸς τὸν προϋπολογισμὸν τὸν κεκυρωμένον διὰ διατάγματος, ὑποβλητέου πρὸς κύρωσιν εἰς τὴν Βουλὴν καὶ νῦν ἐφαρμοζόμενον, παρουσιάζει αὔξησιν δαπανῶν 931 χιλιάδων δραχμῶν. Ἀλλ' ἐνῷ παρουσιάζεται ἐν τῷ ὑποβαλλομένῳ προϋπολογισμῷ αὔξησις δαπανῶν, ἀξιοῖ ὁ κ. πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως ὅτι δέον νὰ ἐξετασθῇ ὡς πραγματοποιῶν ἐλαττώσεις ἐξόδων 5 καὶ ἡμίσεως ἑκατομμυρίων. Ἐγένοντο, εἶπεν, αὐξομειώσεις· ἀνεγράφησαν αὐξήσεις ἐξόδων τὰς ὁποίας παρέστησε πάσας ὡς ἀναγκαίας. Καὶ εἶναι μὲν ἐξ αὐτῶν ἀναγκαῖαι αἱ ἀναγραφόμεναι ἰδίως εἰς τὰ τοῦ δημοσίου χρέους, καὶ ἄλλαι τινές· εἶναι, ὅμως, καὶ αὐξή-

σεις ἐξόδων πάντως προαιρετικαί, ὡς αἱ τῶν συντάξεων καὶ ἄλλαι. Ἐζήτησε, λοιπόν, ὁ κ. πρωθυπουργὸς νὰ ἐξετασθῶσιν αἱ ἐπενεχθεῖσαι εἰς τὰ ἔξοδα ἐλαττώσεις ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῶν αὐξήσεων. Εἶπεν ὅτι ὀφείλει ἡ παροῦσα κυβέρνησις ν' ἀναγράψῃ εἰς βάρος τοῦ προϋπολογισμοῦ τῆς προκατόχου κυβερνήσεως αὐξήσεις ἐξόδων, ἃς ἐκείνη δὲν ἐθεώρησεν ἀναγκαία, ἵνα δυνηθῇ ἐπὶ τῶν αὐξήσεων τούτων νὰ πραγματοποιήσῃ ἐλαττώσεις ἐφαρμόζουσα οὕτω τὸ πρόγραμμα αὐτῆς. Ἵνα μὴ παρακωλυθῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ χαρακτῆρος τῶν προτεινομένων ἐλαττώσεων, δὲν ἐνδιατρίβομεν εἰς τὰ τοῦ ἀποχωρισμοῦ τῶν ἐλαττώσεων ἀπὸ τῶν αὐξήσεων, καταλογιζομένων ἐκείνων μὲν εἰς ὄφελος τῆς νῦν κυβερνήσεως, τούτων δὲ εἰς βάρος τῆς προκατόχου, περιλαμβανομένων ἐν αὐταῖς καὶ τῆς ἐπὶ τῶν συντάξεων καὶ πάσης ἄλλης προαιρετικῆς. Ἔρχομαι δὲ νὰ ἐξετάσω τὰ τῶν προτεινομένων ἐλαττώσεων, αἵτινες, ὡς προεῖπον, ἀνέρχονται εἰς 4 ½ ἑκατομμύρια ἐπὶ τοῦ κεκυρωμένου προϋπολογισμοῦ καὶ οὐχὶ εἰς 5 ½ ὡς ἐσφαλμένως καταλογίζει τὸ ὑπουργεῖον, λαμβάνον ὡς ὅρον συγκρίσεως τὸν προταθέντα προϋπολογισμὸν ἀντὶ τοῦ κυρωθέντος. Ἐξεταστέον κατὰ πόσον αἱ ἐλαττώσεις αὗται τῶν 4 ½ ἑκατομμυρίων εἶναι πραγματικαί, κατὰ πόσον ἀνάγονται εἰς μόνον τὸ ἑξάμηνον καὶ ἑπομένως κατὰ πόσον δυνάμεθα διὰ διπλασιασμοῦ ἢ τριπλασιασμοῦ ἢ πολλαπλασιασμοῦ αὐτῶν νὰ ὁρίσωμεν τὴν ἐλάττωσιν τὴν ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ἐπενεχθησομένην εἰς τὸν σταθερὸν ἐτήσιον προϋπολογισμόν, διότι, ὡς ἐνθυμεῖσθε, ὁ κ. πρωθυπουργὸς σᾶς εἶπε, προσέξατε μὴ ἀρκεσθεῖτε πρὸς ἀναγωγὴν ἐπὶ τὸ ἔτος εἰς τὸν διπλασιασμόν, διότι ἂν πράξητε τοῦτο, θέλετε ὑποτιμήσει σπουδαίως τὴν δύναμιν τῶν ἀριθμῶν. Προέβην, ἄρα, εἰς τὴν ἐξέτασιν ταύτην ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ ζητήματος ἂν εἶναι πραγματικαὶ αἱ ἐλαττώσεις, τούτου δὲ ἡ λύσις, ὡς θέλετε ἀντιληφθῆ, ἀπαλλάττει ἡμᾶς ὡς πρὸς τὰς πλείστας ἀπὸ τῆς ἀνάγκης περαιτέρας ἐξετάσεως. Πρῶτον ἐν τῇ σειρᾷ παρίσταται τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν. Ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Οἰκονομικῶν ἀνεγράφησαν αὐξήσεις καὶ ἐλαττώσεις ἐν τῷ κεφαλαίῳ τοῦ δημόσιου χρέους· ἐλαττώσεις 2,603,438 δραχμῶν, αὐξήσεις 4,782, 234 δραχμῶν· ἀλλὰ περὶ τούτου δὲν ποιοῦμαι περαιτέρω λόγον, παραδεχόμενος τὴν ἐπὶ πλέον διαφορὰν εἰς βάρος ἡμῶν. Ὑπάρχουσι καὶ ἐν τῷ μέρει τῆς γενικῆς ὑπηρεσίας τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν ἐλαττώσεις δαπανῶν 75 χιλιάδων δραχμῶν, ἀπέναντι αὐξήσεων 339,000, ὧν τὴν ἐξέτασιν παραλείπω ἕνεκα τῆς σμικρότητος τοῦ ποσοῦ. Τὸ μέγα δὲ ποσὸν τῆς ἐλαττώσεως ἐξ ἑνὸς ἑκατομμυρίου καὶ 179 χιλιάδων δραχμῶν ἀνάγεται εἰς τὰ ἔξοδα τῆς διοικήσεως ἐπιστασίας καὶ εἰσπράξεως τῶν φόρων. Ἐὰν ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ἔχῃ τὴν ἀξίωσιν ὅτι αἱ ἐλαττώσεις αὗται ἐξ ἑνὸς ἑκατομμυρίου, αἱ 179 χιλιάδων δραχμῶν δύνανται νὰ διπλασιασθῶσιν, ὅπως ἀποτελέσωσι τὸ ποσὸν τῆς ἐτησίας ἐλαττώσεως, θέλετε πεισθῆ ὅτι εἴμεθα ἀπηλλαγμένοι τοῦ κόπου τῆς ἐρεύνης περὶ τοῦ βασίμου τοιούτου ἰσχυρισμοῦ, ὅτι ἂν ἀποδειχθῇ ὅτι αἱ ἐλαττώσεις αὗται δὲν εἶναι ἐλαττώσεις. Πρώτη ἐλάττωσις ἀναγράφεται ἐπὶ τοῦ πωλουμένου χαρτοσήμου ἐξ 75 χιλιάδων. Ὑποθέτει τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν ὅτι θέλει διατεθῆ ὀλιγώτερον χαρτόσημον τοῦ ἀναγραφέντος ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐσόδων. Ἐν τῷ ἐγκεκριμένῳ προϋπολογισμῷ ἀνεγράφη ἔσοδον ἐκ τοῦ χαρτοσήμου ἐννέα ἑκατομμυρίων δραχμῶν· ἑπομένως, ἀνεγράφησαν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐξόδων καὶ τὰ ποσοστὰ τὰ κατὰ τὸν νόμον ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸ ἀναγραφὲν ἔσοδον. Ἐπειδὴ ἐν τῷ ὑποβαλλομένῳ νῦν προϋπολογισμῷ ὁ ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ἀναγράφει ὡς ἔσοδον ἐκ χαρτοσήμου οὐχὶ ἐννέα ἑκατομμυρίων, διὰ τὴν μὴ ψήφισιν τοῦ παρ' ἡμῶν εἰσαχθέντος νομοσχεδίου, ἀλλ' ἑπτὰ καὶ ἡμίσεως ἑκατομμυρίων, ἀναγκαία συνέχεια ἦτο ἡ διαγραφὴ ἐκ τῶν ἐξόδων 75 χιλιάδων δραχμῶν ἐκ ποσοστῶν ἀντιστοιχούντων πρὸς τὸ ἀφαιρεθὲν ποσὸν ἐκ τῶν ἐσόδων. Τὰ ποσοστὰ ταῦτα οὔτε διπλασιασμὸν ἐπιδέχονται πρὸς καθορισμὸν τῆς ἐτησίας οἰκονομίας, οὔτε δύνανται νὰ καταλογισθῶσιν εἰς τὰς οἰκονομίας τοῦ ἑξαμήνου, διότι ἂν περιορίζωνται τὰ ἔσοδα εἰς 7 καὶ ἥμισυ ἑκατομμύρια, ἀντὶ τῶν ἐννέα, ἐξαγοράζομεν διὰ ζημίας 1,500,000 τὸ ὄφελος τῶν 75 χιλιάδων δραχμῶν. 45 χιλιάδες δραχμαὶ διαγράφονται ἐκ τῆς ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν πιστώσεως «δι' ἐκτύπωσιν καὶ μεταφορὰν ταινιῶν πρὸς περιβολὴν καπνοῦ». Καταργουμένου τοῦ νόμου περὶ φόρου ἐπὶ τοῦ καπνοῦ κατὰ τὴν κοπὴν παύει τὸ ἐκ τῶν ταινιῶν ἔσοδον, παύει ἄρα καὶ τὸ ἐξ αὐτῶν ἔξοδον, ἐπειδὴ δὲ ὁ νόμος δὲν θὰ καταργεῖται καθ' ἕκαστον ἑξάμηνον, δὲν εἶναι δεκτικὴ διπλασιασμοῦ ἡ ἐλάττωσις ἐξόδου ἡ ἀνταποκρινομένη πρὸς πολλαπλασίαν ἐλάττωσιν ἐσόδου. Ἔχομεν κατόπιν 70 χιλιάδων δραχμῶν ἐλάττωσιν ἐξόδου, προερχομένην ἐκ καταργήσεως προσόδου πολλαπλασίας διὰ τὴν κατάργησιν τοῦ μονοπωλίου τοῦ σιγαροχάρτου. Αὕτη εἶναι ἡ τρίτη οἰκονομία. «Ποσοστὰ ἐπὶ τοῦ πωλουμένου σιγαροχάρτου 28 χιλιάδες», ἐλάττωσις ἐξαγοραζομένη διὰ πολλαπλασίας ἐλαττώσεως προσόδου. Ἐκτέλεσις νόμου περὶ καπνοῦ 251,030 «ἐλάττωσις ἐπίσης ἀνταποκρινομένη πρὸς ἐλάσσονα πρόσοδον καὶ μὴ δεκτικὴ ἐπαναλήψεως ἐν ἑτέρῳ ἑξαμήνῳ. «Δαπάνη ἐκτελέσεως νόμου περὶ πετρελαίου 140,000». Νομίζει τὸ ὑπουργεῖον ὅτι δύναται ν' ἀναβάλῃ τὴν προμήθειαν εἰς τὸ ἔτος 1886. Τὸ ποσὸν προμηθείας ἔσται ἐν συνόλῳ κατὰ τὰ δύο ἔτη τὸ αὐτό, ἀλλ' ὁ καταλογισμὸς τῆς δαπάνης γίνεται εἰς τὸ δεύτερον ἔτος ἀντὶ

τοῦ πρώτου καὶ τοῦτο παρουσιάζεται ὡς οἰκονομία. «Ἔξοδα ὑπηρεσίας ἐλάττων 449,000». Τίνα ταῦτα; Ἠξεύρετε ὅτι κατὰ τὴν παρελθοῦσαν σύνοδον ὑπεβάλομεν εἰς τὴν Βουλὴν νομοσχέδιον, δι' οὗ συνιστῶντο εἰδικαὶ ἁλαταποθῆκαι, εἰς τὰς ὁποίας τὸ ἅλας θὰ ἐπωλεῖτο οὐχὶ πρὸς 10, ἀλλὰ πρὸς 13 λεπτά; Ἡ σύστασις αὐτῶν θὰ εἶχεν ὡς ἄμεσον ἀποτέλεσμα τὴν αὔξησιν τοῦ καταναλισκομένου ποσοῦ, ἕνεκα τοῦ εὐονωτέρου, εἰς τὰ μεσόγεια μάλιστα μέρη. Προσεδοκᾶτο ἄρα ἔκ τε τοῦ ἐπιπροσθέτου τιμήματος καὶ ἐκ τῆς μεγαλυτέρας καταναλώσεως αὔξησις εἰσπράξεων 850,000 δραχμῶν, ταύτας διέγραψε τὸ ὑπουργεῖον διὰ τὴν μὴ ψήφισιν τοῦ νόμου, ἐννοεῖται δὲ ὅτι δέον νὰ διαγραφῶσι καὶ ἐκ τῶν ἐξόδων αἱ 449,000 τὰς ὁποίας θὰ ἐπληρώναμεν εἰς τὴν ἐργολαβικὴν ἑταιρίαν διὰ τὴν μεταφορὰν τοῦ ἅλατος εἰς τὰς εἰδικὰς ἀποθήκας, καὶ διὰ τὴν ἀμοιβὴν αὐτῆς ἐπὶ τῇ πωλήσει. Ἑπομένως, καὶ ἐνταῦθα οὐ μόνον οἰκονομίαν δὲν ἔχομεν ἀλλὰ καὶ ζημίαν τὴν διαφορὰν τῶν 449,000 πρὸς τὰς 850,000, τὰς διαγραφείσας ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐσόδων. Πάντα ταῦτα ἀνέρχονται εἰς ἓν ἑκατομμύριον καὶ πεντήκοντα ὀκτὼ χιλιάδας. Ἔχομεν προσέτι ἐπὶ τοῦ ἄρθρου «ἐκτέλεσις δικαστικῶν ἀποφάσεων» ἀφαίρεσιν 50,000 δραχμῶν. Τοῦτο ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῶν ἀποφάσεων τῶν δικαστηρίων, οὐχὶ δὲ ἀπὸ τῆς ἐνεργείας τῆς Κυβερνήσεως· ἑπομένως, δὲν δύναται νὰ καταλογισθῇ ἡ ἀφαίρεσις ὡς οἰκονομία, διότι ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν περιστάσεων ἂν ἡ δαπάνη θὰ εἶναι ἀνωτέρα ἢ κατωτέρα τῆς ἀναγραφείσης. Ἀφαιροῦνται προσέτι ποσὰ ἐκ τῶν ἐξόδων τῆς ὑπηρεσίας τῶν δασῶν, τῶν μεταλλείων, τοῦ γεωμετρικοῦ κλάδου τῶν καταμετρήσεων τῶν ἐθνικῶν κτημάτων ἀνερχόμενα εἰς 71,000, αἵτινες μετὰ τῶν 50 χιλιάδων ἐκ τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων φέρουσι τὰς ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν Ὑπουργείου ἐλαττώσεις, αἵτινες δὲν εἶναι οἰκονομίαι, εἰς ἄθροισμα 1,171,000. Ὑπολείπονται, ἄρα, ἐκ τοῦ συνόλου τῶν ἐλαττώσεων ἐν τῷ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν Ὑπουργείῳ ἀνερχομένων εἰς δραχμὰς 1,179,000 μόνον 8,000 δραχμῶν, περὶ ὧν ἐπιτρέπεται ἴσως συζήτησις, ἂν εἶναι οἰκονομίαι· ἀλλὰ τὰ ποσὰ εἶναι τοσοῦτον μικρά, ὥστε ἐνόμισα ὅτι ἠδυνάμην νὰ παραλείψω τὴν περὶ αὐτῶν ἐξέτασιν.

Ἐὰν μεταβῶμεν ἤδη εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Ἐκπαιδεύσεως, ἐδῶ ἔχομεν τὸν κ. ὑπουργὸν ἐπὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως διϊστάμενον πρὸς τὸν προϊστάμενόν του. Ἐνῷ οὗτος εἶπε, «Προσέξατε καλῶς, μὴ διπλασιάσετε ἁπλῶς τὰς ἐλαττώσεις, διότι θέλετε φθάσει ὡς πρὸς τὴν ἐτησίαν οἰκονομίαν εἰς συμπεράσματα ἀναληθῆ· ὁ διπλασιασμὸς δίδει ἀριθμοὺς πολὺ κατωτέρους τῶν πραγματικῶν», ἐνῶ ταῦτα εἶπεν ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν, ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως ἰδού τί πιστοποιεῖ ἐν τῇ συνοδευούσῃ τὸν εἰδικὸν προϋπολογισμὸν τοῦ ὑπουργείου του ἐκθέσει. Ἀφοῦ ἀναγράφει τὰς ἐλαττώσεις ὡς ἀνερχομένας εἰς 666,000 δραχμῶν, ἐπάγεται ὅτι αἱ ἐλαττώσεις αὗται, ὑπολογιζόμεναι ἐφ' ὅλον τὸ ἔτος, ἐπάγονται περαιτέρω οἰκονομίαν 157,000 δραχμῶν, ἥτις μετὰ τῆς ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀναγεγραμμένης ἀποτελεῖ ἐτησίαν οἰκονομίαν 833,000, ἐνῷ ὁ διπλασιασμὸς θὰ παρεῖχεν ἐτησίαν οἰκονομίαν 1,332,000. Ἀλλὰ ποῖαι εἶναι αἱ ἐλαττώσεις, τὰς ὁποίας ὁ ὑπουργὸς ὑπολογίζει ὡς δυναμένας, νὰ φθάσωσιν ἐπὶ ὁλόκληρον ἔτος ὑπολογιζόμεναι εἰς 823,000 δραχμῶν; Ἠκούσατε χθὲς τοῦ κ. ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὁλοφυρομένου ἐπὶ τῇ σκληρότητι τῆς παρελθούσης κυβερνήσεως, ἥτις ἐζήτησεν ἀπὸ τῶν δήμων τὰ ὀφειλόμενα λόγῳ προκαταβολῆς ὑπὲρ τῶν δημοτικῶν σχολείων· εἶπεν ὁ κ. πρωθυπουργὸς ὅτι ὁ νόμος βεβαίως ἐπέβαλλεν εἰς τὴν Κυβέρνησιν τοιαύτην ἐνέργειαν, ἀλλ' ὅτι ἔπρεπεν ἐν τῇ ἐκτελέσει νὰ δεικνύηται ἡ Κυβέρνησις χαλαρά, ἔπρεπε νὰ πράττῃ αὕτη ὅ,τι ἐγένετο μέχρι τοῦδε, ἐξ οὗ ἔχομεν καθυστερήσεις τῶν δήμων πρὸς τὸ Δημόσιον 7,000,000, δραχμῶν. Ἐνῷ τῶν κατὰ νόμον ἀπολήπτεων προκαταβολῶν ὑπὲρ τῶν δήμων συνιστᾷ ὁ πρωθυπουργὸς τὴν μὴ ἀπόληψιν, ἐπιβαρύνων οὕτω τὸ Δημόσιον Ταμεῖον διὰ χορηγημάτων σπουδαίων μὴ ἀναγραφομένων ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐξόδων, διαγράφει μέρος τῶν ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἀναγεγραμμένων ἐν τῷ προϋπολογισμῷ χορηγημάτων, ἵνα παραστήσῃ ὅτι ἐγένοντο οἰκονομίαι. Ὑπάρχει ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Ἐκπαιδεύσεως ἄρθρον ἐπιγραφόμενον «συνδρομὴ εἰς τοὺς ἀπορωτέρους τῶν δήμων πρὸς μισθοδοσίαν τῶν διδασκάλων ἢ γραμματοδιδασκάλων αὐτῶν»· ἐκ τούτου ἀφαιρεῖ 77,000 ὁ ὑπουργὸς ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος κατέκρινε τους προκατόχους, διότι ἐζήτησαν παρὰ τῶν δήμων, καθ' ἣν εἶχον ἐκ τοῦ νόμου ὑποχρέωσιν, τὴν ἀπόδοσιν τῶν τοῦ ἔτους ὀφειλῶν· χάριν ἐλαττώσεως 77,000 δραχμῶν στενοχωρεῖ τοὺς ἀπορωτέρους τῶν δήμων στερῶν αὐτοὺς τῆς προκαταρκτικῆς διδασκαλίας. Ἐπίσης καὶ ἐν τῇ Μέσῃ Ἐκπαιδεύσει ὡς πρός τε τὰ γυμνάσια καὶ τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀκρωτηριάζει αὐτήν. Ἂν ἐπιδιώκων τὰς οἰκονομίας καὶ μὴ δυνάμενος νὰ πραγματοποιήσῃ αὐτὰς ἐν ἄλλοις κλάδοις τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας ἀπεφάσισε νὰ καταστήσῃ θῦμα τῶν οἰκονομιῶν τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν, ὤφειλε τοὐλάχιστον νὰ προβῇ εἰς αὐτὰς διὰ τρόπου ὀλιγώτερον ἐπιβλαβοῦς, ὤφειλε νὰ περιορίσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν γυμνασίων καὶ οὐχὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν καθηγητῶν ἑκάστου γυμνασίου. Ὅτε ὁ νόμος περὶ γυμνασίων ἐξεδόθη, τὰ γυμνάσια εἶχον ἕκαστον τρεῖς τάξεις, καθώριζε δὲ ὁ νόμος ἐκεῖνος ἀριθμὸν καθηγητῶν ἑκάστου πέντε, ἀλλ' ἐν τῇ ἐφαρμογῇ διωρίζοντο πλείονες μέχρις ὀκτώ· ὁ κ. Κωνσταντόπουλος θὰ ἐνθυμῆται ὅτι οὕτως εἶχον τὰ τοῦ γυμνασίου Ἀθηνῶν, ὅτε ἤμεθα συμμαθηταὶ ἐν αὐτῷ,

ἤτοι ἐν ἐποχῇ οὐχὶ πολὺ ἀπεχούσῃ τῆς πρώτης ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου ἐκδοθέντος κατὰ τὸ 1836 (ἱλαρότης). Σήμερον τὰ γυμνάσια ἔχουν τέσσαρας τάξεις, ἐν ἑκάστῃ τῶν ὁποίων γίνεται διδασκαλία πλειοτέρων ὡρῶν, ἢ ἐν ταῖς πρότερον τρισὶ τάξεσι, καί, ὅμως, προτείνεται ὁ περιορισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν καθηγητῶν ἑκάστου γυμνασίου εἰς πέντε. Δὲν εἰσέρχομαι εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ τρόπου καθ' ὃν γίνεται τοῦτο, καὶ ἂν δὲν καταπροδίδει ὁ προϋπολογισμὸς ἄγνοιαν τῶν εἰς τὰ γυμνάσια ἀφορώντων, ἀφοῦ καταργοῦνται θέσεις καθηγητῶν μὴ ὑπαρχόντων. Ταῦτα θέλομεν ἐξετάσει ἐν ταῖς λεπτομερείαις ἄλλοτε· σήμερον λέγω ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὀνομάζωμεν οἰκονομίαν τὴν πραγματοποιουμένην διὰ τῆς καταστροφῆς τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως. Ἐὰν ἠσθάνθητε τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπιβάλητε χεῖρα καὶ ἐπὶ τούτου, πράξατέ το τοὐλάχιστον διὰ τρόπου ὀλιγώτερον ἐπιζημίου· ἐλαττώσατε τὸν ἀριθμὸν τῶν γυμνασίων καὶ συγκεντρώσατε εἰς τὰ γυμνάσια τὰ περιλειπόμενα τὸν ἀναγκαῖον ἀριθμὸν καθηγητῶν· ἀλλὰ δὲν τολμᾶτε νὰ καταργήσητε γυμνάσια, ἵνα μὴ δυσαρεστήσητε τὰς ἐπαρχίας, καταστρέφετε δὲ ὅλα περιορίζοντες ἐν πᾶσι τὸν ἀριθμὸν τῶν καθηγητῶν, κάτω τοῦ ἀπολύτως ἀναγκαίου. Τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως εἶναι τὸ μόνον εἰς τὸ ὁποῖον αἱ ἐλαττώσεις, καίτοι καταστρεπτικαί, εἶναι πραγματικαί, ἐὰν ὁ ὑπουργὸς τὰς ἐφαρμόσῃ, διότι ἤκουσα παρά τινων ὅτι δὲν προτίθεται νὰ τὰς ἐφαρμόσῃ. Εὔχομαι νὰ τὸ εἴπε.

ΖΥΓΟΜΑΛΑΣ. Δὲν εἶπον τοιοῦτον τί.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἀλλ' ἂν ἐφαρμοσθῶσι, θὰ εἶναι καταστρεπτικαί· ὅπως δήποτε, ὅμως, θὰ εἶναι οἰκονομίαι τοὐλάχιστον ὑπὸ τὴν ταμειακὴν ἔποψιν, δὲν ἠξεύρω δὲ κατὰ πόσον θὰ ἔχῃ οὕτω καὶ ὑπὸ τὴν κοινωνικήν.

Διαγράφεται ὡσαύτως ποσὸν χορηγούμενον ὑπὲρ ἐξωτερικῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἐκπαιδευτικῶν δαπανῶν· οὐχὶ τὸ μέγα ποσὸν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν περὶ τοῦ ὁποίου θὰ ὁμιλήσω κατόπιν, ἀλλ' ἕτερον χρησιμεῦον ὡς δεσμὸς μεταξὺ τῆς χώρας ἡμῶν καὶ τῶν ἐν Εὐρώπῃ κοινοτήτων· ὅπως δήποτε, ὅμως, ἐπέρχεται οἰκονομία τις ἔστω καὶ διὰ τῆς διαρρήξεως τοῦ δεσμοῦ τούτου. Διαγράφεται καὶ τὸ μόνον ποσὸν τὸ ὁποῖον ἐδαπανῶμεν ὡς θεματοφύλακες περιουσίας ἀνηκούσης εἰς πάντα τὸν πεπολιτισμένον κόσμον· τὰ ἀρχαιολογικὰ ἡμῶν κειμήλια ἀνήκουσιν εἰς ἡμᾶς ὡς εἰς θεματοφύλακας· ἔχομεν ὑποχρεώσεις πρὸς πάντα τὸν πεπολιτισμένον κόσμον νὰ λειτουργῇ ἡ ὑπὲρ τούτων ὑπηρεσία· ἐν τούτοις, διεγράφη ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ τὸ πλεῖστον τῆς δαπάνης τῆς ἀναγομένης εἰς τὰ ἀρχαιολογικά. Οὕτω κατωρθώθη ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως καὶ ἐπὶ τοῦ ὅλου ἔτους καθ' ὑπολογισμὸν ἐλάττωσις ὀκτακοσίων εἴκοσι τριῶν χιλιάδων δραχμῶν, αἵτινες εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον πραγματικαί.

Ἐλαττοῦται ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν ποσὸν θεωρηθὲν παρ' ἁπάντων τῶν πολιτευομένων ὡς ἱερόν, καὶ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν εἰρήνῃ ἀνάπτυξιν τοῦ ἑλληνισμοῦ διὰ τῆς ὑποστηρίξεως τῆς ἑλληνικῆς παιδεύσεως ἐκτὸς τοῦ Κράτους. Τὸ ποσὸν τοῦτο οὐδεὶς ἔπρεπε νὰ θίξῃ· ἔπρεπε πάντες νὰ ἀντιφιλοτιμῶνται πῶς νὰ τὸ ἐπαυξήσωσι· καὶ τοῦτο συνέβαινε μέχρι τοῦδε· ὁσάκις ἐγίνετο λόγος περὶ τούτου, οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως προέτειναν μείζονα αὔξησιν· ἐνθυμοῦμαι κατὰ τὴν τελευταίαν προταθεῖσαν αὔξησιν, ὑπῆρχεν ἀρχηγὸς τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ὁ ἀοίδιμος Κουμουνδοῦρος, ὅστις ἐγερθεὶς ἐκ τῆς θέσεώς του προέτεινεν νὰ διπλασιασθῇ τὸ ποσὸν τῆς αὐξήσεως, ὅπερ καὶ ἐγένετο, αὐτὸς δὲ ὁ διπλασιασμὸς ἤδη καταργεῖται καὶ ἐκ τούτου ὁ Σύλλογος τῶν γραμμάτων ἀναγκάζεται νὰ καταργήσῃ τὰς πλείστας τῶν σχολῶν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θράκῃ.

Θ. ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ (Πρωθυπουργός). Ἔχετε πληροφορίας περὶ τούτου; Δὲν εἶναι ἀκριβὲς ὅ,τι λέγετε.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Εἶναι ἀκριβέστατον ὅτι καταργοῦνται Σχολαί· διότι ὁ Σύλλογος δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ διατηρήσῃ τὰς Σχολάς, ἀλλὰ μὴ συναινῶν εἰς τὴν κατάργησιν διεμαρτυρήθη ὅτι θὰ ἀποσυρθῇ μᾶλλον παρὰ νὰ ἐκτελέσῃ τοιαύτην ἀπόφασιν· τοῦτο εἶναι ἐπίσημον.

Θ. ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ. Λυποῦμαι, διότι ὁ προκάτοχός μου συζητεῖ μετὰ τρόπου ὁ ὁποῖος παρέχει αὐτῷ...

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Δὲν δέχομαι διακοπάς· χθὲς εἴπετε ἐντεῦθεν τοσαύτας ἀνακριβείας καὶ δὲν σᾶς διέκοψα παντάπασιν· ἤκουσα ἀπαριθμουμένους τὸν ἕνα κατόπιν τοῦ ἄλλου ἀριθμοὺς ἀνυπάρκτους, οἱ ὁποῖοι εὐθύνουσιν ἐμέ, καὶ δὲν σᾶς διέκοψα.

Θ. ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ. Ὅ,τι εἶπον εἶναι ἀκριβές, αὐτὰ τὰ ὁποῖα λέγετε σήμερον δὲν εἶναι ἀκριβῆ.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Μὴ μὲ διακόπτετε· παρακαλῶ νὰ καθήσετε εἰς τὴν θέσιν σας, διότι ἄλλως θὰ ζητήσω τὴν ἐφ' ὑμᾶς ἐφαρμογὴν τῶν ἄρθρων τοῦ κανονισμοῦ. (Θόρυβος ἐν τοῖς ἀκροατηρίοις).

ΠΟΛΛΟΙ ΒΟΥΛΕΥΤΑΙ. Νὰ κενωθῶσι τὰ ἀκροατήρια. (Διατάσσεται ἡ ἐκκένωσις τῶν ἀκροατηρίων).

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Τὸ ἀναγεγραμμένον ποσὸν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῷ ἐφαρμοζομένῳ κατόπιν τοῦ Διατάγματος τῆς εἰκοστῆς ὀγδόης Φεβρουαρίου, ὡς καὶ ἐν τῷ εἰσαχθέντι εἰς τὴν Βουλήν, ἦτο ἐκ δραχμῶν ὀκτακοσίων χιλιάδων, τοῦτο τὸ ποσὸν ἐλαττοῦται κατὰ ἑκατὸν τριάκοντα χιλιάδας. (Θόρυβος ἐν τοῖς ἀκροατηρίοις ὡς ἐκ τῆς ἐκκενώσεως αὐτῶν).

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Ἡσυχία εἰς τὰ ἀκροατήρια.

ΓΕΡΟΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ. Ἡ ἡσυχία διεταράχθη ὑπὸ τῆς ἐκφράσεως τὴν ὁποίαν ἀνευλαβῶς ὁ ἀγορεύσας ἐπρόφερε κατὰ τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως. (Θόρυβος).

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Κατὰ διακοσίας ἑξήκοντα, ἄρα, χιλιάδας ἐπὶ τοῦ ὅλου ἔτους ἐλαττοῦται τὸ ποσὸν τῶν ὀκτακοσίων χιλιάδων, τούτου δὲ μέγα μέρος εἶναι ἀνεπίδεκτον ἐλαττώσεως, τὸ μέρος δὲ τὸ ὁποῖον εἶναι δεκτικὸν ἐλαττώσεως εἶναι τὸ ἀναγόμενον εἰς τὸν Σύλλογον τῶν γραμμάτων· ἀλλὰ τούτου ἐλαττουμένου ἐπέρχεται ἡ κατάργησις τῶν Σχολῶν. Εὔχομαι νὰ μὴ γίνῃ ἡ κατάργησις αὕτη καὶ νὰ μὴ εὑρεθῇ ἑλληνικὴ Βουλή, ἡ ὁποία νὰ ψηφίσῃ τὴν ἐλάττωσιν τοῦ ποσοῦ· ἀλλ' ἐφ' ὅσον εὑρίσκω αὐτὴν ἀναγεγραμμένην, δὲν ἠδυνάμην ἢ νὰ συζητήσω περὶ αὐτῆς ἐν τῇ ἐννοίᾳ τὴν ὁποίαν ἔχει καὶ τὴν ὁποίαν μόνην δύναται νὰ ἔχῃ.

Ἐπὶ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν ἔχομεν ἐπίσης ἐλαττώσεις τινάς, ἀλλ' ἔχομεν καὶ αὐξήσεις τὰς ὁποίας παρέστησεν ὁ ὑπουργὸς ὡς ἐπιβαλλομένας, διότι κακῶς λέγει ὁ ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν, ἐσημειώθησαν ἐλαττώσεις ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐπ' ἀδείᾳ διατελούντων, ἀφοῦ τὰ ποσὰ ταῦτα ἔπρεπε ν' ἀναγραφῶσιν ἵνα ἀποδοθῶσιν εἰς τὸ Μετοχικὸν Ταμεῖον· ἀλλ' ἐλάχισται εἶναι αἱ ἐλαττώσεις αὗται, αἱ πλεῖσται τούτων δὲν ἐσημειώθησαν λόγῳ ἀδειῶν, ἀλλὰ λόγῳ κενῶν θέσεων· καὶ γράφει ὁ ὑπουργὸς ἐν τῇ ἐκθέσει του ὅτι κεναὶ θέσεις δὲν ὑπάρχουσι καὶ ἑπομένως πρέπει νὰ αὐξηθῇ τὸ ποσὸν τῶν πιστώσεων διὰ τῆς διαγραφῆς τῆς ἐλαττώσεως, ἀφ' ἑτέρου, ὅμως, ἐν τῇ πιστώσει «διὰ τροφὴν» ἀναγνωρίζει ὅτι ὑπάρχουσιν αἱ κεναὶ θέσεις καὶ ἐλαττοῖ τὸ ἀναγεγραμμένον ποσὸν διὰ τροφήν. Ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ναυτικῶν ἔχομεν σπουδαίαν ἐλάττωσιν 174,000 δραχμῶν –εἶναι δὲ σπουδαία σχετικῶς, διότι ἐν τῷ ὑπουργείῳ ἐκείνῳ εἶναι ἐλάχισται αἱ ἐλαττώσεις– λόγῳ τροφῶν, διότι εἶναι ὀλιγώτεροι οἱ ναῦται τοῦ ἀριθμοῦ ἀνθ' οὗ ὑπελογίσθη τροφή· ἀφ' ἑτέρου, ὅμως, ἔχομεν αὔξησιν διότι οἱ ναῦται κατὰ τὴν ἐν τῷ ὑποβληθέντι προϋπολογισμῷ σημείωσιν εἶναι πάντες παρόντες. Οὕτω, κατὰ τὸν τρόπον τοῦ ὑπολογίζειν τοῦ ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ὑπουργοῦ, ἐπιβαρύνεται ὁ προϋπολογισμὸς εἰς βάρος τοῦ προκατόχου ὑπουργείου ἐκ τοῦ ἀντιτίμου τῆς τροφῆς τῶν ναυτῶν πάντων, ἀναγράφεται δὲ ἐλάττωσις διὰ τὸ ἀντίτιμον τῆς τροφῆς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ναυτῶν, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν διαφορὰν μεταξὺ τοῦ ἀναγεγραμμένου ἐν τῷ προϋπολογισμῷ καὶ τοῦ πραγματικοῦ. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἐλάττωσις ἡ σχετικῶς σπουδαιοτέρα ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ναυτικῶν· κατὰ τὰ ἄλλα τί ἔχομεν; Ἔχομεν αὔξησιν οὐχὶ ἐξ ἐνεργείας τοῦ προκατόχου ὑπουργείου, ἀλλ' ἐξ ἐνεργείας τοῦ νῦν. Πρὸ ὀλίγου ὁ κ. ὑπουργὸς ὑπέβαλεν εἰς τὴν Βουλὴν νόμον περὶ ἀριθμοῦ τῶν ἀξιωματικῶν καὶ εἶπεν ὅτι παραβαλλόμενος πρὸς τὸν προηγούμενον παρουσιάζει ἐλάττωσιν ἀριθμῶν κατὰ 30. Δὲν ἠξεύρω τίνας διαφορὰς παρουσιάζει ὁ νόμος, ὃν ὑπέβαλεν ὁ κ. ὑπουργός, ἀφοῦ δὲν ἐδημοσιεύθη· ὅ,τι εἰξεύρω εἶναι τί παριστᾷ ὁ προϋπολογισμός ὃν ὑπέβαλε τὸ ὑπουργεῖον, παραβαλλόμενος πρὸς τὸν προϋπολογισμὸν τὸν κεκυρωμένον, καὶ ὅτι ὁ νῦν ὑποβληθεὶς παρουσιάζει αὔξησιν ἑνὸς ὑποναυάρχου, ἑνὸς ἀντιπλοιάρχου, δύο πλωταρχῶν καὶ ἑνὸς ἀρχιφροντιστοῦ.

Ἔχομεν καὶ ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Στρατιωτικῶν ἐλαττώσεις ὁμοίας πρὸς ἐκείνας εἰς ἃς προέβη ὁ κ. ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν ὑπουργός. Παραδείγματος χάριν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ ἀφορῶντι εἰς τοὺς εὐζώνους ὁ κ. ὑπουργὸς εὑρίσκει ὅτι κακῶς ἠλαττώσαμεν τὴν δαπάνην λόγῳ κενῶν θέσεων, καὶ ἑπομένως ἀναγράφει δαπάνην ἀνωτέραν καταλογιζομένης εἰς ἡμᾶς τῆς αὐξήσεως, κατὰ τὰ προταθέντα ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὑπουργοῦ, εὐθὺς δὲ κατόπιν προσθέτει δι' ἑτέρας σημειώσεως ὑπὸ τὴν πρώτην ἐλάττωσιν ἕνεκα ἀπελύσεως ἐπ' ἀδείᾳ 750 εὐζώνων ἐκ 200,000 δραχμῶν. Οὗτος εἶναι ὁ τρόπος, καθ' ὃν προέβη τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν εἰς τὰς ἐλαττώσεις, ὅπου αὗται ὑπῆρξαν, κατὰ τὸ σύνηθες ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τούτῳ, εἰκονικαί, ἀλλ' ὑπῆρχε καί τις ἐλάττωσις, μὴ εἰκονικῆς ἀναγομένη εἰς ὁλόκληρον τὸ ἔτος, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸ ἔτος τοῦτο· εἶναι δὲ ἡ ἐλάττωσις ἐξ 800,000 δραχμῶν, ἀφορῶσα εἰς τὴν σύγκλησιν τῆς ἐφεδρείας. Αὕτη εἶναι πραγματική, ἀλλὰ καθιστᾷ τὰ 18,000,000, ἅτινα δαπανῶμεν ὑπὲρ τοῦ Στρατοῦ, ὅλως ἄχρηστα πρὸς τὸν κύριον αὐτῶν σκοπόν. Ματαιοῦται, διὰ τῆς διαγραφῆς τῆς πιστώσεως ταύτης, πᾶσα ἡ ὠφέλεια ἡ ἐκ τῶν 18,000,000 καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ ματαιοῦται καὶ ἡ ὠφέλεια ἡ προερχομένη ἐκ τῆς ἐπιβαρύνσεως τοῦ λαοῦ διὰ τῆς συγκλήσεως κατ' ἔτος εἰς τὰς τάξεις τοῦ Στρατοῦ ἐπὶ μονοετεῖ ἢ διετεῖ θητείᾳ 14,000 ἀνδρῶν. Τούτους πάντας μετακαλοῦμεν ἀπὸ τῶν ἑστιῶν αὐτῶν, ἵνα τοὺς ἐκγυμνάσωμεν πρὸς καταρτισμὸν στρατοῦ ἐφεδρείας, διότι μόνον στρατὸν ἐφεδρείας δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν· ἵνα οἰκονομήσωμεν δὲ 800,000 δρχ. τὸν στρατὸν τῆς ἐφεδρείας καθιστῶμεν εἰκονικόν. Ὅταν τοὺς ἐκγυμνασθέντας ἐπὶ ἓν ἢ δύο ἔτη δὲν καλέσωμεν ἐντὸς δύο ἢ τριῶν ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἀπολύσεως αὐτῶν ἐκ τῶν τάξεων, ἵνα ἐπὶ εἴκοσιν ἢ τριάκοντα ἡμέρας ἀσκηθῶσι καὶ ἐνθυμηθῶσιν ὅσα εἶχον μάθει ἄλλοτε, ἀσκηθῶσι δὲ οὕτω καὶ οἱ βαθμοφόροι εἰς γενικώτερα γυμνάσια πρὸς τί ἡ τόση δαπάνη ὑπὲρ τοῦ Στρατοῦ, πρὸς τί τοῖς δὲν παραδέχονται οἱ συντάξαντες τὸν προϋπολογισμὸν τὸ ἄλλο σύστημα περὶ οὗ ὡμίλησαν πρότερον, τὸ σύστημα τοῦ περιορισμοῦ τοῦ στρατοῦ εἰς τὰ τῆς ἐσωτερικῆς ὑπηρεσίας τοῦ Κράτους. Ὅταν ἀναγράφωνται δαπάναι στρατιωτικαὶ 18,000,000 καὶ ὄχι 8,000,000 δρχ. σᾶς ἐπιτρέπεται ἡ διαγραφὴ τῶν 800,000 δραχμῶν τῶν χορηγουμένων χάριν τῆς πραγματικῆς ὑπάρξεως τῆς ἐφεδρείας, ἤτις εἶναι ὁ μόνος στρατὸς τὸν ὁποῖον διὰ τοῦ στρατιωτικοῦ ἡμῶν ὀργανισμοῦ ἀποκτῶμεν; Ἀλλὰ τὰς 800 ταύτας χιλιάδας δραχμῶν νομίζετε

ὅτι ἐπιτρέπετε νὰ θεωρήσωμεν ἐπαρκεῖς. Ἦτο τὸ πρῶτον τοῦτο ἔτος τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου καὶ προεβλέπομεν ὅτι θὰ ἦτο δυσχερὴς ἡ πλήρης ἐκτέλεσις αὐτοῦ· διὰ τοῦτο ἀνεγράψαμεν τὸ ἥμισυ τοῦ ποσοῦ, ἴσως καὶ κάτω τοῦ ἡμίσεως· πιθανὸν κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος ν' ἀπαιτηθῶσιν 1,000,000 δραχμῶν, πιθανὸν καὶ 2,000,000, διὰ τὴν σύγκλησιν τῆς ἐφεδρείας, διὰ τὸν ἐφοδιασμὸν αὐτῆς καὶ τὸν καταρτισμὸν τῶν μονίμων ἀποθηκῶν ὧν ἄνευ ἡ ὕπαρξις ἐφεδρείας εἶναι εἰκονική. Τοῦτο τὸ ποσὸν τῶν 800,000 δραχμῶν, τὸ ὁποῖον οὐδὲ τὸ ἥμισυ εἶναι τοῦ ἀναγκαίου ἐν σταθερῷ προϋπολογισμῷ, θεωρεῖ ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν ὅτι δύναται νὰ ἐλαττώσῃ καὶ ἐπέκεινα τοῦ ἀναγεγραμμένου ὅρου μέχρι διπλασιασμοῦ. Ἐνῷ 800 μόνον χιλιάδας δραχμῶν ἔχομεν ἀναγεγραμμένας, ὑπολογίζει ὁ κ. πρωθυπουργὸς ἐτησίαν ἐλάττωσιν ἐκ τῆς πιστώσεως ταύτης 1,600,000 κατ' ἐλάχιστον ὅρον. Ἀλλὰ πόθεν θὰ ἀφαιρέσητε τὸ ποσόν, ἀφοῦ ὁ προϋπολογισμὸς ὅλος, ἐφ' οὗ πραγματοποιεῖται ἡ ἐλάττωσις, δὲν ἀνεγράφει εἰμὴ μόνον 800 χιλιάδας δραχμῶν; Τοῦτο ἕνεκεν εἶπον ἐν ἀρχῇ, ὅτι θὰ μείνωμεν καὶ χρεῶσται, διότι δὲν ἀρκεῖται τὸ ὑπουργεῖον εἰς τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ποσῶν τῶν δι' ὁλόκληρον τὸ ἔτος ἀναγεγραμμένων, ἀλλὰ παριστᾶ τὴν ἀφαίρεσιν ὡς γενομένην διὰ τὸ ἑξάμηνον, δι' ὁλόκληρον δὲ τὸ ἔτος ὑπολογίζει ποσόν τὸ ὁποῖον δὲν εὑρίσκεται ἀναγεγραμμένον ἐν τῷ προϋπολογισμῷ.

Ἐπίσης καὶ ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐσωτερικῶν παρουσιάζονται ὀλίγαι τινὲς οἰκονομίαι· ἠκούσατε, ὅμως, χθὲς τί εἶπεν αὐτὸς ὁ κύριος πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως. Ὁ κ. πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως εἶπεν ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνωσιν αὐξήσεις πέραν τῶν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, καίτοι ἡ προκάτοχος κυβέρνησις σκοπίμως ἀπήλειψε πιστώσεις τινάς. Ὅ,τι ἤκουσα προσαπτόμενον εἰς τὴν πρώην κυβέρνησιν, ὡς εὐθύνον αὐτὴν ἐπὶ ἀπερισκέπτῳ δαπάνῃ, εἶναι αἱ προσθῆκαι εἰς τὰ ἔξοδα τῆς Ἀστυνομίας καὶ αἱ προσθῆκαι εἰς τὰ ἔξοδα τῶν φυλακῶν. Εἰς τὰ ἔξοδα τῶν φυλακῶν τὸ ποσὸν ἀνέρχεται ἐτησίως εἰς 65,000 δραχμῶν καὶ τοῦτο ἐλαττοῦται ἐν τῷ νέῳ προϋπολογισμῷ ἐπὶ ἑξάμηνον, διὰ τὴν Ἀστυνομίαν, ὅμως, ἐλαττοῦνται οἱ μισθοί, τοὺς ὁποίους προσεθέσαμεν, γίνεται, ὅμως, αὔξησις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν θέσεων. Ἕως τώρα ἤκουσα τῆς Ἀντιπολιτεύσεως καταμεμφομένης τῆς πρώην κυβερνήσεως, ὅτι ἐπεζήτει τὴν αὔξησιν τῶν θέσεων, ἐνῷ δὲν αὐξάνει τὰς συντάξεις, ὅτι δὲν παρέχει ἐπαρκεῖς μισθούς· σήμερον δὲ βλέπομεν τὴν Κυβέρνησιν ἐλαττοῦσαν τοὺς μισθούς, αὐξάνουσαν δὲ τὸν ἀριθμόν, καὶ ταύτην δὲ τὴν αὔξησιν ζητοῦσαν νὰ καταλογίσῃ εἰς βάρος τῆς προηγουμένης κυβερνήσεως. Ἀλλὰ καὶ ταύτην τὴν αὔξησιν τὴν ὁποίαν ἡμεῖς ἀποκρούομεν, θεωροῦντες αὐτὴν ἐπιβλαβῆ, διότι θεωροῦμεν ἀναγκαῖον διὰ τὴν Ἀστυνομίαν τὸν περιορισμὸν τῶν θέσεων καὶ τὴν αὔξησιν τῶν μισθῶν, ἀλλὰ καὶ ταύτην τὴν αὔξησιν ἐὰν καταλογίσωμεν εἰς τὴν προηγουμένην Κυβέρνησιν, καὶ ὑπολογίσωμεν τὴν ἐλάττωσιν τῶν μισθῶν ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐσωτερικῶν, ἔχομεν ἐλάχιστον ποσὸν οἰκονομιῶν. Τὸ ὁλικόν, ἄρα, ποσὸν τῶν ἐλαττώσεων, τὸ κατὰ τὸν ὑποβληθέντα πίνακα ἀνερχόμενον εἰς 5 ½ ἑκατομμύρια, περιοριζόμενον δὲ εἰς 4 ½ ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν προϋπολογισμὸν τὸν κυρωθέντα, καταδεικνύεται μὴ περιλαμβάνον πραγματικὰς ἐλαττώσεις, εἰμὴ ὀλίγας χιλιάδας ἐν τοῖς λοιποῖς ὑπουργείοις, 800 δὲ χιλιάδας διὰ τῆς ἀναστολῆς τῆς ἀσκήσεως τῆς ἐφεδρείας καὶ 666 χιλιάδας τοῦ Ὑπουργείου τῆς Ἐκπαιδεύσεως διὰ τῆς ἀποσυνθέσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τῆς παραμελήσεως τῶν κειμηλίων τῆς ἀρχαιότητος· εἰς ταύτας δὲ προσθετέον τὰς 130 χιλιάδας ἐξ ἐλαττώσεως τῶν ἀπροβλέπτων ἐν τῷ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑπουργείῳ διὰ τῆς καταστροφῆς τῆς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἐθνικῆς ἡμῶν ἐνεργείας. Ἐπὶ τοῦ ὅλου ἔτους ὑπολογιζόμεναι αἱ ἐλαττώσεις αὗται, δὲν ἀποτελοῦσι πραγματικὰς οἰκονομίας οὐδὲ δύο ἑκατομμυρίων. Καὶ αὗται μὲν αἱ οἰκονομίαι ἀποκτῶνται διὰ παραλύσεως τῆς ὑπηρεσίας, αἱ δὲ ἄλλαι ἐλαττώσεις ἀποδεικνύονται ὑφιστάμεναι μόνον κατ' ἐπίφασιν. Ἐνῷ δὲ εἶναι ὅλαι αὗται κατ' ἐπίφασιν, πραγματικὴν δὲ οἰκονομίαν ἔχομεν μόνον δύο ἑκατομμυρίων, ἐπὶ ὁλοκλήρου ἔτους, ποία εἶναι ἡ σχέσις τῆς οἰκονομίας ταύτης πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ προϋπολογισμοῦ, ὅπως ἡ προηγουμένη κυβέρνησις ἀντελαμβάνετο αὐτῆς; Ἠκούσατε ποία ὑπῆρξεν ἡ ἐφαρμογὴ τῶν προηγουμένων προϋπολογισμῶν, ἠκούσατε ποῖαι ὑπῆρξαν αἱ ἀδιάθετοι πιστώσεις ἐν τῷ ἀπολογισμῷ τοῦ 1882· ἠκούσατε ἐν τῷ ἀπολογισμῷ τοῦ 1883 ὅτι ἀδιάθετοι πιστώσεις ἦσαν 11 ἑκατομμύρια. Τὸ ποσὸν δὲν εἶναι τοσοῦτον, εἶναι ὀλιγότερον, διότι καὶ ἐνταῦθα ἐγένετο σύγχυσις τοῦ ἐκτάκτου προϋπολογισμοῦ μετὰ τοῦ τακτικοῦ. Ἠκούσατε ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1884 ὅτι αἱ ἀδιάθετοι πιστώσεις ἀνέρχονται εἰς 17 σχεδὸν ἑκατομμύρια. Ἐὰν ἀφαιρέσωμεν τὰ ἀναγόμενα εἰς τὰς ἐκτάκτους πιστώσεις, εὑρίσκομεν ἀδιαθέτους πιστώσεις κατὰ τὰ ὑποβληθέντα ὑπὸ τοῦ κυρίου ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν 8 περίπου ἑκατομμύρια. Ἐὰν κατὰ τὴν ἀναλογίαν ταύτην ἠθέλομεν προβῆ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν καὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1885, ἡμεῖς ἐν τῇ ἐκτελέσει ἠθέλομεν παρουσιάσει οἰκονομίας 8 ἑκατομμύρια. Ἀντὶ δὲ τούτου, ὑποβάλλεται προϋπολογισμὸς εἰς ψήφισιν κατὰ τὸν Ἰούλιον, ὅτε ἤδη εἶναι γνωσταὶ αἱ πλεῖσται τῶν ἐνδεχομένων ἐν ταῖς δαπάναις οἰκονομιῶν, ὅτε δὲν εὑρισκομεθα ἐν τῷ αὐτῷ σημείῳ, ἐν ᾧ διετελοῦμεν ὅτε παρεσκευάζομεν τὸν προϋπολογισμὸν κατὰ Αὔγουστον παρελθόντος ἔτους, ὑποβάλλεται λέγω προϋπολογισμὸς παρουσιάζων ἐλαττώσεις δύο μόνον ἑκατομ-

μυρίων καὶ ταύτας ἐπὶ δυσεπανορθώτῳ βλάβῃ τῶν τοῦ Στρατοῦ καὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως, αὐξήσεις δὲ ἱκανάς, ὧν ὀλίγαι πλὴν τῶν ἀφορωσῶν εἰς τὸ δημόσιον χρέος ἦσαν ἀναπόδραστοι. Πρὸς ταύτας τὰς ἐν τῇ ἐφαρμογῇ ἐπὶ τριετίαν οἰκονομίας τῶν προκατόχων, οἰκονομίας πραγματοποιουμένας ἄνευ βλάβης τῆς ὑπηρεσίας παραβαλλόμεναι, αἱ κατὰ τὸν ὑποβαλλόμενον προϋπολογισμὸν αὐξομειώσεις, ἀποδεικνύουσι τοῦτον κατώτερον ἐκείνου περὶ τὴν φειδὼ τῶν δημοσίων. Ἐνῷ δὲ τοιουτοτρόπως παρασκευάζεται προϋπολογισμὸς τῶν ἐξόδων εἰκονικός, ἐφ' ὅσον δὲ δὲν εἶναι εἰκονικός, καταστρεπτικὸς εἰς τοὺς κυριωτέρους κλάδους τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας ἔχομεν καὶ ἀναθεώρησιν τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐσόδων. Ἡ ἀναθεώρησις αὕτη γίνεται πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀποδείξεως ὅτι τὰ ἔσοδα παρουσιάσθησαν ὑπὸ τῆς προκατόχου κυβερνήσεως ἐξωγκωμένα καὶ ὅτι τὸ ἰσοζύγιον, τὸ ὁποῖον ἐπηγγέλλετο ἡ προκάτοχος κυβέρνησις ὅτι θὰ πραγματοποιήσῃ ὁ ὑποβληθεὶς παρ' αὐτῆς προϋπολογισμός, δὲν ἦτο πραγματικόν. Ἂς ἐξετάσωμεν τὴν ἀναθεώρησιν ταύτην τῶν ἐσόδων ἵνα ἴδωμεν ἐὰν αἱ ἐλαττώσεις αὗται εἶναι ἀληθεῖς, ἐὰν ἀνταποκρίνωνται πρὸς τὰ πράγματα, ἐὰν αἱ ἐλαττώσεις αὗται θὰ παρουσιάζοντο ἐφαρμοζομένης τῆς ἡμετέρας πολιτικῆς, διότι ἐὰν αἱ ἐλαττώσεις παρουσιάζωνται συνεπείᾳ πολιτικῆς ἄλλης, δὲν δύναται περὶ αὐτῶν νὰ γίνῃ σκέψις ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὸ ἰσοζύγιον τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ παρ' ἡμῶν ὑποβληθέντος. Ὁ παρ' ἡμῶν εἰσαχθεὶς προϋπολογισμὸς ὑπεβλήθη μετὰ σχεδίου οἰκονομικοῦ, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε συνάμα μετὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ νὰ ψηφισθῇ. Μένει νὰ ἴδωμεν κατὰ πόσον ἐκ τῆς μὴ ἐφαρμογῆς τοῦ σχεδίου ἐκείνου ἐπέρχονται αἱ ἐλαττώσεις αὗται, κατὰ πόσον ἐπέρχονται ἐξ ἄλλων λόγων καὶ κατὰ πόσον ἐνδείκνυνται αἱ ἐλαττώσεις ὡς πιθαναί.

Τὸ προκάτοχον ὑπουργεῖον εἶχεν ὑποβάλει εἰς τὴν Βουλὴν νομοσχέδιον περὶ αὐξήσεως τοῦ φόρου ἐπὶ τοῦ χαρτοσήμου, ἐπὶ τῆς αὐξήσεως δὲ ταύτης, κατὰ τοὺς ὑπολογισμούς, τοὺς ὁποίους ἐπιτροπὴ ἐξ εἰδικῶν ἀνδρῶν ἐξετέλεσε, προσεδοκᾶτο αὔξησις προσόδου 2,000,000, ὑπελογίζετο δὲ καὶ ἡ πρόσοδος τοῦ χαρτοσήμου ἡ κατὰ τὸν κείμενον νόμον εἰς 7,000,000. Ἡ παροῦσα κυβέρνησις θεωρεῖ ὡς μὴ ὑπολογιστέον τὸ ποσὸν τῶν 2,000,000 ἐκ τοῦ παρ' ἡμῶν ὑποβληθέντος νομοσχεδίου, ἀφοῦ τοῦτο δὲν ἐψηφίσθη, ἄλλαι δὲ πολιτικαὶ ἰδέαι περὶ τοιούτων αὐξήσεων ἐπικρατοῦσι σήμερον. Ὑπέβαλε καὶ τὸ παρὸν ὑπουργεῖον νόμον περὶ χαρτοσήμου, ἀλλὰ τί ἐκ τούτου προσδοκᾷ δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς. Βεβαίως, δὲν προσδοκᾷ τὸ ποσὸν τῶν 2,000,000, δὲν παραδέχεται, ὅμως, ὅτι ἡ πρόσοδος ἐκ τοῦ χαρτοσήμου κατὰ τὸν προηγούμενον νόμον ἀνήρχετο εἰς 7,000,000, θεωρεῖ ταύτην ὡς ἀνωτέραν τῆς πραγματικῆς κατὰ 1,000,000, ἀλλ' οἱ ἀριθμοὶ ἀποδεικνύουσι σαφῶς ὅτι ὀρθῶς ὑπελογίσαμεν. Τὰ ἀποτελέσματα τοῦ 1884 μαρτυροῦσιν ὅτι εἰσεπράχθησαν ἐκ χαρτοσήμου 6,280,000 δραχμῶν. Τὰ ἀποτελέσματα τοῦ Ἰανουαρίου καὶ Φεβρουαρίου τοῦ παρόντος ἔτους μαρτυροῦσιν ὅτι κατὰ Φεβρουάριον εἰσεπράχθησαν πλείονα ἢ κατὰ τοὺς αὐτοὺς μῆνας τοῦ παρελθόντος ἔτους, ἡ διαφορὰ ἐπὶ πλέον κατὰ Φεβρουάριον ἀνέρχεται εἰς 66,000. Ἐὰν τὴν αὔξησιν ταύτην ὑπολογίσωμεν ἐπὶ τοῦ ἔτους καὶ προσθέσωμεν αὐτὴν εἰς τὸ ποσὸν τὸ εἰσπραχθὲν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, ἔχομεν εἴσπραξιν 7,000,000. Ἐὰν δὲ προσθέσωμεν καὶ τὰ 2,000,000 τὰ ἐκ τοῦ νόμου τοῦ ὑφ' ἡμῶν προταθέντος, ἰδού 3,000,000 διαφορά, προερχομένη τοῦτο μὲν ἐκ διαφορᾶς πολιτικῆς, τοῦτο δὲ ἐξ ἐσφαλμένου ὑπολογισμοῦ τῆς παρούσης κυβερνήσεως. Τὸ ὑπουργεῖον ἀντὶ τῶν 3,000,000 ἀφαιρεῖ 1,500,000, διότι ἀπεκδέχεται αὔξησιν ἐσόδου ἐκ τοῦ νόμου τὸν ὁποῖον προτείνει, τὰ ἀφαιρούμενα, ὅμως, ταῦτα, ἐὰν ὁ προϋπολογισμὸς ἐφηρμόζετο παρὰ τῶν εἰσηγησαμένων αὐτόν, δὲν θὰ ἀφῃροῦντο. Ἐκ τῶν τοῦ καπνοῦ ἀφαιρεῖ ἡ Κυβέρνησις 1,173,000 δραχμῶν, κατ' ἐμὲ δὲ πρέπει νὰ ἀφαιρέσῃ καὶ πλέον, διότι ἀφ' ἧς παρεχώρησεν ἡ προκάτοχος κυβέρνησις εἰς τὴν παροῦσαν τὴν διεύθυνσιν τῶν κοινῶν, ἀμφιβάλλω ἐὰν ἔχωμεν εἴσπραξιν ἀξίαν λόγου ἐκ καπνοῦ, ἀμφιβάλλω ἐὰν θὰ ἔχωμεν κατὰ τὸν προτεινόμενον νόμον, ὅστις ἐν ἄρθρῳ 30 ὁρίζει ὅτι θέλουσιν ὑποβληθῆ εἰς πληρωμὴν τοῦ διδράχμου φόρου ἐντὸς 6 μηνῶν οἱ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐκδόσεως τοῦ νόμου κάτοχοι καπνοῦ, ἐὰν δὲν ἐξαγάγωσιν αὐτόν. Τὴν διάταξιν ταύτην πολὺ ἀμφιβάλλω ὅτι θὰ ψηφίσῃ ἡ πλειοψηφία τῆς Βουλῆς, ὅτι θέλει δηλαδὴ ὑποχρεώσει τοὺς κατόχους καπνοῦ ἢ νὰ ἐξαγάγωσιν αὐτόν, ἢ νὰ πληρώσωσι τὸ ποσὸν τῶν δύο δραχμῶν ἐφ' ἑκάστης ὀκᾶς, ἄλλως νὰ ἴδωσι καταστρεφόμενον τὸ προϊὸν αὐτῶν. Οὕτως ὑπολογίζον τὸ ὑπουργεῖον ἀφῄρεσεν ἐκ τῶν ἀναγεγραμμένων προσόδων 1,173,000 δραχμῶν, ὡς δὲ εἶπον ἔπρεπε νὰ ἀφαιρέσῃ 2 καὶ 3,000,000 δραχμῶν. Ἀλλὰ τίνα σχέσιν ἔχουσι ταῦτα πρὸς τὸ ἰσοζύγιον τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ παρ' ἡμῶν προταθέντος; Ὁ παρ' ἡμῶν προταθεὶς προϋπολογισμὸς πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ, τὴν ὁποίαν θὰ εἶχε παρ' ἡμῶν. Παρ' ἡμῶν ἐὰν ἐφηρμόζετο ὁ προϋπολογισμός, ἠξεύρομεν τί θὰ ἀπέφερεν ὁ φόρος τοῦ καπνοῦ, διότι ἔχομεν τὰ ἀποτελέσματα τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ ἔτους, ἔχομεν τὰ ἀποτελέσματα τὰ μηνιαῖα ἀπὸ τῆς πρώτης ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου, ἐγνωρίζομεν ποία εἶναι ἡ αὔξησις ἀπὸ μηνὸς εἰς μῆνα καὶ ποῖος ὁ μέσος ὅρος τῆς μηνιαίας προσαυξήσεως. Δύνασθε νὰ λάβητε τὸν μέσον ὅρον τοῦ παρελθόντος ἔτους ὡς κανόνα προκειμένου περὶ φόρου λειτουργοῦντος πρὸ πολλοῦ, ἀλλὰ δὲν δύνασθε ν' ἀρκεσθῆτε εἰς τοιούτους μέσους ὅρους, προκειμένου περὶ φόρων ὧν ἡ πρόσοδος ἀπὸ

μηνὸς εἰς μῆνα ἀναπτύσσεται. Δέον νὰ λάβητε ὡς μέτρον τὸν μέσον ὅρον τοῦ παρελθόντος ἔτους, ἐπιπροσθέτοντες τὸν ὅρον τῆς μηνιαίας προσαυξήσεως. "Οταν τοῦτο πράξητε, θὰ φθάσητε εἰς τοὺς ἀριθμοὺς τοὺς ὁποίους ἔχομεν ἀναγεγραμμένους ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ἐὰν δὲ ἐψηφίζετο καὶ ὁ νόμος ὁ παρ' ἡμῶν εἰσαχθεὶς καὶ ὅστις ἐξησφάλιζε τὴν ἐποπτείαν τοῦ εἰς φύλλα καπνοῦ τοῦ διατρέφοντος τὴν λαθρεμπορίαν, θὰ εἴχομεν προσθήκην 50 τοὐλάχιστον τοῖς % εἰς τὴν πρόσοδον ταύτην. Τὴν αὔξησιν ταύτην δὲν ἀνεγράψαμεν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ἀλλ' εὔλογος εἶναι ἡ ἀξίωσις ἡμῶν, προκειμένου περὶ ἀκριβοῦς ὑπολογισμοῦ τῶν πιθανῶν ἐσόδων, νὰ μὴ γίνῃ ἐλάττωσις τῶν ἀριθμῶν τῶν στηριζομένων εἰς τὰ ἀποτελέσματα τοῦ προσεχοῦς παρελθόντος, θεωρουμένων ὡς ἐνδεικνυόντων ἀσφαλέστερον τὴν πιθανὴν πρόσοδον τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ ἀπωτέρου παρελθόντος. Ἐπίσης, ἐπὶ τῆς προσόδου τοῦ σιγαροχάρτου σημειοῦται ἐλάττωσις 400,000 δραχμῶν, διότι τὸ ἀναγραφὲν ποσὸν θεωρεῖται παρὰ τῆς νῦν κυβερνήσεως ὡς ὑπερβολικόν. Τὸ ἀναγραφὲν ποσὸν 1,200,000 δραχμῶν ἐστηρίχθη καὶ τοῦτο ἐπὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ παρελθόντος λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς βεβαίας προσαυξήσεως. Εἴχομεν φθάσει εἰς ἀνωτάτην μηνιαίαν πρόσοδον 90,000, δραχμῶν ἡ δὲ μηνιαία προσαύξησις ἐξακολουθοῦσα οὐ μόνον τὴν ἀναγραφεῖσαν ἐτησίαν πρόσοδον παριστᾶ ὡς πιθανήν, ἀλλὰ τοῦ χρόνου προϊόντος καὶ πολλῷ ἀνωτέραν. Ἐπὶ τῶν πνευματωδῶν ποτῶν ἔχουσι διαγραφῆ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ 500 χιλ. δραχμῶν καὶ τὸ ποσὸν τοῦτο βεβαίως δὲν θὰ εἰσπραχθῇ, διότι δὲν ἐψηφίσθη ὁ παρ' ἡμῶν παρασκευασθεὶς νόμος ὁ μεταρρυθμίζων τὸν νόμον περὶ φορολογίας τῶν πνευματωδῶν ποτῶν. Ἡμεῖς πρῶτοι ὡμολογήσαμεν ὅτι ὁ νόμος οὗτος δὲν ἐλειτούργει καλῶς καὶ εἴπομεν ὅτι πρέπει νὰ ψηφισθῇ νόμος ἐξασφαλίζων τὴν κανονικὴν λειτουργίαν τοῦ νόμου περὶ φορολογίας τῶν πνευματωδῶν ποτῶν· ἀλλὰ γνωρίζετε τὴν ἱστορίαν τῆς παρελθούσης συνόδου, γνωρίζετε ὅτι οὔτε ὁ προϋπολογισμός, οὔτε νόμος τις ἠδυνήθη νὰ ψηφισθῇ. Εἶπε χθὲς ὁ κ. πρωθυπουργὸς ὅτι δὲν ἔχει ἀνάγκην τῆς συμπράξεως τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ἐν τῇ βουλευτικῇ ἐνεργείᾳ, ἂς ἐνθυμηθῇ, ὅμως, τὴν παρελθοῦσαν σύνοδον, ἵνα πεισθῇ ὅτι ἀρκεῖ εἷς βουλευτής, ὅπως παρακωλύσῃ καὶ τὴν μεγαλυτέραν πλειονοψηφίαν κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων της· ἂς ἐνθυμηθῇ ὅτι τρεῖς μόνοι βουλευταὶ κατώρθωσαν, διὰ συστηματικῆς παρακωλύσεως, ὅπως ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου μέχρι τοῦ Φεβρουαρίου μηδὲνα ψηφίσῃ νόμον ἡ Βουλή, διότι κατὰ τὸν κανονισμὸν ἡμῶν ἀρκεῖ εἷς βουλευτής, ἐὰν θέλῃ νὰ κρατῇ τὸ βῆμα, ὅπως μὴ ἀφήνῃ νὰ γίνῃ τίποτε, καὶ δυστυχῶς ἐγένετο κατάχρησις ἀδικαιολόγητος τοῦ δικαιώματος τούτου κατὰ τὴν περυσινὴν σύνοδον. Προχθὲς εἶπεν ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Ζακύνθου ὅτι ἡμεῖς δὲν θὰ θελήσωμεν νὰ πράξωμεν τὸ αὐτό, ἡμεῖς θὰ περιορισθῶμεν εἰς συζητήσεις ἐνδεικτικὰς μόνον, γινώσκοντες δὲ ὅτι δὲν εἴμεθα πλειονοψηφία, δὲν θέλομεν ἔχει ἀξίωσιν οἵαν εἶχε πέρυσιν ἡ μειονοψηφία, νὰ ἐπιβάλλωμεν τὴν γνώμην ἡμῶν εἰς τὴν πλειονοψηφίαν. Θέλομεν προσπαθήσει νὰ ἐπιτρέψωμεν εἰς τὴν Κυβέρνησιν νὰ ἐπωφεληθῇ πρὸς νομοθετικὴν ἐργασίαν τοῦ χρόνου τοῦ ὑπολειπομένου μέχρι τῆς διακοπῆς τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς, ἵνα μὴ παρουσιασθῇ δευτέραν φορὰν τὸ εἰδεχθὲς φαινόμενον τῆς μὴ ψηφίσεως μέχρι τοῦ Φεβρουαρίου προϋπολογισμοῦ ὑποβληθέντος ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου, ἵνα μὴ κατατριβῇ καὶ πάλιν ἡ Βουλὴ εἰς μικρολόγους ἐπερωτήσεις, εἰς οὐδὲν ἄλλο τεινούσας ἢ εἰς τὸν ἐξευτελισμὸν αὐτῆς. Ἐκ τῆς προσόδου τῶν πυρείων διαγράφει τὸ ὑπουργεῖον 500,000 δραχμῶν καὶ τοῦτο, διότι οἱ ὑπολογισμοὶ αὐτοῦ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ στηρίζονται ἐπὶ τῆς καταναλώσεως τῶν πρώτων μηνῶν τῆς ἐφαρμογῆς, οἱ ὁποῖοι δὲν παρουσιάζουσι τὴν ἀναλογίαν τὴν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ. Προκειμένου περὶ πυρείων, περὶ εἴδους τὸ ὁποῖον ἐν μικρῷ ἔχει ἱκανὴν ἀξίαν, ἦτο εὔκολον νὰ προμηθευθῶσι πολλοὶ διὰ τοὺς πρώτους μῆνας ἐφόδιον· οὐδεμία, ἄρα, ὡς ἐκ τῆς τέως καταναλώσεως ὑπάρχει ἔνδειξις περὶ τῆς πιθανῆς ἐτησίας προσόδου. Ἐκ τῆς προσόδου τῶν παιγνιοχάρτων ἀφαιρεῖ τὸ ὑπουργεῖον 300,000 δραχμῶν καὶ τοῦτο διότι κατ' ἀναλογίαν τῶν πρώτων μηνῶν τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ μονοπωλίου βεβαιοῦται ἐτησία κατανάλωσις 165,000 δεσμίδων, ἐνῷ ὁ προϋπολογισμὸς στηρίζεται ἐπὶ ἐτησίας καταναλώσεως 250,000 δεσμίδων. Νομίζω ὅτι ἐὰν κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας ἔχωμεν ἀναλογίαν ἐτησίας καταναλώσεως 165,000 δεσμίδων, βεβαίως ἐπὶ ὅλον τὸ ἔτος θέλομεν ἔχει κατανάλωσιν 250,000, διότι ἐντὸς τοῦ ἔτους, ὅτε πᾶσα παρακαταθήκη θέλει ἐκλείψει, βεβαίως θέλει εἶσθαι ἡ πρόσοδος ἀνωτέρα τῆς τῶν πρώτων μηνῶν. Ἐκ τῆς προσόδου τοῦ πετρελαίου ἀφαιρεῖ τὸ ὑπουργεῖον 300,000 δραχμῶν καὶ τοῦτο ἐπὶ τῇ βάσει τῆς αὐτῆς ἀναλογίας, ὡσανεὶ δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας ὑπάρχει παρακαταθήκη. Ἐκ τῆς προσόδου τῶν ἐπιτηδευμάτων ἀφαιρεῖ 400,000 δραχμῶν καὶ τοῦτο ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ παρελθόντος. Ἀλλά, προκειμένου περὶ ἐπιτηδευμάτων, ἤδη ὅτε εἰσερχόμεθα εἰς τὴν νέαν πενταετίαν, δὲν πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ ἀποτελέσματα τοῦ παρελθόντος, ἀφοῦ ἔχομεν τὰ ἀποτελέσματα τῆς νέας βεβαιώσεως, καθ' ἣν ἐγένοντο προσθῆκαι μεγάλου ἀριθμοῦ. Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ θετικοῦ δεδομένου τῆς τελευταίας βεβαιώσεως ἀνεγράψαμεν τὸ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ποσόν.

Ἐὰν ἐστηριζόμεθα ἐπὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ παρελθόντος, βεβαίως ἔπρεπε νὰ διαγράψωμεν τὸ ἐνδεικνυόμενον ποσόν, ἀλλὰ στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν

νέων πινάκων ἀνεγράψαμεν ἀριθμοὺς ἀνεπιδέκτους ἀμφισβητήσεως. Τοῦτο αὐτὸ καὶ περὶ τοῦ φόρου οἰκοδομῶν, οὗ τὴν πρόσοδον ἐλαττοῖ ἀτόπως τὸ ὑπουργεῖον κατὰ 600,000 δραχμῶν. Ἐκ τῶν τηλεγραφείων διαγράφονται 220,000, χωρὶς νὰ λαμβάνηται ὑπ' ὄψιν ὅτι ἀπεκτήθησαν τὰ καλώδια τῆς ἑταιρίας καὶ ὅτι ἐκ τούτου θέλομεν πορισθῆ πρόσθετον πρόσοδον, ὅπως ὑφιστάμεθα καὶ δαπάνην πρόσθετον ἀναγεγραμμένην ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐξόδων. Ἐκ τῶν ἁλυκῶν ἔχομεν ἀφαίρεσιν 827,500 δραχμῶν συνεπείᾳ τῆς μὴ ψηφίσεως παρὰ τῆς Βουλῆς τοῦ νόμου περὶ συστάσεως εἰδικῶν ἁλαταποθηκῶν. Στερούμενοι τῆς προσόδου ταύτης, διαγράφομεν καὶ τὴν πρόσθετον δαπάνην τῶν 431,000 διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ νόμου τούτου, τὴν ἀναγεγραμμένην ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ἐπίσης καὶ τῶν ἐξόδων. Ἐπίσης καὶ ἐκ τῆς προσόδου τῶν δασῶν διαγράφονται 464,000, αἵτινες δὲν θὰ διεγράφοντο, ἐὰν ἐψηφίζετο ὁ προταθεὶς νόμος. Διεγράφησαν 1,402,000 δραχμῶν, τὸ κέρδος τὸ ὁποῖον ἐπραγματοποίησε τὸ ταμεῖον ἐκ τῆς πράξεως πρὸς τραπεζίτας περὶ δανείου μεταλλικοῦ ἀντὶ τραπεζικῶν γραμματίων. Ἡ πρᾶξις αὕτη ὡς ἐκ τῆς ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας κατέλιπε κέρδος εἰς τὸ Δημόσιον 1,402,000· τὸ κέρδος τοῦτο, κατὰ παρατήρησιν ἐν τῷ ὑποβληθέντι ὑπὸ τοῦ νῦν ὑπουργείου προϋπολογισμῷ, δὲν ἔπρεπε ν' ἀναγραφῇ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐσόδων. Ἐὰν τὸ κέρδος τοῦτο ἠδύνατο νὰ μὴ ἀναγραφῇ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, εἶναι ζήτημα λογιστικῆς τάξεως, εἶναι, ὅμως, πάντως κέρδος πραγματοποιηθὲν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο καὶ πρέπει νὰ ὑπολογισθῇ ὅπως δήποτε ἐν ταῖς προσόδοις τοῦ Δημοσίου. Πλὴν τούτων, μεγάλη διαφορὰ ἐκτιμήσεως φαίνεται ἐπὶ τῶν ἀμέσων φόρων. Τὴν πρόσοδον τῶν ἀμέσων φόρων ἐκτιμᾷ τὸ ὑπουργεῖον πολὺ κατωτέραν ἢ ὅσον ἐκτιμῶμεν ἡμεῖς αὐτήν, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἔχομεν ἐλάττωσιν μεγάλου ποσοῦ· ἔχομεν καί τινας αὐξήσεις· ἡ ἐλάττωσις, ὅμως, εἶναι ἀδικαιολόγητος, διότι, ἐνῷ ὁ προϋπολογισμὸς τῶν ἐσόδων ἀναγράφει τὰ βεβαιούμενα, ὁ ὑποβαλλόμενος ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου ἀναγράφει ὡς πιθανὰ ἔσοδα τὰ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εἰσπραχθέντα. Ἀναγνώσατε τὰς ἐν τῷ ὑποβληθέντι προϋπολογισμῷ σημειώσεις ἐπὶ τοῦ κεφαλαίου πρώτου ἄρθρον 1 καὶ θέλετε ἴδη ὅτι πάντες οἱ προϋπολογισμοὶ ἐγένοντο ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰσπράξεων τοῦ παρελθόντος ἔτους. Ἐνῷ δὲ τὸ ὑπουργεῖον οὕτως ὑπολογίζει τὰ βεβαιωθησόμενα, ἠκούσαμεν τοῦ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὑπουργοῦ παριστῶντος ὅτι θέλουσιν ὑπολειφθῆ αἱ εἰσπράξεις τῶν βεβαιωθησομένων. Ἀλλ' αἱ διαφοραὶ μεταξὺ εἰσπράξεων καὶ βεβαιώσεων, ἐφαρμοζομένου τοῦ νόμου περὶ εἰσπράξεων καὶ βεβαιώσεων, ἐφαρμοζομένου τοῦ νόμου περὶ εἰσπράξεων τῶν δημοσίων ἐσόδων, δὲν θὰ εἶναι πλέον ὁποῖαι πρότερον, ἑπομένως αἱ βεβαιώσεις τοῦ παρελθόντος εἶναι μετὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου τούτου τὸ μέτρον τῶν εἰσπράξεων τοῦ παρόντος, οὐδέποτε δέ, ὅπως τὸ ὑπουργεῖον ἐθεώρησε, δύνανται αἱ εἰσπράξεις τοῦ παρελθόντος νὰ ληφθῶσιν ὡς μέτρον τῶν βεβαιώσεων, ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐσόδων· καὶ ἂν μὴ ὑπῆρχεν ὁ νόμος περὶ εἰσπράξεως τῶν ἐσόδων, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐξηκολούθουν αἱ εἰσπράξεις ὑπολειπόμεναι τῶν βεβαιώσεων πάλιν αἱ βεβαιώσεις τοῦ παρελθόντος ὑπαγορεύουσι τοὺς ἐγγραπτέους ἀριθμοὺς ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐσόδων, ὅστις εἶναι προϋπολογισμὸς βεβαιωτέων καὶ οὐχὶ εἰσπρακτέων. Κατὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ προϋπολογισμοῦ, τὰ βεβαιωτέα ἔσοδα ἀνταποκρίνονται πρὸς τὸν ἀναγραφόμενον ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐξόδων ἀνώτατον κατὰ νόμον ὅρον τῶν δαπανῶν, ὅπως δὲ ἐν τῇ ἐκτελέσει τοῦ προϋπολογισμοῦ μένουσιν ἀδιάθετοι πιστώσεις, οὕτω μένουσιν ἀνείσπρακτα ἔσοδα βεβαιωθέντα, ἀντισταθμιζομένων τούτων ὑπ' ἐκείνων. Οὕτω δικαιολογεῖ ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν περαιτέρω ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐσόδων ἐλάττωσιν πολλῶν ἑκατοστύων χιλιάδων δραχμῶν, αἵτινες προστιθέμεναι εἰς τὰς ἄλλας ἐλαττώσεις, ὧν ἀπέδειξα τὸ μὴ δεδικαιολογημένον, ἂν διετηρεῖτο ἐν ἰσχύϊ τὸ ἡμέτερον οἰκονομικὸν σύστημα, ἀποτελοῦσι περίπου ἄθροισμα ἐλαττώσεων δέκα περίπου ἑκατομμυρίων, αἵτινες δὲν θὰ ἦσαν πιθαναί, ἂν μὴ ἐπήρχετο μεταβολὴ περὶ τὴν διεύθυνσιν τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Κράτους. Πρὸς τούτοις, παρατηρεῖ ὁ κ. ὑπουργὸς ὅτι πρέπει νὰ διαγραφῶσι τὰ 3,737,000 δραχμῶν ἐκ τῶν εἰσαγωγικῶν τελῶν, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν γνώμην του κακῶς ὑπελογίσθησαν παρ' ἡμῶν. Εἶπεν ὁ κ. πρωθυπουργὸς ὅτι δὲν ἐπετρέπετο ν' ἀναγράψωμεν ἔσοδον ἐξ εἰσαγωγικῶν τελῶν 21,700,000, ὅτε αἱ εἰσπράξεις τοῦ παρελθόντος ἔτους δὲν ὑπῆρξαν οὔτε 20,000,000, ὑπῆρξαν 19,000,000 καὶ ἑκατοστύων τινῶν χιλιάδων, ἐξ ὧν διαγραπτέον τὰ ἐκ τοῦ πετρελαίου. Βεβαίως, αἱ εἰσπράξεις τοῦ παρελθόντος ἔτους ὑπῆρξαν μικραί, ἀφοῦ αἱ εἰσπράξεις τοῦ τελευταίου ἑξαμήνου ἐλαττοῦσι κατὰ πολὺ τὴν ὅλην εἴσπραξιν τοῦ ἔτους, τοῦ 1ου, ὅμως, ἑξαμήνου ἡ εἴσπραξις ὑπῆρξε τοιαύτη, ὥστε νὰ δικαιολογῇ τὴν ἐγγραφήν, ἥτις ἐγένετο ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ παρελθόντος ἔτους. Ἂν τὸ ἐνεστὼς ἔτος εἶναι ἐπίσης ἀτυχές, ὅπως τὸ τελευταῖον ἑξάμηνον τοῦ παρελθόντος ἔτους, βεβαίως πρέπει νὰ διαγράψωμεν ἐκ τῶν ἐσόδων τῶν ἐκ τῶν τελωνείων ποσόν τι καὶ ἴσως τὸ ποσὸν τὸ ὁποῖον σημειοῖ ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν. Ἂν, ὅμως, δὲν εἶναι ἐπίσης ἀτυχές, ὡς τὸ δεύτερον ἑξάμηνον τοῦ παρελθόντος ἔτους, τὸ ποσὸν τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ διαγράψωμεν θὰ εἶναι πολὺ κατώτερον. Τὰ ἀποτελέσματα δὲ τῶν τελωνειακῶν εἰσπράξεων τοῦ παρόντος ἔτους τῶν πρώτων μηνῶν τί μαρτυροῦσι; Τ' ἀποτελέσματα

τῶν πρώτων μηνῶν μαρτυροῦσιν ὅτι, καίτοι οἱ τρεῖς πρῶτοι μῆνες δὲν ὑπῆρξαν προσοδοφόροι, ὁ Ἀπρίλιος, ὅμως, ἀπήνεγκε πλειότερα τῶν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος κατ' Ἀπρίλιον συγκομισθέντων καὶ τοῦτο μὴ ἐκπιπτομένης τῆς κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος προσόδου ἐκ τοῦ πετρελαίου· τοῦτ' ἔστι ἐν τῷ τρέχοντι ἔτει καὶ ἄνευ προσόδου ἐκ τοῦ πετρελαίου, ἐν ᾧ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εἴχομεν πρόσοδον ἐκ τοῦ πετρελαίου, κατὰ τὸν Ἀπρίλιον παρουσιάζεται αὔξησις προσόδου ἐξ εἰσαγωγικῶν τελῶν κατὰ 50 χιλιάδας δραχμῶν. Δὲν γνωρίζω τ' ἀποτελέσματα τοῦ Μαΐου, ἀκούω, ὅμως, ὅτι ὑπολείπονται κατά τι τῶν προσόδων τοῦ παρελθόντος ἔτους, ἴσως κατὰ τὸ ποσὸν τὸ ἀναγόμενον εἰς τὸ πετρέλαιον. Ἂν πράγματι, ὅμως, ἐβελτιώθη ἡ ἐκ τῆς τελωνειακῆς εἰσαγωγῆς πρόσοδος, τότε τὸ ποσὸν τὸ ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου σημειούμενον εἶναι πολὺ ἀνώτερον τοῦ πραγματικῶς ἐκπεστέου. Ἐκ τούτων τῶν περὶ ἐσόδων παρατηρήσεών μου, συνάγεται...

ΤΙΝΕΣ. Αὔριον.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Κύριοι, νομίζω καλὸν νὰ προχωρήσω, ἵνα τελειώσωμεν ἤδη καὶ μὴ ἐπανερχώμεθα.

ΤΙΝΕΣ. Πόσην ὥραν θὰ ὁμιλήσητε;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Θὰ ὁμιλήσω ἀκόμη, εἶναι καλλίτερον νὰ τελειώσωμεν τώρα.

ΤΙΝΕΣ. Αὔριον.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὄχι αὔριον· μὴ ἀπατώμεθα ὅτι ἔχομεν πολλὰς ἡμέρας ἐργασίας ἐνώπιόν μας· γινώσκομεν πάντες ὅτι πολλοὶ βουλευταὶ ἀναγκάζονται ν' ἀπέλθωσι μετ' ὀλίγον.

Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰς παρατηρήσεις ταύτας, ἐπειγόμεθα ν' ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ἐφαρμοζομένου τοῦ συστήματος τῆς προκατόχου κυβερνήσεως, δὲν θὰ εἴχομεν ἐλάττωσιν ἐσόδων 15,000,000, δὲν θὰ εἴχομεν 10,000,000, δὲν θὰ εἴχομεν ἴσως οὐδὲ 5,000,000 ἐλάττωσιν ἐσόδων, ἀλλὰ δὲν κρατεῖ σήμερον τὸ σύστημα τὸ οἰκονομικόν...

ΤΖΑΝΕΤΑΚΗΣ. Εἶναι προτιμότερον νὰ ἔλθωμεν μετὰ μεσημβρίαν, κ. πρόεδρε.

ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ (Πρωθυπουργός). Ἐὰν ἐξακολουθήσῃ ὁ ἐκ Μεσολογγίου κ. βουλευτὴς τὸν λόγον του, ἠμπορεῖ βεβαίως νὰ τὸν τελειώσῃ εἰς τὴν 1 μ.μ., ἀλλὰ θέλομεν ἀπολέσει καὶ τὴν αὐριανὴν συνεδρίασιν, διότι εἶπε τόσας ἀνακριβείας, τὰς ὁποίας διὰ ν' ἀναιρέσωμεν, πρέπει νὰ συνέλθωμεν μετὰ μεσημβρίαν, ὅτε δύναται νὰ τελειώσῃ καὶ τὸν λόγον του, καὶ ἡμεῖς ν' ἀναιρέσωμεν τὰς ἀνακριβείας του.

ΤΙΝΕΣ. Νὰ ἐρωτηθῇ ἡ Βουλή.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Δέχεται ἡ Βουλὴ μετὰ τὸ ἀπόγευμα;

ΠΟΛΛΟΙ. Μάλιστα, εἰς τὰς 5.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Διακόπτεται ἡ συνεδρίασις, ἵνα ἐπαναληφθῇ εἰς τὰς 5.

(Διακόπτεται ἡ συνεδρίασις περὶ ὥραν 12ην, περὶ δὲ τὴν 6ην μ.μ. ἐπαναλαμβάνεται ἡ διακοπεῖσα συνεδρίασις).

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Ὁ κ. Τρικούπης ἔχει τὸν λόγον.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Διεκόπην κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς πρωΐας, ἐν ᾧ ἀνέπτυσσον τὰ τῶν ἐλαττώσεων ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐσόδων, ὡς αὐτὰ ἀνεγράφησαν ὑπὸ τοῦ νῦν ὑπουργείου· εἶχον παραστήσει ὅτι αἱ ἐλαττώσεις αὗται, ἂν ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ τοῦ προκατόχου ὑπουργείου ἐπεκράτει, δὲν θὰ ἦσαν δεδικαιολογημέναι, διότι τὰ ὑποβληθέντα νομοσχέδια ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου ἐκείνου, ἂν ἐψηφίζοντο καὶ ἐφηρμόζοντο, ἤθελον ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα πρόσοδον ἐπὶ τῶν φόρων, οἵτινες διὰ τῶν νομοσχεδίων ἐκείνων ἐψηφίζοντο ἢ ηὐξάνοντο, πρόσοδον ἴσην πρὸς τὴν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀνεγεγραμμένην· μόνον παρετήρησα ὅτι ἦτο ἐνδεχόμενον καὶ πιθανὸν μάλιστα ὡς ἐκ τῆς καταστάσεως τῶν οἰκονομικῶν τῆς χώρας, νὰ ὑπάρξῃ ἐλάττωσις εἰσπράξεων τελωνειακῶν, καὶ αὕτη ἡ ἐλάττωσις ν' ἀποτελέσῃ τὴν καθαρὰν διαφορὰν ἐπὶ ἔλαττον τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐσόδων πρὸς τὸν προϋπολογισμὸν τῶν ἐξόδων. Ἀλλ' ἐπ' ἴσης, ὡς παρετήρησα, τὸ παρελθὸν βεβαιοῖ ὅτι ὑπὸ τῆς προκατόχου κυβερνήσεως ἐφαρμοζόμενοι οἱ προϋπολογισμοὶ ἄφηναν ἀδιαθέτους πιστώσεις, αἵτινες κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος, τὸ 1884, ἀνῆλθον εἰς 8 περίπου ἑκατομμύρια. Ἂν, ἄρα, τοιαύτας ἀδιαθέτους πιστώσεις ἀφήσῃ καὶ ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1885, πᾶσα ἐλάττωσις, προελευσομένη τυχὸν ἐκ τῆς ἥσσονος εἰσπράξεως τῶν εἰσαγωγικῶν τελῶν, ἤθελεν ἀντισταθμισθῆ καὶ ἠθέλομεν ἔχει ἰσοζύγιον ἐν τῷ ἀπολογισμῷ τοῦ 1885. Τὸ ἰσοζύγιον ἐν τῷ ἀπολογισμῷ τοῦ 1885, ὅπερ θὰ ἐξησφάλιζεν ἡ ἐφαρμογὴ τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τῆς προκατόχου κυβερνήσεως ἆρα ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποχρῶσα ἐξασφάλισις ὁμαλοῦ ἰσοζυγίου ἐν τοῖς σταθεροῖς προϋπολογισμοῖς τοῦ Κράτους, ἀφοῦ, ὡς παρετήρησα, πολλαὶ δαπάναι εἶναι ἀναγεγραμμέναι ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1885, ὡς ἐκυρώθη ὑπὸ τῆς προκατόχου κυβερνήσεως ἐπὶ ἔλαττον τοῦ ποσοῦ, τὸ ὁποῖον ἐξ ἀνάγκης θέλει ἀναγραφῆ ὅταν ἐπέλθῃ πλήρης ἡ ἐφαρμογὴ τῶν νόμων τῶν ἀφορώντων εἰς τὰς δαπάνας ταύτας; Οὕτω π.χ. ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Στρατιωτικῶν ἔχομεν ἐγγεγραμμένον ἐν μὲν τῷ προϋπολογισμῷ τῷ εἰσαχθέντι εἰς τὴν Βουλὴν πιστώσεις 18,485,000, ἐν δὲ τῷ προϋπολογισμῷ τῷ κυρωθέντι διὰ τοῦ Διατάγματος τῆς 28ης Φεβρουαρίου πιστώσεις 17,536,000. Ἀλλ' αἱ πιστώσεις αὗται, καίτοι ἐπαρκεῖς πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν νόμων τῶν στρατιωτικῶν κατὰ τὸ ἔτος 1885, δὲν θὰ ὦσιν ἐπαρκεῖς πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν στρατιωτικῶν νόμων κατὰ τὸ 1886, τοῦτο δὲ διότι τὸ μητρῶον τῶν ἀρρένων βεβαιοῖ ὅτι κατὰ τὸ 1886 ἔχομεν στρατευσίμους κατὰ 3 χιλιάδας ἐπὶ πλέον τῶν στρατευσίμων τοῦ 1885.

Προσέτι ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ὡς συνετάχθη διὰ τὸ ἔτος 1885, δὲν περιλαμβάνονται πιστώσεις ἐπὶ τῷ κανονικῷ ὅρῳ διὰ τὸν ἱματισμὸν τοῦ Στρατοῦ, δὲν περιλαμβάνονται πιστώσεις διὰ τὰ πολεμοφόδια, τῶν ὁποίων ἡ ἐτησία προμήθεια πρέπει ν' ἀναγράφηται ἐν τοῖς προϋπολογισμοῖς· δὲν ὑπάρχουσι πιστώσεις ἀποχρῶσαι διὰ τὴν ἱππωνίαν. Ταῦτα πάντα δὲν ἀνεγράφησαν κατὰ τὸ 1885, διότι ὑπῆρχεν ἐν ταῖς ἀποθήκαις ἱματισμός, ὑπῆρχον καὶ πολεμοφόδια, καίτοι δὲ θὰ ἦτο προτιμότερον ἂν ἀνεπληροῦτο καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον ἤθελε κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος καταναλωθῆ, λόγῳ, ὅμως, οἰκονομίας, ἀφ' οὗ ὑπῆρχε τὸ ἀναγκαῖον ἐφόδιον, ἐνομίσαμεν ὅτι δὲν ἦτο ἀνάγκη ν' ἀναγράψωμεν τὸ ποσόν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἐπαναληφθῆ κατὰ τὰ ἐπιόντα ἔτη· πρέπει ἄρα νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὀργανισμὸς στρατιωτικός, οἷος ὁ παρ' ἡμῖν νῦν κείμενος, δὲν δύναται νὰ ἐξυπηρετηθῆ ὑπὸ προϋπολογισμοῦ 17,500,000, ὡς ὁ νῦν ἐφαρμοζόμενος, δέον νὰ προστεθῶσι καὶ 2 καὶ 3 καὶ 4 ἑκατομμύρια ἴσως, ἵνα οἱ νόμοι οἱ κείμενοι ἐφαρμόζωνται. Ταῦτα πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτε ψηφίζομεν προϋπολογισμόν, πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι, ψηφίζοντες τὸν προϋπολογισμόν, λαμβάνομεν ἀποφάσεις περὶ τῆς νομοθεσίας, ἐξ ἧς οὗτος ἀπορρέει· διότι, ἂν θεωρῶμεν ὅτι τὸ ποσὸν τῶν 20 ἢ 21 ἑκατομμυρίων, εἰς τὸ ὁποῖον θέλει φθάσει ἡ ἐφαρμογὴ τῶν νῦν κειμένων παρ' ἡμῖν στρατιωτικῶν νόμων, εἶναι ὑπερβολικὸν καὶ ἀνώτερον τοῦ ὅρου τὸν ὁποῖον δύναται νὰ βαστάσῃ ὁ ἑλληνικὸς λαός, πρέπει νὰ σκεφθῶμεν περὶ τούτου ἐπισταμένως. Καὶ ἐγὼ θεωρῶ ὅτι ὁ ὅρος εἶναι ἀνώτερος τοῦ κανονικοῦ, εἶναι ἀνώτερος τῆς ἀναλογίας τῶν στρατιωτικῶν δαπανῶν καὶ αὐτῶν τῶν μεγάλων ἔτι ἐπικρατειῶν, πολλῷ μᾶλλον τῶν μικρῶν ἐπικρατειῶν. Ἀλλά, τοιαύτην ἔχων γνώμην, ἐπ' ἴσης θεωρῶ ὅτι ὁ στρατιωτικὸς ἡμῶν ὀργανισμὸς εἶναι ἀναπόφευκτος, δὲν δύναται νὰ μεταβληθῆ ἐπὶ τὸ οἰκονομικώτερον, δὲν δύναται νὰ μεταβληθῆ, ἐὰν μὴ μεταβάλωμεν ριζικῶς ἰδέαν, εἶπον δὲ κατὰ τὴν πρωϊνὴν συνεδρίασιν διὰ ποίους λόγους φρονῶ ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ μεταβάλωμεν ριζικῶς ἰδέας ὡς πρὸς τὰ τῆς στρατιωτικῆς ὀργανώσεως τῆς χώρας. Ἔχοντες, ὅμως, ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐν τῷ μέλλοντι θὰ δεήσῃ νὰ δαπανήσωμεν περισσότερα, πρέπει ν' ἀναγνωρίσωμεν ὅτι τὰ ποσὰ ταῦτα πρέπει νὰ ἐξευρεθῶσιν. Ἂν κατὰ τὸ 1885 ἡ φορολογικὴ νομοθεσία, ἐξ ἧς ἀπορρέουσι τὰ ποσὰ τὰ ἀναγεγραμμένα ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐσόδων, δύναται ν' ἀποδειχθῆ ἐπαρκής, ἐξεταστέον ἂν αὕτη δύναται ν' ἀποδειχθῆ ἐπαρκὴς καὶ διὰ τὰ ἐπιόντα ἔτη. Αἱ ἀμφιβολίαι ἐγείρονται ἰδίως ἂν ἤθελεν ἐξακολουθήσει ἡ κατὰ τὰ παρελθόντα ὑπάρξασα μικρὰ παραγωγὴ ἐν τῇ χώρᾳ. Ἐν ὁμαλαῖς περιστάσεσι δεκτῆς γενομένης τῆς πολιτικῆς, τὴν ὁποίαν ἠσπάζετο ἡ προκάτοχος κυβέρνησις, τοῦτ' ἔστι ψηφιζομένων τῶν παρὰ ταύτης προταθέντων φορολογικῶν μέτρων καὶ ἐφαρμοζομένης ἐπιμελῶς τῆς ἄλλης κειμένης φορολογικῆς νομοθεσίας, ἡ βαθμιαία ἀνάπτυξις τῆς ἐκ τῆς νομοθεσίας ταύτης προσόδου ἀπεδείχθη ἐπαρκὴς ἵνα παρακολουθήσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δαπανῶν καὶ παράσχῃ ἔσοδα ἱκανὰ πρὸς κάλυψιν τῶν ἐξόδων, ἅτινα ἐπάγονται οἱ κείμενοι νόμοι ἐν τῇ οἰκονομικωτέρα αὐτῶν ἐφαρμογῇ. Νομίζω, ἄρα, ὅτι διὰ τοῦ συστήματος ἐκείνου, δεόντως ἐφαρμοζομένου, οὐ μόνον εἰς τὸ παρὸν δυνάμεθα νὰ ἐπαρκέσωμεν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ μέλλον. Οἱ φορολογικοὶ νόμοι τοὺς ὁποίους ἡ προκάτοχος κυβέρνησις εἶχε θεωρήσει ἀναγκαίους καὶ εἶχε συστήσει εἰς τὴν Βουλὴν τῆς παρελθούσης περιόδου ἦσαν ὁ νόμος περὶ προσθήκης τελῶν χαρτοσήμου, ὁ νόμος περὶ προσθήκης τελῶν δασικῶν, ὁ νόμος περὶ βελτιώσεως τῶν κατὰ τὴν βεβαίωσιν καὶ ἐπιτηρήσεως τοῦ φόρου ἐπὶ τοῦ καπνοῦ, ὁ νόμος περὶ βελτιώσεως τῶν κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ φόρου ἐπὶ τῆς καταναλώσεως τῶν πνευματωδῶν ποτῶν, ὁ νόμος περὶ βελτιώσεως τῶν κατὰ τὴν βεβαίωσιν καὶ εἴσπραξιν τοῦ φόρου ἐπὶ τῶν οἴνων. Πάντα ταῦτα, ἐὰν ἐψηφίζοντο καὶ δεόντως μετὰ τῶν προεψηφισμένων φορολογικῶν νόμων ἐφηρμόζοντο, νομίζομεν ὅτι θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἰσοζυγίου κατὰ τὸ 1885· ἐὰν δὲν εἴχομεν ὁμαλὸν οἰκονομικῶς τὸ ἑπόμενον ἔτος 1886, καὶ διὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνοι ἐπίσης ἤθελον ταῦτα ἐπαρκέσει, διότι τὸ παρελθὸν πείθει ὅτι ἐν ὁμαλαῖς οἰκονομικαῖς περιστάσεσιν ὑπάρχει ἐν Ἑλλάδι προσαύξησις προσόδου τῶν φόρων τῶν ὑφισταμένων ἄνευ αὐξήσεως τοῦ ὅρου αὐτῶν, ἀνωτέρα τῆς ἐκ τῶν αὐτῶν φόρων ἐν ἄλλαις ἐπικρατείαις παρατηρουμένης αὐξήσεως, καὶ τοῦτο διότι ἡ χώρα ἡμῶν δὲν ἔλαβεν ἔτι πλήρη αὐτῆς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ διότι σπεύδουσα πρὸς τὸ κοινὸν μέτρον τῆς ἀναπτύξεως τῆς καθ' ἡμᾶς ἐποχῆς, προβαίνει γοργοτέρῳ βήματι, ἢ τὰ ἄλλα κράτη, τὰ ὁποῖα ἔφθασαν ἤδη εἰς τὸ ὅριον τοῦτο. Ὅ,τι, ἄρα, θ' ἀπῃτεῖτο μετὰ τὴν ψήφισιν τῶν φορολογικῶν ἐκείνων νόμων καὶ τὴν αὐστηρὰν ἐφαρμογὴν τῶν κειμένων ἤδη φορολογικῶν νόμων, θὰ ἦτο περιστολὴ τῶν δαπανῶν, ὅπως μὴ παρακολουθῇ ἡ αὔξησις αὐτῶν τὴν αὔξησιν τῶν προσόδων, καὶ ἑπομένως ἐπιτευχθῇ ὁ καταλογισμὸς εἰς ἀναπλήρωσιν τῶν ἐλλειμμάτων τῆς προσαυξήσεως τῶν φόρων. Αὕτη ἡ προσαύξησις τῶν φόρων, ὑποβοηθουμένη καὶ ὑπὸ τῆς ἐνεργείας τῆς κυβερνητικῆς, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς πάσας τὰς ἀνάγκας τοῦ ἰσοζυγίου τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἵνα ὑποβοηθήσῃ ἡ Κυβέρνησις εἰς τοῦτο, πρέπει ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ὑποχρέωσιν τὴν ὁποίαν ἔχει, ὅπως φέρῃ τέλος τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν παράλληλον τῶν ἄλλων κρατῶν ὡς πρὸς τὰ τῆς συγκοινωνίας, πρέπει τὸ ζήτημα τῶν σιδηροδρόμων, προτεθὲν ἤδη ἐν τῇ ἐφαρμογῇ του, νὰ φθάσῃ εἰς τὴν

πλήρη λύσιν αὐτοῦ, πρέπει τὸ ζήτημα τῆς ὁδοποιΐας νὰ λυθῇ ὁλοσχερῶς, ἡ δ' ἐπιβάρυνσις, τὴν ὁποίαν θέλει ὑποστῆ τὸ Δημόσιον Ταμεῖον διὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ συμπλέγματος τῆς ὁδοποιΐας καὶ διὰ τὰς ἐγγυήσεις τῶν σιδηροδρόμων θέλει καλυφθῆ ὑπὸ τῆς μείζονος προσόδου, τὴν ὁποίαν θέλουσιν ἀποδώσει οἱ κείμενοι φόροι. Προσέτι πρέπει αἱ κυβερνήσεις νὰ δώσωσι προσοχὴν ὅσον ἔνεστι πλείονα εἰς τὰ τῶν ἐμπορικῶν ἡμῶν σχέσεων πρὸς τὰς ξένας ἐπικρατείας, πρέπει νὰ γίνῃ προσπάθεια ὅπως μετὰ πασῶν τῶν ἐπικρατειῶν συνδεθῶμεν δι' ἐμπορικῶν συμβάσεων, αἵτινες νὰ ἐξασφαλίζωσι τὴν ὅσον ἔνεστι ἐλευθερωτέραν εἰσαγωγὴν τῶν προϊόντων ἡμῶν ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις, καὶ ἰδίως τοῦ προϊόντος τῆς σταφίδος. Τοιαῦται συμβάσεις ὑπὸ τῆς προκατόχου κυβερνήσεως συνήφθησαν δύο, σύμβασις μετὰ τῆς Αἰγύπτου, ἥτις ἤνοιξε τὰς πύλας αὐτῆς εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς καπνούς, σύμβασις μετὰ τῆς Γερμανίας, ἥτις διηυκόλυνε τὴν εἰσαγωγὴν τῆς σταφίδος ἐκεῖ. Εἶχον παρασκευασθῆ συμβάσεις καὶ μετὰ τῆς Αὐστρίας καὶ μετὰ τῆς Γαλλίας, παρεσκευάζοντο δὲ καὶ ἄλλαι, ὅπως ἡ σταφὶς εἰσέρχηται ἐπὶ βελτίοσιν ὅροις ἐν ταῖς ξέναις ἐπικρατείαις. Ἰδίως δὲ συντελεστικὰ πρὸς τὴν διαπραγμάτευσιν τῶν συμβάσεων ἐκείνων ἀπεδείχθησαν τὰ μέτρα τὰ ὁποῖα εἶχε λάβει ἡ προκάτοχος κυβέρνησις ὡς πρὸς τὰ τοῦ δασμολογίου. Τὸ δασμολόγιον, ὅπως διερρυθμίσθη, κατέστησεν ἐπιθυμητὴν παρὰ τοῖς ξένοις κράτεσι τὴν διαπραγμάτευσιν μεθ' ἡμῶν, ὅπως μεταρρυθμίσωμεν ἡμεῖς τὸ δασμολόγιον χάριν τῆς εἰσαγωγῆς τῶν προϊόντων αὐτῶν, παρεχόντων τῶν κρατῶν ἐκείνων ὡς ἀντάλλαγμα τὴν μεταρρύθμισιν τῶν ἰδίων αὐτῶν δασμολογίων ὑπὲρ τῆς σταφίδος καὶ ἄλλων ἑλληνικῶν προϊόντων· εἰς τοῦτο σήμερον πρέπει νὰ ἐπιφυλάξωμεν τὰ τοῦ δασμολογίου. Ποιοῦμαι δὲ τούτου μνείαν, διότι ἐγένετο λόγος περὶ δασμολογίου ὡς περὶ θεσμοῦ, ὅστις δύναται νὰ μεταρρυθμισθῇ ἀσχέτως πρὸς ἐμπορικὰς συμβάσεις, ἐνῷ κατ' ἐμὲ οὐδεμία ἐλάττωσις τέλους ἐκ τῶν ἐν τῷ δασμολογίῳ ἀναγεγραμμένων πρέπει νὰ γένηται, εἰμὴ μόνον ἀφοῦ διὰ τοῦ δασμολογίου ἀποκτήσωμεν παρὰ τῶν ξένων ἐπικρατειῶν πάσας τὰς ὠφελείας τὰς ὁποίας ἐξ αὐτοῦ δυνάμεθα νὰ ἀπεκδεχώμεθα. Μόνον πρὸς ἐπιβάρυνσιν δυνάμεθα νὰ μεταρρυθμίζωμεν τὸ δασμολόγιον, ἕως οὗ φθάσωμεν εἰς τὸ σημεῖον τὸ ὁποῖον ἐπιδιώκομεν. Ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ τῆς προκατόχου κυβερνήσεως ὑποβοηθουμένη, ὡς εἶπον, καὶ ἐκ τῶν μέτρων τούτων θὰ ἀποκαθίστα τὸ ἰσοζύγιον. Καὶ οὐ μόνον τὸ ἰσοζύγιον τοῦ προϋπολογισμοῦ θὰ ἐξησφάλιζεν, ἀλλὰ καὶ τὴν ταμιακὴν κατάστασιν θὰ καθίστα τοιαύτην, ὥστε νὰ μὴ παρέχῃ δυσχερείας εἰς τὴν κανονικὴν λειτουργίαν τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Κράτους. Ἐρρέθη ὅτι αἱ ὑποχρεώσεις τῆς Πολιτείας ὡς ἐκ τῶν προσωρινῶν δανείων κατὰ τὴν λῆξιν τῶν διοριῶν θὰ εἶναι μεγάλαι· ἀλλ' αἱ ὑποχρεώσεις αὗται καλύπτονται ὑπὸ τῶν διδομένων εἰς ἐνέχυρον ἀπέναντι αὐτῶν ὁμολογιῶν, ὧν ἡ ἀξία κατὰ πολὺ ὑπερτερεῖ τὸ ὀφειλόμενον ποσόν. Ἂν ἡ κατάστασις ἡ οἰκονομικὴ τοῦ Κράτους, οὐ μόνον τοῦ Δημοσίου, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς γεωργίας, εἶναι κακή, θὰ ὑπάρξωσι δυσχέρειαι περὶ τὴν ἀνανέωσιν τῶν δανείων ἐκείνων, ἀλλὰ δυσχέρειαι αἱ ὁποῖαι καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν θὰ εἶναι ἀνυπέρβλητοι. Ἂν, ὅμως, ὡς ἐλπίζω, ἡ κατάστασις τῆς χώρας καταστῇ ὁμαλή, δὲν θέλει παραστῆ δυσκολία πρὸς κανονισμὸν τοῦ ζητήματος τῶν προσωρινῶν δανείων. Πρὸς τοῦτο ἀρκεῖ νὰ γινώσκῃ ἡ Βουλὴ ὅτι ὀλίγο πρὸ τῆς ἀποχωρήσεως τῆς προκατόχου κυβερνήσεως καὶ πρὸ τῶν πολιτικῶν περιστάσεων, αἵτινες περιήγαγον τὴν Ρωσσίαν εἰς διενέξεις πρὸς τὴν Ἀγγλίαν, καὶ ὡς ἐκ τούτου διετάραξαν τὰς ἐμπορικὰς ἀγορὰς τῆς Εὐρώπης, εἶχεν ἐπιληφθῆ ἡ Κυβέρνησις διαπραγματεύσεων πρὸς ὁριστικὴν τοποθέτησιν τῶν ὁμολογιῶν ἐπὶ τῇ τιμῇ τῶν 342 καὶ ½, τοὐτέστι ἐπὶ τῇ τιμῇ τῆς ὁριστικῆς συμφωνίας κατὰ τὴν συνομολόγησιν τοῦ δανείου, καὶ τοῦτο μετὰ δικαιώματος ἐξωνήσεως. Δὲν ἀμφιβάλλω δὲ ὅτι ἂν καὶ πάλιν τὰ τῆς πίστεως ἡμῶν ἀποκαταστῶσιν εἰς τὸ σημεῖον, ἐν ᾧ ὑπῆρχον, καθ' ἣν ἐποχὴν αἱ διαπραγματεύσεις αὗται διεξήγοντο, θὰ εἶναι πάλιν δυνατὸν ἐπὶ τοιούτοις ὅροις νὰ κλεισθῇ συμφωνία περὶ τοποθετήσεως τῶν ὁμολογιῶν ἐκείνων. Τὰ δὲ τῶν ὁμολογιῶν δὲν ἔχουσιν ὡς παρεστάθησαν εἰς τὴν Βουλήν, διότι παρεστάθη εἰς τὴν Βουλὴν ὅτι ἐκ τῶν ὁμολογιῶν τοῦ δανείου δὲν δύναται ἡ ἐπικράτεια νὰ ὑπολογίζῃ πρόσοδον ἐν τῷ μέλλοντι εἰμὴ ἐκ 14 χιλιάδων ὁμολογιῶν· ἀλλ' ὁ ὑπολογισμὸς οὗτος παροράᾳ ὅτι τὰ ἐπὶ ἐνεχύρῳ δοθέντα ποσὰ εἶναι πολλῷ ἀνώτερα τοῦ ποσοῦ τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ καλύψωσιν, ὅτι ἂν ὑπολογίσωμεν τὰς ἐπὶ ἐνεχύρῳ δοθείσας ὁμολογίας ἐπὶ τῷ ὅρῳ τῶν 342 ½, ὅστις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ κατώτατος τῆς ὁριστικῆς διαθέσεως τῶν ὁμολογιῶν ἐκείνων, θὰ ἔχωμεν οὐχὶ 14 χιλιάδας ὁμολογίας, ἀλλὰ 72,303 ὁμολογίας διαθεσίμους, τῶν ὁποίων τὸ ποσὸν ἀνέρχεται εἰς 24,775,000 δραχμῶν. Τοῦτο εἶναι τὸ ποσὸν τὸ ὁποῖον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς διαθέσιμον παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, ποσὸν διὰ τοῦ ὁποίου θέλει καλύψει τὸ Ταμεῖον τὰ ἐνδεχόμενα ἐλλείμματα τοῦ μέλλοντος καὶ ἐκ τῶν ἐλλειμμάτων τοῦ παρελθόντος ὅσα δὲν ἐκαλύφθησαν ὑπὸ τῶν προσωρινῶν δανείων. Εἶχεν ἐρωτήσει κατὰ τὴν χθεσινὴν συνεδρίασιν ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Πατρῶν ποῖαι εἶναι αἱ ὑποχρεώσεις αἱ κληροδοτηθεῖσαι ὑπὸ τοῦ παρελθόντος εἰς τὴν προκάτοχον κυβέρνησιν, καὶ ποῖα ὑπῆρξαν τὰ χρηματικὰ μέσα τὰ ὁποῖα τὸ παρελθὸν εἶχε κληροδοτήσει εἰς τὴν προκάτοχον κυβέρνησιν πρὸς ἀπάντησιν τῶν ὑποχρεώσεων ἐκείνων. Ἂν ὁ κ. βου-

λευτὴς ἐκ Πατρῶν ἦτο μέλος τῆς Βουλῆς τῆς παρελθούσης περιόδου, θὰ ἐγίνωσκεν ὅτι ἡ αὐτὴ ἐρώτησις, ἡ ὁποία εὐλόγως ἐγένετο παρ' αὐτοῦ χθές, εἶχε γίνῃ καὶ τότε, ἐδόθη δὲ τότε ἀπάντησις μετὰ τῶν καταστάσεων, ἐξ ὧν ἐξάγεται ὅτι ἡ προκάτοχος κυβέρνησις κατὰ τὸ 1882 ἐδαπάνησεν ἀπέναντι τῆς χρήσεως τοῦ 1881 καὶ ἐκ χρημάτων μὴ ἀνηκόντων εἰς τὴν χρῆσιν ἐκείνην ποσὸν 21 ἑκατομμυρίων καὶ ἑκατοστύων τινων χιλιάδων δραχμῶν, ὅτι δὲ καὶ παρέλαβε περίπου ἴσον ποσὸν ἐκ τοῦ δανείου τῶν 120 ἑκατομμυρίων κατατεθειμένον εἰς διαφόρους τραπέζας. Ἑπομένως, ἀπὸ τοῦ 1882 δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ ταμεῖον ἐν καταστάσει ἰσοζυγίου, τὰ δὲ ἐλλείμματα ἀπὸ τοῦ 1882 ἀπῄτουν δάνεια ὅπως καλυφθῶσι, διότι τὰ πρὸ αὐτῶν εἶχον καλυφθῆ διὰ τῆς τοιαύτης γενομένης δαπάνης ἐκ τῶν προσόδων τοῦ δανείου τῶν 120 ἑκατομμυρίων. Τοῦτο δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τοὺς ὑπολογισμοὺς εἰς τοὺς ὁποίους θέλομεν προβῆ, ὅπως ἀνεύρωμεν ὁποῖον μέρος ἐκ τῶν 24 ἑκατομμυρίων τῶν διαθεσίμων ἐκ τοῦ δανείου τῶν 170,000,000 δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπερροφημένον ἤδη ἐκ τῶν ἐλλειμμάτων τῶν ἀπὸ τοῦ 1882, καὶ ποῖον ποσὸν μένει διαθέσιμον, εἴτε πρὸς κάλυψιν ἐνδεχομένων ἐλλειμμάτων τοῦ μέλλοντος, εἴτε πρὸς ἄλλους σκοπούς.

Τοιαύτη ἡ κατάστασις ἡ οἰκονομικὴ ὡς πρός τε τὸν προϋπολογισμὸν καὶ ὡς πρὸς τὰ ταμειακὰ ἐν σχέσει πρὸς τὴν οἰκονομικὴν πολιτικὴν τῆς προκατόχου κυβερνήσεως. Ἤδη ἐξεταστέον ὁποία ἡ κατάστασις κατὰ τὰς ἰδέας τὰς ὁποίας χθὲς ἠκούσαμεν ἀναπτυσσομένας ὑπὸ τῆς νῦν κυβερνήσεως. Χθὲς ἠκούσαμεν ἀναπτυσσόμενον παρὰ τῆς νῦν κυβερνήσεως ὅτι αὕτη, μὴ ἀποδεχομένη τὴν πολιτικὴν τῆς προκατόχου κυβερνήσεως, μὴ θεωροῦσα λυσιτελῆ τὴν ψήφισιν τῶν νομοσχεδίων τῶν φορολογικῶν, τὰ ὁποῖα εὗρεν ὑποβεβλημένα, θεωροῦσα ἑαυτὴν ὑπόχρεων νὰ καταργήσῃ ἢ τροποποιήσῃ τὰ ἤδη ψηφισθέντα, δὲν δύναται νὰ ὑπολογίζῃ ἐπὶ ἰσοζυγίου, ὑπολογίζει δὲ τὸ ἔλλειμμα εἰς 11,000,000 καὶ ἑκατοστύας τινὰς χιλιάδας δραχμῶν. Ἐνῶ δὲ τοιαύτην ἀναγνωρίζει κατάστασιν, τίνα λαμβάνει μέτρα ἀπέναντι αὐτῆς; Ἀπηρίθμησε χθὲς ὁ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὑπουργὸς τὰ μέτρα τὰ οἰκονομικὰ τὰ ὁποῖα θέλει προτείνει εἰς τὴν Βουλὴν ἐν τῇ παρούσῃ συνόδῳ. Εἶπεν ὅτι θέλει προτείνει, συμφώνως πρὸς τὰς ἐπαγγελίας τῆς Ἀντιπολιτεύσεως κατὰ τὰς ἐκλογάς, τὴν κατάργησιν τοῦ μονοπωλίου ἐπὶ τοῦ σιγαροχάρτου, ἀλλ' οὐχὶ διὰ νόμου καταργοῦντος τὸ μονοπώλιον, ἀλλὰ διὰ νόμου ἐπιτρέποντος εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὴν κατάργησιν τοῦ μονοπωλίου. Ἔχω δι' ἐλπίδος ὅτι ἡ διάταξις αὕτη περιλαμβάνεται ἐν τῷ νομοσχεδίῳ, ἵνα ἀποφύγῃ ἡ Κυβέρνησις τὴν ὑποχρέωσιν τῆς καταργήσεως τοῦ μονοπωλίου. Ἐάν, ὅμως, ἐκπληρώσῃ ἡ Κυβέρνησις τὴν ἄδειαν τὴν παρεχομένην ὑπὸ τοῦ νομοσχεδίου, θέλομεν ἔχει ἐλάττωσιν 1,200,000, ἴσως δὲ καὶ 1,300,000. Ἐπειδὴ δ' ἡ παροῦσα κυβέρνησις ἀναγράφει ἐκ τοῦ μονοπωλίου τούτου πρόσοδον 800,000 δραχμῶν, πρέπει νὰ προστεθῇ ἐν ὑπολογισμῷ περὶ τοῦ μέλλοντος καὶ τὸ ποσὸν τοῦτο εἰς τὸ ἀνεγνωρισμένον ἔλλειμμα τῶν 11,000,000.

Ἐπίσης καὶ ἐπὶ τοῦ μονοπωλίου τῶν πυρείων ἡ αὐτὴ διάταξις περιλαμβάνεται, διὰ τὸν αὐτὸν ἴσως σκοπὸν τῆς μὴ καταργήσεως. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἐπέλθῃ κατάργησις, ἐπίσης θὰ ἔχωμεν ἐν τῷ μέλλοντι ἔλλειμμα προστεθησόμενον εἰς τὸ ἔλλειμμα τὸ ἀνεγνωρισμένον.

Περὶ πετρελαίου εἶπεν ὁ κ. ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὑπουργὸς ὅτι σκέπτεται ἤδη ἡ Κυβέρνησις, διότι, καίτοι ἀναγνωρίζει πάντοτε ὅ,τι διεκήρυξε, ἤτοι ὅτι τὰ μονοπώλια εἶναι ἀποκρουστέα, ὡς παρεμποδίζοντα τὴν ἐλευθέραν ἐμπορίαν, περὶ πετρελαίου, ὅμως, ἤρχισε νὰ ἀμφιβάλλῃ, ἐὰν ὑπάρχῃ ἐλευθέρα ἐμπορία παρεμποδιζομένη ὑπὸ τοῦ μονοπωλίου, διότι ἐπληροφορήθη ἤδη ὅτι ἐγίνοντο πολλαὶ λαθρεμπορίαι ἐπὶ τοῦ πετρελαίου, καὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἐμπορία δὲν ἠδύνατο ἐλευθέρως νὰ λειτουργήσῃ.

Ὅτε ἐν Καλάμαις, ὅτε ἐν Τριπόλει ὁ τότε ἀρχηγὸς τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἀνέπτυσσε τὸ πρόγραμμα αὐτοῦ, ρητῶς ἔλεγεν ὅτι θὰ κατηργηθῇ τὸ μονοπώλιον τοῦ πετρελαίου, διότι τὸ μονοπώλιον παρεμποδίζει τὴν ἐλευθέραν ἐμπορίαν τοῦ εἴδους τούτου. Ὁ τότε ἀρχηγὸς τῆς Ἀντιπολιτεύσεως καὶ νῦν πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ἠγνόει τότε ὅτι ἐγίνοντο λαθρεμπόρια ἐπὶ τοῦ πετρελαίου, καίτοι διατελέσας ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν κατὰ τὸ 1879. Μὴ ἆρα ἀνεπτύχθη ἡ λαθρεμπορία τοῦ πετρελαίου μετὰ τὸ 1879, καὶ ἠγνόει τοῦτο ὁ τότε ἀρχηγὸς τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ὡς μὴ δυνάμενος νὰ λάβῃ ἀκριβεῖς πληροφορίας παρὰ ὑπουργείου, τὸ ὁποῖον δὲν διετέλει φιλικῶς πρὸς αὐτόν; Ὅτε αὐτὸς ὁ νῦν πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως διηύθυνε τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν κατὰ τὸ 1879, ποία ἦτο ἡ ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ πετρελαίου πρόσοδος τοῦ Δημοσίου καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐπὶ τοῦ εἴδους τούτου λαθρεμπορίας; Ἐνῶ κατὰ τὸ 1884, ὡς εἶπεν ὁ κ. πρωθυπουργός, εἰσέπραξε τὸ Δημόσιον ἐξ εἰσαγωγικῶν τελῶν ἐπὶ τοῦ πετρελαίου 1,350,000 δραχμῶν, τί εἰσέπραττε τὸ Δημόσιον κατὰ τὸ 1879; Ἐνῷ κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος εἰσεπράχθησαν 1,350,000 δραχμῶν, κατὰ τὸ 1879 εἰσεπράχθησαν 500,000 δραχμαί. Ἡ μεγάλη ἐπιμέλεια τὴν ὁποίαν ἡ προκάτοχος κυβέρνησις εἶχεν ἀφιερώσει εἰς τὰ τῶν τελωνείων, ἐπήνεγκε τὴν ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος μεγίστην αὔξησιν προσόδου ἐκ τοῦ πετρελαίου, δι' ἀναλόγου περιορισμοῦ τῆς λαθρεμπορίας. Ἐὰν παρατηρήσωμεν τοὺς δημοσιευθέντας πίνακας περὶ εἰσαγωγῆς πετρελαίου ἀπὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἀνέλαβεν ἡ προκάτοχος κυβέρνησις τὴν ἐξουσίαν, παραβάλλοντες

αὐτὴν πρὸς τὸ ἀμέσως προηγούμενον ἔτος, εὑρίσκομεν ὅτι κατὰ τὸ 1881 εἰσήχθησαν εἰς τὸ Κράτος ἀποτίσασαι τέλος 1,893,000 ὀκάδες πετρελαίου, κατὰ τὸ ἔτος 1883 2,793,000 ὀκάδες, κατὰ δὲ τὸ 1884 ὑπὲρ τὰ 3 ἑκατομμύρια. Ἐπὶ τοσοῦτον εἶχεν ἐπιτευχθῆ ὁ περιορισμὸς τῆς λαθρεμπορίας. Καὶ ὅμως ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν, ὅστις ὑπεσχέθη πρὸ μικροῦ εἰς τοὺς ἐκλογεῖς ὅτι θέλει καταργήσει τὸ μονοπώλιον τοῦ πετρελαίου ὡς παρεμποδίζον τὴν ἐλευθέραν ἐμπορίαν, σήμερον λέγει ὅτι πρέπει νὰ σκεφθῇ, διότι ἡ λαθρεμπορία τοῦ εἴδους τούτου εἶχε λάβει τοσαύτην ἐπίτασιν, ὥστε δὲν θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἐμπορίου, καὶ ἑπομένως θὰ καθίστα ἴσως ἐξαιρετέον τὸ πετρέλαιον ἀπὸ τῆς γενικῆς ἀρχῆς ἣν πρεσβεύει περὶ τῶν μονοπωλίων, ὅτι εἶναι ἀποκρουστέα. Ὅπως δήποτε εὐάρεστον εἶναι ὅτι μετέβαλε γνώμην περὶ τούτου καὶ ἠθέτησε τὴν διάταξιν ταύτην τοῦ προγράμματός του, διάταξιν βλαβεράν, ὡς ἐλπίζω ὅτι θέλει ἀθετήσει τὰς διατάξεις αὐτοῦ καὶ ὡς πρὸς τὸ μονοπώλιον τοῦ σιγαροχάρτου καὶ ὡς πρὸς τὸ μονοπώλιον τῶν πυρείων, μὴ ποιούμενος χρῆσιν τῆς ἀδείας τὴν ὁποίαν ζητεῖ παρὰ τῆς Βουλῆς.

Ἀλλὰ πλὴν τῶν μονοπωλίων, περὶ ὧν δὲν ἔχομεν τὴν πεποίθησιν ὅτι θέλει προβῆ εἰς τὴν κατάργησιν τὸ ὑπουργεῖον, ἔχομεν ἑτέρους φόρους ὧν προτείνει ρητῶς τὴν κατάργησιν· ἔχομεν τὸν φόρον τοῦ ἐλαίου. Καὶ ἄλλοτε ἐγένετο ἐν τῇ Βουλῇ λόγος περὶ τούτου, ἡμεῖς δὲ τότε ὄντες ἐν τῇ Κυβερνήσει ἀπηντήσαμεν ὅτι δὲν ἐπετρέπετο νὰ σκεφθῶμεν περὶ ἐλαττώσεως τοῦ φόρου τούτου, ἐνόσῳ δὲν ἔχομεν ἀνάλογον περίσσευμα ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ὅτι εἰς τὸν φόρον τοῦτον, ὡς ὑφιστάμενον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας, ἦτο συνειθισμένος ὁ λαός· ὅτι δύναται νὰ εἶναι βαρύτερος τοῦ δεόντος, ἀλλὰ περὶ τούτου δὲν δύναται νὰ γίνῃ σκέψις, εἰμὴ μόνον ὅταν ἀποκτήσωμεν περισσεύματα ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, δι' ὧν νὰ καλύψωμεν τὴν ζημίαν τὴν ἐκ τῆς ἐλαττώσεως προελευσομένην. Ἤδη ἠκούσαμεν τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ ἀναπτύξαντος τοὺς λόγους, δι' οὓς θεωρεῖ ἐξαιρετικῶς συμφέρον εἰς τὴν Πολιτείαν τὸ μέτρον τῆς ἐλαττώσεως τοῦ φόρου. Εἶπεν ὅτι διὰ τῆς ἐλαττώσεως τοῦ φόρου θέλει βελτιωθῆ ἡ ποιότης τοῦ ἐλαίου. Ἐὰν ἔλεγεν ὅτι ἡ ἐλάττωσις τοῦ φόρου θέλει δώσει ὤθησιν εἰς τὴν φυτείαν τῶν ἐλαιῶν, θὰ ἦτο ἡ σκέψις καταληπτή, ἀλλὰ κατὰ τί ἡ ἐλάττωσις τοῦ φόρου θέλει συντελέσει εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς ἐλαιοποιίας, τοῦτο δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω. Ἀπητεῖτό τις δικαιολογία τῶν ἀδικαιολογήτων, καὶ ἐδόθη αὕτη, ὅπως ἠδύνατο νὰ λεχθῇ ὁ,τιδήποτε ἄλλο.

Πλὴν τῶν νομοθετημάτων τούτων, ἀνήγγειλεν ἡ Κυβέρνησις χθὲς ὅτι θέλει ὑποβάλει νομοσχέδιον περὶ φορολογίας τοῦ καπνοῦ. Τὸ νομοθέτημα τοῦτο εἶναι γνωστὸν εἰς πάντας, διότι ἀνεκοινώθη εἰς τοὺς βουλευτὰς πρὶν ἢ συνέλθωσιν εἰς συνεδριάσεις κατηρτισμένης Βουλῆς. Νομίζω ὅτι αἱ πιθανότητες τῆς ψηφίσεως τοῦ νομοσχεδίου τούτου εἶναι ἐλάχισται, ἀλλὰ δὲν θὰ ἐπιληφθῶ ἤδη τῆς ἐξετάσεως τῶν κατ' αὐτό· περὶ τούτων θέλομεν συζητήσει ἐν ἐκτάσει, ὅταν προταθῇ εἰς τὴν ψῆφον τῆς Βουλῆς· ἤδη ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὑπὸ τὴν ἔποψιν μόνον τῆς προσόδου, ὅτι ἐκ τοῦ νομοσχεδίου τούτου αἱ πρόσοδοι θέλουσι περιορισθῆ σπουδαίως. Αἱ κατὰ τὸν κείμενον περὶ φόρου ἐπὶ τῆς καταναλώσεως τοῦ καπνοῦ εἰσπράξεις εἶναι γνωσταί, μαρτυροῦσαι ὅτι τὸ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀναγεγραμμένον ἔσοδον εἶναι πραγματικόν· ἀλλὰ τὸ προτεινόμενον νομοσχέδιον οὐ μόνον μειοῖ τὸν φορολογικὸν ὅρον, οὐ μόνον καθιεροῖ σύστημα βεβαιώσεως ἀποδειχθὲν παρ' ἡμῖν ἐκ μακρᾶς πείρας ἀτελεσφόρητον, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ βεβαιωθέντος φόρου τὴν εἴσπραξιν καθιστᾷ προβληματικήν, τοὐλάχιστον ἐπὶ τῇ πρώτῃ ἐφαρμογῇ, ἀφοῦ παρέχει δύο ἐτῶν διορίαν εἰς ἀπότισιν τοῦ φόρου. Πῶς δικαιολογεῖ τὸ ὑπουργεῖον τὴν ἐλάττωσιν τοῦ φορολογικοῦ ὅρου εἰς δύο δραχμὰς ἀντὶ τῶν τριῶν δραχμῶν καὶ τῶν κατὰ μέσον ὅρον προσθετέων 35 λεπτῶν διὰ τέλος ταινιῶν, ἅτινα σήμερον ἀποτίει ὁ καπνός; Ἡ πρώτη δοθεῖσα δικαιολογία εἶναι ὅτι κατὰ τὴν γνώμην τῆς Κυβερνήσεως δὲν διαφεύγει τὴν εἴσπραξιν ποσὸν ἴσον κατὰ τὸν προτεινόμενον τοῦτον νόμον, τοῦ διαφεύγοντος αὐτὴν κατὰ τοὺς κειμένους νόμους. Ἡ γενικὴ γνώμη τῶν γινωσκόντων τὰ τοῦ καπνοῦ εἶναι ὅτι θὰ διαφύγῃ ποσὸν πολὺ ἀνώτερον· ἀλλὰ τὰ περὶ τούτου θέλουν ἀποδειχθῆ ὅταν ἐν λεπτομερείᾳ ἐξετασθῇ ὁ προτεινόμενος νόμος καὶ ὅταν παραβληθῶσιν αἱ διατάξεις αὐτοῦ πρὸς κειμένους ἄλλοτε παρ' ἡμῖν νῦν δ' ἔτι ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει νόμους, περιέχον διατάξεις περὶ δηλώσεων καὶ ἐγγυήσεων καὶ περὶ δικαιωμάτων ἐξελέγξεως καὶ ἐπιτηρήσεως καὶ καταδιώξεως, παρεχομένων εἰς ὑπαλλήλους, εἴτε προϋπάρχοντας, εἴτε εἰδικῶς πρὸς τοῦτο διοριζομένους, καὶ ὧν ἡ ἐνέργεια ἀπεδείχθη καταλήγουσα εἰς ἀπηνῆ φορολογίαν τοῦ λαοῦ, οὐχὶ πρὸς ὄφελος τοῦ Δημοσίου, ἀλλ' ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ σμήνους τῶν ὑπαλλήλων τῶν ἀποκτώντων ἐκ τοῦ νόμου δικαίωμα ἐνεργείας. Ἑτέρα δοθεῖσα δικαιολογία τῆς ἐλαττώσεως τοῦ φορολογικοῦ ὅρου εἶναι ὅτι ἡ κατὰ τὸν κείμενον νόμον πρόσοδος ἐπιβαρύνεται δι' ὑπερόγκων δαπανῶν εἰσπράξεως, αἱ δὲ διὰ τοῦ προτεινομένου νόμου εἰσπράξεις δὲν ἐπάγονται δαπάνας ἀξίας λόγου. Ἐὰν τῳόντι ἔχῃ ὁ κείμενος νόμος πλεονέκτημά τι, εἶναι κυρίως τοῦτο, ὅτι ἡ πρόσοδος σχεδὸν δὲν ἐπιβαρύνεται δι' ἐξόδων εἰσπράξεως· ὅτι τὸ τέλος τῶν 50 λεπτῶν τὸ ἐπιβαλλόμενον ἐπὶ τῆς κοπῆς τοῦ καπνοῦ καὶ ὅπερ δὲν ἀποτελεῖ φορολογίαν, ἀφοῦ ἡ ἐλευθέρα βιομηχανία ἐπληρώνετο διὰ τὴν κοπὴν πλείονα, ἀπαλλάσσει τὸ Δημόσιον τῆς ἀνάγκης περαιτέρω φροντίδος καὶ δαπάνης διὰ τὴν εἴσπρα-

ξιν τοῦ φόρου πραγματοποιουμένου συνάμα μετὰ τῆς εἰσπράξεως τοῦ τέλους τῆς κοπῆς διὰ τῶν αὐτῶν ὀργάνων καὶ διὰ τῆς αὐτῆς πράξεως. Λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὸν προϋπολογισμόν, εὑρίσκετε ἐν τοῖς ἐξόδοις ἀναγεγραμμένον ποσὸν διὰ τὴν κοπὴν τοῦ τιθεμένου εἰς κατανάλωσιν καπνοῦ 890,000, δραχμῶν, εὑρίσκετε δὲ εἴσπραξιν ἀπέναντι τοῦ τέλους τῶν 50 λεπτῶν 675,000 δραχμῶν· ἡ διαφορά, ἄρα, ἡ ἐγγεγραμμένη ἐν τῷ προϋπολογισμῷ εἶναι μικρά· ἀλλὰ καθίσταται πολλῷ μικροτέρα ἐν τῇ ἐφαρμογῇ, καθ' ἣν τὰ ἀναγεγραμμένα ποσὰ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ δὲν δαπανῶνται ὁλόκληρα. Ἀφαιρουμένης τῆς κατὰ τὴν λῆξιν τῆς χρήσεως ἀδιαθέτου πιστώσεως ὑπολείπεται ὡς δαπάνη εἰσπράξεως κατὰ τὸν κείμενον νόμον ποσὸν μικρότερον καὶ ἐκείνου τὸ ὁποῖον παρέστησεν ὁ κ. πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, ἐπιβαρύνον τὴν εἴσπραξιν κατὰ τὸν νέον νόμον, καὶ ὅπερ ἐπιφυλάσσομαι ν' ἀποδείξω ἐν καιρῷ ὅτι ἔσται πολλαπλάσιον. Ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν χθές, παραβάλλων τὸ νομοσχέδιον τὸ παρ' αὐτοῦ ὑποβαλλόμενον πρὸς τὸν νόμον τὸν κείμενον, εἶπεν ὅτι κατὰ τοῦτον τὰ ἔξοδα τῆς βεβαιώσεως καὶ εἰσπράξεως τοῦ φόρου εἰσὶν ὑπέρογκα, εἰς ἀπόδειξιν δὲ τοῦ ἰσχυρισμοῦ του προσήγαγε τὸ ποσὸν τῆς ἀρχικῶς αἰτηθείσης πιστώσεως, παραστήσας ὡς ἀκρωτηριασμὸν τοῦ νόμου τὸν κατόπιν γενόμενον περιορισμὸν τῆς πιστώσεως ταύτης. Κατὰ τὸν κείμενον νόμον, τὰ ἔξοδα παρακολουθοῦσι κατὰ πόδας τὴν πρόσοδον. Ἀνεγράφη ἀρχικῶς πίστωσις μεγάλη ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ μεγάλης προσόδου, ἐκ τῆς πιστώσεως δ' ἐδαπανήθησαν μόνον τ' ἀντίστοιχα πρὸς τὴν πραγματοποιηθεῖσαν ἐλάσσονα εἴσπραξιν, ἐπίσης δὲ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ δευτέρου ἔτους τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου ἀνεγράφη ἐλάσσονα πίστωσις ἀναλόγως πρὸς τὴν ἀναγραφεῖσαν ἐλάσσονα πρόσοδον· τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ ἀκρωτηριασμὸν τοῦ νόμου κατὰ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ κυρίου πρωθυπουργοῦ, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἐφαρμογὴν αὐτοῦ.

Συγχρόνως δὲ ἀνήγγειλεν ἡ Κυβέρνησις, διὰ τοῦ προέδρου αὐτῆς χθές, ὅτι θέλει ὑποβάλει καὶ νομοσχέδιον περὶ ἐλαττώσεως τῶν τελῶν ἐπὶ τοῦ εἰσαγομένου ἔξωθεν καπνοῦ, πρός τινα δὲ σκοπὸν θέλει ἐλαττώσει τὸ τέλος τοῦτο; Ἐὰν προτείνηται ἡ ἐλάττωσις τοῦ τέλους ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ἀνωτέρας εἰσπράξεως, θέλομεν παραβλάψει τὴν ἐσωτερικὴν παραγωγὴν καὶ μάλιστα ἐπὶ εἴδους ὑπὲρ οὗ ἡ προστασία ἐπιτρέπεται πάντως. Ἐάν, ὅμως, προτείνηται διότι ὑποτίθεται ὅτι καὶ σήμερον εἰσάγεται ὁ ξενικὸς καπνός, ἀλλὰ λαθραίως, ἡ ὑπόθεσις εἶναι πεπλανημένη, διότι εἰσάγεται λαθραίως μόνον τουμπεκί, τὸ ὁποῖον δὲν συναγωνίζεται πρὸς τὴν ἐγχώριον παραγωγήν. Καπνοὶ πολύτιμοι λεπτοφυεῖς δὲν εἰσάγονται ἐν ποσότητι σπουδαίᾳ λαθραίως, τοιαῦτα εἴδη δὲν δύνανται νὰ ὑποστῶσιν ἀβλαβῶς τὴν δοκιμασίαν, εἰς ἣν ἐκτίθενται τὰ λαθραίως εἰσαγόμενα. Βεβαίως, δύναται νὰ γίνῃ μικροῦ ποσοῦ λαθραία εἰσαγωγή, ἡ δὲ ὑπηρεσία μαρτυρεῖ ὅτι σπουδαία λαθρεμπορία ξενικοῦ καπνοῦ δὲν γίνεται, μόνον δὲ τοῦ τουμπεκίου ἡ λαθρεμπορία εἶναι συστηματικῶς ὠργανωμένη. Ἡ μικρὰ ὠφέλεια ἣν θέλει ἀρυσθῆ τὸ Δημόσιον ἐκ τοῦ ἠλαττωμένου τέλους, ἐπὶ μείζονος εἰσαγωγῆς ξενικοῦ καπνοῦ δὲν ἀντισταθμίζει τὴν μεγάλην ζημίαν ἣν θέλει ὑποστῆ ἡ ἐγχώριος παραγωγὴ ἐκ τοῦ συναγωνισμοῦ πρὸς τὸν ξενικὸν καπνόν. Ἐλπίζω ὅτι εἰς τὸ νομοσχέδιον τοῦτο δὲν θέλει ἐπιμείνει ἡ Κυβέρνησις.

Μετὰ τὰ δύο ταῦτα νομοσχέδια, ἀνήγγειλεν ἡ Κυβέρνησις τὴν ὑποβολὴν ἑτέρου περὶ φόρου ἐπὶ τοῦ οἴνου. Εἶπεν ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν, ὅτι φόρος ἐπὶ τῆς καταναλώσεως τοῦ οἴνου, καθὰ αὐτὸς ἠδυνήθη νὰ ἀντιληφθῇ, δὲν ἐπιβάλλεται εἰς τὰ τμήματα ἐκεῖνα τῆς Ἑλλάδος τὰ ὁποῖα ἰδίως ἔδει νὰ ἐπιβαρύνῃ ὁ φόρος οὗτος, ὅτι ἀγνοεῖ διά τινα λόγον ἡ προκάτοχος κυβέρνησις ἀφῆκε τὰ οἰνοφόρα τμήματα τοῦ Κράτους σχεδὸν ἀφορολόγητα, περιορισθεῖσα εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου ἐν μόναις ταῖς Ἀθήναις καὶ τῷ Πειραιεῖ· ἐπὶ τῇ γενομένῃ δὲ διαμαρτυρίᾳ ἀντιπροσώπου ἑτέρας μεγαλουπόλεως ἀνεγνώρισεν ὅτι καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ πόλει ἐφαρμόζεται ὁ νόμος. Καὶ βεβαίως, ὅταν ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν νομίζῃ ὅτι ἡ φορολογία ἐπὶ τῆς καταναλώσεως ἐπὶ τοῦ οἴνου εἶναι φορολογία ἐπὶ τῆς παραγωγῆς καὶ ὅτι θὰ εὕρῃ αὐτὴν ἰδίως ἐφαρμοζομένην ἐν τῷ τόπῳ τῆς παραγωγῆς, δὲν ἠδύνατο ἢ νὰ φθάσῃ εἰς τοιαῦτα συμπεράσματα. Ὅταν ζητῇ παρὰ τῷ παραγωγῷ τὰς ἀποδείξεις τῆς ἀποτίσεως φόρου, ὅστις ἐπιβάλλεται εἰς τὸν καταναλωτὴν καὶ ἰδίως εἰς τὸν τῶν μεγάλων πόλεων, ἦτο ἐπόμενον νὰ μὴ εὕρῃ ἴχνη τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου. Ὁ νόμος περιλαμβάνει κλίμακα τῶν πόλεων κατὰ λόγον τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῶν, τοσοῦτον δὲ κατώτερος εἶναι ὁ φορολογικὸς ὅρος ὅσῳ κατερχόμεθα χαμηλότερον ἐν τῇ κλίμακι τοῦ πληθυσμοῦ· ἀρχόμενος ὁ φορολογικὸς ὅρος ἀπὸ 5 λεπτῶν κατ' ὀκᾶν κατέρχεται ἐν τῇ κλίμακι μέχρι σημείου ἀναξίου προσοχῆς.

Εἰς τοῦτο τὸ σημεῖον τὸ ἀνάξιον προσοχῆς ἐνόμισεν ὁ κ. πρωθυπουργὸς ὅτι ἠδύνατο νὰ εὕρῃ τὸν φόρον ἀκμάζοντα, καὶ ἵνα ἀκμάζῃ ὁ φόρος ἐν τοῖς οἰνοφόροις τμήμασι τῆς χώρας, προτείνει ἵνα μετατεθῇ ὁ φόρος ἀπὸ τῆς καταναλώσεως ἐν ταῖς πόλεσιν εἰς τὴν ἐν τοῖς ἀγροῖς παραγωγήν. Ταύτην δὲ τὴν ἐπιδίωξιν τῆς ἐπὶ τὴν παραγωγὴν μεταπτώσεως τοῦ φόρου βλέπομεν ὑπαγορεύσασαν καὶ τὸ περὶ καπνοῦ νομοσχέδιον. Ὁ φόρος οἷος ἐπιβάλλεται ἐπὶ τῶν καταναλωτῶν τοῦ οἴνου δὲν εἶναι ἐπιβλαβής, εὐθύς, ὅμως, ὡς καταστήσητε αὐτὸν φόρον παραγωγῆς, ἐν χώρᾳ οἰνοφόρῳ, ὡς ἡ Ἑλλάς, θὰ εἶναι φόρος ὀλέθριος εἰς τὴν γεωργίαν.

Περὶ τῶν οἰνοπνευμάτων ἐπίσης ἀνήγγειλεν ὁ κ. πρωθυπουργὸς ὑποβολὴν νόμου. Δὲν εἶπεν ὁποῖαι θὰ εἶναι αἱ βάσεις τοῦ νομοσχεδίου τούτου· ἐάν, ὅμως, κρίνωμεν ἐκ τῶν ἐπαγγελιῶν τῶν νῦν κυβερνητῶν, ὅτε ἦταν ἀντιπολιτευόμενοι, πρέπει νὰ εἰκάσωμεν ὅτι καὶ ἐκ τοῦ νόμου τούτου θὰ ἐπέλθῃ ἐλάττωσις προσόδου, διότι ἐπεζήτουν τότε παρ' ἡμῶν τὴν χαλάρωσιν τῶν διατάξεων τοῦ νόμου.

Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἀνήγγειλεν ὁ κ. πρωθυπουργὸς τὴν κατάργησιν τοῦ κατὰ τὴν παρελθοῦσαν περίοδον ψηφισθέντος νόμου, περὶ εἰσπράξεως τῶν δημοσίων προσόδων. Παρέστησεν ὁ κ. πρωθυπουργὸς τὸ νομοσχέδιον αὐτοῦ ὡς ἀφορῶν εἰς μεταρρύθμισιν καὶ οὐχὶ εἰς κατάργησιν τοῦ νόμου περὶ εἰσπράξεων. Νομοθεσία περὶ εἰσπράξεως θέλει πάντοτε ὑφίστασθαι παρ' ἡμῖν, ἀλλ' ἡ προτεινομένη μεταρρύθμισις ἀφορᾷ εἰς τὴν κατάργησιν τῶν θεμελιωδῶν διατάξεων τοῦ τελευταίου περὶ εἰσπράξεων νόμου. Ὁ νόμος ἐκεῖνος ὑπῆρξε πολὺ μετριώτερος τοῦ προταθέντος ἄλλοτε ὑπὸ τοῦ κ. βουλευτοῦ ἐκ Τριφυλλίας, ὁ δὲ κ. βουλευτὴς ἐκ Τριφυλλίας, ὅστις προέλαβεν ἡμᾶς εἰς τὴν σύλληψιν τῶν ἰδεῶν αἵτινες περιελήφθησαν ἐν τῷ νόμῳ ἐκείνῳ, δύναται νὰ καυχηθῇ ἐπὶ τῇ ἐπιτυχίᾳ τῶν διατάξεων αὐτοῦ· ἀλλ' ἤδη αἱ διατάξεις αὗται θέλουσι καταργηθῆ, τὰ δὲ ἀποτελέσματα τὰ ἐπιτευχθέντα ἐκ τοῦ νόμου ἐκείνου θέλουσιν ἐκλείψει.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Μάλιστα, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐφαρμόζηται δικαίως καὶ ἀμερολήπτως ὁ νόμος.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὁ λόγος δι' ὃν ζητεῖται ἡ κατάργησις τοῦ νόμου εἶναι ὅτι διὰ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ ἐπετεύχθη ὅ,τι ἐπηγγέλλετο, ὅτι ἐπαρχίαι, αἵτινες διέφυγον τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου, ὑπείκουσιν ἤδη εἰς τὸν κείμενον νόμον. Τὸ νομοσχέδιον τὸ ὁποῖον θέλει εἰσαχθῆ δὲν δύναται ἢ ν' ἀνταποκρίνηται πρὸς τὸν σκοπὸν χάριν τοῦ ὁποίου ζητεῖται, τοὐτέστι νὰ μένουν ἐπαρχίαι καθυστεροῦσαι 58%, ἐνῷ ἄλλαι καθυστεροῦσι μόνον 3%, ἡ δὲ καθυστέρησις αὕτη νὰ ἐπιπροστεθῇ εἰς τὸ ἔλλειμμα τῶν 11,000,000. Πλὴν τοῦ ποσοῦ τούτου τοῦ προστεθησομένου εἰς τὸ ἔλλειμμα τῶν ἕνδεκα ἑκατομμυρίων ὡς ἐκ τῆς ἐλαττώσεως τῶν ἐσόδων, ἔχομεν καὶ ἕτερον ποσὸν προστεθησόμενον ἐξ αὐξήσεως δαπανῶν, τὴν αὔξησιν τῶν συντάξεων. Ἡ αὔξησις τῶν συντάξεων σημειοῦται ὡς ἐπαγομένη δαπάνην 125,000 δραχμῶν διὰ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ἔτους, τοὐτέστι ἀπὸ 1ης Σεπτεμβρίου, ἑπομένως διὰ τὸ ὅλον ἔτος θὰ ἔχωμεν ἐκ τούτου αὔξησιν δαπάνης 375,000, ὅπως ἐκ τῆς ἐλαττώσεως τοῦ φόρου ἐπὶ τοῦ ἐλαίου θὰ ἔχωμεν κατὰ μὲν τὸ ἔτος τοῦτο μείωσιν εἰσπράξεων μόνον 175,000, ὡς σημειοῦται ὀρθῶς ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ εὔφορον, θὰ ἔχωμεν ἐλάττωσιν 604,000· ἐκ τῶν δύο, ἄρα, τούτων ἄρθρων θὰ ἔχωμεν τὸ προσεχὲς ἔτος αὔξησιν ἐλλείμματος σχεδὸν ἑνὸς ἑκατομμυρίου δραχμῶν.

Ἀπέναντι τῶν ἐλαττώσεων τούτων, τῶν ἐσόδων καὶ τῶν αὐξήσεων τούτων τῶν δαπανῶν, τίνα μέτρα λαμβάνει ἡ Κυβέρνησις; Ποιεῖται καὶ αὕτη αὐξήσεις τινὰς φόρων, αἵτινες ὡς ἀναγραφεῖσαι ἐν τῷ ὑποβληθέντι παρ' αὐτῆς προϋπολογισμῷ, δὲν θέλουσιν ἐλαττώσει τὸ ἔλλειμμα τῶν 11,000,000· ποιεῖται αὔξησιν εἰς τὰ τοῦ χαρτοσήμου, ἰδίως δὲ προκαλεῖ τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ φόρου ἐπὶ τοῦ καθαροῦ εἰσοδήματος τῶν ἀνωνύμων ἑταιριῶν ἀπὸ 3 εἰς 5 %, ποῖον δὲ εἶναι τὸ ἐκ τῆς αὐξήσεως ταύτης ποσὸν τὸ ἀναγραφόμενον ἐν τῷ προϋπολογισμῷ; 50,000 δραχμαί. Αὐξάνει ἐπίσης τὸν φόρον τῶν τοκομεριδίων· ἀλλὰ καὶ τὸ προϊὸν τῆς αὐξήσεως ταύτης δὲν θὰ εἶναι πολλῷ ὑπέρτερον τοῦ προειρημένου. Ἑπομένως, βλέπομεν οὕτω πληρούμενον τὸν θερμὸν πόθον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὅπως φορολογῆται τὸ κινητὸν κεφάλαιον. Δὲν δύναμαι ν' ἀρνηθῶ τὴν ὕπαρξιν τοῦ πόθου, καίτοι δυσκόλως ἐννοῶ τὰς κυκλοφορούσας περὶ κινητοῦ κεφαλαίου ἰδέας. Ἐσχηματίσθη γνώμη ὅτι τὸ κινητὸν κεφάλαιον ἀνῆκεν ὅλον εἰς τοὺς πλουσίους, καὶ ὅτι ἐπιβαλλομένου εἰς αὐτὸ φόρου, ὁσάκις ἡ ὕπαρξις αὐτοῦ ἐκδηλοῦται δημοσίᾳ, φορολογοῦνται οἱ πλούσιοι, οἱ πράγματι διαφεύγοντες τὴν ἀνάλογον φορολογίαν κατὰ τὰ παρ' ἡμῖν κείμενα. Ἀλλὰ πόθεν οἱ τοιαύτην μορφώσαντες γνώμην ἠρύσθησαν τὰ στοιχεῖα τὰ πείσαντα αὐτοὺς ὅτι τὸ κινητὸν κεφάλαιον, ἰδίᾳ δὲ τὸ ἐν ταῖς ἀνωνύμοις ἑταιρίαις ἀπασχολούμενον, εἶναι κεφάλαιον τῶν πλουσίων; Ἐγὼ δὲν ἠδυνήθην νὰ συγκεντρώσω τὰ στοιχεῖα ταῦτα. Τοὐναντίον ἐθεώρησα καὶ θεωρῶ ὅτι τὸ κεφάλαιον τῶν ἀνωνύμων ἑταιριῶν εἶναι τὸ εὐεργετικώτερον πρὸς τοὺς ἐκ τῆς παραγωγῆς ταύτης, ἀρυομένους τὰ μέσα τῆς ὑπάρξεως, καὶ ὅτι πρέπει διὰ παντὸς τρόπου νὰ προσελκύσωμεν τὸ κεφάλαιον τοῦτο. Δὲν ἰσχυρίζομαι ὅτι ἡ προσθήκη φόρου 100,000 εἶναι ἀποχρῶσα ὅπως ἀποκλείσῃ τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἀπὸ τῆς χώρας, ἢ ὅτι δύναται ἀνεπανορθώτως νὰ ἐπιδράσῃ πρὸς ἀπομάκρυνσιν αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν θεωρῶ ὅτι εἶναι ὑγιοῦς πολιτικῆς ὑπαγόρευσις ἡ ἐπίδειξις τοιαύτης πρὸς τὸ κινητὸν κεφάλαιον ἀποστροφῆς καὶ τοιαύτης πρὸς τὸν συνεταιρισμὸν κυβερνητικῆς ψυχρότητος. Ἡ ὑφισταμένη φορολογία τῆς καθαρᾶς προσόδου τῶν ἀνωνύμων ἑταιριῶν εἶναι ἐπαρκής, ἡ δ' ἐπαύξησις αὐτῆς, ἐνῷ ἕνεκα συμβάσεων δὲν δύναται νὰ ἐπεκταθῇ εἰς πάσας τὰς ἑταιρίας, προσκρούει εἰς τὴν ἰσότητα, ἐπέρχεται δὲ ἐν ὥρᾳ λίαν ἀκαταλλήλῳ. Αἱ ἑταιρίαι παρ' ἡμῖν εὑρίσκονται σήμερον σχεδὸν πᾶσαι εἰς καχεκτικὴν κατάστασιν καὶ ἔχουσιν ἀνάγκην ἠθικῆς ἀντιλήψεως. Ἡ προτεινομένη αὔξησις φόρου, ἐν ταῖς σημεριναῖς περιστάσεσι θὰ εἶναι καὶ ὑλικῶς ἐπαισθητὴ εἴς τινας τῶν ἑταιριῶν, ἀλλ' ἡ ἔποψις αὕτη, προκειμένου περὶ 100,000 δραχμῶν, εἶναι ὅλως δευτερεύουσα ἀπέναντι τῶν ἐντυπώσεων ἃς

παράγει ἡ ἔλλειψις στοργῆς τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας πρὸς τὸν συνεταιρισμόν, δεικνύουσα ὅτι αἱ περὶ τοῦ κινητοῦ κεφαλαίου δοξασίαι τῶν ἁπλουστέρων δὲν περιορίζονται εἰς μόνους αὐτούς. Προσελκύοντες τὸ κεφάλαιον καὶ ἐνισχύοντες τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ ἐν τοῖς συνεταιρισμοῖς καὶ ταῖς συναλλαγαῖς δι' ἀποχῆς ἀπὸ φορολογίας ὑπερμέτρου, καθιστῶμεν τὴν προσφορὰν αὐτοῦ ἀφθονωτέραν καὶ τὴν χρῆσιν αὐτοῦ εὐθυνωτέραν ὑπὲρ τῆς παραγωγῆς καὶ τῶν εἰς τὴν παραγωγὴν ἐργαζομένων, ὠφελοῦντες οὕτω τὴν τάξιν ἐκείνην τῆς κοινωνίας, ἧς χάριν νομίζομεν ὅτι πρέπει νὰ ἐπιβαρύνωμεν διὰ τοῦ κινητοῦ κεφαλαίου τὰς πλουσιωτέρας τάξεις.

Καὶ ἑτέραν φορολογίαν προτείνει τὸ ὑπουργεῖον, τὸν φόρον ἐπὶ τῶν ἐξαγομένων κουκουλίων. Ὅτε ὑπῆρχεν ἐν ἰσχύι ὁ φόρος οὗτος, ἀνεγράφετο ποσόν τι ἐσόδου τυπικῶς ἐν τοῖς προϋπολογισμοῖς, τὸ ὁποῖον οὐδεὶς ὑπουργὸς εἶχε φροντίσει νὰ ἐξελέγξῃ. Ἡ ἐξέτασις, ὅμως, τῶν πραγματικῶν προσόδων ἐκ τοῦ φόρου τούτου ἀπέδειξεν ἐκ τῶν ὑστέρων ὅτι ἦσαν αὗται ἐλάχισται, διότι δὲν ἀνήρχοντο αἱ εἰσπράξεις τοῦ Δημοσίου ἄνω τῶν 10,000 δραχμῶν. Λόγος δὲ ἐκ τῶν κυριωτέρων, δι' οὓς τὸ κουκούλιον δὲν παράγεται ἐν τῷ τόπῳ, ἦτο ἀκριβῶς ὁ ἐπὶ τῆς ἐξαγωγῆς ἐπιβαλλόμενος οὗτος φόρος ἐκ μιᾶς καὶ ἡμισείας δραχμῆς κατ' ὀκᾶν· εἶναι ἀληθὲς ὅτι καθ' ἣν ἐποχὴν κατηργήθη τῇ εἰσηγήσει ἡμῶν ὁ φόρος οὗτος, ἐγένετο πρὸς πολιτικοὺς καὶ ἐκλογικοὺς σκοποὺς ἐκμετάλλευσις καὶ τῆς καταργήσεως ταύτης παρὰ τοῖς μεταξοποιοῖς. Παρεστάθη πρὸς αὐτοὺς ὅτι ἡ ὑφισταμένη τότε ὑπερτίμησις τῶν κουκουλίων ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς καταργήσεως τοῦ κατὰ τὴν ἐξαγωγὴν ἐπιβαλλομένου ἐγγείου φόρου, καὶ ὅτι ἂν τοιοῦτος νόμος δὲν ἐψηφίζετο θὰ ὑπῆρχε προσφορὰ τοῦ ἐν τῇ χώρᾳ παραγομένου κουκουλίου ἐπὶ τιμῇ ἐλάσσονι. Τὰ πράγματα ἀποδεικνύουσι τὸ ἀνυπόστατον τῆς προσδοκίας ταύτης. Τοὐναντίον, ἡ κατάργησις τοῦ φόρου καθιστᾷ ἀφθονοτέραν τὴν παραγωγὴν τοῦ κουκουλίου ἐν τῇ χώρᾳ, ἡ δὲ ἀφθονοτέρα παραγωγὴ ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ ἐξαγωγῆς καθιστᾶ τὴν τιμὴν αὐτοῦ προσιτωτέραν εἰς τοὺς μεταξοποιοὺς τῆς χώρας. Ἡ ἐκ νέου ἐπιβολὴ τοῦ φόρου ὡς μέτρον ταμιευτικὸν δὲν ἔχει σημασίαν, διότι 10,000 δραχμῶν εἰξεύρωμεν ὅτι εἰσεπράττοντο ὑπὸ τοῦ Δημοσίου, ὡς μέτρον δὲ προστατευτικὸν τῆς βιομηχανίας εἶναι βέβαιον ὅτι ἐπιφέρει τὰ ἀντίθετα τῶν προσδοκωμένων ἀποτελέσματα. Ἰδίως ἐν ταῖς νέαις ἐπαρχίαις ἡ κουκουλοτροφία ἦτο λίαν ἀνεπτυγμένη πρὸ τῆς ἑνώσεως· ὁ ἐπεκτεθεὶς ἐπ' αὐτὰς φόρος κατὰ τὴν ἕνωσιν ἀπέβη λίαν ἐπιβλαβής, ἡ δὲ κατάργησις αὐτοῦ ἔδωκεν ὤθησιν εἰς τὴν βιομηχανίαν ταύτην, ἥτις ἐκ τοῦ ὑποβαλλομένου ἤδη νόμου θέλει ἐκλείψει.

Τοιαῦτα εἶναι τὰ μέτρα τὰ οἰκονομικά, ὧν τὴν πρότασιν ἀνήγγειλε χθὲς ἡ Κυβέρνησις εἰς τὴν Βουλήν. Πότε δὲ ἀνήγγειλε ταῦτα; Εὐθὺς ἀφοῦ ἐξέθηκε πρὸς αὐτὴν ὅτι κατὰ τὴν γνώμην της ὁ προϋπολογισμὸς παριστᾷ ἔλλειμμα 11,000,000 δραχμῶν. Ἡ Βουλὴ εὑρισκομένη ἐνώπιον Κυβερνήσεως, ἐχούσης κατὰ τὴν ὑποβολὴν τοῦ προϋπολογισμοῦ ὑποχρεώσεις πρὸς αὐτήν, προσεδόκα νὰ μάθῃ τίνα ἦσαν τὰ μέτρα δι' ὧν τὸ ἔλλειμμα τῶν 11 ἑκατομμυρίων ἤθελε καλυφθῆ, ἂν οὐχὶ κατὰ τὸ ἔτος 1885, ἀλλὰ κατὰ τὸ προσεχές· τίνα ἦσαν τὰ ἀπὸ τοῦδε ληφθησόμενα μέτρα δι' ὧν ἤθελεν ἐπιτευχθῆ ὅπως τὸ ἔλλειμμα μὴ καταστα θῇ σταθερὸν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ Κράτους, ἀλλ' ἐλαττωθῇ μὲν ἤδη, ἐκλείψῃ δὲ ὁλοσχερῶς καὶ ταχέως. Εἶναι τωόντι λίαν τολμηρὰ Κυβέρνησις, εἰσάγουσα προϋπολογισμὸν καὶ ἀναγγέλλουσα ἔλλειμμα, μηδὲν δὲ λέγουσα περὶ τῶν πρὸς κάλυψιν αὐτοῦ ληπτέων μέτρων, ρίπτουσα ἐν τῷ μέσῳ τῆς κοινωνίας τὴν πληροφορίαν ὅτι τὰ οἰκονομικὰ τῆς χώρας στηρίζονται ἐπὶ ἑνὸς ποδός, μὴ λέγουσα δὲ τίνα θέλει λάβει μέτρα, ὅπως ἀποδώσῃ τὴν χρῆσιν καὶ τοῦ ἑτέρου ποδὸς εἰς τὴν οἰκονομικὴν λειτουργίαν τοῦ Κράτους (θόρυβος). Ἐὰν ἡ παροῦσα κυβέρνησις ἐφρόνει τὰ τῆς προκατόχου, τοὐτέστιν ὅτι διὰ προσθήκης φόρων πρέπει τὰ ἐλλείμματα νὰ καλυφθῶσι, θὰ ἐζητοῦμεν παρ' αὐτῆς τὰ οἰκονομικὰ μέτρα τὰ ὁποῖα αὕτη εἰσάγει ἀντὶ τῶν εἰσαχθέντων ὑπὸ τῆς προκατόχου, ὅταν, ὅμως, ἀπέναντι τοιούτου ἐλλείμματος ἡ Κυβέρνησις οὐδὲν προτείνει πρὸς ἄρσιν αὐτοῦ, ἔχομεν τωόντι τὸ δικαίωμα νὰ ταρασσώμεθα καὶ νὰ ἐρωτῶμεν κατὰ τίνα τρόπον θέλει ἐπέλθει ἡ θεραπεία τῶν παρ' ἡμῖν κακῶς ἐχόντων. Ἀνήγγειλεν ἡ Κυβέρνησις οἰκονομίας καὶ ἀπεδείχθη ὅτι αἱ προταθεῖσαι εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον εἰκονικαί, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀναγραφὴν αὐτῶν ὡς πραγματικῶν ἔχομεν πάλιν χαῖνον τὸ ἔλλειμμα τῶν 11,000,000· καὶ ὅμως, ἐνώπιον αὐτοῦ ἡ Κυβέρνησις ἀνήγγειλεν ὅτι ἐπέστη ἡ στιγμὴ καθ' ἣν ὤφειλε νὰ ἐκπληρώσῃ τὰς ὑποχρεώσεις αὐτῆς τὰς κατὰ τὰς ἐκλογὰς ἀναληφθείσας περὶ αὐξήσεως τῶν συντάξεων, περὶ ἐλαττώσεως ὡρισμένων φόρων, περὶ καταργήσεως μονοπωλίων, περὶ μεταρρυθμίσεως ἄλλων φόρων διὰ μέτρων ἐπαυξανόντων τὸ ἔλλειμμα καὶ καταληγόντων ἴσως εἰς τὸν διπλασιασμὸν αὐτοῦ. Ὡς εἶπον καὶ κατὰ πρωϊνὴν συνεδρίασιν, θὰ ἐννόουν κυβέρνησιν ἥτις, ἀναγνωρίζουσα ἔλλειμμα 11,000,000, θὰ ἀπεῖχεν ἀφ' ἑνὸς ἀπὸ παντὸς τοῦ δυναμένου νὰ ἐπαυξήσῃ τὸ ἔλλειμμα εἴτε δι' ἐλαττώσεως φόρων, εἴτε δι' αὐξήσεως δαπανῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ θὰ μετέβαλε πολιτικὴν ριζικῶς, ὥστε νὰ δύνηται νὰ φέρῃ ἀποτελέσματα ἀνάλογα πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπόν. Ἀλλὰ τοιοῦτον τι παρὰ τῇ νῦν κυβερνήσει δὲν ἀπαντῶμεν, ἀντὶ δὲ τούτων βλέπομεν αὐτὴν ἐντελῶς παρορῶσαν τὴν ὑποχρέωσιν τὴν ὁποίαν ἐκ τοῦ προγράμματος αὐτῆς εἶχε καὶ ἐκ τῆς θέσεως

αὐτῆς τῆς κυβερνητικῆς ἔχει ἤδη τοῦ νὰ συστήσῃ εἰς τὴν Βουλὴν μέτρα πρὸς ἄρσιν τοῦ ἐλλείμματος καὶ ἐνθυμουμένην μόνον τὰς ὑποχρεώσεις ἃς ἀνέλαβε περὶ ἐλαττώσεως φόρων καὶ περὶ αὐξήσεως δαπανῶν. Τὸ πρόγραμμα τῆς Κυβερνήσεως ἦτο καὶ τὸ πρόγραμμα τῆς πλειοψηφίας τῆς Βουλῆς καὶ δύναταί τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι καὶ ἡ πλειοψηφία τῆς Βουλῆς θέλει θεωρήσει ὅτι ὁμοίας ἔχει ὑποχρεώσεις πρὸς ἐκείνας ἃς χθὲς ἀνήγγειλεν ἡ Κυβέρνησις ὅτι ὁμοίαν ἔχει καὶ αὕτη ἀντίληψιν τῶν καθηκόντων αὐτῆς ἀπέναντι τοῦ λαοῦ, ὅτι καὶ αὕτη νομίζει ὅτι ἐκπληροῖ τὸ πρόγραμμα αὐτῆς ἂν ἐλαττώσῃ φόρους, ἂν καταργήσῃ φόρους, ἂν αὐξήσῃ δαπάνας, ἀρκεῖ νὰ ἦσαν ἀναγεγραμμένα τὰ μέτρα ταῦτα ἐν τῷ προγράμματι τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ἀλλὰ πρὸ πάντων τὸ ἰσοζύγιον ἦτο ἀναγεγραμμένον ἐν τῷ προγράμματι τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ὅπως πρέπει νὰ εἶναι ἀναγεγραμμένον ἐν τῷ προγράμματι παντὸς κόμματος ἀξιοῦντος ἵνα προΐσταται τῶν κοινῶν. (Θόρυβος ἐν δεξιᾷ). Πᾶσα ὑποχρέωσις περὶ ἐλαττώσεως φόρων, πᾶσα ὑποχρέωσις περὶ αὐξήσεως δαπανῶν οὐδὲν ἔχει κῦρος καὶ οὐδεμίαν ἰσχὺν ἐφ' ὅσον δὲν πραγματοποιεῖται ἡ ἐπικρατεστέρα ὑποχρέωσις τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ ἰσοζυγίου. Ἡ πλειονοψηφία τῆς Βουλῆς δὲν δύναται νὰ μὴ ἀναγνωρίζῃ ὅτι τὸ πρόγραμμα αὐτῆς, ἐφ' ὅσον ἐπαγγέλλεται ἐλάττωσιν φόρων καὶ αὔξησιν δαπανῶν, ἐπαγγέλλεται ταῦτα ἐπὶ τῷ ὅρῳ τῆς προηγουμένης ἀποκαταστάσεως τοῦ ἰσοζυγίου. Ἐφ' ὅσον τὸ ἰσοζύγιον δὲν ἀποκατασταθῇ, οὐδεμίαν ἐπιτρέπει ὁ λαὸς ἐλάττωσιν φόρων ἢ αὔξησιν δαπανῶν. Ἐν τοιούτῳ πνεύματι πρέπει νὰ ἐξετασθῇ παρὰ τῆς πλειονοψηφίας ὁ ὑποβαλλόμενος προϋπολογισμός· ἡ πλειοψηφία τῆς Βουλῆς ἐξελέχθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐπὶ ὡρισμέναις ἐπαγγελίαις, ἀλλὰ δὲν ἔρχεται ἐνταῦθα δεσμευμένη ὑπὸ ἐπιτακτικῆς ἐντολῆς. Πᾶς βουλευτὴς ἔρχεται ὡς ἀντιπρόσωπος τῶν ἐκλογέων αὐτοῦ ἐπὶ τῇ μόνῃ ἐντολῇ τοῦ νὰ συζητήσῃ καὶ μελετήσῃ τὰ ὑποβαλλόμενα νομοσχέδια καὶ κατὰ συνείδησιν ἀποφανθῇ· ἂν δὲ μετὰ τὴν μελέτην πεισθῇ ὅτι αἱ πρὸ τῆς μελέτης ταύτης γενόμεναι ἐπαγγελίαι ἐγένοντο λίαν ἐσπευσμένως καὶ θὰ εἶναι ἐπιζήμιοι εἰς τὴν Πολιτείαν, ἔχει τὸ καθῆκον πρὸς τοὺς ἐντολεῖς αὐτοῦ νὰ μεταβάλλῃ γνώμην, ἔχει τὸ καθῆκον νὰ δώσῃ ψῆφον κατὰ τὴν γνώμην τὴν ὁποίαν ἤδη ἐσχημάτισεν ἐν συνειδήσει.

Τοῦτο τὸ καθῆκον ἔχει πᾶς ὁ λαβὼν ἐντολὴν κατὰ τὰς τελευταίας ἐκλογάς· δὲν ἔχει τὸ καθῆκον νὰ ἐξετάζῃ τί ἦτο ἀναγεγραμμένον ἐν τῷ προγράμματι τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, καὶ νὰ λέγῃ «Θέλω αὐξήσει τὰς συντάξεις», καίτοι ὑπάρχει ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἔλλειμμα μηδαμῶς ἀναπληρούμενον, «Θέλω ἐλαττώσει τὸν φόρον ἐπὶ τοῦ ἐλαίου», καίτοι ὑπάρχει ἔλλειμμα, διότι τοῦτο ἦτο ἀναγεγραμμένον ἐν τῷ προγράμματι τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, εἰς ἣν καὶ ἐγὼ ἀνῆκον. Οἱ ἐκλογεῖς τῆς 7ης Ἀπριλίου δὲν ἐπέταξαν εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν ἐπαρχιῶν ὅπως ἐφαρμώσωσι πᾶν τὸ ἀναγεγραμμένον ἐν τῷ προγράμματι τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, οὐδ' ἐθεώρησαν τὸ ἐν τῷ προγράμματι ὡς ἀνώτερα συζητήσεως καὶ ἀνεπίδεκτα ἐλέγχου. Ἔχω δι' ἐλπίδος ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν βουλευτῶν τῆς πλειονοψηφίας ἐν τοιούτῳ πνεύματι θέλουσι ἐργασθῆ (θόρυβος ἐν δεξιᾷ)· ἀλλὰ εἰς αὐτοὺς ἀνήκει νὰ πολιτευθῶσιν ὅπως αὐτοὶ ἐγκρίνουσιν. Ἡμεῖς ἐντεῦθεν δὲν συζητοῦμεν πρὸς μόνην τὴν πλειονοψηφίαν τῆς Βουλῆς, ἀλλὰ συζητοῦντες ἐν τῇ Βουλῇ ἀποτεινόμεθα εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν. (Θόρυβος ἐν δεξιᾷ). Ὁ λαὸς ἀπεδείχθη κατὰ τὰς ἐκλογὰς ἔχων γνώμην ὅτι οἱ φόροι εἶναι βαρεῖς, ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπενεχθῶσιν οἰκονομίαι εἰς τὰ ἔξοδα τοῦ Κράτους. Ὅταν, ὅμως, ἐκ τοῦ ὑποβληθέντος προϋπολογισμοῦ εἰς τὴν Βουλὴν πεισθῇ ὅτι οἰκονομίαι πραγματικαὶ δὲν δύνανται νὰ ἐπενεχθῶσι καὶ ὅτι μόνον οἰκονομίαι κατ' ἐπίφασιν δύνανται νὰ προταθῶσι, δὲν θέλει ἐξακολουθῆ φρονῶν ὅ,τι ἐφρόνει κατὰ τὴν 7ην Ἀπριλίου. Κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἔδωκεν ψῆφον τῆς ὁποίας τὸ κῦρος ἀναγνωρίζομεν, ἀλλ' αὐτὴ αὕτη ἡ ψῆφος αὐτοῦ ἐπιβάλλει ἡμῖν τὴν ὑποχρέωσιν μηδὲν νὰ παραλείψωμεν, ὅπως διαφωτίσωμεν αὐτὸν πρὸς μεταβολὴν γνώμης. Πρὸς διαφωτισμὸν τοῦ λαοῦ δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη μακρῶν συζητήσεων. Ἀρκεῖ νὰ λάβῃ γνῶσιν αὐτῶν τῶν λεχθέντων χθὲς παρὰ τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ, αὐτοῦ τοῦ προϋπολογισμοῦ ὁποῖος ὑπεβλήθη, ἀρκεῖ νὰ λάβῃ γνῶσιν αὐτῶν τῶν ψευδῶν οἰκονομιῶν, ἀρκεῖ νὰ λάβῃ γνῶσιν αὐτοῦ τοῦ ἐλλείμματος περὶ τῆς ἄρσεως, τοῦ ὁποίου οὐδεμία λαμβάνεται πρόνοια, ἵνα ταχέως ἐξέλθῃ τῆς πλάνης. Ὅταν ὁ λαὸς μελετήσῃ τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ τούτου, ὅταν μελετήσῃ τὴν ἀγόρευσιν τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ, ἰδίως δὲ ὅταν αἰσθανθῇ τὸν προϋπολογισμὸν τοῦτον καὶ τὰ οἰκονομικὰ μέτρα ἐφαρμοζόμενα πρὸς ζημίαν αὐτοῦ καὶ πρὸς βλάβην τῆς ἐθνικῆς ὑπολήψεως, τότε, ὤ! τότε βεβαίως θέλει ἀνανήψη. (Θόρυβος ἐν τοῖς ἀκροατηρίοις).

«Θὰ διστάσῃ ἡ Ἑλλὰς νὰ παρασκευασθῇ πρὸς νέους ἀγῶνας;»

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Επί 5 ώρες αγόρευε στις 27 Οκτωβρίου 1886 ο πρωθυπουργός Χαρ. Τρικούπης εισηγούμενος τον προϋπολογισμό του 1887 και τα νομοθετικά μέτρα για την ανόρθωση της οικονομίας, την αναμόρφωση της φορολογίας και την αναδιοργάνωση του στρατού. Τα παρακάτω αποσπάσματα της αγόρευσής του είναι από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Ι΄, Σύνοδος Β΄, Συνεδρίασις 26 (28.10.1886), σ. 266-281 και έχουν ως εξής:

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. ῞Οτε συνῆλθεν ἡ Βουλὴ κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς συνόδου ταύτης, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιληφθῶμεν τοῦ ζητήματος τῆς ὁριστικῆς διαρρυθμίσεως τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Κράτους, διότι καὶ αἱ περιστάσεις τότε ἦσαν ἔκρυθμοι καὶ πρόνοια ἔπρεπε νὰ ληφθῇ, πρὸ τῆς ὁριστικῆς περὶ τῆς προσωρινῆς καταστάσεως τῶν οἰκονομικῶν ἡμῶν πραγμάτων. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ὑπῆρχον ἀπαιτηταὶ ὀφειλαὶ κατὰ τοῦ Δημοσίου, μὴ ἱκανοποιούμεναι, καὶ οἰκονομικὴ κατάστασις ἐν γένει, περὶ τῆς ὁποίας προσῆκε νὰ ληφθῇ πρόνοια προσωρινή· μόνον δὲ μετὰ τὴν τοιαύτην προσωρινὴν διαρρύθμισιν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιληφθῇ ὠφελίμως ἡ Βουλὴ τῶν τῆς κανονικῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τοῦ Κράτους. Περὶ τῆς καταστάσεως τῆς προσωρινῆς ἐλήφθησαν μέτρα τῇ συμπράξει καὶ τῆς Βουλῆς· παρεστάθη εἰς τὴν Βουλὴν τότε ὁποῖον ἦτο τὸ ποσὸν τῶν ἀπαιτήσεων, περὶ τοῦ ὁποίου ἔπρεπε νὰ ληφθῇ πρόνοια, καὶ ἡ Βουλὴ ἐπέτρεψε διὰ νόμου ὅπως πραγματοποιηθῇ δάνειον σκοποῦν τὴν πληρωμὴν τῶν ὀφειλῶν ἐκείνων. Τὸ δάνειον ἐπραγματοποιήθη καὶ αἱ ὀφειλαὶ ἐπληρώθησαν. Ἀλλὰ πλὴν τῶν ὀφειλῶν, εἰς ἃς ἀμέσως ἀφεώρα ἡ Κυβέρνησις, ζητήσασα τὴν ψήφισιν τοῦ νόμου ἐκείνου, ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι, περὶ ὧν ἐπίσης προενόησεν ὁ νόμος· ὑπῆρχον ὀφειλαὶ ἐκ προκαταβολῶν, τοὐτέστιν ἐξ ἐκκρεμῶν δανείων, περὶ ὧν δὲν ἠδυνάμεθα νὰ γινώσκωμεν ἀκριβῶς τί ἤθελον πράξει οἱ δανεισταί, ἐπερχομένων τῶν διοριῶν τῆς πληρωμῆς, ἂν θὰ ἦσαν πρόθυμοι εἰς ἀνανέωσιν, ἢ ἂν θὰ ἀπῄτουν τὴν ἄμεσον ἐξόφλησιν. Πράγματι, αἱ ὀφειλαὶ αὗται πολλὰ παρέσχον εἰς τὴν Κυβέρνησιν πράγματα, διότι πολλοὶ ἐκ τῶν προκαταβαλόντων, ἐπιστασῶν τῶν διοριῶν, ἐζήτησαν τὴν ἀπότισιν τῶν πρὸς αὐτοὺς ὀφειλομένων καὶ δὲν ἐδέχθησαν, ὅπως κατὰ τὰ ἐν τῷ νόμῳ ὡρισμένα ἀνανεώσωσι τὰ δάνεια· ἐδέησε πρός τινας ἐξ αὐτῶν ν' ἀποδοθῇ καὶ τὸ κεφάλαιον, ἵνα δυνηθῶμεν νὰ μείνωμεν ἀπέναντι ἄλλων πλέον εὐσυμβιβάστων, εὐτυχῶς δὲ μετὰ μακρὸν ἀγῶνα ἠδυνήθημεν πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ν' ἀπολήξωμεν εἰς συμφωνίας, καθ' ἃς παρατείνονται αἱ διορίαι ἁπασῶν τῶν ἐκκρεμῶν ἐκείνων ὀφειλῶν μέχρι τῆς 31 Δεκεμβρίου τοῦ ἐπιόντος ἔτους. Ἑπομένως, ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν χρονικὸν διάστημα 14 μηνῶν, κατὰ τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ σκεφθῶμεν περὶ τῆς διαρρυθμίσεως τοῦ προσωρινοῦ ἐκείνου χρέους.

Οὕτω διαρρυθμίσαντες τὰ τῶν ὀφειλῶν τῶν πιεζουσῶν τὸ Δημόσιον, δυνάμεθα ἤδη νὰ ἐπιληφθῶμεν τῆς μελέτης τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῆς χώρας. Ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῆς χώρας σήμερον εἶναι ἄμεσον προϊὸν τῶν συμβάντων κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος ἔτους καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐνεστῶτος. Εἶναι, ὅμως, καὶ προϊὸν τῆς ἐν γένει οἰκονομικῆς διοικήσεως τῶν δύο τελευταίων ἐτῶν, διότι αἱ δυσχέρειαι, περὶ ὧν ὀφείλομεν νὰ προνοήσωμεν ἤδη, ηὔξησαν μὲν λόγῳ τῆς ἐπιστρατεύσεως, θὰ ὑφίσταντο, ὅμως, καὶ ἄλλως, ἤτοι λόγῳ ὑστερήσεως τῶν ἐσόδων πρὸς τὰ ἔξοδα, μὴ σχετιζομένης πρὸς τὴν ἐπιστράτευσιν, ἀλλ' ἀπορροούσης ἐκ τῆς πληρώσεως τῶν τακτικῶν τοῦ Κράτους ἀναγκῶν, τῶν καὶ ἄνευ τῆς ἐπιστρατεύσεως ὑφισταμένων.

Ο Χαρ. Τρικούπης ανέλυσε την κατάσταση της οικονομίας, αναφέρθηκε διεξοδικά στα ελλείμματα του προϋπολογισμού του 1885 και του 1886 και στο δημόσιο χρέος. Επισημαίνοντας την ανάγκη να ληφθούν αμέσως μέτρα είπε:

Αὕτη εἶναι ἡ κατάστασις τῶν ὀφειλῶν τοῦ Δημοσίου, καθ' ἣν στιγμὴν ἐπιλαμβανόμεθα τῆς ἐξετάσεως τῶν ληπτέων μέτρων εἰς πρόνοιαν οἰκονομικὴν περὶ τοῦ μέλλοντος. Αἱ ὀφειλαὶ αὗται εἶναι εἰς μεταλλικὸν καὶ ἐπιβάλλεται ἡμῖν νὰ προνοήσωμεν περὶ τῶν πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν εἰς μεταλλικόν, ἐπιβάλλεται προσέτι νὰ προνοήσωμεν καὶ περὶ οἰκονομικοῦ συνδυασμοῦ, ἀφορῶντος εἰς τὸ κεφάλαιον, πρὸς οὗ τὴν ἀπόδοσιν δυνάμεθα νὰ παρατείνωμεν τὰς ἐνεργείας ἡμῶν καθ' ὅλον τὸ ἐπιὸν ἔτος. Ἀλληλένδετος πρὸς τὸν οἰκονομικὸν τοῦτον συνδυασμὸν εἶναι καὶ ἡ πρόνοια περὶ ἀποτίσεως ἢ ἐλαττώσεως τοῦ δανείου τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, διότι, ἐν ᾗ καταστάσει εὑρίσκεται σήμερον ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία, εἶναι λίαν δυσχερὴς ἡ ἀνόρθωσις τῶν κοινωνικῶν συναλλαγῶν. Ἀλλὰ πῶς δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν βελτίωσιν τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως, τῆς τοσοῦτον δεινωθείσης ὡς ἐκ τοῦ ὑπερμέτρου τοῦ δανείου τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας; Πολλὰ μέτρα προὐτάθησαν, πολλοὶ ἀνεζήτησαν τοὺς λόγους τοῦ κακοῦ, ἐπενόησαν μέτρα θεραπείας εἰδικά, ἐθεώρησαν ὅτι αἱ στενοχωρίαι καὶ αἱ καταχρήσεις, τὰς ὁποίας ἐπάγεται ἡ παροῦσα κατάστασις,

εἶναί τι προερχόμενον ἐκ συστάσεως προσώπων καὶ κερδοσκοπικῶν ἐνεργειῶν αὐτοτελῶν καὶ οὐχὶ ἐγκειμένων τῇ ἀναγκαστικῇ κυκλοφορίᾳ. Εἰς τὴν Κυβέρνησιν πολλαχόθεν ἐγένοντο συστάσεις ὅπως τὴν κοινωνίαν σώσῃ, λαμβάνουσα αὐστηρὰ μέτρα κατὰ τῆς κυβείας, ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι μέτρα κατὰ τῆς κυβείας, τὰ ὁποῖα πάντοτε πρέπει νὰ λαμβάνωνται διὰ λόγους ἠθικούς, ἠδύναντο ν' ἀσκήσωσιν ἐπαισθητὴν βελτίωσιν ἐπὶ τὴν σημερινὴν κατάστασιν. Ἡ ρίζα τοῦ κακοῦ εἶναι ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία καὶ τὸ ὑπέρμετρον τῶν τραπεζικῶν γραμματίων τῶν δανεισθέντων εἰς τὴν Κυβέρνησιν καὶ ἐκδεδομένων ἤδη· ἐνόσῳ δὲ δὲν λαμβάνομεν μέτρον τι περὶ αὐτῶν, εἶναι μάταιον νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι διὰ τιμωριῶν κατὰ τῶν κερδοσκοπούντων θέλομεν ἐπιτύχει μεταβολὴν καταστάσεως. Ἀλλὰ ποῖος εἶναι ὁ τρόπος δι' οὗ σήμερον, ὅτε δὲν δυνάμεθα νὰ πραγματοποιήσωμεν οὐδ' 100,000 δραχμῶν δάνειον μεταλλικὸν ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ συναλλαγῇ, ποῖος εἶναι ὁ τρόπος δι' οὗ θέλομεν δυνηθῆ νὰ περιορίσωμεν τὸ τραπεζικὸν γραμμάτιον; Ὁ μόνος τρόπος εἶναι ἡ ἀπόδειξις ὅτι ἔχομεν τὴν ἀπόφασιν νὰ ζήσωμεν ὡς τίμιοι ἄνθρωποι ἐκπληροῦντες τὰς ὑποχρεώσεις ἡμῶν, ὅτι, ἂν δανειζώμεθα, δανειζόμεθα ὑπολογίζοντες τὰς δυνάμεις ἡμῶν πρὸς ἀπότισιν τῶν τῆς ὑπηρεσίας τῶν δανείων, ὅτι τὰ δάνεια τὰ ὁποῖα τυχὸν θέλομεν πραγματοποιήσει πρὸς μετατροπὴν εἰς μεταλλικὸν τῶν εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια δανείων, θέλουσι καλύπτεσθαι ὡς πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν ἐκ τῶν πόρων τοῦ προϋπολογισμοῦ. "Οταν οἱ κεφαλαιοῦχοι ἴδωσιν ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς εἶναι ἐν ἰσοζυγίῳ, ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς ἐν ἰσοζυγίῳ περιλαμβάνει καὶ τὰ ποσὰ τὰ ἀναγκαῖα διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τῶν δανείων, διὰ τῶν ὁποίων θέλει ἐπιτευχθῆ ἡ τροπὴ δανείων ἐκ τραπεζικῶν γραμματίων εἰς μεταλλικὰ δάνεια, οὐδεμία θέλει ὑπάρξει δυσχέρεια, ὅπως πραγματοποιηθῶσι τὰ δάνεια ταῦτα. Ἰδού ἐπὶ τῶν προσωρινῶν τούτων δανείων τί συνέβη. Ἐκ προηγουμένων ἐν τῇ Βουλῇ εἶχε διαδοθῆ ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ διαρρυθμισθῶσι τὰ οἰκονομικὰ τῆς χώρας ἡμῶν ἄνευ μερικῆς πτωχεύσεως, ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιτευχθῆ ἡ ἀπάντησις εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ Κράτους, ἂν δὲν περιεκόπτοντο τὰ πρὸς τοὺς δανειστὰς ὀφειλόμενα. Συζητήσεις ἀκαίρως γενόμεναι ἐν τῇ Βουλῇ περὶ τῶν δικαιωμάτων τῆς Πολιτείας, ὅπως ἐπιβάλῃ φόρους εἰς τοὺς κατόχους ὁμολογιῶν τῶν ὑφισταμένων δανείων, συζητήσεις ἀκαίρως γενόμεναι ἐν τῇ δημοσιογραφίᾳ περὶ τῆς χρεωκοπίας, ὡς τοῦ μόνου μέσου ὅπως ἐξέλθῃ ἡ Ἑλλὰς ἐκ τῶν δυσχερειῶν τούτων, τοσοῦτον εἶχον κλονίσει τὰς πεποιθήσεις τῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ κεφαλαίων, ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ πλησιάσῃ τις πρὸς αὐτά, εἴτε πρὸς διαρκεῖς συμφωνίας, εἴτε πρὸς συμφωνίας προσωρινάς. Μόνον ὅτε ἤρχισαν νὰ πείθωνται οἱ ξένοι κεφαλαιοῦχοι ὅτι δὲν ἦτο ἀδύνατον νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὴν Βουλὴν προϋπολογισμὸς ἀνταποκρινόμενος πρὸς πάσας τὰς ἀνάγκας τῆς Πολιτείας, καὶ οὐδὲν ἐλαττῶν ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐλαττώσῃ ἐν ταῖς ὀφειλαῖς τῆς Πολιτείας, μόνον τότε ἤρχισαν κλίνοντες τὸ οὖς οἱ κάτοχοι τῶν προσωρινῶν δανείων πρὸς τὴν Κυβέρνησιν καὶ δεχόμενοι νὰ ἔλθωσιν εἰς συζήτησιν περὶ παρατάσεως τῶν διοριῶν, καὶ μόνον τότε ἠδυνήθημεν νὰ φθάσωμεν εἰς ὁριστικόν τι ἀποτέλεσμα· τούτου δ' ἕνεκα τὸ ἀποτέλεσμα ἐπετεύχθη μόλις ὀλίγων ἡμερῶν, τοὐτέστιν ὅτε ἐπείσθησαν οἱ κεφαλαιοῦχοι ὅτι θέλει ὑποβληθῆ εἰς τὴν Βουλὴν προϋπολογισμὸς ἐν ἰσοζυγίῳ, ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς ἐν ἰσοζυγίῳ θὰ εἶναι ἀληθής, ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς οὗτος ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν τῆς χώρας καὶ ὅτι ὑπῆρχε πᾶσα πιθανότης, ὅτι ὑπῆρχε πλήρης βεβαιότης ὅτι τοιοῦτος ἐν ἰσοζυγίῳ προϋπολογισμὸς θὰ ἐγίνετο νόμος τοῦ Κράτους. Τοιουτοτρόπως συμφωνήσαντες πρὸς τοὺς προκαταβαλόντας τὰ προσωρινὰ δάνεια περὶ παρατάσεως τῆς διορίας, ἀφοῦ μέρος αὐτῶν οὐχὶ μικρὸν ἀπετίθη καὶ μετεγράφη ἐν τῷ δανείῳ τῷ χρεωλυτικῷ, ἔχομεν ἤδη κατάστασιν κυμαίνοντος χρέους οὐδόλως πλέον πιέζουσαν ἡμᾶς καὶ ἧς τὴν ἀπόκτησιν ὀφείλομεν εἰς τὴν πεποίθησιν τῶν κεφαλαιούχων, ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἠδυνήθη νὰ καταρτίσῃ καὶ ἔχει τὴν ἀπόφασιν νὰ ὑποβάλῃ εἰς τὴν Βουλὴν προϋπολογισμὸν ἐπαρκῆ πρὸς πλήρωσιν πάσης ἄλλης ὑποχρεώσεως τοῦ Δημοσίου καὶ ἁπασῶν τῶν ὑποχρεώσεων τῶν ἐκ τῶν δανείων. Οὕτω σκεπτομένη ἡ Βουλὴ περὶ τῆς ἀνάγκης, ἥτις ἐπιβάλλει εἰς αὐτὴν τὴν ψήφισιν προϋπολογισμοῦ ἐπὶ βάσεων ὅλως διαφόρων ἐκείνων αἱ ὁποῖαι μέχρι τοῦδε ἐπεκράτησαν, εἶναι παρεσκευασμένη ἵνα προβῇ εἰς τὴν μελέτην τῶν σχεδίων, τὰ ὁποῖα σήμερον ὑποβάλλομεν εἰς αὐτήν. Δὲν δύναται ἡ Βουλὴ νὰ σκεφθῇ ἄλλως, ἀποβλέπουσα εἰς τὸ συμφέρον τῆς Πολιτείας, ἀποβλέπουσα εἰς τὸ εἰδικὸν ζήτημα περὶ τοῦ ὁποίου πρὸ ὀλίγου ἐπραγματεύθην, τὸ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ζήτημα κοινωνικὸν ἅμα καὶ κυβερνητικόν· δὲν δύναται ἡ Βουλὴ νὰ σκεφθῇ, δὲν δύναται νὰ πράξῃ ἄλλως ἢ νὰ ψηφίσῃ προϋπολογισμὸν ἐν ἰσοζυγίῳ. Καὶ ἂν ἡ Βουλὴ μὴ ψηφίσῃ τὸν προϋπολογισμὸν ἐν ἰσοζυγίῳ, ἂν ἡ Βουλὴ δὲν ἤθελε νὰ ὑποβάλῃ τὸ "Εθνος εἰς τὰς ὑποχρεώσεις τὰς ὁποίας ἐπάγεται ἡ ψήφισις προϋπολογισμοῦ ἐν ἰσοζυγίῳ, ἂν ἀποκρούῃ τοὺς φόρους, οἱ φόροι θὰ ἐπιβληθῶσιν ἀφ' ἑαυτῶν, ἀλλ' ἡ διαφορὰ πᾶσα εἶναι ὅτι, ψηφιζομένου προϋπολογισμοῦ ἐν ἰσοζυγίῳ, τοὺς φόρους ψηφίζει ἡ Βουλή, μὴ ψηφιζομένου τοιούτου προϋπολογισμοῦ, τοὺς φόρους ἐπιβάλλουσιν αὐτὰ τὰ πράγματα. Σήμερον ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία ἐξηντλήθη μέχρι τοῦ τελευταίου γραμματίου, σήμερον ἡ πίστις ἡμῶν ἐξηντλήθη καὶ αὐτὴ ὅσον καὶ ὁ ἐκ τῶν τραπεζικῶν γραμματίων πόρος· σήμερον δὲν δυ-

νάμεθα οὐδὲ 100,000 δραχμῶν νὰ πορισθῶμεν, οὐδὲ ἐκ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας οὐδὲ ἐκ τῆς ἐλευθέρας συναλλαγῆς. Ἄλλοτε αἱ Βουλαί, ἄλλοτε τὸ Ἔθνος διεσκέπτοντο περὶ φόρων, διεσκέπτοντο περὶ ἰσοζυγίου, ἀλλὰ δὲν εὑρίσκοντο ὑπὸ τὴν ἀνάγκην ὑπὸ τὴν ὁποίαν σήμερον διατελοῦσιν ἡ Βουλὴ καὶ αὐτὸς ὁ λαός· ἠδύναντο ἄλλοτε νὰ ἀπατηθῶσιν, ὅπως δυστυχῶς καὶ ἠπατήθησαν, ἄνευ τῶν συνεπειῶν ἃς σήμερον θὰ ἐπήγετο ἡ πλάνη. Ἂν ἐνόμιζον ὅτι ἠδύναντο ἄνευ προσθέτων φόρων, καὶ μάλιστα διὰ καταργήσεως φόρων ν' ἀποκαταστήσωσι τὸ ἰσοζύγιον, ἂν ἐνόμιζον ὅτι ἠδύναντο νὰ πραγματοποιήσωσιν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ 10 καὶ 15 ἑκατομμυρίων οἰκονομίας, ἀντὶ τούτων δὲ τὰ πράγματα ἀπεδείκνυον ὅτι αἱ μεταρρυθμίσεις ἀπέληγον εἰς πολλαπλασιασμὸν τοῦ ἐλλείμματος καὶ εἰς αὐξήσεις τῶν δαπανῶν τοῦ Κράτους, ἂν ἐκ τοιαύτης πλάνης προέκυπτεν ἔν τινι ἔτει, ἐν τῷ ἔτει 1885, ἔλλειμμα 26,000,000, δὲν ἐπήρχετο, ὅμως, ἐκ τούτου ἄμεσος ἡ καταστροφή, διότι ἠδύνατο ἴσως ἡ Κυβέρνησις ν' ἀναπληρώσῃ τὸ ἔλλειμμα δι' ἐξωτερικῶν δανείων παγίων, χρεωλυτικῶν ἢ προσωρινῶν, ἀλλὰ πάντως ἠδύνατο νὰ προσφύγῃ εἰς τὸ ἐφόδιον τὸ ὁποῖον εἶχε παρασκευάσει τὸ παρελθόν, ἠδύνατο νὰ προσφύγῃ εἰς τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν τὴν ὁποίαν εἶχον ἄρει ἄλλοι καὶ διὰ τῆς ἄρσεως τῆς ὁποίας εἶχον παρασκευάσει ὑπὲρ τοῦ Κράτους ἔδαφος 85,000,000, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἠδύνατο αὐτὸ μὲν νὰ δράσῃ, ἡ δὲ Κυβέρνησις αὐτοῦ νὰ σφάλῃ ἀτιμωρήτως. Σήμερον τὸ ἔδαφος τοῦτο ἐξέλιπε, σήμερον ἐκ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας οὐδέν, ἐκ τῆς πίστεως οὐδέν. Πόθεν ἆρα θέλετε ἀρυσθῆ τοὺς πόρους, ἵνα ἐπαρκέσητε εἰς τὰς ἀνάγκας ὑμῶν, ἂν ἀπατηθῆτε, ἂν νομίσητε ὅτι δυνάμεθα νὰ οἰκονομήσωμεν τὰ πράγματα ἄνευ πραγματικῶν περικοπῶν τῶν δαπανῶν, ὅτι δυνάμεθα νὰ οἰκονομήσωμεν τὰ πράγματα ἄνευ προσθήκης φόρων; Εἶπον ὅτι, ἂν σήμερον θελήσητε νὰ προβῆτε εἰς ὅμοια τῶν πρόσθεν πειράματα, μὴ ἔχοντες ὄπισθεν ὑμῶν ὡς ἄλλοτε τὴν δημοσίαν πίστιν καὶ τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν ἀνέπαφον, ἂν θελήσητε νὰ προβῆτε εἰς τοιαῦτα πειράματα καὶ νὰ μὴ ἐπιβάλητε φόρους, ὅτε οἱ φόροι ἐκ τῶν πραγμάτων ἐπιβάλλονται, πρόδηλον εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα. Ἀφοῦ δὲν δύνασθε νὰ πορισθῆτε χρήματα διὰ δανείων ὅπως δήποτε εἰς ἀναπλήρωσιν τοῦ ἐλλείμματος, δὲν θέλουσι πληρωθῆ οἱ ἔχοντες λαμβάνειν παρὰ τοῦ Δημοσίου, θέλει ἐπιβληθῆ ὑπὸ τῶν πραγμάτων φορολογία εἰς τοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους, εἰς τοὺς συνταξιούχους, εἰς τοὺς πιστωτὰς τοῦ Δημοσίου. Δὲν εἶναι τοῦτο φορολογία, ἡ μὴ πληρωμὴ τῶν ὑπαλλήλων, ἡ μὴ πληρωμὴ τῶν συνταξιούχων, ἡ μὴ πληρωμὴ τῶν κατόχων τῶν χρεωγράφων τοῦ Δημοσίου; Δὲν εἶναι φορολογία, εἰς τὴν ὁποίαν θέλετε ὑποβάλει τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ἐφ' ὅσον ὁ ἑλληνικὸς λαὸς εἶναι κάτοχος χρεωγράφων, ἐφ' ὅσον ἀντιπροσωπεύεται διὰ τῶν ὑπαλλήλων; Καὶ νομίζετε ὅτι δύνασθε νὰ ἐξέλθητε τοῦ κύκλου τούτου καὶ ὅτι, ἀναγράφοντες ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἔλλειμμα ἀντὶ φόρων, τὸ ἔλλειμμα τοῦτο δὲν θέλει εἶσθαι φορολογία, ὅτι δὲν θέλει ἀναπληρωθῆ; Θέλει ἀναπληρωθῆ, ἀλλ' οὐχὶ παρ' ἐκείνων εἰς τοὺς ὁποίους ἡ Βουλὴ διανέμει τὴν φορολογίαν ἐν ἀναλογικῇ ἰσότητι, ἀλλὰ παρ' ἐκείνων οἵτινες τυγχάνει νὰ προσέλθωσιν εἰς τὸ ταμεῖον κατὰ τὴν στιγμὴν καθ' ἣν τὸ ταμεῖον εἶναι κενόν. Ἡ φορολογία εἶναι ἀπαραίτητος ἵνα ἐξέλθωμεν ἐκ τῆς ἐκρύθμου καταστάσεως εἰς ἣν ἤγαγεν ἡμᾶς ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία· εἶναί τι ἀπαραίτητον ἡ ψήφισις τοῦ προϋπολογισμοῦ ἐν ἰσοζυγίῳ, διότι ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων, ἂν δὲν ψηφισθῇ τὸ ἰσοζύγιον, θέλει ἐπιβληθῆ. Ἡ ἐπιβολὴ διὰ τῶν πραγμάτων τοῦ ἰσοζυγίου, διὰ τῆς μὴ πληρωμῆς τῶν μισθῶν καὶ τῶν ἄλλων ὀφειλῶν, εἶναι βεβαίως ἐξ ὅλων τῶν λύσεων τοῦ προβλήματος ἡ χειρίστη· ἀλλ' ἰδίως εἶναι ἡ λύσις αὕτη ἀποκρουστέα, ὅταν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξέλθωμεν τῆς καταστάσεως, ἐν ᾗ διατελοῦμεν, νὰ φύγωμεν τὰ ἐλλείμματα τῶν 26,000,000 κατὰ τὸ 1885, τῶν 25,000,000 κατὰ τὸ 1886, ἢ τῶν 22,000,000 ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κειμένων κατὰ τὸ 1887 ἄνευ σπουδαίας πιέσεως τοῦ λαοῦ. Βεβαίως ὁ φόρος εἶναί τι κακὸν ἀπολύτως, βεβαίως ἡ φορολογία ἡ νῦν κειμένη δὲν εἶναι ἀναξία λόγου· ἀλλ' εἰς διέξοδον ἀπὸ δυσχερειῶν ἐκτάκτων ἀπαιτοῦνται θυσίαι καὶ πρὸς τὰς ἐνεστώσας περιστάσεις ἡ φορολογία ἡ προτεινομένη σήμερον δὲν εἶναι δυσανάλογος. Ὁ ἐξετάζων τὰ πράγματα ἐκ πρώτης ὄψεως δύναται νὰ παρασυρθῇ εἰς μόρφωσιν γνώμης, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιβληθῶσι νέα βάρη εἰς τὸν λαόν, χωρὶς νὰ ἐπέλθῃ ἐκ τούτου περιστολὴ τῆς παραγωγῆς, ἐξ ἧς περιστολῆς θέλει ἐπέλθει ἑτέρωθεν μείωσις τῶν πόρων τοῦ Κράτους. Καὶ βεβαίως ὅταν εἰς τοιοῦτο σημεῖον περιέλθωσι τὰ οἰκονομικὰ τῆς χώρας, εἴτε ἐπιβληθῶσιν, εἴτε μὴ ἐπιβληθῶσι φόροι, οὐδὲν ἐπιτυγχάνεται. Ἐπιστεύθη δὲ ὅτι εἰς τοιοῦτο σημεῖον εἶχε περιέλθει ἡ Ἑλλάς, καὶ διὰ τοῦτο οὐδεὶς ἤθελε νὰ πλησιάσῃ εἰς αὐτήν, ἵνα τῇ παράσχῃ τὴν συνδρομὴν τῆς δημοσίας πίστεως. Ἐπιστεύθη, ἐξ ἡμῶν διαδοθέν, ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν δύναται πλέον νὰ βαστάσῃ ἄλλα βάρη, ὅτι πᾶς ἐπιπρόσθετος φόρος εἶναι πίεσις τῆς παραγωγῆς καὶ ἐλάττωσις τῶν ἐξ αὐτῆς πόρων, πολλαπλασία τῆς ἐκ τοῦ νέου φόρου προσδοκωμένης προσόδου τοῦ Δημοσίου. Ὅτε τοιαῦτα ἐπιστεύθησαν, ἀδύνατον ἦτο νὰ διατελῶμεν ἐν σχέσει πρὸς τὸ ξένον κεφάλαιον, ἡ δὲ λέξις χρεωκοπία ἐπεφαίνετο αὐτομάτως. Ἀλλ' εἰς ταύτην τὴν μελέτην προκαλῶ ἤδη ὑμᾶς νὰ ἐξετάσητε ἐπὶ τῶν ἀριθμῶν, νὰ ἐρευνήσητε ἐν τῇ γνώσει ἣν ἔχετε τοῦ παρελθόντος, ὁδηγούμενοι ἐκ τῆς πείρας, ἣν ἔχετε τῆς ἐφαρμογῆς τῶν νόμων, ἂν δὲν εἶναι δυνατὸν

νὰ ἐπενεχθῇ εἰς τὸν προϋπολογισμὸν διαρρύθμισις τοιαύτη, ὥστε νὰ ἀρυσθῇ τὸ Δημόσιον νέους πόρους καὶ νὰ ἀρυσθῇ αὐτοὺς διὰ τρόπου ὅστις μηδόλως νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς παραγωγῆς.

Ἵνα προβῶμεν εἰς τὴν μελέτην ταύτην, πρέπει νὰ ἀρξώμεθα ἀπὸ τῆς ἀφετηρίας τῆς παρούσης καταστάσεως καὶ νὰ ἴδωμεν ποῖος θὰ ἦτο ὁ προϋπολογισμός, ἐὰν προετιθέμεθα ἁπλῶς καὶ μόνον τὴν ἀναγραφὴν ἐν οἰκονομικῷ νόμῳ διὰ τὸ προσεχὲς ἔτος τῶν ἀναγκαίων πιστώσεων πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν κειμένων νόμων τοῦ Κράτους καὶ τὴν ἄδειαν πρὸς ἐφαρμογὴν τῆς κειμένης φορολογίας. Πρὸς τοῦτο ἀφετηρίαν δὲν ἠδυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἄλλην ἢ τὴν τοῦ ἔτους 1886. Ἐν πᾶσι τοῖς προϋπολογισμοῖς βλέπομεν ἀναγραφομένην πρὸς ἔλεγχον ἐξ ἀντιπαραβολῆς παρὰ τὴν στήλην τῶν πιστώσεων διὰ τὸ προσεχὲς ἔτος τὴν στήλην τῶν πιστώσεων διὰ τὸ προηγούμενον ἔτος. Παρ' ἡμῖν τοὐλάχιστον, ὅπου δυστυχῶς αἱ πιστώσεις, αἱ πρόνοιαι τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἀπέχουσι πολλάκις πολὺ τῶν πραγμάτων, πρέπει νὰ ἔχωμεν καὶ ἑτέραν στήλην, παριστῶσαν τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐν τῷ παρελθόντι προϋπολογισθέντων. Ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπανορθώσωμεν τὰ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1886, διὰ τῆς μέχρι τοῦδε ἐφαρμογῆς, θέλομεν φθάσει εἰς ἀριθμοὺς οἵτινες νὰ δύνανται νὰ χρησιμεύωσιν εἰς ἡμᾶς πρὸς παράστασιν τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως, ἐν ᾗ σήμερον εὑρισκόμεθα, καὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ ὁποῖος θὰ ἦτο διὰ τὸ 1887, ἐὰν μηδεμία ἄλλη ἐλαμβάνετο πρόνοια περὶ πλησιάσεως τῶν ἐσόδων πρὸς τὰ ἔξοδα. Ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1886 ἐψηφίσθη οὐχὶ ἐν πλήρει ἰσοζυγίῳ, ὑπῆρχέ τις διαφορά, ἀλλ' οὐχὶ πολὺ σπουδαία· ἡ ἐφαρμογή, ὅμως, ἀπέδειξεν ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς ἐκεῖνος ἦτο καθ' ὅλα ἰδανικός· τὰ πλεῖστα τῶν ἄρθρων ἀποδεικνύονται ἐκ τῶν πραγμάτων, ὅτι δὲν δύνανται ν' ἀπενέγκωσιν ἐν τοῖς ἐσόδοις τὰ ποσὰ τὰ ἀναγεγραμμένα, καὶ θέλετε ἰδεῖ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1887, τοῦ ὁποίου βάσις εἶναι ὁ τοῦ 1886 ἐπηνωρθωμένος, ὅτι ἡ στήλη τῶν ἐπανορθώσεων, ἥτις ἀποτελεῖ τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1887, περιέχει σχεδὸν ἐπὶ παντὸς ἄρθρου ἐλαττώσεις ἐσόδων. Οὕτως ἐπὶ τῶν ἐγγείων φόρων ἔχομεν ἐλάττωσιν 1,140,000 δραχμῶν, ἐπὶ τῶν οἰκοδομῶν ἔχομεν ἐλάττωσιν 700,000 δραχμῶν, ἐπὶ τῶν εἰσοδημάτων τῶν ἀνωνύμων ἑταιριῶν 200,000 δραχμῶν, ἐπὶ τοῦ οἴνου 1,240,000 δραχμῶν, ἐπὶ τῶν τελωνειακῶν 2,000,000 δραχμῶν, ἐπὶ τοῦ χαρτοσήμου 1,425,000 δραχμῶν, ἐπὶ διαφόρων δικαιωμάτων 510,000 δραχμῶν, παιγνιοχάρτων 150,000 δραχμῶν, πνευματωδῶν ποτῶν 250,000 δραχμῶν, καπνοῦ 3,900,000 δραχμῶν, σιγαροχάρτου 500,000 δραχμῶν, ἀντιτίμου πωλουμένου πετρελαίου 400,000 δραχμῶν, νομισματοποιΐας 300,000 δραχμῶν, μετάλλων καὶ ὀρυκτῶν 110,000 δραχμῶν, ἁλυκῶν 700,000 δραχμῶν καὶ ἄλλας μικροτέρου λόγου ὡς ἐπὶ τυχηρῶν εἰσοδημάτων 214,000 δραχμῶν, κρατήσεων λόγῳ πολιτικῶν συντάξεων 50,000 δραχμῶν καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Τὸ σύνολον τῶν ποσῶν τούτων εἶναι ἐπὶ ἔλαττον 13,920,000 δραχμῶν. Ἀλλ' ἔχομεν καὶ ἐπὶ πλέον. Ἔχομεν ἐπὶ πλέον 2,176,000 δραχμῶν· ἐπὶ ἔλαττον, ἄρα, ὁ προϋπολογισμός, διὰ τῶν πραγμάτων ἐλεγχόμενος, παρουσιάζει διαφορὰν 11,743,000 δραχμῶν ἐν τοῖς ἐσόδοις. Ἀλλὰ πλὴν τῆς διαφορᾶς ταύτης ἐν τοῖς ἐσόδοις, ἔχομεν διαφορὰς ἐν τοῖς ἐξόδοις, ἔχομεν διαφορὰς ἀναγραφομένας καὶ ταύτας ἐν τῇ στήλῃ τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐξόδων, ἥτις χρησιμεύει ὡς βάσις διὰ τὰς προνοίας τοῦ 1887. Οὕτως εὑρίσκομεν ὅτι τὰ τοῦ δημοσίου χρέους ὑπελογίσθησαν κατὰ 3,166,000 κάτω τοῦ πραγματικοῦ, διότι δὲν ἐλήφθη ἱκανὴ πρόνοια διὰ τὴν ὑπερτίμησιν τοῦ συναλλάγματος. Οὕτως εὑρίσκομεν ὅτι τὰ στρατιωτικὰ ἔξοδα προϋπελογίσθησαν κάτω τοῦ πραγματικοῦ κατὰ 2,638,000 δραχμῶν, αἵτινες, ὅμως, ἀνεπληρώθησαν ἐκ τοῦ ἐκτάκτου προϋπολογισμοῦ, ὅστις, ὡς παράπλευρος τοῦ τακτικοῦ, ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἐλλείψεις αὐτοῦ. Ἐπὶ προϋπολογισμοῦ οὕτως ἐπιδιωρθωμένου, ὠφείλομεν νὰ σκεφθῶμεν περὶ τοῦ ἔτους 1887 λαμβάνοντες ὡς βάσιν τὸ 1886. Τοῦτο δὲ ἐπράξαμεν. Ἐθέσαμεν ὡς ἔδαφος τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1887 τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1886 ἐπιδιωρθώμενον καὶ κατὰ τὰ ἔσοδα καὶ κατὰ τὰ ἔξοδα. Οὕτω δὲ ἐπιδιωρθωμένος ὁ προϋπολογισμὸς φέρει ἔλλειμμα 22,270,000. Εἶπον ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1886 θ' ἀπέληγεν εἰς ἔλλειμμα 25,000,000 δραχμῶν, διότι τινὲς πόροι κατὰ τὸ 1887 θέλουσι πιθανῶς ἀποφέρει πλείονα ἢ κατὰ τὸ 1886, νομίζω δὲ ὅτι ὁ ὑπολογισμὸς 3,000,000 μαρτυρεῖ ὅτι δὲν ὑπήρξαμεν ὑπερβολικοὶ περὶ τὰς ἐκτιμήσεις ἡμῶν. Ὁ προϋπολογισμός, ὡς εἶπον, ἔχει ὡς βάσιν τὰ ἐπιδιωρθωμένα ἀποτελέσματα τοῦ 1886, μὲ διαφορὰν μόνον 3,000,000, τὰ ὁποῖα ἐν ταῖς ἐκτιμήσεσι διὰ τὸ 1887, ἰδίως τῶν τελωνειακῶν, ἐθεωρήθη ὅτι θέλουσιν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰ πράγματα. Ἐνομίσαμεν ὅτι ἔπρεπε νὰ μὴ ἀποβλέψωμεν, ὅπως πολλάκις καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἐπράξαμεν, εἰς τὰς πιθανότητας τὰς στηριζομένας ἐπὶ καλῆς ἐσοδείας, ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς τῆς Ἑλλάδος διαφέρει κατὰ τοῦτο τῶν προϋπολογισμῶν ἁπάντων σχεδὸν τῶν ἄλλων κρατῶν, ὅτι ἐπηρεάζεται πολλῷ ἐκείνων περισσότερων ὑπὸ τῶν καιρικῶν περιστάσεων καὶ ὑπὸ τῶν πολιτικῶν περιστάσεων. Τὸ εἶδος τῆς φορολογίας ἡμῶν, ὁ τρόπος καθ' ὃν διεξάγεται ἡ ὑπηρεσία παρ' ἡμῖν, πάντα ταῦτα συντελοῦσιν ὅπως αἱ περιστάσεις ἔχωσι πολλὴν ἐπὶ τοῦ ἀποτελέσματος τοῦ προϋπολογισμοῦ ἐπιρροήν· ὑπολογίζοντες, ἄρα, καθ' ὃν τρόπον ὑπολογίζουσιν οἱ συντάσσοντες προϋπολογισμοὺς ξένων κρατῶν, κινδυνεύομεν νὰ φθάσωμεν εἰς ἀποτελέ-

σματα οὐχὶ ἀκριβῆ. Ἡμεῖς δὲν δυνάμεθα νὰ ἀναγράφωμεν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, εἰσάγοντες νέους νόμους, ὅσα ἐν ἄλλοις κράτεσιν ἀναγράφονται, διότι παρ' ἡμῖν ἕως ὅτου ὁ νέος φόρος ἐγκλιματισθῇ καὶ ἀπενέγκῃ πλῆρες τὸ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ ἀπαιτοῦνται πολλῷ πλείονα ἔτη ἢ ὅσα ἀπαιτοῦνται ἀλλαχοῦ. Καὶ ἀλλαχοῦ ὁ νέος νόμος δὲν φέρει ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τὰ ἀποτελέσματα πλήρη, ἀλλὰ παρ' ἡμῖν πολλῷ περισσότερον. Αἱ καιρικαί, ὅμως, περιστάσεις παρ' ἡμῖν ἔχουσι σπουδαιοτάτην σημασίαν καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀμέσους φόρους, ἀφοῦ περιορίζουσι τὸ προϊόν, ἀλλ' ἔχουσι σημασίαν ἰδίως ἐπὶ τοὺς ἐμμέσους φόρους, διότι μειοῦσι τὸν πλοῦτον τῆς χώρας καὶ τὴν δύναμιν τῆς καταναλώσεως. Ἐλάβομεν πικρὰν πεῖραν τῶν τοιούτων καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐπιτρέπεται νὰ στηρίζωμεν τοὺς προϋπολογισμοὺς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εὐνοϊκῶν ὑποθέσεων, δὲν ἐπιτρέπεται ἴσως νὰ συντάσσωμεν αὐτοὺς καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ὑποθέσεων ἁπλῶν μέσων ὅρων, πρέπει νὰ συντάσσωμεν αὐτοὺς ἐπὶ τῇ ὑποθέσει τῶν κατωτέρων μέσων ὅρων. Οὕτω συνετάχθη ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1887· συνετάχθη, ὡς εἴπομεν, ληφθεισῶν ὑπ' ὄψιν τῶν προνοιῶν τοῦ ἀμέσως προηγουμένου ἔτους, ἀλλὰ ἐπιδιορθωθεισῶν τῶν προνοιῶν τούτων ἐπὶ τῷ κατωτέρῳ μέσῳ ὅρῳ. Ἦτο εὔκολον νὰ ἐξευρεθῇ ὁ ὅρος οὗτος κατὰ τὸ 1886, διότι τὸ ἔτος τοῦτο ἐλειτούργησεν ὁ προϋπολογισμὸς ἐπὶ τοῖς κατωτάτοις ὅροις, ἑπομένως εἴχομεν ὅρον συγκρίσεως ἀσφαλῆ.

Ἐκ τῆς τοιαύτης ἐργασίας προέκυψεν ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1886, ὁ ἀφίνων κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἔλλειμμα 25,000,000, λαμβανόμενος ὡς βάσις διὰ τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1887, θὰ καταρτίσῃ τοῦτον ἐν ἐλλείμματι 22 καὶ πλέον ἑκατομμυρίων. Ἀπέναντι τοῦ ἐλλείμματος τούτου, ὠφείλομεν νὰ σκεφθῶμεν περὶ τοῦ πρακτέου. Ὡς εἶπον, ἐὰν οὕτως ἀνεγράφομεν τὸν προϋπολογισμὸν καὶ αὐτὸν ἐφέρομεν εἰς τὴν Βουλήν, λέγοντες ὅτι τὰ τοῦ ἐλλείμματος πρέπει βαθμηδὸν νὰ καλυφθῶσι, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν ἐντὸς ἑνὸς ἔτους τοσοῦτον ἔλλειμμα νὰ καταργηθῇ, ἐὰν τοιαῦτα ἠρχόμεθα λέγοντες πρὸς τὴν Βουλὴν καὶ ἂν ἐπείθετο ἡ Βουλὴ νὰ ψηφίσῃ προϋπολογισμὸν ἐν τοιαύτῃ ἀνισορροπίᾳ ἐξόδων πρὸς τὰ ἔσοδα, θὰ εὑρισκώμεθα εὐθὺς ἀπὸ τοῦ πρώτου μηνὸς τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ ἐν ἀδιεξόδῳ, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ προχωρήσωμεν, θὰ εἰσηρχόμεθα εἰς τὸ στάδιον τῶν καθυστερήσεων, τὰ ταμεῖα θὰ ἐπολιορκοῦντο, θὰ ἐσχηματίζοντο ἐκ νέου –πρᾶγμα τοῦ ὁποίου δυστυχῶς ἐλάβομεν γνῶσιν ἄλλοτε–, θὰ ἐσχηματίζοντο ἑταιρίαι προεξοφλοῦσαι τὰ ἐντάλματα ἀντὶ 10, 20 καὶ 50% καὶ ἐπὶ τέλους ἀρνούμενοι νὰ προεξοφλήσωσι. Τοῦτο θὰ ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ψηφίσεως τοιούτου προϋπολογισμοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἡ πρώτη ἡμῶν ἰδέα ἦτο ὅτι θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἐπιβάλλωμεν θυσίαν τινὰ εἰς αὐτοὺς τούτους, οἱ ὁποῖοι πρῶτοι θὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς ἰσορροπίας ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, εἰς τοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους. Ἡ τακτικὴ πληρωμὴ παρὰ τῶν ταμείων εἶναι δι' αὐτούς, συνειθισμένους δυστυχῶς ἄλλης νὰ τυγχάνωσιν ὑποδοχῆς ἐν τοῖς καταστήμασιν ἐκείνοις, ἡ ἕτοιμος πληρωμὴ παρὰ τοῦ Δημοσίου Ταμείου εἶναι κέρδος τὸ ὁποῖον ἐθεωρήσαμεν ὅτι ἐν ἀνάγκῃ ἠδυνάμεθα νὰ προεξοφλήσωμεν ὑπὲρ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ἰσορροπίας. Ἀλλ' εὐτυχῶς ἡ προϊοῦσα μελέτη τοῦ προϋπολογισμοῦ μᾶς ἀπέδειξεν ὅτι ἠδυνάμεθα νὰ μὴ προβῶμεν καὶ εἰς τὸ μέτρον τοῦτο, ὅτι ἠδυνάμεθα νὰ προτιμήσωμεν ἄλλα μέσα, δι' ὧν νὰ ἐπιτευχθῇ τὸ ἰσοζύγιον. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὰ ἔξοδα καθῆκον εἴχομεν νὰ ἐξετάσωμεν ἐὰν ἦτο δυνατὸν δι' ἄλλου μέσου παρὰ τὴν περικοπὴν τῶν τοσούτῳ γλίσχρων μισθῶν τῶν ὑπαλλήλων νὰ φέρωμεν ἐλάττωσιν, εἴχομεν δ' ἐνώπιον ἡμῶν τὰ ἀποτελέσματα τοῦ παρελθόντος, εἴχομεν ἐνώπιον ἡμῶν προϋπολογισμούς, τὸν τοῦ 1886 καὶ τὸν τοῦ 1885, συνταχθέντας ἐπὶ τῇ ἐπαγγελίᾳ ἄκρων οἰκονομιῶν. Ἐὰν ἐθεωροῦμεν ὅτι αἱ ἐπαγγελίαι αὗται ἐξεπληρώθησαν, ὑπῆρχε λόγος τις ἵνα πείσωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πράξωμέν τι περαιτέρω, ἀφοῦ οἱ προϋπολογισμοὶ τοῦ 1886 καὶ τοῦ 1885 ἐπραγματοποίησαν πάντα ὅσα ἐπηγγέλθησαν οἱ συντάξαντες αὐτούς, πρὶν ἢ τοὺς συντάξωσιν. Ἀλλ' ἐν τῇ Βουλῇ ὀφείλομεν νὰ ἐργαζώμεθα ἐν ἀληθείᾳ καὶ ὀφείλομεν πάντες νὰ ἀναγνωρίσωμεν, ὅσον δήποτε καὶ ἂν ἔχομεν συμφέρον νὰ ἀποκρύψωμεν τὴν ἀλήθειαν, ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1886 καὶ ὁ τοῦ 1885 δὲν ἐπήνεγκον οἰκονομίας ἐπὶ τῶν προηγουμένων προϋπολογισμῶν. Ἑπομένως, τὸ ζήτημα ἦτο, ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1884 εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπενεχθῇ οἰκονομία τις; Διότι ἡ ἐπανάληψις ψευδῶν οἰκονομιῶν δὲν ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ πρὸς τὴν πραγματικὴν ἀποκατάστασιν ἰσοζυγίου. Προέβημεν, ἄρα, εἰς τὴν σύνταξιν τῶν προϋπολογισμῶν τῶν πολιτικῶν ὑπουργείων, ἐπιζητοῦντες ἁπανταχοῦ στάδιον πρὸς περιορισμὸν τῶν δαπανῶν καὶ συνετάχθησαν οἱ πλεῖστοι τῶν προϋπολογισμῶν μὲ ἀποτελέσματα ὅμοια ἢ ὀλίγον διαφέροντα τῶν τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1886 καὶ τοῦ 1885· ἀλλ' ἐνομίσαμεν ὅτι ἔπρεπε νὰ φροντίσωμεν, ἀφοῦ δὲν ἦτο δυνατὸν ἐν τοῖς πολιτικοῖς ὑπουργείοις νὰ ἐπιτευχθῇ ἐλάττωσις δαπανῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κειμένων, νὰ ἐξετάσωμεν ἐὰν δι' ἀναδιοργανισμῶν τινων δὲν ἠδύνατο νὰ πραγματοποιηθῇ τις οἰκονομία. Ἐν τῷ Ὑπουργείῳ, ἄρα, τῶν Ἐσωτερικῶν προέβημεν εἴς τινας ἀναδιοργανώσεις, ἐκ τῶν ὁποίων πραγματοποιεῖται οἰκονομία τις. Προέβημεν διὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ εἰς τὴν κατάργησιν τῶν ἐπαρχείων, ἐπαγομένην ἱκανὴν οἰκονομίαν, ἀλλὰ καὶ αὔξησιν τινὰ δαπανῶν ἐν ταῖς νομαρχίαις· ἐλάττωσιν μὲν 423,720 δραχμῶν, αὔξησιν δὲ 100,000· οἰκονομία,

ἄρα, 323,000 δραχμῶν. Προέβημεν εἰς τὴν συγχώνευσιν τῆς ὑπηρεσίας τῶν Ταχυδρομείων καὶ τῶν Τηλεγραφείων, ἐξ ὧν ἐπιτυγχάνεται οἰκονομία 250,000 δραχμῶν· προέβημεν καὶ εἰς ἄλλα τινὰ μέτρα δευτέρου λόγου. Τὰς ἀτμοτελωνίδας μετεβιβάσαμεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν, δυνάμενον νὰ χρησιμοποιῇ αὐτὰς πρὸς τὸν ἀρχικὸν προορισμόν των ἄνευ προσθήκης δαπάνης ἴσης πρὸς ἐκείνην, ἥτις ἀνεγράφετο ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Οἰκονομικῶν, ἴσως μάλιστα ἐν τῷ ἔτει 1887, ὡς ἐκ τῶν ὑποχρεώσεων τῆς στρατεύσεως, ἄνευ οὐδεμιᾶς προσθήκης. Ἐπίσης καὶ τὴν Τηλεγραφοφυλακὴν ἀνεθέσαμεν εἰς τὴν Χωροφυλακὴν ἄνευ αὐξήσεως τῆς δυνάμεως τῆς Χωροφυλακῆς, ἀφαιροῦντες οὕτω τοὺς τηλεγραφοφύλακας ἀπὸ τοῦ διορισμοῦ διὰ συστάσεων, ὅστις σπουδαίως παραβλάπτει τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην. Ταῦτα πάντα ἀπετέλεσαν ποσόν τι οὐχὶ βεβαίως ἱκανὸν νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὡς δυνάμενον αὐτὸ μόνον νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἄρσιν τοῦ ἐλλείμματος, ἀλλ' ὡς στοιχεῖον ἐν τῇ γενικῇ πρὸς τοῦτο ἐργασίᾳ ἔχον σημασίαν τινα.

Τοιουτοτρόπως διαρρυθμίσαντες τὰ τῶν πολιτικῶν ὑπουργείων ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1886, μὲ ἐλαττώσεις προερχομένας ἐκ τῶν ἀναδιοργανισμῶν, ὧν ἐμνήσθην, ἔμενε νὰ ἐξετάσωμεν τὰ τῶν ἐξόδων τῶν στρατιωτικῶν ὑπουργείων. Περὶ τῶν στρατιωτικῶν ὑπουργείων καὶ ἄλλοτε ἐπραγματεύθην ἐν τῇ Βουλῇ καὶ εἶπον τότε εἰς αὐτήν, ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ, ὅτι οἱ ζητοῦντες οἰκονομίας ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Στρατιωτικῶν ἠδύναντο ν' ἀνεύρωσιν αὐτάς, οὐχὶ δὲ ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ναυτικῶν, διότι τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν εἶναι γλίσχρως προικοδοτημένον ὑπὸ τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Στρατιωτικῶν ἠδύνατο νὰ ἐξευρεθῇ στάδιον οἰκονομιῶν, ἀλλ' ἠδύνατο νὰ ἐξευρεθῇ, ἐὰν ἡ Ἑλλὰς εἶχεν ἀπόφασιν νὰ μεταβάλῃ πολιτικήν. Ἴσως τότε θὰ ἠδύνατό τις ν' ἀμφισβητήσῃ καὶ τοῦτο. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι πάντα τὰ διατρέξαντα καὶ παρ' ἡμῖν καὶ ἐκτὸς ἡμῶν ἐπ' ἐσχάτων καθιστῶσιν ὅλως ἄσκοπον τὴν ἐξέτασιν, ἐὰν ἡ Ἑλλὰς ἔχει σκοπὸν νὰ μεταβάλῃ πολιτικήν. Ἡ πολιτική, ἧς πόρισμα ὑπῆρξεν ὁ βαρὺς προϋπολογισμὸς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, θὰ ἐξακολουθήσῃ, καὶ ἑπομένως ὠφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν ἐὰν ἐν τοιαύτῃ πολιτικῇ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ οἰκονομία τῶν στρατιωτικῶν δαπανῶν. Δὲν εἴχομεν δὲ μόνον τοῦτο νὰ ἐξετάσωμεν ἐν τῷ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν Ὑπουργείῳ, εἴχομεν νὰ ἐξετάσωμεν προσέτι ἐὰν μετὰ ἐφαρμογὴν ὀλίγων ἐτῶν μετὰ διοργανώσεις ἐπιστρατεύσεων, μετὰ καρποὺς ἐφαρμογῆς ἀποκτηθέντας, δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐπιθεωρηθῇ ὁλόκληρον τὸ στρατιωτικὸν ἡμῶν σύστημα, οὐχὶ ἵνα καταστῇ χάριν οἰκονομίας ἀσθενέστερον, ἀλλ' ἵνα καταστῇ ἰσχυρότερον, ἐπιτυγχανομένης συνάμα καὶ οἰκονομίας.

Η αναδιοργάνωση του Στρατού

Μέγα ζήτημα ἐν τῷ καταρτισμῷ τοῦ Στρατοῦ εἶναι τὸ τῆς θητείας. Ἡ θητεία εἶναι ὁ βαρύτερος τῶν φόρων, οὓς πληρώνει ὁ ἑλληνικὸς λαός, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ φόρος οὗτος συνδέεται μετὰ τῆς ἐθνικῆς ἰδέας, περὶ τοῦ βάρους αὐτοῦ γίνεται ὀλιγώτερος λόγος, ἢ περὶ τοῦ βάρους ἄλλων φόρων ἧττον σημαντικῶν καὶ οὐδὲν περιποιεῖ μεγαλυτέραν τιμὴν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν τῆς ἀξίας, ἣν αὐτὸς ἀποδίδει εἰς τὸν φόρον τοῦτον τῆς θητείας. Ὑπολογίσατε τὸν φόρον τῆς θητείας εἰς χρήματα, μὴ λάβετε ὑπ' ὄψιν τὸν φόρον τοῦ αἵματος, ὑπολογίσατε αὐτὸν ἁπλῶς εἰς χρήματα καὶ θέλετε ἰδεῖ πρὸς ποῖον μέγα βάρος ἀντιστοιχεῖ. Ἀλλ' ὁ φόρος οὗτος εἶναι τὸ πρῶτον στοιχεῖον τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἐνεργείας καὶ διὰ τοῦτο, ἐνῷ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐπιβάλλωμεν αὐτὸν οὐδὲ κατὰ κεραίαν ὑπέρτερον τῆς ἀπολύτου ἀνάγκης, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐπιβάλλωμεν αὐτὸν οὐδὲ κατὰ κεραίαν κατώτερον. Ἵνα διαρρυθμισθῇ ὁ φόρος οὗτος, ἵνα διαρρυθμισθῇ ὁ χρόνος τῆς θητείας ἀναλόγως πρὸς τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην, διῃρέθη εἰς δύο κατηγορίας καὶ ἔχομεν ἐν τῷ Στρατῷ θητείαν μακροτέραν καὶ θητείαν βραχυτέραν. Αὕτη ἡ διαίρεσις ὑπῆρξε πρόξενος κακοῦ. Ἡ θητεία ἡ μονοετὴς χάριν τοῦ Πεζικοῦ ἐπήνεγκεν ἀποτελέσματα αἴσια ὑπὲρ τῆς χώρας, διότι εἰς τὴν θητείαν ταύτην τὴν μονοετῆ ὀφείλομεν τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ στρατολογικοῦ νόμου. Ἐὰν ὁ νόμος οὗτος ἐφηρμόζετο ὅπως ἀρχικῶς εἶχεν εἰσαχθῇ μετὰ θητείας τριῶν ἐτῶν, περιοριζομένης εἰς δύο ἔτη ὡς πρὸς τὸ Πεζικόν, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ λειτουργήσῃ ἐπιβάλλων συνάμα εἰς τὸ Κράτος τὸν νεωτερισμὸν τῆς γενικῆς ὑποχρεωτικῆς στρατεύσεως μετὰ τῆς καταργήσεως τῆς ἀντικαταστάσεως. Μόνον διὰ τῆς μονοετοῦς θητείας κατέστη ἐν τῇ πρώτῃ ἐφαρμογῇ ἐφικτὴ ἡ λειτουργία τοιαύτης καινοτομίας. Ἐλειτούργησε δὲ ὁ νόμος οὗτος τοσοῦτο καλῶς, ὥστε σήμερον ἐφθάσαμεν εἰς στάδιον, καθ' ὃ εἰσέρχονται γεγυμνασμένοι ἄνδρες ἀπὸ τῆς ἐφεδρείας εἰς τὴν ἐθνοφρουράν. Ἡ ἐφεδρεία κατέστη σήμερον πλήρης· πᾶσα ἡ ἐφεδρεία σήμερον συνίσταται ἐξ ἀνδρῶν διελθόντων διὰ τῶν τάξεων. Ἡ ἐφεδρεία, οὕτω καταρτισθεῖσα, ἐπλήρωσε τὴν πρώτην ἀνάγκην τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ, εἰς τοιοῦτον δὲ βαθμὸν ἐπλήρωσε τὴν ἀνάγκην ταύτην, ὥστε ὁ ὀργανισμὸς τοῦ Στρατοῦ δὲν δύναται ἤδη νὰ παρακολουθήσῃ τὸ πλῆθος τῶν ἀνδρῶν· ἔχομεν ἄνδρας τῆς ἐφεδρείας ἠσκημένους διὰ τοὺς ὁποίους δὲν ἔχομεν στελέχη. Τὰ στελέχη ἡμῶν, ὅσῳ καὶ ἂν αὐξηθῶσι διὰ τῶν νόμων περὶ στελεχῶν ἐφεδρείας, τοὺς ὁποίους θέλομεν ὑποβάλει εἰς τὴν Βουλὴν κατὰ τὴν παροῦσαν σύνοδον, δὲν δύνανται νὰ περιλάβωσι πάντας τοὺς ἐφέδρους, τοὺς ὁποίους σήμερον ἔχομεν ἐκγεγυμνασμένους.

Ἀφοῦ ἤδη ἔφθασεν ὁ νόμος οὗτος ὁ στρατολογικὸς εἰς τοιοῦτον σημεῖον ἐφαρμογῆς, ἐπιβάλλεται ἡ ἐξέτασις ἀπέναντι τῶν ἐπικειμένων ἀναγκῶν, ἄν, ἀποκτήσαντες τοὺς ἀριθμούς, δυνάμεθα νὰ αὐξήσωμεν τὴν ἰσχὺν τοῦ Στρατοῦ. Ἡ διάκρισις ἐν τῷ Στρατῷ τῶν μακροχρονιότερον ἢ βραχυχρονιότερον ὑπηρετούντων δεῖται ἀναθεωρήσεως, ἐπίσης δεῖται ἀναθεωρήσεως καὶ ἡ διάταξις καθ' ἣν ὁ Στρατός, ὁ ἐπὶ μονοετεῖ θητείᾳ καλεῖται εἰς ὑπηρεσίαν κατὰ δύο διακεκριμένας ἐποχὰς τοῦ ἔτους, εἰς δύο τμήματα πρὸς τοῦτο διαιρουμένης τῆς κλάσεως. Ἡ τοιαύτη διάκρισις εἶναι συνέπεια ἀναπόφευκτος τῆς βραχείας θητείας, ἥτις, ὅμως, ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα ὅτι τὰ στελέχη εἶναι διαρκῶς ἀπησχολημένα εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν ἀνδρῶν ἐν τοῖς πρώτοις σταδίοις τῆς ἐκγυμνάσεως καὶ δὲν δύνανται νὰ ἀσκηθῶσιν ἐπαρκῶς ἐν τοῖς ἀνωτέροις σταδίοις. Ἡ σύγχρονος κατάταξις τῆς κλήσεως παρέχει εἰς τὰ στελέχη τὴν εὐκαιρίαν ὅπως μὴ καταναλίσκωσι τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου αὐτῶν εἰς τοιαύτην ἄσκησιν, ἀλλ' ὅπως δύνωνται καὶ εἰς γενικωτέρας ἐφαρμογὰς νὰ ἐπιδίδωνται. Διὸ δὲν ἐδιστάσαμεν ἡμεῖς οἱ προτείναντες καὶ οἱ ἐπιτυχόντες ἄλλοτε τὴν ψήφισιν τῆς μονοετοῦς θητείας, βλέποντες ὅτι διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ θεσμοῦ ἐκείνου ἐνισχύεται ὁ Στρατὸς καὶ πεισθέντες ὅτι διὰ καταλλήλου νομοθετικοῦ συνδυασμοῦ δυνάμεθα νὰ προβῶμεν εἰς μεταβολὴν ἄνευ μεγάλης τοῦ λαοῦ ἐπιβαρύνσεως, ἀποδίδοντες εἰς αὐτὸν ἀντισηκώματα ἀνάλογα πρὸς τὴν παράτασιν τοῦ χρόνου τῆς θητείας, δὲν ἐδιστάσαμεν νὰ προτείνωμεν τὴν ἀφομοίωσιν τῆς θητείας τοῦ Πεζικοῦ πρὸς τὴν τῶν εἰδικῶν ὅπλων, περιοριζομένης, ὅμως, καὶ ἐκείνης κατὰ τὰ ἐν τῷ νομοσχεδίῳ ὁριζόμενα. Ὁ περιορισμὸς τῆς διετοῦς θητείας, ἥτις τίθεται ὡς βάσις τοῦ νέου στρατολογικοῦ νόμου, στηρίζεται ἐπὶ ταύτης τῆς ἰδέας, τὴν ὁποίαν βλέπομεν κρατοῦσαν ἐν ἄλλοις ἔθνεσιν, ὅπου ἡ οἰκονομία θεωρεῖται σκέψις ὑπερτάτη ἐν τῷ καταρτισμῷ τοῦ Στρατοῦ, στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἰδέας ὅτι οἱ στρατιῶται δὲν πρέπει νὰ τηρῶνται πολυάριθμοι ἐν ταῖς τάξεσι κατὰ τὴν ὥραν του ἔτους, καθ' ἣν δὲν δύνανται ν' ἀσκῶνται ὠφελίμως. Καὶ ἤδη τηρούμενοι οἱ στρατιῶται ἐν ταῖς τάξεσι κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας δὲν δύνανται ν' ἀσκῶνται ἕνεκα τοῦ κλίματος, ἐπομένως κατὰ τὸ προτεινόμενον σχέδιον, μετὰ τὴν λῆξιν τῶν ἐαρινῶν γυμνασίων ἀπολύονται πάντες οἱ τὸ δεύτερον τῆς θητείας ἔτος διανύοντες, καίτοι κατετάχθησαν τὸν Ὀκτώβριον καὶ οὕτω γίνεται ἀφαίρεσις τεσσάρων μηνῶν ἀπὸ τῆς διετοῦς ὑποχρεώσεως, προσέτι δὲ κατὰ τὸ 1ον ἔτος λαμβάνουσι πάντες ἐκ περιτροπῆς ἄδειαν ἑνὸς μηνός. Ὡς πρὸς τὰ εἰδικὰ σώματα, τῶν ὁποίων ἡ θητεία ἐλαττοῦται, οὐδόλως ἐπέρχεται βλάβη ἐκ τῆς ἐλαττώσεως ταύτης συνδυαζομένης καὶ πρὸς τὴν ἀφομοίωσιν τῶν δύο θητειῶν, διότι ἀφ' ἑνὸς μέν, ὡς εἶπον, ἡ τοιαύτη ἐλάττωσις τῆς θητείας ἐπέρχεται κατ' ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ ἀσκήσεις ἢ παύουσιν ἢ χαλαροῦνται, ἀλλ' ὑπάρχει ἕτερον ἀντισήκωμα ἐν τῇ ἀφομοιώσει· ἡ ἀφομοίωσις τῶν ὑπηρεσιῶν ἐπιτρέπει τὴν κατ' ἐπιλογὴν κατάταξιν εἰς τὰ εἰδικὰ ὅπλα, ἐπιτρέπει τὴν κατάταξιν εἰς τὸ Ἱππικὸν οὐχὶ τῶν κληρουμένων, ἀλλὰ τῶν ἱππέων, ἐπίσης εἰς τὸ Μηχανικὸν οὐχὶ τῶν κληρουμένων ἐπὶ διετεῖ θητεία, ἀλλὰ τῶ ἐν πάσῃ τῇ ἡλικίᾳ τεχνιτῶν. Τὸ ἐφόδιον, ὅπερ φέρει ὁ ἱππεὺς εἰς τὸ Ἱππικὸν εἶναι ὑπέρτερον τοῦ χρόνου τοῦ ἀφαιρουμένου ἐκ τῆς διετοῦς ἀσκήσεως διὰ τοῦ νέου συστήματος, ἂν ἐφηρμόζετο τοῦτο καὶ εἰς τὸ Ἱππικόν. Ὁ ἔχων τὴν ἄσκησιν τοῦ ἵππου καὶ ἓν ἔτος καὶ δύο δύναται νὰ θεωρηθῇ προϋπηρετήσας, ταὐτὸ καὶ ἐν τῷ Μηχανικῷ περὶ τοῦ σιδηρουργοῦ, τοῦ λεπτουργοῦ καὶ τῶν ἄλλα μετερχομένων ἐπαγγέλματα σύμφωνα πρὸς τὰ ἔργα τοῦ ὅπλου, εἰς τὸ ὁποῖον κατατάσσονται. Οὕτως ἐπετεύχθη ἡ ἀφομοίωσις πρὸς ὄφελος τοῦ Στρατοῦ καὶ πρὸς ὄφελος τῶν ἐπὶ διετεῖ θητείᾳ κατατασσομένων. Ἐπιβαρύνομεν κατά τι τοὺς ἐπὶ μονοετεῖ θητείᾳ μέχρι τοῦδε κατατασσομένους, ἀλλὰ λαμβάνουσιν οὗτοι ἀντισήκωμα ἐν τῇ ἐλαττώσει τῆς ὑπηρεσίας κατὰ τοὺς θερινοὺς μήνας, καὶ προσέτι ἕτερόν τι. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐφέδρων εἶναι σήμερον τοσοῦτος, ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκτελεσθῇ ὁ νόμος ὁ περὶ ἐφέδρων, καθ' ὃν πᾶς ἔφεδρος καλεῖται εἰς ἀσκήσεις ἅπαξ κατὰ διετίαν. Εἶναι ἀδύνατον ν' ἀσκῶνται ἅπαξ κατὰ διετίαν 120 χιλιάδες ἀνδρῶν, τοὐτέστι κατ' ἔτος 60 χιλιάδες ἀνδρῶν, ἐπιπροστιθέμενοι εἰς τὸν μόνιμον στρατόν, διὰ τοῦτο παρεδέχθημεν σύστημα ὑπάρχον παρ' ἄλλοις ἔθνεσι, καθ' ὃ οἱ ἔφεδροι καλοῦνται μόνον δὶς κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐφεδρικῆς αὐτῶν ὑποχρεώσεως, οὕτω δὲ ἀπαλλάσσονται τῆς ὑποχρεώσεως ἐπὶ ἑτέρας δύο περιόδους. Ταῦτα εἶναι τὰ ἀντισηκώματα τῆς παρατάσεως τῆς τέως μονοετοῦς θητείας, δι' ὧν συνδυαζομένων πρὸς τὴν ἐλάττωσιν τῆς ὑπηρεσίας τῶν ἐν τοῖς εἰδικοῖς σώμασι πλὴν τοῦ Ἱππικοῦ κατατασσομένων ἐπέρχεται ἐν συνόλῳ ἐπιβάρυνσις τοῦ λαοῦ ἴση πρὸς ἣν ὑφίσταται ἤδη ἐκ τῆς θητείας τῶν δύο κατηγοριῶν. Ἐν τῷ νέῳ τοῦ Στρατοῦ καταρτισμῷ λαμβάνομεν πρόνοιαν καὶ περὶ τῶν συμφερόντων τοῦ Δημοσίου, τοὐτέστι τοῦ χρηματικοῦ. Ὡς ἔχουσι τὰ τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ Στρατοῦ, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ Στρατὸς ἡμῶν εἶναι ὁ πολυτελέστερος τῆς Εὐρώπης. Ὅταν ἔθνος καλῇ εἰς τὰς τάξεις πᾶσαν τὴν ἡλικίαν τὴν στρατεύσιμον καὶ κρατῇ αὐτὴν πάντα τὸν χρόνον τὸν ἀπαιτούμενον, ὅπως οἱ ἄνδρες ἀσκηθῶσι καὶ συντελέσωσι καὶ εἰς τὴν ἄσκησιν τῶν στελεχῶν, ἡ κατάταξις ἐθελοντῶν ἤθελεν ἀποτελεῖ πολυτέλειαν, τὴν ὁποίαν δὲν δύναται κράτος ὡς ἡ Ἑλλὰς νὰ βαστάσῃ. Εἰς τοῦτο κυρίως ἀπεβλέψαμεν ἐν τῇ ἀναδιοργανώσει τῶν τῆς στρατολογίας, ἐλαττοῦντες τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐθελοντῶν

εἰς τοὺς ἀπολύτως ἀναγκαίους· οὕτως ἔχομεν οἰκονομίαν καὶ ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ μισθοῦ καὶ σπουδαιοτέραν ἔτι ἐκ τῆς ἀντικαταστάσεως τῶν ἐθελοντῶν δι' ὑποχρέων, ὧν ὁ ἀριθμὸς δὲν αὐξάνει διὰ τοῦτο. Ἡ οἰκονομία ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ μισθοῦ ἐπιπροστιθεμένη εἰς τὴν οἰκονομίαν ἐκ τῆς ἐλαττώσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατατεταγμένων ἀνδρῶν ἀποτελεῖ ποσὸν ἄξιον λόγου. Ἵνα δυνηθῶμεν, ὅμως, νὰ διαγράψωμεν τοὺς ἐθελοντὰς ἐν τῷ Στρατῷ, ἔπρεπε ν' ἀναθεωρήσωμεν τὰ τοῦ ὀργανισμοῦ, ἰδίως τῆς Χωροφυλακῆς καὶ τῶν Εὐζωνικῶν ταγμάτων. Σήμερον τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῶν Εὐζωνικῶν ταγμάτων καταρτίζεται ἐξ ὑποχρέων προλαμβανόντων τὴν ἐν τῷ Πεζικῷ κατάταξιν δι' ἐθελουσίας ἐπὶ διετίᾳ κατατάξεως ὡς εὐζώνων. Οἱ ἄνδρες οὗτοι εἶναι τὴν στρατιωτικὴν ἀξίαν ἴσοι πρὸς τοὺς ἐθελοντάς· τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ γνώμη τῶν ἁρμοδίων. Καὶ πρότερον εἶχε παρατηρηθῆ τὸ μέγα βάρος ὅπερ ὑφίσταται τὸ Δημόσιον ἐκ τῆς προσθήκης τοσούτων ἐθελοντῶν εἰς τὴν ἐτησίαν ἀπογραφὴν καὶ διὰ τοῦτο εἶχεν ἐπιτραπῆ ὑπὸ τοῦ ὀργανισμοῦ ὅπως κατατάσσωνται εἰς τὰ Εὐζωνικὰ πρὸ τῆς κληρώσεως αὐτῶν οἱ παρουσιαζόμενοι ἐξ αὐτῶν πρὸς ἐθελουσίαν κατάταξιν ἐπὶ διετεῖ ὑποχρεώσει. Αἱ τοιαῦται ἐθελούσιαι κατατάξεις ἐμείουν ἐπὶ τοσούτῳ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐκ τῆς κλάσεως κατατασσομένων ὡς κληρωτῶν, τὸ δὲ Δημόσιον Ταμεῖον ἐπραγματοποίει οἰκονομίαν τοῦ μισθοῦ καὶ τῆς τροφῆς τοσούτων ἀνδρῶν. Διὰ τῶν τοιούτων ἐν τοῖς Εὐζωνικοῖς τάγμασι κατατάξεων, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν αὐτοῖς μὴ ἀνηκόντων εἰς τὰς ὑποχρέους πρὸς στράτευσιν κλάσεις περιωρίζετο εἰς τὸ ἥμισυ περίπου. Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ τοῦτο. Ἡ πολυτέλεια καὶ πάλιν εἶναι ὑπερβολική· ἀφοῦ δὲ ἀπεδείχθη ὅτι οἱ οὕτω κατατασσόμενοι πρὸ τῆς ἡλικίας τοῦ 21 ἔτους συμπεπληρωμένου ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς ὑπηρεσίας ταύτης, πολλῷ μᾶλλον θὰ ἀνταποκρίνωνται οἱ ἄγοντες τὸ 22 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτῶν. Οὗτοι θὰ ἀνταποκρίνωνται τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσον ἡ ἀφομοίωσις τοῦ χρόνου τῆς ὑπηρεσίας ἐπιτρέπει τὴν ἐπιλογήν, ὥστε θὰ κατατάσσωνται ἐξ ἐπιλογῆς εἰς τὰ Εὐζωνικὰ ἐκεῖνοι οἵτινες ἐκ τοῦ προηγουμένου αὐτῶν βίου εἶναι οἱ καταλληλότεροι· οὕτω τὴν ἐπιλογήν, τὴν ὁποίαν κατὰ τὸ κείμενον σύστημα δὲν ἠδυνάμεθα ν' ἀποκτήσωμεν ἢ μόνον διὰ τῆς ἐθελουσίας κατατάξεως, θ' ἀποκτῶμεν, κατὰ τὸν νέον νόμον, διὰ τῆς εὐκαιρίας ἣν παρέχει πρὸς τοῦτο ἡ ἀφομοίωσις τοῦ χρόνου τῆς ὑπηρεσίας πάντων τῶν ἀνδρῶν τῆς κλάσεως. Οὕτω στρατολογούμενα τὰ Εὐζωνικὰ τάγματα θέλουσιν ἀφομοιωθῆ καὶ ὡς πρὸς τὰ τοῦ μισθοῦ πρὸς τὸ Πεζικόν, ὅπερ ἀποτελεῖ ἀξίαν λόγου οἰκονομίαν. Ὡς πρὸς δὲ τὴν Χωροφυλακὴν ἐπίσης ἀνεγνωρίσαμεν ὅτι ὁ καταρτισμὸς τοῦ σώματος ἐξ ἐθελοντῶν ἦτο βάρος διὰ τὸ Δημόσιον δυσανάλογον πρὸς τὰ μέσα τῆς χώρας. Ἂν ἡ Χωροφυλακὴ κατηρτίζετο παρ' ἡμῖν ὅπως ἐν ἄλλαις κράτεσι, ὅπου ἀποτελεῖ ἀναλογίαν μικροτέραν πρὸς τὸν ἄλλον Στρατόν, ἐξ ἀνδρῶν ὑπηρετησάντων πολυετῶς ἐν τῷ Στρατῷ καὶ διακριθέντων ἐπὶ ἀρίστῃ διαγωγῇ καὶ ἐπιδόσει ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ, ἡ ἀντικατάστασις τῶν ἐθελοντῶν δι' ὑποχρέων τῆς στρατευσίμου κλάσεως θὰ παρέβλαπτε τὸν καταρτισμὸν τῆς Χωροφυλακῆς. Ἀλλὰ καταρτισμὸς τῆς Χωροφυλακῆς ἐξ ἐθελουσίας κατατάξεως ἀνδρῶν ὀλίγον ἢ μηδόλως ὑπηρετησάντων ἐξ ἀπογραφῆς, οὐδεμίαν παρέχει ὠφέλειαν, ἡ δ' ἐθελουσία κατάταξις τοιούτων ἀνδρῶν, ἐπὶ μακρὸν χρόνον παραμενόντων ἐν τῇ Χωροφυλακῇ, ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἠθικὴν βλάβην τοῦ σώματος, περὶ ἧς ἡ συνείδησις τοῦ Ἔθνους ἀποφαίνεται. Παρετηρήθη ὅτι, συνήθως, παρουσιαζομένης ἀνάγκης στρατιωτικῆς ἐνεργείας χάριν τῆς τάξεως, ζητεῖται δύναμις Πεζικοῦ ἢ ἐκ τῶν Εὐζώνων κατὰ προτίμησιν τῆς Χωροφυλακῆς. Αὐτὸ τοῦτο τὸ ὁποῖον ἡ κοινὴ συνείδησις σήμερον ζητεῖ καὶ τὸ ὁποῖον ἡ ὑπηρεσία ἀναγκάζεται νὰ δέχηται, ἀναγνωρίζουσα ὅτι τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀπασχολήσεως εἰς ὑπηρεσίαν μεταβατικὴν δυνάμεως Πεζικοῦ καὶ Εὐζώνων, ὅσον εἶναι ἐπιβλαβῆ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὑπηρεσίαν τῶν σωμάτων τούτων, τοσοῦτον εἶναι ὠφέλιμος εἰς τὴν δημοσίαν τάξιν, αὐτὸ τοῦτο ζητοῦμεν νὰ ὀργανωθῇ σκοπίμως καὶ ἀντὶ ν' ἀποστέλληται εἰς ὑπηρεσίαν μεταβατικὴν δύναμις Πεζικοῦ, νὰ καταρτισθῇ δύναμις ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν στοιχείων, ἐξ ὧν καταρτίζεται τὸ Πεζικόν, καὶ ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς ὑπηρεσίας ἀφομοιουμένη πρὸς ταῦτα, ἀλλ' ἀνήκουσα εἰς τὴν Χωροφυλακήν. Κατὰ τὸν ὀργανισμὸν τὸν ὁποῖον θέλομεν ὑποβάλει εἰς ὑμᾶς, ἐκ τῶν 19 μηνῶν τοὺς ὁποίους θὰ ὑπηρετῇ πᾶς ὑπόχρεως ἐν τῷ Στρατῷ, τοὺς 8 πρώτους μῆνας θέλει ὑπηρετήσει ὁ εἰς τὴν Χωροφυλακὴν προωρισμένος ἐν τῷ Πεζικῷ ἐκγυμναζόμενος μετὰ τῶν ἄλλων ὡς στρατιώτης, καὶ ἀφοῦ ἀποκτήσῃ πλήρη τὴν ἄσκησιν θέλει μετατεθῆ εἰς τὴν Χωροφυλακήν, ἵνα ὑπηρετήσῃ ἐπὶ ἔτος. Τὸ μέτρον τοῦτο ἔχει λόγον οἰκονομίας, ἀλλὰ ὑπαγορεύεται καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν παρ' ἡμῖν πραγμάτων, διότι ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς Χωροφυλακῆς κατέστη ἀπαίτησις τῆς χώρας, βάσις δὲ τῆς ἀναδιοργανώσεως τῆς Χωροφυλακῆς, ὡς ἔχουσι παρ' ἡμῖν τὰ τῆς ἀναλογίας τῆς χωροφυλακῆς πρὸς τὸν ἄλλον στρατόν, δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἄλλη παρὰ ταύτην.

Πλὴν τῶν οἰκονομιῶν τούτων, ἡ ἀφομοίωσις τοῦ χρόνου τῆς ὑπηρεσίας φέρει οἰκονομίαν σπουδαίαν καὶ εἰς τὸν ἱματισμὸν τῶν ἀνδρῶν τοῦ Πεζικοῦ, διότι ὁ ἱματισμὸς ἤδη λαμβάνεται πλήρης παρ' ἑκάστου ἀνδρὸς διὰ τὸ ἔτος, ἐνῷ ἐν τῇ κατατάξει ἐπὶ μακροτέρᾳ θητείᾳ τὸ δεύτερον ἔτος τῆς ὑπηρεσίας δὲν θὰ ἀπαιτῆ ἦν καὶ τὸ πρῶτο ἔτος δαπάνην. Ἡ δαπάνη τοῦ ἱματισμοῦ τοῦ δευτέρου ἔτους ἔσται τὸ 1/4 περίπου τῆς τοῦ πρώτου ἔτους. Αἱ

οἰκονομίαι αὗται αἱ ἐπενεχθεῖσαι διὰ τῆς ἐλαττώσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀνδρῶν, ὑπηρετούντων, ἀντὶ τῶν ἐθελοντῶν, τῶν ὑποχρέων, διὰ τῆς ἐλαττώσεως τοῦ μισθοῦ, διὰ τῆς ἐλαττώσεως τῆς δαπάνης τοῦ ἱματισμοῦ, θέλουσι φέρει μείωσιν τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν. Θέλουσι δὲ φέρει μείωσιν καὶ ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ναυτικῶν, διότι καὶ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς, παρουσιάζεται μάλιστα μεγαλυτέρα, διότι, ὅτε εἰσήχθη ἡ μονοετὴς θητεία εἰς τὸν στρατὸν τῆς ξηρᾶς, δὲν εἶχεν εἰσαχθῆ καὶ εἰς τὸν στρατὸν τῆς θαλάσσης, θεωρηθέντος τότε ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὸ Ναυτικὸν ὁ κατατασσόμενος ἐπὶ μονοετεῖ θητείᾳ, ἀλλὰ βραδύτερον ἄλλαι σκέψεις ἐπεκράτησαν καὶ νόμος ἐψηφίσθη περὶ ναυτικῆς στρατολογίας, περιορίζων τὴν θητείαν τοῦ Ναυτικοῦ εἰς ἓν ἔτος. Ἤδη, ἀναδιοργανωμένου τοῦ Ναυτικοῦ, παρέστη ἀπόλυτος ἀνάγκη τῆς αὐξήσεως τοῦ χρόνου τῆς ὑπηρεσίας τῶν ἀνδρῶν, θὰ ἦτο δὲ λίαν δυσχερὲς νὰ παραταθῇ ὁ χρόνος τῆς ὑπηρεσίας τῶν ἀνδρῶν τοῦ Ναυτικοῦ σήμερον, ὅτε ἅπαξ ἐψηφίσθη ἡ ἐλάττωσις, ἂν ταὐτοχρόνως δὲν ἐλαμβάνετο τὸ αὐτὸ μέτρον περὶ τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς. Ἡ ληφθεῖσα ἄρα ἀπόφασις περὶ αὐξήσεως τοῦ χρόνου τῆς ὑπηρεσίας τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς διευκολύνει καὶ τὴν λύσιν τοῦ αὐτοῦ ζητήματος ἐν τῷ Ναυτικῷ καὶ ἤδη ἐν συνδυασμῷ θὰ κανονισθῶσι τὰ τῆς στρατολογίας ἀμφοτέρων τῶν στρατῶν. Ἡ στρατολογία τοῦ Ναυτικοῦ θὰ περιλαμβάνῃ κυρίως τοὺς ἐργάτας θαλάσσης, ἀλλά, τούτων μὴ ἐπαρκούντων, θὰ λαμβάνωνται κατ' ἐπιλογὴν ἐκ τῶν ἀνδρῶν τῆς ἐτησίας κλάσεως οἱ ἔχοντες ναυτικὰς συνηθείας ὡς κατοικοῦντες εἰς παράλια, ἐπιτυγχάνεται δ' οὕτω ἡ κατάταξις ἐν τῷ Ναυτικῷ παντὸς τοῦ ἀριθμοῦ, ὅστις εἶναι ἀναγκαῖος, ἐφ' ὅσον δὲν ἐπαρκεῖ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν θαλάσσης· ἀλλ' ἐνῷ κατορθοῦται οὕτως ἡ συμπλήρωσις τῶν τάξεων, κατορθοῦται καὶ οἰκονομία μεγαλυτέρα, διότι ἐν τῷ Ναυτικῷ ἡ διαφορὰ τῶν ἀποδοχῶν τῶν ἐθελουσίως κατατασσομένων πρὸς τὰς ἀποδοχὰς τῶν ὑποχρέων εἶναι μεγαλυτέρα τῆς ἐν τῷ στρατῷ τῆς ξηρᾶς. Ἔχομεν οὕτω καὶ ἐν τῷ Ναυτικῷ οἰκονομίαν ἀξίαν λόγου, ἀλλὰ ταύτην δὲν δυνάμεθα νὰ καταλογίσωμεν. Ἀφοῦ ἡ Ἑλλάς, ἤτις εἶναι κράτος ναυτικὸν καὶ ἂν θὰ ἐνεργήσῃ θέλει στηριχθῆ εἰς τὸ Ναυτικόν, τοὐλάχιστον ὅσον στηρίζεται καὶ εἰς τὸν στρατὸν τῆς ξηρᾶς, δύσκολον εἶναι νὰ πραγματοποιηθῶσιν ἐν τῷ Ναυτικῷ οἰκονομίαι ὁριστικαί, διότι ἡ αὔξησις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀνδρῶν ἀπορροφᾷ τὴν ἐκ τῆς ἐλαττώσεως τοῦ μισθοῦ ὠφέλειαν. Ἐπίσης ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ναυτικῶν γίνεται καὶ ἄλλη τις ἀφαίρεσις πιστώσεως, τῆς τῶν φάρων, διότι ἄλλως διωργανώθησαν τὰ τῶν φάρων ὑπὸ τὴν διοίκησιν μὲν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν, ἀλλὰ δι' ἰδιαιτέρου ταμείου ἔχοντος ἰδίους πόρους, ἐπιβαλλομένους ἤδη διὰ νόμου. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα, καίτοι ἐν τοῖς πίναξι τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν δύνανται νὰ φανῶσιν ὡς ἀποτελοῦντα οἰκονομίαν, δὲν εἶναι οἰκονομία ἐν τῷ γενικῷ προϋπολογισμῷ, διότι οἱ φάροι θέλουσιν ὑπάρξει καὶ θέλει συμπληρωθῆ τὸ σύστημα αὐτῶν, θέλουσι δὲ συντηρεῖσθαι πληρέστερον ἢ μέχρι τοῦδε, ἀλλ' ἡ δαπάνη ἀναγράφεται ἀλλαχοῦ.

Οὕτω κατηρτίσθη ὁ ὀργανισμὸς τοῦ Στρατοῦ ἐπὶ νέων βάσεων στρατολογικῶν, διότι ὁ στρατολογικὸς νόμος εἶναι ἡ βάσις παντὸς ὀργανισμοῦ τοῦ Στρατοῦ. Πραγματοποιοῦνται δὲ καὶ ἄλλαι οἰκονομίαι ἐν ταῖς λεπτομερείαις ἀσχέτως μὲν πρὸς τὸ ζήτημα τῆς στρατολογίας, ἀλλ' ἐμμέσως σχετιζόμεναι πρὸς αὐτήν, ὡς θέλομεν δείξει. Ἐν τῷ ὀργανισμῷ τοῦ Στρατοῦ διετηρήθησαν τὰ συντάγματα καὶ τὰ τάγματα, ὡς ἔχουσιν, ἀλλ' ὁ ὀργανισμὸς αὐτῶν εἶναι ὑπέρτερος ἀναντιρρήτως πάσης ἀναλογίας διὰ στρατὸν εἰρήνης κράτους ἔχοντος πληθυσμὸν 2,000,000. Δὲν ἐπιτρέπεται ἡ ἐλάττωσις τῶν στελεχῶν τούτων, διότι εἶναι ἀδύνατον διὰ στελεχῶν ἐφεδρείας νὰ ἐπαρκέσωμεν εἰς τὰς ἀνάγκας ἐπιστρατεύσεως· ἔδει, ἄρα, ἐν αὐτῷ τῷ ὀργανισμῷ νὰ εὑρεθῇ ὁ τρόπος ὅπως διατηρηθῶσιν ἐν εἰρήνῃ τὰ συντάγματα καὶ τὰ τάγματα, μὴ ἐπιβαρυνθῇ δὲ ὁ προϋπολογισμὸς διὰ τοῦ βάρους ἀνδρῶν πληρούντων τὰς τάξεις ὅλων τῶν ταγμάτων, μὴ ἐπιβαρυνθῇ δὲ καὶ τὸ Ἔθνος διὰ τῆς προσθήκης ὑπηρεσίας τοσούτων ἀνδρῶν. Τοῦτο δὲ ἐπετεύχθη διὰ τῆς συγχωνεύσεως πρὸς ἄσκησιν 2 ταγμάτων ἐν ἑκάστῳ συντάγματι.

Ταῦτα ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ, οἷος θὰ ἦτο, ἂν ὁ ὀργανισμὸς ὁ νῦν κείμενος ἐφηρμόζετο, θὰ ἔφερον οἰκονομίαν 2 ½ ἑκατομμυρίων δραχμῶν.

Ἀλλὰ πλὴν τούτου ἔχομεν καὶ ἑτέρας οἰκονομίας ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ ἐπιόντος ἔτους, αἵτινες δὲν θὰ παρουσιασθῶσιν εἰς τοὺς προϋπολογισμοὺς τοὺς μετ' αὐτόν. Ἔχομεν πρώτην οἰκονομίαν, ὅτι δὲν ἀναγράφεται ποσὸν πρὸς γενικὰς ἀσκήσεις τῶν ἐφέδρων, διότι δὲν ἐπιτρέπεται ὑπὸ τοῦ νῦν κειμένου νόμου ἡ ἀναγραφὴ τοιαύτης πιστώσεως, οὐδὲ θὰ ἐπιτρέπηται ὑπὸ τοῦ νόμου τοῦ ἀντικαταστήσοντος τὸν νῦν κείμενον. Ὁ νῦν κείμενος νόμος ἐπιτρέπει πρόσκλησιν παντὸς ἐφέδρου ἅπαξ κατὰ διετίαν, οἱ δὲ ἔφεδροι ἀπελύθησαν μόλις τὸν παρελθόντα Ἰούλιον· εἶχον δὲ κληθῆ πάντες ὅσοι ἄλλως θὰ ἐκαλοῦντο ἤδη πρὸς ἄσκησιν. Τούτους θὰ δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν μόνον κατὰ τὸ 1888· ἑπομένως, κατὰ τὸ 1887 πρόσκλησις ἐφεδρείας πρὸς ἄσκησιν δὲν θέλει γίνῃ· θέλουσι γίνῃ μόνον γενικὰ γυμνάσια τοῦ μονίμου Στρατοῦ καὶ ἑπομένως δὲν θέλει ἀπαιτηθῆ δαπάνη ἔκτακτος. Ἡ δαπάνη αὕτη εἶναι 800,000 δραχμῶν. Ἐπίσης, καίτοι τίθεται ἡ ἀρχὴ ὅτι οὐδὲν ἐν εἰρήνῃ πρέπει νὰ καταναλίσκηται ἐκ τῶν ἐφοδίων τοῦ Στρατοῦ, χωρὶς προηγουμένως νὰ ἀντικαθιστᾶται, ὑπάρχουσί τινα,

ὡς πρὸς τὰ ὁποῖα δὲν δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ ἀρχὴ αὕτη κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο· δὲν δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ ὡς πρὸς τὰ εἴδη ἐκεῖνα τοῦ ἱματισμοῦ, τὰ ὁποῖα εἶναι πλεονάζοντα, διότι ὁ ἱματισμὸς παρ' ἡμῖν δυσκόλως συντηρεῖται, καὶ ἡ διατήρησις πλεονάζοντος ἱματισμοῦ, κλινοσκεπασμάτων καὶ ἄλλων τοιούτων εἰδῶν θὰ ἦτο βεβαία ἀπώλεια. Ἐπίσης καὶ ὡς πρὸς τὰ κτήνη τοῦ στρατοῦ, ἱππωνία τοῦ 1/7 ἢ τοῦ 1/8 τῆς κανονικῆς δυνάμεως πρέπει νὰ γίνηται ἐτησίως, δὲν δυνάμεθα, ὅμως, κατὰ τὸ παρὸν ἔτος νὰ ἐγγράψωμεν πίστωσιν, ἀφοῦ ἔχομεν πλεονάζοντα ἀριθμὸν κτηνῶν. Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦσι πρόσθετον οἰκονομίαν διὰ τὸ 1887 1,500,000, ὥστε ἔχομεν ἐκ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν οἰκονομίαν ἐν συνόλῳ 4,000,000. Οἰκονομία ἄρα ἐξ ἀναδιοργανώσεως ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐσωτερικῶν 600,000 δραχμῶν, οἰκονομία 4,000,000 ἐξ ἀναδιοργανώσεως τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας. Ἔχομεν ἤδη καὶ ἄλλο κεφάλαιον ἐλαττώσεως δαπάνης.

Ἄλλοτε εἰσηγούμενος προϋπολογισμὸν εἰς τὴν Βουλήν, εἶχον εἰπῆ ὅτι δυνάμεθα καὶ ἡμεῖς, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα κράτη τὰ ἔχοντα χρέη, νὰ πραγματοποιήσωμεν οἰκονομίας ἐκ τῆς τροπῆς τῶν δανείων τῶν ἐχόντων ἀγοραίαν τιμὴν ἀνωτέραν τῆς ὀνομαστικῆς αὐτῶν ἀξίας, διότι ἠδυνάμεθα νὰ προσενέγκωμεν, καθὸ κέκτηται δικαίωμα τὸ Δημόσιον, εἰς τοὺς κατόχους ὁμολογιῶν τοιούτων δανείων τὸ κεφάλαιον ὁλόκληρον, προτείνοντες εἰς αὐτούς, ἂν δὲν θέλωσι νὰ δεχθῶσιν αὐτὸ εἰς ἐξόφλησιν τοῦ χρέους, νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τοὺς ὅρους, τοὺς ὁποίους ἠθέλομεν θεωρήσει ὡς δικαίους περὶ τὴν τροπὴν τοῦ δανείου. Ὅτε ταῦτα ἔλεγον, ἡ ἀγοραία τιμὴ τῶν δανείων, εἰς ἃ ἀφώρων αἱ παρατηρήσεις αὗται, ἦτο ἱκανῶς ἀνωτέρα τῆς ὀνομαστικῆς, ὥστε σὺν τῇ προτάσει περὶ ἐξοφλήσεως νὰ δυνάμεθα νὰ προτείνωμεν ὡς ἐνάλλαγμα εἰς τοὺς μὴ θέλοντας νὰ ἐξοφλήσωσι τὴν πίστωσιν αὐτῶν, μείωσιν τοῦ τόκου. Σήμερον τοιαύτη ὑπερτίμησις δὲν ὑφίσταται· ἑπομένως, ἂν ἠθέλομεν προτείνει εἰς τοὺς κατόχους τῶν ὁμολογιῶν τῶν δανείων τῶν 25,000,000, τῶν ἓξ ἑκατομμυρίων καὶ τῶν τεσσάρων ἑκατομμυρίων μείωσιν τόκου, πάντες ἤθελον προτιμήσει ν' ἀποδεχθῶσι τὸ κεφάλαιον ἀποδιδόμενον εἰς αὐτούς. Τοιαύτην πρότασιν δὲν ὑποβάλλομεν. Ἀλλ' ὑπάρχουσιν ἄλλαι ὠφέλειαι, τὰς ὁποίας ἐπιδιώκομεν. Ἡ ὑπηρεσία τῶν δανείων τούτων περιέχει καὶ χρεωλύσιον. Ἡ κατάργησις τοῦ χρεωλυσίου ἐν πᾶσι τοῖς δανείοις ἡμῶν θὰ ἦτο λίαν ἐπωφελὴς εἰς τὸ Κράτος, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ προβῶμεν εἰς αὐτὴν ἐκ μονομερείας, πρέπει νὰ συγκατατεθῶσιν εἰς τοῦτο καὶ οἱ πιστωταί, σήμερον δὲ πᾶσα πρότασις πρὸς τοὺς πιστωτὰς δὲν ἤθελε γείνη δεκτή, διότι, ὡς εἶπον, ἡ κατάστασις τῶν οἰκονομικῶν τῆς χώρας δὲν εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ προσελκύωνται εἰς διαπραγματεύσεις οἱασδήποτε εἴτε οἱ κάτοχοι τῶν ὁμολογιῶν, εἴτε ἄλλοι κεφαλαιοῦχοι. Ἀλλὰ πρὸς ἐκείνους τῶν πιστωτῶν, πρὸς οὓς ἔχομεν δικαίωμα ἐκ τοῦ νόμου, ἵνα ἀποταθῶμεν προσφέροντες τὴν ἀπότισιν τῆς ὀφειλῆς, πρὸς ἐκείνους δυνάμεθα νὰ προτείνωμεν τοῦτο, ὡς ἐνάλλαγμα τῆς ἐξοφλήσεως τῆς ὀφειλῆς, ὅπερ ὑποθέτομεν ὅτι θέλουσι δεχθῆ τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ εἰς δάνεια ἔχοντα τιμὴν ἀνωτέραν τοῦ ἀρτίου ἐν τῇ ἀγορᾷ εἶναι ἐπιζήμιος πρὸς τοὺς κατόχους ἡ διάταξις περὶ τοῦ χρεωλυσίου· οἱ πλεῖστοι αὐτῶν θέλουσι θεωρήσει τὴν κατάργησιν τοῦ χρεωλυσίου ὡς πλεονέκτημα, διότι καὶ πάλιν τὰ δάνεια ταῦτα μετ' ὀλίγον θέλουσιν ἔχει, ὡς καὶ ἄλλοτε, σπουδαίαν ὑπερτίμησιν ἐν τῇ ἀγορᾷ· ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πᾶσα ἐξοφλουμένη ὁμολογία ἀποτελεῖ πρὸς αὐτοὺς ζημίαν· προτείνομέν τι ἄρα πρὸς αὐτοὺς ὠφέλιμον. Οὐ μόνον δὲ τοῦ χρεωλυσίου ἀπαιτοῦμεν τὴν διαγραφήν, ἀλλὰ ζητοῦμεν καὶ τὴν κατάργησιν ἑτέρας δαπάνης καταχρηστικῶς γινομένης. Κατὰ τὸν καταστατικὸν νόμον τοῦ δανείου τῶν 25,000,000, τὸ δάνειον τοῦτο συνωμολογεῖτο καὶ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ καὶ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ· τότε δέ, μὴ ὑφισταμένης ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, παρεχωρήθη εἰς τοὺς ἐγγραφέντας ἐν τῷ ἐξωτερικῷ τὸ δικαίωμα ὅπως λαμβάνωσι τὴν πληρωμὴν τοῦ τόκου καὶ τοῦ χρεωλυσίου ἐν τῷ ἐξωτερικῷ. Ἤδη, ὅτε ὡς ἐκ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ἐπῆλθε διαφορὰ τῆς ἀξίας τοῦ νομίσματος, οἱ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ κάτοχοι στέλλουσι τὰς ὁμολογίας αὐτῶν εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἵνα ἀποτίνωνται ἐκεῖ ὁ τόκος καὶ τὸ χρεωλύσιον καὶ αὐτὸ τὸ κεφάλαιον μετὰ τὰς κληρώσεις. Οὕτω γίνεται ἐνταῦθα συναλλαγὴ εὐρεῖα, τῶν μεσιτῶν ἀγοραζόντων παρὰ τῶν κατόχων τὰς κληρωθείσας ὁμολογίας καὶ τὰ τοκομερίδια, καὶ ἀποστελλόντων αὐτὰς εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἵνα πληρωθῶσιν ἐκεῖ ἐπὶ ὑπερτιμήσει 25 ἢ 30 τοῖς %. Εἰς ταύτην τὴν κατάχρησιν θέτει τέλος ἡ τροπή, ἣν προτείνομεν, τοὐτέστιν ὅπως, ἀντὶ τῆς ἐξοφλήσεως, ἀνανεῶται ἡ ὁμολογία ὑπὲρ τῶν στεργόντων τὴν κατάργησιν τοῦ χρεωλυσίου συνάμα μετὰ τῆς καταργήσεως τῆς ἐπικρατησάσης πληρωμῆς ὑπὸ τοῦ Δημοσίου ἐν τῷ ἐξωτερικῷ. Ὁ μὴ στέργων τοὺς δύο τούτους ὅρους θέλει λάβει εἰς ἐξόφλησιν τῆς ὁμολογίας τὸ ὀνομαστικὸν κεφάλαιον. Ἡ πρᾶξις αὕτη εἶναι ἡ συνήθης τῆς τροπῆς δανείου, πρᾶξις ἥτις θεωρεῖται ἁπανταχοῦ οὐ μόνον ὡς δικαία, ἀλλ' ὡς ἐπιβαλλομένη εἰς τὴν Πολιτείαν χάριν τῶν φορολογουμένων. Δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὴν Πολιτείαν, ὅταν δύνηται διὰ τροπῆς νὰ ἐλαττώσῃ τὸ βάρος τοῦ προϋπολογισμοῦ, νὰ μὴ πράξῃ τοῦτο, καὶ νὰ ἀναπληρώσῃ τὸ χρῆμα, τὸ ὁποῖον ἤθελεν οὕτω κερδίσει, διὰ φορολογίας. Τὴν πρᾶξιν ταύτην, τὴν ὁποίαν προτείνομεν διὰ τὸ δάνειον τῶν 25,000,000, προτείνομεν καὶ διὰ τὸ δάνειον τῶν 4,000,000, καὶ διὰ τὸ τῶν 6,000,000 ὡς πρὸς τὸ χρεωλύσιον, διότι ὡς πρὸς ταῦτα δὲν συμβαίνει ἡ κατάχρησις τῆς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ πληρωμῆς. Προτεί-

νομεν ὡσαύτως καὶ τὴν ἄδειαν καταργήσεως τοῦ χρεωλυσίου, τὸ ὁποῖον προσετέθη εἰς τὸ δάνειον τῶν διδράχμων καὶ μονοδράχμων, συνομολογηθὲν ὡς μὴ ὤφειλε ὑπὸ ὅρους μὴ δεκτικοὺς δικαιολογίας. Ὅτε συνεζητεῖτο ἐν τῇ Βουλῇ τὸ νομοσχέδιον ἐκεῖνο, παρέστησα εἰς τὴν Βουλὴν πρῶτον, ὅτι δὲν ἦτο ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ πραγματοποιηθῇ τὸ μέτρον τῆς κυκλοφορίας κερματικῶν γραμματίων διὰ δανείου, ἀλλὰ καὶ ἂν ἤθελεν ἡ Κυβέρνησις νὰ προτιμήσῃ τὸν τύπον τοῦτον, ὁ ὁποῖος εἶχε καί τινα πλεονεκτήματα, οὐδεὶς ὑπῆρχε λόγος ἵνα ἀναγράψῃ ἐν τοῖς ὅροις τοῦ δανείου τὴν πληρωμὴν ἐτησίου χρεωλυσίου. Κατὰ τὸν νόμον, τὸ ἔτος τοῦτο ὀφείλεται χρεωλύσιον 300,000 δραχμῶν, τὸ προσεχὲς ἔτος 1887, περὶ οὗ προνοοῦμεν ἤδη καταρτίζοντες τὸν προϋπολογισμόν, ὀφείλεται χρεωλύσιον 400,000, τὸ ἑπόμενον 500,000, καὶ οὕτω καθεξῆς μέχρις 900,000 κατ' ἔτος. Ἡ ἔχομεν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν ἐν πλήρει ἀναπτύξει, ὡς νῦν, καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ ποσὸν τοῦτο τῶν κερματικῶν γραμματίων θεωρηθὲν ἅπαξ ἀναγκαῖον ἐξακολουθεῖ ὂν ἀναγκαῖον, ἢ καταργοῦμεν τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν, ἢ περιορίζομεν αὐτὴν καὶ τότε φροντίζομεν ἡμεῖς αὐτοὶ περὶ τῆς ἐλαττώσεως τοῦ ποσοῦ. Ἀλλ' ἐνῷ ἐν τῷ παρόντι οὔτε καταργεῖται ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία, οὔτε ἐλαττοῦται τὸ ποσὸν τοῦ ἐπὶ ταύτῃ δανείου, εἶναι ἠναγκασμένον τὸ Δημόσιον νὰ ἀποτίνῃ ἐτησίως 400 ἢ 500 ἢ 900 χιλιάδας δραχμῶν ἐκ τῶν πιστώσεων τοῦ προϋπολογισμοῦ. Τοῦτο, νομίζω, οὐδεμίαν ἐπιδέχεται δικαιολογίαν. Τοιουτοτρόπως, ἄρα, ἐπιτυγχάνεται ἐπὶ τῶν τριῶν τούτων δανείων οἰκονομία 2,461,000.

Ταῦτα εἶναι τὰ ποσὰ τὰ ὁποῖα δυνάμεθα δι' ἐλαττώσεως τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐξόδων ν' ἀρυσθῶμεν.

Αναμόρφωση της φορολογίας

Ἤδη δὲν ὑπολείπεται ἢ νὰ ἐξετάσωμεν κατὰ πόσον εἶναι δυνατὸν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐσόδων νὰ εἰσαγάγωμεν αὐξήσεις, δι' ὧν νὰ ἐπιτευχθῇ οὐ μόνον ἡ προσέγγισις, ἀλλὰ καὶ ἡ συνάντησις τῶν ἐσόδων καὶ τῶν ἐξόδων. Προκειμένου περὶ ἐπιβολῆς φόρων, οἱ πρῶτοι φόροι, εἰς τοὺς ὁποίους ὑποχρεούμεθα ν' ἀποβλέψωμεν, εἶναι αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἱ προσφάτως καταργηθέντες. Εἴχομεν λειτουργοῦντας τὸν φόρον ἐπὶ τοῦ καπνοῦ, τὸν φόρον ἐπὶ τοῦ σιγαροχάρτου ἄρτιον. Ἐκ τῶν φόρων τούτων, σχετικῶς ὀλιγώτερον παντὸς ἄλλου φόρου ἐπιβαρυνόντων τὸν λαόν, εἴχομεν ἀπολαυὴν θετικήν. Οἱ φόροι οὗτοι διετέλουν ἐν πλήρει προόδῳ. Ὅτε ἐπῆλθεν ἡ κατάργησις τοῦ φόρου ἐπὶ τοῦ καπνοῦ, ἐπὶ ἓν ὁλόκληρον ἐξάμηνον ὁ φόρος οὗτος ἀπέδιδε καθ' ἕκαστον μῆνα ποσὸν ἀνώτερον τῶν 80,000 δραχμῶν, εἶχε φθάσει εἰς 85,000 δραχμάς, ἡ δὲ πρόοδος τῆς προσόδου ἦτο βεβαία, ἀφοῦ ἐψηφίζετο παρὰ τῆς Βουλῆς τὸ ὑποβληθὲν νομοσχέδιον, δι' οὗ προελαμβάνοντο αἱ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ ἀποδειχθεῖσαι καταχρήσεις, νομοσχέδιον ἀφορῶν ἰδίως εἰς τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ εἰς φύλλα καπνοῦ. Δὲν ἔρχομαι νὰ ὁμιλήσω περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων, τὰ ὁποῖα ἐδικαιούμεθα νὰ ἀπεκδεχώμεθα ἐκ τῆς προόδου τῆς προσόδου, οὐδὲ περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἐκ τῆς ψηφίσεως καὶ ἐφαρμογῆς τοῦ νομοσχεδίου· ὁμιλῶ περὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀποτελέσματος, τὸ ὁποῖον ἦτο βεβαιωμένον ἐπὶ 6 μῆνας. Κατ' αὐτὸ εἴχομεν κατανάλωσιν καπνοῦ ἑνὸς ἑκατομμυρίου ὀκάδων κατ' ἔτος. Ἐπὶ τοῦ καπνοῦ ἐὰν θέσωμεν φόρον τεσσάρων δραχμῶν ἀναλόγως πρὸς τὰς ηὐξημένας ἀνάγκας τῆς Πολιτείας, θὰ ἔχωμεν ἐκ τῆς καταναλώσεως ἑνὸς ἑκατομμυρίου ὀκάδων τέσσαρα ἑκατομμύρια δραχμῶν καὶ ταῦτα βέβαια καὶ καθαρά, διότι τὰ ἔξοδα τῆς κοπῆς καὶ συσκευῆς καλύπτονται ὑπὸ τῶν 50 λεπτῶν τῶν ἐπιβαλλομένων εἰς τὴν κοπὴν καὶ τῶν δικαιωμάτων τῆς συσκευῆς τῶν ἐπιβαλλομένων ἐπὶ τῆς ταινίας. Ἐκ τῶν δικαιωμάτων τῆς κοπῆς καὶ ἐκ τῶν δικαιωμάτων τῆς συσκευῆς, τῶν ἐπὶ τῶν ταινιῶν, ἀνερχομένων περίπου εἰς 30 λεπτὰ κατ' ὀκάν, ἔχομεν 80 λεπτὰ κατ' ὀκάν, ὅθεν ἐπὶ 1,000,000 ὀκάδων 800,000 δραχμάς. Τὰ ἔξοδα τ' ἀναγραφόμενα ἐν τῷ προϋπολογισμῷ διὰ τὴν βιομηχανίαν ταύτην τῆς κοπῆς καὶ τῆς συσκευῆς καὶ οὐχὶ ἔξοδα εἰσπράξεως, ἡ δὲ δαπάνη διὰ τὴν βιομηχανικὴν ταύτην ἐργασίαν εἶναι ἡ μόνη τοῦ συστήματος τούτου, τὰ ἔξοδα, λέγω, τἀναγραφόμενα ἐν τῷ προϋπολογισμῷ διὰ τὴν κοπὴν καὶ συσκευὴν τοῦ καπνοῦ ἀνέρχονται εἰς 700,000 δραχμῶν, ὥστε καλύπτεται ἐντελῶς ὑπὸ τῶν τελῶν τῶν ἐπιβαλλομένων ἐπὶ τῆς κοπῆς καὶ ἐπὶ τῶν ταινιῶν καὶ ὑπολείπεται περίσσευμα. Μένει, ἄρα, καθαρὸν ἔσοδον 4,000,000 δραχμῶν. Ἀντὶ τούτου, ἔχομεν τὸν σήμερον λειτουργοῦντα φόρον, ὅστις κατὰ τοὺς πίνακας, τοὺς ὁποίους ὑποβάλλω μετὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἀποφέρει κατ' ἀνώτατον ὅρον μετὰ τῶν ἐξόδων ἐξ 100,000 δραχμῶν· ἀφαιρουμένων τῶν ἐξόδων ἐξ 100,000 δραχμῶν, μένει καθαρὸν ἔσοδον ἑνὸς ἑκατομμυρίου· ἑπομένως, ἡ ἐπάνοδος εἰς τὸ ἀρχικὸν σύστημα φέρει αὔξησιν προσόδου 3,000,000 δραχμῶν. Μετὰ τῆς προτάσεως περὶ τῆς ἐπανόδου ταύτης προσάγω καὶ νομοσχέδιον, καθ' ὃ ἐπιβάλλεται εἰς τὸν κόπτοντα καπνὸν ν' ἀγοράσῃ ἐν τῷ κοπτηρίῳ ποσὸν σιγαροχάρτου, ὅσον ἀπαιτεῖται δι' ἑκάστην ὀκᾶν καπνοῦ, ἤτοι 12 φυλλάδια, 1200 φυλλάρια, δι' ἑκάστην ὀκᾶν. Ταῦτα λαμβανόμενα ὑποχρεωτικῶς ἐν τῷ κοπτηρίῳ ἐπὶ βεβαιωθείσης κοπῆς ἑνὸς ἑκατομμυρίου ὀκάδων καπνοῦ θέλουσιν ἀποδώσει εἰς τὸ Δημόσιον 2,400,000 δραχμῶν. Ἴσως μετὰ τὴν διάθεσιν τοσούτου ποσοῦ ἐν τοῖς κοπτηρίοις, δὲν θὰ ὑπάρχῃ πώλησις ἐκτὸς τῶν κοπτηρίων, οὐδὲ ὑπολογίζω τοι-

αύτην, ἀλλ' αὐτὴν μόνον θεωροῦντες ὡς τὴν πρόσοδον τοῦ σιγαροχάρτου καὶ ἀφαιροῦντες ἐξ αὐτῆς τὴν νῦν πραγματοποιουμένην ἐκ 500,000 δραχμῶν, ἔχομεν ἐκ τοῦ φόρου τούτου, ἐπιβαλλομένου ἐκ νέου ἐπὶ ταῖς προτέραις διαστάσεσι τῶν 20 λεπτῶν τὸ φυλλάδιον τῶν 50, ἔσοδον πρόσθετον 1,900,000 δραχμῶν. Σχετικὴν ἔτι πρὸς τὴν πρόσοδον ἐκ τοῦ καπνοῦ ἔχομεν καὶ ἑτέραν τινὰ φορολογίαν. Ἐθεωρήσαμεν ὅτι οἱ πωλοῦντες καπνὸν ἔπρεπε νὰ ὑποβάλλωνται εἰς φόρον ἐπιτηδεύματος ἀνώτερον ἐκείνου εἰς τὸν ὁποῖον σήμερον ὑποβάλλονται, ὄχι, ὅμως, καὶ ἐξαιρετικόν, ἀλλ' ἐντὸς τῶν ὅρων τῶν κλάσεων καὶ τῶν τάξεων τοῦ σημερινοῦ νόμου. Ἐθεωρήσαμεν ὅτι ὁ πωλῶν καπνὸν ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ λιανικῶς πωλῶν οἶνον καὶ πνευματώδη ποτά, πρέπει νὰ ὑποβάλλωνται εἰς εἰδικὴν φορολογίαν ἐπιτηδεύματος, ἀναπληροῦσαν ἢ συμπληροῦσαν τὸν φόρον τῆς καταναλώσεως. Οὕτω κατετάξαμεν πάντας τοὺς πωλοῦντας καπνὸν ἢ πνευματώδη ποτὰ ἢ οἶνον εἰς τὴν ἀνωτάτην κλάσιν τῶν ἐπιτηδευματιῶν. Ἐπίσης τροπολογεῖται ὁ φόρος τῶν ἐπιτηδευμάτων, προστιθεμένης καὶ ἑτέρας διακρίσεως κατὰ πληθυσμὸν ἄνω τῶν εἴκοσι χιλιάδων. Μέχρι τοῦδε διακρίσεις κατὰ πληθυσμὸν ἐγίνοντο μόνον μέχρι τῶν 20,000 ψυχῶν· ἄνω τῶν 20,000 ψυχῶν ἡ φορολογία ἦτο ἡ αὐτή. Ἐθεωρήσαμεν ὅτι ἔπρεπε νὰ προστεθῇ διάκρισις τῶν πόλεων τῶν ἐχουσῶν πληθυσμὸν ἄνω τῶν 40,000 ψυχῶν. Κατὰ ταῦτα ἐκ τοῦ φόρου τῶν ἐπιτηδευμάτων προσδοκῶμεν ηὐξημένην πρόσοδον 500,000 δραχμῶν.

Ἐπὶ τῶν οἴνων παραδεχόμεθα ὡς πρὸς τοῦτο ὅπως καὶ ὡς πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους νόμους τοὺς κατὰ τὰς τελευταίας συνόδους ψηφισθέντας, ὅτι δὲν εἶναι πρέπον ἐν ταῖς παρούσαις περιστάσεσι νὰ θίγωμεν εἰς τὰ κείμενα, ἔστω καὶ ἂν κακῶς λειτουργῶσιν, ἐκτὸς ἐὰν ἔχωμεν βεβαιότητα περὶ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἀντικαταστάσεως.

Ἐπὶ τοῦ καπνοῦ καὶ τοῦ σιγαροχάρτου ἔχομεν τοιαύτην βεβαιότητα, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ οἴνου, ἐπὶ τοῦ χαρτοσήμου, ἐπὶ τῶν οἰκοδομῶν, ἐπὶ τῶν φόρων μάλιστα ἐκείνων ἐφ' ὧν ἐπεβλήθη κακοζήλως τὸ προοδευτικὸν σύστημα, δὲν προσήκει σήμερον νὰ νεωτερίσωμεν, διότι ἐν στιγμῇ καθ' ἣν ἐπιβάλλομεν νέα καὶ μεγάλα βάρη φορολογικά, δὲν πρέπει νὰ ταράξωμεν τὰ κείμενα, πρέπει νὰ περιμείνωμεν πρὶν ἢ ἐπιχειρήσωμεν πειράματα, ὅπως αὐτὰ τὰ κείμενα λειτουργήσωσιν, ἐπιφορτιζόμενα διὰ τῶν νέων βαρῶν αὐτῶν. Ἑπομένως, ἐπὶ τοῦ φόρου τοῦ οἴνου δὲν προτείνομεν ἀντικατάστασιν τοῦ νόμου, ἀλλὰ προτείνομεν τὴν ἀφομοίωσιν τοῦ ποσοστοῦ τοῦ φόρου, διότι, ὡς ἔχει, δὲν δύναται νὰ λειτουργήσῃ, δὲν στηρίζεται δὲ ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἀναλογικῆς ἰσότητος. Ὁ οἶνος ὁ ἀποταμιευόμενος ἐν Ἀθήναις πληρώνει 2 λεπτὰ κατ' ὀκᾶν, ὁ δὲ ἐν Ἡρακλείῳ χάριν τῆς καταναλώσεως τῶν Ἀθηνῶν, ὁ ἐν Ἀμαρουσίῳ καὶ Χαλανδρίῳ πληρώνει ½ λεπτόν. Τοιαύτη διανομὴ φορολογίας βεβαίως δὲν δύναται νὰ διατηρηθῇ. Μὴ προτείνοντες, ἄρα, τροποποίησιν τοῦ νόμου, προτείνομεν μόνον ἀφομοίωσιν τοῦ ποσοστοῦ τοῦ φόρου, ἐντεῦθεν δὲ ἐλπίζομεν αὔξησιν προσόδου 880,000 δραχμῶν κατὰ τὰ λεπτομερῶς ἀναπτυσσόμενα ἐν τοῖς πίναξι τοῦ προϋπολογισμοῦ.

Ἀλλὰ ταῦτα βεβαίως δὲν δύνανται νὰ ὦσιν ἐπαρκῆ. Εἴπομεν ὅτι τὸ ποσὸν τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ καλυφθῇ εἶναι 22,000,000, ἀπέχομεν δ' ἔτι τοῦ ποσοῦ τούτου πολύ. Ἐνομίσαμεν ὅτι ἐν τῇ ἐκτάκτῳ ταύτῃ ἀνάγκῃ προκειμένου περὶ φορολογίας, ἥτις ἀφορᾷ οὐχὶ εἰς διηνεκῆ ἐπιβάρυνσιν τοῦ λαοῦ, ἀλλ' εἰς διευκόλυνσιν αὐτοῦ, ὅπως διεξέλθῃ τῶν νῦν δυσχερειῶν, ἐπετρέπετο ν' ἀναθεωρήσωμεν τὰ τοῦ δασμολογίου τῆς εἰσαγωγῆς διατηροῦντες τὰ τέλη, ὅσα ἄλλοτε ηὐξήθησαν, ἀλλ' ἐπαναφέροντες τὰ τέλη, ὅσα ἠλαττώθησαν ἢ καταργήθησαν καὶ μεταρρυθμίζοντες ἄλλους τινὰς δασμούς. Ἐπειδὴ δέ, προκειμένου περὶ δασμολογίου, εἶναι πρέπον εὐθὺς ἐπὶ τῇ ὑποβολῇ, χάριν τῶν συμφερόντων τοῦ Δημοσίου καὶ τῆς ἰσότητος τῆς συναλλαγῆς, νὰ ἐφαρμόζωνται αἱ μεταρρυθμίσεις, διότι ἄλλως οἱ ἔμποροι οἱ ἔχοντες προμηθείας ἐν τῇ διαμετακομίσει εἰσάγουσιν αὐτὰς πρὸ τῆς ψηφίσεως καὶ ἐκτελέσεως τοῦ νόμου ἐπὶ ζημίᾳ τοῦ Δημοσίου καὶ ἐπὶ ζημίᾳ τῶν συναγωνιζομένων πρὸς αὐτούς, ὑποβάλλω εὐθὺς ἤδη τὸ νομοσχέδιον περὶ τροποποιήσεως τοῦ νόμου τοῦ τελωνειακοῦ δασμολογίου καὶ τὸ εἰς αὐτὸ προσηρτημένον δασμολόγιον. Εἰσάγω συνάμα, κατ' ἐντολὴν τοῦ συναδέλφου μου ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν, παρ' αὐτοῦ ὑπογεγραμμένον νομοσχέδιον περὶ ἐπικυρώσεως συμβάσεως μετὰ τῆς Γαλλίας περὶ ἀφομοιώσεως δασμολογικῆς ἑκατέρας ἐπικρατείας πρὸς τὰς μᾶλλον εὐνοουμένας καὶ περί τινων ἄλλων μικροτέρου λόγου ἀξίων δασμολογικῶν διατάξεων.

Τό τε δασμολόγιον τὸ οὕτως ὑποβληθὲν καὶ αἱ δασμολογικαὶ διατάξεις τῆς πρὸς τὴν Γαλλίαν συμβάσεως κατὰ ρητὴν διάταξιν τοῦ νομοσχεδίου περὶ δασμολογίου ἐφαρμοσθήσονται ἀπὸ τῆς αὐριανῆς πρωΐας, διότι ἤδη πλέον παρῆλθε ἡ ἡμέρα· φέρει δὲ τὸ δασμολόγιον τὰς ἑξῆς τροποποιήσεις: Ὡς εἶπον, αὐξάνει ἢ ἐπαναφέρει δασμοὺς πρότερον ἐλαττωθέντας, ἢ καταργηθέντας, μεταρρυθμίζει δὲ καὶ ὡς πρὸς ἄλλα τὸ κείμενον δασμολόγιον· μίαν δὲ σπουδαίαν φέρει μεταρρύθμισιν, τὴν αὔξησιν τοῦ δασμοῦ ἐπὶ τῆς ζακχάρεως. Ὁ δασμὸς ἐπὶ τῆς ζακχάρεως, ὅστις ἦτο 37 λεπτῶν, ηὐξήθη παρὰ τῆς Βουλῆς τῆς παρούσης περιόδου εἰς 50 λεπτὰ κατ' ὀκᾶν, ἤδη προτείνομεν τὴν αὔξησιν εἰς 75 λεπτὰ κατ' ὀκᾶν. Οὕτω δὲ ηὐξημένος ὁ φόρος ἐπὶ τῆς ζακχάρεως εἰς 75 λεπτᾶ κατ' ὀκᾶν, εἶναι κατώτερος κατὰ πολὺ τοῦ φόρου τοῦ πληρωνομένου ἐν Ἰταλίᾳ, τοῦ φόρου τοῦ πληρωνομένου ἐν Ρωσσίᾳ, τοῦ φόρου τοῦ πληρωνομένου ἐν Ὁλλανδίᾳ, τοῦ φόρου

τοῦ πληρωνομένου ἐν Γαλλίᾳ· ἡ Ἑλλὰς ἔρχεται μετὰ τὴν τοιαύτην ἄυξησιν δεκάτη ἐν τῷ πίνακι τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν περὶ τὴν φορολογίαν τῆς ζακχάρεως. Ὅταν ἔθνος ἔχῃ τὰς ἀνάγκας ἡμῶν, δὲν δύναται νὰ διστάσῃ νὰ δεχθῇ φορολογίαν, τὴν ὁποίαν ἐννέα ἄλλα ἔθνη ἐδέχθησαν βαρυτέραν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπάρχουσι πολλὰ οὐδεμίαν ἔχοντα ἐθνικὴν ὑποχρέωσιν, οὐδεμίαν ἔχοντα ἐθνικὴν ἰδέαν χάριν τῆς ὁποίας εἶναι ἕτοιμα νὰ θυσιάσωσιν οὐ μόνον χρῆμα ἀλλὰ καὶ αἷμα, ὅπως ἡμεῖς πολλάκις ἀπεδείξαμεν. Ἐκ τῆς αὐξήσεως τοῦ φόρου ἐπὶ τῆς ζακχάρεως τὰ βεβαιωμένα ἀποτελέσματα δεικνύουσιν ὅτι δυνάμεθα ν' ἀπεκδεχώμεθα αὔξησιν προσόδου 1,255,000 δραχμῶν. Αἱ ἄλλαι αὐξήσεις ὑπόσχονται προσθήκην προσόδων 2,169,000 δραχμῶν κατὰ πίνακας λεπτομερεῖς παρουσιασθησομένους εἰς τὴν Βουλὴν μετὰ τοῦ νομοσχεδίου. Ἐκ τῆς ἐπιβολῆς τέλους ἐπὶ ἀτελῶν εἰδῶν προσδοκᾶται πρόσοδος 556,000 δραχμῶν, ἐν συνόλῳ 3,980,000 δραχμῶν. Περιέχει τὸ δασμολόγιον καὶ ἄλλας μεταρρυθμίσεις κατ' ἐφαρμογὴν τῆς ἀρχῆς, ἣν ἀπεδέχθημεν, τῆς αὐξήσεως τῶν προηγουμένως ἐλαττωθέντων δασμῶν καὶ τῆς ἐκ νέου ψηφίσεως τῶν καταργηθέντων. Ἀλλ' οἱ ηὐξημένοι ἢ νέοι οὗτοι δασμοί, ἐνῷ ἀναγράφονται ἐν τῷ δασμολογίῳ χάριν τοῦ ὁμοιομόρφου τῆς ἀρχῆς καὶ διότι πρῶτον θὰ ἔχωμεν διάκρισιν δασμολογίου γενικοῦ καὶ δασμολογίου συμβατικοῦ, δὲν θέλουσιν ἀπενέγκει ὑπὲρ τοῦ Δημοσίου Ταμείου πρόσοδον ἀξίαν λόγου, διότι θὰ ἐφαρμοσθῶσιν σχεδὸν ὡς περιλαμβανομένου τοῦ ἐνεστῶτος δασμοῦ· ἐν συμβάσει ἐγγράφονται, ἄρα, τὰ νέα ταῦτα τέλη ἢ τὰ ηὐξημένα τέλη ἐν τῷ γενικῷ δασμολογίῳ, τὸ ὁποῖον ἐφαρμόζεται μόνον ἐπὶ τῶν προελεύσεων τῶν κρατῶν τῶν μὴ ἀπολαυόντων τῶν πλεονεκτημάτων τοῦ κατὰ σύμβασιν δασμολογίου. Εἰς τὸ ποσόν, ὅμως, τὸ ὁποῖον ἀρυόμεθα ἐκ τῶν δασμολογικῶν μεταρρυθμίσεων, περὶ ὧν δὲν προνοοῦσι συμβάσεις, τὸ ἀνερχόμενον εἰς τέσσαρα περίπου ἑκατομμύρια, προσθέτομεν πρόσοδον ἄλλην διὰ τῆς ὑποχρεώσεως τῆς πληρωμῆς πάντων τῶν εἰσαγωγικῶν τελῶν εἰς χρυσόν. Ἐθεωρήσαμεν ὅτι ἦτο δίκαιον νὰ πληρωθῶσι τὰ τέλη ταῦτα τὰ εἰσαγωγικὰ εἰς χρυσόν, διότι οἱ δασμοὶ ἐπιβάλλονται κατ' ἀναλογίαν τινα πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ εἴδους. Οἱ δασμοὶ οὗτοι ἐπληρώνοντο ἐν ἐλευθέρᾳ κυκλοφορίᾳ ἐπὶ τῇ ἀναλογίᾳ τῶν ἀγοραζομένων ἀντὶ μεταλλικοῦ νομίσματος διὰ μεταλλικοῦ νομίσματος. Σήμερον ἀγοραζόμενα ἀντὶ μεταλλικοῦ νομίσματος πληρώνουσι τὸν δασμὸν τὸν στηριζόμενον ἐπὶ τῇ αὐτῇ ἀναλογίᾳ διὰ χαρτίνου νομίσματος, διαταραττομένης οὕτω τῆς ἀναλογίας, ἥτις παύει οὖσα ἡ ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπιβληθεῖσα ἐν τῇ διαρρυθμίσει τοῦ δασμοῦ. Ἀλλ' ἐπειδὴ χρυσὸς εὐκόλως πάντοτε δὲν ἀποκτᾶται, θὰ προεκαλεῖτο δὲ συναγωνισμὸς διὰ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ χρυσοῦ, ὅστις θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὑπερτίμησιν αὐτοῦ, ἐὰν δὲν ἐλαμβάνετο συγχρόνως πρόνοιά τις, ἐπιτρέπεται ὅπως ἀντὶ τοῦ χρυσοῦ πληρώνηται τὸ χρέος εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια ἐπὶ ὑπερτιμήσει τοῦ χρυσοῦ κατὰ 15 τοῖς %. Αὕτη ἡ εἰς χρυσὸν πληρωμὴ ἐπιβάλλεται εἰς τὰ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰσαγόμενα, δὲν ἐπιβάλλεται ἐπὶ τῶν ἐγγείων φόρων τῶν εἰσπραττομένων ἐν τοῖς τελωνείοις, ἐπιβάλλεται, ὅμως, εἰς τὰ ἐξαγωγικὰ τέλη, ἤτοι ἐπὶ τῶν προϊόντων τῶν Ἰονίων Νήσων, διότι ἐθεωρήθη ὅτι, ἀφοῦ κατὰ τὸ προτεινόμενον σύστημα τῆς προσθέτου φορολογίας, θέλουσι φορολογηθῆ πάντα τὰ εἰς φόρον ὑποβαλλόμενον κατὰ τοὺς κειμένους νόμους ἐν τῷ παλαιῷ Βασιλείῳ ἐπιπροσθέτως, δὲν εἶναι δίκαιον αἱ Ἰόνιοι Νῆσοι νὰ μὴ ὑποβληθῶσι καὶ αὗται εἰς ἀνάλογον ἐπιπρόσθετον φορολογίαν· ἔπρεπε καὶ αὗται νὰ ὑποστῶσι φορολογίαν, τὴν ὁποίαν δὲν ἠδυνάμεθα νὰ ἐκτιμήσωμεν ἄλλως, εἰμὴ ἐπὶ τῇ ἀναλογίᾳ τῶν προσθέτων φόρων, τοὺς ὁποίους δὲν πληρώνουσιν, ἐπειδὴ δὲν ὑφίστανται παρ' αὐτοῖς οἱ κύριοι φόροι, ἐφ' ὧν ἐπιβάλλονται τὰ πρόσθετα ποσοστά.

ΦΟΡΕΣΤΗΣ. Τότε νὰ γίνῃ ἀφομοίωσις· ἔχω δὲ μάλιστα καὶ ἐντολὴν νὰ φέρω τοιαύτην πρότασιν.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Εἷς τῶν κυρίων βουλευτῶν ἐξ Ἑπτανήσου λέγει ὅτι ἐπιθυμεῖ τὴν ἀφομοίωσιν. Τοῦτ' αὐτὸ ἐπιθυμοῦμεν καὶ ἡμεῖς, καὶ ἐὰν ἴδωμεν ἐν τῇ Βουλῇ διάθεσιν τῆς ἀντιπροσωπείας τῆς Ἑπτανήσου πρὸς τοιαύτην μεταβολήν, θέλομεν ἡμεῖς αὐτοὶ εἰσηγηθῆ τὴν μεταβολὴν ταύτην. Δὲν νομίζομεν ὅτι προκειμένου περὶ τῆς Ἰονίου φορολογίας ἐπιτρέπεται αὐτοβούλως νὰ ἐνεργήσωμεν. Ἡ ἕνωσις τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἐγένετο ἐπὶ ὅροις ἰσότητος καὶ ἑπομένως τότε μόνον ἐπιτρέπεται νὰ προβῶμεν εἰς μεταρρυθμίσεις τῶν νομοθετημάτων τῶν ἰδίως εἰς τὸ τμῆμα ἐκεῖνο τοῦ Κράτους ἀφορώντων, ὅταν ἡ μεταρρύθμισις αὕτη συνάδῃ πρὸς τὰς ἐπιθυμίας αὐτοῦ. Μόνον, ἄρα, ὅταν μάθωμεν ὅτι ἔχει τὴν θέλησιν ἡ παλαιὰ Ἑπτάνησος νὰ φορολογηθῇ καθ' ὃν τρόπον φορολογεῖται καὶ τὸ λοιπὸν Βασίλειον, μόνον τότε θέλομεν πραγματοποιήσει διὰ προτάσεων πρὸς τὴν Βουλὴν τὴν ἐπιθυμίαν, ἣν ἔχομεν, ὅπως ἴδωμεν τὴν ἀφομοίωσιν πραγματοποιουμένην· ἀλλ' ἐν ὅσῳ ἡ ἀφομοίωσις δὲν πραγματοποιεῖται, ἀφοῦ ἐπιβάλλονται ἐνταῦθα πρόσθετοι φόροι ἐπὶ κειμένων φόρων, οἵτινες δὲν ὑφίστανται ἐν Ἑπτανήσῳ, εἶναι δίκαιον ἀνάλογον νὰ ἐπιβληθῇ καὶ ἐν Ἑπτανήσῳ ἐπὶ φόρων, οἵτινες ἐκεῖ ὑφίστανται. Οἱ φόροι, ἐφ' ὧν ἐνταῦθα πρόκειται νὰ ἐπιβάλωμεν τέλος μὴ ἐπεκταθησόμενον ἐν Ἑπτανήσῳ, εἶναι οἱ ἐκ προσθέτου ποσοστοῦ δύο δεκατημορίων ἐπὶ πάντων τῶν ἀμέσων φόρων, ἐξαιρουμένων μόνον ἐκ τῆς προσθήκης ταύτης τῶν φόρων ἐπὶ τοῦ ἐλαίου, διότι ὡς πρὸς αὐτὸν φρονοῦμεν ὅτι ἐν ταῖς ἐκτάκτοις ταύταις περιστάσεσι πρέπει νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸν φόρον τὸν καταργηθέντα ἀρτίως. Ἐπιβαλλομένης,

Νικόλαος Παπαμιχαλόπουλος. Ελαιογραφία του Ευθύμιου Τσομίδη. Βουλή των Ελλήνων.

ἄρα, φορολογίας προσθέτου δύο δεκατημορίων ἐπὶ τοῦ φόρου τῶν οἰκοδομῶν, ἐπὶ τοῦ φόρου τῶν ζώων, ἐπὶ τοῦ φόρου τῶν ἀροτριώντων κτηνῶν, ἐπὶ τοῦ φόρου τῶν ἐπιτηδευμάτων, τοὐτέστιν ἐπὶ φόρων οἵτινες δὲν ὑφίστανται ἐν ταῖς Ἰονίοις Νήσοις, εἶναι δίκαιον νὰ ἐπιβληθῇ φορολογία ἀντίστοιχος καὶ εἰς αὐτάς.

ΦΟΡΕΣΤΗΣ. Ἡ Ἑπτάνησος εὐχαρίστως δέχεται τὴν ἀφομοίωσιν καὶ ἐγὼ ἔχω, ὡς σᾶς εἶπον, ἐντολὴν νὰ φέρω τοιαύτην πρότασιν, ἥτις παρακαλῶ νὰ συζητηθῇ πρὸ τῆς ψηφίσεως τῶν προταθέντων τούτων φόρων.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἐθεωρήσαμεν ὅτι ἀφ' οὗ ἐν τοῖς τελωνείοις θέλει εἰσπράττεται ὁ φόρος τῶν Ἰονίων Νήσων, ἐν τοῖς τελωνείοις δὲ ἐπεβλήθη ἡ εἰς χρυσὸν πληρωμὴ καὶ ἀντὶ τοῦ χρυσοῦ ἡ εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια ἐπὶ προσθέτῳ καταβολῇ 15 τοῖς %, ὅτι ἡ τοιαύτη πληρωμὴ δύναται νὰ ἐπιβληθῇ καὶ

ἐπὶ τῶν φόρων ἐξαγωγῆς τῆς Ἑπτανήσου, ἀποκαθισταμένης οὕτω τῆς ἰσότητος.

Πρὶν ἢ ἀνακοινώσω εἰς τὴν Βουλὴν τὰ ἐν συνόλῳ ἀποτελέσματα τῶν προσθηκῶν τούτων καὶ ἄλλων τινῶν μικροτέρου λόγου, θέλω ὑποβάλει τὸν προϋπολογισμὸν εἰς αὐτὴν καὶ τὰ νομοσχέδια τὰ συναφῆ τ' ἀναγράφοντα τὰς προτάσεις ἡμῶν ταύτας. Μετὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ ὑποβάλλεται ἡ προσωρινὴ κατάστασις τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων τοῦ ἔτους 1885, ὑποβάλλεται συνάμα ὁ ὁριστικὸς ἀπολογισμὸς τοῦ 1884, ὁ ὁριστικὸς ἀπολογισμὸς τοῦ 1883, ὑποβάλλονται καὶ πληροφορίαι σχετικαὶ πρὸς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, ὧν ἄλλαι μὲν ἀπαιτοῦνται ὑπὸ τοῦ λογιστικοῦ νόμου, ἄλλαι δὲ εἶναι ἀναγκαῖαι πρὸς τὴν ὀρθὴν κατάληψιν τῶν νομοσχεδίων τῶν ὑποβαλλομένων καὶ ἐν γένει πρὸς τὴν συζήτησιν τῶν τοῦ Στρατοῦ. Τὰ νομοσχέδια τὰ ὑποβαλλόμενα εἶναι τὰ ἑξῆς...

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Δὲν μᾶς εἴπετε ποῖα θὰ εἶναι τὰ ἔσοδα καὶ ποῖα τὰ ἔξοδα τοῦ προϋπολογισμοῦ.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Εἶπον ὅτι πρὶν ἢ προβῶ εἰς τὴν ἀνακοίνωσιν ταύτην, ὑποβάλλω τὰ νομοσχέδια περὶ ὧν ἔκαμα λόγον. Ὑποβάλλω ἤδη τὸν νόμον περὶ τελωνειακοῦ δασμολογίου καὶ τὸ συνημμένον εἰς αὐτὸν δασμολόγιον. Πάντα ταῦτα εἶναι τετυπωμένα ὡς καὶ ὁ προϋπολογισμὸς καὶ θέλουσι διανεμηθῆ ἀπόψε. Ὑποβάλλω τὸν νόμον τὸν κυροῦντα τὸν μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Γαλλίας προσωρινὴν Ἐμπορικὴν Σύμβασιν, τοὺς νόμους τοὺς ἀφορῶντας εἰς τὰ δάνεια τῶν 6,000,000, τῶν 25,000,000 καὶ τῶν 4,000,000 δραχμῶν, τὸ νομοσχέδιον τοῦ δανείου εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια τῶν δρχ. 2 καὶ 1. Συνάμα μετὰ τῶν νομοσχεδίων τούτων ὑποβάλλω καὶ ἄλλο νομοσχέδιον μετὰ τοῦ συναδέλφου μου ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν κυροῦν τὴν σύμβασιν περὶ πωλήσεως τῶν πλοίων «Μυκάλης» καὶ «Σφακτηρίας» εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀτμοπλοΐαν καὶ ὁρίζον τὰ περὶ τῆς διαθέσεως τοῦ τιμήματος· ὑποβάλλω τὸ νομοσχέδιον τοῦτο συνάμα μετὰ τῶν περὶ δανείου, διότι προώρισται τὸ προϊὸν τῆς πωλήσεως ταύτης, ὅπως καὶ ἄλλαι πρόσοδοι ἀναγραφόμεναι ἐν τῷ νομοσχεδίῳ, εἰς καταρτισμὸν Ταμείου πρὸς ἀπόκτησιν στόλου. Ὑποβάλλω νομοσχέδιον περὶ φορολογίας τῶν προϊόντων τῆς γῆς καὶ τῶν ζώων διὰ τὸ ἔτος 1887, νομοσχέδιον περὶ τροποποιήσεως τῶν νόμων περὶ σιγαροχάρτου, νομοσχέδιον περὶ ἐπιβολῆς δικαιώματος ἐπὶ τοῦ ἐν τῷ Κράτει καταναλισκομένου καπνοῦ, νομοσχέδιον περὶ τροποποιήσεως καὶ συμπληρώσεως διατάξεων τοῦ νόμου ΑΤΝ′ περὶ ἐπιβολῆς ἐγγείου φόρου ἐπὶ τοῦ οἴνου, νομοσχέδιον περὶ τροποποιήσεως διατάξεων τοῦ νόμου ΣΙΣΤ′ περὶ φόρου ἐπὶ τῶν ἐπιτηδευμάτων. Τοῦ νόμου περὶ φόρου ἐπὶ τῶν οἰκοδομῶν εἶπον ὅτι δὲν θέλομεν ζητήσει τροποποίησιν, καίτοι ὁ νόμος ἐκεῖνος περιέχει διάταξιν περὶ προοδευτικῆς φορολογίας, τὴν ὁποίαν ἀποκρούομεν. Ἐπιφυλαττόμεθα τὴν τροποποίησιν ταύτην νὰ προτείνωμεν ἐν ἄλλῃ ἐποχῇ, ἤδη, ὅμως, φέρομεν νομοσχέδιον ἀφορῶν εἰς ἄλλο τι. Ὅπως ἔχωσι τὰ τοῦ ἀρχικοῦ νόμου περὶ φόρου ἐπὶ τῶν οἰκοδομῶν, ἡ βεβαίωσις τοῦ φόρου ἄρχεται κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους, ὡς ἐκ τούτου δὲν ὑπολείπεται πρὸς εἴσπραξιν, καὶ ἐὰν ἐγκαίρως γένηται ἡ βεβαίωσις, εἰμὴ διάστημα χρόνου ὀλίγων μηνῶν. Ἵνα δύνηται νὰ εἰσπράττηται ὁ φόρος οὗτος, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι φόροι, εἶναι ἀνάγκη να ὑπάρχῃ πρὸς τὴν εἴσπραξιν μετὰ τὴν βεβαίωσιν τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα, ὁποῖον ὑπάρχει διὰ τοὺς ἄλλους φόρους. Εἰς τὴν τοιαύτην μεταρρύθμισιν ἀφορᾷ τὸ νομοσχέδιον. Ὑποβάλλεται νομοσχέδιον, ὅπως τεθῶσι πάλιν ἐν ἰσχύι αἱ καταργηθεῖσαι διατάξεις τοῦ νόμου περὶ εἰσπράξεως τῶν δημοσίων ἐσόδων, καὶ νομοσχέδιον περὶ συστάσεως ἐπαρχιακῶν ὑποταμείων καὶ τροποποιήσεως διατάξεών τινων τῶν περὶ ταμιῶν νόμων. Εἰσάγεται νομοσχέδιον περὶ πιστώσεως τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν ἐπὶ τῆς χρήσεως τοῦ 1886. Αἱ ἀτμοτελωνίδες θέλουσιν ὑποβληθῆ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν, περὶ τούτου ἐπίσης ὑποβάλλω νομοσχέδιον. Ὑποβάλλω νομοσχέδιον περὶ συστάσεως ταμείου φάρων, καὶ νομοσχέδιον περὶ ἐκκαθαρίσεως τοῦ χρέους τῶν πολιτικῶν ὑπαλλήλων καὶ συνταξιούχων ἐκ κρατήσεων λόγῳ συντάξεων.

Ἤδη θὰ παραστήσω πρὸς τὴν Βουλὴν τὰ ἀθροίσματα τῶν προτεινομένων ἐλαττώσεων τῶν ἐξόδων καὶ αὐξήσεων τῶν προσόδων. Κατὰ τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1886, ἐπανορθούμεναι ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς αἱ πρόσοδοι αἱ βεβαιούμεναι δὲν δύνανται νὰ φθάσωσιν εἰς ποσὸν ἀνώτερον τῶν 76,580,000 δραχμῶν, αἱ δὲ δαπάναι ἐπίσης ἐπανορθούμεναι θέλουσι φθάσει εἰς τὸ ποσὸν τῶν 98,851,000 δραχμῶν, ἔλλειμμα ἄρα 22,270,000 δραχμῶν. Αἱ ἐλαττώσεις δαπανῶν τὰς ὁποίας προτείνομεν ἀνέρχονται εἰς 2,461,000 δραχμῶν, λόγῳ τῆς τροπῆς τῶν δανείων, εἰς 4,633,000 δραχμῶν, λόγῳ ἐλαττώσεων ἐν τῇ στρατιωτικῇ καὶ τῇ ναυτικῇ ὑπηρεσίᾳ, καὶ λόγῳ ἄλλων ἐλαττώσεων τῶν πολιτικῶν ὑπουργείων 1,178,000 δραχμῶν. Ἀλλὰ πρὸς τὰς ἐλαττώσεις ταύτας ἀνταποκρίνονται καὶ αὐξήσεις τινές. Αἱ ἐλαττώσεις αὗται, ὡς εἶπον, περιέχουσι τὴν κατάργησιν τοῦ ταμείου τῶν φάρων ἐκ τῶν προϋπολογισμῶν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν, ἀναγράφεται, ὅμως, ἀλλαχοῦ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ποσὸν 300,000 δραχμῶν εἰς ἀπόδοσιν πρὸς τὸ ταμεῖον τῶν φάρων. Ἐπίσης ἀναγράφονται, ἐν ταῖς δαπάναις διὰ τὸ ταχυδρομεῖον καὶ τὸ τηλεγραφεῖον, ἐλαττώσεις ἐκ τῆς συγχωνεύσεως, ἀναγράφονται προσέτι ἐλαττώσεις λόγῳ καταργήσεως τῶν ἐπαρχείων, ἀλλὰ καὶ αὐξήσεις περιέχονται ἀντίστοιχοι ἄλλαι· αἱ αὐξήσεις αὗται ἀνέρχονται εἰς τὸ ποσὸν 1,586,000 δραχμῶν, ὅπερ ἀφαιρούμενον ἐκ τῶν 8,273,000 ἀφίνει

6,686,000 ὡς ὁριστικὴν ἐλάττωσιν τῶν ἐξόδων, ἀνερχομένων, ὡς προεῖπον, εἰς 98,891,000 δραχμῶν. Προϋπελογίσαμεν ἄρα, ἀντὶ 98,891,000, ἔξοδα 92,164,000 δραχμῶν.

Εἰς τὰ ἔσοδα αἱ προσθῆκαι, περὶ ὧν διεπραγματεύθημεν, ἀνέρχονται τὰ 20 τοῖς % ἐπὶ τῶν ἀμέσων φόρων, εἰς 3,688,000 δραχμῶν, εἰς 12,555,000 δραχμῶν τὰ ἐξ ἀναθεωρήσεως φορολογικῶν νόμων, ἐκ δὲ τῆς εἰς μεταλλικὸν πληρωμῆς τῶν τελωνειακῶν τελῶν εἰς 4,170,000 τὸ ὅλον 20,395,000 δραχμῶν.

Προστιθέμενα ταῦτα εἰς τὰς ἐλαττώσεις τῶν ἐξόδων φέρουσι 27,081,000 δραχμῶν· ἀφαιρουμένου δ' ἀπὸ τοῦ ποσοῦ τούτου, τῶν 27,081,000 δραχμῶν, τοῦ ἐλλείμματος τῶν 22,270,000 μένει περίσσευμα 4,008,000 δραχμῶν.

Πρὶν ἢ ἐξετάσωμεν τὰ τοῦ περισσεύματος τούτου, πρέπει νὰ λεπτολογήσωμεν ἐπὶ τοῦ ζητήματος ἂν τὸ περίσσευμα εἶναι ἀσφαλές. Δεύτερον ζήτημα εἶναι ἂν ὑπάρχῃ θέλησις τῆς ψηφίσεως τῶν μέτρων, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιτυγχάνεται. Τὸ κύριον κατ' ἐμὲ εἶναι ἡ ἐξέτασις ἂν τῷ ὄντι φθάνωμεν εἰς τοιοῦτον ἀποτέλεσμα· τούτου ὄντος, δυνάμεθα νὰ ἀκούσωμεν διαμαρτυρίας, ἀλλὰ δὲν θέλομεν ἰδεῖ ψῆφον τῆς Βουλῆς ἐναντίαν, διότι αἱ διαμαρτυρίαι οὐδόλως ταράττουσι τὸ Ἔθνος, ἡ δὲ ψῆφος τῆς Βουλῆς ἡ ἐναντία θὰ ἦτο ὁ ὄλεθρος τοῦ Ἔθνους. Πάντα ταῦτα θὰ ἔχωσιν οὕτως, ἐὰν εἶναι ἀσφαλῆ τὰ ἀποτελέσματα. Πῶς δὲ προήλθομεν εἰς αὐτά; Τὰ ἀποτελέσματα προέκυψαν ἐκ τῆς ἀφαιρέσεως ἀπὸ τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐσόδων τοῦ 1886 πασῶν τῶν ἐκτιμήσεων, αἵτινες ἀπεδείχθησαν ὑπερβολικαί, ἐκ τῆς συμπληρώσεως ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐξόδων τοῦ 1886 τῶν πιστώσεων, αἵτινες ἀπεδείχθησαν ἀνεπαρκεῖς. Εἴδετε ὅτι αἱ ἐκτιμήσεις τῶν ἐσόδων ἀπεδείχθησαν ὑπερβολικαὶ κατὰ 13,920,000 δραχμῶν, ὅτι ὑπῆρχον καὶ ἐκτιμήσεις κατώτεραι τοῦ πρέποντος κατὰ 2,176,000 καὶ ὅτι, ἑπομένως, ἡ διαφορὰ τῶν ἐκτιμήσεων ἦτο ἐπὶ πλέον 11,748,000. Ταῦτα ἀφῃρέθησαν ἐν τῷ ὑποβαλλομένῳ προϋπολογισμῷ τοῦ 1887· ἐν τῷ ἔτει ἄρα τούτῳ, καθ' ὃ οἱ ὅροι, ὑφ' οὓς θέλουσι πραγματοποιηθῆ τὰ τῶν εἰσπράξεων προαγγέλλονται εὐνούστεροι τῶν τοῦ ἔτους 1886, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὅτι τὸ ἀναγραφὲν ποσὸν θέλει πραγματοποιηθῆ. Τὸ ποσὸν τοῦτο εἶναι πραγματοποιημένον κατὰ τὸ πλεῖστον ἐν ταῖς ἀναλογίαις ταῖς σχετικαῖς τοῦ τρέχοντος ἔτους, ἆρα διατί δὲν θέλει πραγματοποιηθῆ κατὰ τὸ 1887; Βεβαίως θέλει πραγματοποιηθῆ καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῇ μάλιστα ὁ ὑπολογισμὸς ὡς κάτω τοῦ πιθανοῦ.

Αἱ οἰκονομίαι, τὰς ὁποίας ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐξόδων ἀνεγράψαμεν, δὲν εἶναι ἐπιδεκτικαὶ ἀμφισβητήσεως, οὐδὲ ἀφορῶσιν εἰς δαπάνας, αἵτινες δύνανται νὰ πραγματοποιηθῶσι πέραν τῶν πιστώσεων. Μένει τὸ ζήτημα τῶν προσθέτων φόρων. Νέοι φόροι δὲν προτείνονται. Οἱ φόροι τοῦ καπνοῦ καὶ τοῦ σιγαροχάρτου δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσι νέοι, εἶναι ἐπάνοδος εἰς τὸ κατηργηθὲν σύστημα συμπληρούμενον. Ἐν οὐδεμιᾷ τῶν προτάσεων πρόκειται περὶ ἀγνώστου. Πρόκειται περὶ νόμων οἵτινες ἐλειτούργησαν καὶ λειτουργοῦσι. Ἂν οἱ ἄμεσοι φόροι ἀπήνεγκον ποσὸν ὡρισμένον μέχρι τοῦδε, δὲν θέλουσιν ἀποφέρει ὀλιγώτερον, διότι ἐπιβάλλονται δύο δεκατημόρια ἐπὶ πλέον· ἂν οἱ ἄλλοι φόροι, περὶ ὧν ἐπραγματεύθην, ἀπήνεγκον μέχρι τοῦδε τὰ ποσὰ τὰ ἀναγεγραμμένα, αἱ προσθῆκαι αἱ ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ ἀναλογίᾳ ἐκτιμήσεως προσόδου ἐκ τῶν προσθηκῶν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἀσφαλεῖς, διότι δὲν εἶναι τοιαῦται αἱ προσθῆκαι, ὥστε νὰ μεταβάλωσι τοὺς ὅρους τῆς παραγωγῆς, ἢ τῆς καταναλώσεως. Τὰ ποσά, ἄρα, τὰ ἀναγεγραμμένα εἶναι θετικά. Ἀλλ' ἐγένετο πολλάκις ἡ παρατήρησις ὅτι οἱ προϋπολογισμοὶ οἱ ἑλληνικοὶ εἶναι προϋπολογισμοὶ βεβαιουμένων καὶ οὐχὶ εἰσπραττομένων, ἡ δ' ἀπόστασις ἐν Ἑλλάδι μεταξὺ εἰσπραττομένων καὶ βεβαιουμένων εἶναι μεγάλη, ἐνῷ τὸ ζητούμενον σήμερον εἶναι οὐχὶ νὰ βεβαιώσωμεν πολλά, ἀλλὰ νὰ εἰσπράξωμεν τὰ ἀπαιτούμενα, διότι ὅσα καὶ ἂν βεβαιώσωμεν, ἂν αἱ εἰσπράξεις ὑπολείπονται τῶν ἀπαιτουμένων, οὐδὲν κατωρθώσαμεν. Προέβην εἰς μελέτην ἐπὶ τῶν προϋπολογισμῶν τοῦ παρελθόντος ἵνα ἴδω ἀκριβῶς ἐφ' ἑνὸς ἑκάστου φόρου ποία ἐκ τῆς πείρας τοῦ παρελθόντος εἶναι ἡ πιθανὴ διαφορὰ μεταξὺ εἰσπράξεως καὶ βεβαιώσεως ἐπὶ τῶν τοῦ προτεινομένου προϋπολογισμοῦ. Ἐκ τοῦ πίνακος τούτου, καταφαίνεται ὅτι οἱ φόροι δὲν ἀφίνουσιν ἐλλείμματα εἰσπράξεων πρὸς τὰς βεβαιώσεις ὁμοιόμορφα, ἄλλοι ἀφίνουσι πολλά, ἄλλοι ὀλίγα· οὕτως οἱ ἔγγειοι φόροι ἀφίνουσιν ἔλλειμμα ἐν συνόλῳ 2.67%, οἱ φόροι τῶν βοσκῶν 31.2%, αἱ πρόσοδοι ἐξ ἀπολῃψίμων δικαστικῶν ἐξόδων 51.41%. Μίαν ἑκάστην τῶν ἀναλογιῶν τούτων ἐφήρμοσα ἐπὶ τοῦ ὑποβαλλομένου προϋπολογισμοῦ· ἐφήρμοσα τὸ 2.67% ἐπὶ τῶν 8,634,000 καὶ εὗρον πιθανὸν καθυστέρημα 230,541, ἐφήρμοσα τὴν ἀναλογίαν τῆς καθυστερήσεως τοῦ φόρου τῶν βοσκῶν, ἤτοι τὸ 31.20%, ἐπὶ τῶν 3,600,000 καὶ εὗρον πιθανὸν καθυστέρημα 263,880 καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς ἐφ' ἑνὸς ἑκάστου φόρου. Τὸ δὲ γενικὸν ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ἡ ἐν τῷ συνόλῳ ἀναλογία τῆς καθυστερήσεως ἐπὶ τῶν προϋπολογιζομένων τῷ 1887 εἶναι 7.95 τοῖς %, τῷ 1884 ἦτο 8.25 τοῖς %, τῷ 1883 9.49 τοῖς %. Ἡ διαφορὰ προέρχεται ἐκ τούτου, ὅτι οἱ αὐξανόμενοι φόροι κατὰ τὸ 1887 εἶναι κατὰ πολὺ ἐξ ἐκείνων, ἐφ' ὧν ἡ ἀναλογία τῆς καθυστερήσεως εἶναι μικροτέρα. Αὕτη ἡ ἀναλογία τῶν 7.95 τοῖς %, ἐφαρμοζομένη ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν προϋπολογιζομένων ἐσόδων τοῦ 1887 ἀνερχομένων εἰς 96,975,390, περιορίζει τὰ εἰσπραχθησόμενα εἰς 89,915,990.

ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΣ. Ἐπὶ τῶν προϋπολογισθέντων ἢ τῶν βεβαιωθέντων εἶναι ἡ ἀναλογία;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἐπὶ τῶν βεβαιωθέντων τοῦ 1884

ἐστηρίχθη ἡ ἀναλογία τῶν κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο εἰσπραχθέντων, ἑπομένως ἡ διαφορὰ τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ ὑπολογίζωμεν, ἂν ἐπαναληφθῶσι τὰ αὐτὰ φαινόμενα τῶν προηγουμένων ἐτῶν, εἶναι ὅτι ἔσοδα θέλουσιν εἰσπραχθῆ μέχρις 89,915,000. Τὴν αὐτὴν ἐργασίαν ἐξετέλεσα καὶ ἐπὶ τῶν πιστώσεων· ἐζήτησα κατὰ πόσον αἱ διατιθέμεναι πιστώσεις τῶν παρελθόντων ἐτῶν ὑπολείπονται τῶν ἀναγραφομένων, καὶ εὗρον ὅτι τῷ 1884 ὑπολείπονται κατὰ 6,68 τοῖς %, τῷ 1883 κατὰ 7,75, τῷ 1882 κατὰ 9,14, τῷ 1878 κατὰ 8,37, τῷ 1877 κατὰ 8,37, τῷ 1870 κατὰ 5,74, τῷ 1869 κατὰ 7,15, ἤτοι κατὰ μέσον ὅρον 7,60% εἶναι καὶ ὡς πρὸς ταῦτα ἡ ἐπὶ ἔλαττον διαφορά, ἤτοι σχεδὸν ἡ αὐτὴ ἀναλογία. Ἔχομεν, ἄρα εἰσπραχθησόμενα 89,915,000 καὶ δαπανηθησόμενα 85,160,000, ἑπομένως περίσσευμα 4,755,000. Ὡς εἶπον, τὸ περίσσευμα τοῦτο θέλει εἰσπραχθῆ, ἐὰν αἱ βεβαιώσεις πραγματοποιηθῶσιν οὐχὶ κατωτέρω τοῦ μέσου ὅρου, ἀλλὰ καὶ τούτου μετρίως ἐκτιμωμένου. Δὲν εἶναι ἀδύνατον, ὅμως, νὰ ἔχωμεν βεβαιώσεις καὶ κατωτέρω τοῦ μέσου ὅρου, ἀλλ' ἡ ἐπὶ πλέον διαφορὰ τῶν ἐσόδων πρὸς τὰ ἔξοδα εἶναι ἱκανὴ ἵνα καλύψῃ πᾶσαν τοιαύτην καθυστέρησιν. Εἶναι ἀνάγκη, ἵνα ἔχωμεν προϋπολογισμὸν ἐν ἀσφαλεῖ ἰσοζυγίῳ, ν' ἀναγράφωμεν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ πιστώσεις κατωτέρας τοῦ συνόλου τῶν ἐσόδων, πλὴν τῶν ἄλλων λόγων καὶ διότι ὑπάρχει καί τις πίστωσις ἐν τῷ νόμῳ τοῦ προϋπολογισμοῦ ἀορίστως ἀναγραφομένη καὶ μὴ ἐπαναλαμβανομένη ἐν τοῖς πίναξι, ἡ πίστωσις τῶν ἀναπληρωματικῶν πιστώσεων. Ὁ νόμος τοῦ προϋπολογισμοῦ ἐπιτρέπει τὴν δαπάνην ἐν ἀπουσίᾳ τῆς Βουλῆς χάριν ἀναπληρώσεως πιστώσεων εἰδικῶς κατονομαζομένων. Περὶ πάντων τούτων ἔπρεπε νὰ προνοῇ καὶ ὁ προϋπολογισμὸς ἐν τοῖς πίναξι. Τοιαύτη πίστωσις δὲν συμπεριλαμβάνεται ἐν τῷ συνόλῳ τῶν ἐξόδων, ὅπερ σᾶς ἀνεκοίνωσα. Ἄλλα κράτη ἀναγράφουσιν ἐν κεφαλαίῳ ἰδίῳ πίστωσιν ἐπὶ ὡρισμένῃ ἀναλογίᾳ τοῦ ὅλου προϋπολογισμοῦ τῶν ἐξόδων, εἰς ἣν καταλογίζονται τὰ δυνάμει Βασιλικῶν Διαταγμάτων ἢ νόμων διατιθέμενα λόγῳ ἀναπληρωματικῶν καὶ ἐκτάκτων πιστώσεων. Παρ' ἡμῖν τοῦτο δὲν γίνεται, ἀλλ' εἶναι τὸ αὐτό, ὅταν ὑπάρχῃ ἐπαρκὲς περίσσευμα, διότι τὸ περίσσευμα τοῦτο ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἐνδεχομένην δαπάνην. Ἡ διαφορά, ὅμως, τῶν ἐσόδων ὑπὲρ τὰ ἔξοδα εἶναι ἀναγκαία παρ' ἡμῖν ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἵνα θεωρῆται ὁ προϋπολογισμὸς ὡς ἀσφαλής, διότι ἐν οὐδενὶ κράτει τὸ ἀπρόοπτον ἐμφιλοχωρεῖ ὅσον παρ' ἡμῖν, προκαλούμενον καὶ ἐκ τῆς ἀτελείας τῆς ὑπηρεσίας καὶ ἐκ τῆς μικρότητος τοῦ Κράτους. Δὲν δυνάμεθα, ἄρα, νὰ θεωρήσωμεν ἐξησφαλισμένον τὸ ἰσοζύγιον, ἂν δὲν ὑπάρχῃ περίσσευμα πρὸς ἀπάντησιν τῶν ἀναγκῶν, αἵτινες ἀπροόπτως δύνανται ν' ἀναφανῶσιν, εἴτε ἐκ κακοῦ ὑπολογισμοῦ, εἴτε ἐκ τῶν ἐλλείψεων τῆς ὑπηρεσίας. Δὲν εἶναι δὲ δυνατὸν οἱ προϋπολογισμοὶ οἱ ἡμέτεροι νὰ ἔχωσι τὴν ἀκρίβειαν, τὴν ὁποίαν ἔχουσιν ἀλλαχοῦ, διότι δὲν ἔχομεν τὴν μηχανήν, διὰ τῆς ὁποίας κατασκευάζονται ἀλλαχοῦ τέλειοι προϋπολογισμοί. Περίσσευμα, ὁποῖον εἶναι τὸ τοῦ προτεινομένου προϋπολογισμοῦ τοῦ 1887, ἀσφαλίζει κατὰ παντὸς ἐνδεχομένου, καλύπτει τὰ ποσὰ τῶν ἐνδεχομένων ἢ μᾶλλον τῶν ἀναποφεύκτων ἀναπληρωματικῶν πιστώσεων, καὶ ἀπαντᾷ εἰς πᾶσαν ἀνάγκην τακτικοῦ προϋπολογισμοῦ μὴ προβλεφθεῖσαν. Μόνον ἔχοντες τὸν προϋπολογισμὸν οὕτω κατηρτισμένον, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἔχομεν προϋπολογισμὸν ἐν ἰσοζυγίῳ. Ἵνα ἀποκτήσωμεν τὸν προϋπολογισμὸν τοῦτον ἐν ἰσοζυγίῳ, ἐδέησε νὰ προβῶμεν εἰς ἀναδιοργάνωσιν πολλῶν τμημάτων τῆς ὑπηρεσίας πρὸς τὸ καλὸν αὐτῆς. Καὶ ἡ ἀναδιοργάνωσις ἡ στρατιωτικὴ καὶ ἡ ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ ἡ ἐν τοῖς λοιποῖς ὑπουργείοις ἐπάγονται οἰκονομίας· ἀλλ' αἱ φορολογικαὶ προσθῆκαι, εἰς τὰς ὁποίας ἠναγκάσθημεν νὰ προσφύγωμεν, εἶναι κακὸν δι' οὗ ἀποκρούομεν ἕτερον κακόν, τὸ τῆς χρεωκοπίας καὶ τῆς ἀποσυνθέσεως τοῦ Κράτους. Φορολογία οὐδέποτε δύναται νὰ θεωρηθῇ λυσιτελής· ἐξ ἀνάγκης ἐπιβαλλομένη δύναται ἐνίοτε νὰ ἐξυπηρετήσῃ τινὰ συμφέροντα, καὶ ν' ἀναπτύξῃ τινα βιομηχανίαν, ἢ νὰ συντελέσῃ ὑπὲρ κλάδου τινὸς τῆς γεωργίας, ἢ τῆς κτηνοτροφίας, ἀλλὰ τὸ κακὸν τὸ ἐκ τοιαύτης φορολογίας εἶναι πάντοτε ὑπέρτερον τοῦ καλοῦ. Οὐδεὶς φόρος δύναται νὰ θεωρηθῇ καλός, πάντες εἶναι κακοί, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον κακοί, ἐφόσον ἡ φορολογία, εἰς ἣν ἐπιπροστίθενται, ἐθεωρεῖτο ἐπαρκὴς πρὸς τὰς συνήθεις ἀνάγκας τῆς Πολιτείας.

Εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι δὲν εἴμεθα ἐκ τῶν μᾶλλον φορολογουμένων ἐθνῶν, ἀλλὰ τοῦτο οὐχὶ τόσον, διότι ἡμεῖς φορολογούμεθα ἐλαφρῶς, ὅσῳ διότι ἄλλα ἔθνη φορολογοῦνται βαρέως. Φορολογεῖται ἐλαφρῶς ἴσως ἡ παραγωγὴ παρ' ἡμῖν καὶ πρέπει νὰ φορολογῆται ἡ παραγωγὴ ἐλαφρῶς, διότι, ἐὰν ἡ παραγωγή, ἡ εἰσέτι ἐν τοῖς σπαργάνοις, ἐφορολογεῖτο βαρέως, πόθεν ἠθέλομεν ἐλπίσει τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ζωτικῶν στοιχείων τῆς χώρας; Ἀλλ' ἵνα φορολογῆται ἐλαφρῶς ἡ παραγωγή, ἀναγκαζόμεθα νὰ φορολογῶμεν βαρέως τὴν κατανάλωσιν. Ἐν συνόλῳ, ὅμως, ἡ φορολογία παρ' ἡμῖν δὲν εἶναι πολὺ κατωτέρα τοῦ μέσου ὅρου τῶν φορολογιῶν ἄλλων κρατῶν, καὶ ἄν, ὅμως, ἦτο πολὺ κατωτέρα, ὅπως νῦν ἔχει μετὰ τὰς προτάσεις, τὰς ὁποίας φέρομεν, ψηφιζομένας θὰ καθίστατο βαρεῖα, ἐν σχέσει πρὸς τὴν περιουσίαν τῶν ἀτόμων καὶ μάλιστα διὰ κράτος τὸ ὁποῖον ἤδη ἀναγεννᾶται καὶ χρῄζει πολλῶν πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν στοιχείων τῆς προόδου. Οἱ φόροι, ὅμως, οὗτοι δὲν προτείνονται ὡς φόροι διηνεκεῖς, οἱ φόροι οὗτοι ἐὰν ἔχωμεν εἰρήνην ἐπί τινα χρόνον, βεβαίως θέλουσιν ἐντὸς ὀλίγου ἐλαττωθῆ, βεβαίως θέλουσιν ἐκλείψει, θέλουσι δὲ ἀφεύκτως προλειάνει καὶ τὴν ὁδὸν εἰς φορολογικὰς μεταρ-

ρυθμίσεις, αἱ ὁποῖαι καὶ τὴν τέως φορολογίαν θὰ καταστήσωσιν ἐλαφροτέραν εἰς τὸν λαόν.

Ἀλλὰ πρὸς ταῦτα πρέπει νὰ ἔχωμεν εἰρήνην καὶ ἐὰν δὲν ἔχωμεν εἰρήνην ἡ φορολογία αὕτη θέλει διαρκέσει. Θέλει διαρκέσει, διότι μόνον δι' αὐτῆς θὰ δυνηθῶμεν νὰ ἀνταποκριθῶμεν πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς νέας καταστάσεως· ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ἔχομεν ὑπ' ὄψιν τὰς ἐνδεχομένας ταύτας ἀνάγκας, πεποίθαμεν ἀκραδάντως ὅτι οἱ φόροι οὗτοι θέλουσι ψηφισθῆ. Ἐὰν εἴχομεν ὑπ' ὄψιν κατάστασιν εἰρήνης διαρκῆ, πάλιν ἠθέλομεν προτείνει τὴν φορολογίαν ταύτην, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξέλθωμεν τῆς καταστάσεως, ἐν ᾗ εὑρισκόμεθα, ἄνευ τοιαύτης φορολογικῆς διαρρυθμίσεως· θὰ ἠδυνάμεθα, ὅμως, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἀμέσου δράσεως τῆς χώρας, θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ ἐννοήσωμεν τοὺς φέροντας ἀντιρρήσεις καὶ ἀξιοῦντας ὅπως οὐχὶ ἐν ταῖς δαπάναις τῶν πολιτικῶν ὑπουργείων, αἵτινες δὲν εἶναι δεκτικαὶ ἐλαττώσεως, ἀλλ' ἐν ταῖς δαπάναις τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν γένωνταί τινες περικοπαὶ ἐπιτρέπουσαι ἐλάσσονας τὰς φορολογικὰς προσθήκας. Ἀλλὰ τίς δύναται νὰ βεβαιώσῃ ὅτι ἡ εἰρήνη εἶναι ἀσφαλής, καὶ τίς δύναται νὰ ἀξιώσῃ ὅτι τῆς εἰρήνης σαλευομένης ἡ Ἑλλὰς θὰ δυνηθῇ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὰς περιστάσεις, ἐὰν δὲν ἔχῃ προϋπολογισμὸν οἷος ὁ προτεινόμενος, ἐὰν ἡ Βουλὴ δὲν ἔχει τὸ σθένος νὰ παραστήσῃ τὴν χώραν διὰ τῆς περὶ τῶν οἰκονομικῶν ψήφου αὐτῆς ἐπαρκῆ πρὸς τὰς περιστάσεις καὶ πρὸς τὰς ἀξιώσεις καὶ τὰς ὑποχρεώσεις τοῦ Ἔθνους; Ὅτε ὁ λαὸς ἔσπευδεν ἀθρόος ὑπὸ τὰς σημαίας, ἵνα ἐπιτελέσῃ διὰ βαρυτάτων θυσιῶν ἐθνικὸν καθῆκον, οἱ σήμερον μυκτηρίζοντες τὴν ἐπίκλησιν τοῦ αἰσθήματος τῶν ἐθνικῶν ὑποχρεώσεων ἐχειροκρότουν. Ἐλπίζω ὅτι ὑπὸ ἄγνοῦ αἰσθήματος ἐλαυνόμενοι ἐζήτουν τότε τὸν πόλεμον, ἀλλὰ τὴν ἐπικράτησιν ἐν τῷ πολέμῳ παρασκευάζει ἡ εἰρήνη. Οὐχὶ ἐν μόνῃ τῇ ὥρᾳ τῆς δράσεως, ἀλλὰ παρασκευάζοντες τὴν δρᾶσιν πρέπει νὰ ἐργαζώμεθα ἐπιμόνως καὶ ἀνδρικῶς. Πρέπει νὰ αἰσθανώμεθα ὅτι εἴμεθα Ἕλληνες καὶ νὰ ἐργαζώμεθα πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ Ἕλληνος ἐν τῇ ψυχραιμίᾳ τῆς εἰρήνης. Ἐὰν ἀναμένωμεν τὴν τελευταίαν στιγμήν, ἵνα ἐπιληφθῶμεν τότε τοῦ ἔργου, θὰ παραστήσωμεν τὸ αὐτὸ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον καὶ ἐσχάτως παρεστήσαμεν, θὰ δείξωμεν ὅτι ἔχομεν τὴν φιλοπατρίαν, ἀλλὰ δὲν ἔχομεν ἀνάλογον πρὸς τὴν φιλοπατρίαν τὸ φρόνημα καὶ τὴν κρίσιν, ὅτι δὲν εἴμεθα ἴσοι πρὸς τὰς περιστάσεις, ὅτι δὲν βαδίζομεν ἐπὶ τῆς παραλλήλου τῶν σημερινῶν καιρῶν. Ἐν εἰρήνῃ πρέπει νὰ παρασκευασθῶμεν. Μόνα τὰ ἔθνη τὰ ἐν εἰρήνῃ ποιούμενα τὰς θυσίας εἶναι ἄξια νὰ παραστῶσιν ἐν τελεσφόρῳ ἐπιστρατεύσει καὶ ἐν πολέμῳ. Παρέστητε κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους εἰς τὰ γενόμενα ἐν Γαλλίᾳ, εἰς τὰ γενόμενα ἐν Ἰταλίᾳ. Μελετήσατε τὴν φορολογίαν τῆς Γαλλίας μετὰ τὰ παθήματά της, μελετήσατε τὴν φορολογίαν τῆς Ἰταλίας μετὰ τοὺς ἀγῶνας αὐτῆς. Ἐν τοῖς προϋπολογισμοῖς τῆς Γαλλίας, ἐν τοῖς προϋπολογισμοῖς τῆς Ἰταλίας, διδασκόμεθα πῶς ἐργάζονται τὰ ἔθνη τὰ ἔχοντα ἀποστολήν. Ἐκεῖνα μετὰ τοὺς ἀγῶνας των δὲν ἐχαλάρωσαν τὰς ἐνεργείας αὐτῶν ἐν εἰρήνῃ, ἀλλ' ἐν τῇ εἰρήνῃ ἐπεδόθησαν εἰς ἐπίμονον παρασκευὴν πρὸς νέους ἀγῶνας. Θὰ διστάσῃ ἡ Ἑλλὰς νὰ παρασκευασθῇ ἐν εἰρήνῃ πρὸς νέους ἀγῶνας, θὰ θελήσητε διὰ τῆς ψήφου σας νὰ εἴπητε ὅτι κατώτερος τῶν Ἰταλῶν, κατώτερος τῶν Γάλλων εἶναι ὁ Ἕλλην;

Ιωσήφ Τσάμπερλαιν. Ξυλογραφία από την εφ. The Graphic (28.11.1885), σ. 596. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

Τα οικονομικά της Ελλάδος

του Charles Cheston

Το βιβλίο του Άγγλου συγγραφέα Καρόλου Τσέστων *Greece in 1887* κυκλοφόρησε στα αγγλικά σε δύο εκδόσεις το 1887. Το ίδιο έτος μεταφράστηκε και στα γαλλικά, όπως και στα ελληνικά με την εξής αφιέρωση:

«ΑΙ ΣΕΛΙΔΕΣ ΑΥΤΑΙ ΑΦΙΕΡΟΥΝΤΑΙ ΤΗι ΑΥΤΟΥ
ΕΞΟΧΟΤΗΤΙ ΤΩι ΧΑΡΙΛΑΩι ΤΡΙΚΟΥΠΗι
ΠΡΟΕΔΡΩι ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ὡς φόρος σεβασμοῦ ἀπὸ μέρους Ἀγγλου πολίτου πρὸς Ἕλληνα πολιτικὸν ἄνδρα, οὗ ἡ μεγάλη διάνοια καὶ τὰ ἔκτακτα προσόντα εἶναι ἀφωσιωμένα εἰς τὴν μετ' ἀδιαλείπτου ζήλου ὑπηρεσίαν τῆς πατρίδος αὐτοῦ».

Το παρακάτω απόσπασμα προέρχεται από την ελληνική έκδοση *Ἡ Ἑλλάς τῷ 1887,* Αθῆναι, Ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς «Ακροπόλεως», 1887, σ. 41-61:

Ἡ ἀρίστη μέθοδος πρὸς ἐξέλεγξιν τῆς εὐημερίας παντὸς ἔθνους εἶναι ἡ μετὰ προσοχῆς ἐξέτασις τῆς οἰκονομικῆς αὐτοῦ καταστάσεως· διότι, καίτοι ἡ ἐξόγκωσις τοῦ δημοσίου χρέους δὲν ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν παρακμῆς, ἀλλ' εἶναι τοὐναντίον, παρὰ νεαροῖς καὶ ἀναπτυσσομένοις ἔθνεσι, τὸ ἀναγκαῖον ἐπακόλουθον ὑλικῆς ἀναπτύξεως, οὐχ ἧττον ὁ τόκος, ὃν ἔθνος τι ἀναγκάζεται νὰ καταβάλλῃ ὁσάκις δανείζεται χρήματα, ἀποτελεῖ ἔνδειξιν τῆς ἐκτιμήσεως καὶ τῆς γνώμης, ἣν οἱ κεφαλαιοῦχοι τοῦ κόσμου ἐσχημάτισαν περὶ τῆς φερεγγυότητος καὶ τῆς προθυμίας αὐτοῦ, περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀναλαμβανομένων ὑποχρεώσεων.

Ὁ τόκος, πρὸς τὸν ὁποῖον δύναται ἔθνος τι νὰ δανεισθῇ χρήματα, ἀποτελεῖ τὸν σφυγμὸν τῆς οἰκονομικῆς αὐτοῦ ζωῆς. Εἶναι σταθερὸς καὶ κανονικός, ὅταν ἡ ἐθνικὴ εὐημερία εἶναι ἐξησφαλισμένη, ἀνέρχεται δὲ πυρετωδῶς, ὅταν κίνδυνός τις ἢ δυσχέρεια ἀναφύηται. Ἀλλ' ὅσον ἀσφαλεῖς καὶ βάσιμοι εἶναι οἱ ἀριθμοί, ὅταν μελετῶνται μετὰ προσοχῆς καὶ ἀκριβείας, τόσον εἶναι κακοὶ ὁδηγοὶ καὶ ἀποπλανῶσιν, ὅταν ἐπιπολαίως ἐξετάζωνται.Ὅπως δὲ ἐκ τοῦ ἐλέγχου τῶν οἰκονομικῶν κράτους τινὸς δυνηθῶμεν νὰ ἐξαγάγωμεν χρήσιμόν τι πόρισμα, προαπαιτεῖται εἰλικρινὴς πρόθεσις καὶ λογιστικὴ ἀκρίβεια. Πᾶν ἐπιπολαίως ἐξαγόμενον συμπέρασμα ἐκ κατεσπευσμένης ἐξετάσεως ἀριθμῶν ἀποβαίνει οὐ μόνον ἄχρηστον, ἀλλὰ καὶ βλαβερόν. Ἀξιοσημείωτον τούτου παράδειγμα παρέχει ἄρθρον τι περὶ τῶν οἰκονομικῶν τῆς Ἑλλάδος, δημοσιευθὲν ἐν τῷ *Οἰκονομολόγῳ* τῆς 23 Ἰουλίου 1887. Ἐν τῇ ἀπὸ 30 Μαΐου 1887 λίαν ἐπιμελημένῃ ἐκθέσει περὶ Ἑλλάδος τοῦ κ. Carew πρὸς τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν, ἀναφέρεται ὅτι ἐν τοῖς ἐσόδοις τοῦ 1885 περιλαμβάνεται κονδύλιον ἐκ δρχ. 2,052,359 τὸ ὁποῖον ἀντιπροσωπεύει τὰς ἐκ τοῦ πατριωτικοῦ δανείου καὶ τῶν εἰσφορῶν εἰσπράξεις, καὶ τὸ ὁποῖον δὲν ἀποτελεῖ τακτικὴν πρόσοδον, οὐδὲ περιλαμβάνεται ἐν τοῖς προϋπολογισμοῖς.

Ἐκ προφανοῦς λογιστικῆς παραδρομῆς, ὁ κ. Carew μετατρέπει τὸ ποσὸν τοῦτο εἰς λίρας ἀγγλικὰς 820,934, ἤτοι εἰς τὸ δεκαπλάσιον τοῦ πραγματικοῦ αὐτοῦ ἀντιτίμου εἰς ἀγγλικὸν νόμισμα. Αἱ δύο σειραὶ τῶν ἀριθμῶν εἶναι ἐκτετυπωμέναι ἡ μία κάτωθι τῆς ἑτέρας· μιᾶς δὲ στιγμῆς προσοχή, συνοδευομένη ὑπὸ τῆς στοιχειώδους γνώσεως, ὅτι δραχμαὶ 25 ἰσοδυναμοῦν ὀνομαστικῶς πρὸς μίαν ἀγγλικὴν λίραν, ἤρκουν νὰ καταστήσωσι πρόδηλον τὸ λογιστικὸν λάθος· ἀλλ' ὁ συντάκτης τοῦ *Οἰκονομολόγου,* λαμβάνων τοὺς ἀριθμοὺς τούτους ἀνεξετάστως, κηρύττει ὅτι λίραι ἀγγλικαὶ 820,934 (ἤτοι τὸ τρίτον τῶν κατὰ τὸ 1885 εἰσπραχθέντων ἐσόδων) προήρχοντο ἐξ ἀναγκαστικοῦ δανείου, λίαν δὲ φυσικῶς ἐξάγει δυσμενῆ συμπεράσματα περὶ τοῦ μέλλοντος τῶν οἰκονομικῶν τῆς Ἑλλάδος. Ὁλόκληρον τὸ ἐπιχείρημα τοῦ ἀρθρογράφου στηρίζεται ἐπὶ καταφανοῦς ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ κ. Carew λάθους, ἀντιγραφέντος ἄνευ ἐλέγχου τῶν γεγονότων, ἅτινα ἐκτίθενται ἐν τῇ γραμμῇ τῇ προηγουμένῃ ἐκείνης, ἐξ ἧς οἱ εἰρημένοι ἀριθμοὶ ἐλήφθησαν.

Ἔτι μᾶλλον ἀπαραίτητος εἶναι ἡ προσοχή, ὅταν πραγματευώμεθα περὶ χώρας, οἵα εἶναι ἡ Ἑλλάς, ἥτις μόλις ἐξῆλθεν ἐκ σοβαρωτάτης πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς κρίσεως. Ἀλλὰ δύναταί τις νῦν ἀσφαλέστερον ἢ καθ' οἵαν δήποτε προηγουμένην ἐποχὴν νὰ προΐδῃ τὸ μέλλον τῶν οἰκονομικῶν τῆς Ἑλλάδος, καθ' ὅσον κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη ἐδοκιμάσθη οὐ μόνον ἡ ἱκανότης ἀλλὰ καὶ ἡ προθυμία τοῦ λαοῦ αὐτῆς περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεων, ἃς αἱ οἰκονομικαὶ αὐτοῦ χρεῖαι ἐπέβαλον εἰς αὐτόν.

Ἐν τῇ οἰκονομικῇ αὐτῆς ἱστορίᾳ ἡ Ἑλλὰς λαμβάνει αὖθις κατὰ τὸ 1887 τὴν θέσιν ἣν εἶχε καταλάβει κατὰ τὸ 1884· σὺν τῇ διαφορᾷ ὅτι ὀφείλει νῦν νὰ προνοῇ καὶ περὶ τοῦ χρέους, ὅπερ προέκυψεν ἐκ τῶν στρατιωτικῶν παρασκευῶν καὶ τῆς ἀτυχοῦς οἰκονομικῆς νομοθεσίας τῆς παρελθούσης τριετίας. Ὅθεν ὅπως κατανοήσωμεν τὴν ἐνεστῶσαν κατάστασιν καὶ τὰς μελλούσας προσδοκίας τῶν οἰκονομικῶν τῆς Ἑλλάδος, ὀφείλομεν ν' ἀναδρά-

μωμεν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς χώρας κατὰ τὸ 1884.

Κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1885 ἐπῆλθεν ἐν Ἑλλάδι ὑπουργικὴ μεταβολή. Ὁ κ. Τρικούπης, ὅστις εἶχε διατελέσει ἐν τῇ ἐξουσίᾳ ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον, ἀντικατέστη ὑπὸ τοῦ κ. Δηλιγιάννη. Ὅπως δὲ παραβάλωμεν τὰ ἀποτελέσματα τῶν δύο κυβερνητικῶν συστημάτων, σκόπιμον εἶναι νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν κατάστασιν τοῦ δημοσίου χρέους τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸ 1885, καθ' ὅσον ἐκ τῆς ἀντιπαραβολῆς τοῦ δημοσίου χρέους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πρὸς τὸ νῦν ὑπάρχον καταδεικνύονται αἱ μεγάλαι δαπάναι τῶν στρατιωτικῶν παρασκευῶν καὶ ἡ οἰκονομικὴ διαχείρισις τῶν τελευταίων δύο ἐτῶν. Ἡ ἐπιτυχία δὲ μεθ' ἧς τὰ αὐξηθέντα φορολογικὰ βάρη κατεμερίσθησαν ὑπὸ τοῦ νῦν πρωθυπουργοῦ καὶ βαστάζονται ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ἀποτελεῖ τὴν ἀρίστην ἀπόδειξιν οὐ μόνον τῆς οἰκονομολογικῆς δεινότητος τοῦ ἀνδρός, ἀλλὰ καὶ τῆς προθυμίας καὶ ἱκανότητος τοῦ λαοῦ πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἐκ τοῦ δημοσίου χρέους ἐπιβαλλομένων ὑποχρεώσεων.

ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΠΑΓΙΟΥ ΧΡΕΟΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΠΕΡΑΣ ΤΗΣ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΙΑΣ ΤΟΥ κ. ΤΡΙΚΟΥΠΗ ΕΝ ΕΤΕΙ 1885

Ἐποχὴ Συνομολογήσεως	ΧΡΕΗ ΚΑΙ ΕΓΓΥΗΣΕΙΣ ΑΥΤΩΝ	Ὀνομαστικὸν Ποσὸν Χρέους Δραχμαὶ	Πραγματικὸν Ποσὸν Ὀφειλόμενον Δραχμαὶ	Ποσὰ ἀπαιτούμενα πρὸς ὑπηρεσίαν των δανείων Δραχμαὶ
1832	Δάνειον λιρ. Ἀγγλ. 3,000,000 ἠγγυημένον ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας Γαλλίας καὶ Ρωσσίας	75,000,000	60,000,000	900,000
1863	Δάνειον 6,000,000 παλ. δραχμῶν (6%)	5,340,000	3,642,400	427,239
1868	Χρέος πρὸς τοὺς κληρονόμους τοῦ βασιλέως Ὄθωνος	4,500,000	4,500,000	200,250
	Ἀποζημίωσις πρὸς τὰς ναυτικὰς νήσους Ὕδρας, Σπέτσας κ.λπ. διὰ θυσίας γενομένας κατὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα	–	–	270,539
1869	Δάνειον 25,000,000 φρ. ἠγγυημένον διὰ τῶν εἰσπράξεων τῶν τελωνείων Ἀθηνῶν, Πειραιῶς καὶ Πατρῶν (μέρος αὐτοῦ πρὸς 8% καὶ μέρος πρὸς 9%)	25,000,000	16,793,250	2,320,713
1871	Δάνειον 4,000,000 δρχ. ἠγγυημένον διὰ τοῦ τρίτου τῶν εἰσπράξεων τοῦ τελωνείου Σύρου πρὸς 8%	4,000,000	3,218,750	359,950
1874	Δάνειον 26,000,000 δρχ. ἠγγυημένον διὰ τοῦ τρίτου τῶν εἰσπράξεων τῶν ταμείων Κατακώλου, Καλαμῶν, Κεφαλληνίας καὶ δύο τρίτων ἐκ τῶν τοῦ τελωνείου Σύρου πρὸς 6%	26,000,000	24,478,500	1,689,895
1876	Δάνειον 10,000,000 δρχ. ἠγγυημένον διὰ τῶν εἰσπράξεων τοῦ τελωνείου Ζακύνθου πρὸς 6%	10,000,000	7,121,000	483,912
1878	Δάνειον 30,000,000 εἰς χρυσὸν (τὸ μετατραπὲν παλαιὸν δάνειον τοῦ 1824-1825) πρὸς 5%	30,000,000	22,500,000	1,897,500
1879	Δάνειον 60,000,000 εἰς χρυσὸν ἠγγυημένον διὰ τῆς προσόδου τοῦ χαρτοσήμου πρὸς 6%	60,000,000	58,240,000	3,963,825
1880	Δάνειον 120,000,000 εἰς χρυσόν, ἠγγυημένον διὰ τοῦ φόρου ἐπὶ τῆς καταναλώσεως τοῦ καπνοῦ, διὰ τῶν ἐτησίων δόσεων τῶν ἐθνικῶν γαιῶν καὶ φυτειῶν καὶ διὰ τοῦ περισσεύματος τῶν τελωνειακῶν εἰσπράξεων Ἀθηνῶν, Πειραιῶς, Πατρῶν καὶ Ζακύνθου πρὸς 5%	120,000,000	117,465,000	6,969,500
1884	Δάνειον 170,000,000 εἰς χρυσόν, ἠγγυημένον διὰ τοῦ περισσεύματος τῆς προσόδου τοῦ χαρτοσήμου, τῶν περισσευμάτων τῶν τελωνείων Πειραιῶς, Ἀθηνῶν, Πατρῶν, Σύρου, Κατακώλου, Καλαμῶν, Κεφαλληνίας, Ζακύνθου καὶ Κερκύρας καὶ διὰ τῶν τελωνειακῶν εἰσπράξεων Βόλου, Τσάγεσι καὶ Ἄρτης (μόνον 110,000 Ὁμολ. τοῦ δανείου τούτου διετέθησαν)	170,000,000	55,000,000	1,630,000
	Δραχμαί	529,840,000	372,958,000	21,113,323

Πλὴν τοῦ παγίου τούτου χρέους, ἡ Κυβέρνησις ἐδανείσθη ἐπὶ βραχυπροθέσμοις διορίαις τὰ ἀκόλουθα ποσά:

	Δάνεια	Τόκος καὶ Χρεωλύσιον
	Δραχμαὶ	Δραχμαὶ
Ἐπὶ ἐνεχυριάσει 140,000 Ὁμολογιῶν τοῦ δανείου τοῦ 1884	35,000,000	2,800,000
» » » 46,000 »	11,500,000	735,000
Παρὰ τοῦ Ταμείου τῆς ὁδοποιΐας	7,000,000	490,000
Δάνεια παρὰ τῶν Προνομιούχων Τραπεζῶν.....	9,000,000	652,500
Ἐπὶ Ἐντόκοις Γραμματίοις.....	4,000,000	280,000
	66,500,000	4,957,500

Κατ' ἀκολουθίαν τὸ πάγιον μετὰ τοῦ προσωρινοῦ δημοσίου χρέους κατὰ τὸ 1885 εἶχεν ἐν ὅλῳ ὡς ἑξῆς:

	Κεφάλαιον	Ποσὸν ἀπαιτούμενον πρὸς ὑπηρεσίαν αὐτοῦ
Πάγιον χρέος	372,958,900	21,113,323
Προσωρινὸν	66,500,000	4,957,000
Δραχμαὶ	439,458,900	26,070,823

Μέχρι τοῦ ἔαρος τοῦ 1885 διετέλεσεν ἐν τῇ ἐξουσίᾳ ὁ κ. Τρικούπης· καίτοι δὲ ἡ φήμη αὐτοῦ δὲν στηρίζεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν οἰκονομολογικὴν αὐτοῦ ἱκανότητα, οὐχ ἧττον ἡ ἄχρι τοῦ 1885 ἱστορία τῆς κυβερνήσεώς του ἀποδεικνύει τὴν ἔνθερμον αὐτοῦ προσπάθειαν πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ οἰκονομικοῦ ἰσοζυγίου καὶ τὴν πεφωτισμένην αὐτοῦ νοημοσύνην ὡς πρὸς τοὺς τρόπους, καθ' οὓς ἡ φορολογία πάσης χώρας δέον νὰ κανονίζηται.

Κατὰ τὴν γνώμην τῶν Ἄγγλων προξένων καὶ πρέσβεων, ὡς αὕτη ἐξάγεται ἐκ τῶν δημοσιευθεισῶν αὐτῶν ἐκθέσεων, ἡ Ἑλλάς, καὶ ὡς ἀνεκμετάλλευτος ἔτι χώρα καὶ ἂν ἐξετασθῇ, οὔτε ἐφορολογήθη ποτέ, οὔτε φορολογεῖται νῦν βαρέως. Ἀλλ' ὁ λαὸς ἀείποτε ἐξεδήλωσε ροπὴν ὅπως ὑπεκφεύγῃ τὴν καταβολὴν τῶν φόρων καὶ ἡ κρατοῦσα ἄλλοτε νομοθεσία καθίστα εὐκόλους τὰς τοιαύτας ὑπεκφυγάς.

Μεταξύ, ὅμως, τῶν ἐπὶ τῆς προηγουμένης πρωθυπουργίας τοῦ κ. Τρικούπη εἰσαχθέντων νομοθετημάτων κατελέγοντο καὶ αὐστηρὰ μέτρα πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν εἰσπράξεων· διὰ τῆς ἐπιβολῆς δὲ νέων τινῶν φόρων ἐλήφθη πρόνοια ὅπως ἐξευρεθῶσιν οἱ ἀναγκαῖοι πόροι πρὸς ἐκπλήρωσιν ἁπασῶν τῶν ὑποχρεώσεων τῆς ἐτησίας οἰκονομικῆς χρήσεως. Οἱ νέοι οὗτοι πόροι ἐδέησε νὰ ἐξευρεθῶσι διὰ τῆς ἐφαρμογῆς φορολογικοῦ συστήματος, παρέχοντος εἰς τὴν Κυβέρνησιν κατ' ὄνομα ἢ κατὰ τύπους ἀποκλειστικὸν δικαίωμα ἐπὶ τῆς πωλήσεως τοῦ πετρελαίου, τῶν πυρείων καὶ παιγνιοχάρτων, διὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ φόρου ἐπὶ τῆς καταναλώσεως τοῦ οἴνου, τῶν οἰνοπνευμάτων, τοῦ ζύθου καὶ τοῦ καπνοῦ καὶ διὰ τροποποιήσεων τοῦ δασμολογίου.

Οἱ νόμοι, δι' ὧν οἱ νέοι οὗτοι πόροι ἔμελλον νὰ δημιουργηθῶσιν, ἐψηφίσθησαν κατὰ τὰ ἔτη 1883 καὶ 1884· ἀλλὰ τινὲς αὐτῶν μόλις ἤρξαντο λειτουργοῦντες τῷ 1885.[1]

	Ἐποχὴ ψηφίσεως τοῦ Νόμου	Ἔναρξις τῆς λειτουργίας τοῦ Νόμου
Φόρος ἐπὶ τῶν οἰνοπνευμάτων καὶ τοῦ ζύθου	17 Ἀπριλίου 1883	9 Μαΐου 1886
» τοῦ οἴνου	9 Μαΐου 1883	9 Μαΐου 1883
» » σιγαροχάρτου	11 Μαΐου 1883	21 Ὀκτωβρίου 1883
» » καπνοῦ	9 Μαΐου 1883	26 Νοεμβρίου 1883
Τὸ νέον δασμολόγιον	1 Μαΐου 1884	7 Ἰουνίου 1884
Φόρος ἐπὶ τοῦ πετρελαίου	31 Μαρτίου 1884	13 Φεβρουαρ. 1885
» » τῶν παιγνιοχάρτων	3 Ἀπριλίου 1884	
» » τῶν πυρείων	8 Ἀπριλίου 1884	

1. Ἐποχαὶ τῆς ψηφίσεως καὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς λειτουργίας τῶν φορολογικῶν νόμων.

Ἐπάναγκες εἶναι νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν αἱ ἐποχαί, καθ' ἃς τὰ νομοθετήματα, ἐφ' ὧν ἐστηρίζετο τὸ οἰκονομικὸν πρόγραμμα τοῦ κ. Τρικούπη, ἤρξαντο λειτουργοῦντα, καθ' ὅσον πασίγνωστον εἶναι ὅτι οὐδεὶς νέος φόρος ἀποδίδει πλῆρες τὸ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ πρὶν ἢ λειτουργήσῃ ἐπί τινα ἔτη· καὶ τοῦτο ἐν μέρει μὲν ἕνεκα τῶν ὑπὸ τοῦ λαοῦ γινομένων προμηθειῶν τοῦ φορολογουμένου εἴδους πρὸ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου, ἀλλ' ἔτι μᾶλλον ἕνεκα τοῦ χρόνου, ὅστις κατ' ἀρχὰς ἀπαιτεῖται πρὸς βεβαίωσιν καὶ πλήρη εἴσπραξιν τοῦ φόρου.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1885 καὶ καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ ἔτους ἐκείνου ὑπεβάλλετο εἰς τὴν Βουλὴν ὑπὸ τοῦ κ. Τρικούπη, τὸ νέον φορολογικὸν σύστημα μόλις εἶχεν ἐπιβληθῆ. Ὁ κ. Τρικούπης κατηγορήθη ἐπὶ αἰσιοδοξίᾳ ἐν τοῖς προϋπολογισθεῖσιν ἐσόδοις τοῦ ἔτους ἐκείνου· ἀλλ' αἱ νομοθετικαὶ μεταβολαί, αἵτινες ἐγένοντο μετὰ τὴν πτῶσιν αὐτοῦ ἐκ τῆς Ἀρχῆς, καὶ τὰ ἐξωτερικὰ πολιτικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τοσαύτας ἐπήνεγκον ἐπαισθητὰς ἀλλοιώσεις εἰς τοὺς ὑφισταμένους ὅρους, ὥστε ἀδύνατον νῦν ἀποβαίνει νὰ ἐξακριβώσῃ τις ἐὰν ἀκριβῶς ὑπελόγισε τὴν παραγωγικὴν δύναμιν τῶν φορολογικῶν αὐτοῦ μέτρων. Πλὴν δὲ τούτου, τὸ ζήτημα κέκτηται νῦν ἀκαδημαϊκὸν μόνον ἐνδιαφέρον.

Ἑτέρα οἰκονομικὴ μεταρρύθμισις, εἰς ἣν ὁ κ. Τρικούπης ἐπέστησε τὴν προσοχήν του, ἦτο ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ἥτις κατὰ τὸ 1884 εἶχεν ἀνέλθει εἰς 109 ἑκατ. 500 χιλ. δραχμῶν. Ὅπως κατορθώσῃ δὲ τὸν σκοπὸν τοῦτον, ὁ κ. Τρικούπης ἔλαβε τὴν νομοθετικὴν ἄδειαν νὰ συνομολογήσῃ τῷ 1884 τὸ ἐκ δρχ. 170,000,000 δάνειον.

Ἀτυχῶς τὸ δάνειον τοῦτο ἐξεδόθη κατ' ἐποχὴν οἰκονομικῆς καχεξίας καὶ ἡ ἔκδοσις αὐτοῦ δὲν ἐστέφθη ὑπὸ ἐπιτυχίας. Μόνον 110,000 Ὁμολογιῶν διετέθησαν καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὁ πρωθυπουργὸς ἠναγκάσθη νὰ προσφύγῃ εἰς τὴν Τράπεζαν Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὰς ἄλλας Ἑλληνικὰς Τραπέζας πρὸς ἐξεύρεσιν τοῦ ἀναγκαιοῦντος χρήματος διὰ προκαταβολῶν ἐπὶ ἐνεχυριάσει τῶν ἀδιαθέτων Ὁμολογιῶν τοῦ δανείου. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διετέλει καὶ τὸ ἐμπόριον τῆς χώρας ἐν γενικῇ καταπτώσει καὶ πιθανὸν εἶναι ὅτι κάλλιον ἤθελε πράξει ὁ κ. Τρικούπης ἐὰν ἀνέβαλλε τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας τῶν τραπεζικῶν γραμματίων εἰς μεταγενεστέραν ἐποχήν. Ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ περὶ τῶν πεπραγμένων κρίσις αὕτη στηρίζεται εἰς τὴν γνῶσιν τῶν μετὰ τὴν ἄρσιν συμβάντων. Ἐὰν ἀπὸ τῆς ἐπαναλήψεως τῶν εἰς μεταλλικὸν πληρωμῶν ἔμενεν ἡ Ἑλλὰς ἐν ἀθορύβῳ ἀπολαύσει τῶν ἀγαθῶν τῆς εἰρήνης, τὰ δὲ οἰκονομικὰ καὶ τὸ νέον αὐτῆς φορολογικὸν σύστημα ἐξηκολούθουν διευθυνόμενα ὑπὸ τοῦ ἐγκαινίσαντος τὰς μεταρρυθμίσεις πολιτικοῦ ἀνδρός, πιθανὸν εἶναι ὅτι ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ἤθελε παρέλθει χωρὶς νὰ προκύψῃ ἄλλη τις ἀνωμαλία εἰμὴ ἡ ἐκ τῆς προσωρινῆς τοῦ χρυσοῦ σπάνεως, ἥτις εἶναι τὸ ἀναγκαῖον τῆς ἄρσεως παρακολούθημα, ὅτι δὲ καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν δύο τελευταίων ἐτῶν ἤθελον ἐξισωθῆ πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Τρικούπη κατὰ τὸ 1885 προϋπολογισθέντα.

Πράγματι, ὅμως, ἡ ἐκ τῆς ἐλλείψεως τοῦ χρυσοῦ πίεσις καὶ ἡ ἐκ τῶν ἐπιβληθέντων νέων φόρων παραχθεῖσα δυσαρέσκεια ἐπήνεγκον ὑπουργικὴν μεταβολήν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἐξουσίαν ὁ κ. Δηλιγιάννης, ἔχων ὡς πρόγραμμα τὴν ἐλάττωσιν τῶν φόρων καὶ τὴν περιστολὴν τῶν δημοσίων ἐξόδων, οὗτινος, ὅμως, ἡ πραγμάτωσις ἐματαιώθη δυστυχῶς ἐκ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων.

Ὁ κ. Δηλιγιάννης ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἐξουσίαν ἐντεταλμένος νὰ ἐλαττώσῃ τὰς ἐτησίας τοῦ Κράτους δαπάνας κατὰ 12,000,000, νὰ τροποποιήσῃ τοὺς φόρους ἐπὶ τῆς καταναλώσεως τοῦ καπνοῦ, τοῦ οἴνου καὶ τῶν οἰνοπνευμάτων, νὰ καταργήσῃ τὰ ἐπὶ τῆς πρωθυπουργίας τοῦ κ. Τρικούπη εἰσαχθέντα μονοπώλια καὶ νὰ τροποποιήσῃ, ἢ ἐν ἄλλαις λέξεσι νὰ ἐκνευρίσῃ, τὰ αὐστηρὰ νομοθετήματα, δι' ὧν ὁ κ. Τρικούπης ἠθέλησε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐμπρόθεσμον καταβολὴν τῶν φόρων.

Καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ κ. Δηλιγιάννης ἀνέλαβε τὴν Ἀρχήν, ὁ προϋπολογισμὸς τῆς χρήσεως τοῦ 1885 εἶχεν ἤδη ὑποβληθῆ εἰς τὴν Βουλήν. Ἐν τῷ τροποποιηθέντι προϋπολογισμῷ, ὃν ὁ κ. Δηλιγιάννης ὑπέβαλεν εἰς τὴν Βουλήν, οὐδεμία ἐγένετο ἀπόπειρα πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐπαγγελθεισῶν ἐν τοῖς ἐξόδοις οἰκονομιῶν. Ὁ προϋπολογισμὸς τῶν ἐξόδων ἁπλῶς περιωρίσθη κατὰ ποσὰ ἀνερχόμενα ἐν ὅλῳ εἰς 11,600,000 δρχ. ἀλλὰ τὰ ἔξοδα ἔμειναν ἀπαραμείωτα· οὕτω δὲ τὸ νέον ὑπουργεῖον διὰ τοῦ πρώτου αὐτοῦ προϋπολογισμοῦ ὑπέδειξεν εἰς τὴν χώραν ἐπικείμενον ἔλλειμμα τοιούτου ποσοῦ. Οἱ εἰς τὸ τέλος τοῦ κεφαλαίου τούτου παρατιθέμενοι πίνακες, οἵτινές εἰσιν εἰλημμένοι ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Ὁρατίου Rumbold περὶ τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1885 οἰκονομικῆς τῆς Ἑλλάδος καταστάσεως, συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀντιπαραβολὴν τῶν ὑπὸ τοῦ κ. Τρικούπη καὶ τοῦ κ. Δηλιγιάννη συνταχθέντων προϋπολογισμῶν τῶν ἐσόδων τοῦ ἔτους ἐκείνου ὡς καὶ τοῦ διὰ τὸ ἔτος 1884 συνταχθέντος προϋπολογισμοῦ.

Ἡ ταραχώδης ἐποχή, ἥτις ἐπηκολούθησεν εὐθὺς μετὰ τὴν τοῦ κ. Δηλιγιάννη ἄνοδον εἰς τὴν ἐξουσίαν, καθίστησι δύσκολον νὰ ἀποφανθῇ τις ὁπότερος τῶν δύο προϋπολογισμῶν ἤθελεν, ἐν ὁμαλαῖς περιστάσεσι, προσεγγίσει μᾶλλον εἰς τὴν ἀλήθειαν. Πράγματι δὲ τὰ ἔσοδα ἀπέβησαν ἐλάσσονα καὶ τῶν ὑπὸ τοῦ κ. Δηλιγιάννη προϋπολογισθέντων. Καίτοι δὲν ἀπεπειράθη νὰ καταργήσῃ τὰ μονοπώλια, ἠλάττωσε τὸ ἐπὶ τοῦ καπνοῦ δικαίωμα κατα-

ναλώσεως. Ἡ ἐπικρατοῦσα δὲ γνώμη, ὅτι ὁ νέος πρωθυπουργὸς εἶχεν ἀναλάβει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τροποποιήσῃ ἢ νὰ ἐλαττώσῃ τοὺς ὑπὸ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ ἐπιβληθέντας φόρους, παρεκώλυσε τὴν φυσικὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐξευρεθέντων νέων πόρων, ἐφ' ὧν εἶχε στηριχθῆ ὁ κ. Τρικούπης. Πλὴν τούτου, ἡ περὶ τὴν εἴσπραξιν τῶν φόρων δυσχέρεια ἔτι μᾶλλον ηὐξήθη ἐκ τῆς πεποιθήσεως ὅτι ὁ κ. Δηλιγιάννης ἔμελλε νὰ καταργήσῃ ἢ τοὐλάχιστον νὰ μετριάσῃ τὰς ποινάς, δι' ὧν αἱ εἰσπράξεις καταναγκαστικῶς ἐνηργοῦντο.

Ἄδικον ἤθελεν εἶναι νὰ καταστήσῃ τις τὴν οἰκονομικὴν πολιτικὴν τοῦ κ. Δηλιγιάννη ὑπεύθυνον ἐπὶ τῇ συνοδευσάσῃ αὐτὴν οἰκτρὰν ἀποτυχίαν. Ἐὰν ἡ πολιτική, ἣν ἡ Ἑλλὰς ἐξελέξατο κατὰ τὸ 1885 καὶ 1886, ἠκολουθεῖτο, οἱ ἀπολογισμοὶ τοῦ Βασιλείου ἤθελον δεικνύει ἐλλείμματα, οἷος δήποτε καὶ ἂν ἦτο ὁ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ πολιτικὸς ἀνήρ. Δὲν προτίθεμαι ἐνταῦθα νὰ ἐξετάσω κατὰ πόσον ἦτο πρᾶξις συνετὴ ἢ τοὐναντίον ἀνόητος ἡ ἐπὶ τῆς πρωθυπουργίας τοῦ κ. Δηλιγιάννη γενομένη ἐπιστράτευσις. Ὀφείλει τις νὰ συμπαθῇ πρὸς τὰς προσπαθείας ὑπουργοῦ, ὅστις ἐπιδιώκει τὴν κατὰ τὴν κρίσιν αὐτοῦ ὡς ἄριστα ἐξυπηρετοῦσαν τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος αὐτοῦ πολιτικήν, καὶ ἐὰν ἔτι αἱ προσπάθειαι αὗται ἐλέγχωνται ἀπονενοημέναι καὶ ἄκαιροι κατὰ τὴν ψυχρὰν κρίσιν τῶν ξένων παρατηρητῶν. Ἀλλὰ πράγματι ἡ ἐπιστράτευσις καὶ οἱ γενόμεναι ἐξοπλισμοὶ περιέπλεξαν τὴν Ἑλλάδα εἰς δαπάνας, τὰς ὁποίας ὅλως ἠδυνάτει αὕτη διὰ τῶν τακτικῶν αὐτῆς ἐσόδων ν' ἀντιμετωπίσῃ. Προσέτι δὲ ἡ ἐκ τῶν γεγονότων τούτων παραχθεῖσα ἐμπορικὴ διατάραξις καὶ ἡ ἀπαντοχοῦ ἐπικρατοῦσα συγχρόνως καχεξία ἤρκουν ὅπως λίαν ἐπαισθητῶς ἐλαττώσωσι τὰ ἔσοδα τῆς χώρας καὶ ἄνευ τῆς ἕνεκα τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν ἑλληνικῶν λιμένων ἐπενεχθείσης ἐντελῶς τοῦ ἐμπορίου ἀποναρκώσεως.

Ἡ μόνη ἄποψις, ἀφ' ἧς ἀναγκαία ἀποβαίνει ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας τῶν τριῶν παρελθόντων ἐτῶν ἐν σχέσει πρὸς τὰ οἰκονομικὰ τῆς Ἑλλάδος, εἶναι ἡ ἀφορῶσα εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν εἰρημένων γεγονότων ἐπὶ τοῦ δημοσίου χρέους. Συγκρίνοντες δὲ τὴν οἰκονομικὴν θέσιν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸ 1885 καὶ 1887, δυνάμεθα μετ' ἀκριβείας νὰ ὑπολογίσωμεν τὴν δαπάνην, ἣν προὐκάλεσεν ἡ ἀπόπειρα αὐτῆς πρὸς ἐδαφικὴν ἐπέκτασιν.

Κατ' ἀκολουθίαν τῶν ἐπισυμβάντων γεγονότων, ὁ κ. Δηλιγιάννης λίαν ταχέως ἠναγκάσθη νὰ εἰσαγάγῃ αὖθις τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν. Τὸ ἔλλειμμα τῶν 11,000,000, ὅπερ ὑπέδειξεν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ αὐτοῦ τοῦ 1885, ἀνῆλθεν εἰς 26,000,000· ὁ δὲ τακτικὸς προϋπολογισμὸς τοῦ 1886 παρουσίασεν ἔλλειμμα ὑπερβαῖνον ἴσως τὰ 25 ἑκατομμύρια*. Οἱ προϋπολογισμοὶ τῶν δύο τούτων ἐτῶν παρήγαγον οὕτως ἔλλειμμα ὑπερβαῖνον τὰ 51,000,000.

Τὰ ἐλλείμματα ταῦτα δὲν ἦσαν εἰμὴ τὸ ἔμμεσον ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιστρατεύσεως, αἱ δὲ πραγματικαὶ δαπάναι διὰ τὰς γενομένας πολεμικὰς παρασκευὰς δὲν ἀνευρίσκονται ἐν τοῖς τακτικοῖς προϋπολογισμοῖς.

Αἱ δαπάναι αὗται εἶχον ὡς ἑξῆς:

Τῷ 1885	Δρχ. 22,000,000
Τῷ 1886	Δρχ. 33,900,000
Διὰ ναυτικὰς παρασκευὰς	Δρχ. 15,000,000

ἦτοι ἐν ὅλῳ περὶ τὰ 71,000,000 δραχμῶν, ἅτινα προστιθέμενα εἰς τὰ 51,000,000 ἀντιπροσωπεύοντα τὰ ἐλλείμματα τῶν ἐτῶν 1885 καὶ 1886, καὶ εἰς 8 ἢ 9,000,000 ἀντιπροσωπεύοντα τὴν ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ συναλλάγματος ζημίαν, γίνονται ἐν ὅλῳ περὶ τὰ 131,000,000. Εἰς τὸ ποσὸν δὲ τοῦτο ἀνέρχονται ὡς ἔγγιστα τὰ νέα χρέη τῆς Ἑλλάδος τὰ προκύψαντα ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐκ τῶν ἐπὶ τοῦ ὑπουργείου τοῦ κ. Δηλιγιάννη γεγονότων.

Παρὰ τῶν Τραπεζῶν ἐπὶ τόκῳ 1% καὶ ἀπέναντι τῆς καὶ αὖθις εἰσαχθείσης ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας	Δρχ.	86,800,000
Παρὰ τῶν Τραπεζῶν ἐπὶ τῇ ἐκδόσει κερματικῶν γραμματίων τῶν δύο καὶ τῆς μιᾶς δραχμῆς	»	18,000,000
Ἐκ τοῦ πατριωτικοῦ δανείου τοῦ 1885	»	2,600,000
Ἐκ τοῦ προνομιούχου δανείου τοῦ 1886	»	19,000,000
Παρὰ τῆς Τραπέζης Κων/πόλεως ἐπὶ δανείῳ	»	6,875,000
Παρὰ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης	»	1,530,000
Παρὰ τῆς Ἠπειροθεσσαλικῆς Τραπέζης	»	1,500,000
		136,305,000
Ἀφαιρέσει ἀποδοθεισῶν εἰς τὰς Τραπέζας προκαταβολῶν	»	2,252,000
	»	134,053,000

* Ὅρα τὸν κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 8 Νοεμβρίου 1886 ἀπαγγελθέντα ἐν τῇ Βουλῇ ἀξιοσημείωτον λόγον τοῦ κ. Τρικούπη.

Ἡ ἀκρίβεια τοῦ ὑπολογισμοῦ τούτου δύναται ν' ἀποδειχθῇ διὰ τῆς παραθέσεως τῶν πηγῶν, ἐξ ὧν ἡ Κυβέρνησις ἠρύσατο τοὺς πόρους αὐτῆς, ἤτοι:

Τὸ δημόσιον, ὅμως, τῆς Ἑλλάδος χρέος δὲν ηὐξήθη ἀκριβῶς κατὰ τοσοῦτο ποσόν, διότι ἡ καταβολὴ τῶν χρεωλυσίων ἐπὶ τῶν διαφόρων δανείων ἐγίνετο ἀνελλιπῶς καθ' ἅπαν τοῦτο τὸ χρονικὸν διάστημα. Ὁ ἑπόμενος πίναξ δεικνύει μετὰ πάσης δυνατῆς ἀκριβείας τὴν κατάστασιν τοῦ παγίου χρέους τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1887 καὶ τὸ ἕνεκεν αὐτοῦ ἐπιβεβλημένον εἰς τὴν χώραν ἐτήσιον βάρος διὰ τόκους καὶ χρεωλύσια.

ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΧΡΕΟΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1887

Ἐποχὴ Συνομολογήσεως	ΧΡΕΗ ΚΑΙ ΕΓΓΥΗΣΕΙΣ ΑΥΤΩΝ	Ὀνομαστικὸν Ποσὸν Χρέους	Πραγματικὸν Ποσὸν Ὀφειλόμενον νῦν	Ποσὰ ἀπαιτούμενα πρὸς ὑπηρεσίαν τῶν δανείων	Χρεωλύσια περιλαμβανόμενα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῶν δανείων
		Δραχμαὶ	Δραχμαὶ	Δραχμαὶ	Δραχμαὶ
1832	Δάνειον λιρ. Ἀγγλ. 3,000,000 ἠγγυημένον ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσσίας	75,000,000	6,000,000	902,400	–
1868	Χρέος πρὸς τοὺς κληρονόμους τοῦ βασιλέως Ὄθωνος	4,500,000	4,500,000	200,250	–
	Ἀποζημίωσις πρὸς τὰς ναυτικὰς νήσους Ὕδραν, Σπέτσας κ.λπ. διὰ θυσίας γενομένας διὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα	–	–	280,620	–
1863	Δάνειον 6,000,000 παλ. δρχ. (6%)	5,340,000	3,001,000	213,654	53,400
1869	Δάνειον 25.000 δρχ. ἠγγυημένον διὰ τῶν εἰσπράξεων τῶν τελωνείων Ἀθηνῶν, Πειραιῶς καὶ Πατρῶν (μέρος αὐτοῦ πρὸς 8% καὶ μέρος πρὸς 9%)	25,000,000	13,787,000	*1,731,608	1,170,000
1871	Δάνειον 4,000,000 δρχ. ἠγγυημένον διὰ τοῦ τρίτου τῶν εἰσπράξεων τοῦ τελωνείου Σύρου πρὸς 8%	4,000,000	2,878,750	*292,460	132,250
1874	Δάνειον 26,000,000 δρχ. ἠγγυημένον διὰ τῶν εἰσπράξεων τῶν τελωνείων Κατακώλου, Καλαμῶν, Κεφαλληνίας καὶ δύο τρίτων ἐκ τῶν τοῦ τελωνείου Σύρου πρὸς 6%	26,000,000	22,763,000	1,691,275	269,500
1876	Δάνειον 10,000,000 δρχ. ἠγγυημένον διὰ τῶν εἰσπράξεων τοῦ τελωνείου Ζακύνθου πρὸς 6%	10,000,000	6,938,000	483,768	68,500
1878	Δάνειον 30,000,000 εἰς χρυσὸν (τὸ μετατραπὲν παλαιὸν δάνειον τοῦ 1824-1825) πρὸς 5%	30,000,000	18,750,000	1,890,000	952,500
1879	Δάνειον 60,000,000 εἰς χρυσόν, ἠγγυημένον διὰ τῆς προσόδου τοῦ χαρτοσήμου πρὸς 6%	60,000,000	56,705,000	3,979,175	590,000
1880	Δάνειον 120,000,000 εἰς χρυσὸν ἠγγυημένον διὰ τοῦ φόρου ἐπὶ τῆς καταναλώσεως τοῦ καπνοῦ, διὰ τῶν ἐτησίων δόσεων τῶν ἐθνικῶν γαιῶν καὶ φυτειῶν καὶ διὰ τοῦ περισσεύματος τῶν τελωνειακῶν εἰσπράξεων Ἀθηνῶν, Πειραιῶς, Πατρῶν καὶ Ζακύνθου πρὸς 5%	120,000,000	113,965,000	6,967,375	1,285,000
1884	Δάνειον 170,000,000 εἰς χρυσόν, ἠγγυημένον διὰ τοῦ περισσεύματος τῆς προσόδου τοῦ χαρτοσήμου καὶ τῶν περισσευμάτων τῶν τελωνείων Πειραιῶς, Ἀθηνῶν, Πατρῶν, Σύρου, Κατακώλου, Καλαμῶν, Κεφαλληνίας, Ζακύνθου καὶ Κερκύρας καὶ διὰ τῶν τελωνειακῶν εἰσπράξεων Βόλου, Τσάγεσι καὶ Ἄρτης	170,000,000	100,370,000	5,907,250	900,000
1885	Δάνειον 9,000,000 δρχ. πρὸς 7%	9,000,000	8,952,500	651,277	25,000
1885	Πατριωτικὸν δάνειον	30,000,000	2,600,000	43,330	–
1886	Δάνειον 19,000,000 δρχ.	19,000,000	17,185,000	1,350,000	190,000
	Δραχμαὶ	587,840,000	378,395,250	26,584,442	5,636,150

* Μόνον μέρος τοῦ ἐνιαυσίου τόκου τῶν δανείων τούτων ἀναγράφεται ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ψηφισθέντων ἤδη νόμων πρὸς ἀπότισιν αὐτῶν ἐντὸς τοῦ 1887.

Ἐκ τοῦ πίνακος τούτου προκύπτει ὅτι τὸ πρὸς ὑπηρεσίαν τοῦ δημοσίου χρέους ἀπαιτούμενον ποσὸν περιλαμβάνει καὶ δρχ. 5,636,150 διὰ χρεωλύσια, περιοριζομένου οὕτω τοῦ διὰ τοὺς ἐτησίους τόκους ἀπαιτουμένου ποσοῦ εἰς δρχ. 20,948,292 περίπου.

Ἐλέχθη ἤδη ὅτι πλὴν τοῦ παγίου τούτου χρέους ὑπῆρχε καὶ σπουδαῖον κυμαινόμενον χρέος, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀντιπροσωπευόμενον ὑπὸ τῶν ἐπ' ἀναγκαστικῇ κυκλοφορίᾳ τραπεζικῶν γραμματίων καὶ ὑπὸ προσωρινῶν δανείων ληφθέντων παρὰ τῶν διαφόρων Τραπεζῶν.

Τοιαύτη ἦτο ἡ οἰκονομικὴ τῆς Ἑλλάδος κατάστασις ὅτε ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἐξουσίαν ὁ κ. Τρικούπης περὶ τὰ τέλη τοῦ 1886, καθ' ἣν ἐποχὴν τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ἀπεφάσισε, συνῳδὰ πρὸς τὴν ἐντόνως ἐκφρασθεῖσαν γνώμην τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ν' ἀφοπλισθῇ. Τὸ πρόβλημα περὶ τοῦ πῶς ἦτο δυνατὸν ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἐξοφληθῇ οὕτω μέγα κυμαινόμενον χρέος, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἐξευρεθῶσι τὰ ἀναγκαῖα μέσα πρὸς ὑπηρεσίαν τοῦ παγίου χρέους, καὶ τοῦτο ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν τὸ μὲν ἐμπόριον τῆς χώρας εἶχεν ἀπονεκρωθῇ ὑπὸ τοῦ ἀποκλεισμοῦ, οἱ δὲ πόροι αὐτῆς εἶχον σπουδαίως ἐλαττωθῇ κατ' ἀκολουθίαν ἀλλεπαλλήλων ἀτυχῶν συγκομιδῶν, ἠδύνατο εὐλόγως νὰ περιαγάγῃ εἰς ἀμηχανίαν τὸ ἐφευρετικὸν πνεῦμα οἱουδήποτε ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν.

Ἡ δυσχέρεια ἦτο οὕτω προφανής, ὥστε δὲν ἔλειψαν καὶ ἄνθρωποι ὑποδεικνύοντες ὅτι ὑπὸ τὸ κράτος τοιαύτης οἰκονομικῆς κρίσεως ἀπαραίτητος ἀπέβαινεν ἡ ἀναστολὴ τῶν χρεωλυσίων, ἢ ὅτι ἀνακούφισις ἔδει νὰ ζητηθῇ δι' ἄλλων τινων τροποποιήσεων περὶ τὴν λειτουργίαν τῶν εἰς τὰ ὑφιστάμενα χρέη ἀφορώντων ὅρων. Πολλὴν περιποιεῖ τιμὴν καὶ εἰς τὴν φιλοπατρίαν καὶ εἰς τὴν ἀγχίνοιαν τοῦ πρωθυπουργοῦ ἄνευ ἀπωλείας χρόνου ἀντεπεξελθόντος κατὰ τῶν τοιούτων εἰσηγήσεων. Ἐν τῷ σθεναρῷ λόγῳ ὃν ἀπήγγειλεν ἐν τῇ Βουλῇ κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1886, εἰσάγων τὸν προϋπολογισμὸν καὶ τὰ οἰκονομικὰ αὐτοῦ μέτρα, ὁ κ. Τρικούπης ὑπέδειξε τὴν ἀνάγκην τῆς ἀνελλιποῦς καὶ πιστῆς ἐκπληρώσεως τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ Κράτους πρὸς τοὺς πιστωτὰς αὐτοῦ, καίτοι ἡ πολιτικὴ αὕτη καθίστα ἀναγκαίαν τὴν αὔξησιν τῶν φόρων. «Τὸ μόνον μέσον», ἔλεγεν, «εἶναι ν' ἀποδείξωμεν ὅτι ἀπόφασιν ἔχομεν νὰ ζήσωμεν ὡς τίμιοι ἄνθρωποι, ἐκπληροῦντες τὰς ἡμετέρας ὑποχρεώσεις· ὅτι ἐὰν δανεισθῶμεν, πράττομεν τοῦτο ἀφοῦ πρῶτον βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς ἡμετέρας ἱκανότητος τοῦ νὰ καταβάλλωμεν τὸ διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δανειζομένου κεφαλαίου ἀπαιτούμενον ποσὸν καὶ ὅτι τὰ δάνεια, τὰ ὁποῖα ἐνδέχεται νὰ συνάψωμεν διὰ τὴν μετατροπὴν τῶν ἐπ' ἀναγκαστικῇ κυκλοφορίᾳ τῶν τραπεζικῶν γραμματίων δανείων εἰς μεταλλικὰ θέλουσιν ἔχει τοὺς διὰ τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν ἀπαιτουμένους πόρους ἀναγεγραμμένους ἐν τοῖς ἐσόδοις τοῦ προϋπολογισμοῦ».

Ὁ ἑλληνικὸς λαός, καὶ τοῦτο εἰρήσθω πρὸς τιμήν του, προὐτίμησεν νὰ ὑποστῇ τὸ βάρος τῶν προταθέντων νέων φόρων ἀντὶ ν' ἀποκηρύξῃ τὰς ὑποχρεώσεις αὐτοῦ· καὶ ὁ κ. Τρικούπης οὐ μόνον ἔτυχε μεγάλης πλειονοψηφίας κατὰ τὰς μετὰ τὴν ἄνοδον αὐτοῦ εἰς τὴν ἐξουσίαν γενομένας ἐκλογάς, ἀλλὰ καὶ κατὰ τέσσαρας ἀναπληρωματικὰς ἐκλογάς, διεξαχθείσας κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1887, ὅτε ἤμην ἐν Ἀθήναις, οἱ ὑπουργικοὶ ὑποψήφιοι ἐξελέχθησαν δι' ἔτι μειζόνων πλειονοψηφιῶν, καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ἐπαρχίαις, ἐν αἷς ὑπετίθετο ὅτι ὁ κ. Δηλιγιάννης ἐκέκτητο τὴν μεγίστην ἐπιρροήν. Κατὰ τὴν εἰρημένην ἐποχὴν οἱ νέοι φόροι ἦσαν ἀπὸ πολλῶν ἤδη μηνῶν γνωστοὶ εἰς τὸν λαόν, ἡ δὲ ἐκ τῆς πολιτικῆς κρίσεως ἔξαψις εἶχε παρέλθει. Κατ' ἀκολουθίαν, τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἀναπληρωματικῶν τούτων ἐκλογῶν μεγάλην ἐκέκτητο σπουδαιότητα, ἀποδεῖξαν ὅτι οἱ Ἕλληνες πλήρη ἔχουσιν συναίσθησιν τῆς ἀληθείας, ὅτι «ὁ λαὸς ὅστις ποθεῖ τὴν ἐλευθερίαν» οὐ μόνον «πρέπει αὐτὸς νὰ προσπαθήσῃ νὰ τὴν ἀποκτήσῃ», ἀλλ' ὅτι ὀφείλει καὶ ν' ἀποδέχηται, ἔστω καὶ ἐπὶ προσωπικῇ ζημίᾳ καὶ ἐνοχλήσει, τὴν εὐθύνην τῶν ὑποχρεώσεων τῆς πατρίδος.

Τὰ πλεονεκτήματα τοῦ ἐντίμου τούτου οἰκονομικοῦ προγράμματος ἐγένοντο ἀμέσως ἐπαισθητά. Τὰ ληξιπρόθεσμα δάνεια ἀνανεώθησαν ἐπὶ εὐνοϊκωτέροις ὅροις καὶ συνάμα σπουδαία ποσότης τῶν ἀδιαθέτων ὁμολογιῶν τοῦ δανείου τοῦ 1884 ἐχρησιμοποιήθη. Τὰ μέτρα, ὅμως, ταῦτα δὲν ἀπετέλουν εἰμὴ τὴν πρώτην πρᾶξιν εὐρυτέρου οἰκονομικοῦ σχεδίου, δι' οὗ ὁ πρωθυπουργὸς προὐτίθετο νὰ ἀποτίσῃ τὰ πρὸς τὰς Τραπέζας προσωρινὰ δάνεια καὶ τὰ λήγοντα ἔντοκα γραμμάτια, προσέτι δὲ νὰ ἐξοφλήσῃ τὰ δάνεια τῶν 25 καὶ τῶν 4 ἑκατομμυρίων, τὰ ὁποῖα εἶχον συνομολογηθῇ κατὰ τὰ ἔτη 1867 καὶ 1871 ἐπὶ ὅροις ἐπιζημίοις εἰς τὴν χώραν. Δι' ὅλους τούτους τοὺς λόγους ἐπάναγκες ἦτο νὰ ἐξευρεθῇ δάνειον ἐκ φράγκων 135,000,000 περίπου ὀνομαστικῶν.

Πολλοὶ ὑπάρχουσιν οἱ μὴ ἀποδίδοντες μεγάλην σημασίαν εἰς τὰ πλεονεκτήματα τῶν ἠγγυημένων δανείων καὶ κηρύττοντες ὅτι ἡ μόνη ἐγγύησις, ἣν χώρα τις παρέχει διὰ τὴν ἀπότισιν τῶν χρεῶν της, εἶναι ἡ ἔντιμος αὐτῆς προθυμία ὅπως ἐκπληροῖ τὰς ἀναλαμβανομένας ὑποχρεώσεις. Ἀλλ' ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει προδήλως ἐπεβάλετο εἰς τὸν κυβερνήτην χώρας, μόλις ἐξελθούσης ἐκ δεινῆς πολιτικῆς κρίσεως, οὐ μόνον νὰ δανεισθῇ διὰ τρόπου ὡς ἔνεστι μειοῦντος τὸν καταβλητέον τόκον, ἀλλὰ καὶ νὰ προσενέγκῃ εἰς τοὺς δανειστὰς τοιαύτας ἐγγυήσεις, οἵαι ἤθελον καταστήσει τὰς τοῦ δανείου ὁμολογίας σχεδὸν τόσον φερεγγύους ὅσον εἶναι καὶ αὐτὰ τὰ γραμμάτια τῆς ἀγγλικῆς Τραπέζης.

Τὸ σχέδιον τοῦτο ἐξετελέσθη ὑπὸ τοῦ κ. Τρικούπη μετὰ πλήρους ἐπιτυχίας. Ὥρισεν οὗτος, ὅπως αἱ ἐκ τῶν μονοπωλίων εἰσπράξεις τοῦ ἅλατος, τοῦ πετρελαίου, τῶν πυρείων, τοῦ σιγαροχάρτου καὶ τῆς Ναξίας σμύριδος παραχωρηθῶσιν ἐπὶ 75 ἔτη, ἤτοι κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἤθελεν ἐξοφληθῆ τὸ δάνειον, εἰς ἑταιρίαν διαχειρίσεως τῶν μονοπωλίων. Κατὰ τοὺς ὅρους τῆς συνωμολογημένης συμβάσεως, ἡ ἵδρυσις τῆς ἑταιρίας ταύτης καὶ ἡ διατήρησις τῶν προνομίων αὐτῆς ἀποτελοῦσι συμβόλαιον ἀνέκκλητον μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν ὁμολογιούχων. Ἡ δὲ ἑταιρία κέκτηται τὸ δικαίωμα αὐτὴ νὰ ἐνεργῇ τὰς ἐκ τῶν μονοπωλίων εἰσπράξεις καὶ νὰ χρησιμοποιῇ αὐτὰς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δανείου, οὗτινος οἱ τόκοι καὶ τὰ χρεωλύσια ἐκηρύχθησαν ἀπηλλαγμένα ἐσαεὶ παντὸς φόρου καὶ δημοσίου δικαιώματος. Τὸ δάνειον τοῦτο ἐξοφληθήσεται δι' ἑξαμηνιαίων κληρώσεων ἐντὸς 75 ἐτῶν.

Ἐπειδὴ δὲ ὑπολογίζεται ὅτι αἱ μὲν ἐκ τῶν μονοπωλίων καθαραὶ εἰσπράξεις θέλουσιν ἀνέρχεσθαι εἰς 7 1/2 ἑκατομ., τὸ δὲ διὰ τὴν ἐτησίαν ὑπηρεσίαν τοῦ δανείου ἀπαιτούμενον ποσὸν ἔσται ἔλαττον τῶν 6 ἑκατομ., ἡ εἰς τοὺς δανειστὰς χορηγηθεῖσα ἀσφάλεια δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπαρκεστάτη καὶ βάσιμος. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ ταύτῃ, κατώρθωσεν ὁ κ. Τρικούπης νὰ συνομολογήσῃ κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1887 δάνειον ἐκ φρ. 135 ἑκατομμυρίων.

Τὸ προϊὸν τοῦ δανείου τούτου ἔμελλε νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν γενομένων προκαταβολῶν ἐπὶ τοῖς ἀδιαθέτοις ὁμολογίαις τοῦ δανείου τοῦ 1884, ὧν 128,070 ὁμολογίαι ἀντιπροσωπεύουσαι περὶ τὰ 64 ἑκατομ. δρχ. ἠκυρώθησαν, εἰς τὴν ἐξόφλησιν τοῦ εἰσέτι ὀφειλομένου ὑπολοίπου τῶν δανείων τῶν 25 καὶ τῶν 4 ἑκατομ. καὶ εἰς τὴν ἐξόφλησιν ἐντόκων γραμματίων.

Τὰ ἐκ τῆς συνομολογήσεως τοῦ δανείου τούτου πλεονεκτήματα εἶναι τῳόντι μέγιστα διὰ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος· αἱ δὲ εἰς τοὺς δανειστὰς αὐτοῦ κεχορηγημέναι ἐγγυήσεις εἶναι πλήρεις.

Ἐὰν τὰ 70 ἑκατομ. δρχ. ἐκ τῶν ὁμολογιῶν τοῦ δανείου τοῦ 1884 εἶχον διατεθῆ, τὰ δὲ δάνεια τῶν 25 καὶ τῶν 4 ἑκατομ. καὶ τὰ ἔντοκα γραμμάτια ἔμενον ἀνεξόφλητα, ἤθελεν εἶναι ἐπάναγκες διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τῶν χρεῶν τούτων νὰ ἐξευρίσκωνται ἐτησίως τὰ ἀκόλουθα ποσά*.

	Τόκοι	Χρεωλύσιον
Διὰ τὸ δάνειον τῶν 25 ἑκατομ.	1,134,011	1,170,000
Διὰ τὸ δάνειον τῶν 4 ἑκατομ.	227,650	132,250
Διὰ τὰς ἀκυρωθείσας ὁμολογίας τοῦ δανείου τοῦ 1884	3,201,750	681,500
Διὰ ἔντοκα γραμμάτια	1,720,000	
	6,283,411	1,983,750
Προσθέσει τοῦ χρεωλυσίου	1,983,750	
ἤτοι ἐν ὅλῳ δρχ.	8,267,161	

Ὁ τόκος καὶ τὸ χρεωλύσιον τοῦ ἐπὶ τοῖς μονοπωλίοις δανείου ἀνέρχεται εἰς δρχ. 5,700,000. Κατ' ἀκολουθίαν, προέκυψεν οἰκονομία εἰς δρχ. 2,567,161 ἐν τοῖς ἐξόδοις τοῦ Κράτους. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ διὰ τόκον καὶ χρεωλύσιον τοῦ νέου δανείου ἀπαιτούμενον ποσὸν εἶναι κατὰ δρχ. 583,411 ἔλαττον τοῦ διὰ τόκους μόνον καὶ ἄνευ τῶν χρεωλυσίων ἀπαιτουμένου πρότερον ποσοῦ διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τῶν χρεῶν, ἅτινα ὁ κ. Τρικούπης κατώρθωσε νὰ ἐξοφλήσῃ.

Εἰς τὸν νῦν πρωθυπουργὸν ἀποδίδοται ὁ σκοπὸς τοῦ νὰ μετατρέψῃ ὁλόκληρον τὸ ἑλληνικὸν χρέος, μετὰ τῶν ποικίλων αὐτοῦ τόκων καὶ πολυπλόκων χρεωλυτικῶν συστημάτων, εἰς ἑνιαῖον πάγιον χρέος. Καίτοι δὲ ὑπὸ τὴν ὑφισταμένην κατάστασιν τῆς πίστεως τῆς Ἑλλάδος, τοιοῦτον σχέδιον εἶναι λίαν πρόωρον, ἡ ἐπιτυχία τῆς γενομένης ταύτης μερικῆς μετατροπῆς μεγάλας παρέχει ἐλπίδας ὅτι δύναται τοῦτο καὶ νὰ κατορθωθῇ, ἐὰν ἡ Ἑλλὰς εὐτυχήσῃ ν' ἀπολαύσῃ ἐπί τινα ἔτη τῶν ἀγαθῶν τῆς εἰρήνης καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ ἀκεραίου καὶ πεφωτισμένου πολιτικοῦ ἀνδρός, ὅστις νῦν διευθύνει τὰ πράγματα αὐτῆς.

* Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι εἰσὶν εἰλημμένοι ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1887.

Προϋπολογισμός 1888

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Ισοσκελισμένο και με την πρόβλεψη περισσεύματος κατέθεσε η κυβέρνηση Τρικούπη τον προϋπολογισμό του 1888. Το κείμενο της αγόρευσης του πρωθυπουργού Χαρ. Τρικούπη στις 2 Νοεμβρίου 1887 προέρχεται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος ΙΑ΄, Σύνοδος Β΄, Συνεδρίασις 5 (2.11.1887), σ. 3-16 και έχει ως εξής:

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (Πρωθυπουργός). Κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχήν, τὸ παρελθὸν ἔτος ὑπεβάλομεν τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1887, ἕνεκεν, ὅμως, περιστάσεων ἀπροόπτων δὲν ἠδυνήθη ἡ Βουλὴ νὰ ψηφίσῃ αὐτὸν ἐγκαίρως· ἐπῆλθεν ἡ ἐκλογὴ νέας Βουλῆς καὶ πάλιν κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος ὑπεβλήθη ὁ προϋπολογισμός· τούτου ἕνεκα τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1887 ἐκανονίσθησαν βραδέως καὶ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτοῦ ὑπῆρξε κατά τι ἀτελής. Ἐλπίζομεν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο νὰ δυνηθῶμεν ἐγκαίρως νὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἐπιψήφισιν τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ ἐπιόντος ἔτους· διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐγκαίρως ἡμεῖς ὑποβάλλομεν εἰς τὴν Βουλὴν τὰ περὶ τούτου.

Ἀναγκαιότατον εἶναι πάντοτε ὁ προϋπολογισμὸς νὰ προσάγηται εἰς τὴν Βουλὴν ἐγκαίρως, ἀναγκαιότατον ἦτο καὶ πέρυσι, ἀναγκαιότερον δὲ ἢ τὸ πρόσθεν, διότι ἡ κατάστασις ἡ οἰκονομικὴ εἶχε περιέλθει εἰς τὸ ἀδιέξοδον καὶ διὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ θὰ ἐκανονίζοντο οἱ τρόποι, δι' ὧν ἠθέλομεν ἐπιδιώξει τὴν διόρθωσιν. Ἀλλ' ἐὰν πέρυσιν ἦτο σπουδαία ἡ ἔγκαιρος τοῦ προϋπολογισμοῦ εἰσαγωγή, ἔτι σπουδαιοτέρα καθίσταται κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, διότι ναὶ μὲν μετὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ δὲν θέλομεν ὑποβάλει σπουδαίους οἰκονομικοὺς νόμους, οὐδὲ νόμους ἐπιβαρύνοντας τὴν κοινωνίαν διὰ νέας φορολογίας, ἀλλὰ σήμερον δυνάμεθα τὰ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως νὰ μελετήσωμεν πολὺ μᾶλλον ἐπισταμένως καὶ πολὺ μᾶλλον πεφωτισμένως, ἢ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος.

Κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εὑρισκόμεθα ἀπέναντι καταστάσεως νέας, ἤμεθα βεβιασμένοι νὰ προβῶμεν εἰς λύσιν ἐν τῷ σκότει, ἀλλὰ σήμερον δυνάμεθα ἐκ τοῦ φωτός, τὸ ὁποῖον ἐπέχυσεν ἡ ἐφαρμογὴ τῶν πέρυσιν ἀποφασισθέντων, νὰ ὁδηγηθῶμεν περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν μέτρων, δι' ὧν νομίζομεν ὅτι δυνάμεθα νὰ κανονίσωμεν τὰ οἰκονομικὰ τῆς χώρας. Τὸ σύστημα τὸ οἰκονομικόν, κατὰ τὸ ὁποῖον καταρτίζονται οἱ οἰκονομικοὶ νόμοι καὶ ὁ ὕπατος αὐτῶν, ὁ προϋπολογισμός, ἐφ' ὅσον προΐσταται τῶν πραγμάτων ἡ νῦν Κυβέρνησις, εἶναι γνωστὸν εἰς τὴν Βουλήν. Δὲν ἐρχόμεθα πρῶτον ἤδη ὑποβάλλοντες εἰς τὴν Βουλὴν τὰς περὶ τῶν οἰκονομικῶν σκέψεις ἡμῶν. Ταύτας ἀνεκοινώσαμεν εἰς τὴν Βουλὴν καὶ διετυπώσαμεν ἐν νομοσχεδίοις καὶ ἐν προϋπολογισμοῖς ἀφ' ὅτου διευθύνομεν τὰ κοινά· διετυπώσαμεν αὐτὰς καὶ ἐπὶ τῆς προηγουμένης ἡμῶν ὑπουργείας, ἡ δὲ τότε ἐφαρμογὴ ἀπέληξεν εἰς τὴν 7ην Ἀπριλίου. Αὕτη ἡ 7η Ἀπριλίου ἦτο ἔκφρασις τῆς γνώμης τῆς κοινωνίας κατὰ τοῦ οἰκονομικοῦ ἡμῶν συστήματος, ἀλλ' ἐπῆλθον γεγονότα βραδύτερον, τὰ ὁποῖα ἀμέσως σχετίζονται πρὸς τὰ οἰκονομικά, ἀποτέλεσμα τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν ὅτι αὐτὴ ἡ κοινὴ γνώμη, ἥτις εἶχεν ἀπαιτήσει τὴν μεταβολὴν συστήματος, αὐτὴ ἡ κοινὴ γνώμη ἀπῄτησε τὴν ἐπάνοδον εἰς τὸ παλαιὸν σύστημα καὶ ἀπῄτησεν αὐτὴν διὰ τῶν αὐτῶν ἐκείνων ἀντιπροσώπων, δι' ὧν εἶχεν ἐκφράσει τὴν ἀντίθετον γνώμην. Ἐπανήλθομεν, ἄρα, εἰς τὴν ἐξουσίαν, ἵνα ἐφαρμόσωμεν τὸ σύστημα ἡμῶν· ἀλλὰ τὸ σύστημα δὲν ἀπήντα κατάστασιν, ὁποίαν πρότερον εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν. Ὅτε τὸ σύστημα ἐκεῖνο κατηρτίσθη, ἡ κατάστασις τῆς Πολιτείας ἦτο μᾶλλον εὔκολος πρὸς διαρρύθμισιν, ἢ ὅτε πάλιν ἐκλήθημεν, ἵνα διευθύνωμεν τὰ κοινά. Ὑποβαλόντες πέρυσι τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1887, ἐξεθέσαμεν εἰς τὴν Βουλὴν κατὰ τί ἡ κατάστασις ἦτο δυσχερεστέρα, κατὰ τί ἐπήγετο μεταβολὰς εἰς τὸ σύστημα, οὐχὶ εἰς τὴν διεύθυνσιν, ἀλλὰ πρὸς ἐπαύξησιν τῆς ἐντάσεως ἐν τῇ αὐτῇ διευθύνσει· ἐξεθέσαμεν ὅτι τὸ σύστημα ἡμῶν ἀφώρα ἀνέκαθεν εἰς τὴν διὰ τῆς ἐπιτελέσεως τῶν ὑποχρεώσεων τῆς Πολιτείας ἀνάκτησιν τῆς δημοσίας πίστεως καὶ εἰς τὴν διὰ τῆς δημοσίας πίστεως ἐξομάλισιν τῶν οἰκονομικῶν δυσχερειῶν. Ἀλλὰ ἡ πλήρωσις τῶν ὑποχρεώσεων τῆς Πολιτείας ἦτο δυσκολωτέρα κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, ἢ ὅσον ἦτο πρότερον, διότι ἀπὸ τῆς πρώτης καταστάσεως ἕως ἐκείνης, ἣν εὕρομεν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, εἶχεν ἐπέλθει ἐπιβάρυνσις 120 ἑκατομμυρίων εἰς τὸ Δημόσιον, 120 ἑκατομμυρίων προερχομένων ἐξ ἐλλείμματος δύο τακτικῶν προϋπολογισμῶν καὶ ἐξ ἐλλείμματος δύο ἐκτάκτων. Τότε οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι ἠμφισβητήθησαν· ἐλέχθη ὅτι οἱ τακτικοὶ καὶ ἔκτακτοι προϋπολογισμοὶ τοῦ 1885 καὶ 1886 δὲν ἦτο ἀληθές, ὅτι ἤθελον ἀφήσει ἔλλειμμα ἐν συνόλῳ 120 ἑκατομμυρίων· ἠκούσαμεν διὰ μακρῶν ἀναπτυσσομένους τοὺς λόγους, ἐφ' ὧν ἐστήριζον οἱ ἀντιφρονοῦντες τὴν γνώμην αὐτῶν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ ἐλλείμματα θὰ ἦσαν ἴσως καὶ μηδαμινά. Σήμερον δυνάμεθα νὰ προβῶμεν εἰς ἐξέλεγξιν τῶν τότε παρ' ἡμῶν ρηθέντων· δύναται ἡ Βουλὴ σήμερον νὰ κρίνῃ, ἐπὶ ἀριθμῶν στηριζομένη, ἐὰν ὀρθῶς ἢ κακῶς ἐξετιμήθη ἡ κατάστασις, ἐὰν πράγματι ταῦτα τὰ ἐλλείμματα ἐπεβάρυνον τὸ χρέος τοῦ Δημοσίου κατὰ 120 ἑκατομμύρια.

Ἀλλὰ δὲν ἦτο αὕτη ἡ μόνη ἐπιβάρυνσις· ἐπιβάρυνσις ἔτι σπουδαιοτέρα, ἐν ταῖς ἀμέσοις συνεπείαις, ἦτο ἡ προερχομένη ἐκ τῶν προσωρινῶν ὑποχρεώσεων τοῦ Ταμείου. Εὕρομεν, ἐλθόντες εἰς τὴν ἐξουσίαν, χρέη ἀπαιτητὰ μὴ πληρωθέντα, χρέη κυμαινόμενα, ὧν ἀπητεῖτο ἡ ἀνανέωσις, ἣν δυσκόλως ἠδυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν· εὕρομεν κατάστασιν δημοσίας πίστεως, ἥτις μικρὰν ἐπέτρεπεν ἐλπίδα τακτοποιήσεως τῶν προσωρινῶν ὑποχρεώσεων διὰ τῆς τροπῆς αὐτῶν εἰς πάγιον χρέος τοῦ Κράτους. Ἔχοντες πρὸ ἡμῶν εἰς ἐπίλυσιν ζητήματα ἀπαιτοῦντα ἄμεσον ἀπόφασιν, ὅπως ἐξευρεθῶσι τὰ μέσα πρὸς ἀπότισιν ὑποχρεώσεων τότε ὀφειλομένων, βάσιν τῶν ἐνεργειῶν ἡμῶν ἐθέσαμεν τὴν ἰδέαν, ἣν ἡ Βουλὴ ἠσπάσθη, ὅτι ἔπρεπε νὰ παράσχωμεν πλήρεις τὰς ἐγγυήσεις εἰς τὴν δημοσίαν πίστιν. Ἔπρεπε νὰ βεβαιώσωμεν ἐκείνους, εἰς οὓς ἠθέλομεν ἀποταθῆ, νὰ συνδράμωσιν ἡμᾶς πρὸς ἀπότισιν τῶν ὑποχρεώσεων ἡμῶν, ὅτι εἴχομεν τὴν ἀπόφασιν καὶ τὰ μέσα ν' ἀπαντήσωμεν τὰς δαπάνας, τὰς ὁποίας ἡ παρ' αὐτῶν παρεχομένη εὐκολία ἐπήγετο. Τότε ἀνεπτύχθησαν ἐν τῇ Βουλῇ δύο ἀντίθετοι γνῶμαι· ἡ γνώμη ὅτι αὕτη ἡ πολιτικὴ ἦτο ἡ μόνη ἄγουσα εἰς αἴσιον τέλος, ὅτι αὕτη ἠδύνατο νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀνόρθωσιν τῶν οἰκονομικῶν, ὅτι αὕτη μόνη ἡ γνώμη ἐπετρέπετο εἰς Κράτος ἐλεύθερον· ἀνεπτύχθη καὶ ἡ ἀντίθετος πολιτική, ὅτι τοὐτέστιν ἦτο ἀδύνατον ἡ Πολιτεία νὰ ἐκπληρώσῃ ἀνελλιπῶς τὰς χρηματικὰς αὐτῆς ὑποχρεώσεις, ὅτι ἐπομένως ἔπρεπε ν' ἀναγνωρίσωμεν τὸ ἀδύνατον τῆς ἐκπληρώσεως καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τοιαύτης πεποιθήσεως νὰ πολιτευθῶμεν. Ἡ Βουλὴ ἀπέκρουσε τὴν τελευταίαν ταύτην ἰδέαν, ἡ Βουλὴ ἠσπάσθη διὰ μεγάλης πλειονοψηφίας τὴν πρώτην ἰδέαν, τὴν ἠσπάσθη, ὅμως, ἐν τῷ σκότει ἐργαζομένη, διότι τὰ μέτρα, διὰ τῶν ὁποίων ἐπηγγελλόμεθα ὅτι ἠθέλομεν πραγματοποιήσει τὸ ποθούμενον, δὲν εἶχον δοκιμασθῆ, μόνον δι' ἐπιχειρημάτων ἐκ τῶν προτέρων ἠδυνήθημεν νὰ συστήσωμεν τὰ μέτρα ταῦτα ἄνευ τῆς ἐκ τῶν ὑστέρων βεβαιώσεως. Ταύτην τὴν βεβαίωσιν ἔχομεν ἤδη, καὶ διὰ τοῦτο πρὸ παντὸς ἄλλου, πρὶν ἢ ἡ Βουλὴ προβῇ εἰς οἱονδήποτε ἔργον, εἴτε οἰκονομικόν, εἴτε πολιτικόν, ἔχει τὸ καθῆκον καὶ τὸ δικαίωμα ν' ἀπαιτήσῃ ὅπως διαλευκανθῶσι τὰ τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς, ὅπως γνωρίζῃ ἂν ὀρθαί εἰσιν αἱ σκέψεις αἱ ὑπαγορεύσασαι αὐτὴν τὴν πολιτικήν, οἵα διετυπώθη. Ἔχει τὸ δικαίωμα ἡ Βουλὴ ν' ἀπαιτήσῃ ὅπως προσαχθῶσι πάντα τὰ ἔγγραφα καὶ πᾶσαι αἱ καταστάσεις, αἱ δυνάμεναι νὰ καθοδηγήσωσιν αὐτὴν περὶ τῆς ἐννοίας τῶν ψηφισθέντων, περὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν, περὶ τῆς ἐπιτυχίας ἢ τῆς ἀποτυχίας. Οἱ τῆς τότε πλειοψηφίας ἔχουσι καὶ πρὸς ἑαυτοὺς καὶ πρὸς τὸ Ἔθνος τὸ καθῆκον νὰ ζητήσωσι νὰ πεισθῶσιν ἂν καλῶς τότε ἔκριναν ἢ κακῶς, διότι, ἐὰν τὰ πράγματα τοὺς ἀποδείξωσιν ὅτι κακῶς ἔκριναν, βεβαίως ἄκαιρος καὶ ἄτοπος θὰ ἦτο ἡ φιλοτιμία, ἥτις θὰ ὑπηγόρευεν εἰς αὐτοὺς νὰ ἐπιμένωσιν εἰς τὴν πολιτικὴν ἐκείνην. Δὲν πρόκειται περὶ παρωνυχίδος, πρόκειται περὶ ζητήματος, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ κρηπὶς τοῦ πολιτικοῦ οἰκοδομήματος, πρόκειται περὶ τοῦ οἰκονομικοῦ ζητήματος, ἐν τῷ ὁποίῳ σήμερον δὲν ἐπιτρέπεται φιλοτιμία προσωπική. Ἡ μόνη ἐπιτρεπομένη φιλοτιμία εἶναι ἡ ἐν ἐπιγνώσει ἀπόφασις. Ὅταν, ἐκτυλιχθείσης τῆς καταστάσεως, πεισθῇ ἡ πλειονοψηφία ὅτι καλῶς ἐψήφισεν, ὀφείλει νὰ ἐμμένῃ εἰς τὴν γνώμην ἣν ἐσχημάτισε κατὰ τὴν παρελθοῦσαν Σύνοδον, καὶ νὰ προβῇ εἰς τὴν ψήφισιν τῶν μέτρων, διὰ τῶν ὁποίων τὸ σύστημα ἐκεῖνο θέλει συμπληρωθῆ καὶ θέλει καταστῆ ἐφαρμοστέον εἰς τὸ μέλλον. Ἀλλὰ καὶ ἡ μειοψηφία ἡ τότε τῶν αὐτῶν βεβαίως αἰσθημάτων ἐμφορεῖται, καὶ ἂν τὰ πράγματα πείσωσιν αὐτὴν ὅτι κακῶς ἐσκέπτετο πέρυσιν, ὅτε συνίστα εἰς τὴν Βουλὴν νὰ ἀθετήσῃ τὰς ὑποχρεώσεις τοῦ Κράτους, βεβαίως θέλει παραιτήσει τὰς ἰδέας αἵτινες ἀπετέλουν τὸ πρόγραμμα αὐτῆς. Τοιαύτας ὑποχρεώσεις καὶ πρὸς τὴν πλειοψηφίαν καὶ πρὸς τὴν μειοψηφίαν ἐρχόμεθα νὰ ἐπιτελέσωμεν ἤδη. Φέρομεν πάντας τοὺς πίνακας ἐνώπιον τῆς Βουλῆς, ἵνα καὶ αὐτὴ δυνηθῇ μετὰ τῆς Κυβερνήσεως νὰ μελετήσῃ αὐτοὺς καὶ σκεφθῇ καὶ ἀποφασίσῃ περὶ τῆς μελλούσης πολιτικῆς. Ἡμεῖς ἐμελετήσαμεν τοὺς πίνακας καὶ ἐμορφώσαμεν τὴν πεποίθησιν ὅτι καλῶς ἐσκέφθημεν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, ἔχομεν δὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι τὴν αὐτὴν γνώμην θέλει σχηματίσει καὶ ἡ Βουλὴ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν πινάκων, καὶ ἐν ταύτῃ τῇ βεβαιότητι προκαλοῦμεν πάντας, καὶ συμπολιτευομένους καὶ ἀντιπολιτευομένους, νὰ μελετήσωσιν αὐτούς, πεποιθότες ὅτι ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ θέλουσι λησμονήσει ἐντελῶς πάνθ' ὅσα τυχὸν εἶπον ἄλλοτε καὶ τὰ ὁποῖα ἐν μικροτέρου λόγου ζητήμασι θὰ ἠδύναντο ἴσως διὰ τῆς φιλοτιμίας νὰ τοὺς ἐδέσμευον. Πρέπει νὰ ἔλθωσιν οὗτοι εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν πινάκων, ἐγκαταλείποντες πᾶσαν προκατάληψιν. Ἂν ἡ ἀνάγνωσις ἀποδεικνύῃ ὅτι δύναται ἡ Ἑλλὰς νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀνελιπῆ ἐκτέλεσιν τῶν ὑποχρεώσεων αὐτῆς, βεβαίως ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι εἶχον τὴν ἀντίθετον γνώμην, θὰ συμφωνήσωσι μεθ' ἡμῶν, ἀποδεχόμενοι τὰς βάσεις τοῦ ἡμετέρου συστήματος, καὶ θὰ ἐργασθῶσιν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ οὐχὶ εἰς ἀπόρριψιν τοῦ συστήματος, ἀλλ' εἰς συμπλήρωσιν καὶ διαρρύθμισιν αὐτοῦ τοιαύτην, ὥστε ἡ ἐφαρμογὴ νὰ καταστῇ εὐχερεστέρα.

Ἐρχομαι εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ καθήκοντος τούτου καὶ ἄρχομαι ἀπὸ τοῦ σημείου ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἠρξάμην κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος. Καὶ αὐτὸς ὁ Λογιστικὸς νόμος ἐπέβαλεν εἰς τὰς κυβερνήσεις τὴν ὑποχρέωσιν μετὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ νὰ προσάγωσι τὰς καταστάσεις τοῦ παρελθόντος. Ἡ ὑποχρέωσις, ὅμως, ἥτις εἶναι τυπικὴ ἐκ τοῦ Λογιστι-

κοῦ νόμου, εἶναι παρ' ἡμῖν ἀπαραίτητος, ὡς ἐκ τῆς ἀνάγκης ἐπὶ τῶν πληροφοριῶν τούτων νὰ στηρίξωμεν πάντα τὸν προϋπολογισμὸν ἡμῶν, πάσας τὰς περὶ μεταρρυθμίσεων, ἃς εἰσηγάγομεν, ἀποφάσεις, εἴτε πρὸς διατήρησιν εἴτε πρὸς ἀνατροπήν.

Κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, εἰσάγοντες τὸν προϋπολογισμὸν κατὰ τὰ τέλη τοῦ Ὀκτωβρίου, ἠδυνάμεθα νὰ παρουσιάσωμεν ὡς ἐκ τῆς ὥρας ἐκείνης τοῦ ἔτους τὸν ἀπολογισμὸν μόνον τοῦ 1884, διότι ὁ τοῦ 1885 δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ συνταχθῇ εἰμὴ μετὰ τὴν 31 Ὀκτωβρίου· ἤδη δυνάμεθα νὰ εἰσαγάγωμεν τὸν ἀπολογισμὸν τοῦ 1885, καὶ τοῦτον εἰσάγω. Ὡς πρὸς τὸ 1886 δυνάμεθα νὰ πράξωμεν ἤδη ὅ,τι κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐπράξαμεν ὡς πρὸς τὸ 1885. Δυνάμεθα νὰ εἰσαγάγωμεν προσωρινὴν κατάστασιν μέχρι τῆς 30 Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους τούτου· ἐπειδὴ δὲ ἡ 30 Σεπτεμβρίου δὲν εἶναι τὸ τέρμα τῆς χρήσεως, ἀλλ' ὑπολείπεται εἷς ἔτι μήν, δυνάμεθα ὡς πρὸς τὸν μῆνα τοῦτον, λήξαντα προχθές, νὰ εἰσαγάγωμεν οὐχὶ κατάστασιν ἐπίσημον καὶ κανονικήν, ἀλλὰ διοικητικὰς πληροφορίας, πληροφορίας, ὅμως, ἀσφαλεῖς καὶ ἱκανάς, ἵνα διαφωτίσωσι τὴν Βουλήν· διότι παρῆλθεν ἤδη ὁ Ὀκτώβριος καὶ εἴχομεν λάβει τὴν πρόνοιαν νὰ ζητήσωμεν τηλεγραφικῶς πάσας τὰς εἰδήσεις, αἵτινες ἠδύναντο νὰ εἶναι ἀναγκαῖαι πρὸς συμπλήρωσιν τῶν περὶ τῆς χρήσεως τοῦ 1886 καταστάσεων. Κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, εἴχομεν παραστήσει εἰς τὴν Βουλὴν ὅτι ἡ κατάστασις ἡ προτέρα, ἐκείνη τὴν ὁποίαν παρεδώσαμεν ἀποχωρήσαντες τῆς ἐξουσίας, κατόπιν τῆς ἀποφάσεως τοῦ Ἔθνους, κατὰ τὴν 7 Ἀπριλίου, εἶχε δεινωθῆ οἰκονομικῶς, ὅτι πλὴν τῶν προνοιῶν, περὶ ὧν πρότερον ἔπρεπε νὰ σκεφθῇ ἡ Βουλή, τῇ ἐπεβάλλετο τὸ καθῆκον νὰ λάβῃ πρόνοιαν καὶ περὶ τῆς ὑπηρεσίας νέου χρέους, προστεθέντος ἐκ τῆς καταστάσεως τῆς μεσολαβησάσης ἀπὸ τῆς 7 Ἀπριλίου ἕως τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἀνελάβομεν τὴν ἐξουσίαν. Παρεστήσαμεν ὅτι τὰ πράγματα, τὰ ἐν τῷ μεταξὺ λαβόντα χώραν, ἐπήγοντο καὶ ὡς πρὸς τὸ 1885 καὶ ὡς πρὸς τὸ 1886 ἐλλείμματα ἐν τῷ τακτικῷ προϋπολογισμῷ, ἐλλείμματα ἐν τῷ ἐκτάκτῳ προϋπολογισμῷ· ταῦτα δὲ ὅλα παρεστήσαμεν ὡς συμποσούμενα εἰς 120,000,000. Ἠξίωσαν τότε πολλοὶ καὶ ἐντριβεῖς θεωρούμενοι περὶ τὰ οἰκονομικὰ ὅτι δὲν θὰ ἦσαν τὰ ἐλλείμματα τοιαῦτα, ὁποῖα ἡμεῖς ἐλέγομεν, ὁ ἀπολογισμός, ὅμως, τοῦ 1885 ἐπεβεβαίωσε πάντα ὅσα ἡμεῖς ἐλέγομεν. Ἐκ τοῦ ἀπολογισμοῦ τούτου ἐξάγεται ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ 1885, ἐντελῶς περαιωθεῖσα, ἀφῆκεν ἔλλειμμα τακτικοῦ προϋπολογισμοῦ 24,950,000, ἐκτάκτου δὲ προϋπολογισμοῦ 36,737,000, ἐν συνόλῳ 61,687,000. Ἀλλ' ἐν τῷ ποσῷ τούτῳ περιλαμβάνεται καὶ ἡ πίστωσις ἡ διατεθεῖσα εἰς τοὺς σιδηροδρόμους, ἀφαιροῦντες δὲ τὰ διατεθέντα ὑπὲρ τῶν σιδηροδρόμων, ἔχομεν ἔλλειμμα τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1885, 57,555,000 δραχμῶν. Ἐν τῷ ὑπολογισμῷ δὲ περιλαμβάνομεν οὐ μόνον τὰ τακτικὰ ἔσοδα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔκτακτα ἔσοδα, ἐφ' ὅσον ταῦτα ἦσαν φόροι, τουτέστι τὰς εἰσφοράς. Δὲν περιλαμβάνομεν τὰ ἐκ τῶν δανείων εἰσπραχθέντα. Ὡς πρὸς τὸ 1886 εἶπον ὅτι δὲν δύναμαι νὰ παρουσιάσω εἰς τὴν Βουλὴν ἀπολογισμόν, ἀφοῦ ἡ χρῆσις τοῦ 1886 ἔληξε μόλις πρὸ δύο ἡμερῶν, ἀλλὰ δύναμαι νὰ παρουσιάσω προσωρινὴν κατάστασιν μέχρι τῆς 30 Σεπτεμβρίου καὶ πληροφορίας περὶ τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου. Καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι τὰ τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀκριβῆ, ἐπειδὴ ταῦτα εἶναι τὸ ἓν εἰκοστὸν δεύτερον τῆς χρήσεως, νομίζω ὅτι δὲν δυνάμεθα σπουδαίως ἐν αὐτοῖς νὰ σφάλωμεν, τουτέστι πᾶν ἀριθμητικὸν σφάλμα θέλει ἔχει μικρὰν ἀξίαν πρὸς τὸ ὅλον· ἀλλὰ νομίζω ὅτι δὲν κινδυνεύομεν νὰ σφάλωμεν, διότι αἱ πληροφορίαι, τὰς ὁποίας συνέλεξεν ἡ ὑπηρεσία, εἶναι ἱκανῶς πλήρεις καὶ εἶναι ἀσφαλεῖς. Μέχρι τῆς 30 Σεπτεμβρίου 1887 ἐπὶ τῆς χρήσεως τοῦ 1886 εἰσεπράχθησαν ἐκ τακτικῶν μὲν ἐσόδων 61,515,000, ἐξ εἰσφορῶν 952,000, ἑπομένως ἐν συνόλῳ 62,467,000. Εἰς ταῦτα δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν εἰσπράξεις διὰ τὸν μῆνα Ὀκτώβριον περὶ τὸ 1,000,000, ὥστε ἔχομεν εἰσπράξεις τῆς χρήσεως τοῦ 1886 δρχ. 63,467,000. Αἱ εἰσπράξεις αὗται ὑπολείπονται κατὰ πολὺ τῶν προϋπολογισθέντων 83,324,068· ἀλλὰ περὶ τούτου δὲν πρόκειται ἤδη. Ἤδη ἀναφέρω τὰ τῶν εἰσπράξεων, ἵνα παραβάλω αὐτὰ πρὸς τὰ πληρωθέντα ἔξοδα καὶ ὁρίσω τὸ ἔλλειμμα τοῦ τακτικοῦ προϋπολογισμοῦ τῆς χρήσεως τοῦ 1886. Τὰ ἔξοδα τοῦ 1886, ἤτοι αἱ πραγματικαὶ πληρωμαί, ἀνῆλθον εἰς 91,848,000· ἑπομένως, ἂν ἀπὸ τοῦ ποσοῦ τούτου ἀφαιρέσωμεν τὰ ἔσοδα τῶν 63,467,000, ἔχομεν ἔλλειμμα τοῦ τακτικοῦ προϋπολογισμοῦ 28,380,000. Ἔχομεν προσέτι ἔκτακτον προϋπολογισμὸν περιλαμβάνοντα ἔξοδα δαπανηθέντα 37,414,000, εἰς ὧν τὴν ἀπότισιν αἱ τακτικαὶ πρόσοδοι τοῦ Κράτους, ἐπιπροστιθεμένων εἰς αὐτὰς καὶ τῶν ἐξ εἰσφορῶν προσόδων, οὐδόλως συνετέλουν. Τὸ ποσὸν τοῦτο καλύπτεται διὰ δανείων, ἑπομένως ἀποτελεῖ ἔλλειμμα· τὸ ποσὸν δὲ τοῦτο τῶν 37,414,000, προστιθέμενον εἰς τὸ ἔλλειμμα τοῦ τακτικοῦ προϋπολογισμοῦ ἐξ 28,380,000, φέρει τὸ ἔλλειμμα τοῦ 1886 εἰς 65,795,000, ἑπομένως τὰ ἐλλείμματα ὁμοῦ τοῦ 1885 καὶ τοῦ 1886 ἔχουσιν ὡς ἑξῆς: ἔλλειμμα τακτικὸν τοῦ 1885 24,950,000, ἔλλειμμα τακτικὸν τοῦ 1886 28,380,000, τὸ ὅλον τῶν ἐλλειμμάτων τῶν τακτικῶν προϋπολογισμῶν τῶν δύο χρήσεων 53,331,000. Ἔκτακτα ἔξοδα τοῦ 1885 36,737,000, τοῦ 1886 37,414,000, τουτέστιν ἀμφοτέρων τῶν χρήσεων 74,151,000. Τὸ ἔλλειμμα, ἄρα, τακτικῶν καὶ ἐκτάκτων προϋπολογισμῶν τοῦ 1885 καὶ 1886 ἀνέρχεται εἰς 127,483,000. Ἀλλὰ ταῦτα τὰ 127,483,000 προέρχονται καὶ ἐκ τῶν δαπανῶν τῶν γενομένων χάριν τῶν σιδηροδρόμων· ἂν ἀφαιρέσωμεν τὰς δαπάνας ταύτας, περιορίζεται τὸ ἔλλειμμα εἰς 119,559,000, τουτέστιν εἶναι σχεδὸν αὐτὸ

τὸ ποσὸν τὸ ὁποῖον ἠδυνήθημεν νὰ παραστήσωμεν πέρυσιν εἰς τὴν Βουλήν, ὅτε δὲν εἴχομεν ἀπολογισμὸν τοῦ 1885, ἀλλὰ μόνον προσωρινὴν κατάστασιν, ὅτε περὶ τοῦ 1886 ἤμεθα ἠναγκασμένοι νὰ ὁμιλῶμεν ἐπὶ εἰκασιῶν ἐξ ἐνδείξεων καὶ ἐξ ἀτελῶν πληροφοριῶν. Τὰ τοῦ 1886 ἔξοδα καὶ οἱ ὑπολογισμοὶ περὶ τῶν προσόδων αὐτοῦ ἐχρησίμευσαν εἰς τὴν Κυβέρνησιν ὡς ὁδηγὸς περὶ τὸν καταρτισμὸν τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1887, ἐχρησίμευσαν εἰς αὐτὴν ὡς ὁδηγός, ἀφοῦ ὑπεβλήθησαν εἰς βάσανον ἐνδελεχῆ. Ἐνθυμεῖται, ἴσως, ἡ Βουλὴ ὅτι τότε παρεστήσαμεν ὡς πρὸς τὰς προσόδους ἐπὶ μιᾶς ἑκάστης ἐξ αὐτῶν, ὁποίας μεταβολὰς ἐνομίζομεν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπενέγκωμεν εἰς τοὺς ἀριθμούς, ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ διατηρηθῇ ἡ νομοθεσία ἡ τότε ὑφισταμένη. Ἀφοῦ δὲ τοιουτοτρόπως ἀνεθεωρήσαμεν τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐσόδων τοῦ 1886 καὶ ἐφθάσαμεν εἰς ὡρισμένον συμπέρασμα, ἀνεγνωρίσαμεν ὅτι ἡ τότε κειμένη νομοθεσία ἦτο ἀνεπαρκής, ἵνα παράσχῃ ἔσοδα, ὅσα ἀπῄτουν τὰ ἀναγκαῖα ἔξοδα κατὰ τὸ ἔτος 1887, καὶ ἐπὶ τούτων ἐστηρίχθημεν, ἵνα προτείνωμεν εἰς τὴν Βουλὴν τὰ μέτρα τὰ ὁποῖα αὕτη ἐψήφισεν. Ἤδη ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς χρήσεως τοῦ 1886 δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ἂν ὀρθῶς ἢ κακῶς ἐξετιμήσαμεν τότε τὰ τῶν προσόδων, ἂν ἡ βάσις τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1887 ὑπῆρξεν ἀληθής, ἂν οἱ περιορισμοὶ τῶν ἐκ τῶν κειμένων τότε φόρων προσδοκωμένων ἦσαν δεδικαιολογημένοι καὶ ἂν τὸ δεδικαιολογημένον τοῦ περιορισμοῦ τούτου καθιστᾷ δεδικαιολογημένα καὶ τὰ μέτρα, διὰ τῶν ὁποίων ἐζητοῦμεν τὴν ἀναπλήρωσιν τῶν ἐλλειμμάτων.

Ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1886 εὑρίσκομεν, ὅπως ἐψηφίσθη, ἀναγεγραμμένα ἔσοδα 88,324,000 δραχμῶν, ἡμεῖς δὲ παρεστήσαμεν ὅτι τὸ ποσὸν τοῦτο ἦτο ὑπερβολικὸν καὶ θεωρήσαντες μίαν ἑκάστην τῶν προσόδων, ἀπελήξαμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι κατ' ἀνώτατον ὅρον ἐπετρέπετο ν' ἀναγραφῇ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1886 βεβαίωσι 76,580,000· ἤδη δὲ τὰ ἀποτελέσματα μαρτυροῦσιν ὅτι καὶ κάτω τοῦ ποσοῦ τούτου ἔπρεπε νὰ περιορίσωμεν τὰς προσόδους, διότι αἱ βεβαιώσεις ἔφθασαν εἰς 71,700,000. Ἐπὶ προϋπολογισμοῦ ἀναγράφοντος 88,324,000 βεβαιώσεις, ἔχομεν βεβαιώσεις πραγματοποιηθείσας 71,700,000. Ἔχω ἐνταῦθα τὸν πίνακα, ὅστις θέλει καὶ οὗτος κατατεθῇ μετὰ τῶν λοιπῶν εἰς τὴν Βουλήν, ἐκ τῶν ὁποίων θέλετε ἰδεῖ ποῦ ὑπῆρξαν ὑπερβολικαὶ αἱ ἐκτιμήσεις, καὶ τίνων ἕνεκα λόγων παρεστάθη ἐν τέλει τῆς χρήσεως ἡ τοιαύτη διαφορὰ 16,600,000, τῶν πραγματικῶς βεβαιωθέντων πρὸς τὰ προϋπολογισθέντα. Βλέπομεν ἐν τῷ πίνακι βεβαιώσεις ἐπὶ ἔλαττον τοῦ φόρου τῶν οἴνων 1,783,000, διότι ἀναγράφονται προϋπολογισθέντα 3,000,000, ἐπραγματοποιήθησαν δὲ βεβαιώσεις 1,216,000. Ἐπὶ τοῦ φόρου τῶν ζώων προϋπελογίσθησαν 3,000,000, ἐπραγματοποιήθησαν δὲ 2,542,000 ἑπομένως, ἔχομεν βεβαιώσεις ἐπὶ ἔλαττον 547,000. Εἰς τὰ τελωνιακὰ τέλη ἔχομεν διαφορὰν 4,160,000 ἐπὶ ἔλαττον. Εἰς τὸ χαρτόσημον 1,880,000. Εἰς τὸν καπνὸν 2,776,000. Εἰς τὰς ἁλυκὰς 1,778,000. Εἰς τὰς προσωρινὰς δόσεις γαιῶν καὶ φυτειῶν 1,523,000, καὶ ἐν ἄλλοις ἄρθροις ποσὰ ἐπὶ ἔλαττον βεβαιωθέντα ἱκανῶς σπουδαῖα. Ταῦτα ἀναφέρω διὰ νὰ δείξω ὅτι ἤμεθα δεδικαιολογημένοι τότε λέγοντες ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1886 ἀνέγραψεν ἔξοδα εἰκονικὰ καὶ ὅτι, ἐὰν ἐπὶ τοιαύτης βάσεως ἐστηρίζομεν καὶ τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1887, ἠθέλομεν ἀναγράψει ἐν αὐτῷ μέγα ποσόν, ποσὸν τὸ ὁποῖον ἀπεδείχθη ἐξικνούμενον εἰς 16,000,000 δραχμῶν, καὶ ὅπερ, ἐὰν δὲν ἐλαμβάνομεν περὶ αὐτοῦ πρόνοιαν, ἤθελεν ὡς εἰκονικὸν μετατραπῆ εἰς ἔλλειμμα.

Ἀλλ' ἤδη, ὡς ἐκ τῆς ἐκτιμήσεως τῆς ὀρθωτέρας, τῆς τότε γενομένης, δὲν διατρέχομεν τὸν κίνδυνον νὰ ἴδωμεν ἀναθρῶσκον τὸ ἔλλειμμα τοῦτο τῶν 16,600,000 δραχμῶν· διότι ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1887 ἀνεγράφησαν περιωρισμέναι κατὰ τὰ εἰρημένα πᾶσαι αἱ πρόσοδοι.

Τὸ βάρος, ἄρα, ὅπερ ἐπεβλήθη εἰς τὴν Πολιτείαν κατὰ τὴν περίοδον κατὰ τὴν ὁποίαν διετέλει διακεκομμένη ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον τώρα λειτουργεῖ, ὑπῆρξεν, ὅπως πέρυσιν ἐρρήθη, 120,000,000. Δικαίως, ἄρα, ἡ Βουλὴ ἐστήριξε τὰς σκέψεις αὐτῆς τότε ἐπὶ τοιαύτης ἐπιβαρύνσεως· τοῦτο ἀποδεικνύεται ἤδη ἐναργῶς ἐξ ἀπολογισμοῦ τοῦ ἔτους 1885, ἐκ προσωρινῆς καταστάσεως 21 μηνῶν τῆς χρήσεως τοῦ 1886 καὶ ἐκ πληροφοριῶν περὶ τοῦ 22ου μηνός. Οὐδεμία, ἄρα, δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι προσετέθη ἐπιβάρυνσις, πρὸς ὑπηρεσίαν τῆς ὁποίας, κατὰ τοὺς παρ' ἡμῖν συνήθεις ὅρους τῶν τόκων καὶ τῶν χρεωλυσίων, θὰ ἀπῃτεῖτο, ὅπως τότε ἐρρήθη, ποσὸν 10,000,000 καὶ ὅτι αἱ δυσχέρειαι τοῦ προϋπολογισμοῦ ηὔξησαν κατὰ τὸ ποσὸν τοῦτον· τοὐτέστιν, ἐὰν πρὸ τῆς 7ης Ἀπριλίου ἀπῃτεῖτο ἵνα προνοήσωμεν περὶ νέων προσόδων, καὶ ἂν τότε ἐθεωρήθη ὅτι ἡ πρόνοια αὕτη ἦτο ὑπερτέρα τῶν δυνάμεων τῆς χώρας, ὅτι ἦτο ὑπερτέρα τῆς διαθέσεως τῆς χώρας, ἐὰν ἡ χώρα ἐδήλωσεν ὅτι δὲν εἶχε τότε τὴν διάθεσιν πρὸς ἐπαύξησιν τῶν φορολογικῶν αὐτῆς βαρῶν, ἀφοῦ εἰς τὴν τότε ἀναγκαίαν πρόνοιαν ἐπιπροσετίθετο καὶ ἑτέρα περὶ δέκα ἔτι ἑκατομμυρίων, ἦτο φυσικὸν ν' ἀπεκδεχώμεθα ὅτι τὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα ἠθέλομεν προτείνει, θὰ ἐθεωροῦντο ἐπαχθῆ. Ἔπρεπεν, ἄρα, νὰ καταδείξωμεν τὴν ἀναπόδραστον αὐτῶν ἀνάγκην, πρέπει δὲ νὰ καταδείξωμεν αὐτὴν καὶ ἤδη ἐκ τῶν ὑστέρων δι' ἀριθμῶν, ἵνα δικαιολογηθῶμεν ἀπέναντι ἐκείνων, τοὺς ὁποίους οὕτω σπουδαίως ἐπεβαρύνομεν. Καὶ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς πολιτικῆς τῆς ἑβδόμης Ἀπριλίου δὲν ἔπαυσαν οἱ παραίτιοι τῆς ἐπαυξήσεως τῶν δυσχερειῶν ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἄνευ ἀνάγκης ἐπεβλήθη-

σαν φόροι, ὅτι ἠδυνάμεθα νὰ ἐξέλθωμεν τῶν δυσχερειῶν δι' ἄλλων μέσων, ἔστω καὶ ἂν τὰ μέσα ταῦτα ἦσαν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα προετάθησαν ἐν τῇ Βουλῇ, ὅτι δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι αἱ ἐπιβαρύνσεις ἦσαν τοσαῦται, ὁποῖαι παρεστάθησαν ἤδη. Οἱ ἰσχυρισμοὶ οὗτοι ἐκάλουν ἀπάντησιν, ταύτην δὲ δίδουσιν ἤδη ὁμιλοῦντες ἀνθ' ἡμῶν οἱ ἀριθμοί.

Ἀλλ' ἀφοῦ οὕτω κατηρτίσθη ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1887, ἀφοῦ κατηρτίσθη ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1886, διορθωθέντος παρ' ἡμῶν διὰ τῆς ἐλαττώσεως τῶν ἐκτιμήσεων τῶν προσόδων, ἀφοῦ διερρυθμίσθη διὰ τῆς ἀναπληρώσεως τῶν κενῶν διὰ νέων φορολογικῶν μέτρων, μένει νὰ ἐξετάσωμεν κατὰ πόσον τὸ ὅλον σύστημα, τὸ παρ' ἡμῶν προταθὲν καὶ παρὰ τῆς Βουλῆς ψηφισθέν, ἀνταπεκρίθη πρὸς τὴν ἀνάγκην, κατὰ πόσον αἱ ἐπαγγελίαι ἐπηλήθευσαν, κατὰ πόσον οἱ μέχρι τοῦδε παρουσιαζόμενοι ἀριθμοὶ ἐπικυροῦσι τὸ βάσιμον τῶν ὑπολογισμῶν ἡμῶν. Καὶ δὲν ἔχομεν ὡς πρὸς τὸ 1887 ἀπολογισμόν, ἀφοῦ μόλις εἰσερχόμεθα εἰς τὸν ἑνδέκατον μῆνα τῆς χρήσεως, ἀπαρτιζομένης ἐξ 22 μηνῶν. Ἀλλὰ καίτοι δὲν ἔχομεν ἀπολογισμόν, καίτοι δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν, ὅπως διὰ τὸ ἔτος 1886, προσωρινὴν κατάστασιν διὰ τὸ πλεῖστον ἢ σχεδὸν διὰ τὸ ὅλον τῆς χρήσεως, αὐτοὶ οἱ δέκα μῆνες, περὶ τῶν ὁποίων δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν πληροφορίας, τοὐτέστιν οἱ ἐννέα μῆνες μέχρι τῆς 30ῆς Σεπτεμβρίου, περὶ τῶν ὁποίων δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν πλήρεις καὶ ἐπισήμους καταστάσεις, καὶ ὁ 10ος μήν, περὶ τοῦ ὁποίου δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν πληροφορίας διοικητικάς, ἀποχρώσας καὶ ἀσφαλεῖς, αὐτοὶ οἱ δέκα μῆνες δύνανται κατὰ πολὺ νὰ μᾶς διαφωτίσωσι· διότι ναὶ μὲν ἡ χρῆσις ἀπαρτίζεται ἐξ 22 μηνῶν, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι γενικὴ ἔκφρασις. Ὅταν εἰσδύσωμεν εἰς τὰ καθ' ἕκαστα, εὑρίσκομεν ὅτι οἱ 22 μῆνες δὲν εἶναι ὁ χρόνος τῆς διαρκείας ὅλων τῶν προσόδων, ἐξ ἐναντίας αἱ πλεῖσται τῶν προσόδων δὲν διαρκοῦσιν ὡς πρὸς τὴν βεβαίωσιν καὶ τὴν εἴσπραξιν 22 μῆνας, αἱ πλεῖσται διαρκοῦσι μόνον 12 μῆνας· τὰ τελωνειακά, τὸ χαρτόσημον, οἱ φόροι τῆς καταναλώσεως, τὰ μονοπωλεῖα, τὸ ταχυδρομεῖον, τὸ τηλεγραφεῖον, αἱ κρατήσεις τῶν συντάξεων καὶ πλεῖσται, ὅσαι κατὰ νόμον βεβαιοῦνται και εἰσπράττονται ἐντὸς τοῦ πρώτου ἔτους. Περὶ τούτων, ἄρα, ἔχοντες πληροφορίας ἀσφαλεῖς ἐπὶ 10 μῆνας, γινώσκομεν τὰ 10/12 τοῦ ὅλου καὶ δὲν εἶναι δύσκολον ν' ἀποφανθῶμεν ἀσφαλῶς περὶ τῶν δύο ὑπολειπομένων δωδεκάτων· τὰ ποσὰ δὲ ἐπὶ προϋπολογισμοῦ 94,000,000, εἰς τὰ ὁποῖα ἐφαρμόζεται ἡ σκέψις αὕτη, εἶναι περίπου ἐν συνόλῳ 70,000,000. Περὶ 70, ἄρα, ἑκατομμυρίων τοῦ προϋπολογισμοῦ δυνάμεθα ἀπὸ τοῦδε νὰ γινώσκωμεν τὰ ἀποτελέσματα κατὰ 10 δωδεκατημόρια καὶ ταῦτα τὰ 10 δωδεκατημόρια πρέπει νὰ μελετήσωμεν ἐπισταμένως, διότι ἐξ αὐτῶν δυνάμεθα νὰ ὁδηγηθῶμεν περὶ τῆς λειτουργίας τῶν μέτρων. Ὡς πρὸς τὰ ἄλλα 24 περίπου ἑκατομμύρια δὲν δυνάμεθα σήμερον νὰ εἴπωμέν τι νέον. Πᾶσα σκέψις περὶ ἐκείνων εἶναι πρόωρος. Ὅτε ἐπὶ 22 μηνῶν μόλις οἱ 10 μῆνες παρῆλθον, βεβαίως δὲν δυνάμεθα ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε πείρας νὰ ὁδηγηθῶμεν περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων. Ἀλλ' ὅταν ἔχωμεν ἀποτελέσματα περὶ 70 ἑκατομμυρίων, ἐπὶ προϋπολογισμοῦ 94,000,000, νομίζω ὅτι ταῦτα εἶναι ἐπαρκῆ, ἵνα μᾶς διαφωτίσωσιν.

Ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1887 ἐψηφίσθη ἐν ἰσοζυγίῳ, τὸ περίσσευμα τὸ παρουσιαζόμενον ἦτο ἁπλῶς ἀριθμητικόν, δὲν εἶχεν ἀξίαν οὐσιαστικήν, ἦτο 387 χιλ. δρχ., ὥστε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι δὲν παρουσίαζε περίσσευμα, παρουσίαζεν ἁπλοῦν ἰσοζύγιον. Ποῖαι μεταβολαὶ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ ἀπεδείχθησαν ἐπελθοῦσαι ὡς πρὸς τὰ ἔσοδα ἐν ἐκείνοις τοῖς φόροις οἵτινες ἀποτελοῦσιν, ὅπως εἶπον, τὸ μέγιστον μέρος τῶν προσόδων τοῦ προϋπολογισμοῦ, ποῖα τὰ ἀποτελέσματα ὡς πρὸς τὰ ἔξοδα, διότι καὶ ὡς πρὸς ἐκεῖνα ἡ χρῆσις, ἥτις ἔχει διάρκειαν 22 μηνῶν, κατὰ τὸ πλεῖστον περιορίζεται εἰς μόνον 12, ἐντὸς τῶν ὁποίων δυνάμεθα, ὡς πρὸς τὸ πλεῖστον τῶν ἐξόδων, νὰ γνωρίσωμεν καὶ ἐπισήμως εἰς τί ποσὸν ἀνέρχονται. Ὀφείλομεν, ἄρα, νὰ ἐξετάσωμεν, ἡ ἐφαρμογὴ ἐπὶ 10 μῆνας τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐξόδων κατὰ πόσον ηὔξησε τὰς πιστώσεις τὰς ἀναγεγραμμένας, εἴτε διὰ νέων πιστώσεων, χορηγηθεισῶν διὰ διαταγμάτων, ὅπως ἐπιτρέπει ὁ νόμος περὶ προϋπολογισμοῦ, εἴτε διὰ τῆς γεννηθείσης ἀνάγκης, ἥτις θέλει ὑποχρεώσει τὴν Βουλὴν νὰ ἐπιψηφίσῃ πρὸς τακτοποίησιν ἀναπληρωματικὰς ἢ ἐκτάκτους πιστώσεις, καὶ προσέτι ποῖοι περιορισμοὶ ἐπῆλθον εἰς τὰς δαπάνας. Ἐὰν πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ σκοποῦ τῆς μελέτης ταύτης ποιησώμεθα ἀρχὴν ἀπὸ τῶν ἐσόδων, παρατηροῦμεν ὅτι ἔχομεν ἔσοδα τοῦ 1887, ἐν οἷς θέλει ὑπάρξει πρόσοδος ἀνωτέρα τῆς ἀναγραφείσης ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ὑπάρχουσιν ἄλλα, ἐν οἷς θέλει ὑπάρξει πρόσοδος κατωτέρα· πρόσοδον ἀνωτέραν θὰ ἔχωμεν εἰς τὸν φόρον τοῦ ἐλαίου, διότι εἶναι ἀναγεγραμμένον ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ποσὸν 400,000 δραχμῶν καὶ μέχρι τοῦδε εἶναι βεβαιωμένον ποσὸν 655,000· ἐκ τελῶν χαρτοσήμου θὰ ἔχωμεν αὔξησιν ἱκανῶς σπουδαίαν, διότι ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀνεγράφη πρόσοδος ἐκ χαρτοσήμου 7,700,000 δραχμῶν· ἀλλ' ἡ πρόσοδος ἐκ χαρτοσήμου, ὡς ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν μέχρι τοῦδε, θέλει βεβαίως ὑπερβῆ τὰ 8,000,000· οἱ ὑπολογισμοὶ διὰ τοὺς δύο τελευταίους μῆνας τοῦ ἔτους γίνονται διὰ τρόπου, ὁ ὁποῖος νομίζω ὅτι θέλει θεωρηθῆ ὑπὸ τῆς Βουλῆς ὡς ἀσφαλής. Ὑπολογίζομεν, οἱ 10 πρῶτοι μῆνες τοῦ ἔτους 1887 ποῖον ποσὸν ἀπήνεγκον, ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τοὺς 10 πρώτους μῆνας τοῦ 1886, τοῦ 1885, τοῦ 1884, καὶ κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς προσαυξήσεως τῆς προσόδου ἐκ χαρτοσήμου κατὰ τὸ 1886, τὸ 1885, τὸ 1884 κατὰ

τοὺς δύο τελευταίους μῆνας τοῦ ἔτους, προσαυξάνομεν τὰ μέχρι τοῦδε εἰσπραχθέντα ἐκ φόρου χαρτοσήμου. Ἐὰν τοιαύτη προσαύξησις γίνῃ εἰς τὰ μέχρι τοῦδε εἰσπραχθέντα ἐκ φόρου χαρτοσήμου, ἔχομεν ἀσφαλῆ πρόσοδον, ὑπερβαίνουσαν τὰ 8,000,000. Περὶ πάντων ὅσα ἀναφέρω, θέλω ὑποβάλει πίνακας, ἰδοὺ δὲ ὁ πίναξ ὡς πρὸς τὸν φόρον τοῦ χαρτοσήμου. Ἡ εἴσπραξις μέχρι τέλους Σεπτεμβρίου 1887 ἀνέρχεται εἰς 5,591,000, ἐνῷ κατὰ τὸ 1886 μέχρι τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἀνῆλθεν εἰς 5,097,000, κατὰ τὸ 1885 εἰς 4,381,000, κατὰ τὸ 1884 εἰς 4,538,000· ἐάν, ἄρα, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τοῦ 1886 αὐξήσωμεν τὴν μέχρι τῆς 30ῆς Σεπτεμβρίου πρόσοδον ἐκ χαρτοσήμου, ἡ ἀναλογία δὲ τοῦ 1886 εἶναι 69 τοῖς % διὰ τοὺς ἐπιλοίπους τρεῖς μῆνας, ἔχομεν πρόσοδον 8,100,000· ἐὰν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τοῦ 1885, ἔχομεν πρόσοδον 8,200,000 δραχμῶν, ἀλλ' ἐὰν αὐξήσωμεν κατὰ τὴν σχετικὴν ἀναλογίαν τῆς προσόδου τῶν 9 μηνῶν τοῦ 1887 πρὸς τοὺς 9 μῆνας τοῦ 1886 καὶ τοῦ 1885, πρέπει νὰ ἐπιπροσθέσωμεν καὶ ποσὸν ἄλλο· ἑπομένως, ἡ προϋπολογισθεῖσα πρόσοδος εἰς 7,775,000 πιθανότατα θέλει αὐξήσει κατὰ 500,000· ἀλλ' ἐν τῷ σημειώματι τὸ ὁποῖον συννυποβάλλω μετὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ, σημειοῦται ἐκ χαρτοσήμου 200,000 δραχμῶν προσαύξησις. Ἐκ τηλεγραφικῶν καὶ ταχυδρομείων κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπο τοῦ ὑπολογισμοῦ ἔχομεν αὔξησιν 300,000 δραχμῶν. Ἔχομεν δὲ καὶ προαυξήσεις 2,000,000 ἐκ διαφόρων ἐσόδων τυχηρῶν, αἵτινες μέχρι τέλους Σεπτεμβρίου ἀνέρχονται εἰς 1,486,000. Ἑπομένως, ἐν συνόλῳ ἔχομεν προσαύξησιν 2,830,000, ἅπερ, προστιθέμενα εἰς τὰ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀναγεγραμμένα ἔσοδα ἐξ 94,656,000, ἀναβιβάζουσιν αὐτὰ εἰς 97,486,000. Ἀλλ' ἐκ τούτων πρέπει ν' ἀφαιρέσωμεν πάντα ὅσα σήμερον μετὰ δεκάμηνον ἐφαρμογὴν θεωροῦμεν ὡς πιθανῶς μὴ βεβαιωτέα. Ἡ μέχρι τοῦδε ἐφαρμογὴ τοῦ προϋπολογισμοῦ μᾶς πείθει ὅτι ἐν τῷ φόρῳ τῶν ζώων θὰ ἐπέλθῃ ἐλάττωσις, διότι τὰ ἀπαριθμηθέντα ζῶα δὲν ἀνῆλθον εἰς τὸν μέσον ὅρον τοῦ παρελθόντος, τὸν ὁποῖον ἔχομεν ἀναγράψει ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1887, πολλῷ μᾶλλον δὲν ἀνῆλθον εἰς τὸν ὅρον τὸν ἀναγεγραμμένον ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1886· τίνες οἱ λόγοι τῆς ἐλαττώσεως δὲν ἔχομεν νὰ ἐξετάσωμεν, φαίνεται, ὅμως, ὅτι ὑπάρχει τις ἐλάττωσις. Οὐχ ἧττον, καίτοι σημειοῦμεν τὴν βεβαίωσιν ἐπὶ ἔλαττον κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἐλπίζομεν ὅτι ἐν τῷ μέλλοντι θὰ γίνηται ἡ βεβαίωσις ἀσφαλῶς ἐπὶ τῷ μέσῳ ὅρῳ, διότι θέλομεν εἰσαγάγει εἰς τὴν Βουλὴν μέτρον περὶ διαφόρου τρόπου βεβαιώσεως, περὶ βεβαιώσεως στηριζομένης εἰς τὸν μέσον ὅρον τῆς τελευταίας πενταετίας καὶ ἀποτελουμένης ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ μέσου ὅρου· ἀλλ' ἤδη ἐν τοῖς ἀποτελέσμασι τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1887 ἀναγράφομεν 480,000 δραχμῶν βεβαίωσιν ἐπὶ ἔλαττον ἐκ τοῦ φόρου τῶν ζώων. Ἐν τοῖς ἐγγείοις φόροις ἐπίσης πρέπει νὰ ἀναγράψωμεν ἐλάττωσιν· ἡ σταφὶς ηὐτύχησεν ἐφέτος ὡς πρὸς τὸ ποιὸν καὶ τὴν τιμήν, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ ποσὸν δὲν ἔφθασεν εἰς τὸν μέσον ὅρον, τὸν ἀναγραφέντα ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ὡς ἐκ τούτου πρέπει νὰ σημειωθῇ βεβαίωσις ἐπὶ ἔλαττον, ἐπίσης πρέπει νὰ σημειωθῇ ἐλάττωσις καὶ ἐκ τῶν ἀροτριώντων κτηνῶν. Ἀμφότερα ταῦτα ἀποτελοῦσι 560,000 δραχμῶν. Τὰ τελωνιακὰ τέλη ἀνταπεκρίθησαν κατ' ἀρχὴν εἰς τὰς προσδοκίας ἡμῶν, ὅτε προετείναμεν τὰς αὐξήσεις, ἤτοι τὴν αὔξησιν δασμῶν καὶ τὴν αὔξησιν διὰ τῆς πληρωμῆς εἰς χρυσὸν ἢ τοῦ ἀντιτίμου αὐτοῦ. Ἐλέχθη ἐν τῇ Βουλῇ ὅτι ἐπιπροστιθέμεναι αἱ αὐξήσεις αὗται εἰς τὰς ψηφισθείσας τῇ εἰσηγήσει τῆς προκατόχου κυβερνήσεως, ἀντὶ νὰ φέρωσι μεγαλυτέραν πρόσοδον, θέλουσιν ἐλαττώσει καὶ τὰς προϋπαρχούσας. Ἐρρήθη τότε ὅτι εἶναι μάταιον ἐπὶ προσόδων ἐκ δασμῶν 15,500,000, κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, νὰ προσδοκῶμεν προσαύξησιν, ὁποία ἡ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1887 ἀναγεγραμμένη, εἰς 28,547,000 δραχμῶν. Ἀναγράφετε, ἔλεγον οἱ ταῦτα ἰσχυριζόμενοι, 28 ἑκατομμύρια ἐκ φόρων εἰσαγωγῆς καὶ δὲν θέλετε λάβει οὐδὲ τὰ 15 ἑκατομμύρια τοῦ 1885, διότι ἐν τῇ φορολογίᾳ, ὅταν φθάσητε εἰς τὸ ἀνώτατον τῆς φορολογικῆς δεκτικότητος σημεῖον, ἀντὶ νὰ προσαυξάνητε διὰ τῶν προσθηκῶν, ἀφαιρεῖτε. Ἐν τούτοις, τὰ μέχρι τοῦδε ἀποτελέσματα μαρτυροῦσιν ὅτι ἡ πρόσοδος ἐκ τελῶν εἰσαγωγῆς θέλει πλησιάσει εἰς τὸ ποσὸν τῶν 28,000,000. Δὲν ἔχομεν ἔτι τὰ ἀποτελέσματα τοῦ Νοεμβρίου καὶ τοῦ Δεκεμβρίου καὶ δὲν δυνάμεθα, ἑπομένως, νὰ ἀποφανθῶμεν ἀσφαλῶς, διότι τὰ μέχρι τοῦδε ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὑπάρχει παραλλαγὴ ἀπὸ μηνὸς εἰς μῆνα. Οἱ πρῶτοι μῆνες τοῦ ἔτους δὲν ἔδιδον πλήρη τὴν ἐκ τῆς προσθέτου φορολογίας ἀναλογίαν τῆς προσαυξήσεως· οἱ τελευταῖοι, ὅμως, μῆνες, ὁ Σεπτέμβριος καὶ ὁ Ὀκτώβριος, ἔδωκαν πρόσοδον ἀνωτέραν τῆς ἀναλογίας τῆς προσαυξήσεως. Ἡ ἀναλογία τῆς προσαυξήσεως ἐπὶ τὸν μέσον ὅρον τριῶν ἐτῶν, ὅστις εἶχε ληφθῇ ὡς βάσις τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς προσόδου ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ ἔτους 1887, ἦτο 52 τοῖς %. Κατὰ Σεπτέμβριον καὶ Ὀκτώβριον εἰσεπράχθησαν οὐ μόνον τὰ 52 τοῖς % ἐπὶ πλέον τοῦ μέσου ὅρου τῆς προσόδου τῶν ἐτῶν 1883, 1884 καὶ 1885, ἀλλὰ προσέτι εἰσεπράχθη κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον ποσὸν 400,000 δραχμῶν πέραν τῆς προσαυξήσεως, κατὰ δὲ μῆνα Ὀκτώβριον ποσὸν 75,000 δραχμῶν πέραν τῆς προσαυξήσεως. Τί θὰ εἰσπραχθῇ κατὰ μῆνα Νοέμβριον καὶ Δεκέμβριον δὲν δυνάμεθα νὰ γινώσκωμεν. Δύνανται οἱ μῆνες οὗτοι νὰ μὴ δώδωσι προσαύξησιν πέραν τῆς ἀναλογίας, δύνανται ἴσως νὰ ὑστερήσωσι τῆς ἀναλογίας, ἀλλὰ κατὰ πιθανότητα οἱ μῆνες οὗτοι θ' ἀπενέγκωσι τὴν προσαύξησιν τῶν δύο προηγουμένων μηνῶν, διότι οἱ πίνακες

τοῦ παρελθόντος δεικνύουσι συνήθως τοὺς μῆνας τούτους ὁμοίους πρὸς τοὺς ἀμέσως πρὸ αὐτῶν. Ὁμιλῶν καὶ περὶ τῶν τελωνιακῶν περιορίζομαι εἰς τὴν εἰσαγωγήν. Εἶπον πρότερον ὅτι γίνεταί τις ἀφαίρεσις ἐπὶ τῆς προσόδου ἐκ τῆς σταφίδος, διότι αἱ πληροφορίαι τῶν ἐφοριῶν μᾶς πείθουσιν ὅτι ἡ παραγωγὴ ὑπῆρξε κατωτέρα τῆς μέσης, ἡ ἀφαίρεσις, ὅμως, αὕτη ἐγένετο ἐν τοῖς ἐγγείοις φόροις, δὲν ἐγένετο ἐν τοῖς τελωνιακοῖς, διότι τὸ ἄρθρον, τὸ περὶ τελωνιακῶν, δὲν ἀφορᾷ εἰς ὅλους τοὺς φόρους οἵτινες εἰσπράττονται ἐν τοῖς τελωνείοις. Ὁμιλοῦντες περὶ τῶν τελωνιακῶν πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ δασμολογίου, δυνάμεθα δὲ ἀσφαλῶς νὰ εἴπωμεν ὅτι αἱ προσθῆκαι κατὰ τὸ πλεῖστον πραγματοποιοῦνται. Ἴσως δὲν πραγματοποιηθῇ ὁλόκληρος ἡ διαφορά, ἡ ἀπὸ τῶν 15,500,000 τοῦ 1885 μέχρι τῶν 28,500,000 τῶν ἀναγεγραμμένων ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1887· ἴσως πραγματοποιηθῇ διαφορὰ κατὰ 1,400,000 ἐπὶ ἔλαττον, τὸ ποσὸν δὲ τοῦτο ἀναγράφομεν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, διότι μέχρι τοῦδε τοσαύτη ὑπάρχει διαφορὰ προσόδου ἐπὶ ἔλαττον τῆς ἀναλογούσης. Ἐὰν ἄρα οἱ μῆνες Νοέμβριος καὶ Δεκέμβριος δὲν δώσωσιν ὡς ὁ Σεπτέμβριος καὶ ὁ Ὀκτώβριος ποσὸν πέραν τῆς ἀναλογίας τῆς προσαυξήσεως, ἀλλὰ δώσωσι μόνον τὴν ἀναλογίαν, ἡ ἐλάττωσις τοῦ ἀναγεγραμμένου ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1887 ποσοῦ θ' ἀναβῇ εἰς 1,400,000 δραχμῶν. Ἐπὶ τῶν παιγνιοχάρτων θὰ ὑπάρξῃ ἐλάττωσις 150,000 δραχμῶν. Ἐπὶ τῶν ποτῶν θὰ ὑπάρξῃ ἐλάττωσις, διότι μέχρι τοῦδε δὲν ἤρξατο ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νέου νόμου, διότι δὲν ἠδυνάμεθα ἔτι νὰ λάβωμεν τοὺς μηχανικοὺς μετρητὰς καὶ τἄλλα ἐργαλεῖα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπαραίτητα πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νέου συστήματος. Ἐκ τούτου ἐλάττωσις 500,000 δραχμῶν. Τοῦ καπνοῦ, ὡς ἐκ τῆς βραδείας ἐφαρμογῆς, θὰ ὑπάρξῃ ἐλάττωσις προσόδου 1,000,000. Ὡς πρὸς τὰ τοῦ καπνοῦ ἔχομεν ἤδη ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ διαφωτίσωσι τὴν Βουλήν. Ἀνέγνωσα πρὸς ὑμᾶς πρότερον τἀποτελέσματα τοῦ 1886 καὶ εἴδετε ὅτι κατὰ τὸ 1886, ἐφαρμοζομένου τοῦ καταργηθέντος συστήματος, εἴχομεν ἐπὶ ἔλαττον βεβαίωσιν ἐπὶ τοῦ καπνοῦ 2,776,000. Ἤδη, ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀποτελεσμάτων τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ συστήματος τῆς διὰ τῶν κοπτηρίων φορολογίας, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἀσφαλῶς ὅτι τὸ ποσόν, εἰς ὃ ὑπελογίσθη ἡ ἐτησία κατανάλωσις, εἶναι ὁ κατώτατος ὅρος καὶ ὅτι βεβαίως ἔσται αὕτη ἀνωτέρα. Ἔχομεν τὰ ἀποτελέσματα τῆς καταναλώσεως κατὰ δεκαημερίαν, τὰ ποσὰ δέ, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθη ὁ προϋπολογισμός, εἶναι κατανάλωσις 27,777 ὀκάδων κατὰ δεκαημερίαν. Ἤρξατο ἡ κατανάλωσις ἀπὸ ποσῶν 20, 22, 23 χιλιάδων κατὰ δεκαήμερον, τὸ δὲ τελευταῖον τοῦτο δεκαήμερον ἔφθασεν εἰς ποσὸν 27,300, τοὐτέστιν εἰς τὴν ἀναλογίαν ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται ὁ προϋπολογισμός. Γνωστὸν εἶναι ὅτι ἐγένοντο μεγάλαι προμήθειαι κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου, καὶ προδήλως, ὅταν αἱ προμήθειαι αὗται ἐξαντληθῶσιν, ὅπως καὶ ἐπὶ τῇ πρώτῃ ἐφαρμογῇ τοῦ αὐτοῦ νόμου εἴδομεν τὴν κατανάλωσιν αὐξάνουσαν, θέλομεν ἴδει αὐτὴν αὐξάνουσαν καὶ ἤδη. Ἀλλὰ καίτοι οὕτως ἐξησφαλίσθη ἡ βάσις τῆς προσόδου τοῦ καπνοῦ, ὁποία ἀνεγνωρίσθη ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, οὐχ ἧττον πρέπει νὰ σημειώσωμεν 1,000,000 ἐλάττωσιν προσόδου, διότι ἀντὶ τῆς 1ης Ἰουνίου δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐφαρμόσωμεν τὸν νόμον ἢ τὴν 10ην Αὐγούστου, τὰ δὲ πρῶτα δεκαήμερα ἀπήνεγκον πρόσοδον κατά τι κατωτέρα τῆς ἀναλογίας. Ἐπίσης καὶ ἡ ἐκ τοῦ σιγαροχάρτου πρόσοδος διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους σημειοῦται ἐπὶ ἔλαττον κατὰ 200,000 δραχμῶν. Θὰ ἔχωμεν ἐλάττωσιν προσόδου καὶ ἐκ τιμήματος ἐθνικῶν κτημάτων οὐχὶ ὅσην τὸ 1886, ὅτε οἱ προϋπολογισμοὶ ὑπερέβησαν τὰς εἰσπράξεις κατὰ τέσσαρα ἑκατομμύρια δραχμῶν, ἀλλὰ θὰ ἔχωμεν 500,000 ἐλάττωσιν. Πάντα ταῦτα ἀνέρχονται εἰς 4,890,000 δρχ., ἅτινα, ἀφαιρούμενα ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐσόδων, ἐπαυξηθέντος ὡς πρότερον ἐξέθηκα, φέρουσιν αὐτὸν εἰς 92,596,000. Αἱ βεβαιώσεις αὗται, οὕτω δι' αὐξήσεων καὶ ἐλαττώσεων μεταρρυθμισθεῖσαι, δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἤδη ὡς ἀσφαλεῖς, διότι ηὐξήσαμεν ἐκείνας μόνας ἐπὶ τῶν ὁποίων τὰ ἀποτελέσματα, τὰ μέχρι τοῦδε, δεικνύουσι βεβαίαν αὔξησιν καὶ ηὐξήσαμεν αὐτὰς ἐπὶ τῷ κατωτάτῳ, ἠλαττώσαμεν δὲ ἐπὶ τῷ ἀνωτάτῳ ἐκείνας ὧν ἡ ἐπὶ 10 μῆνας ἐφαρμογὴ τοῦ προϋπολογισμοῦ ἔπεισεν ἡμᾶς ὅτι ἦσαν δεκτικαὶ περιορισμοῦ.

Ποῖοι φόροι μένουσιν, ἐπὶ τῶν ὁποίων δυνάμεθα ἤδη νὰ θεωρήσωμεν ὅτι δὲν ἐπεχύθη νέον φῶς ἀφ' ὅτου ἐψηφίσθη ὁ προϋπολογισμός; Εἶναι οἱ φόροι περὶ ὧν καὶ ἄλλοτε ἡ πεῖρα μᾶς ἐδίδαξεν. Αἱ περὶ αὐτῶν ἐκτιμήσεις ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἐστηρίχθησαν ἐπὶ τῶν μέσων ὅρων τῶν προσόδων τοῦ παρελθόντος, οὐδεὶς δὲ ὑπάρχει λόγος, ἵνα θεωρήσωμεν ὅτι αἱ βεβαιώσεις τοῦ παρελθόντος δὲν θέλουσι πραγματοποιηθῆ ἤδη, ὅτε ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ βλέπομεν τάσιν πρὸς αὔξησιν μᾶλλον, ἢ πρὸς ἐλάττωσιν. Ἀλλὰ τὰ 92,596,000 εἶναι τὰ βεβαιωθησόμενα ἔσοδα καὶ τὸ ζήτημα δὲν εἶναι, προκειμένου περὶ ἀπολογισμοῦ καὶ περὶ σκέψεων, ἐπὶ τῶν ὁποίων θέλομεν στηρίξει πρακτικὰ μέτρα, τὸ τῶν βεβαιώσεων· τὸ ζήτημα εἶναι τὸ τῶν εἰσπράξεων, διότι αἱ εἰσπράξεις παρέχουσι τὸ χρῆμα· ὡς πρὸς δὲ τὰς εἰσπράξεις, τίνα ἔχομεν διδόμενα; Οὐδὲν ἔχομεν διδόμενον ὡς πρὸς τὰς εἰσπράξεις, ὅτι θέλουσιν αὗται ὑστερήσει τῶν βεβαιώσεων πλειότερον ἢ ἄλλοτε. Ὡς πρὸς τοὺς πλείστους τῶν φόρων δὲν ὑπάρχει ἀπόστασις μεταξὺ εἰσπράξεως καὶ βεβαιώσεως. Ὡς πρὸς τὰ 70 ἑκατομμύρια, τὰ ὁποῖα ἀνήνεγκον πρότερον, ἡ βε-

βαίωσις γίνεται διὰ τῆς εἰσπράξεως καί, ἑπομένως, συμπίπτει μετὰ τῆς εἰσπράξεως· πρόκειται, ἄρα, περὶ 24 ἑκατομμυρίων. Πρόκειται περὶ τῶν ἀμέσων φόρων, πρόκειται περὶ τοῦ τιμήματος τῶν γαιῶν καὶ κτημάτων, πρόκειται περὶ τοῦ μισθώματος ἐθνικῆς περιουσίας ἀκινήτου· οὗτοι εἶναι οἱ φόροι καί τινες ἄλλοι ὀλιγώτερον σπουδαῖοι, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑπάρχει ἀπόστασις μεταξὺ βεβαιώσεως καὶ εἰσπράξεως. Ἡ ἀπόστασις αὕτη ἐν τῷ παρελθόντι εἶναι γνωστὸν ὅτι ἀνέβη εἰς 8 τοῖς % καὶ εἰς 9 τοῖς %, ἀνέβη καὶ εἰς 10 τοῖς %, ἀλλ' ἐκτάκτως ἐπὶ τοῦ ὅλου προϋπολογισμοῦ· ἐπὶ δὲ τοῦ ποσοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δύναται νὰ ὑπάρξῃ διαφορὰ μεταξὺ εἰσπράξεως καὶ βεβαιώσεως, δὲν δύναται τὸ ποσὸν τοῦτο νὰ ὑπερβῇ τὰ 30 τοῖς %. Συνάμα μετὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ παρελθόντος ἔτους ὑπέβαλον καὶ πίνακα δεικνύοντα ἐπὶ ἑκάστου φόρου τὴν καθυστέρησιν εἰσπράξεως πρὸς τὴν βεβαίωσιν, καθ' ὃν ὑπάρχουσι φόροι, ἐν οἷς ὑστερεῖ ἡ εἴσπραξις κατὰ 3 τοῖς %, ὑπάρχουσι δὲ καὶ φόροι, ἐν οἷς ὑστερεῖ μέχρι 50 τοῖς %. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ὅλου ποσοῦ τῶν προσόδων, καθ' ἃς ὑστερεῖ ἡ εἴσπραξις τῆς βεβαιώσεως, ἡ ἀναλογία τῆς καθυστερήσεως οὐδέποτε ὑπερβαίνει τὰ 30 τοῖς %. Ἐπὶ 24, ἄρα, ἑκατομμυρίων μείωσις 30 τοῖς % φέρει ποσὸν 7,200,000, δηλαδὴ τὸ ποσὸν περίπου τὸ ἀναγεγραμμένον ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἀλλὰ εἰς τοῦτο θέλω ἐπανέλθει, ἀφοῦ ὁμιλήσω περὶ τῶν ἐξόδων. Ὡς πρὸς ταῦτα δὲ παρατηρῶ ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1887 ἀνέγραψε ποσὸν 94,269,000 δραχμῶν, προσετέθησαν δὲ ἀναπληρωματικαὶ πιστώσεις ἔκτοτε 626,000 δραχμῶν ἐκ διαφόρων λόγων, τοὐτέστι: τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν 493,000 δραχμῶν, δι' ἐπιστροφὰς χρημάτων 120,000, καὶ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης 13,000 δραχμῶν· ὥστε ἔχομεν ἔξοδα 94,895,000 δραχμῶν. Ἐπὶ τούτων δε ἔχομεν αὐξήσεις καὶ ἐλαττώσεις. Καὶ περὶ μὲν τῶν αὐξήσεων θέλουσιν ὑποβληθῆ εἰς τὴν Βουλὴν τὰ οἰκεῖα νομοσχέδια, τὰς δ' ἐλαττώσεις, ἀνωτέρας τῶν αὐξήσεων, μνημονεύω, ὅπως τὸ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν αὐξήσεων ὑπόλοιπον λογισθῇ εἰς περιορισμὸν τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐξόδων.

Ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Στρατιωτικῶν ἔχομέν τινας αὐξήσεις· ἔχομεν αὐξήσεις προερχομένας ἐκ τῆς βραδείας διαθέσεως τῶν ὑπεραρίθμων ἵππων, ἥτις ἐπήνεγκε κατ' ἀνάγκην μεγαλυτέραν δαπάνην διὰ τροφὴν τῆς ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀναγεγραμμένης. Ἔχομεν ὡσαύτως αὔξησιν ἐκ τῶν ἀμοιβῶν τῶν ὑπαξιωματικῶν, διότι ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν εἶχεν ὑπολογισθῆ ἐλάσσων τοῦ πραγματικοῦ· ἔχομεν εἰς τὰς στερεὰς χορηγίας δαπάνας ἐπὶ πλέον τῶν ἀναγεγραμμένων. Ἔχομεν, ὅμως, καὶ δαπάνας ἐπὶ ἔλαττον. Ἀφαιροῦντες δὲ τὰς ἐπὶ πλέον δαπάνας ἀπὸ τῶν ἐπὶ ἔλασσον, ἔχομεν κατὰ πίνακας ἀσφαλεῖς βεβαιωμένην ἐλάττωσιν τῶν ἀναγεγραμμένων ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν Ὑπουργείου δαπανῶν 2,250,000 δραχμῶν. Ἐν τοῖς ἄλλοις ὑπουργείοις ἔχομεν ἐλαττώσεις, αἱ ὁποῖαι ἐν συνόλῳ ὑποθέτομεν ὅτι θὰ εἶναι ἐν τῇ συνήθει ἀναλογίᾳ μεταξὺ 5 ½ ἕως 6 τοῖς %, ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ ἀναλογίᾳ τὴν ὁποίαν καὶ ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἐφηρμόσαμεν καὶ εὕρομεν ἀκριβῆ, θεωροῦμεν ὅτι θὰ ὑπάρξῃ ἐλάττωσις 1,830,000. Ἀλλὰ μεγαλυτέρα πασῶν τούτων τῶν ἐλαττώσεων εἶναι ἡ ἐκ τοῦ δημοσίου χρέους. Ὅτε ὑπεβάλομεν τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1887 εἰς τὴν Βουλήν, εἴπομεν ὅτι ἡ κατάστασις τῶν χρεῶν τοῦ Δημοσίου, τῶν τε παγίων καὶ τῶν ἐκκρεμῶν, μᾶς περιῆγεν εἰς λίαν δυσχερῆ θέσιν, ὅτι ἠναγκαζόμεθα κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν νὰ προνοῶμεν περὶ χρημάτων πρὸς πληρωμὴν ὀφειλῶν ἀπαιτητῶν· διαρκούσης δὲ τῆς Συνόδου ἐκείνης, ἠναγκάσθημεν νὰ δανεισθῶμεν δι' ἐντόκων γραμματίων μεταλλικὸν 19,000,000 χάριν τοιούτων πληρωμῶν, ὑπῆρχον δ' ἐνεχυριασμένοι τίτλοι τοῦ δανείου τῶν 170,000,000 καὶ ἔπρεπε νὰ φροντίσωμεν περὶ ἀπελευθερώσεως αὐτῶν. Ὡς πρὸς πάντα ταῦτα, διαρκούσης ἔτι τῆς Συνόδου ἐκείνης, καίτοι ἐν ἀρχῇ αὐτῆς ἦτο πανθομολόγητον ὅτι δυσχερῶς θὰ ἐπετυγχάνετο οἷος δήποτε οἰκονομικὸς συνδυασμὸς πρὸς ἐξομάλυνσιν αὐτῶν, ἠδυνήθημεν νὰ ἐπιληφθῶμεν διαπραγματεύσεων, αἵτινες ἔληξαν μετὰ τὴν λῆξιν τῆς Συνόδου, ἀλλ' ὧν τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο γνωστὸν καὶ πρὸ τῆς λήξεως· ὁμιλῶ περὶ τοῦ δανείου τῶν 135 ἑκατομμυρίων. Τὸ δάνειον τοῦτο ἐπήνεγκεν ἀποτελέσματα ὠφελιμώτατα εἰς τὰ τοῦ δημοσίου χρέους, δίοτι δι' αὐτοῦ ἠδυνήθημεν νὰ ἐξοφλήσωμεν ὀφειλάς, τῶν ὁποίων ὁ τόκος ἦτο ἀνώτερος τοῦ συνομολογηθέντος διὰ τὸ δάνειον τῶν 135 ἑκατομμυρίων. Εἴχομεν ὀφειλὰς τῶν ὁποίων ὁ τόκος ἦτο 9 τοῖς % καὶ 8 τοῖς % καὶ 7 ½ τοῖς % καὶ 7%· τὰς ὀφειλὰς ταύτας ἐτρέψαμεν διὰ τοῦ δανείου τῶν 135 ἑκατομμυρίων εἰς ὀφειλὴν ἧς ὁ τόκος ἀνέρχεται εἰς 5,93 τοῖς %, τὸ τοιοῦτον ἀφῆκεν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1887 ἀδιάθετον πίστωσιν σπουδαίαν, ἀλλὰ πλὴν τούτου ἀφῆκεν ἀδιάθετον πίστωσιν καὶ ἡ κατάργησις τῶν χρεωλυσίων τῶν τραπέντων δανείων, διότι τὸ νέον δάνειον ὑπηρετεῖται διὰ χρεωλυσίου 75 ἐτῶν, τὸ δὲ ποσὸν τὸ ἀπαιτούμενον κατ' ἔτος πρὸς λύσιν δανείου 75 ἐτῶν εἶναι ἐλάχιστον, ἐτρέψαμεν δὲ ἐν τῷ τοιούτῳ δανείῳ δάνεια, τῶν ὁποίων ἡ λύσις περιωρίζετο εἰς 12 ἢ 14 ἔτη· ἐκ τούτου προῆλθε μεγάλη ἀνακούφισις τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ὁμοία ἀνακούφισις προῆλθε καὶ ἐξ ἑτέρου λόγου· ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀνεγράφετο διὰ τὴν ἀπόκτησιν μεταλλικοῦ 25 τοῖς % διαφορὰ συναλλάγματος, τοῦτο δὲ τὸ μεταλλικόν, ὡς ἐκ τῆς νέας τροπῆς τῶν πραγμάτων, τῶν ἐκ τοῦ δανείου τῶν 135 ἑκατομμυρίων, καὶ ὡς ἐκ τοῦ χρήματος, τὸ ὁποῖον ἐκ τοῦ δανείου τούτου διεθέτομεν, ἀπεκτήθη ἐπὶ ὅροις συμφεροτέροις. Ἐκ τούτου ἐπῆλθεν

οἰκονομία σπουδαία. Πᾶσαι δὲ αἱ οἰκονομίαι, αἱ ἐν τῷ δημοσίῳ χρέει, αἱ ἀπορρεύσασαι ἐκ τοῦ δανείου τῶν 135 ἑκατομμυρίων, ἀνέρχονται εἰς 6,664,000 δραχμῶν. Ἐπιπροσθετομένων εἰς ταύτας τῶν οἰκονομιῶν, ὧν προεμνήσθην, ἔχομεν ποσὸν 10,744,000 ὅπερ ἀφαιρούμενον ἀπὸ τῶν 94,895,000, ἀφίνει ἔξοδα πραγματοποιούμενα 84,150,000.

Τὰ ποσὰ ταῦτα ἤθελον ἐλαττωθῆ ἔτι μᾶλλον, ἐὰν τὸ δάνειον ὅλον διετίθετο εἰς τροπὴν χρεῶν· καὶ βεβαίως ἐν τῇ οἰκονομικῇ ἡμῶν καταστάσει θὰ ἦτο ἐπιθυμητὸν νὰ διετίθετο ὁλόκληρον τὸ δάνειον πρὸς τοιοῦτον σκοπόν, διότι θὰ συνετέλει εἰς τὴν διαρρύθμισιν τῶν οἰκονομικῶν· ἀλλ' ὑπῆρχεν ἄλλη ἀνάγκη προγενεστέρα ἐν ταῖς σκέψεσι τῆς Κυβερνήσεως, περὶ ἧς, πρὸ τοῦ δανείου, εἶχε προβῆ εἰς διαπραγματεύσεις καὶ σχεδὸν εἰς συμφωνίας οὐχὶ ὁριστικάς, ὑπῆρχεν ἡ ἀνάγκη τοῦ καταρτισμοῦ στόλου. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐν τῷ δανείῳ τῶν 135,000,000 περιλαμβάνεται ποσὸν 26,000,000, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπραγματοποιήθησαν ἔτι, τοὐτέστι δὲν φέρουσιν ἀπὸ τοῦδε τόκον, ἀλλ' εἶναι κατατεθειμένοι οἱ τίτλοι αὐτῶν εἰς χεῖρας τραπεζιτῶν καὶ θέλουσι φέρει τόκον ἀπὸ τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν πληρώνεται ἑκάστη δόσις. Ἤδη μία δόσις ἐπληρώθη ἐκ 5,683,000 δραχμῶν, καὶ μόνον ὡς πρὸς ἐκείνην πληρώνονται τὰ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ δανείου. Τὸ δάνειον, ὅμως, τοῦτο προϋπῆρχε καὶ προεψηφίσθη ὑπὸ τῆς Βουλῆς. Ἡ Βουλὴ εἶχε ψηφίσει ἄδειαν συνομολογήσεως δανείου 30 ἑκατομμυρίων, ἡ δὲ ἄδεια ἐκείνη ἐψηφίσθη κατόπιν διαπραγματεύσεων, εἰς ἃς εἶχε προέλθει ἡ Κυβέρνησις περὶ κατασκευῆς πλοίων. Αἱ διαπραγματεύσεις ἐκεῖναι εἶχον ἀπολήξει εἰς ὁριστικὸν σχέδιον συμφωνίας μετ' αὐτῆς ἐκείνης τῆς Ἑταιρίας, μεθ' ἧς συνεβλήθημεν καὶ ἤδη πρὸς κατασκευὴν τῶν πλοίων, ἡ δὲ τιμὴ τῶν πλοίων εἶχε προσδιορισθῆ εἰς 27,450,000 ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ διαγωνισμοῦ τοῦ 1884. Ἐνθυμεῖσθε πόσος πάταγος εἶχε γίνει παρὰ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἐπὶ τῇ ἀποστολῇ ναυτικῶν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν χάριν καταρτισμοῦ προγράμματος κατασκευῆς πλοίων. Τὸ πρόγραμμα κατηρτίσθη καὶ προεκλήθη διαγωνισμός, εἰς ὃν εἶχον προσέλθει πολλὰ τῶν πρωτευόντων ναυπηγείων, ἐν οἷς καὶ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀνέλαβεν ἤδη τὴν παραγγελίαν. Τὸ κατάστημα ἐκεῖνο εἶχε λάβει τὸ γέρας ἐν τῷ διαγωνισμῷ, γέρας κυρωθὲν καὶ ὑπὸ ἐπιτροπῆς ἐξ ἡμεδαπῶν καὶ ὑπὸ ναυπηγοῦ διακεκριμένου, ὃν μετεκαλέσαμεν ἐξ Ἰταλίας τῇ εὐμενεῖ συναινέσει τῆς Ἰταλικῆς κυβερνήσεως. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ διαγωνισμοῦ τοῦ τότε ἐλήφθη ὡς βάσις τῆς συμφωνίας τῆς νῦν, ἀλλὰ βελτιουμένης τῆς προσφορᾶς ὡς πρὸς ἡμᾶς, διεπραγματεύθημεν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀποτελέσματος τοῦ διαγωνισμοῦ καὶ συνεφωνήσαμεν ἐπὶ ὅροις συμφερωτέροις, τοὐτέστιν ὅτι, ἐὰν ἀπεδεικνύετο ὅτι αἱ τιμαὶ τοῦ ὑλικοῦ, αἱ νῦν παραβαλλόμεναι πρὸς τὰς τιμὰς τὰς τότε, εἶναι κατώτεραι, ἦτο ὑποχρεωμένη ἡ Ἑταιρία νὰ παραδεχθῇ ἐλάττωσιν τοῦ τιμήματος ἴσην πρὸς τὴν διαφοράν, ἐπίσης ὅτι ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει θὰ ἐπληρώνετο παρὰ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως δι' ὡρισμένας ἐργασίας ποσὸν ἀνώτερον τοῦ πληρωνομένου κατὰ τὰ ἐπίσημα τιμολόγια ὑπὸ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως. Οὕτως, ἀποστείλαντες εἰς Γαλλίαν τὰ μέλη τῆς γαλλικῆς ναυτικῆς ἀποστολῆς, τὸν ναυπηγὸν Dupont καὶ τὸν Ναύαρχον Lejeune, κατηρτίσαμεν σχέδιον συμβάσεως. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡμεῖς δὲν ἠδυνάμεθα νὰ διαθέσωμεν χρῆμα, ἑπομένως ἔπρεπεν αὐτὴ αὕτη ἡ Ἑταιρία νὰ παραδεχθῇ διορίας πληρωμῆς, ἔπρεπε συνάμα αὐτὴ ν' ἀναλάβῃ τὰ τοῦ οἰκονομικοῦ συνδυασμοῦ. Ὡς πρὸς τοῦτον προσετρέξαμεν πρὸς κανονισμὸν τοῦ τύπου εἰς ἑτέραν συμφωνίαν, ἥτις ἐγένετο πρὸς τὴν αὐτὴν Ἑταιρίαν κατὰ τὸ 1878. Τότε ἡ αὐτὴ Ἑταιρία εἶχε παραδεχθῆ τὴν πληρωμὴν πλοίων, εἰς αὐτὴν παραγγελθέντων, διὰ διορίας ὀκταετοῦς, ἐπροτείναμεν, ἄρα, εἰς αὐτὴν ἐπὶ τῇ αὐτῇ βάσει, ἀλλ' ἐπὶ τόκῳ βελτίονι ὡς πρὸς ἡμᾶς, νὰ συμφωνήσῃ τὰ περὶ τῆς πληρωμῆς τῶν πλοίων· ἀπεδέχθη τοῦτο ἡ Ἑταιρία καὶ προεβαίνομεν πρὸς τὴν συνομολόγησιν τῆς συμβάσεως, ἀλλ' ἐγεννήθησαν διαφωνίαι, ὅτε συνελάβομεν τὴν ἐλπίδα τῆς συνομολογήσεως τοῦ δανείου τῶν 135,000,000, ἐπειδὴ δε τοῦτο θὰ συνωμολογεῖτο ἐπὶ ὅροις συμφερωτέροις ὡς πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ, ἐπεζητήσαμεν νὰ συγχωνεύσωμεν ἐν τῷ δανείῳ τούτῳ τὸν οἰκονομικὸν συνδυασμόν, τὸν ἀφορῶντα εἰς τὰ πλοῖα. Ἐν τῇ διαπραγματεύσει περὶ τῶν πλοίων, ἡ ὁποία εἶχε φθάσει σχεδὸν εἰς τὴν ὑπογραφήν, εἴχομεν σταματήσει ἀπέναντι ἀξιώσεως τῆς Ἑταιρίας, τὴν ὁποίαν ἡ Κυβέρνησις ἐθεώρησεν ἀπαράδεκτον, ὅπως οὐ μόνον δοθῶσιν ἐγγυήσεις περὶ τῆς πληρωμῆς, ἀλλ' ὅπως ἔχῃ αὐτὴ ἡ Ἑταιρία τὴν διαχείρισιν τῶν φόρων τῶν καθοριζομένων πρὸς τὴν ἐγγύησιν. Ἡ συμφωνία ἐκείνη, ἥτις εἶχε φθάσει εἰς τοιοῦτον σημεῖον, παρεῖχε διορίας ὀκταετεῖς, διαιρουμένας εἰς ἑξάμηνα, ὁ δὲ τόκος ἦτο 7 τοῖς %. Ἡ Ἑταιρία εἶχε παραστήσει πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ὅτι ἠναγκάζετο νὰ προτάττῃ ἀξιώσεις ἕνεκεν τῶν δυσχερειῶν εἰς εὕρεσιν τοῦ χρήματος, καὶ μάλιστα ὡς πρὸς τὸν τόκον τοῦ τιμήματος τοῦ Πυροβολικοῦ δὲν ἠρκέσθη εἰς τὸ 7 τοῖς %, ἀλλ' ἀπῄτησεν 9 τοῖς %, ἡμεῖς δ' εἴχομεν δεχθῆ τὴν ἀπαίτησιν ταύτην, διότι ἐθεωροῦμεν ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖον νὰ κατασκευασθῶσι τὰ πλοῖα. Ἐν ταύτῃ τῇ περὶ τοῦ τόκου διαπραγματεύσει ἡ Ἑταιρία εἶχεν ὁμολογήσει ὅτι τὸ 7 τοῖς % καὶ τὸ 9 τοῖς % δὲν θὰ περιήρχετο ὅλον εἰς ὄφελος αὐτῆς, διότι θὰ ἠναγκάζετο αὕτη εἰς προεξόφλησιν τῶν γραμματίων τῶν ὀκταετῶν νὰ πληρώσῃ 2 τοῖς %. Ὅτε εἶχον διακοπῆ αἱ διαπραγματεύσεις, δι' ὃν λόγον εἶπον, ἤτοι διὰ τὴν ἄρνησιν ἡμῶν, ὅπως παραχωρήσωμεν τὴν διαχείρισιν τῶν ὑπεγ-

γύων προσόδων, καὶ συνελάβομεν τὴν ἐλπίδα ὅτι ἠθέλομεν δυνηθῆ ἐν ἄλλῳ δανείῳ νὰ περιλάβωμεν οἰκονομικὸν συνδυασμὸν ἐπαρκῆ πρὸς τὴν ἀπόκτησιν τῶν πλοίων, ἐστράφημεν πρὸς τοὺς ναυπηγοὺς καὶ εἴπομεν πρὸς αὐτούς: μέχρι τοῦδε διαπραγματευόμενοι πρὸς ὑμᾶς, ἠναγκαζόμεθα νὰ χορηγῶμεν τόκον περιλαμβάνοντα 2 τοῖς % εἰς προεξόφλησιν τῶν ὁμολογιῶν τῶν ὀκταετῶν· ἤδη ἡμεῖς πραγματευόμεθα δάνειον καὶ δίδομεν ὑμῖν χρῆμα, ἀπαιτοῦμεν, ἄρα, ὅπως τὸ 2 τοῖς % δοθῇ πρὸς ἡμᾶς, ἐκπιπτόμενον ἐκ τοῦ τιμήματος τῶν πλοίων· τοῦτο ἡ Ἑταιρία ἀπεδέχθη καὶ ἐγένοντο ἔπειτα διαπραγματεύσεις πρὸς ἐξεύρεσιν τῶν ὅρων τῆς ἐλαττώσεως. Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς ἐγεννήθησαν ἀμφισβητήσεις καὶ κατ' ἀρχὰς ὡρίσθη ἡ ἐλάττωσις εἰς 1,450,000· τοὐτέστι περιωρίζετο τὸ τίμημα τῶν πλοίων ἀπὸ 27,450,000 εἰς 26,000,000, ἡμεῖς, ὅμως, ἐπεμείναμεν ὅτι ὁ ὑπολογισμὸς κακῶς ἐγένετο καὶ ὅτι εἴχομεν τὸ δικαίωμα νὰ ζητήσωμεν περαιτέρω ἐλάττωσιν 500 χιλιάδων· μετὰ πολλὰς διαπραγματεύσεις ἐπετεύχθη ὅπως καὶ τοῦτο παραχωρηθῇ, οὐχί, ὅμως, διὰ περαιτέρω ἐλαττώσεως τῆς τιμῆς τῶν πλοίων, ἀλλὰ δι' αὐξήσεως τῆς τιμῆς τοῦ δανείου. Ὡς ἐνθυμεῖσθε, ὅτε ἐγένετο λόγος ἐν τῇ Βουλῇ περὶ τοῦ δανείου, εἴπομεν ὅτι ὁ ὅρος τῆς τιμῆς τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ δανείου θὰ ἦτο 66 καὶ 2/3 τοῖς %, ἀλλὰ τὸ δάνειον ἐπραγματοποιήθη πρὸς 67 καὶ 40 τοῖς %. Ἐν τῇ αὐξήσει τῆς τιμῆς περιελήφθη τὸ ποσὸν 500 χιλ. ἀντὶ τῆς κατὰ τοσοῦτον ἐλαττώσεως τῆς τιμῆς τῶν πλοίων, καὶ ἕτεραι 500 χιλ. δρχ. δι' ἑτέραν τινὰ ἀπαίτησιν ἡμῶν. Ἐν τῇ διαπραγματεύσει, οἱ μεθ' ἡμῶν συμβαλλόμενοι δὲν εἶχον συμπεριλάβει τὴν συνήθη ἀπαίτησιν τοῦ 1/2 τοῖς % ὑπὲρ τῶν ἐκτελούντων τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δανείου. Τοιοῦτο δικαίωμα παραχωρεῖται ἐν πᾶσι τοῖς δανείοις, οἱ δὲ μεθ' ἡμῶν διαπραγματευόμενοι ἀπῄτουν, ἵνα περιληφθῇ περὶ τούτου διάταξις ἐν τῇ συμβάσει· ἀλλ' ἡμεῖς, ἀφοῦ περὶ τούτου δὲν ἐγένετο λόγος κατὰ τὴν διαπραγμάτευσιν, ἀπεκρούσαμεν τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι σιωπηρῶς ἐξυπηκούεται, εἴπομεν ὅτι ἐν ταῖς χρηματικαῖς συμφωνίαις οὐδὲν ἐξυπακούετο· ἀπελήξαμεν δὲ εἰς τὴν ἀναγραφὴν τοῦ ποσοῦ ἐν τῇ συμβάσει, ἐπ' αὐξήσει, ὅμως, τῆς τιμῆς τοῦ δανείου, ὅση ἀνταπεκρίνετο εἰς τὸ δικαίωμα τοῦ 1/2 τοῖς % καὶ ἣν ὑπελογίσαμεν εἰς 500 χιλιάδας δραχμὰς ἐφάπαξ. Τὰ δύο ποσὰ ταῦτα, ἐκ 500 χιλιάδων ἑκάτερον, ἀποτελοῦντα 1 ἑκατομμύριον, ἐπιπροσετέθησαν εἰς τὸ πραγματικὸν κεφάλαιον τοῦ δανείου διὰ τῆς αὐξήσεως αὐτοῦ ἀπὸ 66 καὶ 2/3 εἰς 67 καὶ 40 τοῖς %· ὥστε πραγματικῶς τὰ πλοῖα παρηγγέλθησαν οὐχὶ ἀντὶ 26 ἑκατομμυρίων, ἀλλ' ἀντὶ 25,500,000· τοὐτέστιν ὑπῆρξεν ἐλάττωσις 2 ἑκατομμυρίων ἐπὶ τῆς τιμῆς, ἣν ἠθέλομεν πληρώσει κατὰ τὴν ἀρχικὴν πρὸς τὴν Ἑταιρίαν συμφωνίαν. Πλὴν τούτου, ἡ διὰ τοῦ δανείου τῶν 135 ἑκατομμυρίων ἀντικατάστασις τῆς περὶ τῶν πλοίων συμφωνίας περιεῖχε μὲν ἄλλα πλεονεκτήματα, διότι τὰ ὀκταετῆ γραμμάτια θ' ἀπήνεγκον τόκον 7 τοῖς %, ἐνῷ τὸ δάνειον συνωμολογήθη πρὸς 5 καὶ 93 τοῖς %, προσέτι δὲ μᾶς ἀπήλλαξε τῆς δυσχερείας τῆς πληρωμῆς τῶν ὀκταετῶν γραμματίων, πληρωμῆς ἥτις πάντως θὰ ἐπήγετο τὴν ὑποχρέωσιν τῆς δι' ἑτέρου δανείου ἀποκτήσεως τῶν κεφαλαίων πρὸς ἀπότισιν τῶν χρεωλυτικῶν δόσεων. Καθ' ὅλα, ἄρα, ὑπῆρξε λίαν ὠφέλιμος ἡ τροπὴ τῆς πρώτης συμφωνίας εἰς τὴν δευτέραν, τῆς συμφωνίας τῆς ἀπ' εὐθείας γενομένης πρὸς τοὺς ναυπηγούς, πρὸς τὴν συμφωνίαν τὴν γενομένην πρὸς τοὺς συμβληθέντας μεθ' ἡμῶν περὶ τοῦ δανείου.

Θ. Π. ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ. Μοὶ δίδετε τὴν ἄδειαν νὰ σᾶς διακόψω;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Μάλιστα.

ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ. Ὡμιλεῖτε περὶ συμφωνίας γενομένης κατὰ τὸ 1878. Δὲν γνωρίζω ἂν εἶναι ἐν γνώσει τῆς Βουλῆς ἡ συμφωνία.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἡμεῖς, ἐλθόντες εἰς τὰ πράγματα κατὰ τὸ 1880, εὕρομεν σύμβασιν ὑπογεγραμμένην παρὰ τοῦ τέως ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν κ. Μπούμπουλη περὶ κατασκευῆς πλοίων μετὰ τῆς Ἑταιρίας τῶν Forges et' Chantiers καὶ κανονίζουσαν πληρωμὴν ὀκταετῆ. Τὴν συμφωνίαν ταύτην ἠρνήθην νὰ κυρώσω· ὑποβαλὼν αὐτὴν εἰς τὴν Βουλήν, ἀνεκοίνωσα πάντα τὰ κατ' αὐτήν, εἶπον δὲ ὅτι τὴν σύμβασιν ταύτην ἀνακοινῶ, διότι ἀνέγραφεν ὑποχρέωσιν, ἐφ' ᾗ ἡ Κυβέρνησις ἦτο ἀλληλέγγυος πρὸς τοὺς προκατόχους αὐτῆς. Ἀλλ' ὑποβαλὼν αὐτὴν εἰς τὴν Βουλήν, εἶχον ἐκπληρώσει τὴν ὑποχρέωσιν τὴν ἐκ τῆς συμβάσεως, καὶ ἐθεώρουν ὅτι δὲν εἶχον δικαίωμα οἱ ναυπηγοὶ ν' ἀπαιτήσωσί τι πλέον παρ' ἐμοῦ. Οὕτως ἡ ὑποβληθεῖσα αὕτη σύμβασις ἔμεινεν ἀψήφιστος, διότι οὐδεὶς πλέον ἐν τῇ Βουλῇ ἐγένετο λόγος περὶ αὐτῆς.

ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ. Μοὶ ἐγεννήθη ἡ ἀπορία ἂν εἶχον ἀναγγελθῆ τὰ τῆς συμβάσεως ὑπὸ τοῦ τότε ὑπουργοῦ, δηλαδὴ ἂν εἶχεν εἰσαχθῆ ἡ σύμβασις εἰς τὴν Βουλήν. Ἡ δὲ ἀπορία αὕτη μοὶ ἤγειρε τὴν ὑπόνοιαν μήπως ἡ ὑπόθεσις αὕτη εἶναι γνωστὴ μόνον εἰς τὰ γραφεῖα καὶ ὄχι εἰς τὴν Βουλήν. Διὰ τοῦτο θέλω παρακαλέσει νὰ κατατεθῇ εἰς τὴν Βουλὴν ἡ σύμβασις.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Εἶναι κατατεθειμένη εἰς τὴν Βουλὴν καὶ εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς Βουλῆς θὰ εὑρεθῇ ἡ παρ' ἐμοῦ γενομένη τότε εἰσήγησις. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπηρεσία, ἐφ' ὅσον ἔχει τὰ πρωτότυπα, θέλει βεβαίως ὑποβάλει εἰς τὴν Βουλὴν τὸ ζητούμενον.

ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ. Παρακαλῶ τὸν κ. Πρόεδρον νὰ διατάξῃ τὴν ἀναζήτησιν τῆς συμβάσεως εἰς τὰ ἀρχεῖα.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Μάλιστα.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν πληρωμὴν τὴν γενομένην διὰ τὰ πλοῖα, πληρωμὴν κατὰ τὸ ἐνε-

στὸς ἔτος ἀνερχομένην, ὡς εἶπον, διὰ τὴν πρώτην δόσιν εἰς 5,683,000, ἔχομεν πάλιν ἐκ τοῦ δημοσίου χρέους ἐλάττωσιν, ὁποίαν ἐξέθηκα πρὸς τὴν Βουλήν, καὶ πᾶσαι αἱ ἐλαττώσεις ἔκ τε τοῦ δημοσίου χρέους καὶ ἐξ ἄλλων κεφαλαίων ἀθροιζόμεναι ἀποτελοῦσι 10,744,000, ἅτινα ἀφαιρούμενα ἐκ τῶν 94,895,000, τῶν ἀναγεγραμμένων ὡς ἐξόδων ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1887, περιορίζουσι τὰ ἔξοδα εἰς 84,150,000. Ἔχομεν, ἄρα, βεβαιωμένα ἔσοδα 92,596,000, ἔχομεν δὲ καὶ ἔξοδα 84,150,000. Ἐὰν ἄρα, ἐπρόκειτο περὶ προϋπολογισμοῦ, ἠθέλομεν εἴπει ὅτι τὸ 1887 ἀναγράφει περίσσευμα ὅση εἶναι ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν 84,150,000 καὶ τῶν 92,596,000, τοὐτέστι περὶ τὰ 8,400,000 δραχμῶν. Τὰ ἔξοδα, βεβαίως, θέλουσι περιορισθῆ εἰς τὸ ποσὸν τοῦτο, τὰ βεβαιωθησόμενα ἔσοδα, βεβαίως, θέλουσιν ἀνέλθει εἰς τὸ ποσὸν τὸ ὁποῖον ἐπαρουσίασα.

Ὑποβάλλω πάντας τοὺς πίνακας χάριν πλήρους περὶ τούτου ἐξετάσεως καὶ πλήρους κατ' ἀντιμωλίαν συζητήσεως. Ἀλλ' ὑπάρχει ἐκ τούτων ἰσοζύγιον; Τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀποστάσεως μεταξὺ τῶν εἰσπράξεων καὶ τῶν βεβαιώσεων. Ἡ καθυστέρησις ἡ συνήθης ποία εἶναι; Ἔχω ἐδῶ σημειωμένας τὰς καθυστερήσεις κατὰ τὰ παρελθόντα ἔτη. Ἐκ τῶν ἤδη δημοσιευθέντων γινώσκετε ὅτι αἱ ἀναλογίαι τῶν καθυστερήσεων εἶναι ὀκτὼ τοῖς %, ἢ ἑπτὰ τοῖς %, ἢ 9%. Κατὰ ταύτας τὰς ἀναλογίας αἱ εἰσπράξεις τοῦ 1887 θὰ ὑστερήσωσι τῶν βεβαιώσεων περὶ τὰ 7,500,000. Ἐξετάζοντες δὲ τὰ ποσὰ τῶν καθυστερημάτων κατὰ τὰ παρελθόντα ἔτη, ἔχομεν: κατὰ τὸ 1883 6,141,000, κατὰ τὸ 1884 5,429,000, κατὰ τὸ 1885 8,657,000· ἀλλ' ἐδῶ περιλαμβάνονται καὶ αἱ εἰσφοραί, αἱ κατὰ τὸ 1886, 7,365,000. Τὰ ποσά, ἐφ' ὧν ἐφαρμόζεται ἡ καθυστέρησις, ὀλίγον διαφέρουσιν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1887, διότι δὲν πρόκειται περὶ τοῦ ὅλου προϋπολογισμοῦ, πρόκειται μόνον περὶ τῶν προσόδων ἐκείνων, ὡς πρὸς τὰς ὁποίας ὑπάρχει ἀπόστασις μεταξὺ εἰσπράξεων και βεβαιώσεων. Ἑπομένως, οὐδεὶς ὑπάρχει λόγος, ἵνα ὑποθέσωμεν ὅτι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο θέλει ὑπάρξη μεγαλυτέρα ἡ ἀπόστασις ἢ ἐν τῷ παρελθόντι, τοὐναντίον πάντα τὰ περὶ εἰσπράξεως μέχρι τοῦδε γνωστὰ ἀποδεικνύουσιν ὅτι γοργοτέρῳ βήματι βαίνει αὕτη ἐν σχέσει πρὸς τὰς βεβαιώσεις, καὶ ὅτι, ἂν κατὰ τὰς ἀναλογίας τοῦ παρελθόντος θὰ ὑπῆρχε ὑστέρημα 7½ τοῖς ἑκατόν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ ἀνέλθῃ εἰς 6½ τοῖς %. Ὑπολογιζόμενον, ὅμως, καὶ πρὸς 7½ τοῖς %, πάλιν ἀφίνει περίσσευμα εἰσπράξεων πρὸς τὰς πραγματικὰς δαπάνας ὑπὲρ τὸ ἑκατομμύριον.

ΡΙΚΑΚΗΣ. Μέχρι τέλους Σεπτεμβρίου, κατὰ τὰ ἀποτελέσματα, πόσα εἰσεπράχθησαν εἰς τὰ Ταμεῖα;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Αἱ πληροφορίαι περὶ βεβαιώσεων καὶ εἰσπράξεων δημοσιεύονται κατὰ μῆνα ἐν τῇ *Ἐφημερίδι τῆς Κυβερνήσεως*, πάντες δὲ οἱ πίνακες ὑποβάλλονται εἰς τὴν Βουλὴν συνάμα μετὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ, ὡς προεῖπον. Εἶπον ὅτι ὑποβάλλεται εἰς τὴν Βουλὴν κατάστασις ἐπίσημος μέχρι τῆς 30 Σεπτεμβρίου 1887 τῆς χρήσεως τοῦ 1887, ἐκεῖ δ' εὑρίσκονται πάντα ὅσα ζητεῖτε, ἢ ὅσα δύνασθε νὰ ζητήσητε. Ἀλλ' ἐξετάζοντες καὶ ταῦτα κατ' ἀντιπαράθεσιν, εὑρίσκομεν ὅτι κατὰ τὸ 1886 τῇ 30 Σεπτεμβρίου εἶχε βεβαιωθῆ ποσὸν 41,078,000, διότι περὶ βεβαιώσεως πρέπει νὰ ὁμιλήσωμεν, τὰ περὶ εἰσπράξεων δὲν δύνανται σήμερον νὰ μᾶς δώσωσιν ὁδηγίαν, ἀφ' οὗ αὗται θέλουσι πραγματοποιηθῆ ἐντὸς 22 μηνῶν· ἀλλὰ μέχρι τῆς 30 Σεπτεμβρίου 1886 εἶχον βεβαιωθῆ 41,078,000 τῆς χρήσεως τοῦ 1886, ὁ δὲ προϋπολογισμὸς τοῦ 1886, ὁ ἐπανορθωθεὶς ὡς πρὸς τὸν ὑπολογισμόν, οὐχὶ ὡς πρὸς τὴν βάσιν, ἦτο 76,580,000. Ἂν, ἄρα, τὰ 76,580,000 ἔδωσαν 41,078,000, τὰ 94,656,000 τοῦ 1887 πόσα ἔδει νὰ δώσωσιν; Ἂν ἡ βεβαίωσις παρηκολούθει τὸν προϋπολογισμὸν κατὰ τὰς αὐτὰς ἀναλογίας, ἔδει νὰ δώσωσιν 50,635,000, ἀλλὰ δὲν δίδει 50· ἐκ τῶν πινάκων βλέπομεν ὅτι μᾶς δίδει 54,937,000, ἑπομένως βαίνομεν τώρα γοργοτέρῳ βήματι, ἢ κατὰ τὸ 1886. Ὡς πρὸς δὲ τὰς εἰσπράξεις ἔχομεν ἐνδείξεις, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἄλλο τι, ἔχομεν ταύτην τὴν ἔνδειξιν, ὅτι πρῶτον κατὰ το ἔτος τοῦτο τῇ 30 Σεπτεμβρίου αἱ εἰσπράξεις ὑπερβαίνουσι τὰς δαπάνας καὶ τοῦτο κατὰ 2,510,000 δραχμῶν. Ὅλοι γινώσκετε ὅτι οἱ πρῶτοι μῆνες τοῦ ἔτους ὀνομάζονται ἄγονοι, εἶναι μῆνες κατὰ τοὺς ὁποίους πρέπει ν' ἀναπληρῶνται τὰ ἐλλείμματα τοῦ προϋπολογισμοῦ ἐκ τῶν περισσευμάτων τῶν τελευταίων μηνῶν. Ἐν τούτοις, κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο τῇ 30 Σεπτεμβρίου εὑρίσκομεν ἐσόδων σχέσιν πρὸς τὰ ἔξοδα ἀφίνουσαν περίσσευμα ἐσόδων.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Πόθεν τὸ εὑρίσκετε τοῦτο;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἐκ τοῦ πίνακος τῶν ταμιῶν καὶ τῆς προσωρινῆς καταστάσεως.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Τότε δὲν εἶναι ἀκριβὴς ἡ βάσις σας, διότι εἶναι ἐξωφλημένα ἐντάλματα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν σωρείαν ἀτελεύτητον, εἶναι αἱ πληρωμαὶ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν καὶ τόσα ἄλλα πράγματα.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Στηρίζομαι διὰ τὸ 1887, ὅπου καὶ διὰ τὸ 1886 καὶ διὰ το 1885. Τοὐτέστιν, ἂν κατὰ τὸ 1887 ἔχωμεν περίσσευμα ἐσόδων πρὸς τὰ ἔξοδα τῇ 30 Σεπτεμβρίου, κατὰ δὲ τὸ 1886 εἴχομεν ἔλλειμμα ἐκεῖ ὅπου ἤδη ἔχομεν περίσσευμα, λέγω ὅτι ἡ ἔνδειξις εἶναι εὐάρεστος δι' ἐκείνους, οἵτινες εὐχαριστοῦνται βλέποντες τὸν προϋπολογισμὸν βαίνοντα πρὸς τὸ ἰσοζύγιον. Ἐννοεῖται ὅτι, ὅταν προαναγγέλλω ὅτι φέρω ἐνδείξεις, δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ μοὶ λέγῃ τις ὅτι τοῦτο τὸ ὁποῖον φέρω εἶναι ἔνδειξις. Εἶπον ὅτι ἐνδείξεις μόνον δύναμαι νὰ δώσω· ἂν αἱ ἐνδείξεις εἶναι εὐάρεστοι πρὸς ἡ-

Γεώργιος Μπούμπουλης. Λιθογραφία από σχέδιο του Θέμου Άννινου, εφ. Το Άστυ *(13.10.1885). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

μᾶς, δυσάρεστοι δὲ πρὸς ὑμᾶς, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ταραχή σας, τοῦτο δὲν μειοῖ τὴν ἀξίαν αὐτῶν.

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Ἐν ταῖς δαπάναις, αἵτινες ὑπολείπονται ἐκ τῶν εἰσπράξεων, περιλαμβάνεται καὶ ἡ πληρωμὴ τῶν τοκομεριδίων;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἡ πληρωμὴ τῶν τοκομεριδίων, ἐφ' ὅσον μὲν ταῦτα ἦσαν ἀπαιτητά, ἐγένετο, ἐφ' ὅσον δὲ ταῦτα δὲν ἦσαν ἀπαιτητά, βεβαίως θὰ γίνῃ κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν θὰ ὦσιν ἀπαιτητά. Θὰ ᾖ ἀπαιτητὸν κατὰ τὸν Δεκέμβριον ποσὸν 5,246,000, ἀλλὰ κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν πρέπει νὰ λάβωμεν πρόνοιαν καὶ διὰ τὴν ἀπότισιν τοκομεριδίων βαρυνόντων τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1888, ὡς πληρωτέων κατὰ Ἰανουάριον. Ἐν συνόλῳ πρέπει νὰ λάβωμεν πρόνοιαν περὶ 11,458,000. Τοῦτο παρουσιάζει δυσχέρειαν ὡς πρὸς τὴν ἀπόκτησιν τοῦ μεταλλικοῦ, τὴν διαφορὰν δὲ τοῦ μεταλλικοῦ πρὸς τὸ χαρτονόμισμα τὴν ἔχομεν σημειωμένην, καὶ ὅτε ἐφέρομεν τὸν ὑπολογισμὸν 6,664,000 ἐπὶ ἔλαττον ἐν τῷ δημοσίῳ χρέει, περιελάβομεν ἐν τοῖς ὑπολογισμοῖς τὴν διαφορὰν 25% διὰ τὴν προμήθειαν τοῦ μεταλλικοῦ, τοῦ ἀπαιτηθησομένου διὰ τὰ τοκομερίδια τοῦ Δεκεμβρίου. Ἡ ἐργασία ἡ ἐμὴ συνίστατο εἰς τοῦτο, εἰς τὸ νὰ δείξω κατὰ τί αἱ βεβαιώσεις θέλουσιν ὑπερτερήσει τὰς ἀναγραφείσας, κατὰ τί αἱ βεβαιώσεις θέλουσι καθυστερήσει τῶν ἀναγραφεισῶν, κατὰ τί θέλουσιν εἶσθαι κατώτεραι τῶν ἀναγραφεισῶν. Ἐπὶ τούτῳ

φέρω πᾶσαν χρήσιμον πληροφορίαν. Τὸ ἐξαγόμενον εἶναι τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐξέθηκα πρὸς ὑμᾶς, ὅτι αἱ βεβαιώσεις ἀνέρχονται εἰς 92,596,000, ὅτι αἱ δαπάναι ἀνέρχονται εἰς 84,000,000 καὶ μένει ὡς πρὸς τὸ ἰσοζύγιον τὸ ζήτημα κατὰ πόσον αἱ εἰσπράξεις θὰ ὑστερήσωσι τῶν βεβαιώσεων. Ἂν αἱ εἰσπράξεις ὑστερήσωσι τῶν βεβαιώσεων, ὅσῳ καθυστέρησαν κατὰ προηγούμενα ἔτη, θέλομεν ἔχει περίσσευμα ἑκατομμυρίου, ἂν ὑστερήσωσι περισσότερον ἢ κατὰ τὸ παρελθόν, τὸ περίσσευμα δύναται νὰ ἐκλείψῃ, ἐὰν ὀλιγώτερον, τὸ περίσσευμα δύναται νὰ αὐξήσῃ. Νομίζω, ὅμως, ὅτι, ὅπως ἔχουσι τὰ πράγματα, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι εἶναι ἐξησφαλισμένον τὸ ἰσοζύγιον. Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ μόνον τὸ ἰσοζύγιον τοῦ προϋπολογισμοῦ τῆς χρήσεως, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἐπαρκὴς πρόνοια καὶ περὶ τῶν τῆς διαχειρίσεως, διότι ἡ διαχείρισις, καίτοι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς χρήσεως, σχετιζομένη δὲ πρὸς αὐτὴν μόνον ἐφ' ὅσον περιλαμβάνει καὶ τὴν χρῆσιν, περιλαμβάνει τὰ ἐκ τῆς χρήσεως περισσεύματα, ἢ τὰ ἐκ τῆς χρήσεως ὑστερήματα, ἡ διαχείρισις δύναται νὰ φέρῃ εἰς τὴν Κυβέρνησιν πολλὰς δυσχερείας. Καὶ τὴν διαχείρισιν εὕρομεν, ὅτε ἀνελάβομεν τὴν ἐξουσίαν, ἐν χείρονι ἔτι καταστάσει, ἢ τὴν χρῆσιν. Τὴν χρῆσιν εὕρομεν παρουσιάζουσαν προϋπολογισμὸν τοῦ ἔτους, κατὰ τὸ ὁποῖον ἀνελάβομεν τὴν Ἀρχήν, προϋπολογισμὸν τακτικόν, ὅστις ἔμελλε νὰ ἀπολήξῃ εἰς ἔλλειμμα 28,000,000, προσέτι δὲ περιλαμβάνουσαν καὶ προϋπολογισμὸν ἔκτακτον. Ἀλλ' εὕρομεν κατάστασιν διαχειρίσεως οἰκτροτάτην, ἥτις ἐπήγετο προνοίας παντοίας, προνοίας περὶ ἀμέσου ἀποφυγῆς κρίσεως οἰκονομικῆς, προνοίας καὶ περὶ τοῦ μέλλοντος. Εἴχομεν τὰς προκαταβολὰς ἐπὶ τῇ ἐνεχυριάσει τῶν τίτλων τοῦ δανείου τῶν 170,000,000, προκαταβολάς, βραχείας διορίας, ὧν τινες ἦσαν καὶ ληξιπρόθεσμοι, καθ' ἣν ἡμέραν ἀνελάβομεν τὴν ἐξουσίαν. Ἔπρεπε περὶ τῶν προκαταβολῶν τούτων νὰ προνοήσωμεν· εἴχομεν προμηθευτάς, ἀπαιτοῦντας πληρωμὴν εἰς μεταλλικόν, ἡμεῖς δὲ κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην οὔτε μεταλλικὸν διεθέτομεν, οὔτε τραπεζικὰ γραμμάτια ἠδυνάμεθα νὰ τρέψωμεν εἰς μεταλλικόν. Ἡ κατάστασις ἐκείνη, ἥτις περιεγράφη εἰς τὴν Βουλήν, ἥτις καὶ ἀνεγράφη ἐν ταῖς προτάσεσι, ταῖς ὑποβληθείσαις τότε εἰς τὴν Βουλήν, κατὰ τί μετεβλήθη; Ποία εἶναι ἡ σημερινὴ κατάστασις τοῦ δημοσίου χρέους; Ποία εἶναι ἡ σημερινὴ κατάστασις τοῦ κυμαίνοντος χρέους, καὶ ἡ σχέσις αὐτοῦ, πρὸς τὸ πάγιον χρέος; Ἡ κατάστασις τοῦ κυμαίνοντος χρέους σήμερον εἶναι καθ' ὅλα εὐάρεστος, διότι τὸ κυμαῖνον χρέος, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐξέλιπεν, πᾶσαι αἱ προκαταβολαὶ ἀπετίθησαν διὰ τοῦ παγίου χρέους τοῦ 75ετοῦς, ἀπετίθησαν καὶ τὰ ἔντοκα γραμμάτια εἰς μεταλικόν, αὐτὰ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἠναγκάσθημεν ἡμεῖς καὶ ἡ ὑποστηρίζουσα ἡμᾶς Βουλὴ νὰ θεσπίσωμεν πρὸς εὕρεσιν τοῦ χρήματος εἰς πληρωμὴν τῶν ἀπαιτητῶν ὀφειλῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης· ἐξωφλήθησαν πάντα ὅσα ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀναγράφονται ὡς προσωρινὰ χρέη, πλὴν ποσοῦ τινος ἐντόκων γραμματίων. Σήμερον ὑπάρχουσιν ἐν κυκλοφορίᾳ ἔντοκα γραμμάτα 8,715,000, ἀλλὰ καὶ ταῦτα θέλουν περιορισθῆ εἰς 5,000,000 διὰ συμβάσεως, ἥτις ὑπεγράφη καὶ θέλει ὑποβληθῆ εἰς τὴν κύρωσιν τῆς Βουλῆς 5,000,000 ἔντοκα γραμμάτια εἶναι κάτω τοῦ ὅρου τῆς συνήθους ἀνάγκης τοιούτων οἰκονομικῶν γραμματίων. Εἶναι ἀνάγκη πάντοτε ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ἡ εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς παροχὴ γραμματίων τινῶν, διὰ τῶν ὁποίων νὰ δύνηται ν' ἀποκτᾷ προσωρινῶς χρῆμα καὶ ν' ἀποδίδῃ πάλιν αὐτὸ παρερχομένης τῆς ἀνάγκης. Ὥστε σήμερον τὸ κυμαῖνον χρέος, τὸ ὁποῖον τοσοῦτον μᾶς ἐπίεζεν, ὅτε εἴχομεν κατὰ πρῶτον νὰ σκεφθῶμεν περὶ οἰκονομικῆς διαρρυθμίσεως τῶν τῆς χώρας, σήμερον τὸ κυμαῖνον χρέος ἐντελῶς ἐξέλιπεν, ἔμεινε δὲ τὸ ποσὸν ἐκεῖνο τῶν ἐντόκων γραμματίων, τὸ ὁποῖον ἐν παντὶ κράτει θεωρεῖται κατ' ἀναλογίαν ὡς ἀναγκαῖον πρὸς τὴν κίνησιν τῆς οἰκονομικῆς μηχανῆς.

Μετὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ ὑποβάλλω καὶ πλήρεις σημειώσεις περὶ ὅλων τῶν ἀφορώντων εἰς τὰ τοῦ κυμαίνοντος τούτου χρέους καὶ εἰς τὰ τῆς τροπῆς αὐτοῦ εἰς πάγιον, εἴτε διὰ τοῦ δανείου τῶν 135,000,000, εἴτε διὰ τῆς ἀποκτήσεως ὁμολογιῶν τοῦ δανείου τῶν 170,000,000 παρ' ἐκείνων, οἵτινες εἶχον τὸ δικαίωμα τῆς αἱρέσεως διὰ τῆς ἐνασκήσεως τοῦ δικαιώματος αὐτῶν τούτου, εἴτε διὰ τῆς συμβάσεως πρὸς τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν περὶ δανείου 15,000,000. Ταῦτα εἶναι περιττὸν νὰ ἐκθέσω πρὸς ὑμᾶς ἐν λεπτομερείᾳ, διότι θὰ τὰ ἀνεύρητε ὅλα ἐν τῷ τεύχει τοῦ προϋπολογισμοῦ. Δύναμαι δὲ ἤδη, ἀφοῦ παρέστησα τὰ τοῦ 1887, ὡς πράγματι ἔχουσι καὶ ὡς ἀπορρέουσιν ἐκ τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα καταθέτω εἰς τὴν Βουλήν, ὡς πρός τε τὴν χρῆσιν καὶ ὡς πρὸς τὴν διαχείρισιν, δύναμαι ἤδη νὰ μεταβῶ εἰς τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1888, αὐτοῦ τούτου, τὸν ὁποῖον ἤδη καταθέτω εἰς τὴν Βουλήν.

Ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1887 ἤδη, ὅτε μελετᾶται ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἐφαρμογῆς τῆς δεκαμήνου, ἀποδεικνύει ὅτι δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βάσις εἰς τὴν διαρρύθμισιν τοῦ μέλλοντος τὴν οἰκονομικήν. Ἐπὶ τούτου, ἄρα, θέλομεν στηριχθῆ καὶ θέλομεν εἰς αὐτὸν φέρει μόνον τὰς τροποποιήσεις τὰς ὑπαγορευομένας ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς μέχρι τοῦδε ἐφαρμογῆς· ἀλλὰ θέλομεν δυνηθῆ κατὰ τὸ 1888 νὰ πράξωμεν καί τι, τὸ ὁποῖον δὲν ἠδυνήθημεν νὰ πράξωμεν κατὰ τὸ 1887. Θέλομεν δυνηθῆ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν ἐσόδων νὰ στηρίξωμεν ἐπὶ τῷ κατωτάτῳ καὶ ὄχι ἐπὶ τῷ μέσῳ ὅρῳ τῶν προσόδων τοῦ παρελθόντος, ὅπως κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπράχθη ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ παρελθόντος ἔτους. Πολλάκις εἴδομεν προϋπολογι-

σμοὺς παρουσιάζοντας, ἐν παραβολῇ πρὸς τοὺς ἀπολογισμούς, μεγάλας διαφοράς, καὶ ὑπετέθη ὅτι οἱ συντάξαντες αὐτοὺς δὲν ἠδύναντο νὰ κατανοήσωσι τοὺς ὅρους ὑπὸ τοὺς ὁποίους θὰ ἐλειτούργουν οἱ οἰκονομικοὶ νόμοι, καὶ διὰ τοῦτο ἀνέγραφον ἀριθμοὺς οἵτινες δὲν ἐπηλήθευον πάντοτε. Πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ ἰδιόρρυθμον τῆς ἡμετέρας φορολογίας ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ὑπάρχῃ μεγάλη διαφορὰ ἐν τοῖς ἀπολογισμοῖς τῶν ἀναγραφομένων ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, τοὐτέστι νὰ ὑπάρχῃ μεγάλη διαφορὰ ἀνωτάτων καὶ κατωτάτων ὅρων ἐν τῇ ἐφαρμογῇ, καί, ἂν κατ' ἀρχὴν λάβωμεν τοὺς μέσους ὅρους, διατρέχομεν τὸν κίνδυνον ἐν πολλοῖς νὰ ὑπολογίσωμεν πέραν τοῦ δέοντος, εἰς ἄλλα νὰ ὑπολογίσωμεν κάτω τοῦ ἀληθοῦς. Ἐνθυμοῦμαι ὅτι ἄλλοτε, συζητουμένων τῶν τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ ἐν τῇ Βουλῇ, ἐρρήθη ὀρθῶς ὅτι, ὅπως τότε εἶχον τὰ πράγματα, δυσκόλως ἠδυνάμεθα νὰ ἐλπίσωμεν τὴν ἐπαλήθευσιν τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἐὰν δὲν εἴχομεν εὐτυχίαν καθ' ὅλα, ἐὰν ἡ παραγωγὴ τῆς χώρας δὲν ἦτο ἄφθονος, ἐὰν ἡ ἐμπορικὴ κίνησις δὲν ἦτο ζωηρά, διότι οἱ προϋπολογισμοὶ ἐν τῷ παρελθόντι συνετάσσοντο σχεδὸν πάντοτε ἐπὶ τῷ ἀνωτάτῳ, καὶ τοῦτο ἐκ τῆς ἐπιθυμίας τῆς παραστάσεως τοῦ ἰσοζυγίου, ὡς ἐπιτυγχανομένου, διότι τὸ ἰσοζύγιον ἦτο ἀναγκαῖον διὰ τὴν πραγματοποίησιν οἰκονομικῶν συνδυασμῶν. Βεβαίως, οἱ συντάσσοντες ἤξευρον ὅτι συνέτασσον ἐν τῷ ἀνωτάτῳ, ἀλλ' ἦσαν ἐν τῇ ἀληθείᾳ ὅπως δήποτε, δὲν ἔγραφον ἀριθμοὺς ἰδανικούς, ἔγραφον, ὅμως, ἀριθμοὺς οἵτινες τότε μόνον θὰ ἐπραγματοποιοῦντο ἐν τοῖς ἀπολογισμοῖς, ἐὰν ἐβοήθουν αἱ καιρικαὶ περιστάσεις, ἐὰν ἐβοήθουν τὰ τῆς καταστάσεως τοῦ ἐμπορίου καὶ τῶν συναλλαγῶν ἐν εὐρυτέρῳ κύκλῳ. Ἐὰν οὕτως ἐξηκολουθοῦμεν συντάσσοντες τὸν προϋπολογισμόν, τὸ ἰσοζύγιον θὰ ἦτο πάντοτε εἰκονικόν. Τὰ ἰσοζύγια τῶν προϋπολογισμῶν, καὶ ἐπὶ τῷ κατωτάτῳ συντασσομένων, διατρέχουσι κίνδυνόν τινα, νὰ ὦσιν ἰδανικά, ἀφοῦ οἱ προϋπολογισμοὶ ἡμῶν εἶναι προϋπολογισμοὶ βεβαιουμένων ἐσόδων πρὸς ψηφιζομένας πιστώσεις. Τὸ ἰσοζύγιον ζητητέον οὐχὶ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ἀλλ' ἐν τῷ ἀπολογισμῷ· ἵνα ἔχωμεν δὲ ἰσοζύγιον ἐν τῷ ἀπολογισμῷ, πρέπει νὰ ἔχωμεν περίσσευμα ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἐσόδων βεβαιώσεων 7,000,000 - 8,000,000. Τότε μόνον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἰσοζύγιον εἶναι ἀσφαλές. Ἐὰν δὲν ἔχωμεν τοσοῦτον περίσσευμα, δυνάμεθα καὶ πάλιν νὰ ἔχωμεν τὸ ἰσοζύγιον, θέλομεν ἐν μέρει τὸ ἀποκτήσει ἐκ τῆς οἰκονομίας ἐν ταῖς δαπάναις, διότι πᾶσαι αἱ ἀναγραφόμεναι δαπάναι δὲν πραγματοποιοῦνται, ἐὰν δὲ καὶ σκοπίμως διαρυθμίζηται ἡ κυβερνητικὴ ἐνέργεια πρὸς τὸν περιορισμὸν τῶν δαπανῶν, δύνανται νὰ ἀποκτηθῶσιν οἰκονομίαι καὶ ἀνώτεραι ἐκείνων, αἵτινες ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων ἐπιβάλλονται. Ἀλλ' ὅση καὶ ἂν εἶναι ἡ ἐλάττωσις τῶν δαπανῶν ἐκ τοιούτων λόγων, εἴτε ἐκ τῆς φυσικῆς ἐφαρμογῆς, εἴτε ἐκ τῆς βεβιασμένης οἰκονομικῆς ἐφαρμογῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐξόδων, πάλιν, ἐὰν ἔχωμεν ἁπλοῦν ἰσοζύγιον ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν βεβαιουμένων ἐσόδων πρὸς τὰ ψηφιζόμενα ἔξοδα, τὸ ἰσοζύγιον δὲν εἶναι ἀληθές· πρέπει νὰ ὑπάρχῃ περίσσευμα ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν βεβαιωτέων ἐσόδων. Ἀλλὰ πρέπει προσέτι καὶ οἱ προϋπολογισμοὶ νὰ εἶναι ὅλοι ἐπὶ τῷ κατωτάτῳ, ὥστε ἐὰν ἐπέλθωσι καιρικαὶ περιστάσεις μὴ εὐνοϊκαί, νὰ μὴ διατρέχῃ τὸν κίνδυνον ὁ προϋπολογισμὸς τῆς διαταράξεως τοῦ ἰσοζυγίου· ἐάν, τοὐναντίον, αἱ περιστάσεις εἶναι εὐνοϊκαί, θὰ ἔχωμεν τότε ποσά, διὰ τῶν ὁποίων θὰ δυνάμεθα νὰ ἐξασφαλίσωμεν τὸ ἰσοζύγιον, ἐφ' ὅσον δὲν ὑφίσταται μεταξὺ εἰσπράξεων καὶ ἀναγεγραμμένων πιστώσεων· θὰ δυνάμεθα προσέτι, ἐὰν ἔχωμεν περίσσευμα, νὰ διαθέτωμεν αὐτὸ εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἑπομένου ἔτους, κυρίως δέ, ὅπως ἔχουσι τὰ τοῦ δημοσίου χρέους παρ' ἡμῖν καὶ ἰδίως τὰ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, θὰ δυνάμεθα νὰ διαθέτωμεν αὐτὸ εἰς βελτίωσιν τοῦ συναλλάγματος διὰ τοῦ περιορισμοῦ τοῦ δανείου τῆς ἀναγκαστικῆς τῶν τραπεζιτικῶν γραμματίων κυκλοφορίας.

Ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1888 συνετάχθη παρ' ἡμῶν ὅσον ἦτο δυνατὸν ἐπὶ ταύτῃ τῇ βάσει, τοὐτέστιν ἐπὶ τῇ ἐπιλογῇ ἐν τῷ παρελθόντι τοῦ κατωτάτου ὅρου τῶν προσόδων, ἀντὶ τῆς ἐπιλογῆς τοῦ μέσου ὅρου, ἣν εἴχομεν παραδεχθῆ ἐξ ἀνάγκης κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1887.

Συνάμα μετὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ ὑποβάλλω ἐκθέσεις καὶ πίνακας δεικνύοντας ἐν ἑνὶ ἑκάστῳ ἄρθρῳ ἀποτελέσματα τοῦ παρελθόντος, τοὺς μέσους ὅρους, τοὺς κατωτάτους ὅρους καὶ τοὺς λόγους δι' οὓς προετιμήθη ὁ ὅρος ὁ ἀναγραφεὶς ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ὅρος ὅστις, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἶναι ὁ κατώτατος. Κατὰ ταῦτα ἐπηνέχθησαν εἰς τὸν προϋπολογισμὸν τῶν ἐσόδων τοῦ 1887 προσθαφαιρέσεις πρὸς σύνταξιν αὐτοῦ χάριν τοῦ 1888. Καὶ εὐθὺς ἐν πρώτοις ἔχομεν τὸν φόρον ἐπὶ τῶν ἀροτριώντων κτηνῶν· ἐπ' αὐτοῦ ἐλαττοῦμεν κατὰ 240,000 δραχμῶν τὸ ἤδη ἀναγεγραμμένον ποσόν· τὸ ἐλαττοῦμεν διότι καὶ κατὰ τὸ ἐνεστὸς ἔτος τὸ ποσὸν θέλει βεβαιωθῆ ἠλαττωμένον, ὅπως παρέστησα πρὸ ὀλίγου εἰς τὴν Βουλὴν ἐν τῇ ἀπαριθμήσει τῶν ἐλαττώσεων τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1887· ἐξ ἐπικαρπίας ἐνοικιάσεως ἐθνικῶν γαιῶν θὰ ἔχωμεν ἐπὶ πλέον 63,000 δραχμῶν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1888, διότι ὁ φόρος οὗτος πρότερον δὲν ἐλειτούργει, ἀνεγράφοντο δὲ 7,000 δραχμῶν, ἀλλ' ἐβεβαιώθησαν 70,000 διὰ τὸ ἔτος 1887· δὲν περιέλαβον τὸ ποσὸν τοῦτο ἐν ταῖς αὐξήσεσι τῶν προσόδων τοῦ 1887, διότι εἶναι μικροῦ λόγου, ἀλλ' ἡ πρόσοδος αὕτη θέλει ὑπάρξει. Πρόκειται περὶ τῶν μὴ δηλωθεισῶν γαιῶν, ὅσαι

δι' ἐνοικιάσεως μισθοῦνται. Ὁ νόμος περὶ τῆς μισθώσεως ἐψηφίσθη πρό τινος χρόνου, ἡ ἐφαρμογή, ὅμως, αὐτοῦ ἐχώλαινεν, ἀλλ' ἤδη ἤρξατο λειτουργῶν. Ὁ φόρος τοῦ ἐλαίου ἀναγράφεται διαφόρως ἢ κατὰ τὸ ἐνεστὸς ἔτος, διότι κατὰ τὸ ἐνεστὸς ἔτος ἀνεγράψαμεν 400,000 δραχμῶν, ἐβεβαιώθη μέχρι τοῦδε ποσὸν 655,000 δραχμῶν, θέλει δὲ φθάσει ἴσως ἡ βεβαίωσις εἰς 670,000 δραχμῶν, τουτέστιν εἰς 270,000 δραχμῶν ἐπὶ πλέον τῶν ἀναγραφεισῶν· ἀλλὰ τὸ ποσὸν εἶχεν ἀναγραφῇ οὕτω μικρόν, διότι τὸ ἔτος 1887 εἶναι ἄφορον, προκειμένου δὲ ἤδη περὶ εὐφόρου ἔτους, διότι ἐναλλὰξ ἔχομεν ὡς πρὸς τὴν παραγωγὴν τοῦ ἐλαίου εὔφορον καὶ ἄφορον ἔτος, ἀναγράφομεν ποσὸν ἐπὶ πλέον 1,000,000, τὸ κατὰ τὸν κατώτατον ὅρον τῶν εὐφόρων ἐτῶν ἐνδεικνυόμενον. Ἐπὶ τῶν σύκων τὰ ἀποτελέσματα τὰ μέχρι τοῦδε δεικνύουσιν ὅτι πρέπει νὰ προσθέσωμεν 30,000 δραχμῶν, ἐπὶ τῶν λακωνικῶν προϊόντων 12,000 δραχμῶν. Ἡ πρόσοδος ἐκ τοῦ φόρου ἐπὶ τοῦ καπνοῦ ἐλαττοῦται κατὰ 84,000· πρόκειται περὶ τοῦ φόρου τῆς παραγωγῆς τοῦ καπνοῦ, τὰ δ' ἀποτελέσματα τοῦ 1887 ὑπαγορεύουσι τὴν ἐλάττωσιν. Εἰς τὴν πρόσοδον ἐκ φόρου τῶν κουκουλίων ἀναγράφομεν αὔξησιν 2,000 δραχμῶν, εἰς τὸν φόρον ἐπὶ τῶν βοσκῶν αὔξησιν 14,000 δραχμῶν. Τὴν ἐκ τῆς σταφίδος πρόσοδον ἀναγράφομεν ἠλαττωμένην κατὰ 623,700, εἰς τὴν πρόσοδον τοῦ φόρου τῶν ζώων ἀναγράφομεν ἐπὶ ἔλαττον 136,000 δραχμῶν. Ὡς εἶπον, θέλει ὑποβληθῆ νομοσχέδιον περὶ βεβαιώσεως τοῦ φόρου τῶν ζώων ὅλως διαφόρου τῆς μέχρι τοῦ νῦν ἰσχυούσης· ἐλπίζω ὅτι ἀποτέλεσμα τῶν διατάξεων τοῦ νομοσχεδίου θέλει εἶσθαι ἡ βεβαίωσις τοῦ ποσοῦ, τὸ ὁποῖον ἔχομεν ἀναγράψει κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, οὐχ ἧττον χάριν ἀσφαλείας ἀναγράφομεν ἐλάττωσιν 136,000 δραχμῶν. Εἰς τὸν φόρον ἐξαγωγῆς ἀναγράφομεν ἐλάττωσιν 955,000 δραχμῶν, τοῦτο δὲ διότι οἱ φόροι τῆς ἐξαγωγῆς εἶναι οἱ ἑπτανησιακοὶ φόροι, ἀφορᾷ δὲ ἡ ἐλάττωσις εἰς τὸν φόρον τοῦ ἐλαίου, ὅπως δὲ ἐν τῷ ἄλλῳ κράτει, ἐπειδὴ εἶναι εὐφορία κατὰ τὸ ἔτος 1888, πρέπει νὰ ἀναγράψωμεν αὔξησιν, ἐν Ἑπτανήσῳ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον πρέπει νὰ ἀναγράψωμεν ἐλάττωσιν, διότι κατὰ τὸ 1888 εἰσπράττεται οὐχὶ ὁ φόρος τοῦ 1888, ἀλλὰ ὁ φόρος τοῦ 1887, οὗτινος ἡ παραγωγὴ ἐξάγεται κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο. Εἰς τὰ τέλη εἰσαγωγῆς ἀναγράφομεν ἐλάττωσιν 955,000 δραχμῶν, διότι, ὡς εἶπον, τὰ ἀποτελέσματα τὰ μέχρι τοῦδε ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἡ ὑπολογισθεῖσα αὔξησις θέλει μὲν πραγματοποιηθῆ κατὰ τὸ ὅλον· ἡ διαφορὰ δὲ θεωροῦμεν ὅτι ἔσται αὕτη, τοὐτέστι λαμβάνομεν τὸ ἀποτέλεσμα τῶν 10 μηνῶν μέχρι 31 Ὀκτωβρίου, προσθέτομεν δὲ διὰ τοὺς δύο μῆνας, οἱ ὁποῖοι δὲν παρῆλθον, τὰ ἀποτελέσματα τῶν δύο ἀμέσως προηγουμένων μηνῶν· οὕτω ὑπολογιζομένης τῆς προσόδου ταύτης, ἔχομεν ἐλάττωσιν 955,683 δραχμῶν. Ἐκ τελῶν χαρτοσήμου ἀναγράφομεν αὔξησιν 225,000 δραχμῶν· εἶναι πιθανόν, ὅμως, τὰ ἀποτελέσματα τῶν δύο τελευταίων μηνῶν νὰ κυρώσωσι τοὺς ὑπολογισμούς, τοὺς ὁποίους ἀνεκοίνωσα πρότερον εἰς τὴν Βουλήν, ἐν ᾗ περιπτώσει ἡ αὔξησις θὰ εἶναι ἀνωτέρα τῆς ἀναγραφομένης. Ἐκ προστίμων ποινικῶν δικαστηρίων ἀναγράφομεν ἐλάττωσιν 100,000 δραχμῶν· ἐκ τελῶν κληρονομικῶν καὶ κληροδοσιῶν 60,000 δραχμῶν ἐλάττωσιν, διότι ταῦτα ἀνάγονται εἰς τὰ προξενικὰ καὶ ἀναγράφονται ἐκεῖ· πρόκειται οὐχὶ περὶ τῶν κληρονομικῶν τελῶν ἐν γένει, ἀλλὰ τῶν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ εἰσπραττομένων καὶ κακῶς ἀναγραφομένων ἄλλοτε ἐνταῦθα. Ἐπὶ τῶν παιγνιοχάρτων ἀναγράφεται ἐλάττωσις 150,000 δραχμῶν. Τὰ ἐκ τοῦ καπνοῦ ἔσοδα ἔχομεν ἀναγεγραμμένα ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1887 ἀπὸ τῆς 1 Ἰουνίου, ἤδη πρέπει νὰ ἀναγράψωμεν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἔτους· ὡς εἶπον καὶ πρότερον, ἀποδεικνύεται ἤδη ὅτι ἐφθάσαμεν εἰς τὴν κατανάλωσιν, τὴν ὁποίαν εἴχομεν θέσει ὡς βάσιν κατὰ τὸ 1887, τουτέστι τοῦ 1,000,000 ὀκάδων κατ' ἔτος. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ κατανάλωσις αὕτη θέλει αὐξήσει ἀφοῦ μέχρι τοῦδε δὲν δύναται νὰ ὑποτεθῇ ὅτι τὸ ἀποταμιευθὲν ποσὸν κατηναλώθη ὁλόκληρον, οὐχ ἧττον νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὴν ἐγγραφὴν τοῦ αὐτοῦ ποσοῦ τοῦ 1887 καὶ ἑπομένως νὰ ἀναγράψωμεν αὔξησιν 1,595,000. Εἰς τὸ σιγαρόχαρτον διὰ τὸν αὐτὸν λόγον θὰ ἀναγράψωμεν αὔξησιν, 872,000 δραχμῶν. Εἰς τὰ δικαιώματα ἐκ σιδηροδρόμων αὔξησιν 50,000 δραχμῶν, διότι τοῦτο ὑπαγορεύουσι τ' ἀποτελέσματα τὰ μέχρι τοῦδε καὶ προσέτι ἡ παράδοσις εἰς κυκλοφορίαν κατὰ τὸ ἔτος 1888 προσθέτου γραμμῆς. Εἰς τὰ ταχυδρομικὰ τέλη αὔξησιν 100,000 δραχμῶν, εἰς τὰ τηλεγραφικὰ τέλη 200,000 δραχμῶν ὡς ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ 1887. Ἐπὶ τῶν σκωριῶν τοῦ Λαυρίου αὔξησιν 20,000 δραχμῶν, ἐπὶ τῆς καθαρᾶς προσόδου τῶν μεταλλείων αὔξησιν 5,000. Εἰς τὰ ἰχθυοτροφεῖα ἐλάττωσιν 36,000, εἰς τὰ δικαιώματα ὑλοτομίας δασῶν ἐλάττωσιν 97,000, εἰς τὰ δασικὰ προϊόντα 1,972, καὶ πάλιν αὔξησιν εἰς τὸ δικαίωμα τῆς ἐπικαρπίας τῶν βαλανιδίων 152,000. Ἐπὶ τῶν προκαταβολῶν τῶν δηλουμένων γαιῶν ἀναγράφομεν ἐλάττωσιν 50,000 δραχμῶν καὶ εἰς τὰς προσωρινὰς χρεωλυτικὰς δόσεις γαιῶν καὶ φυτειῶν ἐλάττωσιν 250,000 δραχμῶν. Ἐξ ἀπολήψεως ποινικῶν ἐξόδων ἐλάττωσιν 200,000. Εἰς τὴν ἐκ τοῦ μεταλλικοῦ ὑπερτίμησιν 186,000 δραχμῶν ἐπὶ ἔλαττον, διότι ἐπὶ ἔλαττον ἐσημειώσαμεν καὶ τὸ κύριον τέλος. Ἀπόληψις προκαταβολῶν δι' ἐκλογικὰ εἴδη ἐπὶ ἔλαττον 260,000 δραχμῶν. Ὡς πρὸς τοῦτο παρατηρῶ ὅτι θέλει ὑποβληθῆ καὶ Νομοσχέδιον, ὅπως ἐπιτευχθῇ ἡ ἧττον συνεχὴς ἐπανάληψις ἐκλογικῶν ἀγώνων, τοὐτέστι Νομοσχέδιον κανονίζον τὰ τῶν ἐπαναληπτικῶν ἐκλογῶν διὰ τρόπου

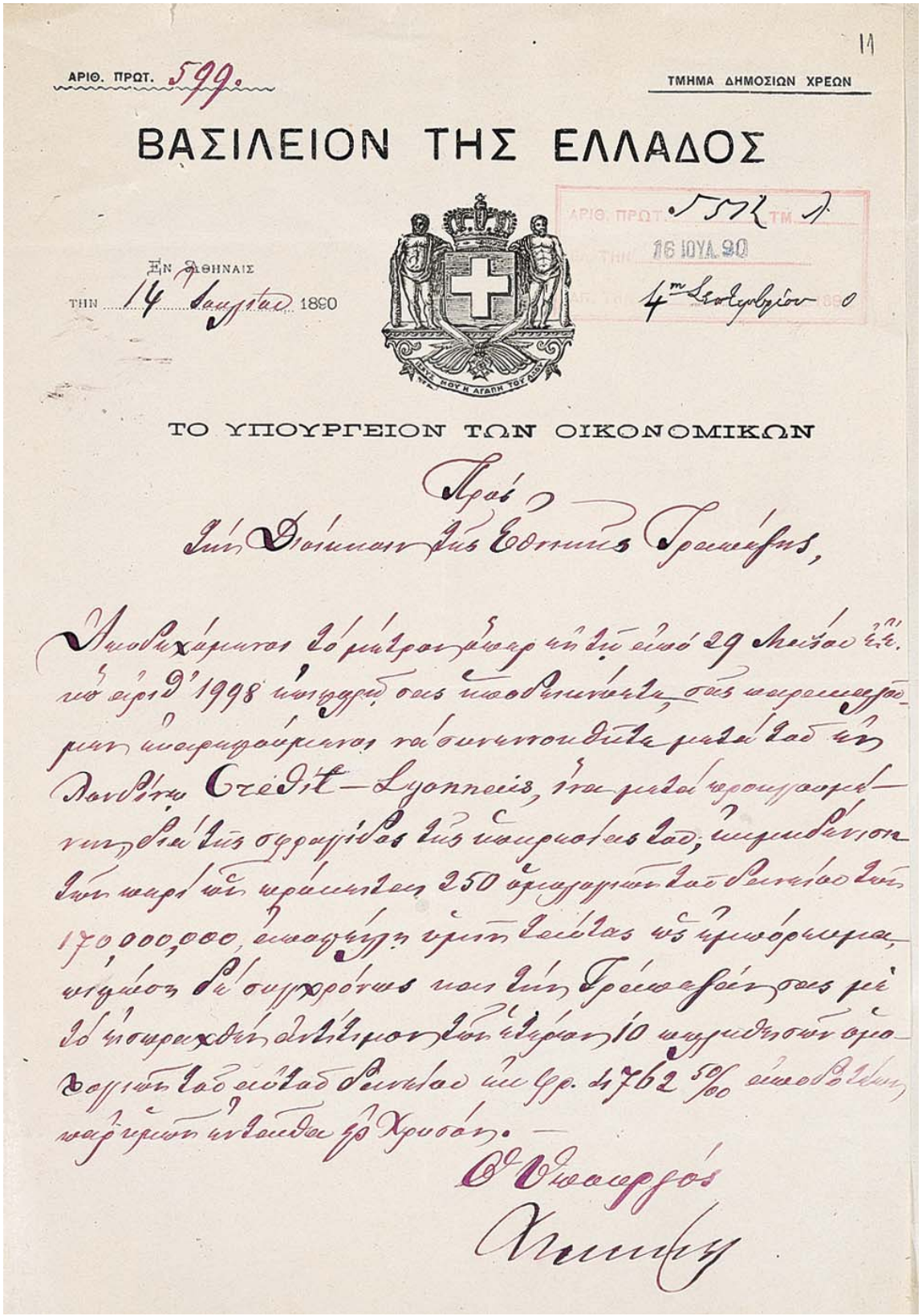

ΑΡΙΘ. ΠΡΩΤ. 599.

ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΧΡΕΩΝ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΗΝ 14 Ιουλίου 1890

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ

Πρός

τὴν Διοίκησιν τῆς Εθνικῆς Τραπέζης,

Ἀποδεχόμενοι τὸ μέτρον ὅπερ ἐν τῇ ἀπὸ 29 Μαΐου ἐ.ἔ. ὑπ' ἀριθ' 1998 ἐπιστολῇ σας ὑποδεικνύετε, σᾶς παρακαλοῦμεν ἐπαρεκούμενοι νὰ συνεννοηθῆτε μετὰ τοῦ ἐν Λονδίνῳ Crédit-Lyonnais, ἵνα μετὰ προηγουμένην διὰ τῆς σφραγίδος τῆς ὑπουργείας τοῦ, ἐπιμηδένισιν τῶν περὶ ὧν πρόκειται 250 ὁμολογιῶν τοῦ δανείου τῶν 170,000,000, ἀποστείλῃ ὑμῖν ταύτας ὡς ἐμπόρευμα, πιστώσῃ δὲ συγχρόνως καὶ τὴν Τράπεζάν σας μὲ τὸ εἰσπραχθὲν ἀντίτιμον τῶν ἑτέρων 10 πολυθεισῶν ὁμολογιῶν τοῦ αὐτοῦ δανείου ἐκ φρ. 4762 50/00 ἀποδοτέων πᾶν ὑμῶν ἐν τάνθα ἐξ Χρυσόν. —

Ὁ Ὑπουργός

Χαρίλαος

Επιστολή του Χαρίλαου Τρικούπη της 14ης Ιουλίου 1890 προς τη Διοίκηση της Εθνικής Τραπέζης σχετική με το δάνειο των 170.000.000 δραχμών. Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τραπέζης.

ἐπαγομένου βραδυτέραν τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν. Οὕτω τὰ ἔσοδα τοῦ 1888 ἀνέρχονται εἰς 95,306,000 δραχμῶν. Ὡς εἶπον, δὲν θέλομεν ὑποβάλει κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ὅπως κατὰ τὸ προηγούμενον, νόμους ἐπαυξάνοντας τὰ βάρη τοῦ λαοῦ. Ὡς πρὸς τὴν φορολογίαν θέλομεν ἐμμείνει εἰς τὴν νομοθεσίαν τὴν πέρισυ ψηφισθεῖσαν, ὀλίγιστα δὲ νομοσχέδια ὑποβληθησόμενα θέλουσιν ἀφορᾷ εἰς τὴν βελτίονα διαρρύθμισιν τῆς φορολογίας. Οὕτω θέλομεν ὑποβάλει κώδικα περὶ χαρτοσήμου, ὅστις θὰ περιλαμβάνῃ καὶ μεταρρυθμίσεις, θὰ περιλαμβάνῃ τὴν κατάργησιν τοῦ προοδευτικοῦ τέλους, ἀντικαθιστα-μένου διὰ μεταρρυθμίσεως τῆς κλίμακος καὶ ἄλλων τινῶν διατάξεων οὐχὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐπαυξήσεως τῶν ἐσόδων ἐν συνόλῳ, ἀλλὰ πρὸς μόνον τὸν σκοπὸν τῆς τηρήσεως τῶν αὐτῶν προσόδων. Εἰς τὰ ἔξοδα αἱ διαφοραὶ δὲν θὰ εἶναι σπουδαῖαι. Ἡ ἐφαρμογή, ἣ μέχρι τοῦδε, ὑπέδειξεν ὡς πρός τινα μεταρρυθμίσεις τινάς, ἐπίσης ὡς πρὸς ἄλλα οἱ ψηφισθέντες νόμοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἐφαρμοσθῶσι κατὰ τὸ 1887, εἰμὴ ἀπὸ ἐποχῆς προκεχωρηκυίας τοῦ ἔτους, ἐνῷ ἤδη θέλουσιν ἐφαρμόζεσθαι ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἔτους. Ταῦτα πάντα ἐπάγονται μεταρρυθμίσεις τινάς. Εἰς τὸ δημόσιον δὲ χρέος θὰ ἔχωμεν 920,000 δραχμῶν ἐλάττωσιν, ἐν συνόλῳ δὲ ὁ προϋπολογισμὸς τῶν ἐξόδων τοῦ 1888 ἀναγράφει ποσὸν ἐπὶ ἔλαττον τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1887, 2,385,000. Θὰ ἔχωμεν προϋπολογισμὸν ἐσόδων 95,306,000, καὶ προϋπολογισμὸν ἐξόδων 92,509,000, τοὐτέστι πλεόνασμα 2,796,000. Τὸ πλεόνασμα τοῦτο δὲν δύναται νὰ παρασταθῇ ἀσφαλῶς ὡς πλεόνασμα ἀπολογισμοῦ. Τὰ ἔξοδα ἀνεγράφησαν λίαν περιωρισμένα καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ἐλπίζωμεν ἐν τῇ πραγματοποιήσει οὐδ' αὐτὰς τὰς ἐλαττώσεις, τὰς ὁποίας μέχρι τοῦδε ἐπετύχομεν, οὐχ ἧττον θέλομεν πάντοτε ἔχει ἐλάττωσίν τινα καὶ ἐκεῖ ἔχομεν, ὅμως, ἀφ' ἑτέρου τὴν ἀναγραφὴν τῶν ἐσόδων ἐπὶ τῷ κατωτάτῳ, ὅπερ παρέχει τὴν ἐλπίδα ὅτι πολλὰ ἐξ αὐτῶν θέλουσιν ἀπενέγκει ποσὰ ἀνώτερα τῶν ἀναγραφέντων καὶ οὕτω θέλομεν φθάσει εἰς ποσὸν ὑπέρτερον τῶν διαφορῶν τῶν εἰσπράξεων πρὸς τὰς βεβαιώσεις καὶ πραγματοποιήσεις καὶ κατὰ τὸ 1888, ὅπως πραγματοποιοῦμεν κατὰ τὸ 1887 τὸ ἰσοζύγιον. Ἐν ταῖς προσόδοις ταῖς ἀναγεγραμμέναις ὑπάρχει καὶ ἡ τῶν κεκλεισμένων χρήσεων. Αὕτη, ἐὰν ἠδύνατο νὰ πραγματοποιηθῇ ὁλόκληρος, ἤθελεν ἀπενέγκει μέγα ποσόν, διότι ἔχομεν ἐν ταῖς κεκλεισμέναις χρήσεσι βεβαιώσει ἐκ τοῦ φόρου οἰκοδομῶν καὶ τοῦ φόρου ἐπιτηδευμάτων ποσὰ σπουδαῖα· ἀλλ' ἰδίως ὡς πρὸς τὸν φόρον οἰκοδομῶν τοῦ Δήμου Ἀθηναίων εἶναι τοιαύτη ἡ καθυστέρησις, ὡς ἐκ τῆς βραδείας βεβαιώσεως, ὥστε θέλει δεήσει νὰ λάβωμεν μέτρον τι νομοθετικόν. Τὰ μὴ βεβαιωθέντα μέχρι τοῦδε ἀνάγονται εἰς δύο μὲν φόρους τοῦ 1884, τοὐτέστι τὸν τακτικὸν καὶ τὸν τῆς συνεισφορᾶς, εἰς τὸν φόρον τοῦ 1885, εἰς τὸν τοῦ 1886 καὶ εἰς τὸν τοῦ 1887. Ἑπομένως, θέλομεν ἔχει 6 ἐτῶν φόρους εἰσπρακτέους κατὰ τὸ 1888. Τοῦτο δὲν μοῖ φαίνεται ὅτι δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ ἄνευ τινὸς προνοίας περὶ εὐκολίας πρὸς τοὺς οὕτω ὀφείλοντας, ἀφ' οὗ μάλιστα δὲν εὐθύνονται οὗτοι ἐπὶ τῇ βραδύτητι τῆς βεβαιώσεως· θέλομεν, ἄρα, ὑποβάλει εἰς τὴν Βουλὴν νομοσχέδιον παρέχον διορίας ἐπὶ τόκῳ πρὸς πληρωμὴν τῶν ὀφειλομένων εἰς ἐκείνους, οἵτινες θελήσουσι νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς εὐκολίας ταύτης. Ἀλλ' ὑπάρχει ἑτέρα τις πρόνοια ἐπιβαλλομένη, αὕτη δὲ δὲν σχετίζεται πρὸς τὴν διαχείρισιν, καίτοι ἐπιβαρύνει τὸν προϋπολογισμόν. Πλὴν τῶν ψηφιζομένων δαπανῶν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, τὸ Κράτος ὑφίσταται πρὸ πολλοῦ βάρη ἐτήσια, μὴ ἀναγραφόμενα, καὶ τὰ ὁποῖα κατέστησαν σπουδαιότατα. Ἀπὸ χρόνων πολλῶν οἱ Δῆμοι, τοὐλάχιστον πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, ἀπεδείχθησαν ἀνεπαρκεῖς πρὸς τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ ὑπὸ τοῦ Συντάγματος ἐπιβαλλομένου εἰς αὐτοὺς καθήκοντος τῆς παροχῆς τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν τῇ περιφερείᾳ αὐτῶν· τούτου ἕνεκα προκαταβάλλονται τὰ ἔξοδα τῆς παροχῆς τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ὑπὸ τοῦ Δημοσίου, ἡ δὲ ἀπόδοσις αὐτῶν, γιγνομένη ἀνέκαθεν ἀτελῶς, εἶχε παραγάγει ὀφειλὰς ἐκ καθυστερημάτων, ὅτε νόμος τοῦ 1880 ἀπηγόρευσε τὴν ἐπιδίωξιν τῆς ἀποτίσεως τῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὀφειλομένων ἱκανῶν ἑκατομμυρίων. Ἀλλ' ἔκτοτε ἐξηκολούθησαν τὰ αὐτὰ καθυστερήματα, κατόπιν δὲ ὁδηγιῶν, δοθεισῶν ὑπὸ τῶν προκατόχων ἡμῶν, περὶ μὴ συμψηφισμοῦ ὡρισμένων τινῶν προσόδων πρὸς τὴν προκαταβολήν, ἔφθασε τὸ ἐτήσιον καθυστέρημα εἰς 650,000 δραχμῶν. Ποσὸν τοιοῦτον, πληρωνόμενον ὑπὸ τοῦ Δημοσίου ἐτησίως ἄνευ ἀναγραφῆς ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ἀποτελεῖ ἀνωμαλίαν, περὶ ἧς πρέπει νὰ ληφθῇ πρόνοια. Ἐν τοῖς νομοσχεδίοις, ἄρα, ἅτινα θέλουσιν ὑποβληθῆ εἰς τὴν Βουλὴν περὶ τῶν τῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν γένει, βάσις εἰς τὰ τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως θέλει τεθῆ ὁ σχηματισμὸς ταμείου δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως. Τὸ ταμεῖον τοῦτο πρέπει οὕτω νὰ προικοδοτηθῇ, ὥστε νὰ ἐπαρκῇ καθ' ὅλα εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσως, θέλει δὲ συντελεῖ εἰς τὴν ἐπάρκειαν τοῦ ταμείου τούτου καὶ χορήγημα ἐκ τοῦ Δημοσίου· ἀλλ' οἷον δήποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ χορήγημα τοῦτο, πρέπει νὰ ἀναγράφηται ἐν τῷ προϋπολογισμῷ. Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐξακολουθῇ τὸ Κράτος ὑφιστάμενον ὑποχρεώσεις, ἃς δὲν ἐψήφισεν ἡ Βουλή. Τὸ μέτρον, ἄρα, τοῦτο θέλει εἶσθαι ἐκ τῶν πρώτων, εἰς ἃ θέλομεν προκαλέσει τὴν προσοχὴν ὑμῶν· διότι δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὅτι ἐκανονίσαμεν τὰ οἰκονομικὰ τοῦ ἔτους, ἐὰν περιορισθῶμεν μόνον εἰς τὰ τῆς χρήσεως, τἀναγραφόμενα ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, καὶ δὲν κανονίσωμεν καὶ τὰ τῆς διαχειρίσεως· οὕτως, ὥστε να μὴ γί-

νωνται δαπάναι, μὴ ἀναγεγραμμέναι ἐν τῷ προϋπολογισμῷ.

Ὅταν τοιουτοτρόπως καὶ τὰ τῆς διαχειρίσεως κανονισθῶσιν, ἀφοῦ ταῦτα, ὡς εἶπον σήμερον, δὲν παρουσιάζουσι κατὰ τἆλλα τὴν ἀνωμαλίαν, τὴν ὁποίαν παρουσίαζον πρότερον, ὡς ἐκ τῆς ἐνεχυριάσεως πολλῶν ὁμολογιῶν τοῦ Δημοσίου ἀπέναντι ἐκκρεμῶν χρεῶν ὡς ἐκ τῆς βραχείας διορίας τῶν χρεῶν ἐκείνων, τῆς ἐπαγομένης εἰς τὸ Κράτος τὴν ὑποχρέωσιν τῆς εὑρέσεως χρημάτων πρὸς ἀπότισιν κατὰ συνεχεῖς περιόδους, ἀφοῦ πάντα ταῦτα διερρυθμίσθησαν ἤδη, καὶ οὐδὲν περὶ κυμαίνοντος χρέους ἔχομεν νὰ προνοήσωμεν, δὲν ὑπολείπεται εἰ μὴ μία καὶ μεγάλη δυσχέρεια. Ἀπεκτήσαμεν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ λήγοντος ἔτους καὶ ἀποκτῶμεν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ λήγοντος ἔτους καὶ ἀποκτῶμεν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ ἐπιόντος τὸ ἰσοζύγιον, ἀλλὰ τὸ ἰσοζύγιον τοῦτο εἶναι εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια, ἐνῷ αἱ ὑποχρεώσεις ἡμῶν εἶναι ἐν μέρει καὶ εἰς μεταλλικόν· ἔχοντες δὲ ὅλον τὸ χρῆμα πρὸς ἀπότισιν τῶν ποσῶν τῶν ἀναγεγραμμένων ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ἔχοντες καὶ αὐτὸ τὸ χρῆμα, τὸ ἀπαιτούμενον πρὸς ἀγορὰν συναλλάγματος κατὰ τὰς τρεχούσας τιμάς, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι διατελοῦμεν ἐν ἀσφαλείᾳ, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι τὸ συνάλλαγμα δύναται ν' ἀποκτηθῇ ἀντὶ τοῦ ποσοῦ, τὸ ὁποῖον ἀναγράφομεν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, καὶ τὸ ὁποῖον κατά τε τὸ 1887 καὶ τὸ 1888 ἐσημειώθη εἰς 25 τοῖς %. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἠδύνατο ν' ἀποκτηθῇ πρὸς 25 τοῖς % τὸ ἀναγκαῖον ἐξωτερικὸν συνάλλαγμα, δὲν θὰ ἐπιτρέπηται πάντοτε εἰς τὴν Κυβέρνησιν ν' ἀποκτήσῃ αὐτό, ὡς ἐκ τῶν ζημιῶν, τὰς ὁποίας ἡ ἀπόκτησις τοσούτου μεταλλικοῦ διὰ μιᾶς δύναται νὰ ἐπενέγκῃ εἰς τὴν κοινωνίαν ἐν γένει καὶ εἰς τὰς συναλλαγὰς αὐτῆς. Αὕτη, ἄρα, ἡ ἔλλειψις ἀποτελεῖ κενὸν ἐν τοῖς προϋπολογισμοῖς ἡμῶν. Παρετηρήσατε ὁποίας ἀνωμαλίας φέρει ἐν τῇ ἀγορᾷ ἡ ἀμφιβολία ἐὰν ἡ Κυβέρνησις ἠδυνήθη νὰ κανονίσῃ τὰ τῆς πληρωμῆς τοῦ προσεχοῦς τοκομεριδίου, ἢ οὐ. Τοιαύτη ἀνωμαλία πρέπει νὰ ἐκλείψῃ, καὶ μόνον ὅταν ἐκλείψῃ αὕτη, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὅτι τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ ἡμῶν ἔχουσι καλῶς. Ἤδη ὁ προϋπολογισμὸς θέλει ψηφισθῇ ἐν ἰσοζυγίῳ καὶ ἐν περισσεύματι βεβαιώσεως, καίτοι δὲ τὸ περίσσευμα, ὡς εἶπον, δὲν εἶναι ἐντελῶς ἐπαρκές, εἶναι, ὅμως, ἐλπιζόμενον ὅτι θὰ διατηρηθῇ καὶ ἐν τῷ ἀπολογισμῷ. Πλὴν τῶν ἄλλων μέσων, διὰ τῶν ὁποίων θέλει καταστῆ ἐπαρκές, εἶναι καὶ ἡ βελτίωσις τῶν ἐν δημοσίῳ χρέει κατὰ τὸ 1888, ὡς ἐπετεύχθη καὶ κατὰ τὸ 1887. Ἐπετύχομεν αὐτὴν καὶ κατὰ τὸ 1887, διότι ἐπιστεύθη ὅτι τὸ ἰσοζύγιον θέλει πραγματοποιηθῆ. Ἤρκεσεν ἡ γνώμη παρὰ τοῖς πολλοῖς ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι ἀδύνατον, ἵνα ὅ,τι ἐθεωρεῖτο ἐντελῶς ἀνέφικτον κατὰ τὰς ἀρχὰς τῶν συζητήσεων ἡμῶν ἐν τῇ παρελθούσῃ Συνόδῳ εἶναι πραγματοποιημένον σχεδὸν κατὰ τὸ τέλος αὐτῆς. Ἤδη, ὅτε θέλει διὰ τῶν πραγμάτων πιστοποιηθῆ ὅτι τὸ ἰσοζύγιον εἶναι ἀληθές, βεβαίως θέλομεν κατορθώσει κατὰ τὸ 1888 ὅσα καὶ κατὰ τὸ 1887. Μεταξὺ τῶν προτάσεων, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο, ὡς ἦν τῶν στοιχείων τῆς χρεωκοπίας, κατὰ τὴν παρελθοῦσαν Σύνοδον, ἦτο καὶ ἡ κατάργησις τοῦ χρεωλυσίου. Τὴν κατάργησιν τοῦ χρεωλυσίου εἶναι πιθανώτατον ὅτι θέλομεν ἐπιτύχει δι' οἰκονομικῶν συνδυασμῶν, στηριζομένων ἐπὶ τῆς πεποιθήσεως ὅτι δυνάμεθα νὰ ἐκπληρώσωμεν τὰς ὑποχρεώσεις ἡμῶν. Οἰκονομικοὶ συνδυασμοί, ὄχι βελτίονες, ἀλλ' ἐπ' αὐτῶν τῶν βάσεων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐγένοντο οἱ τοῦ δανείου τῶν 135 ἑκατομμυρίων εἶναι ἱκανοί, ἵνα μᾶς ἀπαλλάξωσιν ἀπὸ τοῦ βάρους τῆς πληρωμῆς χρεωλυσίου, καὶ ἐπενέγκει βελτίονα τῶν τοῦ δημοσίου χρέους διαρρύθμισιν, ἀλλὰ μόνη ἐπαρκὴς τῶν τοῦ δημοσίου χρέους διαρρύθμισις εἶναι ἡ ἐξασφαλίζουσα τὴν πληρωμὴν τοῦ τοκομεριδίου. Τὴν δυσχέρειαν περὶ τῆν πληρωμὴν τοῦ τοκομεριδίου παράγει ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία. Πρὸς τὴν ἀναγκαστικήν, ἄρα, κυκλοφορίαν πρέπει ν' ἀφορῶσιν αἱ ἐνέργειαι ἡμῶν. Ἔχοντες δὲ ἤδη ἐξησφαλισμένον τὸ ἰσοζύγιον, ἔχομεν ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου νὰ διαπραγματευθῶμεν, ἔχομεν ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου διαπραγματευόμενοι δυνάμεθα ἢ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν ἄρσιν τῆς ἀναγκαστκῆς κυκλοφορίας, ἐὰν τοῦτο θεωρηθῇ ὑπαγορευόμενον ὑπὸ τοῦ συμφέροντος τῆς χώρας, ἢ νὰ φθάσωμεν εἰς περιορισμὸν τῶν δανεισθέντων εἰς τὸ Δημόσιον γραμματίων ἐπὶ ἀναγκαστικῇ κυκλοφορίᾳ τοιοῦτον, ὥστε νὰ ἐπέλθῃ ὑπερτίμησις αὐτοῦ, βελτίωσις εἰς τὴν τιμὴν τοῦ συναλλάγματος τοιαύτη, ὥστε ἡ διὰ συναλλάγματος ἀπότισις τῶν εἰς μεταλλικὸν ὀφειλῶν τοῦ Κράτους νὰ μὴ διαταράττῃ τὴν ἀγοράν.

Πάντα ταῦτα πρέπει νὰ ὦσι τὸ ἀντικείμενον τῆς μελλούσης ἡμῶν οἰκονομικῆς ἐνεργείας. Ἡ οἰκονομική, ὅμως, αὕτη ἐνέργεια ἡμῶν ἀφετηρία ἄλλην δὲν δύναται νὰ ἔχῃ, εἰμὴ τὴν ἐπιψήφισιν προϋπολογισμοῦ ἐν ἰσοζυγίῳ. προϋπολογισμὸν ἐν ἰσοζυγίῳ προεβάλομεν εἰς τὴν Βουλήν, διότι, ὡς εἶπον, καίτοι τἀναγραφόμενα δὲν παρουσιάζουσι τὸ ἰσοζύγιον τῶν εἰσπράξεων πρὸς τὰ ἔξοδα, ὁ τρόπος, ὅμως, τοῦ καταρτισμοῦ τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐσόδων ἐπιτρέπει τὴν προσδοκίαν, ὅτι ἐν τῷ ἀπολογισμῷ οὐ μόνον θέλομεν ἔχει ἰσοζύγιον, ἀλλὰ καὶ περίσσευμα. Ἀλλὰ πλὴν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν εἶναι κατηρτισμένος ὁ προϋπολογισμός, τὴν στερέωσιν τοῦ ἰσοζυγίου καὶ τὴν ἐπαύξησιν τοῦ περισσεύματος ὑπόσχεται ἡ διαρρύθμισις τῶν τοῦ δημοσίου χρέους. Ἵνα δυνηθῶμεν, ὅμως, νὰ διαρρυθμίσωμεν τὰ τοῦ δημοσίου χρέους, δὲν πρέπει νὰ ἐπαναληφθῶσι τὰ κατὰ τὴν παρελθοῦσαν Σύνοδον. Ἐλπίζομεν ὅτι ἡ λέξις χρεωκοπία δὲν θέλει ἐξενεχθῆ ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου κατὰ τὴν πα-

ροῦσαν Σύνοδον. Ἡ ζημία, ἡ ἐκ τῆς λέξεως ταύτης κατὰ τὰς παρελθούσας διαπραγματεύσεις, εἶναι ἱκανὴ ἵνα διδάξῃ ἐκείνους, οἵτινες προέβησαν οὕτως ἐλαφρῶς εἰς τὰς ἐκτιμήσεις αὐτῶν, ὅτι πρέπει πολὺ νὰ προσέχωσι κατὰ τίνα τρόπον ἐκφράζονται ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ. Πρέπει νὰ προσέχωσι καὶ κατὰ τίνα τρόπον σκέπτονται, διότι τοῦτο καὶ μόνον, ὅτι ὑπῆρξαν ἐν Ἑλλάδι οἱ σκεπτόμενοι, ὅτι εἶναι δυνατὸν ν' ἀναζητηθῇ ἡ λύσις ἐν τῇ ἀθετήσει τῶν ὑποχρεώσεων, ἤρκεσεν, ἵνα κλονίσῃ τὰς πεποιθήσεις πολλῶν καὶ νὰ ἀποτρέψῃ πολλούς, ὅπως συντελέσωσιν εἰς τοὺς οἰκονομικοὺς συνδυασμούς, ἐκ τῶν ὁποίων περιμένεται ἡ ἀνόρθωσις τῶν οἰκονομικῶν ἡμῶν πραγμάτων ἐν μέρει. Ἐκεῖνοι, ὅμως, οἵτινες ἐν ἀγανακτήσει ἤκουσαν τὴν λέξιν ταύτην, οἵτινες διὰ τῆς ψήφου των κατεδίκασαν αὐτήν, βεβαιώσαντες ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν σταθμίζει τὸ βάρος τῶν πρὸς τὴν ἐπιτέλεσιν τῶν ὑποχρεώσεων αὐτῆς θυσιῶν, ἤδη, βλέποντες τὰ πράγματα δικαιολογοῦντα τὴν ψῆφον αὐτῶν ἐκείνην, θέλουσι προβῆ θαρραλεώτερον ἔτι εἰς τὴν ψήφισιν τῶν νέων μέτρων, διὰ τῶν ὁποίων ἡ πολιτικὴ ἐκείνη θέλει ἐπιρρωσθῆ, θέλουσι προβῆ εἰς τὴν ψήφισιν τοῦ προϋπολογισμοῦ, τοῦ σήμερον προβαλλομένου, ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι ἐξασφαλίζει οὗτος τὰ ἀποτελέσματα τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1887, ἀνοίγων καὶ ἐμπεδῶν τὴν ὁδὸν τῆς ἐθνικῆς προόδου, τῆς ὁποίας μόνον ἀφετηρία ὑπῆρξεν ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1887. Διὰ τῆς ψήφου ταύτης ἡ Βουλὴ θέλει διερμηνεύσει τὸ φρόνημα τοῦ Ἔθνους. Ἡ ἁπλῆ εἴδησις ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, περὶ τῆς κατὰ τὴν παρελθοῦσαν Σύνοδον ψήφου ὑμῶν, τῆς διατρανωσάσης ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἀποσκορακίζει πᾶσαν ἰδέαν περὶ ἀθετήσεως ὑποχρεώσεων, ἤρκεσεν ἵνα ἑλκύσῃ τὸ ξένον κεφάλαιον εἰς ἀνόρθωσιν τῶν οἰκονομικῶν ἡμῶν. Ἤδη, ὅτε ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ ψῆφος ὑμῶν ἐδόθη ἐν ἐπιγνώσει ὅτι ὁ λαὸς ἀνταπεκρίθη εἰς τὰς ἀποφάσεις ὑμῶν, ἀποδεχθεὶς προθύμως ἅπασας τὰς ἐπιβαρύνσεις καὶ ἀφορῶν μόνον εἰς τὸν ἱερὸν αὐτῶν σκοπόν, ἤδη, ὅτε ἀπεδείχθη ὅτι ἡ κοινωνία δὲν παρεσύρθη τυφλῶς εἰς ἀποδοχὴν πολιτικῆς ὑπερτέρας τῶν ἠθικῶν καὶ τῶν ὑλικῶν δυνάμεων αὐτῆς, ἀλλ' ὅτι τὰ ψηφισθέντα μέτρα ηὐδοκίμησαν ἐν τῇ ἐφαρμογῇ καὶ ἄγουσιν εὐθὺ τὴν χώραν πρὸς τὴν οἰκονομικὴν ἀνόρθωσιν, ἡ ψῆφος ὑμῶν περιβάλλεται πᾶσαν αὐτῆς τὴν σημασίαν καὶ ἱκανοποιεῖ ὑμᾶς τε καὶ τοὺς ἐντολεῖς ὑμῶν. Τὸ Ἔθνος, ὅπερ τὴν 7 Ἀπριλίου κατεδίκασε τὴν πολιτικὴν ἡμῶν ταύτην, φωτισθὲν ἐκ τῶν πραγμάτων, ἠσπάσθη αὐτήν, καὶ ἔστειλε τὴν Βουλὴν ταύτην μὲ πρόγραμμα αὐτὸ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον τότε εἶχε καταδικάσει. Τὸ πρόγραμμα τοῦτο καλεῖ ὑμᾶς ἤδη νὰ κυρώσητε διὰ τῆς ψήφου ὑμῶν ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1888, καὶ ὅπως ἡ ψῆφος ὑμῶν ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ τρέχοντος ἔτους ὑπῆρξεν εὐεργετικὴ εἰς τὴν χώραν, οὕτως ἔστε βέβαιοι ὅτι εὐεργετικὴ εἰς αὐτὴν θέλει εἶσθαι καὶ ἡ ψῆφος ἣν ζητοῦμεν παρ' ὑμῶν σήμερον, ψῆφος ἀνταποκρινομένη καθ' ὅλα πρὸς τὰς εὐχάς, πρὸς τὰ συμφέροντα καὶ πρὸς τὰς ὑποχρεώσεις τοῦ Ἔθνους. (Εὖγε! εὖγε!).

Αὐτὸς καὶ ἐκεῖνοι

τοῦ Βλάση Γαβριηλίδη(;)

Για το επίμαχο θέμα της οικονομίας και του προϋπολογισμού του 1888 η εφημερίδα *Ακρόπολις* δημοσίευσε στις 4 Νοεμβρίου 1887 ανυπόγραφο άρθρο με τον παραπάνω τίτλο.

Ἀπὸ τῆς ὑποβολῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1888 δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ τόπος ἡμῶν εἰσέρχεται εἰς νέαν κατάστασιν πραγμάτων, ἥτις φέρει καλῶς ἢ κακῶς, εὐτυχῶς ἢ δυστυχῶς –τοῦτο θέλει ἀποκαλύψει τὸ μέλλον– τὴν σφραγῖδα τοῦ κ. Τρικούπη. Ἀνέκαθεν, ἀφ' ἧς ὡς ἡγέτης κόμματος ἐνεφανίσθη ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς τῆς Ἑλλάδος ὁ κύριος πρωθυπουργός, τὸ κυριώτερον αὐτοῦ χαρακτηριστικόν, εἴτε περὶ ζητημάτων καθαρῶς πολιτικῶν, εἴτε περὶ οἰκονομικῶν, εἴτε περὶ ἐξωτερικῶν, εἴτε περὶ ἄλλων προκειμένου, ὑπῆρξε νὰ μὴ συμφωνῇ πρὸς τοὺς ἀντιπάλους του, ἐνίοτε δὲ καὶ πρὸς ἑαυτόν. Ἦτο ἀνὴρ μάχης, ἀνὴρ ἀγώνων, ἢ μᾶλλον ἀνταγωνισμοῦ. Οὐαί! Ἐὰν τοῦ λείψῃ ποτὲ ἡ πάλη! Σημεῖα τοῦ κινδύνου τούτου ἔδειξε κατὰ τὴν προχθεσινὴν συνεδρίασιν, ὅτε ὡς πρὸς τὴν τέχνην τοῦ ἀγορεύειν ἠκολούθησε τὰς αἰφνιδίας καταπτώσεις τοῦ θερμομέτρου ἐν τῷ κλίματί μας. 14 βαθμοὺς σήμερον ἄνω τοῦ μηδενικοῦ καὶ αὔριον ἀμέσως 22. Ὅ,τι ὀφείλει νὰ εὔχηται ὁ κ. Τρικούπης εἶναι: κραταιὰ Ἀντιπολίτευσις, ἐὰν δὲν θέλῃ νὰ διατρέξῃ ποικίλους κινδύνους ἀτροφίας.

Ἡ πρὸς τοὺς ἀντιπάλους του αὔτη πλήρης καὶ τελεία ἀσυμφωνία ἀπεκαλύφθη ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ μεγαλοπρεπείᾳ κατὰ τὴν παρελθοῦσαν Σύνοδον τῆς Βουλῆς! Τὸ πεδίον τῆς μάχης ἦν τὸ οἰκονομικὸν ζήτημα. Ἐκ δεξιῶν αὐτὸς καὶ μόνος. Ἐξ ἀριστερῶν ὁλόκληρος τετραρχία. Καὶ αὐτὸς καὶ ἐκεῖνοι ἀνεγνώριζον ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν τὰ ἔξοδα νὰ ἐλαττωθῶσι πέραν τῶν 84 ἑκατομμυρίων. Εἰς τοῦτο συνεφώνουν ἀμφότεραι αἱ μερίδες, ἂν καὶ ὁ κ. Τρικούπης, κατὰ τὴν συνήθειάν του, παρουσιάζων τὰ πάντα ἐξωγκωμένα, μέχρι καὶ τῶν παρειῶν αὐτοῦ, ἀνεβίβαζε τὰ ἔξοδα εἰς 93 ἑκατομμύρια καί

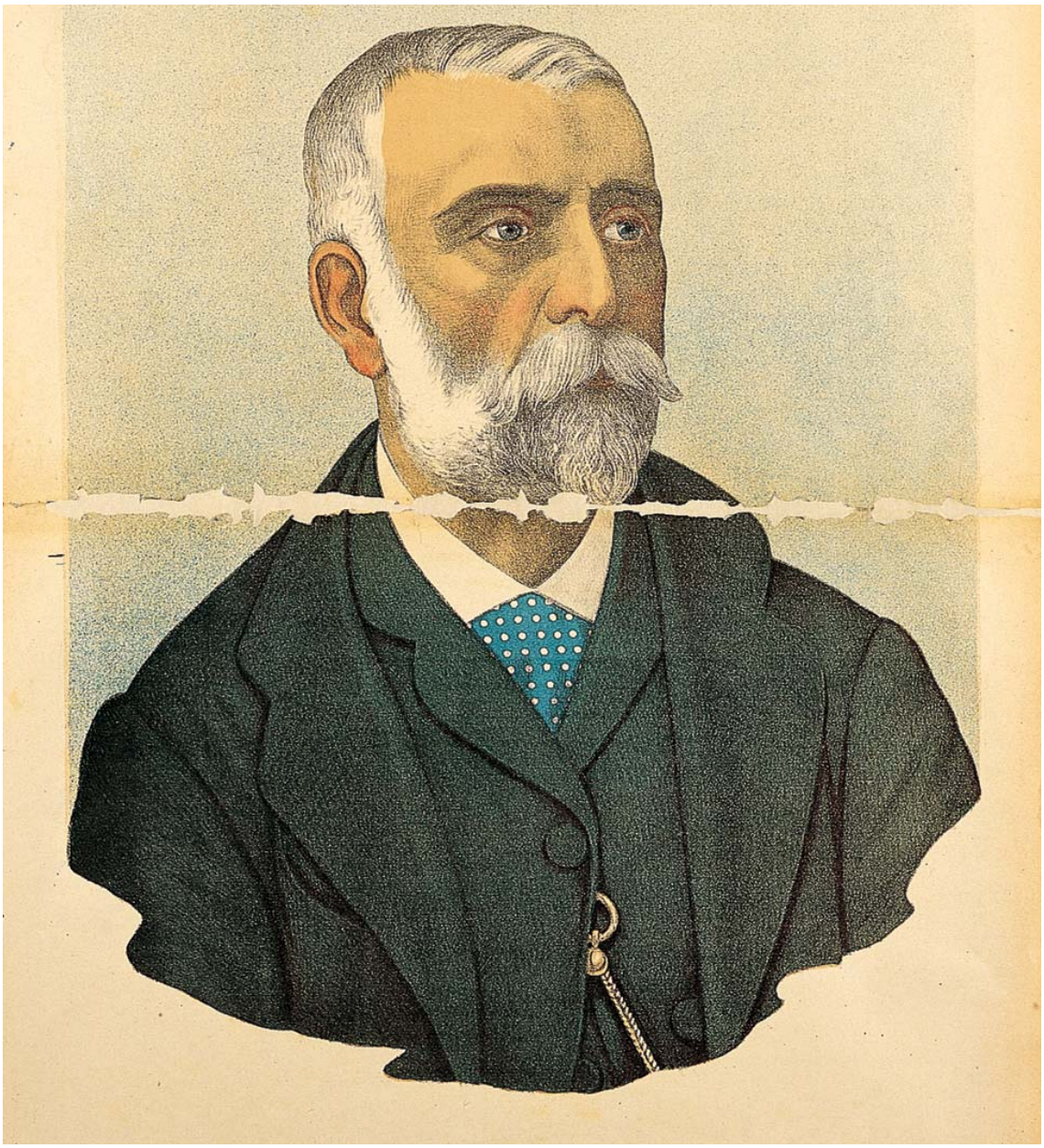

Κωνσταντίνος Καραπάνος. Έγχρωμη λιθογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(29.7.1894). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

τινας χιλιάδας. Ἀλλὰ πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἐξόδων αὐτῶν ἡ μὲν Τετραρχία δὲν εὕρισκε περισσότερα ἀπὸ 60 ἑκατ., ἡ δὲ Μοναρχία τοῦ κ. Τρικούπη εὕρισκε τὰ 84, εὕρισκε τὰ 93, εὕρισκε καὶ δύο ἢ τριῶν ἑκατοστύων χιλιάδων περίσσευμα. Τὰ εὕρισκεν, ἐννοεῖται, ἀπὸ φορολογίαν ἐκτάκτως βαρεῖαν καὶ δυσβάστακτον, ὡς ὁ ἴδιος τὴν ἀνωμολόγει, ἀλλὰ φορολογίαν κατὰ σιδηροῦν, ἄτεγκτον νόμον, ἀναγκαίαν. Αὐτὰ τὰ 84 θὰ τὰ πληρώσουν Ἕλληνες, ἔλεγεν ὁ κ. Τρικούπης, καὶ θὰ τὰ πληρώσουν Ἕλληνες φορολογούμενοι. Τὸ ζήτημα εἶναι τὸ πῶς καὶ τὸ ποῖοι. Ἢ θὰ τὰ πληρώσουν οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ οἱ ὑπάλληλοι καὶ οἱ συνταξιοῦχοι –τάξεις δηλαδὴ ὡρισμέναι– μὴ πληρωνόμεναι τὰ ἐκ τοῦ νόμου δικαιούμενα αὐτοῖς ποσά, ἢ θὰ τὰ πληρώσουν οἱ κάτοχοι ἑλληνικῶν χρεωγράφων, ὧν οἱ πλεῖστοι εἶναι Ἕλληνες καὶ παρ' ὧν θὰ ἀφαιρεθοῦν διὰ μιᾶς αἱ ἐξ αὐτῶν πρόσοδοι, ἢ θὰ πληρώσῃ μέρος τὸ Δημόσιον, χάνον ἴσως τὰ δύο τρίτα τῶν τότε παρὰ ξένοις ἐνεχυριασμένων ἀξιῶν. Ἀλλ' ἡ Ἀντιπολίτευσις ἠγωνίζετο ὄχι νὰ ἀποτρέψῃ τὴν ἔκτακτον φορολογίαν ἀπὸ τοῦ λαοῦ· εἶχε τὴν εἰλι-

κρίνειαν νὰ ἀναγνωρίζῃ τὴν ἀνάγκην αὐτῆς, ἀφοῦ μάλιστα κατὰ μέγα μέρος ἡ ἔκτακτος αὕτη φορολογία ἦτο ἔργον τῶν χειρῶν της, ἕνεκα τῶν ὑπὸ τῆς ἐπιστρατείας καὶ τῶν πολέμων της προκυψάντων 120 ἑκατομμυρίων τακτικῶν καὶ ἐκτάκτων ἐλλειμμάτων.

Ἠρνεῖτο, ὅμως, ὅτι ἡ φορολογία ἠδύνατο νὰ καλύψῃ τὸ παρουσιαζόμενον ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1887 κατ' ἐλάχιστον ὅρον ἔλλειμμα ἐξ 24 ἑκατομμυρίων. Βάλετε, ἔλεγεν, ὅσους θέλετε φόρους. Βάλετε 80 ἑκατομμύρια φόρους, βάλετε 100, ἀναβιβάσατέ τους εἰς 150 ἑκατομμύρια· περισσότερα ἀπὸ 60 ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει δύνασθε νὰ λάβητε· 60 ἔλεγεν ὁ κ. Δηλιγιάννης, 60 ἐπανελάμβανεν ὁ κ. Σωτηρόπουλος, 60 ἀνεμάσα ὁ κ. Παπαμιχαλόπουλος, 60 ἐρροκάνιζεν ὁ κ. Καραπάνος. Τόσον, ὥστε μίαν ἡμέραν στενοχωρηθεὶς ὁ κ. Τρικούπης καὶ ὑπολαβὼν μεγαλύτερον ἐχθρὸν τὸν ἀριθμὸν αὐτόν, ἢ τοὺς πάτρωνας τοῦ ἀριθμοῦ, ἀνεφώνησε: «Τί καβαλιστικός, λοιπόν, ἀριθμὸς εἶναι αὐτὸς ὁ τῶν 60 ἑκατομμυρίων!».

«Ἑξήκοντα ἑκατομμύρια ἐπέτρεψαν εἰς τὸ Ἔθνος αἱ οἰκονομικαὶ αὐτοῦ δυνάμεις νὰ δώσῃ εἰς τὸ Κράτος πρὸς θεραπείαν τῶν ἀναγκῶν αὐτοῦ», ἔλεγεν ὁ κ. Καραπάνος. Καὶ ὅτε τὸν ἠρώτων, «Καλὰ αὐτὰ τὰ 60, ἀλλὰ τὸ ἔλλειμμα τῶν 24 ἑκατομμυρίων πῶς θέλετε τὸ καλύψει;», ἐχαρακτήριζε τὴν ἐρώτησιν αὐτὴν ὡς κοινοβουλευτικὸν στρατήγημα! Προσέθετε μάλιστα ὁ ἐξ Ἄρτης κ. βουλευτὴς ὅτι διὰ τὴν Ἀντιπολίτευσιν ἦτο δίστομος μάχαιρα.

Ὁ κ. Σωτηρόπουλος μάλιστα ἐφρόνει ὅτι πάρα πολὺ αἰσιόδοξα τὰ λέγει ὁ ἐξ Ἄρτης συνάδελφός του. Ὁ ἐκ Μεσσηνίας βουλευτής, ὅστις κατὰ τὴν παρελθοῦσαν Σύνοδον εἶχεν ἀναπτύξει ρητορικὰ χαρίσματα καὶ θέρμην ἀγορητοῦ, ἄγνωστα τέως εἰς τὴν ξηρὰν οἰκονομολογικὴν αὐτοῦ φύσιν, ἀποστρεφόμενος πρὸς τὸν κ. Τρικούπην ἔλεγεν: «Ἀγνοεῖ, φαίνεται, ὅτι ἡ σημερινὴ κατάστασις τοῦ τόπου εἶναι κατὰ πολὺ χείρων, ἢ οἵα ἦτο πρὸ δύο καὶ τριῶν ἐτῶν. Ἀφοῦ δὲ τότε δὲν ἠδυνήθημεν νὰ εἰσπράξωμεν πλείονα τῶν 60 ἑκατομμυρίων, πῶς θέλομεν εἰσπράξει σήμερον τὰ 76, τὰ 97 ἑκατομμύρια;». Καὶ συμπεραίνων ἀνεφώνει: «Κατ' ἐμέ, οὐδεὶς λαὸς καταβάλλει περισσοτέρους καὶ μεγαλυτέρους φόρους τοῦ ἑλληνικοῦ!».

Ὁ κ. Δηλιγιάννης, ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἀρχηγῶν, ἠρνεῖτο ἀπολύτως ὅτι δύνανται νὰ δώσουν τίποτε οἱ νέοι φόροι. Καὶ εἶχε, βεβαίως, δίκαιον. Παντοῦ ἡ νομοθέτησις φόρου τινὸς προϋποτίθησι τὴν εἴσπραξιν αὐτοῦ. Ἐν Ἑλλάδι ἄλλο νομοθέτησις, ἄλλο εἴσπραξις. Δι' ἐκείνους μάλιστα τοὺς πολιτικοὺς ἄνδρας, ὅσοι ἐννοοῦν νὰ χαρίζωνται εἰς τὸν κυρίαρχον –οὐδεὶς δὲ κυρίαρχος πληρώνει τὰς ὀφειλάς του εὐχαρίστως– ὁ φόρος κατήντησε νὰ σημαίνῃ μίαν ἰδέαν ὀχληροτάτην ἀναντιρρήτως, ἀλλὰ τίποτε παραπάνω ἀπὸ ἰδέαν· αἱ τραγικώτεραι κραυγαὶ τῶν λιγέων δημαγωγῶν κατηναλώθησαν κατὰ τὰ ἔτη 1882, 1883, 1884, 1885. Φορολογία ἀνήκουστος! Ἑκατὸν ἑκατομμυρίων τὸ ὀλιγώτερον! Δὲν ἀντέχει πλέον ὁ λαός. Τί δὲ ἐπλήρωσεν ὁ μὴ ἀντέχων οὗτος λαός; 58 ἑκατομμύρια τὸ πρῶτον ἔτος, 58 τὸ δεύτερον, 60 τὸ τρίτον, 58 τὸ τέταρτον. Καὶ ἐξ αὐτῶν πάλιν τὰ 20 ἑκατομμύρια δὲν προήρχοντο ἐκ φορολογίας, ἀλλ' ἐκ προσόδων ἐθνικῶν κτημάτων κ.λπ.

Πολιτικὸς τῆς ἄλλοτε ὁ κ. Δηλιγιάννης, σύμφωνος πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τὰς ἀρχάς του, ἔλεγε κατὰ τὴν παρελθοῦσαν Σύνοδον: «Δὲν νομίζω ὅτι διὰ τῆς αὐξήσεως τῶν ἐσόδων τῆς ἐπιζητουμένης εἴτε διὰ τῆς αὐξήσεως τῶν ὑπαρχόντων φόρων, εἴτε διὰ τῆς ἐπιβολῆς νέων, θὰ δυνηθῶμεν νὰ καλύψωμεν τὸ ἔλλειμμα. Εὔχομαι νὰ μὴ ἀποδειχθῇ ἀληθὴς ὁ ἰσχυρισμός μου κατὰ τὸ τέλος τῆς χρήσεως τοῦ 1887 καὶ ν' ἀποκατασταθῇ ὁμαλὴ ἡ κατάστασις τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Κράτους. Καὶ μολονότι τὸ εὔχομαι, ἔχω τὴν γνώμην ὅτι θέλει ἀποτύχει».

Ὁ κ. Παπαμιχαλόπουλος καὶ αὐτὸς δὲν ἤλπιζε τίποτε ἀπὸ τοὺς νέους φόρους, πλὴν ἐὰν ἐπεψηφίζετο ὁ ἰδικός του, ὁ ἐπὶ τῶν εἰσαγομένων 2,000,000 φιαλιδίων κινίνης! Κατέληγε δὲ εἰς τὸ συμπέρασμα, προσθέτων μετ' ἐξιδιασμένης λεπτότητος, ὅτι ἐπειδὴ καὶ μόλις ἐκρύωσαν τὰ ὑπουργικὰ ἑδώλια ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ ὑπουργείου Τρικούπη καὶ ἰδοὺ ἐπανελθόντα ὀπίσω εἰς αὐτά, νὰ διακοποῦν αἱ συνεδριάσεις τῆς Βουλῆς, νὰ τὸν πάρουν πίσω τὸν εἰσαχθέντα προϋπολογισμὸν καὶ νὰ τὸν ἐπαναφέρουν χωρὶς ἔλλειμμα, χωρὶς φόρους ἀλλὰ μὲ οἰκονομίας. Καὶ τότε ἐπηύχετο, ὡς ἔλεγε, νὰ τοὺς εἴπῃ: «Νὰ ζήσητε ἐπ' ἄπειρον, κατέχοντες τὰ ὑπουργικὰ ἑδώλια!»

Αὐταὶ ἦσαν αἱ γνῶμαι τῆς ἀντιπολιτευομένης τετραρχίας.

Ὅταν δὲ ἐστενοχωροῦντο ν' ἀποφανθῶσι καὶ κάτι θετικώτερον, ἔλεγον: «Ἀναβάλετε τὴν πληρωμὴν τῶν τόκων». Καὶ ὁ μὲν κ. Σωτηρόπουλος, μετριώτερος ὅπως πάντοτε, ἐπρότεινεν ἀναστολὴν μόνον τῆς πληρωμῆς τοῦ χρεωλυσίου καὶ ἐλάττωσιν τῶν δαπανῶν τῶν δύο πολεμικῶν ὑπουργείων. Ὁ δὲ κ. Καραπάνος συνετάσσετο ὑπὲρ τῆς ἀναβολῆς μέρους τῆς ὀφειλῆς τῆς ἐκ τῶν δανείων· ἐπρότεινε δὲ τὸ ἀναβληθησόμενον αὐτὸ μέρος νὰ πληρωθῇ διὰ τῶν προσόδων τῶν μονῶν, αἵτινες, ὅμως, παραδόξως ἀνευρίσκοντο ἐν τῇ πραγματικότητι ὡς παρουσιάζουσαι, ἀντὶ περισσεύματος ἐλλείμματα καλογηρικά! Ὁ κ. Δηλιγιάννης, ὅμως, ἀνεξαρτήτως τῆς ἡλικίας του, διεκρίνετο ἐπὶ ὅλως νεανικῇ τόλμῃ. Τοῦτον οὐκ εἴα καθεύδειν τὸ τρόπαιον τοῦ διαβοήτου Μεγάλου Βεζύρου τῆς Τουρκίας Μαχμούτ, ὅστις διὰ μιᾶς μονοκονδυλιᾶς εἶχεν ἀναβάλει τὴν πληρωμὴν ὅλων τῶν τόκων τοῦ Δημοσίου τουρκικοῦ χρέους. «Δὲν ἔχει τόκους!», εἶπε καὶ ἐγένετο. Καὶ ὅταν τῷ ἔλεγον περὶ τῆς κατα-

στροφῆς, ἣν θὰ ἐπέφερε τοιοῦτο πραξικόπημα, ὁ κ. Δηλιγιάννης θυμοειδῶς ἀπήντα: «Ποίαν καταστροφήν, κύριοι! Ἐκεῖ ὅπου εἴμεθα, εἶναι ὅλα κατεστραμμένα! Ἐν τῇ αἰθούσῃ ταύτῃ ὑπάρχουσιν ἄτομα, τὰ ὁποῖα εὐχερῶς δύνανται νὰ δανεισθῶσιν 100,000 δρχ. καὶ ὅμως τὸ Κράτος δὲν δύναται. Ποίαν πίστιν ἔχετε; Ἀλλ' ἀθετεῖτε τὰς ὑποχρεώσεις σας πρὸς τοὺς δανειστάς σας; Ὄχι. Πρὸς τοὺς δανειστάς μας πρέπει νὰ εἴμεθα εἰλικρινεῖς, καὶ εὐπαρρησιάστως νὰ εἴπωμεν αὐτοῖς, ὡς ὁ ἔμπορος, τοῦ ὁποίου αἱ ἐργασίαι ἠστόχησαν. Νὰ εἴπωμεν πρὸς αὐτούς: Ἤλθετε νὰ συνεννοηθῶμεν. Δὲν ἀρνούμεθα τὴν ὀφειλήν, ἀλλὰ θὰ ἀναβάλωμεν νὰ σᾶς πληρώσωμεν! Οὔτε τῶν ὑπαλλήλων ὁ μισθὸς νὰ καθυστερήσῃ, οὔτε οἱ στρατιωτικοὶ νὰ ἀπολέσουν τοὺς καρποὺς τῶν γαλονίων των, οὔτε ἡ ἐθνικὴ πολιτικὴ νὰ πάθῃ τίποτε, οὔτε ὁ κυρίαρχος λαὸς νὰ πληρώσῃ πεντάραν παραπάνω ἀφ' ὅ,τι ἐσυνείθισε νὰ πληρώνῃ; Ἔχετε ἔλλειμμα καὶ ἔλλειμμα κολοσσαῖον; Φορτώσατέ το, κύριοι, ἂν μὴ εἰς τὴν οὐρὰν τοῦ πετεινοῦ, ὡς εἶχε φορτώσει αὐτὸ ἀστεῖός τις κατὰ τὰς παρελθούσας Ἀπόκρεω, ἀλλὰ τοὐλάχιστον ἐπὶ τῆς καμπούρας τῶν δανειστῶν μας. Ἡ καμπούρα σηκώνει».

Ἀπέναντι τῶν γνωμῶν αὐτῶν, ὁ κ. Τρικούπης ἠνωρθώθη κατὰ τὴν παρελθοῦσαν σύνοδον ἀμείλικτος διώκτης τῆς χρεωκοπίας, τὴν ὁποίαν εἶχεν εἰσαγάγει εἰς τὸν βραχίονά του πρῶτος ὁ ἐξ Ἄρτης βουλευτὴς κ. Καραπάνος, φιλοδωρῶν αὐτῇ ὅλας τὰς πρὸς κυρίαν ὀφειλομένας φιλοφροσύνας καὶ μεσολαβῶν, ὅπως ὑποδεχθῇ αὐτὴν εὐμενῶς καὶ ὁ κ. πρωθυπουργός· ἀλλ' ὁ κ. Τρικούπης τὴν ἀπέκρουσε μετ' ἀποστροφῆς καὶ δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι τὴν ἀπεδίωξε κακὴν κακῶς ἐκ τῆς αἰθούσης τοῦ Βουλευτηρίου. Ἤρκεσε δὲ φαίνεται τὸ πανηγυρικὸν αὐτὸ διώξιμον, ἵνα ἐπαναγάγῃ τὴν οἰκονομικὴν πίστιν, ἂν μὴ εἰς τὴν χώραν, ἀλλ' ἐξάπαντος εἰς τὸ Κράτος καὶ ἐκεῖνος ὅστις δὲν εὕρισκε πρὸ ὀλίγων μηνῶν νὰ δανεισθῇ 100,000 δραχμῶν, εὗρε μετ' ὀλίγους μῆνας ἑκατὸν τριάκοντα πέντε ἑκατομμύρια φράγκων.

Εὗρε χρήματα διὰ μετατροπὴν δανείων, χρήματα πρὸς ναυπήγησιν στόλου, χρήματα πρὸς ἐλάττωσιν τόκων, χρήματα πρὸς πληρωμὴν τοκομεριδίων εἰς χρυσὸν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, πρὸς ἀποφυγὴν μειζόνων διαταράξεων ἐν τῇ ἀγορᾷ, χρήματα διὰ σιδηροδρόμους, χρήματα διὰ διώρυγας καὶ ἤδη ἴσως εὑρίσκεται ἐν τῷ σταδίῳ ἐκείνῳ τοῦ νὰ ζητῇ χρήματα πρὸς ἄρσιν τῆς καταναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν βαρυτέραν ὅλων τῶν φορολογιῶν, τὴν μᾶλλον ἀφ' ἑνὸς ἀνόητον καὶ τὴν μᾶλλον ἀφ' ἑτέρου ἐξαντλητικήν.

Διότι τοῦτο ἦτο τὸ νόημα τοῦ ἐπιλόγου τῆς προχθεσινῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ αὐτοῦ εἰσηγήσεως.

Τὸ σύνθημα τοῦ Τρικούπη κατὰ τὴν παρελθοῦσαν Σύνοδον ἦτο τοῦτο: «Φορολογία ἢ χρεωκοπία!»

Τὴν χρεωκοπίαν τὴν ἐχαρακτήρισεν ὡς καταστροφήν. Τὴν δὲ φορολογίαν ὡς σωτηρίαν. Ταύτην συνεσχέτισε μετὰ τῆς πίστεως, ἥτις ἦτο ἤδη φυγαδευμένη κατὰ τὸ ἥμισυ ἢ κατὰ τὰ δύο τρίτα, θὰ ἐφυγαδεύετο δὲ καὶ κατὰ τὸ ὅλον, ἐὰν ἐκηρύσσετο ἡ Ἑλλὰς εἰς πτώχευσιν. Τὴν δὲ φορολογίαν συνεδύασε μετὰ τῆς πίστεως, ἥτις ἐπανερχομένη ἢ μᾶλλον ἐρχομένη, διότι οὐδέποτε μᾶς ἐπεσκέφθη μὲ τὰ σωστά της, ἠδύνατο νὰ καταστήσῃ ἐφικτὴν τὴν ἐμπέδωσιν αὐτοῦ τοῦ τόπου ὡς τόπου πεπολιτισμένου οἰκονομικῶς καὶ κοινωνικῶς καὶ οὐχὶ ἡμιαγρίου κατ' ἄμφω, ὡς τώρα. Καὶ ἠρώτα: «Ἆρα ἡ χρεωκοπία θὰ μᾶς φέρῃ εἰς τὸν πλοῦτον διὰ τῆς πίστεως, ἢ θὰ μᾶς φέρῃ εἰς τὴν πίστιν ἡ ἀπόδειξις ὅτι εἴμεθα ἄξιοι αὐτῆς;»

Τὰ μετὰ τὴν Σύνοδον, ὅπου ἐξελίχθησαν αἱ ἰδέαι αὗται, ὑπὸ τοῦ κ. Τρικούπη γεγενημένα ἤρξαντο παριστῶντα τὸ σύστημά του δεκτικὸν πραγματοποιήσεως, ἡ δὲ εἰσηγητήριος περὶ τοῦ νέου προϋπολογισμοῦ ἀγόρευσις ἐμόρφωσε τὴν εὐέλπι πεποίθησιν ὅτι ἤρξατο ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ συστήματος.

«Νὰ δώσωμεν ὥθησιν εἰς τὰς δυνάμεις τὰς παραγωγικὰς τῆς χώρας»

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Καταθέτοντας στις 4 Νοεμβρίου 1888 ο πρωθυπουργός Χαρ. Τρικούπης τον προϋπολογισμό του 1889 έκανε και αναλυτικό απολογισμό για τις χρήσεις των προηγουμένων ετών και, αφού αναφέρθηκε διεξοδικά στα οικονομικά της χώρας, διέγραψε τις προοπτικές για την ανάπτυξη της παραγωγής και την εκτέλεση των μεγάλων έργων. Το απόσπασμα προέρχεται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος ΙΑ΄, Σύνοδος Γ΄, Συνεδρίασις 8 (4.11.1888), σ. 18-54 και έχει ως εξής:

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Τοιοῦτος εἶναι ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1889, ἀλλ' εἰς λειτουργίαν αὐτοῦ δὲν ἀρκεῖ τὸ λογιστικὸν ἰσοζύγιον, ἀπαιτεῖται προσέτι κατάστασις τοῦ Κράτους ἀγαθή, πρέπει νὰ ἐπωφεληθῶμεν ἐκ τοῦ ἐπιτευχθέντος ἰσοζυγίου, ἵνα οὐ μόνον διευκολύνωμεν τὰς συναλλαγάς, πιεζομένας ὑπὸ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας διὰ τῆς παρασκευῆς τῶν πρὸς κατάργησιν αὐτῆς καὶ διὰ τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς ἐν ὡρισμένῳ χρόνῳ καταργήσεως, ἀλλὰ πρέπει ταὐτοχρόνως ἐν αὐτῷ τῷ προϋπο-

λογισμῷ ν' ἀνευρίσκωμεν τοὺς πόρους, δι' ὧν θέλομεν δυνηθῆ νὰ δώσωμεν ὤθησιν εἰς τὰς παραγωγικὰς δυνάμεις τῆς χώρας· διότι δύο ὑπάρχουσι τρόποι, καθ' οὓς δύναταί τις νὰ πολιτευθῇ πρὸς τὴν παραγωγὴν στενοχωρημένην· δύναταί τις νὰ ἐπιζητήσῃ τὴν ἀνακούφισιν ἐν τῇ ἐλαττώσει τῶν βαρῶν, δι' ὧν ἡ Πολιτεία ἀποκτᾷ τὰ μέσα πρὸς ἐξασφάλισιν καὶ ἐμψύχωσιν τῆς παραγωγῆς, δύναται, ὅμως, νὰ ἐπιζητήσῃ τις αὐτὴν καὶ ἀντιθέτως, μηδὲν τῶν βαρῶν ἀφαιρῶν, ἀλλὰ παρέχων δι' αὐτῶν εἰς τὴν Πολιτείαν τὰ μέσα, ὅπως, ἐργαζομένη ὑπὲρ τῆς παραγωγῆς, μεταδώσῃ εἰς αὐτὴν δυνάμεις, ἵνα φέρῃ τὰ βάρη ταῦτα ἀνετώτερον. Δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὴν Πολιτείαν νὰ λαμβάνῃ παρὰ τοῦ παραγωγοῦ τὸ προϊὸν τῆς ἐργασίας αὐτοῦ, ἵνα διαθέσῃ αὐτὸ ἔστω καὶ χάριν αὐτοῦ τοῦ παραγωγοῦ εἰς ἔργα ἁπλῶς χρήσιμα· προκειμένου, ὅμως, περὶ δαπάνης ἀναγκαίας, ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἀρίστη χρησιμοποίησις τοῦ χρήματος τοῦ παραγωγοῦ, εἶναι ἡ δι' αὐτοῦ τοῦ παραγωγοῦ γινομένη. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ αὕτη ἔχει περιορισμούς· εἶναι αὕτη ἡ ἀρίστη χρησιμοποίησις τοῦ χρήματος, ἐφ' ὅσον ὁ παραγωγὸς δύνηται καὶ θέλῃ δι' αὐτοῦ νὰ ἐπιτελέσῃ τὰς ἀπολύτους τῆς παραγωγῆς ἀνάγκας, ὅταν, ὅμως, ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια εἶναι ἀνεπαρκής, πρέπει τὸ χρῆμα αὐτοῦ νὰ συγκεντρωθῇ εἰς χεῖρας τῆς Κυβερνήσεως, ὅπως αὕτη τὸ διαθέσῃ πρὸς τὰς ἀνάγκας ταύτας. Αἱ ἀνάγκαι τῆς συγκοινωνίας δὲν δύνανται νὰ ἐξυπηρετηθῶσιν ὑπὸ τοῦ παραγωγοῦ μόνου· δὲν δύναται οὗτος ν' ἀποχτήσῃ συγκοινωνίαν, ἂν δὲν ὑποβληθῇ εἰς στενοχωρίαν, ὅπως παράσχῃ τὰ μέσα εἰς τὴν Πολιτείαν, ἵνα αὕτη προνοήσῃ περὶ κατασκευῆς καὶ συντηρήσεως σιδηροδρόμων, καὶ ἁμαξιτῶν ὁδῶν ἐπίσης καὶ περὶ ἀποξηράνσεως καὶ ἀρδεύσεως γαιῶν, περὶ διευθετήσεως κοίτης ποταμῶν. Ὅταν πρὸς τοιούτους σκοποὺς ἡ Πολιτεία στενοχωρῇ τὸν παραγωγόν, δὲν πρέπει νὰ ὑποχωρῇ ἀπέναντι τῶν ἐπικαλουμένων τὸν κάματον τῆς παραγωγῆς, ἵνα παύσῃ ἐνεργοῦσα ὑπὲρ αὐτῆς.

Τότε μόνον τοιαύτη ἐπίκλησις πρέπει νὰ παρακωλύῃ τὴν ἐνέργειαν τῆς Πολιτείας, ὅταν ἀποδειχθῇ ὅτι ὁ κάματος εἶναι πραγματικὸς καὶ περιστέλλει αὐτὴν τὴν παραγωγήν. Ὅταν ἡ παραγωγὴ ἐξακολουθῇ ἀναπτυσσομένη, ὑπάρχουσι δὲ ἀνάγκαι σπουδαιόταται, ὁποίας βλέπομεν ὑπαρχούσας ἐν Ἑλλάδι, ἐνῷ τἄλλα κράτη πρὸ πολλοῦ ἱκανοποίησαν αὐτάς, πρέπει νὰ σπεύσωμεν εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν τούτων. Πρέπει νὰ σπεύσωμεν διὰ παντὸς μέσου εἰς πραγματοποίησιν τῶν τῆς σιδηροδρομικῆς συγκοινωνίας τοῦ τόπου· δὲν ἀπαιτεῖται νέα ἐπιβάρυνσις τῆς κοινωνίας χάριν ταύτης, ἀρκοῦσιν αἱ ὑφιστάμεναι, ἀλλὰ πρέπει νὰ διατηρηθῶσιν αὗται ἀκέραιαι, ἵνα δι' αὐτῶν ἐπιδιώξωμεν τὴν συμπλήρωσιν τῶν σιδηροδρομικῶν συμπλεγμάτων. Καὶ πάλιν εἰρωνικῶς προχθὲς ἐγένετο μνεία τῶν σχεδίων τούτων τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῶν δημοσιευθεισῶν μελετῶν, ἂν ἐπὶ τῇ βάσει διεξάγονται σήμερον διαπραγματεύσεις, τὸ δὲ *σήμερον* λέγω κυριολεκτικῶς, διότι τὴν πρωΐαν διεπραγματευόμην περὶ τοῦ σιδηροδρομικοῦ συμπλέγματος τῆς Πελοποννήσου. Ὅτε ὑπεβάλομεν εἰς τὴν Βουλὴν τὰ περὶ σιδηροδρόμων Μύλων καὶ Καλαμῶν πᾶσα ἡ ἀξιωματικὴ ἀντιπολίτευσις ἐξηγέρθη μυκτηρίζουσα: Συζητεῖτε, ἔλεγε, συζητεῖτε! Ὁ καιρὸς δὲν δύναται νὰ διατεθῇ ἐπωφελέστερον, ὡς ἔχουσι τὰ τῆς πλειονοψηφίας καὶ τῆς μειονοψηφίας ἐν τῇ Βουλῇ· ἐάν, ὅμως, νομίζητε ὅτι συζητεῖτε περὶ σιδηροδρόμου Μύλων καὶ Καλαμῶν, πραγματοποιηθησομένου, πλανᾶσθε· δὲν ζῆτε ἐπὶ τῆς Γῆς, ζῆτε ἐν τῇ Σελήνῃ. Πάντες οἱ ἀξιοῦντες ὅτι ἔχουσιν ἐν τῇ Ἀντιπολιτεύσει τὸ δικαίωμα νὰ ὁμιλῶσιν ἐν ὀνόματι ἄλλων, ἔσπευσαν ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον νὰ εἴπωσι πρὸς τὴν Βουλὴν ὅτι σιδηρόδρομος Μύλων καὶ Καλαμῶν οὐδέποτε θὰ κατασκευασθῇ, ὅτι εἰσηγάγομεν τὰ περὶ αὐτοῦ μετὰ τοῦ νομοσχεδίου περὶ τοῦ μικροῦ σιδηροδρόμου Μεσολογγίου καὶ Ἀγρινίου, ἵνα ἐπιτύχωμεν τὴν ψήφισιν τῶν τοῦ σιδηροδρόμου τούτου, ὅστις θὰ ἐπραγματοποιεῖτο, ἐνῷ τὰ περὶ σιδηροδρόμου Μύλων καὶ Καλαμῶν θὰ ἐγκατελείποντο εὐθὺς κατόπιν ὡς ἐπιτελέσαντα τὸν σκοπὸν αὐτῶν. Ἀλλ' ἐνῷ ἔλεγον ταῦτα, τὰ τοῦ σιδηροδρόμου Μύλων καὶ Καλαμῶν ἦσαν ἐν πλήρει λειτουργίᾳ, μετ' ὀλίγον δὲ ὑπεγράφετο καὶ σύμβασις καὶ κατετίθετο εἰς τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν τὸ πρὸς κατασκευὴν αὐτοῦ κεφάλαιον. Ἀπήτησέ τις τῶν διεκδικούντων κῦρος παρὰ τῇ ἑτέρᾳ τῶν μερίδων τῆς Βουλῆς, νὰ πιστεύσῃ αὐτὸν ἡ Βουλὴ ὅτι πρὸς διακωμώδησιν τῆς Βουλῆς, πρὸς ἐμπαιγμὸν αὐτῆς, εἰσήγοντο τὰ περὶ σιδηροδρόμου Μύλων καὶ Καλαμῶν καὶ ὅτι ἦσαν ἀστεϊσμός· ἀλλ' οἱ χαρακτηρίζοντες τὸν σιδηρόδρομον ὡς ἀστεϊσμόν, κατὰ τὰς μετὰ τὴν λῆξιν τῆς παρούσης βουλευτικῆς περιόδου ἐκλογὰς πιθανώτατα διὰ τοῦ ἀστεϊσμοῦ τούτου θέλουσι λάβει τὴν εἰς Ἀθήνας ἄγουσαν. Ἐπανέλαβε καὶ πάλιν ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἄρτης ὅτι ἀστεϊσμοὶ εἶναι καὶ αἱ νῦν διεξαγόμεναι διαπραγματεύσεις καὶ αἱ δημόσιαι μελέται περὶ σιδηροδρόμων, συμπληρωματικῶν ἐν Πελοποννήσῳ, τὰς ὁποίας ὑπεβάλομεν σήμερον, σιδηροδρόμων συνδεόντων τοὺς κατασκευασθέντας πρὸς τοὺς κατασκευαζομένους μετὰ προεκτάσεως ἐπὶ τὴν Σπάρτην καὶ τὸ Γύθειον ἀφ' ἑνὸς καὶ μέχρι Πύλου ἀφ' ἑτέρου. Δὲν ὁμιλῶ περὶ τῶν σιδηροδρόμων τῶν 60 ἑκατοστῶν, διότι οὗτοι ἀνάγονται μᾶλλον εἰς τὸ σύστημα τῶν ἁμαξιτῶν ὁδῶν, εἶναι πείραμα περὶ ἀντικαταστάσεως τῶν ἁμαξιτῶν ὁδῶν διὰ σιδηροδρόμων στενοτάτων, ὧν ἡ δαπάνη εἶναι μικροτέρα τῆς τῶν ἁμαξιτῶν ὁδῶν ἐν διαμερίσμασιν ὀρεινοῖς, ἀλλ' ὁμιλῶ περὶ τῶν σιδηροδρόμων τῶν αὐτῶν διαστάσεων πρὸς τοὺς μέχρι τοῦδε κατασκευασθέντας, σιδηροδρόμων ἑνὸς μέτρου. Διὰ τοιούτων σιδηρο-

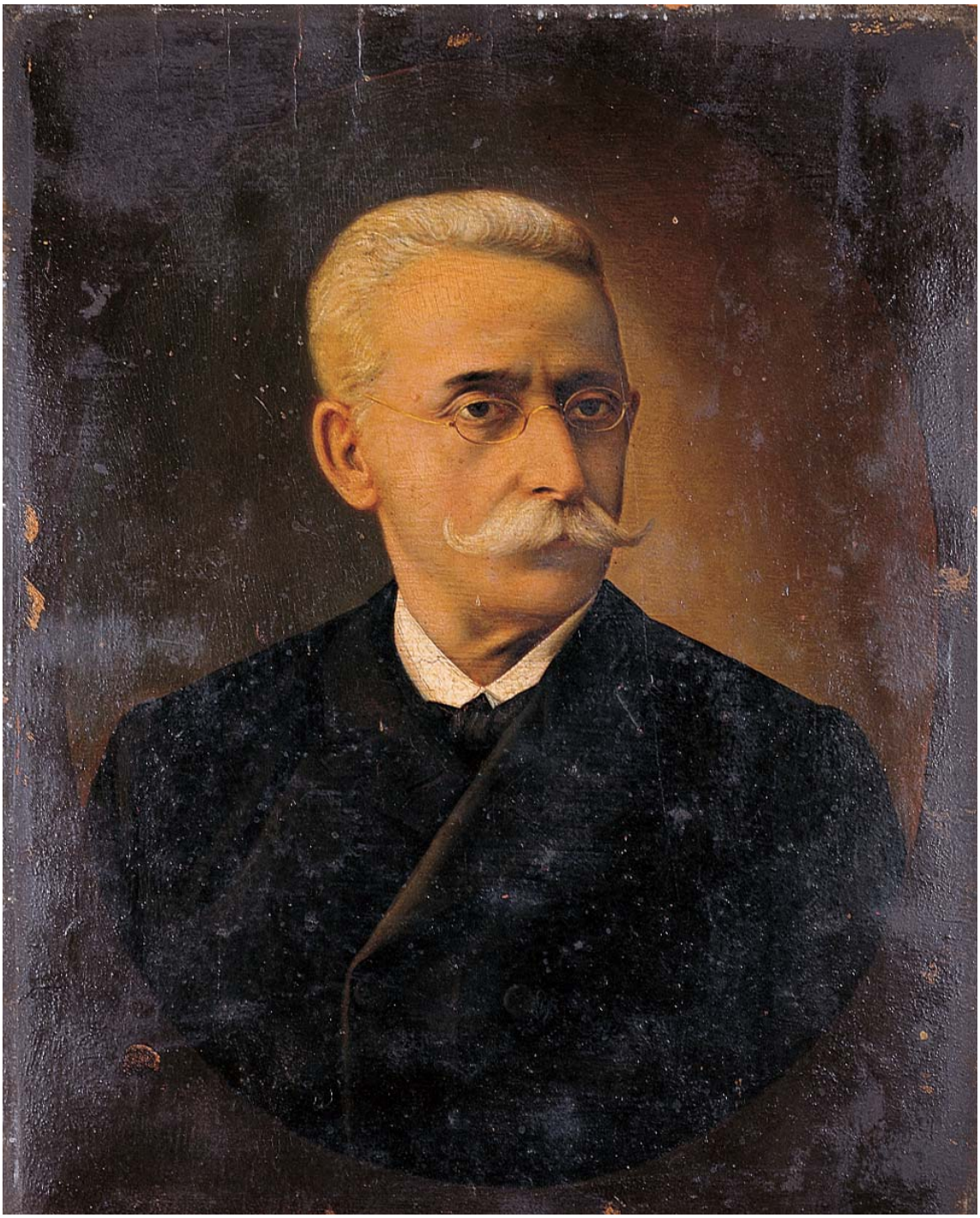

Κωνσταντίνος Λομβάρδος. Ελαιογραφία του Σπυρίδωνος Πελεκάση. Εθνική Πινακοθήκη. Συλλογή Κουτλίδη.

δρόμων θέλει συμπληρωθῆ τὸ σύμπλεγμα προεκτεινομένης τῆς γραμμῆς Ἀθηνῶν-Πατρῶν καὶ Πύργου μέχρι Μεγαλοπόλεως, ὅπως ἐκεῖ συνδεθῇ μετὰ τῆς γραμμῆς Μύλων καὶ Καλαμῶν και προελάσῃ ἐκεῖθεν ἐπὶ τὴν Σπάρτην καὶ τὸ Γύθειον, ὅπως καὶ δι' ἑτέρας προεκτάσεως τῆς αὐτῆς γραμμῆς ἀπὸ Πύργου εἰς Πύλον διὰ τῆς παραλίας. Ταῦτα εἶναι σήμερον ὑπὸ διαπραγμάτευσιν. Ἡ βελτίωσις τῆς πίστεως τοῦ Κράτους καὶ ἡ περὶ τῶν ἑλληνικῶν σιδηροδρόμων σχηματιζομένη εὐνοϊκὴ γνώμη, ἀφ' οὗ χρόνου ἐγένετο τελευταῖον λόγος περὶ σιδηροδρόμων ἐνταῦθα, παρέχουσι τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ σύστημα, καθ' ὃ εἶχον κατασκευασθῆ οἱ πρῶτοι σιδηρό-

δρομοι, οἱ τῆς Θεσσαλίας καὶ ὁ τοῦ Πειραιῶς-Ἀθηνῶν-Πατρῶν, τὸ διὰ χορηγήματος ἀντὶ τοῦ διὰ ἐγγυήσεως. Σήμερον διαπραγματευόμεθα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ χορηγήματος, διότι νομίζομεν ὅτι δυνάμεθα ἐπὶ τοιαύτης βάσεως νὰ ἐπιτύχωμεν συμφωνίας· ἂν πεισθῶμεν περὶ τοῦ ἐναντίου, θέλομεν πράξει ὅ,τι καὶ περὶ τοῦ σιδηροδρόμου Μύλων καὶ Καλαμῶν, θέλομεν παραδεχθῆ τὸ σύστημα τῆς ἐγγυήσεως. Πλὴν τῶν στενῶν τούτων σιδηροδρόμων, πρόκειται καὶ περὶ τοῦ ἑτέρου κανονικῶν διαστάσεων, τοῦ κυριωτάτου, ὅστις θὰ συνδέσῃ τὴν Ἑλλάδα μετὰ τῆς Εὐρώπης καὶ ὁ ὁποῖος θὰ καταστήσῃ τὸν Πειραιᾶ κεφαλὴν τῶν εὐρωπαϊκῶν σιδηροδρόμων ἐν τῇ κοινωνίᾳ πρὸς τὴν Ἀφρικὴν καὶ τὴν Ἀσίαν. Ταῦτα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κατορθωθῶσιν ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῶν παραγωγῶν. Οἱ παραγωγοὶ πρέπει νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς θυσίας, ἵνα δυνηθῶμεν νὰ προβῶμεν εἰς τοιαῦτα ἔργα, ἅτινα θέλουσιν ἀποδώσει τὴν ὠφέλειαν πολλαπλασίαν εἰς τοὺς παραγωγούς, διότι, ὅταν ἡ Ἑλλὰς οὕτω συνδεθῇ μετὰ τῆς Εὐρώπης, ὅταν ὁ Πειραιεὺς γίνῃ σταθμὸς παγκοσμίου συγκοινωνίας, δυνάμεθα νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς ὑπὸ τὴν οἰκονομικὴν ἔποψιν εἰσέρχεται εἰς νέαν φάσιν. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀναγκαία τῆς Πολιτείας ἡ παρέμβασις μόνον χάριν τῶν σιδηροδρόμων· δὲν εἶναι μόνη ἡ συγκοινωνία, ἡ διὰ σιδηροδρόμων ἢ διὰ ὁδῶν ἁμαξιτῶν, ἥτις ἐμψυχώνει τὴν παραγωγὴν καὶ συντελεῖ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς. Ὁ παραγωγὸς δὲν δύναται ἀμέσως αὐτὸς νὰ διεξαγάγῃ τὰ μεγάλα ἔργα τῆς ἀποξηράνσεως καὶ ἀρδεύσεως τῶν πεδιάδων, δὲν δύναται νὰ κανονίσῃ τὴν κοίτην τῶν ποταμῶν, νὰ σωθῇ ἀπὸ τῶν καταστροφῶν προστατεύων ἑαυτὸν κατὰ τῶν πλημμυρῶν. Περὶ τούτων θὰ φροντίσῃ ἡ Πολιτεία διὰ τῶν μέσων ἅτινα θὰ παράσχωσιν οἱ παραγωγοί· ἀρχὴ δὲ γίνεται ἀπὸ τῶν παρασκευαζομένων μέτρων περὶ τῶν πεδίων τῆς Θεσσαλίας. Ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἄρτης εἶπεν ὅτι ταῦτα παρασκευάζει ἡ Κυβέρνησις ὡς πρόφασιν, ὅπως πραγματοποιήσῃ δάνειον πρὸς ἄλλους σκοπούς· αὐτὸς δὲ εἶναι ὁ ψέγων τὴν Κυβέρνησιν, διότι ἐδαπάνα διὰ σιδηροδρόμους χωρὶς νὰ δανεισθῇ. Ὡς πρὸς τὰ τῆς ἀποξηράνσεως καὶ ἀρδεύσεως τῆς Θεσσαλίας, ἀφοῦ εἰς τὰς μελέτας διετέθη τὸ ποσόν, τὸ παραχθὲν ἐκ τῆς εἰδικῆς φορολογίας τῆς ἐπιβληθείσης κατὰ τὸν νόμον τὸν εἰσαχθέντα ὑπὸ τῶν κυρίων βουλευτῶν ἐκ Θεσσαλίας, ἐδαπάνησε τὸ Δημόσιον ἐπὶ τῇ εὐθύνῃ τῶν ὑπουργῶν, περὶ ἧς θέλει ζητηθῇ ἡ ἄφεσις τῆς Βουλῆς, διὰ τὴν ἐξακολούθησιν τῶν μελετῶν τούτων· ὅταν δὲ ἐπιτευχθῇ ἡ συμπλήρωσις τῶν μελετῶν καὶ εἴμεθα ἀρκετὰ παρεσκευασμένοι, ἵνα παραχωρήσωμεν εἰς ἑταιρίαν τὴν ἐπιχείρησιν, τὸ δάνειον θέλει συνομολογηθῆ συνάμα μετὰ τῆς συμφωνίας πρὸς τὴν ἑταιρίαν, ἐκτὸς ἂν διεξαγάγῃ ἡ Κυβέρνησις τὸ ἔργον ἀμέσως διὰ τῶν ὀργάνων αὐτῆς. Προτάσσεται ἡ διευθέτησις τῶν ὑδάτων ἐν Θεσσαλίᾳ, διότι αἱ δύο ἐκεῖναι εὐφορώταται πεδιάδες ἀπὸ τεσσάρων ἐτῶν οὐδὲν σχεδὸν παρήγαγον ἕνεκα τῆς ὑπερχειλίσεως ἅμα καὶ τῆς ἐλλείψεως τῶν ὑδάτων· ἀλλὰ μήπως πᾶσα ἡ Ἑλλὰς δὲν ἔχῃ ἀνάγκην τοιούτων ἔργων; Πρέπει νὰ γίνῃ συστηματικὴ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα ἐργασία, ὅπως αἱ λίμναι καὶ τὰ τέλματα ἀποξηρανθῶσιν, ὅπως οἱ ποταμοὶ διευθετηθῶσι καὶ ὅπως ἐξυγιανθῇ καὶ κατασταθῇ ὅσον ἔνεστι γονιμωτέρα ἡ γῆ. Δὲν εἶναι τοῦτο ἀνώτερον τῶν δυνάμεων τῆς χώρας· αὐτὰ τὰ ἔσοδα, τὰ σήμερον ἐψηφισμένα διὰ τῆς κανονικῆς προσαυξήσεως τῆς ἀποδόσεως τῶν φόρων δύνανται νὰ ἐπαρκέσωσιν πρὸς τοιοῦτον σκοπόν.

Ἤδη ἔργα τινὰ ἐψηφίσθησαν παρὰ προηγουμένων συνόδων. Ἐψηφίσθη ἡ εὔρυνσις τοῦ πορθμοῦ τοῦ Εὐρίπου, θέλομεν δὲ ὑποβάλει νομοσχέδιον περὶ τομῆς διώρυγος ἐν Λευκάδι, καθ' ὃν περίπου τρόπον ἐκανονίσθησαν καὶ τὰ περὶ τῆς εὐρύνσεως τοῦ πορθμοῦ τοῦ Εὐρίπου. Ταῦτα εἶναι ἔργα σχετιζόμενα ἀμέσως πρὸς τὸν προϋπολογισμόν, ἐπειδὴ δὲ θέλουσιν ὑποβληθῆ ἐντὸς τῆς παρούσης συνόδου, θέλουσιν ἴσως ἀπαιτήσει καὶ τὴν ἀναγραφὴν πιστώσεως κατὰ τὸ ἔτος 1889, ἀλλά, καὶ ἂν ὑπάρξῃ τοιαύτη ἀνάγκη, παρέστησα ἤδη ὅτι διὰ τῶν μέτρων, τὰ ὁποῖα προτιθέμεθα νὰ ἐκτελέσωμεν, θέλει ἐπιτευχθῆ ἱκανὸν περίσσευμα, ὅπως δυνηθῶμεν νὰ ἐπαρκέσωμεν εἰς τὴν μικρὰν ἐντὸς τοῦ ἔτους 1889 προσθήκην δαπανῶν.

Τοιαῦτα εἶναι τὰ μέτρα, τὰ ἀμέσως σχετιζόμενα πρὸς τὸν προϋπολογισμόν, δι' ὧν ἐλπίζομεν νὰ συντελέσωμεν εἰς τὴν ἐπίρρωσιν τῶν δυνάμεων τῆς χώρας, ἐφ' ὧν τὰ ἔσοδα στηρίζονται. Ἀλλ' ἡ βελτίωσις τῆς πίστεως καὶ ἀσχέτως πρὸς τὸν προϋπολογισμὸν ἐπάγεται ὠφελείας εἰς τὸν τόπον. Καὶ ἄνευ ἐπιβαρύνσεως τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἄνευ ἀμέσων θυσιῶν τοῦ Δημοσίου, ὑπάρχουσι μέτρα ὠφελιμώτατα εἰς τὸν παραγωγόν, μὴ δυνάμενα δὲ νὰ ἐπιτευχθῶσιν ἄνευ τοῦ ἰσοζυγίου, ὧν σήμερον ἀπεκδεχόμεθα τὴν πραγματοποίησιν. Ἡ σύστασις Τραπέζης Κτηματικῆς καὶ Τραπέζης Γεωργικῆς εἶναι ἀνάγκη ἐπαισθητή, οἱ δὲ ἀποδυόμενοι εἰς τὴν ἐπιχείρησιν δὲν συμμερίζονται τὴν γνώμην ὅτι ἡ βελτίωσις τῆς πίστεως τοῦ Κράτους εἶναι τυχαία· τοὐναντίον, στηρίζηται εἰς τὴν ἀποδειχθεῖσαν ἀπόφασιν τοῦ παραγωγοῦ, ὅπως ἐπιτελέσῃ πάσας αὐτοῦ τὰς ἀτομικὰς καὶ ἐθνικὰς ὑποχρεώσεις, μὴ θεωροῦντος ἑαυτὸν καταπεπονημένον, ἀλλ' ἱκανοῦ καὶ προθύμου, ὅπως παρέχῃ πάντα τὰ μέσα εἰς τὴν Πολιτείαν, ἵνα ἐργάζηται πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς πίστεως καὶ πρὸς ἀπόκτησιν διὰ τῆς ἀνορθώσεως τῆς πίστεως τῶν ἱδρυμάτων, ὧν ἄνευ ἡ γεωργία δὲν δύναται νὰ προαχθῇ.

Ἡ διαρρύθμισις τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Δημοσίου ἐπάγεται πάντα ταῦτα τἀγαθά, ἀλλὰ δεῖται καὶ συμπληρώσεως· διότι παρ' ἡμῖν ἰδίως τὸ Δημόσιον δὲν περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῷ μόνῳ τὴν λειτουργίαν

τὴν ἀναγομένην εἰς τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Κράτους· τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Κράτους διατελοῦσιν καὶ ὑπὸ διαχείρισιν ἄλλων, ἰδίως ὑπὸ τὴν διαχείρισιν τῶν δήμων, οἱ δὲ δῆμοι, διαχειριζόμενοι τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Κράτους, ἀναγκάζονται κατὰ τὸ μέχρι τοῦδε ἰσχύον σύστημα νὰ ὑποβάλλωσι τὴν παραγωγὴν καὶ τὴν συγκοινωνίαν εἰς πιέσεις παντοίας. Διακοσίας τριάκοντα ἐννέα τελωνιακὰς ζώνας ἔχομεν ἐν τῷ Κράτει, χάριν μικρᾶς τινος εἰσπράξεως ὑπὲρ τῶν δήμων. Δημοσία πρόσοδος εἶναι πᾶσα ἡ διὰ νόμου ἐπιβαλλομένη. Ἐπιβάλλεται χάριν τῶν δήμων, ἀλλ' εἶναι δημοσία πρόσοδος, εἰσπραττομένη παρὰ τῶν δήμων. Ὁ δὲ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἄρτης, ὁμιλῶν περὶ τούτων προχθές, ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο νὰ συσχετίσῃ ταῦτα πρὸς τὰς δημοτικὰς ἐλευθερίας καὶ πρὸς τὴν ἀποκέντρωσιν. Ποίαν σχέσιν ἔχουσι ταῦτα πρὸς τὰς δημοτικὰς ἐλευθερίας καὶ πρὸς τὴν ἀποκέντρωσιν; Ἡ αὐτοδιοίκησις ἀφορᾷ εἰς τὰ τοπικά. Ἡ ἐπιβολὴ φόρων εἶναί τι τοπικόν, ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ ὁμιλῶμεν περὶ ἐπιβολῆς φόρων ὡς περὶ θέματος σχετιζομένου πρὸς τὴν ἀποκέντρωσιν; Ἐὰν φόρος τις, εἰσπραττόμενος ὑπὸ τῶν δήμων, ὑποβάλλῃ τὴν παραγωγὴν εἰς πιέσεις καὶ ὡς ἐκ τοῦ εἴδους τοῦ φόρου καὶ ὡς ἐκ τοῦ τρόπου τῆς εἰσπράξεως δύνηται δὲ ἡ παραγωγὴ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τῶν πιέσεων καὶ ἀπὸ τῆς ἀνισότητος καὶ τῆς ἀδικίας διὰ τῆς εἰσπράξεως τοῦ φόρου κατὰ τρόπον ἄλλον ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Δημοσίου, εἶναι λόγος ἵνα ἀφίνωμεν τὴν παραγωγὴν πιεζομένην καὶ κύπτουσαν ὑπὸ τοιούτους περιορισμοὺς καὶ τὰς καταχρήσεις, αἵτινες παρέπονται εἰς τοὺς περιορισμοὺς καὶ νὰ μὴ φροντίσωμεν περὶ τῆς θεραπείας διὰ συστήματος ἄλλου φορολογίας, ὅτι τὸ πρὸς ἀντικατάστασιν προτεινόμενον σύστημα ἀπαιτεῖ βεβαίωσιν καὶ εἴσπραξιν ὑπὸ τῶν ὀργάνων τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας; Ἂν διὰ τῆς ἐνιαίας τελωνιακῆς ζώνης τοῦ Κράτους δύνηται νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ διὰ τῶν 239 τελωνιακῶν ζωνῶν τῶν δήμων ἐπιτελουμένη λειτουργία, δὲν ἐπιβάλλεται ἡ κατάργησις τῶν ζωνῶν τούτων, τῶν μὴ ἐπιτρεπουσῶν τὴν εἴσοδον εἰς τὰς πόλεις ἄνευ τῆς ἐξετάσεως τῶν ἀποσκευῶν καὶ τῶν ἐμπορευμάτων, τῆς τοσαύτας ἐπαγομένης πιέσεις καὶ καταχρήσεις; Ὅταν δὲ ταῦτα γίνωνται πρὸς ἐφαρμογὴν θεσμοῦ, ἐπιβαρύνοντος τὴν ἐγχώριον παραγωγὴν χάριν τῆς ξένης, εἶναί τι ἀνεκτὸν ἡ ἐπίκλησις τῆς ἐλευθερίας τῶν δήμων εἰς διατήρησιν τοῦ θεσμοῦ τούτου; Εἶναι ἀνεκτόν, ἐν ὀνόματι τῆς αὐτοδιοικήσεως, νὰ ἐξακολουθῶμεν φορολογοῦντες τὸν ἐγχώριον σῖτον, ἀντὶ νὰ ἐπιρρίπτωμεν τὴν φορολογίαν πᾶσαν εἰς τὸν σῖτον τὸν ἔξωθεν εἰσαγόμενον εἰς τὸ Κράτος; Ἐὰν πᾶν τὸ εἰσπραττόμενον κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ σίτου τοῦ τε ἐγχωρίου καὶ τοῦ ξένου εἰς τοὺς δήμους τὸ ἐπεβάλλομεν εἰς τὸν σῖτον τὸν ἔξωθεν εἰσαγόμενον εἰς τὸ Κράτος, διαθέσωμεν δὲ τὸ ποσὸν τοῦτο ὑπὲρ τῶν δήμων, θὰ ἐνισχύσωμεν τὴν παραγωγὴν πολὺ τελεσφορώτερον παρὰ διὰ τῆς ἐλαττώσεως τῶν φόρων, τὴν ὁποίαν προτείνει κατ' ἀρχὴν ὁ εἰσηγητὴς τῆς μειονοψηφίας τῆς ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον ἐπιτροπῆς, χάριν τῆς μὴ καταπονήσεως τοῦ παραγωγοῦ. Δὲν εἶναι καταπόνησις τῆς γεωργίας ἡ φορολόγησις τῆς παραγωγῆς τῆς χώρας διὰ ποσοῦ τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ ἐπιβάλληται εἰς τὸν ἔξωθεν εἰσαγόμενον σῖτον, καὶ τοῦτο διὰ νὰ μὴ παραβιασθῇ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀποκεντρώσεως.

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ. Δὲν συνεζητήθη τὸ ζήτημα τοῦτο.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Βουλευτής τις παρατηρεῖ ὅτι δὲν συνεζητήθη τὸ ζήτημα, ἀλλὰ δὲν ἔπρεπεν ὁ βουλευτὴς ὁ προχθὲς ὁμιλήσας νὰ χαρακτηρίσῃ τὰ μέτρα ταῦτα ὡς μέτρα κατὰ τῆς ἐλευθερίας τῶν δήμων. Βλέπω ὅτι σήμερον, ὅτε μανθάνετε εἰς τί τὰ μέτρα ταῦτα ἀφορῶσιν, ἀναγνωρίζετε αὐτὰ ἐπὶ ὑγιῶν βάσεων ἐστηριγμένα.

Θ. ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ. Αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἐξάγετε, ὅτι ὁ κύριος Παπαγιαννακόπουλος εὑρίσκει, δὲν εἶναι ἀκριβές.

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ. Ἐγὼ εἶπον ὅτι ὁ κ. Καραπάνος ὡμίλησε περὶ ἀντικαταστάσεως τῶν δημοτικῶν ἀστυνομιῶν διὰ διοικητικῶν καὶ οὐχὶ περὶ διαπυλίων τελῶν.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὡμίλησε καὶ περὶ οἰκονομικῶν μέτρων. Εἶναι ἀναγκαῖον ἡ οἰκονομικὴ πολιτική, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς δήμους, νὰ μεταρρυθμισθῇ χάριν τῆς παραγωγῆς καὶ τὰς μεταρρυθμίσεις ταύτας θὰ προτείνωμεν εἰς τὴν Βουλὴν διὰ νομοσχεδίων, ἀφορῶντων εἰς τὴν κατάργησιν τῶν τελωνιακῶν ζωνῶν τῶν ἐντὸς τῆς χώρας, καὶ εἰς τὴν ἀντικατάστασιν αὐτῶν διὰ τῆς φορολογίας ἐπὶ τῶν ἔξωθεν εἰσαγομένων. Τοῦτο εἶναι μέτρον ἔχον μεγίστην οἰκονομικὴν σημασίαν καὶ διὰ τοῦτο τὸ ἀναφέρω ἐν σχέσει πρὸς τὸν προϋπολογισμόν, διότι, ὡς εἴπομεν, κύριον θέμα ἐν τῷ προϋπολογισμῷ εἶναι τὸ ζήτημα ἐὰν δύνηται ὁ λαὸς νὰ βαστάσῃ τὰ βάρη· δύναται δὲ νὰ βαστάσῃ αὐτὰ εὐχερέστερον, ἐὰν καταλληλότερον διαρρυθμισθῶσι, καταλληλοτέρα δὲ διαρρύθμισις ὡς πρὸς τὰ δημοτικὰ εἶναι αὕτη, εἰς ἣν ἀφεώρων τὰ τέως λεχθέντα. Ἐγένετο λόγος καὶ περὶ δημοτικῶν ἀστυνομιῶν. Τοῦτο πρὸς τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ ἀμέσως δὲν σχετίζεται· σχετίζεται μόνον ἐφ' ὅσον ἡ δημοσία ἀσφάλεια συντελεῖ καὶ αὕτη εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς χώρας καὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς παραγωγῆς. Ὡς πρὸς τὰ τῆς δημοσίας ἀσφαλείας, ὅπως εἶναι διερρυθμισμένα, ὀφείλομεν νὰ προτείνωμεν μέτρα ἀφορῶντα εἰς τὴν μᾶλλον ἀπροσωπόληπτον διεξαγωγὴν τῆς ἀστυνομικῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ παραγνωρίσωμεν τὸ ἐκ μακροχρονίου λειτουργίας τοῦ ὑφισταμένου συστήματος παραχθὲν καθεστώς, οὐδ' ἐπιτρέπεται ἀποτόμως νὰ μεταβῶμεν

ἀπὸ συστήματος εἰς σύστημα. Ἡ ἀφαίρεσις ἐξουσίας ἀπὸ τῶν διαχειριζομένων αὐτὴν ἀπ' αὐτῆς τῆς συστάσεως τοῦ Βασιλείου θ' ἀποβῇ συντελεστικὴ πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπόν, ὅταν αὐτοί, εἰς οὓς ἀμέσως ἀφορᾷ τὸ μέτρον, μελετήσωσι τὰ κατ' αὐτὸ καί, πεισθέντες περὶ τῆς ἀνάγκης, ζητήσωσι τὴν ἐφαρμογὴν αὐτοῦ. Τὸ σύστημα τῶν διοικητικῶν ἀστυνομιῶν εἶναι κατ' ἀρχὴν τὸ ἐν Ἀγγλίᾳ τῷ 1836 εἰσαχθέν, κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ πρὸς τοὺς αὐτοὺς σκοποὺς θὰ εἰσαχθῇ καὶ ἐνταῦθα. Θὰ εἰσαχθῇ καὶ ἐνταῦθα ἀρχῆς γιγνομένης ἀπὸ τῶν δήμων, οἵτινες θὰ ζητήσωσι νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τοῦ θεσμοῦ. Οὕτως ὁ νόμος τοῦ 1836 ἐλειτούργησεν ἐν Ἀγγλίᾳ· ὁ νόμος ἐκεῖνος τὸ πρῶτον παρ' ὀλίγων ἐγένετο ἀσπαστός, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐγενικεύθη ἡ ἐφαρμογὴ αὐτοῦ, διότι εὐθὺς ὡς ὁ νόμος ἤρχισε νὰ λειτουργῇ καὶ εἶδον οἱ δῆμοι, οἱ μὴ ἀπολαύοντες τῶν πλεονεκτημάτων τοῦ νόμου ἐκείνου, τὰ ἐξ αὐτοῦ ἀγαθά, ἐζήτησαν ἀλληλοδιαδόχως ὅπως ὑποβληθῶσιν εἰς αὐτόν.

Πρὸς τὸν προϋπολογισμὸν σχετίζεται καὶ ἕτερον νομοσχέδιον, ἀλλ' ἐπειδὴ οὔτε αὔξησιν, οὔτε ἐλάττωσιν δαπανῶν ἐπάγεται τοῦτο, δὲν ἦτον ἀνάγκη νὰ γίνῃ ἐν αὐτῷ μνεία τοῦ μέτρου πρὸ τῆς ψηφίσεως. Τὸ νομοσχέδιον τοῦτο εἶναι τὸ περὶ καταργήσεως τῶν διοδίων. Τὸ ἐκ τῶν διοδίων ἔσοδον εἰσπράττεται σήμερον διὰ μεγίστης καταθλίψεως τῶν ποιουμένων χρῆσιν τῶν ὁδῶν, καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλ' εἰσπράττεται καὶ δι' ἀσκόπων δαπανῶν, διότι ἡ εἴσπραξις ἐπάγεται τὴν ὑποχρέωσιν ὅπως ἐν ἑκάστῳ σταθμῷ διατηρῆται οἰκογένεια, ἀποζῶσα ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ φόρου. Ὥστε ὁ φόρος οὗτος ἁπαντᾷ καὶ εἰς πάσας τὰς δαπάνας, τὰς πρὸς συντήρησιν τῶν ἐπὶ τῆς εἰσπράξεως οἰκογενειῶν καὶ εἰς τὸ κέρδος τῶν μισθωτῶν. Πᾶν τὸ κέρδος τοῦτο καὶ πάσας τὰς δαπάνας ἀποδίδει τὸ νομοσχέδιον εἰς τοὺς φορολογουμένους, ἐπιβάλλον τὸν φόρον, ὡς πρόσθετον ποσοστόν, εἰς κειμένην φορολογίαν. Οὕτως ἐπιτυγχάνεται ἡ εἴσπραξις τοῦ αὐτοῦ ποσοῦ διὰ μικροτέρας φορολογίας, αἱ δὲ δαπάναι αἱ πρὸς βεβαίωσιν καὶ εἴσπραξιν τοῦ φόρου τούτου αἱ σήμερον γινόμεναι καὶ τὸ κέρδος τοῦ μισθωτοῦ εἶναι τοσαῦτα, ὥστε, καὶ εἰς τὸ ἥμισυ ἐλαττουμένου τοῦ τέλους, τὸ Δημόσιον θὰ εἰσπράξῃ τὰ αὐτά.

Ἐν ταῖς δαπάναις ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1889 δὲν παρουσιάζει σπουδαίαν διαφορὰν πρὸς τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1888 καὶ 1887. Ὑπάρχουσι διαφοραί τινες εἰς τὰ τοῦ δημοσίου χρέους, ὡς ἐκ τῶν πραγματοποιήσεων κατὰ τὰ κείμενα δανείων προεψηφισμένων. Αὔξησίν τινα δαπανῶν παρουσιάζει τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν, ὡς ἐκ τῆς προσεχοῦς ἀποκτήσεως τῶν θωρηκτῶν πλοίων, ἧς ἕνεκα παρασκευάζονται ἀπὸ τοῦδε τὰ πληρώματα. Ἡ ἐπιβάρυνσις αὕτη τοῦ προϋπολογισμοῦ εἶναι δικαία, διότι τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν δὲν μετέχει τῶν παροχῶν τοῦ προϋπολογισμοῦ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰς παρ' αὐτοῦ ζητουμένας ὑπηρεσίας. Ἡ Ἑλλὰς δὲν δύναται νὰ παραγνωρίζῃ τὰς ὑποχρεώσεις αὐτῆς τὰς στρατιωτικὰς καὶ τὰς ναυτικάς· ἀναγκάζεται περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῶν νὰ περιορίζηται ὑπὸ λόγων οἰκονομικῶν, ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν περιορίζηται, δὲν δύναται νὰ ἐξωθήσῃ τὴν οἰκονομίαν πέραν ὡρισμένου σημείου. Βεβαίως οὐδ' ἐν τῷ στρατῷ τῆς ξηρᾶς γίνεται ἡ δαπάνη ἡ ἀποχρῶσα πρὸς τὴν λειτουργίαν τοῦ ἰσχύοντος συστήματος. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν σύστημα ἄλλο ἢ τὸ παρ' ἡμῖν λειτουργοῦν, διότι καὶ αὐτὸ μόλις παρέχει ἀριθμητικῶς τὴν δύναμιν, ἧς ἔχομεν ἀνάγκην. Ἀλλὰ τοιαύτη δύναμις ὁπουδήποτε θὰ ἀπήτει δαπάνας πολλῷ μεγαλυτέρας τῶν παρ' ἡμῶν σήμερον διατιθεμένων ὑπὲρ αὐτῆς. Ἡ δύναμις τῶν ἀνδρῶν σήμερον ἐν τῷ Στρατῷ εἶναι 28,000, ἀλλ' ἐν ἄλλῃ ὥρᾳ τοῦ ἔτους, ὅτε διὰ τῶν ἀδειῶν καὶ τῶν ἄλλων μέτρων τῶν κανονιζομένων ὑπὸ τοῦ νόμου, ἀποχωροῦσι πολλοὶ ἐκ τοῦ Στρατοῦ, κατέρχεται ἡ δύναμις μέχρι 16,000, ὥστε ὁ μέσος ὅρος τῆς δυνάμεως ὑπὸ τὰ ὅπλα εἶναι 24,000, καίτοι οἱ ἐκγυμναζόμενοι εἶναι 28,000. Εἰκοσιτέσσαρες χιλιάδες ἀνδρῶν οὐδαμοῦ ἐν οὐδενὶ προϋπολογισμῷ συντηροῦνται διὰ δαπάνης, ὅσην ἡμεῖς ὑπὲρ τοῦ Στρατοῦ διαθέτομεν, δεκαὲξ ἑκατομμυρίων. Ἀπανταχοῦ ὑπολογίζεται κατὰ χιλιάδα ἀνδρῶν ἑκατομμύριον, ὥστε 24,000,000 ἔπρεπε νὰ δαπανῶνται εἰς τὸν Στρατόν, ἀλλὰ λόγοι οἰκονομίας ὑπεχρεοῦσιν ἡμᾶς νὰ δαπανῶμεν μόνον δεκαὲξ ἑκατομμύρια ἐπὶ τοῦ παρόντος. Καὶ ὅμως διὰ τῆς δαπάνης ταύτης ἐπετεύχθη ὅ,τι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐθεωρεῖτο ἀκατόρθωτον. Ἐνθυμοῦμαι πρὸ ἐτῶν, ὅτε κατηρτίζοντο τὰ μέτρα τὰ σήμερον ἐφαρμοζόμενα, ὅτι ἐθεωρεῖτο παρὰ τῶν πλείστων σπουδαίως πολιτευομένων ἐν τῇ χώρᾳ ἀδύνατος ἐν Ἑλλάδι ἡ ἐπιτυχία τελεσφόρου στρατιωτικῆς συντάξεως καὶ ὅτι ἡ Ἑλλὰς μόνον ἀσυντάκτως ἠδύνατο νὰ ἐργασθῇ. Ὅτε δ' ἐψηφίζετο ὁ περὶ ἀπογραφῆς νόμος, ὅστις εἶναι ἡ πρώτη βάσις τοῦ σήμερον λειτουργοῦντος συστήματος, οἱ εἰσάγοντες αὐτὸν ὡμολόγουν ὅτι μικρὰν εἶχον ἐλπίδα ἐφαρμογῆς καὶ ὅτι τὸν εἰσῆγον μόνον διότι ἡ φορὰ τῶν πραγμάτων τὸ ἀπήτει. Ἐφρόνουν ἐκεῖνοι τότε ὅτι τὸ σύστημα ἦτο ὑπέρτερον τῶν δυνάμεων τῆς χώρας καὶ δὲν ἀνταπεκρίνετο εἰς τὴν κοινωνικὴν ἡμῶν κατάστασιν καὶ τὰς ἐθνικὰς ἕξεις. Ἀλλὰ τὸ νομοθέτημα, εἰσαχθὲν ὡς ἁπλῆ μετάφρασις ξένου νόμου, διεσκευάσθη βραδύτερον καὶ προσηρμόσθη βαθμηδὸν πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς χώρας καί, ἐνῷ πρότερον, ἵνα συναχθῶσιν ὀλίγαι χιλιάδες νεοσυλλέκτων, ἐγίνετο χρῆσις μεγάλου μέρους τοῦ Στρατοῦ, ἐφέτος βλέπομεν προσελθόντας τὸ πρῶτον τριήμερον 11,000 ἀνδρῶν. Τοῦτο θὰ ἐθεωρεῖτο μυθῶδες ἄλλοτε, οὐδεὶς θὰ ἐπίστευεν ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ προσέλθωσιν ἄνευ πιέσεως, ἄνευ δαπάνης τῆς Πολιτείας 11,000 ἀνδρῶν ἐντὸς τῆς τεταγμένης διορίας. Προσέρχονται οἱ ἄνδρες προθύμως καὶ

ὑποβάλλονται εἰς πάσας τὰς ὑποχρεώσεις, ὁ δὲ Στρατὸς ἡμῶν δὲν ἔφθασε βεβαίως εἰς τὴν παράλληλον τῶν ἀρίστων στρατῶν, ἔχει, ὅμως, σύνταξιν κανονικὴν καὶ παρεσκεύασεν ἐφεδρείαν πολυάριθμον καὶ στελέχη ὁσημέραι ἀναπτυσσόμενα· εἰς τὸν Στρατὸν τοῦτον ὀφείλομεν νὰ δώσωμεν πᾶσαν προσοχὴν καὶ ὀφείλομεν ὄχι μόνον τὰς δαπάνας τὰς μέχρι σήμερον γιγνομένας νὰ διατηρήσωμεν, ἀλλὰ καὶ νὰ αὐξήσωμεν αὐτάς. Εἰς τὸ Ναυτικὸν ἤδη ἠρχίσαμεν ἐργαζόμενοι σπουδαίως· ἐπομένως, εἶναι ἀπόλυτος ἀνάγκη τῆς διὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ προτεινομένης αὐξήσεως τῶν δαπανῶν. Ἡ αὔξησις αὕτη δὲν εἶναι σημαντική, τὰ ἐξ αὐτῆς, ὅμως, προσδοκώμενα ἀποτελέσματα εἶναι λίαν σπουδαῖα, διότι αὕτη θέλει δώσει τὴν ζωὴν εἰς τὰ πλοῖα, ὑπὲρ ὧν διετέθησαν 27 ἑκατομμύρια καὶ ὑπὲρ ὧν θέλουσι διατεθῆ καὶ ἄλλα τινὰ ποσά, διότι πρέπει νὰ ἔχωμεν στόλον οὐχὶ μέγαν, ἀλλ' ἀνάλογον πρὸς τὰς ὑποχρεώσεις ἡμῶν ἐν τῷ Αἰγαίῳ. Εἰς τὰς δαπάνας ταύτας, εἰς τὴν αὔξησιν τὴν ἐν τῷ ἐφετεινῷ προϋπολογισμῷ ὑπὲρ τῶν πληρωμάτων τοῦ στόλου καὶ εἰς τὴν αὔξησιν τὴν ὁποίαν ἐπάγεται ἡ ὑπηρεσία τοῦ δανείου πρὸς κατασκευὴν τῶν πλοίων, ἐπαρκεῖ πληρέστατα ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1889, ἀλλ' ἐπαρκεῖ διατηρουμένου τοῦ συστήματος τοῦ ἤδη καθιερωμένου. Διὰ τοῦ συστήματος τούτου, θὰ δυνηθῶμεν νὰ καταρτίσωμεν τὰς δυνάμεις ἡμῶν τὰς στρατιωτικὰς καὶ τὰς ναυτικάς, ὅ-πως ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἄλλων δυνάμεων τῆς χώρας ἐξασφαλισθῇ τὸ μέλλον αὐτῆς· διότι δὲν εἶναι ἀληθὲς τὸ ρηθὲν προχθές, ὅτι παρεστήσαμεν ἡμεῖς τὴν Ἑλλάδα ὡς ἀποκτήσασαν πᾶν τὸ ἐφετὸν καὶ μηδὲν ἔχουσαν πλέον νὰ ἐπιδιώξῃ. Τοὐναντίον, οὐδεὶς πλέον ἡμῶν, τῶν ἐργαζομένων πρὸς θεραπείαν τῶν κακῶς κειμένων, ἔχει γνῶσιν τοῦ μεγέθους τῶν κακῶν τῶν δεομένων θεραπείας. Ἡμεῖς ἐξεφράσαμεν χαράν, οὐχὶ διότι ἀπεκτήσαμεν πάντα ὅσα πρέπει νὰ ἐπιθυμῶμεν, ἀλλὰ διότι εἰσήλθομεν ἀσφαλῶς εἰς τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν εἰς αὐτά, οὐχὶ δὲ διότι εἰσήλθομεν ἡμεῖς εἰς αὐτὴν διὰ τῶν σχεδίων, τὰ ὁποῖα παρεσκευάσαμεν, ἀλλὰ διότι βλέπομεν τὸ Ἔθνος εἰσελθὸν εἰς αὐτὴν καὶ ἀσπαζόμενον ἐκ πεποιθήσεως ἀκραδάντου τὴν πολιτικὴν ταύτην, ἀποφασισμένον δὲ ἵνα δείξῃ ὅτι δὲν πάσχει ἀτονίαν, ὅτι ἔχει πάντα ἐν τῷ ὀργανισμῷ αὐτοῦ τὸν τόνον, ἵνα ἐργασθῇ καὶ πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν καὶ πρὸς τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ τὴν εὐτυχίαν.

«Τὸ ἔθνος ἔσχε τὸ σθένος νὰ κατανικήσῃ πάσας τὰς δυσχερείας»

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Καταθέτοντας ο Χαρ. Τρικούπης στις 4 Νοεμβρίου 1889 τον προϋπολογισμό του 1890 με περίσσευμα ανέλυσε τη δυνατότητα φορολογικών ελαφρύνσεων με την παράλληλη εφαρμογή μέτρων για την αύξηση της παραγωγής. Τα αποσπάσματα προέρχονται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος ΙΑ΄, Σύνοδος Δ΄, Συνεδρίασις 11 (4.11.1889), σ. 88-101 και έχουν ως εξής:

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Οὕτω καθορίσαντες τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐφαρμογῆς τῶν προϋπολογισμῶν, περὶ ὧν μέχρι τοῦδε δὲν εἶχον ἀνακοινωθῆ τὰ ὁριστικὰ ἢ τὰ προσωρινὰ ἀποτελέσματα εἰς τὴν Βουλήν, δυνάμεθα, ἐπὶ τούτων στηριζόμενοι, νὰ προβῶμεν εἰς τὴν μελέτην τῶν τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1890, οὗτινος ἔργον ἡμῶν εἶναι κατὰ τὴν σύνοδον ταύτην νὰ ἐξελέγξωμεν τὸν καταρτισμόν. Ἐν τῷ καταρτισμῷ τοῦ προϋπολογισμοῦ τούτου, εἶπον ὅτι ὀφείλομεν νὰ περιλάβωμεν τὰ πλεονάσματα τῶν βεβαιώσεων, τὰ ἀποδειχθέντα ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν παρελθόντων προϋπολογισμῶν, νὰ τὰ περιλάβωμεν, ὅμως, ὡς στοιχεῖα πρὸς καταρτισμὸν τῶν μέσων ὅρων, ἐκτὸς ἐὰν εἰδικοὶ λόγοι ὑπαγορεύωσιν, ὅπως ἅπαν τὸ πλεόνασμα ἀναγραφῇ καὶ κατὰ το 1890. Ἀφοῦ δὲ περιλάβωμεν κατὰ τρόπον τοιοῦτον τὰ πλεονάσματα ταῦτα, ἀφοῦ περιορίσωμεν τὰ βεβαιωθησόμενα κατὰ λόγον τῶν ἀποδειχθεισῶν ὑστερήσεων τῶν βεβαιώσεων ἐν τῷ παρελθόντι, ὀφείλομεν νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ ἀποτελέσματα καὶ νὰ ἐξετάσωμεν κατὰ πόσον ὁ προϋπολογισμὸς τῶν ἐσόδων, παρατιθέμενος πρὸς τὸν προϋπολογισμὸν τῶν ἐξόδων, ἐπιτρέπει ἀπὸ τοῦδε νὰ προβῶμεν εἰς τὰ μέτρα, ἅτινα, ὅτε ἐψηφίσθησαν οἱ παρ' ἡμῖν κείμενοι ἤδη πρόσθετοι φόροι, ἐθεωρήθη ὅτι ταχέως πρέπει νὰ ἐπέλθωσιν πρὸς ἀνακούφισιν τῆς κοινωνίας ἐκ τοῦ βάρους τῆς τοιαύτης προσθήκης. Δυστυχῶς, τὰ ἀποτελέσματα δὲν εἶναι ἔτι τοιαῦτα, ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ εἰσέλθωμεν ἀπὸ τοῦδε πλησίστιοι εἰς τὴν ὁδὸν τῶν τοιούτων ἀνακουφίσεων· ἀλλά, ἐπιτευχθέντος τοῦ ἰσοζυγίου κατὰ τὸ ἔτος 1887 καὶ κατὰ τὸ 1888 ἐν προσεγγίσει, ἐπιτυγχανομένου δ' αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸ 1889 κατὰ τὰ ἤδη πρὸ μικροῦ ἀναπτυχθέντα πρὸς ὑμᾶς, ἐπιτρέπεται νὰ μὴ σκεπτώμεθα περὶ τῶν τοῦ προϋπολογισμοῦ οὕτω στενῶς, ὡς ἐπεβάλλετο ἡμῖν νὰ σκεπτώμεθα μέχρι τοῦδε. Ἐπιτρέπεται ὡς πρός τινα, νὰ προβῶμεν εἰς μέτρα, δυνάμενα καὶ νὰ μειώσωσι τὰς εἰσπράξεις, ὅτε ἡ ἐλάττωσις αὕτη τῶν εἰσπράξεων ὑπόσχεται ὡς ἐκ τῆς ἀνακουφίσεως τῶν παραγωγικῶν τάξεων τῆς κοινωνίας ἡμῶν ἀντισήκωμα ἐκ τῆς αὐξήσεως τῆς παραγωγῆς.

ΛΕΒΙΔΗΣ. Δημοκοπία.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Νομίζω ὅτι δύνασθε νὰ ἀναβάλητε τὴν ἔκφρασιν τοιούτων σκέψεων εἰς τὴν ὥραν, καθ' ἣν θέλετε μεταβῆ εἰς τὸ καφενεῖον.

Στη συνέχεια αναφέρθηκε στα φορολογικά μέτρα και διεξοδικά στο επίμαχο για την εποχή εκείνη θέμα της φορολογίας επί των οινοπνευμάτων για να επισημάνει:

Τοὺς ἀμπελοκτήμονας δέον παντὶ τρόπῳ νὰ ὑποστηρίξωμεν, δέον νὰ τοὺς ὑποστηρίξωμεν διὰ τῶν μεταρρυθμίσεων, ἃς προτείνομεν ἐν τῷ νόμῳ περὶ φόρου ἐπὶ τῶν οἰνοπνευμάτων, δέον νὰ τοὺς ὑποστηρίξωμεν προσέτι καὶ ἐν τῷ συναγωνισμῷ αὐτῶν πρὸς τὴν παραγωγήν, τὴν ἐκτὸς τοῦ Κράτους. Πανταχοῦ ἐλήφθησαν νομοθετικὰ μέτρα πρὸς ἐμψύχωσιν τῆς οἰνοποιΐας, τῆς πρὸς ἐξαγωγὴν εἰς τὴν ἀλλοδαπήν, ἐπὶ τοσοῦτον μάλιστα ξένα κράτη ἐμερίμνησαν περὶ τούτου, ὥστε προέβησαν καὶ μέχρι μέτρου, ὅπερ, κατὰ τὴν γνώμην μου, δὲν εἶναι δεδικαιολογημένον οἰκονομικῶς, τοὐτέστι μέχρι τῆς παροχῆς βραβείων εἰς τὸν παράγοντα οἶνον πρὸς ἐξαγωγὴν καὶ ἐξάγοντα τὸν οὕτω παραχθέντα οἶνον. Ἡμεῖς δὲν νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ἐργασθῶμεν ἐπὶ τοιούτου συστήματος, ἀλλὰ νομίζω ὅτι ὀφείλομεν νὰ ἐργασθῶμεν ἐπὶ συστήματος ἐμψυχοῦντος τὴν πρὸς ἐξαγωγὴν οἰνοποιΐαν μέχρι τοῦ κατὰ τὰς ὑγιεῖς οἰκονομικὰς ἀρχὰς ἐπιτρεπομένου ὁρίου, τοὐτέστι δι' ἀπαλλαγῆς ἀπὸ πάσης φορολογίας. Πρέπει ὁ οἶνος, ὁ παραγόμενος ἐν τῇ χώρᾳ πρὸς ἐξαγωγὴν εἰς τὴν ἀλλοδαπήν, ἐπὶ τῇ ἐξαγωγῇ εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν νὰ ἀπαλλάσσηται πάσης φορολογίας. Ἐκ τούτου θέλει ἐπέλθει ζημία εἰς τὸ Δημόσιον, θέλουσιν ἐλαττωθῆ τὰ ἔσοδα, ἀλλ' ἡ ἐλάττωσις τῶν ἐσόδων θέλει σπουδαίως ἄλλοθεν ἀντισηκωθῆ. Δὲν ὀφείλομεν νὰ ζητῶμεν τὴν βάσιν τῆς αὐξήσεως τῶν ἐσόδων ἐν τῇ σχέσει τῆς φορολογίας πρὸς τὴν φορολογουμένην μονάδα, ἰδίως πρέπει νὰ ζητῶμεν τὴν βάσιν τῆς αὐξήσεως τῶν ἐσόδων ἐν τῷ πολλαπλασιασμῷ τῆς μονάδος, ἐφ' ἧς ἐπιβάλλεται ἡ φορολογία. Ὅταν ὑπάρχῃ ἐλπὶς αὐξήσεως τῆς παραγωγῆς, ἐφ' ἧς ἐπιβάλλεται ἡ φορολογία, διὰ τῆς ἐλαττώσεως ἢ τῆς καταργήσεως τοῦ φόρου, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ διστάζωμεν περὶ τῆς ἐλαττώσεως ἢ τῆς καταργήσεως αὐτοῦ, καὶ μάλιστα ἂν πρόκειται περὶ παραγωγῆς, ἥτις θέλει εἰσαγάγει ἀμέσως ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ μέταλλον. Καὶ αὐτὴ ἡ παραγωγή, ἡ χάριν καταναλώσεως ἐν τῷ ἐσωτερικῷ, ἀπολήγει εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ μετάλλου, διότι τὸ διὰ τῆς ἐσωτερικῆς παραγωγῆς ἀναπληρούμενον δὲν εἰσάγεται ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, καὶ φέρει ἀρνητικῶς τὸ ἐπιδιωκόμενον ἀποτέλεσμα διὰ τῆς μὴ ἐξαγωγῆς τοῦ μετάλλου. Ὅταν, ὅμως, ἔχωμεν ἄμεσον τὴν σχέσιν πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν διὰ τῆς παραγωγῆς τῆς εἰς αὐτὸ προωρισμένης, ὀφείλομεν διὰ παντὸς τρόπου νὰ ἐνισχύσωμεν τὴν τοιαύτην παραγωγήν, ἂν δὲ πρὸς ἐνίσχυσιν αὐτῆς ἀπαιτεῖται νὰ θυσιάσωμεν καὶ σπουδαίαν πρόσοδον τοῦ Κράτους, ὀφείλομεν νὰ ὑποστῶμεν τὴν θυσίαν. Ἰδίως ὀφείλομεν νὰ ὑποστῶμεν αὐτήν, προκειμένου περὶ τῆς παραγωγῆς τοῦ οἴνου, ὀφείλομεν νὰ τὴν ὑποστῶμεν χάριν τῆς κοινῆς ἀμπέλου, ἀλλ' ἔτι μᾶλλον χάριν τῆς σταφιδαμπέλου. (...)

Δίνοντας έμφαση στην προσπάθεια αύξησης της παραγωγής, ανέλυσε τα μέτρα για τη διανομή και τη μίσθωση της εθνικής γης, καθώς και για τη σύνταξη κτηματολογίου, ώστε να αντιμετωπιστούν οι καταπατήσεις:

Τὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς παραγωγῆς πρέπει νὰ εἶναι παρ' ἡμῖν τὸ κύριον μέλημα, πρωτίστη δὲ παραγωγή, χρῄζουσα τῆς μερίμνης ἡμῶν, εἶναι ἡ σταφίς, εὐθὺς κατόπιν τάσσονται τὰ τῆς οἰνοποιΐας ἐν γένει, συνταυτιζόμενα ἔν τισι πρὸς τὰ τῆς σταφίδος καὶ τὰ τῆς παραγωγῆς τῶν σιτηρῶν. Ἡ μέριμνα αὕτη δὲν ἐπιβάλλει μόνον τὰ μέτρα, ἅτινα ὡς καθαρῶς φορολογικὰ ἀναγράφονται ἐν τοῖς ἀποτελέσμασιν αὐτῶν διακεκριμένως ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ἐπιβάλλει καὶ ἄλλα μέτρα, ὧν τὰ ἀποτελέσματα δὲν δύνανται δι' ἀριθμῶν εὐκρινῶς καὶ ἐκ προοιμίων νὰ καθορισθῶσιν, ἐπάγονται, ὅμως, θυσίας ἐνδεχομένας, ἅστινας, ὅμως, δὲν πρέπει νὰ διστάσωμεν νὰ παραδεχθῶμεν. Ἡ διανομὴ τῆς ἐθνικῆς γῆς ἦτο μέτρον ἐπιβαλλόμενον εἰς τὸ Κράτος, δυστυχῶς, ὅμως, ἐκανονίσθη οὕτως ἀμελετήτως, τοσοῦτον ἀνεπιτυχῶς, ὥστε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι, ἐὰν ἐδωρεῖτο ἡ ἐθνικὴ γῆ εἰς τοὺς καλλιεργητάς, θὰ ἦτο ἐπικερδέστερον εἰς τὸ Δημόσιον τὸ μέτρον, τοῦ ληφθέντος ὡς τὸ διετύπωσεν ὁ ὑπουργὸς ὁ εἰσαγαγὼν αὐτὸ κατὰ τὸ 1871. Τοιαύτας ὑπέστησαν πιέσεις οἱ ἀποκτήσαντες τὴν ἐθνικὴν ἀκίνητον περιουσίαν ἐκ τῆς ἀμελετήτου ἐκείνης νομοθεσίας, ὥστε τῇ ἀληθείᾳ ἀντὶ προθέσεως εὐεργετικῆς κινδυνεύει νὰ θεωρηθῇ, ὡς ὑπαγορεύσασα τὴν νομοθεσίαν ἐκείνην, πρόθεσις τιμωρίας τῶν καλλιεργητῶν τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς οὕτω γενομένης διανομῆς. Ἀπεδείχθη δὲ τοῦτο ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτοῦ, ὅτε τὸ προκάτοχον ὑπουργεῖον ἐθεώρησεν ὡς ἀναγκαίαν συνέπειαν τοῦ συστήματος τὴν ψήφισιν νόμου, ἐπιτρέποντος τὴν μίσθωσιν τῆς ἐπικαρπίας τῶν καλλιεργουμένων ἀδηλώτων γαιῶν, εἴτε αὗται προέρχωνται ἐκ πλεονασμάτων δηλωθεισῶν γαιῶν, εἴτε αὗται προέρχωνται ἐκ γαιῶν μηδαμῶς δηλωθεισῶν. Ἀπέναντι συστήματος ἀκαταρτίστου καὶ ἀπολήγοντος εἰς τὸ δίλημμα, τοῦ ἀφορολογήτου τῆς προσόδου τῶν μὴ δηλωθεισῶν γαιῶν, βραβευομένου οὕτω τῆς κακῆς πίστεως κατόχου, ἢ τῆς ὑποβολῆς τῆς προσόδου ταύτης εἰς φορολογίαν, διὰ μισθώσεως ἐπὶ ἀδήλοις, ἐνόμισαν οἱ προκάτοχοι ἡμῶν ὅτι ἡ πρόσοδος τῶν καλλιεργουμένων τούτων γαιῶν, τῶν πλεοναζουσῶν ἐπὶ τῶν δηλωθεισῶν ἐκτάσεων καὶ τῶν

γαιῶν τῶν μηδόλως δηλωθεισῶν, ἀλλ' ὅπως δήποτε καλλιεργουμένων, ὧν οὐδεμίαν εἶχε σημείωσιν οὐδὲ γνῶσιν ἡ ὑπηρεσία, ἔπρεπε νὰ ἐκμισθῶται ἐπὶ δημοπρασίᾳ, ὁ δὲ μισθωτὴς ν' ἀναλαμβάνῃ πρὸς τοὺς κακῆς πίστεως κατόχους τὸν ἀγῶνα τῆς βεβαιώσεως τῆς ἐπικαρπίας. Ποῖον ὑπῆρξε τοῦ μέτρου τούτου τὸ ἀποτέλεσμα; Τὸ ὑπουργεῖον, τὸ εἰσαγαγὸν τὸ μέτρον, ἀνέγραψεν ἐξ αὐτοῦ πρόσοδον 7,000 δραχμῶν, ἀπεδείχθη, ὅμως, ὅτι ἀντὶ 7,000 δραχμῶν, καταβληθεισῶν τὸ πρῶτον ἔτος ὑπὸ τῶν μισθωτῶν, εἰσέπραξαν οὗτοι ἑκατοστύας χιλιάδων δραχμῶν. Οὐδὲ ταύτας εἰσέπραξαν ἁπάσας παρὰ τῶν κακῆς πίστεως κατόχων, ἀλλ' εἰσέπραξαν πολλάς, διὰ τοῦ ὅπλου τοῦ παραδοθέντος εἰς αὐτοὺς πρὸς πίεσιν, παρὰ τῶν καλλιεργούντων γαίας δεδηλωμένας καὶ οἵτινες, ἵνα ἀπαλλαγῶσι τῆς πιέσεως προετίμων νὰ πληρώσωσι λύτρα. Δὲν δύναμαι νὰ κατακρίνω τοὺς προκατόχους ἡμῶν ἐπὶ τῷ ληφθέντι μέτρῳ· ὁ μόνος καὶ ἐπ' αὐτῷ κατακριτέος εἶναι ὁ ἀρχικῶς συντάξας καὶ ἐπιτυχὼν τὴν ἐπιψήφισιν τῆς νομοθεσίας περὶ διαθέσεως τῆς ἐθνικῆς ἀκινήτου περιουσίας, διότι ἐκεῖνος εἶναι ὁ παραίτιος ἁπάντων τῶν δεινῶν. Οἱ δυστυχεῖς προκάτοχοι ἡμῶν εὑρέθησαν ἀπέναντι τοῦ διλήμματος ἢ νὰ θυσιάσωσι τὰ συμφέροντα τοῦ Δημοσίου, βραβεύοντες τοὺς κακῆς πίστεως κατόχους, ἢ νὰ παραδώσωσι τὸ μέσον τοῦτο τῆς πιέσεως εἰς χεῖρας τῶν μισθωτῶν. Προετίμησαν τὴν μίσθωσιν, ἐλπίσαντες ἴσως ὅτι ἤθελε τοὐλάχιστον ἐπιτευχθῆ σπουδαία εἴσπραξις ὑπὲρ τοῦ Δημοσίου, καίτοι τὸ ἀποτέλεσμα τῶν δημοπρασιῶν ἐξ 7,000 δραχμῶν μικρὰν καὶ περὶ τούτου ἐπέτρεπεν ἐλπίδα. Ναὶ μὲν αἱ δημοπρασίαι μετὰ τὸ πρῶτον ἔτος ἀπήνεγκον 70,000 δραχμῶν, ἀλλὰ τί εἶναι 70,000 δραχμῶν ἀπέναντι τῶν ποσῶν, ἅτινα οἱ μισθωταὶ θὰ εἰσέπραττον; Ἐνῷ ἐγένετο ἡ παραχώρησις τῆς μισθώσεως ἐν δημοσίῳ πλειστηριασμῷ, διατί δὲν ἐγένοντο προσφοραὶ ἀνώτεραι; Διότι οἱ ἐπιδιώκοντες ὠφέλειαν ἐκ κανονικῆς ἐργασίας δὲν κατήρχοντο εἰς τὸν διαγωνισμόν, διότι ἔβλεπον ὅτι ἡ βεβαίωσις τῆς ἐπικαρπίας ἤθελε τοὺς ἐκθέσει εἰς δικαστικοὺς ἀγῶνας καὶ ἤθελεν ὑποχρεώσει αὐτοὺς νὰ λάβωσι στάσιν ἀπέναντι τῶν συμπολιτῶν αὐτῶν μὴ ἐπίζηλον. Οἱ διαγωνιζόμενοι, ἑπομένως, δὲν ἦσαν κατὰ κανόνα ἐκ τῶν συντελούντων εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ πρέποντος ἀποτελέσματος τῶν δημοπρασιῶν, ἦσαν μεταξὺ αὐτῶν καὶ πολλοί, οἵτινες κατήρχοντο εἰς τὸν συναγωνισμὸν ἐπὶ σκοπῷ ἐκθέσμου ἐκμεταλλεύσεως τοῦ δικαιώματος, τὸ ὁποῖον ἤθελον ἀποκτήσει. Συνέπεια τούτου εἶναι ὅτι οἱ μισθωταὶ εἰσπράττουσι, παρ' ὀφειλόντων καὶ μὴ ὀφειλόντων, ἑκατομμύριον, τὸ δὲ Δημόσιον εἰσπράττει 70,000 δραχμῶν. Ἐβασανίσθη τὸ ζήτημα παντοιοτρόπως, ἐξητάσαμεν ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ βραβευθῶσιν οἱ κακῆς πίστεως κάτοχοι, οἱ καλλιεργοῦντες καὶ ἀποκρύπτοντες τὴν καλλιέργειαν. Ἀνεγνωρίσαμεν ὅτι ἀδύνατον ἦτο νὰ παραγάγωμεν οἷον δήποτε ἀγαθὸν ἐκ τοῦ ἐλεεινοῦ θεσμοῦ τῆς μισθώσεως τῆς ἐπικαρπίας τῶν ἀποκρυπτομένων ἀδηλώτων ἐθνικῶν γαιῶν καὶ ὅτι προτιμότερον νὰ μείνῃ ἀζήτητος ὁ κακῆς πίστεως κάτοχος, ἢ νὰ ἐξακολουθῇ ὁλόκληρος κοινωνία ὑφισταμένη τὰς ἐκ τῆς μισθώσεως πιέσεις. Ἡ νομοθεσία τοῦ 1871 δὲν συνετάχθη, βεβαίως, χάριν τῶν κακῆς πίστεως κατόχων, ἀλλ' ὡς συνετάχθη, ἀναποδράστως καταλήγει εἰς τὴν βράβευσιν τῆς κακῆς πίστεως, ἀφοῦ δὲ τοιαύτη εἶναι ἡ νομοθεσία, πρέπει ν' ἀνεχθῶμεν τὰς συνεπείας, ἕως οὗ δυνηθῶμεν ριζικῶς νὰ διαρρυθμίσωμεν τὰ κατ' αὐτήν. Ἀνάγκη, ἄρα, νὰ παραιτηθῶμεν ἀπὸ τῶν μισθώσεων καὶ τοῦτο προτείνομεν εἰς τὴν Βουλήν, ἤτοι τὴν κατάργησιν τοῦ δικαιώματος, ὅπερ κατὰ τὸν νόμον του 1885 ἔχει ἡ Κυβέρνησις, τῆς μισθώσεως τῆς ἐπικαρπίας τῶν ἀδηλώτων γαιῶν, ὧν οἱ καλλιεργηταὶ ἀποκρύπτουσι τὴν καλλιέργειαν. Ταὐτοχρόνως, ὡς γινώσκει ἡ Βουλὴ ἐκ τῶν κατὰ τὴν παρελθοῦσαν σύνοδον προταθέντων, ἐλήφθησαν ριζικὰ μέτρα, ὅπως κανονισθῶσι τὰ τῆς ἀκινήτου περιουσίας τοῦ Δημοσίου, ἐλήφθησαν ριζικὰ μέτρα, ὅπως τὰ τοῦ κτηματολογίου τοῦ Κράτους κανονισθῶσιν, ὅπως καταστρωθῇ ὁ κτηματικὸς χάρτης τῆς Ἑλλάδος τῆς τε ἰδιωτικῆς κτήσεως, τῆς μὴ ἐχούσης τὴν ἀρχὴν ἐν τῇ κυριότητι τοῦ δημοσίου καὶ τῆς ἀνατρεχούσης εἰς τὴν κυριότητα τοῦ δημοσίου. Ἀλλ' ἐν Ἑλλάδι, ὡς ἐκ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἀπεκτήθη ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ Κράτους, εὐτυχῶς τὸ πλεῖστον τῆς κυριότητος τῆς γῆς ἀνατρέχει εἰς τὸ Δημόσιον, ἑπομένως κανονίζοντες τὰ τῆς ἰδιωτικῆς κτήσεως, κανονίζομεν συνάμα καὶ τὰ τῶν δικαιωμάτων τοῦ Δημοσίου ἐπὶ τῶν τῆς ἰδιωτικῆς κτήσεως τῆς ἐκ τῶν δημοσίων κτημάτων καὶ γαιῶν παραγομένης. Εἰσήχθη κατὰ τὴν παρελθοῦσαν σύνοδον εἰς τὴν Βουλὴν σχέδιον νόμου, ἐπιτρέποντος εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἵνα προβῇ εἰς τὰ τῆς καταστρώσεως τοῦ κτηματικοῦ χάρτου τῆς Ἑλλάδος, ὁ δὲ νόμος ἐψηφίσθη εἰς πρώτην ἀνάγνωσιν καὶ δὲν ἔλαβε τὴν ὁριστικὴν κύρωσιν, ἀλλ' ἐπιτρέπεται εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἐξ ἄλλων νόμων νὰ προβῇ εἰς ἐργασίας προκαταρκτικὰς περὶ τοῦ κτηματικοῦ τούτου χάρτου· αἱ δὲ ἐργασίαι ἤρξαντο καὶ προβαίνουσι ταχύτατα καὶ οἱ μεταβαίνοντες εἰς Ἐλευσῖνα ἀπαντῶσι τοὺς χαράττοντας γραμμὴν τῆς γεωδαιτικῆς βάσεως. Διὰ τοῦ κτηματικοῦ χάρτου θέλει ἐπιτευχθῆ ὁ κανονισμὸς τοῦ ζητήματος τῶν δηλωθεισῶν καὶ τῶν ἀδηλώτων γαιῶν, ἀλλὰ θέλει κανονισθῆ καὶ ζήτημα ἄλλο σπουδαιότατον, τὸ τῆς ἰδιωτικῆς κτήσεως, θέλει δὲ καταστῆ ἐφικτὴ ἡ ἐν Ἑλλάδι ἵδρυσις τῆς Κτηματικῆς πίστεως. Ἤδη ἐκ τῶν ἐπιτευχθέντων ὡς πρὸς τὰ τῆς πίστεως τῆς χώρας, ὡς πρὸς τὰ τοῦ ὄρου, ἐφ' ᾧ δανείζεται τὸ Κράτος, ὁ τόκος τοῦ χρήματος τοῦ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰσαγομένου εἰς τὴν χώραν

πρὸς χρησιμοποίησιν ἐν αὐτῇ ἐπαισθητῶς ἠλαττώθη. Τὸ Δημόσιον, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε ἐδανείζετο πρὸς 9 καὶ 10 τοῖς %, σήμερον δανείζεται ἐν τῷ ἐξωτερικῷ πρὸς 5 τοῖς %. Ὅταν δὲ τὸ Δημόσιον δανείζηται πρὸς 5%, δὲν ἀπέχει πολὺ ἡ ἐποχή, καθ' ἣν πάντες θέλουσι δανείζεσθαι ἐφ' ὅρῳ παρεμφερεῖ. Ἤδη περὶ κτηματικῆς τραπέζης διαπραγματευόμεθα ἐπὶ τοιαύτῃ βάσει, ἐπὶ τῇ βάσει τόκου κανονιζομένου, ὅπως ἁπανταχοῦ καὶ ἐνταῦθα, ἐν σχέσει πρὸς τὸν τόκον τῶν δημοσίων χρεῶν. Προσκόπτουσιν, ὅμως, αἱ διαπραγματεύσεις οὐχὶ εἰς τὰ τοῦ τόκου, ἀλλ' εἰς τὰ τῆς ἰδιωτικῆς ἀκινήτου κτήσεως, ἥτις παρ' ἡμῖν εἶναι τοσοῦτον ἀκανόνιστος, ὥστε δὲν εἶναι εὔκολος ἡ ἐπ' αὐτῆς στήριξις τῆς κτηματικῆς πίστεως. Βάσις τῆς κτηματικῆς πίστεως εἶναι ὁ καθορισμὸς τῶν δικαιωμάτων ἑκάστου διὰ κανονικῆς ἐργασίας καὶ ταύτης τῆς ἐργασίας βάσις εἶναι ὁ κτηματικὸς χάρτης. Ἡ ἐλάττωσις τοῦ τόκου, εὐθὺς ὡς δυνάμεθα νὰ προσφέρωμεν εἰς τὸ ξένον χρῆμα τὰς ἐγγυήσεις τῆς ἰδιωτικῆς κτήσεως, ἃς ὁ χάρτης ὁ κτηματικὸς καθιστᾷ ἐφικτάς, ἐπιτρέπει τὴν σύστασιν κτηματικῶν τραπεζῶν, μεθ' ὧν στενότατα συνδέονται καὶ αἱ γεωργικαὶ τράπεζαι.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνη αὕτη ἡ ὠφέλεια, ἡ ἐκ τῆς ἐλαττώσεως τοῦ τόκου τοῦ ἐπὶ τῶν χρεῶν τοῦ Δημοσίου· ὅπως τὰ χρέη τοῦ Δημοσίου ἤδη ἐπιβαρύνονται διὰ τόκου ἐλάσσονος ἢ πρότερον, οὕτω πρέπει νὰ ληφθῶσι μέτρα, ὅπως καὶ τὰ χρέη τῶν δήμων διὰ συμπράξεως τοῦ Δημοσίου ἀποτίνωσι τόκον ἐλάσσονα· διὰ τῆς συμπράξεως δὲ τοῦ Δημοσίου γινομένης κατὰ τρόπον ἐξασφαλίζοντα καὶ αὐτοῦ τὰ συμφέροντα, θέλει βεβαίως ἐπιτευχθῆ καὶ ὑπὲρ τῶν δήμων ὅ,τι ἐπετεύχθη καὶ ὑπὲρ τοῦ Κράτους. Εἶναι ἄτοπον σήμερον, ὅτε τὸ Δημόσιον δανείζεται πρὸς 5%, νὰ δανείζωνται οἱ δῆμοι πρὸς 7%· καί, βεβαίως, πρέπει νὰ ληφθῶσι μέτρα, ὅπως οἱ τόκοι τῶν χρεῶν τῶν δήμων περιορισθῶσι καὶ αὐτοὶ εἰς τὸν ὅρον, ἐφ' ᾧ δανείζεται καὶ ἡ Κυβέρνησις, ἀλλὰ τοῦτο τότε μόνον θέλει καταστῆ ἐφικτόν, ὅταν ψηφισθῇ τὸ κατὰ τὴν παρελθοῦσαν σύνοδον ὑποβληθὲν εἰς τὴν Βουλὴν μέτρον, τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν κατάργησιν τῶν διαπυλίων τελῶν καὶ εἰς τὴν ἀντικατάστασιν αὐτῶν διὰ τῶν ἐν τῷ νομοσχεδίῳ. Ἦτο ἀνάγκη νὰ μνησθῶ τῶν τοῦ νομοσχεδίου ἐκείνου ἐν σχέσει πρὸς τὸν προϋπολογισμόν, οὐ μόνον διότι τὰ τοῦ τόκου τῶν κεφαλαίων σχετίζονται ἀμέσως πρὸς τὸν προϋπολογισμὸν καὶ πρὸς τὰ τῆς τροπῆς δανείων, ὧν ὁ προϋπολογισμὸς ἀναγράφει τοὺς τόκους καὶ τὰ χρεωλύσια, ἀλλὰ διότι διὰ τῶν μέτρων ἐκείνων μεταρρυθμίζονται τὰ τῆς φορολογίας τῆς ἐπὶ τῇ εἰς τὸ Κράτος εἰσαγωγῇ. Ὅπως κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, ὅτε εἰσήχθη τὸ νομοσχέδιον περὶ διαπυλίων τελῶν, ἡ κατάργησις αὐτῶν ἀνεπληροῦτο διὰ φορολογίας ἐπὶ τῶν ἔξωθεν εἰσαγομένων εἰδῶν, καὶ ἤδη ἐπὶ τῇ αὐτῇ βάσει εἰσάγομεν ἐκ νέου τὸ νομοσχέδιον, τροποποιοῦντες αὐτὸ μόνον ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον, ἐν τῇ διανομῇ τῶν εἰσπραττομένων καὶ ἐν τῷ ὅρῳ τῶν εἰσπρακτέων. Οὕτως ἐπιβάλλομεν ἀντὶ τῶν καταργουμένων διαπυλίων τελῶν πρόσθετον δασμὸν ἐπὶ τῇ εἰσαγωγῇ· ὁ σπουδαιότερος δὲ τῶν ἐπιβαλλομένων προσθέτων δασμῶν εἶναι ὁ ἐπὶ τῶν σιτηρῶν. Ὁ ὅρος τοῦ προσθέτου τούτου δασμοῦ κανονίζεται διὰ τρόπου, μὴ μεταβάλλοντος κατ' οὐσίαν τὸ καθεστώς. Σήμερον τὰ εἰσαγόμενα σιτηρὰ εἰς τὰς πόλεις ὑποβάλλονται εἰς φορολογίαν 2 τοῖς % ἐπὶ τῷ ὅρῳ τῶν ἐν τῇ δασμολογικῇ διατιμήσει τῶν δήμων καθοριζομένων. Οὕτως ὁ σῖτος, ὁ εἰσαγόμενος εἰς Ἀθήνας ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὑποβάλλεται εἰς τὸν καθοριζόμενον ἐν τῷ Δημοσίῳ δασμολογίῳ φόρον δραχμῆς καὶ λεπτῶν 20 κατὰ στατῆρα, ἀλλ' ὁ σῖτος οὗτος ὑποβάλλεται καὶ εἰς πρόσθετον ἔτι φόρον δημοτικὸν 28 λεπτῶν, διότι ἡ δημοτικὴ διατίμησις ὁρίζει τὴν τιμὴν τοῦ σίτου εἰς 14 δραχμὰς κατὰ στατῆρα, ἑπομένως κατὰ λόγον τῶν 2 τοῖς % ἐπὶ τῶν 14 δραχμῶν ὁρίζεται ὁ δημοτικὸς δασμὸς εἰς 28 λεπτὰ κατὰ στατῆρα. Ὁ δασμὸς οὗτος τῶν 28 λεπτῶν καταργεῖται ὡς διαπύλιος, ἐπιβάλλεται δὲ ὡς πρόσθετος ἐπὶ τῆς εἰσαγωγῆς· καταργοῦνται καὶ τὰ ἐπιβαλλόμενα διαπύλια εἰς τὸν ἐγχώριον σῖτον, τὸν εἰσαγόμενον εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν. Ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι τὸ ποσὸν τοῦ ἐγχωρίου σίτου, τοῦ εἰσαγομένου εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, εἶναι ἐν συνόλῳ ἴσον πρὸς τὸ ποσὸν τὸ ἔξωθεν εἰσαγόμενον, πρέπει εἰς τὸν ἔξωθεν εἰσαγόμενον σῖτον νὰ ἐπιβάλωμεν ἴσον ποσὸν πρὸς τὸ καταργούμενον ἐπὶ τοῦ εἰσαγομένου εἰς τὴν πόλιν ἐγχωρίου σίτου, ὅπως ἀναπληρώσωμεν ὁλόκληρον τὸ ποσὸν τοῦ τέως ἐπιβαλλομένου δημοτικοῦ δασμοῦ, τοὐτέστι πρέπει νὰ ἐπιβάλωμεν εἰς τὸν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰσαγόμενον σῖτον πρόσθετον δασμὸν δὶς 28 λεπτῶν, ἤτοι λεπτῶν 56. Τοῦτο τὸ ποσόν, ἤτοι εἰς στρογγύλον ἀριθμὸν λεπτὰ 60, προτείνομεν ὅπως ἐπιβληθῇ ὡς πρόσθετος δασμὸς ἐπὶ τοῦ ἔξωθεν εἰσαγομένου σίτου ἀντὶ τῶν καταργουμένων δημοτικῶν δασμῶν ἐπὶ τῶν εἰσαγομένων εἰς τοὺς δήμους σίτων, εἴτε ξενικῶν εἴτε ἐγχωρίων· τοὐτέστι τὸ ποσόν, τὸ τέως ἐπιβαλλόμενον εἰς τὸν ξενικὸν καὶ εἰς τὸν ἐγχώριον σῖτον, θὰ ἐπιβάλληται ὁλόκληρον εἰς τὸν ξενικόν, ἀπαλλασσομένου τοῦ ἐγχωρίου ἀπὸ παντὸς δημοτικοῦ δασμοῦ καὶ καταργουμένων τῶν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τελωνιακῶν ζωνῶν, αἵτινες παρεμποδίζουσι τὴν ἐμπορικὴν ἐν τῇ χώρᾳ κίνησιν καὶ ὑποβάλλουσιν εἰς μυρίας πιέσεις τοὺς εἰσερχομένους εἰς τοὺς δήμους.

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Διὰ τοῦ δασμολογίου ἐπιβάλλετε ταῦτα ἢ διὰ τοῦ νόμου;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (Πρωθυπουργός). Διὰ τοῦ νόμου. Εἰξεύρω ὅτι οἱ θέλοντες νὰ διαστρέφωσι τὰ πάντα παρέστησαν ὅτι τὰ μέτρα ταῦτα λαμβάνονται ὑπὲρ τοῦ Δημοσίου Ταμείου, ἐνῷ οὐδὲ λεπτὸν ἐκ τῶν προσθέτων δασμῶν πρόκειται νὰ περιέλθῃ εἰς τὸ Δημόσιον Ταμεῖον, θὰ εἰσπράττωνται δὲ οὗτοι

ὑπὲρ τῶν δημοτικῶν ταμείων, διανεμόμενοι καθ' ὃν τρόπον ὁ περὶ καταργήσεως τῶν διαπυλίων τελῶν νόμος κελεύει.

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Δὲν γνωρίζω τίνες, οἱ διαστρέφοντες τὰ πράγματα, ἀλλὰ θὰ συζητήσωμεν.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (Πρωθυπουργός). Ἐπίσης ἐπὶ τῶν κτηνῶν, τῶν εἰσαγομένων εἰς τὸ Κράτος, θέλει ἐπιβληθῆ πρόσθετος φορολογία τριῶν δεκατημορίων, ἥτις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν καταργουμένην τῶν διαπυλίων, διότι κατὰ τὴν δημοτικὴν διατίμησιν τὰ χονδρὰ κτήνη ἔχουσιν ἀξίαν 240 δραχμῶν, ἐπομένως εἰς δρχ. 4.80 ἀνέρχεται ἡ φορολογία ἡ δημοτική, ἡ προστιθεμένη νῦν εἰς τὰς τριάκοντα δραχμὰς ἐπὶ τῶν ἔξωθεν εἰσαγομένων κτηνῶν, ἀλλὰ αἱ 4.80 ἐπιβάλλονται καὶ εἰς τὰ εἰσαγόμενα εἰς τοὺς δήμους ἐγχώρια κτήνη, ἐπειδὴ δὲ ὑποθέτομεν ταῦτα ἰσάριθμα πρὸς τὰ ξενικά, ἐπιπροσθέτομεν τὸ ποσὸν τοῦτο εἰς τὸν δασμὸν τῶν ξενικῶν καὶ ἔχομεν πρόσθετον δασμὸν 9,60, περιοριζόμενον διὰ τῶν τριῶν δεκατημορίων εἰς δραχμὰς 9· ἀπαλλάσσονται δ' οὕτως ἐντελῶς τὰ ἐγχώρια κτήνη παντὸς δημοτικοῦ δασμοῦ, ἐπιβαρυνομένων μόνον τῶν ξενικῶν.

Τοιαῦται αἱ προτεινόμεναι μεταρρυθμίσεις, αἵτινες ἔχουσιν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐλάττωσιν ἔν τισι τῶν εἰσπράξεων τοῦ 1889 καὶ τὴν αὔξησιν ἐν ἄλλοις, αὔξησιν, ὅμως, ὡς παρετήρησα, κατωτέραν τῶν ἐλαττώσεων, ἐπειδὴ τὴν αὔξησιν ὡς ἀντισήκωμα προκαλοῦμεν ὡς πρός τινας μόνον τῶν γενομένων καταργήσεων καὶ ἐλαττώσεων φόρων, ἄλλας δὲ ἐλαττώσεις καὶ καταργήσεις εἰσάγομεν ἄνευ οὐδενὸς ἀντισηκώματος.

Αφού ανέλυσε τα έσοδα και τα έξοδα του προϋπολογισμού, ο Χαρίλαος Τρικούπης κατέληξε:

Ἔχοντες οὕτω ἀναγεγραμμένον ἐν τῷ προϋπολογισμῷ περίσσευμα 2,885,000, ἔχομεν ἐκ τῆς κεκτημένης πείρας τὴν ἐγγύησιν ὅτι ἐν τῷ ἀπολογισμῷ θὰ ὑπάρξῃ ἰσοζύγιον. Θὰ ἦτο ἐπιθυμητόν, βεβαίως, τὸν προϋπολογισμὸν νὰ συνετάττομεν ἰδιορρύθμως ἡμεῖς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πιθανῶν εἰσπράξεων. Τοῦτο ἐπεθύμουν καὶ ἐλπίζω νὰ ὑπουργεύσω ἐφ' ἱκανὸν ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν, ὥστε νὰ εἰσαγάγω καὶ οὕτω κατηρτισμένον προϋπολογισμόν. Τὸ ἔτος τοῦτο δὲν ἐθεώρησα ὅτι ὤφειλον νὰ καταρτίσω αὐτὸν ὑπὸ τοιοῦτον τύπον, διότι τότε μόνον πρέπει νὰ ὑποβληθῇ ὁ προϋπολογισμὸς οὕτω συντεταγμένος, ὅταν μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ποσοστοῦ τῆς ἐπὶ ἔλαττον διαφορᾶς τῶν πιθανῶν εἰσπράξεων ἀπὸ τῶν πιθανῶν βεβαιώσεων, ἔχωμεν πάλιν τυπικὸν ἰσοζύγιον. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ τοιοῦτον τυπικὸν ἰσοζύγιον εἶναι μέγα περίσσευμα, εἶναι περίσσευμα ἀνώτερον ἴσως τοῦ ἀναγκαίου, ὄχι, ὅμως, καὶ ἀνώτερον τοῦ πρέποντος. Προϋπολογισμὸς ἰδίως ἐν Ἑλλάδι, ὅπου τὰ τῶν ἐσόδων δὲν εἶναι σταθερά, ὅπου ἐξαρτῶνται ταῦτα ἐκ μυρίων τυχαίων περιστάσεων, πρέπει πάντοτε νὰ παρουσιάζῃ περίσσευμα ἀνώτερον τοῦ θεωρουμένου ὡς ἀναγκαίου ἐν ἄλλαις χώραις, ἵνα θεωρῆται ἄρτιος. Ἐλπίζω, ὡς ἔχουσι τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ ὡς βαίνουσι τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ, ὅτι θὰ εἶναι δυνατόν, ἐντὸς βραχέος χρονικοῦ διαστήματος, οὕτω νὰ συντάσσωμεν τὸν προϋπολογισμόν, ὥστε νὰ ἔχωμεν ἰσοζύγιον εἰσπράξεων πρὸς ἁπάσας τὰς ψηφιζομένας πιστώσεις, καὶ νὰ μένῃ ὡς περίσσευμα ἡ ἐπὶ πλέον διαφορὰ τῶν πραγματοποιουμένων ἐσόδων πρὸς τὰς διατιθεμένας πιστώσεις.

ΜΙΑ ΦΩΝΗ. Ὡς ἐν Ἀμερικῇ.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Οὐ μόνον ἐν Ἀμερικῇ, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ, ὡς γινώσκετε δὲ καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ χρεωλύσιον ἐξαιρετικῶς μόνον ἀναγράφεται ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, θεωρεῖται δὲ ὡς ἀναγκαῖον χρεωλύσιον τὸ ἐκ τῆς τοιαύτης συντάξεως τοῦ προϋπολογισμοῦ προκύπτον περίσσευμα. Ἐκεῖ συντάσσεται ὁ προϋπολογισμὸς μετὰ βεβαίου περισσεύματος, οὗτινος τὸ ποσόν, ὅσον καταδειχθῇ ἐν τῷ ἀπολογισμῷ, ἔσται τὸ χρεωλύσιον τοῦ ἔτους. Ἐλπίζω ὅτι καὶ ἡμεῖς θέλομεν φθάσει ταχέως εἰς θέσιν ἐπιτρέπουσαν οὕτω νὰ καταρτίζωμεν τὸν προϋπολογισμόν. Ἀλλὰ καὶ ἕως οὗ πατήσωμεν τὸ ἔδαφος ἐκεῖνο, ἐπετύχομεν τὸν καταρτισμὸν τοῦ προϋπολογισμοῦ διὰ τρόπου, ὃν διετὴς ἐφαρμογὴ ἀπέδειξεν ἄγονα εἰς ἀπολογισμοὺς ἐν ἰσοζυγίῳ. Ἤδη μάλιστα τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1890, ὡς ἀνέπτυξα αὐτά, ὑπόσχονται τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀπολογισμὸν βελτίονα ἔτι, ἢ ἐν τῷ παρελθόντι. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ μόνων τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ παρελθόντος στηριζόμενοι, ἔχομεν ταῦτα πιστοποιοῦντα πανδήμως ὅτι τὸ ἰσοζύγιον ἐξησφαλίσθη παρ' ἡμῖν καὶ ἑδραιοῦντα τὰ ἐκ τῶν περὶ τούτου ἐγγυήσεων ἀποτελέσματα ὑπὲρ τῆς δημοσίας ἡμῶν πίστεως, ἅτινα εἶναι ἐκ τῶν κυριωδέστερον ἐπιδιωκομένων διὰ τοῦ ἀρτίου καταρτισμοῦ τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἠδυνήθημεν νὰ καταρτίσωμεν ἄρτιον προϋπολογισμόν, ἀπολήγοντα εἰς ἄρτιον ἀπολογισμόν, οὐχὶ διὰ μέτρων ἐκρύθμων, ἀλλὰ μόνον διὰ μέτρων ἅτινα ἡ ἠθικὴ συμβουλεύει, διὰ μέτρων ἀποδεικνυόντων ὅτι ἔχομεν πᾶσαν τὴν εὐλάβειαν πρὸς τὰς ὑποχρεώσεις ἡμῶν. Ἀναδείξαντες ἡμᾶς αὐτοὺς ἱκανούς, ὅπως διεξάγωμεν ἄρτια τὰ οἰκονομικὰ ἡμῶν πράγματα, εὐλαβούμενοι τῶν ὑποχρεώσεων ἡμῶν, κατωρθώσαμεν νὰ ἑδραιώσωμεν τὴν πίστιν ἡμῶν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ καὶ νὰ ἀπολαύσωμεν τῶν ὠφελειῶν τῶν ἐκ τῆς πίστεως ἀπορρεουσῶν. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀπολογισμῶν τοῦ παρελθόντος εἶναι τοιαῦτα, ὥστε ἠδύνατό τις τῷ ὄντι νὰ πτοηθῇ ἐκ τῆς ὄψεως αὐτῶν. Καὶ εἶναι τῷ ὄντι κολοσσιαῖον τὸ ἀποτέλεσμα, εἰς ὃ κατελήξαμεν, διότι ὅταν ἀναλογιζώμεθα, ἐξετάζοντες μιᾶς δεκαετίας ἀπολογισμούς, διὰ τίνων ἀλμάτων ἐφθάσαμεν μέχρι τοῦ ποσοῦ τῶν εἰσπράξεων τῶν νῦν πραγματοποιουμένων καὶ δι' ὧν ἀνταποκρινό-

μεθα πρὸς τὰς ὑποχρεώσεις ἡμῶν, ἀγόμεθα εἰς θαυμασμὸν ἐπὶ τῇ ἐπιχειρήσει, ἣν ἀπετολμήσαμεν. Ὅταν λαμβάνωμεν ἀνὰ χεῖρας τοὺς ἀπολογισμοὺς τοῦ παρελθόντος καὶ εὑρίσκωμεν ὅτι εἰς παλαιὰς δραχμὰς τὰ εἰσπραχθέντα κατὰ τὸ 1880 ἀνῆλθον εἰς 41,618,000, τοὐτέστιν εἰς 37 περίπου ἑκατομμύρια νέων δραχμῶν, βλέπωμεν δὲ σήμερον μετὰ τὴν μόνην προσθήκην τῶν εἰσοδημάτων τῆς Θεσσαλίας, εἴσπραξιν 90 ἑκατομμυρίων, καταλαμβανόμεθα ἐκ θαυμασμοῦ πῶς τὸ Ἔθνος δὲν ἐγονάτισεν ὑπὸ τοιοῦτον βάρος, ἀλλὰ φέρει αὐτὸ εὐσταλὲς εἰς ἀπάντησιν τῶν ὑποχρεώσεών του. Ἐρρήθη πρὸς τὸ Ἔθνος ὅτι διὰ τοιούτων ἐπιβαρύνσεων θέλει παρακωλυθῇ ἡ παραγωγή, ὅτι διὰ τοιούτων ἐπιβαρύνσεων δὲν θέλει ἐπιτύχει τοῦ ἐπιδιωκομένου, ἀλλὰ θέλει ἀπολήξει εἰς τὰ ἀντίθετα ἀποτελέσματα. Τὸ Ἔθνος ἔσχε τὸ ἠθικὸν σθένος ν' ἀναδεχθῇ τὰς ἐπιβαρύνσεις ταύτας, ἀπέδειξε δὲ διὰ τῶν ἀποτελεσμάτων ὅτι εἶχε καὶ τὸ ὑλικὸν σθένος, ἵνα διὰ τῆς ἐργατικότητος αὐτοῦ κατανικήσῃ πάσας τὰς δυσχερείας καὶ παρασχὸν πᾶν ὅ,τι ἀπῃτεῖτο μέχρι τοῦδε εἰς ἀπάντησιν τῶν ὑποχρεώσεων αὐτοῦ, ἐξακολουθῇ τὴν παροχὴν καὶ ἐν τῷ μέλλοντι διὰ θελήσεως καὶ δυνάμεως, ὁσημέραι αὐξανομένης. Ἀλλ' ἐνῷ ἡ θέλησις ἑδραιοῦται καὶ ἡ δύναμις πολλαπλασιάζεται, τὸ βάρος βαθμηδὸν ἐλαττοῦται. Ἤδη πρῶτον ἔτος εἰσάγομεν μέτρα περὶ μικρᾶς ἀπαλλαγῆς φορολογίας, μικρᾶς, διότι τὸ πλεῖστον ἠναγκάσθημεν νὰ ἀντισηκώσωμεν, οὐχ ἧττον εἰσηγάγομεν καὶ ἀπαλλαγὰς ἄνευ ἀντισηκώματος. Ἐλπίζομεν κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος νὰ εἰσαγάγωμεν νεωτέρας καὶ μεγαλυτέρας ἀπαλλαγάς, διότι καὶ ὁ φόρος τῶν ἀροτριώντων κτηνῶν δεῖται μετριασμοῦ, καὶ ὁ φόρος ἐπὶ τοῦ οἴνου, καὶ ἄλλοι φόροι, οἵτινες ἐπεβαρύνθησαν μετὰ τὰς τελευταίας τοῦ Ἔθνους συμφοράς, δέονται καὶ ἐκεῖνοι μειώσεως· ἀλλ' ἐνῷ ἀπεκδεχόμεθα οὕτω, νὰ προβαίνωμεν ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος εἰς ἐλαττώσεις φόρων, εἰσήλθομεν εἰς ὁδὸν ὑποσχομένην ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος αὔξησιν ἐσόδων. Τοῦτο συμβαίνει κατὰ τὸ 1890· ἐλαττοῦμεν τοὺς φόρους, ὑπολείπεται δὲ περίσσευμα ἀνώτερον, ἢ ἐν τῷ παρελθόντι· τοῦτο θὰ συμβῇ καὶ κατὰ τὸ 1891, χάρις εἰς τὰ ληφθέντα καὶ εἰς τὰ λαμβανόμενα μέτρα καὶ χάρις εἰς τὴν ἀπόφασιν, ἣν εἶχε τὸ Ἔθνος, ἵνα ἀναδειχθῇ ἄξιον ἑαυτοῦ, καὶ χάρις εἰς τὴν πεποίθησιν, ἣν εἶχεν εἰς ἑαυτό, καὶ εἰς τὴν πεποίθησιν, ἣν ἡ κυβέρνησις τοῦ Ἔθνους εἶχεν εἰς τὸ Ἔθνος. (Ζωηρὰ καὶ παρατεταμένα χειροκροτήματα καὶ ζητωκραυγαί).

«Ἡ ψῆφος ἡμῶν εἶναι ψῆφος ὑπὲρ τῆς προκατόχου κυβερνήσεως»

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Ο Χαρ. Τρικούπης έχασε τις εκλογές της 14ης Οκτωβρίου 1890 και στην εξουσία τον διαδέχθηκε ο Θεόδ. Δηλιγιάννης. Η νέα κυβέρνηση έφερε για συζήτηση στη Βουλή τον προϋπολογισμό του Χαρ. Τρικούπη. Από την αντιπολίτευση ο Χαρ. Τρικούπης υπεραμύνθηκε του προϋπολογισμού του με αγόρευσή του στις 7 Μαρτίου 1891. Τα παρακάτω αποσπάσματα προέρχονται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος ΙΒ΄, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίασις 57 (7.3.1891), σ. 928-947 και έχουν ως εξής:

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ ... Ἐξήτασα πάντα τὰ ρηθέντα ὑπὸ τοῦ κ. ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν, ἵνα ἴδω ἐὰν ἐκεῖ ὑπάρχῃ, ἐὰν ἐκεῖ ὑποφώσκῃ ἐλπίς τις ἀποκαταστάσεως τοῦ ἰσοζυγίου ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ἀλλ' ἐν τοῖς λόγοις τοῦ κυρίου ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν οὐδὲν ἄλλο εἶδον εἰμὴ ὅ,τι διέγνων καὶ ἐν τοῖς λόγοις τοῦ κ. προέδρου τῆς Κυβερνήσεως πρότερον, ὅτι οὐδεμίαν ἔχει ἡ παροῦσα Κυβέρνησις πολιτικήν, ὅτι κρύπτεται ὑπὸ τὰς πτέρυγας τῶν προκατόχων αὐτῆς, ὅτι ἔρχεται ἐνώπιον τῆς Βουλῆς φέρουσα τὰ ἔργα τῶν προκατόχων, ἀλλὰ μὴ υἱοθετοῦσα αὐτά. Βεβαίως, τὰ ἔργα τῶν προκατόχων, ἐν συνεχείᾳ Κυβερνήσεως, εἶναι κτῆμα τῶν διαδόχων, ἀλλ' ἐὰν οἱ διάδοχοι τὰ ἀποδέχονται, ὀφείλουσι ν' ἀποδέχωνται συνάμα καὶ τὴν ἐπ' αὐτοῖς εὐθύνην. Καὶ ἐπὶ προηγουμένης, ὅμως, προεδρείας τῆς Κυβερνήσεως ὁ νῦν πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως μόνον ἐξ ἀπογραφῆς παρεδέχετο τὰ ἔργα τῶν προκατόχων· ἀλλ' ἡ ἀποδοχὴ ἐξ ἀπογραφῆς μαρτυρεῖ ἀνεπάρκειαν. Ἀρτία κυβέρνησις φέρει εὐθύνην ἀκεραίαν, καὶ ἂν δὲν τολμᾷ ν' ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην ἔργων πρωτοβουλίας ἄλλων, ὀφείλει νὰ μὴ ἀναλαμβάνῃ τὴν εἰσήγησιν αὐτῶν, οὐδ' ἔχει θέσιν ἐν τῇ Βουλῇ κυβέρνησις παρουσιαζομένη ὡς ἐξ ἀπογραφῆς κληρονόμος. Ἡ 14 Ὀκτωβρίου δὲν ἐπεζήτησεν ἐξ ἀπογραφῆς κληρονόμον τῆς προκατόχου κυβερνήσεως· ἡ 14 Ὀκτωβρίου κατεδίκασε τὴν προκάτοχον κυβέρνησιν, καὶ σήμερον ὁ λαός, ὁ θριαμβεύσας κατὰ τὴν 14 Ὀκτωβρίου ἐν τῇ γνώμῃ ὅτι κατεδικάσθη καὶ ἐξηφανίσθη ἡ πολιτικὴ ἡ προηγουμένη, ἀκούει ὅτι οἱ ἐκλεκτοὶ αὐτοῦ ἀπονέμουσι τὸ γέρας εἰς τὴν πολιτικὴν τῶν προκατόχων. Δύνασθε νὰ διαμαρτύρησθε περὶ τῆς ἐννοίας τῆς ψήφου ὑμῶν, ἡ ψῆφος ὑμῶν ὑπὲρ τοῦ προβληθέντος προϋπολογισμοῦ εἶναι ψῆφος ὑπὲρ τῆς προκατόχου κυβερνήσεως· ἀφοῦ, ὅμως, δίδετε ψῆφον ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς τῆς προκατόχου κυβερνήσεως, ὀφείλετε νὰ δώσητε αὐτὴν ἀρτίαν. Διαθέ-

σατε, ὡς θέλετε, ὅ,τι ἀποδεικνύεται ἤδη ὅτι ἐπεζητεῖτε· τὸ προσωπικὸν γέρας ἀνήκει εἰς ὑμᾶς· τηρήσατε αὐτὸ ὁλόκληρον καὶ διαθέσατε αὐτὸ κατὰ τὸ δοκοῦν, ἀλλ' ἀφοῦ τίθεσθε ὑπὸ τὴν σημαίαν τῆς πολιτικῆς ἡμῶν, κρατήσατε αὐτὴν ὑψηλά· ἔχομεν καὶ ἡμεῖς τὸ δικαίωμα ν' ἀπαιτῶμεν, ὅπως οἱ λαμβάνοντες ἀπὸ τῶν χειρῶν ἡμῶν τὴν σημαίαν μὴ ἀφίνωσι ταύτην νὰ κυλίηται ἐν τῷ βορβόρῳ.

Ὁ προϋπολογισμὸς ὑμῶν δύναται νὰ συμπληρωθῇ, ὅπως ἀπολήξῃ εἰς ἰσοζύγιον· τοῦτο ὁ εἰσηγητὴς τῆς μειονοψηφίας ἀνέπτυξεν εὐστόχως καὶ δὲν ἔχω ἀνάγκην νὰ ἐπανέλθω εἰς τοὺς ὑπολογισμούς, δι' ὧν ἀπέδειξε τοῦτο. Ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ἐνόμιζε χθὲς ὅτι συλλαμβάνει ἀντιφάσκοντα τὸν εἰσηγητὴν τῆς μειονοψηφίας, διότι, ἐνῷ περὶ τοῦ ἔργου τοῦ κόμματος, μεθ' οὗ συμπράττει, συνειζήτει, προσεπάθει ν' ἀποδείξῃ ὅτι τὸ ἔλλειμμα τοῦ προϋπολογισμοῦ ἦτο μεγαλύτερον τοῦ ὁμολογουμένου· βεβαίως, εἰς τὸν εἰσηγητὴν τῆς μειονοψηφίας οὐδὲν ὑπῆρχε τὸ ὑπαγορεῦον, ὅπως συγκαλύψῃ τὰς δυσχερείας περὶ τὸν καταρτισμὸν προϋπολογισμοῦ ἐπὶ τῶν ἐνδεδειγμένων ὑπὸ τῆς προκατόχου κυβερνήσεως βάσεων· οἱ προϋπολογισμοὶ ἡμῶν ὑπῆρξαν ἄρτιοι καὶ τὴν ἀρτιότητα αὐτῶν δεικνύει αὐτὴ ἡ ὑπὸ τοῦ εἰσηγητοῦ τῆς μειονοψηφίας ἐν τῇ μελέτῃ προϋπολογισμοῦ, καταρτιζομένου ἐπὶ τῶν βάσεων τῶν προϋπολογισμῶν ἡμῶν, τεθεῖσα πρώτη βάσις τῆς ἐξακριβώσεως, ἐν ἁπάσῃ αὐτῆς τῇ ἐκτάσει, τῆς δυσχερείας περὶ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἰσοζυγίου, ἔστω καὶ ἂν ἡ ἐξακρίβωσις ἀποδεικνύῃ τὴν δυσχέρειαν μεγαλυτέραν τῆς ἀναγνωριζομένης ὑπὸ τοῦ κυρίου ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν.

...Υπεραμυνόμενος της πολιτικής της κυβέρνησής του και της αποτελεσματικότητας των μέτρων, που είχε λάβει, ο Χαρ. Τρικούπης επισήμανε ότι οι ευρισκόμενοι στην κυβέρνηση υποστήριζαν, όταν ήταν στην αντιπολίτευση, μείωση των στρατιωτικών δαπανών, ενώ τώρα προτείνουν αύξηση:

Ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν, ὅτε δὲν ἦτο ὑπουργός, εἶπεν ὅτι αὐτὸς εὐκόλως ἠδύνατο ν' ἀποκαταστήσῃ τὸ ἰσοζύγιον ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ὅτι αὐτὸς δὲν θὰ ἐπέτρεπεν, ὅπως τὰ τοῦ Στρατοῦ καὶ τοῦ Ναυτικοῦ ἐπιβάλλωσιν ὁμοῦ δαπάνην εἰς τὸ Δημόσιον ἀνωτέραν τῶν 15,000,000 δραχμῶν. Ἐκόμισα ἐνταῦθα καὶ τὴν ἀγόρευσιν αὐτοῦ, ἵνα ἀναγνώσω τὴν περικοπήν, ἂν παραστῇ ἀνάγκη. Ἀναζητῶ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τὴν διατύπωσιν τῶν ἰδεῶν τούτων, ἃς, ὅμως, μετὰ λύπης πολλῆς θ' ἀνεύρισκον ἐν αὐτῷ· διότι κατ' ἐμὲ ἀδύνατον τὰ τοῦ Στρατοῦ καὶ τοῦ Ναυτικοῦ νὰ κανονισθῶσιν ἐπὶ τῇ βάσει τοιαύτης δαπάνης, ἀλλ' ὅπως δήποτε ἀναζητῶν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ὅ,τι ἐκ τῶν ἰδεῶν τούτων ἀπέμεινε σήμερον παρὰ τῷ ἄλλοτε ἐπαγγελλομένῳ αὐτάς, εὑρίσκω ὅτι ἐνῷ, ὅτε ταῦτα ἐπηγγέλλετο ὁ νῦν ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν, δαπάναι τοῦ Ναυτικοῦ ἀνεγράφοντο ἐν τῷ προϋπολογισμῷ 3 ἑκατομμυρίων καὶ 500 χιλιάδων, σήμερον ἐν τῷ ὑποβεβλημένῳ προϋπολογισμῷ ἀναγράφονται ναυτικαὶ δαπάναι 5 ἑκατομμυρίων καὶ 986 χιλιάδων δραχμῶν. Ἐπαινῶ τὸν κ. ὑπουργὸν ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν, ὅτι οὕτω μετέβαλεν ἰδέας καὶ ὅτι δὲν ἐδίστασε νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν Βουλὴν λέγων: «Ἥμαρτον· ὡς ἀντιπολιτευόμενος ἐπηγγέλθην ἄλλοτε ὅτι θὰ περιώριζον τὰς δαπάνας τοῦ Ναυτικοῦ καὶ μάλιστα ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε διὰ Στρατὸν καὶ Ναυτικὸν ὁμοῦ νὰ δαπανῶνται τέσσαρα καὶ πλέον ἑκατομμύρια ἐπὶ ἔλασσον τῶν τότε ἀναγεγραμμένων ἐν τῷ προϋπολογισμῷ διὰ μόνον τὸν Στρατόν». Ἐπαινῶ, ὅμως, τὸν κ. ὑπουργὸν ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν, ὁμολογοῦντα πρὸς τὴν Βουλὴν τρανῶς ὅτι ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐπλανᾶτο, ὅτι τὸν ἐπλάνα τότε τὸ κομματικὸν πάθος, ὅτι τὸν ἐπλάνα ἴσως ἡ ὑπουργικὴ βουλιμία (ἱλαρότης). Ἀλλ' ὅπως δήποτε σήμερον, ὅτε ἐκορέσθη, δὲν νομίζει ὅτι δύναται ἡ Κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος νὰ προτείνῃ εἰς τὴν Βουλὴν διαρρύθμισιν τῶν τοῦ Ναυτικοῦ ἐπὶ προϋπολογισμῷ, ὁποῖον ἄλλοτε ἐθεώρει ἐπαρκῆ. Τοὐναντίον, ἐνῷ τότε ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν ἀνέγραφεν ἔξοδα 3,500,000 δρχ., ἐνῷ πέρυσιν ἀνεγράφοντο ἔξοδα 4,900,000, ἤδη προτείνει αὔξησιν τῶν ἐτησίων ἐξόδων εἰς 5,980,000, καὶ δικαίως· κατὰ τὸ προσεχὲς δὲ ἔτος, ἂν εἶναι ἔτι ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὁ αὐτός, θὰ ἀναγκασθῇ νὰ προτείνῃ περαιτέρω αὔξησιν· διότι τὰ τοῦ Ναυτικοῦ ἡμῶν δὲν δυνάμεθα νὰ παραμελήσωμεν. Τὰ τοῦ Ναυτικοῦ εἶναι τὸ κυριώτερον ἐν τῇ ἐθνικῇ πολιτικῇ, περὶ ἧς ἐγένετο πρὸ ὀλίγου λόγος ἀπὸ τοῦ βήματος. Ἀπὸ τοῦ βήματος ἐγένετο λόγος περὶ τῆς ἐνεργείας τῆς παρούσης κυβερνήσεως καὶ περὶ τῆς ἐνεργείας τῆς προκατόχου κυβερνήσεως ἐκτὸς τῶν συνόρων. Περὶ τούτων δὲν ὁμιλῶ ἐν ταῖς λεπτομερείαις· ἀλλ' ἐν τῇ γενικῇ ἀρχῇ βλέπω τὴν Κυβέρνησιν ἀποδεχθεῖσαν ὁλοσχερῶς τὴν πολιτικὴν τῆς προκατόχου. Ἴσως ὑπερέβαλεν ἔν τισιν. Ἴσως ἔν τισιν ἄνευ ἀνάγκης ἐποιήσατο ὑποχωρήσεις. Ἀλλὰ περὶ τούτων δὲν θὰ ὁμιλήσω καὶ ἀπέχω συστηματικῶς τοιούτων συζητήσεων. Ὅ,τι, ὅμως, νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ρηθῇ ἐν συζητήσει οἰκονομικῇ ἐνώπιον τῆς Βουλῆς, ὅτε πρόκειται νὰ θέσωμεν τὰς βάσεις τοῦ οἰκονομικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς χώρας καὶ νὰ διαρρυθμίσωμεν τὰ τοῦ Ναυτικοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὰς οἰκονομικὰς ἡμῶν δυνάμεις, ὅ,τι πρέπει νὰ ρηθῇ εἶναι ὅτι αἱ ἐπικρίσεις περὶ ἀποτυχούσης ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, εἴτε ἐν Κρήτῃ, εἴτε ἐν Μακεδονίᾳ, εἴτε ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν τῷ ζητήματι τῷ ἐκκλησιαστικῷ, ἐπικρίσεις τοιαῦται, μὴ σχετιζόμεναι πρὸς τὰ μέσα τῆς ἐνεργείας τῆς Ἑλλάδος, οὐδεμίαν ἔχουσιν ἔννοιαν. Ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ

Μεσσηνίας, ὡς εἶδον ἐν περιλήψεσι τῆς ἀγορεύσεως αὐτοῦ, ἠθέλησε νὰ ἀναγάγῃ εἰς σύστημα ἰδέας τινάς, καὶ εἶπεν ὅτι αὐτὸς ἐπικρίνει τὴν πολιτικὴν τῆς προκατόχου κυβερνήσεως, ἴσως δὲ καὶ τῆς νῦν, ἀλλὰ νομίζω εἰς τὴν προκάτοχον ἰδίως ἀφεώρων αἱ παρατηρήσεις αὐτοῦ, διότι ἡ προκάτοχος κυβέρνησις θεωρεῖ τὸ ζήτημα τὸ ἐθνικὸν ὡς ἑνιαῖον, ἐνῷ κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ δὲν πρέπει τὸ ζήτημα τὸ ἐθνικὸν νὰ θεωρῆται ἑνιαῖον, πρέπει ἡ Ἑλλὰς νὰ ἐπωφελῆται ἐκ τῶν τυχαίων περιστάσεων εἴτε ἐν τούτῳ, εἴτε ἐν ἐκείνῳ τῷ τμήματι καὶ νὰ λύῃ τμηματικῶς τὰ ζητήματα παρουσιαζόμενα. Ἐὰν τοιαύτην πολιτικὴν ἀκολουθήσωμεν, θὰ ἔχωμεν τὰς αὐτὰς καὶ μέχρι τοῦδε ἀποτυχίας, θὰ ἔχωμεν μεγαλυτέρας ἀποτυχίας, θὰ ἔχωμεν καὶ πλήρη καταστροφὴν τῆς ὑποθέσεως· διότι ἡ μόνη τελεσφόρος ὑποστήριξις τῆς ὑποθέσεως εἶναι ἡ ἐν εἰρήνῃ παρασκευὴ πρὸς ἐνέργειαν ἐν τῷ καταλλήλῳ χρόνῳ, εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τῶν ναυτικῶν κυρίως, ἀλλὰ καὶ τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων, ὅπως καὶ ἐν εἰρήνῃ χρησιμεύωσιν αὗται περὶ τὴν διαρρύθμισιν τῶν διπλωματικῶν ζητημάτων. Ἐν ὅσῳ τὰς δυνάμεις ταύτας δὲν ἔχωμεν ἐπαρκῶς συντεταγμένας, αἱ συζητήσεις περὶ τῶν ἀποτυχιῶν ἐν τούτῳ ἢ ἐν ἐκείνῳ τῷ τμήματι τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐν τούτῳ ἢ ἐκείνῳ τῷ ζητήματι, αἱ περὶ ἑνιαίας ἢ περὶ μερικῶν διαρρυθμίσεων τῆς ἐθνικῆς ὑποθέσεως, δύνανται νὰ χρησιμεύωσιν εἰς κομματικὰς διαμάχας, ἀλλὰ δὲν ἀπορρέουσιν ἐκ σπουδαίας ἐκτιμήσεως τῶν δυσχερειῶν τοῦ προβλήματος. Εἰξεύρω ὅτι, ὅτε ἡμεῖς διηυθύνομεν τὰ κοινά, ὑπῆρχον οἱ λέγοντες, ἐχειρώθη ὁ ἑλληνισμὸς ἐν Κρήτῃ, διότι εἰσήγαγε τὸν Σακὴρ εἰς τὴν νῆσον ἡ κυβέρνησις ἡ ἑλληνική. Εἰσήγαγε τὸν Σακὴρ εἰς τὴν Κρήτην ὁ τουρκικὸς στρατὸς καὶ ἡ ἔλλειψις δυνάμεως ἑλληνικῆς ἐπαρκοῦς, ἵν' ἀντιταχθῇ πρὸς τὸν τουρκικὸν στρατόν. Ταῦτα εἰσήγαγον τὸν Σακὴρ εἰς τὴν Κρήτην, οὐδὲ ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ εἰσέλθῃ ὁ Σακὴρ εἰς τὴν Κρήτην, ἐνόσῳ ἡ Ἑλλὰς δὲν ἦτο ἑτοίμη, ἵνα τὸν ἐμποδίσῃ. Ἐάν τις νομίζῃ ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἦτο ἑτοίμη, ἵνα ἐμποδίσῃ τότε τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Σακήρ, δύναται νὰ συζητῇ καὶ νὰ ἐπικρίνῃ ἐάν, ὅμως, δὲν νομίζῃ τις τοῦτο, ἀναπόδραστον συμπέρασμα τῆς τοιαύτης αὐτοῦ γνώμης εἶναι ἡ ἀναγνώρισις ὅτι ὀρθῶς ἐπολιτεύετο ἡ Κυβέρνησις ἡ πεσοῦσα, παρασκευάζουσα τὴν χώραν, παραγγέλλουσα, καὶ ὅτε ἀκόμη δὲν εἶχε τὰ χρήματα διαθέσιμα, παραγγέλλουσα τὰ τρία θωρηκτά, παραγγέλλουσα πρὸς τοῖς τρισὶ θωρηκτοῖς καὶ τὰ πλοῖα τὰ ἐπιβοηθητικά. Καὶ ὡς πρὸς ταῦτα ἀγνοοῦμεν τί πράττει ἡ Κυβέρνησις. Ὅτε ἡμεῖς ἀπεχωρήσαμεν ἀπὸ τῶν κοινῶν, ἐλαμβάνομεν τὰς ἐνσφραγίστους προσφορὰς διαφόρων ναυπηγικῶν καταστημάτων εἰς τὰς πρὸς αὐτὰ προκλήσεις ἡμῶν περὶ κατασκευῆς ἀνιχνευτικῶν. Ἐλπίζω ὅτι ἐξακολουθεῖ ἡ ἐνέργεια αὕτη, διότι τὰ ἀνιχνευτικὰ εἰσὶν ἀναγκαῖα ὡς συμπληρώματα τῶν θωρηκτῶν. Εἶχεν ἀναβληθῆ ἡ παραγγελία, διότι, ὅτε ἐσχεδιάζοντο τὰ θωρηκτά, ὁ μηχανικὸς τοῦ Ναυτικοῦ, ὁ διευθύνων τὴν ἐργασίαν ταύτην, ἐθεώρησεν ὅτι, προκειμένου περὶ πλοίων, ἅτινα ἠδύναντο νὰ κατασκευασθῶσιν ἐν διαστήματι 9 μηνῶν, νομίζω δὲν ἔπρεπεν ἔκτοτε νὰ παραγγελθῶσι ταῦτα, παρακολουθήματα ὄντα τῶν ἄλλων, ὧν ἡ κατασκευὴ ἀπήτει πολλαπλάσιον χρόνον, ἀλλὰ μόνον, συμπληρουμένης ἢ πλησιαζούσης τῆς συμπληρώσεως τῆς ναυπηγήσεως τῶν θωρηκτῶν, ἔπρεπε νὰ παραγγελθῶσι τὰ ἀνιχνευτικά. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ μηχανικοῦ 2 ἢ 3 ἔτη ἐν ταῖς σημεριναῖς προόδοις τῆς ναυπηγικῆς τέχνης εἶναι διάλειμμα τοσοῦτο σπουδαῖον, ὥστε ἐνδέχετο κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς χρησιμότητος αὐτῶν νὰ εἶναι ἀπηρχαιωμένα τὰ πλοῖα, ἂν παρηγγέλλοντο προώρως. Ἐφροντίσαμεν, ἄρα, ὅτε ἐπλησίαζεν ὁ χρόνος τῆς παραδόσεως τῶν θωρηκτῶν, ὅπως παρασκευασθῶσι τὰ τῆς δημοπρασίας περὶ κατασκευῆς τῶν ἀνιχνευτικῶν. Καὶ ἐγένετό τις δημοπρασία, ἥτις, ὅμως, δὲν ἐθεωρήθη ἐπαρκής, μεταξὺ γαλλικῶν καταστημάτων. Προεκλήθη κατόπιν δημοπρασία μεταξὺ γαλλικῶν, ἀγγλικῶν καὶ γερμανικῶν καταστημάτων καὶ ταύτης τῆς δημοπρασίας τὰ ἐσφραγισμένα δελτία ἔφθανον εἰς τὸ ὑπουργεῖον, ὅτε ἡμεῖς παρεδίδομεν τὴν Ἀρχήν. Καὶ τί μὲν τὸ ὑπουργεῖον πράττει περὶ τούτου, δὲν ἐξετάζω· ἀλλὰ δὲν βλέπω ἐνώπιον τῆς Βουλῆς πρότασίν τινα περὶ τούτου, ἐνῶ νομίζω ὅτι ἔπρεπεν ἡ Βουλή, πρὶν ἢ λήξωσιν αἱ ἐργασίαι αὐτῆς κατὰ τὴν σύνοδον ταύτην, νὰ παράσχῃ εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὰ μέσα πάντα, ὅπως τὰ τῶν ἀνιχνευτικῶν τούτων πλοίων μὴ ἀναβληθῶσι· διότι δὲν εἶναι ἀπαραίτητα ἴσως πρὸς τὴν ἐνέργεια τῶν θωρηκτῶν, ἀλλ' εἶναι ἐπὶ τοσοῦτον χρήσιμα εἰς ταῦτα, ὥστε δὲν ἐπιτρέπεται ἀναβολή, ἀφοῦ ὅπως δήποτε τὰ θωρηκτὰ ἐντὸς ὀλίγου συγκεντροῦνται ἐνταῦθα. Τὴν ναυτικὴν ἄρα παρασκευήν, ἐπαγομένην αὔξησιν δαπάνης καὶ υἱοθετηθεῖσαν ὑπὸ τῆς παρούσης κυβερνήσεως, ἀσπάζομαι πλήρως, ἀναγνωρίζων ἣν ἐπ' αὐτῇ φέρει εὐθύνην ἡ προκάτοχος κυβέρνησις, βεβαίως δ' ἐκεῖ δὲν θὰ ζητήσωμεν ἡμεῖς περικοπὴν ἐξόδων πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ ἐλλείμματος. Οὐδὲ θὰ ζητήσωμεν ἡμεῖς αὐτὴν ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Στρατιωτικῶν. Ἐκεῖ ἐξ ἀνάγκης ἐπράξαμεν ὅ,τι δυνάμεθα εἰς περιστολὴν τῶν δαπανῶν. Χάριν τοῦ ἰσοζυγίου, ὡς ἀνέπτυξα κατὰ προηγουμένην συνεδρίασιν, ἐπὶ ὀργανισμοῦ στρατοῦ ἐπαγομένου ἐτήσιον ἔξοδον 28,000,000, περιωρίσαμεν τὰς ἀναγραφομένας δαπάνας εἰς 17,500,000, τὴν πραγματικὴν δὲ δαπάνην εἰς 16,000,000. Ἀλλὰ κάτω τοῦ ποσοῦ τούτου εἶναι ἀδύνατον νὰ κατέλθωμεν, καὶ οὐ μόνον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κατέλθωμεν κάτω τοῦ ποσοῦ τούτου, ἀλλ' ἔκτακτοι δαπάναι θ' ἀπαιτηθῶσι τάχιστα. Εἴμεθα τὸ μόνον ἔθνος σήμερον, τὸ μὴ προνοοῦν

περὶ μεταρρυθμίσεως τοῦ ὁπλισμοῦ αὐτοῦ κατόπιν τῶν ἐφευρέσεων τῆς ἀκάπνου πυρίτιδος καὶ τοῦ ὅπλου τοῦ στενοτέραν ἔχοντος τὴν ὁλκὴν μετὰ τοῦ ἁρμόζοντος αὐτῷ φυσιγγίου καὶ τοῦ ὅπλου τοῦ ἐπαναληπτικοῦ. Αἱ τρεῖς αὗται ἐφευρέσεις ἐπήνεγκον πλήρη ἐπανάστασιν εἰς τὰ τοῦ ὁπλισμοῦ τοῦ στρατοῦ· καὶ οὐ μόνον τὰ μεγάλα κράτη, ἀλλὰ καὶ τὰ κράτη τὰ περὶ ἡμᾶς, ἡ Ρουμανία, ἡ Βουλγαρία, ἡ Σερβία καὶ ἡ Τουρκία, ὅλα τὰ κράτη ταῦτα προμηθεύονται ἤδη τὸν νέον ὁπλισμόν. Ὁ ὁπλισμός, ἄρα, οὗτος θὰ ἐπιβληθῇ προσεχῶς καὶ εἰς ἡμᾶς, ἂν μὴ ἐπιβάλληται καὶ ἀπὸ τοῦδε. Ἐπίσης καὶ ὁ ὁπλισμὸς τοῦ πυροβολικοῦ χρήζει συμπληρώσεως καὶ διὰ δαπάνης οὐχὶ ἐπίσης μεγάλης, ὅσον ἡ τοῦ ὁπλισμοῦ τοῦ πεζικοῦ, ἀλλὰ διὰ δαπάνης ἱκανῶς σπουδαίας. Δὲν δυνάμεθα, ἑπομένως, οὐδ' ἐν τῷ Στρατῷ ν' ἀπεκδεχώμεθα ἐλάττωσιν δαπάνης. Ἐν τῷ προβαλλομένῳ προϋπολογισμῷ βλέπομεν ἀσήμαντον ἐλάττωσιν ἐπὶ τῶν ἀναγεγραμμένων κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος στρατιωτικῶν ἐξόδων, αὔξησιν δὲ μᾶλλον ἐπὶ τῶν τοῦ προτελευταίου· ἀλλ', ὡς εἶπον, τὸ ἀναγεγραμμένον ἦτο πάντοτε ἀνώτερον τοῦ πραγματοποιουμένου· κατὰ τὸ ἔτος 1890, νομίζω ὅτι ἡ διαφορὰ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ ὑπερβαίνει τὴν συνήθη ἐξ ἑνὸς καὶ ἡμίσεως ἑκατομμυρίου. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἀναγραφὴ τῶν αὐτῶν περίπου καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν στρατιωτικῶν ἐξόδων πῶς ἐπετεύχθη; Ἐπετεύχθη διὰ τῆς διαγραφῆς τῆς πιστώσεως τῶν ἐαρινῶν γυμνασίων, ἅτινα ἐλπίζω ὅτι θὰ ἐκτελεσθῶσι, καίτοι ἐν τῷ προϋπολογισμῷ δὲν ἀναγράφονται. Ὥστε καὶ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν αὔξησιν μᾶλλον ἢ ἐλάττωσιν τῶν ἀναγραφομένων δαπανῶν πρέπει ν' ἀπεκδεχώμεθα. Ὅταν δὲ ἐξαιρέσητε, ἐκ τοῦ ὅλου προϋπολογισμοῦ τῶν ἐξόδων, τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν καὶ τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν, τίνα σημασίαν ἔχουσιν ὅσα εἶπεν ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Μεσσηνίας χθὲς περὶ 58,000,000, πληρωθέντων ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τὸ 1882, ἅτινα ἡ πολιτικὴ τῆς προκατόχου κυβερνήσεως ἐπηύξησεν εἰς 90,000,000, πληρωνόμενα νῦν; Ὅταν ἐπὶ τῶν Ὑπουργείων τῶν Στρατιωτικῶν καὶ Ναυτικῶν εἶσθε ἠναγκασμένοι ν' αὐξήσητε τὰς δαπάνας, ὅταν ἐπὶ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν βλέπωμεν τὴν παροῦσαν κυβέρνησιν ὑποβάλλουσαν προτάσεις περὶ αὐξήσεως δαπάνης, καίτοι ταύτας δὲν ἐγκρίνω, διότι οὐδεμία τῶν αὐξήσεων ἦτο ἀναγκαία, ὅταν τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Ἐκπαιδεύσεως ἀπαιτῇ πρόσθετον τοῦ Δημοσίου εἰσφορὰν εἰς πρόληψιν τῆς πτωχεύσεως τοῦ ταμείου τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ὅταν, μετὰ τὴν ὑποβολὴν τοῦ προϋπολογισμοῦ, βλέπωμεν εἰσαγόμενα νομοσχέδια περὶ αὐξήσεως τῶν δαπανῶν τῆς δικαιοσύνης, ἐκ περικοπῶν τίνος ὑπηρεσίας ἐπαγγέλλεται ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Μεσσηνίας τὴν περιστολὴν τῶν δαπανῶν ἀπὸ 90,000,000 εἰς 58,000,000, ὅσα ἐπλήρωνεν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς κατὰ τὸ 1882; Εἰς τὸν κ. βουλευτὴν ἐκ Μεσσηνίας, ἀπὸ τοῦ βήματος ὁμιλοῦντα, δὲν προσέχομεν, ἵνα ἀκούσωμεν θεωρίας, διότι, καίτοι λίαν εὐπαίδευτος, διακρίνεται μᾶλλον ὁ κ. βουλευτὴς ὡς ἀνὴρ πρακτικός, πῶς, ὅμως, συμβαίνει βουλευτής, κεκτημένος αὐθεντίαν ἐν συζητήσεσι περὶ τῶν οἰκονομικῶν τῆς χώρας, νὰ ἔρχηται λέγων πρὸς ἡμᾶς; «Εἰσεπράξαμεν 58,000,000, κατὰ τὸ 1882, δαπανῶμεν δὲ ἤδη 90 ἑκατομμύρια, καταλογίζω ἄρα εἰς εὐθύνην ὑμῶν τὴν διαφορὰν τῶν 32 ἑκατομμυρίων καὶ ἀποφαίνομαι ὅτι κακῶς διερρυθμίσατε τὰ οἰκονομικὰ τῆς χώρας». Εἰς ὑποστήριξιν τοιαύτης πρὸς ἡμᾶς ἀποστροφῆς ὤφειλεν ὁ κ. βουλευτὴς νὰ δείξῃ τὸν τρόπον, καθ' ὃν αὐτὸς φρονεῖ ὅτι ἠδύναντο τὰ 90 ἑκατομμύρια νὰ περισταλῶσιν εἰς 58 ἑκατομμύρια. Κατὰ τίνα τρόπον θέλετε κατορθώσει, ὅπως ἄνευ ἐλαττώσεως ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Στρατιωτικῶν, ἄνευ ἐλαττώσεως ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ναυτικῶν, οὐδ' ἐν τοῖς Ὑπουργείοις τῆς Ἐκπαιδεύσεως καὶ τῆς Δικαιοσύνης, ἐπιτύχητε ἔστω καὶ ἑνὸς ἢ δύο ἑκατομμυρίων οἰκονομίας; Ὅταν τοιαῦτα δὲν δύνησθε νὰ ἐπιτύχητε, διὰ τίνος λογικοῦ εἱρμοῦ προσδοκᾶτε ἐκ περικοπῆς τῶν ἐξόδων τὴν ἀναπλήρωσιν τοῦ ἐν τῷ ὑποβεβλημένῳ προϋπολογισμῷ ἐλλείμματος; Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τοιαύτῃ καταστάσει πραγμάτων ἀλλαχοῦ πρέπει νὰ ζητήσητε τὴν θεραπείαν. Ἡ Κυβέρνησις, ἡ παροῦσα, ἀφοῦ ἀπεδέχθη τὸν προϋπολογισμὸν ἡμῶν, ἀφοῦ ἀπεδέχθη τὴν πολιτικὴν ἡμῶν, πρὸς ἣν τὴν ἐξυπηρέτησιν κατηρτίσθη οὕτως ὁ προϋπολογισμός, διατί δὲν παραλαμβάνει ἐκ τῶν σχεδίων ἡμῶν καὶ τὰ συμπληρώματα, δι' ὧν ὁ προϋπολογισμὸς θὰ καθίστατο ἄρτιος; Ἴσως τὰ τῆς καταργήσεως τῶν χρεωλυσίων δὲν δύναται νὰ ἐπιτύχῃ, διότι διὰ τοῦτον ἢ δι' ἐκεῖνον τὸν λόγον, βεβαίως δὲν ἔχουσι τὰ πράγματα σήμερον, ὡς εἶχον, ὅτε ἡμεῖς περὶ τούτων διεπραγματευόμεθα· ἀλλὰ ταῦλλα παρ' ἡμῶν προταθέντα ἠδύνατο νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὸν προϋπολογισμόν, καὶ ἔπρεπε νὰ εἰσαγάγῃ εἰς αὐτόν, θὰ ὑπελείπετο δὲ τότε ἡ ἐξεύρεσις τρόπου ἀναπληρώσεως τῆς οἰκονομίας, ἣν παρασκευάσαντες ἡμεῖς διὰ τῆς καταργήσεως τῶν χρεωλυσίων τῶν δανείων τῶν 120 ἑκατομμυρίων καὶ τῶν 100 ἑκατομμυρίων ἀπεκαθιστῶμεν τὸ ἰσοζύγιον. Περὶ τῆς ἀναπληρώσεως, ἄρα, τῆς οἰκονομίας ταύτης, ἀνεφίκτου ἤδη, δέον πάντως νὰ ληφθῇ πρόνοια, ὅπως δέον νὰ ληφθῇ πρόνοια καὶ περὶ τῆς κατὰ ταῦλλα ἀναπληρώσεως τοῦ ἐλλείμματος, ἂν μὴ γίνωσι δεκτὰ τὰ παρ' ἡμῶν πρὸς τοῦτο προταθέντα. Τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1891 ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν παρέστησεν ὡς ἔργον τῆς προκατόχου κυβερνήσεως, ἀλλ' ἡ παράστασις αὕτη δὲν εἶναι ἀκριβής, ἐφ' ὅσον δὲν ἀναπληροῦται ἐπίσης ἐπαρκῶς, ὡς θ' ἀνεπληροῦτο ὑπὸ τῆς προκατόχου κυβερνήσεως τὸ ἐν τῷ ὑποβληθέντι προϋ-

πολογισμῷ ἔλλειμμα τό τε ὁμολογούμενον καὶ τὸ ἀποκρυπτόμενον. (...)

Μετά την ανάλυση των στοιχείων της οικονομίας, ο Χαρ. Τρικούπης επισήμανε την αδυναμία της Κυβέρνησης να καταθέσει δικό της προϋπολογισμό και κατέληξε στην αγόρευσή του:

῞Οπως ἡ Κυβέρνησις, ἀπαρνουμένη ἑαυτήν, εἰσήγαγε τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ ἐνεστῶτος ἔτους, μὴ ἀναδεχθεῖσα τὴν εὐθύνην, ὡς ἂν εἰ ὑπάρχῃ Κυβέρνησις, ὅταν συζητῆται καὶ ψηφίζηται ὁ προϋπολογισμὸς ἄνευ εὐθυνομένης ἐπ' αὐτῷ κυβερνήσεως, οὕτω μοιραίως καὶ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος θέλει ἐργασθῆ. ῞Οτε ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν ἐργασθείς, ὅπως ἐπέλθῃ ἡ μεταβολή, ἐξ ἧς εἰς αὐτὸν ἀνετέθη ἡ διαρρύθμισις τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Κράτους, ἠκούσθη λέγων ὅτι ἔχει ἀνάγκην διορίας, ὅπως ποιήσηται μελέτας περὶ τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Κράτους, ὅπως καταρτίσῃ οἰκονομικὸν σύστημα, ἔχομεν Κυβέρνησιν ὁμολογοῦσαν ὅτι διέπει τὰ τοῦ Κράτους ἄνευ πυξίδος, ἔχομεν Κυβέρνησιν ὁμολογοῦσαν ὅτι ἡ ψῆφος ἡ ἀναδείξασα αὐτὴν ἐπὶ τῇ ἐπαγγελίᾳ ὅτι ἔχει σύστημα ἦτο ψῆφος πεπλανημένη. Καὶ τοιαύτη οὖσα, κῦρος ἔχει πλῆρες ἡ ψῆφος ἐκείνη, ἀλλὰ τῆς ψήφου τὸ κῦρος σκέπει μόνον τὰ πρόσωπα τῶν κυβερνώντων. Τὸ προσωπικὸν ζήτημα διὰ τῆς ψήφου τῆς 14 Ὀκτωβρίου ἐλύθη, ἀνῆλθον εἰς τὴν ἐξουσίαν οἱ ἀπολαύοντες τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς πλειονοψηφίας τῆς Βουλῆς, ἀλλ' ἡ 14 Ὀκτωβρίου ἐν ταῖς ἐλπίσιν αὐτῆς περὶ ἀντικαταστάσεως τῶν πραγμάτων ἐψεύσθη, τὸ ἔργον αὐτῆς ἀπέτυχεν, ἡ ἀποτυχία δὲ αὕτη εἶναι ὁ θρίαμβος ἡμῶν.

«῎Αβυσσος χωρίζει τὴν δρᾶσιν τοῦ κ. Τρικούπη ἐκ τῆς δράσεως τοῦ κ. Δηλιγιάννη»

Ανυπόγραφο άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 27 Ιανουαρίου 1892 με τίτλο «Τί λέγουν οἱ ἀριθμοί»:

Ἀντὶ ἄρθρων πολυστήλων, τὰ ὁποῖα οἱ πλεῖστοι τῶν ἀναγνωστῶν συνήθως βαρύνονται νὰ παρακολουθῶσιν, ἀπεφασίσαμεν νὰ δημοσιεύσωμεν σήμερον ὀλίγους εὐγλώττους ἀριθμούς, ὅπως καταδείξωμεν ὁποία ἄβυσσος χωρίζει τὴν εὐεργετικωτάτην διὰ τὸν τόπον κυβερνητικὴν δρᾶσιν τοῦ κ. Τρικούπη ἐκ τῆς καταστρεπτικῆς καὶ ὀλεθριωτάτης δράσεως τοῦ κ. Δηλιγιάννη κατ' ἀμφοτέρας αὐτοῦ τὰς πρωθυπουργίας.

Καὶ δὴ ἀρχόμεθα ἀπὸ τῶν ἐτῶν 1885 καὶ 1886, κατὰ χρονολογικὴν σειράν:

Κυβέρνησις Δηλιγιάννη (1885-1886)

῞Ελλειμμα τακτικοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ ἔτους 1885	δρχ.	26,685,772
῞Ελλειμμα ἐκτάκτου προϋπολογισμοῦ τοῦ αὐτοῦ ἔτους	δρχ.	36,737,077
῞Ελλειμμα τακτικοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ ἔτους 1886	δρχ.	28,145,574
῞Ελλειμμα ἐκτάκτου προϋπολογισμοῦ τοῦ αὐτοῦ ἔτους	δρχ.	39,420,689
῞Ητοι ἐν συνόλῳ ἔλλειμμα διαχειρίσεως κυβερνητικῆς δεκατριῶν μόνον μηνῶν	δρχ.	130,989,112
Καὶ ταῦτα πάντα, διὰ νὰ συγκληθοῦν ἄνευ οὐδενὸς ἀποχρῶντος λόγου καὶ νὰ διατηρηθοῦν ὑπὸ τὰς σημαίας, μετ' ἀνυπολογίστων θυσιῶν, ἀπομακρυνόμενοι ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτῶν ἄνδρες	δρχ.	80,000
Καὶ διὰ νὰ ἀποβιώσωσιν ἐξ αὐτῶν ἐλλείψει ἐνδυμάτων, στρατώνων, φαρμάκων ἄνδρες	δρχ.	4,000
Καὶ διὰ νὰ ἐξευτελισθῇ ὁ τόπος ἐνώπιον τῶν ξένων ὑποβαλλόμενος εἰς τὸν εἰρηνικὸν ἀποκλεισμόν. Ἡ ἐθνικὴ πίστις ὑπέστη, ὡς εἰκός, καίριον τραῦμα.		
Αἱ ὁμολογίαι τῶν 5% κατῆλθον εἰς φράγκα		265
Τὸ εἰκοσάφραγκον ἀνέβη εἰς δραχμὰς	δρχ.	26,40
Τὸ συνάλλαγμα ἐπὶ Παρισίων ἔφθασεν εἰς	δρχ.	1.32

Κυβέρνησις Τρικούπη (1886-1890)

Αὔξησις τῶν πόρων τοῦ Κράτους διὰ προσθήκης νέων φόρων ἴση

πρὸς δραχμάς		30,000,000
Διότι ἐνῷ κατὰ τὸ 1885 ὁ κ. Δηλιγιάννης εἰσέπραξε ἐκ τῶν τακτικῶν ἐσόδων τοῦ Κράτους δραχμὰς ἐν ὅλῳ		59,436,676
Ἐν ἔτει 1889 ὁ κ. Τρικούπης εἰσέπραξε	δρχ.	89,909,907
Ἤτοι ὁ κ. Τρικούπης ηὔξησε τὰ ἔσοδα τοῦ Κράτους ἀκριβῶς κατά	δρχ.	30,000,000
Καὶ ἐπέτυχε τὸ ἰσοζύγιον. Ἐνῷ ὁ κ. Δηλιγιάννης εἶχε περιαγάγει τὴν πίστιν τοῦ Κράτους εἰς τοιοῦτο ταπεινὸν σημεῖον, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ δανεισθῇ οὔτε 100,000 δρχ. ἐν Εὐρώπῃ, ὁ κ. Τρικούπης ὑπὸ ὅρους λαμπροὺς ἔκαμε τέσσαρα δάνεια ἐν Εὐρώπῃ, διὰ τῶν ὁποίων ἐξετέλεσεν ἐπωφελεστάτας τροπὰς δανείων, καὶ σιδηροδρόμους καὶ θωρηκτὰ κατεσκεύασε πρὸς δὲ καὶ ἄλλα δημόσια ἔργα. Τὰ τέσσαρα δάνεια εἶναι τὸ τῶν 135 ἑκατομμυρίων, τὸ τῶν 125 ἑκατομμυρίων τὸ τῶν 30 ἑκατομμυρίων καὶ τὸ τοῦ σιδηροδρόμου τῆς Λαρίσης. Ὅλα ὁμοῦ ἔχουσιν ὀνομαστικὸν κεφάλαιον	δρχ.	330,000,000
Διὰ τῶν οὕτω συνομολογηθέντων δανείων ἐξωφλήθησαν τὰ ἀποφέροντα μείζονας τόκους προηγούμενα δάνεια, τὸ τῶν 60 ἑκατομμυρίων, τὸ τῆς ἀνεξαρτησίας, τὸ τῶν 25 ἑκατομμυρίων, τὸ τῶν 26 ἑκατομμυρίων, τὸ τῶν 10 ἑκατομμυρίων, τὸ τῶν 6 ἑκατομμυρίων, τὸ τῶν 4 ἑκατομμυρίων τὸ τῆς ὁδοποιΐας, αἱ προκαταβολαὶ τῶν 55 ἑκατομμυρίων αἱ ληφθεῖσαι ὑπὸ τοῦ κ. Δηλιγιάννη ἐπὶ ἐνεχυριάσει τῶν ὁμολογιῶν τοῦ δανείου τῶν 170 ἑκατομμυρίων καὶ ἓν χρέος πρὸς τὴν Τράπεζαν ἐκ	δρχ.	2,422,000
Διὰ τῆς ἐξοφλήσεως ὅλων τούτων, ἐπῆλθε εἰς τὸ κονδύλιον τῶν τόκων καὶ χρεωλυσίων τοῦ δημοσίου χρέους οἰκονομία	δρχ.	6,553,636
Ἡ πίστις τοῦ Κράτους ἠνορθώθη καὶ τὰ δάνεια τῶν 5% ἄτινα εἶχον ἐκπέσει εἰς 265 φρ. ἐπὶ Δηλιγιάννη, ἀνέβησαν μέχρι τῶν φράγκων		480
Τὸ εἰκοσάφραγκον κατῆλθεν εἰς δραχμάς		24
Τὸ ἐπὶ Παρισίων συνάλλαγμα ἐτιμᾶτο	δρχ.	1,20
Καὶ δὲν ἐπετεύχθησαν διὰ τῶν εἰρημένων τεσσάρων δανείων μόνα αὐτὰ τὰ εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα. Ἐπετεύχθη πρὸς τούτοις: Ἡ ναυπήγησις τριῶν θωρηκτῶν. Ἡ κατασκευὴ τῶν σιδηροδρόμων Μύλων-Καλαμῶν, Πατρῶν-Πύργου, Μεσολογγίου-Ἀγρινίου, Διακοφτοῦ-Καλαβρύτων, Πύργου-Ὀλυμπίας καὶ Πειραιῶς-Λαρίσης, ὧν ἄλλοι μὲν ἐπερατώθησαν, ἄλλοι δὲ εὑρίσκονται ὑπὸ κατασκευήν. Ὅλαι αἱ γραμμαὶ αὗται ἔχουσι μῆκος 750 χιλιομέτρων		
Ἐπειδὴ δὲ χάρις εἰς τὰς γενομένας ἐπωφελεῖς τροπὰς τῶν προγενεστέρων δανείων, ἡ ὑπηρεσία τῶν τόκων τοῦ δημοσίου χρέους οὐ μόνον δὲν ἐπερίσσευεν, ἀλλὰ καὶ ἠλαττώθη λίαν ἐπαισθητῶς, ἡ δαπάνη ἥτις προέκυψεν ἐκ τῆς κατασκευῆς τῶν μνημονευθέντων δημοσίων ἔργων καὶ ἐκ τῆς ναυπηγήσεως τῶν θωρηκτῶν οὔτε λεπτοῦ βάρους ἐπρόσθεσεν εἰς τὸν προϋπολογισμόν. Διότι, ἐνῷ ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ κ. Δηλιγιάννη ἐν ἔτει 1886, ὅτε δὲν εἴχομεν οὔτε τὰ θωρηκτὰ οὔτε τοὺς σιδηροδρόμους, ἀνέγραφεν ὡς τόκους καὶ χρεωλύσια συμπεριλαμβανομένης καὶ ἀναπληρωματικῆς τινος πιστώσεως	δρχ.	31,782,632
Ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ ἔτους 1891, ἤτοι ἀφοῦ ἔγειναν τά τε θωρηκτὰ καὶ οἱ σιδηρόδρομοι, ἀνέγραψε διὰ τόκους καὶ χρεωλύσια, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ δανείου τοῦ σιδηροδρόμου Λαρίσης, ἐν ὅλῳ	δρχ.	30,986,462
Δηλαδή, ἀφοῦ ἀπεκτήσαμεν τρία ἰσχυρὰ θωρηκτὰ ἀξίας 27,000,000, καὶ νέας σιδηροδρομικὰς γραμμὰς μήκους 750 χιλιομέτρων, οὐ μόνον δὲν ηὐξήσαμεν τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δημοσίου ἡμῶν χρέους, ἀλλὰ καὶ τὴν ἠλαττώσαμεν κατὰ	δρχ.	800,000

Τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ κ. Τρικούπη κατώρθωσε νὰ κατασκευάσῃ δωρεὰν –μάλιστα, δωρεὰν– τρία θωρηκτὰ καὶ 750 χιλιόμετρα σιδηροδρόμου. Διότι ἐκ τοῦ συνόλου τῆς διαχειρίσεώς της προκύπτει ὅτι αἱ ἐπωφελέσταται τροπαὶ δανείων τὰς ὁποίας ἐπέτυχεν, ἐπήνεγκον τόσον ὠφέλειαν, ὥστε οὐ μόνον ἐκάλυψεν αὕτη τοὺς τόκους τῶν διὰ θωρηκτὰ καὶ σιδηροδρόμους δαπανηθέντων χρημάτων, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπερεπήδησε κατὰ 800,000 δραχμῶν.

Λοιπόν, ὁ κ. Τρικούπης ἐδωρήσατο, διὰ τῆς θαυμασίας περὶ τὴν διαχείρισιν τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Κράτους ἱκανότητός του, εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν τρία κραταιὰ θωρηκτά, 750 χιλιόμετρα σιδηροδρόμων, καὶ ἐπὶ πλέον 800,000 δραχμῶν ἐτησίαν οἰκονομίαν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ δημοσίου χρέους.

Καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τὰς εἰς μεταλλικὸν ὑποχρεώσεις τοῦ δημοσίου ἠλάττωσε, διότι, ἐνῷ τὰ τοκοχρεωλύσια τὰ ὁποῖα ὤφειλε τὸ Κράτος νὰ πληρώνῃ εἰς χρυσόν, ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1886 εἶχον ἀναγραφῆ 26,653,000 δρχ., τῷ 1891, μετὰ τὰς γενομένας τροπὰς τῶν δανείων εἶχον καταβιβασθῆ εἰς 25,159,000 δρχ. Δηλαδή, χάρις εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ κ. Τρικούπη, τὸ Κράτος ὑποχρεοῦται νῦν νὰ ἐξάγῃ 1,544,000 φράγκων ὀλιγώτερον ἢ τῷ 1886.

Ἀφήνομεν πλέον τὴν πληθὺν τῶν λοιπῶν ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐργασιῶν του, τὰς λαμπρὰς συμβάσεις τὰς ὁποίας συνωμολόγησε μετὰ τῶν ξένων κρατῶν, καὶ πρὸ πάντων μετὰ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ἀμερικῆς, καὶ δι' ὧν ἐξησφάλισε τὴν κατανάλωσιν τῆς σταφίδος, τοῦ κυριωτάτου τούτου ἑλληνικοῦ προϊόντος, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξαρτᾶται ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ τοῦ τόπου. Οὐδ' ἀναφέρομεν δὲ τὰ ἄλλα ἔργα, ἅτινα ἐπροτάθησαν ὑπ' αὐτοῦ, οἷον τὰ ὕδατα τῆς Στυμφαλίας, ἡ ἵδρυσις μεγάλης ἀτμοπλοϊκῆς Ἑταιρίας, τὰ ὑδραυλικὰ ἔργα τῆς Θεσσαλίας κ.λπ., τὰ ὁποῖα θὰ ἦσαν ἤδη τετελεσμένα, ἐὰν ἡ κωλυσιεργία τῆς τότε Ἀντιπολιτεύσεως δὲν τὰ ἐματαίου. Καὶ ὅμως, μεθ' ὅλα τὰ εὐεργετήματα ταῦτα, δι' ὧν ἡ ἐργατικωτάτη, ἡ νοήμων, ἡ πατριωτικὴ κυβέρνησις τοῦ κ. Τρικούπη ἐνέπλησε τὸν τόπον, ὁ ἑλληνικὸς λαός, ἀποπλανηθεὶς οἰκτρότατα τὴν 14 Ὀκτωβρίου τοῦ 1890, ἀνέτρεψε τὴν κυβέρνησιν ταύτην καὶ ἐπανέφερεν ἐν πομπῇ καὶ παρατάξει εἰς τὴν ἐξουσίαν τὸν ἥρωα τῆς 7 Ἀπριλίου, ὅστις τόσον ἀκριβὰ ἐστοίχισεν εἰς τὸν τόπον κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ πρωθυπουργίαν! Καὶ ὁ ἥρως οὗτος, ὁ ναυαγήσας οἰκτρῶς κατὰ τὸν εἰρηνοπόλεμον τοῦ 1886, ναυαγεῖ καὶ πάλιν, οἰκτρότερον, ἐν πλήρει εἰρήνῃ τὴν φορὰν ταύτην. Εἰς ποίαν δὲ κατάστασιν ἔφερε τὸν τόπον, κατόπιν τῆς πλουσιωτάτης ἐσοδείας τοῦ 1891, ποῦ εὑρίσκεται νῦν ἡ ἐθνική μας πίστις, ποῦ κατήντησαν αἱ τιμαὶ τῶν χρεωγράφων μας καὶ εἰς ποῖον δυσθεώρητον καὶ πρωτοφανὲς ὕψος ἀνῆλθεν ἡ τιμὴ τοῦ χρυσοῦ, εἶναι πασίγνωστον καὶ περιττὸν κρίνομεν νὰ ἐπαναλάβωμεν ἐνταῦθα.

Πόσον δίκαιον εἶχεν ὁ μακαρίτης Beranger, ὅταν ἔθετεν εἰς τὰ χείλη τοῦ παναγάθου Θεοῦ τοὺς ἑπομένους ὑπὸ τοῦ Σούτσου ἐξελληνισθέντας ὡραίους στίχους:

«Ἂν ἠξεύρῃ τὸ τί κάμνει ὁ μωρὸς αὐτὸς λαὸς
Νὰ μὴν εἶμ' ἕνας Θεός».

«Καὶ ἡμεῖς νὰ μετάσχωμεν τῶν ὠφελημάτων τῆς εὐρωπαϊκῆς συναδελφότητος»

Ἀγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Το πρόγραμμα σταθεροποίησης της οικονομίας που εφαρμόστηκε από τον Χαρ. Τρικούπη κατά την τετραετία 1886-1890 ανετράπη από τις κυβερνήσεις Θεόδ. Δηλιγιάννη (1890-1892) και Κων. Κωνσταντόπουλου (1892). Ο Χαρ. Τρικούπης στις εκλογές της 3ης Μαΐου του 1892 κέρδισε τις 180 από τις 207 έδρες της Βουλής και στις 10 Ιουνίου σχημάτισε κυβέρνηση. Οι στόχοι της νεοσυσταθείσας κυβέρνησης ήταν να ανορθώσει σε πρώτη φάση την οικονομία με δραστικές περικοπές των δαπανών για τη μείωση των ελλειμμάτων, να θεσπίσει φορολογικά μέτρα για την αύξηση των εσόδων, καθώς και μέτρα για την εξοικονόμηση συναλλάγματος, προκειμένου να πληρωθούν τα τοκομερίδια των δανείων από το εξωτερικό. Το κείμενο της αγόρευσης του Χαρ. Τρικούπη στις 25 Ιουνίου 1892 για την οικονομία προέρχεται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος ΙΓ΄, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίασις 24 (5.6.1892) σ. 68-73, 82 και έχει ως εξής:

Χ. ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (Πρωθυπουργός). Ἔρχομαι, κύριοι, νὰ φέρω ἐνώπιον ὑμῶν εἰσήγησιν περὶ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῆς χώρας, εἰς ταύτην δὲ καὶ μόνην θέλω περιορίσει τὸν λόγον, διότι θεωρῶ ὅτι κυρία ὑμῶν ἐντολὴ εἶναι αὕτη, νὰ μεριμνήσητε περὶ τοῦ οἰκονομικοῦ καθεστῶτος καὶ νὰ ἐργασθῆτε πρὸς ἀνόρθωσιν αὐτοῦ.

Ἐξερχόμεθα πάντες ἀπὸ ἐκλογικοῦ ἀγῶνος, φέρομεν τοὺς τίτλους τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Ἔθνους ἐφ' ἡμᾶς, ἀλλά, κύριοι, δὲν φέρομεν τὴν ἐμπιστοσύνην ταύτην μόνον καὶ κυρίως εἰς τὰ πρόσωπα ἡμῶν· τὴν ἐμπιστοσύνην ταύτην φέρομεν εἰς τὰς

ἀρχάς, εἰς τὴν πολιτικήν, ἣν ἐπηγγελλόμεθα, ἡ πολιτικὴ δὲ αὕτη, ἡ πολιτικὴ εἰς ἣν ἀφεώρα ὁ λαός, ὅτε ἐψήφιζε πάντας ἡμᾶς, ἡ πολιτικὴ αὕτη ἦτο ἡ καθαρῶς οἰκονομική. Διότι ἐλέχθη ὅτι καὶ περὶ ἄλλων ζητημάτων προέκειτο κατὰ τὰς ἐκλογὰς ταύτας· ἐλέχθη ὅτι κατὰ τὰς ἐκλογὰς ὁ ἑλληνικὸς λαὸς θὰ ἔλυε καὶ ζητήματα συνταγματικά, ὡσανεὶ ὑπῆρχον ζητήματα συνταγματικὰ ἐν τούτῳ, ὅτι ἐκαλεῖτο ὁ λαός, ἵνα ἀποφανθῇ ἐὰν ἐνέκρινε τὴν οἰκονομικὴν πορείαν τοῦ Κράτους, ἢ ἐὰν ἐθεώρει ὅτι ἔπρεπεν αὕτη νὰ μεταβληθῇ πρὸς σωτηρίαν τῶν κοινῶν. Ποῖος ἠδύνατο νὰ θεωρήσῃ ὅτι τοιαύτη ἐρώτησις, ἀπευθυνομένη εἰς τὸν λαὸν ἐν καταστάσει πραγμάτων, ὁποίαν πάντες γινώσκομεν, ἀπετέλει τι ἔκρυθμον ἐν τῇ Πολιτείᾳ; Ἔκρυθμον ἐν τῇ Πολιτείᾳ θὰ ἦτο, ἐὰν δὲν ἀπηυθύνετο τοιαύτη ἐρώτησις εἰς τὸν λαόν, ἐὰν ἐπετρέπετο εἰς τοὺς κυβερνῶντας καὶ εἰς τὴν Βουλὴν νὰ ἐξακολουθήσωσιν ἐν τῇ πορείᾳ, ἥτις εἰς τὰ ὄμματα πάντων ἐξεδήλου ὅτι τὸ Κράτος διέτρεχε τὸν μέγιστον τῶν κινδύνων· ἔγκλημα θὰ ἦτο, ἐὰν ἐπετρέπετο ἀνεξέλεγκτος ἡ ἐξακολούθησις τοιαύτης καταστάσεως, ἔγκλημα θὰ ἦτο, ἐὰν εἶχέ τις τὸ δικαίωμα νὰ θέσῃ τέρμα εἰς αὐτὴν διὰ τῆς παρεμβάσεως τοῦ λαοῦ, προκαλῶν τὴν παρέμβασιν ταύτην, καὶ μὴ ἐποιεῖτο χρῆσιν τῆς ἐξουσίας τῆς ἐναποτεθειμένης ἐν αὐτῷ· ἐγεννᾶτο ἄρα ζήτημα, διότι τοιοῦτον θέμα προεβλήθη εἰς τὸν λαόν, ἐν ἐξουσίᾳ συνταγματικῶς παρακεχωρημένῃ. Καλῶς ἐτέθη τὸ θέμα, ἐτέθη δὲ μόνον οἰκονομικόν, καὶ μόνον ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ ἐδάφους ὑπῆρξεν ὁμοφωνία ἐν τῷ λαῷ, ὁποίαν οὐδέποτε ἄλλοτε εἴδομεν ἐν ἐκλογαῖς. Οὐδέποτε ἄλλοτε ἐν τῇ Βουλῇ ταύτῃ ἦλθον ἀντιπρόσωποι τοῦ Ἔθνους ἐν τοιαύτῃ πλειονότητι, ἐκπροσωποῦντες μίαν καὶ τὴν αὐτὴν γνώμην περὶ τοῦ θέματος, περὶ οὗ ἐκλήθη ὁ λαός, ἵνα ἀποφανθῇ.

Ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι ἀνωμαλίαι ἐν τῷ Κράτει, ὑπῆρχον ἀνωμαλίαι παντὸς εἴδους, ἀλλ' αἱ ἀνωμαλίαι ἐκεῖναι δὲν ἐπέτρεπον ἠθικῶς τὴν χρῆσιν τῆς ἐξουσίας τῆς ἐπικλήσεως τῆς παρεμβάσεως τοῦ Ἔθνους διὰ νέων ἐκλογῶν. Ἐὰν τὰ οἰκονομικὰ πράγματα τῆς χώρας δὲν εἶχον ἀνωμάλως, ὡς εἶχον, καὶ ἂν μὴ ὑπῆρχε γνώμη παρὰ πᾶσι, καὶ γνώμη βάσιμος ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη ὠφείλετο εἰς κυβερνητικὴν καὶ βουλευτικὴν ἀβουλίαν, δὲν θὰ ἐπετρέπετο νὰ γένηται χρῆσις τῆς ἐξουσίας, εἰς ἣν ὀφείλεται ἡ παρουσία ἡμῶν ἐνταῦθα, δὲν θὰ ἐπετρέπετο, διότι ἡ ἐξουσία εἶναι ἀπόλυτος ἐν τῷ γράμματι, ἀλλ' εἶναι λίαν περιωρισμένη ἐν τῷ πνεύματι. Ἐὰν δὲν ὑπῆρχον τὰ οἰκονομικὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα, ἐπιβάλλοντα ὅπως ἀνατεθῇ εἰς τὸ Ἔθνος ἡ πρόνοια περὶ σωτηρίας, θὰ ἐξηκολούθει ἡ Βουλή, ἡ παρελθοῦσα, τὴν πορείαν αὐτῆς, καίτοι ἡ πορεία αὐτῆς ἔφερε σπουδαίας ζημίας εἰς τὸ Κράτος, ἐν παντὶ κλάδῳ τῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς διοικήσεως. Διότι τὸ Κράτος ἡμῶν κυβερνᾶται καὶ θέλει νὰ κυβερνᾶται καὶ πρέπει νὰ κυβερνᾶται κοινοβουλευτικῶς, καὶ ἐφ' ὅσον κυβερνᾶται κοινοβουλευτικῶς, ἡ πλειονοψηφία τῆς Βουλῆς εἶναι ἡ καθορίζουσα τὴν διεύθυνσιν, ἐν ᾗ ὀφείλει νὰ πορεύηται τὸ Κράτος. Μόνον ὅταν ἡ πλειονοψηφία, τυφλώττουσα ἀπέναντι τῶν πραγμάτων, φέρῃ εἰς κίνδυνον περὶ τῶν ὅλων τὴν Πολιτείαν, μόνον τότε ἐπιτρέπεται νὰ γένηται χρῆσις ἐξουσίας κατὰ τὸ γράμμα ἀπολύτου, ἐν τῷ πνεύματι, ὅμως, λίαν στενὴν ἐχούσης τὴν περιφέρειαν. Οὐδέποτε δὲ παρουσιάσθη περίστασις τοσοῦτον τρανῶς ἐπιβάλλουσα, ὅπως γένηται χρῆσις τῆς ἐξουσίας ἐκείνης. Καὶ ἐγένετο χρῆσις αὐτῆς, καὶ ἤλθετε ἐνταῦθα, καὶ ἤλθετε φέροντες ἐντολὴν νὰ φροντίσητε, εὐθὺς ὡς συνέλθητε, περὶ ἀνορθώσεως τῶν οἰκονομικῶν. Καὶ ἔρχομαι ἐγώ, εἰσηγητὴς παρ' ὑμῶν ἐνδειχθείς, ἵνα ὑποβάλω εἰς ὑμᾶς τὰ μέτρα, δι' ὧν οὐ μόνον φρονῶ ὅτι δυνάμεθα, ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι δυνάμεθα νὰ ἀνορθώσωμεν τὰ πράγματα τῆς Πολιτείας.

Εἰσηγούμενος τὰ τῶν οἰκονομικῶν, θέλω περιορίσει τὸν λόγον, ὅσον ἐνδέχεται περὶ τοιούτων, διότι τὰ οἰκονομικὰ ἐπεκτείνονται ἐπὶ πᾶσαν τὴν δρᾶσιν τῆς χώρας, ἀλλὰ θέλω φροντίσει, ὅσον εἶναι δυνατόν, νὰ περιορίσω τὸν λόγον εἰς μόνον τὸ καθαρῶς πραγματικὸν καὶ οἰκονομικὸν θέμα, ἰδίως θέλω φροντίσει νὰ ἀποχωρίσω ἀπ' αὐτοῦ πᾶν τὸ προσωπικὸν καὶ τὸ κομματικόν. Διότι δὲν εἶμαι ἐκ τῶν φρονούντων ὅτι ἡ κομματικὴ ἐνέργεια εἶναι ἐπιβλαβὴς εἰς τὴν Πολιτείαν, τοὐναντίον φρονῶ ὅτι ἐν κοινοβουλευτικῷ πολιτεύματι ἡ κομματικὴ ἐνέργεια εἶναι ἡ βάσις τῆς λειτουργίας τῶν θεσμῶν, ἡ κομματικὴ ἐνέργεια εἶναι ἡ ὠργανωμένη ἐνέργεια, καὶ ἡ ἐκτὸς τῶν κομμάτων, ἡ ἐναντίον τῶν κομμάτων ἐνέργεια, εἶναι ἐνέργεια ἀναρχική. Ἀλλὰ καὶ ἡ κομματικὴ ἐνέργεια ἔχει τὸν κύκλον τῆς ἐνεργείας αὐτῆς, ὑπάρχουσι δὲ θέματα ἀνεξάρτητα πάσης προσωπικῆς σκέψεως, πάσης προσωπικῆς κλίσεως, ἀνεξάρτητα παντὸς κομματικοῦ συμφέροντος καὶ πάσης κομματικῆς παραδόσεως. Τὰ ζητήματα τὰ οἰκονομικὰ ἐν τῇ γενικῇ αὐτῶν ἐννοίᾳ, ἰδίως μάλιστα ὅταν ἐξ αὐτῶν ἐξήρτηται ἡ κανονικὴ λειτουργία τῶν τοῦ Κράτους, τὰ ζητήματα τὰ οἰκονομικὰ εἶναι ἐξόχως πραγματικά, ὡς τοιαῦτα δὲ θέλω ἐξετάσει τὰ ζητήματα, τὰ προβάλλοντα σήμερον ἐνώπιον ἡμῶν. Ἐν τῇ βασάνῳ, εἰς ἣν προκαλεῖσθε καὶ ὑμεῖς νὰ συμπράξητε μετ' ἐμοῦ, θέλω φέρει τὸ ζήτημα καθαρῶς πραγματικὸν ἐνώπιον ὑμῶν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι πάντες, καὶ αὐτοὶ οἱ προσωπικῶς διϊστάμενοι, καὶ αὐτοὶ οἱ κομματικῶς διϊστάμενοι ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, θέλουσι θεωρήσει ὅτι πρέπει νὰ ἀφήσωσι κατὰ μέρος τὰς προσωπικὰς καὶ τὰς κομματικὰς αὐτῶν διαφωνίας. Διότι τοῦτο ὑπῆρξε τὸ μέγα δυστύχημα τῆς Ἑλλάδος οἰκονομικῶς. Τὸ μέγα δυστύχημα τῆς Ἑλλάδος οἰκονομικῶς εἶναι ὅτι δὲν ἐννοήθη ὑπὸ τῶν προσώπων καὶ ὑπὸ τῶν κομμάτων ὅτι ὑπάρχουσιν οἰκονομικαὶ ἀλήθειαι, ἐπι-

βαλλόμεναι εἰς πάντας. Ὑπῆρξαν κόμματα ἅτινα ἔλεγον ὅτι μόνη αὐτῶν ἀρχὴ εἶναι νὰ πράττωσιν ἐν παντὶ τὰ ἐναντία ὅσων πράττει τὸ ἕτερον κόμμα. Ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τοιαύτης ἀρχῆς εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ἀνατρέπωνται περιοδικῶς τὰ οἰκονομικὰ τῆς χώρας, διότι εἶναι ἀδύνατον περιοδικῶς νὰ μὴ ἔχωμεν κομματικὰς μεταλλαγάς. Ἐὰν λειτουργῇ τὸ πολίτευμα, τὰ κόμματα δὲν δύνανται ἐπὶ πολὺ νὰ διέπωσι τὰ τῆς Πολιτείας, ἀπαισία δὲ εἶναι ἡ ὑπὸ κόμματος ἀναγγελία ὅτι, ὅταν αὐτὸ ἔλθῃ εἰς τὰ πράγματα, θὰ πολεμήσῃ πᾶν τὸ γενόμενον, ὄχι διότι δὲν ἀποδέχεται αὐτό, ὄχι διότι ἀποδέχεται ἄλλο, ἀλλὰ διότι, μηδὲν αὐτὸ ἀποδεχόμενον καὶ μηδὲν δυνάμενον νὰ ἐπαγγείληται πρὸς τὸ Ἔθνος, οὐδεμίαν ἄλλην δύναται νὰ προτάξῃ ἀρχήν, εἰμὴ μόνον τὴν ἀρχὴν ὅτι θέλει καταρρίψει πᾶν ὅ,τι τὸ ἀντίθετον κόμμα ἐνεκαίνισεν. Ἐκ τούτου προῆλθον τὰ οἰκονομικὰ δεινὰ τὰ ἐν τῷ παρελθόντι, ὅτι δὲν ἐγένετο διάκρισις μεταξὺ τῶν θεμάτων, τῶν κανονιζομένων ἐξ ἀληθειῶν διαρκῶν καὶ ἀσχέτων πρὸς τὰ πράγματα τὰ συγκεκριμένα, καὶ θεμάτων ἄλλων, σχετιζομένων ἀμέσως πρὸς τὰς περιστάσεις, καὶ ἐφ' ὧν ἐπιτρέπεται καὶ εἰς τὰ πρόσωπα καὶ εἰς τὰ κόμματα νὰ ἀκολουθῶσι πολιτικὴν ἐκ παραδόσεων, ἢ πολιτικὴν ἐξ ἰδιορρύθμων πεποιθήσεων ὑπαγορευομένην. Θέλω, λοιπόν, ἐξετάσει ἐνώπιον ὑμῶν σήμερον τὰ τῆς καταστάσεως τῆς χώρας τῆς οἰκονομικῆς, ἵνα ἴδωμεν ὁμοῦ ποῦ ἐνέκειτο τὸ κακόν, ἐξ οὗ προέκυψαν οἱ κίνδυνοι, καὶ ἐὰν τὸ κακὸν τοῦτο ἐνέκειτο ἀθεράπευτον ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων, ἢ ἐὰν ἦτο ἐκδήλωσις ἀνωμαλίας τινὸς ἐν τῷ ὀργανισμῷ τῆς χώρας, δυναμένης εἴτε δι' ἐκτάκτων, εἴτε διὰ τακτικῶν μέσων νὰ θεραπευθῇ· διότι ἐγὼ φρονῶ περὶ τῆς καταστάσεως τῆς χώρας ἡμῶν ὅτι αἱ ἀνωμαλίαι, αἵτινες ἤγαγον τὴν χώραν εἰς ὃ σημεῖον οἰκονομικῶς σήμερον εὑρίσκεται, δὲν ἐδέοντο κἂν ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτῶν ἐκτάκτων μέσων πρὸς θεραπείαν, ὅτι ἦσαν ἐκ τῶν συμπτωμάτων, ἅτινα ἁπανταχοῦ ἀναφαίνονται κατὰ τὰς περιτροπὰς τοῦ κοινωνικοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου τῶν ἐθνῶν, σχετιζόμενα μάλιστα καὶ πρὸς περιστάσεις τῆς ἐκτὸς αὐτῶν δράσεως. Ἐπῆλθον παρ' ἡμῖν δυσχέρειαί τινες οἰκονομικαί, παραστηθεῖσαι παρὰ τῶν φερόντων τὴν εὐθύνην ἐπὶ τῇ προλήψει τῶν συνεπειῶν αὐτῶν ὡς συνέπειαι περιστάσεων ἐκτὸς ἡμῶν κειμένων. Καὶ κατὰ πόσον μὲν αἱ περιστάσεις, αἵτινες προεκάλουν τὸ ἔκρυθμον τῆς καταστάσεως ἐν τῇ χώρᾳ, ἦσάν τινες, ἢ πᾶσαι, ἐκτὸς ἡμῶν, δὲν νομίζω ὅτι εἶναι ἐπίκαιρον νὰ ἐξετάσω, ἀλλ' ὅ,τι ὀφείλω νὰ ἐξετάσω εἶναι ἐὰν ἐν ἀρχῇ τῶν ἀνωμαλιῶν ἦτο εὐχερὴς ἡ θεραπεία, ἐὰν μάλιστα διὰ συνετῆς καὶ προνοητικῆς ἐργασίας δὲν θὰ ἀπεσοβεῖτο πᾶσα ἀνωμαλία, ἐπὶ τοσοῦτον μάλιστα, ὥστε οἱ μὴ ἔχοντες ἀφορμὴν νὰ καταγίνωνται εἰς τὸ ζήτημα, οὐδὲ θὰ εἶχον εἴδησιν ὅτι ὑπῆρξαν δυσχέρειαι καὶ κίνδυνοι ἀποσοβηθέντες.

Κύριοι, ἂς ἐξετάσωμεν πῶς εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ἐπῆλθεν ἡ μεταβολή, ἥτις σήμερον χαρακτηρίζεται ὡς ἀπότομον διάκρισιν ποιουμένη μεταξὺ τῆς προηγουμένης καὶ τῆς μετ' αὐτὴν ἐποχῆς. Καὶ πότε ἀκριβῶς εὑρίσκομεν ἐπελθοῦσαν τὴν διάκρισιν ταύτην; Εὑρίσκομεν ἀκριβῶς τὴν διάκρισιν ἐπελθοῦσαν, ὅτε μία πολιτικὴ ὑπεχώρησεν εἰς ἄλλην πολιτικήν, ὅτε προσκληθεῖσα εἰς τοῦτο ὑπὸ τοῦ Ἔθνους, ὑπεχώρησεν ἡ πολιτική, ἥτις ἐπὶ τέσσαρα καὶ πλέον ἔτη εἶχεν ἐργασθῇ πρὸς ἀνόρθωσιν τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Κράτους ἀπὸ καταστάσεως λίαν ἐκρύθμου, συνεπείᾳ ἐπιστρατεύσεως καὶ τῶν ἐκ ταύτης δυσχερειῶν. Ἡ ἐπὶ τετραετίαν δρᾶσις τῆς πολιτικῆς ἐκείνης εἶχε φέρει τὰ πράγματα εἰς σημεῖον τοιοῦτον, ὥστε συζητοῦντες οἱ ἐνάντιοι τῶν τότε διεπόντων τὰ πράγματα πρὸς αὐτούς, ἐπέκρινον αὐτήν, διότι ἐν ἀρχῇ τῆς δράσεως δὲν εἶχον πράξει ὅσα ἠδύναντο νὰ ἐπιτελῶσι πρὸς τὸ τέλος τῆς δράσεως, λησμονοῦντες ὅτι ἡ κατάστασις, ἐξ ἧς ὡρμήθησαν πρὸς διαρρύθμισιν τοῦ καθεστῶτος, ἦτο ὅλως διάφορος τῆς ἐν τῷ τέλει τῆς περιόδου ὑφισταμένης. Ἐπικρίσεις ἐγένοντο καὶ ἐν τῷ περιβόλῳ τούτῳ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τὴν τότε, διότι, εὐθὺς κατόπιν τῆς ἐπιστρατεύσεως ἀναλαβοῦσα τὴν Ἀρχήν, προέβη εἰς σύναψιν δανείων ἐπὶ τόκῳ 8%, ὅτι προέβη εἰς σύναψιν δανείων ὑπὸ ὅρους οἵτινες κατὰ τὴν ἐποχήν, καθ' ἣν ἐγίνετο ἡ συζήτησις, τοὐτέστι κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς πτώσεως τῶν τότε διεπόντων τὰ κοινά, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐθεωροῦντο ὅλως ἔκρυθμοι καὶ ἀπαράδεκτοι. Ἀλλὰ διατί τότε ἐθεωροῦντο οἱ ὅροι ἐκεῖνοι ὅλως ἔκρυθμοι καὶ ἀπαράδεκτοι; Διότι χάρις εἰς τὴν κυβερνητικὴν πορείαν τὴν συνεχῆ, τὴν ἐν ἀρτίῳ σχεδίῳ, τὴν ἐπίμονον, εἶχεν ἐπιτευχθῆ, ἵνα προαχθῇ ἡ πίστις τῆς χώρας εἰς σημεῖον, ὅπερ οὐδέποτε ἄλλοτε εἶχε προσεγγίσει, ἵνα ταχθῇ ἡ πίστις τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν παράλληλον τῆς πίστεως μεγάλων ἐθνῶν· διότι τοιαῦτα εἶναι τὰ ἀποτελέσματα πολιτικῆς ἐν ὑγιεῖ σχεδίῳ διεξαγομένης, ὥστε προάγεται ἐξ αὐτῆς ὁμαλῶς καθεστὼς τοσοῦτον πάγιον, ὥστε οἱ ἐν αὐτῷ βιοῦντες, λησμονοῦντες τὴν ἀφετηρίαν, θεωροῦσι τὸ καθεστὼς τοῦτο ὡς τὸ φύσει ἁρμόζον εἰς τὴν χώραν καὶ προαχθὲν ἐν αὐτῇ αὐτομάτως, μηδὲν ὀφεῖλον εἰς τὸ σύστημα, οὗτινος ἡ ἐπίμονος ἐφαρμογὴ τοιούτους ἐπήνεγκε καρπούς. Καὶ σήμερον ἔχει τὰς αὐτὰς καὶ ἄλλοτε πεποιθήσεις, παραλαμβάνουσα ἡ Κυβέρνησις τὰ οἰκονομικὰ τῆς χώρας ἐν θέσει κακῇ, δὲν λέγω χείρονι, ἀλλ' ὁμοίᾳ τῆς παρουσιαζομένης κατὰ τὸ 1886, ὅτε ἡ αὐτὴ πολιτικὴ παρελάμβανε τὰ πράγματα τῆς Πολιτείας. Αἱ δυσχέρειαι εἶναι περίπου αἱ αὐταί, ἀλλ' ὅπως τότε ἐφθάσαμεν ἕως τοῦ ἀνωτάτου σημείου τῶν προσδοκιῶν ἡμῶν δι' ἐπιμόνου καὶ συναφοῦς ἐργασίας, οὕτω καὶ σήμερον πεποίθαμεν ὅτι δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Στηρίζομεν δὲ τὴν πεποίθησιν ταύτην ἐν ἄλλοις καὶ εἰς τὴν κατάστασιν αὐτὴν καθ' ἑαυτήν, ἥτις οὐδόλως ἐπεβάλλετο ἐκ τῶν

πραγμάτων, καὶ ἥτις προῆλθεν ἐξ ἁπλῆς τυφλώσεως τῶν καθῆκον ἐχόντων νὰ ἀντιλαμβάνωνται τῶν συμβαινόντων καὶ νὰ προνοῶσι περὶ προλήψεως τῶν ἐπιζημίων συνεπειῶν αὐτῶν.

Ὅτε κατὰ τὰς τελευταίας συνεδριάσεις τῆς προηγουμένης Βουλῆς, ἀγορεύοντες ἐντεῦθεν οἱ τοῦ συστήματος ἡμῶν παρίστανον τὰ οἰκονομικὰ τῆς χώρας ἐν ταῖς προτάσεσι τῆς τότε κυβερνήσεως ὡς παρουσιάζοντα ἐλλείμματα σπουδαιότατα, ἠκούοντο φωναὶ παρὰ τῶν τότε πλειονοψηφούντων καὶ ὑποστηριζόντων τὴν πολιτικὴν τῆς τότε κυβερνήσεως, ἠκούοντο φωναὶ ὅτι ἡ πολιτικὴ αὐτῶν, τὴν ὁποίαν ἐπεκρίνομεν, ἦτο ἡ ἡμετέρα πολιτική, ὅτι τὸ ἔλλειμμα, τὸ ὁποῖον κατεδεικνύετο, ἔλλειμμα, τὸ ὁποῖον μετὰ τῆς διαφορᾶς τοῦ συναλλάγματος ἀνεβιβάζετο εἰς 27 ἑκατομμύρια, ἄνευ δὲ διαφορᾶς συναλλάγματος, κατὰ τὸ σύστημα τῆς πολιτικῆς ἡμῶν, ἀνεβιβάζετο εἰς 18 ἑκατομμύρια, ὅτι τὸ ἔλλειμμα τοῦτο θὰ ὑπῆρχε, καὶ ἂν ἡμεῖς ἐφηρμόζομεν τὰς ἡμετέρας ἀρχάς. Τοῦτο ἐθεώρουν πάντες οἱ τὰ ἐναντία φρονοῦντες ὡς αὐταπόδεικτον, ἡ τοιαύτη δὲ σκέψις αὐτῶν μαρτυρεῖ πόσον ἦσαν ἀνεπαρκεῖς εἰς ἀντίληψιν τῆς καταστάσεως. Οὐδὲν τρανώτερον εἰς τὸν μελετῶντα ὀλίγον τὰ πράγματα, εἰς τὸν ὀλίγον παρακολουθήσαντα τὰ συμβάντα ἐπὶ τῆς Κυβερνήσεως τῆς τελευταίας, οὐδὲν τρανώτερον τῶν μέτρων, διὰ τῶν ὁποίων ἡ κατάστασις αὕτη ἤθελε προληφθῆ παρ' ἡμῶν, ἐὰν ἡμεῖς εἰσηγούμεθα τοὺς προϋπολογισμοὺς τοὺς κατόπιν. Ὁ προϋπολογισμὸς ὁ φέρων τὸ ἔλλειμμα, ἄνευ τῆς διαφορᾶς τοῦ συναλλάγματος, τῶν 18 ἑκατομμυρίων, ἐὰν παρ' ἡμῶν εἰσήγετο εἰς τὴν Βουλήν, δὲν ἤθελε φέρει ἔλλειμμα, καὶ τοῦτο ἦτο πρόδηλον εἰς πάντα τὸν ἐξετάζοντα αὐτὰ ταῦτα τὰ προταθέντα παρ' ἡμῶν ἐν τῇ προπαρελθούσῃ Βουλῇ. Τίς ἀγνοεῖ ἐκ τῶν πολιτευομένων ἀπὸ χρόνων ὅτι ἡμεῖς ἐν τῇ παρελθούσῃ Βουλῇ εἴχομεν παραστήσει ὅτι ἔπρεπε νὰ περιορισθῶσιν αἱ δαπάναι τοῦ Κράτους, διότι ὑπῆρχον λόγοι ἐπιβλητικοὶ πρὸς ἀνάπτυξιν αὐτῶν ἐν κλάδοις τισί, καὶ ὅτι ἔπρεπεν ἡ ἀνάπτυξις αὕτη νὰ εὕρῃ ἀντισήκωμα ἐν περιορισμῷ ἀλλαχοῦ; Εἴχομεν εἴπει εἰς τὴν Βουλὴν ὅτι, ἀφοῦ τοσαύτην ἔλαβεν ἀνάπτυξιν ἡ ἐργασία πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς σιδηροδρομικῆς συγκοινωνίας τῆς χώρας, ἐξακολουθοῦσα ἔτι πυρετωδῶς, ἔπρεπε νὰ ἀνακοπῇ ἡ ἐργασία πρὸς τὴν συνήθη ὁδοποιΐαν, διότι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διεξαχθῶσιν ἀμφότεραι αἱ ἐργασίαι συγχρόνως, ἔπρεπε δὲ τὰ τῆς ὁδοποιΐας νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὰ τῆς συντηρήσεως τῶν κατασκευασθεισῶν ὁδῶν, ἢ τῆς συμπληρώσεως τῶν ἀτελῶν καὶ εἰς μικρὰς δαπάνας ἄλλων συμπληρωματικῶν ἔργων, ὅπως τὸ περίσσευμα ἐκ δύο ἑκατομμυρίων διατίθηται ὑπὸ τοῦ Δημοσίου πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν κενῶν, ἅτινα ἐδημιούργει ἡ ἀνάπτυξις τῆς σιδηροδρομικῆς συγκοινωνίας. Τίς ἀγνοεῖ ὅτι περὶ τῆς κατὰ θάλασσαν συγκοινωνίας ἐφρονοῦμεν ἡμεῖς ὅτι ἔπρεπε καὶ ἐκεῖ νὰ ὠφεληθῶμεν ἐκ τῆς καταστάσεως, ἣν ἐδημιούργησεν ἡ ἀναπτυχθεῖσα ἐν τῇ χώρᾳ συγκοινωνία, ἵνα παύσῃ χορήγημα, ἐγκριθὲν ἄλλοτε, ὅτε ἡ κατὰ θάλασσαν συγκοινωνία δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπηρετηθῇ διὰ τοῦ αὐτοπροαιρέτου συναγωνισμοῦ τῶν ἑταιριῶν, ὡς συμβαίνει σήμερον, ἐνῷ δὲ ἔληγεν ἡ διάρκεια τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ Κράτους πρὸς τὴν ἑταιρίαν, οὐ μόνον δὲν ἐσκέπτετο ἡ Κυβέρνησις πῶς ν' ἀπαλλάξῃ ἡμᾶς τὸ ταχύτερον ἀπὸ τῶν τοιούτων ἐπιβλαβῶν πρὸς τὴν ἀτμοπλοϊκὴν ναυτιλίαν ὑποχρεώσεων, ἀλλὰ τοὐναντίον ἐζήτησε παρὰ τῆς Βουλῆς καὶ ἔλαβεν ἄδειαν, ἵνα παρατείνῃ χορήγημα οὕτως ἐπιβλαβῶς συντελοῦν εἰς τὴν ἐπαύξησιν τῶν δυσχερειῶν τοῦ Δημοσίου! Ὅλοι γινώσκετε ἐν τίσιν ὅροις διεξήγοντο παρὰ τῆς Κυβερνήσεως τῆς πολιτικῆς ἡμῶν αἱ δαπάναι τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν. Οἱ ἀπολογισμοὶ πρόκεινται ἐνώπιον ἡμῶν μάρτυρες ὅτι τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν δὲν ἐβάρυνε τὸ Κράτος πλέον τῶν 15,700,000 ἢ 16,000,000, καὶ ὅμως ἡ διαδεχθεῖσα ἡμᾶς πολιτικὴ ἐπεβάρυνε τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν κατὰ δύο ἐπὶ πλέον ἑκατομμύρια. Ἐν πᾶσι τοῖς ὑπουργείοις, ἐπικρατούσης τῆς πολιτικῆς ταύτης, φαίνεται διαπνέουσα ἡ πεποίθησις ὅτι διετέλει ἡ Ἑλλὰς ἐν καταστάσει οἰκονομικῆς εὐεξίας τοιαύτης, ὥστε οὐδεὶς ὑπηγορεύετο περιορισμὸς εἰς τὴν πρὸς τὰς δαπάνας ἔφεσιν· οὕτως, ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐσωτερικῶν ἀνασυνιστῶντο τὰ Ἐπαρχεῖα, ἀπεσπᾶτο πάλιν ἀπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν ἡ ὑπηρεσία τῆς καταδιώξεως κατὰ θάλασσαν τῆς λαθρεμπορίας καὶ ὑπήγετο εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν, ἐπὶ σπουδαίᾳ αὐξήσει τῶν δαπανῶν τοῦ Κράτους· οὕτω προεβάλλοντο προτάσεις περὶ αὐξήσεως μισθῶν, καὶ ἄλλαι μὲν ἐψηφίζοντο, ἄλλαι δὲ δὲν ἐπρόφθασαν νὰ ψηφισθῶσιν, ἐπελθούσης τῆς ἐκκλήσεως πρὸς τὸ Ἔθνος, ὅπως ἀποφανθῇ περὶ τῆς τότε πολιτικῆς. Ἐγένοντο δαπάναι ἐν τοῖς ὑπουργείοις ἄλλαι, ἀντίθετοι πρὸς τὸ πνεῦμα ὅπερ διεῖπε τὴν προηγουμένην οἰκονομικὴν πολιτικήν, δὲν ἦτο δὲ παράδοξον, ἐὰν ἐκ τούτων ἐγένοντο ἐλλείμματα, ὁποῖα παρέστησα· ἀλλὰ πλὴν τῶν δαπανῶν τούτων συνετέλει προσέτι ἡ Κυβέρνησις εἰς τὴν καθυστέρησιν, ἣν ἐξέθηκα, τῶν ἐσόδων πρὸς τὰς δαπάνας, ἐφαρμόζουσα τὴν πολιτικήν, ἣν εἶχεν ἀνέκαθεν κηρύξει, τῆς ἄρδην καταστροφῆς παντὸς τοῦ ὑπὸ τῶν προκατόχων αὐτῆς γενομένου, καὶ ὑποσκάπτουσα αὐτὰ τὰ θεμέλια τῶν οἰκονομικῶν προσόδων τοῦ Κράτους. Ὁ φόρος τοῦ καπνοῦ εἶχε φθάσει εἰς ἀπόδοσιν ἐπὶ ὀκάδων 930,000 ἐν τοῖς καπνοκοπτηρίοις, τουτέστιν ἐπὶ ποσοῦ καπνοῦ καὶ σιγαροχάρτου 7,800,000 δραχμῶν· τὸ σύστημα τοῦτο ἐθεώρησεν ἡ τότε κυβέρνησις ὅτι ἔπρεπε διὰ παντὸς τρόπου νὰ πολεμήσῃ καὶ ἐν τῇ ἐκτελέσει, καὶ νομοθετικῶς καταργοῦσα αὐτὸ καὶ εἰσάγουσα ἕτε-

ρον σύστημα ἀμελέτητον, ὡς ὡμολόγησεν ἡ ἰδία, διότι ὀλίγας ἑβδομάδας μετὰ τὴν ψήφισιν εἰσήγαγεν ἕτερον σύστημα ἀντίθετον, τὸ ὁποῖον δὲν ἔφθασε νὰ ψηφισθῇ· οὕτω δέ, ἀντὶ προσόδου 7,800,000 δραχμῶν, περιωρίσθη ἡ πρόσοδος εἰς 5 μόλις ἑκατομμύρια, τουτέστι προέκυψε ζημία 2 καὶ ἡμίσεως ἑκατομμυρίων καὶ πλέον. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν γένει πολιτικὴ ἔσχε καὶ αὐτὴ ἀποτελέσματα ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ θετικά, ἀναμφήριστα, καίπερ μὴ ἀναγεγραμμένα ἐν ἄρθροις καὶ ἐδαφίοις. Δέκα ἑκατομμύρια, ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀναγραφόμενα, ἀποτείνονται εἰς μεταλλικὸν νόμισμα, ἢ εἰς τὸ ἀντίτιμον αὐτοῦ ἐν χαρτίνῳ νομίσματι, δι' αὐτῶν πληρώνονται προμήθειαι γαιανθράκων, τροφῶν, ἱματισμοῦ, ὁπλισμοῦ καὶ ἐξαρτήσεως, εἰδῶν μονοπωλίου καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀκριβὴς ὑπολογισμὸς τῶν τοιούτων φερουσῶν χαρακτῆρα πιστώσεων ἐν τῷ προϋπολογισμῷ φέρει τὸ ποσὸν εἰς 10 ἑκατομμύρια, ὅταν δὲ τὸ συνάλλαγμα ἔφθασε μέχρι πεντήκοντα τοῖς % καὶ 55 τοῖς %, ποία ἦτο ἡ διαφορὰ τῆς δαπάνης ἐκ τῶν κεφαλαίων τούτων; Ἦτο 5,500,000. Ἀλλὰ καὶ ἂν μὴ ὑπολογίσητε ἐπὶ τῶν 55 τοῖς %, ἥτις ἦτο ἡ τελευταία κατάστασις, ἂν λάβωμεν τὴν κατάστασιν τὴν ἀμέσως προηγουμένην, καὶ ἣν καὶ ἤδη ἐπανήλθομεν, τῶν 40 τοῖς %, ἰδού 4 ἑκατομμυρίων διαφορά. Τοιαύτη διαφορὰ δὲν θὰ ὑφίστατο ὑπὸ τὴν πολιτικὴν τὴν προηγουμένην· τοῦτο δὲ δὲν λαμβάνουσιν ὑπ' ὄψιν οἱ λέγοντες ὅτι τὸ ἔλλειμμα παρουσιάζετο, διότι παρεδέχθησαν οἱ προκάτοχοι ἡμῶν τὴν πολιτικὴν ἡμῶν. Ἐὰν παρεδέχοντο τὴν πολιτικὴν ἡμῶν, διαφορὰ συναλλάγματος δὲν θὰ ὑπῆρχεν, εἰμὴ ἡ ἀπορρέουσα ἐκ τῆς πολιτικῆς ἡμῶν, διότι, ἐφ' ὅσον ἐφηρμόζετο ἡ πολιτικὴ ἐκείνη, ἡ διαφορὰ τοῦ συναλλάγματος ἀπαύστως ἔβαινεν ἐλαττουμένη. Εἴχομεν παραλάβει τὸ συνάλλαγμα ἐν ὑπερτιμήσει 30 τοῖς %, καὶ εἴχομεν φέρει αὐτὸ εἰς ὑπερτίμησιν 20 τοῖς % κατὰ μέσον ὅρον, διότι καὶ εἰς τὰ 17 τοῖς % εἶχε κατέλθει καὶ ἠδύνατο νὰ κατέλθῃ καὶ ἔτι πλέον, ἐὰν ἐθεωρεῖτο συμφέρον ταχεῖ τῷ βήματι νὰ βαίνωμεν πρὸς τὴν ἰσοτιμίαν τοῦ μεταλλικοῦ νομίσματος πρὸς τὸ χάρτινον. Ὅτε, ὅμως, τὴν πολιτικὴν ταύτην ἐπολέμουν οἱ τὰ ἀντίθετα ἡμῶν φρονοῦντες, παρίστων τὰ παρ' ἡμῶν γενόμενα ὡς μέτρα μὴ στηριζόμενα ἐπὶ ἀρχῶν ἐπιβαλλομένων ὑπὸ τοῦ οἰκονομικοῦ συμφέροντος τοῦ Κράτους, ἀλλὰ σκοποῦντα μόνον νὰ καλύψωσι τὴν κατάστασιν διὰ ψευδῶν παραστάσεων· οἱ δὲ ταῦτα λέγοντες καὶ ἐν τῇ Βουλῇ καὶ πρὸς τοὺς ἐκλογεῖς αὐτῶν ἤρχοντο κατόπιν ὡς ὑπουργοί, καὶ μάλιστα ὑπουργοὶ τῶν Οἰκονομικῶν, θεωροῦντες τὴν πολιτικὴν τῆς προκατόχου Κυβερνήσεως ὡς πολιτικὴν Κράτους ἐχθροῦ, τὴν ὁποίαν ὤφειλον διὰ διαστροφῶν νὰ παραστήσωσιν εἰς τὸν ἔξω κόσμον ὡς κακῆς πίστεως, ὡς μηδεμίαν πρεσβεύουσαν ἀρχήν...

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Τὸν λόγον, κύριε πρόεδρε.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ ...καὶ μὴ γινώσκοντες ποῦ ἐβάδιζον. Ὅτε ταῦτα ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν πρὸς τὰς ἀγορὰς τοῦ ξένου κόσμου ἔλεγεν, ὅτε ταῦτα προσεπάθει νὰ κυρώσῃ, ἐπιδεικνύων τὸ εὐχερὲς τῆς ἀγορᾶς συναλλάγματος, ὅπως οὐχὶ διὰ τῶν οἰκονομικῶν συνδυασμῶν, ἀλλὰ διὰ πραγματικοῦ μεταλλικοῦ νομίσματος ἐκτελῇ τὰς πληρωμάς, καὶ παταγωδῶς ἀνεκοίνου ὅτι ἐγένετο ἔναρξις ἀποστολῆς ἑνὸς ἑκατομμυρίου, ἐπρόκειτο δὲ νὰ ἀποστείλῃ καὶ ἕτερα ἐννέα ἢ δέκα, ὅτε δὲ ἔφθασαν εἰς τὰ δύο, ἠναγκάσθη νὰ σταματήσῃ ἐνώπιον τῆς ραγδαίας αὐξήσεως τῆς τιμῆς τοῦ συναλλάγματος, μετὰ τοιαύτας ἐνεργείας, τίς ἠδύνατο νὰ ἔχῃ πεποίθησιν οἰκονομικῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα; Καὶ ἦτο δυνατὸν ἡ πίστις νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἔδαφος εἰς ἀναστήλωσιν τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως παρ' ἡμῖν; Ἦτο δυνατόν, ὅτε ὁ κάτοικος τῆς Εὐρώπης, τεταραγμένος ἐκ τῶν συμβαινόντων ἐν ἄλλοις κράτεσιν ἐκ δυστυχημάτων οἰκονομικῶν τῶν κρατῶν ἐκείνων, ἔβλεπεν ἐν Ἑλλάδι τὰ αὐτὰ συμβαίνοντα, ἦτο δυνατὸν τὸ κοινὸν τῆς Εὐρώπης νὰ πιστεύσῃ ὅτι ταῦτα συνέβαινον οὐχὶ ἐκ πραγματικῆς ἀνάγκης, ἀλλὰ διότι ἀνῆλθον, ὡς μὴ ὤφειλεν, εἰς τὴν Ἀρχὴν πρόσωπα, μόνον σκοπὸν προθέμενα νὰ ἀνατρέψωσι τὰ παρὰ τῆς προκατόχου κυβερνήσεως γενόμενα, καὶ ἐπειδὴ ἡ προκάτοχος κυβέρνησις εἶχεν ἀνορθώσει τὴν πίστιν τῆς χώρας, ἔπρεπεν αὐτοὶ νὰ τὴν ἀνατρέψωσι; Καὶ ὅμως, κύριοι, οὕτως εἶχον τὰ πράγματα. Οὐδεὶς ὑπῆρχεν ἐκ τῶν πραγμάτων λόγος τῶν δυσχερειῶν, καὶ οὐδεμία ὑπῆρχεν ἀνάγκη, ἵνα ληφθῶσι τὰ μέτρα, ἅτινα τότε ἐλήφθησαν, αἱ δὲ ἐξωτερικαὶ δυσχέρειαι, ἡ δυσπιστία ἡ γεννηθεῖσα πρὸς τὰ κράτη, τῶν ὁποίων τὰ οἰκονομικὰ ἦσαν ἀνώμαλα, οὐ μόνον δὲν ἤθελεν ἐπιζημίως ἐπιδράσει εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ἤθελεν ἐπιδράσει ἐπωφελῶς, ἐὰν ὑπῆρχον ἐν τῇ Κυβερνήσει ἄνδρες ἔχοντες τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνεῳγμένους καὶ ἱκανούς, ἵνα ἀντιληφθῶσι τῆς ἐννοίας τῶν συμβαινόντων. Ὅτε τεταραγμέναι αἱ ἀγοραὶ ἐπὶ τοῖς συμβαίνουσιν, ὅτι βλέπουσαι κράτη μικρὰ οἰκονομικῶς τὸ ἓν κατόπιν τοῦ ἄλλου δίδοντα σημεῖα στενοχωρίας, ἔστρεφον τὸ βλέμμα εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐν ᾗ προθύμως ἤθελον διαθέσει μέρος τοῦ χρήματος τοῦ ἀποσυρομένου ἐκ τῶν ἄλλων ἀγορῶν, διότι τὸ χρῆμα, τὸ ἐν τοιούτοις κράτεσι διατιθέμενον, δὲν εὑρίσκει ἱκανοποίησιν ἐν κράτεσιν ἀνωτάτης οἰκονομικῆς περιωπῆς, ὅτε αἱ ἀγοραὶ ἔστρεφον τὸ βλέμμα εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸς ἀπασχόλησιν τοῦ ἀδιαθέτου χρήματος, ἀντὶ ὑποδοχῆς τὸ χρῆμα ἔτυχεν ἀποκρούσεως, διὰ τὴν ἀβουλίαν τῶν διεπόντων τὰ καθ' ἡμᾶς, οἵτινες κατώρθωσαν, ἄνευ ἀνάγκης, ἄνευ οὐδενὸς λόγου, νὰ διαπιστωθῇ ὅτι ἀνήκει καὶ ἡ Ἑλλὰς εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν κρατῶν τῶν χαρακτηρισθέντων ὡς οἰκονομικῶς σαθρῶν.

Κατελέχθη, ἄρα, καὶ ἡ Ἑλλὰς ἐν τῇ οἰκονομικῇ ταξινομήσει τῶν ἐθνῶν μεταξὺ τῶν διατελούντων

ἐν στενοχωρίᾳ κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην, καὶ ἕνεκα τῶν περιστάσεων τῶν τότε ὑπέστημεν ζημίαν μεγαλυτέραν, ἧς ἠθέλομεν ὑποστῆ, ἐὰν ἄλλοῖαι ἦσαν αἱ ἐξωτερικαὶ περιστάσεις. Ἀλλὰ δὲν ἐδημιούργησαν τὸ κακὸν αἱ ἐξωτερικαὶ περιστάσεις· αὗται συνετέλεσαν εἰς ἐπίτασιν τοῦ κακοῦ, ὅπερ ἐδημιούργησεν ἄνευ ἀνάγκης ἡ ἀνεπάρκεια τῶν τότε κυβερνητῶν. Αἱ δυσχέρειαι αἱ ἐξωτερικαὶ ἤθελον φέρει ὠφέλειαν εἰς τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τῆς χώρας, ἐὰν διῳκούμεθα οἰκονομικῶς ὡς ἔπρεπε, διότι, οὕτω διοικούμενοι, δὲν ἠθέλομεν διατελεῖ ἐν στενοχωρίᾳ, ἥτις δὲν ἀπορρέει σήμερον ἐκ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἐδημιουργήθη ἐκ τῆς ἐλλείψεως προνοίας τῶν κυβερνητῶν. Ποῖα ἐκ τῶν μέτρων, τὰ ὁποῖα ἀπηρίθμησα πρὸ ὀλίγου, δὲν θὰ ἐλαμβάνοντο, ἐὰν μὴ μεταβάλλετο ἡ πολιτικὴ κατόπιν τῶν προτελευταίων ἐκλογῶν; Ὑπῆρχε δυσχέρεια, ἵνα ληφθῇ τὸ μέτρον περὶ τῆς ὁδοποιΐας, ἢ τὸ περὶ τῆς ἀτμοπλοϊκῆς συγκοινωνίας; Ὑπῆρχε δυσχέρεια, ἵνα τὰ ἔξοδα τοῦ Στρατοῦ περιορισθῶσι κατὰ 2,000,000, ὡς ἐκανονίζοντο ἕως τοῦ χρόνου ἐκείνου; Ὑπῆρχε δυσχέρεια, ἵνα μὴ ἀνασυσταθῶσι τὰ Ἐπαρχεῖα, ἵνα μὴ ἀποσπασθῶσιν αἱ ἀτμοτελωνίδες ἀπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν, ἵνα μὴ αὐξηθῶσιν οἱ μισθοὶ τούτων ἢ ἐκείνων τῶν δικαστῶν, καὶ μὴ διαπραχθῶσι πάνθ' ὅσα ὠκτείραμεν, ὅτε διεπράττοντο, οὐδὲν ἄλλο δυνάμενοι ν' ἀντιτάξωμεν, πλὴν τῆς διαμαρτυρίας; Ἠδύνατο νὰ προληφθῇ καὶ ἡ ὑπερτίμησις τοῦ συναλλάγματος, ἐὰν ἐξηκολούθει ἡ Κυβέρνησις τὴν πολιτικὴν τῶν προκατόχων, καὶ ἐκ τούτου νὰ ἀπέλθῃ οἰκονομία ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἐπὶ τῶν κεφαλαίων τῶν προμηθειῶν 2 ἑκατομμυρίων. Ἀνέγραφεν ἡ Κυβέρνησις ἐν τοῖς προϋπολογισμοῖς πιστώσεις περὶ πληρωμῆς διαφορᾶς τοῦ συναλλάγματος, ἀλλὰ καὶ ταύτας εἰκονικάς, ἀναγραφομένων τῶν πιστώσεων ἀνεπαρκῶς. Ἀφοῦ ἀνεγράφοντο τὰ τῆς διαφορᾶς τοῦ συναλλάγματος, ἔπρεπε ν' ἀναγράφωνται ἐν τῇ ἀληθείᾳ αὐτῶν. Ἀναγραφομένων τῶν τῆς διαφορᾶς τοῦ συναλλάγματος ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1892, ἡ ὑπερτίμησις ἔπρεπε νὰ ὑπολογισθῇ εἰς 40 τοῖς %· καὶ ὅμως, ἄνευ λόγου, ὑπολογίζεται εἰς 22 τοῖς %. Ἐὰν ἠγοράζετο συνάλλαγμα, δὲν ἤθελον ἀρκέσει οὐδὲ τὰ 40 τοῖς %, διότι ἡ τιμὴ αὐτοῦ ἔφθασεν εἰς τὰ 55· ἐὰν δὲ ἠγοράζετο τὸ συνάλλαγμα, ἤθελε φθάσει ἡ ὑπερτίμησις εἰς τὰ 90 καὶ εἰς τὰ 100. Ἀλλὰ ταῦτα τὰ 40 τοῖς % τῆς νῦν ὑπερτιμήσεως διατί δὲν ἀναγράφονται, ἀφοῦ ἐθεώρησεν ἡ τότε κυβέρνησις ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀναγράφωνται τὰ πρὸς ἀγορὰν συναλλάγματος; Πάντα ταῦτα ἤθελον ἐξαλειφθῆ ἐκ τῶν προϋπολογισμῶν, ἐὰν διεῖπε τὰ τοῦ Κράτους ἡ πρώην πολιτική. Ἀλλὰ καὶ πλὴν τῶν ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ συναλλάγματος καὶ τῶν ἐκ τῆς διαφορᾶς τῆς τιμῆς τῶν εἰς μεταλλικὸν πληρωνομένων, ἔχομεν 17,290,000 δραχμῶν, κατὰ πίνακα, τὸν ὁποῖον ἔχω ἐνταῦθα καὶ ὅστις θέλει δημοσιευθῆ, ἀποτελοῦντα τὴν ὑπὲρ τοῦ Δημοσίου διαφορὰν μεταξὺ ταύτης καὶ ἐκείνης τῆς πολιτικῆς· καὶ τοῦτο ἄνευ οὐδεμιᾶς δυσχερείας, καὶ τοῦτο ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τοῦ αὐτοῦ προϋπολογισμοῦ, ἀλλὰ ἀβούλως συντασσομένου καὶ κεκλεισμένοις τοῖς ὀφθαλμοῖς, συντασσομένου ἄνευ ἐννοίας τῶν ἀρχῶν τῶν διεπουσῶν τὰ κατ' αὐτόν, συντασσομένου παρὰ πολιτευομένων φρονούντων ὅτι οἱ ἀριθμοὶ δύνανται ν' ἀναγράφωνται ἐν σειρᾷ ἐκ προηγουμένων προϋπολογισμῶν, ἄνευ ἀρχῶν διεπουσῶν τὸν καθορισμὸν αὐτῶν καὶ ζωογονουσῶν αὐτούς, ἄνευ ἰδέας τινὸς κεντρικῆς, ἐξ ἧς οὗτοι ἐκπορεύονται. Παρεδέχθησαν οἱ διάδοχοι τοὺς ἀριθμοὺς τῶν προϋπολογισμῶν τῶν προκατόχων, ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο νὰ διαγνώσωσι τὴν ἰδέαν, ἥτις ὑπηγόρευσεν αὐτούς· οὐδὲν ἄρα προσέθηκαν, πλὴν τῶν προσωπικῶν, οὐδὲν δὲ ἀφῆρεσαν, καίτοι ὑπῆρχον ἐνώπιον αὐτῶν αἱ προτάσεις ἡμῶν, αἵτινες ἐνεδείκνυον ἐν τίνι πνεύματι ἔπρεπε τὰ τῶν ἀριθμῶν νὰ διαρρυθμισθῶσι, προτάσεις, αἵτινες δὲν εἶχον ψηφισθῇ, εἰσαχθεῖσαι εἰς τὴν Βουλήν, διότι καὶ διὰ κωλυσιεργίας ἐνόμιζον οἱ ἐνάντιοι ὅτι ὤφειλον νὰ παρεμποδίσωσι τὴν ψήφισιν αὐτῶν, ὡς ἀφορωσῶν, εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἰσοζυγίου, τοῦ ἀκρογωνιαίου τούτου λίθου τῆς Πολιτείας. Διὰ τοιούτων μέτρων ἠδύνατο τότε νὰ προληφθῇ τὸ κακόν, καὶ οὐδὲ ἀντίληψιν θὰ εἶχον οἱ ἐκτὸς τῶν πραγμάτων τῆς δυσχερείας, τὴν ὁποίαν ἡ Κυβέρνησις θὰ ἠδύνατο ν' ἀποσοβήσῃ, ἐὰν συνετάσσετο ὁ προϋπολογισμὸς οὐχὶ ἐν ἐκτάκτῳ προνοίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ κοινῇ, ἐν τῇ συνήθει προνοίᾳ, ἐν τῇ προνοίᾳ τῇ ἐπιβαλλομένῃ εἰς πᾶσαν κυβέρνησιν, ἰδίως δὲ ἐὰν συνετάσσετο ὁ προϋπολογισμὸς ὑπὸ κυβερνήσεως ἐμφορουμένης τῆς ἰδέας, ἥτις εἶναι ὁδηγὸς ἀπαραίτητος πάσης κυβερνήσεως περὶ τὰ οἰκονομικά, ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνηται ἀνάμιξις τῆς πολιτικῆς μετὰ τῶν ζητημάτων τῶν καθαρῶς οἰκονομικῶν, ὅτι δὲν πρέπει χάριν πολιτικῆς ἀντιθέσεως νὰ ἀποκρούωνται τὰ οἰκονομικῶς ὀρθά, καὶ ὅτι πρέπει τὴν οἰκονομικὴν πολιτικήν, τὴν ἐκ τῶν πραγμάτων ἀπορρέουσαν, νὰ καθιερωθῶσιν ἐκ περιτροπῆς ταῦτα καὶ ἐκεῖνα τὰ πρόσωπα ἢ τὰ κόμματα, διαφωνοῦντα μόνον περὶ τὰ δευτερεύοντα ἐν τῇ οἰκονομικῇ πολιτικῇ, ὅπως φυσικὸν εἶναι νὰ διαφωνῶσιν ἐν πλείστοις ἄλλοις ζητήμασι τῆς διοικήσεως καὶ τῆς κυβερνήσεως τοῦ Κράτους. Ἐν ὅσῳ δὲν δυνηθῶμεν ν' ἀναγνωρίσωμεν ὅτι τοιαύτη τις ὑπάρχει σταθερὰ οἰκονομικὴ πολιτική, ἐπιβαλλομένη εἰς πάντα, ἀνωτέρα πάσης ἀμφισβητήσεως, περὶ τὴν ὁποίαν ὀφείλομεν πάντες νὰ συνταχθῶμεν, μάταιον εἶναι νὰ ἐργαζώμεθα, διότι οὗτοι μὲν κατακρημνίζουσιν, ἐκεῖνοι δὲ ἀνορθοῦσιν, ἀλλ' ἡ ἀνόρθωσις εἰς οὐδὲν ὠφελεῖ, διότι οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ πρόδρομος νέας κατακρημνίσεως.

Εἰς τοῦτο ἐλπίζω ὅτι ὠφέλησαν τὰ τελευταῖα

συμβάντα. Ἐξ αὐτῶν προεκλήθη σπουδαιότερον ἡ προσοχὴ τῆς χώρας ἐπὶ τὰ οἰκονομικὰ πράγματα, καὶ ὁ ἐκλογικὸς ἀγών, στραφεὶς περὶ ἓν μόνον ζήτημα, περὶ τὸ ζήτημα τὸ οἰκονομικόν, εἰς ὃ συνεκέντρωσαν τὴν προσοχήν, ἔδωκε τὸ ἐνδόσιμον εἰς τὸ Ἔθνος, ἵνα συμπήξῃ μίαν γνώμην, ἥτις, προχειρισθεῖσα ὡς γνώμη ἐθνική, ἀποκτᾷ κῦρος δυσκατα-γώνιστον. Ὁ ἐκλογικὸς ἀγὼν ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς συζητήσεις περὶ τῶν οἰκονομικῶν τῆς χώρας, τὰς ὁποίας οὐδεμία ἄλλη εὐκαιρία ἠδύνατο οὕτως αὐθεντικῶς νὰ ἐγκαινίσῃ. Αἱ δὲ συζητήσεις αὗται καὶ αἱ στενοχωρίαι, αἱ πιέζουσαι τὴν χώραν, καὶ ἡ ἀνακούφισις, ἣν θέλομεν αἰσθανθῇ ἤδη, διεξερχόμενοι ἐκ τῶν δυσχερειῶν, ἐλπίζω ὅτι θέλουσι διαμορφώσει κοινὰς πεποιθήσεις παρὰ τῷ Ἔθνει, οὐχὶ ὅπως διατηρήσῃ ἐν τῇ Ἀρχῇ οὐδὲ μίαν ἐπὶ πλέον ἡμέραν τοὺς εἰσηγουμένους τὴν πολιτικὴν ταύτην, ἀλλ' ἵνα τὴν πολιτικὴν ταύτην μὴ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς διαδεχθησομένους αὐτοὺς νὰ ἀνατρέψωσιν, ὅπως καταστήσῃ τὴν πολιτικὴν ταύτην ὁδηγὸν ἁπάντων, καὶ τῶν εἰσηγουμένων καὶ τῶν ρυμουλκουμένων· διότι, ὅταν ἐπιτευχθέντος ὅπως τὸ Ἔθνος ἐκφρασθῇ σαφῶς, ἐν πλήρει ἀντιλήψει τῆς ἐννοίας αὐτῆς, ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς ταύτης, ἀποδειχθῇ ὅτι ἐμμένει ἀκραδάντως εἰς τὴν ἐκφρασθεῖσαν γνώμην, δυνάμεθα νὰ ὦμεν βέβαιοι ὅτι οἱ ἀρχὴν πολιτικὴν ἔχοντες, ὅπως ἔπωνται εἰς τοὺς ἰσχυρούς, εἴτε λαὸς εἶναι, εἴτε ἄλλο, θέλουσι καὶ αὐτοὶ ἀποδεχθῇ αὐτήν, καὶ δὲν θὰ διατρέχωμεν πάλιν τὸν κίνδυνον νὰ ἴδωμεν τὴν πολιτικὴν ταύτην τὴν οἰκονομικὴν μεταβαλλομένην.

Δυνάμεθα, ἄρα, νὰ προβῶμεν μετὰ θάρρους εἰς τὴν μελέτην περὶ τῶν μέτρων πρὸς τὴν ἀνόρθωσιν, διότι δυνάμεθα ἤδη νὰ ἔχωμεν τὴν ἐλπίδα ὅτι τὰ μέτρα, ἅτινα θέλομεν ἀποδεχθῆ, μέτρα ἔκτακτα σήμερον, ἐνῷ δὲν θὰ ἦσαν ἔκτακτα κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν αἱ δυσχέρειαι ἐδημιουργοῦντο, ὅτι τὰ μέτρα ταῦτα θὰ ἔχωσι διαρκῆ ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν χώραν, καὶ ὅτι ἡ ἐπελευσομένη ἀνόρθωσις θὰ γίνηται ἐπὶ ἐδάφους σταθεροῦ, ἐπιτηδείου πρὸς θεμελίωσιν οἰκοδομήματος διαρκοῦς, προωρισμένου εἰς διηνεκῆ ἀνάπτυξιν.

Ο Χαρίλαος Τρικούπης, αφού ανέλυσε τα μέτρα για την αναμόρφωση των εσόδων και των εξόδων του προϋπολογισμού, κατέληξε ως εξής, επισημαίνοντας την ανάγκη να συμπορευθεί η Ελλάδα με την Ευρώπη και να μην απομονωθεί:

Ὑπὸ τοῦ συναδέλφου μου ὑπουργοῦ ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης θέλει ὑποβληθῇ μέτρον, ἀφορῶν εἰς τὴν ἐπαναφορὰν τῶν μισθοδοσιῶν εἰς ὃ σημεῖον ἦσαν καὶ πρότερον, καὶ ἄλλα τινὰ μέτρα οἰκονομικά. Ὑπὸ τοῦ συναδέλφου μου ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν θέλει ὑποβληθῇ νομοσχέδιον περὶ καταργήσεως τοῦ ταμείου τῆς ὁδοποιΐας, θέλει δὲ ὑποβληθῇ καὶ νομοσχέδιον σχετιζόμενον πρὸς τὸν προϋπολογισμόν, καίτοι ὁ χαρακτὴρ αὐτοῦ εἶναι πολὺ γενικώτερος, περὶ στρατιωτικῆς ἀστυνομίας. Τὸ νομοσχέδιον τοῦτο εἶναι οἰκονομικὸν κατὰ τοῦτο, ὅτι χρησιμοποιεῖ τὰ στελέχη τοῦ Στρατοῦ, ἅτινα διὰ τῶν οἰκονομικῶν μέτρων καθίστανται διαθέσιμα, ἀλλ' εἶναι μέτρον σχετιζόμενον πρὸς τὴν ἐν γένει κατάστασιν τῆς Πολιτείας, ἐπιδρῶν κατὰ τοῦτο καὶ ἐπὶ τὰ οἰκονομικὰ τῆς χώρας, ἀλλ' ἔχον περιφέρειαν πολὺ εὐρυτέραν. Θέλουσιν ὑποβληθῆ καὶ ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ μέτρα τινὰ οἰκονομίας ἐν ταῖς λεπτομερείαις τῆς ἐξωτερικῆς ὑπηρεσίας.

Τοιουτοτρόπως συμπληροῦται ὁλόκληρον σύστημα, δι' οὗ ἐπιτυγχάνεται ὀργανικῶς ὁ περιορισμὸς τῶν δαπανῶν ἐντὸς τῶν στενωτέρων ὁρίων τῶν ἐπιτρεπόντων τὴν λειτουργίαν τῆς Πολιτείας, ἐπιτυγχάνεται δὲ καὶ ἡ ἀπόδοσις ὑπὸ τοῦ Κράτους παντὸς τοῦ ποσοῦ, τοῦ ἀπολύτως ἀναγκαίου εἰς ἀπόκτησιν τῶν δαπανῶν ἀπὸ τῶν ἰδίων ἡμῶν πόρων. Διότι τοῦτο πρὸ πάντων πρέπει νὰ ἀποδείξωμεν εἰς τοὺς ἐνδιατρίβοντας εἰς τὰ ἡμέτερα καὶ σχετιζομένους πρὸς αὐτὰ διὰ τῆς παροχῆς τῆς πίστεώς των, πρέπει νὰ ἀποδείξωμεν εἰς αὐτοὺς ὅτι ἔχομεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς πᾶσαν τὴν δύναμιν, ἵνα καὶ ἄνευ αὐτῶν τελεσφόρως ἐργασθῶμεν. Δὲν ἐννοῶ ὅτι συμφέρει εἰς τὸ Κράτος νὰ ἀπομονῶται· τοὐναντίον φρονῶ ὅτι ἡ Ἑλλὰς πρέπει νὰ ἐργάζηται ἐν τῷ εὐρεῖ κύκλῳ τῆς πίστεως τῆς εὐρωπαϊκῆς, καὶ διὰ τοῦτο πάντοτε ἡ πολιτικὴ ἡμῶν ἀπεσόβει τὴν ἀπομόνωσιν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπεδίωκε τὴν παροχὴν εἰς αὐτὴν τῶν πλεονεκτημάτων πίστεως, ἐπὶ πολὺ εὐρυτέρας βάσεως στηριζομένης, τῆς ἐπὶ μόνου τοῦ ἐγχωρίου ἐδάφους ἀναπτυσσομένης. Ἀλλὰ πρέπει νὰ δυνηθῶμεν νὰ πιστοποιήσωμεν, ἤδη μάλιστα, ὅτε τοῦτο ἐτέθη ἐν ἀμφιβολίᾳ, ὅτι ἀποτεινόμεθα μὲν εἰς τὴν ἐκτὸς ἡμῶν πίστιν θέλοντες καὶ ἡμεῖς νὰ μετάσχωμεν τῶν ὠφελημάτων τῆς εὐρωπαϊκῆς συναδελφότητος, δυνάμεθα, ὅμως, καὶ αὐτάρκως νὰ ζήσωμεν, εὑρίσκοντες ἐν τῷ ἰδίῳ ἐδάφει ἐπαρκὲς στήριγμα. Ὅταν τοῦτο ἀποδείξῃ ἡ Ἑλλάς, μὴ ἀμφιβάλλητε ὅτι θέλει προστρέξει πρὸς αὐτὴν ἡ ἔξωθεν πίστις, διότι, ὅπως ἡμεῖς ἔχομεν ἀνάγκην τῆς συμπράξεως πρὸς τοὺς ἐκτὸς ἡμῶν, ἵνα ἀπολαύσωμεν τῶν ἀγαθῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς πίστεως, οὕτω καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ πίστις ἐπιζητεῖ τὴν ἐπέκτασιν τῆς περιφερείας τῆς ἐνεργείας αὐτῆς, καὶ οὐδεὶς ἀποκλείεται ἐκ τῆς εὐεργετικῆς ἐπιδράσεως τῆς πίστεως τῆς εὐρωπαϊκῆς, ὁ ἀποδεικνύων ἑαυτὸν ἄξιον αὐτῆς.

Εἰς τοῦτο, λοιπόν, προκαλῶ ὑμᾶς. Ἀποδειχθῶμεν ἄξιοι τῆς εὐρωπαϊκῆς πίστεως. Ἐὰν ἀποδειχθῶμεν ἄξιοι τῆς εὐρωπαϊκῆς πίστεως, μὴ ἀμφιβάλλετε ὅτι αὕτη θέλει ἐπανέλθει πρὸς ἡμᾶς, ὅτι δὲν θὰ ἐξακολουθῇ κατατάσσουσα ἡμᾶς εἰς τὴν χορείαν τῶν κρατῶν σεσαθρωμένης πίστεως. Τί δικαιολογεῖ τὴν ὑπαγωγὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τοιαύτην κατηγορίαν; Μὴ διετέλεσεν ἢ διατελεῖ ἡ Ἑλ-

λὰς ἐν ταῖς δυσχερείαις ἐν αἷς διατελεῖ ἡ Πορτογαλλία, ἢ ἐν ταῖς δυσχερείαις ἐν αἷς διατελεῖ ἡ Ἀργεντινή; Μὴ δὲν ἀρκοῦσι τῇ Ἑλλάδι ἁπλᾶ μέτρα, ἐξ ἐκείνων ἅτινα πᾶσα χώρα δύναται νὰ ἀνεχθῇ, οἰκονομίαι αἵτινες βλάπτουσι τῷ ὄντι τὴν ὑπηρεσίαν, ἀλλὰ δὲν καταστρέφουσιν αὐτήν; Μὴ δὲν ἀρκοῦσι τῇ Ἑλλάδι τὰ τοιαῦτα μέτρα, ὅπως ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐν τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἐκπλήρωσιν ἁπασῶν αὐτῆς τῶν ὑποχρεώσεων; Ἀλλὰ δὲν ἀπέδειξεν ἡ Ἑλλὰς διὰ τῶν τελευταίων ἐκλογῶν, ὅτι μία καὶ ἡ αὐτὴ γνώμη ἐμφορεῖ πάντας, ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου μέχρι τοῦ κατωτάτου, ὅτι δὲν ὑπάρχει θυσία, εἰς ἣν δὲν εἶναι ὁμοθύμως ἕτοιμος χάριν τῆς τιμῆς αὐτῆς; Ὅτι ἀφορᾷ μὲν εἰς τὸ ζήτημα τοῦ ἰσοζυγίου, τοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ τῶν οἰκονομιῶν, δι' ὧν τοῦτο ἐπιδιώκεται, καὶ τῶν φορολογικῶν βαρῶν, ἅτινα ἡ ἐπιδίωξις αὐτοῦ ἐπάγεται ἐπὶ τοὺς ἐργαζομένους ἐν τῇ χώρᾳ, ὅτι ἀφορᾷ μὲν εἰς ταῦτα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν ὑλικῶν συμφερόντων τῆς χώρας, ἀλλ' ἰδίως ἀφορᾷ εἰς αὐτὰ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν συμφερόντων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν θέλει νὰ τάττηται ἠθικῶς ἐν κατηγορίᾳ δευτερευούσῃ; Ὅτι ἔχει τὸ φρόνημα ἐπὶ τοῦ ὕψους τῶν ὑποχρεώσεων αὐτῆς, καὶ ἐννοεῖ ὅτι τοιαύτας ἐθνικὰς ὑποχρεώσεις δὲν δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ κράτος σεσαθρωμένης πίστεως; Ὅτι ἡ πίστις αὐτῆς εἶναί τι τιμαλφές, περὶ ὃ συσπειροῦται πᾶσα ἡ χώρα, ὡς συνεσπειρώθη εἰς ἀναστήλωσιν αὐτῆς κατὰ τὰς ἐκλογάς, ὁμοφώνως ἀποφανθεῖσα καὶ περιτράνως ἀποδείξασα ὅτι θέλει νὰ φανῇ ἀξία τοῦ ὀνόματος αὐτῆς, ὅτι θέλει νὰ φανῇ ἀξία τῶν ὑποχρεώσεων αὐτῆς τῶν ὑλικῶν, ἀλλὰ μάλιστα τῶν ὑποχρεώσεων αὐτῆς τῶν ἠθικῶν, καὶ τοῦ μέλλοντος, ὅπερ ἐπιφυλάσσει εἰς αὐτὴν ἡ Θεία Πρόνοια;

«Ἡ Ἑλλὰς πρέπει ταχεῖ βήματι νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ὕψος τῶν ἄλλων συγχρόνων ἐθνῶν»

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Εισηγούμενος στις 18 Νοεμβρίου 1892 τον προϋπολογισμό του 1893 ο Χαρ. Τρικούπης εξέφρασε την αισιόδοξη αποψή του ότι η Ελλάδα μπορούσε να ανορθώσει την οικονομία της και να καλύψει τα ελλείμματα του προϋπολογισμού χωρίς εξωτερικό δανεισμό, αλλά με την απόδοση των μέτρων που έλαβε η κυβέρνησή του. Το κείμενο της αγόρευσής του προέρχεται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος ΙΓ΄, Σύνοδος Β΄, Συνεδρίασις 5 (18.11.1892), σ. 4-18 και έχει ως εξής:

Χ. ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (Πρωθυπουργός). Ἐρχόμενος δὲ ἵνα ὁμιλήσω περὶ τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Κράτους, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ὑποβολῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1893, παρατηρῶ εὐθὺς ὅτι πρῶτον ἴσως ἤδη τοσοῦτον προσεχὴς εἶναι ἡ εἰσήγησις νέου προϋπολογισμοῦ εἰς τὴν ψήφισιν τοῦ προηγουμένου, διότι μόλις τρεῖς παρῆλθον μῆνες, ἀφ' ὅτου ἡ Βουλὴ διὰ μακρῶν συνεζήτησεν ἐν γένει τὰ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῆς χώρας καὶ προέβη εἰς ψήφισιν τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ ἔτους, τὸ ὁποῖον ἤδη διανύομεν. Ἡ τοιαύτη ψήφισις προϋπολογισμοῦ, ἐν χρόνῳ λίαν ἐγγίζοντι πρὸς τὸν νῦν, μὲ ἀπαλλάττει ἀπὸ τῆς ἀνάγκης, ὅπως ἀνακοινώσω εἰς τὴν Βουλὴν περὶ τοῦ παρελθόντος πάντα τὰ συνήθως θεωρούμενα ὡς παρεπόμενα τῷ προϋπολογισμῷ καὶ ὡς ἀναγκαῖα εἰς τὴν διεξαγωγὴν τοιαύτης συζητήσεως, διότι πάνθ' ὅσα ὑπεβλήθησαν κατὰ τὴν πρὸ τριμηνίας συζήτησιν, πάντα ἐκεῖνα χρησιμεύουσι καὶ ἤδη, καὶ θὰ ἦτο ἐπανάληψις, οἱαδήποτε ἀνακοίνωσις εἰς τὴν Βουλήν περὶ αὐτῶν. Τοσούτῳ δὲ μᾶλλον δράττομαι τῆς εὐκαιρίας, ἵνα μὴ ἐπανέλθω εἰς ὅσα ἀνεκοινώθησαν εἰς τὴν Βουλὴν περὶ τοῦ παρελθόντος κατὰ τὴν προηγουμένην σύνοδον, διότι φρονῶ ὅτι εἶναι συμφέρον τὴν παροῦσαν συζήτησιν νὰ διεξαγάγωμεν, ὅσον εἶναι δυνατόν, ἀσχέτως πρὸς τὴν πολιτικὴν διαίρεσιν, ἥτις πρέπει νὰ ἐπικρατῇ ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ κατὰ τὴν ἐν γένει διεξαγωγὴν τῶν ἔργων αὐτοῦ, ἀλλ' ἥτις περί τινα εἰδικώτερον, καὶ ἰδίᾳ περὶ τὰ οἰκονομικά, κατὰ τὴν παροῦσαν ὥραν, νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ὑποχωρήσῃ.

Οὐδεμίαν βλέπω χρησιμότητα σήμερον, ὅπως συνδυάσωμεν τὸ ζήτημα τὸ οἰκονομικὸν πρὸς τὸ ζήτημα τὸ πολιτικόν. Καίτοι ἐνίοτε τὸ πολιτικὸν ζήτημα εἶναι κυρίως οἰκονομικόν, καὶ τὸ οἰκονομικὸν ἀπορρέει ἀπὸ τοῦ πολιτικοῦ, ἐν τῇ παρούσῃ, ὅμως, περιστάσει φρονῶ ὅτι τὰ θέματα, περὶ ἃ στρέφεται ἡ οἰκονομικὴ συζήτησις, δὲν ἔχουσι πολιτικὸν χαρακτῆρα. Ὅ,τι ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν ἐν τῇ παρούσῃ ὥρᾳ εἶναι ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις, ἀσχέτως πρὸς τὴν πολιτικὴν κατάστασιν, ἀσχέτως πρὸς τὰς εὐθύνας ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ προεκάλεσαν ἢ νὰ μὴ παρημπόδισαν τὴν τοιαύτην κατάστασιν. Ἡ συζήτησις περὶ εὐθυνῶν σήμερον, περὶ πολιτικῶν ἐννοῶ εὐθυνῶν, τοὐτέστι περὶ τῶν κομμάτων ἢ τῶν προσώπων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνάγεται ἡ αἰτία τῶν νῦν συμβαινόντων, ἡ συζήτησις αὕτη, κατ' ἐμέ, εἰς οὐδὲν ἤθελεν ὠφε-

λήσει, ἤθελε μᾶλλον ἐπισκοτίσει καὶ ἤθελε συντελέσει, ὅπως μὴ ἐπιληφθῇ ἡ Βουλὴ ἐν πνεύματι ἱκανῶς ἐλευθέρῳ ζητήματος ἀπαιτοῦντος πᾶσαν τὴν ἐλευθερίαν τῆς κρίσεως τῆς Βουλῆς καὶ ἀποκλειστικὴν εἰς τὸ θέμα προσήλωσιν.

Τὸ οἰκονομικὸν ζήτημα, οἷον παρουσιάζεται παρ' ἡμῖν σήμερον, εἶναι μὲν σπουδαιότατον ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ δυσχερές, ὅσον ὑποτίθεται· δὲν παρουσιάζονται περὶ αὐτὸ παρ' ἡμῖν αἱ δυσχέρειαι, αἵτινες ἐμφανίζονται εἰς ἄλλα κράτη, ἐν δυσχερείαις σήμερον οἰκονομικαῖς διατελοῦντα, εἰς κράτη ἅτινα, καὶ μεθ' ὅσα ἔκτακτα μέτρα ἠναγκάσθησαν νὰ λάβωσι πρὸς θεραπείαν τῶν παρ' αὐτοῖς ἀνωμάλως ἐχόντων, δὲν ἠδυνήθησαν μέχρις ὥρας νὰ ἀνορθώσωσι τὰ οἰκονομικὰ αὐτῶν. Παρ' ἡμῖν τοιοῦτόν τι οὐδόλως συμβαίνει, παρ' ἡμῖν ἡ κατάστασις τῆς χώρας ἡ νῦν κατ' οὐδὲν εἶναι χείρων ἢ κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν οὐδεμία ἐφαίνετο ἐν αὐτῇ οἰκονομικὴ ἀνωμαλία· διότι δὲν ἀπέχει πολὺ ἀφ' ἡμῶν ἡ ἐποχὴ καθ' ἣν ἡ Ἑλλὰς ἐθεωρεῖτο χώρα εὐδοκιμοῦσα, οὐ μόνον περὶ τὴν κοινωνικὴν αὐτῆς οἰκονομίαν, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Δημοσίου· ἡ ὥρα ἐκείνη ἀπέχει ἀφ' ἡμῶν τοσοῦτον ὀλίγον, ὥστε θὰ ἐθεωρεῖτο ὡς μικρά τις ἀνάπαυλα, ἂν μὴ ἐπήρχοντο κατ' αὐτὴν πάνθ' ὅσα προκαλοῦσι τὰς ὑφισταμένας δυσχερείας. Πρὸ τῆς ἀναπαύλης ταύτης ἡ Ἑλλὰς ἠδύνατο νὰ διεξάγῃ τὰ οἰκονομικὰ αὐτῆς, δεόμενα μὲν προνοίας σπουδαίας, ἀλλ' οὐδὲν παρουσιάζοντα τὸ ἀδιέξοδον, ἠδύνατο ἡ Ἑλλὰς νὰ διεξάγῃ τὰ οἰκονομικὰ αὐτῆς ἐν πάσῃ ἀνέσει· οὐδὲν ἐπέβαλλεν εἰς αὐτὴν τὴν σπουδήν, διότι βραδέως καὶ ἀσφαλῶς βαίνουσα ἠδύνατο νὰ θεωρῇ ὡς οὐχὶ πόρρω ἀπέχοντα τὸν χρόνον καθ' ὃν πλήρης ἡ οἰκονομικὴ ἐργασία, ἣν εἶχεν ἀναλάβει, θὰ ἦτο διεκπεραιωμένη.

Ποίαν ἐργασίαν εἶχεν ἀναλάβει τότε τὸ Κράτος; Εἶχεν ἀναλάβει τὸ ἔργον, ὅπως ἀνακουφίσῃ τὸ Δημόσιον Ταμεῖον ἀπὸ τῶν βαρῶν, ἅτινα ὑπερβολικῶς ἐπίεζον αὐτό, διότι, ἀναληφθέντα ἐν ὥραις ἐκτάκτοις, εἶχον ἐπιβάλει εἰς τὴν χώραν καὶ ἐκτάκτους ὑποχρεώσεις. Ἀπὸ τῶν ὑποχρεώσεων τούτων τῶν ἐκτάκτων βαθμηδὸν ἀπηλλάσσετο τότε ἡ χώρα, καὶ διὰ τροπῶν δανείων εἶχεν ἐπιτευχθῆ, ὅπως βάρος ἐτήσιον 6,500,000 δραχμῶν ἐκλείψῃ, καὶ ὅπως παρασκευασθῶσι καὶ ἄλλα μέτρα, διὰ τῶν ὁποίων ἔτι μᾶλλον ἤθελεν ἀνακουφισθῆ τὸ Δημόσιον Ταμεῖον. Εἴχομεν προσέτι εἰσέλθει εἰς ὁδόν, ἥτις καθίστα βέβαιον ἐντὸς χρονικοῦ διαστήματος ὄχι πολὺ μακροῦ τὸν περιορισμὸν τῆς κυκλοφορίας τοῦ νομίσματος τοῦ πιστωτικοῦ ἐντὸς τοῦ κύκλου τοῦ πρέποντος, τοὐτέστιν εἶχεν ἐξασφαλίσει τὴν ἐν μέλλοντι, οὐχὶ πολὺ ἀπέχοντι, ἀφαίρεσιν ἀπὸ τῆς κυκλοφορίας παντὸς τοῦ πιστωτικοῦ ἐκείνου νομίσματος, τὸ ὁποῖον προεκάλει ἀνωμαλίας ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ τὸ ὁποῖον ἦτο παραίτιον τῆς δυσχερείας περὶ τὴν τροπὴν τῶν χαρτίνων προσόδων τοῦ Δημοσίου εἰς μεταλλικὸν νόμισμα, ἀναγκαῖον πρὸς ἐκπλήρωσιν ὑποχρεώσεων τοῦ Κράτους.

Εἴχομεν φθάσει τότε εἰς σταθμὸν ἀπὸ τοῦ ὁποίου, ἀντὶ νὰ ὑπαγορεύηται εἰς ἡμᾶς ἡ ἐπίσπευσις ἐν τῇ περαιτέρῳ προόδῳ, ὑπηγορεύετο τοὐναντίον εἰς ἡμᾶς ἡ ἐπιβράδυνσις, ἵνα μὴ ἀπότομοι ἐπέρχωνται αἱ μεταβολαὶ ἀπὸ τῆς χείρονος εἰς τὴν βελτίονα κατάστασιν, διότι καὶ ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς χείρονος εἰς τὴν βελτίονα κατάστασιν, ὅταν γίνηται ἀποτόμως, φέρει καὶ αὕτη ζημίαν. Οὐδὲν τὸ ἐπιζημιώτερον ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῆς κοινωνίας τῶν ἀποτόμων μεταβάσεων, καὶ ἐὰν τότε δὲν ἔβαινε τὸ Κράτος ταχύτερον πρὸς τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ πλεονάζοντος τραπεζικοῦ γραμματίου ἀπὸ τῆς κυκλοφορίας, ἐγίνετο τοῦτο, διότι ἐθεώρει ἡ Κυβέρνησις ὅτι ὤφειλε νὰ προβαίνῃ εἰς τὸ ἔργον μετὰ περισκέψεως, παρέχουσα εἰς τὰς συναλλαγὰς τὸν χρόνον τῆς παρασκευῆς πρὸς τὰς μεταβολὰς τοῦ νομισματικοῦ καθεστῶτος.

Τί, ὅμως, ἐπῆλθεν ἔκτοτε, ὥστε σήμερον μηδὲν τῶν τότε διεξαγομένων νὰ δύνηται νὰ συντελεσθῇ, τοὐναντίον δὲ μάλιστα νὰ διατελῶμεν ἐν δυσχερείαις περὶ τὴν διεξαγωγὴν συνήθους οἰκονομικῆς ὑπηρεσίας τοῦ Κράτους;

Ὡς εἶπον, δὲν θὰ ἐξετάσω τὸ ζήτημα τοῦτο πολιτικῶς, θὰ ἐξετάσω μόνον τὰ τῆς γενικῆς καταστάσεως, ἀσχέτως πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν ἱστορίαν, ἀναζητῶν τὰ προκαλέσαντα τὴν σημερινὴν δυσχέρειαν, ὅπως, ἀνευρισκομένων αὐτῶν, κρίνωμεν ἂν δυνάμεθα νὰ θέσωμεν αὐτὰ ἐκποδών. Τὸ συμβὰν ἐκτὸς ἡμῶν κατὰ τὸ διάλειμμα τὸ ἀμέσως προηγηθὲν τῆς σημερινῆς καταστάσεως, ὑπῆρξεν ἡ ἐν ταῖς ξέναις ἀγοραῖς ἐπελθοῦσα ἀνωμαλία, ὑπῆρξεν ἡ δυσχέρεια πολλῶν κρατῶν, ὧν ἡ πίστις δὲν ἦτο παγία περὶ τὴν διεξαγωγὴν τῶν οἰκονομικῶν αὐτῶν πραγμάτων, δυσχέρεια ἥτις κατέστησε τὰ κεφάλαια μᾶλλον δύσπιστα, ἥτις προεκάλεσε καὶ τὴν ἀποχὴν αὐτῶν ἀπὸ σχέσεων πρὸς κράτη τινά, ἅτινα δὲν ἐπαρουσίαζον πρὸς τοὺς κατόχους τῶν κεφαλαίων ἔδαφος πρόσφορον εἰς ἀσφαλῆ πιστωτικὴν ἐργασίαν.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἐνέσκηψεν ἡ κρίσις αὕτη εἰς τὰς ἐκτὸς ἡμῶν ἀγοράς, ἡ Ἑλλὰς ἦτο εἰς θέσιν, ὅπως προνοοῦσα προλάβῃ πολλὰ τῶν σήμερον συμβαινόντων, διότι ἐπὶ τοιαύτῃ κρίσει, πρὸ τριετίας οἰκονομικῆς ἀπειλουμένης, ἐπεβάλλετο εἰς τὸ Κράτος ἡ πτύξις τῶν ἱστίων, ἤτοι ὁ περιορισμὸς τῶν δαπανῶν εἰς μόνας τὰς τακτικὰς καὶ τὰς ἀπολύτως ἀναγκαίας, καὶ ἡ ἐσπευσμένη διαρρύθμισις τῶν τῆς κυκλοφορίας, ἔστω καὶ δι' ἀποτομωτέρας μεταβολῆς τοῦ καθεστῶτος, ἵνα μὴ ἕνεκα τῶν τῆς κυκλοφορίας σχηματισθῇ γνώμη περὶ τῶν τοῦ Δημοσίου, ἥτις ἐκ τῶν πραγμάτων δὲν ἐδικαιολογεῖτο.

Ἐὰν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ Ἑλλὰς ἐσπευ-

σμένως ἔβαινεν ἐπὶ τὸ ἔργον οὗτινος εἶχεν ἐπιληφθῆ ἡ Πολιτεία πρὸ χρόνων, τῆς ἀφαιρέσεως ἀπὸ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας τοῦ διαταράττοντος τὰς συναλλαγὰς παρ᾽ ἡμῖν πλεονάζοντος γραμματίου –ὑφισταμένης δὲ τότε τῆς πίστεως τοῦ Κράτους, εὔκολος ἦτο ἡ ἀπόκτησις συνδρομῆς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ πρὸς τὴν τοιαύτην οἰκονομικὴν ἐργασίαν–, ἐὰν εἰς τὴν διεκπεραίωσιν τοῦ τοιούτου ἔργου ἐτρέπετο τότε ἡ Πολιτεία, θὰ διετήρει ἐν τῇ ἐνσκηψάσῃ γενικῇ οἰκονομικῇ κρίσει ἡ Ἑλλὰς ἀμείωτον τὸ παράστημα αὐτῆς καὶ θὰ ἦτο εὐπρόσδεκτος ἐν ταῖς συναλλαγαῖς τῶν ξένων ἀγορῶν.

Ἀλλὰ δὲν ἐννοήθη ἡ σημασία τῶν τότε πραγμάτων· τοὐναντίον, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἶχεν ἐπέλθει τροπὴ τῆς πολιτικῆς παρ᾽ ἡμῖν καὶ ἐθεωρήθη πρόσφορος ἡ ὥρα ἐκείνη εἰς ἐπίδειξιν οἰκονομικῆς εὐρωστίας τῆς χώρας διὰ τοῦ περιορισμοῦ εἰς μόνας τὰς ἰδίας δυνάμεις πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν μεταλλικῶν ὑποχρεώσεων τοῦ Δημοσίου. Τότε ἐθεωρήθη ὅτι ὑγιοῦς πολιτικῆς ἦτο τὸ Κράτος, ἀντὶ νὰ ἐπιζητήσῃ ἐν τῇ ἐξωτερικῇ πίστει τὰ μέσα, ὅπως ἐδραιώσῃ παρ᾽ ἡμῖν τὰ τοῦ μεταλλικοῦ καθεστῶτος, τοὐναντίον νὰ ἐξασθενίσῃ τὸ μεταλλικὸν τοῦτο καθεστώς, ἀποστέλλον μέταλλον εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἐκ τοῦ ἐν τῇ χώρᾳ εὑρισκομένου. Τοῦτο, συνδυαζόμενον πρὸς τὰς περιστάσεις τὰς ἐξωτερικὰς τῆς ἐποχῆς, ἐπήνεγκε παρ᾽ ἡμῖν νομισματικὴν στενοχωρίαν καὶ τὰς παρεπομένας δυσχερείας, ἡ δὲ ὄψις τῆς Ἑλλάδος ἐν δυσχερείαις κατὰ τὴν κρίσιν ἐκείνην ἀπεμάκρυνεν ἀφ᾽ ἡμῶν τὰ κεφάλαια. Σήμερον δὲ ἡ Ἑλλὰς ἐξ οὐδενὸς ἄλλου πάσχει ἢ ἐκ τούτου, ὅτι τὰ κεφάλαια, δυσπιστοῦντα, δὲν τῇ παρέχουσι τὰ μέσα πρὸς τὴν διευθέτησιν τῶν τῆς νομισματικῆς κυκλοφορίας. Ἡ Ἑλλὰς σήμερον δὲν ἔχει ἀνάγκην ξένων κεφαλαίων ἐπὶ σκοπῷ συμπληρώσεως ἐλλειμμάτων τοῦ γενικοῦ αὐτῆς προϋπολογισμοῦ· ἡ Ἑλλὰς δύναται, διαρρυθμίζουσα τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ οὐχὶ δυσαναλόγως πρὸς τὰς δυνάμεις αὐτῆς, διὰ περιορισμοῦ τῶν δαπανῶν, μὴ παραλύοντος τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν, δι᾽ αὐξήσεως τῶν προσόδων, μὴ ἐπιβαρυνούσης ὑπερμέτρως τὴν κοινωνίαν καὶ μὴ παρεμποδιζούσης τὴν παραγωγήν, δύναται ἡ Ἑλλὰς πάντα τὰ μέσα νὰ πορισθῇ καὶ πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ Δημοσίου ἐν τῷ ἐσωτερικῷ καὶ πρὸς τὴν παροχὴν εἰς τοὺς πιστωτὰς αὐτῆς ἐπαρκῶν ἀσφαλειῶν περὶ τῶν κεφαλαίων, τὰ ὁποῖα εἰς αὐτὴν ἐμπιστεύονται. Ταῦτα δύναται ἡ Ἑλλὰς νὰ πράξῃ ἄνευ συνδρομῆς ἔξωθεν οἵας δήποτε. Καὶ ἐὰν εἰς τοῦτο περιωρίζοντο αἱ οἰκονομικαὶ ἡμῶν ἀνάγκαι, οὐδεμία ὑπῆρχεν ἀφορμή, ἵνα συζητῶμεν σήμερον περὶ οἰκονομικῶν δυσχερειῶν, οὐδ᾽ ἵνα ζητῶμεν τὸν τρόπον, δι᾽ οὗ θέλομεν προσελκύσει τὴν ἐξωτερικὴν πίστιν· διότι, καίτοι ἡ ἐξωτερικὴ πίστις εἶναι πάντοτε ἀναγκαία, ἰδίως εἰς χώραν διανύουσαν ἤδη τοὺς πρώτους σταθμοὺς τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἄνευ, ὅμως, τῆς συνδρομῆς τῆς πίστεως ταύτης, θὰ ἠδύνατο ἡ Ἑλλὰς ἐπὶ διάστημά τι νὰ προχωρήσῃ καὶ προκόπτουσα καὶ ἀναπτυσσομένη, ἐὰν μὴ ὑπῆρχεν ἀνωμαλία τις ἐν τοῖς πράγμασι τῆς κοινωνίας, ἐπιβάλλουσα πρόνοιαν, πρὸς ἣν ἡ ἐπίκλησις τῆς ἐξωτερικῆς πίστεως εἶναι ἀπαραίτητος. Ἡ ἐπίκλησις τῆς ἐξωτερικῆς πίστεως δὲν ἐπιβάλλεται πρὸς σκοποὺς ἀφορῶντας εἰς τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ Κράτους· ὅταν δὲ μετ᾽ ὀλίγον ἀναπτύξω πρὸς ὑμᾶς τὰ τοῦ ἄρτι ψηφισθέντος προϋπολογισμοῦ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ αὐτοῦ, καὶ τὰ τοῦ προτεινομένου ἤδη διὰ τὴν προσεχῆ χρῆσιν, θέλετε πεισθῆ ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει αἰτία, ἵνα ζητήσωμεν ἐκτὸς ἡμῶν ἀντίληψιν πρὸς διεξαγωγὴν τῶν τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἀλλὰ δεόμεθα τῆς συνδρομῆς τῆς πίστεως τῆς ἐξωτερικῆς πρὸς διαρρύθμισιν τῶν τοῦ νομίσματος, ἧς ἄνευ αἱ πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ὑποχρεώσεων τοῦ Κράτους ἐπαρκεῖς παρεχόμεναι ὑπὸ τοῦ προϋπολογισμοῦ πρόσοδοι δὲν δύνανται νὰ χρησιμοποιηθῶσι. Φυγαδευθεῖσα ἡ πίστις, βραδέως ἐπανέρχεται, καὶ ἂν συντρέχωσι τὰ πρὸς ἐπάνοδον αὐτῆς. Ἐπέχει αὕτη ἔτι ἐν τοῖς καθ᾽ ἡμᾶς, ἀλλ᾽ ἐβελτιώθη ἀπό τινος χρόνου καὶ κατὰ τοῦτο ἡ κατάστασις, καὶ ἐνῷ πρὸ μικροῦ δυσχερὴς ἦτο ἡ προσέλκυσις τῆς ἐξωτερικῆς πίστεως εἰς σύμπραξιν μεθ᾽ ἡμῶν ἐπὶ ἐλαχίστῳ, σήμερον δὲν ὑπάρχει τοιαύτη πρὸς τὰ καθ᾽ ἡμᾶς ἀδιαφορία. Ἐνῷ πρὸ μικροῦ ἔτι χρόνου, προκειμένου περὶ τροπῆς ποσοῦ ἐλαχίστου τραπεζικῶν γραμματίων εἰς μεταλλικὸν νόμισμα, χάριν πληρωμῆς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ὑποχρεώσεων, ἀπήντα δυσχερείας ἡ Κυβέρνησις περὶ τὴν διεξαγωγὴν τῆς πράξεως, ἐνῷ, λέγω, πρὸ μικροῦ 3 ἑκατομμύρια μεταλλικοῦ νομίσματος δυσχερῶς προὐμηθεύοντο, σήμερον, ἐν ταῖς παραμοναῖς ἑτέρας ἀνάγκης ὁμοίας φύσεως, οὐχὶ ὅμως τριῶν, ἀλλὰ 13 ἑκατομμυρίων, δὲν ἀπαντῶμεν δυσκαταγωνίστους δυσχερείας περὶ τὴν προμήθειαν τοῦ μεταλλικοῦ νομίσματος· καίτοι δὲ δὲν ἐπέστη ἔτι ἡ διορία, συνεπληρώθησαν αἱ πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ὑποχρεώσεως ταύτης συνεννοήσεις. Τοῦτο δὲν δεικνύει ὅτι παρῆλθεν ἡ δυσχέρεια, ἀλλὰ δεικνύει ὅτι εἰσήλθομεν εἰς τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν εἰς τὴν διέξοδον ἀπὸ τῆς δυσχερείας. Ποία δὲ εἶναι ἡ ὁδὸς αὕτη; Ἵνα διανοιχθῇ διέξοδος ἀσφαλὴς καὶ ταχεῖα, ἀπαιτεῖται μόνον νὰ γνωσθῇ ἡ ἀληθὴς τῶν οἰκονομικῶν ἡμῶν κατάστασις, ἰδίᾳ δὲ νὰ ἀντιληφθῇ ὁ κόσμος, ὁ περὶ τὰ οἰκονομικὰ ἀσχολούμενος, ὅτι δὲν ἀποτεινόμεθα πρὸς αὐτὸν χάριν ἀναπληρώσεως τῶν ἰδίων ἡμῶν δυνάμεων, ἀνεπαρκῶν ἀποδεικνυομένων, ἀλλὰ χάριν συνδρομῆς, ἣν μόνη ἡ ἐξωτερικὴ πίστις δύναται νὰ παράσχῃ καὶ ἥτις οὐδόλως σχετίζεται πρὸς τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ ἡμῶν καὶ πρὸς ἐλλείμματα αὐτοῦ, διότι ὁ προϋπολογισμὸς ἡμῶν οὐδὲν περιέχει ἔλλειμμα, περιέχει περισσεύματα ἐπαρκῆ πρὸς πάσας τὰς ἀνάγκας, καταλείποντα δὲ καὶ μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν τούτων ἰσοζύγιον καὶ περίσσευμα.

Τούτου ἕνεκα τὴν ἐξέτασιν τῶν καθ᾽ ἡμᾶς περὶ

τῶν ξένων ἀγορῶν οὐ μόνον δὲν θεωρῶ τι ἐπιβλαβές, ἀλλὰ τοὐναντίον θεωρῶ αὐτὴν ἀπαραίτητον καὶ εἰς τὰ συμφέροντα καὶ εἰς τὴν τιμὴν τῆς χώρας, διότι ἡ τιμὴ τῆς χώρας τίθεται ἐν ἀμφιβολίᾳ διὰ τῶν σπερμολογιῶν περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν δυσχερειῶν, ἐν αἷς δῆθεν διατελεῖ τὸ Κράτος. Εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίσωσιν οἱ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ περὶ τὰ οἰκονομικὰ ἀσχολούμενοι ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν διατελεῖ ἐν δυσχερείᾳ οἰκονομικῇ ἐξ ἀνεπαρκείας προσόδων πρὸς τὴν ἰδίαν ὕπαρξιν καὶ πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεων αὐτῆς, καὶ ὅτι αἱ ἀπαντῶσαι παρ' ἡμῖν δυσχέρειαι ἔχουσι τὸν γενικὸν χαρακτῆρα ὅστις θὰ ἀπήντα καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς κράτεσι, τοῖς μᾶλλον ἰσχυροῖς οἰκονομικῶς, ἐάν, ὅ,τι εἰς ἡμᾶς συμβαίνει, συνέβαινε καὶ εἰς αὐτά. Ἤθελον καὶ ταῦτα κλονισθῆ, κλειομένων εἰς αὐτὰ τῶν θυρῶν τῆς δημοσίας πίστεως· καὶ ἀπόδειξιν λίαν εὐαρέστου οἰκονομικῆς καταστάσεως θὰ παρεῖχε τὸ Κράτος, τὸ δυνάμενον νὰ ἀντίσχῃ εἰς τοιαύτην τῶν κεφαλαίων κατ' αὐτοῦ καταδρομήν. Ἀποκλεισμὸς ἐκηρύχθη κατὰ τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν κεφαλαίων. Δὲν ἐξετάζω τοὺς λόγους, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς εἶναι πανθομολογούμενον. Ἐνῷ δὲ ἀπεκλείσθη ἡ Ἑλλὰς ὑπὸ τῶν κεφαλαίων, ἠδυνήθη νὰ ζήσῃ κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον, ἀναπτυσσομένη ἐν τῷ αὐτῷ καὶ πρότερον μέτρῳ. Σήμερον δύναταί τις νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι διατελεῖ ἡ χώρα ἡμῶν ἐν οἰκονομικῇ κρίσει; Ποῦ τὰ σημεῖα οἰκονομικῆς κρίσεως; Τίνα εἴδομεν ἐν τῇ χώρᾳ καταστήματα πιστωτικά, ἢ ἐμπορικά, ἢ βιομηχανικὰ κλονιζόμενα; Τοὐναντίον, εἴδομεν καταστήματα πρότερον κλονιζόμενα, ἤδη παγιοῦντα τὴν πίστιν αὐτῶν, εἴδομεν ἀνορθώσεις καταστημάτων, δὲν εἴδομεν καταπτώσεις. Ἀναμφηρίστως ὑπάρχει οἰκονομικὴ εὐεξία ἐν τῇ χώρᾳ, καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ ἐξωτερικὴ πίστις ἔκλεισε πρὸς αὐτὴν τὰς πύλας, καθ' ἣν ἐποχὴν οὐδεὶς τείνει ἡμῖν τὴν χεῖρα, καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ ἀπότισις τῶν ὑποχρεώσεων τῆς χώρας πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν γίνεται ἐπὶ βαρυτάτῃ ζημίᾳ. Ἡ τοιαύτη τῆς χώρας κατάστασις ἐν τοιαύτῃ ὥρᾳ τί δεικνύει ἢ τὴν μεγάλην αὐτῆς οικονομικὴν ρώμην; Τί δεικνύει ἡ κατάστασις ἡ σήμερον βελτίων τῆς χθές, καὶ ἡ χθὲς βελτίων τῆς προχθές, τί ἄλλο δεικνύει ἢ ὅτι ὁ τόπος δύναται νὰ ζήσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ ὅτι εἰς τὴν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ πίστιν προστρέχει χάριν εὐρυτέρας ἀναπτύξεως, οὐχὶ λόγῳ ἀναγκῶν τῆς ὑπάρξεως, προστρέχει εἰς αὐτὴν χάριν διακανονισμοῦ θεμάτων, ἅτινα ἀπανταχοῦ διὰ τῆς πίστεως διεξάγονται, οὐχὶ δὲ πρὸς στήριξιν τοῦ ἐσωτερικοῦ καθεστῶτος; Ἄνευ οὐδεμιᾶς παρὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ συνδρομῆς, τὸ Δημόσιον Ταμεῖον ἔχει πλείονα χρήματα, ὅσων εἶχε πρὸ ἑνὸς μηνός, καὶ πρὸ ἑνὸς μηνὸς πλείονα, ὅσων εἶχε πρὸ δύο μηνῶν. Καὶ ταῦτα πόθεν ἀρύεται; Ἀρύεται αὐτὰ ἐκ μόνων τῶν δυνάμεων τῆς χώρας, διότι ἔξωθεν οὐδεὶς μέχρι σήμερον παρεῖχεν εἰς τὴν χώραν χρηματικὴν συνδρομήν. Ἦτο ἀνάγκη νὰ δοθῇ καὶ ἡ ἀπόδειξις αὕτη, ἡ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων, ὅπως θέλει δοθῆ καὶ ἡ ἀπόδειξις ἡ ἐκ τῆς μελέτης τῶν στοιχείων, ἵνα πεισθῇ ἕκαστος ὅτι ἀποτεινόμενοι πρὸς τὴν δημοσίαν πίστιν, δὲν προστρέχομεν εἰς αὐτὴν ζητοῦντες ἔλεος, ἀποτεινόμεθα πρὸς αὐτὴν φερέγγυοι, προσφέροντες τὰς ὠφελείας τὰς ἀντιστοίχους τῆς παρεχομένης συνδρομῆς, καὶ ζητοῦντες ὅ,τι πᾶς ὁ προσφέρων ἐγγυήσεις καὶ ὠφελείας δύναται εὐπροσώπως νὰ ἀπεκδέχηται. (...)

Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἐξετάσω τὰ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν φρονῶ ὅτι πρέπει νὰ διαρρυθμισθῶσι τὰ καθ' ἡμᾶς, ἵνα δυνηθῶμεν νὰ παράσχωμεν πρὸς τοὺς πιστωτὰς ἡμῶν πάντα τὰ ἐχέγγυα τῆς κανονικῆς, ὡς μέχρι τοῦδε, ἐκπληρώσεως τῶν ὑποχρεώσεων ἡμῶν καὶ διαλάβω περὶ τῶν μέτρων, δι' ὧν ἐλπίζω ὅτι θέλομεν δυνηθῆ νὰ προσοικειωθῶμεν τὰς πεποιθήσεις τῶν ἐκτὸς ἡμῶν περὶ τὰ οἰκονομικὰ ἀσχολουμένων, καὶ τῶν δυναμένων νὰ παράσχωσιν εἰς ἡμᾶς τὴν μόνην συνδρομήν, ἧς ἔχει ἀνάγκην ἡ χώρα, πρέπει νὰ ἐκθέσω τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ, διότι εἶναι οὗτος καὶ τὸ θέμα, εἰς ὃ σήμερον καλούμεθα ν' ἀσχοληθῶμεν, ἀλλ' εἶναι καὶ ἡ βάσις πάσης περὶ τῶν οἰκονομικῶν συζητήσεως. Δὲν λύει τὰ τοῦ οἰκονομικοῦ ζητήματος ὁ προϋπολογισμὸς καί, ὡς εἶπον, εἰς τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ, δὲν χρήζομεν τῆς συνδρομῆς τῆς δημοσίας πίστεως· ἀλλ' ἄνευ προϋπολογισμοῦ καλῶς ἐρρυθμισμένου οὐδὲν δυνάμεθα νὰ συντελέσωμεν ἐν τῇ Πολιτείᾳ ἀσφαλές, ματαίως δὲ θέλομεν σκεφθῆ περὶ τοῦ διακανονισμοῦ τῶν τῆς δημοσίας πίστεως, ἂν μὴ πρότερον καταρτισθῇ παγίως προϋπολογισμός, προνοῶν περὶ πάσης ὑφισταμένης ἀνάγκης τοῦ Κράτους καὶ παρέχων τὰ μέσα πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν παντὸς ὅ,τι ἤθελεν ἀποδειχθῆ ἀναγκαῖον πρὸς τὴν ἀναστήλωσιν τῆς πίστεως. (...)

Αφού αναφέρθηκε διεξοδικά στα στοιχεία του προϋπολογισμού και στην απόδοση των μέτρων, που είχαν ληφθεί, ο Χαρ. Τρικούπης περιέγραψε τα προβλήματα, που έπρεπε να αντιμετωπιστούν από την κυβέρνησή του:

Ἀλλὰ τὰ τότε δὲν πρόκειται νὰ ἐξετασθῶσιν ἤδη. Σήμερον προκαλοῦσι τὴν μέριμναν ἡμῶν τὰ νῦν. Καὶ βεβαίως σήμερον, ἂν συνωμολογεῖτο δάνειον πρὸς ἀπόδοσιν παντὸς τοῦ ὀφειλομένου, εἴτε εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια, εἴτε εἰς μεταλλικόν, πρὸς τὰ πιστωτικὰ καταστήματα, καὶ ᾔρετο εὐθὺς ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία, προδήλως τὸ ζήτημα τῆς ἀποτίσεως τῶν εἰς χρυσὸν ὑποχρεώσεων τοῦ Κράτους ὑπὸ τὴν ἔποψιν τὴν ταμειακήν, λύεται. Ἀλλὰ γεννῶνται ἄλλα ζητήματα. Σήμερον ἂν ἀποτόμως ἠθέλομεν προβῆ εἰς τοιαύτην πρᾶξιν, ἠθέλομεν φέρει ἀναστάτωσιν ἐν ταῖς συναλλαγαῖς τῆς χώρας. Αἱ περιστάσεις, ὑφ' ἃς λειτουργεῖ σήμερον ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία, εἶναι ὅλως διάφοροι

τῶν τοῦ 1884, διάφοροι δὲ ὅλως οἱ ὅροι, ὑφ' οὓς θὰ ἐπετελεῖτο ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας. Ἀναβάλλοντες, ὅμως, τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ μέτρου τούτου, δυνάμεθα νὰ προβῶμεν ἀπὸ τοῦδε εἰς προκαταρκτικὰ διαβήματα. Θὰ ἤρκει ἄνευ τῆς ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ν' ἀποσύρωμεν τὸ τραπεζικὸν γραμμάτιον, τὸ ἐκδοθὲν εἰς λογαριασμὸν τοῦ Δημοσίου, ἵνα ἐπαναφέρωμεν εἰς τὸ ἄρτιον, ἢ σχεδὸν εἰς τὸ ἄρτιον, τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, καὶ ἵνα οὕτως ἐπιλύσωμεν τὸ ζήτημα τῆς προμηθείας τοῦ χρυσοῦ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ δημοσίου χρέους. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦτο ὑπολείπεται πρὸς λύσιν ἕτερον ζήτημα, ἂν ἡ ἀπὸ τῆς χώρας ἀφαίρεσις 31,000,000 χρυσοῦ κατ' ἔτος δὲν θέλῃ ἐξαντλήσει αὐτήν. Ἔχει ἡ χώρα δυνάμεις, ἵνα ἀποδίδῃ ἐτησίως εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τριάκοντα καὶ ἓν ἑκατομμύρια, ὅσα σήμερον ἀναγράφονται ἐν τῷ προϋπολογισμῷ εἰς μεταλλικόν; Μετὰ ἐπαναληπτικὴν τοιαύτην ἀπόδοσιν, δὲν θέλει αὕτη αἰσθανθῆ ἐπερχομένην τὴν ἐξάντλησιν, ἣν ἀπειλεῖ τοσαύτη ἐξαγωγὴ χρυσοῦ ἄνευ ἀνταλλάγματος; Ἐν τούτῳ τῷ ζητήματι περιλαμβάνεται ἡ κλεὶς τοῦ προβλήματος. Ὑποτιθεμένου ὅτι ἡ χώρα δὲν ἔχει δυνάμεις πρὸς ἐξαγωγὴν ἄνευ ἐξαντλήσεως τοσούτου χρυσοῦ ἀνανταποδότου, βεβαίως συνέπεια τούτου δὲν εἶναι ἡ καταδίκη τῶν οἰκονομικῶν συνδυασμῶν, δι' ὧν ἐπεδιώκετο ἕως πρὸ ὀλίγου ἡ ἀναβολὴ τῆς τοιαύτης ἐξαγωγῆς χρυσοῦ καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν δυνάμεων τοῦ Ἔθνους, ὅπως καταστῶσιν ἐπαρκέστεραι πρὸς τὴν ἐπίληψιν τοιαύτης ἐνεργείας. Ἀλλὰ σήμερον οἱ οἰκονομικοὶ συνδυασμοὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῶσιν, ὡς ἑδραζόμενοι ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς πίστεως, ἥτις ἐξέλιπε, καὶ εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις ὀφείλει νὰ στηριχθῇ ἡ χώρα πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ὑποχρεώσεων αὐτῆς. Ἀλλ' ἔχει ἡ χώρα ἐπαρκεῖς τὰς πρὸς ταύτην δυνάμεις; Τὸ ζήτημα περὶ τῶν δυνάμεων τῆς χώρας δὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀναπλήρωσιν ἐλλειμμάτων ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ὡς πολλοὶ φρονοῦσι, βλέποντες τὰς δεδικαιολογημένας φροντίδας τῶν κυβερνήσεων πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἰσοζυγίου. Αἱ κυβερνήσεις φροντίζουσι περὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ ἰσοζυγίου ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, διότι ἄνευ αὐτοῦ οὐδέν ἐστι γενέσθαι, δὲν λύεται, ὅμως, διὰ μόνης τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ ἰσοζυγίου τὸ οἰκονομικὸν τῆς χώρας ζήτημα. Αἱ φροντίδες, αἵτινες λαμβάνονται περὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ ἰσοζυγίου ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, περὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ οἰκονομικοῦ ἰσοζυγίου ἐν τῇ κοινωνίᾳ, περὶ μέτρων διακανονιζόντων τὰ τῆς προμηθείας τοῦ μεταλλικοῦ νομίσματος, εἴτε διὰ τῆς ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, εἴτε διὰ τῆς διευθετήσεως τῶν τῆς κυκλοφορίας, πάντα ταῦτα εἶναι μέσον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐξευρέσεως τοῦ προωρισμένου εἰς τὴν ἀπότισιν τῶν μεταλλικῶν τοῦ Δημοσίου χρεῶν χρήματος, ἀλλὰ δὲν ἐπιλύουσι τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἐπαρκείας τῶν δυνάμεων τῆς χώρας πρὸς τὴν τοιαύτην ἀποστράγγισιν 31,000,000 μεταλλικῶν δραχμῶν κατ' ἔτος. Ἡ μελέτη τοῦ ζητήματος τούτου θὰ ἦτο ἁπλῆ, ἂν εἴχομεν στατιστικὴν ἀκριβῆ, τοὐλάχιστον ὅσον ἀκριβῆ ἔχουσιν αὐτὴν ἄλλα ξένη κράτη –διότι ἡ στατιστικὴ σπανίως εἶναι ἐντελῶς ἐπαρκής–, περὶ τοῦ προσοδευομένου εἰς τὴν χώραν χρυσοῦ κατ' ἔτος. Ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ὑπαρχουσῶν πληροφοριῶν καὶ ἐκ τῆς γνώσεως, ἣν ἔχομεν ὅλοι, διὰ τὸ περιωρισμένον τῆς χώρας, τῶν ἐν αὐτῇ συμβαινόντων, δυνάμεθα κατὰ προσέγγισιν νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ ἐτησίως εἰσκομιζομένου εἰς αὐτὴν χρυσοῦ. Γινώσκομεν πόσος εἰσάγεται χρυσὸς κατὰ μέσον ὅρον, ὡς ἀντίτιμον τῆς ἐξαγομένης σταφίδος, τοῦ ἐλαίου, τῶν σύκων, τοῦ οἴνου, τῶν βαλανιδίων, τῶν μεταλλευμάτων· ταῦτα καὶ ἐκ τῶν πινάκων τῶν ἐπισήμων εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον γνωστά, εἶναι δὲ γνωστὰ καὶ ἀμέσως εἰς ἡμᾶς αὐτούς, ὡς βιοῦντας ἐν τῇ χώρᾳ καὶ ἀναστρεφομένους πρὸς τοὺς παράγοντας καὶ τοὺς ἐξάγοντας. Εἶναι δὲ γενικὴ γνώμη ὅτι εἰσάγει ἡ Ἑλλὰς χρυσὸν περίπου 100,000,000 ἢ 110,000,000, ὡς ἀντίτιμον τῆς γεωργικῆς καὶ τῆς μεταλλευτικῆς παραγωγῆς. Ἀλλὰ πλὴν τούτων, γινώσκομεν ὅτι ὑπάρχει ναυτιλία παρ' ἡμῖν, γινώσκομεν ὅτι ἐπισκέπτονται τὴν χώραν ξένοι, γινώσκομεν ὅτι εἶναι ἐγκατεστημένοι παρ' ἡμῖν πολλοί, ἀρυόμενοι χρῆμα ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὅτι εἶναι ἐγκατεστημένοι ἐν τῷ ἐξωτερικῷ χιλιάδες Ἑλλήνων, οἵτινες ἀποστέλλουσι χρῆμα εἰς τὰς οἰκογενείας αὐτῶν· πάντα ταῦτα εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον καὶ ποσοτικῶς γνωστὰ εἰς ἡμᾶς, καὶ νομίζω ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ διστάσῃ ὅτι εἰς τὸ ποσὸν τῶν 110,000,000 τοῦ ἐκ τῆς παραγωγῆς τῆς χώρας εἰσαγομένου χρυσοῦ δύναται νὰ προστεθῇ ἡ εἰσαγωγὴ χρυσοῦ ἑτέρων 40,000,000 τοὐλάχιστον, καὶ νὰ καθορισθῇ ἡ εἰς τὴν χώραν ἐτησία εἰσαγωγὴ τοῦ χρυσοῦ τοὐλάχιστον εἰς 150,000,000. Τοῦτο, νομίζω, δύναταί τις νὰ ἰσχυρισθῇ ἀδιστάκτως, ἀφορῶν εἰς ὅσα κεῖνται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἑκάστου. Ἀδιστάκτως ἐπίσης δύναταί τις νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι καὶ τὰ 150 ἑκατομμύρια χρυσοῦ, ἐτησίως εἰσαγομένου, πάντα ἀνεξαιρέτως ἐξέρχονται ἐκ τῆς χώρας, διότι τὸν χρυσὸν φυγαδεύει τὸ ἀναγκαστικῶς κυκλοφοροῦν γραμμάτιον. Ταύτην τὴν ἐξαγωγὴν παντὸς τοῦ ἐσοδευομένου χρυσοῦ παριστῶσί τινες ὡς ἀποδεικνύουσαν τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς χώρας πρὸς τὴν ἀπόδοσιν 31 ἑκατομμυρίων εἰς χρυσὸν ἄνευ ἀνταλλάγματος. Ἀλλὰ καὶ πολλαπλάσια τῶν 150 ἑκατομμυρίων χρυσοῦ ἂν ἐσώδευεν ἡ χώρα, πάλιν ὁλόκληρον τὸ ἐσοδευόμενον ποσὸν θὰ ἐξήγετο, διότι ἐν χώρᾳ, ἐν ᾗ λειτουργεῖ ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία, ἀδύνατον νὰ μένῃ χρυσός. Πᾶς ὁ εἰσερχόμενος εἰς τὴν χώραν χρυσὸς θὰ ἐξέρχηται, ἀλλὰ μόνος αὐτός, οὐχὶ δὲ καὶ πλειότερος, διότι, ἵνα

ἐξέλθῃ πλειότερος τοῦ εἰσαγομένου, ἀπαιτεῖται πίστις ἐπὶ μηδενὸς στηριζομένη, τοιαύτη δὲ πίστις δὲν δύναται νὰ ὑποτεθῇ κατὰ κανόνα παρεχομένη. Ἡ Ἑλλὰς ἐκ τοῦ μηδενὸς οἰκονομικῶς ἔφθασεν εἰς τὸν βαθμὸν τῆς οἰκονομικῆς προόδου, ἐν ᾧ σήμερον εὑρίσκεται. Καὶ ὅμως ἰσχυρίζονταί τινες ὅτι ἡ Ἑλλὰς κατ' ἔτος ἐζημιοῦτο ἐν τῇ συναλλαγῇ πρὸς τὸ ἐξωτερικόν. Τὰ πράγματα μαρτυροῦσιν ὅτι κατ' ἔτος αὐξάνει ἡ εἰσαγωγὴ χρυσοῦ εἰς τὴν χώραν, καὶ ἐφ' ὅσον τὸ Δημόσιον δὲν ἀντλεῖ τὸ ἀναγκαιοῦν εἰς αὐτὸ μεταλλικὸν χρῆμα ἐν τῷ εἰσαγομένῳ τούτῳ χρυσῷ ἀποκτῶν αὐτὸν ἐν τῇ ἀγορᾷ ἢ διὰ τῆς αὐτουσίου εἰσπράξεως, ἢ ὅπως δήποτε ἄλλως, θέλει ἐξαχθῆ ὁ χρυσὸς οὗτος εἰς λογαριασμὸν τῶν εἰς οὓς ἀνήκει. Ἂν ἐξαχθῇ εἰς λογαριασμὸν τοῦ Δημοσίου ὁ διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δημοσίου χρέους ἀπαιτούμενος χρυσός, θὰ περιορισθῇ ὁ ὑπὸ τῶν ἰδιωτῶν ἐξαχθησόμενος χρυσὸς κατὰ ποσὸν ἴσον πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Δημοσίου ἐξαχθησόμενον. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν, ἄρα, ὑπὸ τοῦ Δημοσίου 31 ἑκατομμυρίων, ἡ χώρα, ἀντὶ νὰ δαπανήσῃ, ὡς δαπανᾷ σήμερον, ἐτησίως 150,000,000 εἰς χρυσόν, θέλει δαπανήσει 119,000,000, μὴ δυναμένη νὰ δαπανήσῃ πλειότερα ὅσων ἔχει. Εἰσπράττουσα 150,000,000, καὶ στερουμένη 31,000,000, ἐπὶ τῇ ἀποδόσει εἰς τὸ Δημόσιον διὰ φορολογίας, ἢ ἄλλως, τοῦ ποσοῦ τούτου, θέλει συναλλαγῆ πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν οὐχὶ ἐπὶ ποσῷ 150,000,000, ἀλλ' ἐπὶ ποσῷ 119,000,000. Ἐκ τούτου ἐπέρχεται ἐξάντλησις τῆς χώρας; Ἂν τὰ 31 ἑκατομμύρια εἰς χρυσὸν ἀπεδίδοντο ἐκ τῶν κεφαλαίων τῆς χώρας εἰς τὸ Δημόσιον, ὅπως παρ' αὐτοῦ ἀποσταλῶσιν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἄνευ ἀνταλλάγματος, θὰ ἠπειλεῖτο ἐξάντλησις τῆς χώρας· ἀλλὰ δὲν πρόκειται νὰ ἀποδοθῇ ὁ χρυσὸς εἰς τὸ Δημόσιον ἐκ τοῦ κεφαλαίου τῆς χώρας, πρόκειται νὰ ἀποδοθῇ ἐκ τῆς μεταλλικῆς προσόδου αὐτῆς, ὑπερβαινούσης τὰ 150,000,000. Ἂν ἡ μεταλλικὴ αὕτη πρόσοδος τῆς χώρας ἐξήγετο ἐκ τῆς χώρας ὑπὸ τῶν ἐσοδευόντων αὐτήν, δαπανωμένη τὸ πλεῖστον χάριν ἐπιχειρήσεων ἢ προμηθειῶν, προωρισμένων εἰς παραγωγικὰ ἔργα, ἢ χάριν τῶν ἀναγκῶν τοῦ Δημοσίου, μείωσις ἐπὶ ποσῷ 31 ἑκατομμυρίων τῆς οὕτω διατιθεμένης προσόδου ταύτης θὰ παρεκώλυε τὴν πρόοδον τῆς παραγωγῆς καὶ ἴσως θὰ ἔφερε πρὸς τὴν ἐξάντλησιν τῆς χώρας. Παρ' ἡμῖν, ὅμως, δυστυχῶς οὐδὲ τοῦτο συμβαίνει, παρ' ἡμῖν δυστυχῶς τὸ πλεῖστον τοῦ χρήματος, ὅπερ πορίζεται ὁ λαὸς ἐκ τῆς ἐργασίας αὐτοῦ, ἐργασίας ἐπὶ τῆς γῆς, ἐργασίας ὑπὸ τὴν γῆν, ἢ ἐκ τῆς ἐργασίας τῶν ἐκτὸς τοῦ Κράτους Ἑλλήνων, τῶν ἀποστελλόντων τὸ προϊὸν αὐτῆς πρὸς τὰς ἐν τῷ Κράτει οἰκογενείας των, ἢ ἐκ τῆς ἐργασίας τῶν ναυτιλλομένων, τῆς ἐπεκτεινομένης ἕως τῶν ἀντιπόδων, τὸ οὕτω συγκομιζόμενον χρῆμα, ἐξαγόμενον ἐκ τῆς χώρας, δαπανᾶται κατὰ τὸ πλεῖστον οὐχὶ παραγωγικῶς. Δὲν δαπανᾶται τὸ ἐξαγόμενον τοῦτο χρῆμα εἰς ἀπόκτησιν πρώτων ὑλῶν, πρὸς ἀνάπτυξιν βιομηχανίας, εἰμὴ ἐξαιρετικῶς, δὲν δαπανᾶται εἰς ἐπιχειρήσεις συνδεούσας ἡμᾶς μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἡ μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ συναλλαγὴ τῶν ἐξαγόντων τὸν χρυσὸν ἀφορᾷ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς τὴν εἰσαγωγὴν εἰδῶν ἀπολαύσεως. Ὁ ἔχων χρυσὸν δαπανᾷ αὐτὸν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, ἵνα ἐνδυθῇ καλλίτερον, ἵνα τραφῇ καλλίτερον, δαπανᾷ ἀκόμη, ἵνα καταστήσῃ ἀνετώτερον τὸν ἐν τῷ οἴκῳ βίον. Τὸ πλεῖστον τῆς ἀπολαυστικῆς συναλλαγῆς τῆς χώρας ἡμῶν εἶναι δαπάνη πρὸς τὸ ἐξωτερικόν. Ἡ τοιαύτη συναλλαγὴ θέλει περιορισθῆ ἐπὶ ποσῷ 31 ἑκατομμυρίων ἐτησίως, ἂν τὸ Δημόσιον ἀρύηται ἐν τῇ χώρᾳ τὸν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δημοσίου χρέους ἀπαιτούμενον χρυσόν. Ἐκ τούτου, βεβαίως, θὰ προκληθῇ στενοχωρία. Ἀλλ' ἄνευ ταύτης δὲν θὰ κατενοεῖτο ἡ ἀνάγκη τῆς ρυθμίσεως τῶν οἰκονομικῶν τῆς χώρας διὰ τρόπου ἐγγυωμένου τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεων αὐτῆς. Προκειμένου περὶ ἐκπληρώσεως ὑποχρεώσεων, δὲν λέγει ἄξια προσοχῆς ὁ ἐπικαλούμενος τὰς παρεπομένας στερήσεις εἰς ὑποστήριξιν γνώμης περὶ ἀνεπαρκείας τῶν δυνάμεων τῆς χώρας. Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος στερήσεις, ὡς εἶπον, δὲν ἅπτονται σπουδαίως τῆς παραγωγῆς τῆς χώρας, ἐπιπίπτουσαι δὲ εἰς τὰς ἀπολαύσεις, δὲν ὑπερβαίνουσι τὰ ἀνεκτὰ ὅρια· εἶναι αἱ στερήσεις τοῦ συνειθίσαντος εἰς βιωτικὰς δαπάνας, ἀνωτέρας τῶν προσόδων αὐτοῦ, καὶ ἀναγκαζομένου νὰ περιορίσῃ αὐτὰς εἰς ὅσα πράγματι τῷ ἀνήκουσι· διότι ἐφ' ὅσον τὰ 31,000,000, τὰ ὀφειλόμενα ἐτησίως ὑπὸ τοῦ Δημοσίου εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἐδαπανῶντο ὑπὸ τῆς χώρας ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἀπολαύσεων, ἐδαπανῶντο μὴ ἀνήκοντα εἰς τὸν δαπανῶντα, ἀλλ' ἀνήκοντα εἰς τὸν πιστωτὴν τοῦ ἐξωτερικοῦ. Οὐδὲν προσάγεται σπουδαῖον εἰς ἀπόδειξιν ὅτι ὑπάρχει ἔλλειψις δυνάμεως ἐν τῇ χώρᾳ εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν ὑποχρεώσεων αὐτῆς· ἀφοῦ δὲ ὑπάρχει πᾶσα ἡ δύναμις ἐν τῇ χώρᾳ πρὸς τὴν ἀνελλιπῆ ἐπιτέλεσιν τῶν εἰς αὐτὴν ἠθικῶς ἐπιβαλλομένων, ἀφοῦ ἡ ἐτησία πληρωμὴ 31 ἑκατομμυρίων δὲν μειοῖ τὰς παραγωγικὰς δυνάμεις τῆς χώρας, τί τὸ κωλῦον, ὅπως ἀποδεχθῶμεν τὰ μέτρα, δι' ὧν θέλει ἐπιτευχθῆ ὁ σκοπὸς τῆς πληρωμῆς ἐκ τῶν ἰδίων ἡμῶν πόρων τῶν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ὀφειλομένων; Ἀλλά, καίτοι πρέπει εἰς τοῦτο νὰ καταλήξωμεν, εἰς τὴν ἐκ τῶν ἰδίων ἡμῶν προσόδων ἐκτέλεσιν τῆς ὑποχρεώσεως τῆς πληρωμῆς εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τῶν τοῦ δημοσίου χρέους, ἵνα καταστῶμεν πράγματι αὐτοτελεῖς, δὲν πρέπει νὰ σπεύδωμεν ὑπερμέτρως, διότι εἰς τὴν στέρησιν 31,000,000 ἐτησίως πρέπει ἡ κοινωνία νὰ παρασκευασθῇ, πρέπει νὰ παρασκευασθῇ καὶ ἡ χρηματικὴ ἡμῶν ἀγορά, πρὶν ἢ εἰς αὐτὴν κατέλθωμεν, ζητοῦντες ἐν αὐτῇ τοσοῦτον μεταλλικὸν νόμισμα. Ταῦτα ἀπαιτοῦσι χρόνον καὶ τὴν συνδρομὴν τῆς πίστεως πρὸς μόνην τὴν ἀφαί-

ρεσιν ἀπὸ τῆς κυκλοφορίας τῶν πλεοναζόντων τραπεζογραμματίων. Ἀποκτῶντες διὰ δανείου μεταλλικοῦ τὸ ἰσότιμον τῶν ἑκάστοτε ἀποσυρομένων ἐκ τῆς κυκλοφορίας τραπεζικῶν γραμματίων, ἔχομεν οὕτω τὸν ἀναγκαῖον χρυσὸν πρὸς τὴν πληρωμὴν τοῦ τοκομεριδίου μέχρις ἐξαντλήσεως τοῦ ποσοῦ τοῦ δανείου καὶ τῆς συμπιπτούσης μετ' αὐτῆς ἀφαιρέσεως ἀπὸ τῆς κυκλοφορίας παντὸς τοῦ πλεονάζοντος πιστωτικοῦ νομίσματος, τοὐτέστι μέχρι τῆς ἡμέρας καθ' ἣν γενήσεται ἔναρξις τῆς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἀγορᾷ προμηθείας τοῦ πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ἐξωτερικῶν δανείων ἀναγκαίου χρυσοῦ, ἥτις οὕτω θέλει ἀναβληθῆ ἐπὶ δύο ἢ τρία ἔτη, ἂν μὴ καὶ πλειότερα. Ὑπολείπεται, ἄρα, τοῦτο τὸ ζήτημα· ἀφοῦ ἔχομεν τὰς δυνάμεις, ἵνα ἐκ τῶν ἰδίων προσόδων πληρώνωμεν ἀνελλιπεῖς τὰς ὀφειλὰς ἡμῶν, ἀφοῦ πρὸς παρασκευὴν τῆς ἐπιχειρήσεως τοιαύτης πληρωμῆς ἀπαιτεῖται δάνειον μηδαμῶς σχετιζόμενον πρὸς τὰ τοῦ Δημοσίου, ἀλλὰ προωρισμένον εἰς τοιαύτην τῶν τῆς χρηματικῆς ἀγορᾶς διευθέτησιν, ὑπάρχει τὸ ἐνδόσιμον, ὅτι ἡ πίστις, ἥτις ἀπό τινος ἀρνεῖται τὴν συνδρομὴν αὐτῆς εἰς τὰ ἡμέτερα, θέλει ἐπανέλθει εἰς τὰς πρὸ διετίας εὐνοϊκὰς αὐτῆς διαθέσεις; Οὐδένα ἔχομεν λόγον, ἵνα ὑποθέτωμεν τὸ ἐναντίον, ἀλλ' οὐδὲ πρέπει νὰ ὑποθέτωμεν ὅτι δύναται ἡ τροπὴ αὕτη νὰ ἐπέλθῃ ἐν ἀκαρεί. Δὲν πρέπει νὰ ὑποθέτωμεν ὅτι ἀρκεῖ μεταβολὴ ἐν τῇ χώρᾳ προσώπων ἢ κομμάτων εἰς ἐπίτευξιν τοιούτου ἀποτελέσματος. Τοιοῦτον ἀποτέλεσμα συντελεῖται μόνον ἐκ τῶν πραγμάτων, συντελεῖται μόνον ὅταν ἀποδειχθῇ ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τῆς χώρας τὸ ἄλλως πανθομολόγητον, ὅτι ὅλα τὰ κόμματα καὶ ὅλα τὰ σπουδαίως πολιτευόμενα πρόσωπα θέλουσι νὰ ἐκπληροῖ ἡ Ἑλλὰς τὰς ὑποχρεώσεις αὐτῆς, ὅτι ἡ χώρα ἔχει τὴν δύναμιν, ἵνα τὰς ἐκπληροῖ, καὶ ὅτι τὸ λεχθὲν καὶ πιστευθὲν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ περὶ τῶν δημοσίων ἡμῶν οἰκονομικῶν, ὡς παρομοίων πρὸς τὰ δημόσια οἰκονομικὰ ἄλλων κρατῶν, ἅτινα καὶ μετὰ τὴν πτώχευσιν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀνορθωθῶσιν, εἶναι διάδοσις ὅλως φαντασιώδης. Πρὸς τὴν ἀπόδειξιν ταύτην ἐγένετο πρῶτον καὶ γενναῖον βῆμα ἐν τῇ παρελθούσῃ συνόδῳ διὰ τῆς ψηφίσεως τῶν μέτρων, τῶν ἀπαρτιζόντων τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1892. Τότε ἐτέθη ἡ ἀρχὴ ὅτι ἐν ταῖς παρούσαις περιστάσεσι, καίτοι ἡ Ἑλλὰς ἔχει ἀνάγκην δημοσίων ἔργων, συντελουμένων διὰ πόρων ἐκτάκτων, διότι εἰσέτι δὲν ἔφθασε κατὰ ταῦτα εἰς τὸ ὕψος τῶν ἄλλων συγχρόνων ἐθνῶν, καὶ πρέπει νὰ προσπαθήσῃ, ὅπως ταχεῖ βήματι φθάσῃ εἰς αὐτό, καίτοι δὲν δύναται νὰ φθάσῃ εἰς αὐτό, εἰμὴ δι' ἐκτάκτων δαπανῶν, πρέπει, ὅμως, πρὸς τὸ παρὸν νὰ παραιτήσῃ πᾶσαν ἔκτακτον δαπάνην. Ἀνεγνώρισεν, ἄρα, τὸ Κράτος ἐν τῷ ἐφαρμοζομένῳ νῦν προϋπολογισμῷ τοῦ 1892 τὴν ἀνάγκην, ὅπως παύσῃ ἀπεκδεχόμενον ἐν τῷ παρόντι τὴν ἐπέκτασιν τῶν μεγάλων ἐκείνων ἔργων, ὧν τὰ τέως ἐκτελεσθέντα συντελοῦσιν ὡς εἴπερ τι καὶ ἄλλο εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων τῆς χώρας καὶ εἰς τὴν ἐπάρκειαν αὐτῶν πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν ἁπασῶν τῶν ὑποχρεώσεων αὐτῆς. Τότε ἐλήφθη τὸ μέτρον, ὅπως αἱ ἔκτακτοι δαπάναι καὶ οἱ εἰδικοὶ προϋπολογισμοί, ὧν ἡ ὕπαρξις ἦτο δεδικαιολογημένη, ἐφ' ὅσον ἡ πίστις παρεῖχεν εἰς τὸ Δημόσιον τὴν συνδρομήν της, ἐπήρκουν δὲ τὰ ἔσοδα τοῦ Κράτους εἰς τὰ τῆς ὑπηρεσίας νέων δανείων, ἐφ' ὧν αἱ ἔκτακτοι δαπάναι ἐστηρίζοντο, τότε ἐλήφθη τὸ μέτρον, ὅπως ἔκτακτοι δαπάναι καὶ εἰδικοὶ προϋπολογισμοὶ συγχωνευθῶσιν ἐν τῷ ἑνιαίῳ προϋπολογισμῷ τοῦ Κράτους, οὗτος δὲ ὁ ἑνιαῖος προϋπολογισμὸς φέρῃ ἐν ἑαυτῷ ἀσφαλῆ τὴν ἐγγύησιν ὅτι ἐκ τοῦ Δημοσίου οὐδεμία θέλει ἐπέλθει ἐπιπλοκὴ εἰς τὴν ἀνωμαλίαν τὴν οἰκονομικήν, τὴν ὑπάρχουσαν ἐν τῇ χώρᾳ. Ὅταν ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ Κράτους ἀποδεικνύηται ὢν ἑνιαῖος, ὡς περιλαμβάνων πάσας τὰς ἐκτάκτους δαπάνας καὶ τοὺς εἰδικοὺς προϋπολογισμούς, τοὺς τέως κεχωρισμένως λειτουργοῦντας, ἑνιαῖος δὲ ὢν στηρίζεται ἐπὶ συστήματος νηφαλίου, ἐπὶ ὑπολογισμῶν οἵτινες ἐν τῇ ἐφαρμογῇ δὲν δύνανται ἢ νὰ ἀποδειχθῶσιν ὡς κατώτεροι τῶν εἰσπραχθησομένων καὶ ἀνώτεροι τῶν δαπανηθησομένων, ὅταν προϋπολογισμός, οὕτω κατηρτισμένος, παρέχῃ ἄφθονα τὰ πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεων τῆς Πολιτείας, τί ὑπολείπεται, ἵνα τὰ κεφάλαια, τὰ ἐπιζητοῦντα ἐπιχειρήσεις, στραφῶσι πρὸς ἡμᾶς καὶ χορηγήσωσι τὸ μόνον ἐν ᾧ δεόμεθα τῆς συνδρομῆς αὐτῶν, τὰ πρὸς τὴν διευθέτησιν τῆς νομισματικῆς κυκλοφορίας; Ὑπολείπεται μόνον, ὅπως τῆς καταστάσεως ἀνεπιφύλακτον λάβωσι γνῶσιν τὰ κεφάλαια. Εἶπον ὅτι περιελάβομεν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ πάσας τὰς ἐκτάκτους δαπάνας, πρέπει, ὅμως, τοῦτο ἀκριβέστερον νὰ καθορισθῇ, διότι ἐν τῷ γράμματι δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀκριβές. Ἐπαύσαμεν πᾶσαν νέαν ἐργασίαν ἐκ τῆς κατηγορίας τῶν ἐκτάκτων, ἀνεστείλαμεν δὲ τὰς ὑφισταμένας, ἐφ' ὅσον δὲν ἐπεβάλλετο, ὡς ἐκ τῆς τέως προόδου, ἡ συμπλήρωσις αὐτῶν. Καὶ μικροῦ λόγου εἶναι κατὰ ταῦτα αἱ διὰ τοιοῦτον λόγον συμπληρωθησόμεναι ἔκτακτοι ἐργασίαι, ἀλλὰ διατελεῖ ἐν κατασκευῇ τὸ μέγα ἔργον τοῦ σιδηροδρόμου τῶν συνόρων, ἐπαγόμενων δαπάνας ἐκτὸς τοῦ προϋπολογισμοῦ ἀξίας λόγου. Ὑπάρχει ἐλπὶς ὅτι θέλομεν δυνηθῆ νὰ ἐκχωρήσωμεν τὴν συντέλεσιν τοῦ ἔργου εἰς ἑταιρίαν, μεταβιβάζοντες εἰς αὐτὴν καὶ τὰ βάρη ὅλα καὶ τὰς ὠφελείας τῆς ἐπιχειρήσεως· ἀλλά, καὶ ἂν μὴ δυνηθῶμεν νὰ ἐπιτύχωμεν τοῦτο ἐπὶ ὅροις συμφέρουσι, δὲν θ' ἀπαντήσωμεν δυσχερείας ἀνυπερβλήτους εἰς ἐξοικονόμησιν τῶν πρὸς ἀποπεράτωσιν τοῦ ἔργου. Ἐκ τούτου, ἄρα, δὲν θὰ ἐπηρεασθῇ ἡ αὐτάρκεια τοῦ προϋπολογισμοῦ, καὶ δὲν εἶναι δυνατόν, μελετώμενος ὁ προϋπολογισμὸς οὗτος παρὰ

τῶν διαθετόντων τὰ κεφάλαια, νὰ μὴ πείσῃ αὐτοὺς ὅτι παρέχει ἑδραίαν τὴν βάσιν πρὸς τὴν ἐπιχείρησιν, ἐφ' ᾗ ζητεῖται ἡ συνδρομὴ αὐτῶν. Τὰς βάσεις ἀσφαλοῦς σχέσεως τῶν κεφαλαίων πρὸς τὴν Πολιτείαν παρέσχε πάντοτε ἡ Ἑλλάς, ἥτις, ἀφ' ὅτου ὑπάρχει ὡς Βασίλειον, οὐδέποτε ἠθέτησε χρηματικὴν αὐτῆς ὑποχρέωσιν. Τοῦτο εἶναι σπουδαῖον ἔρεισμα τῆς χώρας ἐν τῇ σημερινῇ αὐτῆς δυσχερείᾳ. Ἐνῷ ἀλλαχοῦ ἐπιζητοῦνται αἱ ἐγγυήσεις, ὅσον ἔνεστι πραγματικώτεραι, παρ' ἡμῖν ἡ χρησιμότης τοιαύτης ἀπαιτήσεως εἶναι ὀλιγώτερον αἰσθητή, θαυμαζομένης μάλιστα τῆς φιλοτιμίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐν τοιούτοις θέμασιν. Οἱ καταγινόμενοι εἰς τὰ οἰκονομικὰ τῆς χώρας ἡμῶν, οἱ ἀναλαμβάνοντες ἐπιχειρήσεις ἐνταῦθα, γινώσκουσιν ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει ἀσφαλέστερον ἐν Ἑλλάδι τῆς φιλοτιμίας τοῦ Ἕλληνος περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεων αὐτοῦ, καὶ ὅτι αἱ πραγματικαὶ ἐγγυήσεις ὀλιγωτέραν ἔχουσι σημασίαν τῆς ἀποκλειστικῆς ἐμπιστοσύνης εἰς τὴν εὐλάβειαν τῆς χώρας πρὸς τὰς ἠθικὰς αὐτῆς ὑποχρεώσεις. Ἡ φιλοτιμία τοῦ Ἕλληνος εἶναι ἐχέγγυον ἐπαρκὲς εἰς τὸν ἐμπιστευόμενον τὸ κεφάλαιον εἰς τὸ Δημόσιον, ἂν μόνον ἀποδειχθῇ ὅτι ἔχει ἡ χώρα τὴν δύναμιν πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεων αὐτῆς. Ἀφετηρίαν τῆς ἀποδείξεως ταύτης παρέσχεν ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1892. Ψηφισθεὶς οὗτος μετὰ τῶν μέτρων, δι' ὧν ἐπιδιώκεται ἡ διαρρύθμισις τῶν οἰκονομικῶν τῆς χώρας, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἔτους, ἐφηρμόσθη, ὅμως, ἱκανόν, ἵνα ἐνδείξῃ ἐν τοῖς πράγμασι τίνα ὑπόσχεται ἀποτελέσματα ἐν ἀρτίῳ ἔτει. Οὐ μόνον τὰ ἐπηγγελμένα ἐπιβεβαιοῦνται, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἱ φόροι, ἐφ' ὧν ὑπελογίζετο ὅτι θὰ ὑπῆρχε μείωσις εἰσπράξεων, αὐτοὶ ἀποφέρουσι πλείονα. Τὰ εἰσαγωγικὰ τέλη ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1892, τῷ ψηφισθέντι κατὰ Ἰούλιον, ἀνεγράφησαν ὡς ἀποδώσοντα ἐπὶ τοῦ ὅλου ἔτους ποσὸν ἀποδεικνυόμενον ἤδη κατώτερον τοῦ εἰσπραχθησομένου κατὰ 900 χιλιάδας περίπου δραχμῶν. Γενικῶς ὑπετίθετο τότε ὅτι ἐκ τῶν εἰσαγωγικῶν τελῶν θὰ εἴχομεν μείωσιν εἰσπράξεων, τὰ πράγματα, ὅμως, ἀπέδειξαν τὸ ἐναντίον· τὰ πράγματα ἀπέδειξαν ὅτι αἱ δυνάμεις τῆς χώρας εἶναι ὑπέρτεραι ἢ ὅσον ὑπελογίζομεν· ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1892, οἷος διεσκευάσθη καὶ ἐψηφίσθη ἐντὸς τοῦ βραχέος ἀπὸ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ χρονικοῦ διαστήματος, ἀπεδείχθη ὑποτιμήσας τὰς προσόδους τοῦ Δημοσίου.

Ἐκ ταύτης τῆς ἀφετηρίας προβαίνοντες ἤδη εἰς τὴν ὑποβολὴν τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1893, ἀφοῦ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τούτῳ περιελάβομεν πάνθ' ὅσα εἶναι ἀναγκαῖα, εἰς ἀπόδειξιν πρὸς τοὺς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ δυναμένους νὰ παράσχωσιν τὴν χρηματικὴν αὐτῶν συνδρομήν, ὅτι ὑπάρχει ἐν αὐτῷ ἐπαρκὴς πρόνοια περὶ ἐκπληρώσεως τῶν ὑποχρεώσεων, τὰς ὁποίας τὸ Κράτος θέλει ἀναλάβει ἐπὶ τοιαύτῃ παροχῇ, βεβαίως θὰ ἴδωμεν τὴν πίστιν προσέχουσαν εἰς τὰ καθ' ἡμᾶς καὶ καθιστῶσαν πιθανὰ ὅσα τέως ἐθεωροῦντο ἀνεπίτευκτα, παρέχουσαν δὲ διὰ τῆς νέας αὐτῆς στάσεως τὴν ἐξήγησιν διατί σήμερον δυνάμεθα νὰ ἐπιλαμβανώμεθα διαπραγματεύσεων ἐπὶ τοιούτων θεμάτων μετ' ἐλπίδων ἐπιτυχίας. Ὅ,τι κυρίως ἐπιδιώκεται εἶναι ὅπως καταστῇ καταληπτὸν ὅτι οὐδὲν ζητοῦμεν χάριν τοῦ προϋπολογισμοῦ, ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς οὐ μόνον δὲν ἔχει ἀνάγκην συνδρομῆς τῆς ἐξωτερικῆς πίστεως, ἀλλὰ τοὐναντίον παρέχει αὐτὸς ἔδαφος ἀσφαλὲς πρὸς τὴν πλήρωσιν πασῶν τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ Δημοσίου. Δὲν πρόκειται διὰ δανείου ἐξωτερικοῦ νὰ ἀποτίσωμεν ὀφειλὰς εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἢ νὰ ἐπαρκέσωμεν εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ἡμῶν ἀνάγκας, πρόκειται διὰ χρημάτων, παρεχομένων ὑπὸ τοῦ προϋπολογισμοῦ, νὰ ἀποκτήσωμεν τὸ μεταλλικὸν νόμισμα πρὸς τὴν ἀπότισιν καὶ τῶν ὑφισταμένων ὀφειλῶν, τὰς ὁποίας θέλει ἤδη ἀναλάβει τὸ Δημόσιον χάριν τῆς διαρρυθμίσεως ζητήματος γενικωτέρου, διαφέροντος ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τῆς χώρας. Ταῦτα ὁ ὑποβαλλόμενος προϋπολογισμὸς ἀποδεικνύει τρανῶς, περιλαμβάνων πᾶν τὸ ἀναγκαῖον πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ὑποχρεώσεων, ἃς ἐπάγεται ἡ ζητουμένη παρὰ τῆς πίστεως συνδρομή. Ἀλλ' ὅ,τι ἰδίως προκαλεῖ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἐκτὸς ἡμῶν εἶναι ἡ ὑμετέρα προθυμία εἰς ψήφισιν μέτρων, ἐπηρεαζόντων τὰ συμφέροντα ἁπάντων ὑμῶν καὶ προσωπικῶς καὶ τοπικῶς καὶ γενικώτερον. Ἐνῷ πάντα ταῦτα ἔχετε ὑπ' ὄψιν, ἀνενδοιάστως σπεύδετε εἰς ψήφισιν τῶν προτεινομένων, χάριν τῆς ἰδέας ὅτι τὸ Κράτος ὀφείλει τὰς ὑποχρεώσεις αὐτοῦ νὰ ἐκτελῇ ἀνελλιπῶς, εἴτε εἶναι δεδεσμευμένον, εἴτε δὲν εἶναι δεδεσμευμένον διὰ πραγματικῶν ἐγγυήσεων, ὅτι ἀρρήκτως εἶναι συνδεδεμένα τὰ τῆς προόδου τοῦ Κράτους τῆς ἐθνικῆς πρὸς τὰ τῆς προόδου αὐτοῦ τῆς οἰκονομικῆς, ὅτι ἡ οἰκονομικὴ αὐτοῦ πρόοδος στηρίζεται ἐπὶ ἠθικῶν μᾶλλον ἢ ἐπὶ πραγματικῶν κεφαλαίων, καὶ ὅτι τὸ ἠθικὸν κεφάλαιον οὐδέποτε θέλει διακυβεύσει ἑλληνικὴ βουλή. Ὅταν οἱ διαχειριζόμενοι τὰ τῆς πίστεως ἴδωσι τὴν Βουλήν, τὴν προθύμως ψηφίσασαν τοιαῦτα μέτρα ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1892, ἐντείνουσαν αὐτὰ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1893, ἐν αὐτῷ τῷ φρονήματι τῆς Βουλῆς θέλουσιν ἀναγνωρίσει ἐγγυήσεις πολλῷ ἀσφαλεστέρας τῶν ἐπιδιωκομένων ἐν διατάξεσι συμβάσεως ἐξαιρετικαῖς, καὶ θέλουσιν ἐννοήσει ὅτι ἐν χώρᾳ, ἔνθα τοιαύτῃ ὑπάρχει συναίσθησις τῆς ἐθνικῆς τιμῆς, ἐν χώρᾳ ἔνθα μόνη ἡ ἰδέα τῆς μὴ πλήρους ἐκπληρώσεως τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ Κράτους ἀρκεῖ νὰ στιγματίσῃ τὸν ἐκστομίζοντα αὐτήν, τὸ ξένον χρῆμα, ἐν χώρᾳ τοιαῦτα αἰσθανομένῃ καὶ οὕτω πολιτευομένῃ οὐδένα διατρέχει κίνδυνον. Ὅταν καὶ πάλιν οἱ βουλευταί, ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1893, ὅπως ἄρτι ἐπὶ τοῦ προ-

ὑπολογισμοῦ τοῦ 1892, παραστῶσιν ἐνώπιον τοῦ ἔξω κόσμου, ψηφίζοντες μέτρα ἐπαχθῆ εἰς ἑαυτοὺς καὶ εἰς τοὺς ἐντολεῖς αὐτῶν, οὐχὶ προκαλούμενοι παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, ἀλλ᾽ αὐτοὶ προκαλοῦντες τὴν Κυβέρνησιν εἰς τὴν διὰ τοιούτων μέτρων ἑρμηνείαν τοῦ φρονήματος αὐτῶν, τότε τῷ ὄντι δὲν θ᾽ ἀπαντῶμεν δυσχερείας εἰς διεξαγωγὴν τοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον καὶ ἤδη φαίνεται ἐν καλῇ εἰσελθὸν ὁδῷ.

Ναί, κύριοι. Δὲν προκαλοῦμεν ὑμᾶς εἰς τὴν ψήφισιν τῶν ὑποβαλλομένων μέτρων, ὑμεῖς προκαλεῖτε τὴν Κυβέρνησιν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν αὐτῶν. Ἐκτελεσταὶ τῶν θελήσεων ὑμῶν εἴμεθα, ὑποβάλλοντες εἰς ὑμᾶς τὸν προϋπολογισμὸν τοῦτον. Δὲν ἐρχόμεθα ἡμεῖς συνιστῶντες πρὸς ὑμᾶς τὴν ψήφισιν αὐτοῦ. Τοὐναντίον, ἡμεῖς παρουσιάζομεν αὐτὸν ἐν ὅλῳ αὐτοῦ τῷ βάρει καὶ ἐπὶ τὴν χώραν καὶ ἐπὶ τὰς τοπικὰς ὑμῶν περιφερείας καὶ ἐφ᾽ ὑμᾶς προσωπικῶς· τὸν παρουσιάζομεν ἐν ὅλῃ τῇ ἀληθείᾳ, παρατηροῦντες μόνον ὅτι αἱ ἐπιβαρύνσεις δὲν εἶναι ἀνώτεραι τοῦ ὅρου, οὗτινος ἡ ὑπέρβασις καταστρέφει τὸν σκοπόν, δὲν ἐξασθενίζουσι τὰς οἰκονομικὰς δυνάμεις τῆς χώρας, ὅτι αἱ οἰκονομίαι δὲν παραλύουσι τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Κράτους. Τῶν δύο τούτων ἐπιτυγχανομένων, ὑμεῖς ἀπαιτεῖτε ἵνα ἐντείνωμεν καὶ τὰς οἰκονομίας καὶ τὰς ἐπιβαρύνσεις ἕως τοῦ ἐσχάτου ὁρίου, ὑμεῖς ἐπιβάλλετε τοῦτο εἰς τὴν Κυβέρνησιν, διότι δὲν ψηφίζετε ὑμεῖς τὴν πολιτικὴν ἡμῶν, ἀλλ᾽ ἡμεῖς ὑπηρετοῦμεν τὴν πολιτικὴν ὑμῶν, τοιαῦτα προτείνοντες. Τοιαῦτα προτείνοντες, ὑπηρετοῦμεν τὴν πολιτικὴν τῆς Βουλῆς, τὴν πολιτικὴν τοῦ Ἔθνους, διότι ἐνιαία ἐν τούτῳ εἶναι ἡ πολιτικὴ τῆς Βουλῆς καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ Ἔθνους. Δὲν εἶναι μόνον πολιτικὴ τοῦ νοῦ· εἶναι πολιτικὴ τῆς καρδίας. Δὲν εἶναι μόνον πολιτικὴ τῆς καρδίας τοῦ Κράτους, εἶναι πολιτικὴ τῆς καρδίας τοῦ ἑλληνισμοῦ. (Χειροκροτήματα παρατεταμένα ἐκ τῶν βουλευτῶν καὶ τῶν ἀκροατηρίων).

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Λύεται ἡ συνεδρίασις.

Ὥρᾳ 7 π.μ.

Πώς φθάσαμε στην πτώχευση

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Ο πρωθυπουργός Χαρ. Τρικούπης με αγόρευσή του στις 12 Νοεμβρίου 1893 απαντά στις κατηγορίες της αντιπολίτευσης και αναφέρεται διεξοδικά στους χειρισμούς της προηγούμενης κυβέρνησής του και στους λόγους που τον οδήγησαν σε παραίτηση τον Μάιο 1893. Τα κείμενα των αγορεύσεων προέρχονται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος ΙΓ΄, Σύνοδος Γ΄ Συνεδρίασις 9 (12.11.1894) σ. 63-74 και έχουν ως εξής:

ΡΑΛΛΗΣ. Γνωρίζετε ἤδη, κύριοι, τὰ τῆς ἀποτυχίας τῶν διαπραγματεύσεων τοῦ δανείου, καὶ πάντες ἐναύλους ἔχετε εἰσέτι εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν τὰς οἰμωγὰς τοῦ ἑλληνισμοῦ, καὶ τὰς ἀρὰς, ἃς Ἕλληνες καὶ ξένοι ἐξεσφενδόνιζον τὴν 3 Μαΐου κατὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ ὑπαιτίου τῆς καταστροφῆς. Τίς ἦν ἡ θέσις τῆς διαδεχθείσης τὸν κ. Τρικούπην Κυβερνήσεως; Τίς ἦν ἡ θέσις ἡμῶν; Ἐπὶ δέκα συναπτὰ ἔτη ἐπολεμήσαμεν βῆμα πρὸς βῆμα τὴν ἀσυνείδητον σπατάλην τοῦ δημοσίου πλούτου, ἐκλήθημεν δ᾽ ἐπὶ τὴν ἀρχὴν οὐχὶ ἐξ εὐνοίας τινός, ἀλλ᾽ ἐκ τῆς ἀμετατρέπτου φορᾶς τῶν πραγμάτων, καθ᾽ ἣν ἀκριβῶς στιγμὴν συνετελεῖτο ἡ καταστροφή, καὶ μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ περισυλλέξωμεν τὰ ἐντεῦθεν ναυάγια. Ἡ πίστις τοῦ Κράτους εἶχε κλονισθῆ ἐκ βάθρων, ὁ ἑλληνισμὸς εἶχε συντριβῆ, ὅτε δ᾽ εἰσήλθομεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν, τὸ ἀληθὲς ἐκεῖνο φρενοκομεῖον, ἐξ οὗ δρομέως ἔφευγον οἱ προκάτοχοι ἡμῶν πελιδνοὶ ἐκ τοῦ φόβου μὴ συντριβῶσιν ὑπὸ τὰ ἐρείπια, ἅτινα ἐσώρευσαν, ἐξ ἑνὸς κατελήφθημεν ὑπὸ συναισθήματος, τοῦ συναισθήματος τῆς ἀπογνώσεως. Καὶ καθ᾽ ἣν στιγμὴν κατηγόρουν ἡμῖν φιλαρχίαν, ἐσκεπτόμεθα πῶς νὰ φύγωμεν τὴν Ἀρχήν, ἥτις κατεδίωκε τὸν βουλευτὴν Μεσολογγίου ὡς ἐριννύς. Μόνη ἡ συνείδησις τοῦ καθήκοντος πρὸς τὴν πατρίδα καὶ πρὸς τὴν Βασιλείαν μᾶς ἐσταμάτησε. Πανταχόθεν μία ἠγείρετο φωνή, ὅτι ἀπώλετο ὁ ἑλληνισμός. Καὶ ἐμείναμεν εἰς ἣν θέσιν ἔταξαν ἡμᾶς αἱ περιστάσεις, ἐν ἐπιγνώσει τῆς εὐθύνης, ἣν δωρεὰν συνεκομίζομεν, προγνωρίζοντες ὅτι οὐδεμίαν θὰ ὤφειλον ἡμῖν χάριν, ἀλλ᾽ ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι ὑπέρτατον πρὸς τὴν πατρίδα ἐπετελοῦμεν καθῆκον. Καὶ τοῦτο εἶναι ἱκανὴ ἀπάντησις εἰς τὸν βουλευτὴν Ἄνδρου, εἰς ὃν λέγομεν ἐπιπροσθέτως ὅτι δὲν ἠθέλομεν νὰ παραδώσωμεν τὴν χώραν εἰς χεῖρας τῶν χρεωκόπων.

Παρῆλθον ἔκτοτε μῆνες ἓξ ἐν διαρκεῖ δι᾽ ἡμᾶς ἀγωνίᾳ, καὶ ἐλησμονήθησαν κατ᾽ αὐτοὺς αἱ καταστροφαί, εἴμεθα δ᾽ εὐτυχεῖς ὅτι συνετελέσαμεν εἰς τὸ νὰ λησμονηθῶσιν αὗται, καὶ ὅτι ἠδυνήθη νὰ ἀνέλθῃ διὰ τῆς ψήφου τῶν πλειόνων ἐπὶ τὴν ἀρχὴν αὐτὸς ὁ βουλευτὴς Μεσολογγίου, ὅστις δρομαίως ἔφευγε τότε αὐτήν, χειροκροτούμενος παρὰ πασῶν τῶν ἀντιπολιτευτικῶν ἀποχρώσεων ἐπὶ τῇ περιφανεῖ νίκῃ, ἣν ἤρατο. Ἐμείναμεν. Τί δ᾽ ἐπράξαμεν καὶ τί ὠφείλαμεν νὰ πράξωμεν; Ἀφοῦ εἰς μάτην ἐκρούσαμεν πάσας τὰς θύρας, ἃς εἶχε λά-

βει τὴν πρόνοιαν νὰ κλείσῃ ἑρμητικῶς ὁ βουλευτὴς Μεσολογγίου, φεύγων τὴν ἀρχήν, προήλθομεν, πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἀμέσων ἀναγκῶν τοῦ Δημοσίου, ὑπὲρ ὧν οὐδεμία εἶχε ληφθῆ πρόνοια παρὰ τῶν προκατόχων ἡμῶν, παρ᾽ ὧν πᾶσα τοιαύτη ἐκ τῶν νόμων εἶχε κατασπαταληθῆ –καὶ σᾶς ὁμιλοῦν περὶ προγραμμάτων καὶ ἐπαρκείας τῆς χώρας! – προήλθομεν εἰς τὸ μέτρον τῆς ἐκδόσεως τοῦ δανείου τῆς κεφαλαιώσεως. Τὰ ἑλληνικὰ κεφάλαια εἶχον καταστραφῆ, τὰ ξένα ἀποξενωθῆ, δὲν ὑπῆρχεν ἑτέρα ἐπιλογή· ἢ πτώχευσις ὑπὸ τοὺς χειρίστους ὅρους, τὴν ἐπιοῦσαν τόσων ἐπαγγελιῶν καὶ τόσων ἐλπίδων, ἢ τὸ δάνειον τῆς κεφαλαιώσεως.

᾽Ηκούσθησαν τότε κρωγμοὶ κοράκων, περιϊπταμένων περὶ τὴν χώραν ὡς περὶ θνησιμαῖον, καὶ ἠκούσθησαν αἱ φωναὶ ἐκείνων, εἰς οὓς ἡ χρεωκοπία τοῦ Κράτους ἠδύνατο νὰ ἀνοίξῃ νέον στάδιον κερδοσκοπίας, ἀλλ᾽ αἱ φωναὶ ἐκεῖναι δὲν ἠδύναντο νὰ εὕρωσιν ἠχὼ παρ᾽ ἡμῖν. ῾Ημεῖς, πεποιθότες πάντοτε ἐπὶ τὴν ρώμην τῆς χώρας, ἐπεζητήσαμεν ὑπὲρ αὐτῆς διὰ τοῦ ληφθέντος μέτρου τὴν ἄνεσιν, ὅπως ἐπισκοπήσῃ ἀκριβέστερον τὰ κατ᾽ αὐτὴν καὶ ἀποδείξῃ τὴν ἱκανότητά της πρὸς θεραπείαν τῶν ὑποχρεώσεών της. Εὕρομεν πόρον ψηθισθέντα πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ὑπηρεσίας τοῦ δημοσίου χρέους ἐπὶ δύο ἔτη, καὶ ἐχρησιμοποιήσαμεν αὐτὸν διὰ πέντε ἑξαμηνίας, καθ᾽ ἃς ἦν δυνατὸν νὰ ἐπουλωθῶσιν αἱ ἀπειράριθμοι πληγαὶ τοῦ Κράτους. ᾽Αληθῶς τὸ ληφθὲν μέτρον δὲν ἀπέδωκε τοὺς ἀνεμενομένους καρπούς, ἀλλ᾽ οὐδεὶς δύναται ν᾽ ἀρνηθῇ ὅτι τοῦτο ὀφείλεται ἀφ᾽ ἑνὸς εἰς περιστάσεις, ἃς καὶ ταύτας ἄλλοι ἐδημιούργησαν διὰ τῆς ἀβουλίας των, εἰς τὴν σταφιδικὴν κρίσιν, ἀφ᾽ ἑτέρου εἰς τὴν λυσσαλέαν ἀντίδρασιν, ἥτις ἀμέσως ἀπ᾽ ἀρχῆς κατέστησεν ἀμφίβολον τὴν κύρωσιν τοῦ μέτρου. Χάρις εἰς τὴν ἀντίδρασιν ταύτην καὶ τὴν ἀβεβαιότητα περὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ μέτρου, αἱ προκαταβολαὶ δὲν ἐστάθη δυνατὸν νὰ συγχωνευθῶσιν ἐν αὐτῷ, οὐδ᾽ ἐπετεύχθη ἡ τροπὴ τοῦ δανείου τῶν 16,500,000, ἐξηκολούθησε δὲ τὸ Δημόσιον Ταμεῖον νὰ κατατρύχηται ἐκ τοῦ ὑπερβάλλοντος ὄγκου ληξιπροθέσμου κυμαίνοντος χρέους, οὗ μέρος δὲν ἐστάθη κἂν δυνατὸν ν᾽ ἀνανεωθῇ, διὸ καὶ οἱ δανεισταὶ τῶν 7,300,000 ἔθηκαν χεῖρα ἐπὶ τὰ γραμμάτια τῶν 8,760,000, καὶ ἠπείλουν νὰ ρίψουν αὐτὰ εἰς τὴν ἀγορὰν πρὸς ἀνεύρεσιν μέρους τοῦ χρυσοῦ τοῦ ἀναγκαιοῦντος αὐτοῖς.

Τότε ἀκριβῶς καὶ οἱ πρὸ ὀλίγου ἐπαγγελλόμενοι τὴν αὐτάρκειαν τῆς χώρας ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τῆς πτωχεύσεως πρῶτοι, οὐδ᾽ ἠθέλησαν νὰ ἐννοήσωσιν, ὡς καὶ πάντες οἱ ἄλλοι, ὅτι τὸ δάνειον τῆς κεφαλαιώσεως, χορηγοῦν ἄνεσιν 24 ἑκατομμυρίων κατ᾽ ἔτος καὶ ἐπὶ 2½ ἔτη, οὐδεμίαν προκαλέσαν πραγματικὴν διαμαρτύρησιν, ἀπετέλει διὰ πᾶσαν κυβέρνησιν ἔδαφος ἀσφαλές, ἐφ᾽ οὗ ἠδυνάμεθα νὰ στηρίξωμεν τὴν γενικωτέραν διαρρύθμισιν τῶν οἰκονομικῶν τῆς χώρας.

Οὕτως ἐξέλιπε πᾶσα πεποίθησις ἐπὶ τὸ βιώσιμον τοῦ μέτρου, αἱ δ᾽ ἔκτοτε ἐπελθοῦσαι διακυμάνσεις τῆς τιμῆς τοῦ γραμματίου, ἃς ἐκορύφωσεν ἡ ἀζητησία τῆς σταφίδος, ἔργον καὶ αὐτό, ὡς εἶπον, τῆς ἀβουλίας ὑμῶν, προεξόφλουν τὴν πτώχευσιν τοῦ Κράτους ἐν τῇ ὑποτιμήσει τῶν ἐθνικῶν χρεωγράφων.

᾽Αλλ᾽ εἶπεν ὁ εἰσηγητὴς τῆς πλειονοψηφίας ὅτι ὑπῆρχε καὶ τρίτη λύσις, ἡ σύγκλησις τῆς Βουλῆς. Καὶ κατηγορούμεθα ὅτι δὲν συνεκαλέσαμεν ἡμεῖς αὐτὴν τὴν Βουλήν, ἣν ὤφειλε νὰ συγκαλέσῃ ὁ ἐντολοδόχος αὐτῆς, ὁ κ. Τρικούπης. ῾Ημεῖς δὲν ἤμεθα οἱ ἐντολοδόχοι τῆς πλειονοψηφίας, ὁ δὲ σχηματισμὸς τῆς προκατόχου κυβερνήσεως, ληφθείσης ἐν μέρει ἐκτὸς τῆς Βουλῆς καὶ ἐν μέρει ἐκ τῆς μειονοψηφίας, συνεπήγετο τὴν διάλυσιν αὐτῆς, εἰς ἣν δὲν προέβημεν, ὅπως μὴ ζεύξωμεν τὴν λαίλαπα τὴν οἰκονομικὴν πρὸς τὸν σάλον τὸν ἐκλογικόν.

᾽Αλλὰ πρὸς τί νὰ συγκληθῇ ἡ Βουλή; ῾Η Βουλὴ εἶναι νομισματοκοπεῖον; Πότε νὰ συγκληθῇ; Τί νὰ πράξῃ; Πρὸ τοῦ Διατάγματος τῆς 30 Μαΐου τὰ πάντα ἦσαν ἀβέβαια, καὶ μέχρις αὐτῆς τῆς ἡμέρας τῆς ἐκδόσεως τοῦ Διατάγματος ἠπειλεῖτο κατὰ πᾶσαν στιγμὴν ἡ ἀποτυχία τοῦ δανείου τῆς κεφαλαιώσεως καὶ ἡ παραίτησις τῆς Κυβερνήσεως. ῞Αλλως ἡ Βουλή, καθ᾽ ἡμᾶς, δὲν εἶναι Συντακτικὴ Συνέλευσις, εἶναι Σῶμα νομοθετικόν, Σῶμα πολιτικόν· νομοθετεῖ καὶ ἐλέγχει. ῞Ο,τι εἶχε νὰ πράξῃ ἡ Βουλή, τὸ ἔπραξε κατὰ τὴν Β΄ σύνοδον αὐτῆς· ἐψήφισε φόρους ἐπὶ φόρων, καὶ ἐπέβαλε δασμοὺς ἐπὶ δασμῶν, καὶ τὰ μέτρα τὰ ψηφισθέντα ὤφειλον νὰ χρησιμοποιηθῶσι πρὸς τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ Δημοσίου. ῞Αλλα μέτρα δὲν ἦτο ἐφικτὸν νὰ λάβῃ. Τὰ τέλη εἰς χρυσὸν οὐδὲ ταῦτα ἐξετιμῶντο ὡς ἀσφαλίζοντα οἱανδήποτε καταβολήν, καὶ ἀπόδειξις ἡ ἀποτυχία τοῦ δανείου. Μετὰ τὸ Διάταγμα ἔπρεπε νὰ δοθῇ καιρός, ὅπως διαγνωσθῇ ἀκριβέστερον ἡ θέσις καὶ τ᾽ ἀποτελέσματα. ῞Ηρξαντο κατόπιν διαπραγματεύσεις ἐπ᾽ αἰσίοις οἰωνοῖς, αἵτινες δὲν ἦν δυνατὸν νὰ καταλήξωσιν ἐν διαστήματι ὀλίγων ἡμερῶν ἢ ἑβδομάδων, διότι ἔπρεπε πρῶτον νὰ ἐξαφανισθῇ ἡ κρατοῦσα εἰς τὸ πνεῦμα τῶν κεφαλαιούχων δυσπιστία, νὰ διαγνωσθῇ δ᾽ ἀκριβῶς ἡ θέσις ἡμῶν. Καὶ εἶχον διέλθει τὸ πρῶτον στάδιον αἱ διαπραγματεύσεις ἐκεῖναι, καὶ ἱκανὰ περὶ αὐτῶν γνωρίζετε.

᾽Εξεδώκαμεν, λοιπόν, τὸ δάνειον τῆς κεφαλαιώσεως, καὶ ὁλόκληρον τὸ σχετικὸν διάταγμα ἀντεγράφη ἐκ τοῦ σχεδίου τῆς συμβάσεως τοῦ κ. Τρικούπη. ῞Οθεν ὅ,τι δύναται νὰ εἴπῃ τις περὶ ταύτης δύναται νὰ εἴπῃ καὶ περὶ ἐκείνου, ἂν δὲ τὸ Διάταγμα δὲν στηρίζηται ἐπὶ τῶν σχετικῶν νόμων, οὐδ᾽ ἡ σύμβασις τοῦ κ. Τρικούπη ἐστηρίζετο ἐπ᾽ αὐτῶν. ᾽Αλλὰ βάσις τοῦ ὅλου ἀπὸ 30 Μαΐου Διατάγματος

ἦν ἀναμφισβητήτως τὸ ἄρθρον 12 αὐτοῦ, τὸ ἐξαρτηθὲν ἐκ τῆς ἐγκρίσεως τῆς Βουλῆς, καθ' ὅσον δι' αὐτοῦ εἰς τοὺς κατόχους ἑλληνικῶν χρεωγράφων ἐπεβάλλετο, ἀντὶ τῆς εἰς χρυσὸν συνωμολογημένης καταβολῆς τῶν τοκομεριδίων τῶν προηγουμένων δανείων, ἡ εἰς νέους τίτλους καταβολή, καὶ καθ' ὅσον ἡ Βουλὴ δὲν ἤθελεν ἐγκρίνει τὸ ἄρθρον 12, ἤθελεν ἐκλείπει ὁ σκοπὸς τοῦ ὅλου Διατάγματος. Περὶ τούτου οὐδεμία ἀμφισβήτησις δυνατή. Ἀλλ' εἰς μόνην τὴν Βουλὴν ἀπέκειτο νὰ ἐκτιμήσῃ τὸ λυσιτελὲς καὶ σκόπιμον τοῦ μέτρου. Ἐπὶ τούτου δὲν θέλω ἐκταθῆ, διότι οὐ τῆς παρούσης ὥρας. Μίαν δὲ μόνην θέλω προσθέσει παρατήρησιν, ὅτι, ἐὰν ἡ προκάτοχος κυβέρνησις κατήρξατο διαπραγματεύσεων, ἃς δύναται νὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ ἐνεστῶτα, τοῦτο ὀφείλεται ἀκριβῶς εἰς τὸ μέτρον τῆς πρώην κυβερνήσεως, τὸ καταγγελόμενον ὡς ἀποτελοῦν τὴν δολίαν χρεωκοπίαν.

Ἀλλὰ κατακρίνοντες οἱ Κύριοι τὸ μέτρον τῆς Κυβερνήσεως ἐκείνης, ἐπωφελοῦνται αὐτοῦ, ὡς ἀποδεικνύει τὸ ὑποβληθὲν ἤδη νομοσχέδιον, τὸ ἀνατρέπον μὲν πᾶσαν ἐγγύησιν, δοθεῖσαν ὑπὲρ τῶν δανειστῶν διὰ τοῦ Διατάγματος τῆς 30 Μαΐου, κρατοῦν δ' ὑπὲρ τῆς Κυβερνήσεως τὰ ἀποτελέσματα τοῦ μέτρου· διότι δὲν ἐξοφλεῖτε, ὡς ὥριζε τὸ ἄρθρον 15 τοῦ Διατάγματος τῆς 30 Μαΐου, τὰς ὁμολογίας διὰ τὴν περίπτωσιν τῆς μὴ ἐγκρίσεως τῆς Βουλῆς, ἀλλὰ προσφέρετε γενναιοδώρως τοῖς κατόχοις τῶν ἐκδοθεισῶν ὁμολογιῶν τὸν συμπεφωνημένον τόκον, ἀφαιροῦντες παρ' αὐτῶν τὰς ἐγγυήσεις. Οὕτως ἐννοεῖ ὁ κ. Τρικούπης τὴν ἄρσιν «τοῦ συγκλονισμοῦ τῆς δημοσίας πίστεως, ὡς ἐκ τῆς ἐπιτελεσθείσης ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ δημοσίου χρέους ριζικῆς ἀλλοιώσεως τῶν συμπεφωνημένων». Εἰς τὸ μέτρον του ἀπήντησεν ἤδη τὸ Χρηματιστήριον τοῦ Λονδίνου. Καὶ τὸ μέτρον τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ χρεωκοπίαν!! Ἀλλὰ ταύτην ἀποτελεῖ τὸ δάνειον τῆς κεφαλαιώσεως, τὸ ὁποῖον καθιστᾷ ἀνανέωσιν χρέους ληξιπροθέσμου δι' ἑτέρου μᾶλλον ἠγγυημένου, καὶ τὸ ὁποῖον χωρὶς τῆς ἐγκρίσεως τῆς Βουλῆς, ἕνεκα τῆς ῥήτρας τοῦ ἄρθρου 15, οὐδ' ὡς ὑποχρεωτικὸν δάνειον δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ.

Ἀλλ' ὅπως δήποτε, ἐὰν τὸ δάνειον τῆς κεφαλαιώσεως ἀποτελεῖ χρεωκοπίαν, εἶναι ἔργον οὐχὶ ἡμῶν τῶν ἐκδόντων αὐτό, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ κ. Τρικούπη. Τὴν χρεωκοπίαν δὲν πλάττει τις ἀπὸ τῆς παραμονῆς μέχρι τῆς ἐπιούσης, ἀλλὰ μακρὰ σειρὰ ἀστόχων καὶ ἀνειλικρινῶν πράξεων ἀναπόδραστον καθιστᾷ. Τὴν χρεωκοπίαν δὲν ἐδημιουργήσαμεν ἡμεῖς, οἱ ἐπὶ δέκα συναπτὰ ἔτη διαμαρτυρόμενοι κατὰ τῆς πολιτικῆς τῆς σπατάλης, ἀλλ' οἱ πρωτοστατήσαντες κατ' αὐτήν. Καὶ διὰ τοῦτο λέγω ὅτι, ἂν τὸ δάνειον τῆς κεφαλαιώσεως ἀποτελῇ ἀθέτησιν τῶν πρὸς τοὺς δανειστὰς τοῦ Κράτους ὑποχρεώσεων, εἶναι τοῦτο ἔργον ὑμῶν καὶ οὐχὶ ἡμῶν. Τί ἀφήσατε ὄπισθεν ὑμῶν πρὸς θεραπείαν τῶν ἀμέσων ἀναγκῶν τοῦ Κράτους; Τὰ ἐφθαρμένα κέρματα καὶ τὰς 45,000 τοῦ χαλκοῦ. Ἀφῃρέσατε τὴν μίαν κατόπιν τῆς ἄλλης πάσας τὰς ὑπεγγύους προσόδους τὰς ὑπὲρ τῶν δανειστῶν, ἐδαπανήσατε πρὸς θεραπείαν τῶν ἀναγκῶν τῆς πολιτικῆς σας τὰ χρήματα, ἅτινα ἐδανείσθητε πρὸς τὴν κατασκευὴν τοῦ σιδηροδρόμου Πειραιῶς-Λαρίσης, καὶ ἐνεχυριάσαντες καὶ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ ὁμολογίαν δὲν προεβλέψατε περὶ τῶν ἀναγκαίων πιστώσεων. Καὶ κατηγορεῖτε ἤδη ἡμᾶς ὡς ὑπαιτίους τῆς χρεωκοπίας, διότι, ὡς ἔλεγεν ἄλλοτε ὑμῖν ὁ ἀξιότιμος βουλευτὴς Γόρτυνος, δὲν ἠδυνήθημεν ν' ἀποκομίσωμεν ἐκ τῶν οἴκων ἡμῶν τὰ 12 ἑκατομμύρια τῶν τοκομεριδίων, τὰ 21 ἑκατομμύρια τῶν προκαταβολῶν, τὰ 12 ἑκατομμύρια τῶν ἐντόκων γραμματίων καὶ δὲν γνωρίζω πόσα ἑκατομμύρια παρακαταθηκῶν κατασπαταληθεισῶν!

Καὶ ἀφοῦ τοιαύτην κατεστήσατε τὴν οἰκονομίαν ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀπήλθατε τῆς Ἀρχῆς μὲ τὴν συνείδησιν ἀναπαυμένην (le cocur léger), ἔχοντες τὴν ἀξίωσιν νὰ μείνῃ ἡ χώρα ἄνευ Κυβερνήσεως, διὰ νὰ μὴ προσβληθῶσιν οἱ τύποι οἱ κοινοβουλευτικοί, ὄπισθεν τῶν ὁποίων νομίζετε ὅτι δύνασθε νὰ κρύψητε τὴν βαρύνουσαν ὑμᾶς εὐθύνην καὶ νὰ ἐπιρρίψητε ταύτην ἐπὶ τοὺς ἀθῴους. Ἐὰν ἀπεβλέπομεν εἰς τὸ ἀτομικὸν ἡμῶν συμφέρον, ἠδυνάμεθα νὰ διαλύσωμεν ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς ἀνόδου ἡμῶν εἰς τὴν Ἀρχὴν τὴν Βουλὴν καὶ τὴν ὑποστηρίζουσαν ὑμᾶς πλειονοψηφίαν, δὲν γνωρίζω δὲ ἐάν τις ἐκ τῶν κομπορρημονούντων ἤδη ἤθελε σωθῇ ἐκ τῆς ἐξεγηγερμένης ὀργῆς τοῦ λαοῦ. Ἡ φυγή σας ἐκ τῆς Ἀρχῆς καὶ ἡ ἐγκατάλειψις τῆς πλειονοψηφίας ἐπέβαλλε τὴν διάλυσιν τῆς Βουλῆς. Ἀλλ' ἐθεωρήσαμεν ὅτι τὸ ἀτομικὸν ἡμῶν συμφέρον ὤφειλε νὰ ὑποχωρήσῃ πρὸ τοῦ συμφέροντος τῆς χώρας, καὶ προσεπαθήσαμεν κατὰ τοὺς ἓξ μῆνας, καθ' οὓς κατηγορεῖτε ἡμᾶς ὡς διαχειρισθέντας αὐθαιρέτως τὴν Ἀρχήν, νὰ περισυλλέξωμεν τὰ ναυάγια τῆς δημοσίας οἰκονομίας, νὰ ἐγκαταστήσωμεν τὴν τάξιν καὶ τὴν ἀσφάλειαν, καὶ νὰ ἐμπεδώσωμεν τὴν πεποίθησιν τῶν πολιτῶν ἐπὶ τὴν λειτουργίαν τῶν νόμων. Καὶ συνελέξαμεν 4½ ἑκατομμύρια, ἀποσβέσαντες ἴσον ποσὸν ἐκ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, τὰ ὁποῖα, ἀθετοῦντες ἤδη τὸ Διάταγμα τῆς 30 Μαΐου, δύνασθε ν' ἁρπάσητε, καὶ κατεστήσαμεν, χάρις εἰς τὴν ἄκραν φειδὼ καὶ τὴν ἄκραν οἰκονομίαν, ἐνήμερον τὸ Δημόσιον Ταμεῖον εἰς τὰς πληρωμάς του. Κατεβάλαμεν ἐκ τῶν τακτικῶν πόρων τοῦ Δημοσίου τὸ τοκομερίδιον τῶν Μονοπωλίων, ἀφ' ὧν ὑμεῖς εἴχετε ἀφαιρέσει τὰς εἰσπράξεις τοῦ σιγαροχάρτου ἐξ 1,093,000, ἐξωφλήσαμεν ἡμεῖς, οἱ καταπολεμήσαντες αὐτήν, τὴν ληστοπραξίαν τοῦ Σπάρταλη, κατεβάλαμεν τὰς ὀφειλομένας τρεῖς τριμηνίας εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Τηλεγραφικὴν Ἑταιρίαν, κατεβάλαμεν τὰς

δαπάνας τῆς κατασκευῆς τοῦ σιδηροδρόμου Λαρίσης καὶ Διακοφτοῦ, ὑπὲρ ὧν οὐδεμίαν εἴχετε λάβει πρόνοιαν, ἠσφαλίσαμεν τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἐκδοθέντος μέρους τοῦ δανείου τῆς κεφαλαιώσεως ἐπὶ ἓν ὅλον ἔτος, καὶ παραδίδομεν ὑμῖν τὸ Ταμεῖον πλῆρες. Ὅτε δὲ συνεκομίζαμεν τὰς εἰσπράξεις ταύτας, δι' ἃς ἐκαυχᾶτο ὁ εἰσηγητὴς τῆς πλειοψηφίας, ἐπιδεικνύων προχθὲς αὐτάς, ὑμεῖς προεκαλεῖτε τὸν λαὸν εἰς ἐπανάστασιν, ὅπως μὴ εἰσπραχθῶσιν οἱ φόροι, καὶ ὠργανίζετε συλλαλητήρια. Συνελάβομεν ὑπερδισχιλίους ληστὰς καὶ φυγοδίκους, οἵτινες ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ὑμῶν ἔβοσκον ὡς τὰ προβατάκια, ἢ διεξῆγον ἐκλογάς, ἢ ἐθέριζον παρέργως τοὺς ἀγρούς των, ἢ ἐτέλουν γάμους καὶ ἤγειρον οἰκίας. Κατεστήσαμεν διοίκησιν ἀφατρίαστον, ὑφ' ἣν ἀνέπνευσεν ὁ τόπος, καὶ ἐπεβάλαμεν εἰς πάντας τὴν ὑποταγὴν εἰς τοὺς νόμους.

Ἐπὶ τούτοις πᾶσι φέρομεν ἀληθῶς εὐθύνην ἀπέναντι τοῦ Ἔθνους, καὶ θέλομεν τὴν δώσει ζητηθεῖσαν μὲ τὸ μέτωπον ὑψηλά.

Ταῦτα ὡς πρὸς τὸ παρελθόν. Τί δύναται δὲ νὰ προσδοκᾷ εἰς τὸ μέλλον ἡ χώρα ἀποδεικνύουσιν αἱ δύο ἀπαντήσεις, ἡ τῆς πλειονοψηφίας καὶ ἡ τῆς μειονοψηφίας. Κρατούσης τῆς πλειονοψηφίας, δύναται πεποιθότως νὰ προσδοκᾷ τὴν ἐξάντλησιν τοῦ λαοῦ μέχρις αἵματος καὶ τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν βαρῶν αὐτοῦ, προϋπολογισμοὺς ψευδεῖς καὶ εἰκονικούς, διοίκησιν οἵα ἡ κρατήσασα ἐπὶ δεκαετίαν, μέ τινα διαλείμματα, καθ' ἃ ἐξεβλήθητε πανηγυρικῶς τῆς Ἀρχῆς, τὴν ἐρήμωσιν τέλος καὶ τὴν καταστροφήν. Κρατούσης τῆς μειονοψηφίας, κρατουσῶν τῶν γνωμῶν, ἃς ἐπὶ δεκαετίαν ἡ πρώην καὶ νῦν Ἀντιπολίτευσις ἐστήριξε, δύναται νὰ ἐλπίσῃ ἡ χώρα τὴν ἀνακούφισιν ἐκ τῶν βαρῶν, τὴν διέξοδον ἐκ τῶν δυσχερειῶν, τὴν ἱκανοποίησιν τῶν δανειστῶν αὐτῆς, τὴν διάσωσιν τῆς τιμῆς της, τὴν ἐμπέδωσιν τῆς ἀσφαλείας καὶ τάξεως, τὴν ἐξημέρωσιν τῶν ἠθῶν καὶ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ φρονήματος.

Ἐκλέξατε, κύριοι, μεταξὺ τῶν δύο σχεδίων, διότι οὕτως ἐκλέγετε μεταξὺ τῶν δύο πολιτικῶν, ὧν τὰς ἀντιθέσεις ἠθέλησα νὰ καθορίσω, ὅπως χρησιμεύσωσιν ἐν εὐθέτῳ χρόνῳ, ἐκλέξατε μεταξὺ τῆς πολιτικῆς τῆς Κυβερνήσεως, ἧς γνωρίζετε τ' ἀποτελέσματα, καὶ τῆς πολιτικῆς τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, εἰς τὰς τάξεις τῆς ὁποίας ἀνήκω ἀπό δεκαετίας.

ΤΙΝΕΣ ΒΟΥΛΕΥΤΑΙ. Παρῆλθεν ἡ ὥρα.

ΕΤΕΡΟΙ ΒΟΥΛΕΥΤΑΙ. Αὔριον, αὔριον.

Χ. ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (Πρωθυπουργός). Ἐὰν περὶ θεωριῶν προέκειτο καὶ περὶ γενικῶν σκέψεων, περὶ τῆς πολιτικῆς, ἣν ἡ πεσοῦσα κυβέρνησις προὐτίθετο νὰ ἐφαρμόσῃ καὶ ἣν ἡ ψῆφος τῶν 102 ἠμπόδισεν αὐτὴν νὰ ἐφαρμόσῃ, περὶ τούτων ἁπάντων ἠδυνάμην νὰ ἀπαντήσω καὶ αὔριον, ἀλλ' ὅταν βουλευτής, ὅστις εἶχε τὴν τιμὴν πρὸ ὀλίγου νὰ εἶναι ὑπουργός, καίτοι δὲν ἦτο ὑπουργὸς τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς ἑτέρας τῶν ἐξουσιῶν τῆς Πολιτείας, ὅπωσδήποτε, ὅμως, κατεῖχε θέσιν κυβερνήτου τῆς χώρας, ὅταν βουλευτής, διατελέσας ἄρτι ὑπουργός, εἶπε πρὸ ὀλίγου ὅσα ἠκούσατε, ἐξέθηκε γεγονότα, ὁποῖα ἠκούσατε, ἔχομεν τὸ καθῆκον οἱ νῦν ὑπουργοί, ὄχι περὶ τῶν σκέψεων καὶ περὶ τῶν θεωριῶν, διότι περὶ τούτων ὀλίγων μεριμνῶμεν, ἀλλὰ περὶ τῶν πραγμάτων ἀντεπεξερχόμενοι, ἐφ' ὅσον παρ' αὐτοῦ διεστράφησαν, νὰ παραστήσωμεν εἰς ὑμᾶς τὴν διαστροφὴν εὐθύς, ἵνα μή τις ἀπέλθῃ ἐντεῦθεν ἀποκομίζων τὴν ἰδέαν ὅτι ὑπάρχει κόκκος ἀληθείας ἐν οἷς εἶπεν. Ὁ πρὸ μικροῦ ἀγορεύσας ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου ἤρξατο λέγων ὅτι ὅτε εἰσῆλθον οἱ πρώην ὑπουργοὶ ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Οἰκονομικῶν καὶ ἐπελήφθησαν τῆς μελέτης τῆς καταστάσεως, ἠσθάνοντο ὡσανεὶ εὑρίσκοντο ἐν φρενοκομείῳ. Καὶ τῷ ὄντι εὑρίσκοντο ἐν φρενοκομείῳ, καὶ τὰ ἔργα τὰ ἐκεῖθεν ἐξελθόντα ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἐν φρενοκομείῳ συνεδρίαζον καὶ ὅτι ἦτο τὸ φρενοκομεῖον πλῆρες (ἱλαρότης καὶ χειροκροτήματα ἐκ δεξιῶν)· ὅσα δὲ εἶπε περὶ τῶν κατὰ τὴν πρώτην ἐκείνην ἡμέραν συλλεχθέντων παρὰ τῶν τότε ὑπουργῶν, τὰ ἀνέγνωμεν ὅλα ἐν ἐκθέσει πρὸς τὸν Βασιλέα, τὰ ἀνέγνωμεν ἐν αὐτῇ εὐκρινέστερον ἴσως ἐκτεθειμένα ἢ ὡς ἐξέθετεν αὐτὰ πρὸ ὀλίγου ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἀττικῆς, διότι ὁ γράψας τὴν ἔκθεσιν διακρίνεται περὶ τὴν ἔντεχνον παράστασιν τῶν πραγμάτων ἄλλως ἢ ὡς ἔχουσι. Λυποῦμαι ὅτι τὰ τοῦ καταρτισμοῦ τῆς Κυβερνήσεως τῆς τέως οὕτως εἶχον, ὥστε περὶ τὴν συζήτησιν τῶν κατ' αὐτὴν νὰ μὴ δύναμαι νὰ παρορῶ τοῦς ἐπιβαλλομένους περιορισμοὺς εἰς τὸν ἀγορεύοντα περὶ ἀπόντων. Κακὸν τοῦτο, νὰ ὑφίσταται περιορισμοὺς ἐν τῇ συζητήσει ὁ ἀμυνόμενος· ἀλλὰ μὴ ἔχων ἐνώπιόν μου τὸν ἄλλοτε βουλευτὴν ἐκ Τριφυλίας, δὲν μοὶ ἐπιτρέπεται νὰ παραστήσω πρὸς αὐτόν, ὅσον ἄλλως θὰ μοὶ ἐπεβάλλετο ζωηρῶς, ὁπόσον ἠδίκησε καὶ ἑαυτὸν προσωπικῶς καὶ τὴν θέσιν τὴν ὑψηλήν, εἰς ἣν παρ' ἐλπίδα εἶχε κληθῆ, ἐκθέτων ἐν τῇ ἐπισημότητι τῆς ἀρχῆς τὰ τῆς ὑπηρεσίας, ἣν παρελάμβανε παρὰ τῶν προκατόχων, καθ' ὃν τρόπον τὸ συμφέρον αὐτοῦ τὸ πολιτικὸν τῷ ὑπηγόρευε, καὶ μηδεμιᾶς ἀξιῶν προσοχῆς τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων.

Καὶ ἰδού, κύριοι, ἠκούσαμεν ἐνταῦθα αὐτὰ ταῦτα τὰ παρ' ἐκείνου ἐκτεθέντα ἐπαναλαμβανόμενα ἢ ἀναμασώμενα ἀπὸ τοῦ κ. βουλευτοῦ ἐξ Ἀττικῆς. Καὶ ἠκούσαμεν παρ' αὐτοῦ ὅτι ἡ Κυβέρνησις, ἧς ἦτο μέλος, κατὰ τὸ ἀξιομνημόνευτον ἐκεῖνο συμβούλιον ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Οἰκονομικῶν τῆς 3 Μαΐου εὗρε τὰ τῆς Πολιτείας ἐν καταστάσει οἰκονομικῇ ἱκανῇ, ἵνα περιαγάγῃ τὸν μέλλοντα κυβερνήτην εἰς ἀπόγνωσιν. Ἐξήτασαν οἱ τότε συνελθόντες ὑπουργοὶ τὰ τῶν ὀφειλῶν τοῦ Δημοσίου καὶ εὗρον τὸ βάρος αὐτῶν τοσοῦτον μέγα, ὥστε ἀπεδυσπέτησαν ἀπέναντι τῆς ὑποχρεώσεως ν'

ἀναδεχθῶσιν αὐτό. Καὶ εἶναι τῷ ὄντι παράδοξον καὶ λυπηρὸν ὅτι, οὕτως ἀποδυσπετήσαντες, δὲν ἀπεφάσισαν νὰ παραιτήσωσιν αὐτὸ ἔκτοτε, ἀλλ' ἀναγκάζονται νὰ σύρωνται ἤδη ἐνώπιον τῆς Βουλῆς, ἀποπειρώμενοι νὰ δικαιολογῶσι τὰ παρ' αὐτῶν πεπραγμένα δι' ἀγορεύσεων, ὁποίαν πρὸ ὀλίγου ἠκούσατε. Ἐξήτασαν, λοιπόν, τὰ τῶν ὀφειλῶν τοῦ Κράτους καὶ εὗρον ὅτι ὤφειλε τὸ Κράτος, ἢ μᾶλλον θὰ ὤφειλε μετά τινα χρόνον, κατὰ τὸ τέλος τῆς ἑξαμηνίας, τὰ τοκομερίδια τῆς ἑξαμηνίας.

Ἐθαύμασαν ὅτι ληγούσης τῆς ἑξαμηνίας θὰ ὑπῆρχεν ἀπαίτησις διὰ τὸ τοκομερίδιον τῆς ἑξαμηνίας, καὶ ὑπελόγισεν ἐντεῦθεν ἓν πρὸς ἓν τὰ τοκομερίδια ταῦτα ὁ κ. βουλευτὴς, προκαλῶν τὸν θαυμασμὸν τῶν ὀλίγων φίλων του. Εἶπεν ὅτι, πλὴν τῶν ἕνδεκα ἑκατομμυρίων, τὰ ὁποῖα θὰ ὠφείλοντο λόγῳ τῶν τοκομεριδίων τῶν δανείων ὑπῆρχον καὶ ὀφειλαὶ κεφαλαίων προσωρινῶν δανείων ἐπὶ ποσῷ 21 ἑκατομμυρίων. Ὑπῆρχον προσέτι ὀφειλαί, οὐχὶ εἰς χρυσόν, ὅπως ἦσαν αὗται, ἀλλ' ὀφειλαὶ εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια ἐντόκων γραμματίων 12 ἑκατομμυρίων. Τὰ 12 ταῦτα ἑκατομμύρια τῷ ὄντι ὀφείλονται κατὰ πᾶσαν λῆξιν διορίας τριμήνου ἢ ἑξαμήνου, ὑφίστανται, ὅμως, ἀνανεούμενα ἀπὸ δεκαετηρίδων. Ἀλλ' ὁ κ. βουλευτὴς διέβλεπε μέγαν κίνδυνον κατὰ τὴν λῆξιν τῶν διοριῶν τῶν ἐντόκων γραμματίων ὡσανεὶ ὑπῆρχεν ἡ ἐλαχίστη δυσχέρεια περὶ τὴν ἀνανέωσιν. Προσθέτων δὲ καὶ τὰς συνήθεις ὀφειλὰς ἐν τῇ κανονικῇ ὑπηρεσίᾳ ἀπήρτιζεν ἄθροισμα ἀπαιτητῶν ὑποχρεώσεων δεκάδων ἑκατομμυρίων. Ἀνεζήτησεν εἶτα πόσα χρήματα ὑπῆρχον πρόχειρα ἐκ τῶν τακτικῶν ἐσόδων τοῦ Κράτους ὡσανεὶ ἦτο δυνατὸν νὰ πληρωθῶσιν ἐκ τῶν τακτικῶν ἐσόδων τοῦ Κράτους τὰ κεφάλαια τῶν προσωρινῶν δανείων ἐξ 21,000,000 εἰς χρυσόν, ἢ τὰ 12,000,000 τῶν ἐντόκων γραμματίων, τὰ ἀπὸ δεκαετηρίδων ἀνανεούμενα κατὰ τὰς λήξεις τῶν διοριῶν.

Ταῦτα ζητῶν ὁ κύριος Βουλευτὴς ν' ἀποτίσῃ ἐκ τῶν ἐτησίων προσόδων τοῦ τακτικοῦ προϋπολογισμοῦ, εὑρισκεν ἐν τῷ κεντρικῷ ταμείῳ 800,000 δραχμῶν, ἤτοι τὸ ποσὸν τὸ συνήθως εὑρισκόμενον ἐν αὐτῷ, ποσὸν ἀνώτερον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον εὕρομεν ἡμεῖς ἤδη ἀναλαβόντες τὴν Κυβέρνησιν, εὕρισκεν ὅτι εἰς τὰ ἐπαρχιακὰ ταμεῖα ὑπῆρχον 2,600,000, ποσὸν ἀνώτερον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ὑπῆρχε καθ' ἣν ἡμέραν ἡμεῖς ἤδη ἀνελάβομεν τὴν Κυβέρνησιν· ἐξετάσας καὶ παρὰ ταῖς Τραπέζαις, ἐμάνθανεν ὅτι καὶ ἐκεῖ ὑπῆρχεν ἀπέναντι τῶν ὑπεγγύων προσόδων τῶν δανείων ποσόν 3,000,000· ἀπαρτίζων δὲ οὕτω ποσὸν 5½ ἑκατομμυρίων, παρίστα ταῦτα ὡς τὸ ἐφόδιον πρὸς ἀπότισιν ὀφειλῶν δεκάδων ἑκατομμυρίων. Ἀλλά, κύριοι, ἐπιτρέπεται τοιαύτη συζήτησις ἐνώπιον τῆς Βουλῆς; Ἔχει τινὰ σπουδαιότητα ἡ συζήτησις αὕτη; Τί ἐκ τῶν δεκάδων ἑκατομμυρίων ἦτο ἀπαιτητὸν τότε; Ἀπαιτητὸν ἦτο μόνον τὸ ποσὸν τὸ ὀφειλόμενον διὰ τὰ τοκομερίδια τῶν δανείων, καὶ ταῦτα θὰ ἦσαν ἀπαιτητὰ μετὰ ἕνα μῆνα ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς συνεδριάσεως ἐκείνης, ἢ καὶ πλειότερον μάλιστα τοῦ μηνός, διότι, καίτοι κατὰ τὰς συμβάσεις τὸ χρῆμα ἔπρεπε νὰ σταλῇ πρὸς τοὺς τραπεζίτας 15 ἡμέρας πρότερον, ἡ ὀφειλὴ πρὸς τοὺς πιστωτὰς θὰ καθίστατο ἀπαιτητὴ 15 ἡμέρας βραδύτερον. Ἡ ὀφειλὴ αὕτη ἦτο 11,000,000. Εἰς ἀπότισιν τούτων τῶν 11,000,000 εὕρισκε τὸ ὑπουργεῖον ποσόν, ὡς εἶπεν ὁ κ. βουλευτής, 5,000,000· ἀλλὰ δὲν εὕρισκε 5,000,000, εὕρισκε 13 ἢ 14 ἑκατομμύρια πρόχειρα, ὡς αὐτὸς ὡμολόγησε, χωρὶς νὰ τὸ ἐννοῇ, διότι ἐποιήσατο λόγον περὶ τῶν χρημάτων, περὶ ὧν θὰ σᾶς ὁμιλήσω ἤδη, χωρὶς νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἔπρεπε νὰ ὑπολογίσῃ αὐτὰ καὶ ἐνταῦθα· ἀλλὰ καὶ ταῦτα ἂν μὴ ἦσαν, εἴχομεν καὶ ἄλλους πόρους, περὶ ὧν θὰ ὁμιλήσω βραδύτερον. Ἐκ τῶν προχείρων, ὅμως, πόρων, οἵτινες ὑπῆρχον ἐνώπιον αὐτοῦ, πλὴν τῶν 5,000,000, ὧν ἐμνήσθη, ὑπῆρχον παρὰ τῇ Τραπέζῃ 8,760,000 δραχμαί, ὑπέγγυοι εἰς προσωρινὰ δάνεια· εὐθὺς δ' ὡς τὰ προσωρινὰ δάνεια ἀπετίνοντο, ἡ δὲ ἐργασία τῆς προκατόχου κυβερνήσεως, ἡ καταλήξασα εἰς τὸ σχέδιον συμβάσεως, περὶ ἧς ὡμίλησεν ὁ κ. βουλευτής, περιελάμβανε καὶ τὴν ἀπότισιν τοῦ δανείου ἐκείνου, εὐθὺς ὡς ἡ σύμβασις ὑπεγράφετο, τὰ 8,760,000 δραχμῶν καθίσταντο διαθέσιμα. Ἀλλ' ὁ κ. βουλευτὴς ἀντιτάττει ὅτι δὲν εἶχεν ὑπογραφῇ ἡ σύμβασις· ὅλαι, ὅμως, αἱ σκέψεις αὐτοῦ ἐστηρίζοντο εἰς τοῦτο, ὅτι ἡμεῖς δὲν ἠδυνάμεθα νὰ ὑπογράψωμεν τὴν σύμβασιν, διότι θὰ ἐπήγετο ἡ ὑπογραφὴ αὐτῆς ὑποχρεώσεις εἰς νόμισμα τραπεζικόν, περὶ οὗ δὲν ὑπῆρχε πρόνοια. Περὶ τούτου, ἄρα, τοῦ ποσοῦ τῶν 8,760,000 δραχμῶν ὑπῆρχε πρόνοια, διότι ἡ ὑπογραφὴ τῆς συμβάσεως θ' ἀπηλευθέρου αὐτό.

Ἡ ὑπογραφὴ τῆς συμβάσεως, περὶ ἧς θὰ ὁμιλήσω τώρα, ἀπαντῶν εἰς ὅσα εἶπεν ὁ κ. βουλευτής, ἦτο ἡ βάσις τῆς πολιτικῆς, ἐφ' ἧς ἡμεῖς εἰργαζόμεθα, καὶ πάντες ἡμῶν οἱ οἰκονομικοὶ συνδυασμοί, πᾶσαι αἱ πρόνοιαι αἱ οἰκονομικαὶ ἐστηρίζοντο ἐπὶ τῆς προϋποθέσεως τῆς ὑπογραφῆς τῆς συμβάσεως· ἄνευ τῆς ὑπογραφῆς της συμβάσεως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κανονισθῶσι τὰ τῶν οἰκονομικῶν ὑποχρεώσεων τοῦ Κράτους ἐπὶ τῷ συστήματι ἡμῶν, διότι τοῦ συστήματος ἡμῶν ἐκείνη ἦτο τὸ θεμέλιον. Ἀλλά, καίτοι δὲν ἦσαν ἐλεύθερα πρὸ τῆς ὑπογραφῆς τῆς συμβάσεως τὰ 8,760,000 δραχμῶν, εἶναι, ὅμως, πάντως προσθετέα εἰς τὰ ἐν τοῖς ταμείοις ποσά, ὡς περίσσευμα τῶν ἐτησίων εἰσπράξεων. Δὲν ἦσαν δὲ μόνον ταῦτα τὰ ποσὰ τῶν περισσευμάτων. Τὸ Δημόσιον εἶχε δαπανήσει ἕως τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἀπεχωρήσαμεν ἐκ τῆς ἐξουσίας, 8,700,000 εἰς τὰ τῆς κατασκευῆς τοῦ σιδηροδρόμου Λαρίσης. Αἱ δαπάναι αὗται δὲν ἀνάγονται εἰς τὰ τακτικὰ ἔξοδα τῶν προϋπολογισμῶν τοῦ Κράτους, καὶ ὅμως ἐκ τοῦ τακτικοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Κράτους ἡ διαχείρισις ἡμῶν εἶχε δυνηθῇ νὰ πληρώσῃ καὶ τὸ πο-

σὸν ἐκεῖνο. Ἡ κατάστασις, ἄρα, ἣν εὕρισκεν ἐνώπιον αὐτοῦ τὸ Ὑπουργεῖον τῇ 3 Μαΐου, ἐπαρουσίαζε, πλὴν τοῦ ποσοῦ, τὸ ὁποῖον ὁ κ. βουλευτὴς ἐδήλωσε, τῶν 5,000,000, καὶ τὰ 8,760,000 δρχ. τὰς ὑπεγγύους, καὶ τὰ 8,700,000 δραχμάς, τὰς ὁποίας εἶχε δαπανήσει ἐκτάκτως τὸ Δημόσιον εἰς τὰ τῆς κατασκευῆς τοῦ σιδηροδρόμου Λαρίσης, καὶ 2,000,000 δραχμάς, τὰς ὁποίας εἶχεν ἀποδώσει εἰς τὴν Τράπεζαν τὸ Δημόσιον, ἵνα ἡ Τράπεζα διαθέσῃ αὐτὰς ὑπὲρ τῶν κτηματιῶν, χάριν τῆς καλλιεργείας τῶν κτημάτων αὐτῶν. Πάντα ταῦτα τὰ ποσὰ ἐπιπροστιθέμενα ἀποδεικνύουσιν ὁπόσον ἦτο ἀνθηρὰ ἡ κατάστασις, καθ' ἣν στιγμὴν οἱ προκάτοχοι ἡμῶν ἀνελάμβανον τὴν ἐξουσίαν, καὶ πόσον αἱ περιστάσεις αὐτῶν ἀφίστανται ἀπὸ τῶν δεδομένων τῆς ὑπηρεσίας. Ἡ ὑπηρεσία παρέδωκεν εἰς ἐκείνους, ὡς παραδίδει ἤδη εἰς ἡμᾶς, τοὺς ἀριθμούς, οὓς ἐπικαλοῦμαι· ἡ ἔννοια τῶν ἀριθμῶν εἶναι ἀναμφήριστος καὶ πρόδηλος, καὶ ὅμως ἠκούσατε τοῦ κ. βουλευτοῦ ἐξ Ἀττικῆς ὁμιλοῦντος καὶ ἐπαναλαμβάνοντος ὅσα ὁ Πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως ἐκείνης καὶ Ὑπουργὸς ἐπί τῶν Οἰκονομικῶν ἀπέναντι τοιούτων ἀριθμῶν παρέστησε. Καὶ ὁ μὲν τέως Πρωθυπουργός, πιστεύω ὅτι, χειριζόμενος οὕτω τοὺς ἀριθμούς, δὲν διετέλει ἐν ἀγνοίᾳ τῆς ἀληθοῦς αὐτῶν ἐννοίας, ἀλλὰ πρὸς τὴν διάσωσιν τῆς ἀληθείας ἀπὸ τοιούτων ἐπισκοτίσεων ἤρκεσεν ἡ παράστασις τῆς ἐννοίας αὐτῶν, μόνος δὲ μένει ἐν τῇ πλάνῃ, θῦμα τῆς θεματογραφίας τοῦ προϊσταμένου αὐτοῦ, ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἀττικῆς (ἱλαρότης).

Ἐὰν τὸ δάνειον ὑπεγράφετο, ὄχι μόνον ταῦτα τὰ ποσά, ὧν ἐμνήσθην, θὰ εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ τὸ Δημόσιον, ἀλλὰ θὰ εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ καὶ ἄλλα ποσά, ὧν δὲν ἠδυνήθη νὰ διακρίνῃ τὰ ἴχνη ἡ προκάτοχος κυβέρνησις ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν Οἰκονομικῶν. Ἐξ ἐγγράφου, οὗτινος τὸ περιεχόμενον ἀνεκοίνωσεν εἰς τὴν Βουλὴν πρὸ ὀλίγου ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἀττικῆς, ἐξάγεται ὅτι ἐνῷ ἐν τῷ ὑπὸ διαπραγμάτευσιν δανείῳ τὸ πρῶτον περιελαμβάνετο καὶ τὸ ποσὸν τῶν 21,000,000 τῶν προσωρινῶν δανείων ὡς ἀποτινομένων ἐκ τῶν κεφαλαίων ἐκείνου, κατόπιν ἐθεωρήθη ὅτι ἄλλη πρόνοια ἔπρεπε νὰ ληφθῇ περὶ τούτων, καὶ ἐλήφθη ἄλλη πρόνοια, ἧς δὲν εἶχε γνῶσιν ὁ κ. βουλευτής, ἀλλ' ἥτις ἦτο τελεία, ἐξαρτωμένη δὲ μόνον ἐκ τῆς ὑπογραφῆς τῆς συμβάσεως· ἦτο ἡ πρόνοια, ἡ ἀφορῶσα εἰς τὴν τροπὴν τῶν προσωρινῶν ἐκείνων δανείων εἰς δάνειον πάγιον.

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Εἶχον συγκατατεθῆ οἱ δανεισταί;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὅλοι, μέχρις ἑνός. Ὥστε κατὰ τοῦτο ἦτο ἡ σύμβασις συντετελεσμένη, ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅμως, τῆς ὑπογραφῆς τῆς ἑτέρας συμβάσεως. Ἐπίσης συντετελεσμένη σύμβασις, ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅμως, τῆς ὑπογραφῆς τῆς ἑτέρας συμβάσεως, ἦτο ἡ περιλαμβάνουσα τὰ δάνεια τὰ ἐν τῷ νόμῳ τοῦ κ. βουλευτοῦ ἐξ Ἄρτης ἀπαριθμούμενα, δάνεια εἰς ἀπότισιν δαπανῶν συντελεσθεισῶν ἤδη κατὰ τὸ πλεῖστον, μετὰ τῶν δανείων δὲ τούτων καὶ τὰ ἔντοκα γραμμάτια παγιούμενα. Ἀποδιδομένου οὕτως εἰς τὸ Δημόσιον τοῦ χρήματος, ὅπερ εἶχε πρότερον δαπανηθῆ, ἐπί ποσῷ ἱκανῶν ἑκατομμυρίων πρὸς τοὺς σκοποὺς τῶν δανείων, θὰ εἶχεν ἐφόδια τὸ Ταμεῖον οὐ μόνον πρὸς πληρωμὴν ἐκείνων, ἅτινα ἀπηρίθμησεν ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἀττικῆς, ἐπαναλαμβάνων ὅσα εἶχεν ἀναγράψει ὁ πρώην ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐπάρκειαν πρὸς πάσας τὰς ἐκτάκτους ἀνάγκας, εἰς ἃς περιττὸν ἤδη νὰ ἐκτείνω τὸν λόγον. Πρὸς τὴν ἀποκατάστασιν δὲ τῆς οὕτως ἀρίστης ταμειακῆς καταστάσεως οὐδὲν ὑπελείπετο, πλὴν τοῦ ὅρου τῆς ὑπογραφῆς τῆς συμβάσεως. Ἀλλὰ διατὶ ἡ σύμβασις δὲν ὑπεγράφη; Καὶ εἰς τοῦτο θὰ προέλθω εὐθύς, διότι ἔπρεπε πρῶτον νὰ μὴ ἀφήσω ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν τὴν ἐλαχίστην ἀμφιβολίαν ὅτι ὅσα εἶπεν ὁ κ. βουλευτὴς περὶ οἰκονομικῆς καταστάσεως, ἥτις θὰ καθίστα δυσχερῆ τὴν πραγματοποίησιν τῆς συμβάσεως καὶ ἧς ἕνεκα ἡ Κυβέρνησις, ἡ διαπραγματευομένη αὐτήν, ἐπεθύμει νὰ μὴ τὴν ὑπογράψῃ, διότι δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ τὴν ἐκτελέσῃ, ὅτι πάντα ταῦτα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἐπινοήσεις πρώην πρωθυπουργοῦ, διασκεδάζοντος ἐπὶ τῇ ἁπλοϊκότητι τῶν συναδέλφων αὐτοῦ (ἱλαρότης).

Εἶχε, λοιπόν, τὸ Ταμεῖον πάντα ὅσα ἦσαν ἀναγκαῖα διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς συμβάσεως. Ἀλλ' ἡ σύμβασις αὕτη διατί προσέκοψε; Καὶ διατί ἐπῆλθε καὶ ἡ ἀποχώρησις ἡμῶν ἀπὸ τῆς ἐξουσίας; Καὶ οὕτως ἀπαντῶ συγχρόνως καὶ εἰς ἑτέραν ἐπερώτησιν, ἐξοφλῶν διὰ μιᾶς πληρωμῆς διττὴν ὑποχρέωσιν (ἱλαρότης). Τὰ τῆς συμβάσεως ἐπίσης ἐξετέθησαν ὑπὸ τοῦ κ. βουλευτοῦ ὅλως ἐσφαλμένως. Ἐπεζήτησε νὰ παραστήσῃ πρὸς τὴν Βουλὴν ὅτι ἡμεῖς εἴχομέν τι νὰ ἀποκρύψωμεν ἐν τοῖς ἀφορῶσιν εἰς τὴν σύμβασιν, καὶ ἠκούσατε πῶς ἐν λεπτομερείᾳ ἀφηγεῖται, τί ἠρώτα καὶ τίνες τῷ ἐδίδοντο ἀπαντήσεις, καὶ πάντα ταῦτα περὶ ἐγγράφων, ἅτινα εἶχεν εἰς χεῖρας του, παιζομένης κωμῳδίας, ἥτις καλῶς ἐγίνωσκεν ὁ κ. βουλευτὴς ὅτι δὲν ἐλάνθανεν ἡμᾶς, καὶ ἥτις, ὅτε τῷ ἐχρειάσθη ἓν ἔγγραφον, δὲν τὸν ἐμπόδισε νὰ τὸ εὕρῃ, καὶ μάλιστα διὰ χειρὸς ἐμοῦ γεγραμμένον.

Ὁ τέως ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὑπουργὸς ἐζήτησεν, εὐθὺς ὡς ἀνέλαβε τὴν ἐξουσίαν, διά τινος τῶν ἀνωτέρων ὑπαλλήλων, ἵνα τῷ ἀνακοινώσω τὰ περὶ τῆς ὑπὸ διαπραγμάτευσιν συμβάσεως, ἀπήντησα δ' ἐγὼ ὅτι σχέδια συμβάσεων ὑπῆρχον πλείονα, διότι διῆλθε διὰ πολλῶν σταδίων ἡ διαπραγμάτευσις, τῷ ἀπέστελλον δὲ τὸ τελικόν, καὶ προσέτι τὰ δύο τελευταῖα τηλεγραφήματα, τὰ παριστῶντα τὸ τελικὸν τῆς ὑποθέσεως στάδιον. Μετὰ μίαν ἢ δύο ἡμέρας ἦλθεν ἕτερος ἀνώτερος ὑπάλληλος, ἐκ μέρους τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν, καὶ μοὶ εἶπεν ὅτι ἔχουσιν ἐν τῷ Ὑπουργείῳ ὅλα τὰ τηλε-

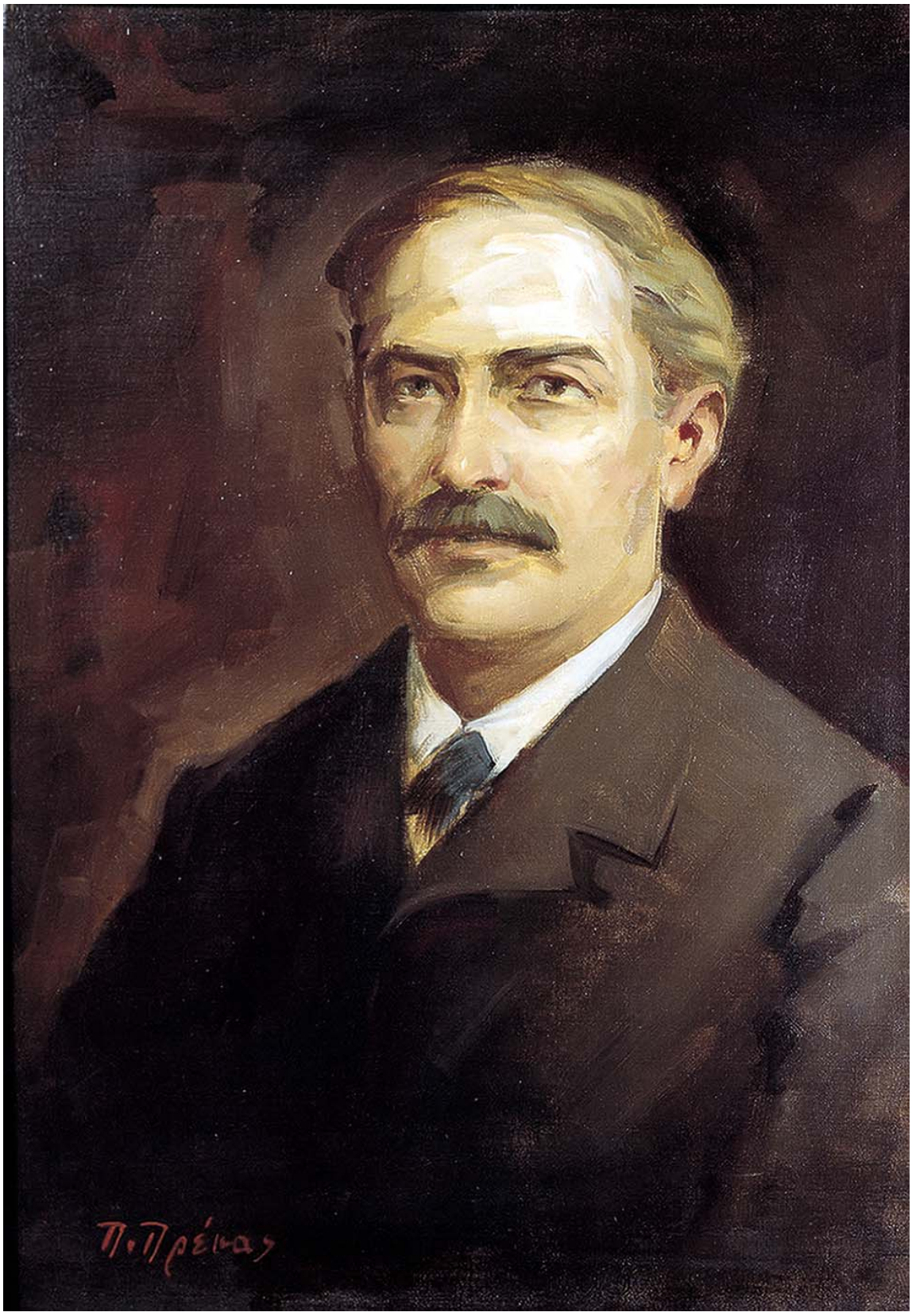

Δημήτριος Ράλλης. Ελαιογραφία του Πάρι Πρέκα. Βουλή των Ελλήνων.

γραφήματα τὰ διαμειφθέντα, ἐπειδή, ὅμως, τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν ἦσαν κρυπτογραφικά, παρεκάλει νὰ τῷ δώσω τὴν κλεῖδα. Τῷ εἶπον ὅτι ἤμην ἕτοιμος νὰ τῷ δώσω τὰ πρωτόγραφα, ἤρκει νὰ μοὶ εἴπῃ ποῖα ἔγγραφα θέλει, διότι θὰ ἐκοπίαζε πολὺ ὁ ὑπουργὸς ἀναγινώσκων τὰ ἔγγραφα διὰ κλειδός, ἀφοῦ μάλιστα, ἀποσχὼν πρὸ πολλοῦ πάσης ἐργασίας, θὰ ἐστερεῖτο τῆς ἀναγκαίας ἀσκήσεως (ἱλαρότης). Ταῦτα προσέθηκα πρὸς τὸν ὑπάλληλον, ἵνα μὴ νομίζῃ ὁ ὑπουργὸς ὅτι ἤμην θῦμα εὐπιστίας, φρονῶν ὅτι εἶχεν ἀνάγκην τῆς κλειδός, ἀφοῦ τῷ εἶχον δοθῆ παρ' ἐμοῦ δύο ἔγγραφα, τῶν ὁποίων εἶχεν αὐτὸς τὰ κρυπτογραφήματα.

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Ἐδιπλασίαζε τὴν ἐργασίαν.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Περὶ ἀπαλλαγῆς ἀπὸ ἐργασίας προέκειτο, καὶ διὰ τοῦτο εἶπον ὅτι, ἀντὶ ν' ἀναζητῇ ὁ ὑπουργὸς τὴν κλεῖδα ἐν τῇ παραβολῇ τῶν δύο ἐγγράφων, τὰ ὁποῖα τῷ ἔδωκα, πρὸς τὰ κρυπτογραφήματα, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἤδη ἀνὰ χεῖρας, ἀντὶ ν' ἀναζητῇ τὴν μετάφρασιν τῶν κρυπτογραφημάτων διὰ τοῦ βιβλιαρίου τοῦ περιέχοντος τὴν κλεῖδα, οὗτινος δὲν ἐγίνωσκεν ἔτι τὴν χρῆσιν, ἤμην πρόθυμος νὰ τῷ δώσω τὸ πρωτόγραφον παντὸς ἐγγράφου, ὅπερ αὐτὸς ἤθελε μοὶ καθορίσει. Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ ἀπάντησίς μου. Οὐδ' ὑπῆρχε λόγος τις, ἵνα θέλω νὰ ἀποκρύψω ἔγγραφόν τι, καὶ ἂν ἔτι μὴ ἐγίνωσκον ὅτι ὅλα τὰ ἔγγραφα ἦσαν ἤδη εἰς χεῖρας τῶν διαδόχων ἡμῶν, καὶ ὅτι, ἂν ὁ τότε ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν καὶ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως ἐβαρύνετο ἴσως νὰ ἀναγνώσῃ αὐτά, βεβαίως, ὅμως, ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἀττικῆς, οὗτινος ἐγίνωσκον τὴν πρὸς λύσιν τοιούτων προβλημάτων περιέργειαν, δὲν θὰ παρώρα τὴν εὐκαιρίαν, ὅπως ἀσχοληθῇ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν ἁπάντων τῶν κρυπτογραφημάτων· ἐγίνωσκον δὲ καὶ ἄλλοθεν ὅτι τὰ κρυπτογραφήματα πάντα εἶχον μεταφρασθῆ. Τὰ ἔγγραφα, ἄρα, ἀνεκοινώθησαν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν πάντα, καὶ οὐχὶ ἐκ μιᾶς πηγῆς, ἀλλ' ἐκ πολλῶν πηγῶν. Εἴδετε τὸν κ. βουλευτήν, τὸν ἀπὸ ἀτόπου εἰς ἄτοπον παρεκβαίνοντα, μὴ διστάζοντα νὰ δημοσιεύῃ ἐντεῦθεν καὶ ἀνακοινώσεις γενομένας δῆθεν αὐτῷ παρὰ τοῦ Βασιλέως. Κανονικὸν ἦτο τὰ περὶ τῆς συμβάσεως ἔγγραφα νὰ περιέλθωσι διὰ τοῦ Βασιλέως εἰς χεῖρας τῶν νέων ὑπουργῶν.

ΡΑΛΛΗΣ. Ὄχι.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἔγγραφόν τι ἐξ αὐτῶν δὲν ἐπετρέπετο εἰς τὸν κ. βουλευτὴν ἐξ Ἀττικῆς σήμερον, ὅτε δὲν εἶναι ὑπουργός, νὰ δημοσιεύσῃ. Ἐγὼ δύναμαι νὰ εἴπω σήμερον ὅ,τι θέλω περὶ τῶν ἐγγράφων τῶν εὑρισκομένων παρὰ τῷ Βασιλεῖ, ὡς φέρων τήν ὑπουργικὴν εὐθύνην ἐφ' οἷς λέγω καὶ πράττω, ἀλλ' ὁ κ. βουλευτής, μὴ ὢν ὑπουργός, δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ποιῆται ἀνακοινώσεις περὶ τῶν παρὰ τῷ Βασιλεῖ εὑρισκομένων ἐγγράφων, ὅπως δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ποιήσηται καὶ τὰς ἄλλας ἀνακοινώσεις, τὰς ὁποίας ἠκούσατε. Ἐγὼ δὲν ἠθέλησα νὰ τὸν διακόψω, ἵνα μὴ ἐν τῇ ἀπογνώσει αὐτοῦ περὶ ἐπιχειρημάτων ἀρυσθῇ καὶ ἐκ τούτου τὸ ἐνδόσιμον πρὸς ὑποδείξεις, ὅτι δῆθεν θέλω νὰ ἀποκρυβῇ τι. Ἀλλ' ἐν τίνι δικαιώματι ἐκόμισεν ἐνταῦθα ὁ κ. βουλευτὴς τὸ σχέδιον τῆς συμβάσεως καὶ τὰ τηλεγραφήματα καὶ τὰς ἄλλας πληροφορίας περὶ τῶν ἐν τοῖς γραφείοις; Οὐδὲν εἶχε δικαίωμα νὰ πράξῃ τοῦτο. Καὶ τοῦτο ἀποδεικνύει πόσον θὰ ἤμην δεδικαιολογημένος, ἂν μὴ ἐνεπιστευόμην εἰς τοὺς ὑπουργούς, ἵνα τοῖς παραδώσω τὰ ἔγγραφα ταῦτα, ὡς περιέχοντα καὶ ἀπόρρητα προσωπικά, τὰ ὁποῖα δὲν πρέπει νὰ δημοσιευθῶσι· διότι βλέπετε ὅτι οἱ τότε ὑπουργοὶ δὲν διετέλουν ἐν ἐπιγνώσει τῶν ὑποχρεώσεων αὐτῶν περὶ τῶν ἀνακοινουμένων εἰς αὐτοὺς ὡς ὑπουργῶν, δὲν ἐγίνωσκον ὅτι, ἀφοῦ ἀποχωρήσωσιν ἀπὸ τῆς Ἀρχῆς, τὰ ἀπόρρητα τῆς ὑπηρεσίας δὲν ἀνήκουσιν εἰς αὐτούς· ἀλλὰ καὶ ἐγὼ εἶμαι ἐν μέρει συνένοχος εἰς τὴν πρᾶξιν, ἀφοῦ, ἵνα μὴ παρεξηγηθῶ, δὲν διέκοψα τὸν κύριον βουλευτήν· ἀφοῦ δ' ὁ κύριος βουλευτὴς ἀνεκοίνωσεν ὅπως δήποτε τὰ ἔγγραφα ἐκεῖνα, θέλω καὶ ἐγὼ νὰ σᾶς ἀνακοινώσει ἤδη πᾶν ὅ,τι νομίζω ὅτι θὰ συντελέσῃ, ὅπως ἀποδοθῇ εἰς τὰ παρ' αὐτοῦ ἀνακοινωθέντα ἡ ἀληθὴς αὐτῶν ἔννοια. Ἀλλὰ πρὸ τούτου πρέπει νὰ ἀνακοινώσω πρὸς ὑμᾶς ἐπιστολήν, τὴν ὁποίαν προεκάλεσα, ἐνῷ ὡμίλει ὁ κ. βουλευτής, παρὰ τοῦ ἀνωτέρου ὑπαλλήλου ὡς πρὸς τὰ τῶν ἀνακοινώσεων, ἵνα προλάβω τὰς διαψεύσεις τοῦ κ. βουλευτοῦ. Ἐμήνυσα, λοιπόν, πρὸς τὸν ἀνώτερον ἐκεῖνον ὑπάλληλον.

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Τίς οὗτος;

ΕΥΤΑΞΙΑΣ. Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Γενικοῦ Λογιστηρίου.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὁ Γενικὸς Γραμματεύς. Ἡ πρώτη ἀνακοίνωσις ἐγένετο διὰ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Γενικοῦ Λογιστηρίου, ἡ δευτέρα ἐγένετο διὰ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως. Ἀπαντᾷ δὲ οὗτος ὡς ἑξῆς (ἀναγινώσκει) :

«Ἀπαντῶν εἰς τὴν ἡμετέραν ἐρώτησιν, γνωρίζω ὑμῖν ὅτι, ὅτε ἦλθον, ἐντεταλμένος ὑπὸ τοῦ προκατόχου ὑμῶν κυρίου Σωτηροπούλου, ἵνα αἰτήσωμαι ἔγγραφα σχετιζόμενα πρὸς τὴν τότε ἐνεργουμένην διαπραγμάτευσιν πρὸς συνομολόγησιν δανείου, ἔλαβον τὴν ἀπάντησιν ὅτι τὴν σύμβασιν καὶ σχετικά τινα τηλεγραφήματα ἐνεχειρίσατε τῷ κ. Φλώρῳ, Γενικῷ Διευθυντῇ τοῦ Δημοσίου Λογιστικοῦ, καὶ ὅτι ἐκ τῶν πρωτογράφων τηλεγραφημάτων καὶ τῆς συνημμένης εἰς ταῦτα μεταφράσεως ἠδύναντο εὐχερῶς νὰ ἔχωσι τὴν κλεῖδα πάντων τῶν τηλεγραφημάτων· ἐὰν δὲ εὑρεθῶσιν εἰς δυσχέρειάν τινα περὶ τὴν μετάφρασιν, ἀντὶ τῆς κλειδός, ἥτις θέλει ὑποβάλει αὐτοὺς εἰς ἀπώλειαν χρόνου, δίδετε αὐτοῖς τὰ πρωτόγραφα τῶν τηλεγραφημάτων καὶ πᾶσαν ἄλλην πληροφορίαν, ἧς ἤθελον λάβει ἀνάγκην».

ΡΑΛΛΗΣ. Κύριε πρόεδρε, σᾶς βεβαιῶ ὅτι ὁ ὑπάλληλος, ὁ ἐκδοὺς τὴν ἐπιστολήν, ψεύδεται.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Καὶ ἐγὼ σᾶς βεβαιῶ ὅτι ὁ ὑπάλληλος οὗτος εἶναι πολὺ πλέον ἀξιόπιστος ἢ ὅσον εἶσθε ὑμεῖς· διότι τὸν ὑπάλληλον τοῦτον οὐδέποτε ἤκουσα λέγοντα τὰ μὴ ἀληθῆ, ἐνῷ ὑμᾶς πολλάκις ἤκουσα λέγοντας τὰ μὴ ἀληθῆ (θόρυβος).

Ἡ πολιτικὴ ἡμῶν, ὡς εἶπον, κατὰ τὴν προηγουμένην ὑπουργίαν ἐστηρίζετο πᾶσα εἰς τὸ τότε ὑπὸ διαπραγμάτευσιν δάνειον, δι' οὗ εἴχομεν τὴν πεποίθησιν ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐξυπηρετηθῇ ἡ πολιτικὴ τῆς ἐπαρκείας· εἴχομεν τὴν πεποίθησιν ὅτι, ἐὰν δάνειον τοιοῦτον, ὁποῖον τὸ παρ' ἡμῶν διαπραγματευθέν, ὑπεγράφετο, θὰ διετηρεῖτο ἀκεραία ἡ δημοσία πίστις, καὶ ὑπὸ τὰς πτέρυγας τῆς δημοσίας πίστεως θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναπτυχθῇ ἡ χώρα καὶ νὰ στερεωθῶσιν αἱ δυνάμεις τοῦ Δημοσίου ἐπαρκῶς, ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ μὴ σκεπτώμεθα, ὅπως σήμερον, περὶ μέτρων ὑπαγορευομένων ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῆς δυνάμεως τῆς χώρας πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεων αὐτῆς. Καὶ τῳόντι σήμερον, ὅτε ἀπωλέσθη ἡ δημοσία πίστις, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπαρκέσῃ ἡ χώρα εἰς τὴν πλήρη ἐπιτέλεσιν τῶν ὑποχρεώσεων αὐτῆς· ἀλλὰ τότε δὲν εἶχεν ἔτι ἀπολεσθῆ ἡ δημοσία πίστις· τοὐναντίον, ἡ δημοσία πίστις, ἕως πρὸ ὀλίγου, ἔβαινε πάντοτε κραταιουμένη καὶ μόνον ἐπ' ἐσχάτων εἶχεν ἀρχίσει κλονιζομένη, διὰ δὲ τοῦ δανείου, εἴχομεν τὴν πεποίθησιν ὅτι θὰ ἀνεκτᾶτο πάλιν καὶ ὅτι θ' ἀνελάμβανε τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν, ἀναπτύσσουσα τῆς χώρας τὰς δυνάμεις καὶ στερεοῦσα τοῦ Δημοσίου τὴν ἐπάρκειαν πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεών του. Καὶ διὰ τοῦτο εἰς τὸ δάνειον ἐκεῖνο ἐδώσαμεν πᾶσαν ἡμῶν τὴν προσοχήν, καὶ χάριν τοῦ δανείου ἐκείνου ἐζητήσαμεν παρὰ τῆς Βουλῆς καὶ οἰκονομίας, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦσι θυσίαν μεγάλην, διότι ἦσαν οἰκονομίαι ὑπὲρ τὸ μέτρον, τὸ ἐπιτρεπόμενον ὑπὸ τῶν ἀναγκῶν τῶν προσώπων καὶ ὑπὸ τῶν ἀπαιτήσεων τῶν πραγμάτων, καὶ θυσίας διὰ φορολογίας, αἱ ὁποῖαι ἐπίσης ἦσαν ὑπὲρ τὸ μέτρον· ἀλλ' ἐνομίζομεν ὅτι οὕτω πολιτευόμενοι ἐξεπληροῦμεν τὸ καθῆκον ἡμῶν πρὸς τὴν χώραν· παριστῶμεν πρὸς αὐτὴν ὅτι, ἐὰν ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὸ μέγεθος τῆς ἀνάγκης διὰ θυσιῶν ἐπίσης μεγάλων, θὰ ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ τὸν πρώτιστον τῆς Πολιτείας πόθον, τὸν πόθον τῆς διατηρήσεως τῆς πίστεως αὐτῆς ἀκεραίας, καὶ τοῦτο καὶ δι' ἠθικοὺς καὶ δι' ἐθνικούς, ἀλλὰ καὶ δι' ὑλικοὺς λόγους· διότι ἐννόει ἡ χώρα ὅτι, ἐὰν διετηρεῖτο ἀκεραία ἡ πίστις αὐτῆς, ναὶ μὲν ἐκ τῆς φορολογίας θὰ ἠσθάνετο πίεσιν, ναὶ μὲν θὰ ἠσθάνετο πίεσιν καὶ ἐκ τῶν οἰκονομιῶν, ἀλλὰ πρὸς ταύτας τὰς πιέσεις θ' ἀνταπεκρίνετο ὠφέλεια τοῦ λαοῦ τοσοῦτον σημαντικὴ ὑλικῶς, ὥστε καὶ ὡς ἀφορῶσα εἰς ζήτημα ὑλικοῦ συμφέροντος ἐὰν ἐξελαμβάνετο ἡ ψῆφος τῆς Βουλῆς, ἡ ἀπορρέουσα ἐκ τῆς θελήσεως τῆς χώρας, θὰ ἦτο ὁ ὑπολογισμὸς ὀρθός, ἀλλ' ἦτο ὁ ὑπολογισμὸς ἔτι μᾶλλον ὀρθός, διότι δὲν ἀφεώρα μόνον εἰς τὰ ὑλικά, δὲν ἀφεώρα μόνον εἰς τὸ κέρδος, τὸ ὁποῖον ἡ χώρα θ' ἀπέκτα ἐκ τῶν τοιούτων θυσιῶν ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς παραγωγῆς αὐτῆς, ἀλλ' ἀφεώρα ἡ διατήρησις ἀλωβήτου τῆς πίστεως τῆς χώρας καὶ εἰς τὸ παράστημα τοῦ Κράτους καὶ εἰς τὴν τιμὴν αὐτοῦ τὴν ἐθνικήν.

Ἐπὶ τοιούτων μέτρων στηριζόμενοι, προέβημεν εἰς τὸ ἔργον, προέβημεν ἀρωγὸν ἔχοντες τὴν Βουλὴν ἐν πᾶσι, διότι οὐδὲν ἠρνεῖτο ἡ Βουλή· ἡ Βουλὴ καὶ τὰς δαπάνας περιέκοπτεν, ὅσον ἡμεῖς προετείνομεν, καὶ τὰς προσόδους ηὔξανεν, ὅσον ἡμεῖς προετείνομεν, καὶ τοῦτο οὐχὶ ἐν μιᾷ συνόδῳ, ἀλλ' ἐν δύο συνόδοις, οὐχὶ ἐν μιᾷ χρήσει, ἀλλ' ἐν δύο χρήσεσι, καὶ οὕτω κατωρθοῦτο νὰ δώσωμεν εἰς τὰς διαπραγματεύσεις ἡμῶν τὴν μόνην τελεσφόρον βάσιν, τὴν ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως πραγματικοῦ ἰσοζυγίου. Ὅτι δὲ ὑπῆρχε πραγματικὸν ἰσοζύγιον, σήμερον τὸ γινώσκετε πάντες, σήμερον ἐπῆλθον τὰ ἀποτελέσματα, καὶ ἠκούσατε προχθὲς ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου ἀναγινωσκομένην τὴν κατάστασιν περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ 1892, πλὴν τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου, τοῦ ὁποίου, ὅμως, ἐν συνόλῳ εἶναι ἤδη γνωστὰ τὰ ἀποτελέσματα· ἀνευρίσκετε δ' ἐν τῇ *Ἐφημερίδι τῆς Κυβερνήσεως* καὶ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἔτους 1893 κατὰ τοὺς δέκα πρώτους αὐτοῦ μῆνας. Καὶ ὡς πρὸς ταῦτα καὶ ὡς πρὸς ἐκεῖνα βλέπετε ὅτι οὐ μόνον αἱ ἐπαγγελίαι ἐπηλήθευσαν, ἀλλὰ καὶ ὅτι περὶ τὰς εἰσπράξεις ἔχομεν ἀποτελέσματα ὑπέρτερα τῶν προβλεφθέντων. Ἐπὶ τοιούτου, λοιπόν, προϋπολογισμοῦ, προϋπολογισμοῦ, ὅστις σήμερον ὡς πρὸς τὰ τοῦ 1892 εἶναι ἀπολογισμός, ἐπὶ προϋπολογισμοῦ ἀρτίου, ἐπὶ προϋπολογισμοῦ, ὅστις ἐξεπλήρου πάντα ὅσα ἐπηγγέλετο ἡ Πολιτεία πρὸς τοὺς πιστωτὰς αὐτῆς, ἐβαίνομεν ἐπὶ τὴν διαπραγμάτευσιν, διότι τὸ διὰ τῆς συμβάσεως ἐπιδιωκόμενον μεταλλικὸν δάνειον ἦτο ἀπαραίτητον. Αἱ σκέψεις τινῶν, τὰς ὁποίας ἠκούσαμεν καὶ ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας, ὅτι τὸ ἰσοζύγιον τοῦ προϋπολογισμοῦ ἂν ὑπῆρχε, καθίστα περιττὸν τὸ δάνειον, αἱ σκέψεις αὗται οὐδεμίαν ἔχουσιν ὑπόστασιν, διότι ναὶ μὲν ἄνευ τῶν θυσιῶν, εἰς ἃς ἡ Βουλὴ ὑπέβαλε τὸ Ἔθνος, δὲν ἠδυνάμεθα νὰ κατορθώσωμέν τι, ἀφοῦ πάντως ἀπῃτεῖτο πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν νὰ ὑπάρχῃ ἄρτιος ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ Δημοσίου Ταμείου, ἀλλὰ ποῖος ἀγνοεῖ ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ Δημοσίου εἶναι προϋπολογισμὸς εἰς τραπεζογραμμάτια; Καὶ ποῖος ἀγνοεῖ ὅτι τὸ χρέος τοῦ Κράτους τὸ ἐξωτερικὸν εἶναι χρέος εἰς μεταλλικόν, τὸ δὲ χρέος τὸ εἰς μεταλλικὸν πῶς θὰ ἠδυνάμεθα διὰ προϋπολογισμοῦ ἐν ἀρτιότητι νὰ πληρώσωμεν, ὅταν ἡ ἀρτιότης δὲν εἶναι μεταλλική, ἀλλ' ἐν νομίσματι τραπεζικῷ;

Ἔπρεπε, λοιπόν, ἀφεύκτως νὰ ἀρυσθῶμεν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ τὰ μέσα, ἵνα τὸν προϋπολογισμὸν τῶν τραπεζογραμματίων τὸν ἐν ἀρτιότητι κατα-

στήσωμεν προϋπολογισμὸν μεταλλικὸν ἐν ἀρτιότητι. Ἡ ἐπιδίωξις τοῦ δανείου δὲν ἦτο, ὡς εἶπεν ἀξιότιμος βουλευτὴς προχθές, ἀπόδειξις τοῦ ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἰσοζύγιον ἐν τῷ προϋπολογισμῷ· ὑπῆρχεν ἡ κύρωσις τοῦ ὅτι τὸ ὑπάρχον ἰσοζύγιον ἦτο τῆς φύσεως, ἣν ὁ προϋπολογισμὸς ἐπαγγέλλεται ὅτι παρέχει. Δὲν ἐπαγγέλλεται ὅτι παρέχει ὁ προϋπολογισμὸς ἰσοζύγιον μεταλλικόν· ὁ προϋπολογισμὸς τῶν ἐσόδων εἶναι ὅλος προϋπολογισμὸς νομίσματος τραπεζικοῦ, ὁ προϋπολογισμός, ὅμως, τῶν ἐξόδων δὲν εἶναι ὅλος προϋπολογισμὸς τραπεζογραμματίου· ἐφ' ὅσον δὲ εἶναι αἱ δαπάναι μεταλλικαί, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ προϋπολογισμὸς ὑφιστάμενος ἐν ἀρτιότητι, καὶ ἂν ἔτι ἀναγράφῃ πίστωσιν πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ μετάλλου, ἐν ὅσῳ καὶ τὰ ἔσοδα δὲν εἰσπράττωνται εἰς μεταλλικόν.

Ἔπρεπε, λοιπόν, νὰ παρασκευασθῶσι τὰ πρὸς τὴν εἴσπραξιν τῶν φόρων εἰς μεταλλικόν, καὶ νὰ κατορθωθῇ οὕτως ἡ ἀρτιότης ἡ μεταλλικὴ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, τοῦτο δὲ ἄνευ δανείου μεταλλικοῦ δὲν ἦτο ἐπιτευκτόν. Τὸ μεταλλικὸν δάνειον δὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν αὔξησιν τῶν προσόδων τοῦ Κράτους διὰ τῶν κεφαλαίων τοῦ δανείου, ἀφορᾷ εἰς ἀντικατάστασιν κεφαλαίων τοῦ Δημοσίου ἐκ τραπεζογραμματίων διὰ κεφαλαίων ἴσου ποσοῦ εἰς μεταλλικόν, καὶ τοῦτο διὰ τρόπου παρασκευάζοντος τὴν χώραν πρὸς τὴν ἄρσιν τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας διὰ τῆς ἀφαιρέσεως ἀπ' αὐτῆς παντὸς τοῦ πλεονάζοντος τραπεζογραμματίου.

Ταῦτα δὲν ἦσαν θέματα ἀφορῶντα εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ προϋπολογισμοῦ· ὁ προϋπολογισμὸς εἶχε συνταχθῆ ἄρτιος. Τὰ δύο ἔτη, αἱ δύο χρήσεις τοῦ 1892 καὶ τοῦ 1893, εἶχον οὕτω καταρτισθῆ, ὥστε οὐδεμίαν πλέον ἀνάγκην εἶχεν ὁ προϋπολογισμὸς προσθηκῶν εἰς τὰς προσόδους ἢ ἀφαιρέσεων ἐκ τῶν δαπανῶν, ἀλλ' ὅ,τι ἐχρειάζετο, ἦτο ἡ διαρρύθμισις τῶν τοῦ νομίσματος, ὅπως δι' αὐτῆς ἀρθῇ τελικῶς ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία καὶ διὰ τῆς ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ἐπιτευχθῇ ἡ μεταμόρφωσις τοῦ προϋπολογισμοῦ ἀπὸ προϋπολογισμοῦ τραπεζογραμματίου εἰς προϋπολογισμὸν μεταλλικοῦ. Εἰς τοῦτο ἑπομένως ἐπεδόθημεν, ἐπιδιώξαντες τὴν συνομολόγησιν δανείου ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, καὶ ὅτε ἡ διαπραγμάτευσις προώδευσεν ἐφ' ἱκανόν, ἀπεστάλη εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἓν τῶν μελῶν τοῦ Ὑπουργείου, ἵνα αὐτὸ διευθύνῃ ἐκεῖ τὰ τῆς διαπραγματεύσεως. Πρὸ ὀλίγου ὁ κ. βουλευτὴς προσεκόμισε καὶ ἐπαρουσίασεν εἰς τὴν Βουλὴν τὸ τελευταῖον σχέδιον τῆς συμβάσεως, καὶ ἀνέγνωσεν εἰς τὴν Βουλὴν καὶ τὰ δύο τελευταῖα τηλεγραφήματα τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὴν σύμβασιν ταύτην, ἐζήτησε δὲ νὰ παραστήσῃ εἰς τὴν Βουλὴν ὅτι, ἐπειδὴ τὸ κείμενον τὸ λιθογραφημένον τῆς συμβάσεως, τὸ ὁποῖον εἶχε, δὲν ἀνέγραφε τὰ ποσὰ τῶν κεφαλαίων τοῦ δανείου καὶ δὲν ἀνέγραφε καὶ ἄλλους τινὰς ὅρους, τοὺς συνήθως ἀναγραφομένους συνάμα μετὰ τῆς ὑπογραφῆς, εἴπετο ἐκ τούτου ὅτι ἡ σύμβασις δὲν ἦτο ἀρτία, δὲν ὑπῆρχε μάλιστα καὶ ὁμὰς ἀναλαμβανόντων τὰ τῆς συμβάσεως. Ἀλλ' ὁ κ. βουλευτὴς ἀνέγνωσε καὶ τὸ τελευταῖον τηλεγράφημα τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν, ὅστις ἔλεγεν ὅτι τὰ πάντα ἦσαν τετελεσμένα, καὶ ὅτι ἐθεώρει μὲν τὴν σύμβασιν ὡς βαρεῖς περιέχουσαν ὅρους, ἀλλ' ἀφώρα καὶ εἰς τὸ κακόν, ὅπερ ἤθελεν ἐπέλθει ἐκ τῆς μὴ ὑπογραφῆς αὐτῆς, προεκάλει δὲ τὴν Κυβέρνησιν ἵνα ἀποφανθῇ ἂν πρέπῃ νὰ ὑπογραφῇ ἢ οὔ, διότι οὐδὲν ἔλειπεν, ἵνα προέλθωμεν τότε εἰς τὴν συνομολόγησιν αὐτῆς.

Ὁ κ. βουλευτὴς ἐθεώρησεν ὅτι ἡ ἔλλειψις ἀναγραφῆς τῶν ὀνομάτων τῶν συναλλαττομένων ἐν τῇ συμβάσει ἀποδεικνύει ὅτι συναλλαττόμενοι δὲν ὑπῆρχον. Ὁπόσον ἐστερημένη σπουδαιότητος εἶναι ἡ σκέψις, νομίζω ὅτι δὲν ἔχω ἀνάγκην νὰ παραστήσω πρὸς ὑμᾶς· ἀλλ' ἐννοῶ τὴν περιέργειαν νὰ μάθῃ ποῖα ἦσαν τὰ πρόσωπα ταῦτα, ἂν ἦσαν μόνοι οἱ κ.κ. Hambro καὶ υἱὸς ἢ ἦσαν καὶ ἄλλοι, διότι ὁ κ. βουλευτής, φαίνεται, νομίζει ὅτι τὸ ὅτι καὶ ἡμεῖς συνηλλάχθημεν μετὰ Ἑβραίου τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι καὶ ἡμεῖς οὐχὶ σπουδαίως εἰργάσθημεν, ὅπως καὶ αὐτὸς (γέλωτες), ἀλλὰ θέλει ἀκούσει ἤδη ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν ὀνομάτων τῶν ἀποτελούντων τὴν ὁμάδα τοῦ δανείου Ἑβραῖον, καὶ ἐκ τούτου θὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἐγὼ δὲν ἔχω τὴν γνώμην, τὴν ὁποίαν αὐτὸς ἔχει περὶ Ἑβραίων (γέλωτες). Συμπίπτει ὅτι ἐγὼ δὲν εἶμαι ἀντισημίτης, ἐγὼ εἶμαι φιλοσημίτης (γέλωτες). Καὶ ἡμεῖς ἐν τοῖς κατὰ τὸ δάνειον εἰργαζόμεθα μετὰ τῶν κυρίων Hambro τοὺς ὁποίους ἄλλως τε ἐγὼ οὐδένα ἔχω λόγον, ἵνα ἐπικρίνω, ὄχι διότι εἶναι ἐξ Ἑβραίων– ὡς ἐκ τούτου μάλιστα καὶ τοὺς ἐκτιμῶ–, ἀλλὰ καὶ διότι συνωμολόγησαν δάνεια καὶ μετὰ Κυβερνήσεων, ὧν ἤμην καὶ ἐγὼ μέλος, ἂν δὲ συνωμολόγησαν καὶ τὸ δάνειον τῆς κεφαλαιώσεως ὁμολογητέον ὅτι δὲν εἶναι τοῦτο τὸ περιφανέστερον τῶν ἔργων αὐτῶν· ἀλλ' ἐκτὸς τῶν κυρίων Hambro εἰργαζόμεθα καὶ μετ' ἄλλου Ἑβραίου, ἀναγεγραμμένου ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ καταλόγου τῶν καταβαλλόντων τὸ κεφάλαιον τοῦ δανείου, καὶ ὅστις εἶναι ὁ Ρότσιλδ (....)

ΡΑΛΛΗΣ. Νὰ φέρητε τὴν ἐπιστολήν.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὁ κ. βουλευτὴς μοῦ ζητεῖ ν' ἀνακοινώσω τὴν ἐπιστολήν...

ΡΑΛΛΗΣ. Τὰς ἀποδείξεις.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἐγὼ ἀνεκοίνωσα τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τοῦ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν Ὑπουργείου (γέλωτες).

ΕΥΤΑΞΙΑΣ. Φέρετέ μας καὶ ἀπὸ τὸν Ρότσιλδ.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ....Ὑπῆρχεν, ἄρα, ἡ ὁμάς καὶ ἦτο σπουδαιοτάτη. Ἦσαν λελυμένα καὶ πάντα τὰ ἄλλα ζητήματα, ἀφοῦ δὲ μάλιστα καὶ τὸ προσω-

ρινὸν δάνειον ἀπεχωρίσθη, καὶ ἐκλείσθη συμφωνία περὶ αὐτοῦ, ὅπως μετατραπῇ εἰς δάνειον παγιώσεως, τὸ κεφάλαιον ἦτο πλέον ἢ ἐπαρκὲς πρὸς τοὺς σκοποὺς τῆς συμβάσεως.

Ὑπὸ τὴν ἔποψιν, ἄρα, ταύτην τὸ δάνειον ἦτο καθόλου ἀρεστόν, ἀλλὰ δὲν ἦτο τὸ δάνειον εἰς ἡμᾶς ἀρεστὸν ἔν τισι τῶν λεπτομερειῶν αὐτοῦ, οὐχί, ὅμως, ὡς περιέχον ἔλεγχον, διότι οὐδένα περιεῖχεν ἔλεγχον τὸ δάνειον, καὶ σήμερον τοιαῦται περὶ αὐτοῦ διαστροφαὶ δὲν χωροῦσι, διότι ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν ἐφαρμοζομένους τοὺς ὅρους αὐτοῦ ἐν τῷ δανείῳ τῆς κεφαλαιώσεως, τὸ ὁποῖον περιέλαβε πάντα, ὅσα τὸ δάνειον ἐκεῖνο περιεῖχε.

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Ἐκτὸς τῶν τριῶν ἀντιπροσώπων.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἔχει τοὺς τρεῖς ἀντιπροσώπους, τὰς τρεῖς Τραπέζας. Καὶ ἐδῶ ὑπάρχουσι τρεῖς διευθύνοντες καὶ ἐκεῖ τρεῖς διευθύνοντες. Ἀλλ' ἐκεῖ οἱ τρεῖς διευθύνοντες δὲν μνημονεύονται, ἐνῷ ἐδῶ μνημονεύονται, καὶ εἶναι αἱ τρεῖς Τράπεζαι. Ἐδῶ μνημονεύονται, διότι λειτουργεῖ ἡ διάταξις, ἐκεῖ θὰ καθωρίζοντο ἐπὶ τῇ λειτουργίᾳ τῆς διατάξεως, ἦτο δὲ γνωστὸν ὅτι ἡ Ἰονικὴ Τράπεζα θὰ ἦτο εἷς τῶν τριῶν. Τὸ ἄγνωστον τῶν δύο ἄλλων, βεβαίως, δὲν ἀποτελεῖ τὸν ἔλεγχον, διότι οἱ ὅροι, ὑφ' οὓς λειτουργεῖ τὸ Ταμεῖον, οὐχὶ τὰ πρόσωπα τῶν διευθυνόντων αὐτό, προσδίδουσι τὸν χαρακτῆρα εἰς τὴν διάταξιν· ἄν, λοιπόν, παραδέχησθε ὅτι δὲν ὑπάρχει ἔλεγχος ἐν τῷ ταμείῳ τῆς κεφαλαιώσεως ...

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Ἀσθενέστερος μέν, ἀλλὰ ὑπάρχει.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Οἱ παραδεχόμενοι, ἄρα, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἔλεγχος ἐν τῷ ταμείῳ τῆς κεφαλαιώσεως, ἀναγνωρίζουσιν ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἔλεγχος καὶ ἐν τῇ συμβάσει, διότι τὰ τοῦ ταμείου τῆς κεφαλαιώσεως εἶναι ἀντιγραφὴ ἐκ τοῦ σχεδίου τῆς συμβάσεως.

Ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἀττικῆς, θέλων νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὑπῆρχεν ἔλεγχος, ἀνέγνωσε τὰ περὶ καταδιώξεως τῶν ὑπαλλήλων, οἱ ὁποῖοι δὲν ἤθελον ἀποδώσει εἰς τὸ Ταμεῖον τὰς προσόδους τὰς εἰς αὐτὸ ἀνηκούσας, μὴ λαμβάνων ὑπ' ὄψιν ὅτι αὕτη εἶναι διάταξις ἀντιγραφεῖσα ἐξ ὅλων τῶν περὶ δανείων νόμων, τῶν τε ἐξωτερικῶν καὶ τῶν ἐσωτερικῶν, τῶν παρεχόντων ἐγγυήσεις. Πρῶτον ἀνεγράφη ἡ διάταξις αὕτη τὸ 1867 ἐν τῷ νόμῳ περὶ τοῦ δανείου τῶν 25,000,000, ἐπανελήφθη ἐν τῷ δανείῳ τῶν 26,000,000 καὶ ἐν τῷ δανείῳ τῶν 15,000,000 καὶ ἐν πᾶσι τοῖς δανείοις τοῖς περιλαμβάνουσιν ὑπεγγύους προσόδους. Οὐδέν, λοιπόν, περιεῖχε περὶ τὰ τοῦ ἐλέγχου τὸ δάνειον, τὸ δυνάμενον νὰ προκαλέσῃ παρ' ἡμῖν δισταγμούς.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ. Περιέχεται, ὅμως, καὶ εἰς τὸ δάνειον τῆς κεφαλαιώσεως ρητῶς ἡ διάταξις καὶ εἰς τὸ Διάταγμα.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Βεβαίως, καὶ ἐν τῷ δανείῳ καὶ τῷ Διατάγματι τῆς 30 Μαΐου.

ΦΩΤΗΛΑΣ. Καὶ εἰς τὸ Διάταγμα ἀκόμη;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Καὶ ἐν τούτῳ. Ἀνέκαθεν, ἀπὸ τοῦ 1867, ὅτε τὸ πρῶτον ἀνεγράφη ἡ διάταξις αὕτη, περιλαμβάνεται πάντοτε ἐπὶ ὅλων τῶν δανείων τῶν ἐπαγομένων ἐγγύησιν δημοσίων προσόδων, περιελήφθη δὲ καὶ ἐν τῷ Διατάγματι περὶ τοῦ δανείου τῆς κεφαλαιώσεως. Ὁ δὲ κ. ἐξ Ἀττικῆς βουλευτὴς παρέθετε τοὺς ὅρους τῆς διατάξεως ἀπὸ τοῦ βήματος, καὶ ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς φίλους αὐτοῦ, προεκάλει ἐπὶ τούτοις τὸν θαυμασμὸν αὐτῶν, ἀγνοούντων ὅτι ἐστρέφετο ἡ ἐπίκρισις κατὰ τοῦ λαλοῦντος.

ΤΙΝΕΣ ΒΟΥΛΕΥΤΑΙ (ἐκ τῆς δεξιᾶς). Τόσον ἠξεύρει.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἦσαν, ὅμως, βαρεῖς οἱ ὅροι τοῦ δανείου, διότι καὶ μόνη ἡ παροχὴ ἐγγυήσεων ἐπὶ τῶν προσόδων τοῦ Κράτους ἐν τῇ συνομολογήσει δανείων, ἐξεταζομένη ἐν ἀκριβείᾳ, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ εὐάρεστος περὶ τὰ τῆς κυριαρχίας τοῦ Κράτους. Αὐτὴ καὶ μόνη ἡ ἀπὸ τοῦ 1867 παροχὴ ἐγγυήσεων διὰ τὰ δάνεια χαρακτηρίζει τὴν Ἑλλάδα ὡς μὴ ἀπολαύουσαν πίστεως ἀκεραίας, ἀφοῦ πρὸς συνομολόγησιν τῶν συμβάσεων ἀναγκάζεται νὰ συμπληροῖ τὴν πίστιν δι' ἀναγνωρίσεως δικαιωμάτων ὑπὲρ ἰδιωτῶν ἐν τῇ διαθέσει τῶν προσόδων τοῦ Κράτους. Τοιοῦτοι ὅροι εἶναι φευκτέοι καὶ εἴχομεν δυνηθῆ νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν παράλειψιν τῶν ὅρων τούτων· εἴχομεν κατορθώσει, ἀφοῦ διήλθομεν διὰ σειρᾶς τοιούτων δανείων, νὰ πραγματοποιήσωμεν τὸ δάνειον τοῦ 1,200,000 λιρῶν καὶ τὸ δάνειον τῶν 5,000,000 λιρῶν, τὰ πάγια, ἄνευ οὐδεμιᾶς τοιαύτης ἐγγυήσεως καὶ ἐπὶ μόνοις τοῖς ὅροις, ἐφ' οἷς τὰ κράτη, τὰ ἔχοντα ἀπολύτως παγίαν πίστιν, συνομολογοῦσιν αὐτά. Ἦτο, λοιπόν, δυσάρεστον μετὰ τὴν πρόοδον ταύτην νὰ ἐπανέλθωμεν πάλιν ἐπὶ τὰ πρότερον κρατοῦντα. Ἀλλ' ἡ ἀνάγκη ἐπεβάλλετο, διότι ἡ κατάστασις δὲν ἦτο πλέον ἡ ὑφ' ἣν συνωμολογήθησαν τὰ δάνεια τοῦ 1,200,000 καὶ τῶν 5,000,000 λιρῶν. Ὑπῆρχον καὶ ὅροι ἐν τῇ συμβάσει, οἵτινες, ὡς ἀποδεικνύει ἡ διαμοιβὴ τῆς ἀλληλογραφίας, δὲν ἦσαν ἀρεστοὶ εἰς ἡμᾶς καὶ καθ' ὧν ἐπαλαίσαμεν, οὐχί, ὅμως, ὅροι ἐλέγχου, ἀλλ' ὅροι οὓς δὲν ἐκρίνομεν εὐνοϊκοὺς πρὸς τὰ συμφέροντα τοῦ Δημοσίου.

Ἐν τῇ διαπραγματεύσει ἐζητήσαμεν πολλὰ νὰ μεταβάλωμεν, καὶ πολλὰ μετεβλήθησαν ἐν τῇ συμβάσει, ὡς ἀρχικῶς προετάθη, ἐξηκολούθουν δὲ αἱ περὶ τῶν τροποποιήσεων διαπραγματεύσεις, ὅτε ἐπῆλθε γεγονὸς ἄλλο, ἡ ἐπίθεσις κατὰ τῶν ὅρων τοῦ δανείου. Τὸ κείμενον τοῦ ὑπὸ διαπραγμάτευσιν σχεδίου συμβάσεως δὲν εἶχε δημοσιευθῆ, εἶχον γίνει περὶ διατάξεων αὐτῆς δημοσιεύσεις ἀτελεῖς ἢ διεστραμμέναι, στηριζόμεναι, ὅμως, ἔν τισι καὶ εἰς διδόμενα πραγματικὰ· διότι ἐπὶ διαπραγματεύσεως διεξαγομένης καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἐν Γαλλίᾳ, ὡς καὶ ἐνταῦθα, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ περιέρχωνται καί τινα εἰς τὴν δημοσιότητα,

ἀκριβῶς ἢ ἐσφαλμένως. Ἐπὶ τούτων τῶν δημοσιευθέντων περὶ τῆς συμβάσεως, εἶχεν ὀργανωθῆ ἐπίθεσις σφοδρά, καὶ προεκαλεῖτο παρὰ τῇ κοινῇ γνώμῃ ἐξέγερσις. Ὁποῖος ὁ χαρακτὴρ τῆς ἐξεγέρσεως, ἂν ἡ πλειονότης τῆς κοινῆς γνώμης ἦτο ὑπὲρ ἢ κατὰ τῆς συμβάσεως, ἂν θὰ ἦτο κατὰ ἢ ὑπέρ, ὅτε θὰ ἐγινώσκοντο αἱ διατάξεις αὐτῆς ἐν πάσῃ αὐτῶν τῇ ἐκτάσει, περὶ τούτου δὲν δύναμαι νὰ εἴπω. Ἀλλ' ὅ,τι δύναμαι νὰ εἴπω εἶναι τὸ ἑξῆς, ὅτι πρὸς τὴν τότε Κυβέρνησιν συνεστήθη ὑπὸ τοῦ Στέμματος, ὅπως μὴ προσβῇ εἰς τὴν ὑπογραφὴν τῆς συμβάσεως, εἰμὴ ἐπὶ παρουσίᾳ τῆς Βουλῆς. Ἡμεῖς εἴχομεν τὴν γνώμην ὅτι δὲν ἦτο ἀναγκαία νέα νομοθετικὴ κύρωσις τῆς συμβάσεως· δὲν εἴχομεν τὴν γνώμην, ἣν πρὸ ὀλίγου ἀνέπτυξεν ὁ κ. ἐξ Ἀττικῆς βουλευτής, ὅτι ὁ νόμος δὲν μᾶς ἐχορήγει πλήρες τὸ δικαίωμα, ὅπως ὑπογράψωμεν τὴν σύμβασιν ἄνευ νέας τινὸς νομοθετικῆς πράξεως, ἀλλὰ καὶ ἡ σύστασις, ὅπως ζητηθῇ τῆς Βουλῆς ἡ σύμπραξις, δὲν εἶχε τὴν ἔννοιαν τῆς ἀνάγκης συνδρομῆς νομοθετικῆς, ἀλλ' εἶχε τὴν ἔννοιαν τῆς ἀνάγκης συνδρομῆς ἠθικῆς, διότι ἐθεώρει τὸ Στέμμα, καὶ ἐθεώρει ὀρθῶς, ὅτι ἐπὶ ζητημάτων σπουδαίας ἐννοίας δὲν εἶναι πρέπον αἱ Κυβερνήσεις νὰ ἐργάζωνται ἄνευ τῆς συμπράξεως τοῦ Κοινοβουλίου καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Κοινοβουλίου. Εἶχε τὸ Στέμμα τὴν ἀντίθετον γνώμην τῆς τῶν τέως συμβούλων αὐτοῦ, οἵτινες ἐφρόνουν ὅτι περὶ παντὸς ἄλλου ἠδύναντο νὰ σκέπτωνται ἐν δυσχερείᾳ ἢ περὶ συγκλήσεως τῆς Βουλῆς. Ὡς ἠκούσατε πρὸ ὀλίγου, ἐν περιστάσεσιν ἐκτάκτοις καὶ δυσχερέσιν ἡ σύγκλησις τῆς Βουλῆς ἐθεωρεῖτο παρὰ τῶν τέως συμβούλων τοῦ Στέμματος ὡς τι ἐντελῶς περιττόν, ὡς τι τό ὁποῖον θὰ ἀπεδείκνυεν ὅτι δὲν εἶχον αὐτοὶ τὴν συνείδησιν τοῦ καθήκοντος. Ἀλλὰ τὸ Στέμμα ἀντίθετον ταύτης εἶχεν ἰδέαν περὶ τῶν τοῦ Κοινοβουλίου, καὶ παρέστησε πρὸς τὸ τότε Ὑπουργεῖον ὅτι θεωρεῖ ἀναγκαίαν τὴν παρουσίαν τῆς Βουλῆς. Τὸ Ὑπουργεῖον ἐπὶ τούτοις ἔσπευσεν, ἵνα ἐργασθῇ, ὅπως καταστῇ ἐφικτὴ ἡ ὑπογραφὴ τῆς συμβάσεως, παραχωρουμένης τῆς διορίας τῆς ἀναγκαίας πρὸς τὴν σύγκλησιν τῆς Βουλῆς. Ὁ ἐν Λονδίνῳ ὑπουργός, ὁ ἐργαζόμενος ἐν τῇ ὑποθέσει ταύτῃ, προκληθεὶς πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, ἐζήτησεν ὅπως λάβῃ τὴν συγκατάθεσιν τῶν μεθ' ὧν διεπραγματεύετο, ὅπως ἀναβληθῇ ἡ ὑπογραφὴ τῆς συμβάσεως μέχρις ὅτου συγκληθῇ ἡ Βουλή, ἀλλ' εἰς τοῦτο, καίτοι ἐπανειλημμένως ἐπανελθὼν ἐπὶ τὸ θέμα, δὲν ἠδυνήθη νὰ πείσῃ αὐτούς. Αὐτοὶ δὲ ἔθετον χρονικὸν ὅριον πρὸς τὴν ὑπογραφὴν τῆς συμβάσεως, ἥτις δὲν ἠδύνατο νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὴν παρουσίαν τῆς Βουλῆς.

Θ. Π. ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ. «Αὐτοί»· οἱ συναλλασσόμενοι;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Οἱ συναλλασσόμενοι ἔθετον χρονικὸν ὅριον πρὸς τὴν ὑπογραφήν, ὅπερ δὲν ἦτο ἐπαρκές, καὶ ἀνεγράφετο μάλιστα ἡ διορία ἐν τῇ συμβάσει. Ἐλήφθη τέλος τηλεγράφημα, ἀνακοινοῦν τὴν ἄρνησιν ταύτην ὡς ὁριστικὴν καὶ ἀμετάκλητον· προσέθετε δ' ἐν αὐτῷ ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν ὅτι ἦτο περιττὸν νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ θέμα πρὸς τοὺς μεθ' ἡμῶν διαπραγματευομένους, διότι ἐνηργήθη παρ' αὐτοῖς πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο νὰ ἐνεργηθῇ, ἀλλ' εἶναι ἐν τῷ θέματι ἀνένδοτοι. Ἐπὶ τούτοις ἐδέησεν, ὅπως τὸ Ὑπουργεῖον παραστήσῃ πρὸς τὸ Στέμμα ὅτι ὁ ὅρος, ὑφ' ὃν τὸ Στέμμα παρεῖχεν εἰς αὐτὸ τὴν ἐμπιστοσύνην του περὶ τὰ τοῦ ἔργου τούτου, δὲν πληροῦται, καί, ἑπομένως, ὅτι ἐπεβάλλετο εἰς αὐτὸ ἵν' ἀποχωρήσῃ. Τοῦτο εἶναι τὸ ἱστορικὸν τῆς ἀποχωρήσεως τοῦ Ὑπουργείου.

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Ὥστε ὁ Βασιλεὺς ἤθελε τὴν σύγκλησιν τῆς Βουλῆς;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Καὶ ἡμεῖς ἐπίσης· καὶ ἡμεῖς τὴν ἐδέχθημεν, καίτοι δὲν ἐθεωροῦμεν ὅτι ἦτο κατὰ νόμον ἀναγκαία (διάλογοι).

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Ἠθικῶς ἀναγκαία (διάλογοι).

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἡμεῖς ἐθεωροῦμεν ὅτι, ἀφοῦ τὸ Στέμμα ἐνόμιζεν ἀναγκαίαν τὴν σύμπραξιν τῆς Βουλῆς εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, θὰ ἤμεθα Ὑπουργεῖον μὴ ἄρτιον, θὰ ἤμεθα Ὑπουργεῖον ἐστερημένον τῆς βασιλικῆς ἐμπιστοσύνης, ἂν ἐπεμένομεν, ἵνα προβῶμεν εἰς τοῦτο, μὴ ἐκπληρουμένου τοῦ ὅρου, ὑφ' ὃν τὸ Στέμμα ἐθεώρει ὅτι ἠδύνατο νὰ παράσχῃ ἀκεραίαν τὴν ἐμπιστοσύνην αὐτοῦ εἰς Κυβέρνησιν, ὑπογράφουσαν τὴν σύμβασιν.

Ἐκ τούτου ἐπῆλθεν ἡ ἀποχώρησις ἡμῶν ἀπὸ τῆς ἐξουσίας, τὰ δὲ μετὰ τὴν ἀποχώρησιν ἡμῶν δὲν ἀφορῶσιν εἰς ἡμᾶς. Ἡ θεωρία, τὴν ὁποίαν ἀνέπτυξεν ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἀττικῆς ἀπὸ τοῦ βήματος, καὶ τὴν ὁποίαν καὶ ὁ Πρόεδρος τῆς τέως Κυβερνήσεως εἶχεν ἀναπτύξει ἐν ἐκθέσεσιν, ὅτι ἡμεῖς ἠθέλομεν νὰ μὴ ὑπογράψωμεν τὴν σύμβασιν, διότι δὲν εἴχομεν τὰ ἐν τραπεζικοῖς γραμματίοις κεφάλαια, ἅτινα θὰ ἦσαν ἀναγκαῖα πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν ἄλλων ἀπαιτητῶν ὑποχρεώσεων τοῦ Κράτους, ἡ θεωρία αὕτη οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ κακόζηλος ἐπινόησις, ἀναξία ἄλλης ἀνασκευῆς, πλὴν τῆς τῶν γυμνῶν ἀριθμῶν, ὧν ἡ παράθεσις, ὡς ἀπέδειξα ἀρχόμενος τοῦ λόγου, ἀρκεῖ εἰς ἀποστόμωσιν παντός, ἰσχυριζομένου ὅτι ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ ἡ ἐλάχιστη κἂν στενοχωρία τοῦ Δημοσίου. Ἡ ἀποχώρησις ἡμῶν ἦτο ἀνάγκη ἐπιβεβλημένη, διότι τὰ Ὑπουργεῖα δὲν δύνανται νὰ ὑφίστανται, εἰμὴ στηριζόμενα εἰς τὴν ἐμπιστοσύνην καὶ τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ Στέμματος. Ὅταν δὲν ἀπολαύωσι τῆς ἐμπιστοσύνης ἀμφοτέρων, δὲν δύνανται τὰ Ὑπουργεῖα νὰ ἐξακολουθῶσιν ὑφιστάμενα, δὲν δύνανται δὲ ἰδίως νὰ ἀναλαμβάνωσι τὴν διεξαγωγὴν ἔργων, ὁποῖον ἦτο τὸ προκείμενον δάνειον, διότι ἡ πολιτική, ἣν καθιέρου τὸ δάνειον, δὲν περιελαμβάνετο ἐν μόνῃ τῇ συμβάσει. Τὸ δάνειον τοῦτο ἔπρεπε νὰ παρακο-

λουθήσωσι πλεῖστα ἄλλα μέτρα καὶ εἶπον εἰς ὑμᾶς ὅτι ὑπῆρχε συμπεφωνημένον ἕτερον δάνειον εἰς χρυσὸν πρὸς τὴν τροπὴν τῶν προσωρινῶν δανείων εἰς πάγια, ὑπῆρχεν ἐπίσης συμπεφωνημένον ἄλλο δάνειον εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια, συγχωνεῦον ἄλλα δάνεια, ἐπιτραπέντα πρὸ καιροῦ καὶ ἀπέναντι τῶν ὁποίων εἶχον προκαταβληθῆ ἱκανὰ ποσὰ ἐκ τῶν τακτικῶν προσόδων τοῦ Δημοσίου, ὑπῆρχον καὶ ἄλλα μέτρα ἕτοιμα, δεόμενα πάντα ὁριστικοῦ καταρτισμοῦ, οὗ ἄνευ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τελεσφορήσῃ ἡ πολιτική, ἣν θὰ ἐνεκαίνιζεν ἡ ὑπογραφὴ τῆς συμβάσεως καὶ ἧς ἡ ἐφαρμογὴ θὰ ἦτο ἡ μόνη δικαιολογία τῶν βαρῶν, ἅτινα διὰ τῆς συμβάσεως θ' ἀνελάμβανεν ἡ Πολιτεία. Θὰ ἦτο δὲ ἀσυνείδητος ἡ Κυβέρνησις, ἥτις, γινώσκουσα ὅτι δὲν ἀπολαύει τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Στέμματος, θὰ ἀνελάμβανε τὰ τοῦ δανείου καὶ τὰ τῶν συνεπειῶν αὐτοῦ.

Ἡ ὑπογραφὴ τοῦ δανείου θὰ ἦτο ἡ πρώτη πρᾶξις, ἀλλ' ὁ προβαίνων εἰς αὐτὴν ἔδει νὰ γινώσκῃ ὅτι ἡ πολιτικὴ, ἡ κανονίσασα τὰ τῆς πράξεως ταύτης, θὰ διήρκει ἐπί τινα ἔτι χρόνον, ἕως οὗ τὰ κατ' αὐτὴν ἀρτιωθῶσιν. Οἱ ὅροι οὗτοι δὲν συνέτρεχον καὶ ἡμεῖς ἔπρεπε νὰ ἀποχωρήσωμεν. Ἔπρεπεν, ὅμως, ἰδίως ν' ἀποχωρήσωμεν καὶ δι' ἕτερον εἰδικώτερον λόγον. Ἡ ἐξέγερσις ἡ τότε παρὰ πολλῶν ἐθεωρεῖτο στρεφομένη καθ' ἡμῶν προσωπικῶς, καὶ οὐχὶ κατὰ τῶν μέτρων ἡμῶν καὶ οὐχὶ κατὰ τῆς συμβάσεως, ἥτις προέκειτο νὰ ὑπογραφῇ, καὶ ἐπιστεύετο παρὰ πολλῶν ὅτι, ἐὰν ἡμεῖς ἀπεχωροῦμεν, θὰ ἔπαυεν ἡ ἐξέγερσις καὶ θὰ ἐξέλιπον οἱ περὶ τῆς σκοπιμότητος τῆς συμβάσεως δισταγμοὶ οἱ καθιστῶντες ἀναγκαίαν τὴν παρουσίαν τῆς Βουλῆς, οὕτω δὲ καθίστατο ἐφικτὴ δι' ὑπουργείου νέου, μὴ προκαλοῦντος τὴν τέως ἀντίδρασιν, ἡ ὑπογραφὴ τῆς συμβάσεως ὡς εἶχε, παρεχόντων ἡμῶν εἰς τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο πᾶσαν ὑποστήριξιν πρὸς τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἔργου. Ἐπὶ τοιούτοις, λοιπόν, ὅροις ἀπεχωρήσαμεν καὶ περιεμένομεν νὰ ἴδωμεν ἐὰν ἡ σύμβασις ἤθελεν ὑπογραφῆ παρὰ ὑπουργείου ἄλλου. Εὐθύς, ὅμως, ὡς τὸ διαδεχθὲν ἡμᾶς ὑπουργεῖον δὲν ἐνόμισε πρέπον νὰ προβῇ εἰς τὴν ὑπογραφὴν τῆς συμβάσεως ἐντὸς τοῦ χρονικοῦ ὁρίου, τοῦ τεθειμένου ὑπὸ τῶν μεθ' ἡμῶν συναλλαττομένων, οὐδεὶς πλέον ὑπῆρχε λόγος, ἵνα μὴ συγκληθῇ ἡ Βουλή. Ὅσα δὲ σήμερον ἠκούσατε, ὅλα ἔχουσιν ἀφετηρίαν τὴν ἀναίρεσιν τῶν θεσμῶν τῆς χώρας, ἣν παρήγαγεν ἡ ἐπιθυμία τῶν τότε κυβερνώντων, ὅπως ἀναλάβωσι τὴν Κυβέρνησιν ἄνευ τῆς συμπράξεως τῆς Βουλῆς, ἄνευ τῆς κυρώσεως τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν διὰ τῆς ἀποδείξεως ὅτι ἡ ἐμπιστοσύνη τῆς Βουλῆς τοῖς παρέχεται, ἵνα ἀναλάβωσι τοιοῦτον ἔργον.

Ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἀττικῆς ἔλεγε πρὸ ὀλίγου: «Καὶ τί ἠθέλομεν τὴν Βουλήν; Τί εἴχομεν νὰ παρουσιάσωμεν εἰς αὐτήν; Πρὸς τί ἠθέλομεν φέρει ἐδῶ τοὺς βουλευτάς, ἀφοῦ οὐδὲν σχέδιον εἴχομεν, ἵνα τοῖς ὑποβάλωμεν;» Ἆρα, τοῦτο ἦτο τὸ καθῆκον Κυβερνήσεως πρὸς Βουλήν, ἐξ ἧς δὲν ἀπέρρεε, μεθ' ἧς οὐδεμίαν εἶχε σχέσιν; Τοιαύτη πρὸς τὴν Βουλὴν ὀλιγωρία ἦτο ἀνεκτὴ καὶ μάλιστα παρὰ ὑπουργείου σχηματισθέντος μονομερῶς ὑπὸ τοῦ Στέμματος καὶ μηδεμίαν προσάγοντος ἔνδειξιν ὑποστηρίξεως καὶ ὑπὸ τῆς ἑτέρας ἐν τῷ Κράτει ἐξουσίας; Τὸ Στέμμα ἔχει καὶ τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθῆκον νὰ σχηματίζῃ τὰς Κυβερνήσεις κατὰ τὴν πεποίθησιν αὐτοῦ, ἀλλ' ἐὰν ἡ Κυβέρνησις δὲν φέρῃ ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ της τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἐμπιστοσύνης τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ἔθνους, ἔχει τὸ καθῆκον εὐθὺς νὰ προβῇ εἰς τὴν ἐπιζήτησιν τῆς ἀποδείξεως ταύτης, ἔχει τὸ καθῆκον νὰ ζητήσῃ εἴτε παρὰ τῆς ὑφισταμένης Βουλῆς, εἴτε παρὰ νέας Βουλῆς, ἐὰν νομίζῃ ὅτι ὑπάρχουσι λόγοι, ἵνα προκληθῇ ἡ ψῆφος τοῦ Ἔθνους, ὅπως ἀποφανθῇ περὶ τῆς ἐμπιστοσύνης πρὸς αὐτό. Ὑπουργεῖον μὴ φέρον τὸ τεκμήριον τῆς πρὸς αὐτὸ ἐμπιστοσύνης τοῦ λαοῦ διὰ τῆς δεδηλωμένης γνώμης τῆς Βουλῆς, ἠδύνατο νὰ διεξαγάγῃ ζήτημα, ὁποῖον τὸ εἰς ἐπίλυσιν προβαλλόμενον εἰς τοὺς προκατόχους ἡμῶν, ὅτε ἀνέλαβον τὴν ἐξουσίαν; Τὰ ἐκ τῆς διατηρήσεως ἢ τῆς ἀπεμπολήσεως τῆς δημοσίας πίστεως ἀπορρέοντα ζητήματα ἠδύναντο νὰ διεξαχθῶσιν ὑπὸ Κυβερνήσεως μὴ τολμώσης νὰ παρουσιασθῇ ἐνώπιον τῆς Βουλῆς, μὴ τολμώσης νὰ παρουσιασθῇ ἐνώπιον τοῦ λαοῦ, μηδὲ συγκαλούσης τὴν Βουλήν, μηδὲ διαλυούσης τὴν Βουλήν, καὶ καταδεδικασμένης, ἵνα διανύσῃ βίον ἐφήμερον καὶ καχεκτικόν, ἕως οὗ αἱ ἐκ τῶν θεσμῶν διορίαι ἀναγκάσωσιν αὐτὴν εἰς ἀποχώρησιν; Τοιαύτη Κυβέρνησις δὲν συνεκάλει τὴν Βουλήν, διότι δὲν ἐτόλμα νὰ τὴν ἀντιμετωπίσῃ, δὲν προεκάλει τὸν λαόν, ὅπως στείλῃ νέους ἀντιπροσώπους, διότι ἤξευρεν ὅτι οἱ νέοι ἀντιπρόσωποι ἤθελον ἀπομακρύνει αὐτὴν ἐκ τῆς ἐξουσίας καὶ ἤθελον φέρει εἰς αὐτὴν τοὺς ἱκανούς, ἵνα τὸ ζήτημα τοῦτο διεξαγάγωσι, διότι μόνοι ἱκανοὶ εἰς διεξαγωγὴν τοιούτου ζητήματος εἶναι οἱ δυνάμενοι νὰ στηριχθῶσιν εἰς τὴν πεποίθησιν τοῦ λαοῦ. Οὐ μόνον δὲν ἠδύναντο νὰ στηριχθῶσιν εἰς τὴν πεποίθησιν τοῦ Ἔθνους οἱ τέως ὑπουργοί, ἀλλ' ἐγίνωσκον ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ στηριχθῶσιν εἰς αὐτήν, ἡ δὲ μὴ σύγκλησις τῆς Βουλῆς μαρτυρεῖ ὅτι εἶχον τὴν βεβαιότητα ὅτι ἡ Βουλὴ κατεδίκαζε τὰ παρ' αὐτῶν πραττόμενα. Ἐν τοιούτῳ δὲ παραστήματι προβάντες εἰς διαρρύθμισιν τῶν οἰκονομικῶν, ἠδύναντο νὰ φθάσωσιν εἰς τέλος ἄλλο εἰς τὴν καταστροφήν, πρὸ τῆς ὁποίας συζητοῦμεν;

Ὅσοι ἠκούσατε τοῦ κ. βουλευτοῦ ἐξ Ἀττικῆς καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς γενομένης παρ' αὐτοῦ περὶ τῆς καταστάσεως ἐν ᾗ εὗρον τὰ πράγματα οἱ διαδεχθέντες ἡμᾶς, ὅτε ἀπεχωρήσαμεν ἀπὸ τῆς ἐξουσίας, καὶ περὶ τῶν θεμάτων τὰ ὁποῖα προεβάλ-

λοντο εἰς ἐπίλυσιν πρὸς αὐτούς, ὅλοι εἴχετε τὴν ἀντίληψιν τῆς ἀνεπαρκείας ὑπουργείου, οὕτω κρίνοντος πρὸς τὸ μέγεθος τῶν περιστάσεων. Τοιαύτη ἀνεπάρκεια ἀδύνατον ἦτο νὰ παρουσιασθῇ παρὰ ὑπουργείῳ τυγχάνοντος τῆς ὑποστηρίξεως τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ἔθνους καὶ διαμορφοῦντι τὴν γνώμην αὐτοῦ ἐν δημοσίαις τῆς Βουλῆς συζητήσεσι. Τὴν ἐνδεχομένην ἀνεπάρκειαν τῶν προσώπων θ' ἀνεπλήρου τὸ σθένος, ὅπερ θὰ μετέδιδεν εἰς αὐτὰ ἡ πρὸς τὴν Βουλὴν ἐπικοινωνία καὶ αἱ ἐκ τῆς γνώμης αὐτῆς ἐμπνεύσεις. Ἡ Βουλὴ εἶναι πάντοτε ἐπαρκὴς πρὸς τὸ ἐθνικὸν αὐτῆς ἔργον. Ἐνδέχεται τὸ καθῆκον τῆς Βουλῆς νὰ εἶναι δυσχερές, ἀλλὰ διὰ τὴν Βουλὴν δὲν ὑπάρχει ἀδιέξοδον. Τὸ κῦρος εἰς τὴν διέξοδον προσδίδεται ἐκ τῆς ψήφου τῆς Βουλῆς, καθοδηγουμένης ἐκ τῆς θελήσεως, ὅπως ἐνεργήσῃ κατὰ τὸ δίκαιον καὶ πρὸς τὸ συμφέρον τῆς χώρας. Ἐὰν τὰ προβλήματα, ἅτινα προεβάλλοντο εἰς ἐπίλυσιν πρὸς τοὺς τέως ὑπουργούς, ἦγον εἰς λύσεις, αἵτινες, καθ' ἑαυτὰς ἐξεταζόμεναι, δὲν ἱκανοποίουν τὰς εὐχὰς τοῦ Ἔθνους, μόνη ἡ Βουλὴ θὰ ἦτο ἐπαρκὴς πρὸ τοιούτων προβλημάτων. Ὅταν τῶν προβλημάτων τούτων δίδεται ἡ λύσις παρὰ τῆς Βουλῆς, ἡ ἐν σχέσει πρὸς τὰς περιστάσεις συμφερωτέρα εἰς τὸ Ἔθνος καὶ ἡ μᾶλλον συνάδουσα πρὸς τὴν τιμὴν αὐτοῦ εἶναι πάντοτε ἐπαρκής.

Τὸ παράπονον σήμερον τοῦ Ἔθνους, τὸ παράπονον ἡμῶν εἶναι μὲν ὅτι αἱ λύσεις αἱ δοθεῖσαι, αἱ καθ' ἑαυτὰς κακαί, ἠδύναντο νὰ ὦσι πολὺ ὀλιγώτερον κακαί, ἀλλ' εἶναι κυρίως τὸ παράπονον ὅτι αἱ λύσεις δέν ἐδόθησαν παρ' ἐκείνων, οἵτινες εἶχον τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθῆκον νὰ δώσωσιν αὐτάς, ἔχομεν δὲ καὶ τὴν πεποίθησιν ὅτι, ἐὰν ἐδίδοντο παρ' ἐκείνων, δὲν θὰ ἐδίδοντο τοιαῦται, ὁποῖαι ἐδόθησαν.

Σήμερον ἔχομεν πρὸ ἡμῶν τὴν κατάστασιν, τὴν ὁποίαν προεκάλεσεν ἡ ἐξάμηνος ἐνέργεια Ὑπουργείου, ἐστερημένου τῆς ὑποστηρίξεως τοῦ Ἔθνους, μὴ ἀνταποκρινομένου πρὸς τὴν γνώμην αὐτοῦ, μὴ συμπράξαντος μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ, καὶ ἐκτελέσαντος ἔργα, ἅτινα γινώσκει, καὶ ἐδήλωσεν ὅτι γινώσκει, ὅτι θ' ἀπεκρούοντο παρὰ τοῦ Ἔθνους. Ποῖα δὲ εἶναι ταῦτα; Τὸ δάνειον τῆς κεφαλαιώσεως καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου περὶ εἰσπράξεως εἰς χρυσὸν καὶ ὁ καταρτισμὸς τοῦ συνδικάτου. Διὰ τῶν τριῶν τούτων μέτρων ἐνόμιζεν ἡ Κυβέρνησις ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ δράσῃ σωστικῶς ἐπὶ τὴν κατάστασιν.

Τὴν ἀποτυχίαν τῶν μέτρων τούτων δὲν ἠρνήθη ὁ τέως ὑπουργός· ὡμολόγησεν ὅτι ἀπέτυχε τὸ δάνειον τῆς κεφαλαιώσεως, ἀλλ' ἀπέτυχεν ὄχι διὰ τὰ ἐλαττώματα, τὰ ἐγκείμενα εἰς αὐτό, ἀπέτυχε διότι ἐπετέθη κατ' αὐτοῦ λυσσωδῶς ἡ Ἀντιπολίτευσις. Ἡ ἐπίθεσις τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ἐφ' ὅσον ἔχω γνῶσιν αὐτῆς ἐκ τῶν ἐφημερίδων –διότι ταύτην ὑποθέτω ὅτι ἐννοεῖ τὴν ἐπίθεσιν– περὶ οὐδὲν ἄλλο ἐστράφη, εἰμὴ περὶ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἴδομεν καὶ τὸν τέως ὑπουργὸν ἀναγνωρίζοντα κατ' ἀρχήν, τοὐτέστιν ὅτι τὸ δάνειον τῆς κεφαλαιώσεως δὲν ἀποτελεῖ τὴν ἐπάρκειαν. Διότι δὲν ἔρχομαι ἐγὼ νὰ ἐξετάσω τὰ παρὰ τῆς τέως κυβερνήσεως γενόμενα ἐν σχέσει πρὸς τὰ πρόσωπα τῶν ὑπουργῶν. Τὸ ὅτι, ἐλθόντες οἱ ὑπουργοὶ εἰς τὰ πράγματα, ἐπηγγέλθησαν ὅτι θὰ ἐπολιτεύοντο ἐπὶ τῆς πολιτικῆς τῆς ἐπαρκείας, καὶ κατόπιν ἐπολιτεύθησαν ἐπὶ τῆς πολιτικῆς τῆς κεφαλαιώσεως, ταῦτα ὀλίγην ἔχουσι σημασίαν δι' ἐμέ, διότι ὀλίγην ἔχει σημασίαν ἐν τῷ καθεστῶτι ἡ τέως Κυβέρνησις καὶ ἡ προσωπικότης τῶν ἀποτελούντων αὐτήν. Ἀλλ' ὅ,τι ἔχομεν νὰ ἐξετάσωμεν εἶναι ἡ κατάστασις ἥτις ἤγαγεν εἰς τὸ δάνειον τῆς κεφαλαιώσεως. Καὶ ἐνταῦθα λησμονεῖ ὁ τέως ὑπουργὸς ὅτι τό δάνειον τῆς κεφαλαιώσεως εἶναι ἡ δευτέρα, ἡ παρεπομένη πρᾶξις, ἡ δὲ πρώτη καὶ κυρία πρᾶξις εἶναι ἡ τῆς πτωχεύσεως, καὶ τὰ περὶ ταύτης ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν, διότι αὕτη ἀποτελεῖ τὸ μέγα ζήτημα, τὰ δὲ κατόπιν εἶναι διαρρύθμισις προσωρινὴ ἢ διαρκὴς τῶν συνεπειῶν.

Ἡ κυβέρνησις ἡ τέως, ὅτε ἐπέστη ἡ διορία τῆς πληρωμῆς τοῦ τοκομεριδίου εἰς χρυσόν, ἠρνήθη νὰ πληρώσῃ εἰς χρυσόν· ἂν προσήνεγκεν ἀντὶ χρυσοῦ ὁμολογίαν καὶ ἂν τὸ προσφερόμενον εἶχεν ἢ δὲν εἶχε νόμιμον ἢ πραγματικὴν ἀξίαν καὶ τίνα, τοῦτο οὐδαμῶς ἐνδιαφέρει· εὐθὺς ὡς εἰς τὸν ζητοῦντα ἀντὶ τοῦ τοκομεριδίου αὐτοῦ τὸν χρυσὸν ἀντέταξεν ἄρνησιν, ἔχομεν τὴν πτώχευσιν. Ἡ πτώχευσις, λοιπόν, εἶναι τὸ γεγονὸς τὸ σπουδαῖον, τὸ μεταβαλὸν τὴν κατάστασιν, καὶ ὅταν ὁμιλῶμεν περὶ μέτρων, ἅτινα θὰ σημάνωσι τὴν πτώχευσιν, λέγω ὅτι τὸ σήμαντρον τῆς πτωχεύσεως ἐστήθη ἤδη ἀπὸ τῆς 3 Μαΐου, ἀπὸ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν εἰσήρχοντο εἰς τὸ φρενοκομεῖον ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἀττικῆς μετὰ τῶν συναδέλφων αὐτοῦ. Ἐσήμανε δὲ τὸ σήμαντρον τῆς πτωχεύσεως ἐπὶ πάντων τῶν εἰς χρυσὸν δανείων, πλὴν τοῦ δανείου τοῦ Μονοπωλίου καὶ τοῦ δανείου τῶν 16,500,000 δραχμῶν. Εἶναι, ἄρα, ἡ πτώχευσις γεγονὸς ἀναμφήριστον, πανθομολόγητον καὶ ἀποτελοῦν τὸ παραδοθὲν εἰς τοὺς διαδόχους καθεστὼς ὑπὸ τῶν ὑπουργῶν τῆς 3 Μαΐου. Ἐρχόμεθα δὲ τώρα εἰς τὰ μετὰ τὴν πτώχευσιν.

Τὰ μετὰ τὴν πτώχευσιν ἐκανονίσθησαν ὑπὸ τῆς τέως κυβερνήσεως ἐν μέρει διὰ δανείου προσωρινοῦ, τοῦ τῆς κεφαλαιώσεως. Καὶ ἐδῶ ἔχομεν νὰ ἐξετάσωμεν διατί νὰ προβῶμεν διὰ τοιούτου προσωρινοῦ δανείου, ἐπιβαρύνοντος τὸ Δημόσιον σπουδαίως εἰς τὰ τῆς διαρρυθμίσεως τῆς καταστάσεως τῆς μετὰ τὴν πτώχευσιν, καὶ νὰ μὴ προβῶμεν διὰ τοῦ μόνου μέτρου τὸ ὁποῖον ἐπιβάλλεται εἰς κράτος ἐντίμως διαχειριζόμενον τὰ καθ' ἑαυτό; Ἐρωτᾷ ὁ κ. βουλευτὴς τί ἤθελε πράξει ἡ Βουλή, ἐὰν συνεκαλεῖτο μετὰ τὴν πτώχευσιν;

Ἤθελεν ἐπιδιώξει, ὅπως ἐξέλθῃ τῆς πτωχεύσεως ἐντίμως καὶ ταχέως διὰ συνεννοήσεως πρὸς τοὺς πιστωτὰς τοῦ Κράτους, ἐν τῇ συνεννοήσει δὲ πρὸς τοὺς πιστωτὰς δὲν θὰ ἐπεζήτει ἵνα ἐπιτύχῃ μονομερῶς τοὺς ὅρους τοῦ συμβιβασμοῦ, ἀλλὰ θὰ ἐδήλου ὅτι ἔχει τὴν θέλησιν, ἵνα πράξῃ πᾶν ὅ,τι δύναται, ὅπως μειώσῃ τὴν ζημίαν αὐτῶν, ὅτι θέλει καταβάλει τὸ Δημόσιον ἐτησίως ὅ,τι ἐντεῦνον τὰς δυνάμεις αὐτοῦ δύναται ν' ἀποδώσῃ ἕως τοῦ ἀνωτάτου ὅρου, ἤτοι ἐκείνου, ὃν δὲν δύναται νὰ ὑπερβῇ ἄνευ κινδύνου νέας πτωχεύσεως. Ὅταν οὕτω προσενεχθῇ πρὸς τοὺς πιστωτὰς τοῦ Κράτους, ὅταν παραστήσῃ πρὸς αὐτοὺς ἡ Κυβέρνησις ὅτι τοῖς δίδει πᾶν ὅ,τι συμφέρει εἰς αὐτοὺς νὰ ἀπαιτήσωσι, δὲν τοῖς δίδει δὲ μόνον ὅ,τι δὲν τοῖς συμφέρει νὰ δεχθῶσι, διότι ὑπερμέτρως ἐπιβαρύνοντες τὸ Κράτος θὰ παρασκευάσωσι νέας εἰς ἑαυτοὺς ζημίας, βεβαίως ἡ συνεννόησις θὰ εἶναι εὐχερής, διότι εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον θὰ συμπίπτῃ καὶ τῶν πιστωτῶν καὶ τοῦ Κράτους τὸ συμφέρον.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, τί θὰ ἔπραττεν ἡ Βουλή, συνερχομένη ἐγκαίρως; Βεβαίως, δὲν θὰ παρεδέχετο πρότασιν περὶ δανείου κεφαλαιώσεως, βεβαίως δὲν θὰ ἐπέτρεπεν, ὅπως τὸ Δημόσιον εἴπῃ πρὸς τὸν δανειστήν: «Ἢ δέχεσαι τὸ ὁμόλογον τοῦτο, ἢ οὐδὲν λαμβάνεις», βεβαίως δὲν θὰ ἐπέτρεπεν, ὅπως ἡ κυβέρνησις ἡ ἑλληνικὴ κατέλθῃ ἕως τῶν παρασκηνίων τῶν χρηματιστηρίων καὶ κλείσῃ ἐκεῖ συμφωνίας περὶ συνδικάτων ἐξ ἐκείνων, αἵτινες κατὰ τὰς πλείστας τῶν νομοθεσιῶν θὰ ἐξέθετον εἰς καταδίωξιν τοὺς συμβληθέντας.

Δὲν δύναται ἡ πίστις ἡ ἐθνικὴ ν' ἀνορθωθῇ διὰ συνδικάτων, δὲν δύναται ἡ πίστις ἡ ἐθνικὴ ν' ἀνορθωθῇ διὰ ψυχολογικῆς βίας πρὸς τὸν πιστωτήν, τὸν ἔχοντα τὸ δικαίωμα νὰ λάβῃ χρυσὸν καὶ δεχόμενον ἀντ' αὐτοῦ ὁμόλογον, τὸ ὁποῖον ἄδηλον εἶναι, ἂν θὰ δυνηθῇ νὰ ἀνταλλάξῃ ἔστω καὶ ἀντὶ ἐλαχίστου ποσοῦ. Καὶ ὅταν τοιαῦτα διέπραξεν ἡ Κυβέρνησις, θελήσασα μετὰ τὴν πτώχευσιν νὰ διακονονίσῃ τὸ ζήτημα διὰ δανείου κεφαλαιώσεως, πιέζουσα ψυχολογικῶς τοὺς ἔχοντας δικαίωμα ἐπὶ τοῦ Δημοσίου, διὰ συνδικάτων ἐξασφαλίζουσα τιμὰς ὑπὲρ τμήματος τῶν χρεωγράφων τούτων καὶ ὄχι ὑπὲρ ἄλλων, ἀδικοῦσα τούτους καὶ ὠφελοῦσα ἐκείνους διὰ τιμῆς ὑπὸ τοῦ συνδικάτου κανονιζομένης, ὅταν τὴν εἰς χρυσὸν φορολογίαν, τῆς ὁποίας μόνη δικαιολογία ὑπῆρχε, κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τῆς εἰσαγαγούσης τὸν νόμον εἰς τὴν Βουλὴν Κυβερνήσεως, ἡ ἐφαρμογὴ αὐτοῦ ἐν συνδυασμῷ πρὸς δάνειον εἰς χρυσόν, δι' οὗ θὰ ἐμειοῦτο ἡ ὑπερτίμησις τοῦ συναλλάγματος, ὅταν τὴν εἰς χρυσὸν φορολογίαν ἐπιβάλλῃ ἡ Κυβέρνησις ἐν συνδυασμῷ πρὸς μέτρον, ὅπερ ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὕψωσιν τῆς τιμῆς τοῦ συναλλάγματος μέχρις 88 τοῖς %, ὅταν τοιαῦτα ἔπραξεν ἡ Κυβέρνησις, αὐτοβούλως ἐργασθεῖσα –διότι αὐτοβούλως ἐργάζεται Κυβέρνησις, ἥτις οὐδεμίαν ἐντολὴν εἶχε παρὰ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ἔθνους–, θαυμάζετε ὅτι ἡμεῖς, ἐλθόντες εἰς τὴν Κυβέρνησιν, οὐχὶ ὡς οἱ προκάτοχοι ἡμῶν, ἐλθόντες εἰς τὴν Κυβέρνησιν διὰ τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ Βασιλέως καὶ στηριζόμενοι εἰς τὴν ἐμπιστοσύνην καὶ τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ Βασιλέως, θαυμάζετε ὅτι πρῶτον ἡμῶν καθῆκον ἐλογίσθημεν νὰ θέσωμεν ἐκποδὼν πάντα ταῦτα, τὰ ἐπιπροσθοῦντα εἰς τὴν ἐνέργειαν, εἰς ἣν δέον ἤδη νὰ ἐπιδοθῶμεν πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς τιμῆς τοῦ Ἔθνους;

Ἐξομαλίσαντες οὕτω τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν ἀνόρθωσιν, δυνάμεθα ν' ἀποταθῶμεν πρὸς τοὺς πιστωτὰς ἡμῶν καὶ νὰ εἴπωμεν πρὸς αὐτοὺς ὅτι θέλομεν διὰ συμβιβασμοῦ νὰ καταργήσωμεν τὴν πτώχευσιν, ὅτι δὲν ἐννοοῦμεν ν' ἀσκήσωμεν ἐπ' αὐτοὺς ψυχολογικὴν βίαν, προσφέροντες ὁμόλογα ἀντὶ χρήματος καὶ ὑποστηρίζοντες τὴν ἀξίαν τούτων ἢ ἐκείνων τῶν προσφερομένων ὁμολόγων διὰ συνδικάτων, ὅτι ζητοῦμεν ἵνα προέλθωμεν εἰς συνεννόησιν μετ' αὐτῶν κατὰ τὰ νενομισμένα τῶν οἰκείων χρηματικῶν ἀγορῶν, θὰ προέλθωμεν δὲ φέροντες πρὸς αὐτοὺς προτάσεις ἁρμοζούσας εἰς Ἔθνος ἔχον τὴν συνείδησιν τῶν χρηματικῶν αὐτοῦ ὑποχρεώσεων.

Οἱ πιστωταί, ὅταν ἔχωσιν ἐνώπιον αὐτῶν Κυβέρνησιν κεκτημένην πᾶσαν τὴν δύναμιν, ἵνα πράξῃ ὅ,τι ἐπιβάλλεται εἰς τὸ Ἔθνος, διὰ τῆς παρεχομένης εἰς αὐτὴν ὑποστηρίξεως ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ, ὅταν βλέπωσι τοιαύτην Κυβέρνησιν θέτουσαν ἐκποδὼν τὰ παρὰ τῶν προκατόχων αὐτῆς διαπραχθέντα, δι' ὧν ἠθέλησαν οὗτοι νὰ ὑποκλέψωσι τὴν πρὸς αὐτοὺς ὀφειλήν, ὅταν βλέπωσι τὴν Κυβέρνησιν ταύτην ἔχουσαν πλήρη τὴν συνείδησιν τῶν ὑποχρεώσεων τῶν ἀπορρεουσῶν ἐκ τῆς νέας καταστάσεως, οὐ μόνον εἰς συνεννόησιν μετὰ τῆς Κυβερνήσεως χάριν τοῦ ἐν τῷ μέλλοντι κανονισμοῦ τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ Κράτους θὰ εἶναι ἕτοιμοι νὰ προέλθωσιν, ἀλλὰ βεβαίως αὐτοὶ πρῶτοι θὰ ὑψώσωσι φωνὴν ὑπὲρ τῆς ἀνορθώσεως τῆς ὑπολήψεως τοῦ Κράτους ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, αὐτοὶ θὰ παραστήσωσιν ὅτι ἐν ταῖς δυσχερείαις αὐτῆς πρωτίστη μέριμνα τῆς Ἑλλάδος εἶναι νὰ μὴ ὑπολειφθῇ τοῦ καθήκοντος ἐν τῇ ἐπιδιώξει τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ὑποχρεώσεων αὐτῆς πρὸς τοὺς πιστωτάς της, ὅτι ἡ Ἑλλὰς καὶ ἐν τοῖς ἀτυχήμασιν, ὅπως καὶ ἐν τοῖς εὐτυχήμασιν, εἶναι ἀξία τοῦ ὀνόματος αὐτῆς. (Χειροκροτήματα ἐκ τῆς αἰθούσης καὶ τῶν ἀκροατηρίων).

Η ΜΑΧΗ ΓΙΑ ΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΧΡΕΟΣ

– Το νομοσχέδιο της «πτωχεύσεως»
– Η αγόρευση του πρωθυπουργού Χαρίλαου Τρικούπη
– Η απάντηση-επίθεση από τον Θεόδωρο Δηλιγιάννη

Το νομοσχέδιο της «πτωχεύσεως»

Την 1η Δεκεμβρίου 1893 η κυβέρνηση Τρικούπη κατέθεσε στη Βουλή το νομοσχέδιο «Περί προσωρινού Κανονισμού της υπηρεσίας του δημοσίου χρέους», το οποίο η αντιπολίτευση του Θ. Δηλιγιάννη χαρακτήρισε ως «τὸ νομοσχέδιον τῆς πτωχεύσεως». Το νομοσχέδιο επέτρεπε στην κυβέρνηση να διαπραγματευθεί με τους ομολογιούχους τα δάνεια, που είχαν συναφθεί σε χρυσό. Το πλήρες κείμενο του νομοσχεδίου, όπως δημοσιεύθηκε στο *Παράρτημα της Εφημερίδος των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος ΙΓ΄, Σύνοδος Γ΄, Αριθμ. 24 (1.12.1893), σ. 18, έχει ως εξής:

«Περί προσωρινοῦ Κανονισμοῦ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ δημοσίου χρέους»

Ἄρθρον 1

Ἐπιτρέπεται εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἵνα προέλθη εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς ὁμολογιούχους τῶν εἰς χρυσὸν ἐθνικῶν δανείων, ἤτοι τῶν χρεωλυτικῶν τῶν ἐτῶν 1881, 1884, 1887 καὶ 1890 καὶ τῶν παγίων τοῦ ἔτους 1889 πρὸς μεταρρύθμισιν τῆς ὑπηρεσίας αὐτῶν σχετικῶς πρὸς τὸν τόκον, τὰ χρεωλύσια καὶ τὰς εἰς ἐγγύησιν αὐτῶν κεχορηγημένας προσόδους ἐκ φόρων, τελῶν, μονοπωλίων, ἐκχωρήσεων καὶ δικαιωμάτων οἵων δήποτε.

Ἄρθρον 2

Μέχρι τῆς νομοθετικῆς ἐγκρίσεως τοῦ ὁριστικοῦ διακανονισμοῦ τῆς ὑπηρεσίας τῶν ἐν τῷ προηγουμένῳ ἄρθρῳ δανείων:

α΄) Καταβάλλονται προσωρινῶς τοῖς ὁμολογιούχοις 30 τοῖς % εἰς χρυσὸν ἐπὶ τῶν πληρωτέων ἑκάστοτε τοκομεριδίων.

Ἐξαιροῦνται τὰ κατὰ τὴν 3)15 Δεκεμβρίου 1893 καὶ 20 Δεκεμβρίου 1893 καὶ 1 Ἰανουαρίου 1894 πληρωτέα τοκομερίδια τῶν αὐτῶν δανείων, ἐφ' ὧν καταβληθήσονται τοῖς ὁμολογιούχοις προσωρινῶς 50 τοῖς % ἐπὶ τῷ ἀρτίῳ εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια. Ἐπίσης 50 τοῖς % ἐπὶ τῷ ἀρτίῳ εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια καταβληθήσονται προσωρινῶς τοῖς κατόχοις τοκομεριδίων καταστάντων ἀπαιτητῶν κατὰ τὴν 3)15 Ἰουνίου, τὴν 19 Ἰουνίου, 1 Ἰουλίου, καὶ τὴν 19 Σεπτεμβρίου καὶ τὴν 1 Ὀκτωβρίου 1893 ἐφ' ὅσον ταῦτα δὲν ἀντηλλάγησαν πρὸς νέους τοκοφόρους τίτλους.

β΄) Οὐδεμία ἐνεργεῖται καταβολὴ χρεωλυσίων ἐπὶ τῶν δανείων τούτων.

γ΄) Αἱ εἰς μεταγενεστέραν τῆς 19 Σεπτεμβρίου - 1 Ὀκτωβρίου 1893 ὑπηρεσίαν τοκοφόρων ἐθνικῶν δανείων ὑπέγγυοι πρόσοδοι ἐκ φόρων, τελῶν, μονοπωλίων, ἐκχωρήσεων καὶ δικαιωμάτων οἵων δήποτε εἰσάγονται εἰς τὸ Δημόσιον Ταμεῖον.

Ἄρθρον 3

Ἡ πληρωμὴ τοῦ κατὰ τὸ προηγούμενον ἄρθρον ποσοστοῦ 30 τοῖς %, εἰς χρυσόν, ἐνεργεῖται ἐν ταῖς ὑπὸ τῶν σχετικῶν συμβάσεων ὡρισμέναις πόλεσι καὶ παρὰ τῶν ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἑκάστοτε ὁριζομένων τραπεζιτικῶν καταστημάτων ἐπὶ προμηθείαις μὴ ὑπερβαινούσαις τὰς ὑπὸ τῶν συμβάσεων κεκανονισμένας. Ἡ δὲ κατὰ τὸ πρῶτον ἐδάφιον τοῦ προηγουμένου ἄρθρου πληρωμὴ εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια γενήσεται πρὸς τοὺς ὁμολογιούχους ἐν Ἀθήναις διὰ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος.

Δημήτριος Καλλιφρονάς. Λιθογραφία από την εφ. Το Άστυ *(27. 3. 1887). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Ἄρθρον 4

Διὰ Βασιλικῶν Διαταγμάτων κανονισθήσονται τὰ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ νόμου τούτου, οὗ ἡ ἰσχὺς ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῆς Κυβερνήσεως καταχωρίσεως αὐτοῦ.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 1 Δεκεμβρίου 1893

Οἱ Ὑπουργοὶ
Χ. Τρικούπης, Γ. Μπούμπουλης, Ν. Μπουφίδης, Δ. Καλλιφρονᾶς, Ν. Τσαμαδός, Δ. Στεφάνου.

Η αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Εισηγούμενος το νομοσχέδιο την 1η Δεκεμβρίου 1893 ο πρωθυπουργός Χαρ. Τρικούπης είπε στη Βουλή μεταξύ άλλων, που δημοσιεύθηκαν στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος ΙΓ΄, Σύνοδος Γ΄, Συνεδρίασις 25 (1.12.1893), σ. 326-332, και τα εξής:

Χ. ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. (Πρωθυπουργός). Ὑποβαλόντες εἰς τὴν Βουλὴν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς συνόδου ταύτης καὶ ὑποστηρίξαντες παρ' αὐτῇ μέτρα καταλύοντα τὸ σύστημα, καθ' ὃ ἐνηργοῦντο τὰ τῆς ὑπηρεσίας τῶν δανείων ἀπό τινων μηνῶν, ἐπεφυλάχθημεν, ὡς εἰκός, νὰ ὑποβάλωμεν ἰδίας προτάσεις περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν τὰ τῆς ὑπηρεσίας ταύτης ἤθελον ἐκπληροῦσθαι ἐν τῷ μέλλοντι. Ἀνεβάλλομεν, ὅμως, τὰς περὶ τούτου προτάσεις, διότι διεξήγομεν διαπραγματεύσεις πρὸς ὁμάδας, αἵτινες κατόπιν συνεχωνεύθησαν εἰς μίαν, διαπραγματεύσεις περὶ εὐκολιῶν, παρασχεθησομένων πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ἵνα δι' αὐτῶν δυνηθῇ εὐρυτέρας νὰ ποιήσηται πρὸς τοὺς πιστωτὰς τοῦ Κράτους παροχάς. Ἡ ἀνάγκη τῆς συνδρομῆς τῆς δημοσίας πίστεως πρὸς τὴν διεξαγωγὴν τῆς ὑπηρεσίας τοῦ δημοσίου χρέους δὲν προέρχεται ἐξ ἐλλείψεως δυνάμεων τοῦ Δημοσίου Ταμείου, διότι τὰ τοῦ Δημοσίου Ταμείου εἶναι ἐν πλήρει ἰσοσταθμίᾳ καὶ θὰ ἐδύναντο ταῦτα νὰ ἐπαρκέσωσι πρὸς τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ, ἐὰν μὴ παρίστατο ἡ χώρα ἀνεπαρκὴς πρὸς τὴν λειτουργίαν ταύτην. Παρίσταται δὲ ἡ ἀνεπάρκεια τῆς χώρας, διότι τὰ τοῦ νομίσματος ἐν αὐτῇ δὲν ἔχουσι τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα, ὃν ἔχουσι καὶ αἱ ὑποχρεώσεις τοῦ Κράτους. Αἱ ὑποχρεώσεις τοῦ Κράτους, αἱ ἐκ τοῦ δημοσίου χρέους, εἶναι μεταλλικαί, ἐνῷ τὸ νόμισμα τοῦ Κράτους εἶναι τραπεζικόν, ἡ δὲ ἀνάγκη τῆς μετατροπῆς τοῦ τραπεζικοῦ νομίσματος εἰς νόμισμα μεταλλικὸν πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεων τῆς Πολιτείας πρὸς τοὺς πιστωτὰς αὐτῆς, αὕτη γεννᾷ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἀγορᾷ δυσχερείας, αἵτινες δύνανται νὰ φθάσωσι καὶ μέχρις ἀνατροπῆς των κατ' αὐτήν, ἐὰν μὴ ἐν μέτρῳ ἐνεργῶμεν.

Τὸ ὅλον ποσὸν τοῦ μεταλλικοῦ ἡμῶν χρέους, ἐὰν εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια ἐπληρώνετο, ἀφοῦ εἶναι διατεθειμένον τὸ πλεῖστον ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, ἤθελε μετατραπῆ, ἵνα ἀποσταλῇ πρὸς τοὺς δικαιούχους, ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἀγορᾷ ἀντὶ μεταλλικοῦ, τοσοῦτον δὲ ποσὸν εὐθὺς ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους ἤθελεν ἀρκέσει, ἵνα περιαγάγῃ εἰς πλήρη παράλυσιν τὴν ἡμετέραν χρηματικὴν ἀγοράν, καὶ σήμερον ἰδίως, ὅτε τὰ τοῦ νομίσματος παρ' ἡμῖν δὲν ἔχουσι κατὰ τοῦτο μόνον ἀσθενῶς, ὅτι τὸ νόμισμα τῆς χώρας εἶναι τὸ τραπεζικὸν γραμμάτιον τὸ μὴ ἐξαργυρωτέον ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει, ἀλλ' ἔχουσιν ἀσθενῶς, καὶ διότι τὸ τραπεζικὸν τοῦτο γραμμάτιον ἐξεδόθη ἐν ὑπερβολῇ εἰς τὴν κυκλοφορίαν, καὶ ἐν τοιαύτῃ ὑπερβολῇ, ὥστε δύναται νὰ λογισθῇ ἴσως ὡς διπλάσιον τοῦ ἀναγκαίου· μόνον δὲ ὅταν τὸ τραπεζικὸν γραμμάτιον, τὸ μὴ ἐξαργυρωτέον ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει, εἶναι ἰσάριθμον πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς χώρας, δύναται εὐχερῶς δι' αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγορᾷ ν' ἀποκτηθῇ τὸ ἀντίστοιχον μέταλλον. Ἵνα ἐπιτευχθῇ, ἄρα, ἡ εὐχερεστέρα ἀπόκτησις τοῦ μετάλλου διὰ τοῦ τραπεζικοῦ νομίσματος, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸ κεφάλαιον τοῦ Δημοσίου, δι' οὗ τοῦτο πραγματοποιεῖ τὰς ἐν τὰς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ πληρωμὰς αὐτοῦ λόγῳ τοῦ δημοσίου χρέους, πρέπει ἀφεύκτως ν' ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τῆς κυκλοφορίας τὸ πλεονάζον τραπεζικὸν γραμμάτιον, τοὐτέστι τὸ ἤμισυ τοῦ κυκλοφοροῦντος ἤδη, καὶ τότε νὰ μεταβῶμεν εἰς τὴν ἄρσιν τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, διότι μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν ἀπὸ τῆς κυκλοφορίας τοῦ πλεονάζοντος γραμματίου τὸ ζήτημα τῆς ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας καθίσταται λίαν εὐχερές, καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ ἐπέρχεται ὁ τοιοῦτος διακανονισμός. Ὅταν τοῦτο ἐπιτευχθῇ, τὰ τῆς κυκλοφορίας θὰ ἔχωσι κανονικώτερον ἢ σήμερον. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ, ἐὰν μὴ ταὐτοχρόνως ληφθῇ πρόνοια πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν τραπεζικῶν ἡμῶν ἱδρυμάτων, διότι ἡ ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ἐπιβλαβὴς ἐπίδρασις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ἐπὶ ἐκδόσει τραπεζικῶν γραμματίων ἐπέκεινα τοῦ πρέποντος ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐξασθένισιν τῶν τραπεζικῶν ἡμῶν καταστημάτων, ἐξασθένισιν, ἣν ἐπηύξησαν καὶ ἄλλαι πολλαὶ περιστάσεις· ἤδη δέ, ἐὰν μὴ ταὐτοχρόνως μετὰ τῆς ἀφαιρέσεως ἀπὸ τῆς κυκλοφορίας τοῦ πλεονάζοντος τραπεζικοῦ γραμματίου ληφθῇ πρόνοια καὶ περὶ ἐνισχύσεως τῶν τραπεζικῶν ἡμῶν καταστημάτων, καὶ ἰδίως τοῦ κυριωτάτου προνομιούχου καταστήματος τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὰ νομισματικὰ ἡμῶν πράγματα καλῶς ἔχοντα, οὐδὲ δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν αὐτὰ ὡς ἐπαρκῆ πρὸς τὴν ἀνταλλαγὴν τοῦ τραπεζικοῦ γραμματίου τοῦ Δημοσίου πρὸς τὸ μεταλλικὸν νόμισμα, δι' οὗ θὰ ἐκπληροῖ τὰς περὶ τοῦ δημοσίου χρέους εἰς μεταλλικὸν ὑποχρεώσεις αὐτοῦ.

Τούτων ἕνεκα ἐπελήφθημεν τῶν διαπραγματεύσεων πρὸς τὰς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ὁμάδας, ἐξακολουθοῦμεν δὲ αὐτὰς πρὸς τὴν ἑνιαίαν ὁμάδα, ἐν ᾗ συνεχωνεύθησαν πᾶσαι, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι αὗται αἱ διαπραγματεύσεις, ἀπολήγουσαι εἰς σύμβασιν περὶ δανείου, ἤθελον παράσχει διὰ τοῦ δανείου τούτου εἰς τὸ Δημόσιον οὐχὶ χρῆμα πρὸς ἀναπλήρωσιν κενοῦ, ἀλλὰ μεταλλικὸν νόμισμα εἰς ἀνταλλαγὴν πρὸς τὸ τραπεζικὸν νόμισμα. Καὶ αἱ διαπραγματεύσεις, ὧν ἐπελήφθημεν, ἔβαινον καὶ βαίνουσιν ἐν προόδῳ· εἶχε διαδοθῇ ὅτι προσέκοψαν

αὗται εἰς προσκόμματα, ὅτι ἐπῆλθε διακοπὴ τῶν διαπραγματεύσεων, ὅτι ἐφαίνετο δυσχερὴς ἡ εἰς ἀποτέλεσμα ἔκβασις αὐτῶν, ἀλλὰ πάντα ταῦτα στεροῦνται οἵας δήποτε ὑποστάσεως· αἱ διαπραγματεύσεις εἶναι λίαν δυσχερεῖς, διότι, ἐν ᾗ θέσει εὑρίσκεται σήμερον τὸ Κράτος, δυσκόλως οἱ κεφαλαιοῦχοι προσφέρουσιν εἰς αὐτὸ μεταλλικὰ κεφάλαια. Ἀλλά, καίτοι εἶναι δυσχερής, δὲν φαίνεται ἀδύνατος ἡ ἐπιτυχία αὐτῆς. Τοὐναντίον, αἱ διαπραγματεύσεις ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἀπὸ τῆς ἀφετηρίας, ἀφ' ἧς ὡρμήθημεν, προήχθημεν εἰς σημεῖον σχετικῶς εὐάρεστον, ἔχομεν δὲ ἐλπίδα ὅτι καὶ ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου θέλομεν δυνηθῆ νὰ ὁδεύσωμεν, βελτιοῦντες ἔτι τὰ τέως ἐπιτευχθέντα.

Ἀλλὰ πάντα ταῦτα δὲν δύνανται νὰ ἀποβῶσι χρήσιμα εἰς διακανονισμὸν τῶν τοῦ δημοσίου χρέους, πρὸς τὰς ἀμέσους ἡμῶν ἀνάγκας, διότι, ἀναλαβόντες τὴν ἐξουσίαν πρὸ ἑνὸς μηνὸς ἤδη, καὶ ἐργαζόμενοι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἰδίως εἰς τοῦτο, δὲν ἦτο δυνατὸν ἐν διαστήματι τεσσάρων ἢ πέντε ἑβδομάδων νὰ προαγάγωμεν τὰ πράγματα εἰς σημεῖον ἐπιτρέπον, ὅπως τῇ ἀρωγῇ τῆς δημοσίας πίστεως καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀποτελεσμάτων, ἅτινα ἡ ἀρωγὴ αὕτη ἤθελε παρασκευάσει, κανονίσωμεν τὰ τῆς ὑπηρεσίας τῶν προσεχῶν τοκομεριδίων. Πρῶτον τοκομερίδιον ἀπαιτητὸν παρουσιάζεται τὴν 3ην τοῦ μηνὸς τούτου, καὶ διατελοῦμεν κατὰ τὴν 1ην. Πρέπει, λοιπόν, πρὸ τούτου νὰ κανονίσωμεν κατὰ τίνα τρόπον θέλομεν ἐργασθῆ, ἀναμένοντες τὴν ἔκβασιν τῶν διαπραγματεύσεων, περὶ ὧν ὡμίλησα.

Καὶ ἤδη περὶ τούτου ἐξέφρασα γενικῶς, ὁποῖαι αἱ διέπουσαι τὰ τῆς ἐνεργείας τῆς Κυβερνήσεως ἰδέαι, καὶ εἶπον ὅτι κατὰ τὰς ἰδέας ἡμῶν ἡ μόνη ὀρθὴ λύσις εἰς τὰ τοῦ διακανονισμοῦ τῶν ὑποχρεώσεων ἡμῶν, τῶν ἐκ μεταλλικῶν δανείων, εἶναι ἡ ἐκ συνεννοήσεως πρὸς τοὺς πιστωτὰς ἡμῶν· εἶπον δὲ προσέτι ὅτι ἡ συνεννόησις αὕτη δὲν ἐφαίνετο παρουσιάζουσα τὰς δυσχερείας, ἃς ἤθελέ τις ὑποθέσει ὑπαρχούσας, ἐὰν μὴ ἐξήταζεν ἐπισταμένως τὸ θέμα, ἐὰν ἰδίως μὴ ἀπέβλεπεν εἰς τὸ συμφέρον καὶ τοῦ Κράτους καὶ τῶν πιστούχων, ὅπερ ἐντελῶς συμπίπτει, διότι καὶ τὸ Κράτος ἔχει συμφέρον, ἠθικὸν ἰδίως, ἀλλὰ καὶ ὑλικόν, ὅπως μηδὲν παράσχῃ ἐπὶ ἔλαττον ὅσων δύναται νὰ παράσχῃ, ἀλλὰ καὶ οἱ πιστωταὶ ἔχουσι συμφέρον, ὅπως μηδὲν ζητήσωσιν ἐπὶ πλέον ὅσων τὸ Κράτος δύναται νὰ παράσχῃ, διότι ἡ ἐπὶ πλέον παροχὴ παρασκευάζει νέας διαψεύσεις προσδοκιῶν καὶ τὰς ἐκ τούτων ζημίας, αἵτινες ἐπιπίπτουσι καὶ ἐπὶ τὸ Κράτος, ἀλλ' ἐπιπίπτουσι κυρίως ἐπὶ τοὺς πιστωτάς, καὶ μόνον διακανονισμὸς παρέχων εἰς τοὺς πιστωτὰς πᾶν ὅ,τι τὸ Κράτος δύναται νὰ παράσχῃ ἄνευ βλάβης καιρίας τῶν παραγωγικῶν αὐτοῦ δυνάμεων, μόνον τοιοῦτος διακανονισμὸς δύναται νὰ εἶναι ἀσπαστὸς εἰς τοὺς πιστωτάς, ὡς ἀσφαλὴς ἐν τῇ ἐκτελέσει, μόνος οὗτος εἶναι ἀσπαστὸς εἰς τὸ Κράτος, διότι μόνος οὗτος ἱκανοποιεῖ αὐτὸ ἠθικῶς.

Ἐπὶ τοιαύταις βάσεσι διενεργουμένων συνεννοήσεων, δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι θέλει ἐξευρεθῆ ἡ λύσις. Ἀλλὰ πρὸς τὴν διεξαγωγὴν τοιούτων διαπραγματεύσεων ἀπαιτεῖται ἡ ἄδεια τῆς Βουλῆς καὶ ταύτην τὴν ἄδειαν ἐρχόμεθα νὰ ζητήσωμεν παρ' αὐτῆς διὰ νομοσχεδίου.

Ἑπομένως, ἡ λύσις, ἥτις εὐθὺς ἀπὸ τῆς προσεχοῦς λήξεως τοκομεριδίου παρουσιάζεται, εἶναι ἡ αἰτουμένη παρὰ τῆς Βουλῆς ἄδεια, ὅπως ἐν συνεννοήσει πρὸς τοὺς πιστωτὰς κανονίσωμεν τὰ τῆς πληρωμῆς. Ἐπειδή, ὅμως, ἡ συνεννόησις αὕτη, ἣν δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι ἡ Βουλὴ θέλει ἐπιτρέψει ψηφίζουσα ἐπειγόντως τὸ νομοσχέδιον, ἐπειδή, λέγω, ἡ συνεννόησις αὕτη δὲν δύναται νὰ καταλήξῃ εἰς ἀποτέλεσμα ταχέως, καὶ ἐφ' ἱκανὸν μάλιστα ταχέως, ὅπως πραγματοποιηθῶσιν αἱ προσεχεῖς πληρωμαὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ, τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ αἱ συνεννοήσεις αὗται δέονται καὶ τῆς νομοθετικῆς κυρώσεως, εἶναι ἀνάγκη ὅπως ἀπὸ τοῦδε ἐν τῷ νομοσχεδίῳ κανονισθῶσι τὰ τῆς προσωρινῆς ὑπηρεσίας τῶν δανείων, καθ' ὃν χρόνον θέλουσι διεξάγεσθαι αἱ διαπραγματεύσεις, ἣν ὑπηρεσίαν θέλουσιν ὑποκαταστήσει τὰ ἀποτελέσματα τῶν διαπραγματεύσεων, τὰ κυρωθησόμενα ὑπὸ τῆς Βουλῆς. Προτείνομεν, δηλαδή, ὅπως κανονισθῶσιν αἱ πληρωμαὶ λόγῳ τῶν ληγόντων τοκομεριδίων οὐχὶ ὁριστικῶς, ὡς θέλει κανονίσει αὐτὰς ἡ ἐπενεχθησομένη συνεννόησις καὶ ὁ νόμος, ὅστις θέλει κυρώσει τὴν συνεννόησιν ταύτην, ἀλλὰ προσωρινῶς καὶ κανονιζομένων μόνον τῶν τῆς παροχῆς τῆς γενησομένης πρὸς τοὺς ἔχοντας δικαίωμα, ἕως οὗ καὶ ὡς πρὸς τὰ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἐπέλθη ἡ πλήρης αὐτῶν ἱκανοποίησις κατὰ τὸν συμβιβασμόν, τὸν καὶ ὑπὸ νόμου κυρωθησόμενον, καὶ οὗτινος ἡ ἰσχὺς θὰ ἀνατρέχῃ εἰς τὸν παρελθόντα Ἰούνιον, τοὐτέστιν εἰς τὴν ἐποχήν, ἀφ' ἧς ἤρξατο ἡ μὴ ἐκπλήρωσις τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ Κράτους, διότι ἀπὸ τοῦ παρελθόντος Ἰουνίου τὸ Κράτος ἔπαυσεν ἐκπληροῦν τὰς ἐκ τῶν περὶ μεταλλικῶν δανείων συμβάσεων ὑποχρεώσεις αὐτοῦ.

Τὸ Κράτος ὡς πρὸς τὰ μεταλλικὰ δάνεια ἔπαυσε παρέχον ὅ,τι ἐκ τῶν συμβάσεων ὑπεχρεοῦτο νὰ παρέχῃ, τοὐτέστι μεταλλικὸν νόμισμα, καὶ προσέφερεν εἰς τοὺς ἔχοντας δικαίωμα νὰ ἀπαιτῶσι μεταλλικὸν νόμισμα τίτλον δανείου. Ἀλλὰ καὶ τὸν τίτλον τοῦτον τοῦ δανείου, τὸν μὴ κανονικῶς συστημένον, καὶ τοῦτόν τινες ἐκ τῶν πιστωτῶν δὲν ἐδέχθησαν, οἵτινες ἐξακολουθοῦσιν ὄντες κάτοχοι καὶ σήμερον τῶν τοκομεριδίων, ἐφ' ὧν ἀνεστάλη ἡ εἰς χρυσὸν πληρωμή. Ἔχομεν, λοιπόν, ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου, ἐπὶ δύο δόσεων τοῦ Ἰουνίου καὶ μίαν δόσιν τοῦ Σεπτεμβρίου, ὑποχρεώσεις τοῦ Κράτους ἀνασταλείσας καὶ ταύτας, εἴτε μενούσας ἀνεπληρώτους, διότι οἱ ἔχοντες δικαίωμα ἠρνήθησαν νὰ

Χαρίλαος Τρικούπης, 1914. Παστέλ του Παύλου Μαθιόπουλου. Βουλή των Ελλήνων.

δεχθῶσιν ὅ,τι τοῖς προσεφέρετο ἀντὶ μεταλλικοῦ, εἴτε ἐκπληρωθείσας διὰ τρόπου, ὃν ὑποθέτω ὅτι ἡ Βουλὴ δὲν ἐγκρίνει, στηριζομένου ἐπὶ ψυχολογικῆς βίας, ἀλλὰ καὶ μὴ κανονισθέντος κατὰ τὰ παρ' ἡμῖν νόμιμα. Ἐπὶ πάντα, ἄρα, δέον νὰ ἐπεκταθῇ ὁ ἐπελευσόμενος συμβιβασμός.

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Καὶ ἐπὶ τῶν δεχθέντων τὰς νέας ὁμολογίας;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Καὶ ἐπὶ τῶν δεχθέντων τὰς νέας ὁμολογίας καὶ ἐπὶ τῶν μὴ δεχθέντων αὐτὰς καὶ κατεχόντων τὰ τοκομερίδια τὰ ληξιπρόθεσμα κατὰ Ἰούνιον καὶ κατὰ Σεπτέμβριον.

Ἑπομένως, καὶ ὡς πρὸς ταῦτα καὶ ὡς πρὸς ἐκεῖνα, τοὐτέστι καὶ ὡς πρὸς τὰ τοκομερίδια τὰ μὴ ἀνταλλαγέντα ἀπέναντι ἄλλων τίτλων, καὶ ὡς πρὸς τοὺς νέους τίτλους, τοὺς χορηγηθέντας εἰς τοὺς ὅπως δήποτε δεχθέντας αὐτούς, εἰς τοὺς ἀνταλλάξαντας αὐτοὺς ἀπέναντι τῶν τοκομεριδίων, δέον νὰ κανονισθῶσι καὶ διαρκῶς ἐν τῇ συμβάσει τῇ ἐπελευσομένῃ τὰ περὶ τοῦ συμβιβασμοῦ, ἀλλὰ δέον νὰ κανονισθῶσι καὶ προσωρινῶς ἤδη, ὅπως καὶ περὶ τῶν ἄλλων, τὰ τῆς γενησομένης καταβολῆς πρὸς τοὺς δικαιούχους. Ἑπομένως αἱ συμφωνίαι, εἰς ἃς ἀνάγεται τὸ νομοσχέδιον, ἔχουσιν ἀφετηρίαν τὴν λῆξιν τῶν δόσεων τοῦ παρελθόντος Ἰουνίου, καὶ ἀπὸ τῆς ἀφετηρίας ἐκείνης κανονίζει τὸ νομοσχέδιον τὰ τῶν δόσεων τούτων, διαρκῶς μὲν δι' ἧς παρέχει ἀδείας εἰς τὴν Κυβέρνησιν πρὸς διαπραγμάτευσιν, ὑπὸ τὴν ἐπιφύλαξιν τῆς κυρώσεως τοῦ ἀποτελέσματος τῆς διαπραγματεύσεως ὑπὸ τῆς Βουλῆς, παροδικῶς δὲ διὰ τοῦ κανονισμοῦ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν θέλουσιν ἐνεργεῖσθαι αἱ προσωρινα καταβολαὶ πρὸς τοὺς δικαιούχους. Καὶ εἰς μὲν τὰ τοῦ διαρκοῦς συμβιβασμοῦ, οὐδὲν ἔχω ἤδη νὰ προσθέσω, ἀφοῦ τὸ νομοσχέδιον περιλαμβάνει ὅ,τι σήμερον ἀπαιτεῖται, τοὐτέστι τὴν ἄδειαν τὴν παρεχομένην εἰς τὴν Κυβέρνησιν πρὸς διαπραγμάτευσιν· περὶ δὲ τοῦ προσωρινοῦ κανονισμοῦ, δέον νὰ ἐξηγήσω εἰς τί οὗτος συνίσταται. Κατὰ τὸν προσωρινὸν κανονισμόν, θέλουσι παρέχεσθαι εἰς πάντας τοὺς ἔχοντας ἐκ μεταλλικῶν δανείων διακαιώματα ἐπὶ τῶν τοκομεριδίων τῶν ληξιπροθέσμων 30 τοῖς % εἰς μεταλλικὸν ἐπὶ τοῦ ἀναγεγραμμένου ἐν τῷ τοκομεριδίῳ ποσοῦ. Ἀλλ' ἐπειδὴ πρὸς τὰ τοῦ μηνὸς τούτου, ἤτοι πρὸς τὰ τοῦ Δεκεμβρίου 1893, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ληφθῇ ἔγκαιρος πρόνοια περὶ προμηθείας τοῦ ἀναγκαίου χρυσοῦ, τὰ τοκομερίδια τοῦ μηνὸς τούτου, ὅπως καὶ τὰ τοκομερίδια τὰ ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου 1893 μέχρι τῆς σήμερον, θέλουσι πληρωθῆ εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια, λογιζόμενα ἐπὶ τιμῇ 50% καὶ ὄχι 30, ὅπως ἐπὶ πληρωμῆς εἰς μεταλλικόν.

Ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἀττικῆς ἐκφράζει ἀπορίαν ὅτι κατὰ τὸν παρόντα Δεκέμβριον θὰ γένηται ἡ πληρωμὴ εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια ἐπὶ τῇ τιμῇ ἣν ἐδήλωσα, ἐνδεικνύων διὰ τούτου ὅτι ἠδύνατο νὰ ληφθῇ κατὰ τὸ διάστημα τῶν τεσσάρων τούτων ἑβδομάδων ἐπαρκὴς πρόνοια πρὸς προμήθειαν τοῦ μεταλλικοῦ.

Ἂν ὁ κ. βουλευτὴς ἐσκέπτετο ὅτι ἐντὸς τεσσάρων ἑβδομάδων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποκτηθῇ ὁ ἀναγκαῖος χρυσὸς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἀγορᾷ ἐξ ἀνταλλαγῆς τραπεζικῶν γραμματίων ἄνευ σπουδαίας διαταράξεως τῶν συναλλαγῶν, ἤθελεν ἐννοήσει ὅτι πᾶσα ἐπίκρισις αὐτοῦ ἀνατρέχει εἰς τὴν προκάτοχον Κυβέρνησιν· διότι, ὅπως ἡμεῖς ἀναλαμβάνομεν διὰ τοῦ νομοσχεδίου, τὸ ὁποῖον ὑποβάλλομεν, ὑποχρεώσεις μεταλλικὰς διὰ τὸν μῆνα Δεκέμβριον, οὕτως ὑπῆρχον ἀνειλημμέναι ἐκ τοῦ συστήματος, ὅπερ εἶχεν ἀποδεχθῆ ἡ προκάτοχος Κυβέρνησις, ὑποχρεώσεις διὰ τὸν μῆνα Δεκέμβριον μεταλλικαὶ ἀνώτεραι ὅσων ἡμεῖς διὰ τοῦ νομοσχεδίου ἀναλαμβάνομεν, καὶ πρὸς ταύτας τὰς ὑποχρεώσεις πρόνοια οὐδεμία ὑπῆρχεν. Ἑπομένως, ἐὰν ὑπῆρξε δυσχερὴς εἰς τὴν παροῦσαν Κυβέρνησιν ἡ ἀπόκτησις ἐντὸς τεσσάρων ἑβδομάδων ἄνευ σπουδαίας διαταράξεως τῆς ἀγορᾶς τῶν ἀναγκαίων 2,758,000 δραχμῶν πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἐν τῷ νομοσχεδίῳ τούτῳ, ἐπίσης ἤθελεν εὑρεθῆ εἰς δυσχέρειαν ὁ καλούμενος νὰ ἐκτελέσῃ τὸ σύστημα τῆς προκατόχου Κυβερνήσεως, κατὰ τὸ ὁποῖον θὰ ἀπῃτοῦντο σήμερον 2,850,000 δραχμαὶ διὰ τὴν πληρωμὴν τῶν τῆς ὑπηρεσίας τοῦ δανείου τῶν Μονοπωλίων.

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Μοὶ ἐπιτρέπετε μίαν διακοπήν; Ἐννοεῖτε ὅλα τὰ δάνεια, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐξαιρέσεως, διὰ τὸ τοκομερίδιον τὸ παρόν;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Τὰ μεταλλικά.

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Ἄνευ ἐξαιρέσεως;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὅλα τὰ μεταλλικά. Διότι τὰ μὴ μεταλλικὰ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς σύστημα περικοπῆς, ἀφοῦ ταῦτα ὑφίστανται περικοπὴν ἐκ τῆς μετατροπῆς τοῦ τραπεζικοῦ γραμματίου εἰς μέταλλον.

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Ὥστε οὐδεμίαν ἐξαίρεσιν κάμνετε;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Πάντα λέγω τὰ μεταλλικά, ταῦτα δὲ τὰ μεταλλικὰ εὑρίσκετε ἐνταῦθα, ἐν ἄρθρῳ 1 ἀπαριθμούμενα. Λέγω δὲ τοῦτο ἐν ἀκριβολογίᾳ, διότι ὑπάρχει καί τι δάνειον, καταλεγόμενον ἐν τῷ κυμαίνοντι χρέει καὶ ἀρχικῶς μεταλλικόν, ὅπερ, μετατραπὲν εἰς δάνειον τραπεζικῶν γραμματίων, δὲν εὕρηται ἐν τοῖς ἀπαριθμουμένοις ἐνταῦθα. Ἐνταῦθα, ὅμως, ἔχετε τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν δανείων, εἰς ἃ ἀφορᾷ τὸ νομοσχέδιον, ἑπομένως δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ περὶ τούτων ἀμφιβολία.

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Τὸ ἐξαιρούμενον δάνειον ποῖον εἶναι;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Τὸ τῶν 16,500,000 δὲν εἶναι ἐξαιρούμενον, διότι ἐγένετο δάνειον τραπεζικῶν γραμματίων.

ΡΑΛΛΗΣ. Σήμερον;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Διὰ τροπῆς καθίσταται δάνειον τραπεζικῶν γραμματίων.

ΡΑΛΛΗΣ. Ἀλλ' εἰς ἀκέραιον;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Εἰς ἀκέραιον, βεβαίως.

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Τὰ ἄλλα εἰς ἀκέραιον;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὅλων τῶν δανείων τῶν εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια τὰ τοκομερίδια πληρώνονται εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια καὶ εἰς ἀκέραιον.

ΡΑΛΛΗΣ. Τὰ ληξιπρόθεσμα τοκομερίδια, τὰ ἀπὸ τοῦ Μαΐου μέχρι Δεκεμβρίου, θὰ πληρωθοῦν εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὅ,τι πληρωθῇ εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια, θὰ ὑπολογισθῇ ἐπὶ τῷ ἀρτίῳ, δηλαδὴ θὰ καταβληθῶσι τραπεζικὰ γραμμάτια ἄνευ προσαυξήσεως λόγῳ τῆς ὑποτιμήσεως τοῦ τραπεζικοῦ γραμματίου. Τὰ περὶ τούτου θέλω ἀνακοινώσει εἰδικῶς πρὸς τὴν Βουλήν· ἐθεώρησα, ὅμως, καλόν, ἐπὶ τῇ ἐρωτήσει τοῦ κ. βουλευτοῦ ἐξ Ἄρτης, νὰ εἴπω ὅτι τὸ δάνειον τοῦτο, ὡς τραπέν, δὲν περιλαμβάνεται ἐν τοῖς δανείοις τοῖς ὑπαγομένοις εἰς τὴν διάταξιν τοῦ ἄρθρου 1 τοῦ ὑποβαλλομένου νομοσχεδίου. Ἔλεγον, ὅμως, ὅτι ἡ δυσχέρεια, εἰς ἣν εὑρέθη ἡ παροῦσα κυβέρνησις, ὅπως ἄνευ διαταράξεως τῆς ἀγορᾶς ἀποκτήσῃ ἐν αὐτῇ τὸ ποσὸν τοῦ μεταλλικοῦ, τὸ ἀναγκαῖον πρὸς τὴν καταβολὴν τῶν 30% ἐπὶ τῶν τοκομεριδίων τοῦ Δεκεμβρίου, δὲν προέρχεται ἐκ παραλείψεως τῆς παρούσης κυβερνήσεως, ἀλλὰ προέρχεται ἐκ παραλείψεως τῆς προκατόχου κυβερνήσεως, ἥτις, ὀφείλουσα νὰ προνοήσῃ περὶ ποσοῦ μεγαλυτέρου ἐκείνου, περὶ οὗ ὠφείλομεν ἡμεῖς νὰ προνοήσωμεν, οὐ μόνον δὲν ἄφησε ποσὸν ἐν τῷ Δημοσίῳ Ταμείῳ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἀλλὰ τοὐναντίον ἄφησε καὶ ὑποχρεώσεις, ὧν τινες εἰσέτι εἶναι ἀνεκπλήρωτοι, τινὲς δὲ ἐξεπληρώθησαν ἤδη.

Ἀλλὰ περὶ τούτου δὲν πρόκειται ἤδη, καὶ ἂν μὴ ἐγίνετο ἡ διακοπὴ ἐκείνη πρὸ ὀλίγου, δὲν ἤθελον μνησθῆ τῶν περὶ τούτου, διότι δὲν ἔχομεν ἤδη νὰ ἐξετάσωμεν τίνος ἕνεκα ἡ ἀγορὰ ἡμῶν δυσχερῶς παρέχει τὸ μεταλλικόν· ὅ,τι ὅμως λέγω εἶναι ὅτι τὸ μεταλλικὸν δύναται ἡ ἀγορὰ ἡμῶν νὰ παράσχῃ ἐπὶ τῷ ἐτησίῳ ποσῷ, τῷ ἀναγεγραμμένῳ ἐν τῷ νομοσχεδίῳ, καὶ ἂν ἔτι ὑποτεθῇ ὅτι δὲν ἤθελον τελεσφορήσει τὰ ἤδη ὑπὸ διαπραγμάτευσιν πρὸς τοὺς κεφαλαιούχους, καὶ ἑπομένως ἤθελεν ἡ ἀγορὰ ἀναγκασθῆ ἐπὶ χρόνον τινὰ νὰ παράσχῃ τὸ κατὰ τὸ νομοσχέδιον ἐπὶ ταῖς ἰδίαις καὶ μόναις δυνάμεσι στηριζομένη, διότι ἡ κατὰ τὸ νομοσχέδιον ἐτησία καταβολὴ εἰς μεταλλικὸν δὲν εἶναι ἀνωτέρα τῶν 7,758,000 φράγκων χρυσῶν, τὸ ποσὸν δὲ τοῦτο, κατανεμόμενον ἐφ' ὅλον τὸ ἔτος, νομίζω ὅτι ἄνευ διαταράξεως τῆς ἀγορᾶς δύναται νὰ χορηγηθῇ παρ' αὐτῆς. Ἀλλά, καίτοι τὸ ποσὸν τοῦτο δύναται νὰ χορηγηθῇ ὑπὸ τῆς ἀγορᾶς ἄνευ διαταράξεως, καὶ ἑπομένως, καίτοι δυνάμεθα νὰ προβῶμεν εἰς τὸν διακανονισμὸν τῶν ὑποχρεώσεων ἡμῶν ἐκ δανείων, κατὰ τὰ ἐν τῷ νομοσχεδίῳ, δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὰ οὕτω κανονιζόμενα ὡς τὰ ὁριστικά, δὲν τὰ θεωροῦμεν ὡς τὰ ὁριστικά, καὶ διότι εἰς τὴν σύμβασιν θέλομεν προβῆ ἀπὸ ἴσου μετὰ τῶν πιστωτῶν ἡμῶν διαπραγματευόμενοι, καὶ ἑπομένως πρέπει νὰ ἐπιτρέψωμεν καὶ εἰς ἐκείνους νὰ ἀποφανθῶσι περὶ τῶν δυνάμεων ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς δηλοῦμεν, ποίαν περὶ αὐτῶν ἔχομεν γνώμην, ἀλλὰ καὶ διότι ἐλπίζομεν ὅτι ἐν χρόνῳ οὐχὶ πολὺ μεμακρυσμένῳ, ἤδη μάλιστα, ὅτε διὰ τοῦ νομοσχεδίου τούτου παύομεν διατελοῦντες ὑπὸ τὴν στενοχωρίαν βραχειῶν διοριῶν, αἱ διαπραγματεύσεις πρὸς κεφαλαιούχους θέλουσιν ἀπολήξει εἰς ἀποτέλεσμα ἐπιτρέπον καὶ εἰς ἡμᾶς νὰ πληρώσωμεν ὡς πλείονα εἰς τοὺς πιστωτάς, καὶ εἰς τοὺς πιστωτὰς νὰ ἀξιῶσιν ὡς πλείονα παρ' ἡμῶν. Ἀλλ' ἕως τότε, ἕως οὗ ἐπιτύχωμεν παρὰ κεφαλαιούχων ἐν τῷ ἐξωτερικῷ παροχὴν μεταλλικοῦ, ἥτις, διακανονίζουσα τὰ τῆς νομισματικῆς καὶ τῆς τραπεζικῆς παρ' ἡμῖν καταστάσεως, νὰ παρέχῃ εἰς τὸ Κράτος τὸ ἔδαφος πρὸς εὐρυτέραν καὶ κανονικωτέραν ἐνέργειαν, ἔχομεν τὰ μέσα πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν παντός, ὅ,τι διὰ τοῦ νομοσχεδίου ἐπαγγελόμεθα, διότι αἱ ὑποχρεώσεις, ἃς διὰ τοῦ νομοσχεδίου προσωρινῶς ἀναλαμβάνομεν καὶ αἵτινες βεβαίως δὲν εἶναι ἐπαρκεῖς πρὸς τὰς ἄκρας ἀξιώσεις τῶν πιστωτῶν περὶ διαρκοῦς κανονισμοῦ, εἶναι, ὅμως, ἐπαρκεῖς, ὅπως πείσωσιν αὐτοὺς ὅτι πράττομεν σήμερον ὅ,τι ἡ κατάστασις τῆς κυκλοφορίας παρ' ἡμῖν καὶ ἡ κατάστασις ἡ τραπεζικὴ παρ' ἡμῖν ἐπιτρέπουσι, καὶ ὅπως ἐπὶ τῇ πεποιθήσει ταύτῃ ἀναμείνωσι τὴν ἔκβασιν τῶν διαπραγματεύσεων πρὸς τοὺς κεφαλαιούχους, ἀπεκδεχόμενοι αὐτὴν αἰσίαν καὶ συντελοῦντες μάλιστά τινες ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν αἰσίαν αὐτῶν ἔκβασιν. Οὕτως, ἄρα, κανονίζονται τὰ τοῦ μέλλοντος περὶ τὰ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἐκ δανείων μεταλλικῶν ὑποχρεώσεων τοῦ Κράτους.

Καταλύεται τὸ δάνειον τῆς κεφαλαιώσεως, δι' οὗ ἀπετίνοντο ὁριστικῶς πρὸς τοὺς κατόχους τῶν τοκομεριδίων ἀντὶ μεταλλικῶν νομισμάτων τίτλοι, ἀνθ' ὧν κατὰ τὸν Ἰούνιον, ὡς ἐκ τῆς λειτουργίας τοῦ γνωστοῦ συνδικάτου, ἐλήφθησαν παρά τινων ἐξ αὐτῶν 85 τοῖς % εἰς χρυσόν, ἀλλὰ παρ' ἄλλων ἐκ τῶν τῆς αὐτῆς κατηγορίας κατόχων, ὡς καὶ παρὰ τῶν κατόχων τῶν τοκομεριδίων τοῦ Σεπτεμβρίου, ἐλήφθησαν ποσοστὰ πολὺ κατώτερα, κατελθόντα καὶ μέχρι 35 καὶ 30 τοῖς %. Ἐδίδοντο, ἄρα, κατὰ τὸ σύστημα τοῦ δανείου τῆς κεφαλαιώσεως εἰς χρυσὸν 30% ἐπὶ τῆς ὀφειλῆς, ὑποχρεοῦντα τὸ Κράτος ἀντὶ 100, ἐδίδοντο δὲ ταῦτα εἰς τοὺς κατόχους ὁριστικῶς καὶ οὐχί, ὡς κατὰ τὸ νομοσχέδιον, προσωρινῶς καὶ ἐπὶ τῇ ἐπιφυλάξει τῆς ἐνασκήσεως τοῦ δικαιώματος αὐτῶν, ὅπως συνεννοηθῶσι μετὰ τοῦ Δημοσίου περὶ τοῦ συμβιβασμοῦ. Κατὰ τὸ σύστημα τοῦ δανείου τῆς κεφαλαιώσεως, τὸ Κράτος, ἐπιβαρυνόμενον διὰ χρέους 100, παρεῖχεν εἰς τὸν ὁμο-

λογιοῦχον μόνον 30, ἐνῷ κατὰ τὸ νομοσχέδιον 30 παρέχει τὸ Δημόσιον ἐπὶ τοῖς ἑκατόν, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τοῖς τρισὶ τούτοις δεκατημορίοις χρεοῦται, οἱ δὲ κάτοχοι δέχονται ταῦτα προσωρινῶς καὶ μέχρι διακανονισμοῦ, εἰς ὃν θέλουσι μετάσχει καὶ αὐτοὶ ἀπὸ ἴσου πρὸς τὴν Κυβέρνησιν διαπραγματευόμενοι, καὶ ὅστις, περιβαλλόμενος τὴν ἔγκρισιν τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας, θὰ εἶναι ἀσφαλὴς καὶ διαρκής, ἐνῷ ὁ τοῦ δανείου τῆς κεφαλαιώσεως, ἐστερημένος τοῦ συμπληρώματος τούτου, ἦτο ἐξ ὑπαρχῆς ἄκυρος.

Ὁ κανονισμός, ἄρα, ὁ νῦν προτεινόμενος, ἀποφεύγει πᾶσαν αὐθαιρεσίαν, ἐπιφυλάσσων ἀκέραια πρὸς τὸν ὁριστικὸν διὰ συμβιβασμοῦ κανονισμὸν τὰ δικαιώματα τῶν ὁμολογιούχων. Κατ᾽ οὐδὲν μεταβάλλει τὰς ὑποχρεώσεις τοῦ Κράτους ἡ προσωρινῶς καθοριζομένη παροχή, διότι μόνον τῇ θελήσει τῶν ἐχόντων δικαίωμα πρὸς τοῦτο θέλουσι κανονισθῆ τὰ τῶν ὁριστικῶν ὑποχρεώσεων. Παρέχει εἰς αὐτούς, ἐν τῷ μεταξύ, τὸ νομοσχέδιον ὅ,τι θὰ τοῖς παρεῖχε τὸ δάνειον τῆς κεφαλαιώσεως, ἀλλ᾽ ὑπὸ τὴν ἐπιφύλαξιν ἁπάντων τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν, ἅτινα διὰ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ τίτλου τῆς κεφαλαιώσεως ἐθυσιάζοντο. Δὲν ἀμφιβάλλω δὲ ὅτι κατόπιν τῆς ἐπιφυλάξεως ταύτης θὰ γίνῃ τελεσφόρος ἐνέργεια, ὡς δὲ εἶπον, εἰς τὴν ἐνέργειαν ταύτην ἡ Κυβέρνησις ὀφείλει νὰ προέλθῃ ἐπὶ τῇ πεποιθήσει ὅτι οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Ἔθνους θέλουσι νὰ ἀναδεχθῇ τὸ Κράτος πᾶσαν ὑποχρέωσιν, ἣν δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ. Δὲν δίδουσιν οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Ἔθνους εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἐντολήν, ὅπως ζητήσῃ νὰ ὠφελήσῃ τὸ Κράτος διὰ περιστολῆς τῶν παροχῶν, τοὐναντίον προτείνονται τὰ ἐν τῷ νομοσχεδίῳ ἐπὶ τῇ πεποιθήσει ὅτι ἐντέλλεται ἡ Βουλὴ εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ὅπως ἐπιληφθῇ τῶν διαπραγματεύσεων, ἐπιδιώκουσα παροχὴν πρὸς τοὺς πιστωτάς, ὅσον ἐπιτρέπουσιν αἱ οἰκονομικαὶ δυνάμεις τοῦ Κράτους μεγαλυτέραν, χάριν τῆς ἠθικῆς ὠφελείας, ἣν διαβλέπει ἐν τῇ ὅσον ἔνεστι μικροτέρᾳ περικοπῇ τῶν καταβαλλομένων λόγῳ ὑποχρεώσεων ἐκ δανείων μεταλλικῶν. Παρέχει δὲ τὴν ἐντολὴν ταύτην ἡ Βουλὴ βεβαία ὅτι ἐν τοιούτῳ πνεύματι καὶ οἱ πιστωταὶ θέλουσιν ἐργασθῆ, ἐπιζητοῦντες ἐν ταῖς ὑποχρεώσεσι τοῦ Κράτους πᾶν ὅ,τι δύνανται νὰ βαστάσωσιν αἱ οἰκονομικαὶ αὐτοῦ δυνάμεις, οὐχί, ὅμως, καὶ ὅ,τι ἤθελεν ἀφαιρέσει ἀπὸ τοῦ Κράτους τὰς δυνάμεις, ἵνα ἐπιτελέσῃ κανονικῶς τὰς ἐπιβαλλομένας ὑποχρεώσεις. Διότι ἡ ἀσφάλεια περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεων καὶ ἡ πεποίθησις ἐπὶ τὴν ἀσφάλειαν ταύτην θέλουσι παρέχει εἰς τοὺς τίτλους τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἀξίαν, ἣν δὲν παρέχει μόνον τὸ ἀναγραφόμενον ποσόν.

Ἐν τοιούτῳ πνεύματι διεξαγομένων τῶν διαπραγματεύσεων, ἔχω τὴν πεποίθησιν ὅτι θέλουσιν αὗται καταλήξει εἰς ἀποτέλεσμα ἱκανοποιοῦν καὶ τοὺς πιστωτὰς καὶ τὸ Κράτος. Ὀφείλομεν, ὅμως, νὰ μὴ ἀναμένωμεν τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο, ἵνα παράσχωμεν εἰς τοὺς ἔχοντας δικαιώματα ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ταμείου πᾶν ὅ,τι τὸ Ταμεῖον δύναται νὰ παράσχῃ εἰς αὐτούς, μετατρέπον τραπεζικὰ αὐτοῦ γραμμάτια εἰς μεταλλικόν. Ἡ παροχὴ αὕτη κανονίζεται ὑπὸ τοῦ νομοσχεδίου ὡς προκαταβολὴ ἐπὶ τοῦ ὁριστικοῦ συμβιβασμοῦ· τούτου δὲ ἡ τελεσφόρησις ἔσται τὸ ἐχέγγυον τῆς οἰκονομικῆς τοῦ Κράτους ἀναρρώσεως. (Ἐπιδοκιμασίαι ἐκ τῆς δεξιᾶς).

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Τὸ ὑπὸ τοῦ κ. Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως ὑποβληθὲν νομοσχέδιον θέλει τυπωθῆ καὶ διανεμηθῆ. (Ὥρα Παράρτημα, ἀριθ. 24).

ΡΑΛΛΗΣ. Τὸ νομοσχέδιον, τὸ ὁποῖον ὑπέβαλεν ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, θ᾽ ἀκολουθήσῃ τὴν πορείαν, ἣν διαγράφει ὁ Κανονισμός· θὰ τυπωθῇ καὶ θὰ διανεμηθῇ, καὶ τὰς διατάξεις αὐτοῦ θὰ ἔχωμεν ὅλον τὸν χρόνον, ὅπως τὰς ἐξακριβώσωμεν καὶ ὅπως τὰς ἐκτιμήσωμεν, παραβάλλοντες αὐτὰς πρὸς τὸ δάνειον τῆς κεφαλαιώσεως καὶ καθιστῶντες τὴν ἀκριβῆ θέσιν, τὴν ὁποίαν κατέστησε διὰ τὸ Κράτος καὶ διὰ τοὺς δανειστὰς τὸ σχέδιον τοῦ κ. Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως. Ἀλλ᾽ ὀφείλω ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς, ἀφ᾽ ἧς ἐξηνέχθησαν αἱ ψευδεῖς ἐπαγγελίαι, τὰς ὁποίας πρὸ ὀλίγου ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς ἐξέφερεν ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, νὰ ὑψώσω φωνὴν διαμαρτυρίας, ὅπως τοὐλάχιστον καλύψω τὴν εὐθύνην καὶ τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ Ἔθνους. Πᾶσαι ἐκεῖναι αἱ ἐπαγγελίαι περὶ διαρρυθμίσεως τῶν οἰκονομικῶν, περὶ συνάψεως δανείου, περὶ ἐνισχύσεως τῶν Τραπεζῶν, εἶναι ὅλως ψευδεῖς καὶ ἔωροι, δύναμαι δὲ νὰ βεβαιώσω μὲ τὸν ἐπισημότερον τρόπον ὅτι οὐδεμία διαπραγμάτευσις πρὸς ὁμάδα δανειστῶν ὑφίσταται. Ὅλα ταῦτα ἦσαν ἀρτύματα, διὰ τῶν ὁποίων προσεπάθησεν ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως νὰ κολάσῃ τὸ ἄξεστον καὶ χονδροειδὲς σύστημα, τὸ ὁποῖον εἰσάγει διὰ τοῦ νομοσχεδίου τὴν αὐθαίρετον ἀποκοπὴν 70% ἐπὶ τῶν ὀφειλῶν τοῦ Δημοσίου, ἀλλ᾽ οὐχὶ κἂν 70%, ἀλλὰ τὴν ἄκαιρον διακοπὴν πάσης πληρωμῆς εἰς χρυσόν, τὴν πληρωμὴν δὲ εἰς τραπεζογραμμάτια. Αὐτὸ εἶναι τὸ ὅλον σύστημα, τὸ ὁποῖον θὰ εἰσαχθῇ διὰ τοῦ νομοσχεδίου· τὸ σύστημα αὐτὸ τὸ ἤρτυσεν, ὡς εἶπον, μὲ τὰς ποικίλας ἐκείνας ἐπαγγελίας. Εὑρισκόμεθα πάλιν εἰς τὸν μῆνα Δεκέμβριον· καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εὑρισκόμεθα εἰς τὸν μῆνα Δεκέμβριον, ὅτε ἤρξαντο αἱ ἐπαγγελίαι περὶ τοῦ δανείου τῶν 70, τῶν 100 ἢ 125 ἑκατομμυρίων. Καὶ τότε ἐξήγγελλον ἐντεῦθεν ἐπαγγελίας καὶ διαβεβαιώσεις περὶ διαπραγματεύσεων, ὅπως ἐξαπατήσωσι τοὺς κατόχους ἑλληνικῶν χρεωγράφων, ὅπως ἐξαπατήσωσι τὴν ἑλληνικὴν ἀγοράν, ὅπως ἐξαπατήσωσι καὶ τὰ ξένα χρηματιστήρια. Καὶ σήμερον μὲ τὰς αὐτὰς ἐπαγγελίας πρὸς τοὺς αὐτοὺς σκοποὺς ἀποβλέ-

πουσιν! Ἔχω ὑπ᾽ ὄψιν μου ἄρθρον γαλλικῆς ἐφημερίδος, ἐν τῷ ὁποίῳ λέγεται ὅτι ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως μεταμφιέζει τὴν ἀλήθειαν, ὁσάκις ὁμιλῇ ἀπὸ τοῦ ἐθνικοῦ βήματος. Δύναται νὰ πράττῃ τοῦτο καὶ πάντοτε τὸ πράττει εἰς βάρος του· ἀλλ᾽ ἐθεώρησα ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀφήσω νὰ παρέλθῃ καμμία στιγμὴ χωρὶς τὴν εὐθύνην τῶν ἀβασίμων ἰσχυρισμῶν καὶ τῶν ἀβασίμων ἐπαγγελιῶν του νὰ τὴν ἐπιρρίψω ἐπ᾽ αὐτοῦ καὶ ἐπὶ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἤθελον τὸν ἀκολουθήσει. Ἠθέλησε νὰ ἐπιρρίψῃ τὴν εὐθύνην περὶ τοῦ νομοσχεδίου αὐτοῦ εἰς τὴν προκάτοχον κυβέρνησιν, διότι δὲν ἀφῆκεν ἐπαρκῆ τὰ μέσα, ὅπως δυνηθῇ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸ τοκομερίδιον τοῦ 1,600,000 δραχμῶν, τὸ ὁποῖον λήγει τὴν 3 Δεκεμβρίου, μεθαύριον· ἀλλ᾽ ἐλησμόνησεν ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἐκείνη ἐφρόντισε περὶ τοῦ δανείου τῆς κεφαλαιώσεως. Ἐλησμόνησεν ὅτι, ἐὰν σήμερον δύναται νὰ ἐπαγγελθῇ ὅτι δύναται νὰ δώσῃ εἰς τραπεζογραμμάτια ἐν ἰσοτιμίᾳ τὸ ὀφειλόμενον τοκομερίδιον τοῦ Δεκεμβρίου, τοῦτο ὀφείλεται ἀκριβῶς εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς προκατόχου κυβερνήσεως. Τί δὲ ἀφῆκεν αὐτὴ εἰς ἐκείνην, ὅταν μετὰ ἕνα μῆνα ἔληγε τὸ τοκομερίδιον τοῦ Ἰουνίου; Ἀφῆκε τὰς 400,000 δραχμὰς εἰς χαλκὸν καὶ τὰ ἐφθαρμένα κέρματα. Σήμερον, ὅμως, δύναται νὰ διαθέσῃ εἰς τραπεζογραμμάτια, τὰ ὁποῖα ἡμεῖς συνελέξαμεν, 12,000,000 ὅλα. Ἔπρεπε νὰ προστεθῇ καὶ τοῦτο, ὅπως στεφθῇ τὸ ἔργον τοῦ κ. Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, τὸ τῆς ἀληθείας καὶ τὸ τῆς εἰλικρινείας καὶ πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ Ἔθνους καὶ πρὸς τὸ Ἔθνος καὶ πρὸς τοὺς δανειστὰς αὐτοῦ.

Χ. ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. (Πρωθυπουργός). Εἰς τὴν βεβαίωσιν τοῦ κ. βουλευτοῦ ὅτι δὲν ὑφίστανται διαπραγματεύσεις, νομίζω ὅτι δὲν μοὶ ἐπιτρέπετε νὰ ἀντιτάξω τι, ἀφοῦ ὁ κ. βουλευτὴς ἀρύεται τὰς πληροφορίας ἐκ τῶν οὐρανῶν, ὡς ἐδήλου προχθὲς ἀπὸ τοῦ βήματος, τὰ δὲ ὕψη, εἰς ἃ αὐτὸς αἰωρεῖται, εἶναι ἀπρόσιτα εἰς ἡμᾶς. Ἐνδέχεται, ὅμως, διὰ τῶν νεφελῶν νὰ μὴ διακρίνῃ ὁ κύριος βουλευτὴς τὰ συμβαίνοντα ἐπὶ τοῦ χαμηλοῦ ἐδάφους, ἐφ᾽ οὗ ἡμεῖς κινούμεθα, πλανώμενοι ὅτι διεξάγομεν ἐν δυσχερείαις καὶ διαπραγματεύσεις.

Περὶ δὲ τοῦ ἑτέρου τῶν ἀνακινηθέντων ὑπὸ τοῦ κ. βουλευτοῦ ζητημάτων παρατηρῶ ὅτι, ἂν δυνάμεθα νὰ πληρώσωμεν εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια τὸ τοκομερίδιον τοῦ Δεκεμβρίου μηνός, οὐχὶ ἐπὶ τῷ ἀρτίῳ, ὡς εἶπεν ὁ κ. βουλευτής, ἀλλὰ πρὸς 50% ...

ΡΑΛΛΗΣ. Εἴπατε εἰς τὸ ἄρτιον.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. ... Ἐὰν δυνάμεθα, λέγω, νὰ πληρώσωμεν τὸ τοκομερίδιον πρὸς 50%, βεβαίως θὰ ἠδυνάμεθα νὰ πληρώσωμεν αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῷ ἀρτίῳ, ἡ πληρωμή, ὅμως, ἐπὶ τῷ ἀρτίῳ οὕτως ἤθελε διαταράξει τὴν ἀγοράν, οὕτως ἤθελεν ὑψώσει τὴν τιμὴν τοῦ συναλλάγματος, ὥστε ζημίαν θὰ ὑφίσταντο οἱ πιστωταὶ ἐκ τῆς κατὰ τὸ φαινόμενον ἀνωτέρας πρὸς αὐτοὺς καταβολῆς. Τὸ δὲ πρὸς τὴν καταβολὴν χρῆμα εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια, εἴτε πρὸς 50% εἴτε καὶ ἐπὶ τῷ ἀρτίῳ, παρέστησεν ὁ κ. βουλευτὴς ὡς παραχθὲν ἐκ τῆς διαχειρίσεως τῆς προκατόχου κυβερνήσεως. Δὲν ἐξετάζω πόσα ἡ προκάτοχος κυβέρνησις ἐκληροδότησεν εἰς τὴν διάδοχον, καὶ ἂν ταῦτα θὰ ὦσιν ἐπαρκῆ πρὸς τὴν πληρωμὴν ἐπὶ τῷ ἀρτίῳ, ἀφοῦ πᾶν τὸ κληροδοτηθὲν εἶναι μέρος μόνον τοῦ χρήματος, ὅπερ ἔδει νὰ εὑρίσκηται ἐν τῇ κατοχῇ τοῦ Δημοσίου, ἀποτίσαντος τὰς ἐκ τοῦ δημοσίου χρέους ὀφειλὰς αὐτοῦ διὰ τίτλων δανείου κεφαλαιώσεως ἀντὶ χρήματος. Οὐ μόνον οὐδὲν χρηματικὸν ποσὸν κατέλιπον οἱ προκάτοχοι προερχόμενον ἐκ τῶν οἰκονομιῶν τῆς διαχειρίσεως αὐτῶν, ἀλλ᾽ ἡ διαχείρισις αὐτῶν ἐμείωσε τὸ χρῆμα τοῦ Δημοσίου τὸ μὴ διατεθὲν εἰς τὴν ἀπότισιν τῶν κεφαλαιωθέντων τοκομεριδίων τοῦ δημοσίου χρέους. Καὶ ναὶ μέν, ἂν ἡμεῖς διεχειριζόμεθα τὰ τοῦ Δημοσίου, δὲν θὰ ἐπληρώνομεν διὰ κεφαλαιώσεως καί, ἑπομένως, δὲν θὰ εἴχομεν διαθέσιμον τὸ εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια ἰσότιμον τῶν κεφαλαιωθέντων, ἀλλ᾽ ἂν τὸ σύστημα ἡμῶν ἐφηρμόζετο, θὰ ἐτρέποντο τὰ προσωρινὰ μεταλλικὰ δάνεια, κατὰ τὴν παρασκευασθεῖσαν πρὸς τοὺς καταβαλόντας αὐτὰ συμφωνίαν, εἰς δάνειον πάγιον, θ᾽ ἀπηλευθεροῦντο δὲ οὕτω τὰ 8,760,000 δραχμῶν εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια, ἅτινα, ἐξοικονομηθέντα ὑπὸ τῆς διαχειρίσεως ἡμῶν, ἐχρησίμευον εἰς ἐγγύησιν τοῦ προσωρινοῦ μεταλλικοῦ δανείου τῶν 7,300,000 φρ. Ταῦτα τὰ 8,760,000 δραχμῶν θὰ ἦσαν ἐπαρκῆ καὶ πρὸς τὴν καταβολὴν τοῦ Δεκεμβρίου καὶ πρὸς ἄλλας ἐπιπροσθέτους καταβολάς. Εἰς ταῦτα ἀντιλέγει ὁ κ. βουλευτὴς ὅτι κατὰ τὴν σύμβασιν, ἐφ᾽ ἧς ἐστηρίζετο τὸ ἡμέτερον σύστημα, ὑπεχρεούμεθα νὰ καταργήσωμεν τὰ τραπεζικὰ ταῦτα γραμμάτια. Ἀλλὰ διατί ἀπεδέχθημεν τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην; Διατί ἄλλο ἢ διότι τὸ χρῆμα τοῦτο ἐπερίσσευεν; Ἀφοῦ εἰς τὰς ἄλλας ἡμῶν ἐπήρκει ἡ ληφθεῖσα περὶ αὐτῶν πρόνοια, τὰ περιερχόμενα οὕτω εἰς τὴν ἐλευθέραν διάθεσιν τοῦ Δημοσίου 8,760,000 θὰ διετίθεντο κατὰ τὸ σύστημα, πρὸς ὃ συνεδέετο ἡ συνομολόγησις τῆς συμβάσεως, εἰς μείωσιν τοῦ δανείου τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, τοὐτέστι θὰ κατηργοῦντο· ἀλλ᾽ ἵνα ἡ κατάργησις ἐπενέγκῃ πλήρη τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς, ἐκρίθη συντελεστικὴ ἡ διαπίστωσις τῆς ἐπὶ τῷ ποσῷ τούτῳ μειώσεως τοῦ δανείου τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας διὰ τῆς ἀναγραφῆς τῶν περὶ τούτου ἐν τῇ συμβάσει περὶ τοῦ δανείου. Ταῦτα πάντα παρεῖδεν ὁ κ. βουλευτής, παραστήσας ὅτι ἡ προκάτοχος κυβέρνησις ᾠκονόμησε τὰ κατατεθέντα παρὰ τῇ Τραπέζῃ 4,000,000 δραχμῶν ...

ΕΥΤΑΞΙΑΣ. 5,000,000 ὡς ἔγγιστα.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. ...ἤτοι κατὰ τὸ διάστημα τῆς 30 Μαΐου ἀνὰ 1,000,000 κατὰ μῆνα ἀπὸ τῆς 1 Ἰουλίου, πρὸς μείωσιν τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφο-

ρίας, ἐνῷ ταῦτα οὐδαμῶς προέρχονται ἐξ οἰκονομιῶν, ἀλλὰ τοὐναντίον, ἐφ' ὅσον εἶναι ἐλάσσονα τῶν κεφαλαιωθεισῶν ὀφειλῶν, καταδηλοῦσιν ἔλλειμμα διαχειρίσεως.

ΡΑΛΛΗΣ. Διὰ νὰ ἐννοήσῃ τις ὅτι ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως πάντοτε μετημφιεσμένην παριστᾷ τὴν ἀλήθειαν ἐνώπιον τῆς Βουλῆς, δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ ἀνέλθῃ εἰς ἀνωτέρας σφαίρας, οὔτε νὰ ὁμιλήσῃ μὲ ἀγγέλους καὶ οὐρανούς· δὲν ἔχει ἢ νὰ ὁμιλήσῃ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πινάκων τοὺς ὁποίους παρουσιάζει ὁ κ. πρωθυπουργός. Τί ἔλεγεν ἡμῖν πρὸ ὀλίγου; Ὅτι ἐκ τῶν 8,760,000 δραχμῶν εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια, τῶν ἐνεχυριασμένων παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ, ἡμεῖς ἐλάβομεν διὰ τακτικὰς δαπάνας τοῦ Κράτους 5,600,000.

Χ. ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. (Πρωθυπουργός). Δὲν εἶπον διὰ τακτικὰς δαπάνας.

ΡΑΛΛΗΣ. Ἀλλὰ διὰ τί εἴπετε; Ἔπρεπε νὰ εἴπητε ὅτι οἱ δανεισταὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι σᾶς εἶχον δώσει κατὰ Ὀκτώβριον διὰ τὸ τοκομερίδιον τὰ 7,300,000 φράγκα, πρὸς ἀσφάλειαν τῶν ὁποίων καταθέσατε τὰ 8,600,000 δραχμῶν, δὲν ἤθελον πλέον ν' ἀνανεώσωσι τὴν προκαταβολήν των καὶ ἔθηκαν χεῖρα ἐπὶ τῶν ἑκατομμυρίων τῶν ἐνεχυριασμένων, διὰ νὰ πληρωθῶσι. Μέχρι σήμερον δὲ δὲν ἐπληρώθησαν. Ἀλλὰ δὲν πρόκειται περὶ τῶν ὑποχρεώσεων ἐκείνων, τὰς ὁποίας ἀνελάβετε διὰ τῶν προκαταβολῶν, πρόκειται περὶ τῶν ὑποχρεώσεων, ἃς μᾶς ἀφήκατε, περὶ τῶν προβλέψεών σας διὰ τὴν τακτικὴν πληρωμὴν τῶν τοκομεριδίων. Σᾶς ἠρώτησα πρὸ ὀλίγου τί προεβλέψατε διὰ τὴν πληρωμὴν αὐτῶν; Ὡς μόνην πρόβλεψιν εὕρομεν τὰς 400,000 δραχμὰς εἰς χαλκόν, τὰς 400,000 δρχ. εἰς ἐφθαρμένα κερμάτια.

Ἡ ἀλήθεια, ὅμως, δυστυχῶς δὲν μένει πλέον ἐντὸς τῶν τοίχων τῆς αἰθούσης ταύτης· ἐξῆλθε τῶν τοίχων, καὶ ἰδοὺ πῶς σχολιάζεται εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐφημερίδας ἡ γλῶσσα ἣν τηρεῖ ἀπέναντι τῆς ἐθνικῆς ἀντιπροσωπείας ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως (ἀναγινώσκει γαλλιστί).

Οὕτω, κατὰ τὴν ξένην ταύτην ἐφημερίδα, ὁ κ. Τρικούπης, ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, προβάλλων τοιούτους ἰσχυρισμούς, οἵους ἠκούσατε πρὸ ὀλίγου, μετημφίεσε τὴν ἀλήθειαν ἐνώπιον τῆς ἐθνικῆς ἀντιπροσωπείας, χωρὶς νὰ ἐρυθριάσῃ.

ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ. Κάποιος κακοήθης, βεβαίως, θὰ τὰ ἔγραψεν αὐτά.

ΡΑΛΛΗΣ. Τὰ γράφει ὁ «Moniteur de la Chance Universelle».

ΠΟΛΛΟΙ ΒΟΥΛΕΥΤΑΙ (ἐκ δεξιῶν). Ὢ! ὢ! ὢ!

ΡΑΛΛΗΣ. Καὶ πῶς ἠδύνατο νὰ χαρακτηρίσῃ τὰ ἐνώπιον ὑμῶν λεγόμενα; Τότε ἔλεγεν ὁ κ. Τρικούπης ὅτι ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ ἀμέσως μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς συμβάσεως τὰ 8,760,000 δραχμῶν, καὶ ἡ σύμβασις περιελάμβανε ρητὴν διάταξιν, καθ' ἣν τὰ τραπεζογραμμάτια ἐκεῖνα ὤφειλον νὰ καῶσι, καὶ σήμερον σᾶς ἔλεγεν ὅτι ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἐλάβομεν ἤδη ἡμεῖς, πρόκειται νὰ πληρώσῃ τὰ 50%, τὰ ὁποῖα πρὸ ὀλίγου μᾶς παρίστα ὅτι πρόκειται νὰ εἶναι 100%.

ΤΙΝΕΣ ΒΟΥΛΕΥΤΑΙ (ἐκ δεξιῶν). Ὄχι.

ΡΑΛΛΗΣ. Μάλιστα· διότι τὸν ἠρώτησα πῶς πρόκειται νὰ πληρώσῃ καὶ ἀπήντησεν «εἰς τὸ ἄρτιον».

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Δὲν εἶπεν αὐτό.

ΡΑΛΛΗΣ. Αὐτὸ εἶπε.

Χ. ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Τὸ νομοσχέδιον ἀναγράφει πάντα.

ΡΑΛΛΗΣ. Περὶ τοῦ δανείου τῶν 16,500,000 δραχμῶν, ἐβεβαίωσεν ὅτι πρόκειται νὰ πληρωθῇ εἰς τὸ ἄρτιον, ἀλλ', ὅτε τὸν ἠρώτησα καὶ περὶ τῶν ἄλλων δανείων, ἀπήντησεν ὅτι ὅλα πρόκειται νὰ πληρωθῶσιν εἰς τὸ ἄρτιον καὶ εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια.

ΠΟΛΛΟΙ ΒΟΥΛΕΥΤΑΙ (ἐκ δεξιῶν). Ὄχι, ὄχι! (Θόρυβος).

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Ἡσυχάσατε, κύριοι· παρενόησεν ὁ κ. βουλευτής.

ΡΑΛΛΗΣ. Ἐγὼ ἐννόησα, οἱ ἄλλοι παρενόησαν.

ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ. Εἶναι εἰς τὸ νομοσχέδιον γεγραμμένον.

ΡΑΛΛΗΣ. Ἀλλ' ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως διὰ πολλῶν ἀρτυμάτων ἐκόσμησε τὸ νομοσχέδιον, καὶ ἓν τῶν ἀρτυμάτων τοῦ νομοσχεδίου αὐτοῦ εἶναι ὅτι ἐπρόκειτο νὰ πληρωθῶσιν εἰς τὸ ἄρτιον 50% εἰς τραπεζογραμμάτια. Αὐτὸ εἶναι τὸ λογοπαίγνιον, ὅτι θὰ πληρωθῶσι τὰ 100 εἰς τὰ 100, ἀλλὰ 50% εἰς τραπεζογραμμάτια.

Ἀλλ' ἐπανέρχομαι εἰς τὰ 8,760,000. Δι' αὐτῶν μᾶς ἐβεβαίωσε πρὸ ὀλίγου ὅτι πρόκειται νὰ ἐκπληρωθῶσιν αἱ ὑποχρεώσεις τοῦ Κράτους καὶ τὸ 30 τοῖς % εἰς τραπεζογραμμάτια. Αὐτὰ εἶναι εἰς χεῖρας τῶν δανειστῶν· τὰ μὲν κατελήφθησαν ὑπὸ τῆς Τραπέζης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὰ δὲ κατέχονται ἀπὸ τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν. Πόθεν, λοιπόν, θὰ λάβῃ τὰ καταβληθησόμενα; Κυρίως θὰ τὰ λάβῃ ἐκ 4½ ἑκατομμυρίων, τὰ ὁποῖα κατετέθησαν ὑπὸ τῆς προκατόχου Κυβερνήσεως ἀπέναντι τοῦ δανείου τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, θὰ τὰ λάβῃ ἐξ ὅλων τῶν ἄλλων χρημάτων, τὰ ὁποῖα κατελήφθησαν ὑπὸ τῆς προκατόχου κυβερνήσεως, θὰ τὰ λάβῃ ἐκ τῶν 3,000,000, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται κατατεθειμένα εἰς τὴν Ἑταιρίαν τῶν Μονοπωλίων. Αὐτὰ ὅλα ἀποδεικνύουσι πρόνοιαν ἐκ μέρους ἡμῶν διὰ τὰς ὑποχρεώσεις τοῦ Κράτους· ἀλλὰ τίνα πρόνοιαν ἔλαβεν ἐκεῖνος διὰ τὰς ὑποχρεώσεις, τὰς ὁποίας ἐκληροδότησεν ἡμῖν;

Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀλήθεια, τὴν ὁποίαν πάντοτε παρέστησεν ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως ἐνώπιον ἡμῶν μετημφιεσμένην. Πιστεύσατε, καὶ πάλιν κακὸν τῆς κεφαλῆς σας κάμνετε· σεῖς θὰ κτυπήσετε καὶ πάλιν τὴν κεφαλήν σας.

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Δὲν προτίθεμαι νὰ συζητήσω

οὐσιαστικῶς τὸ ζήτημα· θὰ τὸ συζητήσω, ὅταν λάβωμεν τὸ νομοσχέδιον καὶ μελετήσωμεν αὐτό. Δι' αὐτοῦ ἐξερχόμεθα τῆς Ἀργεντινῆς καὶ εἰσερχόμεθα εἰς τὴν Πορτογαλίαν. Ἐπεθύμουν, ὅμως, νὰ ἐξηγηθῇ εἰς τὴν Βουλὴν ἓν ζήτημα. Ἦσαν ἐνεχυριασμένα τραπεζικὰ γραμμάτια 8,760,000 δραχμῶν καὶ ἐπιπρόσθετος ἐγγύησις τοῦ προσωρινοῦ δανείου τῶν 7,300,000 χρυσῶν. Ἂν δὲ καλῶς ἀντελήφθην, ἐκ τῶν τραπεζικῶν τούτων γραμματίων ἐλήφθη ποσὸν 5,400,000 δραχμῶν, τὸ ὁποῖον ὑποθέτω ὅτι ἐχρησίμευσε πρὸς ἀγορὰν συναλλάγματος καὶ πληρωμὴν μέρους τῆς προκαταβολῆς αὐτῆς. Εἶναι ἀκριβὲς τοῦτο, καὶ εἰς ποίαν τιμὴν ἠγοράσθη τὸ συνάλλαγμα;

Χ. ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. (Πρωθυπουργός). Ὡς πρὸς τὰς πληροφορίας ταύτας, τὰς ὁποίας ζητεῖ ὁ κ. βουλευτής, λέγω ὅτι 1,209,600 φράγκα τοῦ κυρίου Ἀβέρωφ καὶ 1,350,000 φράγκα τοῦ κυρίου Hambro ὑπάρχουσιν ἔτι ἐν τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ, ὅτι ἕτερα ποσά, ἤτοι 5,610,000 φράγκα καὶ 590,000 φράγκα ἀπεδόθησαν πρὸς τὴν Τράπεζαν Κωνσταντινουπόλεως τὰ πρῶτα, καὶ τἆλλα πρὸς τὴν Τράπεζαν Ἠπειροθεσσαλίας.

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Πότε;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Περαιτέρας πληροφορίας δὲν ἔχω ἐνταῦθα. Φέρω σημείωμα ἐκ τῆς ὑπηρεσίας περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν διὰ τοῦ χρήματος τούτου ἐξετελέσθησαν πληρωμαὶ πρὸς τοὺς πιστούχους.

Περὶ δὲ τοῦ κ. βουλευτοῦ ἐξ Ἀττικῆς, λέγω ὅτι μετὰ τὰς ἀνακοινώσεις, ἃς ἐποιεῖτο ἐκ τῶν νεφελῶν, ἤδη κατῆλθε χαμηλά, ἴσως χαμηλότερον ἡμῶν, διότι δὲν ἀπηξίωσε νὰ καταφύγῃ εἰς ἐφημερίδα γαλλικήν, ἥτις πληρώνεται ἐπὶ διατιμήσει κατὰ γραμμὴν διὰ τὰ καταχωρούμενα. Εὐτυχῶς διὰ τὸν κ. βουλευτήν, ἡ διατίμησις εἶναι ἐπὶ ἐκπτώσει, ὥστε δύναται νὰ πολλαπλασιάσῃ τὰς καταχωρίσεις ἄνευ ἐξαντλήσεως τοῦ βαλαντίου του, οὐχὶ ὅμως καὶ ἄνευ ἐνοχλήσεως τῆς Βουλῆς, ὑποθέτω δὲ καὶ αὐτῶν τῶν φίλων του, ἂν ἀναγινώσκῃ ἐν τῇ αἰθούσῃ ταύτῃ τὰ οὕτω καταχωρούμενα. Ὅταν, ὅμως, γνωσθῇ ὅτι ἀναγινώσκονται τὰ ἐν τῇ ἐφημερίδι ταύτῃ γραφόμενα ἐν τῇ Βουλῇ ὑπὸ πρώην ὑπουργῶν, ἴσως προστεθῶσι 5 ἢ 10 τοῖς % εἰς τὴν κατὰ γραμμὴν διατίμησιν τῶν καταχωρίσεων.

Ἀλλ' ὁ κ. βουλευτὴς εἶπε προσέτι ὅτι πρέπει τὸ νομοσχέδιον ν' ἀκολουθήσῃ τὴν σειρὰν τὴν κατὰ τὸν Κανονισμόν, παραπεμπόμενον εἰς τὴν ἐπιτροπήν.

ΡΑΛΛΗΣ. Δὲν εἶπον νὰ σταλῇ εἰς τὴν ἐπιτροπήν.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Θὰ τυπωθῇ, ἄρα, καὶ ἂν ἐντὸς τῆς σήμερον, ὡς ἐλπίζω, διανεμηθῇ, θὰ ἐγγραφῇ ἐν τῇ ἡμερησίᾳ διατάξει τῆς αὔριον ὡς πρῶτον θέμα.

ΡΑΛΛΗΣ. Πρέπει νὰ δοθῇ μία πρόσθετος ἐξήγησις ὡς πρὸς τὰ 8,760,000, τὰ ὁποῖα δύναται νὰ δώσῃ ἀμέσως ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως. Δυνάμει τῆς συμβάσεως περὶ συνομολογήσεως δανείου τῆς προκαταβολῆς κατετέθησαν ὡς ἐνέχυρον τὰ 8,760,000 δραχμῶν, περιπλέον δὲ ὁμολογίαι τοῦ δανείου τοῦ σιδηροδρόμου Πειραιῶς-Λαρίσης. Κατὰ τὴν σύμβασιν ταύτην, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν δὲν ἤθελε πληρωθῇ ἐν καιρῷ τὸ δάνειον αὐτὸ τῶν 7,300,000 φράγκων, οἱ δανεισταὶ εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἀναλάβωσι τὸ εἰς ἕκαστον αὐτῶν ἀναλογοῦν μέρος καὶ νὰ τὸ κρατήσωσιν. Αὐτὸ δὲ ἀκριβῶς ἐγένετο ἐκ μέρους τῆς Τραπέζης Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὁποία δὲν ἐδέχθη, ὅπως μείνωσι τὰ τραπεζογραμμάτια παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ, ἀλλὰ τὰ ἔλαβεν εἰς χεῖρας της. Κατὰ τὴν σύμβασιν περὶ δανείου, τὸ ποσὸν τῶν 8,760,000 θὰ ἔμενε παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ καὶ διὰ τοῦτο ἐψηφίσαμεν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος νόμον, κατὰ τὸν ὁποῖον τὸ ποσὸν αὐτὸ κατελογίσθη εἰς τὸν ἀνοικτὸν λογαριασμὸν τοῦ ἐπ' ἀναγκαστικῇ κυκλοφορίᾳ δανείου. Ἀλλ' ὅτε ἔληξεν ἡ προθεσμία, οἱ δανεισταὶ ἐζήτησαν νὰ λάβωσι τὸ ἀνῆκον αὐτοῖς μέρος ἐκ τοῦ ἐνεχύρου, ἡ δὲ Τράπεζα Κωνσταντινουπόλεως τὸ ἔλαβε καὶ τὸ κατέχει, ἐζήτησε δὲ νὰ δοθῇ πρὸς αὐτὴν ἓν ἑκατομμύριον εἰς χρυσόν, ὅπως ἐξοικονομήσῃ τὰς ἰδίας αὐτῆς ἀνάγκας, διότι, ἄλλως, ἤθελε προβῇ εἰς ἐκποίησιν τοῦ ἐνεχύρου. Οὐδὲ λεπτόν, λοιπόν, ἐλάβομεν ἐκ τοῦ ἐνεχύρου τῶν 8,760,000 δραχμῶν, οὐδὲ ἦτο δυνατὸν νὰ λάβωμέν τι, διότι, διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ λάβωμεν τὸ ἐνέχυρον, ἔπρεπε νὰ πληρώσωμεν τὴν ὀφειλήν. Διατί δὲ ὑπολείπεται ἓν ποσὸν ἐκ τῶν γραμματίων αὐτῶν; Διότι τὸ ποσὸν αὐτὸ ἀναλογεῖ πρὸς τὴν μερίδα τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης ἐπὶ τοῦ δανείου τῶν 7,300,000.

Αὕτη εἶναι ἡ ἱστορία τῶν τραπεζογραμματίων, τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευον διὰ τὴν πληρωμὴν τῶν 7,300,000 εἰς χρυσόν, διὰ τὴν πληρωμὴν τῶν τοκομεριδίων τοῦ Δεκεμβρίου, τοῦ Ἰουνίου καὶ τοῦ Δεκεμβρίου καὶ πάλιν τοῦ Δεκεμβρίου, καὶ ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσι συνάμα διὰ τὴν πληρωμὴν τοῦ 50 τοῖς % εἰς τραπεζογραμμάτια.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Τὸ νομοσχέδιον ἐστάλη εἰς τύπωσιν, θὰ διανεμηθῇ σήμερον καὶ αὔριον θ' ἀναγραφῇ πρῶτον ἐν τῇ ἡμερησίᾳ διατάξει.

Η απάντηση-επίθεση από τον Θεόδωρο Δηλιγιάννη

Η απάντηση του Θεόδ. Δηλιγιάννη στις 2 Δεκεμβρίου 1893, όπως δημοσιεύθηκε στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος ΙΓ', Σύνοδος Γ', Συνεδρίασις 25 (1.12.1893), σ. 350-352, έχει ως εξής:

Θ. Π. ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ. Παρεκάλεσα τὸν κ. Πρόεδρον τῆς Βουλῆς νὰ μοὶ ἐπιτρέψῃ, ἵνα ποιήσωμαι εἰς τὴν Βουλὴν ἀνακοινώσεις, κατὰ τὴν ἀναγγελίαν τῆς ἀναγραφῆς, ὡς πρώτου ἀντικειμένου ἐν τῇ ἡμερησίᾳ διατάξει τοῦ νομοσχεδίου περὶ πτωχεύσεως, διότι αἱ ἀνακοινώσεις, τὰς ὁποίας σκοπῶ νὰ ποιήσωμαι εἰς τὴν Βουλήν, δὲν ἀνάγονται τόσον εἰς τάς ἐννοίας τῶν διατάξεων τοῦ νομοσχεδίου, ὅσον εἰς αὐτὴν τὴν ἀναγραφὴν αὐτοῦ ἐν τῇ ἡμερησίᾳ διατάξει.

Ὠνόμασα τὸ νομοσχέδιον «Περὶ πτωχεύσεως», ἐνῷ ὁ εἰσαγαγὼν αὐτὸ κ. ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν ὠνόμασεν αὐτὸ νομοσχέδιον «Περὶ Ὑπηρεσίας ἐθνικῶν δανείων». Δὲν μετέβαλον τὸν ὁρισμὸν τοῦτον διὰ νὰ σᾶς ἐκπλήξω. Προσῆκεν ἀληθῶς εἰς τὴν Βουλὴν νὰ καταπλαγῇ, καὶ οὐ μόνον αὕτη, ἀλλὰ καὶ ἡ κοινωνία πᾶσα, ἐὰν ἠγειρόμεθα ἢ χθὲς ἢ σήμερον ἐξ ὕπνου, ὅστις κατὰ τὴν δεκαετίαν, καθ' ἣν κυβερνᾷ ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Μεσολογγίου, εἶχε κλείσει τὰ βλέφαρα τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν, καὶ χθὲς ἐγερθέντες ἐμανθάνομεν ὅτι ὁ κ. πρωθυπουργὸς εἰσήγαγε νομοσχέδιον εἰς τὴν Βουλὴν περὶ πτωχεύσεως, ἐνῷ ἡμεῖς, ὅταν ἐκοιμήθημεν τὴν ἐπιοῦσαν τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν προσηρτήθησαν αἱ νέαι ἐπαρχίαι εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος, ἐγνωρίζομεν ὅτι ἡ χώρα ἐκαλεῖτο τότε εἰς στάδιον ἐθνικῆς ἀληθῶς ἐργασίας, καὶ εἰσήρχετο εἰς αὐτὸ εὔελπις, πεπεισμένη ὅτι ἤθελε κρατυνθῇ ἡ κοινωνικὴ φιλοπονία καὶ ἐνισχυθῇ πᾶν εἶδος παραγωγῆς ἐν τῇ χώρᾳ καὶ ἡ πνευματικὴ καὶ ἡ τῆς φύσεως καὶ ἡ τῶν τεχνῶν, καὶ ὅτι ἤθελεν ἀνδρωθῇ ἡ ἐθνικὴ ἐλπίς. Ἀλλὰ ἡμεῖς κατὰ δυστυχίαν δὲν ἐκοιμώμεθα κατὰ τὰ δέκα ταῦτα ἔτη· εἴχομεν καταδικασθῇ νὰ ἐπιτηρῶμεν, νὰ ἐλέγχωμεν, νὰ πολεμῶμεν καὶ νὰ ἀγωνιζώμεθα πῶς νὰ προλάβωμεν, πῶς νὰ ἀνακόψωμεν καὶ νὰ σταματήσωμεν πολιτικήν, ἥτις βεβαίως καὶ ἀσφαλῶς μᾶς ἦγεν ἐκεῖ, ὅπου περιήχθημεν σήμερον. Ἑπομένως, οὐδὲν νέον ἐμάθομεν ἐκ τοῦ εἰσαχθέντος νομοσχεδίου, διότι ἐμάθομεν ὅ,τι ἐγνωρίζομεν ὡς συντελεσθὲν πρὸ εἴκοσι καὶ πλέον μηνῶν, τὸ ὁποῖον, ὅμως, πεφροντισμένως ἀπέκρυπτον, ἐπὶ ζημίᾳ τῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων τοῦ Κράτους, οἱ ἔχοντες συμφέρον νὰ ἀποκρύψωσιν αὐτό. Ἐὰν ἡ πλειονοψηφία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τὴν 3 Μαΐου 1892 ἀπεπλανήθη ὑπὸ τῶν ἐλπίδων, τὰς ὁποίας ἔδιδον εἰς αὐτήν, ὅτι, ἐὰν διεχειρίζετο τὴν ψῆφον αὐτῆς κατὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν διεχειρίσθη αὐτήν, ἤθελεν ἀποσοβηθῇ ἡ ἀπειλοῦσα τὸ Κράτος πτώχευσις, διότι ἡ τοιαύτη διαχείρισις τῆς ψήφου της ἤθελεν ἀγάγει εἰς τὴν ἀρχὴν τὸν κύριον βουλευτὴν ἐκ Μεσολογγίου, ὅστις μόνος ἤθελε σώσει ἡμᾶς ἀπὸ τῆς πτωχεύσεως, μεγίστη, ὅμως, μειονοψηφία καὶ κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον εἶχε τὴν ἐναντίαν γνώμην, καὶ ἀκραδάντως ἐπίστευεν ὅτι δόλιαι ἦσαν αἱ καταβαλλόμεναι προσπάθειαι καὶ ψευδεῖς αἱ διδόμεναι βεβαιώσεις, ὅπως ἀποπλανηθῇ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς καὶ διὰ τῆς ψήφου του δικαιολογήσῃ τὴν ἐπαναγωγὴν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ κ. βουλευτοῦ ἐκ Μεσολογγίου, ἔβλεπε δὲ μετ' ἀπελπισίας ὅτι μᾶς ἦγε κατ' εὐθεῖαν εἰς τὴν πτώχευσιν ἡ τοιαύτη τοῦ ἐκλογικοῦ ἐκείνου ἀγῶνος ἔκβασις. Ἦτο δὲ τοσοῦτον μεγίστη ἡ μειοψηφία κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην, ὥστε μικρὸν ὑπελείπετο, ἵνα μεταβληθῇ εἰς πλειοψηφίαν, δὲν παρῆλθον δ' ὄντως, εἰμὴ ὀλίγοι μῆνες μεθ' οὓς ἡ μειοψηφία μετεβλήθη εἰς πλειοψηφίαν καὶ ὁ ἑλληνικὸς λαός, κατὰ τὸ μέγιστον μέρος αὐτοῦ, ἦτο πεπεισμένος ὅτι ἐπτωχεύσαμεν.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ κ. Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ὅστις ἐτύγχανε πάσης ὑποστηρίξεως καὶ συνδρομῆς ἐξ ὅλων τῶν στρωμάτων τῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ Πολιτείᾳ, ἐξ ὅλων τῶν μερῶν καὶ τῶν ἄκρων αὐτῶν τῆς Ἑσπερίας, ἐξηκολούθει νὰ βεβαιώνῃ ὅτι ἡ ἐπάρκεια τῆς χώρας εἶναι ἀναντίρρητος, καὶ ὅτι ἡ εὕρεσις δανείου τινὸς ἤθελε τὰ πάντα ἐξομαλύνει, μετὰ τὴν συνομολόγησιν δ' αὐτοῦ ἠθέλομεν ἐπανέλθει εἰς κατάστασιν ὁμαλήν, καὶ τὰ οἰκονομικὰ ἡμῶν εἰς πλήρη καὶ ταχεῖαν ἀνάρρωσιν· ἐν ὀνόματι δὲ τῆς ἐπάρκειας καὶ χάριν αὐτῆς ἐξέθλιβε τὴν οἰκονομικὴν δύναμιν τῆς χώρας διὰ φόρων βαρέων καὶ ἐπαχθεστάτων, καὶ αὐτὴν τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας παρακωλυόντων, καὶ αὐτὴν τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης τοῦ λαοῦ καθιστώντων δυσπρόσιτον. Τότε ἡ πλειοψηφία εἶχε κατασταθῇ σχεδὸν παμψηφία, διότι ἐλάχιστον μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐνέμενεν ἀκοῦον μὲ ἀνοικτὸν στόμα ὅτι ἡ Ἑλλὰς προώριστα νὰ ζήσῃ καὶ θὰ ζήσῃ. Ἠγωνίζετο ὄντως ὁ κ. Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου διὰ νὰ εὕρῃ δάνειον, καὶ δὲν ἐδίσταζε πρὸ πάσης θυσίας, καὶ πρὸ τῆς ὥρεως, τὴν ὁποίαν οἱ ὅροι τοῦ συνομολογουμένου δανείου περιεῖχον ἐν ἑαυτοῖς, ὅταν ὑπεχρεοῦτο νὰ μὴ διαθέτῃ τὸ προϊὸν τοῦ δανείου κατὰ βούλησιν, ἀλλὰ νὰ διαθέτωσιν αὐτὸ οἱ δανεισταὶ μόνον πρὸς πληρωμὴν τῶν τοκομεριδίων, καὶ ὅταν ἠναγκάζετο νὰ ἀνεχθῇ παράβασιν τῶν νόμων, στέργων ν' ἀναγραφῇ ἐν τῇ συμβάσει περὶ δανείου διάταξις, δι' ἧς ἐχαρακτηρίζοντο ὡς ἀξιόποινοι πράξεις ἁπλαῖ παραβάσεις ἢ παραλείψεις, τὰς ὁποίας ἡ ποινικὴ νομοθεσία δὲν εἶχε χαρακτηρίσει ὡς ὑπαγομένας εἰς τοὺς ὅρους τοῦ ποινικοῦ νόμου, ὡς

ἐχαρακτήριζεν αὐτὰς ἡ σύμβασις, μὴ διστάσας νὰ στέρξῃ, ἵνα ἀναγραφῇ ἐν τῇ συμβάσει καὶ αὐτὴ ἡ ἀπαισία ρήτρα τοῦ ξενικοῦ ἐλέγχου, ἡ ἀντὶ χρημάτων ἀπεμπόλησις ἱερῶν δικαιωμάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Τίς ἀμφέβαλλεν ὅτι ἔπνεον τότε τὰ λοίσθια τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Κράτους, καὶ ὅτι ὁ κ. πρωθυπουργός, ἵνα σώσῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ εὐθύνην, ἐθυσίαζε τὰ πάντα, ὅπως δυνηθῇ νὰ ὑφαρπάσῃ τὴν ἐλπίδα ὀλίγων ἑκατομμυρίων, οὐχὶ ὅπως ἀποσοβήσῃ, ἀλλ᾽ ὅπως ἀναβάλῃ τὴν πτώχευσιν τοῦ Δημοσίου Ταμείου; Καὶ ὅταν ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Μεσολογγίου ἀπέτυχεν εἰς τὰς προσπαθείας του, καὶ καταλιμπάνων τὴν Ἀρχὴν ἐβεβαίου ὅτι δὲν ἀπέτυχον αἱ περὶ δανείου διαπραγματεύσεις, ἀλλ᾽ ὅτι ἡ συνομολόγησις τοῦ δανείου παρεκωλύθη ἐν Ἀθήναις, διότι τὸ Στέμμα εἶχε τὴν γνώμην ὅτι ἔπρεπεν ἡ σύμβασις νὰ εἰσαχθῇ ὑπὸ τὴν ψῆφον τῆς Βουλῆς, οἱ δὲ δανεισταὶ δὲν ἔστεργον νὰ χορηγήσωσι τὴν προθεσμίαν, ἥτις ἀπῃτεῖτο ὅπως ἐκτελεσθῇ ἡ ρήτρα αὕτη, τίς ἀμφέβαλλεν ὅτι ταῦτα πάντα δὲν ἦσαν ἐπινοήματα, ὅπως καλύψῃ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ δανείου καὶ καταστήσῃ εὐπρόσωπον τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς Ἀρχῆς ἐν ὥρᾳ, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπεβάλλοντο καθήκοντα ἀνιαρὰ εἰς τὸν κατέχοντα αὐτήν;

ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ. Ἦτο συμπαιγνία.

ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ. Μεταξὺ τίνος καὶ τίνος;

ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ. Μεταξὺ τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ τῶν ἁρμοδίων. (Θόρυβος).

ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ. Δυστυχῶς παρεστάθησαν ἐν τῷ μέσῳ οἱ διαδεξάμενοι τὸν κ. βουλευτὴν ἐκ Μεσολογγίου ὑπουργοὶ τῆς 3 Μαΐου 1893, καὶ παρεστάθησαν, διότι κατὰ τὰς ὥρας τῆς οἰκονομικῆς ἀγωνίας εἶχον ἀναρτήσει καὶ οὗτοι τὴν αὐτὴν σημαίαν, τὴν ὁποίαν ἀνύψων ὁ κ. ἐκ Μεσολογγίου βουλευτὴς διὰ τῶν χειρῶν του, ἀνακράζων ὅτι «Ἡ Ἑλλὰς προώρισται νὰ ζήσῃ καὶ θὰ ζήσῃ». Καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ ὑπισχνοῦντο καὶ αὐτοὶ τὴν ἐπάρκειαν τῆς χώρας· ἀνελθόντες δ᾽ εἰς τὴν Κυβέρνησιν καὶ εὑρεθέντες εἰς τὴν αὐτὴν ἀμηχανίαν, ὑπέκυψαν εἰς τὴν αὐτὴν ἀγωνίαν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχεν ὑποκύψει κατὰ τὸ τέλος Ἀπριλίου καὶ ὁ κ. ἐκ Μεσολογγίου βουλευτής. Ἠναγκάσθησαν, ἑπομένως, ὡς ἔλεγον προχθὲς πρὸς τὴν Βουλήν, νὰ οἰκοδομήσωσιν ἓν παράπηγμα, ἵνα στεγασθῶμεν οἰκονομικῶς. Καὶ ᾠκοδόμησαν τὸ παράπηγμα αὐτὸ μετ᾽ ἄκρας ταχύτητος, τυπτόμενοι πιθανῶς ὑπὸ τῆς ἰδίας αὐτῶν συνειδήσεως, δι᾽ ἣν ἀνέλαβον εὐθύνην· καὶ ἠγωνίσθησαν νὰ δυνηθῶσι νὰ στήσωσι τὰς σανίδας, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἠθέλομεν στεγασθῆ ὀλίγον καιρόν, οὐχὶ ἵνα ἀποσοβήσωσι καὶ οὗτοι τὴν πτώχευσιν, ἀλλ᾽ ἵνα ἀναβάλωσι τὴν συμφοράν, ἥτις εἶχεν ἐπέλθει· καὶ διὰ νὰ πήξωσι τὰς σανίδας τοῦ παραπήγματος, δὲν ἐσταμάτησαν οὔτε πρὸ τῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων τῆς χώρας, διότι ὑπεδούλωσαν ἐπὶ πάντα τὰ ἔτη, ἐφ᾽ ὅσα ἤθελε διαρκεῖ ἡ ὑπηρεσία τοῦ δανείου τῆς κεφαλαιοποιήσεως, πολυτιμότατον προϊόν, τὴν σταφίδα, ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ νόμου περὶ πληρωμῆς τῶν φόρων εἰς χρυσόν, βάρος τὸ ὁποῖον εἶχε καταστῇ δυσβάστακτον καὶ εἰς τοὺς παράγοντας τὸ πολύτιμον ἐκεῖνο προϊὸν καὶ εἰς τοὺς ἐμπορευομένους αὐτό· δὲν ἐδίστασαν δὲ νὰ διαθέσωσι διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δανείου τῆς κεφαλαιοποιήσεως καὶ τὰ ὀλίγα ἐκεῖνα καὶ ἐλεεινὰ ἑκατομμύρια, τὰ ὁποῖα ἠδύνατο νὰ προσδοκᾷ τὸ Κράτος, ὅπως χρησιμοποιήσῃ εἰς τὸν κανονισμὸν τῶν μετὰ τῶν δανειστῶν σχέσεών του ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου, τὸν ὁποῖον πάντες ἡμεῖς οἱ ἐν τῇ Ἀντιπολιτεύσει ἀπεκρούομεν, ὁ ὁποῖος, ὅμως, ἐπεβλήθη ὑπὸ τῆς πλειοψηφίας καὶ ἐγένετο νόμος τοῦ Κράτους, τοῦ νόμου περὶ πληρωμῆς φόρων τινῶν καὶ δικαιωμάτων εἰς χρυσόν. Ἀλλὰ δὲν ἐσταμάτησαν οὔτε καὶ πρὸ τῶν θεσμῶν αὐτῶν, διότι καὶ τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν ἀντεποιήθησαν, τροποποιήσαντες διὰ διατάγματος τὰς συμβάσεις, αἵτινες εἶχον συνομολογηθῆ ὑπὸ τοῦ Κράτους, καὶ μεταβαλόντες τὰς ὑποχρεώσεις, τὰς ὁποίας διὰ τῶν συμβάσεων τούτων εἴχομεν ἀναλάβει, διότι, ὡς ἐνθυμεῖσθε, κατὰ τὸ διάταγμα περὶ δανείου τῆς κεφαλαιοποιήσεως, ἠθέλομεν πληρώνει τὰ ὀφειλόμενα οὐχὶ διὰ χρυσοῦ, ὡς αἱ συμβάσεις ἀνέφερον, ἀλλὰ διὰ χαρτίνων ὁμολογιῶν τοῦ δανείου τῆς κεφαλαιοποιήσεως. Δὲν θέλω νὰ μνημονεύσω ὅτι καὶ ἐν ἄλλοις παρεβιάσθησαν τότε οἱ νόμοι, διότι καὶ ἐν τῷ διατάγματι ἐκείνῳ εἶχον χαρακτηρισθῆ παραβάσεις καὶ παραλείψεις ὡς πράξεις ἀξιόποινοι, ὑπαγόμεναι εἰς ὡρισμένας διατάξεις τοῦ ποινικοῦ νόμου, ἐνῷ οὐδεὶς νόμος εἶχε προηγουμένως χαρακτηρίσει αὐτὰς ὡς τοιαύτας, ἐνῷ οὐχὶ διάταγμα, ἀλλὰ νόμος μόνον ἠδύνατο νὰ χαρακτηρίσῃ αὐτὰς ἀξιοποίνους.

ΕΥΤΑΞΙΑΣ. Τὸν λόγον, κύριε Πρόεδρε.

ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ. Καὶ χάριν μάλιστα τοῦ διατάγματος τούτου τῆς ἐκδόσεως τοῦ δανείου τῆς κεφαλαιοποιήσεως ἓξ μῆνας ἐμείναμεν κυβερνώμενοι ὑπὸ Ὑπουργείου τὸ ὁποῖον δὲν εἶχεν ἀποδείξει ὅτι ἐκέκτητο τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ Κοινοβουλίου, τὸ ὁποῖον μάλιστα, ὡς ἀπέδειξεν ἡ ψηφοφορία τῆς 28 Ὀκτωβρίου, ἐτύγχανεν ἐστερημένον αὐτῆς. Καὶ ἐπῆλθεν ἡ 28 Ὀκτωβρίου, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ψῆφος τῆς πλειοψηφίας, ἥτις δὲν ὑπῆρχε κανεὶς λόγος διὰ νὰ μὴ προβλέπηται ὅτι θὰ ἦτο τοιαύτη, ἡ ψῆφος τῆς πλειοψηφίας ἐπανήγαγεν αὖθις ἐπὶ τὴν Κυβέρνησιν τὸν κ. βουλευτὴν ἐκ Μεσολογγίου.

Αὐτὴν ταύτην τὴν πτώχευσιν ἀνεκήρυξε καὶ ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Μεσολογγίου διὰ τοῦ νομοσχεδίου περὶ πτωχεύσεως, τὸ ὁποῖον χθὲς τὸ ἑσπέρας εἰσήγαγεν εἰς τὴν Βουλήν. Ἀλλὰ μήπως χθὲς τὸ ἑσπέρας συνετελεῖτο ἡ πτώχευσις καὶ ἔπρεπε νὰ ἐκπλαγῶμεν διὰ τοῦτο εἴτε ἡμεῖς, εἴτε ἡ κοινωνία; Ἡ

πτώχευσις εἶχε συντελεσθῆ ὅταν εἶχεν ἐκλείψει πᾶσα ἐλπὶς ἵνα καταστῆ τὸ Κράτος ἐπαρκὲς πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεών του, εἶχε δὲ ἀπολεσθῆ πᾶσα ἐλπὶς καὶ πρὸ τῶν ἐκλογῶν τῆς 3 Μαΐου 1892 καὶ μετ᾽ αὐτάς, ἰδίως εἶχεν ἀπολεσθῆ ὅταν ἀπέτυχεν ἡ συνομολόγησις τοῦ δανείου, τὸ ὁποῖον διεπραγματεύετο ἐν Λονδίνῳ· εἶχεν ἐκλείψει ὅταν ἐξεδίδετο τὸ δάνειον περὶ κεφαλαιοποιήσεως, εἶχεν ἐκλείψει κατ᾽ αὐτὰς τὰς τέσσαρας τελευταίας ἑβδομάδας, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ κ. Πρωθυπουργὸς ἠσχολεῖτο καὶ αὐτὸς νὰ εὕρῃ παράπηγμά τι, ἵνα στεγασθῇ ἐπί τινας ἡμέρας. Πάντες ὄντως ἐγνωρίζομεν τὴν ἐπελθοῦσαν συμφοράν, ἂν δὲ κατεῖχε τὰς καρδίας ἡμῶν αἴσθημά τι –διότι δὲν δύναμαι νὰ γνωρίζω τί ἐν τοῖς ἄλλοις συνέβαινεν–, ἓν μόνον αἴσθημα κατεῖχεν αὐτάς, τὸ αἴσθημα τῆς ἀδημονίας. Διετέλουν ὄντως ἐν ἀδημονίᾳ, βλέπων ὅτι ἀλληλοδιαδόχως προσπάθειαι κατεβάλλοντο, ὅπως ἀποκρυβῇ ἡ ἀλήθεια, καθ᾽ ὃν χρόνον ἡ παρέλευσις τοῦ χρόνου ἐπεδείνου τὴν κατάστασιν τοῦ Κράτους, ἐξέθετε δὲ εἰς κίνδυνον καὶ αὐτὴν τὴν οἰκονομίαν τῆς χώρας. Καὶ ἐνῷ ἡμεῖς ἐφρονοῦμεν ὅτι μετὰ παρρησίας καὶ εἰλικρινείας ἔπρεπεν οἱ καλούμενοι πρὸς τοῦτο, οἱ ἔχοντες τὴν ἁρμοδιότητα νὰ ἀποφήνωνται, ὅτι μετὰ παρρησίας ἔπρεπε νὰ δηλώσωσι τὴν ἀνεπάρκειαν τοῦ Δημοσίου Ταμείου, καὶ νὰ καλέσωσι τοὺς δανειστὰς ἡμῶν νὰ συνεννοηθῶσι μετ᾽ αὐτῶν πρὸς κανονισμὸν ἐν τῷ μέλλοντι τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων, ἐβλέπομεν τοὺς ἁρμοδίους νὰ ἀγωνίζωνται πότε μὲν νὰ στεγάζωσιν ὑπὸ παραπήγματα, πότε δὲ νὰ μᾶς τρέφωσι μὲ κενὰς ἐλπίδας. Ἡ εὐθύνη τῶν ὑπουργῶν τῆς 3 Μαΐου 1893 εἶναι ἐλαχίστη ἀπέναντι τῆς βαρείας εὐθύνης, ἥτις ἐπιβαρύνει τὸν κ. ἐκ Μεσολογγίου βουλευτήν· τὴν εὐθύνην δὲ ταύτην προσεπάθει νὰ καλύψῃ, ὅταν ἐβεβαίου τὴν ἐπάρκειαν τῆς χώρας, ὅταν παρέπεμπε τὴν Βουλὴν ὁτὲ μὲν εἰς θεωρίας περὶ νομισματικῆς ἀνωμαλίας, ὁτὲ δὲ εἰς καταγγελίας αἰτιῶν, τὰς ὁποίας καὶ ἡ πρακτικὴ καὶ ἡ ἐπιστήμη δὲν ἀποδέχονται ὡς ὀρθάς, ὅταν ἐζήτει νὰ παραπείσῃ αὐτὴν ὅτι τὸ ζήτημα δὲν εἶναι ζήτημα ἐπαρκείας, ἀλλὰ ζήτημα διαφορᾶς συναλλάγματος.

Ἀλλ᾽ ἂν δὲν κατεπλάγημεν, διότι εἰσήχθη τὸ νομοσχέδιον περὶ πτωχεύσεως, ἠρωτήσαμεν, ὅμως, ἡμᾶς αὐτοὺς πρὸς τίνα τάχα σκοπὸν ἐπροτάθη εἰς τὴν Βουλὴν τὸ νομοσχέδιον τοῦτο; Ἐὰν τὸ Κράτος κατεδείχθη ὅτι ἀναντιρρήτως ἀπώλεσε τὴν ἱκανότητα, ἵνα ἐκπληρώσῃ ἀκεραίας καὶ ἐμπροθέσμως τὰς ὑποχρεώσεις αὐτοῦ, ὑπὲρ πάντα ἄλλον τοῦτο γνωρίζουσιν οἱ διαχειριζόμενοι τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, οὗτοι δέ, εὐθὺς ὡς τοιαύτην ἐσχημάτιζον πεποίθησιν, ὤφειλον νὰ ἀνακοινώσωσι τὰ περὶ τούτου ἁρμοδίως εἰς τοὺς δανειστὰς ἡμῶν, καὶ καλέσωσιν αὐτοὺς εἰς συνεννοήσεις πρὸς κανονισμὸν τῶν μετέπειτα σχέσεων τοῦ Κράτους πρὸς αὐτούς. Πρὸς τί ἐζήτησαν, λοιπόν, τῆς Βουλῆς τὴν σύμπραξιν, εἰσαγαγόντες χθὲς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος νομοσχέδιον; Ἐφευρέθη λόγος, ἵνα δικαιολογηθῇ ἡ κλῆσις τῆς Βουλῆς πρὸς σύμπραξιν, ὁ δὲ λόγος ἦτο ὅτι ἐπρόκειτο νὰ προσδιορισθῇ τὸ ποσοστὸν τῶν τόκων καὶ χρεωλυσίων, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο τὸ Δημόσιον Ταμεῖον νὰ ἀποτίσῃ πρὸς τοὺς δανειστὰς αὐτοῦ. Ἀλλ᾽ ὁ προτεινόμενος διὰ τοῦ νομοσχεδίου προσδιορισμὸς δὲν γίγνεται τῇ κοινῇ συνεννοήσει τοῦ Κράτους καὶ τῶν δανειστῶν, ὅτε ἡ σύμπραξις τῆς Βουλῆς ἦτο ἀναπόφευκτος, ἀλλὰ γίγνεται διὰ τοῦ νομοσχεδίου αὐτοβούλως, διὰ μόνης τῆς θελήσεως τοῦ ὀφειλέτου. Ἀλλὰ δὲν νομίζετε ὅτι ὁ τρόπος οὗτος ἀποτελεῖ ἐκβίασιν, τὴν ὁποίαν τὸ Κράτος σκοπεῖ ἢ δείκνυσιν ὅτι σκοπεῖ νὰ ἐνασκήσῃ ἐπὶ τῶν δανειστῶν αὐτοῦ, προβάλλον εἰς αὐτοὺς διὰ τοῦ νόμου νὰ δεχθῶσιν ὅσα τοῖς δίδει, ἀρνούμενον δέ, ἐὰν αὐτοὶ δὲν στέργωσι νὰ τὰ λάβωσι; Διατί, λοιπόν, ζητεῖται νὰ συμπράξῃ ἡ Βουλὴ εἰς τοιοῦτον ἐπιχείρημα, ζητεῖται δηλαδὴ τὸ πολιτικὸν σῶμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον διερμηνεύει τὸ φρόνημα τοῦ Ἔθνους;

Ἀλλ᾽ εἶπον ὅτι τὸ πολιτικὸν σῶμα τῆς Βουλῆς διερμηνεύει τὸ πολιτικὸν φρόνημα τοῦ Ἔθνους. Ἀλλὰ διερμηνεύει τάχα αὐτὸ ἀληθῶς ἡ παροῦσα Βουλή; Τοιαύτην ἀπηύθυνα ἐρώτησιν καὶ ἄλλοτε, ἀπορῶν ἐὰν πράγματι διερμηνεύῃ τὸ φρόνημα τοῦ Ἔθνους ἡ Βουλή, ἡ ἐκλεχθεῖσα τὴν 3 Μαΐου 1892, καὶ ἀπηύθυνα αὐτὴν διὰ τῶν τροπολογιῶν, τὰς ὁποίας ἐπρότεινα ἐπὶ τοῦ σχεδίου, τὸ ὁποῖον εἶχε συντάξει ἡ πλειοψηφία τῆς ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον, ἀπηύθυνα δ᾽ αὐτὴν καὶ πρὸ δεκαπέντε ἡμερῶν, ὅτε συνεζήτουν ἐπὶ τοῦ συνόλου τοῦ σχεδίου τῆς ἀπαντήσεως. Εἶπον τότε εἰς τὴν Βουλὴν ὅτι δὲν ἀρκοῦσιν οἱ ξηροὶ τύποι, ἵνα ἀποτελέσωσιν εὐθεῖαν καὶ ἄδολον τὴν λειτουργίαν τοῦ πολιτεύματος, ξηροὶ δὲ τύποι εἶναι νὰ ὑπολαμβάνηται ἡ ἐνεστῶσα Βουλὴ ὡς δυναμένη νὰ διερμηνεύσῃ τὸ φρόνημα τοῦ λαοῦ καὶ νὰ καλῆται νὰ συμπράξῃ κατὰ τὸν κανονισμὸν τῶν σχέσεων, αἵτινες ἔσονται ἡ συνέπεια τῆς ἀνακηρύξεως τῆς πτωχεύσεως τοῦ Δημοσίου Ταμείου. Πῶς ἐξελέχθη ἡ παροῦσα Βουλή; Ἐξελέχθη, διότι χίλιαι γλῶσσαι καὶ χίλια στόματα ἐκ τῶν τεσσάρων σημείων τοῦ ὁρίζοντος ἐξέδραμον εἰς τὴν ἐκλογικὴν παλαίστραν, βεβαιοῦντα ὅτι τὸ Κράτος εἶναι ἐν ἐπαρκείᾳ, ὅτι, ὅμως, θέλει πτωχεύσει, ἐὰν οἱ ἐκλογεῖς δώσωσι τὰς ψήφους των εἰς ἐκείνους τοὺς ὁποίους αἱ γλῶσσαι αὗται καὶ τὰ στόματα ταῦτα κατήγγελλον, θέλομεν δὲ πάντως σωθῆ καὶ ἀποσοβήσει τὴν πτώχευσιν, ἐὰν οἱ ἐκλογεῖς δώσωσι τὰς ψήφους των πρὸς τοὺς φίλους τοῦ κ. βουλευτοῦ ἐκ Μεσολογγίου. Καὶ οἱ ἐκλογεῖς ἔσπευσαν νὰ ἐκλέξωσι τοὺς φίλους τοῦ κ. βουλευτοῦ ἐκ Μεσολογγίου, οὗτοι δὲ φυσικὸν ἦτο νὰ ἐνδείξωσιν εἰς τὸν Ἡγεμόνα τὴν ἐμπιστοσύνην, ἣν εἶχον πρὸς τὸν

κ. βουλευτὴν ἐκ Μεσολογγίου. Καὶ οὕτω τὰ γενόμενα ἀπὸ τῆς 17 Φεβρουαρίου μέχρι τοῦ χρόνου ἐκείνου ἐδημιούργησαν πᾶσαν δικαιολογίαν, ἵνα ἐπαναχθῇ αὖθις εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος πρὸ μικροῦ εἶχεν ἀνατραπῇ ὑπὸ τοῦ Ἔθνους. Πῶς, λοιπόν, ἡμεῖς, οἵτινες ἀπεστάλημεν ὑπὸ τῶν ἐκλογέων, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι δι' ἡμῶν θέλει ἀποσοβηθῇ ἡ πτώχευσις, πῶς δυνάμεθα νὰ ἀντιποιηθῶμεν, νὰ ἀξιώσωμεν ὅτι διερμηνεύομεν τὸ φρόνημα αὐτῶν, καὶ ἀφοῦ ἐξέλιπον αἱ ἐλπίδες τῆς σωτηρίας ἀπὸ τῆς πτωχεύσεως, καὶ ἀφοῦ ἐπῆλθεν ἡ πτώχευσις καὶ ἐπισήμως ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου ἀνεκηρύχθη;

Ὅταν τὰ κράτη περιάγωνται εἰς τοιαύτας δυστυχεῖς περιόδους, κατὰ τὰς ὁποίας καὶ τοῦ Κράτους ἡ τιμὴ τίθεται ἐν ἀμφιβόλῳ, καὶ τῶν πολιτῶν τὰ συμφέροντα εἶναι ἐκτεθειμένα εἰς τοὺς ἐσχάτους κινδύνους, καὶ πᾶσα οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἁρμονία συνταράσσεται, πρέπει οἱ ἐχεφρονοῦντες νὰ προσκολλῶνται εἰς τὴν ἀσφαλῆ λειτουργίαν τῶν θεσμῶν, διότι μόνον οὕτω θέλομεν δυνηθῆ ν' ἀποκαταστήσωμεν τὰ συμφέροντα τοῦ Κράτους, καὶ νὰ ἀποσοβήσωμεν πᾶν δυσάρεστον, τὸ ὁποῖον τοιαῦται ἀνώμαλοι περιστάσεις συνήθως προάγουσι. Δὲν ἀρκεῖ ἡ τήρησις τῶν ξηρῶν τύπων, ἐν Ἑλλάδι δὲ πάντες, καὶ ὁ ἔσχατος τῶν πολιτῶν φρονεῖ ὅτι ἔχει δικαίωμα κεκτημένον, ἵνα μετέχῃ τῶν κοινῶν, νὰ μὴ μένῃ δὲ ἀλλότριος καὶ ξένος τῶν σκέψεων, αἵτινες πρόκειται νὰ κανονίσωσι τὴν τύχην αὐτοῦ καὶ τὴν τιμὴν αὐτοῦ. Πῶς, λοιπόν, δυνάμεθα νὰ στέρξωμεν νὰ ἐμποιηθῇ εἰς τοὺς συμπολίτας ἡμῶν ἡ ὑπόνοια, ἢ νὰ σχηματισθῇ ἐν αὐτοῖς ἡ πεποίθησις ὅτι ἀπεξενώσαμεν αὐτοὺς πάσης σκέψεως, καθ' ἣν στιγμὴν διακυβεύονται τὰ συμφέροντα καὶ τοῦ Κράτους καὶ τῶν πολιτῶν, καθ' ἣν στιγμὴν συντελεῖται ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον πολλοὶ ἀπεκάλουν πρό τινων μηνῶν χρεωκοπίαν ἐπονείδιστον καὶ πρᾶξιν φαύλην καὶ ἄτιμον; Μετὰ λύπης εἶδον ὅτι καὶ ἄλλοτε, ὅτε δὶς ἢ τρὶς τοιαύτην ἀπεφηνάμην γνώμην, ἡ Βουλὴ οὐδεμίαν ἔδωκεν εἰς αὐτὴν προσοχήν, μοὶ ἐφάνη μάλιστα ὅτι ἡ γνώμη αὕτη δὲν ἐφείλκυσε τὴν προσοχὴν καὶ οὐδενὸς ἐκτὸς τῆς αἰθούσης ταύτης, διότι καὶ συμπολῖται ἡμῶν ἐδίσταζον ἔτι περὶ τῶν συμβαινόντων καὶ ἐξηκολούθουν παραμυθούμενοι ὑπὸ κενῶν ἐλπίδων. Ἐὰν ἡμεῖς, οἵτινες εἴμεθα τὰ διασωθέντα ναυάγια ἐκ τῆς λαίλαπος, ἥτις ἐπέσκηψε τὴν 3 Μαΐου 1892, εἴμεθα κατ' ἀριθμὸν ἱκανοὶ καὶ ἠδυνάμεθα διὰ τῆς στάσεως, τὴν ὁποίαν ἠθέλομεν λάβει, νὰ παρακωλύσωμεν τὴν πλειονοψηφίαν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιλάβηται τῆς συζητήσεως τοῦ νομοσχεδίου τούτου καὶ νὰ προβῇ εἰς τὴν ψήφισιν αὐτοῦ, εἴχομεν καθῆκον νὰ τὸ πράξωμεν, καθῆκον πρὸς τὴν πατρίδα ἡμῶν, καθῆκον πρὸς τὸ πολίτευμα ἡμῶν· ἀλλὰ δυστυχῶς ἡμεῖς μὲν ἐσμὲν ὀλίγοι καὶ διὰ τῶν δακτύλων σχεδὸν μετρούμενοι, δὲν γνωρίζω δὲ τὶ φρονοῦσιν αἱ ἄλλαι διάφοροι ὁμάδες τῆς Ἀντιπολιτεύσεως. Ἑπομένως, εἶχον καθῆκον νὰ ἐπικαλεσθῶ καὶ διὰ τελευταίαν φορὰν τὴν προσοχὴν τῆς Βουλῆς ἐπὶ τοῦ θέματος, καὶ νὰ συμβουλεύσω αὐτὴν νὰ ἀσπασθῇ γνώμην, τὴν ὁποίαν οὐχὶ προσωπικὰ ἢ πολιτικὰ συμφέροντα, ἀλλ' ἐθνικὸν ὑπαγορεύει συμφέρον· καὶ ἀπευθύνω τὴν συμβουλὴν ταύτην, εἰ καὶ ἐτύγχανον πεπεισμένος ὅτι καὶ αὕτη δὲν θέλει ἀκουσθῆ, διότι ἔπρεπε νὰ ἔχω ἥσυχον τὴν συνείδησίν μου ὅτι οὐδὲν παρέλιπον τῶν ἐπιβεβλημένων εἰς ἐμέ. Ἀλλά, ὡς εἶπον, πιστεύω ὅτι οὐδὲ τὴν φορὰν ταύτην θέλει ἀκουσθῆ ἡ γνώμη μου, ἀναγνωρίζω δ' ὅτι ἡμεῖς, οἱ ἔχοντες τὸ φρόνημα τοῦτο, ἐσμὲν ὑποχρεωμένοι νὰ ὑποταχθῶμεν οὐχ ἧττον εἰς τὸ φρόνημα τοῦτο, τοὐλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ ἡμᾶς αὐτούς. Ἐὰν ἡ Ἀντιπολίτευσις πᾶσα ἤθελεν ἔχει τὴν γνώμην ταύτην, ἤθελον συμβουλεύσει αὐτὴν νὰ καταλίπῃ καὶ τὰ ἑδώλια ταῦτα καὶ τὴν ἰδιότητα τοῦ βουλευτοῦ, καὶ ἐγὼ δὲ τότε μετὰ πάντας τοὺς ἄλλους ἤθελον γράψει τὴν ὑπογραφήν μου εἰς τὴν παραίτησιν, διότι, ὅταν πρόκηται νὰ ἀγωνίζηταί τις ὑπὲρ τῶν θεσμῶν τῆς πατρίδος, ἀπέναντι οὐδενὸς πρέπει νὰ ἀφίσταται. Ἀλλ' ἡ φωνή μου δὲν θέλει ἀκουσθῆ, ἡμεῖς δέ, οἵτινες φρονοῦμεν ὅτι ἡ ἐντολή, ἣν ἐλάβομεν τὴν 3 Μαΐου, δὲν ἐκτείνεται καὶ μέχρι τῆς μελέτης τοῦ κανονισμοῦ τῶν σχέσεων, αἵτινες προκύπτουσιν ἐκ τῆς πτωχεύσεως τοῦ Κράτους, ὀφείλομεν διὰ τοῦτο ἐπὶ τοῦ νομοσχεδίου τούτου νὰ ἀπόσχωμεν τῆς συζητήσεως αὐτοῦ, παρόντες μὲν ἐν τῇ Βουλῇ, ἀλλὰ μὴ λαμβάνοντες μέρος, ὅπως καὶ διὰ τῆς τακτικῆς ἡμῶν ταύτης ἀποδείξωμεν ὅτι ἐφαρμόζομεν ὅ,τι φρονοῦμεν.

Ἐν τῷ μέσῳ, ὅμως, πάντων τούτων τῶν δυστυχῶν συμβεβηκότων πρέπει νὰ ἀναδράμῃ τις εἰς τὸ παρελθόν, πρέπει νὰ ἀναμνησθῇ τῆς δεκαετίας, διότι θέλει πεισθῆ ὅτι σήμερον στεφανοῦται τέλος πάντων ἡ δεκαετὴς οἰκονομικὴ πολιτικὴ τοῦ βουλευτοῦ Μεσολογγίου. Δεκαετίαν ἠγωνίσθη, ἵνα μᾶς ἀγάγῃ εἰς τὴν σημερινὴν ἡμέραν, καὶ τέλος πάντων μᾶς εἰσήγαγεν εἰς τὸν λιμένα τῆς πτωχεύσεως. Ἂν δέ τις ἤθελε τονίσει εἰς τὸ οὖς μου τὴν φωνήν του, ἀνακράζων ὅτι ἡ Ἑλλὰς προώρισται νὰ ζήσῃ, θέλω τῷ ἀπαντήσει ὅτι καὶ ὁ βουλευτὴς Μεσολογγίου εἶχε προορισθῆ νὰ ἄρξηται καὶ νὰ τελειώσῃ τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς. Διορῶ ὄντως ἐν πᾶσι τούτοις ἀόρατον δύναμιν, ἥτις ρυθμίζει τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ἐν τῷ νόμῳ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς εὐθύτητος. Εἰς αὐτὴν τάχα τὴν ἀόρατον δύναμιν ὀφείλομεν τὴν σύμπτωσιν νὰ ἀναγκασθῇ νὰ ἀνακηρύξῃ τὴν πτώχευσιν τοῦ Κράτους ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Μεσολογγίου, αὐτὸς ὁ ἀπ' ἀρχῆς ἐργάτης αὐτῆς;

Η αντιμετώπιση του δημόσιου χρέους

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Ο πρωθυπουργός Χαρ. Τρικούπης, εισηγούμενος στη Βουλή τον προϋπολογισμό του 1894, στην αγόρευσή του στις 21 Δεκεμβρίου 1893 αναφέρθηκε στην εξέλιξη της οικονομίας της χώρας από το 1892, στη διόγκωση του δημόσιου χρέους και στις δυσκολίες για την αντιμετώπισή του. Αναφερόμενος στις υποχρεώσεις για την αποπληρωμή των δανείων, απέκλεισε κάθε σκέψη για την κατάργηση φόρων και ανακοίνωσε μέτρα για τη μείωση των δαπανών. Είπε ο Χαρ. Τρικούπης μεταξύ άλλων, όπως δημοσιεύθηκαν στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος ΙΓ΄, Σύνοδος Γ΄, Συνεδρίασις 42 (21.12.1893), σ. 633-637, και τα εξής:

(...) Ἔχομεν ἤδη πρὸ ἡμῶν τὴν ἐξέτασιν τῶν δαπανῶν, εἰς ἃς θέλομεν ἀπαντήσει διὰ τῶν εἰσπράξεων, οἵαι ἀνεγράφησαν, καὶ πρὸς τὸν καθορισμὸν τῶν δαπανῶν τούτων θέλομεν ἔχει ὁδηγὸν καὶ βάσιν τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1893 καὶ τὰ μέχρι τοῦδε ἀποτελέσματα τῆς ἐκτελέσεως αὐτοῦ ὡς πρὸς τὰ ἔξοδα, ὅπως ἔχομεν αὐτὰ ὁδηγὸν καὶ βάσιν καὶ ὡς πρὸς τὰ ἔσοδα. Καὶ εἶπον μὲν ὅτι περὶ τὰ τοῦ δημοσίου χρέους ἔχομεν κατὰ τὸ 1894 ἐν τοῖς ἐξόδοις διαφορὰν 13,000,000 περίπου ἐπὶ ἔλαττον, ἀλλ᾽, ὡς παρετηρήσατε, εἰσπράξεις, περισταλεῖσαι εἰς 87,000,000, κινδυνεύουσιν ἅπαν τὸ ποσὸν τοῦτο νὰ ἀπορροφήσωσιν, ἂν μὴ ἐν τῷ κανονισμῷ τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐξόδων φανῶμεν φειδωλότεροι.

Δὲν θέλω ἐν τῇ παρούσῃ εὐκαιρίᾳ νὰ εἴπω τι ἔχον γενικωτέραν ἔννοιαν περὶ τῶν τοῦ προϋπολογισμοῦ ὡς πρὸς τὰ μέτρα, ἅτινα ἐπιβάλλει εἰς τὴν Πολιτείαν ἡ ἀνάγκη προνοίας περὶ ἐκπληρώσεως ὅσον ἔνεστιν ἐπαρκέστερον τῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δημοσίου χρέους ὑποχρεώσεων αὐτῆς· ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ δυνατὸν νὰ παρασιωπηθῶσί τινα τῶν ἐν τῇ Βουλῇ ἐμφανισθέντων, διότι ἡ Βουλὴ θὰ ἐκτιμήσῃ τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ, καὶ ταῦτα, ἅτινα ὑπαινίττομαι, δεικνύουσιν ὅτι δὲν ἐπικρατοῦσι παρὰ πᾶσιν αἱ ἰδέαι, αἱ ἐξ ὀρθῆς ἐκτιμήσεως τῶν τοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ τῶν τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως ἀπορρέουσαι· διότι ἔχομεν ὑποβεβλημένας εἰς τὴν Βουλὴν προτάσεις, φερούσας ὑπογραφὰς πολλῶν βουλευτῶν, περὶ καταργήσεως φόρων ἐκ τῶν θεμελιωδεστέρων, περὶ καταργήσεως φόρων, ἥτις θὰ ἦτον εὐεργετικὴ εἰς τὴν χώραν καὶ περὶ ἧς θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ γένηται σκέψις ἐν καταστάσει ἀνθηρᾷ τῶν καθ᾽ ἡμᾶς, ἀλλ᾽ ἥτις, προτεινομένη ἤδη, δεικνύει ὁποῖαι πλάναι ἐπικρατοῦσι περὶ τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Κράτους, πλάναι ἐξικνούμεναι μέχρι τῆς ἀντιλήψεως τῆς καταστάσεως ὡς ἀνθηρᾶς, διότι μόνον ἐν ἀνθηρᾷ καταστάσει τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Κράτους θὰ ἠδύνατο νὰ γένηται σκέψις περὶ καταργήσεως τοιούτων φόρων. Ναὶ μὲν οἱ φόροι ἐκεῖνοι, τοὐλάχιστον οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν, εἶναι οἱ πρῶτοι, ἐφ᾽ ὧν πρέπει νὰ ἐργασθῇ ἡ Πολιτεία πρὸς μείωσιν, ἴσως δὲ καὶ πρὸς κατάργησιν, ἑνὸς ἐξ αὐτῶν τοὐλάχιστον, ἀλλὰ βεβαίως ἡ σημερινὴ κατάστασις πᾶν ἄλλον ἐνδεικνύει ἢ τοιαύτας σκέψεις. Καὶ ὅμως τοιαῦται ὑπεβλήθησαν προτάσεις. Βεβαίως, αἱ προτάσεις αὗται ὑπηγορεύθησαν ἐκ μὴ ὀρθῆς ἐκτιμήσεως τῶν τῆς καταστάσεως τῆς χώρας καὶ τῶν τῆς καταστάσεως τοῦ δημοσίου.

Ἂν οἱ ἀξιότιμοι συνάδελφοι, οἱ τοιαῦτα προτείναντες, εἶχον ἐνώπιον αὐτῶν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1893 ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου καὶ εἶχον μελετήσει τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1894, ὁποῖος οὗτος ὑπαγορεύεται ἐκ τῶν περιστάσεων, δὲν ἤθελον ὑποβάλει προτάσεις περὶ καταργήσεως τοῦ ἐγγείου φόρου, περὶ καταργήσεως τοῦ φόρου ἐπὶ τοῦ οἴνου, περὶ καταργήσεως τοῦ φόρου ἐπὶ τῶν ζώων, καὶ ἄλλοι περὶ καταργήσεως τοῦ φόρου ἐπὶ τῶν ἐκπαιδευτικῶν τελῶν, οὐδὲ ἄλλοι ἤθελον ὑποβάλει προτάσεις περὶ βελτιώσεως τῶν τῆς ναυτικῆς ὑπηρεσίας, περὶ βελτιώσεως τῶν τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, διὰ μέτρων εἰς ἃ ὅλοι ἀποβλέπομεν ὡς σωτήρια καὶ εἰς τὰς ὑπηρεσίας ταύτας καὶ εἰς τὰ ἐθνικὰ ἡμῶν πράγματα, ἀλλ᾽ ἅτινα αἱ οἰκονομικαὶ δυνάμεις τῆς χώρας σήμερον βεβαίως δὲν ἐπιτρέπουσιν. Ἂν αἱ προτάσεις ἐκεῖναι ἐλαμβάνοντο ὑπ᾽ ὄψιν καὶ ἐπ᾽ αὐτῶν ἐκανονίζοντο τὰ τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Κράτους, θὰ εἴχομεν διαφορὰν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ δεκάδων ἑκατομμυρίων, διότι οἱ φόροι, ὧν προτείνεται ἡ κατάργησις, αἱ πιστώσεις, ὧν προτείνεται ἡ αὔξησις, εἶναι ἐκ τῶν κυριωτέρων στοιχείων τοῦ προϋπολογισμοῦ.

Ἔπρεπεν, ὅμως, νὰ ὁμιλήσω περὶ τούτων ἤδη, καίτοι ἔχω τὴν πεποίθησιν ὅτι μετὰ μελέτην τοῦ θέματος οἱ προτείναντες τοιαῦτα βουλευταὶ οὐδὲ θέλουσι σκεφθῆ, ἵνα προκαλέσωσι περαιτέρω ἐνέργειαν ἐπὶ τῶν παρ᾽ αὐτῶν προταθέντων, ἔπρεπεν, ὅμως, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ νὰ φέρω τὸν λόγον εἰς ταῦτα πρὸς πρόληψιν τοιαύτης ἐνεργείας, διότι τοιαῦται προτάσεις παρεξηγούμεναι κινδυνεύουσι νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς μαρτυροῦσαι παρὰ τῇ Βουλῇ ἔλλειψιν στοργῆς πρὸς τοὺς πιστωτὰς τῆς χώρας, τοὺς ζημιουμένους ἐκ τῆς ἀνεπαρκείας αὐτῆς. Δὲν ἔχουσι τὴν ἔννοιαν ταύτην. Ἀπέρρεον αἱ προτάσεις, ὡς εἶπον, ἐξ ἀτελοῦς γνώσεως τῶν τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως. Ἀλλ᾽ ἤδη, ὅτε ἐκτυλίσσεται πρὸ τῆς Βουλῆς ἡ ἀληθὴς κατάστασις τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Κράτους καὶ τῆς χώρας,

νομίζω ὅτι ἔπρεπε νὰ προκαλέσω εἰς ταῦτα τὴν προσοχήν, ἵνα καταπνιγῶσιν ἐν τοῖς σπαργάνοις προτάσεις αἵτινες, γνωσταὶ γενόμεναι καὶ ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τούτου, δύνανται νὰ ζημιώσωσι καὶ τὴν Βουλὴν καὶ τὴν χώραν.

Περὶ τῶν δαπανῶν δὲ προκειμένου, ἔχομεν τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἔτους τούτου, μαρτυροῦντα ὅτι ἐν τοῖς πλείστοις ἐπετεύχθη τοῦ προϋπολογισμοῦ ἡ ἐκτέλεσις ἐν τοῖς ὁρίοις τῶν ἀναγεγραμμένων. Καὶ ὅπως ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1892, μετὰ τὴν ἀναγραφὴν ἐκτάκτων καὶ ἀναπληρωματικῶν πιστώσεων ἐκ 4,833,000, ἔχομεν μείωσιν ἐπὶ τῶν ἀρχικῶς ἀναγραφέντων ἐκ 2,646,000, οὕτω δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι καὶ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1893, καίτοι ἤδη ψηφίζομεν ἀναπληρωματικὰς καὶ ἐκτάκτους πιστώσεις, καίτοι ἐξεδόθησαν ἤδη διατάγματα ἀναπληρωματικῶν καὶ ἐκτάκτων πιστώσεων, θὰ ἔχωμεν ἐν τῇ ἐκτελέσει περιστολὴν σπουδαίαν τῶν ἐξόδων. Ἀλλ' αὐταὶ αὗται αἱ διὰ διαταγμάτων καὶ νόμων αὐξήσεις προκαλοῦσιν εἰς ἐξέτασιν ἂν αὗται προέρχωνται ἐξ ἀτελοῦς ἐκτιμήσεως τῶν ἀναγκῶν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ καί, ἑπομένως, ἂν ὑπαγορεύωσι τὴν ἀναγραφὴν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1894 πιστώσεων, περιλαμβανουσῶν καὶ τὰς αὐξήσεις ταύτας.

Ἐννοεῖται ὅτι ὁμιλῶν περὶ ἐκτάκτων καὶ ἀναπληρωματικῶν πιστώσεων, δὲν ἀφορῶ εἰς τὰ τοῦ σιδηροδρόμου Λαρίσης, ὅστις κατασκευάζεται ἐπὶ δανείῳ καὶ δὲν δύναται νὰ κατασκευασθῇ ἐκ τῶν τακτικῶν ἐσόδων τοῦ Κράτους. Θέλει περιληφθῇ ἡ δαπάνη ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ Κράτους, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ὁ σιδηρόδρομος οὗτος θὰ κατασκευασθῇ διὰ χρήματος λαμβανομένου ἐκ περισσευμάτων τῶν κανονικῶν προσόδων. Ὁ σιδηρόδρομος Λαρίσης ἐννοεῖται οἰκοθεν ὅτι θὰ παραχωρηθῇ τελικῶς εἰς ἑταιρίαν· βεβαίως, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραχωρηθῇ εἰς ἑταιρίαν, ὅταν τὸ Κράτος ἀναδεχθῇ πρὸς ταύτην ὑποχρεώσεις ἀναλόγους πρὸς τοὺς κινδύνους τῶν ζημιῶν, εἰς ἃς ἐκτίθεται. Τελικὸς σταθμὸς τοῦ σιδηροδρόμου θὰ εἶναι πάντως ἡ συμπλήρωσις τῆς κατασκευῆς καὶ ἡ λειτουργία αὐτοῦ ἐκτὸς τοῦ προϋπολογισμοῦ, ὅστις θὰ ὑπέχῃ μόνας τὰς ὑποχρεώσεις ἐτησίας χορηγίας ἢ ἐγγυήσεως, ἃς τυχὸν θὰ ἐπάγηται ἡ συμφωνία πρὸς τοὺς ἀναδόχους τῆς κατασκευῆς καὶ τῆς ἐκμεταλλεύσεως. Ἀλλ' εἰς τὸν σταθμὸν τοῦτον δὲν περιήλθομεν ἔτι, καὶ ἤδη ὑπάρχει ἀνάγκη προνοίας ἐκ τῶν προχείρων πόρων τοῦ Κράτους περὶ τῆς ἐξακολουθήσεως τῶν ἔργων κατασκευῆς, ἕως οὗ κλεισθῇ ἡ μνησθεῖσα συμφωνία.

Τὰ τῆς προνοίας ταύτης, ὅπως δήποτε καὶ ἂν κανονισθῶσιν, εἴτε κανονισθῶσι δι' ἀμέσου ἀναγραφῆς ἐν τῷ τεύχει τοῦ προϋπολογισμοῦ, εἴτε κανονισθῶσι παρεχομένης διὰ τοῦ νόμου τῶν ἐξόδων ἀδείας χορηγίας ἀναπληρωματικῆς πιστώσεως, εἴτε κανονισθῶσι δι' ἐκτάκτων πιστώσεων, μόνον περὶ λογιστικῆς κανονικότητος δύνανται νὰ προκαλέσωσι συζητήσεις, ἀλλ' ἀντίρρησιν οὐσιαστικὴν οὐδεμίαν. Οἱ πόροι τοῦ Κράτους, περισσεύματα χρήσεων τρεχουσῶν ἢ παρῳχημένων ἐξ ἐσόδων τακτικῶν ἢ ἐκτάκτων θέλουσιν ἐπαρκέσει εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τῶν ἔργων τῆς κατασκευῆς τοῦ σιδηροδρόμου ἕως οὗ παραχωρηθῇ οὗτος εἰς ἑταιρίαν. Περὶ τοῦ σιδηροδρόμου ἄρα τούτου, περὶ τῶν δαπανῶν πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν ἔργων τῆς κατασκευῆς δὲν πρόκειται, εἰμὴ ἐφ' ὅσον θὰ προκαλῆται τυχὸν συζήτησις περὶ τοῦ κανονισμοῦ τοῦ τρόπου τῆς χορηγίας τῶν πιστώσεων. Τὰ τοῦ σιδηροδρόμου τούτου, ὡσαύτως, δὲν πρόκειται νὰ ἐξετάσωμεν ἤδη κατ' οὐσίαν, διότι περὶ αὐτῶν θὰ γίνῃ ἴσως καὶ εἰδικώτερον λόγος ἐξ ἀφορμῆς τῶν ὑποβεβλημένων εἰς τὴν Βουλὴν πιστώσεων, ἴσως δὲ καὶ ἐξ ἀφορμῆς τοῦ κανονισμοῦ τῶν σχέσεων τοῦ Κράτους πρὸς τὴν Ἑταιρίαν τῆς κατασκευῆς, ἥτις ἐπ' ἐσχάτων μάλιστα δὲν ἐπιτελεῖ τὰ τῶν συμφωνιῶν, ἀφοῦ, ὡς ἐπιτελεῖ ἤδη τὴν ἐκτέλεσιν, βεβαίως ἐντὸς τῶν χρονικῶν ὁρίων, τῶν τεταγμένων ὑπὸ τῆς συμβάσεως, δὲν θέλει δυνηθῇ νὰ περαιώσῃ τὸ ἔργον.

Ἡ κυβέρνησις εἶχε συνεννοηθῇ ἄλλοτε μετὰ τῶν ἀναδόχων τῆς κατασκευῆς περὶ τοῦ διὰ διαιτησίας κανονισμοῦ τῶν ὑφισταμένων διαφορῶν, ὁ δὲ διακανονισμὸς οὗτος αἴρει καὶ πᾶσαν δυσχέρειαν ἐπὶ ταῖς συνεπείαις τῆς τῶν συμπεφωνημένων ἀθετήσεως. Καίτοι δὲ εἶναι οὕτως ἐξωμαλισμένα τὰ τῆς προόδου τοῦ ἔργου, πάντως, ὅμως, σπουδαῖα εἶναι ἐν σχέσει πρὸς τὸν προϋπολογισμὸν τὰ ἀπὸ τοῦ σιδηροδρόμου Λαρίσης ἀπορρέοντα ζητήματα, εἴτε πρόκειται περὶ ἐξακολουθήσεως τῆς κατασκευῆς εἰς λογαριασμὸν τοῦ Δημοσίου, εἴτε πρόκειται περὶ χορηγημάτων ἢ ἐγγυήσεων λόγῳ τῆς παραχωρήσεως τῆς ἐπιχειρήσεως εἰς ἑταιρίαν. Ἐκτός, ὅμως, τῶν εἰς τὸν σιδηρόδρομον Λαρίσης ἀναγομένων πιστώσεων, ἔχομεν ἄλλας ἀναπληρωματικὰς καὶ ἐκτάκτους ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1893, ὧν ἡ μελέτη πρέπει νὰ γένηται μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας ἐπὶ τῷ καταρτισμῷ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1894, ἵνα διακριθῇ ἂν τῷ ὄντι ἐνεῖχεν ἡ δαπάνη τὸ ἀπρόοπτον, τὸ δικαιολογοῦν τὴν διὰ διατάγματος ἢ διὰ νόμου παροχὴν ἀναπληρωματικῆς ἢ ἐκτάκτου πιστώσεως, ἢ ἂν ἡ ἀνάγκη αὐτῆς ἀπέρεεν ἐξ ἀτελοῦς ἐκτιμήσεως τῶν πραγμάτων, ὅτε συνετάσσοντο τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1893, ἐν τῇ περιπτώσει δὲ ταύτῃ ἀναπληρωθῇ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ ἐπιόντος ἔτους τὸ ἀνεπαρκὲς τῶν ἐκτιμήσεων ἐν τῷ τοῦ ἐνεστῶτος.

Καὶ περὶ ἄλλων μὲν ἀναπληρωματικῶν καὶ ἐκτάκτων πιστώσεων, ταῦτα δὲν ἔχουσι πολλὴν τὴν σημασίαν, ἀφοῦ μάλιστα συνεζητήθησαν ἤδη ἐν τῇ Βουλῇ τὰ τῶν ἀναπληρωματικῶν πιστώσεων τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν καὶ ἐκεῖ ἀπεδείχθη ἡ ἔννοια αὐτῶν καὶ ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ

1893 ἐν ἐπαρκεῖ προνοίᾳ εἶχε συνταχθῆ ὅτε συνετάχθη, ὅτι δὲ τὸ πλεῖστον γεγονότα, κατόπιν προκύψαντα, ἐπήνεγκον τὴν ἀνάγκην τῶν πιστώσεων, ὅπως ἔν τισιν ἐπήνεγκον καὶ τὰ πλεονάσματα ἄλλων πιστώσεων· ἀλλὰ τὰ τῶν ἀναπληρωματικῶν καὶ ἐκτάκτων πιστώσεων τῶν δημοσίων ἔργων, περὶ ὧν ἔτι δὲν συνεζήτησεν ἡ Βουλή, εἶναι πολὺ σημαντικώτερα, διότι ἐκεῖ βλέπομεν διαφορὰν δαπάνης ἐπὶ πλέον τῶν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀναγεγραμμένων πιστώσεων τοσοῦτον μεγάλην, ὥστε ὁ προϋπολογισμὸς ἀπεικονίζεται ὡς συνταχθεὶς οὐχὶ πρὸς τὴν ἀνάγκην, ἀλλὰ πρὸς τὴν παράστασιν τελικοῦ ἀποτελέσματος διαφόρου τοῦ πραγματικοῦ, καὶ ἐκεῖ τῷ ὄντι πρέπει νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν σήμερον, κανονίζοντες τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ· διότι, ἂν ἀνεπαρκῶς εἴχομεν ἄλλοτε ἀναγράψει τὰ ποσά, ἅτινα τοσοῦτον ἐπολλαπλασιάσθησαν ἐν τῇ κατὰ τὸ ἐνεστὼς ἔτος ἐφαρμογῇ, πρέπει ἤδη ν' ἀναπληρώσωμεν τὴν ἔλλειψιν· ἀλλὰ πρέπει ἤδη νὰ ἐμμείνωμεν εἰς τὴν τότε ἀναγραφήν, ἂν πειθώμεθα ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκτελεσθῇ ὁ προϋπολογισμός, ὅπως εἶχε τότε συνταχθῆ. Ὅτε ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἔχουσιν ἀναγραφῆ πρὸς κατασκευὴν ὁδῶν 450,000 δραχμῶν, ζητοῦνται δὲ πιστώσεις ἀναπληρωματικαὶ 1,700,000, βεβαίως ἐκ πρώτης ὄψεως ἤθελέ τις ὑποθέσει ὅτι κακῶς ἐγένετο ὁ ὑπολογισμὸς κατὰ τὸ ἔτος 1893, καὶ ἤθελε κρίνει ὅτι κατὰ τὸ 1894 δὲν πρέπει νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν αὐτὴν μέθοδον. Καὶ ἐδῶ ὀφείλομεν, προκειμένου περὶ τοιαύτης δαπάνης, δαπάνης σπουδαίας καὶ τὸ ποσὸν καὶ τὸν χαρακτῆρα, νὰ εἰσέλθωμεν εἴς τινα λεπτομέρειαν, διότι πρέπει νὰ διευκρινισθῇ ἂν τῷ ὄντι ὑπάρχῃ δεσμὸς ἐκ προηγουμένων ἐγκρίσεων ἐργολαβιῶν, ὧν ἕνεκα ὀφείλομεν νὰ δαπανήσωμεν καὶ κατὰ τὸ 1894 τὰ ἐξωγκωμένα ποσά, ἅτινα αἱ πιστώσεις ἀποδεικνύουσιν ἀναπόφευκτα ἤδη διὰ τὸ ἔτος 1893. Καὶ ὡς πρὸς ταῦτα ἡ ἁπλουστέρα μέθοδος, ἵνα πληροφορηθῇ ἡ Βουλὴ περὶ τῆς καταστάσεως, εἶναι ἡ ἐξέτασις τῶν ἐγκεκριμένων ἐργολαβιῶν, ἵνα κρίνῃ κατὰ πόσον αὗται ἐπάγονται ὑποχρεώσεις ἀνωτέρας τῶν ἀναγραφομένων, διότι καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1894 θὰ εὕρητε ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀναγραφήν, ὁποίαν εἴχομεν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1893, ἀναγραφὴν ἄρα κατὰ 1,700,000 κατωτέραν τῆς ἐν τῇ ἐκτελέσει ἀποδειχθείσης ἀναγκαίας. Αἱ ὁδοὶ τῶν τριῶν κατηγοριῶν, ἐθνικῶν, ἐπαρχιακῶν καὶ δημοτικῶν, ἐφ' αἷς ἐδόθη ἔγκρισις, ἐν συνόλῳ ἐπήγοντο δαπάνην 19,723,000. Ἐκ τούτων ἐπληρώθησαν 14,136,000, μένουσι δὲ ὀφειλόμενα, μετὰ τὴν περιστολὴν ἔργων τινῶν καὶ τὴν διάλυσιν ἑτέρων, 4,700,000.

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Καὶ ἐθνικῶν;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἐθνικῶν, ἐπαρχιακῶν καὶ δημοτικῶν. Αἱ ἐθνικαὶ ἐπήγοντο δαπάνας 17,580,000, αἱ ἐπαρχιακαὶ 1,475,000 καὶ αἱ δημοτικαὶ 667,000. Ἤδη δέ, μετὰ τὴν πληρωμὴν 14,136,000, μένουσιν ὑποχρεώσεις ἐπὶ ποσῷ 4,700,000· ἐκ τούτων εἶναι ἐν τῷ διαλύεσθαι ἐργολαβίαι ἐγκεκριμέναι ἐπὶ ποσῷ 1,300,000, περιορίζονται, ἄρα, αἱ ἐγκρίσεις εἰς 3,400,000. Ἀλλ' εἶναι ἤδη ἐκδεδομέναι καὶ ἐντολαί, περὶ ὧν προνοεῖ ἡ πίστωσις, ἣν θὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ἡ Βουλὴ κατ' αὐτάς, ἐπὶ ποσῷ 1,350,000. Ἀφαιρουμένων, ἄρα, καὶ τούτων, ἔχομεν ὑπόλοιπον ὑποχρεώσεων 2,050,000. Ταύτας δὲ καθ' ἣν ἡ Κυβέρνησις εἶχε καὶ πρότερον, ἔχει δὲ καὶ σήμερον γνώμην, δυνάμεθα νὰ κατανείμωμεν εἰς πιστώσεις ἐξ ἡμίσεος ἑκατομμυρίου κατ' ἔτος. Ἀλλ' εἰς ταῦτα ἤκουσα ἐν τῇ Βουλῇ ἀντιτασσόμενον ἐξ ἀφορμῆς τῶν ὑποβληθεισῶν πιστώσεων, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαλυθῶσιν αἱ συμφωνίαι, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κανονισθῶσι τὰ τῆς ἐκτελέσεως τῶν συμπεφωνημένων, καθ' ὃν τρόπον ἡ Κυβέρνησις ἤθελεν θεωρήσει συμφέρον εἰς ἑαυτὴν πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διανομῆς ἐπὶ τετραετίαν τῆς ὅλης ὀφειλῆς. Δὲν θὰ προέλθω τώρα εἰς ἀνάπτυξιν τῶν ἐν τῷ Διατάγματι, τῷ κανονίζοντι τὰ τῆς ἐκτελέσεως τῶν δημοσίων ἔργων, ἐξ ὧν προκύπτει ὅτι ἐκ τῆς Κυβερνήσεως ἐξαρτᾶται καὶ ἡ διάλυσις τῶν συμβολαίων ἄνευ μεγάλης ζημίας τοῦ Δημοσίου καὶ ὁ διακανονισμὸς τῶν τῆς ἐκτελέσεως ὡσαύτως ἄνευ ἀποζημιώσεων, αἵτινες σπουδαίως θὰ ἐπεβάρυνον τὰ ἔργα.

Περὶ τούτων θέλω λάβει ἀφορμὴν ἵνα ὁμιλήσω ἐπὶ τῶν πιστώσεων· ἤδη ἀρκεῖ ἡ δήλωσις ὅτι οὕτως ἐν τῇ γνώμῃ τῆς Κυβερνήσεως ἔχουσι τὰ περὶ τούτου. Ἀλλὰ δὲν ἔχουσι ταῦτα οὕτω μόνον ἐν τῇ γνώμῃ τῆς Κυβερνήσεως. Οὕτως ἔχουσι καὶ ἐν τῇ γνώμῃ τῆς ὑπηρεσίας· ἐδέησε δὲ περὶ τούτων νὰ ζητήσω καὶ ἰδιαιτέρως τὴν γνώμην τῆς ὑπηρεσίας, πρὸς ἣν πολλάκις εἶχον ἀφορμὴν νὰ συζητήσω περὶ αὐτῶν, διότι κατὰ προηγουμένην συνεδρίασιν ἐν συζητήσει, ἐξ ἀφορμῆς τῶν πιστώσεων, ἤκουσα ὅτι ἡ ὑπηρεσία ἐβεβαίου ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκτελεσθῶσιν ὅσα εἶπον, δηλαδὴ τὰ τῆς ἀραιώσεως τῆς ἐκτελέσεως καὶ τὰ τῆς διαλύσεως τῶν συμβάσεων. Προσκομίζω δὲ μαρτυρίαν ἔγγραφον ὅτι ἡ ὑπηρεσία φρονεῖ ὅτι κατὰ τὸ διάταγμα εὐχερέστατα δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ κατανομὴ τῶν δύο ἑκατομμυρίων τῶν ἐγκεκριμένων ἐργολαβιῶν ἐπὶ τετραετίαν. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πεποιθήσεων καὶ τῶν παραστάσεων τούτων, ἐνεμείναμεν εἰς τὰ ἀρχικὰ ποσά, ἡ δ' ἐπαύξησις, ἡ ἐπελθοῦσα ἐν τῇ ἐκτελέσει τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1893, δὲν θέλει παρουσιασθῆ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1894, ὅστις, τοὐναντίον, θέλει ἀναγράψει καὶ πάλιν τὰ ποσά, ἅτινα ἀνεγράφοντο ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1893. Ταῦτα τὰ τῶν δημοσίων ἔργων εἶναι τὰ σπουδαιότερα ἐν τῇ μελέτῃ τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Κράτους περὶ τὴν περιστολὴν τῶν ἐξόδων, διότι τὴν ἀνισορροπίαν ἐν τοῖς προϋπολογισμοῖς κυρίως προκαλοῦσι τὰ τῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν δαπανῶν καὶ τὰ ἔξοδα τῶν δημοσίων ἔργων.

Ἐκεῖ ἀναβλύει ἡ πηγὴ τῶν ἀνωμαλιῶν ἐν τοῖς προϋπολογισμοῖς τῶν ἐξόδων τῶν διαφόρων κρατῶν.

Ἀλλὰ παρ' ἡμῖν οἱ προϋπολογισμοὶ τῶν ἐξόδων τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν καὶ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν περιεστάλησαν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε μόνον προτάσεις περὶ ἀναπτύξεως δαπανῶν χωροῦσιν ἐκεῖ, καὶ οὐδὲ κἂν σκέψις γίνεται περὶ ἐπικρίσεως δαπανῶν ὡς περιττῶν. Ἐν δὲ τοῖς τῶν δημοσίων ἔργων ἐπετεύχθη ἐπίσης σπουδαῖον, ἐπετεύχθη ἡ κατάργησις τῶν ἐπὶ ἐκτάκτοις πόροις δαπανῶν. Μένει ὁ σιδηρόδρομος Λαρίσης, διὰ δανείου ἐκτελούμενος καὶ ἐκτελεσθησόμενος δι' ἐκτάκτων πόρων ἢ δι' ἑταιρίας, μένουσι δὲ καὶ ἐλάχιστά τινα ἔργα, πρὸς ἃ νομίζω ὅτι αἱ πιστώσεις, αἱ ἤδη ψηφιζόμεναι, θέλουν ἀρκέσει, δηλ. τὸ ἀνάκτορον τοῦ Διαδόχου, τὰ λουτρὰ τῆς Ὑπάτης, ἡ εὕρυνσις τοῦ πορθμοῦ τοῦ Εὐρίπου καὶ ὁ σιδηρόδρομος Διακοπτοῦ–Καλαβρύτων. Πρὸς τούτων τὴν συμπλήρωσιν δὲν θὰ ὑπάρξῃ ἀνάγκη ἐξευρέσεως πόρων, ἀρκούντων τῶν ὑφισταμένων, ὡς θ' ἀρκέσωσι καὶ αἱ χορηγηθεῖσαι πιστώσεις. Ὥστε ἔκτακτος προϋπολογισμὸς δημοσίων ἔργων δὲν θὰ ὑπάρχῃ, δημόσια δὲ ἔργα δὲν θέλουσιν ἐκτελεῖσθαι ἄλλα πλὴν τῶν ἀναγραφομένων ἐν τῷ προϋπολογισμῷ. Ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ ἡ ἀναγραφὴ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀποδεικνύεται ἀνεπαρκής, θέλομεν ὑποβάλει νομοσχέδιον, καταρτισθὲν ἤδη καὶ τροποποιοῦν τὸ ἄρθρο 24 τοῦ νόμου περὶ δημοσίου λογιστικοῦ διὰ τρόπου ὅστις θὰ καταστήσῃ ἀδύνατον τὴν ἐπανάληψιν τῶν γενομένων ἐπί τινων τῶν δημοσίων ἔργων, καὶ ἰδίως πρὸς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Διαδόχου.

Τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Διαδόχου ἡ οἰκοδομὴ διετάχθη ἐπὶ προϋπολογισμῷ, ἐγκριθέντι ὑπὸ τῆς Βουλῆς, 500 χιλιάδων δραχμῶν, μειωθέντι δ' ἐν τῇ δημοπρασίᾳ εἰς 370,000, ἀλλ' αἱ δαπάναι αὐτῆς θὰ ἀνέλθωσιν ἤδη, ὅτε περιστολὴ μεγίστη διετάχθη, μενόντων καὶ ἀνοικοδομήτων προσθηκῶν τινων εἰς τὸ σχέδιον τοῦ κτηρίου, αἱ δαπάναι θὰ ἀνέλθωσι καὶ μετὰ τὰς διαταχθείσας περιστολὰς εἰς ἑκατομμύριον. Περὶ τούτων θέλομεν συζητήσει εἰδικώτερον ἐπὶ τῶν ὑποβληθεισῶν πιστώσεων· ἐξέθηκα δὲ τοῦτο μόνον ἵνα δείξω ὅτι τὸ ἄρθρον 24 τοῦ νόμου περὶ δημοσίου λογιστικοῦ, ὅπερ φαίνεται ἐξασφαλίζον τὰ πάντα, οὐδὲν ἐξασφαλίζει, ἀφοῦ εὑρίσκεται ἤδη τὸ Κράτος ἀπέναντι ὑποχρεώσεων ἀνειλημμένων ἔν τισιν, οὐδεὶς οἶδεν πόθεν. Ἄλλοτε, ὅτε τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Δικαιοσύνης εἶχεν ἀνακαινισθῆ καὶ ἐπεκταθῆ ἐπὶ ἔτη δὲν ὑπεγράφοντο αἱ ἐντολαὶ πρὸς πληρωμὴν τοῦ ἐργολάβου, διότι δὲν ἠδύνατο νὰ βεβαιωθῇ τίς εἶχε δώσει τὴν ἔγκρισιν τῆς ἐργολαβίας καὶ ἐπὶ τίνος πιστώσεως εἶχεν ἀποφασισθῆ ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου.

Ἤδη διὰ νόμου θέλει περιορισθῆ πᾶσα δαπάνη δημοσίων ἔργων εἰς τὰ εἰδικῶς ἐπιτρεπόμενα ὑπὸ νόμου, μὴ θεωρουμένης ὡς ἐγκύρου μηδεμιᾶς συμφωνίας, μὴ προβλεπομένης ὑπὸ τοῦ νόμου. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν εἰς τὰ ἔργα ταῦτα προωρισμένων πιστώσεων θέλει ληφθῆ εἰδικὴ πρόνοια ἐν τῇ τροποποιήσει τοῦ ἄρθρου 24 τοῦ νόμου περὶ δημοσίου λογιστικοῦ. Οὕτω θέλομεν ἐπιτύχει, ὅπως ἐπὶ τῶν δημοσίων ἔργων μήτε δαπάναι ἄνευ ἀδείας νὰ γίνωνται, μήτε καὶ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ νὰ ἀναγράφωνται ποσά, ἐπὶ κινδύνῳ νὰ βλέπωμεν αὐτὰ κατόπιν ἐξερχόμενα τῶν ἀρχικῶς ταχθέντων ὁρίων. Τὰ δὲ ἤδη ἀναγραφόμενα ἐν τῷ προϋπολογισμῷ πρὸς ἐκτέλεσιν δημοσίων ἔργων εἶναι ἐλάχιστα, μένουσιν ὅμως ἔτι, ὡς εἶπον, πιστώσεις τινὲς ἐκτὸς τοῦ προϋπολογισμοῦ, αἵτινες θέλουσι διατεθῆ ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι δυνατὸν καὶ ἐκεῖ, καίτοι τὰ ποσὰ δὲν εἶναι ἐκτάκτως σπουδαῖα, νὰ ἐπενεχθῶσι μειώσεις, οἷαι ἐπηνέχθησαν εἰς τὰ τοῦ ἀνακτόρου τοῦ διαδόχου. Οὕτω δὲ περιστέλλοντες τὰ ἔξοδα τῶν Ὑπουργείων τῶν Στρατιωτικῶν καὶ τῶν Ναυτικῶν καὶ τὰ τῶν δημοσίων ἔργων εἰς τὰ κατώτατα ὅρια, ἐν τῷ ἄλλῳ προϋπολογισμῷ δὲν ἔχομεν ἢ νὰ λάβωμεν τὴν πρόνοιαν, ὅπως μὴ παρασυρώμεθα ὑπὸ παραστάσεων περὶ ἀναγκῶν ἀναντιρρήτων, ἀλλ' ὧν τὴν πλήρωσιν δὲν ἐπιτρέπουσιν αἱ σημεριναὶ περιστάσεις.

Εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ἐν παντὶ τῷ προϋπολογισμῷ δυνάμεθα δι' αὐξήσεως τῶν πιστώσεων νὰ ἐπενέγκωμεν βελτιώσεις, αἵτινες καὶ τὴν ὑπηρεσίαν νὰ ἀναπτύξωσι καὶ ἐν δικαίῳ νὰ ἀμείψωσι τοὺς ὠφελίμως ἐργαζομένους ὑπὲρ αὐτῆς. Ἀλλ' ἡ ὥρα αὕτη δὲν ἐπιτρέπει αὔξησιν δαπανῶν πρὸς τοιούτους σκοπούς. Περιστολὴν δαπανῶν θὰ ὑπηγόρευον ὅσα ἐξέθηκα περὶ τῶν ἐσόδων τοῦ Κράτους, ἀλλὰ περαιτέρω περιστολὴ εἶναι ἀνέφικτος, διότι ἐξωθήσαμεν αὐτὴν ἕως τοῦ ἐσχάτου ὁρίου καὶ κάτω τοῦ πρέποντος ὁρίου ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1893. Μόνον ὁσάκις εἰδικαὶ περιπτώσεις γεννῶσι νέαν καὶ ἀναπόδραστον ἀνάγκην, περὶ ταύτης πρέπει νὰ προνοήσωμεν. Οὕτως ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Ἐκπαιδεύσεως θέλετε ἀπαντήσει αὔξησίν τινα ἐξόδων, τὴν ὁποίαν στηρίζομεν καὶ ἐπὶ νόμου εἰδικοῦ, ὃν θέλομεν προτείνει· ἡ αὔξησις εἶναι συνέπεια τοῦ νόμου περὶ ἐκπαιδευτικῶν τελῶν, διότι διὰ τοῦ νόμου περὶ ἐκπαιδευτικῶν τελῶν ἀφῃρέσαμεν ἀπὸ τοῦ Πανεπιστημίου προσόδους, ἃς ἐκρύθμως, ἴσως δὲ καὶ οὐχὶ νομίμως ἀπελάμβανεν ἐπὶ μακρὰ ἔτη, καὶ δι' ὧν ἐπήρκει εἰς ἀνάγκας ἀναμφηρίστους τοῦ Πανεπιστημίου.

Ἀλλὰ σήμερον, ὅτε ἐκανονίσθησαν τὰ περὶ ἐκπαιδευτικῶν τελῶν, ἔπαυσε τὸ Πανεπιστήμιον εἰσπράττον τὰ τέλη ἐκεῖνα καὶ ἐπιβάλλεται εἰς τὴν ἐπικράτειαν ἡ ὑποχρέωσις, ὅπως ἀναπληρώσῃ αὕτη ὅ,τι ἐξεπληροῦτο τέως ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου, ἀπολαμβάνοντος τὰς προσόδους ταύτας, καὶ οὕτω ὁλόκληρον τὸ ποσὸν τὸ δαπανώμενον ὑπὸ

τοῦ Πανεπιστημίου εἰς τὰ τῶν ἐργαστηρίων, τῶν ἀσκητηρίων, τῶν φροντιστηρίων, εἰς τὰ τῶν μουσείων, εἰς χορηγήματα πρὸς τὰ παραρτήματα τοῦ Πανεπιστημίου, πάντα ταῦτα ἀναλαμβάνει τὸ Δημόσιον, ἀφοῦ ἀφῆρεσεν ἀπὸ τοῦ Πανεπιστημίου τὰ παρ' αὐτοῦ εἰσπραττόμενα ἐκπαιδευτικὰ τέλη. Ἐν ταῖς ἄλλαις ὑπηρεσίαις οὐδὲν ὑπάρχει τὸ ἐν τῇ γενικῇ ταύτῃ ἐπισκοπήσει εἰδικῶς προκαλοῦν τὴν προσοχὴν τῆς Βουλῆς. Τὰ ἔξοδα ἀλλοῦ εἶναι κατά τι ἀνώτερα, ἀλλοῦ δὲ κατά τι κατώτερα τῶν μέχρι τοῦδε, ἀναλόγως πρὸς τὰς περιστάσεις, ἐν αἷς λειτουργεῖ ἡ ὑπηρεσία. Ἀλλ' ἐν τῷ συνόλῳ, καίτοι παρουσιάζεται τις αὔξησις ἐξόδων ἐν τῷ τελικῷ ἀποτελέσματι τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἐν ἀντιπαραθέσει πρὸς τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1893, αἱ δαπάναι εἶναι αἱ αὐταί, ἡ δὲ αὔξησις παρουσιάζεται, διότι ἡ πρώτη ἐφαρμογὴ νόμων νέων ἀπέδειξε τὴν ἀνάγκην ἀναγραφῶν ἀρτιωτέρων τῶν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1893 ἐν τοῖς ἐξόδοις τῆς διοικητικῆς ἀστυνομίας καὶ ἐν ἄλλοις τισί, περὶ ὧν περιττὸν ἤδη νὰ ποιήσωμαι λόγον.

Οὕτως ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1894 παρουσιάζει τὸ ἀποτέλεσμα, ὅτι ἐπὶ βεβαιώσεων 96,229,000 δραχμῶν ἔχομεν εἰσπράξεις, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ ἐγγραφησόμενον ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἐπισήμως ποσὸν 87,134,000, ἔχομεν δὲ ἔξοδα 86,370,000. Ὥστε τὸ περίσσευμα εἶναι 764,000, ἀλλὰ περίσσευμα ὄχι ἐπὶ τῶν βεβαιώσεων, διότι ἐπὶ τῶν βεβαιώσεων ἔχομεν περίσσευμα 9,859,000 δραχμῶν. Τὸ περίσσευμα τοῦτο παριστᾷ τὴν ἀληθῆ εἰκόνα τοῦ προϋπολογισμοῦ; Πιστεύω ὅτι οὐδεὶς θέλει ὑπάρξει κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὅστις νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ συνήθως ἀντιτασσόμενον ἐπὶ τῷ παρουσιαζομένῳ ἀποτελέσματι τῶν προϋπολογισμῶν, ὅτι τοῦτο εἶναι εἰκονικόν. Δὲν θὰ δύναταί τις νὰ ἐπαναλάβῃ τοῦτο κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο μετὰ τὴν ἀπόδειξιν, ἣν ἔδωκα ἀρχόμενος τοῦ λόγου μου, περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν ἀναγραφῶν ἐν τοῖς προϋπολογισμοῖς τοῦ 1892 καὶ 1893. Ἡ ἐκτέλεσις κατὰ τὸ 1892 ἀπέδειξεν ὅτι αἱ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀναγραφαὶ εἶναι ἐν συνόλῳ κάτω τῶν πραγματικῶν ἐν τοῖς ἐσόδοις καὶ ἄνω τῶν πραγματικῶν ἐν τοῖς ἐξόδοις, ὅτι ἔχομεν ἀποτελέσματα ἀνώτερα ὅσων προσεδοκῶμεν, ὅσων ἐπηγγελλόμεθα.

Ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1893 δὲν ἔχομεν ἔτι ἄρτιον, ὅπως ἐπὶ τοῦ 1892, ἀπολογισμόν, ἔχομεν, ὅμως, ἱκανῶς προωδευμένα τὰ ἀποτελέσματα, ἵνα ἐν τῇ προσωρινῇ καταστάσει ἕκαστος ἀναγνωρίσῃ τὴν εἰλικρίνειαν περὶ τὴν σύνταξιν τοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ συστήματος τῆς ἐπὶ τῷ κατωτάτῳ ἐγγραφῆς τῶν ἐσόδων καὶ τῆς ἀρτίας ἐγγραφῆς τῶν ἐξόδων. Ἤδη, ὅμως, νομίζω ὅτι καὶ ἂν μὴ ὑπῆρχον ταῦτα τὰ ἀποτελέσματα τοῦ 1892 τὰ πλήρη καὶ τὰ τῶν προσωρινῶν καταστάσεων τοῦ 1893, οὐδεὶς θὰ ἠμφισβήτει τὰ ἀποτελέσματα τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1894, ὁποῖον τὸ παρουσιάζομεν. Ἐξ ἐναντίας, ἄν τις τὸ ἀμφισβητῇ, θέλει ἀντιθέτως παραστήσει ὅτι εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα κατώτερον τοῦ πραγματικοῦ καὶ περισσότερον μάλιστα ἢ ὅσον ἀπαιτεῖ ἡ ἐν ἀσφαλείᾳ ἐκτίμησις τῶν ἀναγραφομένων ἐν προϋπολογισμοῖς ἀριθμῶν.

Μετὰ τῶν οὕτω κρινόντων θὰ συνετασσόμην ἔν τισι καὶ ἐγώ, διότι δυσκολεύομαι νὰ πιστεύσω ὅτι ἀποτέλεσμα τοῦ προϋπολογισμοῦ θέλει εἶσθαι περίσσευμα μόνον 764,000. Ἔχω τὴν γνώμην ὅτι τὸ περίσσευμα θὰ εἶναι ἑκατομμυρίων, καὶ ἴσως οὐχὶ ὀλίγων, ἐπειδὴ ἔχω τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἐπέλθῃ βελτίωσις ἐπαισθητὴ τῆς σημερινῆς καταστάσεως. Δὲν θεωρῶ ἀδύνατον νὰ ἴδωμεν τὸ περίσσευμα τῶν 764,000 σπουδαίως αὐξάνον καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐκτελέσει τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1894· βεβαίως, ὅμως, τὸ ποσὸν τοῦτο σπουδαίως θέλει αὐξήσει ἐν σταθερῷ προϋπολογισμῷ στηριζομένῳ ἐπὶ ἐνεργειῶν, ὁποῖαι πρέπει συστηματικῶς νὰ διεξαχθῶσι πρὸς τὴν ἀποκατάστασιν τῶν οἰκονομικῶν ἡμῶν πραγμάτων. Τοιαῦται ἐνέργειαι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ἀπολήξωσιν εἰς ἀποτέλεσμα καὶ νὰ μὴ ἀνοίξωσι πάλιν εἰς τὴν χώραν –δὲν λέγω εἰς τὸ Δημόσιον, ἀλλ' εἰς τὴν χώραν– τὰς πύλας τῆς πίστεως· τότε δὲ βεβαίως δὲν θὰ ἔχωμεν τοιαῦτα ποσὰ περισσευμάτων ἐν τῷ προϋπολογισμῷ. Θὰ ἔχωμεν ποσὰ ἀνταποκρινόμενα πρὸς τὰ περισσεύματα, ἅτινα ἡ ἐκτέλεσις τοῦ προϋπολογισμοῦ ἐν τῷ παρελθόντι μαρτυρεῖ, διότι ἀπ' αὐτῶν καὶ μόνων τῶν εἰσπράξεων, τῶν ἐκ τῶν τελωνείων, αἵτινες παρακολουθοῦσι τὴν κατάστασιν τῆς χώρας, τὸ 1892, ὡς εἶπον, ἀπήνεγκεν 8,000,000 ἐπὶ πλέον τῶν ἤδη ἀναγραφομένων ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1894, καὶ τοῦτο ἄνευ τῶν ἐπιπροσθέντων ὑπὸ νεωτέρων νόμων δασμῶν, ἀποφερόντων ἐπὶ ταῖς αὐταῖς ἀναλογίαις τρία ἑκατομμύρια. Ἂν τὰ ποσὰ ἐκεῖνα ἴδωμεν εἰσπραττόμενα, ἂν ἴδωμεν τὸ ποσόν, τὸ ἀναγεγραμμένον ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ 1893 ὡς ἔσοδον ἐκ δασμῶν τῶν 29,500,000, ἀποδιδόμενον, θὰ ἔχωμεν περίσσευμα προστιθέμενον εἰς τὰς 764,000 δραχμῶν, ἐξ 11,500,000, τὸ ὁποῖον δύναται καὶ νὰ αὐξηθῇ, διότι μετρίως ἐξετιμήθησαν τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1893, καὶ τὰ ἀναγραφέντα ἐπὶ ποσῷ 29,500,000 θὰ ἔπρεπε νὰ ἀνεγράφοντο ἀνώτερα, ἂν ἡ κατάστασις τῆς χώρας ἦτον ἀνθηρά. Ἀλλὰ πλὴν τῶν 11,500,000, εἰς ἃ δυνάμεθα νὰ προσβλέπωμεν ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι βελτίωσις καταστάσεως θέλει ἐπαναφέρει αὐτὰ εἰς τὰς προσόδους τοῦ Κράτους, ἔχομεν καὶ ἄλλα στοιχεῖα πιθανῆς βελτιώσεως τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ προϋπολογισμοῦ. Εἶπον ὅτι ἀναγράφομεν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἔξοδον ὑπερτιμήσεως συναλλάγματος, λόγῳ μόνον τοῦ δημοσίου χρέους, 7,000,000· ἀλλὰ πλὴν τῶν 7 τούτων ἑκατομμυρίων, ἔχομεν καὶ ἄλλας ὑποχρεώσεις μεταλλικάς, ἐφ' αἷς πληρώνομεν τὴν ὑπερτίμησιν ταύτην ἐπὶ τῷ αὐτῷ μέτρῳ. Ἂν βελ-

τιωθῇ ἡ κατάστασις τῆς χώρας, ὥστε τὸ συνάλλαγμα ἀντὶ 70% νὰ ὑπερτιμᾶται 60 ἢ 50 ἢ 40%, ἰδού ὅτι ἐκ μόνου τοῦ δημοσίου χρέους δι' ἑκάστην μείωσιν 10% προσθέτομεν καὶ ἀνὰ ἓν ἑκατομμύριον εἰς τὸ περίσσευμα τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ὁμοίας σκέψεις δυνάμεθα νὰ ἐπεκτείνωμεν εἰς πᾶν κεφάλαιον καὶ ἄρθρον, ἐφ' οὗ ἐφηρμόσαμεν τοὺς ἐπὶ μειώσει ὑπολογισμούς. Ἐπὶ πάντων τούτων ἀπεκδεχόμεθα, ἵνα ἴδωμεν ἀποδιδόμενα πάλιν τὰ ποσά, ἅτινα καὶ πρότερον ἐπὶ τῶν αὐτῶν κεφαλαίων καὶ ἄρθρων ἀπεδίδοντο· ὅταν δὲ ταῦτα ἴδωμεν, τὸ περίσσευμα θὰ εἶναι σπουδαῖον, καὶ ἐπὶ τοιούτου περισσεύματος θὰ δυνάμεθα νὰ στηρίζωμεν τὰς σκέψεις ἃς αἱ σημεριναὶ περιστάσεις ἐπιβάλλουσιν. Αἱ σημεριναὶ περιστάσεις ἐπιβάλλουσι τὴν σκέψιν πῶς ἐν ταῖς διαπραγματεύσεσιν, ὧν ἐπιλαμβανόμεθα ἤδη πρὸς τοὺς πιστωτὰς ἡμῶν, θὰ δυνάμεθα νὰ προσφέρωμεν ὅσον ἔνεστι πλειότερα.

ΜΕΣΣΗΝΕΖΗΣ. Ποῖον σημεῖον ἵστανται αἱ διαπραγματεύσεις αὗται;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἡμεῖς ἤδη ἀνεκοινώσαμεν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τὴν δοθεῖσαν εἰς ἡμᾶς ἐντολὴν καὶ τὴν ἑτοιμότητα, ὅπως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐντολῆς προέλθωμεν εἰς τὰς διαπραγματεύσεις, ἀλλ' εἴμεθα ἔτι ἐν τῷ πρώτῳ βήματι, διότι ὁ χρόνος δὲν ἐδόθη ἔτι πρὸς τὸ δεύτερον. Ἀνάγκη, ἄρα, νὰ ἐκτιμήσωμεν τὰ τῆς καταστάσεως, ἵνα πεισθῶμεν ὅτι θὰ ἔχωμεν περισσεύματα ἐπιτρέποντα εἰς ἡμᾶς, ὅπως ἐν ταῖς διαπραγματεύσεσι ποιώμεθα ἐπαγγελίας πρὸς τοὺς πιστωτὰς ἡμῶν, ἃς ἡ κατάστασις τῆς χώρας καὶ τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ νὰ παριστῶσιν ὡς πραγματικάς. Ἀλλὰ καὶ ἀνεξαρτήτως τούτου, ἀνάγκη ἵνα συνάμα μετὰ τῆς ἐργασίας, τῆς ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀναγεγραμμένης, γένηται καὶ ἐργασία, ἵνα καὶ ἀσχέτως πρὸς τὴν διαπραγμάτευσιν καὶ τὴν συνεννόησιν πρὸς τοὺς πιστωτάς, καὶ ἀσχέτως πρὸς τὴν συνεννόησιν πρὸς τοὺς δυναμένους νὰ διευκολύνωσι τὸ Δημόσιον εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῶν διαπραγματεύσεων καὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεων, ἃς ἤθελεν ἀναλάβει, προνοήσῃ τὸ Κράτος, ἵνα βαθμηδὸν καὶ ἐκ τῶν ἰδίων δυνάμεων καὶ ἕως οὗ φθάσωσιν εἰς ἀποτέλεσμα αἱ διαπραγματεύσεις, αἱ οὕτω διεξαγόμεναι, βαίνῃ πρὸς τὴν ὁριστικωτέρα ἀποκατάστασιν. Ἀποκατάστασις δὲ ὁριστικωτέρα δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ἐνόσῳ τὰ νομισματικὰ ἡμῶν πράγματα ἔχουσιν ὅπως ἤδη, ἰδίως ἕνεκα λόγου κυβερνητικοῦ, τοὐτέστι τοῦ δανείου τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας. Πρέπει, λοιπόν, νὰ ἀποβλέπωμεν εἰς περίσσευμα ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ἵνα, ἂν μὴ ἄλλως, δι' αὐτοῦ τοὐλάχιστον δυνηθῶμεν βαθμηδὸν νὰ περιστείλωμεν τὰ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ἀφαιροῦντες ἀπ' αὐτῆς τὸ ποσόν, τὸ ἐπαυξάνον αὐτὴν λόγῳ τοῦ δανείου τοῦ Κράτους.

Πιθανὸν νὰ προέλθωμεν ὡς πρὸς ταῦτα εἰς συμφωνίας, αἵτινες νὰ διευκολύνωσι τὴν ταχυτέραν ἐνέργειαν, ἀλλὰ καὶ ἐφ' ὅσον αἱ τοιαῦται συμφωνίαι δὲν ἐπιτυγχάνονται ὅσῳ ταχέως θὰ ἐπεθυμοῦμεν, ἐφ' ὅσον διεξάγονται αἱ διαπραγματεύσεις καὶ μετὰ τῶν πιστωτῶν ἡμῶν καὶ μετὰ τῶν κεφαλαιούχων, εἶναι ἀνάγκη ἡμεῖς ἐν ταύτῃ τῇ ὁδῷ νὰ βαδίζωμεν, περιστέλλοντες, ἐφ' ὅσον δυνάμεθα, τὸ εἰς λογαριασμὸν τοῦ Κράτους κυκλοφοροῦν τραπεζικὸν γραμμάτιον, καὶ προσπαθοῦντες διὰ τούτου τοῦ μέσου, ὅπως καὶ διὰ παντὸς ἄλλου ἐνδεδειγμένου μέσου, ἵνα ἀποδώσωμεν εἰς τὸ νόμισμα ἡμῶν τὴν ἀξίαν αὐτοῦ ἀκεραιοτέραν, διότι ἡ αἰτία τῆς σημερινῆς καταστάσεως ἐν τῇ βάσει αὐτῆς εἶναι ἡ ἐκ τῆς ἀνωμαλίας τῆς νομισματικῆς. Ἐὰν ταύτην δυνηθῶμεν ὀλίγον νὰ βελτιώσωμεν, θέλομεν ἐπιτύχει, εἴτε διὰ τῆς συνδρομῆς τοῦ Κράτους, εἴτε καὶ ἄνευ τῆς συνδρομῆς τοῦ Κράτους, τὴν βελτίωσιν τῆς τραπεζικῆς καταστάσεως.

Ἡ τραπεζικὴ κατάστασις δὲν εἶναι ἀπολύτως πλημμελὴς ὅσον παριστᾶται παρά τινων, ἀλλ' ἡ τραπεζικὴ ἐνέργεια εἶναι σήμερον ἀνεπαρκής, διότι σήμερον ἡ νομισματικὴ κατάστασις δὲν ἐπιτρέπει εἰς τὰς τραπέζας νὰ λειτουργήσωσιν. Εὐθὺς ὡς βελτιώσωμεν τὴν νομισματικὴν κατάστασιν, θὰ δυνηθῶσι νὰ κινηθῶσιν αἱ τράπεζαι, θὰ δυνηθῶσι νὰ ἐργασθῶσιν αὐταὶ ὑπὲρ ἑαυτῶν, καὶ εἴτε μόναι, εἴτε καὶ τῇ συνδρομῇ τοῦ Κράτους, θὰ δυνηθῶσι ν' ἀποδώσωσιν εἰς τὰ οἰκονομικὰ τῆς χώρας τὴν βάσιν αὐτῶν, τὴν ἑτέραν.

Ἀμφότεραι αἱ βάσεις, ἥ τε νομισματικὴ κυκλοφορία καὶ ἡ τραπεζικὴ λειτουργία, σήμερον εἶναι ἐλλειπεῖς· ἔχομεν νομισματικὴν κυκλοφορίαν ἀνώμαλον, ἔχομεν νομισματικὴν κυκλοφορίαν ἥτις ὡς ἐκ τῆς πληθώρας τοῦ τραπεζικοῦ νομίσματος καθιστᾷ ἀδύνατον πᾶσαν σπουδαίαν συναλλαγήν, ἔχομεν καὶ τὰς τραπέζας ἐν καχεκτικῇ καταστάσει, διότι δὲν δύνανται νὰ ἀναλάβωσι δυνάμεις, ἐφ' ὅσον ἡ ἀτμοσφαῖρα, ἐν ᾗ ἀναπνέουσιν, εἶναι ἡ παραγόμενη ἐκ τῆς πλημμελοῦς νομισματικῆς κυκλοφορίας.

Εἰς ἡμᾶς, λοιπόν, ἀνήκει, καὶ ἐν σχέσει μάλιστα πρὸς τὸν προϋπολογισμόν, νὰ προνοήσωμεν ὅπως αὐτὸς ὁ προϋπολογισμὸς παράσχῃ πόρους διὰ τῶν περισσευμάτων αὐτοῦ, ὅπως ἐργασθῶμεν ὑπὲρ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς νομισματικῆς κυκλοφορίας. Ὅταν αὕτη ἐπιτευχθῇ, δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι θέλει ἐπιτευχθῆ καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῆς τραπεζικῆς λειτουργίας. Εἰς τὴν ἐπίτευξιν τῶν ἀγαθῶν τούτων, ἐξ ὧν ἐξήρτηται καὶ τῶν πιστωτῶν τῆς χώρας ἡ πληρεστέρα ἱκανοποίησις, πρέπει πάντως νὰ προέλθῃ ἀρωγὸς τὸ Κράτος, ἐντεῖνον πρὸς τοῦτο τὰς δυνάμεις αὐτοῦ τὰς οἰκονομικάς.

Οἵα δήποτε δὲ καὶ ἐὰν ὦσι τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ πρὸς τοὺς σκοποὺς τούτους, πάντως ἐπιβάλλεται εἰς τὴν χώραν ἠθικῶς, ἵνα μηδὲν παραλείψῃ, ὅπως διαπιστωθῇ ὅτι ἐν τῇ δυσχερείᾳ, ἐν ᾗ εὑρισκόμεθα καὶ ἐξ ἧς ζητοῦμεν ἵνα ἐξέλθω-

μεν, δὲν σκεπτόμεθα κυρίως περὶ ἡμῶν αὐτῶν, ἀλλὰ μάλιστα περὶ τῶν πιστωτῶν ἡμῶν προνοοῦμεν ὅτι δὲν ζητοῦμεν πῶς νὰ κατορθώσωμεν ἵνα δώσωμεν εἰς αὐτοὺς ὅσον ἔνεστι ὀλιγώτερα, ἀλλὰ ζητοῦμεν πῶς νὰ κατορθώσωμεν ἵνα δώσωμεν εἰς αὐτοὺς ὅσον ἔνεστι περισσότερα, καὶ ἐλπίζω ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς καταρτιζόμενος, ὅπως ὑποβάλλω αὐτὸν ἤδη εἰς τὴν Βουλὴν καὶ ὅπως πέποιθα ὅτι θὰ ψηφίσῃ αὐτὸν ἡ Βουλή, θὰ παραγάγῃ τὸ αἴσιον τοῦτο ἀποτέλεσμα. (Χειροκροτήματα καὶ ἐπευφημίαι).

«Πρέπει νὰ παγιώσωμεν τὴν πίστιν τῆς χώρας»

Αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη

Κύριο θέμα κατά τη συζήτηση του προϋπολογισμού του 1895, που έγινε στις 9 Νοεμβρίου 1894, αποτέλεσε, όπως ήταν φυσικό, η αντιμετώπιση του δημόσιου χρέους μετά την πτώχευση. Ο Χαρ. Τρικούπης στην αγόρευσή του αναφέρθηκε και πάλι στα γεγονότα, που οδήγησαν στην πτώχευση, και μεταξύ άλλων, όπως δημοσιεύθηκαν στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος ΙΓ΄, Σύνοδος Δ΄, Συνεδρίασις 6 (9.11.1894) σ. 6-8 και 17-18, είπε και τα εξής:

Πολλάκις ἐγένετο συζήτησις περὶ τῶν οἰκονομικῶν συνδυασμῶν, δι' ὧν ἐπετυγχάνετο ἡ πληρωμὴ τῶν εἰς χρυσὸν ὑποχρεώσεων τοῦ Κράτους, καὶ ἐκεῖνοι οἵτινες ἐν τῇ Ἀντιπολιτεύσει ἔψεγον τὴν Κυβέρνησιν, διότι διὰ τοιούτων συνδυασμῶν ἀπέκτα τὸν χρυσόν, εὐθὺς ὡς ἤρχοντο εἰς τὴν Κυβέρνησιν, διὰ τοιούτων συνδυασμῶν καὶ οὗτοι ἀπέκτων ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει τὸν χρυσὸν δι' οὗ ὑπηρετεῖτο τὸ δημόσιον χρέος. Οὐδὲ ἦτο δυνατὸν νὰ γένηται ἄλλως, καὶ ἂν ἀπόπειρα ἐγένετο περὶ πληρωμῆς διὰ συναλλάγματος, εὐθὺς ἐπήρχετο ἡ ἀπόδειξις τοῦ ἀνεφίκτου.

Ἑπομένως, ἐν τῇ καταστάσει οὐχὶ τῇ δημιουργηθείσῃ κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη, ἀλλὰ τῇ καταστάσει τῇ κληροδοτηθείσῃ ἀπὸ τοῦ 1881, ὅτε τὰ χρέη εἶχον κορυφωθῆ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἡ πληρωμὴ τῶν τῆς ὑπηρεσίας αὐτῶν εἰς χρυσὸν νὰ μὴ δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ἄνευ δανείου, ἢ ἄνευ πληρωμῆς διαφορᾶς συναλλάγματος μεγίστης, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διετελοῦμεν πρὸ τοῦ διλήμματος ἢ νὰ ἀποδίδωμεν τὸν τῆς ὑπηρεσίας τοῦ δημοσίου χρέους χρυσὸν ἐκ τῶν προσόδων τῆς χώρας, ἀποστραγγίζοντες αὐτήν, ἢ νὰ ἀποκτῶμεν τὸν χρυσὸν δι' ἐξωτερικῶν δανείων, ἀνθ' ὧν ἐξωφλοῦντο δάνεια ἐσωτερικὰ εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια, αὐξανομένων οὕτω τῶν ἐξωτερικῶν ὑποχρεώσεων εἰς χρυσὸν καὶ τῶν ἐκ τῶν ὑποχρεώσεων τούτων δυσχερειῶν. Αἱ σκέψεις πᾶσαι, αἱ στηριζόμεναι εἰς παραλληλισμοὺς τῆς χώρας ἡμῶν πρὸς χώρας ἄλλας, ἐχούσας ἄφθονον τὸν χρυσόν, ἐχούσας εὐρεῖαν τὴν περιφέρειαν τῆς ἰδίας αὐτῶν κυριαρχίας καὶ παρ' αἷς ὁ χρυσὸς ὁ ἐξαγόμενος εὑρίσκεται ἐν ἀναλογίᾳ μικρᾷ πρὸς τὸν χρυσὸν τὸν κυκλοφοροῦντα ἐν τῇ χώρᾳ, οὐδεμίαν ἔχουσιν ἐφαρμογὴν ἐν τῷ προκειμένῳ.

Ταῦτα εἶναι τὰ ἐπενεγκόντα τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς χώρας καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς προκατόχου ἡμῶν κυβερνήσεως, ὅπως μὴ πληρώσῃ τὰ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ δημοσίου χρέους οὔτε εἰς χρυσὸν ἀγοραζόμενον ἐν τῇ χώρᾳ, οὔτε εἰς δάνειον συνομολογούμενον ἐκτὸς τῆς χώρας, ἀλλὰ νὰ πληρώσῃ αὐτὰ διὰ δανείου ἰδανικοῦ, δανείου ὅπερ ἐκ προοιμίων ἐκηρύσσετο ὅτι ἤθελε περικοπῆ μετ' ὀλίγον, διότι οἱ ζητοῦντες νὰ δικαιολογήσωσι σήμερον τὸ δάνειον τῆς κεφαλαιώσεως ὁμολογοῦσιν ὅτι δὲν ἦτο δεκτικὸν δικαιολογίας, εἰμὴ μόνον ὡς μέτρον προσωρινόν, προωρισμένον ἵνα περιληφθῇ κατόπιν εἰς τὴν περικοπήν, ἥτις θὰ ἦτο τὸ γενικὸν μέτρον. Ἡ περικοπὴ τῶν ἄλλων δανείων τοῦ Κράτους ταύτην φέρει τὴν δικαιολογίαν ὡς πρὸς τοὺς συνομολογήσαντας τὰ δάνεια ἐκεῖνα, ὅτι, ὅτε συνωμολόγουν τὰ δάνεια, δὲν εἶχον σκοπὸν τὴν περικοπὴν τὴν ἐπελθοῦσαν, τοὐναντίον ἐφρόνουν ὅτι θὰ δυνηθῇ τὸ Κράτος νὰ ἐκπληρώσῃ τὰς ὑποχρεώσεις του τὰς ἐκ τοῦ δανείου, ἐνῷ ἡ περὶ τοῦ δανείου τῆς κεφαλαιώσεως δικαιολογία παριστᾷ αὐτὸ ἐκδοθὲν ἐν γνώσει ὅτι ἐντὸς ἑνὸς ἢ δύο ἐτῶν ἤθελεν ὑποβληθῆ εἰς περικοπήν· τοιαύτη δὲ παράστασις ἀδικεῖ τὴν χώραν, οὐ μόνον ὡς ἀθετοῦσαν τὰς ὑποχρεώσεις αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ὡς δολίως πολιτευομένην, ὡς πολιτευομένην διὰ τρόπου ὅστις καταβιβάζει αὐτὴν ἠθικῶς.

ΡΑΛΛΗΣ. Ἔπρεπε νὰ ἐντρέπησθε νὰ λέγητε τοιαῦτα! (Θόρυβος).

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. (Πρωθυπουργός). Ἐὰν ὑπάρχωσι βουλευταὶ οἵτινες δὲν γινώσκουσι κατὰ τίνα τρόπον πρέπει νὰ ἐκφράζωνται ἐντὸς Βουλευτηρίου, οἱ βουλευταὶ οὗτοι παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς τὸ δικαίωμα νὰ προσφερώμεθα πρὸς αὐτοὺς ὡς κατέχοντας τὴν ἐσχάτην θέσιν ἐντὸς τοῦ Βουλευτηρίου. (Θόρυβος). Ἐγὼ οὐδὲν ἄλλο πράττω ἢ νὰ συζητῶ τὰς πράξεις τῶν προκατόχων μου. Ἐγὼ συζητῶ τὰς πράξεις διὰ λέξεων εὐσχήμων, ὑμεῖς δὲ ἀποτείνετε ἀποστροφὰς οὐχὶ εὐσχήμους, οὐχὶ ἀξίας βουλευτοῦ. (Χειροκροτήματα ἐκ τῆς δεξιᾶς καὶ ἐκ τῶν ἀκροατηρίων).

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Παρακαλῶ τὰ ἀκροατήρια νὰ παύσωσι τὰ χειροκροτήματα. Δὲν ἔχουσι τὸ δικαίωμα οὐδὲ νὰ χειροκροτῶσιν, οὐδὲ νὰ ποδοκροτῶσιν. Εἰς δευτέραν φορὰν θὰ κενώσω τὰ ἀκροατήρια.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. (Πρωθυπουργός). Ἐγώ, κύριοι, θὰ ὁμιλήσω μετὰ πάσης ἐλευθερίας, καὶ ἂν ὁμιλοῦντος ἐμοῦ ὑπάρχωσιν οἱ ἀσχημονοῦντες, ἂς εἶναι βέβαιοι ὅτι αἱ ἀσχημοσύναι αὐτῶν δὲν φθάνουσι μέχρις ἐμοῦ.

Ἐξήγουν τὰ τοῦ μέτρου, δι' οὗ ἐπετεύχθη ἡ πληρωμὴ τῶν τῆς ὑπηρεσίας τοῦ δημοσίου χρέους εἰς χρυσὸν κατὰ τὸ ἀμέσως παρελθόν. Δὲν δύναμαι νὰ ἀναπτύξω τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ, τὰ τῶν προτάσεων ἡμῶν, τὰ τῆς καταστάσεως τῆς παρούσης τῆς χώρας, ἂν μὴ ἐξηγήσω ὁποία ἦτο ἡ ἔννοια τοῦ προϋπολογισμοῦ, ὅστις ἄρτι ἐξετελέσθη ἐν ταῖς πληρωμαῖς εἰς χρυσόν. Ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1893 ἔληξε πρὸ ἐννέα ἡμερῶν. Πρὸ ἐννέα ἡμερῶν πᾶσαι αἱ δαπάναι καὶ πάντα τὰ ἔσοδα τὰ ἀναγόμενα εἰς τὸν προϋπολογισμὸν ἐκεῖνον ἐπεραιώθησαν. Δὲν ἔχομεν ἔτι γνῶσιν πλήρη τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου, ἔχομεν, ὅμως, γνῶσιν τῶν ἀποτελεσμάτων μέχρι τέλους Σεπτεμβρίου, τηλεγραφικῶς δὲ καὶ πολλῶν ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου, καὶ θὰ δυνηθῶμεν ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ ἐκείνου νὰ ποιήσωμεν τὰς μελέτας, αἵτινες θὰ εἶναι ὁ ἀσφαλέστερος τῶν ὁδηγῶν περὶ τὸ ἔργον, εἰς ὃ ἤδη προσκαλούμεθα. Ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ προβῶμεν εἰς τὴν μελέτην ταύτην, ἐὰν νομίζωσιν οἱ κύριοι βουλευταὶ ὅτι ἐπιτρέπεται νὰ καλύπτωμεν τὴν ἔννοιαν τῶν πράξεων αὐτῶν; Καὶ διατί νὰ τὴν καλύπτωμεν; Διὸτι διατρέχομεν τὸν κίνδυνον νὰ ἴδωμεν δύο πρώην ὑπουργοὺς βουλευτὰς ταραττομένους πρὸ τῆς εἰκόνος τῶν παρ' αὐτῶν τελεσθέντων καὶ ἐκφραζομένους διὰ τρόπου ὃν εὐκταῖον θὰ ἦτο νὰ ἠδυνάμην νὰ χαρακτηρίσω ὡς πρωτάκουστον ἐν τῷ περιβόλῳ τούτῳ.

Ἡ ἔννοια τοῦ δανείου τῆς κεφαλαιώσεως εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων περὶ τὴν ἑρμηνείαν τῶν τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1893 ἐν τῇ ἐκτελέσει αὐτοῦ· διότι, ἂν τὸ δάνειον τῆς κεφαλαιώσεως ἦτο δάνειον μὴ ἐξευτελίζον τὴν χώραν, οὐδεμία θὰ ὑπῆρχε δικαιολογία, ἵνα μὴ ἐξακολουθήσῃ ἡ χώρα ἀπολαύουσα τῶν πλεονεκτημάτων τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1893, τῶν ἐκ τῆς διὰ τοιούτων δανείων ἀποτίσεως τῶν ὀφειλῶν αὐτῆς, αἰρούσης τὴν μεγαλυτέραν τῶν δυσχερειῶν τῶν μετὰ τὸ 1893 προϋπολογισμῶν, τὴν ἀπορρέουσαν ἐκ τῆς ἀποτίσεως τῶν τοῦ δημοσίου χρέους ἐπὶ καταβολῇ διαφορᾶς συναλλαγματικῆς. Ἀλλὰ τὸ δάνειον τοῦτο, τὸ ἐπαγγελλόμενον ἀρτίαν τῶν τοκομεριδίων τὴν ἀπότισιν, θὰ ἦτο γνωστόν, καθ' ἣν ὥραν ἐξεδίδετο, ὅτι θὰ ὑφίστατο περικοπὴν ἐν χρόνῳ προσεχεστάτῳ, ἡ δὲ πληρωμὴ τῶν τῆς ὑπηρεσίας τοῦ δημοσίου χρέους διὰ τίτλων δανείου ὑποχρεωτικῶς παρεχομένων ἀντὶ χρήματος καὶ ἐπὶ ἐπαγγελίαις προωρισμέναις ἵνα μὴ ἐκπληρωθῶσι θὰ ἦτο πλέον ἢ πτώχευσις, διότι θὰ ἦτο πτώχευσις δολία. Ὅτε θὰ παρείχοντο αἱ ἐπαγγελίαι περὶ ἀρτίας πληρωμῆς τοιούτου δανείου, θὰ ἦτο γνωστὸν εἰς τοὺς τοιαῦτα ἐπαγγελλομένους ὅτι δὲν θὰ ἐξεπληροῦντο αἱ ἐπαγγελίαι, οὐδὲ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκπληρωθῶσι, διότι, καταλήξαντες εἰς ἀνεπάρκειαν πρὸς πληρωμὴν τῶν τοκομεριδίων τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1893, πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ἐλπίζωμεν, αὐξάνοντες ἔκτοτε τὰς ὀφειλὰς διὰ δανείων κεφαλαιώσεως, ὅτι θὰ εἴχομεν βρυδύτερον τὴν ἐπάρκειαν πρὸς πληρωμὴν διὰ χρήματος καὶ οὐχὶ διὰ τίτλων κεφαλαιώσεως τῶν τῆς ὑπηρεσίας τοῦ οὕτως αὐξηθέντος δημοσίου χρέους;

ΡΑΛΛΗΣ. Πῶς τὸ ἠλπίσατε τὴν 26 Ἀπριλίου 1893;

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Μὴ διακόπτετε, παρακαλῶ· ζητήσατε τὸν λόγον καὶ ἀπαντήσατε.

ΕΥΤΑΞΙΑΣ. Τὸν λόγον, κύριε Πρόεδρε.

ΡΑΛΛΗΣ. Ἠρώτησα πῶς τὸ ἠλπίσατε τὴν 26 Ἀπριλίου 1893.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Τὰ δάνεια, ἅτινα ἡμεῖς διεπραγματευόμεθα, δὲν ἦσαν δάνεια κεφαλαιώσεως, ἡ δ' ἐκ τῶν δανείων ἐκείνων, ἂν συνωμολογοῦντο, κατάστασις δὲν θὰ ἦτο ἡ ἐκ τοῦ δανείου τῆς κεφαλαιώσεως παραχθεῖσα. Ὅταν οἱ κύριοι βουλευταὶ προκαλέσωσιν ἑρμηνείαν περὶ τῶν δανείων, ἅτινα ἡ προκάτοχος ἐκείνων κυβέρνησις διεπραγματεύετο, θέλω συζητήσει περὶ τοῦ θέματος. Τὰ δάνεια ἐκεῖνα δὲν συνωμολογήθησαν, δὲν σχετίζονται, ἄρα, ἀμέσως πρὸς τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ, περὶ ὧν ἤδη πραγματευόμεθα, καὶ ἡ περὶ αὐτῶν συζήτησις δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ περιληφθῇ ἐν εἰσηγήσει προϋπολογισμοῦ· ἀλλ' εὐθὺς μετὰ τὴν εἰσήγησιν, καὶ σήμερον ἔτι, ἂν προκληθῶ, προθύμως θέλω ἐπιληφθῆ τῶν τοῦ θέματος. Ἤδη περιορίζομαι εἰς τὰ τῆς ἐκτελέσεως τῶν προϋπολογισμῶν τῆς ἄρτι ληξάσης καὶ τῆς τρεχούσης χρήσεως καὶ εἰς τὰ τῆς κατασκευῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ ἐπιόντος ἔτους.

Ἐκηρύχθη, λοιπόν, πράγματι ἡ πτώχευσις κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1893, καὶ διὰ τῆς πτωχεύσεως ἀπετίθησαν ὀφειλαὶ εἰς χρυσὸν λόγῳ τοῦ δημοσίου χρέους ἄνευ ἐπιβαρύνσεως τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐξόδων διὰ καταβολῆς συναλλαγματικῆς διαφορᾶς πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ χρυσοῦ. Κατὰ τοῦτο, τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ δαπάνης πρὸς ἀπότισιν συναλλάγματος ὑπερτετιμημένου, ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1893 ἐν τῇ ἐκτελέσει αὐτοῦ ὀλίγον διαφέρει τῶν πρὸ αὐτοῦ προϋπολογισμῶν. Ἡ ἀγορὰ τοῦ συναλλάγματος θὰ ἦτο, βεβαίως, ὁ τρόπος ὁ κανονικός. Ἀπὸ τοῦ 1881 ἡ πληρωμὴ τῶν ὀφειλῶν τοῦ Κράτους εἰς τὸ ἐξωτερικὸν διὰ συναλλάγματος κανονικῶς ἀγοραζομένου ἐν τῇ χώρᾳ ἀπεδείχθη ἀτελεσφόρητος, καὶ οἱ οἰκονομικοὶ συνδυασμοί, τοὺ-

τέστιν ἡ ἀπόκτησις τοῦ συναλλάγματος διὰ τροπῆς ἐσωτερικῶν δανείων εἰς ἐξωτερικὰ δάνεια ἢτό τι ἐπιβαλλόμενον ἔκτοτε. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τὸ τοκομερίδιον τῶν ἐξωτερικῶν δανείων εἶχε λάβει διαστάσεις τοιαύτας, ὥστε ἡ ἐγχώριος ἀγορὰ δὲν ἠδύνατο νὰ παράσχῃ ἄνευ ἀνατροπῆς τὸν χρυσὸν τὸν ἀναγκαῖον πρὸς τὴν πληρωμὴν αὐτοῦ, καὶ ἂν διὰ τῶν περισσευμάτων τῶν προϋπολογισμῶν ἐζητοῦμεν νὰ ἀποκτήσωμεν τὸν χρυσὸν ἐν τῇ χώρᾳ, θὰ ἐτρέχομεν κατόπιν τῆς ἡμετέρας σκιᾶς, διότι διὰ πολλαπλασίου προσερχόμενοι εἰς τὴν ἀγορὰν τραπεζικοῦ χρήματος ὀλιγώτερον χρυσὸν θὰ ἐποριζόμεθα. Καὶ σήμερον ἔτι, ἂν, ἵνα ἀποκτήσωμεν 10,000,000 χρυσοῦ ἐν τῇ ἀγορᾷ, πρέπει νὰ δαπανήσωμεν εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια περὶ τὰ 17,000,000 ἢ 18,000,000, ἄρα διὰ 36,000,000 εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια ἠθέλομεν ἀποκτήσει τὸν διπλάσιον χρυσόν, ἤτοι 20,000,000, ἢ τοὐναντίον δὲν πείθεται πᾶς τις ὅτι δὲν ἠθέλομεν ἀποκτήσει οὐδὲ τὰ 10,000,000, διὰ τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς ἀγορᾶς καὶ τὴν παρεπομένην δυσανάλογον ὑπερτίμησιν τοῦ συναλλάγματος;

Ἔκτοτε ἐγένετο ἐπαισθητὴ ἡ ἀνωμαλία, ἣν ἐπάγεται ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία, ὑφισταμένου σπουδαίου ἐξωτερικοῦ χρέους τοῦ Δημοσίου. Ὁ προϋπολογισμὸς καθίσταται διφυής, ἀναγράφων δαπάνας εἰς χρυσόν, καὶ εἰς ἀπότισιν αὐτῶν ἔσοδα εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια, τὸ δὲ ἰσοζύγιον τοιούτου προϋπολογισμοῦ εἶναι πλῆρες, μόνον ἂν ὁ πρὸς τὰς δαπάνας χρυσὸς ἀπεκτήθη ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀντὶ τραπεζικῶν γραμματίων. Ἡ ἀπόκτησις, ὅμως, τοῦ χρυσοῦ ἐν τῇ ἀγορᾷ δὲν εἶναι μόνον ζήτημα ἰσοζυγίου τοῦ προϋπολογισμοῦ, εἶναι ζήτημα σχετιζόμενον πρὸς τὸ ἰσοζύγιον τῆς ἀγορᾶς, καὶ τούτου ἡ μελέτη εἶναι δυσχερεστέρα κατὰ πολὺ τῆς τοῦ ἰσοζυγίου τοῦ προϋπολογισμοῦ. Τοῦ προϋπολογισμοῦ τὸ ἰσοζύγιον, τὸ ὁποῖον νομίζουσιν αἱ Ἀντιπολιτεύσεις ὅτι πρέπει νὰ διαψεύδωσιν, ὅτι πρέπει νὰ παριστῶσι μὴ ὑφιστάμενον καὶ ὅταν ὑφίσταται, δὲν ἀρκεῖ πρὸς τὴν διευθέτησιν τῶν οἰκονομικῶν τῆς χώρας. Τὸ ἰσοζύγιον εἶναι παράγων ἀναγκαῖος τῆς διευθετήσεως, καὶ ἄνευ αὐτοῦ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ κανονικὴ τῶν οἰκονομικῶν λειτουργία· ἀλλὰ τὸ ἰσοζύγιον ἐν προϋπολογισμῷ, καὶ ἂν ἔτι περιλαμβάνῃ τὰ πρὸς τὴν ἀγορὰν τοῦ χρυσοῦ κεφάλαια, δὲν λύει τὸ ζήτημα τῆς παροχῆς τοῦ χρυσοῦ ὑπὸ τῆς χώρας καὶ τῶν συνεπειῶν τῆς παροχῆς χρυσοῦ ὑπὲρ τὸ μέτρον τῶν δυνάμεων τῆς χώρας. Δὲν λύει τὸ ζήτημα τῆς παροχῆς τοῦ χρυσοῦ ἡ ἀναγραφὴ τῶν πρὸς τὴν ἀπόκτησιν αὐτοῦ ἐπαρκῶν πιστώσεων. Ἀλλὰ διότι τὸ ζήτημα δὲν λύεται διὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ, δὲν ἔπεται ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὸ ἐν σχέσει πρὸς τὸν προϋπολογισμὸν· διότι ἐν πολλοῖς ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν προϋπολογισμόν, ἄμεσον δ' ἔχει τὴν σχέσιν ἐν ταῖς δαπάναις, ἃς ἐπάγεται ἡ ἀπόκτησις τοῦ χρυσοῦ. (...)

Στη συνέχεια ο Χαρ. Τρικούπης αναφέρθηκε στις δραστικές περικοπές των δαπανών του προϋπολογισμού και υπογράμμισε:

Τὸ ἀνώμαλον τῆς νομισματικῆς καταστάσεως δεῖται διευθετήσεως, ἀλλ' αὕτη πρέπει νὰ ἐπιτευχθῇ, ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι δυνατόν, ἄνευ αὐξήσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ χρέους τοῦ Κράτους καὶ διὰ τῶν ἰδίων ἡμῶν δυνάμεων, διότι αἱ ὑποχρεώσεις, ἃς ἀναλαμβάνει τὸ Δημόσιον ἐν νομίσματι τῆς χώρας, δὲν ἐπιβαρύνουσι τὴν χώραν οὐδ' ἐπὶ τὸ πολλοστημόριον τῶν ὑποχρεώσεων, ἃς ἀναλαμβάνει τὸ Δημόσιον πρὸς τὸ ἐξωτερικόν. Ἐὰν ἀντὶ ἐξωτερικῶν ἦσαν ἐσωτερικὰ τὰ χρέη τοῦ Κράτους, τὰ προκαλέσαντα τὴν νομοθεσίαν περὶ ἀνεπαρκείας, θὰ ἦτο δυνατὸν ν' ἀποφύγωμεν τὴν κήρυξιν τῆς ἀνεπαρκείας. Ὅ,τι παρήγαγε τὴν δυσχέρειαν ὑπῆρξεν ἡ ἀνάγκη τῆς διὰ προϋπολογισμοῦ ἀποδίδοντος ἔσοδα εἰς ἐγχώριον μόνον νόμισμα ἐκπληρώσεως ὑποχρεώσεων ἐκ τοῦ δημοσίου χρέους εἰς νόμισμα ξενικόν, εἰς νόμισμα φυγαδευόμενον ἅμα τῇ καταβολῇ. Τὰς ἐκ τοῦ τοιούτου δημοσίου χρέους δυσχερείας δὲν πρέπει νὰ αὐξήσωμεν διὰ νέων μεταλλικῶν δανείων· πρέπει νὰ διαρρυθμίσωμεν τὰ τῆς νομισματικῆς ἡμῶν κυκλοφορίας διὰ δυνάμεων ἐγχωρίων, ἤτοι ἀναλαμβάνοντος τοῦ Δημοσίου ὑποχρεώσεις ἀποκλειστικῶς ἐσωτερικάς, πρέπει δ' ἐκ παντὸς τρόπου νὰ προσπαθήσωμεν νὰ βελτιώσωμεν τὰ τῆς δημοσίας πίστεως, οὐχὶ ὅπως ταύτης ποιήσηται χρῆσιν τὸ Δημόσιον πρὸς δανεισμὸν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ –τοὐναντίον, τὸ Δημόσιον πρέπει ν' ἀναγράψῃ τὴν ἀρχὴν ὅτι δὲν θὰ ἐπαυξάνῃ τὰς εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ὀφειλάς του–, ἀλλὰ πρέπει νὰ παγιώσωμεν τὴν πίστιν τοῦ Κράτους, ἵνα ἐπανέλθῃ εἰς τὴν χώραν –οὐχὶ πρὸς τὸ Δημόσιον, ἀλλὰ πρὸς τοὺς φυγαδεύσαντας τὸν χρυσόν–, ὁ φυγαδευθεὶς χρυσός. Ἀνακτῶντος τοῦ Κράτους τὴν πίστιν, τὸ Δημόσιον ἄνευ αὐξήσεως τῶν ὑποχρεώσεων αὐτοῦ τῶν εἰς χρυσὸν θέλει δυνηθῆ νὰ πορισθῇ καὶ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰς προνομιούχους τραπέζας τὰς ἐκ προσωρινῶν δανείων εἰς χρυσὸν ὀφειλάς, ὅπως ὁ χρυσός, παραδιδόμενος εἰς τὰ πιστωτικὰ ταῦτα καταστήματα, γονιμοποιηθῇ παρ' αὐτῶν ὑπὲρ τῆς χώρας· διότι ὁ τρόπος, καθ' ὃν θὰ ἐργασθῇ ἡ χώρα εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν καθ' ἑαυτήν, δὲν εἶναι ὁ διὰ δανείων τοῦ Δημοσίου ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, εἶναι ὁ διὰ τῆς αὐξήσεως τῆς συναλλαγῆς τῆς χώρας μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Πρέπει, λοιπόν, νὰ παράσχωμεν τὰ μέσα εἰς τοὺς ἰδιώτας, εἰς τὰ καταστήματα, ὅπως συναλλάσσωνται πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν διὰ τρόπου, ὅστις νὰ τοῖς ἐπιτρέπῃ νὰ εἰσάγωσιν εἰς τὴν χώραν τὸν χρυσόν, πρέπει νὰ ἐργασθῶμεν διὰ τρόπου, ὥστε τὰ πιστωτικὰ ἡμῶν καταστήματα ν' ἀνακύψωσι καὶ νὰ ἀναπτυχθῶσι, καὶ διὰ τῶν καταστημάτων τούτων νὰ ἐπιδιωχθῇ ὅ,τι τινὲς φρονοῦσιν ὅτι ἠδύνατο νὰ

ἐπιτευχθῇ διὰ δανείου τοῦ Δημοσίου, ὅπερ ἀντὶ τοῦ ἀποτελέσματος, ὅπερ ἐκεῖνοι ἀπεκδέχονται, θὰ εἶχεν ἀποτέλεσμα ὅλως ἐναντίον. Χρῆμα μεταλλικόν, δανειζόμενον εἰς τὸ Δημόσιον, εἶναι βάρος, οὗτινος ὁ πολλαπλασιασμὸς θὰ ἔφερεν ἀποτελέσματα, ὧν ἐλάβομεν πεῖραν. Τὴν πεῖραν τῶν ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν δανείων δυσχερειῶν ἐλάβομεν ἀπὸ τοῦ 1881. Ἔκτοτε ἡ χώρα δὲν παρεῖχεν ἐπαρκῆ τὸν εἰς τὴν ἀπότισιν τοῦ ἐξωτερικοῦ χρέους χρυσόν· τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς χώρας εἰς παροχὴν τοῦ χρυσοῦ ἀνεπληροῦμεν ἀρυόμενοι αὐτὸν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ἐπιρρώσεως τῆς χρηματικῆς ἡμῶν ἀγορᾶς ἐφ' ἱκανόν, ὅπως ἐπαρκῇ αὐτὴ πρὸς τὴν ἀνάγκην. Ἂν προώρως ἐζητεῖτο ὁ χρυσὸς ἐκ τῆς ἀγορᾶς, θὰ ἐπήρχετο εὐθὺς τὸ γονάτισμα. Ἡ ἐπίρρωσις τῆς χρηματικῆς ἡμῶν ἀγορᾶς δὲν ἐπετεύχθη ὁποία ἐπεδιώκετο, ἐπιστάσης δὲ τῆς ὥρας, καθ' ἣν ἐκ μόνης τῆς ἀγορᾶς ἠδύνατο τὸ Δημόσιον νὰ ἀρυσθῇ τὸν πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ χρέους χρυσόν, κατεδείχθη ἡ ἀνεπάρκεια τῆς ἀγορᾶς, καὶ ἐπῆλθον τἀποτελέσματα αὐτῆς. Πρέπει νὰ προσέξωμεν, ὅπως μὴ ἀναδημιουργήσωμεν τὴν κατάστασιν τοῦ 1881, τὴν ἐπιδεινωθεῖσαν κατὰ τὸ 1885, καὶ πρέπει εἰς τοῦτο νὰ προσέξωμεν ἰδίως σήμερον, ὅτε οὐδεμίαν πρὸς δανεισμὸν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἔχει ἀνάγκην τὸ Δημόσιον, διότι σήμερον ἐρρυθμίσθησαν τὰ τῶν εἰς χρυσὸν πληρωμῶν ἐπὶ τῷ μέτρῳ τῶν δυνάμεων τῆς ἐγχωρίου ἀγορᾶς, ἐρρυθμίσθη δὲ καὶ ὁ προϋπολογισμὸς ἐν ἐπαρκείᾳ πρὸς τὴν πληρωμὴν τῆς ὑπερτιμήσεως τοῦ χρυσοῦ. Ἡ πρόκλησις τῆς εἰσροῆς χρυσοῦ εἰς τὴν χώραν δὲν ἀπαιτεῖ δάνεια τοῦ Δημοσίου· ἀρκεῖ νὰ τεθῶσι τὰ θεμέλια τῆς νομισματικῆς ἀποκαταστάσεως διὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ διὰ τῶν ἐνεργειῶν, αἵτινες θὰ εἶναι τὸ ἐπακολούθημα τοῦ προϋπολογισμοῦ. Τὴν νομισματικὴν κατάστασιν ὀφείλομεν νὰ ἐξομαλίσωμεν, ὀφείλομεν νὰ μειώσωμεν τὸ κυκλοφοροῦν τραπεζικὸν γραμμάτιον, ἀλλὰ τοῦτο ἄνευ ἐπαυξήσεως τῶν ἐξωτερικῶν ὑποχρεώσεων τοῦ Δημοσίου. Πρέπει δὲ οὕτω νὰ ἐργασθῶμεν, ὥστε ἐντὸς βραχέος διαστήματος τὰ πιστωτικὰ ἡμῶν καταστήματα εὐχερῶς νὰ ἀποκτῶσιν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ πάντα τὸν χρυσόν, ὅστις δύναται νὰ διατεθῇ χρησίμως ἐν τῇ χώρᾳ, ἐπαυξάνων τὸν πλοῦτον αὐτῆς καὶ οὐχὶ μειῶν αὐτόν, ὅπως μειοῖ τὸν πλοῦτον τῆς χώρας πᾶν δάνειον τοῦ Δημοσίου ἐν τῷ ἐξωτερικῷ.

Οἱ προϋπολογισμοὶ τοῦ 1893 καὶ 1894 ἀποδεικνύουσιν ὅτι διαθέτει τὸ Δημόσιον τὰ πρὸς ἀπόκτησιν τῶν μέσων πρὸς μείωσιν βαθμιαίαν τοῦ τραπεζικοῦ γραμματίου. Ἡ τοιαύτη μείωσις, ἀποκτωμένη διὰ τοιούτου τρόπου, φέρει ἐν πολλοῖς διαρρύθμισιν βελτίονα τῶν τοῦ προϋπολογισμοῦ διὰ τῆς αὐξήσεως τῆς ἀξίας τοῦ νομίμου νομίσματος καὶ τῆς παρεπομένης μειώσεως τῆς ὑπερτιμήσεως τοῦ συναλλάγματος. Ἐπαύξησιν χρυσοῦ ἐν τῇ χώρᾳ δὲν θὰ φέρῃ ἀμέσως ἡ διευθέτησις τῶν τοῦ νομίσματος· αὕτη ἔσται ἔργον τῶν ἰδιωτῶν καὶ τῶν πιστωτικῶν καταστημάτων, ἐπωφελουμένων ἐκ τῆς νομισματικῆς ἀποκαταστάσεως καὶ ἐκ τῆς ἀνορθωθησομένης δημοσίας πίστεως· διότι ἐκ παραλλήλου πρέπει νὰ βαίνωσιν ἡ αὔξησις τῆς ἀξίας τοῦ τραπεζικοῦ γραμματίου διὰ τοῦ βαθμιαίου περιορισμοῦ τοῦ πλεονάζοντος ποσοῦ καὶ ἡ αὔξησις τοῦ κυκλοφοροῦντος χρυσοῦ ἐν τῇ χώρᾳ διὰ τῶν ἐνεργειῶν ἰδίως τῶν πιστωτικῶν καταστημάτων, διότι ἄλλως κινδυνεύομεν νὰ στερηθῶμεν τὸ ἰσοζύγιον ἐν τῇ χρηματικῇ ἀγορᾷ, ἀποκτῶντες καὶ διατηροῦντες τὸ ἰσοζύγιον ἐν τῷ προϋπολογισμῷ· ἐκ τῶν δύο δὲ τούτων ἰσοζυγίων τὸ σπουδαιότερον εἶναι τὸ ἰσοζύγιον τὸ ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἀποτελοῦν τὴν βάσιν πάσης ἐνεργείας τραπεζικῆς καὶ ἰδιωτικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ προϋπολογισμοῦ.

Ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1895 κατηρτίσθη ἐν ἀμέσῳ συσχετίσει πρὸς τὴν κατάστασιν τῆς χρηματικῆς ἀγορᾶς, ὑποβάλλεται δ' ἐν πλήρει ἰσοζυγίῳ, φέρων ἔσοδα 91,331,000 καὶ ἔξοδα 90,150,000, τοὐτέστι περίσσευμα 1,180,000.

ΕΥΤΑΞΙΑΣ. Κατὰ τὸ σύνηθες.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Κατὰ τὸ σύνηθες μέν, ἀλλὰ μετ' ἀποτελεσμάτων ἐν τῇ ἐκτελέσει ἐπὶ πλέον, ὅπως καὶ κατὰ τὸ 1894, ἐν ᾧ, ὅπως βλέπομεν ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε ἐφαρμογῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἐκ μόνον τῶν τελωνείων θὰ ἔχωμεν ἔσοδα ὑπὲρ τὰ 7,000,000 ἐπὶ πλέον τῶν προϋπολογιζομένων, καὶ ἐκ τοῦ καπνοῦ ὑπὲρ τὸ 1,000,000...

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Τοῦτο δίδει εἰς ἡμᾶς δίκαιον.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἀντιστρόφως... Ὁ ὑποβαλλόμενος προϋπολογισμὸς τοῦ 1895 ὡσαύτως ὡς ἔσοδον ἐξ εἰσαγωγῆς ἀναγράφει τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ 1893, διότι ἐκεῖνο ἔχομεν πλῆρες καὶ διότι κατὰ τὴν ἀρχήν, ἣν ἀκολουθοῦμεν, λαμβάνομεν τὸν μέσον ὅρον τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν τριῶν τελευταίων ἐτῶν, καὶ παραβάλλοντες αὐτὸν πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ τελευταίου ἔτους, προτιμῶμεν μεταξὺ τῶν δύο ὅρων τὸν κατώτερον. Τὸ 1893 ἔδωκεν ἀποτέλεσμα 22,303,000, ἐνῷ τὸ 1894, ὡς φαίνεται, θὰ ἀποδώσῃ 25,000,000 πρὸ τὰ 26,000,000, ἀλλὰ πάντως τὰ 25,000,000· ἀνεγράψαμεν, ὅμως, ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ 1893, ὥστε ἐνδεχόμενον ἐκεῖθεν νὰ εἰσπραχθῶσι 3,000,000 ἢ 3,500,000 ἐπὶ πλέον· ἐάν, ἄρα, τὸ 1895 ἀποδώσῃ τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα τοῦ 1894, θὰ ἔχωμεν ἐπαύξησιν τοῦ περισσεύματος τῶν 1,180,000 κατὰ 3,000,000 ἢ 3,500,000. Ἐπίσης καὶ ἐν ἁπάσαις ταῖς ἀναγραφαῖς ἀκολουθοῦντες τὴν αὐτὴν ἀρχήν, ἐκτὸς ὅπου ὑπάρχει ἰδιαίτερος λόγος, ἵνα παρεκκλίνωμεν ἐξ αὐτῆς, ἀναγράφομεν πάντοτε μεταξὺ τῶν δύο ὅρων, τοῦ μέσου ὅρου τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν τριῶν ἐτῶν καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ τελευταίου ἔτους, τὸν κατώτερον· πιθανῶς, ἄρα, ἐν πολλοῖς νὰ ἔχωμεν ἀποτελέσματα ἐπὶ πλέον, ἐν συνόλῳ δὲ προσαύξησιν

2,000,000 ἢ 3,000,000. Τὸ περίσσευμα, ὅμως, οὕτω μάλιστα ἐπηυξημένον, δὲν παρουσιάζεται μεθ' ἱκανῆς ἀσφαλείας, ἵνα καθορίσωμεν ἀπὸ τοῦδε τὰ τῆς διαθέσεως αὐτοῦ, διότι τὸ ἀναγραφόμενον τῶν 1,180,000 ἐνδέχεται καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ψηφίσει τοῦ προϋπολογισμοῦ νὰ μειωθῇ, θὰ μειωθῇ δέ, βεβαίως, ἐκ τῶν καταβλητέων εἰς ἐκκαθαριζομένας ὀφειλὰς παρελθουσῶν χρήσεων, ἂν βραδύνῃ ἡ ψήφισις τοῦ προϋπολογισμοῦ. Γνωστὸν ὅτι ἕκαστος μὴν προσθέτει ἐκκαθάρισιν τοιούτων ὀφειλῶν, ὥστε ἐφ' ὅσον παρέρχεται ὁ χρόνος, κατὰ τοσοῦτον ἔχομεν νέας ἀναγραφὰς ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ. Πιθανὸν νὰ προέλθῃ μείωσίς τις καὶ ἐξ ἄλλων λόγων, εἴτε ἐξ ἀκριβεστέρου καθορισμοῦ ἀναγραφῶν τινων, εἴτε καὶ ἐκ μεταρρυθμίσεως ἐν τῇ ψηφίσει τοῦ προϋπολογισμοῦ. Δὲν εἶναι δὲ καὶ τὸ ποσὸν τοιοῦτον, ὥστε νὰ ὑπαγορεύῃ σκέψεις περὶ τῆς διαθέσεως αὐτοῦ. Πάντως, ὅμως, ὁ προϋπολογισμὸς παρέχει ἱκανὸν περίσσευμα, ὅπως δυνηθῶμεν ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ νὰ ἐπιληφθῶμεν τῶν ἐνεργειῶν, αἵτινες εἶναι ἀναγκαῖαι πρὸς τὴν ἀποκατάστασιν τῶν νομισματικῶν ἡμῶν πραγμάτων. (...)

Τὰ δύο σχέδια τοῦ συμβιβασμοῦ
Τὸ πρώην καὶ τὸ νῦν

Ανυπόγραφο άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Το Άστυ* την 1η Ιουλίου του 1896 με τον παραπάνω τίτλο.

Ἀξίζει τὸν κόπον νὰ ἐξηγήσωμεν ὅσῳ τὸ δυνατὸν ἁπλούστερον, διὰ νὰ τὸ ἐννοήσουν καὶ οἱ πολλοί, εἰς ὁποίαν ἐπονείδιστον συνθήκην διὰ τὴν τιμήν, τὸ συμφέρον καὶ τὸ οἰκονομικὸν μέλλον τῆς Ἑλλάδος ἔθεσε τὴν ὑπογραφήν του ὁ σοφὸς πρωθυπουργὸς διὰ τοῦ ἐν Παρισίοις ἐπισήμου ἀντιπροσώπου καὶ πρέσβεως τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως. Πρὸς τοῦτο ἀνάγκη νὰ γνωρίζωμεν τί εἶχε τελειωτικῶς προτείνει ὁ ἀείμνηστος Τρικούπης, ὅπερ ἐγγράφως, ὡς γνωστόν, εἶχον ἀποδεχθῆ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ὁμολογιούχων, ἀποκηρυχθέντες κατόπιν διὰ τρόπου οὐχὶ τόσον εὐθέος ὑπὸ τῶν κομιτάτων, καὶ τί νῦν κατόπιν μακρῶν διαπραγματεύσεων ἐδέχθη καὶ ὑπέγραψεν ὁ κ. Νικόλαος Δηλιγιάννης, μὴ δυνάμενος δυστυχῶς νὰ ἀποκηρυχθῇ καὶ αὐτὸς ὑπὸ τῆς κυβερνήσεώς του, διότι εἶναι ἐπίσημος ἀντιπρόσωπος Κράτους, ἐπισήμως διαπεπιστευμένος παρὰ ξένῃ ἐπικρατείᾳ καὶ οὐχὶ ἰδιώτης ἐντολοδόχος ἰδιώτου.

Κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς πτωχεύσεως, ἡ Ἑλλὰς ἐπλήρωνε διὰ τόκους τοῦ εἰς χρυσὸν ἐξωτερικοῦ χρέους της (τοῦ ὑπαχθέντος κατόπιν εἰς πτώχευσιν) φρ. 24,900,000, διὰ χρεωλύσιον αὐτῶν 3,884,000, ἤτοι ἐν ὅλῳ φρ. 28,750,000. Πλὴν τούτων, εἶχε καὶ ἄλλας ὑποχρεώσεις εἰς χρυσὸν διὰ τὸ δάνειον τῶν Δυνάμεων, διὰ τὰς avances καὶ διὰ τὸ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ἐν ὅλῳ 2,383,000 κατ' ἔτος, πλὴν ταῦτα δὲν ἐπηρεάσθησαν ὑπὸ τῆς πτωχεύσεως. Διὰ τοῦ νόμου τοῦ Δεκεμβρίου (τῆς πτωχεύσεως), ὡρίσθη ὅτι τοῦ λοιποῦ θὰ δίδωμεν 30% ἐπὶ τοῦ τόκου τῶν ρηθέντων δανείων, τὸ δὲ χρεώλυτρον κατηργήθη ὁλοτελῶς· ἑπομένως, 30% ἐπὶ 24,900,000 κάμνει 7,460,000. Αὐτὸ εἶναι τὸ ποσὸν (εἰς στρογγυλοὺς ἀριθμούς), τὸ ὁποῖον ἐξακολουθοῦμεν μέχρι σήμερον πληρώνοντες διὰ τὰ εἰς χρυσὸν πάγια χρέη μας, ἐφ' ὧν πρόκειται νὰ συντελεσθῇ ὁ συμβιβασμός. Χάριν συμπληρώσεως τῆς ἀναλυτικῆς ταύτης παραστάσεως, σημειοῦμεν ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ δημοσίου χρέους ἔχει ἀκόμη τὰς ἀκολούθους ἀνάγκας χρυσοῦ. Διὰ τὸ δάνειον τῶν Δυναμέων 900,000· διὰ τὰ προσωρινὰ δάνεια (avances), τὰ ὁποῖα μετὰ τοῦ δανείου τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ἀποτελοῦσι τὸ λεγόμενον «κυμαῖνον χρέος», θέλομεν κατ' ἔτος φρ. 9,391,000. Ἀλλὰ τὰ τελευταῖα τρία κονδύλια, δὲν ἐπηρεάζονται διὰ τοῦ συμβιβασμοῦ, ἑπομένως πρόκειται μόνον περὶ τῶν ρηθέντων 7,460,000, δι' ὧν ἐξυπηρετοῦνται τὰ δάνεια τῶν 120,000,000, τῶν 100,000,000 τοῦ τῶν Μονοπωλίων, τοῦ τῆς ράντας καὶ τοῦ σιδηροδρόμου Λαρίσης.

Κατὰ τὸ σχέδιον Τρικούπη, ὅπερ εἶχον δεχθῆ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν κομιτάτων, ἰδού πῶς διερρυθμίζοντο τὰ πράγματα· τὸ διὰ τοῦ δεκεμβριανοῦ νόμου ὁρισθὲν 30% ἀνεβιβάζετο εἰς 32 τοῖς %, ἔμεινε δὲ στάσιμον ἐπὶ τρία ἔτη· ἀπὸ δὲ τοῦ τετάρτου ἔτους ηὔξανεν εἰς 33%· χρεώλυτρον κατὰ τὰ τρία πρῶτα ἔτη δὲν ἐδίδετο ποσῶς· ἀπὸ τοῦ τετάρτου ἔτους ἤρχιζε νὰ δίδεται 3% (ἐπὶ τοῦ ἀρχικοῦ ποσοῦ τοῦ τόκου, ἤτοι ἐπὶ τῶν ρηθέντων 24,900,000)· ἀπὸ τοῦ πέμπτου δ' ἔτους καὶ ἐφ' ἑξῆς προσετίθετο εἰς τὴν τοκοχρεωλυσίαν ἓν % κατ' ἔτος, τὸ ὁποῖον διενέμετο κατὰ τὰ 4/5 εἰς τὸ χρεώλυτρον καὶ κατὰ τὸ 1/5 εἰς τὸν τόκον. Οὕτως εἴχομεν τὸ πρῶτον ἔτος 32%, τὸ δεύτερον ἔτος 32%, τὸ τρίτον ἔτος 32%, τὸ τέταρτον ἔτος 36% (ἤτοι 33 διὰ τόκον καὶ τρία διὰ χρεώλυτρον), τὸ πέμπτον ἔτος 37% (ἤτοι 33 καὶ 1/5 διὰ τόκον καὶ 34/5 διὰ χρεώλυτρον), τὸ ἕκτον ἔτος 38% (ἤτοι 33 καὶ 2/5 διὰ τόκον καὶ 4 καὶ 3/5 διὰ χρεώλυτρον) καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Ἀλλὰ τί σημαίνουν αὐταὶ αἱ ἀναλογίαι, τί εἶναι αὐτὰ τὰ ποσοστὰ ἐπὶ τὸ ἁπλούστερον ἐκφραζόμενα; Μὲ ἄλλους λόγους, πόσα φράγκα θὰ ἐδίδομεν κατὰ πᾶν ἔτος, προϊούσης τῆς κλίμακος; Σημαίνουν ὅτι κατὰ τὰ πρῶτα τρία ἔτη θὰ ἐπληρώναμεν

7,961,000 φράγκα κατ᾽ ἔτος (δηλαδὴ κατὰ 500,000 πλείονα ἢ τώρα), τὸ τέταρτον ἔτος θὰ ἐδίδαμεν 8,956,000, ἔκτοτε δὲ κατὰ πᾶν ἔτος θὰ ηὔξανε τὸ ποσὸν κατὰ φρ. 248,000 ἐκ τῶν ὁποίων τελευταῖον τὰ 4/5 θὰ ἐλογίζοντο ὡς χρεώλυτρον (πρὸς ἐξόφλησιν τοῦ κεφαλαίου), τὸ δὲ 1/5 ὡς αὔξησις τοῦ τόκου. Διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου, τί ἐπετυγχάνετο; Τὰ ἑξῆς:

Α΄) Νὰ ἐξοφληθῇ τὸ κεφάλαιον τοῦ χρέους ἐξ ὁλοκλήρου ἐντὸς 57 ἐτῶν, ὁπότε ἡ Ἑλλὰς δὲν θὰ ὤφειλεν οὐδὲ ὀβολὸν διὰ τὰ παλαιὰ ταῦτα χρέη της· τοῦτο δὲ διότι, ὡς ἐρρέθη, τὸ μέγιστον μέρος τῆς ἐτησίας προσαυξήσεως ἐδίδετο ὄχι διὰ τόκον ἀλλὰ διὰ χρεώλυτρον.

Β΄) Ὅτι κατὰ τὰ πρῶτα μετὰ τὸν συμβιβασμὸν ἔτη θὰ ἐδίδομεν μικρὰς δόσεις, ὀλίγον ἀπεχούσας ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὁποία δίδομεν σήμερον· τοῦτο θὰ παρεῖχε καιρὸν εἰς τὰ οἰκονομικά μας νὰ ἐνισχυθῶσιν, εἰς τὸν τόπον νὰ ἀναπτύξῃ τοὺς πόρους του, ἵνα ἀντέχῃ εἰς τὰ κατόπιν ἔτη, ὁπότε θὰ ἤρχοντο αἱ μεγάλαι χρεωκοπίαι. Οὕτως ἐντὸς τῆς πρώτης δεκαετίας θὰ ἐδίδομεν τὸ πολὺ (κατὰ τὸ ἔνατον ἔτος) φρ. 9,200,000.

Τὸ σχέδιον συμβιβασμοῦ, ὅπερ ἐπέτυχεν ὁ Τρικούπης νὰ καταρτισθῇ ἐν Ἀθήναις καὶ νὰ συνυπογραφῇ ὑπ᾽ αὐτοῦ καὶ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν κομιτάτων, ἦτο τόσῳ λαμπρὸν καὶ εὐεργετικὸν διὰ τὸν ἕνα τῶν συμβαλλομένων –τὴν Ἑλλάδα– ὥστε ὁ ἕτερος, μεταγνοὺς κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμήν, προετίμησε τὴν ἀκατανόμαστον πρᾶξιν, τοῦ ν᾽ ἀρνηθῇ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὑπογραφὴν καὶ νὰ τραπῇ εἰς αἰσχρὰν φυγήν. Τὸ δὲ σχέδιον συμβιβασμοῦ, ὅπερ ὁ κ. Θ. Δηλιγιάννης κατώρθωσε, κατόπιν διαπραγματεύσεων ἄνω τοῦ ἔτους, νὰ καταρτισθῇ καὶ συνυπογραφῇ ὑπὸ τοῦ ἀντιπροσώπου καὶ τῶν κομιτάτων, εἶναι τόσον εὐεργετικὸν διὰ ταῦτα καὶ τόσον καταστρεπτικὸν διὰ τὰ συμφέροντα τῆς Ἑλλάδος, ὥστε αὐτὸς ὁ ἴδιος πατήρ του, ὁ κ. Θ. Δηλιγιάννης, ἀναγκάζεται ν᾽ ἀπαρνηθῇ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ ἀντιπροσώπου του καὶ προετοιμάζεται νὰ τραπῇ εἰς αἰσχρὰν φυγήν. Καὶ κατὰ τὰς δύο περιστάσεις συμβαίνει τι τὸ ἀνήθικον, ἀλλὰ κατὰ τὴν μὲν πρώτην δράστης τῆς ἀνηθικότητος εἶναι τὰ κομιτάτα, ἐνῷ κατὰ τὴν δευτέραν... οἴμοι, ἡ ἐπίσημος Ἑλλάς. Αὐτὴ καὶ μόνη ἡ ἀντίθεσις δὲν θὰ ἦτο ἱκανὴ πρὸς χρακτηρισμὸν τῶν δύο πρωθυπουργῶν τῶν δρασάντων ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ συμβιβασμοῦ; Ἀλλὰ περὶ συγκρίσεως ἀνδρῶν δὲν πρόκειται ἐνταῦθα· πρόκειται περὶ συγκρίσεως τῶν δύο σχεδίων τοῦ συμβιβασμοῦ.

Εἶναι νωπὰ ἔτι εἰς τὴν μνήμην πάντων τὰ διατρέξαντα κατὰ τὴν τάξιν τῶν ἐπὶ Τρικούπη διαπραγματεύσεων. Οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν κομιτάτων εἶχον ρητῶς καὶ καθαρῶς παραδεχθῆ τὴν σταθερὰν κλίμακα, τῆς ὁποίας τὰς κυριωτέρας γραμμὰς ἐδείξαμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ ἄρθρῳ μας. Ἡ ἐπιμονή των περὶ τῆς διανομῆς τῶν πλεονασμάτων, τὴν ὁποίαν ὁ Τρικούπης ἐπολέμησε μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ εὐκαμψίας καὶ δεξιότητος, εἶχε καταβληθῆ καὶ ἑκόντες ἄκοντες προσῆλθον εἰς τὸ σχέδιόν του, τοῦ ὁποίου τὸ οὐσιῶδες προτέρημα ἦτο ὅτι ἐκράτει τοὺς ξένους μακρὰν ἀπὸ πάσης ἀναμίξεως εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν οἰκονομικῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ παραδοχὴ ἦτο ρητὴ καὶ ἄνευ περιστροφῶν· κάτωθι τῆς συμφωνίας ἐκείνης ὑπάρχουν αἱ μονογραφαὶ τῶν κ.κ. Τρικούπη, σὲρ Γρὰν Δάφ, Ὀρνστάϊν καὶ Σταίβη· ὁ τελευταῖος δ᾽ οὗτος πέμπων τὴν ἔγγραφον συμφωνίαν πρὸς τὸν Τρικούπην, συνώδευεν αὐτὴν διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης: «Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ διαβιβάσω εἰς τὴν ὑμετέραν ἐξοχότητα συνημμένα ὧδε τὸ ἕτερον τῶν δύο πρωτοτύπων τῆς πράξεως, τῆς μελλούσης νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βάσις τοῦ ὁριστικοῦ συμβιβασμοῦ καὶ προσηκόντως ὑπογεγραμμένης ὑπ᾽ ἐμοῦ καὶ τῶν συναδέλφων μου».

Κατόπιν ταύτης τῆς πανηγυρικῆς συμφωνίας ἐπῆλθεν ἡ ἄνανδρος φυγή, ἐπὶ ἐγκαταλείψει πάντων τῶν ἀπαραιτήτων εἰς ἀνθρώπους κατατάξεως στοιχείων ἐντιμότητος καὶ ἱπποτισμοῦ, ἐπὶ ζητήματος τῆς ὑπ᾽ αὐτῶν ὑπογραφῆς. Καὶ εἶχε πληρέστατα δίκαιον ὁ μακαρίτης Τρικούπης νὰ ἐκφράσῃ ἐν τῇ Βουλῇ μῆνας τινὰς κατόπιν, τὴν περιφρόνησιν ὅλων καὶ τὴν ἀηδίαν του διὰ λέξεων σφοδροτάτων μέν, ἀλλὰ μὴ ὑπερβαινουσῶν ποσῶς τὰ ὅρια τοῦ οἰκείου αὐτῷ σεμνοῦ καὶ συνεποῦς ὕφους. «Κατελήξαμεν εἰς ρητὰς συμφωνίας», ἔλεγε, «ἐθέσαμεν ὑπογραφὰς εἰς τὰς συμφωνίας ταύτας καὶ μόλις ἐθέσαμεν τὰς ὑπογραφάς, ἤρξαντο οἱ κύριοι ἀντιπρόσωποι λέγοντες ὅτι αἱ συμφωνίαι αὗται ἦσαν προτάσεις ἡμῶν καὶ ὅτι ἐκεῖνοι ἔλαβον τὰς συμφωνίας ταύτας παρ᾽ ἡμῶν ὑπογραφείσας καὶ προσέθηκαν τὰς ἰδίας αὐτῶν ὑπογραφάς, εἰς βεβαίωσιν τῆς ἡμετέρας ὑπογραφῆς (ἱλαρότης), ὅτι δὲν ἀπετέλει ἡ συμφωνία συμφωνίαν, ἀλλ᾽ ἡ συμφωνία ἦτο πρότασις προβλητέα εἰς τὰς ἐπιτροπὰς καὶ ἡ πρότασις αὕτη ἤθελε σταλῆ πρὸς αὐτάς, καὶ τοῦτο ἤθελον οὗτοι νὰ μαρτυρήσωσι διὰ τῆς ὑπογραφῆς αὐτῶν. Ταῦτα ἤρξαντο λεγόμενα, ἀλλ᾽ ὑπῆρξαν καὶ οἱ αἰσθανθέντες ἀηδίαν ἐπὶ ταῖς τοιαύταις παραστάσεσι καὶ σπεύσαντες νὰ δηλώσωσι τ᾽ ἀληθῆ».

Ἐπαναφέρομεν τὸ ἱστορικὸν τῆς θλιβερᾶς ταύτης ὑποθέσεως εἰς τὴν μνήμην τῶν ἀναγνωστῶν, διότι πολὺ φοβούμεθα ὅτι ὅσον οὔπω θὰ ἔχωμεν δευτέραν ἔκδοσιν αὐτοῦ, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ ἀηδία τὴν φορὰν ταύτην θὰ εἶναι πρὸς τὸ μέρος τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, καταφευγούσης εἰς διαφόρους οἰκτροὺς καὶ γελοιωδεστάτους ἐλιγμούς, ἵνα διαφύγῃ τὰ δεσμὰ εἰς ἃ ἐκ τῆς ἰδίας ἀβουλίας καὶ τῆς τῶν ἐπισήμων ὀργάνων της ἀκρισίας –διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν ἁπαλὴν κοινοβουλευτικὴν ἔκφρασιν– περιεπλάκη.

Διότι εἶναι πράγματι ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶ-

μεν ὅτι ὁ κ. πρωθυπουργὸς θὰ τολμήσῃ νὰ παρουσιάσῃ ἐνώπιον τῆς Βουλῆς ὑπογεγραμμένην σύμβασιν, φέρουσαν τοὺς ὅρους οὓς ἀπεκάλυψεν ὁ ἐκ Λονδίνου ἀνταποκριτὴς τοῦ *Ἄστεως*. Οἱ ὅροι οὗτοι εἶναι τερατώδεις, ὑπερβαίνουσι δὲ καὶ αὐτὰς τὰς τραχυτέρας ἀξιώσεις τῶν ὁμολογιούχων, ἅς, τολμήσαντες νὰ ὑποδηλώσωσι διὰ τῶν ἀντιπροσώπων των, εἶδον ποδοπατηθείσας μετὰ περιφρονήσεως ὑπὸ τοῦ Τρικούπη, καὶ ἠναγκάσθησαν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι κατόπιν νὰ τὰς ἀπορρίψωσιν· χειρότερος τούτων ἀναμφισβητήτως εἶναι ἡ πληρωμὴ εἰς χαρτονόμισμα, τελειοποιουμένη, μάλιστα, διὰ μιᾶς δικλεῖδος ἀσφαλείας, τῆς ὁποίας τὴν ἀνεκτίμητον ἀξίαν μόνον τὰ κομιτάτα καί... οἱ δύο κ.κ. Δηλιγιάνναι ἠδυνήθησαν νὰ ἐννοήσουν. Ὁ μακαρίτης Τρικούπης ἔφριττε καὶ ἐπὶ μόνῃ τῇ ἰδέᾳ τῆς εἰς χαρτονόμισμα πληρωμῆς, ἔστω καὶ ἄνευ ἀσφαλιστικῆς δικλεῖδος. Δὲν ἤθελεν οὔτε λέξιν νὰ ἀκούσῃ περὶ αὐτοῦ· καὶ πράγματι ἐν τῷ τελευταίῳ σχεδίῳ, ὅπερ ἀπέστειλαν τὰ κομιτάτα (Πρωτοκ. Η΄) λέγουσι ρητῶς: «Τὰ κομιτάτα παραιτοῦνται τὴν ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἐγγύησιν ἐλαχίστου ὅρου προσόδων εἰς χαρτονόμισμα· ἀρκοῦνται εἰς τὴν ἐγγύησιν τοῦ 30% εἰς χρυσόν, ὡς ἐλαχίστου ὅρου τοῦ συμβεβλημένου ποσοῦ τοῦ τόκου τοῦ ἐξωτερικοῦ χρέους».

Ἀλλὰ μετὰ τὸ ναυάγιον τῶν διαπραγματεύσεων τούτων, ἤρχισαν καὶ πάλιν τὰ κομιτάτα ἐπανερχόμενα μετὰ πολλῆς τάσεως εἰς τὴν πεφιλημένην, εἰς τὴν εὐνοουμένην αὐτῶν ἰδέαν τοῦ χαρτονομίσματος. Δὲν ἤθελον οἱ ἄνθρωποι χρυσόν· ἀκοῦς ἐκεῖ νὰ στενοχωρήσουν τὴν Ἑλλάδα, τὴν προσφιλῆ, ζητοῦντες χρυσὸν τὸν ὁποῖον δὲν ἔχει! Αὐτοὶ ἦσαν τόσον βολικοὶ καὶ εὔκολοι δανεισταί, ὥστε οἱ καϋμένοι ἠρκοῦντο εἰς τὸ χαρτονόμισμά μας, εἰς τὰ παληόχαρτά μας, ἀδελφέ, μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ μὴ μᾶς στενοχωρήσουν! Ὁποῖοι ἔξοχοι φιλέλληνες καὶ ἀθῶοι πατριῶται! Ὁ μακαρίτης Τρικούπης, ὁσάκις ἔβλεπε τὰς διαρκεῖς αὐτὰς ἐρωτοτροπίας των πρὸς τὸ ἑλληνικὸν χαρτονόμισμα, ἐγέλα ὑποκάτω τοῦ ἁδροῦ μύστακός του, καὶ οὔτε ἀπαντήσεως ἠξίου αὐτάς· ἠρκεῖτο λέγων: «Τὸ ἐξωτερικὸν χρέος τῆς Ἑλλάδος συνωμολογήθη εἰς χρυσόν· ἄρα εἰς χρυσὸν ὀφείλει νὰ ἐξυπηρετῆται. Ὑπῆρξαν, ὅμως, μεγαλοφυεῖς τινες κύριοι, κατακτήσαντες ἅμα τῇ ἀνατολῇ των τὸν τίτλον ἐξόχων οἰκονομολόγων, οἵτινες ἥρπασαν τὴν ἰδέαν τῆς εἰς χαρτονόμισμα ἐξοφλήσεως καὶ ἐθεμελίωσαν ἐπ' αὐτῆς ὁλόκληρον σχέδιον συμβιβασμοῦ. Φυσικῷ τῷ λόγῳ οὐδεὶς ἔδωκε σημασίαν εἰς τὰ τοιαῦτα σχεδιογραφήματα, τὰ ὁποῖα προὐκάλεσαν οὐδὲν ἄλλο ἢ τὸν ἀσθεστον γέλωτα τῶν παρακολουθησάντων αὐτὰ καὶ τὴν ἀπάντησιν, ἥτις τοῖς ἐδόθη εἰς σειρὰν ἄρθρων τοῦ *Ἄστεως*. Ἔκτοτε οὐδεὶς ὡμίλει πλέον περὶ χαρτονομίσματος, ὁπότε αἴφνης ἦρθεν ἡ βόμβα τῆς ἐκ Λονδίνου ἀλληλογραφίας μας: Οἱ κ.κ. Δηλιγιάνναι παρεδέχθησαν νὰ πληρώνηται 32% ἐπὶ τοῦ ἀρχικοῦ τόκου τῶν ὑπὸ συμβιβασμὸν δανείων, πλὴν τοῦ τῶν Μονοπωλίων καὶ 43% διὰ τὸ τελευταῖον, ταῦτα δὲ λογιζόμενα εἰς χρυσὸν καὶ μετατρεπόμενα εἰς χαρτὶ πρὸς 1,75 τὸ φράγκον ἤτοι 8,554,000 φρ. χρυσᾶ, τὰ ὁποῖα κάμνουν πρὸς 1,75 δρχ. 15,000,000 περίπου.

Ἀλλὰ τώρα ἔρχεται καὶ ἡ διάλυσις τῆς ἀσφαλείας: ἂν ἡ τιμὴ τοῦ φράγκου ὑψωθῇ ἄνω τῶν 1,75 καὶ ἑπομένως τὰ χρυσᾶ 8,554,000 κάμουν περιπλέον τῶν 15,000,000, οἱ ὁμολογιοῦχοι δὲν μᾶς ἐπιστρέφουν τὴν διαφοράν, ἀλλ' ἐξακολουθοῦν θέτοντες εἰς τὰ θυλάκιά των ὁλόκληρον τὸ ποσὸν τῶν 15,000,000 δραχμῶν. Καταλαβαίνετε; Καὶ αὐτὰ ὅλα μᾶς λέγουν οἱ γνωστοὶ ἔξυπνοι, οἱ ἐφευρέται τῆς χαρτονομισματικῆς πληρωμῆς, γίνονται μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ βελτιωθῇ ἡ νομισματική μας θέσις! Εὖγε, ὦ φωστῆρες τοῦ οἰκονομικοῦ στερεώματος!

Κατὰ τὴν κλίμακα τοῦ Τρικούπη, θὰ ἐδίδομεν τὰ τρία πρῶτα ἔτη φράγκα 7,961,000· κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ κ. Δηλιγιάννη: δρχ. 15,000,000 καί... τὸ ἥμισυ τῶν πλεονασμάτων. Τί δ' ἐστὶ «πλεονάσματα»; Τοῦτο εἶναι ἡ ἄλλη καταβόθρα, εἰς τὴν ὁποίαν ἐναγωνίως προσεπάθησαν νὰ σύρουν τὸν Τρικούπην οἱ ἄνθρωποι τῶν κομιτάτων καὶ ἀφ' ἧς ἐκεῖνος ἐπιμελῶς προεφυλάχθη, ἀμυνθεὶς μετὰ σπανίας ἀταραξίας, ἐπιμονῆς καὶ ἑτοιμότητος, ἀλλ' εἰς τὴν ὁποίαν ἐνέπεσαν δυστυχῶς ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῶν διαπραγματεύσεων οἱ ἐλαφροὶ καὶ ἀνεπαρκεῖς διάδοχοί του. Διανομὴ τῶν πλεονασμάτων εἶναι ἴσον πρὸς διανομὴν τοῦ οἰκονομικοῦ μέλλοντος τοῦ ἑλληνικοῦ δημοσίου· διανομὴ τῶν πλεονασμάτων εἶναι ἡ χειροτέρα χειροπέδη, τὴν ὁποίαν θέτετε εἰς τὴν ἐν τῷ μέλλοντι δημοσιονομικὴν ἀνάπτυξίν μας. Ὁ συμβιβασμὸς δὲν ἀφορᾷ μόνον τὸ παρόν, ἀλλὰ καὶ τὸ μέλλον· ὑποθέσατε ὅτι παρῆλθον δέκα ἔτη ἀπὸ τῆς σήμερον· ἂν ἡ Ἑλλὰς δὲν εἶναι προωρισμένη εἰς θάνατον, ἀλλ' εἰς ζωήν, ἡ μὲν ἀπόδοσις τῶν φόρων της θὰ εἶναι σημαντικῶς ηὐξημένη ἕως τότε· ἰδίως δ' αἱ ὑπέγγυοι πρόσοδοι, αἵτινες εἶναι αἱ καλλίτεραι ὅλων μας τῶν προσόδων, θὰ ἔχουν, ἂν μὴ διπλασιασθῇ, τοὐλάχιστον αὐξηθῇ κατὰ 50%· τὸ δὲ συνάλλαγμα, ὁμαλῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων, δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι θὰ περιστρέφηται περὶ τὰ 1.40. Ἂν ἐφαρμοσθῇ τὸ περίφημον δηλιγιαννικὸν σχέδιον, οἱ ὁμολογιοῦχοι ἐπὶ τῇ βάσει τούτων τῶν ὑπολογισμῶν πρέπει νὰ λαμβάνουσιν 15,000,000 καὶ τοὐλάχιστον πέντε ἑκατομμύρια ἐκ τῆς διανομῆς τῶν πλεονασμάτων, ἤτοι ἐν ὅλῳ 20,000,000 δραχμάς, ἢ πρὸς 1.40 φρ. χρυσᾶ 14,440,000. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν (ἤτοι μετὰ δεκαετίαν) ἡ τοκοχρεωλυτικὴ δόσις κατὰ τὴν σταθερὰν κλίμακα τοῦ Τρικούπη θὰ ἦτο μόνον 10,400,000 φράγκα, ἐξ ὧν ἁδρὰ δόσις χρεωλύτρου, ἤτοι δύο ὅλα ἑκατομμύρια.

Ἀλλὰ τὸ ζήτημα δὲν εἶναι ἂν θὰ λαμβάνουν οἱ

ὁμολογιοῦχοι πολλὰ – ὁ Θεὸς νὰ δώσῃ νὰ λάβουν καὶ περισσότερα ἀκόμη, ἀφοῦ τοῖς τὰ ὀφείλομεν καὶ δὲν τοῖς τὰ χαρίζομεν. Τὸ ζήτημα εἶναι τοῦτο· δυνάμεθα δίδοντες τόσῳ πολλὰ δυσανάλογα πρὸς τὰς δυνάμεις τῆς χώρας, δίδοντες δὲ ταῦτα διὰ τρόπου δεσμεύοντος τήν τε νομισματικὴν ἐπανόρθωσίν μας καὶ τὴν φυσικὴν αὔξησιν τῶν πόρων τοῦ Κράτους, δυνάμεθα νὰ ἐλπίζωμεν βελτίωσιν τῆς οἰκονομικῆς μας θέσεως, ἢ προπαρασκευάζομεν νέας καταστροφάς;

Ἡ ἱστορία τῆς ἐπιβολῆς τοῦ οἰκονομικοῦ ἐλέγχου

του Στέφανου Στεφάνου

Ο δημοσιογράφος Στέφανος Στεφάνου δημοσίευσε στην εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα* από τις 11 ώς τις 16 Μαρτίου 1927 έξι άρθρα με τίτλο: «Αἱ οἰκονομικαὶ καὶ πολιτικαὶ περιπέτειαι τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1893 μέχρι τοῦ 1898. Ἡ ἱστορία τῆς ἐπιβολῆς τοῦ οἰκονομικοῦ ἐλέγχου». Ο Στεφάνου αναλύει την οικονομικὴ πολιτική του Χαρ. Τρικούπη και εξιστορεί τα γεγονότα που οδήγησαν στην πτώχευση της χώρας.

Ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ τοῦ Χαρ. Τρικούπη ἀπέβλεπεν εἰς τὴν δι' ἐξωτερικῶν δανείων ἐνίσχυσιν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ χώρα ἡμῶν τότε ἦτο μικρὰ καὶ πτωχή, ἀπέβαινε δὲ ἀδύνατος ἡ ἀνάπτυξις τῶν πόρων αὐτῆς ἄνευ ἔξωθεν ἐπικουρίας. Ἴσως ὁ Τρικούπης νὰ ὑπερετίμησε τὰς οἰκονομικὰς δυνάμεις τοῦ τόπου, ἀλλὰ πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς μέσων ἡ Ἑλλὰς ἦτο ἀδύνατον νὰ προοδεύσῃ.

Ὁ Τρικούπης εἶχεν ὡς σχέδιον τὴν ἐν τέλει ἑνοποίησιν τῶν ἐξωτερικῶν δανείων, οὕτως ὥστε ἡ τοκοχρεωλυτικὴ ὑπηρεσία τοῦ ἡνωμένου χρέους τῆς Ἑλλάδος νὰ καταστῇ ἐλαφροτέρα καὶ ὑποφερτή, ἀναπτυσσομένων ἐν τῷ μεταξὺ τῶν πλουτοπαραγωγικῶν δυνάμεων τῆς χώρας καὶ αὐξανομένων κατ' ἀκολουθίαν τῶν προσόδων τοῦ Κράτους.

Αὐτὸ ἦτο τὸ οἰκονομικὸν πρόγραμμα τοῦ Τρικούπη. Κατὰ θεωρίαν ὀρθόν, διότι ἄλλο σχέδιον διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἀνόρθωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς Ἑλλάδος δὲν ὑπῆρχε, οὔτε καὶ ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τῶν ἄλλων κομμάτων. Ἐὰν τώρα τὸ σχέδιον αὐτὸ δὲν ἐπραγματοποιήθη, ἡ ματαίωσίς του καὶ τὸ ἐν τῷ μεταξὺ γονάτισμα τῆς Ἑλλάδος ὀφείλεται πρῶτον εἰς τὴν συνομολόγησιν πολλῶν δανείων, δεύτερον εἰς τὸν ὀξύτατον κομματικὸν ἀνταγωνισμὸν καὶ τρίτον εἰς ἀντίδρασιν τοῦ Στέμματος εἰς περιστάσεις κρισιμωτάτας.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἀπὸ τοῦ 1880 μέχρι τοῦ 1890 συνωμολογήθησαν ἐν ὅλῳ δάνεια εἰς χρυσὸν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ὑπερβαίνοντα τὰ 400,000,000.

Τὸ δάνειον τῶν 120,000,000 (1880). Τὸ δάνειον τῶν 170,000,000 (1884). Τὸ δάνειον τῶν 135,000,000 (1887). Τὸ πάγιον 1,200,000 εἰς λίρας στερλίνας (1889).

Πλὴν αὐτῶν συνωμολογήθησαν καὶ ἄλλα ἐσωτερικά, τὰ ὁποῖα μαζὶ μὲ τὸ δάνειον τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ὑπερέβησαν τὰ 200,000,000.

Εἰς ταῦτα προσετέθησαν καὶ τὰ ἐσωτερικὰ δάνεια τὰ συνομολογηθέντα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπιστρατεύσεως τοῦ 1885-1886 καὶ τὰ ὁποῖα ἀνῆλθον ἐν ὅλῳ εἰς 135,000,000.

Στέφανος Στεφάνου. Φωτογραφία από το περ. Ημερολόγιον του Κ. Φ. Σκόκου *του 1910, σ. 33. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Μὲ αὐτὴν τὴν κατάστασιν, ἕκαστος ἐννοεῖ τὸ ξεχαρβάλωμα τοῦ προϋπολογισμοῦ.

Τὸ βάρος τῆς ὑπηρεσίας τοῦ δημοσίου χρέους ἦτο μέγα. Αἱ κρατικαὶ δαπάναι ἐξογκώθησαν καὶ ἴσως δύναται κανεὶς νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Τρικούπης ἠθέλησε νὰ ἀναπτύξῃ τὰ οἰκονομικὰ τῆς Ἑλλάδος καλπάζων.

Κατηγορήθη ὡς «φορομπήχτης», διότι ηὔξανε διαρκῶς τὰ ἔσοδα τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἡ Ἀντιπολίτευσις δημοκοποῦσα εἶχεν ὡς ἐκλογικὸν πρόγραμμα τὸ περίφημον «Κάτω οἱ φόροι»· ὁ Σωτηρόπουλος ἐφώναζεν ἐν τῇ Βουλῇ ὅτι ἡ Ἑλλὰς

δὲν ἠμπορεῖ νὰ δώσῃ περισσότερα τῶν ὅσων ἔδιδεν, ὁ Τρικούπης εἰρωνικῶς τὸν ἀπεκάλεσε τότε «πατριάρχην τῶν οἰκονομολόγων», ἡ ἀλήθεια, ἐν τούτοις, εἶναι ὅτι ὁ Τρικούπης θυσιάζων τὴν δημοτικότητά του ηὔξανε διαρκῶς τὰ ἔσοδα τοῦ Κράτους.

Παραθέτω πίνακα ἐξ οὗ καταφαίνεται ἡ ραγδαία αὔξησις τῶν ἐσόδων τοῦ προϋπολογισμοῦ:

Ἔσοδα 26,973,000 (1865).

Ἔσοδα 68,611,000 (1882).

Ἔσοδα 93,543,000 (1890)

Ἔσοδα 96,521,000 (1891).

Ἐξ ἄλλου ἡ ὑπηρεσία τοῦ δημοσίου χρέους ἀνήρχετο εἰς 2,887,000 (1865) καὶ εἰς 36.000.000 (1891).

Αὐτὴ ἦτο ἡ ἐξέλιξις τῶν οἰκονομικῶν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Ὁ Κωνσταντῖνος Καραπᾶνος, δεινὸς οἰκονομολόγος καὶ μαχητής, καταπολεμῶν τὸν Τρικούπην ἐν τῇ Βουλῇ σφοδρῶς, διέσεισε τὴν πίστιν τῆς χώρας ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, διότι δὲν ἠρκέσθη μόνον εἰς τὸν ἐν τῇ Βουλῇ λυσσώδη πόλεμον, ἀλλὰ παραστὰς καὶ εἰς συνέδριον οἰκονομολόγων ἐν Παρισίοις ὡμίλησε ἐναντίον τῆς πολιτικῆς τοῦ Τρικούπη καὶ τῶν οἰκονομικῶν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τρόπον ὅστις, χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ, ἔπληξε βαρέως ἔκτοτε, ἂν μὴ ἀνιάτως, τὴν ἑλληνικὴν πίστιν.

Ἡ πρώτη μαχαιριὰ κατὰ τοῦ Τρικούπη, ἀλλὰ κυρίως κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ἦτο αὐτή.

Διαλυθείσης τῆς Βουλῆς, ὁ μὲν Τρικούπης συνετρίβη κατὰ τὰς ἐνεργηθείσας ἐκλογάς (14 Ὀκτωβρίου 1890), ἦλθε δὲ εἰς τὴν Ἀρχὴν ὁ Θ. Δηλιγιάννης διὰ μεγάλης πλειονοψηφίας.

Ἀλλ' ὁ Θ. Δηλιγιάννης ἠναγκάσθη ν' ἀναιρέσῃ ὡς Κυβέρνησις ὅσα ὑπέσχετο ὡς ἀρχηγὸς τῆς Ἀντιπολιτεύσεως.

Ἦτο εὔκολον νὰ ὑπόσχεται κατάργησιν τῶν φόρων, δύσκολον, ὅμως, μᾶλλον ἀδύνατον, νὰ πραγματοποιήσῃ μίαν τοιαύτην ὑπόσχεσιν, τὴν ὁποίαν ἔχαψε σὰν λουκούμι ὁ περινούστατος ἑλληνικὸς λαός.

Ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις ἐξειλίσσετο οἰκτρῶς. Τὰ δάνεια ἔπιπτον διαρκῶς εἰς τὸ Χρηματιστήριον τοῦ Λονδίνου, τὸ ναπολεόνι ὑψοῦτο καθημερινῶς ἐδῶ, τρεῖς δὲ λύσεις ἀντιμετώπιζεν ὁ Θ. Δηλιγιάννης.

Ἢ νὰ βάλῃ νέους φόρους.

Ἢ νὰ ἐπιτύχῃ ἐξωτερικὸν δάνειον.

Ἢ νὰ καλέσῃ τοὺς δανειστὰς τοῦ Κράτους πρὸς συμβιβασμόν.

Καὶ αἱ τρεῖς λύσεις τοῦ ἦσαν ἀδύνατοι.

Ὁ Κ. Καραπᾶνος, ὑπουργὸς τότε τῶν Οἰκονομικῶν, ἐν τῇ ὀξυνοίᾳ του ἐννόησεν ὅτι ἐβαίνομεν κατὰ κρημνῶν καὶ ἐπρότεινε εἰς τὸν Δηλιγιάννην νὰ κληθοῦν οἱ δανεισταὶ πρὸς συμβιβασμὸν καὶ νὰ αὐξηθοῦν οἱ πόροι τοῦ Κράτους διὰ τῆς ἐπιβολῆς μονοπωλίου ἐπὶ τοῦ καπνοῦ. Ὁ Δηλιγιάννης δὲν ἐδέχθη, ὁ Καραπᾶνος παρῃτήθη, πανικὸς ἐδῶ, πανικὸς ἔξω, ἡ οἰκονομικὴ κρίσις ὠξύνετο, ἡ Κυβέρνησις παρέπαιε, μέχρις ὅτου ὁ Βασιλεὺς παρεμβὰς ἔπαυσε τὸν Θ. Δηλιγιάννην (17 Φεβρουαρίου 1892), ἐσχηματίσθη νέα κυβέρνησις ὑπὸ τὸν Κ. Κωνσταντόπουλον, ἰδιαίτερον φίλον τοῦ Ἀνδρέα Συγγροῦ, ἐνηργήθησαν νέαι ἐκλογαὶ καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἀρχὴν ὁ Χαρ. Τρικούπης, πανίσχυρος μέν, ἀλλὰ μὲ μίαν οἰκονομικὴν κατάστασιν ξεκοιλιασμένην κυριολεκτικῶς, μὲ μίαν Ἑλλάδα κουρελιασμένην εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἐν μέσῳ μιᾶς οἰκονομικῆς δυσπραγίας ὁλονὲν αὐξανούσης ἐν τῷ ἐσωτερικῷ, μὲ μίαν θύελλαν δυσφημίσεως τοῦ τόπου, μὲ ἕνα οἰκονομικὸν χάος διανοιγόμενον πρὸ αὐτοῦ ἀμειλίκτως καὶ τραγικῶς.

Ὑπὸ τοιούτους ἐλεεινοὺς ὅρους ὁ Τρικούπης ἀνελάμβανε τὴν Ἀρχὴν κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην ἐποχήν.

Η ΕΞΕΥΡΕΣΙΣ ΝΕΟΥ ΔΑΝΕΙΟΥ ΕΙΣ ΛΟΝΔΙΝΟΝ

Ὁ λυσσώδης ἀγὼν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως κατὰ τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τοῦ Τρικούπη καὶ ἡ δυσφήμισις τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ ἐξωτερικὸν εἶχαν κλονίσει τὴν πίστιν τῆς χώρας ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐξ Ἀθηνῶν ἦτο ἀδύνατον νὰ διεξαχθῇ προπαγάνδα ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν οἰκονομικῶν. Τόσον ἐν Παρισίοις ὅσον καὶ ἐν Λονδίνῳ πνεῦμα δυσπιστίας ἐκράτει καὶ τὰ ξένα κεφάλαια δὲν ἠδύναντο νὰ δώσουν πλέον πίστιν οὔτε εἰς τὸν Τρικούπην, ἀλλ' οὔτε καὶ εἰς τὸν Δηλιγιάννην. Τότε ὁ Τρικούπης ἐσκέφθη νὰ μετακαλέσῃ δύο ἐμπειρογνώμονας ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Τὸν Ἔδουαρδ Λῶ ἀπὸ τὸ Λονδῖνον καὶ τὸν Ροῦ ἀπὸ τοὺς Παρισίους. Οἱ δύο οὗτοι οἰκονομολόγοι κατῆλθον εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ νὰ μελετήσουν τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ συντάξουν ἔκθεσιν περὶ αὐτῆς. Ὁ Ἔδουαρδ Λῶ ἦτο τότε ἁπλοῦς οἰκονομικὸς ἐπιθεωρητής, τὸν αὐτὸν δὲ τίτλον ἔφερε καὶ ὁ Ροῦ. Ἀμφότεροι οἱ ξένοι ἐμπειρογνώμονες συνεζήτησαν ἐπανειλημμένως μὲ τὸν Τρικούπην περὶ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως καὶ ἐδέχθησαν ὡς συνεργάτην των διὰ τὰς λεπτομερειακὰς ἐρεύνας τοῦ προβλήματος, ὅπερ τοὺς ἀπησχόλει, τὸν Νικόλαον Καλογερόπουλον, ἐντριβῆ περὶ τὰ οἰκονομικὰ καὶ ἄριστον γνώστην τῆς γαλλικῆς καὶ τῆς ἀγγλικῆς γλώσσης.

Ἡ συνεργασία Λῶ-Ροῦ-Καλογεροπούλου διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ καιρὸν καὶ ἐν τέλει οἱ δύο ἐμπειρογνώμονες δι' ἐκθέσεώς των ἐγνωμοδότησαν ὅτι ἡ οἰκονομικὴ θέσις τῆς Ἑλλάδος ἐπέτρεπε τὴν συνομολόγησιν ἐξωτερικοῦ δανείου, ὅπερ μεγάλως θ' ἀνεκούφιζε τὴν χώραν καὶ θὰ ἐπέφερε τακτοποίη-

Ανδρέας Συγγρός. Έγχρωμη λιθογραφία του Σωτηρίου Χρηστίδη. Εθνικό και Ιστορικό Μουσείο.

σιν σημαντικὴν εἰς τὸν ἑλληνικὸν προϋπολογισμόν.

Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ κατέστη δυνατὴ ἡ ἀνακοπὴ τοῦ ρεύματος τῆς δυσφημίσεως τῆς χώρας ἐν τῷ ἐξωτερικῷ καὶ ἡ πίστις τῆς Ἑλλάδος ἀνῆλθεν εἰς τὴν προτέραν αὐτῆς περιωπήν, ἐνῷ ἡ χρηματαγορὰ τοῦ Λονδίνου ἐφαίνετο εὐδιάθετος διὰ τὴν παροχὴν νέου δανείου εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ 4-5 ἑκατομμυρίων λιρῶν.

Ὅταν ὁ Τρικούπης ἐπείσθη ὅτι τὸ ἔδαφος τῆς συνομολογήσεως τοῦ νέου δανείου ἦτο πλέον παρεσκευασμένον ἐπαρκῶς, ἐστράφη πρὸς τὸ Λονδῖνον διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὸ δάνειον· διὰ τὰς διαπραγματεύσεις αὐτοῦ ἀπέφυγε νὰ χρησιμοποιήσῃ, ὅπως εἰς προηγούμενα δάνεια, τὸν Ἀνδρέαν Συγγρὸν ἢ τὸν Γεώργιον Κορωνιόν. Ἔθεσε τὰς βάσεις τῶν διαπραγματεύσεων διὰ τοῦ τότε ἐν Λονδίνῳ ἐπιτετραμμένου τῆς Ἑλλάδος Ἄθω Ρωμάνου καὶ ὅταν τὰ πράγματα ἤρχισαν κάπως νὰ προχωροῦν, ἀπεφάσισε καὶ ἔστειλε εἰς τὸ Λονδῖνον τὸν Γεώργιον Θεοτόκην, ὑπουργὸν τότε ὄντα τῶν Ἐσωτερικῶν, εἰς τὴν ὑπέροχον νοημοσύνην καὶ δεξιότητα τοῦ ὁποίου ἔτρεφεν ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην ὁ Τρικούπης.

Ὅλα τὰ δάνεια τὰ ὁποῖα εἶχε συνομολογήσει ὁ Τρικούπης περιεῖχον ὅρους κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον βαρεῖς. Τὸ νέον δάνειον, τὸ ὁποῖον ἤρχισε νὰ διαπραγματεύεται ὁ Θεοτόκης, περιεῖχε καὶ αὐτὸ ὅρους βαρεῖς, ὅπως ὅλα τὰ δάνεια τὰ συνομολογούμενα ὑπὸ κρατῶν μὴ ἐχόντων ἀνθηρὰ οἰκονομικά.

Μετὰ διεξαγωγὴν δυσκόλων διαπραγματεύσεων ἡ περὶ τοῦ νέου δικαίου σύμβασις κατηρτίσθη καὶ ἐμονογραφήθη ἐν Λονδίνῳ, ἀφοῦ προηγουμένως ὁ Τρικούπης ἐψήφισε νόμον ἐν τῇ Βουλῇ παρέχοντα εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὸ δικαίωμα τῆς συνομολογήσεως ἐξωτερικοῦ δανείου. Ὁ νόμος ἐκεῖνος περιεῖχεν ἀκροτελεύτιον ἄρθρον, τὸ ὁποῖον ἔλεγεν ὅτι «ἡ σύμβασις τοῦ δανείου δύναται νὰ κυρωθῇ διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος».

Ὅταν ἡ σύμβασις ἐμονογραφήθη, ἡ ὁμὰς τῶν δανειστῶν ἠξίωσεν ὅπως ἐν τῇ συμβάσει περιληφθῇ ὅρος *περὶ συστάσεως ἐν Ἀθήναις* «Ταμείου τοῦ Δανείου», εἰς τὸ ὁποῖον ἔμελλε ν' ἀντιπροσωπευθοῦν ἡ Ἑλλὰς αφ' ἑνὸς καὶ *οἱ ξένοι δανεισταὶ ἀφ' ἑτέρου*. Τὴν διαχείρισιν τοῦ «Ταμείου τοῦ Δανείου» θὰ εἶχαν τρία πρόσωπα, εἷς ἀντιπρόσωπος τοῦ ἑλληνικοῦ Δημοσίου, εἷς ἀντιπρόσωπος τῶν Ἄγγλων ὁμολογιούχων καὶ εἷς ἀντιπρόσωπος τῶν Γάλλων ὁμολογιούχων.

Ὁ Τρικούπης ἀντεπρότεινε τότε ἀντὶ τῆς συστάσεως τοῦ «Ταμείου τοῦ Δανείου» τὴν ἀνάμιξιν τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης. Τὸ «Ταμεῖον τοῦ Δανείου» θὰ εἰσέπραττεν ὡς αὐτόνομος ὀργανισμὸς τὰ ὑπέγγυα εἰς τὸ νέον δάνειον ἔσοδα. Ἀντ' αὐτοῦ ὁ Τρικούπης ἐπέμενε νὰ ἀνατεθῇ εἰς τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν τῆς Ἑλλάδος ἡ εἴσπραξις τῶν προσόδων. Οἱ δανεισταὶ ἠρνήθησαν ν' ἀποδεχθοῦν τὴν πρότασιν τοῦ Τρικούπη καὶ τότε οὗτος ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ νὰ δεχθῇ τὴν σύστασιν τοῦ «Ταμείου τοῦ Δανείου».

Ἡ σύστασις ἑνὸς τοιούτου εἰδικοῦ ταμείου ἀναμφισβητήτως ἀπετέλει, ὑπὸ μορφὴν ἀνώδυνον καὶ περισώσουσαν τὰ προσχήματα, παρείσδυσιν ἐλέγχου τινὸς ἐν τῇ διαχειρίσει τῶν ἑλληνικῶν οἰκονομικῶν. Ὁ Τρικούπης ἐν τῇ διορατικότητί του ἐσκέφθη ὅτι θὰ ἦτο προτιμότερον ν' ἀποδεχθῇ ἡ χώρα τὴν διείσδυσιν τοῦ ἐλαφροῦ αὐτοῦ ἐλέγχου, ἢ μᾶλλον τῆς *οἰκονομικῆς αὐτῆς ἐπιτηρήσεως* (ὅπως ἐχαρακτηρίζετο τότε), παρὰ νὰ τὴν ἀποκρούσῃ, ὁπότε ἡ κατάστασις θὰ ἐχειροτέρευε καὶ τὸ μέλλον θὰ ἦτο ζοφερὸν καὶ πλῆρες κινδύνων, μοιραίως δὲ τὰ πράγματα θὰ κατέληγαν σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τὴν σιδηρᾶν ἀνάγκην τῆς ἀποδοχῆς ἐλέγχου βαρυτέρας μορφῆς.

Οὕτως ἐκτιμήσας τὴν κατάστασιν, ὁ Τρικούπης ἔφερε τὸ ζήτημα ἐνώπιον τοῦ βασιλέως Γεωργίου.

Η ΔΙΑΦΩΝΙΑ ΜΕ ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΕΑ

Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἤκουσε τὴν ἐπιχειρηματολογίαν τοῦ Τρικούπη καὶ ἐφάνη διστακτικὸς καὶ μὴ πεισθείς. Κατὰ τὸν Τρικούπην, ἡ σύμβασις τοῦ νέου δανείου ἠδύνατο, συμφώνως πρὸς τὸν ψηφισθέντα νόμον, νὰ κυρωθῇ διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος, ἀδιάφορον ἐὰν ἐπεβάλλετο νὰ συσταθῇ καὶ τὸ «Ταμεῖον τοῦ Δανείου» διὰ τῆς συμβάσεως. Ὁ Βασιλεὺς ἐξέφερεν ἀντίθετον γνώμην, εἰπὼν ὅτι ἡ Κυβέρνησις ὤφειλε νὰ καλέσῃ τὴν Βουλὴν καὶ νὰ λάβῃ εἰδικὴν ἐξουσιοδότησιν διὰ τὴν ἵδρυσιν ἑνὸς τοιούτου ταμείου, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει ἀπαρχὴν ἀποδοχῆς ἀπὸ μέρους τῆς Ἑλλάδος ἐπιτηρήσεως ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν της ἀπὸ μέρους τῶν ξένων ὁμολογιούχων.

Τότε ὁ Τρικούπης διέκοψε τὴν μετὰ τοῦ Βασιλέως συζήτησιν καὶ ἐδέχθη νὰ προσπαθήσῃ ὅπως καὶ ἡ ὁμὰς τῶν δανειστῶν ἐν Λονδίνῳ δεχθῇ τὴν ἄποψιν τοῦ Βασιλέως, ὁ ὁποῖος ἐφοβεῖτο τότε μόνος αὐτὸς ν' ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῆς συστάσεως τοῦ ἐν λόγῳ ταμείου, διότι αἱ ἐφημερίδες καὶ οἱ πολιτευόμενοι ἠπείλουν γῆν καὶ οὐρανόν, ἡ δὲ πολιτικὴ ἀτμοσφαίρα ἦτο θολή· ἐπεθύμει διὰ τοῦτο ὁ Γεώργιος νὰ ρίψῃ τὴν εὐθύνην τῆς ἀποδοχῆς τῆς *οἰκονομικῆς ἐπιτηρήσεως* εἰς τὴν καμπούραν τῆς Βουλῆς, ἀδιαφορῶν ἐὰν ἡ Βουλὴ θὰ ἔρριπτε τὸν Τρικούπην καὶ ἐὰν μία τοιαύτη πτῶσις αὐτοῦ θὰ ἦτο ὀλεθρία.

Μετὰ δύο ἡμέρας, ὁ Θεοτόκης ἐτηλεγράφησε πρὸς τὸν Τρικούπην ἐκ Λονδίνου ὅτι ἡ ὁμὰς τῶν δανειστῶν δὲν ἀπεδέχετο τὴν ἄποψιν τοῦ Βασιλέως καὶ συνίστα ἡ ὁμὰς ὅπως ἐννοηθῇ ἐν Ἀθήναις ὅτι παράτασις τῶν διαπραγματεύσεων τοῦ

δανείου εἰς οὐδὲν θὰ ὠφέλει, προσέθετε δὲ ἡ ὁμὰς τῶν δανειστῶν ὅτι διὰ λόγους τεχνικοὺς ὤφειλε νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν ἔκδοσιν τοῦ δανείου ἐκείνου (ἄνοιξις τοῦ 1893).

Ὁ Τρικούπης ἀνεκοίνωσε πάραυτα εἰς τὸν Βασιλέα τὸ τηλεγράφημα τοῦ Θεοτόκη.

Ὁ Βασιλεύς, ἐν τῷ μεταξύ, εἶχε λάβει ὁριστικὴν ἀπόφασιν νὰ μὴ δεχθῇ τὴν κύρωσιν τῆς περὶ δανείου συμβάσεως διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος. Δὲν ἐξέφρασεν, ὅμως, εἰς τὸν Τρικούπην τὴν γνώμην του αὐτὴν ἀμέσως κατὰ τὴν δευτέραν συνομιλίαν. Τοῦ εἶπεν ὅτι χρειάζεται μίαν ἢ δύο ἡμέρας ἀκόμη διὰ νὰ σκεφθῇ ὡρίμως καὶ νὰ λάβῃ μίαν ἀπόφασιν.

Ὁ Τρικούπης ἀπήντησεν ὅτι θ' ἀνέμενε τὴν ἀπάντησίν του μετὰ 48 ὥρας.

Κατελθὼν ἐκ τῶν Ἀνακτόρων ὁ τότε πρωθυπουργὸς εἰς οὐδένα ἀπολύτως ἀνεκοίνωσέ τι περὶ τοῦ ζητήματος. Οὔτε πρὸς τὸν Θεοτόκην ἐτηλεγράφησέ τι μὴ δυνάμενον νὰ ἐξηγήσῃ τὴν σιωπὴν τοῦ Τρικούπη.

Ὀλίγας ὥρας ἀπὸ τῆς καθόδου τοῦ Τρικούπη ἐκ τῶν Ἀνακτόρων, ἀπεστέλλετο μὲ ἀνακτορικὴν σφραγῖδα ὑπηρεσιακὸν μακρότατον κρυπτογραφικὸν τηλεγράφημα πρὸς συμβολικὴν διεύθυνσιν εἰς τὸ Λονδῖνον, ἀντίγραφον τοῦ ὁποίου αὐθημερὸν ἐστέλλετο εἰς τὸν Τρικούπην ἀπὸ τὸν τότε διευθυντὴν τοῦ τηλεγραφείου Διομήδην Σεμιτέλον.

Ὁ Τρικούπης ἦτο δεινὸς εἰς τὴν ἐξεύρεσιν συνδυασμῶν πρὸς ἀνάγνωσιν κρυπτογραφικῶν τηλεγραφημάτων.

Κατώρθωσε νὰ ἐννοήσῃ περὶ τίνος ἐπρόκειτο.

Ἁπλούστατα ἐδίδετο ἐξ Ἀθηνῶν ἐντολὴ νὰ πωληθοῦν εἰς τὸ Χρηματιστήριον τοῦ Λονδίνου ὁμολογίαι ἑλληνικῶν δανείων ποσοῦ πολλῶν ἑκατομμυρίων.

Καὶ ἐνῷ ὅλος ὁ κόσμος εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ εἰς τὸ Λονδῖνον ἐθεώρει τότε τὸ δάνειον τελειωμένον, ὑψοῦντο δὲ καθημερινῶς εἰς τὸ ἐκεῖ χρηματιστήριον τὰ ἐθνικά μας δάνεια, διὰ μιᾶς καὶ ὅλως ἀπροσδοκήτως καὶ χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ καμμία ἐξήγησις ἀθρόαι πωλήσεις ἑλληνικῶν δανείων ἐνεργήθησαν εἰς τὸ Χρηματιστήριον τοῦ Λονδίνου καὶ ἀπότομος ἔκπτωσις τῶν τιμῶν αὐτῶν ἐπηκολούθησε, τοῦ Θεοτόκη μείναντος μὲ τὸ στόμα ἀνοικτὸν καὶ μαθόντος ἀπὸ τοὺς χρηματιστικοὺς κύκλους τοῦ Λονδίνου ὅτι ὁ Τρικούπης εἶχε παραιτηθῆ καὶ ὅτι τὸ δάνειον εἶχε ναυαγήσει.

Τί εἶχε συμβῆ;

Ὁ Βασιλεύς, μετὰ τὴν ἀποστολὴν τοῦ κρυπτογραφικοῦ τηλεγραφήματος καὶ μετὰ τὴν λῆξιν τῆς προθεσμίας τῶν 48 ὡρῶν, ἐδήλωσεν εἰς τὸν Τρικούπην ὅτι ἀδυνατεῖ νὰ κυρώσῃ τὴν σύμβασιν περὶ δανείου διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος καὶ ἐπέμενε νὰ κληθῇ ἡ Βουλή· ὁ Τρικούπης τότε ἐννόησε ὅτι ἐνεπαίχθη καὶ παρῃτήθη τὴν ἰδίαν ἡμέραν, ἀφήσας τὸν Θεοτόκην εἰς τὸ Λονδῖνον ἐν τελείᾳ ἀγνοίᾳ τῶν ἐδῶ συντελεσθέντων, τὰ ὁποῖα οὗτος ἐπληροφορεῖτο ἐκ τῶν ἀποστελλομένων ἐντεῦθεν δημοσιογραφικῶν τηλεγραφημάτων.

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἱστορία τῆς ἀποτυχίας τοῦ δανείου τοῦ 1893, μαζὶ μὲ τὴν ματαίωσιν *τῆς οἰκονομικῆς ἐπιτηρήσεως*, τὴν ὁποίαν ἐζήτησαν τότε οἱ ὁμολογιοῦχοι καὶ τὴν ὁποίαν *ἐπιτήρησιν* (surveillance) δὲν ἐδέχθη τοῦ Ἕλληνος ὁ τράχηλος, ὅστις, ὡς γνωστόν, ζυγὸν δὲν ὑποφέρει, διὰ νὰ εὑρεθῇ ἀργότερον εἰς χείρονα θέσιν ἡ Ἑλλὰς καὶ νὰ παλουκωθῇ καθ' ὃν τρόπον θὰ ἴδωμεν ὅτι ἐπαλουκώθη.

Τὸν Τρικούπην παραιτηθέντα διεδέχθη κυβέρνησις Σωτηροπούλου - Ράλλη (3 Μαΐου 1893).

Ἡ κυβέρνησις ἐκείνη, εὑρεθεῖσα πρὸ ἀνυπερβλήτων οἰκονομικῶν δυσχερειῶν καὶ ἀδυνατοῦσα νὰ πληρώσῃ τὰς τοκοχρεωλυτικὰς ὑποχρεώσεις τοῦ Κράτους (τὸ κουπόνι, ὅπως ἔλεγαν τότε), κατέληξεν εἰς τὸ δάνειον τῆς κεφαλαιώσεως (Funding), μὲ ἄλλους λόγους παρέδιδεν εἰς τοὺς δανειστὰς ἀντὶ χρημάτων ἀποδείξεις τίτλων νέου δανείου. Τοῦτο δὲν ἀπετέλει μὲν πτώχευσιν, ἀλλ' ὡμοίαζε μὲ παράτασιν τῆς ζωῆς δι' ἐνέσεων μὲχρις ὅτου ἔλθῃ τὸ μοιραῖον τέλος, τὸ ὁποῖον καὶ ἐπῆλθε δι' ἀνατροπῆς τοῦ ὑπουργείου Σωτηροπούλου-Ράλλη καὶ σχηματισμοῦ νέας κυβερνήσεως ὑπὸ τὸν Τρικούπην, εὑρεθέντα πρὸ ἀναποτρέπτου ἀνάγκης νὰ κυρύξῃ τὴν πτώχευσιν τῆς Ἑλλάδος διὰ τοῦ νόμου τῆς 10 Δεκεμβρίου 1893.

Διὰ τοῦ νόμου ἐκείνου ἐδίδετο εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὸ δικαίωμα τῆς συμβιβαστικῆς τροποποιήσεως τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ Δημοσίου πρὸς δανειστάς, ὅσον ἀφορᾷ τοὺς τόκους καὶ τὰ χρεωλύσια τῶν διαφόρων δανείων.

Μετὰ τὴν κήρυξιν τῆς πτωχεύσεως, τὸ γόητρον τοῦ Τρικούπη ἔπαθε πανωλεθρίαν. Ὁ Βασιλεὺς τὸν ἐμίσει, κατεφέρετο δὲ ἐναντίον του ὁλόκληρος ἡ Αὐλή. Τὸ μυστηριῶδες ἐκεῖνο κρυπτογραφικὸν τηλεγράφημα, περὶ τοῦ ὁποίου τόσος λόγος ἔγεινε τότε, ἤνοιξε χάσμα μέγα μεταξὺ Γεωργίου καὶ Τρικούπη. Ἔκτοτε αἱ μεταξύ των σχέσεις ἦσαν τυπικαί, ψυχραί, ἀδιάφοροι. Ὁ Τρικούπης εἶχε γονατίσει ὑπὸ τὸ βάρος τῆς πτωχεύσεως. Τὸ Στέμμα ἐκαιροφυλάκτει νὰ εὕρῃ τὴν κατάλληλον στιγμὴν διὰ νὰ τοῦ δώσῃ τὴν κλωτσιὰν κατάμουτρα καὶ νὰ τοῦ πληρώσῃ ἀκριβὰ τὰς πλημμυρησάσας τὴν Ἑλλάδα φήμας περὶ χρηματιστικῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν οἰκονομικῶν δυσχερειῶν τῆς χώρας ὑπὸ προσώπων ἐγγὺς εὑρισκομένων πρὸς τὸν Βασιλέα.

Αἱ μεταξὺ τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ Τρικούπη σχέσεις ἦσαν σχέσεις ἀκηρύκτου πολέμου.

Εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἡ θύελλα ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Τρικούπη ἐμαίνετο κυριολεκτικῶς.

Τὸ ποσοστὸν τοῦ συμβιβασμοῦ καθωρίζετο ὑπὸ τοῦ Τρικούπη εἰς 30% ἐπὶ τῶν εἰς χρυσὸν πληρωτέων τοκομεριδίων. Τὰ ἑλληνικὰ δάνεια ἐν Λονδίνῳ κατρακυλοῦσαν διαρκῶς καὶ εἶχαν φθάσει εἰς τὸν πάτον. Αἱ ζημίαι τῶν ξένων ὁμολογιούχων ἦσαν τεράστιαι. Αἱ κυβερνήσεις Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας εἶχαν ὀργισθῆ καθ' ἡμῶν. Ἡ γερμανικὴ κυβέρνησις ἄφριζεν ἀπὸ θυμόν, ὁ γερμανικὸς Τύπος μᾶς ἐπερνοῦσε δεκατέσσαρες γενιές, ἕνα σατιρικὸν φύλλον τοῦ Βερολίνου ἐδημοσίευσε μίαν γελοιογραφίαν τοῦ βασιλέως Γεωργίου, ἐφίππου, μὲ στολὴν ἁρματωλοῦ, φέσι, πάλαν καὶ φουστανέλλαν, εἶχε δὲ ὡς legende ἀπὸ κάτω: «Der Kleine Klephte», ἑλληνογερμανικὸ καλαμποῦρι, ὁ μικρὸς κλέφτης (ἁρματωλὸς δηλαδή), ἀλλὰ καὶ ὁ μικρὸς λωποδύτης ταὐτοχρόνως.

Τὰ περισσότερα τῶν ἑλληνικῶν δανείων εὑρίσκοντο τότε εἰς χεῖρας γερμανικάς. Ὁ Κάϊζερ ἠπείλει νὰ μᾶς πνίξῃ, ὅπως καὶ μᾶς ἔπνιξε κατὰ τὸ 1897-8, καθὼς θὰ ἴδωμεν παρακάτω.

13.3.1927

ΜΙΑ ΜΟΡΦΗ ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ

Μετὰ τὴν πτώχευσιν ἤρχισαν διαπραγματεύσεις πρὸς συνομολόγησιν συμβιβασμοῦ. Τὰ κομιτᾶτα τῶν ἐν Εὐρώπῃ ὁμολογιούχων ἀπέστειλαν εἰς τὰς Ἀθήνας τρεῖς ἀντιπροσώπους. Οἱ Ἄγγλοι ἔστειλαν τὸν Γκρὰν-Ντάφ. Οἱ Γάλλοι τὸν Ὀρνστάϊν. Καὶ οἱ Γερμανοὶ τὸν Στέβυ. Ὁ Τρικούπης ἤρχισε μετ' αὐτῶν νὰ διαπραγματεύεται τὸν συμβιβασμὸν καὶ αἱ βάσεις τοῦ συμβιβασμοῦ εἶχον ἐξευρεθῆ καὶ μονογραφηθῆ μάλιστα. Ὁ μονογραφημένος αὐτὸς συμβιβασμός, τὸ πρωτόγραφον, σώζεται ἀκόμη καὶ εὑρίσκεται εἰς χεῖρας τοῦ Κωνσταντίνου Παπαλουκᾶ, τότε γραμματέως ἐξ ἀπορρήτων τοῦ Τρικούπη.

Ὡς βάσις τοῦ συμβιβασμοῦ ἐξευρέθη ἡ χρησιμοποίησις τῆς ἑταιρίας τῶν Μονοπωλίων, πρόεδρος τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ὁποίας ἦτο ὁ Γεώργιος Ἀθηναγένης. Μέσα εἰς αὐτὴν ἐγκαθιδρύετο *ἰδιωτικὸς ἔλεγχος. Εἰς τὸ συμβούλιον τῆς ἑταιρίας τῶν Μονοπωλίων θὰ μετεῖχον καὶ οἱ ξένοι δανεισταὶ δι' ἀντιπροσώπων ἰδιωτικῶν.*

Ἀλλ' ὁ συμβιβασμὸς ἐκεῖνος δὲν ἐπραγματοποιήθη, καθ' ὅτι οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ὁμολογιούχων διεφώνησαν μὲ τὸν Τρικούπην ὡς πρὸς τὸ ποσοστὸν τῆς αὐξήσεως τοῦ τόκου.

Μετὰ τὸ ναυάγιον τῶν διαπραγματεύσεων ἐκείνων, ἐνετάθη ἡ κατὰ τοῦ Τρικούπη Ἀντιπολίτευσις ἐν τῇ Βουλῇ καὶ τῷ Τύπῳ διὰ συστηματικῆς κωλυσιεργείας. Ἡ θέσις τῆς Κυβερνήσεως ἦτο δεινή. Πρὸ αὐτῆς τὸ ἀδιέξοδον. Ἡ Ἀντιπολίτευσις, διὰ νὰ καταστήσῃ ἀδύνατον τὴν ἐπανάληψιν τῶν διαπραγματεύσεων περὶ συμβιβασμοῦ μὲ τὸν Τρικούπην, ἐπλειοδότει εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ ποσοστοῦ τοῦ τόκου. Οὕτω, τὰ πράγματα ἐπεδεινώθησαν, ὁ

Γεώργιος Ἀθηναγένης. Λιθογραφία ἀπό σχέδιο του Οδυσσέα Φωκά, εφ. Το Άστυ *(26.7.1887). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

δὲ Τρικούπης εἶχε κατατριβῆ καὶ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς. Ἡ στιγμὴ τότε ἐκρίθη κατάλληλος διὰ νὰ τὸν ἐκδικηθῇ τὸ Στέμμα. Καὶ ἐσκευωρήθη ἡ ἀνατροπή του διὰ τοῦ Πεδίου τοῦ Ἄρεως.

ΤΟ ΠΕΔΙΟΝ ΤΟΥ ΑΡΕΩΣ

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εὑρίσκετο ἐν Ἀθήναις ὁ Νικόλαος Δελιγιάννης, τέως πρέσβυς τῆς Ἑλλάδος ἐν Παρισίοις, τὸν ὁποῖον πρὸ ὀλίγων μηνῶν εἶχεν ἀπολύσει ἐκ τῆς θέσεώς του ὁ Τρικούπης. Ὁ Νικόλαος Δελιγιάννης ἦτο στενώτατος φίλος τοῦ βασιλέως Γεωργίου. Ὁ Βασιλεὺς τὸν ἐτίμα πολὺ καὶ εἶχεν εἰς τὰς γνώμας του ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην. Ὅταν ὁ βασιλεὺς Γεώργιος μετέβαινε διὰ λουτρὰ κατὰ τὸ θέρος εἰς τὸ Αἶξ-Λὲ-Μπαίν, ὁ Ν. Δελιγιάννης προσεκαλεῖτο εἰς τὴν ὡραίαν λουτρόπολιν ὑπὸ τοῦ Βασιλέως καὶ ἐπερνοῦσαν ἐκεῖ ἕνα μῆνα μαγευτικόν. Ὁ Ν. Δελιγιάννης διημέρευε τότε εἰς τὰ Ἀνάκτορα, ἐκαλεῖτο συχνότατα εἰς τὸ βασιλικὸν πρόγευμα, ἐξήρχετο εἰς περίπατον κάθε ἀπόγευμα μὲ τὸν Βασιλέα καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὁ Δελιγιάννης ἔπεισε τὸν Βασιλέα ὅτι ἔπρεπε ν' ἀπαλλαγῇ τὸ ταχύτερον τοῦ πρώτου συμβούλου του. Ὁ Ν. Δελιγιάννης κατώρθωσε νὰ λειάνῃ τὰς σχέσεις τοῦ Στέμματος μὲ τὸν Θεόδωρον Δελιγιάννην, εἶχε δὲ παρασκηνιακῶς ἀποφασισθῆ πλέον ἡ ἀνατροπὴ τοῦ Τρικούπη καὶ ἦτο μάλιστα ἑτοίμη καὶ ἡ διάδο-

Γεώργιος Θεοτόκης. Ελαιογραφία του Πάρι Πρέκα. Βουλή των Ελλήνων.

χος κυβέρνησις ὑπὸ τὸν ναύαρχον Μ. Κανάρην, διαμένοντα τότε εἰς τὴν ἐν Κυψέλῃ οἰκίαν του, καὶ εἶχε σχεδιασθῆ ἡ ὑπὸ τὸν ναύαρχον κυβέρνησις νὰ ἔχῃ μορφὴν ὑπουργείου ἀχρόου μὲ πρόγραμμα τὴν ἐνέργειαν ἐκλογῶν, τὴν κατασυντριβὴν τοῦ τρικουπικοῦ κόμματος καὶ τὴν μετέπειτα ἄνοδον τοῦ Θεοδώρου Δηλιγιάννη εἰς τὴν Ἀρχήν.

Ὅλα αὐτὰ ἦσαν κανονισμένα ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἀνεμένετο μόνον ἡ κατάλληλος στιγμὴ διὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς ὑπουργικῆς κρίσεως. Ἡ στιγμὴ αὕτη δὲν ἤργησε νὰ ἔλθῃ. Ἕνεκα νομοσχεδίων φορολογικῶν, τὰ ὁποῖα ὁ Τρικούπης ἔθεσεν ὑπὸ τὴν ψῆφον τῆς Βουλῆς κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1894, ἡ τότε διηρημένη Ἀντιπολίτευσις (Δηλιγιάννης-Καραπάνος-Ράλλης) ἠνώθη καὶ ἤρχισε σφοδρὸν πῦρ καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Βουλῆς κατὰ τοῦ Τρικούπη. Ὁ Ἀνδρέας Συγγρός, καὶ αὐτὸς ἀκόμη, εἶχε στρέψει τὰ τοπομαχικά του κατὰ τῆς τρικουπικῆς κυβερνήσεως. Αἱ ἐφημερίδες ἐμαίνοντο κατὰ τοῦ Τρικούπη, ὁ λαός, ἀποστέργων τὴν ἐπιβολὴν νέων φόρων, ἀπεδοκίμαζε τὴν Κυβέρνησιν, ἡ ἔξαψις ἦτο μεγάλη, τὸ στρατόπεδον τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ὠγκοῦτο ὁλονέν, ὁ Δημήτριος Ράλλης ἦτο ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐξεγέρσεως ἐν Ἀθήναις, ὁ Θεόδωρος Δηλιγιάννης ἀνεμόχλευε τὰς ἐπαρχίας, τὸ ἔδαφος διὰ τὸν Τρικούπην ἐσείετο, ἡ ἐμπιστοσύνη τοῦ Στέμματος οὐσιαστικῶς εἶχεν ἐκλείψει, ὁ ξένος κόσμος ὠρύετο κατὰ τῆς Ἑλλάδος, αἱ κυβερνήσεις Γαλλίας, Ἀγγλίας καὶ Γερμανίας ἐζήτουν μετὰ ταχύτητος νὰ προασπίσουν τὰ συμφέροντα τῶν ξένων ὁμολογιούχων, ἡ ὅλη κατάστασις ἦτο οἰκτρὰ καὶ ἐλεεινὴ καὶ μόνον ἡ τρικουπικὴ πλειονοψηφία ἐν τῇ Βουλῇ παρέμεινε πιστὴ καὶ ἀκλόνητος εἰς τὸν ἀρχηγόν της.

Ἡ ἡνωμένη Ἀντιπολίτευσις τότε, βλέπουσα τὴν μάχην ἐν τῇ Βουλῇ νὰ χάνεται, ἀπεφάσισε νὰ μεταφέρῃ τὸν ἀγῶνα εἰς τὰς ὁδοὺς κατὰ συνήθειαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ὁ Τρικούπης δὲν ἐπέτρεψε τὴν συγκρότησιν συλλαλητηρίου ἐντὸς τῆς πόλεως. Τότε ἡ Ἀντιπολίτευσις ἐστράφη πρὸς τὸ Πεδίον τοῦ Ἄρεως, ὅπου συνεκροτήθη συλλαλητήριον, τὴν 8 Ἰανουαρίου 1895, καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἐξεφώνησε φιλιππικὸν κατὰ τοῦ Τρικούπη ὁ γέρων Βακαλόπουλος, ζητήσας ὅπως τὸ Στέμμα ἀποπέμψῃ τὴν Κυβέρνησιν.

Τὸ συλλαλητήριον ἐκεῖνο ἦτο ἀληθῶς πολυπληθές. Ἀλλ' εἰς τοὺς φίλους τοῦ δηλιγιαννικοῦ κόμματος ἠθέλησαν ν' ἀντιταχθοῦν οἱ φίλοι τοῦ τρικουπικοῦ κόμματος διὰ συγκροτήσεως συλλαλητηρίου ὑπὲρ τῆς Κυβερνήσεως. Τὰ δύο στρατόπεδα ἐπαρουσίαζαν εἰκόνα μάχης. Ἡ ἀστυνομία, ἡ χωροφυλακή, τὸ φρουραρχεῖον ἦσαν ἐπὶ ποδός. Ὁ στρατὸς ἐν ἐπιφυλακῇ· ὁ διευθυντὴς τῆς ἀστυνομίας, συνταγματάρχης τῆς χωροφυλακῆς Βλαχόπουλος, ἔφιππος, προσεπάθει νὰ τηρήσῃ τὴν τάξιν. Ἡ μάχη εἶχεν ἀρχίσει εἰς τὰς 3½ τὸ ἀπόγευμα. Ἀπὸ τὸ ἕνα στρατόπεδον ἠκούοντο ἀραὶ καὶ ἀναθέματα κατὰ τοῦ «Μογγόλου» (οὕτως ἀπεκαλεῖτο ὁ Τρικούπης), ἀπὸ τὸ ἄλλο ζητωκραυγαὶ καὶ ἐπευφημίαι ὑπὲρ τοῦ Τρικούπη. Ὀλίγες μπαστουνιὲς ἔπεφταν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν, ὅταν αἱ προφυλακαὶ τῶν δύο παρατάξεων ἤρχοντο εἰς ἐπαφήν· ἦτο, ὅμως, κυριολεκτικῶς ἀπερίγραπτος ἡ μανία καὶ ἡ λύσσα καὶ ὁ φανατισμὸς τοῦ πλήθους ἐκείνου τῶν δύο στρατοπέδων.

Αἴφνης ἐπεφάνη εἰς τὸ Πεδίον τοῦ Ἄρεως ἔφιππος ὁ διάδοχος τοῦ θρόνου, Κωνσταντῖνος, τότε ἀρχηγὸς τοῦ ἐν τῇ πρωτευούσῃ ἑδρεύοντος ἀρχηγείου στρατοῦ. Ἡ ἀπροσδόκητος παρουσία τοῦ Διαδόχου ἐξέπληξε καὶ τὸ πλῆθος καὶ τὰς Ἀρχάς· οἱ ἀντιπολιτευόμενοι διεῖδον ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Διαδόχου τὸν ὑψηλὸν προστάτην τοῦ ἀγῶνος των. Καὶ ἤρχισαν νὰ τὸν ζητωκραυγάζουν. Οἱ συμπολιτευόμενοι ἐξηγέρθησαν ἀγρίως διὰ τὴν τολμηρὰν ἐπέμβασιν τοῦ Στέμματος εἰς ἀγῶνα κομμάτων.

Ὁ Διάδοχος, καλπάζων καὶ ἐν μέσῳ ζητωκραυγῶν τοῦ δηλιγιαννικοῦ στρατοπέδου, ἐπλησίασε τὸν διευθυντὴν τῆς ἀστυνομίας καὶ τοῦ εἶπε μὲ ὕφος ὀργίλον καὶ ἐπιτακτικόν:

– Μὴ χτυπᾶτε τὸν κόσμο! Ἀφῆστε τον νὰ ἐκδηλώσῃ τὸ φρόνημά του!

Εἰς τὸ ἄκουσμα τῶν ἐντόνων αὐτῶν παρατηρήσεων τοῦ Διαδόχου, τὸ πλῆθος ἐξέσπασεν εἰς ἀτελειώτους ζητωκραυγὰς ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ τοῦ Βασιλέως.

Ὁμάδες δηλιγιαννικῶν περιεκύκλωσαν τὸν Διάδοχον καὶ ἐφώναζαν:

– Μᾶς ἐσκότωσαν ἀπὸ τὸ ξύλο, ὑψηλότατε.

Ὁ Διάδοχος, ἀπευθυνθεὶς τότε πρὸς τὸν διευθυντὴν τῆς ἀστυνομίας, τοῦ εἶπεν:

– Τραβηχθῆτε ἀπ' ἐδῶ ...

– Ἔχω διαταγὰς τοῦ ὑπουργείου, ἀπήντησεν ὁ Βλαχόπουλος, καὶ μόνον εἰς αὐτὰς ὑποχρεοῦμαι νὰ ὑπακούσω.

Ὁ Διάδοχος, στρέψας προσβλητικῶς τὰ νῶτα εἰς τὸν διευθυντὴν τῆς ἀστυνομίας, τοῦ ἐξεσφενδόνισε μίαν ἀπειλήν:

– Τώρα ἀμέσως θὰ ζητήσω τὴν τιμωρίαν σου, τοῦ εἶπε, καὶ διανοίξας μετὰ δυσκολίας δρόμον μέσῳ τοῦ συνωστιζομένου πλήθους ἀπῆλθεν ἐκ τοῦ τόπου τῆς λαϊκῆς συγκεντρώσεως. Οἱ διαδηλωταὶ τὸν ἠκολούθησαν μέχρι τῆς ὁδοῦ Πατησίων ἐν φωναῖς καὶ ἀλαλαγμοῖς καὶ τὸ συλλαλητήριον μετ' ὀλίγον διελύθη.

13.3.1927

Η ΠΑΡΑΙΤΗΣΙΣ ΤΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ

Τὴν ἐπαύριον ὁ Τρικούπης ἐκάλεσε τὴν Βουλὴν εἰς συνεδρίασιν καὶ ἐζήτησε ψῆφον ἐμπιστοσύνης, τὴν ὁποίαν καὶ ἔλαβεν. Οἱ βουλευταί, μετὰ τὴν ψη-

φοφορίαν, ἠγέρθησαν ὅλοι ὄρθιοι καὶ ἐφώναξαν:

– Ζήτω τὸ σύνταγμα!

Μία μόνον φωνὴ ἠκούσθη ἀπὸ τὰ ὑψηλὰ ἐδώλια:

– Κάτω ὁ Βασιλεύς!

Ὁλόκληρος ἡ Ἀντιπολίτευσις ἔλειψεν ἀπὸ τὴν συνεδρίασιν ἐκείνην.

Ἡ νὺξ διῆλθεν ἥσυχος, περιπολίαι ἐφίππων διέσχιζον τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως καὶ τὴν δεκάτην πρωϊνὴν ὁ Τρικούπης παρουσιάζετο ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως διὰ νὰ ζητήσῃ λόγον διὰ τὴν ἐμφάνισιν ἐκείνην τοῦ Διαδόχου εἰς τὸ Πεδίον τοῦ Ἄρεως.

Ὁ Τρικούπης ὑπῆρξε σαφής, ὀλιγόλογος καὶ κατηγορηματικός. Δὲν ἐδίστασε νὰ καταγγείλῃ τὸν Διάδοχον διὰ τὴν πρᾶξιν του. Δὲν ἐδίστασε νὰ εἴπῃ εἰς τὸν Βασιλέα:

– Ὁ Διάδοχος ὑπερέβη τὴν σφαῖραν τῆς δικαιοδοσίας του καὶ ἀντέπραξε κατὰ ἐνεργειῶν τῆς Κυβερνήσεως. Ὁ Διάδοχος εἶναι, ὡς ἀρχηγὸς σώματος στρατοῦ, ὑφισταμένη ἀρχὴ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν. Ἄνευ διαταγῆς μου δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ πράξῃ ὅ,τι ἔπραξε. Καὶ ἐπειδὴ ὑπέπεσεν εἰς βαρὺ παράπτωμα, ἔρχομαι νὰ ἀξιώσω, ὡς πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, τὴν τιμωρίαν του.

Ὁ Βασιλεὺς ἔγινε κατακόκκινος ἀπὸ θυμὸν καὶ μὲ τόνον φωνῆς ἐπιτακτικῆς εἶπε πρὸς τὸν Τρικούπην, ἐπισείων τὸν λιχανόν:

– Τὸν Διάδοχον τὸν διέταξα ἐγώ.

Ὁ Τρικούπης προσέθεσε τότε μετὰ ζωηρότητος καὶ νευρικότητος:

– Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ὑποβάλλω τὴν παραίτησιν τῆς Κυβερνήσεως.

– Κάμετε ὅ,τι θέλετε, τοῦ ἀπήντησεν ὁ Βασιλεὺς μετὰ παγερᾶς ἀδιαφορίας ἐγκλειούσης ὄχι ὀλίγην περιφρόνησιν.

Καὶ ἐνῷ κατὰ τὴν ἐθιμοτυπίαν τῶν βασιλικῶν ἀκροάσεων ὁ Βασιλεὺς πρῶτος ἀποχαιρετᾷ τὸν συνομιλητήν του, ὁ Τρικούπης μετὰ τὴν ὑποβολὴν τῆς παραιτήσεως του, χωρὶς νὰ ἀναμείνῃ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Βασιλέως, χωρὶς νὰ ὑποκλιθῇ κατὰ τὰ εἰθισμένα καὶ χαιρετίσῃ αὐτόν, ἔσπευσε νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ βασιλικοῦ γραφείου καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὸν οἶκον του, προξενήσας διὰ τοῦ τρόπου του αὐτοῦ τρομακτικὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸν Βασιλέα.

Ἡ ἀπὸ καιροῦ παρασκηνιακῶς ἑτοίμη ἄχρους κυβέρνησις ὑπὸ τὸν Κανάρην θὰ ὡρκίζετο ἀμέσως, ἐὰν μία συνέντευξις τοῦ ναυάρχου, δημοσιευθεῖσα εἰς τὸ *Ἄστυ* καὶ τὴν ὁποίαν τοῦ ἐπῆρα τότε ἐγώ, τὴν ἡμέραν τῆς παραιτήσεως τοῦ Τρικούπη, δὲν καθίστα ἔκδηλον τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ παραμείνῃ ἐν τῇ ἡσυχίᾳ του ὁ γέρων ναύαρχος. Ἐκ τῆς συνεντεύξεως ἐκείνης διεπιστώθη ὅτι αἱ πεποιθήσεις καὶ αἱ γνῶμαι τοῦ σεβαστοῦ ναυάρχου δὲν ἠδύναντο νὰ προσαρμοσθοῦν πρὸς τὴν τότε κατάστασιν. Καὶ ὁ ναύαρχος ἔμεινεν εἰς τὴν μπάνταν διὰ νὰ ἐκπηδήσῃ πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος ὁ Νικόλαος Δελιγιάννης, θανάσιμος ἐχθρὸς τοῦ Τρικούπη καὶ στενώτατος φίλος τοῦ Βασιλέως.

Τὸ αὐλικὸν ὑπουργεῖον ὥρισε τὰς ἐκλογὰς διὰ τὴν 16ην Ἀπριλίου. Τὸ τρικουπικὸν κόμμα ὑπέστη ἀληθῆ πανωλεθρίαν· ὁ Τρικούπης κατῆλθεν αὐτοπροσώπως εἰς Μεσολόγγιον διὰ πρώτην φοράν. Τὴν παραμονὴν τῶν ἐκλογῶν ἡμποδίσθησαν ὑπὸ ὀργάνων τοῦ ὑπουργείου τέσσαρες-πέντε ψηφοφόροι, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἕτοιμοι νὰ μεταβοῦν εἰς Μεσολόγγιον διὰ νὰ ψηφίσουν. Ὁ Τρικούπης ἀπέτυχεν. Ἐκ τῶν 207 ὑποψηφίων τοῦ τρικουπικοῦ κόμματος διεσώθησαν μόνον 15.

Μετὰ τὴν προσωπικὴν ἀποτυχίαν του ἐν Μεσολογγίῳ, ὁ Τρικούπης ἀπεφάσισε ν' ἀποχωρήσῃ ὁριστικῶς καὶ ἀμετακλήτως τῆς πολιτικῆς σκηνῆς. Τὴν ἀπόφασίν του αὐτὴν ἔγραψεν εἰς ἐπιστολὴν πρὸς τὴν ἀδελφήν του.

Ἐπηκολούθησε δήλωσις τοῦ ἰδίου εἰς τὴν ἐφημερίδα *Ἑωθινήν*, καθ' ἣν *«ὡς μὴ ἀνήκων πλέον εἰς τὸ Κοινοβούλιον, ὁ Χαρ. Τρικούπης ἀπέχει τῆς πολιτικῆς καὶ συνιστᾷ εἰς τοὺς ὀλίγους βουλευτὰς τοῦ συστήματός του, ὅπως συνταχθῶσι καὶ πολιτευθῶσι καθ' ἃ ἕκαστος ἤθελε σχηματίσει πεποίθησιν περὶ τῆς συμφερούσης εἰς τὸ Ἔθνος πολιτείας»*.

Οἱ φίλοι του προσεπάθησαν νὰ τὸν μεταπείσουν, ἀλλ' ἐστάθη ἀδύνατον. Ὁ Τρικούπης δὲν ἐπίστευε πλέον. Εἶχε χάσει τὴν πίστιν του καὶ ἑπομένως τὴν δύναμίν του.

– Ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη, ἔλεγε πρὸς τοὺς φίλους του, ἀγωνιζόμεθα ἀνενδότως ὅπως διορθώσωμεν τὰ κακῶς κείμενα, προσπαθοῦντες ἀφ' ἑνὸς νὰ ἐπιτύχωμεν, διὰ καταλλήλων ὀργανικῶν νόμων συναδόντων πρὸς τὸ κοινοβουλευτικὸν τῆς χώρας πολίτευμα, τὴν διάκρισιν τῶν ἐξουσιῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἐπανορθώσωμεν τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Κράτους· ποσάκις δὲν διακυβεύσαμεν τὴν δημοτικότητα ἡμῶν, ποσάκις δὲν ἀντιμετωπίσαμεν μανιώδεις ἀντιδράσεις ὅπως ἐπιτύχωμεν τοῦ ποθουμένου καὶ ὅμως τίς ποτε ἀνεγνώρισε τοὺς κόπους καὶ τοὺς ἀγῶνας ἡμῶν; Ἐκοπιάσαμεν εἰς μάτην. Διὶς ἀπεπειράθημεν τὴν ἀνόρθωσιν καὶ διὶς ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐκρήμνισεν ἡμᾶς ἀπὸ τῆς Ἀρχῆς καὶ ἔφερεν εἰς τὴν Ἀρχὴν τοὺς δημοκόπους τοὺς κραυγάσαντας κατὰ τῶν φόρων, καὶ διὶς οἱ ἀντίπαλοι ἡμῶν ἀνέτρεψαν ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν πᾶν ὅ,τι ἡμεῖς ἐπὶ ἔτη κοπιωδῶς ἀνεγείραμεν. Τὴν τρίτην φορὰν ἀνελάβομεν τὸ ἔργον τῆς ἀνορθώσεως ὑπὸ ὅρους δυστυχῶς καταστάντας πολὺ δυσχερεστέρους ἢ πρίν. Καὶ τὴν φορὰν ταύτην ἠλπίζομεν ὅτι τοὐλάχιστον τὸ Στέμμα ἤθελε θέσει φραγμὸν εἰς τὰς ὁρμὰς τῶν τὰ πάντα βουλομένων ν' ἀνατρέπωσιν ἀντιπάλων ἡμᾶς, ἐμποδίζον ἐν τῷ μέλλοντι τὴν κατάργησιν ὀργανικῶν τινων νόμων χρησίμων διὰ τὴν εὔρυθμον λειτουργίαν τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος. Καὶ ὅμως, ἐν τῇ ἐλπίδι ἡμῶν ταύτῃ ἐψεύσθημεν. Ὑπὸ τοιούτους ὅρους τὸ πολιτεύεσθαι δὲν κα-

ταντᾷ ἆρα γε ματαιοπονία; Ἐκτὸς τῶν ὁδῶν, τῶν σιδηροδρόμων, τῶν γεφυρῶν, τῶν λιμένων καὶ ἄλλων ἀκόμη, τὰ ὁποῖα δὲν ἠδυνήθησαν οἱ ἀντίπαλοι ἡμῶν νὰ ἐξαφανίσουν, τί ἄλλο ὑπολείπεται ἐκ τῶν εἰκοσαετῶν μόχθων ἡμῶν;

Ἀφηγήθη κατόπιν ὁ Τρικούπης εἰς τοὺς φίλους του ὅτι ὁ Βασιλεὺς πρὸ τοῦ 1886 ἐφαίνετο λίαν δυσαρεστημένος διὰ τὴν παρουσίαν κατωτέρων ἀξιωματικῶν ἐν τῇ Βουλῇ, βεβαιῶν τὸν Τρικούπην ὅτι ὁ Στρατὸς καταστρέφεται. Ἐψηφίσθη ἐν καταλλήλῳ στιγμῇ νόμος περὶ ἀποκλεισμοῦ ἀπὸ τῆς Βουλῆς τῶν κατωτέρων ἀξιωματικῶν, παραδίδων δὲ πρὸς τὸν Βασιλέα τὸν νόμον ἐκεῖνον διὰ νὰ τὸν ὑπογράψῃ, ὁ Τρικούπης τοῦ ἔλεγε:

– Μεγαλειότατε, φυλάξατε τὸν νόμον αὐτὸν ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ· ἄλλοι θὰ ζητήσουν ἴσως νὰ τὸν καταργήσουν, μὴ τὸ ἐπιτρέψετε.

Καὶ ὁ Βασιλεὺς ἀπήντα:

– Σᾶς εὐγνωμονῶ. Εἰς οὐδένα θὰ ἐπιτρέψω νὰ τὸν ἐγγίσῃ. Μήπως δὲν τὸν ἐζήτησα ἐγώ;

Ἀλλὰ μετ᾽ ὀλίγον ὁ νόμος ἐκεῖνος κατηργεῖτο ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Δηλιγιάννη.

Ἐπεχείρησαν ἐκ νέου οἱ φίλοι τοῦ Τρικούπη νὰ τὸν πείσουν νὰ ἀναθεωρήσῃ τὴν ἀπόφασίν του περὶ ἀποχῆς ἐκ τῆς πολιτικῆς, ἀλλὰ ὁ Τρικούπης δὲν ἦτο ἄνθρωπος διὰ νὰ ἀλλάξῃ εὐκόλως γνώμας καὶ ἀποφάσεις.

Καὶ ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, νὰ ζήσῃ μακράν, μόνος, μὲ ὅλην τὴν πικρίαν εἰς τὴν ψυχήν του.

Διελθὼν ἐκ Κερκύρας, ἐδέχθη ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου τὸν φίλον του καὶ συναγωνιστήν του Γεώργιον Θεοτόκην, πρὸς τὸν ὁποῖον εἶπε:

– Ἡ ζωὴ δι᾽ ἐμὲ πλέον δὲν ἔχει κανὲν θέλγητρον.

Ὁ Τρικούπης ἔπασχεν ἀπὸ ἀρθρίτιδα κληρονομικήν. Ἀπὸ αὐτὴν δὲ καὶ ἀπέθανε ἐν Κάνναις (30 Μαρτίου 1896). Ἡ ἀδελφή του Σοφία Τρικούπη ἔφθασεν εἰς τὰς Κάννας δύο ἡμέρας πρὸ τοῦ θανάτου του. Τὸν εὗρεν ἐπὶ τῆς κλίνης ὑποφέροντα καὶ καθαρίζοντα τὸ χαρτοφυλάκιόν του. Τὸ καλάθι του εὑρέθη γεμᾶτο ἀπὸ ξεσχισμένα ἔγγραφα ὑψίστης σπουδαιότητος. Κρῖμα ὅτι ἐχάθη πολύτιμον ὑλικὸν διὰ τὴν νεωτέραν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος. Μόνον ἕνα ὑπόμνημα τοῦ Τρικούπη ἀνευρέθη, τὸ ὁποῖον ἴσως θὰ εὑρίσκεται εἰς τὸ κιβώτιον τὸ κατατεθειμένον εἰς τὸ θησαυροφυλάκιον τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος.

15.3.1927

Διὰ τοῦ ἐγγράφου ἐκείνου τοῦ ἰδιοχείρου ὁ Τρικούπης, ἐπισκοπῶν τὴν ὅλην ἐξέλιξιν τῶν ἐν Ἑλλάδι πολιτικῶν πραγμάτων, ἀπεφαίνετο ὅτι παρίστατο ἐν τῷ μέλλοντι σιδηρὰ ἡ ἀνάγκη *τοῦ περιορισμοῦ τῶν δικαιωμάτων τοῦ Στέμματος*. Ὁ Τρικούπης ἐφρόνει καὶ ἔγραφεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς μόνον κοινοβουλευτικῶς δύναται νὰ κυβερνηθῇ· ὅτι ἡ συνταγματικὴ βασιλεία εἶναι χρήσιμος καὶ ἀπαραίτητος διὰ τὴν Ἑλλάδα· ἀλλ᾽ ὅτι αἱ συχναὶ παρεκκλίσεις τοῦ Στέμματος ἀπὸ τῆς σφαίρας τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ ἐπέβαλλον τὴν τροποποίησιν τῶν περὶ Βασιλείας ἄρθρων τοῦ συντάγματος καὶ ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ τὴν ἀλλαγὴν τοῦ προσώπου τοῦ Βασιλέως.

Τὸ κενὸν τὸ ὁποῖον ἀφῆκεν ὁ θάνατος τοῦ Τρικούπη ὑπῆρξε μέγα. Ὁ Γεώργιος εἶχεν ἀπαλλαγῆ ἑνὸς ἐπικινδύνου ἐχθροῦ, ἀλλ᾽ ἡ χώρα εἶχε χάσει τὸ κύριον αὐτῆς ἔρεισμα. Ἡ κυβέρνησις Δελιγιάννη παρέπαιε. Τὸ οἰκονομικὸν ζήτημα προεῖχεν ἐνώπιον τῆς Κυβερνήσεως· ἐπεζητήθη ἡ ἐπίτευξις ἑνὸς ἐντίμου συμβιβασμοῦ, ἀλλ᾽ αἱ διαπραγματεύσεις διεξαχθεῖσαι ἐν Παρισίοις ὑπὸ τοῦ αὐτόθι μετέπειτα πρέσβεως Νικολάου Δηλιγιάννη ἀπέτυχον. Ὁ Ἀνδρέας Συγγρὸς ἐφιλοδόξει νὰ κάμῃ αὐτὸς τὸν συμβιβασμόν. Ἐζήτει ἀπὸ τὸν Βασιλέα νὰ πείσῃ τὸν Δηλιγιάννην, ὅπως ἀνατεθῇ εἰς αὐτὸν ἡ πληρεξουσιότης τῶν διαπραγματεύσεων, ἀλλ᾽ ὁ Θ. Δηλιγιάννης ἐφοβεῖτο τὸν Συγγρὸν καὶ ἐπ᾽ οὐδενὶ λόγῳ ἔστεργεν εἰς τὸν διορισμὸν αὐτοῦ ὡς ἀντιπροσώπου τῆς Ἑλλάδος διὰ μίαν τόσον λεπτὴν καὶ πολὺ σηκώνουσαν νερὸ ὑπόθεσιν.

Ὁ Θ. Δηλιγιάννης ἐπρότεινε τότε εἰς τοὺς δανειστάς:

α′) Ἀσήμαντον αὔξησιν τοῦ ποσοστοῦ τοῦ τόκου.

β′) Εὐρυτέρας τινὰς ἐγγυήσεις.

γ′) Σύστασιν γραφείου τοῦ δημοσίου χρέους, ἡ ὑπηρεσία τοῦ ὁποίου ἀνετίθετο εἰς ἰδιαίτερον συμβούλιον ἐκ τοῦ προέδρου τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἐκ τοῦ προέδρου τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου, τοῦ διοικητοῦ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης καὶ τῶν διευθυντῶν τῶν τραπεζῶν Ἰονικῆς καὶ Ἠπειροθεσσαλίας, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ διατίθενται ὅλα τὰ περισσεύματα τῶν ἐσόδων ὑπὲρ τῶν δανειστῶν.

Ἀλλὰ τὸ σχέδιον αὐτὸ τοῦ Θ. Δηλιγιάννη ἐναυάγησεν.

Ἡ τελευταία ἀπόπειρα συνομολογήσεως τοῦ συμβιβασμοῦ ἔγινε τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1896 διὰ τοῦ Στεφάνου Στρέϊτ, ὅστις εἶχε διαδεχθῆ ἐν τῇ διοικήσει τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τὸν Παῦλον Καλλιγᾶν.

Ὁ Στέφανος Στρέϊτ, ἐξουσιοδοτηθεὶς παρὰ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως (Θεοδ. Δηλιγιάννη), κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ συμβιβασμὸν δι᾽ ὑποχωρήσεως ἑκατέρωθεν. Οὕτω, τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1897 εἶχεν ἐπιτευχθῆ ὁ συμβιβασμός, τοῦ ὁποίου οἱ κυριώτεροι ὅροι ἦσαν οἱ ἑξῆς:

1) Ὁ τόκος ὡρίζετο εἰς 40% τοῦ ἀρτίου τόκου διὰ τὸ δάνειον τῶν μονοπωλίων καὶ τῆς κεφαλαιοποιήσεως· καὶ εἰς 32% διὰ τὰ ἄλλα δάνεια.

2) Αἱ ὑπέγγυοι πρόσοδοι περιωρίζοντο εἰς τὰ μονοπώλια καὶ τὸν καπνόν, τὰ δὲ πλεονάσματα

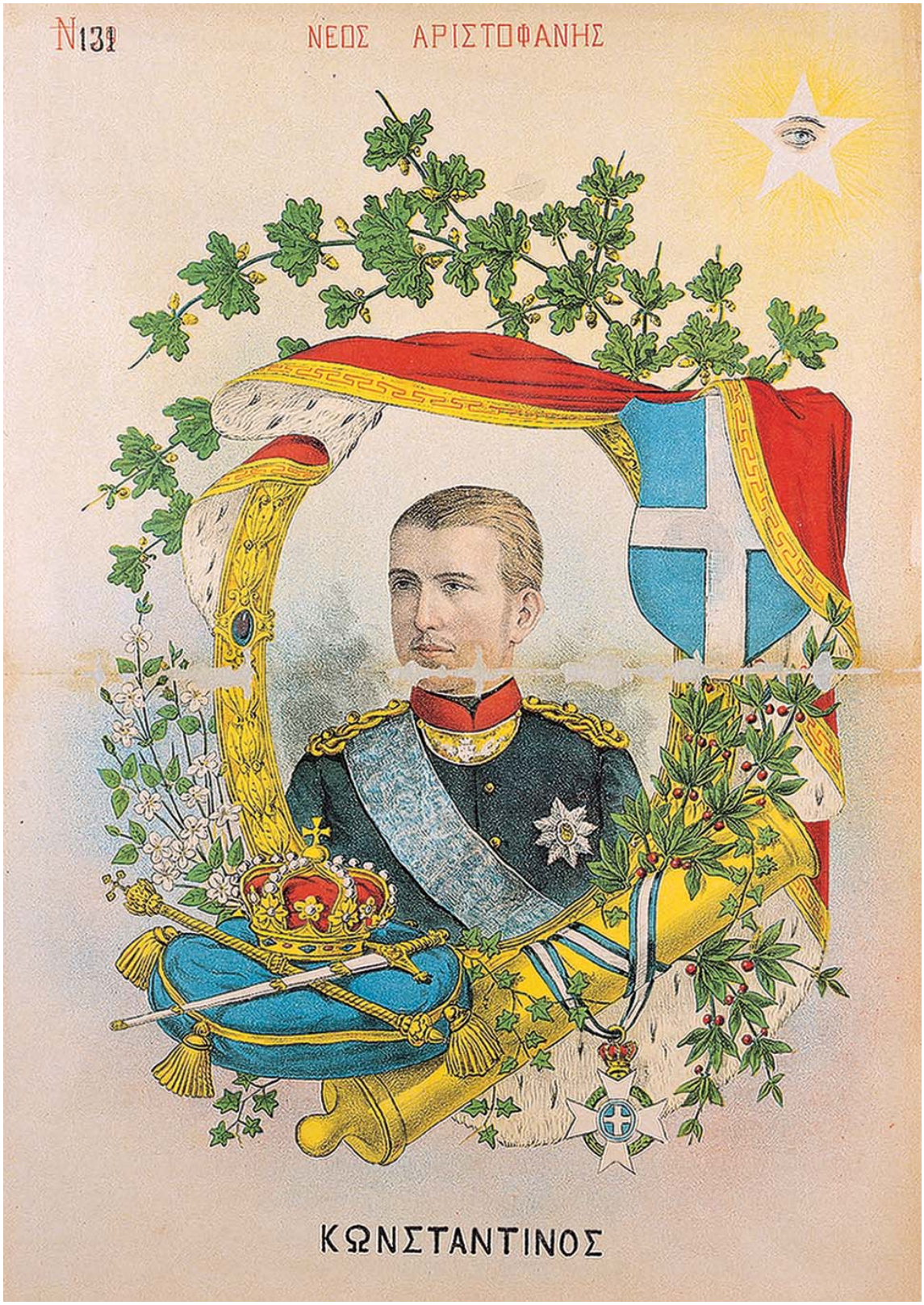

Κωνσταντίνος. Έγχρωμη λιθογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(22.10.188). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

διενέμοντο ἐξ ἴσου μεταξὺ τῶν δανειστῶν καὶ τοῦ Δημοσίου.

3) Ἐπίσης ἡ ἐξ ἐνδεχομένης βελτιώσεως τῆς δραχμῆς (τότε τὸ φράγκον ἔφθασε 1.90) ὠφέλεια διενέμετο ἐξ ἡμισείας.

4) Τὸ ἥμισυ τῶν εἰς τοὺς δανειστὰς διανεμομένων πλεονασμάτων, δηλαδὴ τὸ τέταρτον τῶν ὅλων plus-values ἀφιεροῦτο εἰς τὴν χρεωλυσίαν.

5) Ἡ διαχείρισις τῶν ὑπεγγύων προσόδων ἀνετίθετο εἰς τὴν ἑταιρίαν τῶν μονοπωλίων (εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ὑπήγετο καὶ ὁ καπνός), καθισταμένην ὑπεύθυνον ἀπ᾽ εὐθείας πρὸς τοὺς δανειστὰς διὰ τὰς εἰσπράξεις αὐτῆς καὶ τὸ ἔμβασμα τούτων εἰς ταμεῖον σχηματιζόμενον ἐκ τῶν τριῶν προνομιούχων τραπεζῶν καὶ ὑποχρεούμενον νὰ ἐμβάζῃ κατὰ μῆνα τὸ εἰς χρυσὸν ἀντίτιμον τῶν εἰσπράξεων εἰς τὸν οἶκον Χάμπρο ἐν Λονδίνῳ, εἰς τὸν οἶκον Μπλαϊχραῖδερ ἐν Βερολίνῳ καὶ εἰς τὸ Κοντουὰρ εἰς τὸ Παρίσι.

Ὁ συμβιβασμὸς οὗτος ἦτο ἱκανοποιητικὸς δι᾽ ἀμφότερα τὰ μέρη.

Οἱ ξένοι δανεισταὶ παρῃτοῦντο τῆς ἀξιώσεώς των νὰ συμμετάσχουν τοῦ συμβουλίου τῆς ἑταιρίας τῶν μονοπωλίων.

Ἀλλὰ διατί, λοιπόν, τότε δὲν ὑπεγράφη ὁ συμβιβασμός;

Ποῖος ἐματαίωσε τὴν ἐπικειμένην συνομολόγησίν του;

Ἰδού πῶς ἀφηγεῖται τὰ ἐπισυμβάντα ἐν ἐκθέσει του ὁ Στέφανος Στρέϊτ.

«Ἅμα ἀπέστειλα τὸ τηλεγράφημα τοῦ (τῆς ὑπογραφῆς τοῦ συμβιβασμοῦ) εἰς τὸν Χάμπρο, ἔπεμψα τῷ πρωθυπουργῷ (Θ. Δηλιγιάννῃ) ἀντίγραφον. Ἀλλ᾽ ἔλαβον διαταγὴν ν᾽ ἀναστείλω τὴν ἀποστολήν, καίτοι ἀρξαμένην καὶ ἀφιχθεῖσαν μέχρι Μελίτης. Τὴν διαταγὴν ταύτην ἔλαβον καθ᾽ ἣν ἑσπέραν ἐπεδόθη ἡ διὰ τὰ Κρητικὰ ταυτόσημος διακοίνωσις τῶν Δυνάμεων».

Καὶ προσθέτει ὁ Στρέϊτ ἀμέσως παρακάτω:

«Διαρκούσης τῆς διεθνοῦς κρίσεως, ὁ κ. πρόεδρος καὶ ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν ἐπανειλημμένως μοῦ εἶπεν ὅτι ἀναμένει στιγμὰς σχετικῆς εὐδίας, ἵνα περατώσωμεν τὴν ἐργασίαν, ἀλλ᾽ ἀτυχῶς ἐπῆλθεν ἡ κήρυξις τοῦ πολέμου».

Καὶ τώρα ἐρωτᾶται:

Πῶς καὶ διατί ὁ πρωθυπουργὸς Θ. Δηλιγιάννης ἀνέστειλε τὴν ὑπογραφὴν τοῦ συμβιβασμοῦ;

Ποῖος ἦτο ὄπισθεν αὐτοῦ;

Ποία μυστηριώδης χεὶρ ἐκράτησεν εἰς τὴν Μάλταν τὸ τηλεγράφημα τοῦ συμβιβασμοῦ;

Ὁ Θ. Δηλιγιάννης ἐπῆρε τὸ μυστικὸν μαζί του.

Ὁ Στέφανος Στρέϊτ εἶναι ἄξιον ἀπορίας πῶς ἔγραψε καὶ αὐτὰ ποὺ ἔγραψε.

Ὁ Ἰωάννης Βαλαωρίτης οὐδὲν ἀναφέρει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης.

Ὁ διαπρεπὴς καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Α. Ἀνδρεάδης ἐπίσης οὐδεμίαν ἐξήγησιν δίδει εἰς τὸ μυστήριον αὐτὸ ἐν τῇ περισπουδάστῳ πραγματείᾳ του περὶ τοῦ συμβιβασμοῦ.

Καὶ σκέπτομαι καὶ λέγω: Ἦτο ἢ δὲν ἦτο ἐθνικὸν ἔγκλημα αὐτὸ ποὺ ἔγεινε τότε;

Ἐν τῷ μεταξύ, ἡ Ἑλλὰς ὑβρίζετο ἀπὸ ὅλον τὸν κόσμον τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ἡ χώρα εἶχε φθάσει εἰς τελείαν οἰκονομικὴν ἀπομόνωσιν.

Τί θὰ ἐγίνετο λοιπόν;

Ἠδύνατο ἡ Ἑλλὰς νὰ ζήσῃ ἐν πτωχεύσει;

Ἠδύνατο νὰ δεχθῇ οἰκονομικὸν ἔλεγχον;

Ποία κυβέρνησις θὰ τὸν ἐδέχετο;

Ποῖος βασιλεὺς θὰ τὸν ἐκύρωνε;

Ποία Βουλὴ θὰ τὸν ἐψήφιζε;

Ποῖος λαὸς θὰ ἠνείχετο νὰ ὑποστῇ οἰκειοθελῶς μείωσιν τῆς ἀνεξαρτησίας του καὶ περικοπὴν τῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων τοῦ Κράτους;

Ἦτο, λοιπόν, ἀνάγκη νὰ εὑρεθῇ μία λύσις, ἕνας τρόπος καταναγκασμοῦ τῆς Ἑλλάδος νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸν διεθνῆ ἔλεγχον. Ἦτο ἀνάγκη τοῦ σατανικοῦ αὐτοῦ σχεδίου νὰ καταστοῦν ἐπιτηδείως καὶ ἀνεπιγνώστως ὄργανα οἱ πολιτικοὶ τῆς Ἑλλάδος, ὁ λαός της, ὁ στρατός της, τὸ ναυτικόν της, ὅ,τι ἐκλεκτὸν εἶχε νὰ ἐπιδείξῃ ὁ τόπος· ἦτο ἀνάγκη νὰ συγκινηθῇ ὁ ἔξω ἑλληνισμός· ἦτο ἀνάγκη νὰ παιχθῇ μία «αἱματηρὰ κωμωδία» εἰς βάρος τῆς τιμῆς τοῦ Ἔθνους.

Καὶ ἡ κωμωδία ἐπαίχθη ὑπὸ τὸν τίτλον «Πόλεμος του ’97».

Ἀλλ᾽ ἕνας πόλεμος, καὶ μάλιστα ψευτοπόλεμος, δὲν γίνεται ἀπὸ τὴν μίαν ἡμέραν εἰς τὴν ἄλλην. Χρειάζονται νὰ γίνουν πρὸ αὐτοῦ πολλά-πολλὰ πράγματα. Καὶ κυρίως χρειάζεται νὰ προετοιμασθῇ ἡ ἐθνικὴ συνείδησις· ἡ λαϊκὴ ψυχολογία. Χρειάζεται νὰ ἐξαφθῇ ὁ πατριωτισμός. Νὰ κεντηθῇ ἡ φιλοτιμία τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου. Νὰ δημιουργηθῇ μία δύναμις ἡ ὁποία νὰ ἐξωθήσῃ τὰ πράγματα εἰς τὰ ἄκρα. Ἡ ὁποία νὰ ἐκμεταλλευθῇ μίαν ἐθνικὴν ὑπόθεσιν ἢ μίαν ἐθνικὴν περιπέτειαν. Ἡ ὁποία νὰ θέσῃ ζήτημα ἢ ἐσωτερικῆς ἀνατροπῆς ἢ κηρύξεως πολέμου.

Καὶ τότε ἐσχηματίσθη ἡ περίφημος «Ἐθνικὴ Ἑταιρία», τὰ μέλη τῆς ὁποίας, χωρὶς νὰ τὸ ἐννοήσουν, ἔγειναν ὄργανα γερμανικοῦ σχεδίου, ὅπως ἐξωθηθῇ ἡ Ἑλλὰς εἰς πόλεμον καὶ ἡττωμένη ἐξαναγκασθῇ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν παραδοχὴν ἑνὸς διεθνοῦς οἰκονομικοῦ ἐλέγχου.

Τὸν πόλεμον εἶχεν ἐπινοήσει ὁ Κάϊζερ.

Δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι ὁ ἐρεθισμὸς ὁ προκληθεὶς ἐν Γερμανίᾳ συνεπείᾳ τῆς ἑλληνικῆς πτωχεύσεως ηὔξανεν ὁλονὲν καὶ ἦτο μέγιστος, διότι μετὰ τὸν γάμον τοῦ διαδόχου Κωνσταντίνου τὰ ἑλληνικὰ χρεώγραφα ἦσαν περιζήτητα ἐν Γερμανίᾳ. Ὁ Κάϊζερ, ἑπομένως, ἤθελε νὰ περιποιηθῇ τοὺς ὑπηκόους του, οἱ ὁποῖοι εἶχαν καταστραφῇ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς πτωχεύσεως. Καὶ ἐσχεδίασεν ἕνα

διπλωματικὸν ψευτοπόλεμον ἑλληνοτουρκικὸν πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν συμφερόντων τῶν Γερμανῶν ὁμολογιούχων.

Τοῦ μυστικοῦ αὐτοῦ κάτοχος ἐν Ἑλλάδι ὑπῆρξε μόνος ὁ βασιλεὺς Γεώργιος καὶ δύο ἐκ τῶν ἐμπίστων αὐλικῶν του.

Ὁ Θεόδωρος Δηλιγιάννης, ὁ παμπόνηρος ἐκεῖνος γέρων, ἐτουμπαρίσθη μακαρίως ἀπὸ τὸν βασιλέα Γεώργιον καὶ μόλις ἀργά, πολὺ ἀργά, ἐπῆρε μυρωδιὰ περὶ τίνος ἐπρόκειτο. Ὁ Δημήτριος Ράλλης ἐτουμπαρίσθη ὡσαύτως. Καὶ μόλις περὶ τὸ τέλος τῆς «αἱματηρᾶς κωμωδίας» ἀντελήφθη καὶ αὐτὸς ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶχε παγιδευθῆ, τότε δὲ καὶ ἐφώναξε γαλλιστί:

– Quelle machine infernale!

Ὁ Πόλεμος τοῦ ’97 ἀπεφασίσθη ἐν Βιέννῃ, ὅταν δέ, μῆνας ὁλοκλήρους πρὸ τῆς κηρύξεως αὐτοῦ, αὐλικὸς στενώτατα συνδεδεμένος μὲ τὸν Βασιλέα προέλεγε κατ’ Ὀκτώβριον ὅτι «*τὴν ἄνοιξιν θὰ ἔχωμεν πόλεμον*», οἱ ἀκούοντες εἰς τὸ ἐρημικὸν καφενεδάκι τοῦ Σταδίου ἁπλοϊκοὶ θαμῶνες ἔκαμναν τὸν σταυρόν των, ἐνῷ αὐτὸς ἐγνώριζε ἄριστα τί ἔλεγε καὶ τί ἔμελλε νὰ συμβῇ.

Τὸ μυστικὸν αὐτὸν ἀργότερον τὸ ἔμαθε καὶ ὁ Ἀνδρέας Συγγρός. Ἡ κερδοσκοπικὴ ἐκμετάλλευσις δὲν ἔλειψεν εἰς τὸ Χρηματιστήριον τοῦ Λονδίνου. «Μὲ τὰ κάτω» ὅταν ἀπεστάλη ὁ Στρατὸς καὶ κατέλαβε τὴν Κρήτην. Τότε τὰ ἐθνικά μας δάνεια ἐν Λονδίνῳ κατεκρημνίσθησαν. Ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχε πλέον Χαρίλαος Τρικούπης διὰ νὰ συλλαμβάνῃ τὰ κρυπτογραφικὰ τηλεγραφήματα τῆς Αὐλῆς. «Μὲ τὰ πάνω» εἰς τὴν ἀνακωχὴν καὶ τὴν παραδοχὴν τοῦ ἐλέγχου. Καὶ φυσικὰ ἀναλόγως τῶν διαφόρων φάσεων καὶ περιπετειῶν τῆς χώρας ἐκανονίζετο καὶ τὸ παίξιμον τῶν ἐθνικῶν μας δανείων εἰς τὸ Χρηματιστήριον τοῦ Λονδίνου.

Κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπον ἄλλοι ἔχυναν τὸ αἷμα των εἰς τὸν πόλεμον καὶ ἄλλοι ἐμάζευαν ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς ἑκατομμύρια.

Ἡ «Ἐθνικὴ Ἑταιρία» ὑπῆρξεν ἕνας τεράστιος ὀργανισμός. Ἡ σπουδαιοτέρα τῶν ἀνευθύνων ὀργανώσεων ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἱδρύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ἐπήγασεν ἐκ νοσηροῦ πατριωτισμοῦ. Ἀπέβη κολοσσιαία δύναμις. Κατέστησε τὴν Κυβέρνησιν τῆς χώρας ὑποχείριον τῶν σκοπῶν της καὶ τὸ Στέμμα αἰχμάλωτον τῶν σχεδίων της. Ἐπίστευε, δηλαδή, μᾶλλον ὅτι εἶχεν αἰχμαλωτίσει τὸ Στέμμα, χωρὶς νὰ ὑποπτεύεται ὅτι τὸ Στέμμα ἐγνώριζε κάλλιστα τὸν τρόπον καὶ τὸν σκοπὸν τῆς συστάσεώς της καὶ χωρὶς νὰ φαντάζεται ὅτι ἐξυπηρέτει αὐτὴ τὰ σχέδια τοῦ Στέμματος, τὸ ὁποῖον τὸ ἐνόμιζε τάχα ὅτι ἔτρεμε ἐκ φόβου καὶ ἔπτυσσε πρὸ αὐτῆς.

Τί κωμωδία!

Ἡ «Ἐθνικὴ Ἑταιρία» ἐδημιουργήθη ἀπὸ τὰ λείψανα ἄλλης ὀργανώσεως· τῆς «Ἐθνικῆς Ἀμύνης», μιᾶς παλαιᾶς ὀργανώσεως, τὴν ὁποίαν εἶχε διαλύσει πρὸ καιροῦ ὁ Τρικούπης.

Ἡ «Ἐθνικὴ Ἑταιρία», ὡς ἀποκαλύπτει ὁ Γ. Ἀσπρέας, εἶχεν ὡς ἱδρυτὰς τρεῖς ἐπιφανεῖς Ἕλληνας ἀξιωματικούς. Τὸν Χ. Σολιώτην, τὸν Π. Λυκούδην καὶ τὸν Α. Σοφιανόν. Ἐν ἀρχῇ αἱ προθέσεις της ὑπῆρξαν ἁγνῶς πατριωτικαὶ καὶ οἱ σκοποί της καθαρῶς ἐθνικοί. Ἀργότερον ἤλλαξε χαρακτῆρα. Ἡ μεγάλη ἐπέκτασις τῆς ἑταιρίας ὠφείλετο εἰς τὸν Σπυρίδωνα Λάμπρον καὶ εἰς τὸν Κ. Ἔσλιν. Τότε ἡ ἑταιρία ἠρίθμει χιλιάδας μελῶν καὶ ἐδῶ καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Ὀλίγον δὲ κατ’ ὀλίγον ἡ «Ἐθνικὴ Ἑταιρία» ἔγεινε κράτος ἐν κράτει.

Ἠπειλεῖτο ὁ Δηλιγιάννης· ἠπειλεῖτο ὁ Βασιλεύς· ἠπειλεῖτο καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ Τύπος. Ἡ Κρητικὴ Ἐπανάστασις ἐχρησίμευσεν ὡς ἀφετηρία τοῦ ἀγῶνος. Κατελήφθη ἡ Κρήτη. Ἐδημιουργήθη ἀμέσως ζήτημα ἑλληνοτουρκικόν, τὸ ὁποῖον διεπραγματεύοντο αἱ Δυνάμεις. Ἡ «Ἐθνικὴ Ἑταιρία» καὶ ἡ τότε ὑπὸ τὸν Δημήτριον Ράλλην Ἀντιπολίτευσις ἐξώθουν τὰ πράγματα εἰς τὰ ἄκρα. Ἤθελον πόλεμον.

Ὁ Ράλλης ἐβροντοφώνει ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς:

– Ἦλθεν ἡ ὥρα νὰ ὑψώσω τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τοῦ καθεστῶτος, τὸ ὁποῖον εἰς οὐδὲν ἕτερον συντελεῖ ἢ νὰ ζημιοῖ τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα.

– Πόλεμος! ἠκούετο ἀπ’ ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ πληθυσμὸς τῆς χώρας εἶχε πάθει ὁμαδικὴν παραφροσύνην. Ἕνας λαὸς ἀθῶος εἶχε κουρδισθῆ δωρεὰν καὶ ἐσύρετο εἰς μίαν ἦτταν ἐκ τῶν προτέρων βεβαίαν.

Ψυχραιμία καὶ λογικὴ πουθενά!

Ἐχαρακτηρίζετο ὡς προδότης πᾶς ὅστις ἦτο ἐναντίον τοῦ πολέμου!

Ἐζητήθη ἡ ὑποχώρησις τῆς Ἑλλάδος. Ἐκρίθη ἀδύνατος. Καὶ ἡ Τουρκία, εἰς ἓν νεῦμα τοῦ Κάϊζερ, διέταξε τὸν στρατόν της νὰ εἰσβάλλῃ εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος.

Προηγουμένως, κατὰ πρότασιν τῆς Ρωσσίας, αἱ Δυνάμεις ἀπέστειλαν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐδῶ διακοίνωσιν, ἥτις καθώριζεν ὅτι: «*οὐδὲν ἤθελεν ἐπιτραπῇ ὄφελος ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει, εἰς οὐδένα τῶν ἀντιμαχομένων*». (Διακοίνωσις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων τῆς 23 Μαρτίου 1897). Ἡ διακοίνωσις ἐκείνη μεταφραζομένη ἐσήμαινεν: Ἐὰν οἱ Τοῦρκοι εἰσέλθουν εἰς τὰς Ἀθήνας, οἱ κόποι των θὰ πᾶνε χαμένοι. Καὶ ἐὰν ἀντιστρόφως οἱ Ἕλληνες φθάσουν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, θὰ πάρουν τὸ βαπόρι νὰ γυρίσουν πίσω.

Ἀλλὰ τότε πρὸς ποῖον σκοπὸν ἐγίνετο ὁ πόλεμος;

῾Ο σκοπὸς τοῦ πολέμου διαφαίνεται ἀπὸ τὸ 2ον ἄρθρον τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνομολογηθείσης προκαταρκτικῆς εἰρήνης, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐπὶ λέξει ὡς ἑξῆς:

«῾Η ῾Ελλὰς θὰ καταβάλλῃ εἰς τὴν Τουρκίαν ἀποζημίωσιν 4 ἑκατομμυρίων τουρκικῶν λιρῶν. ῾Ο σχετικὸς πρὸς ταχεῖαν ἀπότισιν τῆς ἀποζημιώσεως κανονισμὸς θὰ γίνῃ τῇ συναινέσει τῶν Δυνάμεων κατὰ τρόπον μὴ θίγοντα τὰ κεκτημένα δικαιώματα τῶν παλαιῶν δανειστῶν τῆς ῾Ελλάδος. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, θὰ ἱδρυθῇ ἐν ᾽Αθήναις Διεθνὴς Οἰκονομικὴ ᾽Επιτροπή, ἀπαρτιζομένη ἐξ ἀντιπροσώπων τῶν μεσολαβησασῶν Δυνάμεων. ῾Η ἑλληνικὴ κυβέρνησις θὰ ἐπιτύχῃ τὴν ψήφισιν νόμου, ἐγκριθέντος προηγουμένως ὑπὸ τῶν Δυνάμεων, κανονίζοντος τὴν λειτουργίαν τῆς ᾽Επιτροπῆς καὶ δυνάμει τοῦ ὁποίου ἡ εἴσπραξις καὶ διάθεσις προσόδων ἐπαρκῶν διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δανείου τῆς ἀποζημιώσεως καὶ τῶν ἄλλων ἐθνικῶν χρεῶν θέλουσι τεθῇ ὑπὸ τὸν ἀπόλυτον ἔλεγχον τῆς προρρηθείσης ᾽Επιτροπῆς».

῾Η κυβέρνησις Δ. Ράλλη εἶχε ζητήσει μετὰ τὴν θεσσαλικὴν ἥτταν τὴν μεσολάβησιν τῶν Δυνάμεων. Διὰ διακοινώσεώς της ἡ Κυβέρνησις *ἀνέθετε μετ᾽ ἐμπιστοσύνης τὴν φροντίδα τῶν συμφερόντων τῆς ῾Ελλάδος εἰς χεῖρας τῶν Μεγάλων Δυνάμεων.*

᾽Εν λευκῷ δηλαδή.

Μὲ ἐξυπακουομένην προαποδοχὴν παντὸς ὅρου.

Αὐτὴ ἦτο ἡ τρικλοποδιά.

῞Οταν ἐμπήκαμεν εἰς τὸ τσουβάλι τῶν Μεγάλων Δυνάμεων – καὶ ἰδίως τῆς Γερμανίας – ὅλα ἔγειναν μέλι γάλα!

Καὶ τότε ὁ Κλεμανσὼ ἀπεκάλεσε τὴν διαγωγὴν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων «*ἄτιμον*».

Καὶ τότε ὁ Καστελλὰρ ἐχαρακτήρισε τὸν πόλεμον σχέδιον «ὑποδουλώσεως τῆς ῾Ελλάδος».

῾Η Γερμανία δὲν ἔπαιζε διὰ πρώτην φορὰν τὸν ρόλον αὐτόν.

῾Ο ἑλληνικὸς λαὸς πρέπει νὰ γνωρίζῃ ὅτι ἡ Γερμανία *πρὸ τῆς ἐκχωρήσεως τῆς Θεσσαλίας εἰς τὴν ῾Ελλάδα* ἠξίωσε διὰ τοῦ Βίσμαρκ, κατὰ τρόπον σκαιότατον, ὅπως ἡ ῾Ελλὰς κανονίσῃ τὸ πρὸ τοῦ Συντάγματος τοῦ ᾽43 χρέος αὐτῆς πρὸς τὴν Βαυαρίαν. ῾Η προκαταρκτικὴ εἰρήνη ὑπεγράφῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν 6)18 Σεπτεμβρίου 1897.

Τὸ ὡραιότερον, ὅμως, ὅλων εἶναι τοῦτο: ᾽Αφοῦ μᾶς ἐκάθισαν τὸν ἔλεγχον αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις, μηδὲ καὶ τῆς Γερμανίας ἐξαιρουμένης, μᾶς ἀπηύθυναν μίαν ἀγαθοπούλειον διακοίνωσιν περὶ σεβασμοῦ καὶ διατηρήσεως τοῦ Στέμματος!

῞Οπερ ἔδει δεῖξαι.

Ιωακείμ Γ'. Φωτογραφία από το περ. Ημερολόγιον του Κ. Φ. Σκόκου *του 1900, σ. 113. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Τὸ συμπέρασμα ὅλης αὐτῆς τῆς τραγικῆς ἱστορίας εἶναι τοῦτο: ῾Η ῾Ελλάς, μὴ κατορθώσασα ἐν καιρῷ νὰ ἐπιτύχῃ ἕνα ἰδιωτικὸν ἔλεγχον διὰ τῆς ἑταιρίας τῶν μονοπωλίων καὶ μὴ δεχθεῖσα κατὰ τὸ 1893 τὸ «Ταμεῖον τοῦ Δανείου», τὸ ὁποῖον καὶ αὐτὸ ἔτι ἐλαφρότερον ἐνεφάνιζε τὸν ἔλεγχον, καὶ ἀφήσασα ἐκκρεμῆ τὴν ἀθλιότητα τῶν οἰκονομικῶν της καὶ συρομένη ἄνευ σχεδίου πότ᾽ ἐδῶ καὶ πότ᾽ ἐκεῖ, ἔπαθεν ὅσα ἔπαθε κατὰ τὸ 1897-98, ἐνῷ ἠδύνατο κάλλιστα ν᾽ ἀποφύγῃ ὅλας αὐτὰς τὰς ἀτιμωτικὰς περιπετείας.

16.3.1927

ΟΙ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΧΑΡΙΛΑΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ

ΟΙ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΧΑΡΙΛΑΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ

Υπήρξε ο Χαρ. Τρικούπης ο κατεξοχήν πολιτικός του προγραμματισμού. Κάθε φορά που ανελάμβανε τη διακυβέρνηση της χώρας, είχε έτοιμο πλήρες πρόγραμμα για την αντιμετώπιση των κρίσιμων θεμάτων και κατέθετε αμέσως επεξεργασμένα νομοσχέδια, φροντίζοντας για την ταχύτατη εφαρμογή τους.

Από τις προγραμματικές δηλώσεις του ίδιου ως πρωθυπουργού και από δημοσιεύματα της εποχής, αποδεικνύεται πόσο προετοιμασμένος ήταν, για να κάνει πράξη το όραμα του εκσυγχρονισμού της χώρας και να την φέρει πιο κοντά στην Ευρώπη.

Σχεδίαζε, προγραμμάτιζε και πραγματοποιούσε εργαζόμενος ακαταπόνητα, όπως αναγνώριζαν ακόμη και οι αντίπαλοί του.

«Ἡ νέα κυβέρνησις θέλει φέρει μεταβολὴν συστήματος»

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Στις 15 Ιανουαρίου 1880 ο Χαρίλαος Τρικούπης κατέθεσε την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης, όταν διαπίστωσε ότι την πλειοψηφία στη Βουλή είχε ο Αλέξ. Κουμουνδούρος και κατά συνέπεια δεν θα μπορούσε η νέα κυβέρνηση να εφαρμόσει το πρόγραμμά της των αλλαγών στη διοίκηση, στην οικονομία και στην άμυνα της χώρας.

Με αγόρευσή του στη Βουλή στις 19 Ιανουαρίου 1880 ανέλυσε διεξοδικά τους λόγους της άρνησής του να σχηματίσει κυβέρνηση, υποστηρίζοντας ότι χρειάζεται ισχυρή πλειοψηφία για να γίνουν αλλαγές, ώστε η χώρα να ανταποκριθεί στις περιστάσεις. Το παρακάτω απόσπασμα προέρχεται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Η΄, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίασις 53 (19.1.1880), σ. 349-351 και έχει ως εξής:

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ *(Πρωθυπουργός)*. Κύριοι, μετὰ τὴν παραίτησιν ἡμῶν προσεκλήθη ὁ κ. Τρικούπης, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Βασιλεὺς ἀνέθεσε τὸν σχηματισμὸν ὑπουργείου. Ὁ κ. Τρικούπης ἠρνήθη, θέλει δὲ σᾶς ἐξηγήσει βεβαίως αὐτὸς τοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους ἠρνήθη νὰ σχηματίσῃ ὑπουργεῖον· διϊσχυρίσθη, ὡς ἤκουσα, ὅτι δὲν ἦτο ὑπόχρεως νὰ σχηματίσῃ ὑπουργεῖον, καὶ δεύτερον ὅτι δὲν ἔχει πλειονοψηφίαν. Ὁ Βασιλεὺς ἐν τούτοις, μετὰ τὴν ρητὴν αὐτὴν ἄρνησι, μᾶς παρήγγειλε νὰ ἐξακολουθήσωμεν μένοντες εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἡμεῖς δὲ ἐνομίσαμεν καθῆκον ἡμῶν νὰ πράξωμεν τοῦτο, καὶ τοῦτο ἔρχομαι νὰ ἀναγγείλω εἰς τὴν Βουλήν.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Μεθ' ὅσα εἶχον εἰπῆ, συζητουμένου τοῦ νομοσχεδίου, ὅπερ ἐγένετο ἀφορμὴ εἰς τὴν ὑπουργικὴν κρίσιν, νομίζω ὅτι ὀλίγα ἔχω νὰ προσθέσω, ἵνα ἐξηγήσω πρὸς τὴν Βουλὴν τοὺς λόγους, δι' οὓς ἐθεώρησα ὅτι δὲν εἶχεν ἡ Ἀντιπολίτευσις τὴν ὑποχρέωσιν νὰ σχηματίσῃ ὑπουργεῖον, τοὺς λόγους, δι' οὓς ἐθεώρησα τοῦτο καὶ ἐγὼ ὅπως τὸ ἐθεώρησε καὶ ἡ Ἀντιπολίτευσις. Ἡ πρότασις ἡ δοῦσα ἀφορμὴν εἰς τὴν ὑπουργικὴν κρίσιν ἐχαρακτηρίσθη ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ὡς πρότασις ἐμπιστοσύνης, καὶ ἡ Κυβέρνησις εἶχεν ἀπαίτησιν παρὰ τῆς Βουλῆς ἵνα μὴ παραπέμψῃ τὸ νομοσχέδιον εἰς τὴν ἁρμοδίαν ἐπιτροπήν, εἰποῦσα ὅτι ἡ τοιαύτη παραπομπὴ θὰ ἐθεωρεῖτο παρὰ τῆς Κυβερνήσεως ὡς λόγος ὅπως ἀποχωρήσῃ τῶν πραγμάτων. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἀντιπολίτευσις ἔχει τὸ δικαίωμα, προκειμένου περὶ ζητημάτων ἐμπιστοσύνης, ν' ἀποφαίνηται καὶ αὐτὴ γνώμην περὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ, καὶ ἔχει τὸ δικαίωμα, ἐπὶ τῆς γνώμης αὐτῆς στηριζομένη, νὰ ἐργάζηται κατόπιν, ὅταν ἐπέρχωνται αἱ συνέπειαι τῆς ψήφου ἐπὶ τῶν ζητημάτων ἐκείνων. Δὲν δυνάμεθα νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὸ δικαίωμα εἰς τὰς κυβερνήσεις αὐταὶ νὰ δίδωσι τὸν χαρακτηρισμὸν εἰς τὰ ζητήματα τῆς ἐμπιστοσύνης, καὶ νὰ ἀπαιτῶσι κατόπιν παρὰ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως νὰ ἀναδέχηται τὰς ὑποχρεώσεις, αἵτινες εἶναι αἱ συνέπειαι τοῦ τοιούτου χαρακτηρισμοῦ. Ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν ζητημάτων ἢ ἔγκειται εἰς τὴν φύσιν αὐτῶν τούτων τῶν ζητημάτων, ἢ δίδεται ἐκ κοινῆς συνεννοήσεως τῆς Βουλῆς. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα, περὶ οὗ πρόκειται, ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ οὐδὲν εἶχε τὸ κυβερνητικόν· συνεννόησις δὲ τῆς Βουλῆς οὐ μόνον δὲν ὑπῆρξεν, ἀλλὰ τοὐναντίον ὑπῆρξε παρὰ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἔγκαιρος διαμαρτυρία κατὰ τοῦ χαρακτηρισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἡ Κυβέρνησις ἠθέλησε νὰ δώσῃ εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο. Ἡ Ἀντιπολίτευσις εἶπε πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ὅτι οὐδόλως δύναται ν' ἀναγνωρίσῃ εἰς αὐτὴν τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ συνδέσῃ τὴν πρότασιν περὶ παραπομπῆς τοῦ νομοσχεδίου εἰς τὴν ἁρμοδίαν ἐπιτροπὴν πρὸς ζήτημα κυβερνητικόν, διότι ἐθεώρει ὅτι ὁ συνδυασμὸς οὗτος ἀφῄρει ἀπὸ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως τὴν ἐνάσκησιν τῶν δικαιωμάτων, τὰ ὁποῖα ἀνήκουσιν εἰς αὐτήν. Ἑπομένως, ὅταν ἐπῆλθεν ἡ παραίτησις τοῦ Ὑπουργείου ἕνεκα τοῦ ζητήματος, ἡ Ἀντιπολίτευσις, ἐπιμένουσα εἰς τὴν ἀρχικῶς ἐκφρασθεῖσαν παρ' αὐτῆς γνώμην, ὤφειλε νὰ μὴ ἀναδεχθῇ τὴν ἐξουσίαν, ἵνα μὴ ἐπιτραπῇ εἰς τὴν Κυβέρνησιν, συνδέουσαν ζητήματα προνομίων τῆς Ἀντιπολιτεύσεως πρὸς ζητήματα κυβερνητικά, νὰ περιορίζῃ τοιουτοτρόπως τὴν ἐλευθέραν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἐνέργειαν. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὴν ὑποχρέωσιν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως τοῦ νὰ δεχθῇ τὴν προσφερομένην εἰς αὐτὴν Κυβέρνησιν, ἐπὶ τῇ παραιτήσει τῶν νῦν ὑπουργῶν.

Ἀλλ' ὑπῆρχον καὶ λόγοι ἄλλοι καὶ οὐσιαστικοὶ καὶ τυπικοί, δι' οὓς ἡ Ἀντιπολίτευσις, μετὰ τὴν ψηφοφορίαν τῆς παρελθούσης Τρίτης, ὤφειλε νὰ μὴ ἀποδεχθῇ τὴν Κυβέρνησιν, ἔχουσα τὸ δικαίωμα νὰ μὴ ἀποδεχθῇ αὐτήν. Ἡ Βουλὴ αὕτη εἶναι Βουλὴ νέα· ἐν ταύτῃ εἰσέτι δὲν συνεζητήθησαν τὰ πολιτικὰ ἐκεῖνα ζητήματα περὶ τῆς κυβερνητικῆς πορείας τοῦ Κράτους, ἐπὶ τῶν ὁποίων συντάσσονται τὰ βουλευτικὰ κόμματα. Τὰ βουλευτικὰ κόμματα συντάσσονται περὶ ἰδέας, συντάσσονται πρὸς ἐξυπηρέτησιν ὡρισμένης πολιτικῆς. Ἀλλὰ περὶ πολιτικῆς ἐξυπηρετηθησομένης οὐδεὶς ἐγένετο ἔτι λόγος ἐν τῇ Βουλῇ, διότι ἡ συζήτησις ἡ πολιτική, ἥτις ἐγένετο ἐν τῇ Βουλῇ ἀφεώρα πᾶσα εἰς τὸ παρελθόν· ἀφεώρα δ' εἰς τὸ παρελθὸν κατὰ ρητὴν

ἀπαίτησιν τοῦ ὑπουργείου. Τὸ ὑπουργεῖον ἠνάγκασε καὶ ἡμᾶς νὰ περιορίσωμεν τὴν συζήτησιν εἰς τὸ παρελθόν, διότι ἄνευ τῆς πρωτοβουλίας αὐτοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπεκταθῇ ἡ συζήτησις εἰς τὸ μέλλον. Ἑπομένως, δὲν ὑφίσταται ἤδη ἡ δέουσα σύνταξις τῶν κομμάτων τῆς Βουλῆς, καὶ τοιαύτη σύνταξις δὲν θέλει ὑπάρξει, εἰμὴ ἀφοῦ συζητηθῶσιν ἐν τῇ Βουλῇ τὰ τῆς πολιτικῆς τοῦ μέλλοντος· ἡ δὲ συζήτησις αὕτη θέλει γείνει ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ ἐπὶ τῶν συναφῶν πρὸς τὸν προϋπολογισμὸν στρατιωτικῶν καὶ οἰκονομικῶν νομοσχεδίων. Ὅταν ἡ συζήτησις ἐκείνη γίνῃ πλήρης ἐν τῇ Βουλῇ, τότε εἴτε ὡς πόρισμα τῆς συζητήσεως, ἐὰν ἐπέλθῃ ἡ ψηφοφορία, εἴτε καὶ ἂν ἐπέλθῃ ἡ ψηφοφορία ἐπὶ εἰδικοῦ ζητήματος ἀποδεικνύοντος τὴν ἀντιπολίτευσιν ὑπερτεροῦσαν τοῦ ἀριθμοῦ τῆς Συμπολιτεύσεως, τότε δύναται καταλλήλως καὶ ὠφελίμως εἰς τὸ Κράτος νὰ ἐπέλθῃ ὑπουργικὴ μεταβολή· διότι ἡ ὑπουργικὴ μεταβολὴ θὰ εἶχε τότε ἔννοιαν ἄσχετον πρὸς τοὺς ἀριθμοὺς καὶ ὑπερτέραν τῆς ἐννοίας τῶν ἀριθμῶν. Ἡ ὑπουργικὴ μεταβολή, ἡ ἐπερχομένη ὑπὸ τοιούτους ὅρους, εἶναι μεταβολὴ συνδυάζουσα τὴν νέαν πρὸς τὴν προηγουμένην Κυβέρνησιν διὰ τῆς ἀντιθέσεως προγραμμάτων γνωστῶν καὶ εἰς τὴν Βουλήν, γνωστῶν καὶ εἰς τὸ Ἔθνος, γνωστῶν καὶ εἰς τὸν Βασιλέα. Ἐνῷ, ὅπως παρίστατο ἤδη διὰ τῆς παραιτήσεως τῆς Κυβερνήσεως ἡ ὑπουργικὴ μεταβολή, ἐπερχομένη ἄνευ ψήφου τῆς Βουλῆς περὶ προγράμματος, θ' ἀνήρχοντο εἰς τὴν ἐξουσίαν νέα πρόσωπα, ἵνα ὑπηρετήσωσι πρόγραμμα ἄγνωστον εἰς τὴν Βουλήν, ἄγνωστον εἰς τὸ κοινόν, ἄγνωστον εἰς τὸν Βασιλέα. Παροδικῶς ἡ Ἀντιπολίτευσις εἶχε γνωστοποιήσει εἰς τὴν Βουλὴν ὅτι ἀσπάζεται τὰς οἰκονομίας, ὅτι ἐπιδιώκει τὸ ἰσοζύγιον ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ὅτι δὲν ἀποδέχεται τὸν περιορισμὸν τῶν δαπανῶν ἐκείνων, αἵτινες εἶναι ἀναγκαῖαι, ὅπως ἡ Ἑλλὰς ἐκπληρώσῃ τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἀποτελοῦσι πολιτικήν· ἡ πολιτικὴ ἡ πρακτική, ἡ πολιτικὴ ἡ κοινοβουλευτική, δὲν ἀφορᾷ εἰς τοὺς σκοπούς, διότι περὶ τῶν σκοπῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπάρχει ὁμοφωνία ἐν τῇ Βουλῇ, ἀλλ' ἀφορᾷ εἰς τοὺς τρόπους δι' ὧν ἐπιδιώκονται οἱ σκοποί. Περὶ τὴν διαφορὰν τῶν τρόπων συντάσσονται τὰ κόμματα, καὶ περὶ τοὺς τρόπους, δι' ὧν θέλομεν ἐπιτύχει τὸ ἰσοζύγιον οἱ ἐπιζητοῦντες αὐτό, περὶ τοὺς τρόπους, δι' ὧν θέλομεν κατορθώσει, ὅπως βελτιωθῇ ἡ θέσις τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ Ἀνατολῇ διὰ συντάξεως στρατιωτικῆς τῆς χώρας, συνδυαζομένης πρὸς τὰς οἰκονομικὰς αὐτῆς ἀνάγκας. Περὶ τῶν τρόπων τούτων ἡ Βουλὴ οὐδὲν ἤκουσε, καὶ οὐδὲν ἤκουσαν οἱ ἐκτὸς τῆς Βουλῆς. Ἀλλ' ἐπανειλημμένως οἱ περὶ τὴν Κυβέρνησιν διὰ τῶν δημοσιογραφικῶν αὐτῆς ὀργάνων ἐβεβαίωσαν, ὅτι ἡ Ἀντιπολίτευσις οὐδὲν εἶπε περὶ τῶν τρόπων, δι' ὧν ἤθελεν ἐπιτύχει τῆς πραγματοποιήσεως τῶν σκοπῶν, οὓς ἐκήρυξεν, ὅτι ἐπιδιώκει· ἐβεβαίωσαν μάλιστα ὅτι ἡ Ἀντιπολίτευσις δὲν δύναται νὰ ἐπιτύχῃ ὅσων ἐσκόπει. Ἐὰν ἀπέναντι τοιαύτης καταγγελίας τῶν περὶ τὴν Κυβέρνησιν ἡ Ἀντιπολίτευσις ἀνελάμβανε τὴν ἐξουσίαν, ἤθελεν ἐκτεθῆ εἰς τὴν ἀληθῆ κατηγορίαν ὅτι ἀνελάμβανεν αὐτὴν συνεπείᾳ τυχαίου συμβάντος ἐν τῇ Βουλῇ, ἀσχέτου πρὸς τὰ πολιτικὰ ζητήματα, καὶ μὴ παρέχουσα ἑπομένως εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὸ ἠθικὸν κῦρος, τὸ ὁποῖον θέλει φέρει εἰς αὐτήν, ὅταν ἔλθῃ ὡς ἐκπροσωποῦσα πλειονοψηφίαν τῆς Βουλῆς, πλειονοψηφίαν οὐχὶ ὑπὲρ τῶν προσώπων, ἅτινα ἀναλαμβάνουσι τὴν ἐξουσίαν, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ προγράμματος αὐτῶν.

Ἡ ἐποχή, τὴν ὁποίαν διανύομεν ἤδη, ἡ πολιτική, τὴν ὁποίαν πρόκειται ἡ Βουλὴ νὰ καταρτίσῃ, δὲν εἶναι πολιτικὴ τυχαία, δὲν εἶναι ἐποχὴ ἐκ τῶν συνήθων. Δὲν πρόκειται ἡ νέα Κυβέρνησις, ἀνερχομένη εἰς τὴν ἐξουσίαν, ν' ἀκολουθήσῃ τὴν ὁδόν, ἣν ἠκολούθουν αἱ προκάτοχοι αὐτῆς μετὰ μόνων τῶν παραλλαγῶν, ἃς ἐπάγεται ἡ διαφορὰ τῶν προσώπων. Ἐπηγγείλατο ἡ Ἀντιπολίτευσις καὶ ἐπαγγέλλεται ὅτι θέλει φέρει μεταβολὴν συστήματος ὡς πρὸς τὰ διοικητικά, ὡς πρὸς τὰ οἰκονομικά, ὡς πρὸς τὰ στρατιωτικά. Τοιαῦται δὲ μεταβολαὶ συστήματος πρέπει νὰ ἔχωσιν εὑρεῖαν τὴν βάσιν περὶ τὴν ἐκτέλεσιν, διότι δὲν δύναται ἡ ἐκτέλεσις αὕτη νὰ ἐπιτύχῃ ἐπὶ τῆς στενῆς βάσεως ἀριθμητικῆς μόνης πλειονοψηφίας ἐν τῇ Βουλῇ· πρέπει νὰ ἔχῃ τὸ ἠθικὸν κῦρος, τὸ ἐκ τῆς ἐκπεφρασμένης γνώμης τοῦ Ἔθνους διὰ τῆς ἀντιπροσωπείας αὐτοῦ, πρέπει νὰ ἔχῃ τὸ ἠθικὸν κῦρος τὸ ἐκ τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Βασιλέως, διδομένης εἰς τοὺς πλειονοψηφοῦντας ἐν τῇ Βουλῇ εἰς τοὺς πλειονοψηφοῦντας ὡς πρὸς τὸ πρόγραμμα αὐτῶν, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἦναι γνωστὸν ἐκ τῶν προτέρων εἰς τὸν δίδοντα τὴν ἐμπιστοσύνην αὐτοῦ ἡγεμόνα. Ὀφείλει δὲ ἐκτὸς τοῦ ἠθικοῦ κύρους νὰ ἔχῃ καὶ ὑλικὸν κῦρος διὰ πλειονότητος ἀναμφισβητήτου· ἡ δὲ πλειονοψηφία ἐπὶ τοῦ ζητήματος, τὸ ὁποῖον ἐπροκάλεσε τὴν ὑπουργικὴν κρίσιν, δὲν ἦτο πλειονοψηφία ἀναμφισβήτητος. Βέβαιον εἶναι ὅτι ἐκ τῶν ἀριθμῶν ἐπῆλθεν ἡ ἧττα ἡ κυβερνητική, τοὐτέστιν ἐκ τῶν ἀριθμῶν ἔπεσεν ἡ πρότασις τῆς Κυβερνήσεως. Ἀλλὰ τί ἐδείκνυον οἱ ἀριθμοὶ ὡς πρὸς τὴν σχετικὴν δύναμιν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως καὶ τῆς Κυβερνήσεως; 79 ψήφους ἔλαβεν ἡ πρότασις τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, δηλαδὴ περίπου τὸν ἀριθμὸν ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἡ Ἀντιπολίτευσις κατὰ τὴν ψηφοφορίαν ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον, καθ' ἣν ἡττήθη. Ἀλλὰ πῶς, ἐνῷ κατὰ τὴν ψηφοφορίαν ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον ἡ Ἀντιπολίτευσις διὰ ψήφων περίπου τοσούτων εὑρέθη ἐν μειονότητι, πῶς ἤδη εὑρέθη ἐν πλειονότητι; Κατὰ τὴν ψηφοφορίαν ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον 71 εἶχον ψη-

φοφορήσει ὑπὲρ τῆς προτάσεως τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, τοὐτέστιν ὑπὲρ τῆς ἀπορρίψεως τῆς κυβερνητικῆς προτάσεως, καὶ 6 εἶχον ἀρνηθῆ ψῆφον, οἵτινες ἤδη ἐψήφισαν μετὰ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ὥστε οἱ ἀριθμοὶ ἦσαν σχεδὸν οἱ αὐτοί, καὶ ἐν τούτοις εἴχομεν ἡττηθῆ τότε, καὶ ἤδη νικῶμεν. Πῶς συνέβη τοῦτο; Συνέβη, διότι κατὰ τὴν ψηφοφορίαν ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον, οἱ ἀριθμοὶ οἱ κυβερνητικοὶ ἦσαν 99, ἐνῷ τὴν Τρίτην οἱ ἀριθμοὶ οἱ κυβερνητικοὶ ἦσαν 73. Τί ἐνέφαινεν ἡ διαφορὰ αὕτη; Ἐνέφαινεν ὅτι ἡ περιστολὴ τῶν ψήφων τῆς Κυβερνήσεως ηὔξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν ψήφων τῆς Ἀντιπολιτεύσεως; Ἴσως· ἀλλ' εἴχομεν τὴν ἀπόδειξιν τούτου; Ἐπετρέπετο δὲ νὰ σχηματίσωμεν Κυβέρνησιν, ἵνα δοκιμάσωμεν ἐν Κυβερνήσει τί ἐννόουν ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἀπέσχον τῆς τελευταίας ψηφοφορίας; Ἆρα ἐννόουν ὅτι κατακρίνουσι σήμερον τὴν Κυβέρνησιν ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν αὐτῆς ἐν τῷ μέλλοντι, καὶ διὰ τοῦτο ἤδη δὲν συντάσσονται μετ' αὐτῆς; Ἢ ὑπῆρχον μεταξὺ αὐτῶν οἱ μὴ ψηφοφορήσαντες διὰ λόγους ἀσχέτους ὅλως πρὸς τὴν πολιτικὴν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, καὶ ἀφορῶντας εἰς μεταβολάς, τὰς ὁποίας ἐπιζητοῦσιν ἐν αὐτῷ τῷ καταρτισμῷ τῆς Κυβερνήσεως, χάριν ἰδεῶν τοῦ κόμματος τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν Συμπολίτευσιν; Πρὶν ἢ βεβαιωθῶμεν περὶ τούτων, ἠδυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὅτι ἡ ἔλλειψις δυνάμεως τῆς Κυβερνήσεως ἦτο δύναμις τῆς Ἀντιπολιτεύσεως; Ὅτι δὲν ἦσαν λόγοι προερχόμενοι ἐκ τῆς τελευταίας ὑπουργικῆς μεταρρυθμίσεως, οἵτινες ἐπήνεγκον τὴν ὑπουργικὴν μειονότητα, καὶ ὅτι εὐθύς, ὡς ἐσχηματίζετο νέα Κυβέρνησις, δὲν ἤθελον ἐπανέλθει εἰς τὰς τάξεις αὐτῶν ἐκεῖνοι, οἵτινες ἔλειψαν εἰς τὴν μερίδα τὴν τέως συμπολιτευομένην, διότι οὕτως ἦτο κατηρτισμένη ἡ Κυβέρνησις; Ὀφείλομεν ἡμεῖς νὰ δεχθῶμεν τὴν Κυβέρνησιν, ἵνα γίνῃ ἡ δοκιμασία αὕτη; Ἐὰν προέκειτο περὶ ἡμῶν αὐτῶν, ἠδυνάμεθα νὰ προσφέρωμεν εἰς τὴν Συμπολίτευσιν τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην. Ἀλλ' ἆρα τὸ Ἔθνος δὲν διεφέρετο εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο; Ἡ ὑπουργικὴ μεταβολὴ ἡ δοκιμαστικὴ ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἐπωφελῶς εἰς τὸ Ἔθνος; Καὶ δὲν θὰ ἐβλάπτετο τὸ Ἔθνος ἐκ σχηματισμοῦ Κυβερνήσεως ὀλιγοημέρου καὶ ἐκ πτώσεως τῆς Κυβερνήσεως ἐκείνης, ἵνα ἐπανέλθῃ πάλιν ἡ πρώτη Κυβέρνησις; Καὶ δὲν θὰ ἐβλάπτετο τὸ Ἔθνος, ἐὰν ἐγίνετο ἀρχὴ ἐκτελέσεως μεταβολῆς πολιτικοῦ συστήματος, ὁποῖον πρὸ ὀλίγου ἀνέφερα, ἀρχὴ ἐκτελέσεως, ἥτις διὰ τὸ βραχὺ τοῦ χρόνου οὐδένα θὰ ἠδύνατο νὰ φέρῃ τῶν καρπῶν αὐτῆς; Πᾶσα μεταβολή, καθ' ὃ μεταβολή, εἶναι ἐπιζήμιος· ἀλλ' αἱ καλαὶ μεταβολαὶ ἀντισηκώνουσι τὴν ζημίαν, φέρουσαι διὰ τοῦ χρόνου τὸ ἀποτέλεσμα, τὸ ὁποῖον δι' αὐτῶν ἐπιδιώκεται. Ἐὰν δ' ἐδεχόμεθα τὴν ἐξουσίαν, ἵνα ἐγκαινίσωμεν νέον σύστημα ἄνευ τοῦ ἀναγκαίου χρόνου, ὅπως τὸ νέον τοῦτο σύστημα φέρῃ τὰ ἀγαθά του, θὰ εἴχομεν ὅλα τὰ κακὰ τῆς μεταβολῆς, καὶ οὐδὲν τῶν καλῶν, ἅτινα ἐπαγγέλλεται τὸ σύστημα.

Ὀφείλομεν, ἄρα, νὰ μὴ δεχθῶμεν τὴν ἐξουσίαν ὑπὸ τοιούτους ὅρους, διότι καὶ ἀριθμητικῶς ἠγνοοῦμεν ἐὰν διετελοῦμεν πράγματι ἐν πλειονοψηφίᾳ. Εἴχομεν ὑπὲρ ἡμῶν τὸ τεκμήριον τῆς πλειονότητος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ τεκμήριον ἔπιπτε, διότι, καθ' ἡμᾶς, τὸ ζήτημα δὲν ἦτο ζήτημα ἐμπιστοσύνης, καὶ ἑπομένως οἱ ὑπουργοί, οἱ μὴ ψηφοφορήσαντες, ὤφειλον νὰ λογισθῶσιν ἐν τῷ ἀριθμῷ τῆς Συμπολιτεύσεως. Ὅπως δήποτε ἄρα, ἐξεταζομένου τοῦ πράγματος ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν ἀριθμῶν, δὲν εἴχομεν τὴν δύναμιν ἐκείνην, ἥτις ἦτο ἱκανὴ πρὸς ὑποστήριξιν πολιτικῆς νέας, πολιτικῆς, ἥτις θὰ ἔφερεν ἀνατροπὴν τοῦ μέχρι τοῦδε διοικητικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ καθεστῶτος. Δὲν εἴχομεν δὲ καὶ τὴν ἠθικὴν δύναμιν τὴν ἐκ τῆς ἀποδείξεως, ὅτι ἡ δοθεῖσα ψῆφος παρὰ τῆς Βουλῆς ἦτο ψῆφος δεδομένη εἰς τὸ πρόγραμμα ἡμῶν. Διὰ ταῦτα ἐνομίσαμεν ὅτι ὠφείλομεν νὰ μὴ δεχθῶμεν τὴν ἐξουσίαν ἤδη, ἀλλ' ὠφείλομεν νὰ ἀπαιτήσωμεν, ὅσον ἐν ἡμῖν ἔκειτο, παρὰ τῶν νῦν κυβερνώντων, νὰ ἐξακολουθῶσι κυβερνῶντες, ἕως οὗ παράσχωσιν εἰς τὴν Βουλὴν τὴν εὐκαιρίαν, ἵνα συνταχθῇ περὶ πολιτικὸν πρόγραμμα, ἵνα γνωρίσῃ τὸ πρόγραμμα τῆς Κυβερνήσεως, τῆς ὁποίας τὸ σύστημα εἶναι γνωστὸν ἀτελῶς, καὶ ἵνα γνωρίσῃ τὸ πρόγραμμα τῆς ἀντιπολιτεύσεως, τῆς ὁποίας τὸ σύστημα εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστον, καὶ ὅταν περὶ τούτων ἀποφανθῇ, τότε νὰ ἐπέλθῃ ἡ κυβερνητικὴ ἀποκατάστασις, εἴτε διὰ τῆς ὑποστηρίξεως τῆς παρούσης Κυβερνήσεως, ἐὰν ἡ Βουλὴ ἀποφανθῇ ὑπὲρ τοῦ προγράμματος τῆς Κυβερνήσεως ταύτης, εἴτε διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως αὐτῆς ὑπὸ Κυβερνήσεως τῆς νῦν Ἀντιπολιτεύσεως, ἐὰν ἡ Βουλὴ ἀποφανθῇ ὑπὲρ τοῦ προγράμματος τῆς Ἀντιπολιτεύσεως.

Ἀλλ' ἵνα κατορθωθῶσι ταῦτα, καὶ πιστεύω ὅτι ἵνα κατορθωθῶσι ταῦτα ἐδέχθη ὁ κ. πρωθυπουργὸς νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐν τῇ Κυβερνήσει, πρέπει καὶ ἡ Κυβέρνησις νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ἀτυχῶς τοσοῦτον ἐβράδυνεν ἵνα ἐκτελέσῃ μέχρι τοῦδε. Ὀφείλει ἡ Κυβέρνησις νὰ καταστήσῃ ἐφικτὴν τὴν ἐνέργειαν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως καὶ τὴν ἐνέργειαν τῆς Βουλῆς ὡς πρὸς τἀφορῶντα εἰς τὰ οἰκονομικὰ καὶ εἰς τὰ στρατιωτικὰ μέτρα· ὀφείλει νὰ ἀνακοινώσῃ εἰς τὴν Βουλὴν ἅπασας τὰς αἰτηθείσας πληροφορίας, ὀφείλει δὲ πρὸ πάντων νὰ ὑποβάλῃ εἰς τὴν Βουλὴν τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰ νομοσχέδια, τὰ ὁποῖα ὑπεσχέθη ὅτι θέλει ὑποβάλει. Ἐξέθηκεν ἡ Κυβέρνησις τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ εἰς τὴν Βουλήν, καὶ τὸ ἔλλειμμα ὑπεσχέθη ὅτι ἤθελε καλύψει ἢ ἐλαττώσει διὰ νόμων τινῶν, ἄλλων μὲν ἑτοίμων, ὡς εἶπεν, ἄλλων δὲ ἑτοιμαζομένων. Εἷς τῶν νόμων, δι' ὧν ἡ Κυβέρνησις ἐπηγγέλλετο ὅτι ἤθελεν ἐλαττώσει τὸ ἔλλειμμα, ἦτο ὁ περὶ

φορολογίας τῶν καπνῶν, καὶ τὸ περὶ τούτου νομοσχέδιον ὑπεβλήθη· ὑπεσχέθη, ὅμως, ὅτι ἤθελε συντελέσει εἰς τὴν ἐλάττωσιν τοῦ ἐλλείμματος καὶ διὰ νέου δασμολογίου, εἰποῦσα ὅτι ἦτο ἕτοιμον τὸ περὶ τούτου νομοσχέδιον, ὅπερ θὰ ὑπεβάλλετο εἰς τὴν Βουλήν· ἀλλὰ τὸ νομοσχέδιον εἰσέτι δὲν ὑπεβλήθη, κατὰ δὲ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ κ. ὑπουργοῦ, ἐκ τοῦ νομοσχεδίου τούτου προσδοκᾶται αὔξησις τῶν πόρων τοῦ Κράτους κατὰ 1,700,000 δραχμάς. Ὑπεσχέθη προσέτι ὁ κ. ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὑπουργός, ὅτι ἤθελεν εἰσαγάγει καὶ ἄλλα σχέδια περὶ πόρων, δι' ὧν ἤθελεν ἐλαττώσει τὸ ἔλλειμμα. Ἀπόλυτος ἀνάγκη εἶναι, πρὶν ἢ ἐπιληφθῶμεν τοῦ ζητήματος τοῦ προϋπολογισμοῦ, νὰ εὐαρεστηθῇ ἡ Κυβέρνησις νὰ ἀνακοινώσῃ ταῦτα ἅτινα ὑπεσχέθη εἰς τὴν Βουλήν ὅτι ἤθελεν ἀνακοινώσει εἰς αὐτήν, ἢ ἂν μετέβαλε γνώμην, νὰ εἴπῃ ὅτι μετέβαλε γνώμην, ἵνα δυνηθῇ ἡ Ἀντιπολίτευσις νὰ ἐργασθῇ ἐπὶ ὡρισμένου κυβερνητικοῦ σχεδίου. Τὸ σχέδιον τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ὀφείλει πάντοτε ν' ἀνταποκρίνηται πρὸς τὸ σχέδιον τῆς Κυβερνήσεως· ἄλλως δὲν ἔχει πρακτικὸν σκοπόν, καὶ δὲν δύναται ἡ Ἀντιπολίτευσις νὰ διατυπώσῃ πλῆρες σχέδιον, ἐνόσῳ αἱ προτάσεις τῆς Κυβερνήσεως διατελοῦσιν ἡμιτελεῖς, ὅπως σήμερον ἔχουσιν. Εἶναι ἀνάγκη συνταγματικὴ ὅπως ἡ Κυβέρνησις ὑποβάλῃ τοὺς νόμους, ἐφ' ὧν στηρίζεται ὁ προϋπολογισμός· διότι ὑπέβαλεν ὁ κ. ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν ὑπουργὸς νομοσχέδιον περὶ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ Κράτους, νομοσχέδιον τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς πλήρη ἀντίφασιν πρὸς τὸν προϋπολογισμόν, νομοσχέδιον, τὸ ὁποῖον οὐδὲ δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ, διότι οὐδεμίαν ἔχει συνάφειαν ὄχι μόνον πρὸς τὸν παρ' αὐτῆς ταύτης τῆς Κυβερνήσεως ὑποβληθέντα προϋπολογισμόν, ἀλλ' οὐδὲ καὶ πρὸς τοὺς νόμους τοὺς ἤδη ἐψηφισμένους. Ὑπέβαλεν ὁ κ. ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν ὑπουργὸς νομοσχέδιον περὶ ὀργανισμοῦ τοῦ Στρατοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀδύνατον νὰ εφαρμοσθῇ, ἐνόσῳ ἰσχύει ὁ νόμος περὶ ἀπογραφῆς, τὸν ὁποῖον πέρυσιν ἐψηφίσαμεν. Κατὰ τὸν νόμον ἐκεῖνον εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχωμεν ἐν εἰρήνῃ στρατὸν ἐνεργὸν 26,000 ἀνδρῶν· ὁ νόμος ἐκεῖνος λέγει πόσους ἄνδρας δυνάμεθα νὰ στρατολογήσωμεν κατ' ἔτος καὶ ἐπὶ τίνι θητείᾳ. Κατὰ δὲ τὸν νόμον ἐκεῖνον καὶ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἡ Ἑλλάς, καὶ μὴ πιεζομένη ὑπὸ τοῦ οἰκονομικοῦ ζητήματος, δὲν δύναται νὰ δώσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀνδρῶν, τὸν ὁποῖον ὁ κ. ὑπουργὸς ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον ἐν τῷ καταρτισμῷ τοῦ νομοσχεδίου αὐτοῦ.

Ζητοῦμεν νὰ ὑποβληθῇ ὡς πρὸς τὰ στρατιωτικὰ ὁ νόμος, ἐφ' οὗ ὁ προϋπολογισμὸς συνετάχθη, νόμος, ὁ ὁποῖος νὰ εἶναι αὐτόχρημα αὐτὸς ὁ προϋπολογισμός, ἀλλ' ὁ προϋπολογισμὸς ὅπως ὤφειλε νὰ εἶναι συντεταγμένος ἐν νόμῳ. Ποίαν ἔννοιαν ἔχει νόμος εἰσαγόμενος συνάμα μετὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ, καὶ περιέχων διατάξεις, τὰς ὁποίας δὲν εὑρίσκομεν ἐπαναλαμβανομένας ἐν τῷ προϋπολογισμῷ; Ποίαν ἔννοιαν ἔχει προϋπολογισμός, εἰσαγόμενος μετὰ τοῦ νόμου, καὶ περιέχων πιστώσεις, περὶ τῶν ὁποίων δὲν εὑρίσκομεν διατάξεις ἐν τῷ νόμῳ; Ὁ προϋπολογισμὸς δὲν δύναται νομίμως νὰ ψηφισθῇ, εἰμὴ ἐφ' ὅσον εἶναι ἡ πραγματοποίησις νόμου διὰ τὸ ἔτος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀφορᾷ· ὤφειλε λοιπόν, ἡ Κυβέρνησις νὰ ὑποβάλῃ πρότασιν νόμου, ἐφ' οὗ νὰ στηρίζηται ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν· ὤφειλε προσέτι καὶ ὡς πρὸς τοὺς λοιποὺς κλάδους τῆς ὑπηρεσίας νὰ ὑποβάλῃ σχέδια τῶν νόμων, οἱ ὁποῖοι ἐλλείπουσιν ἀπὸ ἐτῶν καὶ ὧν ἄνευ ψηφίζονται ἐν τῷ προϋπολογισμῷ πιστώσεις πλημμελῶς καὶ ἀντισυνταγματικῶς. Κατὰ τὴν τελευταίαν τακτικὴν σύνοδον τῆς παρελθούσης Περιόδου, παρέστησεν ἡ ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ ἐπιτροπὴ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ὅτι πλημμελὲς ἦτο τὸ σύστημα τὸ ἐπικρατοῦν τοῦ νὰ ψηφίζωνται πιστώσεις ἐν τῷ προϋπολογισμῷ μὴ στηριζόμεναι ἐπὶ νόμου, καὶ ἀπῄτησε παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, ὅπως, πρὶν ἢ ἐπιληφθῇ ἡ Βουλὴ τοῦ προϋπολογισμοῦ, εἰσαχθῶσιν οἱ νόμοι. Ἡ Κυβέρνησις τότε ἐδικαιολογήθη, λέγουσα ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ὁ ὑλικὸς καιρός, ἵνα εἰσαχθῶσι πάντα τὰ νομοσχέδια, εἰσήγαγεν ὅμως τινά, ἐπηγγείλατο δὲ ὅτι πρὸ τοῦ προσεχοῦς προϋπολογισμοῦ ἤθελον παρασκευασθῇ πάντα τἆλλα. Ἡ Ἀντιπολίτευσις παρέστησεν ὅτι καὶ τότε ἠδύναντο νὰ εἰσαχθῶσι πάντα τὰ νομοσχέδια, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη. Οὐδεμία, ὅμως, ὑπῆρχε δικαιολόγησις τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ διὰ τὸ ἐντεστὸς ἔτος, δηλαδὴ μετὰ παρέλευσιν πλέον τοῦ ἔτους, ἄνευ τῆς προτάσεως τῶν νόμων, ἐφ' ὧν δέον νὰ στηρίζωνται αἱ πιστώσεις. Ἀπαιτοῦμεν, λοιπόν, παρὰ τῆς Κυβερνήσεως νὰ εἰσαγάγῃ τὰ σχέδια τῶν νόμων, τοὺς ὁποίους ὤφειλε νὰ ἔχῃ εἰσηγμένους πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης, καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων δέον νὰ στηρίζηται ὁ προϋπολογισμός.

Ζητοῦμεν προσέτι παρὰ τῆς Κυβερνήσεως νὰ παρουσιάσῃ εἰς τὴν Βουλὴν τὸ ταχύτερον τὰς πληροφορίας, ὧν ἄνευ δὲν δυνάμεθα νὰ προβῶμεν εἰς τὴν ψήφισιν τοῦ προϋπολογισμοῦ ἐσκεμμένως. Βεβαίως, ὅταν πιεζώμεθα ὑπὸ τοῦ χρόνου, ὅταν πιεζώμεθα ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, ψηφίζομεν τὸν προϋπολογισμὸν καὶ ἄνευ τῶν στοιχείων ἐκείνων. Ἀλλ' εἶναι πρέπον ἡ Κυβέρνησις νὰ δημιουργῇ τὴν ἀνάγκην, ἵνα ἡ Βουλὴ ψηφίζῃ τὸν προϋπολογισμὸν ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ τί ψηφίζει! Διότι ἐν ἀγνοίᾳ ψηφίζεται ὁ προϋπολογισμός, ὁσάκις δὲν γινώσκουσιν οἱ ψηφίζοντες ποῖα εἶναι τ' ἀποτελέσματα τῶν παρελθόντων προϋπολογισμῶν. Τὰ παρουσιασθέντα στοιχεῖα ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως εἶναι τοσοῦτον ἀτελῆ, ὥστε εἶναι παντάπασιν ἄχρηστα.

«Ἐφέραμεν αὐτὰς ἐκείνας τὰς προτάσεις τὰς ὁποίας ἐπηγγέλθημεν»

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Στις 10 Μαρτίου σχηματίζεται κυβέρνηση Χαρ. Τρικούπη, η οποία καταθέτει αμέσως νομοσχέδιο για την αναμόρφωση της φορολογίας και την αναδιοργάνωση του στρατού. Με την ομιλία του στη Βουλή στις 22 Μαρτίου 1880 ο Χαρ. Τρικούπης αναλύει την πολιτική του και τις μεταρρυθμίσεις που προτείνει. Το κείμενο προέρχεται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Η΄, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίασις 93 (22.3.1880), σ. 917-928 και έχει ως εξής:

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (Πρωθυπουργός). Εὐθὺς ὡς ἐσχηματίσθη ἡ παροῦσα κυβέρνησις, παρέστημεν ἐνώπιον τῆς Βουλῆς, ἵνα δώσωμεν εἰς αὐτὴν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ζητήσῃ παρ' ἡμῶν λόγον τῆς πράξεως ἡμῶν, τῆς ἀποδοχῆς τῆς Κυβερνήσεως· διότι οὐδόλως συμφωνῶ μετὰ τοῦ χθὲς ἀγορεύσαντος ἀντιπολιτευομένου βουλευτοῦ, ὅτι ἡ Βουλὴ ἔχει δικαίωμα καὶ καθῆκον νὰ ἐξετάζῃ μόνον παρὰ τῶν κυβερνήσεων ποῦ βαίνουσι, καὶ δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθῆκον νὰ ἐξετάζῃ πόθεν ἔρχονται. Ἡ Βουλὴ ἔχει πλῆρες τὸ δικαίωμα νὰ ἐρωτᾷ τοὺς ὑπουργοὺς τίνες εἶναι, πόθεν ἔρχονται καὶ ποῦ βαίνουσι, διότι πάντα τὰ δικαιώματα, διὰ τῶν ὁποίων δύναται νὰ ἐπιδράσῃ ἡ Βουλὴ ἐπὶ τὴν Κυβέρνησιν καὶ διὰ τῆς Κυβερνήσεως ἐπὶ τὴν τύχην τῆς χώρας, πάντα ταῦτα κεῖνται ἐν χερσὶ τῆς Βουλῆς καὶ ἡ Βουλὴ ὀφείλει νὰ ποιῆται αὐτῶν χρῆσιν, ὁσάκις τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος ἐπιβάλλουσι τὴν χρῆσιν αὐτῶν. Παρέστημεν, λοιπόν, ἐνώπιον τῆς Βουλῆς εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας, διότι ἔπρεπε νὰ λάβῃ ἡ Βουλὴ τὴν εὐκαιρίαν ἵν' ἀποφανθῇ περὶ ἡμῶν καί εἴπῃ, ἂν νομίζῃ, ὅτι αἱ ἰδέαι ἡμῶν εἶναι τοιαῦται, ὥστε νὰ δικαιώμεθα νὰ ζητήσωμεν παρ' αὐτῆς ὀλίγων ἡμερῶν παῦσιν τῶν βουλευτικῶν ἐργασιῶν εἰς παρασκευὴν τῶν νομοσχεδίων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἰδεῶν ἐκείνων. Τὸ δικαίωμα τῆς διακοπῆς τῶν συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς κεῖται εἰς χεῖρας ἄλλας, ἀλλὰ δὲν ἐπιτρέπεται εἰς κυβέρνησιν νέαν, πρὶν ἢ δώσῃ εἰς τὴν Βουλὴν τὴν εὐκαιρίαν, ἵν' ἀποφανθῇ περὶ αὐτῆς, νὰ ποιήσηται χρῆσιν τοῦ δικαιώματος ἐκείνου. Ταύτην τὴν γνώμην εἶχον, εἶχον αὐτὴν πάντοτε καὶ πάντοτε συμφώνως πρὸς ταύτην ἐπολιτεύθην, καὶ συμφώνως πρὸς ταύτην ἐπολιτεύθην καὶ πρὸ δύο ἐτῶν, ὅτε μετὰ τοῦ ἀξιοτίμου βουλευτοῦ Καλαβρύτων πάλιν εἰς ὁμοίας πρὸς τὰς σημερινὰς εὑρεθεὶς περιστάσεις ἀπεδέχθην τὸν σχηματισμὸν κυβερνήσεως καὶ παρέστην ἐνώπιον τῆς Βουλῆς, ἵνα ζητήσω τὴν γνώμην αὐτῆς περὶ τῆς πράξεώς μου ἐκείνης. Πλήρη εἶναι τὰ δικαιώματα τοῦ Στέμματος ὡς πρὸς τὰς προνομίας τὰς ἀπονεμομένας εἰς αὐτὸ ὑπὸ τοῦ Συντάγματος, ἀλλὰ τὰ καθήκοντα τὰ ἐπιβαλλόμενα εἰς ἐκείνους, τοὺς ὁποίους τὸ Στέμμα καλεῖ παρ' ἑαυτῷ ὡς συμβούλους, ταῦτα κανονίζονται ὑπὸ τῶν κοινοβουλευτικῶν ἐθίμων, καὶ ἀπὸ τῶν ἐθίμων ἐκείνων οὔτε ἡμεῖς δυνάμεθά ποτε νὰ παρεκκλίνωμεν, ἀλλ' οὔτε ἡ Βουλὴ δύναταί ποτε νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς οἱανδήποτε κυβέρνησιν νὰ παρεκκλίνῃ. Μετὰ τὴν ἀνάθεσιν τῆς κυβερνήσεως ὑπὸ τοῦ Βασιλέως εἰς πρόσωπα πολιτευόμενα, ἡ Κυβέρνησις εἶναι πλήρης· ἀλλὰ δὲν εἶναι κοινοβουλευτικὴ ἡ Κυβέρνησις, ἐνόσῳ δὲν παραστῇ ἐνώπιον τῆς Βουλῆς καὶ λάβῃ τὴν βουλευτικὴν ἀναγνώρισιν. Ταύτην τὴν ἀναγνώρισιν ἐζητήσαμεν παρὰ τῆς Βουλῆς, προτείναντες εἰς αὐτὴν παῦσιν τῶν ἐργασιῶν καὶ τυχόντες ταύτης, ὅπως παρασκευάσωμεν τὰ νομοσχέδια, ἅπερ ἤδη καὶ ὑπεβάλομεν. Μόνον κυβέρνησις τυχοῦσα τῆς ἀναγνωρίσεως ταύτης δύναται νὰ ποιήσηται χρῆσιν τῶν προνομίων τοῦ Στέμματος, μόνον κυβέρνησις ἥτις τυγχάνει συνάμα τῆς ὑποστηρίξεως τοῦ Στέμματος καὶ τῆς ὑποστηρίξεως τῆς Βουλῆς, δύναται νὰ διαχειρίζηται ἐν πάσῃ αὐτῶν τῇ ἀκεραιότητι τὰ δικαιώματα τὰ συνταγματικά. Τὰ δικαιώματα τὰ συνταγματικὰ δύναται νὰ διαχειρίζηται ἀκέραια ἡ κυβέρνησις ἡ κοινοβουλευτική, διότι ἐκ κοινοβουλευτικῆς κυβερνήσεως οὐδεὶς ὑπάρχει κίνδυνος ὅτι θέλει γίνει κατάχρησις τῶν δικαιωμάτων. Ὅσος ὑπάρχει ὁ κίνδυνος, ὅτι τὰ δικαιώματα ταῦτα δύνανται νὰ φέρωσιν εἰς ἄρνησιν τῶν συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν, ἂν διαχειρίζηται αὐτὰ κυβέρνησις μὴ τυχοῦσα βουλευτικῆς ἀναγνωρίσεως, τοσοῦτον ἀφ' ἑτέρου θὰ ἦτο ἐλλιπὲς τὸ πολίτευμα ἡμῶν καὶ θὰ ἦτο ἀνίσχυρος ἡ Κυβέρνησις περὶ τὴν διεξαγωγὴν τῶν μεγάλων αὐτῆς ἔργων, ἐὰν τυγχάνουσα αὕτη τῆς βουλευτικῆς ὑποστηρίξεως δὲν εἶχε πλήρη τὰ δικαιώματα τὰ εἰς αὐτὴν δεδομένα παρὰ τοῦ Συντάγματος.

Αἱ παρατηρήσεις αὗται ἦσαν ἀναγκαῖαι, διότι καὶ αὐτὸς ὁ ἀξιότιμος βουλευτὴς Μεσσήνης ἠθέλησεν ἐν τῇ ἀγορεύσει αὐτοῦ νὰ παραστήσῃ ὅτι κακῶς ἤλθομεν εἰς τὴν ἐξουσίαν. Πρὶν ἢ προβῇ ἡ Βουλὴ εἰς τὴν ἀπόφασιν, ἧς ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ τελευταία ὑπουργικὴ μεταβολή, ἡμεῖς οὐδὲν παρελείψαμεν ἐξ ὅσων ἠδύναντο νὰ συντελέσωσιν, ἵνα διαφωτίσωσι τὴν Βουλὴν περὶ τῆς θέσεως, εἰς ἣν ἡ ψῆφος ἐκείνη ἐκινδύνευε νὰ φέρῃ τὰ τῆς Πολιτείας. Παρεστήσαμεν εἰς τὴν Βουλὴν ὅτι ὑπάρχει ἀφ' ἑνὸς σύστημα πολιτικῆς, τὸ ὁποῖον ἀπ' ἀρχῆς

τῆς συνόδου ταύτης ἐπέκρινεν ἡ Ἀντιπολίτευσις καὶ ὑπάρχει ἀφ' ἑτέρου ἄλλο σύστημα πολιτικῆς τὸ ὁποῖον οἱ πλεῖστοι τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἀντέταξαν κατὰ τοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον ἀπέκρουον. Εἴπομεν τότε εἰς τὴν Βουλὴν ὅτι πρέπει νὰ ἐργάζηται θετικῶς καὶ οὐχὶ ἀρνητικῶς, ὅτι δὲν ἐρχόμεθα ἡμεῖς διὰ τεχνασμάτων καὶ καλύπτοντες τὰς ἀληθεῖς ἡμῶν προθέσεις, ὅπως σαγηνεύσωμεν ψήφους· δὲν ἐπεζητήσαμεν μόνον τὴν κατάκρισιν τῶν κακῶς γενομένων, ἀλλ' ἀνεγνωρίσαμεν ὅτι ὠφείλομεν, ἐν συζητήσεσιν ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον ἐπεκρίνομεν, νὰ φέρωμεν καὶ τὸ σύστημα τὸ ἡμέτερον, ἵνα μὴ τυχὸν παρασυρθῇ τις καὶ δώσῃ ψῆφον φέρουσαν ὑπουργικὴν κρίσιν, χωρὶς νὰ γινώσκῃ ὁποῖον θὰ ἦτο τὸ σύστημα, ὅπερ ἤθελε κληθῆ, ἵνα ἀντικαταστήσῃ τὸ ἄλλο σύστημα, τὸ ὁποῖον διὰ τῆς ψήφου ἐκείνης θὰ ἐτίθετο ἐκποδών.

Δὲν φέρομεν, ἄρα, ἡμεῖς εὐθύνην, ὅπως ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ ὁ ἀξιότιμος βουλευτὴς Μεσσήνης, ἐπὶ τοῖς γενομένοις· τοὐναντίον, εἰργάσθημεν μετὰ τοιαύτης εἰλικρινείας, ὥστε παρὰ πολλῶν ἠκούσαμεν ὅτι στερούμεθα πολιτικῆς ἱκανότητος, ὅτι δὲν εἴμεθα ἐπιδέξιοι πολιτικοί, ὅτι εἴμεθα ἄπειροι περὶ τὰ τῆς διαχειρίσεως τῶν κοινοβουλευτικῶν. Ἀλλά, κύριοι, ἡμεῖς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἐθεωρήσαμεν τότε καὶ θεωροῦμεν καὶ τώρα ὡς τὸν μεγαλύτερον ἔπαινον τῆς διαγωγῆς ἡμῶν καὶ τῶν ἀγώνων ἡμῶν. Ἔχομεν τὴν συνείδησιν ὅτι ἂν τὰ πράγματα τὰ κοινοβουλευτικὰ φθάσωσιν εἰς τὸ ἀδιέξοδον, ἡμεῖς οὐδὲν ἐπράξαμεν, ἵνα φέρωμεν αὐτὰ εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο. Δυνατὸν εἶναι τὸ ἀδιέξοδον νὰ ἀπολήξῃ ὑπὲρ ἡμῶν, δυνατὸν εἶναι νὰ ἀπολήξῃ καὶ καθ' ἡμῶν· ἀλλ' ἂν συμβῇ τὸ ἀδιέξοδον τοῦτο, οὐδεὶς δύναται νὰ μᾶς κατηγορήσῃ ὅτι εἰργάσθημεν διὰ πλαγίων μέσων, ἵνα φέρωμεν τὰ πράγματα εἰς τὸ ἀδιέξοδον, ὅπως ἐπὶ προφάσει τοῦ ἀδιεξόδου κατορθώσωμεν τοὺς σκοπούς...

ΜΕΣΣΗΝΕΖΗΣ. Τὸ Ἔθνος θὰ σᾶς κατηγορήσῃ (Θόρυβος ἐν τῇ δεξιᾷ πτέρυγι καὶ ποδοκροτήματα ἐν τοῖς ἀκροατηρίοις).

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Κάμνω τὴν παρατήρησιν εἰς τὰ ἀκροατήρια νὰ παύσουν τὰς ἐπιδοκιμασίας καὶ ἀποδοκιμασίας.

ΡΑΛΛΗΣ. Ἔπρεπε νὰ κάμητε τὴν παρατήρησιν εἰς τοὺς διακόπτοντας.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὅλως ἄτοπον θεωρῶ τὴν διακοπὴν ταύτην, διότι οὐδὲν λέγω δυνάμενον νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς οὐδένα, ἵνα ὑπολάβῃ ὅτι ἐξέρχομαι τοῦ κύκλου τῶν καθηκόντων μου. Ὡς ὑπουργὸς καὶ ὡς βουλευτὴς ὁμιλῶ περὶ τῶν πράξεων, τὰς ὁποίας ὡς βουλευτὴς διέπραξα καὶ ὡς ὑπουργὸς διαπράττω, ὁμιλῶ δὲ καὶ περὶ τῶν συνεπειῶν τῶν πράξεων ἐκείνων. Ὀφείλω νὰ ὁμιλήσω περὶ αὐτῶν, διότι τοῦτο ὑπῆρξε τὸ θέμα τῆς ἀγορεύσεως τοῦ κ. βουλευτοῦ Μεσσήνης ὁ ὁποῖος ἦλθεν εἰς τὸ βῆμα, ἵνα ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ σημερινὴ κυβέρνησις ἐμορφώθη διὰ τῆς ἀθετήσεως τῶν ἰδεῶν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι εἶναι σήμερον ὑπουργοί, τῶν ἰδεῶν, τὰς ὁποίας εἶχον ἕως χθὲς ὡς ἀντιπολιτευόμενοι. Ἔχω τὸ καθῆκον νὰ ἀποδείξω ὅτι πᾶσαν ἰδέαν, τὴν ὁποίαν εἴχομεν ὡς ἀντιπολιτευόμενοι, ἐφέραμεν καὶ σήμερον εἰς τὴν Κυβέρνησιν καὶ διετυπώσαμεν ἐν τοῖς νομοσχεδίοις ἡμῶν καὶ ὅτι ὡς ἀντιπολιτευόμενοι εἴχομεν τὰς αὐτὰς ἰδέας, τὰς ὁποίας πρεσβεύομεν καὶ σήμερον καὶ ὅτι ὡς Ἀντιπολίτευσις οὐδὲν ἐπράξαμεν, ἐπὶ τῷ ὁποίῳ ἔχομεν ἀφορμὴν νὰ μεταμελώμεθα· διότι, ἂν ὡς ἐκ τῆς ψήφου τῆς Βουλῆς ἐπέλθῃ κατάστασις πραγμάτων δεινή, τὴν κατάστασιν ταύτην ἡμεῖς διὰ παντὸς μέσου προσεπαθήσαμεν ν' ἀποφύγωμεν καὶ ἂν δὲν τὴν ἀπεφύγαμεν, δὲν ἦτο, ὅμως, δυνατὸν νὰ πράξωμέν τι ἡμεῖς ἄλλο ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἐπράξαμεν. Δὲν ἦτο δυνατὸν ἡμεῖς, οἵτινες παρέστημεν εἰς τὰς ἐκλογὰς δι' ὑποσχέσεων πρὸς τὸν λαὸν τῆς Ἑλλάδος, ὅτι θὰ ἔλθωμεν εἰς τὴν Βουλήν, ἵνα καταπολεμήσωμεν τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον ἐν τῇ πεποιθήσει ἡμῶν καταδικάζεται ὑπὸ τῆς κοινωνίας, δὲν ἦτο δυνατὸν ἡμεῖς ἔχοντες τὰς ἰδέας ταύτας, ἃς ὑπεσχέθημεν εἰς τὸν λαόν ὅτι ἠθέλομεν ὑποστηρίξει ἐνώπιον τῆς Βουλῆς ὡς καὶ ὑπεστηρίξαμεν αὐτάς, δὲν ἦτο δυνατὸν μετὰ 4 μηνῶν ἐπαγγελίας ν' ἀποσυρθῶμεν τοῦ πεδίου κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμήν, ὅτε ἐπρόκειτο νὰ δώσωμεν τὴν ὁριστικὴν ἡμῶν ψῆφον. Ἡμεῖς εἴχομεν καθῆκον νὰ ψηφίσωμεν ὡς ἐψηφίσαμεν, ἀλλὰ δὲν ἐπεζητήσαμεν τὴν ὑποστήριξιν οὐδενὸς ἐξ ἐκείνων, οἵτινες δὲν συνεμερίζοντο τὰς ἰδέας ἡμῶν. Εἴπομεν εἰς αὐτούς, μὴ ψηφίζετε μεθ' ἡμῶν· ψηφίζοντες μεθ' ἡμῶν πράττετε πρᾶξιν κακήν, ἀπέχετε, ἂν δὲν εἶσθε ἕτοιμοι, ἵνα ὑποστηρίξητε τὸ σύστημα, διὰ τοῦ ὁποίου ἡμεῖς προτιθέμεθα νὰ ἀντικαταστήσωμεν τὸ σύστημα τὸ ὑφιστάμενον, ἐξακολουθεῖτε παρέχοντες τὴν ὑποστήριξίν σας εἰς τὸ σύστημα τὸ ὑφιστάμενον, ἕως οὗ ἴδητε ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντικατασταθῇ ἡ Κυβέρνησις δι' ἑτέρας κυβερνήσεως βιωσίμου. Ταῦτα εἴπομεν ἀπροκαλύπτως· ἀλλ' οὐδεὶς δύναται νὰ ἀξιώσῃ, ὅπως ἡμεῖς, οἵτινες ἀπετελοῦμεν σχεδὸν πᾶσαν τὴν τότε Ἀντιπολίτευσιν, ὑποχωρήσωμεν, διότι ὑπῆρχον ὀλίγοι οἱ ὁποῖοι θὰ συνεψήφιζον ὑπὲρ τῆς προτάσεως ἡμῶν, ἐνῷ δὲν προετίθεντο νὰ ψηφίσωσιν κατόπιν ὑπὲρ τοῦ συστήματος ἡμῶν ἐν τῇ κυβερνήσει τῆς χώρας. Δὲν κατακρίνω οὐδένα, διότι ὅπως ἐγὼ καυχῶμαι ὅτι ἐμμένω εἰς τὰς ἰδέας μου καὶ ὅτι κηρύττω αὐτὰς καὶ ὅτι κατ' αὐτὰς πολιτεύομαι, οὕτως ἐπεδοκιμάζω καὶ ἐκείνους, οἵτινες συμφώνως πρὸς τὰς ἰδέας αὐτῶν πολιτεύονται. Οἱ βουλευταί, οἱ μεθ' ἡμῶν ψηφίσαντες χθὲς καὶ σήμερον προτιθέμενοι νὰ καταψηφίσωσι τοῦ συστήματος ἡμῶν, ἔπραξαν τοῦτο, διότι ἐπίστευον ὅτι τοῦτο ὤφειλον νὰ πράξωσιν. Οὐδόλως ἔχω δικαίω-

μα νὰ κατακρίνω αὐτοὺς διὰ τὰς πεποιθήσεις των, ἀλλ' οὐδὲ φέρω εὐθύνην ἐκ τῆς ψήφου ἐκείνων. Σήμερον ὡς κυβέρνησις τῆς χώρας καθῆκον ἔχομεν νὰ ὑποστηρίξωμεν τὰς ἰδέας, τὰς ὁποίας τότε ὡς ἀντιπολίτευσις ἀντετάξαμεν κατὰ τῶν ἰδεῶν τῆς κυβερνήσεως, τὰς ἰδέας δὲ ταύτας διετυπώσαμεν πάσας ἐν νομοσχεδίοις. Ὁ κ. βουλευτὴς Μεσσήνης ἠθέλησε νὰ μᾶς μεμφθῇ, παραστήσας ὅτι τὰ νομοσχέδια ἡμῶν δὲν περιέχουσι τὰς ἰδέας ἡμῶν ἐκείνας, τὰς ὁποίας πάντες εἴχετε ἀκούσει. Ἀλλ' ὅπως πάντες ἠκούσατε τὰς ἰδέας, τὰς ὁποίας ὡς Ἀντιπολίτευσις ὑπεστηρίξαμεν, οὕτω καὶ πάντες ἀνεγνώσατε τὰ νομοσχέδια. Ποῦ δὲ ἐν αὐτοῖς εὕρετε ἀθετηθείσας τὰς ὑποσχέσεις ἡμῶν; Τί ἐπηγγέλθημεν; Ἐπηγγέλθημεν ὅτι ἠθέλομεν ὡς πρὸς τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ ἐπιδιώξει τὸ ἰσοζύγιον καὶ ἠθέλομεν οὕτω διαρρυθμίσει τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ, ὥστε τὸ ἰσοζύγιον ταχέως νὰ πραγματοποιηθῇ. Τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἰσοζυγίου εἴπομεν τότε ὅτι ὠφείλομεν νὰ ἐπιδιώξωμεν δι' οἰκονομιῶν, διὰ μεταρρυθμίσεων τοῦ φορολογικοῦ συστήματος, προσεθήκαμεν δὲ καὶ διὰ τῆς μεταβολῆς τῶν διοικητικῶν ἡμῶν πραγμάτων· ὡς πρὸς τὰ διοικητικὰ δὲ πράγματα, ὁ κ. πρώην πρωθυπουργὸς δὲν ὤκνησε μετ' ὀλίγων ἡμερῶν κυβέρνησιν νὰ ψέξῃ τὴν διοίκησιν ἡμῶν καὶ νὰ παραστήσῃ ὅτι ἀντὶ βελτιώσεων ἐφέραμεν κατάστασιν χείρονα τῆς παρελθούσης. Καὶ ἀληθῶς, κύριοι, ἂν ἡ κατάστασις ἡ σήμερον ἦτο χείρων τῆς παρελθούσης, θὰ ἦτό τι ἀφόρητον. Εἶπεν ὁ κ. βουλευτὴς Μεσσήνης ὅτι ἡ κατάστασις τῆς πρωτευούσης εἶναι ὅλως ἔκρυθμος, ὅτι τὰ ἐν τῷ περιβόλῳ τούτῳ συμβαίνοντα ἐπιβάλλουσιν εἰς τὴν Κυβέρνησιν καθῆκον ἐπιτακτικόν, περὶ τῆς ἐπιτελέσεως τοῦ ὁποίου ὀφείλει νὰ δώσῃ λόγον. Ἀλλ' ἐγώ, κύριοι, πρῶτον ἤδη ἀκούω ὅτι συμβαίνει τι ἐν τῇ πρωτευούσῃ ἐπιβάλλον ἔκτακτα καθήκοντα εἰς τὴν κυβέρνησιν. Ἤξευρα μόνον ὅτι ἕως προχθές, τοὐτέστι μέχρι τῆς ἡμέρας κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπῆλθεν ἡ ὑπουργικὴ μεταβολή, συνέβαινον ἐν τοῖς θεωρείοις τῆς Βουλῆς ἀτακτήματα προκαλούμενα ὑπὸ τῶν ὀργάνων τῆς διοικήσεως. Οὐδὲν δὲ γινώσκω ἐκτὸς τοῦ Βουλευτηρίου τούτου συμβαῖνον, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς παρατήρησιν οἱανδήποτε. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὰ ἐν τῇ Βουλῇ γενόμενα, ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν παρ' ἡμῶν ὑπεσχημένων, περὶ τῶν ὁποίων θέλει προκληθῆ καὶ ἡ ψῆφος ὑμῶν, σχετικῶς πρὸς τὰ νομοσχέδια τὰ παρ' ἡμῶν προταθέντα ἔρχομαι νὰ παραβάλω τὰ νομοσχέδια ταῦτα καὶ τὰς περὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ δηλώσεις πρὸς τὰ παρ' ἡμῶν ὑπεσχημένα. Ὑπεσχέθημεν μεταβολὴν τοῦ φορολογικοῦ συστήματος καὶ ἐφέραμεν πρότασιν νόμου περὶ τούτου, ἐφέραμεν αὐτὰς ἐκείνας τὰς προτάσεις, τὰς ὁποίας ἐπηγγέλθημεν, ὅτι θὰ φέρωμεν. Εἴπομεν ὅτι θὰ καταργήσωμεν τὴν δεκάτην καὶ θ' ἀντικαταστήσωμεν αὐτὴν διὰ συστήματος νέου καὶ διὰ φόρου ἀντιστοιχοῦντος πρὸς 2 περίπου τοῖς % ἐπὶ τῆς παραγωγῆς. Τὸ νομοσχέδιον, τὸ ὁποῖον ὑπεβάλομεν, αὐτὰ ταῦτα ἀναγράφει. (...)

Εἰς πάσας τὰς σκέψεις καὶ τοῦ κ. βουλευτοῦ Μεσσήνης καὶ τῶν ἄλλων πραγματευθέντων τὰ τοῦ προτεινομένου συστήματος παρατηρεῖται ἐπικρατοῦσα πλάνη ὡς πρὸς τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν αὐτοῦ. Ἡ ἀληθὴς ἔννοια τοῦ συστήματος τούτου εἶναι ὅτι οὐχὶ μόνον ὁ τρόπος τῆς φορολογίας πρόκειται νὰ μεταβληθῇ, ἀλλὰ πρόκειται κατὰ τὸ πλεῖστον νὰ καταργηθῇ ὁ ὑπάρχων φόρος, διότι εἶναι δυσανάλογος πρὸς τὴν ὅλην φορολογίαν τοῦ Κράτους. Ἐπιβαλλόμενος ἐπὶ τοῦ ἀκαθαρίστου ὁ ἔγγειος φόρος δὲν δύναται ἐξ ἀναλογίας πρὸς τοὺς ἄλλους φόρους οὐδὲ νὰ πλησιάζῃ εἰς τὸ ποσὸν τῶν 7 τοῖς %, εἰς τὸ ὁποῖον σήμερον εἶναι ὡρισμένος. Καὶ τὸ ἐπαχθὲς τοῦ τρόπου τῆς φορολογίας ὀφείλομεν νὰ ἐλαττώσωμεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὡς ἐκ τῆς μικρότητος αὐτοῦ αἱ κατὰ τὴν διαβάθμισιν ἀνισότητες νὰ μὴ ἔχωσι πολλὴν σπουδαιότητα ὡς ὀλίγον ἐπαισθηταί. Ὅσάκις οἱ φόροι εἶναι ἐλαφροί, ἐπικρατεῖ ἡ ἀρχὴ τῆς ἁπλοποιήσεως αὐτῶν. Ἔχομεν παρ' ἡμῖν τὸν φόρον ἐπὶ τῶν ζώων. Οὗτος εἶναι βεβαίως ἄνισος, διότι ἐπιβάλλεται ὁ αὐτὸς καὶ εἰς ποίμνια παραγωγὰ καὶ εἰς ποίμνια ὀλίγῳ ἀποφέροντα, ἀλλὰ διατὶ οὐδεὶς ἐπρότεινε νὰ γίνῃ διάκρισις; Διότι ὁ φόρος εἶναι μικρός, ἐπὶ μικρῶν δὲ φόρων ἡ ἁπλοποίησις τοῦ φορολογικοῦ συστήματος εἶναι ἡ ἐπιδιωκτέα ἰδέα, ἐνῷ ἐπὶ βαρέων φόρων εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαία ἡ διάκρισις. Ὁ φόρος, τὸν ὁποῖον προτείνομεν ἤδη, εἶναι ἐλάχιστος, εἶναι φόρος παραλλάσσων μεταξὺ 5 καὶ 15 δρ. ἐφ' ἕκαστον κτῆνος. Ἐὰν τυχὸν συμβῇ ἀνισότης τις, ἔστω καὶ ἐξ ἐκείνων τὰς ὁποίας ἀνέφερεν ὁ ἀξιότιμος βουλευτὴς Μεσσήνης, ἡ ἀνισότης ἔχει ἀνώτατον ὅριον τὰς 15 δραχμάς· ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὡς παρετήρησεν ὁ βουλευτὴς Μεσσήνης, ἡ φορολογία θὰ εἶναι κατωτέρα, κατὰ δὲ τὴν ἐν τῷ νομοσχεδίῳ κλίμακα δὲν δύνανται νὰ παρουσιασθῶσιν αἱ ἀνωμαλίαι τὰς ὁποίας ἀνέφερεν.

Αὗται πᾶσαι αἱ ἐπικρίσεις, ἀντὶ ν' ἀποδεικνύωσιν ὅτι τὸ νομοσχέδιον, οἷον ὑπεβλήθη, περιέχει τι, τὸ ὁποῖον νὰ καθιστᾷ τὴν ψήφισιν αὐτοῦ ἐπιβλαβῆ, πάντα ταῦτα ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ συστήματος δὲν ὑπάρχουσιν ἐπιχειρήματα ἀντιτακτέα κατ' αὐτοῦ. Ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος ποία τις εἶναι; Ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος εἶναι ὅτι καὶ ἐν πάσῃ μὲν περιπτώσει, ἀλλὰ ἰδίως σήμερον, ὅτε ἐπιζητοῦμεν βάσεις κανονισμοῦ τῶν οἰκονομικῶν ἡμῶν πραγμάτων καὶ ἐξασφαλισμοῦ τοῦ ἰσοζυγίου ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ὀφείλομεν ν' ἀναθεωρήσωμεν τὰ τῆς φορολογικῆς ἡμῶν νομοθεσίας, ὅπως συντελέσωμεν διὰ προσφόρων μεταρρυθμίσεων εἰς τὴν αὔξησιν τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς χώρας. Ἐνόσῳ ἡ γεωργία πιέζεται ὑπὸ τοῦ βαρβάρου συστήματος, ὅπερ σήμερον διέπει

τὰ κατ' αὐτήν, ἐνόσῳ, πλὴν τοῦ συστήματος, πιέζεται καὶ ὑπὸ τοῦ δυσαναλόγου τοῦ φόρου, φόρου 7% ἐπὶ τοῦ ἀκαθαρίστου, ἀντιστοιχοῦντος, κατὰ μέσον ὅρον, τοὐλάχιστον πρὸς 25% ἐπὶ τοῦ καθαροῦ, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι ἡ πρωτίστη βιομηχανία τῆς Ἑλλάδος, ἡ γεωργικὴ βιομηχανία, δύναται ν' ἀνακύψῃ ἀπὸ τῆς καταπτώσεως, εἰς ἣν εὑρίσκεται.

Ἡ Ἑλλὰς εἶναι κυρίως χώρα γεωργική, καὶ οἱ δημητριακοὶ καρποὶ εἶναι ὁ κύριος πόρος τῶν γεωργῶν τῆς Ἑλλάδος· τὴν γεωργικὴν δὲ τάξιν ἀφήσαμεν καταθλιβομένην ὑπὸ τὸ ἐπαχθὲς σύστημα τὸ πιέζον αὐτὴν ἐπὶ μακρὰ ἔτη. Ὅταν δὲ προτείνηται παρὰ Κυβερνήσεως σύστημα νέον καταργοῦν τὸ μέχρι τοῦδε ὑφιστάμενον, τότε μόνον παρίσταται ὁ ἀξιότιμος βουλευτὴς Μεσσήνης λέγων ὅτι εἶναι ἕτοιμος νὰ δεχθῇ καὶ νὰ προτείνῃ μεταβολὴν τῆς ὑφισταμένης φορολογίας, μεταβολὴν οὐχὶ τοῦ συστήματος, ἀλλὰ μόνου τοῦ ποσοῦ τοῦ φόρου, καὶ ταύτην οὐχὶ ἐπαρκῆ.

Ἡ ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ

Μετὰ τὸν ἔγγειον φόρον μετέβη ὁ ἀξιότιμος βουλευτὴς Μεσσήνης εἰς τὰ στρατιωτικά, καὶ παρέστησεν ὅτι ὡς πρὸς ταῦτα ἠθέτησα καὶ τὰ ἐν τῇ προηγουμένῃ βουλευτικῇ περιόδῳ λεχθέντα παρ' ἐμοῦ καὶ τὰ ἐν ταύτῃ τῇ συνόδῳ ὑποσχεθέντα. Εἶπεν ὅτι ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ τῆς Βουλῆς ἀπεδέχθην σύστημα στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς χώρας, στηριζόμενον ἐπὶ ἀριθμοῦ δυνάμεως 19000 ἀνδρῶν. Καὶ πῶς ἀπεδέχθημεν τοῦτο; Ὡς Κυβέρνησις; Τὸ ἀπεδέχθημεν ὡς Ἀντιπολίτευσις. Καὶ ποία εἶναι ἡ διαφορά; Ἡ διαφορὰ εἶναι ὅτι αἱ Ἀντιπολιτεύσεις δὲν δύνανται νὰ ἀντιτάσσωνται πάντοτε καὶ ἐν πᾶσι εἰς τὰς Κυβερνήσεις· ὅτι αἱ Ἀντιπολιτεύσεις ἐπιζητοῦσι τὴν πτῶσιν τῶν κυβερνήσεων, ἀλλ' ὅταν δὲν ἐπιτυγχάνωσιν αὐτήν, δὲν δύνανται ἐπὶ παντὸς ζητήματος νὰ φέρωσι τὸν ἀγῶνα καὶ ν' ἀντιτάττωσιν ἴδιον αὐτῶν σύστημα. Κατὰ τὴν παρελθοῦσαν περίοδον τῆς Βουλῆς ἐπράξαμεν πᾶν ὅ,τι ἦτο ἐφικτόν, ἵνα ἀνατρέψωμεν τὴν τότε κυβέρνησιν, τῆς ὁποίας τὴν ἐξακολούθησιν ἐν τῇ διαχειρίσει τῶν κοινῶν ἐθεωροῦμεν ἐπιβλαβῆ. Ἐδέχθημεν δὲ καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ τὴν ἐξουσίαν ἐν τῇ βεβαιότητι ὅτι δὲν ἠθέλομεν δυνηθῆ νὰ διατηρήσωμεν αὐτήν, διότι ἐθεωροῦμεν ὅτι εἴχομεν τὸ καθῆκον μηδὲν νὰ παραλείψωμεν, ὅπως ἐπέλθῃ μεταβολὴ κυβερνητικοῦ συστήματος, ἀλλ' ἀπετύχομεν καὶ ὡς Ἀντιπολίτευσις καὶ ὡς Κυβέρνησις. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν δ' ἡμῶν ὡς κυβερνήσεως δὲν ἐφέραμεν ἀντιρρήσεις εἰς τὰ σχέδια τῆς Κυβερνήσεως οὐχὶ ὡς πρὸς τὰ θεμελιώδη, αλλ' ὡς πρὸς ἐκεῖνα, ἅτινα ἐνῷ εἴχομεν διάφορον περὶ αὐτῶν γνώμην, δὲν ἐθεωροῦμεν, ὅμως, ὅτι θὰ ἐπήνεγκον καὶ τὴν καταστροφὴν τοῦ τόπου. Ἡ Κυβέρνησις τότε ἔφερεν εἰς τὴν Βουλὴν σύστημα στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἀπεκάλεσε προσωρινόν. Ἡμεῖς παρεστήσαμεν ὅτι δὲν ἦτον ἡ ὥρα εἰς ψήφισιν προσωρινοῦ σχεδίου, ὅτι ὤφειλεν ἡ Βουλή, ἐν τῇ καταστάσει τῇ τότε τῆς χώρας, νὰ κανονίσῃ τὰ τοῦ Στρατοῦ διαρκέστερον. Ἀλλ' ἡ κυβέρνησις ἐπέμενεν, ὅπως κανονισθῶσι τὰ τοῦ Στρατοῦ προσωρινῶς· ἐπεκράτησε δ' ὡς πρὸς τοῦτο. Εἰς τὸν προσωρινόν, ἄρα, κανονισμὸν οὗ τὰς βάσεις ἐδέχθημεν ἀναγκαζόμενοι, διότι ἡμεῖς μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς παρ' ἡμῶν σχηματισθείσης κυβερνήσεως δὲν ἠδυνάμεθα νὰ ἔχωμεν τὴν ἀξίωσιν, ὅπως σύστημα ἡμέτερον γένηται δεκτόν, ἐφέραμεν μόνον τροπολογίας περὶ τὰ καθέκαστα, αἵτινες πᾶσαι ἀπερρίφθησαν, εἰσὶ δὲ σήμερον ἐγγεγραμμέναι ἐν τῷ νομοσχεδίῳ περὶ ὀργανισμοῦ τοῦ Στρατοῦ, τὸ ὁποῖον ὑπεβάλομεν εἰς τὴν Βουλήν. Ἀλλ' ἡ ἀξίωσις τοῦ κ. Κουμουνδούρου, ὅτι ἡμεῖς τότε ὠφείλαμεν νὰ φέρωμεν ἴδιον σύστημα στρατιωτικὸν καὶ ὅτι μὴ παρουσιάσαντες ἴδιον σύστημα κατέστημεν συνυπεύθυνοι αὐτοῦ ἐπὶ ταῖς βάσεσι τοῦ ἰδίου αὐτοῦ συστήματος, ἡ ἀξίωσις αὕτη εἶναι ἀνυπόστατος.

Εἶπε προσέτι ὁ κ. Κουμουνδοῦρος ὅτι ἠθέτησα ἐν τῷ νομοσχεδίῳ τῆς Κυβερνήσεως περὶ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ τὰ ἐν ταύτῃ τῇ συνόδῳ παρ' ἐμοῦ ρηθέντα, διότι εἶπον ὅτι ὁ Στρατὸς δέον νὰ σύγκηται ἓξ ἕνδεκα χιλιάδων ἀνδρῶν καὶ ὁ στρατὸς ἐν τῷ νομοσχεδίῳ ἀνέρχεται εἰς δύναμιν 12,000. Κύριοι, ἐνθυμεῖσθε ὅλοι τί εἶπον. Εἶπον ὅτι κατὰ τὸ προτεινόμενον παρ' ἐμοῦ σύστημα διαιρεῖται ὁ Στρατὸς εἰς Στρατὸν ὑπηρεσίας καὶ εἰς Στρατὸν ἐκπαιδεύσεως, καὶ ὁ μὲν Στρατὸς τῆς ὑπηρεσίας θὰ σύγκηται περίπου ἐξ 6,000 ἀνδρῶν, ὁ δὲ τῆς ἐκπαιδεύσεως ἐκ 5,000 ἕως 6,000 ἀνδρῶν· ἑπομένως, αἱ 12,000, τὰς ὁποίας εὑρίσκει ἀναγεγραμμένας ἡ Βουλὴ ἐν τῷ νομοσχεδίῳ, τὸ ὁποῖον ὑπέβαλεν ἡ Κυβέρνησις, εἶναι αὐτὸς ὁ ἀριθμός, τὸν ὁποῖον εἶπον, ἀλλ' ὁ ἀνώτατος ὅρος, οὐχὶ ὁ κατώτατος. Ἐν τῷ στρατιωτικῷ ὀργανισμῷ, τί ἐπεζητοῦμεν ὡς Ἀντιπολίτευσις; Τοῦτο ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν, ἵνα ἴδωμεν ἂν τὸ ἐπιζητούμενον ἀναγράφεται πράγματι ἐν τῷ νομοσχεδίῳ, ἵνα ἴδωσιν ἐκεῖνοι, οἵτινες ὡς Ἀντιπολίτευσις ἐψήφισαν ὑπὲρ τῶν ἰδεῶν τούτων, ἂν δύνανται νὰ ψηφίσωσιν ὑπὲρ τῶν ἰδεῶν, ἃς προτείνομεν ἤδη ὡς Κυβέρνησις. Ἡμεῖς ἐζητήσαμεν ὡς Ἀντιπολίτευσις τοῦτο τὸ θεμελιῶδες, ἐζητήσαμεν τὴν ἐλάττωσιν τῆς θητείας, διότι ἐφρονοῦμεν ὅτι ἄνευ τῆς ἐλαττώσεως τῆς θητείας εἶναι ἀδύνατον νὰ πραγματοποιηθῇ τὸ νέον σύστημα, ὅπερ καθιέρωσεν ὁ στρατολογικὸς νόμος ὁ ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους τούτου ἰσχύων. Ἐφρονοῦμεν ὅτι ἐὰν κατὰ τὸ παρελθὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον ἐπέβαλλεν ἥττονας ὑποχρεώσεις παρέχον εἰς τὸν λαὸν τὸ δικαίωμα τῆς ἀντικαταστάσεως τῶν κληρούχων, ἐὰν κατὰ τὸ σύστημα

ἐκεῖνο μόλις κατωρθοῦτο νὰ προσέρχηται ἐκ τῶν κληρούχων τὸ 1/4 νομίζω, διότι ἐπὶ 2800 ἀνδρῶν τῆς κληρώσεως τοῦ 1879 ἕως τῆς ὥρας ἐκείνης δὲν εἶχον προσέλθει πλείονες τῶν 720, ἐνομίζομεν ὅτι ἐὰν δὲν ἠδύνατο νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ προσέλευσις τῶν κληρούχων ὑπὸ τὸν προηγούμενον νόμον τὸν παρέχοντα εὐκολίας εἰς τοὺς κληρούχους πολλὰς καὶ πρὸ πάντων τὴν εὐκολίαν τῆς ἀντικαταστάσεως, βέβαιον ἦτο ὅτι τὸ νέον σύστημα ἤθελεν ἐντελῶς ἀποτύχει, ὅτι οὐδεὶς σχεδὸν ἤθελε προσέλθει κληροῦχος ὑπὸ τὸ κράτος νέου συστήματος ἀπαγορεύοντος τὴν ἀντικατάστασιν. Εἴπομεν, ἄρα, ὅτι πρέπει νὰ σκεφθῶμεν ἐπισταμένως περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου καὶ πρέπει νὰ παράσχωμεν εἰς τὸν λαὸν πάσας τὰς εὐκολίας, διότι ἄλλως ὁ νόμος ἤθελεν ἀποδειχθῆ ἀνεφάρμοστος. Ἡμεῖς ἐφρονοῦμεν ὅτι τὰ τῆς στρατιωτικῆς παρασκευῆς τῆς χώρας εἶναι ζήτημα συνδεόμενον πρὸς τὴν κατάστασιν τὴν πραγματικὴν τῆς Ἀνατολῆς ἀπαιτοῦσαν τὴν στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν, τὴν ἑτοιμασίαν τῆς Ἑλλάδος πρὸς ἐνέργειαν. Δὲν ἐφρονοῦμεν ὅτι ὠφείλομεν ἁπλῶς ν' ἀναγράφωμεν ἐπὶ τοῦ χάρτου ὑποχρεώσεις στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας καὶ παρατάξεις στρατῶν, ἀλλ' ἐνομίζομεν ὅτι ἔχομεν ἀνάγκην πραγματικῆς ὀργανώσεως τοῦ Στρατοῦ, ἵνα ἀνταποκριθῶμεν πρὸς τὰς ὑποχρεώσεις τοῦ Κράτους ἐν τῇ Ἀνατολῇ, καὶ εἴχομεν τὴν πεποίθησιν ὅτι δὲν θὰ ἐπαρκέσωμεν εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν, ἐὰν δὲ μεταβάλωμεν τὴν προηγουμένην θητείαν ἐλαττοῦντες αὐτὴν εἰς ἓν ἔτος. Ἄνευ τούτου καθ' ἡμᾶς Στρατὸν δὲν θὰ ἔχωμεν οὐδόλως· θὰ ἔχωμεν μόνον ἐπιφάνειαν Στρατοῦ, θὰ ἔχωμεν τὰ στελέχη, ἀλλ' ἄνευ ὀργανισμοῦ, ἄνευ ἐκπαιδεύσεως, ἄνευ τῶν εἰς ἐκπλήρωσιν του σκοποῦ, πρὸς ὃν τὰ στελέχη ὀφείλουσι νὰ διατηρῶνται ἐν εἰρήνῃ, τοὐτέστι ἄνευ τῶν μέσων πρὸς τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν στελεχῶν καὶ τὴν ἀλληλοδιάδοχον στρατιωτικὴν ἄσκησιν παντὸς τοῦ λαοῦ, ὅπως ὁ Στρατὸς καταστῇ ἱκανὸς πρὸς ἐνέργειαν ἐν ὥρᾳ ἀνάγκης. (...)

Παραθέτει ὁ κ. βουλευτὴς Μεσσήνης τὸν ἀριθμὸν τῶν 5600 τὸν εἰκονικὸν τοῦ ἰδικοῦ του συστήματος πρὸς τὸν πραγματικὸν ἀριθμὸν τῶν 1848 ἀνδρῶν, οἵτινες κατατάσσονται κατὰ τὸ σύστημα τὸ παρ' ἐμοῦ προτεινόμενον. Καὶ τί ἀπέδειξε διὰ τούτου; Ὅτι οὔτε τὸ ἰδικόν του σύστημα ἐννοεῖ, οὔτε τὸ ἰδικόν μου. Ἂν τὸ νέον στρατολογικὸν σύστημα ἐμελετᾶτο παρ' αὐτοῦ ἐν τῇ Κυβερνήσει, θὰ ἐγίνωσκεν ὁ κ. Κουμουνδοῦρος ὅτι δὲν μετρεῖται ἡ στρατιωτικὴ δύναμις τῆς χώρας κατὰ τὸ σύστημα τοῦ νέου στρατολογικοῦ νόμου ἐπὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀνδρῶν ἐν εἰρήνῃ, ἀλλὰ μετρεῖται ἐπὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀνδρῶν τοὺς ὁποίους παρασκευάζει τὸ σύστημα εἰς παράταξιν ἐν πολέμῳ, καὶ ἐκ τῆς ἐκπαιδεύσεως στελεχῶν ἱκανῶν, ἵνα παραλάβωσι πάντας τοὺς ἀσκηθέντας πρὸς στράτευσιν ἄνδρας. Ποῖον σύστημα δίδει πλείονας ἐφέδρους; Τοῦτο εἶναι τὸ ζήτημα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ἄνδρας, ἐξ οὗ ἐξήρτηται ἡ ἐκτίμησις τοῦ καλλιτέρου συστήματος. Ποῖον σύστημα παρασκευάζει κάλλιον τοὺς ἐφέδρους; Ταῦτα εἶναι τὰ ζητήματα τὰ ὁποῖα οὐδόλως ἔθιξεν ὁ κ. Κουμουνδοῦρος, διότι τὰ ἐθεώρει ἀδιάφορα. Οἱ ἀριθμοὶ τοιοῦτοι, ὁποῖοι παρίστανται εἴτε ἐν τῷ συστήματι τῆς πρώην Κυβερνήσεως εἴτε ἐν τῷ συστήματι τῷ παρ' ἐμοῦ προτεινομένῳ ἐν τῷ Στρατῷ τῆς εἰρήνης, εἶναι ἀριθμοὶ ὅλως δυσανάλογοι πρὸς οἱονδήποτε στρατιωτικὸν ἔργον, καὶ ἐπειδὴ χάριν ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως παρασκευάζομεν τὸν Στρατόν, ὀφείλομεν νἀποβλέπωμεν εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν δύναμιν πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ἐνέργειαν, ἐκεῖνο δὲ εἶναι ἡ ἐφεδρεία καὶ ἡ ἐκπαίδευσις τῶν στελεχῶν. Ὅταν παραθέσητε τὸ σχέδιον τῆς σημερινῆς κυβερνήσεως πρὸς τὸ τῆς παρελθούσης, θέλετε ἰδεῖ ὅτι διὰ μικροτέρων θυσιῶν φθάνομεν εἰς ἀποτελέσματα, εἰς τὰ ὁποῖα οὐδὲ κἂν προσεγγίζει τὸ ἕτερον σύστημα τὸ ὅλως εἰκονικόν. Οὕτως ἐξετάζοντες τὰ νομοσχέδια τὰ παρ' ἡμῶν ὑποβληθέντα, τοὐτέστιν ἀναζητοῦντες ἐν αὐτοῖς τὴν θεμελιώδη ἰδέαν, τὴν ὁποίαν παρέστησα ὡς ἐπιδιωκτέαν ἐν τῷ στρατιωτικῷ ὀργανισμῷ, θέλετε πεισθῆ ὅτι εἶναι σύμφωνα πρὸς ὅσα εἶχον εἰπεῖ, ὅτι πραγματοποιοῦσιν ἐν ταῖς βάσεσιν αὐτῶν πλήρη τὴν ἰδέαν ἐκείνην. Εὑρίσκετε τὴν θητείαν ἠλαττωμένην εἰς ἓν ἔτος, εὑρίσκετε τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀνδρῶν τῶν καλουμένων ὑποχρεωτικῶς εἰς τὰς τάξεις ἠλαττωμένον κατὰ χιλιάδα καὶ πλέον καὶ πλὴν τούτου ἀπολυομένας τρεῖς σχεδὸν χιλιάδας ἀνδρῶν ἐκ τῶν ἤδη κατατεταγμένων. Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς λεπτομερείαις εὑρίσκετε ἀναγεγραμμένας ἐν τοῖς νομοσχεδίοις πάσας τὰς ἰδέας, ἃς τότε εἴπομεν, καὶ περὶ τοῦ Σώματος τῶν Γενικῶν Ἐπιτελῶν, καὶ περὶ τῶν Ἀρχηγείων, καὶ περὶ τῶν εἰδικῶν ἀρχηγείων, καὶ ἂν ἐνταῦθα θέλετε νὰ εὕρητε ἀντίφασιν, ταύτην ὀφείλετε ν' ἀναζητήσητε παρὰ τῇ πρώην Κυβερνήσει καὶ ἰδίως παρὰ τῷ πρώην ὑπουργῷ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν, καὶ θέλετε εὕρει ταύτην καταφανῆ ὅσον καὶ παράδοξον. (...)

Ἐξωτερικὴ Πολιτική

Ὅταν ὁ κ. Κουμουνδοῦρος εἶναι ἐν τῇ ἐξουσίᾳ, ἀποφεύγει πάντοτε νὰ δίδῃ πληροφορίας εἰς τὴν Βουλὴν περὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ζητήματος· ἐθεώρει ὅτι δύναται ἡ Βουλὴ νὰ ρυθμίζῃ τὴν νομοθετικὴν αὐτῆς ἐργασίαν καὶ ἰδίως τὴν οἰκονομικήν, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ ἀκριβῶς εἰς ποῖον σημεῖον εὑρίσκονται αἱ ἐξωτερικαὶ τοῦ Κράτους σχέσεις. Ἐγὼ δὲ τότε, ὡς ἀντιπολιτευόμενος, πάντοτε ἰσχυρίσθην ὅτι ὀφείλει ἡ Ἀντιπολίτευσις νὰ ἀφίνῃ εἰς τὴν Κυβέρνησιν πᾶσαν ἐξουσίαν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν εὐθύνην ἐπὶ ἐξηγήσεων, ἢ ἐπὶ ἀρνήσει ἐξηγήσεων ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ζητήματος, ἀλλὰ συνάμα ἐξέφρασα, ἣν εἶχον γνώμην, ὅτι ἡ Κυβέρνησις ὤφειλε νὰ δίδῃ

ἐξηγήσεις ἐπὶ τῶν θεμάτων ἐκείνων, τῶν ὁποίων διεθνεῖς ὑποχρεώσεις δὲν τῇ ἀπηγόρευον τὴν ἀνακοίνωσιν. Τότε, ὅμως, ἡ Κυβέρνησις, ἀναγκαζομένη νὰ εἴπῃ τι περὶ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων, ἀνέτρεχε πάντοτε εἰς τὰς διαπραγματεύσεις τὰς ἐν Βερολίνῳ, εἰς τὰς διαπραγματεύσεις τὰς ἐν Πρεβέζῃ, καὶ τέλος, ἀφοῦ ἐπεραιώθησαν, καὶ εἰς τὰς διαπραγματεύσεις τὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει. Περὶ τῆς καταστάσεως, ὅμως, τῆς ὑφισταμένης, καθ' ἣν στιγμὴν ἐπρόκειτο ἡ Βουλὴ νὰ λάβῃ ἀποφάσεις νομοθετικάς, νὰ διαρρυθμίσῃ τὰ τῆς οἰκονομικῆς καὶ διοικητικῆς νομοθεσίας τῆς χώρας, τοιαύτας ἐξηγήσεις πάντοτε ἠρνήθη. Ὅ,τι ἐγὼ τότε κατέκρινα, βεβαίως δὲν θέλω πράξει τώρα. Ἐγώ, κύριοι, θέλω εἴπει ποῦ εὑρίσκεται σήμερον τὸ ζήτημα· δὲν θέλω δὲ διόλου σᾶς ἀπασχολήσει ἐπαναλαμβάνων τὰ ἐν Βερολίνῳ, Πρεβέζῃ καὶ Κωνσταντινουπόλει γενόμενα.

ΤΙΝΕΣ. Αὔριον πλέον.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὄχι· δὲν θὰ εἴπω πολλά. Κύριοι, σήμερον διεξάγεται μεταξὺ τῶν δυνάμεων τῶν ὑπογραψασῶν τὴν Συνθήκην τοῦ Βερολίνου καὶ ἀναδεξαμένων διὰ τῆς ὑπογραφῆς αὐτῶν, ἵνα, ἐν ἀποτυχίᾳ τῶν ἀμέσων διαπραγματεύσεων Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας, μεσιτεύσωσι πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ ΙΓ΄ πρωτοκόλλου τῆς συνθήκης ἐκείνης, διεξάγεται, λέγω, μεταξὺ τῶν δυνάμεων τούτων, διαπραγμάτευσις, βάσιν ἔχουσα πρότασιν τῆς Ἀγγλίας περὶ συστάσεως τεχνικῆς ἐπιτροπῆς. Ἡ πρότασις αὕτη ἔχει ὡς ἑξῆς.

«Ἐπιτροπὴ ὁροθετική, συγκειμένη ἐξ ἐπιτρόπων, διορισθησομένων ὑπὸ τῶν ὑπογραψασῶν τὴν Συνθήκην Δυνάμεων, θέλει σπουδάσει καὶ ἀποφασίσει ἐπὶ τόπου τὴν προσφορωτέραν ὡς νέαν μεθόριον γραμμὴν μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν· θέλει λάβει ὡς βάσιν τῶν συζητήσεών της τὸ ΙΓ΄ πρωτόκολλον τῆς Συνθήκης καὶ μὴ δεσμευομένη ὑπὸ τῶν γενικῶν γεωγραφικῶν ἐνδείξεων τοῦ πρωτοκόλλου τούτου, θέλει ἐνεργήσει ἐν εὐθύτητι κατὰ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ καὶ συμμορφωθῇ πρὸς τὴν πολιτικήν, ἣν ἀνέπτυξαν κατὰ τὴν συνεδρίασιν ἐκείνην οἱ πληρεξούσιοι. Θέλει δὲ οὕτως ὁρίσει κατὰ πλειονοψηφίαν τὸ ἀκριβὲς ὅριον, ὅπερ ἤθελεν εἶναι προσφορώτατον εἰς πραγματοποίησιν τῆς πολιτικῆς ταύτης. Ἡ κυβέρνησις τῆς Α.Β.Μ. θέλει συμπράξει (μετὰ τῶν ἄλλων Δυνάμεων) ὅπως συστήσῃ εἰς τὰς διαμφισβητούσας Δυνάμεις τὸ τοιουτοτρόπως ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς ὁρισθησόμενον ὅριον».

ΕΙΣ ΒΟΥΛΕΥΤΗΣ. Ποίας ἡμερομηνίας εἶναι;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Δὲν φέρει χρονολογίαν· εἶναι ἡ πρότασις τὴν ὁποίαν ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις διεβίβασε πρὸς τὰς ἄλλας Δυνάμεις. Ἡ πρότασις αὕτη πρὸς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τουρκικὴν κυβέρνησιν δὲν ἀνεκοινώθη ἐπισήμως· ἀνεκοινώθη πρὸς αὐτὰς ἡμιεπισήμως, ἢ μᾶλλον ἰδιαιτέρως, ὑπὸ τῶν ἐνταῦθα καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεων τῆς Ἀγγλίας. Ἐπὶ ταύτης τῆς βάσεως διαπραγματεύονται ἤδη αἱ Δυνάμεις. Περὶ τοῦ σημείου εἰς τὸ ὁποῖον εὑρίσκονται ἤδη αἱ διαπραγματεύσεις δὲν δύναμαι νὰ φέρω τὸν λόγον, διότι αὗται εἶναι ἐκκρεμεῖς διαπραγματεύσεις, καὶ διαπραγματεύσεις μεταξὺ ἄλλων· ἡ δὲ μετοχὴ ἡμῶν εἰς τὰς διαπραγματεύσεις ταύτας δὲν εἶναι ἄμεσος, ἀλλ' ἔμμεσος.

Ἤδη γινώσκετε σχεδὸν ὅ,τι ἐγίνωσκεν ἡ παρελθοῦσα κυβέρνησις, ὅτε ἐγένετο ἡ συζήτησις περὶ τοῦ πολιτικοῦ ζητήματος ἡ ἐπενεγκοῦσα τὴν κυβερνητικὴν μεταβολήν, καὶ γινώσκετε σχεδὸν ὅσα γινώσκομεν καὶ ἡμεῖς σήμερον, διότι εἰσέτι τὰ τῆς ἐπιτροπῆς δὲν εἶναι ὁριστικῶς κανονισμένα μεταξὺ τῶν Δυνάμεων. Ἀλλά, κύριοι, νομίζω ὅτι δύναμαι νὰ σᾶς ἐρωτήσω ἤδη, ἀφοῦ ἠκούσατε τὴν πρότασιν περὶ ἧς διαπραγματεύονται αἱ Δυνάμεις, ποῖος εἶχε δίκαιον ἐν τῇ πολιτικῇ συζητήσει, ἡ Κυβέρνησις ἡ τότε ἢ ἡ Ἀντιπολίτευσις ἡ τότε; Ἡ Κυβέρνησις ἡ τότε, ἰσχυριζομένη ὅτι τὸ ζήτημα εἶναι ἐγγὺς πρὸς τὴν λύσιν του, ἢ ἡ τότε Ἀντιπολίτευσις ἰσχυριζομένη ὅτι τὸ ζήτημα δὲν ἐγγίζει πρὸς τὴν λύσιν οὔτε κἂν εὑρίσκεται εἰς τὸ σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον εὑρίσκετο, ὅτε ὑπεγράφη ἡ Συνθήκη τοῦ Βερολίνου; Δὲν θὰ φέρω συζήτησιν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, ἀλλ' εἶχον καθῆκον νὰ κάμω τὴν παρατήρησιν, διότι ἔπρεπεν ἡ Βουλὴ νὰ γινώσκῃ ἐὰν καὶ ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ζητήματος ἐρχόμενοι εἰς τὴν Κυβέρνησιν προτιθέμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν ἁπάσας τὰς ἰδέας, ἃς ἀπὸ τοῦ βήματος ἐξεφράσαμεν, ὅτε ἤμεθα Ἀντιπολίτευσις.

Πρέπει ἡ Βουλὴ νὰ γινώσκῃ ἐὰν ἐν τοῖς ἀρχείοις τοῦ Ὑπουργείου εὑρέθησαν στοιχεῖα, ἅτινα νὰ μᾶς πείθωσιν ὅτι ὀφείλομεν νὰ παραιτήσωμεν τὴν γνώμην, τὴν ὁποίαν τότε εἴχομεν καὶ ἐξεφράσαμεν, καὶ ν' ἀποδεχθῶμεν τὴν ἐκφρασθεῖσαν ὑπὸ τῆς τότε Κυβερνήσεως γνώμην. Τοῦτο εἶναι σπουδαῖον διὰ τὴν Βουλήν, διότι ἐκ τῆς συζητήσεως τῆς τότε θέλει ὁδηγηθῆ περὶ τοῦ πρακτέου ὡς πρὸς τὴν διακανόνισιν τῆς νομοθετικῆς ἡμῶν πολιτικῆς. Λέγω, λοιπόν, ὅτι ἐμμένω μεθ' ὅσα ἀνέγνων ἐν τοῖς ἀρχείοις τοῦ Ὑπουργείου εἰς ὅσα εἶπον, ὅτι ἐπείσθην ἐξ ὅσων ἀνέγνων ἐν τῷ Ὑπουργείῳ, ὅτι ἐγίνωσκον πάντα ὅσα ἐν τῷ Ὑπουργείῳ εἶναι ἐπισήμως βεβαιωμένα καὶ ὅτι συνάδουσι ταῦτα πρὸς τὴν γνώμην, τὴν ὁποίαν ἐξήνεγκον. Ἐπιμένω δὲ εἰς πάσας τὰς γνώμας, τὰς ὁποίας ἐξέφρασα, ἰδίως δὲ εἰς τὴν γνώμην, τὴν ὁποίαν ἀντέκρουσε περαίνων τὴν ἀγόρευσιν αὐτοῦ ὁ κ. πρῴην πρωθυπουργός.

Ὁ κ. πρῴην πρωθυπουργὸς ἠθέλησε νὰ καταβιβάσῃ τὴν ἀρχήν, τὴν ὁποίαν ὑπεστήριξα ἐνώπιον τῆς Βουλῆς ὡς τὴν μόνην σωτήριον ἐν ταῖς ἐξωτερικαῖς τῆς Ἑλλάδος σχέσεσιν, ἠθέλησε νὰ τὴν καταβιβάσῃ ἐνώπιον ἡμῶν, παριστῶν αὐτὴν ὡς ἀφορῶσαν εἰς τὴν ἐπάνοδον τῆς Ἑλλάδος εἰς σύστημα, τὸ ὁποῖον πρὸ καιροῦ παρῃτήσαμεν. Εἶπον ἐγὼ ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν δύναται νὰ ἐργασθῇ

Ευθύμιος Κεχαγιάς. Ελαιογραφία του Πολύκλειτου Ρέγκου. Βουλή των Ελλήνων.

ἄνευ συμμάχων καὶ ὅτι αἱ συμμαχίαι δὲν δύνανται νὰ στηρίζωνται ἀλλοῦ παρὰ εἰς τὴν πεποίθησιν, τὴν ὁποίαν οἱ συμμαχήσοντες θὰ ἔχωσι περὶ πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος συμφώνου πρὸς τὰ συμφέροντα αὐτῶν, ὁ δὲ κ. βουλευτὴς Μεσσήνης ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ ὅτι διὰ τούτων ἐγὼ ὑπεστήριξα τὴν γνώμην ὅτι ὀφείλομεν νὰ ἐπαναφέρωμεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν ἀνάμιξιν τῶν ξένων πρέσβεων εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς χώρας ἡμῶν. Ἵνα εἴπῃ τοιοῦτόν τι ὁ κ. βουλευτὴς Μεσσήνης, δὲν ἐμελέτησε βεβαίως τὸ ζήτημα τῆς συμπράξεως τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῆς Εὐρώπης. Δὲν ἐννόησεν ὅτι εἶναι δυνατὸν ἡ Ἑλλὰς νὰ συμπράξῃ μετὰ τῆς Εὐρώπης, διατηροῦσα ἀκεραίαν τὴν ἀξιοπρέπειαν αὐτῆς. Προσβολὴ κατὰ τῆς Ἑλλάδος εἶναι νὰ ὑποθέτῃ τις ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν ἡ Ἑλλὰς νὰ ἔχῃ φίλους ἐν τῷ ἐξωτε-

ρικῷ μὴ ἐπιτρέπουσα εἰς τοὺς φίλους αὐτῆς νὰ ἀναμιγνύωνται εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ἡμῶν πράγματα.

Ἐγώ, κύριοι, τὴν ἀντίθετον ἰδέαν θεωρῶ, ὅτι ὀφείλομεν νὰ ἀναγράψωμεν ὡς πρόγραμμα τῆς ἐξωτερικῆς ἡμῶν πολιτικῆς ὅτι εἰς οὐδένα ξένον, ὁσονδήποτε φιλικῶς διακείμενον πρὸς ἡμᾶς, ὀφείλομεν νὰ ἐπιτρέπωμεν νὰ διευθύνῃ τὰ τῆς πολιτικῆς ἡμῶν, καὶ ὄχι μόνον τὰ τῆς ἐσωτερικῆς, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ τῆς ἐξωτερικῆς ἡμῶν πολιτικῆς. Ξένα κράτη δύνανται νὰ διάκηνται φιλικῶς πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ δὲν ἔχουσι μόνον φίλον καὶ μόνον συμφέρον τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ τῆς Ἑλλάδος, ἐνῷ ἡ Ἑλλὰς ἔχει καθήκοντα πρὸς μόνον τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν ἑλληνισμόν, καὶ ταῦτα τὰ καθήκοντα ὀφείλουσι νὰ κανονίζωσι τὰ τῆς ἐξωτερικῆς αὐτῆς πολιτικῆς· ἡ δ' ἀξιοπρέπεια τοῦ Κράτους ἐπιβάλλει εἰς τὴν Κυβέρνησιν τῆς χώρας, ὅπως εἰς τὰ τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς μὴ ἐπιτρέπῃ εἰς οὐδένα οὐδὲ κἂν λόγον νὰ ζητῇ παρ' αὐτῆς τῶν γινομένων. Ὅταν οὕτως ἐννοήσητε τὴν ἰδέαν, τὴν ὁποίαν ἐξέφρασα, ὄχι μόνον δὲν θέλετε ἀποδεχθῆ τὰς περὶ τῆς ἰδέας ταύτης κρίσεις τοῦ ἀξιοτίμου βουλευτοῦ Μεσσήνης, ἀλλὰ τοὐναντίον θέλετε πεισθῆ ὅτι τότε μόνον ἡ Ἑλλὰς θέλει δυνηθῆ νὰ διεξαγάγῃ ἐξωτερικὰ ζητήματα, ὅταν πολιτευώμεθα ὡς πρὸς ταῦτα, ὅπως πολιτεύονται τὰ ἄλλα ἔθνη, ὁσονδήποτε μικρὰ καὶ ἂν ὦσιν, ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ζητημάτων. Ἐξετάσατε τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν μικρῶν ἢ μεγάλων καὶ ἀναζητήσατε ἄν που ἔθνος τι ἐκατόρθωσε τὴν λύσιν ἐθνικοῦ ζητήματος ἄνευ τῆς συμπράξεως ξένων δυνάμεων. Ἀλλὰ τὴν σύμπραξιν ταύτην οὐδέποτε μὴ ἐλπίζητε νὰ ἐπιτύχητε διὰ πολιτικῆς ἐπαμφοτεριζούσης, τὴν σύμπραξιν ταύτην οὐδέποτε θέλετε ἐπιτύχει, ἐνόσῳ δὲν ἀποδεικνύετε πρὸς ἐκείνους, τῶν ὁποίων ἀπεκδέχεσθε τὴν σύμπραξιν, ὅτι ἔχετε πολιτικὴν καὶ ὅτι συμπράττουσαι μεθ' ἡμῶν συμπράττουσι μετὰ Κυβερνήσεως πρεσβευούσης πολιτικήν, τὴν ὁποίαν θέλει καὶ δύναται νὰ ἐφαρμόσῃ. Ἵνα πιστεύσωσι τοῦτο οἱ συμπράξοντες μεθ' ἡμῶν, πρέπει νὰ γινώσκωσιν ὅτι ἡ πολιτικὴ τῆς Κυβερνήσεως εἶναι πολιτικὴ τῆς χώρας· καὶ τοῦτο δὲν δύνανται νὰ γινώσκωσιν ἄλλως εἰμὴ διδομένης εἰς τὴν Βουλὴν τῆς εὐκαιρίας, ὅπως καὶ αὕτη ἐκφράζηται περὶ τῆς πολιτικῆς. Τὸ κατ' ἐμέ, ἡ ψῆφος, τὴν ὁποίαν θέλετε δώσει καὶ ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ζητημάτων, καὶ ἐπὶ τῶν κυβερνητικῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα προβάλλονται εἰς ἡμᾶς, δὲν θὰ ἔχῃ μόνον ἔννοιαν ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν πολιτικήν, ὡς πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν μέτρων, εἰς ἅτινα ἀμέσως δ' ἀφορᾷ, θὰ ἔχῃ σημασίαν εὐρυτέραν καὶ ἀνωτέραν, θὰ ἀποδείξῃ ποίαν ἀποδέχεσθε πολιτικὴν ἐξωτερικήν, δίδοντες δὲ τὴν ψῆφον ὑμῶν ὀφείλετε νὰ ἔχητε πλήρη τὴν συναίσθησιν ὅτι δι' αὐτῆς ἡ Βουλὴ δύναται καὶ νὰ ὠφελήσῃ καὶ νὰ βλάψῃ τὰ τῆς λύσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ ζητήματος.

«Εἶναι πολιτικὴ ἀγνώμων, ὀλεθρία καὶ ἔνοχος»

Αἴσθηση αλλά και αντιδράσεις προκάλεσε η αγόρευση του Χαρ. Τρικούπη, με την οποία ανέλυσε την πολιτική που θα ακολουθούσε η κυβέρνησή του. Την επομένη – 23 Μαρτίου 1880 – η εφημερίδα *Πρωία*, όργανο του Δηλιγιάννη, σχολίασε επικριτικά την αγόρευση με το παρακάτω άρθρο που δημοσίευσε στην πρώτη της σελίδα.

Ὁ κ. πρωθυπουργὸς κατὰ τὴν χθεσινὴν ἀπὸ τοῦ βήματος ἀγόρευσίν του καλὸν ἐνόμισε νὰ σύρῃ κάπως τὴν αὐλαίαν· τοῦτο παρατηροῦντες δὲν ἐννοοῦμεν τὸ *ἀδιέξοδον*· καὶ τὰ περὶ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν μερίδων περὶ τοῦτο, ἡ διάνοια ἐν τοῖς ῥήμασι τούτοις εἶναι ταπεινή, ἐννοοῦμεν τὴν ἀποστροφὴν αὐτοῦ πρὸς τὴν Βουλὴν περὶ τῆς ἐξωτερικῆς τῆς Ἑλλάδος πολιτικῆς. Ὁ τοῦ ὑπουργείου προϊστάμενος ἀξιοῖ ὅτι ἡ Ἑλλὰς ὀφείλει νὰ ἔχῃ ἐξωτερικὴν πολιτικὴν σαφῆ, δεδηλωμένην, ἀποκλειστικότητος τέλος πάντων πολιτικήν.

Βεβαίως τὸ ἑλληνικὸν δημόσιον δὲν ἠγνόει τὰς πολιτικὰς θεωρίας, καθ' ἃς ἡ Ἑλλὰς δεσμόχειρ ὀφείλει ἐν τῇ Ἀνατολῇ νὰ παρέχῃ *δωρεὰν* χωροφύλακος ὑπηρεσίαν· ἤδη, ὅμως, μανθάνει τὸ πρῶτον ταῦτα κηρυσσόμενα ἀπὸ τοῦ βήματος. Ἡ πολιτικὴ τῆς ἀποκλειστικότητος εἶναι πολιτικὴ ἀγνώμων, ὀλεθρία καὶ ἔνοχος.

«Οἱ ὄντες ὑπὲρ τοῦ νομοθετικοῦ συστήματός μου θὰ ὦσι καὶ ὑπὲρ τῆς ἐμῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς», εἶπεν ὁ κ. Τρικούπης, τοὐτέστιν ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς τῆς συμμαχικῆς ἀποκλειστικότητος.

Τίνα, ὅμως, ὑπαινίττονται ἐξωτερικὴν πολιτικὴν εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς ὁποίας καὶ μόνης ὀφείλει ἡ Ἑλλὰς νὰ ριφθῇ les yeux bandés;

Πρέπει νὰ ἐρωτηθῇ ὁ τῆς ἀποκλειστικῆς πολιτικῆς θεράπων, ὅπως ἔτι σαφέστερον λαλήσῃ.

Καὶ τίνα καλὰ ὑπόσχεται εἰς τὸ Ἔθνος ἐὰν τοῦτο στέρξῃ ν' ἀπαρνηθῇ ἑαυτό, ἀναλαμβάνον τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ χωροφύλακος; Πρέπει νὰ ἐρωτηθῇ ὁ αὐτὸς ἵνα κατηγορηματικῶς ἀπαντήσῃ.

Ὡς οἱ ἀναγνῶσται βλέπουσι δὲν πρόκειται νῦν περὶ ἀροτήρων βοῶν, ἀλλὰ περὶ ζητήματος παμμεγίστου ἐφ' οὗ καλοῦνται οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Ἔθνους ν' ἀποφανθῶσιν, ἐὰν συντάσσωνται μετὰ τῶν ἀγωνιζομένων, ὡς εἴπομεν ἄλλοτε, νὰ προσθέσωσι τὸ μικρὸν ἡμῶν ἀκάτιον εἰς τὴν πρύμνην πλοίου, τοῦ ὁποίου ὁ κυβερνήτης μᾶς προβάλλει νὰ μᾶς ἐξαγάγῃ, δωρεὰν τῆς Μεσογείου.

«Ἀνόρθωσιν τοῦ νόμου ζητεῖ ἡ κοινωνία»

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Στις 3 Μαρτίου 1882 ο Χαρ. Τρικούπης σχημάτισε κυβέρνηση και στις 4 Μαρτίου με αγόρευσή του περιέγραψε την πολιτική που θα ακολουθήσει. Το κείμενο της αγόρευσής του προέρχεται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Θ΄, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίασις 29 (4.3.1882), σ. 165-167 και έχει ως εξής:

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (Πρωθυπουργός). Εἰς τὴν ἔγγραφον μου ἀνακοίνωσιν, κύριοι, περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ νέου ὑπουργείου, ὀφείλω νὰ προσθέσω ὀλίγας λέξεις πρὸς τὴν Βουλήν, ἧς τὴν γνώμην τὸ Στέμμα ἐνόμισεν ὅτι ἱκανοποιεῖ καλοῦν ἡμᾶς εἰς τὰ πράγματα. Ἡ γνώμη τῆς Βουλῆς εἶναι γνωστή, καίτοι εἰσέτι δὲν ἤρξατο αὕτη τῶν ἐπισήμων αὐτῆς ἐργασιῶν, εἶναι γνωστὴ ἐκ τῶν ἐκλογῶν κατὰ τὰς ὁποίας παρέστημεν πάντες καὶ ἀνελάβομεν ὑποχρεώσεις ἀπέναντι τῆς κοινωνίας πανδήμους, εἶναι γνωστὴ καὶ ἐκ τῶν ἐξελέγξεων τῶν ἐκλογῶν κατὰ τὰς ὁποίας ἐφάνη ἡ ἰδέα τὴν ὁποίαν περὶ τῶν πραγμάτων τῆς Πολιτείας εἶχεν οὐχὶ ἡ ἐπίσημος Βουλή, ἀλλὰ τὰ μέλη τῆς Βουλῆς τὰ ὁποῖα σήμερον ἀπαρτίζουσιν αὐτήν. Ποία δὲ εἶναι ἡ γνώμη αὕτη; Ἡ γνώμη αὕτη συνοψίζεται εἰς ὀλίγας λέξεις: ἡ ἀνόρθωσις τοῦ νόμου. Τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ νόμου ζητεῖ παρ' ἡμῶν ἡ κοινωνία σήμερον. Ἡ κοινωνία ζητεῖ φραγμοὺς κατὰ πάσης αὐθαιρεσίας, κατὰ πάσης ὑπερβασίας, κατὰ τῶν ὑπερβασιῶν τῆς Κυβερνήσεως, κατὰ τῶν ὑπερβασιῶν παντὸς ἰσχύοντος καὶ κατὰ τῶν ὑπερβασιῶν τῆς Βουλῆς, ζητεῖ τοὐτέστιν ἡ κοινωνία, ὅπως διὰ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ὑπαρχόντων νόμων καὶ διὰ τῆς ψηφίσεως νέων νόμων, ἂν οἱ ὑπάρχοντες εἶναι ἀτελεῖς, περιορισθῇ ἑκάστη ἐξουσία ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν δικαιωμάτων αὐτῆς. Ὅπου ἐν τῷ παρελθόντι ἐξουσία τις ὑπερέβη τὰ δικαιώματα αὐτῆς, ἡ ἐγγύησις, ἣν οἱ νόμοι παρέχουσι τῇ κοινωνίᾳ ἡ τιμωρία πρέπει νὰ πραγματοποιηθῇ, καὶ τὴν πραγματοποίησιν ταύτην ἀπαιτεῖ παρὰ τῆς Βουλῆς ἡ κοινωνία. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο τῆς Βουλῆς ἡ Κυβέρνησις κατὰ τὰ κοινοβουλευτικὰ νόμιμα ἔχει ἴδια καθήκοντα καὶ τὰ καθήκοντα ταῦτα θέλει ἐπιτελέσει πλήρη καὶ ἀνεπιφυλάκτως. Αἱ περιστάσεις, ἐν αἷς διατελεῖ τὸ Κράτος, εἶναι τοσοῦτον σπουδαῖαι, ὥστε εἴπέρ ποτε σήμερον ἀπαιτεῖται τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ βαδίζομεν, νὰ εἶναι ἀσφαλές, καὶ δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀσφαλές, ἐὰν φανῇ οἱοσδήποτε, ἀλλὰ πρὸ πάντων, ἐὰν φανῇ ἡ Βουλὴ μὴ ἔχουσα τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐπιτελέσῃ ἁπάσας αὐτῆς τὰς ὑποχρεώσεις, ὅπως περιβάλῃ τὰς ἐν τῷ νόμῳ ἀναγεγραμμένας ἐγγυήσεις διὰ πλήρους τοῦ κύρους. Αἱ κυβερνήσεις ἐν κοινοβουλευτικῇ πολιτείᾳ ἐξασκοῦσιν ἐξουσίαν μεγίστην, διότι, ἂν ἡ Κυβέρνησις μὴ περιορισθῇ ἐντὸς τοῦ κύκλου, ὃν ὁ νόμος ὁρίζει εἰς τὴν ἁρμοδιότητα αὐτῆς, τὰ ἐπακόλουθα εἶναι σπουδαιότατα, ἀφοῦ ὅ,τι δήποτε καὶ ἂν πράξῃ ἡ Βουλὴ κατόπιν, δὲν δύναται νὰ ἀποφύγῃ τὰς συνεπείας τῆς τοιαύτης ἐνεργείας. Ἐκ τῶν ὑπερβασιῶν γεννῶνται δικαιώματα τρίτων, καὶ ἂν ταῦτα μὴ ἀναγνωρισθῶσιν ἐπέρχεται ἀδικία, διότι οἱ ἰδιῶται δὲν ἔχουσι τὰ μέσα, ἵνα ἀντιταχθῶσιν εἰς τὰ γενόμενα καὶ ἀναγκάζονται νὰ ὑποκύπτωσιν εἰς αὐτά, θὰ ἐζημιοῦντο ἄρα ἀδίκως ἐὰν ἔβλεπον ἀκυρουμένας τὰς πράξεις, ἃς δὲν ἐνήργησαν, ἀλλ' εἰς ἃς ἐνέχονται τὰς συνεπείας. Ἀλλὰ πόσῳ σπουδαιότερον δὲν ἀποβαίνει τοῦτο, ὅταν δὲν περιορίζηται ἡ ὑπερβασία εἰς τὰς ἐσωτερικὰς σχέσεις τοῦ Κράτους, ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὰς ἐξωτερικὰς σχέσεις αὐτοῦ; Ἐὰν τὸν ἰδιώτην πολίτην Ἕλληνα σεβομένη ἡ Βουλή, ἀναγκάζηται νὰ ἀναγνωρίζῃ τὰς συνεπείας ἑκάστης, καθ' ὑπέρβασιν ἐξουσίας κυβερνητικῆς πράξεως, πόσῳ μᾶλλον δὲν εἶναι δεσμευμένη, ὅταν ἡ ὑπερβασία ἐπήνεγκε τὰς συνεπείας αὐτῆς ἀπέναντι ξένων; Ἀδύνατος εἶναι τότε καὶ διὰ τὴν Βουλὴν καὶ διὰ τὸ Ἔθνος πᾶσα ἐνέργεια ἐπανορθωτική· ὀφείλει τὸ Ἔθνος νὰ ἀποδεχθῇ τὰ γενόμενα, ὀφείλει νὰ τὰ δεχθῇ ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ἐν εὐπρεπείᾳ, διότι ἀπέναντι τῶν ξένων ἔταξεν ὡς ἀντιπρόσωπον καὶ πληρεξούσιον αὐτοῦ τὴν Κυβέρνησιν, ἀνάρμοστον δ' εἶναι νὰ ἀποκηρύττῃ τὴν ὑπογραφήν, ἧς ἐπηγγέλθη ἐκ προνομίων ὅτι θὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ κῦρος. Ἀπέναντι τῆς τοιαύτης τῆς Κυβερνήσεως ἐξουσίας τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα δύο ἰδίως ἔθηκεν ἐγγυήσεις, πρώτην, ὅτι αἱ κυβερνήσεις προέρχονται ἐκ τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς· εἰς τὴν Βουλὴν ἀπόκειται νὰ χορηγῇ τὴν ἐμπιστοσύνην αὐτῆς εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἐγγυῶνται ἐκ τῶν προηγουμένων αὐτῶν ὅτι δὲν θέλουσι τῆς ἐμπιστοσύνης ταύτης καταχρασθῇ. Ἔχουσιν ἐκ τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος οἱ βουλευταὶ καὶ ἄλλην ἐξουσίαν, ἔχουσι τὴν ἐξουσίαν, κατόπιν τῶν γενομένων νὰ τιμωρῶσιν εἰς παραδειγματισμὸν καὶ εἰς σωτηρίαν τοῦ πολιτεύματος ἐν τῷ μέλλοντι. Εἴχομεν μέχρι τοῦδε κυβέρνησιν, ἐκ τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς προελθοῦσαν· πῶς ἡ Κυβέρνησις διεχειρίσθη τὸ τῆς ἐμπιστοσύνης ταύτης, ἔργον τῆς Βουλῆς θὰ εἶναι νὰ τὸ ἐξετάσῃ. Ἀλλ' ἐξετάζουσα αὐτὸ θὰ ἔχῃ βεβαίως ὑπ' ὄψιν ὅτι μόνη ἡ αὐστηρότης δύναται νὰ διασώσῃ κατὰ τὰς παρούσας δυσχερεῖς περιστάσεις, τὸ Κράτος ἀπὸ τοῦ κινδύνου, ὅπως καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἀποδειχθῶσι φροῦδαι αἱ ἐλπίδες τῆς Βουλῆς ἐπὶ τὰς κυβερνήσεις. Τὰ ἔργα, ἅτινα θέλουσιν ἐπιβληθῇ εἰς τὴν Κυβέρνησιν, τὴν ὁποίαν

θὰ περιβάλῃ ἡ Βουλὴ διὰ τῆς ἐμπιστοσύνης της εἶναι τοσοῦτον σπουδαῖα, ὥστε οὐδεμίαν δύναται αὕτη εὐσυνειδήτως νὰ παραλείψῃ ἐγγύησιν, ὅτι τὰ ἔργα ταῦτα θέλουσιν ἐπιτελεσθῆ μετὰ πάσης εὐσυνειδησίας. Ποία εἶναι ἡ πολιτική, ἣν σήμερον κυβέρνησις ἑλληνικὴ ὀφείλει νὰ ἀκολουθήσῃ; Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις σήμερον εὑρίσκεται ἀπέναντι καταστάσεως ἐσωτερικῆς, οὐχὶ εὐαρέστου· παράλυσις εἰς πάντας τοὺς κλάδους τῆς ὑπηρεσίας. Ἀλλ' αἱ δυσχέρειαι ἐκ τούτου δὲν εἶναι αἱ μεγαλύτεραι, διότι ταῦτα δὲν προσβάλλουσι τὰς ρίζας τοῦ ἐθνισμοῦ ἡμῶν καὶ ἐνέργεια σύντονος καὶ συστηματικὴ δύναται νὰ ἐπανορθώσῃ τὰ κακῶς ἔχοντα. Οἱ κίνδυνοι οἱ μεγάλοι τῆς Ἑλλάδος εἶναι πέριξ ἡμῶν, ἐκτὸς ἡμῶν. Ἡ κατάστασις τῆς Ἀνατολῆς εἶναι ἐκείνη, ἥτις ἐπιβάλλει εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὰς μεγίστας τῶν ὑποχρεώσεων. Ἐὰν ἠδύνατο σήμερον ἡ Ἑλλὰς νὰ ἀφιερώσῃ ἀποκλειστικῶς ἅπασας αὐτῆς τὰς δυνάμεις εἰς τὰς ἐσωτερικὰς αὐτῆς πληγάς, ἡ θεραπεία τῶν κακῶν, τῇ συμπράξει τῆς Βουλῆς, θὰ ἦτο σχετικῶς εὐχερής· ἀλλ' ὅ,τι καθιστᾷ τὰ πράγματα δεινότατα εἶναι ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τῆς τοιαύτης ἐσωτερικῆς ἡμῶν καταστάσεως ὀφείλομεν νὰ ἀσχοληθῶμεν ἰδίως, οὐχὶ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ἡμῶν πράγματα, ἀλλ' εἰς τὴν κατάστασιν τῶν πέριξ ἡμῶν χωρῶν, ἐξ ὧν ὁ ἑλληνισμὸς ἀπεκδέχεται τὸ μέλλον αὐτοῦ. Ἡ κατάτασις τῆς Ἀνατολῆς εἶναι ἐπισφαλής, οἱαδήποτε δ' ἂν ᾖ τῶν νῦν ἀνωμαλιῶν ἡ ἔκβασις εἶναι βέβαιον, εἶναί τι, ὅπερ δὲν ἐπιδέχεται ἐν τοῖς πολιτικοῖς ὑπολογισμοῖς ἀμφιβολίαν, ὅτι ταχεῖα θέλει εἶσθαι ἡ κρίσις τῶν πέριξ ἡμῶν πραγμάτων, καὶ ἂν ἐν τῇ κρίσει ταύτῃ εὑρεθῶμεν ἡμεῖς ἀπαράσκευοι, θέλομεν ἀπολέσει ὅ,τι ἀνήκει εἰς ἡμᾶς· καὶ ἀπολλύοντες ὅ,τι ἀνήκει εἰς ἡμᾶς ἐκτὸς ἡμῶν, θὰ ἀπολέσωμεν ὅ,τι ἀνήκει εἰς ἡμᾶς καὶ ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ Βασιλείου. Πρόκειται, κύριοι, περὶ τῶν ὅλων, καὶ ἀπέναντι τοιαύτης καταστάσεως τὸ ἐσωτερικὸν ζήτημα ἔχει σπουδαιότητα μεγαλυτέραν ἐκείνης, ἣν θὰ εἶχεν, ἐὰν τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα ἦσαν ὁμαλά· διότι ἡ ἐσωτερικὴ ἀποκατάστασις εἶναι ἡ βάσις ἐφ' ἧς θὰ στηριχθῶμεν, ἵνα ἐνεργήσωμεν καὶ ἐξωτερικῶς. Εἰς θυσίας θὰ ὑποβληθῇ τὸ Ἔθνος μεγίστας, εἰς θυσίας, χάριν τῆς παρασκευῆς τῶν δυνάμεων αὐτοῦ κατά τε ξηρὰν καὶ θάλασσαν· ὀφείλει δὲ τὰς θυσίας ταύτας ψηφίζουσα ἡ Βουλή, νὰ φροντίσῃ ὅπως ἀνταποκριθῶσι πρὸς τοὺς σκοπούς, πρὸς οὓς γίνονται, καὶ ὅπως αἱ ἐπαγγελίαι τῶν κυβερνήσεων περὶ ἐκπληρώσεως τῶν σκοπῶν τούτων μὴ εἶναι ἐπαγγελίαι ματαιωθησόμεναι. Ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν, ἄρα, καὶ ναυτικῶν παρασκευῶν τῆς χώρας, καθῆκον ἔχει ἡ νέα κυβέρνησις νὰ ἀσχοληθῇ ἀνενδότως· ἀλλ' ἵνα δυνηθῇ νὰ πράξῃ τοῦτο ἔχει ἀνάγκην ἀπόλυτον εἰρήνης· ἔχει ἀνάγκην τὸ κράτος τῆς εἰρήνης, οὐχὶ χάριν τῶν ἀπολαύσεων, ἃς αὕτη ἐπιτρέπει, οὐδὲ καὶ χάριν ὅσων ὑπόσχεται ἡ εἰρήνη εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας, ἔχει ἀνάγκην μᾶλλον ἀπαραίτητον τῆς εἰρήνης, ἵνα δυνηθῇ ὑπὸ τὴν αἰγίδα αὐτῆς νὰ παρασκευασθῇ πρὸς τὴν ἄμυναν τῆς χώρας πρὸς τὴν ἄμυναν τοῦ ἑλληνισμοῦ, διότι χώρα ἑλληνικὴ δὲν εἶναι τὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδος οὔτε ἐπὶ τῆς Ὄρθρυος οὔτε κατὰ τὴν Ἐλασσῶνα· ὅρια τοῦ Βασιλείου ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἀμύνης εἶναι αὐτὰ τὰ ὅρια τοῦ ἑλληνισμοῦ. Τὴν εἰρηνικὴν ἄρα πολιτικὴν ὀφείλει ν' ἀσπασθῇ ἐν τοιαύτῃ ἐννοίᾳ ἡ Κυβέρνησις· ὀφείλει νὰ ἐπιδιώξῃ τὰς ἀγαθὰς σχέσεις πρὸς πάσας τὰς ξένας Δυνάμεις, ἰδίως δὲ ὀφείλει νὰ ἐπιδιώξῃ τὰς ἀγαθὰς σχέσεις πρὸς τὴν γείτονα Δύναμιν. Αἱ ἀγαθαὶ σχέσεις πρὸς τὴν γείτονα Δύναμιν εἶναι ἓν τῶν μέσων δι' ὧν δύναται ἄριστα νὰ ἐνισχυθῇ ὁ ἑλληνισμὸς διὰ τοὺς ἀγῶνας, οὓς παρασκευάζουσιν εἰς αὐτὸν ἄλλοι, καὶ αἱ φιλικαὶ αὗται σχέσεις σήμερον ἐλπίζομεν ὅτι εἶναι μᾶλλον κατορθωταὶ ἢ ἄλλοτε, διότι σήμερον ἔχομεν ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν συμπολίτας ἐκ τοῦ Ἔθνους ἐκείνου τοῦ γείτονος καὶ ἔχομεν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Βουλῇ συναδέλφους ἐξ αὐτοῦ παρακαθημένους ἐνταῦθα ἐπ' αἰσίοις. Διὰ τῆς εἰρηνικῆς ἐν γένει πολιτικῆς, διὰ τῆς φιλικῆς πρὸς τὰς ξένας Δυνάμεις συμπεριφορᾶς καὶ ἰδίως πρὸς τὴν γείτονα Δύναμιν, θὰ ἀποκτήσωμεν τὴν θέσιν, ἥτις εἶναι ἀναγκαία, ἵνα δυνηθῶμεν νὰ ἑτοιμάσωμεν τὰς δυνάμεις ἡμῶν ὅσον ἔνεστι τάχιον, ἵνα μὴ εὑρεθῶμεν ἀπαράσκευοι ἐν τῇ ὥρᾳ, καθ' ἣν ἤθελε παύσει ἡ εἰρήνη ὑφισταμένη οὐχὶ ἐξ ἐνεργείας ἡμῶν, οἵτινες ἔχομεν ἀνάγκην αὐτῆς ἐπὶ πολὺν χρόνον, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐνεργείας ἄλλων, μόνος δὲ κίνδυνος εἶναι, μὴ παύσῃ, πρὶν δυνηθῶμεν νὰ συμπληρώσωμεν τὴν παρασκευήν. Ἐν τῇ εἰρηνικῇ ταύτῃ πολιτικῇ θὰ εὕρωμεν τὴν εὐκαιρίαν, ὅπως συντάξωμεν τὰς δυνάμεις ἡμῶν κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν, ἐπαυξήσωμεν δὲ κατὰ τὸ ἐφικτὸν καὶ τὰς ἐσωτερικὰς τῆς χώρας δυνάμεις, φέροντες αὐτὴν ὅσον ἔνεστι εἰς τὸ ὕψος τοῦ σημερινοῦ τῆς Εὐρώπης πολιτισμοῦ, δίδοντες ὥθησιν εἰς τὰ τῆς συγκοινωνίας καὶ εἰς πάντα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ὑλικὴν πρόοδον, ἥτις ἀποτελεῖ τὰ νεῦρα τῆς ἐθνικῆς ἐνεργείας. Ὀφείλομεν ἰδίως νὰ δώσωμεν πᾶσαν ἡμῶν τὴν προσοχὴν εἰς τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν. Εἶναι αὕτη οὐχὶ εὐάρεστος, εἶναι τοιαύτη, ὥστε οὐχὶ εὐκόλως δυνάμεθα ἐν τῷ παρόντι νὰ ἐπιζητήσωμεν τὴν βάσιν τῆς καλῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως, τὸ ἰσοζύγιον τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἀλλ' οὐδὲν ἔχει τὸ ἀπελπιστικόν. Ἐὰν ἡ γενικὴ τοῦ Κράτους πολιτικὴ εἶναι τοιαύτη, ὁποίαν διέγραψα, δυνάμεθα διὰ καταλλήλου τῶν οἰκονομικῶν ἡμῶν πραγμάτων διευθετήσεως νὰ ἐπιτύχωμεν οὐχὶ ἀμέσως, ἀλλ' ἐν χρόνῳ οὐχὶ πόρρω ἀπέχοντι, τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἰσοζυγίου ἐν τῷ προϋπολογισμῷ. Ὅ,τι πρέπει νὰ ἐπιζητῶμεν σήμερον εἶναι οὐχὶ ἐπίδειξις πλαστοῦ ἰσοζυγίου, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐπιζητῶμεν σήμερον ἐν τῇ πολιτικῇ τοῦ

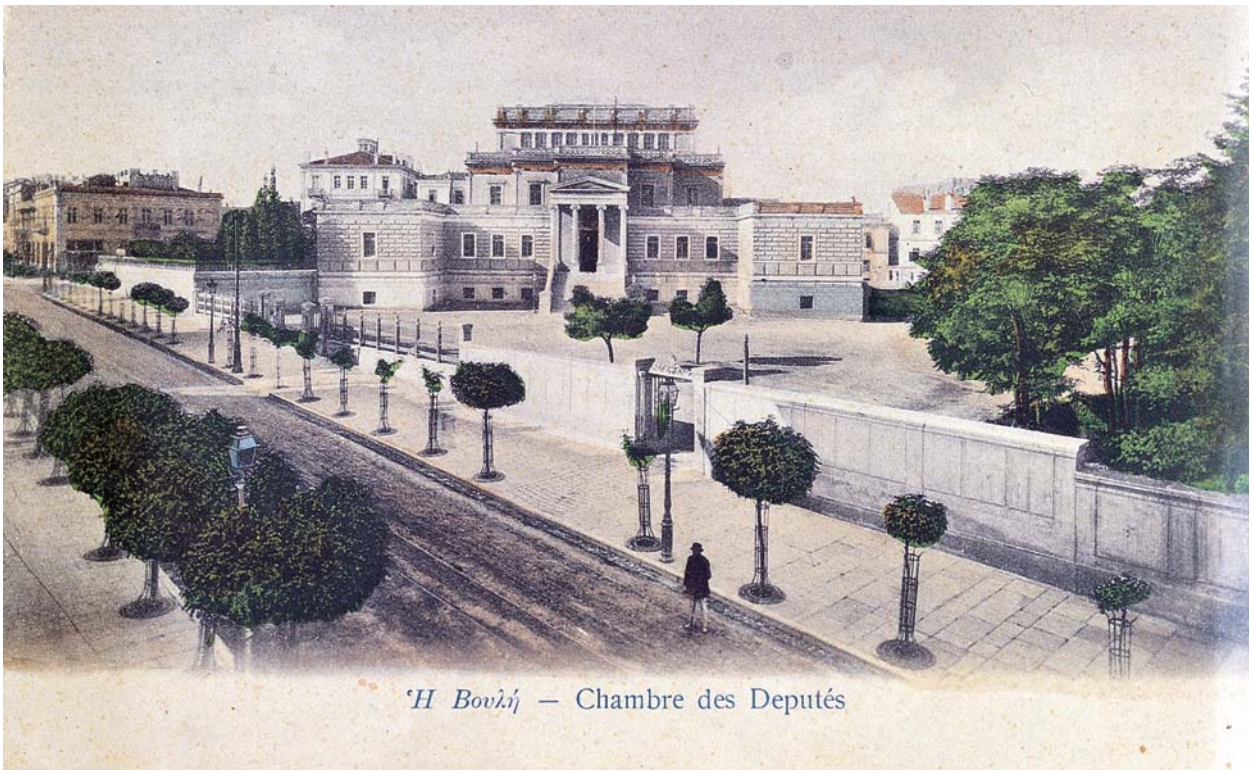

Παλαιά Βουλή. Έγχρωμο λιθογραφημένο δελτάριο. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο. Στις 15 Αυγούστου 1858 ετέθη ο θεμέλιος λίθος του Νέου Βουλευτηρίου (Παλαιά Βουλή), που ανεγέρθηκε με σχέδια του Γάλλου αρχιτέκτονα François Louis Florimond Boulanger, τα οποία μετά τον θάνατό του τροποποιήθηκαν από τον Παναγή Κάλκο. Στις 11 Αυγούστου 1875 εγκαινιάστηκε το κτίριο με τον Λόγο του Θρόνου που εκφώνησε ο Γεώργιος Α΄. Οι εργασίες της Βουλής συνεχίστηκαν στην παρακείμενη «παράγκα» ώς τις 3 Νοεμβρίου 1875, που η Βουλή άρχισε να συνεδριάζει κανονικά στο Νέο Βουλευτήριο. Όταν η Βουλή μεταφέρθηκε το 1935 στα Παλαιά Ανάκτορα, το κτίριο στέγασε το Υπουργείο Δικαιοσύνης ώς το 1962, που εγκαταστάθηκε το Εθνικό και Ιστορικό Μουσείο.

Κράτους τὴν ὁδὸν ἥτις θέλει φέρει ἀφεύκτως εἰς τὸ ἰσοζύγιον, ἐὰν ἐμμείνωμεν ἀκραδάντως ἐν αὐτῇ ὀφείλομεν ἐν τῇ διαρρυθμίσει τῶν οἰκονομικῶν νὰ ἐπιζητήσωμεν αὐτὴν διὰ τῆς ὅσον ἔνεστι ἐλαττώσεως τῶν δαπανῶν, ἐπιτρεπούσης, ὅμως, πλήρη τὴν ἀνάπτυξιν τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς χώρας, ἀλλ' ὀφείλομεν κυρίως νὰ ἀποβλέπωμεν εἰς τὴν διὰ τῆς αὐξήσεως τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, τῶν πόρων τοῦ Ἔθνους ἐπαύξησιν καὶ τῶν πόρων τοῦ Κράτους. Τοῦτο εἶναι τὸ μέγα ἔργον, εἰς ὃ ὀφείλει νὰ ἀφιερωθῇ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις. Δὲν εἶναι ζήτημα λογιστικὸν τὸ ζήτημα τοῦ προϋπολογισμοῦ, δὲν εἶναι ζήτημα ἀριθμῶν, οὐδὲ ζήτημα πιστώσεων, δὲν εἶναι ζήτημα αὐξήσεως ἢ ἐλαττώσεως κεφαλαίων καὶ ἄρθρων τοῦ προϋπολογισμοῦ· τὸ ζήτημα τοῦ ἰσοζυγίου ἐν τῷ προϋπολογισμῷ εἶναι ζήτημα κοινωνικὸν καὶ πολιτικόν· ἐὰν τὴν πολιτικὴν ἡμῶν ἔχωμεν ἠθικήν, ἔχωμεν εὐσταθῆ πρὸς τὰς ἰδέας τὰς ὁποίας ἀναγνωρίζομεν ὡς ὀρθάς, θέλομεν δυνηθῆ νὰ ἐπιτρέψωμεν εἰς τὸ Κράτος νὰ προαγάγῃ ἑαυτὸ καὶ τοῦτο ἐν μέτρῳ μεγαλυτέρῳ ἢ τὰ ἄλλη κράτη τῆς Εὐρώπης τὰ συγχρόνως μεθ' ἡμῶν βιοῦντα· ἡ Ἑλλὰς εὑρίσκεται ἔτι ἐν τοῖς σπαργάνοις καὶ πᾶσα ἡ ἀνάπτυξις αὐτῆς εἰσέτι δὲν ἐπραγματώθη. Δὲν διατελοῦμεν εἰς τὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν διατελοῦσι τὰ κράτη, τὰ ὁποῖα ζῶσιν ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ καὶ τῷ πολιτισμῷ πρὸ αἰώνων· ἡμεῖς σήμερον ἀρχόμεθα ποιοῦντες χρῆσιν τῶν οἰκονομικῶν στοιχείων τοῦ Ἔθνους, διὰ τῆς ἐνισχύσεως ἄρα, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν καὶ Κυβέρνησις καὶ Βουλὴ εἰς τὰς δυνάμεις τὰς παραγωγικὰς τοῦ Κράτους, ἔχομεν νὰ ἐλπίζωμεν πολὺ μεγαλύτερα ἀποτελέσματα ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἡ τοιαύτη ἐνίσχυσις ἀποφέρει εἰς ξένα κράτη. Διὰ τοῦτο πᾶσα θυσία τὴν ὁποίαν ἠθέλομεν ζητήσει παρὰ τῆς Βουλῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐνισχύσεως τῶν βιομηχανικῶν δυνάμεων τοῦ τόπου, τῆς συγκοινωνίας καὶ πάντων τῶν μέσων, δι' ὧν προάγεται ἡ ὑλικὴ δύναμις, ἔχω τὴν πεποίθησιν, ὅτι θέλει ἐπιψηφισθῆ προθύμως παρὰ τῆς Βουλῆς καὶ ὅτι ἡ Βουλὴ θέλει μᾶς χορηγήσει καὶ ὡς πρὸ τοῦτο τὴν ἐμπιστοσύνην, τὴν ὁποίαν ἀπεκδεχόμεθα παρ' αὐτῆς καὶ ἐπὶ πάντων τῶν ἄλλων. Καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις κλάδοις τῆς ὑπηρεσίας, οἵτινες δὲν εἶναι ὀλιγώτερον σπουδαῖοι τοῦ στρατιωτικοῦ καὶ ναυτικοῦ κλάδου, ὅπως καὶ τοῦ οἰκονομικοῦ, θέλομεν ὑποβάλει εἰς τὴν Βουλὴν τὰ μέτρα δι' ὧν ἐλπίζομεν ὅτι καὶ τὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τὰ τῆς

ἐκκλησίας θέλουσι διαρρυθμισθῆ δεόντως. Ἰδίως περὶ ἧν ὀφείλομεν νὰ ἀσχοληθῶμεν ἤδη ἀμέσως ἀπὸ τῶν πρώτων βημάτων, εἰς τὰ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν νέων ἐπαρχιῶν· αἱ ἐπαρχίαι ἐκεῖναι διατελοῦσιν ἐν ἐκρύθμῳ καταστάσει, ἐν καταστάσει ἀρχετύπῳ, τοὐτέστι διοικοῦνται ἄνευ νόμων. Ἐξεδόθησαν παρὰ τῆς Κυβερνήσεως διατάγματα κανονίζοντα τὰ τῆς νομοθεσίας ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις, διατάγματα ἄκυρα, οὐδεμίαν ἔχοντα ἢ δυνάμενα νὰ ἀποκτήσωσιν ἰσχύν, ἐπομένως εὑρισκόμεθα ὡς πρὸς αὐτὰς διοικητικῶς ἀπέναντι τοῦ χάους. Καὶ πρῶτον καθῆκον τῆς Κυβερνήσεως σήμερον εἶναι νὰ ζητήσῃ παρὰ τῆς Βουλῆς, ὅπως κανονίσῃ τὰ τῆς ἐνόμου καταστάσεως τῶν χωρῶν ἐκείνων. Πρὶν ἢ δοθῇ ἔννομον ἔδαφος εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς κυβερνήσεως αὐτόθι, νομίζω ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὴν Βουλὴν νὰ ἐπιληφθῇ οὐδεμιᾶς ἄλλης ἐργασίας. Ὀφείλομεν εἰς τοὺς νέους ἡμῶν συμπολίτας νὰ παράσχωμεν τὸ μέγιστον τῶν εὐεργετημάτων τῆς Πολιτείας, τὴν εὐνομίαν, καὶ δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσι βιοῦντες ἐν εὐνομίᾳ ἐκεῖνοι, οἵτινες ἔχουσιν ὡς κανόνα ἐν τῇ διοικήσει αὐτῶν θεσμοὺς παρὰ τὰς διατάξεις τοῦ Συντάγματος ἐπιβληθέντας εἰς αὐτούς. Παρασκευάσαμεν, ἄρα, νομοθετικὸν μέτρον, τὸ ὁποῖον ὑποβάλλομεν εἰς τὴν ἔγκρισιν ὑμῶν, ἀφορῶν εἰς τὴν κανονικὴν διαρρύθμισιν τῶν πραγμάτων τῶν νέων ἐπαρχιῶν· διὰ τοῦ νομοσχεδίου τούτου προτείνομεν τὴν ἐπέκτασιν ἐπὶ τὰς νέας χώρας πάσης τῆς ἐν τῷ λοιπῷ Βασιλείῳ ἰσχυούσης νομοθεσίας, συνάμα δὲ προτείνομεν καὶ πάντα τὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα εἶναι προσωρινῶς ἀναγκαῖα μέχρις οὗ ἐφαρμοσθῶσιν ἐκεῖ τὰ ἐνταῦθα κείμενα. Διότι δὲν ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν ἐγκύρως, ὅτι οἱ ἑλληνικοὶ νόμοι ἰσχύουσιν ἀπὸ ἡμέρας ὡρισμένης ἐν ταῖς νέαις ἐπαρχίαις, ἵνα καὶ οἱ νόμοι οὗτοι ἀμέσως πραγματοποιηθῶσιν· ὡς πρὸς πολλὰ ὑπάρχει ἀνάγκη μέτρων παρασκευαστικῶν τῆς ἐκτελέσεως. Αὐτὴ ἡ δημοτικὴ διοίκησις τῆς χώρας ἀπαιτεῖ δημοτικὴν διαίρεσιν, δημοτικὰς ἐκλογὰς καὶ ἐγκατάστασιν τῶν νέων ἀρχῶν· μέχρι τοῦ χρόνου ἄρα καθ' ὃν θὰ δυνηθῇ νὰ λειτουργήσῃ ὁ νόμος, ἔδει προσωρινῶς νὰ κανονισθῶσι διὰ νόμου τὰ τῆς διοικήσεως τῆς χώρας ἐκείνης, πᾶσαι δὲ αὗται αἱ προσωριναὶ διατάξεις περιλαμβάνονται ἐν τῷ νομοσχεδίῳ, τὸ ὁποῖον ὑποβάλλομεν σήμερον εἰς ὑμᾶς.

Πλὴν τούτου ὑποβάλλομεν εἰς τὴν Βουλὴν σήμερον καὶ ἕτερον νομοσχέδιον, ἀφορῶν εἰς τὴν διαρρύθμισιν τῶν σχέσεων ἡμῶν ὡς πρὸς τὰς νέας χώρας ἀπέναντι τῶν ξένων Δυνάμεων, τοὐτέστιν ὑποβάλλομεν εἰς τὴν Βουλὴν τὴν σύμβασιν περὶ τῶν νέων συνόρων.

Ὁ κύριος ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὑπουργὸς θὰ ὑποβάλῃ εἰς τὴν Βουλὴν νομοσχέδιον περὶ πιστώσεως διὰ τὸν τρέχοντα μῆνα καὶ περὶ κανονισμοῦ τῶν δαπανῶν διὰ πιστώσεως διὰ τοὺς δύο τελευταίους μῆνας, καὶ τὸ νομοσχέδιον τοῦτο εἶναι ἐπίσης ὅπως καὶ τὰ ἄλλα ἀναγκαῖον, διότι εὑρισκόμεθα ἐν μηνὶ Μαρτίῳ καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ προβῶμεν νομίμως εἰς οὐδεμίαν δαπάνην.

Ταῦτα εἶναι τὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα σήμερον θέλομεν ὑποβάλει εἰς τὴν Βουλήν. Ἐντὸς λίαν βραχέος χρόνου θέλομεν ὑποβάλει καὶ τὰ ἄλλα μέτρα, τὰ ὁποῖα ὑπαγορεύονται ἐκ τοῦ συστήματος τῶν ἰδεῶν ἡμῶν. Ἔχω δὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ Βουλὴ καὶ εἰς ταῦτα καὶ εἰς ἐκεῖνα θέλει παράσχει εἰς ἡμᾶς πλήρη τὴν συνδρομὴν αὐτῆς. Ἀπέδειξεν ἡ Βουλὴ ὅτι εἶχεν ἐμπιστοσύνην εἰς ἡμᾶς, ἐνόσῳ διετελοῦμεν ἐν ταῖς τάξεσι τῆς Ἀντιπολιτεύσεως· ἐλπίζω δὲ ὅτι καὶ ἡμεῖς, ἐν ταῖς τάξεσιν ἤδη τῆς Συμπολιτεύσεως θέλομεν ἀποδείξει πρὸς τὴν Βουλὴν καὶ πρὸς τὸ Ἔθνος ὅτι αἱ ἐπαγγελίαι ἡμῶν ἦσαν ἀληθεῖς καὶ ὅτι ἐπὶ τῶν ἐπαγγελιῶν ἡμῶν ἐννοοῦμεν νὰ πολιτευθῶμεν, ἐπιδιώκοντες τὴν εὐημερίαν τοῦ τόπου. (Χειροκροτήματα ἔκ τε τῶν βουλευτῶν καὶ τοῦ ἀκροατηρίου).

Χαρίλαος Τρικούπης και Θεόδωρος Δηλιγιάννης

του Βλάση Γαβριηλίδη(;)

Ανυπόγραφο άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 21 Σεπτεμβρίου 1884 με τίτλο «Αἱ κρίσεις μας».

Ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ ἀπετέλει ἄλλοτε τὸ ἄλφα καὶ τὸ ὠμέγα τῆς πολιτικῆς τῶν Ἑλλήνων σοφίας. Ἦτο ἡ ρωμαντικὴ τότε περίοδος, καθ' ἣν ὁ μὲν Κωλέττης ἐτύλισσε τὴν Γαλλίαν ὅλην εἰς τὰς πτυχὰς τῆς φουστανέλλας του, ὁ Μαυροκορδᾶτος εἶχε συγκεντρωμένην ὅλην τὴν ἀγγλικὴν ὁμίχλην ἐπὶ τῶν κυανῶν διόπτρων του καὶ ὁ γέρων Μεταξᾶς ὠρκίζετο εἰς τὸ ὄνομα τῆς Ρωσσίας. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιγενομένης γενεᾶς τῶν πολιτικῶν ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ ἐχρωμάτιζε κυρίως τὰ κόμματα. Ἡ Ἐθνοσυνέλευσις τοῦ 1862 εἶχεν ὑψώσει τὸν ἡγεμονόπαιδα Ἀλφρέδον εἰς δεύτερον Βύρωνα· ἡ Ἑλλὰς ἀνέπνεε μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλφρέδου της· ὁ Γεώργιος αὐτὸς ἦλθεν ὡς ὁ ἀγαπημένος τοῦ Παλμερστῶνος, φέρων ἐπὶ τοῦ στέμματος αὐτοῦ τὴν Ἑπτάνησον· ὁ υἱὸς τοῦ Βέη τῆς Ὕδρας ἐθεωρεῖτο

Νικόλαος Μαυροκορδάτος. Λιθογραφία από την εφ. Το Άστυ *(10. 8. 1886). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Λέων Γαμβέττας. Ξυλογραφία από το περ. Ποικίλη Στοά *του 1884, σ. 257. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

ἐπὶ πολὺ τεμάχιον βράχου ἀγγλικοῦ· τὰ κρητικὰ καὶ ὁ γάμος τοῦ Γεωργίου ἐχρωμάτισαν ἐκ νέου τὰ πολιτικὰ κόμματα· ὁ Κουμουνδοῦρος ἐχαρακτηρίσθη ρωσσίζων· ὁ Δεληγιώργης ἔλαβε τὴν ἀντιρωσσικὴν σημαίαν· ὁ Βούλγαρης ἤρχισε νὰ τὰ ἀνακατώνῃ ὅλα· ὁ Ζαΐμης συνεπάθει πρὸς τὴν Γαλλίαν· γαλλικὰς ἀδυναμίας ἐφαίνετο ἔχων καὶ ὁ κ. Δεληγιάννης. Ἐσχάτως ἀκόμη ὁ κ. Τρικούπης κατὰ τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα μετὰ πολλῆς τέχνης καὶ μείζονος δυνάμεως εἶχεν ὑψώσει τὴν ἀγγλικὴν σημαίαν· ἄλλως τε δὲ καὶ ἡ πρώτη αὐτοῦ πρωθυπουργία, τὸ τελευταῖον βασιλικὸν πραξικόπημα τοῦ 1875, εἶχε διαλαληθῆ ὡς καθαρὰ ἀγγλικὴ ἔμπνευσις. Ἡ ἐν τοῖς Ἀμπελοκήποις συνέντευξις εἶχε διοργανωθῆ, ὡς ἐλέχθη τότε, ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς Πρεσβείας.

Ἡ τελευταία ἀναλαμπὴ τῆς ἀκμαζούσης ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ἦτο ἡ κατὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης τοῦ Μαρτίου, δι' ἧς ἐλύθη τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα· ἐπὶ τῆς συνθήκης ἐκείνης ἐφάνη κατενεχθεὶς ὁ γερμανικὸς γρόνθος· ὁ Κουμουνδοῦρος ὑπελήφθη ὡς ὑποκύψας εἰς τὴν πίεσιν τοῦ τότε πρέσβεως τῆς Γερμανίας Ράδοβιτς. Τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα ἔπρεπε νὰ λυθῇ διὰ τῆς καρδίας τοῦ Γαμβέττα, νὰ ἀποτελέσῃ μέρος τοῦ φιλανθρωποπολιτικοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ προγράμματος τοῦ Γλάδστωνος διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν σιδηρᾶν στεφάνην τῆς ἀμειλίκτου θετικῆς πολιτικῆς του Βίσμαρκ.

Ἔκτοτε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι σχεδὸν δὲν ἔχομεν, οὔτε ἀσκοῦμεν ἐξωτερικὴν πολιτικήν. Τόσον δὲ εἶναι βέβαιον τοῦτο, ὥστε ὁ κ. Τρικούπης, ὁ σπανίως χωριζόμενος τοῦ χαρτοφυλακίου τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, προσήνεγκεν αὐτὸ εἰς τὸν κ. Κοντόσταυλον νὰ τὸ κοιμίσῃ καὶ νὰ κοιμηθῇ ἐπ' αὐτοῦ. Τὸ κέντρον τῆς βαρύτητος τοῦ Ὑπουργείου μετετοπίσθη ἀπὸ τοῦ ἰδανικωτέρου τῶν ὑπουργείων –διὰ τὴν Ἑλλάδα– εἰς τὸ θετικώτερον δι' ὅλα τὰ κράτη – ἀπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν.

Ἡ μετατόπισις αὕτη δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἑλληνικὸν δυστύχημα, δυνατόν, ὅμως, καὶ νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἐθνικὸν εὐτύχημα. Πεντηκονταετίαν ἤσκει ἡ Ἑλλὰς ἐξωτερικὴν πολιτικήν, χωρὶς νὰ κατορθώσῃ τίποτε ἀφ' ἑαυτῆς. Ἡ ἕνωσις τῆς Ἑπτανήσου ἦτο χρυσοῦς καρπός, ὅστις ὡριμάσας ἔπρεπε νὰ πέσῃ, καὶ νὰ πέσῃ ἐντὸς τῆς ἀνοικτῆς ποδιᾶς τῆς Ἑλλάδος ἡ δὲ Θεσσαλία προσηρτήθη ἀκριβῶς ὅταν ἔπαυσεν ἡ Ἑλλὰς νὰ πολιτεύεται καὶ ἤρχισε νὰ στρατεύηται. Ἡ πολιτικὴ τῶν φωνῶν, τῶν αἰσθημάτων, τῶν βεγγαλικῶν, τῶν δικαιωμάτων, ἔπαθεν ὑπὸ χλωρώσεως· αἰωνία ἡ μνήμη της! Ἡ Ἑλλὰς τῇ ὀφείλει τοὺς φιλέλληνας, τὰ ἐθνικὰ δάνεια καὶ τὸν Ναυαρῖνον. Τώρα σφύζει ἡ πολιτικὴ τῆς δυνάμεως, τῶν ἀριθμῶν, τῶν πληθυσμῶν, τοῦ χρήματος. Εἰς τὴν πολιτικὴν αὐτὴν ἡ

Ἑλλὰς – ἐὰν τὴν ἀκολουθήσῃ ἐν ἐπιστημονικῇ συνειδήσει– θὰ ὀφείλῃ τὸ μέλλον της.

Καὶ ἐνταῦθα ἔχομεν τὸ τρυφερὸν σημεῖον τῆς διακρίσεως τῶν δύο πολιτικῶν χαρακτήρων, οἵτινες ἀπὸ τῆς παρελθούσης Τρίτης ἀπασχολοῦσι τὸ Δημόσιον διὰ τῆς *Ἀκροπόλεως*.

Ὁ κ. Τρικούπης συμβαδίζει τροχάδην μὲ τοὺς χρόνους εἰς οὓς ἀνήκομεν· ὁ κ. Δεληγιάννης ἀπ' ἐναντίας χάριν ἀξιοπρεπείας ἀφίνει πάντοτε καὶ προτρέχουσιν οἱ χρόνοι, ἔπεται δὲ αὐτός. Ἐὰν παρέστητε εἰς σκηνὴν θυέλλης ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, καθ' ἣν οἱ πῖλοι ἀναρπάζονται ἀπὸ τῆς κεφαλῆς καὶ ἴδητε ἕνα μὲν διαβάτην, οὗ τὸ κάλυμμα ἐγένετο ἀνάρπαστον, συναγωνιζόμενον μετὰ τοῦ κυλίοντος αὐτὸ ἀνέμου καὶ ἐπὶ τέλους συλλαμβάνοντα αὐτό, ἕτερον δὲ ἀσκεπῆ μένοντα καὶ μορφάζοντα καὶ θέλοντα μὲν νὰ τρέξῃ, ἀλλὰ ἐντρεπόμενον, ἐνῷ ὁ πῖλος λίαν ἀπομακρύνεται, δύνασθε νὰ λάβητε εἰκόνα τῶν περὶ ὧν τὸ ἄρθρον πολιτικῶν μας· ὁ πρῶτος εἶναι ὁ κ. Τρικούπης καὶ ὁ δεύτερος ὁ κ. Δεληγιάννης.

Ὁ κ. Δεληγιάννης θρηνεῖ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν τὸ κέντρον τῆς ἐνεργείας ὑπῆρχεν ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ, φρονῶν ὅτι ἐφ' ὅσον ἡ κατάστασις αὕτη ἐξηκολούθει ὑφισταμένη, ἡ Ἑλλὰς πολλὰ ἠδύνατο νὰ ἐλπίζῃ. Τώρα δέ, ὅτε βλέπει τὸ κέντρον τῆς ἐνεργείας μετατοπισθὲν ἐν Γερμανίᾳ, ζητεῖ δεκαετῆ διατήρησιν τῆς εἰρήνης, ἵνα δυνηθῇ νὰ πράξῃ τι ἡ Ἑλλάς. Τίς θὰ χαρίσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, χάριν τῆς Ἑλλάδος, αὐτὰ τὰ δέκα ἔτη τῆς εὐρωπαϊκῆς εἰρήνης; Καὶ κυρίως εἰπεῖν τὰ δέκα ἔτη εἶναι ὀλίγα, εἶναι ἴσως τὰ ἥμίση ἐκείνων, ὧν τὴν ἀνάγκην βλέπει ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ διὰ τὴν Ἑλλάδα ὁ κ. Δεληγιάννης. Κατὰ τὴν πρώην δεκαετίαν πρόκειται ν' ἀναρρώσῃ ἡ Ἑλλάς, πρόκειται ὁ «λαὸς νὰ ἐπιδοθῇ μετὰ πλείονος ζήλου εἰς τὴν ἐργασίαν, ν' ἀποταμιεύσῃ οἰκονομίας καὶ τότε δύναται μετὰ 8-10 ἔτη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν προτέραν σχετικῶς ἀνθηρὰν οἰκονομικὴν αὐτοῦ κατάστασιν». Μετὰ δεκαετίαν, δηλαδή, ἡ Ἑλλὰς θὰ εὑρεθῇ εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ 1874, ἔτους ἀθλίου οἰκονομικῶς, ἕνεκα τῶν λαυριακῶν καὶ πολιτικῶς ἕνεκα τῶν στηλιτικῶν, μὲ τὸν τότε προϋπολογισμὸν τῶν 40 ἑκατομμυρίων, μὲ τοὺς δεκακισχιλίους ἄνδρας Στρατοῦ χωρὶς ὁδούς, χωρὶς σιδηροδρόμους, χωρὶς οὐδεμίαν ναυτικὴν παρασκευήν, μὲ τὴν δεκάτην της, τὰ δύο τρίτα τοῦ τωρινοῦ ἐμπορίου της καὶ τὰ ἥμίση τῆς βιομηχανίας της. Καὶ μετὰ τὴν ὀπισθοχώρησιν αὐτὴν θὰ ἑτοιμασθῇ διὰ νὰ ἐλπίσῃ ἐξωτερικῶς κάτι ἔστω καὶ ἀπὸ τὴν Γερμανίαν αὐτήν.

Ἀλλ' ὁ κ. Τρικούπης εἶναι εἰς τοῦτο ἀκριβῶς ἀντίπους τοῦ κ. Δεληγιάννη· ὁ εἷς εἶναι ὑποχωρητικός· ὁ ἄλλος διασκελίζει τὸ ἔδαφος, ὡς μανιώδης· ὁ εἷς παρατηρεῖ μετ' εὐλαβείας δεξιᾷ, ἀριστερᾷ, ἐμπρός, ὀπίσω· ὁ ἄλλος βλέπει ὅλον ἐμπρός, καὶ μόνον ἐμπρός. Ὁ κ. Δεληγιάννης ἴσως εἶναι συστηματικώτερος, θεωρητικώτερος, ἀκαδημαϊκώτερος· ἀλλ' ὁ κ. Τρικούπης εἶναι ὀπαδὸς τῆς πειραματικῆς μεθόδου. «Φροντίζομεν» εἶπε, «νὰ εἴμεθα ἐνήμεροι εἰς πᾶν τὸ συμβαῖνον, νὰ κατανοοῦμεν τήν τε ἐσωτερικὴν ἀξίαν ἑκάστου γεγονότος καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς δράσεως αὐτοῦ, καὶ τότε νὰ λαμβάνωμεν τὰ συμφέροντα τῷ Ἔθνει ἡμῶν μέτρα, ἐνεργοῦντες τὰ δέοντα». Ὁ κ. Δεληγιάννης δὲν πίπτει εἰς τὸ ὕδωρ ἐὰν δὲν γνωρίζῃ νὰ κολυμβήσῃ. Ὁ κ. Τρικούπης ρίπτεται εἰς τὸ νερόν βέβαιος ὅτι αὐτός, ἡ τύχη του, οἱ μυῶνές του θὰ ὑπερισχύσουν τῆς ἀπειρίας του. Ὁ κ. Δεληγιάννης δυσπιστεῖ· ὁ κ. Τρικούπης πιστεύει.

Ἐρωτᾶται ὁ πρῶτος:

– Νομίζετε ὅτι τὸ ὑπουργεῖον θὰ διατηρηθῇ ἐπὶ μακρὸν ἀκόμη χρόνον;

– Τίς οἶδεν, ἀπαντᾷ, πολὺ πιθανόν.

Ἐρωτᾶται ὁ κ. Τρικούπης:

– Πῶς βλέπετε τὰ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, φρονεῖτε ὅτι θὰ δυνηθῇ νὰ φέρῃ ἀντιπερισπασμὸν εἰς τὴν πορείαν τῆς Κυβερνήσεως;

– Οὐδένα, λέγει, διότι εἶναι λίαν ἀνίσχυρος.

Ὁ κ. Τρικούπης πιστεύει εἰς τὸ ἰσοζύγιον, εἰς τὸ παροδικὸν τῆς κρίσεως, εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν φόρων, εἰς τὰς μελλούσας ἐκλογάς, εἰς ἑαυτόν, εἰς τὸν ἀστερισμόν του, εἰς τό κόμμα του, εἰς τὴν πατρίδα του. Ὁ κ. Δηλιγιάννης δυσπιστεῖ εἰς ἑαυτόν, εἰς τοὺς φίλους του, εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, εἰς τὸν ἀνεξάρτητον Τύπον, εἰς τὴν παραγωγήν, εἰς τὴν κατανάλωσιν, εἰς τὴν φυλήν, εἰς τὸ ἔθνος του.

Ὅτε ποτὲ ὁ μέγας Ἄγγλος ἠθοποιὸς Γκάρρικ ἠρωτήθη παρ' Ἄγγλου ἀρχιεπισκόπου πῶς τὸ μὲν θέατρον, ὅπου ἐκεῖνος παριστάνει, νὰ εἶναι πάντοτε πλῆρες, ἡ δὲ ἐκκλησία, ὅπου αὐτὸς κηρύττει, νὰ εἶναι πάντοτε κενή, ὁ ἔξοχος ὑποκριτὴς ἀπήντησεν:

– Διότι ἐγὼ μὲν παριστάνω τοὺς μύθους ὡς ἀληθείας, σεῖς δὲ τὰς ἀληθείας ὡς μύθους.

Ὁ κ. Τρικούπης μετέχει ὀλίγον τῆς τέχνης του ἠθοποιοῦ καὶ ὁ κ. Δεληγιάννης τῆς φύσεως τοῦ ἀρχιεπισκόπου· ὁ μὲν κατορθώνει νὰ ἐμπνέῃ πίστιν· ὁ δὲ ἀπιστίαν. Αὐτὸ εἶναι τὸ μυστήριον τῆς κοινοβουλευτικῆς δυνάμεως τοῦ ἑνός καὶ τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἑτέρου.

Πρέπει δὲ νὰ μὴ λησμονῶμεν ὅτι ἡ Ἑλλάς, ἀπογοητευθεῖσα ὑπὸ εἴδους τινος ψυχικῆς ἀθυμίας μέχρι λυπομανίας χωρούσης, εἶχε μεγάλην ψυχολογικὴν ἀνάγκην νὰ κυβερνηθῇ ἐπὶ περίοδόν τινα ἐτῶν ὑπὸ ἀνδρὸς κεκτημένου πρὸ παντὸς ἄλλου θάρρος. Αἱ δυνάμεις τοῦ ἑλληνισμοῦ ὑπῆρξαν πάντοτε ἀπροσδόκητοι· καὶ ἐκεῖνος πάντοτε πολιτικῶς καὶ στρατιωτικῶς ἐνίκησεν, ὅστις ἤλπισεν ἐπ' αὐτάς. Ἐκ τῶν ἀπελπιστικωτέρων λιποθυμιῶν κατὰ τὴν μεγάλην ἡμῶν ἐπανάστασιν ἀνέτειλαν αἱ σθεναρώτεραι ἐκδηλώσεις τῆς ἀκαταβλήτου ἐθνικῆς ρώμης. Ἡ λιποψυχία τοῦ κ. Δεληγιάννη ἠμπο-

ρεῖ νὰ προδίδῃ ὑπερβολὴν φρονήσεως, ἀλλ' εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐθνικῶν μεγαλουργημάτων, ὡς καὶ τῶν ἀτομικῶν ἐνίοτε, ἡ φρόνησις καὶ ἡ παραφροσύνη συναλλάσσονται καὶ κάποτε ἀγνοεῖ τις ποίαν ὀφείλει νὰ εὐχαριστήσῃ καὶ ἐπὶ τίνα ἐν τῷ μέλλοντι νὰ ἐλπίζῃ.

Βεβαίως δὲν συμμεριζόμεθα τὴν ἄκραν αἰσιοδοξίαν τοῦ κ. Τρικούπη περὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ ἑλληνισμοῦ, ἀλλ' ὁ κυβερνήτης χώρας, ἥτις ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ τῆς Μακεδονίας, ὀφείλει νὰ εἶναι αἰσιόδοξος, συγχρόνως ὅμως, ὡς ὁ ἴδιος προσέθηκε, καὶ νὰ μὴ ἀμελῇ πᾶν ὅ,τι ἐπιτρέπεται πρὸς καταπολέμησιν τῶν ξενικῶν ραδιουργιῶν.

Ὅ,τι δὲ εἶπε περὶ τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ἑλλήνων τὸ Γένος, περὶ ὧν φρονεῖ ὅτι «ἔχουν πεποίθησιν τῆς ἠθικῆς ὑπεροχῆς των καὶ αὐτῆς τῆς ἀριθμητικῆς καὶ ὅτι αἱ πολιτικαὶ σκευωρίαι τῶν φαντασιοκοπούντων κατακτήσεις ἐπ' αὐτῶν οὐδόλως θέλουσι κλονίσει τὴν πεποίθησιν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ μεγάλου μέλλοντος τοῦ ἑλληνισμοῦ» βεβαίως θέλει συγκινήσει τοὺς ἔξω Ἕλληνας, ἐμπνέον εἰς αὐτοὺς τὴν ὑπερηφάνειαν ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἐξ ἴσου παρ' αυτῶν ὅσον καὶ παρ' ἑαυτῆς ἐλπίζει τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Γένους ἀπὸ τῶν περιστοιχούντων αὐτὸ κινδύνων.

Τὴν Μακεδονίαν δὲν δύναται νὰ τὴν σώσῃ ἡ Κυβέρνησις μόνη· αἱ ἡνωμέναι ἐνέργειαι τοῦ ἑλληνισμοῦ εἶναι ἐκεῖναι ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος τοῦ ὁποίου θὰ σωθῇ ἡ Μακεδονία. Ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ πρὸ παντὸς ἄλλου δέον νὰ εἶναι ἐθνικὴ πολιτική. Ἡ διπλωματία ἐπέζησε· ζῇ τώρα ἡ πολιτική· καὶ τὴν πολιτικὴν τὴν διευθύνουν μὲν τὰ ἄτομα, ἀλλὰ τὴν καταρτίζουν τὰ ἔθνη.

«Οὐδεὶς περιεβλήθη τοσαύτην παρὰ τοῦ Ἔθνους ἐμπιστοσύνην»

του Νικ. Παπαλεξανδρή

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Εβδομάς* στις 28 Οκτωβρίου 1884 με τίτλο «Σύγχρονοι ἐπιφανεῖς Ἕλληνες. Α΄ Χαρίλαος Τρικούπης», τεύχ. 35, σ. 273-276.

Ὁ ἰδιωτικὸς τοῦ Χαρ. Τρικούπη βίος κατὰ πάντα ἄξιος ὢν τῆς τῶν γεννητόρων αὐτοῦ ἱστορίας, δὲν θέλει χρησιμεύσει ἡμῖν ἐν τῷ ἔργῳ, εἰμὴ καθ' ὅσον σχετίζεται καὶ σαφηνίζει τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰ προτερήματα αὐτοῦ ὡς ἀνδρὸς πολιτικοῦ.

Ὁ Χαρ. Τρικούπης ὑπὸ τῆς αὐτοσυνειδησίας τῆς διανοητικῆς αὐτοῦ ἰσχύος ἐμπνεόμενος τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ κυβερνήσῃ ποτὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ γινώσκων πόσην ροπὴν ἔχει ἐν πολιτείᾳ πίστις ἤθους, διεφύλαξεν ἑαυτὸν παντὸς ψόγου καὶ πάσης διαβολῆς καθαρόν, ἐφ' ᾧ καὶ δύναται σήμερον νὰ εἴπῃ ὅ,τι ἄλλοτε ὁ δημαγωγὸς Λιούϊος Δροῦσος, ὅστις καθ' ἃ ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος, πρὸς τὸν ὑποσχεθέντα αὐτῷ τεχνίτην, ἵνα ἀντὶ πέντε μόνον ταλάντων διορθώσῃ πολλὰ μέρη τῆς οἰκίας του κάτοπτα τοῖς γειτνιῶσι, «Δέκα» ἔφη «λαβὼν ὅλην μου ποίησον τὴν οἰκίαν καταφανῆ, ἵνα πάντες ὁρῶσι πῶς διαιτῶμαι».

Ὅσοι ἐκ παιδικῆς ἡλικίας συνανεστράφησαν καὶ ἐγνώρισαν τὸν Χαρ. Τρικούπην, ὁμολογοῦσιν αὐτὸν ἀνένδοτον εἰς πάσας τῆς ἡλικίας ταύτης τὰς ἀξιώσεις· ὅσοι δὲ ἐν τῇ πολιτικῇ παλαίστρᾳ εἶδον αὐτὸν ἀγωνιζόμενον καὶ παρηκολούθησαν τὴν πολιτείαν αὐτοῦ, δὲν δύνανται ἢ νὰ ὁμολογήσωσιν ὡσαύτως, ὅτι οὗτος, ὥς ποτε ὁ Περικλῆς, «μίαν ὁδὸν πορεύεσθαι γινώσκει τὴν ἐπὶ τὸ βῆμα καὶ τὸ βουλευτήριον».

Ἐν τῇ μελέτῃ τοῦ μαθηματικοῦ τοῦ ἀνδρὸς βίου, βλέπει τις τὸ μέλλον αὐτοῦ προοιωνιζόμενον καὶ διακρίνει, ὡς ἐν διαυγεῖ κατόπτρῳ ἀντανακλώμενον, τὸν καθόλου τοῦ ἀνδρὸς χαρακτῆρα.

Ὁ Τρικούπης τὰς ἐγκυκλοπαιδικὰς αὐτοῦ σπουδὰς διῆλθε διακρινόμενος πάντοτε καὶ πρωτεύων. Ὁ ἰδιαίτερος αὐτοῦ διδάσκαλος, μακαρίτης Γρηγόριος Παπαδόπουλος, διεκήρυττε πάντοτε προκειμένου περὶ Τρικούπη, ὅτι ὁσάκις οὗτος δὲν ἠδύνατο νὰ λύσῃ μαθηματικόν τι πρόβλημα, οὐ μόνον τοῦ γραφείου αὐτοῦ δι' ὅλης τῆς ἡμέρας δὲν ἐξήρχετο ἐκ τῆς πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος ἐπιμονῆς καὶ φιλοτιμίας ἀλλὰ καὶ κλαίοντα ἐπὶ τούτῳ πολλάκις αὐτὸν εὗρεν. Ἰδίᾳ δὲ ἐθαύμαζε τὸν Τρικούπην ἐπιλύοντα κατὰ διάνοιαν πολλὰ δυσεπίλυτα ἐπὶ τοῦ χάρτου μαθηματικὰ προβλήματα. Ἡ μετὰ τόσου ὑπὸ τοῦ Τρικούπη ζήλου σπουδὴ τῶν μαθηματικῶν, ἐπεσώρευσεν ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ αὐτοῦ μακρὸν ὁρμαθὸν θεωρημάτων καὶ πορισμάτων. Οὕτω δὲ ἡ αὐτόματος ἐκείνη καὶ κανονικὴ ἐξέλιξις τῶν νόμων τῆς διανοίας, ἥτις ἐστὶν τὸ μέγιστον τῆς μαθηματικῆς προτέρημα μετηνέχθη ὑπὸ τοῦ Τρικούπη ἀπὸ τῶν ἀπολύτων αὐτῆς ἀληθειῶν, εἰς τὰς σχετικὰς ἀληθείας. Ἐντεῦθεν ἡ μαθηματικὴ ἐκείνη ἀκρίβεια ἐν ταῖς σκέψεσι αὐτοῦ, ἡ θαυμαστὴ ἐκείνη λογικὴ ἀκολουθία, ἐν ᾗ οὐδεὶς κρίκος ἐλλείπει τῶν μακροτάτων αὐτοῦ συλλογιστικῶν ἁλύσεων.

Διελθὼν τὸ ἐν Ἀθήναις γυμνάσιον ὁ Τρικούπης, καθ' ὃν χρόνον διηύθυνεν αὐτὸ ὁ ἀοίδιμος Γενάδιος, κατετάχθη ἐν τῇ Νομικῇ τοῦ Πανεπιστημίου ἡμῶν Σχολῇ διακούσας τὰς ἐν αὐτῷ παραδόσεις ἐπὶ τρία σχεδὸν ἔτη. Μετὰ τοῦτο, ἀπῆλθεν εἰς Παρισίους πρὸς ἐξακολούθησιν καὶ ἀποπεράτωσιν τῶν νομικῶν του σπουδῶν. Ἐνταῦθα ὁ Χαρ. Τρικούπης παρέσχε τὸ ὡραιότατον ἴσως καὶ τρα-

νώτατον δεῖγμα τῆς ἰσχυρᾶς αὐτοῦ θελήσεως. Συνέλαβε τὴν ὑπεράνθρωπον οὕτως εἰπεῖν ἀπόφασιν τοῦ νὰ ἀποστερήσῃ ἑαυτὸν πασῶν τῶν τέρψεων καὶ ἀπολαύσεων, ἃς ἀφθόνως παρέχουσιν οἱ Παρίσιοι, μέχρι τῆς ἀπολαύσεως τοῦ διπλώματος καὶ τὸ ἐπέτυχεν. Οὐδέποτε ἐθεάθη ἐν θεάτρῳ ἢ ἄλλῳ τινί τόπῳ δημοσίας τέρψεως· τὴν δὲ ἐν τῇ νεανικῇ ἡλικίᾳ ἰσχυρὰν ἐκείνην ὁρμὴν πρὸς τὸ αἰσθητὸν ὡραῖον καὶ τὴν ἀπόλαυσιν αὐτοῦ, δι' ἀδαμάστου ἰσχύος, ἔτρεψεν ὅλην πρὸ τὸ ἠθικὸν κάλλος τῆς ἐπιστήμης, φλεγόμενος ὑπὸ τοῦ πόθου νὰ ταμιεύσῃ ἐν τῇ ἑαυτοῦ διανοίᾳ ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πατρίδος τοὺς πολυτίμους καρπούς, πεπεισμένος ἔκτοτε ὅτι μόνον διὰ τοῦ πηδαλίου τῆς ἐπιστήμης διευθυνόμενον τὸ σκάφος τῆς Πολιτείας, δύναται νὰ οὐριοδρομήσῃ.

Ὁ Τρικούπης, ἀποπερατώσας τὰς σπουδάς του ἐν Παρισίοις καὶ τυχὼν ἐν θριάμβῳ τοῦ διπλώματος, ἐσκέφθη ὅτι πρὸς τελειοποίησιν ἑαυτοῦ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ δικαίου εἶχεν ἀνάγκην καὶ πείρας τινός. Διὰ νὰ σπουδάσῃ ἑπομένως καὶ τριβῇ ἐν τῇ τοῦ δικαίου ἐφαρμογῇ καὶ ἰδίᾳ ὅπως ὠφεληθῇ ἐκ τῶν συζητήσεων τῶν ἐξόχων τῆς Γαλλίας νομικῶν ἀνδρῶν, ἐζήτησε καὶ διωρίσθη Γραμματεὺς τοῦ Δικηγορικοῦ ἐν Παρισίοις Συλλόγου. Ὑπηρετήσας ὡς τοιοῦτος ἐν τῷ Συλλόγῳ τῶν δικηγόρων, ἐφ' ὅσον ᾐσθάνετο τὴν ἀνάγκην χάριν τῆς ἐπιστήμης, πρὸς δὲ τούτῳ καὶ ὡς avoué ἐφ' ἱκανὸν χρόνον, κατέλειπε τὴν Γαλλίαν ἐν ἔτει 1856 καὶ μετέβη παρὰ τῷ πατρὶ αὐτοῦ πρεσβευτῇ ὄντι ἐν Λονδίνῳ. Διορισθεὶς παρὰ τῆς τότε κυβερνήσεως ἡμῶν Γραμματεὺς τοῦ πατρὸς αὐτοῦ διηύθυνεν ἐπὶ ἓξαετίαν ὅλην τὴν ἐν Λονδίνῳ πρεσβείαν θαυμασίως.

Ἐπελθούσης κατὰ τὸ 1862 τῆς πολιτικῆς ἐν Ἑλλάδι μεταβολῆς καὶ καταργηθεισῶν λόγῳ οἰκονομίας τῶν πρεσβειῶν, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἅμα πατήσας τὸ ἔδαφος ἡμῶν, ἐπεδόθη εἰς τὴν μελέτην τῆς νομοθεσίας τοῦ τόπου καὶ τῶν λοιπῶν αὐτοῦ ἀναγκῶν, διότι οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν κατέλιπεν αὐτὸν ἡ ἰδέα τοῦ νὰ πολιτευθῇ. Ἐνταῦθα εὑρισκόμενος ἐξελέγη πληρεξούσιος ὑπὸ τῆς ἐν Ἀγγλίᾳ ἑλληνικῆς κοινότητος καὶ μετέσχε τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, χωρὶς νὰ καταταχθῇ εἰς οὐδὲν τῶν ἐν αὐτῇ κομμάτων. Ἀποφασισθείσης τότε ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας τῆς ἑνώσεως τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς Ἑλλάδος, ἡ κυβέρνησις τοῦ Παλμερστῶνος θέλουσα νὰ μετριάσῃ τὴν παραχώρησιν ταύτην, ἢ μᾶλλον νὰ καταστήσῃ τὸ δῶρον ἄδωρον, περιέβαλεν αὐτὴν δι' ὅρων λίαν ἐξευτελιστικῶν τῇ Ἑλλάδι καὶ ἰδίᾳ διὰ τοῦ ὅρου τῆς κατεδαφίσεως ἁπάντων τῶν ἐν Κερκύρᾳ φρουρίων. Παρέστη, ἑπομένως, ἐπιβάλλουσα ἡ ἀνάγκη τῆς ἀποστολῆς ἀντιπροσώπου παρὰ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως πρὸς διαπραγμάτευσιν τοῦ δυσχεροῦς καὶ πολυπλόκου τούτου ζητήματος. Καὶ τῆς κυβερνήσεως, ἧς τότε προΐστατο ὁ Ζηνόβιος Βάλβης, καὶ τῶν λοιπῶν παρ' ἡμῖν προεχόντων τὰ ὄμματα ἐστράφησαν πρὸς τὸν Χαρ. Τρικούπην ὡς τὸν καταλληλότερον πρὸς τοιαύτην ἀποστολήν.

Ἡ ἐκλογὴ ἐπέτυχε πληρέστατα· διότι οὐδεὶς ἄλλος ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ ὅ,τι ὁ Τρικούπης κατώρθωσεν. Ὅτε τὸ πρῶτον ὁ ἀνὴρ παρουσιάσθη ἐνώπιον τοῦ ἀκάμπτου ἐκείνου διπλωμάτου τῆς Ἀγγλίας, ἔλαβε τοιαύτην παρ' αὐτοῦ ἀπάντησιν, ἡ ὁποία ἀπέκλειε πᾶσαν περαιτέρω συζήτησιν.

«Τὸ ζήτημα ἐλύθη ὁριστικῶς», εἶπε πρὸς τὸν Τρικούπην ὁ διπλωμάτης τῆς Ἀγγλίας· ἀλλ' ἡ ἀπάντησις αὕτη τοῦ Ἄγγλου διπλωμάτου, ἥτις δι' ἄλλον τινὰ θὰ ἦτο εἰσιτήριον ἀτμοπλοίου πρὸς ἀναχώρησιν, διὰ τὴν διπλωματικὴν τοῦ Τρικούπη ὀξυδέρκειαν ὑπῆρξεν ἁπλῆ μεταβολὴ τακτικῆς. Ὁ ἀνὴρ κατενόησεν ὅτι ἡ εὐθεῖα ὁδὸς δὲν εἶναι ἡ ἀσφαλεστάτη, ἀλλ' ἀνάγκη ἑλιγμοῦ τινός. Ὁ ἑλιγμὸς οὗτος πάραυτα εὑρέθη. Μία ἐπίσκεψις πρὸς τὴν κυρίαν Παλμερστῶνος ἔλυσε τὸ διπλωματικὸν τοῦτο αἴνιγμα, μετενεγκοῦσα τὴν διπλωματικὴν διαπραγμάτευσιν καὶ συζήτησιν ἀπὸ τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν εἰς τὴν ὡραίαν ἔπαυλιν τοῦ Παλμερστῶνος. Ἡ κυρία Παλμερστῶνος κατὰ τὴν ἀγγλικὴν συνήθειαν προσεκάλεσε τὸν Τρικούπην, ἐπισκεφθέντα αὐτήν, εἰς ξενίαν ὁλοκλήρου ἑβδομάδος· ἐπὶ δὲ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ὁ Τρικούπης ἔκαμψε διὰ τῆς συζητήσεως τὸν σιδηροῦν ἐκεῖνον διπλωμάτην τῆς Ἀγγλίας, ὥστε οὐ μόνον νὰ ἐνδώσῃ σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν ἐπιμονὴν καὶ δεξιότητα τοῦ νέου Ἕλληνος διπλωμάτου, ἀλλὰ καὶ νὰ θαυμάσῃ αὐτὸν τοσοῦτον, ὥστε οἱονεὶ φοβόληπτος ν' ἀναφωνήσῃ ὅτι βλέπει ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀνατέλλοντα λαμπρὸν ἀστέρα. Ὅστις θέλει νὰ ἴδῃ τὴν διαύγειαν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν διπλωματικὴν εὐστροφίαν καὶ δεξιότητα τοῦ Τρικούπη, ἂς ἀναγνώσῃ τὰ διαμειφθέντα περὶ τοῦ ζητήματος τούτου μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Παλμερστῶνος διπλωματικὰ ἔγγραφα, ἅτινα εἰς ἴδιον τόμον συλλεχθέντα μετεφράσθησαν, οὐ μόνον εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς τῶν ξένων διαλέκτους καὶ ἐθεωρήθησαν ὡς ἀπαρχὴ σπουδαίου σταδίου πολιτικοῦ ἀνδρός.

Τὸν τόμον τοῦτον κρατῶν εἰς χεῖρας ὁ μακαρίτης Κουμουνδοῦρος ἔλεγεν ὅτι ἕνα μόνον βλέπει ἐν Ἑλλάδι ἔχοντα δίπλωμα διπλωμάτου, τὸν Χαρίλαον Τρικούπην. Καὶ μήπως εἰς τὴν διπλωματικὴν αὐτοῦ ὀξυδέρκειαν δὲν ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος καὶ ἡ προσάρτησις τῶν νέων μερῶν; Ὅτε ἡ ἀπόφασις τοῦ ἐν Βερολίνῳ Συνεδρίου ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ Σαιντιλαὶρ ὡς ἁπλῆ εὐχή, ὁ Τρικούπης γινώσκων τοὺς κατέχοντας τὴν Εὐρώπην φόβους μὴ τυχὸν ἡ Ἑλλὰς προβῇ εἰς κίνημά τι καὶ θέλων νὰ ἐνισχύσῃ τοὺς φόβους τούτους προηλείφθη, οὕτως εἰπεῖν, εἰς πόλεμον καὶ διὰ τῶν δυνατῶν προπαρασκευῶν καὶ ἰδίᾳ τῆς συγκλήσεως εἰς τὰ ὅπλα τῆς ἐπιστρατείας, μετέβαλε τὴν εὐχὴν εἰς πρᾶγμα ἐπι-

σπεύσας καὶ ἐκβιάσας διὰ τοῦ τρόπου τούτου τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος, ὅπερ κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Τισσὼ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ὕπνωττεν ἐν τῇ κόνει τῶν διπλωματικῶν ἀρχείων.

Ὁ Τρικούπης, ἐπιστρέψας ἐν θριάμβῳ ἐκ τῆς ἐν Ἀγγλίᾳ ἀποστολῆς του, ἐξελέχθη βουλευτὴς τῆς ἐνδόξου πόλεως Μεσολογγίου κατὰ τὰς πρώτας μετὰ τὸν νέον Βασιλέα βουλευτικὰς ἐκλογάς, γενομένας ἐν ἔτει 1865. Καὶ κατὰ τὰς δύο τῆς Βουλῆς ἐκείνης συνόδους, παρ' οὐδενὶ τῶν ἰσχυόντων τότε πολιτικῶν κομμάτων κατετάχθη ὁριστικῶς καὶ τοῦτο διότι, ἐνῷ προετίμα τὸν Κουμουνδοῦρον ὡς δεξιώτερον εὗρισκεν οὐχ ἧττον τὴν πολιτείαν αὐτοῦ ἐνδοτικὴν εἰς τὸ θερμὸν καὶ τὰ μάλιστα ἐνδιαφέρον ζήτημα τοῦ Σπόνεκ.

Μετὰ τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ Σπόνεκ καὶ μετὰ τὰς προηγηθείσας συνεχεῖς ὑπουργικὰς μεταβολὰς καὶ κρίσεις, συνετέλεσε τὰ μάλιστα εἰς τὸ νὰ πεισθῶσιν οἱ λεγόμενοι Ὀθωνισταί, ἀποτελοῦντες σπουδαίαν πολιτικὴν μερίδα νὰ συνταχθῶσι παρὰ τῷ Κουμουνδούρῳ, ὑφ' ὃν καὶ ἐσχηματίσθη τότε τὸ ἄριστον μετὰ τὴν μεταπολίτευσιν ὑπουργεῖον τοῦ 1867, οὗτινος καὶ οὗτος ἀπετέλεσε μέρος ὡς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν.

Ἐν τῷ ὑπουργείῳ τούτῳ ἀνέπτυξε μεγίστην ἱκανότητα καὶ δεξιότητα ἀπέναντι τῶν τότε μεγάλων διπλωματικῶν δυσχερειῶν ἕνεκα τῆς Ἐπαναστάσεως τῆς Κρήτης, ἣν τὸ ὑπουργεῖον τοῦ 1867 ἐκληρονόμησεν ἀπὸ τοῦ προκατόχου. Εἰργάσθη εἴπερ τις καὶ ἄλλος εἰς τὰς ναυτικὰς προπαρασκευάς. Αὐτῷ κυρίως ὀφείλεται ἡ κατασκευὴ τῶν δύο ἡμῶν θωρηκτῶν, ἅτινα ἡ τότε Ἀντιπολίτευσις ὠνόμασεν ἐν τῇ Βουλῇ σαπιοκάραβα καὶ τὰ ὁποῖα ἐν τούτοις ἀπεδείχθησαν τέλεια εἰς τὸ εἶδός των, ἀποτελέσαντα τὸν πυρῆνα τοῦ ἐθνικοῦ τῆς Ἑλλάδος στόλου.

Ἐνταῦθα δέον ν' ἀναφέρω καὶ τὸ ἑξῆς ἀξιομίμητον παράδειγμα τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνδρός:

Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἀπονέμει εἰς ὑπηκόους Ἕλληνας, ἐν οἷς περιλαμβάνεται καὶ ὁ συγγενὴς τοῦ Τρικούπη Ὑψηλάντης παράσημα· ἀλλ' ὁ Τρικούπης ἀρνεῖται νὰ ὑπογράψῃ τὸ Διάταγμα ὡς παρὰ τὸν νόμον γενομένης τῆς ἀπονομῆς. Ὁ Γεώργιος ἐπιμένει εἰς τοῦτο, ὅπως μὴ ἐκτεθῇ ἡ Βασιλεία· ἀλλ' ὁ Τρικούπης ἀδιάσειστος ἀπέναντι τοῦ νόμου καὶ τοῦ καθήκοντος, ἀπαντᾷ ὅτι ἡ βασιλεία μόνον ὅταν ἐνεργῇ παρὰ τὸν νόμον ἐκτίθεται.

Ἡ Ρωσσία, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῶν γάμων τοῦ Βασιλέως ἡμῶν, ἀπονέμει τοῖς ὑπουργοῖς αὐτοῦ παράσημα· ἀλλ' ὁ Τρικούπης ἐν Ὑπουργικῷ Συμβουλίῳ ἐπιμένει νὰ ἐπιστραφῶσι ταῦτα καὶ ἐπεστράφησαν ὡς μὴ ἀπονεμηθέντα ἀναλόγως πρὸς τὴν θέσιν τῶν ὑπουργῶν. Μάτην ὁ Βασιλεὺς ἡμῶν πειρᾶται ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐν λόγῳ παρασήμων, ὑπολαμβάνων αὐτὴν ὡς ἀδικοῦσαν τὸ Στέμμα. Ὁ σιδηροῦς ἡμῶν πρωθυπουργὸς παρατηρεῖ αὐτῷ ὅτι τὸ Στέμμα ἀδικεῖται, δεχόμενον τὴν κατὰ τῶν ὑπουργῶν αὐτοῦ περιφρόνησιν. Διατί ὁ μεγαλόφρων ἀνὴρ νὰ δυσαρεστήσῃ τὴν Βασιλείαν ὅπως μὴ προσκρούσῃ ἁπλῶς εἰς τύπους, ὧν ἡ παράλειψις μόνον τὴν προσοχὴν αὐτοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ διαλάθῃ; Διότι ὁ Τρικούπης κυβερνῶν καὶ ἐν γένει πολιτευόμενος δὲν ἔχει ὡς ἀρχὴν τὸ ἐπάρατον, ὅπως δήποτε τὸ παρὸν ἕλκειν, ὅπερ ὑπῆρξε μέχρι τοῦδε ἀνυπέρβλητον πρόσκομμα εἰς τὴν πρόοδον τοῦ ἀτυχοῦς τούτου τόπου, οὔτε ἀποφεύγει τὴν πολυκύμαντον, ἀλλ' ὑγιεινὴν τῆς θαλάσσης δρᾶσιν, ἐπαναπαυόμενος εἰς τὰ ἤρεμα ἕλη τῆς ὠχρᾶς σκέψεως, ἥτις κατὰ τὸν ἐνδοξότερον τῶν νεωτέρων χρόνων ποιητήν, μαραίνει τὴν εὐκαρπίαν τῶν γενναίων πράξεων.

Ἐν ἔτει 1875 ὁ Τρικούπης ἐκλήθη νὰ σχηματίσῃ ὑπουργεῖον καὶ ἐσχημάτισε τοιοῦτον, ἐπονομασθὲν τότε διαβατικόν. Καὶ ἐν τῇ ταχείᾳ διαβάσει του τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο δὲν παρῆλθε χωρὶς νὰ καταλίπῃ ὄπισθέν του ἀξιοσημείωτόν τι γεγονός, τὴν ἐγκαινίασιν τῆς ἐλευθέρας ἐκλογῆς τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ἔθνους, τῆς μόνης ταύτης ἱερᾶς ἀγκύρας, ἥτις σώζει τοὺς πολίτας ἀπὸ τῆς ἀνεμοζάλης τῶν στάσεων. Ὁ Τρικούπης ἐνεργήσας τὸ πρῶτον τότε ἐκλογὰς δὲν ἐζήτησε νὰ δημιουργήσῃ ἐπιρροὴν διὰ θυσιῶν, αἵτινες κατὰ τὴν ἐξάσκησιν τοῦ πολυτιμοτέρου τοῦ πολίτου δικαιώματος γενόμεναι, φθείρουσι τὴν ἠθικὴν ὁλοκλήρου τοῦ Ἔθνους καὶ συνεπισύρουσι τὴν φθορὰν τῶν νόμων καὶ τῆς Πολιτείας τὴν ἀπώλειαν. Τὴν ἐπιρροὴν ἐζήτησεν ἐν τῇ τῶν ἐκλογῶν ἰσχύϊ, ἥτις εἶναι ἡ σεβαστὴ τοῦ ἀοιδίμου Κοραῆ ἱέρεια, ἡ κατοικοῦσα ἐν τῷ ἱερωτάτῳ τῆς Πολιτείας ναῷ καὶ ἥτις ὅταν ἀπολέσῃ τὴν σωφροσύνην, δὲν ἐκλέγει πλέον, ἀλλ' ἀνοίγει τὰς θύρας τοῦ ναοῦ εἰς πάντας τοὺς διεφθαρμένους καὶ ὁπλίζει τοὺς μέλλοντας νὰ μεταχειρισθῶσι τὰ ὅπλα εἰς ὄλεθρον τῆς πατρίδος.

Ἀλλ' ὅ,τι δύναται νὰ διακρίνῃ ἐναργέστερον τὸν ἄνδρα ἐν τῇ πολιτικῇ, εἶναι ἡ περίοδος ἣν οὗτος διατρέχει ἐν τῇ τῶν κοινῶν διευθύνσει.

Ἡ περίοδος αὕτη τὰ πάντα ἐν πᾶσι τοῖς κλάδοις τοῖς διοικήσεως σχεδὸν ἀνακαινίσασαν, πάνυ δικαίως δύναται νὰ κληθῇ περίοδος νέα.

Ἀπὸ τῆς παλιγγενεσίας ἡμῶν τρεῖς ἐν Ἑλλάδι ἐπῆλθον γενεαὶ ἀνθρώπων. Ἡ πρώτη, γενεὰ ἡρώων, ἣν ἡ μετὰ παραδειγματικῆς ἀνδρείας καὶ φιλοπατρίας ἀγωνισαμένη καὶ ἐλευθερώσασα τὴν πατρίδα. Ἡ δευτέρα συνέστησε κυβέρνησιν τακτικὴν καὶ συνταγματικήν, ἵδρυσε τὰς καταστραφείσας πόλεις, ἐδημιούργησε τὸ Ναυτικὸν καὶ ἤγειρε σχολεῖα καὶ τραπέζας. Τῇ τρίτῃ ἤδη γενεᾷ ἀπόκειται, βεβαίως, ἵνα ἐπανορθώσῃ τὰ παρειμένα καὶ βουλευσαμένη βέλτιον περὶ τῶν ὅλων ἐξαίρῃ ἐκ ταπεινοῦ καὶ διερριμένου τὸ κοινὸν τῶν Ἑλλήνων εἰς

ἀξίωμα καὶ δύναμιν ἵνα ἴδωμεν ἔτι ἐφ' ἡμῶν εὐδαιμονοῦσαν τὴν Ἑλλάδα μετ' ἀσφαλείας.

Τῆς τρίτης ταύτης γενεᾶς ἀρχηγὸς τὰ νῦν ἐπιφανὴς παρίσταται ὁ Χαρίλαος Τρικούπης. Ὁ ἀνὴρ οὗτος φλεγόμενος ὑπὸ τοῦ πόθου, ἵνα ἴδῃ μεγάλην καὶ εὐημεροῦσαν τὴν μικρὰν ἡμῶν ταύτην γωνίαν, ἣν μετὰ τοσούτων ἀγώνων καὶ ταλαιπωριῶν εἴδομεν ἀναβιοῦσαν εἰς ἐλευθερίαν, πάντα μόχθον μοχθεῖ καὶ πάντα ἀγῶνα ἀγωνίζεται.

Ἡ δι' ὁδῶν καὶ σιδηροδρόμων συγκοινωνία, ἧς τὰ ἀγαθὰ εἰσὶν ἀναρίθμητα· ἡ ἀποξήρανσις λιμνῶν καὶ τελμάτων, ἥτις ἐστὶ μία τῶν πρωτίστων καὶ ἀσφαλεστάτων ἀφορμῶν τῆς μελλούσης εὐημερίας τοῦ τόπου· ἡ διόρυξις τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου, ἥτις θέλει καταστήσει τὸν Πειραιᾶ ἄλλην Μασσαλίαν καὶ τὰς Ἀθήνας μίαν τῶν πλουσιωτέρων πόλεων τῶν κειμένων ἐπὶ τῆς μεγάλης ἐκείνης ἐμπορικῆς ὁδοῦ, ἥτις ἀνοίγεται διὰ τοῦ Κενισίου ὄρους καὶ τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ Σουὲζ καὶ ἥτις διερχομένη διὰ τῆς Ἑλλάδος, θέλει μετοχετεύει τὰ προϊόντα τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν μεγάλην Ἀσίαν καὶ τἀνάπαλιν καὶ ἡ ἐπὶ πᾶσι τούτοις διὰ τοῦ ἰσοζυγίου ἀνύψωσις καὶ ἑδραίωσις τῆς δημοσίας πίστεως τῆς Ἑλλάδος, ὑπῆρξαν τὸ κυριώτατον μέλημα τοῦ ἀνδρός, τὸ διακόπτον τὸν ὕπνον αὐτοῦ ὄνειρον.

Ἀναρίθμητοι ὁδοὶ χρησιμώταται ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ Πελοποννήσῳ εὑρίσκονται ἐν ἐνεργείᾳ· πολλαὶ ἐξ αὐτῶν ἀπεπερατώθησαν ἐντελῶς, αἱ δὲ λοιπαὶ εὑρίσκονται ἐν τῷ ἀποπερατοῦσθαι. Τῶν σιδηροδρόμων Πελοποννήσου, Λαρίσης καὶ Βόλου ἤρξατο ν' ἀκούηται τὸ σύριγμα.

Τῷ Τρικούπῃ ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἀνήκει καὶ ὀφείλεται ἡ κατάργησις τῆς δεκάτης, ἣν πάντες ἐδέχοντο καὶ ἀνωμολόγουν ὡς λείψανον βαρβάρου ἐποχῆς, ὡς τὴν δεινοτέραν μάστιγα τῆς γεωργίας, ἀλλ' οὐδεὶς εἶχε τὸ θάρρος νὰ προτείνῃ καὶ ὑποστηρίξῃ τὴν κατάργησιν αὐτῆς. Ὅτε ὁ Τρικούπης αὐτὴν κατήργησε, τότε πάντες αὐτῷ συνεχάρησαν, ἓν δὲ ἔγκριτον ἐκ τῶν ἀντιπολιτευομένων τῷ Τρικούπῃ, μέλος τῆς Βουλῆς καὶ πρόεδρος αὐτῆς κατὰ τὴν σύνοδον ἐκείνην, ὁ κ. Σωτηρόπουλος, οὗ ἡ γνώμη ἐπὶ τῶν οἰκονομολογικῶν ζητημάτων εἶναι πάντοτε σεβαστή, δὲν ὤκνησε νὰ εἴπῃ ἀπὸ τοῦ βήματος ὅτι δόξα καὶ τιμὴ ὀφείλεται τῇ κυβερνήσει τοῦ Τρικούπη διὰ τὴν κατάργησιν τῆς δεκάτης.

Ἔργον τοῦ Τρικούπη εἶναι ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ἣν πάντα τὰ ἔθνη ἐπανηγύρισαν καὶ μόνον ἐν Ἑλλάδι εὑρέθησαν οἰκονομολόγοι νὰ θεωρήσωσιν αὐτὴν ἐπιβλαβῆ εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ τόπου, διότι ἐξ αὐτῆς, ὡς νομίζουσιν, ἐβλάβη μερίς τις παικτῶν ἐν τῷ Χρηματιστηρίῳ. Δὲν ἀνήκει ἡμῖν βεβαίως τοῖς μνημονεύουσιν ἁπλῶς τὰ ἔργα τῆς πολιτείας τοῦ ἀνδρός, ἡ ἀνάλυσις αὐτῶν· παρατηροῦμεν οὐχ ἧττον πρὸς τοὺς ὡς ἀξίωμα ἔχοντας τὸ ἐπὶ τὸ χεῖρον ἅπαντα ὑπολαμβάνειν, ὅτι ἐκ πεποιθήσεως ἐθελοκακοῦσιν ὑποστηρίζοντες ὅτι ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ἤτοι ἡ κατὰ τῆς νοσηρᾶς ταύτης καταστάσεως θεραπεία ἐγένετο ἀκαίρως καὶ πρὸς ζημίαν τοῦ τόπου.

Ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ὁ φοβερὸς οὗτος ἐφιάλτης της, ὁ πιέζων τὰ στήθη ἡμῶν ἀπὸ τοῦ 1877, εἶναι ἡ ἄρσις τῆς ἐκρύθμου καὶ νοσηρᾶς ἡμῶν καταστάσεως ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ὁποίας δὲν ἠδυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν τὴν περιουσίαν ἡμῶν, ἧς ἡ ἀξία παραλλάσσει ὁσημέραι ἀναλόγως τῆς ὑπερτιμήσεως ἢ ὑποτιμήσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ συναλλάγματος. Διὰ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας φυγαδεύονται τὰ ἀληθῆ τῆς συναλλαγῆς μέσα, δι' αὐτῆς ὑπερτιμῶνται τὰ διὰ τὰς βιωτικὰς ἡμῶν χρείας ἀναγκαῖα εἴδη, καταστρέφεται τὸ ἐμπόριον ὡς μὴ δυνάμενον νὰ ὑπολογίσῃ τὴν ἀξίαν, ὧν πρὸς μεταπώλησιν προμηθεύεται εἰδῶν καὶ ἐνὶ λόγῳ καταλαμβάνεται ὑπὸ μαρασμοῦ ὁ τόπος. Ἐάν, ὅτε κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1883 οἰκονομικά τινα ἀτυχήματα προσβαλόντα τοὺς ἐκ Πατρῶν καὶ Κερκύρας ἀγοράσαντας ἐξωτερικὰ συναλλάγματα, ἤρκεσαν ν' ἀναβιβάσωσι τὴν τιμὴν αὐτῶν ἄνω τῶν 20% καὶ ἐμβάλωσι συνεπῶς εἰς σπουδαίας ἀνησυχίας τοὺς ἐν Ἀθήναις τραπεζίτας, ὁ Τρικούπης ἐκ δειλίας δὲν ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν καὶ τῶν τραπεζιτῶν καὶ τῶν ἐμπορικῶν ἐπιμελητηρίων τὴν θερμὴν αἴτησιν πρὸς ἄρσιν τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ἣ καὶ μικρὸν ἠδιαφόρει, ἡ ὑπερτίμησις τοῦ ἐξωτερικοῦ συναλλάγματος ἤθελε φθάσει μέχρι 40 καὶ 50 ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν καὶ γενικὴ χρεωκοπία θὰ ἠπείλει τὴν κοινωνίαν ἡμῶν ὁλόκληρον. Ἀλλ' ὁ ἀνὴρ ἔχων τὸ διακρῖνον αὐτὸν θάρρος καὶ ὑπολογίζων ὁποῖαι ἤθελον εἶναι αἱ συνέπειαι τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ἐν ἐνδεχομένῃ ὥρᾳ χρηματιστικῆς καχεξίας ἢ κρίσεως παρ' ἡμῖν, ἔσπευσε νὰ συνομολογήσῃ ὑπὸ ὅρους εὐνοϊκωτάτους τὸ ἀπαιτούμενον πρὸς ἄρσιν αὐτῆς δάνειον καὶ προλάβῃ τὴν κοινωνίαν ἡμῶν εἰς τὸ βάραθρον ὠθουμένην.

Ἔργον ἐπίζηλον καὶ σοφὸν τοῦ Τρικούπη εἶναι οἱ ἀποτελοῦντες ὁλόκληρον κώδικα προξενικοὶ ἡμῶν νόμοι.

Τῷ Τρικούπῃ ὀφείλεται ὁ περὶ προσόντων τῶν ὑπαλλήλων νόμος χρησιμεύων πρὸς περιστολὴν τῆς καθιερωθείσης καὶ λυμαινομένης τὸν τόπον συναλλαγῆς καὶ πρὸς ἐλευθέραν καὶ ἀνεπηρέαστον κατὰ τὸ δυνατὸν λειτουργίαν τῆς μηχανῆς τῆς διοικήσεως.

Εἰς αὐτὸν ὀφείλεται ὁ νέος περὶ εἰσπράξεων τὰ μάλα ἐπιτυχὼν νόμος, ὅστις καὶ τὰς τῆς καταδιώξεως ἀσχημίας καὶ τὰ δυσάρεστα αὐτῆς ἀποτελέσματα προέλαβε, διευκολύνας καθόλου τὴν εἴσπραξιν τῶν καθυστερουμένων καὶ τοὺς ὀφειλέτας εὐηργέτησε, καταστήσας αὐτοὺς ἐνημέρους εἰς τὰς πρὸς τὸ Δημόσιον ὑποχρεώσεις των καὶ ἀπαλλάξας ἀπὸ τῆς αἰσχρᾶς τῶν εἰσπρακτόρων καὶ λοιπῶν φορολογίας.

Ἔργον σπουδαῖον σὺν τούτοις ἀνέλαβεν ὁ Τρικούπης, τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ Στρατοῦ ἡμῶν. Ἡ σύστασις Σχολῶν Ὑπαξιωματικῶν καὶ ἡ κάθαρσις τοῦ Στρατοῦ ἀπὸ τῶν ἀνικάνων ἀξιωματικῶν εἶναι ἔργα τὰ ὁποῖα θὰ ἀποφέρωσι καρποὺς ἀγλαούς. Διὰ τῶν Σχολῶν προσκτησόμεθα ἐν τῷ μέλλοντι μεμορφωμένους καὶ ἀληθεῖς ἀξιωματικούς, διὰ δὲ τῆς τῶν ἀνικάνων καθάρσεως, ἣν μόνος ὁ Τρικούπης ἐτόλμησε, θὰ ἀπαλλάξωμεν τὸν Στρατὸν ἑνὸς στοιχείου ὡς προσκόμματος τῆς προόδου αὐτοῦ χρησιμεύοντος. Ἡ κατασκευὴ εὐρυχώρων καὶ καταλλήλων ἀποθηκῶν καὶ ἡ προμήθεια ἀφθόνου καὶ ἐκλεκτοῦ ὑλικοῦ πολέμου, τὸ ὁποῖον οὐδέποτε μέχρι τοῦδε εἶδεν ἡ Ἑλλάς, πρὸς δὲ καὶ ἡ ζωὴν λαβοῦσα παρ' ἡμῖν στρατιωτικὴ πειθαρχία, εἶναι ἱκανὰ ὡσαύτως μαρτύρια τῆς μερίμνης καὶ προνοίας τοῦ ἀνδρός. Ἡ δὲ ἀνησυχήσασα τοὺς ἡσυχίαν ἄγοντας στρατιωτικοὺς ἡμῶν μονοετὴς θητεία, προϊὸν οὖσα βαθείας μελέτης τῶν ἀναγκῶν ἡμῶν, ἀπεδείχθη τὰ μάλιστα τὸν σκοπὸν τοῦ καινοτομήσαντος νομοθέτου ἐξυπηρετοῦσα. Οἱ δ' ὡς ἐλάττωμα τοῦ θεσμοῦ τούτου τὸ βραχὺ τοῦ χρόνου εὑρίσκοντες, δὲν ἔλαβον ὑπ' ὄψιν ἐκτὸς ἄλλων πρῶτον τὴν φυσικὴν ἐν τοῖς ὅπλοις δεξιότητα τοῦ Ἕλληνος καὶ τὴν ἰδιαιτέραν πρόνοιαν, ἣν ἔλαβεν ὁ Τρικούπης ὅπως οἱ Ἑλληνόπαιδες διδάσκωνται ὑποχρεωτικῶς ἐν τοῖς σχολείοις καὶ γυμνασίοις τὴν στρατιωτικὴν ἐξάσκησιν καὶ δεύτερον τὴν πρὸς συμπλήρωσιν τῆς μονοετοῦς θητείας ὑπάρχουσαν Ἐφεδρείαν.

Παραλείποντες νὰ μνημονεύσωμεν τόσα ἄλλα τοῦ ἀνδρὸς νομοσχέδια ἐξυπηρετοῦντα τὴν διοίκησιν ἐν πᾶσι τοῖς κλάδοις, δὲν πρέπει νὰ παρέλθωμεν ἐν σιγῇ τὰ φορολογικὰ αὐτοῦ νομοσχέδια, ὧν ἐπιστέγασμα ὑπῆρξε τὸ ὀνειροπολούμενον ἐν Ἑλλάδι ἰσοζύγιον τοῦ προϋπολογισμοῦ, οὗ ἡ ἔλλειψις εἶναι καὶ κρίνεται πάντοτε ὡς σύμπτωμα καχεξίας καὶ οἰκονομικῆς παραλυσίας, πολεμοῦσα αὐτὴν τὴν βάσιν, ἐφ' ἧς ἵσταται τὸ οἰκοδόμημα, τὴν δημοσίαν πίστιν τῆς πατρίδος.

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρωτηθῶ ὅπως ἀπαντήσω, ἂν ὁ Τρικούπης, τὰ κοινὰ διαχειριζόμενος ὑπῆρξε κρείττων χρημάτων· διότι πᾶσα περὶ τούτου ἐρώτησις καὶ ἀπάντησις εἶναι ὄντως ἁμάρτημα.

Ὁ Τρικούπης ἐάν ποτε φυλακισθῇ διὰ πρᾶξίν τινα, τὴν πληρωμὴν τῶν δικαστικῶν ἐξόδων δύναται ν' ἀποφύγῃ λαμβάνων πιστοποιητικὸν παρὰ τῶν ἁρμοδίων ὅτι οὐδαμοῦ τοῦ Κράτους ἢ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ κέκτηται κινητὴν ἢ ἀκίνητόν τινα περιουσίαν.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον ἡ τοῦ ρηθέντος πιστοποιητικοῦ ἀλήθεια, οὔτε ἡ τοῦ βίου λιτότης ἅτινα ἀποδεικνύουσι τὴν ἀφιλοχρηματίαν τοῦ ἀνδρός. Τρανὴ τούτου καὶ τοῦ ἐν γένει τοῦ Τρικούπη χαρακτῆρος ἀπόδειξις παρίσταται ἐνταῦθα καὶ ὁ πόλεμος ὃν οὗτος ἤγειρεν ἐν τῇ Βουλῇ ὅτε συνεζητεῖτο τὸ περὶ συντάξεως τῶν βουλευτῶν νομοσχέδιον, ὅπερ καὶ εἰς γ' ἀνάγνωσιν ψηφισθὲν κατώρθωσε νὰ ρίψῃ κατὰ τὴν ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ ἐπιψήφισιν διὰ τῆς περισπουδάστου αὐτοῦ ὁμιλίας ἐκείνης.

Ἐνταῦθα εὐλόγως δύναται ν' ἀπευθυνθῇ ἡμῖν ἡ ἐρώτησις ἐὰν ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Τρικούπη δὲν ὑπάρχουσιν ἐλλείψεις χρήζουσαι διορθώσεώς τινος ἢ καὶ ἀνασκευῆς, ἢ ἐὰν ὁ ἀνήρ, ὡς παρίσταται ἐν τῷ ἔργῳ ἡμῶν, δὲν ἔχει καὶ ἐλαττώματα.

Ἐλαττώματα δὲ καθ' ἡμᾶς ὁ Τρικούπης δὲν ἔχει ἄλλα ἢ τὰ τῶν προτερημάτων του· τὸ ἀξιοπρεπὲς δηλονότι τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ μεταπίπτει εἰς βαρύ, ἡ ἰσχὺς τῆς θελήσεως εἰς ἰσχυρογνωμοσύνην καὶ τὸ εἰς παραλόγους καὶ ἀδίκους ἀξιώσεις ἀνένδοτον εἰς ἀκαμψίαν καὶ σκληρότητα.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ Τρικούπη λέγοντες δὲν σκοποῦμεν νὰ ἀρνηθῶμεν τὰς πολιτικὰς ἀρετὰς τῶν ἐφαμίλλων πρὸς αὐτὸν πολιτικῶν τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι οὐδεὶς τούτων ἐκυβέρνησε μὲ τόσην στιβαρὰν χεῖρα τὴν Ἑλλάδα, διὰ τὸν λόγον ὅτι καὶ οὐδεὶς περιεβλήθη τοσαύτην παρὰ τοῦ Ἔθνους ἐμπιστοσύνην, οἵαν ὁ Τρικούπης.

Καὶ τοῦτο διατί; Μήπως ἠλλοιώθη ὁ τῶν Ἑλλήνων χαρακτὴρ ὁ φιλελεύθερος ἐκεῖνος καὶ ἀψίκορος; Ὄχι· ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐπείσθη ἡ Ἑλλὰς ὅτι πρὸς εὐημερίαν αὐτῆς δὲν ἀρκεῖ οὔτε ἡ μεγαλοφροσύνη ἡ μὴ προφθάσασα νὰ προσλάβῃ δυστυχῶς καὶ τὴν δέουσαν τῶν πραγμάτων πεῖραν – οὔτε ἡ νομιμοφροσύνη ἄνευ ἰσχύος θελήσεως, οὔτε μειλιχιότης τρόπων καὶ πνεύματος δεξιότης καταναλισκομένη εἰς εὕρεσιν ἐμβαλωμάτων τῶν κοινῇ κακῶς ἐχόντων· ἀλλ' ἀνάγκη διανοίας καὶ φύσει ἰσχυρᾶς καὶ ἐπιστήμῃ πεφωτισμένης· ἀνάγκη πείρας οὐχὶ μονομεροῦς, ἀλλ' εὐρείας καὶ εἰ δυνατὸν καθολικῆς, ἐπὶ πᾶσι δὲ θελήσεως ἀκραδάντου ἀκατασχέτως τεινούσης εἰς πραγμάτωσιν μεγάλων καὶ σωτηρίων βουλευμάτων ὑπαγορευομένων ὑπὸ βαθείας μελέτης τῶν ἐν Ἑλλάδι πραγμάτων. Τὴν πεποίθησιν ταύτην ἐνέβαλεν ἡμῖν ὁ Τρικούπης, ὅστις πάσας τὰς ἀρετὰς ταύτας συλλαβὼν ἔχει ἐν ἑαυτῷ.

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, τέλος, ἐγεννήθη ἐν Ναυπλίῳ τὸ ἔτος 1833 διὰ νὰ κυβερνήσῃ.

Κατελθὼν εἰς τὴν πολιτικὴν σταδιοδρομίαν ἔφερε φύσει καὶ θέσει ἅπαντα τὰ προσόντα ἐκεῖνα, ἅτινα ἔμελλον ν' ἀναδείξωσιν αὐτόν. Χωρὶς νὰ προσδράμῃ τὸ πρῶτον παρ' οὐδενὶ τῶν πολυπειροτέρων τῆς πατρίδος ἡμῶν ἀνδρῶν, ἵνα κατὰ μικρὸν αἱρόμενος ὑπὸ τῆς περὶ ἐκεῖνον δυνάμεως καὶ συναυξανόμενος ἀνέλθῃ εἰς τὸ τοῦ ἀρχηγοῦ ἀξίωμα, τάχιστα ἀνεγνωρίσθη ὡς τοιοῦτος καὶ ἐπεβλήθη διὰ τῶν ἐξόχων αὐτοῦ ἀρετῶν καὶ τῆς διανοίας, ἥτις ἅμα τῇ εἰσόδῳ του ἐν Βουλῇ ἠστραπηβόλησεν ἐν τῷ περιβόλῳ αὐτῆς δι' ἀσυνήθους μαρμαρυγῆς.

Ἡ ἧττα

του Βλάση Γαβριηλίδη (;)

Ανυπόγραφο άρθρο με τον παραπάνω τίτλο που δημοσίευσε η εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 9 Απριλίου 1885.

Ἡ κυβέρνησις ἡττήθη κατὰ κράτος! Ταύτην τὴν ῥήτραν ἐκόμιζεν ἐν τοῖς παλμοῖς αὐτοῦ τὸ ἠλεκτρικὸν σύρμα καθ' ὅλην τὴν προχθεσινὴν νύκτα καὶ θὰ ἐξακολουθῇ ἴσως νὰ κομίζῃ, καὶ μέχρι τῆς σήμερον! Οὐδέποτε κυβέρνησις ἑλληνική, διαλύσασα αὐτὴ τήν Βουλήν, ἦλθε μετὰ τηλικαύτης μειοψηφίας, οἵα ἡ κυβέρνησις τοῦ κ. Τρικούπη. Βεβαίως τὸ κυβερνῶν κόμμα θὰ ἤρχετο μᾶλλον πλειοψηφοῦν, ἐὰν ἡ διάλυσις τῆς Βουλῆς ἐδίδετο εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἀντιπολιτεύσεως κ. Δηλιγιάννην καὶ κατήρχετο εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν ἐκλογῶν τὸ κόμμα τοῦ κυρίου Τρικούπη ὡς ἀντιπολίτευσις! Τὸ τοιοῦτο ἐνῷ εἶναι τρανὸν μαρτύριον τῆς πλήρους ἐλευθερίας, μεθ' ἧς διεξήχθησαν αἱ ἐκλογαί, ἀφ' ἑτέρου ἐλέγχει τὴν πλήρη διάστασιν εἰς ἣν εὑρέθη ὁ τόπος ἀπέναντι τοῦ πολιτικοῦ, οἰκονομικοῦ, διοικητικοῦ συστήματος τοῦ κ. Τρικούπη. Οὐδέποτε ἄλλοτε ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐξεδήλωσε καταφανέστερον τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ φρόνημα ἀπέναντι κυβερνῶντος κόμματος. Νομίζει τις ὅτι μία καὶ μόνη πνοὴ ἐξῆλθε ἀπὸ τῶν ἑλληνικῶν πνευμόνων καὶ ἡ πνοὴ αὕτη ὑπῆρξεν: ἀντιπολίτευσις! Αἱ μερικαὶ ἐπιτυχίαι τῆς κυβερνώσης μερίδος φαίνονται μᾶλλον ὡς παροράματα, ἢ ὡς ἐγκλήματα ἐξ ἀμελείας. Ἐκπλήσσεταί τις πῶς ἐξελέγη βουλευτὴς αὐτὸς ὁ κ. Τρικούπης καὶ μάλιστα μεθ' ἑνὸς τῶν συντρόφων αὐτοῦ ἐν τῷ συνδυασμῷ. Τὸ λογικώτερον θὰ ἦτο ἐὰν μὴ ἐξελέγετο καὶ αὐτὸς βουλευτής, ἂν διὰ μίαν τετραετίαν ἐξηφανίζετο ἀπὸ γῆς Ἑλλάδος πᾶν ἐγγύθεν πόρωθεν ὑπενθυμίζον τὴν κυβέρνησιν ἐκείνην, ἣν τόσῳ πανηγυρικῶς, τόσῳ πανδήμως ἀπεκήρυξε καὶ ἀπεδοκίμασεν ὁ τόπος. Λίαν δ' εὐφυῶς ἐλέγετο χθὲς ὅτι πράγματι δὲν ἐξελέγη ὁ κ. Τρικούπης ἐκ τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ, διεδόθη ὅμως ἡ ἐπιτυχία του πρὸς πρόληψιν ἀναστατώσεων. Μέγα παρόραμα δέον νὰ ἐκληφθῇ ἐπίσης καὶ ἡ ἐκλογὴ τῶν κ. Ἁγ. Βλάχου καὶ Ἀλ. Ψύλλα. Ἡ σιδηρὰ λογικὴ ἐπέβαλλεν ὥστε ἡ πρωτεύουσα νὰ μὴ ἀφήσῃ οὔτε ῥωγμὴν ὥστε νὰ εἰσέλθῃ δι' αὐτῆς .... ὄνειρο συμπολιτεύσεως.

Τοιαύτη καταπληκτικὴ ἧττα εἶναι μοναδικὴ εἰς τὰ κοινοβουλευτικὰ χρονικὰ οὐχὶ μόνον τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ ἐν πολλοῖς ἄλλοις συναγματικοῖς τόποις. Νομίζει τις ὅτι ὅπως τὰ πάντα τῷ κ. Τρικούπῃ μετέχουσι ἐπιβλητικότητος ἔπρεπε καὶ ἡ πτῶσις αὐτοῦ νὰ ὑπάρξῃ μεγαλοπρεπής. Καὶ τὸ καθ' ἡμᾶς φρονοῦμεν εὐεργετικὴν καὶ εἰς τὸν τόπον καὶ εἰς αὐτὸν ἀκόμη τοιαύτην εὐεργετικὴν πτῶσιν. Τὸ πολιτικὸν σύστημα τοῦ κ. Τρικούπη δὲν ἐπεδέχετο συμβιβασμῶν καὶ μετριοτήτων. Ἢ μηδέν, ἢ Καῖσαρ! Ἐκ τῶν πραγμάτων τοιοῦτο ἐπήγασε τὸ ἔβλημά του. Θὰ ἦτο τρὶς χειρότερον καὶ δι' αὐτὸν καὶ διὰ τὸν τόπον ἐὰν ἤρχετο μὲ πλειοψηφίαν φθισικήν, κυμαινομένην πέντε ἢ δέκα ψήφων. Πλειοψηφία τοιαύτη οὐδέποτε θὰ ἦτο ἀρκετὴ εἰς σύστημα ριζικῶν μεταβολῶν τοιοῦτο, οἷον τὸ τοῦ κ. Τρικούπη.

Ἄλλως τέ τι ὑπολαμβάνομεν ἔκτακτον τοῦ τόπου πρόοδον τὴν παροχὴν εὐρυτάτων μέσων ζωῆς καὶ συντηρήσεως εἰς τὰς κυβερνήσεις ἃς ὑποδεικνύει εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Στέμματος.

Ἁπλῆ ἡ ὑπόδειξις ἢ ἡ ἐγκαθίδρυσις μιᾶς κυβερνήσεως δὲν ἀρκεῖ· δέον νὰ τῇ χορηγηθῶσι καὶ ὅλα ἐκεῖνα τὰ μέσα δι' ὧν νὰ δυνηθῇ νὰ συντηρηθῇ καὶ νὰ ζήσῃ ἀνέτως καὶ ἀξιοπρεπῶς. Τὰ μέσα δὲ ταῦτα παρέχονται μόνον διὰ πλειοψηφίας σταθερᾶς, ἀφήσωμεν, γενναία. Καὶ ὅπως τοιαύτη πλειοψηφία ὑπεστήριξε τὸ σύστημα τοῦ κ. Τρικούπη μέχρι τοῦδε, οὕτω εἶναι εὐχάριστον ὅτι διὰ καταπληκτικῆς πλειοψηφίας πρόκειται νὰ διέλθῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν ὁ κ. Δηλιγιάννης. Ἔτι δὲ εὐχάριστον θὰ εἶναι ἐὰν ἡ πλειοψηφία μείνῃ ἀφοσιωμένη εἰς αὐτὸν καθ' ὅλην τὴν βουλευτικὴν περίοδον, ὅπως τοιαύτη ἔμεινε μέχρις ἐσχάτων σχεδόν, πλὴν ὀλίγων κακοήθων ἀποστασίαν καὶ ἡ τοῦ κ. Τρικούπη πλειοψηφία.

Ἡ ἐξήγησις τῆς κοινοβουλευτικῆς ἥττας τοῦ κ. Τρικούπη δὲν εἶναι διόλου δυσχερής. Ὁ τόπος ἐφάνη ὅτι δὲν ἐννοεῖ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς αὐστηρότητας καὶ τὰς μεταβολὰς ἃς συνεπήγετο τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐγκαινιασθὲν σύστημα. Συνοικειωθεὶς ἐπὶ μακρὸν πρὸς διοικητικὴν χαλάρωσιν, πρὸς ἐμπαιγμὸν καὶ νόμων καὶ διαταγμάτων συνειθίσας εἰς τὸ νὰ μὴ πληρώνῃ τοὺς ὀφειλουμένους φόρους, ὑποβληθεὶς δὲ αἰφνιδίως εἰς νέους φόρους, ἂν καὶ ἀπαλλαγεὶς ἄλλων, ἐνόμισε καλὸν ν' ἀπαλλάξῃ ἑαυτὸν τοῦ νέου ζυγοῦ καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ἀγαθὰ τοῦ προτέρου συστήματος.

Πρὸς τιμὴν τοῦ κ. Δηλιγιάννη καὶ τῶν λοιπῶν κορυφαίων τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἐλπίζομεν ὅτι κακῶς ὁ τόπος ὑπελόγισε, διότι αἱ ἐπαγγελίαι εὐκόλως μὲν λέγονται, δυσκόλως δὲ ἢ οὐδόλως ἐκτελοῦνται.

...ἦτο ὕψιστος καιρὸς νὰ ἱκανοποιηθῇ τὸ αἴσθημα περιεργίας, ὑφ' οὗ κατελήφθη ὁ τόπος περὶ τοῦ ἂν πράγματι τὸ χρῆμα αὐτοῦ σπαταλᾶται, ἂν πράγματι φορολογῆται τόσῳ βαρέως, ὅσον ὑποτίθησιν καὶ ἂν πράγματι φορολογῆται τόσῳ βαρέως ἄνευ λόγου καὶ χωρὶς οὐδεμιᾶς ἀνάγκης, ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ τῷ δωρηθῶσι 15 ἑκατομμύρια ὀπίσω, ὅπερ ἰσο-

δυναμεῖ πρὸς 40-50 φρ. ἐτησίως δι' ἑκάστην οἰκογένειαν, ἐὰν ἡ οἰκονομικὴ κρίσις εἶναι προϊὸν τοῦ κ. Τρικούπη, ἐὰν αἱ βροχαὶ καὶ χρεωκοπίαι, ἡ χολέρα καὶ ὁ περιορισμὸς τοῦ ἐμπορίου εἰσὶ τεχνάσματα καὶ κατασκευάσματα τῆς παρούσης κυβερνήσεως.

Ἡμεῖς νομίζομεν ὅτι ὁ κ. Τρικούπης εἶχε δίκαιον λέγων ὅτι τὸ σύστημα αὐτοῦ εἶναι τοιοῦτον ὥστε οὐδεμία κυβέρνησις διάδοχος δύναται νὰ τὸ μεταλλάξῃ, καὶ ὅτι ὁ κ. Δηλιγιάννης ἐρχόμενος εἰς τὴν ἐξουσίαν θ' ἀναγκασθῇ ν' ἀκολουθήσῃ κατὰ βῆμα τὸν προκάτοχόν του.

Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦτο ἀνάγκη νὰ τὰ ἴδῃ ὀφθαλμοφανῶς ὁ λαός, ἵνα παύσῃ βαυκαλιζόμενος καὶ ἐξαγριούμενος, καὶ διὰ τοῦτο ὑπὸ μίαν ἔποψιν ὑπολαμβάνομεν εὐφρόσυνον γεγονὸς τὴν μεγάλην ἥτταν τῆς Κυβερνήσεως.

«Ἡ θέλησις τοῦ Λαοῦ εἶναι σεβαστὴ διὰ πάντας»

Ἄρθρο του Χαρίλαου Τρικούπη

Η φορολογική πολιτική και η εκμετάλλευση της λαϊκής δυσφορίας από την αντιπολίτευση είχαν ως αποτέλεσμα να ηττηθεί στις εκλογές της 7ης Απριλίου 1885 ο Χαρίλαος Τρικούπης και να υποβάλει αμέσως την παραίτηση της κυβέρνησής του. Με το παρακάτω άρθρο του στην εφημερίδα *Ὥρα* –στις 11 Απριλίου 1885– ομολογεί την ήττα, υπογραμμίζει ότι «ἡ θέλησις τοῦ Λαοῦ εἶναι σεβαστὴ διὰ πάντας» και καλεί τη νέα κυβέρνηση να εφαρμόσει όσα εξήγγειλε, ενόσω βρισκόταν στην αντιπολίτευση.

Ἡ Κυβέρνησις, εὐθὺς ὡς ἐγένοντο γνωστὰ τὰ ἐκλογικὰ ἀποτελέσματα καὶ εἶδεν ὅτι δὲν ἀπέβησαν ὑπὲρ αὐτῆς, ἔκρινεν ὅτι ὤφειλε κατὰ τὰ συνταγματικὰ νόμιμα νὰ ὑποβάλῃ τὴν παραίτησίν της, καὶ τοῦτο ἔπραξεν ἀμέσως ἀπὸ τῆς μεσημβρίας τῆς Δευτέρας. Κυβέρνησις ἐπιδιώκουσα ἐπὶ τριετίαν τὴν ἐφαρμογὴν ὡρισμένου συστήματος, ἄγοντος κατ' αὐτὴν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δυνάμεων τοῦ τόπου καὶ τὴν πλήρωσιν τῶν πόθων αὐτοῦ, εἶχεν ἀνάγκην τῆς ἀδιασείστου πρὸς αὐτὴν καὶ τὸ ἔργον τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ λαοῦ, ὅπως παγιώσῃ τοῦτο καθόλου καὶ τὸ βελτιώσῃ ἐν ταῖς λεπτομερείαις. Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν δὲν ἀνταπεκρίθη εἰς τὰς προσδοκίας της. Ἀντὶ νὰ ἀρυσθῇ νέας δυνάμεις, ἐξῆλθεν ἀσθενεστέρα. Βεβαίως, τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο δὲν ἐκλόνισε τὴν ἐπὶ τῶν ἰδίων ἀρχῶν καὶ ἰδεῶν πεποίθησιν αὐτῆς, ἀλλ' ἀναγνωρίζουσα τὸ κύρος τῆς ἐλευθέρας γνώμης τοῦ Ἔθνους, ἐκδηλωθείσης μάλιστα τόσον ἐμφαντικῶς, ὤφειλε νὰ παραχωρήσῃ αὐθωρεὶ τὴν θέσιν της εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἐπὶ μίαν τριετίαν ὑπενόμευσαν τὴν πρὸς αὐτὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ λαοῦ. Ἂν ὁ λαὸς ἐπλανήθη, εἰς τὸν χρόνον ἀπόκειται νὰ πείσῃ αὐτὸν περὶ τούτου, ἀλλ' εὐθὺς ὡς οὗτος ἐξεδήλωσε τὴν θέλησίν του νομίμως, ἡ θέλησις αὐτοῦ εἶναι σεβαστὴ διὰ πάντας.

Ἄλλως τε καὶ ἂν ὁ συνταγματικὸς οὗτος λόγος δὲν ἐπέβαλλεν εἰς τὴν Κυβέρνησιν νὰ ἀποσυρθῇ ἀμέσως, ἐπεβάλλετο αὐτῇ ἡ παραίτησις ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὰ δημόσια συμφέροντα. Πᾶν ἄλλο ἢ κυβερνήσεως τῆς τρεχούσης ὑπηρεσίας ἔχει σήμερον ἀνάγκην ὁ τόπος. Κυβέρνησις δὲ μὴ δυναμένη νὰ προβῇ εἰς γενναίας ἀποφάσεις ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν, μὴ δυναμένη νὰ προετοιμάσῃ νομοθετικὴν ἐργασίαν μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι αὕτη θέλει τύχει τῆς κυρώσεως τῆς Βουλῆς, μὴ ἀπολαύουσα τῆς ἐμπιστοσύνης τῶν κυβερνήσεων ἐν ᾗ ἐποχῇ τὰ ἐξωτερικὰ συμφέροντα τοῦ Ἔθνους ἀπαιτοῦσιν ἴσην καὶ πλείονα τὴν μέριμναν ἡμῶν ἢ τὰ ἐσωτερικά, ἤθελεν εἶναι κυβέρνησις ὑπηρεσίας, καταργοῦσα ἐπὶ μεγίστῃ ἐθνικῇ ζημίᾳ τὴν θέσιν καὶ σπαταλῶσα ἐπείγοντα καὶ πολύτιμον χρόνον.

Ἐντεῦθεν σαφῶς προκύπτει ὅτι εἰς τὴν Ἀντιπολίτευσιν, ἐκπροσωποῦσαν νῦν τὴν ἐθνικὴν θέλησιν, ἐπιβάλλεται ὁ σχηματισμὸς κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς ἐσωτερικῶς καὶ σεβαστῆς εἰς τὰς μετὰ τῶν ξένων σχέσεις. Εἶναι δὲ ἀπαραίτητον ἀκόμη νὰ περιέλθῃ ἡ ἐξουσία ἀμέσως εἰς τὴν Ἀντιπολίτευσιν, διότι ὀφείλει νὰ παρουσιασθῇ αὕτη εἰς τὴν Βουλὴν ἕτοιμος ὡς Κυβέρνησις. Ἐπὶ τριετίαν πολεμοῦσα τὴν ἐργασίαν τοῦ ὑπουργείου Τρικούπη, ὑποσχομένη οἰκονομίας, ὑποσχομένη τροποποιήσεις φορολογικῶν νόμων, ὑποσχομένη ἀνατροπὴν τῆς διοικητικῆς καὶ στρατιωτικῆς νομοθεσίας, καὶ ἀκύρωσιν νόμων καὶ κατάργησιν φόρων, ἔχει καθῆκον νὰ ἐμφανισθῇ πρὸ τῆς Βουλῆς μετὰ προγράμματος πλήρους οἰκονομικοῦ καὶ στρατιωτικοῦ, κυροῦντος τὰς ἐπαγγελίας της. Αὐτὸς ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ ἐνεστῶτος ἔτους θὰ χρησιμεύσῃ βεβαίως εἰς αὐτὴν ὡς πρῶτον δεῖγμα τῆς πραγματοποιήσεως τῶν ἐπαγγελιῶν της. Καταγγέλλουσα τὸ ὑπουργεῖον Τρικούπη ἐπὶ ἀσωτείᾳ, ἐπεζήτει τὴν ψῆφον τοῦ λαοῦ ὑποσχομένη ποτὲ μὲν δέκα καὶ πέντε, ποτὲ δὲ δώδεκα ὡρισμένως ἑκατομμυρίων οἰκονομίας. Ἔχει, λοιπόν, καθῆκον νὰ ὀνομάσῃ ρητῶς τὰ κεφάλαια ἐξ ὧν θὰ περικόψῃ τὰ δέκα καὶ πέντε ἢ τὰ δώδεκα ἑκατομμύρια. Ἡ περικοπὴ αὕτη δὲν θὰ γίνῃ πάντως διὰ ψαλίδος, ἀλλ' ἀπαιτεῖ μελέτην καὶ χρόνον. Ἀνάγκη πρὶν βάλῃ χεῖρα ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ νὰ ἀντιληφθῇ ἐγγύτερον τὰ πράγματα καὶ νὰ διαγράψῃ πρότερον τὸ στρατιωτικὸν αὐτῆς σύστημα, χειραγωγουμένη οὐχὶ ἐκ τῶν ἀνευθύνων ἐπαγγελιῶν της, ἀλλ' ἐκ τῶν ἀξιώσεων τῶν καιρῶν. Κυβέρνησις ἔχουσα ἰσχυρὰν πλειονοψηφίαν, ἔχει πρὸ αὐτῆς τὸ μέλλον, καὶ πρὸς

Παύλος Καλλιγάς. Ελαιογραφία του Νικηφόρου Λύτρα. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.

«Ο βασιλιάς και η βασίλισσα της Ελλάδας με τα παιδιά τους». Ξυλογραφία από την εφ. The Graphic *(11.9.1886), σ. 273. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Η βασιλική οικογένεια γύρω στα 1886. Καθισμένοι ο Γεώργιος Α΄ και η Όλγα. Ο πρίγκιπας Ανδρέας στηρίζεται στον πατέρα του και κρατάει το χέρι της πριγκίπισσας Μαρίας. Πίσω από τον Γεώργιο Α΄ η πριγκίπισσα Αλεξάνδρα και δίπλα της ο διάδοχος Κωνσταντίνος. Πίσω από τη βασίλισσα Όλγα οι πρίγκιπες Νικόλαος και Γεώργιος.*

τοῦτο μᾶλλον ἢ πρὸς τὸ ἐνεστὼς ὀφείλει νὰ κανονίσῃ τὸ πρόγραμμα αὐτῆς. Πάντα ταῦτα ἀπαιτοῦσιν ἴσως πλειότερον χρόνον ἢ τὸν μεσολαβοῦντα μέχρι τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς. Μὴ λησμονῶμεν δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι εἰς τὴν νέαν κυβέρνησιν ἐπιβάλλεται ἐκ τῶν πρώτων ἡ ὑποχρέωσις τοῦ ἐλέγχου τῆς Πολιτείας ὑπὸ πάσας τὰς ἐπόψεις τοῦ ἀποχωροῦντος ὑπουργείου.

«Μετὰ τῆς αὐτῆς εὐλαβείας καὶ εἰς τὴν ἀντιπολίτευσιν»

Η εφημερίδα *Ακρόπολις* σχολίασε την επομένη (12.4.1885) με τίτλο «Το άρθρον της Ώρας» και έγραψε:

Εὐαρεστοτάτην ἐντύπωσιν καὶ εἰς φίλους καὶ εἰς ἐχθροὺς ἐνεποίησε τὸ χθεσινὸν ἄρθρον τῆς *Ὥρας*. Εἰλικρινὴς ἀνομολόγησις τῆς ἥττης τῆς κυβερνήσεως, εἰλικρινὴς ἀνομολόγησις ὅτι ἡ νέα κυβέρνησις ἐκπροσωπεῖ τὴν ἐθνικὴν θέλησιν, καὶ εἰλικρινὴς ὑπόδειξις τῶν καθηκόντων ἅπερ ἐπιβάλονται εἰς τὴν τέως ἀντιπολίτευσιν, ταῦτα πάντα διὰ γλώσσης σαφοῦς καὶ ἐντόνου ἐδικαίωσαν τὴν κρίσιν ἡμῶν, ὅτι ὁ κ. Τρικούπης καὶ ὡς ἀρχηγὸς ἀντιπολιτεύσεως θέλει διευθύνει τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ θέσιν μετὰ τῆς αὐτῆς ὀξύτητος καὶ τῆς αὐτῆς εὐλαβείας· πρὸς τ᾽ ἀληθῆ συμφέροντα του τόπου, μεθ᾽ ἧς καὶ ὡς πρωθυπουργὸς ἐπὶ τριετίαν.

Η πρώτη δημιουργική διακυβέρνηση 3 Μαρτίου 1882 - 7 Απριλίου 1885

του Περικλή Μαζαράκη

Απόσπασμα από το έργο του *Πολιτικαὶ φυσιογνωμίαι. Χαρίλαος Τρικούπης. Ἀλέξανδρος Κουμουνδοῦρος*, Ἀθῆναι, Ἀρχαῖος Ἐκδ. οἶκος Δ. Δημητράκου, χ.χ., σ. 25-28.

Ο ναύαρχος Λεξέν. Ξυλογραφία του Νικόλαου Οικονομόπουλου από το περ. Ποικίλη Στοά *του 1886, σ. 49. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Ἡ κατὰ Μάρτιον τοῦ 1882 σχηματισθεῖσα ὑπὸ τὸν Χαρ. Τρικούπην Κυβέρνησις εἶναι ἡ πρώτη μακρὰ ὑπ' αὐτὸν τοιαύτη, καθ' ὅσον μετὰ τὸ 1875, ὅτε τὸ πρῶτον ἐκλήθη εἰς τὴν Ἀρχήν, ἐσχημάτισε δύο τοιαύτας βραχυβίους, κατὰ τὸ 1878 ἐν συμπράξει μετὰ τοῦ Θρ. Ζαΐμη, καὶ τὸ 1880, ὁπότε καὶ ἀφῆκε ζωηρὰ σημεῖα τῆς διαβάσεώς του, ἀρξάμενος τοῦ οἰκονομικοῦ ἀναμορφωτικοῦ του προγράμματος, διὰ τῆς καταργήσεως τοῦ καταθλιπτικοῦ φορολογικοῦ συστήματος τῆς «δεκάτης» ἐπὶ τῶν δημητριακῶν καρπῶν, ὅπερ καὶ ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τῆς δημοτικότητός του εἰς τὸ παλαιὸν Κράτος, ἐπισημοποιηθεῖσα κατὰ τὴν διενέργειαν τῶν βουλευτικῶν ἐκλογῶν τοῦ 1881. Κατὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ 1879 ἀπέτυχε δι' ἐλαχίστων ψήφων –μιᾶς δεκάδος– εἰς τὰ Καλάβρυτα ὁ Θρασύβουλος Ζαΐμης. Οἱ δύο πολιτικοί του ἀντίπαλοι, Κουμουνδοῦρος καὶ Τρικούπης, συνεφώνησαν ὅπως εἰσέλθῃ εἰς τὴν Βουλὴν ὁ Θρ. Ζαΐμης ὡς βουλευτής, ἄνευ νέας ἐκλογῆς, ὑποστηρίξαντες κακὴν ἀπαρίθμησιν τῶν ψήφων ἔν τινι δήμῳ. Τὸ σημειοῦμεν ὡς μίαν εὐγενῆ πρᾶξιν ἀντιπάλων, τῆς ὁποίας δὲν ἔχομεν πολλὰ δείγματα εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους. Ὁ Θρ. Ζαΐμης ἀπέθανεν αἰφνιδίως τὴν 26 Ὀκτωβρίου 1880.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀπὸ 3 Μαρτίου 1882 μέχρι τῆς ἱστορικῆς 7 Ἀπριλίου 1885, ὁπότε καταψηφισθεὶς ἀπεμακρύνθη τῆς Ἀρχῆς, κυβερνήσεώς του, ὁ Χαρ. Τρικούπης ἔθηκε κυριολεκτικῶς τὰς βάσεις εὐνομουμένου κράτους. Ἐν πρώτοις ἐμερίμνησε περὶ τῆς παγιώσεως τῆς δημοσίας ἀσφαλείας καὶ τάξεως καὶ δὴ ἐν τῇ νεοκαταληφθείσῃ Θεσσαλίᾳ, ὅπου εἶχε τὴν ἔμπνευσιν νὰ ἀποστείλῃ ὡς Ἀρχηγὸν τοῦ Στρατοῦ μὲ ἀπόλυτα δικαιώματα τὸν Στρατηγὸν Δημήτριον Γρίβαν, ἀφίσαντα ἐποχὴν διὰ τὸ διοικητικὸν πνεῦμα, τὴν αὐστηρότητα ἐν ἰσοπολιτείᾳ καὶ δικαιοσύνῃ πρὸς τοὺς παραμείναντας ἐν Θεσσαλίᾳ Τούρκους, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐπιτυχίαν εἰς τὰς στρατιωτικὰς συγκεντρώσεις κατὰ τὰς ἀλεπαλλήλους ἐπιθέσεις τοῦ τουρκικοῦ Στρατοῦ εἰς τὴν μεθόριον γραμμήν.

Τῆς Κυβερνήσεως ταύτης τοῦ Μαρτίου 1882 μετέσχον ὡς ὑπουργοὶ οἱ: Παῦλος Καλλιγᾶς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν, Κωνσταντῖνος Λομβάρδος ἐπὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, Δημήτριος Ράλλης ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης, Γεώργιος Ροῦφος ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν, καὶ Σπυρίδων Καραϊσκάκης ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν, ἐκράτησε δὲ δι' ἑαυτὸν ὁ Τρικούπης τὰ

Ὑπουργεῖα Ἐσωτερικῶν καὶ Ἐξωτερικῶν· ἀλλ' ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς Κυβερνήσεως παρῃτήθη ὁ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν Ὑπουργὸς διαφωνήσας διὰ τὸν κατ' ἐκλογὴν προβιβασμὸν τοῦ Συνταγματάρχου Δημητρίου Γρίβα εἰς Ὑποστράτηγον, ἀνέλαβε δὲ ὁ ἴδιος ὁ Τρικούπης τὸ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν Ὑπουργεῖον, ἐπιδείξας ὀξυτάτην ἀντίληψιν καὶ ἀφίσας ἐποχὴν ὡς Ὑπουργὸς ξένου πρὸς τὴν κατάρτισίν του Ὑπουργείου καὶ φερόμενος ἔκτοτε ὡς εἷς τῶν κατ' ἐξοχὴν εὐδοκιμησάντων ὑπουργῶν τῶν Στρατιωτικῶν. Ἀλλ' ἐννοεῖται, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προΐσταται τριῶν συγχρόνως Ὑπουργείων, καὶ δὴ ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων, καὶ ἀνέθηκε βραδύτερον τὸ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν εἰς τὸν Βουλευτὴν Καρυστίας καὶ τέως Πρέσβυν ἐν Λονδίνῳ Ἀλέξανδρον Κοντόσταυλον.

Μετεκάλεσε ξένας ἀποστολὰς πρὸς ὀργάνωσιν τοῦ Στρατοῦ τῆς ξηρᾶς ὑπὸ τὸν Γάλλον Στρατηγὸν Vosseur καὶ τοῦ Ναυτικοῦ ὑπὸ τὸν ἐπίσης Γάλλον Ναύαρχον Lejeune, προκρίνας τὴν ἐκ Γαλλίας μετάκλησιν τοιούτων καὶ δὲν ἀπέτυχεν εἰς τὰς περὶ ἐπιτυχίας τούτων προβλέψεις του.

Ἐμερίμνησε περὶ ἐνάρξεως συγκοινωνιακῆς πολιτικῆς διὰ τῆς μετακλήσεως ἀποστολῆς Γάλλων μηχανικῶν ὑπὸ τὸν Rondel καὶ τῆς ἀμέσου ἐνάρξεως κατασκευῆς καὶ ἐπισκευῆς ὁδῶν, περὶ ἀναπτύξεως τῆς σιδηροδρομικῆς συγκοινωνίας, διὰ τῆς στρώσεως κατὰ πρῶτον τῆς Θεσσαλίας καὶ ἐνάρξεως τοῦ δικτύου τῆς Πελοποννήσου.

Ἐνίσχυσε τὸν Στρατὸν διὰ τῆς ἱδρύσεως τῆς Σχολῆς τῶν Ὑπαξιωματικῶν καὶ τῶν Ἐφέδρων τοιούτων.

Ἵδρυσε τὴν Σχολὴν τῶν Ναυτικῶν Δοκίμων.

Διωργάνωσε τὴν Σχολὴν τῶν Πολιτικῶν Μηχανικῶν καὶ τὸ Πολυτεχνεῖον ἐν γένει.

Παρεχώρησε τὴν τομὴν τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου εἰς Ἑταιρείαν ὑπὸ τὸν Οὗγγρον Στρατηγὸν Tyrr, καὶ βραδύτερον εἰς Ἑλληνικὴν Ἑταιρείαν, ἥτις καὶ ἔφερεν εἰς πέρας τὸ μέγα τοῦτο ἔργον, διευκολύναν οὐ μόνον τὴν ἑλληνικὴν ἀλλὰ καὶ τὴν εὐρωπαϊκὴν συγκοινωνίαν.

Παρεχώρησεν εἰς Ἀγγλικὴν Ἑταιρείαν τὴν ἀποξήρανσιν τῆς Κωπαΐδος λίμνης, ἀποδώσασαν πρὸς καλλιέργειαν μεγίστην στρεμματικὴν ἔκτασιν εὐφορωτάτων γαιῶν.

Μετεκάλεσε τὸν εἰδικὸν εἰς τὴν τοπογραφίαν Αὐστριακὸν Συνταγματάρχην Hartl διὰ τὴν εἰσαγωγὴν παρ' ἡμῖν τῆς Χαρτογραφικῆς Ὑπηρεσίας, σπουδαίας προσενεγκούσης ὑπηρεσίας.

Ἐμερίμνησε περὶ τῆς βελτιώσεως τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Κράτους διὰ λελογισμένης φορολογίας.

Ἐθέσπισε διαγωνισμοὺς πρὸς κατάληψιν δημοσίων θέσεων καὶ ἐμονιμοποίησε τοὺς δημοσίους λειτουργούς.

Σπυρίδων Βαλαωρίτης. Λιθογραφία από σχέδιο του Οδυσσέα Φωκά, εφ. Το Άστυ *(9.8.1887). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην θερμοὶ Ἕλληνες πατριῶται, διαμένοντες εἰς τὸ ἐξωτερικόν, καὶ ἰδίως εἰς Κωνσταντινούπολιν, Αἴγυπτον καὶ Ἀγγλίαν, ἐνθουσιαζόμενοι διὰ τὴν εἰς πάντας τοὺς κλάδους πρόοδον τῆς Ἑλλάδος, ἤρχισαν ἀθρόαν μετοικεσίαν εἰς τὴν πατρίδα καὶ ἰδίως εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου ἀπετέλεσαν ἐκλεκτὸν κύκλον προοδευτικόν, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τοὺς παλαιοὺς Ἀθηναίους, διακριθέντες εἰς ὅλα τὰ στάδια τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Παρ' ὅλα ὅμως ταῦτα, ἡ Ἀντιπολίτευσις, κατόπιν σφοδρᾶς ἀντιδράσεως, ἐπαγγελλομένη τὴν κατάργησιν νόμων, δι' ὧν διωρίζοντο μόνον διὰ προσόντων δημόσιοι ὑπάλληλοι ἢ ἐφορολογοῦντο εὐλόγως, ἀσύδοτοι μέχρι τοῦδε πολῖται, κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐπικράτησιν αὐτῆς κατὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς 7 Ἀπριλίου 1885 καὶ νὰ διακόψῃ τὸ δημιουργικὸν ἔργον τοῦ Τρικούπη, ὅστις παρέδωκε τὴν Ἀρχὴν εἰς τὸν τότε τὸ πρῶτον ἀναλαβόντα τὴν διοίκησιν τῆς Χώρας Θεόδωρον Δηλιγιάννην, ἀρχηγὸν μεγάλου κόμματος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου Κουμουνδούρου.

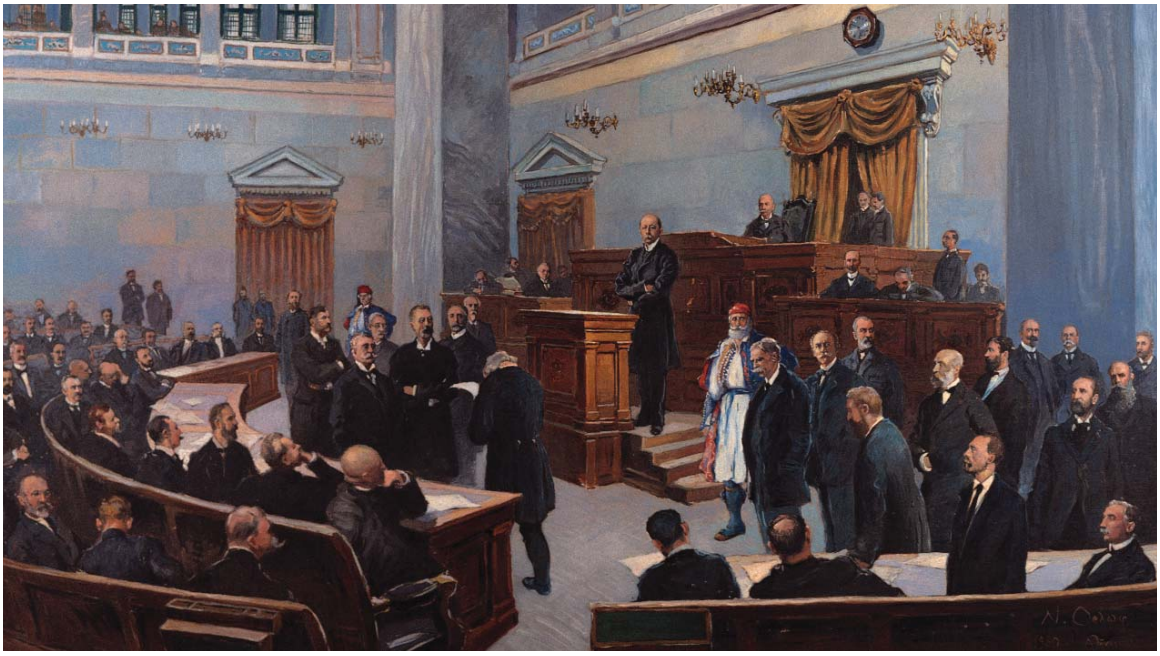

Η Ελληνική Βουλή κατά τα τέλη του 19ου αιώνα. Ελαιογραφία του Ν. Ορλώφ, 1930. Εθνικό και Ιστορικό Μουσείο. Ο πίνακας του Ορλώφ φιλοτεχνήθηκε κατά παραγγελία για να παρουσιάσει πολιτικούς του τέλους του 19ου αιώνα. Στο βήμα ο τότε πρωθυπουργός Χαρίλαος Τρικούπης. Πρόεδρος της Βουλής ο Ανδρέας Αυγερινός. Δεξιά του Χαρ. Τρικούπη όρθιος ο Δημήτριος Ράλλης, δίπλα του ο Αλέξανδρος Στριφτόμπολας με τη φουστανέλλα, πίσω από τον Ράλλη ο Νικόλαος Λεβίδης, ο Άγγελος Βλάχος και ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης. Πίσω από τον Δηλιγιάννη ο Λεωνίδας Δεληγεώργης, ο Νικόλαος Μπουφίδης και ο Νικόλαος Τσαμαδός, δεξιά του Δηλιγιάννη ο Ανδρέας Συγγρός και πίσω από τον Συγγρό ο Στέφανος Σκουλούδης και ο Αριστείδης Οικονόμος. Στην πρώτη σειρά της δεξιάς πτέρυγας όρθιος ο Κωνσταντίνος Καραπάνος και πίσω του καθιστός ο Ηλίας Ποταμιάνος. Στο κέντρο όρθιος ο Διονύσιος Στεφάνου, δίπλα του ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης, πίσω του από αριστερά προς τα δεξιά ο Αλέξανδρος Σκουζές, ο Κωνσταντίνος Λομβάρδος, ο Γεώργιος Θεοτόκης, ο Στέφανος Δραγούμης και στο βάθος ο Τιμολέων Φιλήμων και δίπλα του ο Δημ. Καλλιφρονάς με τη φουστανέλλα. Στην κεντρική πτέρυγα διακρίνονται: στην πρώτη σειρά, τρίτος από δεξιά προς τα αριστερά ο Παναγιώτης Μανέτας, έκτος ο Νικόλαος Καλογερόπουλος και τελευταίος ο Γεώργιος Φιλάρετος, στη δεύτερη σειρά τρίτος από δεξιά προς τα αριστερά ο Ιωάννης Χατζόπουλος, έκτος ο Αχιλλέας Γεροκωστόπουλος και δίπλα του ο Αντώνιος Ζυγομαλάς και ο Δημήτριος Δημητριάδης. Στην αριστερή πτέρυγα διακρίνονται: στην πρώτη σειρά, πρώτος από δεξιά ο Γεώργιος Κόρπας, παραδίπλα του ο Δημήτριος Βουλπιώτης και ο Νικόλαος Καράπαυλος, στη δεύτερη σειρά πρώτος από δεξιά ο Παύλος Καλλιγάς, δίπλα του ο Θάνος Κανακάρης Ρούφος, ο Ανάργυρος Σιμόπουλος και ο Γεώργιος Μπενιζέλος Ρούφος.

Εἰς Χαρίλαον Τρικούπην

του Αχιλλέως Παράσχου

Ποίημα που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* τον Οκτώβριο του 1885 με τον παραπάνω τίτλο.

Α΄

Ἔλα, ἔλα! Προδοσία ἡ βραδύτης αὕτη εἶναι.
Δὲν Σὲ περιμένουν ὄχι αἱ μικραὶ μόνον Ἀθῆναι·
Σὲ ζητεῖ. Σὲ ἀναμένει πάλλουσα τοσοῦτον χρόνον.
Ὅλη ἡ Ἑλλὰς κ' ἰδίως ἡ Ἑλλὰς τῶν Μακεδόνων
Ἀπὸ ἄκρου ἕως ἄκρον πᾶσα της ξηρὰ καὶ κῦμα
Ἀκροάζεται· τὸ σῶζον ν' ἀντηχήσῃ πάλιν βῆμα...

Ἔλα, εἰς τὴν λειψανδρίαν, ἣν μισέλλην φέρει χρόνος.
Σύ, εὐδαίμων, ἀνυψοῦσαι – ὄχι ἄλλος, σὺ καὶ μόνος.
Ποία τύχη, πλὴν καὶ ποία ταὐτοχρόνως ἀγωνία
Εἰς ἰλιγγιῶδες ὕψος ν' ἀναβαίνῃς ἐν σκοτίᾳ.
Νὰ Σὲ φράττῃ ἐδῶ μῖσος, ἐκεῖ φθόνος, καὶ παλαίων
Τὴν πατρίδα ν' ἀνυψώσῃς μειδιῶν καὶ μόλις πνέων.

Ὦ, φρικῶδες, πλὴν ὡραῖον: ὤ, ἐπώδυνον, πλὴν θεῖον,
Τὴν ἀνατολὴν νὰ φέρῃς εἰς τοὺς ἀδελφούς Σου δύων·
Νὰ προσμειδιᾷ ἓν ἔθνος ἐκ δακρύων Σου τοσούτων.
Νὰ λιμώττῃς Σύ, κ' ἐκεῖνο ν' ἀναζῇ εἰς μέγαν πλοῦτον·
Εἶν' ὡραῖον· ὑπερβαίνει πάντα κλῆρον, πᾶσαν μοῖραν.

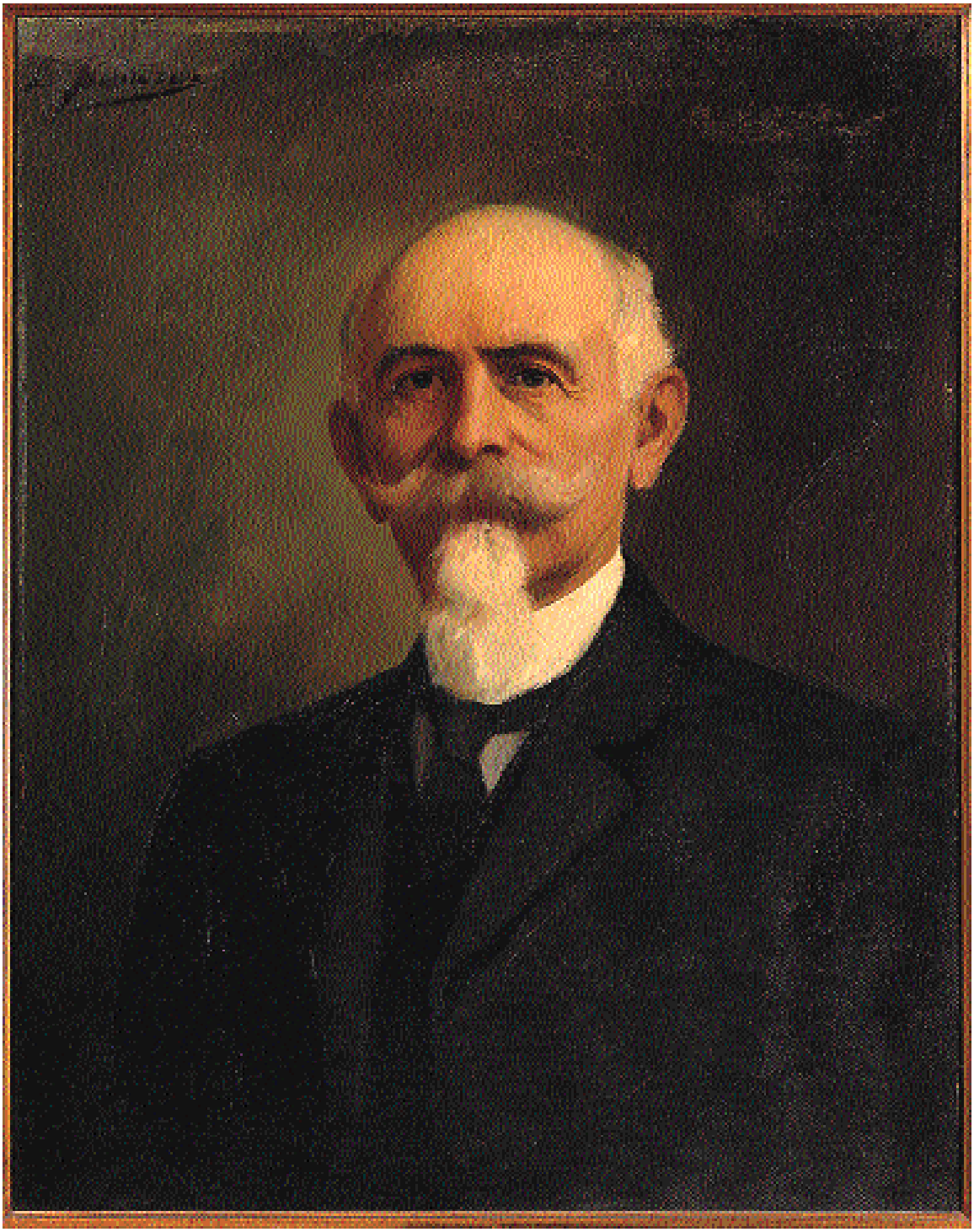

Νικόλαος Μπουφίδης. Ελαιογραφία του Σπυρίδωνος Βικάτου. Βουλή των Ελλήνων.

Μὲ τὸ αἷμά σου νὰ βάφῃς τῆς πατρίδος τὴν πορφύραν!

Β΄

Ἔλα, ἔλα· πίστευσέ με· καὶ τὸ μῖσος καὶ ὁ φθόνος.
Εἶν' ἀκούσιαι βαθμῖδες, τῆς ὑπεροχῆς ὁ θρόνος.
Ναί· κατεδικάσθη οὗτος ὑπερτάτην τιμωρίαν,
Νὰ ἐγείρῃ ὅ,τι δάκνει, νὰ δεικνύῃ τὴν ἀξίαν...
Μὴ βραδύνῃς, σὲ προσμένει δόξα πάλιν καὶ ὀδύναι,
Ὤ, πανήσυχος ὑπνώττει ὅστις τίποτε δὲν εἶναι.

Πλὴν ποτέ, ποτὲ μὴ ἔλθῃς εἰς τὸ φλέγον ἡμῶν χῶμα,
Ὕπαγε εἰς τὰς ἐρήμους καὶ μακρύτερον ἀκόμα,
Γίνου Βούλγαρος –ἄ, ὄχι– κάτι χεῖρον· Σκύθης γίνου,
Ἂν τὸ ἔθνος δὲν ἁρπάσῃς ἐκ τοῦ εἰδεχθοῦς καρκίνου.
Ἔλα, ἔλα· εἰς τὰς χεῖρας τὸ πηδάλιον καὶ πάλιν.
Καὶ τὴν ἔσω καὶ τὴν ἔξω σκόρπισε ἀνεμοζάλην.

Ὄχι, ὄχι· εἰς τὸν κόσμον μάτην Σὺ δὲν ἐγεννήθης·
Θὰ σὲ ἴδῃ καὶ ὁ Φράγκος καὶ ὁ Τοῦρκος καὶ ὁ Σκύθης.
Ὤ, ἡ ὥρα ἡ ἁγία καὶ μεγάλη πλησιάζει.
Εἴμεθα μικροί, ὀλίγοι... δὲν πειράζει, δὲν πειράζει.
Μικρὸς ἦτο τοῦ Κανάρη ὁ πυρσός· πλὴν τοὺς αἰθέρας
Θάλασσαν τοὺς εἶχε κάμει καὶ τὰς νύκτας μας ἡμέρας!

Γ΄

Θ' ἀκουσθῇ ὁ νοῦς μας πλέον, τὸ σπαθί, τὰ ὄνειρά μας·
Καθὼς εἶπες, Σὺ Τρικούπη: «Μόνοι» μὲ τὰ δίκαιά μας·
Μὲ τὸ ᾄσμα τοῦ Φεραίου, μὲ τῆς Λαύρας τὴν Σημαίαν
Καὶ μ' αὐτὴν τὴν ἀνθισμένην τὴν σκιρτῶσαν νεολαίαν
Ὁ Θεός, αὐτή, τὸ ξῖφος· ἡ Ἑλλὰς καὶ Σύ! ὤ ἔλα,
Ἦλθον οἱ καιροί, Τρικούπη, τοῦ Μιαούλη, τοῦ Τσαβέλλα.

Τὴν προσωρινὴν Καθέδραν βλέπεις νῦν ἀπὸ τὴν πρώραν·
Ἔρχεσαι· ὤ θὰ μᾶς ἔλθῃς· εἰς τὴν ὥραν, εἰς τὴν ὥραν!
Θὰ ἰδῇς ἐπιστρατείαν, ἣν ἀξίζεις, Σὺ καὶ μόνον...
Στήθη λάσια, Πλατάνους καὶ τὴν σπάθην τῶν Προγόνων
Ἀλλ' οὐχί· τὴν ἰδικήν μας... «θάνατος βοοῦν ἢ νίκη»·

Ἄ, ἐξῆλθε τὸ σπαθί μας· δὲν ὑπάρχει πλέον θήκη!

Πόσον θὰ χαρῇς ἂν ἴσως ἐπιστρέφῃς τεθλιμμένος.
Ὄρθιον εἶναι τὸ Ἔθνος καὶ πυρκαϊὰ τὸ Γένος.
Ὤ, τὴν ἤδη Νεολαίαν δὲν τὴν εἶδες· θὰ τὴν ἴδῃς...
Μὴ βραδύνῃς· Σὲ προσμένει χωρὶς πτέρναν ὁ Πηλείδης...
Σὺ τὴν λόγχην δός· ἐκεῖνος τὸν βραχίονα· Σὲ φέρνουν·
Δὸς τὴν λόχην· ἄ, οἱ ἄλλοι τοῦ τὴν δίνουν καὶ τὴν πέρνουν...

Κ' ἔλα ν' ἀπαντήσῃς, ἔλα, εἰς τὰς ὕβρεις ὅσας εἶπον.
Καὶ εἰπὲ εἰς τὸν Μονάρχην τῶν Ἑλλήνων· «εἰς τὸν ἵππον».
Ὡς τὸν Βίκτωρα κ' ἐκεῖνος τὸ διάδημα ἂς παίξῃ·
Ἂς ἱππεύσῃ ἢ ἱππεύει ὁ λαός μας· – ἂς ἐκλέξῃ...
Εἰς τὴν ἱπασσίαν ταύτην κεῖται καὶ τιμὴ καὶ θρόνος·
Πῶς! θὰ τρέχῃ ὁ Μιλάνος κατὰ τῆς θυέλλης μόνος;...

Πῶς! ἐκεῖνος μόνον ἔχει, Βασιλεῦ, ταχεῖς τοὺς ἵππους
καὶ θ' ἀκούῃ ἡ Ἑλλάς μας τῶν πετάλων των τοὺς κτύπους;
Ὄχι, ὄχι· ἔχεις ἵππον, Σύ, ταχύτερον θυέλλης·
Πλὴν τὸν ἀγνοεῖς ἀνάβα, καὶ δοκίμασον ἂν θέλῃς...
Ε, καὶ Βασιλεὺς ἂν ἤμην! τὴν στιγμὴν αὐτὴν καὶ μόνον,
Τὸν ἀντήλλαζα μὲ δάφνην, τὸν ἀντήλλαζα μὲ θρόνον!

Σπεῦσε, Ναῦς πυρός· κι' Ἐκεῖνος ὃν μᾶς φέρεις τώρα, ἔχει.
Ἐκ φλογὸς ψυχὴν κ' ἓν ἔθνος εἰς τὸν δρόμον Του προσέχει·
Φέρε τον· πυρὰν ἐγκλείεις ἥτις μέλλει νὰ φλογήσῃ
Τὴν Ἀνατολήν, τοὺς Πρέσβεις δίχως νὰ τοὺς ἐρωτήσῃ...
Τὸν Τρικούπην ὅταν φέρῃς, φέρεις δάφνην, φῶς κ' ἐλπίδα
Τὴν τιμὴν μὲ τὴν Ἐλαίαν, ἢ μὲ δόρυ τὴν ἀσπίδα!

Ὤ, ἂς ἔλθῃ· ἔλα πλέον· ὡς Βορρᾶς ἐγγύς μας πέτα,
τῆς Πατρίδος Κυβερνήτα, ὄχι τῆς Βουλῆς Ἡγέτα...
Ἔλα· μάτην μᾶς κτυπῶσι Ρωσσοβούλγαροι καὶ Δύσις
Κ' ἡ νοθεία τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ Τουρκισμὸς ἐπίσης.
Ἔλα· καὶ ἡ εἱμαρμένη ἀπὸ Σὲ ὁδηγουμένη,
Θὰ διέλθῃ ἢ μὲ δάφνην ἢ μ' ἰτέαν ἐστεμμένη.

«Τὰ πάντα ἐν αὐτῷ εἰσὶ μεγάλα»

του Timeson (= Ευστάθιου Χρονόπουλου)

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 13 Απριλίου 1885 με τίτλο «Χαρίλαος Τρικούπης».

Ἀμφιβάλλω ἐὰν ὑπῆρξεν ἢ ὑπάρχει ἐν Ἑλλάδι πολιτικὸς ἀνὴρ ἀναδεικνὺς τοιαῦτα προεξέχοντα χαρακτηριτικὰ ὅσον ὁ κ. Τρικούπης.

Ἐὰν ἡ προεξοχὴ αὕτη τυγχάνῃ καλὴ ἢ κακή, εὐεργετικὴ ἢ ὀλεθρία τῷ Ἔθνει, δὲν ἐπιχειρῶ ἀποτόμως καὶ ἀξιωματικῶς ἐν τῇ κατάρξει τῆς μελέτης ταύτης νὰ ὁρίσω. Ἄνευ προκαταλήψεώς τινος προτίθεμαι ἤδη ν' ἀναλύσω τ' ἀποτελοῦντα τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρὸς τούτου στοιχεῖα, καὶ τότε ἕκαστος δύναται νὰ συνενώσῃ ταῦτα, ν' ἀποτελέσῃ τὴν εἰκόνα, καὶ νὰ κρίνῃ περὶ αὐτῶν.

Ἀλλ' ἡ προκειμένη προεξοχὴ πρόκειται ἀναμφιβόλως θαυμασία. Ὅτι ἡ προσωπικότης τοῦ κ. Τρικούπη ἰσχυρῶς ἐπέδρασε τοῦ Ἔθνους ὁλοκλήρου, ὅτι ἑκάστη πολιτικὴ αὐτοῦ δρᾶσις ἀντήχησε πανταχοῦ ὑπὸ γενικόν τινα τύπον, ὅτι ὁ πολιτικὸς βίος σύμπας ἀπὸ τοῦ περιφήμου δημοκρατικοῦ ἄρθρου ὅπερ ἀνέδειξεν αὐτὸν μέχρι τοῦ πολυκρότου Βασιλικοῦ Διατάγματος ὅπερ συνέτεινεν εἰς τὴν αὐτοῦ πτῶσιν, ὑπῆρξε μία διαρκὴς ἔτι ἔκπληξις, οὐδόλως τυγχάνει διλημματικόν· ὁμολογεῖται παρά τε τῶν φίλων καὶ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ.

Ὅταν ὁ Θεμιστοκλῆς ἦν ἔτι παιδίον, ὁ διδάσκαλος ἔλεγε περὶ αὐτοῦ: Ἢ μέγα καλὸν γενήσεται ἢ μέγα κακόν. Ὅ,τι διὰ τὸν ὑπέρτατον στρατηγὸν ἐρρέθη ὑπὸ προφητικὸν τύπον, ἐκφέρεται ἤδη πανταχόθεν διὰ τὸν ἡμέτερον πολιτευτὴν ὑπὸ κριτικὴν καὶ ὁριστικὴν ἔποψιν. Οἱ μὲν θαυμάζουσιν αὐτόν, οἱ δὲ καταρῶνται. Ἕτεροι λατρεύουσι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἄλλοι μισοῦσιν αὐτό. Ἀποκαλεῖται μέγας εὐεργέτης ἢ μέγας καταστροφεὺς τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ἐν τούτοις ἀμφότερα τ' ἀντιτιθέμενα ταῦτα μέρη, συμμαχοῦσιν ἀκουσίως καὶ ἀνεπαισθήτως, ἵνα καταρτίσωσι τὴν ἀποθέωσιν αὐτοῦ. Ἐν Ἑλλάδι, ἔνθα εὐτελεστάτη ἡ μοῖρα τῶν πολιτευτῶν τυγχάνει, ἔνθα οὗτοι συνήθως περιφρονοῦνται ἢ οἰκτείρονται, ἔνθα ἀπολακτίζονται ὡς ἀνίκανοι, ἢ ὡς ριψάσπιδες λοιδοροῦνται, πρόκειται ὑψηλὸν τὸ ἐπιβληθῆναι ὡς ὁ κ. Τρικούπης, τὸ καταθραῦσαι τὴν αὐθάδη τιμητείαν, τὸ διαρρυθμῖσαι τὰ ὅρια μεταξὺ κυριαρχίας λαοῦ καὶ ἰσχύος Κυβερνήσεως, τὸ προκαλεῖν ἐφ' ἑαυτοῦ τὸν εὐγενῆ χάλυβα τοῦ μίσους ἀντὶ τοῦ αἰσχροῦ σιέλου τῆς περιφρονήσεως, τὸ ἰθύνειν ὁρμητικῶς καὶ βιαίως τὸ ἐθνικὸν ἅρμα μὲ τὸν κίνδυνον τοῦ συντρίψαι ἐλατήριά τινα ἢ τοῦ ὑποστῆναι κατάπτωσιν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι θὰ ἐξιχθῇ ἐγκαίρως εἰς τὸ τέρμα τοῦ πατριωτικοῦ σταδίου.

Ὁ κ. Τρικούπης, καθ' ὅλας τὰς φάσεις τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, ἀνακύπτει ὑπέροχος ὡς ὑπὸ μεγεθυντικόν τινα φακὸν διαβλεπόμενος. Τὰ πάντα ἐν αὐτῷ εἰσι μεγάλα, μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν ἐλαττωμάτων. Δὲν παραδέχομαι αὐτὸν ἐντελῆ καὶ ἀνελλιπῆ. Ἀλλ' οὐδεὶς δύναται νὰ χαρακτηρίσῃ αὐτὸν ὡς εὐτελῆ καὶ ταπεινόν. Δι' ἕνα πολιτευτὴν αἱ δύο αὗται ἰδιότητες εἰσὶν ὀλεθριώτεραι ἢ ἡ βαρυτέρα τῶν κακιῶν. Ἰδίως τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἰσχύει προκειμένου περὶ ἔθνους ἀτελοῦς ἔτι καὶ μὴ ἀναδεικνύντος ἴδιον χαρακτῆρα, ὡς τὸ ἡμέτερον. Εὑρισκόμεθα ἐν ἐποχῇ ἀναπλάσεως καὶ ὁμοιάζομεν τοῖς παιδίοις ὧν ἡ τρυφερὰ φύσις μορφοῦται ὑπὸ τῶν πρώτων ἐντυπώσεων, αἵτινες μένουσιν ἀείποτε ἐπ' αὐτῆς κεχαραγμέναι. Οἱ κυριώτεροι παιδαγωγοὶ ἡμῶν εἰσίν οἱ κυβερνῶντες. Οὗτοι συντελοῦσιν ἀμέσως πρὸς τὸν σχηματισμὸν του ἐθνικοῦ χαρακτῆρος, διὰ τοῦ ἰδίου χαρακτῆρος, καὶ τῶν ἰδίων πράξεων. Πᾶσα ἀσθένεια, πᾶσα ἐνδοτικότης, πᾶσα χαλαρότης ἐκ μέρους τῶν κυβερνώντων καταστρέφουσι τὸ φρόνημα τοῦ λαοῦ καὶ καθιστῶσιν αὐτὸν αὐτάρκη καὶ ἄνανδρον. Ἐν ᾧ πᾶσα στιβαρότης, ἔστω καὶ αὐθαίρετος, πᾶσα σφοδρότης, ἔστω καὶ ἐπιβλαβής, δύνανται μὲν νὰ ὦσι καταστρεπτικαί, ἀλλ' ἐνισχύουσι τὸν χαρακτῆρα τοῦ λαοῦ καὶ οὕτω ἡ ἐνίσχυσις αὕτη οὐ μόνον ἐπουλώνει τὰ τῆς βιαιότητος τραύματα, ἀλλὰ παρακωλύει τὴν ἐπανάληψιν αὐτῶν ἐν τῷ μέλλοντι.

***

Τὰ κυριώτερα προτερήματα τοῦ κ. Τρικούπη εἰσὶν ἡ ἰσχὺς καὶ ἡ θέλησις. Καὶ τὰ κυριώτερα

Ευστάθιος Χρονόπουλος. Φωτογραφία από το περ. Ημερολόγιον του Κ. Φ. Σκόκου *του 1898, σ. 141. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

αὐτοῦ ἐλαττώματα τυγχάνουσιν ὁ ἐγωϊσμὸς καὶ τὸ πεῖσμα. Τὰ τελευταῖα ταῦτα πρόκεινται ἁπλῶς ὑπερβάσεις τῶν πρώτων καὶ οὐχὶ ἔμφυτοι κακίαι. Ἐὰν ὁ κ. Τρικούπης εὑρίσκετο ἐν ἑτέρῳ ἔθνει, ἔνθα θὰ συνετύγχανε ἑτέροις ὁμοίοις, ἢ ὑπερτέροις, θὰ προσεδόκα ἁπλῶς ἵνα ἐπέλθῃ ἡ αὐτοῦ σειρὰ ὅπως ἐξασκήσῃ τὰ προτερήματα ἅτινα ἐδώρησεν αὐτῷ ἡ φύσις, καὶ ἀνέπτυξεν ὁ πολιτικὸς βίος. Ἀλλ' ἤδη εὑρισκόμενος ἐν τῷ ἡμετέρῳ κράτει τῷ τοσοῦτον ἀμοίρῳ ἰσχυρῶν ἀνδρῶν, πεπροικισμένος δὲ ὧν διὰ τῆς κρίσεως ἥτις βοηθεῖ αὐτὸν ἵνα διΐδῃ τὴν ἀναλογίαν μεταξὺ τῆς ἰδίας ἀξίας καὶ τῆς τῶν ἄλλων, ἀναγκάζεται νὰ ὠθῇ εἰς τὸ ἔπακρον τὴν χρῆσιν τῶν αὐτοῦ ἰδιοτήτων, καὶ ἡ ἀπόλυτος αὕτη δεσποτεία προερχομένη ἐκ τῆς ὑπεροχῆς, προσδίδει αὐτῷ μεγίστην αὐτοπεποίθησιν, ἥτις λαμβάνει τὸν τύπον τοῦ ἐγωϊσμοῦ καὶ πείσματος.

***

Ἀλλ' ὁ ἐγωϊσμὸς καὶ τὸ πεῖσμα ἅτινα τυγχάνουσι ἀληθῶς ὀλέθρια προκειμένου περὶ ἀτόμου, ἀπόλλυσι μέγιστον μέρος τῆς ἐλαττωματικῆς αὐτῶν σημασίας προκειμένου περὶ κυβερνήτου ἐν συνταγματικῇ πολιτείᾳ. Ἐν αὐτῇ ὁ λαὸς ἐκλέγει τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ, οὗτοι δὲ τὸν ἀρχηγὸν τῆς διοικήσεως τοῦ Κράτους. Καὶ ἐκ τῆς τοιαύτης διαδο-

χικῆς ἐμπιστοσύνης ἕπεται ὅτι ὁ πρωθυπουργὸς ἔστι ὁ δεξιώτερος καὶ ἐμφρονέστερος τῶν ἀνδρῶν ἐν τῇ χώρᾳ ἁπάσῃ. Ἐάν, λοιπόν, συμμερίζεται τὴν γενικὴν ταύτην ἰδέαν, ἐὰν πειρᾶται νὰ διοικήσῃ ταύτην ἀφιερῶν πάσας καὶ μόνας τὰς αὐτοῦ δυνάμεις πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν συμφερόντων ἅτινα ἀνέθηκαν αὐτῷ οἱ ἄμεσοι καὶ ἔμμεσοι αὐτοῦ ἐντολεῖς, ἐὰν ἐκπληροῖ τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ ἀδόλως, ἐπακριβῶς μὴ ἀποκαθιστῶν ἄλλους καὶ μὴ ἀπατῶν οὕτω τοὺς αὐτὸν προικίσαντας, πρόκειται τοῦτο ἔγκλημα ἢ τοὐναντίον πιστὴ τοῦ καθήκοντος πλήρωσις; ὅταν ὁ λαὸς δὲν ἐγκρίνῃ τὴν πορείαν τοῦ Κυβερνήτου, ὃν αὐτὸς οὗτος ὥρισε, δύναται ν' ἀποσύρῃ τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἐκεῖνος μένει ἐν τοῖς πράγμασιν, ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τηρήσῃ πᾶσαν αὐτοβουλίαν καὶ αὐτενέργειαν, ἔχει τὸ δικαίωμα ν' ἀπολακτίσῃ πᾶσαν ἐπέμβασιν. Καὶ ἀφ' οὗ ὁ ἀνθρώπινος χαρακτὴρ οὐδέποτε ἔσεται ἐντελής, ἀφ' οὗ καὶ ὁ πρωθυπουργὸς ἐστὶν ἄνθρωπος καὶ ἑπομένως ὀφείλει νὰ ἔχῃ καὶ ἐλαττώματα, προτιμότερον κατὰ πολὺ τὸ ἀποδεικνύειν ἐγωϊσμὸν καὶ πεῖσμα, ἢ ἀδυναμίαν φύσεως καὶ ἀστάθειαν. Ἐὰν ὁ κ. Γλάδστων εἶχε τὴν εὐτυχίαν τοῦ ν' ἀπολαύῃ τῶν ἐλαττωμάτων τοῦ κ. Τρικούπη, ἡ θέσις καὶ αὐτοῦ καὶ τῆς Ἀγγλίας θὰ ἦν σήμερον κρείσσων. Ἐὰν εἶχε τὸ πεῖσμα τοῦ ν' ἀκολουθῇ ἐν τῇ ἐξωτερικῇ αὐτοῦ πολιτικῇ μίαν ὡρισμένην πορείαν, καὶ δὲν ἔτεινεν ἀλληλοδιαδόχως τὸ οὖς ὁτὲ μὲν πρὸς τοὺς πολεμικοὺς Οὐΐγους, ὁτὲ δὲ πρὸς τοὺς εἰρηνικοὺς ριζοσπαστικοὺς καὶ ἄλλοτε πρὸς τὸν καταδημαγωγούμενον λαόν, θὰ ἐτήρει εἰσέτι παρὰ τῷ κόσμῳ τὸ ἀπολεσθὲν ἤδη ἐξωτερικὸν αὐτοῦ γόητρον. Προτιμητέα μία εὐθεῖα πορεία, ἔστω καὶ πλήρης ἀκανθῶν καὶ φαράγγων, ἢ μία αἰωνία λοξοδρομία παραπλανῶσα τὸν ὁδοιπόρον καὶ ρίπτουσα εἰς τῆς νυκτὸς τοὺς ζόφους πρὶν ἢ ἐξαχθῇ εἰς τὸ ἀσφαλὲς τέρμα ὅπερ ἐπεδίωκε διὰ μέσου ἀτραπῶν ροδίνων. Ὁ κ. Τρικούπης ἐννόησε τοῦτο καὶ ἔλαβε τὴν ἀπότομον, ἀλλὰ βραχεῖαν πορείαν. Εἶδεν ὅτι ἐγγὺς τυγχάνει ἡ νὺξ τοῦ Σλαυϊσμοῦ. Ἀπῄτησε θυσίας. Ἐπέβαλεν ἀλγηδόνας. Ἐπεδίωξε τὴν βιαίαν πρόοδον ἀφ' οὗ δὲν ἔμενε καιρὸς πρὸς ὁμαλὴν τοιαύτην. Ἐβασίσθη ἐσφαλμένως ἐπὶ τῆς παροιμιώδους ἐθελοθυσίας τοῦ Ἕλληνος. Ἀλλὰ ἡ ἀρετὴ αὕτη ἐξέλιπεν ἤδη. Καὶ τὴν ἐξαφάνισιν αὐτῆς ἠκολούθησεν ἡ ἡρωϊκὴ τοῦ κ. Τρικούπη πτῶσις.

***

Καὶ ἦν ἀληθῶς ἡρωϊκὴ ἡ τελευταία τοῦ κ. Τρικούπη πτῶσις. Ἠθέλησε νὰ ἐξεγείρῃ τὸ ὑπνῶττον μεγαθήριον τοῦ λαοῦ μεταχειριζόμενος πᾶν μέσον πρὸς ἐξαγρίωσιν καὶ ἀψηφῶν τὸν βέβαιον κίνδυνον ὃν διέτρεχεν ἐκ τῆς ἀναστατικῆς ἐκείνης ἐπιχειρήσεως. Ἀπέσπασε βιαίως τὸ προσωπεῖον αὐτοῦ καὶ ἐξηνάγκασεν αὐτὸν ν' ἀναλάβῃ τὸν ἀληθῆ χαρακτῆρα. Τὰ ἐκ τῆς φαύλου ἀνατροφῆς καὶ οὐχὶ ἐκ φύσεως προερχόμενα ἐλαττώματα τοῦ νεωτέρου Ἕλληνος, ἡ ἔλλειψις αὐταπαρνήσεως καὶ ἡ στέρησις ἐνθουσιασμοῦ, ἐδείχθησαν ἤδη φαεινότατα ἐκ τῆς ἀποτόμου προκλήσεως τοῦ στιβαροῦ πολιτευτοῦ. Ἀνέλαβον ἤδη ἐξωτερικὸν τύπον, διακρίνονται ὑπὸ πάντων, καὶ δύνανται ἤδη νὰ καταπολεμηθῶσι. Μέχρι τοῦδε ἠγνόει τις τὴν ἀληθῆ φύσιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Εἴχομεν ἄπειρον πεποίθησιν ἐπὶ τοῦ πατριωτισμοῦ ἡμῶν καὶ διατελοῦμεν ἐν μεγίστῃ αὐταρκείᾳ καὶ αὐταρεσκείᾳ. Ἀλλ' ὁ κ. Τρικούπης ἐπεχείρησε ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἐσμὲν εἰσέτι ἠθικῶς ἀτελεῖς, ὅτι πρέπει νὰ διαπαιδαγωγηθῶμεν ἔτι, ὅτι πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν καὶ ἡμεῖς τί ἐστι αὐτοθυσία, ὅτι πρέπει καὶ ἡμεῖς, οἱ τοσοῦτον ἱερὰ καθήκοντα πρὸς κατατρυχομένους ἀδελφοὺς ἔχοντες, νὰ ὑποστῶμεν ἔστω καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ τὰς μεγάλας ὑποχρεώσεις ἃς ὑφίστανται ἄλλοι λαοὶ χάριν ἁπλῶν συμφερόντων καὶ οὐχὶ καθηκόντων. Ἀνέλαβε τὴν παιδαγωγικὴν μάστιγα, ἔπληξε ἰσχυρῶς καὶ ἐπιμόνως τὰς σάρκας τοῦ λαοῦ, καὶ ἀντιπερισπάσας μετέτρεψε τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ καχεξίαν εἰς ἐξωτερικὰ ἕλκη, ἅτινα ἀλγοῦσι μὲν πλειότερον, ἀλλὰ δύνανται ἤδη εὐχερῶς νὰ ἐπουλωθῶσι διὰ τοῦ χρόνου καὶ δραστηρίου τινὸς νοσηλευτοῦ.

***

Ἐν τῇ ἀναλύσει τοῦ χαρακτῆρος κυβερνητικοῦ τινος προσώπου δύο φάσεις ἀνακύπτουσιν. Ἡ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἡ τοῦ πολιτευτοῦ. Ἀλλὰ παρὰ τῷ κ. Τρικούπῃ ἀμφότεραι αὗται ταὐτίζονται. Τυγχάνει γνωστὸς τοῖς πᾶσιν ὁ παροιμιώδης ἀκαταπόνητος αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐργασίαν ζῆλος. Αἱ ἡμέραι αὐτοῦ, ὡς καὶ μέγα τῆς νυκτὸς μέρος, διέρχονται ἐν αἰωνίᾳ ὑπηρεσίᾳ τοῦ Ἔθνους. Ἐὰν οὐχὶ διὰ τόσα ἄλλα, τοὐλάχιστον διὰ τὴν καταπληκτικὴν ταύτην αὐταπάρνησιν, προσῆκεν αὐτῷ θαυμασμὸς ἄπειρος. Ὁ κ. Τρικούπης ἀναπτυχθείς, σπουδάσας, τελειοποιηθεὶς ἐν Ἀγγλίᾳ, ἀρδευθεὶς ὅλος ὑπὸ τῶν ναμάτων τῆς ἐκεῖ κρατούσης ὑπερόχου πολιτικῆς, ποθῶν ὡς ἀληθὴς πατριώτης τὴν μετακλιμάτισιν αὐτῆς ὑπὸ τὸν Ἑλληνικὸν οὐρανόν, ὑπέστη τὸ πάθημα τοῦ Προμηθέως, ὑποκλέψας τὸ πῦρ ἐν Ὀλύμπῳ χάριν τῶν τέκνων τῆς γῆς. Προσηλώθη ἐν τῷ Καυκάσῳ τῷ καλουμένῳ Ἑλληνικῷ Ὑπουργείῳ, ὁ δὲ γὺψ τῶν μὴ ἐκτιμωμένων καὶ μὴ ἐπιστεφομένων μόχθων κατατρώγει διαρκῶς τὸ ἦπαρ αὐτοῦ. Ἠθέλησε νὰ μετακλιματίσῃ ἐν Ἑλλάδι τὴν Βρεττανικὴν Πολιτείαν κατακηλούμενος ὑπὸ ἡδονὴν ὀνείρων ὑπὲρ ἀναπλάσεως τῆς πατρίδος καὶ κατατάξεως αὐτῆς ἐν τῇ χορείᾳ τῶν πολιτικῶς ἀνεπτυγμένων ἐθνῶν. Ἀλλ' ἠγνόει οἵαν τρομερὰν πάλην ἐπέττασεν ἑαυτῷ, ἢ ἐγνώριζε μέν, ἀλλ' ὁ πόθος τοῦ ἐθνικοῦ μεγαλείου ἐνίσχυσεν αὐτὸν πρὸς τὸ τοιοῦτο μαρτύριον. Εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὴν μεγάλην εἰκόνα τοῦ Τσάθαμ, ἀποθεωθέντος διὰ τῆς διαρκοῦς πυρετώδους, ὑπερανθρώπου ἐργασίας, διὰ τῆς ἀναμίξεως αὐτοῦ εἰς πάντας τοὺς κυβερνητικοὺς κλάδους, διὰ τῆς ἐμπνεούσης ἐπιρροῆς αὐτοῦ ἐν πάσαις ταῖς πολιτικαῖς ὑποδι-

Τιμολέων Φιλήμων, 1884. Ελαιογραφία του Νικολάου Ξυδιά. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

αιρέσεσιν. Ἀλλ' ἡ εἰκὼν ἐκείνη εἶχεν ὡς ὀθόνην τὴν Βρεττανίαν καὶ ὡς πλαίσιον τὸ περιστοιχοῦν τὸν μέγαν Λόρδον ἀγγλικὸν πολιτικὸν ἐπιτελεῖον. Ὁ κ. Τρικούπης δὲν ἠρκέσθη ἐν μόνῳ τῷ κυβερνᾶν, ἀλλ' ἀνέλαβε καὶ τὸ ἐκπαιδεύειν. Ἠθέλησε νὰ πλάσῃ ἄνδρας κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν αὐτοῦ. Στιβαρούς, ἀκάμπτους, ἀκαταπονήτους. Ἀλλ' εὗρεν εὐαρίθμους μόνον προπαρασκευασμένους πρὸς τοιαύτην ἐκπαίδευσιν. Καὶ ἰδὼν ὅτι δὲν δύναται νὰ παλαίσῃ, ἀπεφάσισε νὰ ἀντικαταστήσῃ. Καὶ ἐκρεούργησε μαρτυρικῶς καὶ ἠκρωτηρίασεν ἡρωϊκῶς ἑαυτόν, καὶ ὡς ὁ θωρακοφόρος ἐκεῖνος τοῦ Ναπολέοντος ὁ ἀποσπάσας τὸν κατασυντετριμμένον αὐτοῦ βραχίονα καὶ ἀνατινάξας εἰς τὸν ἀέρα ἐνθουσιωδῶς μετὰ τῆς ἐπευφημίας: «Ζήτω ὁ Αὐτοκράτωρ! ἐσφενδόνισεν ὁ λαμπρὸς ἡμῶν πολιτευτὴς τὰς χεῖρας πρὸς τὸν Στρατόν, τοὺς πόδας πρὸς τὸ Ναυτικόν, τὴν κεφαλὴν ἐν τοῖς Οἰκονομικοῖς, ἀνακράζων «Ζήτω τὸ Ἔθνος!».

***

Οἱ Ἄγγλοι πολιτευταί, ἐργάζονται μὲν καὶ καταπονοῦνται σχεδὸν ὡς ὁ κ. Τρικούπης, ἀλλ' ἔχουσι συνάμα ἐν τῷ βίῳ αὐτῶν λίαν εὐφροσύνους ἀντιδράσεις, ἀναρρωτικὰς καὶ ἐνισχυτικὰς ἀποφάσεις. Ἔχουσι καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ θερμοτέρᾳ περιόδῳ τῆς κοινοβουλευτικῆς ἀσχολίας διαλείμματα εὐάρεστα καὶ ἀναψυκτικά. Μεταβαίνουσιν εἰς τὰ θέατρα, εἰς τὰς ὑποδοχάς, εἰς τὰς ἀριστοκρατικὰς συναναστροφὰς καὶ εἰς μεγαλοπρεπῆ καὶ τρυφηλότατα συμπόσια. Ἓν κύπελλον καμπανίτου ἢ Μαδέρας χρησιμεύει ὡς ἄριστον ἀντίδοτον τῆς κύλικος τοῦ δηλητηρίου, ἣν καθ' ἡμέραν ὀφείλει νὰ καταπίνῃ ἐν τῷ Βουλευτηρίῳ. Καὶ μία εὔχυμος φασιανοῦ πτέρυξ προδίδει μαλθακήν τινα ἡδυπάθειαν τῷ τραχυνομένῳ ἐκ τῶν ξηρῶν πολιτικῶν ἀγορεύσεων λάρυγγι αὐτῶν. Ἔπειτα ἐπέρχεται ἡ εὐφρόσυνος καὶ εὔθυμος τῶν διακοπῶν ἐποχή. Ὁ πρωθυπουργὸς καὶ ὁ ὑπουργοὶ καταλιμπάνουσι τὴν σκαιὰν τοῦ Λονδίνου ἀτμοσφαῖραν, ἀποσύρονται εἰς τὰς ἐπαύλεις αὐτῶν καὶ ἐκεῖ ἀνέτως ἐπὶ μῆνας ὁλοκλήρους διέρχονται ἐξαίσιον, εἰδυλλιακὸν καὶ θηρευτικὸν βίον. Μετατρέπονται ἐπὶ τέλους καὶ αὐτοὶ εἰς ἀνθρώπους. Ἀπολαμβάνουσιν ὅλας τὰς ἡδονὰς τῆς οἰκογενείας, τῶν ἀγρῶν καὶ τῆς ἀμεριμνησίας. Δίδουσι συναναστροφὰς ἀφελεῖς εἰς τοὺς γείτονας, συγκροτοῦσι μετὰ τῶν εὐθύμων γαιοκατόχων διαλόγους περὶ τῆς ἐσοδείας τοῦ ἔτους, καὶ ἐν ᾧ ἐκεῖνοι ριπτόμενοι εἰς τὸ προσφιλὲς εἰδικὸν αὐτῶν θέμα ἐκχύνονται εἰς ἁπλοϊκὴν καὶ εὔχαριν στωμυλίαν, παρακολουθοῦσι μετὰ ζωηρᾶς εὐαρεσκείας, τὴν σφριγῶσαν ὄρχησιν εὐρώστου τινὸς δροσερᾶς κόρης μετ' ἀκμαίου νεαροῦ ἀγρότου. Καὶ ὅταν πάλιν κορεσθῶσιν ἐκ τῶν ἡρέμων ἐκείνων ἀπολαύσεων, προσκαλοῦσι Δουκικά, Μαρκησιακὰ καὶ Κομητικά τινα ζεύγη, τὰ βρυώδη προαύλια καὶ αἱ χλοεραὶ δενδροστοιχίαι τῶν ἐπαύλεων αὐτῶν πληροῦνται θροὸς μετάξης, αἴγλης, χρυσοῦ καὶ ἀκτίνων ἀδαμάντων, ἐν δὲ τῇ αἰθούσῃ σχηματίζεται πλημμύρα λάμψεων, δημιουργεῖται ἀτμόσφαιρα ἀρωμάτων, καὶ παννυχίως ἠχοῦσι τὰ ἁρμονικὰ ρεύματα τοῦ Στράους.

***

Ἀλλ' ὑπάρχουσι τοσοῦτον ἐντελεῖς ἀντικαταστάται τῶν πολιτευτῶν ἐν Ἀγγλίᾳ! Ὑπάρχουσι ὑφυπουργοὶ καὶ ἀνώτεροι ὑπουργικοὶ ὑπάλληλοι, οἵτινες δύνανται ν' ἀναπληρώσωσιν ἐπαρκέστατα αὐτούς. Ὁ κ. Τρικούπης οὐδένα τοιοῦτον ἔχει. Καὶ προσλαμβάνει ἀθλητικῶς ἅπαντα τὰ τῶν Ἄγγλων συναδέλφων αὐτοῦ βάρη, ἄνευ καὶ τῆς ἐλαχίστης ἐκ τῶν μεγάλων ἐκείνων ἀπολαύσεων. Ἀγαπᾷ τὴν θήραν ἐμμανῶς. Καὶ ἐν τούτοις οὐδέποτε ἔσχε καιρὸν ἵνα κορέσῃ τὸν πόθον τοῦτον. Τυγχάνει ἀκμαιότατος δαιτυμών. Ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ εὕρῃ ἐνταῦθα τὰ λαμπρὰ συμπόσια τῆς βρεττανικῆς ἀριστοκρατίας. Ἄλλως τε ἐλλείπει αὐτῷ καὶ ὁ ἀπαιτούμενος χρόνος πρὸς ἀβροδίατον ἑστίασιν. Ὡς διάκειται ἡ πολιτικὴ ἡμῶν ἀτμοσφαῖρα, ὁ πολιτευτὴς ἐνταῦθα ὀφείλει ἐν παντὶ καιρῷ καὶ πάσῃ ὥρᾳ νὰ ἔχῃ ἐν τῷ πνεύματι αὐτοῦ τὴν ἀχλὺν τῶν κυβερνητικῶν ἢ κοινοβουλευτικῶν ὑποθέσεων. Καὶ ἂν ἔτι ἔχῃ τὸν εὐθυμότερον καὶ ποικιλώτερον χαρακτῆρα, δὲν δύναται ν' ἀποτινάξῃ τὴν ἀχλὺν ταύτην, ἣν εὑρίσκῃ πανταχοῦ ὅπου στρέψῃ τὸ βῆμα καὶ τὸ βλέμμα, ἐν πάσῃ συναναστροφῇ, ἐν παντὶ ὁμίλῳ. Δὲν δύναται νὰ μιμηθῇ τὸν Παλμερστών, ὅστις ἅμα διασκελίζων τὸν οὐδὸν τοῦ Βουλευτηρίου ἢ τοῦ Ὑπουργείου, ἔτασσεν ἓν ἀνθοδεσμίδιον ἐν τῇ κομβιοδόχῃ, ὑπετονθόρυζε τερπνόν τινα ἦχον, ἐξεδίωκε πᾶσαν ἀνάμνησιν ἢ ἐντύπωσιν τῆς πολιτικῆς, καὶ ἐν αὐταῖς ἔτι ταῖς κρισιμωτέρας ἐποχαῖς, καὶ μετέβαινεν ἡδέως καὶ ἀμερίμνως ἵνα εὕρῃ ἀνάπαυσιν ἐντὸς εὐώδους τινὸς καλλυντηρίου, καὶ τρυφὴν καὶ ἀπόλαυσιν ἐν ἁβροῖς ἀριστοκρατικοῖς κόλποις καὶ εἰς περιπαθεῖς ἐρωτικὰς περιπτύξεις. Ὀφείλει νὰ ᾖ πάσχων δεσπότης, φθονούμενος εἴλως, ὅπως πρωθυπουργὸς ἐν Ἑλλάδι ποθῶν τὸ μεγαλεῖον τοῦ Ἔθνους.

***

Ὅταν ἐγνώσθη τὸ γενικὸν ἀποτέλεσμα τῶν τελευταίων ἐκλογῶν καὶ διεδόθη εἶτα ἡ παραίτησις αὐτοῦ, ᾐσθάνθην ἀκαταμάχητον πόθον ἵνα σπουδάσω τὸν κ. Τρικούπην ἐν τῇ ψυχολογικωτάτῃ ἐκείνῃ στιγμῇ. Ἀνελογιζόμην ὁπόσον μεγαλοπρεπὲς θὰ ἦν τὸ θέαμα ἑνὸς γίγαντος πίπτοντος ἐκ τῆς πάλης αὐτοῦ πρὸς πάντα τὰ στοιχεῖα! Καὶ ἔσπευσα νὰ αἰτήσω ὅπως τῇ ἰδίᾳ ἐκείνῃ ἑσπέρᾳ ἴδω τὸν ἐκλείποντα πρωθυπουργόν. Ἓν ἰδιαίτερον στοιχεῖον τοῦ βρεττανικωτάτου αὐτοῦ χαρακτῆρος τυγχάνει βεβαίως ἡ οὐσιώδης πρακτικὴ φιλοφροσύνη· διότι ἡ αἴτησίς μου ἐγένετο δεκτή, καί τοι ἡ ὥρα ἦν τοσοῦτον κρίσιμος, ἀπαιτοῦσα ἠρεμίαν καὶ ἰδιαιτέρας συνεχεῖς μερίμνας.

Τῇ ἐννάτῃ ὥρᾳ τῆς ἑσπέρας τῆς παρελθούσης Τετάρτης εἰσηρχόμην ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ κ. Τρικούπη. Εἶδον μίαν εὐρεῖαν εἴσοδον λαμπρῶς πεφωτισμένην, ποικιλλομένην διά τινων φυλλωμάτων. Ὡδηγήθην εἴς τινα ἀξιοπρεπῶς, ἀλλ' οὐδόλως πολυτελῶς διεσκευασμένον θάλαμον.

***

Τέλος εἰσῆλθεν ἐν τῷ θαλάμῳ νέος τις· ἔνευσέ μοι ν' ἀκολουθήσω αὐτόν. Κατῆλθον εἰς τὸ ἰσόγειον, καὶ εἰσήχθην ἔν τινι ἑτέρῳ δώματι. Μόλις ἠδυνήθην νὰ ρίψω ἀστραπιαῖον βλέμμα περὶ ἐμέ, ἀλλὰ τοῦτο ἤρκεσεν ὅπως ἴδω χάρτας τινάς, τραπέζας ἐξ ἀνακάρδου, μελανοδοχεῖα, γραφίδας, ἀναλόγια, αὐστηρὰ ἔπιπλα ἐκ μελαίνης βύρσης, καὶ ἓν κηροπήγιον μετὰ δύο ἀνημμένων κηρίων διαχυνόντων ἀμυδρὸν φῶς. Ἐντελῶς ὄψις γραφείου. Ἀπέναντί μου ἐπί τινος ἀνακλίντρου ἐπίσης ἐκ μελαίνης βύρσης, εἷς ἀνὴρ διεκρίνετο ἡμικατακεκλιμένος. Ἦν ὁ κ. Τρικούπης.

Ἡ πρώτη ἐντύπωσίς μου ἦν εἶδός τι δέους. Βλέπων τὸν τέως πρωθυπουργὸν ἐν τῇ ἐκτάκτῳ ἐκείνῃ θέσει, ἐντὸς τοῦ σοβαροῦ γραφείου ὑπὸ τὸν πένθιμον φῶς τῶν δύο κηρίων, καὶ εὑρισκόμενος ὑπὸ τὴν ἔκτακτον ἐντύπωσιν τῶν κρισίμων περιστάσεων ἃς διατρέχομεν, κατελήφθην ὑπὸ συγκινητικοῦ τινος σεβασμοῦ. Ὁ ἰσχυρὸς ἀνὴρ ὁ λατρευτὸς ἡμίθεος τῶν φίλων αὐτοῦ, ὁ περιελίξας ἅπαν τὸ σῶμα τοῦ Ἔθνους εἰς τοὺς βραχίονας αὐτοῦ, οὗτινος αἱ χεῖρες ἔφεραν εἰσέτι τὰ αἱματώδη καὶ τυλώδη ἴχνη τῶν τραχυτάτων ἡνιῶν τοῦ Κράτους, ἃς ἄρτι ἀπετάξατο, οὗτινος τὸ ὄνομα ἐπλανᾶτο τῇ στιγμῇ ἐκείνῃ ὑφ' ἁπάντων τῶν ἑλληνικῶν χειλέων ἦν ἐκεῖ, ἐπὶ τοῦ στενοῦ ἐκείνου ἀνακλίντρου ἐξηπλωμένος, παραδιδόμενος ἠπίως καὶ εὐμενῶς τῇ ἀπαιτητικῇ ἐπισκέψει μου.

Ὑπεκλίθην καὶ προσεπέλασα. Μοὶ ἔτεινε τὴν χεῖρα, ἣν ἔθιξα μετὰ σεβασμοῦ καὶ συγκινήσεως. Ἡ χεὶρ ἐκείνη ἔκαιεν. Ἐπύρεσσε. Μοὶ ἐφάνη ἐξοιδημένη. Ἐκ τούτου ἐνόησα ὅτι εὑρίσκετο ὑπὸ τὸ κράτος ὀξείας τινὸς προσβολῆς τῆς κατεχούσης αὐτὸν ἀρθρίτιδος καὶ ἐθαύμασα διὰ τὸ μέγεθος τῆς εὐγενείας αὐτοῦ ὅπως μὲ δεχθῇ, καὶ ἐν τοιαύτῃ ἔτι θέσει.

***

Μοὶ ἐζήτησε συγγνώμην διότι δὲν ἠδύνατο ν' ἀνεγερθῇ, καὶ ἤρξατο ἀποτείνων μοι διαφόρους ἐρωτήσεις. Ἡ μορφὴ αὐτοῦ ἔχει ὅλους τοὺς χαρακτῆρας τῆς ὄψεως τῶν διακεκριμένων πολιτευτῶν. Ὀφθαλμοὶ μέλανες, βαθεῖς, μετὰ σθένους καὶ κυριαρχικῆς ἐπιμονῆς προσηλούμενοι, ἀναδεικνύντες ἀείποτε τὴν αὐτὴν μονότονον, αὐστηρὰν ἔκφρασιν. Μέτωπον εὐρὺ καὶ ἀείποτε ἐρρυτιδωμένον πρὸς τὸν παρὰ τὰς ὀφρῦς χῶρον. Τοῦτο ἰδίως δίδει αὐτῷ ἔκτακτον ἐμβριθείας καὶ περισκέψεως ὕφος. Ἡ φωνὴ αὐτοῦ τυγχάνει ἀκμαία, καθαρὰ ἄνευ τῆς ἐλαχίστης διαστροφῆς καὶ λήγουσα πάντοτε μετά τινος ἀορίστου θετικότητος, καὶ ἄνευ ἐξασθενίσεως, δίκην ἀτμομηχανῆς κατισχομένης αἰφνιδίως πρὸς ἀποφυγὴν συγκρούσεως. Ὅταν περατοῖ τὰς περιόδους, ἀτενίζει τὸ βλέμμα ἐπὶ τοῦ πρὸς ὃν ἀπευθύνεται, ὡς ἐὰν τοῦτο ἦν σφύρα προωρισμένη νὰ προσηλώσῃ ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῶν ἄλλων τὴν σφῆνα τῆς ἰδέας, ἣν οἱ λόγοι αὐτοῦ ἐπέθηκαν.

***

Συνδιελέχθημεν ἐπὶ ποικίλων ἀντικειμένων. Ἡ ἑτοιμότης μεθ' ἧς ἥρπαζε πᾶσαν ἐρώτησιν, ἀνέτεμνεν αὐτήν, καὶ ἐδημιούργει ἄνευ τῆς ἐλαχίστης προπερισκέψεως, πνευματωδεστάτας καὶ πολυμαθεστάτας ἀπαντήσεις ἐπὶ πολυπλόκων καὶ συνθέτων ζητημάτων, ἦν καταπληκτική. Ἐξεφράζετο μετὰ τῆς αὐτῆς ἐμβριθείας καὶ ἀναλυτικότητος περὶ τῶν ὑψηλοτέρων πολιτικῶν ζητημάτων, ὡς καὶ περὶ τῶν εἰδικωτέρων βιομηχανικῶν ἢ γεωργικῶν. Ὡς πρὸς τοῦτο ὁμοιάζει τὰ μέγιστα τῷ κ. Γλάδστωνι. Πραγματεύεται περὶ βάμβακος καὶ τῶν πρὸς κατεργασίαν αὐτοῦ μηχανῶν μετὰ τῆς πρακτικῆς σοφίας ἀμερικανοῦ φυτειοκτήμονος. Καθ' ὅμοιον τρόπον ὁμιλεῖ περὶ βιομηχανικῶν καταστημάτων, περὶ τοῦ πρακτικοῦ ἢ μὴ τῆς εἰς Ἑλλάδα εἰσαγωγῆς αὐτῶν, περὶ σταφίδος, καὶ περὶ τῆς σχέσεως μεταξὺ παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως. Θεωρεῖ τὴν συγκοινωνίαν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πρὸς τοῦτο μέσων ὡς τὸν πρώτιστον μοχλὸν τῆς κοινωνικῆς καὶ ἐπομένως τῆς πολιτικῆς, ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος. Ἀναλύει τὸ ζήτημα τῆς κατωτάτης ἐκπαιδεύσεως, ἀλλὰ συνδέει αὐτὸ μετὰ τῆς οἰκογενειακῆς ἀνατροφῆς. Ἀνακηρύττει τὴν δύναμιν τῆς ἐπιρροῆς τῶν μητέρων καὶ τῆς διαπλάσεως τῶν κοινωνιῶν καὶ ἐκφράζει τὴν θλῖψιν αὐτοῦ διότι παρ' ἡμῖν καὶ ἰδίως ἐν τοῖς χωρίοις αἱ μητέρες «μόνον ἀρνητικὰ διδάγματα εἰς τὰ τέκνα αὐτῶν παρέχουσιν». Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πολιτικήν, ὁμολογεῖ τὴν ἧτταν ἣν ἄρτι ὑπέστη, χαρακτηρίζει ὅμως τὸ σχηματισθὲν ρεῦμα, οὐχὶ ὡς ρεῦμα ἀρχῶν, ἀλλὰ συμφερόντων. Πλὴν ἔχει πεποίθησιν μεγίστην ἐπὶ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως καὶ τῆς ἐπηρείας τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Ἔθνους, ἣν ἐπέβαλε διὰ πολιτικῆς, οὐχὶ τόσον ἠπίας, ὅσον ἰσχυρᾶς. Καὶ ἔχει βεβαιότητα περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς λυσιτελοῦς ἐφαρμογῆς ἄλλης πορείας ἢ ἐκείνης ἣν οὗτος εἰσήγαγε. Περὶ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ ἐκφράζεται ἱπποτικώτατα καὶ ἀξιοπρεπέστατα. Οἱ λόγοι αὐτοῦ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς εἶχον μεγίστην ἐπιβλητικότητα καὶ θετικότητα ἔξοχον. Δὲν ἐννοεῖ νὰ δεσμευθῶμεν διά τινος οἱασδήποτε συμμαχίας, ἀλλὰ νὰ καιροφυλακτῶμεν τὰς περιστάσεις. Ὅταν ἠρώτησα κατὰ πόσον δυνάμεθα νὰ συνδυάσωμεν τὰ συμφέροντα ἡμῶν πρὸς τὰς προόδους τῆς Αὐστρίας ἐν Ἀνατολῇ, μὲ διέκοψεν ἀποτόμως. Τὸ βλέμμα αὐτοῦ ἐξήστραψεν.

– Ἡ Ἑλλάς, ἀνεφώνησεν, οὐδέποτε δύναται νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν πρόοδον οἱασδήποτε φυλῆς ἐν Μακεδονίᾳ.

Ὅταν δὲ ὑπέλαβον ὅτι δυνατὸν νὰ ἐπωφεληθῶ-

μεν τῆς ἐλλείψεως πραγματικῶν βάσεων τῶν Αὐστριακῶν ἐν Μακεδονίᾳ:

– Πραγματικαὶ βάσεις δὲν εἶναι ἀναγκαῖαι, ἀπήντησε μετὰ πικρίας, ὅταν ὑπάρχῃ ἡ ἰσχύς.

***

Τῶν θεμάτων τῆς συνδιαλέξεως ἐξαντληθέντων, ἀνηγέρθην. Ἔθλιψα ἐκ νέου τὴν πυρέσσουσαν χεῖρα, ὑπεκλίθην καὶ ἀπῆλθον.

Ὅταν εὑρέθην ἐν τῇ ὁδῷ διελογίσθην.

– Μετὰ τοιούτου ἀνδρὸς βαίνω ἀφόβως καὶ πρὸς αὐτὸν ἔτι τὸν διάβολον.

«Ἡ ἔλευσις εἰς τὰ πράγματα τοῦ κ. Τρικούπη ἐξέπληξε τὴν Εὐρώπην»

Ἄρθρο της εφημερίδας *The Times* (Λονδίνο) της 17/29 Μαΐου, όπως αναδημοσιεύθηκε σε μετάφραση στην εφημερίδα *Ὥρα* στις 24 Μαΐου 1885.

Οἱ «Καιροὶ» τοῦ Λονδίνου τῆς 29 Μαΐου περιέχουσι τὸ κατωτέρω περὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων ἄρθρον:

Ἡ πρωτοφανὴς διὰ τὴν Ἑλλάδα μακροβιότης τῆς κυβερνήσεως τοῦ κ. Τρικούπη παρέσχεν εἰς τοὺς ἀγαπῶντας τὴν χώραν ταύτην ἀφορμὴν νὰ ἐλπίσωσιν ὅτι παρῆλθε πλέον καὶ ἐκεῖ ἡ ἐποχὴ τῆς παιδαριώδους πολιτικῆς, οἱ δὲ Ἕλληνες βουλευταὶ ἐννόησαν τέλος πάντων ὅτι κύριος προορισμὸς τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος δὲν εἶναι νὰ χορηγῇ αὐτοῖς ὑπουργικὰ χαρτοφυλάκια ἐπί τινας ἑβδομάδας καὶ θέσεις εἰς τοὺς φίλους των ἐπὶ ἴσον χρόνον. Ὁ πεπολιτισμένος κόσμος εἶχε καταντήσει νὰ θεωρῇ ὡς κωμικὰ τὰ καθήκοντα ὑπουργῶν, οἵτινες ἀνήρχοντο καὶ κατήρχοντο τῆς ἐξουσίας μετὰ ταχύτητος τῶν ἀθλητῶν ἐκείνων, τῶν ἐχόντων ἔργον νὰ εἰσπηδῶσιν εἰς ἅρμα καὶ νὰ κατέρχωνται αὐτοῦ χωρὶς οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν νὰ διακοπῇ ἡ περιστροφὴ τῶν τροχῶν. Οἱ ἐν Ἑλλάδι πολιτευόμενοι ἐθεωροῦντο παρὰ πάντων ὡς τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς ἀνθρωπίνης ἀστασίας καὶ ἐπιπολαιότητος, ὅτε ἡ ἔλευσις εἰς τὰ πράγματα τοῦ κ. Τρικούπη καὶ ὁ παρ' αὐτοῦ σχηματισμὸς κυβερνήσεως, ἥτις διήρκεσεν ἔτη ἀντὶ ἡμερῶν, ἐξέπληξε τὴν Εὐρώπην καὶ ἱκάνωσε τοὺς φιλέλληνας νὰ ὁμιλῶσι περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ μέλλοντος, ἄνευ προκλήσεως μειδιάματος εἰρωνικοῦ. Ἡ προκάτοχος κυβέρνησις ἔζησε τρία ὅλα ἔτη, ἐνῷ ὁ συνήθης μέσος ὅρος κυβερνητικοῦ βίου εἶναι ἐν Ἑλλάδι ἡ τριμηνία, συνέβη δὲ μάλιστα καὶ ν' ἀντικατασταθῇ νομάρχης πρὶν ἢ φθάσῃ ὅπου εἶχε διορισθῇ. Πᾶσαν κυβερνητικὴν μεταβολὴν παρηκολούθει ἀντικατάστασις πάντων τῶν ἁπανταχοῦ τοῦ Κράτους ὑπαλλήλων, ἐξ ἧς ἡ διοίκησις μετεβάλλετο εἰς χάος, ἡ δὲ διαφθορὰ ἐπεκράτει ὑπὸ τὴν αἰσχίστην αὐτῆς μορφήν.

Τὴν τοιαύτην κατάστασιν πραγμάτων εἶχε διαδεχθῇ ἐντελῶς τάξις, ἀναμόρφωσις τῆς διοικήσεως καὶ ἀναδιοργάνωσις τῶν οἰκονομικῶν. Πλὴν δὲ τοῦ ἀρχαίου βασιλείου, ὠργανώθησαν καὶ αἱ νεωστὶ προσαρτηθεῖσαι ἐπαρχίαι, ὁ Στρατὸς κατέστη ἀξιομαχώτερος, ἀναβιβασθεὶς ἀπὸ δωδεκάκις χιλίων ἀνδρῶν, συντηρουμένων διὰ δαπάνης ἑπτὰ ἑκατομμυρίων, εἰς τριακοντάκις χιλίους ὑπὲρ ὧν δαπανῶνται εἴκοσι ἑκατομμύρια.

Ταῦτα ὡς καὶ ἡ περὶ τὰ λοιπὰ πρωτοφανὴς πρόοδος τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ἔχοντος ἤδη Στρατὸν ὑπερδιπλάσιον καὶ ἀνορθώσαντος τὴν πίστιν αὐτοῦ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ κατωρθώθησαν διὰ προϋπολογισμοῦ δρ. 53.000.000, ἀπέναντι τῶν πρὸ τῆς ἐδαφικῆς ἐπεκτάσεως δαπανωμένων δρ. 42.000.000. Πλὴν τούτου, ὅμως, πρέπει νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν τὸ πλεονέκτημα τῆς ἐκριζώσεως τῆς διοικητικῆς ἐξαχρειώσεως, ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τῆς φθορᾶς ἣν ἐπροξένει ἡ ἀνικανότης τῶν καθ' ἑκάστην μεταλλασσομένων ὑπαλλήλων, ἡ βελτίωσις τῶν μέσων συγκοινωνίας καὶ πλεῖστα ἄλλα. Ἂν ταῦτα δὲν εἶναι δεκτικὰ ἀκριβοῦς χρηματικῆς ἐκτιμήσεως, εἶναι, ὅμως, ἐπαισθητότατα εἰς πάντας τοὺς διατρίψαντας ἄλλοτε ἐν Ἑλλάδι.

Καὶ οὕτω ὅμως, ἀντὶ ν' ἀπορῇ τις διὰ τὴν ἐλάττωσιν καὶ διάλυσιν τῆς πλειονοψηφίας ἥτις ὑπεστήριζεν ἐν ἀρχῇ τὸν κ. Τρικούπην, πρέπει πολὺ μᾶλλον νὰ θαυμάζῃ πῶς ἐν χώρᾳ, ὅπου ἡ θεσιθηρία ἀποτελεῖ μίαν τῶν σπουδαιοτέρων ἐνασχολήσεων τῶν πολιτῶν, ἡ δὲ παροχὴ θέσεων τὸ μέγιστον κεφάλαιον τῆς ἰσχύος τῶν κυβερνώντων, ἠδυνήθη νὰ συντηρηθῇ κοινοβουλευτικῶς ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ὑπουργεῖον ἀποφανθὲν ὑπὲρ τοῦ ἀμετακινήτου τῶν ὑπαλλήλων. Τὸ γεγονὸς ὅτι Ἔθνος, τὸ ὁποῖον εἶδε τοσαῦτα θαυμαστὰ ἔργα συντελεσθέντα ὑπὲρ αὐτοῦ, ἀπήντησεν εἰς τὴν γενομένην αὐτῷ ἐρώτησιν παρέχων εἰς τὸν κ. Τρικούπην ὀγδοήκοντα πέντε μόνον ὀπαδοὺς μεταξὺ διακοσίων τεσσαράκοντα τεσσάρων βουλευτῶν, εἶναι βεβαίως ἀποθαρρυντικὸν καθ' ὅσον ὁ ἑλληνικὸς λαὸς κάλλιστα ἐγνώριζεν ὅτι ἡ ἵδρυσις κυβερνήσεως μονίμου, ἰσχυρᾶς καὶ προοδευτικῆς ἦτο εὐτύχημα πρωτοφανὲς ἐν τοῖς χρονικοῖς τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου. Ἀλλ' οὐδὲ κἂν ὑπῆρχεν ὄνομά τι ἐξέχον μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων τῆς προκατόχου κυβερνήσεως. Οἱ ἡγέται τῶν πολιτευομένων ὁμάδων (λέγομεν ὁμάδων, διότι ὡς εἶναι γνωστόν, οὐδόλως ὑπάρχουσι κόμματα ἀρχῶν ἐν Ἑλλάδι) εἶναι οἱ κ.κ. Δεληγεώργης, Ζηνόπουλος, Σωτηρόπουλος, Πετιμεζᾶς, Γρίβας, Δεληγιάννης καὶ Τρικούπης. Μεταξύ, ὅμως, πάντων τούτων μόνος ὁ τελευταῖος διεκρίθη ἐπὶ διοικητικῇ ἱκανότητι. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι καὶ μεταξὺ τῶν ἄλλων ὑπάρχουσί

Στέφανος Δραγούμης. Ελαιογραφία του Σπυρ. Προσαλέντη. Εθνικό και Ιστορικό Μουσείο.

τινες γνωστοὶ καὶ παρὰ τοῖς ξένοις, μόνον, ὅμως, ὁ κ. Τρικούπης ηὐτύχησε νὰ σπουδάσῃ τὴν ἐπιστήμην τοῦ κυβερνᾶν, ἐκεῖ ὅπου δύναταί τις κάλλιον νὰ ἐκμάθῃ αὐτήν, καὶ μόνος οὗτος ἀπέδειξεν ὅτι ἔχει σαφῆ γνῶσιν τῶν ἀρχῶν αὐτῆς. Ἡ πτῶσις τοῦ ἀνδρός, ἥτις κατὰ τὰς παρούσας περιστάσεις πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς βαρὺ δυστύχημα διὰ τὴν χώραν, προέρχεται ἐκ διαφόρων ἀφορμῶν, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐκ τῆς φορολογίας τοῦ οἴνου καὶ τοῦ καπνοῦ καὶ τῶν μονοπωλίων τοῦ πετρελαίου, τῶν παιγνιοχάρτων καὶ τοῦ σιγαροχάρτου. Ὁ φόρος ἐπὶ τῶν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν ἐθεωρήθη ἐν πάσῃ χώρᾳ οὐ μόνον ὡς δίκαιος, ἀλλὰ καὶ εὐχρηστότατος. Ἡ κατ' αὐτοῦ ἐξέγερσις τῶν Ἑλλήνων οὐδὲν ἄλλο ἀποδεικνύει, εἰμὴ μόνον ὅτι οὗτοι δὲν στέργουσι τὴν ἄμεσον ἀνάμιξιν τοῦ εἰσπράκτορος εἰς τὰ ἔργα αὐτῶν, καὶ ὅτι ἀγαπῶσι μὲν τὴν ἐλευθερίαν, οὐχί, ὅμως, καὶ τὴν καταβολὴν τοῦ τιμήματος αὐτῆς. Οἱ Ἕλληνες ἀποστρέφονται πρὸ πάντων τοὺς ἀμέσους φόρους. Καλῶς ἐνθυμοῦμαι ὅτι ἤκουσα τὸν κ. Τρικούπην λέγοντα, ὅτε ἀνέλαβε τὴν ἐξουσίαν· «Ἅμα ἐπιχειρήσω νὰ ἐπιβάλω φόρους, θέλω ἀνατραπῆ». Ὁ φόρος ἐπὶ τοῦ οἴνου καὶ τοῦ καπνοῦ δὲν ἔτυχεν ἀνοχῆς ἐν Ἑλλάδι, διότι τὰ εἴδη ταῦτα καταναλίσκονται ὑπὸ τῶν πολλῶν. Ὁ δὲ ἐπὶ τοῦ πετρελαίου εἶχεν ἀναβιβασθῆ ἀπὸ πολλοῦ εἰς ἑκατὸν ἐπὶ τοῖς ἑκατόν. Ἐπιτακτικὴ ἐν τούτοις καθίστατο ἡ ἀνάγκη τῆς συστάσεως μονοπωλίου τοῦ εἴδους τούτου ὡς καὶ τοῦ καπνοῦ, ἕνεκα τῆς μεγάλης εὐκολίας ἣν παρέχει εἰς τὸ λαθρεμπόριον τὸ γεωγραφικὸν σχῆμα τῆς χώρας, συνισταμένης κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ παραλίων καὶ νήσων. Οὐδὲ κιβώτιον πετρελαίου ἀπέτιε τὸν ἐπιβληθέντα φόρον, ἐξ ἴσου δὲ ἀφορολόγητος ἀπέμενεν ὁ ἔξωθεν εἰσαγόμενος καπνός. Οὐδεὶς ἄλλος ἐκ τούτου ἀπέμενε τρόπος πρὸς πραγματικὴν φορολογίαν τῶν δύο τούτων σπουδαιοτάτων εἰδῶν, εἰμὴ τὰ κυβερνητικὰ μονοπώλια. Πρέπει δὲ καὶ νὰ προσθέσωμεν ὅτι ὁ δασμὸς ἐπὶ πλείστων τῶν ἔξωθεν εἰσαγομένων εἰδῶν εἶναι ἤδη τοσοῦτον βαρύς, ὥστε ἂν καὶ κατ' ἐλάχιστον ἐπεβαρύνετο ἤθελε καταντήσει ἀπαγορευτικός. Ἂν, λοιπόν, ἐπήρχετο ἀνάγκη εἴτε ἐλαττώσεως οἱουδήποτε ἄλλου φόρου, εἴτε αὐξήσεως τῶν ἐξόδων, τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Τρικούπη προταθέντα μέτρα ἦσαν τὰ μόνα πρακτικά. Ἡ Βουλὴ ἐν τούτοις, προσκληθεῖσα νὰ γνωμοδοτήσῃ περὶ τούτων, ἀπέρριψεν αὐτὰ διὰ ψήφων ἑκατὸν ὀκτὼ κατὰ ἑκατὸν τεσσάρων, ἀπουσιαζόντων τυχαίως φίλων τινῶν τῆς Κυβερνήσεως. Ὅπως δήποτε ἡ ἀπομένουσα πλειοψηφία δὲν ἦτο πλέον ἐπαρκὴς πρὸς σκόπιμον ἐργασίαν, ὁ δὲ κ. Τρικούπης ἐνόμισε πρέπον νὰ παραιτηθῇ. Ἀρχηγὸς τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἦτο ὁ κ. Δηληγιάννης, ὅστις προσκληθεὶς νὰ σχηματίσῃ κυβέρνησιν ἀπεποιήθη νὰ πράξῃ τοῦτο ἂν δὲν παρείχετο αὐτῷ τὸ προνόμιον τῆς διαλύσεως. Τοῦτο, ὅμως, παρεχώρησεν ὁ Βασιλεὺς εἰς τὸν κ. Τρικούπην τὸν ἐνεργήσαντα τὰς ἐκλογάς, ὧν ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ ἀποστολὴ εἰς τὴν Βουλὴν τρικοσιπικῶν ὀγδοήκοντα πέντε, ἀντιτρικουπικῶν ἑκατὸν πεντήκοντα τεσσάρων καὶ ἓξ αὐτοκεφάλων. Τὸ μετὰ τὴν τοιαύτην ἔκβασιν τοῦ ἐκλογικοῦ ἀγῶνος σχηματισθὲν ὑπουργεῖον συνίσταται ἀποκλειστικῶς ἐξ ὀπαδῶν τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ. Τὸ δὲ πρόγραμμα τῆς νεοσυστάτου κυβερνήσεως συνοψίζεται, ὡς ἦτον ἐπόμενον, εἰς τὴν κατάργησιν τῶν ἀπεχθῶν φόρων, τὴν τροποποίησιν τοῦ δασμολογίου ἀφωσιωμένων φίλων. Τοῦτο ἤθελε συμβῆ καὶ ἐν πάσῃ ἄλλῃ χώρᾳ, ὅπου βάσις τῶν πολιτικῶν συμμαχιῶν δὲν εἶναι ἡ κοινότης τῶν ἀρχῶν, ἀλλ' οὐχὶ βεβαίως εἰς οἷον ἐν Ἑλλάδι βαθμόν. Ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ὅπου παραμένουσιν ἀκόμη τὰ ἀποτελέσματα τοῦ κυβερνητικοῦ συστήματος τῶν Πασσάδων, οἱ πολιτικοὶ ὀπαδοὶ εἶναι μέχρι τινὸς προσωπικοὶ ἀκόλουθοι. Οὐδεὶς ἄλλος, πλὴν τοῦ κ. Τρικούπη, κομματάρχης ἀπεπειράθη ποτὲ ν' ἀπομακρυνθῇ κατ' ἐλάχιστον τοῦ συστήματος τούτου, τοῦ ἐπικρατήσαντος ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου. Ἀλλ' οὐδ' αὐτὸς ὁ κ. Τρικούπης κατώρθωσε ν' ἀντικαταστήσῃ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ τὰς προσωπικὰς ἑνώσεις διὰ κομμάτων συγκρατουμένων διὰ τῆς κοινότητος πεποιθήσεων. Τὰ πράγματα φαίνονται ἐκ τούτου προωρισμένα νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν αὐτὸν δρόμον. Ὁ ἀγὼν ἔσται ὅπως καὶ πρότερον περὶ χαρτοφυλακίων καὶ διανομῆς λαφύρων.

Ὁ ταῦτα ἔχων ὑπ' ὄψιν ἀναγκάζεται ν' ἀπελπισθῇ περὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος, ἐν χώρᾳ ὅπου ἡ εὐδοκίμησις αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἐξ ἑνὸς μόνον ἀνδρός. Ἂν συνέβαινε νὰ χηρεύσῃ ἡ θέσις τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἕνεκα θανάτου ἢ βαθέος γήρατος, ἠδύνατό τις νὰ ἐλπίσῃ ὅτι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἤθελον δυνηθῆ νὰ ἐξακολουθήσωσι κυβερνῶντες τὴν χώραν συνταγματικῶς. Ἀλλ' ὅταν βλέπῃ τις ἔθνος στρέφον τὰ νῶτα εἰς τὸν μόνον ἐν τῇ παρούσῃ γενεᾷ ἀναδειχθέντα πολιτικὸν ἄνδρα, ἐν τῇ ἀκμῇ ὄντα τῶν δυνάμεων καὶ τῆς ἐπιτυχίας αὐτοῦ, ἀναγκάζεται τότε νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἐλλείπει ἐν Ἑλλάδι οὐχὶ ὁ ἀνήρ, ἀλλὰ τὸ Ἔθνος. Τοῦτο θεωρεῖ τὴν ἀγαθὴν διοίκησιν ὡς πρᾶγμα οὕτω ἀδιάφορον καὶ ἐπουσιῶδες, ὥστε δὲν στέργει οὐδὲ τὴν μετριωτάτην ὑπὲρ αὐτῆς καταβολήν. Τὸ τοιοῦτο συμπέρασμα φαίνεται ὑπαγορευόμενον, ὑπὸ τῶν πραγμάτων· πᾶς, ὅμως, Ἄγγλος θέλει χαρῇ ἂν ἀποδειχθῇ τὸ ἐναντίον, ὅτι δηλ. κέκτηται ἡ Ἑλλὰς καὶ ἄλλα μέσα ὅπως καλοδιοικηθῇ πλὴν ἐκείνων τὰ ὁποῖα μετῆλθεν ὁ κ. Τρικούπης καὶ ἄλλους πλὴν αὐτοῦ ἱκανοὺς πολιτευτάς. Πολὺ προτιμότερον βεβαίως εἶναι νὰ ἐξοστρακισθῇ οὗτος ὡς νέος Ἀριστείδης, ἢ νὰ ἐπιζήσῃ ὡς ἄλλος Φιλοποίμην. Τὸ νέον ὑπουργεῖον θεωρεῖται ὡς μὴ δυνάμενον νὰ διαρκέσῃ ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει.

Αἱ προνομίαι

του Γεώργιου Φιλάρετου

Αντιμοναρχικός και υπέρμαχος της Δημοκρατίας ο Γ.Ν. Φιλάρετος άσκησε αυστηρή κριτική και στην πολιτική του Χαρίλαου Τρικούπη με άρθρα του στον τύπο της εποχής, όπως το παρακάτω που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Αιών* στις 20 Δεκεμβρίου 1886.

«Ἡ εὐθύνη ἐπὶ τοῖς συντελουμένοις ἀνήκει ἅπασα εἰς τὸ στοιχεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον διὰ τῆς διαστροφῆς τῶν συνταγματικῶν ἡμῶν θεσμῶν συνεκεντρώθη ἅπασα ἡ Ἐξουσία». (Χ. ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ).

Δὲν ἀστεϊζόμεθα· δὲν πλαστογραφοῦμεν. Ἀνατυποῦμεν κατὰ λέξιν τ' ἀνωτέρω ἐξ ἄρθρου τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὅστις –οὐχὶ νῦν, ἀλλὰ πρὸ δωδεκαετίας– ταῦτα καὶ πλεῖστα καὶ δριμύτερα ἐκ τῆς ἀφανοῦς θέσεώς του ἐξετόξευε βέλη κατὰ τοῦ ἤδη παμφιλτάτου αὐτῷ Βασιλέως, ὃν τότε κατήγγελλεν εἰς τὸ Ἔθνος ὡς τὸν αἴτιον τῆς κακοδαιμονίας καὶ τῶν πάντων πταίστην.

Αὐτὸς εἶναι ὁ ἀναγράψας ὡς πανάκειαν τῶν δεινῶν μας τὸ δόγμα τῆς δεδηλωμένης πλειονοψηφίας καὶ τὴν πρὸς τοῦτο ἀνάγκην τοῦ διὰ νόμου κανονισμοῦ τῶν βασιλικῶν προνομιῶν[1]. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐφυλακίσθη ἐπ' ὀλίγας ἡμέρας διὰ τὴν ἐλευθεροστομίαν, μεθ' ἧς ἐκαυτηρίασε τόν, κατ' αὐτόν, καταχραστὴν τῶν προνομιῶν·[2] ἀλλ' εἶναι ἀληθέστερον ὅτι μετ' οὐ πολὺ αὐτὸς οὗτος, αὐτότατος, οὐχὶ ὡς ἀρχηγὸς τῆς μειονοψηφίας ἢ μονοψηφίας κἂν –μὴ ὢν οὔτε βουλευτής–, ἀλλὰ βραβευόμενος διὰ τὸ «Τίς πταίει;», συνυπέγραφε μετὰ τοῦ πταίστου τὸ περὶ διαλύσεως τῆς Βουλῆς Διάταγμα, παραγκωνισθείσης τῆς τότε συνησπισμένης Ἀντιπολιτεύσεως τῶν Δεληγεώργη, Κουμουνδούρου καὶ Ζαΐμη.

Ἰδού διατί δικαίως ἐκλήθη très habile...

Δὲν γνωρίζομεν, ὅμως, τί θὰ ἔγραφεν ὁ ἀρθρογράφος τῶν *Καιρῶν*, ἐὰν ἄλλος ἀντ' αὐτοῦ ἀπέπεμπε τὴν ἐθνικὴν Ἀντιπροσωπείαν τῇ 11 Φεβρουαρίου 1886, καθ' ἣν στιγμὴν τὸ ἔδαφος ἐκλονίσθη ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ Ὑπουργείου, καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν τὸ ὕψος τῶν μύδρων, οἵτινες ἤθελον ριφθῆ κατὰ τῶν βασιλικῶν προνομιῶν, ἐὰν ἄλλος ἀντ' αὐτοῦ εἶχε μετὰ τοῦ Βασιλέως συνυπογράψει τὸ Διάταγμα, ὅπερ αὐθαδῶς διέταττε, τῇ 6 Νοεμβρίου 1886 τὴν ἐκ τοῦ Βουλευτηρίου δίκην ζωοκλεπτῶν ἐκδίωξιν ἐκείνων, οὓς ὁ λαὸς πανηγυρικῶς ἐξελέξατο, ὡς ἀντιπροσώπους του, καὶ μάλιστα καθ' ἣν ἀκριβῶς στιγμὴν προεκάλουν τὴν ἀποκάλυψιν τῶν πολιτικῶν σκευωριῶν τοῦ τελευταίου Μαΐου, ἣ ἐζήτουν νὰ κηρυχθῇ ἄσωτος ὁ ἀρχηγὸς

Γεώργιος Φιλάρετος. Ξυλογραφία του Κωνσταντίνου Καρυστινού από το περ. Ημερολόγιον του Κ. Φ. Σκόκου *του 1889, σ. 95. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

τῆς Συμπολιτεύσεως, ἵνα προληφθῇ ἡ οἰκονομικὴ καταστροφή. Ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ὁ κ. Τρικούπης καὶ σύμπασα ἡ αὐλικὴ αὐτοῦ θεραπεία, ἔν τε τῇ Βουλῇ καὶ ἐν τῷ Τύπῳ, ἐπωφεληθέντες τῆς δειλίας καὶ χλιαρότητος τοῦ κ. Δηλιγιάννη καὶ τῶν Συναδέλφων του ὡς πρὸς τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος, ἐνεκωμίασαν τὴν Βουλὴν τῆς 7 Ἀπριλίου... μετὰ τὴν ὅλως ἀπροσδόκητον ἐπάνοδον τοῦ πρωθυπουργο-μεταρρυθμιστοῦ εἰς τὴν Ἀρχήν, ἐνῷ ὑπόδικος ἔτι ἦτο ἐνώπιον τῆς Ἐξεταστικῆς τῶν πραγμάτων Ἐπιτροπῆς καὶ τοῦ Τόπου. Δυνάμεθα μάλιστα, εἰς αὐθεντικὰ βασιζό-

1. Ὅρα *«Καιροὺς»* τῆς 29 Ἰουνίου 1874, ἐφημερίδα ἐν Ἀθήναις ἐκδιδομένην.
2. Ὅρα βούλευμα τοῦ Ἰουλίου 1874 τοῦ Συμβουλίου τῶν ἐν Ἀθήναις Πλημμελειοδικῶν.

Κωνσταντίνος Κωνσταντόπουλος. Ελαιογραφία του Γ. Κουζούνη. Βουλή των Ελλήνων.

μενοι κείμενα, νὰ προσθέσωμεν ὅτι ὁ κ. πρωθυπουργὸς τῆς 10 Μαΐου, ζητῶν τὴν ἐσπευσμένην καὶ διαρκοῦντος τοῦ ἀποκλεισμοῦ ψήφισιν τῶν ἐκλογικῶν μεταρρυθμίσεων, ἐξηπάτα τῇ 31 Μαΐου 1886 τὴν χώραν διὰ τῆς ἐπισήμου διαβεβαιώσεως ὅτι ἡ Βουλὴ ἤθελε διανύσει «ὅλην τὴν περίοδον».[3]

Ἐὰν δὲ ταῦτα οὕτως ἔχωσι, καὶ ἔχουσι πράγματι οὕτω, δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν μετὰ δοκιμὴν δωδεκαετοῦς κοινοβουλευτικοῦ βίου, κατὰ τὴν συνταγὴν τοῦ κ. Τρικούπη, ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἐκτελεσθεῖσαν, ὅτι «ἡ εὐθύνη ἐπὶ τοῖς συντελουμένοις ἀνήκει ἅπασα εἰς τὸ στοιχεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον διὰ τῆς διαστροφῆς τῶν συνταγματικῶν ἡμῶν συνεκεντρώθη ἅπασα ἡ ἐξουσία», ἀλλὰ μὲ τὴν προσθήκην ὅτι ἔκτοτε τὸ στοιχεῖον τοῦτο σύγκειται ἐκ δύο προσώπων, ὧν τὸ μᾶλλον ἔνοχον δὲν εἶναι, κατὰ τὴν ἡμετέραν κρίσιν, τὸ κατὰ τὸ περίεργον νομικὸν πλάσμα ἀνεύθυνον, ἀλλ' ὁ δικτάτωρ πρωθυπουρ-

3. Ὅρα ἀγόρευσιν τοῦ κ. Τρικούπη εἰς *Ἐφημερίδα Συζητήσεων τῆς Βουλῆς* Β΄ Συνόδου, Θ΄ Περιόδου, σελ. 151.

γὸς μετὰ τῶν Γενικῶν Γραμματέων αὐτοῦ, οἵτινες ὀρθῶς χαρακτηρίζονται ὑπὸ τῶν *Times* ἀκριβέστερον ὡς κωφάλαλοι ὑπουργοί· διότι μόνον κωφάλαλος ἔχων τὰς ναυτικὰς γνώσεις τοῦ κ. Θεοτόκη π.χ. ἠδύνατο νὰ τολμήσῃ νὰ δεχθῇ τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν, ὅπως καταστήσῃ ἑτοιμοπόλεμον «τόν στόλον, δι' οὗ πρόκειται ν' ἀνακτήσηται ὁ Διάδοχος τὴν Ἁγίαν Σοφίαν», ὑπὲρ ἧς τόσαι ἐγένοντο ἐπ' ἐσχάτων προπόσεις, ζητωκραυγαί καὶ λαμπαδηδρομίαι, καὶ χάριν τῆς ὁποίας ἐπλήθυνον οἱ ἱππόται δήμαρχοι καὶ ἐμειώθησαν οἱ κατάδικοι...

Ἐνθυμούμεθα ὅτι μετὰ θαυμασμοῦ ἡ Βουλὴ τῶν Ἀντιπροσώπων ἠκροᾶτο τοῦ κ. Τρικούπη, τῇ 4 Μαρτίου 1882, ἐκτυλίσσοντος τὸ πρόγραμμα τοῦ Ὑπουργείου τῆς 3 Μαρτίου 1882, καὶ λέγοντος, ἐκτὸς ἄλλων ἀπειλῶν κατὰ τῶν πρωθυπουργικῶν καὶ βασιλικῶν ΥΠΕΡΒΑΣΙΩΝ, καὶ ταῦτα τὰ πομπώδη, διὰ τοῦ γνωστοῦ ἐκείνου στόμφου, τοῦ καταπλήσσοντος τοὺς ἁπλουστέρους, ὡς ἄλλοτε τὰ περὶ συναλλαγῆς καὶ θητείας, τὰ περὶ ναυτικῶν ἐξοπλισμῶν καὶ περὶ ἰσοζυγίου μετὰ περισσεύματος: «...Ἡ γνώμη αὕτη συνοψίζεται εἰς ὀλίγας λέξεις, ἡ ἀνόρθωσις τοῦ νόμου. Τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ νόμου ζητεῖ παρ' ἡμῶν ἡ κοινωνία σήμερον. Ἡ κοινωνία ζητεῖ φραγμοὺς κατὰ πάσης αὐθαιρεσίας, κατὰ πάσης ὑπερβασίας, κατὰ τῶν ὑπερβασιῶν τῆς Κυβερνήσεως, κατὰ τῶν ὑπερβασιῶν παντὸς ἰσχύοντος, καὶ κατὰ τῶν ὑπερβασιῶν τῆς Βουλῆς· ζητεῖ τοὐτέστιν ἡ κοινωνία, ὅπως διὰ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ὑπαρχόντων νόμων καὶ διὰ τῆς ψηφίσεως νέων νόμων, ἂν οἱ ὑπάρχοντες εἶναι ἀτελεῖς, περιορισθῇ ἑκάστη ἐξουσία ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν δικαιωμάτων αὐτῆς...».[4] Ἐνθυμούμεθα μάλιστα καὶ τὴν δραστηριότητα τῶν νῦν συνυπουργῶν των κ.κ. Δραγούμη καὶ Βουλπιώτου, ὡς μελῶν τῆς Ἐξεταστικῆς τῶν πραγμάτων Ἐπιτροπῆς διὰ τὸ ἔλλειμμα τοῦ ταμείου Θηβῶν καὶ τὴν σύνταξιν κατηγορητηρίου, καὶ δὲν ἐλησμονήσαμεν ὅτι ἡ κραταιὰ τῆς Βουλῆς πλειονοψηφία, διὰ προτάσεως τοῦ νῦν ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ ἐπέρριψε μομφὴν εἰς τὸ ὑπουργεῖον Κουμουνδούρου, διότι ἐτόλμησε ν' ἀρκεσθῇ εἰς τὴν Λάρισαν καὶ εἰς τὴν Ἄρταν, δεχθὲν τὴν ἐκ τῆς Βερολινείου γραμμῆς περικοπὴν τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῆς Ἐλασσῶνος.

Ἀλλὰ δὲν γνωρίζομεν τί θὰ ἔλεγον οἱ τὴν Ἑλλάδα σήμερον κυβερνῶντες, ἐὰν ἄλλος, ἀντὶ τοῦ ἀρχομανοῦς, ἐξηυτέλιζε χάριν τῆς διατηρήσεως τῆς ἀρχῆς τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν, ἐν τῇ πρὸ τῶν Ἀνακτόρων πλατείᾳ τοῦ Συντάγματος, πρὸς ἱκανοποίησιν, ἄνευ λόγου, τοῦ Νίκολσον, ἐὰν ἄλλος, ἀντὶ τοῦ κ. Τρικούπη, συνειργάζετο μετὰ τῶν ἐν Ἀθήναις πρακτόρων πάσης τάξεως, ὅπως χάριν τῶν θελγήτρων τῆς Ἐξουσίας ἀποκλεισθῶσι διὰ ξένων πλοίων τὰ ἑλληνικὰ παράλια, καθ' ἣν ἐποχὴν σιδηροῦς κρῖκος τῶν ὀθωμανικῶν στρατῶν περιέσφιγγε τὴν μεθοριακὴν γραμμήν, οὐδὲ ἐὰν ἄλλος ἀντὶ τοῦ ὑπαρχηγοῦ κ. Λομβάρδου –ἄλλοτε μὲν Ριζοσπάστου τῆς Ἰουνίου Βουλῆς, ἤδη δὲ εὐτελοῦς θεράποντος πάσης ἰδιοτροπίας τοῦ ἀρχηγοῦ–, ἐζήτει καὶ ἐπετύγχανεν, ἐναντίον ρητῶν τοῦ Συντάγματος διατάξεων, ὑπὸ τὸ πρόσχημα δῆθεν τῆς βελτιώσεως τοῦ Κοινοβουλίου καὶ τῆς καταδιώξεως τῶν ζωοκλεπτῶν καὶ τῶν προστατῶν των[5] τὴν ὀλιγαρχίαν καὶ τὴν εὐρεῖαν ἐκλογικὴν περιφέρειαν, ἐπὶ τῷ καταχθονίῳ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐπιρριφθῇ ἡ εὐθύνη τῶν ἐθνικῶν δυστυχημάτων εἰς τὰς συνταγματικὰς ἐλευθερίας, ὡς ἐὰν μὴ ἦτο γνωστὸν ὅτι δυνάμει αὐτῶν τὰ τέσσαρα πέμπτα τῆς τελευταίας πενταετίας τὸν ἑλληνισμὸν ἐκυβέρνησαν καὶ τὸν στόλον καὶ τὸν στρατὸν παρεσκεύασαν, καὶ τὴν διοίκησιν ἐβελτίωσαν, καὶ τὰ προξενεῖα ἐτακτοποίησαν, τὴν παιδείαν καὶ τὴν δικαιοσύνην μετερρύθμισαν, καὶ τὸ ἰσοζύγιον μετὰ περισσεύματος ἐπήνεγκον ὁ κ. Τρικούπης μετὰ τοῦ κ. Λομβάρδου καὶ παντὸς κωφαλάλου ὑπουργοῦ.

Δὲν γνωρίζομεν τί θὰ ἔλεγον οἱ ἀπηνεῖς διῶκται τῶν συνταγματικῶν ὑπερβασιῶν καὶ ὁ πάλαι ποτὲ εἰσαγγελεὺς τοῦ Εἰδικοῦ Δικαστηρίου κ. Βουλπιώτης, ἐὰν ἄλλοι ἀντ' αὐτῶν ἐξεμεταλλεύοντο οὕτω χυδαίως καὶ αὐτὸ τὸ τῆς ἐνηλικιώσεως τοῦ Διαδόχου ζήτημα, προκαλοῦντες, ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν εἰς τὴν θύραν τοῦ Βουλευτηρίου τοιχοκόλλησιν τοῦ περὶ διαλύσεως τῆς Βουλῆς Διατάγματος ἐκλογικὰς διαδηλώσεις ἐν αὐτοῖς τοῖς Ἀνακτόροις ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἀναβιώσεως τῆς «Μεγάλης Ἰδέας»... αὐτοὶ οἱ ἐξαφανίσαντες πᾶσαν σκιὰν ἐθνικοῦ ὀνείρου! Ἀλλὰ βεβαίως, ἐὰν ἄλλοι ἀντὶ τῶν νέων ἀναμορφωτῶν κατὰ χιλιάδας ἐκίνουν τὴν ὑπαλληλίαν, καὶ ὀλίγον πρὸ τῶν ἐκλογῶν ἐψηφοθήρουν αὐτοπροσώπως εἰς τὰς ἐπαρχίας των, ἐὰν ἄλλοι ἐν ἐποχῇ χρεωκοπίας ἐσπατάλουν τὸ χρῆμα τοῦ φορολογουμένου λαοῦ εἰς τελετὰς ἀντισυνταγματικὰς καὶ ἔσπειρον χάριν ψήφων χιλιάδας παρασήμων, ἅπερ ἠρνήθησαν εἰς τοὺς προκινδυνεύοντας πρὸ μικροῦ ὑπὲρ τῆς πατρίδος, καὶ σχίζοντες τὰς δικαστικὰς ἀποφάσεις ἤνοιγον τὰς πύλας τῶν φυλακῶν εἰς χιλιάδας καταδίκων καὶ ἀντήλλασσον τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ποινῶν διὰ ψήφων... ὦ! ἐὰν ἄλλοι ἀντὶ τῶν σημερινῶν ὑπουργῶν τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα διέπραττον οὕτω ἀναισχύντως ὄργια, τότε ὁ κ. Τρικούπης, βεβαίως ἐρυθρὸν φορῶν σκοῦφον, θὰ ἐτίθετο ἐπὶ κεφαλῆς, διαδηλώσεως, ἵν' ἀνακράξῃ ἐν τῇ πλατείᾳ τῶν Ἀνακτόρων «ΚΑΤΩ ΤΑ ΠΡΟΝΟΜΙΑ!».

---

4. *Ἐφημερὶς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς* Α΄ Συνόδου Θ΄ Περιόδου· σελ. 165.

5. Ὅρα ἀγόρευσιν τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν ὑπουργοῦ εἰς Ἐφημερίδα Συζητήσεων τῆς Βουλῆς Β΄ Συνόδου, Ι΄ Περιόδου· σ.σ. 134-135.

Ἀλλ' ἡμεῖς, συνταγματικώτεροι καὶ τοῦ ἐπὶ συνταγματικῇ ἀγωγῇ καὶ παιδείᾳ καυχωμένου, συντηρητικώτεροι τῶν μυώπων ἐκείνων, οἵτινες δὲν προβλέπουσι τὰ ἐπαπειλοῦντα τὸν Τόπον δεινά, προτρέπομεν τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ν' ἀνακράξῃ, τῇ 4 Ἰανουαρίου:

«ΚΑΤΩ Η ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΙΚΗ ΤΥΡΑΝΝΙΑ!»

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 19 Δεκεμβρίου 1886

Ὁ μέγας ὑπνωτιστής

του Βλάση Γαβριηλίδη(;)

Στις 4 Ιανουαρίου 1887 ο Χαρίλαος Τρικούπης κερδίζει θριαμβευτικά τις εκλογές εξασφαλίζοντας τις 90 από τις 150 έδρες στη Βουλή. Είναι κυρίαρχος στην πολιτική σκηνή, με την αντιπολίτευση σχεδόν ανύπαρκτη. Την εικόνα της κυριαρχίας του μεγάλου πολιτικού περιγράφει ανυπόγραφο άρθρο στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 15 Μαρτίου 1887 και χαρακτηρίζει τον Χαρ. Τρικούπη «μέγα ὑπνωτιστὴ τοῦ Ἔθνους μας».

Ὅσοι τῶν ἀναγνωστῶν ἡμῶν θελήσωσι νὰ ἀναπαραστήσουν ἑαυτοὺς ἐντὸς μεγάλου ἀναπαυτικοῦ ἀτμοπλοίου, διασχίζοντας γλαυκὰ ὕδατα γαληνιώσης, ἀταράχου, σχεδὸν ἀκινήτου θαλάσσης, ἧς ἡ ἐπιφάνεια φαίνεται καλυπτομένη ὑπὸ γαλανόχρου ὑάλου καὶ ἀπεικονίσουν ἐν τῇ φαντασίᾳ των ποία ἡδεῖα νωχέλεια κυριεύει τὰ μέλη των, ποία δὲ τελεία ἀφροντισία τὸν νοῦν των, ὡς νὰ ἦσαν ἀμέριμνοι ἐξηπλωμένοι ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ σοφᾶ τοῦ δωματίου των, ἐνῷ τὸ ἀτμόπλοιον ὁλοταχῶς πλέει καὶ πιθανὸν κάμπτον μίαν ἄκραν μετὰ διάστημα ὡρῶν ἢ πνέοντος αἰφνιδίως ἐναντίου ἀνέμου νὰ προσκρούσῃ κατὰ θυέλλης, ἐκεῖνοι δύνανται νὰ λάβωσιν ἀκριβῆ ἰδέαν περὶ τοῦ ροῦ τῶν κοινοβουλευτικῶν ἡμῶν πραγμάτων. Ποία γαλήνη, ποία ἀκινησία ἐν τῇ Βουλῇ!

Εἶναι αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔδαφος, τὸ ὁποῖον ἐσείετο καὶ ἐκλονεῖτο καὶ ἐταράσσετο ὡς νὰ εὑρίσκετο ἐπὶ ἡφαιστείου; Εἶναι αὐτό, ὅπερ πρὸ σμικροῦ ἔτι σχεδὸν ἐσαρώνετο ἀπὸ τὰς ἐκρήξεις τόσων κρατήρων –ἕκαστον στόμα βουλευτοῦ ἦτο καὶ εἷς κρατὴρ– ὧν ἡ λάβα ἐθέρμαινεν, ἀνέφλεγε, ἔκανεν; Εἶναι αὐτό, ὅπου καθ' ἑκάστην συνεδρίασιν ἐδίδοντο καὶ πέντε ἓξ τὸ ὀλιγώτερον μάχαι, ὁτὲ μὲν μεταφορικαί, ὁτὲ δὲ καὶ πραγματικαί;

Τώρα ἀπὸ πεδίου, τὸ ὁποῖον ἀνετίνασσεν ἡφαίστειον, ἀπὸ πεδίου τὸ ὁποῖον διεσταύρουν συγκρουόμεναι στρατιαί, ἀπὸ ὑγροῦ πεδίου ὅπου ἐλάσεως ἐδικαιοῦτο νὰ τὰ κάμνῃ θάλασσαν.

Τὸ Βουλευτήριον μετεβλήθη εἰς αἴθουσαν τιμίων ἀστῶν, ὅπου, δίδονται ἀνάλατοι ἑσπερίδες, καθ' ἃς σερβίρεται πρόστυχον τσάϊ, ἄνευ φαιδροῦ τινος διαλείμματος τρικυμιώδους στροβίλου ἢ ἠχηρᾶς ἐκπωματώσεως ἀφροστεφοῦς καμπανίτου. Φαντασθῆτε! Ἥρωες τῆς Ἀντιπολιτεύσεως οἱ κ. Σωτηρόπουλος καὶ Καραπάνος, ἐκ μέρους δὲ τῆς Συμπολιτεύσεως ὁ κ. Τρικούπης, μετὰ κόπου καὶ ἀηδίας ἀνοίγων τὰ χείλη του, ὡς ἄνθρωπος ὅστις ἔχει ἐξασφαλίσει πολὺ καλὰ τὶς δουλειές του. Μεγαλοκτηματίας δυσκίνητος σωματικῶς, συνεννοούενος διὰ μονοσυλλάβων πρὸς τοὺς ἐπιστάτας ἢ ἐνοικιαστὰς τοῦ κτήματός του. Αὐτὴ εἶναι ἡ εἰκών· αὐτὴ καὶ ἡ πραγματικότης.

Καὶ διατί ὄχι; Τί ἄλλο προσδοκᾶτε ἐκ τῆς ἐπαφῆς μιᾶς μεγάλης δυνάμεως καὶ μιᾶς μεγάλης ἀδυναμίας; Ἡ πάλη προϋποτίθησιν ἂν μὴ ἰσότητα, βεβαίως, ὅμως, ἀναλογίαν δυνάμεων. Πάλη, ὅμως, ἐλέφαντος καὶ μυὸς ἠκούσθη ποτέ; Ἀλλ' ἡ Ἀντιπολίτευσις, ὅπως κατήντησεν, εἶναι ποντικός, μὲ τὸν ὁποῖον παίζει ἐκ συγκαταβάσεως ἡ προβοσκὶς τοῦ κ. Τρικούπη, ἔχοντος καὶ ἄλλους συναδέλφους διακρινομένους, διὰ τὰς προβοσκίδας των! Ὁ ποντικὸς αὐτὸς τί ἄλλο δύναται νὰ κάμῃ ἢ τὸ πολὺ νὰ πέσῃ εἰς τὸν πλήρη ἐλαίου ἀσκὸν τῆς Συμπολιτεύσεως, ἤγουν νὰ αὐτοκτονήσῃ; Καὶ μὰ τὸ ναί, αἱ τελευταῖαι συνεδριάσεις τῆς Βουλῆς, καθ' ἃς ὁ εἷς ἐπιφανὴς ὠνόμαζε βδελυρὰ τὰ οἰκονομικὰ σχήματα ἑτέρου ἐπιφανοῦς καὶ αὐτὸς ἐσταυροκοπεῖτο, ἵνα πείσῃ τὴν Βουλὴν ὅτι δὲν ἑρμηνεύει τὰς ἰδέας ὅλων τῶν ἐπιφανῶν, παρέχουσι πολλοὺς φόβους ὅτι ὁ ποντικὸς πολὺ μαύρας ἰδέας μελετᾷ κατὰ νοῦν.

Παλαιοὶ ἁμαρτωλοί, παλαιοὶ Τρικουπικοί, σεβαστοὶ γέροντες, ἀρχαῖοι τῶν ἡμερῶν, ἐξησθενημένοι, ἐκ δέρματος νυκτερίδος καὶ μὲ φωνὴν βαλμᾶ, ἀτροφικοί, ἀναιμικοί, χοιραδικοί, συγχρόνως ἐρίζοντες καὶ γρονθοκοπούμενοι ἀναμεταξύ των, φίλοι ἀλληλοδακνόμενοι, σύμμαχοι ἀλληλοπολεμούμενοι, ἐγκαρδίως μισούμενοι καὶ συνωμοτικῶς ὑποβλεπόμενοι, ἀναβαίνουσι τὸ βῆμα ὑποσκάζοντες καὶ τὸ συγκρατοῦσιν ἀσθμαίνοντες, καὶ ἐν τοιαύτῃ ψυχολογικῇ καὶ παθολογικῇ καταστάσει ζητοῦσι νὰ πριονίσουν πρωθυπουργόν, ἀπολαύοντα σιδηρᾶς ὑγείας καὶ τρεφόμενον σχεδὸν μὲ τὸ κρέας τῶν ἀντιπάλων του. Ἀνθρωποφάγος! Ἐὰν ὑπεβάλλοντο ὑπὸ δίαιταν, ἐὰν εἰσῆγον νέον αἷμα εἰς τοὺς παλαιοὺς ἀσκούς των, ἐὰν κατώρθουν νὰ παραστῶσι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ κουρασμένου κόσμου λογικοί, ἠθικοὶ καὶ εὐπρόσωποι, ἐὰν ὕψουν τὴν σημαίαν τῶν μεταρρυθμίσεων, ἐὰν οὐ μόνον ὕψουν, ἀλλὰ καὶ εἰργάζοντο ὑπ' αὐτήν, ἐὰν εἰργάζοντο ἐκτὸς τῆς Βουλῆς, ἐν τοῖς δήμοις των, ἐν ταῖς ἐπαρχίαις των,

ἐὰν ἐθέρμαινον τὸν κόσμον διὰ ρημάτων νέων καὶ ταῦτα συνώδευον δι' ἐργασίας νέας, τότε ὁ ἀνθρωποφάγος θὰ ᾐσθάνετο ἴσως τὰς πρώτας ἐνοχλήσεις τῆς δυσπεψίας, καὶ ὅπου αὕτη ἐνσκήψῃ, καιρὸς τότε νὰ σκέπτηται διὰ τὴν ψυχήν του!

Ἀλλὰ μὲ ἀτολμίαν, μὲ ἀποσπάσματα ἀρχῶν καὶ κλάσματα συστημάτων, μὲ σύννεφα ἰδεῶν καὶ γαλαξίας σκέψεων, πῶς νὰ κλονισθῇ οἰκοδόμημα τὸ ὁποῖον, ὅ,τι καὶ ἂν εἶναι, ὑφίσταται, ὅμως, καὶ ὑπάρχει καὶ εἰς ἐπίμετρον ὑποστηρίζεται ἀπὸ ταῖς πλάταις τοῦ κ. Τρικούπη; Καὶ λησμονοῦμεν τὸ σπουδαιότερον ὅπλον τῶν μωσαϊκῶν ἀντιπολιτευομένων, τὴν συνταγματικὴν αὐτῶν παντομίμαν. Παπαγιαννακόπουλος καὶ Γεροκωστόπουλος καὶ Κωνσταντόπουλος καὶ ὅσοι ἄλλοι ἐρατεινοὶ εὑρίσκοντες ἐν παντὶ καὶ πάντοτε παραβιαζόμενον τὸ Σύνταγμα. Ἐὰν τὸ Σύνταγμα εἶχε φωνήν, βεβαίως θὰ ᾐσθάνετο τόσην καταισχύνην ἀπὸ τὴν περὶ τόσων συχνῶν παραβιάσεων αὐτοῦ λογοδιάρροιαν τῶν συνταγματικῶν, ὥστε θὰ ἐπροτίμα, ἴσως, διὰ νὰ σωθῇ ἀπὸ τοιούτους φίλους νὰ πέσῃ μεταξὺ τῶν ὀδόντων τοῦ θανασιμωτέρου ἐχθροῦ του· ἀφοῦ τοσάκις παρεβιάσθη κατ' αὐτούς, τί ἔμεινε, λοιπόν, εἰμὴ ἓν ράκος καὶ ἓν σικχαντόν! Ἀξίζουν τὸν κόπον τόσοι παρθένοι ἀγῶνες διὰ τοιοῦτο σκύβαλον; Ἐπικρίσεις ἐπὶ ἐπικρίσεων! Καὶ γρίνια ἐπὶ γρίνιας! Καὶ σχετλιασμοὶ ἐπὶ σχετλιασμῶν! Ἀλλὰ διοικεῖται ἓν κράτος μὲ ἐπικρίσεις; Πληροῦται ὁ στόμαχός του διὰ γρίνιας; Πληρώνονται τὰ τοκομερίδια μὲ σχετλιασμούς; Ἂν εἶναι τοῦτο δυνατόν, συμφωνοῦμεν τότε αὐθωρεὶ μὲ τὸν συνάδελφον *Αἰῶνα*, ἀνακηρύττομεν προδότην προδοτῶν τὸν κ. Τρικούπην, ὄχι διὰ τὴν ἀδυναμίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει τοῦ νὰ ἀποκαλύπτῃ τὰ μυστικὰ τῶν δημοσίων λόγων του, ἀλλὰ διότι δὲν παραχωρεῖ τὸ χαρτοφυλάκιον τῶν Οἰκονομικῶν εἰς τὸν Γεροκωστόπουλον! Θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχῃ πάντοτε ἰσοζύγιον χωρὶς φόρους καὶ χωρὶς δάνεια!

Οὕτω τὸ κοινοβουλευτικόν μας πλοῖον ἐξακολουθεῖ νὰ διανύῃ τὸν δρόμον του ἤρεμον ἐν ἠρέμῳ θαλάσσῃ μὲ πλοίαρχον σποραδικῶς συνάπτοντα ὁμιλίαν τινὰ μὲ τοὺς μᾶλλον ἐκλεκτοὺς τῶν ἐπιβατῶν. Ἂν θὰ πνεύσῃ βραδύτερον ἐναντίος ἄνεμος, ἂν ἡ πρῷρά του διασχίσῃ ἄλλας θαλάσσας δυσμενεῖς, ἀδιάφορον, τώρα ἔχομεν γαλήνην καὶ ὅσοι ἀποπειρῶνται νὰ κάμουν τρικυμίαν, οὗτοι ζητοῦν μὲ τὴν δύναμιν τῆς ῥάβδου των νὰ κινήσουν ἓν θωρηκτόν.

Ὅλα περνοῦν· δασμολόγια, νομοσχέδια, φόροι νέοι, φόροι παλαιοί, τέλη μεγάλα, τέλη μικρά. Ὅλα περνοῦν, θητεῖαι μακρότεραι, ἀπαλλαγαὶ πλειότεραι, διοικήσεις νέαι, νομαρχιακὰ συμβούλια, μεταρρυθμίσεις εἰς αὐτά, μεταρρυθμίσεις εἰς ἐκεῖνα. Μιλιὰ ἐντὸς τῆς Βουλῆς, μιλιὰ ἐκτὸς τῆς Βουλῆς, μιλιὰ εἰς τὸν Τύπον. Πρὸς τί ὁ κόπος τῆς κινήσεως τῶν σταγόνων, ὅταν δυνάμεθα τοὐλάχιστον, ἐν μέσῳ τόσων ἄλλων κακῶν, στερήσεων, μηνιγγιτίδων, ἀσφυξίας, σεισμῶν, πτώχιας, καταχρήσεων, ξηρασίας, νὰ ἀπολαμβάνωμεν τὴν συβαριτικὴν αὐτὴν ἀπόλαυσιν. Λούκουλλοι τῆς σιωπῆς! Δόξα σοι ὁ Θεός, ὅτι μᾶς ἔμεινε καὶ αὐτὴ ἡ ἡδονή, ἐν μέσῳ τῆς ἄλλης κολάσεως. Εἷς ἄνθρωπος μᾶς συμπεριέλαβεν ὅλους ἐν τῇ παλάμῃ του καὶ μᾶς κάμνει ὅ,τι θέλει. Τὸν εὐχαριστοῦμεν, διότι ἂν δὲν εὑρίσκομεν τὴν παλάμην του, πιθανὸν νὰ εὑρίσκαμεν τὸ μηδέν. Καλὸν καὶ αὐτό!

Ἐν μέσῳ τῆς καθολικῆς ἐλαττώσεως, αὐτὸς μόνον δὲν ἐλαττοῦται, αὐτὸς μόνος ἐκτείνεται καὶ ἐντείνεται.

Ἐν μέσῳ τῆς καθολικῆς ἀποθαρρύνσεως καὶ ἐξασθενήσεως, αὐτὸς μόνος διατηρεῖ ἀκμαίας τὰς δυνάμεις του καὶ ἐλπίζει. Ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς ἀθυμίας, αὐτὸς μόνος ἔχει ὄρεξιν νὰ εὐφυολογῇ καὶ νὰ φαιδρύνηται. Ἀφοῦ εἰς τοιοῦτο περιήλθομεν σημεῖον, δὲν ἔχομεν ἢ νὰ εὐχόμεθα ὥστε ὁ ὕψιστος νὰ συντηρῇ ἀθίκτους τὰς δυνάμεις καὶ τὰς ἐλπίδας τοῦ μεγάλου ὑπνωτιστοῦ τοῦ Ἔθνους μας!

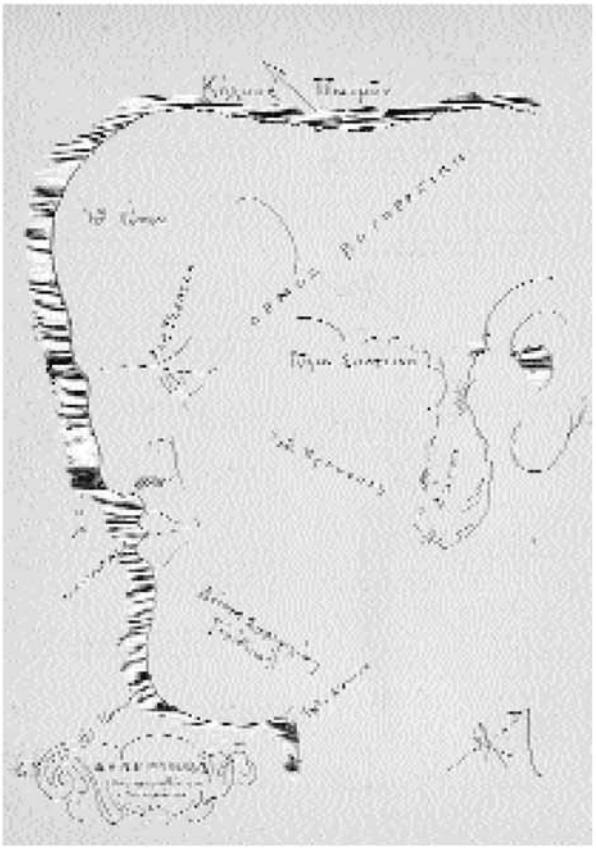

«Διάγραμμα παραχωρηθέντων κτημάτων». Γελοιογραφία του Θέμου Άννινου από την εφ. Το Άστυ *(31.5.1887). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Η κυβέρνηση του Χαρ. Τρικούπη με τον Ν. ΑΥΛΗ'/28.5.1887 παρεχώρησε στον διάδοχο δημόσια κτήματα στη Μανωλάδα καθώς και άλλες εκτάσεις, για την απαλλοτρίωση των οποίων πλήρωσε το κράτος με αποτέλεσμα να προκληθεί σκάνδαλο. Στη γελοιογραφία του Θέμου Άννινου τα παραχωρηθέντα κτήματα στην Πελοπόννησο παίρνουν τη μορφή του διαδόχου.*

Ψηφίστηκαν 171 νόμοι σε μία σύνοδο της Βουλής

Σχόλιο της εφημερίδας *Ακρόπολις* στις 5 Ιουνίου 1887 με τίτλο «Οἱ νόμοι τῆς ληξάσης συνόδου»

Πάντες οἱ ψηφισθέντες νόμοι τῆς ληξάσης συνόδου τῆς Βουλῆς ἀνερχόμενοι εἰς 171 ἐν συνόλῳ, ἤτοι 26 τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν, 65 τοῦ τῶν Οἰκονομικῶν, 24 τοῦ τῶν Στρατιωτικῶν, 12 τοῦ τῆς Δικαιοσύνης, 19 τοῦ τῶν Ναυτικῶν, 11 τοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ 4 τοῦ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως, κατὰ διαταγὴν τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ ἐκτυποῦνται καταλλήλως κατατεταγμένοι εἰς ἕνα ὀγκώδη τόμον ἐν τῷ Ἐθνικῷ Τυπογραφείῳ περαιωθησόμενον τάχιστα ἐντὸς ἡμερῶν. Οὕτω διὰ τοῦ συστήματος τούτου, ἐξακολουθήσοντος, θέλομεν ἔχει ἐν ὡρισμένοις τόμοις τοὺς ἑκάστοτε νόμους, χωρὶς νὰ ἀναγκάζηταί τις νὰ ἀνατρέχῃ καὶ ἀναδιφᾷ τὴν *Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως*. Εἶναι ἓν εἶδος κωδικοποιήσεως πρακτικῆς ὠφελείας.

«Τὰ λάθη μου ἦσαν ὀλιγώτερα τοῦ ἀντιπάλου μου»

Ανυπόγραφο άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Εφημερίς* στις 24 Απριλίου 1890 με τίτλο «Διπλωμάτου κρίσεις περὶ τοῦ κ. Τρικούπη».

Καθ' ἑσπερίαν συναναστροφήν, ἣν εἶχε τιμήσει καὶ πρεσβευτὴς μεγάλης δυνάμεως, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παραλειφθῇ ἐν ταῖς συνδιαλέξεσι τὸ ὄνομα «Τρικούπης»· συναναστροφὴ ἄνευ πολιτικῶν ἀνθέων τε καὶ ἀκανθίων, ἐν Ἀθήναις ἰδίᾳ, καθίσταται ἀτερπὴς καὶ ψυχρά. Τοῦ οἰκοδεσπότου παρασχόντος τὴν ἀφορμήν, ἤρξατο διάλογος μετὰ τοῦ διπλωμάτου, οὗτινος αἱ περὶ τοῦ κ. Τρικούπη κρίσεις καὶ ὁ περὶ τὸ τέλος τοῦ διαλόγου ἰδίᾳ χαρακτηρισμὸς τοῦ πρωθυπουργοῦ, παρήγαγον μεγάλην αἴσθησιν. Ἀποσιωπῶντες τὸ ὄνομα τοῦ ἐγκρίτου διπλωμάτου, ὡς ἐκ τῆς ἰδιότητος τούτου, ἀπεφασίσαμεν τὴν ἐν συνόψει δημοσίευσιν τοῦ διαλόγου, ὄντος λίαν σπουδαίου ἅμα δὲ καὶ διδακτικοῦ.

– Ἀλλά, κύριε πρεσβευτά, εἶπεν ὁ μετριοπαθὴς ἀντιπολιτευόμενος οἰκοδεσπότης, πολλὰ ὑπάρχουσι παράπονα κατὰ τοῦ κυρίου Τρικούπη· οἱ φόροι κατέστησαν ἐπαχθέστατοι, προσέτι...

– Οἱ φόροι, ἀλλὰ τὰ μεγάλα ἔργα ἀπαιτοῦσι καὶ μεγάλας δαπάνας, τὰ δ' ἔργα τοῦ κ. Τρικούπη δὲν εἶναι ἐκ τῶν τῆς πολυτελείας καὶ ἐπιδείξεως ἔργων, ἀλλὰ μεγάλης καὶ ἐπειγούσης ἀνάγκης διὰ τὸν τόπον, ἄλλως τε καὶ τὰ ἐλλείμματα τῶν προϋπολογισμῶν σας ἔχρῃζον σοβαρᾶς προνοίας. Οἱ φόροι ἐπιβάλλονται ὑπ' αὐτοῦ μετ' ἄκρας φρονήσεως· οἱ φόροι, ὡς ο Filangeri σοφῶς παρατηρεῖ, εἶναι ὡς τὰ βάρη· ἄνθρωπός τις δύναται νὰ φέρῃ βάρος 150 ὀκάδων ἐπὶ τῶν ὤμων, ὁ αὐτός, ὅμως, δὲν δύναται νὰ φέρῃ βάρος μιᾶς ὀκᾶς ἐπὶ τῆς ρινός του. Ὁ κ. Τρικούπης φέρει τοὺς φόρους ἐπὶ τῶν ὤμων τῆς Ἑλλάδος καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῆς ρινός του· οἱ ὦμοι τῆς Ἑλλάδος εἰσὶν αἱ τάξεις τῶν εὐπόρων.

– Πλὴν ὁ ἐπὶ τοῦ καπνοῦ βαρύτατος φόρος δὲν εἶναι βάρος ἐπὶ τῆς ρινός; Δὲν βαρύνει τὰς κατωτέρας τάξεις;

– Ναί· εἶναι, ὅμως, εὐεργετικὸν διὰ τὸν λαὸν τὸ βάρος τοῦτο τῆς ρινός, διότι ἐμποδίζει αὐτὴν ν' ἀπορροφᾷ πολὺν καπνόν, ὅστις εἶναι τόσον ἀνθυγιεινός. Γνωρίζετε, κύριέ μου, πόσαι ἐξεδόθησαν ἐν Ἀγγλίᾳ νομοθετικαὶ πράξεις περὶ τοῦ καπνοῦ; Δὲν ἐνθυμοῦμαι μέχρι σήμερον τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν, ἀρκεῖ, ὅμως, ἡ γνῶσις ὅτι μέχρι τοῦ 1810 εἶχον ἐκδοθῇ 403! Ἐν γένει δ' ἐπεκράτησεν ἐν ταῖς χώραις τῆς Εὐρώπης ἡ ἰδέα ὅτι ὁ καπνὸς εἶναι ἐλάττωμα καὶ ἐκ τῶν ἐπιβλαβεστέρων μάλιστα ἐλαττωμάτων. Διὰ μεγάλου φόρου περιορίζεται ἡ κατάχρησις τοῦ ἐργατικοῦ λαοῦ, τὸ δὲ Δημόσιον ἀποζημιοῦται ὑπὸ τῶν εὐπόρων τάξεων, αἵτινες προτιμῶσι τὴν μείζονα δαπάνην ἢ τὸν περιορισμὸν τῶν ὀρέξεών των.

– Ἀλλ' ἐξοχώτατε, ἔστω, ὁ ἐπὶ τῆς ρινὸς φόρος τοῦ καπνοῦ δικαιολογεῖται, ὡς εἴπατε, πλὴν ὁ ἕτερος ἐπὶ τῆς ρινὸς φόρος, ἐπὶ τῶν κατωτέρων δηλαδὴ τάξεων, ὁ φόρος εἰς τὰ μικρὰ θεατράκια δὲν ἀποδεικνύει ταμιευτικὸν πνεῦμα καθολικὸν καὶ ἄνευ διακρίσεως τάξεων;

– Ναί, ὁμολογῶ ὅτι βαρύνει ὁ τοιοῦτος φόρος οὐ μόνον τοὺς ὤμους ἀλλὰ καὶ τὴν ρῖνα τῆς Ἑλλάδος· πλὴν ἐνθυμηθῆτε τί εἶπεν ὁ Cambon ἀπὸ τοῦ βήματος διὰ τὴν λειτουργίαν τῶν ναῶν: Ἐὰν οὗτος εἶπεν, «Ἐκεῖνοι οἵτινες θέλουν τὴν λειτουργίαν θὰ τὴν πληρώνωσιν», τίς δὲν δύναται νὰ εἴπῃ «Οἱ θέλοντες τὰ θεάματα δέον νὰ τὰ πληρώνωσι». Μὴ καὶ δὲν προστατεύονται ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως αἱ τοῦ Ἰλισσοῦ τραγικαὶ παντομίμαι; Ἢ μὴ καὶ ἀναγκάζεται ὑπ' αὐτῆς ὁ λαὸς νὰ μεταβαίνῃ εἰς αὐτάς; Ὅ,τι συμβαίνει ἐπὶ τοῦ καπνοῦ συμβαίνει καὶ ἐπὶ τῶν λαϊκῶν θεαμάτων, ἐξ ὧν οὐδὲν διδάσκεται ὁ λαός: ὁ ἐργάτης ὅ,τι ἐδαπάνα ἄνευ τοῦ φόρου δαπανᾷ καὶ κατόπιν τοῦ φόρου, διότι περιορίζει τὴν φοίτησίν του, τὸ δὲ Δημόσιον ὠφελεῖται ὑπὸ τῶν ἀνωτέρων τάξεων, ἥτις δὲν ὑποβάλλεται εἰς τὸν

τοιοῦτον περιορισμόν. Οἱ παραπονούμενοι καὶ δι' αὐτὸν ἀκόμη τὸν ἐπουσιώδη θεατρικὸν φόρον, ὁμοιάζουσι τὸν συγκλητικὸν Trazea· καθ' ὃν χρόνον συνεζητοῦντο ἐν τῇ Συγκλήτῳ τῆς Ρώμης ριζικαὶ καὶ μεγάλης σοβαρότητος μεταρρυθμίσεις, ἤγαγεν οὗτος εἰς τὸ μέσον τὸ ζήτημα τῶν θεαμάτων τῆς Συρακούσης.

– Ὑπάρχουσιν, ἐξοχώτατε, καὶ παράπονα ἄλλα ἄκρας σοβαρότητος· τὸν ἐπιβληθέντα καὶ εἰς τὰ μικρὰ θεατράκια φόρον ἀνέφερον ὅπως καταδείξω μέχρι ποίου σημείου φθάνει τὸ ταμιευτικὸν τοῦ πρωθυπουργοῦ ἡμῶν πνεῦμα. Τὸ Κρητικὸν Ζήτημα, ἡ ἐγκατάλειψις τῆς ἀτυχοῦς Κρήτης, ἰδού ζήτημα ὅπερ ἐνδιαφέρει τὸν ἑλληνισμὸν ἅπαντα.

– Τὸ περὶ Κρήτης παράπονον, φίλτατέ μου, εἶναι ἐκ τῶν ὅλως ἀδικαιολογήτων καὶ παραλόγων παραπόνων. Ἡ Ἰταλία ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τοὺς ἐν Τεργέστῃ καὶ ἐν Trento πατριώτας· ἡ Ρουμανία τοὺς ἐν Μποκουβίνᾳ ὁμογενεῖς εἰς τὰς ἀπαρχὰς τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν· ἡ κυβέρνησις τῶν ὑμετέρων πατέρων ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰ ἡρωϊκὰ Ψαρὰ καὶ πολλὰς ἀγωνισαμένας ἑλληνικὰς χώρας. Ὡς πρὸς τὴν Κρήτην ἰδίᾳ, ὁ κ. Τρικούπης εἶχε τὴν ἀντίστασιν τῆς Εὐρώπης ἁπάσης, ἥτις προέβαλεν ὑπέρτατα εὐρωπαϊκὰ συμφέροντα. Τὸ παράπονον κάπως θὰ ἐδικαιολογεῖτο ἂν ἀπηυθύνετο κατὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, οὐδέποτε, ὅμως, ἀπευθυνόμενον κατὰ τοῦ κ. Τρικούπη, ὅστις ὅ,τι ἠδύνατο ἔπραξε διά τε τῶν διακοινώσεων καὶ τῆς περιθάλψεως τῶν προσφύγων Κρητῶν. Ἡ Κρήτη δὲν ἐγκατελείφθη ὑπὸ τοῦ κ. Τρικούπη, ἐγκατελείφθη ὑπὸ τῆς Εὐρώπης, ἕνεκα λόγων ὑψηλῆς πολιτικῆς. Τί ἠδύνατο, παρακαλῶ, νὰ πράξῃ ὁ πρωθυπουργὸς ὑμῶν κατὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀπαιτήσεων, κατόπιν μάλιστα τοῦ μαθήματος τοῦ προκληθέντος ἀποκλεισμοῦ; Ἐκεῖνοι οἵτινες παραπονοῦνται ὡς ἐκ τοῦ Κρητικοῦ Ζητήματος, ἐπιτρέψατέ μοι νὰ τὸ εἴπω, ὁμοιάζουσι τοὺς Ρωμαίους τοῦ Β΄ μ.Χ. αἰῶνος, οἵτινες τὰς μὲν ἐπιτυχίας τῶν ἐν Ἀγγλίᾳ στρατηγῶν αὐτῶν ἀπέδιδον εἰς τὴν τύχην, τὰς δὲ ἀποτυχίας εἰς τὴν διαγωγήν των· ἀλλὰ τοιαύτη τις κρίσις εἶναι, φίλτατέ μοι, πολὺ ἄδικος.

– Ἀλλὰ δὲν ἀποδέχεσθε ὅτι ὑπέπεσε καὶ εἰς λάθη τινὰ ὁ κ. Τρικούπης;

– Καίπερ ἐν Ἀθήναις διατρίβων, δὲν γνωρίζω πολιτικὰ λάθη τοῦ κ. Τρικούπη· δύναμαι, ὅμως, ν' ἀποδεχθῶ ὅτι ἐγένοντο καὶ ὑπ' αὐτοῦ λάθη, ὅπως σᾶς εὐχαριστήσω, διότι εἶσθε ἐκ τῶν σωφρόνων ἀντιπολιτευομένων. Φρειδερίκος ὁ Μέγας, μετά τινα μεγάλην νίκην αὐτοῦ, εἶπεν: «Ἑκατέρωθεν ἐγένοντο λάθη, ἐνίκησα ὅμως ἐγώ, διότι ἔκαμα ἓν λάθος ὀλιγώτερον τοῦ ἐχθροῦ» Ἂν ὁ κ. Τρικούπης, περιέπεσεν σὲ λάθη, ὅπερ ἀγνοῶ, δύναται ὅμως νὰ εἴπῃ, «Τὰ λάθη μου ἦσαν πολὺ ὀλιγώτερα τῶν προκατόχων μου, τούτου ἕνεκα καὶ ἐνίκησα γενόμενος παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ ἰσχυρότερος πάντων τῶν προκατόχων μου». Πεισθῆτε, φίλτατέ μου, ὅτι ἔχετε ἕνα ἀρχηγὸν κυβερνήσεως, ὅστις, κατά τινα ἔκφρασιν ὑπερόχου ἀνδρός, γινώσκει νὰ κάμνῃ ὅλα, θέλει νὰ κάμνῃ ὅλα καὶ δύναται νὰ κάμνῃ ὅλα, qui sait tout faire, tout faire, et peut tout faire.

Ὁ πατριώτης

του Δημητρίου Κόκκου

Ποίημα που δημοσιεύθηκε –με τον παραπάνω τίτλο– στις 13 Οκτωβρίου 1890 στην εφημερίδα *Νέα Εφημερίς* με το εξής σχόλιο:

Τὸ χθὲς ἐκφωνηθὲν ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ Συντάγματος, ἐκ τοῦ ἐξώστου τοῦ ξενοδοχείου τῆς «Ἀττικῆς» πρὸς τὸ ἀμέτρητον κάτωθι πάθος ἐνθουσιαστικὸν καὶ ὡραῖον ποίημα τοῦ φίλου κ. Δ. Κόκκου λαμπρᾶς φωνῆς καὶ τέχνης:

«Ὄχι! τὴν λευκή σας ψῆφο μὴ τὴν δώσετε γιὰ μένα
Μὴ τὴν δόστε γιὰ τοὺς λίγους τοῦ μικροῦ μας Βασιλείου...
Εἶν' ἀπέραντη ἡ Ἑλλάς μας, ἡ Ἑλλάς τοῦ εἰκοσιένα
Ἡ Ἑλλὰς τοῦ περασμένου ζωντανοῦ μας μεγαλείου!
Γιὰ τὴν μάρτυρα Ἑλλάδα, γιὰ τὴν φωτοβόλο χώρα,
Ναὶ γιὰ κείνην μόνον δόστε τὴν λευκή σας ψῆφο τώρα...»

Τέτοια εἶπεν ὁ μεγάλος τῆς πατρίδος μας πολίτης,
καί, σὰν ἀστραπὴ ποῦ λάμπει καὶ βροντᾷ ἡ ἀναλαμπή της,
μὲ τὴν βροντερὴ φωνή του, ἀπὸ σιδερένια στήθεια,
ἔλαμψε βροντοφωνοῦσα κ' ἡ μεγάλη του ἀλήθεια...
Καὶ τὴν ἄκουσε, σὰν ὕμνο, ἀπ' τὰ χείλη του νὰ βγαίνῃ
Ἡ Ἑλλὰς ἡ ἐλευθέρα κι' ἡ Ἑλλὰς ἡ σκλαβωμένη!

Τὴν πατρίδα μας ὡς τώρα πολεμοῦν μικροὶ μεγάλοι,
Καὶ ζητοῦν ἀπὸ τοῦ κόσμου τὸ βιβλίον νὰ τὴν σβήσουν
Μὰ τὸ φῶς κι' ἂν βασιλέψῃ, τὴν αὐγὴ θὰ λάμψῃ πάλι
κι' αὐγὴ μὲ τὴν Ἑλλάδα πάντ' ἀχώρισται, θὰ ζήσουν...
Κι' ὅσῳ κι' ἂν μᾶς πολεμᾶνε οἱ ἀπάτριδες κ' οἱ ξένοι
ἡ Ἑλλὰς μὲ τὸν Τρικούπη ὄχι, ὄχι, δὲν πεθαίνει...

Ἀνοιγμένη τὴ σημαία, ὁ μεγάλος πατριώτης,
σὰν θεόφωτη λαμπάδα, τὴν σφικτοκρατεῖ στὰ χέρια!...
Νὰ φυσᾶτε τὴν λαμπάδα!... Νὰ χτυπᾶτε τὸ σταυρό της!...
Αἴ, πνοή, θνητῶν δὲν σβήνει τοὐρανοῦ ψηλὰ τ' ἀστέρια!
Καὶ ὁ τίμιος Σταυρός μας, ὅσο καὶ νὰ χτυπηθῇ,

ἀπὸ κεῖ ποῦ ξετοπίσθη δὲν θ' ἀργήσῃ νὰ στηθῇ...

Νὰ σὲ λίγο ἡ σημαία γαλανὴ θὰ κυματίσῃ,
θὰ ξαμώσουν στὸ σταυρό της οἱ ἐλεύθεροι καὶ δοῦλοι,
καὶ θὰ δῇ ξεσπαθωμένους ἡ Ἀνατολὴ καὶ Δύσι
βασιλόπουλο Τζαβέλα, βασιλόπουλο Μιαούλη!!...
Ναί! καὶ μὰ τῆς ἐκκλησιαῖς μας, ποῦ τῆς ἔκλεισαν στὴν Πόλι
ὅλοι ἐλεύθεροι θὰ ζήσουν ἢ νεκροὶ θὰ πέσουμ' ὅλοι!...

Τέτοια εἶπεν ὁ μεγάλος τῆς Ἑλλάδος κυβερνήτης,
καὶ τὰ λόγια του ἠχοῦσαν ἀπ' τὸ Ταίναρ' ὡς τὴν Ὄσσαν

Γιατί τοὔχει χαρισμένα ἡ πατρίς μας τὴν φωνήν της,
καὶ τὴν ἀνδρικὴ καρδιά της, καὶ τὴ μαγική της γλῶσσα...
Τέτοια εἶπε στὴν Ἑλλάδα, στὴ μικρὴ καὶ στὴν μεγάλη,
τέτοια λόγια, πατριῶται, καὶ ἡ Μοῦσα βροντοψάλλει!...

Ὄχι! τὴ λευκή σας ψῆφο μὴ γιὰ μᾶς τὴ δόστε μόνον,
μὴ τὴ δόστε γιὰ τοὺς λίγους τοῦ μικροῦ μας βασιλείου...
Εἶναι ἡ Ἑλλὰς μεγάλη τῶν μεγάλων μας προγόνων.
ἡ Ἑλλὰς τοῦ περασμένου ζωντανοῦ μας μεγαλείου...
Γιὰ τὴν μάρτυρα Ἑλλάδα, γιὰ τὴ φωτοβόλο χώρα,
ναί, γιὰ κείνην στὸν Τρικούπη τὴ λευκή σας δόστε τώρα.

Ἔπεσε!

του Αχιλλέα Παράσχου

Ποίημα που δημοσιεύθηκε με τον παραπάνω τίτλο στην εφημερίδα *Νέα Εφημερίς* στις 28 Φεβρουαρίου 1891 μετά την ήττα του Τρικούπη στις εκλογές της 14ης Οκτωβρίου 1890.

Α΄

Ἔπεσε· κάτω ἔπεσε· ἐθραύσθη τελευταῖον
εἰς ἄπειρα τεμάχια ὁ ἄθραυστος γρανίτης·
Ἐσβέσθη, τέφρα ἔγινε τὸ πῦρ τὸ κατακαῖον
Κ' ἔμεινεν εἰς τὴν ἄβυσσον ὁ ἐπιπλέων Δύτης...
Ἄ, τέλος ἀναπνέομεν· τὸ Ἔθνος ἀνεστήθη.
Τὸ σιδηροῦν ὑπόψημα δὲν μᾶς πατεῖ τὰ στήθη!

Β΄

Ὁ σώζων ἦλθε· πάνοπλος, μὲ δάφνης κλάδον νέον
Δὲν κινδυνεύει τοῦ Χριστοῦ ἡ Ἐκκλησία πλέον.
Τὴν Κρήτην ἔχει ἡ Ἑλλὰς ἐν μέσῳ τῆς παλάμης.
Κάτω οἱ φόροι· περιτταὶ τῶν πλοίων αἱ δυνάμεις.
Μονόχειρ ἐὰν ἔφθασεν ὁ Σώστης, δὲν σημαίνει.
Ἡ ἄλλη χείρ του νὰ κοπῇ περίστασιν προσμένει...
Ὤ, τοὺς ἀποκλεισμοὺς αὐτὸς τῶν Φράγκων δὲν φοβεῖται.
Καὶ τὰς ἐπιστρατείας του ἡ Δύσις ἐνθυμεῖται·
Ἄ, τέλος ἀναπνέομεν· εἰς τόσους πόνους λήθη.
Τὸ σιδηροῦν ὑπόδημα δὲν μᾶς πατεῖ τὰ στήθη.

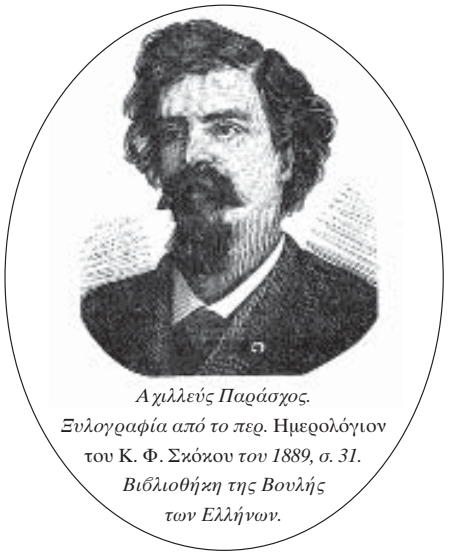

Αχιλλεύς Παράσχος.
Ξυλογραφία από το περ. Ημερολόγιον
του Κ. Φ. Σκόκου *του 1889, σ. 31.*
Βιβλιοθήκη της Βουλής
των Ελλήνων.

Τοιαῦτα κράζουσι φαιδρῶς κ' ἐνθουσιῶντες, ὅσοι
Καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ αὐτοὺς περιπαθῶς λατρεύουν
Καὶ ὡς Φακίραι ἄγριοι ὀρχούμενοι σκιρτῶσι
Καὶ θριαμβεύσαντος μωροῦ τὸ ἅρμα συνοδεύουν...
Ἀλλὰ δὲν ἔχουν ἄδικον· εἶναι τὸ Πάσχα θεῖον,
Δι' ὅσους τεσσαρακοστῆς μακρὸν διῆλθον βίον!
Εἶναι τοσοῦτον θελκτικὸν χασὶς ἡ προσδοκία
Τιμῶν καὶ παρασήμων
Κ' ἡ ἅλωσις εἰς τ' ἀργυρᾶ τοῦ Ἔθνους μεταλλεῖα.
Κατόπιν χρόνων θλιβερῶν καὶ ἡμερῶν πενθίμων...

Γ΄

Ἐμπρὸς λοιπόν! Ἤδη τὸ πᾶν εἰς χεῖράς σας ἀφέθη·
Ἂς φθάσῃ νῦν εἰς τὸ ζενὶθ ἡ ἐθνοκτόνος μέθη
Ὡς ὄφιν τὸν προκάτοχον, ὡς ἔχιδναν πατεῖτε,
Τίποτε μὴ ἀφήσετε, μὴ οὐδενὸς φεισθῆτε
Καὶ ὅ,τι ἔπραξεν αὐτὸς ἢ ἔμελλε νὰ πράξῃ,
Ἡ χείρ σας ἡ ἀνίερος μακρὰν ἂς τὸ τινάξῃ.

Μὲ κυνικὴν ἀναίδειαν –ἄ, ὄχι– ἐδικήν σας,
Διώξατε τοὺς φίλους του ἐκ τοῦ Βουλευτηρίου.
Κτηνώδης μόνον ἀριθμὸς ἀρκεῖ εἰς τὴν Βουλήν σας·
Ἂς γίνῃ ἤδη ἀχυρὼν ὁ οἶκος τοῦ Κυρίου,
Ἂς πέσῃ πλέον, ἂς δοθῇ ὁ τελευταῖος κτύπος.
Τὸ καθαρὸν εἰς ἐποχὴν τοιαύτην εἶναι ρύπος...
Πρὸ οὐδενὸς κ' εἰς τίποτε μὴ ὀπισθοδρομῆτε·
Ἔτσι τῆς Σπέτσαις καύσατε, τὴν Ὕδραν, τὰ Ψαρά του
Τοῦ Ἔθνους μας τὸν ὁπλισμὸν πρὸς τί νὰ λυπηθῆτε;
Ἀρκεῖ ὅτι τὰ ἔφερεν ἡ χεὶρ ἡ μιαρά του...
. . . . . .
Ἤδη τὸ τέλειον ὑμῶν κυκλώσατε Θερσίτην
καὶ ρίψατε εἰς τὴν εἰρκτὴν κ' εἰς τὴν ἀγχόνην ἔτι
τὸν μόνον Κυβερνήτην.
Ὃν μᾶς ἀφῆκεν ὁ Θεὸς εἰς λειψανδρίας ἔτη...
Κ' ἐρρέτωσεν καὶ ἡ Ἑλλὰς καὶ ὄνειρα καὶ μέλλον·
Ἂς συντριβῇ τὸ σκάφος μας εἰς δαίδαλον σκοπέλων.

«Ἡ θέλησις ἐπλήρωσεν τὴν εὐρεῖαν τοῦ Τρικούπη διάνοιαν»

του Ἀγγελου Βλάχου

Ἄρθρο που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Εστία* στις 12 Ιανουαρίου 1892 με τίτλο «Σκιαγραφίαι συγχρόνων. Χαρίλαος Τρικούπης».

Περίεργον μὲν πάντοτε ἀλλὰ καὶ μεγάλης σπουδῆς ἄξιον φαινόμενον παρέχουσι εἰς τὸν μελετῶντα τὴν ἱστορίαν οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, οἵτινες ὑπερκύπτοντες ἑκάστοτε τῶν πολλῶν καὶ εἰς ὕψος αἰρόμενοι, σημαίνουσιν, αὐτοὶ μόνοι, ἰδίαν ἐποχὴν ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν.

Τίς, ἐν μέσῳ δάσους εὑρεθεὶς καὶ βλέπων περὶ ἑαυτὸν τὰς ἰσοπρύμνους σχεδὸν κορυφὰς τοῦ δρυμοῦ ἰσαδέλφως νευούσας πρὸς ἀλλήλας ὑπὸ τὴν πνοὴν τοῦ βορρᾶ, δὲν ἀνέτεινε πολλάκις ἄκων το βλέμμα πρὸς τὴν ὑψιτενῆ δρῦν, τὴν μόλις αἰσθανομένην τοῦ ἀνέμου τὴν βίαν, ἠρέμα δὲ καὶ προστατευτικῶς προσκλίνουσαν τὴν ἄκραν αὐτῆς κορυφὴν πρὸς τὴν κύκλῳ λόχμην καὶ οἱονεὶ ἐνθαρρύνουσαν καὶ καθησυχάζουσαν τὸ πρόρριζα σαλευόμενον δάσος; Καὶ ἠρώτησε βεβαίως ἑαυτὸν ὁ τὸ μεγαλοπρεπὲς θέαμα προσβλέπων, διότι ἀπέμειναν μικρὰ μὲν καὶ δειλὰ καὶ κλονιζόμενα ὑπὸ τῆς ριγηλῆς τοῦ ἀνέμου πνοῆς τὰ δένδρα ἐκεῖνα, ἀνεκλαδώθη δὲ εἰς δύναμιν καὶ περιωπὴν τὸ στιβαρὸν στέλεχος, τὸ ἐν μέσῳ ἐκείνων φυὲν καὶ ἀπὸ τοῦ ἰδίου μυζῆσαν ἐδάφους τῆς κραταιᾶς του ζωῆς τὴν ἰκμάδα; Δύναμίς τις ἰδία καὶ μυστικὴν ἐζωογόνησε βεβαίως τὸν κορμὸν τοῦ ἡγεμόνος ἐκείνου τοῦ δάσους, καὶ ἀνέτεινεν εἰς ὕψος καὶ κράτος τοὺς εὐρεῖς αὐτοῦ κλῶνας.

Τοιαύτη τις δύναμις μυστικὴ ἀνέθρεψε καὶ ἐκράτυνε τοὺς ἄνδρας ἐκείνους, εἰς οὓς ἔλαχεν ὁ κλῆρος νὰ κατασταθῶσιν ἡγέται λαῶν.

Ἂν δὲ ἡ δύναμις αὕτη καὶ ἡ ἐνέργειά της ἀπομένουσι πάντοτε καὶ πανταχοῦ μυστηριώδεις καὶ δυσεξιχνίαστοι, ὅσον καὶ ἂν ἀγωνίζεται τὸ φιλοσοφικὸν βλέμμα τοῦ ἱστορικοῦ νὰ εἰσδύσῃ εἰς τοὺς ἀποκρύφους μυχοὺς τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ ὑπερτάτου δημιουργοῦ, καὶ νὰ ἀποκαλύψῃ τὸν πρῶτον καὶ βαθύτατον τῆς δυνάμεως ἐκείνης σπόρον, παρ' ἡμῖν τὸ μυστήριον τῆς παραγωγῆς αὐτῆς καὶ τῆς δράσεως εἶν' ἔτι σκοτεινότερον καὶ ἀκαταληπτότερον. Ἔγκειται δὲ τοῦτο ἰδίως εἰς τὴν παράδοξον διαμόρφωσιν τῶν ὅρων τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ἡμῶν βίου, οἵτινες πᾶν ἄλλο βεβαίως εἶναι ἢ εὐμενεῖς εἰς γέννησιν καὶ ἀνάπτυξιν ἐκτάκτων καὶ κραταιῶν πολιτικῶν δυνάμεων. Διὰ τοῦτο, δέ, ἂν ἀλλαχοῦ που ἡ ἀνάδειξις ἐξόχου πολιτικοῦ ἀνδρός, ἀνοίγοντος νέας τρίβους εἰς τὸν πολιτικὸν βίον τοῦ ἔθνους του, εἶναι κατόρθωμα, παρ' ἡμῖν εἶναι τοῦτο αὐτόχρημα θαῦμα.

Οὔτε τῆς *Ἑστίας* εἶναι ἀποστολὴ νὰ διατρίψῃ περὶ τὴν ἐξέτασιν τοῦ φαινομένου τούτου, οὔτε τοῦ γράφοντος πρόθεσις νὰ μελετήσῃ λεπτομερῶς τοὺς

Ἄγγελος Βλάχος. Ξυλογραφία από το περ. Ημερολόγιον του Κ. Φ. Σκόκου *του 1906, σ. 177. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

λόγους αὐτοῦ καὶ τὰ αἴτια. Ἄλλως δὲ οὐδ' ἡ πρόχειρος αὕτη καὶ ἀτελὴς σκιαγραφία τοῦ Χαριλάου Τρικούπη σκοπὸν ἔχει νὰ ἀναπαραστήσῃ τοῦ πολιτευτοῦ τὴν εἰκόνα.

Αἱ ὀλίγαι αὗται σειραὶ οὐδὲν ἄλλο προτίθενται ἢ νὰ χαρακτηρίσωσι διὰ μεγάλων τινων ἀτελῶν μὲν πάντως ἀλλὰ πιστῶν γραμμῶν τὸν ἄνδρα Τρικούπην, ἀνεξαρτήτως τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ δράσεως, καὶ τῆς ἐξόχου πολιτικῆς του θέσεως ἐν τῷ Κράτει, νὰ σχολιάσωσιν, οὕτως εἰπεῖν, καὶ ἀναπτύξωσι τοὺς ἰσχυροὺς καὶ βαθεῖς χαρακτῆρας, οὓς πιστῶς ἀπετύπωσεν ἡ παρατιθεμένη εἰκών του, καὶ νὰ ἀντανατείλωσι ζῶσαν, εἰ δυνατόν, τὴν φυσιογνωμίαν αὐτοῦ εἰς ὅσους δὲν ηὐτύχησαν νὰ γνωρίσωσιν αὐτὸν προσωπικῶς ἐκ τοῦ σύνεγγυς.

Ἂν τις, ἀτενίζειν τὴν εἰκόνα ταύτην τοῦ διαπρεποῦς ἀνδρός, ζητήσῃ νὰ ἀνεύρῃ καὶ ἁρμόσῃ εἰς τὴν ἐκφραστικὴν αὐτοῦ μορφὴν τὴν μίαν ἐκείνην λέξιν, τὴν συνοψίζουσαν κατὰ τοὺς κανόνας τῶν χαρακτηρογράφων τὴν ἐνδόμυχον φύσιν τοῦ ἀτόμου καὶ ἀποτελοῦσαν, οὕτως εἰπεῖν, τὴν βάσιν καὶ τὸ κρηπίδωμα τῆς βιωτικῆς αὐτοῦ δράσεως, τὴν λέξιν ἐκείνην, ἥτις δίκην σφραγῖδος ἐκφανοῦς σημαίνει τὴν ἰδιοφυΐαν του, καὶ διαστέλλει αὐτὸ ἀπο-

τόμως τῶν ὁμοταγῶν, ἀδύνατον εἶναι νὰ διστάσῃ περὶ τὴν ἐκλογὴν τῆς λέξεως, ἥτις μόνη χαρακτηρίζει καὶ δύναται νὰ χαρακτηρίσῃ τὸν Χαρίλαον Τρικούπην. Ἡ λέξις αὕτη εἶναι: Θέλησις.

Οὐχὶ ἡ κοινὴ καὶ συνήθης, ἡ ἐμφυὴς καὶ ἀνεπίγνωστος ἐκείνη θέλησις, ἡ κινοῦσα τοῦ νηπίου τὴν χεῖρα πρὸς εὔμορφον ἄθυρμα, παροτρύνουσα δὲ πᾶσαν ἰδίως ἑλληνικὴν – ὄρεξιν πρὸς τὰς ἀωροτάτας τῶν σταφυλῶν. Ἀλλ' ἡ ἐσκεμμένη καὶ βαθεῖα θέλησις, ἡ θέλησις ἡ ἀδιάπτωτος καὶ ἀδιάσειστος, ἡ γνωρίζουσα τί θέλει, καὶ διατί τὸ θέλει, ἡ μὴ λησμονοῦσα τι ἠθέλησε καὶ συναισθανομένη τί ὀφείλει νὰ θελήσῃ, ἡ κατὰ τὸν Schopenhauer πρώτη καὶ ἐσχάτη ἀρχὴ τῆς τελείας ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, ἡ θέλησις ἑνὶ λόγῳ ἡ ἐμψυχοῦσα καὶ στηρίζουσα ὁλόκληρον βίον, ἡ τελειοῦσα τὸν ἄνδρα καὶ καθιστῶσα αὐτὸν ὅ,τι μόνον οἱ Γερμανοὶ ἐκφράζουσι προσφυῶς διὰ τῶν λέξεων: ein ganzer Mann.

Ἡ θέλησις αὕτη ἡ ἀνένδοτος ἐπλήρωσε τὴν εὐρεῖαν τοῦ Τρικούπη διάνοιαν διὰ τοῦ πλήθους ἐκείνου παντοίων εἰδικῶν γνώσεων, αἵτινες καταπλήττουσιν ἑκάστοτε τοὺς μετ' αὐτοῦ διαλεγομένους καὶ συζητοῦντας εἰδικοὺς ἄνδρας. Ὁ μὴ γνωρίζων αὐτὸν ἐκ τοῦ πλησίον, μηδὲ τυχὼν εὐκαιρίας νὰ τὸν ἀκούσῃ, ἔστω καὶ ἐλαφρῶς καὶ ἐν παρόδῳ ὁμιλοῦντα περὶ πραγμάτων, ἅτινα ὑποτίθενται συνήθως παρ' ἡμῖν ὡς ἥκιστα ἀναγκαῖα εἰς τελείωσιν πολιτικοῦ ἀνδρός, δυσκόλως δύναται νὰ φαντασθῇ ὁποίαν βαθεῖαν καὶ συστηματικὴν αὐτῶν γνῶσιν κατέχει. Δὲν ὁμιλοῦμεν, ἐννοεῖται, περὶ τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν διοίκησιν, εἰς τὰ οἰκονομικὰ καὶ στρατιωτικὰ καὶ ναυτικά, καί τοι κατεπλάγημεν –τὸ ὁμολογοῦμεν– ἀκούσαντές ποτε διακεκριμένου Πρώσσου στρατηγοῦ, διαβεβαιοῦντος μετὰ τῆς χαρακτηριζούσης Γερμανὸν στρατιώτην παρρησίας ὅτι σπανίως ἤκουσε πολιτικὸν ἄνδρα τοσοῦτον ἐντριβῆ τῶν στρατιωτικῶν πραγμάτων, ὅσον ὁ τότε Ἕλλην πρωθυπουργός· τὴν αὐτὴν δὲ κατάπληξιν ᾐσθάνθημεν, ὅτε εἴδομεν ἄλλοτε τὸν κ. Τρικούπην ἐξετάζοντα τὰς λεπτομερείας ἑνὸς τῶν μεγίστων ἀγγλικῶν θωρηκτῶν μεθ' ὅσης ἀκριβολόγου ἐμπειρίας ἤθελε πράξει τοῦτο ἐπιστήμων ἀξιωματικὸς τοῦ ναυτικοῦ. Ἀλλ' ὁ κ. Τρικούπης ὁμιλεῖ περὶ ἀρχαιολογίας καὶ μηχανικῆς, περὶ φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ καλλιτεχνικῶν σχολῶν ἐπίσης εὐχερῶς καὶ εἰδότως. Καταστρώνει πίνακα χρεωλυτικοῦ δανείου μεθ' ὅσης εὐκολίας συντάσσει γαλλιστὶ διπλωματικὸν ἔγγραφον, δύναται δὲ νὰ ἀναλύσῃ δραματικὸν ἔργον μετὰ τῆς αὐτῆς ἐκείνης ἀκριβείας καὶ ἐπιστασίας, μεθ' ἧς ἀναλύει ἀπὸ τοῦ βήματος τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ Κράτους.

Περὶ τοῦ ρητορικοῦ αὐτοῦ ταλάντου, ὅπερ αὐτὴ αὕτη ἡ σιδηρᾶ καὶ ἀκράδαντος θέλησίς του ἀνέπτυξε ὡσαύτως καὶ ἐτελείωσε, περιττὸν νομίζομεν νὰ λαλήσωμεν, διότι οὐδεὶς καὶ ἐκ τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ ἐναντίων ὑπάρχει ὁ μὴ ἀναγνωρίζων τὴν ἀπροσμάχητον δύναμιν τοῦ ἄδροῦ καὶ συνεσφιγμένου του λόγου. Ὁ Τρικούπης, ἔλεγεν ἡμῖν ποτε ἀντίπαλός του, ἀσκότιστον ἔχων ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ πάθους τὴν διάνοιαν, δὲν ὁμιλεῖ, βρυχᾶται ἀπὸ τοῦ βήματος· δεν ἀντικρούει ἀλλὰ σπαράσσει τὸν ἀντιφρονοῦντα· ἡ διαλεκτικὴ αὐτοῦ δύναμις δὲν πείθει μόνον, ἀλλὰ παρασύρει ὡς χείμαρρος.

Παρέχει δ' ἀληθῶς ἡ διαλεκτικὴ αὕτη δύναμις, κατά τε τὴν ἀπὸ τοῦ βήματος ρητορείαν καὶ τὴν ἰδιαιτέραν συζήτησιν, φαινόμενον περίεργον, καταδεικνῦον τίνα καὶ πόσην δύναται ἀληθῶς νὰ ἀσκήσῃ ἐπὶ τοὺς ἄλλους ἐπίδρασιν ἡ ἰσχυρὰ καὶ αὐτεπίγνωστος θέλησις. Ὁ κ. Τρικούπης πείθει διότι θέλει νὰ πείσῃ, καὶ θέλει νὰ πείσῃ διότι εἶναι ὁ ἴδιος πεπεισμένος· τὴν πεποίθησιν αὐτοῦ ἐκφράζει καὶ ἡ μορφὴ συγχρόνως καὶ ὁ λόγος, καὶ τοῦ βλέμματος τὸ φῶς, καὶ τῆς φωνῆς ἡ κλαγγή· τὰ δὲ ἐπιχειρήματά του, ἀπὸ τῆς διανοίας συνάμα καὶ τῶν μυχῶν τῆς καρδίας πηγάζοντα, συναποτελοῦσιν ἠλεκτρικόν τι ρεῦμα μεταδιδόμενον εἰς τὸν ἀκροατήν, κλονίζον ἐκ βάθρων πᾶσαν ἐναντίαν πεποίθησίν του, καὶ κάμπτον τὴν σαλευθεῖσαν του θέλησιν ὑπὸ τὴν θέλησιν ἐκείνην τὴν ἰσχυρὰν καὶ ἀνυπόστατον. Ἡ πειθώ, ἣν ἀσκεῖ ὁ λόγος αὐτοῦ μετέχει πως τῆς ὑποβολῆς –suggestion– τοῦ ὑπνωτιστοῦ· διαφέρει δ' ἐκείνης μόνον ὅτι εἶναι ἐπιβολὴ μᾶλλον ἢ ὑποβολή, διότι ἐγείρει μᾶλλον ἢ ὑπνωτίζει, οὐδὲ ὑπεισέρχεται εἰς τὴν ξένην θέλησιν, ἀλλ' ἐπιβάλλεται εἰς αὐτὴν καὶ τὴν κυριεύει οὕτως εἰπεῖν, ἐξ ἐφόδου.

Ἂν δὲ εἶναι ἐπιτετραμμένον –καὶ διατί νὰ μὴ εἶναι, ἀφοῦ οἱ ἔξοχοι τῶν ἀνδρῶν καὶ κοιτωνίτην φοροῦντες δὲν εἶναι ἀσφαλεῖς ἀπὸ τῶν περιέργων βλεμμάτων;– νὰ μνημονευθῶσιν ἐν τέλει καὶ μικρὰ παρὰ τὰ μεγάλα, θέλει καὶ δι' ἐκείνων ἔτι καταδειχθῇ ὁποῖον ὑπῆρξε καὶ ὑπάρχει τὸ κράτος τῆς θελήσεως τοῦ κ. Τρικούπη καὶ ἐπ' αὐτὰς ἔτι τὰς καθ' ἡμέραν ἕξεις καὶ συνήθεις ἀνάγκας τοῦ βίου, καὶ πόσον ἐστόμωσεν, ὡς πρὸς τοῦτο, ἡ ἰσχυρὰ αὐτοῦ διάνοια τὴν καὶ ἄλλως χαλυβδίνην αὐτοῦ φύσιν. Ὁ κ. Τρικούπης δὲν πίνει οἶνον, δὲν πίνει καφέν, δὲν καπνίζει, δὲν αἰσθάνεται, ὡς αἰσθανόμεθα πάντες τὴν ἀνάγκην τῆς ἐν ὥρᾳ ὡρισμένῃ τροφῆς, οὐδὲ διψᾷ κἂν ὡς διψῶσι συνήθως οἱ ἄνθρωποι. Τίς δὲν ἐνθυμεῖται αὐτὸν ἐπὶ ἀτελευτήτους ὥρας καθήμενον ἐν τῇ Βουλῇ, κατὰ τὰς μακρὰς ἐκείνας πανυχίδας, ἄσιτον, ἄποτον, ἀκαταπόνητον, καὶ μειδιῶντα μόνον πρὸς τὸ πλῆθος τῶν μέχρι λιποθυμίας ἐξηντλημένων βουλευτῶν, οἵτινες προσεπάθουν νὰ ἀπατήσωσι διὰ κουλουρίων καὶ καφέδων τοὺς βουλιμιῶντας αὐτῶν στομάχους;

Ὁ κ. Τρικούπης δὲν γνωρίζει τί ἐστι κόπωσις· ἡ δὲ πρὸς τὴν ἐργασίαν ἀντοχὴ αὐτοῦ ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τοῦ πιθανοῦ. Οὐδ' εἶναι μυστήριον εἰς τοὺς γνωρίζοντας αὐτὸν ὅτι ἐγειρόμενος ἅμα τῇ ἡμέρᾳ ἐργάζεται συνήθως μέχρι βαθείας νυκτὸς καὶ πέραν τοῦ μεσονυκτίου πολλάκις, εἴτε ἐν τῇ ἐξουσίᾳ

διατελεῖ, εἴτε ἐκτὸς αὐτῆς. Ἡ συνεχὴς δ' αὕτη καὶ περὶ ποικίλα διανοητική του ἀσχολία, ἥτις ἕνεκα τῶν ἀτυχῶν ὅρων τοῦ παρ' ἡμῖν πολιτικοῦ βίου, ἀναγκάζεται οὐχὶ σπανίως νὰ καταλείπῃ τὰ μεγάλα χάριν τῶν μικρῶν καὶ τὰ πράγματα χάριν τῶν προσώπων, νὰ μεταβαίνῃ δὲ πᾶσαν στιγμὴν ἀπὸ τὴς σκηνῆς εἰς τὰ παρασκήνια, οὐδέποτε φαίνεται καταπονοῦσα αὐτόν, οὐδὲ τὴν ὀξύτητα τοῦ πνεύματός του ἀπαμβλύνει, οὐδὲ κἂν τὴν ἀπὸ τοῦ κόρου ἀνίαν γεννᾷ ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ. Καταλείπων μετὰ πολύωρον μελέτην τὴν σπουδαιοτάτην τῶν ἐργασιῶν, εἶναι ἕτοιμος πάντοτε νὰ ἀστεϊσθῇ πρὸς τοὺς οἰκείους, νὰ εὐφυολογήσῃ περὶ προσώπων, νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῶν ἐλαφροτάτων πραγμάτων, ἢ καὶ νὰ συζητήσῃ πάλιν σπουδαίως περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου ζητήματος.

Καὶ ταῦτα πάντα διότι οὕτω θέλει, διότι βάσις καὶ κρηπίδωμα τῆς ἐξόχου αὐτοῦ ἰδιοφυΐας εἶναι, ὡς ἐν ἀρχῇ ἐλέγομεν, ἡ κραταιὰ καὶ συνείδησιν ἑαυτῆς ἔχουσα θέλησις.

«Τὰ πάντα εἰς τὸ ἄκρον ἄωτον»

του Γορύλλα

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 6 Μαρτίου 1894 με τίτλο «Στιγμιότυπον ἐκ τοῦ φυσικοῦ. Ὁ Τρικούπης» και με την υπογραφή «Γορύλλας».

Τὸ Τέρας, ὁ Μινώταυρος, ὁ Μογγόλος, τὸ μεγαθήριον, ὁ Ἄτλας, ὁ Ἐφιάλτης, τὰ πάντα εἰς τὸ ἄκρον ἄωτον, εἰς τὸ ὕψιστον, εἰς τὸ ζενίθ! Τίποτε μέτριον παρ' αὐτῷ.

Καὶ τενεκὲν ἐὰν τὸ ὑποθέσητε, εἶναι τόσον μέγας, ὥστε πάλιν θὰ κινῇ τὴν γενικὴν περιέργειαν καὶ θὰ προσελκύῃ καὶ τοὺς ξένους νὰ τὸν ἴδωσιν ἐκ τοῦ σύνεγγυς, τὸν μοναδικὸν αὐτὸν λευκοσίδηρον.

Μία ἀτομικότης πληροῦσα τὸ στόμα, τὰ ὄμματα καὶ τὴν κοιλιάν σας ἀκόμη... Τὸ ὄνομά του εἶναι τόσον χονδρόν, δυνατόν, σιδηρότευκτον, ὥστε σᾶς κάθεται ὡς μολύβι καὶ εἰς τὰ ἔντερα. Ἀδύνατον νὰ ἔβγῃ, νὰ περάσῃ, νὰ ἐξέλθῃ.

Αἰωνίως ἐνόσῳ ζῇ θὰ τὸν ἔχωμεν ὡς διάβολον μέσα μας. Περισσότερον τὸν τρώγοσι καὶ τὸν γλύφουν, τὸν μασσῶσι καὶ τὸν ξηροκαταπίνουν οἱ ἐχθροί του ἀπὸ τοὺς φίλους του. Μαῦρος, τετράγωνος, ὀγκώδης, δυσκίνητος, πλατὺς καὶ ὡς πελασγικὸς τοῖχος ὀρθογώνιος ὁμοιάζει πρὸς ἕν φυσικὸν φαινόμενον, ἕνα κομμάτι βράχον, ἕνα ὀγκόλιθον, μίαν θαλασσίαν ὕφαλον, ἐφ' ἧς πολλοὶ συνετρίβησαν καὶ πολλοὶ εἰς Ἅδου προεπέμφθησαν δυστυχεῖς.

Εἶδος ταῦρος τοῦ Χρυσάκη, ταῦρος φοβερός, ὅστις δὲν στρέφει τὸ κεφάλι του παρὰ διὰ νὰ σᾶς ἀγριοκυττάξῃ καὶ νὰ σᾶς δώσῃ κανὲν λάκτισμα. Σᾶς δείχνει διηνεκῶς τὰ κέρατα, ταυρηδὸν ὑποβλέπων τοὺς ἀποθαυμάζοντας ἢ ἀπειλοῦντας αὐτόν.

Τὸ ρητόν του εἶναι «Διὰ τῶν ἀποτυχιῶν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν». Ὅλη ἡ δύναμις, ὁ θρίαμβος, τὰ φιάσκα του, αἱ πτώσεις, αἱ ἀποθεώσεις, ἡ παντοκρατορία του ἐπ' αὐτοῦ βασίζονται, εἰς αὐτὸ τὸ φρασίδιον ὀφείλονται.

Τραβᾷ ἐμπρὸς καὶ ὁ κόσμος ὅλος ἐὰν τὸν ἐμποδίζῃ καὶ ὁ Ὑμηττὸς ἐὰν τοῦ πέσῃ ἐμπρὸς καὶ ὁ Δούναβις ἐὰν τοὺς πόδας του κατακλύσῃ καὶ πύργος Ἐφὲλ ἐὰν τὴν κεφαλήν του ἀπειλῇ νὰ κατασυντρίψῃ...

Αὐτὸς ἀπαθέστατος, ψυχρότατος ὡσὰν εὑρίσκετο διηνεκῶς εἰς ἓν βαγόν-λὶ σιδηροδρόμου μὲ ὅλον τὸ φλέγμα, μὲ ὅλην τὴν φιάκαν καὶ τὸν ἀγγλικόν του ζεμανφουτισμὸν τραβᾷ ἐμπρός, ἀδιάφορον ἂν ὁ συρμὸς κόπτει ἀθώους, ἐὰν οἱ τροχοὶ συντρίβωσιν ὀστᾶ καὶ μέλη, ἐὰν κάτωθεν κόπτωνται κατὰ μυριάδας κεφαλαί. Ὁ μέγας Μαχμούτ, ὁ Ἀγᾶς, ὁ Προφήτης τῶν Ρωμηῶν ροφᾷ τὴν τσιμπούκαν του καὶ περιμένει ἁπλούστατα πότε νὰ σκάσῃ τὸ ἀφιόνι... Ἄνθρωπος μοναδικός, ἄνθρωπος ἀξιοθαύμαστος, καθὼς ἀξιοθαύμαστα καὶ τὰ θηρία τοῦ Μοντενέγρου, οἱ λέοντες καὶ οἱ ἐλέφαντες τοῦ Jardin des Plantes.

Καρφὶ δὲν τοῦ καίγεται. Προχθὲς περὶ μίαν ψῆφον τὸ κόμμα του ἠγωνία, παρὰ τρίχα ἔπιπτεν, –ἄλλος θὰ εἶχε κάμει δέκα τοῦμπες ἤδη τοὐλάχιστον– καὶ αὐτὸς ἔκαμνε τὸν περίπατόν του εἰς τὴν ὁδὸν Κηφισίας, πέραν τοῦ ἐργοστασίου Πυρρῆ... Τὸ σκυλί! Σκῦλος μᾶλλον, μανδρόσκυλο σωστὸ τῆς στρούγκας τῆς βουλευτικῆς ὡς εὐφυέστατα ἡ ἀντίπαλος γορτυνία ἀλώπηξ ἐχαρακτήρισε τὴν Βουλήν.

Μᾶς ἐχρεωκόπησε καὶ σχεδὸν κλαυσαχενίζεται καὶ τὸ ἔχει καμάρι. Μὴ σᾶς ἐξιππάγει αὐτό. Εἶναι φυσικώτατον. Ὁ Τρικούπης τὴν χρεωκοπίαν τὴν θεωρεῖ θρίαμβόν του, διότι τὴν εἶχεν ἤδη εἰς τὸ πρόγραμμά του. Ὅταν ποτὲ τοῦ εἶπον ὅτι δαπανᾶ πολλὰ καὶ ὅτι δανείζεται καθ' ὑπερβολήν, αὐτὸς μὲ ψυχρότητα:

– Ἔ, ckè τί, εἶπε, τί θὰ πάθωμεν chè ἐὰν chρεωκοπήσωμεν!

Εἶμαι βέβαιος ὅτι τὸ ἴδιον λέγει καὶ τώρα ἀπὸ μέσα του διὰ δευτέραν οἰκονομικὴν ἀνασκευήν...

Καλὸς ἢ κακός, δαίμων ἢ ἄγγελος, τέρας ἢ ἡμίθεος, μαῦρος ἢ λευκός, ἀδιάφορον! Εἶναι καὶ αὐτὸς ἓν μέγα γεγονὸς τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Ἢ θὰ μᾶς φάῃ ἢ θὰ μᾶς ρίψῃ ὡς ἄγριος καὶ ἀφηνιασμένος κήλων ἵππος εἰς καμμίαν εὐφορωτέραν γῆν, ὡς ὁ τρελλὸς καὶ μαινόμενος ἵππος τοῦ δεσμίου Μαζέππα.

Εἶναι ἀκαταλόγιστος καὶ διὰ τὰ καλὰ καὶ διὰ τὰ κακά, ὅσα κάμνει. Καὶ αὐτὴ ἡ ὑμνουμένη θέλησίς του εἶναι μοιραία!... Τοὐλάχιστον τοῦτο ἀποδεικνύει ἡ μέχρι τοῦδε ἰσχυρογνωμοσύνη καὶ τὸ ἀνίατον τῆς πείσμονος κεφαλῆς του.

Ὁ Θεὸς νὰ μᾶς φυλάττῃ καὶ νὰ μᾶς προστατεύῃ ἀπὸ τὰ λακτίσματα καὶ τὰ φοβερὰ κέρατα αὐτοῦ τοῦ μανιακοῦ ταύρου!

Ὁ Τρικούπης ἐνέσκηψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς νόσος, ὡς κεραυνός, ὡς λιμός.

Ὁ καθεὶς ἂς κυττάξῃ τὸν ἑαυτόν του καὶ ἂς προφυλάξῃ τὸ πετσί του.

Υ.Γ. Τὸ θηρίον δὲν τρώγει ἢ μπιστέκ. Ἀπαράλλακτα καθὼς οἱ λέοντες καὶ οἱ πάνθηρες τοῦ Μοντενέγρου...

Η δεύτερη δημιουργική διακυβέρνηση 9 Μαΐου 1886 - 12 Ιανουαρίου 1895

του Περικλή Μαζαράκη

Απόσπασμα από το βιβλίο του *Πολιτικαὶ φυσιογνωμίαι. Χαρίλαος Τρικούπης. Ἀλέξανδρος Κουμουνδοῦρος*, Ἀθῆναι, Ἀρχαῖος Ἐκδ. οἶκος Δ. Δημητράκου, χ.χ., σ. 28-34.

Μετὰ τὴν παραίτησίν του ἐκ τῆς Ἀρχῆς (7 Ἀπριλίου 1885), ἐπεχείρησε ταξίδιον ἀνὰ τὴν Εὐρώπην, ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Βελιγραδίου καὶ τῆς Σόφιας.

Καὶ ἐκτὸς τῆς ἐξουσίας εὑρισκόμενος, προσεπάθει νὰ φανῇ χρήσιμος εἰς τὴν Πατρίδα, ὥστε ἐν καιρῷ νὰ χρησιμοποιήσῃ τοὺς καρποὺς τῶν πατριωτικῶν ἐνεργειῶν του. Καὶ ἐλθὼν εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν ἰθυνόντων πολιτικῶν παραγόντων τῆς τε Σερβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας, ἔθεσε μετ' αὐτῶν τὰς βάσεις πολιτικῆς συνεννοήσεως ἐν ἐνδεχομένῳ πολέμῳ κατὰ τῆς Τουρκίας. Καὶ ἴσως δὲν θὰ ἐβράδυνε τοιαύτη κοινὴ ἐπιτυχὴς ἐνέργεια, ἂν μὴ ὁ τότε ἰσχυρὸς τῆς Βουλγαρίας Πρωθυπουργὸς Σταμπούλωφ ἐπρόδιδε τὸ μυστικὸν εἰς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν, ὅπως ἐπιτύχῃ ὡς ἀντάλλαγμα τὴν παραχώρησιν βερατίων διὰ τὴν ἵδρυσιν βουλγαρικῶν ἐκκλησιῶν.

Καὶ ὅταν μετὰ ἔτη, ἄλλη ἐπιφανὴς πολιτικὴ προσωπικότης τῆς Ἑλλάδος, ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος κατώρθου τὴν Βαλκανικὴν Ὁμοσπονδίαν, ἐβροντοφώνει ἐν τιμώσῃ αὐτὸν εἰλικρινείᾳ ὅτι «ἀπὸ τὸν Τρικούπην ἔλαβε τὸ δίδαγμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐπέφερε τὸν θρίαμβον τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς».

Κατὰ τὸ ἴδιον ἔτος τοῦ ταξιδίου του καὶ ὅταν ἦτο πλέον εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην, οἱ Βούλγαροι κατέλαβον διὰ πραξικοπήματος τὴν Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν.

Ἡ εἴδησις ἐτάραξε πολὺ τὴν ἑλληνικὴν κοινὴν γνώμην, ἥτις διὰ συνεχῶν πολυπληθῶν διαδηλώσεων καὶ συλλαλητηρίων καὶ διὰ τοῦ Τύπου ἠξίου τὴν ἐνεργὸν ἀνάμιξιν τῆς Ἑλλάδος εἰς πόλεμον, εἰς τὸν ὁποῖον εἶχεν ἤδη ἐμπλακῆ ἡ Σερβία καὶ ἡ Βουλγαρία, κατώρθωσε δὲ ἡ δευτέρα νὰ νικήσῃ τὴν Σερβίαν, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ πρώτου ἡγεμόνος τῆς Ἀλεξάνδρου Βάτεμβεργ. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ρυμουλκουμένη, ὡς ἐλέχθη τότε, ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης, ἐπεστράτευσε καὶ ἐκράτει ἐπὶ ἔτος ὑπὸ τὰ ὅπλα τὸν Στρατόν, χωρὶς νὰ λαμβάνῃ ὁριστικὴν ἀπόφασιν περὶ τῆς περαιτέρω ἐνεργείας, ἀπ' ἐναντίας δὲ ἐπεβάρυνε τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τοῦ τόπου διὰ τῆς ἀπαιτουμένης πρὸς μακρὰν ἐπιστράτευσιν δαπάνης.

Ὁ Τρικούπης ἐπανελθὼν εἰς τὴν πατρίδα του εὗρεν αὐτὴν πάνοπλον· αἱ εὐρωπαϊκαὶ κυβερνήσεις, ἀφοῦ εἰς μάτην ἐζήτησαν ὁριστικὴν ἀποστράτευσιν τῆς Ἑλλάδος, προέβησαν εἰς ναυτικὸν ἀποκλεισμόν, ὅπερ ἐξηνάγκασε τὴν κυβέρνησιν Δηλιγιάννη νὰ παραιτηθῇ καὶ νὰ κληθῇ ὁ Τρικούπης πρὸς ἀνάληψιν ἐν νέου τῆς Ἀρχῆς. Ἀλλ' ἔχων τὴν γνωστὴν γνώμην περὶ τῆς δεδηλωμένης πλειοψηφίας, ἀπήντησεν εἰς τὸν Ἄνακτα ὅτι ἀρνεῖται ταύτην, συστήσας τὸν σχηματισμὸν ἀχρόου μεταβατικῆς Κυβερνήσεως ὑπὸ τὸν Πρόεδρον τοῦ Ἀρείου Πάγου Δ. Βάλβην, παραμεινάσης εἰς τὴν ἀρχὴν ἐπὶ ἑβδομάδα, εἰς τὸ τέλος τῆς ὁποίας ἐκλήθη ἡ Βουλὴ καὶ κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Προέδρου της, ἑβδομήκοντα δύο τέως φίλοι τῆς κυβερνήσεως Δηλιγιάννη βουλευταὶ πιεζόμενοι ὑπὸ τῆς δυσανασχετούσης κοινῆς γνώμης καὶ τῆς δημοσιογραφίας, ἰδίως μετὰ τὴν θέσιν ὑποψηφιότητος αὐτοῦ τοῦ Δηλιγιάννη ὡς Προέδρου τῆς Βουλῆς, πρὸς ἐξαναγκασμὸν τοῦ Βασιλέως, ὅπως τὸν καλέσῃ πρὸς συνέχισιν τῆς πολιτικῆς του, καὶ ἐνῷ οἱ στόλοι τῶν Δυνάμεων, ἐκτὸς τοῦ Γαλλικοῦ μὴ μετασχόντος τοῦ ἀποκλεισμοῦ, ἐναυλόχουν ἀκόμη εἰς

Φάληρον, μετέστησαν εἰς τὸ ὑπὸ τὸν Τρικούπην κόμμα, ὁπότε οὗτος ὑποδειχθεὶς ὑπὸ μεγάλης πλειοψηφίας ἀνελάμβανεν ἐκ νέου τὴν Ἀρχὴν τὴν 9ην Μαΐου 1886, διὰ πρώτην φορὰν τότε προσλαβὼν ὑπουργοὺς τὸν Γ. Θεοτόκην καὶ τὸν Σ. Δραγούμην. Συγχρόνως ἕνεκα τυχαίου συμβάντος ἐπῆλθον συγκρούσεις εἰς τοὺς μεθοριακοὺς σταθμοὺς καὶ ὁ μόλις ἀναλαβὼν τὴν Ἀρχὴν Κυβερνήτης κατώρθωσε διὰ συνεχοῦς τηλεγραφικῆς συνεννοήσεως νὰ συγκεντρώσῃ πάντα σχεδὸν τὸν ἐν Ἑλλάδι Στρατὸν εἰς τὰ σύνορα, χωρὶς μάλιστα νὰ ἔχῃ τότε καὶ σιδηροδρομικὴν συγκοινωνίαν, καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν καλλιτέραν ἐξομάλυνσιν τῆς διαφορᾶς, χάρις καὶ εἰς τὴν μεγάλην ἱκανότητα τοῦ τότε Ἀρχηγοῦ τοῦ Στρατοῦ τῆς Θεσσαλίας Δημητρίου Γρίβα.

Ἀρξαμένων τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς ὑπέβαλε μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ προγράμματός του, κατὰ τὰ κοινοβουλευτικὰ ἔθιμα, σειρὰν νομοθετημάτων, ἀποβλεπόντων εἰς διαρρύθμισιν καὶ βελτίωσιν τῶν οἰκονομικῶν ζητημάτων, ἰδίως μετὰ τὰς κολοσσιαίας δαπάνας τῆς ἐνιαυσίας ἐπιστρατεύσεως. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτων ὑπέβαλε καὶ νομοσχέδια γενικωτέρας σημασίας, ὅπως τῆς ἐλαττώσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν βουλευτῶν, τῆς εὐρείας ἐκλογικῆς περιφερείας καὶ τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν ἀξιωματικῶν ἀπὸ τὴν Βουλήν. Διὰ τοῦ πρώτου τούτων ἠλαττοῦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν βουλευτῶν εἰς ἑκατὸν πεντήκοντα, θεωρουμένου διὰ τοῦ δευτέρου νομοσχεδίου τοῦ Νομοῦ ὡς ἐκλογικῆς περιφερείας, διὰ δὲ τοῦ τρίτου ἐθεσπίζετο ὅπως οἱ λαμβάνοντες συνταγματικὴν ἄδειαν πρὸς ὑποβολὴν βουλευτικῆς ὑποψηφιότητος ἀξιωματικοὶ τίθενται εἰς τὸ ἀριστερὸν τῶν συμπροβιβασθέντων, ἐὰν δὲ ἐξελέγοντο Βουλευταὶ δὲν ὑπελογίζοντο ὡς ὑπηρετοῦντες εἰς τὸν Στρατὸν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς Βουλευτείας των. Καὶ ἦσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πεντήκοντα περίπου ἀξιωματικοὶ Βουλευταί, εἶχον δὲ λάβει συνταγματικὴν ἄδειαν εἴτε πρὸς ἰδίαν ὑποψηφιότητα, εἴτε πρὸς ὑποστήριξιν ἄλλων ὑποψηφίων, ἄνω τῶν ἑκατὸν πεντήκοντα. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πλέον τῶν εἴκοσι πέντε βουλευτῶν ἀξιωματικῶν προήγοντο μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ Συνταγματάρχου, ἐντὸς τῆς Βουλῆς εὑρισκόμενοι, χωρὶς καὶ μίαν ἡμέραν νὰ ὑπηρετήσωσιν εἰς τὸν Στρατόν, καὶ δὴ κατ' ἐκλογήν!

Ἡ κοινὴ γνώμη μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἐπεκρότησε τὰ τρία ριζικὰ νομοσχέδια ταῦτα, ἐνῷ ἀντιθέτως οἱ θιγόμενοι προσωπικῶς βουλευταί διεμαρτύροντο ὅτι δὲν δύνανται να ψηφίσωσι τήν... πολιτικὴν αὐτοκτονίαν των. Ὁ πρωθυπουργός, λαβὼν γνῶσιν τῶν παρασκηνιακῶν τούτων ἐνεργειῶν, ἐκάλεσεν αὐτοὺς εἰς τὸ Ὑπουργεῖον καὶ ἀνεκοίνωσεν ὅτι μόνον ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς ψηφίσεως τῶν νομοσχεδίων τούτων ἀπεδέχθη τὸν σχηματισμὸν τῆς Κυβερνήσεως, μὲ τὴν ρητὴν ὑπόσχεσιν τοῦ Βασιλέως περὶ χορηγίας τοῦ Διατάγματος τῆς διαλύσεως τῆς Βουλῆς, ἐν περιπτώσει καταψηφίσεως. Οἱ βουλευταί, γνωρίζοντες τὸν ἀδάμαστον χαρακτῆρα τοῦ Ἀρχηγοῦ των, συνεσκέφθησαν ἐκ νέου καὶ μετὰ μακρὰς συζητήσεις ἀπεφάσισαν τὴν ψήφισιν, ἐλπίζοντες ὅτι θὰ ἠδύναντο νὰ παραμείνωσιν ἐπὶ ὁλόκληρον τὴν τριετῆ εἰσέτι περίοδον, λαμβάνοντες τὴν βουλευτικὴν ἀποζημίωσιν καὶ ἐπιτυγχάνοντες διορισμοὺς τῶν φίλων των, πιθανὸν δὲ καὶ νὰ περιληφθῶσιν εἰς τοὺς συνδυασμοὺς τῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὰς γενησομένας μετὰ τὸ πέρας τῆς τετραετίας ἐκλογάς. Κατορθωθείσης οὕτω τῆς ψηφίσεως τῶν ριζικῶν τούτων νομοσχεδίων, παρὰ τὰς σφοδροτάτας ἀγορεύσεις καὶ ἀντιδράσεις τῶν βουλευτῶν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ἐκτὸς τριῶν, τοῦ Ἰω. Μεσσηνέζη, τοῦ Ἀλ. Ζαΐμη καὶ τοῦ Δημ. Χατζοπούλου, ψηφισάντων ὑπὲρ αὐτῶν, προέβη εἰς τὴν διάλυσιν τῆς Βουλῆς καὶ προκήρυξιν ἐκλογῶν κατὰ τὸ νέον σύστημα τὴν 4ην Ἰανουαρίου 1887. Μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ Διατάγματος τῆς διαλύσεως τῆς Βουλῆς ἐκάλεσεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τοὺς τέως καὶ πρώην βουλευτάς, εἰς τοὺς ὁποίους συγκεντρωθέντας εἶπε τὰ ἑξῆς:

«Σᾶς ἐκάλεσα ὅπως σᾶς δηλώσω ὅτι εἰς τοὺς κυ-

Πάνος Κολοκοτρώνης. Λιθογραφία από σχέδιο του Θέμου Άννινου, εφ. Το Άστυ *(22.12.1885). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

βερνητικοὺς συνδυασμοὺς θὰ περιληφθῶσι μόνον οἱ ἐν τῇ διαλυθείσῃ Βουλῇ παλαιοὶ φίλοι μου καὶ οἱ πρώην τοιοῦτοι, διότι θὰ ἦτο ἐκ μέρους μου ἀνήθικον νὰ περιλάβω εἰς αὐτοὺς τοὺς ἐγκαταλείψαντας τὸν πολιτικὸν Ἀρχηγόν των εἰς τὸ διάστημα μιᾶς νυκτός, ἔστω καὶ πρὸς ὄφελός μου».

Ἡ κοινὴ γνώμη ἐνθουσιωδῶς ἐπεκρότησε τὴν ἀπόφασιν ταύτην τοῦ πρωθυπουργοῦ, τὸ ἐκλογικὸν ρεῦμα ἤρχισεν ὀγκούμενον καὶ αἱ ἐκλογαὶ ἔδωκαν ἀποτέλεσμα ἑκατὸν δύο ὑπὲρ τῆς Κυβερνήσεως καὶ τεσσαράκοντα ὀκτὼ κατ' αὐτῆς.

Κατὰ τὴν νέαν ταύτην περίοδον τῆς Κυβερνήσεώς του ἀφωσιώθη ἰδιαιτέρως εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως, προβὰς εἰς σύναψιν μεγάλων ἐξωτερικῶν δανείων, χάριν τῆς ἀναπτύξεως τῆς συγκοινωνίας ἰδίως, ἀπεφάσισε τὴν ναυπήγησιν τριῶν θωρηκτῶν εἰς ἃ ἔδωκε τὰ ὀνόματα τῶν τριῶν ναυτικῶν νήσων «Σπέτσαι», «Ὕδρα» καὶ «Ψαρά», ἅτινα παρὰ τὴν ἡλικίαν των μεγάλας προσέφερον ὑπηρεσίας καὶ κατὰ τὸν πόλεμο τοῦ 1913-1914 ὄχι μόνον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ σύμμαχα τότε Βαλκανικὰ Κράτη, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ ἐνδόξου Ναυάρχου Π. Κουντουριώτου, παρέμεινε δὲ εἰς τὴν Ἀρχὴν μέχρι τοῦ 1890, ὁπότε αἱ διενεργηθεῖσαι ἐκλογαὶ ἐπέφερον τὴν πτῶσιν τῆς Κυβερνήσεως καὶ τὴν ἐκ νέου ἀνάληψιν τῆς Ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Δηλιγιάννη. Ὁ νέος πρωθυπουργὸς δὲν κατώρθωσε νὰ ἐπιφέρῃ τὴν προεκλογικῶς ὑποσχεθεῖσαν βελτίωσιν τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως, ἀρνουμένων τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος κεφαλαιούχων νὰ συντρέξωσιν αὐτόν. Ὁ Βασιλεὺς καιροσκοπῶν, ὡς πάντοτε, καὶ σφυγμομετρῶν τὴν κοινὴν γνώμην, ἠναγκάσθη νὰ παύσῃ τὴν Κυβέρνησιν, τὴν 18 Φεβρουαρίου 1892, χρώμενος τοῦ τὸ πρῶτον τότε ἐφαρμοσθέντος συνταγματικοῦ δικαιώματος, ἀνέθηκε δὲ τὸν σχηματισμὸν Κυβερνήσεως εἰς τὸν ἐξ Ἀρκαδίας πολιτευτὴν καὶ νομομαθῆ Κ. Κωνσταντόπουλον, ὅστις προεκήρυξεν ἐκλογὰς διὰ τὴν 3ην Μαΐου 1892, αἵτινες ἔφερον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν πλειοψηφίαν τοῦ ὑπὸ τὸν Χ. Τρικούπη κόμματος, καὶ ἀνέλαβεν οὗτος τὴν ἀρχὴν ἐκ νέου τὴν 10 Ἰουνίου 1892, διετήρησε δὲ αὐτὴν μέχρι τῆς 3 Μαΐου 1893, ὅτε παρῃτήθη, μὴ δυνηθεὶς νὰ ἐπιτύχῃ ἐξωτερικὸν δάνειον, πρὸς διαπραγμάτευσιν τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀναθέσει εἰς τὸν ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Ὑπουργὸν Γεώργιον Θεοτόκην ὅπως μεταβῇ εἰς Λονδῖνον. Γενομένης δεκτῆς τῆς παραιτήσεώς του, ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν ὁ ἐκ Τριφυλλίας πολιτευτὴς καὶ πολλάκις ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν Σωτ. Σωτηρόπουλος μὲ συνυπουργὸν τὸν ἐξ Ἀττικῆς βουλευτὴν καὶ πρώην ὑπουργὸν ἐπίσης Δημήτριον Ράλλην· ἡ νέα Κυβέρνησις προέβη εἰς δάνειον κεφαλαιοποιήσεως τῶν τόκων, δυσαρεστήσασα διὰ τοῦτο τοὺς πιστωτάς, ὁ δὲ Τρικούπης, ἔχων εἰσέτι τὴν πλειοψηφίαν τῆς Βουλῆς καὶ θεωρῶν ὅτι ἦτο ἴσως ἀκόμη καιρὸς νὰ συννενοηθῇ μετὰ τῶν πιστωτῶν, ἐπέτυχε τὴν καταψήφισιν τῆς Ἀρχῆς τὴν 30 Ὀκτωβρίου 1893, ἀρξάμενος τῶν συνεννοήσεων μετὰ τῶν πιστωτῶν, αἵτινες προεχώρουν ὁμαλῶς, ὅτε προσέκρουσαν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς διανομῆς τῶν περισσευμάτων τῶν δημοσίων προσόδων, εἰς ἣν ἐπέμειναν οἱ ὁμολογιοῦχοι, ἐκεῖνος δὲ ἠρνήθη νὰ ἀποδεχθῇ, μὴ ἐπιθυμῶν τὴν καθιέρωσιν ἐξωτερικοῦ ἐλέγχου, ὁ ὁποῖος, ὅμως, μετὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897 ἐπεβλήθη ὁριστικῶς.

Ἠναγκάσθη τότε νὰ κηρύξῃ ἐπισήμως ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς τὴν πτώχευσιν τοῦ Κράτους, ἡ δὲ Ἀντιπολίτευσις ἐπωφεληθεῖσα τῆς δυσφορίας τῆς κοινῆς γνώμης καὶ ἕνεκα τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως καὶ ἕνεκα τῆς συγχρόνου τότε ὑποβολῆς νομοσχεδίου περὶ ἐπιβολῆς φορολογίας ἐπὶ τῆς ἀκινήτου ἰδιοκτησίας, προέβη εἰς θορυβωδέστατον συλλαλητήριον κατὰ τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὸ Πεδίον τοῦ Ἄρεως, εἰς ὃ ἐνεφανίσθη ἄνευ διαταγῆς ἢ γνώσεως κἂν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, ὁ ὑπαγόμενος εἰς αὐτὸ ὡς Ἀρχηγὸς τοῦ Στρατοῦ διάδοχος Κωνσταντῖνος, ἀντιμέτωπος τῆς ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου σταλείσης πρὸς διάλυσιν τοῦ συλλαλητηρίου στρατιωτικῆς δυνάμεως. Ὁ Τρικούπης, ἐπισκεφθεὶς τὴν ἐπιοῦσαν τὸν Βασιλέα, ἐζήτησε τὴν τιμωρίαν τοῦ Διαδόχου, ἐπὶ τῇ ἀρνήσει δὲ τοῦ Βασιλέως, δηλώσαντος ὅτι κατ' ἐντολήν του μετέβη εἰς τὸ Πεδίον τοῦ Ἄρεως, ὑπέβαλε τὴν παραίτησιν τῆς Κυβερνήσεως, ἣν ἀνέλαβε τὴν 12 Ἰανουαρίου 1895 ὁ παρεπιδημῶν τότε ἐν Ἀθήναις Πρέσβυς τῆς Ἑλλάδος ἐν Παρισίοις Νικόλαος Δεληγιάννης. Ἡ νέα Κυβέρνησις ἐχαρακτηρίσθη ὡς Αὐλική, ἐφόσον μάλιστα ἐκτὸς τοῦ νέου πρωθυπουργοῦ, προσωπικοῦ φίλου τοῦ Βασιλέως, μετέσχον καὶ δύο ἐκ τῶν ἐμπίστων αὐτοῦ Ὑπασπιστῶν, ὁ Στρατηγὸς Ἰω. Παπαδιαμαντόπουλος, ὡς ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν, καὶ ὁ Ναύαρχος Δημήτριος Κριεζῆς ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν.

Ἡ νέα Κυβέρνησις προεκήρυξε νέας ἐκλογάς, καθ' ἃς κυβερνητικὰ ὄργανα σκανδαλωδῶς ἐνήργησαν κατὰ τῶν Τρικουπικῶν ὑποψηφίων, ἐπετεύχθη δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Χαρ. Τρικούπη ἡ προσωπικὴ ἀποτυχία ὡς βουλευτοῦ, μειοψηφήσαντος, κατὰ δύο ψήφους(!), τοῦ ἐντελῶς ἀσήμου ἀντιπάλου του Μιλτ. Γουλιμῆ, ὁπότε ἐν Μεσολογγίῳ εὑρισκόμενος εἶπεν, ἀκούσας τὸ δυσμενὲς ἀποτέλεσμα τῆς ἐκλογῆς, τὴν ἱστορικὴν καὶ πολλὰ περιλαμβάνουσαν φράσιν «ὥστε ἀνθ' ἡμῶν ἐπέτυχεν ὁ κύριος Γουλιμῆς», καὶ ἀποχαιρετήσας τοὺς φίλους του ἀπεσύρθη πρὸς ἀνάπαυσιν.

Απολογισμός του έργου των κυβερνήσεων του Χαρ. Τρικούπη

Αγόρευση του Ανάργυρου Ν. Σιμόπουλου

Στις εκλογές της 16ης Απριλίου 1895 το κόμμα του Χαρ. Τρικούπη υπέστη πανωλεθρία και ο ίδιος δεν εξελέγη βουλευτής. Ο τρικουπικός βουλευτής Ανάργυρος Ν. Σιμόπουλος με αγόρευσή του στη Βουλή στις 12 Ιουλίου 1895 έκανε ένα σύντομο, αλλά περιεκτικό απολογισμό του έργου του κόμματος και των κυβερνήσεων του Χαρίλαου Τρικούπη. Το κείμενο της αγόρευσης προέρχεται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Δ΄, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίασις 47 (12.7.1895), σ. 1145-1156 και έχει ως εξής:

ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ. Παρελθών, Κύριοι, ἐπὶ τὸ βῆμα, ἵνα μετάσχω τῆς συζητήσεως τοῦ προϋπολογισμοῦ, ὀφείλω νὰ ποιήσωμαι πρὸς τὴν Βουλὴν μίαν ἀναγκαίαν ἐξομολόγησιν, τοῦτο δέ, διὰ νὰ ἀπαλλάξω τὸν ἀξιότιμον Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως τοῦ κόπου νὰ ἀναμνήσῃ εἰς ἐμὲ τὸ παρελθόν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι οὗτος, εἰσηγούμενος εἰς τὴν Βουλὴν τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1895, διεκήρυττεν ὅτι ὀφείλομεν νὰ ἀσχοληθῶμεν εἰς τὸ παρόν, νὰ ἀφήσωμεν δὲ ἐν ἄλλῳ τινὶ χρόνῳ τὴν περὶ τοῦ παρελθόντος ἔρευναν καὶ κρίσιν. Ἀλλὰ ὁσάκις τις ἐξ ἡμῶν, τῶν ὑποστηριξάντων τὴν ὑπὸ τοῦ κυρίου Τρικούπη προεδρευομένην Κυβέρνησιν, ἀγορεύων μετέδιδεν εἰς τὴν Βουλὴν τὰς ὁποίας εἶχε γνώμας ἐπὶ τῶν ὑποβληθέντων ὑπὸ τῆς σημερινῆς Κυβερνήσεως εἰς τὴν Βουλὴν νομοσχεδίων, πάντοτε ὁ κ. πρωθυπουργὸς ἐγειρόμενος ἀπήντα εἰς ἡμᾶς διὰ τῆς αἰτιάσεως, ὅτι ὀφείλομεν νὰ ἐνθυμώμεθα ὅτι μᾶς συνδέει ἀλληλεγγύη πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ ὅτι ὑπέχομεν εὐθύνην ἐπὶ τοῖς κατὰ τὸ παρελθὸν πεπραγμένοις. Εἰς ἐμὲ μάλιστα, κατὰ μίαν τῶν προηγουμένων συνεδριάσεων, ὅτε ἠγόρευον ἐπὶ τοῦ νομοσχεδίου τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὴν τροποποίησιν τῶν περὶ προσόντων τῶν ὑπαλλήλων νόμων, ἐποιήσατο τὴν παρατήρησιν ὅτι ἡ ἀγόρευσίς μου ἐνθυμίζει αὐτῷ τὸν προφήτην Γάδ, ὅστις προσῆλθε πρὸς τὸν Δαβὶδ ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ καὶ ὑπέδειξεν αὐτῷ τοὺς τρόπους τῆς μετανοίας καὶ ἐξιλεώσεως, τῷ ἐνθυμίζει δὲ συνάμα καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Κασσιανῆς, ἥτις ἀπελθοῦσα εἰς Μονὴν ἔγραψε τὸ γνωστὸν τροπάριον. Πολλὰς ἐγίνωσκον ἀτομικὰς ἀρετὰς τοῦ ἀξιοτίμου Προέδρου τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου· δὲν ἐγίνωσκον, ὅμως, ὅτι ἀσχολεῖται καὶ εἰς τὴν μελέτην τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ ὅτι εἶναι ἐνήμερος εἰς τὰ ἐπεισόδια τῆς βυζαντινῆς χριστιανικῆς ἱστορίας. Ὁμολογῶ, ὅμως, εἰλικρινῶς, ὅτι δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐννοήσω τίνα εἶχον σκοπὸν τὰ ὑπ' αὐτοῦ μνημονευθέντα ἱστορικὰ παραδείγματα ἐν τῇ πρός με ἀπαντήσει του. Ἐσκόπει ἆρά γε νὰ μὲ ἐξομοιώσῃ πρὸς τὸν Δαβὶδ μετανοοῦντα, ἢ πρὸς τὴν Κασσιανήν; Εὐχαρίστως ἀποδέχομαι τὴν ἐξομοίωσιν πρὸς τὰ δύο ταῦτα πρόσωπα, καθ' ὅσον κατὰ τὴν ἱστορίαν ὁ μὲν Δαβὶδ διεκρίθη ἐπὶ εἰλικρινείᾳ καὶ ἐθελοθυσίᾳ, ἡ δὲ Κασσιανὴ δὲν ἔλαβε τὴν εἰς Μονὴν ἄγουσαν ἕνεκα διαπραχθέντων ὑπ' αὐτῆς ἁμαρτημάτων. Ὅπως

Ανάργυρος Σιμόπουλος. Φωτογραφία από το περ. Ημερολόγιον του Κ. Φ. Σκόκου *του 1891, σ. 33. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

δήποτε ἡ ἔννοια τῶν λόγων τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ ἐνεδείκνυεν εἰς ἐμὲ τὴν ἀνάγκην νὰ ἀνομολογήσω μεταμέλειαν ἐπὶ τῇ κατὰ τὸ παρελθὸν πολιτικῇ πορείᾳ. Ὡς ἐκ τούτου μοὶ ἐπιβάλλεται ἡ ἐξομολόγησις, ἣν ἐμνήσθην, ἀρχόμενος τοῦ λόγου μου.

Δὲν λησμονῶ ὅτι ἀνῆκον εἰς πολιτικὸν κόμμα, ὅπερ ἠττήθη κατὰ τὰς τελευταίας ἐκλογάς. Δὲν λησμονῶ ὡσαύτως ὅτι ὅσοι ἐξ ὑμῶν διετελέσατε μέλη παρελθουσῶν βουλευτικῶν περιόδων ἐνθυμεῖσθε, τοὐτέστιν, ὅτι ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν παρηρχόμην ἐπὶ τὸ βῆμα τοῦτο, ὡς πρόεδρος καὶ εἰσηγητὴς τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ, καὶ ὑπεστήριζον ἐκθύμως τὸ σύστημα, ὅπερ, κατὰ συνταγματικὸν πλάσμα, ὑποτίθεται καταδικασθὲν ὑπὸ τῆς ἐτυμηγορίας τῶν ἐκλογέων τῆς 16 Ἀπριλίου.

Ἡ παρατήρησις δὲ τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ, ἐνθυμίζοντος εἰς ἐμὲ τοὺς πρὸς τὸ παρελθὸν πολιτικοὺς

δεσμούς μου, ἐπιβάλλει εἰς ἐμὲ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ σκεφθῶ ὄχι πλέον ὡς βουλευτής, ἀλλ' ὡς χριστιανός, καὶ νὰ ρίψω βραχὺ ἐξεταστικὸν βλέμμα εἰς τὴν κατὰ τὸ παρελθὸν πορείαν μου, ἵνα πείσω ἐμαυτόν, ἂν πρέπῃ νὰ ἐμμείνω ἐν τῷ πολιτικῷ σταδίῳ, ἢ νὰ τραπῶ τὴν ἄγουσαν εἰς Μονήν τινα, ἵνα συντάξω τὸ τροπάριον τῆς Κασσιανῆς. Ἀνέδραμον, λοιπόν, εἰς τὴν μελέτην τῆς κατὰ τὸ παρελθὸν πολιτικῆς μου πορείας. Αἰτοῦμαι παρ' ὑμῶν συγγνώμην, ἠναγκασμένος νὰ ὁμιλήσω περὶ ἐμαυτοῦ. Ἴσως πλανῶμαι, κρίνων ἐμαυτόν, ἀλλ' ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι δὲν ἀνεγνώρισα εἰς ἐμαυτὸν τὸ ἐλάττωμα τοῦ ἐγωϊσμοῦ ἢ τοῦ πείσμονος, ἐλάττωμα, ὅπερ ἀποκλείει τὴν ἐξομολόγησιν τῶν ἁμαρτημάτων. Πλὴν τούτου, ἔχω τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ πολιτευόμενος ὀφείλει νὰ ἀνομολογῇ τὰ ἐν τῷ παρελθόντι σφάλματα αὐτοῦ· φρονῶ μάλιστα ὅτι τὸ σπουδαιότερον ἐφόδιον τοῦ πολιτευομένου εἶναι τὰ ἐν τῷ παρελθόντι διαπραχθέντα ὑπ' αὐτοῦ σφάλματα. Οὕτω σκεπτόμενος, μεταδίδω ὑμῖν ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς βραχυτάτην μελέτην τῶν ἀφορώντων εἰς τὸ παρελθόν· τοῦτο δέ, ἵνα συμμορφωθῶ πρὸς τὴν γνώμην τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ, ὅτι πρέπει πρὸ παντὸς νὰ ἀσχοληθῶμεν εἰς τὸ παρόν.

Εἶναι ἐνταῦθα προσῆκον, πρὶν ἢ προχωρήσω περαιτέρω, νὰ ποιήσωμαι μίαν παρατήρησιν, ὅτι καθ' ὅλον σχεδὸν τὸν χρόνον τοῦτον ἐγὼ ἤμην ἁπλοῦν μέλος τοῦ Κοινοβουλίου, διατέλεσα ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης ἐπὶ ἕνδεκα μόνον μῆνας, δὲν εἶχον τιμὴν νὰ διαχειρίζωμαι τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Κράτους, οὐδὲ νὰ διευθύνω τὰς ἐργασίας πολιτικοῦ τινος κόμματος· ἑπομένως, ἡ σύγκρισις πρὸς τὸν ἀξιότιμον Πρόεδρον τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, διατελέσαντα πολλάκις ὑπουργὸν ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν καὶ δὶς Πρωθυπουργόν, δύναται νὰ ὑποληφθῇ ἄνισος.

Συνεπλήρωσα ἤδη τὸ 21 ἔτος, ἀφ' ἧς διατελῶ ἐν τῷ ἐνεργῷ πολιτικῷ βίῳ, καθ' ὅλον δὲ σχεδὸν τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα ἐπολιτευόμην συνεργαζόμενος μετὰ τοῦ τέως ἐκ Μεσολογγίου βουλευτοῦ. Ἐν ἀρχῇ τὸ πολιτικὸν τοῦτο κόμμα ἠρίθμει ὀπαδοὺς μετρουμένους ἐν τοῖς δακτύλοις, ὠνομάσθη δὲ τοῦτο ὑπ' ἄλλων μὲν πέμπτον κόμμα, ὑπ' ἄλλων δὲ ἀπρόσωπον κόμμα. Ἀφ' ἧς, ὅμως, ὁ ἐκ Μεσολογγίου τέως βουλευτὴς ἐκλήθη εἰς τὴν διεύθυνσιν τῶν κοινῶν κατὰ τὸ 1875, ἀνεδείχθη ὁ ἡγέτης αὐτοῦ. Κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἡ ἀποστολὴ τοῦ τέως βουλευτοῦ Μεσολογγίου, ὡς κυβερνήτου, ἀφεώρα κυρίως εἰς τὴν ἀνεπηρέαστον διεξαγωγὴν τῶν βουλευτικῶν ἐκλογῶν. Μετὰ τὸ 1875 τὸ κόμμα τοῦτο ἠρίθμει ὀπαδοὺς ἐν ἀρχῇ 19, βραδύτερον 17, παρέμενε δ' ἐν τῇ Βουλῇ κεχωρισμένον τῶν λοιπῶν κομμάτων, οὕτω δὲ πολιτευόμενον προσήνεγκε πολυτίμους ὑπηρεσίας καὶ εἰς τὴν ἐν γένει διοίκησιν τῶν κοινῶν καὶ εἰς τὴν λειτουργίαν τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος, τασσόμενον ἐκ πεποιθήσεως πρὸς ταύτην ἢ ἐκείνην τῶν γνωμῶν, πρὸς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ κόμμα. Κατὰ τὸ 1880, κατ' ἔνδειξιν ἀσθενοῦς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας, ἀνῆλθεν ἐπὶ τὴν Ἀρχὴν πρὸς πραγματοποίησιν προγράμματος, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀποδεχθῇ ἡ πλειοψηφία τῆς Βουλῆς ἐκείνης. Εἰργάσθη ἐπὶ δύο περίπου μῆνας μόνον μετὰ τῆς Βουλῆς, καὶ ἐπραγματοποίησε πλῆρες τὸ πρόγραμμα αὐτοῦ, ἐνομιμοποίησε τὴν κατάργησιν τῆς δεκάτης, καθ' ἧς εἶχε κηρυχθῇ καθ' ὅλον τὸ προηγούμενον διάστημα, καὶ περιέστειλεν εἰς τὸ ἔσχατον ὅριον τὰς δημοσίας δαπάνας. Εὐθὺς ὡς συνῆλθεν ἐκ νέου ἡ Βουλή, ἀπεχώρησε τῆς ἐξουσίας, ἀναλαβόντος τὴν διοίκησιν τοῦ Κράτους τοῦ μακαρίτου Κουμουνδούρου. Ἡ δρᾶσις τοῦ κόμματος τούτου ἄρχεται κυρίως ἀπὸ τοῦ 1882 καὶ ἐντεῦθεν.

Ὅτε ἀνῆλθεν ἐπὶ τὴν Ἀρχήν, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1882, εὑρέθη ἀπέναντι δύο σπουδαίων γεγονότων, ἑνὸς μὲν εὐχαρίστου, ἑτέρου δὲ δυσαρέστου. Τὸ πρῶτον ἦτο ὅτι εἶχε συντελεσθῇ ἤδη ἡ εἰς τὸ λοιπὸν Βασίλειον ἕνωσις τῆς Θεσσαλίας καὶ ἑνὸς τμήματος τῆς Ἠπείρου, τὸ δὲ δυσάρεστον ἦτο ὅτι παρελάμβανε τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Κράτους ἐν χειρίστῃ καταστάσει. Εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἐκείνην ἐκληροδοτήθη δημόσιον χρέος ἀνερχόμενον εἰς 412,000,000, ὁμοῦ μὲ τὸ ἀσκεπὲς παθητικὸν τοῦ Κράτους· εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἐκείνην ἐκληροδοτήθη ἐτησία ὑπηρεσία τοῦ δημοσίου χρέους ὑπὲρ τὰ 19,000,000, πάντα σχεδὸν εἰς χρυσόν, ἐκληροδοτήθη δὲ προϋπολογισμὸς ἐσόδων ἐκ παλαιῶν δραχμῶν 49,000,000, ἤτοι νέων δρ. 43,800,000. Ἡ ἀναλογία τοῦ ἀπαιτουμένου διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δημοσίου χρέους ποσοῦ ἐτησίως ἀνήρχετο εἰς 45 τοῖς % ἐπὶ τῶν ἐτησίων ἐσόδων. Ἐὰν οἱ κρατοῦντες τότε τὰς ἡνίας τοῦ Κράτους ἦσαν ἰδιῶται ἢ ἔμποροι, βεβαίως ὤφειλον νὰ προβῶσιν εἰς τὴν κήρυξιν τῆς πτωχεύσεως, ἀλλ' ἐσκέφθησαν ὡς κυβερνῆται χώρας προσβλεπούσης εἰς κρεῖσσον μέλλον, διότι, ὡς εἶπον, εἶχεν ἄρτι συντελεσθῇ ἡ προσάρτησις τῶν νέων ἐπαρχιῶν. Ὑπέλαβον, ἑπομένως, ὅτι ἐπεβάλλετο εἰς αὐτοὺς τὸ καθῆκον νὰ αὐξήσωσι τὰ φορολογικὰ βάρη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ὑπάρχουσα φορολογία ὑπελαμβάνετο παρὰ πάντων ὡς ἐπιβαρύνουσα πρὸ πάντων τὰς παραγωγικὰς τάξεις, καὶ ἰδίως τὴν γεωργικήν, ἐν τῇ Κυβερνήσει ἐκείνη ἐπεκράτησεν ἡ ἰδέα ὅτι ὤφειλε νὰ εἰσαγάγῃ νέους φόρους. Γνωστὸν εἶναι ἐκ τῶν ὑστέρων ὅτι οἱ τὸ πρῶτον εἰσαχθέντες φόροι ἀπέτυχον κατὰ τὸ πλεῖστον, ἢ δὲν ἀπέδωκαν τὰ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα.

Ὁ νῦν ἀξιότιμος Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ὁμιλῶν περὶ τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Κράτους καὶ εἰς προηγουμένας βουλευτικὰς περιόδους καὶ κατὰ τὴν σύνοδον ταύτην, ἐμνήσθη τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην γενομένων. Ὅτε μάλιστα ἐπρόκειτο νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν ἀτολμίαν αὐτοῦ περὶ τὴν μεταρρύθμισιν τῆς ὑφισταμένης φορολο-

γίας, εἶπεν ὅτι δὲν δύναται νὰ μιμηθῇ ἐκείνους, οἵτινες ὑπελόγιζον τοὺς φόρους, τοὺς ὁποίους κατὰ πρῶτον εἰσῆγον, ὡς μέλλοντας νὰ ἀποφέρωσιν εἰς τὸν προϋπολογισμὸν τῶν ἐσόδων 10 ἑκατομμύρια, ἐνῷ ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν εἰσεπράχθησαν τρία ἢ δύο ἥμισυ.

Βεβαίως τὸ ἐλάττωμα τοῦτο ἔχουν πάντες οἱ πρωτείσακτοι φόροι, διότι εἶναι δύσκολον ἐν βασιλείῳ ἀρτιπαγεῖ, ὅπου καὶ ἡ στατιστικὴ καθυστερεῖ, νὰ ὑπολογίσῃ τις τὰ ἀποτελέσματα ἑνὸς φόρου, ὁ ὁποῖος κατὰ πρῶτον εἰσάγεται. Εἰς τὸ σφάλμα τοῦτο ὑπέπεσε καὶ ὁ νῦν πρωθυπουργός, διότι κατὰ τὸ 1886 ὑπελόγιζε τὴν ἐκ τοῦ καπνοῦ πρόσοδον ὡς ἀνελευσομένην εἰς 5,000,000, εἰσεπράχθησαν δὲ μόνον 1,992,000· ἐκ τοῦ σιγαροχάρτου ὑπελόγιζε 1,000,000, καὶ εἰσέπραξε 459,000· ἐκ τῆς ἐκποιήσεως ἐθνικῶν κτημάτων ὑπελόγιζε 6,122,000, καὶ εἰσέπραξε μόνον 1,279,000. Ὥστε τὰ σφάλματα ταῦτα ἐν τοῖς ὑπολογισμοῖς, εἰς τοὺς ὁποίους προέρχονται οἱ ὑπουργοὶ τῶν Οἰκονομικῶν, προκειμένου πρὸ πάντων περὶ πρωτεισάκτων φόρων, δὲν εἶναι ἀσυνήθη παρ' ἡμῖν.

Ἡ χρονικὴ περίοδος τοῦ 1882-1884 ὑπῆρξεν οὐ μόνον κατὰ τοῦτο ἀτυχής, ἀλλὰ καὶ διότι κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα ἐπῆλθεν ἡ ἀποτυχία τῶν κυριωτέρων ἡμῶν προϊόντων, τῆς σταφίδος καὶ τῶν τῆς Θεσσαλίας. Μὴ προβλεπομένης τῆς ἀποτυχίας ταύτης, καὶ ἕνεκα τῆς ἐξεγερθείσης κατὰ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας δημοσίας γνώμης, καὶ ἕνεκα τῶν παραστάσεων τοῦ ἐμπορίου καὶ τῶν πιστωτικῶν ἱδρυμάτων, εἶχεν ἀποφασισθῇ ἡ ἔκδοσις τοῦ δανείου τῶν 170,000,000, παρενεβλήθησαν δ' ἐντεῦθεν δυσχέρειαι ἀπροσδόκητοι, ὧν ἕνεκα δὲν ἐπετεύχθη ἡ ἀνόρθωσις τῶν οἰκονομικῶν ἡμῶν. Ἡ χρονικὴ ἐκείνη περίοδος ἐγκατέλιπεν ἐλλείμματα ἱκανά, καὶ κατέστησε δυσχερεστέραν τὴν κατάστασιν τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Κράτους. Κατωρθώθη, ὅμως, ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ἀπηλλάγη ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τῆς ἐκ ταύτης φορολογίας, καὶ ἀπέβη εὐχερεστέρα ἡ τοῦ μέλλοντος κυβερνητικὴ ἐργασία.

Δὲν ἐπετράπη, ὅμως, εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἐκείνην νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ ἔργον τῆς ἀνορθώσεως, διότι ἀνετράπη ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος τῶν ἐκλογῶν τῆς 7ης Ἀπριλίου 1885, ἀνετράπη δὲ πρὸ πάντων, διότι εἶχε προβάλει καὶ ψηφίσει φορολογικὰς ἐπιβαρύνσεις, αἵτινες τὴν κατέστησαν ἀντιδημοτικήν.

Δὲν προτίθεμαι ν' ἀφηγηθῶ ὑμῖν λεπτομερῶς τὰ κατὰ τὴν χρονικὴν περίοδον τῶν ἐτῶν 1885 καὶ 1886, ἵνα μὴ ὑπολειφθῶ ὡς προκαλῶν ἀσκόπους ἀντεγκλήσεις. Προΐστατο τῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ὁ νῦν κ. πρωθυπουργός. Γνωστὴ ἄλλως τε εἶναι εἰς πάντας ἡ ἐπελθοῦσα ἀνωμαλία εἰς τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Κράτους. Περιορίζομαι μόνον σημειῶν τοῦτο, ὅτι αἱ χρήσεις τοῦ 1885 καὶ 1886 ἀφῆκαν ἔλλειμμα 130 ἑκατομμυρίων, καὶ ὅτι κατὰ τὴν χρονικὴν ταύτην περίοδον ἐπανήχθη εἰς βάθος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία, ἥτις εἶχεν ἀρθῇ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1884.

Ἀρχομένου τοῦ 1887, ἐν τῇ Βουλῇ συνήφθη κρατερὸς ἀγὼν μεταξὺ τοῦ τότε κυβερνῶντος, τέως βουλευτοῦ ἐκ Μεσολογγίου, καὶ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, τῆς ὁποίας ἡγεῖτο ὁ νῦν κ. Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου. Οὗτος καὶ ἕτεροι ἐκ τῆς Ἀντπολιτεύσεως προέβαλον τὴν ἀνεπάρκειαν τοῦ Κράτους πρὸς τὰς ἀνειλημμένας ὑπ' αὐτοῦ ὑποχρεώσεις, καὶ ὑπεστήριξαν τὴν κήρυξιν τῆς πτωχεύσεως. Ἡμεῖς τότε, ὑποστηρίζοντες τὴν Κυβέρνησιν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, εἴχομεν τὴν ἀντίθετον γνώμην, ἥτις καὶ ἐπεκράτησεν. Ἐφρονοῦμεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἐνεῖχεν ἔτι ζωτικὰς δυνάμεις ἐπαρκεῖς, ὅπως ἀντίσχῃ εἰς τὴν αὔξησιν τῶν φορολογικῶν βαρῶν καὶ ἀποφύγῃ τὸ στίγμα τῆς πτωχεύσεως. Πράγματι, κατὰ τὴν πρώτην σύνοδον τῆς Βουλῆς ἐκείνης ἐν ἔτει 1887 ἐψηφίσαμεν αὐξήσεις τῶν φορολογικῶν βαρῶν κατὰ 20 ἑκατομμύρια περίπου. Πλήν, ὅμως, τῶν αὐξήσεων τούτων τῶν φορολογικῶν, αἵτινες ἕνα κυρίως εἶχον σκοπόν, νὰ ἐξασφαλίσωσι τὸ σταθερὸν ἰσοζύγιον τοῦ προϋπολογισμοῦ, ὑπῆρχε καὶ ἑτέρα ἀνάγκη, ἐπιβαλλομένη εἰς τοὺς διαχειριζομένους τὰ κοινά, ἡ ἀνάγκη ὅπως μὴ ἀφήσωσι τὴν νομισματικὴν ἀνωμαλίαν νὰ ἐξιχθῇ εἰς διαστάσεις τοιαύτας, ὥστε νὰ βλαφθῶσι τὰ συμφέροντα τῆς χώρας. Ἡ ἐξαγωγὴ ἅπαντος τοῦ μεταλλικοῦ νομίσματος, ὅπερ ἦτο ἀναγκαῖον διὰ τὴν πληρωμὴν τῶν τοκοχρεωλύτρων τοῦ δημοσίου χρέους, ἤθελεν ἀποστραγγίσει τὴν ἐσωτερικὴν ἀγορὰν καὶ ἤθελεν ἀφεύκτως προαγάγει τὴν νομισματικὴν ἀνωμαλίαν, ἐπὶ μεγίστῃ βλάβῃ τῶν συμφερόντων τῆς χώρας. Ἐπενοήθησαν τότε οἱ ἐπικληθέντες οἰκονομικοὶ συνδυασμοί, κατὰ τῶν ὁποίων ἡ Ἀντιπολίτευσις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶχεν ἀδίκως ἐξεγερθῆ.

Διὰ τῶν οἰκονομικῶν τούτων συνδυασμῶν, ἐπεδιώκετο ἡ τροπὴ ἐσωτερικῶν δανείων εἰς ἐξωτερικά, ἐπεδιώκετο δὲ ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐξόδων τοῦ Κράτους, σκοπὸς δὲ θεμελιώδης τῶν συνδυασμῶν ἦτο, τὸ ὑπάρχον ἐν τῷ τόπῳ μεταλλικὸν νὰ ἀπομείνῃ ἐν τῷ τόπῳ καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν χώραν ἡμῶν, ὅπως βραδύτερον ἐπιτευχθῇ εἴτε ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, εἴτε ἡ ἐλάττωσις ἢ μείωσις τῶν δεινῶν, ἅτινα ἐπάγονται ἐκ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας. Κατὰ τῶν οἰκονομικῶν συνδυασμῶν ἡ Ἀντιπολίτευσις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἡγουμένου τοῦ νῦν Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, πρὸ πάντων ἀντέτασσε τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι δι' αὐτῶν μεταβάλλονται τὰ ἐσωτερικὰ δάνεια εἰς ἐξωτερικὰ καὶ οὕτως αὐξάνει τὸ εἰς μεταλλικὸν νόμισμα πληρωτέον ποσὸν διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δημοσίου χρέους. Ἐκ τῶν ὑστέρων ὅμως ἀπεδείχθη ὅτι οἱ ἀποτελοῦντες τὴν Ἀντιπολίτευσιν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν ἦσαν ἐν τῇ ἀλη-

θεία, διότι, ὅταν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ ποσόν, εἰς ὃ ἀνήρχετο ἡ εἰς χρυσὸν ὑπηρεσία τοῦ δημοσίου χρέους κατὰ Μάϊον τοῦ 1886, καὶ τὸ ποσὸν εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήρχετο αὕτη κατὰ τὸ 1893, θέλομεν εὕρει ἐπὶ πλέον διαφορὰν 2,284,000 φράγκων. Κατὰ Μάϊον τοῦ 1886 ἀνήρχετο ἡ εἰς χρυσὸν ὑπηρεσία τοῦ δημοσίου χρέους εἰς 26 ἑκατομμύρια, κατὰ δὲ τὸ 1893 ἀνῆλθεν εἰς 28,280,000. Ἐκ τῶν οἰκονομικῶν συνδυασμῶν, ὅμως, προέκυψεν ἐλάφρυνσις τῆς ὑπηρεσίας τοῦ δημοσίου χρέους κατὰ 6,500,000, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ πινάκων ἐπισήμων, κατατεθέντων τότε εἰς τὴν Βουλήν. Ὁ ἀξιότιμος βουλευτὴς Τροιζηνίας, διευθύνων τότε τὸ Γενικὸν Λογιστήριον, εἶναι ὁ συντάξας τοὺς πίνακας τούτους. Ἐὰν ἦτο ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Βουλῆς τὴν στιγμὴν ταύτην, ἤθελον ἐπικαλεσθῆ τὴν μαρτυρίαν του. Ὑπ' οὐδενὸς ἄλλως τε ἠμφισβητήθη ἡ ἀκρίβεια τῶν πινάκων τούτων, καὶ ὅταν βραδύτερον ἀνῆλθον ἐπὶ τὴν ἀρχὴν οἱ τὴν Ἀντιπολίτευσιν ἀποτελοῦντες.

Ἡ ἐπὶ πλέον διαφορὰ τῆς εἰς χρυσὸν ὑπηρεσίας τοῦ δημοσίου χρέους προῆλθεν ἐκ τῆς τροπῆς τῶν ἐσωτερικῶν δανείων εἰς ἐξωτερικά; Βεβαίως ὄχι. Προῆλθεν ἐκ τῆς κατασκευῆς τῶν θωρηκτῶν καὶ ἐκ τοῦ δανείου τοῦ συνομολογηθέντος διὰ τὸν σιδηρόδρομον Μύλων-Καλαμῶν· τῶν θωρηκτῶν ἡ κατασκευή, ὡς πάντες ἴσως ἐνθυμεῖσθε, ἀνῆλθεν εἰς πραγματικὸν κεφάλαιον δρ. 26,000,000, ἤτοι εἰς ὀνομαστικὸν κεφάλαιον δρ. 38,575,677, ὅπερ ἐπάγεται τὸ ποσὸν φρ. 1,543,000 λόγῳ ἐτησίας τοῦ δανείου ὑπηρεσίας, ὁ δὲ σιδηρόδρομος Μύλων-Καλαμῶν προεκάλεσε τὸ δάνειον τῶν 24,000,000, τὸ ὁποῖον ἐπεβάρυνε τὴν ἐτησίαν ὑπηρεσίαν τοῦ δημοσίου χρέους εἰς χρυσὸν κατὰ 1,440,000. Ὥστε ἐκ τῶν δύο τούτων καὶ μόνον αἰτιῶν δύνασθε νὰ ἐξηγήσητε τὸν λόγον τῆς ἐπὶ πλέον διαφορᾶς τῆς εἰς χρυσὸν ἐτησίας ὑπηρεσίας τοῦ δημοσίου χρέους.

Κατὰ τὴν χρονικὴν περίοδον τῶν ἐτῶν 1887-1890 μεγίστη ἐδόθη ὤθησις εἰς τὰ δημόσια ἔργα καὶ ἰδίως εἰς τὴν αὔξησιν τῶν μέσων τῆς συγκοινωνίας. Πρὸς βελτίωσιν τῆς παρ' ἡμῖν κρατούσης νομισματικῆς ἀνωμαλίας, δὲν ἐθεωρήθη ἐπαρκὴς μόνη ἡ μέριμνα τῆς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ προμηθείας τοῦ ἀπαιτουμένου διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δημοσίου χρέους μεταλλικοῦ νομίσματος διὰ τῶν οἰκονομικῶν συνδυασμῶν. Ἐκρίθη καὶ εὐλόγως, ὡς ἐπιβαλλομένη ἡ ἐνίσχυσις τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς χώρας διὰ τῆς κατασκευῆς οὐ μόνον ἁμαξιτῶν ὁδῶν, ἀλλὰ καὶ σιδηροδρόμων καθ' ἅπασαν σχεδὸν τὴν χώραν. Πρὸ τοῦ 1882 δὲν εἴχομεν ἢ μόνον τὸν μικρὸν σιδηρόδρομον Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς. Λήγοντος τοῦ 1890, εἴχομεν τὸν σιδηρόδρομον Πειραιῶς-Ἀθηνῶν-Πελοποννήσου, ἐξικνούμενον ἀφ' ἑνὸς μὲν μέχρις Ὀλυμπίων, ἀφ' ἑτέρου δὲ μέχρι Ναυπλίου, εἴχομεν τοὺς σιδηροδρόμους Θεσσαλίας καὶ Ἀττικῆς, εἴχομεν δὲ ἐν ἐκτελέσει τὸν σιδηρόδρομον Μύλων-Καλαμῶν καὶ τὴν μεγάλην γραμμὴν Πειραιῶς-Λαρίσης-μεθορίων. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐξετελέσθησαν λιμενικὰ ἔργα μεγίστης σπουδαιότητος, διευκολύνοντα τὴν μεταφορὰν τῶν ἐγχωρίων προϊόντων καὶ συμβάλλοντα εἰς τὴν πρόοδον τοῦ ἐμπορίου. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐπετεύχθη ἡ ἀτέλεια τῆς σταφίδος ἐν Ἀμερικῇ καὶ ἡ κατὰ 3/4 ἐλάττωσις τοῦ ἐπιβαλλομένου ἐν Ἀγγλίᾳ ἐπὶ τῆς σταφίδος εἰσαγωγικοῦ τέλους. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐλήφθη νομοθετικὴ πρόνοια περὶ ἐκτελέσεως ὑδραυλικῶν ἔργων ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ περὶ τῆς κατὰ τὸ ἐφικτὸν προαγωγῆς τῆς ἐγχωρίου βιομηχανίας, ὅπως ἐπιτευχθῇ ἡ μείωσις τοῦ εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ἐξαγομένου μεταλλικοῦ νομίσματος.

Εἶπον ἄλλοτε, ἐπιμένω δὲ καὶ νῦν, ἰσχυριζόμενος ὅτι ἡ χρονικὴ περίοδος τῶν ἐτῶν 1887-1890 ἀποτελεῖ ἀξιοσημείωτον σταθμὸν τῆς οἰκονομικῆς ἡμῶν ἱστορίας, διότι ἡ ἀναλογία τῆς ὑπηρεσίας τοῦ δημοσίου ἡμῶν χρέους ἀπὸ 49 τοῖς %, εἰς ὅσα ἀνήρχετο κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1886, εἶχε κατέλθει τὸ 1889 εἰς μόνον 35%, διότι ἡ δημοσία ἡμῶν πίστις εἶχεν ἀνορθωθῆ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ δανείζηται τὸ Κράτος ἄνευ εἰδικῶν ἐγγυήσεων, καὶ διὰ μόνης τῆς ἠθικῆς ὑποχρεώσεως αὐτοῦ, ἐπὶ τόκῳ 5 καὶ 5½%, τῶν χρεωγράφων αὐτοῦ καταλεγομένων ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἀγοραῖς μεταξὺ τῶν προηγμένων οἰκονομικῶς ἐπικρατειῶν, καὶ διότι αἱ παραγωγικαὶ δυνάμεις τῆς χώρας οὐ μόνον δὲν εἶχον ὑποστῆ, ὡς ἰσχυρίζοντο οἱ ἀντιπολιτευόμενοι, ἐξάντλησιν καὶ κάματον, ἀλλὰ τοὐναντίον διετέλουν ἐν ἀναπτύξει καὶ προόδῳ.

Ἡ Κυβέρνησις, ὅμως, τῆς χρονικῆς ἐκείνης περιόδου εἶχε καταπολεμηθῆ ὑπὸ τῆς τότε Ἀντιπολιτεύσεως, ἧς ἡγεῖτο ὁ νῦν κ. πρωθυπουργός, διὰ μέσων μὴ συνήθων εἰς τὰ κοινοβουλευτικῶς διοικούμενα ἔθνη. Ἡ Ἀντιπολίτευσις εἶχεν ἀποχωρήσει σύσσωμος ἐν μιᾷ τῶν βουλευτικῶν συνόδων, ἤσκησε δὲ τὸ σύστημα τῆς κωλυσιεργίας κατὰ τὰς ἄλλας συνόδους ἐν εὐρυτάταις διαστάσεσιν. Ὁ ἀψίκορος καὶ φιλόκαινος χαρακτὴρ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τὸ ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἀναπτυχθὲν παρὰ τοῖς ἁπλουστέροις ἀντικυβερνητικὸν φρόνημα, ὅπερ πρὸ πάντων ἐνισχύετο ἐκ τῆς ἐπιβληθείσης αὐξήσεως τῶν φορολογικῶν βαρῶν, ἀνέτρεψε τὴν Κυβέρνησιν ἐκείνην, ἣν διεδέχθη ἡ προελθοῦσα ἐκ τῶν ἐκλογῶν τῆς 14ης Ὀκτωβρίου 1890, ἥτις παρέμεινεν ἐν τῇ διοικήσει τῆς χώρας μέχρι τοῦ Φεβρουαρίου 1892.

Ἡ Κυβέρνησις αὕτη, ἧς προΐστατο ὁ νῦν κ. πρωθυπουργός, ὑπέλαβεν ὅτι ὤφειλεν ἀντίθετον τῆς προκατόχου της νὰ ἀκολουθήσῃ σύστημα· ὑπέλαβεν ὅτι ἦτο προτιμότερον, ἀντὶ τῶν οἰκονομικῶν συνδυασμῶν, νὰ ζητήσῃ ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ἡμῶν ἀγορᾶς τὸν χρυσόν, ὅστις ἦτο ἀναγκαῖος διὰ τὴν πληρωμὴν τῶν τοκοχρεωλύτρων. Καὶ ὄντως κατὰ τὸ 1891 ἐπρομηθεύθη ἐκ τῆς ἀγορᾶς ἡμῶν χρυσὸν

20,000,000 περίπου καὶ διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δημοσίου χρέους καὶ διὰ δαπάνας τοῦ σιδηροδρόμου Λαρίσης. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὴν συνέδραμεν, ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς, ἡ ἐποχὴ ἐκείνη, διότι, ὡς πάντες ἐνθυμεῖσθε, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ σταφὶς ἐπωλήθη πᾶσα εἰς τιμὰς ὑψηλάς. Ἀλλ' ὅμως, ἡ ἐξαγωγὴ τόσου ποσοῦ χρυσοῦ παρήγαγε κενὸν ἐν τῇ ἐσωτερικῇ ἀγορᾷ, καὶ ὑπῆρξε, κατ' ἐμέ, ἡ πρώτη αἰτία τῆς νομισματικῆς ἀνωμαλίας, ἡ ὁποία ἐπεδεινώθη, ὅτε βραδύτερον εὑρέθημεν ἀπέναντι τῆς ἀζητησίας καὶ ὑποτιμήσεως τῶν κυριωτέρων ἡμῶν προϊόντων. Προσετέθη δὲ εἰς τὰς οἰκονομικὰς δυσχερείας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ἡ ἀναφυεῖσα δυσπιστία ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἀγοραῖς πρὸς τὴν πίστιν τῶν δευτερευόντων κρατῶν. Ἀρχομένου τοῦ 1892, ἡ Κυβέρνησις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ᾐσθάνθη τὸν κίνδυνον, τὸν ὁποῖον διέτρεχε, καὶ προῆλθεν εἴς τινας φορολογικὰς ἐπιβαρύνσεις. Λίαν βραδέως ἐσυλλογίσθη νὰ λάβῃ μέτρα, ὅπως ἀντιμετωπίσῃ τὰς περιστάσεις τὰς δυσχερεῖς αἱ ὁποῖαι εἶχον τότε παρουσιασθῆ. Ἀπέτυχε δὲ εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν μέτρων, ἐξ ἀπρονοησίας δὲ ὡδήγησε τὴν χώραν εἰς τὰς ἐπελθούσας κατόπιν περιπετείας.

Ὅστις καλῶς ἐνθυμηθῇ καὶ ἐκτιμήσῃ τὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δὲν δύναται ἢ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι, ἐὰν ἡ Κυβέρνησις ἐκείνη δὲν ἀπεχώρει ἢ δὲν ἀπεμακρύνετο ὅπως δήποτε τῶν κοινῶν κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1892, ἤθελεν εὑρεθῆ εἰς τὴν ἀναπόφευκτον ἀνάγκην νὰ κηρύξῃ τὴν πτώχευσιν, διότι, ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδείχθη, ἄνευ συνομολογήσεως δανείου ἢ ἄνευ τινὸς ἄλλου οἰκονομικοῦ συνδυασμοῦ, ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν πληρωμὴν τῶν χρεωλύτρων τοῦ 1892. Κατ' ἐμέ, δύναται νὰ ὑπολῃφθῇ ὡς ὑπηρεσία πολύτιμος, προσενεχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Στέμματος εἰς τὸν ἀξιότιμον Πρόεδρον τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, τὸ γεγονός, ὅτι τὴν ἀνάγκην τῆς κηρύξως τῆς χρεωκοπίας μετέθηκεν ἀπὸ τούτου εἰς τοὺς διαδόχους του. Πᾶς ὅστις παρηκολούθησεν ἐπισταμένως τὴν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οἰκονομικὴν ἡμῶν κατάστασιν, δὲν δύναται ἢ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ὡς ἐκ τῆς δυσχερεστάτης οἰκονομικῆς καταστάσεως, τὴν ὁποίαν ἐκληροδότησεν ἡ πρὸ τοῦ 1882 ἐποχή, ὡς ἐκ τῶν ἐλλειμμάτων, τὰ ὁποῖα εἶχε καταλείπει ἡ χρονικὴ περίοδος τῶν ἐτῶν 1882-1884, ἰδίως δὲ ὡς ἐκ τῶν μεγάλων ἐλλειμμάτων, τὰ ὁποῖα εἶχον καταλείπει αἱ χρήσεις τῶν ἐτῶν 1885-1886, καὶ τέλος ὡς ἐκ τῶν ἐλλειμμάτων, τὰ ὁποῖα κατέλιπον αἱ χρήσεις τῶν ἐτῶν 1890 καὶ 1891, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐξαγωγὴν μεγίστης ποσότητος χρυσοῦ κατὰ τὸ 1891, ἥτις, γενομένη ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, κατέστησε τὴν νομισματικὴν ἀνωμαλίαν τῆς ἡμετέρας ἀγορᾶς δυσθεράπευτον, δὲν δύναται, λέγω, ἢ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἡ κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1892 Κυβέρνησις ὑπὸ τὸν καὶ νῦν πρωθυπουργὸν ἔβαινε πλησίστιος πρὸς τὴν πτώχευσιν, ἐσώθη, ὅμως, ὡς ἐκ τῆς ἀποφάσεως, ἣν ἔλαβε τὸ Στέμμα, λήγοντος τοῦ μηνὸς Φεβρουαρίου, καὶ ἣν πληρέστατα ἐδικαιολόγει ἡ ἐλπὶς τῆς ἀποφυγῆς τῆς πτωχεύσεως.

Ὁ κλῆρος τῆς κηρύξεως τῆς πτωχεύσεως ἔπεσε μοιραίως ἐπὶ τοὺς διαδόχους τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ, οἵτινες προῆλθον ἐκ τῶν ἐκλογῶν τῆς 3 Μαΐου 1892. Οὗτοι ὑπέλαβον ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἐκ βάθρων κλονισθεῖσαν ὡς ἐκ τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τῶν προκατόχων των δημοσίαν πίστιν, ὤφειλον νὰ ἐμμείνωσιν εἰς τὸ σύστημα, ὅπερ κατὰ τὸ παρελθὸν εἶχον ἐφαρμόσει, ὅπως ἀποφύγωσι τὴν πτώχευσιν· ὑπέλαβον ὅτι ἦτο εἰσέτι δυνατὸν δι' αὐξήσεως τῶν φορολογικῶν ἐπιβαρύσεων νὰ ἐπιτύχωσι τὸ σταθερὸν ἰσοζύγιον τοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ ν' ἀνορθώσωσι τὴν πίστιν τοῦ Κράτους· ὑπέλαβον ὅτι ἠδύναντο, οὕτω διασκευάζοντες τὸν προϋπολογισμόν, νὰ ἐπιτύχωσι τὴν συνδρομὴν τῶν κεφαλαίων, χρησιμοποιουμένης τῆς δημοσίας ἡμῶν πίστεως. Ὡς ἐκ τούτου, κατὰ τὸ 1892 ἐψηφίσθη ἡ ἐπιβολὴ τῶν ἐκπαιδευτικῶν τελῶν, ἡ αὔξησις τῶν τελῶν τοῦ χαρτοσήμου, ἡ συγχώνευσις τοῦ ταμείου τῆς ὁδοποιΐας κ.λπ. Πάντων τούτων τῶν μέτρων εἷς καὶ μόνος ἦτο ὁ σκοπός, νὰ αὐξήσωσιν ἐπὶ τοσοῦτον τὰ ἔσοδα τοῦ Κράτους, ὥστε νὰ ἐμπνευσθῇ ἡ προσήκουσα ἐμπιστοσύνη εἰς τὰ κεφάλαια καὶ διὰ τῆς συνομολογήσεως ἑνὸς ἐξωτερικοῦ δανείου νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀνορθώσεως.

Ἀλλά, καὶ μεθ' ὅλας ταύτας τὰς θυσίας, ἀπέβη ἀδύνατος ἡ συνομολόγησις τοῦ δανείου, ἕνεκα λόγων καὶ ἀντιδράσεων γνωστῶν, ἡ Κυβέρνησις δ' ἐκείνη ἀπεχώρησε τῆς Ἀρχῆς, ἡ πτώχευσις εἶχε καταστῆ ἤδη ἀναπόφευκτος. Τὸ μέτρον, εἰς ὃ κατέφυγεν ἡ διάδοχος Κυβέρνησις, ἤτοι τὸ δάνειον τῆς κεφαλαιώσεως, σκοπὸν μόνον εἶχε τὴν προσωρινὴν ἀναβολήν. Οὕτω κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1893 ἡ πτώχευσις ἔλαβεν ἐπίσημον χαρακτῆρα.

Ὑπῆρξαν πολλοὶ καὶ ἐν τῇ αἰθούσῃ ταύτῃ οἱ κατακρίναντες τὸν τέως ἐκ Μεσολογγίου βουλευτήν, ὅτι δὲν ἦτο εἰς αὐτὸν ἐπιτετραμμένον νὰ κηρύξῃ τὴν πτώχευσιν καὶ νὰ διαπραγματευθῇ τὰ τοῦ συμβιβασμοῦ. Ἐγὼ νομίζω ὅτι οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες δὲν ἀνήκουσιν εἰς ἑαυτοὺς καὶ ὅτι, εὐθὺς ὡς ἡ πλειοψηφία τοῦ Κοινοβουλίου καλέσῃ αὐτοὺς ἐπὶ τὴν Ἀρχήν, δὲν δύνανται νὰ ἀρνηθῶσιν. Ὅτε ἀνέλαβεν ἐκ νέου τὴν Ἀρχήν, ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ τῆς ἐπαρκείας δὲν εἶχε πλέον λόγον ὑπάρξεως· ἠναγκάσθη νὰ πολιτευθῇ ὡς αἱ νέαι οἰκονομικαὶ περιστάσεις καὶ συνθῆκαι ἐπέβαλλον. Ἐν τῇ ἐποχῇ δὲ ταύτῃ νέα περιπέτεια ἐθνικὴ ἐπῆλθεν, ἡ ἀζητησία καὶ ὑποτίμησις τῶν κυριωτέρων προϊόντων μας, τῆς σταφίδος καὶ τῶν οἴνων, διότι ἐκλείσθη πρὸς ἀμφότερα ἡ σπουδαιοτέρα ἀγορὰ καταναλώσεως, ἡ τῆς Γαλλίας. Ἐντεῦθεν δ' ἐπεδεινώθη ἡ νομισματικὴ ἀνωμαλία τῆς ἀγορᾶς ἡμῶν.

Ὅπως δήποτε τὸ ὑπὸ τὸν κ. Τρικούπην πολιτικὸν κόμμα διετήρησε μὲν τὴν Ἀρχὴν ἐπὶ 14 μῆνας περίπου ἐκ καθήκοντος ἐπιβαλλομένου, ἀλλὰ κατέστη ἀντιδημοτικὸν οὐ μόνον ὡς ἐκ τῶν μεγάλων φορολογικῶν ἐπιβαρύνσεων, εἰς τὴν ἐπιψήφισιν τῶν ὁποίων εἶχε τὴν πρωτοβουλίαν καθ' ὅλην τὴν παρελθοῦσαν δωδεκατίαν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι, κρατοῦντος τούτου τὴν Ἀρχήν, ἐκηρύχθη εἰς πτώχευσιν τὸ Κράτος, καὶ ἀτομικὰ συμφέροντα πολλῶν Ἑλλήνων ὑπέστησαν βλάβην, καὶ ἡ πίστις τῶν ἐμπορευομένων καὶ ὅπως δήποτε μετὰ τῆς ἀλλοδαπῆς συναλλασσομένων συμπολιτῶν μας ἐκλονίσθη. Ἐνθυμεῖσθε εἰς μίαν τῶν συνεδριάσεων τῆς παρούσης συνόδου, ὅτε ὁ ἀξιότιμος ἐκ Κραναίας συνάδελφος, ὁ κ. Βαλσαμάκης, ὑπεστήριζε τὴν ἀκυρότητα τῆς ἐκλογῆς τοῦ συναδέλφου του κ. Ρωμάνου, τί ἐντεῦθεν ἔλεγε; Κατ' αὐτόν, τὸ πολιτικὸν κόμμα, τὸ διατελοῦν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ τέως ἐκ Μεσολογγίου βουλευτοῦ, εἶχε καταστῆ ἐν Κεφαλληνίᾳ ἀντιδημοτικόν, ἰδίως διότι πλεῖστοι ἐκ τῶν συμπολιτῶν του εἶχον ζημιωθῆ ἐκ τῆς πτωχεύσεως.

Προσέθηκε, λοιπόν, εἰς τὸ κόμμα τοῦτο ὁ νόμος τῆς 10 Δεκεμβρίου 1893 καὶ ἕτερον λόγον ἀντιδημοτικότητος· ἡ κατ' αὐτοῦ ἀντίδρασις, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς ἐκ τῆς ἀζητησίας τῆς σταφίδος προκυψάσας ἀπαιτήσεις τῶν σταφιδοκτημόνων καὶ πρὸς τὸν ἐγερθέντα ἀτόπως θόρυβον κατὰ τοῦ νομοσχεδίου περὶ καταργήσεως τῶν διαπυλίων, προὐκάλεσε τὴν παραίτησιν τῆς Κυβερνήσεως καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἧτταν τοῦ κόμματος τούτου ἐν ταῖς ἐκλογαῖς τῆς 16 Ἀπριλίου. Εἰς τὴν ἧτταν τῆς 16 Ἀπριλίου συνετέλεσαν καὶ αἱ ἐπαγγελίαι τοῦ κόμματος τὸ ὁποῖον νῦν ἐπικρατεῖ. Βεβαίως, ἡ ἐπαγγελία ἡ ἀφορῶσα εἰς τὴν κατάργησιν τῆς στρατιωτικῆς ἀστυνομίας καὶ τῶν ἐκπαιδευτικῶν τελῶν καὶ ἡ σιωπηρὰ ἐπαγγελία πρὸ καταργήσεως τῆς μονιμότητος τῶν ὑπαλλήλων, πάντα ταῦτα, καὶ ἰδίως αἱ ἐκλογικαὶ περιοδεῖαι τοῦ μέλλοντος πρωθυπουργοῦ τῆς Ἑλλάδος, βεβαίως ἔσχον τὸ ἀποτέλεσμα νὰ καταστήσωσι τὸ κόμμα, τὸ ἡττηθὲν κατὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς 16 Ἀπριλίου, λίαν ἀντιδημοτικόν, ταῦτα δὲ καὶ οὐχὶ ἡ ἐμβριθὴς καὶ λελογισμένη τῶν πραγμάτων ἐκτίμησις ἐδημιούργησαν τὴν ἐκλογικὴν ἐτυμηγορίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλεται ἡ ἐπικράτησις τοῦ κόμματος, τὸ ὁποῖον σήμερον εἶναι ἐν τῇ ἐξουσίᾳ.

Ἔλεγον, ἀρχόμενος τοῦ λόγου, ὅτι ἡ μικρὰ αὕτη ἐπὶ τὸ παρελθὸν ἀναδρομὴ εἶχεν ὡς σκοπὸν νὰ μὲ πείσῃ ἐὰν ὄντως ὤφειλον, ἀποχωρῶν τοῦ πολιτικοῦ βίου, νὰ λάβω τὴν εἰς τινα Μονὴν ἄγουσαν. Ἐπείσθην, ὅμως, ὅτι εἰς ἄλλον εἶναι ἐνδεδειγμένη ἡ ὁδὸς αὕτη· διότι λαμβάνω ὑπ' ὄψιν μου τοὺς ἀπολογισμοὺς πάντων τῶν παρελθόντων ἐτῶν, καὶ εἰς τοὺς ἀπολογισμοὺς τούτους ἀναγινώσκω τοὺς ἑπομένους ἀριθμούς. Εἰς τὰς χρήσεις τῶν ἐτῶν 1882-1884, 1887-1889 καὶ 1892 ἅπαντα τὰ ἐλλείμματα, τακτικὰ καὶ ἔκτακτα, ἀνῆλθον εἰς 97,058,343. Εἰς τὰς χρήσεις δὲ τῶν ἐτῶν 1885, 1886, 1890 καὶ 1891 τὰ τακτικά τε καὶ ἔκτακτα ἐλλείμματα ἀνῆλθον εἰς 206,625,268. Ἐκ τῶν ἐλλειμμάτων, ἅτινα κατέλιπον αἱ 7 χρήσεις, ἤθελε προκύψει βάρος εἰς τὴν ἐνιαυσίαν ὑπηρεσίαν τοῦ δημοσίου χρέους 7 ἑκατομμυρίων, λογιζομένου τοῦ τόκου πρὸς 6% καὶ τοῦ χρεωλύτρου πρὸς 1%. Τὰ ἐλλείμματα, ὅμως, τῶν 4 χρήσεων, ἃς διεχειρίσθη ὁ νῦν κ. πρωθυπουργός, ἐπήγαγον βάρος εἰς τὴν ἐτησίαν ὑπηρεσίαν τοῦ δημοσίου χρέους ἐκ 15,000,000. Ἐὰν ἀφαιρέσητε τὰ 15,000,000 ταῦτα, τὰ ὁποῖα ἀνάγονται εἰς τὴν διαχείρισιν τοῦ ἀξιοτίμου Προέδρου τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, νομίζετε ὅτι ἦτο τότε ἀναπόφευκτος ἡ πτώχευσις; Ἄνευ τῶν ἐλλειμμάτων τούτων, τὰ ὁποῖα ἀνῆλθον εἰς 207,000,000, ἦτο δυνατὸν ἡ πολιτικὴ τῆς ἐπαρκείας νὰ εὐδοκιμήσῃ, καὶ νὰ μὴ ἀναγκάσῃ τὴν Κυβέρνησιν τῆς χώρας ἡμῶν νὰ κηρύξῃ τὴν πτώχευσιν τοῦ Κράτους.

Ἐκ τῆς βραχείας, ἄρα, ταύτης μελέτης συνήγαγον τὸ συμπέρασμα ὅτι οὐδὲν δικαιοῦμαι νὰ αἰσθάνωμαι βάρος ἐν τῇ συνειδήσει μου ἐπὶ τῇ κατὰ τὸ παρελθὸν πολιτικῇ μου πορείᾳ· διότι τὸ σύστημα, ὑπὲρ τοῦ ὁποίου συνηγόρουν, ἦτο σύστημα τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὰ συμφέροντα τῆς χώρας καὶ νὰ ἀποσοβήσῃ τὴν πτώχευσιν· ἦτο, ὅμως, σύστημα, εἰς οὗτινος τὴν ἐφαρμογὴν δὲν ἔπρεπε νὰ παρεμβληθῶσιν ἐμπόδια, καὶ ὅπερ ἔδει νὰ λειτουργήσῃ ἀπροσκόπτως ἐπὶ μακρὸν χρόνον, μέχρις οὗ ἑδραιωθῇ ἀσφαλῶς ἡ δημοσία ἡμῶν πίστις καὶ ἀνορθωθῇ ἡ οἰκονομία ἐν γένει τῆς χώρας.

Ἐάν, ὅμως, τὸ σύστημα τοῦτο ἀπέτυχεν ἕνεκα παρεμπεσασῶν ἀνακοπῶν καὶ διαχειρίσεων, αἱ ὁποῖαι δὲν ὀφείλονται εἰς τὸ πολιτικὸν κόμμα, εἰς τὸ ὁποῖον καὶ ἐγὼ ἀνῆκον, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει προβάλλεται τὸ ἐρώτημα τὶς ὑποχρεοῦται νὰ λάβῃ τὴν εἴς τινα Μονὴν ἄγουσαν, ὅπως συντάξῃ τὸ τροπάριον, ὅπερ ἡ Κασσιανὴ συνέταξε διὰ τὴν ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσοῦσαν;

Ὅτε ὁ τέως ἐκ Μεσολογγίου βουλευτὴς εἰσήγαγεν εἰς τὴν Βουλὴν τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1895, ἢ μᾶλλον καὶ πρὸ τούτου, ὅτε συνεζήτει πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν ὁμολογιούχων τὰ πρὸς συνομολόγησιν τοῦ συμβιβασμοῦ, ἰσχυρίσθη ὅτι ἡ πτώχευσις ἐπεβλήθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ἕνεκα τῆς ἐπελθούσης νομισματικῆς ἀνωμαλίας, ἤτοι ἕνεκα τῆς μεγίστης ὑπερτιμήσεως τοῦ χρυσοῦ, ἤτοι τῆς μεγίστης ὑποτιμήσεως τοῦ τραπεζικοῦ γραμματίου. Ἀλλ' ὁ ἀξιότιμος Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ὁμιλῶν ἐν τῇ συζητήσει περὶ τῶν ἀφορώντων εἰς τὰς διαπραγματεύσεις τοῦ συμβιβασμοῦ, ἰσχυρίσθη ὅτι καὶ ἄνευ τῶν γενομένων πληρωμῶν λόγῳ τῆς νομισματικῆς διαφορᾶς ἡ πτώχευσις ἦτο ἀναπόφευκτος.

Πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης του ἀνεκοίνωσεν εἰς τὴν Βουλὴν μελέτην, ἐπὶ ἀριθμῶν δῆθεν στηριζομένην, καὶ προσεπάθησε ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἄνευ τῆς νομισματικῆς διαφορᾶς τὰ ἐλλείμματα τῶν ἐτῶν ἐκείνων ἦσαν τοσαῦτα, ὥστε ἐπεβάλλετο ἡ πτώχευσις. Ἐγώ, ὅμως, ἀγορεύσας κατόπιν τοῦ ἀξιοτίμου Προέδρου τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἀπέδειξα ὅτι διετέλει ἐν πλάνῃ, προβάλλων τοιοῦτον ἰσχυρισμόν· διότι, ἐὰν ἀφαιρέσητε ἀπὸ τὰς διαχειρίσεις τῆς χρονικῆς περιόδου τῶν ἐτῶν 1887-1889 καὶ τῶν τελευταίων ἀκόμη ἐτῶν τὰς γενομένας πληρωμὰς λόγῳ νομισματικῆς διαφορᾶς ἢ ἐπισυναλλαγῆς, θέλετε καταλήξει ἀλανθάστως εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐν τῷ κυκλοφοροῦντι νομίμως πιστωτικῷ νομίσματι, ἤτοι ἐν τραπεζικοῖς γραμματίοις, ὑπάρχει πλῆρες καὶ ἄρτιον τὸ ἰσοζύγιον μεταξὺ εἰσπράξεων καὶ δαπανῶν. Τοῦτο ἀπεδείχθη βραδύτερον ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν χρήσεων 1893 και 1894, πρὸ πάντων δὲ καὶ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς χρήσεως 1894· διότι οἱ ψηφισθέντες κατὰ τὸ 1892 φόροι ἐλειτούργησαν μὲν κατὰ τὸ 1893 καὶ ἀπήνεγκον τὰ ὑπολογισθέντα ταμιακὰ ἀποτελέσματα, ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἐνδεικνύονται ἐν τῷ συνόλῳ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς χρήσεως 1893, καθ' ὅσον αἱ εἰσπράξεις τῆς χρήσεως ταύτης ὑπέστησαν ἐπαισθητὴν μείωσιν, ἰδίᾳ κατὰ τὸ δεύτερον ἑξάμηνον, ὡς ἐκ τῆς ἐπισημοποιηθείσης ἀνεπαρκείας τοῦ Κράτους καὶ τῆς ἐπελθούσης ὑποτιμήσεως καὶ ἀζητησίας εἰς τὴν σταφίδα καὶ εἰς τοὺς οἴνους. Ἡ σπουδαία τῶν εἰσπράξεων τῆς χρήσεως 1893 μείωσις ἐπῆλθεν εἰς τὰ εἰσαγωγικὰ τέλη καὶ εἰς τοὺς φόρους τῶν ἐξαγομένων προϊόντων τῆς Ἑπτανήσου. Ἡ χρῆσις τοῦ 1893 παρουσιάζει περίσσευμα ἐκ δραχ. 4,906,813. Ἐὰν ἐκ τούτων ἀφαιρέσωμεν τὰ εἰσπραχθέντα ἐκ νομισματοποιΐας καὶ ἐκ τῆς εἰς χρυσὸν εἰσπράξεως τοῦ ἐγγείου φόρου τῆς σταφίδος, ἀπομένει πάντοτε καθαρὸν περίσσευμα περὶ τὰ 2,000,000.

Αἱ οἰκονομικαὶ συνθῆκαι, ὑφ' ἃς διετέλεσαν τό τε Κράτος καὶ ἡ χώρα ἡμῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς χρήσεως τοῦ 1894, δὲν ἐβελτιώθησαν βεβαίως ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ δύναταί τις νὰ ἔχῃ ὡς ὑπογραμμὸν τοῦ μέλλοντος τὰς δημοσίας εἰσπράξεις τῆς χρήσεως ταύτης. Ἐὰν αἱ περιστάσεις ἦσαν μᾶλλον εὐνοϊκαί, ἤτοι ἐὰν συνετελεῖτο ὁ συμβιβασμὸς καὶ ἠνωρθοῦτο ἡ πίστις τοῦ τε Κράτους καὶ τῶν ἰδιωτῶν, καὶ ἐὰν τὰ προϊόντα, δι' ὧν εἰσάγεται μεταλλικὸν εἰς τὴν χώραν, ἦσαν μᾶλλον τετιμημένα καὶ ἐζητημένα, βεβαίως τἀποτελέσματα τῆς χρήσεως τοῦ 1894 ἤθελον εἶσθαι ἀσυγκρίτως κρείσσονα. Οὐχ ἧττον ἂς λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ ὑφεστώς.

Ἡ χρῆσις τοῦ 1894 μέχρι τέλους Ἀπριλίου 1895 παρουσιάζει τὰ ἑξῆς ἀποτελέσματα. Ἔχομεν εἰσπεπραγμένα ἔσοδα 96,650,413. Ἂν ἐκ τούτων ἀφαιρέσωμεν 4,182,476, ἤτοι τὰ εἰσπραχθέντα ἐκ τῆς δημευθείσης ἐγγυήσεως τῆς ἀγγλικῆς ἑταιρίας, τῆς ἀναλαβούσης τὴν κατασκευὴν τοῦ σιδηροδρόμου Λαρίσης, καὶ ἐκ τῆς ὑπὲρ τοῦ Δημοσίου ἐκπτώσεως τῶν ἐκ 10% κρατήσεων, ἀπομένουσιν εἰσπράξεις 92,467,937. Ἂν ἐκ τούτων ἀφαιρέσωμεν καὶ τὰ εἰσπραχθέντα ἐκ τῆς νομισματοποιΐας, ἤτοι ἐκ τῶν νικελίων, 406,000 –διότι δὲν εἶναι σταθερὸν ἔσοδον– ἔχομεν εἰσπράξεις 92,061,937. Εἰς τὰς εἰσπράξεις ταύτας ὀφείλομεν νὰ προσθέσωμεν καὶ τὰ εἰσπραχθησόμενα μέχρι τῆς λήξεως τῆς χρήσεως. Ταῦτα δὲ δυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν, ἐξετάζοντες ἢ ἀνατρέχοντες εἰς τὰς καταστάσεις τῶν εἰσπράξεων κατὰ τοὺς μῆνας Μάϊον μέχρις Ὀκτωβρίου 1894, ἀπὸ ἔσοδα τῆς χρήσεως τοῦ 1893. Κατὰ τὰς καταστάσεις ταύτας, θέλομεν προσθέσει ἔσοδα 5,841,848, ἤτοι τὸ ὅλον τῶν εἰσπράξεων τῆς χρήσεως τοῦ 1894 θέλει ἀνέλθει εἰς 97,903,785. Κατὰ τὰς αὐτὰς ἐπισήμους καταστάσεις, ἔχομεν πληρωμὰς ἢ πληρωθέντα ἔξοδα μέχρι τέλους Ἀπριλίου 78, 935, 580. Εἰς ταύτας πρέπει νὰ προσθέσωμεν καὶ τὰς γενομένας πληρωμὰς κατὰ τοὺς αὐτοὺς μέχρι τῆς κλείσεως τῆς χρήσεως μῆνας, ἤτοι Μάϊον μέχρι τέλους Ὀκτωβρίου. Πρὸς ὑπολογισμὸν τούτων ὀφείλομεν νὰ λάβωμεν ὡς βάσιν τὰς γενομένας κατὰ τοὺς ἀντιστοίχους μῆνας τοῦ 1894 πληρωμὰς τῆς χρήσεως τοῦ 1893. Ἔχομεν, λοιπόν, κατὰ τὸ χρονικὸν αὐτὸ διάστημα πληρωμὰς 16,303,582· ἐκ τούτων δέον ν' ἀφαιρεθῶσι τὰ πληρωθέντα διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δημοσίου χρέους, διότι, ὡς γνωστόν, ὅ,τι ὠφείλετο διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δημοσίου χρέους ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ 1894 ἐπληρώθη ἤδη. Ἀφαιρουμένου, λοιπόν, τοῦ διὰ τόκους τοῦ 1893 πληρωθέντος ποσοῦ ἐξ 8,137,724, ἀπομένουσι πληρωμαὶ δι' ἔξοδα τῆς χρήσεως τοῦ 1894 δρ. 87,101,438. Ἵνα, ὅμως, διατελῶ ἐν πληρεστάτῃ ἀκριβείᾳ, νομίζω ἀναγκαῖον νὰ προσθέσω ἀκόμη καὶ ποσὸν ἐξ 1,039,887, τὸ ὁποῖον ἀπομένει ἀδιάθετος πίστωσις ἐκ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ δημοσίου χρέους τοῦ 1894, καὶ τοῦτο ὡς ἐκ περισσοῦ, ἵνα μὴ ἰσχυρισθῇ τις ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχωσιν ἀκόμη ἐκκρεμεῖς τινες πληρωμαί. Οὕτω τὰ ἔξοδα τοῦ 1894 θέλουσιν ἀναβιβασθῆ εἰς δραχ. 88,141,325· ἔχομεν ἑπομένως περίσσευμα 9,762,460. Ἐὰν τὸ περίσσευμα τοῦτο προσθέσητε εἰς τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον πληρώνομεν διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δημοσίου χρέους, ἤτοι 22 ἑκατομμύρια καί τι πλέον, βεβαίως ἐν τραπεζογραμματίοις, δύνασθε νὰ ἔχητε τὸ ποσόν τὸ ὁποῖον εἶναι ἀναγκαῖον διὰ τὴν εἰς ἀκέραιον πληρωμὴν τῶν τοκοχρεωλύτρων. Ἄρα, ἡ ἀνεπάρκεια καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα αὐτὴν πτώχευσις κυρίως ὀφείλεται εἰς τὴν νομισματικὴν ἀνωμαλίαν, κυρίως ὀφείλεται εἰς τὴν ὑπερτίμησιν τοῦ χρυσοῦ, εἴτε, ὅπερ τὸ αὐτό, εἰς τὴν ὑποτίμησιν τοῦ τραπεζογραμματίου.

Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἀφορῶσιν εἰς τὸ παρελθόν. Νῦν ὀφείλομεν ὄντως ν' ἀσχοληθῶμεν εἰς τὰ τοῦ

παρόντος, καὶ τὴν λεπτομερεστέραν ἔρευναν καὶ ἐξέτασιν τοῦ παρελθόντος ν' ἀφήσωμεν ἐν προσεχεῖ τινι εὐθέτῳ χρόνῳ. Ὀφείλω δὲ νὰ ὁμολογήσω ὅτι ἡ βραχεῖα καὶ ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς μελέτη, ἣν μετέδωκα ὑμῖν, δὲν εἶναι βεβαίως ἐπαρκὴς πρὸς πλήρη διαφώτισιν τῶν ἐπιθυμούντων νὰ κρίνωσι περὶ τοῦ παρελθόντος, εἶναι, ὅμως, ἐπαρκὴς πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἀναμφισβητήτου γεγονότος ὅτι, ἄν τις ὑπέχῃ εὐθύνην ἐπὶ τῇ σημερινῇ καταστάσει τῶν οἰκονομικῶν ἡμῶν, οὗτος βεβαίως εἶναι ὁ νῦν κ. πρωθυπουργός, ὅστις δὲν δικαιοῦται νὰ ἐπιρρίπτῃ τὴν περὶ τῶν ὅλων εὐθύνην εἰς τὸν τέως βουλευτὴν ἐκ Μεσολογγίου καὶ τοὺς πολιτικοὺς αὐτοῦ φίλους.

Ὡς γινώσκετε, ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1895 ὑφίσταται νῦν τὴν δευτέραν κοινοβουλευτικὴν βάσανον. Τὴν πρώτην ὑπέστη κατὰ τὴν τελευταίαν σύνοδον τῆς διαλυθείσης Βουλῆς, πρωθυπουργοῦντος τοῦ κυρίου Χαρ. Τρικούπη. Ἐπιβάλλεται δὲ ἡμῖν νὰ ἐξετάσωμεν τίνας ἐν τῇ προηγουμένῃ βουλευτικῇ συνόδῳ εἶχε γνώμας καὶ ἰδέας τὸ τότε μὲν ἐν τῇ Ἀντιπολιτεύσει, νῦν δὲ ἐν τῇ Ἀρχῇ πολιτικὸν κόμμα.

Πρῶτον ἔχομεν τὴν ἀγόρευσιν τοῦ νῦν κ. ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν ἐν τῇ γενικῇ συζητήσει τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1895. Ἂς μὴ ἀνησυχῇ, διότι δὲν ἐπιμένω νὰ προκαλέσω παρ' αὐτοῦ ἀπάντησιν. Ὁ ἐξ Ἀττικῆς ἀξιότιμος βουλευτὴς καὶ φίλος μου κ. Σκουζές, κατακρίνων τὸν προϋπολογισμὸν τὸν εἰσαχθέντα ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως τοῦ κ. Τρικούπη, ἔλεγεν ὅτι εἶναι ὁ προϋπολογισμὸς οὗτος ἀνεπαρκής, ὅτι δὲν ἐγένοντο αἱ προσήκουσαι οἰκονομίαι ἐν εὐρυτάτῳ ὁρίῳ, καὶ ὅτι πᾶσα αὐτὴ ἡ κατάστασις ὀφείλεται ποῦ; Εἰς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ πρωθυπουργοῦ. Μετέβαλεν ἔκτοτε πεποιθήσεις ὡς πρὸς τὴν ἀνεπάρκειαν τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1895, ἀφοῦ οὗτος οὐδεμίαν ἔχει διαφορὰν πρὸς τὸν ὑποβληθέντα ὑπὸ τοῦ κ. Τρικούπη; Δὲν ὑφίσταται νῦν ἐν ἀσυγκρίτως μείζοσι διαστάσεσιν ἡ παντοδυναμία ἡ πρωθυπουργική;

Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἔχομεν ἔκθεσιν τῆς μειοψηφίας τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἥτις ἐξεπροσώπει τὰ φρονήματα τοῦ ἐν τῇ διαλυθείσῃ Βουλῇ τμήματος τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, οὗτινος ἡγεῖτο ὁ ἀξιότιμος Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου. Ὡς γνωστόν, τὴν μειοψηφίαν ἐκείνην ἀπετέλουν δύο ἐκ τῶν φίλων του, καὶ τότε καὶ νῦν βουλευταί, οἱ κ.κ. Δάλλας καὶ Ι. Ἀντωνόπουλος...

ΜΑΛΕΑΣ. Κύριε Πρόεδρε, νομίζω πρέπον νὰ γίνῃ διακοπὴ μιᾶς ὥρας, ὅπως γευθῶμεν.

ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ. Δὲν θέλω νὰ γένωμαι ἐγὼ παραίτιος· ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν κανονίζοντα τὰ τῆς ἡμερησίας διατάξεως.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Ἀφοῦ δέχεται καὶ ὁ ἀγορεύων, διακόπτεται ἡ συνεδρίασις ἐπὶ μίαν ὥραν.

(Γίνεται διακοπὴ ὥρα 8 καὶ 40′ μ.μ. Ἐπαναλαμβάνεται δὲ ἡ συνεδρίασις ὥρα 10 καὶ 15′ μετὰ μεσημβρίαν, προεδρεύοντος τοῦ ἀντιπροέδρου κ. Ν. Καλλιφρονᾶ).

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Ἐπαναλαμβάνεται ἡ συνεδρίασις. Ὁ κ. Σιμόπουλος ἔχει τὸν λόγον.

ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ. Ὅπως κρίνει ἡ Βουλὴ καὶ τὸ ἑλληνικὸν κοινὸν περὶ τῶν πολιτικῶν ἰδεῶν καὶ πεποιθήσεων, τὰς ὁποίας εἶχε τὸ διὰ τὸν ἐκλογῶν τῆς 16 Ἀπριλίου ἐπικρατῆσαν πολιτικὸν κόμμα, εἶναι ἀνάγκη νὰ γινώσκῃ ὁποίας γνώμας μετέδιδεν εἰς τὴν Βουλὴν τὸ τμῆμα τῆς Ἀντιπολιτεύσεως οὗτινος ἡγεῖτο ὁ νῦν Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἐπὶ τοῦ διὰ τὸ 1895 προϋπολογισμοῦ, ὅταν οὗτος ὑπεβλήθη ὑπὸ τοῦ κ. Τρικούπη, ὡς ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν, κατὰ τὰς ἀρχὰς Νοεμβρίου τοῦ 1894. Γινώσκετε δὲ πάντες ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς ὡς πρὸς μὲν τὰ ἔσοδα εἶναι πιστοτάτη ἀντιγραφή, ὡς πρὸς δὲ τὰ ἔξοδα ἐπουσιώδεις παρουσιάζει μεταβολάς, καθ' ὅσον αἱ διατυμπανισθεῖσαι κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν αὐτοῦ οἰκονομίαι εἰσὶν εἰκονικαί, ἐνῶ τοὐναντίον αἱ γενόμεναι προσθῆκαι, ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὴν ὁδοποιΐαν, εἰσὶ πραγματικαί, ὡς θέλω ἀποδείξει, ὅταν ἐξετάσω τὸν προϋπολογισμὸν τῶν ἐξόδων. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ μὲν προκάτοχος Κυβέρνησις συνέταξε τὸν προϋπολογισμὸν κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον τοῦ 1894, ὅτε οὐδὲ πλήρη τἀποτελέσματα τῆς χρήσεως τοῦ 1893 ἐγίνωσκε, περὶ δὲ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς χρήσεως τοῦ 1894, εὑρισκομένης εἰς τὸν δέκατον μῆνα, οὐδεμίαν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἀσφαλῆ γνώμην. Τοὐναντίον δέ, ἡ σημερινὴ Κυβέρνησις εὑρίσκετο κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ προϋπολογισμοῦ ἐν μεγάλῳ πλεονεκτήματι, ὡς γινώσκουσα πλήρη μὲν τἀποτελέσματα τῆς χρήσεως τοῦ 1893, σχεδὸν δὲ πλήρη τἀποτελέσματα τῆς χρήσεως τοῦ 1894, ὡς εὑρισκομένης εἰς τὸν 17ον μῆνα. Τὸ σπουδαιότερον δὲ πλεονέκτημα τῆς σημερινῆς Κυβερνήσεως εἶναι ὅτι ἐγίνωσκεν ἤδη τἀποτελέσματα τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1895 κατὰ τοὺς πρώτους 5 μῆνας τῆς χρήσεως ταύτης. Δὲν πιστεύω ὅτι προεβλήθη σοβαρῶς τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι, ἐὰν ὁ προϋπολογισμὸς οὗτος παρουσιάζῃ ἀτελείας, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸν ὀλίγιστον χρόνον, τὸν ὁποῖον εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν της ἡ σημερινὴ Κυβέρνησις ἀπὸ τῆς εἰς τὴν Ἀρχὴν ἀναρρήσεώς της μέχρι τῆς εἰς τὴν Βουλὴν ὑποβολῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ, καθ' ὅσον ὁ προϊστάμενος τῆς Κυβερνήσεως, ὡς ἀντιπολιτευόμενος, οὐ μόνον εἶχε προεξετάσει καὶ συζητήσει τὸν ὑπὸ τοῦ κ. Τρικούπη ὑποβληθέντα προϋπολογισμόν, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἐλλείψεων αὐτοῦ ἠγόρευσε καὶ πρὸς τὴν διαλυθεῖσαν Βουλὴν κατὰ τὴν συζήτησιν τοῦ περὶ καταργήσεως τῶν διαπυλίων νομοσχεδίου καὶ πρὸς τοὺς ἐκλογικοὺς συλλόγους πρὸ τῶν ἐκλογῶν τῆς 16 Ἀπριλίου, ἐπαγγελλόμενος τὴν διόρθωσιν τῶν ἐλαττωμάτων αὐτοῦ.

Ἐπανέρχομαι εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς μειοψηφίας, ἥτις διηρμήνευε τὸ φρόνημα τοῦ κατέχοντος νῦν τὴν ἐξουσίαν πολιτικοῦ κόμματος.

Ἰδού ἐπὶ λέξεσι ποίαν εἶχε γνώμην τὸ πολιτικὸν τοῦτο κόμμα περὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1895.

«Ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ ἔτους τούτου δὲν εἶναι ἄρτιος, καὶ δὲν δύναται, ὡς διεσκευάσθη, νὰ ἐπαρκέσῃ οὐ μόνον εἰς τὰς ἐκκρεμεῖς ὑποχρεώσεις, ἃς ἔχει ἀναλάβει ἡ Κυβέρνησις, ἀλλ' οὔτε καὶ εἰς τὰς ἀπαραιτήτους ἔτι δαπάνας τοῦ Κράτους».

Ἡ γνώμη αὐτῆς, ὡς πρὸς τὰ ἀναγραφόμενα ἔσοδα ἦτο ἡ ἑπομένη:

«Ἡ ἐλάττωσις τῶν ἐσόδων καταδεικνύει τὴν καταπόνησιν τῆς παραγωγῆς.

»Μὲ τοιαύτην κατάστασιν ἐν τοῖς ἐσόδοις δυνάμεθα νὰ προσδοκῶμεν ὅτι τὰ ἔσοδα ταῦτα θέλουσιν ἐπαρκέσει, ἔστω καὶ εἰς τὰς ἀπαραιτήτους καὶ ἐπειγούσας ἀνάγκας τοῦ Κράτους;»

Ὡς πρὸς δὲ τὰ ἔξοδα τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1895, ἡ μειοψηφία τῆς ἐπιτροπῆς ἐξήνεγκε τὴν ἑπομένην γνώμην:

«Ἵνα μὴ παρουσιάσῃ ὑπέρβασιν ἐξόδων πρὸς τὰ ἔσοδα, δὲν ἀνέγραψεν ἐπαρκεῖς πιστώσεις διὰ τὰς ἀνάγκας ἐκείνας, διὰ τὰς ὁποίας, κατὰ τὸν νόμον περὶ ἐξόδων, δύνανται νὰ χορηγηθῶσιν ἀναπληρωματικαὶ πιστώσεις διὰ Βασιλικῶν Διαταγμάτων.

»Οὕτω δὲ θέλουσι δαπανηθῆ κατὰ τὸ 1895 πάντως μὲν τὰ ἀναγραφέντα ποσὰ τῶν ἐξόδων, προσέτι δὲ καὶ τὰ προστεθησόμενα δι' ἀναπληρωτικῶν πιστώσεων. Ἐπειδὴ τἀναγραφέντα ποσὰ τῶν ἐσόδων δὲν θέλουσιν εἰσπραχθῆ πάντα, ὡς καθιστᾷ πιθανὸν ὁ προϊὼν κάματος τῆς παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως, κατὰ τὰ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης ἐκτεθέντα, ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1895 θέλει καταλήξει βεβαίως εἰς ἔλλειμμα. Τὰ ἐλλείμματα κατὰ τὰ παρελθόντα ἔτη ἀνεπληροῦμεν διὰ δανείων καὶ δι' αὐξήσεως φόρων· ἀλλὰ κατὰ τὸ ἔτος 1895 οὐδὲν δάνειον δυνάμεθα νὰ ἐλπίσωμεν ὅτι θέλομεν εὕρεῖ, ἵνα συνομολογήσωμεν, οὔτε αὔξησιν φόρων δυνάμεθα νὰ ἀναλογισθῶμεν.

»Δὲν λαμβάνεται ἡ ἐλαχίστη πρόνοια, οὔτε ἀνεγράφη δαπάνη τις ἐν τῷ προϋπολογισμῷ περὶ τῆς νομισματικῆς διαφορᾶς, τῆς καταμαστιζούσης τὸ ἐμπόριον, τὴν βιομηχανίαν καὶ ἐν γένει τὸν ἑλληνικὸν λαόν· ἀλλὰ καὶ ἡ πρὸς ὑπηρεσίαν τῶν δανείων ἀναγραφεῖσα δαπάνη δὲν ἐπαρκεῖ εἰς τὰς ὑποχρεώσεις τοῦ Δημοσίου, ἀφοῦ τοσοῦτον ὑπερετιμήθη τὸ ἐξωτερικὸν συνάλλαγμα, οὐδὲ δύναται νὰ καθησυχάσῃ ἡμᾶς ἡ παρηγορία περὶ τῆς ἐλαττώσεως τοῦ συναλλάγματος, ἕνεκα ἐνδεχομένης αὐξήσεως τῆς τιμῆς τῶν προϊόντων ἡμῶν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ καὶ ἕνεκα τῆς ἐλπιζομένης πραγματοποιήσεως τοῦ συμβιβασμοῦ. Καὶ περὶ τούτου μὲν ἐν σχέσει πρὸς τὴν τιμὴν τοῦ συναλλάγματος ἐπέχομεν, διότι οὐδεμία ἐγένετο ἐν τῇ Βουλῇ ἐπίσημος ἀνακοίνωσις περὶ τῶν διαπραγματεύσεων τοῦ συμβιβασμοῦ, ἐκ δὲ τῆς αὐξήσεως τῆς τιμῆς τῶν προϊόντων ἡμῶν καὶ μόνον δὲν φρονοῦμεν ὅτι θεραπεύεται τὸ κακόν.

»Ἀλλ' ἐκτὸς τούτων, οὐδεμίαν δαπάνην ἀναγράφει ὁ προϋπολογισμὸς διὰ τὴν περαίωσιν τοῦ σιδηροδρόμου Μύλων-Καλαμῶν, οὔτε διὰ τὴν μείωσιν τοῦ κυκλοφοροῦντος ποσοῦ τῶν τραπεζικῶν γραμματίων ἐπ' ἀναγκαστικῇ κυκλοφορίᾳ, οὔτε καὶ δι' αὐτὴν τὴν ἐπιβαλλομένην εἰς ἡμᾶς βαθμιαίαν ἐξακολούθησιν τῆς κατασκευῆς τοῦ σιδηροδρόμου Πειραιῶς-Λαρίσης, διὰ τὴν ὁποίαν οὐδεμία ἄλλη πρόνοια θέλει εἶσθαι δυνατὴ ἄνευ μεγάλης ζημίας τοῦ Δημοσίου».

Αὗται ἦσαν αἱ γνῶμαι, τὰς ὁποίας εἶχε τὸ ὑπὸ τὸν νῦν κ. πρωθυπουργὸν τμῆμα τῆς ἐν τῇ διαλυθείσῃ Βουλῇ Ἀντιπολιτεύσεως.

Ὡς πρὸς τοὺς ἀριθμούς, οἱ ὁποῖοι ἀνεγράφησαν ἐν τῇ ἐκθέσει ταύτῃ τῆς μειοψηφίας, ἔλαβον τὴν τιμὴν ἐν τῇ γενικῇ συζητήσει τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1895 νὰ μεταδώσω εἰς τὴν διαλυθεῖσαν Βουλὴν τὰς προσηκούσας πληροφορίας, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπεδείχθη ὅτι πάντες οἱ ἀριθμοί, τοὺς ὁποίους ἀνέγραψεν ἡ μειοψηφία τῆς ἐπιτροπῆς ἐν τῇ ἐκθέσει της, ἦσαν ἐσφαλμένοι. Ὅ,τι ἐδικαιολόγει τὴν μειοψηφίαν ἦτο ὅτι δὲν εἶχε τὴν προσήκουσαν πεῖραν περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἀριθμῶν, ὡς ἐκ τούτου δὲ περιέπεσεν εἰς σφάλματα.

Δὲν νομίζω ἀναγκαῖον νὰ μεταδώσω καὶ ὑμῖν τὰς ἐπανορθώσεις τῶν σφαλμάτων, τὰς ὁποίας ἀνεκοίνωσα εἰς τὴν διαλυθεῖσαν Βουλήν, ἵνα μὴ κουράσω ὑμᾶς· παρέλαβον μόνον ἐκ τῆς ἐκθέσεως τὰς σκέψεις τὰς θεμελιώδεις, ὑφ' ὧν ἐνεφορεῖτο τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς Ἀντιπολιτεύσεως.

Ἀλλ' ὅπως ἔχωμεν πλήρη τὴν εἰκόνα τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ κόμματος, τὸ ὁποῖον διατελεῖ νῦν ἐν τῇ κατοχῇ τῆς Ἀρχῆς, εἶναι ἀναγκαῖον νὰ γινώσκωμεν ὁποῖαι ἦσαν αἱ ἐπαγγελίαι τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ πρὸς τοὺς ἐκλογικοὺς συλλόγους. Πρὸ τῶν ἐκλογῶν τῆς 16 Ἀπριλίου ἀγορεύων πρὸς τὸν ἐκλογικὸν σύλλογον Βόλου, ἔλεγε τὰ ἑπόμενα:

«Τὰ ἔξοδα δέον νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὸ ἔσχατον ὅριον τῆς ἀνάγκης. Βεβαίως ἡ μέλλουσα Κυβέρνησις πρέπει ἀνενδότως ν' ἀσχοληθῇ νὰ ἐλαττώσῃ ταῦτα τοσοῦτον, ὥστε νὰ δυνηθῇ νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς αὐτὰ δι' 65 ἢ δι' 66 ἑκατομμυρίων, ἀντὶ τῶν 69 ἑκατομμυρίων, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἀναγράψει εἰς τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1895 ὁ παραιτηθεὶς πρωθυπουργός. Ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ καὶ διὰ τῶν κατὰ τὴν διάθεσιν αὐτοῦ οἰκονομιῶν πρέπει νὰ ἀποπερατώσῃ τὸ μήπω κατασκευασθὲν τμῆμα τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Μύλων-Καλαμῶν. Πρὸς τοῦτο δέον νὰ συμπληρωθῇ τὸ σωζόμενον ποσόν, καὶ νὰ διατεθῶσιν 1½ ἢ 2 ἑκατομμύρια ἐκ τοῦ ποσοῦ τῶν ἐσόδων τῶν 65 ἢ 66 ἑκατομμυρίων.

»Ἀλλ' ἐκ τοῦ εἰρημένου ποσοῦ τῶν 65 ἢ 66 ἑκατομμυρίων πρέπει προσέτι νὰ οἰκονομηθῇ καὶ τὸ

ἀναγκαῖον ποσόν, ἵνα ἐξακολουθήσῃ ἡ κατασκευὴ τοῦ σιδηροδρόμου Πειραιῶς-Λαρίσης».

Εἶναι ἀναγκαῖον νὰ συμπληρώσω τὴν εἰκόνα πασῶν τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Ἡγέτου τῆς σημερινῆς κοινοβουλευτικῆς πλειονοψηφίας, ἵνα κατόπιν ἐξετάσωμεν ἐὰν πᾶσαι αἱ ἐπαγγελίαι ἐπραγματοποιήθησαν διὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ, τὸν ὁποῖον συζητοῦμεν. Ὁ ἀξιότιμος Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, εἰσηγούμενος τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1895, ἔλεγεν ὅτι πρέπει πρὸ πάντων νὰ διαγράψωμεν ἐκ τῆς ἡμερησίας διατάξεως τὴν δανειστικὴν πολιτικήν, ὡς ἐὰν ὑπῆρχέ τις ὁ ἀντιλέγων, ὡς ἐὰν καὶ ὁ ὑπολαμβανόμενος ὡς ἀντίπαλος αὐτοῦ δὲν εἶχε πράξει τοῦτο πρὸ αὐτοῦ, ἀφοῦ τοῖς πᾶσι γνωστὸν εἶναι ὅτι, συζητουμένου τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1895, ὁ τέως ἐκ Μεσολογγίου βουλευτὴς ἔλεγεν ὅτι «εἰς ἣν περιῆλθον τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Κράτους κατάστασιν, δὲν εἶναι συμφέρον οὐδ' ἐπιτρέπεται νὰ ἐξακολουθήσωμεν τὴν δανειστικὴν πολιτικήν. Πρέπει ἐκ τῶν μέσων ἡμῶν, καὶ μόνον ἐξ αὐτῶν, νὰ ποριζώμεθα πάντα ἐκεῖνα, ὅσα εἶναι ἀναγκαῖα εἰς ἡμᾶς πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ὅσων θὰ ἀναλάβωμεν ὑποχρεώσεων ἀπέναντι τῶν δανειστῶν ἡμῶν καὶ πρὸς τὴν λειτουργίαν τῶν διαφόρων κλάδων τῆς διοικήσεως». Μίαν καὶ μόνην ἐξαίρεσιν ἐποιήσατο ὡς πρὸς τὴν κατασκευὴν τοῦ σιδηροδρόμου Λαρίσης. Ὡς πρὸς τοῦτον, ἔλεγεν εἰς τὴν Βουλὴν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν διὰ τῶν μέσων τοῦ προϋπολογισμοῦ νὰ συμπληρώσωμεν τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ, εἶναι δὲ προσῆκον διὰ τὴν ταχεῖαν τούτου συμπλήρωσιν, ἵνα μὴ καταστραφῶσι τὰ ἤδη συντελεσθέντα ἔργα, νὰ συνομολογήσωμεν ἐσωτερικὸν δάνειον μικρόν, ἵνα κατασκευάσωμεν τὰ δύο τοὐλάχιστον τμήματα αὐτοῦ μέχρι Χαλκίδος καὶ Λεβαδείας. Ὡς πρὸς τὰς λοιπὰς ἀνάγκας τῆς διοικήσεως τοῦ δημοσίου χρέους, ρητῶς καὶ σαφῶς εἶπεν ὅτι δὲν ἐννοεῖ πλέον ὅτι συμφέρει ἡ ἐξακολούθησις τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς, ἥτις ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς χώρας εἶχεν ἐφαρμοσθῆ κατὰ τὴν περίοδον τῶν ἐτῶν 1887-1890, διότι μετεβλήθησαν ἄρδην οἱ ὅροι τῆς οἰκονομικῆς ἡμῶν ὑποστάσεως.

Ἡ δευτέρα ἐπαγγελία τοῦ ἀξιοτίμου εἰσηγητοῦ τῆς πλειοψηφίας ἦτο τὰ μέτρα τὰ ἐπιβαλλόμενα εἰς ἡμᾶς πρὸς βελτίωσιν τῆς ὑφεστώσης νομισματικῆς ἀνωμαλίας, ἥτις, κατ' αὐτόν, παρήχθη ἐκ τῆς ἐλαττώσεως τῆς οἰκονομικῆς πίστεως τοῦ Κράτους καὶ ἐκ τῶν κρατούντων ὅρων ἐπὶ τῆς παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως τῆς χώρας. Τίνα, ὅμως, εἰσὶ τὰ μέτρα ταῦτα, παρέλειψε νὰ εἴπῃ.

Τρίτη ἐπαγγελία: «Εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ἐκτελεσθῶσιν ὡς τάχιστα τὰ ἀπολειφθέντα ἡμιτελῆ δημόσια ἔργα».

Τετάρτη ἐπαγγελία. Ἔλεγε πρὸς τὴν Βουλήν, εἰσηγούμενος τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1895, ὅτι «ἡ διοίκησις καὶ ἡ ἔρρυθμος λειτουργία τῆς Πολιτείας ἐξηρθρώθη. Ἀφῃρέθη ἀπὸ τοὺς δήμους τὸ δικαίωμα τοῦ διαχειρίζεσθαι τὰ ἴδια αὐτῶν ἔσοδα καὶ ἔξοδα, ἀφῃρέθη ἀπ' αὐτῶν ἡ στοιχειώδης ἐκπαίδευσις καὶ ἡ ἀστυνομία». Προσέθετε δὲ ὅτι εἶναι ἀπαραίτητον ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ συνόδῳ, ὅσον καὶ ἂν εἶναι βραχεῖα, νὰ λάβωμεν πρόνοιαν ὅπως ἐπαναφέρωμεν τὴν διοίκησιν εἰς τὴν ὁμαλὴν ὁδόν, ἐξ ἧς ἐξῆλθεν.

Πέμπτη ἐπαγγελία. Ἵνα μὴ φανῇ ὡς καθυστερῶν εἰς τὴν μελέτην τῆς κρατούσης παρ' ἡμῖν φορολογίας, ἔλεγεν ὅτι ἔχει δυσμενεστάτην γνώμην περὶ τοῦ φόρου ἐπὶ τῶν ἀροτριώντων κτηνῶν καὶ περὶ τοῦ φόρου ἐπὶ τῶν ζώων, ἰδίως δὲ περὶ τῆς φορολογίας ἐπὶ τοῦ οἴνου. Ἀλλὰ προσέθηκεν ὅτι δὲν ἔχει τὴν τόλμην νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀντικατάστασιν οὐδ' ἑνὸς ἐκ τῶν φόρων τούτων, οὐ μόνον διότι φοβεῖται μήπως μειωθῶσι τὰ ἔσοδα τοῦ Κράτους, ἀλλὰ διότι πρὸ πάντων διατελοῦμεν εἰς κρίσιμον κατάστασιν, ὡς μὴ κανονίσαντες τὰς σχέσεις τοῦ Κράτους μετὰ τῶν δανειστῶν ἡμῶν. Δὲν εἶναι δὲ προσῆκον, πρὶν ἢ κανονίσωμεν ὁριστικῶς τὰς μετ' αὐτῶν σχέσεις, νὰ προέλθωμεν εἰς καινοτομίας φορολογικάς.

Παρατηρῶν δὲ πρὸς τὴν Βουλὴν ὅτι δὲν δυνάμεθα οὐδεμίαν νὰ ἐπιχειρήσωμεν καινοτομίαν ἐπὶ τῆς φορολογικῆς ἡμῶν νομοθεσίας, ἔλεγε μετὰ τόνου ὅτι εἶναι ἐπιβεβλημένον ἡμῖν νὰ προέλθωμεν εἰς τὴν περιστολὴν τῶν δαπανῶν ἡμῶν, εἰς τὰς οἰκονομίας, διότι οὕτω δυνάμεθα νὰ ἐμπνεύσωμεν ἐμπιστοσύνην εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι θέλουσι διαπραγματευθῆ μεθ' ἡμῶν τὰ τοῦ συμβιβασμοῦ. Καὶ ἀνεκοίνου εἰς τὴν Βουλὴν ὅτι κατώρθωσε νὰ ἐπιφέρῃ ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐξόδων τοῦ 1895, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν δευτέραν ἑξαμηνίαν, οἰκονομίας ἐκ δραχμῶν 2,424,922. Δύναταί τις μάλιστα νὰ εἴπῃ ὅτι ἐν τῇ εἰσηγήσει τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1895 ὁ εἰσηγητὴς αὐτοῦ κατὰ τοῦτο καὶ μόνον ἀνέφερε τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1895, διότι παρέλιπε νὰ εἴπῃ πρὸς τὴν Βουλὴν οὐδὲ ὁπόσον εἶναι τὸ ποσὸν τῶν ἐξόδων, οὐδὲ ἂν θὰ καταλήγῃ εἰς περίσσευμα ἢ εἰς ἔλλειμμα. Ἠρκέσθη μόνον νὰ ἀναφέρῃ τὸ ποσὸν τοῦτο τῶν 2,424,922 ὡς ποσὸν οἰκονομιῶν πρὸς ἐφαρμογὴν καὶ ἐκτέλεσιν τοῦ οἰκονομικοῦ αὐτοῦ προγράμματος. Προσέθηκε δὲ ὅτι, ἀφοῦ ἔχετε τὸ ποσὸν αὐτὸ διὰ τὸ β΄ ἑξάμηνον τοῦ 1895, βεβαίως πρέπει, ἵνα κρίνητε τὸν ἐτήσιον προϋπολογισμόν, νὰ διαπλάσητε τοῦτο, ὅτε θὰ εὕρητε ὅτι ἐπήνεγκεν ἐτησίως οἰκονομίας ἐκ δραχ. 4,850,000. Ἔλεγε μάλιστα ὅτι, ἐὰν κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος ἐξακολουθήσῃ ἡ αὐτὴ σώφρων πολιτική, θὰ ἔχητε καὶ μείζονα ταύτης οἰκονομίαν.

Ἐξεταστέον πρωτίστως ἐὰν πράγματι ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1895 ὑπεβλήθη εἰς τὴν Βουλὴν μὲ περιστολὴν δαπανῶν ἐκ 2,425,000 διὰ τὸ ἓν ἑξάμηνον καὶ ἑπομένως 4,850.000 δι' ὁλόκληρον τὸ ἔτος.

Ἐκ τῶν κειμένων γινώσκομεν ὅτι ὁ μὲν προϋπολογισμὸς ὁ ὑποβληθεὶς ὑπὸ τῆς προκατόχου Κυ-

βερνήσεως ἀνέγραφεν ὡς ἔσοδα μὲν 91,331,118, ὡς ἔξοδα δὲ 90,150,300, ἤτοι ἀνέγραφεν ὡς περίσευμα, 1,180,728. Ὁ ὑποβληθεὶς ὑπὸ τοῦ νῦν κ. Προέδρου τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἀναγράφει ἔσοδα μὲν 91,331,118, ἤτοι τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς ποσόν, τὸ ἀναγραφὲν ὑπὸ τοῦ προκατόχου του, ἔξοδα δὲ 89,342,724, ἤτοι περίσσευμα ἐκ δραχμῶν 1,988,394. Ἀλλ' ὅταν τις λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὰς δηλώσεις, αἱ ὁποῖαι ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ ἐγένοντο, πρὸ παντὸς δὲ τὸ νομοσχέδιον, τὸ ὁποῖον συγχρόνως μετὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ ὑπέβαλε, περὶ ἀναπληρωτικῆς πιστώσεως εἰς βάρος τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1895 ἐκ δραχμῶν 730,095, θέλει ἀμέσως εὕρει τὸ περίσσευμα τοῦτο ἐλαττούμενον· ὅταν δὲ λάβῃ ὑπ' ὄψιν καὶ τὰς ἄλλας δηλώσεις του, θέλει ὑποβιβάσει τὸ περίσσευμα τοῦτο εἰς μόνον 800,000 δραχμῶν. Ἀλλὰ δὲν εἶναι τοῦτο τὸ σπουδαῖον· τὸ σπουδαῖον εἶναι νὰ ἐξετασθῇ ἐὰν αἱ οἰκονομίαι, τὰς ὁποίας ἀνήγγειλεν εἰς τὴν Βουλήν, εἶναι πραγματικαί, ἐὰν εἶναι οἰκονομίαι ἀναγόμεναι εἰς σταθερὰν καὶ διαρκῆ περιστολὴν τῶν ἀναγραφομένων εἰς τὸν προϋπολογισμὸν πιστώσεων. Ὅταν τις ἐξετάσῃ ποῦ κυρίως ἐγένοντο αἱ οἰκονομίαι αὗται, θέλει πεισθῆ ὅτι δὲν εἶναι σπουδαῖαι.

Ἡ πρωτίστη τῶν οἰκονομικῶν, ἐξ ὧν ἀπετελέσθη τὸ ποσὸν τῶν 2,424,922, εἶναι ἡ ἀναγομένη εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας, ἤτοι εἰς τὴν πίστωσιν τὴν ἀναγραφομένην ἐν τῷ προϋπολογισμῷ διὰ τὴν στοιχειώδη ἢ δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν, διότι ἡ οἰκονομία αὕτη ἀνέρχεται εἰς δραχμὰς 1,242,736. Καὶ βεβαίως, ὅταν τις ἐνθυμηθῇ ὅτι τὸ πλεῖστον τῆς ἀγορεύσεως τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ, εἰσηγουμένου τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1895, κατηναλώθη εἰς τὸ νομοσχέδιον περὶ δημοτικῆς ἢ στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, θέλει πεισθῆ ὅτι ὁ ἀρχικὸς λόγος, ὅστις ὑπηγόρευσεν εἰς αὐτὸν τὴν ὑποβολὴν τοῦ νομοσχεδίου τούτου, ἦτο κυρίως καὶ μόνος ὁ ἀφορῶν εἰς τὴν περιστολὴν τῶν δαπανῶν, διότι, ὡς φαίνεται, ἀφοῦ ἐξήτασε πάντα τὰ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀναγεγραμμένα ἔξοδα, οὐδαμοῦ ἀνεῦρε ποσότητα τοσαύτην, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναγγείλῃ ἐντεῦθεν ὅτι προῆλθεν εἰς οἰκονομίας ἀξίας λόγου. Γνωστὸν ἄλλως τε εἶναι ὅτι ἐκ τῆς ἐν τῇ Βουλῇ συζητήσεως κατεδείχθη ὅτι, ἐὰν ἐγίνετο δεκτόν, ὅπως τὸ πρῶτον εἰς τὴν Βουλὴν εἰσήχθη, τὸ νομοσχέδιον ἐκεῖνο, βεβαίως, οὐδὲν ἕτερον ἤθελε παραχθῆ ἀποτέλεσμα, εἰμὴ ἡ κατάργησις τῆς παρ' ἡμῖν λειτουργούσης στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως. Ἠθέλομεν τοὐτέστιν ἴδει κλειόμενα τὰ πλεῖστα δημοτικὰ σχολεῖα καὶ γραμματοδιδασκαλεῖα τῆς Ἑλλάδος. Ἀπέναντι τοῦ κινδύνου, τὸν ὁποῖον βραδύτερον διέγνωσεν ὁ ἀξιότιμος πρωθυπουργός, ἐνέδωκεν εἰς τὰς γενομένας πρὸς αὐτὸν παρατηρήσεις, καὶ ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου ἐν ἀρχῇ μὲν ἀνήγγειλεν ὅτι οὐδεὶς ὑπάρχει φόβος νὰ κλεισθῇ σχολεῖόν τι ἐκ τῶν ἤδη λειτουργούντων, βραδύτερον δὲ ἐδήλωσεν ὅτι δὲν εἶναι διατεθειμένος τὰ τοῦ νομοσχεδίου τούτου νὰ θέσῃ εἰς ἐνέργειαν ἐντὸς τοῦ 1895. Κατ' ἀκολουθίαν ἅπαν τὸ οἰκοδόμημα, τὸ πομπωδῶς παρουσιασθὲν εἰς τὴν Βουλὴν ὑπὸ τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ, περὶ τῆς οἰκονομίας τῶν δημοσίων δαπανῶν κατὰ δραχ. 1,242,736 καὶ περὶ χειραφετήσεως τῶν δήμων ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, κατέπεσεν ὁλόκληρον, καὶ ὡς μόνον ἴχνος κατέλιπε τὴν ἀπασχόλησιν τῆς Βουλῆς ἐπὶ 10 καὶ πλέον ἡμέρας, τὴν ἀναστάτωσιν ἁπάντων τῶν δημοδιδασκάλων καὶ γραμματοδιδασκάλων τοῦ Κράτους, καὶ τὴν ἀνησυχίαν τῶν μελῶν τῆς πλειοψηφίας, μήπως ἡ κατάργησις τῶν σχολείων παραβλάψῃ τὰ πολιτικὰ αὐτῶν συμφέροντα εἰς τὰς προσεχεῖς δημοτικὰς ἐκλογάς. Ὁ κ. πρωθυπουργὸς ὑπέλαβεν ὅτι ἠδύνατο νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἀναβολὴν ἢ τὴν ματαίωσιν τοῦ νομοσχεδίου διὰ τοῦ ἐπιχειρήματος ὅτι αἱ δημοτικαὶ ἐκλογαὶ γίνονται κατὰ τὴν 10 Σεπτεμβρίου καὶ δὲν ὑπάρχει ὁ ἀπαιτούμενος ὑλικὸς χρόνος εἰς τὰς νέας δημοτικὰς ἀρχὰς νὰ ἐπιμεληθῶσι περὶ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νέου νόμου. Ἐλησμόνησεν, ὅμως, ὅτι, ὅτε εἰσῆγε καὶ ἐκθύμως ὑπεστήριζε τὴν ἐπιψήφισιν τοῦ νομοσχεδίου, ἦτο γνωστὸν ὅτι αἱ δημοτικαὶ ἐκλογαὶ διεξαχθήσονται τὸν Σεπτέμβριον, καθ' ὅσον προηγήθη ἡ ἐπιψήφισις τοῦ περὶ ἀναβολῆς τῶν δημοτικῶν ἐκλογῶν νομοσχεδίου. Οὕτω, λοιπόν, αἱ ἐπιτευχθεῖσαι καὶ ἀναγγελθεῖσαι πομπωδῶς οἰκονομίαι ἐκ. δρ. 2,424,922 ἠλαττώθησαν κατὰ τὸ ἥμισυ.

Ἀλλὰ μήπως καὶ αἱ πλεῖσται τῶν ἄλλων οἰκονομιῶν, ἃς ἀνήγγειλεν, εἰσηγούμενος τὸν προϋπολογισμόν, δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς σταθεραὶ καὶ χαρακτηρισθῶσιν ὡς πραγματικαὶ καὶ μόνιμοι, ὡς πρὸς τὸν προϋπολογισμὸν τῶν ἐξόδων τοῦ μέλλοντος; Βεβαίως ὄχι. Ἐπὶ παραδείγματι, ἠλαττώθησαν τὰ ἔξοδα τῆς καλλιεργείας τῶν ἁλυκῶν κατὰ δραχ. 184,000. Ἀλλ' ἐὰν δὲν ἤθελεν ἀπαιτήσει ἡ καλλιέργεια τῶν ἁλυκῶν τὸ ποσὸν τὸ ἤδη ἀναγεγραμμένον ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ἦτο ἆρά γε ἀναγκαῖον νὰ δαπανηθῇ ὁλόκληρον τὸ ποσὸν τῆς πιστώσεως; Αὕτη εἶναι ἐκ τῶν πιστώσεων ἐκείνων αἵτινες ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀναγράφονται πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ μὴ παρεμβληθῇ δυσκολία τις εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν ἐν τῇ καλλιεργείᾳ τῶν ἁλυκῶν, αἵτινες ἀποτελοῦσι μίαν τῶν πηγῶν τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐσόδων.

Ἠλάττωσε τὰ ἔξοδα ἐξορύξεως τῶν ὀρυκτῶν κατὰ 82 χιλιάδας δραχμῶν. Μήπως καὶ αὕτη εἶναι οἰκονομία ἐξ ἐκείνων, τὰς ὁποίας ἠδύνατο νὰ ἐπινοήσῃ ὁ ἀσχολούμενος εἰς ἀνεύρεσιν περιστολῆς δαπανῶν; Βεβαίως ὄχι. Διέγραψεν ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐξόδων πίστωσιν ἐκ δραχμῶν 31,200, ἀφορῶσαν εἰς τὴν πρόσληψιν ἐκτάκτων λογιστῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου, καὶ τοῦτο, καθ' ὃν χρόνον αὐτὸς οὗτος ὁ εἰσηγητὴς

τοῦ προϋπολογισμοῦ ἔλεγεν εἰς τὴν Βουλὴν ὅτι πάντα τὰ κρατοῦντα νῦν περὶ τοῦ διοικητικοῦ καὶ δικαστικοῦ ἐλέγχου τῆς οἰκονομικῆς ἡμῶν διαχειρίσεως δὲν λειτουργοῦσι καλῶς, καὶ ὅτι πρέπει νὰ τὰ ὀργανώσωμεν κατὰ σύστημα πληρέστερον, ἵνα μὴ μόνον ἐξασφαλίσωμεν τὰς προσόδους τοῦ Δημοσίου ἀπὸ πάσης καταχρήσεως, ἀλλὰ καὶ ἵνα ἐμπνεύσωμεν εἰς τοὺς ἐκτὸς ἡμῶν καὶ εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς τὴν πεποίθησιν ὅτι παρ' ἡμῖν ὁ ἔλεγχος εἶναι πλήρης. Διέγραψεν ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ πίστωσιν ἐκ δραχμῶν 127,500 διὰ κατασκευὴν καὶ ἐπισκευὴν τηλεγραφικῶν γραμμῶν· ἀλλ' ἐὰν ὄντως ἐν τῇ μερίμνῃ πρὸς ἀνεύρεσιν οἰκονομιῶν νομίζῃ ὁ ἀξιότιμος ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν ὅτι δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ κατασκευασθῶσιν ἢ ἐπισκευασθῶσιν αἱ τηλεγραφικαὶ γραμμαί, ἠδύνατο καὶ τὴν πίστωσιν ταύτην νὰ μὴ τὴν μεταχειρισθῇ. Εἶναι καὶ αὕτη ἐξ ἐκείνων τῶν πιστώσεων, αἵτινες ἀναγράφονται, ὅπως ἡ διοίκησις μὴ ἀπαντᾷ δυσκολίαν ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῶν μέτρων, διὰ τῶν ὁποίων εἶναι δυνατὸν πᾶσαι αἱ ὑπηρεσίαι νὰ λειτουργῶσιν ἀπροσκόπτως. Εἰς τίνα δ' ἐξ ὑμῶν εἶναι ἄγνωστον ὅτι αἱ πλεῖσται τῶν παρ' ἡμῖν τηλεγραφικῶν γραμμῶν λειτουργοῦσιν ἀτελῶς, ὅτι οἱ πάσσαλοι εἶναι ἤδη σεσηπότες καὶ χρήζουσιν ἀνακαινίσεως; Εἶναι ἐξ ἐκείνων τῶν οἰκονομιῶν, αἵτινες ὡς ἀποτέλεσμα θὰ ἔχωσι νὰ καταστρέψωσι τὴν τηλεγραφικὴν ἡμῶν συγκοινωνίαν.

Ἦτο ἀναγεγραμμένη ἐν τῷ προϋπολογισμῷ πίστωσις δι' ἐπισκευὴν τοῦ Βουλευτηρίου· ἐξ αὐτῆς διέγραψε ποσὸν 40,000 δραχμῶν, ὡσανεὶ ἐπεβάλλετο εἰς αὐτὸν ὑπό τινος νόμου ἡ ὑποχρέωσις νὰ δαπανήσῃ ὁλόκληρον τὸ ποσόν. Ὑπῆρχεν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀναγεγραμμένη πίστωσις ἐκ 12,000 δραχμῶν δι' ἐπισκευὴν τοῦ τελωνείου Κερκύρας. Ταύτην διέγραψεν, ἐνῷ ἡ ἐπισκευὴ αὕτη ἐπεβάλλετο ὑπὸ τοῦ συμφέροντος τῆς ὑπηρεσίας καὶ τοῦ ἐμπορίου. Ἦτο ἀναγεγραμμένη πίστωσις δραχ. 18,000 δι' ἐπισκευὴν τοῦ καταστήματος τῶν ταχυδρομείων καὶ τηλεγράφων. Καὶ ταύτην διέγραψεν. Ἦτο ἀναγεγραμμένη πίστωσις διὰ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ Σχολείου τῆς Τίρυνθος, ταύτην δὲ ἠλάττωσε κατὰ 5,000 δραχμῶν. Ἦτο ἀναγεγραμμένη ἐν τῷ προϋπολογισμῷ πίστωσις δι' ἔξοδα ὁροθετήσεως δασῶν ἐκ δραχ. 19,800. Ταύτην διέγραψεν.

Ὀφείλω τέλος νὰ μὴ παραδράμω καὶ τὰς δῆθεν οἰκονομίας, αἵτινες ἐγένοντο εἰς τὸν προϋπολογισμὸν τῶν ἐξόδων τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης ἐκ δραχμῶν 123,194. Πῶς δὲ ἐπετεύχθη ἡ οἰκονομία αὕτη; Ἀφῃρέθη πίστωσις ἐκ δραχμῶν 14,000 διὰ 4 ἐμμίσθους παρέδρους. Ὡσαύτως πίστωσις ἐκ δραχ. 18,000 διὰ 5 ἀντεισαγγελεῖς, ἐνῷ ὑπὸ πάντων ἀναμολογεῖται ὅτι τὸ συμφέρον τῆς δικαστικῆς ὑπηρεσίας ἐπιβάλλει τὴν πλήρωσιν τῶν θέσεων τούτων, εἶναι δὲ πρὸ πάντων ἀπαραίτητος ἡ πλήρωσις τῶν κενῶν θέσεων τῶν ἀντεισαγγελέων, ὅπως καταστῇ ἐνήμερος ἡ λειτουργία τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης. Ἠλαττώθη ἡ ἀναγραφεῖσα εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ κ. Τρικούπη ὑποβληθέντα προϋπολογισμὸν πίστωσις δι' ἐνοίκια Εἰρηνοδικείων καὶ Πταισματοδικείων κατὰ δραχ. 50,000, ἐνῷ δὲν εἶναι εἰσέτι ἐξηκριβωμένη ἡ γενομένη κατὰ τὸ 1894 δαπάνη λόγῳ τῶν ἐνοικίων τούτων, ἅτινα ἐπεβάρυνον τὸ Δημόσιον, δυνάμει τοῦ νόμου περὶ στρατιωτικῆς ἀστυνομίας. Οἴκοθεν ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐλάττωσις τῆς πιστώσεως ταύτης δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς πραγματικὴ οἰκονομία.

Ἐξήτασα τὰς κατὰ ποσὸν σπουδαιοτέρας τῶν ἀναγγελθεισῶν οἰκονομιῶν, αἵτινες ἀνέρχονται εἰς τὸ ποσὸν τῶν δρ. 1,883,610, παρέλιπον δὲ τὰς ὑπολοίπους, ἵνα μὴ κουράσω τὴν Βουλήν. Ἐξ ὅσων δὲ εἶπον ὑμῖν, ἐπείσθητε βεβαίως ὅτι αἱ ἀναγγελθεῖσαι οἰκονομίαι εἰσὶ πᾶσαι εἰκονικαί, ἐπινοηθεῖσαι πρὸς μόνον τὸν σκοπὸν τῆς ἐντυπώσεως, ἣν παρήγαγεν ὁ εἰσηγητήριος λόγος τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ, ὡς ἐπενεγκόντος δῆθεν οἰκονομίας εἰς τὰς δημοσίας δαπάνας.

Φρονῶ ὅτι δὲν ὑφίσταται δευτέρα γνώμη μεταξὺ ἐκείνων, οἵτινες παρακολουθοῦσι τὴν ἐξέλιξιν τῶν πολιτικῶν ἡμῶν πραγμάτων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ὅτι ἡ ἀποστολὴ τῆς σημερινῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς σημερινῆς Βουλῆς κυρίως εἶναι ἡ ἀνόρθωσις τῶν οἰκονομικῶν τοῦ τε Κράτους καὶ τῆς χώρας. Αὕτη δὲν ἀποκλείει καὶ τὴν μέριμναν περὶ βελτιώσεως τῶν διαφόρων κλάδων τῆς διοικήσεως, ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἐν τῷ παρελθόντι ἡ προσήλωσις τῆς τε Κυβερνήσεως καὶ τῆς Βουλῆς εἰς ὅ,τι ἀπέβλεπε τὸ οἰκονομικὸν ζήτημα δὲν παρέσχε τὴν ἀπαιτουμένην εὐκαιρίαν, ὅπως ἐπαρκῶς βελτιωθῶσι τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν διοίκησιν.

Ἐξεταστέον τί ἐπράχθη μέχρι τοῦδε ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, πρὸς ἀνόρθωσιν τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Κράτους. Τὸ ἐπ' ἐμοί, ἐκ τῶν νομοσχεδίων, τὰ ὁποῖα εἰσήγαγεν εἰς τὴν Βουλήν, ἓν καὶ μόνον δύναμαι νὰ θεωρήσω ὡς σχέσιν ἔχον πρὸς τὸ οἰκονομικὸν θέμα, δηλ. τὸ νομοσχέδιον, τὸ ἤδη ψηφισθέν, περὶ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ δημοσίου χρέους. Περὶ τοῦ νομοσχεδίου τούτου μάλιστα ὁ κ. πρωθυπουργός, καί ὅτε πρὸ τῶν ἐκλογῶν ἠγόρευε πρὸς τοὺς ἐκλογικοὺς συλλόγους καὶ ὅτε ἠγόρευεν ἐν τῇ αἰθούσῃ ταύτῃ, εἰσηγούμενος τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1895, παρετήρει ὅτι τοῦτο θεωρεῖ καὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ σπουδαιότερον καὶ χρησιμώτερον πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων.

Διὰ τοῦ νομοσχεδίου τούτου πᾶν ἄλλο ἐπετεύχθη ἢ ἡ βελτίωσις τοῦ διοικητικοῦ ἢ δικαστικοῦ ἐλέγχου τῆς οἰκονομικῆς ἡμῶν διαχειρίσεως. Ἐθεωρήθη ἀναγκαῖον νὰ σχηματισθῇ αὐτόβουλος καὶ ἀνεξάρτητος κλάδος τῆς διαχειρίσεως ὡρισμένων προσόδων, αἵτινες ἤθελον προορισθῆ διὰ τὴν

ὑπηρεσίαν τοῦ δημοσίου χρέους· ἡ περιωρισμένη δὲ καὶ ἄλλως ἀτελὴς αὕτη πρόνοια συνεδυάσθη μετὰ τοῦ περιορισμοῦ τῶν πιστώσεων, ὧν σκοπὸς εἶναι ἡ σκόπιμος ἄσκησις τοῦ διοικητικοῦ καὶ δικαστικοῦ ἐλέγχου τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως. Περιωρίσθη ἐπὶ τοσοῦτον τὸ προσωπικὸν τοῦ Γενικοῦ Λογιστηρίου, ὥστε νὰ κατασταθῇ ἀνεπαρκὲς πρὸς κατάρτισιν τῶν καθυστερούντων ἀπολογισμῶν καὶ οἰκονομικῶν λογαριασμῶν. Ἀφῃρέθη ἀπὸ τὰς διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου πιστώσεις ἡ ἀφορῶσα εἰς τὴν πρόσληψιν ἐκτάκτων λογιστῶν, ὅπως κατορθωθῇ ἡ ἐξέλεγξις τῶν λογαριασμῶν παρελθούσης χρονικῆς περιόδου.

Δὲν δύναμαι νὰ γινώσκω ὁποίαν τινὰ θὰ ἀσκήσῃ ἐπιρροὴν τὸ νομοσχέδιον τοῦτο, μεταβαλλόμενον εἰς νόμον, ὡς πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον μετὰ τῶν δανειστῶν ἡμῶν συμβιβασμόν. Τὸ ἐπ' ἐμοί, ἀπέδειξα, κατὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ νομοσχεδίου ἐκείνου ἀγορεύσας, ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἐπιτευχθήσεται δι' αὐτοῦ ἢ μόνον ἡ δημιουργία θέσεων.

Κρίνω περιττὸν νὰ ἐπαναλάβω ὅσα εἶπον ὑμῖν περὶ τῶν ἀτελειῶν τοῦ νομοσχεδίου τούτου. Ὀφείλω, ὅμως, νὰ σημειώσω καὶ ἐνταῦθα, ὅτι δι' αὐτοῦ ἡ θέσις τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν κατέστη ἐξάρτημα ἐκ τοῦ Συμβουλίου τοῦ δημοσίου χρέους, παρεβιάσθη δὲ προφανῶς τὸ συνταγματικὸν ἡμῶν πολίτευμα, καθ' ὅσον ἡ εὐθύνη τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν ἀπέναντι τοῦ Κοινοβουλίου ὡς πρὸς τὴν διαχείρισιν καὶ διάθεσιν τῶν διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δημοσίου χρέους ὡρισμένων προσόδων ἔπαυσε πλέον ὑφισταμένη.

Ἀλλ' ἐνῷ οὐδὲν ἐπράχθη πρὸς ἀνόρθωσιν τῶν οἰκονομικῶν ἡμῶν, διετηρήθη τοὐλάχιστον τὸ πρώην καθεστώς; Δυστυχῶς ὄχι. Ἐδημιουργήθη κατὰ τὸ 1892 πρὸς ἑδραίωσιν τοῦ σταθεροῦ ἰσοζυγίου μία πρόσοδος ἐξ 1,500,000 διὰ τῆς ἐπιβολῆς τῶν ἐκπαιδευτικῶν τελῶν. Βεβαίως ἠγέρθησαν πολλὰ κατὰ τῶν τελῶν τούτων παράπονα. Βέβαιον, ὅμως, εἶναι ὅτι ἡ ἀπότισις αὐτῶν ἐξῳκειώθη πρὸς τὰς ἕξεις τῶν ὑποβαλλομένων εἰς τὴν φορολογίαν ταύτην, ἥτις ἐθεωρεῖτο ὡς μᾶλλον ἀνεκτή, ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλους φόρους. Πᾶσαν σχεδὸν τὴν πρόσοδον ταύτην ἐμηδένισεν ὁ κ. πρωθυπουργός, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῆς ἐλαττώσεως τῶν τελῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῶν ὑπολοίπων πρὸς ἄλλας χρείας, οὐχὶ κατεπειγούσας.

Πλὴν τῶν ἐκπαιδευτικῶν τελῶν εἰσήγαγεν ὁ κ. πρωθυπουργὸς καὶ δασμολογικὰς μεταρρυθμίσεις, αἵτινες, καὶ ἂν ἠδύναντο ἐν ἄλλῃ ἐποχῇ νὰ θεωρηθῶσιν ὡς δεδικαιολογημέναι, βεβαίως δὲν ἐπεβάλλοντο σήμερον ὡς ἀναπόφευκτοι. Ἡ ἀτέλεια τῶν τιντσιπίων καὶ μουλίων πρὸς κατασκευὴν καλεμκεριῶν καὶ ἡ τῶν χρησίμων διὰ φανέλλας νημάτων κτλ. ἠδύνατο βεβαίως ν' ἀναβληθῇ, ἐὰν δὲν ἀνήγετο εἰς τὰς πρὸ τῶν ἐκλογῶν ἐπαγγελίας. Ἐν τούτοις, ὡς ἐκ τῶν δασμολογικῶν αὐτῶν μεταβολῶν καὶ ὡς ἐκ τῶν μειώσεων τοῦ εἰσαγωγικοῦ τέλους ἐπὶ τῶν ἐκ Βελγίου εἰσαγομένων εἰδῶν, δυνάμει τῆς κυρωθείσης συμβάσεως, τὸ ἐκ τελωνειακῶν τελῶν ἔσοδον ἐλαττοῦται κατὰ δραχμὰς 650 χιλιάδας. Τὸ ἐπ' ἐμοί, ἐκ τῆς συμβάσεως ταύτης οὐδὲν προσδοκῶ πρακτικὸν κέρδος ὑπὲρ τῆς σταφίδος. Ἡ κατὰ τὸ εἰρημένον ποσὸν ἐλάττωσις τῶν εἰσαγωγικῶν τελῶν βεβαιοῦται ἐκ τῶν ἐπισήμων καταστάσεων, ἅστινας παρέδωκεν εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ προϋπολογισμοῦ ἡ ὑπηρεσία τοῦ Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν.

Ἀλλ' ὁ ἀξιότιμος Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου πολὺ ἐτόνισε τὴν ἀνάγκην τῆς βελτιώσεως τῆς διοικήσεως ὡς κατεπείγουσαν. Τίνα εἰσὶ τὰ εἰς ταύτην ἀφορῶντα νομοσχέδια; Παρατρέχω τὸ περὶ τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, καθ' ὅσον τοῦτο, ἀφοῦ ἀπησχόλησε τοσοῦτον τήν τε Κυβέρνησιν καὶ τὴν Βουλήν, καὶ ἀφοῦ εἰς ἐπανάστασιν περιήγαγε πάντας τοὺς εἰς τὸν κλάδον τοῦτον ὑπηρετοῦντας, ἐγκατελείφθη, πρὸς πρόληψιν ἐπαπειλουμένης κομματικῆς βλάβης.

Ἀνηγγέλθη κατὰ τὴν πρώτην ἐνταῦθα συνάντησίν μας μετὰ τῆς Κυβερνήσεως ἡ κατάργησις τῆς στρατιωτικῆς ἀστυνομίας, ἐθεωρήθη δὲ αὕτη ὡς ἐπιβαλλομένη ὑπὸ τῆς χειραφετήσεως τῶν δήμων καὶ ὑπὸ τῆς σκοπιμωτέρας ἀσκήσεως τῶν ἀστυνομικῶν καθηκόντων. Ἐνῷ δὲ μέχρι σήμερον δὲν εἰσήχθη τὸ περὶ στρατιωτικῆς ἀστυνομίας νομοσχέδιον, ἐψηφίσθη τοὐναντίον ἐκ τῶν πρώτων τὸ περὶ καταργήσεως τοῦ Ἀρχηγείου τῆς χωροφυλακῆς, ὅπως καταστῶσιν ὄργανα τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν οἱ ἀστυνόμοι, ἐπικειμένων μάλιστα δημοτικῶν ἐκλογῶν. Συνέπεια τοῦ ψηφισθέντος νόμου ὑπῆρξεν ἡ χαλάρωσις τῆς ἀστυνομικῆς διοικήσεως, οὐ μόνον διότι ἐξέλιπεν ἡ μόνη ἐγγύησις, ἡ ἐκ τοῦ Ἀρχηγείου ἐκπηγάζουσα, περὶ τῆς ἀφατριάστου ἐνεργείας τῶν ἀστυνομικῶν ὀργάνων, ἀλλὰ καὶ διότι οἱ ὑπηρετοῦντες ἤδη ἐν τῇ στρατιωτικῇ ἀστυνομίᾳ γινώσκοντες τὴν ἐπικειμένην κατάργησιν τοῦ θεσμοῦ, οὐδὲν αἰσθάνονται ἠθικὸν ἐνδιαφέρον.

Δὲν γινώσκω ἐὰν ὁ κ. πρωθυπουργὸς ἢ ἄλλος τις ἐξ ἡμῶν δύναται νὰ προβάλῃ τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι τὸ νομοσχέδιον περὶ καταργήσεως τῆς μονιμότητος τῶν πολιτικῶν καὶ δικαστικῶν ὑπαλλήλων καὶ ἡ εὕρυνσις τῶν προσόντων θέλουσι συντελέσει εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς διοικήσεως. Καὶ μόνη ἡ εἰσαγωγὴ τῶν νομοχεδίων τούτων ἐπήνεγκε τὴν χαλάρωσιν ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν. Ὅταν δὲ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἄρξωνται αἱ παύσεις, οἱ διορισμοὶ καὶ αἱ μεταθέσεις πρὸς θεραπείαν τῶν κομματικῶν ὑποχρεώσεων τῆς Κυβερνήσεως, θέλομεν πάντες παραστῆ μάρτυρες τῆς ἐξαρθρώσεως, ἣν κατήγγειλεν, ὡς ὑφισταμένην ἐν τῇ διοικήσει, ὁ κ. πρωθυπουργός.

Κατ' ἐμὴν γνώμην, εἰς τὸν ἡγέτην τῆς πλειοψη-

φίας καὶ προϊστάμενον τῆς σημερινῆς Κυβερνήσεως δύο ὑπῆρχον διευθύνσεις, ἐνδεδειγμέναι ὑπὸ τῶν περιστάσεων, ἐν αἷς διατελοῦμεν. Ἡ ὤφειλε νὰ μὴ θίξῃ τὸ παράπαν τὰ ὑφεστῶτα ἔσοδα τοῦ Κράτους· ἐὰν ἦτο μάλιστα δυνατόν, ὤφειλε διὰ μεταρρυθμίσεων τῶν φορολογικῶν νόμων καὶ κρείσσονος κατανομῆς τῶν φόρων νὰ ἐπιτύχῃ τὴν αὔξησιν αὐτῶν· ἡ ἑτέρα διεύθυνσις ὡδήγει εἰς γενικωτέραν μεταβολὴν τῆς φορολογίας, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ παρασκευάσῃ προϋπολογισμὸν ἐσόδων στηριζόμενον ἐπὶ σταθερῶν βάσεων καὶ συμβιβαζόμενον πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἐγχωρίου βιομηχανίας. Τὸ ἐπ' ἐμοί, ἤθελον προτιμήσει τὴν πρώτην διεύθυνσιν, διότι δὲν εἶναι προσῆκον νὰ μειώσωμεν τὰς δημοσίας προσόδους οὐδὲ κατὰ λεπτόν, ἐνόσῳ διατελοῦσιν ἐν ἐκκρεμότητι αἱ μετὰ τῶν δανειστῶν ἡμῶν σχέσεις· ἀλλ' ὁμιλῶ περὶ τοῦ ἀξιοτίμου Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, ὁ ὁποῖος ἠκολούθησε διεύθυνσιν διάφορον μεταξὺ τῶν δύο ἀνωτέρω. Ἡ πρώτη διεύθυνσις ἦτο νὰ μὴ θίξῃ τὸ παράπαν τὴν ἐνεστῶσαν φορολογικὴν νομοθεσίαν, ἡ δὲ δευτέρα νὰ κανονίσῃ αὐτὴν ἐπὶ βάσεων ἀφορωσῶν μᾶλλον εἰς τὸ μέλλον ἢ εἰς τὸ παρόν, ὅτε ἠδύνατο νὰ εἴπῃ εἰς ἐκείνους, πρὸς τοὺς ὁποίους ἐπρόκειτο νὰ διαπραγματευθῇ τὸν συμβιβασμόν, ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ κατάστασις τῶν προσόδων τοῦ Κράτους, αὐτὴ εἶναι ἡ τοῦ μέλλοντος οἰκονομικὴ ἀντοχὴ τῆς χώρας, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ ταύτῃ ἄρχομαι σήμερον νὰ διαπραγματευθῶ μεθ' ὑμῶν. Οὐδέτερον, ὅμως, τούτων ἔπραξεν· ἐτράπη τὴν μέσην ὁδόν· ἔθιξέ τινα τῶν ἐσόδων καὶ ἠλάττωσεν αὐτὰ ἄνευ ἐπιβεβλημένης ἀνάγκης καὶ χωρὶς ἡ ἐλάττωσις αὐτῶν νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς, ἐξεδήλωσε δὲ περὶ τῶν λειτουργούντων νόμων γνώμας, αἵτινες ἐπιβλαβέστατοι ἔσονται ἐν ταῖς συνεννοήσεσιν ἡμῶν μετὰ τῶν δανειστῶν. Παρατηρῶν ἀφ' ἑνὸς ὅτι δὲν δύναται ἐν τῇ σημερινῇ ἐποχῇ νὰ προέλθῃ εἰς οὐδεμίαν φορολογικὴν μεταρρύθμισιν, ἀνωμολόγησεν ἀφ' ἑτέρου ὅτι, ἐὰν μείνῃ ἐν τῇ Κυβερνήσει, θὰ μεταρρυθμίσῃ τὴν ὑφεστῶσαν φορολογίαν ἐπὶ τῶν δημητριακῶν καρπῶν, ἐπὶ τοῦ οἴνου καὶ ἐπὶ τῶν ζώων. Διὰ τῆς δηλώσεως ταύτης, κατ' ἐμέ, πᾶν ἄλλο ἢ ἐμπιστοσύνην ἐμπνέει εἰς ἐκείνους, μετὰ τῶν ὁποίων πρόκειται νὰ διαπραγματευθῇ τὸν συμβιβασμόν· διότι ἐκεῖνοι γινώσκουσιν ὅτι εὐθὺς μετὰ τὸν συμβιβασμὸν ἡ Κυβέρνησις προτίθεται νὰ προβῇ εἰς μεταβολὴν τῆς ὑφεστώσης φορολογικῆς νομοθεσίας, ἐπὶ ἐλαττώσει τῶν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀναγραφομένων ἐσόδων.

Ὡς ἔλεγον πρότερον, ἡ κυρία καὶ θεμελιώδης ἀποστολὴ τῆς σημερινῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς Βουλῆς ἦτο ἡ ἀνόρθωσις τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Κράτους. Εὑρισκόμεθα νῦν εἰς τὸ τέλος τῆς συνόδου, ὀφείλομεν δὲ πάντες εἰλικρινῶς νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οὐδὲν σπουδαῖον νομοθέτημα ἐψηφίσθη, συμβάλλον εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι πολλὰ ὑπεβλήθησαν ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως νομοσχέδια, πάντα δὲ σχεδὸν ἐψηφίσθησαν ὑπὸ τῆς Βουλῆς, οὐδέν, ὅμως, τούτων ὑπηγορεύθη ἐκ τοῦ σκοποῦ τῆς ἀνορθώσεως τῶν οἰκονομικῶν ἡμῶν πραγμάτων. Κατ' ἐμέ, ἡ σύνοδος αὕτη ἔδει νὰ ἀσχοληθῇ εἰς μόνα τὰ συντελοῦντα πρὸς ἀνόρθωσιν τῶν οἰκονομικῶν μέτρα, ὅπως παρασκευάσῃ τὸ ἀναγκαῖον ἔδαφος πρὸς τὴν εὐχερεστέραν καὶ ταχυτέραν τοῦ συμβιβασμοῦ συντέλεσιν, καὶ πλὴν τούτων, εἰς μόνον ὅ,τι ὑπῆρχε κατεπεῖγον, σχετιζόμενον πρὸς τὴν διοίκησιν. Δὲν πιστεύω νὰ καταλέγῃ τις μεταξὺ τῶν δευτέρων τούτων τὴν κατάργησιν τῶν ἕδρῶν τοῦ Πανεπιστημίου, τὴν κατάργησιν τοῦ νόμου περὶ προληπτικοῦ τῆς πτωχεύσεως συμβιβασμοῦ, τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ νόμου περὶ ἐξώσεως τῶν δυστροπούντων μισθωτῶν, τὴν νομιμοποίησιν θέσεως ἀρχιμουσικοῦ ἀνθυπασπιστοῦ, τὴν κατάργησιν του νόμου περὶ ἑλληνικῆς ἰθαγενείας, τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ νόμου περὶ διοικήσεως τῆς περιουσίας τοῦ Ζάππα, τὸ ἄσκοπον νομοσχέδιον περὶ ὁδοποιΐας καὶ τὰς δασμολογικὰς μεταρρυθμίσεις τὰς σκοπούσας τὴν ἐλάττωσιν τῶν εἰσαγωγικῶν τελῶν. Ὑπελήφθη ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ὡς σοβαρὰ ἡ ἐντύπωσις, ἣν ἤθελε παραγάγει ἡ ὑποβολὴ καὶ ἐπιψήφισις πολλῶν νομοσχεδίων, παρημελήθησαν δὲ τὰ σπουδαιότερα καὶ κατηναλώθη μάτην ὁ χρόνος τῆς βουλευτικῆς ταύτης συνόδου.

Ὅτε ὁ ἀξιότιμος Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου εἰσηγεῖτο εἰς τὴν Βουλὴν τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1895, πάντες ἀνεμένομεν νὰ ἀκούσωμεν παρ' αὐτοῦ ὁποῖαι εἶναι αἱ σκέψεις καὶ αἱ γνῶμαι τῆς Κυβερνήσεως περὶ τοῦ σταφιδικοῦ ζητήματος· διότι πάντες ἐφρονοῦμεν ὅτι τὸ σταφιδικὸν ζήτημα ἐδεῖτο λύσεώς τινος, ὅτι ἡ σταφὶς οὐ μόνον τὸν προϋπολογισμὸν τῶν ἐσόδων ἐπηρεάζει, ἀλλὰ καὶ παράγων ἐκ τῶν πρωτίστων εἶναι τῆς βελτιώσεως ἢ τῆς ἐπιδεινώσεως τῆς παρ' ἡμῖν κρατούσης νομισματικῆς ἀνωμαλίας. Ἀγορεύων ἐν τῇ τελευταίᾳ συνόδῳ τῆς διαλυθείσης Βουλῆς, συζητουμένου τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1895, ἔλεγον ὅτι ἡ νομισματικὴ ἀνωμαλία ὀφείλεται μὲν εἰς τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν καὶ εἰς τὸν κλονισμὸν τῆς πρὸς τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Κράτους ἐμπιστοσύνης, ἀλλ' ὀφείλεται καὶ εἰς τὴν ὑποτίμησιν καὶ ἀζητησίαν τῶν κυριωτέρων ἡμῶν προϊόντων, πρωτίστως δὲ τῆς σταφίδος· διότι κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐν τῇ χώρᾳ ἡμῶν εἰσήχθη μεταλλικὸν νόμισμα ἐκ τοῦ προϊόντος τῆς σταφίδος ἔλαττον τοῦ κατὰ τὰ προπαρελθόντα ἔτη εἰσαχθέντος κατὰ 25 περίπου ἑκατομμύρια· ἐκ τοῦ λόγου δὲ τούτου καὶ ἐκ τῆς καταπτώσεως τῆς δημοσίας ἡμῶν πίστεως ἐπεδεινώθη ἡ νομισματικὴ ἀνωμαλία, ὑπὸ τὴν ὁποίαν διατελοῦμεν. Ἐνῷ δὲ πάντες ἀνεμένομεν νὰ ἀκούσωμεν τίνα γνώμην εἶχεν ἡ Κυβέρνησις ἐπὶ τοῦ θέ-

ματος τούτου, ὁ κ. πρωθυπουργὸς ἐν τῷ εἰσηγητηρίῳ λόγῳ οὐδεμίαν μνείαν ἐποιήσατο. Ὅτε δὲ αἱ ἐργασίαι προὐχώρουν, καὶ ἤρξαντο ἀνησυχοῦντες πρὸ παντὸς οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν σταφιδοφόρων ἐπαρχιῶν, τότε ἔλεγε πρὸς ἡμᾶς ὅτι ἀνέμενε νὰ ἀκούσῃ τὴν γνώμην τῶν ἐνδιαφερομένων, ὡς εἰ ἦτο ζήτημα ἄγνωστον εἰς αὐτόν, ὡς εἰ μὴ ἠσχολήθη ἡ προηγουμένη Βουλὴ κατὰ τὰς δύο τελευταίας αὐτῆς συνόδους εἰς τὸ θέμα τοῦτο, ὡς εἰ ἄγνωστος ἦτο εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἡ ὑφισταμένη καὶ ὁσημέραι ὀγκουμένη σταφιδικὴ κρίσις. Ἡ Κυβέρνησις ἀπέφευγεν ἐπιμελῶς πᾶσαν πρωτοβουλίαν ἐπὶ τοῦ σταφιδικοῦ ζητήματος, ἀνέμενε δέ, ὡς μὴ ὤφειλε, νὰ προκύψῃ ἡ λύσις αὐτοῦ ἐκ τῆς πρωτοβουλίας τῶν βουλευτῶν. Τὸ πρῶτον νομοσχέδιον, τὸ ὁποῖον προεβλήθη εἰς τὴν Βουλήν, ἦτο τὸ συνταχθὲν ὑπὸ ἐπιτροπῆς ἐκ βουλευτῶν, αὐθορμήτως συνελθόντων καὶ συσκεφθέντων, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ ἀξιοτίμου ἐκ Τριφυλίας βουλευτοῦ. Τὸ δεύτερον ἦτο τὸ προβληθὲν ὑπὸ τοῦ ἀξιοτίμου ἐκ Κραναίας βουλευτοῦ, τὸ τρίτον ἦτο τὸ ὑπὸ τοῦ ἑτέρου ἐκ Τριφυλλίας βουλευτοῦ κ. Κοκκέβη. Ὁ κ. πρωθυπουργός, ὡς εἰσηγητὴς τῆς πλειοψηφίας, προκαλούμενος ὑπὸ τῶν βουλευτῶν, ἔλεγε πάντοτε ὅτι δὲν δύναται νὰ ἔχῃ γνώμην ὁριστικὴν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου, καὶ ὅτι ἀνέμενε νὰ φωτισθῇ ἐκ τῶν συζητήσεων.

Πάντες ὑπήρξαμεν θεαταὶ τῆς πολυημέρου ἀνιαρᾶς συζητήσεως, ἥτις ὠφείλετο εἰς τὴν ἐνδοιαστικὴν καὶ ἀμφιρρεπῆ στάσιν τῆς Κυβερνήσεως. Αἱ παρατεταμέναι ἄσκοποι ἐν τῇ Βουλῇ συζητήσεις καὶ ἡ ἔλλειψις πάσης κυβερνητικῆς πρωτοβουλίας ἔσχον ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἐξεγερθῶσι πᾶσαι αἱ σταφιδοφόροι ἐπαρχίαι, νὰ προκληθῶσι ζωηρὰ καὶ πολυπληθῆ συλλαλητήρια καὶ νὰ ἐπιδράμωσι μέχρις Ἀθηνῶν ὁμάδες σταφιδοκτημόνων. Ἀφοῦ κατηναλώθη τόσος χρόνος, ἀφοῦ τόσος ἐγένετο θόρυβος, ὑπέκυψεν ἡ Κυβέρνησις εἰς τὴν ἀσκηθεῖσαν πίεσιν, καὶ ὑπέβαλε τὸ σήμερον εἰς τρίτην ἀνάγνωσιν ψηφισθὲν νομοσχέδιον. Ἡ δοθεῖσα λύσις εἶναι, κατ' ἐμέ, ἡ χειροτέρα, διότι δι' αὐτῆς ὁ σκοπὸς τῆς παρακρατήσεως δὲν ἐπιτυγχάνεται, συγχρόνως δὲ ἐδημιουργήθη ἐχθρὸς ἐπικίνδυνος εἰς τὸ προϊὸν τῆς ἀμπέλου, διότι, ἂν τὸ λόγῳ ἐγγείου φόρου εἰσπραχθησόμενον παρὰ τοῦ Δημοσίου ποσὸν σταφίδος χρησιμοποιηθῇ εἰς οἰνόπνευμα, βεβαία εἶναι ἡ καταστροφὴ τῆς παρ' ἡμῖν βιομηχανίας τῆς οἰνοπνευματοποιΐας.

Ἵνα μὴ ὑποληφθῶ ὡς ἐλαυνόμενος ἐκ στοργῆς πρὸς τὰ ἐμὰ ἔργα, ἀπέχω νὰ χαρακτηρίσω τὴν στάσιν τοῦ ἀξιοτίμου κ. πρωθυπουργοῦ ἀπέναντι τῶν σταφιδικῶν νομοσχεδίων, ἅτινα ὑπέβαλον εἰς τὴν Βουλὴν ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς συνόδου. Τὸ πρῶτον, ὅτε ἐπρόκειτο καὶ τὴν παρακράτησιν καὶ τὰ ἄλλα παρεμφερῆ πρὸς ταύτην μέτρα νὰ ἀποκρούσῃ, ἐπήνει τὰ ὑπ' ἐμοῦ προβληθέντα νομοσχέδια ὡς προσιδιάζοντα εἰς τὴν κυβερνητικὴν ἐνέργειαν καὶ ὡς ὑποσχόμενα ὠφέλιμον ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς σταφιδοπαραγωγῆς· καθ' ἣν δὲ στιγμὴν ἤρχοντο ταῦτα πρὸς συζήτησιν, ἔλεγε πρὸς τὴν Βουλὴν ὅτι δέον νὰ ἀναβληθῇ ἡ ἐπ' αὐτῶν συζήτησις, διότι ἡ ἐπίδρασης αὐτῶν ἀφορᾷ εἰς τὸ μέλλον. Ἐνῷ δὲ δὲν ὑπῆρχέ τις ὁ φρονῶν ὅτι ἀνωφελὴς ἔσεται ἡ σύστασις γενικῶν ἀποθηκῶν, ἡ σύστασις Σταφιδικῆς Τραπέζης καὶ ἡ διευκόλυνσις τῆς χορηγίας δανείων ἐπὶ καλλιεργείᾳ, ὁ κύριος πρωθυπουργὸς ἐπέμενε νὰ συζητηθῶσι κατὰ προτίμησιν νομοσχέδια ἕτερα, ἐστερημένα σπουδαιότητος καὶ ὑπηρετικὰ προσωπικῶν ἢ κομματικῶν ὑποχρεώσεων. Οὕτω παρεπέμφθησαν ὑπὸ τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ εἰς τὰς ἑλληνικὰς καλένδας νομοσχέδια ὁμολογουμένης χρησιμότητος.

Πέποιθα ὅτι οὐδεὶς μεταξὺ ὑμῶν ὑπάρχει ὁ ὑπολαμβάνων ὡς σοβαρὸν τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι δὲν ὑπελείπετο εἰς τὴν Κυβέρνησιν ὁ ἀπαιτούμενος ὑλικὸς χρόνος πρὸς παρασκευὴν προϋπολογισμοῦ ἀνταποκρινομένου πρὸς τὰς σημερινὰς περιστάσεις. Πλὴν τοῦ ὅτι πρόκειται περὶ προϋπολογισμοῦ ὑποβληθέντος ὑπὸ τῆς προκατόχου Κυβερνήσεως καὶ ὑποστάντος τὴν γενικὴν συζήτησιν ἐν τῇ διαλυθείσῃ Βουλῇ, πλὴν τοῦ ὅτι ὁ ἡγέτης τῆς σημερινῆς πλειοψηφίας εἶχε καὶ ὤφειλε νὰ ἔχῃ μεμορφωμένας γνώμας καὶ πεποιθήσεις περὶ τοῦ ἐπιβαλλομένου ὑπὸ τῶν περιστάσεων συστήματος, γνωστὸν εἶναι ὅτι, πρὶν ἢ τυπικῶς ἀναλάβῃ τὴν Ἀρχὴν καὶ πρὶν ἢ συναντηθῇ μετὰ τῆς Βουλῆς, συνειργάζετο ἐπὶ μῆνα ὁλόκληρον μετὰ τῶν τμηματαρχῶν τῶν ὑπουργείων πρὸς παρασκευὴν τοῦ τε προϋπολογισμοῦ καὶ τῶν ὑποβλητέων εἰς τὴν Βουλὴν νομοσχεδίων.

Ἀλλ' ἦτο ἀνάγκη νὰ συνταχθῇ ὁ προϋπολογισμὸς ὡς συνετάχθη; Μήπως δὲν ἦτο ἁπλούστερον ν' ἀναβάλῃ τὴν ὑποβολὴν τοῦ προϋπολογισμοῦ, περιοριζόμενος εἰς τὴν ὑποβολὴν ἐκείνων τῶν νομοσχεδίων, διὰ τῶν ὁποίων ἐνόμιζεν ὅτι ἠδύνατο νὰ ἀνορθώσῃ τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Κράτους, καὶ βραδύτερον, διὰ μιᾶς δηλώσεώς του πρὸς τὴν Βουλὴν αἰτήσῃ τὴν μεταβολὴν τῶν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἀναγεγραμμένων ἐσόδων καὶ πιστώσεων; Ἀλλ' ὑπέλαβεν ὅτι ἦτο ἀνάγκη τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς μετὰ τῆς Βουλῆς συναντήσεώς του νὰ ὑποβάλῃ τὸν προϋπολογισμόν, ὁ ὁποῖος, ὡς ἐκ τῶν ἐπελθουσῶν πολλῶν μεταβολῶν, κατέστη ἀγνώριστος καὶ ὡς πρὸς τὰ ἀριθμητικά του συμπεράσματα. Εἰσήλθομεν εἰς τὴν γενικὴν συζήτησιν, καὶ ἐν τούτοις πλῆρες καὶ ἐκκεκαθαρισμένον ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δυνάμεθα νὰ συζητήσωμεν τὸν προϋπολογισμὸν τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι δὲν ἔχομεν.

Ὡς πρὸς τὸν προϋπολογισμὸν τῶν ἐσόδων. Ὑπεβλήθη ὑπό τε τῆς προκατόχου Κυβερνήσεως καὶ τῆς σημερινῆς, ἀναγράφων ἔσοδα 91,331,118.

Κατὰ τὰς δηλώσεις, τὰς μετὰ ταῦτα πρὸς τὴν Βουλὴν ὑποβληθείσας, ἔπρεπε νὰ ἐλαττωθῶσι τὰ ἔσοδα κατὰ 304,770 ἐκ τοῦ ἐσόδου τῶν ἐκπαιδευτικῶν τελῶν. Ἔπρεπε δὲ ὡσαύτως νὰ ἐλαττωθῶσι κατὰ 833,333 ἐκ τῆς εἰσφορᾶς τῶν δήμων ὑπὲρ τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως. Ἔπρεπεν, ὅμως, συνάμα καὶ νὰ αὐξηθῶσι κατὰ 5,000 δραχμῶν ἐκ τῆς εἰσφορᾶς τῶν Μονῶν. Ἐὰν τὸ ποσὸν τοῦτο ἀφαιρέσωμεν ἐκ τοῦ ποσοῦ τοῦ ἀναγεγραμμένου ἐν τῷ ἀρχικῷ προϋπολογισμῷ, θέλομεν ἔχει ἔσοδα 90,198,015. Ἀλλ' ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ τελευταία δήλωσις τοῦ ἀξιοτίμου Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ψηφισθεὶς περὶ τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως νόμος δὲν πρόκειται νὰ τεθῇ εἰς ἐνέργειαν κατὰ τὸ 1895, τότε πρέπει τὸ ποσὸν τῶν 833,333 νὰ μὴ ἐκπεσθῇ, καὶ οὕτω θὰ ἔχωμεν 91,026,348, εἰς τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ προσθέσωμεν, καθ' ἑτέραν δήλωσιν τοῦ κ. ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν, ἐκ τιμήματος ἐκλογικῶν εἰδῶν, καταβαλλομένων ὑπὸ τῶν ὑποψηφίων, τὸ ποσὸν δρ. 133,000. Οὕτω δὲ τὸ ὅλον τῶν ἐσόδων, κατὰ τὸν προϋπολογισμὸν καὶ τὰς δηλώσεις τῆς Κυβερνήσεως, θὰ ἀνέλθῃ εἰς 91,164,348.

Ἀλλ' ἔχομεν νὰ ἐξετάσωμεν καὶ τὰς προτάσεις τῆς πλειοψηφίας τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ὀφείλω ἐνταῦθα νὰ ὁμολογήσω ὅτι ὁ εἰσηγητὴς τῆς πλειοψηφίας τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ, ὁ ἐκ Λεβαδείας ἀξιότιμος συνάδελφος εἰργάσθη καὶ ἐν τῷ διαστήματι, καθ' ὃ διήρκουν αἱ συνεδριάσεις τῆς ἐπιτροπῆς, καὶ ἐν τῇ καταρτίσει τῆς ἐκθέσεως, λίαν εὐσυνειδήτως, ἀναγράψας πάσας τὰς γνώμας, αἵτινες προεβλήθησαν καὶ συνεζητήθησαν ἐν τῇ ἐπιτροπῇ, καὶ ἀνεπλήρωσε πολλὰς ἐλλείψεις καὶ ἀτελείας τοῦ συντάξαντος τὸν ὑποβληθέντα προϋπολογισμὸν ὑπουργοῦ.

Ὡς πρὸς τὸν προϋπολογισμὸν τῶν ἐσόδων, ἡ πλειοψηφία τῆς ἐπιτροπῆς ἐθεώρησεν ὅτι εἶναι προσῆκον νὰ αὐξηθῶσι τὰ ἀναγραφόμενα ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἔσοδα κατὰ δραχμὰς 1,697,000 ἐξ εἰσαγωγικῶν τελῶν, λόγῳ ὅτι τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον ἀνεγράφη ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῷ ἀρχικῶς ὑποβληθέντι ὑπὸ τοῦ τέως ἐκ Μεσολογγίου βουλευτοῦ, εἶναι κατώτερον τοῦ ποσοῦ, τὸ ὁποῖον ὑπολογίζεται ὡς εἰσπράξιμον. Καὶ εἴχομεν μὲν κατὰ τὸ 1894 ποσὸν εἰσπράξεων ἐκ δραχμῶν 26,700,000, ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ ἀποτελέσματα τῶν τεσσάρων πρώτων μηνῶν τοῦ 1895 ἦσαν κατώτερα τῶν ἀντιστοίχων μηνῶν τοῦ παρελθόντος ἔτους, διὰ τοῦτο περιορίζει τὴν ἀναγραφὴν τοῦ ἐσόδου τούτου εἰς τὸ ποσὸν τῶν 24,000,000. Προτείνει συνάμα καὶ τὴν αὔξησιν τοῦ ἐκ τῶν εἰδῶν τῶν Μονοπωλίων ἐσόδου κατὰ 300,000 δραχμάς, λόγῳ τῆς παρατηρουμένης προϊούσης αὐξήσεως εἰς τὰ ἔσοδα ταῦτα. Προτείνει, τέλος, τὴν προσθήκην ποσοῦ δραχμῶν 680,000, λόγῳ τῆς ὑπερτιμήσεως τοῦ εἰσπραττομένου μεταλλικοῦ ἐκ τῶν προξενικῶν τελῶν, ἐκ τῆς σμύριδος καὶ ἐκ τῶν τελῶν τῆς ἀγκυροβολίας. Κατὰ τὰς προτάσεις ταύτας τῆς πλειοψηφίας τῆς ἐπιτροπῆς, ὁ προϋπολογισμὸς τῶν ἐσόδων δέον νὰ ἀνέλθῃ εἰς 92,875,015.

Ο κοινοβουλευτικός ρήτορας

του Νεοκλή Καζάζη

Οι σημαντικότεροι πολιτικοί λόγοι του Χαρ. Τρικούπη από το 1864 ώς το 1875 δημοσιεύθηκαν το 1888 από τον δημοσιογράφο Νικόλαο Ι. Σπανδωνή με εισαγωγή του καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Ν. Καζάζη και με τίτλο «Λόγοι Πολιτικοὶ Χαριλάου Τρικούπη», Ἐν Ἀθήναις, Τυπογραφεῖον Ἀλεξάνδρου Παπαγεωργίου, 1888.

Στην εισαγωγή του ο καθηγητής Νεοκλής Καζάζης γράφει, μεταξύ άλλων, για τον ρήτορα Χαρίλαο Τρικούπη και τα εξής:

(...) Ὁ κ. Τρικούπης, ὡς πολιτικὸς ἀνήρ, ἐμόρφωσε καὶ διετύπωσε τὸν ρήτορα. Μάτην ὁ ἀκροατής, ὁ ἀναγνώστης θέλουσιν ἀναζητήσει ἐν τοῖς πολιτικοῖς αὐτοῦ λόγοις τὸν ἐξ ἐπαγγέλματος ρήτορα, ἀποβλέποντα κατὰ πρῶτον εἰς τὴν ὑφὴν τοῦ λόγου, εἰς τὴν χάριν, εἰς τὴν ἀνθοκομίαν ἐν γένει. Ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς προβάλλει ἡ προσωπικότης τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρός. Ἐν τῇ ἐναργεῖ παραστάσει τῶν διανοημάτων του, ἐν τῇ καθαρᾷ καὶ συγκεκριμένῃ λογικῇ, ἔγκειται ἡ ἔξοχος ρητορικὴ δύναμις καὶ ἀξία τοῦ πολιτικοῦ, τοῦ ὑπουργοῦ, τοῦ κοινοβουλευτικοῦ ἀνδρός. Φαίνεται ἀμέσως εἰλικρινής, ὡς ἤθελε τὸν ρήτορα ὁ Κικέρων. Ζητεῖ νὰ πείσῃ, νὰ προσηλυτίσῃ, νὰ γοητεύσῃ, ἀλλὰ τοῦτο οὐχὶ διὰ τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τοῦ λόγου, διὰ τῶν ἀνθέων, διὰ τῆς πεφυσιωμένης λογοτεχνίας, ἥτις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀποτελεῖ τὴν δύναμιν τῶν πλείστων τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος κοινοβουλευτικῶν ρητόρων, τῶν ραψῳδῶν τούτων τοῦ βήματος. Ὁ κ. Τρικούπης, δύναμαι εἰπεῖν, ἀνήκει εἰς τὴν μαθηματικὴν σχολὴν τῆς ρητορικῆς τέχνης. Ὅ,τι ἐξέρχεται ἀπὸ τοῦ στόματός του δὲν διατυποῦται ἐκ τοῦ προτέρου, ἀλλ' ἐκ τῶν ὑστέρων, ἐμορφώθη ἐκ μελέτης ἐπὶ τῶν δεδομένων, δὲν τίθεται αὐθαιρέτως, ἀλλ' ἀποδείκνυται δι' αὐστηρᾶς ἀναλυτικῆς μεθόδου ὡς ἀληθές, ὡς πραγματικόν, τοῦ ὁποίου ἡ ἀπόδειξις κεῖται ἐνώπιον ἡμῶν. Ἡ δὲ τέχνη αὕτη εἶναι ἡ δύναμις κυρίως τῆς ἀγγλικῆς ρητορικῆς,

ἦν ὁ ἰσχυρότατος τῶν πολιτικῶν ρητόρων τῆς Ἑλλάδος ἰδιοποιήθη.

Ὁ κ. Τρικούπης εἶναι θαυμάσιος τύπος φαινομένου τοιούτου ρήτορος, οἷον ὑπέδειξα. Εἶναι μαθητὴς τοῦ Βάκωνος ἐν τῇ λογικῇ· ἡ ἐμπειρικὴ δ' αὐτοῦ ἐν τῇ σκέψει μεθοδολογία ἐπιφαίνεται κατὰ πᾶσαν στιγμὴν ἐν ἑκάστῃ σελίδι τῶν λόγων του. Εἰς τὴν κρατήσασαν κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους αἰῶνας ἐπίδρασιν τοῦ ἐμπειρικοῦ συστήματος τοῦ Βάκωνος ἀπέδιδον ὁ Μακώλαιϋ τὰς μεγίστας τῶν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους κατακτήσεων ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ κόσμου. (...)

Ὁ μαθητὴς τοῦ Βάκωνος ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ μορφώσει, ἐν τῇ πολιτικῇ ἐκπαιδεύσει, εἶναι συγχρόνως καὶ μαθητὴς τοῦ μεγάλου φιλοσόφου ἐν τῇ ρητορικῇ τέχνῃ. Ὁ κ. Τρικούπης ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ λόγου του εἰσέρχεται εἰς τὸ κύριον τῆς συζητήσεως θέμα, οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν παρεκτρεπόμενος. Καὶ τὸ θέμα τοῦτο πραγματεύεται μετ' αὐστηρᾶς λογικῆς συνεχείας. Οὐδέποτε ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τῆς ὑποθέσεως. Ἀναπτύσσει τὸ ἀντικείμενον τῆς πολιτικῆς συζητήσεως ὡς μαθηματικὸς κατὰ πρῶτον, μετὰ ταῦτα δὲ ὡς λογοτέχνης. Ἀλλ' ἐὰν ἐν τῇ ἀγορεύσει αὐτοῦ θαυμάζομεν τὸν μαθηματικόν, οὐδὲν ἔχομεν πρόσκομμα νὰ μὴ θαυμάσωμεν ἅμα καὶ τὸν εὔγλωττον, τὸν καλλιεπῆ λογοτέχνην. Πᾶσα αὐτοῦ φράσις εἶναι ἓν μαθηματικὸν ἀξίωμα, ἀλλ' ἐπιτυχῶς εἰρημένον. Ἡ φράσις τοῦ κ. Τρικούπη προδίδει τὸν ἀκριβῆ γνώστην τῆς ἡμετέρας γλώσσης, τὸν γινώσκοντα τοὺς κανόνας τῆς ἑλληνικῆς γραμματικῆς καὶ συντάξεως, τὸν ἐμβαθύναντα εἰς τὰ ἀπόρρητα τῆς ἀρχαίας. Ἐὰν ὁ συγγραφεὺς παρ' ἡμῖν δύναται, καὶ ἀγνοῶν ἐνίοτε ἀκριβῶς τήν τε ἀρχαίαν, τὴν γραφομένην καὶ τὴν λαλουμένην (διότι τρεῖς γλώσσας πρέπει νὰ γινώσκῃ τοὐλάχιστον παρ' ὑμῖν ὁ γράφων, ὁμοούσιον καὶ ἀδιαίρετον γλωσσικὴν τριάδα) νὰ διαχειρίζηται ἐπιτυχῶς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τὴν γραφίδα κατόπιν σκέψεως καὶ ἐπιπόνου ἐργασίας, ὁ ρήτωρ ὀφείλει, ἵνα δύναται νὰ ἐκφράζῃ εὐκρινῶς καὶ ταχέως τὰ διανοήματά του, νὰ κατέχῃ καλῶς ἅπαντα τὸν ὀργανισμὸν καὶ ἅπασαν τὴν μηχανικὴν τῆς γλώσσης του. Γνώστης τῆς ἀρχαίας γλώσσης, ὀφείλει νὰ γινώσκῃ ἅμα τήν τε γραφομένην καὶ τὴν λαλουμένην. Διότι ὁ ρήτωρ ὀφείλει νὰ κατέχῃ πάντα τὰ πλεονεκτήματα τοῦ συγγραφέως. Ἄνευ τῶν προσόντων τούτων εἶναι ἀδύνατον ἐν αὐτοσχεδίῳ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀγορεύσει νὰ διατυπώσῃ τὰς ἰδέας του, νὰ εὕρῃ ἀμέσως τὴν κατάλληλον λέξιν, τὸν ἀναγκαιοῦντα χρωματισμόν, ἵνα παράσχῃ τὸν προσήκοντα τόνον εἰς τὴν ἀγόρευσίν του.

Ὁ κ. Τρικούπης ὡς λογοτέχνης ἀνήκει ἀναμφιβόλως εἰς τὴν δωρικὴν σχολήν. Οὔτε Ἀττικὸς εἶναι, οὔτε Ἴων. Δὲν κολακεύει, δὲν προσμειδιᾷ πρὸς τὸ ἀκροατήριόν του. Εἰ καὶ ὑπὸ τὸν Ἀττικὸν

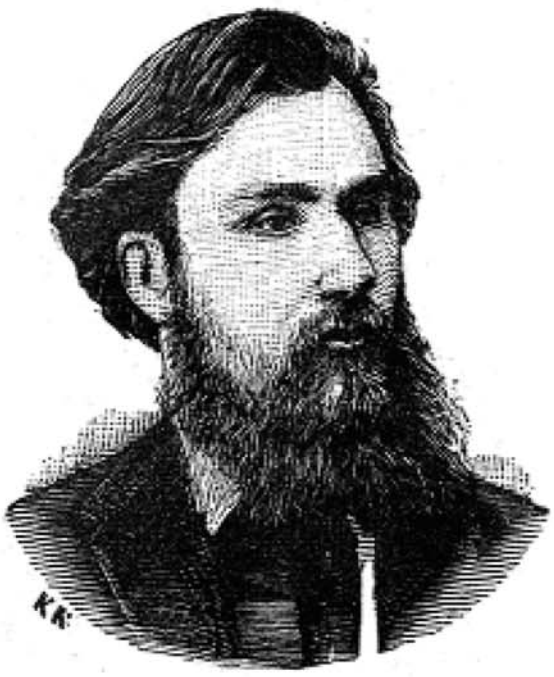

Νεοκλῆς Καζάζης. Ξυλογραφία του Κωνσταντίνου Καρυστινού από το περ. Ημερολόγιον του Κ. Φ. Σκόκου *του 1900, σ. 154. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

οὐρανὸν ζῶν καὶ σκεπτόμενος, ἀποφεύγει ἐκ συστήματος τὰ μέσα ἐκεῖνα, ἅτινα ἀνεδείκνυον τοὺς ἀρχαίους Ἀττικοὺς ρήτορας, ἥκιστα ἐπιζητῶν νὰ ἐπιτύχῃ διὰ τῶν ρητορικῶν ἀνθέων, ὅσον διὰ τῆς ρητορικῆς πειθοῦς. Οὐχὶ ἡ ὑπόκρισις, ἀλλ' ἡ ἀλήθεια πρέπει νὰ εἶναι ἡ δύναμις καὶ ὁ ὁπλισμὸς τοῦ μεγάλου ρήτορος· ἡ ἀλήθεια, ἣν ἀντλεῖ οὗτος ἐκ τῶν πραγμάτων, εἰς ἣν παρέχει διὰ τῆς δυνάμεως τῆς εὐγλωττίας του σάρκα καὶ ὀντότητα. Ὅτε ἀγορεύει ὑπὲρ τῆς ἀληθείας καὶ ἐξ ὀνόματος αὐτῆς, τίς ἡ χρεία τῶν ἄλλων ἐκείνων θελγήτρων, οἷς χρῶνται πλεῖστοι τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ρητόρων πρὸς κατάκτησιν τοῦ ἀκροατηρίου των; Ὁ κ. Τρικούπης ἐν ἁπάσαις ταῖς ἀγορεύσεσιν αὐτοῦ προδίδει τὸν τοιοῦτον ρήτορα. Καὶ ἐν τούτοις, οὐδεὶς τῶν ἐν Ἑλλάδι πολιτικῶν ρητόρων μέχρι τῆς σήμερον ἠκούσθη μεθ' ὅσης αὐτὸς προσοχῆς. Λέγεται περὶ τοῦ Ἰσπανοῦ Καστελλάρ, ὅτι ἀγορεύων ἐπὶ τοσοῦτον γοητεύει τοὺς ἐν τῇ Βουλῇ ἀκροωμένους αὐτόν, ὥστε οἱ φανατικώτατοι τῶν ἀντιπάλων του, λησμονοῦντες ἑαυτοὺς καὶ τὴν πολιτικὴν μερίδα, εἰς ἣν ἀνήκουσιν, δὲν διστάζουσιν ν' ἀνακράξωσι μετ' ἐνθουσιασμοῦ – «*ζήτω ὁ Καστελλάρ, ὁ πρῶτος ρήτωρ τοῦ Κόσμου!*» Οἱ βουλευταὶ τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐμφοροῦνται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τοσούτου ἐνθουσιασμοῦ καὶ τοιαύτης δικαιοσύνης πρὸς τοὺς πολιτικοὺς αὐτῶν ἀντιπά-

λους, καὶ μάλιστα ὅτε οὗτοι φέρουσι τὸν βαρὺν καὶ πλήρη εὐθυνῶν καὶ ἐχθρότητος τίτλον τοῦ πρωθυπουργοῦ. Καὶ ἐν τούτοις, ἀγορεύοντος τοῦ κ. Τρικούπη, ἀναπτύσσοντος τὴν οἰκονομικήν, στρατιωτικήν, ἐθνικὴν κατάστασιν τοῦ τόπου, ζητοῦντος φόρους νέους με τὴν σοβαρὰν καὶ ἀγέλαστον αὐτοῦ φυσιογνωμίαν, μὲ τὸ βαρὺ αὐτοῦ, οἱονεὶ στρατιωτικὸν ὕφος, μὲ τὴν τραχεῖαν δογματικότητά του, πλείους τοῦ ἑνός βουλευταὶ τῆς ἀριστερᾶς μένουσι κεχηνότες καὶ ἐννεοὶ πρὸ τῆς ἐκτάκτου δυνάμεως τῶν λόγων του χωρὶς δὲ νὰ γοητεύωνται ὑπὸ τῆς ἴϋγγος τῶν λόγων του, πείθονται ἐκ τῆς λογικῆς αὐτοῦ, ἐκ τῶν ἀκαταγωνίστων, ἐπὶ τῆς ἀληθείας τῶν πραγμάτων, βασιζομένων ἐπιχειρημάτων. Λέγεται ὅτι τῶν ἐπιφανῶν τις βουλευτῶν τοῦ ἡμετέρου Κοινοβουλίου, ἄλλοτε στενὸς φίλος καὶ ὑποστηρικτὴς τοῦ κ. Τρικούπη, εἶτα δὲ φανατικός, ἕνεκα προσωπικῶν λόγων, πολέμιος, μετά τινα ἀγόρευσιν αὐτοῦ, δὲν ἐδίστασε νὰ ὁμολογήσῃ τὸ ἔξοχον τῶν ρητορικῶν αὐτοῦ πλεονεκτημάτων, ἀλλὰ καθίστα προσεκτικοὺς ἅμα τοὺς ἐνθουσιωδεστέρους τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ φίλων, ἵνα μὴ παρασυρθῶσιν ὑπὸ τῆς σαγήνης τῆς εὐγλωττίας τοῦ ἀγορεύοντος προέδρου τῆς Κυβερνήσεως. Τοιαῦτα παραδείγματα ὁμοφώνου ὁμολογίας τῶν τε ἐχθρῶν καὶ τῶν φίλων προκειμένου περὶ τῶν πλεονεκτημάτων πολιτικοῦ ρήτορος δὲν εἶναι βεβαίως σπάνια· δεικνύουσι δὲ ὁπόσον ἡ ἰσχὺς τοῦ λόγου εἶναι ἀκαταμάχητος, ἔστω καὶ ὅτε οὗτος δὲν ἐκφράζει τὰ αἰσθήματα ἡμῶν, τὰς ἰδέας καὶ τὰ πάθη. (...)

Ὅ,τι θὰ ἔλεγον ἐγώ, δύναται νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ διατυπώσῃ εὐχερῶς ὁ ἀναγνώστης μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν πολιτικῶν τούτων Λόγων. Ἅπαντες οὗτοι εἶναι κατ' ἐξοχὴν μεταρρυθμιστικοί, ἀφορῶσιν εἰς ἄμεσα ἐθνικὰ καὶ πολιτικὰ συμφέροντα. Ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς ἀναγνώσεως ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ προδίδει τὸν ρήτορα, ἀλλὰ καὶ ὁ ρήτωρ τὸν πολιτικὸν ἄνδρα. Τελεία μεταξὺ ἀμφοτέρων ὁμοφωνία καὶ ἁρμονία. Ἐπικρατεῖ ἡ βαθεῖα ἐκείνη εἰλικρίνεια, ἥτις δὲν εἶναι μόνον προσόν, ὡς ἔλεγεν ὁ Κικέρων, τοῦ ρήτορος, ἀλλ' ὀφείλει νὰ εἶναι καὶ τοῦ ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τῆς πατρίδος μοχθοῦντος πολιτικοῦ ἀνδρός. Οἱ πολιτικοὶ οὗτοι λόγοι, ἂν δὲν εἶναι πλῆρες σύστημα πολιτικῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' εἶναι ἀναντιρρήτως πλῆρες ἐγχειρίδιον πολιτικῆς ἐμπειρίας, ἄξιον ἐπισταμένης ἀναγνώσεως καὶ ἐρεύνης. Ὁ κ. Τρικούπης, ὡς πολιτικὸς ἀνήρ, ἀπέδειξεν ὅτι ἐγνώρισε νὰ ἐννοήσῃ καὶ νὰ λύσῃ τὸ πολιτικὸν πρόβλημα τῆς ἡμετέρας πατρίδος· ἀλλ' ὡς ρήτωρ, ἐγνώρισεν ἐπίσης νὰ θέσῃ ἑαυτὸν ὑπεράνω τοῦ κοινοῦ μέτρου, ὅμοιος πρὸς τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους ρήτορας τῆς Ρώμης, ἐπὶ τῇ ἐκλείψει τῶν ὁποίων παρεπονεῖτο ὁ Τάκιτος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ρωμαϊκῆς ἐξαντλήσεως, καθ' οὓς ἐχάραττε τὰς ἀθανάτους αὐτοῦ σελίδας. Ἡ μεγάλη εὐγλωττία, ἔλεγεν ὁ βαθὺς ἱστορικός, ὁμοιάζει πρὸς τὴν φλόγα. Οὐδεμία δὲ φλὸξ δύναται νὰ θερμάνῃ τὸν πολιτικόν, ν' ἀναρριπίσῃ τὴν ἔμπνευσιν τοῦ ρήτορος τοσοῦτον, ὅσον τὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἡ ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἐργασία.

Οἱ ἀνὰ χεῖρας λόγοι εἶναι ἡ ἐναργεστέρα πιστοποίησις τῆς ἀληθοῦς εὐγλωττίας. Ἀπόκειται ἤδη εἰς τὸ ἑλληνικὸν Δημόσιον καὶ τοὺς ἀμερολήπτους νὰ ἐξενέγκωσι τὴν περὶ αὐτῶν ἀδέκαστον κρίσιν καὶ ἐτυμηγορίαν.

Το τρικουπικόν κόμμα

του Γεωργίου Ασπρέα

Απόσπασμα από σειρά άρθρων που δημοσιεύθηκαν στην εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα* σε 23 συνέχειες από τις 20 Οκτωβρίου 1927 ώς τις 19 Νοεμβρίου 1927 με τίτλο «Τὰ ἑλληνικὰ πολιτικὰ κόμματα καὶ οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες τῆς χώρας ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τῶν τελευταίων καιρῶν».

ΤΑ ΔΥΟ ΜΕΓΑΛΑ ΚΟΜΜΑΤΑ

Περίοδος ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος διὰ τὴν σταδιοδρομίαν τῶν πολιτικῶν κομμάτων ἐν τῇ χώρᾳ μας εἶναι ἡ ἀπὸ τῆς ἐπεκτάσεως τῶν ὁρίων διὰ τῆς προσκτήσεως τῆς Θεσσαλίας καὶ μέρους τῆς Ἠπείρου, συντελεσθεῖσα συγκρότησις καὶ παγιότης δύο μεγάλων καὶ ἰσχυρῶν κομμάτων, μέχρι τῆς στρατιωτικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1909. Ἡ περίοδος αὕτη ἤρξατο διὰ τῆς πρώτης κοινοβουλευτικῆς πρωθυπουργίας τοῦ Χαρ. Τρικούπη καὶ ἐτερματίσθη μετὰ εἴκοσι ἑπτὰ ἔτη διὰ τῆς βιαίας κατὰ τῶν κομμάτων ἐξεγέρσεως ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐδημιουργήθη μεθ' ὁρμῆς τὸ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἐκ Κρήτης πολιτικοῦ ἀρχηγοῦ Ἐλευθ. Βενιζέλου ἰσχυρότατον κόμμα τῶν Φιλελευθέρων. Σαφὴς ἐγένετο κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα ὁ διαχωρισμὸς τῶν κομμάτων ὑπὸ τὰς θεμελιώδεις πολιτικὰς ἀρχὰς τῆς προόδου καὶ τῆς συντηρήσεως καὶ ἔτι σαφέστερον ἔν τισιν, τῆς θερμουργότητος καὶ τῆς ἀρνήσεως, καίτοι δὲ κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα ἐκυβέρνησαν τὴν χώραν ἓξ ἐν συνόλῳ πολιτικοὶ ἀρχηγοί, τὰ κόμματα κατὰ συγκρότησιν καὶ διανοητικότητα καὶ ροπὰς ἕξεων καὶ ἀντιλήψεων, ὑπῆρξαν δύο, τὸ προοδευτικὸν ὑπὸ τὸν Χαρ. Τρικούπην, καὶ τὸ συντηρητικὸν ὑπὸ

τὸν Θ. Δηληγιάννην. Διότι τὸ μὲν ὑπὸ τὸν Γ. Θεοτόκην ἦτο αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀπορφανισθέν, Τρικουπικόν, τὸ δὲ ὑπὸ τὸν Δ. Ράλλην καὶ Κ. Μαυρομιχάλην ἐσχηματίσθη ὑπὸ τῶν στελεχῶν τοῦ Δηληγιαννικοῦ. Τὸ προγενέστερον τούτων, τὸ σχηματισθὲν κατὰ τὸ 1897 ὑπὸ τὸν Ἀλ. Ζαΐμην ἐγένετο δι' ἀποσχίσεων ἐκ τοῦ Δηληγιαννικοῦ, κατόπιν τῶν γεγονότων τῆς ἥττης, τῶν ἐρίδων τῶν διαδόχων τοῦ Τρικούπη καὶ τῆς πολιτικῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Στέμματος.

Τὰ δύο ταῦτα κόμματα ἐσχηματίσθησαν διὰ τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1881, διεμορφώθησαν κατὰ τὴν α΄ σύνοδον τῆς θ΄ περιόδου (1882) καὶ ἐπαγιώθησαν κατὰ τὴν β΄ σύνοδον τῆς αὐτῆς περιόδου (1883), ἐσχηματίσθησαν δὲ διὰ τῶν στελεχῶν ἐν ἀρχῇ τῶν τριῶν ἄλλων κομμάτων του διαλυθέντος βουλγαρικοῦ καὶ τῶν ἀπορφανισθέντων Δεληγεωργικοῦ καὶ Ζαϊμικοῦ καὶ τῶν νέων στοιχείων ἐν τῇ πολιτικῇ, ἅτινα προῆλθον ἐκ τῶν κοσμίων ἐκείνων ἐκλογῶν καὶ ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν νέων χωρῶν. Πρῶτον ἐπαγιώθη τὸ ὑπὸ τὸν Χαρίλαον Τρικούπην κόμμα καὶ ἐνεφανίσθη ἰσχυρότατον ἀπέναντι τοῦ κουμουνδουρικοῦ κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ προέδρου τῆς Βουλῆς (23 Φεβρουαρίου 1882) κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ὑποψήφιος τοῦ Ἀλεξάνδρου Κουμουνδούρου Ἀντ. Μαυρομιχάλης συνεκέντρωσεν 76 ψήφους, τοῦ δὲ Χαριλάου Τρικούπη Ἐπ. Βαλαωρίτης 127. Ὁ γηραιὸς ἐξ Ἀβίας πολιτευτὴς μετὰ τὴν βαρεῖαν ἥτταν, ἣν ὑπέστη ὑπὸ τοῦ νεαροῦ ἀντιπάλου του, ὅστις κατήρχετο μεθ' ὁρμῆς καὶ μαχητικότητος εἰς τοὺς ἀγῶνας, δὲν ἀντετέθη πλέον πολιτικῶς κατ' αὐτοῦ. Ἡ νόσος ἐξ ἧς κατέχετο τὸν ἔφερεν εἰς τὸν τάφον ἓν ἔτος βραδύτερον (26 Φεβρουαρίου 1883). Τοῦ ἀπορφανισθέντος κόμματος ἀρχηγὸς ἐπίλεκτος μεταξὺ τῶν ἐπιλέκτων, ἀνεγνωρίσθη ὁ Θεόδ. Δηληγιάννης, τὸ δ' ἑπόμενον ἔτος ἡ Βουλὴ διεχωρίσθη σαφῶς εἰς δύο μεγάλα κόμματα. Αἱ κομματικαὶ ὁμάδες καὶ τὰ μικρὰ κόμματα τῶν ὑπουργοθηρῶν ἐξηφανίσθησαν, ὅσοι δὲν ἐπεχείρησαν τὴν δημιουργίαν αὐτῶν, ἐκ τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου κόμματος, ἐπέτυχον καὶ ἀπέμειναν μονάδες, οὕτω δὲ ἐξεμηδενίσθη ἡ διακύμανσις τῆς πλειοψηφίας· καὶ ἐπετεύχθη ἡ μονιμότητος τῶν κυβερνήσεων.

Ἡ περίοδος αὕτη ἀποτελεῖ σταθμὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν κομμάτων ἐν Ἑλλάδι, διότι δύο μόνον ἰσχυρὰ κόμματα ἐκυβέρνησαν τὴν χώραν ἐπὶ δύο δεκαετίας περίπου καὶ ἀπὸ τοῦ ἀκυβερνήτου, ὡς ἐκ τῶν πολλῶν κομμάτων ἐδημιουργήθησαν κοινοβουλευτικαὶ δικτατορίαι ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην ἰσχὺν τῶν ὁποίων ὑπετάθησαν σχεδὸν πᾶσαι αἱ ἐν τῇ χώρᾳ δυνάμεις.

Σπουδαῖαι διαφοραὶ ἀντιλήψεων περὶ τὴν διαχείρισιν τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, καὶ γενικῶς θεμελιώδεις ἀντιθέσεις νοοτροπίας διεχώρισαν τὰ κόμματα ἐκεῖνα, τοὺς ἀρχηγούς των καὶ τὰ ἐπιτελεῖα αὐτῶν. Προοδευτικὸν καὶ Φιλελεύθερον τὸ ὑπὸ τὸν Χαρ. Τρικούπην, συντηρητικὸν καὶ ἀρνητικῆς στασιμότητος τὸ ὑπὸ τὸν Θ. Δηληγιάννην.

Τὸ πρῶτον κατήρχετο μετὰ θερμουργότητος εἰς τοὺς ἀγῶνας τῆς προόδου καὶ τοῦ ἐκπολιτισμοῦ καὶ τῆς κρατικῆς ὀργανώσεως, κατέβαλε δὲ πάσας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις πρὸς ἔξοδον τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ μιᾶς ἀληθῶς ἡμιβαρβάρου ἐν παντὶ καταστάσεως, τὸ δὲ δεύτερον, παραμένον μετ' ἐξαιρετικοῦ πείσματος εἰς τὰς ἀντιλήψεις καὶ τὰς ἕξεις τοῦ παρελθόντος, ἠγωνίζετο νὰ κρατήσῃ τὴν Ἑλλάδα δεσμίαν τῶν παραδόσεων τῆς ἐμπειρίας καὶ συνεχίζον τὴν πολιτικὴν τῶν ἀνευθύνων ὀργανώσεων καὶ τῶν τυχοδιωκτικῶν ἐπιχειρήσεων πρὸς ἐπέκτασιν τῶν ὁρίων, παρέλυε πᾶσαν ἐργασίαν καὶ πᾶσαν πρόοδον.

ΤΟ ΤΡΙΚΟΥΠΙΚΟΝ ΚΟΜΜΑ – ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΚΑΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Θερμουργὸν καὶ θεληματικὸν ἐνεφανίσθη ἐνώπιον τοῦ λαοῦ τὸ προοδευτικὸν κόμμα, τοῦ ὁποίου ὁ ἀρχηγὸς κατεδείκνυεν ἐνώπιον τῶν ἐν τῇ Κυβερνήσει συνεργατῶν αὐτοῦ τὴν κρατίστην τῶν πολιτικῶν ἀρετῶν, τὸ αὐτόφωτον ἐν τῇ βουλήσει. Τόσον ὁ λαὸς ὅσον καὶ αἱ ἰθύνουσαι ἐν τῇ Πολιτείᾳ τάξεις δὲν ἦσαν εἰθισμένοι οὔτε νὰ κυβερνῶνται οὔτε νὰ συνεργάζωνται μετὰ πολιτικῶν ἀνδρῶν οἵτινες εἶχον ἐσχηματισμένην γνώμην καὶ ἀπέρριπτον πᾶσαν ἄλλην γνώμην ἢ πρότασιν ἥτις δὲν ἤρχετο εἰς ἁρμονίαν πρὸς τὰς πεποιθήσεις των.

Ἐλαστικότητες καὶ συμβιβασμοί, ὑποχωρήσεις ἀπέναντι προσωπικῶν συμφερόντων, ἀμφιταλαντεύσεις καὶ ἀμφιβολίαι ἐν τῇ ἐκδηλώσει τῆς διακυβερνήσεως τῆς χώρας καὶ γενικῶς διστακτικότητες περὶ τὸ ἀποφασίζειν καὶ ἐνεργεῖν πάντα ταῦτα τὰ ἐλαττώματα τῶν μετρίων πολιτικῶν ἀνδρῶν, εὑρέθησαν μακρὰν τῆς τριετοῦς ἐκείνης περιόδου τῆς πολιτικῆς δράσεως τοῦ Χαρ. Τρικούπη, ἡ πολιτεία τοῦ ὁποίου, ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς διαρρυθμίσεως τῶν συντρόφων ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ τῆς συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν κατάληψιν τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπὸ τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου, ἤρχετο νὰ ἐμπεδώσῃ ἐσωτερικῶς μὲν τὸν σεβασμὸν τῶν διανοουμένων τάξεων πρὸς τὴν ἰσχυρὰν αὐτοῦ θεληματικότητα, ἐξωτερικῶς δὲ νὰ κινήσουν τὴν προσοχὴν τῶν εὐρωπαϊκῶν κυβερνήσεων πρὸς τὸ ἄτομον αὐτοῦ ὡς πρὸς πολιτικὸν ἄνδρα ἐξαιρετικῆς διανοητικότητος καὶ θελήσεως.

Ἀπὸ ἐσωτερικῆς ἀπόψεως τὸ ἔργον τοῦ Χαρ. Τρικούπην κατὰ τὴν πρώτην ἐκείνην τριετῆ κοινοβουλευτικὴν πρωθυπουργίαν ὀφείλει νὰ κριθῇ σήμερον ὡς μέγα καὶ ὡς ἀποτελέσαν μίαν εὐρυτάτης ἐκτάσεως εἰρηνικὴν ἐπανάστασιν, διὰ τῆς ὁποίας

βαρέα κατέπεσαν τὰ κτυπήματα κατὰ τῶν προλήψεων· καὶ σταθεραὶ ἐθεμελιώθησαν αἱ βάσεις ἑνὸς ἀληθῶς κολοσσιαίου ἀναμορφωτικοῦ ἔργου. Τοῦτο δὲ εἶναι ἄξιον ἐξαιρετικῆς προσοχῆς ἐν τῇ εἰρηνικῇ ἐκείνῃ ἐπαναστάσει, ὅτι ἡ μετὰ τόσης θερμουργότητος δρᾶσις τοῦ στιβαροῦ ἐκείνου πολιτικοῦ ἀνδρός οὔτε ἐστράφη οὔτε περιωρίσθη εἰς μονομερῆ ἢ ὡρισμένην κατεύθυνσιν, ἀλλὰ περιέβαλεν ὡς κολοσσιαία δημιουργικὴ δύναμις τὴν δημοσιονομίαν, τὸν στρατόν, τὸ ναυτικόν, τὴν παιδείαν, τὴν δικαιοσύνην καὶ πᾶσαν ἐν γένει τὴν Πολιτείαν, δι' ἐργασίας ἀναπλαστικῆς καὶ δημιουργικῆς τῆς ὁποίας παρομοία εἰς ἔκτασιν καὶ ἐπίδρασιν δὲν ἀνευρίσκεται εἰς οὐδὲν ἄλλο κόμμα καθ' ὅλην τὴν σταδιοδρομίαν τῶν πολιτικῶν κομμάτων ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Μία ἀνατροπὴ τοῦ παλαιοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, τοῦ ἐχομένου πρὸς τὰς προλήψεις τοῦ παρελθόντος καὶ μὴ δυναμένου νὰ ἀποχωρισθῇ τῆς ἐμπειρίας, ἥτις ἀπετέλει τὸ ἅπαντον αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν σκέψιν καὶ εἰς τὴν πρᾶξιν, ὑπέκυπτεν ὑπὸ τὴν δύναμιν τῆς ἰδέας εἰς τὴν ἐμπράγματον ἐφαρμογὴν νέων ἀρχῶν καὶ νέων συστημάτων διὰ τῶν ὁποίων ἐκρημνίζετο τὸ σαθρὸν οἰκοδόμημα τῆς κληρονομικῆς πλάνης καὶ ἐθεμελιοῦτο ἡ νέα πολιτεία συντασσομένη ἐπὶ τῶν διδαγμάτων, ἅτινα ἐπήγαζον ἀπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐξελίξεως τῶν μεγάλων κρατικῶν ὀργανισμῶν τῆς Εὐρώπης.

Ἡ σύγκρισις αὕτη τοῦ παλαιοῦ πρὸς τὸν νέον κόσμον ἐν Ἑλλάδι ἐγένετο σφοδρὰ καὶ πείσμων. Ἀρχηγὸς τοῦ νέου κόσμου ὑψώθη ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, οἱ ἡττημένοι δὲ καὶ καθ' ἑκάστην ἡττώμενοι ἐκ τοῦ παλαιοῦ κόσμου, ἀκέφαλοι καὶ ἄνευ ἀρχηγοῦ, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλ. Κουμουνδούρου ἤρξαντο συγκεντρούμενοι περὶ τὸν Θ. Δηληγιάννην καταπτοημένοι δὲ ἐκ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ ἐκ Μεσολογγίου πολιτικοῦ ἀρχηγοῦ, ἀντέταξαν ἐν ἀρχῇ ἀσθενῆ ἄμυναν κατὰ του ἔργου ἐκείνου, μικρόν, ὅμως, κατὰ μικρὸν δημαγωγοῦντες, καὶ ἐκμεταλλευόμενοι τὴν ἀμάθειαν τοῦ λαοῦ συνεκέντρωσαν εἰς τὰς τάξεις αὐτῶν διὰ ψευδῶν ἐπαγγελιῶν καὶ ἀπατηλῶν προγραμμάτων ἰσχυροτάτην δύναμιν ἀντιδράσεως καὶ ἐπέτυχον νὰ ἀνακόψουν τὸ προοδευτικὸν ἔργον τῆς ἱστορικῆς ἐκείνης τριετίας.

Συντελεσταὶ σπουδαῖοι εἰς τὸ ἔργον τοῦ ὑπὸ τὸν Χαρ. Τρικούπην προοδευτικοῦ κόμματος ἐγένοντο κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην πάντες οἱ ἀληθῶς ἐν τῇ χώρᾳ ἀνεπτυγμένοι, ἐν τῷ στρατῷ, ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ. Συνέβη δὲ οὕτω ἐν τῇ εἰρηνικῇ ἐκείνῃ ἐπαναστάσει νὰ περιστοιχίσουν τὸν Χαρ. Τρικούπην οἱ ἐπίλεκτοι καὶ νὰ παγιωθῇ ἔκτοτε τὸ κόμμα τοῦτο ἐπὶ στελεχῶν ὑγιῶν, ὥστε καὶ μετὰ τὴν ἀλγεινὴν καὶ πένθιμον καταστροφὴν τοῦ ἀρχηγοῦ του νὰ ἀποδώσῃ ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν τοὺς μᾶλλον θετικοὺς καὶ προοδευτικοὺς ἐν τῇ χώρᾳ πολιτικοὺς παράγοντας. Εἰς τὴν συγκέντρωσιν ἐκείνην τῶν ἐπιλέκτων ὠφείλετο κατὰ μέγα μέρος ἡ θεμελίωσις τοῦ ἔργου τῆς εἰρηνικῆς ἐπαναστάσεως, διότι κατὰ τὰς πρώτας ὥρας πάσης πολιτικῆς μεταβολῆς, ὅταν τὸ μὲν ἀρχαῖον σύστημα καταρρέει, τὸ δὲ νέον ἐργάζεται νὰ παγιωθῇ, ἡ μεγίστη δυσκολία τοῦ ἀγῶνος τῆς παγιώσεως τούτου δὲν ἔγκειται εἰς τὴν ὑπερνίκησιν τῶν ἡττημένων ἀλλὰ εἰς τὴν ἵδρυσιν πραγματικῆς λαοφιλοῦς πολιτείας καὶ εἰς τὴν ἑδραίαν σύστασιν αὐτῆς διὰ τῆς συνδρομῆς ἀνδρῶν ἐντίμων ἐμπεφορημένων ὑπὸ τῶν προοδευτικῶν ἰδεῶν καὶ σταθερῶν εἰς τὰς ἀρχὰς αὐτῶν, ἐὰν δὲ δὲν ἐπέτυχε τοῦτο κατὰ τὸ ὅλον ὁ ἀρχηγὸς τοῦ προοδευτικοῦ κόμματος τὸ ἐπέτυχε κατὰ μέγα μέρος. Ἐπέτυχε τοὐτέστιν διὰ τῆς ὀργανώσεως τοῦ πρώτου ἰσχυροῦ φιλελευθέρου καὶ προοδευτικοῦ κόμματος νὰ ἐξαγάγῃ τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ μιᾶς ἡμιβαρβάρου πολιτικῆς, κοινωνικῆς, κρατικῆς καὶ στρατιωτικῆς καταστάσεως.

(30.10.1927)

ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Ἐνώπιον τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς μετὰ τὴν διαρρύθμισιν ἐν Ἀνατολῇ τῶν ἀποφάσεως τῆς Βερολινείου Συνθήκης, ἐνεφανίζοντο δύο ἀπόψεις ὅσον ἀφορᾶ τὸν διακανονισμὸν τῆς πολιτείας αὐτῆς ἀπέναντι τῆς Τουρκίας, ἡ φιλία μετὰ τῆς Τουρκίας πρὸς καταπολέμησιν τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ ἤτοι τοῦ σλαυϊσμοῦ, ἢ καλλιέργεια δεσμῶν μετὰ τοῦ σλαυϊσμοῦ πρὸς καταπολέμησιν τῆς Τουρκίας. Ὁ σλαυϊκὸς κίνδυνος διὰ τὸν ἑλληνισμὸν ἐπήγαζε μὲν ἐκ Πετρουπόλεως ἀλλ' ἐπαγιώθη μετὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς Βουλγαρίας ἐν Σόφιᾳ. Ἡ πολιτεία τῆς βουλγαρικῆς ἡγεμονίας πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν τόσον ἐν Ἀνατολικῇ Ρωμυλίᾳ ὅσον καὶ κατὰ τὴν Δυτικὴν Θράκην καὶ τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν κατεδείχθη ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματα τῆς πολιτικῆς παγιώσεως τῆς νέας ἡγεμονίας, θετικῶς ἐχθρικὴ καὶ ἐξαιρετικῶς ὕπουλος. Πρὸς τὴν κυβέρνησιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὸ Στέμμα ἐδίδοντο ἐκ Πετρουπόλεως συμβουλαί (μέχρι τοῦ 1886) φιλίας συμβιώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πρὸς τὸ σλαυϊκὸν στοιχείον πρὸς καλλίεργειαν συμμαχικῶν δεσμῶν μεταξὺ Σόφιας καὶ Ἀθηνῶν, ἀποσκοποῦσαν τὴν ἐν τῷ μέλλοντι ἀπὸ κοινοῦ καταπολέμησιν τῆς Τουρκίας. Εὐπίστως διέκειτο τὸ Στέμμα πρὸς τὰς συμβουλὰς ἐκείνας, δυσπίστως δὲ ὁ Χαρ. Τρικούπης, ὅστις ἐχαρακτήριζεν ὡς ἀδύνατον τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἐκ Πετρουπόλεως ὑποδείξεων ἐφ' ὅσον ὁ σλαυϊσμὸς δὲν περιωρίζετο νὰ ἀπαιτῇ τὸ ἀνῆκον εἰς αὐτὸν ἀλλὰ προσέβλεπε μετὰ λαιμαργίας πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ρωμαλίαν καὶ δὲν ἀπέκρυπτε τὰς διεκδικήσεις αὐτοῦ ἐπί χωρῶν αὐτουσίως ἑλληνικῶν. Εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐ-

κείνης ἐν Σόφιᾳ ὕπουλος π.χ. ἀλλ' ἐντατικὴ διαμάχη μεταξὺ ἀγγλικῆς καὶ ρωσσικῆς πολιτικῆς καὶ ἐκαλλιεργοῦντο ἐκ Λονδίνου τὰ πρῶτα σπέρματα τοῦ ἐθνικόφρονος βουλγαρικοῦ κόμματος, τὸ ὁποῖον μετὰ μίαν πενταετίαν ἀνδρωθὲν ὑπὸ τὸν Σταμπούλωφ, ἐξεμηδένισε καὶ ἀνέτρεψε τὴν ρωσσικὴν ἐπιρροὴν διὰ χαρακτηριστικῆς προδοσίας.

Ὁ Χαρ. Τρικούπης ἐν τῇ πεποιθήσει τοῦ ἀδυνάτου τῆς φιλίας συμβιώσεως πρὸς τὸν σλαυϊσμὸν καὶ τοῦ ἀνεφίκτου τῆς εἰλικρινοῦς συνεννοήσεως μτὰ τῆς Σόφιας, διεχάραξε εἰλικρινῆ πολιτικὴν πρὸς τὴν Τουρκίαν, διὰ τῆς ὁποίας καὶ μόνης ἡ Ἑλλὰς θὰ ἠδύνατο, πολιτευομένη ἀπέναντι ἑαυτῆς εἰλικρινῶς καὶ τιμίως νὰ παγιωθῇ εἰς κράτος εὐνομούμενον,νὰ καλλιεργήσῃ καὶ ἀναπτύξῃ τοὺς ἐθνικοὺς αὐτῆς πόρους καὶ νὰ διοργανώσῃ στρατιωτικὰς καὶ ναυτικὰς δυνάμεις ἀξίας προσοχῆς, νὰ ἀποτελέσῃ δὲ οὕτω διὰ τῆς ἐπὶ πλέον ὀργανώσεως τοῦ ὑποδούλου καὶ τοῦ ἀπανταχοῦ ἑλληνισμοῦ, δύναμιν ἐν Ἀνατολῇ ἱκανὴν νὰ προκαλέσῃ τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν προσοχὴν καὶ τῶν ἄλλων Βαλκανικῶν κρατῶν καὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Πρὸς ἐνσάρκωσιν τοῦ προγράμματος τούτου, ὁ Χαρ. Τρικούπης ὑπελόγιζεν ἀρκοῦσαν μίαν δεκαετίαν εἰρήνης καὶ ἐντατικῆς ἐργασίας, ἀλλὰ τὰ γεγονότα καὶ ἡ κακίστη διαχείρισις τόσον τῶν ἐξωτερικῶν ὅσον καὶ τῶν ἐσωτερικῶν ζητημάτων ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ ἀντιπάλου Θ. Δηληγιάννη, ἀνέτρεψεν τὴν θετικὴν ἐκείνην πολιτικὴν καὶ ἐπέβησαν δημιουργικὰ βαρυτάτων ἐθνικῶν συμφορῶν καὶ ταπεινώσεων.

Διέβλεπεν ὁ Χ. Τρικούπης, ὅτι ναὶ μὲν ἐν Εὐρώπῃ τὸ ἐπικρατοῦν πνεῦμα ἦτο φιλειρηνικόν, ἀλλ' ἐν Ἀνατολῇ καὶ συγκεκριμένως εἰς τὰ Βαλκάνια ἐπεκράτει πνεῦμα ἀνησυχίας καὶ φιλόδοξοι ὅσον καὶ κατακτητικοὶ σκοποὶ ἐκαλλιεργοῦντο τόσον ἐν Σόφιᾳ ὅσον καὶ ἐν Βουκουρεστίῳ καὶ Βελιγραδίῳ, πρὸς τὰς ἀνησυχίας δὲ ταύτας προσετίθεντο καὶ ἕτεραι ὡς ἐκ τῆς ἀλβανικῆς πολιτικῆς, τὴν ὁποίαν ἤρξατο προστατεῦον τὸ ὑπὸ τὸν Κρίσπην φιλοκατακτητικὸν ἐν Ἰταλίᾳ κόμμα. Ἡ Τουρκία εὑρίσκετο ἐν ἀμύνῃ ἀπέναντι τῶν πολλαπλῶν ἀντιθέσεων καὶ ἀφαίνετο ἐγκαινιάζουσα πολιτικὴν ὑποδαυλίσεως τῶν ἐρίδων καὶ τῶν ἀντιζηλιῶν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐπίστευσεν ὅτι θὰ προσεπορίζετο ὀφέλη.

Θᾶσσον ἢ βράδιον θὰ ἐξερρηγνύοντο ἐν τῇ Βαλκανικῇ τόσον ἐκ τῆς ἀντιθέσεως τῶν συμφερόντων ὅσον καὶ ἐκ τῆς πολιτείας τῆς Πύλης καὶ τῶν μεγάλων δυνάμεων ἔριδες σφοδρόταται, ἡ δὲ πολιτικὴ τοῦ ὑπὸ τὸν Χ. Τρικούπην προοδευτικοῦ κόμματος, πολιτικὴ ὀργανώσεως καὶ συντάξεως ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ εὑρεθῇ ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὴν κρίσιμον ὥραν ἱκανὴ νὰ ἐπιβάλῃ τὰς ἀξιώσεις της. Προσέβλεπε μετὰ δέους ὁ ἐκ Μεσολογγίου πολιτικὸς ἀνὴρ πρὸς τὸ παρελθὸν τῶν διαρκῶν καὶ ἀτελευτήτων συρράξεων καὶ προπαρασκευῶν αἵτινες ἐκράτουν τὴν χώραν ψυχικῶς ὑπὸ διαρκῆ νευρικότητα, στρατιωτικῶς ὑπὸ ἕνα ἀτελεύτητον, ἄτακτον καὶ ἄθλιον πολεμικὸν συναγερμόν, οἰκονομικῶς δὲ ὑπὸ ἀέναον ἐξαντλητικὴν πενίαν.

ΤΑ ΕΘΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Τὰ σφάλματα τῆς Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἐπαναληφθῶσιν, οἱ ἀκήρυκτοι πόλεμοι, αἱ ἀνεύθυνοι ὀργανώσεις, τὰ ἄτακτα σώματα ἔπρεπε νὰ παταχθοῦν συλλήβδην κατὰ τρόπον βαρὺν καὶ ἀποτελεσματικόν, ὥστε νὰ ἀποκλεισθῇ πᾶς φόβος ἀναγεννήσεως τῶν νοσηρῶν τούτων ἐκδηλώσεων. Ἐφρόνει ὁ ἀρχηγὸς τοῦ προοδευτικοῦ κόμματος Χ. Τρικούπης ὅτι ἡ προπαρασκευὴ τοῦ Κράτους, ἡ πολεμικὴ ὀργάνωσις τῶν ἐν γένει δυνάμεων καὶ ἡ πολιτικὴ διαχείρισις τῶν ἐθνικῶν ζητημάτων ἐν Ἀνατολῇ δὲν ἦτο ἔργον οὔτε ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναβλαστήσῃ ἐκ τῶν ἀνευθύνων ὀργανώσεων, αἵτινες ἐν τῇ ὑγιῶς ἐννοουμένῃ διαχειρίσει τῆς ἐθνικῆς πολιτικῆς, μόνον συμφορὰς καὶ βλάβας ἠδύναντο νὰ προκαλέσουν, ἐνῷ ἐξ ἄλλου ἔφθειρον τὸ ἠθικὸν τοῦ λαοῦ καὶ ἐκλόνιζον τὴν ἐμπιστοσύνην ἐπὶ τοῦ Κράτους. Ὅλως ἀντιθέτως πρὸς τὰς ἀντιλήψεις ταύτας ἐπολιτεύθη ὁ Ἀλ. Κουμουνδοῦρος καὶ τὴν πολιτείαν αὐτοῦ ἐπεδίωξεν ὡς κακὸς ἀντιγραφεὺς νὰ ἐφαρμόσῃ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κόμματος τῶν συντηρητικῶν, Θ. Δηληγιάννης.

Ἐπάταξε καὶ διέλυσε τὸ προοδευτικὸν κόμμα πολυάριθμα σωματεῖα «ἐθνικὰ» καὶ ὀργανώσεις, αἵτινες ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς μεγάλης Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως εἶχον πολλαπλασιασθῆ ὡς ἐκ τῶν ἀγώνων πρὸς τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Ἤπειρον, ἐπίσης διέλυσαν τὴν «ἐθνικὴν ἄμυναν», τὴν μεγαλυτέραν καὶ ἰσχυροτέραν τῶν ἀνευθύνων ὀργανώσεων, ἥτις ἔφθασε νὰ παρακάθηται ἐν τοῖς συμβουλίοις τῶν ἑλληνικῶν κυβερνήσεων, ἔχουσα ἰδίαν γνώμην καὶ ἰδίαν θέλησιν, ἀνεύθυνος αὐτὴ ἀπέναντι τοῦ ὑπευθύνου Κράτους. Ἔπεισε τοὺς Κρῆτας ὅτι ἡ ἀρίστη τῶν ὁδῶν τῆς ἐξυπηρετήσεως τῶν ἐθνικῶν αὐτῶν πόθων ἦτο πειθαρχία πρὸς τὴν κυβέρνησιν τῆς Ἑλλάδος καὶ ὑπαγωγὴ ὑπὸ τὰ κελεύσματα αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς νὰ ἐννοήσουν καλῶς ὅτι πᾶσα ἀπόπειρα ἀντιθέσεως πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως θὰ ἐπατάσσετο σκληρῶς καὶ ἀμειλίκτως παρ' οἱουδήποτε καὶ ἐν ἀπετολμᾶτο, ἀτόμου ἢ ὀργανώσεως, τὸ αὐτὸ δὲ μέτρον τήρησεν ἡ Κυβέρνησις καὶ ἀπέναντι ἀνευθύνων τινων μακεδονικῶν καὶ ἠπειρωτικῶν σωματείων.

Καὶ οἱ μὲν φίλοι τῆς τάξεως καὶ οἱ αἰσθανόμενοι τὴν ἀνάγκην τῆς θετικῆς ὀργανώσεως τῶν πολλαπλῶν κρατικῶν καὶ ἐθνικῶν δυνάμεων ἐτάσσοντο μετὰ φανατισμοῦ εἰς τὰς τάξεις τοῦ προοδευτικοῦ

κόμματος, ἀλλ' ἐκεῖνοι τῶν ὁποίων τὰ συμφέροντα ἐπλήττοντο καὶ ὅσοι δὲν ἦτο εὐχερὲς νὰ προσανατολισθῶσι πρὸς τὸ καλῶς ἐννοούμενον ἐθνικὸν συμφέρον ἠλίσκοντο ὑπὸ τῆς 'Αντιπολιτεύσεως, ἥτις ἐνεφάνιζεν ἐνώπιον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τὰ ἄριστα ὡς κάκιστα καὶ τὴν αὐξάνουσαν καὶ προϊοῦσαν ἰσχὺν τοῦ Κράτους ὡς παραλύουσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἀτόμου καὶ φονεύουσαν τὴν πρωτοβουλίαν ἐν τῇ ὑπερασπίσει τῶν ἐθνικῶν δικαίων καὶ ἐν τῇ πάλῃ τῆς φυλῆς πρὸς τὰς ἀντιπάλους ἐθνότητας. Ἡ διάλυσις τοῦ ἀνευθύνου σωματείου «ἐθνικὴ ἄμυνα» ἐχαρακτηρίσθη ὑπὸ τῆς 'Αντιπολιτεύσεως ὡς προδοσία, ἡ δὲ βιαιότης τὴν ὁποίαν μετεχειρίσθησαν δικαστικαὶ ἀρχαὶ κατὰ τοῦ σωματείου «ἐθνικὴ ὀργάνωσις» ὡς ἐπιστεύθη ἔγκλημα κατὰ τῆς πατρίδος.

'Αλλ' ἔπρεπε νὰ τεθῇ ἓν πέρας εἰς τὰς κακὰς ἐκείνας ἕξεις καὶ νὰ δοθῇ εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν νὰ κατανοήσῃ, ὅτι ἐθνικὴ ὀργάνωσις καὶ ἄμυνα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκπηγάσουν οὔτε νὰ πραγματοποιηθοῦν ἀπὸ ἄτομα καὶ ὀργανώσεις ἀνευθύνους, παραλλήλους δὲ πρὸς κράτος παράλυτον καὶ μόλις συρόμενον εἰς τοὺς πόδας του.

Μετὰ ἀγῶνα πεισματώδη ὁ Χ. Τρικούπης ἐθριάμβευσεν ἐν τῇ ἀπόψει ἐκείνῃ, πόσον δὲ καρποφόρος ὑπῆρξεν καὶ ἐν τῇ Πολιτείᾳ καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἡ ἐπίδρασις ἔρχεται νὰ ἀποδείξῃ ἡ ἐπακολουθήσασα ἀνυπαρξία τῶν ἀνευθύνων ὀργανώσεων καὶ ἡ μόνον μετὰ ἕνδεκα ἔτη κατὰ τὴν δόσιν τοῦ πολιτικοῦ ἐκείνου ἀνδρὸς μυστικὴ ἵδρυσις τῆς «ἐθνικῆς ἑταιρείας» (1894) τῆς ἰσχυροτάτης ἀνευθύνου ὀργανώσεως, ἥτις ὡς κακοποιὸς πολύπους συνέσφιξε πολιτικῶς, κοινωνικῶς καὶ στρατιωτικῶς τὴν Ἑλλάδα, ἐξηυτέλισε τὴν Κυβέρνησιν, κατέστησε δέσμιον τὸ Στέμμα καὶ ἐν τῇ πλάνῃ αὐτῆς ὅτι ἔπραττεν ἔργον ἐθνικὸν ἔσυρε τὸ Κράτος βίᾳ εἰς τὸν οἰκτρὸν ἐκείνον πόλεμον τῆς ἥττης, τῶν συμφορῶν καὶ τῶν ταπεινώσεων (1887).

(31.10.1997)

ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

'Εσωτερικῶς δὲ ἡ Ἑλλὰς διέκειτο ὑπὸ κατάστασιν λίαν δυσάρεστον σχεδὸν ἡμιαγρίαν καὶ ἡμιβάρβαρον.

Αἱ παλαιαὶ ἐπαρχίαι ἐσπαράσσοντο ὑπὸ τῆς φυγοδικίας, αἱ δὲ νέαι ὑπὸ τῆς ληστείας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς πρωτευούσας τῶν νομῶν καὶ τὰς πολυανθρώπους πόλεις ἐλειτούργουν παράδοξοι τινὲς συμμορίαι τοκογλύφων, οἵτινες ἐν ἁρμονίᾳ συνεργασίας πρὸς τοὺς ταμίας τοῦ Κράτους καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς δικαστικοὺς εἶχον δημιουργήσει σκληρὰς συμμορίας, αἱ ὁποῖαι ἐπεκάθηντο ὡς κακοήθεις καρκίνοι ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς χώρας καὶ κατέτρωγον τὰς σάρκας καὶ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ὑπαλλήλων. Ἡ ἔκτασις τῆς δράσεως τῶν συμμοριῶν τούτων καὶ ἡ συνεργασία αὐτῶν μετὰ πολιτευομένων καὶ κομματαρχῶν ἀνηθίκων ἦσαν οἱ κυριώτεροι δημιουργοὶ τῆς φυγοδικίας καὶ τῆς ἀναρχίας, ἥτις ἐβασίλευεν εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Στερεάν. 'Απέναντι τῶν ὀργανώσεων τούτων οἱ νόμοι τοῦ Κράτους ἦσαν νεκροί, ἡ περιουσία τοῦ ἀγρότου, ἡ ἀστικὴ ἰδιοκτησία τοῦ πολίτου καὶ ὁ μισθὸς τοῦ ὑπαλλήλου εὑρίσκοντο εἰς χεῖρας τοῦ φυγοδίκου, τοῦ τοκογλύφου, τοῦ ταμίου, τοῦ ἀνηθίκου δικαστοῦ καὶ τοῦ θηριώδους κομματάρχου. Κράτος ἐν τῇ ἐκδηλώσει τῆς ὑπερασπίσεως τοῦ πολίτου εἰς τὰ ἔννομα αὐτοῦ δικαιώματα δὲν ὑπῆρχεν. Ἡ περιουσία τοῦ ἀγρότου εὑρίσκετο εἰς χεῖρας τῶν φυγοδίκων, οἵτινες ἐδενδροτόμουν ἢ ἔκαιον τὰ γεννήματα ἀνενόχλητοι. Ἡ ἀστικὴ ἰδιοκτησία καὶ ἡ ἐξάσκησις οἱουδήποτε βιοποριστικοῦ ἐπαγγέλματος ὑπέκειντο ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν ἀστυνομίας συγκροτουμένης εἰς ὄργανα καὶ ἀρχηγοὺς ἀπὸ τὰ πλέον ἐμπαθῆ καὶ ἀνήθικα κομματικὰ στοιχεῖα, καὶ εἰς χεῖρας δικαστῶν οἵτινες ἢ ἔπραττον καὶ ἐδίκαζον καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ κομματάρχου, ἢ ὑφίσταντο μαρτυρικὰς διώξεις. Ὁ μισθὸς τοῦ ὑπαλλήλου σπανίως ἢ οὐδέποτε ἐπληρώνετο ἀπὸ τὸν ταμίαν τοῦ Κράτους, ὅστις συνεργαζόμενος μετὰ τοῦ τοκογλύφου, καθίστα ἐπιτακτικὴν ἀνάγκην τὴν προεξόφλησιν. Τὰ συμφέροντα τοῦ δημοσίου ἀπέναντι τῶν ἰδιωτῶν ἦσαν ἐμπεπιστευμένα εἰς δικαστικοὺς συμβούλους, οἵτινες ὄργανα τοῦ κόμματος, διότι ἐκ τῆς βουλήσεως τούτου ἐξηρτᾶτο ἡ θέσις των, ἔπραττον οὐχὶ κατὰ τὸ δίκαιον καὶ τὴν συνείδησιν ἀλλὰ κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τῶν συμφερόντων τῶν κομματαρχῶν, ἡ δὲ προσωπικὴ κράτησις ἔναντι καὶ τοῦ ἐλαχίστου χρέους καὶ τὸ δικαίωμα τῆς κατασχέσεως τοῦ μισθοῦ τοῦ ὑπαλλήλου, πολιτικοῦ ἢ στρατιωτικοῦ, καὶ αὐτῆς τῆς ἀποζημιώσεως τοῦ βουλευτοῦ, παρεῖχεν εἰς χεῖρας τῶν ὀργανώσεων ἐκείνων ἰσχυρὸν ὅπλον ἐκβιασμοῦ ἐναντίον μιᾶς δυστυχοῦς τάξεως ἀνθρώπων τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ καθίστατο ἀφόρητος καὶ ἡ ὕπαρξις ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς φανατικῆς ἀφοσιώσεως πρὸς τὸν κομματάρχην καὶ τὸ κόμμα.

Ἡ ἐξυγίανσις ἀπὸ μιᾶς τοιαύτης καταστάσεως ἀπετέλει ἔργον κολοσσιαῖον διότι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ, εὐθὺς ἀμέσως καὶ μόνον διὰ τῆς ἐπιψηφίσεως προστατευτικῶν τοῦ λαοῦ νόμων, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἐκριζώσεως κακίστων ἕξεων καὶ μεγάλης ἐκτάσεως ἀνηθίκων συμφερόντων. Τὰς βάσεις τῆς ἐξυγιάνσεως ἐκείνης ὁ Τρικούπης ἔθεσε διὰ σειρᾶς συναφῶν νόμων. Ὁ περὶ προσόντων ὑπαλλήλων ψηφισθεὶς νόμος ἀπεσκόπει εἰς τὴν ἀναμόρφωσιν, ἢ μᾶλλον τὴν μόρφωσιν, τάξεως ὑπαλλήλων καὶ εἰς τὸν ἀποκλεισμὸν μεγάλου σμήνους ἀμαθῶν καὶ ἀνικάνων, οἵτινες ἐσχημάτιζον τὴν ἄμποτιν καὶ τὴν παλίρροιαν τῶν κηφίνων, οἱ ὁποῖοι ἤρχοντο καὶ παρήρχοντο μηδὲν προσφέροντες καὶ πολλὰ λαμβάνοντες ἐκ τῶν δημοσίων θέσεων, καθ' ἑκάστην ὑπουργικὴν μεταβολήν. Δι' ἑτέρου νόμου ἀπηγόρευσε τὴν κατάσχεσιν τῶν μι-

σθῶν τῶν στρατιωτικῶν ἢ πολιτικῶν ὑπαλλήλων ὡς καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ἐκχωρήσεως καὶ κατασχέσεως τῆς ἀποζημιώσεως τῶν βουλευτῶν τῶν τακτικῶν καὶ ἐκτάκτων συνόδων. Ἐπέτυχεν ἐκκαθάρισιν τοῦ δικαστικοῦ κλάδου διὰ τῆς ἀποβολῆς πολυαρίθμων ἀνηθίκων δικαστῶν καὶ ἐψήφισε τὸ ἀμετάθετον, ἐπίσης ἐπεδίωξε ταχεῖαν τὴν ἀποκάθαρσιν τοῦ ταμιακοῦ κλάδου ἀποβαλὼν τοὺς ταμίας ἐκείνους ἐναντίον τῶν ὁποίων κατεβόα ἡ κοινὴ γνώμη καὶ μέγα μέρος τῶν δημοσίων εἰσπρακτόρων. Διερρύθμισε τὰ τῆς δημοτικῆς ἀστυνομίας καὶ προήσπισε τὰ συμφέροντα τοῦ Δημοσίου διὰ τοῦ περὶ νομικῶν συμβούλων νόμου. Ἀρίστην κατέβαλεν ἡ κυβέρνησις ἐκείνη προσπάθειαν πρὸς ἐκλογὴν προσώπων ἠθικῶν καὶ καλῆς μορφώσεως διὰ τὰς ἐξ ἴσου σπουδαίας θέσεις τῶν νομαρχῶν καὶ τῶν γενικῶν γραμματέων, μεγάλην δὲ ἐκλογὴν ἐποιήσατο εἰς τὴν μονιμοποίησιν τῶν ὑπαλλήλων τῶν διαφόρων ὑπουργείων καὶ τῶν ἄλλων κρατικῶν ὀργανισμῶν.

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΕΞΥΓΙΑΝΣΙΣ

Σπουδαία ἐγένετο παραλλήλως ἡ ἐργασία ὅπως θεμελιωθῶσι τὰ τοῦ Στρατοῦ τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης ἐπὶ βάσεων ὑγιῶν καὶ συστηματοποιηθοῦν αἱ μορφωτικαὶ ἑστίαι ἀπὸ τῶν ὁποίων θὰ ἐβλάσταινον τὰ νέα στελέχη τῆς στρατιωτικῆς συντάξεως τῆς χώρας. Οἱ καταστατικοὶ καὶ ὀργανικοὶ νόμοι ὡς καὶ οἱ στρατολογικοὶ τοιοῦτοι ἔπρεπε νὰ μεταβληθῶσι ριζικῶς, ἐργασίαι δὲ θετικαὶ ὤφειλον νὰ θραύσουν τὰς ἁλύσεις διὰ τῶν ὁποίων αἱ προλήψεις ἐδέσμευον πᾶσαν πρόοδον. Τὰ στελέχη τῶν ὑπαξιωματικῶν, ἐκ τῶν ὁποίων προήρχοντο οἱ ἀξιωματικοὶ τῶν πεζῶν σωμάτων καὶ τοῦ ἱππικοῦ, ἀπετέλουν κατ' ἀσύγκριτον πλειονότητα, καὶ ὡς ἐκ τῆς ἀμαθείας καὶ ὡς ἐκ τῶν κακῶν ἕξεων, τὸ μᾶλλον ἀκατάλληλον ἔμψυχον ὑλικὸν πρὸς μορφωτικὴν διδασκαλίαν τῶν ὁπλιτῶν, ὡς ἐπίσης καὶ κακίστην ζύμην διαπλάσεως ἀξιωματικῶν τοῦ μέλλοντος. Ὁ ἀτομισμός, ἡ κακῶς ἐννοουμένη προσωπικὴ γενναιότης, ἡ περιφρόνησις εἰς τὰ διδάγματα τῆς τακτικῆς, ἡ ἀδιαφορία πρὸς πᾶσαν μάθησιν, ἀπετέλουν σχεδὸν τὰ κυριώτερα χαρακτηριστικὰ ὑπαξιωματικῶν καὶ ἀξιωματικῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἐπήγαζον μεμψιμοιρίαι καὶ ἐχθρότητες κατὰ πάσης στρατιωτικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τακτικῆς συγκροτήσεως ἐγγυητικῆς τοῦ στρατοῦ τοῦ μέλλοντος.

Ὁ Χ. Τρικούπης δεν ἐπτοήθη οὐδ' ὠπισθοδρόμησε πρὸ τῆς ἀντιδράσεως τὴν ὁποίαν συνήντησεν ἐν τῷ στρατεύματι, ἀνέλαβε προσωπικῶς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν καὶ ἐμπεδώσας διὰ νέου ὀργανισμοῦ τὸ σύστημα τῆς γενικῆς στρατολογίας, διωργάνωσε διὰ σειρᾶς ὅλης νόμων τὰ τοῦ στρατεύματος ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς μορφώσεως τῶν στελεχῶν αὐτοῦ, διότι εἶχε τὴν πεποίθησιν ὅτι συντελουμένου τοῦ μορφωτικοῦ ἔργου τῶν στελεχῶν, εὐχερὴς θὰ ἀπέβαινεν ἡ διδασκαλία τῶν ὁπλιτῶν καὶ ἡ διαρρύθμισις τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸ πρότυπον τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Πρὸς πραγματοποίησιν τῆς στρατιωτικῆς ὀργανώσεως, ὁ Χ. Τρικούπης ἐζήτησε καὶ ἔλαβεν ἄδειαν συνομολογήσεως δανείου ἐκ 40.000.000 δραχμῶν «πρὸς καταρτισμὸν τῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν τοῦ Κράτους παρασκευῶν». Ὠργάνωσε τὴν στρατιωτικὴν Σχολὴν τῶν Εὐελπίδων, ἵδρυσε τὴν Σχολὴν τῶν Ὑπαξιωματικῶν, τὴν Σχολὴν βολῆς καὶ τὴν Ἱππευτικήν, ἐπίσης ἵδρυσε τὴν ἐν Κερκύρᾳ Σχολὴν προπαρασκευῆς ὑπαξιωματικῶν, συνέστησε τὸ σῶμα τῶν ἀξιωματικῶν τῆς ἐπιμελητείας, διερρύθμισε τὰ ἀφορῶντα τοὺς ἀξιωματικοὺς κατὰ τὰς ἐκλογὰς καὶ διεκανόνισε τὰ περὶ ὁρίου ἡλικίας ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ, ἀπέστειλεν ἀξιωματικοὺς εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ κέντρα καὶ ἰδίως ἐν Γαλλίᾳ πρὸς εἰδικὰς σπουδὰς καὶ ἐπραγματοποίησε διὰ πρώτην φορὰν ἀποστολὴν δωδεκαμελῆ ἀπὸ ἀξιωματικοὺς διαφόρων ὅπλων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ὑποστρατήγου Π. Κορωναίου εἰς τὰ μεγάλα γαλλικὰ γυμνάσια τοῦ ἔαρος τοῦ 1883, παρὰ τὴν σφοδρὰν ἀντίδρασιν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, μετεκάλεσε δὲ ὀργανωτικὰς στρατιωτικὰς ἀποστολὰς ἐκ Γαλλίας διὰ τὸν στρατὸν τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης.

Εἰς χείρονα κατάστασιν εὑρίσκοντο τὰ τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ. Αἱ ἑλληνικαὶ κυβερνήσεις ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος οὐδέποτε εἰργάσθησαν περὶ μορφώσεως εἰδικοῦ προγράμματος διὰ τὴν συγκρότησιν ἀξιομάχου ναυτικῆς δυνάμεως, οὔτε διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν κατάρτισιν τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ τῆς θαλάσσης, ἀλλὰ καὶ οἱαδήποτε καλὴ θέλησις καὶ ἂν ἐτόλμα νὰ ἐκδηλωθῇ ὑπὲρ τῆς ἐπιστημονικῆς μορφώσεως τοῦ Ναυτικοῦ, προσέκρουεν ἐπὶ τῆς ἰσχυρογνωμοσύνης καὶ τῆς Τυπολατρείας τοῦ ναυτικοῦ κόσμου τῆς Ἑλλάδος, τοῦ ὁποίου προΐσταντο οἱ Ὑδραῖοι, οἵτινες διεκανόνιζον τὰ τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ κατ' ἰδίαν βούλησιν καὶ ἀρέσκειαν, συνεχίζοντες, ἰδίως ἐπὶ τῆς α΄ δυναστείας, τὰς κακὰς ἕξεις καὶ τὰ ἐλαττώματα ἅτινα εἶχον ἀποκτήσει ἀπὸ τοῦ ἀγῶνος τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τὰς ὁποίας ματαίως ἠγωνίσθη νὰ θραύσῃ ὁ Καποδίστριας. Τὸ ἔνδοξον οὕτω καὶ μαχητικώτατον ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως ἑλληνικὸν ναυτικὸν περιέπεσεν εἰς ἀφάνειαν καὶ ἀδυναμίαν, κατὰ τὰς κρισίμους δὲ ἐθνικὰς περιπετείας ἡ Ἑλλὰς εὑρέθη ὑπὸ τὴν διαρκῆ ἀπειλὴν τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἀνίκανος καὶ ἀνίσχυρος νὰ φρουρήσῃ τὰς ἀκτάς της. Μέχρι τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Χαρ. Τρικούπης ἐπάταξε διὰ στιβαρᾶς χειρὸς τὰς ἀντιδράσεις καὶ τοὺς ἀτομισμούς, ἐκτύπησε καὶ ἐξερρίζωσε τὴν ἐμπειρίαν, ἐπέβαλε τὴν ἐπιστήμην διὰ τῆς ναυτικῆς Σχολῆς τῶν Δοκίμων καὶ διὰ τῆς ἐξευρέσεως

πόρων εἰς τὴν δημιουργίαν πραγματικοῦ στόλου, τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν δὲν εἶχεν ἱστορίαν ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι ἢ μᾶλλον ἡ ἱστορικὴ αὐτοῦ ἐξέλιξις πᾶν ἄλλο ἢ τιμητικὴ ὑπάρχει καὶ διὰ τὸ σῶμα τοῦτο καὶ διὰ τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον ὑπέστη οὐχὶ ὀλίγους ἐξευτελισμοὺς ὑπὸ τῆς Τουρκίας κατὰ τὴν κρισιμότητα τῶν ἐθνικῶν περιπετειῶν. Αἱ καταδρομαὶ αἱ ἐπὶ τῆς τριετοῦς Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως ἀποτελοῦν τὴν μόνην φάσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ ἀπέναντι τῆς Τουρκίας, μέχρι τοῦ 1887, ἀλλ' ἀπέληξαν καὶ αὗται εἰς βαρὺν ἐξευτελισμὸν τοῦ Κράτους ὅταν τὸ τουρκικὸν ναυτικον, διευθυνόμενον ὑπὸ ξένου τυχοδιώκτου, ἀπεφάσισε νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰς καταδρομάς ἐκείνας.

Ὁ Χαρ. Τρικούπης ἠκολούθησε καὶ εἰς τὴν ναυτικὴν ὀργάνωσιν τῆς χώρας τὴν αὐτὴν περίπου τακτικὴν τὴν ὁποίαν ἐπέβαλε καὶ κατὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς, ἤτοι τὴν διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς μορφώσεως καὶ καταρτίσεως τῶν στελεχῶν θεμελίωσιν νέου ναυτικοῦ κόσμου, ἀπηλλαγμένου τῶν προλήψεων μιᾶς κακῆς κληρονομικότητος. Μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς συστάσεως τῆς σχολῆς τῶν Ναυτικῶν Δοκίμων τὰ στελέχη τοῦ ναυτικοῦ ἐστρατολογοῦντο ἐπὶ τῇ βάσει τριῶν διαφόρων τρόπων, ἢ δι' ἀποστολῆς ὑποτρόφων, λαμβανομένων ἀποκλειστικῶς ἐκ τῶν ναυτικῶν νήσων, εἰς ξένους στόλους, ὅπου ἡ μόρφωσις αὐτῶν ἐγίνετο ἀπολύτως πρακτική, ἢ διὰ τῆς κατατάξεως εἰς τὸ Ναυτικὸν ἀποφοίτων τῆς Σχολῆς τῶν Εὐελπίδων, ἢ διὰ τῆς ἀμέσου στρατολογίας νέων νησιωτῶν μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ δοκίμου, προαγομένων εἰς ἀξιωματικοὺς χωρὶς νὰ προηγηθῇ συστηματική τις διδασκαλία, ἀλλὰ μόνον ἡ πεῖρα της ὑπηρεσίας ἐν τοῖς πλοίοις.

Ἡ Σχολὴ τῶν Ναυτικῶν δοκίμων ἀνέτρεψε τὸ κακὸν ἐκεῖνο σύστημα, ἔπρεπε δὲ νὰ εὑρεθῇ ἀνὴρ τίς ἀκαταβλήτου θελήσεως τοῦ Χαρ. Τρικούπη καὶ κόμμα ὑγιῶν προοδευτικῶν ἀρχῶν διὰ νὰ κατορθώσουν νὰ θραύσουν τὰς ἐρριζωμένας προλήψεις καὶ τὰ πολλαπλᾶ συμφέροντα, ἅτινα ἐπήγαζον ἀπὸ τοῦ δικαίου τῶν προνομίων τῶν ἀγώνων τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, καὶ νὰ ἀνατρέψουν ἕνα ὁλόκληρον ναυτικὸν κόσμον, ὄχι μόνον ἄχρηστον ἀλλὰ καὶ ἐπιβλαβῆ εἰς τὸ Κράτος, καὶ νὰ θεμελιώσουν τὸ νέον ναυτικὸν διὰ τῆς αὐτῆς ὑπερόχου ζύμης, ἥτις ἀπέδωσε μεθ' ἱκανὰ ἔτη τὰς νίκας πρὸς ἄφθιτον δόξαν τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ. Παραλλήλως πρὸς τὸ Πολεμικὸν Ναυτικὸν ἐπεμελήθη ἡ κυβέρνησις ἐκείνη καὶ τὸ Ἐμπορικὸν Ναυτικόν, πρὸς ἐπιστημονικὴν δὲ μόρφωσιν πλοιάρχων τοῦ Ἐμπορικοῦ συνέστησεν ἐμπορικὰς ναυτικὰς σχολὰς καὶ διεκανόνισεν ἐν γένει τὰ τῆς πλουτοπαραγωγοῦ ταύτης δυνάμεως ἐπὶ νέων ὅλως ἐπιστημονικῶν καὶ ὑγιῶν βάσεων.

(1.11.1927)

ΠΛΟΥΤΟΠΑΡΑΓΩΓΙΚΑΙ ΔΥΝΑΜΕΙΣ

Σπουδαίως ἔστρεψε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ, ὁ ἐκ Μεσολογγίου ἐκεῖνος ἀνὴρ καὶ τὸ προοδευτικὸν κόμμα οὗτινος ἡγεῖτο εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἐκμεταλλεύσεως τῶν πλουτοπαραγωγικῶν δυνάμεων τῆς χώρας. Πᾶσα ἀνεκμετάλλευτος χώρα παραμένει πτωχή, ἀλλὰ καὶ οἱ ὑλικοὶ πόροι πάσης χώρας στερουμένης μέσων συγκοινωνίας διατελοῦσιν ἀνεκμετάλλευτοι. Εὑρίσκετο δὲ ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως μέσων συγκοινωνίας, εἰς ἀρχέγονον κατάστσιν. Ἡ μόνη ἐπὶ τοῦ ἐδάφους αὐτῆς σιδηροδρομικὴ γραμμὴ ἦτο ἡ ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Πειραιᾶ, μήκους δέκα χιλιομέτρων, ἥτις ἐλειτούργει ἀπὸ τοῦ 1869, τὸ δὲ ὁδικὸν σύμπλεγμα καθ' ὅλην τὴν χώραν συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Θεσσαλίας, ἀνήρχετο εἰς 1450 χιλιόμετρα. Ἡ παραγωγικότης τῆς χώρας καὶ ἐν γένει οἱ ὑλικοὶ αὐτῆς πόροι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναπτυχθοῦν, διότι δὲν ὑπῆρχον ὁδοὶ διεξόδου πρὸς εὐρυτέραν κατανάλωσιν πέραν τῶν στενῶν ὁρίων τῶν ἐπιτοπίων ἀγορῶν. Καλὸν σύμπλεγμα ἐπαρχιακῶν ὁδῶν καὶ δίκτυον σιδηροδρομικῶν γραμμῶν ἤθελον δημιουργήσει ἔξοδον τῶν προϊόντων πρὸς τοὺς μεγάλους λιμένας τῆς χώρας καὶ τὴν πρωτεύουσαν καὶ ἐξασφαλίσῃ ὁδοὺς καταναλώσεως ἀπὸ τῶν ὁποίων θὰ ἐπήγαζεν ἡ ἀνάγκη τῆς ἐντατικῆς καλλιεργείας καὶ τῆς ἐκμεταλλεύσεως ἐδαφῶν πόρων καὶ προϊόντων, ἅτινα παρέμενον ἄχρηστα καὶ μηδεμίαν ἐκ τούτων ἠδύνατο νὰ προσπορισθῇ ὠφέλειαν οὔτε ὁ λαὸς οὔτε τὸ Κράτος.

Ἀπὸ τῶν ἀπόψεων τούτων ὁ Χαρ. Τρικούπης ἔστρεψε τὴν προσοχὴν τῆς Κυβερνήσεως πρὸς τὴν κατασκευὴν σιδηροδρομικῶν γραμμῶν καὶ τὴν ὅσον ἔνεστιν κατασκευὴν καὶ συμπλήρωσιν τῶν ὁδῶν τῆς χώρας.

Συνεπλήρωσε τὸν ὑπὸ τοῦ Ἀλ. Κουμουνδούρου κατὰ τὸ 1878 ψηφισθέντα νόμον, δι' οὗ συνεστήθη τὸ εἰδικὸν Ταμεῖον τῆς ὁδοποιΐας καὶ μετεκάλεσε δι' εἰδικοῦ νόμου τὴν μεγάλην γαλλικὴν ἀποστολήν, ἥτις συγκροτηθεῖσα ἐκ 32 μηχανικῶν Γάλλων καὶ Ἑλβετῶν ἐπέτυχεν ἐντὸς μιᾶς πενταετίας νὰ αὐξήσῃ τὰς ὁδοὺς τῆς Ἑλλάδος εἰς 2.531 χιλιόμετρα. Παραλλήλως δὲ πρὸς τὴν ἐργασίαν ταύτην ἐπέτυχεν ὁ Χαρ. Τρικούπης δι' εἰδικῶν συμβάσεων τὴν κατασκευὴν τῶν Θεσσαλικῶν σιδηροδρόμων, τῆς Πελοποννήσου καὶ τοῦ Λαυρίου, θέσας ἐπίσης βάσεις συνεννοήσεως ἔκτοτε πρὸς κατασκευὴν καὶ τοῦ ἀπὸ Πειραιῶς μέχρι συνόρων σιδηροδρόμου. Κατὰ τὸ δυνατὸν ἐπίσης ἐπεμελήθη ἡ κυβέρνησις ἐκείνη τὰ τῆς παιδείας στρέψασα ἰδίᾳ τὴν προσοχὴν αὐτῆς πρὸς τὴν κατωτάτην ἐκπαίδευσιν τῶν μεγάλων λαϊκῶν ὄγκων, ἐξησφάλισε τὸν ἄρτον τοῦ διδασκάλου, καὶ διὰ τοῦ περὶ διδακτικῶν βιβλίων νόμου ἔσωσε διδάσκοντας καὶ διδασκομένους ἀπὸ τὸν φόρτον καὶ τὴν σύγχυσιν τὸν ἐπικρατοῦντα μέ-

χρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐκ τοῦ πλήθους τῶν διδακτικῶν βιβλίων πάντων ἀκαταλλήλων καὶ μακρὰν παντὸς ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος.

Ἐπίσης ἔθεσε τὰς βάσεις τῆς ὀργανώσεως τῶν ταχυδρομείων καὶ τηλεγραφείων εὑρισκομένων εἰς ἀθλίαν κατάστασιν.

Ἀλλὰ πρὸς ἐμπράγματον ἐφαρμογὴν ἑνὸς ὀργανωτικοῦ προγράμματος τοιαύτης ἐκτάσεως, ἦτο ἀπαραίτητος ἡ ἐξεύρεσις χρήματος, διὰ τοῦ ὁποίου θὰ ἐτίθεντο αἱ βάσεις καὶ ἤθελεν ἐξελιχθῆ ἡ ἀπρόσκοπος τούτου λειτουργία. Ἡ αὔξησις τῶν φόρων ἦτο ἡ μόνη θετικὴ πηγή, πρὸς τὴν ὁποίαν ἠδύνατο νὰ στραφῇ ἡ Κυβέρνησις, ἡ δὲ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἐλαφρὰ φορολογία μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐπέτρεπεν εἰς κυβέρνησιν θεληματικὴν νὰ ἀντλήσῃ σπουδαίους πόρους ἐκ τῆς αὐξήσεως ταύτης ἀδιαφοροῦσα ἂν θὰ παρεῖχε πρὸς τὴν Ἀντιπολίτευσιν πρόσφορον ἔδαφος δημαγωγίας. Ἡ ταυτόχρονος αὔξησις τῶν φόρων κατὰ 12% καὶ ἡ πληρωμὴ αὐτῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς νέας νομισματικῆς μονάδος συνετέλεσεν εἰς σπουδαίαν αὔξησιν τῶν δημοσίων εἰσπράξεων, οἱ δὲ εἰδικοὶ φορολογικοὶ νόμοι ἐπὶ τοῦ καπνοῦ, τοῦ σιγαροχάρτου, τοῦ πετρελαίου, τοῦ οἴνου καὶ τῶν πνευματωδῶν ποτῶν συνεισέφερον σπουδαίως εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν κρατικῶν ὑποχρεώσεων.

Ἡ πολιτικὴ τοῦ προοδευτικοῦ ἐκείνου κόμματος ἐβασίζετο ἐπὶ τῆς παραγωγικότητος τῆς χώρας καὶ ἐπὶ τῆς προϊούσης ἀναπτύξεως τῶν ὑλικῶν πόρων αὐτῆς. Τὰ μεγάλα δάνεια καὶ αἱ φορολογικαὶ αὐξήσεις βεβαίως ἐπεβάρυνον τὸν λαόν, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς παραγωγῆς, ἡ φορολογικὴ πίεσις ἤθελε καταστῇ ἐλαφροτέρα, διότι τὰ πρὸς θεραπείαν τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ Κράτους ἀπαιτούμενα ποσὰ θὰ εἰσεπράττοντο ἀπὸ μεγαλυτέρων πόρων καὶ εὐρυτέρων περιφερειῶν, ἀναπόδραστον δὲ ἀποτέλεσμα τούτων θὰ ἦτο ἡ προϊοῦσα σταθερὰ αὔξησις τῶν προσόδων τοῦ Κράτους, ἡ βελτίωσις τῆς ἐθνικῆς πίστεως καὶ ἡ ἐμπέδωσις τοῦ οἰκονομικοῦ μέλλοντος τῆς χώρας. Ἡ τοιαύτη οἰκονομικὴ πολιτική, ὅπως ἐπιφέρῃ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα, ὤφειλε νὰ βασισθῇ ἐπὶ μιᾶς δεκαετοῦς τοὐλάχιστον εἰρηνικῆς καταστάσεως καὶ ἐντατικῆς ἐργασίας. Ἀλλ' ἡ ἀστάθεια τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς ὡς ἐκ τῆς ἐναλλαγῆς τῶν κυβερνήσεων, ἡ ἐρημία πολιτικῆς διαπαιδαγωγήσεως τοῦ λαοῦ, ἡ δυσπιστία τοῦ ἐργάτου, τοῦ παραγωγοῦ καὶ τοῦ βιομηχάνου πρὸς τὴν ἐμπράγματον ἐφαρμογὴν τῆς ἐπιστήμης ἐν τῇ ἐκμεταλλεύσει τῶν ὑλικῶν πόρων τῆς χώρας καὶ πρὸς πᾶσαν ἐν γένει καλὴν προσπάθειαν πρὸς τὰς θετικὰς ἐπιστήμας, αἱ κακαὶ ἕξεις μακροῦ παρελθόντος πολιτικῆς ἀναρχίας καθίστων τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ψυχικῶς εὐμάλακτον πρὸς τὴν δημαγωγίαν, ἥτις ἐκμεταλλευομένη φυσικήν τινα ραθυμίαν τοῦ λαοῦ τῆς ὑπαίθρου χώρας καὶ τὰς φιλοδόξους τάσεις πολυαρίθμου τάξεως καὶ μεγάλου σμήνους ἡμιμαθῶν ἐπιστημόνων, οἱ ὁποῖοι εἶχον κατακλύσει τὴν χώραν καὶ ἐν ἀργίᾳ καὶ πενίᾳ οὐδὲν ἄλλο ἔπραττον ἢ νὰ μωρολογοῦν πολιτειολογοῦντες καὶ κοπτόμενοι ὑπὲρ τῆς πατρίδος, ἐκαλλιέργησεν ἔδαφος σπουδαίας ἀντιδράσεως καὶ ἐν ὀνόματι τῆς σωτηρίας τοῦ λαοῦ ἀνέτρεπε τὸ θετικὸν ἔργον τῆς ὀργανώσεως, ἐπιμηκύνουσα τὴν πολιτικὴν ἀταξίαν, τὴν στρατιωτικὴν ἀναρχίαν καὶ τὴν ἐν γένει ἀθλιότητα τοῦ Κράτους καὶ τῆς χώρας.

Η ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΙΣ

Ἦντλει πρὸς τούτοις δυνάμεις, ἡ διὰ τοῦ συντηρητικοῦ κόμματος ἀσκουμένη Ἀντιπολίτευσις, καὶ ἐκ τῆς συγχύσεως τῆς κοινωνίας ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς ὁποίας εἶχον ὑπεραυξηθῆ οἱ ἐπιστήμονες καὶ ἰδίως οἱ δικηγόροι. Κατὰ τοὺς στατιστικοὺς πίνακας τοῦ πανεπιστημίου τοὺς κατακεχωρημένους εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Ι. Πανταζίδου ἐκδοθὲν δαπάνῃ τοῦ ἐθνικοῦ τούτου ἱδρύματος «Χρονικὸν τῆς α' πεντηκονταετίας τοῦ ἐθνικοῦ πανεπιστημίου», ἡ αὔξησις τῶν ἐπιστημόνων ἐγένετο τεραστία ἀπὸ τοῦ 1878· 9,798 ἑλληνόπαιδες ἐφοίτησαν ἐντὸς ἑξαετίας εἰς τὴν Νομικὴν Σχολήν, ἐκ τούτων τὰ 4/5 προήρχοντο ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν καὶ τὸ 1/5 ἐκ τῆς πρωτευούσης καὶ τοῦ ὑποδούλου ἑλληνισμοῦ, τρισχίλιοι δὲ δικηγόροι ἐξῆλθον ἐκ τῆς Νομικῆς Σχολῆς κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα προστεθέντες εἰς τοὺς ἄλλους πεντακισχιλίους, οἵτινες κατέκλυζον ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Τὸ χείριστον ἦτο ὅτι οἱ νέοι οὗτοι ἐπιστήμονες, τέκνα ἀγροτῶν, γεωργῶν, ὑπαλλήλων, μικροεμπόρων, ἐγκατέλειπον τὰς τιμίας ἐργασίας τῶν γονέων των καὶ ἐπλημμύρουν τὴν Ἑλλάδα στερούμενοι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀγωγῆς καὶ ἀποδιδόμενοι εἰς τὴν κοινωνίαν ἀπὸ τοῦ πανεπιστημίου μὲ ὅλως πλημμελῆ ἐπιστημονικὴν μόρφωσιν.

Ἡ τάξις αὕτη τῶν νέων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ μέσα τῆς ζωῆς δι' ἐπιστημονικῆς ἐργασίας. Ἄλλοι τούτων ἐσήποντο ἐν ἀργίᾳ, ἄλλοι βιοπαλαίοντες ἐξηυτέλιζον τὸ ἐπάγγελμα καταπιστοῦντες καὶ στρεψοδικοῦντες ἀχαρακτηρίστως καὶ ὅλοι ἐπεδίδοντο εἰς τὴν πολιτικὴν μὲ ἐξαιρετικὴν ἐλαστικότητα συνειδήσεως, δημιουργοί συγχύσεως καὶ σκότους εἰς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ λαοῦ. Ἐκ τῶν τάξεων τῶν ἐπιστημόνων τούτων ἤντλει ὁπαδοὺς ἡ κατὰ τοῦ προοδευτικοῦ κόμματος ἀντιπολίτευσις. Αἱ κοινωνικαὶ ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὑπῆρξαν ἀξιοθρήνητοι καὶ ἀνασταλτικαὶ πάσης προόδου, τὰ δὲ μόνα τιμώμενα ἐπαγγέλματα ἦσαν τοῦ λοιμοκτονοῦντος ὑπαλλήλου, τοῦ πενομένου ἀξιωματικοῦ καὶ τοῦ ἀέργου ἐπιστήμονος.

Τὰ χρήματα τῶν δανείων καὶ τὰ ἐκ τῶν φορολογικῶν αὐξήσεων ἔσοδα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπαρ-

κέσουν εὐθὺς ἀμέσως πρὸς κάλυψιν τῶν μεγάλων δαπανῶν, τὸ δὲ ἰσοζύγιον τὸν ὁποῖον ἐπεδίωκεν ὁ Χαρ. Τρικούπης ἦτο ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ ἐπιτευχθῇ ἐντὸς ἑνὸς ἢ δύο ἐτῶν. Ἡ Ἀντιπολίτευσις ἐν τῇ περιπτώσει ἐκείνη ἐχειρίσθη τὸ σύνηθες ὅπλον τῆς δημαγωγίας. Ἐνῶ κατεβόα ὅτι ὁ δημόσιος θησαυρὸς ἐσπαταλᾶτο ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως καὶ κατεβροχθίζετο ὑπὸ τῶν φίλων τοῦ κόμματος, ὕψωνε ταὐτοχρόνως τὸ γοητευτικὸν διὰ κάθε λαὸν πρόγραμμα «Κάτω οἱ φόροι», μὴ δυναμένη δὲ ἡ Ἀντιπολίτευσις νὰ ἀντιπαλαίσῃ τελεσφόρως ἐντὸς τοῦ Κοινοβουλίου κατὰ τῆς Κυβερνήσεως ἀπεσύρθη τῶν συνεδριάσεων κατόπιν δημαγωγικῆς δηλώσεως τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῆς, ἥτις σφοδρὰν παρήγαγε παρὰ τῇ κοινῇ γνώμῃ ἐντύπωσιν.

Οὕτω ὁ πολιτικὸς ἀνταγωνισμὸς μετετοπίζετο ἀπὸ τοῦ Κοινοβουλίου πρὸς τὰς ὁδούς, ἐτρέπετο τοὐτέστιν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ἐκείνην ἀπὸ τῆς ὁποίας οὐδεὶς ἐν Ἑλλάδι πολιτικὸς ἀρχηγὸς ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον πλὴν τῆς μοναδικῆς ἐξαιρέσεως τοῦ Γ. Θεοτόκη, ὅστις ἐνῷ πάντοτε διὰ τῶν ὁδῶν ἔπεσεν οὐδέποτε ἀνῆλθεν δι' αὐτῶν εἰς τὴν Ἀρχήν. Ἡ πολιτικὴ τῶν δρόμων ἤρξατο ἐκδηλουμένη ἐναντίον τοῦ Χαρ. Τρικούπη κατὰ τὸ 1884. Διαδηλώσεις τινὲς ἔλαβον χώραν ἐν Ἀθήναις καὶ ἀποδοκιμασίαι κατ' αὐτοῦ προσωπικῶς τοῦ ἐκ Μεσολογγίου πολιτικοῦ ἀρχηγοῦ ἐν Πάτραις καὶ Τριπόλει ἐπ' εὐκαιρίᾳ πολιτικῆς περιοδείας τὴν ὁποίαν ἐποιήσατο κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους ἐκείνου ἐν Πελοποννήσῳ, ἐνισχυμένη δὲ καθ' ἑκάστην ἡ Ἀντιπολίτευσις ἐνεφανίσθη τολμηροτέρα κατὰ τὴν 4ην σύνοδον τῆς 9ης βουλευτικῆς περιόδου, ἥτις ἤρξατο τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς τὴν 25ην Ὀκτωβρίου 1884. Πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως καὶ ἐπαύξησιν τῆς ἐκ τῶν φόρων δυσφορίας τοῦ λαοῦ ἐπῆλθε καὶ τὸ ἐπεισόδιον Νίκολσον, ἡ δὲ βαρεῖα ἱκανοποίησις τὴν ὁποίαν ὁ Χαρ. Τρικούπης παρέσχεν ἀπέναντι τῆς βαρυτάτης προσβολῆς ἣν ὑπέστη ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας προσέθεσε νέα ὅπλα εἰς χεῖρας τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ἥτις κατήγγειλεν ἐνώπιον τῆς κοινῆς γνώμης τὴν Κυβέρνησιν ὡς ταπεινώσασαν τὸ Κράτος ἀπέναντι τῶν ξένων δι' ἐξευτελιστικῆς ἱκανοποιήσεως συντελεσθείσης ὄχι μόνον ἄνευ συγκαταθέσεως ἀλλὰ καὶ ἄνευ ἁπλῆς γνώσεως τοῦ Κοινοβουλίου.

Ἡ συρροὴ τῶν γεγονότων τούτων καὶ ἡ ἐπιτυχία θορυβώδους συλλαλητηρίου ἐπιζητοῦντος τὴν μείωσιν τῶν φόρων ἐνεθάρρυνε τὴν Ἀντιπολίτευσιν πρὸς συστηματικὴν ἐν τῇ Βουλῇ ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Κυβερνήσεως ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ ζητήματος καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς ἀποτυχίας τῆς ἐπιτεύξεως ἰσοζυγίου τὸ ὁποῖον ἐνῷ ἐπηγγέλλετο ἡ Κυβέρνησις νὰ ἐπιτύχῃ ἀπὸ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1883 ἀπετύγχανεν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τούτου κατὰ τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1885. Μετὰ πενθήμερον ἀπὸ συστήματος ἀδιάλειπτον ἐπίθεσιν τῶν ρητόρων τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἐτέθη ζήτημα ἐμπιστοσύνης κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ Κυβέρνησις τοῦ προοδευτικοῦ κόμματος ἀπώλεσε τὴν πλειοψηφίαν δι' ἐλαχίστων ψήφων, εὑρέθη δὲ εἰς τὴν ἀνάγκην ὁ Χαρ. Τρικούπης νὰ ὑποβάλῃ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ Στέμματος, ἐκαλεῖτο δὲ τὴν ἑπομένην ὑπὸ τοῦ Βασιλέως τὸ πρῶτον ὁ Θ. Δηληγιάννης, ἀρχηγὸς τῆς μείζονος.

Ἡ ἄνοδος τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως εἰς τὰ Ἀνάκτορα, καλουμένου ὅπως σχηματίσῃ κυβέρνησιν, ἐγένετο κατὰ τρόπον ἐξαιρετικῶς θορυβώδη καὶ ὀχλοκρατικὸν μέχρι τοῦ σημείου ὥστε τὰ Ἀνάκτορα καὶ τὰ ὑπουργεῖα ἐδέησαν νὰ φρουρηθοῦν δι' ἰσχυρῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων. Αἱ ὀχλοκρατικαὶ ἐκεῖναι ἐκδηλώσεις ἐγένοντο ὑπὸ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ὅπως δοθῇ χαρμόσυνος λαϊκὴ ὄψις ἐπὶ τῇ ἀνατροπῇ πολιτικοῦ ἀντιπάλου κατὰ τοῦ ὁποίου βαρύτατα εἶχον διατυπωθῆ μομφαὶ καὶ καταγγελίαι ὑπὸ του ἀρχηγοῦ τοῦ συντηρητικοῦ κόμματος καὶ τῶν ἐπιλέκτων αὐτοῦ.

Ὁ Θ. Δηληγιάννης ἐν τῇ περιπτώσει ἐκείνη δὲν ἀπεσκόπει εἰς τὸ νὰ λάβῃ ὑπὸ τοῦ Στέμματος μόνον τὴν ἐντολὴν τοῦ σχηματισμοῦ τῆς νέας κυβερνήσεως, ἀλλ' ὅ,τι ἐνδιέφερε πλειότερον, τὴν διάλυσιν τῆς Βουλῆς. Εἶχε σαφῆ τὴν ἀντίληψιν ὁ Θ. Δηλιγιάννης ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ συνεργασθῇ μετὰ τῆς Βουλῆς ἐκείνης, εἶχε δὲ τὴν ἐκ τῆς πολιτικῆς πείρας πεποίθησιν ὅτι ἐνεργῶν αὐτὸς τὰς ἐκλογὰς θὰ ἐξησφάλιζε δι' ἑαυτὸν καὶ τὸ κόμμα του ἰσχυροτάτην πλειοψηφίαν. Μετὰ τέσσαρας συνεντεύξεις μεταξὺ Στέμματος καὶ Θ. Δηληγιάννη ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἀντιπολιτεύσεως κατέθεσε τὴν ἐντολὴν μὴ ἐπιτυχὼν νὰ πείσῃ τὸ Στέμμα εἰς τὴν συγκατάθεσιν τῆς διαλύσεως, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὁ Χαρ. Τρικούπης ὅστις ἐξηκολούθει κυβερνῶν ἐν ἀναμονῇ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς νέας κυβερνήσεως, ὅπως παραδώσῃ τὴν Ἀρχήν, ἀπέτυχε νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὸ κόμμα του ἀριθμόν τινα ἀποσκιρτησάντων ὀπαδῶν, ἐμφανισθεὶς δὲ ἐνώπιον τῆς Βουλῆς τὴν ἑπομένην τῆς καταθέσεως τῆς ἐντολῆς ὑπὸ τοῦ Θ. Δηλιγιάννη ἐκέρδισε ζήτημα ἐμπιστοσύνης δι' 6 ψήφων, εὐθὺς δὲ ἀμέσως ἀνέγνωσε τὸ διάταγμα τῆς διαλύσεως τῆς Βουλῆς ἐν μέσῳ μεγίστης κατακραυγῆς τῆς ἰσχυρᾶς Ἀντιπολιτεύσεως καὶ ὀργῆς του Θ. Δηληγιάννη, ὅστις ἐπείθετο ἤδη ὅτι ὁ ἰσχυρὸς αὐτοῦ ἀντίπαλος εἶχεν ἐν τῷ θυλακίῳ τὸ πολύτιμον ἔγγραφον τὸ ὁποῖον αὐτὸς μάτην ἐζήτει νὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τοῦ Στέμματος.

Οὕτω ἡ πλέον μακρόβιος κατὰ τὸ εἰκοσιτετραετὲς μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διάστημα τῆς βασιλείας Γεωργίου Α΄ Βουλὴ ὑπέκυπτε καὶ αὕτη παρὰ τὴν κολοσσιαίαν αὐτῆς ἐργασίαν καὶ δημιουργικότητα ὑπὸ τὸν βίαιον θάνατον τῆς διαλύσεως, ἐκαλεῖτο δὲ ὁ λαὸς ὅπως ἐκλέξῃ τοὺς νέους αὐτοῦ ἀντιπροσώπους τὴν 7ην Ἀπριλίου.

Ἡ ἐκλογικὴ διαπάλη ἐγένετο σφοδροτάτη. Τὸ

συντηρητικὸν κόμμα κατῆλθεν εἰς τὰς ὁδοὺς ὑποσχόμενον τὴν ἀσυδοσίαν, διὰ τῆς καταργήσεως ὅλων τῶν κατὰ τὸ τριετὲς διάστημα τῆς πρωθυπουργίας τοῦ Χαρ. Τρικούπη ἐπιβληθέντων φόρων, ὡς ἐπίσης καὶ τὴν ἀνατροπὴν τοῦ περὶ προσόντων νόμου τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων καὶ τῶν ἄλλων περιοριστικῶν τῆς θεσιθηρίας· οὕτω δὲ δημαγωγοῦν συνεκέντρου περὶ ἑαυτὸ ἀφ' ἑνὸς μὲν τοὺς λαϊκοὺς ὄγκους, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰς χιλιάδας τῶν θεσιθηρῶν, οἵτινες ἄεργοι καὶ πενόμενοι ἔβλεπον ὡς μόνην διέξοδον ἀπὸ τῆς καταστροφῆς τὴν πολιτικὴν νίκην τῆς Ἀντιπολιτεύσεως. Αἱ ἐκλογαὶ τῆς 7ης Ἀπριλίου διεξήχθησαν μετὰ κτίσματος καθ' ὅλην τὴν χώραν. Ἡ κυβέρνησις τῶν προοδευτικῶν παρὰ τὴν κρατικὴν δύναμιν ἣν διέθετεν, οὐδεμίαν ἤσκησε πίεσιν ἐπὶ τοῦ λαοῦ, μεμονωμένοι δε φατριασμοὶ κρατικῶν ὀργάνων ὠφείλοντο εἰς τὴν ἐμπάθειαν καὶ εἰς τὴν κακὴν ἀντίληψιν ὡρισμένων προσώπων τῶν ὁποίων αἱ ὑπηρεσίαι δὲν ἔτυχον τῆς ἐπιδοκιμασίας τῆς Κυβερνήσεως, οὐδ' ἤρκεσαν ὅπως ἀμαυρώνουν τὴν χρηστὴν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς πολιτείαν τῆς κυβερνήσεως τοῦ ἰσχυροῦ κόμματος τῶν προοδευτικῶν ἐν τῷ σεβασμῷ τῆς ἀνεπηρεάστου ἐκδηλώσεως τῶν πολιτικῶν φρονημάτων τοῦ λαοῦ, ὅστις εἴτε παραπλανηθεὶς ἐκ τῆς πολιτείας τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, εἴτε ἀδυνατῶν νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ προγράμματος τοῦ προοδευτικοῦ κόμματος, κατεψήφισε τὸ κόμμα τοῦτο, ὅπερ ἐξῆλθεν ἐκ τῶν ἐκλογῶν συντετριμμένον.

(3.11.1927)

ΤΟ ΔΗΛΗΓΙΑΝΝΙΚΟΝ ΚΟΜΜΑ

Τὸ Δηληγιαννικὸν κόμμα ἱδρύθη ἀπὸ τῶν στελεχῶν τοῦ Κουμουνδουρικοῦ.

Ἀντιμέτωπον τοῦ παγιωθέντος τῷ 1882 τρικουπικοῦ κόμματος ἵστατο ἐν τῇ Βουλῇ ὡς μόνον κόμμα συγκεκροτημένον τὸ κουμουνδουρικὸν συγκεντροῦν τὰ δύο πέμπτα τῆς ὁλότητος τῶν ἀντιπροσώπων. Τὸ ἑπόμενον ἔτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κουμουνδούρου τὸ ἀπορφανισθὲν κόμμα ἐν τῇ ἀναζητήσει διαδόχου ἀρχηγοῦ ἐκινδύνευσε νὰ διασπασθῇ καὶ ἐκμηδενισθῇ. Οἱ περὶ τὴν ἀρχηγίαν ἐρίζοντες ἐπικρατέστεροι ἦσαν τρεῖς, οἱ πολιτευταὶ Τριφυλλίας Σωτηρόπουλος, Μεσσηνίας Σπήλιος Ἀντωνόπουλος καὶ Λακωνίας Ἀντ. Μαυρομιχάλης. Αἱ ἔριδος ἐγένοντο βραχεῖαι καὶ ἡ ἐκμηδένισις τοῦ κόμματος ἀπετράπη ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς ἐκ τῆς ἀντιθέσεως τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ πρὸς τὸ τρικουπικὸν καὶ ἀφ' ἑτέρου ὡς ἐκ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ Θ. Δηληγιάννη, ὅστις ἐπέτυχεν ἐν ἀρχῇ συνεργασίαν μετὰ τῶν διεκδικούντων τὴν ἀρχηγίαν καὶ μετὰ βραχὺ ἀνεγνωρίσθη ὑπ' αὐτῶν ἀρχηγός. Οὕτω συνεπήχθη τὸ ὑπὸ τὸν Θ. Δηληγιάννην κόμμα εἰς τὰς τάξεις τοῦ ὁποίου συνεκεντροῦντο οἱ πρὸς τὴν συντηρητικότητα ρέποντες καὶ οἱ διακατεχόμενοι ὑπὸ δέους πρὸς τὴν πρόοδον καὶ τὴν θραῦσιν ἢ καὶ χαλάρωσιν τῶν παραδεδεγμένων ἕξεων ἑνὸς παγιωθέντος κατ' ἔθος καθεστῶτος.

Ἡ πολιτεία τοῦ Τρικούπη, ἥτις οὐδόλως ἀφίστατο μιᾶς ἀληθοῦς ἐν παντὶ εἰρηνικῇ ἐπαναστάσεως, ἐξένιζε τὸν λαὸν καὶ κατεπτόει ἐκείνους οἵτινες ἢ δὲν ἠδύναντο νὰ κατανοήσωσι τὴν ἀνάγκην τῆς μεταβολῆς καὶ τῆς προωθήσεως ἢ ἐκείνους τῶν ὁποίων τὰ συμφέροντα τὰ προσωπικὰ ἢ τὰ κομματικὰ ἐπλήσσοντο. Εἶναι ἀξίωμα ἀδιάσειστον ὅτι πᾶσα προοδευτικὴ μεταβολὴ ταράσσει τοὺς ἀδυνάτους νόας καὶ καταπτοεῖ τοὺς τυπολάτρας, οἵτινες φρονοῦν ὅτι ἡ ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητος ὀφείλει νὰ σταματήσῃ εἰς τὰς ἕξεις των καὶ ἀγωνίζονται καὶ διὰ τῆς θυσίας τῆς ὑπάρξεώς των ἐνίοτε, νὰ συγκρατήσουν ταύτην ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς πολιτικῆς, τῆς κοινωνικῆς ἢ τῆς θρησκευτικῆς των πίστεως. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης τὸ ἔργον τῶν προοδευτικῶν κομμάτων εἶναι καὶ ἀποβαίνει πάντοτε δυσχερέστατον, διότι τόσον αἱ δυνάμεις τῆς πειθοῦς ὅσον καὶ τὰ ὅπλα τῆς ἐπιβολῆς προσκρούουν, παρὰ τὴν ἀλήθειαν τῶν γεγονότων, ἐπὶ τῆς ἐξεγέρσεως τῶν ἀντιδραστικῶν δυνάμεων τοῦ λαοῦ, ἃς διεγείρουν οἱ συντηρητικοί, εἴτε ἀπὸ πεπλανημένων πεποιθήσεων, εἴτε ἀπὸ δημαγωγικῶν ὑπολογισμῶν. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ προοδευτικὴ ἐργασία πλήττει συμφέροντα ἀτόμων καὶ ὁμάδων καὶ δημιουργεῖ τὸ ἀδιάλλακτον ἐν τῇ πάλῃ ἀφ' ἑνὸς καὶ τὴν εὐχέρειαν τῆς δημαγωγίας ἀφ' ἑτέρου.

Τὸ προοδευτικὸν κόμμα εἶχεν ὑψώσει δόγματα καὶ ἐπιβάλει διὰ νόμων φραγμοὺς δυσαρέστους διὰ τὰς κακὰς ἕξεις ἑνός ἐπιπολαίου καὶ μοιρολατρικοῦ παρελθόντος. Ἀνέτρεπε τὴν ἐμπειρίαν καὶ ἀπέβαλε τὴν μάθησιν καὶ τὴν ἐπιστήμην, ἔκλειε τὰ παράθυρα καὶ περιώριζε τὰς θύρας τραγικῆς παλιρροίας καὶ ἀμπώτιδος τῶν θεσιθηρῶν, ἀπὸ τῶν ὁποίων εἶχον δημιουργηθῇ ἡ παναθλία τάξις τῶν «παυσανιῶν» καὶ αἱ δυστυχεῖς οἰκογένειαι τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων αἵτινες ἐσήποντο ἐντὸς μαρασμώδους καταστάσεως. Ἔπληττε τὸ προοδευτικὸν κόμμα τὴν νοοτροπίαν τοῦ Στρατοῦ καὶ ἔθραυε τὰς κακὰς ἕξεις τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀμαθείας διὰ τῶν σχολῶν καὶ τῆς παιδεύσεως, ἐπεζήτει δὲ νὰ ἀνυψώσῃ τὴν διανόησιν τοῦ λαοῦ πρὸς ἀνωτέρας βλέψεις καὶ ἀντιλήψεις καὶ οὐχὶ νὰ κατέλθῃ μέχρι τοῦ ὄχλου πρὸς κολακείαν τῶν ταπεινῶν σκέψεων τοῦ σκότους καὶ τῆς ἀμαθείας.

Ἐνεκαινίαζε συγκοινωνιακὴν πολιτικὴν ὑπέρποτε ἀναγκαίαν ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ κατέστρεφεν τὰ συμφέροντα πολυπληθοῦς τότε τάξεως, ἁμαξηλατῶν, καρραγωγέων καὶ λεμβούχων, καὶ πρὸς ἐπίμετρον ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ τῆς ἐξόδου τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ ἡμιβαρβάρου καταστάσεως ἐπέβαλε φόρους καὶ ἐξήγγελλε πρὸς τὸν λαὸν ὅτι διὰ νὰ συνταχθῶμεν

εἰς κράτος καὶ διὰ νὰ ἀποτελέσωμεν πολιτείαν εὐνομουμένην, ὀφείλομεν ὄχι μόνον νὰ ψηφίσωμεν νόμους ἀλλὰ καὶ νὰ σεβασθῶμεν τοὺς νόμους.

Ἀλλ' ὅταν ταῦτα ἔπραττε τὸ προοδευτικὸν κόμμα καὶ ὁ ἀρχηγὸς αὐτοῦ ἐξήγγελλεν ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς τὸ δόγμα τοῦ Κάτοινος, ὅτι ἀληθῶς ἐλεύθεροι λαοὶ εἶναι οἱ πραγματικῶς δοῦλοι τῶν νόμων, τὸ συντηρητικὸν κόμμα ἐβόα κατ' αὐτοῦ ὡς καταστροφέως τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν συντηρητικῶν ἀπηύθυνε κατὰ τοῦ ἀντιπάλου του τὴν μομφὴν ὅτι εἶναι ἐχθρὸς τῆς πατρίδος, ὅτι κατεργάζεται τὴν πενίαν τοῦ λαοῦ, καὶ ὅτι διαρπάζει καὶ διασπαθίζει τὸν δημόσιον πλοῦτον πρὸς ἀκορέστους καὶ σκοτίους σκοπούς!

Τὸ ἔργον τῆς Ἀντιπολιτεύσεως καθίστατο ὁσημέραι εὐχερές, διότι καὶ τὰ ὅπλα τὰ παρεχόμενα διὰ τοῦ προοδευτικοῦ ἔργου ἦσαν πολλὰ καὶ μεγάλα διὰ τὴν δημαγώγησιν τοῦ λαοῦ, ὁ δὲ ὀξυνόμενος καθ' ἑκάστην ἀγὼν μετέτρεπε μοιραίως τὴν συντηρητικότητα τῆς Ἀντιπολιτεύσεως εἰς ἄρνησιν του ἔργου τῆς προόδου.

Ἐπίλεκτοι τοῦ συντηρητικοῦ κόμματος, γενόμενοι μετέπειτα ὑπουργοί, ἐδημαγώγουν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ εἰς διαμερίσματά τινα τῆς Στερεᾶς κατὰ τρόπον ἀχαρακτήριστον ὄχι μόνον ἀρνήσεως ἀλλὰ καὶ σκοτασμοῦ. Ὑπέσχοντο τὴν κατάργησιν τῶν δημιουργηθέντων σχολείων θηλέων καὶ συνεφώνουν πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ ἀμαθοῦς ὄχλου ὅτι τὸ θῆλυ ἐν Ἑλλάδι ὤφειλε νὰ παραμένῃ εἰς πλῆρες πνευματικὸν σκότος διὰ λόγους καλῶς ἐννοουμένης μεσαιωνικῆς ἠθικῆς καὶ ἀρετῆς. Κατεφέροντο κατὰ τῆς συστηματικῆς κρατοποιήσεως τῶν ταχυδρομείων ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, διότι τοῦτο παρέβλαπτε τὰ συμφέροντα ὡρισμένων ἀτόμων ἅτινα διεξῆγον τὸ ἀρχέγονον ταχυδρομεῖον καὶ ἀπετέλουν μικρὰς ἢ μετρίας κομματικὰς δυνάμεις. Ὑπέσχοντο νὰ περιορίσωσι τὴν συγκοινωνιακὴν πολιτικὴν διὰ νὰ σύρουν εἰς τὰς τάξεις των τοὺς ὄχλους τῶν καρραγωγέων καὶ τῶν ἁμαξηλατῶν καὶ εἰς τὰς ὁδοὺς ὡς μέσα συγκοινωνίας πάλιν τοὺς ὄνους καὶ τοὺς ἡμιόνους. Κατεφέροντο κατὰ τῶν σιδηροδρόμων ὡς μέσων καταστρεπτικῶν τῆς εὐημερίας τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ἔφθανον μέχρι τοῦ σημείου νὰ χαρακτηρίζουν τὸν σιδηρόδρομον καὶ τὸν τηλέγραφον ὡς προόδους συντελεστικὰς ἀνηθικότητος καὶ διαφθορᾶς.

Ὑπέσχοντο τὴν κατάργησιν τοῦ νόμου περὶ προσόντων τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων καὶ θέσεις καὶ μισθοὺς εἰς ὅλα τὰ σμήνη τῶν θεσιθηρῶν, ὑπέσχοντο τὴν ἄρσιν τῶν περιορισμῶν τῆς προαγωγῆς τῶν ὑπαξιωματικῶν καὶ ἀξιωματικῶν, τὴν ἁπλοποίησιν τῶν σχολῶν καὶ τὴν κατάργησιν τῶν φραγμῶν τῆς ἀκόπου καὶ εὐχεροῦς ἐν γένει προαγωγῆς πάντων, καὶ πρὸς συμπλήρωσιν ὅλων τούτων τῶν ἐπαγγελιῶν ὕψωσαν οἱ συντηρητικοὶ τὴν σημαίαν τῆς καταργήσεως τῶν φόρων.

Βεβαίως, λαὸς προηγμένος θὰ ἔστρεφε τὰ νῶτα πρὸς τοὺς τοιαῦτα ἐπαγγελλομένους, ἀλλ' ἡ νοοτροπία τοῦ λαοῦ τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ἰδίως τοῦ λαοῦ τῆς ὑπαίθρου, νοοτροπία προσηλώσεως πρὸς τὰς ἕξεις καὶ τὰς παραδόσεις μακρῶν αἰώνων δουλείας, ἃς ἐπίστευον ἑλληνικὰς ἐνῷ ἁπλούστατα ἦσαν βαρβαρικαί, καὶ ἡ ἐρημία διαπαιδαγωγήσεως ἀπετέλουν ἀρίστην ζύμην πλάνης καὶ διαβουκολήσεως. Ἡ ἔκπληξις, τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται ὁ ἐρευνητὴς τῆς ἀληθείας διὰ τὴν ἄρνησιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας προσέκοψε καὶ συνετρίβη τὸ προοδευτικὸν κόμμα, οὐδόλως εἶναι ἀδικαιολόγητος ἀπὸ τῆς λαϊκῆς ἀπόψεως, διότι οἱ λαοὶ ἔχονται στερρῶς τῶν ἐθίμων, ἐπὶ τοῦ πνεύματος δὲ αὐτῶν ἀσκεῖ μέγα γόητρον ἡ παράδοσις. Ὑπὲρ τὰ διακόσια ἔτη διήρκεσεν ἡ πάλη τῆς ἐκβαρβαρώσεως τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ, πάλη πείσμων, ἀδιάλλακτος καὶ αἱματηρά. Μεγαλύτερον χρονικὸν διάστημα ἐχρειάσθησαν οἱ Γάλλοι διὰ νὰ ἀποκτήσουν πολιτικὴν συνείδησιν, ἐὰν δὲ προσβλέψωμεν πρὸς τὴν Ἰταλίαν ἢ τὴν Ἰσπανία, θέλομεν πεισθῆ ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ὑπῆρξε πάντοτε ὑπέρτερος καὶ πολὺ κρείσσων ἄλλων προηγηθέντων εἰς κρατικὴν ὀργάνωσιν καὶ πολιτικὰς ἐλευθερίας.

Τὸ χείριστον ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ εἶναι ἡ πολιτεία τῶν συντηρητικῶν καὶ ἡ δημαγωγία τῶν ἀρνητικῶν, ἥτις ἐνῷ ἀποβαίνει πάντοτε ἀνασχετικὴ τῆς προόδου καὶ τῆς εὐημερίας τῶν λαῶν, στηρίζεται καὶ πάντοτε ἐπὶ τῆς λαϊκῆς πλάνης.

Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ συντηρητικοῦ κόμματος ἐνεφάνιζεν τὰς ἰδιότητας τῶν συνήθων πολιτικῶν ἀνδρῶν καὶ κατὰ τὰς κρισίμους περιστάσεις ἀπεδείκνυε διὰ τῶν ἔργων τὴν ἐρημίαν τοῦ αὐτοφώτου ἐν τῇ βουλήσει καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἀκάμπτου ἀρνήσεως ἐν τῇ μαχητικῇ. Οὐδέποτε ἐπρόβαινε σταθερῶς καὶ οὐδέποτε ὑπεχώρει εὐσταθῶς. Ὑψοῦτο κατὰ τοῦ ἀντιπάλου του ὡς ἄρνησις καὶ κατὰ τὰς σφοδρὰς πολιτικὰς μονομαχίας ἐδέχετο βαρύτατα κτυπήματα, ὡς τὸ «Καθήσατε κάτω» καὶ ἐκάθητο, καὶ τὸ «Ἐσεῖς εἶσθε ἡ ἄρνησις ἡμῶν», καὶ ἐσίγα. Δὲν ὑψώθη φωτεινὸς πρὸς καθοδήγησιν τῆς κοινῆς γνώμης ἀλλ' εἵπετο πρὸς τὴν γνώμην τῶν ὁδῶν. Ἐστερεῖτο τόλμης καὶ ἀποφάσεως, ὁ δὲ χαρακτὴρ αὐτοῦ ἦτο χαρακτὴρ ἐνεργείας ἐν τῇ ἀρνήσει. Ὑπέσκαπτε τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ καὶ τὸν ἐκρήμνιζε, διότι ὁ ἀντίπαλός του δὲν ἐπρόσεχεν εἰς τὰς ἀρυσσομένας ὑπὸ τοὺς πόδας του ὑπονόμους, ἀλλὰ προσητένιζεν ἐμπρὸς καὶ πάντοτε ἐμπρός. Ἀλλὰ κρημνίζων τὸν ἀντίπαλον καὶ ἀνερχόμενος ἐπὶ τὴν Ἀρχὴν συντρίβεται καὶ καταπίπτει ἀφ' ἑαυτοῦ, διὰ τῶν ἰδίων ἔργων καὶ τῶν ἰδίων σφαλμάτων, ἐγκαταλειπόμενος καὶ ἀνατρεπόμενος ἀπὸ τὸ ἴδιον κόμμα του. Ἡ ἐσωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ κόμματος τούτου ὑπῆρξε πολιτικὴ στασιμότητος καὶ ἀρνήσεως προόδου, ἡ δὲ ἐξωτερικὴ ἐβασίσθη ἐπὶ τῆς πλάνης τῆς ἰσχύος τῶν ἐθνολογικῶν δικαίων μετὰ χα-

ρακτηριστικῆς ἐρημίας θετικότητος καὶ ἐν τῇ προπαρασκευῇ καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ἐνεργείας.

Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ συντηρητικοῦ κόμματος ὑπῆρξεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν κομμάτων ἐν Ἑλλάδι ὁ μᾶλλον ἀδεξιώτερος διαχειριστὴς τῆς πολιτικῆς τῶν μεγάλων λόγων, τῶν φοβερῶν ἀπειλῶν καὶ τῶν τραγικῶν ἀποτυχιῶν. Ἐν τῇ πλάνῃ ὅτι ὑπεδαύλιζε καὶ ὑπέσκαπτε τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα οὐδέποτε ἠρνήθη τὴν ἐνθάρρυνσιν καὶ ἐνίσχυσιν τῶν ἐπαναστατικῶν ὀργανώσεων καὶ τὴν εὐρεῖαν ἀνοχὴν τῶν μυστικῶν πατριωτικῶν σωματείων, οὕτω δὲ ἑκὼν ἄκων περιέπλεκεν ἑαυτόν καὶ τὸ Κράτος εἰς ἀδιεξόδους ἀπὸ τῶν ὁποίων αἱ φθοραὶ ἐγένοντο πολλαὶ καὶ μεγάλαι. Καὶ αὐτὸς μὲν κρημνιζόμενος κατὰ γῆς διὰ τῶν ἰδίων αὐτῶν σφαλμάτων ἀνεγεννᾶτο ὡς ὁ Ἀνταῖος ἀπὸ τῶν λαϊκῶν στρωμάτων, ἀλλ' αἱ φθοραὶ κατὰ τοῦ προοδευτικοῦ ἔργου ἐγένοντο μεγάλαι.

(5.11.1927)

Μέχρι τῆς καταστροφῆς τοῦ 1897 τὸ συντηρητικὸν κόμμα ἀνῆλθε τρὶς εἰς τὴν Ἀρχὴν διὰ τῆς λαϊκῆς θελήσεως ἀληθῶς ἐλευθέρων ἐκλογῶν. Τὸ πρῶτον διὰ τῶν ἐκλογῶν τῆς 7 Ἀπριλίου 1885 καὶ ἀνετράπη διὰ βιαιοτάτης ἐξεγέρσεως αὐτῆς ταύτης τῆς Βουλῆς μετὰ ἓν ἔτος τὴν 8 Μαΐου 1886. Τὸ δεύτερον διὰ τῶν ἐκλογῶν τῆς 14 Ὀκτωβρίου τοῦ 1890 καὶ ἐπαύθη διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Στέμματος μετὰ δεκαπεντάμηνον τὴν 17 Φεβρουαρίου τοῦ 1892. Τὸ τρίτον δὲ διὰ τῶν ἱστορικῶν ἐκλογῶν τῆς 16 Ἀπριλίου τοῦ 1895 καὶ ἀνετράπη διὰ τῆς ἐκρήξεως τῶν ἀναρχικῶν γεγονότων τῆς 15 Ἀπριλίου τοῦ 1897.

Ἡ τρίτη αὕτη ἀνατροπὴ εἶναι ἡ χειρίστη καὶ διὰ τὸ κόμμα τῶν συντηρητικῶν καὶ διὰ τὸ Κράτος καὶ διὰ τὸν ἑλληνισμὸν καθόλου, διότι συγκρημνίζεται εἰς ἥτταν καὶ φθορὰν καὶ τὸ ἑλληνικὸν κράτος.

Ἀπὸ τοῦ 1883 μέχρι τοῦ 1895 τὰ δύο μεγάλα ἀντίπαλα κόμματα μάχονται ἀδιαλλάκτως πρὸς ἄλληλα μὲ τὴν θεμελιώδη διαφορὰν ὅτι τὸ προοδευτικὸν οἰκοδομεῖ καὶ ἀγωνίζεται νὰ οἰκοδομήσῃ καὶ ἐπὶ ἐρειπίων καὶ ἐπὶ χέρσων ἐδαφῶν, ἐνῷ τὸ συντηρητικὸν καταβάλλει καὶ φθείρει τὰς δυνάμεις του εἰς τὸ πῶς νὰ παρεμποδίζῃ, νὰ συγκρατῇ, νὰ ἀνατρέπῃ, νὰ κρημνίζῃ.

Αἱ τρεῖς ἄνοδοι τοῦ κόμματος τούτου εἰς τὴν Ἀρχὴν ἰσοδυναμοῦν πρὸς τρεῖς καταστροφάς. Τὴν πρώτην ἐπιστρατεύεται διὰ νὰ πολεμήσῃ καὶ ἀφοῦ παραλύσῃ τὴν χώραν οἰκονομικῶς καὶ ἐργατικῶς ἀπειλεῖ νὰ τὴν ρίψῃ ὁριστικῶς εἰς τὴν βεβαίαν καταστροφὴν πολέμου τραγικῶς ἀνίσου. Ἀποκλεισμοὶ καὶ ἐξευτελισμοὶ καὶ ταπεινώσεις καὶ φθοραὶ ἐπισφραγίζουν τὴν ὅλην πολιτικὴν ἐρημίαν. Τὴν δευτέραν ἡ χώρα ὁδηγεῖται εἰς οἰκονομικὸν ἀδιέξοδον καὶ ἐπακολουθεῖ ἡ διὰ τοῦ Στέμματος παῦσις τῆς ἰσχυρᾶς κυβερνήσεως τῶν συντηρητικῶν. Τὴν τρίτην δὲ πολιτικὴ ἄβουλος ὠθεῖ καὶ ρίπτει κατὰ κρημνῶν τοὺς πάντας καὶ τὰ πάντα.

Ἀλλὰ μετὰ τοῦ κόμματος τῶν συντηρητικῶν φθείρεται καὶ καταστρέφεται καὶ τὸ κόμμα τῶν προοδευτικῶν καὶ καταδικάζεται διὰ τῆς λαϊκῆς ψήφου εἰς ἔξωσιν ἀπὸ τῆς Βουλῆς αὐτὸς ὁ ἀρχηγός του.

Μετὰ ἀγῶνα πεισματώδη τριῶν δεκαετιῶν, ὁ Τρικούπης πιεζόμενος καὶ ἐκβιαζόμενος ὑπὸ τῶν κομματικῶν φεουδαρχῶν τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων Ἀττικαρχῶν κατὰ τὴν σύγχρονον προσωνυμίαν, ἤρχισε νὰ προβαίνῃ εἰς ἠθικὰς θυσίας ὅπως συγκρατήσῃ τὸ κόμμα του καὶ περιορίσῃ ἢ ἐξασθενίσῃ τὸ ἀντίπαλον, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς δὲ ἐκείνης (1889) ἡ ἠθικὴ συνοχὴ τοῦ προοδευτικοῦ κόμματος ἤρξατο χαλαρομένη καὶ ἡ φθορά καὶ τούτου ἀπέβαινε μοιραία. Τὸ ναυάγιον τοῦ οἰκονομικοῦ προγράμματος τοῦ προοδευτικοῦ κόμματος, ναυάγιον ὀφειλόμενον κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ ἀντιπάλου συντηρητικοῦ καὶ τὰς φθορὰς τῶν ἀρνητικῶν καὶ τυφλοσωβινιστικῶν αὐτοῦ ἐκδηλώσεων, ἡ ἐπέμβασις τοῦ Στέμματος καὶ ἡ οἰκονομικὴ χρεωκοπία συνέτριψαν τὸ προοδευτικὸν κόμμα διὰ τῶν ἐκλογῶν τῆς 16 Ἀπριλίου τοῦ 1895 καὶ ἀνέδειξαν κυρίαρχον ἐν τῇ χώρᾳ κόμμα τὸ συντηρητικόν.

Διετὴς κυριαρχία τοῦ συντηρητικοῦ κόμματος ἔρριψε τὴν Ἑλλάδα εἰς τοὺς κρημνοὺς ἑνὸς ἀνίσου, ἀδόξου καὶ καταστρεπτικοῦ πολέμου.

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

Κατὰ τὸ στάδιον τῶν σφοδρῶν ἀγώνων τοῦ προοδευτικοῦ καὶ τοῦ συντηρητικοῦ κόμματος, ἀγώνων ἀπὸ τῶν ὁποίων ἀμφότερα τὰ κόμματα ἐξῆλθον συντετριμμένα, ἐπισυνέβησαν ἱκανὰ γεγονότα ἐξαιρέτου σπουδαιότητος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν κομμάτων ἐν τῇ χώρᾳ μας καὶ ἐβλάστησαν καὶ ἐπεκράτησαν δόγματα καὶ κακίαι καὶ ἀρεταὶ μεγάλην ἀσκήσασαι ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς καθόλου ἐξελίξεως καὶ σταδιοδρομίας τῶν κομμάτων. Ἐπίσης κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα ἐδημιουργήθη νέον κόμμα ἀσθενῶν μὲν δυνάμεων ἀλλὰ κυβερνῆσαν τὴν χώραν ἐπὶ βραχύ, τὸ ὑπὸ τὸν ἐξ Ἀττικῆς πολιτευτὴν Δημ. Ράλλην, καὶ ἐγένοντο προσπάθειαι συγκροτήσεως ἑτέρων δύο κομμάτων ὑπὸ τὸν ἐκ Μεσολογγίου πολιτευτὴν Λεωνίδαν Δεληγιώργην καὶ τὸν ἐξ Ἄρτης Κων. Καραπάνον. Εἰς τὸ στάδιον τῶν προσπαθειῶν ἐπίσης ἐτερματίσθησαν καὶ οἱ ἀγῶνες πρὸς συγκρότησιν κόμματος οἱ γενόμενοι ὑπὸ τοῦ Σωτηροπούλου καὶ τοῦ Κωνσταντοπούλου. Τόσον ἡ κτηθεῖσα πεῖρα καὶ ἡ δεξιοτεχνία τοῦ Στέμματος ὅσον καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῶν δύο ἀρχηγῶν τοῦ προοδευτικοῦ, τοῦ συντηρητικοῦ, ἀνέτρεψαν πάσας τὰς προσπαθείας τῆς δημιουργίας νέ-

ων κομμάτων ἢ τῆς συγκροτήσεως ὁμάδων ἀξιολόγων, τῶν ὁποίων ἡ ἐπίδρασις ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ διακυμάνσεις τῆς πλειοψηφίας, διότι τὸ μὲν Στέμμα ἀπέφυγε νὰ ἐνθαρρύνῃ μειοψηφίας, οἱ δὲ ἀρχηγοὶ τῶν δύο ἀντιμαχομένων μεγάλων κομμάτων ἵσταντο ἄγρυπνοι φρουροὶ τῶν κομματικῶν των δυνάμεων. Ἀλλὰ διὰ τοῦ ἐκμηδενισμοῦ τῶν μικρῶν κομμάτων καὶ ὁμάδων ἐδημιουργήθησαν αἱ κοινοβουλευτικαὶ δικτατορίαι διὰ τῶν ὁποίων ἐξεδηλώθησαν καὶ ἀρεταὶ καὶ κακίαι ἐπ' ὠφελείᾳ ἢ φθορᾷ τῶν πολιτικῶν δυνάμεων τῆς χώρας.

Αἱ κοινοβουλευτικαὶ δικτατορίαι ἴσως εἶναι αἱ ἄρισται πασῶν εἰς τὰς βασιλευομένας δημοκρατίας, διότι τὸ ἔργον τοῦ κοινοβουλευτικοῦ δικτάτορος τελεῖ πάντοτε ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῶν δύο ὑπάτων δυνάμεων τοῦ πολιτεύματος, τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ λαοῦ, καὶ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν τοῦ Βουλευτηρίου, ὅσον δὲ καὶ ἂν εἶναι ἐλεύθερος πρὸς δρᾶσιν ὁ κοινοβουλευτικὸς δικτάτωρ, ὅσον καὶ ἂν ρέπῃ πρὸς ὑπερβασίας, τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐὰν ἀποβαίνῃ φθοροποιὸν ἀνακόπτεται εὐχερῶς.

Τρεῖς κοινοβουλευτικαὶ δικτατορίαι κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα μιᾶς δεκαετίας (1885-1895) ἀνετράπησαν, ἡ μία διὰ τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ Βουλευτηρίου αἱ δὲ ἄλλαι δύο διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Στέμματος, καὶ αἱ βλάβαι εἰς τὴν χώραν ἀπέβαινον πολὺ ἥσσονες ἐκείνων αἵτινες ἤθελον δημιουργηθῆ διὰ τοῦ ἀκυβερνήτου ἀπὸ τῶν πολλῶν κομμάτων. Οὐδεὶς γνωρίζων τὰ γεγονότα καὶ σεβόμενος τὴν ἀλήθειαν δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι καθ' ὅλον τὸ μακρὸν χρονικὸν διάστημα τῆς βασιλείας Γεωργίου Α΄ ἡ χώρα ἐκυβερνήθη ὑπὸ συγκεκριμένους ὅρους καὶ σαφεῖς ἐκδηλώσεις βασιλευομένης δημοκρατίας, αἱ δὲ δύο πρῶται κοινοβουλευτικαὶ δικτατορίαι τοῦ Χαρ. Τρικούπη (1882-1885 καὶ 1887-1891) ὡς καὶ ἡ περίοδος τῆς α΄ κοινοβουλευτικῆς δικτατορίας Ἐλ. Βενιζέλου (1911-1915) ὑπῆρξαν ἄρισται, τὰ δὲ ἐπιτελεσθέντα κατ' αὐτὰς ἔργα σπουδαῖα καὶ μεγάλα, ὅπως ἐπιβαλλόμεναι ὑπὸ τῆς καλῶς ἐννοουμένης ἐξυπηρετήσεως τῶν γενικῶν συμφερόντων ὑπῆρξαν αἱ δύο κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα πολιτικαὶ ἐπεμβάσεις τοῦ Στέμματος.

Ὁ σφοδρὸς ἐν τούτοις κομματικὸς ἀνταγωνισμὸς ἐδημιούργησεν ἕξεις τινὰς ἐν τῇ πολιτείᾳ τῶν κομμάτων κακοποιοὺς τῆς ἀληθείας, διότι κακοποίησις διπλῆς γλώσσης, ἄλλης τοὐτέστιν πρὸς ἐκπόρθησιν τῆς Ἀρχῆς καὶ ἄλλης πρὸς συγκράτησιν αὐτῆς, καὶ τὸ παράδοξον δόγμα ὅπερ ἐκυριάρχησεν εἰς τὴν ἐνώπιον τοῦ λαοῦ πάλην τῶν κομμάτων, ὅτι δηλαδὴ πᾶσα πολεμικὴ εἶναι ἀρίστη, ἀρκεῖ δι' αὐτῆς νὰ παραβλάπτεται καὶ ἀνατρέπεται ὁ ἀντίπαλος.

Ἡ ἀποδοχὴ τοῦ δόγματος τούτου ἀπέβη δημιουργικὴ μεγάλων συμφορῶν, διότι περιέλαβεν ἐν τῷ σταδίῳ τῆς δράσεώς της καὶ τὰ ἐθνικὰ ζητήματα καὶ δὲν ὑπεχώρησεν οὔτε πρὸ τῆς ἀπειλῆς τῶν σοβαρωτέρων περιπλοκῶν εἰς τὰ ζητήματα τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Κράτους.

Η ΜΙΚΡΟΠΟΛΙΤΙΚΗ

Ἔντονοι ἐγένοντο οἱ ἀγῶνες τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κόμματος τῶν προοδευτικῶν κατὰ τῶν δυνάμεων τῆς μικροπολιτικῆς, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ χείριστον τῶν παρασίτων καὶ διὰ τὸ ἰσχυρότερον τῶν κομμάτων. Ἡ περικοπὴ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν βουλευτῶν ἀπὸ 245 εἰς 150 καὶ ἡ ἐπιβολὴ τὸ πρῶτον τῆς εὐρείας ἐκλογικῆς περιφερείας, τῶν νομαρχιακῶν (1887), ἀπεσκόπει εἰς τὴν ἐξασθένησιν τῶν ἐπαρχιακῶν ἰδίᾳ δυνάμεων τῆς μικροπολιτικῆς. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ προοδευτικοῦ κόμματος ἐπίστευεν ὅτι ὁ λαὸς καλούμενος νὰ ἀναδείξῃ τοὺς ἀντιπροσώπους του καὶ καταρτίσῃ τὸ Κοινοβούλιον τῆς χώρας ὤφειλε νὰ ἐκλέξῃ οὐχὶ πρόσωπα ἀλλ' ἰδέας, ὄχι δηλαδὴ τοὺς ὑπηρέτας τοπικῶν ἢ προσωπικῶν συμφερόντων τῶν ἐκλογέων ἀλλὰ τοὺς ἐξυπηρετοῦντας μίαν πολιτικὴν ἰδέαν. Ἡ ἐργασία τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ προοδευτικοῦ κόμματος ἀπὸ τῆς ὑπερτάτης ἀνάγκης τῆς καταπολεμήσεως τοῦ μικροκομματισμοῦ καὶ τῆς δημιουργίας πολιτικῶν ἀρχῶν δὲν περιορίσθη εἰς τὰ ὅρια τῆς πίστεως μόνον. Ὁ στενὸς κύκλος τῆς ἐπαρχίας ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξελέγετο ὁ βουλευτὴς συνέτεινεν εἰς τὴν δημιουργίαν ἀμοιβαίων δεσμῶν ἀνηθίκων συμφερόντων ἐκ τοῦ ὁποίου προήγετο ὁ δεκασμὸς καὶ ἐξυπηρετεῖτο ἡ καπηλεία τῆς ψήφου, οὕτω δὲ ἐχαλκεύετο ἀμοιβαία τυραννὶς μεταξὺ κομματάρχου καὶ βουλευτοῦ. Ἡ συνεργασία τῶν βουλευτῶν πρὸς ἀλλήλους ἐν τῇ ἐξυπηρετήσει τῶν ἐπαρχιακῶν ἢ ἰδίων συμφερόντων, ἀπέβαινε δημιουργικὴ τῶν ἐκβιαστικῶν ὁμάδων αἵτινες ἐβλάστανον συχνάκις ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ καὶ ἀνέτρεπον ἢ ἀνίδρυον κυβερνήσεις, ἐναντιούμεναι κατὰ τῆς πραγματοποιήσεως οἱουδήποτε γενικῆς ὠφελείας νομοθετήματος, ὅταν τοῦτο ἤρχετο νὰ παραβλάψῃ τὰ τοπικὰ συμφέροντα τοῦ κομματάρχου τοῦ ὁποίου ἡ δύναμις ἐν τῷ στενῷ κύκλῳ τῆς ἐπαρχιακῆς περιφερείας καθίστατο ἀκαταγώνιστος. Ἀλλ' ὅταν ἡ ἐκλογὴ τοῦ βουλευτοῦ ἤθελεν ἐξαρτηθῇ ἐκ τῆς εὐρύτητος τοῦ νομοῦ θὰ ἐθραύετο ἢ θὰ ἐμειοῦτο ἡ τυραννὶς τοῦ ἐπαρχιακοῦ κομματάρχου, καὶ ἡ ἐπικράτησις παρὰ τῷ λαῷ τῆς πολιτικῆς ἰδέας θὰ ἀπέβαινε κατὰ τῆς προσωπικῆς ἰσχύος τοῦ ὑποψηφίου, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπιτυχία δὲν θὰ ἐξηρτᾶτο ἀποκλειστικῶς ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ ὑπόπτων κατὰ τόπους συμφερόντων, ἀλλὰ κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῆς πολιτικῆς ἰδέας ἐν ὀνόματι τῆς ὁποίας ἤθελε κατέλθει εἰς τὸν ἀγῶνα. Ἤθελε προκύψει οὕτω ἐξασθένησις τῶν τοπικῶν ἐπιρροῶν τῶν ἐναντιουμένων κατὰ παντὸς νεωτερισμοῦ καὶ πάσης προόδου καὶ ἤθελον ἐνισχυθῆ οἱ πολιτικοὶ ἀρχηγοὶ εἰς τὴν δημιουργίαν κομμάτων ἀρχῶν.

Ἀλλὰ τὸ μέλλον ἀπέδειξεν ὅτι ἡ εὐρεῖα περιφέρεια δὲν ἐπέτυχε νὰ ἐκριζώσῃ τὰς κακὰς ἕξεις ἑνὸς πλημμελοῦς πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ ὡς εἶχε δημιουργηθῆ οὗτος, οὔτε νὰ ἐξυγιάνῃ τὰς κλίσεις καὶ τὰς ροπὰς τοῦ λαοῦ ὡς εἶχον διαπλασθῆ αὗται ἐκ τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας. Καὶ περιωρίσθη μὲν ὁ ἀριθμὸς τῶν βουλευτῶν καὶ ηὐρύνθησαν τὰ ἐκλογικὰ ὅρια εὐθὺς ἀμέσως ἀπὸ τῶν ἑπομένων ἐκλογῶν, ἀλλ' αἱ παράσιτοι δυνάμεις, ὡς ἐκπηγάζουσι ἐκ τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας περιεστάλησαν ἀσθενῶς, ἀλλαχοῦ δὲ ηὐρύνθησαν καὶ αὗται κατὰ τὰ ὅρια τῶν ἐκλογικῶν περιφερειῶν. Βραδύτερον δὲ ὅταν τὸ προοδευτικὸν κόμμα φθειρόμενον ἐν τῇ πολιτικῇ διαπάλῃ κατήρχετο εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐπικρατήσεως, ἀδιαφοροῦν πρὸς τὰ μέσα καὶ ἀποβλέπον μόνον πρὸς τὸν σκοπόν, ὁ δεκασμὸς ἐγένετο κατάφωρος καὶ ἡ διὰ τῆς ἑνώσεως τῶν ψήφων πολιτικὴ διαφθορὰ τοῦ λαοῦ σιωπηλῶς ἀποδεκτὴ ὑπὸ τῶν ἀνταγωνιζομένων κομμάτων.

(7.11.1927)

ΑΙ ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΤΕΜΜΑΤΟΣ

Ἀμφότερα τὰ κόμματα ταῦτα, τό τε προοδευτικὸν καὶ τὸ συντηρητικόν, ὑπέστησαν ἐπεμβάσεις τοῦ Στέμματος ἐν τῇ διαχειρίσει τῆς κυβερνητικῆς ἐξουσίας, ἀνετράπησαν δὲ διὰ τῶν ἐπεμβάσεων τούτων τῆς Ἀρχῆς.

Ἡ πρώτη ἐπέμβασις ἐνισχύθη κατὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κυβερνητικοῦ κόμματος Θ. Δηληγιάννη ὡς πρωθυπουργοῦ ὑπὸ τὰς ἐξῆς περιστάσεις καὶ περιπετείας.

Τὸ συντηρητικὸν κόμμα εἶχεν ἀνέλθει πανίσχυρον ἐπὶ τὴν Ἀρχὴν διὰ τῶν ἐκλογῶν τῆς 14 Ὀκτωβρίου τοῦ 1890, ὁ δὲ ἀρχηγὸς αὐτοῦ Θ. Δηλιγιάννης εἶχε συνεργάτην του ὡς ὑπουργὸν τῶν Οἰκονομικῶν τὸν Κ. Καραπᾶνον, βραχύ, ὅμως, μετὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς κυβερνήσεως τῶν συντηρητικῶν διαφωνίαι προέκυψαν μεταξὺ τοῦ προέδρου Θ. Δηληγιάννη καὶ τοῦ Κ. Καραπάνου. Ὁ Θ. Δηληγιάννης ἀπέκλινεν εἰς τὴν ἀπόφασιν ὅτι ὤφειλεν ἡ Κυβέρνησις δι' αὐστηρῶν οἰκονομιῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς πραγματοποιήσεως ἀφ' ἑτέρου νέου δανείου ἐκ 4.000.000 λιρῶν, νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν κρίσιν μὲ τὴν βεβαίαν ἐλπίδα ὅτι ἐντὸς τετραετίας ἤθελε δυνηθῆ νὰ ἐπιτύχῃ τὸ ποθούμενον ἰσοζύγιον. Ὁ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὑπουργὸς Κ. Καραπᾶνος διέβλεπεν ἄλλως τὰ πράγματα· ἐφρόνει οὗτος ὅτι τὸ Κράτος ἔβαινεν ἀναποφεύκτως εἰς τὴν χρεωκοπίαν καὶ ἐπέμενεν ἐπὶ τῆς γνώμης ὅτι ἔπρεπε νὰ κληθῶσιν οἱ δανεισταὶ πρὸς συμβιβασμόν, νὰ ἐπαυξηθῶσι δὲ ταὐτοχρόνως οἱ πόροι τοῦ Κράτους διὰ γενικῆς τροποποιήσεως τῶν φορολογικῶν νόμων καὶ ἐπιβολῆς μονοπωλίου ἐπὶ τοῦ καπνοῦ. Ἡ διαφωνία ἐγένετο θεμελιώδης καὶ κατέληξεν εἰς τὴν παραίτησιν τοῦ ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν (Ἰούνιος 1891). Προέβη δὲ ἔτι περαιτέρω ὁ Κ. Καραπᾶνος μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν αὐτοῦ ἐκ τῆς Κυβερνήσεως· ἤρξατο κηρύττων τὴν χρεωκοπίαν ὡς ἐπικειμένην καὶ τὸ ἔργον τοῦ Χαρ. Τρικούπη ὡς προμελετημένην ἀπάτην πρὸς τοὺς δανειστάς, τοὺς ἐμπιστευθέντας τὰ κεφάλαια αὐτῶν εἰς τὰ ἑλληνικὰ δάνεια, ἀλλὰ καὶ προβεβουλευμένην ἀπάτην καὶ πρὸς αὐτὸ τὸ Ἔθνος εἰς ὃ ἐπηγγέλλετο οἰκονομικὴν ἀνόρθωσιν, ἣν ἐγνώριζεν ἐκ τῶν προτέρων ἀδύνατον. Διὰ τῆς πολιτικῆς ἐκείνης ἤρχετο ὁ Κ. Καραπᾶνος νὰ παραβλάψῃ σπουδαίως τὰς προσπαθείας τῆς κυβερνήσεως Θ. Δηληγιάννη πρὸς ἀνεύρεσιν νέου δανείου καὶ νὰ κλονίσῃ σοβαρῶς τὴν πίστιν τῆς χώρας εἰς τὸ ἐξωτερικόν, καταφέρων τὸ πρῶτον ἀλλὰ καὶ βαρύτατον κτύπημα κατὰ τῆς οἰκονομικῆς ἀναρρώσεως τῆς Ἑλλάδος.

Τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν ἀνέλαβε προσωπικῶς ὁ ἀρχηγὸς τοῦ συντηρητικοῦ κόμματος, ὅστις ἤρξατο παλαίων ἀπεγνωσμένον ἀγῶνα ὅπως ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἐπιτακτικὰς ἀνάγκας τῶν κρατικῶν ὑποχρεώσεων, ἐνῷ δὲ ἀπετύγχανον πᾶσαι αἱ προσπάθειαι πρὸς ἀνεύρεσιν νέου δανείου καὶ ἐφυγαδεύετο ὁ ἐν τῇ χώρᾳ χρυσὸς διὰ τῆς πληρωμῆς τῶν τοκοχρεωλυσίων, ὑπετιμῶντο συνεχῶς τὰ ἑλληνικὰ χρεώγραφα, ὡς ἐκ τῶν προκυψάντων φόβων τῆς κρατικῆς χρεωκοπίας καὶ ἤρχισε δημιουργούμενος σὺν τῷ χρόνῳ οἰκονομικὸς πανικός, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπίδρασις ἐγένετο σπουδαία ἐπὶ τοῦ χρηματιστηρίου τῶν Ἀθηνῶν. Εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ ἐπαύξησιν τοῦ πανικοῦ ἐκείνου συνειργάσθησαν σπουδαίως κεφαλαιοῦχοι ἐξ Ἀθηνῶν, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων εἶχε τεθῆ ὁ Ἀνδρέας Συγγρὸς καὶ ὅμιλός τις ἐν Παρισίοις διευθυνόμενος ὑπὸ τοῦ Ἕλληνος κεφαλαιούχου Βλαστοῦ.

Οἱ δύο οὗτοι ὅμιλοι ἀπεσκόπουν νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἵδρυσιν «Τραπέζης τοῦ Κράτους» μὲ κεφάλαια ἐκ 50.000.000 ἐπιδιώκοντες τὴν παραχώρησιν τῶν δικαιωμάτων τῆς εἰσπράξεως τῶν δημοσίων προσόδων, αἵτινες ἤθελον καθορισθῆ διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ὅλου δημοσίου χρέους τῆς Ἑλλάδος. Ἀπέβλεπον τοὐτέστιν πρὸς τὴν δημιουργίαν ἐν Ἑλλάδι παρομοίου ἱδρύματος πρὸς τὴν παλαιὰν αὐτοκρατορικὴν ὀθωμανικὴν τράπεζαν καὶ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει λειτουργοῦσαν τότε ἐπιτροπὴν τοῦ δημοσίου χρέους, διὰ τοῦ συνδυασμοῦ δὲ ἐκείνου ἦσαν βέβαιοι ὅτι ἤθελον ταχέως ἀπορροφήσει τὰ ἄλλα πιστωτικὰ ἱδρύματα τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἀντιπρόσωποι καὶ ὡς διαχειρισταὶ τῶν κατόχων τῶν ἑλληνικῶν ἀξιῶν.

Δεινὸς ἐγένετο ὁ ἀγὼν τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ προοδευτικοῦ κόμματος πρὸς τοὺς κεφαλαιοκρατικοὺς ἐκείνους ὁμίλους, ἄκαρπα δὲ ἀπέβησαν τὰ αὐστηρὰ μέτρα ἅτινα ἔλαβεν ἐναντίον τοῦ χρηματιστηρίου τῶν Ἀθηνῶν. Αἱ ἑλληνικαὶ ἀξίαι ὑπετιμῶντο, ἡ πτῶσις τῆς δραχμῆς ἀπέναντι τοῦ χρυ-

σοῦ φράγκου ηὔξανεν ὁλονέν, οὕτω δὲ ἐπεδεινοῦτο ἡ οἰκονομικὴ κρίσις. Ἐνώπιον μιᾶς τοιαύτης καταστάσεως καὶ ὑπὸ τὴν δημιουργηθεῖσαν ἐξέγερσιν τοῦ ἐμπορευομένου κόσμου, τὸ Στέμμα ἐσχημάτισε τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἐπεβάλλετο ἡ ἀπὸ τῆς Ἀρχῆς ἀπομάκρυνσις τοῦ συντηρητικοῦ κόμματος, σπουδαίως δὲ συνέτεινεν εἰς τὴν ἀποκρυστάλλωσιν τῶν ἀντιλήψεων ἐκείνων τοῦ Στέμματος ὑπόμνημα τοῦ Α. Συγγροῦ, ὅπερ ἐνισχύθη καὶ ἐξ ἐμπιστευτικῶν ἀνακοινώσεων ἑτέρου προσώπου πρὸς τὸν Γεώργιον Α΄ ὅτι ἡ παραμονὴ ἐπὶ τὴν Ἀρχὴν τῆς κυβερνήσεως Θ. Δηληγιάννη ἤθελε ταχέως φέρει τὸ Κράτος πρὸς οἰκονομικὸν ὄλεθρον.

Τοιουτοτρόπως ἐνῷ ἡ κυβέρνησις ἐκείνη συνεκέντρου τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ Κοινοβουλίου, τὸ Στέμμα ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι ἐξυπηρετεῖ ἐθνικὰ συμφέροντα ἦρε τὴν ἐμπιστοσύνην αὐτοῦ ἐκ τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἐποιήσατο χρῆσιν τοῦ ἐκ τοῦ πολιτεύματος προνομίου ζητῆσαν ἀπὸ τοῦ πρωθυπουργοῦ τὴν παραίτησιν τῆς Κυβερνήσεως. Ἀπέστειλε πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν ὁ Γεώργιος Α΄ τὸν γραμματέα αὐτοῦ Καλλίνσκην (17 Φεβρουαρίου 1892) μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ ἀνακοινώσῃ ἐπιθυμίαν τοῦ Στέμματος ὅπως ἡ Κυβέρνησις ὑποβάλῃ τὴν παραίτησιν αὐτῆς. Ὁ Θ. Δηληγιάννης, θορυβηθεὶς ἐκ τῆς ἀπροσδοκήτου ἐκείνης ἀνακοινώσεως, ἀπήντησεν εἰς τὸ Στέμμα διὰ τοῦ γραμματέως ὅτι θὰ ἔσπευδε νὰ καλέσῃ εἰς συμβούλιον τοὺς ὑπουργούς, θὰ ἀνεκοίνου αὐτοῖς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Βασιλέως, θὰ συνεσκέπτετο μετ' αὐτῶν περὶ τοῦ πρακτέου καὶ εὐθὺς θὰ ἀνεκοίνου εἰς τὸν Βασιλέα τὰς ἀποφάσεις τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου. Ἦτο προφανὲς ἐκ τῆς ἀπαντήσεως ἐκείνης ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τοῦ συντηρητικοῦ κόμματος ἀπεσκόπει μὲν νὰ ἀντιτεθῇ κατὰ τοῦ Στέμματος, ἀλλ' οὐδόλως νὰ ἐξωθήσῃ τὴν ἀντίθεσιν μέχρι σοβαρᾶς διασαλεύσεως τῆς τάξεως. Τὸ ἐκ τοῦ πολιτεύματος δικαίωμα τοῦ Στέμματος οὐδόλως διημφισβήτησεν ὁ Θ. Δηληγιάννης, ἀλλ' ἐζήτησε καὶ ἐπεδίωξε νὰ ὠθήσῃ τὸν Βασιλέα ἐπὶ τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ δικαιώματος τῆς παύσεως τῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὸ γράμμα τοῦ πολιτεύματος, ἀρνηθεὶς νὰ ὑποβάλῃ παραίτησιν καὶ προκαλέσας τὴν παῦσιν τῆς Κυβερνήσεως.

Ἡ ἀντίθεσις οὕτω ἐγένετο ὀξυτέρα καὶ ὁ κομματικὸς φανατισμὸς μεγαλύτερος, τὸ ἠθικόν, ὅμως, τῆς Κυβερνήσεως ἀπὸ κομματικῆς ἀπόψεως διεσώθη, διότι δὲν ἔκυψε τὴν κεφαλὴν πρὸ τῆς βασιλικῆς ἐπιθυμίας, ἀλλ' ἀντιμετώπισε ταύτην καὶ ἔπεσε μόνον κατόπιν τῆς εὐθαρσοῦς ὑπὸ τοῦ Στέμματος χρήσεως τοῦ δικαιώματος τῆς παύσεως. Τὸ ἑσπέρας τῆς αὐτῆς ἡμέρας συνεκροτήθη ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ πρωθυπουργοῦ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον κατὰ τὸ ὁποῖον διετυπώθη ἡ πρὸς τὸν Βασιλέα ἀπάντησις τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις καὶ ἀπεστάλη πάραυτα πρὸς τὸ Στέμμα. Ἐβεβαίου τὸν Βασιλέα ἡ Κυβέρνησις διὰ τῆς ἀπαντήσεως ἐκείνης ὅτι ἀπολαμβάνουσα τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Κοινοβουλίου οὔτε λόγον, ἀλλ' οὔτε καὶ δικαίωμα εἶχε νὰ παραιτηθῇ καὶ ὑπεδείκνυεν ὅτι ἤθελε καταλίπει τὴν Ἀρχὴν μόνον ἐὰν ἐπαύετο ὑπὸ τοῦ Στέμματος. Διαρκούσης τῆς νυκτὸς μεγάλαι ἐγένοντο ἐνέργειαι ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως πρὸς ἐξασφάλισιν ἀπαρτίας ἐν τῇ Βουλῇ, ἥτις εἶχε κληθῆ διὰ τὸ ἀπόγευμα τῆς ἑπομένης καὶ κομματικαὶ συνεννοήσεις καὶ κινήσεις ἐξαιρετικῶς ὕποπτοι διὰ τὴν δημοσίαν τάξιν.

Τὴν πρωΐαν τῆς ἑπομένης τὰ Ἀνάκτορα εὑρέθησαν φρουρούμενα ὑπὸ ἰσχυρᾶς στρατιωτικῆς δυνάμεως, τῆς ὁποίας οἱ ἀρχηγοὶ ἐλάμβανον ἐντολὰς ἐκ τῶν Ἀνακτόρων, ἀντετέθησαν δὲ εἰς διαταγὰς τοῦ ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν πρὸς ἄλλους βαθμοφόρους, τοὺς ὁποίους ἀπεμάκρυναν ἀπειλητικῶς ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς ζώνης τῆς φρουρούσης τὰ Ἀνάκτορα καὶ ἐξιφούλκησαν κατ' ἀλλήλων ἀξιωματικοὶ κατέχοντες ἐμπιστευτικὰς θέσεις εἰς τὰ ἀντίπαλα κόμματα, ὡς ὁ Χρ. Μαστραπᾶς καὶ ὁ Θεοδ. Λιμπρίτης.

Τὸ Στέμμα ἐλάμβανεν ἀνάλογα μέτρα πρὸς τὰς ἀπειλητικὰς ἐνδείξεις τοῦ συντηρητικοῦ κόμματος, ἐπίλεκτα μέλη τοῦ ὁποίου ἠπείλουν τὰ χείριστα κατὰ τοῦ Θρόνου καὶ τοῦ προσώπου τοῦ Γεωργίου Α΄, ὅστις ἔσπευσε πάραυτα νὰ θέσῃ τὸν ἐν τῇ πρωτευούσῃ στρατὸν ὑπὸ τὰς προσωπικὰς αὐτοῦ διαταγάς, ἔπαυσε τὴν κυβέρνησιν Δηληγιάννη καὶ ἐκάλεσε τὸν πολιτευτὴν Κ. Κωνσταντόπουλον, πρόεδρον τῆς Βουλῆς κατὰ τὴν α΄ σύνοδον τῆς ιϐ΄ περιόδου, ἀναθέσας εἰς αὐτὸν τὸν σχηματισμὸν τῆς νέας κυβερνήσεως.

Ἐνῷ τοιαῦται ἐγένοντο αἱ ἐνέργειαι τοῦ Βασιλέως, πολυπληθεῖς κομματικαὶ ὁμάδες συνέρρεον πρὸς τὴν Βουλήν, καὶ ἐνθαρρυνόμεναι ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἀστυνομίας ἐξετρέποντο εἰς ὀχλαγωγικὰς διαταραχάς. Ἡ συνεδρίασις τῆς Βουλῆς ἐπετεύχθη διὰ τῆς συγκεντρώσεως 78 βουλευτῶν, συντελούντων δὲ καὶ τῶν ψήφων τῶν 5 ὑπουργῶν, ἐθεωρήθη ἡ Βουλὴ εὑρισκομένη ἐν ἀπαρτίᾳ καὶ ἤρξατο ἡ συνεδρίασις ὑπὸ ἀγωνιώδη τινὰ πίεσιν τῆς σοβούσης ὀχλαγωγίας καὶ τῆς ἀπειλῆς τοῦ Στρατοῦ. Οὐδὲν τὸ ἐξαιρετικὸν ἐνεφάνισεν ἡ συνεδρίασις ἐκείνη πλὴν κενῶν τινων ἀπειλῶν, οἱ συγκεντρωθέντες βουλευταὶ ἐψήφισαν πρότασιν ἐπιδοκιμασίας τῆς πρὸς τὸν Βασιλέα ἀπαντήσεως τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ ἐμπιστοσύνης πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, συνώδευσαν δε κατόπιν μετὰ μεγάλου ἀριθμοῦ θορυβούντων διαδηλωτῶν τὸν πολιτικὸν αὐτῶν ἀρχηγὸν μέχρι τοῦ οἴκου του, ἐκεῖθεν δὲ ἐξετράπησαν εἰς ἀπειλητικὴν πρὸς τὰ Ἀνάκτορα ὀχλαγωγίαν, ἥτις διελύθη βιαίως ὑπὸ στρατιωτικῆς δυνάμεως ἄνευ οὐδεμιᾶς αἱματοχυσίας. Ἡ νὺξ διέρρευσεν ἀπειλητική, ἀλλ' ἡ ἑπομένη ἀνέτειλεν ἤρεμος. Ἡ Κυβέρνησις ἀπολέσασα τὴν Ἀρχὴν παρῃτήθη πάσης ἐπὶ πλέον ἀντιδράσεως.

Ἡ κατὰ τῆς κυβερνήσεως τῶν προοδευτικῶν ἐπέμβασις τοῦ Στέμματος ἐγένετο τρία ἔτη βραδύτερον (Ἰανουάριος 1893) ὁπότε τὸ κόμμα τοῦτο, ὅπερ ἤρξατο τῆς πολιτικῆς τοῦ σταδιοδρομίας ὑπὸ τοὺς πλέον ἀρίστους τῶν οἰωνῶν, εἶχεν ὑποστῇ σπουδαίαν φθορὰν ὡς ἐκ τῆς ἀποτυχίας τοῦ οἰκονομικοῦ προγράμματος αὐτοῦ καὶ τῆς πραγματοποιηθείσης χρεωκοπίας. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ προοδευτικοῦ κόμματος δὲν ἠγωνίζετο πλέον νὰ σώσῃ ὅ,τι εἶχεν ὁριστικῶς ἀπολεσθῆ, ἀλλ' ἐπάλαιεν ὑπὲρ τῆς προσωπικῆς φιλοτιμίας αὐτοῦ τε καὶ τοῦ κόμματός του. Ἡ διάψευσις τῶν ἐπαγγελιῶν καὶ ἡ καταστροφὴ πάσης ἐλπίδος βελτιώσεως τῶν οἰκονομικῶν τῆς χώρας ἐκράτυνον ἠθικῶς καὶ ἀριθμητικῶς τὴν Ἀντιπολίτευσιν καὶ ὁ ἀγὼν ἐγένετο πεισματώδης, ὀξυνόμενος δὲ καθ' ἑκάστην ἐτρέπετο πρὸς τὰς ὁδοὺς καὶ μεγάλοι ἠπειλοῦντο διαταραχαὶ τῆς δημοσίας τάξεως.

(8.11.1927)

Ἐν μέσῳ παλαιστικῆς ἐξάψεως τῶν κομμάτων κατ' ἀλλήλων ἡ Κυβέρνησις εἶχε συγκαλέσει τὴν Βουλὴν εἰς γ΄ σύνοδον τῆς ιγ΄ περιόδου τὴν 27ην Ὀκτωβρίου 1894, κατορθώνουσα δὲ νὰ συγκρατῇ τὴν πλειοψηφίαν παρὰ τὴν συνένωσιν κατ' αὐτῆς ὅλων τῶν ἀντιπολιτευτικῶν ὁμάδων, ὑπέβαλε πρὸς ἐπιψήφισιν φορολογικά τινα νομοσχέδια κατὰ τῶν ὁποίων προὐκλήθησαν θορυβώδη ἐν τῇ πρωτευούσῃ συλλαλητήρια. Μεταξὺ τῶν νομοσχεδίων ἐκείνων ὑπεβλήθη καὶ παράδοξόν τι σχέδιον νόμου διὰ τοῦ ὁποίου ἐτροποποιοῦντο αἱ διατάξεις αἱ ἰσχύουσαι περὶ ἐξώσεως δυστροπούντων ἐνοικιαστῶν, κατὰ τοιοῦτον δὲ τρόπον, ὥστε ἤθελεν ἀποβῆ δυσχερὴς ἐν τῷ μέλλοντι, ἂν μὴ ἀδύνατος ἡ δικαία χρῆσις τῶν ἀστικῶν ἀκινήτων ἐκ μέρους τῶν ἰδιοκτητῶν. Τοῦτο προὐκάλεσε τὴν ἐξέγερσιν καὶ αὐτῶν τῶν ἀστικῶν ἐν Ἀθήναις τάξεων καὶ ἠπειλήθησαν διαταραχαὶ ἐκ μέρους τῶν στοιχείων ἐκείνων ἅτινα εἰς πᾶσαν πολιτείαν ἀποτελοῦσι τὴν καλλίστην τῶν ἐγγυήσεων τῆς ἐννόμου τάξεως.

Ἀπέναντι τῆς ὁλονὲν ἐπιτεινομένης λαϊκῆς ἐξεγέρσεως, ἀπηγορεύθησαν τὰ συλλαλητήρια ἐντὸς τῆς πόλεως, ἀλλ' ἡ Ἀντιπολίτευσις ἐκμεταλλευομένη τὴν δυσφορίαν τοῦ λαοῦ διωργάνωσε μέγα συλλαλητήριον ἐν τῷ Πεδίῳ τοῦ Ἄρεως. Τὴν ἡμέραν τῆς συγκροτήσεως (8 Ἰανουαρίου 1895) τοῦ ἀντικυβερνητικοῦ συλλαλητηρίου οἱ φίλοι τῆς Κυβερνήσεως προέβησαν εἰς ἀντιδιαδήλωσιν ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ μὲ προφανῆ σκοπὸν τὴν βιαίαν διάλυσιν τῆς ἀντιθέτου συγκεντρώσεως, ἐνῷ δὲ αἱ ἀντιμαχόμεναι ὁμάδες ἤριζον, δεινὰ ἀπειλοῦσαι κατ' ἀλλήλων, ἐνεφανίσθη ἔφιππος ὁ διάδοχος Κωνσταντῖνος, ἡ ἐπιβολὴ τοῦ ὁποίου ἀπέτρεψε μὲν τὴν ἐπικειμένην ῥῆξιν, συνεκέντρωσε δὲ περὶ τὸν ἵππον αὐτοῦ τὰς ὁμάδας τοῦ ἀντικυβερνητικοῦ συλλαλητηρίου.

Εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τῶν ἡγετῶν τῶν ὁμάδων ἐκείνων αἵτινες κατεβόουν κατὰ τῶν ὀργάνων τῆς ἐξουσίας συνέστησεν ὁ διάδοχος Κωνσταντῖνος φιλονομίαν καὶ τάξιν, ὑποσχεθεὶς δὲ συγχρόνως ὅτι δὲν θὰ παρεμποδίζετο ἡ νόμιμος ἐκδήλωσις τῶν φρονημάτων αὐτῶν διέταξε τὸν παριστάμενον διευθυντὴν τῆς ἀστυνομίας ὅπως ἀπόσχῃ πάσης ἐπεμβάσεως. Ὁ διευθυντὴς τῆς ἀστυνομίας ἀπήντησεν ὅτι ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ ὅτι μόνον εἰς τὰς διαταγὰς ἐκείνου ὤφειλε νὰ ὑπακούσῃ, ἀπῆλθε δὲ τότε ὁ Διάδοχος βεβαιώσας τὸν διευθυντὴν τῆς ἀστυνομίας ὅτι ἤθελε ζητήσει τὴν τιμωρίαν του. Οἱ πολῖται περιεστοίχισαν τὸν Διάδοχον τοῦ Θρόνου τὸν ὁποῖον προέπεμψαν μέχρι τῆς ὁδοῦ, ὁ δὲ διευθυντὴς τῆς ἀστυνομίας καὶ τὰ πολλὰ ἀστυνομικὰ ὄργανα ἅτινα εἶχον συγκεντρωθῆ εἰς τὸ Πεδίον τοῦ Ἄρεως παρῃτήθησαν τῶν ἐπιθετικῶν κατὰ τοῦ λαοῦ διαθέσεων.

Τὴν ἐπαύριον ὁ Βασιλεὺς ἐκάλεσε παρ' αὐτῷ τὸν ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν Ν. Τσαμαδόν, ὅστις ἀνεγνώρισε τὸ σφάλμα τοῦ διευθυντοῦ τῆς ἀστυνομίας καὶ τὴν δικαίαν ἐπέμβασιν τοῦ διαδόχου Κωνσταντίνου ὡς ἀρχηγοῦ τοῦ Στρατοῦ, διὰ τῆς ὁποίας ἀπεσοβήθη ἡ ἐπικειμένη αἱματοχυσία. Ὁ Χαρ. Τρικούπης δὲν ἔσπευσε νὰ ἀνέλθῃ τὴν ἑπομένην εἰς τὰ Ἀνάκτορα, ἀλλὰ συγκαλέσας τὴν Βουλὴν καὶ πεισθεὶς ἐπὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἐμπιστοσύνης τοῦ Κοινοβουλίου, προσῆλθε τὴν μεθεπομένην (10 Ἰανουαρίου) ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως καὶ κατήγγειλε τὸν Διάδοχον «ὡς ὑπερβάντα τὴν σφαῖραν τῆς δικαιοδοσίας αὐτοῦ καὶ ἀντιπράξαντα κατὰ ἐνεργειῶν τῆς Κυβερνήσεως». Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἀπέδειξε, στηριχθεὶς καὶ ἐπὶ τῆς γνώμης τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν, τὸ ἀνυπόστατον τῆς καταγγελίας καὶ ὅτι οὐδεὶς λόγος συνέτρεχεν ὅπως ἀποδοκιμάσῃ τὴν διαγωγὴν τοῦ Διαδόχου. «Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει», παρετήρησεν ὁ Τρικούπης, «ἡ Κυβέρνησις δικαιοῦται νὰ ὑποθέσῃ ὅτι δὲν ἀπολαύει πλέον τῆς ἀμερίστου ἐμπιστοσύνης τοῦ Στέμματος καὶ ὀφείλει νὰ ἀποχωρήσῃ». «Πράξατε ὅ,τι ἐγκρίνετε», ὑπῆρξεν ἡ ἀπάντησις τοῦ Γεωργίου Α΄.

Ὁ Χαρ. Τρικούπης ἀπῆλθε τῶν Ἀνακτόρων καὶ ὑπέβαλεν ἐντὸς τῆς ἡμέρας τὴν παραίτησιν τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις καὶ ἐγένετο ἀποδεκτή.

Ἦτο προφανὲς ὅτι ὁ Χ. Τρικούπης ἔδραττεν ὡς εὐκαιρίαν τὸ πολιτικὸν ἐκεῖνο ἐπεισόδιον, τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Διαδόχου, ὅπως ἀποχωρήσῃ εὐσχήμως τῆς Ἀρχῆς, διότι ἡ Κυβέρνησις προσέκρουε κατ' ἀκατανικήτων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν δυσχερειῶν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς ἐκ τῆς ὁλονὲν αὐξανούσης ἐξεγέρσεως τοῦ λαοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς ἐκ τοῦ ἀδυνάτου τῆς ἐξευρέσεως συμβιβαστικῆς λύσεως πρὸς τὰ κομιτάτα τῶν ὁμολογιούχων, ἐνῷ δὲ ἡ λαϊκὴ πίεσις ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἐπὶ μᾶλλον καταθλιπτικὴ καὶ ἐξεδηλοῦτο δι' ἀκόσμων ἀποδοκιμασιῶν τῶν ὑπουργῶν ἐν ταῖς ὁδοῖς, ἀπέ-

βαινον τραχύτεραι αἱ ἐπεμβάσεις τῶν πρεσβευτῶν Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Γερμανίας ὑπὲρ τῆς βελτιώσεως τῶν συμφερόντων τῶν δανειστῶν τοῦ Κράτους ὡς ἐκ τῆς κηρυχθείσης χρεωκοπίας.

Ἡ πρωθυπουργία αὕτη τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ προοδευτικοῦ κόμματος ἐγένετο ἡ τελευταία. Ἐπηκολούθησαν αἱ ἐκλογαὶ τῆς 16ης Ἀπριλίου τοῦ 1895, ἀπὸ τῶν ὁποίων τὸ προοδευτικὸν κόμμα ἐξῆλθε συντετριμμένον, ἔπεσε δὲ καὶ ὁ ἀρχηγὸς αὐτοῦ ἐν Μεσολογγίῳ καταψηφισθεὶς ὑπὸ τῶν ἰδιαιτέρων αὐτοῦ συμπατριωτῶν καὶ ἀπολέσας τὴν ἐκλογὴν δι' ὀλίγων ψήφων, ὀφειλομένων εἰς τὴν ἐχθρότητα προσώπου τινὸς ἀποβληθέντος ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ Χαρ. Τρικούπη ἐξ Ἀθηνῶν. Ἡ προσωπικὴ ἀποτυχία τοῦ Χαρ. Τρικούπη ἀποτελεῖ τὸν σκληρότερον χαρακτηρισμὸν τῆς ἐπαρχιακῆς μικροπολιτικῆς ἐν Ἑλλάδι. Ἀντὶ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ προοδευτικοῦ κόμματος ἐξελέγη ἐκ τῆς ἰδίας περιφερείας πολιτική τις μηδαμινότης, ἥτις καὶ ταχέως ἐξηφανίσθη ἐκ τοῦ πολιτικοῦ ὁρίζοντος, τὸ δὲ φαιδρὸν ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ εἶναι ὅτι ὁ λονδίνειος Τύπος ἔσπευσε νὰ ζητήσῃ τὴν βιογραφίαν καὶ τὴν δρᾶσιν τῆς πολιτικῆς ἐκείνης μηδαμινότητος ἐν τῇ πλάνῃ ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀνατολῆς νέας πολιτικῆς προσωπικότητος.

Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ προοδευτικοῦ κόμματος μετὰ τὴν λαϊκὴν καταδίκην τῆς 16ης Ἀπριλίου τοῦ 1895 ἀπῆλθεν ἐξ Ἀθηνῶν καταδικάσας ἑαυτὸν εἰς ἑκουσίαν ὑπερορίαν, ἀπέθανε δὲ τὸ ἑπόμενον ἔτος (30 Μαρτίου, 1896, ἐν Κάνναις). Οὕτω δὲ ἀπωλέσθη ὁ ἰσχυρὸς καὶ θελληματικὸς ἀνήρ, ὅστις ἠδύνατο νὰ συγκρατήσῃ τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῶν κρημνῶν ἐφ' ὧν ἐρρίφθη μετ' ὀλίγους μῆνας.

(10.11.1927)

Πολιτική σταδιοδρομία του Χαρίλαου Τρικούπη

– Από τις 8 Μαΐου 1863 πληρεξούσιος της Ελληνικής Κοινότητας του Λονδίνου στη Β΄ Εθνοσυνέλευση σε αντικατάσταση του Γ. Π. Λασκαρίδη που παραιτήθηκε, έως τη λήξη των εργασιών της το 1864.

Βουλευτής
– Από 14.5.1865 έως 26.1.1868
– Από 26.2.1872 έως 29.11.1872
– Από 27.1.1873 έως 26.4.1874
– Από 23.6.1874 έως 19.5.1875
– Από 18.7.1875 έως 17.7.1879
– Από 23.9.1879 έως 22.10.1881
– Από 20.12.1881 έως 11.12.1885
– Από 7.4.1885 έως 6.11.1886
– Από 4.1.1887 έως 17.8.1890
– Από 14.10.1890 έως 12.3.1892
– Από 3.5.1892 έως 2.2.1895
– Από 17.3.1896 (στην επαναληπτική εκλογή μετά τον θάνατο του βουλευτή Βλάση Βαλτινού) έως τον θάνατό του (30.3.1896).

Πρωθυπουργός
– Από 27.4.1875 έως 15.10.1875
– Από 21.10.1878 έως 26.10.1878
– Από 10.3.1880 έως 13.10.1880
– Από 3.3.1882 έως 19.4.1885
– Από 9.5.1886 έως 24.10.1890
– Από 10.6.1892 έως 3.5.1893
– Από 30.10.1893 έως 12.1.1895
* Διετέλεσε πρωθυπουργός 7 φορές συνολικά επί 10 χρόνια, 9 μήνες και 13 μέρες.

Υπουργός
• Εξωτερικών
– Από 18.10.1866 έως 20.12.1867 (στην κυβέρνηση Αλέξ. Κουμουνδούρου)
– Από 27.4.1875 έως 15.10.1875 *
– Από 26.6.1877 έως 11.1.1878 (στην κυβέρνηση Κων. Κανάρη)
– Από 10.3.1880 έως 13.10.1880 *
– Από 3.3.1882 έως 19.4.1885 *

• Στρατιωτικών
– Από 10.3.1883 έως 19.4.1885 *
– Από 9.5.1886 έως 30.8.1890 *

• Οικονομικών
– Από 21.10.1878 έως 26.10.1878 *
– Από 10.3.1880 έως 13.10.1880 *
– Από 9.5.1886 έως 24.10.1890 *
– Από 10.6.1892 έως 3.5.1893 *
– Από 30.10.1893 έως 12.1.1895 *
• Εσωτερικών
– Από 27.4.1875 έως 15.10.1875 *

* Σε δικές του κυβερνήσεις.

Η ΠΑΡΑΠΟΜΠΗ ΤΟΥ ΧΑΡΙΛΑΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ ΣΤΟ ΕΙΔΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ

Η ΠΑΡΑΠΟΜΠΗ ΤΟΥ ΧΑΡΙΛΑΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ ΣΤΟ ΕΙΔΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ

Η κυβέρνηση του Θεόδ. Δηλιγιάννη, που σχηματίστηκε μετά τις εκλογές του Οκτωβρίου 1890, επιδιώκοντας την πολιτική εξόντωση του Χαρ. Τρικούπη, αποφάσισε να κινήσει τις διαδικασίες του νόμου περί ευθύνης υπουργών για την παραπομπή του στο Ειδικό Δικαστήριο. Στις 14 Μαρτίου 1891, κατατέθηκε στη Βουλή πρόταση–κατηγορία με 10 κεφάλαια, για τη δίωξη του Χαρ. Τρικούπη και των πρώην υπουργών Γεωρ. Θεοτόκη, Στέφ. Δραγούμη, Νικ. Τσαμαδού και Δημ. Βουλπιώτη, την οποία υπέγραψαν οι παρακάτω 20 βουλευτές: Α. Παπαγιαννακόπουλος, Α. Πετσάλης, Γ.Κ. Φαρμακόπουλος, Δ. Λυμπερόπουλος, Ν.Δ. Ζώτος, Α. Χατζηνικολής, Κ. Αργυρόπουλος, Ηλ. Φλέσσας, Θ. Πέρρος, Α. Πετραλιάς, Π. Ζαρίμπας, Μ. Δάλλας, Λ. Σταμάτης, Γ. Τάκης, Δ. Οικονομίδης, Ι. Παλάσκας, Σ. Χατζιγάκης, Π. Κωνσταντάς, Ν. Κοντογιάννης και Αχ. Αγαθός. Η πρόταση συζητήθηκε στη Βουλή στις 20 Μαρτίου 1891.

Ο Χαρ. Τρικούπης πήρε τον λόγο και στην αγόρευσή του αντικρούοντας την κατηγορία εξαπέλυσε σφοδρή επίθεση κατά των κατηγόρων του και εζήτησε να παραπεμφθεί το ταχύτερο στη δικαιοσύνη.

Στις 21 Μαρτίου η Βουλή με 64 ψήφους υπέρ και 27 κατά αποφάσισε την παραπομπή του Χαρ. Τρικούπη. Στις 22 Μαρτίου, όμως, η Βουλή ανέβαλε την εκλογή της 12μελούς ανακριτικής επιτροπής, όπως επιδίωκε ο Θ. Δηλιγιάννης, που ήθελε να παραμείνει το θέμα σε εκκρεμότητα. Η ανακριτική επιτροπή εξελέγη στις 18 Νοεμβρίου 1891 και στις 6 Φεβρουαρίου 1892 κατέθεσε την έκθεσή της, η οποία συζητήθηκε στη Βουλή στις 10 Φεβρουαρίου. Κατά τη συζήτηση αυτή, ο πρωθυπουργός Θ. Δηλιγιάννης έκανε μια θεαματική στροφή, ζητώντας να μην ασκηθεί δίωξη. Ακολούθησε ψηφοφορία και η Βουλή αποφάσισε να μην απαγγελθεί κατηγορία κατά του Χ. Τρικούπη και των υπουργών του.

«᾽Ενώπιον τοῦ Εἰδικοῦ Δικαστηρίου θέλομεν δικασθῆ πάντες»

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Σφοδρή επίθεση του Χαρ. Τρικούπη κατά των κατηγόρων του που ζητούσαν τη δίωξή του. Το κείμενο της αγόρευσής του στις 20 Μαρτίου 1891 στη Βουλή, όπως δημοσιεύθηκε στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων*: Περίοδος ΙΔ΄, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίασις 68 (20.3.1891), σ. 1241-1248, έχει ως εξής:

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἡμεῖς οὐδένα ἔχομεν λόγον, ἵνα ἐπιθυμῶμεν τὴν διακοπὴν ἢ τὴν ἀναβολὴν τῆς συνεδριάσεως. Ἡμεῖς, τοὐναντίον, ἀφοῦ ὅπως δήποτε, καὶ ὡς μὴ ὤφελεν, ἐκινήθη ἡ ὑπόθεσις αὕτη, ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ σταδίου ἐν ᾧ εἴμεθα, ὡς ἐκ τῆς θέσεως ἡμῶν τῆς νομίμου, οἱ ἡττημένοι, ἵνα μεταβῶμεν εἰς τὸ στάδιον ἐν ᾧ θὰ διατελῶμεν ἐν ἰσότητι πρὸς ὑμᾶς, εἰς τὸ στάδιον τὸ δικαστικόν. Οὐδὲ ἀναγνωρίζομεν εἰς ὑμᾶς τὸ δικαίωμα νὰ διεξάγητε τὰ τῆς ὑποθέσεως διὰ τρόπου σκοποῦντος, ὅπως παρακωλύσῃ ὅπως δήποτε τὴν ταχίστην, τὴν ἄνευ ἀναβολῆς παράστασιν ἡμῶν ἐνώπιον τῆς δικαιοσύνης· διότι, ἐν ὅσῳ διατελεῖ ἡ ὑπόθεσις ἐνώπιον ὑμῶν, βεβαίως οὐδὲν δύναταί τις ν᾽ ἀπεκδέχηται ἐν τῇ διεξαγωγῇ αὐτῆς ἄλλο ἢ τὴν κομματικὴν ἐνέργειαν, ἣν μετέρχεσθε καὶ ἥτις εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν τῶν κοινοβουλευτικῶν σωμάτων. Τὰ κοινοβούλια εἶναι σώματα πολιτικά, αἱ ἐνέργειαι καὶ αἱ ἀποφάσεις αὐτῶν εἶναι πολιτικαί, ἐν ταῖς πολιτικαῖς δὲ ταύταις ἀποφάσεσιν, ἐν τῇ πολιτικῇ ταύτῃ λειτουργίᾳ τῆς Βουλῆς, ἡμεῖς εἴμεθα οἱ μειοψηφοῦντες· ἠξεύρομεν, ἄρα, ὅτι αἱ ἀποφάσεις ἐν τῷ σταδίῳ, ὅπερ νῦν διανύει ἡ ὑπόθεσις, θὰ εἶναι καθ᾽ ἡμῶν, καὶ ὅτι ἐκ τοῦ νόμου ἐπιβάλλεται εἰς ἡμᾶς, ἵνα ἀνεχθῶμεν αὐτάς. Ἀλλ᾽ ὁ νόμος, ὅστις ἐν τῇ καταδιώξει περὶ εὐθύνης, ὑπέταξε τὰς μειονοψηφίας εἰς τὴν ἀπόφασιν τῶν πλειοψηφιῶν τῶν κομματικῶν, ἤτοι τῶν πολιτικῶν –διότι ἐν κοινοβουλευτικῷ πολιτεύματι ὁ ὀργανισμὸς εἶναι τὸ κόμμα–, ὁ αὐτὸς νόμος ἔδωκεν ἐγγυήσεις εἰς τὴν Πολιτείαν καὶ εἰς τοὺς καταδιωκομένους, αἵτινες εἶναι ὁ μόνος, ἀλλὰ τελεσφόρος περιορισμὸς τοῦ πολιτικοῦ σώματος, διατάξας ὅπως εὐθὺς μετὰ τὴν κατηγορίαν, κανονιζομένην ἐν τῷ πνεύματι τῶν πολιτικῶς ἐπικρατούντων, ἐπιληφθῇ τοῦ θέματος ἀρχὴ ἄλλη, ἀνωτέρα καὶ τῶν κατηγορούντων καὶ τῶν κατηγορουμένων, ἥτις, ἀποφαινομένη περὶ τούτων, κρίνει καὶ περὶ τῆς ἐνεργείας ἐκείνων. Ἔχετε ἤδη τὸ δικαίωμα νὰ κατηγορήσητε, οὐδὲ λέγομέν τι περὶ τοῦ τρόπου, καθ᾽ ὃν διεξάγετε τὰ τῆς κατηγορίας, μὴ θέλοντες ν᾽ ἀκούητε τὰ ἐν τῇ ἐκτυλίξει αὐτῆς δυσάρεστα εἰς ὑμᾶς, καὶ προσπαθοῦντες, ὡς ἐπράξατε πρὸ ὀλίγου, ἀγορεύοντος τοῦ κ. βουλευτοῦ ἐξ Ἀττικῆς, νὰ καταπνίξητε ἐν βοαῖς τὴν φωνὴν τῶν ἀντιλεγόντων. Ὑμεῖς διέπετε τὴν ἐνέργειαν ἐν τῷ σταδίῳ ἐν ᾧ διατελοῦμεν, πράττετε ἄρα ὅ,τι αἱ διαθέσεις καὶ τὰ ὑποτιθέμενα ὑμῶν πολιτικὰ συμφέροντα σᾶς ὑπαγορεύουσιν, ἀλλ᾽ ὀφείλετε νὰ ὑποτάσσησθε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν νόμον. Ἀφοῦ ἀπεφασίσατε νὰ κινήσετε τοιοῦτον ζήτημα, ὀφείλετε νὰ ἐνεργήσητε διὰ τρόπου ἐξασφαλίζοντος, ὑπὲρ τῆς Πολιτείας πρὸ πάντων, ὑπὲρ τοῦ προκατόχου Ὑπουργείου ὡσαύτως, τὴν ἐγγύησιν τῆς δικαστικῆς λύσεως τοῦ ζητήματος, καὶ πείθοντος πάντα ὅτι αἱ ἐνέργειαι ὑμῶν κανονίζονται ἐν τῇ συνειδήσει τῶν κινδύνων, οὓς καὶ ὑμεῖς διατρέχετε, ἂν ἡ κατηγορία, εἰς ἣν θὰ προέλθητε, εἶναι ἀνυπόστατος. Τὸ τυπικῶς νόμιμον τῆς ψήφου ὑμῶν παρ᾽ οὐδενὸς δύναται ν᾽ ἀμφισβητηθῇ, ἀλλ᾽ οὐσιαστικῶς θέλει ἐξελεγχθῆ αὕτη παρ᾽ ἐκείνων, οὓς ἔταξεν ἡ Πολιτεία, ἵνα δικάζωσι τὴν κομματικὴν ψῆφον ἐπὶ τοιούτων θεμάτων· δίδοντες τὴν ψῆφον ὑμῶν, πρέπει νὰ γινώσκητε ὅτι δὲν δίδετε ψῆφον ἀνεξέλεγκτον καὶ ὅτι αἱ ἐπινοήσεις πρὸς διεκφυγὴν τοῦ ἐλέγχου δὲν εἶναι ἀνεκταί. Ἠκούσθη τὰς ἡμέρας ταύτας ὅτι πρόκειται ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῶν τοῦ κατηγορητηρίου περὶ ἐνεργειῶν κατ᾽ ἐπίφασιν, ὅτι οὐδεὶς σκέπτεται περὶ δίκης, μόνον δὲ σκοπούμενον εἶναι ἡ κατηγορία. Πρόδηλον εἶναι, καὶ ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως χθὲς ἔλεγεν, ὅτι ἡ Βουλὴ δὲν δύναται νὰ συνεδριάσῃ πλέον τῶν ὀκτὼ ἔτι ἡμερῶν. Ἀλλ᾽ ἂν ἡ Βουλὴ δὲν δύναται νὰ συνεδριάσῃ πέραν τῶν ὀκτὼ ἡμερῶν, ποῦ εὕρηται ἡ δικαστικὴ ἐγγύησις ὑπὲρ τῆς Πολιτείας καὶ ὑπὲρ τῶν κατηγορουμένων; Ἀφοῦ θὰ προέλθητε εἰς τὴν κατηγορίαν –καὶ πρέπει νὰ προέλθητε εἰς αὐτήν, ἀφοῦ φρονεῖτε ὅτι συντελεῖ αὕτη εἰς τὰ πολιτικὰ ὑμῶν συμφέροντα–, ὀφείλετε νά προνοήσητε, ὅπως ἀπολήξῃ ὅπου τὸ Σύνταγμα ἀπαιτεῖ· διότι, ἄλλως, διατρέχετε τὸν κίνδυνον νὰ ρηθῇ ὅτι πᾶν ὅ,τι πράττετε ὑπαγορεύεται ἐκ πολιτικοῦ ὑπολογισμοῦ, ὑπαγορεύεται ἐκ δειλίας, ὅτι δὲν τολμᾶτε ν᾽ ἀντιμετωπίσητε τὴν δικαιοσύνην, ἣν δὲν ἔχετε τὸ δικαίωμα νὰ μὴ ἀντιμετωπίσητε, διότι τὴν δικαιοσύνην τὸ Σύνταγμα ἔταξε πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος, ὅπερ ἀνακινεῖτε ἐν γνώσει ὅτι ὑπάρχει κώλυμα, προστατεῦον ὑμᾶς ἀπὸ τῆς λύσεως, ἧς τ᾽ ἀποτέλεσματα ἡ τοιαύτη ὑμῶν ἐνέργεια ἀποδεικνύει ὅτι κατανοεῖτε. Δὲν λέγω ταῦτα, ἵνα ἀναβάλητε τὴν ἐνέργειαν ὑμῶν· τοὐναντίον, λέγω ταῦτα, ἵνα τὴν ἐπισπεύσητε, διότι ἐπιθυμῶ ἐγὼ νὰ προσέλθωμεν ἐνώπιον τῆς δι-

καιοσύνης τὸ ταχύτερον, καὶ ἔχω τὸ δικαίωμα ν' ἀπαιτῶ παρὰ τῶν διευθυνόντων τὰ τῆς Βουλῆς, ὅπως ταῦτα διέπωνται κατὰ τρόπον μὴ καταργοῦντα τὰς ἐγγυήσεις, ἃς τὸ Σύνταγμα παρέχει μὲν εἰς ἡμᾶς, ἀπαιτεῖ δὲ μάλιστα ὑπὲρ τῆς Πολιτείας ἐν τῇ λειτουργίᾳ τοῦ θεσμοῦ τῆς εὐθύνης. Ὁ θεσμὸς τῆς εὐθύνης εἶναι ὁ ἱερώτερος πάντων καὶ δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὴν Βουλὴν νὰ παίζῃ ἐν τοῖς ἁπτομένοις τοιούτου θεσμοῦ· παίζει δὲ ἡ Βουλή, προβαίνουσα εἰς ἀπόφασιν περὶ συστάσεως προανακριτικῆς ἐπιτροπῆς, ἵνα εὐθὺς κατόπιν ἐπέλθῃ ἡ λῆξις τῆς Συνόδου τῆς Βουλῆς, ἥτις θέλει καταστήσει τὴν σύστασιν τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης ματαίαν· διότι πάντες γινώσκομεν τί ἀναγράφει ὁ νόμος περὶ εὐθύνης, πάντες γινώσκομεν ὅτι, ἐπερχομένης τῆς λήξεως τῆς Συνόδου, ἡ προανακριτικὴ ἐπιτροπὴ παύει εὐθύς, νέα δὲ ἀνακριτικὴ ἐπιτροπὴ θέλει ἐκλεχθῆ ὑπὸ τῆς νέας Συνόδου, γινώσκουσι δὲ τοῦτο ἰδίως οἱ διευθύνοντες τὰ τῆς κατηγορίας· δὲν λέγω οἱ ὑπογράψαντες τὸ κατηγορητήριον, δὲν συζητῶ πρὸς αὐτούς, οἱ διευθύνοντες, ὅμως, τὰ τῆς ὑποθέσεως, ἐκεῖνοι γινώσκουσι τὴν ἔννοιαν τῆς ὥρας, καθ' ἣν προβάλλεται ἡ πρότασις· προβάλλεται δὲ ἡ πρότασις ἐν χρονικῷ σταθμῷ τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς, μὴ ἐπιτρέποντι, ὅπως ἡ κατηγορία ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ πολιτικοῦ σταδίου, ἤτοι ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτῶν, καὶ εἰσέλθῃ εἰς στάδιον ἄλλο, ἐξ οὗ ἀποκλείεται πᾶσα πολιτικὴ ἐπίδρασις. Τί ἠμπόδιζε τοὺς διευθύνοντας τὰ τῆς κατηγορίας, ἵνα φέρωσι ταύτην εἰς τὴν Βουλὴν ταχύτερον; Εἶχον ἀνάγκην πληροφοριῶν δῆθεν· ἀλλ' εἴδομεν τὰς πληροφορίας, φρονῶ δὲ ὅτι καὶ μετὰ τὴν προσκόμισιν αὐτῶν οὐδεὶς ὑπάρχει μεταξὺ ἡμῶν ὁ πεισθεὶς ὅτι ἐπὶ κατηγοριῶν οὕτως ἀνυποστάτων καὶ αὐτόχρημα γελοίων ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν αἱ πληροφορίαι εἰς ἄλλο ἢ εἰς πληρεστέραν διακωμῴδησιν τῆς διεξαγομένης ἐνεργείας. Πᾶσαι αἱ προσκομισθεῖσαι πληροφορίαι τί ἄλλο ἀπέδειξαν, εἰμὴ ὅτι τ' ἀνακινηθέντα ἢ οὐδὲν παρουσίαζον τὸ ἔκρυθμον, ἢ ἀνήγοντο εἰς ὑπηρεσιακὰς ἀσημάντους ἀνωμαλίας, ἀνέκαθεν ὑφισταμένας, καὶ ἐφ' ὧν ἂν ἡ Βουλὴ ἤθελε τῳόντι ἐξ ἀγαθοῦ τοῦ συνειδότος νὰ ἐπεκτείνῃ τὸν ἔλεγχον αὐτῆς, ὤφειλε πάντως νὰ περιλάβῃ ἐν τῷ ἐλέγχῳ τὸν νῦν πρωθυπουργόν; Ἐπὶ πάσαις ταῖς καταγγελλομέναις δῆθεν παραβάσεσιν εὐθύνεται καὶ ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως ἢ συνάδελφος αὐτοῦ, ἐν δὲ τῷ κατηγορητηρίῳ καταγγέλλονται καὶ οἱ συνάδελφοι ἐπὶ ταῖς εὐθύναις τῶν συναδέλφων. Τίνα πρᾶξιν καταγγέλλει τὸ ἔγγραφον, τὸ ἀποκαλούμενον κατηγορητήριον, ἧς ὁμοία ἢ ἐπαγομένη εὐθύνην μεγαλυτέραν δὲν ἐτελέσθη ἢ δὲν τελεῖται ὑπὸ συναδέλφου τοῦ νῦν Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, ἢ ὑπ' αὐτοῦ τούτου; Περὶ τῶν πλείστων ὑπεβλήθησαν ἔγγραφα, περὶ ὧν ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσω, ἀποδείξας τὸ κανονικὸν πασῶν τῶν καταγγελλομένων ἐνεργειῶν. Ὡμίλησα περὶ τῶν ἀρβυλῶν, καὶ ἔκτοτε προσεκομίσθησαν, ζητηθεῖσαι παρ' ἀξιοτίμου βουλευτοῦ, τοῦ κ. Λυμπεροπούλου, συμπληρωματικαὶ πληροφορίαι περὶ τῶν καττυμάτων, ἤτοι χονδρῶν δερμάτων, παρεσκευασμένων πρὸς ἐπισκευὴν τῶν ἀρβυλῶν, ἀναγινώσκω δ' ἐν τῷ ἐγγράφῳ, τῷ περὶ παραπομπῆς τῶν πρώην ὑπουργῶν, ὅτι «τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν ἠγόρασε κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1886 ἄνευ δημοσίου συναγωνισμοῦ ἀπό τινα Τσαγκάρην 10,000 ζευγῶν καττυμάτων». Ποῖος παρήγγειλε τὴν ἀγορὰν ταύτην; Ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Ἀντώνιος Μαυρομιχάλης, ἐπὶ ταῖς πράξεσι τοῦ ὁποίου συνευθύνεται ὁ νῦν Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως. Διατί οἱ ἀξιότιμοι 20 προτείνουσι τὴν παραπομπὴν τῶν πρώην ὑπουργῶν ἐπὶ τῇ ἄνευ δημοπρασίας προμηθείᾳ ταύτῃ παρὰ τοῦ ἀρβυλοποιοῦ Τσαγκάρη, καὶ δὲν ζητοῦσι τὴν παραπομπὴν τοῦ ἐκδόντος τὴν περὶ ταύτης διαταγήν; Ἐγώ, ὡς ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, ἐξέδωκα τὴν περὶ τῆς πληρωμῆς ἐντολήν, ἀλλ' ἡ παραγγελία περὶ τῆς προμηθείας ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ Ἀντωνίου Μαυρομιχάλη, ἀφοῦ δὲ κατὰ τὸ σύστημα τὸ διέπον τὰ τοῦ ἐγγράφου τούτου, συνευθύνεται ἐπὶ ταῖς πράξεσι τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν ὁλόκληρον τὸ ὑπουργεῖον, συνευθύνεται, ἄρα, ἐπὶ τῇ παραγγελίᾳ καὶ ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως ὁ νῦν, ὅστις ἦτο πρόεδρος καὶ τῆς τότε Κυβερνήσεως, δὲν εἰξεύρω δὲ μὴ τυχὸν ἦτο καὶ αὐτὸς ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, ὅτε ἐξεδίδοντο διαταγαί τινες ἐκ τῶν ἀναγομένων εἰς τὴν προμήθειαν τοῦ ἀρβυλοποιοῦ Τσαγκάρη. Πρᾶξις ἐκ τῶν ἐν τῷ κατηγορητηρίῳ, περὶ ἧς δὲν ἐγένετο μέχρι τοῦδε λόγος, εἶναι καὶ ἡ μίσθωσις δύο οἰκιῶν ἐν τῷ αὐτῷ περιβόλῳ ἐν Ἄρτῃ διὰ γραφεῖα καὶ στρατῶνας χωροφυλακῆς, παριστῶσι δ' οἱ προτείναντες τὴν κατηγορίαν ὅτι κατὰ τὸν νόμον τοὺς στρατῶνας τῆς χωροφυλακῆς μισθοῦσιν οἱ δῆμοι, ἑπομένως ὅτι κατηγορητέον εἶναι τὸ προκάτοχον ὑπουργεῖον ὡς ἐκ τῆς εὐθύνης τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν ἐπὶ τῇ μισθώσει τῶν κτιρίων τούτων εἰς λογαριασμὸν τοῦ Δημοσίου. Ἀλλὰ μήπως εἶναι ἄγνωστον ὅτι τοῦ δημοτικοῦ νόμου ἡ διάταξις, καθ' ἣν τὰ τῶν στρατώνων τῆς χωροφυλακῆς ἐπιβαρύνουσι τοὺς δήμους, ἡρμηνεύθη ἀνέκαθεν ὅπως ἔπρεπε νὰ ἑρμηνευθῇ, τοὐτέστιν ὅτι βαρύνει τοὺς δήμους κατὰ τοσοῦτον ἡ μίσθωσις τῶν στρατώνων, ἐφ' ὅσον εἶναι προωρισμένη ἡ σταθμεύουσα χωροφυλακὴ εἰς τὴν ἀσφάλειαν τῆς περιφερείας τοῦ δήμου, ἐφ' ὅσον, ὅμως, εἶναι αὕτη προωρισμένη εἰς σκοποὺς γενικωτέρους, ὡς συμβαίνει τὸ πλεῖστον ἐν ταῖς πρωτευούσαις τῶν νόμων, μετέχουσιν οἱ δῆμοι μετὰ τοῦ Δημοσίου εἰς τὴν μίσθωσιν· οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἐν Ἀθήναις μετέχει ὁ δῆμος κατὰ τὸ ἥμισυ εἰς τὸ μίσθωμα τοῦ στρατῶνος, τὸ δὲ ἥμισυ καταβάλλεται ὑπὸ τοῦ Δημοσίου. Πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος

ταῦτα οὕτω γίνονται, ἐν δὲ ταῖς νέαις ἐπαρχίαις τὸ Δημόσιον ἀνέκαθεν πληρώνει ὁλόκληρον τὸ μίσθωμα τῶν στρατώνων τῆς χωροφυλακῆς, ὅπου δὲν σταθμεύει αὕτη ἐν δημοσίοις καταστήμασι. Πληροφορίαι ἐζητήθησαν περὶ μιᾶς μόνης μισθώσεως, ἀλλὰ καὶ ἄνευ τῆς πληροφορίας ἠδύνατο νὰ διατυπωθῇ ἡ κατηγορία, ἀφοῦ πρόκειται περὶ πανθομολογήτου καὶ κανονικῆς ἐνεργείας· ἔδει, ὅμως, πάντως νὰ περιλάβῃ ἡ κατηγορία καὶ τὸν νῦν Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὸ αὐτὸ σύστημα ἐνεργοῦντα. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἀρβυλῶν, περὶ ὧν ὡμίλησα ἐν προηγουμέναις συνεδριάσεσι, ἀπεδείχθη ἡ ἐνέργεια τῆς Κυβερνήσεως, ἧς προτείνεται ἡ κατηγορία, ὁμοία καθ' ὅλα πρὸς τὴν ἐνέργειαν ἁπασῶν τῶν πρὸ αὐτῆς, καὶ τοῦτο οὐ μόνον πρὸ τῆς ἰσχύος τῶν νόμων περὶ στρατιωτικῶν ἐπιμελητηρίων, ἀλλὰ καὶ μετ' αὐτήν, ἐπομένως ἂν αἱ πληροφορίαι εἶχον ζητηθῆ, ἵνα στηριχθῇ ἐπ' αὐτῶν ὁ ἔλεγχος τῶν πράξεων τῶν μετὰ τὴν ἰσχὺν τοῦ νόμου περὶ ἐπιμελητηρίων κανονισασῶν τὰ τῶν ἀρβυλῶν ἐπὶ τῇ βάσει νόμου, ὅστις κατά τινας δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὰ τοῦ δημοσίου λογιστικοῦ, ἐπὶ ταῖς πράξεσι ταύταις, μαρτυρουμέναις ἐκ τῶν προσκομισθεισῶν πληροφοριῶν, ἔπρεπε νὰ καταγγελθῶσιν καὶ οἱ προκάτοχοι ἡμῶν, ἀλλὰ δὲν καταγγέλλονται οἱ προκάτοχοι ἡμῶν, καταγγελλόμεθα δὲ μόνον ἡμεῖς, προκειμένου ἄρα περὶ ἐνεργείας προσωπικῆς καὶ αὐθαιρέτου, πρὸς τί αἱ περὶ τῶν πραγμάτων πληροφορίαι; Ἐκ τῶν προσκομισθεισῶν πληροφοριῶν περὶ τοῦ τιμήματος τῶν ἐκποιουμένων κτηνῶν τοῦ Στρατοῦ, προκύπτει ὅτι κατετίθετο τοῦτο εἰς τὸ Μετοχικὸν Ταμεῖον, καὶ παρ' ἡμῶν καὶ παρὰ τῶν προκατόχων ἡμῶν πάντων καὶ δὴ παρὰ τοῦ συναδέλφου τοῦ νῦν Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως κ. Μαυρομιχάλη. Διατί ὁ κ. Μαυρομιχάλης, διατί ὁ συνάδελφος αὐτοῦ κ. Δηλιγιάννης δὲν περιλαμβάνονται καὶ οὗτοι ἐν τῇ προτάσει τῶν κυρίων εἴκοσι βουλευτῶν; Μετὰ τὴν ὑποβολὴν τῶν πληροφοριῶν ἐγένετο καὶ συζήτησις ἐν τῇ Βουλῇ διευκρινίσασα τὸ κανονικὸν τῆς ἐνεργείας ἡμῶν, καὶ ὅμως ἐπάγεται ἡ ἔκθεσις, ὅτι καὶ ζημία εἰς τὸ Δημόσιον ἐπεγένετο, διότι τὸ Μετοχικὸν Ταμεῖον ἠθέλησε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς παρ' αὐτῷ παρακαταθήκης τοῦ χρήματος, ἵνα ἰδιοποιηθῇ 83,000 δραχμάς· ἀλλὰ τὰς 83,000 εἰς ὧν τὴν ἀπόδοσιν οὐδεμία ἀπηντήθη δυσχέρεια, τίς παρακατέθεσεν, ἡμεῖς ἢ ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, κ. Ἀντώνιος Μαυρομιχάλης; Ἐνῷ δὲ παρεκατέθεσεν αὐτὰς ὁ ὑπουργὸς κ. Μαυρομιχάλης, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἐγγράφων, δὲν μνημονεύεται οὗτος ἐν τῇ προτάσει περὶ κατηγορίας. Πρὸς τί, ἄρα, ἐζητήθησαν τὰ ἔγγραφα ἢ πρὸς δικαιολόγησιν τῆς ἐπιβραδύνσεως τῆς περὶ κατηγορίας προτάσεως, ὅπως γινομένη τὰς παραμονὰς τῆς λήξεως τῆς συνόδου, προκαλέσῃ ἐνέργειαν περιοριζομένην ἐντὸς τοῦ Βουλευτηρίου καὶ μὴ παρασχεθῇ εὐκαιρία εἰς ἐνέργειαν τῆς δικαιοσύνης, μεθ' ἧς τὴν ἀπόφασιν θὰ ἴδωμεν, τίς ἔσται ἡ στάσις ἡμῶν. Καὶ περὶ τοῦ χόρτου ἐζητήθησαν καὶ προσεκομίσθησαν τὰ καὶ πέρυσι καὶ προπέρυσι προσκομισθέντα ἔγγραφα. Παριστῶσιν οἱ εἴκοσιν ὅτι εἰς τὰ τοῦ χόρτου ἐπῆλθε ζημία τοῦ Δημοσίου 350,000 δραχμῶν· ἠκούσατε δὲ πρὸ ὀλίγου τοῦ κ. ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν ὁμολογοῦντος ὅτι ὁ ἰδιοκτήτης, οὗτινος ὡς ἐντολοδόχος ἐπεμελήθη τὰ συμφέροντα ἐν τῇ ὑποθέσει ταύτῃ, ἐζημιώθη καταλογιζομένης εἰς αὐτὸν ἐν τῷ συνεταιρισμῷ τῆς τιμῆς τοῦ χόρτου κατὰ ἓν λεπτὸν ἐπὶ ἕλαττον τῆς τιμῆς τῆς κατακυρώσεως· ἀλλ' ἡ ἐπὶ ἔλαττον αὕτη τιμὴ ὡρίζετο ὡς ἀντίστοιχος τῆς τιμῆς τῆς κατακυρώσεως, διότι τὰ τοῦ Μετοχικοῦ Ταμείου καὶ τὰ τοῦ χαρτοσήμου δὲν ἐπεβάρυνον τὸν ἐπὶ τῷ τρίτῳ συμμέτοχον. Ὥστε ἐπὶ τῇ τιμῇ τῇ αὐτῇ τῶν ἄλλων...

ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΣ. Ἐπεβάρυνον καὶ αὐτόν.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Κατὰ σημείωμα ἀνακοινωθέν μοι τὰ τοῦ Μετοχικοῦ Ταμείου καὶ τὰ τοῦ χαρτοσήμου

Χαρίλαος Τρικούπης, 1887. Φωτογραφία. Συλλογή Κωνσταντίνου Τρικούπη.

τοῦ συμβολαίου πρὸς τὸ Δημόσιον ἐπεβάρυνον μόνον τοὺς ἀρχικοὺς ἐργολάβους.

ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΣ. Δὲν σᾶς ἔδωσαν ἀκριβεῖς πληροφορίας.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Δὲν ἐπιμένω. Ἐπὶ τῇ τιμῇ ἄρα, ὡς ἐπανορθοῖ τὰ κατ' αὐτὴν ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν, ἤτοι λεπτῶν 17 καὶ 1/4, ἀντὶ τῶν 18 καὶ 1/4· ὑπέστη ζημίαν ὁ ἐπὶ τῷ τρίτῳ ἐνεχόμενος εἰς τὰ τῆς ἐργολαβίας παραγωγὸς χόρτου, βεβαίως ἄρα οὐδαμῶς ὠφελήθη ὁ ἀγοράζων τὸ χόρτον ἐπὶ τιμῇ κατὰ ἓν λεπτὸν ἀνωτέρᾳ ἀρχικὸς ἐργολάβος. Τὰ προσκομισθέντα ἔγγραφα κυροῦσι πάνθ' ὅσα ἐρρήθησαν κατὰ τὰς δύο προηγουμένας συνόδους, διαψεύδοντα αὐθεντικῶς καὶ πάνθ' ὅσα εἷς ἐκ τῶν εἴκοσιν, ὁ προκαλῶν τὸ ζήτημα κατὰ τὰς συνόδους ἐκείνας, ἔλεγε τότε καὶ ἐπαναλαμβάνει ἤδη ἀνυπόστατα ἐπινοήματα.

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ. Πῶς τὸ λέγετε αὐτό;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Τὸ λέγω καὶ τὸ ἐπαναλαμβάνω, οὐχὶ ἀπαντῶν πρὸς ὑμᾶς –εἶπον ὅτι πρὸς τοὺς τῆς πλειονοψηφίας οὐδεμίαν θέλω δώσει ἐξήγησιν – ἐξηγήσεις θὰ ἔδιδον εἰς τὴν δικαστικὴν ἀρχήν, ἐὰν μὴ ἦτο βέβαιον ὅτι οἱ διευθύνοντες τὰ τῆς πλειονοψηφίας ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας μεριμνῶντες, δὲν τολμῶσι νὰ μὲ παραπέμψωσιν ἐνώπιον αὐτῆς, τολμῶσι μόνον νὰ κατηγορῶσιν ἐντὸς τῆς περιφερείας, ἐφ' ἣν ἐπεκτείνεται ἡ κομματικὴ αὐτῶν ἐπικράτησις.

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ. Μὴ λησμονῆς ὅτι εἶσαι κατηγορούμενος.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Κατηγορούμενος θὰ εἶμαι ἐνώπιον τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς, ἐνώπιον ὑμῶν εἶμαι βουλευτὴς καὶ ὡς βουλευτὴς ἦλθον, ἵνα ἐλέγξω τὰ παρ' ὑμῶν τελούμενα καὶ κατηγορήσω τοὺς διέποντας τὰ καθ' ὑμᾶς.

ΛΕΒΙΔΗΣ. Ἡ ἔγκρισις δὲν εἶχε κοινοποιηθῆ.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἡ ἔγκρισις τῆς δημοπρασίας τοῦ χόρτου εἶχε κοινοποιηθῆ, ὅτε ἐγένετο ἀνωτέρα προσφορά, πιστοποιεῖται δὲ τοῦ ἐκ τῆς προσκομισθείσης ἐνυπογράφου βεβαιώσεως τοῦ πρὸς ὃν ἐγένετο ἡ κοινοποίησις, ὑπ' αὐτὸ τὸ ὑπουργικὸν ἔγγραφον τῆς ἐγκρίσεως. Κατὰ τὰς παρελθούσας συνόδους ὁ κ. βουλευτής, ὅστις ἀνεκίνει τὸ ζήτημα, δὲν ἠρνήθη ὅτι τοῦτο εἶχεν οὕτω διότι προσήγαγον τὸ ἔγγραφον.

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ. Οὐδὲ τώρα τὸ ἠρνήθην.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Τὸ ἠρνήθη ὁ κ. Λεβίδης· ὁ κ. βουλευτὴς δὲν τὸ ἠρνήθη, ἀλλ' ἠρώτα διατί δὲν ἐγένετο ἡ ἐπίδοσις διὰ δικαστικοῦ κλητῆρος, πάντοτε γίνεται ἡ κοινοποίησις κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον, ἐν γνώσει δ' ἐζήτει ὁ κ. βουλευτὴς τὰ μὴ γενόμενα, ἵνα δημιουργῇ αἰτίας· ἀλλὰ διατί δὲν ἐρωτᾷ ὁ κ. βουλευτὴς τὴν παροῦσαν κυβέρνησιν ἄν ποτε αὕτη ἐποιήσατο κοινοποίησιν διὰ δικαστικοῦ κλητῆρος; Πλὴν τῆς ἀποδείξεως ὅτι ἡ κοινοποίησις ἐγένετο, ὑπῆρχον ἐν τοῖς ἐγγράφοις καὶ τὰ ἀποδεικνύοντα ὅτι οἱ ὑποβαλόντες τὴν νέαν προσφορὰν δὲν κατέθηκαν τὴν ἐγγύησιν τῶν 30.000 δραχμῶν, ἥτις ἦτο κατὰ τὴν διακήρυξιν τῆς δημοπρασίας ὅρος ἀπαραίτητος τοῦ ἀποδεκτοῦ τῆς αἰτήσεως αὐτῶν.

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ. Δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἔχω τὰ ἔγγραφα ἐκεῖ μαρτυροῦντα περὶ τῆς ἐν τῇ διακηρύξει ἀναγραφῆς τοῦ ὅρου.

ΚΟΣΣΟΝΑΚΟΣ. Ἐγὼ νομίζω ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ καταδέχησθε νὰ ἐνδιατρίβητε εἰς αὐτά.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Καταδέχομαι νὰ ἐνδιατρίβω εἰς ταῦτα, ἵνα ἀποδείξω ὅτι αἱ πληροφορίαι ἐζητοῦντο μόνον πρὸς παρέλκυσιν, ἵνα ἀναβληθῇ ἡ πρότασις περὶ τῆς κατηγορίας μέχρι τῆς ἐποχῆς ὅτε ἠδύνατο νὰ ὑποβληθῇ ἐν τῇ βεβαιότητι ὅτι ἡ λῆξις τῆς συνόδου ἐπερχομένη θὰ ἔσωζε τοὺς διευθύνοντας τὰ κατ' αὐτὴν ἀπὸ τοῦ κινδύνου τῆς δικαστικῆς ἐτυμηγορίας. Ἐνῷ τὰ προσκομισθέντα ἔγγραφα μαρτυροῦσιν, ὁ δὲ κ. βουλευτὴς ὁμολόγει ἐν ἀγορεύσεσιν αὐτοῦ κατὰ τὰς παρελθούσας συνόδους ὅτι προηγήθη τῆς δημοπρασίας, ἧς ἐκυρώθη τὸ ἀποτέλεσμα, ἄλλη, καθ' ἣν οὐδεὶς ἐπαρουσιάσθη, ἤδη ἀναγράφεται ἐν τῇ προτάσει περί κατηγορίας ὅτι δὲν ἐγένετο προηγουμένη δημοπρασία. Ἡ πρώτη δημοπρασία διήρκεσεν ἐπὶ τρεῖς συνεχεῖς ἡμέρας, καθ' ἃς οὐδεμία ἐγένετο προσφορά. Μηδενὸς παρουσιασθέντος κατὰ τὰς τρεῖς ἡμέρας, τὸ φρουραρχεῖον διέταξε τὴν ἐπανάληψιν τῆς δημοπρασίας· τὸ δὲ ὑπουργεῖον, εἰδοποιηθὲν περὶ τούτου, ἀπῄτησεν εὐθύς, ὅπως ἐνεργηθῇ ἡ ἐπαναληπτικὴ δημοπρασία δι' ἐνσφραγίστων προσφορῶν, ἵνα οὕτω διαλυθῇ ἡ παρακωλύουσα τὰς προσφορὰς σύστασις. Τὸ μέτρον ἀπεδείχθη εὔστοχον καὶ ἐκ τῆς δευτέρας δημοπρασίας ἐπῆλθε τὸ ἀποτέλεσμα, ὅπερ πάντες γινώσκομεν. Ἀναγινώσκομεν ἐν τῇ προτάσει περὶ κατηγορίας ἀναγραφόμενα καὶ ἄλλα, περὶ ὧν ἀπήντησεν ὁ πρώην ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν ὑπουργός, ἀναγινώσκομεν ἐνταῦθα ἀναγραφόμενα τὰ περὶ προκαταβολῶν εἰς ἀξιωματικούς, ὡσανεὶ ἐπὶ τῆς προκατόχου Κυβερνήσεως ἀνεπτύχθη σύστημα ὑπ' αὐτῆς καταργηθέν. Ἐπὶ τῆς προκατόχου Κυβερνήσεως κατηργήθη διηνεκῶς ὑφιστάμενον τὸ σύστημα τῶν προκαταβολῶν, δεκάδες δὲ χιλιάδων δραχμῶν προκαταβεβλημέναι εἰς ἀξιωματικούς, ὅτι ἀνέλαβον ἐγὼ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, ἀπεδόθησαν εἰς τὸ Δημόσιον διὰ κρατήσεων, αὐστηρῶς μὲν ἐφαρμοζομένων, ἀλλ' ἐν μέτρῳ ἐπιεικείας κανονισθεισῶν. Ἐγένετο, ὅμως, καί τις προκαταβολὴ εἰς στρατηγὸν καὶ ἐπὶ ταύτῃ προτείνεται κατηγορία, ἐνῷ ἐπὶ ταῖς προκαταβολαῖς ταῖς ἀποδοθείσαις ἐπὶ τῆς ὑπουργίας ἡμῶν κρίνονται μὴ ὑπέχοντες εὐθύνας οἱ προκάτοχοι ἡμῶν, οὐδὲ συνευθυνόμενος ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως.

Καὶ ὅμως ἡ πρὸς τὸν στρατηγὸν ἐκεῖνον προκαταβολὴ δισχιλίων δραχμῶν, δικαιολογηθεῖσα δι' ἐπισήμου βεβαιώσεως περὶ ἐκτάκτου ἀνάγκης, ἣν οὐδεμία κυβέρνησις ἠδύνατο νὰ παρίδῃ, ἀπὸ τοῦ παρελθόντος Δεκεμβρίου, νομίζω, ἤτοι ἐντὸς τριμήνου ἀπεδόθη ὁλόκληρος. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἑτέρῳ ποσῷ 3.000 δραχμῶν, διατεθέντι ὑπὲρ ἀνωτέρου ἀξιωματκοῦ, οὐχὶ λόγῳ προκαταβολῆς, ἀλλὰ λόγῳ ἐξόδων δημοσίας ἀσφαλείας, καθ' ὃν τρόπον κανονίζονται ὑπὸ τοῦ νόμου περί δημοσίου λογιστικοῦ τὰ τῶν ἐξόδων τοῦ κεφαλαίου τούτου τοῦ προϋπολογισμοῦ, καίτοι οὐδὲν ὑπάρχει τὸ ἔκρυθμον ἐν τούτῳ, προτείνεται ὅμως κατηγορία, βεβαίως διότι ἀπαρέσκει εἰς τοὺς διευθύνοντας τὰ τῆς κατηγορίας ἡ κυβερνητικὴ ἐνέργεια, πρὸς ἣν συνδέεται ἡ δαπάνη, ἀφοῦ ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἀνωτέρου ἀξιωματικοῦ εἰς Λάρισαν σκοπὸν εἶχε τὴν ἐμπέδωσιν τῆς τάξεως, καὶ τὴν πρόληψιν ἀπειλουμένων ἀνωμαλιῶν, ἐφ' αἷς οἱ διευθύνοντες τὰ τῆς κατηγορίας ὀφείλουσι λόγον. Καθ' ἣν ἡμέραν κατ' ἀντιμωλίαν πρὸς τοὺς διευθύνοντας τὰ τῆς κατηγορίας, θὰ ἐξερευνηθῶσι τὰ τῆς καταστάσεως τῆς Θεσσαλίας, ἥτις προεκάλεσε τὴν δαπάνην τῶν 3.000 δραχμῶν, δαπάνην κανονικώτατα γενομένην λόγῳ δημοσίας ἀσφαλείας, θὰ ἐξετάσωμεν ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἐνεργείας, ἐξ ὧν προεκλήθη ἡ κατάστασις αὕτη· ποίαν ἐκεῖνοι εἶχον γνώμην περὶ τοῦ ὀφειλομένου σεβασμοῦ πρὸς τὰ τῆς πειθαρχίας τοῦ Στρατοῦ καὶ περὶ τῶν ἐπιτρεπομένων σχέσεων τῆς πολιτικῆς πρὸς τὸν στρατὸν τῆς Ἑλλάδος. Τότε θὰ ἐξετάσωμεν καὶ τὰ ἐν Λαρίσῃ παρασκευασθέντα, καὶ τὰ ἐν Λαρίσῃ τελεσθέντα, τότε θὰ ἐξετάσωμεν καὶ τὰ τῆς Λαμίας, τὰ φέροντα τὸ ὄνομα ἑνὸς τῶν εἴκοσιν ὑπογραψάντων τὴν πρότασιν, τὴν ἀναγεγραμμένην πρώτην ἐν τῇ ἡμερησίᾳ διατάξει, ἐν τῇ ἐξετάσει δὲ ταύτῃ θὰ παρουσιασθῇ πρώτη ἡ πρᾶξις τοῦ νῦν ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν, ἀνακαλέσαντος εἰς τὸν Στρατὸν 26 ὑπαξιωματικούς, ἀποβληθέντας ἐξ αὐτοῦ διὰ λόγους ἀντιπειθαρχικοὺς καὶ θὰ τεθῇ τὸ ζήτημα, ἂν δύνηται ἐπὶ ταύτῃ νὰ διαφύγῃ ὁ κύριος Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως τὴν κατηγορίαν, ἣν ὅμως δὲν περιέλαβον ἐν τῇ προτάσει οἱ ὑπογράψαντες, ὡς ἔχοντες ἴσως λόγους, ἵνα φοβῶνται μὴ τοιαύτη πρότασις περιλάβῃ καί τινα ἐξ αὐτῶν καὶ ὡς ἀναγνωρίζοντες ἴσως πρὸς τοὺς ἐν Λαμίᾳ οὕτως ἐργασθέντας ὀφειλὴν κομματικῆς εὐγνωμοσύνης. Ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχωσι τὰ τῆς εὐγνωμοσύνης τῶν ἐπικρατησάντων ἐν τῇ πολιτικῇ, δὲν τοῖς ἐπιτρέπεται νὰ παραγνωρίζωσιν εἰς ἀπότισιν τοιούτων ὀφειλῶν τὰ συμφέροντα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ τὴν τιμὴν αὐτοῦ, δὲν συνάδει δὲ πρὸς τὴν τιμὴν καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἡ ἐπάνοδος εἰς τὰς τάξεις τοῦ Στρατοῦ ἀτιμωρήτων ὑπαξιωματικῶν παραβιασάντων τὸ καθῆκον αὐτῶν. Διὰ παραβιάσεως ρητῶν διατάξεων τοῦ νόμου ἠκυρώθη ἀπόφασις τοῦ ὑπουργείου περὶ ἀποβολῆς ἐκ τοῦ Στρατοῦ τῶν 26 ἐκείνων ὑπαξιωματικῶν, ἀνακληθέντων δ' αὐτῶν εἰς τὰς τάξεις, οὐδεμία κἂν ἐλήφθη πρόνοια, ἵνα κατόπιν νέας διαδικασίας ἐπιβληθῇ αὐτοῖς ἐπὶ παραβάσεσι πανθομολογουμέναις τιμωρία οἱαδήποτε. Βλέπομεν ἐν τῷ ἐγγράφῳ τῶν εἴκοσι προτεινομένην κατηγορίαν κατὰ τοῦ πρώην ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν ὑπουργοῦ, διότι ἐν προβιβασμοῖς, ἐκ παραδρομῆς ἀνομολογηθείσης, παρέλειψεν ἀξιωματικὸν ἔχοντα δικαίωμα ἵνα προβιβασθῇ πρὸ ἄλλου προβιβασθέντος, οὐδεμίαν δὲ γενομένην μνείαν τοῦ πλήθους τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων τῶν ὑποχρεουσῶν τὸ Δημόσιον εἰς ἀποζημιώσεις ἕνεκα προβιβασμῶν γενομένων ὑπὸ προηγουμένων ὑπουργῶν καὶ ὑπὸ συναδέλφων τοῦ κ. Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, προβιβασμῶν χαρακτηριζομένων ὑπὸ τῶν δικαστηρίων ὡς παρανόμων. Εὐλόγως δὲν προνοοῦσι περὶ τούτων οἱ ὑποβαλόντες τὴν πρότασιν, διότι αὐτοὶ μόνην ἔχουσιν ἐνταῦθα τὴν πολιτικὴν ἐντολήν, ὅπως προκαλέσωσι τὴν καταδίωξιν τῶν προκατόχων ὑπουργῶν· τοιαύτας, ὅμως, διακρίσεις δὲν θὰ ἐτόλμων οὐδὲ αὐτοὶ νὰ προτείνωσιν, οὐδὲ ἡ Βουλὴ νὰ ἀποδεχθῇ, ἂν ἡ κατηγορία προεβάλλετο, ὅπως περὶ αὐτῆς ἀποφανθῇ ἡ δικαιοσύνη κατὰ τὴν ἀπαίτησιν τοῦ Συντάγματος. Εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἀπαιτήσεως ταύτης δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξαναγκάσωμεν τοὺς διευθύνοντας τὰ τῆς κατηγορίας, ἔχομεν, ὅμως, τὸ δικαίωμα νὰ καταγγείλωμεν τὴν ἀθέτησιν αὐτῆς ἐνώπιον ἐκείνων, εἰς οὓς ἡ Βουλὴ ὀφείλει λογοδοσίαν. Ἔχομεν καὶ καταγγελίαν κατὰ τοῦ πρώην ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν ἐπὶ πληρωμῇ θαλασσίων ἀποδοχῶν εἰς δύο ἀξιωματικοὺς ἀπεσπασμένους ὡς ἐπιτηρητὰς εἰς τὴν Σχολὴν τῶν Ναυτικῶν Δοκίμων, οὐδεμίαν δὲ μνείαν τῶν ὑπὸ τοῦ νῦν ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν χορηγουμένων ἀποδοχῶν θαλάσσης εἰς ἀξιωματικοὺς ἐν αὐτῷ τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ναυτικῶν, τοὐτέστιν εἰς ὑπηρεσίαν μὴ συμβιβαζομένην πρὸς τὴν τῶν θαλασσίων θέσεων, ἐξ ὧν ἀπεσπάσθησαν. Ἡ παρασιώπησις αὕτη οὐδὲν ἔχει τὸ θαυμαστόν, διότι τὸ κατηγορητήριον εἶναι πρᾶξις πολιτική, εἶναι συνέπεια τῆς κατανομῆς τῶν βουλευτῶν εἰς 123 ἐντεῦθεν, καὶ ἐντεῦθεν εἰς πόσους; Ἦσαν ἄλλοτε 40, σήμερον δὲν εἰξεύρω πόσοι ἔμειναν· εἰξεύρω, ὅμως, ὅτι ὑπὸ τὸ κατηγορητήριον τοῦτο ὑπάρχουσι πολλοὶ ὑπογεγραμμένοι οἵτινες δὲν θὰ ἦσαν ἐν τῷ Βουλευτηρίῳ, ἂν ἡμεῖς εἴμεθα 40. Ἀλλ' ὁ κατὰ τοὺς θεσμοὺς ἡμῶν πολιτικὸς χαρακτὴρ τῆς κατηγορίας ἐν τῷ παρόντι σταδίῳ αὐτῆς καταφαίνεται ἰδίως ἐν τῷ α΄ κεφαλαίῳ τῆς προτάσεως, τῷ ἀφορῶντι εἰς τὰ δάνεια καὶ εἰς τὴν διάθεσιν τῶν κεφαλαίων αὐτῶν. Πρὸ ὀλίγου κατετέθησαν πίνακες ἀποδεικνύοντες ὅτι οἱ ὑποβληθέντες πρότερον ὑπὸ τοῦ κ. ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν, καὶ ἐφ' ὧν στηρίζεται τὸ πρῶτον κεφάλαιον τῆς προτάσεως,

εἰσὶν ἀνακριβεῖς ἀπ' ἀρχῆς ἕως τέλους, περιέχουσι σφάλματα, ἀνθαμιλλώμενα πρὸς τὰ τῆς διαβοήτου ἐκείνης ἀγορεύσεως, ἧς τηροῦμεν εὐφρόσυνον μνήμην, καὶ καθ' ἣν χονδρικῶς τὰ ἑκατομμύρια διετίθεντο ἔνθεν καὶ ἔνθεν κατὰ τὰ ἑκάστοτε ἀποδεικτέα. Καὶ ἐν τοῖς πίναξι τοῦ κ. ὑπουργοῦ βλέπομεν ἀναγραφὰς εἰς χρέωσιν τῆς διαχειρίσεως τῶν προκατόχων 10 ἑκατομμυρίων ἐπὶ πλέον ἐν τούτῳ τῷ ἄρθρῳ, 7 ἑκατομμυρίων ἐπὶ πλέον ἐν ἐκείνῳ τῷ ἄρθρῳ, 5 ἑκατομμυρίων ἐπὶ πλέον ἐν ἄλλῳ ἄρθρῳ· ἔχομεν 22 ἑκατομμύρια, μὴ ἀναγραφόμενα εἰς πίστωσιν τῶν προκατόχων, ἐνῷ ὁ κ. ὑπουργὸς εἶχεν αὐτὰ πρόσφατα ἐν τῇ μνήμῃ, ἀφοῦ καὶ χθὲς ἔτι περιελάμβανε τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν ἐν νομοσχεδίῳ περὶ ἑνοποιήσεως δανείων. Τοιοῦτοι πίνακες παρουσιάσθησαν ὑπὸ τοῦ κ. ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν, καὶ ἐπὶ τούτων ἐστηρίχθη ἡ πρότασις τῶν εἴκοσι βουλευτῶν, ἔρχεται δὲ ὁ βουλευτής, ὁ ἁρμοδιώτατος πάντων, ὁ ἀντιπροσωπεύων τὴν μειονοψηφίαν ἐν τῇ ἐπιτροπῇ τοῦ προϋπολογισμοῦ, καὶ ὑποβαλὼν ἐν καιρῷ πλήρεις καταστάσεις περὶ τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Κράτους, ἔρχεται οὗτος σήμερον, συσχετίζων τὰς καταστάσεις ἐκείνας πρὸς τὰς ὑποβληθείσας ὑπὸ τοῦ κ. ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν, συσχετίζων δὲ προσέτι πρὸς ταύτας καὶ ἑτέρας καταστάσεις, ὑποβληθείσας ὑπὸ ἑτέρου ἁρμοδιωτάτου προσώπου ἐν τῇ Βουλῇ, ὑπὸ τοῦ κ. βουλευτοῦ ἐκ Μεσσηνίας. Ἐκ τῶν συσχετίσεων τούτων, ἀναπτυσσομένων ἐν τέσσαρσι πίναξι, ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ πίνακες τοῦ κ. ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ἦσαν ἀνάξιοι νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τὴν Βουλήν, ὅτι περιεῖχον ἀνακριβείας τοιαύτας, ὥστε, ἐάν τις ἐκ τῶν ὑπαλλήλων τοῦ ὑπουργείου εἰσῆγεν εἰς τὸν ὑπουργὸν ἐργασίαν τοιαύτην, ὁ ὑπουργὸς θὰ ἀπέβαλλεν αὐτὸν ἐκ τῆς αἰθούσης, καὶ ὅμως, ἐνῷ ὑποβάλλονται πίνακες ὑπὸ τοῦ ἀντιπροσωπεύοντος τὴν μειονοψηφίαν ἐν τῇ ἐπιτροπῇ τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἀνασκευάζοντες πάντα ταῦτα, καὶ καταδεικνύοντες ποῦ ἐδαπανήθησαν τὰ περισσεύματα ἐκ τῶν εἰσπράξεων ὑπὸ τῆς προκατόχου κυβερνήσεως, ὅτι συμφώνως πρὸς τὸν νόμον ἐδαπανήθησαν, καὶ ἐπανορθοῦντες τὰς ἐσφαλμένας ἀναγραφάς, πρὸ ὀλίγου ἤκουσα τῆς πλειονοψηφιας συζητούσης ἂν ἦτο ἀνάγκη νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τοὺς πίνακας τούτους, πρὶν ἢ ἀποφανθῇ περὶ τοῦ κατηγορητηρίου. Ἐγὼ ἔσπευσα νὰ ἀναβῶ ἐπὶ τὸ βῆμα, διότι νομίζω ὅτι ἡ διακωμῴδησις τοῦ ζητήματος τοῦ κατηγορητηρίου διήρκεσεν ἐπαρκῶς, ἡ δὲ παράτασις τῆς διακωμῳδήσεως ζητήματος τοιούτου κινδυνεύει νὰ ἐπεκταθῇ καὶ πέραν τῶν πρωταγωνιστούντων ἐν αὐτῷ. Ματαιόσχολος ἡ συζήτησις περὶ τῆς ἀνάγκης θετικῶν βάσεων ὁποίας παρουσιάζει ἡ ἐργασία τοῦ κ. βουλευτοῦ ἐκ Φθιώτιδος καὶ Φωκίδος πρὸς ἔλεγχον τῶν σφαλμάτων τῶν ὑπουργικῶν πινάκων, καίτοι ταῦτα ἀθροίζονται εἰς 56 ὅλα ἑκατομμύρια. Ἐπὶ τῶν 56 τούτων ἑκατομμυρίων στηρίζεται τὸ πρῶτον κεφάλαιον τῆς κατηγορίας· ἀλλ' ἆρα διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη, ὅπως ἀποφανθῇ ἡ Βουλὴ περὶ τῆς κατηγορίας νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν τὰς κατατεθείσας καταστάσεις ὑπὸ τοῦ κ. βουλευτοῦ; Βεβαίως δὲν ὑφίσταται τοιαύτη ἀνάγκη. Μήπως πρόκειται νὰ κρίνῃ ἡ Βουλὴ περὶ τῆς διαχειρίσεως, ἐφ' ᾗ θὰ κατηγορήσῃ τοὺς προκατόχους ὑπουργούς; Τοὺς ὑπουργοὺς τούτους θὰ κατηγορήσῃ ἡ Βουλὴ ἔχουσα ἀποχρῶντας πρὸς τοῦτο πολιτικοὺς λόγους, ἡ διαχείρισις ἄρα αὐτῶν εἶναι κακή, ὅ,τι δήποτε καὶ ἂν ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν καταστάσεων τοῦ κ. βουλευτοῦ ἐκ Φθιώτιδος καὶ Φωκίδος. Ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν δίδει πληροφορίας ὑπολειπομένας τοῦ ἀληθοῦς κατὰ δεκάδας ἑκατομμυρίων καὶ τί πρὸς τοῦτο; Ἆρα ἀγνοοῦσιν οἱ ζητοῦντες τὴν τύπωσιν τῆς ἀνασκευῆς τῶν πληροφοριῶν τούτων, ὡς δυναμένης νὰ διαφωτίσῃ ὑμᾶς περὶ τῆς κατηγορίας, ὅτι ὑμεῖς ἐπαρκῆ ἔχετε τὰ φῶτα, ἀφοῦ τὴν κατηγορίαν ἐπιδιώκει ἡ Κυβέρνησις, ὑμεῖς δὲ εἶσθε ὑποστηρικταὶ τῆς Κυβερνήσεως; Ἆρα δὲν ἀρκοῦσι ταῦτα πρὸς τὴν μόρφωσιν ἀκραδάντου γνώμης, ὅτι τὰ σφάλματα τῶν πινάκων τοῦ ὑπουργοῦ εἶναι αὐταπόδεικτοι λογιστικαὶ ἀλήθειαι; (ποδοκροτήματα ἔν τινι ἀκροατηρίῳ).

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Νὰ κενωθῶσι τὰ ἀκροατήρια.

ΤΙΝΕΣ ΒΟΥΛΕΥΤΑΙ. Ὄχι ὅλα.

ΣΧΙΝΑΣ. Θὰ σᾶς παρακαλέσω, κύριε πρόεδρε, νὰ διατάξητε τὸν ἀξιωματικὸν νὰ διατάξῃ τοὺς σκοποὺς νὰ μὴν ἐπιτρέπουν νὰ εἰσέρχωνται μὲ ράβδους καὶ τὰ παρόμοια.

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ. Ποῖον ἐκ τῶν τριῶν θὰ κενωθῇ;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Νομίζω ὅτι ὁ κ. βουλευτής, ὁ εἰσαγαγὼν τὸ κατηγορητήριον, θέλει νὰ ἐπιτραπῇ ἡ ἐξακολούθησις τῆς καταστάσεως ταύτης· ἐγὼ συναινῶ ὅπως καὶ τὸ ἀκροατήριον τοῦτο, ὅπερ προδήλως παρεσκευάσθη, ἵνα ἀτακτῇ, ἐξακολουθῇ παρέχον τὴν συνδρομήν του εἰς τοὺς κυρίους κατηγόρους (παρατεταμένος θόρυβος ἐν τῷ ἀκροατηρίῳ). Τὰ ἄλλα ἀκροατήρια διάγουσιν ἐν τῷ ὀφειλομένῳ πρὸς τὴν Βουλὴν σεβασμῷ, ἐκείνων ἴσως τὴν κένωσιν ζητεῖ ὁ κ. βουλευτής· ἓν ἀκροατήριον εἶναι τὸ ἀσχημονοῦν, εἶναι δὲ ἀκροατήριον προδήλως παρασκευασθέν, καὶ τὸ κατ' ἐμὲ οὐδόλως ἀντιλέγω, ἵνα παρέχῃ τὴν συνδρομήν του εἰς τοὺς δεομένους αὐτῆς (θόρυβος).

ΤΙΝΕΣ. Νὰ κενωθῇ τέλος πάντων, κύριε πρόεδρε.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Νὰ κενωθοῦν καθ' ὁλοκληρίαν τὰ ἀκροατήρια. (Κενοῦται ἓν τῶν ἀκροατηρίων).

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἔλεγον ὅτι δίκαιον εἶχον οἱ κύριοι βουλευταί, οἱ χαρακτηρίσαντες ὡς ἄτοπον πρότασιν βουλευτοῦ πρὸ ὀλίγου γενομένην, ὅπως παρασχεθῇ ὁ ἀπαιτούμενος χρόνος, εἰς τύπωσιν τῶν ὑποβληθέντων σημειωμάτων παρὰ τοῦ βουλευτοῦ ἐκ Φθιώτιδος καὶ Φωκίδος. Ἐκεῖνοι τῷ ὄντι διεγί-

Θεόδωρος Δηλιγιάννης. Ελαιογραφία του Νικηφόρου Λύτρα. Εθνική Πινακοθήκη. Συλλογή Κουτλίδη.

γνωσκον ὀρθότερον τοῦ κ. βουλευτοῦ τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς διαφώτισιν τῆς παρούσης πλειονοψηφίας· περὶ τοῦ ζητήματος ἐγίνωσκον καλῶς, ὅτι ἡ πλειονοψηφία δὲν ἔχει ἀνάγκην τοιούτων πληροφοριῶν, ὅτι ἂν ἀποδεικνύηται ἐνώπιον αὐτῆς, ὅτι πίνακες ἐπίσημοι παρουσιασθέντες εἰς τὴν Βουλὴν καὶ ἐφ' ὧν στηρίζεται τὸ πρῶτον κεφάλαιον τῆς προτάσεως περιέχει σφάλματα –καὶ μεταχειρίζομαι τὴν λέξιν τὴν ἐλαφροτέραν– 56 ἑκατομμυρίων, οὐδαμῶς αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην, ἵνα ἐξετάσῃ τὰ περὶ τούτου, τοὐναντίον αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην, ἵνα μὴ ἐξετάσῃ αὐτά, σπεύδουσα ὅπως δοθῇ ἡ ψῆφος αὐτῆς πρὶν ἢ ἴδωσι τὸ φῶς αἱ ἀνασκευάζουσαι τὰς ἐν τῇ προτάσει καταστάσεις, οὐχὶ διότι ἡ μελέτη αὐτῶν εἶναι κίνδυνος μὴ κλονίσῃ μίαν κἂν ψῆφον ἐκ τῶν 123, ἃς εἶδον ἀπαριθμουμένας ἐν αὐθεντικῇ ἐφημερίδι ὡς ἀποτελούσας τὴν δύναμιν τῆς Κυβερνήσεως, ἀλλὰ διότι πάντῃ περιττὰ εἶναι τοιαῦτα ἔγγραφα πρὸς τὴν ψῆφον, πρς τῆς ὁποίας θέλομεν παρασταθῆ μετ' ὀλίγον. Τὰ ἔγγραφα ταῦτα θὰ ἦσαν ἀναγκαῖα, ἐὰν προέκειτο ἡ Βουλὴ νὰ δικάσῃ, ἀλλ' ἡ Βουλὴ δὲν πρόκειται νὰ δικάσῃ, ἡ Βουλὴ πρόκειται νὰ ἀσκήσῃ πολιτικὴν λειτουργίαν, πρόκειται νὰ παραπέμψῃ ἐνώπιον τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς τοὺς προκατόχους ὑπουργούς, ὅπως δικασθῶσιν. Οἱ προκάτοχοι ὑπουργοί, ἀφοῦ ὅπως δήποτε ἀνεκινήθη τὸ ζήτημα, ἀσμένως ἀπεκδέχονται τὴν παράστασιν ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου, ἐνώπιον ἀρχῆς, ἥτις, ἀντιθέτως πρὸς τὰ κατὰ τὴν συνεδρίασιν ταύτην, παρασκευαζομένη, ἵνα ἀποφανθῇ περὶ πραγμάτων, δὲν θὰ ἀδιαφορῇ περὶ τοῦ περιεχομένου τῶν ἐγγράφων, ὑφ' ὧν ἐλέγχονται τὰ πράγματα, οὐδὲ θὰ θεωρῇ ἐπαρκῆ τὴν ἐξέτασιν τῆς κομματικῆς ὠφελείας, ἣν ἐκ τῆς ἀποφάσεως ἀπεκδέχονται οἱ καταρτίζοντες ταύτην. Ἀλλὰ τὸ Σύνταγμα ἐπιτρέψαν εἰς τὴν Βουλὴν τὴν κατηγορίαν ὡς ἐνάσκησιν πολιτικῆς λειτουργίας, ἔθηκεν ὅρον εἰς τὴν κατηγορίαν, ὅπως αὕτη ἄγῃ εὐθὺς πρὸς τὴν δικαστικὴν ἀπόφασιν, τοῦ ὅρου δὲ τούτου ἀθετουμένου, τὴν ἐκπλήρωσιν ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτήσωμεν, οὐχὶ παρὰ τῆς εὐσυνειδησίας ὑμῶν ἀθετούτων αὐτόν, ἀλλὰ δι' ἐκκλήσεως πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ἐν ὀνόματι τοῦ Συντάγματος, εἰς ὃ πάντες ὀφείλομεν ὑποταγήν. Οὐδὲν βεβαίως θέλετε ἀποδεχθῆ τῶν παρ' ἐμοῦ λεγομένων, γινώσκων τοῦτο λέγω ταῦτα, ἀλλὰ τὰ λέγω, ἵνα ᾖ βεβαιωμένον ὅτι ἐρρήθησαν πρὸς ὑμᾶς. Τὸ Σύνταγμα ὑποχρεοῖ ὑμᾶς κατηγοροῦντας νὰ ἀνοίξητε εὐθὺς διὰ τῆς κατηγορίας συμπληρουμένης τὰς πύλας τοῦ δικαστηρίου, ὅπως ἴσοι πρὸς ἴσους ἐνώπιον τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς δικασθῶμεν καὶ ἡμεῖς καὶ ὑμεῖς. Ἀπατᾶσθε οἱ εἴκοσι καὶ οἱ ὁδηγοῦντες ὑμᾶς φρονοῦντες, ὅτι ἡμεῖς μόνον θέλομεν δικασθῆ ἐνώπιον τοῦ Εἰδικοῦ Δικαστηρίου· ἐνώπιον τοῦ Εἰδικοῦ Δικαστηρίου θέλομεν δικασθῆ πάντες. Ἐὰν τὸ δικαστήριον, ὡς εἶναι βέβαιον, ἀποφανθῆ ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει τὸ ἐκθέσιμον ἐν ταῖς καταγγελλομέναις πράξεσι, καὶ ὅτι αὗται ἐνηργήθησαν κατὰ τὰ διέποντα τὴν ὑπηρεσίαν ἐπὶ πάντων τῶν ὑπουργῶν, θὰ προκληθῇ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Ἔθνους ἡ ἐρώτησις διατί ἐγένετο ἡ παραπομπή, καὶ διατί, ἂν ἐκ πλάνης περὶ τῆς ἐννοίας τῶν πραγμάτων ἐγένετο ἡ παραπομπὴ τούτων, δὲν ἐγένετο ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς καὶ ἡ παραπομπὴ ἐκείνων; Ἡ ἀπόφασις τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς ὑπὲρ τῶν κατηγορηθησομένων ἔσται καταδίκη τῶν νῦν διαχειριζομένων τὰ κοινά, διότι ὅ,τι δήποτε καὶ ἂν λέγωσιν οὗτοι, ἡ κατηγορία παρ' αὐτῶν ἐξυφάνθη, οὐδὲ δύναται τοιαύτη ἐνέργεια νὰ διευθύνηται παρ' ἄλλων ἢ παρὰ μόνων αὐτῶν. Ἐν κοινοβουλευτικῷ πολιτεύματι διευθύνει τὰ τῆς Βουλῆς ἐπὶ σπουδαίων μόνη ἡ Κυβέρνησις· ἐπιτρέπει αὕτη ἐπὶ δευτερευούσης σημασίας ζητημάτων ἐλευθερίαν ἐνεργείας εἰς τοὺς τῆς πλειονοψηφίας, ἀλλ' ἐπὶ ζητημάτων σπουδαίων ἔχει τὸ καθῆκον ἡ Κυβέρνησις, ἵνα διευθύνῃ, καὶ εἶναι ὑπεύθυνος καὶ ἐφ' οἷς ἐν τοῖς ζητήμασι τούτοις πράττει καὶ ἐφ' οἷς παραλείπει. Ἐν τῷ κατηγορητηρίῳ ἡ Κυβέρνησις οὐδὲν μέχρι τοῦδε παρέλιπε, μεθ' ἃ δὲ περὶ αὐτοῦ εἰργάσθη, ἀπόφασις δικαστικὴ κυροῦσα τὴν περὶ τοῦ κατηγορητηρίου ὁμόφωνον τῆς κοινωνίας γνώμην, ἔσται τραῦμα ἠθικὸν τῶν καταρτισάντων αὐτό, τοῦ τραύματος δὲ τούτου τὰς συνεπείας φοβούμενοι οὗτοι, ζητοῦσι διὰ τεχνασμάτων νὰ θέσωσι φραγμὸν εἰς τὴν μέχρι τῆς δικαιοσύνης πρόοδον τῆς κατηγορίας. Ἀπόφασις δικαστική, ἀποδίδουσα εἰς τὴν κατηγορίαν τὸν προσήκοντα χαρακτηρισμόν, ἔσται στιγματισμὸς τῶν καταγγειλάντων, αἱ δὲ συνέπειαι τοιούτου στιγματισμοῦ τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῶν ψηφισάντων καταγγελίας ἐπὶ πράξεσιν, ὁποῖαι αἱ ἀναγραφόμεναι ἐνταῦθα (δεικνύει τὸ κατηγορητήριον) ἔσται πάντως ἡ ἀνάγκη, ὅπως ἀποφανθῇ ἐκ νέου ὁ λαὸς καὶ περὶ ἐκείνης καὶ περὶ τούτων, φεύγουσα δὲ ἡ πλειονοψηφία καὶ ἡ Κυβέρνησις τὸν οὐδὸν τῆς δικαιοσύνης, τοῦτο ἀποδεικνύονται φοβούμενοι, ἀλλὰ δὲν σώζονται. Εἴτε ἐκδοθῇ δικαστικὴ ἀπόφασις χαρακτηρίζουσα κατ' ἀξίαν τὴν κατηγορίαν, εἴτε ἀποφύγῃ ἡ Βουλὴ δι' ἀντισυνταγματικῶν τεχνασμάτων τὴν ἔκδοσιν δικαστικῆς ἀποφάσεως, ἐξέλιπε τὸ κῦρος Κυβερνήσεως καὶ πλειονοψηφίας οὕτω πολιτευθεισῶν καὶ ἀνάγκη θὰ παρασταθῇ, ἣν αὐταὶ ἴσως δὲν θὰ αἰσθανθῶσιν, ἀλλ' ἧς τὸ ἀναπόδραστον πᾶς ἄλλος θὰ ἀναγνωρίσῃ, ἵνα ἐρωτηθῶσιν οἱ ἐκλογεῖς, ἂν πρὸς τοῦτο ἀπέστειλαν ἐνταῦθα τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτῶν, ἵνα τὸ ἱερώτερον, τὸ τιμιώτερον τῶν δικαιωμάτων τοῦ Κοινοβουλίου, τὸ τοῦ ἐλέγχου τῆς εὐθύνης τῶν ὑπουργῶν, διαχειρισθῶσι πρὸς τὰ προσωπικὰ αὐτῶν τέλη. Διότι εἶναι μὲν ἡ τοῦ Κοινοβουλίου λειτουργία κομματική, ἀλλ' ὁ κομματικὸς ὀργανισμὸς ἀφορᾷ εἰς τέλη γενικά, ὧν ἡ ἐξυπηρέτησις παρέχει τὸ δι-

καίωμα εἰς τοὺς ἐν τῷ κόμματι ἐργασθέντας εὐπαρρησιάστως νὰ προσέρχωνται ἐνώπιον ἐκείνων, εἰς οὓς ὀφείλουσι νὰ παρέχωσι λόγον τῆς πολιτείας αὐτῶν, ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ πρὸς τὴν Πολιτείαν καθήκοντος. Πάντα, ὅμως, τὰ γενόμενα ἐν τῇ ὑποθέσει ταύτῃ ἀποδεικνύουσιν ὅτι περὶ καθήκοντος οὐδεμία ἐγένετο σκέψις, ὅτι μόνη σκέψις ἐγένετο, ὅπως διὰ τοῦ κομματικοῦ χειρισμοῦ τοῦ νόμου περὶ εὐθύνης, ἐπιτευχθῶσιν ὅσα δὲν ἐξησφαλίζοντο ἐπαρκῶς ἐκ τῆς ἄλλης ὑπὸ τῆς πλειονοψηφίας χειριζομένης ἐξουσίας, ἐπειδὴ δὲ φραγμὸν ἐγείρει κατὰ τοῦ χειρισμοῦ παρὰ τῆς πλειονοψηφίας τῶν τῆς εὐθύνης πρὸς σκοποὺς φατριαστικοὺς ἡ διάταξις τοῦ Συντάγματος, ἡ τὴν κατηγορίαν μὲν ἐπιτρέψασα εἰς τὴν Βουλὴν τὴν ἀπόφασιν ὅμως εἰς τὴν δικαιοσύνην, τὴν διάταξιν ταύτην ζητοῦσιν οἱ διέποντες τὰ τῆς Βουλῆς νὰ καταστρατηγήσωσιν, ὅπως δυνηθῶσιν νὰ προβῶσιν εἰς κατηγορίαν, ἥτις νὰ μὴ ἀπολήξῃ εἰς παραπομπὴν ἐνώπιον τῆς δικαιοσύνης, παραταθῇ δὲ ὡς ἐκ τούτου ἡ ἐκκρεμότης ἐπὶ ὀκτὼ ἢ δέκα μῆνας, καθ' οὓς ἀπεκδέχονται οὕτω τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐξουσίας τὴν νομήν, ἧς τὴν ἔννοιαν ἀπεκάλυψεν ἡ κυβερνητικὴ ἐνέργεια τῶν τελευταίων πέντε μηνῶν. Ἡ ἐπιθυμία τῶν διευθυνόντων τὰ τῆς ὑποθέσεως ταύτης, ὅπως δυνηθῶσι νὰ διανύσωσιν ἐν ἡσυχίᾳ τὸν χρόνον τὸν μεσολαβήσαντα ἕως οὗ ἐπανέλθῃ πάλιν ἡ Βουλή, ἵνα ψηφίσῃ οὐχὶ πλέον τὴν χορήγησιν 2.000.000 εἰς φίλους ἐν τοῖς τοῦ Λαυρείου, οὐχὶ πλέον τὴν χορήγησιν 2.500.000 εἰς πιστωτὰς καὶ μετόχους ναυαγούσης ἑταιρείας ἐν Σύρῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς Κυβερνήσεως, ὅπως ἐξασφαλίσῃ τὴν μετὰ τῆς Βουλῆς συνεργασίαν καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ συνόδῳ ὑπὸ ὅρους οἷοι οἱ ἐπιτρέψαντες ἐν τῇ πρώτῃ συνόδῳ τὴν ἀφειδῆ διανομὴν ὠφελημάτων, ὧν δὲν ποιοῦμαι τὴν ἀπαρίθμησιν, ὡς μετεχόντων καὶ προσωπικοῦ χαρακτῆρος, εἶναι εὐνόητος. Ἐλπίζουσιν, ἡ Κυβέρνησις καὶ οἱ περὶ αὐτήν, νὰ λάβωσι ἐν τῇ δευτέρᾳ συνόδῳ τῆς Βουλῆς καὶ ὅσα ἀγνοῶ διατί δὲν ἠδυνήθησαν νὰ λάβωσι κατὰ τὴν παροῦσαν σύνοδον, τὴν ἀπεριόριστον ἄδειαν τῆς ἐπὶ πεντηκονταετίαν διαθέσεως τοῦ ἀργυρούχου βαρύτου, τὴν παραχώρησιν τῆς σμύριδος κατὰ τοὺς ἁρπακτικοὺς ὅρους τῆς ὑπογραφείσης παρὰ τῆς Κυβερνήσεως συμβάσεως, ἐλπίζουσι δὲ ὅτι συντελεῖ εἰς τοὺς σκοποὺς αὐτῶν τούτους καὶ ἡ ἐκκρεμότης, ἣν μηχανῶνται, ἐν ταῖς εὐθύναις τῶν διεπόντων τὰ τῆς ἀντιπολιτεύσεως. Πλανῶνται ἐν τοῖς ὑπολογισμοῖς αὐτῶν, διότι ἡ κατηγορία, ἐνόσῳ εἶναι πολιτική, οὐδεμίαν ἔχει σημασίαν, ἔχει δὲ μόνην τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν διάρκειαν τῆς δράσεως τοῦ κόμματος, ἐξ οὗ ἀπορρέει· ἀλλ' ἡ πλάνη τῆς Κυβερνήσεως περὶ τῶν συνεπειῶν τῆς ἀποπείρας αὐτῆς πρὸς καταστρατήγησιν συνταγματικοῦ θεσμοῦ οὐδόλως μειοῖ τὸ ἀθέμιτον τῶν τεκταινομένων. Ἡ παρασκευαζομένη ἀφαίρεσις ἀπὸ τοῦ θεσμοῦ τῆς εὐθύνης τῶν ὑπουργῶν τῶν ἐγγυήσεων, ἃς ὁ θεμελιώδης ἡμῶν νόμος ἔθηκεν ὡς ὅρους ἀπαραβάτους τῆς λειτουργίας τῆς Βουλῆς ὡς κατηγόρου, ἐπιβάλλει καθήκοντα, ἅτινα δὲν δύνανται νὰ ὀλιγωρηθῶσι. Ἡ διαρρύθμισις τῶν τῆς κατηγορίας διὰ τρόπου ἀποκλείοντος ἐν τῷ παρόντι τὴν συνταγματικὴν ἐνέργειαν τῆς δικαιοσύνης δὲν ἐγένετο τυχαίως, ἐγένετο αὕτη μεμελητημένως, πρὸ ἡμῶν δ' ἔχομεν τὴν ἀπόδειξιν. Πότε εἰσήχθη εἰς τὴν Βουλὴν ἡ πρότασις αὕτη; Εἰσήχθη, ὅτε κατὰ πάντα ὑπολογισμόν, ἦτο ἀδύνατον ἐντὸς τῆς συνόδου ταύτης νὰ διεξαχθῇ τὸ ἔργον τῆς προανακριτικῆς ἐπιτροπῆς καὶ ὑποβληθῇ εἰς τὴν Βουλὴν ἔκθεσις καὶ ἀποφανθῇ ἡ Βουλὴ ἐπ' αὐτῆς, οἱ δ' ὑποβαλόντες τὴν πρότασιν καὶ ὑπαγορεύσαντες τὴν ὑποβολὴν αὐτῆς, ἐγίνωσκον, ὅτι ἂν ἡ ἔκθεσις μὴ ὑποβληθῇ πρὸ τοῦ τέλους τῆς συνόδου πάντα τὰ μετὰ τὴν ψήφισιν τῆς προανακρίσεως γενόμενα ἦσαν ὡσανεὶ μὴ ἐγένοντο καὶ ἀνακριτικὴ ἐπιτροπὴ νέα θὰ συνιστᾶτο ἐν τῇ ἄλλῃ συνόδῳ. Ἀλλ' ἀκριβῶς τοῦτο ἐπεδίωκον οἱ ὑπαγορεύσαντες τὴν πρότασιν, ἐπεδίωκον, ὅπως προβῇ ἡ Βουλὴ εἰς τὴν πολιτικὴν πρᾶξιν μὴ ἐκτεθῶσι δὲ οἱ τῆς ἐπικρατούσης πολιτικῆς εἰς τοὺς κινδύνους τῆς δικαστικῆς ἀποφάσεως. Ὁρῶσι τὸ ὑπουργεῖον ἐπὶ τῇ ἰδέᾳ τῆς παραδόσεως τῆς ὑποθέσεως εἰς τὴν δικαιοσύνην καί, ἀναμετροῦν τὰς ἐπ' αὐτὸ συνεπείας ἀποφάσεως ἀπροσωπολήπτου ἀρχῆς περὶ τῆς κατηγορίας, ζητεῖ διὰ παντὸς τρόπου, ὅπως διεξαχθῇ τὸ ζήτημα μόνον ἐνταῦθα, ὅπου καλύπτουσι τὰς ἀτασθαλίας τῶν ὑπουργῶν οἱ 123. Ἀλλ' ὄχι, δὲν ἔχετε τὸ δικαίωμα νὰ περιφραχθῆτε ἐν τῷ σταδίῳ τούτῳ. Ἐν τῷ σταδίῳ τούτῳ δύνασθε νὰ διεξαγάγητε τὰ εἰς τὴν Βουλὴν ἀνήκοντα, ὅπως θέλετε, περιττὸν δὲ θεωροῦντες νὰ λαμβάνητε ὑπ' ὄψιν τὰ παρουσιαζόμενα ἔγγραφα καὶ δίδετε προσοχὴν εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ βήματος ἀνασκευὴν ἐπισήμων πληροφοριῶν, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ κατηγορία, δύνασθε νὰ ἀποφασίζητε, ἐπόμενοι τυφλῶς εἰς τὸ κομματικὸν σύνθημα, ἀλλὰ τοῦτο μόνον δὲν ἐπιτρέπεται εἰς ὑμᾶς· δὲν ἐπιτρέπεται ἡ διαιώνισις τῆς ἐνεργείας ἐν τῷ σταδίῳ τούτῳ, ἐν ᾧ ἡμεῖς δὲν ἀκουόμεθα, ἐπιβάλλεται δ' εἰς ὑμᾶς ἡ ταχίστη εἰσαγωγὴ τῆς κατηγορίας εἰς τὸ στάδιον, ἔνθα οἱ κατηγορούμενοι θὰ ἀκούωνται ὅπως καὶ οἱ κατηγοροῦντες, ἔνθα κατηγορούμενοι θὰ εἶναι καὶ οἱ κατηγοροῦντες, κινδυνεύοντες νὰ ἐξέλθωσιν αὐτοῦ, ἂν οὐχὶ εὐσυνειδήτως διεξήγαγον τὰ τῆς κατηγορίας, ἠθικοὶ καὶ πολιτικοὶ κατάδικοι. Ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ σᾶς σύρωμεν ἐκτὸς τῶν χαρακωμάτων ὑμῶν, κρυπτομένους ὄπισθεν τῶν 123, ἵνα ἀποφανθῇ ἡ δικαιοσύνη, ἂν ἐκ συνειδήσεως καθήκοντος πρὸς τὴν Πολιτείαν ἢ ἐξ ἀθεμίτου προαιρέσεως προβαίνητε εἰς τὴν κατηγορίαν. Ἐνόσῳ κατηγορεῖτε, ἐγείροντες προχώματα κατὰ τῆς ἀποφάνσεως τῆς δικαιοσύνης περὶ τῆς

κατηγορίας, καταδικάζετε αὐτοὶ ἑαυτούς, ὡς διαχειριζόμενοι τὴν ὑπὸ τοῦ Συντάγματος ἐπιτετραμμένην ὑμῖν λειτουργίαν, συνδυάζοντες τὴν πολιτικὴν δειλίαν πρὸς ὑπολογισμοὺς εὐτελοῦς πολιτικῆς κερδοσκοπίας, δι' ἀθεμίτου, ἀλλὰ καὶ ἀκινδύνου ἅμα, ἐκμεταλλεύσεως τῶν ἐν τῷ θέματι τούτῳ συνταγματικῶν ὑμῶν δικαιωμάτων. Ἐὰν εἰλικρινῶς ἐπιθυμεῖτε νὰ ἐργασθῆτε κατὰ τὴν ἀπαίτησιν τοῦ Συντάγματος, προκαλοῦντες τὴν ἐνέργειαν τῆς δικαιοσύνης ἐν τῷ θέματι, ὀφείλετε οὕτω νὰ διαρρυθμίσητε τὰ τῆς κατηγορίας, ὥστε ἀποφασίζοντες περὶ τῆς προανακρίσεως, νὰ ἔχητε κατηρτισμένον πλῆρες τὸ διάγραμμα τῆς ἐνεργείας, καταλῆγον εἰς τὴν ἐν τῇ αὐτῇ συνόδῳ παραπομπὴν τῆς κατηγορίας εἰς τὴν Ἀρχήν, εἰς ἣν προώρισται, ἀργούσης εἰς τὸ μετέπειτα ἐν τούτῳ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ καθισταμένης ἐνεργοῦ τῆς μόνης ἐξουσίας, εἰς ἣν τὸ Σύνταγμα διαπιστεύεται τὴν ἀπόφασιν. Ἐὰν εἰλικρινῶς ἐπιθυμεῖτε ταῦτα καὶ ἰδίως ἐὰν εἰλικρινῶς ἐπεθύμει ταῦτα ἡ Κυβέρνησις, θὰ ἐβλέπομεν ταύτην ἐνεργοῦσαν κατὰ τὰ εἰρημένα. Ἔστω ὅτι καὶ σήμερον προβαίνετε –ἀφοῦ περὶ τῶν εἰς τὴν κατηγορίαν ἀναγομένων πρόκειται νὰ συζητήσετε καὶ νὰ μελετήσητε– ἔστω ὅτι καὶ σήμερον προβαίνετε εἰς τὴν ἀπόφασιν περὶ συστάσεως τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς, τόσον χρόνον ἀπαιτεῖ ἡ ἐνέργεια αὐτῆς; Εἶναι δυνατὸν αὕτη ἐντὸς τῶν 8 ἡμερῶν, ἐφ' ἅς, ὡς εἶπε χθὲς ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, θὰ συνεδριάσῃ ἔτι ἡ Βουλή, νὰ ὑποβάλῃ εἰς τὴν Βουλὴν τὴν ἔκθεσιν αὐτῆς, ἔστω καὶ ἂν δὲν προτίθεται νὰ διεξαγάγῃ τὸ ἔργον αὐτῆς σπουδαιότερον τῶν μέχρι τοῦδε ἐν τῷ θέματι ἐνεργηθέντων; Ἀλλὰ καὶ 10 ἢ 12 ἡμέραι ἂν ὑπολείπονται, πάλιν ἀνεπαρκὴς εἶναι ὁ χρόνος κατόπιν δ' ἐπέρχονται αἱ διακοπαὶ τοῦ Πάσχα καὶ μετὰ τὰς διακοπὰς ἡ ἐκ τοῦ συντάγματος λῆξις τῆς συνόδου, ἐπαγομένη καὶ τὸ πέρας τῆς ἐντολῆς τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς. Ὁποῖον δ' ἔσται τότε τὸ διαπραχθὲν παρ' ὑμῶν ἔργον; Διεπράξατε τὸ ἔργον τοῦ φατριασμοῦ, ἐφράξατε δὲ τὴν ἄγουσαν πρὸς τὴν δικαιοσύνην πρὸ τοῦ ἱερωτέρου τῶν συνταγματικῶν ζητημάτων, πρὸ τοῦ ἐλέγχου τῆς κυβερνητικῆς εὐθύνης. Δὲν διεπράξατε δὲ μόνον τοῦτο, διεκωμῳδήσατε τὴν κυβερνητικὴν εὐθύνην, ἀπεδείξατε ὅτι πάντα ὅσα ἀνέγραψε τὸ Σύνταγμα περὶ κυβερνητικῆς εὐθύνης, ἐν τῇ γνώμῃ τῶν κυβερνώντων καὶ τῶν περὶ τοῦ Κράτους βουλευομένων, ἀνεγράφησαν οὐχὶ ἵνα ἐκτελῶνται παρὰ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἵνα καταστρατηγῶνται παρ' αὐτῶν πρὸς σκοποὺς πολιτικῆς ἰδιωφελείας πραγματικῆς ἢ φαντασιώδους. Ἐὰν ἡ Κυβέρνησις εἰλικρινῶς ἐπιθυμεῖ ἡ ὑπόθεσις αὕτη νὰ ἀπολήξῃ εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Συντάγματος τεταγμένον τέρμα, ἐν ᾧ προσκτᾶται τὴν ἀνήκουσαν αὐτῷ σπουδαιότητα, ὀφείλει νὰ ἐξηγήσῃ πρὸς τὴν Βουλὴν πῶς, κατὰ τὴν γνώμην αὐτῆς, ἀποβαίνει ἐφικτὴ ἡ μεταβίβασις τῆς κατηγορίας εἰς τὴν δικαστικὴν ἀρχήν. Ὡς νῦν ἔχουσι τὰ πράγματα, ἂν ἡ Κυβέρνησις ἀπεφάσιζε νὰ κηρύξῃ σήμερον τὴν λῆξιν τῆς τακτικῆς συνόδου καὶ αὔριον νὰ καλέσῃ τὴν Βουλὴν εἰς ἔκτακτον σύνοδον, θὰ εἶχε πρὸ αὐτῆς ἡ Βουλὴ τὸν χρόνον πάντα τὸν ἀναγκαῖον, ἵνα δυνηθῇ νὰ διεξαγάγῃ τὸ εἰς αὐτὴν ἀνῆκον τοῦ ἔργου, παραδώσῃ δὲ αὐτὸ εἰς τὴν δικαστικὴν ἀρχήν· ἀλλὰ σήμερον διεξάγει ἡ Βουλὴ τὰ τῆς κατηγορίας ἐν τῇ βεβαιότητι ὅτι δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ παραδώσῃ τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὴν δικαστικὴν ἀρχήν, ἤτοι νὰ ἐπιτελέσῃ τὴν μόνην ἐκ τοῦ Συντάγματος ἐντολὴν αὐτῆς· διότι ἡ Βουλὴ κατηγορεῖ ἐνώπιον τῆς δικαιοσύνης, ὑμεῖς δὲ προκαλεῖτε τὴν Βουλὴν εἰς διαδικασίας περὶ κατηγορίας, ἥτις δὲν θέλει ἐξέλθει τῶν τοίχων τοῦ βουλευτηρίου καὶ τοῦτο, ἵνα μετὰ μακροχρόνιον ἐκκρεμότητα ἐπαναληφθῇ ἐξ ὑπαρχῆς ἡ διαδικασία τῆς προανακρίσεως ἐν νέᾳ Βουλευτικῇ συνόδῳ. Ὑπολογισμοὶ τοιοῦτοι καταστρέφουσι πρόρριζα ἐν Ἑλλάδι πᾶσαν ἰδέαν ἐφαρμογῆς τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος. Ἐὰν κατὰ τὴν προσεχῆ σύνοδον θὰ διεξαχθῶσι τὰ περί τούτου, πρὸς τί ἡ κατὰ τὴν σύνοδον ταύτην διαδικασία τῆς προανακρίσεως, ἣν δὲν διακόπτει ἀλλὰ καταργεῖ ἡ λῆξις τῆς συνόδου; Ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα δὲν διεξάγονται ἐν δευτέρᾳ βουλευτικῇ συνόδῳ μετὰ πτῶσιν κυβερνήσεως· ταῦτα, ἐὰν ὦσι σπουδαῖα, διεξάγονται ἐν τῇ πρώτῃ συνόδῳ εὐθὺς ἐν ἀρχῇ καὶ πρὸ παντὸς ἄλλου ζητήματος, ἰδίως δὲ ὅταν τὰ ἄλλα ζητήματα εἶναι ἐκ τῶν πληρωσάντων καὶ πληρούντων τὴν ἡμερησίαν διάταξιν τῆς Βουλῆς κατὰ τὴν παροῦσαν σύνοδον. Ὅτε ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ τῆς Βουλῆς δὲν εἴδομεν πρότασιν, ὁποία ἡ παροῦσα, ἀναγεγραμμένην ἐν τῇ ἡμερησίᾳ διατάξει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, τί ἔπρεπε νὰ ὑποθέσωμεν; Τί ἄλλο εἰμὴ ὅ,τι καθιστᾶ ἐναργὲς εἰς πάντα τὸν ἀναγινώσκοντα τὸ ἔγγραφον τοῦτο ὅτι αἱ πράξεις τῆς προκατόχου κυβερνήσεως δὲν παρέχουσιν ὕλην πρὸς κατηγορίαν ἐνώπιον ἀρχῆς ἀπροσωπολήπτου. Ὅταν περιβάλλεται διὰ τοῦ τίτλου κατηγορητηρίου ἔγγραφον εἴκοσι βουλευτῶν πραγματευόμενον περὶ τῆς ἁμάξης τοῦ ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, καὶ περὶ ἐπαναλαμβανομένης αἰτιάσεως, ὅτι ὁ ἀπὸ τοῦ 1853 ἁμαξηλάτης τοῦ ὑπουργείου ἦτο πρόσωπον εὐνοούμενον καὶ ἐμίσθου τὴν ἅμαξαν ἐν τῇ πλατείᾳ, ἀρνούμενος νὰ παραδώσῃ αὐτὴν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν, ἐνῷ ἀπεδείχθη ὅτι αὕτη διετέλει καὶ διατελεῖ διαρκῶς εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, ὅταν ἡ πρότασις περὶ κατηγορίας πραγματεύεται περὶ καττυμάτων καὶ ἀρβυλῶν προμηθευομένων ὑπὸ τῶν στρατιωτικῶν ἀρβυλοποιείων καὶ περὶ προμηθείας χόρτου κατακυρωμένης ἐν δημοπρασίᾳ καὶ περὶ ἀρχαιότητος ἀξιωματικοῦ τοῦ ναυτικοῦ κατὰ λάθος παροραθέντος ἐν τοῖς προβιβασμοῖς καὶ περὶ ἄλλων

Χαρίλαος Τρικούπης, 1887. Φωτογραφία. Συλλογή Κωνσταντίνου Τρικούπη.

φληναφημάτων διεξερευνωμένων ἐν τοῖς προθαλάμοις τῶν ὑπουργικῶν γραφείων ἐν ὥραις σχολῆς, ἀλανθάστως δύναταί τις ν' ἀποφανθῇ ὅτι τέλειον ἐψεύσθησαν αἱ ἐπαγγελίαι, ἐφ' αἷς ἐτύχετε τῆς ψήφου, ἥτις ἀπέστειλεν ὑμᾶς ἐνταῦθα. Ὅτε ἐλέγετε πρὸς τοὺς ἐκλογεῖς ὑμῶν ὅτι διεπράττοντο ὄργια ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀποστείλωσιν ὑμᾶς εἰς τὸ Κοινοβούλιον, ἵνα ζητήσητε παρ' αὐτῆς εὐθύνας, ταύτας τὰς εὐθύνας τὰς ἐν τῷ ἐγγράφῳ τούτῳ ἐλέγετε πρὸς τοὺς ἐκλέξαντας ὑμᾶς ὅτι θὰ ζητήσετε; Ἐὰν περὶ τοιούτων εὐθυνῶν ἐποιεῖσθε λόγον, οἱ ἐκ τῶν ἐπαγγελιῶν ὑμῶν δελεασθέντες δὲν ἀπέστελλον ὑμᾶς ἐνταῦθα. Ἐδελεάσατε, ὅμως, πολλούς, πιστεύσαντας εἰς ὑμᾶς παριστῶντας τὴν προκάτοχον κυβέρνησιν ὡς παραβιάζουσαν τὰ δικαιώματα τοῦ λαοῦ καὶ ἀπεμπολοῦσαν τὰ ἱερώτατα τοῦ Ἔθνους συμφέροντα καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Κράτους· περιήρχεσθε τὴν πρωτεύουσαν ἔχοντες παρακαθημένους ἐν τῇ ἁμάξῃ τοὺς κρατοῦντας μελαίνας σημαίας εἰς ἔνδειξιν τοῦ ἐθνικοῦ πένθους ἐπὶ ταῖς προκαλουμέναις ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος καταστροφαῖς. Τί περὶ τῶν ζητημάτων ἐκείνων καταγγέλλετε νῦν κατὰ τῶν προκατόχων ὑμῶν; Οὐδὲν ὑμεῖς καταγγέλλετε, διότι ἐν αὐτοῖς ὑπογραμμὸν ἔχετε κατὰ ἐνεργείας ὑμῶν τὴν πολιτικὴν τῶν προκατόχων, ἣν ἐκεῖνοι μὲν διέγραψαν ἐκ πεποιθήσεως, ὅτι ὑπηγορεύετο ὑπὸ τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος, ὑμεῖς δὲ ἀκολουθεῖτε ἐξ ἐνστίκτου αὐτοσυντηρησίας, καίτοι ἀποδεικνύεσθε μὴ ἔχοντες πάντοτε πλήρη τὴν ἀντίληψιν τῆς ἐννοίας αὐτῆς. Δὲν τολμᾶτε νὰ ἀνακινήσητε ἐν κατηγορητηρίῳ τὰ ζητήματα, ἐφ' οἷς ἐπηγγέλλεσθε ἐνώπιον τῶν ἐκλογέων, ὅτι ἠθέλετε κατακεραυνώσει τὴν τότε Συμπολίτευσιν, παρασταθέντες δ' ἐν τῷ περιβόλῳ τούτῳ ἐν ἀπεριορίστῳ δυνάμει, ἀντὶ τοῦ ἐπὶ τοῖς ζητήμασι τούτοις κατηγορητηρίου, προσέρχεσθε ἐξευτελίζοντες τὴν εὐγενῆ ἅμιλλαν τοῦ πολιτικοῦ ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ ἀνταγωνισμοῦ, διὰ τεχνασμάτων ἀκατονομάστων καὶ διακωμῳδοῦντες τὴν ὑπουργικὴν εὐθύνην διὰ προτάσεως ἧς δὲν ἐπιχειρῶ τὴν συστηματικὴν ἀνασκευὴν ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν θεσμόν. Καθιερῶσαν τὸ Σύνταγμα τὸν θεσμὸν τῆς εὐθύνης, βεβαίως δὲν ἐννόει τὴν κατηγορίαν κινουμένην ἐπὶ ζητήμασιν, οἷα τὰ ἐν τῇ προτάσει, ἢ δι' ὧν κατήγγειλα πρὸς ὑμᾶς συνδυασμῶν ἀφορώντων εἰς τὸν ἀποκλεισμὸν τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας ἀπὸ τοῦ ἐλέγχου. Ἔχετε τὸ δικαίωμα νὰ κανονίσητε ὑμεῖς τὰ τῆς κατηγορίας, μόνος δὲ χαλινὸς κατ' ἐνδεχομένης αὐθαιρεσίας, ἐκ τοῦ Συντάγματος τεθείς, εἶναι ἡ περὶ τῆς κατηγορίας ἀπόφασις τῆς Δικαιοσύνης· ἀλλὰ καὶ τὸν χαλινὸν τοῦτον ἀπεπτύσατε, ἐξασφαλισθέντες δὲ κατὰ τῶν κινδύνων, ὑφ' ὧν ἀπειλεῖ ὑμᾶς ἡ περὶ τῆς κατηγορίας ἀπόφασις τοῦ Εἰδικοῦ Δικαστηρίου, ρίπτετε ἐντὸς τοῦ Βουλευτηρίου κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς λήξεως τῆς συνόδου πρότασιν, ἣν χαρακτηρίζετε ὡς κατηγορητήριον καὶ ἀναμένετε ὅπως συζητήσωμεν περὶ αὐτοῦ πρὸς ὑμᾶς; Ὄχι, ἡμεῖς δὲν θὰ ἔλθωμεν νὰ συζητήσωμεν πρὸς ὑμᾶς, ἡμεῖς, ἐπὶ τούτοις, ἐρχόμεθα νὰ καταγγείλωμεν ὑμᾶς ἐνώπιον τοῦ Ἔθνους.

(Ὁ κ. Τρικούπης μετὰ τῶν μελῶν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἀπέρχεται τοῦ Βουλευτηρίου. Ἀνέρχεται δ' ἐπὶ τοῦ βήματος ὁ κ. Πρωθυπουργός).

«Ἔφερε τοὺς κατηγόρους του ὠχροὺς καὶ ἀξίους οἴκτου»

Ανυπόγραφο άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Τὸ Ἄστυ* μὲ τίτλο «Ἡ ἀπολογία του» στις 22 Μαρτίου 1891.

Ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἔλαβε χθὲς τὸν λόγον ἐν τῇ Βουλῇ. Ἔλαβεν τὸν λόγον διὰ νὰ ἀπολογηθῇ καὶ μετ' ὀλίγον ὅλη ἡ ὀγκώδης πλειονοψηφία, ἥτις ὡρκίσθη τὴν ἐξολόθρευσίν του, ὅλη ἡ πλειονοψηφία τῶν Παπαγιαννακοπούλων καὶ τῶν Τάκηδων, μετεβλήθη εἰς ὑπόδικον. Ἔξοχος ἐν τῇ ἐξάρσει, παλλόμενος ὅλος ἐκ τῆς συγκινήσεως, δονῶν καὶ τῶν ἀναισθητοτέρων τὰς καρδίας, ὀλύμπιος πράγματι ὁ κατηγορούμενος, ἔφερε τοὺς κατηγόρους του ὠχρούς, ἐλεεινοὺς καὶ ἀξίους οἴκτου μέχρι τοῦ βήματος καὶ ἐκεῖ ἀνηλεῶς, ἀμειλίκτως τοὺς συνέτριψεν ὑπὸ τὸ βάρος τῆς σιδηρᾶς πυγμῆς του, τοὺς ἐλακπάτησεν, τοὺς ἔσυρε δὶς καὶ τρὶς ὡς ἠθικὰ πτώματα· καὶ ἀφοῦ τοὺς ἐπέταξεν αἱμοφύρτους καὶ κατακομματιασμένους εἰς τὸ μέσον τῆς αἰθούσης, ἀπῆλθεν ἐξ αὐτῆς, φέρων ἐν ἑαυτῷ ὑπέρτατα ποτε ζωηρὸν τὸ αἴσθημα τῆς ἰδίας ὑπεροχῆς.

Ἂν ἡ Κυβέρνησις εἶχε τὴν παραμικρὰν φιλοτιμίαν, ἂν αἴσθημα ἠθικὸν οἱονδήποτε ἐνέπνεεν αὐτήν, ἂν ὑπήκουεν εἰς ἄλλας ροπὰς καὶ τάσεις πλὴν τῶν βαναύσων καὶ τυφλῶν ἐνστίκτων, τῶν ὁδηγούντων τὴν ταπεινὴν μετριότητα κατὰ παντὸς ὅ,τι ἐξέχει, ὅ,τι κεῖται ὑπεράνω αὐτῆς, ὅ,τι δὲν ἠμπορεῖ νὰ φθάσῃ, ἂν ἔτρεφε, πράγματι, σοβαρῶς τὴν πρόθεσιν νὰ παραπέμψῃ τοὺς πρώην ὑπουργοὺς ἐνώπιον τῶν φυσικῶν αὐτῶν δικαστῶν, αὐτὴν ἐκείνην τὴν στιγμὴν θὰ προεκάλει τὴν σύστασιν τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς καὶ θὰ ἐδείκνυε, διὰ τῆς στάσεώς της, ὅτι οἱ λόγοι τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως δὲν ἔκαμαν εἰς αὐτὴν καμμίαν αἴσθησιν, ὅτι δὲν ἦτο ἀξία τῆς προσωνυμίας τῆς δειλῆς, ἥτις τῆς ἐρρίφθη κατὰ πρόσωπον, ὅτι ἀφοῦ

ἔλαβε τὴν πρωτοβουλίαν νὰ ἐγκαλέσῃ τοὺς πρώην ὑπουργούς, θὰ εἶχε καὶ τὸ θάρρος νὰ ὑποστῇ τὰς συνεπείας τῆς πράξεώς της, ἐκτιθεμένη γενναίως εἰς τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἀθωώσεώς των.

Ἀντὶ τούτου, ὁ κ. Δηλιγιάννης μετ' ἀφελείας ὡμολόγησε, καθὼς γράφει ὁ ἴδιος εἰς τὴν *Πρωΐαν* του δίδων περίληψιν τῆς θαυμασίας ἀγορεύσεώς του –καὶ αὐτὸ τὸ λέγει ὁ ἴδιος–, ὅτι ἡ Κυβέρνησις εἶναι ἀλλοτρία τῆς περὶ τοῦ κατηγορητηρίου συζητήσεως.

Αὐτοὶ εἶναι οἱ ὑποβολεῖς τοῦ κατηγορητηρίου. Καταγγέλλουν τοὺς πρώην ὑπουργοὺς καὶ δὲν τολμοῦν οἱ ἴδιοι νὰ ἐμφανισθοῦν ἐνώπιον τῆς κοινῆς συνειδήσεως ὡς κατήγοροι. Ζητοῦν νὰ ὠφεληθοῦν ἀπὸ τὴν τυφλὴν ἐμπάθειαν τῶν ὀπαδῶν των, ἀλλὰ δὲν ἔχουν τὴν εὐθύτητα ν' ἀντεπεξέλθουν μέτωπον πρὸς μέτωπον κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ἐκτιθέμενοι εἰς τοὺς κινδύνους ἀνδρικοῦ καὶ ἐντίμου πολέμου. Ὁμοιάζουν τοὺς παλαιοὺς ἐκείνους δημοσιογράφους, τοὺς κρυπτομένους ὄπισθεν ἑνὸς «ὑπευθύνου συντάκτου» ἐπὶ τῆς ράχεως τοῦ ὁποίου ἄφηναν νὰ ξεσποῦν, εἴτε μεταφορικῶς, εἴτε καὶ κυριολεκτικῶς, τὰ ἐκ τῆς πολεμικῆς των προκαλούμενα ἐπεισόδια. Τοιοῦτον ὑπεύθυνον συντάκτην, homme de paille καθ' ὅλην τὴν σημασίαν τῆς λέξεως, ἐζήτησε καὶ εὗρεν ἡ Κυβέρνησις εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἐξ Ἀχαΐας καὶ Ἤλιδος βουλευτοῦ. Καὶ ὄπισθεν αὐτοῦ χαρακωμένη τώρα ζητεῖ νὰ πολεμήσῃ τοὺς πολιτικοὺς ἀντιπάλους της, μὴ τολμῶσα νὰ ἐκτεθῇ ἀπ' εὐθείας εἰς τοὺς σπαθισμοὺς τοῦ ἐχθροῦ. Εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον ἡ τοιαύτη ἐπίθεσις καλεῖται ἠθικὴ δολοφονία, ὁ αὐτουργὸς δ' αὐτῆς θὰ ἐστιγματίζετο ἀνεξαλείπτως. Εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν, εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ Ἔθνους, ἂν ὑπάρχῃ, ἂν δὲν ἐμεθύσθη καὶ συνεσκοτίσθη καὶ αὐτὴ ἀπὸ τοὺς ἀτμοὺς τῆς συκοφαντίας, τοῦ ψεύδους καὶ τῆς διαβολῆς, εἰς αὐτὴν ἀπόκειται νὰ κρίνῃ τί ὄνομα πρέπει νὰ λάβῃ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα μεταφερόμενον εἰς τὴν πολιτικήν.

Τὸ Ἔθνος, τὸ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, τὸ περιστοιχοῦν ἐν θαυμασμῷ καὶ ἀφοσιώσει ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον θεωρεῖ ὡς τὸν ἐξοχώτερον Ἕλληνα, δὲν ζητεῖ τίποτε ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους, τοὺς κατὰ κακὴν μοῖραν συνοψίσαντας εἰς τὰς ἀσθενεῖς καὶ ἀδεξίους χεῖρας των τὴν θέλησιν καὶ τὰς τύχας αὐτοῦ. Δὲν ζητεῖ χάριν διὰ τὸν ἀρχηγόν του. Δὲν ζητεῖ τὴν ἐπιείκειάν των. Ζητεῖ νὰ πραγματοποιήσουν τὴν ἀπειλήν των. Ζητεῖ νὰ τὸν παραπέμψουν εὐθὺς ἀμέσως ἐνώπιον Εἰδικοῦ Δικαστηρίου.

Καὶ ἐὰν δὲν εἶναι οἱ ἔσχατοι τῶν δειλῶν, ἐὰν αἷμα ἀνδρικὸν ρέῃ εἰς τὰς φλέβας των, ἐὰν δὲν ἐκηρύχθησαν εἰς κατάστασιν ἠθικῆς χρεωκοπίας, δὲν θὰ ἀρνηθοῦν νὰ τὸ πράξουν. Δὲν θὰ ἀρνηθοῦν νὰ θέσουν μεταξὺ τῆς ἐμπαθείας των καὶ τῆς τιμῆς τοῦ ἀντιπάλου των τοὺς φυσικούς του δικαστάς· δὲν θὰ ἀρνηθοῦν νὰ θέσουν μεταξὺ τῆς παταγώδους κωμικότητος τοῦ κ. Παπαγιαννακοπούλου καὶ τῆς σοβαρότητος τὴν ὁποίαν κατ' ἀρχὴν ἔχει καταγγελία ἐναντίον ὑπουργῶν κυβερνώντων ἐπὶ ὀκταετίαν τὸν τόπον τὸ κῦρος δικαστικῆς ἀποφάσεως· δὲν θὰ ἀρνηθοῦν νὰ θέσουν μεταξὺ τῆς πλειονοψηφίας των καὶ τοῦ ἀντιπάλου κόμματος τὴν μὴ πολιτικὴν δικαιοσύνην τῆς Ἑλλάδος.

Αὐτὴ ἦτο ἡ κυρία ἔννοια, ἥτις ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους διέπνεε τὴν χθεσινὴν ἀγόρευσιν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως· καὶ αἱ λεπτομέρειαι εἰς ἃς εἰσῆλθεν αὐτὸς καὶ οἱ φίλοι του, ἡ ὄντως νόστιμος ἀποκάλυψις, ὅτι τῆς προμηθείας τοῦ χόρτου συμμετέσχεν ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ πενθεροῦ του καὶ ὁ κ. Λεωνίδας Δεληγεώργης, ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, ἡ ἄλλη ἀποκάλυψις ὅτι τὰ καττύματα τῶν ἀρβυλῶν (ἡ ἀγορὰ τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ τὸ Ι΄ ἄρθρον τοῦ κατηγορητηρίου) ἐπληρώθησαν δυνάμει συμφωνίας συνομολογηθείσης ὑπὸ τοῦ κ. Ἀντωνίου Μαυρομιχάλη, ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν, τοῦ κ. Θεοδώρου Π. Δηλιγιάννη, ἡ κατάθεσις τῶν πινάκων τοῦ κ. Σιμοπούλου, οἵτινες ἅπαξ ἔτι μᾶς ἔδωκαν τὸ μέτρον τῆς οἰκονομικῆς ἐμπειρίας τοῦ κ. Καραπάνου, πάντα ταῦτα εἶναι ἐπεισόδια δευτερεύοντα, τὰ ὁποῖα θὰ ἐκτυλιχθῶσι μετὰ πρακτικῆς ὠφελείας μόνον ὅταν οἱ πρώην ὑπουργοὶ παραστοῦν πρὸ τοῦ Εἰδικοῦ Δικαστηρίου.

Τώρα τὸ κύριον εἶναι τοῦτο. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἔθηκε καὶ τὴν Κυβέρνησιν καὶ τὴν πλειονοψηφίαν εἰς τὸ δίλημμα: ἢ νὰ δώσῃ σπουδαίαν συνέχειαν εἰς τὸ κατηγορητήριον, ἢ νὰ ἀνομολογήσῃ τὸ γελοῖον τῶν κατηγοριῶν, τὰς ὁποίας οἱ εἴκοσι κομπάρσοι διετύπωσαν.

Ὅπως δήποτε ὁ κ. Δηλιγιάνης δὲν ἠμπορεῖ ἢ μετὰ μελαγχολίας νὰ σκέπτεται ὅτι διὰ νὰ λάβῃ ὑπόστασίν τινα σοβαρότητος τὸ ἐν ὥρᾳ νοσηρῶν ἀϋπνιῶν ἐγκυμονηθὲν σχέδιόν του ἐχρειάσθη ἡ παρέμβασις τοῦ κ. Τρικούπη – καὶ ὅτι διὰ νὰ ἐπαναπέσῃ εἰς τὸ γελοῖον δὲν χρειάζεται παρὰ ἡ ἰδική του ἀπόφασις.

Διότι μεθ' ὅσα εἶπεν ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἀντιπολιτεύσεως χθές, μεθ' ὅσα καὶ ἂν ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω, εἴμεθα πεπεισμένοι ὅτι ἡ Κυβέρνησις δὲν θὰ ἔχῃ τὴν τόλμην νὰ πραγματοποιήσῃ τὰς ἀπειλάς της καὶ ὅτι αὗται, ἐπὶ τέλους, θὰ μείνουν κεναί, ὅσον κεναὶ εἶναι καὶ αἱ κεφαλαὶ τῶν συλλαβόντων τὴν ἰδέαν τοῦ κατηγορητηρίου.

«Ζητοῦμεν παρὰ τῆς Βουλῆς ὅπως μᾶς παραπέμψῃ τὸ ταχύτερον εἰς τὸ δικαστήριον»

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Το κείμενο της αγόρευσης του Χαρίλαου Τρικούπη στη Βουλή στις 27 Ιανουαρίου 1892, όπως δημοσιεύθηκε στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος ΙΒ΄, Σύνοδος Β΄, Συνεδρίασις 22 (27.1.1892), σ. 357-359, έχει ως εξής:

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Περὶ τῆς ἐννοίας τῶν ἄρθρων περὶ ὧν ἐγένετο λόγος, οὐδεμίαν ἐγὼ ἔχω ἀμφιβολίαν. Ἐγὼ θεωρῶ ὅτι δὲν εἶναι δεκτικὸν ἀμφισβητήσεως ὅτι ἡ Βουλὴ εἶναι ὑπόχρεως, ἵνα ἐκτελέσῃ τὰ ἐν τῷ ἄρθρῳ 19, καὶ ὅτι ταῦτα καθαρῶς κελεύουσιν ὅτι ἡ Βουλὴ πρέπει νὰ πράξῃ ἓν τῶν δύο, ἢ νὰ ἐκλέξῃ νέαν ἐπιτροπήν, ἢ νὰ προβῇ εὐθὺς εἰς τὴν συζήτησιν ἄνευ ἐκθέσεως.

Ἀλλὰ τοῦτο ὀλίγον μὲ ἐνδιαφέρει καὶ δὲν ἔρχομαι νὰ ὁμιλήσω περὶ τούτου· ἔρχομαι νὰ ὁμιλήσω ἐπὶ προϋποθέσει, τὴν ὁποίαν πιστεύω οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ, ὅτι τὸ ἄρθρον 19, ἂν δὲν ὑποχρεοῖ, ἐπιτρέπει ὅμως. Οὐδεὶς δύναται ν' ἀρνηθῇ ὅτι τὸ ἄρθρον 19 ἐπιτρέπει εἰς τὴν Βουλήν, ἵνα προβῇ ἄνευ ἐκθέσεως· καὶ ἐγὼ ἔρχομαι ἵνα εἴπω ὅτι καίτοι θεωρῶ ὅτι εἶναι ὑπόχρεως, δὲν ἐπικαλοῦμαι ὅμως τοῦτο, ἐπικαλοῦμαι τὸ ἕτερον, ὅτι ἡ Βουλὴ ἔχει τὴν ἄδειαν νὰ πράξῃ· ἀφοῦ δὲν ἔχει τὴν ἄδειαν νὰ πράξῃ, λέγω ὅτι εἶναι ἠθικῶς ὑπόχρεως, ἵνα πράξῃ. Τοῦτο εἶναι ἠθικὴ ὑποχρέωσις ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ, διότι πρόκειται περὶ ἡμῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ζητοῦμεν παρὰ τῆς Βουλῆς, ὅπως μὴ μᾶς παραπέμψῃ εἰς τὸ δικαστήριον· ἡμεῖς ζητοῦμεν ὅπως μᾶς παραπέμψῃ τὸ ταχύτερον καὶ παραπονούμεθα, διότι δὲν μᾶς παραπέμπει. Ἤκουσα πρὸ ὀλίγου συζήτησιν, καθ' ἣν ἐφαινόμεθα ὡσανεὶ ἐζητοῦμεν, ἵνα προασπίσῃ ἡμᾶς ὁ περὶ εὐθύνης ὑπουργῶν νόμος κατὰ τῶν παραφορῶν τῆς πολιτικῆς· ἡμεῖς δὲν ζητοῦμεν νὰ προασπισθῶμεν κατὰ τῶν παραφορῶν τούτων, ἡμεῖς ζητοῦμεν νὰ ἐντείνητε τὴν παραφοράν, νὰ ἐργασθῆτε, ὅμως, γοργῷ τῷ βήματι, ἐντείνοντες τὴν παραφορὰν καὶ νὰ μᾶς παρεπέμψητε τὸ ταχύτερον ἐνώπιον τῆς δικαιοσύνης. Ζητοῦμεν δὲ τοῦτο ὄχι περὶ ἡμῶν προσωπικῶς, διότι ἐὰν προέκειτο περὶ προσωπικοῦ ζητήματος, ἔπρεπεν ἐν τῷ θέματι τούτῳ νὰ σιωπῶμεν, ἀλλὰ διότι αὐτὸ τοῦτο ἀπαιτεῖ τὸ συμφέρον τῆς Πολιτείας, τὸ ὁποῖον ἐκπροσωποῦμεν ἐν τῷ θέματι τούτῳ. Ἠκούσατε τὰ περὶ τῶν ἐργασιῶν τῆς ἐπιτροπῆς καὶ τί ἐκ τούτων προῆλθεν. Ἠκούσατε ὅτι περὶ τῶν πλείστων θεμάτων ἐγένετο ἐν αὐτῇ ἐξέτασις· ἂν περὶ τούτων ἡ ἐπιτροπὴ ἐξήνεγκεν ἀπόφασιν, ἢ ἂν ἐξήνεγκε γνώμας προκαταρκτικάς, ἐπιφυλαττομένη νὰ ἐκδώσῃ ἀποφάσεις, ἀφοῦ ἐξετελοῦντο τὰ κατὰ νόμον· περὶ τούτου δὲν ἔρχομαι νὰ ἐξετάσω, ἀλλὰ ὅ,τι συνεπάγεται, ἐξ ὅσων ἠκούσαμεν, εἶναι ὅτι τὸ κύριον θέμα τῆς κατηγορίας, τὸ ἀφορῶν καὶ εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὴν προκάτοχον προσωπικῶς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Πολιτείαν ἐν γένει καί, ἐν ταῖς συνεπείαις αὐτοῦ, εἰς τὴν σημερινὴν Κυβέρνησιν, τοῦτο δὲν διελευκάνθη ἔτι ἐν τῇ ἐπιτροπῇ, τὸ θέμα, λέγω, τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν εἰλικρινῆ ἐκτέλεσιν ὑπὸ τῆς προκατόχου κυβερνήσεως τῶν ὑποχρεώσεων αὐτῆς πρὸς τὸ χρῆμα, τὸ ὁποῖον ἔλαβε παρὰ ξένων κεφαλαιούχων. Τοῦτο εἶναι θέμα, ἐφ' οὗ δὲν ἐπετρέπετο κατ' ἐμὲ δι' ἀναβολῆς παρανόμου νὰ μένῃ ἡ ὑπόληψις τοῦ Κράτους ἐπὶ μῆνας ὁλοκλήρους ἐν ἀμφιβόλῳ ἀπέναντι τοῦ ἐξωτερικοῦ. Τοῦτο τὸ ζήτημα δὲν ἐπιτρέπεται ἐκ τοῦ συμφέροντος τοῦ Κράτους νὰ ἐξακολουθῇ, παρελκυόμενον διὰ τῶν συζητήσεων τῆς ἐπιτροπῆς, τῆς ὁποίας ἐγὼ δὲν ἀμφισβητῶ τὴν καλὴν πίστιν, ἀλλὰ καὶ δὲν δύναμαι νὰ ἀρνηθῶ τὸ βραδὺ τῆς ἐργασίας.

Ἐν ποίαις περιστάσεσιν οἰκονομικαῖς εὑρισκόμεθα σήμερον, πάντες γινώσκομεν, καὶ πάντες γινώσκομεν ὁποία ἐγένετο ἐκμετάλλευσις πρὸς τὴν ἀνωμαλίαν τὴν οἰκονομικήν, ἐν ᾗ εὑρισκόμεθα, τοῦ ψευδοῦς ἐπιχειρήματος ὅτι ὑπῆρξεν ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἥτις παρεβίασε τὰς ἐκ τῆς συμβάσεως ὑποχρεώσεις αὐτῆς πρὸς τοὺς μεθ' ὧν συνηλλάγη, παρεβίασε δὲ τὰς ὑποχρεώσεις αὐτῆς πρὸς ζημίαν ἐκείνων, διότι ἐὰν τῳόντι ἐγένετο ἡ παραβίασις, τὴν ὁποίαν εὑρέθη δυστυχῶς ὑπουργὸς τῆς Ἑλλάδος νὰ παραστήσῃ ὡς γενομένην διὰ πίνακος ψευδοῦς, τὸν ὁποῖον ὑπέβαλεν εἰς τὴν Βουλὴν ἐν τῇ ἐπισημότητι τῆς ἀρχῆς. Ἂν ὑπῆρχε τῳόντι ὑπουργὸς τῆς Ἑλλάδος, ὅστις νὰ διαπράξῃ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ὁ ὑποβληθεὶς ὑπὸ τοῦ προκατόχου ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν πίναξ παρίστα τὴν Κυβέρνησιν ἐκείνην ὡς διαπράξασαν, δικαίως τὰ χρηματιστήρια τοῦ ἔξω κόσμου κλείουσι τὰς πύλας αὐτῶν πρὸς ὑμᾶς. Διὰ τοῦτο σᾶς λέγω: Κύριοι, σπεύσατε νὰ ἐπιτείνητε τὴν παραφοράν σας καὶ στείλατε ἡμᾶς ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου, ἵνα ἐκεῖ ἀποδείξωμεν ὅτι δὲν ἔλεγε τ' ἀληθῆ ὁ πρώην ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὑπουργός, ὅτε ὑπέβαλε πίνακα ψευδῆ, ὁ ὁποῖος ἐσυκοφάντει τὴν προκάτοχον κυβέρνησιν καὶ τὴν Ἑλλάδα, παραστήσας ὅτι ὑπῆρξεν ὑπουργὸς ἐν Ἑλλάδι, ὁ ὁποῖος χρημάτων ἱερῶν –διότι, ἐφ' ὅσον εἶναι ὑποβεβλημένη ἡ χρῆσις αὐτῶν εἰς ὑποχρεώσεις πρὸς τρίτους, εἶναι ἱερά–, τῶν χρημάτων τούτων ἐποιήσατο ἀνοσίαν χρῆσιν. Ἐν

τῇ ἐπιτροπῇ συνελέχθη ἅπαν τὸ ὑλικόν, τὸ ἀναγκαιοῦν εἰς τὴν συζήτησιν τοῦ θέματος· ἐπὶ ἄλλου τινὸς θέματος ἤκουσα ὅτι δὲν συνελέχθη τὸ ὑλικόν, ἤκουσα ὅτι ἠρνήθη τὸ ὑπουργεῖον νὰ δώσῃ πληροφορίας περὶ τοῦ τί αὐτὸ ἔπραξεν ἐν θέματι, περὶ τοῦ ὁποίου κατηγοροῦνται οἱ προκάτοχοι· ἀλλ' ἐν τούτῳ ἤκουσα ὅτι ἔδωκε πληροφορίας τὸ ὑπουργεῖον, πληροφορίας οὐχὶ καλῶς συντεταγμένας, ἀλλὰ πληροφορίας ὅπως δήποτε κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ πλήρεις.

Τούτων τῶν πληροφοριῶν τὸ κῦρος πρόκειται ἡμεῖς ἐνταῦθα νὰ ἀμφισβητήσωμεν. Ἀλλά, κυρίως, δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ ἀμφισβητήσωμεν αὐτάς· πρόκειται νὰ συζητήσωμεν περὶ αὐτῶν ἐνώπιον τῆς δικαιοσύνης. Ἐνταῦθα θέλομεν συζητήσει μόνον, ἵνα προπαρασκευάσωμεν τὴν ἐργασίαν τῆς δικαιοσύνης, διότι, ὡς εἶπον, ἡμεῖς δὲν ἐννοοῦμεν νὰ συζητήσωμεν, ἵνα ζητήσωμεν παρ' ὑμῶν ἀθωωτικὴν ψῆφον· δὲν τὴν θέλομεν, ἡμεῖς θέλομεν νὰ ἀθωωθῶμεν παρὰ τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς καὶ μεθ' ἡμῶν νὰ ἀθωωθῇ καὶ τὸ Ἔθνος, διότι ἂν ἡμεῖς διεπράξαμεν ὅσα κατηγορούμεθα ὅτι διεπράξαμεν, τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα, ὅπερ ἔφερεν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ἀνθρώπους, οἷοι θὰ ἦσαν οἱ τοιαῦτα διαπράξαντες, τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα καταδικάζεται παρ' ἡμῖν· καὶ ἐπειδὴ ἡ Ἑλλὰς κυβερνᾶται κοινοβουλευτικῶς καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κυβερνᾶται ἄλλως ἢ κοινοβουλευτικῶς, καταδικάζεται συνάμα μεθ' ἡμῶν καὶ αὐτὴ ἡ ὕπαρξις καὶ τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος.

Διὰ τοῦτο, λοιπόν, ἀνέβην εἰς τὸ βῆμα, ἵνα παρακαλέσω ὑμᾶς νὰ σπεύσητε καὶ εὐθὺς ἢ νὰ συζητήσητε, ἢ βέλτιον ἔτι νὰ θέσητε ἐνταῦθα τὰς κάλπας. Ἐὰν ἐγὼ εἶχον ψῆφον ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, ὑπόσχομαι ὅτι πρῶτος ἤθελον δώσει αὐτὴν ὑπὲρ τῆς παραπομπῆς ἐμοῦ αὐτοῦ καὶ τῶν συναδέλφων, διότι μόνον διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἤθελεν ἐπιτευχθῆ ὅπως ἀποπλυθῇ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος ὁ ρύπος τὸν ὁποῖον ἐπέθεσαν ἐπ' αὐτῆς ἀσυνείδητοι κατηγορίαι. Εἶχον, βεβαίως, τὸ δικαίωμα οἱ κατήγοροι νὰ πράξωσιν ὅ,τι ἔπραξαν, καὶ οἱ ὑπουργοὶ νὰ ὑποβάλωσι πληροφορίας ὁποίας ὑπέβαλον, ἀλλὰ καὶ ἡ δικαιοσύνη τῆς πατρίδος ἡμῶν ἔχει δικαίωμα καὶ καθῆκον νὰ ἀποδείξῃ, διὰ τῆς ἐτυμηγορίας αὐτῆς, ὅτι καὶ οἱ κατήγοροι καὶ ἡ Κυβέρνησις δὲν ἐνήργησαν κινούμενοι ὑπὸ αἰσθήματος ὑπηρετοῦντος τὸ συμφέρον τῆς Πολιτείας ὑπαγορευομένου ἐκ καθήκοντος πρὸς τὴν Πολιτείαν, ἀλλὰ τοὐναντίον παρεγνώρισαν πάντα τὰ καθήκοντα αὐτῶν πρὸς τὴν Πολιτείαν οὕτω πολιτευθέντες (χειροκροτήματα).

Ὁ κ. Καραπάνος ζητεῖ νὰ ἀποκρούσῃ τὴν μομφὴν τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ, ὅτι ὑπέβαλεν ὡς ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν πίνακα ψευδῆ. Ὁ ὑποβληθείς, λέγει, ὑπ' αὐτοῦ πίναξ ἦτο ἀληθέστατος καὶ ἐστηρίχθη ἐπὶ τῶν αὐτῶν στοιχείων ἐφ' ὧν καὶ ὁ κ. Τρικούπης ἐστήριζε τοὺς ἰδικούς του πίνακας καθ' ὅσον τὰ αὐτὰ λογιστικὰ πρόσωπα εἰς κατάρτισιν αὐτοῦ εἰργάσθησαν. Ἀλλὰ τί ἔπρεπε νὰ κάμῃ, ἀφοῦ ἐκ τῶν 40 ἑκατομμυρίων τοῦ δανείου τοῦ σιδηροδρόμου Λαρίσης εὕρισκεν ἐν τῷ Δημοσίῳ Ταμείῳ μόνον ἑπτά;

Ὁ κ. Τρικούπης καὶ ἐκ δευτέρου λαβὼν τὸν λόγον εἶπεν:

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Οἱ πίνακες οὓς ὑπέβαλεν ὁ προκάτοχος ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὑπουργὸς παρίστων ὅτι ἐξητμίσθησαν 56.000.000 ἐκ τοῦ δημοσίου θησαυροῦ –μεταχειρίζομαι δὲ τὴν λέξιν ταύτην, τὴν ὁποίαν αἱ ἐφημερίδες αἱ ὑποστηρίζουσαι τὴν Κυβέρνησιν μετεχειρίσθησαν, ἵνα ἐξηγήσωσι τί περιεῖχεν ὁ γενικὸς πίναξ καὶ ποία ἦτο ἡ ἔννοια τῶν συμπερασμάτων αὐτοῦ.

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Οὐδέποτε μετεχειρίσθην τὴν λέξιν αὐτὴν ἐγώ.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Εἶπον ὅτι τὴν λέξιν ταύτην μετεχειρίσθη ἡ δημοσιογραφία, ἥτις ὑπεστήριζε τὴν Κυβέρνησιν καὶ τὸν τότε ὑπουργόν, διότι ὁ πίναξ τοιαύτην ὑπεδείκνυεν ἔννοιαν περὶ τοῦ ποσοῦ 56.000.000. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι προκειμένου περὶ 56.000.000 δὲν πρόκειται περὶ μόνου τοῦ δανείου τοῦ σιδηροδρόμου Λαρίσης, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐζητεῖτο λογοδοσία, οὐχὶ περὶ 56.000.000 ἀλλὰ περὶ 40.000.000. Ἐπὶ τοῦ πίνακος δ' ἐκείνου τοῦ γενικοῦ, τὸν ὁποῖον εἶπεν ὁ κ. πρώην ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὅτι ἠρύσθη ἐκ τῶν ἐπισήμων στοιχείων, ἐπὶ τοῦ πίνακος ἐκείνου προεκλήθη συζήτησις, καθ' ἣν ἐγένετο ἡ παρατήρησις ὅτι ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν φύλλων τῆς λεπτομερείας ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ φύλλον τὸ γενικὸν ἐβεβαίου τὰ μὴ ἀληθῆ, καὶ ὅτι τὰ 56.000.000, ἅτινα παριστῶντο ὡς ἐξατμισθέντα, ἀνευρίσκοντο ἐν αὐτοῖς τούτοις τοῖς φύλλοις τῆς λεπτομερείας, ἅτινα συνώδευον τὸ γενικὸν φύλλον τοῦ ὁποίου πόρισμα ἦτο ἡ ἔλλειψις τῶν 56.000.000. Ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Φθιώτιδος, ὅστις τότε εἰσηγήσατο τὴν συζήτησιν ταύτην, ὑπέβαλεν εἰς τὴν Βουλὴν ἰδίους πίνακας, ἐξ ὧν ἀπεδεικνύετο ὅτι οἱ πίνακες οἱ ὑποβληθέντες ὑπὸ τοῦ πρώην ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν δὲν ἀπέληγον εἰς ἔλλειμμα 56.000.000, ὅπως ἔλεγε τὸ γενικὸν φύλλον τὸ παρ' ἐκείνου ὑποβληθέν, ἀλλ' ἀπέληγεν ἀπ' ἐναντίας εἰς πλήρη ἀπόδειξιν ὅτι χρῆσις ἐγένετο τῶν χρημάτων τῶν δανείων ὁποία ὤφειλε νὰ γίνῃ.

Καὶ ἤδη ἠκούσατε τὸν κ. βουλευτὴν ἐξ Ἄρτης λέγοντα ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἠδύνατο αὐτὸς νὰ πράξῃ, ἀφοῦ ἐκ τῶν 40.000.000 τοῦ δανείου τοῦ σιδηροδρόμου Λαρίσης εὑρίσκοντο ἐν τῷ ταμείῳ μόνον 7.000.000. Ἀλλὰ μήτοι τὸ ζήτημα ἦτο πόσα ἐκ τῶν κεφαλαίων τοῦ δανείου ἐκείνου εὑρίσκοντο ἐν τῷ ταμείῳ; Τὸ ζήτημα ἦτο ποία χρῆσις ἐγένετο τῶν

χρημάτων τούτων, καὶ ἂν ἡ χρῆσις ἦτο σύμφωνος πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ νόμου. Τοῦτο ὠφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν, καὶ ἂν τοῦτο δὲν ἐβεβαιοῦτο, ἐπετρέπετο νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐξητμίσθησαν πάντα τὰ ἐπὶ πλέον τῶν 7.000.000 εἰσπραχθέντα. Ἀλλὰ ταῦτα διὰ τῶν πινάκων, οὓς ὑπέβαλεν ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Φθιώτιδος, ἀπεδείχθη ὅτι διετέθησαν πάντα ὅπως ὁ νόμος ἀπῄτει. Οἱ πίνακες δὲ οὗτοι, ὡς ἐπληροφορήθην, ἀπεστάλησαν παρὰ τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν καὶ ἐζητήθη παρ' αὐτῆς ὅπως τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν ἀποφανθῇ ἐὰν οἱ πίνακες τοῦ κ. βουλευτοῦ ἐκ Φθιώτιδος ἦσαν ἀκριβεῖς ἢ οὐ. Τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν ἀπήντησεν ὅτι δὲν ἀνάγεται εἰς τὰ καθήκοντα αὐτοῦ νὰ ἀποφανθῇ ἐὰν εἶναι ἀκριβεῖς οἱ πίνακες ἐκεῖνοι ἢ οὔ, ἀλλ' ἔργον αὐτοῦ εἶναι νὰ ὑποβάλῃ ἰδίους πίνακας. Ὑπέβαλε δὲ πίνακας, οἵτινες δὲν συνεφώνουν πρὸς τοὺς πίνακας τοῦ πρώην ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν· ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ δὲν ἦσαν ἀκριβεῖς. Καὶ ἐκεῖνοι καὶ οὗτοι ἐκ τῶν βιβλίων ἀπέρρεον, διότι ἐν τοῖς βιβλίοις δύναταί τις νὰ ἀντλῇ ἄνευ τῆς προσηκούσης φροντίδος, ὅπως ἀναγράφῃ πάντα ὅσα εἶναι ἀναγκαῖα πρὸς καταρτισμὸν πλήρους παραστάσεως τοῦ θέματος, περὶ οὗ ζητοῦνται πληροφορίαι. Ἐπὶ τῶν πινάκων τούτων, βεβαίως, ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Φθιώτιδος – τῶν τελευταίων, λέγω, πινάκων, τῶν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν διαβιβασθέντων εἰς τὴν ἐπιτροπὴν – θὰ ὑποβάλῃ παρατηρήσεις καὶ οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι θὰ ἀποδειχθῇ ἐξ αὐτῶν ὅτι οὐ μόνον τὸ δάνειον τοῦ σιδηροδρόμου Λαρίσης, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων δανείων, διότι ὡς εἶπον, τὰ 56.000.000 ἀνάγονται καὶ εἰς ἄλλα δάνεια, ἐγένετο χρῆσις συμφώνως πρὸς τὰς ἀπορρεούσας ἐκ τῶν νόμων τῶν καταστατικῶν τῶν δανείων ἐκείνων ὑποχρεώσεις.

Συμφώνως πρὸς ταύτας τὰς ἐκ τῶν νόμων ἀπορρεούσας ὑποχρεώσεις, ἐγένετο διάθεσις ἅπαντος τοῦ εἰσπραχθέντος χρήματος εἰς ἐξόφλησιν ἄλλων δανείων, ἀποδεικνύεται δὲ ἐξ ὅσων θὰ ὑποβληθῶσι πινάκων οὐ μόνον ὅτι ἐγένετο τοιαύτη, συμφώνως πρὸς τὰς ὑποχρεώσεις τοῦ Κράτους, διάθεσις τοῦ χρήματος τοῦ εἰσπραχθέντος, ἐκ τῶν δανείων τῶν ἐπαγομένων εἰδικὰς ὑποχρεώσεις, ἀλλ' ἀποδεικνύεται ὅτι πρὸς ὁμοίους σκοποὺς ἐγένετο διάθεσις καὶ ἄλλου χρήματος ληφθέντος ἐκ δανείων, ἅτινα δὲν ἐπήγοντο τοιαύτης ὑποχρεώσεως. Συνωμολογήθησαν καὶ δάνεια, ὅπως δι' αὐτῶν ἐπαρκέσῃ ἡ Πολιτεία εἰς τακτικὰς αὐτῆς ἀνάγκας καὶ ὅμως καὶ ἐκ τῶν εἰσπράξεων τῶν δανείων τούτων διετέθησαν ποσὰ πρὸς σκοποὺς ὁμοίους τῶν διαλαμβανομένων ἐν τοῖς νόμοις τοῖς ἀφορῶσιν εἰς τὰ δάνεια τὰ ὑπὸ ἐξέλεγξιν. Καί, ὅμως, ἐνῷ ὑπάρχουσι περισσεύματα ἐξοφληθέντων, ἐνῷ οὐ μόνον ἐξεπληροῦντο αἱ περὶ ἐξοφλήσεως ὀφειλῶν τοῦ Κράτους ἐπιβαλλόμεναι ὑποχρεώσεις ὑπὸ τῶν νόμων, εἰς οὓς ἀνάγονται τὰ 56.000.000, ἀλλ' ἐξωφλήθησαν ἐπὶ πλέον καὶ ἄλλαι ὁμοίας φύσεως ὀφειλαί, ὑπεβλήθησαν πίνακες παρὰ τοῦ Ὑπουργείου ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν τοῦ τότε, οἵτινες ἐν τῷ γενικῷ φύλλῳ –οὐχὶ ἐν τοῖς φύλλοις τῆς λεπτομερείας– παρίστων ὅτι τὰ χρήματα εἰσπραχθέντα ἐκ δανείων διετέθησαν ἄλλως ἢ ὅπως οἱ περὶ τῶν δανείων νόμοι καθώριζον ἐπὶ ποσῷ 56.000.000. Τοῦτο εἶπον ὅτι πρέπει νὰ διευκρινισθῇ. Καί, βεβαίως, οἱ ἁρμόδιοι ἵνα διευκρινήσητε αὐτὸ δὲν εἶσθε ὑμεῖς· οἱ ἁρμόδιοι ἵνα διευκρινήσωσιν αὐτὸ δὲν εἶναι τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς. Οἱ ἁρμόδιοι νὰ διευκρινήσωσιν αὐτὸ εἶναι οἱ ταχθέντες ὑπὸ τοῦ Συντάγματος καὶ τοῦ νόμου τοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Συντάγματος ψηφισθέντος, ὅπως ἐπὶ τοιούτων ζητημάτων ἀποφαίνωνται.

Τὸ ζήτημα εἶναι τοσούτῳ σπουδαῖον, ὥστε φρονῶ ὅτι δὲν πρέπει ἐνταῦθα νὰ μακρηγορῶμεν ἐπὶ τοῦ θέματος, ἵνα μὴ ἀναβάλωμεν μηδ' ἐπὶ μίαν ἡμέραν τὴν παραπομπὴν αὐτοῦ εἰς τὴν δικαιοσύνην. Εἰς τὴν δικαιοσύνην δὲ λέγω μὴ παραπέμψητε μόνον τὰ τοῦ θέματος τούτου· παραπέμψατε καὶ πάντα τὰ ἄλλα, εἴτε περὶ αὐτῶν ἐξέφρασε γνώμην, εἴτε περὶ αὐτῶν ἐξήνεγκεν ἀπόφασιν ἡ ἐπιτροπὴ πάντα ταῦτα ἀδιαφόρως τὰ ἐν τῷ κατηγορητηρίῳ παραπέμψατε εἰς τὴν δικαστικὴν ἀρχήν.

Ἤκουσα πολλάκις λεγόμενον ὅτι ἡ Βουλὴ ἐν τοῖς περὶ εὐθύνης ἀσκεῖ δικαστικὴν ἐξουσίαν. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές. Ἀσκεῖ ἡ Βουλὴ ἐξουσίαν μετέχουσαν δικαστικοῦ χαρακτῆρος· ἀλλ' ἡ Βουλὴ ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ νόμου ὡς σῶμα, ὅπερ ἤθελε διεξαγάγῃ ἐν τούτῳ τὸ καθῆκον αὐτοῦ πολιτικῶς. Διὰ τοῦτο ἀνέθηκεν εἰς τὴν Βουλὴν ὁ νόμος τὰ τῆς παραπομπῆς τῶν ὑπουργῶν, διότι ἠθέλησεν ἡ παραπομπὴ νὰ μετέχῃ πολιτικοῦ χαρακτῆρος. Ἐὰν ἐπρόκειτο ἡ παραπομπὴ νὰ γίνηται ἁπλῶς ὡς πρᾶξις δικαστική, δὲν θὰ ἐκανονίζοντο τὰ τῆς παραπομπῆς τῶν ὑπουργῶν δι' ἀποφάσεως τῆς Βουλῆς. Ὁ νομοθέτης δὲν ἠδύνατο νὰ ἀγνοῇ ὅτι ἡ Βουλὴ εἶναι σῶμα κομματικῶς συντεταγμένον, διότι ἡ κομματικὴ σύνταξις τῆς Βουλῆς εἶναι ἡ ἐξασφαλίζουσα αὐτὴν ἀπὸ ἀναρχίας κοινοβουλευτικῆς. Μόνον κομματικῶς ἐν τοιαύτῃ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ λειτουργεῖ ἡ Βουλὴ καὶ ἐν παντὶ θὰ ἐργάζηται κομματικῶς, θὰ ἐργάζηται δὲ κομματικῶς τοὐτέστι πολιτικῶς καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ζητήματι τῆς εὐθύνης. Καὶ ἐρωτῶ, κύριοι, τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ἐὰν ἐν συνειδήσει δύνανται νὰ εἴπωσιν ὅτι εἰργάσθησαν ὡς δικασταὶ ἐν τῇ ἐπιτροπῇ.

ΠΕΤΣΑΛΗΣ. Μάλιστα.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἂν εἰργάσθησαν ὡς μέλη δικαστικοῦ συμβουλίου.

ΠΕΤΣΑΛΗΣ. Ἂς ὁμολογήσωσιν οἱ ἀξιότιμοι συνάδελφοι.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἂν οὕτως εἰργάσθησαν ἀνεπαρκῶς ἐμελέτησαν τὰ συνταγματικὰ αὐτῶν καθήκοντα.

ΠΕΤΣΑΛΗΣ. Ὄχι ἐκ μεγάλου φρονήματος, ἐξ ἱπποτισμοῦ.

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Θέλετε νὰ μὴν ὑπάρχωσιν οἱ βουλευταὶ παρὰ ὡς ὀπαδοὶ κομμάτων;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὁ νόμος ἠθέλησε τὸ ζήτημα τῆς παραπομπῆς τῶν ὑπουργῶν νὰ μετέχῃ χαρακτῆρος πολιτικοῦ, ἔδωκεν, ὅμως, ἐγγυήσεις ἐπαρκεῖς καὶ εἰς τοὺς ὑπουργοὺς καὶ εἰς τὴν Πολιτείαν κατὰ τῶν παρεκτροπῶν τῆς πολιτικῆς ἀνατεθεὶς τὴν ἀπόφασιν εἰς ἀρχὴν καθαρῶς δικαστικὴν καὶ ἐφρόντισεν ὅπως καταρτισθῇ τὸ δικαστήριον διὰ τρόπου μὴ ἐπιτρέποντος δισταγμοὺς περὶ τῆς ἀκεραιότητος αὐτοῦ. Εἰς τὴν Βουλὴν δὲν θὰ ἀπευθύνετο ὁ νομοθέτης ἂν ἐζήτει δικαστήν· ἀπευθύνεται εἰς τὴν Βουλὴν πρὸς τὴν παραπομπήν, διότι ταύτην δὲν θεωρεῖ ὡς ζήτημα καθαρῶς δικαστικόν· ἐζήτησεν ὁ νομοθέτης ἐν τῇ Βουλῇ τὸν προωρισμένον, ἵνα λάβῃ ὡσαύτως ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ ζήτημα τὸ πολιτικόν. Καὶ ἡ Βουλή, εἴτε ἐν συνειδήσει τῆς τοιαύτης ἐννοίας τῆς ψήφου αὐτῆς, εἴτε καὶ ἄνευ τῆς συνειδήσεως ταύτης, βεβαίως ἡ Βουλὴ κατὰ τὸν τοιοῦτον αὐτῆς προορισμὸν ἐργάζεται ἐν τῷ θέματι τούτῳ. Ἐγὼ δὲ δὲν παρεπονέθην, οὐδὲ παραπονοῦμαι ὅτι οὕτως ἐργάζεται· ἐξ ἐναντίας, ἐγὼ θέλω οὕτως νὰ ἐργασθῇ, ἀλλὰ θέλω νὰ ἐργασθῇ ταχέως, θέλω τὴν ἐγγύησιν ἐκείνην τὴν ὁποίαν ὁ νόμος ἔδωκε εἰς τοὺς ὑπουργοὺς καὶ εἰς τὴν Πολιτείαν, τὴν ἐγγύησιν τῆς ἐκδικάσεως τῆς ὑποθέσεως ὑπὸ τακτικῶν δικαστῶν, τὴν ἐγγύησιν ἐκείνην νὰ καταστήσητε ἐνεργὸν ὡς τάχιστα.

Ἂς σπεύσωμεν, λοιπόν, νὰ ἐπιληφθῶμεν τῆς συζητήσεως, ἂς σπεύσωμεν νὰ ἐπιληφθῶμεν αὐτῆς ἐν πνεύματι πολιτικῷ, ἐν ᾧ πρέπει καὶ ἐν τούτῳ νὰ ἐργαζώμεθα· ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο τὸ πολιτικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον θὰ ὑπαγορεύσῃ τὰς γνώμας ἡμῶν κατὰ τὴν συζήτησιν καὶ κατὰ τὴν ψηφοφορίαν, αὐτὸ τοῦτο πρέπει νὰ μᾶς καθοδηγήσῃ, ἵνα μὴ ἀρκεσθῶμεν ἐνταῦθα εἰς ψῆφον ἀπαλλαγῆς· δὲν πρέπει οὐδ' ἡμεῖς νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τοιαύτην ψῆφον, ἀλλὰ καὶ ὑμεῖς οὐδαμῶς πρέπει νὰ θέλητε δι' ἀπαλλαγῆς νά δώσητε τέρμα εἰς τὸ ζήτημα· πρέπει νὰ παραπέμψητε αὐτὸ ἐνώπιον τῆς δικαιοσύνης. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι παραπέμποντες ἐνώπιον τῆς δικαιοσύνης περιπλέκετε τὰ πράγματα. Ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔχητε ἱκανὴν φιλοπατρίαν, ἵνα μὴ διστάσητε ν' ἀντιμετωπίσητε τὴν ἀπόφασιν τοῦ δικαστηρίου. Ἐννοῶ ὅτι θὰ εἶναι τοῦτο δυσάρεστον εἰς τοὺς ὑπογράψαντας τὸ κατηγορητήριον. Ἐννοῶ ὅτι θὰ εἶναι δυσάρεστον εἰς τὸν ὑπουργὸν ἢ τοὺς ὑπουργοὺς τοὺς ὑποστηρίξαντας αὐτοὺς διὰ τῶν πινάκων, οὓς ὑπέβαλον νὰ ἴδωσι τὴν δικαιοσύνην ἀποφαινομένην ὅτι ἀνυποστάτως ἐγένετο ἡ κατηγορία, ὅτι ἀτελῶς καὶ πλημμελῶς συνετάχθησαν οἱ ὑποβληθέντες πίνακες. Ἀλλὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἔχητε ἱκανὴν φιλοπατρίαν, ἵνα ἀντιμετωπίσητε ἐρρωμένως. Δὲν πρέπει ἐκ τοῦ φόβου τῆς ἐκβάσεως νὰ δώσητε ψῆφον ἀπαλλακτικήν· πρέπει νὰ δώσητε καὶ ὑμεῖς μεθ' ἡμῶν ψῆφον παραπομπῆς, ἵνα λυθῇ ὑπὸ τοῦ δικαστηρίου τὸ θέμα καὶ πιστεύσωσι τότε πάντες, καὶ οἱ ἐν τῇ χώρᾳ καὶ οἱ ἐκτὸς τῆς χώρας, ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἡ προκάτοχος, ὡς καὶ πᾶσα ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ἠξεύρει νὰ εὐλαβῆται τῶν ὑποχρεώσεων αὐτῆς καὶ ὅτι ὅσοι ἐμπιστεύονται εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ χρῆμα αὐτῶν οὐδένα κίνδυνον διατρέχουσι, οἱοσδήποτε καὶ ἂν εἶναι ὁ κυβερνῶν, νὰ ἴδωσι τοῦτο διατιθέμενον ἄλλως ἢ ὅπως ὑπεχρεώθη ἡ Πολιτεία νὰ διαθέσῃ αὐτὸ ἐν συμβάσεσι πρὸς τοὺς δανειστάς.

EYPETHPIA

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ:

- Λόγω πληθώρας αναφορών δεν ευρετηριάζονται ο Χαρίλαος Τρικούπης και η Ελλάδα.
- Οι αριθμοί των σελίδων που βρίσκονται μέσα σε αγκύλες είναι από λεζάντες εικόνων, ενώ οι αριθμοί που βρίσκονται μέσα σε παρενθέσεις είναι από τις υποσημειώσεις.

ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Ἀαλῆ, πασᾶς 49
Ἀβέρωφ, Γεώργιος 110, 499
Ἀγαθάγγελος, σεβασμιώτατος 291
Ἀγαθός, Ἀχιλλέας 625
Ἀγγελόπουλος, Ἰωάννης 42
Ἀγέλαστος 291
Ἀγκελότης 291
Ἀθηναγένης, Γεώργιος 53, 70, 75, 82, 522, [522]
Ἀλεξάνδρα, πριγκίπισσα 91, 94, 198, [561]
Ἀλεξάνδροβιτς, Παῦλος 91, 94
Ἀλέξανδρος Α΄ 92, βλ. καί Ἀλέξανδρος, πρίγκιπας της Βουλγαρίας, Βάτεμβεργ, Battenberg
Ἀλέξανδρος, βασιλιάς τῆς Σερβίας 101
Ἀλέξανδρος Β΄, τσάρος τῆς Ρωσσίας [259]
Ἀλέξανδρος Γ΄ 111
Ἀλέξανδρος, πρίγκιπας τῆς Βουλγαρίας [278], [279]
Ἀλευρᾶς, Ἰωάννης 115
Ἀλφρέδος, πρίγκιπας 43, 81, 196, 198, 550
Ἀμαλία, βασίλισσα τῆς Ἑλλάδος 33, 42, 58
Ἀνδράσυ 296, 298, βλ. καί Andrassy
Ἀνδρεάδης, Α.Μ. (212), (213), 528
Ἀνδρέας, πρίγκιπας [561]
Ἄννινος, Θέμος 56, 80, 99, [268], [433], [578], [579], [587]
Ἄννινος, Μπάμπης 80
Ἀνταῖος 617
Ἀντωνιάδης, ἐφέτης 56
Ἀντωνόπουλος, Ἰ. 64, 596
Ἀντωνόπουλος, Σπήλιος 79, 615
Ἀποστολίδης, Μισαήλ 33
Ἀποστολίδης, Χαρίδ. 82, 97
Ἀππόνυϊ, κόμης 194, 212
Ἀραμπῆ, πασᾶς 71
Ἀργυρόπουλος, Κ. 625
Ἀριστείδης 574
Ἄρμανσπεργκ, ἀρχικαγκελάριος 32, 33, βλ. καί Armansperg
Ἀρσάκης, Ἀπόστολος 36
Ἀσπρέας, Γεώργιος 529, 606
Ἄτλας 585
Αὐγερινός, Ἀνδρέας 67, 84, 85, 88, [564]
Βακαλόπουλος 524
Βάκων 605
Βαλασσόπουλος Ἰωάννης 377
Βαλαωρίτης, Ἀριστοτέλης 45, 53, 129, [200]
Βαλαωρίτης, Ἐπ. 607
Βαλαωρίτης, Ἰωάννης 528
Βαλαωρίτης, Σπυρίδων 70, [563]
Βάλβης, Δημήτριος 81, 169, 277, 586
Βάλβης, Ζηνόβιος 43, 45, 46, 554
Βαλέττας 291
Βαλλῆς 291
Βαλλιᾶνος 291
Βαλλιᾶννος, Ἀλκιβιάδης [293]
Βαλλιᾶνος, Ἀνδρέας 83
Βαλλιᾶνος, Μαρῆς 83
Βαλλιᾶνος, Παναγῆς 77, 83
Βαλσαμάκης 594
Βαλτατζῆς, Εὐάγγελος 53, 54, 55
Βαλτινός, Βλάσης 113, 622
Βασιλάκης, Κωνσταντῖνος 53
Βασιλάκης, Νικόλαος 53
Βάττεμπεργκ, Ἀλέξανδρος 296, 586, βλ. καί Ἀλέξανδρος Α΄, Ἀλέξανδρος πρίγκιπας τῆς Βουλγαρίας, Battenberg
Βελέντζας 71
Βελεστινλῆς, Ρήγας 75
Βενιζέλος, Ἐλευθέριος 114, 116, 275, 586, 606, 618
Βερβέρης, Ἰωάννης 73
Βήκονσφηλδ, λόρδος 245, 246, 254, 271, βλ. καί Ντισραέλι, Beaconsfield, Disraeli
Βικᾶτος, Σπυρίδων [171], [565]
Βικέλας, Δημήτριος 110
Βικτώρια, βασίλισσα Ἀγγλίας 43, 89, 196, 206
Βίσμαρκ, Ἐδουάρδος 97, [247], [252], 551, 253,
Βιτάλης, πρόξενος 215
Βίττελσμπαχ, δυναστεία 41
Βλαστός, Ἀντώνιος 52, 53, 97, 104, 619
Βλαχόπουλος 524
Βλάχος, Ἄγγελος 62, [564], 558, 583,
Βουδούρης, Βασίλειος 103, 107
Βούλγαρης Βέγγιος, Σπυρίδων [200]
Βούλγαρης, Γεώργιος 65
Βούλγαρης, Δημήτριος 39, 40, 42, 44, 45, 47, 48, 50, 51, 53-55, 56,-61, 121, 125, [126], 168, 224, 253, 551
Βούλκοβιτς 296
Βουλπιώτης, Δημήτριος 54, 81, 183, [564], 577, 625
Βούρβαχης 61
Βουρλούμης 291
Βοῦρος, Ἰωάννης 66
Βράϊλας-Ἀρμένης, Πέτρος 49, 62, 67, 257, [257], 257, 258, 271
Βρετός [204], [211], [224], [225], [235], [236], [237], [253], [274], [276]
Βρουνώφ, βαρῶνος 205, 210, 215, (218), 222
Βυζάντιος, Ἀναστάσιος 39
Βύρων 550
Γαβριηλίδης, Βλάσης 65, 75, 440, 550, 558, 578
Γάδ, προφήτης 589
Γαΐτας, Ἀνδρέας 53
Γαμβέττας, Λέων 551, [551]
Γεννάδιος, Γεώργιος 33, 553
Γεννάδιος, Ἰωάννης 61, 98
Γενναταῖς, Ἰωάννης 53
Γενναταῖς, Πέτρος 57, 135, [163]
Γεράσινιν, Ἠλιά, πρωθυπουργὸς τῆς Σερβίας 274
Γεροκωστόπουλος, Ἀχιλλέας 99, 381, [564], 578, 579
Γεώργιος Α΄, Βασιλεύς τῶν Ἑλλήνων 43-46, 49, 53, 56-59, 63, 64, 69, 74, 84, 90, 91, 102-105, 111, 114, 121, 128, 135, 137, 182, 193, 203, 212, 215, (218), 228, 243, 275, 520-522, 526, 529, [549], 550, 555, [561], 614, 618, βλ. καί Γλύξμπουργκ, Γουλιέλμος, Χριστιανός
Γεώργιος, πρίγκιπας 114, [561]
Γιαννόπουλος Ἠπειρώτης, Ἀγησίλαος 183
Γιάννου, Μίνα 115
Γκαράσινιν, πρωθυπουργός 275
Γκάρριικ, ηθοποιός 552
Γκίκας, Θ. 82
Γκράν, Ντάφφ σέρ 522, βλ. καί Γράν Δάφ, Grant Duff
Γλάδστων, Γουΐλιαμ Γιούαρτ 40, 43, 92, 169, 213, [216], (272), 291, 568, 571, βλ. καί Gladstone
Γλύξμπουργκ, Γεώργιος 43
Γονίδης, Γ. 50
Γορύλλας 585
Γουλιέλμος Β΄, αὐτοκράτορας Γερμανίας 90, 97
Γουλιέλμος, πρίγκιπας τῆς Δανίας, βλ. καί Χριστιανός, Γεώργιος Α΄, Γλύξμπουργκ
Γουλιμῆς, Γεώργιος 50
Γουλιμῆς, Μιλτιάδης 64, 111, 588
Γράν, Δάφ, σέρ 515, βλ. καί Γκράν Ντάφφ, Grant Duff
Γρηγοράκης, ὑπεύθυνος Κεντρικοῦ Ταμείου 89
Γρηγόριος Ε΄ 53
Γρίβας, Δημήτριος 44, 562, 563, 572, 587
Γρυπάρης 236
Γύζης Νικόλαος 112
Δαβίδ 589
Δάλλας, Μ. 596, 625
Δεληγεώργης, Ἐπαμεινώνδας 45, 47, 48, 50-55, 57, 58, 60-64, 121, [123], 125, 168-170, 172, 222, 349, 411, 551, 575, 629
Δεληγεώργης, Λεωνίδας (Δεληγιώργης) 64, 99, 112, [564], 572, 617, 639
Δεληγιάννης, Θεόδωρος, (βλ. καί Δηλιγιάννης, Δελιγιάννης) 49, 54, 62, 64, 65, 78, 79, 80, 81, 84, 99, 100, 102, 103, 107, 112, 114, 219, 229, 236, 238, 240, 243, 253, 271, 274, 277, 296, 312, 337, 338, 348, 356, 365, 371, 381, 387, 415, 417, 418, 420, 431, 572
Δεληγιάννης, Νικόλαος (Δελιγιάννης Δηλιγιάννης, Δηληγιάννης) 87, 111, 112, 514, 522, 525, 526, 588
Δεληγιάννης, Πέτρος (Δηλιγιάννης) 43, 61, 205, 210, 212, 213, 218, [224], 253, 271, 274, 277, 296
Δέρβυ (198), (214)
Δεσποταῖος 337
Δημητρακάκης 353, 360
Δημητριάδης, Δημήτριος [564]
Διαμαντόπουλος, Ἀδαμάντιος 42, 194
Διονύσιος Ε΄ 84
Δισραέλι (214), βλ. καί Βήκονσφηλδ, Beaconsfield, Disraeli
Δουδούμης, Βασίλειος 100
Δουζίνας, Χριστόδουλος 69
Δούμας, Ἰωάννης 53
Δραγούμης, Στέφανος 54, 81, 103, 498, [564], [573], 577, 587, 625
Δρακούλης, Πλάτων 109
Δρομοκαΐτης, Ζαννῆς 85
Δροσίνης, Γεώργιος 109
Δρόσος, Θεόδωρος [123]
Δροῦσος, Λιούϊος 553
Δυοβουνιώτης, ἐφέτης 56
Ἔβερετ, Ἐδουάρδος (193)
Ἔβερτ, Μιλτιάδης 115
Ἐλισάβετ, αὐτοκράτειρα τῆς Αὐστροουγγαρίας 59
Ἔλλιοτ, Ἐρρῖκος 196, (196)
Ἐμμανουήλ, Βίκτωρ, βασιλιάς Ἰταλίας 68
Ἐμπειρῖκος, Ἐπαμεινώνδας 108
Ἐρλάγκερ, τραπεζίτης 68
Ἔσσλιν, Κ. 529
Εὐμορφόπουλος, Ἀριστείδης [292]
Εὐμορφόπουλος, Γ. 291
Εὐταξίας Ἀθανάσιος 482, 484, 497, 501, 511, 513
Ἐφιάλτης 585
Ζαΐμης, Ἀλέξανδρος 55, 58, 65, 99, 114, 121, 125, 575, 587, 607
Ζαΐμης, Θρασύβουλος 41, 44, 45, 51-54, 55, 58, 61-64, 65, 68, 121, 125, [217], 218, 219, 551, 562, 575
Ζάνος, Πέτρος 49, [274], 274, 275
Ζάππας, Εὐαγγέλης 91, 602
Ζάππας, Κωνσταντῖνος 91
Ζαρίμπας, Π. 625
Ζαρίφης, Μιχ. 291, [293]
Ζέζος, Δημήτριος 41, 291
Ζηνόπουλος 572
Ζίγδης, Ἰωάννης 115
Ζυγομαλᾶς, Ἀντώνιος 79, 381, 345, [564]
Ζυμβρακάκης, Ἰωάννης 48
Ζυμβρακάκης, Χαράλαμπος 61
Ζῶτος, Ν.Δ. 625
Θανόπουλος, εἰσαγγελέας 56
Θεοτόκης, Γεώργιος 54, 81, 103, 105, 296, 298, 520, 521, [523], 526, [564], 577, 587, 588, 607, 614, 625
Θεοτόκης, Σπυρίδων 115

Θεοφιλᾶς, ’Αναστάσιος 76
Θερειανός, Διονύσιος 41
Θουκυδίδης 33
Θωμόπουλος, Θωμᾶς 115
’Ιακωβᾶτος-Τυπάλδος, Γεώργιος 45, 46, 220, 221, [221], 222, 223, 247
’Ιακωβίδης 112
’Ιγνάτιεφ, Νικόλαος Πάβλοβιτς [276] βλ. καί Ignatiev Nicolai
’Ιωακείμ Γ΄ (πατριάρχης) 76
’Ιωάννης, πρίγκιπας 49
’Ιωαννίδης, ’Αλέξανδρος Κ. 291, [293]
’Ιωαννίδης, ἐφέτης 56
Καβάφης, Γεώργιος 291, [292]
Καββαδίας, Παναγῆς 78
Καζάζης, Νεοκλῆς 109, 604, 605
Κάϊζερ 298, 522, 529
Κακλαμάνης, ’Απόστολος 115
Κάλκος, Παναγῆς 41, [549]
Καλλέργης, ’Αντώνιος 108
Καλλέργης, Δημήτριος 35, 38, 48
Καλλέργης, Σταῦρος 98, 106, 109
Καλλίας, Κωνσταντῖνος 115
Καλλιγᾶς, Γερμανός 95
Καλλιγᾶς, Παῦλος 54, 70, 74, 75, 338, 526, [560], 562, [564]
Καλλίνσκη 620
Καλλιφρονᾶς, Δημήτριος 67, 101, 107, 490, [490], [564]
Καλογερόπουλος, Νικόλαος 498, 518, [564]
Καμπούρογλου, ’Ιωάννης 69
Κανάρης, Κωνσταντῖνος 37, 42-46, 61, 243, [251], 525
Κανάρης, Μιλτιάδης 64, 111, 524,
Κανελλίδης, Πέτρος 53, 55, 56, 121, [121], 131
Καντόρ, μαρκήσιος ντέ 205
Καποδίστριας, ’Ιωάννης 35, 219, 611
Καραθεοδωρῆ, πασᾶς [247]
Καραϊσκάκης, Σπυρίδων 54, 63, 65, 70, 562
Καραπαναγιώτης, Γ.Ξ. 295
Καραπάνος, Κωνσταντῖνος 84, 88, 99, 100, 112, 230, 433, [441], 442, 443, 452, 464, 480, 482, 485, 486, 494, 498, 499, 506, 513, 518, 524, [564], 578, 617, 619, 639, 641, 643
Καράπαυλος, Νικόλαος [564]
Καρατάσος, Τσάμης 36
Καρνάβος (214)
Καρύδης, Σοφοκλῆς 41
Καρυστινός, Κωνσταντῖνος [121], [575], [605]
Κασσιανή 589, 590
Καστελλάρ 530, 605
Κατσικάπης 349
Καυταντζόγλου, Λύσανδρος 36
Κεχαγιᾶς, Εὐθύμιος 53, [545]
Κικέρων, ρήτορας 604, 606
Κλεάνθης, Σταμάτης 33
Κλεμανσώ 530
Κοκκέβης, βουλευτής Τριφυλλίας 603
Κόκκος, Δημήτριος 241, 581
Κοκκώνης, ’Ιωάννης 33
Κολοκοτρώνης, Γενναῖος 41
Κολοκοτρώνης, Θεόδωρος 32, 35, 129
Κολοκοτρώνης, Πᾶνος [587]
Κολυβᾶς, Διονύσιος 53
Κοντογιάννης, Νικόλαος 89, 625
Κοντογούρης, ’Αριστομένης 80
Κοντόσταυλος, ’Αλέξανδρος 35, 551, 563
Κοραῆς, ’Αδαμάντιος 32, 555
Κόρακας, Μιχαήλ 48, [237]
Κορομηλᾶς, Δημήτριος 55
Κόρπας, Γεώργιος 312, 314, [564]
Κορωναῖος, Πᾶνος 48, 73, [236], 611
Κορωνιός, Γεώργιος 53, 82, 520
Κοσσονᾶκος, ’Ηλίας 53, 630
Κοσσονᾶκος, Κωνσταντῖνος 53, 103
Κοτάνης, ’Ανδρέας [200]
Κότσικας, Πολυχρόνης 115
Κουζούνης, Γ. [576]
Κουμουνδοῦρος, ’Αλέξανδρος 46-54, 57-62, 64, 65, 68-70, 74, 121, 137, [137], 168, 169, [171], 173, 219, 228, [229], 241-243, 258, 264, 266, 271, 273-275, 296, 346, 381, 535, 542
Κουμουνδοῦρος, Κωνσταντῖνος 99, 344
Κουντουριώτης, Γεώργιος 57
Κουντουριώτης, Παῦλος 588
Κουσουλάκος, Εὐάγγελος 107, 112
Κουτλίδης [231], [251], [445], [633]
Κρέμος, Γεώργιος 61
Κρεστενίτης, Γεώργιος 312
Κριεζῆς, ἀνακριτής 56
Κριεζῆς, ’Αντώνιος 37, 38
Κριεζῆς, Β. 56
Κριεζῆς, Δημήτριος 588
Κρίσπη 609, βλ. καί Crispi
Κωλέττης, ’Ιωάννης 35, 36, 37, 166, 550
Κωνσταντᾶς, Π. 625
Κωνσταντινίδης 291
Κωνσταντῖνος, διάδοχος 50, 84-86, 90, 96, 111, 114, 524, [527], 529, [561], 588, 621
Κωνσταντῖνος, Μεγάλος Δούκας 49
Κωνσταντόπουλος, Κωνσταντῖνος 176, 177, 240, 380, 460, 485, 518, [576], 578, 579, 588, 617, 620
Λαζαρίδης, Ἡρακλῆς 52, 208, [208]
Λάμπρος, Διονύσιος 46
Λάμπρος, Κωνσταντῖνος 46
Λάμπρος, Μιχαήλ 46
Λάμπρος, Σπυρίδων 46, 71, 529
Λασκαρίδης, Γ. Π. 43, (205), 622
Λάσκαρις, Σταμ. Θ. 193
Λεβίδης, Κωνσταντῖνος 33
Λεβίδης, Νικόλαος 450, [564], 630
Λενορμάν, φιλέλληνας (210)
Λιμπρίτης, Θεοδ. 620
Λομβᾶρδος, Γεώργιος Κ. 183
Λομβᾶρδος, Κωνσταντῖνος 40, 45, 53, 54, 57, 65, 70, 77, 81, 87, 89, 90, 125, 128, 135, [163], [200], [445], [564], 562, 577
Λόντος, ’Ανδρέας 35
Λόϋδ 203, 211, 212
Λουδοβίκος Α΄ 31, 32, 66, 81
Λούης, Σπῦρος 113
Λούντζης, Νικόλαος 53
Λουριώτης, εἰσαγγελέας 56
Λόϋχτεμπεργκ, Δούξ 198
Λυΐς, Ντρουέν ντέ 202, (210)
Λυκούδης, Π. 529
Λυμπερόπουλος, Δ. 625, 628
Λύτρας, Νικηφόρος [226], [251], [560], [633]
Λῶ, ’Εδουάρδος, ΄Αγγλος οἰκονομολόγος 105, 518, βλ. καί Law Edward
Λώρης, Κωνσταντῖνος 81, 82
Μαζαράκης, Περικλῆς 219, 562, 586
Μαθιόπουλος, Παῦλος 115, [493]
Μακρῆς, Στάμος 50, 64
Μακρυγιάννης, ’Ιωάννης 35, 45
Μακώλαιϋ 605
Μαλέας, Μ. 596
Μάνδαλος, ’Αλκιβιάδης 337
Μανέτας, Παναγιώτης 54, 81, [564]
Μάνος, πάρεδρος 56
Μανουσάκης, Κωνσταντῖνος 41
Μαρία, πριγκίπισσα [561]
Μαρινάκης, Γαβριήλ [231]
Μαρκεζίνης, Βασίλειος Σπ. 270, 274
Μαρτζοῦκος, Σπυρίδων 54
Μαστραπᾶς, Χρ. 620
Μαυρογιάννης, ’Αλ. 291
Μαυρογορδᾶτος, Θεόδωρος 69, 72
Μαυροκορδᾶτος, ’Αλέξ. 34-37, 39, 47
Μαυροκορδᾶτος, Νικόλαος 63, 65, 550, [551]
Μαυροκορδάτου, Αἰκατερίνη 31
Μαυρομάρας, Γρηγόριος 69
Μαυρομιχάλης, ’Αντώνιος 70, 79, 268, [268], 327, 607, 615, 628, 629, 639
Μαυρομιχάλης, Κυριακούλης [564], 607
Μαυρομμάτης, Σπ. Ν. 56
Μαχμούτ, 585
Μελᾶς, Βασίλειος 194
Μελᾶς, Μιχαήλ, δήμαρχος ’Αθηναίων 74, 102
Μεσσηνέζης, ’Ιωάννης 178, 309, 509, 540, 587
Μεταξᾶς, ’Ανδρέας 35, 36
Μηλιαρέσης, Δημήτριος [200]
Μιαούλης, ’Αθανάσιος 40, 41
Μιαούλης, ’Ανδρέας 31, 32, 550
Μινώταυρος 585
Μόγερος, ’Ιωάννης [200]
Μομφεριέρος, Σαραζῖνος 47
Μουσταφᾶ, πασᾶς 48
Μουτσόπουλος, Δ. 72, 326
Μπάγκας, ’Ιωάννης 92
Μπαλλής, ’Ιωάννης [293]
Μπαλλής, Ξενοφών [293]
Μπότσαρης, Κώστας 31
Μπούμπουλης, Γεώργιος 80, 107, 431, [433], 490
Μπουφίδης, Νικόλαος 107, 490, [564], [565]
Μυριανθέας, Ἱερώνυμος, ἀρχιμανδρίτης 291, [292]
Μωραϊτίνης, ’Αριστείδης 43, 49, 50
Ναπολέων 206, 242, 243, 570
Ναπολέων Γ΄ 210
Νέγκας, ’Ιωάννης 53
Νεράντζης, ’Ιω. Δ. [234], [235]
Νιανιάρας, Χάρης [187]
Νιέβσκη, ’Αλέξανδρος 92
Νίκας 275
Νικόλαος Β΄ 111
Νικόλαος, πρίγκιπας 114, [561]
Νικόλαος, τσάρεβιτς 97
Νίκολσον βλ. καί Nickolson 614, 577
Νοταρᾶς, Πανοῦτσος 35
Ντισραέλι, Μπέντζαμιν, κόμης τοῦ Μπήκονσφηλντ [253], βλ. καί Βήκονσφηλδ, Beaconsfield, Disraeli
Ξυδιάς, Νικόλαος [569]
΄Οθων 31-37, 41, 42, 49, 58, 127, 128, 193, 196, 274, 419, 611
Οἰκονομίδης Δ. 625
Οἰκονομόπουλος, Νικόλαος [135], [155], [241]
Οἰκονόμος, ’Αριστείδης 56, [155], [564]
΄Ολγα, βασίλισσα τῶν Ἑλλήνων [227], 242, [561], βλ. καί ΄Ολγα, Μεγάλη Δούκισσα, ΄Ολγα, πριγκίπισσα, Ὄλγα, Ρωσίδα πριγκίπισσα
΄Ολγα, Μεγάλη Δούκισσα 242
΄Ολγα, πριγκίπισσα 49
΄Ολγα, Ρωσίδα πριγκίπισσα 228
’Ομέρ, πασάς 48, 228
’Ορλεανίδης, Δούξ ’Ωμάλ 198
’Ορλώφ Ν. [564]
’Ορνστάϊν 515, 522
Οὐμπέρτο, βασιλιάς ’Ιταλίας 102
Παδοβᾶς, Στέφανος 44, 46, 223, 224, [200], 222, 225, [225]
Παλάσκας, ’Ι. 625
Πάλμερστον, λαίδη 194
Πάλμερστον, Χένρι, λόρδος (καί Πάλμερστων) 41, 42, 194, 202, [204], 205, 550, 554, 570
Πανταζίδης, ’Ιωάννης 613
Παπαγεωργίου, ’Αλέξανδρος 604
Παπαγιαννακόπουλος, ’Ανδρ. 447, 578, 579, 625, 630, 638, 639
Παπαδιαμαντόπουλος, ’Ιωάννης 588
Παπαδόπουλος, Γρηγόριος 33, 51, 553
Παπαλεξανδρῆς, Νικόλαος 553
Παπαλουκᾶς, Κων. Θ. 114, 522
Παπαμιχαλόπουλος, Νικόλαος 64, 70, 79, 84, 100, [409], 410, 442
Παπαρρήγα, ’Αλέκα 116
Παπαρρηγόπουλος, Κων. 59, 275
Παπασπύρου, Δημήτριος 115
Παράσχος, ’Αχιλλέας 564, 582, [582]
Πάρκερ 37

Πασπάτης 291
Πατσίφικο, Δόν 37
Παχῆς, Χαράλαμπος [231]
Πέδρος Β΄, αὐτοκράτορας τῆς Βραζιλίας 59
Πελεκάσης, Σπυρίδων [445]
Περβάνογλου, ᾽Ιωάννης 68, 108
Περικλῆς 553
Πέρρος, Θ. 625
Πεσμαζόγλου, ᾽Ιωάννης 108
Πετιμεζᾶς, ᾽Αθανάσιος 53, 54, 57, 65, 135, [135], [163], 346, 572
Πετιμεζᾶς, Σωτήριος 337, 338
Πετραλιᾶς, ᾽Α. 625
Πετρανίεβιτς, ὑφυπουργός Δικαιοσύνης τῆς Σερβίας 49
Πετροκόκκινος, Α.Π. 291
Πετρονίεβιτς, Μιλάνος 275
Πετροπουλάκης, Δημήτριος 48
Πετροπουλάκης, Λεωνίδας 50
Πετρώφ, ᾽Ιωάννης [234], [235]
Πετσάλης, ᾽Αλέξανδρος 69, 625, 642
Πηγαδιώτης, Παναγιώτης 55
Πήλ 169
Πλαπούτας, Γεώργιος 53, 54
Πλαπούτας, Δημήτριος 31, 32
Πλαστήρας, Εὐθύμιος 53
Πλέσσας, Τ. 129
Πλούταρχος 553
Πολίτης, Νικόλαος 71
Πολυζωίδης, ᾽Αναστάσιος 32
Πολυλᾶς, ᾽Ιάκωβος 45, 53
Ποταμιᾶνος, ᾽Ηλίας [564]
Πουλᾶκος, Νῖκος [197]
Πουρνάρας, Δημήτριος 275, 287
Πρέκας, Πάρις [321], [481], [523]
Προσαλέντης, Σπυρίδων [126], [573]
Ραγκαβῆς-Ρίζος, ᾽Αλέξανδρος 51, 62, 253, [253]
Ράδοβιτς, πρέσβυς Γερμανίας 551
Ράλλης, Δημήτριος 53, 57, 70, 74, 84, 100, 103, 106, 112, 128, 135, [163], 236, 237, 240, 475, [481], 482, 484, 494, 496, 497, 498, 499, 510, 511, 521, 524, 529, 530, 540, 562, 588, [564], 607, 617,
Ράλλης, ᾽Ιω. 291, [292]
Ράλλης, Στέφανος 79, 291
Ράσσελ, λόρδος [247], βλ. καί Ρώσσελ, Russel
Ρέγκος, Πολύκλειτος [545]
Ρενιέρης, Μᾶρκος 48, 82, 87, [226], 228, [229], 274
Ρηγόπουλος, ᾽Ανδρέας 69, 91
Ρικάκης, ᾽Αντώνιος 432
Ρίστιτς 274
Ροδοκανάκης 354
Ροΐδης, ᾽Εμμανουήλ 56
Ρότσιλδ 484
Ρούντχαρτ 33, βλ. καί Rudhardt
Ροῦφος 337
Ροῦφος, Γεώργιος 70, 74, 562
Ροῦφος, Μπενιζέλος 42, 44, 47
Ροῦφος-Κανακάρης, Θᾶνος [564]
Ροῦφος-Μπενιζέλος, Γεώργιος [564]
Ρωμάνος, ῾Αθως 520, 594
Ρώμας, Ροβέρτος 79
Ρώσσελ, λόρδος 45, 193, 194, 196, 198, 203, 205, 206, 210-212, 214, 215, 218, (218), [247]
Σαβφέτ, πασᾶς 257, 258, 271
Σαιντιλαίρ 554
Σακελλαριάδης, Χ. 34
Σακήρ (καί Σακίρ, πασᾶς) 96, 456
Σαλισβουρύ, λόρδος 245, 246, 247, 296, βλ. καί Σώλσβαρυ, Salisbury
Σαμαρᾶς, ᾽Αντώνιος 116
Σεμιτέλος, Διομήδης (διευθυντής τηλεγραφείου) 521
Σέρβος, Γεράσιμος 53, 57, [163], [200]
Σέρβος, Μιχαήλ, ἡγεμόνας 275
Σερδάρ, ᾽Εκρέμ 228
Σερπιέρης, ᾽Ιωάννης 50, 54
Σημίτης, Κωνσταντῖνος 115
Σιγοῦρος, ᾽Ανδρέας [200]
Σιδέρης, ᾽Ιωάν. Ν. 193
Σιμόπουλος, ᾽Ανάργυρος 53, 93, 98, 103, [564], 589, [589], 596
Σίνας, Σίμων 85
Σκάρλετ 213, 214
Σκόκος, Κ. Φ. [121], [241], [242], [517], [567], [575], [582], [589], [605]
Σκουζές, ᾽Αλέξανδρος 298, [564], 596
Σκουλούδης, Στέφανος 53, 70, 103, [564]
Σκυλίτσης ᾽Ισιδωρίδης, ᾽Ιωάννης 39, 291
Σολιώτης, Χ. 529
Σουρῆς, Γεώργιος 79
Σοῦτσος 460
Σούτσος, Δημήτριος 74, 87
Σούτσος, Σκαρλάτος, ἀντιστράτηγος 62
Σοφία, πριγκίπισσα 90, 96
Σοφιανός, ᾽Α. 529
Σπανδωνῆς, Νικόλαος ᾽Ι. 604
Σπάρταλης 291, 477
Σπόνεκ, σύμβουλος Γεωργίου Α΄ 47, 555
Σταΐβη 515, 522, βλ. καί Staevie
Στάικος, Δημοσθένης 57
Σταμάτης, Λ. 625
Σταμπούλωφ, Ν. Στεφάν 101, [286], 286, 586, 609, βλ. καί Stambulov)
Σταυρόπουλος 501
Σταύρου, Γεώργιος 34
Στέβυ, βλ. Σταΐβη
Στέρξ 219
Στεφανόπουλος, Κωνσταντῖνος 115
Στεφανόπουλος, Στέφανος 81
Στεφάνου, Διονύσιος 107, 111, 243, 490, 517, [517], [564],
Στῆβενς 129
Στόρξ, ῾Αρμοστής, 202, 203, 219 βλ. καί Storks
Στρέϊτ, Στέφανος 526, 528
Στριφτόμπολας, ᾽Αλέξανδρος [564]
Συγγρός, ᾽Ανδρέας 53, 54, 64, 70, 75, 82, 87, 97, 105, 106, 518-520, 524, 526, 529, [564], 619, 620
Σχινᾶς, Νικόλαος 632
Σώλσβαρυ 271, βλ. καί Σαλισβουρύ, Salisbury
Σωτηρόπουλος, Νικόλαος 64
Σωτηρόπουλος, Σωτήριος 70, 71, 84, 103, 106-108, 306, [321], 324, 349, 356, 393, 432, 442, 518, 521, 556, 572, 578, 588, 615, 617
Τάκης, Γιαννούσιος 625, 638
Τερτσέτης, Γεώργιος 32
Τζαβέλλας, Κίτσος 37
Τζανετάκης, Χαρίλαος 387
Τράουτεμπεργκ, βαρῶνος 81, 113
Τριανταφυλλίδης, Παναγιώτης 86
Τριαντάφυλλος, Κλεάνθης 63, 81, 94
Τρικούπη, Αἰκατερίνη 53
Τρικούπη, Σοφία 34, 56, 113, 114, 526
Τρικούπης, ᾽Απόστολος 100
Τρικούπης, Κωνσταντῖνος 113, 114, [134], 194, [223], [263], [629], [637]
Τρικούπης, Σπυρίδων 31, 34-39, 41, 43, 54, 100, 194
Τσαγκάρης, ἀρβυλοποιός 628
Τσάθαμ 568
Τσάλας, Γεώργιος 64
Τσαμαδός, Νικόλαος 103, 490, [564], 621, 625
Τσάμπερλαιν, ᾽Ιωσήφ [413]
Τσέστων, Κάρολος 414
Τσίλλερ, ᾽Ερνέστος 110, βλ. καί Ziller
Τσοκόπουλος, Γεώργιος 228, 241, [242]
Τσομίδης, Εὐθύμιος [409]
Τυπάλδος, Κοζάκης 240
῾Υψηλάντης 555
Φαρμακόπουλος, Γ.Κ. 625
Φεριντούν, Μπέης 81
Φιλάρετος, Γεώργιος 69, 81, 100, 575, [575], [564]
Φιλήμων, ᾽Ιωάννης 34
Φιλήμων, Τιμολέων 53, 69, 71, 87, 124, 125, 132, 134, 264, [564], [569]
Φιλοποίμην 574
Φλέσσας, ᾽Ηλ. 625
Φλογαΐτης, Θεόδωρος Ν. 311
Φλῶρος, Γενικός διευθυντής τοῦ Δημοσίου Λογιστικοῦ 482
Φορέστης, Τυπάλδος Σπ. 408, 409
Φόρστερ 291
Φραγκόπουλος, Θ. 56
Φρειδερίκη, αὐτοκράτειρα 97
Φρειδερῖκος, ὁ Μέγας 581
Φωκᾶς, ᾽Οδυσσέας [252], [286], [563]
Φωκιανός, ᾽Ιωάννης 100
Φωτήλας, ᾽Αλέξανδρος [248], 485
Χάνσεν, Θεόφιλος, βλ. καί Hansen Theophil 89
Χατζῆ-Κυριακοῦ, Μαριγώ 94
Χατζηνικολῆς, Α. 625
Χατζῆ-Κυριακός, ᾽Ιωάννης 94
Χατζιγάκης, Σ. 625
Χατζόπουλος, Δημ. 310, 317, 587
Χατζόπουλος, ᾽Ιωάννης [564]
Χοϊδᾶς, Ρόκκος 57, 69, 75, 81, 98, 345, 358, 359, [359], 367
Χρηστίδης, Σωτήριος 519
Χριστιανός Γουλιέλμος Φερδινάνδος, ᾽Αδόλφος, Γεώργιος, πρίγκιπας τῆς Δανίας (γιός τοῦ Χριστιανοῦ πρίγκιπος τῆς Δανίας) 43, 198, 286, βλ. καί Γεώργιος Α΄, Γλύξμπουργκ, Γουλιέλμος
Χρονόπουλος, Εὐστάθιος 566, 567
Χρυσάκης 585
Ψύλλας, ᾽Αλ. 558
Ψύχας, Στέφανος 93, 94, 106
᾽Ωβέρν, ντέ λά Τούρ ντ᾽, πρίγκιπας 210, 215
Andrassy, κόμης, ὑπουργός τῶν ᾽Εξωτερικῶν τῆς Αὐστρίας [247]
Ardach, John Charles [246]
Armansberg, Joseph Ludwig Graf von, κόμης 31
Battenberg, Alexander 84
Beaconsfield, κόμης [247], βλ. καί Disraeli, Βήκονσφηλδ, beaconsfield
Beranger 460
Bismarck, Otto von, Γερμανός καγκελάριος 63, 101 [247]
Boulanger, François Louis 40, 41, [549]
Bülow Florimond, ὑπουργός τῶν ᾽Εξωτερικῶν τῆς Γερμανίας [247]
Cambon 580
Carew 414
Carnot, πρόεδρος τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας 101
Catič, Δημήτριος 101
Chamberlain, Joseph 81
Chevalier, λοχαγός τοῦ Πεζικοῦ 78
Chirico, E. De, μηχανικός 69
Chirico, Giorgio De, ζωγράφος 69
Coubertin, Pierre de, βαρώνος 110
Crispi, πρωθυπουργός ᾽Ιταλίας 102
Desprez 296
Disraeli, πρωθυπουργός τῆς ᾽Αγγλίας 66, [247], βλ. καί Beaconsfield, Βήκονσφηλδ, Ντισραέλι
Downey, W. & D. [187]
Driault (193)
Dupont, ναυπηγός 78, 430
Eckersley, William, ἀντιπρόσωπος ξένων κεφαλαιούχων 95, 96
Filangeri 580
Freycinet, πρωθυπουργός τῆς Γαλλίας 101
Fromberg, G. (πρόεδρος τῶν κομιτάτων καί ξένων ὁμολογιούχων Γερμανίας) 109
Gärtner, Friedrich von, Βαυαρός ἀρχιτέκτονας 33
Gladstone, πρωθυπουργός τῆς ᾽Αγγλίας 40, 66, 67, 81
Gorchakov, πρίγκιπας [247]
Gotteland, Abel 74

Grant Duff, Stuart Sir Mount 109
Granville, ὑπουργός Ἐξωτερικῶν Ἀγγλίας 66
Grecov, ὑπουργός Ἐξωτερικῶν τῆς Βουλγαρίας 101
Guinotte, L. 88
Hambro 484, 499
Hansen, Christian 34
Hansen, Theophil 41, 59, 77, 83, 85
Hartl, Heinrich, Αὐστριακός συνταγματάρχης 95, 96, 563
Heideck, Carl Wilhelm Freiherr von 31
Hirschfeld, Γερμανός ἐπιτετραμμένος 59
Ignatiev, Nicolai, διπλωμάτης 60
Jersey, λόρδος 89
Kiepert, Heinrich [255]
Lange, Karl 31
Law, Edward Fitzgerald, Ἄγγλος οἰκονομολόγος 104, βλ. καί Λώ
Lejeune, Laurent Joseph, Γάλλος ναύαρχος 78, 430, 563
Lhéritier (193)
Lubbock, John, βουλευτής καί συγγραφέας 102, 109
Mabille, V. 88
Maurer, Georg Ludwig von, καθηγητής 31
Mehemet, Ali Pacha, ἀρχηγός [247]
Montesquieu 37
Montholon, πρέσβυς 81
Nickolson 78, βλ. καί Νίκολσον
Nicolajevič, Svetomir, καθηγητής 101
Obrenovič, Milan 101
Ornstein, J. 109
Palmerston, Henri John Temple, λόρδος 41, 42, βλ. καί Πάλμερστον
Perruchon, λοχαγός Πυροβολικοῦ 78
Quellenec, Edouard, μηχανικός 74
Reimer, Dietrich [255]
Rollin, Ernest 90, 92
Rondel, Alfred, Γάλλος μηχανικός 74, 83, 563
Rossels, Louis, Βέλγος πρόξενος 88, 90, 92
Roux, Γάλλος ἀκόλουθος 105
Rudhardt, Ignaz von 33, βλ. καί Ρούντχαρτ
Rudini, πρωθυπουργός τῆς Ἰταλίας 102
Rumbold, Ὁράτιος 418
Russel, λόρδος, ὑπουργός Ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας 45, 193, [247], βλ. καί Ράσσελ, Ρώσσελ
Sadulah, Bey, πρέσβης τῆς Τουρκίας στό Βερολῖνο [247]
Saint- Hilaire 272
Salisbury (ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας) 66, 81, 98, [247], 296, [297], βλ. καί Σαλισβουρύ, Σώλσβαρυ
Schlieman, Heinrich (ἀρχαιολόγος) 59
Schopenhauer 584
Schuwaloff, κόμης, πρέσβης τῆς Ρωσσίας στό Λονδῖνο [247]
Serpieri, Giovanni Battista, Ἰταλός μεταλλειολόγος 45
Spencer 37
Sponek, σύμβουλος τοῦ Γεωργίου Α΄ [44], βλ. καί Σπόνεκ
Staevie, Max 109
Stamboulov (πρωθυπουργός Βουλγαρίας) 101, βλ. καί Σταμπούλωφ
Storks Sir H.K. 45, βλ. καί Στόρξ
Svetomir, Nicolajevič 101
Timeson, βλ. Χρονόπουλος Εὐστάθιος
Trazea 581
Tyrr, Οὖγγρος στρατηγός 563, βλ. καί Türr, Etienne
Türr, Etienne, 68
Valfrey, J. (πρόεδρος τῶν κομιτάτων καί ξένων ὁμολογιούχων Γαλλίας) 109
Vigal 78
Voigt, Conrad, χαράκτης 31
Vosseur, Victor, Γάλλος στρατηγός 78, 563
Waddington, ὑπουργός Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας [247]
Waldemar, πρίγκιπας Δανίας 84
Watts, J.F., Ἄγγλος ζωγράφος 84
Werne, Anton von [247]
Ziller, Ernest 85, βλ. καί Τσίλλερ

ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ

Ἀγγλία 31, 37, 43, 44, 61, 63, 78, 92, 102, 105, 113, 129, 193, 194, 196, 198, 203-207, 209-213, (213), 219, 222, 224, 228, 242, 243, 246, 260, 262, 270-272, 280, 286, 327, 339, 345, 347, 368, 375, 389, 415, 419, 448, 453, 460, 485, 522, 524, 544, 554, 555, 563, 568, 570, 580, 581, 622
Ἀγρίνιο 72, 255
Ἀδριανούπολη 62
Ἀθήνα 31-35, 39, 40, 42, 45, 47, 49, 51-54, 59, 60, 65, 67, 72-74, 77, 79, 80, 84, 87-96, 101, 104, 106, 108-110, 112, 113, 124, 156-160, 162, 193, 196, 203, 205, 206, 210, 212-215, 219, 226, [229], 233, 241-243, [254], 264, 265, 277, 285, 291, 296, 307, 315, 319, 335, 336, 380, 392, 407, 415, 419, 420, 444-446, 452, 490, 501, 515, 518, 520-522, 524, 529, 530, 553, 556, 563, 564, (575), 577, 580, 581, 588, 592, 603, 608, 612, 614, 619, 622, 628
Αἴγινα 47, 53, 86
Αἶγιο 85, 89, 272
Αἴγυπτος 32, 34, 261, 262, 342, 389, 563
Αἷμου, κράτη 285, 297, 298
Αἷμου, ὁμοσπονδία κρατῶν τοῦ 92
Αἷμου, ὀροσειρά 243
Αἷμου, χερσόνησος 273, 285, 294
Αἶξ-Λέ-Μπαίν (Aix-les-Bains) 95, 522
Αἰτωλία 100
Ἀκαρνανία 100, 207
Ἀλβανία 333
Ἀλεξάνδρεια 71, 607
Ἀμαρούσιο 407
Ἀμερική 89, 91, 291, 322, 325, 368, 453, 460, 592
Ἀνάσση 202, 204
Ἀνάφη 366
Ἄνδρος 475
Ἀργεντινή 467, 499
Ἀργολίδα 326
Ἄργος 72
Ἀργοστόλι 73
Ἀρκάδι [231]
Ἄρτα 67-70, 243, 272, 415, 419, 442, 444, 495
Ἀσία 446, 556
Ἀττική 264, 478, 480, 482, 485-487, 494, 499, 596, 627
Αὐστραλία 113
Αὐστρία 34, 44, 45, 63, 91, 101, 198, 202-206, 210, 211, 219, 224, 265, 272, 286, 296, 298, 352, 389, 571
Αὐστροουγγαρία 112, 257
Ἀφρική 446
Βαλκάνια 101, 274, 301
Βάλτος ἐπαρχία 113
Βαμβέργη 49, 58
Βαυαρία 31, 66, 81, 140
Βαφέ Ἀποκορώνου 48, 226
Βέλγιο 49, 50, 140, 224, 363, 601
Βελεστῖνο 75
Βελιγράδι 101, 586, 609
Βερολῖνο 67, 94, 113, 245, [247], 254, 256, 258-260, 269, 271, 273, 277, 522, 544, 577
Βιέννη 49, 203, 275, 287
Βογιούση 272
Βόλος 69, 73, 76, 415, 419
Βόνιτσα 42
Βοσνία 275, 298
Βουδαπέστη 101, 609
Βουλγαρία 59, 78, 80, 243, 277, 457, 586, 608
Βραζιλία 368
Γαλαξείδι73
Γαλλία 31, 43, 44, 47, 49, 50, 54, 63, 81, 89, 101, 109, 113, 125, 179, 193, 198, 202, (202), 204, 205, 210-212, 215, 218, (218), 219, 228, 242, 244, 252, 257, 258, 260, 262, 280, 287, 313, 322, 323, 325-327, 332, 333, 345-347, 349, 352, 353, 389, 407, 408, 410, 413, 415, 419, 430, 485, 522, 524, 550-552, 554, 611, 622
Γερμανία 33, 47, 63, 91, 95, 101, 112, 113, 242, 243, 257, 272, 280, 298, 329, 351, 389, 485, 524, 528, 530, 552, 622
Γορτυνία 305, 312, 327, 477
Γύθειο 444
Δανία 43, 113, 198, 215, 368
Δανιμαρκία 140
Δεδεαγάτς 298
Δήλεσι 52
Δῆμοι
- Ἀθηναίων 438
- Ἀχαρνῶν 128

Δομοκός 62, 69
Ἑλασσώνα 68, 273, 548, 577
Ἑλβετία 49, 50, 102, 113, 140
Ἑπτάνησα 44, 45, 128, 204, 208, 218, 221, 223, 409, 410, 436, 550, 554 βλ. και Ιόνια νησιά
Ἐρζεγοβίνη 58, 59, 275, 298
Ἐς-Δαρμστάτ 140
Εὐρίπου Πορθμός 89
Εὐρυτανία 317
Εὐρωπαϊκή Τουρκία 275
Εὐρώπη 47, 79, 91, 101, 172, 191, 205-207, 229, 237, 240, 242, 244, 245, 256, 258, 260, 265, 271-273, 275, 280, 287, 289-291, 294, 295, 298, 323, 375, 381, 389, 446, 459, 464, 466, 533, 545, 548, 549, 554, 556, 581, 586, 608
Ζάκυνθος 65, 128, 203, 215, 250, 319, 385, 415, 419
Ἡλεία 86
Ἡνωμένες Πολιτεῖες 113
Ἤπειρος 38, 61-63, 65-68, 80, 196, 242, 243, [247], 264, 273, 275, 296, 590, 609
Θεσσαλία 38, 61, 63, 65-69, 73, 81, 196, 242, 243, [247], 264, 271, 273, 275, 294, 296, 316, 319, 333, 336, 446, 460, 530, 551, 562, 563, 587, 590-592, 606, 607, 609, 612, 631
Θεσσαλονίκη 243, 307
Θήβα 71, 73, 108, 109, 577
Θήρα 47
Θράκη 63, 243, 247, 254, 296, 298, 381
Θράκη, δυτική 243, 608
Ἰθάκη 203
Ἰόνια νησιά 45, 128, 129, 203, 207-209, 212, 213, 219, 221, 224, 260, 408, 409 βλ. και Επτάνησα
Ἰσπανία 47, 140, 368, 616
Ἰταλία 49, 50, 54, 102, 112, 125, 140, 179, 193, 257, 262, 296, 318, 322, 325, 329, 362, 363, 368, 413, 581, 616
Ἰωάννινα 273, 577
Κάιρο 115
Καλάβρυτα 539
Καλαμάτα 390, 415, 419
Καλυβάκι 272
Κάννες 113, 622
Καραλί-Δερβέν 73
Καρδίτσα 69

Καρυστία 563
Κατάκωλο 45, 415, 419
Κέα 307, 311, 312, 313, 314
Κέρκυρα 40, 43, 45, 128, 131, 194, 203-207, 209, 210, 212, 213, 215, 218, 219, (219), 224, 346, 415, 419, 526, 554, 600, 611
Κεφαλληνία 203, 215, 415, 419, 594
Κηφισιά 72
Κίσινγκεν 101
Κοπεγχάγη 44, 90
Κόρινθος 72
Κρήτη 32, 34, 47, 49, 61, 62, 64, 94-96, 226, 228-230, 232, 233, 235-239, 242, 243, 254, 270, 272, 274-276, 296, 455, 456, 529, 581
Κρυονέρι 97
Κρωπία 128
Κύθηρα 203
Κυκλάδες 319
Κύπρος 63
Κυψέλη 524
Κωνσταντινούπολη 47, 57, 62, 68, 80, 196, (196), 198, 221, 243, 244, 256, 258, 262, 264-266, 270, 272-274, 455, 529, 530, 544, 563
Λαμία 89, 631
Λάρισα 69, 72, 76, 86, 577, 593, 631
Λασίθι [235]
Λαύριο 50, 635
Λεβαδειά 598, 604
Λειψία 68
Λευκάδα 215
Λευκάς 203 βλ. καί Λευκάδα
Λοκρίδα 108, 109
Λονδῖνο 34, 38, 39, 41, 43, 45, 46, 49, 61, 62, 78, 79, 93, 94, 98, 105, 112, 129, 193, 194, 196, 198, [199], 203, 205, (205), 206, 209, 210, 212, (213), 214, 218-220, 291, 295, 325, 486, 502, 516, 518, 520-522, 528, 563 , 570, 588, 609
Λυκαβηττός 78
Μακεδονία 38, 62, 63, 80, 92, 109, 243, 247, 254, 285-287, 296, 298, 333, 381, 455, 553, 571, 609
Μακεδονία, ἀνατολική 608
Malborough 102
Μαλεβύζι [234]
Μάλτα 286
Μαντίνεια 175, 177, 178
Μανωλάδα 86, [578], [579]
Μαραθώνας 52
Μαρίενμπαντ 101, 113
Μαρούσι 72
Μασσαλία 113, 556
Μαυροβούνιο 59, 62, 243
Μέγα Δουκάτο τῆς Βάδης 140
Μεγάλη Βρεταννία 34, 44, 47, 202, 204, 205, 272
Μεγαλόπολη 445
Μελίτη 215, 528
Μεσολόγγι 42, 43, 46, 47, 50, 56, 57, 64, 72, 100, 111, 112, 169, 172, 219, 387, 476, 500-502, 525, 555, 588, 590, 593, 594, 596, 604, 608, 612, 614, 617, 622
Μεσσήνη 310, 317, 540, 541, 543, 545
Μεσσηνία 442, 456, 457, 457, 632
Μέτσοβο 67, 272
Μηχαδία 274
Μόναχο 31, 112
Μυκῆνες 59
Μύλοι 72
Νάξος 87
Ναυαρῖνο 551
Ναύπλιο 31, 41, 72, 557
Νεάπολη 40
Νορβηγία 140
Ὁδοί
- Ἀκαδημίας 113
- Ἀλεξάνδρας 90
- Κολοκοτρώνη 59
- Πανεπιστημίου 85
- Πινακωτῶν 114
- Σταδίου 59

Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία 38, 39, 50, 59, 76, 96, 193, 274, [247]
Οἴτυλος 327
Oldenbourg 33
Ὁλλανδία 101, 140, 407
Ὀλυμπία 58
Ὄρσοβα 274
Οὐαλλία 198
Οὐγγαρία 113
Παξοί 43, 45, 203, 212, 213, 218, 224
Παραδουνάβιες χῶρες 47
Πάργα 203
Παρίσι 37-39, 49, 50, 52, 61, 110, 112, 203, 228, 325, 327, 353, 459, 514, 518, 528, 553, 554, 588, 619
Πάτρα 42, 73, 86, 319, 415, 419, 614
Πεδίο τοῦ Ἄρεως 97, 110, 111, 522, 588, 621
Πειραιάς 39, 73, 74, 76, 77, 97, 102, 113, [254], 286, 346, 391, 415, 419, 446, 556
Πελοπόννησος 42, 443, 444, 556, 563, [578], [579], 610, 614, 616
Περσία 263
Πετρούπολη 49, 62, 94, 198, 215, 218, 608
Πιρόt 80
Πλαταμώνας 273
Πλατεῖες
- Ἀμαλίας 42
- Δημαρχείου 41
- Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως 41
- Λουδοβίκου 41
- Ὁμονοίας 42, 45, 47
- Πανεπιστημίου 83
- Συντάγματος 57, 61, 78, 80

Πορτογαλλία 368, 467, 499
Πρέβεζα 255, 256, 258, 262, 271, 544
Πρωσσία 34, 44, 198, 202, 204, 212, 219, 224, 368
Πύλη 51, 52, 61, 64, 73, 96, 236-239, 276, 298, 609
Πύλος 444
Ριβιέρα 112
Ρίτσμονδ 205
Ρουμανία 60, 62, 243, 285, 457, 581
Ρώμη 94, 102, 606
Ρωμυλία 80
Ρωμυλία ἀνατολική 52, 78, 80, 243, 277, 278, 287, 295, 586, 608
Ρωσία (καί Ρωσσία) 31, 34, 38, 43, 44, 61-63, 81, 193, 198, 202, 204, 210-212, 215, 218, 219, 222, 225, 243, 246, 257, 271, 280, 290, 375, 389, 407, 415, 419, 550, 555
Σάξ-Βεϊμάρ 140
Σερβία 49, 59, 60, 62, 80, 243, 274, 276, 285, 287, 457, 586
Σκύρος 366
Σουηδία 112, 113, 140
Σόφια 101,586, 608, 609
Σπάρτη 444
Σπέτσες 73, 182, 415, 419, 588
Στερεά Ἑλλάδα 556, 610, 616
Στυλίδα 95
Σύρος 51, 73, 415, 419
Σφακιά 47, 226
Τεργέστη 39, 41, 274, 581
Τίρυνθα 86
Τουρκία 32, 36, 39, 49-51, 61, 62, 67-69, 80, 170, 193, 194, 196, 203, 207, 228, 229, 239, 243, 255-257, 259, 260, 263-265, 273, 274, 276, 289, 290, 296-298, 315, 442, 457, 544, 553, 586, 608, 612
Trento 581
Τρέπιτο 319
Τρίκαλα 69
Τρίπολη 390
Τριφυλλία 304-308, 311, 323, 324, 327, 393, 588, 603
Τροιζηνία 592
Τσάγεσι 415, 419
Ὕδρα 73, 182, 415, 419, 550, 588
Ὑμηττός 585
Φεσλάου, λουτρόπολη 49
Φθιώτιδα 207, 641, 642
Φιλιππούπολη 232
Φολέγανδρος 366
Φρανκφούρτη 275
Φρειδριξρούη 273
Φωκίδα 108, 109
Χάβρη 96
Χαλάνδρι 72, 407
Χαλκίδα 95, 310, 312, 322, 598
Χαλκιδική 243
Χάν 272
Χανιά 96, 228
Χοτούρ 263
Ψαρά 581, 588

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΩΝ ΟΡΩΝ

Αἰγαῖο πέλαγος 62, 67, 243, 319, 449
Διώρυγες
- Κορίνθου 69, 105, 301
- Λευκάδας 446

Ἰόνιος θάλασσα 272
Ἰσθμοί
- Κορίνθου 51, 68, 70, 85, 92, 97, 107, 556, 563
- Σουέζ 556

Κοιλάδες
- Καλαμᾶ 258
- Πηνειοῦ 258

Κόλποι
- Ἀδριατικός 207
- Ἀμβρακικός 31, 255, 262, 271
- Παγασητικός 31

Κυλλήνης, λιμένας 98
Λίμνες
- Ἰωαννίνων 272
- Κωπαΐδα 47, 66, 82, 88, 301, 563
- Στυμφαλία 98, 460

Λουτρά
- Κυλλήνης 98, 318
- Μηχαδίας 274
- Ὑπάτης 507

Μαύρη θάλασσα 62, 243
Μεσόγειος θάλασσα 286
Ξηριά, πεδιάδα 273
Ὄλυμπος 67, 272, 273
Ὄρθρυς 548
Πορθμός τοῦ Εὐρίπου 446
Ποταμοί
- Ἀλιάκμονας 272
- Ἀσπροπόταμος 272
- Δούναβης 52, 62, 243, 585
- Καλαμάς 272
- Μαυρονέρης 272
- Σαλαμβριάς (ἀρχαῖος Πηνειός) 272

Ρίου-Ἀντιρρίου ζεύξη 91

ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΟΡΩΝ

Α΄ Νεκροταφεῖο Ἀθηνῶν 114
Ἁγία Σοφία 577
Ἀκρόπολη 59, 78, 88, 89, 90, 214
Ἀνατολικό Ζήτημα 290
Ἀρκαδίου Ὁλοκαύτωμα 48, 228
Βαλκανική Ὁμοσπονδία 275
Βασιλικό Τάγμα τοῦ Σωτῆρος 74
Βουλγαρική Ἡγεμονία 62, 243, [247]
Γενική Συνέλευση τῶν Κρητῶν 47
Δαμόκλειος σπάθη 243
Διάσκεψη στό Παρίσι 51
Διάσκεψη τῆς Κωνσταντινούπολης 68
Διεθνεῖς Ὀλυμπιακοί Ἀγῶνες 113
Διεθνές Ἀθλητικό Συνέδριο 110
Διεθνής Οἰκονομική Ἐπιτροπή 530
Διπλωματικές σχέσεις Ἑλλάδας-Τουρκίας 51
Ἐθνική Συντακτική Συνέλευση 42
Ἐθνοσυνέλευση 43, 44, 45, 46
Ἐθνοσυνέλευση Α΄ 35
Ἐθνοσυνέλευση Β΄ 42, 43, 46
Ἐθνοσυνέλευση Δ΄ 31
Ἐθνοσυνέλευση γαλλική 43
Ἐκκλησίες
- Ἀνατολική Ὀρθόδοξος 45, (218)
- Βουλγαρική 52, 53
- Ἑλλάδος 37
- Ἑλληνικοῦ Βασιλείου 32
- Ἑπτανήσου 46
- Καθολική 210, 218
- Λατινική 204
- Ἑλληνική Ὀρθόδοξη 204, 221, 222
- Ρωμαϊκή 203, 204

Ἐλεγκτικό Συνέδριο 88, 361, 364, 367, 368
Ἕνωση
- Ἑπτανήσου 40, 44, 45, 46, 191, 193, 213, 220, 224, 260, 408, 551 βλ. καί Ἰονίων νήσων, ἕνωση
- Ἰονίων Νήσων 44, (195), 196, 198, [199], 202, 204, 211 βλ. καί Ἑπτανήσου ἕνωση
- Κρήτης 47
- Κύπρου 112

Ἐπαναστάσεις
- Αἰγυπτιακή 73
- Γαλλική 43
- Ἑλληνική 52
- Κρητική 34, 48, 51, 96, 219, 228, [234], 241, 555, 609, 612
- Ὀκτωβριανή 128, 193

Ἐπιτροπή Κρητῶν [229]
Ἑπτανήσου, ἀγγλική διοίκηση 34
Ἐργατική πρωτομαγιά 106, 109
Ἡμερολόγιο Γρηγοριανό (31)
Ἡμερολόγιο Ἰουλιανό (31)
Ἠπειροθεσσαλικό πρόβλημα 65
Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἑλλάδος 95, 220
Ἱερός Ἀγώνας 76
Κοινωνικός Σύνδεσμος 100
Κούτρας, δίκη 81, 85
«Κρήτη», καταδρομικό 48, 228
Κρητικό Ζήτημα 48, 49, 50, 92, 121, 228, 229, 230, 232, 233, 235, 236, 239, 242, 296, 581
Κρητικός Ἀγώνας 48, 49, 51, 228, 289
Λαυρεωτικά (σκάνδαλο) 55
Λευκός Ἀετός τῆς Σερβίας 91
Μητρόπολη Ἀθηνῶν 41, 45, 84, 85, 96, 97
Μονή Ἀρκαδίου 48, 228, [231]
Νέο Φρούριο 214, 215
Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο 37
Ὀλύμπια Α΄ 40
Ὀλύμπια Β΄ 52
Ὀλύμπια Γ΄ 57-58
Ὀλύμπια Δ΄ 91
Ὀλυμπιακή Ἐπιτροπή 110
Ὀλυμπιακοί Ἀγῶνες 109, 110, 113
Ὀλυμπίων, κτίριο 52
Ζωοδόχου Πηγῆς, ναός 114
Παγκόσμια Ἔκθεση στό Παρίσι 93
Παλαιά Ἀνάκτορα [549]
Παλαιά Βουλή 40, 42, [549]
Παλαιά Διαθήκη 589
Παναθηναϊκό Στάδιο 52, 58, 60, 106, 109, 113
Παραχώρηση
- Ἑπτανήσου 38, 40, 206, 214, (214) βλ. καί Ἰονίων νήσων, παραχώρηση
- Ἰονίων Νήσων 42, 194, [197], 205, 215, 219 βλ. καί Ἑπτανήσου παραχώρηση
- Κέρκυρας 194

Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως 46, 220
Πέμπτο κόμμα 54, 168
Πλοῖα
- «Ἀμερική», γαλλικό πλοῖο 113
- «Ἄρης», πολεμικό πλοῖο 74
- «Βασιλεύς Γεώργιος», θωρηκτό 48, 228
- «Βασίλισσα Ὄλγα», θωρηκτό 48, 228
- «Ἑλλάς», ἀτμομυοδρόμων 77
- «Ἕνωσις», καταδρομικό 48, 228
- «Μπουμπουλίνα», καταδρομικό 48, 228
- «Μυκάλη», πλοίο 410
- «Σπέτσαι», θωρηκτό 81, 83, 87, 96, 97, 99
- «Σφακτηρία», πλοίο 410
- «Τιτάν», ἀτμόπλοιο 113
- «Ὕδρα», θωρηκτό 81, 83, 87
- «Ψαρά», θωρηκτό 81, 83, 87, 101

Πνύκα 59
Ποικίλη Στοά [155]
Πόλεμοι
- Κριμαϊκός 38, 39, 193
- Ρωσσοτουρκικός 60, 62, 296

Προπύλαια 80, 89, 104, 112
Προσάρτηση
- Ἠπείρου 68
- Θεσσαλίας 68

Πρώτη Ὀλυμπιάδα 110
Πρωτόκολλο τοῦ Λονδίνου 43, 45
Πρωτόκολλο τοῦ Βερολίνου 258
Ρωμαϊκό Δίκαιο 148
Σημαία τῆς Ἁγίας Λαύρας 295
Σταυρός τῶν Ταξιαρχῶν 74
Σύγκλητος τῆς Ρώμης 581
Σύμβαση τῆς Χαλέπας 64
Συμβούλιο Πλημμελειοδικῶν 56, 121
Συμμαχία (ἀμυντική) Ἀγγλίας-Τουρκίας 62
Συμμαχία Ἑλλάδας-Σερβίας 49, 274
Συνδιάσκεψη Βερολίνου 67, 272
Συνέδριο Βερολίνου 62, 63, 65, 68, 243, 244, [247], 253, 254, 262-264, 271, 296
Συνέδριο τῶν Μεγάλων Δυνάμεων 243, [247]
Συνθῆκες
- Ἑλληνοσερβική 228, 275, 276
- Ἐμπορική καί Ναυτιλιακή μεταξύ Ἑλλάδας καί Ἰταλίας 93-94
- Ἕνωσης τῆς Ἑπτανήσου 43, 45, 193, 220, 222
- στό Βουκουρέστι 80
- τῆς Κιουτάχειας 32
- τῆς Κωνσταντινουπόλεως 31, 62
- τῆς Χαλέπας 97
- τοῦ Ἁγίου Στεφάνου 62, 63, 243, 244, [247], 253, 271
- τοῦ Βερολίνου 66, 80, 238, 258, 265, 266, 272, 297, 298, 544, 608,
- τοῦ Λονδίνου 31, 44, 45, 193, 209, 215
- τοῦ Φεσλάου 228, 274, 275
- τῶν Παρισίων 39

Σύνοδος Α΄ 66
Σύνοδος Παρισίου 253
Σύνοδος τῆς Κωνσταντινούπολης 244, 256
Σύνοδος τοῦ Βερολίνου 270
Τρίτο Κόμμα 103
Φιλελληνικό Κομιτᾶτο 41
Φοιτητική Φάλαγγα (στρατιωτικό σῶμα φοιτητῶν) 55
Φοιτητικό συλλαλητήριο 60
Χάτι-ι-Χουμαγιούν (Ὀργανικός Νόμος) 39, 49, 50

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ - ΕΥΠΟΙΪΑΣ - ΠΡΟΝΟΙΑΣ

Ἀβερώφειο κτίριο 110
Δρομοκαΐτειο Φρενοκομεῖο 88
Ἕνωση τῶν Ἑλλήνων Δημοσιογράφων 93
Ἕνωσις Συντακτῶν Ἡμερησίων Ἐφημερίδων Ἀθηνῶν [247]
Ἑταιρεῖες
- Ἀρχαιολογική 89, 90, 92
- Ἐθνολογική 71
- Ἑταιρεία «Ἑλληνισμός» 107, 109
- Ἱστορική καί ἐθνολογική 76
- Φιλεκπαιδευτική 33
- Χριστιανική Ἀρχαιολογική 78

Εὐαγγελισμός νοσοκομεῖο 76
Λέσχη St. James (διπλωματική) 39
Λέσχη τῆς Ἕνωσης 101
Ὀλυμπίων μέγαρο 58
Ὀρφανοτροφεῖο θηλέων στόν Πειραιά 94
Ζάππειο Μέγαρο 52, 91, 115
Παγκόσμια Ἔκθεση στό Παρίσι 93
Σύλλογοι
- Δικηγορικός Παρισίων 38, 554
- Κεντρικός Σοσιαλιστικός 98
- Μακεδονικός Σύλλογος Ἀθηνῶν 60
- Πανελλήνιος Γυμναστικός 100
- Πολιτικός Σύλλογος «Ρήγας» 60
- τῶν «Ἑλληνικῶν Γραμμάτων» 51, 381, 382
- τῶν «Οἰκονομολόγων» (Παρίσι) 101
- Φιλολογικός Σύλλογος «Παρνασσός» 46, 76

Φόρειν Ὄφις 198, 211, 204

ΚΡΑΤΟΥΣ

Ἀνακτοβούλιο τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου 193, 213
Ἀνατολική Τηλεγραφική Ὑπηρεσία 366, 477
Ἄρειος Πάγος 49, 146, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 526 , 586
Ἀστυνομία 383
Βασιλικό Ναυτικό 74
Βελγικόν Σύνταγμα 140
Βουλή
- Γαλλική 82
- Ἑπτανήσου 196
- Ἡνωμ. Πολιτειῶν 209
- ΙΓ΄ Ἰόνιος 44
- Ἰόνιος 40, 193, 196, 202, 204, 206, 209, 220, 577

Γενική Διεύθυνση τῶν Ταχυδρομείων καί Τηλεγράφων 104
Γενικό Κτηματολόγιο 90
Γενικό Λογιστήριο 592, 601
Γεωγραφική Ὑπηρεσία Στρατοῦ 96
Δημαρχεῖο Ἀθηνῶν 84
Δημόσιο Ταμεῖο 127, 162, 280, 308, 315, 322, 336, 342, 344, 372, 375, 380, 389, 400, 403, 408, 452, 468, 470, 477, 483, 491, 502
Διοικητική Ἀστυνομία 176, 362
Ἐθνικό Τυπογραφεῖο 176, 580
Εἰδικό Δικαστήριο 59, 102, 309, 372, 577, 625, 639
Εἰρηνοδικεῖο 600
Ἐλεγκτικό Συνέδριο 526, 601
Ἐμπορικό Ναυτικό 612
Ἐφορία Ἀττικῆς 176
Λογιστήριο 367, 368
Λογιστική Ὑπηρεσία 368
Νομισματοκοπεῖο 33
Πολεμικό Ναυτικό 78, 315, 611, 612
Πρεσβείες
- Ἀγγλική 214, 551
- Ἑλληνική στό Λονδῖνο 38
- Κωνσταντινουπόλεως 80
- Ρωσσική 205
- Τουρκική 230

Πρωτοδικεῖο Ἀθηνῶν 114
Πταισματοδικεῖο 600
Στατιστικό Γραφεῖο 73
Συμβούλιο Δημοσίων Ἔργων 75, 83
Συμβούλιο Νομομαθῶν 56
Συμβούλιο Πλημμελειοδικῶν 56, 121
Σφραγιστήριο 33, 176
Ταμεῖα
- Ἑλληνικό 205, 225, 496
- Μετοχικό 382, 629
- τῆς ὁδοποιΐας 304, 416
- τοῦ Δανείου 520, 530
- τοῦ Κράτους 329

Ταχυδρομική Ὑπηρεσία 362, 401
Τηλεγραφική Ὑπηρεσία 362, 401
Τηλεγραφοφυλακή 401
Τμῆμα Χαρτογραφίας τοῦ Ὑπουργείου Στρατιωτικῶν 90
Τυπογραφεῖο 604
Ὑπουργεῖα
- Δικαιοσύνης 57, 63, 65, 70, 79, 81, 99, 103, 107, 356, 361, 507, [549], 580
- Ἐκκλησιαστικῶν καί Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως 35, 57, 63, 65, 70, 79, 81, 99, 103, 107, 322, 356, 361, 362, 364, 380, 381, 457, 580
- Ἐξωτερικῶν 35, 47, 57, 62, 63, 70, 81, 99, 103, 107, [199], 315, 316, 356, 364, 378, 381, 383, 551, 554, 563, 580
- Ἐσωτερικῶν 57, 63, 65, 70, 74, 79, 81, 84, 89, 99, 103, 107, 316, 322, 356, 362, 364, 383, 400, 410, 412, 580, 563
- Ναυτικῶν 57, 64, 65, 70, 74, 79, 81, 99, 103, 107, 304, 305, 312, 315, 356, 361, 362, 364, 378, 382, 401, 404, 410, 448, 457, 463, 507, 580, 631
- Οἰκονομικῶν 57, 62, 63, 70, 73, 74, 84, 99, 109, 112, 322, 356, 364, 379, 380, 390, 401, 463, 478, 551, 580, 601, 640, 641, 642
- Παιδείας 599
- Στρατιωτικῶν 57, 64, 65, 70, 74, 79, 84, 90, 103, 107, 304, 305, 311, 312, 313, 314, 328, 341, 356, 362, 364, 378, 378, 382, 387, 401, 404, 413, 429, 432, 457, 463, 505, 507, 538, 563, 580, 588, 628, 630, 636

Ὑπουργικό Συμβούλιο 47, 56, 81, 85, 90, 105, 111, 589, 590, 591, 593, 594, 596, 598, 599, 601, 602, 620
Φυλακές
- Αἰγίνης 317
- Ἰθάκης 317
- Τριγκέτα 56
- Χαλκίδας 98

Χαρτογραφική Ὑπηρεσία 563
Χρηματιστήριο 556
Χρηματιστήριο τοῦ Λονδίνου 477, 518, 529
Χωροφυλακή 312, 313, 362, 401, 403
Ὑπηρεσία Ὑποβρυχίου Ἀμύνης 105

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Ἁγίου Σάββα, ἑταιρεία 101, 287
Ἀεριόφωτος Ἀθηνῶν (ἑταιρεία) 54
Ἀεριόφωτος ἑταιρεία τῆς Μελίτης 212
Ἀνώνυμος Ἑταιρεία ΣΠΑΠ 73
Ἀτμοπλοϊκή ἑταιρεία 39, 460
Γαλλική Ἀποστολή Δημοσίων Ἔργων 74, 75
Γενική Ἑταιρεία τῶν Ἐργοληψιῶν 95
Γεωδαιτική Ἀποστολή 95, 96
Γεωδαιτικό Ἀπόσπασμα 96
Διεθνής Ἑταιρεία Οἰκοδομῶν καί Ἐργολαβιῶν Δημοσίων Ἔργων 90, 92
Des Forges et Chantiers (γαλλική κατασκευαστική ἑταιρεία) 83
Ἐθνική Ἑταιρεία 111, 529
Ἐκδοτικοί οἶκοι
- «Δημητράκου Δ.» 219, 562, 586
- «Ἐλεύθερος» 275, 287
- «Πάπυρος» 274

Ἑλληνική Ἀτμοπλοΐα (ἑταιρεία) 39
Ἑταιρεία Διαχειρίσεως τῶν Μονοπωλίων τῆς Ἑλλάδος 88, 108-109, 498
Forges et Chantiers de la Mediterrannée (ναυπηγεῖα) 96, 431
Λατινική Νομισματική Ἕνωση 49, 50
Lake Copais Company (Limited) 88
Μεταλλουργεῖα Λαυρίου (ἑταιρεία) 54, 55, 72
Ναυστάθμου ἐργοστάσιο 362
Ξενοδοχεῖα
- «Gray and Albion» 113
- «Μεγάλη Βρετανία» 85
- «Μεγάλο Ξενοδοχεῖο» 101

Ponts et Chaussées («Γεφυροδοποιοί») 74
Σιδηροδρομικές γραμμές
- Ἀθηνῶν-Αἰγίου 85
- Ἀθηνῶν-Λαυρίου 79
- Ἀθηνῶν-Πατρῶν 319
- Ἀθηνῶν-Πατρῶν-Ναυπλίου 336
- Ἀθηνῶν-Πειραιῶς 51, 93, 612
- Βόλου-Λάρισας 69
- Βόλου-Λεχωνίων 106
- Διακοφτοῦ-Καλαβρύτων 93, 459, 507
- Θεσσαλονίκης 336
- Θησείου-Ὁμονοίας 94
- Λάρισας-Θεσσαλονίκης 307
- Μεσολογγίου-Ἀγρινίου 72, 88, 97, 459
- Μεσολογγίου-Ἄρτας 72
- Μύλων-Καλαμάτας 88
- Μύλων-Καλαμῶν 459, 597
- Μύλων-Ναυπλίου-Καλαμάτας 90, 92
- Ὀλυμπίας-Καρύταινας 98
- Πατρῶν-Πύργου 72, 87, 459
- Πειραιῶς-Ἀθηνῶν 112
- Πειραιῶς-Λαρίσης 91, 459
- Πειραιῶς-Λαρίσης-μεθορίων 592
- Πειραιῶς-Λαρίσης-Συνόρων 92, 93, 95, 96
- Πειραιῶς-Νέας Κορίνθου- Αἰγίου -Πατρῶν 72
- Πλατείας Ἀττικῆς-Κηφισιᾶς 79
- Πλατείας Ἀμερικῆς-Κηφισιᾶς 74
- Πύργου-Ὀλυμπίας 98, 459
- Πύργου-Πύλου 445
- Τρέπιτο 319

Σιδηροδρομικοί σταθμοί
- Βόλου 75
- Θησείου 51, 93
- Ὁμονοίας 112

Σιδηρόδρομοι
- Ἀθηνῶν-Πειραιῶς 94, 592
- Ἀθηνῶν-Πεντελικοῦ 106
- Βελεστίνου-Φαρσάλων-Καρδίτσας -Τρικάλων-Καλαμπάκας 72-73
- Βόλου-Βελεστίνου-Λάρισας 72
- Θεσσαλίας 76
- Θεσσαλονίκης 308
- Κρυονερίου 100
- Λαμίας 308
- Λαρίσης 459, 480, 505, 507, 514, 595, 598, 641, 642
- Λαρίσης-Βόλου 556
- Λαρίσης-Διακοφτοῦ 478
- Λαυρίου-Ἀθηνῶν 72
- Μεσολογγίου- Ἀγρινίου 444
- Μύλων-Καλαμῶν 444, 592, 597
- Πειραιῶς-Ἀθηνῶν-Κορίνθου 76
- Πειραιῶς-Ἀθηνῶν-Πελοποννήσου 73, 592
- Πειραιῶς-Λαρίσης 477, 597, 598
- Πελοποννήσου 77, 74, 354, 556,
- Πελοποννήσου-Λαυρίου 612

Σιδηροδρόμων Θεσσαλίας (ἑταιρεία) 106
Serpieri-Roux (γαλλική ἑταιρεία) 54
Societé Anonyme Internationale de Construction et d' Entreprise des Travaux Publics (βελγική κατασκευαστική ἑταιρεία) 89
Τράπεζες
- Ἀθηνῶν 108
- Antony Gibbs and Sons 94
- Banque Comptoir d' Escompte 75
- Banque d' Egypte 75
- Banque de Paris et Pays Bas 75
- Βιομηχανικῆς Πίστεως 54, 97
- Bleichröder Βερολίνου 94
- Γενικῆς Πιστωτικῆς 72
- Γεωργική 446
- Comptoir d' Escompte de Paris 64, 87, 97
- Ἐθνική Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος 34, 66, 68, 70, 75, 77, 78, 82, 83, 88, 97, 103, 105,

[226], 354, 355, 361, 366, 371, 374, 375, 434, [437], 490, 498, 499, 520, 526, [560]
- Ἐμπορική καί Πιστωτική Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος 53
- Hambro and Son 68, 93, 99, 528
- Ἠπειροθεσσαλίας 70, 75, 82, 97, 104, 354, 499
- Θεσσαλίας 75
- Ἰονική 34, 66, 78, 212, 354, 371, 485
- Κεντρική Γερμανική 68
- Κτηματική 446
- Κτηματική Πίστεως 53, 55, 451
- Κωνσταντινουπόλεως 52, 68, 70, 75, 82, 94, 104, 417, 498, 499
- Κωνσταντινούπολης (Παρισίου) 354
- National Bank für Deutschland 93, 99
- Πίστεως (Παρισίου) 68
- Προεξοφλητική (Γαλλίας) 97
- Τράπεζα τοῦ Κράτους 102

Ὑπόγεια προέκταση (Μοναστηράκι - Ὁμόνοια) 112

ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ - ΤΕΧΝΩΝ - ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ - ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Ἀκαδημία Ἀθηνῶν 59
Ἀκαδημία, Σιναία 89
Ἀρσάκειο 36
Βαρβάκειο Γυμνάσιο 89
Βαρβάκειο Λύκειο 83
Βιβλιοθῆκες
- Βαλλιάνειος 84, 89
- Γεννάδειος [297]
- Ἐθνική 77, 83

Γυμνάσιο Ἀθηνῶν 33
Δενδροκομεῖο 176
Ἐθνική Πινακοθήκη [231], [251], [445], [633]
Ἐθνικό Ἱστορικό Μουσεῖο [126], [171], [200], [254], 519, [549], [564]
Ἑλληνικό Λογοτεχνικό καί Ἱστορικό Ἀρχεῖο [204]
Κεντρικό Γυμναστήριο 91
Μουσεῖα
- Ἀκροπόλεως 85
- Ἀρχαιολογικό 48, 85, 89
- Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό 93
- Νομισματικό 89

Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν 33, 34, 85, 129, 507, 508
Πολυτεχνεῖο 40, 41, 76, 563
Σχολεῖα
- τῆς Τίρυνθας 600
- τῶν Στρατιωτικῶν 313

Σχολές
- Ἀγγλική Ἀρχαιολογική 84
- Ἀμερικανική τῶν Κλασικῶν Σπουδῶν 73
- Βιομηχάνων Τεχνῶν 85
- Βολῆς Ἀξιωματικῶν τοῦ Πεζικοῦ 84, 106, 610
- Γαλλική Ἀρχαιολογική Ἀθηνῶν 36
- Γερμανική Ἀρχαιολογική 58
- Γεωμετρῶν καί Ἐργοδηγῶν 85
- Γυμναστῶν 77
- Εὐελπίδων 73, 97, 110, 612
- Ἐφέδρων Ἀξιωματικῶν 65, 563
- Ἱππευτικῆς 89, 106, 611
- Μηχανουργῶν 85
- Ναυτική 74
- Ναυτικῶν Δοκίμων 76, 77, 563, 612, 631,
- Νομική Ἀθηνῶν 37, 553, 613
- Νομική Παρισίων 38, 553
- Πολιτικῶν Μηχανικῶν 85, 563
- Προπαρασκευαστική Ἀξιωματικῶν 76
- Προπαρασκευαστική Ἐφέδρων Ἀξιωματικῶν 65, 90
- Προπαρασκευαστική Ἐφέδρων Ἀξιωματικῶν Κέρκυρας 95
- Ponts et Chaussées 74
- τῶν Δοκίμων 362, 611
- τῶν Καλῶν Τεχνῶν 85
- τῶν Ναυκλάστρων 319
- τῶν Τεχνῶν 33, 35, 176
- τῶν Ὑπαξιωματικῶν 72, 311, 362, 557, 563

«Χαρίλαος Τρικούπης», ἔκθεση 116

ΤΥΠΟΥ

Ἐφημερίδες
- Αἰών 34, 125, 369, 370, 575
- Ἀκρόπολις 75, 110, 239, 337, 338, 370, 414, 440, 550, 458, 552, 558, [561], 564, 566, 578, 580, 585
- Ἀριστοφάνης 55
- Ἀσμοδαῖος 56
- Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος 41
- Διογένης 55
- Ἐθνικόν Πνεῦμα 131
- Ἐθνικόν Πνεῦμα 50, [131]
- Ἐθνοφύλαξ 41
- Ἐλεύθερον Βῆμα 517, 606
- Ἐλπίς 33
- Ἐμπαίκτης 55
- Ἑστία 109
- Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως 35, 46, 112, 129, 135, 183, 304, 432, 580
- Ἐφημερίδα τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς 52, 137, 140, 164, 175, 178, 220, 222, 229, 244, 264, 277, 303, 331, 340, 371, 396, 422, 443, 449, 454, 460, 467, 475, 490, 491, 500, 510, 535, 539, 547, (576), 577, 589, 627, 640
- Ἐφημερίς 55, 92, 183, 285, 580
- Ἑωθινή 112
- Ἡμέρα 39
- Καιροί (Λονδίνου) 291, 572
- Καιροί 53, 55, 121, [122], 127, [130], 131, (575)
- Κλειώ 41
- Manchester Guardian 92, 285
- Μή χάνεσαι 65, 75, 331
- Νέα Ἐφημερίς 69, 582, 581, 240, 241, 581, 582
- Νέα Ἡμέρα 39, 339
- Νέος Ἀριστοφάνης 55, [139], [142], [170], [174], [227], [441], [527]
- Νέος Ἑλεύθερος Τύπος 287
- Παληάνθρωπος 73
- Παλιγγενεσία 42, 370
- Πρωΐα 64, 546, 639
- Ραμπαγᾶς 63, 81, 94
- Ρωμηός 79
- Σκρίπ 107, 112, 296
- Σοσιαλιστής 98
- Συνταγματική 34
- Σφαίρα 369
- The Graphic [279], [259], [413]
- The Illustrated London News [216], [253],
- The Times 291, 572, 577
- Τό Ἄστυ 80, 99, 112, [261], [268], 270, [286], [433], [490], 514, 516, [551], [563], [578], [579], [587], 638
- Φῶς 41
- Ὥρα 59, 165, 167, 169, 173, 289, 561, 270, 291, 559, 572

Γεννηθήτω Φῶς (φυλλάδιο) 296
Περιοδικά
- Ἑβδομάς 553
- Ἐθνικόν ἡμερολόγιον [204], [224], [225], [236], [237], [253], [274], [276]
- Ἕσπερος (Λειψία) [257], [297]
- Ἕσπερος 68
- Ἑστία 583
- Ἡμερολόγιον [241], [242], [517], 567, [575] , [582], [589], [605]
- Ποικίλη Στοά [135], [155], [221], [359], [551]

ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Χαρίλαος Τρικούπης

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΦΛΕΡΙΑΝΟΥ

ΑΘΗΝΑ 1999

ΕΘΝΙΚΗ ΑΜΥΝΑ

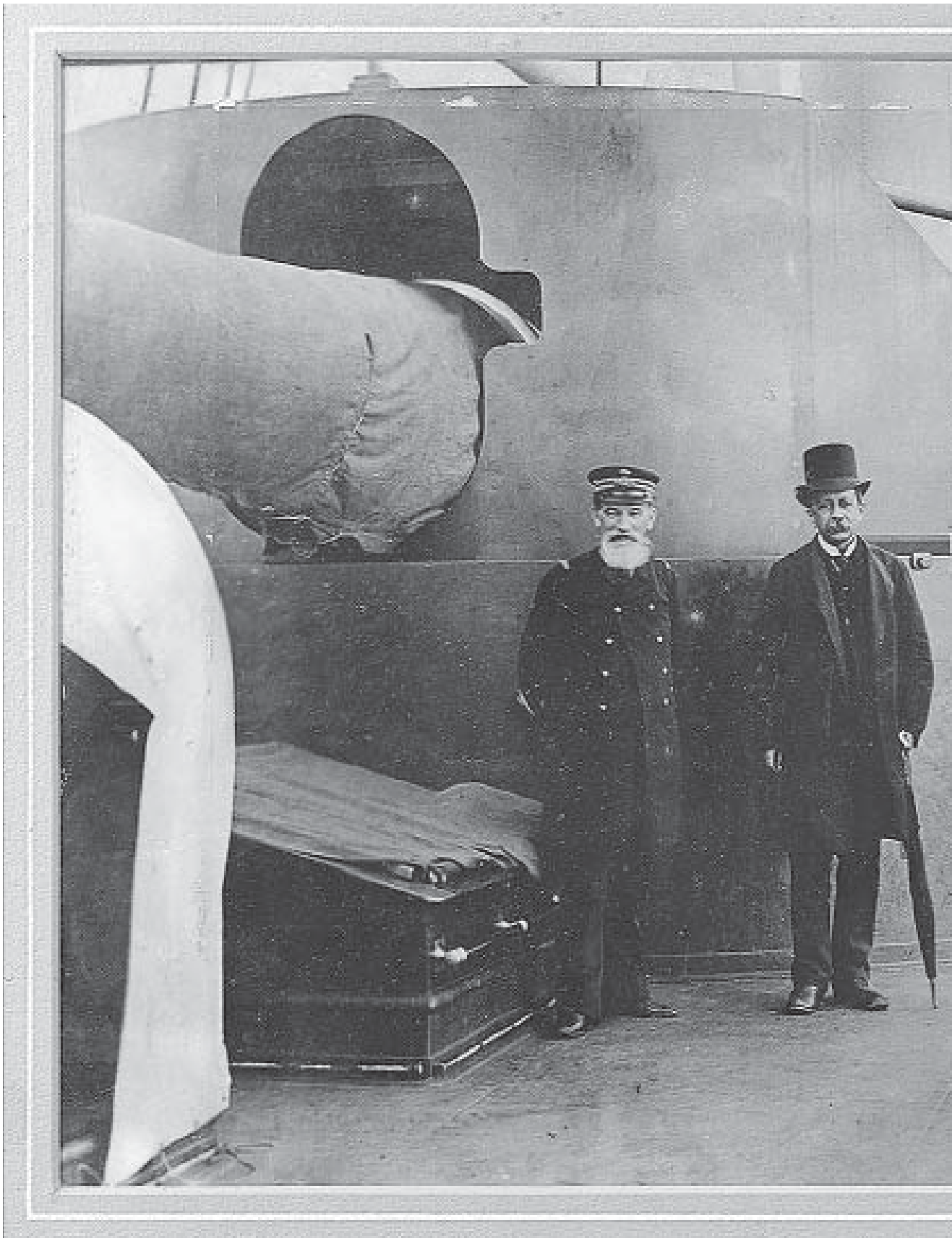

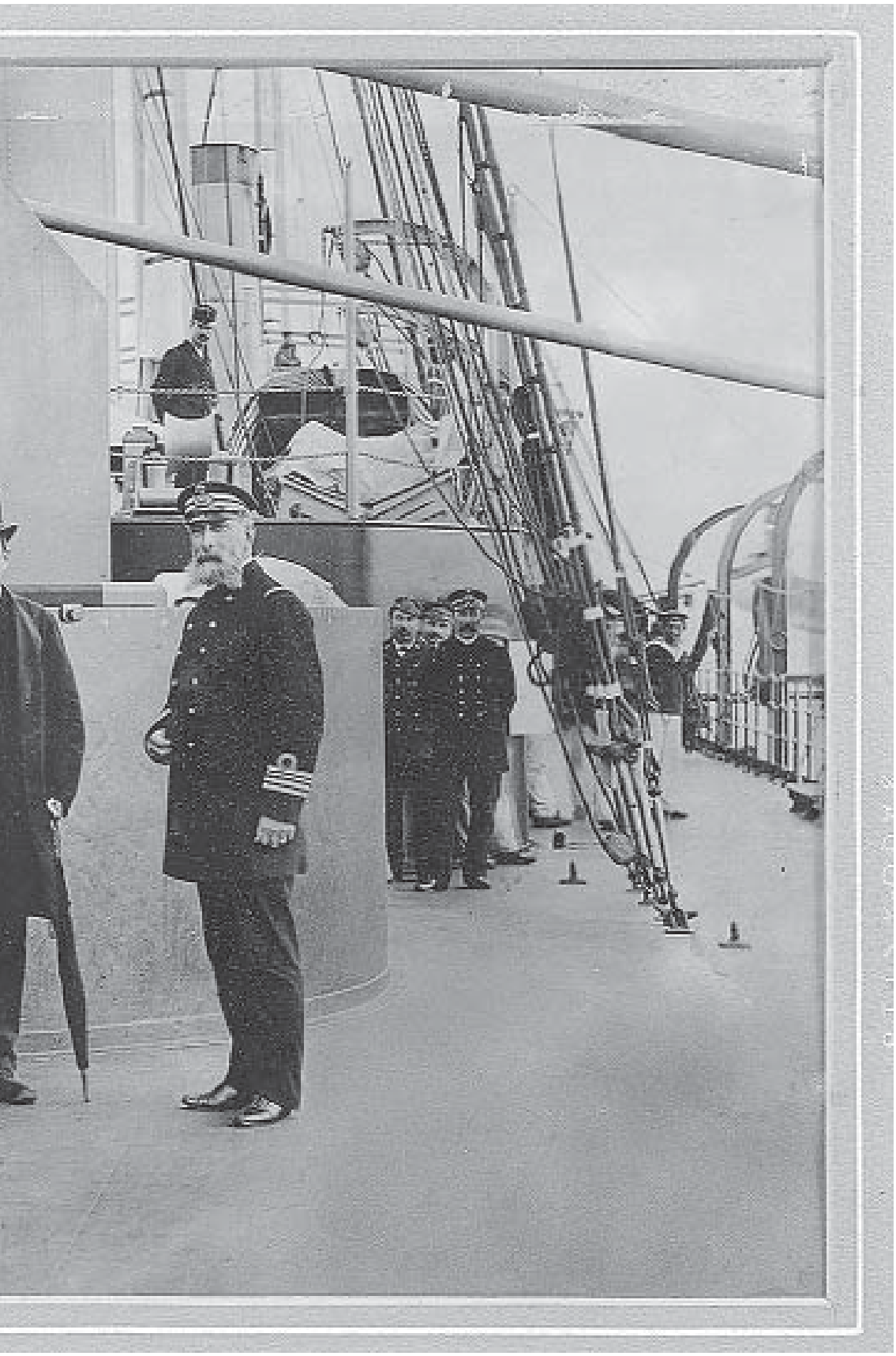

Ο Χαρίλαος Τρικούπης στο θωρηκτό «Ψαρά» στον ναύσταθμο του Χερβούργου. Φωτογραφία. Συλλογή Κωνσταντίνου Τρικούπη.
Ο Χαρίλαος Τρικούπης κατά τη διάρκεια του ιδιωτικού του ταξιδιού στο εξωτερικό –μετά την ήττα στις εκλογές της 14ης Οκτωβρίου του 1890– επισκέπτεται και επιθεωρεί το θωρηκτό «Ψαρά» στον ναύσταθμο του Χερβούργου δύο μέρες προ του απόπλου του πλοίου για την Ελλάδα (θα καταπλεύσει στον Πειραιά στις 28 Αυγούστου 1891). Εικονίζονται μαζί του ο Μιλτιάδης Σαχτούρης, κυβερνήτης του πλοίου, και ο ύπαρχος Δημήτριος Κριεζής.

ΕΘΝΙΚΗ ΑΜΥΝΑ

*Ο Χαρίλαος Τρικούπης προβλέποντας την επερχόμενη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τη συνακόλουθη δυνατότητα της εθνικής αποκατάστασης και της ολοκλήρωσης του αγώνα της ανεξαρτησίας, διεκήρυσσε σε όλους τους τόνους με άρθρα και αγορεύσεις του ότι «*τὸ ζήτημα τῆς ἐθνικῆς παρασκευῆς εἶναι ζήτημα ὑπάρξεως τοῦ ἑλληνισμοῦ*». Γι' αυτό και κύριο μέλημα των κυβερνήσεών του ήταν η ενίσχυση και ο εκσυγχρονισμός της εθνικής άμυνας. Τα μέσα που χρησιμοποίησε για την πραγματοποίηση αυτού του στόχου ήταν τα εξής:*

– *Η αναδιοργάνωση του στρατού, με τη χρησιμοποίηση ξένων εκπαιδευτών και με νομοθετικά μέτρα.*
– *Η καθιέρωση της υποχρεωτικής θητείας.*
– *Η αγορά σύγχρονου εξοπλισμού και η κατασκευή στρατιωτικών εγκαταστάσεων.*
– *Η αναμόρφωση της Σχολής Ευελπίδων και η ίδρυση σχολών ανωτέρων και κατωτέρων στελεχών.*
– *Η ίδρυση της Ναυτικής Σχολής Δοκίμων και η ενίσχυση του πολεμικού στόλου με την αγορά των θωρηκτών «Υδρα», «Σπέτσαι» και «Ψαρά».*
– *Η σύναψη δανείων και η αύξηση των εθνικών πόρων για τη χρηματοδότηση της άμυνας.*
– *Η κατασκευή μεγάλων έργων υποδομής αναπτυξιακού και αμυντικού χαρακτήρα, όπως οι σιδηρόδρομοι, το οδικό δίκτυο, η βελτίωση των λιμανιών κ.ά.*

Με το έργο αυτό και με τους χειρισμούς του στην εξωτερική πολιτική ο Χαρίλαος Τρικούπης ανέδειξε την Ελλάδα υπολογίσιμο παράγοντα στην Ανατολή και δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την εθνική εξόρμηση του 1912-13.

(Εκτενείς αναφορές για την αμυντική πολιτική υπάρχουν και στις αγορεύσεις του Χαρ. Τρικούπη για τους προϋπολογισμούς των κυβερνήσεών του, που δημοσιεύονται στο κεφάλαιο για την οικονομική πολιτική, καθώς και στο κεφάλαιο για τις κυβερνήσεις του).

«Αἱ παρασκευαὶ πρέπει νὰ φέρωσι ταχέως τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῶν...»

Ἄρθρο του Χαρίλαου Τρικούπη

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ὥρα* στις 11 Μαΐου 1876 χωρίς τίτλο.

Τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος καλεῖται ἤδη εἰς συζήτησιν καὶ ἀπόφασιν οὐχὶ περὶ ἀφηρημένων πολιτειακῶν θεωριῶν, ἀλλὰ περὶ συγκεκριμένης ἐθνικῆς ἐνεργείας, ἀπαιτούσης θυσίας, εἰς ἃς συναινοῦσι τὰ ἔθνη, μόνον ἐφ' ὅσον ἐπιβάλλονται αὗται ὑπὸ ἠθικῆς ἢ ὑλικῆς ἀνάγκης. Ἡ ἀνωτέρα τῆς ἀνάγκης θυσία εἶναι σπατάλη ἄγουσα εἰς τὸν ὄλεθρον, εἰς ὃν ἄγει ἐπίσης καὶ ἡ κατωτέρα τῆς ἀνάγκης θυσία στιγματίζουσα συνάμα τὸ Ἔθνος ὡς ἀνάξιον ἀνεξαρτήτου ὑπάρξεως. Ἡ προάσπισις τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἑλληνισμοῦ εἶναι ἰδέα εὐγενής, ἀλλ' ἔχει ἀξίαν μόνον, ἐφ' ὅσον συνοδεύεται ὑπὸ τῆς προθυμίας νὰ ὑποστῶμεν τὰς παρεπομένας εἰς τοιαύτην ἐνέργειαν θυσίας· ἡ δὲ συζήτησις καὶ ἀπόφασις περὶ τῆς νέας πορείας τοῦ Ἔθνους, συνεπείᾳ τῆς ἐπελθούσης μεταβολῆς εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς, εἶναι συζήτησις καὶ ἀπόφασις περὶ τῶν ἐκτάκτων τοῦ Ἔθνους θυσιῶν.

Καίτοι ταῦτα εἶναι πανθομολόγητα, πολλὰ ἀκούομεν πολλαχόθεν περὶ συνειδήσεως τῶν ἐπιβαλλομένων εἰς τὸ Ἔθνος ὑποχρεώσεων καὶ περὶ προθυμίας εἰς παρασκευὴν τοῦ Κράτους, ἐλαχίστην, ὅμως, ἢ οὐδεμίαν παρατηροῦμεν πρόνοιαν περὶ τῶν θυσιῶν, δι' ὧν θ' ἀποδειχθῶσιν· ἀλήθειαι ἥ τε συναίσθησις τῶν ἐθνικῶν ὑποχρεώσεων καὶ ἡ πρὸς παρασκευὴν ἐνέργεια. Κριτήριον τῆς σπουδαιότητος τῆς γνώμης τοῦ Ἔθνους εἶναι οὐχὶ ἡ ἔκφρασις γενικῆς ἀπαιτήσεως περὶ παρασκευῆς, ἀλλ' ἡ ἐκδήλωσις γενικῆς προθυμίας εἰς τὰς χάριν τῆς παρασκευῆς θυσίας· εἰς τὴν ἀναρρίπισιν δὲ τοῦ αἰσθήματος τούτου ὀφείλουσι νὰ ἐργασθῶσιν ὅσοι φρονοῦσιν ὅτι ἐπείγει ἡ ἀνάγκη ἐκτάκτου ἐθνικῆς ἐνεργείας.

Δὲν πρόκειται ν' ἀπατήσωμεν τὸν ἑλληνικὸν λαὸν καὶ νὰ παρασύρωμεν αὐτὸν δι' ἀπατηλῶν ἐπαγγελιῶν εἰς τὴν ὁδόν, ἣν θεωροῦμεν συμφέρουσαν, οὐδὲ δικαίωμα ἔχομεν νὰ ἐξαναγκάσωμεν αὐτόν, διὰ διαβημάτων στερουμένων τῆς συναινέσεως αὐτοῦ, εἰς ἀποδοχὴν πολιτικῆς, περὶ ἧς ἐγκαίρως καὶ ἐν ἐπιγνώσει δὲν ἐκλήθη ν' ἀποφανθῇ. Οὔτε ὁ ἑλληνικὸς λαὸς εἶναι νήπιον, οὔτε ἔχει τις τὸ δικαίωμα ν' ἀντιποιῆται ἀπέναντι αὐτοῦ θέσιν κηδεμόνος. Ὅ,τι δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν περιστάσεων, ὅ,τι δύναται νὰ διαφωτίσῃ τὸν λαὸν περὶ τῶν συνεπειῶν, εἴτε τῆς ἀποδοχῆς τῶν ἐκτάκτων ἐνεργειῶν, εἴτε τῆς ἀπ' αὐτῶν ἀποχῆς τοῦ Ἔθνους, εἶναι πρέπον ν' ἀνακοινῶται πρὸς αὐτόν, ἵνα καθοδηγηθῇ περὶ τὴν ἀπόφασιν, ἥτις εἰς αὐτὸν ἀνήκει, περὶ τῆς πολιτικῆς τοῦ Ἔθνους.

Ἡ πολιτική, περὶ ἧς ποιοῦμεν λόγον, δὲν ἀνήκει εἰς τὴν συνήθη κυβερνητικὴν ἐνέργειαν. Ἐν τῇ ἐνεργείᾳ πρὸς παρασκευὴν τοῦ Ἔθνους περιλαμβάνεται πρὸ πάντων ἡ ἀποκατάστασις τῆς δημοσίας πίστεως καὶ ὁ στρατιωτικὸς ὀργανισμὸς τοῦ Κράτους· ταῦτα δὲ παραμεληθέντα, ὡς μὴ ὤφελε, ἐν τῷ προσήκοντι χρόνῳ, δέον τὸ ταχύτερον νὰ πραγματοποιηθῶσι διὰ τῶν καταλλήλων μέτρων· ἀνεξήγητος δὲ εἶναι ἡ παράτασις τῆς πρὸς αὐτὰ ὀλιγωρίας τῆς Κυβερνήσεως. Ταῦτα, ὅμως, καίτοι ἀπαραίτητα ἐν τῇ σημερινῇ ἐκτάκτῳ τοῦ Ἔθνους ἀνάγκη, ἐπιβάλλονται ἐπίσης καὶ ἐν ὁμαλαῖς περιστάσεσι, δὲν ἀπαιτοῦσι δὲ θυσίας ἀνωτέρας τῶν ἐτησίων δυνάμεων τοῦ Ἔθνους· ὑπάρχει ὅμως ἄλλη ἐνέργεια, εἰς ἣν δὲν ἐξαρκοῦσιν αἱ δυνάμεις τοῦ Ἔθνους, ἐν ᾧ χρόνῳ ὀφείλει νὰ συμπληρωθῇ, καὶ ἥτις μόνον διὰ τῆς διανομῆς τοῦ βάρους ἐπὶ πολλὰ ἔτη δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ. Ἡ δημοσία πίστις θέλει χορηγήσει τὰ πρὸς ταύτην μέσα ἐπιβαρύνουσα τὸ Ἔθνος σπουδαίως ἔν τε τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι· περὶ τούτου δὲ δέον ν' ἀποφανθῇ τὸ Ἔθνος. Ἂν σπουδαίως θέλομεν τὰς προπαρασκευάς, θ' ἀποδείξωμεν τοῦτο ἐπιβάλλοντες ἡμῖν αὐτοῖς τὰ βάρη, ἔν τε τῷ παρόντι καὶ τῷ μέλλοντι, ἅτινα παρέπονται εἰς αὐτάς. Τοιαῦτα βάρη τὸ Ἔθνος ὀφείλει νὰ ἐπιβάλῃ εἰς ἑαυτό, μόνον ἐὰν αἱ προπαρασκευαὶ ἔχωσι σκοπὸν ἄμεσον. Ἀφοῦ συμπληρωθῶσιν αἱ παρασκευαί, πρέπει νὰ φέρωσι ταχέως τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῶν, διότι ἄλλως ἐξαντλοῦσι τὸ Κράτος μὴ δυνάμενον ἐπὶ πολὺ νὰ συντηρήσῃ αὐτάς. Ἔκτακτοι παρασκευαὶ ἀτελεῖς εἶναι καταστρεπτικαὶ τοῦ Κράτους. Ἑπομένως, πρὶν ἢ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ στάδιον τοῦτο, ἡ Κυβέρνησις καὶ τὸ Ἔθνος πρέπει νὰ γινώσκωσι ποῖον ἔργον ἀναλαμβάνουσι καὶ νὰ λάβωσι πρόνοιαν περὶ ἐξασφαλίσεως τῶν πόρων. Ἐνόσῳ δὲν βλέπομεν τὴν Κυβέρνησιν εἰσερχομένην εἰς τὸ στάδιον τοῦτο, ἐνεργοῦσαν ἐντὸς σχεδίου καθ' ὁλοκληρίαν διαγεγραμμένου καὶ λαμβάνουσαν τὰ μέτρα, δι' ὧν τὸ σχέδιον δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ, ἐνόσῳ ὑπουργικαὶ ἐφημερίδες ὁμολογοῦσιν ὅτι αἱ περιστάσεις μεταβαλλόμεναι καθ' ἑκάστην δὲν ἐπιτρέπουσιν εἰς τὴν Κυβέρνησιν νὰ χαράξῃ ὁριστικὴν πορείαν, ἀναγκαζόμεθα νὰ θεωρῶμεν πάντα τὰ λεγόμενα καὶ τὰ γινόμενα ὡς ἀφορῶντα εἰς μόνον τὸν ἐξαγορασμὸν τῶν καιρῶν.

Τὸ καθ' ἡμᾶς, θεωροῦμεν ὅτι, εἰς ὃ περιῆλθον τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς σημεῖον, ἡ Ἑλλὰς ὀφείλει νὰ ἐπιληφθῇ τῶν τακτικῶν καὶ τῶν ἐκτάκτων παρασκευῶν, βαίνουσα εὐθὺς εἰς τὸν σκοπὸν αὐτῆς ἐν μέσῳ τῶν περιπετειῶν τῆς ἐξωτερικῆς πολι-

τικῆς. Θεωροῦσα ὅτι αἱ παρασκευαί, ἵνα ὦσι χρήσιμοι, πρέπει νὰ ὦσι πλήρεις, ὀφείλει, ἀφοῦ ἐπιληφθῇ τοῦ ἔργου, εἰς τοῦτο μόνον ν' ἀποβλέπῃ, πῶς νὰ μὴ παρακωλυθῇ ἡ τελείωσις αὐτοῦ. Τὸ γεγονὸς τῆς σπουδαίας τοῦ Ἔθνους παρασκευῆς πιθανὸν νὰ ἐπιδράσῃ εὐνοϊκῶς καὶ νὰ καταστήσῃ περιττὴν τὴν τελείωσιν αὐτῆς, ἀλλ' ἂν τοῦτο δὲν συμβῇ καὶ ἐπέλθωσιν ἐν Ἀνατολῇ ἀποφάσεις ἐπιζήμιοι εἰς τὸν ἑλληνισμόν, τοῦτο, ἀντὶ νὰ παρακωλύσῃ τὰς παρασκευάς, ὀφείλει νὰ ὠθήσῃ αὐτὰς ἐπὶ μᾶλλον, ὅπως ζητηθῇ ἐν τῇ τελειώσει αὐτῶν ἡ ἐπανόρθωσις τοῦ ἀδικήματος.

Εἰς τοιαύτην πολιτικὴν ὑποχρεοῦσαν τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἰσέλθωμεν λανθανόντως. Τὸ πρῶτον ἐν αὐτῇ βῆμα δεσμεύει τὸ Ἔθνος, καὶ ὀφείλομεν νὰ προβῶμεν εἰς αὐτὸ ταχέως, ἀλλὰ λελογισμένως, ἀποδεικνύοντες τὴν σπουδαιότητα τῆς ἀποφάσεως ἡμῶν διὰ τῆς προνοίας περὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν παρομαρτυρουσῶν ὑποχρεώσεων. Ἀξιοῦμεν δὲ νὰ γινώσκωμεν τί περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου φρονεῖ καὶ τί προτίθεται νὰ πράξῃ ἡ Κυβέρνησις, ἵνα πάσῃ μὲν δυνάμει ὑποστηρίξωμεν αὐτήν, ἂν κατέρχεται εἰς τὸ στάδιον ἐν εἰλικρινείᾳ καὶ ἄνευ ἐπιφυλάξεων, ἐργασθῶμεν δὲ καὶ ἄνευ αὐτῆς ὑπὲρ τῶν ἰδεῶν τούτων, ἂν ἀποκρούωνται παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, πεποιθότες εἰς τὴν ὑποστήριξιν, ἣν ἐλλείψει τῶν προσώπων παρέχουσιν εἰς αὐτὰς τὰ πράγματα.

«Ἡ ἐθνικὴ παρασκευὴ εἶναι ζήτημα ὑπάρξεως τοῦ ἑλληνισμοῦ»

Ἄρθρο του Χαρίλαου Τρικούπη

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ὥρα* στις 22 Ιουνίου 1876 χωρίς τίτλο.

Εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς τῆς ὑφισταμένης ἐν Ἀνατολῇ κρίσεως ἐξεδηλώσαμεν καὶ ὑπεστηρίξαμεν, ἄνευ ὑπεκφυγῶν ἢ περιστροφῶν, τὸ φρόνημα ἡμῶν περὶ τῆς ἁρμοζούσης τῇ Ἑλλάδι πολιτικῆς.

Τὸ ἑλληνικὸν κράτος εἶναι σήμερον κύριον τῆς τύχης του· αἱ κυβερνήσεις αὐτοῦ καὶ ἡ πολιτικὴ αὐτῶν ἀναδεικνύονται καὶ διαμορφοῦνται ἐν ἐθνικῷ συμβουλίῳ ἀνακτήσαντι ἅπασας αὐτοῦ τὰς προνομίας· τοσοῦτον δ' ἐλευθέριοι εἶναι οἱ θεσμοὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ὥστε ἡ ἑλληνικὴ βουλὴ δὲν ἐκπροσωπεῖ μόνον τὰς ἐπαρχίας τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' εἶναι πιστὸς διερμηνεὺς τῆς κοινῆς γνώμης τοῦ ἑλληνισμοῦ. Εἰς τὴν ὑπὸ τοιαύτης Βουλῆς ἀναδεικνυομένην κυβέρνησιν καὶ διατυπουμένην πολιτικήν, ἐθεωρήσαμεν καὶ θεωροῦμεν ἀνήκουσαν τὴν ὅλην διεύθυνσιν τῆς ἐθνικῆς ἐνεργείας τοῦ τε ἐντὸς καὶ τοῦ ἐκτὸς τοῦ Κράτους ἑλληνισμοῦ. Ἕκαστος Ἕλλην, εἴτε πολίτης τοῦ Κράτους, εἴτε ἀνήκων εἰς τὰς ἐκτὸς αὐτοῦ ἑλληνικὰς χώρας, δύναται νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν διὰ τῆς Βουλῆς μεταβολὴν τῶν ἐν τῇ Κυβερνήσει προσώπων ἢ τῆς πολιτικῆς αὐτῶν, ἂν δ' ἔχῃ σύμμαχον τὴν κοινὴν γνώμην, θέλει βεβαίως ἐπιτύχει τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ· ἀλλ' ἕως οὗ ἐπιτύχῃ αὐτοῦ διὰ τῆς μόνης ταύτης νομίμου ἐνεργείας, οὐδεὶς δικαιοῦται νὰ διασπᾷ τὴν ἐθνικὴν ἑνότητα ἐργαζόμενος αὐτοβούλως καὶ ζητῶν νὰ ἐξαναγκάσῃ τὸ Ἔθνος εἰς πολιτικὴν ἄλλην τῆς νομίμως παρ' αὐτοῦ ἀνεγνωρισμένης. Βεβαίως, λυπηρὸν εἶναι ὅτι τὰ προσωπικὰ κόμματα, ἐν τοῖς τελευταίοις αὐτῶν σπαραγμοῖς, ἀναδείξαντα ὑπουργοὺς τοὺς Αὐγερινούς, τοὺς Μιλήσεις καὶ τοὺς Παπαζαφειροπούλους, ἐπεκάθισαν ἐπὶ τοῦ τραχήλου τοῦ Ἔθνους ἐν περιστάσεσι τοσοῦτον κρισίμοις τὴν σημερινὴν γελοιογραφίαν τῆς Κυβερνήσεως.

Ἀλλὰ καὶ τοιαύτην οὖσαν οὐδεὶς ἔχει τὸ δικαίωμα ἄλλως νὰ ἀντιπολιτευθῇ αὐτὴν ἢ διὰ τῆς κοινῆς γνώμης καὶ τῆς Βουλῆς, πάντες δὲ ὀφείλομεν αὐτῇ συνδρομὴν πρὸς ἐξυπηρέτησιν ἐνιαίας ἐθνικῆς ἐνεργείας. Ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τούτων βαδίζοντες δὲν ἐπαύσαμεν καταγγέλλοντες εἰς τὸ κοινὸν τὴν συμμαχίαν τῶν προσωπικῶν κομμάτων καὶ τὸ ἐκ ταύτης προαχθὲν ἐξαμβλωματικὸν ὑπουργεῖον καὶ προσδοκῶντες τὴν διὰ τῆς ἐπενεργείας τῆς κοινῆς γνώμης ἐπὶ τὴν Βουλὴν διόρθωσιν τοῦ κακοῦ· ἀλλ' ἐν ταὐτῷ ἀδιάλειπτον ἐχορηγήσαμεν εἰς τὴν Κυβέρνησιν συνδρομὴν πρὸς συγκέντρωσιν εἰς χεῖρας αὐτῆς ἁπάσης τῆς διευθύνσεως τῶν δυνάμεων τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ πρὸς καταστολὴν πάσης ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος ἐκκεντρικῆς οἱουδήποτε μέλους τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος ἐνεργείας. Ἐν ἄλλαις περιστάσεσιν αἱ ἀντιπολιτεύσεις, ἐπωφελούμεναι τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος, παρεῖχον πράγματα εἰς τὰς κυβερνήσεις· ἐν ταύτῃ δὲ ἡ Κυβέρνησις εὗρεν ἐν τῇ Ἀντιπολιτεύσει τὴν εἰλικρινεστέραν ὑποστήριξιν. Ἡ παροῦσα κυβέρνησις ἀληθεῖς ἐχθροὺς ἔσχε μόνους τοὺς φίλους καὶ συμμάχους· ἐνῷ δὲ ὡς ἀντίτιμον τῆς προσωπικῆς τούτων ὑποστηρίξεως ἀναγκάζεται τὸ ὑπουργεῖον νὰ παραδίδῃ αὐτοῖς βορὰν τὴν ὑπηρεσίαν καὶ τὸ ταμεῖον τοῦ Κράτους, οὗτοι ἀπέχουσι νὰ ἐκθέσωσιν, ὡς ἔπραξεν ἡ Ἀντιπολίτευσις, τὴν ἰδίαν εὐθύνην εἰς ὑποστήριξιν θετικῆς τινος γνώμης ἐν τῷ ἐθνικῷ ζητήματι. Μόνον ἀντάλλαγμα τῆς προθύμου αὐτῆς συνδρομῆς ἡ Ἀντιπολίτευσις ἀπῄτει παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, ἵνα

συναισθανομένη τὸ ἐθνικὸν αὐτῆς καθῆκον περιφρουρήσῃ τὸν ἑλληνισμὸν ἐν τῇ ἐνεστώσῃ κρίσει, καταστέλλουσα ἀπηνῶς πᾶσαν ἐξέγερσιν ταραχῶν, πᾶν κίνημα καταδικασθὲν ὑπὸ τῆς πείρας τοῦ παρελθόντος καὶ διευθύνουσα εἰλικρινῶς καὶ δραστηρίως τὰς πρὸς σύνταξιν τῶν ἐθνικῶν καὶ ὑλικῶν δυνάμεων τῆς χώρας κοινὰς τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐνεργείας. Τί πρὸς σύνταξιν τῆς χώρας ἔπραξεν ἡ Κυβέρνησις γινώσκομεν πάντες. Φοβουμένη τὴν περὶ τούτου ἐξέγερσιν τῆς κοινῆς γνώμης καὶ θέλουσα διὰ παντὸς μέσου ν' ἀποφύγῃ τὴν ἀπαίτησιν αὐτῆς, ὅπως διὰ τῆς Βουλῆς κανονισθῶσι τὰ τῶν παρασκευῶν καὶ οἱ πρὸς ταύτας πόροι, εἰργάσθη εἰδικῶς πρὸς ἐξαπάτησιν τοῦ κοινοῦ, ὅτι κατεγίνετο περὶ τὴν διαρρύθμισιν τῶν ὑποβλητέων εἰς τὴν ψήφισιν τῆς Βουλῆς μέτρων· συνεκρότει ἐπιτροπὰς καὶ ἔστελλεν ἐπιτρόπους εἰς προμήθειαν δῆθεν ὅπλων καὶ πολεμοφοδίων· ἤδη δέ, ὅτε ὡς ἐκ τῆς ὥρας τοῦ ἔτους ἡ Βουλὴ δὲν δύναται νὰ συνέλθῃ ἐν ἀπαρτίᾳ, ὁμολογεῖ ὅτι στερεῖται τῶν μέσων ἵνα προβῇ εἰς οἱανδήποτε περὶ παρασκευῆς ἐνέργειαν. Διεμαρτυρήθημεν ἐπανειλλημένως κατὰ τοιαύτης διαγωγῆς, ἀλλ' ἠλπίσαμεν ὅτι τὸ κακὸν δὲν θὰ προέβαινε περαιτέρω. Ἐπ' ἐσχάτων, ὅμως, ἀναμφιρήστους ἔφερεν ὁ τύπος τῆς πρωτευούσης ἀποδείξεις, ὅτι ἐπελάθετο ὅλως ἡ Κυβέρνησις τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς ἀξιοπρεπείας ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς ἀπέναντι τῶν ζητούντων νὰ ὑποκινήσωσι ταραχὰς παρὰ τῷ ἐκτὸς τοῦ Κράτους ἑλληνισμῷ. Δὲν ἐννοοῦμεν τὴν Ἀντιπολίτευσιν ὡς ἐννοοῦσιν αὐτὴν οἱ Σύμμαχοι, ὅταν διατελῶσιν ἐκτὸς τῆς ἐξουσίας· ἑπομένως, οὐδόλως θέλομεν νὰ ἐπωφεληθῶμεν τῶν πράξεων τοῦ ὑπουργείου καὶ τῶν ὀργάνων αὐτοῦ, ἵνα παραστήσωμεν τὴν Κυβέρνησιν ὡς ἀληθῶς ὑποκινοῦσαν ταραχάς. Γινώσκει καὶ ἡ Κυβέρνησις ὡς γινώσκομεν καὶ ἡμεῖς ὅτι οὐδεμίαν ἔχουσι σπουδαιότητα αἱ ἐνέργειαι πρὸς ἃς καμμύει τοὺς ὀφθαλμούς. Ὅταν ἡ Κυβέρνησις στέλλῃ εἰς Κέρκυραν ἀνώτερον ὑπάλληλον πολλάκις αὐτὴν ἐκθέσαντα, δὲν ἀγνοεῖ ὅτι περὶ οὐδενὸς ἄλλου πρόκειται ἢ περὶ ἀφαιμάξεων τοῦ Δημοσίου Ταμείου· ὅταν ἐπιτρέπει εἰς ἄλλους ἐπίσης τυρβάζοντας νὰ καλύπτωνται ὑπὸ τὴν κυβερνητικὴν δῆθεν ἐπίνευσιν, δὲν ἀγνοεῖ ὅτι περὶ οὐδενὸς ἄλλου πρόκειται ἢ περὶ ἱκανοποιήσεως τῆς κουφότητος στιχογράφου διαθέτοντος δύο βουλευτικὰς ψήφους, ἢ περὶ προσωπικῆς ἐξοικονομήσεως προσώπων, ἕνεκα κομματικῶν λόγων. Περὶ πάντων τούτων οὐδεμίαν ἔχομεν ἀμφιβολίαν· τὸ προσγενόμενον, ὅμως, εἰς τὸ Ἔθνος κακὸν δὲν μετρεῖται ἐκ τῆς ἀσημότητος τῶν προσώπων ἢ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως σπουδαιότητος ἐν ταῖς ἐνεργείαις αὐτῶν. Ἡ ἀπόλυσις τοῦ ἐν Κερκύρᾳ προξένου τῆς Τουρκίας καὶ τὰ ληφθέντα ἐν Ἠπείρῳ καὶ Ἀλβανίᾳ μέτρα παρὰ τῆς Πύλης δεικνύουσιν οἵας τοιαῦται ἐνέργειαι παράγουσιν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἐντυπώσεις καὶ οἵας ἐπάγονται συνεπείας.

Ἐνόσῳ ἡ κοινὴ γνώμη δὲν ἀποβάλλει ἀπὸ τῆς ἐξουσίας τὴν συμμαχίαν, μικρὰν ἔχομεν ἐλπίδα νὰ ἴδωμεν τὴν πολιτικὴν τῶν πραγμάτων ἀντικαθιστῶσαν τὴν πολιτικὴν τῶν προσώπων· ἀλλ' ἀξιοῦμεν ἵνα ἡ συμμαχία φείδηται τοὐλάχιστον τῆς ὑπολήψεως τοῦ Ἔθνους καὶ μὴ χάριν ἱκανοποιήσεως προσωπικῶν παρ' αὐτῇ δικαιωμάτων ἐκθέτῃ ἀπέναντι τοῦ κόσμου τὴν ἀγαθὴν φήμην τῆς Ἑλλάδος, παριστῶσα αὐτὴν ὡς τεκταίνουσαν ταραχάς, ἐν ᾗ ἐποχῇ προσφέρει εἰς τὴν εἰρήνην πολυτίμους ὑπηρεσίας.

Τὰ πράγματα τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους δεινοῦνται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον. Ὅσημέραι καταφανέστερον καθίσταται, ὅτι τὸ ζήτημα τῆς ἐθνικῆς παρασκευῆς εἶναι ζήτημα ὑπάρξεως τοῦ ἑλληνισμοῦ· ἀλλ' ἡ παρασκευὴ ἀπαιτεῖ κυβερνητικὴν ἐνέργειαν, ἔχομεν δὲ Κυβέρνησιν μεριμνῶσαν μόνον περὶ προσωπικῶν. Ὅσημέραι καταφενεστέρα καθίσταται ἡ ἀνάγκη τῆς συνέσεως, τὸ δ' Ἔθνος ἐπιδεικνύει σύνεσιν ἀξιοθαύμαστον· ἀλλ' ἔχομεν Κυβέρνησιν μὴ ὀκνοῦσαν, χάριν προσωπικῶν συμφερόντων, νὰ καταστρέφῃ τὰς ἐκ τῆς συνέσεως τοῦ Ἔθνους ἐντυπώσεις καὶ νὰ ἀποστερῇ αὐτὸ τῶν ἐκ ταύτης ὠφελειῶν. Ἡ συγκίνησις τῆς κοινῆς γνώμης ὑπῆρξεν ἱκανῶς σφοδρά, ἵνα αἰσθανθῇ αὐτὴν καὶ ἡ Κυβέρνησις. Βεβαιοῦται ὅτι ἀνεκλήθη εἰς Ἀθήνας, ἂν δὲν ἐπαύθη ὁ ἐν Κερκύρᾳ ὑπάλληλος· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ. Ἡ κοινωνία ζητεῖ ἐγγυήσεις περὶ μὴ ἐπαναλήψεως τοιούτων ἐνεργειῶν· ζητεῖ δὲ πρὸ πάντων νὰ πείσῃ ἡ Κυβέρνησις τὴν Εὐρώπην περὶ τῆς φιλειρηνικῆς τοῦ Κράτους πολιτικῆς. Δύναται ἡ Κυβέρνησις νὰ παραμελήσῃ τὰς αἰτήσεις ταύτας, ἕως οὗ συνέλθῃ ἡ Βουλή, καὶ ἕως τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ κοινὴ γνώμη οὐδὲν ἔχει μέσον νὰ ἐπιβληθῇ. Ἀλλ' ἄν, συνερχομένης τῆς Βουλῆς, ἡ θέσις τοῦ ὑπουργείου ἀπέναντι τοῦ Ἔθνους εἶναι οἵα καὶ σήμερον, δεινὴ ἔσεται τῶν ὑπευθύνων ἡ μοῖρα.

«Ἔχομεν ἀνάγκην ὑλικῆς δυνάμεως, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶν δυνάμεων»

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Στις 15 Ιανουαρίου 1880 σχηματίζει κυβέρνηση ο Αλέξ. Κουμουνδούρος και τον Μάρτιο καταθέτει τον προϋπολογισμό του 1880. Κυρίαρχο θέμα της εποχής ήταν η εφαρμογή της συνθήκης του Βερολίνου που προέβλεπε την προσάρτηση της Θεσσαλίας και τμήματος της Ηπείρου. Και το θέμα αυτό απασχόλησε τη Βουλή κατά τη συζήτηση του προϋπολογισμού. Με μακρά αγόρευσή του στις 5 Μαρτίου 1886 ο Χαρ. Τρικούπης κατηγόρησε την κυβέρνηση για τους χειρισμούς της στην εξωτερική πολιτική και για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της άμυνας. Ο προϋπολογισμός καταψηφίστηκε και η κυβέρνηση Κουμουνδούρου παραιτήθηκε στις 6 Μαρτίου. Το κείμενο της αγόρευσης του Χαρ. Τρικούπη στις 5 Μαρτίου 1880 προέρχεται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Η΄, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίασις 84 (5.3.1880), σ. 817-829 και έχει ως εξής:

Ὅτε ὑπεγράφη ἡ Συνθήκη τοῦ Βερολίνου εἴχομεν ὑπὲρ ἡμῶν μίαν ἀπόφασιν τῶν Δυνάμεων, εἴχομεν μίαν ἀναγραφὴν δικαιωμάτων, εἴχομεν διὰ τῆς Συνθήκης ἐκείνης καθωρισμένα οὐχὶ ἐν λεπτομερείᾳ ἀλλ' ἐν ταῖς γενικαῖς βάσεσι τὰ νέα σύνορα, καὶ σήμερον πρόκειται αἱ Δυνάμεις ν' ἀποφασίσωσιν τίνα θὰ ὦσι τὰ νέα ἡμῶν σύνορα, πρόκειται ν' ἀποφασίσωσιν ἂν τὰ Ἰωάννινα, ἂν τὰ Τρίκαλα, ἂν τὸ Μέτσοβον θὰ περιληφθῶσιν ἐντὸς τῶν νέων συνόρων. Ἀλλ' ἐντὸς τῶν συνόρων οἷα διαγράφονται παρὰ τῆς Συνθήκης τοῦ Βερολίνου ἀναντιρρήτως περιλαμβάνονται τὰ Ἰωάννινα. Τὸ ΙΓ΄ Πρωτόκολλον δὲν ἀναφέρει τὰ Ἰωάννινα, ἀλλὰ χαράττει γραμμὴν ἥτις περιλαμβάνει τὰ Ἰωάννινα ὅπως δήποτε καὶ ἄν τις θεωρήσῃ αὐτήν. Σήμερον ἀμφισβητεῖται τοῦτο, ὁ δὲ ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν θεωρεῖ τὴν ἀμφισβήτησιν ὡς βῆμα εἰς τὰ πρόσω καὶ ὡς τὸ ὠμέγα τῶν διαπραγματεύσεων. Ἐγώ, κύριοι, σᾶς λέγω, στηριζόμενος ἐπὶ πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας πάντες ἔχετε, ἀλλ' αἱ ὁποῖαι εἶναι πληρέστεραι τῶν πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας σᾶς ἔδωκε χθὲς ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν, ὅτι δὲν εἰσήλθομεν εἰς τὸ α. Ἡ Συνθήκη τοῦ Βερολίνου ἀνέγραψεν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος δικαιώματα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ πραγματοποιηθῶσιν, ἂν ἡ Ἑλλὰς πολιτευθῇ πρεπόντως· αἱ διαπραγματεύσεις, ὅμως, αἱ κατόπιν τῆς ὑπογραφῆς τῆς Συνθήκης τοῦ Βερολίνου οὐδόλως συνετέλεσαν ἵνα μᾶς φέρωσιν εἰς τὰ πρόσω. Εὐτυχὴς θέλω λογισθῆ ἂν δυνηθῶ νὰ πεισθῶ ὅτι ὁ τρόπος, καθ' ὃν διεξήχθησαν αἱ διαπραγματεύσεις αὗται παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, δὲν συνετέλεσεν εἰς τὸ ν' ἀπολέσωμέν τι ἀπὸ τοῦ σημείου, εἰς τὸ ὁποῖον μᾶς ἔθεσεν ἡ Συνθήκη τοῦ Βερολίνου. Εὔχομαι καὶ ἐλπίζω νὰ μὴ συνέβη τοῦτο, ἀλλὰ βεβαίως σήμερον δὲν εὑρισκόμεθα μᾶλλον προκεχωρημένοι παρὰ τότε. Τὸ δικαίωμα ἡμῶν ἐλπίζω ὅτι μένει ἀκέραιον, ἀλλ' οὐδεμίαν ἔχομεν ἀφορμὴν ἵνα φρονῶμεν ὅτι ἡ λύσις θέλει εἶσθαι ταχεῖα, ὡς εἶπεν ὁ κ. ὑπουργός. Καὶ ἄλλοτε εἶπε ταῦτα ὁ κ. ὑπουργός, ἀντετάξαμεν δὲ τότε εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς Κυβερνήσεως τὰς ἀνηκούσας εἰς πάντας ἡμᾶς πληροφορίας τὰς ἐν τῇ δημοσιότητι, καὶ ἀπῃτήσαμεν νὰ μὴ στηριχθῇ ἡ Βουλὴ ἐπὶ τῶν σκέψεων τῆς Κυβερνήσεως ὡς πρὸς τὴν διατύπωσιν τῆς πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Κυβέρνησις τότε ἐπέμεινεν ὅτι ταχεῖα θὰ ἦτο ἡ λύσις τοῦ ζητήματος, καὶ σήμερον μετὰ παρέλευσιν 18 μηνῶν λέγει πάλιν ὅτι ταχεῖα ἔσεται ἡ λύσις, καὶ τὸ λέγει πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ψηφίσωμεν μεγάλας πιστώσεις. Ἠρνεῖτο ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν νὰ ὁμιλήσῃ ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ζητήματος, ἠρνεῖτο ἐπιμόνως καὶ ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸν Βασιλικὸν Λόγον καὶ ὁσάκις κατόπιν προεκλήθη· ἀλλ' ὅταν ἔφθασεν εἰς τὸ τελικὸν σημεῖον, ὅταν ἐπρόκειτο ἡ Βουλὴ ν' ἀποφασίσῃ ἂν θὰ δώσῃ ἢ μὴ τὰς πιστώσεις, τότε σᾶς λέγει ταχεῖα ἔσεται ἡ λύσις. Ἀλλὰ ποίας φέρει πληροφορίας ἐπισήμους περὶ τούτου; Οὐδεμίαν ἄλλην ἢ ὅτι τὸ λέγει αὐτὸς ὁ ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν. Ἀλλ' ὁ ὑπουργὸς εἶναι αὐτὸς ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος πρὸ 18 μηνῶν σᾶς ἔλεγε ταὐτά, καὶ ὅμως οἱ τότε λόγοι του ἀπεδείχθησαν ἀνυπόστατοι· οὕτω δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὅτι καὶ οἱ σημερινοὶ δὲν ἔχουσιν ὑπόστασιν. Ἐπὶ τῶν πληροφοριῶν ἡμῶν ὀφείλομεν νὰ στηριχθῶμεν, διότι οὐδὲν προσέθηκεν εἰς αὐτὰς ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν, καὶ ἐπὶ τῶν πληροφοριῶν ἡμῶν στηριζόμενοι, φρονοῦμεν ὅτι τὸ ζήτημα της ἐκτελέσεως τῆς Βερολινείου Συνθήκης μένει ὅπου εὑρίσκετο, ἂν μὴ ἐκαρκινοβάτησε, καὶ ἡ Ἑλλὰς ὀφείλει διὰ παντὸς τρόπου νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν πραγματοποίησιν τῆς συνθήκης ἐκείνης, ἔχουσα ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ πραγματοποίησις δύναται νὰ βραδύνῃ ἐπὶ πολύ, ἔχουσα ὑπ' ὄψιν ὅτι ἂν ἀπατηθῇ εἰς τὴν κρίσιν αὐτῆς καὶ θεωρήσῃ ὅτι ἡ λύσις θὰ εἶναι ταχεῖα, καὶ προβῇ εἰς ἀφειδεῖς δαπάνας, ἐπὶ τῇ ἰδέᾳ ὅτι δὲν θέλουν εἶσθαι αὗται διαρκεῖς, τρέχει τὸν μέγαν κίνδυνον νὰ ἐξαντλήσῃ τὰς δυνάμεις τῆς χώρας πρὸ τῆς ὥρας, καθ' ἣν θὰ ἔχῃ ἀνάγκην αὐτῶν· ἐν τούτῳ δὲ κεῖται ἡ συσχέτισις τοῦ ἐξωτερικοῦ ζητήματος πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ προϋπολογισμοῦ.

Τοῦτο εἶναι, κύριοι, τὸ θεμελιῶδες ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἔχομεν νὰ λύσωμεν. Ἐὰν νομίζωμεν ὅτι ὀφείλομεν νὰ δώσωμεν τυφλὴν πίστιν εἰς τὰ λεχθέντα παρὰ τῆς Κυβερνήσεως διὰ τοῦ κ. ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν, ὀφείλομεν τότε ν' ἀπο-

«Λεωνίδας Πετροπουλάκης. Ὁ ἥρως τοῦ Γκριτζόβαλη». Έγχρωμη λιθογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(11.4.1887). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

δεχθῶμεν καὶ τὴν γνώμην τοῦ ἀξιοτίμου βουλευτοῦ Ἠλείας, ὅτι δὲν εἶναι αὕτη ἡ στιγμὴ πρὸς μεταρρυθμίσεις. Ἐὰν, ὅμως, νομίζωμεν ὅτι ἡ πιθανότης εἶναι μεγαλυτέρα, ὅτι ἡ λύσις τοῦ ζητήματος θέλει βραδύνει, πρέπει νὰ φροντίσωμεν νὰ συντάξωμεν ἡμᾶς αὐτούς, νὰ διαθέσωμεν τὰ καθ' ἡμᾶς, ὥστε ὁ παρερχόμενος χρόνος νὰ μὴ παρέρχηται καθ' ἡμῶν, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν· παρέρχεται δὲ καθ' ἡμῶν, ὅταν ἐργαζώμεθα πέραν τῶν δυνάμεών μας, καὶ παρέρχεται ὑπὲρ ἡμῶν, ὅταν ἐργαζώμεθα μέχρι τοῦ μέτρου τῶν δυνάμεών μας.

Ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν διηνεκῶς ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ, ὅπως ἐν γένει ἐν τῇ διεκδικήσει τῶν δικαιωμάτων ἡμῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἔχομεν ἀνάγκην ὑλικῆς δυνάμεως, ἀλλ' ἐκτὸς τῶν ὑλικῶν δυνάμεων καὶ ὡς βάσιν αὐτῶν ἔχομεν ἀνάγκην καὶ ἠθικῶν δυνάμεων, ὁ δὲ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ἀπέδειξε καὶ ὡς πρὸς ταύτας ὅτι οὐδὲν ἐννόει ἐκ τῆς σπουδαιότητος αὐτῶν. Εἶπεν ὁ κ. ὑπουργὸς ὅτι ἡ χρησιμότης τῆς Ἑλλάδος δὲν δύναται νὰ στηρίζηται εἰμὴ μόνον εἰς τὰς ὑλικὰς αὐτῆς δυνάμεις. Πλάνη μείζων ταύτης δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Ἡ ἀνάπτυξις τῶν ὑλικῶν δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος εἶναι βεβαίως ἀναγκαία, καὶ θέλουσιν αἱ δυνάμεις αὗται ληφθῇ ὑπ' ὄψιν παρ' ἐκείνων, οἵτινες ἤθελον σκεφθῇ νὰ συμπράξωσι μεθ' ἡμῶν, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἄλλου, ὁ θέλων νὰ συμπράξῃ μεθ' ἡμῶν θὰ ἐξετάσῃ ἂν τῷ ἐμπνέωμεν πεποίθησιν. Ἄνευ ἐμπιστοσύνης μὴ περιμένετε ὅτι δύνασθε νὰ προσελκύσητε συμμάχους. Διατί ἀπετύχαμεν ἐν Βερολίνῳ; Ἀπετύχαμεν διότι διετυπώσαμεν ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν αἴτησιν; Καὶ χθὲς ὁ κ. ὑπουργὸς ἐνόμισεν ὅτι εἶχε καθῆκον νὰ δικαιολογήσῃ τὸν τρόπον, καθ' ὃν συνέταξε τὸ ὑπόμνημά του, ὡσανεὶ εἶχε τοῦτο τινὰ πρακτικὴν σπουδαιότητα. Ὅ,τι εἶχε σπουδαιότητα ἦτο ἡ ἐμπιστοσύνη, τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλλὰς ἠδύνατο νὰ ἐμπνεύσῃ πρὸς ἐκείνους, οἵτινες ἤθελον νὰ ἐργασθῶσιν ὑπὲρ αὐτῆς. Ἡ Ἑλλὰς εἶχε καθῆκον ἐν Βερολίνῳ νὰ ἐξετάσῃ τίνες εἶχον συμφέρον καὶ ἐπιθυμίαν νὰ ἐργασθῶσιν ὑπὲρ αὐτῆς, καὶ εἰς ἐκείνους ὤφειλε νὰ ἐμπνεύσῃ ἐμπιστοσύνην καὶ νὰ ὁδηγηθῇ παρ' αὐτῶν περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐνεργείας. Συνεζήτησε χθὲς ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν περὶ Βερολινείου Συνεδρίου καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ πλανᾶται ὅτι παρέστη εἰς τὸ Συνέδριον τοῦ Βερολίνου. Οὔτε αὐτός, οὔτε ἡ Ἑλλὰς παρέστη εἰς τὸ Συνέδριον· εἰσῆλθεν ὁ κ. ὑπουργὸς καὶ ἀνέγνωσεν ὑπόμνημα, καὶ ἀπεχώρησε, καὶ δὲν ἐλήφθη πλέον ὑπ' ὄψιν ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος. Πῶς ὁμιλοῦσι περὶ Βερολίνου καὶ ἀντιπροσώπων ἡμῶν ἐκεῖ; Ἀλλ' εἰσερχόμενοι ἢ μὴ εἰσερχόμενοι εἰς τὸ Συνέδριον, ἠδυνάμεθα νὰ ἐμπνεύσωμεν ἐμπιστοσύνην, καὶ δὲν ἐνεπνεύσαμεν ἐμπιστοσύνην, διότι ἠξεύρετε ὅτι ἐλέχθη ὅτι εἴχομεν τὰ βλέμματα ἐστραμμένα ἀλλαχοῦ. Ἐδῶ εἶναι τὸ σφάλμα τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις ἐξακολουθεῖ φρονοῦσα ὅτι δύναται ἐν τῇ πολιτικῇ νὰ ἐπαμφοτερίζῃ, φρονοῦσα ὅτι δύναται καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ τῇ ἐξωτερικῇ νὰ ἐξακολουθῇ τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον μετέρχεται ὁ κ. πρωθυπουργὸς ἐν τῷ γραφείῳ αὐτοῦ πρὸς τοὺς φίλους, οἰκονομῶν καὶ τούτους οἰκονομῶν καὶ ἐκείνους. Ἡ Ἑλλὰς ὤφειλε νὰ ἔχῃ πολιτικὴν ἐξωτερικὴν καθαρῶς διαγεγραμμένην, ἡ Ἑλλὰς ὤφειλε νὰ ἔχῃ πολιτικὴν δημοσίαν, διότι, ἐὰν αἱ Δυνάμεις γινώσκωσιν ἀκριβῶς τί ἡ Ἑλλὰς θέλει, εἶναι εἰς θέσιν νὰ κανονίσωσι τὴν ἀπέναντι τῆς Ἑλλάδος πολιτικήν των· ὅ,τι δὲ ἐμποδίζει αὐτὰς νὰ συμπράξωσι μετὰ τῆς Ἑλλάδος, εἶναι ὅτι δὲν γνωρίζουσι τί θέλει. Ἠθέλησεν ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν χθὲς νὰ ἐπικρίνῃ τὴν γνώμην μου περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὀφείλει νὰ πολιτεύηται ἡ Ἑλλὰς πρὸς τὴν γείτονα ἐπικράτειαν· καὶ ἐνταῦθα ἠκολούθησε τὸ αὐτὸ σύστημα τῆς διαστροφῆς πραγμάτων δεδημοσιευμένων, καὶ ἐπομένως παρεχόντων τὰς ἀποδείξεις πλήρεις. Σᾶς εἶπεν ὅτι ἐγὼ ἐσχάτως, μετὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον, ἀνήγγειλα ὅτι ἀσπάζομαι τὴν πολιτικὴν τῶν φιλίων σχέσεων πρὸς τὴν γείτονα ἐπικράτειαν, ἐνῷ ἀπέκρουον αὐτὴν πρὸ τοῦ πολέμου, ὅτε τὴν πολιτικὴν ταύτην ἀνέγραψεν εἰς τὸ πρόγραμμα αὐτοῦ τὸ πολιτικὸν ὁ μακαρίτης Δεληγεώργης. Ὁ κ. πρωθυπουργὸς πολλάκις ἔκαμε λόγον περὶ τῆς ἀποστολῆς μου εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ὁ κ. πρωθυπουργὸς γνωρίζει ὅτι τότε ἐδέχθην τὴν ἀποστολὴν ταύτην, ἣν μοὶ προσέφερε καὶ αὐτὸς καὶ ὁ μακαρίτης Χριστόπουλος, διότι εἴχομεν ἔλθει εἰς συνεννόησιν περὶ τοιαύτης πολιτικῆς, καὶ ἔχω ἀκόμη τὸ ἀντίγραφον τοῦ ὑπομνήματος περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης, τὸ ὁποῖον εἶχον δώσει τότε εἰς τὸν ψυχορραγοῦντα ὑπουργὸν Χριστόπουλον. Δὲν ἐννοῶ διὰ τούτου νὰ διεκδικήσω προτεραιότητα ἐπὶ τῆς πολιτικῆς ταύτης, διότι τὴν ἀξίαν ἐν τῇ πολιτικῇ δὲν ἔχουσιν ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐκφέρουσιν ἰδέαν τινά, ἀλλ' ἡ ἀξία ἔγκειται εἰς τὴν ἐφαρμογὴν καὶ ὁ πρῶτος, ὅστις ἐφήρμοσε τὴν πολιτικὴν ταύτην ὡς Κυβέρνησις, εἶναι ὁ μακαρίτης Δεληγεώργης. Δὲν ζητοῦμεν προνόμιον ἐφευρέσεως τῆς πολιτικῆς ταύτης· ἐκεῖνος εἶναι ὁ ἄριστος πολιτευτής, ὅστις ἐκ τῶν γνωμῶν τῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀναπτυσσομένων ἐκλέγει τὰς ἀρίστας καὶ ἔχει τὸ θάρρος νὰ ἐφαρμόσῃ αὐτὰς καὶ τὴν ἐπιμονὴν νὰ τὰς ἐφαρμόσῃ, καὶ ἠξεύρει πῶς νὰ τὰς ἐφαρμόσῃ. Ἔκτοτε ἐφρόνουν καὶ ἐξακολουθῶ φρονῶν ὅτι, ὑφισταμένης καταστάσεως πραγμάτων ἐν τῇ γείτονι ἐπικρατείᾳ, ἥτις παρέχει εἰς τὸ ὀθωμανικὸν κράτος τὰ μέσα, ὅπως παρεμποδίζῃ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἑλληνισμοῦ, καθῆκον παντὸς κηδομένου τῶν συμφερόντων τοῦ ἑλληνισμοῦ εἶναι νὰ φροντίσῃ ὅπως πρὸς τοὺς κατέχοντας τὰ μέσα ταῦτα διατελῇ τὸ ἑλληνικὸν κράτος εἰς τοιαύτας σχέσεις, ὥστε νὰ μὴ ἔχωσιν ἀφορμὰς νὰ καταπιέζωσι τὸν ἑλληνισμόν.

Ἆρα ἐννοῶ διὰ τούτου ὅτι ὠφείλαμεν νὰ παραιτηθῶμεν δικαιώματος ἐθνικοῦ οἱουδήποτε; Βεβαίως ὄχι. Ὅστις ὁμιλεῖ περὶ φιλίων σχέσεων, ἀποκλείει πᾶσαν ἰδέαν παραιτήσεως δικαιώματος, διότι αἱ φίλιαι σχέσεις δὲν δύνανται ἢ νὰ στηρίζωνται ἐπὶ τῆς ἀμοιβαίας τῶν δικαιωμάτων ἀναγνωρίσεως. Ἀλλὰ πολιτικὴ σφαλερὰ εἶναι ἡ κηρύττουσα, ὡς ἔπραξε χθὲς ὁ κ. ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργός, ὅτι μετὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον ἡ πολιτική, τὴν ὁποίαν ἡ Κυβέρνησις κατὰ τὸ 1872 ἀνέγραψε, εἶναι πολιτικὴ τὴν ὁποίαν ὀφείλομεν νὰ παραιτήσωμεν. Δὲν ἐξαρτᾶται ἐξ ἡμῶν νὰ τὴν ἀκολουθήσωμεν, διότι δέον νὰ συμφωνῇ καὶ ἡ γείτων ἐπικράτεια. Ἀλλὰ ἐφ' ὅσον ἐξαρτᾶται ἐξ ἡμῶν, ἐφ' ὅσον ἡ γείτων ἐπικράτεια εἴτε ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας, εἴτε ὑπείκουσα εἰς πίεσιν ἄλλων δυνάμεων, ἀποφασίσει νὰ ἀναγνωρίσῃ τὰ δικαιώματα ἐκεῖνα τῆς Ἑλλάδος, ἄνευ τῶν ὁποίων σχέσεις φιλικαὶ πρὸς αὐτὴν δὲν δύνανται νὰ ὑπάρχωσι, νομίζω ὅτι ὁ Ἕλλην πολιτευτὴς ἄντικρυς ἀντιστρατεύεται εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ Κράτους, ἀποκρούων τὰς φιλικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ ὁμόρου κράτους.

ΜΕΣΣΗΝΕΖΗΣ. Τὸν λόγον, κ. πρόεδρε.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ταῦτα περὶ ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ἀνέπτυξε χθὲς ὁ κ. ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργός, ἵνα ἀποδείξῃ εἰς τὴν Βουλὴν τὴν ἀνάγκην ὅπως διατελῇ ἡ Ἑλλὰς πάντοτε ἑτοίμη, διότι ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμήν, ἀπὸ τῆς σήμερον ἕως τῆς αὔριον, δύναται νὰ παρουσιασθῇ ἀνάγκη, καὶ νὰ μὴ ἔχωμεν τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον, ἂν μὴ διατελῶμεν διηνεκῶς ἕτοιμοι ὅπως συγκεντρώσωμεν τὰς δυνάμεις ἡμῶν. Ἀντέταξε δὲ τὴν πολιτικὴν ταύτην πρὸς τὴν πολιτικὴν τῆς ἠρέμα παρασκευῆς καὶ ἠρώτησε τί ἐστιν ἡ ἠρέμα αὕτη παρασκευή. Ἡ ἠρέμα παρασκευή, κύριοι, εἶναι ἡ παρασκευὴ ἐκείνη, τὴν ὁποίαν μέγα κράτος, κράτος στρατιωτικόν, μετὰ μεγάλην ἦτταν, μετὰ ἧτταν πολύκλαυστον, ἐθεώρησε ὅτι ὤφειλε ν' ἀποδεχθῇ. Ἡ Γαλλία, μετὰ τὸν τελευταῖον γαλλογερμανικὸν πόλεμον, δὲν ἐνόμισεν ὅτι ὤφειλε νὰ ἐπιζητήσῃ τὴν ἱκανοποίησιν ἑαυτῆς, διὰ συστήματος ὁποῖον ἀνέπτυξεν ὁ κ. πρωθυπουργὸς καὶ ὁ κ. ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργός· δὲν ἐνόμισεν ὅτι ὤφειλε νὰ προβῇ εἰς ἐκτάκτους παρασκευάς, εἰς παρασκευὰς ἀνωτέρας τῶν δυνάμεων τῆς χώρας. Ὁ πρῶτος θρίαμβος, ὃν κατήγαγεν ἡ Γαλλία μετὰ τὸν πόλεμον, ὑπῆρξε θρίαμβος οἰκονομικός.

Ἡ πραγματοποίησις τοῦ δανείου, διὰ τοῦ ὁποίου ἠδυνήθη νὰ πληρώσῃ τὸ πρὸς τὴν Γερμανίαν χρέος, ὑπῆρξεν μέγας θρίαμβος, ὁ ὁποῖος ἀπέδωκεν εἰς τὴν Γαλλίαν τὸ πλεῖστον τῆς ἀπολεσθείσης αὐτῆς δυνάμεως ἐν Εὐρώπῃ. Ἡ Γαλλία ἠσπάσθη τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον ἀποκρούουσιν ὁ κ. πρωθυπουργὸς καὶ ὁ κ. ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργός. Προσέφυγεν ἡ Γαλλία εἰς τὸ σύστημα

Κωνσταντίνος Λώρης. Λιθογραφία από σχέδιο του Θέμου Άννινου, εφ. Το Άστυ *(1. 6. 1886). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

τῶν οἰκονομιῶν, ἐπεδίωξε διὰ πάσης θυσίας τὸ ἰσοζύγιον τοῦ προϋπολογισμοῦ. Αὐτὴ ἦτον ἐν Γαλλίᾳ ἡ πρώτη σκέψις τῶν πολιτευτῶν καὶ τῶν στρατιωτικῶν. Ἀνάγνωτε τὰς συζητήσεις τὰς ἐν τῇ συνελεύσει τῇ γαλλικῇ εὐθὺς μετὰ τὸν πόλεμον, καὶ θέλετε ἰδεῖ ὅτι εἰς τὰ οἰκονομικὰ ζητήματα ἔλαβον μέρος καὶ οἱ στρατιωτικοί, διότι ἐννόουν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὑμεῖς δὲν θέλετε νὰ ἐννοήσετε, ὅτι ἡ βάσις πάσης ἐθνικῆς ἐνεργείας εἶναι ἡ οἰκονομικὴ ἀποκατάστασις. Καὶ ἔκτοτε ἤρξατο ἡ ἠρέμα παρασκευὴ τῆς Γαλλίας, ἥτις ἤδη, δεκαετίαν μετὰ τὸν πόλεμον ἐκεῖνον, δὲν ἔφθασεν ἔτι εἰς τὴν πλήρη αὐτῆς ἀνάπτυξιν. Τοῦτο, κύριοι, ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι, ἐὰν ζητήσωμεν παρασκευὴν ὁποία αὕτη διαγράφεται ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἀριθμοὺς δυνάμεως στρατιωτικῆς ὁποίους εἴχομεν κατὰ τὸν τελευταῖον Ρωσσοτουρκικὸν πόλεμον, ὅτε ἠδυνήθημεν νὰ συγκεντρώσωμεν 35.000 στρατοῦ· ἀλλὰ εἴχομεν τότε, θὰ ἔχωμεν ἤδη καὶ στρατόν; Στρατιώτας πρὸς ἐπίδειξιν δυνάμεθα νὰ συγκεντρώσωμεν διὰ τοιαύτης πολιτικῆς, ἀληθῆ, ὅμως, αὔξησιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν στρατιωτικῶν ἡμῶν δυνάμεων δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν, ἐὰν δὲν ἀποφασίσωμεν νὰ ἔχωμεν ὑπομονήν, τοὐτέστι νὰ θελήσωμεν νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ὀφείλομεν νὰ ἐργασθῶμεν οὐχὶ διὰ τὴν αὔριον, ἀλλὰ διὰ τὴν μετὰ τὴν αὔριον.

«Ἡ μάχη τῆς Κούτρας, καθ' ἣν πληγώνεται βαρέως ὁ διοικῶν αὐτὴν ταγματάρχης Λώρης, τὸν Μάϊον τοῦ 1886». Ἔγχρωμη λιθογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(1.11.1886). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Στις 10 Μαΐου 1886 σε συνοριακό επεισόδιο στην Κούτρα της Θεσσαλίας σκοτώνεται ο ταγματάρχης Κων. Λώρης και το τάγμα του, το 5ο ευζώνων, μετά το θάνατό του αιχμαλωτίζεται από τους Τούρκους με δόλο κατά τη διάρκεια διαπραγματεύσεων για κατάπαυση του πυρός.*

Εἶναι βεβαίως ἡ κατάστασις τῆς Ἀνατολῆς τοιαύτη, ὥστε ἐπιθυμητὸν θὰ ἦτο ἀπὸ τοῦδε νὰ εἴμεθα ἕτοιμοι· ἀλλ' ἀφοῦ δὲν εἴμεθα ἕτοιμοι, τί δυνάμεθα νὰ πράξωμεν ἄλλο παρὰ νὰ ἐργασθῶμεν ὅπως ἐὰν ἡ ἀνάγκη θὰ παραστῇ ἐντὸς τοῦ ἔτους, ἐντὸς δύο ἐτῶν, ἀπὸ τοῦ χρόνου, ὅμως, ἐκείνου νὰ παρίστανται συντεταγμέναι καὶ νὰ ἄρχωνται αὐξανόμεναι αἱ δυνάμεις ἡμῶν, ὥστε μετὰ περίοδον 5 ἢ 10 ἐτῶν νὰ δυνηθῶμεν νὰ φθάσωμεν πλησίον τῆς πλήρους αὐτῶν ἀναπτύξεως; Τοῦτο ἐννοοῦμεν λέγοντες ἠρέμα παρασκευήν. Ἐννοοῦμεν ὅπως ἀπὸ τοῦδε ἐπιληφθῶμεν σπουδαίως τοῦ ἔργου τῆς στρατιωτικῆς συντάξεως τῆς χώρας, ἀπὸ τοῦδε μιμηθῶμεν περὶ τὰ τῆς στρατιωτικῆς ἡμῶν συντάξεως τὰ κράτη τὰ μᾶλλον πρὸς ἡμᾶς παρεμφερῆ, τὰ μικρὰ κράτη τῆς Εὐρώπης, τὰ ὁποῖα ἐφαρμόζουσι σύστημα, δι' οὗ παρασκευάζουσι στρατοὺς τοὺς μεγαλυτέρους διὰ μέσων ἀναλόγων πρὸς τοὺς πόρους αὐτῶν, καὶ νὰ ἐπιζητήσωμεν διοργάνωσιν τῶν στρατιωτικῶν ἡμῶν δυνάμεων τοιαύτην, ὁποίαν εὑρίσκομεν ἐν ταῖς ἐπικρατείαις ἐκείναις. Ἐξετάσατε τοὺς στρατιωτικοὺς προϋπολογισμοὺς καὶ τὴν στρατιωτικὴν νομοθεσίαν τῆς Ἑλβετίας, τῆς Δανίας, τῆς Ὁλλανδίας, τῆς Σουηδίας. Πάντα ταῦτα τὰ κράτη εἶναι μεγαλύτερα τῆς Ἑλλάδος καὶ εὐπορώτερα. Καὶ τί εὑρίσκετε ἐκεῖ; Εὑρίσκετε μικράν, ἐλαχίστην δύναμιν ἀνδρῶν ἐν εἰρήνῃ, μεγάλην δύναμιν στελεχῶν ἐν εἰρήνῃ, μεγίστην δὲ δύναμιν ἀνδρῶν ἐν πολέμῳ. Τοῦτο εἶναι, κύριοι, τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον συνιστῶ εἰς τὴν Βουλήν, τὸ σύστημα, διὰ τοῦ ὁποίου νομίζω ὅτι δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ ἠρέμα ἡ στρατιωτικὴ τῆς χώρας παρασκευή.

Ἐπειδὴ εἰσήλθομεν εἰς τὸ ἔτος τῆς πρώτης ἐφαρμογῆς τοῦ νέου στρατολογικοῦ συστήματος, ἐκ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον θέλομεν ἤδη ἐργασθῇ ἐξαρτᾶται ἡ ἐπιτυχία ἢ ἡ ἀποτυχία τοῦ συστήματος τούτου. Ἐὰν τὸ σύστημα τοῦτο ἐφαρμοσθῇ κατὰ τὸν τρόπον τὸν ὁποῖον μέχρι τοῦδε ἐπορευόμεθα ἐν τοῖς στρατιωτικοῖς ἡμῶν πράγμασιν, ἡ ἀποτυχία εἶναι βεβαία, καὶ μετὰ τῆς ἀποτυχίας τοῦ νόμου τούτου εἶναι βεβαία καὶ ἡ ἀποτυχία πάσης παρασκευῆς τῆς Ἑλλάδος. Ὁ νόμος οὗτος ἐπιβάλλει καὶ εἰς τὸ Κράτος καὶ εἰς τοὺς πολίτας ὑποχρεώσεις πολὺ μεγαλυτέρας τῶν ὑποχρεώσεων, τὰς ὁποίας ἐπέβαλεν ἡ μέχρι τοῦδε κειμένη νομοθεσία. Ὁ νέος νόμος ἀποστερεῖ τὸν πολίτην στρατευθέντα τοῦ δικαιώματος τῆς ἀντικαταστάσεως, ὑποβάλλει εἰς ὑποχρέωσιν στρατεύσεως, πλὴν τῶν ἀνδρῶν, ὅσοι εἶναι ἀναγκαῖοι πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως ἐν εἰρήνῃ, καὶ πάντας τοὺς ὑπεραρίθμους τοὺς ἀνήκοντας εἰς

«Ἡ ὑπὸ τὸν Τρικούπη ἀνάπλασις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ». Ἔγχρωμη λιθογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(21.4.1887). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

ἡλικίαν τὴν στρατεύσιμον, ὑποβάλλει προσέτι εἰς ὑποχρέωσιν ἀσκήσεως κατὰ τακτὰς περιόδους τοὺς ἐφέδρους καὶ τοὺς ἐθνοφρουρούς. Πάντα ταῦτα ἀπεδείχθησαν βαρύτατα πρὸς τὸν πολίτην, ἀλλὰ συνάμα καὶ βαρύτατα πρὸς τὴν Πολιτείαν, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ κράτη τὰ ἐπὶ πλούτῳ φημιζόμενα. Ἐὰν ἐν Ἑλλάδι θέσωμεν τὴν βάσιν εὐρεῖαν περὶ τὰς ὑποχρεώσεις τοῦ πολίτου καὶ τὰς δαπάνας τοῦ Κράτους, θὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν πλήρη ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου. Ἐὰν ἡ ἐν εἰρήνῃ δύναμις τοῦ στρατοῦ, καὶ ἐννοῶ δύναμιν τὴν ὑπὸ τοῦ νόμου οὕτως ὀνομαζομένην, τοὐτέστι τὴν μὴ περιλαμβάνουσαν τοὺς ὑπεραρίθμους, τοὺς ἐφέδρους καὶ τοὺς ἐθνοφρουρούς, προσδιορισθῇ μεγάλη, δὲν θὰ ἐπαρκῇ τὸ Δημόσιον εἰς τὰς δαπάνας τῆς ἐκγυμνάσεως τῶν ὑπεραρίθμων, τῶν ἐφέδρων καὶ τῶν ἐθνοφρουρῶν, καὶ ἄνευ τῆς περιοδικῆς συγκεντρώσεως καὶ ἐκγυμνάσεως τῶν ἐφέδρων, ὁ στρατολογικὸς νόμος εἶναι πάντῃ περιττός. Ἐπιβάλλων ὁ νόμος ὑποχρέωσιν εἰς τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὴν στρατεύσιμον ἡλικίαν, προτίθεται κυρίως τὴν μόρφωσιν ἐφέδρων· ὅταν δ' ἀφοῦ τοὺς μορφώσει δὲν ἔχῃ τὴν δύναμιν νὰ τοὺς ἀσκῇ περιοδικῶς καὶ νὰ τοὺς διατηρῇ ἐν συνδέσμῳ μετὰ τοῦ στρατοῦ, ὅπως μὴ ἀπομανθάνωσιν ὅσα ἔμαθον καὶ μὴ λησμονῶσι τὰς στρατιωτικὰς αὐτῶν ὑποχρεώσεις, πᾶσα ἡ δαπάνη καὶ πᾶσαι αἱ ὑποχρεώσεις, εἰς τὰς ὁποίας ὑπεβλήθησαν οἱ πολῖται, ἀποβαίνουν ἐπὶ ματαίῳ. Καὶ βλέπετε ἀμέσως ὅτι ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, διὰ νὰ ἐξογκώσῃ τὴν ἐνεργὸν δύναμιν τοῦ Στρατοῦ, ἠναγκάσθη νὰ μὴ λάβῃ πίστωσιν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ διὰ τὴν ἄσκησιν τῶν ἐφέδρων, καὶ ἠναγκάσθη οὕτως ἐν αὐτῇ του τῇ βάσει νὰ παραβιάσῃ τὸν νόμον. Τοὐναντίον ὀφείλομεν νὰ διαγράψωμεν τὴν βάσιν στενήν, διὰ νὰ δυνηθῶμεν ἐπὶ ταύτης τῆς βάσεως νὰ ἐφαρμόσωμεν τὸ σύστημα ἐν πάσῃ τελειότητι. Ὀφείλομεν ὡς πρὸς τοὺς ὑποβαλλομένους εἰς τὴν θητείαν ἄνδρας νὰ καταστήσωμεν τὴν ὑποχρέωσιν ὅσον τὸ δυνατὸν ἐλαφροτέραν, διὰ νὰ εἶναι πρᾶγμα ἡ ὑποχρέωσις. Ὅτε ἡ Κυβέρνησις, προκληθεῖσα νὰ ὑποβάλῃ ἐπισήμους πληροφορίας περὶ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ τέως ἐπικρατοῦντος συστήματος τῶν κληρωσίμων, ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἐπὶ 2,800 ἀνδρῶν τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1879 δὲν ἠδυνήθη νὰ συγκεντρώσῃ πλέον τῶν 720· ὅταν δὲν ἠδυνήθη τοῦτο νὰ κατορθώσῃ ἰσχύοντος νόμου, ὁ ὁποῖος παρεῖχε πάσας τὰς εὐκολίας εἰς τοὺς ἀπογραφομένους, ὁ ὁποῖος παρεῖχεν εἰς αὐτοὺς τὸ δικαίωμα τῆς ἀντικαταστάσεως, ποῖον θέλει εἶσθαι πάντως τὸ ἀποτέλεσμα, ὅταν ἀφῃρέσαμεν ἀπὸ τῶν ἀπογραφομένων τὸ δικαίωμα τῆς ἀντικαταστάσεως;

Ἡ διπλῆ αὕτη ἀνάγκη, ἡ ἀνάγκη τῆς ὅσον ἔνε-

στιν ἐλαττώσεως τῆς ὑποχρεώσεως τῶν πολιτῶν, ἄνευ βλάβης, ὅμως, τῆς πλήρους ἐφαρμογῆς τοῦ συστήματος, καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ἐλαττώσεως ὅσον ἔνεστι τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ Κράτους ὡς πρὸς τὴν δύναμιν τὴν ἐν εἰρήνῃ, ἵνα ὑπολείπωνται αὐτῷ τὰ μέσα πρὸς τὴν περιοδικὴν συγκέντρωσιν καὶ ἄσκησιν τῶν δυνάμεων τῶν ἐν ἐπιστρατεύσει, τὰ δύο ταῦτα εἶναι οἱ ὅροι ἀπαραίτητοι πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νέου συστήματος τοῦ στρατολογικοῦ. Ἀλλ' ὡς πρὸς τοῦτο οἱ ἀγορεύσαντες ἀπὸ τοῦ βήματος, καὶ ἰδίως οἱ εἰδικοί, παρέστησαν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν ταῦτα νὰ πραγματοποιηθῶσιν ἐν Ἑλλάδι, ὅτι τὸ σύστημα, ὁποῖον ἐξέθηκα αὐτὸ πρὸς τὴν Βουλὴν εἰς ἐφαρμογὴν τῶν ἰδεῶν τούτων, θὰ εἶναι σύστημα πρώτην φορὰν ἐν Ἑλλάδι παρουσιαζόμενον καὶ οὐδὲν ἔχει τὸ ὑπόδειγμα ἀλλαχοῦ. Καὶ ἐγώ, κύριοι, παρατηρῶ ὅτι τὸ ἀντίθετον σύστημα οὐδὲν ἔχει παράδειγμα ἀλλαχοῦ. Οὐδὲν ὑπάρχει παράδειγμα ἐν Εὐρώπῃ, εἴτε εἰς μεγάλα, εἴτε εἰς μικρὰ κράτη, συγχύσεως τῶν δύο ὑπηρεσιῶν, συγχύσεως τοῦ στρατοῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως μετὰ τοῦ στρατοῦ τῆς ὑπηρεσίας· οὐδέποτε ὑπῆρξε τοιαύτη σύγχυσις οὐχὶ μόνον εἰς κράτη φιλελεύθερα, ἀλλ' οὐδ' εἰς αὐτὰ τὰ δεσποτικά. Παντοῦ θέλετε ἀπαντήσει δύναμιν εἰδικήν, ἐντεταλμένην τὰ τῆς ἐσωτερικῆς ὑπηρεσίας τοῦ Κράτους. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τἆλλα χαρακτηριστικὰ τοῦ συστήματος, ἐὰν ἀνατρέξωμεν εἰς τὴν στρατιωτικὴν νομοθεσίαν τῶν ἐθνῶν ἐκείνων, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ μιμηθῶμεν, τοὐτέστι τῶν ἐθνῶν τὰ ὁποῖα μᾶλλον πλησιάζουσι πρὸς ἡμᾶς ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν πολιτῶν καὶ τὴν οἰκονομικὴν δύναμιν, θὰ εὕρωμεν ἐφαρμοζόμενον ἐν ταῖς βάσεσιν αὐτοῦ τὸ σύστημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον συνιστῶ πρὸς τὴν Βουλήν, καὶ θὰ τὸ εὕρωμεν ἐφαρμοζόμενον πληρέστερον.

Λαμβάνω ὡς παράδειγμα τὴν Δανίαν· καὶ διὰ νὰ μὴ ἀμφισβητηθῶσιν οἱ λόγοι μου, ἀναγινώσκω ἐν συγγράμματι εἰδικῷ τὰ περὶ τούτου. «Οἱ στρατοὶ τῆς Εὐρώπης» ἐπιγράφεται τὸ σύγγραμμα. Ποία εἶναι ἡ δύναμις τοῦ στρατοῦ τῆς Δανίας ἐν καιρῷ πολέμου; 55,037 ἀνδρῶν, τοὐτέστιν ἡ δύναμις τὴν ὁποίαν ἀναγράφει ὁ ἡμέτερος ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ἐν τῷ νομοσχεδίῳ αὐτοῦ, δύναμις τὴν ὁποίαν καὶ αὐτὸς ἀναγνωρίζει ὅτι πρὸς τὸ παρὸν δὲν δύναται νὰ ἔχῃ. Ἐν Δανίᾳ, ὅμως, ὑπάρχει ἡ δύναμις αὕτη, ὡς τοῦτο ἀπέδειξαν τὰ πράγματα. Ἐνῷ, λοιπόν, ἡ δύναμις ἡ ἐν πολέμῳ ἡ πραγματικὴ εἶναι 55,000, ποία εἶναι ἡ δύναμις ἐν εἰρήνῃ; Ἡ δύναμις ἐν εἰρήνῃ ἡ συνήθης εἶναι 6 ἕως 9,000 ἀνδρῶν, κατὰ δὲ τοὺς μῆνας τοῦ χειμῶνος τρεῖς χιλιάδες ἀνδρῶν· ἀλλ' ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ γίνεται ἡ συγκέντρωσις τῶν ἐφέδρων, τῶν ὑπεραρίθμων, τῶν ἐθνοφρουρῶν, καὶ τότε ἡ δύναμις εἶναι 24,175. Οὕτως ἐργάζονται τὰ ἔθνη, τὰ ὁποῖα σπουδαιολογοῦσιν· ἐλαττοῦσι τὰς δυνάμεις κατὰ τὴν ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἔχουσι τὴν ἀνάγκην αὐτῶν, ἵνα ἔχωσιν αὐτὰς ἐφισταμένης τῆς ἀνάγκης. Τοιαύτας ἀναλογίας εὑρίσκετε καὶ εἰς τοὺς στρατοὺς τῶν ἄλλων μικρῶν ἐπικρατειῶν, εὑρίσκετε ἐν ἀναλογίᾳ οὐχὶ μόνον, ὡς καὶ ἄλλοτε εἶπον, τοῦ 1/3 ἀλλὰ καὶ τοῦ 1/4 τὴν ἐν εἰρήνῃ δύναμιν πρὸς τὴν ἐν πολέμῳ. Ὁ χωρισμὸς τῆς δυνάμεως τῆς πρὸς ὑπηρεσίαν τοῦ Κράτους ἀπὸ τῆς δυνάμεως τῆς πρὸς ἐκπαίδευσιν, εἶναι ὅρος τοσοῦτον στοιχειώδης, ὥστε οὐδὲ κἂν λόγος, δύναται νὰ γίνῃ περὶ αὐτοῦ παρὰ ξένων στρατιωτικῶν· καὶ αὐτὴ ἡ ἰδέα, ὅτι ὁ κύριος στρατὸς ἤθελεν ἐκπληροῖ ὑπηρεσίαν χωροφυλακῆς, εἶναι ἰδέα τοσοῦτον ξένη τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν εὐρωπαϊκῶν στρατῶν, ὥστε δὲν εὑρίσκεται παράδειγμα τοιαύτης τοῦ Στρατοῦ ἐνασχολήσεως. Μόνον προκειμένου περὶ ἐσωτερικῶν ἐμφυλίων ταραχῶν, καὶ ἴσως ἐξαιρετικῶς περὶ ληστείας ἐν Ἰταλίᾳ, ὅταν λαμβάνῃ μεγάλας διαστάσεις, δύναται ν' ἀνατεθῇ ὑπηρεσία τοιαύτη εἰς τὸν Στρατόν. Ἀλλὰ καὶ πάλιν, προκειμένου περὶ εἰδικῶν ἀναγκῶν, σχηματίζονται σώματα εἰδικά, οἱ λόχοι τῶν Ἄλπεων ἐν Ἰταλίᾳ, οἱ ἀκροβολισταὶ τοῦ Τυρόλου καὶ τὰ σώματα τῶν μεθορίων ἐν Αὐστρίᾳ, καὶ ἄλλα ἀλλαχοῦ.

Κύριοι, οἱ ὁμιλήσαντες ἔχουσι βεβαίως πολλὴν τὴν αὐθεντίαν, διότι πάντες εἰσὶν εἰδικοὶ περὶ τὰ στρατιωτικά, καὶ ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, καὶ ὁ κ. βουλευτὴς Οἰτύλου καὶ ὁ κ. βουλευτὴς Ἠλείας· ἀλλὰ νομίζω ὅτι πάντες θέλουσιν ἀναγνωρίσει ὅτι εἴχομεν παρ' ἡμῖν στρατιωτικὸν ἄνδρα, τὸν ὁποῖον δύνανται νὰ θεωρήσωσιν ὡς ἀποτελοῦντα αὐθεντίαν οὐχὶ μόνον ἀπέναντι ἐμοῦ τοῦ λαϊκοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀπέναντι αὐτῶν. Νομίζω ὅτι τὴν εἰδικότητα τοῦ μακαρίτου Βότσαρη οὐδεὶς ἀρνεῖται. Ἰδού πῶς ἐκφράζεται ὁ μακαρίτης Βότσαρης περὶ τῶν εὐζωνικῶν σωμάτων καὶ τοῦ χωρισμοῦ τῶν δύο στρατῶν.

«Προετιμήσαμεν, κύριοι, νὰ ὀργανίσωμεν δι' αὐτῆς τῆς αὐξήσεως, τὴν ὁποίαν ἐκάμαμεν ἐφέτος εἰς τὴν δύναμιν τοῦ Στρατοῦ, 4 τάγματα, παρὰ νὰ ἐξογκώσωμεν τὰ δέκα· διότι νομίζομεν ὅτι τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ ἔκρυθμος κατάστασις τῶν μεθορίων, καὶ ὄχι μόνον αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔκρυθμος κατάστασις ἄλλων μερῶν τοῦ Κράτους. Νομίζομεν ὅτι δύναμις εἰδικὴ ὠργανισμένη εἰδικῶς, συντεθειμένη ἀπὸ πρόσωπα τὰ ὁποῖα νὰ εἶναι ἐπίτηδες ἐκλελεγμένα πρὸς αὐτὸν τὸν σκοπὸν τῆς καταδιώξεως τῆς ληστείας, τῆς εἰδικῆς αὐτῆς ὑπηρεσίας, τῆς μὴ στρατιωτικῆς, τὴν ὁποίαν θὰ ἐκτελῇ μετὰ τῆς χωροφυλακῆς, ὅτι αὐτὸς ὁ διοργανισμὸς ἤθελε φέρει τάχιστα κάλλιστα ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα δὲν δύναται νὰ φέρῃ στρατὸς μὴ πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν διωργανισμένος καὶ εἰς τὸν ὁποῖον δὲν δύναται νὰ ἐνασχοληθῇ, χωρὶς νὰ ἔλθῃ εἰς ἀποσύνθεσιν. Διενοήθην, λοιπόν, ὅτι πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἤθελεν εἶναι καλὸν νὰ σχηματισθῶσιν αὐτὰ ἀπὸ ἐθελοντὰς

γεννημένους, οὕτως εἰπεῖν, καὶ ἀνατεθραμμένους μὲ τὰς ἰδέας αὐτάς, παρὰ νὰ ἀφήσωμεν εἰς ὅλον τὸν Στρατόν αὐτὸ τὸ ἐπίμοχθον καὶ φέρον εἰς ἀποσύνθεσιν τὸν Στρατὸν ἔργον. Ἀποτέλεσμα δὲ ἄλλο ποῖον θὰ εἶναι ἐκτὸς τῆς ἀσφαλείας, ὅπως σᾶς ἀνέφερον; Ἀποτέλεσμα θὰ εἶναι ὅτι θέλομεν ἀμέσως δυνηθῆ νὰ ἀποστείλωμεν αὐτὰ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην, καὶ ὡς ἐκ τούτου θὰ δυνηθῶμεν τὰς δυνάμεις νὰ τὰς συγκεντρώσωμεν, καὶ συγκεντρώνοντες οὕτω τὸν Στρατόν, νὰ τὸν ἐκπαιδεύσωμεν καὶ νὰ τὸν καταστήσωμεν κατὰ τὸ δυνατὸν ἄξιον τοῦ προσεχοῦς μέλλοντός του. Ἐὰν δὲν εἴχομεν τὰ συμβαίνοντα ἐνώπιον ἡμῶν, ἠδυνάμεθα μετὰ μεγάλης ὑπομονῆς νὰ φθάσωμεν εἰς ἓν συμπέρασμα· ἀλλ' ὁ χρόνος ἐπείγει, δυνατὸν τοὐλάχιστον νὰ φανῇ λίαν ἐπείγων, καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἔχομεν καιρὸν νὰ καταγινώμεθα εἰς αὐτό, ἀλλὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξασφαλίσωμεν τὰ ὅρια καὶ νὰ φέρωμεν τάξιν, καὶ συγχρόνως συγκεντρώνοντες τὸ ὑπόλοιπον τοῦ Στρατοῦ ἐν βραχυτάτῳ διαστήματι νὰ τὸν παρουσιάσωμεν ἀξιόμαχον. Τούτου δὲ γενομένου, εἰς ὁμαλὰς περιστάσεις, τί ἐπέρχεται, κύριοι; Ἐπέρχεται κατὰ μεγάλην κλίμακα ἡ οἰκονομία τὴν ὁποίαν ἐπιδιώκομεν, διότι, ἅμα κάμωμεν αὐτό, τότε θὰ ἐπέλθῃ αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν ἀποτέλεσμα ὡς πρὸς τὴν τάξιν, ἐκπαίδευσιν καὶ πειθαρχίαν τοῦ Στρατοῦ διὰ τῆς μεγαλυτέρας συγκεντρώσεως, καὶ πρὸς τούτοις θὰ ἔχωμεν καὶ τὴν τάξιν εἰς τὸν τόπον· πρὸς τούτοις τότε θέλουν περιορισθῆ εἰς μεγίστην κλίμακα αἱ ὑποχρεώσεις τοῦ λαοῦ πρὸς τὴν Πολιτείαν καὶ θέλουν ἐπανέρχονται εἰς τὰς ἑστίας των νὰ ἐκτελέσουν τὰ ἔργα των, καὶ ἰδού πῶς ἐπέρχεται ἡ οἰκονομία...

»Ἡ Βαυαρία, κύριοι, εἶναι ἓν κράτος ἐκ τῶν μεσαίων· ὁ ὀργανισμός της δὲν ἔχει τίποτε ἐξαίσιον, εἶναι καθὼς τῶν λοιπῶν ἐπικρατειῶν ὡς ἔγγιστα. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἔχουσιν αὐτὸ τὸ σύστημα, τὸ νὰ ἐπανέρχωνται οἱ πολῖται εἰς τὰς ἐργασίας των, ἕνεκα αὐτοῦ ἔφθασαν εἰς ἀποτέλεσμα νὰ ἔχωσιν ὀργανισμένον στρατὸν ἰσχυρότερον ἀπὸ ἄλλας δυνάμεις μεγαλυτέρας, ὅστις ἐν τούτοις ἐκόστισεν ὀλιγώτερον ἀπὸ πάντα ἄλλον στρατὸν ἐν τῷ κόσμῳ· διότι συγκεντρώνει τὸν στρατόν, καὶ ἅμα ἀποπερατώσῃ τὰς ἐξασκήσεις του, ὁλόκληρος ὁ στρατὸς καταβαίνει εἰς τὰ ἔργα του, καὶ βλέπετε, ἐνῷ οἱ λόχοι σύγκεινται ἀπὸ 120, 140, 160 ἄνδρες, μετὰ τὴν λῆξιν τῶν γυμνασίων βλέπεπε νὰ εἶναι εἰς τὰ ὅπλα καὶ νὰ ἀποτελοῦν τὸν λόχον μόνον 27 ἄνδρες. Βλέπετε εἰς ποίαν κλίμακα οἰκονομικὴν καὶ ποῖον θησαυρὸν δύναται νὰ μᾶς φέρῃ ἕνας καλὸς ὀργανισμός;».

Οὗτος εἶναι ὁ ὀργανισμός, ὃν οἱ ἀξιότιμοι συνάδελφοι ἀπέκρουσαν στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς ἰδίας αὐτῶν εἰδικότητος.

Ἀλλ' ἔχομεν ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν καὶ ἕτερον εἰδικόν, οὗ θὰ σᾶς ἀναγνώσω τὰς γνώμας, διότι αἱ γνῶμαι αὐτοῦ ἔχουσι τὴν εἰδικότητα ὅτι ἀκολουθοῦνται ὑπὸ πολλῶν ψήφων, καὶ πιστεύω ὅτι ὁ ἐξενεγκὼν τὰς γνώμας ταύτας δὲν θὰ θελήσῃ νὰ εὑρεθῇ εἰς ἀντίφασιν πρὸς ἑαυτόν.

«Ἐπιθυμῶ νὰ δώσω μίαν ἐξήγησιν ὡς πρὸς τοὺς ἐθελοντάς», εἶπε κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ὁ κ. Κουμουνδοῦρος. «Κύριοι, ὅταν ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, ἐκτιμῶν τὴν ἀνάγκην τῶν περιστάσεων, ἐζήτησε τὴν αὔξησιν τοῦ Στρατοῦ, τὴν ὁποίαν βλέπετε, τὴν ἀναγκαιοῦσαν ἐν τακτικαῖς καὶ ὁμαλαῖς περιστάσεσιν, εὑρέθη ὅτι διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν αὔξησιν, τὴν ὁποίαν ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ἐζήτησεν, ἔπρεπε νὰ προσθέσωμεν δύο χιλιάδας νεοσυλλέκτους, τοὺς ὁποίους τὸ Ἔθνος κατ' ἔτος ὀφείλει νὰ ἀποστείλῃ εἰς τὸν Στρατόν. Οἱ νεοσύλλεκτοι εἶναι οἰκογενειῶν ἐργατικῶν, εἶναι χεῖρες παραγωγοί, καὶ γνωρίζετε καλῶς ὁποῖαι ἀπαντῶνται δυσκολίαι πρὸς συλλογὴν αὐτῶν, ὄχι διότι εἶναι ἀπεχθὲς τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ πρὸς τὸ στρατιωτικὸν ἐπάγγελμα, ἀλλὰ διότι ἡ ἀφαίρεσις τῶν ἐργατικῶν αὐτῶν χειρῶν ἀπὸ τὴν οἰκογένειάν των καταστρέφει τὴν οἰκογένειαν αὐτῶν».

Βλέπετε, λοιπόν, ὅτι ἐστηρίχθην ἐπὶ τῶν ἰδεῶν, τὰς ὁποίας κατωτέρω μοὶ κάμνει τὴν τιμὴν νὰ εἴπῃ ὅτι συνελάβαμεν ἀμφότεροι.

«Ἐσκέφθημεν τότε, καὶ μοὶ ἐπιτρέπουν οἱ κύριοι συνάδελφοι νὰ τὸ εἴπω, πρὸ πάντων ἐγὼ καὶ ὁ κ. Τρικούπης, ὅτι ἦτο καλλίτερον καὶ συμφερώτερον νὰ ἀπαλλάξωμεν τὴν κοινωνίαν καὶ ἀπὸ αὐτὸ τὸ δεύτερον βάρος, τῆς ἀφαιρέσεως δηλ. 2 χιλιάδων ἐργατικῶν χειρῶν τῆς ὑπηρεσίας. Δὲν ἠμποροῦμεν, εἴπομεν, νὰ ἀφήσωμεν αὐτὰς τὰς ἐργατικὰς χεῖρας καὶ νὰ δώσωμεν εἰς τὸν στρατὸν χεῖρας ἄλλας, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι ἐργατικαὶ καὶ εὐχαρίστως θέλουν νὰ ἐπιδοθοῦν εἰς αὐτὸ τὸ ἐπάγγελμα, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἕξεις τοιαύτας καὶ αἱ ὁποῖαι, μένουσαι ἐν τῇ κοινωνίᾳ, δὲν ὠφελοῦν τόσον, ὅσον ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους ζητοῦμεν νὰ ἀποσπάσωμεν. Δὲν εἶναι, λοιπόν, καλὸν μὲ αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους νὰ συμπληρώσωμεν τὰς τάξεις τοῦ Στρατοῦ, καὶ νὰ κάμωμεν ἐθελοντὰς οὐχὶ ὅπως ᾖ, τὴν γενικὴν ἔκφρασιν ἐννοεῖται, ἀλλὰ τάγματα ἐκ τοιούτων ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἐπιθυμοῦν νὰ ὑπηρετήσουν στρατιωτικῶς, καὶ οἱ ὁποῖοι νὰ εἶναι κάτοικοι Ἕλληνες, ἀποκατεστημένοι πρὸ ἑνὸς καὶ δύο ἐτῶν, καὶ ὄχι ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι ὑποπτεύονται, καὶ δὲν ἐπιθυμῶ νὰ κάμω διάκρισιν μεταξὺ ἐντοπίων καὶ μή, ἀλλὰ ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι κάθηνται ἐδῶ ἐπὶ ἔτη καὶ χαίρουν πολιτικὰ δικαιώματα, καὶ ὄχι ἐλθόντες χθὲς ἀπὸ τὴν Σμύρνην καὶ τὴν Ἀνατολήν, ἀλλὰ συνταυτίσαντες τὴν τύχην των μὲ ἡμᾶς. Δὲν εἶναι, εἴπομεν, καλὸν νὰ λάβωμεν τοιούτους ἀνθρώπους, νὰ τοὺς διοργανώσωμεν, νὰ τοὺς ὑποτάξωμεν εἰς ὅλους τοὺς στρατιωτικοὺς κανόνας, νὰ ἐπαναφέρωμεν τέλος πάντων τὰ τάγματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Βασιλείας τῆς

Στολές του ελληνικού στρατού την εποχή του Χαρίλαου Τρικούπη, 1995. Υδατογραφία του Αλέξανδρου Μυλωνά. Γενικό Επιτελείο Εθνικής Αμύνης.

α. ὑπηρέτουν, τὰ λεγόμενα Λακωνικὰ τάγματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἦσαν τίποτε ἄλλο παρὰ τακτικοὶ στρατιῶται μὲ χωριστὸν ἔνδυμα· καὶ ἐνομίσαμεν, κύριοι, ὅτι τοιουτοτρόπως θέλομεν συμπληρώσει τὸν Στρατὸν μὲ ὠφέλειαν τῆς κοινωνίας καὶ θέλομεν ἀπαλλάξει τὴν κοινωνίαν ἀπὸ δυστυχίας, τὰς ὁποίας ἡ αὔξησις τῆς νεοσυλλεξίας ἐπιβάλλει. Ἰδού, κύριοι, τί ἐννοοῦμεν διὰ τῆς λέξεως ἐθελονταί».

Ἐπιμένει, ὅμως, ὁ κ. πρωθυπουργὸς εἰς τὰς ἰδέας ταύτας, διότι τὰς ἐξέφερε κατὰ τὸ 1867, καὶ κατὰ τὸ 1874 πάλιν τὰς αὐτὰς ἰδέας εὑρίσκομεν μετὰ πλείονος ζωηρότητος παρ' αὐτοῦ ἐκφραζομένας (ἀναγινώσκει). «Τρεῖς χρόνους διοικεῖτε τὸν Στρατόν· τί περὶ αὐτοῦ καλὸν ἐγένετο;» Ἂς ἀπευθύνῃ τώρα πρὸς ἑαυτὸν τὴν ἐρώτησιν ταύτην (ἱλαρότης).

«Καί, κύριοι, ὅ,τι ἤδη γίνεται εἶναι δολοφονία τοῦ Στρατοῦ. Διατί; Διότι ἐὰν ὁ Στρατὸς ὁ ἑλληνικὸς δὲν ἔχῃ ὡς ἀποστολήν του τὴν κυρίαν καὶ ἀρχικὴν ἰδέαν διὰ τὴν ὁποίαν συνεστήθη καὶ διὰ τὴν ὁποίαν πᾶς στρατὸς συνιστᾶται, ἐὰν ἡ ἀποστολὴ τοῦ Στρατοῦ μεταβληθῇ ὅπως τὸν μεταβάλλετε εἰς στρατὸν ὑπηρεσίας, εἰς ἀκόλουθον τῆς χωροφυλακῆς, τοῦ Στρατοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ ἑξῆς, καὶ ἐὰν δὲν τὸ σκοπεύητε, θέλετε ἐκβιάσει τὴν διάλυσιν. Αἱ ἀνάγκαι τῆς ὑπηρεσίας ἀπαιτοῦσιν ὄργανα τῆς ἀστυνομίας, καὶ οὐχὶ τακτικὸν στρατόν. Ἡ κοινὴ πεποίθησις, μὴ βλέπουσα ἐν αὐτῇ πραγματοποιούμενον τὸν προορισμὸν τοῦ Στρατοῦ, θέλει ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὸν ἐγκαταλείψει, ὡς τοιοῦτον. Ὁ Στρατός, λοιπόν, ὅπως τὸν ἀποκατεστήσατε, δὲν δύναται νὰ ἔχῃ εὐάρεστον ὕπαρξιν καὶ μέλλον εὐτυχές. Τὸν Στρατόν, ἐπαναλαμβάνω, θέλετε ν' ἀποκαταστήσετε ὄργανον κοινῆς ὑπηρεσίας, ὅτι δὲ λέγω ἀλήθειαν, ἐπικαλοῦμαι τὴν τελευταίαν ἔκθεσιν τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν. Θέλει ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν αὔξησιν στρατοῦ, διατί; Διὰ τὴν ὑπηρεσίαν, διὰ νὰ συνοδεύῃ τοὺς εἰσπράκτορας, διὰ νὰ καταδιώκῃ τοὺς νεοσυλλέκτους, τοὺς λειπομάρτυρας κ.λπ. Ὁ Στρατὸς εἰς χεῖράς σας εἶναι, λοιπόν, βοηθὸς τῆς ἀστυνομίας, στρατὸς τῆς ὑπηρεσίας, καί, καθὼς εἶπον ἄλλοι, θέλετε νὰ τὸν κάμετε στρατὸν κόμματος».

Οὕτως ἐξεφράζετο ὁ κ. Κουμουνδοῦρος κατὰ τῆς τότε ὑπαρχούσης καὶ τῆς νῦν ἔτι ὑφισταμένης συγχύσεως τῶν δύο ὑπηρεσιῶν· ὁ κ. Κουμουνδοῦρος ἔλεγεν ὅτι, ἐνόσῳ αἱ δύο ὑπηρεσίαι εἶναι συγκεχυμέναι, μὴ ἐλπίζετε ὅτι θὰ ἔχετε Στρατόν, ματαία πᾶσα δαπάνη πρὸς τὸν Στρατὸν ἐνόσῳ δὲν ἀποχωρίσητε τὰς δύο ὑπηρεσίας· ὁ δὲ μακαρίτης

Στολές του ελληνικού στρατού την εποχή του Χαρίλαου Τρικούπη, 1995. Υδατογραφία του Αλέξανδρου Μυλωνά. Γενικό Επιτελείο Εθνικής Αμύνης.

Βότσαρης ἔλεγεν ὅτι ὁ ἀποχωρισμὸς ὁ κάλλιστος εἶναι ὁ διὰ τῆς συστάσεως τῶν εὐζωνικῶν ταγμάτων. Δὲν ἐπρότεινα ἐγώ, κύριοι, νέον τι, ἐπρότεινά τι ὑπάρχον ἐν Ἑλλάδι, καὶ ὑπάρχον, ὡς εἶπον, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Αὐστρίας, εἰσαχθὲν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τοῦ Βότσαρη, ἐπρότεινά τι, τὸ ὁποῖον καὶ ἤδη ὑφίσταται, τὸ ὁποῖον τοσοῦτον εἶναι ἐνδεδειγμένον καὶ ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἐπιβεβλημένον, ὥστε παρανόμως ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ἔχει διπλασιασμένην τὴν δύναμιν τῶν εὐζώνων ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, καὶ πλέον ἢ διπλασιασμένην, κατὰ τὰς σημειώσεις, τὰς ὁποίας ὑμεῖς ὑπεβάλετε, διότι κατὰ τὸν προϋπολογισμὸν ἔχετε δικαίωμα νὰ ἔχητε 1120 εὐζώνους, καὶ κατὰ τὴν σημείωσιν, τὴν ὁποίαν ἐφέρατε, ἔχετε 2580.

ΒΑΛΤΙΝΟΣ. (Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν). Τότε.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὅτε ἐφέρατε τὴν σημείωσιν· αἱ πληροφορίαι μου δὲν φθάνουσι περαιτέρω. Ποῖος, λοιπόν, εἶναι ὁ στρατὸς οὗτος ὁ εὐζωνικός; Εἶναι στρατὸς κατὰ πάντα ὅμοιος πρὸς τὸν ἄλλον τακτικὸν στρατόν, ἀλλ' ἔχει ὑπηρεσίαν εἰδικήν, καὶ οἱ ἄνδρες λαμβάνονται μεταξὺ τῶν καταλλήλων πρὸς τοιαύτην ὑπηρεσίαν, τῶν θελόντων νὰ ὑπηρετήσωσι. Δὲν ἔρχονται, ὡς εἶπεν ὁ βουλευτὴς Ἄργους περὶ τῶν κληρούχων, νοσταλγοῦντες καὶ ἀνίκανοι πρὸς πᾶσαν ὑπηρεσίαν ὡς ἐκ τῆς νοσταλγίας, ἀλλὰ θέλοντες, καὶ ἀπαλλάττουσι διὰ τῆς προσελεύσεως αὐτῶν τὸν λαὸν ἀπὸ τοῦ μεγίστου τῶν βαρῶν, ἀπὸ βάρους τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει δικαίωμα ἡ κοινωνία νὰ ἐπιβάλῃ εἰς αὐτὸν πέραν τοῦ μέτρου τῆς ἀνάγκης. Ὅταν εἶναι δυνατὸν ἡ ἀνάγκη νὰ ἐκπληρωθῇ ἄνευ ὑποχρεωτικῆς ὑπηρεσίας, δὲν ἐπιτρέπεται ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ ἐπιβάλλωνται ὑποχρεώσεις. Ὁ βουλευτὴς Οἰτύλου παρετήρησεν ὅτι τὰ εὐζωνικὰ σώματα εἶναι δαπανηρότερα τῶν ἄλλων σωμάτων, καὶ διατί; Διότι πληρώνονται οἱ ἄνδρες τὸ ποσόν τὸ ὁποῖον θὰ ἐπληρώνετο εἰς τοὺς κληρούχους, ἂν μὴ ἐπεβάλλετο εἰς αὐτοὺς ὑποχρεωτικῶς ἡ στράτευσις. Ἠκούσθη ἐντεῦθεν καὶ παρεδέχθη ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν ὅτι ὁ μισθὸς τοῦ στρατιώτου καὶ τοῦ ὑπαξιωματικοῦ εἶναι ἀνεπαρκής, καὶ ὅτι ἐκ τῶν πρωτίστων μελημάτων ἡμῶν πρέπει νὰ εἶναι ἡ αὔξησις τοῦ σιτηρεσίου τοῦ Στρατοῦ. Τοῦτο τὸ σιτηρέσιον ἔχει ηὐξημένον ὁ ἐθελοντής, διότι, ἂν δὲν τὸ αὐξήσητε καὶ δὲν τῷ δώσητε τὰ πρὸς ἐπαρκῆ τροφήν, δὲν προσέρχεται ὁ πολίτης· κληρούμενος, ὅμως, προσέρχεται, ἀλλὰ προσέρχεται διότι εἶναι ὑπόχρεως νὰ προσέλθῃ· τοιουτοτρόπως δὲ τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην ἐπιβάλλομεν, διὰ νὰ οἰκονομήσω-

μεν ἑκατοστύας τινὰς χιλιάδων δραχμῶν. Ἀλλ' ἐπιτρέπεται νὰ δίδωμεν τροφὴν ἀνεπαρκῆ εἰς τὸν στρατιώτην χάριν οἰκονομίας, καὶ νὰ λέγωμεν, προτιμήσατε χάριν οἰκονομίας τὸν κληροῦχον τοῦ ἐθελοντοῦ, διότι ἡ μόνη διαφορά, ἥτις ὑφίσταται μεταξὺ τῶν δαπανῶν τῶν εὐζώνων καὶ τῶν δαπανῶν τῶν ὑποχρεωτικῶς στρατολογουμένων, εἶναι ἡ τῆς δαπάνης πρὸς τὴν ἐπαρκῆ τροφήν; Τὰ σώματα ταῦτα τὰ εὐζωνικά, ὡς εἶπον κατηρτισμένα, ἀποτελοῦσι μέρος τοῦ Στρατοῦ, καὶ ἰδού τί περὶ αὐτῶν κανονίζει τὸ ἀρχικὸν διάταγμα· κατὰ τὸ διάταγμα τοῦτο τὸ ἀρχικόν, θέλετε ἰδεῖ ὅτι τὰ σώματα ταῦτα ὑπάγονται εἰς τοὺς αὐτοὺς κανονισμούς, εἰς τὰς αὐτὰς ἀσκήσεις, εἰς τὰς ὁποίας ὑπάγεται καὶ ὁ ἄλλος στρατός. Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λέγωμεν ὅτι πρόκειται περὶ ἀναβιώσεως τῶν ἀτάκτων σωμάτων· ἡ καταργηθεῖσα χωροφυλακὴ δὲν ἦτο μέρος τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λέγωσι τοιαῦτα περὶ τῶν εὐζωνικῶν ταγμάτων ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἀπεδέχθησαν τὰ σώματα ταῦτα ἐν τοῖς ὀργανισμοῖς αὐτῶν. Τὸ διάταγμα τῆς 19 Φεβρουαρίου 1867 λέγει: «Σχηματίζονται 4 αὐθύπαρκτα τάγματα εὐζώνων ἀπαρτίζοντα μέρος τῆς τακτικῆς δυνάμεως τοῦ Στρατοῦ καὶ προωρισμένα ἰδίως διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τῶν μεθορίων καὶ πρὸς χορηγίαν συνδρομῆς εἰς τὴν χωροφυλακήν. Ἄρθρον 6. Ἅπαντες οἱ ἐν τῷ Στρατῷ ἰσχύοντες νόμοι καὶ κανονισμοὶ ἰσχύουσι καὶ εἰς τὰ τάγματα τῶν εὐζώνων. Ἄρθρον 8. Οἱ ἀνώτεροι καὶ ὑποδεέστεροι ἀξιωματικοὶ καὶ ἀνθυπασπισταὶ διορισθήσονται εἰς τὰ τάγματα τῶν εὐζώνων ἐκ τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ἀνθυπασπιστῶν τοῦ πεζικοῦ». Εἶναι ἄρα τάγματα καθ' ὅλα ὅμοια καὶ ὡς πρὸς τὸν κανονισμὸν καὶ ὡς πρὸς τὸν ὁπλισμὸν καὶ ὡς πρὸς τὰς ἀσκήσεις πρὸς τὰ τάγματα τὰ ἄλλα τοῦ τακτικοῦ Στρατοῦ. Ὁ δὲ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν, ὅστις ἤδη κατακρίνει τὰ σώματα ταῦτα, τί αὐτὸς περὶ τῶν σωμάτων τούτων ἐκανόνισεν ἐν τῷ ὀργανισμῷ αὐτοῦ; Ἐν τῷ ὀργανισμῷ, τῷ καθ' ὑπόδειγμα τῶν εὐρωπαϊκῶν ὀργανισμῶν συνταχθέντι, διατάττει ὅτι θέλομεν ἔχει τέσσαρα τάγματα εὐζώνων, καὶ κανονίζει πάντα τὰ κατ' αὐτά: «Ἄρθρον 29 τοῦ νομοσχεδίου περὶ ὀργανισμοῦ τοῦ στρατοῦ. Τὸ πεζικὸν ἀποτελεῖται ἐξ ἑπτὰ συνταγμάτων τοῦ πεζικοῦ καὶ ἐκ τεσσάρων αὐθυπάρκτων ταγμάτων τῶν εὐζώνων... Τὰ τάγματα τῶν εὐζώνων καταρτίζονται κ.λπ.».

Ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν παρεδέχθη τὴν ἀρχήν, ἐθεώρησε τὴν ὕπαρξιν τῶν ταγμάτων τούτων συμβιβαζομένην πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ στρατολογικοῦ νόμου, ἐκανόνισε τὰ κατ' αὐτά, καὶ τώρα ἀμφισβητεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς συστάσεως τῶν ταγμάτων τούτων καὶ ἀποδέχεται τὰς γνώμας τῶν λεγόντων ὅτι τὰ τάγματα ταῦτα δὲν δύνανται νὰ συμβιβασθῶσι πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νέου στρατολογικοῦ νόμου. Ἀλλ' ὁ κ. βουλευτὴς Οἰτύλου εἶπεν ὅτι δὲν θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ καταρτίσωμεν τὰ σώματα ταῦτα· εἰς τοῦτο, ὅμως, διὰ τῆς παρανομίας ἀπήντησεν ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν, ὅστις τῷ ἀπέδειξε, δι' ὑπερβάσεως μεγίστης τοῦ νομίμου τῶν εὐζώνων ἀριθμοῦ, ὅτι δύναται νὰ φέρῃ ὅσους ἂν θέλῃ, καὶ οὐχὶ ἐξ ἐκείνων, τοὺς ὁποίους ὅλως ἀδίκως ὁ βουλευτὴς Οἰτύλου ἠθέλησε νὰ χαρακτηρίσῃ ὡς ἐκβράσματα τῶν ἀβγῶν. Κύριοι, εἶμαι εἰς θέσιν καὶ ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως νὰ βεβαιώσω τὸν κ. βουλευτὴν Οἰτύλου ὅτι οἱ πλεῖστοι ἐξ ἐκείνων, τοὺς ὁποίους ὠνόμασεν ἐκβράσματα –ἐκ πλάνης βεβαίως, διότι δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ γινώσκῃ τὰ κατ' αὐτούς, ὡς ἐγὼ ἔγνων αὐτά– εἶναι ἄνδρες οἵτινες ἦλθον ἐνταῦθα ἐμπνεόμενοι ὑπὸ τῆς ἀγνοτέρας φιλοπατρίας καὶ ἐπὶ μεγίστῃ θυσίᾳ...

Α. ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ. Ἐγὼ ἐβασίσθην ἐπὶ τῶν πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας ἠρύσθην ἐκ τοῦ διοικητοῦ ἑνὸς τάγματος τῶν ἐθελοντῶν ἐκείνων, καὶ ἐπικαλοῦμαι τὴν μαρτυρίαν τοῦ κ. Μακρῆ. Τώρα, ἂν αἱ πληροφορίαι του εἶναι λελανθασμέναι, τί πταίω ἐγώ;

Γ. ΣΤΑΪΚΟΣ. Ἐγὼ ἠξεύρω ὅτι εἰς τὰ τάγματα ταῦτα προσῆλθον τὰ τέκνα τῶν καλλιτέρων οἰκογενειῶν, τὰ τέκνα τῶν ὁποίων οἱ πατέρες ἔχυσαν αἷμα διὰ τὴν πατρίδα· ἠξεύρω νὰ εἴπω ὅτι τὸν Ἰούλιον μῆνα οἱ ὀρεινότεροι Βαλτινοί, οἱ ὀρεινότεροι Εὐρυτάνες, οἱ ὀρεινότεροι Ἀκαρνάνες ἦλθον εἰς τὸ Ἀγρίνιον καὶ κατὰ τὸν Ἰούλιον μῆνα ἐγυμνάζοντο ἐν ὑπαίθρῳ καὶ ἐπικαλοῦμαι τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀξιωματικῶν. Δι' ἓν μόνον νομίζω ὅτι δὲν θέλουν τὰ τάγματα ταῦτα, διότι δὲν ἔχουν τοὺς ὑπουργοὺς εἰς φροντῖδα διὰ προμηθείας. (Χειροκροτήματα ἐκ τῶν ἀκροατηρίων).

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἠκούσατε τὴν γνώμην διοικητοῦ τάγματος Εὐζώνων, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ καταλληλότερος ἵνα ἀποφανθῇ, διότι τὸ τάγμα αὐτοῦ περιεποίει τιμὴν εἰς τὸν Στρατόν. Ἐπίσης, ὅμως, εἶμαι εἰς θέσιν νὰ ὁμιλήσω καὶ περὶ τοῦ ἑτέρου διοικητοῦ τάγματος, οὗ ἐμνήσθη ὁ κ. Μαυρομιχάλης. Δύναμαι νὰ σᾶς εἴπω ὅτι ὀλίγον μετὰ τὴν ἐποχήν, καθ' ἣν ὁ διοικητὴς ἐκεῖνος διετέλει ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῆς Λεπενοῦς, ἤμην πλησίον ἐκεῖ καὶ ἔλαβον πληροφορίας ἀσφαλεῖς, καθ' ἃς τὸ τάγμα ἐκεῖνο διεκρίθη διὰ τὴν ταχύτητα, μεθ' ἧς ἐγυμνάσθη, καὶ διὰ τὴν ἄκραν αὐτοῦ πειθαρχίαν.

ΕΙΣ ΒΟΥΛΕΥΤΗΣ. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν διοικητήν.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Μάλιστα, καὶ τοῦτο εἶναι τὸ πρώτιστον ἐπιχείρημα ὑπὲρ τοῦ προτεινομένου συστήματος. Βεβαίως τὸ σύστημα τὸ ὁποῖον προτείνω, ἂν δὲν περιλαμβάνῃ καλὴν διοίκησιν τοῦ Στρατοῦ, θέλει καταστραφῆ καὶ θέλει φέρει βλάβην μᾶλλον ἢ ὠφέλειαν, ἀλλὰ διὰ καλῆς διοικήσεως θέλομεν ἔχει τὰ ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα εἴχομεν ὑπὸ τὸν ταγματάρχην Μακρῆν καὶ τὸν ταγματάρχην Στάϊκον. Ἡ γνώμη τὴν ὁποίαν ἔχω περὶ τοῦ τάγματος

τοῦ κ. Μακρῆ δὲν εἶναι ἰδική μου· τὴν ἤκουσα παρ' ἐκείνων οἵτινες εἶχον εὐθύνην περὶ τοῦ στρατοπέδου τῆς Λεπενοῦς καὶ οἱ ὁποῖοι ἐθαύμαζον τὰς ἰδιότητας τὰς ἐξαιρέτους τῶν ταγμάτων ἐκείνων τῶν εἰδικὰ πλεονεκτήματα κεκτημένων, καὶ οἵτινες ἐβεβαιώθησαν ὅτι διὰ τῆς κατατάξεως ἐν τῷ Στρατῷ ἀνδρῶν κεκτημένων τὰ εἰδικὰ ἐκεῖνα πλεονεκτήματα δυνάμεθα ν' ἀναπτύξωμεν δύναμιν ἀνωτέραν τῆς παραχθησομένης διὰ τῆς ἁπλῆς ἐφαρμογῆς τοῦ συστήματος, ὅπερ ἀφορᾷ εἰς πάντας ἀδιακρίτως, χωρὶς νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν καὶ νὰ χρησιμοποιῶνται τὰ εἰδικὰ πλεονεκτήματα τοῦ λαοῦ.

Α. ΠΕΤΙΜΕΖΑΣ. Δὲν διακόπτομεν 5 λεπτά, κύριε Τρικούπη;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Μάλιστα.

(Γίνεται διακοπὴ πέντε λεπτῶν).

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Διὰ τῆς συστάσεως τῶν εἰδικῶν εὐζωνικῶν ταγμάτων ἐλαττοῦται ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑποβαλλομένων εἰς ὑποχρεωτικὴν κατάταξιν ἐν τῷ στρατῷ, καὶ ἑπομένως καθίσταται εὐκολωτέρα ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νέου συστήματος. Καθίσταται ὀλιγώτερος ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπόχρεων κατὰ τοσοῦτον, καθ' ὅσον πληροῦνται αἱ τάξεις ἐξ ἐθελοντῶν, ἀλλὰ καὶ αἱ ὑποχρεώσεις γίνονται ὀλιγώτερον βαρεῖαι. Ἤδη ὁ ὑποχρεούμενος εἰς στρατείαν ὑποχρεοῦται οὐ μόνον εἰς ἐκπαίδευσιν ἀλλὰ καὶ εἰς ὑπηρεσίαν χωροφυλακῆς, ἤ, ἀκριβέστερον εἰπεῖν, ὑποχρεοῦται εἰς ὑπηρεσίαν χωροφυλακῆς ἄνευ σπουδαίας ἐκπαιδεύσεως, ἐνῷ διὰ τοῦ χωρισμοῦ τῶν δύο στρατῶν θέλει περιορισθῆ ἡ ὑποχρέωσις μόνον εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς στρατιωτικῆς ἀσκήσεως, καὶ θέλει προσέτι ἀπαλλαγῆ ὁ ὑπόχρεως εἰς κατάταξιν μέρους τῆς ὑποχρεώσεως τῆς χρονικῆς πρὸς διαμονὴν ἐν τῷ Στρατῷ, διότι, συγκεντρουμένου τοῦ Στρατοῦ, καὶ ἐπιδιδομένου ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως, θέλει ἐπιτυγχάνει ὁ στρατιώτης ἐντὸς βραχυτέρου χρόνου ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἤδη ἐπιτυγχάνει ἐντὸς μακροτέρου χρόνου, ἂν τὸ ἐπιτυγχάνῃ. Ὁ κ. βουλευτὴς Οἰτύλου ἠθέλησε νὰ μὲ παραστήσῃ ἀντιφάσκοντα, διότι κατὰ τὴν συζήτησιν τοῦ ἀρχικοῦ νομοσχεδίου περὶ ὑποχρεωτικῆς στρατεύσεως τῶν Ἑλλήνων εἶχον ἀποφανθῆ ὑπὲρ τῆς τριετοῦς θητείας τῶν εἰδικῶν σωμάτων, καὶ τῆς διετοῦς τοῦ πεζικοῦ, ἤδη δὲ ἀποφαίνομαι ὑπὲρ ἐλαττώσεως τῶν θητειῶν τούτων. Καὶ οὐ μόνον ἐμὲ παρέστησεν ὁ βουλευτὴς Οἰτύλου ὡς ἀντιφάσκοντα, ἀλλ' εἶπεν ὅτι ἡ θητεία, τὴν ὁποίαν προτείνω, ἀπαλλάττει μὲν τὸν λαὸν ἀπὸ μεγάλης ὑποχρεώσεως, ἀλλὰ τὸν ἀπαλλάττει δι' εἰσαγωγῆς εἰς τὸν Στρατὸν συστήματος, τὸ ὁποῖον οὐδαμοῦ ἄλλοθι ὑπάρχει, εἰς τὸ ὁποῖον ματαιοῖ τὸν σκοπὸν τοῦ νόμου. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν ἀντίφασιν εἰς τὴν ὁποίαν ἐνόμισεν ὅτι εὑρέθην, δύναμαι νὰ τῷ ἀντιτάξῳ αὐθεντίαν, κατὰ τῆς ὁποίας βεβαίως δὲν δύναται ἐνστασίν τινα νὰ ἐγείρῃ.

Ὁ βουλευτὴς Οἰτύλου ἀπέκρουσε τὴν γνώμην

Σκαρλάτος Σούτσος. Λιθογραφία από σχέδιο του Οδυσσέα Φωκά, εφ. Το Άστυ (24.5.1887). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

ἣν ἐξέφρασα, ὅπως ἀπαλλαγῇ ὁ Στρατὸς τῆς ἐκπαιδεύσεως οὐ μόνον τῶν ἄλλων αὐτοῦ καθηκόντων τῶν ξένων τοῦ ἀποκλειστικοῦ ἔργου τῆς ἐκπαιδεύσεως, ἀλλ' ὅπως ἀπαλλαγῇ καὶ τῆς ἐργασίας τῶν φρουρῶν, καὶ εἶπεν ὁ βουλευτὴς Οἰτύλου ὅτι ἡ πρωτίστη ἐκπαίδευσις τοῦ στρατιώτου εἶναι ἡ ἐν φρουραῖς ὑπηρεσία. Βεβαίως, ἐὰν εἴχομεν μόνας τὰς δύο ταύτας βεβαιώσεις, τὴν βεβαίωσιν τοῦ κ. βουλευτοῦ καὶ τὴν βεβαίωσιν ἐμοῦ, ἡ Βουλὴ ὤφειλε ν' ἀποφανθῇ μᾶλλον ὑπὲρ τῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ κ. βουλευτοῦ Οἰτύλου, διότι εἶναι ἐντριβέστερος ἐμοῦ περὶ τὰ στρατιωτικά· ἀλλ' ὅταν τὴν ἀντίθετον γνώμην τῆς τοῦ κ. βουλευτοῦ Οἰτύλου ἔχω οὐχὶ ἐγὼ ἀλλ' ἔχει ὁ στρατηγὸς Λεβάλ, ὑποθέτω ὅτι ὁ κ. βουλευτὴς Οἰτύλου ἀποκαλύπτεται ἐνώπιον τῆς αὐθεντίας ταύτης.

Α. ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ. Δὲν εἶναι ζήτημα.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἔχει ὁ στρατηγὸς Λεβάλ, ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ περὶ μεταρρυθμίσεως τοῦ Στρατοῦ, κεφάλαιον ἴδιον, περὶ ἀπωλείας χρόνου, καὶ ἐν αὐτῷ παρατηρεῖ ὅτι ἡ πρωτίστη ἀπώλεια χρόνου εἶναι ἡ ἐν φρουραῖς ὑπηρεσία. «Οὐ μόνον», λέγει, τὰ «συστήματα εἶναι κακά, ἀλλὰ καὶ αἱ ἀπώλειαι τοῦ χρόνου εἶναι ὑπέρογκοι. Ἐν τῷ πεζικῷ οἱ ἄνδρες ἐκτελοῦσιν ὑπηρεσίαν φρουρᾶς μίαν ἡμέραν ἐπὶ τριῶν τοὐλάχιστον, ἕνεκα τοῦ πολλα-

«Ὁ ἑλληνικὸς στρατός». Ξυλογραφία από το περ. Ἑσπερος (Λειψία), τεύχ. 109 (1/13 Νοεμ. 1885). Γεννάδειος Βιβλιοθήκη. Εικονίζονται οι στολές του ελληνικού στρατού. Από αριστερά προς τα δεξιά: οπλίτες του πεζικού, εύζωνοι και έφιπποι πυροβολικού.

πλασιασμοῦ τῶν σκοπῶν· ἀποτελεῖ δὲ τοῦτο ἓν ἔτος ἀπολλύμενον ἐπὶ τριῶν». Ἰδού ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον περιώρισα κατὰ ἓν ἔτος τὴν θητείαν, ἀφοῦ ἐπρότεινα, ὅπως ὁ Στρατὸς ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τῆς ὑπηρεσίας τῶν φρουρῶν.

Α. ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ. Ἴσως συνέβαινεν, ὅτε συνέγραφεν ὁ στρατηγὸς Λεβάλ, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον συμβαίνει καὶ παρ' ἡμῖν, ὅτι αἱ ἀνάγκαι τῶν πόλεων καὶ ἡ σμικρότης τῶν φρουρῶν ἀναγκάζουσι πολλάκις τοὺς στρατιώτας ἐναντίον τῶν κανονισμῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπιβάλλουσι τὸ εὐεργέτημα, ὥστε τοὐλάχιστον 4-5 ἡμέρας νὰ διανυκτερεύωσιν εἰς τοὺς στρατῶνας, νὰ ἐκτελῶσιν ὑπηρεσίαν φρουρῶν. Ἀλλ' ὅτι ἡ ὑπηρεσία τῶν φρουρῶν καὶ τῶν σκοπῶν ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς ἀληθοῦς ἐκπαιδεύσεως τοῦ στρατιώτου, δὲν εἶναι ζήτημα.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὁ στρατηγὸς Λεβὰλ ἀπαντᾷ καὶ εἰς ταῦτα, ἔχει ἰδιαίτερον κεφάλαιον περὶ ἐλαττώσεως τῆς ὑπηρεσίας τῶν σκοπῶν· λέγει δ' ἐν αὐτῷ: «Ἑπομένως διὰ πάσας τὰς ἀστικὰς ὑπηρεσίας, κατάργησις ἀπόλυτος τῶν σκοπῶν, ἐκτὸς διὰ τὰς ποινικὰς φυλακάς, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς ταύτας πρέπει, ὅσον ἔνεστι, νὰ προτιμᾶται τὸ σύστημα τῆς φυλακῆς αὐτῶν διὰ τῶν δυνάμεων τῶν ἀστικῶν». Τοιαύτη ἡ γνώμη τοῦ στρατηγοῦ Λεβὰλ καὶ ὡς πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν φυλακῶν· ἀλλὰ περὶ τούτου ἀνέφερον, διὰ νὰ φθάσω εἰς τὸ ζήτημα τῆς θητείας. Ὁ κ. Μαυρομιχάλης καὶ οἱ ἄλλοι εἰδικοὶ ἐθεώρησαν ὅτι ἡ θητεία, τὴν ὁποίαν προτείνω, εἶναι θητεία μικρά, εἶναι θητεία πρωτοφανής, καὶ ἐν τούτοις ἡ θητεία αὕτη ὑφίσταται κατωτέρα ἐν ταῖς νομοθεσίαις ἁπάντων σχεδὸν τῶν μικρῶν κρατῶν, ἀναγνωρίζεται δὲ καὶ παρὰ συγγραφέων ὡς ἡ ὀρθή. Ὁ στρατηγὸς Λεβὰλ ἰδού τί λέγει περὶ τῆς θητείας: «Ἐκ τούτου συμπεραίνουσί τινες ὅτι ἀπαιτεῖται πολὺς χρόνος πρὸς μόρφωσιν στρατιώτου· εἶναι δ' αὕτη κεφαλαιώδης πλάνη».

Δ. ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ. Τὸν λόγον, κ. Πρόεδρε.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. «Πολλοὶ ἀξιωματικοὶ ἀξιοῦσι», λέγει κατωτέρω ὁ στρατηγὸς Λεβάλ, «ὅτι ἀπαιτοῦνται 3,4 ἢ 5 ἔτη ὅπως μορφωθῇ στρατιώτης κατὰ τὰ ὑφιστάμενα συστήματα, καὶ δὲν σκέπτονται ὅτι κατὰ τὰ πέντε ταῦτα ἔτη ὁ στρατιώτης χρησιμοποιεῖ ὑπὲρ τῆς ἐκπαιδεύσεως αὐτοῦ μόλις 2,250 ὥρας. Ἂς χρησιμοποιηθῶσιν αἱ ὧραι αὗται νοημόνως ἐν διαστήματι ἑνὸς ἔτους καὶ ἔσεται ἄριστα μορφωμένος, ἔσεται ἴσως κάλλιον μορφωμένος ἢ μέχρι τοῦδε».

«Δημήτριος Θ. Γρίβας, ὑποστράτηγος». Έγχρωμη λιθογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(4.6.1888). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Α. ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ. Γνωρίζετε κάλλιον ἐμοῦ, κ. Τρικούπη, ὅτι τὸ ζήτημα αὐτὸ ἀνεπτύχθη εἰς ὅλους τοὺς στρατιωτικοὺς κύκλους, καὶ ἰδίως τῆς Γαλλίας, καὶ ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν δημοκρατῶν, οἵτινες σήμερον ἔχουσιν τὴν Κυβέρνησιν εἰς τὰς χεῖράς των, ἀπῄτουν τὴν ἐπὶ πολὺ ἐλάττωσιν τῆς θητείας, καὶ τὴν ἀπῄτουν πρὸς ἀντίδρασιν τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις ἀπῄτει τὴν μεγάλην θητείαν. Οἱ δημοκράται σήμερον εἶναι ἐν τοῖς πράγμασι, καὶ μόλα ταῦτα τὴν θητείαν δὲν ἐτόλμησαν νὰ τὴν περιορίσωσιν· ἀπόδειξις, ὅτι τὴν ἰδέαν αὐτὴν τὴν μετεχειρίσθησαν ὡς ἀντίδρασιν, διὰ νὰ γίνουν δημοτικοὶ ἐν τῷ τόπῳ, ὅταν, ὅμως, ἦλθον εἰς τὴν Κυβέρνησιν, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ τὴν ἐφαρμόσωσιν.

ΡΟΝΤΗΡΗΣ. Δὲν ἔγινεν ἐπὶ τούτου καμμία συζήτησις.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἔγινε συζήτησις, καὶ ἂν ἀναγνώσῃ τὰς τελευταίας ἐφημερίδας ὁ κ. Μαυρομιχάλης, θέλει ἴδει ὅτι εἰσάγεται νομοσχέδιον περὶ τούτου. Ἀλλὰ πιστεύω ὅτι ὁ ἀξιότιμος βουλευτὴς Οἰτύλου δὲν ἐννοεῖ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦτον τῶν δημοκρατικῶν τῆς Γαλλίας, τὸν ὁποῖον οὐδόλως παραδέχομαι, διότι θεωρῶ αὐτοὺς λίαν ἀξιοτίμους καὶ οὐδόλως δημοκοποῦντας, διότι θεωρῶ αὐτοὺς δημοκράτας ἐξ ἁγνῶν καὶ ἑδραίων πεποιθήσεων, συνάμα δὲ καὶ πρακτικωτάτους· τὸν χαρακτηρισμόν, λέγω, τοῦτον δὲν πιστεύω ὁ ἀξιότιμος βουλευτὴς Οἰτύλου νὰ ἐφαρμόζῃ εἰς τὸν στρατηγὸν Trochu. Πιστεύω ὅτι ὁ στρατηγὸς Trochu δὲν εἶναι ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἤθελεν ὑποστηρίξει τι, μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ συστηθῇ εἰς τὸν δῆμον. Ὁ στρατηγὸς Trochu, κατὰ τὴν ἐν τῇ γαλλικῇ ἐθνοσυνελεύσει συζήτησιν τοῦ νόμου περὶ καθολικῆς στρατεύσεως, ὑπεστήριζε τὴν ἐλάττωσιν τῆς θητείας καὶ εἶπεν ὅτι ὁ στρατιώτης, τὸ τρίτον ἔτος τῆς θητείας αὐτοῦ μὴ ἔχων πλέον τί νὰ μάθῃ, πλήττει, ἀηδιάζει καὶ ἀντὶ νὰ μορφωθῇ, ἀπομορφοῦται.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Δὲν ἐπέρασεν ἡ γνώμη του, ὅμως.

Α. ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ. Ἐὰν ἀναγνώσητε καὶ τὸν Δυκρώ, θέλετε ἴδει ὅτι τὰ τρία ἔτη δὲν εἶναι ἐπαρκῆ, διὰ νὰ μάθῃ ὅλον τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων. Πᾶσα γνώμη ἠμπορεῖ νὰ ἔχῃ ἀξίαν, ἀλλ' αἱ γνῶμαι ἔπειτα ἀπερρίφθησαν· αὐτὸ εἶναι τὸ πρακτικὸν ἀποτέλεσμα.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Τοὐλάχιστον τώρα ἔχω τοῦτο τὸ κέρδος, ὅτι χθὲς ἐλέγετε ὅτι ἐγώ, ὁ μὴ εἰδικός, ἐν τῇ φαντασίᾳ μου ἀνεῦρον τὰς βάσεις τοῦ προτεινομένου συστήματος καὶ ὅτι οὐδαμοῦ ἠδυνάμην νὰ εὕρω ἄνθρωπον τοῦ Στρατοῦ ἔχοντα τοιαύτην γνώμην· σήμερον δὲ ἀναγνωρίζετε ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς στρατοῖς τῆς Εὐρώπης οἱ ἔχοντες τοιαύτην γνώμην· ὥστε σήμερον ἡ γνώμη αὕτη καθίσταται τοὐλάχιστον ἀξία συζητήσεως, ἀφοῦ προχθὲς ἐλέγετε ὅτι ἡ γνώμη αὕτη, γνώμη τοῦ Λεβὰλ καὶ τοῦ Trochu, ἦτο ἀναξία συζητήσεως.

Ἀνέφερον πρότερον τὴν γνώμην τοῦ στρατηγοῦ Λεβάλ, καθ' ἣν ἀρκεῖ ἑνὸς ἔτους ἄσκησις εἰς μόρφωσιν στρατιώτου· ἀνέφερον τὴν γνώμην τοῦ στρατηγοῦ Trochu, ὁ ὁποῖος λέγει ὅτι τὸ τρίτον ἔτος ὁ στρατιώτης ἀπομανθάνει ὅ,τι ἔμαθε τὸ πρῶτον ἔτος, καὶ ἔρχομαι τώρα εἰς τὴν θετικὴν νομοθεσίαν, διότι ἐν Γαλλίᾳ εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπικρατεῖ ἔτι τὸ σύστημα τῆς μακρᾶς θητείας. Ἀλλὰ τί ἐπικρατεῖ εἰς τὰ μικρὰ κράτη; Τοῦτο εἶναι τὸ ζήτημα, διότι ἐν ταῖς νομοθεσίαις μικρῶν κρατῶν, ἀλλὰ κρατῶν στρατιωτικῶν, δυνάμεθα νὰ ἀνεύρωμεν τὸ ἁρμόζον τῇ Ἑλλάδι στρατιωτικὸν σύστημα.

Ἐν Δανίᾳ ποία τις εἶναι ἡ θητεία; Ἀναγινώσκω ἐν τῷ συγγράμματι *Οἱ στρατοὶ τῆς Εὐρώπης*, ἐν τῷ περὶ τοῦ δανικοῦ στρατοῦ κεφαλαίῳ: «Παρουσία ὑπὸ τὰ ὅπλα. Οἱ κατατασσόμενοι ἄνδρες συγκεντροῦνται εἰς στρατιωτικὴν ἄσκησιν διαρκείας 4 ἕως 6 μηνῶν, κατὰ τὸ ὅπλον. Ἐκπνευσάσης τῆς περιόδου ταύτης διατηροῦνται ἐν ἐνεργείᾳ, δι' ὑπηρεσίαν φρουρᾶς καὶ ἐπὶ χρόνον παραλλάσσοντα κατὰ τὸ ὅπλον, μεταξὺ ἓξ καὶ δώδεκα μηνῶν, οἱ ἑπόμενοι, προτιμωμένων πρὸς τοῦτο τῶν μὴ ποιησαμένων ἱκανὰς προόδους». Θητεία ἄρα κατωτάτη 4 ἕως 6 μηνῶν, καὶ 12 ἕως 18 μηνῶν κατ' ἀνώτατον ὅριον.

«Ὁλλανδία. Παρουσία ὑπὸ τὰ ὅπλα. Ἡ χρονικὴ διάρκεια τῆς ὑπὸ τὰ ὅπλα παρουσίας εἶναι κατ' ἀνώτατον ὅριον ἑνὸς ἔτους. Ἀλλ' ἡ ἐθνοφρουρὰ δύναται νὰ κληθῇ καθ' ἕκαστον ἔτος ἐπὶ ἓξ ἑβδομάδας, δι' ἀσκήσεις καὶ γυμνάσια».

Πλησίον τοῦ ἀξιοτίμου βουλευτοῦ Οἰτύλου κάθηται ὁ ἀξιότιμος καὶ εἰδικώτατος στρατηγὸς κ. Κορωναῖος, ὅστις δύναται νὰ τὸν πληροφορήσῃ τί γίνεται ἐν Ἑλβετίᾳ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν Ἑλβετίᾳ ἄρχεται ἡ ἐκπαίδευσις ἀπὸ τῶν σχολείων· ἡ ἐκπαίδευσις, ὅμως, ἐν τῷ στρατῷ μετὰ τὴν ἀπογραφὴν εἶναι πόσου χρόνου νομίζετε; Κατ' ἀνώτατον ὅριον 52 ἡμερῶν.

Ἐν δὲ Σουηδίᾳ – βλέπετε ὅτι φέρω τὰ κείμενα, διότι δὲν εἶμαι εἰδικὸς καὶ ὁ λόγος μου δὲν ἔχει βαρύτητα. Ἐν εἰδικῇ περὶ τοῦ σουηδικοῦ στρατοῦ διατριβῇ ἀναγινώσκω: «Ἐν καιρῷ εἰρήνης ὁ χρόνος τῆς ὑπηρεσίας ὁ ἀφιερωμένος εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν ὥρισται διετὴς κατ' ἀνώτατον ὅριον, ἄνευ διακοπῆς καὶ μὴ περιλαμβανομένων τῶν ἀσκήσεων ἐπαναλήψεως, περὶ ὧν ρηθήσεται κατωτέρω. Ἀλλ' ἐν τῇ πρακτικῇ οἱ ἄνδρες δὲν τηροῦνται ὑπὸ τὰς σημαίας πέραν τοῦ ἀπολύτως ἀναγκαίου εἰς τὴν στρατιωτικὴν αὐτῶν ἐκπαίδευσιν χρόνου, ἤτοι ἐπὶ δεκαεπτὰ μῆνας ἐν τῷ ἱππικῷ, ἐπὶ δώδεκα μῆνας ἐν τῷ πεζικῷ τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς, ἐν τῷ πυροβολικῷ καὶ ἐν τῷ μηχανικῷ, καὶ ἐπὶ 10 μῆνας ἐν τῷ πεζικῷ καὶ ἐν τῷ σκευοφορικῷ σώματι».

Βλέπετε ὅτι πρόκειται ἐδῶ περὶ θητειῶν κατωτέρων τῆς παρ' ἐμοῦ προταθείσης, καὶ τούτων ἐν Σουηδίᾳ, ἐν Ὁλλανδίᾳ, ἐν Δανίᾳ, ἐν Ἑλβετίᾳ.

Ἔχομεν, λοιπόν, ὑπὲρ τῆς βραχείας θητείας καὶ νόμους, ἔχομεν καὶ γνώμας τῶν ἀρίστων συγγραφέων τῆς ἐποχῆς, διότι καὶ ὁ στρατηγὸς Trochu, ὁ ὁποῖος ἦτο στρατιώτης ἄριστος ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης, εἶναι καὶ μέγας συγγραφεύς, καὶ ἴσως μεγαλύτερος συγγραφεὺς παρὰ στρατηγός. Ἡ ἐλάττωσις, ὅμως, τῆς θητείας εἰς δύο ἔτη ὡς πρὸς τὰ εἰδικὰ ὅπλα καὶ εἰς ἓν ἔτος ἢ 18 μῆνας ὡς πρὸς τὸ πεζικόν, ἀφοῦ ἀποδεικνύεται ὑπαγορευομένη ὑπὸ τῆς στρατιωτικῆς τέχνης, οὐ μόνον ἐπιβάλλεται ἐκ μερίμνης ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἀποτελεῖ ὅρον ἀπαραίτητον εἰς πραγματοποίησιν τοῦ νέου περὶ στρατολογίας νόμου. Ἡ πεῖρα ἀπέδειξεν ὅτι αἱ βαρεῖαι ὑποχρεώσεις, ἀντὶ νὰ φέρωσιν αὔξησιν δυνάμεων, φέρουσιν ἐλάττωσιν αὐτῶν, διότι ἀπολήγουσιν εἰς τὴν φυγοστρατίαν, καὶ τοῦτο οὐ μόνον ἐνταῦθα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ κράτη τὰ μᾶλλον καλῶς διοικούμενα, ὅπου ἡ χεὶρ τῆς ἐξουσίας γίνεται ἐπαισθητὴ παντοῦ. Καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Γερμανίᾳ, τῷ στρατιωτικωτάτῳ τούτῳ κράτει, ἠναγκάσθησαν νὰ παραδεχθῶσι θητείας πολὺ κατωτέρας ἐκείνων, τὰς ὁποίας παρεδέχθησαν ἐν Γαλλίᾳ, οὐχὶ διότι δὲν εἶχον ἀνάγκην τῶν ἀνδρῶν, ἀφοῦ ἐκεῖ ἔχουσιν ἀνάγκην δυνάμεων καὶ ἐν καιρῷ εἰρήνης, ἀλλ' ἰδίως, διότι μέγας ἀριθμὸς πολιτῶν μετηνάστευεν ἐκ Γερμανίας εἰς ἀποφυγὴν τῶν στρατιωτικῶν ὑποχρεώσεων καὶ ἐπώκιζε τὴν Ἀμερικήν· ὁ μόνος δὲ τρόπος, διὰ τοῦ ὁποίου ἠδύνατο ν' ἀναχαιτισθῇ τὸ ρεῦμα τοῦτο τῆς μεταναστεύσεως, ἦτο ἡ ἐλάττωσις τοῦ χρόνου τῆς ὑπηρεσίας ἐν τῷ Στρατῷ, καίτοι ἡ ὑποχρέωσις αὕτη εἶναι ἐρριζωμένη εἰς τὰ ἤθη τοῦ λαοῦ ἐκείνου, τοσοῦτον ἐρριζωμένη, ὥστε ἐνθυμεῖσθε κατὰ τὸν γαλλογερμανικὸν πόλεμον μετὰ τίνος προθυμίας ἅπαντες οἱ Γερμανοί, τοὺς ὁποίους ἐγνωρίζομεν ἐδῶ καὶ ἐν γένει ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἔσπευδον εἰς τὰς τάξεις αὐτῶν ἅμα τῇ προσκλήσει, ἄνευ οὐδενὸς ἐξαναγκασμοῦ, ἀλλ' ἐκ μόνης τῆς συνηθείας, τὴν ὁποίαν ἔχει τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, ἵνα ὑπακούῃ εἰς τοὺς νόμους. Ἂν τοιαῦτα ἀποτελέσματα ἐπήνεγκεν ἡ μακροχρόνιος θητεία ἐν Γερμανίᾳ, πόσον σοβαρωτέραν ὄψιν δὲν παρουσιάζει αὕτη ἐνταῦθα, ἔνθα ἡ φυγοστρατία ἐνισχύεται καὶ ὑπὸ τῶν εὐκολιῶν, τὰς ὁποίας ἡ γεωγραφικὴ τῆς χώρας ἡμῶν θέσις τῇ παρέχει; Ὑπάγετε εἰς τὰς παραδουναβίους χώρας καὶ ἐξετάσατε τὴν ἀφορμήν, ἐκ τῆς ὁποίας πολλοὶ ἐκ τῶν ἐκεῖ ἐγκαταστημένων πολυαρίθμων Ἑλλήνων μετηνάστευσαν καὶ θὰ εὕρητε πολλάκις ὡς πρώτην ἀφορμὴν τὴν κλήρωσιν, ἴσως δ' ἐνίοτε καὶ τὴν ἀδικίαν κατὰ τὰς κληρώσεις. Ἐὰν, λοιπόν, ἐννοοῦμεν τὸν νόμον τὸν στρατολογικὸν ἀλήθειαν, πρέπει νὰ περιορίσωμεν τὴν θητείαν ἕως τοῦ κατωτάτου σημείου, ἵνα δυνάμεθα ν' ἀπαιτῶμεν παρὰ τοῦ λαοῦ καὶ νὰ ἐπιβάλλωμεν εἰς αὐτὸν τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ὑποχρεώσεως. Ὁ νόμος οὗτος ἐπάγεται βαρυτάτας ὑποχρεώσεις, ἀφοῦ κατήργησε καὶ τὴν ἀντικατάστασιν. Ὀφείλομεν ἄρα ἀπέναντι τῆς ἐπιβαρύνσεως ταύτης τῆς ὑποχρεώσεως καὶ τὴν ὑπηρεσίαν τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ Κράτους νὰ ἀποχωρίσωμεν ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ἥτις εἶναι ἡ μόνη ὑποχρέωσις, εἰς ἣν ἡ Πολιτεία καὶ δικαίωμα καὶ καθῆκον ἔχει νὰ ὑποβάλῃ πάντα πολίτην, καὶ τὴν θητείαν νὰ περιορίσωμεν ἐντός τινος χρονικῆς περιόδου, ἣν νομίζομεν ἀναγκαίαν πρὸς τὴν στρατιωτικὴν μόρφωσιν τοῦ κληρούχου.

Τὴν σύστασιν τῶν εἰδικῶν σωμάτων ἐπολέμησαν οἱ κύριοι εἰδικοὶ διὰ διαφόρων ἐπιχειρημάτων. Ἤρχισαν διὰ τοῦ ἐπιχειρήματος ὅτι ὁ θεσμὸς ἦτο πρωτοφανής, ἀλλ' ὡς ἐξέθηκα, δὲν εἶναι πρωτοφανής. Παραδέχεται αὐτὸν ἡ νομοθεσία ξένων ἐπικρατειῶν, τὸν παραδέχονται καὶ οἱ περὶ τούτου συγγράψαντες. Ἔχω ἐνταῦθα ἐν ταῖς «παραδόσεσι περὶ τακτικῆς» τὴν γνώμην τοῦ στρατηγοῦ Dufour, τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ στρατοῦ τῆς Ἑλβετίας, ὅστις συνιστᾷ εἰς τὴν Ἑλβετίαν, ὅπου δὲν ὑπάρχουσι τοιαῦτα εἰδικὰ σώματα, τὴν σύστασιν τοιούτων σωμάτων, καὶ διὰ μακρῶν ἀναπτύσσει τὰ προτερήματα αὐτῶν καὶ τὰς ὑπηρεσίας τὰς ὁποίας δύνανται νὰ προσφέρωσιν ἐν χώραις ὀρειναῖς καὶ ἰδιορρύθμοις. Ἡ ἀνάγνωσις τῶν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Dufour γραφέντων θὰ ἦτο καλλιτέρα ὑποστήριξις τῶν εὐζωνικῶν ταγμάτων πάσης συζητήσεως, εἰς ἣν ἤθελον προβῆ· ἀλλὰ δὲν θέλω νὰ καταχρασθῶ τῆς ὑπομονῆς τῆς Βουλῆς, πολλαπλασιάζων ἐν τῇ προκεχωρημένῃ ταύτῃ ὥρᾳ τὰς ἐκ συγγραμμάτων παραθέσεις. Σᾶς εἶπον, ὅμως, καὶ ἄλλους λόγους κατὰ τῶν εὐζωνικῶν ταγμάτων. Σᾶς εἶπον ὅτι ἡ ὑπηρεσία αὐτῶν εἶναι καταστρεπτικὴ τοῦ στρατιωτικοῦ πνεύματος, καὶ ὅτι πᾶς ὁ ὑπηρετῶν ἐν τοῖς εὐζωνικοῖς τάγμασι θὰ καταστῇ ἄχθος τῆς κοινωνίας. Ἐὰν τοῦτο ἦτο ἀληθές, ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν ὤφειλε νὰ μὴ περιλάβῃ τὸν θεσμὸν ἐντὸς τοῦ νομοσχεδίου αὐτοῦ. Ἐὰν τοῦτο ἦτο ἀληθές, ὤφειλον οἱ ὑποστηρίξαντες τὴν ἰδέαν ταύτην ν' ἀπαιτήσωσιν, ὅπως ἐκ τοῦ προσωρινοῦ ὀργανισμοῦ, τὸν ὁποῖον συνιστῶσι διὰ τὸ ἔτος τοῦτο, διαγραφῶσιν αἱ διατάξεις περὶ τῶν εὐζωνικῶν ταγμάτων. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές. Ἐάν, ὅμως, ἦτο ἀληθές, ἄγει ἀναποδράστως εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἅπας ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἔχει τὰς ἰδιότητας τὰς ὁποίας θέλουσι ν' ἀποδώσωσιν εἰς τὰ εὐζωνικὰ τάγματα, διότι ἅπας ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς σήμερον ἐκτελεῖ τὰς ὑπηρεσίας τὰς ὁποίας πρόκειται διὰ τοῦ νέου συστήματος ν' ἀναθέσωμεν ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ εὐζωνικὰ τάγματα.

Ἀλλ' οὐδεὶς δύναται νὰ ὑποστηρίξῃ σπουδαίως οὔτε ὅτι ἅπας ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἔχει τὰς ἰδιότητας ταύτας, οὔτε ὅτι τὰς ἔχουσι τὰ εὐζωνικὰ τάγματα. Ταῦτα εἶναι μόνον ἐπιχειρήματα ἀπὸ τοῦ βήματος ἐκφερόμενα πρὸς καταπολέμησιν ἰδεῶν

«Οἱ φονευθέντες ἀξιωματικοὶ ἐν ταῖς κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1886 μάχαις παρὰ τῇ μεθορίῳ γραμμῇ». Έγχρωμη λιθογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(21.11.1887). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Απεικονίζονται οι αξιωματικοί Κωνσταντίνος Λώρης, Όθων Κακλαμάνος, Επαμεινώνδας Γκαβέρας, Δημήτριος Δημητρέσσας, Αλέξανδρος Γαληγαλής.*

ἀληθῶν. Ἡ ὑπηρεσία τῶν εὐζωνικῶν ταγμάτων εἶναι βεβαίως ἰδιόρρυθμος, εἶναι τοιαύτη, ὥστε πρέπει ὁ ὀργανισμὸς τῶν σωμάτων τούτων νὰ εἶναι εἰδικός, διὰ νὰ δύναται νὰ καταστείλῃ τὴν τάσιν πρὸς τὰς παρεκτροπάς, πρὸς ἃς ἡ μεταβατικὴ ὑπηρεσία παρέχει πάντοτε ἀφορμάς. Ἀλλ' ἐὰν κατορθώσητε τοῦτο, ἐὰν κατορθώσητε τὴν καλὴν καὶ αὐστηρὰν διοίκησιν τῶν ταγμάτων τούτων, θέλουσιν εἶσθαι ταῦτα τὰ ἱκανώτατα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, τὰ χρησιμώτατα ἐν καιρῷ πολέμου. Καὶ ταύτας τὰς ἰδιότητας, τὰς ὁποίας ἐσφαλμένως ἀπέδωκαν εἰς τὰ εὐζωνικὰ τάγματα καὶ τὰς ὁποίας τοσοῦτον εὐγλώττως ἀπέκρουσε, διότι ἀπὸ τῆς καρδίας ὡμίλησεν ὁ ἀξιότιμος βουλευτὴς τῆς Τριχωνίας, ταῦτα τὰ ἐλαττώματα μετεχειρίσθησαν ὡς πρόφασιν, ἵνα παραστήσωσιν ὅτι τὰ τάγματα ταῦτα συνιστῶνται οὐχὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς αὐξήσεως τῶν στελεχῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ πρὸς σκοπὸν τὸν ὁποῖον ὁ κ. βουλευτὴς Οἰτύλου ἐχαρακτήρισεν ὡς πλάγιον, ὡς κρύφιον, ὡς καλύπτοντα ἀπαίσια διὰ τὸν ἑλληνικὸν στρατόν. Ὁ ἀξιότιμος βουλευτὴς Οἰτύλου εἶπεν εἰς τὴν Βουλὴν ὅτι οἱ προτείνοντες τὴν σύστασιν τῶν εἰδικῶν σωμάτων δὲν ἐπιζητοῦσι τὴν σύστασιν ταγμάτων εὐζωνικῶν, ἀλλ' ἐπιζητοῦσι διὰ τοῦ πλαγίου τούτου μέσου τὴν βαθμιαίαν κατάργησιν τῶν στελεχῶν. Καί, κύριοι, πρὸς ποῖον εἶπε ταῦτα ὁ κ. βουλευτὴς Οἰτύλου; Εἶπε ταῦτα πρὸς συνάδελφόν του, ὁ ὁποῖος, πιστεύω, ὅτι ποτὲ ἐν τῷ πολιτικῷ του βίῳ δὲν ἀπέκρυψε τὴν γνώμην αὐτοῦ εἴτε ἀρεστὴν εἰς φίλους, εἴτε μὴ ἀρεστήν. Ὁ κ. βουλευτὴς Οἰτύλου διετέλεσε καὶ διατελεῖ φίλος μου, καὶ ἠξεύρει ὅτι οὐδέποτε τῷ ἀπέκρυψα τὴν γνώμην μου. Καὶ διατί φαντάζεται ὁ κ. βουλευτὴς Οἰτύλου ὅτι ἐὰν ἐγὼ εἶχον τὴν γνώμην ὅτι πρέπει νὰ περιορισθῶσι τὰ στελέχη, δὲν ἤθελον τὴν εἴπει παρρησίᾳ; Δὲν μὲ γνωρίζει ἀρκετά, ἵνα ἠξεύρῃ ὅτι ὅσον περισσοτέραν ἀντίδρασιν ἀπήντα ἡ γνώμη μου, ἀφοῦ ἐγὼ τὴν ἐθεώρουν ὀρθήν, ἤθελον τοσοῦτο μεγαλυτέραν ἔχει εὐχαρίστησιν ὑποστηρίζων αὐτήν; Ὅτε εἶπον ὅτι θέλω στελέχη τοῦ Στρατοῦ τοσαῦτα, τὸ εἶπον, διότι ἐθεώρουν ὅτι τὰ συμφέροντα τοῦ Κράτους ἀπῄτουν τοσαῦτα στελέχη· ἐὰν ἐνόμιζον ὅτι ἀπῄτουν ὀλιγώτερον ἀριθμόν, δὲν ἤθελον διστάσει οὐδ' ἐπὶ μίαν στιγμὴν νὰ τὸ εἴπω. Ἀλλ' εἶπον καθαρῶς τὴν ἰδέαν μου· εἶπον ὅτι κατὰ τὸ νέον στρατολογικὸν σύστημα ὀφείλομεν τοῦτο μὲν νὰ ἐκγυμνάσωμεν πάντας τοὺς ἄνδρας τῆς στρατευσίμου ἡλικίας εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, καὶ ν' ἀσκῶμεν περιοδικῶς τοὺς ἐφέδρους, τοῦτο δὲ νὰ μορφώσωμεν πάντα τ' ἀναγκαῖα στελέχη πρὸς τὴν ἐμπόλεμον δύναμιν τοῦ Στρατοῦ. Τὰ στελέχη ταῦτα εἶπον ὅτι εἶναι τοσαῦτα, ὥστε περιλαμβάνουσι τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀξιωματικῶν τῶν σήμερον ὑπαρχόντων, καὶ ἀφοῦ τοῦτο εἶπον, ἀφοῦ ἐξέθηκα ἐπὶ τῇ βάσει τινὸς ἀρχῆς τοιαύτην εἶχον γνώμην, νομίζω ὅτι οὐδεὶς εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ὑποθέσῃ ὅτι τὴν ἀνάπτυξιν ταύτην ἔκαμον, ἵνα καλύψω ἄλλους σκοποὺς καὶ ἵνα περιορίσω βαθμηδὸν τὸν Στρατὸν εἰς τὴν δύναμιν τοῦ Στρατοῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἔχω τὴν ἰδέαν ὅτι τὰ στελέχη τοῦ Στρατοῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως δὲν εἶναι ἐπαρκῆ πρὸς τὴν συγκέντρωσιν ἐν ἑαυτοῖς, τὴν συγχώνευσιν ἁπασῶν τῶν δυνάμεων, τὰς ὁποίας ὀφείλει ἡ Ἑλλὰς ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου νὰ ἔχῃ ἑτοίμους χάριν πολεμικῆς ἐνεργείας, ὅτι ὀφείλομεν ἐπομένως νὰ ἔχωμεν στελέχη πλείονα καὶ ταῦτα εἶπον, ὅτι δυνάμεθα ἤδη νὰ χρησιμοποιήσωμεν ἐν τῷ Στρατῷ τῆς ὑπηρεσίας ἀντὶ τῆς χωροφυλακῆς. Ἐπὶ πολὺν δὲ χρόνον θὰ ἔχωμεν ἀνάγκην αὐτῶν, διότι δυσκόλως δύναμαι νὰ ἐλπίσω ὅτι εἰς βραχὺ διάστημα χρόνου θὰ ἐπέλθῃ τοιαύτῃ βελτίωσις τῶν διοικητικῶν καὶ τῶν οἰκονομικῶν ἡμῶν πραγμάτων, τῆς δημοσίας ἀσφαλείας ἐν γένει καὶ τῆς καταστάσεως τῶν συνόρων, ὥστε νὰ δυνάμεθα σπουδαίως νὰ περιορίσωμεν τὸν Στρατὸν τῆς ὑπηρεσίας. Ἀλλὰ καὶ ἂν παρουσιασθῇ ἡ περίστασις αὕτη, τὰ στελέχη ὀφείλουσι πάντοτε νὰ διατηρηθῶσι, θὰ διατηρηθῶσιν, ὅμως, τότε ὡς στελέχη τοῦ Στρατοῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως ἐπιβαρύνοντα τὸν προϋπολογισμόν, ἐνῷ διὰ τῆς διαιρέσεως ἤδη τοῦ Στρατοῦ εἰς Στρατὸν τῆς ὑπηρεσίας, ἐν ᾧ τὰ εὐζωνικὰ τάγματα, καὶ εἰς Στρατὸν ἐκπαιδεύσεως, κατορθοῦμεν πρὸς τὸ παρὸν νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὰ στελέχη ταῦτα, τὰ ὁποῖα ἄλλως θ' ἀπετέλουν πολυτέλειαν ἐν εἰρήνῃ, τὴν ὁποίαν, ὅμως, ὅλοι οἱ στρατοὶ ἔχουσιν. Ὑπάρχουσι, κύριοι, στρατοὶ ἔχοντες στελέχη ἄνευ οὐδενὸς στρατιώτου καὶ π.χ. τὸ Βέλγιον ἔχει εἰς πᾶν σύνταγμα καὶ ἓν τάγμα ἄνευ στρατιωτῶν, τὸ ὁποῖον ἐκγυμνάζεται συμπληρούμενον διὰ τῶν ἀνδρῶν τῶν ἄλλων ταγμάτων, διότι τοῦτο ἀπαιτεῖ τὸ σύστημα, ἀπαιτεῖ ὀλιγίστους ἄνδρας καὶ μεγάλα στελέχη.

Ἀποκρούω, λοιπόν, πάσαις δυνάμεσι τὰς ἰδέας ταύτας, ἰδέας αἱ ὁποῖαι τείνουσι νὰ παραστήσωσι τὸν Στρατὸν ὡς συντηρούμενον ἐκ προσωπικῶν λόγων καὶ νὰ καταβιβάσωσι τοιουτρόπως τὸν Στρατὸν εἰς κατωτάτην βαθμίδα. Ὁ ἀξιωματικὸς δὲν δύναται νὰ δεχθῇ τοιαύτην μομφήν, ὁ ἀξιωματικός, ἵνα δύνηται νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ καθῆκον του, ὀφείλει νὰ ἔχῃ τὴν συναίσθησιν ὅτι εἶναι ἀναγκαῖος εἰς τὸ Ἔθνος, διότι αἱ ὠφέλειαι, ἃς ἔχει ὁ ἀξιωματικὸς ὡς ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματός του, εἶναι μικραὶ καὶ καθ' ἑαυτὰς καὶ σχετικῶς πρὸς τὰς ὠφελείας ἃς εὑρίσκει τις ἐν ἄλλοις κλάδοις ἐργασίας ἐν Ἑλλάδι. Οὐδεὶς ἤθελεν ἐκλέξει τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο, ἐὰν μετ' αὐτοῦ δὲν συνεδυάζετο καὶ ἡ ἰδέα ἐπιτελέσεως καθήκοντος ὑψηλοῦ πρὸς τὴν Πολιτείαν. Ταύτην τὴν ὑψηλὴν ἰδέαν ἠθέλησαν νὰ καταστρέψωσι διὰ τῆς εἰσηγήσεως ὅτι τὰ στελέχη ταῦτα διατηροῦνται χάριν ἐλέους. Τὰ στελέχη

διατηροῦνται, διότι εἶναι ἡ βάσις τῆς ἐμπολέμου δυνάμεως τῆς Ἑλλάδος, χάριν δὲ αὐτῆς ἐψηφίσαμεν τὸν νέον στρατολογικὸν νόμον καὶ ἐπεβάλομεν εἰς τοὺς πολίτας τὰς βαρείας ὑποχρεώσεις τῆς καθολικῆς στρατεύσεως, καὶ εἰς τὸ Δημόσιον βάρη μεγάλα.

Δὲν ἤρκεσαν αἱ μομφαὶ αὗται εἰς τὸν κ. βουλευτὴν Οἰτύλου, δὲν τῷ ἤρκεσαν ὅσα εἶπε περὶ τοῦ πρωτοφανοῦς δῆθεν τοῦ συστήματος καὶ τὰ ὁποῖα, πιστεύω, ὅτι ἱκανῶς ἀπεδείχθησαν ἀνυπόστατα· ἠθέλησε καὶ νὰ παραστήσῃ ὅτι ὁ στρατὸς οὗτος θ' ἀποθάνῃ ἐξ ἀσιτίας, ὅτι δηλαδὴ δὲν θὰ ὑπάρχῃ δύναμις ἱκανὴ πρὸς ἐκπαίδευσιν.

Α. ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ. Περὶ τῶν στελεχῶν.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Μάλιστα. Ἀπαντῶ, λοιπόν, εἰς τὸν ἀξιότιμον βουλευτὴν Οἰτύλου, ὅτι κατὰ τοῦτο ἠδύνατο νὰ μιμηθῇ τὸν κ. ὑπουργὸν ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν, ὅστις εἶπεν ὅτι τὸ σύστημα δὲν ἐξετυλίχθη ἐφ' ἱκανὸν ἐνώπιον τῆς Βουλῆς, ἵνα δυνηθῶσιν οἱ περὶ αὐτοῦ πραγματευόμενοι νὰ μελετήσωσι τὰ τῶν ἀριθμῶν τῆς δυνάμεως. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν ὑπουργὸς δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ εἰς τὸν πειρασμὸν τοῦ νὰ προβῇ εἰς ὑποθέσεις περὶ τῶν ἀριθμῶν, καὶ ἐπομένως ἐλανθάσθη· προειδοποίησεν, ὅμως, ὅτι ἠδύνατο νὰ λανθασθῇ. Ὁ κ. βουλευτὴς Οἰτύλου προέβη μετὰ πεποιθήσεως εἰς τὸν ἔλεγχον τῶν μήπω παρ' ἐμοῦ ἐκτεθέντων ἀριθμῶν, ὡσανεὶ εἴχομεν συντάξει ὁμοῦ τὸ σχέδιον, καὶ ἤρχισε λέγων ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν λόχων εἶναι 66. Τῷ παρετήρησα ὅτι ἀπατᾶται ὡς πρὸς τὰ στελέχη, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνει ἐν τῷ εἰρημένῳ ἀριθμῷ, ἐνῷ ὁ ἀριθμὸς ἐκεῖνος εἶναι ἀριθμὸς μόνον τῶν ἀνδρῶν· ἀναγνοὺς δὲ τὸν γαλλικὸν νόμον ἐπὶ τῇ προκλήσει μου, ἀνεγνώρισεν ὅτι ἠπατήθη. Καὶ κατὰ πόσον ἠπατήθη, κύριοι; Τὰ στελέχη ἀπαρτίζονται ἐξ 99 ἀνδρῶν καθ' ἕκαστον τάγμα, ἑπομένως ἐπὶ 21 ταγμάτων ἠπατήθη κατὰ 2080 ἄνδρας. Προέβη κατόπιν εἰς ἄλλο· ἤρχισε κατατάσσων τοὺς ἄνδρας τούτους, καὶ μὴ ἔχων διόλου ὑπ' ὄψιν τὸν νόμον περὶ στρατολογίας, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Στρατοῦ λογίζονται μόνον οἱ ἐπὶ θητείᾳ κατατασσόμενοι, περιέλαβεν εἰς τοὺς ἀριθμοὺς τῆς δυνάμεως καὶ τοὺς ὑπεραρίθμους, προέβη μάλιστα λίαν ἐλευθέρως εἰς προσδιορισμοὺς τῶν ἀριθμῶν οὐ μόνον τοῦ ἐμοῦ συστήματος, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν γένει στατιστικῆς. Σᾶς εἶπεν ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν τῆς ἐτησίας στρατευσίμου ἡλικίας θὰ εἶναι 6.000. Τὰ στατιστικὰ συγγράμματα λέγουσιν ὅτι ἐπὶ πληθυσμοῦ, ὁποῖος ὁ ἡμέτερος, ἡ ἀναλογία τῆς κληρωσίμου ἡλικίας θὰ εἶναι περίπου 12,000, ὅτι ἐξ αὐτῶν ἡ ἀναλογία τῶν ἐξαιρουμένων, τῶν ἀπαλλαττομένων, τῶν μὴ παρουσιαζομένων, θὰ εἶναι περίπου τὸ ἥμισυ· ἄρα, λέγει ὁ κ. Μαυρομιχάλης, ἔχομεν ἐτησίως νεοσυλλέκτους 6.000. Ἐλησμόνησεν, ὅμως, ὅτι ὑπάρχει κατὰ τὸν νόμον καὶ ναυτικὴ ἀπογραφή, καὶ δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ ἀριθμὸς 12.000, τὸν ὁποῖον μετεχειρίσθη ὡς ἀφετηρίαν, εἶναι ἀριθμὸς κατὰ προσέγγισιν, παραλλάσσων κατὰ τόπους καὶ καιρούς, καὶ ὅτι αἱ 12,000 δύνανται νὰ ὦσι 13,000 ἢ 11.000. Ἴσως γνωρίζει ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν ἀκριβῶς τὸν ἀριθμόν, διότι ἴσως συνεκέντρωσεν ἤδη τὰ ἀποτελέσματα τῶν βιβλίων τῆς ἐγγραφῆς τῶν ἀρρένων.

ΒΑΛΤΙΝΟΣ. 12.000.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἐγὼ καὶ ὁ κύριος βουλευτὴς Οἰτύλου βεβαίως ὁμιλοῦμεν ἀκόμη ἐπὶ ὑποθέσεων. Ὁ νόμος ὀρθῶς διέταξεν ὅτι ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Στρατοῦ δὲν περιλαμβάνονται εἰμὴ οἱ ἐπὶ θητείᾳ ἀπογραφόμενοι· οἱ πέραν τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν δύνανται νὰ εἶναι πλειότεροι ἢ ὀλιγώτεροι τοῦ συνήθους μέσου ὅρου. Οὗτοι δὲν περιλαμβάνονται ἐν τῇ δυνάμει, ἀλλ' ἀσκοῦνται ὡς ὑπεράριθμοι. Κατὰ δὲ τὸ σύστημα, οἷον τὸ εἶχον ἐκθέσει, οἱ ὑπεράριθμοι οὗτοι ἐπὶ ἑξάμηνον ἄσκησιν καλούμενοι διαιροῦνται εἰς δύο ἴσας κλάσεις, καλουμένας κατὰ δύο ἀλληλοδιαδόχους ἑξαμηνίας, ὥστε προσθέτουσιν εἰς τὸν ἄλλον ἀριθμὸν τῆς δυνάμεως τοῦ Στρατοῦ τὸ ἥμισυ τοῦ ὅλου αὐτῶν ἀριθμοῦ. Τοὺς ὑπεραρίθμους τούτους ἐντελῶς παρέλειψεν ὁ βουλευτὴς Οἰτύλου καὶ προέβη εἰς τὰς ἀριθμήσεις αὐτοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν 11 ἢ 12 χιλιάδων, τὰς ὁποίας εἶχον ἀναγράψει ὡς δύναμιν τοῦ Στρατοῦ. Ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ἔλεγεν ὅτι οἱ ἀριθμοὶ φέρουσιν εἰς ἀναλογίας βεβαίως ἀλλοκότους, διότι εἶχε λησμονήσει, ὡς προεῖπον, 2,080 ἄνδρας· ἀλλ' εἰς τοὺς 2,080 ἐκείνους ἄνδρας, πρέπει νὰ προστεθῶσι πάντες οἱ ὑπεράριθμοι. Πόσοι δὲ θὰ εἶναι οἱ ὑπεράριθμοι; Ἐὰν εἶναι 6.000 οἱ ἀποτελοῦντες τὴν στρατεύσιμον ἡλικίαν καὶ ὑποτεθῶσι ὑπεράριθμοι τὸ ἥμισυ τοῦ ἀριθμοῦ –διότι καὶ τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς θητείας, ἐὰν θὰ εἶναι 18 μηνῶν ἢ 1 ἔτους– ἔχομεν 3,000 διαιρουμένας εἰς 2 ἑξαμηνίας ἀνὰ 1,500, ὥστε ἐλησμόνησε καὶ 1,500 ἐπὶ πλέον τῶν 2,080, ἄρα ἐν ὅλῳ 3,580, καὶ ἔφθασεν εἰς τὰ τερατώδη ἐκεῖνα ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα, ὅμως, θὰ ὁμολογήσῃ ὅτι οὐδόλως ἐπιβαρύνουσι τὸ ἰδικόν μου σύστημα.

Ἔκαμε καὶ ἄλλας ὑποθέσεις, ἀλλὰ καὶ εἰς ταύτας πάλιν ἀντεστρατεύθη πρὸς τοὺς συγγραφεῖς. Εἶπεν ὅτι κατὰ τὰς ἀναλογίας τῆς δυνάμεως τῶν εἰδικῶν σωμάτων πρὸς τὴν τοῦ πεζικοῦ, ὁποίας ἀπαιτεῖ ἡ στρατιωτικὴ τέχνη, δὲν δύναται στρατὸς τοιοῦτος, ὁποῖον ἐγὼ ἀνέφερον, νὰ ἔχῃ ἀνωτέραν δύναμιν πυροβολικοῦ τῶν τριῶν πυροβολαρχιῶν.

ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ. Στρατὸς 5,000 ἀνδρῶν.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Μάλιστα. Ἀλλ' ὁ ἀξιότιμος βουλευτὴς Οἰτύλου ἐλησμόνησεν ἐνταῦθα τὸ μάθημά του, μάθημα τὸ ὁποῖον βεβαίως ἐδιδάχθη ὅταν ἐσπούδαζε τὰ στρατιωτικά· συμβαίνει δέ, φαίνεται, οἱ μαθηταὶ ἐνίοτε νὰ σφάλλωσιν ἐν τούτῳ, καὶ διὰ τοῦτο ὁ καθηγητὴς τὸ ἔχει γεγραμμένον διὰ

κεφαλαίων στοιχείων. Λέγει τὸ σύγραμμα ὅτι «ὑπενθυμίζομεν καὶ πάλιν», διότι εἶχεν εἰπῆ τὸ αὐτὸ καὶ περὶ ἱππικοῦ καὶ περὶ μηχανικοῦ καὶ περὶ πεζικοῦ, «ὅτι αἱ ἀναλογίαι τῆς δυνάμεως τοῦ πυροβολικοῦ καθορίζονται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁλικῶν δυνάμεων τοῦ ἐν ἐπιστρατεύσει ἐνεργοῦ στρατοῦ».

Δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἀναλογίαν νὰ στηρίζωμεν ἐπὶ τῆς δυνάμεως τοῦ πεζικοῦ τῆς ἐν εἰρήνῃ, καὶ τοῦτο λέγει εἰς τέσσαρα διάφορα μέρη· λέγει, προσέξατε μὴ κάμετε τὸ σφάλμα τοῦτο, διότι θὰ φθάσητε εἰς ἀποτελέσματα τερατώδη. Πρὸς τὰ στελέχη τῶν 21 ταγμάτων τοῦ πεζικοῦ ὤφειλε νὰ παραβάλῃ ὁ κ. βουλευτὴς Οἰτύλου τὴν δύναμιν τοῦ πυροβολικοῦ, καὶ ἂν ἔκαμνε τὴν παραβολὴν ταύτην, ἤθελεν ἰδῆ ὅτι μένει ἡ δύναμις σχεδὸν οἵα καὶ σήμερον, ὡς ἡ αὐτὴ μένει καὶ ἡ δύναμις τοῦ Μηχανικοῦ, καίτοι εἶναι αὕτη σήμερον ἀνωτέρα πως τοῦ μέτρου, ἀλλὰ δεδικαιολογημένως.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Ἡ δύναμις τὴν ὁποίαν ὑπολογίζετε εἶναι ἐκτὸς τῶν νεοσυλλέκτων, οἱ ὁποῖοι θὰ ὑπηρετήσουν ἓξ μῆνας;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἐκτὸς τῶν νεοσυλλέκτων, ἐκτὸς τῶν ἐφέδρων, ἐκτὸς τῆς ἐθνοφρουρᾶς, διότι κατὰ τὸ σύστημα τοῦ στρατολογικοῦ νόμου πάντες οὗτοι δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν δύναμιν τοῦ Στρατοῦ ἐν καιρῷ εἰρήνης. Ἀνήκουσιν εἰς τὴν δύναμιν τοῦ Στρατοῦ ἐν καιρῷ πολέμου, ἐν δὲ εἰρήνῃ συμπληροῦσι τὸν Στρατὸν ἐπὶ χρόνον ὡρισμένον πρὸς ἄσκησιν. Δύναμις ἄρα τοῦ Στρατοῦ ἐν εἰρήνῃ κατὰ τὸν στρατολογικὸν νόμον εἶναι μόνη τῶν ἐπὶ θητείᾳ κατατεταγμένων. Στελέχη δὲ τῆς ἐν εἰρήνῃ δυνάμεως τοῦ πεζικοῦ θὰ εἶναι 21 ἢ 22.

Τοῦτο εἶναι τὸ σύστημα τὸ στρατιωτικόν, τὸ ὁποῖον σχολιάζουσιν ἀπὸ ἡμερῶν ἤδη πάντες ἐν τῇ Βουλῇ, διότι ἀφοῦ εἴχομεν ὑπουργικὸν νομοσχέδιον, τὸ ὁποῖον δὲν ἐθεωρήθη κατάλληλον, ἵνα γένηται ἀντικείμενον συζητήσεως, ἔπρεπεν ἡ Ἀντιπολίτευσις νὰ φέρῃ νομοσχέδιον, τὸ ὁποῖον νὰ χρησιμεύσῃ ὡς κείμενον εἰς ἀνέλιξιν τοῦ στρατιωτικοῦ ζητήματος ἐν τῇ Βουλῇ. Δὲν εἶναι δυνατὸν ἄνευ τῆς ψηφίσεως νόμου περὶ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ νὰ κανονισθῶσι τὰ τοῦ ἔτους τούτου, διότι διατελοῦμεν ἤδη ὡς πρὸς τὰ τοῦ Στρατοῦ ἄνευ νόμου. Ὁ προσωρινὸς νόμος ἔληξε τὴν 31 Δεκεμβρίου, ὁ δὲ κ. ὑπουργὸς σᾶς ὑπέβαλε νομοσχέδιον, τὸ ὁποῖον, ὅμως, βλέπω ἐγκαταλειπόμενον.

ΒΑΛΤΙΝΟΣ. (Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν). Ὑμεῖς τὸ ὑποθέσετε.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Τὸ ὑποθέτω, διότι ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν ἐφάνη διατεθειμένος νὰ συμφωνήσῃ πρὸς τοὺς βουλευτὰς τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, οἵτινες δὲν συνεφώνουν μετ' ἐμοῦ καὶ ἐπρότεινον τὴν παράτασιν τῆς ἰσχύος τοῦ προσωρινοῦ ὀργανισμοῦ· νομοσχέδιον τοῦ ὑπουργείου ἑπομένως δὲν ἔχομεν καὶ ὀφείλομεν ὅπως δήποτε νὰ προνοήσωμεν περὶ νομοθεσίας στρατιωτικῆς. Ἂν αἱ προτάσεις, τὰς ὁποίας ὑπέβαλον εἰς τὴν Βουλήν, περιέχωσιν ἀνατροπὴν τοῦ ὑπάρχοντος συστήματος, ἢ ἂν αἱ περιστάσεις τοῦ Κράτους αἱ ἐξωτερικαί εἰσι τοιαῦται, ὁποίας παρέστησαν αὐτὰς ὁ κ. ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργός, ἤθελον παραδεχθῆ τὴν γνώμην τοῦ ἀξιοτίμου βουλευτοῦ Ἠλείας, ὅτι ὀφείλομεν νὰ μὴν ταράξωμεν τὰ κείμενα. Ἀλλ' αἱ περιστάσεις αἱ ἐξωτερικαὶ οὐδὲν παρουσιάζουσι τὸ ἔκρυθμον· τοὐναντίον ἐπιτρέπουσιν, ἵνα ἐπιληφθῶμεν τοῦ ἔργου τῆς παρασκευῆς τῆς χώρας· ὀφείλει δ' ἡ Βουλὴ νὰ μὴ παραπλανηθῇ, ὅπως ἐργασθῇ ἐναντίον τῆς ἀληθοῦς παρασκευῆς τῆς χώρας, ἀποδεχομένη προτάσεις περὶ δῆθεν ἐκτάκτων παρασκευῶν, αἵτινες εἶναι καταστρεπτικαὶ τῶν δυνάμεων τῆς χώρας. Δυνάμεθα ἀπὸ τοῦδε νὰ ἐπιληφθῶμεν τοῦ ἔργου τῆς παρασκευῆς τῆς χώρας, καὶ ὅσον ταχύτερον ἐπιληφθῶμεν αὐτοῦ, τόσον ταχύτερον θέλομεν φθάσει οὐχὶ εἰς τὸ πλῆρες σύστημα, ἀλλ' εἰς βαθμὸν ὁ ὁποῖος θέλει καταστήσει αὐτὰς χρησίμους. Τὸ σύστημα τὸ ὁποῖον εἰσάγω δὲν ἀπέχει τοσοῦτον τοῦ καθεστῶτος, ὥστε νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἑτέραν γνώμην τοῦ ἀξιοτίμου βουλευτοῦ Ἠλείας, ὅτι, ἐπειδὴ τὸ ἔτος ἐπροχώρησεν ἤδη, δὲν εἶναι ἡ στιγμὴ πρὸς τοιαύτας ριζικὰς μεταβολάς.

ΚΡΕΣΤΕΝΙΤΗΣ. Ἐπιτρέψατέ μου νὰ σᾶς ἐρωτήσω. Βεβαίως ὑμεῖς θέλετε τοὺς ξένους ἀξιωματικούς· ἐγὼ ἔχω ἐναντίαν γνώμην. Ἀλλ' ἂς παραδεχθῶμεν ὅτι ἔρχονται· ἀφοῦ, λοιπόν, εὑρισκόμεθα εἰς τὰς παραμονὰς τῆς ἐλεύσεως ξένων, καὶ δι' αὐτὸν τὸν λόγον πρέπει ν' ἀναβάλητε νὰ ἐφαρμόσητε τὸ σύστημα, διότι οἱ ξένοι πιθανὸν νὰ μὴ τὸ παραδεχθοῦν.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Οἱ ξένοι, οἱ ὁποῖοι θὰ ἔλθωσι, πρέπει νὰ εὕρωσι νόμον τινὰ διέποντα τὰ τοῦ Στρατοῦ. Ἐὰν εἴχομεν νόμον, ἠδυνάμεθα ν' ἀξιῶμεν, ὅπως δι' ἕνα ἢ δι' ἄλλον λόγον ἡ ἀναβολὴ γίνῃ ἕως τέλους τοῦ 1880. Ἐδώκατε ὡς πρῶτον λόγον ἀναβολῆς ὅτι παραδέχεσθε τὴν γνώμην τοῦ κ. ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν, ὅτι ταχεῖα ἔσται ἡ λύσις τοῦ ἐξωτερικοῦ ζητήματος. Ἐλπίζω δ' ὅτι δὲν ἐπιμένετε εἰς τὸν λόγον τοῦτον. Ἐδώκατε ὡς δεύτερον λόγον ὅτι ἐπροχώρησε τὸ ἔτος 1880. Οὗτος ἠδύνατο νὰ ἔχῃ σπουδαιότητα, ἂν τὸ μέτρον, τὸ ὁποῖον προτείνω, θὰ ἐπήγετο μεταβολὰς μὴ δυναμένας νὰ πραγματοποιηθῶσιν εὐχερῶς. Δίδετε καὶ τρίτον λόγον ὅτι θὰ ἔλθωσιν οἱ ξένοι ἀξιωματικοί, καὶ ὁ λόγος θὰ ἦτο ἰσχυρός, ἂν ὑπῆρχε νομοθεσία· ἀλλ' ἕως οὗ ἔλθωσιν οἱ ξένοι ἀξιωματικοὶ – καὶ δὲν εἶναι βέβαιον ἂν θὰ ἔλθωσι, διότι δὲν γνωρίζομεν ἂν ἡ Κυβέρνησις ἠσχολήθη εἰς τοῦτο καὶ ἀπέτυχεν, ἢ ἂν δὲν ἠσχολήθη· καὶ ὡς εἶπον ἐγὼ παραδέχομαι τὴν ἰδέαν ὅτι ἂν δὲν εὕρωμεν τοὺς καταλλήλους, δὲν πρέπει νὰ φέρωμεν ξένους ἀξιωματικούς, διότι μόνον ἂν φέρωμεν τοὺς

ἀρίστους, δυνάμεθα νὰ ὠφεληθῶμεν – ἀλλ' ἕως οὗ οὗτοι ἔλθωσι, πρέπει νὰ ὑφίσταται νομοθεσία καὶ πρέπει νὰ κανονισθῶσι τὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νέου στρατολογικοῦ νόμου διὰ τρόπου ἐγγυωμένου τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ. Ὁ ὀργανισμὸς τὸν ὁποῖον προτείνω, καίτοι διαφέρει ριζικῶς τοῦ ἤδη ὑπάρχοντος, ὀλιγίστας, ὅμως ἀπαιτεῖ τροποποιήσεις νομοθετικῶν διατάξεων. Ἡ ἐλάττωσις τῆς θητείας εἶναί τι σπουδαιότατον, ἀλλὰ καθιεροῦται νομοθετικῶς δι' ὀλίγων γραμμῶν. Ὁ χωρισμὸς τοῦ Στρατοῦ εἰς Στρατὸν ὑπηρεσίας καὶ εἰς Στρατὸν ἐκπαιδεύσεως δὲν εἶναί τι νέον, ὡς μέτρον ἐκτελεστικόν· εἶναι νέον ὡς μέτρον ὀργανικὸν καὶ νομοθετικόν. Ἐδοκιμάσθη ἤδη, καὶ μάλιστα ἐπὶ τῆς Οἰκουμενικῆς Κυβερνήσεως. Ἐγένετο περὶ τούτου συζήτησις ἐν τῷ Ὑπουργικῷ Συμβουλίῳ, μετὰ τὴν ὁποίαν ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν ἐγκύκλιος περὶ χωρισμοῦ τῶν δύο ὑπηρεσιῶν. Ἰδού ἡ ἐγκύκλιος τῆς 6 Ἰουλίου 1877: «Θέλοντες νὰ καταστήσωμεν εὐχερῆ τὴν συγκέντρωσιν καὶ εὐκίνησιν τῶν σωμάτων πρὸς ταχυτέραν καὶ ἐντελεστέραν ἐκπαίδευσιν αὐτῶν, ἀνατίθεμεν τὴν φρούρησιν τῶν καθ' ἅπαν τὸ Κράτος ποινικῶν καὶ πολιτικῶν φυλακῶν καὶ τὴν συνοδείαν τῶν δημοσίων εἰσπρακτόρων ἀποκλειστικῶς εἰς τρία τάγματα τοῦ πεζικοῦ, ὁρίζοντες καὶ τὴν τοποθέτησιν αὐτῶν οὕτως, ὥστε καὶ ταῦτα νὰ δύνανται νὰ συγκεντρωθῶσιν ἐν ἀνάγκῃ οὐχὶ μετὰ μεγάλων δυσκολιῶν. Ἕκαστον τῶν ταγμάτων τούτων θέλει ἐκτελῇ τὰς περὶ ὧν πρόκειται ὑπηρεσίας ἐν ἑκάστῳ τῶν ἑπομένων τριῶν τμημάτων κ.λπ.».

Τότε διετάξαμεν τὸν χωρισμόν, διότι εἴχομεν ἀνάγκην νὰ μορφώσωμεν τὸν Στρατόν, εἴχομεν ἀνάγκην νὰ θέσωμεν τὰς δυνάμεις ἐν ἐπιστρατεύσει, καὶ εὕρομεν ὅτι δὲν ἠδυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν τοῦτο εἰμὴ διὰ τοῦ χωρισμοῦ, καὶ προέβημεν εἰς αὐτὸν διὰ πράξεως διοικητικῆς, δι' ἁπλῆς ἐγκυκλίου. Ὁ χωρισμὸς ἄρα τῶν δύο στρατῶν, ὅστις εἶναι βάσις τοῦ νέου συστήματος, δὲν πρόκειται νὰ διαταράξῃ τὰ κείμενα, ἀλλ' εἶναι ἀπαραίτητον, ἵνα καθιερωθῇ νομοθετικῶς, ὅπως καταστήσῃ ἐφικτὴν τὴν ἐλάττωσιν τῆς θητείας καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κληρούχων, καὶ ἐπιτρέψῃ οὕτως, ὅπως ὁ νέος περὶ καθολικῆς στρατεύσεως νόμος γίνῃ πρᾶγμα καὶ μὴ μείνῃ, ὡς μένουσι παρ' ἡμῖν συνήθως οἱ νόμοι οἱ ἐπιβάλλοντες ὑποχρεώσεις, ἁπλοῦς χάρτης.

Τί ἀπαιτεῖται διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νέου συστήματος; Τοὺς 2,000 χωροφύλακας ἔχομεν, ἐκ τῶν 4,000 εὐζώνων ἔχομεν 2,580, μᾶς λείπουσι 1,350, διότι δὲν περιλαμβάνονται εἰς τὸν εἰρημένον ἀριθμὸν καὶ οἱ ἀξιωματικοί· κατὰ τἆλλα θὰ ὀργανωθῇ ὁ Στρατὸς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κειμένων, θ' αὐξήσῃ ὁ ἀριθμὸς τῶν ταγμάτων τῆς ὑπηρεσίας καὶ θὰ κανονισθῶσι τὰ τοῦ Στρατοῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως.

ΖΗΝΟΠΟΥΛΟΣ. Ὥστε δὲν εἶναι νέον σύστημα.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Βεβαίως δὲν εἶναι νέον. Ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἐπαγγέλλονται τὸν ἐφευρέτην δὲν εἶναι σπουδαῖοι ἐν τῇ πολιτικῇ, σπουδαῖοι εἶναι οἱ καταλλήλως ἐφαρμόζοντες καὶ τιμίως. Τὸ σύστημα εἶναι ἁπλοῦν. Πρόκειται μόνον περὶ προσθήκης 1,300 εὐζώνων, κατὰ τἆλλα θὰ γίνῃ ὁ χωρισμὸς τοῦ Στρατοῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου θὰ ἐπέλθῃ ἡ μείωσις τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ λαοῦ, ἥτις θέλει ἀναγραφῆ ἐν τροπολογίᾳ τοῦ νόμου περὶ στρατολογίας κατὰ τ' ἀφορῶντα εἰς τὴν θητείαν καὶ εἰς τὰς ὑποχρεώσεις τῶν ὑπεραρίθμων.

Τοιοῦτον εἶναι ὡς πρὸς τὰ στρατιωτικὰ τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον ἐνομίσαμεν ὅτι ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰς εἰδικὰς περιστάσεις τῆς χώρας, πρὸς τὰ δικαιώματα καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ λαοῦ καὶ πρὸς τὰς περιστάσεις τὰς οἰκονομικάς, διότι δι' αὐτοῦ πραγματοποιεῖται ἡ οἰκονομία, ὅπως ἐθεώρησαν ἀναγκαῖον νὰ πραγματοποιήσωσι τὴν οἰκονομίαν ταύτην καὶ τὰ κράτη ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα διατελοῦσιν ἐν οἰκονομικῇ εὐεξίᾳ. Κράτος εὐπορώτερον τῆς Ὁλλανδίας δὲν ὑπάρχει· καί, ὅμως, αὕτη ἐθεώρησεν ὅτι ἐπὶ τοιαύτης ἀναλογίας ὀφείλει νὰ συστήσῃ τὸν στρατὸν τῆς εἰρήνης καὶ τὸν στρατὸν τοῦ πολέμου. Τοῦτο ἔπραξεν ἡ Δανία, καλῶς ἔχουσα ὡς πρὸς τὰ οἰκονομικά. Καὶ ἂν τὰ κράτη ταῦτα ἐθεώρησαν ἀναγκαῖον τὰς δαπάνας ταύτας νὰ περιορίσωσιν ἐπὶ τοσοῦτον, τί ὀφείλομεν νὰ πράξωμεν ἡμεῖς, οἱ ὁποῖοι ἔχομεν νὰ σκεφθῶμεν περὶ τοῦ οἰκονομικοῦ ζητήματος, ὡς ζητήματος προὐργιαιτάτου σήμερον. Ἀλλὰ χάριν τοῦ οἰκονομικοῦ ζητήματος δὲν ἐθεωρήσαμεν ὅτι ὀφείλομεν κατ' ἐλάχιστον νὰ καταστήσωμεν τὸ νέον στρατιωτικὸν σύστημα ἠκρωτηριασμένον· τοὐναντίον ἐνομίσαμεν ὅτι ὀφείλομεν νὰ τὸ δεχθῶμεν πλῆρες, διότι ἔχομεν ἐθνικὰς ὑποχρεώσεις, αἵτινες μᾶς τὸ ἐπιβάλλουσιν· ἀλλ' ἐνῷ ὀφείλομεν νὰ τὸ δεχθῶμεν πλῆρες, ὀφείλομεν καὶ νὰ τὸ ἐφαρμόσωμεν ἐν πάσῃ λιτότητι. Ὀφείλομεν δὲ ν' ἀποκρούσωμεν τὸ σύστημα τοῦ κ. ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν ὑπουργοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἀξιωματικῶν, οἱ ὁποῖοι ζητοῦσι μεγάλας δυνάμεις ἐν εἰρήνῃ, δυνάμεις αἱ ὁποῖαι ἐξαντλοῦσαι ὑπὲρ τοῦ μονίμου στρατοῦ πάντας τοὺς πόρους, ἐμποδίζουσι δι' ἔλλειψιν πόρων τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου ὡς πρὸς τὴν ἐφεδρείαν, ἥτις, ἐνῷ εἶναι ἡ βάσις τοῦ νόμου τούτου, εἰς οὐδεμίαν ὑποβάλλεται τῶν ὑπὸ τοῦ νόμου διατασσομένων περιοδικῶν ἀσκήσεων.

Αἱ οἰκονομίαι αἱ πραγματοποιούμεναι διὰ τοῦ ἐμοῦ συστήματος εἶναι μικραί, ἀλλ' ὀφείλετε νὰ λάβητε ὑπ' ὄψιν ὅτι καὶ εἰς τὰ ποσὰ τὰ ὁποῖα ἐγὼ ἀνέφερον, καὶ εἰς τὰ ποσὰ τὰ ὁποῖα ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν ἔχει ἀναγεγραμμένα, καὶ εἰς τὰ ποσὰ τὰ ὁποῖα ἐπιβάλλει ὁ προσωρινὸς ὀργανισμὸς τοῦ Στρατοῦ ὀφείλετε νὰ προσθέτητε πάσας τὰς δαπάνας, αἱ ὁποῖαι εἶναι

ἀναγκαῖαι διὰ τὴν ἐτησίαν ἄσκησιν τῆς ἐφεδρείας, οὐχὶ δὲ πρὸς τὸ παρόν, καὶ τὰς δαπάνας διὰ τὴν ἐθνοφρουράν, διότι ἡ ἐθνοφρουρὰ δὲν ὑφίσταται. Ἐφεδρεία, ὅμως, ὑφίσταται καὶ εἶναι οἱ ἐκγεγυμνασμένοι ἄνδρες τῆς ἐφεδρείας, τὸ μόνον ἐναπομεῖναν ὄφελος ἐκ τῶν ἐκτάκτων δαπανῶν τῶν τελευταίων ἐτῶν. Ἀλλ' ἐὰν δὲν φροντίσωμεν νὰ συγκεντρώσωμεν τοὺς ἄνδρας τούτους, χάριν ἀσκήσεων καὶ συνδέσμου αὐτῶν πρὸς τὸν Στρατόν, κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ νόμου, ἡ γενομένη δαπάνη καθίσταται ματαία. Εἶπεν ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὅτι δυνάμεθα νὰ εὑρεθῶμεν προσεχῶς ἐν τῇ ἀνάγκῃ νὰ θέσωμεν ἐν ἐπιστρατείᾳ τὸν Στρατὸν καὶ νὰ συγκεντρώσωμεν ἐντὸς τῶν στελεχῶν πᾶσαν τὴν δύναμιν τῆς χώρας, ἵνα καταλάβωμεν τὰς ἐπαρχίας, αἵτινες θέλουσιν ἐπιδικασθῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλὰ διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ πράξωμεν τοῦτο, ὀφείλομεν νὰ καταστήσωμεν τὴν προσέλευσιν τῶν ἐφέδρων ταχεῖαν καὶ εὐχερῆ. Εἰς τοῦτο δ' ὀφείλομεν νὰ παρασκευάσωμεν αὐτοὺς διὰ τῆς συγκλήσεως εἰς τὰς τάξεις κατὰ τὸν νόμον. Μέγα ὑπῆρξε τὸ ἁμάρτημα τοῦ κυρίου ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν μὴ προνοήσαντος περὶ τούτου. Ἤδη κατὰ τὸ ἔαρ ἔπρεπε νὰ γίνῃ συγκέντρωσις τῆς ἐφεδρείας, ἵνα ἴδωσι πάντες τἀγαθὰ τοῦ συστήματος τούτου καὶ ἵνα εὑρεθῇ ὁ Στρατὸς εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην, εἰς ἣν εὔχομαι νὰ εὑρεθῇ ὅπως προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας ἀνέφερεν ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν. Ἀλλὰ ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν δὲν ἐφρόντισεν εἰμὴ περὶ τῆς αὐξήσεως τῆς δυνάμεως ἐν εἰρήνῃ, ὅπως ἀποκτᾷ ἀριθμὸν ἐκγεγυμνασμένων ἀνδρῶν, τοὺς ὁποίους ν' ἀποστέλλῃ εἰς τὰς ἑστίας των, ἵν' ἀπομανθάνωσιν ὅσα ἐν τῷ Στρατῷ ἔμαθον. Τοιοῦτον σύστημα πρέπει ν' ἀποκρούσωμεν· πρέπει τὴν βάσιν τοῦ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ νὰ θέσωμεν τοιαύτην, ὥστε νὰ δύναται ὁ νόμος νὰ ἐφαρμοσθῇ ἀνέτως, καὶ νὰ προνοήσωμεν περὶ τῆς ἐτησίας ἀσκήσεως τῶν ἐφέδρων, ὥστε ὁ Στρατὸς νὰ ἔχῃ πᾶσαν τὴν ἐμπόλεμον αὐτοῦ δύναμιν ἀνεπτυγμένην καὶ ἑτοίμην εἰς πλήρωσιν τῶν τάξεων.

Εἰδικῶς ἐπραγματεύθην τὰ τοῦ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ· εἰς ὅσα δ' ἄλλα τοῦ προγράμματος τοῦ ἐμοῦ ἀπήντησαν οἱ κ.κ. ὑπουργοὶ ἢ ἄλλοι, νομίζω ὅτι δὲν εἶναι ἀνάγκη ν' ἀπαντήσω, ἐν τῇ προκεχωρημένῃ ταύτῃ ὥρᾳ, διότι ἡ ἀνάπτυξις τὴν ὁποίαν ἔκαμα ἐν τῇ προτέρᾳ ἀγορεύσει μου, μοὶ φαίνεται ὅτι ἦτο ἐπαρκής. Ἦτο, ὅμως, ἀνάγκη εἰς τὰ τοῦ Στρατοῦ ἰδίως νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν τῆς Βουλῆς, διότι τὸ ζήτημα τῆς στρατιωτικῆς παρασκευῆς τῆς χώρας εἶναι τὸ κύριον ζήτημα, τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ κατὰ τὸν καταρτισμὸν τοῦ προϋπολογισμοῦ, περὶ οὗ συζητοῦμεν. Ἐκ τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης παρασκευῆς ἐξαρτᾶται ὁ τοιοῦτος ἢ τοιοῦτος καταρτισμὸς τοῦ προϋπολογισμοῦ.

Ὤφειλον δὲ νὰ κάμω τὴν ἀνάπτυξιν ταύτην, ἵνα μὴ πιστευθῇ ὅτι αἱ οἰκονομικαὶ ἀνάγκαι, αἵτινες ἐπέδρασαν σπουδαίως ἐπὶ τὰς σκέψεις τῶν βουλευτῶν κατὰ τὴν σύνοδον ταύτην καὶ ἐπὶ τὰς σκέψεις ἐμοῦ, ἠδυνήθησαν κατ' οὐδὲν νὰ παρασαλεύσωσι τὰς βάσεις τοῦ στρατιωτικοῦ συστήματος, ὅπερ θεωρῶ σύμφορον πρὸς τὴν Πολιτείαν. Τὸ στρατιωτικὸν σύστημα ὀφείλομεν νὰ κανονίσωμεν, ἀποβλέποντες οὐχὶ πρὸς τὰς σημερινὰς ἡμῶν δυσχερείας, ἀλλ' εἰς τὴν σταθερὰν κατάστασιν τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Κράτους, καὶ ὀφείλομεν νὰ κανονίσωμεν αὐτὸ ἐπὶ τὸ οἰκονομικώτερον, ὅπως ἐφαρμοσθῇ πράγματι· ἀλλ' ὀφείλομεν καὶ νὰ μὴ ἀποστερήσωμεν τὸν Στρατὸν οὐδεμιᾶς τῶν δαπανῶν, δι' ὧν τὸ σύστημα θέλει ἀποβῆ χρήσιμον. Χάριν τοῦ συστήματος τούτου θέλομεν δαπανήσῃ ἑκατομμύρια, θέλει ὑποβληθῆ ὁ λαὸς εἰς ὑποχρεώσεις βαρυτάτας. Πάντα ταῦτα, ὅμως, εἶναι ὡς μηδὲν ἀπέναντι τοῦ ἔργου, ὅπερ ἐπιδιώκομεν, τοῦ ν' ἀποδείξωμεν καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ πρὸς τοὺς ὁμοεθνεῖς ἡμῶν ὅτι ἐννοοῦμεν τὰ πρὸς αὐτοὺς καθήκοντά μας, καὶ ὅτι οὐδεμιᾶς θυσίας θέλομεν φεισθῆ, ἵνα παράσχωμεν αὐτοῖς τὴν συνδρομήν, ἣν τοῖς ὀφείλομεν καὶ διότι ἐκ τῶν κοινῶν ἐνεργειῶν παντὸς τοῦ ἑλληνισμοῦ προέκυψε τὸ Βασίλειον καὶ διότι μόνος λόγος τῆς ὑπάρξεώς του εἶναι ἡ ὕπαρξις τοῦ ἑλληνισμοῦ· ἡ δὲ ὕπαρξις τοῦ ἑλληνισμοῦ θέλει διακυβευθῆ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, καθ' ἣν ἡ Ἑλλὰς ἤθελεν ἀποδειχθῆ ἐπιλήσμων τοῦ πρὸς αὐτὸν καθήκοντός της. Ὀφείλει ἄρα ἡ Ἑλλὰς ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ν' ἀναγράψῃ τὰς ἀναγκαίας δαπάνας πρὸς καταρτισμὸν τοῦ Στρατοῦ τοιούτου, ὁποῖον ἔχουσιν τἆλλα ἔθνη, τὰ μᾶλλον πρὸς ἡμᾶς ὁμοιάζοντα καὶ τὰ ἔχοντα ὑποχρεώσεις στρατιωτικάς. Ὅταν ἐξετάζω τὸν προϋπολογισμὸν τῆς Δανίας, ἡ ὁποία δὲν πιέζεται ἐκ τοῦ φόβου τῆς χρεωκοπίας, καὶ βλέπω ὅτι ἡ δαπάνη ἐν τῷ προϋπολογισμῷ αὐτῆς εἶναι 12,075,000 φράγκων ὑπὲρ στρατοῦ ἐμπολέμου, 55,037 ἀνδρῶν, ἐξ οὗ τὸ ἥμισυ ἀσκεῖται κατ' ἔτος, καὶ ὅταν βλέπω ὅτι τοιαῦτα ἀποτελέσματα κατορθοῦνται διὰ προϋπολογισμοῦ κατωτέρου τοῦ ὑποβληθέντος ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου ἢ τοῦ ἀναγκαιοῦντος διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ προσωρινοῦ ὀργανισμοῦ, δὲν δύναμαι νὰ μὴν αἰσθανθῶ ὅτι μᾶς ἐπιβάλλεται καθῆκον, ὅτι ἐν τῷ τρόπῳ, καθ' ὃν καταρτίζομεν τοὺς προϋπολογισμούς, παρασυρόμενοι ἴσως, δὲν ἔχομεν μόνον ὑπ' ὄψιν τὸ συμφέρον τοῦ Στρατοῦ, δὲν ἔχομεν μόνον ὑπ' ὄψιν τὸ καθῆκον τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τὰ κράτη ἐκεῖνα, ἐν οἷς ἡ ὑπηρεσία ἐργάζεται ἀνεξαρτήτως σκέψεων πλαγίων, βλέπετε ὁποῖα ἀποτελέσματα ἐπιτυγχάνονται· διὰ πόρων ἐλαχίστων ἔχουσι στρατὸν ἱκανόν. Ἐὰν ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀναλογίας ἐργασθῶμεν καὶ ἡμεῖς, δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν στρατόν, ὑπὲρ οὗ νὰ δαπανῶμεν ὀλιγώτερα ἢτι ἑκατομμύρια ἐκείνων, τὰ ὁποῖα δαπα-

νῶσι τὰ κράτη τὰ ὁποῖα ἀνέφερον. Ἀλλὰ δὲν ἐπιτρέπεται ἐνώπιον ταμείου χρεωκοπημένου νὰ δαπανῶμεν εἰς τὸν Στρατόν, ἵνα ἐπιτύχωμεν ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα οὐδὲ πολλοστημόριον εἶναι ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἐπιτυγχάνει ἡ Δανία, ποσὰ ἀνώτερα τῶν παρ' ἐκείνης δαπανωμένων. Ταῦτα τὰ δεδομένα ὀφείλομεν νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν συζήτησιν ταύτην, καὶ ὅσον τὸ κατ' ἐμέ, δὲν θεωρῶ ἀπώλειαν χρόνου τὴν συζήτησιν τὴν παρατεταμένην ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ· θεωρῶ ὅτι πάντες οἱ κύριοι ἀξιωματικοί, οἱ ὁποῖοι εὑρεστήθησαν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου νὰ ἐκθέσωσι τὰς ἰδέας των, προσέφερον ὑπηρεσίαν, διότι μόνον διὰ τῆς ἐξετάσεως, διὰ τῆς βασάνου τῶν θεμάτων τούτων, θέλομεν φθάσει εἰς τὴν ἀληθῆ ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων. Δὲν πρέπει ν' ἀποδεχώμεθα ἀβασανίστως τὰ παρὰ τῆς Κυβερνήσεως προτεινόμενα εἰς ἡμᾶς, ἐπὶ προφάσει ἐξυπηρετήσεως ἐθνικῆς ἰδέας. Τὰς προτάσεις τοῦ κ. ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ, τοῦ νὰ μένωμεν εἰς τὸ σύστημα τὸ μέχρι τοῦδε ἐπικρατοῦν, σύστημα τὸ ὁποῖον οἰκονομικῶς μὲν ἔφερεν τὴν χρεωκοπίαν, στρατιωτικῶς δὲ τὴν ἀπογοήτευσιν, καὶ οὐδὲν προσέθηκεν εἰς τὴν δύναμιν τοῦ τόπου, τὰς προτάσεις ταύτας δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκτιμήσωμεν, εἰμὴ ἐκ παραβολῆς πρὸς τὰ γενόμενα ἐν ἄλλοις εὐνομουμένοις κράτεσι. Δικαίως οἱ πολεμήσαντες τὸ σύστημά μου ἐπεκαλέσθησαν τὰ ἄλλα κράτη, λέγοντες ὅτι τὸ σύστημα τοῦτο οὐδαμοῦ ἀλλοῦ εὑρίσκεται, ὅτι εἶναι σύστημα πρωτοφανές· διότι ἂν τοῦτο ἦτο ἀληθές, τὸ σύστημα θὰ ἦτο καταδικαστέον. Ἡμεῖς δὲν ἔχομεν τὴν ἱκανότητα, δὲν ἔχομεν τὴν εὐκαιρίαν, ἵνα ἐκ τῆς πείρας μορφώσωμεν ἀνάστημα, ἡμεῖς δὲν δυνάμεθα νὰ πράξωμεν ἄλλο παρὰ νὰ παραλάβωμεν τὰ συστήματα τῶν ξένων ἐπικρατειῶν, καὶ νὰ προσαρμόσωμεν αὐτὰ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐπιτυχῶς πρὸς τὰς περιστάσεις ἡμῶν τὰς ἐθνικὰς καὶ κοινωνικάς· καὶ ἐκεῖνος ὁ πολιτευτὴς ἔχει ἱκανότητα καὶ εἰδικότητα, ὁ ὁποῖος τὴν προσαρμογὴν δύναται νὰ κάμῃ ἐπιτυχέστερον.

Δικαία ἦτο ἡ ἀπαίτησις τῶν ἀποκρουσάντων τὸ σύστημα, ὅπως δειχθῇ ποῦ τοῦτο ἔχει τὰ ὑποδείγματα αὐτοῦ. Ἔδειξα ποῦ ἔχει αὐτά. Ἀλλὰ ποῦ ἔχει τὸ σύστημα τοῦ ὑπουργείου τὰ ὑποδείγματα αὐτοῦ; Ποῦ εὑρίσκετε στρατὸν ἀνάμικτον ὑπηρεσίας καὶ ἐκπαιδεύσεως, ποῦ εὑρίσκετε ἐκτάκτους παρασκευὰς γενομένας ἐπὶ δύο ἔτη καὶ γενομένας ἄνευ σκοποῦ, ποῦ εὑρίσκετε κυβέρνησιν ἐπαγγελλομένην ἀλληλοδιαδόχως ὅτι τὸ ζήτημα, χάριν τοῦ ὁποίου παρασκευαζόμεθα, παρουσιάζεται εἰς ἐπίλυσιν μετὰ δύο μῆνας, καὶ πάλιν μετὰ δύο μῆνας, ἐνῷ οὐδὲν ἔχει περὶ προσεχοῦς αὐτοῦ ἐπιλύσεως ἐνδόσιμον.

Κύριοι, ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων, ὁποίαν ἡμεῖς ἐκ τῶν ἰδίων πληροφοριῶν δυνάμεθα νὰ τὴν γνωρίζωμεν· διότι ἐκ τῶν ὑπουργῶν οὐδὲν ἔχομεν νὰ ἐλπίσωμεν. Οἱ ὑπουργοὶ καὶ εἰς τὰ ἐξωτερικὰ ὡς καὶ εἰς τὰ οἰκονομικὰ μᾶς λέγουσιν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ μᾶς πείσωσιν εἰς τὴν ἀποδοχὴν τοῦ συστήματος αὐτῶν. Εἴδετε εἰς τοὺς ἀριθμοὺς κατὰ τίνα τρόπον σᾶς παρέστησαν αὐτούς, ἵνα σᾶς πείσωσιν ὅτι δὲν εὑρισκόμεθα ἐνώπιον τῆς χρεωκοπίας, ὡσανεὶ ἡ χρεωκοπία μὴ ἦτό τι ἐπαισθητὸν εἰς πάντας ἡμᾶς, ὡσανεὶ μὴ γινώσκωμεν ὅτι σήμερον, καίτοι ὑπάρχουσι τὰ χρήματα τὰ ἐκ τῶν εἰσπράξεων τοῦ δανείου τῶν 60 ἑκατομμυρίων, ἐπειδὴ παρούσης τῆς Βουλῆς δὲν τολμᾷ ἡ Κυβέρνησις νὰ θίξῃ τὰ χρήματα ἐκεῖνα, πᾶσαι αἱ ὑπηρεσίαι, καὶ στρατιωτικαὶ καὶ πολιτικαί, καθυστεροῦσιν εἰς τὰς πληρωμάς, καὶ καθυστεροῦσιν ἐπὶ χρόνον μακρόν. Δι' ἀριθμῶν θέλουσι νὰ σᾶς πείσωσιν οἱ κύριοι ὑπουργοὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἔλλειμμα κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, δὲν ὑπάρχει ἔλλειμμα κατὰ τὸ παρόν, καὶ ἂν καλῶς ἐνθυμοῦμαι τὰς προτάσεις τοῦ κ. ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν περὶ προσθέτων πόρων καὶ τὰς περὶ αὐτῶν κρίσεις του, ὑπάρχει καὶ περίσσευμα.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Δὲν τὸ εἶπα αὐτό.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Εἴπατε μὲν ὅτι μένει ἔλλειμμα, ἀλλὰ εἴπατε καὶ περὶ πόρων προταθέντων πρὸς ἀναπλήρωσιν αὐτοῦ, μεθ' οὗς θὰ ἐπέλθῃ καὶ περίσσευμα.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Ἐξ ἐναντίας εἶπον ὅτι θὰ ἔχωμεν ἔλλειμμα.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Δὲν ἐτολμήσατε νὰ εἴπητε ὅτι μετὰ τοὺς νέους πόρους παρουσιάζεται περίσσευμα.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Θὰ τὰ ἐπαναλάβω αὔριον.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Εἰς τὰ οἰκονομικὰ οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι ἀπεδείχθησαν κενοί, δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰ πράγματα. Τὰ πράγματα μαρτυροῦνται ὑπὸ τῆς καταστάσεως τοῦ Κράτους, ὑπὸ τῶν στενοχωριῶν τῆς ὑπηρεσίας, μαρτυροῦνται καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν πινάκων τῶν ὑποβληθέντων, ὅταν οὗτοι μελετηθῶσιν ἐν εἰλικρινείᾳ· καὶ οὕτω μελετηθέντες, ἀπέδειξαν ὅτι τὸ ἔλλειμμα εἶναι μέγιστον.

Ἀλλὰ ὅπως τὰ οἰκονομικὰ ἀπεδείχθησαν τοιαῦτα, τοιαῦτα ἀπεδείχθησαν καὶ εἰς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἀφορῶντα πάντα τὰ παρὰ τῆς Κυβερνήσεως ἀνακοινωθέντα περὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ζητήματος. Ἔχομεν τὸ δικαίωμα ν' ἀπαιτήσωμεν ὅπως ἡ Κυβέρνησις ἀνακοινώσῃ πρὸς τὴν Βουλὴν τὴν ἀληθῆ κατάστασιν τοῦ ἐξωτερικοῦ ζητήματος, ἣν τ' ἀνακοινωθέντα οὐδόλως διεφώτισαν, διότι περὶ τῶν πραγμάτων οὐδὲν ἀνεκοίνωσεν ἡ Κυβέρνησις εἰς τὴν Βουλήν, καὶ ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν ταῦτα ἐν τῇ σχέσει αὐτῶν πρὸς τὸν ἐξευτελισμὸν τοῦ Κράτους, συνεπείᾳ τοῦ τρόπου τῆς διαπραγματεύσεως τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων, καὶ πρὸς τὴν μεγάλην ζημίαν, ἣν ὑφίστανται αἱ ἐθνικαὶ ἡμῶν ὑποθέσεις, οὕτω διεξαγόμεναι. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι,

συζητουμένου τοῦ προϋπολογισμοῦ, ὀφείλει ἡ Κυβέρνησις νὰ μᾶς εἴπῃ οὐχὶ τὰς κρίσεις, ἀλλὰ τὰ πράγματα ἐφ' ὧν στηρίζει τὰς κρίσεις αὐτῆς, διὰ νὰ δυνηθῶμεν καὶ ἡμεῖς νὰ κρίνωμεν ἀσφαλῶς· διότι ἂν ἔχῃ διδόμενα ὁ κ. ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργός, ἵνα διαβεβαιοῖ ὅτι ταχεῖα ἔσται ἡ λύσις τοῦ ἐξωτερικοῦ ἡμῶν ζητήματος, βεβαίως τὰ διδόμενα ἐκεῖνα ἤθελον ἐπιδράσει καὶ ἐπὶ τῆς Βουλῆς κατὰ τὴν ψήφισιν τοῦ προϋπολογισμοῦ. Σήμερον, ὅμως, δὲν ἔχομεν ἡμεῖς ἄλλο διδόμενον ἢ τὰς ἀνακοινώσεις, αἱ ὁποῖαι γίνονται εἰς τὰ κοινοβούλια ἄλλων κρατῶν καὶ τὰ ἐν γένει παραδιδόμενα εἰς τὴν δημοσιότητα παρ' ἄλλων κυβερνήσεων, ἵνα ὁδηγηθῶμεν ἐξ αὐτῶν. Ἡ κατάστασις δὲ τοῦ ἐξωτερικοῦ ζητήματος, ἣν τὰ διδόμενα ταῦτα δεικνύουσιν, εἶναι τοιαύτη, ὥστε δὲν ἐπιτρέπει εἰς τὸ Κράτος ἐκτάκτους παρασκευὰς καὶ ἐκτάκτους δαπάνας. Ἐὰν παραπλανηθέντες ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἀποδεχθῶμεν οἰκονομικὸν σύστημα οἷον αὕτη προτείνει, δὲν θέλει δυνηθῆ ἡ χώρα ν' ἀνθέξῃ πλέον τοῦ ἔτους ἢ ἴσως ὀλιγώτερον εἰς τοιαύτας ἀφειδεῖς δαπάνας, καὶ ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι λελυμένον πρὸ τοῦ χρόνου ἐκείνου τὸ ζήτημα, θὰ εὑρεθῶμεν εἰς τὴν ἐσχάτην στενοχωρίαν, ὅταν θὰ ἐπιστῇ ἡ ὥρα τῆς ἐνεργείας, ἐνῷ ἀπεναντίας, ἐὰν ἀποδεχθῆτε τὸ σύστημα τῆς ἠρέμα παρασκευῆς, ὁ παρερχόμενος χρόνος θέλει προσθέσει καὶ νέας δυνάμεις εἰς τὸ Ἔθνος, καὶ ὅταν σημάνῃ ἡ ὥρα τῆς ἐνεργείας, ἐλπίζω ἡ Ἑλλὰς νὰ εὑρεθῇ εἰς κατάστασιν, ὅπως ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ἐθνικὰς αὐτῆς ὑποχρεώσεις. (*Παρατεταμένα χειροκροτήματα καὶ ἐπευφημίαι ἐκ τῶν ἀκροατηρίων).*

Λύεται ἡ συνεδρίασις. (Ὥρα 7 1/4 μ.μ.).

«Μὲ μέσα καὶ ἐκπαίδευση ὁ στρατὸς θὰ ἀποβῇ τελεσφόρος»

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Ο Χαρ. Τρικούπης με την εκπαίδευση και την ενίσχυση των μέσων επιδίωξε να εκσυγχρονίσει τον στρατό και να τον καταστήσει αξιόμαχο. Υποστηρίζοντας νομοσχέδιο για το στρατιωτικό σύστημα και τη θητεία υπογράμμιζε: «Πρέπει νὰ στρέψωμεν τὴν προσοχὴν εἰς τὰ μέσα δι' ὧν θέλει κατορθωθῆ, ὅπως διὰ βραχείας θητείας ὁ Στρατὸς ἀποβῇ ὅσον ἔνεστι τελεσφόρος». Επισήμανε ακόμη ότι ο στρατός πρέπει «νὰ στηρίζηται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων καὶ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ χρηματική του ὑποστήριξη χωρὶς νὰ ἐξαντλῆται τὸ Ἔθνος». Το κείμενο της αγόρευσής του στις 4 Ιουνίου 1882 για την οργάνωση του στρατού προέρχεται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Θ΄, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίασις 87 (4.6.1882), σ. 1045-1050 και έχει ως εξής:

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (*Πρωθυπουργός*). Ἐὰν τὸ ὑπάρχον στρατιωτικὸν σύστημα ἐλειτούργει, αἱ παρατηρήσεις τὰς ὁποίας ἀπηύθυνε πρὸ ὀλίγου πρὸς ἡμᾶς ὁ ἀξιότιμος βουλευτὴς Καλαβρύτων νομίζω ὅτι δὲν θὰ ἐδίδετο ἀφορμὴ ἵνα ἀκουσθῶσιν ἐνταῦθα, διότι ἔχοντες ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ὅτι ἡ κατάστασις τῶν στρατιωτικῶν πραγμάτων εἶναι ἀγαθή, δὲν θὰ ἠθέλομεν νὰ μὴ διατηρήσωμεν τὰ καλῶς κείμενα, καίτοι ἠδυνάμεθα νὰ θεωρῶμεν ὅτι εἶναι ταῦτα ἐπιδεκτικὰ βελτιώσεως. Ἡ στιγμὴ πρὸς τὰς βελτιώσεις δὲν εἶναι ἡ στιγμὴ ἡ ἐγγίζουσα πρὸς τὴν ἐνέργειαν, ἡμεῖς δὲ φρονοῦμεν ὅτι ἡ στιγμὴ τῆς ἐνεργείας δὲν ἀπέχει πολύ· φρονοῦμεν ὅτι πρὸς τὴν στιγμὴν ταύτην τῆς ἐνεργείας ἀποβλέποντες, ὀφείλομεν νὰ ἐργαζώμεθα εἰς τὰ τοῦ Στρατοῦ. Ἠθέλομεν ἀποδεχθῆ τὸ καθεστὼς ἐὰν ὑπῆρχε καὶ ἐλειτούργει· ἀλλὰ τίς δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ὑπάρχει στρατιωτικὸν καθεστώς; Τίς δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ὁ κείμενος νόμος λειτουργεῖ; Ὅστις ἐξετάσει τοὺς πίνακας, τῶν ὁποίων τὴν κατάθεσιν ἐπὶ τῆς τραπέζης τῆς Βουλῆς προὐκάλεσεν ὁ ἀξιότιμος βουλευτὴς ἐξ Οἰτύλου, τί βλέπει; Ὅτι ἔχομεν νόμους ὑποβάλλοντας τὸν λαὸν εἰς ὑποχρεώσεις, καὶ ὅτι καὶ τῶν ἐπιβεβλημένων ὑποχρεώσεων δὲν ἐγένετο ἐκτέλεσις, οὐδὲ κατὰ πολλοστημόριον. Ἐξετάσατε τὰς ἀπογραφὰς τοῦ παρελθόντος ἔτους, τοῦ πρὸ παρελθόντος ἔτους, καὶ ἐπὶ περίοδον μακράν, θὰ εὕρητε πάσας καθυστερούσας. Τί ταῦτα ἀποδεικνύουσιν; Ἀποδεικνύουσιν ὅτι λειτουργεῖ ὁ νόμος; Καὶ ἂν ἀποδεικνύωσιν ὅτι δὲν λειτουργεῖ, δὲν ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν διατί δὲν λειτουργεῖ; Ἐὰν τὰ αἴτια τῆς μὴ λειτουργίας τῶν νόμων ἔγκεινται ἀλλαχοῦ ἢ ἐν αὐτῷ τῷ νόμῳ, ἐννοῶ ὅτι δὲν πρέπει νὰ θίξωμεν αὐτόν· ἀλλ' οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι αἱ βαρεῖαι ὑποχρεώσεις, αἱ ἐπιβαλλόμεναι εἰς τὸν λαόν, εἶναι ἓν τῶν κυριωτέρων αἰτίων, τὸ ἄνισον, τὸ λέγω, τῶν ὑποχρεώσεων καὶ τὸ ἐν γένει βαρύ. Ἐάν, λοιπόν, θέλωμεν νὰ ἔχωμεν θεσμὸν λειτουργοῦντα, ὀφείλομεν καὶ τὰ δύο ταῦτα νὰ θελήσωμεν νὰ ἐκλείψωσι· καὶ τὸ ἄνισον τῶν ὑποχρεώσεων νὰ καταργήσωμεν καὶ τὸ βαρὺ αὐτῶν νὰ ἐλαττώσωμεν. Καταργοῦντες τὸ ἄνισον καὶ ἐλαττοῦντες τὸ βαρὺ φθάνομεν εἰς ἀποτελέσματα ἀνεπαρκῆ; Τοῦτο εἶναι τὸ ζήτημα. Σήμερον οὐδὲν ἔχομεν νὰ ζημιωθῶμεν, διότι οὐδεὶς θέλει ἰσχυρισθῇ ὅτι ἔχομεν σήμερον ὀργανισμόν. Ἀλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ζητοῦμεν νὰ ἀποκτήσωμεν ἀποκτᾶται ἐπαρκῶς διὰ τοῦ νομοσχεδίου τὸ ὁποῖον ἡ Κυβέρνησις προτείνει εἰς τὴν ψῆφον ἡμῶν; Διὰ νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τοῦτο, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τί ζητεῖται διὰ τοῦ νομο-

σχεδίου, καὶ ἐνταῦθα δὲν θέλω ἐξετάσει τί ζητοῦμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ τί ζητεῖ ἡ Ἀντιπολίτευσις, ἥτις πολεμεῖ τὸ νομοσχέδιον, διότι ὅταν ἐξετάσωμεν τί ἡ Ἀντιπολίτευσις ζητεῖ, θὰ ἴδωμεν ἐὰν διὰ τῶν μέσων, τὰ ὁποῖα ἐκείνη προτείνει, δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ὅ,τι παρ' αὐτῆς θεωρεῖται ἀναγκαῖον ἢ διά τῶν μέσων, τὰ ὁποῖα ἡμεῖς προτείνομεν.

Τί δὲ ζητεῖ ἡ Ἀντιπολίτευσις, τὸ γνωρίζομεν οὐχὶ ἐκ τῶν λόγων, τοὺς ὁποίους ἤδη ἀκούομεν, ἀλλ' ἐκ τῶν προτάσεων, τὰς ὁποίας ὑπέβαλεν εἰς τὴν Βουλὴν ὡς Κυβέρνησις. Ὅτε ἡμεῖς εἴχομεν ἀπομακρυνθῆ τῆς διευθύνσεως τῶν πραγμάτων, παρουσιάσθη ἡ τότε Κυβέρνησις, ἡ νῦν Ἀντιπολίτευσις, καὶ εἶπεν ὅτι οἱ προκάτοχοι αὐτῶν ὑπουργοὶ εἶχον ζητήσει παρὰ τοῦ Ἔθνους 60,000, καὶ ὅτι ἡ δύναμις αὕτη τοῦ Στρατοῦ εἶναι ἀνεπαρκής, καὶ ὅτι ἄνευ 80 ἢ 90 ἢ καὶ 100 χιλιάδων ἀνδρῶν, δὲν δύναται νὰ εἶναι ἐπαρκής. Ἡμεῖς τότε, ἀντιτασσόμενοι πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ βουλευτοῦ Μεσσήνης καὶ τότε προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, εἴπομεν ὅτι τὸ Ἔθνος δὲν δύναται, πρὸ τῆς ἐνάρξεως πολέμου, νὰ ὑποστῇ μεγαλυτέραν ἐπιβάρυνσιν καὶ ὁ τότε πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως ἀπήντησεν ὅτι ἄλλως δὲν ἀναδέχεται τὴν εὐθύνην νὰ κυβερνήσῃ, ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται εἰς αὐτὸν νὰ μὴ ἀπαιτήσῃ παρὰ τοῦ Ἔθνους, ὅπως προσφέρῃ ἐν ἐπιστρατεύσει ἄνδρας 80 ἕως 100 χιλιάδας. Ἀπέναντι, λοιπόν, τῆς ἐνεργείας, ἀνεγνώριζεν ἡ Ἀντιπολίτευσις ὅτι εἶχεν ἀνάγκην 80 ἕως 100 χιλιάδων ἀνδρῶν. Ἂς ἐξετάσωμεν ἐὰν τοῦτο δύναται νὰ τὸ ἀποκτήσῃ διὰ τοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον ἀνέπτυξεν ἐνώπιον ἡμῶν ὁ κ. βουλευτὴς Οἰτύλου.

Ἡμεῖς φρονοῦμεν ὅτι τὸ Ἔθνος ὀφείλει νὰ παρουσιάσῃ πᾶσαν δύναμιν, τὴν ὁποίαν δύναται νὰ προσφέρῃ πρὸς τὴν ἐνέργειαν. Δὲν ἠξεύρομεν ἐὰν ἡ δύναμις αὕτη δύναται νὰ φθάσῃ μέχρι τῶν 80 ἢ 100 χιλιάδων ἀνδρῶν· ἀλλ' ἠξεύρομεν ὅτι τὸ μόνον ὅριον, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ θέσωμεν εἰς τὴν πολεμικὴν παρασκευὴν τοῦ Κράτους ὡς πρὸς τὴν δύναμιν τοῦ Στρατοῦ, πρέπει νὰ εἶναι οἱ ἀριθμοὶ τῶν δυναμένων νὰ φέρωσιν ὅπλα καὶ νὰ παρασκευασθῶσιν εἰς στράτευσιν. Πῶς πραγματοποιοῦμεν τοῦτο ἡμεῖς; Προτείνομεν ἵνα κανονισθῇ νομοθετικῶς ὅτι πᾶς ὁ συμπληρῶν τὴν ἡλικίαν τοῦ 21 ἔτους, πᾶς ὁ εἰσερχόμενος εἰς τὴν ἀνδρικὴν ἡλικίαν, δέον νὰ ἀσκῆται ἐν τῷ Στρατῷ καὶ εἶτα νὰ κατατάσσεται ἐν τῇ πολεμικῇ ἐφεδρείᾳ. Τοῦτο εἶναι τὸ σύστημα τὸ ἡμέτερον· ἐὰν φέρῃ τὴν δύναμιν εἰς 60 ἢ 80 ἢ 100 χιλιάδας, τοῦτο δὲν τὸ ἐξετάζομεν. Ὁ κ. βουλευτὴς Μεσσήνης ἐξῆρε σήμερον τὰ συστήματα τὰ ὑφιστάμενα ἐν ταῖς περὶ ἡμᾶς μικραῖς ἐπικρατείαις Ρουμανίᾳ, Σερβίᾳ, Μαυροβουνίῳ, Βουλγαρίᾳ. Τὰ συστήματα ἐκεῖνα στηρίζονται ἐπὶ ταύτης τῆς ἀρχῆς τῆς παρασκευαζούσης ἐν τῷ μονίμῳ στρατῷ πάντας τοὺς δυναμένους νὰ φέρωσιν ὅπλα; Ὄχι βεβαίως. Ἐν Σερβίᾳ ἡ ἐτήσιος ἀπογραφὴ εἶναι 1500 – 1700 ἀνδρῶν, ὁ δὲ πληθυσμὸς αὐτῆς εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν ἡμέτερον, ἄνευ τῶν νέων ἐπαρχιῶν, οἱ δὲ ἀπογραφόμενοι ἀπογράφονται ἐπὶ δύο ἐτῶν ὑπηρεσίᾳ· ἐννοεῖτε ἐκ τούτου ποῖος εἶναι ὁ Στρατὸς κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸν πληθυσμὸν τῆς χώρας καὶ πρὸς τὸν ἡμέτερον στρατόν. Πάντες οἱ μὴ ἀπογραφόμενοι διὰ τὸν μόνιμον στρατὸν κατατάσσονται εἰς τὴν ἐφεδρείαν, εἰσέρχονται δὲ ἐτησίως εἰς τὴν ἐφεδρείαν ἀγύμναστοι καὶ ὑποχρεούμενοι μόνον εἰς ἐτησίαν ἄσκησιν 25 ἡμερῶν. Τοῦτο εἶναι τὸ σύστημα τὸ ὁποῖον ἀνέφερεν ὁ κ. βουλευτὴς Μεσσήνης ὡς τὸ καλλίτερον, ὡς δυνάμενον ἀσυγκρίτως βελτίω τοῦ ἡμετέρου συστήματος νὰ παρασκευάσῃ τὸ Ἔθνος, ὅπως ἀνταποκριθῇ πρὸς τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ. Ἐν Ρουμανίᾳ ἐπίσης δὲν ὑπηρετοῦσι πάντες οἱ τῆς ἐτησίας ἡλικίας ἐν τῷ μονίμῳ στρατῷ. Διὰ κλήρου ἀποφασίζεται τίνες θὰ ὑπηρετήσωσιν ἐν τῷ μονίμῳ στρατῷ καὶ τίνες θὰ ἀποσταλῶσιν εἰς τὴν ἐφεδρείαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς. Ἐν Μαυροβουνίῳ δὲν ὑφίσταται μόνιμος στρατός· πάντες ἀποτελοῦσιν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν ἐφεδρείαν, καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ ἔχουσι στρατὸν μόνιμον 16,500 ἀνδρῶν, ἐπὶ πληθυσμοῦ ὅσος καὶ ὁ ἡμέτερος· ἐκ τούτου δὲ δύνασθε νὰ ἐννοήσετε, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ θητεία εἶναι ὀνόματι τετραετὴς καὶ πράγματι διετής, ὅτι δὲν ὑπηρετοῦσιν ἐν τῷ μονίμῳ στρατῷ πάντες οἱ δυνάμενοι νὰ ὑπηρετῶσιν. Ἐν Ρουμανίᾳ ἡ διαφορὰ εἶναι μεγαλυτέρα, ὁ στρατὸς ὁ μόνιμος ἐν Ρουμανίᾳ σύγκειται ἐξ 20 χιλιάδων ἀνδρῶν ἐπὶ πληθυσμοῦ 5,400,000, παρ' ἡμῖν σύγκειται ἐξ 29,000 ἀνδρῶν ἐπὶ πληθυσμοῦ 2,000,000. Βλέπετε ἐκ τούτου, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ θητεία εἶναι τριετὴς ἐν τῷ πεζικῷ καὶ τετραετὴς ἐν τῷ ἱππικῷ, ποῖος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνδρῶν ὁ ὁποῖος μένει ἀγύμναστος ἐν Ρουμανίᾳ, ἀποστελλόμενος εὐθὺς εἰς τὴν ἐφεδρείαν, ἄνευ ἀσκήσεως οὐδ' ἐνιαυσίου· ἐὰν θελήσωμεν καὶ παρ' ἡμῖν νὰ περιορίσωμεν οὕτω τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑπόχρεων εἰς στράτευσιν, δυνάμεθα τὴν ὑποχρέωσιν καὶ διετῆ καὶ τριετῆ καὶ τετραετῆ νὰ κανονίσωμεν, ἀναλόγως τοῦ περιορισμοῦ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὑπόχρεων, καὶ εἰς τοῦτο συνίσταται ἡ διαφορὰ τῶν δύο συστημάτων, ὁποία παρίσταται ἐν ἅπασι τοῖς ἔθνεσι. Ἁπανταχοῦ παρέστη τὸ μέγα τοῦτο ζήτημα· θέλετε ἀριθμοὺς ἢ θέλετε ποιότητα; Εἶναι ἀδύνατον οἱ δύο οὗτοι ὅροι νὰ συνδυασθῶσιν ἀκέραιοι καὶ εἶναι μάταιον ἐνταῦθα νὰ συζητῶμεν, ὡσανεὶ ἡμεῖς ὑποστηρίζομεν τὴν ἐσφαλμένην ἀρχὴν καὶ οἱ ἄλλοι τὴν ὀρθὴν ἀρχήν· βεβαίως ἡ ποιότης δὲν ἀποκτᾶται ἐν μικρῷ χρονικῷ διαστήματι ὑπηρεσίας, ἀλλ' ἂν θέλετε μακρὰν ὑπηρεσίαν, ἵνα ἔχετε ἐξαίρετον ποιότητα, θέλετε ἔχει μικροὺς ἀριθμούς, καὶ δυνατὸν ἔθνη ὡς ἡ Γερμανία καὶ ἡ Γαλλία καὶ μὲ μικροὺς ἀριθμοὺς νὰ φθάνωσιν εἰς ἀποτελέσματα, διότι οἱ μικροὶ ἀριθμοὶ τῶν ἐθνῶν ἐκείνων εἶναι μέγιστοι ἀριθμοὶ παραβαλλό-

μενοι πρὸς τοὺς ἀριθμοὺς τῶν μικρῶν ἐθνῶν, ἀλλ' ἂν τὰ μικρὰ ἔθνη θελήσωσι νὰ ἐργασθῶσιν ἐπὶ μικρῶν ἀριθμῶν, φθάνουσιν εἰς ἀποτελέσματα μικροσκοπικά, εἰς στρατοὺς παρατάξεων κατὰ τὰς τελετάς, δὲν ἀποκτῶσιν στρατοὺς ἐνεργείας.

ΦΩΝΑΙ ΑΡΙΣΤΕΡΟΘΕΝ. Ὥραῖα, ὡραῖα.

Α. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Ὥραῖα, ὡραῖα, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀληθῆ.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Δὲν δύνανται νὰ μὴ εἶναι ἀληθῆ, διότι εἶναι ἀδύνατον ἐκγυμνάζοντες πᾶσαν τὴν ἡλικίαν τὴν στρατεύσιμον, οὐχὶ ἐπὶ ἓν ἔτος, ἀλλὰ ἐπὶ τρία ἔτη, νὰ ἔχητε στρατὸν μόνιμον μόνον 30 χιλιάδων· πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται δύναμις μόνιμος 50 καὶ 60,000. Ὅτι εἶναι ἀδύνατον ἡ Ἑλλὰς νὰ βαστάσῃ ἐν εἰρήνῃ στρατὸν ἑξήκοντα χιλιάδων, εἶναι ἀνεπίδεκτον ἀντιρρήσεως. Ἡ Ἑλλὰς οὐδὲ 29,000 στρατὸν δύναται νὰ βαστάσῃ, καὶ διατί τὸν προτείνομεν ἐνῷ γνωρίζομεν ὅτι δὲν δύναται νὰ τὸν βαστάσῃ; Διότι ὅ,τι προτείνομεν, τὸ προτείνομεν προσωρινῶς, τὸ προτείνομεν διότι, ὡς εἶπον ἀρχόμενος τοῦ λόγου, ἔχομεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ στιγμὴ τῆς ἐνεργείας ἐγγίζει, καὶ νομοθετοῦντες πρὸς τοιαύτην ἐνέργειαν δὲν λαμβάνομεν ὑπ' ὄψιν τὴν διαρκῆ δύναμιν τοῦ τόπου· φρονοῦμεν ὅτι ὁ τόπος εἶναι εἰς κατάστασιν στιγμιαίως καὶ ἐπὶ βραχεῖ νὰ ὑποστῇ ἀνώτερον βάρος, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνθέξῃ εἰς μεγαλύτερον βάρος, ἐπὶ πολὺν χρόνον· ὅταν, λοιπόν, ἡμεῖς λέγετε ὅτι εἶναι δυνατὸν ἐν Ἑλλάδι νὰ ἔχωμεν τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν ποιότητα, τοὐτέστι νὰ ἐπιβάλωμεν βάρος διπλάσιον καὶ τριπλάσιον ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἡμεῖς προτείνομεν, λέγετέ τι τὸ ὁποῖον προσκρούει εἰς τοὺς κανόνας τῶν ἀριθμῶν, εἰς τοὺς κανόνας τῆς λογικῆς. Τὰ πράγματα αὐτὰ σᾶς ἀπαντῶσι καὶ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ σᾶς ἀπαντήσω ἐγώ· σᾶς ἀπαντῶσι πάντα τὰ γενόμενα ἐν ἅπασι τοῖς ἄλλοις κράτεσι· καὶ ἐκεῖ παρουσιάσθη τὸ ζήτημα αὐτό, καὶ ἀλλοῦ μὲν ἐλύθη νομοθετικῶς, ἀλλοῦ δὲ λύεται ἤδη. Ἐλύθη παρ' ἅπασι τοῖς μικροῖς κράτεσι· ἅπαντα τὰ μικρὰ κράτη ἀνεγνώρισαν ὅτι πρέπει νὰ προτιμήσωσι τὸν ἀριθμὸν τῆς ποιότητος, καὶ διὰ τοῦτο ἀνεγνώρισεν ὁ κ. βουλευτὴς Μεσσήνης ὅτι καὶ ἡ Σουηδία καὶ ἡ Ὁλλανδία καὶ ἡ Δανία καὶ ἡ Ἑλβετία, τὰ μικρὰ ταῦτα κράτη τῆς Εὐρώπης, λύσαντα τὸ ζήτημα ὑπὲρ τοῦ ἀριθμοῦ, ἀπεδέχθησαν θητείαν ἐλάσσονα τῆς θητείας τῆς παρ' ἡμῶν προτεινομένης. Ὑπάρχουσιν ἄλλα κράτη, ἐν οἷς τὸ ζήτημα εἰσέτι δὲν ἐλύθη· ἐν Γαλλίᾳ, ὡς εἶπε πρὸ ὀλίγου ὁ κ. βουλευτὴς Οἰτύλου, σήμερον τοῦτο κυρίως συζητεῖται, καὶ δὲν εὗρον ἔτι τὴν λύσιν του· οἱ περὶ τὸν κ. Γαμβέτταν ὑποστηρίζουσι τὴν βραχεῖαν θητείαν, οἱ ἐναντίοι τοῦ Γαμβέττα ὑποστηρίζουσι τὴν μακρὰν θητείαν, καὶ τὰ νομοσχέδια τὰ προταθέντα εἰσέτι δὲν ἐψηφίσθησαν ὁριστικῶς, οὐδ' ἀπερρίφθησαν ὁριστικῶς. Διατί τὸ ζήτημα τοῦτο ὑφίσταται ἐν Γαλλίᾳ; Ἆρα ὁ κ. Γαμβέττας δὲν ἐννοεῖ ὅτι ὁ Στρατὸς ἐπὶ θητείᾳ πενταετεῖ εἶναι εὐσταθέστερος τοῦ Στρατοῦ τοῦ ἐπὶ θητείᾳ τριετεῖ; Βεβαίως ἐννοεῖ τοῦτο, ἀλλ' ὡς λέγει ὁ ἴδιος ἐν τῇ αἰτιολογικῇ ἐκθέσει τοῦ νομοσχέδιου αὐτοῦ, δὲν εἶναι δυνατὸν αὐτὸς νὰ δεχθῇ νὰ ὑπάρχῃ τμῆμα οἱονδήποτε τοῦ Γαλλικοῦ Ἔθνους, τὸ ὁποῖον νὰ μὴ εἶναι ἐκγυμνασμένον, καὶ κατὰ τὸ ὑπάρχον σύστημα τῆς πενταετοῦς θητείας, ὑπάρχει μέγα τμῆμα τοῦ Γαλλικοῦ Ἔθνους τὸ ὁποῖον δὲν ἐκγυμνάζεται, καίτοι ὁ κείμενος νόμος ἐν Γαλλίᾳ ἀναγνωρίζει καὶ τὴν μονοετῆ θητείαν, καὶ ἀναγνωρίζει μονοετῆ θητείαν δι' ἐκείνους, οἵτινες κατὰ τὴν κλήρωσιν δὲν κατατάσσονται ἐν τοῖς ἐπὶ πενταετεῖ θητείᾳ ἀπογραφομένοις· ἐπίσης καὶ αὐτὸς ὁ κ. Γαμβέττας, θελήσας νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς γενικῆς τριετοῦς θητείας, εὑρέθη ἀπέναντι τοιούτων δυσχερειῶν ἀριθμητικῶν, ὥστε ἠναγκάσθη ὡς πρὸς ἀριθμοὺς μικροτέρους, ὡς πρὸς 70 χιλ. ἀνδρῶν ἐτησίως, νὰ παραδεχθῇ τὴν ἐνιαύσιον θητείαν καὶ τὴν διετῆ θητείαν, διότι ἐπιβάλλεται ἀναποδράστως ἡ βραχεῖα θητεία, ἡ ἐνιαύσιος θητεία εἰς τοὺς θέλοντας νὰ ἔχωσι τὴν γενικὴν στρατολογίαν. Τὸ ζήτημα, λοιπόν, εἴτε τὸ θέσετε οὕτω εἴτε μή, κεῖται ἐν τῇ ἐπιλογῇ μεταξὺ γενικῆς ὑποχρεωτικῆς στρατεύσεως καὶ μακρᾶς θητείας· τοῦτο δὲ τὸ ζήτημα πρέπει νὰ λύσωμεν. Ἂν θέλετε μακρὰν θητείαν, δὲν δύνασθε νὰ ἔχητε ὑποχρεωτικὴν στράτευσιν γενικήν, ἀλλ' ἐὰν ἔχητε γενικὴν στράτευσιν ὑποχρεωτικήν, δὲν δύνασθε νὰ ἔχετε μακρὰν θητείαν, καὶ τοῦτο διὰ δύο λόγους, καὶ διότι ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ Κράτους δὲν τὸ ἐπιτρέπει, καὶ διότι αἱ προσωπικαὶ δυνάμεις τοῦ Κράτους δὲν τὸ ἐπιτρέπουσιν. Ἐγὼ ὑποθέτω, κύριοι, πρὸς στιγμὴν ὅτι εὑρίσκεται σήμερον δισεκατομμυριοῦχός τις, ὅστις προσφέρεται νὰ πληρώνῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα στρατὸν ἐκ γενικῆς ὑποχρεωτικῆς στρατεύσεως καὶ ἐπὶ θητείᾳ μακρᾷ πενταετεῖ, ἂν ταύτην πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς τὴν κανονικήν· ὑποθέτω ὅτι τὸ ζήτημα τὸ χρηματικὸν δὲν παρουσιάζεται διόλου, ὡς ἐκ τοιαύτης τινὸς περιστάσεως, ἆρα θὰ δυνηθῇ ἡ Ἑλλὰς νὰ βαστάσῃ τοιαύτην ὑπηρεσίαν στρατιωτικήν; Βεβαίως ὄχι, διὰ τὸ ζήτημα τὸ προσωπικόν. Εὐθὺς ὡς ὁμιλοῦμεν περὶ ὑποχρεωτικῆς θητείας, ὁμιλοῦμεν περὶ φορολογίας. Τὸ ζήτημα τῆς χρηματικῆς συντηρήσεως τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν ὁποίαν ἀνταποκρίνονται οἱ χρηματικοὶ φόροι, εἶναι τὸ δευτερεῦον ζήτημα ἐν τούτῳ τῷ θέματι. Τὸ πρωτεῦον ζήτημα εἶναι τὸ τῆς προσωπικῆς θυσίας, διότι οὐδεὶς ὑπάρχει ἐπαχθέστερος φόρος τοῦ φόρου τῆς προσωπικῆς ὑποχρεώσεως· καὶ ἐὰν ἔτι τὸ Ἔθνος ἐξ ἐθνικοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἀπεδέχετο νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν τοιαύτην φορολογίαν, πάλιν ἤθελον εἴπει ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὴν Βουλὴν νὰ τὴν ἐπιψηφίσῃ, διότι ἐπὶ ὀλίγα ἔτη ἂν ἐξακολουθήσῃ τοιαύτη κατάστασις, θέλει ἐπὶ τοσοῦτον ἐξασθενήσει τὸ Ἔθνος, ὥστε

ἔχον στρατὸν μέγαν, δὲν θὰ εἶχε τήν δύναμιν ὅπως ὑποστηρίξῃ τὸν στρατόν. Ἂν θέλωμεν νὰ φθάσωμεν εἰς ἀποτέλεσμα πρακτικόν, πρέπει νὰ διαρρυθμίσωμεν τὰ τοῦ στρατοῦ ἡμῶν ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὰς ἄλλας δυνάμεις τοῦ Κράτους, πρὸς τὰς δυνάμεις τὰς χρηματικάς, πρὸς τὰς δυνάμεις τὰς προσωπικάς, πρὸς τὴν κατάστασιν τὴν γεωργικὴν τῆς χώρας καὶ τὴν βιομηχανικήν· μόνον ἐὰν ἡ στρατιωτικὴ ἡμῶν δύναμις εἶναι ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς τοὺς πόρους καὶ τὰς προσωπικὰς δυνάμεις τοῦ Ἔθνους, δύναται νὰ λειτουργήσῃ καὶ αὕτη, ἄλλως θέλομεν φθάνει εἰς ἀναλογίαν μεγάλην στρατοῦ ἐπὶ τοῦ χάρτου, ἀλλὰ στρατὸν δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν, διότι μόνος στρατὸς εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος στηρίζεται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων, ὅταν δὲ τὰς ἐθνικὰς δυνάμεις καταστρέφετε, διὰ νὰ πλάσητε τὸν στρατόν, πρὸ πάντων τὸν στρατὸν καταστρέφετε. Καὶ ὡμίλησα μέχρι τοῦδε περὶ τοῦ θέματος τούτου, ὡσανεὶ ἀληθῶς ἡ ἀντιπολίτευσις ὑποστηρίζει τὴν ἀρχὴν τῆς ποιότητος τοῦ στρατοῦ· ἀλλ' ἐὰν ἔλθωμεν νὰ ἐξετάσωμεν τί ἐν τοῖς πράγμασι προτείνει, τί ἄλλοτε ἐπρότεινε, τί διὰ τῆς πλειοψηφίας αὐτῆς ἐπεψηφίσθη, τί ἐφήρμοσεν, ἆρα θὰ εὕρωμεν, ὅτι ἐγκαταλιποῦσα τὸ ζήτημα τῶν ἀριθμῶν, ἀπέκτησε τὴν ποιότητα; Ποῖον εἶναι τὸ σύστημα τὸ ὁποῖον σήμερον ὑπάρχει νομοθετημένον παρ' ἡμῖν; Τὸ σύστημα τὸ νομοθετημένον παρ' ἡμῖν, πόσους φέρει ὑπόχρεως εἰς στράτευσιν ἐπὶ θητείᾳ ἐνιαυσίως; Τὸ παρελθὸν δεικνύει ὅτι οὐδέποτε προσεκλήθησαν ἐτησίως δι' ὑποχρέωσιν θητείας πλείονες τῶν 2800, οὗτος ὑπῆρξεν ὁ ἀνώτατος ἀριθμός, διότι δὲν ἀναφέρω τὸν ἀριθμὸν τῶν 6,000 τὸν διαρκούσης τῆς ἐπιστρατεύσεως· ἡ πρόσκλησις ἐκείνη ἦτο πρόσκλησις ἐπιστρατεύσεως, ἀλλ' ἐν καιρῷ εἰρήνης, ἐν καιροῖς κανονικοῖς, ἐν καιροῖς καθ' οὓς δὲν ἐπικρατεῖ ἡ ἐπιστράτευσις, ὁ ἀνώτατος ὅρος τῶν ἐτησίως καλουμένων εἶναι 2,800, ἂν ἄρα ἔχωμεν τριετῆ θητείαν καὶ διὰ τοὺς 2,800 –ὅπερ δὲν εἴχομεν, διότι ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τῶν 2,800 καλεῖται ἐπὶ διετεῖ ὑποχρεώσει ἐν τῷ πεζικῷ, κατὰ τὸ ἄρθρον 61 τοῦ στρατολογικοῦ νόμου– ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τριετεῖ ὑποχρεώσει, ἂν ὑποθέσητε αὐτοὺς καλουμένους, αὐτοὺς μόνους ἔχετε οὕτω καλουμένους, οἱ δὲ ἄλλοι πῶς καλοῦνται; Οἱ ἄλλοι καλοῦνται ἐπὶ ἑξαμήνῳ ὑπηρεσίᾳ, οἱ δὲ ἄλλοι οὗτοι πόσοι εἶναι; Ἐὰν 2,800 καλῶμεν εἰς τὴν ὑποχρεωτικὴν στράτευσιν, μέχρι τῶν 15 ἢ 16 χιλιάδων οἱ ὁποῖοι θὰ ἔρχωνται μετὰ τὴν ἕνωσιν τῶν νέων ἐπαρχιῶν, ἢ μέχρι τῶν 12 ἢ 13 χιλιάδων, οἱ ὁποῖοι θὰ ἔρχωνται ἐκ τοῦ παλαιοῦ βασιλείου, ποῖος ἀριθμὸς μένει;

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Δέκα χιλιάδες.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Δέκα χιλιάδες, λέγει ὁ κ. Παπαμιχαλόπουλος, 10 ἢ 12 συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἐκ τῶν νέων ἐπαρχιῶν· 12,000, λοιπόν, θὰ ἔχωμεν ἐπὶ ἑξαμήνῳ θητείᾳ, καὶ 2,800 ἐπὶ θητείᾳ τριετεῖ, καὶ ὀνομάζετε τὸν Στρατόν, Στρατὸν τριετοῦς θητείας; Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ καλούμενοι ἐπὶ τριετεῖ θητείᾳ, πράγματι ἐπὶ τίνι ὑποχρεώσει καλοῦνται; Ὑπέθεσα ἐν τῇ ἀριθμήσει ταύτῃ ὅτι καλοῦνται ἐπὶ τριετεῖ θητείᾳ, ἀλλ' ἡ ἀλήθεια ποία εἶναι; Ὅτι οἱ πλεῖστοι τούτων καλοῦνται ἐπὶ διετεῖ θητείᾳ κατ' αὐτὸν τὸν νόμον. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπὶ διετεῖ θητείᾳ καὶ οἱ ἐπὶ τριετεῖ θητείᾳ καλούμενοι, κατὰ τὸ ἄρθρον 61 τοῦ νόμου περὶ στρατολογίας, δὲν ὑπηρετοῦσι δύο ἢ τρία ἔτη, διότι κατὰ τὸν κείμενον νόμον, πᾶς ὁ χρόνος ὃν διανύουσιν ἐν ἀδείᾳ, ἐν ἀσθενείαις, ἐν φυλακίσει, πᾶς ὁ χρόνος οὗτος ὑπολογίζεται ἐν τῷ χρόνῳ τῆς ὑπηρεσίας· κατὰ μέσον δὲ ὅρον δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὅτι κατὰ τὸ ἓν τρίτον ἡ ὑπηρεσία ὡς ἐκ τούτου συντέμνεται. Ἂν, λοιπόν, λάβωμεν τὴν δύναμιν τοῦ πεζικοῦ, τὴν ὁποίαν δικαίως ἐθεώρησεν ὁ κ. βουλευτὴς Οἰτύλου ὡς τὴν πρωτεύουσαν, τί ἔχομεν; Ἐν τῷ πεζικῷ ἔχομεν ἐλαχίστην δύναμιν, ὀνόματι διετεῖ, πράγματι δὲ ὑπηρετοῦσαν 14 ἢ 15 μῆνας, τὸ πλεῖστον δὲ τῆς δυνάμεως ἐξ ἀνδρῶν ὑπηρετούντων ἐπὶ 6 μῆνας. Ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπηρετούντων ἐν τῷ πεζικῷ θὰ εἶναι 12 χιλιάδες, καὶ λαμβάνω τὸν ἀριθμὸν τοῦτον οὐχὶ ἀκριβῶς ἐπὶ τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ὡς ἐν παραδείγματι, αἱ 11 χιλιάδες περίπου ἐξ αὐτῶν θὰ ὑπηρετῶσιν ἐπὶ ἑξάμηνον, οἱ δὲ χίλιοι θὰ ὑπηρετῶσιν ἐπὶ 14 μῆνας· τοῦτο δὲ τὸ σύστημα θεωροῦσιν οἱ κύριοι βουλευταὶ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ὡς σύστημα μακροτέρας θητείας ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἡμεῖς προτείνομεν, καὶ συζητοῦσι πρὸς ἡμᾶς, ὡσανεὶ ἦσαν οἱ ὑπέρμαχοι τοῦ θεωρητικοῦ θέματος τῆς προτιμήσεως τῆς καλλιτέρας ποιότητος μᾶλλον ἢ τοῦ μεγαλυτέρου ἀριθμοῦ. Ἡμεῖς πράγματι προτείνομεν τὸν μεγαλύτερον ἀριθμόν, ἀναγνωρίζοντες ὅτι ὡς ἐκ τούτου ποιούμεθα θυσίας ὡς πρὸς τὴν ποιότητα, ἡ δὲ Ἀντιπολίτευσις θυσιάζει πρὸς τοῖς ἀριθμοῖς καὶ τὴν ποιότητα. Ἡμεῖς προτείνομεν ὑπηρεσίαν ἐν τῷ πεζικῷ ὁμοιόμορφον πρὸς πάντας ἑνὸς ἔτους, ἀλλὰ τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην τοῦ ἑνὸς ἔτους τὴν ἐννοοῦμεν ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀφαιρέσεως, λόγῳ ἀδειῶν, λόγῳ ἀσθενειῶν ἢ ἄλλων ἀπουσιῶν· ἔχομεν ἄρα ὑπηρεσίαν, ἥτις εἶναι σχεδὸν ἡ αὐτὴ μετὰ τῆς ὑπηρεσίας τὴν ὁποίαν τὸ κείμενον σύστημα, τὸ σύστημα τὸ προερχόμενον ἐκ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, παραδέχεται διὰ τὸν ἐλάχιστον ἀριθμὸν τοῦ Στρατοῦ· ἀλλ' ἔχομεν τοῦτο ὡς πρὸς πάντα τὸν στρατόν, ὡς πρὸς πάντας τοὺς ὑπόχρεως εἰσάγοντες οὕτω τὴν ἀρχὴν τῆς ἰσότητος, ἀφαιροῦντες οὕτω τὰ αἴτια τῶν παραπόνων καὶ ἐν τῷ συνόλῳ ἐλαττοῦντες τὸ βάρος, διότι καίτοι ἡ ὑπηρεσία ἡ διετὴς πράγματι διὰ τῶν ἀδειῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀπουσιῶν καθίσταται πολὺ μικροτέρα τῆς διετοῦς, ἡ ἐπιβάρυνσις, ὅμως, εἶναι διετής, διότι ὁ ἀποχωρῶν ἐκ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, ὁ κληρωθεὶς δι' ὑπηρεσίαν διετῆ, ἐπιβαρύνει τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ διὰ τῆς

ζημίας διετοῦς ἀπουσίας, καίτοι κατορθώνει νὰ λαμβάνῃ ἐν τῷ μεταξὺ ἀδείας καὶ ὑπολογίζῃ ἐν τῇ διετίᾳ χρόνον, ὅστις δὲν εἶναι συντελεστικὸς εἰς τὰ τοῦ Στρατοῦ. Ὁ χρόνος ἐκεῖνος δὲν εἶναι ὠφέλιμος οὔτε εἰς τὸν Στρατὸν οὔτε εἰς τὴν οἰκογένειάν του. Τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον προτείνομεν, παρουσιάζει μὲν χρονικὸν διάστημα κατὰ τὸ φαινόμενον μικρότερον, ἀλλὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα εἶναι ἀληθές, εἶναι πλῆρες, ἐπιβαρύνει δὲ τὸν λαὸν μὲ μόνον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι τὸν ἐπιβαρύνει, ὠφελεῖ δὲ τὸν Στρατὸν μὲ πάντα τὸν χρόνον ὑπηρεσίας, τὸν ὁποῖον φαίνεται ὅτι φέρει εἰς αὐτόν. Ὥστε ἐκ τῆς καταργήσεως τῆς ἀνισότητος ὁ λαὸς προθυμότερον θέλει ἀποδεχθῇ τὰ βάρη τὰ ἐκ τοῦ συστήματος τῆς ὑποχρεωτικῆς στρατεύσεως, καὶ εἴδομεν ὅτι ἐν Ἑλλάδι πολὺ περισσότερον παρὰ τὸ βάρος αὐτὸ καθ' ἑαυτό, αἰσθάνεται ὁ λαὸς τὴν ἀνισότητα. Τὰ βάρη τῆς ἐπιστρατεύσεως, ἐνόσῳ ἡ ἐπιστράτευσις ἐφηρμόζετο ἐξ ἴσου πρὸς πάντας, ἔφερεν ὁ λαὸς ἀγογγύστως, ἤρχιζε δὲ νὰ γογγύζῃ εὐθὺς ὡς ὑπωπτεύθη ὅτι ἤρχισαν νὰ γίνωνται διακρίσεις· καὶ ἂν τὰς διακρίσεις ταύτας βλέπῃ ἀναγεγραμμένας ἐν τῷ νόμῳ, διαμαρτύρεται κατὰ τοῦ νόμου καὶ ὁ νόμος δὲν λειτουργεῖ· σήμερον αἱ φωναὶ τῆς διαμαρτυρήσεως τοῦ Ἔθνους κατὰ τοῦ νόμου ἐπήνεγκον τὸ ἀποτέλεσμα ὅτι αἱ διατάξεις τοῦ νόμου κατὰ πολὺ ἀργοῦσιν. Ἀλλὰ προσέτι ἐπαυξάνομεν τὰς ἀληθεῖς δυνάμεις τοῦ τόπου πρὸς ἐνέργειαν, διότι πᾶσα ἐνεργὸς δύναμις τοῦ Ἔθνους θὰ εὑρίσκηται, κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο, ἐπίσης παρεσκευασμένη πρὸς τὸν σκοπόν, πρὸς τὸν ὁποῖον πρόκειται νὰ λειτουργήσῃ. Βεβαίως, ἂν ἠδυνάμεθα νὰ ἔχωμεν πάντας ὁμοίως παρεσκευασμένους δι' ὑπηρεσίας ἀνωτέρας τοῦ ἔτους, ὁ στρατὸς θὰ ἦτο κατὰ τοσοῦτον ἰσχυρότερος, ἀλλὰ διότι ἐπὶ ἓν μόνον ἔτος θὰ ἀσκηθῇ ὁ στρατιώτης, ἆρα δὲν ἐπαρκεῖ πρὸς τὸν σκοπὸν πρὸς τὸν ὁποῖον ἠσκήθη; Τοῦτο οὐδεὶς δύναται νὰ ὑποστηρίξῃ. Μάτην ὁ κ. βουλευτὴς Οἰτύλου ἠθέλησε νὰ ἰσχυρισθῇ πρὸ ὀλίγου ὅτι πάντες οἱ εἰς ταῦτα καταγινόμενοι ἐβεβαίωσαν ὅτι ἡ ἐνιαύσιος θητεία δὲν παρασκευάζει Στρατόν· τοὐναντίον, ἡ ἀνωτάτη αὐθεντία ἐπὶ τούτου, ὁ στρατηγὸς Δεβάλ, ἰσχυρίζεται ὅτι ἓν ἔτος ἀρκεῖ, ἀλλὰ πρέπει, ἵνα ἀρκέσῃ, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους νὰ μὴ καταγίνηται ὁ στρατιώτης εἰς ἄλλο παρὰ εἰς τὰ τῆς ἐκπαιδεύσεώς του. Τοῦτο, λοιπόν, τὸ ζήτημα ἐπερίμενα νὰ ἀναπτυχθῇ παρὰ τοῦ κ. βουλευτοῦ Οἰτύλου, ἐπερίμενα νὰ ἴδω αὐτὸν ἀξιοῦντα, ὅπως διὰ καταλλήλου κανονισμοῦ, ὄχι μόνον τῶν στρατιωτικῶν ζητημάτων, ἀλλὰ καὶ τῶν πολιτικῶν, δυνηθῶμεν νὰ ἀπαλλάξωμεν τὸν Στρατὸν ἡμῶν πάσης ξένης εἰς τὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως αὐτοῦ ὑπηρεσίας· καὶ ἂν τοῦτο κατωρθοῦτο, τὸ ζήτημα τῆς θητείας θὰ ἦτο δευτερεῦον, διότι ἂν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν τὸν Στρατὸν συγκεντρωμένον καὶ διαρκῶς ἐκπαιδευόμενον, φρονῶ ὅτι οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν ἤθελεν ἰσχυρισθῆ ὅτι ἡ ἐνιαύσιος θητεία δὲν εἶναι ἀποχρῶσα πρὸς καταρτισμὸν στρατοῦ ἐφεδρείας, διότι ἡμεῖς μόνον πρὸς τὸν σκοπὸν καταρτισμοῦ ἐφεδρείας ἔχομεν τὸν Στρατόν. Ὁ κ. βουλευτὴς Οἰτύλου ὡς πρὸς ταῦτα εἶπεν ὅτι περισσότερος χρόνος ὑπηρεσίας ἀπαιτεῖται διὰ τὸ πεζικὸν παρὰ διὰ τὰ εἰδικὰ σώματα, καὶ ταὐτοχρόνως ἐπεκαλεῖτο καὶ μαρτυρίας τῶν ξένων συγγραφέων περὶ τούτου. Ὅτι τὸ πεζικὸν εἶναι ἡ κυρία δύναμις τοῦ Στρατοῦ, εἶναι τὸ θεμέλιον τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων, τίς ἀρνεῖται; Ἀλλ' ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι ἀπαιτεῖται καὶ μακροτέρα θητεία διὰ τὸ πεζικόν; Τὰ δύο ταῦτα εἶναι ὅλως ἄσχετα. Δύναται νὰ εἶναι σῶμα τι ἁπλῶς ἐπικουρικόν, δύναται νὰ εἶναι ἁπλοῦν συμπλήρωμα τοῦ στρατοῦ καὶ νὰ ἀπαιτῇ πρὸς ἄσκησιν τῶν εἰς αὐτὸ κατατασσομένων χρόνον πολὺ πλειότερον τοῦ πεζικοῦ· ὁ χρόνος τῆς ἀσκήσεως δὲν ἀποδεικνύει τὴν σπουδαιότητα τοῦ σώματος, ἡ σπουδαιότης τοῦ σώματος εἶναι ζήτημα τακτικῆς. Τὸ ζήτημα τῆς ἐξασκήσεως ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν πραγμάτων τὰ ὁποῖα πρόκειται νὰ ἐκμάθῃ ὁ ἐκπαιδευθησόμενος· εἶναι δὲ δυνατὸν νὰ ἰσχυρισθῇ ὁ κ. Μαυρομιχάλης ὅτι ὁ αὐτὸς χρόνος ἀπαιτεῖται νὰ ἐκπαιδευθῇ τις, ὅπως κινεῖται πεζὸς καὶ ὅπως κινεῖται ἔφιππος; Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὅσην θητείαν καὶ ἂν προσδιορίσωμεν ἡμεῖς, οἵτινες δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν τὰς θητείας τῶν μεγάλων ἐθνῶν, οὐδέποτε δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν θητείαν διὰ τῆς ὁποίας νὰ συνειθίσῃ ὁ ἔφιππος νὰ κινῆται ἐπὶ τοῦ ἵππου, ὅπως κινεῖται ὁ πεζὸς ἐπὶ τῶν ποδῶν του. Ἀλλ' ὁ κ. Μαυρομιχάλης ἰσχυρίσθη ἀπόψε ὅτι διὰ τὸ πεζικὸν ἀπαιτεῖται τόσος χρόνος ὑπηρεσίας ὅσος ἀπαιτεῖται καὶ διὰ τὸ ἱππικόν. Διὰ τὸ πεζικὸν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ ἀποτέλεσμα τὸ ὁποῖον ἐπιζητοῦμεν καὶ δι' αὐτῆς τῆς ἀνωτέρας τῆς ἐνιαυσίου θητείας, ἐὰν δὲν κατορθώσωμεν νὰ ἀπαλλάξωμεν τὸν Στρατὸν ἀπὸ πάσης ξένης εἰς τὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως αὐτοῦ ὑπηρεσίας. Εἰς τοῦτο ἄρα ὀφείλομεν νὰ προσέξωμεν, εἰς τούτου τὴν ἐπιδίωξιν ὀφείλομεν νὰ ἐπιμείνωμεν, καὶ δὲν πρέπει νὰ συζητῶμεν περὶ τῶν ἀνεπιδέκτων ἀντιρρήσεως. Εἶναι ἀνεπίδεκτον ἀντιρρήσεως ὅτι ἡ Ἑλλὰς διὰ νὰ ἐκγυμνάσῃ πάντας τοὺς δυναμένους νὰ φέρωσιν ὅπλα πρέπει νὰ περιορίσῃ τὴν θητείαν, ἐὰν δὲν θέλῃ νὰ καταπονηθῇ ὑπὸ τὸ βάρος τῶν δαπανῶν καὶ τῶν προσωπικῶν θυσιῶν. Περὶ τοῦ ἐναντίου αἱ συζητήσεις δύνανται νὰ γίνωνται πρὸς τὸ θεαθῆναι, ἀλλ' ὄχι ὅπως φθάσωμεν εἰς πραγματικὰ ἀποτελέσματα. Περὶ τούτου αἱ συζητήσεις γίνονται μόνον ἵνα γίνωνται παρὰ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, καὶ πέρυσιν, ὅτε ὑπεβάλομεν πρότασιν περὶ μεταβολῆς τοῦ συστήματος τῆς φορολογίας τῶν προϊόντων τῆς γῆς, περὶ καταργήσεως τῆς δεκάτης, εἴδομεν καὶ τότε τὴν Ἀντιπολίτευσιν ἐξεγειρομένην δῆθεν καὶ πολεμοῦσαν τὸ

σύστημα καὶ χλευάζουσαν αὐτό, καὶ κατὰ τὴν ψηφοφορίαν μόλις 14 κατεψήφισαν, καὶ οὗτοι διότι ἤξευραν ὅτι ἡ πρότασις τοῦ ὑπουργείου ἤθελε ψηφισθῆ. Καὶ εἴδομεν βραδύτερον τὴν αὐτὴν Ἀντιπολίτευσιν ἀναλαμβάνουσαν τὴν κυβέρνησιν τῆς χώρας καὶ παραδεχομένην πάντα ὅσα ἐκήρυττε πρότερον ὀλέθρια. Ὅταν δὲ ὁ κ. βουλευτὴς Καλαβρύτων ἔλεγεν εἰς τὴν Βουλὴν ὅτι τὸ ἀπελπιστικὸν εἶναι ὅτι σήμερον ψηφίζεται τοῦτο προτεινόμενον παρὰ μιᾶς μερίδος, ἥτις τοιαῦτα φρονεῖ, καὶ ὅτι αὔριον θὰ ψηφισθῇ ἄλλο, προτεινόμενον παρὰ μερίδος ἄλλης φρονούσης τὰ ἐναντία, ἠπόρησα πῶς τοιούτους ἐξήνεγκε φόβους ἀνὴρ ἔχων τοσαύτην πεῖραν τῶν πραγμάτων ἡμῶν. Ἂς εἶναι βέβαιος ὁ κ. βουλευτὴς ὅτι, ἂν αὔριον ἔλθῃ ἡ Ἀντιπολίτευσις εἰς τὴν κυβέρνησιν, οὐδὲ λέξιν θέλει εἴπη κατὰ τοῦ συστήματος τῆς βραχυχρονίου θητείας, ὅπερ σήμερον πολεμεῖ, καὶ ὅτι τὸ σύστημα τοῦτο, ψηφιζόμενον ἀπόψε, θέλει μείνει διαρκῶς, εἴτε ἡμεῖς κυβερνῶμεν, εἴτε ἡ Ἀντιπολίτευσις κυβερνᾷ· θέλει δὲ μείνει διαρκῶς, διότι δὲν δύνανται νὰ πολεμηθῶσιν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα στηρίζονται ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῆς χώρας, καὶ εἶναι προϊὸν τῶν ἀναγκῶν αὐτῆς. Τίς ἐξ ἡμῶν ὑπάρχει, κύριοι, ὅστις νὰ φρονῇ ὅτι δύναται ἡ Ἑλλὰς νὰ βαστάσῃ ταὐτοχρόνως καὶ μακρὰν θητείαν καὶ γενικὴν στρατολογίαν; Ἡ Βουλὴ συνίσταται ἐκ προσώπων γινωσκόντων ἄριστα τὰ τῶν ἐπαρχιῶν, εἶναι ἀδύνατον δέ τις νὰ ἔλθῃ εἰς την ἐλαχίστην συνάφειαν πρὸς τὰς ἐπαρχίας καὶ νὰ μὴ ἔχῃ πλήρη γνῶσιν τοῦ μεγάλου βάρους τὸ ὁποῖον ὑφίσταται ὁ λαὸς ἐκ τῆς γενικῆς καὶ ὑποχρεωτικῆς στρατεύσεως. Ὅστις ἦλθεν εἰς συνάφειαν πρὸς τὸν λαόν –καὶ ἦλθον πάντες οἱ βουλευταί– δὲν δύναται παρὰ νὰ γινώσκῃ ὅτι, διὰ νὰ δύναται ὁ θεσμὸς τῆς γενικῆς στρατεύσεως νὰ λειτουργήσῃ, πρέπει νὰ συνδυασθῇ πρὸς τὴν μικρὰν θητείαν, καὶ ἑπομένως ὅστις θεωρεῖ ὅτι πρέπει νὰ ἔχωμεν στρατὸν πολυάριθμον, δὲν δύναται παρὰ νὰ θεωρῇ συνάμα ὅτι πρέπει νὰ ἔχωμεν θητείαν μικράν. Ἀφοῦ ταῦτα εἶναι πανθομολογούμενα ἐν τῇ συνειδήσει ἁπάντων, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ πολεμῶμεν τὰς προτάσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐπενοήθησαν παρ' ἡμῶν πρὸς καινοτομίαν, ἀλλ' ἀναγράφουσιν ἁπλῶς γενικὴν ἀπαίτησιν συμπάσης τῆς χώρας. Δὲν πρέπει ν' ἀμφισβητῇ ἡ Ἀντιπολίτευσις τὰ ἀναμφισβήτητα καὶ τὰ ἀναπόδραστα, ἀλλὰ πρέπει νὰ στρέψωμεν πάντες τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς τὰ πρακτικά. Ἡ Ἀντιπολίτευσις γινώσκει ὅτι τὰ παρ' ἡμῶν προτεινόμενα περὶ θητείας πρέπει νὰ ψηφισθῶσι, διότι δὲν δύνανται νὰ μὴ ψηφισθῶσι, καὶ τοῦτο, ὄχι διότι ὑποστηριζόμεθα ὑπὸ τῆς πλειοψηφίας τῆς Βουλῆς, ἀλλὰ διότι ἡ πλειοψηφία τῆς Βουλῆς, ἡ κρατοῦσα τοῦ Ἔθνους γνώμη, ὑποστηρίζει τὴν Κυβέρνησιν ἐν ἄλλοις, καὶ διότι ἠξεύρει ὅτι θέλει φέρει τοιαύτας προτάσεις.

Πρέπει ἑπομένως νὰ στρέψωμεν τὴν προσοχὴν εἰς τὰ μέσα δι' ὧν θέλει κατορθωθῆ, ὅπως διὰ τῆς βραχείας θητείας ὁ Στρατὸς ἀποβῇ ὅσον ἔνεστι τελεσφόρος· εἶπον δὲ ὅτι πρὸς τοῦτο δέον νὰ ἐπιτύχωμεν ὅσῳ τὸ δυνατὸν νὰ ἀπαλλαγῇ ὁ Στρατὸς ἀπὸ ὑποχρεώσεων ξένων τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ. Ἡμεῖς ἠρξάμεθα τοῦ ἔργου τούτου νομοθετικῶς ἐφ' ὅσον ἠδυνήθημεν, καὶ συνετελέσαμεν εἰς αὐτὸ διὰ τῶν μέσων τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ἐφ' ὅσον ἠδυνήθημεν. Ἐζητήσαμεν παρὰ τῆς Βουλῆς καὶ προθύμως ἐπεψήφισεν αὕτη νόμον, ὅπως δυνηθῶμεν νὰ συμπληρώσωμεν τὴν δύναμιν τοῦ σώματος τῆς χωροφυλακῆς, εἰς ἣν ἀνήκουσι πολλαὶ τῶν ὑπηρεσιῶν, ἃς ἐπὶ ζημίᾳ τῆς ἐκπαιδεύσεως αὐτοῦ ἐκτελεῖ σήμερον ὁ ἄλλος Στρατός· πάντοτε ὑπεστηρίξαμεν ὅτι πρέπει δι' ὅλων τῶν μέσων νὰ ἐμψυχώσωμεν τὴν ἐθελουσίαν κατάταξιν, πάντοτε ὑπεστηρίξαμεν τὴν συμπλήρωσιν τοῦ σώματος τῶν εὐζώνων, δι' οὗ ἀπαλλάττοντες ἄλλων ὑποχρεώσεων τὸν Στρατόν, καταρτίζομεν συνάμα ἕτερον κλάδον πεζικοῦ, ἀντιπροσωπεύοντα τὴν Ἑλλάδα θαυμασίως, διότι οἱ ἔπαινοι τοὺς ὁποίους ἐπισπᾷ ἐπὶ τὸν Στρατὸν τῆς Ἑλλάδος τὸ εὐζωνικὸν σῶμα εἶναι ἔναυλοι εἰς τὰς ἀκοὰς ἁπάντων.

Τὸ σῶμα τοῦτο κατεκρίθη παρ' ἐκείνων, οἵτινες πολεμοῦσι τὸ σύστημα τῆς βραχείας θητείας· ὅταν, ὅμως, ἦλθον εἰς τὴν ἐξουσίαν, προσεπάθησαν νὰ αὐξήσωσι ὅσον τὸ δυνατὸν τὸ σῶμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐθεώρησαν πρότερον περιττόν, καὶ ἀπέδειξαν ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ αὐξηθῇ, καὶ ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη νὰ προσφύγωσιν εἰς τὰ μαζώματα, ὡς ἔλεγον πρότερον, τῆς Σμύρνης ἢ τοῦ Γαλαζίου, ἵνα τὸ καταρτίσωσι πολυάριθμον, ἐνῷ εἶναι καὶ ἀγλάϊσμα τοῦ Στρατοῦ.

Εἰς ταῦτα νομοθετικῶς κατεγίνομεν καὶ θὰ ἐξακολουθήσωμεν καταγινόμενοι. Διὰ τῆς ἐκτελεστικῆς δὲ ἐξουσίας, κατεγίνομεν καὶ θὰ ἐξακολουθήσωμεν καταγινόμενοι εἰς τὸν ἀποχωρισμὸν τοῦ Στρατοῦ ἀπὸ τῆς πολιτικῆς, καὶ πιστεύω ὅτι ὁ κ. βουλευτὴς Οἰτύλου δὲν θέλει μὲ διαψεύσει ὡς πρὸς τοῦτο, καὶ ἴσως ὁ κ. βουλευτὴς Μεσσήνης θέλει εὕρει τὴν ἀπάντησιν εἰς τὴν ἀπορίαν ἣν ἐξέφρασε, διατί ὁ πρωθυπουργός, καίτοι πολιτικός, ἀνεδέχθη νὰ διευθύνῃ τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν, ἐν τῇ μερίμνῃ ὅπως ἀποχωρισθῇ ἡ πολιτικὴ ἀπὸ τοῦ Στρατοῦ, πρὸς ὃ ἐδέησεν ἵνα ἡ πολιτική, ἐν πλήρει αὐτῆς τῇ πανοπλίᾳ εἰσέλθῃ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν καὶ ἐκριζώσῃ τὸ παράσιτον. Τοιαύτας ἐνεργείας ἐποιησάμεθα νομοθετικὰς καὶ ἐκτελεστικάς, ὅπως οἱ στρατιῶται καταρτισθῶσιν ἐν τῷ βραχεῖ χρόνῳ τῆς ἐνιαυσίου θητείας ὅσον ἔνεστι τελειότεροι. Δὲν θὰ ἔχωμεν βεβαίως αὐτοὺς ἀνταποκρινομένους πρὸς τὸ ἰδανικόν, ὅπερ ἐπιζητεῖ δικαίως ὁ ἀξιότιμος βουλευτὴς ἐξ Οἰτύλου, ἀλλὰ θὰ ἔχωμεν στρατιώτας, τοὺς ὁποίους δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιήσωμεν ἐν ὥρᾳ

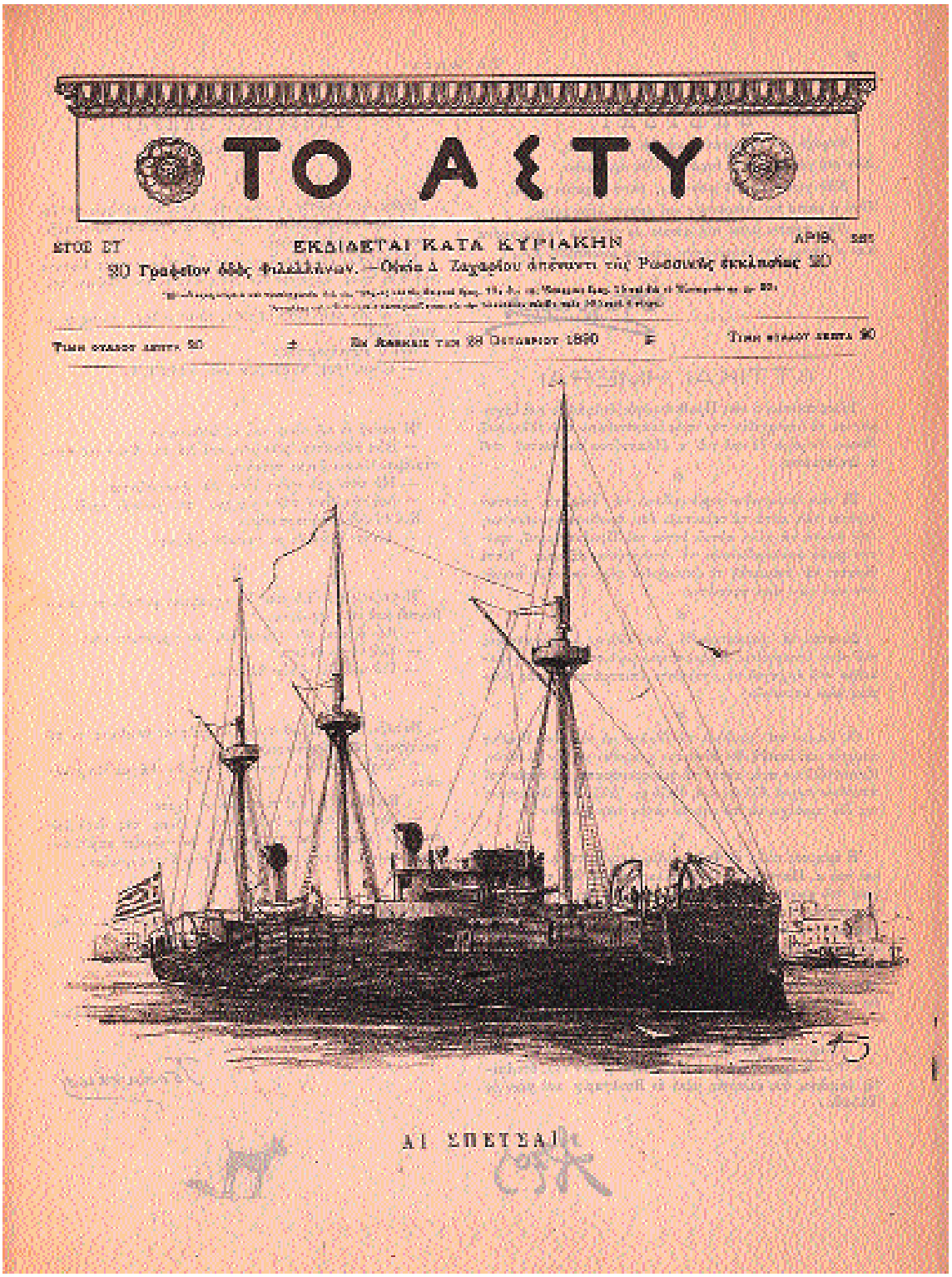

Θωρηκτό «Σπέτσαι». Λιθογραφία από σχέδιο του Οδυσσέα Φωκά, εφ. Το Άστυ *(28.10.1890). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Το θωρηκτό «Σπέτσαι» (εκτοπίσματος 4.900 τόννων και ταχύτητας 17,5 κόμβων), του ιδίου τύπου με τα θωρηκτά «Ὕδρα» και «Ψαρά», ναυπηγήθηκε μετά από παραγγελία της κυβέρνησης Χαρ. Τρικούπη στο Saint-Nazaire της Γαλλίας στην περίοδο 1887-1890. Κατέπλευσε στην Ελλάδα στις 24 Οκτωβρίου 1890. Έλαβε μέρος στον πόλεμο του 1897 και στους Βαλκανικούς του 1912-1913. Και τα τρία θωρηκτά αποτελούσαν για την εποχή τους «ἰδιόρρυθμον τῦπον τεθωρακισμένου εὐδρόμου».*

ἀνάγκης, ἡ δὲ τελευταία ἐπιστρατεία ἀπέδειξεν ὅτι ὅ,τι χωλαίνει τὸ πλεῖστον ἐν τῷ ἡμετέρῳ Στρατῷ δὲν εἶναι οἱ στρατιῶται. Ἡ ἀσθένεια τοῦ Στρατοῦ εἶναι εἰς τὰ στελέχη, καὶ τὸ ζήτημα τοῦ καταρτισμοῦ τῶν στελεχῶν εἶναι ἓν ἐκ τῶν πρωτίστων εἰς τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ στρέψωμεν τὴν μέριμναν ἡμῶν. Ὁ κ. βουλευτὴς Οἰτύλου ἠθέλησε νὰ συνδυάσῃ τὰ περὶ τούτου πρὸς τὸ ζήτημα τῆς μακρᾶς θητείας, καὶ πιστεύω καὶ ὁ κ. βουλευτὴς Μεσσήνης ἐπὶ τούτου ἐστήριξεν ἓν τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτοῦ. Ἀλλὰ κατὰ τί ἡ θητεία ἡ βραχεῖα ἢ ἡ μακρά, ὅπως ἐν Ἑλλάδι ὑπάρχει μακρά, δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τὸν καταρτισμὸν ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν; Βεβαίως διὰ θητείας ἑνὸς ἔτους, ἐὰν δὲν ὑπάρχωσιν ἄλλα συντελοῦντα, δὲν ἀποκτῶμεν εὐκόλως ὑπαξιωματικούς, ἀλλ' ἐνταῦθα οὐδέποτε θὰ ἔχωμεν θητείαν ἐντελῶς μακράν, ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ μορφώσωμεν δι' αὐτῆς ὑπαξιωματικούς. Πάντοτε πρέπει νὰ ἐπιζητήσωμεν τὸν χρόνον τῆς ὑπηρεσίας τῶν ὑπαξιωματικῶν ἐν τῇ ἀνακατατάξει. Μόνον διὰ τῆς ἀνακατατάξεως θέλομεν δυνηθῆ νὰ ἔχωμεν ὑπαξιωματικούς, ἡ δὲ ἀνακατάταξις ἐπίσης σχεδὸν δυσχερὴς θὰ εἶναι μετὰ τὰ τρία ἔτη, ὡς καὶ μετὰ τὸ πρῶτον. Τὸ ζήτημα εἶναι πῶς θὰ κατορθώσωμεν νὰ ἀνακατατάξωμεν τοὺς ἄνδρας ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἀποδεικνύονται ἱκανοί, ὅπως ἐπιδοθῶσιν εἰς τὸ στάδιον τοῦ ὑπαξιωματικοῦ καὶ κατόπιν τοῦ ἀξιωματικοῦ. Εἰς τὰ τῆς ἀνακατατάξεως ἐδώσαμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν, καὶ τὴν ἐδώσαμεν καὶ εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν ὑπαξιωματικῶν, καὶ δὲν ἠρκέσθημεν ὅπως ἐργασθῶμεν εἰς τὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως αὐτῶν ὡς ἐκτελεστικὴ ἐξουσία· ὑπεβάλομεν καὶ εἰς τὴν Βουλὴν τὸ πόρισμα τῶν σκέψεων ἡμῶν ὡς πρός τινα, διότι ἠθελήσαμεν νὰ ἐξασφαλίσωμεν ταῦτα καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, ἠθελήσαμεν νὰ γίνῃ ὁ θεσμὸς διαρκής, καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ διαρκής, ἐὰν δὲν ἐλάμβανε τὴν σφραγῖδα τῆς Βουλῆς.

Ἐλπίζω ὅτι ἡ Βουλὴ θέλει προθύμως ψηφίσει τὸ νομοσχέδιον ἡμῶν περὶ ἐκπαιδεύσεως ὑπαξιωματικῶν. Τὸ δὲ νομοσχέδιον ἐκεῖνο θέλει πολὺ περισσότερον συντελέσει εἰς τὴν ἰσχὺν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, παρὰ τὸ ζήτημα τῆς προσθήκης τριῶν μηνῶν εἰς τὴν θητείαν 1000 ἢ 2000 ἀνδρῶν.

Τὸ ζήτημα τῆς μορφώσεως τῶν ἀξιωματικῶν εἶναι ἐπίσης ἓν τῶν ζητημάτων εἰς ἃ πρέπει νὰ δώσωμεν πᾶσαν ἡμῶν τὴν προσοχήν· καὶ σήμερον ἔτι ἐψηφίσατε δύο νομοσχέδια, τὰ ὁποῖα ὑπεβάλομεν πρὸς βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῶν ἀξιωματικῶν, πρὸς τὴν ὁποίαν δέον νὰ ἀφορᾷ καὶ ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτῆς κύκλῳ. Ἐὰν δὲ συνδυάζοντες τὴν ἐκτελεστικὴν ἐνέργειαν πρὸς τὴν νομοθετικήν, δυνηθῶμεν νὰ βελτιώσωμεν τὰ τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τῶν ὑπαξιωματικῶν, τὰ τοῦ Στρατοῦ, ὡς τὸ νομοσχέδιον περὶ στρατολογίας κανονίζει αὐτά, θέλουν εἶσθαι βεβαίως ἀποχρῶντα ὡς πρὸς τοὺς ἀριθμούς, διότι θὰ ἔχωμεν πάντας τοὺς ἀριθμούς, οὓς δύναται ἡ Ἑλλὰς νὰ δώσῃ, θὰ εἶναι δὲ ἱκανῶς ἐπαρκεῖς ὡς πρὸς τὴν ποιότητα.

Τοῦτο ὅταν δυνηθῶμεν νὰ ἐπιτύχωμεν, νομίζω ὅτι ἀνταποκρινόμεθα πρὸς τὸν σκοπὸν ὃν ὀφείλομεν νὰ ἐπιδιώξωμεν. Τοῦτο τὸ καθῆκον ἐπετελέσαμεν ἡμεῖς, προτείναντες εἰς τὴν Βουλὴν τὸ προκείμενον νομοσχέδιον. Εἴμεθα δὲ πεπεισμένοι ὅτι τοῦτο τὸ καθῆκον θέλει ἐπιτελέσει καὶ ἡ Βουλή, ψηφίζουσα σχεδὸν ὁμοθύμως τὸ νομοσχέδιον, διότι, ὡς εἶπον, ἔχω πεποίθησιν ὅτι καὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες θὰ ψηφίσωσι κατ' αὐτοῦ, ἐὰν ἤξευραν ὅτι ἡ ψῆφος των ἤθελεν ἐπιδράσει κατὰ τοῦ νομοσχεδίου, δὲν θὰ ἔδιδον τοιαύτην ψῆφον. (Χειροκροτήματα παρατεταμένα).

Σπέτσαι-Ὕδρα-Ψαρά
Χαριλάῳ Τρικούπῃ

του Γεωργίου Στρατήγη

Ποίημα –με τον παραπάνω τίτλο– που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 12 Οκτωβρίου 1890 με το εξής μότο: «Πᾶσα ἡμέρα παρερχομένη ἄνευ ναυτικῶν παρασκευῶν, εἶναι ζημία ἀνεπανόρθωτος διὰ τὸν Ἑλληνισμόν» (Τρικούπης ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς τῷ 1882).

Ὅταν τὰ πρωτοάκουσα ἀπ' τ' ἀνδρικό σου στόμα
Τὰ φλογερά σου λόγια αὐτὰ – ἤμουν παιδὶ ἀκόμα.
Ἀνατριχίλα ἔνοιωσα νὰ τρέχῃ 'στὸ κορμί μου
Καὶ νὰ φυτρώνουνε φτερὰ 'στὴν παιδικὴ ψυχή μου,
Ἐνῷ μέσ' 'στὴν ἀναλαμπὴ τοῦ νοῦ μου σὰν ἀχτίνα
Μοῦ φάνηκε πὼς ἄστραψε μπροστά μου ἡ Σαλαμίνα.

Σὲ μία μόνη ἀστραπὴ τοῦ πνεύματός μου, μία
Μέσα σὲ ἅρμα πύρινο περνῶντας ἡ Ἱστορία
Μοῦ θάμπωσε τὸ μάτι μου, καὶ μὲ σκυφτὸ κεφάλι
Χωρὶς ἀπὸ τὸ στόμα σου ν' ἀκούω ποιὰ λέξη ἄλλη,
Δὲν ξέρω πῶς τὰ χρόνια αὐτὰ χωρὶς νὰ θέλω ἀφῆκα,
καὶ μὲ χλαμύδα εὑρέθηκα εἰς τὴν ἀρχαία Πνύκα.

Ξάφνου ν' ἀναστηλώνεται πάνω 'στὸ βράχο ἐκεῖνο
Τοῦ ἀρχαίου ναυάρχου τὴ μορφὴ μὲ κράνος διακρίνω,
Σὰν σιδερένιο ἄγαλμα, καὶ μὲ τὴ δεξιά του
Νὰ δείχνῃ 'στὸ σοφὸ λαό, ποὺ τὸν ἀκούει κάτου

’Στὴ θάλασσα τοῦ Πειραιῶς τὰ ξύλινα τὰ τείχη,
Ποὺ κλειοῦν σὰν ἅγια κιβωτὸς τοῦ ῞Αστεως τὴν τύχη.

Βλέπω νὰ λάμπῃ ἔπειτα ὁλόκληρ’ ἡ ’Αθήνα
’Απὸ τὴν λάμψι ποὺ ἔστελνε μακρυὰ ἡ Σαλαμίνα.
Καὶ μέσα ’στὴ φεγγοβολὴ θωρῶ τὸ χρυσὸ δόρυ,
Π’ ἔχει ’στὸ χέρι ἡ σεμνή, γαλανομμάτα Κόρη,
Ποὺ θεῖο ἀλεξικέραυνο νομίζεις πὼς χουφτιάζει,
Καὶ τῶν Περσῶν τοὺς κεραυνοὺς ὡσὰν πουλιὰ λαμπάζει.

Αἰῶνες μέσ’ σὲ μιὰ στιγμὴ κυλοῦνε εἴκοσι δύο,
Καὶ βλέπω τὴν πεντάμορφη τῆς Μεσογείου Χίο,
Καὶ μέσ’ στῆς φλόγες, στὸν καπνό, δίπλα ’στὴν ναυαρχίδα
Τὸν δαίμονα τοῦ πέλαγου νὰ ξεγλιστράῃ εἶδα.
Καὶ στὴ σκοταδερὴ φωτιὰ ποὺ χύνει τὸ δαυλί του,
Χαμόγελο εἶδα κι’ ἔφεγγε τὴ σκοτεινὴ μορφή του.

’Ακοῦτε: χίλιοι κεραυνοὶ ξεσποῦνε στὸν αἰθέρα,
῾Οποὺ θαρρῶ ἀπ’ τὰ θέμελα συντρίβεται ὅλ’ ἡ σφαίρα
καὶ στὴν μαυρίλα τ’ οὐρανοῦ· στοῦ πέλαγου τὴ λαύρα
Στὰ κόκκινα τὰ πέρατα ’στὰ σύννεφα τὰ μαῦρα.
Μέσα στὸ διάβα τοῦ καπνοῦ, γιὰ μιὰ στιγμὴ διακρίνω,
Αιματωμένο, ὁλόκαυτο τὸ ἄσπρο Ναβαρίνο.

II

Σ’ ἄκουσα πάλι σήμερα καὶ ὅλη ἡ ’Αθήνα
’Απὸ τὴν μέρα ποὺ ἄκουσα τὰ λόγια Σου ἐκεῖνα
Πέρασαν χρόνια δίσεκτα, καταραμένα χρόνια.
Ποὺ ρίξαν τὴ μητέρα μας σὲ μαύρη καταφρόνια.
Ποὺ τὸ γαλαζοπράσινο νησοσπαρμένο Αἰγαῖον
’Απὸ καράβια χριστιανῶν ἐμαύρισ’

῞Αχ ὅταν μόνος, σκεπτικός, ἀπὸ τὴν Φρεαττύδα
τὴν θλιβερή μου τὴ ματιὰ ἐγύρισα καὶ εἶδα
Τἄξια παιδιὰ τοῦ Κόδριγκτον νὰ κυνηγοῦν βαρκοῦλες,
τοῦ ὠκεανοῦ βασίλισσες νὰ γίνουν Τούρκου δοῦλες,
θυμήθηκα τὰ λόγια σου τὰ πατρικὰ ἐκεῖνα,
Κι’ ἐγύρισε τὸ μάτι μου θολὸ εἰς τὴν ’Αθήνα...

Σ’ ἄκουσα πάλι σήμερα τοῦ ῞Εθνους μας Πατέρα,
Κι’ ἀπ’ τὴ φωνή σου ποὺ βροντᾶ ἀκόμη στὸν αἰθέρα,
Τὰ ἴδια λόγια ἄκουσα μὰ ὄχι μὲ ἴδιο τόνο.
Μὲ τὴν ἰδία τὴ φωνή, μὰ ὄχι μὲ ἴδιο πόνο,
Γιατὶ ’στὸ μαῦρο μάτι σου ὡσὰν ν’ ἀστράφτῃ εἶδα
’Αχτίνα τοῦ Θεμιστοκλῆ καὶ τοῦ Μιαούλη ἐλπίδα.

Σ’ ἄκουσα! Μὰ δὲν πέταξα πάλι ’στἀρχαῖα χρόνια.
῎Οπου μὲ φέρνει ἡ μάγισσα ἡ Φαντασία αἰώνια·
Στὰ φτερωτὰ τὰ λόγια σου, λὲς κ’ ἦταν λόγια ἀγγέλων
Νὰ ξαστερώνῃ ἀπὸ μακρυὰ εἶδα γαλάζιο μέλλον,
καὶ μέσα στὸ ξαστέρωμα τὰ πέλαγα ροδίζουν,
καὶ ’σὰν ἠφαίστεια μελανὰ καράβια ἀρμενίζουν.

Εἶδα τὰ τρία πλοῖα μας, ’σὰν τὰ νησιὰ τὰ τρία
Ποὺ τ’ ὄνομά τους μὲ δαυλὸ ἐχάραξ’ ἡ ῾Ιστορία,
Μὲ τἄλλα τὰ βασιλικά· στὸ κῦμα τοῦ Φαλήρου
Μὲ τοῦ Κανάρη τὰ παιδιά, ἐγγόνια Κυναιγείρου
θαλασσομάχους Ψαριανούς, Σπετσιώτας καὶ ῾Υδραίους,
Νὰ μοῦ θυμίζουν τοῦ καλοῦ καιροῦ τοὺς ’Αθηναίους.

Τὰ βλέπω! ῎Οσον κι’ ἂν τρέχουνε τὸ πνεῦμα μου τὰ φτάνει,
Πότε ’στὴν Κρήτη τὰ θωρεῖ, ’στὴ Σάμο ἐκεὶ τὰ χάνει,
Πότε ’στὴν Κύπρο ξεγλυστροῦν, ’στὴν Κῶ, στὴν Μυτιλήνη,
Κ’ ἡ νύφη ἡ γαλανόλευκη τοῦ ἀρχιπελάγου δίνει
ἐλπίδα καὶ παρηγοριά, στὰ σκλαβωμένα στήθεια
Π’ ὅταν τὴν βλέπουν κράζουνε μὲ μιὰ φωνὴ «βοήθεια»!

Παντοῦ τὰ βλέπω κεραυνοὺς νὰ χύνουν τὰ πλευρά τους
Καὶ σὰν σαΐτες πύρινες νὰ φεύγουνε σιμά τους
Τορπίλλες ποὺ τῆς γέεννας φωτιὰ ἔχουν ’στὰ στήθη,
Νὰ σχίζουν σἂν διάττοντες τῆς θάλασσας τὰ βύθη.
Τὰ βλέπω τὰ καράβια μας, τὰ καμαρώνω ὅλα,
Ποὺ πολεμοῦν ἀτρόμητα μὲ τὰ τορπιλλοβόλα.

Βλέπω!.... ῎Α! Νά! Κυττάξατε! ’Αντάρα, ἀνατριχίλα
Πλακώνει τὸν ῾Ελλήσποντο σἂν καταχνιᾶς μαυρίλα,
Καὶ ξάφνου ἀντίλαλου βοὴ τὰ πέλαγα τραντάζει,
Καὶ τὴν κατάχλωμη μορφὴ τοῦ ’Οθωμανοῦ λαμπάζει
«Περνᾷ τὸ βασιλόπουλο, τὸ ἐγγόνι τοῦ Κανάρη,
Περνᾷ ὁ Γεῶργος, τὸ ξανθὸ κ’ ἀγέννητο παληκάρι».

III

Σὰν ἄκουσα τὰ λόγια αὐτὰ ἀπ’ τἀνδρικό σου στόμα
Ποὺ μέσ’ στ’ αὐτί μου σὰν φωνὴ προφήτου ἔχουν ἀκόμα
’Ανατριχίλα ἔνοιωσα νὰ τρέχῃ ’στὸ κορμί μου,
Κ’ αἰσθάνθηκα φτερούγισμα ν’ ἁρπάζῃ τὴν ψυχή μου
Καὶ μέσα, στὴν ἀναλαμπὴ τοῦ νοῦ μου, σὰν ἀχτῖνα,
Μοῦ φάνηκε πὼς ἄστραψε μπροστά μου ἡ Σαλαμῖνα.

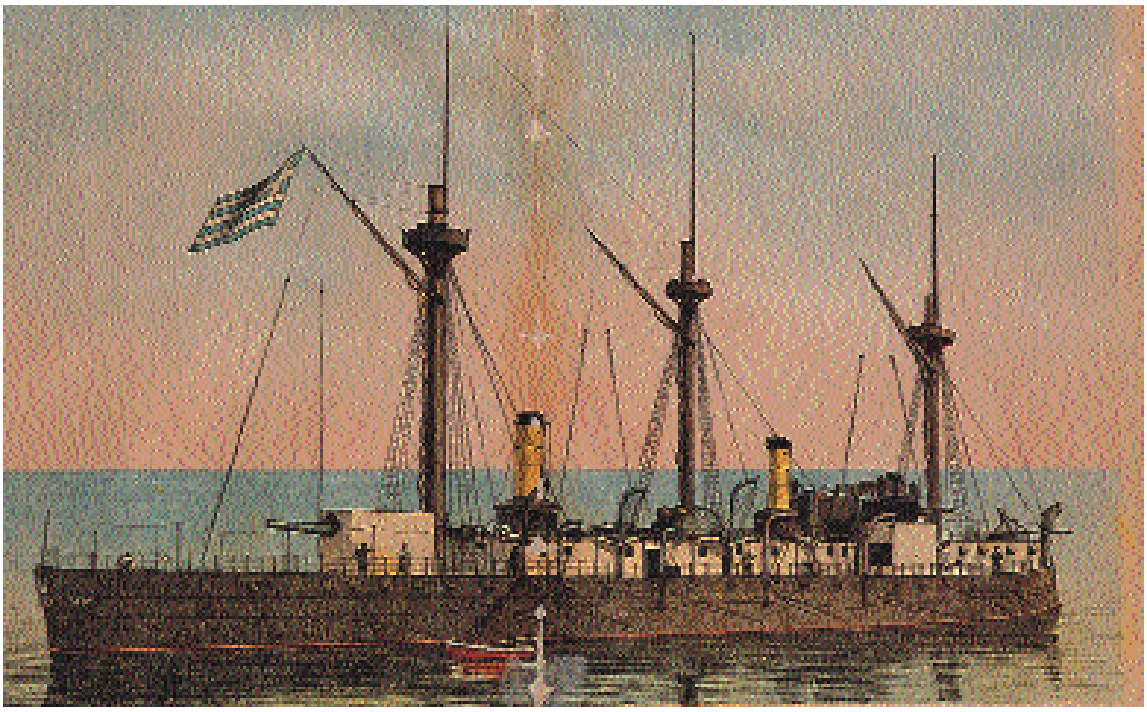

Θωρηκτό «Ὕδρα». Έγχρωμη λιθογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(19.1.1892). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Θωρηκτό εκτοπίσματος 4.900 τόννων και ταχύτητας 17,5 κόμβων. Ναυπηγήθηκε στο Saint-Nazaire της Γαλλίας στην περίοδο 1887-1890 μετά από παραγγελία της κυβέρνησης Τρικούπη. Κατέπλευσε στην Ελλάδα στις 27 Μαΐου 1891. Έλαβε μέρος στον πόλεμο του 1897 και στους Βαλκανικούς του 1912-1913. Παροπλίσθηκε το 1918. Από το 1922 έως το 1929 χρησίμευσε ως Σχολή Πυροβολικού. Διαλύθηκε μεταξύ των ετών 1929-1930.*

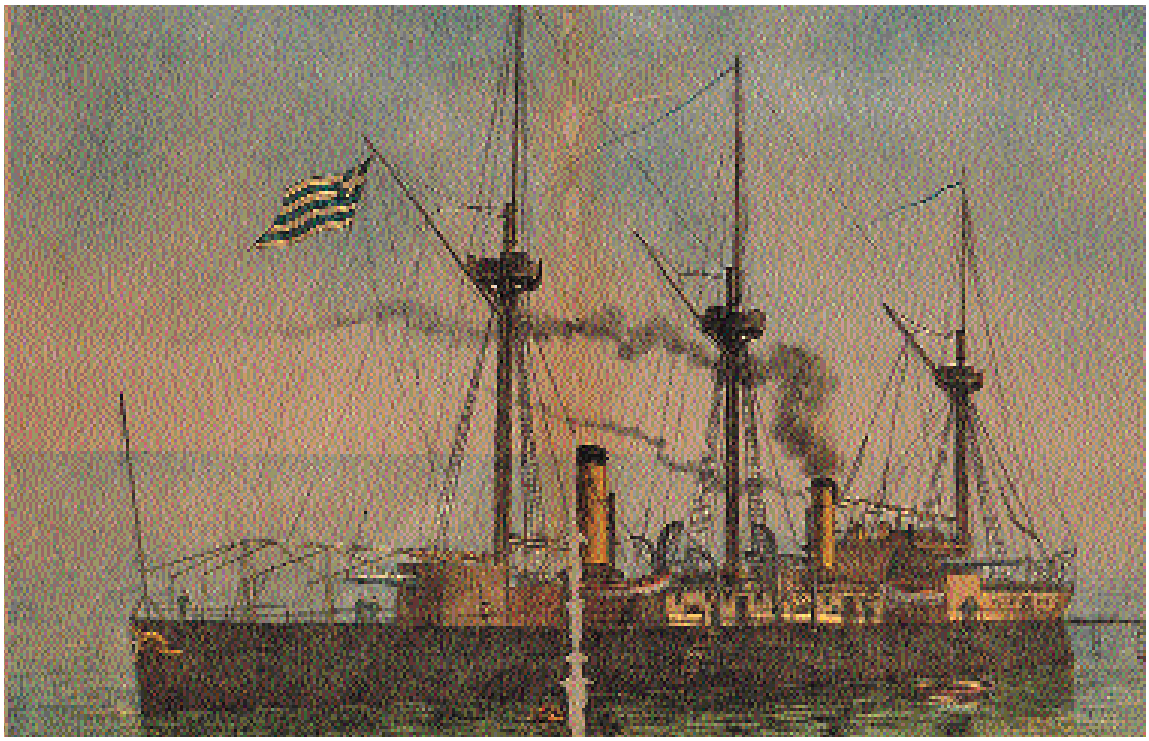

Θωρηκτό «Ψαρά». Έγχρωμη λιθογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(23.2.1892). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Θωρηκτό εκτοπίσματος 4.900 τόννων και ταχύτητας 17,5 κόμβων. Ναυπηγήθηκε στο Saint-Nazaire μεταξύ των ετών 1887-1890. Στην Ελλάδα κατέπλευσε στις 28 Αυγούστου 1891. Έλαβε μέρος στον πόλεμο του 1897 και στους Βαλκανικούς του 1912-1913. Μετά από μακροχρόνια χρησιμοποίηση στον Πόρο ως Σχολή Ναυτοπαίδων διαλύθηκε το 1932.*

Οι προσπάθειες του Χαρίλαου Τρικούπη για την εθνική άμυνα

του Επαμεινώνδα Κ. Στασινόπουλου

Απόσπασμα από το βιβλίο του *Ὁ στρατὸς τῆς πρώτης ἑκατονταετίας*, Ἀθῆναι, χ.ε., 1935, σ. 55-60.

Ἡ προσάρτησις τῆς Θεσσαλίας ηὔρυνε κάπως τὰ ἀσφυκτικὰ ὅρια τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Μετ' αὐτὴν σημειώνεται ἡ πρώτη σοβαρὰ προσπάθεια κρατικῆς καὶ στρατιωτικῆς ὀργανώσεως.

Δὲν ἦτο δὲ τόσον τὸ ἔδαφος τῶν προσαρτηθέντων ἐδαφῶν –12.500 περίπου τετραγων. χιλιόμετρα καὶ 285.000 κάτοικοι– ποὺ ἐπέφεραν τὴν βελτίωσιν, ὅσον ἡ προσωπικότης τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐνεπιστεύετο τὴν κυβέρνησιν τῆς χώρας. Κατὰ τὰς δύο μακρὰς κοινοβουλευτικὰς πρωθυπουργίας του, 1882-1885 καὶ 1886-1890, ὁ Χαρίλαος Τρικούπης διὰ σειρᾶς μέτρων καὶ νόμων ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος, κατώρθωσε νὰ ἐξυψώσῃ τὴν διοίκησιν, νὰ ὀργανώσῃ τὰς Ἐνόπλους Δυνάμεις τῆς χώρας, νὰ αὐξήσῃ τοὺς ἐθνικοὺς πόρους καὶ νὰ ἐμφανίσῃ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τὴν Ἑλλάδα χώραν εὐνομουμένην καὶ παράγοντα ὑπολογίσιμον εἰς τὴν Ἀνατολήν.

Ἡ κατάστασις τοῦ Στρατοῦ μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Τρικούπη δὲν θὰ ἦτο ὑπερβολὴ νὰ εἴπῃ τις ὅτι ἐπαρουσιάζετο αὐτόχρημα ἡμιβάρβαρος. Ὁ αὐτοσχεδιασμὸς ἦτο τὸ κατ' ἐξοχὴν σύστημα ποὺ ἐφηρμόζετο εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῶν στρατιωτικῶν πραγμάτων.

Ὁσάκις αἱ περιστάσεις ἐκρίνοντο κρίσιμοι, αἱ κυβερνήσεις ἔσπευδον εἰς τὴν λῆψιν σπασμωδικῶν μέτρων, προέβαινον εἰς ἀγορὰς ἐφοδίων τινων καὶ παρεσκευάζοντο ἐκ τοῦ προχείρου καὶ τὴν τελευταίαν στιγμὴν διὰ πόλεμον, τὴν καλὴν ἔκβασιν τοῦ ὁποίου ἐστήριζον ἐξ ἴσου εἰς τὴν δρᾶσιν τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ ὅσον καὶ τῶν ἀτάκτων σωμάτων, ἅτινα ἐν σπουδῇ ὠργάνωσαν εἰς εὐρεῖαν κλίμακα.

Ἡ στρατολογία, καθὼς διεξήγετο, ἀπήλλασσε τοὺς περισσοτέρους τῆς στρατιωτικῆς θητείας· τῶν ὀλίγων δὲ κατατασσομένων ἡ ἐκπαίδευσις ἐγίνετο κατὰ τρόπον πλημμελῆ καὶ ἐμπειρικόν.

Τὰ στελέχη τοῦ κυριωτέρου τῶν ὅπλων, τοῦ Πεζικοῦ, προερχόμενα ἐν τῷ συνόλῳ των σχεδὸν ἀπὸ ὑπαξιωματικούς, λόγῳ τῆς ἀμαθείας των καὶ τῶν κακῶν ἕξεων τοῦ παρελθόντος, ἀπετέλουν ἀληθῆ φραγμὸν εἰς τὴν πρόοδον τοῦ στρατεύματος καὶ ἐμπόδιζον τὸν συγχρονισμὸν αὐτοῦ πρὸς τὰς νέας πολεμικὰς μεθόδους.

Ἐπίδρασιν καταστρεπτικὴν ὄχι μόνον ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων τῆς χώρας, ἀλλ' ἐφ' ὁλοκλήρου τοῦ κρατικοῦ ὀργανισμοῦ ἤσκησαν αἱ κατὰ καιροὺς ἱδρυθεῖσαι ἐθνικιστικαὶ ἑταιρεῖαι, αἱ ὁποῖαι ἐξ ἀγαθοῦ ἴσως συνειδότος ὁρμηθεῖσαι, ἐξελίσσοντο σὺν τῷ χρόνῳ εἰς φθοροποιοὺς δυνάμεις ἐξασκούσας, ὑπὸ τὸ μονοπώλιον τοῦ πατριωτισμοῦ, μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ἀνερματίστων κυβερνήσεων, αἵτινες διεδέχοντο κατὰ βραχύτατα διαστήματα ἡ μία τὴν ἄλλην.

Ἐναντίον τῶν ἀνευθύνων αὐτῶν μυστικῶν ἑταιρειῶν ἐκ τῶν ὁποίων μία, ἡ *«Ἐθνικὴ Ἄμυνα»*, ἔφθασε μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ παρακάθηται δι' ἀντιπροσώπου της εἰς τὰ Ὑπουργικὰ Συμβούλια καὶ νὰ ἔχῃ εἰς αὐτὰ ἀποφασιστικὴν γνώμην[1], διεξήγαγεν ὁ Χαρίλαος Τρικούπης συστηματικοὺς ἀγῶνας διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν διάλυσίν των.

Πρεσβεύων, ὀρθῶς, ὅτι ἡ ὀργάνωσις τῆς ἐθνικῆς ἀμύνης τῆς χώρας δέον νὰ ρυθμίζεται μόνον παρὰ τῆς ὑπευθύνου Κυβερνήσεως, καὶ οὐχὶ παρ' ἀνευθύνων σωματείων, δὲν ἠρκέσθη ἁπλῶς εἰς τὴν διάλυσιν τῶν ὑπαρχόντων, ἀλλ' ἐπέτυχε κατὰ τὰς μακρὰς πρωθυπουργίας του ὥστε ν' ἀποφευχθῇ ἡ σύστασις νέου τοιούτου.

Συγχρόνως ἐπεδόθη μετὰ θερμουργοῦ ζήλου εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῶν πολεμικῶν πραγμάτων καὶ τὸν ἀνεφοδιασμὸν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου διὰ συναφθέντος δανείου ἐκ 40 ἑκατομ. δραχμῶν.[2] Καθιερώσας δὲ τὴν ὑποχρεωτικὴν θητείαν[3] ἐξεπόνησε νέον ὀργανισμὸν τοῦ Στρατοῦ[4], διατηρηθέντα μετὰ τροποποιήσεών τινων μέχρι τοῦ 1904, καὶ ἐπέτυχεν ὥστε ἡ ἐν εἰρήνῃ δύναμις, ἡ ὁποία πρότερον ἀνήρχετο εἰς 10-12 χιλ. νὰ ὑπερβῇ νῦν τὰς 30 χιλιάδας ἀνδρῶν.

ΔΥΝΑΜΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ
ΚΑΤΑ ΕΤΗ 1877-1886

1877	δύναμις	12255	1882	δύναμις	29534
1878	»	242/1[5]	1883	»	29500
1879	»	19021[5]	1884	»	30692
1880	»	12354	1885	»	30652
1881	»	82824[6]	1886	»	32410

1. Ἡ ἐθνικὴ ἄμυνα ἱδρυθεῖσα τῷ 1866 ἐλειτούργησε 16 ὁλόκληρα χρόνια.
2. Νόμος ΑΛ 22/6/1882.
3. Νόμος ΑΛΓ 21/6/1882.
4. Νόμος ΑΛΖ 22/6/1882.
5. Ηὐξημένη λόγῳ τοῦ Ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου.
6. Ηὐξημένη λόγῳ τῆς ἐπιστρατεύσεως.

Ἰδιαιτέρα ὅλως μέριμνα κατεβλήθη διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν στελεχῶν, ἀπὸ τὴν ἐπαγγελματικὴν καλλιτέρευσιν τῶν ὁποίων ἐφρόνει καὶ δικαίως ὁ Τρικούπης ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀρχίσῃ ἡ στρατιωτικὴ ἀνόρθωσις τῆς χώρας.

Ἀπαγορεύσας διὰ νόμου εἰς τοὺς ἐν ἐνεργείᾳ ἀξιωματικοὺς νὰ πολιτεύωνται, περιώρισε τὸν Στρατὸν εἰς τὰ ἐκπαιδευτικά του καθήκοντα. Συνέστησε σχολεῖα ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων στελεχῶν, ἀναδιωργάνωσε τὴν Σχολὴν τῶν Εὐελπίδων, ἀπέστειλεν ἀξιωματικοὺς δι' ἀνωτέρας σπουδὰς εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ μετεκάλεσε ὀργανωτικὴν ἀποστολὴν ὑπὸ τὸν Γάλλον στρατηγὸν Vosseur.

Ἐξ ὅλων ὅμως τῶν σχολείων, ἅτινα ἐλειτούργησαν, τὴν μεγαλυτέραν σπουδαιότητα εἶχεν ἡ ἵδρυσις τοῦ Σχολείου τῶν Ὑπαξιωματικῶν.[7]

Διὰ νὰ ἐννοήσῃ δὲ κανεὶς τὴν σημασίαν τοῦ γεγονότος, ἀρκεῖ ν' ἀναφέρωμεν ὅτι μέχρι τοῦ 1882 ἐκ τῶν 303 ἀξιωματικῶν οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐξέλθει εἰς διάστημα 50 ἐτῶν ἀπὸ τὸ Σχολεῖον τῶν Εὐελπίδων, μόνον 35 κατετάγησαν εἰς τὸ πεζικόν.[8]

Κατετάσσετο δηλαδή, ἀνὰ διετίαν περίπου, ἕνας μόνον μορφωμένος ἀξιωματικὸς εἰς τὸ κυριώτερον ἐκ τῶν ὅπλων τοῦ στρατοῦ.

Αἱ μεγάλαι ὑπηρεσίαι τὰς ὁποίας προσέφερε τὸ Σχολεῖον τῶν Ὑπαξιωματικῶν κατεδείχθησαν εἰς τοὺς Βαλκανικοὺς Πολέμους κατὰ τοὺς ὁποίους ἐπετεύχθη χάρις εἰς αὐτό, ὥστε τὸ ἑλληνικὸν πεζικὸν νὰ διαθέτῃ ἀρίστους ἀνωτέρους καὶ κατωτέρους ἀξιωματικούς.

Παραλλήλως πρὸς τὸν Στρατὸν ἐπεζητήθη ἡ ἀναδιοργάνωσις τῶν ναυτικῶν δυνάμεων διὰ σειρᾶς μέτρων, ὧν σπουδαιότερα ὑπῆρξαν ἡ ἵδρυσις τῆς Ναυτικῆς Σχολῆς τῶν Δοκίμων[9] καὶ ἀργότερον ἐπὶ τῆς δευτέρας πρωθυπουργίας τοῦ Τρικούπη, ἡ γενομένη παραγγελία τῶν τριῶν θωρηκτῶν «Ὕδρα», «Σπέτσαι» καὶ «Ψαρά», τῆς πρώτης σοβαρᾶς ναυτικῆς δυνάμεως τῆς Ἑλλάδος.

Δυστυχῶς, ἡ κολοσσιαία αὕτη ἐργασία δὲν ἀπέδωκε τοὺς ἀναμενομένους καρπούς της, λόγω ἐλλείψεως συνεχείας ἐκ μέρους τῶν κυβερνήσεων, αἱ ὁποῖαι διεδέχοντο τὸ τρικουπικὸν κόμμα.

Τὸ μεγαλύτερον ἴσως σφάλμα τοῦ Χαριλάου Τρικούπη ὑπῆρξεν ὅτι οὗτος ἦτο πολὺ ἀνώτερος τῆς ἐποχῆς του, ἢ ἀντιστρόφως, ἡ ἐποχὴ πολὺ κατωτέρα τοῦ *μεγάλου πολιτικοῦ*.

Τὴν θετικὴν ἐργασίαν καὶ τὴν ἀνορθωτικὴν προσπάθειαν ἤρχετο ν' ἀνατρέψῃ εὐτελὴς δημαγωγία καὶ κυβερνήσεις ἔχουσαι ὡς μόνα γνωρίσματα τὴν ἀβουλίαν καὶ ἐρημίαν σαφοῦς πολιτικῆς κατευθύνσεως.

Οὕτω, ὅταν τὴν 6ην Σεπτεμβρίου 1885 ἡ Βουλγαρία κατελάμβανε διὰ πραξικοπήματος τὴν ἑλληνικωτάτην Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν καὶ προεκλήθη ὡς ἐκ τούτου Σερβοβουλγαρικὸς πόλεμος, ἡ κυβέρνησις Δηλιγιάννη, ἡ ὁποία ὀλίγους μῆνας πρότερον εἶχε διαδεχθῆ τὸν Τρικούπην εἰς τὴν Ἀρχήν (18 Ἀπριλίου 1885), δὲν κατώρθωσε νὰ ἐπωφεληθῇ ἀπὸ τὸ βουλγαρικὸν πραξικόπημα, καταλαμβάνουσα ἔστω καὶ τὴν Βερολίνειον γραμμήν.

Ἀπ' ἐναντίας, ἠκολούθησε πολιτικὴν ἀτολμίας καὶ παλινωδίας, ἡ ὁποῖα τὸν μὲν στρατὸν ἐπιστρατευθέντα ἀπὸ τὰς 12 Σεπτεμβρίου ἔφθειρε, τὰ δὲ οἰκονομικὰ τοῦ Κράτους κατεβαράθρωσεν.

Ἡ δύναμις τοῦ ἐπιστρατευθέντος στρατοῦ ἀνῆλθεν εἰς 86.318 ἄνδρας, κατενεμήθησαν δὲ οἱ κληθέντες ἔφεδροι εἰς τὰ τρία ἀρχηγεῖα στρατοῦ, Λαρίσης, Τρικάλων καὶ Ἄρτης.

Οὐδὲν ἐπιτελικὸν σχέδιον ὑπῆρχε διὰ τὴν ἀπὸ κοινοῦ ἐνέργειαν τῶν ἀρχηγείων, οἱ διοικηταὶ τῶν ὁποίων, Β. Σαπουντζάκης, Ι. Ζυμβρακάκης καὶ Σ. Καραϊσκάκης, ἐξεπόνουν ἕκαστος διὰ τὰς μονάδας του διάφορα σχέδια ἐπιχειρήσεων, ἔχοντα ὡς μόνα χαρακτηριστικὰ τὴν ἐπιπολαιότητα καὶ προχειρολογίαν.

Τὰ ἔξοδα τῆς ἐπιστρατεύσεως, ἐκτὸς τοῦ ἐκ 19 ἑκατομμυρίων ταμιακοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, ἀνῆλθον διὰ τῶν ψηφισθεισῶν ἐκτάκτων πιστώσεων εἰς 40 περίπου ἑκατομμύρια.[10]

Ἐπὶ ὀκτὼ μῆνας παρέμειναν ἀσκόπως ἐπιστρατευμένη ἡ Ἑλλὰς καὶ ἐξηναγκάζετο εἰς ἀποστράτευσιν κατόπιν τοῦ ναυτικοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων (Μάϊος τοῦ 1886).

Ἡ κυβέρνησις Δηλιγιάννη, ἐπιβαρύνασα διὰ τῆς ἀστόχου ἐπιστρατεύσεως τὸν προϋπολογισμόν, καὶ προκαλέσασα τὸν ἀσφυκτικὸν διὰ τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν ναυτιλίαν ἀποκλεισμὸν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, παρῃτεῖτο τῆς Ἀρχῆς, ἀνελάμβανε δὲ καὶ πάλιν τὴν κυβέρνησιν τὸ τρικουπικὸν κόμμα (9/5/86) ἐπιτυχὸν κατὰ τὰς μετ' ὀλίγον γενομένας ἐκλογὰς (4 Ἰανουαρίου 1887) μεγάλην πλειοψηφίαν.

Τὸ ἔργον τοῦ Χαρ. Τρικούπη, τὸ ὁποῖον εἶχε διακοπῆ διὰ τῶν ἐκλογῶν τῆς 7 Ἀπριλίου 1883, ἐσυνεχίζετο μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου κατὰ τὴν δευτέ-

7. Νόμος ΑΛΒ τῆς 21/6/1882.

8. Βλέπε σχετικῶς Ε.Κ. Στασινοπούλου Ἡ ἱστορία τῆς Σχολῆς τῶν Εὐελπίδων.

9. Νόμος ΑΡΝΣΤ 27/3/1884.

10. Αἱ σπουδαιότεραι τῶν ψηφισθεισῶν ἐκτάκτων πιστώσεων ἦσαν αἱ ἑξῆς:

Νόμος ΑΣΠΖ′ (12/11/1885) δι' ἀγορὰν ἱματισμοῦ 300.000.

Νόμος ΑΣΝΘ′ (21/11/1885) Προμήθεια ὅπλων καὶ ὑλικῶν 5.600.000.

Νόμος ΑΤΜΑ′ (21/12/1885) Προμήθεια καὶ διατροφὴ 20.525.000.

Σπυρίδων Καραϊσκάκης. Λιθογραφία από σχέδιο του Θέμου Άννινου, εφ. Το Άστυ *(12.1.1886). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Ο στρατηγός Βοσσέρ. Λιθογραφία από σχέδιο του Θέμου Άννινου, εφ. Το Άστυ *(10.11.1885). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

ραν μεγάλην πρωθυπουργίαν του, διαρκέσασαν μέχρι τοῦ 1890, καὶ τὰς δύο βραχυτέρας (1892-1893 καὶ 1893-1894), ἡ δὲ ἀνόρθωσις τῶν πολεμικῶν δυνάμεων τῆς χώρας ἔβαινε παραλλήλως πρὸς τὰς μεγάλας προσπαθείας τοῦ ἐκ Μεσολογγίου πολιτικοῦ διὰ τὴν κρατικὴν ὀργάνωσιν.

Ἐπὶ Τρικούπη ἔγιναν αἱ πρῶται σιδηροδρομικαὶ γραμμαὶ ἐν Ἑλλάδι (Σιδηρόδρομος Πελοποννήσου, Θεσσαλικοί, ἔναρξις γραμμῆς Ἀθηνῶν-Λαρίσης-συνόρων). Ἐπυκνώθη τὸ ὁδικὸν δίκτυον καὶ κατεσκευάσθησαν ἀντιπλημμυρικὰ ἔργα. Ἐψηφίσθη ὁ νόμος περὶ προσόντων τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, κατεδιώχθη ἀποτελεσματικῶς ἡ ληστεία, ἐξεκαθαρίσθη ὁ δικαστικὸς κλάδος, ὠργανώθη ἡ ὑπηρεσία τῶν δημοσίων ἔργων, ἱδρύθησαν αἱ πρῶται γεωργικαὶ σχολαί, ἐλειτούργησαν κανονικῶς τὰ ταχυδρομεῖα καὶ τηλεγραφεῖα τοῦ Κράτους, λιμένες παλαιοὶ ἐβελτιώθησαν καὶ νέοι κατεσκευάσθησαν, συνεπληρώθη ἡ τομὴ τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου, διεπλατύνθη ὁ Πορθμὸς τοῦ Εὐρίπου, ἀνηγέρθησαν στρατῶνες καὶ ἄξια λόγου κρατικὰ κτίρια, καὶ ὠργανώθησαν αἱ πρῶται βιομηχανίαι.

Γενικῶς, αἱ πρωθυπουργίαι τοῦ Χαρ. Τρικούπη σημειώνουν πραγματικὴν εἰρηνικὴν ἐπανάστασιν ἐναντίον τῶν μεθόδων καὶ τῆς πολιτικῆς τοῦ παλαιοῦ κόσμου, καὶ θέτουν τὰς πρώτας βάσεις τοῦ μεγάλου ἀνορθωτικοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον συνεχίζουν ἐν Ἑλλάδι αἱ μετὰ τὸ 1909 κυβερνήσεις.

Δυστυχῶς, ἡ ἀγνωμοσύνη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐκδηλωθεῖσα κατὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς 16 Ἀπριλίου 1895 διὰ τῆς παταγώδους ἀποτυχίας τοῦ τρικουπικοῦ κόμματος, κατὰ τὰς ὁποίας οὐδ' αὐτὸς ὁ ἀρχηγὸς του κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ εἰς τὴν ἰδιαιτέραν του πατρίδα[11], ἠνάγκαζε τὸν μεγάλον πολιτικὸν ἄνδρα ν' ἀποχωρήσῃ πλήρης πικρίας ἐκ τῆς πολιτικῆς καὶ μετ' ὀλίγον αὐτοεξόριστος ν' ἀποθάνῃ εἰς τὴν Γαλλίαν.

Τ' ἀποτελέσματα τῆς ἀποχωρήσεως ἐκ τῆς πολιτικῆς τῆς σημαντικωτέρας αὐτῆς φυσιογνωμίας τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος δὲν ἤργησαν νὰ φανῶσιν. Ἐφ' ὅσον ἔζη ὁ Τρικούπης, καὶ ἐν τῇ Ἀντιπολιτεύσει εὑρισκόμενος, κατώρθωνε νὰ συγκρατῇ καὶ νὰ καθοδηγῇ ἐν πολλοῖς τὰς ἐν τῇ Ἀρχῇ κυβερνήσεις.

Μετὰ τὸν θάνατον, ὅμως, τούτου, ἡ ἀχαλίνωτος δημαγωγία, ἀνενόχλητος πλέον ἐπιβαίνουσα τῆς Ἀρχῆς, ὡδήγει μετ' ὀλίγον τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν καταισχύνην τοῦ 1897.

11. Ἐκ τῶν 207 ὑποψηφίων βουλευτῶν τοῦ κόμματος μόνον 15 ἐπέτυχον καὶ οὐδεὶς ἐκ τῶν ὑπουργῶν τῆς τελευταίας κυβερνήσεως Τρικούπη.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ

ΟΙ ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΟΙ

Ο σιδηρόδρομος Πειραιά-Λάρισας

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Η αντιπολίτευση αμφισβητούσε την αναγκαιότητα κατασκευής της σιδηροδρομικής γραμμής Πειραιά-Λάρισας που είχε προγραμματίσει η κυβέρνηση Τρικούπη και ζητούσε την καταψήφιση του σχετικού νομοσχεδίου. Το επιχείρημα που χρησιμοποιούσε ήταν ότι η συγκοινωνία επαρκούσε για τις ανάγκες της Θεσσαλίας και υποστήριζε ότι η γραμμή αυτή θα έπρεπε να κατασκευαστεί, αφού η Τουρκία κατασκευάσει τη γραμμή Θεσσαλονίκης - ελληνικών συνόρων και εξασφαλιστεί η σύνδεση με την Ευρώπη. Ο Χαρίλαος Τρικούπης, όμως, έβλεπε μακρύτερα από όλους, όπως αποδεικνύεται από την απάντησή του στην αγόρευση του βουλευτή της αντιπολίτευσης Κων. Γ. Καραπάνου στη Βουλή στις 27 Μαρτίου 1889. Το κείμενο της αγόρευσης του προέρχεται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος ΙΑ΄, Σύνοδος Έκτακτος, Συνεδρίασις 20 (27.3.1889), σ. 228-232 και έχει ως εξής:

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (Πρωθυπουργός). Ὑποβαλὼν τὸ νομοσχέδιον εἰς τὴν Βουλήν, συνώδευσα αὐτὸ καὶ διὰ τῶν μελετῶν τῆς γαλλικῆς ἀποστολῆς καὶ δι' ὑπομνημάτων καὶ σχεδιασμάτων· ἑπομένως περιττὸν ὅλως εἶναι νὰ ἐπιδοθῶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν λεπτομερειῶν τοῦ προτεινομένου μέτρου καὶ θέλω περιορισθῆ εἰς ἀπάντησιν πρὸς τὰς ἐπικρίσεις, αἵτινες θέλουσιν ἀπευθυνθῆ εἰς τὸ νομοσχέδιον. Καὶ ἤδη ἠκούσαμεν μίαν μόνην ἐπίκρισιν, ὅτι διὰ τοῦ νομοσχεδίου ψηφίζεται ἡ κατασκευὴ σιδηροδρόμου, ὅστις καθ' ἑαυτόν, μεμονωμένως, εἶναι σχεδὸν ἄχρηστος, πᾶσαν τὴν χρησιμότητα ἀπεκδεχόμενος ἐκ τῆς μετὰ τῶν τουρκικῶν σιδηροδρόμων ἑνώσεως, ἥν, ὅπως διεσκευάσαμεν τὰ τοῦ μέτρου, δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξασφαλίσωμεν ἢ θέλομεν ἀποκτήσει ἐπὶ χείροσιν ὅροις ἢ ἐὰν ἄλλως εἰργαζόμεθα· συμπέρασμα δὲ τῆς ἐπικρίσεως, ὅτι ἀποκρουστέον τὸ νομοσχέδιον, ἀφοῦ ἄλλως οὐδὲν ζημιούμεθα ἐκ τῆς ἀναβολῆς τοῦ νομοθετικοῦ κανονισμοῦ τῶν τοῦ σιδηροδρόμου, ὡς ὑπαρχούσης σχετικῆς πρὸς τὸν σιδηρόδρομον ἐργασίας, μὴ ἐξαρτωμένης ἐκ τῆς ψηφίσεως τοῦ νομοσχεδίου, ἥτις δύναται νὰ διεξαχθῇ μέχρι τῆς προσεχοῦς Συνόδου τῆς Βουλῆς, τοὐτέστι τῶν ὁριστικῶν μελετῶν περὶ τῆς γραμμῆς. Παρέστησεν ὁ κ. βουλευτής, ὁ τὴν ἐπίκρισιν ταύτην ἀναπτύξας, ὅτι τὸ νομοσχέδιον εἶναι προϊὸν τοῦ συστήματος τῆς παρούσης Κυβερνήσεως, τοῦ τολμᾶν ἐλπίζουσα ἐπὶ τὴν τύχην, εἰς τοῦτο δὲ ἀκριβῶς πρέπει ν' ἀπαντήσωμεν καὶ εἰς τοῦτο θέλωμεν περιορισθῆ ἀπαντῶντες, διότι, ὡς εἶπον, περὶ τῶν ἄλλων θεμάτων, τῶν σχετιζομένων πρὸς τὸ νομοσχέδιον, θέλω ὁμιλήσει μόνον ἐφ' ὅσον προκληθῶ ἐν τῇ συζητήσει. Οὐδὲν ὑπάρχει νομοθετικὸν μέτρον ὀλιγώτερον τούτου μετέχον τόλμης, διότι ὅταν λέγωμεν ὅτι μαρτυρεῖ τόλμην μέτρον τι, οὐδὲν ἄλλο λέγομεν ἢ ὅτι ἀφίνει πολὺ εἰς τὴν τύχην, ἐν τῷ νομοσχεδίῳ δὲ τούτῳ, νομίζω, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι οὐδὲν ἀφίεται εἰς τὴν τύχην, πάντα, περὶ ὧν ὀφείλει νὰ μεριμνήσῃ ὁ νομοθέτης, πάντα εἶναι λελυμένα ἐκ προοιμίων, καὶ ὅσα ὁ κ. βουλευτὴς παρέστησεν ὡς ἀφεθέντα εἰς τὴν τύχην καὶ ὅσα ὁ κ. βουλευτὴς παρέστησεν ὡς λελυμένα ἐναντίον τῶν συμφερόντων τοῦ Κράτους. Εἶπεν ὁ κ. βουλευτὴς ὅτι ἔχει γνῶσιν τῶν διαπραγματεύσεων τῆς Κυβερνήσεως ἐπὶ τοῦ θέματος καὶ γινώσκει ὅτι ἐπεδίωξεν ἡ Κυβέρνησις ἐν ταῖς διαπραγματεύσεσι πρὸς τὰς Ἑταιρίας τὴν δι' αὐτῶν ἀπόκτησιν τῆς ἑνώσεως, τὴν ἐγγύησιν αὐτῶν, ὅτι θέλει ἀποκτηθῆ ἡ ἕνωσις, ἐπαγομένην, ἐν ᾗ περιπτώσει δὲν ἀπεκτᾶτο ἡ ἕνωσις, ἀποζημίωσιν τῆς Κυβερνήσεως ὑπὸ τῶν ἀναλαμβανουσῶν τὴν κατασκευὴν Ἑταιριῶν, ἐθεώρησε δὲ τὴν ὑποβολὴν εἰς τὴν Βουλὴν νομοσχεδίου, ἐπὶ ἄλλου συστήματος στηριζομένου καὶ οὐχὶ ἐπὶ συμβάσεως τοιαῦτα ἐγγυωμένης, ὡς ἀπόδειξιν τῆς ἀποτυχίας τῶν διαπραγματεύσεων ἐκείνων. Καὶ ὅμως δύναμαι νὰ βεβαιώσω τὸν ἀξιότιμον κ. βουλευτὴν ὅτι αἱ διαπραγματεύσεις ἐκεῖναι ἐπέτυχον καὶ ὅτι ταύτην τὴν στιγμήν, ἐὰν ἠθέλομεν, ἠδυνάμεθα νὰ ὑποβάλωμεν εἰς τὴν Βουλὴν ὑπογεγραμμένας τὰς συμβάσεις, τὰς κατὰ τὸν κ. βουλευτὴν μὴ πραγματοποιηθείσας, ἕνεκα τῆς ἀρνήσεως τῶν μεθ' ὧν διεπραγματεύθημεν, ὅπως ὑπογράψωσι αὐτάς. Ταύτην τὴν στιγμὴν τὰς συμβάσεις, τὰς παρασκευασθείσας ἐν ταῖς διαπραγματεύσεσι, θὰ καθιστῶμεν ὁριστικάς, ἐὰν μὴ ὑπῆρχον λόγοι, ὧν ἕνεκα σήμερον δὲν δεχόμεθα ὅ,τι ἡμεῖς προετείναμεν πρό τινος χρόνου. Βάσιν τῶν σκέψεων, ἐν ταῖς διαπραγματεύσεσιν, ὅτε ἐπελήφθημεν αὐτῶν, ἀπετέλει ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῆς χώρας. Καὶ ἄλλοτε ὁμιλοῦντες περὶ τῶν σιδηροδρομικῶν, ἐδέησε νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν στενὴν σχέσιν τῶν ὅρων, ὑφ' οὓς πραγματοποιεῖται τὸ σύμπλεγμα τῶν σιδηροδρόμων τοῦ Κράτους πρὸς τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τῆς χώρας, καὶ ἄλλοτε ἐπεκρίθησαν οἱ ὅροι, ὑφ' οὓς διεπραγματεύθημεν τὰ τοῦ σιδηροδρόμου Μύλων καὶ Καλαμῶν, καὶ παρεστήθη ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ σύμβασις ἐπὶ ὅροις ἐπωφελεστέροις, καὶ εἶναι βέβαιον ὅτι, ἐὰν σήμερον συνωμολογεῖτο ἡ σύμβασις τῆς κατασκευῆς τοῦ σιδηροδρόμου Μύλων καὶ Καλαμῶν, οἱ ὅροι θὰ ἦσαν ἐπωφελέστεροι τῶν συμφωνηθέντων, διότι ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῆς χώρας σήμερον εἶναι ἀσυγκρίτως βελτίων

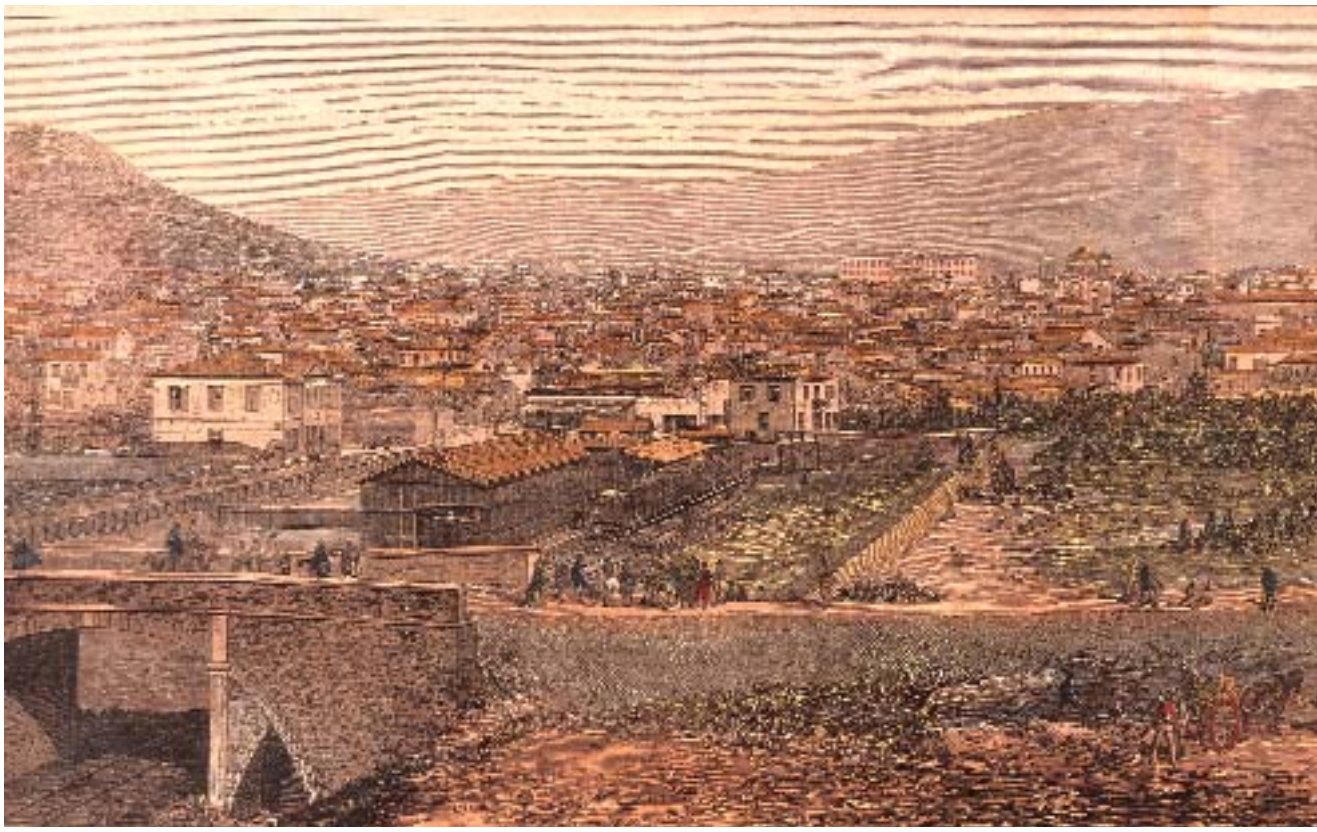

«Άποψη της Αθήνας με τον σιδηροδρομικό σταθμό του Θησείου». Έγχρωμη ξυλογραφία από την εφ. The London Illustrated News *(27.11.1869). Συλλογή Αγγελή Παπαγγελή. Η πρώτη σιδηροδρομική γραμμή που κατασκευάστηκε στην Ελλάδα από αγγλική εταιρεία και ένωνε την Αθήνα με τον Πειραιά εγκαινιάστηκε στις 27 Φεβρουαρίου 1869. Έως το 1880 ήταν η μόνη σιδηροδρομική γραμμή στην Ελλάδα.*

τῆς τότε. Οἱ κρίνοντες περὶ συμφωνηθείσης κατασκευῆς σιδηροδρόμου ἐπὶ τῇ καταστάσει οὐχὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἐγένετο ἡ συμφωνία, ἀλλὰ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν περὶ αὐτῆς συζητοῦσι, προϋποθέτουσιν ἀναγκαίως, ἐὰν ὦσι συνεπεῖς, ἀναβλητέαν τὴν κατασκευὴν σιδηροδρόμου, ἐν ὅσῳ ὑπάρχει ἐλπὶς βελτιώσεως τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως, ἂν δὲ ταύτην θέσωμεν τὴν ἀρχήν, ἴσως πρέπει νὰ ἀναβάλωμεν τὴν κατασκευὴν τοῦ διεθνοῦς σιδηροδρόμου ἕως τῆς παρελεύσεως τριετίας ἢ πενταετίας ἢ δεκαετίας, διότι ἐλπιζόμενον ὅτι ἐπὶ τὴν προσεχῆ τριετίαν ἢ πενταετίαν ἢ δεκαετίαν θέλει ἐξακολουθῆ βελτιουμένη ἡ οἰκονομικὴ ἡμῶν κατάστασις. Ἀλλ' ὑπάρχουσιν ἔργα, ὧν οὐδεμίαν ἡ ἐκτέλεσις ἐπιδέχεται ἀναβολήν, καὶ βεβαίως τὰ τῶν σιδηροδρόμων συγκαταλέγονται ἐν αὐτοῖς, ὅταν ἡ κατάστασις τῆς χώρας ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς συγκοινωνίας εἶναι ὁποία ἡ παρ' ἡμῖν. Ἡμεῖς ὀφείλομεν νὰ ἐκτελέσωμεν τὸ σιδηροδρομικὸν ἡμῶν σύμπλεγμα εὐθὺς ὡς ἡ οἰκονομικὴ ἡμῶν κατάστασις ἐπιτρέπῃ τὴν δαπάνην. Ἄλλοτε ἡ οἰκονομικὴ ἡμῶν κατάστασις δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου, διότι δὲν ἠδυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν τὸ χρῆμα πρὸς τὴν κατασκευήν· ἤδη ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις ἐπιτρέπει αὐτήν, ἀλλ' ἐὰν ἡ εἰρήνη ἐν Εὐρώπῃ διατηρηθῇ, τὸ σιδηροδρομικὸν ἡμῶν σύμπλεγμα θὰ κατεσκευάζετο μετὰ πάροδον χρόνου τινὸς ἐπὶ ὅροις ἐπωφελεστέροις εἰς τὸ Δημόσιον ἢ σήμερον, δὲν εἶναι, ὅμως, τοῦτο λόγος ἀποχρῶν, ἵνα μὴ κατασκευασθῇ σήμερον. Πρέπει ὅσον ἔνεστι ταχύτερον νὰ κατασκευάσωμεν τὸ σιδηροδρομικὸν σύμπλεγμα ἤδη, ὅτε δυνάμεθα ὡς ἐκ τῆς πίστεως, ἧς ἀπολαύομεν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, νὰ πορισθῶμεν ἐκεῖθεν τὸ ἀναγκαῖον χρῆμα, ἂν δ' ἐπέλθῃ ἡ ἐλπιζομένη βελτίωσις τῶν οἰκονομικῶν τῆς χώρας, θέλομεν χρησιμοποιήσει αὐτὴν εἰς πορισμὸν ἑτέρου χρήματος πρὸς ἄλλας ἐπιχειρήσεις· ἀλλὰ καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ ταχυτέρα ἐκτέλεσις τῶν ἔργων τῆς συγκοινωνίας θέλει συντελέσει εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν οἰκονομικῶν τῆς χώρας, θέλει ἐντείνει τὴν βελτίωσιν αὐτῶν.

Ὅτε ἐπελήφθημεν τῶν διαπραγματεύσεων περὶ συνομολογήσεως συμβάσεως περὶ τοῦ συνοριακοῦ σιδηροδρόμου, ὑπῆρχε κατάστασις οἰκονομική, ἐπιτρέπουσα μέν, ὅπως διαπραγματευθῶμεν, ἀλλ' ὑπὸ πολλὰς ἀπόψεις ἧττον εὐνοϊκὴ τῆς σημερινῆς, οἱ δὲ ὅροι, ὑφ' οὓς τότε θὰ ἤμεθα διατεθειμένοι νὰ κλείσωμεν συμφωνίαν, ἦσαν πολὺ διάφοροι τῶν σήμερον ἐνδει-

κνυμένων. Ἐν αὐτῷ τῷ σημειώματι, τῷ συνοδεύοντι τὸ φυλλάδιον, τὸ περιέχον τὸ νομοσχέδιον μετὰ τῆς συμβάσεως, βλέπετε ἐν περιλήψει τὰ τῶν ἀρχικῶν διαπραγματεύσεων, καθ' ἃς ἐπρόκειτο νὰ συνομολογήσωμεν τὴν σύμβασιν ἐπὶ χιλιομετρικῇ δαπάνῃ 225,000 δραχμῶν, καὶ τοῦτο ἐκδίδοντες ὁμολογίας πρὸς 6%, ἐνῷ σήμερον πρόκειται νὰ κατασκευάσωμεν τὴν αὐτὴν γραμμὴν οὐχὶ ἀντὶ 225,000 δραχμῶν, ἀλλ' ἀντὶ 160,000 κατὰ χιλιόμετρον, καὶ τοῦτο οὐχὶ ἀντὶ ὁμολογιῶν πρὸς 6%, ἀλλὰ κατὰ πιθανότητα πρὸς 5 1/2 τοῖς %, ἢ καὶ κατωτέρω· ἡ διαφορὰ εἶναι δεκάδων ἑκατομμυρίων. Ἐν μέρει προέρχεται αὕτη, ὡς παρετήρησεν ὁ ἀξιότιμος προαγορεύσας, ἐκ νεωτέρων μελετῶν, αἵτινες κατέστησαν ἐφικτὴν τὴν χάραξιν γραμμῆς, ἐπαγομένης ὀλιγωτέρας δαπάνας, ἀλλ' ἐν αὐτῷ τῷ σημειώματι βλέπετε ὅτι ὑπολογίζεται διαφορὰ δαπάνης ἐπὶ τοῦ συνόλου 6,000,000 διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν ὁμολογιῶν πρὸς 6 τοῖς %, ἀλλὰ πρὸς 5 1/2 τοῖς %, ἔστω δὲ καὶ πρὸς 6 τοῖς %, οὐδὲν ὑπολογίζομεν διὰ δαπάνην διαθέσεως αὐτῶν. Τότε ὑπεχρεούμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν δαπάνην διαθέσεως τῶν ὁμολογιῶν 6,000,000 δραχμῶν ἐν τῷ συνόλῳ, ἄρα ἦτο τοῦτο λόγος, ἵνα μὴ κλείσωμεν τότε τὴν συμφωνίαν; Βεβαίως ὄχι. Ἔπρεπε μὲν τότε νὰ κλείσωμεν τὴν συμφωνίαν ἐφ' οἷς ὅροις ὑπεδείκνυον αἱ ἀγοραὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ἡ διαφορὰ τῶν καιρῶν ἐπιτρέπει σήμερον νὰ συνάψωμεν τὴν συμφωνίαν ἐπὶ βελτίοσιν ὅροις καὶ βεβαίως πρέπει νὰ ὠφεληθῶμεν ἐκ τῆς νέας ταύτης καταστάσεως. Ἀλλὰ καὶ πάλιν, ὅτε ἐπανελάβομεν τὰς διαπραγματεύσεις, ὅτε αἱ ὁμολογίαι ἦσαν ἀποδεκταὶ οὐχὶ πρὸς 6 τοῖς %, ἀλλὰ πρὸς 5 τοῖς %, ἡ κατάστασις δὲν ἦτο εὐνοϊκὴ ὅσον σήμερον, ὅτε ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν, ἂν δυνάμεθα ὑπὸ τοὺς ὅρους τούτους νὰ διαθέσωμεν τὰς ὁμολογίας ἄνευ τῆς συνάμα μετὰ τῶν οἰκονομικῶν συμφωνιῶν παραχωρήσεως τῆς κατασκευῆς τοῦ σιδηροδρόμου. Τότε ἠδυνάμεθα νὰ ἀποκτήσωμεν τὸ δάνειον, ἐὰν συνάμα μετὰ τοῦ δανείου παρεχωροῦμεν καὶ τὸ προνόμιον τῆς κατασκευῆς καὶ τῆς ἐκμεταλλεύσεως τοῦ σιδηροδρόμου, δὲν ἠδυνάμεθα, ὅμως, τότε νὰ πραγματοποιήσωμεν τὸ δάνειον ἀσχέτως πρὸς τὴν τοιαύτην παραχώρησιν. Ἤδη ἡ πρόσφατος πραγματοποίησις δανείου 1,200,000 λιρῶν ἄνευ ἐγγυήσεως καὶ χρεωλυσίου ἀποδεικνύει ὅτι ἀπολαύομεν πίστεως τοιαύτης, ὥστε δυνάμεθα ἄνευ οὐδενὸς προσθέτου ὅρου, ἐπ' αὐτῆς καὶ μόνης τῆς πίστεως ἡμῶν στηριζόμενοι καὶ ταύτην μόνον παρέχοντες ἐγγύησιν, νὰ δανεισθῶμεν, ἐπὶ τοιούτου δ' ἐργαζόμενοι ἐδάφους, βεβαίως θέλομεν διαπραγματευθῆ ὑπὸ ὅρους βελτίονας τῶν πρόσθεν. Ὅτε διαπραγματευόμεθα πρὸς κατασκευὴν τοῦ σιδηροδρόμου ἐπὶ ἐκδόσει ὁμολογιῶν πρὸς 5 τοῖς % καὶ ἐπὶ τιμῇ τοιᾷδε, οἱ ὅροι οὗτοι δὲν ἐξέφραζον πᾶν τὸ περιεχόμενον ἐν τῇ συμφωνίᾳ· ὑπῆρχέ τι τὸ σιωπηρῶς συμπεριλαμβανόμενον, τοὐτέστιν ἡ ὠφέλεια τῶν συμβαλλομένων, τῶν διαθετόντων τὰς ὁμολογίας τὰς πρὸς 5 τοῖς %, τῶν λαμβανόντων ὡς ἀντίτιμον τῆς κατασκευῆς τὸ ὡρισμένον ποσόν, ἡ ὠφέλεια τῆς εἰς

αὐτοὺς ἄνευ συναγωνισμοῦ παραχωρήσεως τῆς κατασκευῆς ἐπὶ τῷ ὡρισμένῳ ἀντιτίμῳ καὶ τῆς ἐκμεταλλεύσεως τοῦ σιδηροδρόμου ἐπὶ 99 ἔτη. Σήμερον δυνάμεθα νὰ συνομολογήσωμεν τὸ δάνειον ἄνευ τῆς παραχωρήσεως τῆς κατασκευῆς καὶ ἐκμεταλλεύσεως τοῦ σιδηροδρόμου, ἔχομεν τοῦτο τὸ μέγα πλεονέκτημα ὅτι δυνάμεθα νὰ προσκαλέσωμεν πάντας τοὺς εἰς τὰ τοιαῦτα καταγινομένους, ὅπως συναγωνισθῶσιν εἰς τὰ τῆς κατασκευῆς καὶ ἐκμεταλλεύσεως τοῦ σιδηροδρόμου. Ὅτι δὲ τοῦ συναγωνισμοῦ τ' ἀποτελέσματα ἔσονται ἄριστα, οὐδεμία ἀμφιβολία. Διατί ἄρα, ὅσα παρ' ἡμῶν προτεινόμενα δὲν παρεδέχοντο τότε οἱ μεθ' ἡμῶν διαπραγματευόμενοι, παρ' αὐτῶν σήμερον προτεινόμενα δὲν ἀποδεχόμεθα ἡμεῖς; Δὲν ἀποδεχόμεθα αὐτὰ διότι μέγα εἶναι τὸ πλεονέκτημα τὸ ἐκ τοῦ συναγωνισμοῦ, πλεονέκτημα ὅπερ κεκτήμεθα σήμερον, οὗτινος, ὅμως, ἐστερούμεθα τότε. Ἐν ταῖς συμφωνίαις ἡμῶν ἐκείναις περιλαμβάνεται καὶ διάταξις, ἐγγυωμένη περὶ τῆς κατασκευῆς τῆς γραμμῆς τῆς τουρκικῆς, ἧς ἄνευ ὁ σιδηρόδρομος οὗτος δὲν ἀποκτᾷ πλήρη τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ, οὐδὲ πλήρη τὴν χρησιμότητα. Ὁ προαγορεύσας βουλευτὴς παρέστησεν ὅτι ὁ συνοριακὸς σιδηρόδρομος ἄνευ τῆς ἑνώσεως οὐδεμίαν ἔχει χρησιμότητα ἢ τοσοῦτον μικράν, ὥστε βεβαίως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ κατασκευασθῇ τοιοῦτος, οἷος προτείνεται, πρὶν ἢ κατασκευασθῶσιν ἄλλοι πολλοὶ σιδηρόδρομοι ἐν τῷ κράτει, ἴσως δὲ καὶ ἀπολύτως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ κατασκευασθῇ τοιοῦτος σιδηρόδρομος. Ὁ κ. βουλευτὴς ἀπέβλεψε, ταῦτα λέγων, εἰς μόνην τὴν ἐσωτερικὴν συγκοινωνίαν, καὶ εἶπεν ὅτι ἀνεπτυγμένης ἐσωτερικῆς συγκοινωνίας δὲν στεροῦνται μόνον τὰ μέρη, δι' ὧν θὰ διέλθῃ ὁ σιδηρόδρομος οὗτος, τοὐναντίον μάλιστα τμήματά τινα τῶν μερῶν τούτων εἶναι κάλλιον ἐξυπηρετημένα ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς συγκοινωνίας ἢ ἄλλα τμήματα τῆς Ἑλλάδος· ἀλλ' ὁ κ. βουλευτὴς παρεῖδε σπουδαιότατόν τι, ὅτι τὰ τῆς ἐγχωρίου καὶ τῆς ἐξωτερικῆς συγκοινωνίας δὲν εἶναι τὰ μόνα ἐξεταστέα ἐν τῷ σιδηροδρόμῳ τούτῳ πρὸς καθορισμὸν τῆς χρησιμότητος αὐτοῦ, ὅτι ὑπάρχει ἐξεταστέον καὶ ἕτερον θέμα, τὸ στρατηγικόν, ἀνώτερον ἴσως τὴν σημασίαν καὶ αὐτοῦ τοῦ διεθνοῦς τῆς ἐξυπηρετουμένης συγκοινωνίας, διότι μεγίστη εἶναι καὶ ἡ σημασία διεθνοῦς σιδηροδρόμου διὰ τὴν Ἑλλάδα, ὡς δὲ εἶπον καὶ ἄλλοτε, ἐν τῷ ζητήματι τῆς σιδηροδρομικῆς συγκοινωνίας τῆς χώρας τὴν πρωτίστην κατέχει θέσιν ἡ διεθνὴς συγκοινωνία, ἀλλ' αἱ στρατηγικαὶ ἀνάγκαι ἐν χώρᾳ, εὑρισκομένῃ ὑπὸ περιστάσεις οἵαι αἱ τῆς Ἑλλάδος, πρὸ οὐδεμιᾶς ὑποχωροῦσιν ἄλλης ἀνάγκης. Δὲν λέγω ταῦτα, ἵνα παραστήσω ὅτι τὸν σιδηρόδρομον θὰ κατασκευάσωμεν ὡς στρατηγικὸν ἀποκλειστικῶς καὶ ὅτι πρέπει ν' ἀδιαφορήσωμεν εἰς τὰ τῆς ἑνώσεως διὰ τοῦ τουρκικοῦ μετὰ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ συμπλέγματος· τοὐναντίον φρονῶ ὅτι τὰ τῆς ἑνώσεως ταύτης διὰ τοῦ νομοσχεδίου ὡς ἄριστα ἐξυπηρετοῦνται καὶ μόνον διὰ τοῦ νομοσχεδίου δύνανται τελεσφόρως νὰ ἐξυπηρετηθῶσιν, ἀντιθέτως πρὸς ὅσα εἶπεν ὁ ἀξιότιμος βουλευτὴς ἐξ Ἄρτης. Ὁ κ. βουλευτὴς εἶπεν: «Ἀναβάλλετε τὴν ψήφισιν· οὐδὲν ἐκ τῆς ἀναβολῆς ζημιοῦσθε, διότι ἐπὶ μῆνάς τινας καὶ ἄνευ τῆς ψηφίσεως τοῦ νομοσχεδίου δύνασθε νὰ ἐργασθῆτε, ὅσον καὶ ἂν ἦτο ἐψηφισμένον τὸ νομοσχέδιον, ἀλλ' ἀναβάλλετε, ἵνα μὴ καταστήσητε διὰ τῆς ψηφίσεως αὐτοῦ ἀδύνατον τὴν ἕνωσιν». Καὶ ἐγὼ λέγω: Σπεύσατε νὰ ψηφίσητε τὸ νομοσχέδιον, διότι μόνον διὰ τῆς ψηφίσεως αὐτοῦ ἐξασφαλίζετε τὴν ἕνωσιν. Καὶ πῶς θέλομεν δι' αὐτοῦ ἐξασφαλίσει τὴν ἕνωσιν; Μόνον οἱ ἀγνοοῦντες τὰ πράγματα τῆς Τουρκίας, ὡς ἔχουσι σήμερον, δύνανται ν' ἀμφιβάλλωσιν ὅτι ἡ ψήφισις τοῦ νομοσχεδίου ἐξασφαλίζει τὴν ἕνωσιν. Ὁ κ. βουλευτὴς παρορᾷ τὴν στρατηγικὴν ὄψιν τῆς ὑποθέσεως, δὲν εἶδεν ὅτι εἶναι καταφανὲς εἰς πάντας, τοὺς διακρίνοντας τὰ στοιχεῖα τοῦ ζητήματος. Δὲν εἶδεν ὅτι ἡ Τουρκία εἶναι ἀδύνατον ν' ἀνεχθῇ, ὅπως, συνδεομένων σιδηροδρομικῶς τῶν συνόρων τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους πρὸς τὸ κέντρον, μὴ προεκταθῇ καὶ τὸ ὀθωμανικὸν σύμπλεγμα ἕως τῶν συνόρων, καὶ ὅτι τὴν προέκτασιν δὲν δύναται νὰ ἐπιτύχῃ ἄνευ τῆς ἑνώσεως· ὁ κ. βουλευτὴς εἶπέ τινα, ἅτινα ἔπρεπε νὰ τὸν διαφωτίσωσιν, ἀλλὰ δὲν τὸν διεφώτισαν· εἶπεν ὅτι πολλὰ ἑκατομμύρια πρέπει νὰ δαπανήσῃ ἡ Τουρκία, ἵνα προεκτείνῃ τοὺς σιδηροδρόμους αὐτῆς ἕως τῶν συνόρων· καὶ πόθεν θὰ τὰ πορισθῇ; Ἡμεῖς ποριζόμεθα ὅσα θέλομεν, ἡμεῖς ἐδηλώσαμεν ὅτι θέλομεν νὰ συνδέσωμεν σιδηροδρομικῶς τὸ κέντρον μετὰ τῶν συνόρων καὶ παντοχόθεν ἔχομεν προτάσεις καὶ τηλεγραφήματα, δι' ὧν ζητοῦνται πληροφορίαι· ἀλλ' ἡ Τουρκία ἂς εἴπῃ τοιοῦτόν τι καὶ θὰ ἴδωμεν ποίαν ἀπάντησιν θέλει λάβει. Ἡ Τουρκία –δύναμαι δὲ κατόπιν τῶν περὶ τοῦ συνοριακοῦ σιδηροδρόμου διαπραγματεύσεων θετικὰς νὰ παράσχω περὶ τούτου πληροφορίας– εἶναι ἀδύνατον νὰ λάβῃ περὶ τῆς προεκτάσεως τῶν σιδηροδρόμων αὐτῆς ἕως τῶν συνόρων προσφορὰν παρ' Ἑταιρίας, εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὅρῳ τῆς ἑνώσεως. Μόνον ἐπὶ τῷ ὅρῳ τούτῳ δύναται ἡ Τουρκία νὰ εὕρῃ Ἑταιρίαν ἀναδεχομένην τὴν κατασκευὴν τῶν σιδηροδρόμων ἀντὶ τῶν χορηγιῶν καὶ ἐγγυήσεων ἃς ἐκείνη προσφέρει εἰς τοὺς ἀναδόχους. Εἶναι ἀδύνατον εἰς τὴν Τουρκίαν νὰ εὕρῃ οὐχὶ τὰ ποσά, τὰ ὁποῖα εἶπεν ὁ κ. βουλευτής, ἀλλ' οὐδὲ τὸ δέκατον, ἂν μὴ ἐπιτρέψῃ τὴν ἕνωσιν. Ὁ κίνδυνος, ὃν παρέστησεν ὁ κ. βουλευτής, ὅτι ἡ Τουρκία θέλει δαπανήσει τὰ ἑκατομμύρια εἰς προέκτασιν τῶν ἰδίων σιδηροδρόμων ἕως τῶν συνόρων, ἀλλ' ἄνευ ἑνώσεως μετὰ τοῦ ἡμετέρου, ὅτι ἄνευ συνεννοήσεως πρὸς ἡμᾶς θέλει ἐκλέξει τὸ σημεῖον ἐπὶ τῶν συνόρων, εἰς ὃ θὰ καταλήξῃ ὁ σιδηρόδρομος αὐτῆς, δὲν εἶναι πραγματικός. Ἔσφαλεν ὁ κ. βουλευτὴς νομίσας ὅτι ταῦτα ἦσαν προσιτὰ εἰς τὴν Τουρκίαν. Ὁ κ. βουλευτὴς ἐν τῷ θέματι τούτῳ παρεγνώρισε τὴν βάσιν, ἐφ' ἧς ἡ ὑπόθεσις ἑδράζεται, τὸ πλεονέκτημα ἡμῶν δυναμένων νὰ στρώσωμεν τὸν σιδηρόδρομον ἕως τῶν συνόρων, τῆς Τουρκίας μὴ δυναμέ-

νης νὰ συγκοινωνήσῃ σιδηροδρομικῶς μετὰ τῶν συνόρων, ἂν μὴ ἐπιτρέψῃ τὴν ἕνωσιν. Τοῦτο ἐννοήθη ὑπὸ τῆς Τουρκίας, καὶ ἠξεύρομεν ὅτι ἐννοήθη, διότι ἐτύχομεν εὐκαιρίας ἐκ τῶν διαπραγματεύσεων, ἵνα τὸ μάθωμεν. Γινώσκομεν ὅτι ἡ Τουρκία δὲν θέλει ἐπιτρέψει, ὅπως μὴ συγκοινωνῇ τὸ σύμπλεγμα αὐτῆς μετὰ τῶν συνόρων, ἂν αἱ Ἀθῆναι συγκοινωνῶσι μετ' αὐτῶν διὰ σιδηροδρόμου. Ἀλλὰ καὶ ἂν μὴ εἶχεν οὕτω, ἐὰν ἡ Πύλη, συγκοινωνοῦντος τοῦ κέντρου τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους μετὰ τῶν συνόρων, μὴ σπεύσῃ, ὅπως συγκοινωνήσῃ καὶ αὐτὴ μετ' αὐτῶν διὰ σιδηροδρόμου, ἂς ἀπόσχῃ· δὲν θέλει ὅμως ἀπόσχει, διότι εἰς τὸ στρατηγικὸν ζήτημα ἀποδίδει τόσην σημασίαν, ὅσην ἀρνεῖται εἰς αὐτὸ ὁ κ. βουλευτής.

Εἶπον, ἀρχόμενος τοῦ λόγου, ὅτι οὐδὲν ἀφήσαμεν εἰς τὴν τύχην ἐν τῷ θέματι τούτῳ, διότι ἢ λύομεν τὸ ζήτημα ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως, τοὐτέστιν ἀποκτῶμεν ὅ,τι ἀρχῆθεν ἐπεζητήσαμεν, ἤ, ἂν παρ' ἐλπίδα δὲν πραγματοποιηθῇ ἡ ἕνωσις, ἐλύσαμεν ὑπὲρ ἡμῶν τὸ στρατηγικὸν ζήτημα. Ὁποία δὲ εἶναι ἡ σημασία τοῦ στρατηγικοῦ τούτου ζητήματος, οὐδένα λανθάνει τῶν ἀντιστρατευομένων πρὸς τὴν ἕνωσιν. Ἐκ στρατηγικῶν λόγων ἀντεστρατεύετο τέως ἡ Τουρκία εἰς τὴν ἕνωσιν, ἐκ στρατηγικῶν λόγων θέλει ἤδη ἐπιδιώξει αὐτήν· ὀρθῶς ἄρα εἶπον ὅτι οὐδὲν ἀφήσαμεν εἰς τὴν τύχην. Ἔχω τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ τύχη ἐξήνεγκεν ἀπὸ τοῦδε τὴν ἐτυμηγορίαν αὐτῆς ὑπὲρ τῆς πρώτης τῶν δύο λύσεων, ὅτι ἡ Τουρκία θέλει σπεύσει νὰ δεχθῇ τὴν ἕνωσιν καὶ θέλει τὴν δεχθῇ ὅλως διαφόρως, ὅταν ἐρχώμεθα διὰ τοῦ νομοσχεδίου προσκαλοῦντες αὐτὴν εἰς συνεννόησιν, ἢ ἂν ἠρχόμεθα διὰ τῶν πρὸς Ἑταιρίας συμφωνιῶν, περὶ ὧν διεπραγματευόμεθα ἕως προχθές, τῆς καταστάσεως τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Κράτους μὴ ἐπιτρεπούσης τότε τὰ βελτίω. Διαπραγματευόμενοι πρὸς τὰς Ἑταιρίας, ἠναγκαζόμεθα νὰ προσφέρωμεν ὡς ἀντίτιμον τῆς κατασκευῆς 205,000 δραχμῶν κατὰ χιλιόμετρον, ἐνῶ, ὡς φαίνεται, δύναται νὰ κατασκευασθῇ ὁ σιδηρόδρομος ἀντὶ 160,000, ἴσως δὲ καὶ ἐλάττω, διότι ὑποθέτω ὅτι ὁ συναγωνισμὸς θέλει προκαλέσει μείωσιν τιμῆς. Προσεφέρομεν διαπραγματευόμενοι 205,000 ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πρώτης ἐκτιμήσεως τῆς γαλλικῆς ἀποστολῆς δι' ὁμολογιῶν ἐπὶ τόκῳ 5%, καὶ ἐν συνόλῳ ἐδεχόμεθα ὑπολογισμούς, ὧν σήμερον εἴμεθα ἀπηλλαγμένοι, κανονίζοντες ἡμεῖς τὰ τοῦ δανείου. Ἀλλὰ διαπραγματευόμενοι πρὸς τὰς Ἑταιρίας προσεφέρομεν αὐταῖς καί τι πλέον, ἐπετρέπομεν ὅπως κανονίσωσι μετὰ τῆς Πύλης αὐταὶ τὰ τῆς ἑνώσεως, ὡς δυνηθῶσιν. Εὑρισκόμεθα τότε ἐν ἀνίσῳ θέσει, μειονεκτοῦντες. Ἄνισος καὶ σήμερον ἡ θέσις, ἀλλ' ἀνεστράφησαν οἱ ὅροι. Πάνθ' ὅσα ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἄρτης ἐθεώρησεν ὡς μειονεκτήματα τοῦ νομοσχεδίου εἶναι πλεονεκτήματα, τὸ δὲ νομοσχέδιον ἀποτελεῖ τὴν βάσιν, ἐφ' ἧς ἡμεῖς, καὶ οὐχὶ αἱ Ἑταιρίαι, θὰ συνεννοηθῶμεν καὶ θὰ ἐργασθῶμεν. Ὅτε δὲν ἐπρόκειτο ἡμεῖς νὰ κατασκευάσωμεν τὴν γραμμήν, ἀλλὰ διεπραγματευόμεθα πρὸς Ἑταιρίας, ὑποχρεουμένας πρὸς ἡμᾶς, ἵνα ἐπιτύχωσι τὴν ἕνωσιν, αἱ Ἑταιρίαι εἰργάζοντο ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπως λάβωσι τὴν παραχώρησιν τῆς τουρκικῆς γραμμῆς χάριν τῆς ἑνώσεως· περὶ τὰ τῆς γραμμῆς δὲ ταύτης ἤμεθα τότε ὑποχρεωμένοι νὰ ὑποκύψωμεν, εἰς πάσας τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Τουρκίας ὡς πρὸς τὴν χάραξιν τῆς ὁδοῦ. Ἐπωφελεῖτο ἡ Τουρκία ἐκ τῆς ὑποχρεώσεως ἡμῶν ταύτης καὶ ἐπληροφορούμεθα παρὰ τῶν Ἑταιριῶν ὅτι ἡ Πύλη, ἥτις τὸ πρῶτον ἐδέχετο πρὸς τὴν ἕνωσιν γραμμήν, ἱκανῶς συμφέρουσαν εἰς τὴν συγκοινωνίαν τῆς ἡμετέρας χώρας, κατόπιν, μελετήσασα τὸ θέμα, εἴτε διὰ στρατηγικοὺς λόγους, εἴτε διὰ λόγους συμφέροντος τῆς ἰδίας χώρας, εἴτε ἴσως καὶ ὅπως ἀποβῇ ἡ συγκοινωνία ὀλιγώτερον ἐπωφελὴς εἰς τὸ Κράτος ἡμῶν, ἐζήτησε μεταβολὰς καὶ ἀλληλοδιαδόχως ἀπὸ μεταβολῆς εἰς μεταβολὴν ἔφθασε μέχρι τῆς χαράξεως, ἧς ἐμνήσθη ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἄρτης, ἐπαγομένης τὴν ἕνωσιν διὰ τῆς γραμμῆς τῆς Καλαμπάκας· ἀλλ' ἔφθασεν εἰς τὴν χάραξιν ταύτην ὅτε πλέον ἡμεῖς ἠρχίσαμεν νὰ διαβλέπωμεν ὅτι βελτιωθείσης τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως, δὲν ἤμεθα ἠναγκασμένοι νὰ ἐμμείνωμεν εἰς τὸ παλαιὸν σχέδιον, ἀλλ' ὅτι ἠδυνάμεθα νὰ ἐπιβάλωμεν τὸν νόμον. Καὶ βεβαίως, κανονιζομένων τῶν τοῦ σιδηροδρόμου διὰ τοῦ νομοσχεδίου τούτου, δὲν θέλομεν δεχθῆ τὴν ἕνωσιν διὰ τῆς Καλαμπάκας, ἣν θὰ εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἐπιτρέψωμεν, ἐὰν ὑπεγράφετο ἡ σύμβασις, ὡς εἶχε παρ' ἡμῶν προταθῆ.

Ὡς εἶπον, καὶ σήμερον, ἐὰν ἠθέλομεν, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ὑπογράψωμεν τὴν σύμβασιν, ἣν παρέστησεν ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἄρτης, ὡς ἀποτυχοῦσαν ἐν ταῖς διαπραγματεύσεσιν.

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Ὡς διεδόθη, δὲν τὰς γνωρίζω.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Δὲν δύναμαι νὰ γινώσκω τίνες διαδόσεις ἔφθασαν μέχρι τῶν ἀκοῶν ὑμῶν· ὑποθέτω ὅτι συνήθως εἰς τὰς ἀκοὰς ὑμῶν περιέρχονται αἱ διαδόσεις αἱ μὴ εὐνοϊκαὶ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν. Αἱ διαπραγματεύσεις, ὅμως, ἦσαν εὐνοϊκώτεραι πρὸς το Κράτος, ἢ ὅσον ὑμεῖς τὰς ὑποθέτετε, θεωροῦντες αὐτὰς καὶ ὡς ἀποτυχούσας.

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Αἱ διαδόσεις ἦσαν ὅτι ἡ σύμβασις ἐπρόκειτο νὰ συνομολογηθῇ ἐπὶ τῇ βάσει προηγουμένων συνεννοήσεων μετὰ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἐπειδὴ δὲ περὶ προηγουμένων συνεννοήσεων ὁ λόγος, εἶναι πρέπον νὰ ἐξηγήσω ποῦ ἐστηρίζοντο αἱ διαπραγματεύσεις ἐκεῖναι. Αἱ διαπραγματεύσεις ἐκεῖναι ἐστηρίζοντο οὐχὶ εἰς συνεννόησιν τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν Τουρκίαν περὶ τῆς ἑνώσεως, διότι οὐδὲν εἴχομεν ἔδαφος πρὸς στήριξιν τοιαύτης συνεννοήσεως. Ἤδη θὰ ἔχωμεν ἔδαφος τὸ νομοσχέδιον, δι' οὗ φθάνομεν πρῶτοι εἰς τὰ σύνορα· τότε δὲν εἴχομεν ἔδαφος καὶ ἐπιζητοῦντες αὐτό, ἀπετάθημεν πρὸς τὰς Ἑταιρίας, ἀφοῦ ἡ Τουρκία διαπραγμάτευσιν πρὸς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἐδέχετο, ἐδέχετο δὲ πρὸς Ἑταιρίας. Ἐζητοῦμεν δὲ παρ' αὐτῶν, ἵνα

Μετοχή Σιδηροδρόμου Θεσσαλίας (1886). Ἔγχρωμη λιθογραφία. Μουσείο Ἑλληνικῶν Σιδηροδρόμων.

ἐγγυηθῶσι τὴν ἕνωσιν διὰ ποινικῆς ρήτρας καθ' ἣν, ἐφ' ὅσον ἐντὸς πενταετίας ἀπὸ τῆς ὁλοσχεροῦς κατασκευῆς τοῦ σιδηροδρόμου δὲν ἐλειτούργει ἡ ἕνωσις, ὁ τόκος τῶν ὁμολογιῶν τοῦ σιδηροδρομικοῦ δανείου θ' ἀπετίνετο παρὰ τῶν ἀναδόχων τῆς ἐπιχειρήσεως. Ἡ ποινικὴ αὕτη ρήτρα, ὑφ' ἃς περιστάσεις διεπραγματευόμεθα, ἦτο μᾶλλον τελεσφόρον μέσον καὶ δίκαιον συνάμα πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἑνώσεως. Ἀλλά, καίτοι ἡ ἐκ τῆς ρήτρας ὠφέλεια τοῦ Κράτους ἀντεστοίχει πρὸς ἐλάττωσιν τῆς δαπάνης τοῦ σιδηροδρόμου 23 καὶ πλέον ἑκατομμυρίων, ἡ ἐκ τῆς κατασκευῆς τοῦ σιδηροδρόμου κατὰ τὰ ἐν τῷ νομοσχεδίῳ ὠφέλεια εἶναι ὑπερτέρα· ἐνῷ δέ, κατὰ τὰ πρὸς τὰς Ἑταιρίας συμφωνούμενα, τὰ 23 ἑκατομμύρια θ' ἀφῃροῦντο ἀπὸ τῆς δαπάνης πρὸς κατασκευὴν τοῦ σιδηροδρόμου μόνον ἐν περιπτώσει μὴ ἐπιτεύξεως τῆς ἑνώσεως, ἡ κατὰ τὸ νομοσχέδιον ἐλάττωσις τῆς δαπάνης ὑπάρχει καὶ γινομένης καὶ μὴ γινομένης τῆς ἑνώσεως. Σπουδαιοτάτη εἶναι ἡ διαφορὰ αὕτη, ἀλλὰ σπουδαιότερον ἔτι ὅτι κατὰ τὸ σύστημα τοῦ νομοσχεδίου τιθέμεθα ἀπέναντι τῆς Τουρκίας εἰς θέσιν διαπραγματευομένων ἀπὸ ἴσου. Πρότερον ἡ Τουρκία, ἐπωφελουμένη ἐκ τῆς ἀνάγκης, ἐν ᾗ τότε εὑρισκόμεθα, ἐφρόνει ὅτι ἠδύνατο νὰ κανονίσῃ τὰ τῆς ἑνώσεως κατὰ τὸ δοκοῦν. Ἡ τότε ἀνάγκη ἦτο ἀπόρροια τῆς τότε καταστάσεως, ὑφισταμένης κατὰ τὸν κ. βουλευτὴν ἐξ Ἄρτης ἔτι καὶ νῦν. Παρέστησεν ὁ κ. βουλευτὴς ὅτι ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ τῆς κατασκευῆς σιδηροδρόμου, ἑνοῦντος τὴν Ἑλλάδα μετὰ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ συμπλέγματος, ἡ Ἑλλὰς μειονεκτεῖ ἀπέναντι τῆς Τουρκίας, διότι ἐκείνη ἔλασσον ἔχει συμφέρον ἐν τῇ κατασκευῇ τοιούτου σιδηροδρόμου. Τὸ μειονέκτημα ὑπῆρχε πρὸ ὀλίγου, δὲν ὑπάρχει δὲ σήμερον. Ἡ Τουρκία ἐπίστευεν εἰς τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ, ἐν ὅσῳ διεπραγματευόμεθα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς συμβάσεως, τῆς συνδεούσης τὴν κατασκευὴν τοῦ σιδηροδρόμου πρὸς τὴν ἕνωσιν καὶ μόνον, ὅτε ἔμαθεν ὅτι ποιούμεθα διαπραγματεύσεις πρὸς κατασκευὴν τοῦ σιδηροδρόμου ἀσχέτως ὅλως πρὸς τὴν ἕνωσιν, ἐννόησεν ὅτι ὑπέρτερον ἔχει ἐκείνη συμφέρον νὰ προεκτείνῃ τὸ σύμπλεγμα αὐτῆς μέχρι τῶν συνόρων, ἢ ἡμεῖς νὰ ἑνωθῶμεν μετὰ τοῦ συμπλέγματος τοῦ εὐρωπαϊκοῦ.

Ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἄρτης παρέστησε τὴν Τουρκίαν ὡς μὴ ἔχουσαν μέγα συμφέρον ἐν τῇ συναλλαγῇ πρὸς τὴν Ἑλλάδα· καὶ κατὰ τοῦτο ἔτι ἀπατᾶται ὁ κ. βουλευτής. Ἡ χώρα ἡ τουρκικὴ ἔχει μέγα συμφέρον ἐν τῇ συναλλαγῇ πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις πιθανὸν ν' ἀδιαφορῇ παρὰ τοῦ συμφέροντος τούτου. Ἡ Μακεδονία ἔχει συμφέρον ἐν τῇ συναλλαγῇ πρὸς τὴν Θεσσαλίαν, ἀλλ' ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἀδιαφορεῖ περὶ τοῦ συμφέροντος τούτου, ἴσως δὲ καὶ προτιμᾷ νὰ μὴ ὑπάρχῃ συναλλαγὴ Μακεδονίας καὶ Ἑλλάδος, δι' αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ἡ συναλλαγὴ Μακεδονίας καὶ Ἑλλάδος σπουδαιότερον ἔτι ἐνδια-

Μετοχή Σιδηροδρόμων Πειραιώς-Αθηνών-Πελοποννήσου (1887). Μουσείο Ελληνικών Σιδηροδρόμων.

φέρει τὴν Ἑλλάδα ἢ τὴν Τουρκίαν. Ἀλλά, καίτοι ἔχει συμφέρον ἡ Τουρκία ἐν τῇ συναλλαγῇ πρὸς τὴν Ἑλλάδα, συμφωνῶ πρὸς τὸν κ. βουλευτήν, ὅτι τὸ συμφέρον τοῦτο, ἀφοῦ ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις εἶναι ἀδιάφορος πρὸς αὐτό, δὲν θέλει τὴν παρακινήσει, ἵνα ἐπιζητήσῃ τὴν ἕνωσιν. Ἴσως δὲ ἀποβλέπουσα αὕτη εἰς μόνα τῆς Θεσσαλονίκης τὰ συμφέροντα, ἤθελε προτιμήσει νὰ μὴ ὑπάρξῃ ἡ ἕνωσις· καὶ ἄλλοι ἴσως ἤθελον προτιμήσει νὰ μὴ ὑπάρξει ἡ ἕνωσις· ἀλλὰ σήμερον, ὅτε ἀσφαλίζομεν τὴν κατασκευὴν τοῦ ἡμετέρου σιδηροδρόμου μέχρι τῶν συνόρων, ὑπάρχουσι συμφέροντα ὑπέρτερα διὰ τὴν Τουρκίαν, ὑπέρτερα δὲ καὶ δι' ἡμᾶς τῶν ἐκ τῆς ἐμπορικῆς συναλλαγῆς τῶν ὁμόρων ἐπαρχιῶν. Παρ' ἡμῖν ὑπάρχουσιν οἱ παραγνωρίζοντες τὸ συμφέρον τὸ στρατηγικόν, ἐν Τουρκίᾳ, ὅμως, οὐδεὶς ὁ παραγνωρίζων αὐτό. Τρανὴ μαρτυρία περὶ τοῦ ὑπερόχου τῆς γνώμης τοῦ Σουλτάνου, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν γνώμην τῶν παραγνωριζόντων τὸ συμφέρον τοῦτο (ἱλαρότης).

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Ἐπεθύμουν νὰ μάθω τίνες οἱ παραγνωρίζοντες τὸ συμφέρον τοῦτο.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Σήμερον, καθ' ὃ προτείνομεν εἰς τὴν Βουλὴν σύστημα ἐκτελέσεως τοῦ ἔργου, ἔχομεν, ὅσον εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ βεβαιότης, ἐξησφαλισμένην τὴν ἕνωσιν μετὰ τῶν τουρκικῶν καὶ διὰ τούτων μετὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν σιδηροδρόμων, καὶ ἔχομεν ταύτην ἐξησφαλισμένην, καθ' ὃν τρόπον ἡμεῖς θέλομεν αὐτήν, ἀνταποκρινόμενοι συνάμα καὶ εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ Κράτους, τοῦ διαπραγματευθησομένου μεθ' ἡμῶν. Ἀλλ' ἐνῷ πρότερον ἐπρόκειτο νὰ λυθῇ τὸ ζήτημα ἐκ μονομερείας, σήμερον θέλει λυθῆ παρ' ἀμφοτέρων τῶν κρατῶν, ἀπὸ ἴσου διαπραγματευομένων. Ἔχει ἡ Ἑλλὰς ἐν τῇ ἑνώσει τὸ ἐμπορικὸν συμφέρον τῆς συγκοινωνίας μετὰ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ συμπλέγματος, ἀλλ' ἔχει καὶ ἡ Τουρκία ἴσον στρατηγικὸν συμφέρον ἐν τῇ ἑνώσει, διότι ἄνευ αὐτῆς δὲν δύναται νὰ ἐπεκτείνῃ τὸ σιδηροδρομικὸν αὐτῆς σύμπλεγμα ἕως τῶν ἑλληνικῶν συνόρων, μεθ' ὧν ἐξησφαλίσθη ὁ σιδηροδρομικὸς σύνδεσμος τῶν Ἀθηνῶν. Οὕτως, ἀπὸ ἴσου διαπραγματευόμενοι, δὲν θέλομεν δεχθῆ τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐπὶ τοῦ τουρκικοῦ ἐδάφους γραμμῆς, ὁποίαν ἐσχεδίασεν αὐτὴν ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις ἐν ταῖς πρὸς τὰς Ἑταιρίας διαπραγματεύσεσι, δὲν θέλομεν δεχθῆ τὴν ἕνωσιν διὰ τῆς Καλαμπάκας καὶ δυνάμεθα νὰ μὴ περιμένωμεν ὅπως ἐκ τῶν διαπραγματεύσεων ὁρισθῇ τὸ ἐπὶ τῶν συνόρων σημεῖον τῆς ἑνώσεως, ἀλλὰ νὰ κατασκευάσωμεν εὐθὺς τὸν σιδηρόδρομον, ὁρίζοντες ἡμεῖς τὸ ἐνδεικνύμενον ὑπὸ τῶν συμφερόντων ἀμφοτέρων τῶν κρατῶν σημεῖον τῆς ἑνώσεως καὶ δηλοῦντες ὅτι, ἂν θέλῃ ἡ Τουρκία τὴν ἕνωσιν, ἐκεῖ θέλει διευθύνει τὴν γραμμὴν τῆς εἰς τὰ σύνορα προεκτάσεως τοῦ ἰδίου συμπλέγματος.

Ἐπίσης καὶ ὑπὸ πᾶσαν ἄλλην ἔποψιν ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου κατὰ τὸ σύστημα τοῦ νομοσχεδίου ἐγγυᾶται μεγάλας ὠφελείας. Ἔχομεν ἐξ αὐτοῦ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τἆλλα συστήματα, χρηματικὴν ὠφέλειαν μεγίστην. Τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι ἀπόρροια τῆς βελτιώσεως τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῆς χώρας. Χάρις εἰς τὸ βελτιωμένον οἰκονομικὸν καθεστὼς δυνάμεθα σήμερον νὰ ἐκτελέσωμεν τοὺς σιδηροδρόμους ἡμῶν ἐπὶ τοῖς κατωτάτοις ὅροις. Δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐπιτύχωμεν τοῦτο ἐν ταῖς συμφωνίαις περὶ τοῦ σιδηροδρόμου Μύλων καὶ Καλαμῶν· καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ συνοριακοῦ σιδηροδρόμου ἕως προχθὲς ἠναγκαζόμεθα νὰ διαπραγματευώμεθα ἐπὶ τῇ βάσει συμφωνιῶν, συνδεουσῶν μετὰ παραχωρήσεως τοῦ προνομίου τῆς κατασκευῆς καὶ τῆς ἐκμεταλλεύσεως τὰ τῆς διαθέσεως τῶν ὁμολογιῶν καὶ περιοριζουσῶν διὰ τοῦ συνδέσμου τούτου τὸν συναγωνισμόν. Σήμερον δυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν τὸ πρὸς κατασκευὴν τοῦ σιδηροδρόμου χρῆμα εἴτε ἐπὶ ὑποθήκῃ εἴτε ἄνευ ὑποθηκεύσεως αὐτοῦ. Ἡ ὑποθήκευσις τοῦ σιδηροδρόμου, βελτιοῦσα ὑπὲρ τῆς Κυβερνήσεως τοὺς ὅρους τοῦ δανείου, οὐδένα ἐπάγεται περιορισμὸν ἐπιβλαβῆ εἰς τὰ τῶν συμφωνιῶν περὶ τῆς κατασκευῆς καὶ τῆς ἐκμεταλλεύσεως τοῦ σιδηροδρόμου· τὸ ἐπιβλαβῶς ἐπιδρῶν ἐπὶ τὰς συμφωνίας ταύτας εἶναι ἡ ἐξάρτησις αὐτῶν ἐκ τῶν περὶ τοῦ δανείου συμφωνιῶν. Κατὰ τὸ νομοσχέδιον, διαθέτοντες τὸ δάνειον, ἀποκτῶμεν ἀνὰ χεῖρας τὰ μετρητά, δι' ὧν θέλει κατασκευασθῆ ἡ γραμμή, καὶ δυνάμεθα, προκαλοῦντες συναγωνισμὸν πάντων τῶν ἐν Εὐρώπῃ εἰς τοιαύτας ἐπιχειρήσεις ἐπιδιδομένων, νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν κατασκευήν, ὅσον ἔνεστιν ἐπωφελεστέραν πρὸς τὸ Κράτος, ὅπως βεβαίως θέλομεν διὰ τοῦ συστήματος τούτου ἐπιτύχει ἐπωφελεστέραν πρὸς τὸ Κράτος τὴν διαρρύθμισιν τῶν τῆς ἑνώσεως τοῦ συνοριακοῦ σιδηροδρόμου μετὰ τῶν τουρκικῶν καὶ δι' αὐτῶν μετὰ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ συμπλέγματος.

Μελετούσε και τη ζεύξη Ρίου-Αντιρρίου το 1889

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Ο Χαρ. Τρικούπης, στον οποίο οφείλεται η κατασκευή του σιδηροδρομικού δικτύου της χώρας, μελετούσε το 1889 ακόμη και τη ζεύξη του Ρίου-Αντιρρίου. Αυτό προκύπτει από την ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα ομιλία του στη Βουλή στις 29 Μαρτίου 1889 για το σύστημα κατασκευής των σιδηροδρόμων, το οποίο τελικά επέλεξε η κυβέρνησή του. Το απόσπασμα που ακολουθεί προέρχεται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος ΙΑ΄, Έκτακτος Σύνοδος, Συνεδρίασις 22 (29.3.1889), σ. 270-278 και έχει ως εξής:

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (Πρωθυπουργός). Το σύστημα τῆς κατασκευῆς τῶν σιδηροδρόμων διὰ χορηγήματος καὶ οὐχὶ δι' ἐγγυήσεως εἶναι τὸ προτιμηθὲν παρὰ τῆς Κυβερνήσεως ἐξ ὑπαρχῆς, καὶ κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο κατεσκευάσθησαν αἱ σιδηροδρομικαὶ γραμμαὶ ἐν Θεσσαλίᾳ, κατεσκευάσθη καὶ ἡ γραμμὴ Πειραιῶς καὶ Πελοποννήσου, ἀλλ' ὅτε ἐπρόκειτο νὰ προβῶμεν εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς γραμμῆς Μύλων καὶ Καλαμῶν καὶ παρεσκευάσαμεν τὰς μελέτας καὶ ἐδημοσιεύσαμεν αὐτὰς καὶ προσεκαλέσαμεν τοὺς ἀναδεχομένους τοιαύτας ἐπιχειρήσεις ν' ἀσχοληθῶσιν εἰς ταύτην, ἀντελήφθημεν ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἡ προτέρα ἐπιθυμία, καὶ τοῦτο ἕνεκα τοῦ μὴ προσοδοφόρου τῶν γραμμῶν τῶν ἐν λειτουργίᾳ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Εἶχον κατασκευασθῆ τότε αἱ γραμμαὶ τῆς Θεσσαλίας, αἵτινες οὐ μόνον οὐδεμίαν ἀπέδιδον καθαρὰν πρόσοδον, ἀλλὰ κατέλειπον καὶ ζημίαν. Εἰς τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο συνετέλεσαν διάφορα αἴτια, κυρίως δὲ ἡ ἀφορία, ἡ μαστίσασα τὴν Θεσσαλίαν κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα, τούτου δ' ἕνεκα κατὰ τὸ περυσινὸν ἔτος, ὅπερ δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ εὔφορον, ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξε καὶ ἄφορον, ὅπως τὰ προηγούμενα, ἡ ὄψις τῶν πραγμάτων μετεβλήθη καὶ ἤδη οἱ σιδηρόδρομοι τῆς Θεσσαλίας ἀποδίδουσι μικράν τινα πρόσοδον. Ἀφ' ἑτέρου εἶχον κατασκευασθῆ τμήματά τινα τοῦ σιδηροδρόμου Πειραιῶς καὶ Πελοποννήσου, ἐλαχίστην δὲ καὶ ταῦτα ἀπέδιδον πρόσοδον, ἤδη, ὅμως, ὡς πρὸς τὸν σιδηρόδρομον τοῦτον τὰ πράγματα μετεβλήθησαν ἐντελῶς καὶ σήμερον ἡ γραμμὴ αὕτη, παρουσιάζουσα ἰσολογισμοὺς λίαν βελτιωμένους, ὑπόσχεται ἐν προσεχεῖ μέλλοντι σπουδαίαν περὶ τὰς προσόδους ἐπίδοσιν. Ὅτε, ὅμως, ἐπελήφθημεν διαπραγματεύσεων περὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ σιδηροδρόμου Μύλων καὶ Καλαμῶν, τ' ἀποτελέσματα, ὡς εἶπον, καὶ τῶν σιδηροδρόμων Θεσσαλίας καὶ τοῦ σιδηροδρόμου Πειραιῶς καὶ Πελοποννήσου δὲν ἦσαν εὐνοϊκά, εἶχον δὲ ὑπ' ὄψιν οἱ ἐργολάβοι ὅτι ἡ κατασκευὴ τοῦ σιδηροδρόμου Μύλων καὶ Καλαμῶν εἶναι δαπανηροτέρα τῆς τοῦ σιδηροδρόμου Πειραιῶς καὶ Πελοποννήσου, τούτου δ' ἕνεκα οὐδεμίαν ἐδείκνυον διάθεσιν, ἵνα ἀναδεχθῶσι τὴν παραχώρησιν τοῦ σιδηροδρόμου ἐκείνου ἐπὶ τῇ βάσει συστήματος, καθ' ὃ εἶχον παραχωρηθῆ οἱ ἄλλοι σιδηρόδρομοι. Προσκλήσεις ἐγένοντο, αἱ μελέται ἐδημοσιεύθησαν καὶ ἀπεστάλησαν πανταχοῦ, ἠνοίξαμεν διαπραγματεύσεις, προετείναμεν αὔξησιν τοῦ χορηγήματος, δὲν περιωρίσθημεν εἰς τὰς 20,000 δραχμῶν, προσηνέγκομεν 25,000 καὶ 30,000, ἀλλὰ πάντες ἀπρόθυμοι, ἐφ' ᾧ ἀπεφασίσαμεν, ἵνα μὴ ἀναβάλληται ἐπὶ πλέον ἡ ἐκτέλεσις τῆς γραμμῆς τῆς κεντρικῆς Πελοποννήσου, νὰ τραπῶμεν ἐπὶ τὸ ἕτερον σύστημα, τὸ τῆς ἐγγυήσεως, καθ' ὃ ἦτο πάντως δυνατὸν νὰ εὕρωμεν τοὺς ἐκτελέσοντας, ἀφοῦ ὅπως δήποτε τὸ Κράτος ἠδύνατο νὰ δανεισθῇ τὸ ἀναγκαῖον κεφάλαιον, διότι ἡ ἐπὶ ἐγγυήσει ἐκτέλεσις τῶν τοῦ σιδηροδρόμου εἶναι εἰδικὴ μορφὴ τῆς διὰ δανείου κατασκευῆς αὐτοῦ. Οὗτος εἶναι ὁ λόγος, δι' ὃν ὁ σιδηρόδρομος Μύλων καὶ Καλαμῶν ἐξετελέσθη κατὰ σύστημα διάφορον τοῦ τῶν πρὸ αὐτοῦ ἐκτελεσθέντων. Ἤδη, ὅτε καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς λειτουργίας τῶν σιδηροδρόμων ἀπεδείχθησαν βελτίονα ἢ τὸ κατ' ἀρχὰς καὶ τὰ πράγματα ἐν γένει τοῦ Κράτους ἐβελτιώθησαν, δυνάμεθα νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ ἀρχικὸν σύστημα, ὑπάρχουσι δὲ ἤδη οἱ ἀσχολούμενοι εἰς τὴν μελέτην τῶν συμπληρωματικῶν σιδηροδρόμων τῆς Πελοποννήσου, σκοποῦντες, ἵνα συμφωνήσωσι περὶ τῆς ἀναδοχῆς αὐτῶν ἐπὶ τῷ συστήματι καθ' ὃ παρεχωρήθησαν οἱ πρῶτοι κατασκευασθέντες σιδηρόδρομοι τοῦ Κράτους. Ὁ κ. βουλευτὴς ἐκ Μεσσηνίας εἶπεν ὅτι δὲν ἔχει βεβαιότητα ὅτι κατὰ το σύστημα τοῦτο θὰ κατασκευασθῶσιν οἱ σιδηρόδρομοι οὗτοι. Τοῦτο εἶπον καὶ ἐγώ, ὅτι δὲν ὑπάρχει βεβαιότης, ἀλλ' ὑπάρχει πιθανότης, ἔχω μάλιστα καὶ βεβαιότητα, προκειμένου περὶ τμημάτων ἰδίως, μάλιστα περὶ τοῦ τμήματος τοῦ διερχομένου διὰ τῆς παλαιᾶς τοῦ κ. βουλευτοῦ ἐπαρχίας, ἐξ ἧς ἐξελέγετο ἐν τοῖς χρόνοις τῆς στενῆς περιφερείας. Τῆς γραμμῆς Πύργου καὶ Πύλου εὑρίσκομεν τοὺς ἀποδεχομένους τὴν παραχώρησιν κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο, τῆς γραμμῆς Κυπαρισσίας καὶ Μελιγαλᾶ ἡ ἀποδοχὴ εἶναι δυσχερεστέρα, ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ αὕτη ἀπίθανος. Ὡς πρὸς τμήματα τῶν ἄλλων γραμμῶν ἔχομεν τοὺς διατεθειμένους ν' ἀναδεχθῶσιν αὐτὰ κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο, ἀλλὰ μετὰ τροποποιήσεων, ὥστε, καὶ ἐὰν ἀπεδεχόμεθα τὴν πρότασιν τοῦ κ. ἐκ Μεσσηνίας βουλευτοῦ, θὰ ἦτο αὕτη ἀνεπαρκής, διότι ὑπάρχουσιν οἱ ἀποδεχόμενοι τὴν παραχώρησιν ἐπὶ χορηγήματι, ἀλλὰ ζητοῦσιν οὗτοι τροποποιήσεις τινάς, ἃς δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὡς ἐπιβαρυνούσας τὸ Δημόσιον. Ὅπως δήποτε ἔχομεν τὴν ἐλπίδα ὅτι πρὸ τῆς συγκλήσεως τῆς τακτικῆς Συνόδου τῆς Βουλῆς θὰ εἶναι παρακεχωρημέναι, ἐὰν μὴ ὅλαι αἱ γραμμαὶ αὗται, πολλαὶ ὅμως ἐξ αὐτῶν, τότε δὲ θὰ εἶναι καιρὸς νὰ σκε-

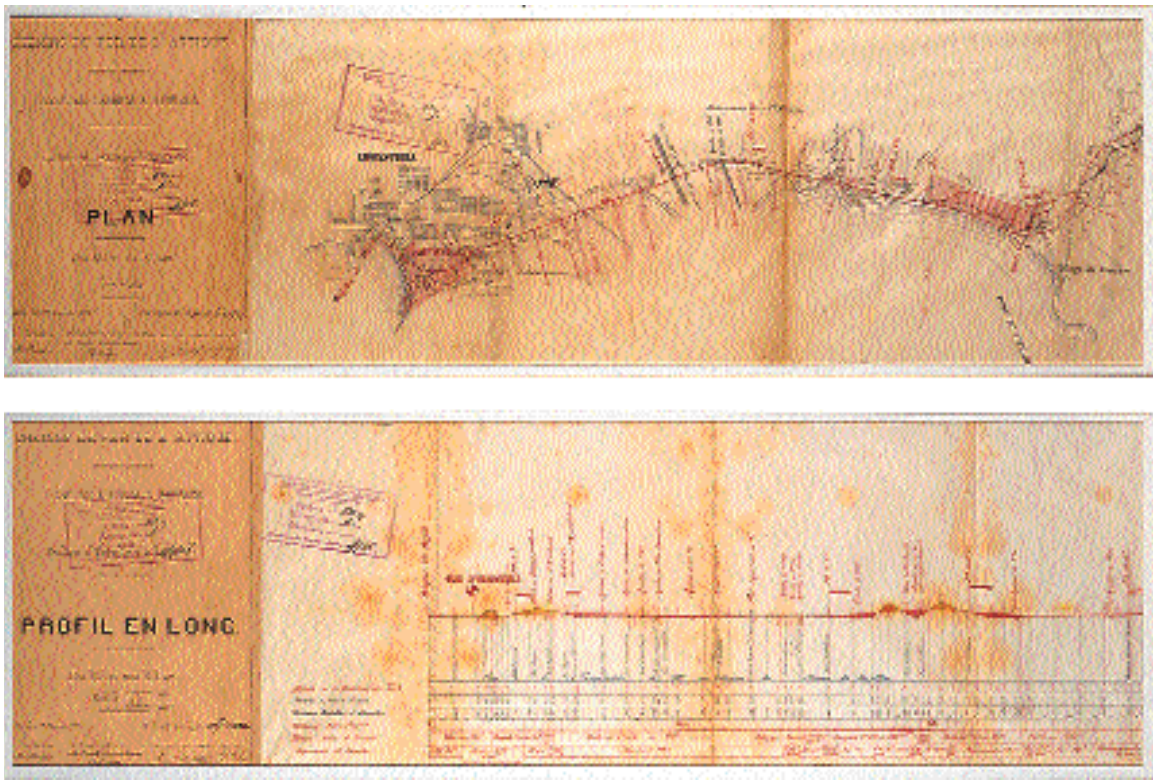

Σιδηρόδρομοι Αττικής: α) Τοπογραφικό σχέδιο σιδηροδρομικής γραμμής Λαυρίου-Θορικού β) Υψομετρικό σχέδιο σιδηροδρομικής γραμμής Λαυρίου-Θορικού, 1882, Λιθογραφία. Συλλογή Γιώργου Ανδρουλιδάκη.

φθῶμεν περὶ τῶν ὑπολειπομένων, ἐὰν μὴ ἐπιτευχθῇ, ὡς θέλομεν προσπαθήσει, ἡ παραχώρησις ὅλων.

Τὴν αὔξησιν τοῦ χορηγήματος ὡς πρὸς τὸ τμῆμα ἰδίως Κυπαρισσίας καὶ Μελιγαλᾶ προτείνει ὁ ἀξιότιμος κ. βουλευτὴς ἐξ Ἄρτης, ἀλλὰ νομίζω ὅτι δὲν εἶναι πρέπον νὰ παραδεχθῶμεν ἀπὸ τοῦδε τοιοῦτόν τι. Ἤδη πρέπει νὰ ἐπιζητήσωμεν τὴν γενικὴν παραχώρησιν, ἐὰν δὲ αὕτη δὲν ἐπιτευχθῇ καὶ γένηται μερικὴ παραχώρησις τῶν γραμμῶν, τότε δυνάμεθα νὰ σκεφθῶμεν ἐὰν πρέπῃ διὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ χορηγήματος, ἢ δι' ἄλλων παροχῶν, ἢ τέλος καὶ διὰ δαπάνης τοῦ Κράτους, νὰ κατασκευασθῶσι τὰ τμήματα, ὧν τὴν παραχώρησιν ἐπὶ τοῖς κατὰ τὸ νομοσχέδιον ὅροις δὲν ἔστερξαν οἱ ἀνάδοχοι.

Ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἄρτης, μετενεγκὼν τὸν λόγον ἀπὸ τῶν σιδηροδρόμων Πελοποννήσου εἰς τὸν σιδηρόδρομον τῆς Στερεᾶς, παρετήρησεν ὅτι γίνεται κακῶς ἀρχὴ τῆς προεκτάσεως τοῦ σιδηροδρόμου Μεσολογγίου καὶ Ἀγρινίου πρὸς τὸ Ἀντίρριον, ἐνῷ ἀρχὴ μᾶλλον ἔπρεπε νὰ γενῇ προεκτάσεως πρὸς τὸν Καρβασαρᾶν καὶ τὴν Ἄρταν. Βεβαίως, ὁ Καρβασαρᾶς καὶ ἡ Ἄρτα εἶναι τὰ σκοπούμενα, πρὸς τὸ παρόν, ὅμως, δὲν ὑπάρχει πιθανότης ὅτι διὰ τοιούτου χορηγήματος δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν τοὺς ἀναδεχομένους. Ὡς εἶπον καὶ ὅτε συνεζητεῖτο τὸ νομοσχέδιον περὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ σιδηροδρόμου Μεσολογγίου καὶ Ἀγρινίου, καὶ τότε ἐὰν ἐπαρουσιάζοντο οἱ ἀναδεχόμενοι τὴν ἐκτέλεσιν τῆς εἰς Καρβασαρᾶν καὶ Ἄρταν προεκτάσεως τῆς γραμμῆς ἀντὶ χορηγήματος 20,000 δραχμῶν κατὰ χιλιόμετρον, καὶ τότε θὰ προετείνομεν ἡμεῖς εἰς τὴν Βουλὴν νὰ παραχωρήσῃ αὐτὴν ἐπὶ τῷ ὅρῳ τούτῳ· ἀλλ' ὅπως καὶ τότε δὲν παρουσιάζοντο, οὕτω καὶ σήμερον δὲν παρουσιάζονται οἱ ζητοῦντες ἐπὶ τοιούτῳ ὅρω τὴν ἐπιχείρησιν. Εἶναι, ὅμως, πιθανὸν ὅτι θέλουσι παρουσιασθῆ, ἂν ἐπεκταθῇ ὁ σιδηρόδρομος ὡς προτείνομεν. Ἡ προέκτασις αὕτη προνοεῖται καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἐψηφισμένῳ νόμῳ περὶ γραμμῆς Μεσολογγίου καὶ Ἀγρινίου, παρέχοντι ἄδειαν προεκτάσεως μέχρι λιμένος, διότι τὸ Μεσολόγγιον δὲν ἔχει λιμένα, ἀλλ' ἄνευ διακανονισμοῦ τῶν ὅρων, πρέπει ἄρα νὰ προεκταθῇ ὁ σιδηρόδρομος ἢ μέχρι Τουρλίδος, ἂν ἀποφασισθῇ ὅπως αὐτόθι κατασκευασθῇ ὁ λιμήν, ἢ μέχρι Κρυονερίου, ἢ μέχρις Ἀντιρρίου. Ἤδη διακανονίζονται οἱ ὅροι τῆς προεκτάσεως μέχρις Ἀντιρρίου διὰ Κρυονερίου. Προτείνομεν δὲ τὸν διακανονισμὸν τῶν ὅρων, διότι οὕτως ἀποκτῶμεν τὴν βάσιν τοῦ σιδηροδρόμου, τοὐτέστι τὸν λιμένα· ἀφοῦ δὲ ἀποκτήσωμεν τὴν βάσιν τῆς γραμμῆς, εἶναι πιθανὸν ὅτι δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν τοὺς ἀναδεχομένους τὴν προέκτασιν εἰς Καρβασαρᾶν καὶ Ἄρταν χάριν τῶν περαιτέρω διεθνῶν προεκτάσεων. Διατί, ὅμως, δὲν ἐξελέξαμεν τὴν Τουρλίδα καὶ προετιμήσαμεν προέκτασιν μέχρις Ἀντιρρίου; Ὁ λόγος εἶναι γνωστὸς εἰς πάντας τοὺς μεταβάντας ἐκεῖ. Ἡ κατα-

σκευὴ λιμένος ἐν Τουρλίδι εἶναι δυσχερεστάτη, ἴσως καὶ ἀδύνατος ἄνευ δαπάνης κολοσσιαίας. Ἐὰν θέλωμεν λιμένα ὑπὸ ὅρους οἰκονομικούς, πρέπει τοῦτον ν' ἀναζητήσωμεν ἀλλαχοῦ· ἰδίως δὲ ὑπὸ στρατηγικὴν ἔποψιν λιμὴν χρησιμώτατος εἶναι ὁ τοῦ Ἀντιρρίου· τούτου δ' ἕνεκα δὲν προτείνομεν μόνον προέκτασιν γραμμῆς μέχρι Κρυονερίου, ἀλλὰ περιελάβομεν καὶ τὸ Ἀντίρριον, καίτοι δὲν ἔχομεν τὴν βεβαιότητα ὅτι θέλομεν δυνηθῆ νὰ εὕρωμεν τοὺς ἀναδεχομένους τὴν κατασκευήν. Μέχρι Κρυονερίου οὐ μόνον, ὡς εἶπεν ὁ κ. βουλευτής, οἱ ἀνάδοχοι τοῦ σιδηροδρόμου Μεσολογγίου καὶ Ἀγρινίου θὰ ἐδέχοντο τὴν παραχώρησιν, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι· ἔχομεν δὲ καὶ προτάσεις παρ' ἄλλων, ἀλλὰ διὰ τὴν μέχρις Ἀντιρρίου προέκτασιν, ἣν πρέπει νὰ ἐπιδιώξωμεν, δὲν ἔχομεν προτάσεις. *Ἡ γραμμὴ τοῦ Ἀντιρρίου, εἰς ἣν πάντως θέλομεν καταλήξει καὶ ἂν ἤδη μέχρι Κρυονερίου προεκταθῇ ἡ γραμμή, ἔχει ὑπερτάτην στρατηγικὴν σημασίαν καὶ ἐμπορικήν, διότι ἡ συγκοινωνία Πελοποννήσου καὶ Στερεᾶς διὰ Ρίου καὶ Ἀντιρρίου, σχεδὸν δυνάμεθα εἰπεῖν, ὅτι δὲν εἶναι θαλασσία·* ὑπάρχουσι μάλιστα καὶ οἱ προτείνοντες ὅπως γεφυρωθῇ τὸ στενόν, οὐχὶ ἐν συγγράμματι ἀσημάντῳ, ἀλλ' ἐν τῇ «Ἐπιθεωρήσει τῶν Δύο Κόσμων», ὁ διάσημος φιλόλογος Βουρνούρ. Ἀλλὰ καὶ ἂν μὴ γεφυρωθῇ τὸ στενόν, ἡ στρατιωτικὴ αὐτοῦ σημασία εἶναι πρόδηλος, διότι κλειομένου τοῦ στενοῦ ἡ συγκοινωνία τῆς Πελοποννήσου μετὰ τῆς Στερεᾶς εἶναι ἀσφαλής. Ἐπίσης σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ ἐμπορικὴ συγκοινωνία, διότι ἡ διάβασις εἶναι εὐχερεστάτη ἀρκοῦντος ἑνὸς πορθμείου. Ὥστε ἡ γραμμὴ αὕτη, εἴτε ἐν τῷ παρόντι ἐκτελεσθῇ μέχρι τοῦ ἄκρου, ἤτοι τοῦ Ἀντιρρίου, εἴτε ἐκτελεσθῇ ἐν τῷ παρόντι μόνον μέχρι Κρυονερίου, πάντως ὁριστικῶς θέλει καταλήξει εἰς τὸ Ἀντίρριον καὶ θέλει καταστήσει τὸν σιδηρόδρομον τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος πρωτίστης στρατηγικῆς σημασίας διὰ τὸ Κράτος. Ὅταν δὲ ταῦτα ἐπιτευχθῶσιν, τότε, ἐλπίζω, θέλουσιν εὐχερῶς ἐπιτευχθῆ καὶ τὰ ἄλλα, ἅτινα ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἄρτης ἐθεώρησε προτιμητέα. Ἠρώτησεν ὁ κ. βουλευτὴς πῶς θέλει γενῆ ἡ συγχώνευσις τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν δύο γραμμῶν, ἂν παραχωρηθῇ ἡ προέκτασις εἰς τὴν αὐτὴν Ἑταιρίαν, ὅπερ ἐθεώρησεν ἄφευκτον· ἀλλὰ δὲν εἶναι ἄφευκτος ἡ ἐκμετάλλευσις ὑπὸ τῆς αὐτῆς Ἑταιρίας. Θὰ ληφθῇ πρόνοια περὶ τούτου, ἂν παρουσιασθῇ ἀνάγκη, καὶ νομοθετικῶς βραδύτερον. Κατὰ τὸ νομοσχέδιον, ἡ παραχώρησις τῆς γραμμῆς τῆς προεκτάσεως θέλει γενῆ αὐτοτελής· κατόπιν δὲ διοικητικῶς, ἂν τοῦτο ἐπιτρέπηται, ἢ νομοθετικῶς, ἂν ὑπάρχῃ ἀνάγκη, θέλει ληφθῆ ἰδιαιτέρα πρόνοια περὶ τῆς ἐνδεχομένης τῶν ἐκμεταλλεύσεων συγχωνεύσεως.

Ὁ κ. βουλευτής, προελθὼν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν λεπτομερειῶν τῆς συμβάσεως, παρετήρησεν ὅτι ὑπάρχει διάταξις ἐν αὐτῇ, καθ' ἣν τὴν ἐπιχείρησιν πρέπει ν' ἀναλάβῃ ἀνώνυμος Ἑταιρία, ἀλλὰ ταὐτοχρόνως ὑπάρχει καὶ ἑτέρα διάταξις, καθ' ἣν ἐπιτρέπεται ἡ ἐκμετάλλευσις μόνον εἰς τὴν Ἑταιρίαν τῆς κατασκευῆς· παρέστησε δὲ αὐτὰς ὡς μὴ συμβιβαζομένας πρὸς ἀλλήλας, ἰδίᾳ ὡς ἐπιτρεπομένης τῆς βραδυτέρας συστάσεως τῆς Ἑταιρίας τῆς ἐκμεταλλεύσεως καὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν τῆς κατασκευῆς ἄνευ συστάσεως Ἑταιρίας. Ὁ λόγος, δι' ὃν προτείνομεν, ὅπως ἡ ἐκμετάλλευσις τῆς γραμμῆς ἀναληφθῇ ὑπὸ Ἑταιρίας ἀνωνύμου, καὶ δὴ ἑλληνικῆς, εἶναι διττός, τοῦτο μὲν ὅτι διὰ τῆς ἀνωνύμου Ἑταιρίας ἀποκτῶμεν τὸν ἔλεγχον, εἰς ὃν ὑποβάλλονται αἱ ἀνώνυμοι Ἑταιρίαι κατὰ τὰ γενικώτερον κείμενα παρ' ἡμῖν περὶ αὐτῶν, τοῦτο δὲ διότι ἡ ἐκμετάλλευσις δὲν πρέπει ν' ἀνήκῃ εἰς ξένους, δὲν εἶναι δὲ δυνατὸν νὰ ἔχωμεν ἐγγύησιν περὶ τούτου, εἰμὴ κανονίζοντες ὅτι εἰς Ἑταιρίαν ἀνώνυμον θέλει ἀνατεθῆ ἡ ἐκμετάλλευσις καὶ ὅτι ἡ Ἑταιρία αὕτη ἔσται ἑλληνική. Εἶναι περιττὸν ν' ἀναπτύξω τοὺς λόγους, ὧν ἕνεκα ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν σιδηροδρόμων δὲν πρέπει ν' ἀνατίθηται εἰς ξένους· ἡ κατασκευὴ δύναται ν' ἀνατεθῇ καὶ εἰς ξένους, ὅπως καὶ τἆλλα δημόσια ἔργα ἐν Ἑλλάδι ἐκτελοῦνται καὶ ὑπὸ ἐγχωρίων καὶ ὑπὸ ξένων· αὕτη εἶναι προσωρινή, κατ' οὐδὲν δεσμεύουσα τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς γραμμῆς, ἐπάγεται δὲ σχέσεις τοῦ ἀναδόχου πρὸς ἐργολάβους καὶ μισθωτάς, τουτέστι πρὸς τοὺς ἐπιδιώκοντας τὴν πρὸς αὐτὸν συναλλαγήν, ἥτις καὶ παρὰ ξένου δύναται παρ' ἡμῖν νὰ διεξαχθῇ, ὡς καὶ παρὰ ἐγχωρίου· ἀλλ' ἡ ἐκμετάλλευσις ἐπάγεται σχέσεις τοῦ ἀναδόχου πρὸς τὴν κοινωνίαν ἐν γένει ὑποχρεωτικάς, διὰ τὸ ὑποχρεωτικὸν τῆς συγκοινωνίας. Ὡς ἐκ τῆς παραχωρήσεως τοῦ προνομίου τῆς ἐκμεταλλεύσεως τοῦ σιδηροδρόμου ὁ ἀνάδοχος τελεῖ λειτουργίαν πολιτειακήν, ἐφαρμόζων τοὺς περὶ σιδηροδρομικῆς συγκοινωνίας νόμους πρὸς τοὺς ποιουμένους χρῆσιν τοῦ σιδηροδρόμου, τοιαύτη δὲ πολιτειακὴ λειτουργία παρὰ κεκτημένου τὴν ἑλληνικὴν ἐθνικότητα πρέπει νὰ ἐνασκῆται. Ἀλλ' ἐν τούτῳ ὁ κ. βουλευτὴς ἀνευρίσκει τὴν ἀντίφασιν ἀφοῦ ὑπάρχει ἄρθρον, καθ' ὃ ὁ ἀνάδοχος ἢ ἡ παρ' αὐτοῦ σχηματισθεῖσα Ἑταιρία δὲν δύναται νὰ παραχωρήσῃ τὴν ἐκμετάλλευσιν εἰς Ἑταιρίαν διακεκριμένην τῆς Ἑταιρίας τῆς κατασκευῆς. Σκοπὸς τῆς διατάξεως ταύτης εἶναι ἡ κατασκευὴ τοῦ σιδηροδρόμου ὑπὸ τοῦ ἀφορῶντος εἰς αὐτὸν ὡς εἰς ἴδιον κτῆμα καὶ ἡ παρεπομένη ἐγγύησις, πλὴν τῆς τοῦ ἐλέγχου, τοῦ κατὰ τοὺς ὅρους τῆς συγγραφῆς, ὡς ἐκ τοῦ συμφέροντος τοῦ ἀναδόχου ἐν τῇ τελείᾳ ἐκτελέσει. Ὅταν ὁ ἀνάδοχος κατασκευάζῃ δι' ἑαυτόν, ὀφείλων ν' ἀναθέσῃ τὴν ἐκμετάλλευσιν εἰς Ἑταιρίαν, ὅσῳ τελειότερον κατασκευάσῃ τὸν σιδηρόδρομον, ἐπὶ τόσῳ συμφερωτέροις αὐτῷ ὅροις θὰ ἐπιτύχῃ τὴν σύστασιν τῆς Ἑταιρίας τῆς ἐκμεταλλεύσεως. Ἂν ἄρα ὁ ἀνάδοχος συστήσῃ Ἑταιρίαν κατασκευῆς, δέον ἡ Ἑταιρία αὕτη νὰ εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ ἡ τῆς ἐκμεταλλεύσεως· ἄν, ὅμως, προτιμήσῃ νὰ κατασκευάσῃ αὐτὸς τὸν σιδηρόδρομον, ἐπιτρέπεται τοῦτο, καὶ μόνην τὴν ἐκμετάλλευσιν ὑποχρεοῦται ν' ἀναθέσῃ εἰς Ἑταιρίαν.

Το χρονικό της κατασκευής των σιδηροδρόμων της Πελοποννήσου

Η κατασκευή του σιδηροδρομικού δικτύου της χώρας είναι έργο των κυβερνήσεων του Χαρ. Τρικούπη. Μέσα σε 7 χρόνια κατασκευάστηκαν 655 χιλιόμετρα σιδηροδρομικής γραμμής στην Πελοπόννησο. Ενδιαφέροντα στοιχεία για την κατασκευή και λειτουργία του δικτύου δίνει το παρακάτω δημοσίευμα με τίτλο: «῾Εταιρεία τῶν σιδηροδρόμων Πειραιῶς-᾽Αθηνῶν-Πελοποννήσου» στο συλλογικό έργο *῾Η ῾Ελλὰς κατὰ τοὺς ᾽Ολυμπιακοὺς ᾽Αγῶνας τοῦ 1896. Πανελλήνιον Εἰκονογραφημένον Λεύκωμα*, ᾽Εν ᾽Αθήναις, Καταστήματα «᾽Ακροπόλεως». Β. Γαβριηλίδου, 1896.

῾Η μεγαλυτέρα τῶν ἐν ῾Ελλάδι Σιδηρ. ῾Εταιριῶν χιλιομέτρων 655 ἱδρύθη κατὰ τὸ ἔτος 1882, ὑπὸ τῆς Γεν. Πιστωτικῆς Τραπέζης τῆς ῾Ελλάδος, τῇ συμμετοχῇ καὶ ἄλλων τραπεζῶν καὶ τραπεζιτῶν ἐγχωρίων καὶ ξένων, δυνάμει τῆς μετὰ τῆς Κυβερνήσεως συμβάσεως δι᾽ ἧς τῇ παρεχωρήθη ἡ κατασκευὴ καὶ ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν σιδηροδρομικῶν γραμμῶν ἑνὸς μέτρου πλάτους καὶ μήκους 400 χιλιομέτρων, Πειραιῶς-Πατρῶν-Πύργου καὶ Κορίνθου-῾Αργους-Ναυπλίου-Μύλων δι᾽ 99 ἔτη. Αἱ ἐργασίαι τῆς κατασκευῆς τῶν ἀνωτέρω γραμμῶν ἤρξαντο κατὰ τὸ 1883 καὶ ἀποπερατώθησαν ἐντελῶς κατὰ Μάρτιον τοῦ 1890.

Συμφώνως πρὸς τὴν μετὰ τῆς Κυβερνήσεως σύμβασιν, κατηρτίσθη ἀνώνυμος ῾Ελληνικὴ ῾Εταιρία ὑπὸ τὸν τίτλο «῾Εταιρία τῶν Σιδηροδρόμων Πειραιῶς-᾽Αθηνῶν-Πελοποννήσου», μὲ κεφάλαιον ἀρχικῶς δραχ. 46,000,000, ἀποτελούμενον ἐξ 184,000 μετοχῶν, πρὸς δραχ. 250 ἑκάστη, καὶ διοικουμένη ὑπὸ ἐννεαμελοῦς Διοικητικοῦ Συμβουλίου.

᾽Επελθούσης, ὅμως, κατὰ τὴν κατασκευὴν τῶν γραμμῶν τῆς κρίσεως τοῦ 1894-1895, καὶ μὴ ἐκπληρωσάντων τῶν συμμετόχων τὰς χρηματικὰς αὐτῶν ὑποχρεώσεις, παρέστη ἀνάγκη τροποποιήσεως τοῦ Καταστατικοῦ τῆς ῾Εταιρίας, οὕτω δὲ περιωρίσθη τὸ μετοχικὸν κεφάλαιον εἰς δραχ. 23,000,000 διαιρούμενον εἰς 92000 μετοχάς, καὶ ἐχορηγήθη ἡ ἄδεια συνωμολογήσεως δανείου ἐν Λονδίνῳ ἐκ Ls 286000 ἐπὶ τόκῳ 6% καὶ 1% χρεωλύσιον, κατὰ τὸ 1883, πρὸς ἀποπεράτωσιν τῶν μέχρι Ναυπλίου καὶ Μύλων καὶ μέχρι Πατρῶν γραμμῶν, βραδύτερον, δὲ κατὰ τὸ 1889, συνωμολογήθη δεύτερον δάνειον ἐκ Ls 240000, ἐπὶ τόκῳ 5%, διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς γραμμῆς Πατρῶν-Πύργου καὶ ἐξόφλησιν τοῦ ἐκ δραχ. 1,800,000 προσωρινοῦ δανείου τῆς ᾽Εθν. Τραπέζης.

Κατὰ τὸ ἔτος 1890 ἀνέλαβεν ἡ ῾Εταιρία τῶν Σιδηροδρόμων Πειραιῶς-᾽Αθηνῶν-Πελοποννήσου, τὴν κατασκευὴν καὶ ἐκμετάλλευσιν τῶν γραμμῶν, Πύργου-᾽Ολυμπίων, χιλιομετρ. 20.500 (ἀνεγείρασα καὶ κατάλληλον ξενοδοχεῖον εἰς ᾽Ολύμπια παρὰ τὸ Μουσεῖον), Καββασίλων-Βαρθολομιοῦ-λιμένος Κυλλήνης χιλιομ. 16, καὶ Βαρθολομιοῦ-λουτρῶν Κυλλήνης χιλιομ. 10, αἵτινες ἀποπερατώθησαν κατὰ τὸ 1892. Διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν γραμμῶν τούτων, ὡς καὶ τῆς ἀπὸ ᾽Ολυμπίων εἰς Καρύταιναν, χιλιομ. 50, ὀψέποτε τὸ Δημόσιον ἤθελε προβῆ εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς ὑποδομῆς καθ᾽ ἣν ἀνέλαβε διὰ τῆς σχετικῆς Συμβάσεως ὑποχρέωσιν, ἡ ῾Εταιρία συνῆψεν ἐσωτερικὸν δάνειον δραχ. 6,000,000 ἐπὶ τόκῳ 5% καὶ 1/4% χρεωλύσιον.

Κατὰ τὸ 1889 ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀπεφάσισε τὴν κατασκευὴν τοῦ Σιδηροδρόμου ἐκ Διακοφτοῦ εἰς Καλάβρυτα, χιλιομ. 23, ἐξ ὧν χιλιομ. 5 περίπου ὀδοντωτῆς γραμμῆς. Τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς γραμμῆς ταύτης ἀρξαμένην ἀπὸ τοῦ Μαρτίου 1896, ἀνέλαβεν ἡ ῾Εταιρία τῶν Σιδηροδρόμων Πειραιῶς-᾽Αθηνῶν-Πελοποννήσου, δυνάμει Συμβάσεως μετὰ τῆς Κυβερνήσεως, διὰ μίαν δεκαπενταετίαν, ἐπὶ τῇ βάσει τύπου (barême), ὁρίζοντος τὰ ἔξοδα ἐκμεταλλεύσεως εἰς δραχ. 4500 κατ᾽ ἔτος καὶ χιλιόμετρον, τοῦ ἐπὶ πλέον τῶν εἰσπράξεων διανεμομένου ἐξίσου μεταξὺ τῆς ῾Εταιρίας καὶ τοῦ Δημοσίου. ῾Η περὶ ἧς ὁ λόγος γραμμὴ διέρχεται διὰ τῆς φάραγγος εἰς τὸ βάθος τῆς ὁποίας ρέει ὁ Βουραϊκὸς χείμαρρος καὶ ἀνέρχεται εἰς Καλάβρυτα εἰς ὕψος 700 μέτρων ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης. Περὶ τὸ μέσον τῆς γραμμῆς εἰς Ζαχλωροῦν ὑπάρχει σταθμός, ἀπὸ τοῦ ὁποίου οἱ ταξειδιῶται δύνανται νὰ μεταβῶσιν εἰς τὸ Μοναστήριον τοῦ «Μεγάλου Σπηλαίου», ἐκ Καλαβρύτων δὲ εἰς τὸ Μοναστήριον τῆς «῾Αγίας Λαύρας» κ.λπ. Αἱ τοποθεσίαι ἃς διέρχεται ἡ γραμμὴ εἶναι ἐκ τῶν σπανιωτέρων καὶ τῶν μᾶλλον ἀξιοθεάτων, διὰ τὴν ἀγρίαν καλλονὴν τῆς φύσεως, τοὺς καταρράκτας κ.λπ.

Κατὰ τὸ 1891, κηρυχθείσης ἐκπτώτου τῆς Βελγικῆς ῾Εταιρίας, ἥτις εἶχεν ἀναλάβει τὴν κατασκευὴν τῆς γραμμῆς Μύλων-Τριπόλεως-Καλαμῶν-Νησίου, παρεχωρήθη ἡ γραμμὴ αὕτη καὶ ἡ ἐκμετάλλευσις αὐτῆς εἰς τὴν ῾Εταιρίαν τῶν Σιδηροδρόμων Πειραιῶς-᾽Αθηνῶν-Πελοποννήσου, μὲ τὴν ὑποχρέωσιν ἀποπερατώσεως τῶν ὑπολειπομένων τμημάτων ἐπὶ πληρωτέᾳ παρὰ τῆς Κυβερνήσεως ἐπιχορηγήσει ἐκ δραχ. 3,300,000. Τῆς περὶ ἧς πρόκειται γραμμῆς ἦσαν ἤδη εἰς ἐκμετάλλευσιν τμήματα Μύλων-Τριπόλεως, χιλιομ. 59, Καλαμῶν-Διαβολίτζι, χιλιομ. 36, καὶ Καλαμῶν-Νησίου, χιλιομ. 6· ὑπελείπετο δὲ πρὸς κατασκευὴν ἡ ἐκ Τριπόλεως εἰς Διαβολίτζι γραμμή, χιλιομ. 77. ῾Η κατασκευὴ ἀναβληθεῖσα ἐπί τινα χρόνον, ἤρξατο ἤδη ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου 1895, ἔσεται δὲ ἀποπερατωμένη κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1897. ῾Η εἰς τὴν ῾Εταιρίαν Σ.Π.Α.Π. παραχώρησις τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς γραμμῆς ταύτης ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τύπου (barême) δραχ. 4000 κατ᾽ ἔτος καὶ χιλιόμετρον δι᾽ ἔξοδα ἐκμεταλλεύσεως, τοῦ ἐπὶ πλέον τῶν εἰσπράξεων

Σιδηρόδρομος Πειραιώς-Αθηνών-Πελοποννήσου. Ξυλογραφία από το περ. Έσπερος *(Λειψία), τεύχ. 114 (15/27.1.1886). Γεννάδειος Βιβλιοθήκη. Εικονίζεται η γέφυρα της Κακής Σκάλας.*

διανεμομένου ἐξίσου μεταξὺ τῆς Ἑταιρίας καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου. Διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ἐν λόγῳ γραμμῆς ἐξεδόθησαν 6060 μετοχαὶ προνομιοῦχοι, Ls 20 ἑκάστη, ἐπὶ πλέον δὲ 3940 ὁμοίας μετοχὰς κατέχει ἡ Ἑταιρία, μήπω διατεθείσας.

Οὕτως αἱ ὑπὸ ἐκμετάλλευσιν σήμερον σιδηροδρομικαὶ γραμμαὶ τῆς Ἑταιρίας Σ.Π.Α.Π. εἶναι ἐκτάσεως 578 χιλιομέτρων, ἀποπερατουμένων δὲ τῶν ὑπὸ κατασκευὴν 77 χιλιομέτρων Τριπόλεως-Διαβολίτζι τὸ σύνολον αὐτῶν θὰ ἀνέλθῃ εἰς χιλιόμετρα 655.

Συγχρόνως μὲ τὴν παραχώρησιν τῆς γραμμῆς Βαρθολομιοῦ-Λουτρῶν Κυλλήνης, ἡ Ἑταιρία τῶν Σιδηροδρόμων Πειραιῶς-Ἀθηνῶν-Πελοποννήσου ἀνέλαβε τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν ἰαματικῶν ὑδάτων Κυλλήνης, οἰκοδομήσασα, κατὰ τὸ τελειότερον σύστημα, κατάστημα λουτρῶν θερμῶν μεθ' ὅλων τῶν ἀπαιτουμένων διὰ τακτικὴν θεραπείαν παραρτημάτων ὡς καὶ δι' εἰσπνοάς, γαργαρισμοὺς κ.λπ. καὶ ἀνεγείρασα μεγάλα ξενοδοχεῖα, ἑστιατόριον, καφενεῖον, οἰκίας μετ' ἐπίπλων, κατασκευάσασα κήπους κ.λπ. Λίαν εὐάρεστος καθίσταται διὰ τοὺς προσερχομένους ἡ θερινὴ διαμονὴ εἰς τὰ λουτρὰ Κυλλήνης, εὑρισκόμενα παρὰ τὴν θάλασσαν καὶ ἀπέναντι τῆς Ζακύνθου, εἰς τοποθεσίαν θελκτικὴν καὶ δροσεράν. Τὰ ἰαματικὰ ὕδατα, ἀναλυθέντα ὑπὸ τοῦ διασήμου καθηγητοῦ Fresenins, ἀπεδείχθησαν ὅτι περιέχουσι τὰ ἄριστα συστατικὰ τῶν θειούχων ὑδάτων. Ἡ ἐποχὴ τῆς χρήσεως αὐτῶν ἄρχεται ἀπὸ τοῦ μηνὸς Ἀπριλίου.

Κατὰ τὸ 1892-1893, ἐπελθούσης τῆς οἰκονομικῆς καὶ σταφιδικῆς κρίσεως τοῦ τόπου καὶ ἀρξαμένης τῆς λειτουργίας τῆς θαλασσίας Διώρυγος τῆς Κορίνθου, ἐπῆλθεν ὡς ἐκ τούτων σπουδαία μείωσις τῶν εἰσπράξεων τοῦ Σιδηροδρόμου Πειραιῶς-Ἀθηνῶν-Πελοποννήσου, καὶ ἡ Ἑταιρία περιῆλθεν εἰς στενοχωρίας οἰκονομικάς, ἃς ἐπεδείνωσε ζημία πλέον τοῦ ἑκατομμυρίου ἐκ τοῦ συμβιβασμοῦ, εἰς ὃν ἠναγκάσθη νὰ προέλθῃ μετὰ τῆς Τραπέζης, μεθ' ἧς διεξῆγε τότε τὰς δοσοληψίας της. Χάρις, ὅμως, εἰς τὴν ἔμφρονα, ἔναντι τῶν ἀνωτέρω δυσχερειῶν, διαχείρισιν τῶν τῆς Ἑταιρίας, ἠδυνήθη αὕτη νὰ ἀνταπεξέλθῃ τῶν δυσχερειῶν, βελτιουμένων δ' ὀλίγον τῶν οἰκονομικῶν τοῦ τόπου καὶ περιοριζομένης τῆς μαστιζούσης τὴν χώραν κρίσεως, θὰ δυνηθῇ βεβαίως καθ' ὁλοκληρίαν νὰ ἀνακύψῃ.

Ποικίλαι καὶ σπουδαῖαι εἰσὶν αἱ ὑπηρεσίαι τὰς ὁποίας παρέχει εἰς τὸν τόπον ἡ λειτουργία τῶν γραμμῶν τῶν Σιδηροδρόμων Πειραιῶς-Ἀθηνῶν-Πελοποννήσου. Μέρη ἀπροσπέλαστα πρότερον συγκοινωνοῦσιν ἤδη ἐντὸς ὀλίγων ὡρῶν μετά τε τῆς πρωτευούσης τοῦ Κράτους καὶ τῶν πρωτευουσῶν τῶν νομῶν, ἀντὶ σχετικῶς εὐτελοῦς δαπάνης· προϊόντα ἐπιβαρυ-

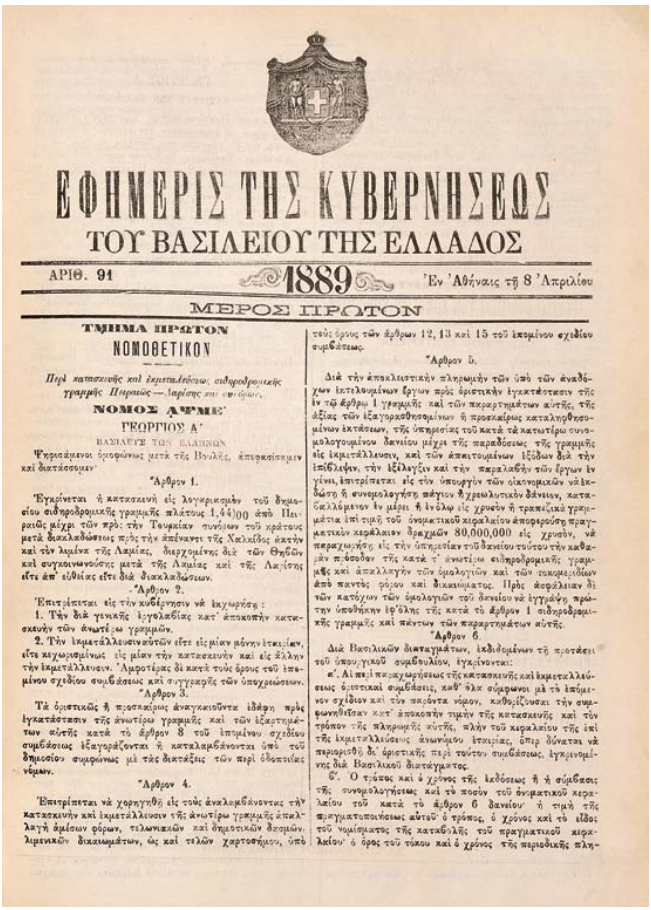

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΡΙΘ. 91 — 1889 — Ἐν Ἀθήναις τῇ 8 Ἀπριλίου

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ
ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟΝ

Περὶ κατασκευῆς καὶ ἐκμεταλλεύσεως σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Πειραιῶς—Λαρίσης καὶ συνόρων.

ΝΟΜΟΣ ΑΨΜΕ'
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α'
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ψηφισάμενοι ὁμοφώνως μετὰ τῆς Βουλῆς, ἐπιφασίσαμεν καὶ διατάσσομεν·

Ἄρθρον 1.

Ἐγκρίνεται ἡ κατασκευὴ εἰς λογαριασμὸν τοῦ δημοσίου σιδηροδρομικῆς γραμμῆς πλάτους 1,44)00 ἀπὸ Πειραιῶς μέχρι τῶν πρὸς τὴν Τουμπίαν συνόρων τοῦ κράτους μετὰ διακλαδώσεως πρὸς τὴν ἀπέναντι τῆς Χαλκίδος ἀκτὴν καὶ τὸν λιμένα τῆς Λαμίας, διερχομένης διὰ τῶν Θηβῶν καὶ συγκοινωνούσης μετὰ τῆς Λαμίας καὶ τῆς Λαρίσης εἴτε ἀπ' εὐθείας εἴτε διὰ διακλαδώσεων.

Ἄρθρον 2.

Ἐπιτρέπεται εἰς τὴν κυβέρνησιν νὰ ἐκχωρήσῃ :

1. Τὴν διὰ γενικῆς ἐγγαλείδιας κατ' ἀποκοπὴν κατασκευὴν τῶν ἀνωτέρω γραμμῶν.

2. Τὴν ἐκμετάλλευσιν αὐτῶν εἴτε εἰς μίαν μόνην ἑταιρίαν, εἴτε κεχωρισμένως εἰς μίαν τὴν κατασκευὴν καὶ εἰς ἄλλην τὴν ἐκμετάλλευσιν. Ἀμφοτέρας δὲ κατὰ τοὺς ὅρους τοῦ ἐπομένου σχεδίου συμβάσεως καὶ συγγραφῆς τῶν ὑποχρεώσεων.

Ἄρθρον 3.

Τὰ ὁριστικῶς ἢ προσκαίρως ἀναγκαιοῦντα ἰδάφη πρὸς ἐγκατάστασιν τῆς ἀνωτέρω γραμμῆς καὶ τῶν ἐξαρτημάτων αὐτῆς κατὰ τὸ ἄρθρον 8 τοῦ ἐπομένου σχεδίου συμβάσεως ἐξαγοράζονται ἢ καταλαμβάνονται ὑπὸ τοῦ δημοσίου συμφώνως μὲ τὰς διατάξεις τῶν περὶ ὑδοποιίας νόμων.

Ἄρθρον 4.

Ἐπιτρέπεται νὰ χορηγηθῇ εἰς τοὺς ἀναλαμβάνοντας τὴν κατασκευὴν καὶ ἐκμετάλλευσιν τῆς ἀνωτέρω γραμμῆς ἀπαλλαγὴ ἁπασῶν φόρων, τελωνιακῶν καὶ δημοτικῶν δασμῶν, λιμενικῶν δικαιωμάτων, ὡς καὶ τελῶν χαρτοσήμου, ὑπὸ τοὺς ὅρους τῶν ἄρθρων 12, 13 καὶ 15 τοῦ ἐπομένου σχεδίου συμβάσεως.

Ἄρθρον 5.

Διὰ τὴν ἀποκλειστικὴν πληρωμὴν τῶν ὑπὸ τῶν ἀναλόγων ἐκτελουμένων ἔργων πρὸς ὁριστικὴν ἐγκατάστασιν τῆς ἐν τῷ ἄρθρῳ 1 γραμμῆς καὶ τῶν παρερτημάτων αὐτῆς, τῆς ἀξίας τῶν ἐξαγορασθησομένων ἢ προσκαίρως καταληφθησομένων ἐκτάσεων, τῆς ὑπηρεσίας τοῦ κατὰ τὰ κατωτέρω συνομολογουμένου δανείου μέχρι τῆς παραδόσεως τῆς γραμμῆς εἰς ἐκμετάλλευσιν, καὶ τῶν ἀπαιτουμένων ἐξόδων διὰ τὴν ἐπίβλεψιν, τὴν ἐξέλεγξιν καὶ τὴν παραλαβὴν τῶν ἔργων ἐν γένει, ἐπιτρέπεται εἰς τὸν ὑπουργὸν τῶν οἰκονομικῶν νὰ ἐκδώσῃ ἢ συνομολογήσῃ πάγιον ἢ χρεωλυτικὸν δάνειον, καταβαλλόμενον ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ εἰς χρυσοῦν ἢ τραπεζικὰ χρήματα ἐπὶ τιμῇ τοῦ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου ἀπορρούσῃ πραγματικὸν κεφάλαιον δραχμῶν 80,000,000 εἰς χρυσοῦν, νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δανείου τούτου τὴν καθεμίαν πρόσοδον τῆς κατὰ τ' ἀνωτέρω σιδηροδρομικῆς γραμμῆς καὶ ἀπαλλαγὴν τῶν ὁμολογιῶν καὶ τῶν τοκομεριδίων ἀπὸ παντὸς φόρου καὶ δικαιώματος. Πρὸς ἀσφάλειαν δὲ τῶν κατόχων τῶν ὁμολογιῶν τοῦ δανείου νὰ ἐγγράψῃ πρώτην ὑποθήκην ἐφ' ὅλης τῆς κατὰ τὸ ἄρθρον 1 σιδηροδρομικῆς γραμμῆς καὶ πάντων τῶν παραρτημάτων αὐτῆς.

Ἄρθρον 6.

Διὰ Βασιλικῶν διαταγμάτων, ἐκδιδομένων τῇ προτάσει τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, ἐγκρίνονται:

α'. Αἱ περὶ παραχωρήσεως τῆς κατασκευῆς καὶ ἐκμεταλλεύσεως οὐσιωδεις συμβάσεις, καθ' ὅλα σύμφωνοι μὲ τὰ ἐπόμενα σχέδια καὶ τὸν παρόντα νόμον, καθορίζουσι τὴν συμφωνηθεῖσαν κατ' ἀποκοπὴν τιμὴν τῆς κατασκευῆς καὶ τὸν τρόπον τῆς πληρωμῆς αὐτῆς, πλὴν τοῦ κεφαλαίου τῆς ἐπὶ τῆς ἐκμεταλλεύσεως ἀνωφύλου ἐπικρίσεως, ὅπερ δύναται νὰ περιορισθῇ δι' ὁριστικῆς περὶ τούτου συμβάσεως, ἐγκεκριμένης διὰ Βασιλικοῦ διατάγματος.

β'. Ὁ τρόπος καὶ ὁ χρόνος τῆς ἐκδόσεως ἢ ἡ σύμβασις τῆς συνομολογήσεως καὶ τὸ ποσὸν τοῦ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου τοῦ κατὰ τὸ ἄρθρον 6 δανείου· ἡ τιμὴ τῆς πραγματοποιήσεως αὐτοῦ· ὁ τρόπος, ὁ χρόνος καὶ τὸ εἶδος τοῦ νομίσματος τῆς καταβολῆς τοῦ πραγματικοῦ κεφαλαίου· ὁ ὅρος τοῦ τόκου καὶ ὁ χρόνος τῆς περιοδικῆς πλη-

Νόμος ΑΨΜΕ'/7.4.1889 «Περί κατασκευῆς καί ἐκμεταλλεύσεως σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Πειραιῶς-Λαρίσης καί συνόρων». ΦΕΚ 91 (8.4.1889). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

νόμενα ἄλλοτε μὲ ὑπερόγκους τιμὰς μεταφορᾶς, ἐξ οὗ ἠναγκάζοντο πολλάκις οἱ παραγωγοὶ νὰ τὰ ἐγκαταλείπωσι, σήμερον μὲ εὐτελὲς ἔξοδον μεταφέρονται καὶ χρησιμοποιοῦνται· ἡ μετὰ τῆς Εὐρώπης συγκοινωνία μεγάλως διευκολύνεται καὶ συντομεύεται· μέρη ἄγνωστα πρίν, εὐχερῶς καὶ ἀσφαλῶς πᾶς τις σήμερον ἐπισκέπτεται καὶ δύνανται νὰ κατασταθῶσιν οὕτω ἐπωφελῶς παραγωγικὰ διὰ τοῦ Σιδηροδρόμου, ὁ καλῶς ἐννοούμενος πολιτισμὸς ἡσύχως καὶ σταθερῶς προχωρεῖ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τόπου· οἱ ξένοι δύνανται δι' αὐτοῦ νὰ περιέλθωσι τὰ κυριώτερα σημεῖα τῶν ἀρχαίων μνημείων, Μυκήνας, Ἐπίδαυρον, Τίρυνθα, Μαντίνειαν, Κόρινθον, Ὀλύμπια καὶ ἐν γένει νὰ γνωρίσωσι τὸν τόπον μεθ' ὅλης τῆς δυνατῆς ἀναπαύσεως· ἐξαίρετον ἀπόλαυσιν διὰ τοὺς ταξειδεύοντας παρέχουσιν αἱ φυσικαὶ καλλοναὶ τοῦ τόπου, τῆς γραμμῆς διατρεχούσης τὸν Κορινθιακὸν Κόλπον, ἀμίμητον διὰ τὰς ὡραίας γραμμὰς τῶν ἀπέναντι ὀρέων, Παρνασσοῦ, Ἑλικῶνος, Κιθαιρῶνος, καὶ τὸν Σαρωνικὸν Κόλπον τὸν κυανοπάρυφον, μὲ τοὺς ὡραίους χρωματισμοὺς τῶν νήσων Σαλαμῖνος, Αἰγίνης, Πόρου, κ.λπ.

Οὕτως ὁ Σιδηρόδρομος Πειραιῶς-Ἀθηνῶν-Πελοποννήσου καθίσταται πράγματι εὐεργετικὸς διά τε τὸν τόπον καὶ τοὺς ἐπισκεπτομένους τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ Διοίκησις, ἡ Διεύθυνσις, Μηχανικοὶ ὑπάλληλοι καὶ ἐν γένει τὸ προσωπικὸν τῆς Ἑταιρίας ἀπαρτίζονται ἀπὸ Ἕλληνας, οἵτινες βαθμηδὸν καὶ ἐντὸς ἐλαχίστου σχετικῶς χρόνου κατηρτίσθησαν ἐντελῶς εἰς τὴν σιδηροδρομικὴν ὑπηρεσίαν, ἐκπληροῦντες μετὰ ζήλου καὶ ἐπιμελείας τὰ καθήκοντά των. Τὸ Δ. Συμβούλιον ἀπὸ τοῦ 1893 ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς κ.κ. Π.Σ. Σκουζέν, Πρόεδρον, Γ. Σερπιέρην, Ἀντιπρόεδρον, Ν. Καλογερόπουλον, Μ. Καμάραν, Α. Μάτσαν, Λ. Μερκάτην, Α. Σιμόπουλον, Ν. Φιλάρετον, Σ. Φραγκιάδην. Γ. Διευθυντής: Ι.Γ. Δούμας. Ἀρχιμηχανικός: Μ. Ἰωαννίδης. Πρ. Μηχανικὸς Ἕλξεως καὶ Ἐργοστασίων: Α. Ἀγαθοκλῆς. Γενικὸς Γραμματεύς: Ι. Λομβάρδος Ἀργασάρης.

Ὁ Γενικὸς Διευθυντὴς τῆς Ἑταιρίας κ. Ι. Δούμας, ἀπὸ πολλοῦ διευθύνων τὴν ἐργασίαν ταύτην, ἀνεδείχθη δικαίως ἀντάξιος τῆς σοβαρᾶς ταύτης θέσεως διὰ τῆς αὐστηρᾶς τάξεως ἣν ἐπέβαλεν εἴς τε τὰ γραφεῖα καὶ τὴν κανονικὴν λειτουργίαν τοῦ σιδηροδρόμου, τῇ συνεργασίᾳ φιλοτίμου καὶ ἐργατικοῦ προσωπικοῦ.

Τὰ ἐκ τοῦ σιδηροδρόμου τούτου προκύψαντα ὠφελήματα πρόκεινται καταφανῆ εἰς τὴν ἀντίληψιν παντὸς ἐξετάζοντος τὰ τοῦ θέματος τούτου.

ΔΙΑΝΟΙΞΗ ΔΙΩΡΥΓΑΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ

Ένα από τα σημαντικότερα έργα οικονομικής και στρατηγικής σημασίας για την Ελλάδα του 19ου αιώνα ήταν η διάνοιξη της Διώρυγας της Κορίνθου, που χαρακτηρίζεται τολμηρό επίτευγμα για την εποχή του. Καθοριστικές για την εκτέλεση του έργου ήταν οι ενέργειες και οι αποφάσεις των κυβερνήσεων του Χαρ. Τρικούπη.

Το πρόβλημα της ένωσης του Κορινθιακού με τον Σαρωνικό Κόλπο, για να συντομευθεί ο θαλάσσιος δρόμος επικοινωνίας του Ιονίου Πελάγους με το Αιγαίο, είχε απασχολήσει τους αρχαίους Έλληνες, οι οποίοι μελετούσαν τρόπους επίλυσής του και κατά καιρούς, όπως και αργότερα επί Ρωμαιοκρατίας και Ενετοκρατίας, έγιναν διάφορες απόπειρες για τη διάνοιξη διώρυγας, αλλά εγκαταλείφθηκαν.

Αμέσως μετά την απελευθέρωση, ο Ιωάννης Καποδίστριας ανάμεσα στα άλλα έργα είχε προγραμματίσει και τη διάνοιξη της διώρυγας, αλλά οι πρώτες μελέτες έδειξαν ότι το κόστος θα ήταν πολύ μεγάλο. Η ιδέα, ωστόσο, δεν εγκαταλείφθηκε και το ενδιαφέρον αναθερμάνθηκε μετά την αποπεράτωση της Διώρυγας του Σουέζ. Ο ίδιος μάλιστα ο κατασκευαστής, Ferdinand de Lesseps επισκέφθηκε την Ελλάδα τον Νοέμβριο του 1869. Λίγες μέρες μετά την αναχώρησή του, η κυβέρνηση του Θρασύβουλου Ζαΐμη δημοσιεύει τον Νόμο ΤΜΣΤ/ 17.11.1869 «Περὶ τῆς τομῆς τοῦ ’Ισθμοῦ τῆς Κορίνθου» και αποφασίζεται η παραχώρηση της κατασκευής του έργου σε εταιρεία ή ιδιώτη.

Στις 28 Ιανουαρίου 1870 υπογράφηκε σύμβαση, με την οποία ανατέθηκε το έργο στον βελγικής καταγωγής μηχανικό G. Piat και τον Γάλλο τραπεζίτη M. Chollet, οι οποίοι ίδρυσαν τη μετοχική εταιρεία «Societé d’ Études du Canal Maritime de Corinthe». Η εταιρεία αυτή επί χρόνια έμενε στις μελέτες και συνεχώς πρόβαλλε νέα αιτήματα για την εκχώρηση προνομίων, χωρίς ποτέ να αρχίσει έργα.

Η κυβέρνηση Αλέξανδρου Κουμουνδούρου με το Διάταγμα της 18ης Μαΐου 1881 παραχωρεί το δικαίωμα κατασκευής

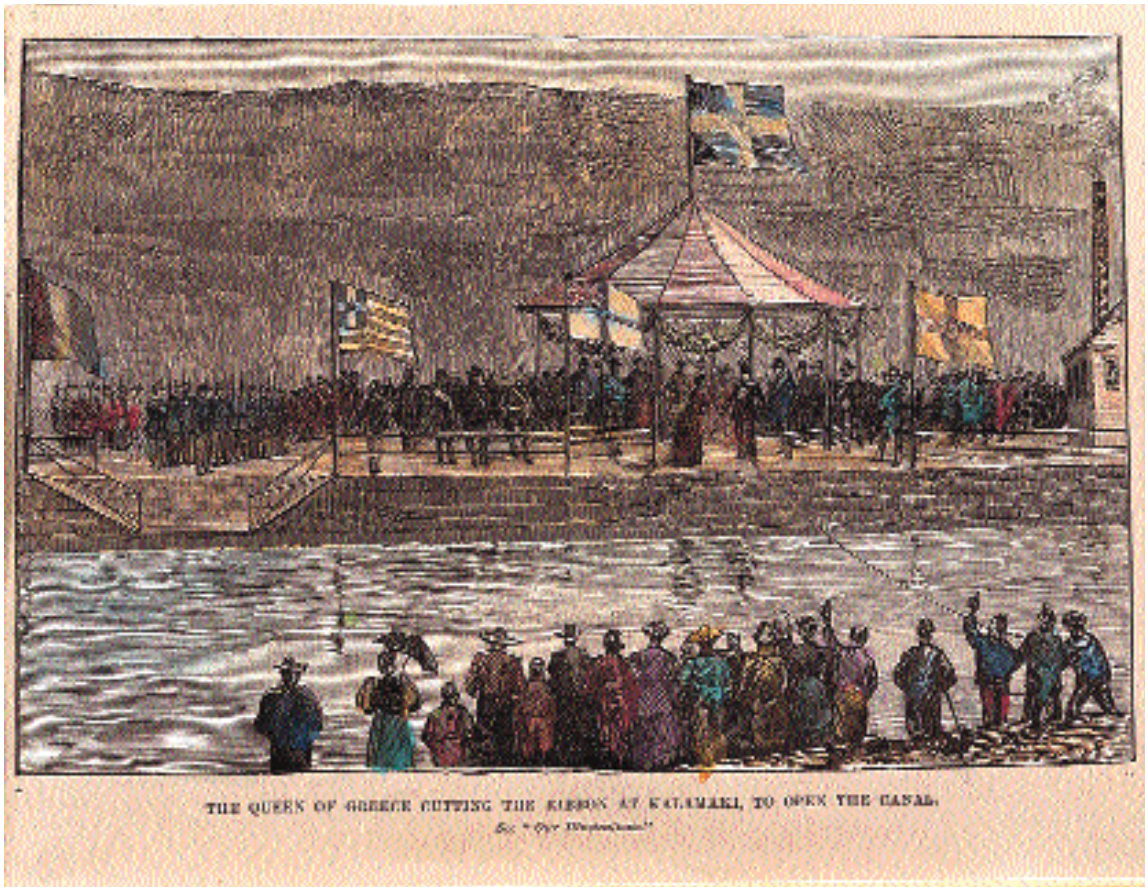

Τα εγκαίνια της Διώρυγας της Κορίνθου. Ξυλογραφία επιχρωματισμένη από την εφ. The London Illustrated News *(19.8.1893). Συλλογή Χρήστου Λαρσινού. Στις 25 Ιουλίου 1893 έγιναν τα εγκαίνια της Διώρυγας με αγιασμό από τον μητροπολίτη Κορινθίας και με την παρουσία των βασιλέων, της κυβερνήσεως και των επισήμων. Διακρίνεται η βασίλισσα Όλγα που εγκαινιάζει με το κόψιμο της κορδέλας την έναρξη της λειτουργίας της Διώρυγας.*

του έργου στον Ούγγρο στρατηγό Etienne Türr, επίτιμο υπασπιστή του βασιλιά της Ιταλίας Vittorio Emmanuele.

Ο στρατηγός Türr, με την οικονομική συνδρομή της Τράπεζας «Comptoir d' Escompte de Paris», ιδρύει τη «Διεθνή Εταιρεία της Θαλασσίας Διώρυγος της Κορίνθου» (La Societé Internationale du Canale Maritime de Corinthe) με έδρα το Παρίσι. Τα έργα προχώρησαν με βραδύτητα και τον Ιούλιο του 1889 διακόπηκαν οι εργασίες, αφού δαπανήθηκαν 42 εκατομμύρια γαλλικά φράγκα και εξαντλήθηκαν τα κεφάλαια της εταιρείας, η οποία τελικά διαλύθηκε στις 12 Φεβρουαρίου 1890. Μετά από διαπραγματεύσεις του κυρίου μετόχου, Λαζάρου Σώχου, τα δικαιώματα της εταιρείας περιέρχονται στην ελληνική «Εταιρεία Διώρυγος της Κορίνθου», επικεφαλής της οποίας είναι οι Έλληνες κεφαλαιούχοι Ανδρέας Συγγρός και Αντώνιος Βλαστός, αντιπρόεδρος της τράπεζας Comptoir d' Escompte de Paris.

Στις 28 Φεβρουαρίου 1890 η κυβέρνηση Τρικούπη υπέγραψε με τους Συγγρό και Βλαστό συμφωνία για την αποπεράτωση του έργου. Η νέα, ελληνική πλέον, εταιρεία ανέθεσε στις 2 Μαρτίου 1890 το έργο στην εργοληπτική εταιρεία του Αντ. Μάτσα, η οποία και το τελείωσε σε 3 χρόνια. Τα εγκαίνια της Διώρυγας έγιναν στις 25 Ιουλίου 1893 επί κυβερνήσεως Σωτηρόπουλου με πανηγυρική τελετή και με την παρουσία του βασιλιά Γεωργίου και της βασίλισσας Όλγας.

Η εταιρεία Συγγρού - Βλαστού εκμεταλλεύθηκε τη Διώρυγα ώς το 1906, οπότε την ανέλαβε η Εθνική Τράπεζα. Την 1η Νοεμβρίου 1980 η εκμετάλλευση περιήλθε στο ελληνικό κράτος.

Τα εγκαίνια των εργασιών της τομής του Ισθμού της Κορίνθου

Στις 22 Απριλίου 1882 –επί κυβερνήσεως Χαρ. Τρικούπη– άρχισαν οι εργασίες διάνοιξης της Διώρυγας της Κορίνθου που ήταν ένα από τα μεγάλα έργα της εποχής. Το περιοδικόν *Δελτίον της Εστίας*, τεύχ. 278, δημοσίευσε στις 25 Απριλίου περιγραφή των εγκαινίων της κατασκευής του έργου:

1. «Μεγαλοπρεπῶς καὶ ἐν συρροῇ πολλῶν χιλιάδων θεατῶν ἐτελέσθησαν τὰ ἐγκαίνια τῶν ἐργασιῶν τῆς τομῆς τοῦ κορινθιακοῦ ἰσθμοῦ.

»Ἀπὸ τῆς 5 πρωϊνῆς ὥρας τὸ κατάστημα τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ Ἀθηνῶν ἐπληρώθη ὑπὸ τῶν καταβαινόντων εἰς Πειραιᾶ, ἐξηκολούθουν δ' αἱ ἁμαξοστοιχίαι τοῦ σιδηροδρόμου μεταφέρουσαι χιλιάδας πανηγυριστῶν. Ὁ λιμήν εἶχεν ὄψιν ἑορτάσιμον· πέντε ἀτμόπλοια σημαιοστόλιστα, κατὰ σειρὰν τεταγμένα, ἀνέμενον ἐπιβάτας, ἐνῶ τὰ πολεμικὰ ἐπὶ τοῦ ἀτμοῦ ἦσαν ἕτοιμα πρὸς ἀπόπλουν.

»Τήν 7 ἀκριβῶς ὥραν ἡ γαλλικὴ ναυαρχίς, φέρουσα τὸν ναύαρχον κ. Κονράδ, ἡ ρωσσικὴ ναυαρχίς, φέρουσα τὸν ναύαρχον κ. Κρέμερ, καὶ ἡ θωρακοβᾶρις «Β. Γεώργιος», ἐξῆλθον τοῦ λιμένος καὶ πρὸ τῆς Ψυτταλείας παρετάχθησαν.

»Πρώτη ἐξῆλθε κατευθυνομένη εἰς Κόρινθον ἡ «Ἶρις», φέρουσα τοὺς κ.κ. βουλευτάς, κατόπιν δὲ ἡ «Θεσσαλία», ἧς ἐπέβαινον οἱ κεκλημένοι τοῦ στρατηγοῦ Τύρρ, εἶτα ἡ «Ἀργολίς», ἡ «Μακεδονία» καὶ ἡ «Κρήτη», πεπληρωμέναι ἐπιβατῶν, τὸ ἀγγλικὸν πολεμικὸν «Bittern» καὶ ἕτερον πολεμικὸν ρωσικόν.

»Τὴν 8 π.μ. ὥραν κατῆλθον εἰς Πειραιᾶ διὰ τοῦ σιδηροδρόμου οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ βασιλόπαιδες Κωνσταντῖνος καὶ Γεώργιος καὶ ὁ ἀδελφὸς τῆς βασιλίσσης, συνοδευόμενοι ὑπὸ τῶν αὐλικῶν, καὶ οἱ ὑπουργοί, εὐθὺς δ' ἐπέβησαν οἱ μὲν βασιλεῖς καὶ οἱ βασιλόπαιδες μετὰ τῆς ἀκολουθίας των ἐπὶ τῆς ἀτμοφρεγάδος «Ἑλλάδος», οἱ δ' ὑπουργοὶ ἐπὶ τοῦ καταδρομικοῦ «Ψαρά». Τὴν 9 ὥραν ἐδόθη τὸ σημεῖον τοῦ ἀπόπλου, ἐξῆλθε δὲ τοῦ λιμένος ἡ «Ἑλλάς», ἣν ὑπεδέχθησαν διὰ κανονιοβολισμῶν τὰ ἔξωθεν τοῦ λιμένος ἀναμένοντα πολεμικὰ πλοῖα. Οὕτω δὲ διηυθύνθησαν εἰς Καλαμάκιον κατὰ τὴν ἑπομένην σειράν. Προηγεῖτο ἡ φέρουσα τοὺς βασιλεῖς ἀτμοφρεγὰς «Ἑλλάς», δεξιὰ αὐτῆς ἔπλεεν ἡ ρωσικὴ ναυαρχίς, ἀριστερὰ ἡ γαλλικὴ ναυαρχὶς καὶ ὄπισθεν τὸ φέρον τοὺς ὑπουργοὺς καταδρομικὸν «Ψαρά», κατόπιν δὲ τούτου ἡ θωρακοβᾶρις «Βασιλεὺς Γεώργιος». Τὴν 1 ὥραν κατέπλευσαν εἰς τὸν λιμένα τοῦ Καλαμακίου τὰ ἀτμόπλοια, ἀμέσως δ' ἐξῆλθον οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ ὑπουργοί, τῶν πλοίων χαιρετιζόντων διὰ κανονιοβολισμῶν. Γραφικὸν ἦτο τὸ θέαμα. Δώδεκα ἀτμόπλοια σημαιοστόλιστα ἵσταντο ἐπ' ἀγκυρῶν κατὰ σειράν, ἄπειροι δὲ λέμβοι διεσταυροῦντο ἐν τῷ λιμένι. Δεξιὰ τοῦ Καλαμακίου ἐν τῷ τόπῳ, ἔνθα ἤρξαντο αἱ ἐργασίαι τῆς τομῆς, ἐφαίνετο 200 μέτρων γέφυρα ἐν τῇ θαλάσσῃ, ἐστολισμένη διὰ μύρτων καὶ σημαιῶν, δύο δὲ ἀψίδες ἵσταντο εἰς τὰ ἄκρα τῆς γεφύρας. Εἰς τὸ ἀνώτατον αὐτῆς ἄκρον ἡ γέφυρα ἐκλείετο ὑπὸ πασσάλων ἡμικυκλικῶς τεταγμένων, φερόντων ἐπὶ τῆς κορυφῆς τεταμένας πλατείας ταινίας, ἐφ' ὧν ἀνεγιγνώσκοντο κεφαλαίοις γράμμασιν αἱ ἑξῆς ἐπιγραφαί: «Ζήτω ἡ βασίλισσα» – «Ζήτω τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος» – «Ζήτω ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ Βασίλισσα» – «Ζήτω ὁ Βασιλεύς τῶν Ἑλλήνων» – «Ζήτω ὁ διάδοχος Κωνσταντῖνος» – «Ζήτω ἡ ἕνωσις τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς» – «Ζήτω ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια». Εἰς τὰς βάσεις δ' αὐτῶν ἐξετείνετο ἀμφιθεατρικῶς διπλὴ σειρὰ ξυλίνων ἑδράνων. Ἐπὶ τοῦ οὕτω περιοριζομένου χώρου ὑπῆρχεν ἐστημένη ἡ διὰ τὴν τελετὴν τοῦ ἁγιασμοῦ ἐξέδρα, σκιαζομένη ὑπὸ σημαιῶν. Δεξιόθεν δ' αὐτῆς, εἰς πεντήκοντα βημάτων ἀπόστασιν, ὑψοῦτο εὐρύχωρον καὶ φιλοκάλως εὐπρεπισμένον παράπηγμα, προωρισμένον νὰ χρησιμεύσῃ ὡς αἴθουσα τοῦ μετὰ τὴν τελετὴν δοθέντος εἰς τοὺς καλεσμένους τοῦ κ. Τὺρρ γεύματος.

»Λόχος πεζικοῦ τοῦ ἐν Κορίνθῳ τάγματος ἦτο παρατεταγμένος ἐπὶ τοῦ τόπου τῆς τελετῆς. Ὁ κ. Τὺρρ ὑπεδέχθη τοὺς βασιλεῖς, τοὺς ὑπουργοὺς καὶ τοὺς ναυάρχους, οἵτινες μετέβησαν εἰς τὴν ἐπίτηδες ἐστημένην ἐξέδραν, ἐκεῖ δὲ ὁ μητροπολίτης μετὰ τοῦ ἱεροῦ κλήρου τῆς Κορίνθου ἐτέλεσεν ἁγιασμόν, εὐχηθεὶς ὑπὲρ τῆς εὐοδώσεως τοῦ ἔργου. Κατόπιν ὁ στρατηγὸς Τὺρρ ζητήσας τὴν ἄδειαν τοῦ βασιλέως παρουσίασεν αὐτῷ ἀργυροῦν πτύον, παρεκάλεσε δὲ τὴν Α.Μ. ὅπως ἐγκαινίσῃ τὸ ἔργον. Ὁ βασιλεὺς ἔλαβε διὰ τοῦ πτύου χῶμα τρὶς καὶ ἔρριψεν εἰς πολυτελῆ ἐκ ξύλου χειράμαξαν, ἧς ὁ τροχὸς περιεβάλλετο δι' ἀργυροῦ ἐλάσματος, τὸ δ' αὐτὸ ἐποίησεν ἡ βασίλισσα, ὁ διάδοχος, ὁ βασιλόπαις Γεώργιος, ὁ μέγας δούξ, ὁ Πρόεδρος τῆς Βουλῆς καὶ ὁ ὑπουργὸς τῆς Παιδείας. Κατόπιν ὁ κ. πρωθυπουργὸς ἔσυρε τὴν χειράμαξαν εἰς ὀλίγων βημάτων ἀπόστασιν καὶ ἔρριψε τὸ χῶμα ἐντός λάκκου, εἰς ὃν ἐνετέθη μέγας τετράγωνος ἐγκαίνιος λίθος, φέρων τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν·

»ΕΠΙ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α΄ ΕΤΟΣ ΙΘ΄ ΒΑΣΙΛΕΥΟΝΤΟΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ, ΤΗ ΚΒ΄ ΑΠΡΙΛΙΟΥ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΙΟΥ ΕΤΟΥΣ ΑΙΩΠΒ, ΠΑΡΙΣΤΑΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ, ΤΩΝ ΥΠΟΥΡΓΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ, ΑΡΧΕΤΑΙ ΠΡΩΤΟΝ Η ΟΡΥΧΗ ΤΟΥ ΙΣΘΜΟΥ ΠΑΛΑΙ ΜΕΝ ΥΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΚΠΟΝΗΘΕΙΣΑ, ΝΥΝ Δ' ΕΝ ΤΩ ΠΑΡΟΝΤΙ ΑΙΩΝΙ ΜΕΛΛΟΥΣΑ ΣΥΝ ΘΕΩ ΤΕΛΕΣΘΗΝΑΙ ΕΠΙΜΕΛΟΥΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΤΥΡΡ ΠΡΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΙΝ ΤΗΣ ΣΥΓΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΟΣ ΤΩΝ ΛΑΩΝ.

Τα εγκαίνια της Διώρυγας. Ελαιογραφία του Κωνσταντίνου Βολανάκη. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.

»Ἀκολούθως ἡ βασίλισσα μετέβη εἰς τὸ μέρος ἔνθα ἦτο ἡ ἠλεκτρικὴ στήλη, καὶ μετέδωκεν ἠλεκτρικόν σπινθῆρα εἰς τεσσαράκοντα περίπου ὑπονόμους πεπληρωμένας διὰ δυναμίτιδος, αἵτινες ἀναφλεχθεῖσαι ἀνετίναξαν μέγα τμῆμα τοῦ βράχου εἰς τὸν ἀέρα.

»Κατόπιν, παιανιζούσης τῆς μουσικῆς, παρετέθη εἰς τοὺς βασιλεῖς, τοὺς ὑπουργοὺς καὶ τοὺς κεκλημένους ἐξαίρετον γεῦμα, παραταθὲν ἀπὸ τῆς 2 μέχρι τῆς 3 μ.μ. ὥρας. Κατὰ τὸ ἐπιδόρπιον, ὁ κ. Τύρρ ἔκαμε γαλλιστὶ πρόποσιν ὑπὲρ τῆς εὐοδώσεως τοῦ ἔργου, καὶ ὑπὲρ τῶν βασιλέων, εὐχηθεὶς ὅπως ἐπὶ τοῦ πρώτου πλοίου τοῦ μέλλοντος νὰ διέλθῃ τὴν διώρυγα ἐπιβαίνει ὁ βασιλεύς. Εἰς τὴν πρόποσιν ταύτην ἀπήντησεν ὁ βασιλεύς, ἀνταπήντησε δὲ πάλιν ὁ κ. Τύρρ, ἀναγνοὺς τηλεγράφημα, ὅπερ ἔλαβε τὴν στιγμὴν ἐκείνην παρὰ τοῦ κ. Λεσσέψ, ἐντελλομένου αὐτῷ νὰ συγχαρῇ ἐκ μέρους του τῷ βασιλεῖ διὰ τὴν ἐγκαινίασιν τῆς τομῆς τοῦ ἰσθμοῦ.

»Μετὰ τὸ πέρας τοῦ γεύματος, ἐπέβησαν πάντες οἱ μετασχόντες τῆς τελετῆς τῶν σημαιοστολίστων ἀτμοπλοίων, ἅτινα σχεδὸν ὅλα συγχρόνως ἦραν τὰς ἀγκύρας, καὶ περὶ τὴν 4 ἐγκατέλιπον τὸν λιμένα τοῦ Καλαμακίου ἐπιστρέφοντα εἰς Πειραιᾶ».

2. Τὸ παράδειγμα τῆς διώρυγας τοῦ Σουὲζ εἶχε ἀποδείξει ὅτι ἡ ἀπόσταση τῶν 10 χιλιομέτρων, ποὺ χώριζε μεταξύ τους τοὺς χώρους στάθμευσης, ἦταν ἐπαρκὴς διὰ τὸν πλοῦ χωρὶς στάθμευση.

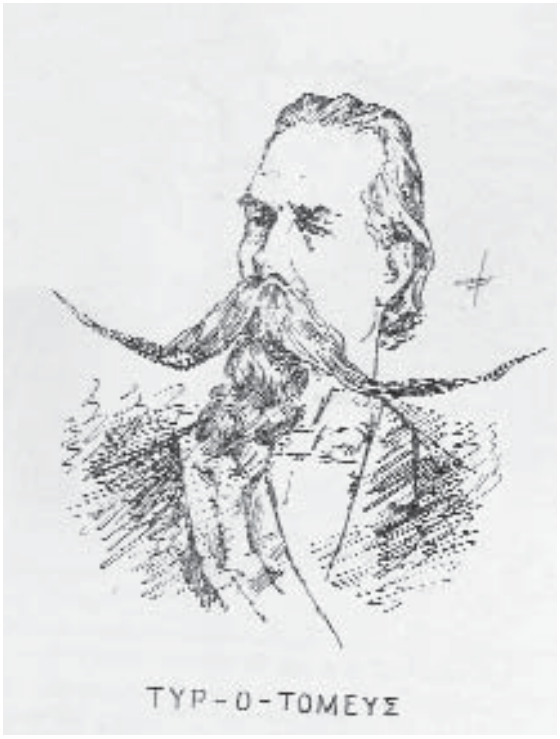

Τυρ-ο-τομεύς. Λιθογραφία από σχέδιο του Θέμου Άννινου, εφ. Ασμοδαίος *(25.4.1882). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Η συμφωνία για τη Διώρυγα με τους Ανδρέα Συγγρό και Αντώνιο Βλαστό

Για τη συμφωνία που υπογράφηκε μεταξύ της κυβέρνησης Τρικούπη και των κεφαλαιούχων Ανδρέου Συγγρού και Αντωνίου Βλαστού, η εφημερίδα *Ακρόπολις* έγραψε την 1η Μαρτίου 1890 με τίτλο «Ὁ Ἰσθμὸς τῆς Κορίνθου»:

Ἓν ἐκ τῶν μεγαλυτέρων δημοσίων ἔργων ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν εἶναι ἡ τομὴ τοῦ Ἰσθμοῦ· ἴσως μάλιστα τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι τὸ περιφανέστερον καὶ κραταιότερον τῶν ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας ἀναληφθέντων. Χάριν αὐτοῦ ἐδαπανήθησαν ἤδη περὶ τὰ 40 ἑκατομμύρια φράγκων, ὅσα βεβαίως διὰ καμμίαν ἄλλην ἐπιχείρησιν ἐν Ἑλλάδι ἕως τώρα· χάριν αὐτοῦ θὰ δαπανηθῶσιν εἰσέτι πολλὰ ἄλλα ἑκατομμύρια. Μεθ' ὅλας, ὅμως, ταύτας τὰς θυσίας, καὶ μεθ' ὅλην τὴν γενομένην ἤδη κολοσσιαίαν ἐργασίαν, ὀλίγου δεῖν τὸ ἔργον νὰ μείνῃ καὶ πάλιν ἡμιτελές, ὡσανεὶ ἦτο καταδεδικασμένον ἑκάστοτε ν' ἄρχηται ὑπὸ τοὺς λαμπροτέρους οἰωνοὺς καὶ νὰ μὴ περατοῦται ποτέ. Ὁ στρατηγὸς Τὺρρ ὡμοίασε κατὰ τοῦτο τὸν Νέρωνα· ἀμφότεροι ἤρχισαν τὸ ἔργον διὰ νὰ τὸ ἀφήσουν εἰς τὴν μέσην· ὁ συμπαθὴς στρατηγὸς ἴσως δὲν μείνῃ εὐχαριστημένος μὲ τὴν σύγκρισιν, ἀλλ' εἶναι ἱστορικὸν ὅτι ὁ ρωμαῖος ἐκεῖνος αὐτοκράτωρ δι' ὅλον τὸν κόσμον ὑπῆρξε Νέρων, διὰ τὴν Ἑλλάδα ὅμως, εὐεργέτης.

Ὅπως δήποτε τὸ ἔργον τῶν ἀξιοτίμων κυρίων Νέρωνος καὶ Τὺρρ ἔμενε καὶ πάλιν ἡμιτελές· τὸ ἀπροσδόκητον κρὰχ τοῦ «Comptoir d' Escompte» κατεβρόχθισε καὶ τὴν γαλλικὴν ἑταιρίαν τῆς «Κορίνθου», ἥτις, διὰ νὰ εἰποῦμεν τὴν ἀλήθειαν, καὶ πρὸ τοῦ κρὰχ ἀκόμη δὲν ἐστέκετο καλὰ εἰς τὰ πόδια της. Ἡ ἑταιρία ἐκείνη εἶχεν ἐξαντλήσει ὅλον τὸ μετοχικὸν κεφάλαιόν της καὶ εὑρίσκετο ἀκόμη μόλις εἰς τὸ μέσον τῆς διώρυγος. Αἴφνης δὲ ἀνεκαλύφθη – ὦ ἀνακάλυψις ὀδυνηρὰ καὶ ἑκατομμυριοφθόρος! – ὅτι, ὅσῳ προὐχώρουν αἱ ἐργασίαι τῆς ἐξορύξεως, ἔφθανον εἰς γῆν ἀργιλλώδη, μαλακήν, εὔθρυπτον, ῥέουσαν, ἥτις διὰ νὰ στηριχθῇ κατὰ τὰς ὄχθας τῆς διώρυγος ἔδει νὰ προασπισθῇ διὰ τοιχωμάτων. Ἡ οἰκοδομὴ τοιούτων τοίχων ἰσοδυνάμει πρὸς δαπάνην ἑκατομμυρίων. Ἐν συντομίᾳ, ἡ γαλλικὴ ἐκείνη ἑταιρία ὑπέκυψε· δὲν ἠδυνήθη νὰ εὕρῃ νέα κεφάλαια, ἐξεδόθησαν ὁμολογίαι, τὰς ὁμολογίας της προεξώφλησεν ἡ Προεξοφλητικὴ Τράπεζα μὲ τοκογλυφικὴν ἔκπτωσιν, ἀλλὰ πρὶν ἡ ἑταιρία λάβῃ τὸ καθαρὸν προϊὸν τῆς προεξοφλήσεως ἡ Τρά-

πεζα ἐπτώχευσε καὶ ἡ ἑταιρία τοῦ Ἰσθμοῦ τὴν ἠκολούθησεν. Εἰς μάτην ὁ κ. Τὺρρ κατέβαλεν εἶτα ἐναγωνίους προσπαθείας ὅπως περισυλλέξῃ τὰ ναυάγια· οἱ κεφαλαιοῦχοι διὰ νὰ δώσουν νέα χρήματα ἀπῄτουν ἐγγυήσεις· ἠννόουν νὰ τοῖς ἐγγυηθῇ κυβέρνησίς τις ὅτι θὰ ἐλάμβανον τόσα τοῖς ἑκατὸν ἐπὶ τῶν κεφαλαίων των. Ὁ κ. Τὺρρ ἀπετάθη εἰς τὰς κυριωτέρας Δυνάμεις τῆς Μεσογείου, ὧν τὰ πλοῖα θὰ ἔκαμνον χρῆσιν τῆς Διώρυγος, καὶ ἐζήτησε τὴν ἐγγύησίν των· αἱ Δυνάμεις ἐκώφευσαν· ἀπετάθη εἶτα εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, ζητῶν ἔστω καὶ μικρὸν ἔτι ψιχίον· ὁ κ. Τρικούπης δὲν ἠννόει νὰ δώσῃ οὐδὲ μίαν δεκάραν τοῦ Ὄθωνος. Ἀπελπισία! Ὁ κ. Τὺρρ ἀποφασιστικῶς ὑπέκυπτεν εἰς τὴν τύχην τοῦ Νέρωνος.

...Κατόπιν ὅλων τούτων εἶναι πραγματικῶς θαῦμα πῶς κατωρθώθη νὰ δώσουν ζωὴν εἰς αὐτὸ τὸ πτῶμα, ὅπερ ἐκαλεῖτο τομὴ τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου. Ὑπόθεσις ἐντελῶς ἐγκαταλελειμμένη, βυθισμένη ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν μαύρην χρεωκοπίαν, καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τοὺς σαρκασμοὺς περὶ τοῦ κερδοφόρου τῆς ἐπιχειρήσεως, οὐσιαστικῶς ἐξεταζομένης. «Πόσα πλοῖα θὰ διέρχονται διὰ τοῦ ἰσθμοῦ καὶ τί ἀνάγκην ἔχουν νὰ διέρχωνται! Δὲν βαρύνεσθε! Αὐτὰ εἶναι χρήματα ἐντελῶς πεταμένα εἰς τὸ νερόν.» Αὐτὸ ἦτο ἡ συνήθης ἐπιχειρηματολογία. Κατόπιν τοιούτου παρελθόντος ὁρίστε νὰ ζωογονήσητε ἐπιχείρησιν καταδεδικασμένην. Τὸ θαῦμα, λοιπόν, ἐγένετο πρᾶγμα: ἐσχηματίσθη ἑταιρία μεθ' ἱκανῶν κεφαλαίων, ὅπως φέρῃ εἰς πέρας τὴν ἐπιχείρησιν· ἡ ποιότης τῶν ἱδρυτῶν αὐτῆς ἐγγυᾶται ὅτι τὴν φορὰν αὐτὴν τὸ πρᾶγμα δὲν θὰ τελειώσῃ a la Néron. *Ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ ὑπογράψαντες χθὲς ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Οἰκονομικῶν τὴν σύμβασιν εἶναι οἱ κύριοι Ἀνδρέας Συγγρὸς καὶ Ἀντώνιος Βλαστός.* Περὶ τοῦ πρώτου περιττὴ πᾶσα λέξις, περὶ δὲ τοῦ δευτέρου ἀρκεῖ νὰ λεχθῇ ὅτι ὑπέγραψεν ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς νέας Ἐθνικῆς Προεξοφλητικῆς Τραπέζης, ἑνὸς τῶν πρωτευόντων ἐν Παρισίοις πιστωτικῶν καταστημάτων. Ἡ ἐπιτυχία αὕτη εἶναι πλήρης καὶ κατὰ τοῦτο ἀκόμη, ὅτι τὸ ἔργον περατοῦται οὐχὶ ὑπὸ ξένης ἀλλὰ ὑπὸ ἑλληνικῆς ἑταιρίας. Ἐπὶ τῆς διώρυγος τοῦ Ἰσθμοῦ δὲν θὰ κυματίζουν πλέον ξέναι σημαῖαι, ὡς μέχρι τοῦδε, ἀλλ' ἡ κυανόλευκος. Ὅταν δὲ ἀρχίσῃ ἡ χρῆσις αὐτοῦ, ὅταν ἡ νέα αὕτη θαλασσία ὁδὸς δοθῇ εἰς τὸ διεθνὲς ἐμπόριον, θὰ ἐπιστατῶσιν αὐτὴν οὐχὶ ξένοι διαχειρισταὶ καὶ ξένοι ὑπάλληλοι, ἀλλ' Ἕλληνες ἀπὸ τῶν πρώτων μέχρι τῶν τελευταίων. Δὲν θὰ ἔχωμεν κράτος ἐν κράτει, ὡς ἔχει ἡ Αἴγυπτος μὲ τὴν γαλλικὴν ἢ διεθνῆ ἑταιρίαν τοῦ Σουέζ, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ὑπηρεσία θὰ ᾖ καθαρῶς ἑλληνική.

Ἂν ἐλέγομεν περισσοτέρας λέξεις, γνωρίζομεν ὅτι θὰ προσκρούσωμεν εἰς τὴν γνωστὴν μετριοφροσύνην τοῦ ἀνδρός, ὅστις δὲν ἔχει πλέον ἀνάγκην ἐγκωμίων ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ, ἔνθα βιοῖ πράττων τὸ ἀγαθόν. Ἀλλὰ θὰ ἦτο καὶ παράλειψις δημοσιογραφικοῦ καθήκοντος ἂν μὴ ἀνεγράφετο ὅτι ἐκεῖνος ὅστις ἠδυνήθη νὰ ἐμφυσήσῃ ζωὴν εἰς τὴν ἄπνουν αὐτὴν ἐπιχείρησιν, δὲν εἶναι ἄλλος ἢ ὁ δεξιώτατος καὶ πράγματι μεγαλεπήβολος ἐν ταῖς τραπεζικαῖς συλλήψεσι κ. Ἀνδρ. Συγγρός, ὅστις οὕτω καὶ τὸ μεγαλύτερον τῶν δημοσίων ἔργων τῆς νέας Ἑλλάδος φέρει εἰς πέρας καὶ εἰς χιλιάδας ἐργατῶν καὶ ὑπαλλήλων παρέχει ἐργασίαν. Τὰ ἔρημα μέρη τοῦ Ἰσθμοῦ θὰ συνοικισθῶσι καὶ πάλιν· τὸ χρῆμα θὰ ρεύσῃ, ἡ δὲ κυκλοφορία αὐτοῦ θὰ ζωογονήσῃ καὶ πολλὰ ἄλλα στρώματα τῆς κοινωνίας.

Τύχῃ ἀγαθῇ!

Σε ελληνική εταιρεία η διάνοιξη της Διώρυγας

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Μετά τη διάλυση στις 12 Φεβρουαρίου 1890 της «Διεθνούς Εταιρείας της Θαλασσίας Διώρυγος της Κορίνθου» λόγω της εξάντλησης των κεφαλαίων και της συνακόλουθης διακοπής των έργων, η κυβέρνηση Τρικούπη συνέβαλε στις διαπραγματεύσεις, για να συνεχιστεί η διώρυξη από την «Ελληνική Εταιρεία Διώρυγος της Κορίνθου». Στην εν λόγω εταιρεία, την οποία συνέστησαν οι κεφαλαιούχοι Ανδρέας Συγγρός και Αντώνιος Βλαστός, εκχωρήθηκαν όλα τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις από τη διαλυθείσα Διεθνή Εταιρεία.

Κατά τη συζήτηση του σχετικού νομοσχεδίου στη Βουλή στις 18 Μαρτίου 1890 ο πρωθυπουργός Χαρ. Τρικούπης έδωσε ενδιαφέροντα στοιχεία για το έργο της Διώρυγας στην αναλυτική αγόρευσή του. Τα δημοσιευόμενα αποσπάσματα προέρχονται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος ΙΑ΄, Έκτακτος Σύνοδος, Συνεδρίασις 20 (19.3.1890), σ. 241-247 και έχουν ως εξής:

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Εἰσερχόμεθα εἰς τὴν ἡμερησίαν διάταξιν.

Δευτέρα συζήτησις τοῦ νομοσχεδίου περὶ ἀδείας πρὸς ἀναγνώρισιν ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως τῆς παρὰ τῆς διεθνοῦς ἑταιρίας τῆς θαλασσίας Διώρυγος τῆς Κορίνθου ἐκχωρήσεως πάντων τῶν δικαιωμάτων καὶ πασῶν τῶν ὑποχρεώσεων αὐτῆς εἰς ἑλληνικὴν ἀνώνυμον ἑταιρίαν.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (Πρωθυπουργός). Ἐζητήθησαν πληροφορίαι περὶ τῶν τοῦ νομοσχεδίου τούτου· 1) «ἐὰν ἐξηκριβώθη ἡ δαπάνη, ἥτις μέλλει νὰ καταβληθῇ μέχρις ἀποπερατώσεως ἐντελοῦς τοῦ ἔργου τῆς τομῆς τοῦ Ἰσθμοῦ».

Τὰ περὶ τούτου ἐμελετήθησαν κατ' ἐντολὴν τῆς Κυβερνήσεως ἐν καιρῷ παρὰ τοῦ μηχανικοῦ τῆς γαλλικῆς ἀποστολῆς κ. Κελλενέκ, ὑποβαλόντος ὑπόμνη-

μα, δημοσιευθὲν γαλλιστί. Ἀντίτυπον τοῦ ὑπομνήματος καταθέτω, ἵνα ἐξ αὐτοῦ πληροφορηθῇ πᾶς ὁ βουλόμενος περὶ τῶν καθέκαστον· τὰ δὲ συμπεράσματα αὐτοῦ, συμπληρούμενα ἐξ ὑπομνήματος μεταγενεστέρου τοῦ αὐτοῦ κ. Κελλενέκ, ἔχουσιν οὕτω. Αἱ δαπάναι, αἱ πρὸς περαίωσιν τοῦ ἔργου ἀπαιτηθησόμεναι, ἀνέρχονται εἰς 13,000,000 εἰς χρυσόν· ἀλλ' εἶναι πιθανόν, ἕνεκα ἐκτάκτων τινῶν περιστάσεων προβλεπομένων, ἐὰν αὗται πραγματοποιηθῶσι, νὰ ἀπαιτηθῶσιν ἔτι 600,000 φράγκων. Πλὴν τούτων, ἡ συντήρησις τῶν ἐκτισμένων παρειῶν τῆς Διώρυγος κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς συντηρήσεως θ' ἀπαιτήσῃ δαπάνας, ἐπιπροσθετέας εἰς τὰ ἔξοδα τῆς κατασκευῆς. Θὰ ἀπαιτηθῶσι προσέτι τὰ πρὸς διαπλάτυνσιν τῶν στομίων τῆς Διώρυγος, ἥτις θὰ περιλάβῃ 3,800 μέτρα. Αὕτη δὲ ἡ διαπλάτυνσις, τὰ προβλεπόμενα ἔκτακτα ἔξοδα καὶ τὰ ἔξοδα τῆς συντηρήσεως, τὰ καταλογιστέα εἰς τὴν κατασκευήν, ἐπιπροστιθέμενα εἰς τὰ 13,000,000, φέρουσι τὴν δαπάνην κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ κ. Κελλενὲκ εἰς 15,000,000. Ἀλλὰ καὶ ἐν ταύτῃ δὲν συμπεριλαμβάνονται ἄλλαι τινὲς δαπάναι, ὡς π.χ. αἱ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν ἀναγκαίων πρὸς σύστασιν ὑπηρεσίας ρυμουλκήσεως δι' ἵππων ἢ δι' ἄλλων μέσων, καὶ αἱ τῆς ἐγκαταστάσεως συστήματος φωτισμοῦ, ἵνα τῆς διώρυγος γένηται χρῆσις καὶ κατὰ τὴν νύκτα.

Δευτέρα ζητηθεῖσα πληροφορία: «Ποῖοι ἦσαν οἱ λόγοι, οἵτινες εἶχον ὑπαγορεύσει κατὰ τὴν πρώτην σύστασιν τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης τὸν προσδιορισμὸν τοῦ πλάτους τῆς Διώρυγος εἰς 22 μέτρα, διότι διὰ τοῦ νομοσχεδίου τούτου ἐπέρχεται μεταβολή τις εἰς τὰ τότε προσδιορισθέντα».

Κατὰ τὸν ἀρχικὸν νόμον δὲν εἶχε προσδιορισθῇ τὸ πλάτος τῆς Διώρυγος εἰς 22 μέτρα, ἀλλὰ εἰς 42 μέτρα, περιείχετο, ὅμως, ἐν τῷ νόμῳ καὶ διάταξίς τις ἀντιφατική, ὁρίζουσα ὅτι πρέπει νὰ ἔχῃ ἡ Διῶρυξ τὰς αὐτὰς διαστάσεις τῆς Διώρυγος τοῦ Σουέζ, ἧς τὸ πλάτος ἦτο 22 μέτρων. Ὑπάρχει ἀλληλογραφία περὶ τούτου μακρὰ καὶ γνωμοδότησις αὐτοῦ τοῦ κ. Λεσσέψ, ἀπολήξασα εἰς νομοθετικὴν ἐνέργειαν, δι' ἧς περιωρίσθη τὸ πλάτος εἰς 22 μέτρα. Ταῦτα τὰ 22 μέτρα ἤδη περιορίζονται εἰς 21 μέτρα· ἡ ἑταιρία, ὅμως, θὰ ὀφείλῃ νὰ ἐκσκάψῃ οὐχὶ 22 μέτρων πλάτος, ἀλλὰ πλάτος 24 ἕως 25 μέτρων, διότι ἀπεδείχθη, ὅπερ δὲν προεβλέπετο, ἀναγκαία ἡ κατασκευὴ τειχίσματος, οὗτινος τὸ πάχος, ἐπιπροστιθέμενον εἰς τὰ 21 μέτρα ἑκατέρωθεν, θὰ φέρῃ τὸ ὅλον ἐκσκαφησόμενον πλάτος εἰς 24 ἕως

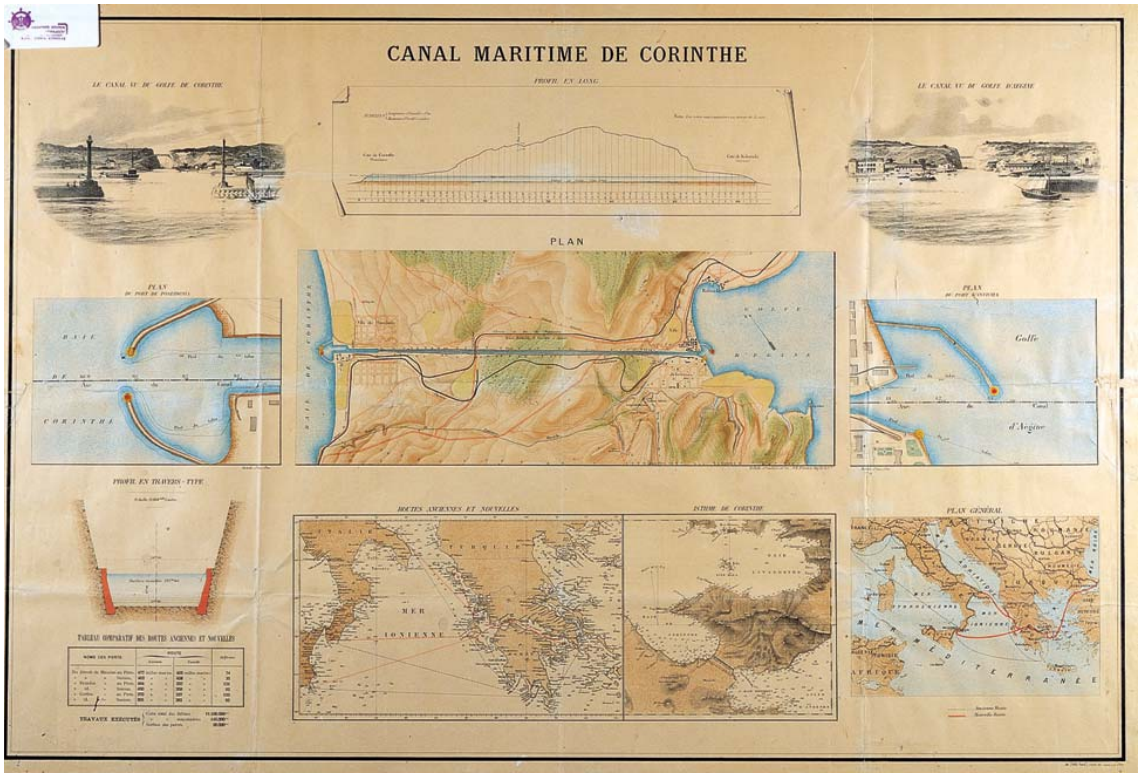

Διώρυγα της Κορίνθου. Λιθογραφία. Ανώνυμος Εταιρεία Διώρυγος Κορίνθου. Ο πίνακας περιλαμβάνει: α) Γενική κάτοψη της διώρυγας. β) Διαμόρφωση εισόδων διώρυγας από Ισθμία και Ποσειδωνία. γ) Γεωγραφικούς χάρτες, στους οποίους παρουσιάζεται η διαμόρφωση των νέων γραμμών. δ) Πίνακα συγκριτικό με το όφελος σε ναυτικά μίλια των διερχομένων τη διώρυγα πλοίων έναντι των παλαιών γραμμών και ε) δύο χαρακτικά: άποψη της διώρυγας από τον Κορινθιακό Κόλπο και άποψη της διώρυγας από την Αίγινα.

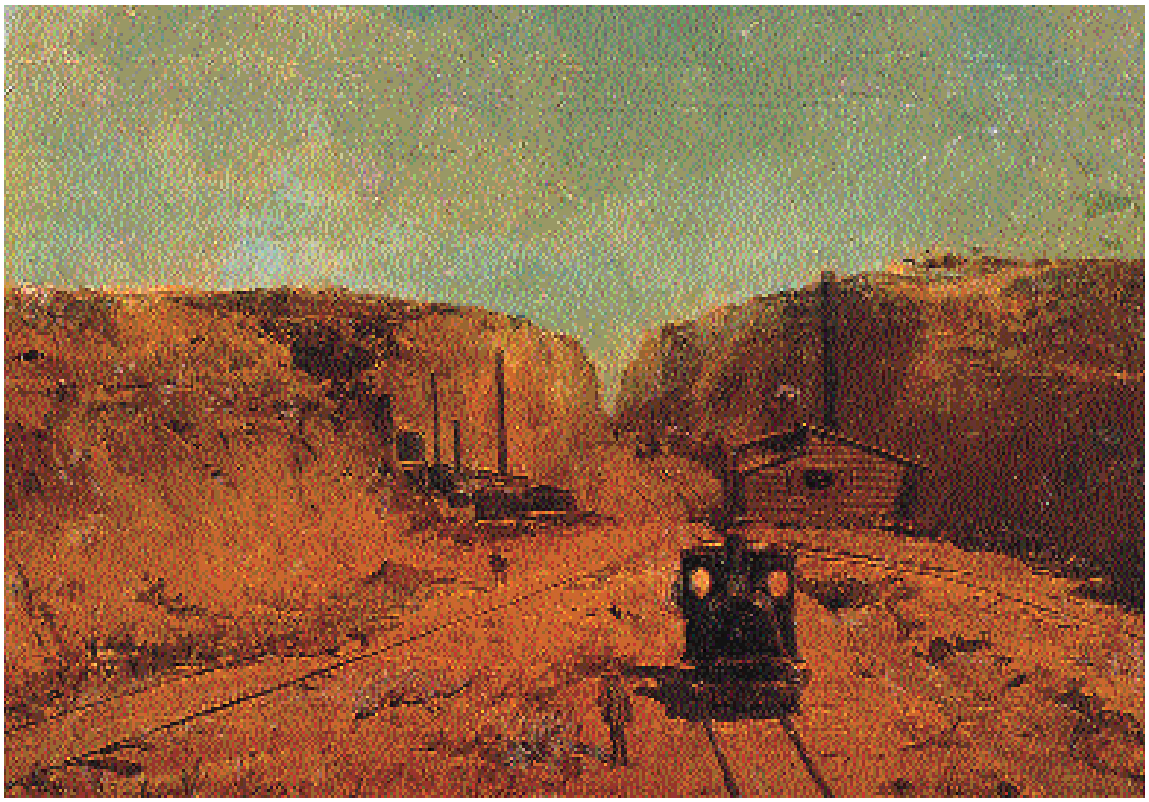

Η διάνοιξη του Ισθμού της Κορίνθου. Ελαιογραφία του Κωνσταντίνου Βολανάκη. Εθνική Πινακοθήκη. Συλλογή Κουτλίδη. Απεικονίζεται το εργοτάξιο της κατασκευής της διώρυγας.

25 μέτρα. Ὁ περιορισμὸς τοῦ πλάτους κατὰ τὸν πυθμένα ἀντισηκοῦται δι' εὐρύνσεως αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν, καὶ ἐν γένει διὰ μεγαλυτέρας κλίσεως τῶν παρειῶν, ἡ δὲ τομὴ ἡ ἐγκάρσιος παρουσιάζει βρεχομένην ἐπιφάνειαν μεγαλυτέραν τῆς τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου. Τοῦτο, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ κ. Κελλενέκ, εἶναι τὸ ληπτέον ὑπ' ὄψιν. Τὸ πλάτος ἐκτιμᾶται ἐκ τῆς βρεχομένης ἐπιφανείας τομῆς. Ἐὰν ἡ ἐπιφάνεια αὕτη εἶναι ἐλάσσων ἐν τοῖς κάτω καὶ μείζων ἐν τοῖς ἄνω, τοῦτο κατὰ τὸν κ. Κελλενὲκ εἶναι ὠφέλιμον, διότι τὸ πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν πλάτος εἶναι τὸ ἀναγκαῖον πρὸς τὸν πλοῦν, ὡς ἐκ τοῦ σχήματος τῶν πλοίων, τὸ δὲ πρὸς τὸ βάθος εἶναι ὀλιγώτερον χρήσιμον. Ἤδη μετὰ τὴν γενομένην μεταρρύθμισιν ὑπάρχει βρεχομένη ἐπιφάνεια τομῆς μεγαλυτέρα ἢ πρότερον.

3) «Νὰ καταθέσῃ τὴν σύμβασιν, ἥτις συνωμολογήθη μεταξὺ τῆς ἑταιρίας τῆς ὑπὸ διάλυσιν, τῆς ἐκχωρούσης, καὶ τῆς ἑταιρίας τῆς παραλαμβανούσης».

Τοιαύτη σύμβασις δὲν φαίνεται ὑπογραφεῖσα, διὸ καὶ τὸ νομοσχέδιον καθορίζει ὅτι παραχωρεῖται ἄδεια εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἵνα ἐγκρίνῃ σύμβασιν, συνομολογηθησομένην ἐντὸς τριῶν μηνῶν ἀπὸ τῆς ψηφίσεως τοῦ νόμου. Μάλιστα μεταξὺ τῆς ὑπὸ διάλυσιν ἑταιρίας καὶ τῆς ὁμάδος τῆς ἀναλαμβανούσης ἤδη τὴν ἐπιχείρησιν δὲν δύναται νὰ ὑπογραφῇ σύμβασις, διότι ἡ ἑταιρία ἤδη εὑρίσκεται ὑπὸ ἐκκαθάρισιν· ἑπομένως, ὁ συνομολογήσων τὴν σύμβασιν θὰ εἶναι ὁ δικαστικὸς ἐκκαθαριστής· ἀλλὰ τὴν σύμβασιν, κατόπιν συνεννοήσεως, ὑφισταμένης βεβαίως ἤδη, θὰ ὑπογράψῃ οὗτος μετὰ τὴν ψήφισιν τοῦ νόμου. Τίνες δὲ οἱ θεμελιώδεις ὅροι τῆς συνεννοήσεως τῆς ὁμάδος, ἥτις θ' ἀναλάβῃ τὴν ἐπιχείρησιν, πρὸς τὸν ἐκκαθαριστὴν τὸν δικαστικόν, τοῦτο δὲν γινώσκομεν ἐπισήμως καὶ ἀκριβῶς. Ἔχομεν, ὅμως, ἐπίσημόν τινα κοινοποίησιν, γενομένην ἐν τῇ Ἐφημερίδι τοῦ Ἰσθμοῦ ὑπὸ τῶν διευθυνόντων τὰ τῆς ἑταιρίας, ἐν ᾗ περιέχονταί τινα περὶ τούτου. Ὑποβάλλω δὲ ἀντίτυπον τῆς ἐπισήμου ταύτης ἀνακοινώσεως, ἧς ἐν τέλει περιλαμβάνονται αἱ πληροφορίαι περὶ τῶν βάσεων, ἐφ' ὧν διεξάγονται αἱ διαπραγματεύσεις.

Τετάρτη ἐρώτησις εἶναι: «Νὰ μὴ παραλειφθῇ ἡ πληροφορία περὶ τῆς ὑποσχέσεως, τὴν ὁποίαν ἔδωκεν ἡ ὑπὸ διάλυσιν ἑταιρία, ἵνα μεταφέρῃ εἰς τὴν θάλασσαν τοὺς ὀγκολίθους πρὸς ἐπέκτασιν τοῦ βραχίονος τοῦ λιμένος τῆς Κορίνθου».

Περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης εἶχον δώσει ἐξηγήσεις εἰς τὴν Βουλὴν κατὰ τὸ ἔτος 1882, ὅτε ἐψηφίζετο νομοσχέδιον, κυροῦν τὰ τῆς παραχωρήσεως τοῦ δικαιώματος τῆς κατασκευῆς τῆς Διώρυγος. Τότε εἶχον εἰπῆ τίνα συνεφωνήθησαν· ἤδη δὲ προσάγω καὶ αὐτὰ τὰ ἔγγραφα τῶν συμφωνιῶν, τοὐτέστι δύο ἔγγραφα

τοῦ πληρεξουσίου τῆς Ἑταιρίας κ. Bela Gerster, ὅστις ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωσιν, ὅπως 20,000 κυβικὰ μέτρα ὀγκολίθων, προερχομένων ἐκ τῆς τομῆς τῆς Διώρυγος, κατὰ τὸ μέρος τὸ ἐνδειχθησόμενον ὑπὸ τῶν μηχανικῶν τῆς Κυβερνήσεως, μετενεχθῶσι καὶ ριφθῶσιν εἰς τὴν θάλασσαν δωρεὰν ἐπὶ τῆς προεκτάσεως, τῆς σχηματιζομένης πρὸς τὰ νοτιοανατολικὰ τοῦ ἐν τῷ λιμένι τῆς Κορίνθου βραχίονος· ὑπέσχετο προσέτι, ὅπως κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος μετὰ τὸ ἄνοιγμα τῆς Διώρυγος εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν, καὶ καθ' ἃς ἡ Ἑταιρία ἤθελε θεωρήσει προσφόρους ἐποχάς, ἡ βυθοκόρος καὶ αἱ φορτηγίδες αὐτῆς, ἡ ἐργαζομένη πρὸς τὸ μέρος τῆς Κορίνθου, τεθῇ ἐπὶ τρεῖς μῆνας ἐν συνόλῳ εἰς τὴν διάθεσιν τῆς Κυβερνήσεως, ἵνα ἐκτελέσῃ ἐκσκαφὰς ἐν τῷ λιμένι τῆς Κορίνθου. Αὗται εἶναι αἱ ὑποχρεώσεις, ἃς ἀνέλαβεν ὁ κ. Gerster ἐν ὀνόματι τοῦ στρατηγοῦ Τύρρ, καὶ ἐγγυήθη ἐν ὀνόματι τοῦ στρατηγοῦ ὁ κ. Ρενιέρης. Περιελήφθησαν δὲ αἱ ὑποχρεώσεις αὗται καὶ ἐν τῇ δηλώσει τοῦ κ. Gerster περὶ τῆς ἀποδοχῆς τῶν ὅρων, ὑφ' οὓς ἐγένετο ἡ παραχώρησις. Ἔχω ἐνταῦθα ἀμφότερα τὰ ἔγγραφα. Καὶ ὅμως, ἐνῷ τοιαῦτα συνεφωνήθησαν, τὰ τῆς μεταφορᾶς τῶν ὀγκολίθων πρὸς κατασκευὴν τῆς προεκτάσεως τοῦ βραχίονος δὲν ἐξετελέσθησαν, καὶ κατὰ τὸ 1885, ὑπὸ τῆς τότε Κυβερνήσεως, ἐδόθη ἐντολὴ εἰς τὸν μηχανικὸν κ. Γαζῆν, ὅπως μεταβῇ εἰς τὸν Ἰσθμὸν καὶ ἐξακριβώσῃ τοὺς λόγους τῆς μὴ ἐκτελέσεως τῆς ὑποσχέσεως. Ὁ κ. Γαζῆς μοὶ ὑποβάλλει ἀναφοράν, καθ' ἣν δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνεύρῃ τὴν τότε παρ' αὐτοῦ ὑποβληθεῖσαν ἔκθεσιν, τὴν ἐξηγοῦσαν τοὺς λόγους, ὧν ἕνεκα δὲν ἐπετεύχθη ἡ ἐκπλήρωσις τῆς ἀναληφθείσης ὑποχρεώσεως. Ἀλλ' ἐπαναλαμβάνων τὰ ἐν τῇ ἐκθέσει ἐκείνῃ ἀπὸ μνήμης, λέγει: «Διὰ τῆς ἐκθέσεώς μου ταύτης, ἣν συνέταξα μετὰ ἐπιτόπιον ἀκριβῆ ἐξέτασιν, διαταχθεὶς διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμὸν 9291 ἀπὸ 6 Αὐγούστου τοῦ 1885 διαταγῆς τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Ὑπουργείου, ἀνέφερεν ὅτι ἡ Ἑταιρία μέχρις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τοῦ Ἰσθμοῦ δὲν εἶχεν ἀνεύρει λίθους ἐκ τῶν χρησιμοποιουμένων εἰς κατασκευὴν κυματοθραυστῶν. Πάντα τὰ ἐξαγόμενα ὑλικὰ συνίστανται ἐξ ἀπολιθωμένης ἄμμου (conglomérat), ἐκ παντελῶς σεσηπότων βράχων καὶ ἐκ χωμάτων διαφόρων φύσεων. Ἀνέφερον μάλιστα ὅτι ἡ Ἑταιρία πρὸς κατασκευὴν τῶν δύο κυματοθραυστῶν της, εἰς Ἰσθμια καὶ Ποσειδωνίαν, ἠναγκάσθη νὰ καλλιεργήσῃ ἐπίτηδες λατομεῖον πρὸς τὸ μέρος τοῦ Λουτρακίου». Ὅτε ὁ κύριος Κελλενὲκ εἶχεν ἀποσταλῆ κατόπιν παρ' ἡμῶν, ἵνα ἐξετάσῃ τὰ περὶ τούτου, καὶ ἐκεῖνος ἐπίσης ἐβεβαίου ὅτι ὀγκόλιθοι δὲν εὑρέθησαν· ἀλλ' ὁ κ. Κελλενὲκ φρονεῖ ὅτι ὀγκόλιθοι δὲν εἶναι ἀναγκαῖοι κατὰ πολύ, διότι κατὰ τὴν γνώμην τοῦ κ. Κελλενέκ, πρὸς κατασκευὴν προεκτάσεως ἐπὶ 100 μέτρα τοῦ βραχίονος, θέλουσιν ἀρκέσει ὀγκόλιθοι τοῦ ἡμίσεος ποσοῦ, εἰς οὗτινος τὴν παροχὴν ὑπεχρεώθη ἡ Ἑταιρία· ἀλλὰ θέλει ἀπαιτηθῆ πολὺ μεγαλύτερον ποσὸν θραυσμάτων λίθων, σκύρων καὶ ἀμμωδῶν πετρῶν ἢ συμπαγῶν τροχμάλων (conglomérats), ὅτι ταῦτα εἶναι κατάλληλα, ὅσον καὶ οἱ ὀγκόλιθοι, διὰ τὰ βάθη τὰ κάτω τῶν 5 μέτρων ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, διότι μόνον, ἐν Κορίνθῳ τοὐλάχιστον, μέχρι 5 καὶ 5 1/2 μέτρων ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν ἐπιδρᾷ ἡ διακύμανσις τοῦ ὕδατος· κάτω τοῦ βάθους ἐκείνου τὰ κύματα εἶναι ἤρεμα, ἑπομένως χρήσιμον εἶναι καὶ ἄλλο ὑλικόν· ἀλλ' ἀνωτέρω τοῦ σημείου τούτου ἀπαιτοῦνται ὀγκόλιθοι.

Οὕτως ἔχουσιν ἤδη τὰ περὶ τούτου· τίνες ἄρα αἱ ὑποχρεώσεις τῆς Ἑταιρίας, ἀφοῦ δὲν εὑρέθησαν ὀγκόλιθοι κατὰ τὸ μέρος, ὅθεν κατὰ τὰς ἀναληφθείσας ὑποχρεώσεις θὰ μετεφέροντο οὗτοι, εἶναι ζήτημα λυτέον βραδύτερον· ὤφειλον, ὅμως, ν' ἀνακοινώσω τὴν σημερινὴν τοῦ ζητήματος κατάστασιν, τοῦ ὁριστικοῦ κανονισμοῦ γενησομένου διὰ Διατάγματος, κατὰ τὰς γνώμας τῶν ἁρμοδίων περὶ τῶν ὑποχρεώσεων ἑκάστου.

Γίνεται προσέτι ἐρώτησις καὶ περὶ ἐπιφυλάξεως τοῦ δικαιώματος τῆς Πολιτείας, ὅπως ἐν καιρῷ πολέμου κατασκευάσῃ ἔργα ἀμυντικά, ἢ διακόψῃ τὴν συγκοινωνίαν, ἢ λάβῃ ἄλλα μέτρα, ἐκ τοῦ ἐκρύθμου τῆς καταστάσεως ἐπιβαλλόμενα· ἀλλὰ περὶ τούτων πάντων προνοεῖ ὁ νόμος καὶ ἡ σύμβασις, διότι πᾶν τὸ ἐν τῷ νόμῳ περιλαμβάνεται ἐν τῇ συμβάσει διὰ παραπομπῆς. Ἐν τῷ νόμῳ γίνεται ρητὴ μνεία τῶν θεμάτων τούτων· ἔχομεν ἐν αὐτῷ διάταξιν, καθ' ἥν, «πολέμου ἐκραγέντος, ἡ Ἑταιρία θέλει συμμορφοῦσθαι μὲ τὰ προφυλακτικὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα ἤθελε θεωρήσει εὔλογον νὰ λάβῃ ἡ Κυβέρνησις». Ἀλλὰ καὶ ἂν ταῦτα μὴ ὑπῆρχον ἐν τῷ νόμῳ, ἐξυπακούονται· περιελήφθησαν δ' ἐν τῷ νόμῳ πρὸς βεβαίωσιν μᾶλλον ὅτι ἡ δαπάνη ἔσται εἰς βάρος τῆς Κυβερνήσεως ἢ δι' ἄλλον λόγον, διότι τὰ τῆς ἐνασκήσεως τῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων τῆς Πολιτείας δὲν χρῄζουσιν ἰδίας προφυλάξεως.

ΠΕΤΡΙΔΗΣ. Ἐπιτακτικὸν ἔχω καθῆκον, καὶ ὡς πολίτης Κορίνθιος, ἀλλὰ μάλιστα ὡς βουλευτής, νὰ ὑπενθυμίσω τὸν κ. πρωθυπουργόν ὅτι ἡ Κυβέρνησις, ὅταν μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἐκ τοῦ σεισμοῦ καταστροφὴν τῆς Κορίνθου παρεκίνησε τοὺς Κορινθίους νὰ μετοικήσωσιν ἐκ τῆς ἐρειπωθείσης αὐτῶν πόλεως καὶ νὰ συνοικισθῶσιν εἰς τὸ κόλπωμα ἐκεῖνο τῆς ἀκτῆς, ἔνθα ἐκτίσθη ἡ σημερινὴ πόλις, ὑπεσχέθη πρὸς αὐτούς, οὐχὶ βεβαίως διὰ συμβολαίου, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἀξιώματος καὶ τοῦ ἠθικοῦ κύρους, ἐπισήμως, ὅτι διὰ τοῦ καθορισμοῦ τοῦ τόπου ἐκείνου ἐσκόπει νὰ παρασκευάσῃ δι' αὐτοὺς μέλλον εὐτυχές, ἐμπορικὸν καὶ βιομηχανικὸν ἀσυγκρίτως τοῦ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πόλει καλλίτερον. Κατὰ τὴν συζήτησιν μάλιστα τοῦ νομοσχεδίου, τοῦ κανονίζοντος τὸν συνοικισμὸν τῆς Κορίνθου, ἐξῆρεν ὁ τότε πρωθυπουργὸς τὰ πλεονεκτήματα τῆς θέσεως, εἰς ἣν ὡρίσθη ὁ συνοικισμὸς τῆς πόλεως τῆς νέας Κορίνθου, καὶ παρῄνει αὐτοὺς καὶ παρεκίνει διὰ πολλῶν παροχῶν καὶ πλειόνων ἐπαγγελιῶν περὶ τοῦ εὐτυχοῦς αὐτῶν μέλλοντος, νὰ σπεύ-

σωσι νὰ κατέλθωσι εἰς τὴν νέαν παραλίαν, τὴν καλουμένην τότε καὶ οὖσαν Σχοινιᾶ, ὡς ἐκ τοῦ ἐκ πυκνῶν σχοίνων δάσους. Μετὰ μελέτην δὲ τότε εἶχεν ἀποβλέψει ἡ Κυβέρνησις νὰ καθορίσῃ τοῦτο τὸ πρὸς τὸ ἄκρον τοῦ Ἰσθμοῦ κόλπωμα τῆς ἀκτῆς πρὸς ἀνοικοδόμησιν τῆς νέας πόλεως· διότι ἐφρόνει εὐλόγως ὅτι μετὰ βραχὺ θὰ ἐπήρχετο ἡ ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς διὰ τῆς θαλάσσης συγκοινωνίας ἐπίσπευσις τῆς τομῆς τοῦ Ἰσθμοῦ. Οὕτω δὲ θὰ εὑρίσκετο ἡ νέα πόλις, ἡ μέλλουσα νὰ συνοικισθῇ ἐκεῖ παρὰ τὸ στόμιον τῆς Διώρυγος, μεταξὺ δύο θαλασσῶν, καὶ χρυσαῖ ἐλπίδες ὑπανέτελλον εἰς αὐτήν. Ἀτυχῶς, ὅμως, ἡ Κυβέρνησις τοῦ 1882, ἧς προΐστατο αὐτὸς ὁ νῦν Πρωθυπουργός, δὲν ἐπέμεινεν ὅπως τὸ δυτικὸν στόμιον τῆς Διώρυγος ἀνοιχθῇ ἐγγύτατα πρὸς τὴν πόλιν, ἵνα δώσῃ ζωὴν εἰς αὐτήν, ἀλλ' ἔστερξε νὰ ἀνοιχθῇ τὸ στόμιον ἡμίσειαν ὥραν μακρὰν τῆς Κορίνθου, χάριν τῆς Ἑταιρίας. Τοῦτο δὲ ἀποδεικνύει τὴν ἠθικὴν ὑποχρέωσιν τῆς Κυβερνήσεως, ὅπως μεριμνήσῃ νῦν, οὐχὶ πλέον ὅπως μέρος τῶν χρυσῶν τούτων ἐλπίδων καὶ ἐπαγγελιῶν ἐπιτευχθῇ, ἀλλ' ὅπως ἀποσοβηθῇ ἡ παντελὴς αὐτῆς ἐρήμωσις.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἤδη, μετὰ τὴν πτώχευσιν τῆς Ἑταιρίας, περιμένομεν ν' ἀποκτήσωμεν παρὰ τῆς διαδόχου Ἑταιρίας ὅ,τι δὲν ἠδυνήθημεν ν' ἀποκτήσωμεν παρὰ τῆς ἀρχικῆς;

ΠΕΤΡΙΔΗΣ. Τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην ἀναντιλέκτως εἶχεν ἀναλάβει ἡ παλαιὰ Ἑταιρία, διότι οὐ μόνον ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ κ. Τὺρρ ἀνέλαβε ταύτην ἐγγράφως, ἀλλ' ἠγγυήθη διὰ τὸν κ. Τὺρρ καὶ ὁ ἀξιότιμος διοικητὴς τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης κ. Ρενιέρης. Ἰδού, κρατῶ ἀνὰ χεῖρας τὰ κείμενα τῶν ἐπιστολῶν τῶν κυρίων τούτων, ἅπερ δὲν ἀναγινώσκω, ἵνα μὴ μάτην σᾶς βαρύνω, ἀφοῦ οὐδεὶς τὰ ἀρνεῖται. Ἐάν, λοιπόν, ἡ Ἑταιρία ἐκείνη, ἡ ἐπ' ἀδήλοις ἀναλαβοῦσα μίαν τοσοῦτον βαρυδάπανον ἐπιχείρησιν καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔκβασιν πολὺ δυστέκμαρτον, εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἀναλάβῃ δι' ἐγγράφου ὁμολογίας, ἐξαναγκασθεῖσα ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως τῆς τότε, τὴν ὑποχρέωσιν νὰ παράσχῃ εὐκολίας τινὰς εἰς τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ κυματοθραύστου καὶ τὴν ἐκβάθυνσιν τοῦ λιμένος τῆς πόλεως, πῶς δὲν δύναται ν' ἀναλάβῃ τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην, τοῦ νὰ παράσχῃ τὰς αὐτὰς εὐκολίας, μία Ἑταιρία, ἡ ὁποία, τελεσθέντος σχεδὸν ἤδη τοῦ ἔργου, ἐπὶ βεβαίοις καὶ ἀσφαλέσι σχεδὸν ἀναλαμβάνει τὴν περαίωσιν αὐτοῦ; Ἡ Ἑταιρία ἐκείνη πολλοὺς διέτρεχε κινδύνους, ἠδύνατο βεβαίως νὰ εὕρῃ ἐν τῇ σκαφῇ καὶ ὀλιγώτερα προσκόμματα, ἠδύνατο, ὅμως, νὰ εὕρῃ καὶ πολὺ μεγαλύτερα· ἠδύνατο ἀντὶ τῆς μαλακῆς γῆς νὰ εὕρῃ γρανίτην, νὰ εὕρῃ βράχον, ὁ ὁποῖος πολὺ μεγαλυτέρας δυσκολίας καὶ δαπάνας ἤθελεν ἐπιφέρει. Ἠδύνατο νὰ προσκρούσῃ καὶ πρὸς μυρία ἄλλα ἀπρόοπτα προσκόμματα. Ἀλλὰ σήμερον ἡ νέα ἑταιρία ἀναλαμβάνει τετελεσμένον ἔργον, καὶ μόνον, ὅπερ ἀπομένει αὐτῇ νὰ πράξῃ, εἶναι ἡ τοίχωσις τῶν χθαμαλῶν μερῶν τῆς Διώρυγος. Δὲν ἔχει οὐδὲν ἄλλο νὰ πράξῃ ἡ νέα Ἑταιρία ἢ νὰ διαπλατύνῃ κατά τι τὰς ἄνω παρειὰς τῆς Διώρυγος, ὥστε νὰ μὴ εἶναι ὅλως κάθετοι, ἀλλά, καταστᾶσαι ἐπικλινέστεραι, νὰ μὴ φέρωσι μέγα βάρος εἰς τὰ κάτω στρώματα. Καὶ μετὰ τοῦτο νὰ ὀχυρώσῃ τὰ βάθη αὐτῆς διὰ λιθοκτίστου τοίχου, ἵνα μὴ παρασύρωνται ἀπὸ τὴν θάλασσαν τὰ ἀμμώδη στρώματα, τὰ ἐν τῷ βάθει ἀπαντηθέντα. Ἀντὶ δὲ τούτων λαμβάνει τὸ δικαίωμα, ὅπως ἐκ τῶν κερδῶν ἀποσύρῃ ὁλόκληρον τὸν τόκον τῶν καταβληθησομένων κεφαλαίων καὶ πλὴν τούτου καὶ τὸ 1/4 τῶν ὑπολειφθησομένων κερδῶν. Οὐδόλως, λοιπόν, ἀκριβὴς ὁ ὑπὸ τοῦ πρωθυπουργοῦ προτεινόμενος λόγος. Ἐξ ἐναντίας φρονῶ ἀδιστάκτως ὅτι εἰς κρείσσονα θέσιν εὑρίσκεται ἡ νέα Ἑταιρία αὕτη, καὶ δύναται ν' ἀναλάβῃ τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην καὶ ὀφείλει νὰ τὴν ἀναλάβῃ, ἀφοῦ ἀναλαμβάνει πάσας τὰς ὑποχρεώσεις καὶ τὰ δικαιώματα τῆς παλαιᾶς. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου, ὁ συλλογισμός, τὸν ὁποῖον ὁ κ. Γαζῆς, ὁ Ἕλλην μηχανικός, ὁ ἐσχάτως ἐκεῖ ἀποσταλεὶς ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, ἐσκέφθη καὶ ὑπέβαλε πρὸς τοὺς προϊσταμένους αὐτοῦ, δὲν εἶναι κατὰ πάντα ὀρθός, οὐδὲ δίκαιος. Ὁ κ. Γαζῆς, ἵνα δικαιολογήσῃ τὴν Ἑταιρίαν, μὴ ἐκτελέσασαν τὰς ὑποχρεώσεις αὐτῆς καὶ μὴ παρασχοῦσαν τοὺς ὀγκολίθους πρὸς περάτωσιν τοῦ κυματοθραύστου Κορίνθου, λέγει ὅτι τοῦτο συνέβη διότι δὲν εὑρέθησαν ὀγκόλιθοι τοιοῦτοι ἐν τῇ σκαφῇ τῆς Διώρυγος. Βεβαίως τοῦτο ἔχει τινὰ βάσιν, δὲν εἶναι, ὅμως, καὶ ἀπολύτως ἀκριβής, διότι ἂς ἐνθυμηθῇ ὁ κ. πρωθυπουργὸς ὅτι, ἂν οἱ ὀγκόλιθοι οὗτοι εὑρίσκοντο εἰς τὸ ἀνατολικώτατον χεῖλος τῆς Διώρυγος, ἤτοι τὸ πρὸς τὸν Σαρωνικὸν Κόλπον, θὰ ὑπεχρεοῦτο νὰ μεταφέρῃ τούτους ἐκεῖθεν, ὥστε, ἐὰν μετέφερεν, ὡς ὑπεχρεοῦτο, ἐκεῖθεν τοὺς ὀγκολίθους ἡ Ἑταιρία, βεβαίως θὰ εἶχε μεγαλυτέρας δαπάνας καὶ δυσχερείας· διότι τὸ μέρος ἐκεῖνο ἀπέχει περισσότερον ἐκ τῆς πόλεως Κορίνθου, ἔνθα θὰ ἐρρίπτοντο οἱ ὀγκόλιθοι.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἡ Ἑταιρία ἔχει σιδηρόδρομον καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς Διώρυγος.

ΠΕΤΡΙΔΗΣ. Δὲν ἠδύνατο, ὅμως, διὰ τοῦ σιδηροδρόμου νὰ μεταφέρῃ τοὺς ὀγκολίθους μέχρι τοῦ σημείου τῆς καταβυθίσεως καὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ κυματοθραύστου. Μοὶ φαίνεται ἑπομένως ὅτι οὔτε ἡ παρατήρησις τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ εἶναι βάσιμος, οὔτε ἡ νέα Ἑταιρία ἤθελεν ὑποβληθῆ εἰς μεγάλας δαπάνας, διὰ νὰ παράσχῃ τὸ ὀφειλόμενον μικρὸν τοῦτο βοήθημα εἰς τὴν δυσπραγήσασαν πόλιν. Ἀνάγκη νὰ ἐνθυμηθῇ ὁ κ. πρωθυπουργὸς ὅτι ἡ πόλις αὕτη, ἕνεκα τῶν φυσικῶν καὶ πολιτικῶν αὐτῆς ἀτυχημάτων, ἕνεκα τῶν ἐπανειλημμένων τραυμάτων, τὰ ὁποῖα ὑπέστη, καὶ ἕνεκα ὅλων τῶν μεγάλων ἰδίως συγκοινωνίας ἔργων, τὰ ὁποῖα κατεσκευάσθησαν πρὸς ὄφελος τοῦ λοιποῦ βασιλείου, περιέστη εἰς ἀπελπιστικὴν θέσιν. Πλὴν τῆς ἐκ τοῦ σεισμοῦ ἐρημώσεως, ἐξαντλησάσης οἰκονομικῶς, ὡς εἰκός, τοὺς κατοίκους, ἐπῆλθεν ἡ κατάργησις τοῦ Ἐπαρχείου καὶ ἡ ἀπ' αὐτῆς ἀφαί-

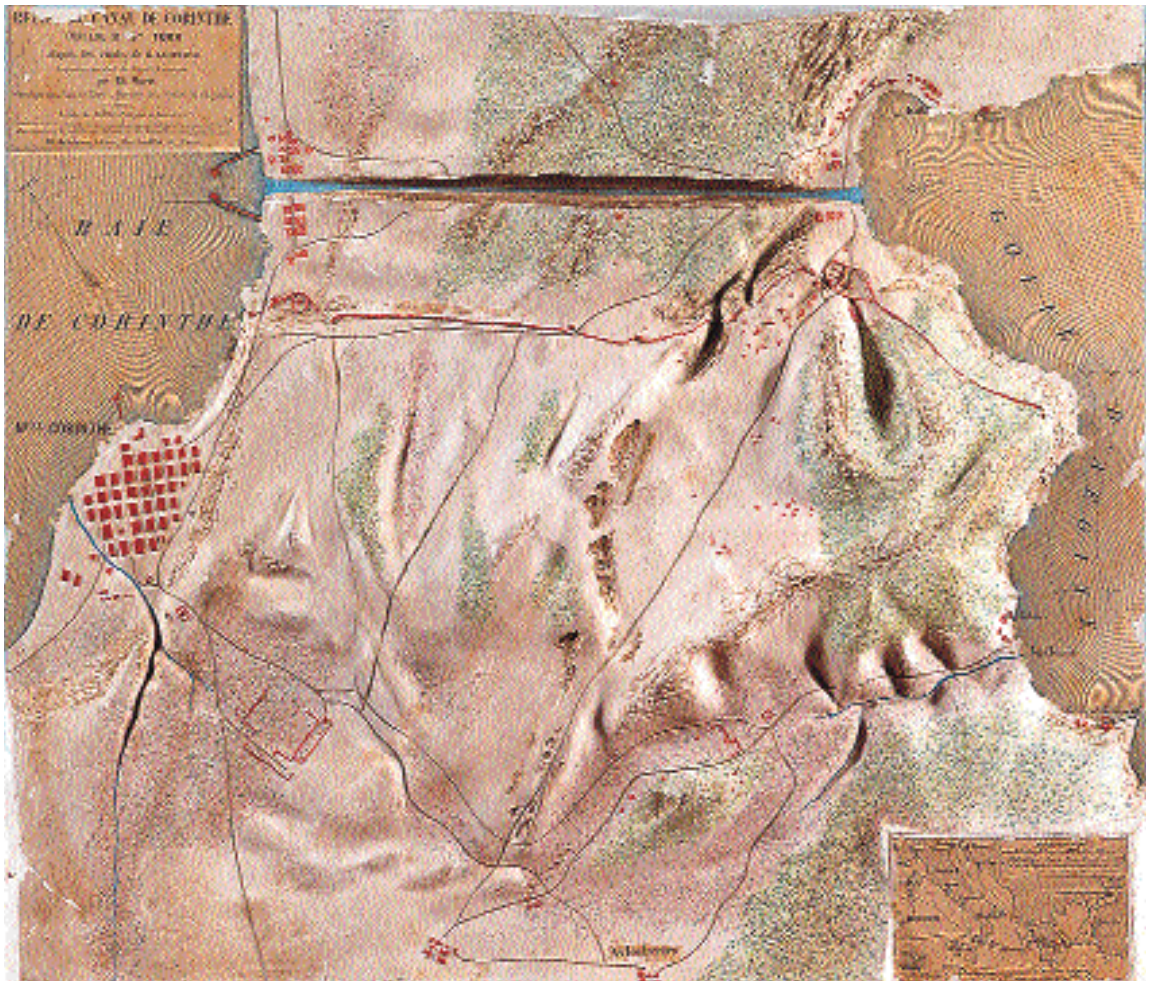

Πρόπλασμα της διώρυγας της Κορίνθου του Ch. Muret, γεωμέτρου, με βάση τις μελέτες του B. Gerster, αρχιμηχανικού της Γαλλικής Εταιρείας του στρατηγού Türr (Relief du Canal de Corinthe concédé au général Türr d'après les études de B. Gerster ingénieur en Chef du Canal François par Ch. Muret, géometre de la ville). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

ρεσις τοῦ στρατοῦ ἐκεῖθεν, ἐνῷ ἡ Κόρινθος ἦτο ἕδρα τάγματος, πάντοτε μεγαλοπρεπῆ πρὸς τοῦτο κεκτημένη στρατῶνα. Κατεσκευάσθησαν οἱ σιδηρόδρομοι καὶ ἐστερήθη πασῶν τῶν ὠφελειῶν, τὰς ὁποίας ἡ Κόρινθος ἐκαρποῦτο, χρησιμεύουσα ὡς μικρὸς σταθμὸς εἰς τοὺς ἐκεῖθεν διερχομένους· ἤδη μόνον τὸν καπνὸν τῶν διερχομένων σιδηροδρόμων βλέπει. Μετὰ μικρὸν θὰ κοπῇ καὶ ἡ μικρὰ αὕτη λωρὶς καὶ ἅπαντα τὰ πλοῖα θὰ διέρχωνται ἀπ' εὐθείας ἐκεῖθεν· θὰ ἐκλείψῃ καὶ ἡ ἀπομένουσα μικρὰ κίνησις ἐν τῇ πόλει καὶ μόνον τὴν πληθὺν τῶν διερχομένων πλοίων καὶ ἀτμοπλοίων μακρόθεν θὰ θεῶνται, θαυμάζοντες, οἱ Κορίνθιοι.

Καὶ δὲν λυποῦμαι βεβαίως διὰ τὴν κατασκευὴν ἁπάντων τούτων τῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα ἐγένοντο βεβαίως πρὸς ὄφελος καὶ προαγωγὴν τῶν ἐν γένει κοινωνικῶν συμφερόντων, ἀλλὰ λέγω, μόνον, ὅτι ταῦτα ἐπέφερον εὐκολίας καὶ ὀφέλη εἰς τὸ γενικὸν ἐμπόριον, τὴν δυστυχίαν δὲ εἰς τὴν Κόρινθον· καὶ ἐπικαλοῦμαι τὴν μέριμναν τῆς Κυβερνήσεως πρὸς σωτηρίαν αὐτῆς ἀπὸ παντελοῦς καταστροφῆς.

Αἱ περιστάσεις, λοιπόν, αὗται, ὑπὸ τὰς ὁποίας διατελεῖ ἡ πόλις αὕτη ἔκτοτε, ἡ δυστυχία, εἰς ἣν εὑρίσκονται τοσαῦται οἰκογένειαι, αἱ ὁποῖαι, ἔχουσαι τὰς ὑποσχέσεις τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἐπὶ ταύταις δικαίως στηριχθεῖσαι συνῳκίσθησαν ἐκεῖ, ἀσφαλὲς ἐχέγγυον θεωρήσασαι τὴν ἐκ τούτων ἠθικὴν αὐτῆς ὑποχρέωσιν, ἐπιβάλλουσιν ἀδυσωπήτως τῇ Κυβερνήσει σύντομον μέριμναν. Οὐχ ἧττον καὶ ἡ πραγματικὴ ὑποχρέωσις, ἣν εἶχεν ἀναλάβει ἐγγράφως ἡ παλαιὰ Ἑταιρία, ὅπως μεταφέρῃ ἰδίαις δαπάναις ἐκεῖ 20 χιλιάδων κυβικῶν μέτρων ὀγκολίθους, νομίζω ὅτι εὐκολύνει τὸν κ. πρωθυπουργόν, ὅπως ἀξιώσῃ ἀπὸ τὴν νέαν Ἑταιρίαν, ἀντὶ τῶν πολλῶν εὐκολιῶν, τὰς ὁποίας τῇ παρέχει, ν' ἀναλάβῃ εὐλόγως καὶ δικαίως αὐτὴν τὴν μικρὰν ὑποχρέωσιν, τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἐργασίας ταύτης. Ἀφοῦ μάλιστα δὲν θ' ἀπαιτήσῃ ἢ ὀλίγας χιλιάδας δραχμῶν, αἱ ὁποῖαι δὲν θὰ ἐπηρεάσωσι βεβαίως οὔτε τὰ κέρδη οὔτε τὴν τύχην αὐτῆς.

Οὐδὲ τρεῖς δραχμαὶ ἢ τέσσαρες κατὰ κυβικὸν μέτρον θὰ χρειασθῶσιν, ὅπως μεταφέρῃ τοὺς ὀγκολίθους ἀπὸ τοῦ Λουτρακίου εἰς νέαν Κόρινθον διὰ φορτηγίδων, πρὸς τὴν κατασκευὴν τοῦ κυματοθραύστου, ὁ ὁποῖος μάλιστα, ὡς εἶπεν ὁ κ. πρωθυπουργός, ἀπὸ 5 μέτρων καὶ ἄνω ἀπαιτεῖται νὰ κατασκευασθῇ δι' ὀγκολίθων, ἐνῷ κάτω τῶν πέντε μέτρων βάθους, τῆς θαλάσσης μενούσης ἀκυμάντου καὶ ὑπὸ τὸν σφοδρότατον ἄνεμον, δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ κατὰ τὴν γνώμην τοῦ μηχανικοῦ καὶ τὸ ἐξορυσσόμενον ἐκ τῆς σκαφῆς τῆς Διώρυγος ὑλικόν. Τί εἶναι ἡ δαπάνη αὕτη ἀπέναντι τῶν 20 ἑκατομμυρίων, τὰ ὁποῖα θὰ δαπανήσῃ ἡ νέα Ἑταιρία εἰς ἀποπεράτωσιν τῆς Διώρυγος; Τίνα σημασίαν, ἐρωτῶ, δύναται νὰ ἔχῃ τόσῳ μικρὰ δαπάνη πρὸς τὴν τύχην αὐτῆς; Προκειμένου δὲ περὶ τῆς σωτηρίας πόλεως τόσῳ εὐκλεοῦς, ἀτυχησάσης, ποῖον τὸ καθῆκον τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ; Ἔχει ἀνάγκην νὰ τὸ ἀκούσῃ παρ' ἐμοῦ;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (Πρωθυπουργός). Προκειμένου περὶ συμβάσεως, πρέπει ν' ἀκριβολογῶμεν καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παρέχωμεν ἐλπίδας περὶ ὠφελημάτων, ἀπορρεόντων ἐξ αὐτῆς, ἂν μὴ στηρίζωνται αὗται ἐπὶ ἀναγεγραμμένων ὑποχρεώσεων. Τὸ ἔργον τοῦ Ἰσθμοῦ, οὗ τὴν περάτωσιν θ' ἀναλάβῃ ἤδη ἄλλη Ἑταιρία, εἶναι ὠφέλιμον οὐ μόνον εἰς τὴν ὅλην Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Κόρινθον, δὲν ὑπάρχει ἄρα ἀφορμὴ ἀποζημιώσεως τῆς Κορίνθου ἐπὶ τῷ ἔργῳ, καίτοι εἶναι πρέπον νὰ ὠφεληθῶμεν ἐκ τοῦ ἔργου ὅσον ἔνεστι πλειότερον καὶ ὑπὲρ τῆς Κορίνθου, ἐπιτυγχάνοντες, εἰ δυνατόν, καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ὑποχρεώσεως, ἣν ἄλλοτε ἀνέλαβεν ἡ Ἑταιρία. Ἀλλὰ δέον νὰ ἔχωμεν ὑπ'ὄψιν ὅτι ἡ μεταβίβασις τῶν δικαιωμάτων καὶ ὑποχρώσεων τῆς πτωχευσάσης Ἑταιρίας εἰς τὴν νέαν Ἑταιρίαν εἶναί τι, ἐφ' ᾧ ἀξιοῦται συγχαρητηρίων ἡ χώρα· διότι, ἂν μὴ ἐγίνετο αὕτη, ἠθέλομεν στερηθῆ τῶν ἐκ τοῦ ἔργου ποικίλων ἀγαθῶν, οἱ δὲ ὅροι, ὑφ' οὓς ἐγένετο ἡ μεταβίβασις τῆς ἐπιχειρήσεως ἀπὸ τῆς πτωχευσάσης Ἑταιρίας εἰς Ἑταιρίαν νέαν, ἀναλαμβάνουσαν τὴν συνέχισιν καὶ συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου, ὑπῆρξαν καθ' ὅλα ἐπωφελεῖς, ἐπιτευχθέντος ἐν ἄλλοις, ἵνα Ἑταιρία ἑλληνικὴ ἀντικαταστήσῃ Ἑταιρίαν ξένην, ὅπερ ἐπὶ ἔργου σημαίνοντος ἐν τῇ φυσικῇ γεωγραφίᾳ τῆς χώρας ἔχει ἰδίαν ὅλως ἀξίαν. Ἡ Κυβέρνησις προσεπάθησε πολλαχῶς νὰ ὑποβοηθήσῃ τὴν τοιαύτην τῆς ἐπιχειρήσεως μεταβίβασιν καὶ δὲν προέβη μὲν εἰς θυσίας τοῦ Δημοσίου, καίπερ ἐπιμόνως ζητουμένας, ὡς ἀπαραιτήτους πρὸς τὴν συνέχισιν καὶ συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου, ἀλλ' εὐτυχήσασα νὰ ἴδῃ τέλος τὰς ὑποχρεώσεις τῆς πτωχευσάσης Ἑταιρίας ἀναλαμβανομένας ὑπὸ τῶν δυναμένων νὰ ἐκπληρώσωσιν αὐτὰς ἐνδελεχῶς καὶ διὰ τρόπου ἱκανοποιοῦντος τὰς εὐλόγους ἀξιώσεις τῆς Πολιτείας, ὀφείλει νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τοῦτο καὶ νὰ μὴ προκαλέσῃ δι' ἀπαιτήσεων ὑπερβολικῶν τὸ ναυάγιον τῆς ἐπιχειρήσεως. Οὐδεμία ἄλλη γίνεται πρὸς τὴν νέαν Ἑταιρίαν παροχή, πλὴν τῆς παρατάσεως τῶν διοριῶν τῆς ἐκτελέσεως, ἣν ἐπάγεται ἀναποδράστως ἡ τῆς ὑπόχρεω Ἑταιρίας πτώχευσις.

ΒΑΛΣΑΜΑΚΗΣ. Εἶχεν ἀπαιτήσεις διὰ παροχάς, ἐνῷ ἀναλαμβάνει ἔργον ἕτοιμον;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Εἶχεν ἀπαιτήσεις περὶ παροχῶν, διότι ἀναλαμβάνει ἐπιχείρησιν ἀτελεσφορήτως καταβροχθίσασαν δύο κεφάλαια· καὶ πρῶτον μὲν τὸ ἐκ τῶν μετοχῶν ἐκ 30,000,000, δεύτερον δὲ τὸ ἐκ τῶν διατεθεισῶν ὁμολογιῶν καὶ ἐξ ἄλλων ὑποχρεώσεων σχεδὸν ἐκ 15,000,000. Ἐπιστεύετο ὅτι κεφάλαια πολὺ μικρότερα θὰ ἤρκουν εἰς συντέλεσιν τῶν ἔργων, καὶ ὅμως ἐξηντλοῦντο ἀλληλοδιαδόχως τὰ καταβαλλόμενα, αἱ δὲ ὑπολειπόμεναι δαπάναι ὑπελογίζοντο κατόπιν τῆς ἐξαντλήσεως αὐτῶν ὑπέρτεραι ἐνίοτε ἢ πρὸ τῆς καταβολῆς. Καὶ ἤδη τίς ἐγγυᾶται ὅτι τὰ ὑπὸ τῆς νέας Ἑταιρίας ὑπολογιζόμενα θέλουσιν ἐπαρκέσει εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ἐπιχειρήσεως; Πλὴν τῶν κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ κ. Κελλενὲκ δαπανῶν εἰς ἐκτέλεσιν τῶν ἀπαραιτήτων πρὸς τὴν ἔναρξιν τῆς λειτουργίας τῆς Διώρυγος ἔργων, ἀπαριθμεῖ ὁ κ. Κελλενὲκ ἐν τῷ ὑπομνήματι αὐτοῦ, καὶ ἄλλας δαπάνας, παρομαρτυρούσας, ὑφίστανται, ὅμως, καὶ δίκαι, ὧν ἡ ἔκβασις ἐνδέχεται νὰ βαρύνῃ τὴν νέαν Ἑταιρίαν, ἐκινήθη δὲ ἤδη δικαστικῶς ἡ περὶ τὸν κ. Βιτάλην ἐργολαβία.

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Αἱ ἀξιώσεις αὗται εἶναι κατὰ τῆς παλαιᾶς Ἑταιρίας.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Τοῦτο ἤρτηται ἐκ τῶν συμφωνιῶν τῆς παλαιᾶς Ἑταιρίας καὶ τῆς νέας, ὧν δὲν ἔχομεν γνῶσιν, ἀλλ' ὅπως δήποτε περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων ὑπάρχουσι καὶ ἀβέβαια πολλά, ἡ δ' ἐκτίμησις τοῦ κ. Κελλενὲκ παρουσιάζει τὸν κατώτατον ὅρον τῆς δαπάνης. Ἄδηλος ἔτι ἡ δαπάνη, ἣν τὸ τετελεσμένον ἔργον θέλει καταδείξει, ἀρκεῖ, ὅμως, τοῦτο ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς κατανόησιν τοῦ ἀβεβαίου τῶν ὑπολογισμῶν ἐν τοιούτῳ ἔργῳ, ὅτι, ἐνῷ σήμερον τὰ 2/3 τῆς τομῆς ἐτελέσθησαν, δὲν φαίνεται ὅτι τὸ ὑπόλοιπον θὰ στοιχίσῃ πολὺ ὀλιγώτερον τῶν ἐξόδων τῆς τομῆς ὁλοκλήρου, ὡς ὑπελογίζοντο ὅτε ἤρξατο ἐκτελουμένη ἡ ἐπιχείρησις· διότι, ναὶ μὲν τότε συνεστήθη Ἑταιρία ἐπὶ κεφαλαίῳ 30,000,000, ἀλλ' ἡ δαπάνη τοῦ ἔργου ὑπελογίζετο κατωτέρα τῶν 24,000,000. Δὲν ἐπεβαρύνετο δὲ ἡ ἐπιχείρησις ἀρχικῶς δι' ὑποχρεώσεων, οἵας ἀναλαμβάνει ἡ νέα Ἑταιρία. Αὕτη, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐξόδων τῆς διαχειρίσεως καὶ τοῦ πρὸς 6% τόκου τῶν ὁμολογιῶν, πρὸς δὲ καὶ τοῦ χρεωλυσίου αὐτῶν, μόνον μέχρι τῆς συμπληρώσεως τόκου 5% ἐπὶ τοῦ μετοχικοῦ κεφαλαίου ἔχει ἐνοχὴν ἐφ' ὅλων τῶν κερδῶν, τὰ δὲ ἐπὶ πλέον διανέμεται μετὰ τῆς παλαιᾶς Ἑταιρίας, λαμβάνουσα αὐτὴ τὸ 1/4 καὶ ἀποδίδουσα εἰς τὴν παλαιὰν Ἑταιρία τὰ 3/4, καὶ ταῦτα ἕως οὗ τὸ μέρισμα ἀνέλθῃ εἰς 8% ἐπὶ τοῦ μετοχικοῦ κεφαλαίου, τῶν δ' ἐπὶ πλέον τοῦ ὅρου ἐκείνου ἡ μὲν νέα Ἑταιρία θὰ λαμβάνῃ μόνον τὰ δέκα ἑκατοστά, θ' ἀποδίδῃ δὲ εἰς τὴν παλαιὰν Ἑταιρίαν τὰ ἐννενήκοντα ἑκατοστά.

ΠΕΤΡΙΔΗΣ. Δὲν εἶναι δυνατὸν ἢ νὰ κερδίζῃ τὸν τόκον.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἡ ἐπιχείρησις εἶναι ἀβέβαία, διότι πλὴν τῶν ἐκτεθέντων ἔχομεν ἀβέβαια καὶ τὰ ἔξοδα συντηρήσεως, ἀβεβαίους καὶ τὰς προσόδους. Ἄδηλον ἐὰν ἡ ναυτιλία τῆς Μεσογείου θέλῃ ὠφεληθῆ ἐκ τῆς ἀνοιγομένης ταύτης ὁδοῦ, ἢ ἐὰν θὰ ποιήσηται χρῆσιν αὐτῆς μόνη ἡ ναυτιλία τῆς Ἀδριατικῆς, ἢ μέρος αὐτῆς καὶ ποῖον μέρος.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἀβέβαιον ἂν ἡ πρόσοδος θὰ ᾖ ἐπαρκὴς εἰς παροχὴν τοῦ τόκου 15 ἢ 18 ἑκατομμυρίων, καὶ κίνδυνος μὴ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη αἱ δαπάναι τῆς συντηρήσεως ἀποδειχθῶσιν ἐλάσσονες τῶν προσόδων. Δὲν ἦτο ἄρα ἀδικαιολόγητος ἡ αἴτησις τῆς ἀναδεχομένης τὴν ἐπιχείρησιν ὁμάδος, ὅπως ἡ Κυβέρνησις ποιήσηται πρὸς αὐτὴν παροχάς, καίτοι ἄλλαι τοῦ Κράτους ἀνάγκαι, καὶ μάλιστα αἱ σιδηροδρομικαί, ἐπέβαλλον τῇ Κυβερνήσει ἄρνησιν πάσης παροχῆς, πλὴν τῆς παρατάσεως τῆς διορίας. Ἐπιτευχθείσης, ὅμως, ἐπὶ τοιούτοις ὅροις τῆς μεταβιβάσεως τῆς ἐπιχειρήσεως, ἡ πρὸς παροχὴν τῆς ἐγκρίσεως τῆς μεταβιβάσεως ἀπαίτησις τῆς Κυβερνήσεως, ὅπως αὐξήσῃ τὰ βάρη τῆς ἐπιχειρήσεως, δὲν θὰ ὑπηγορεύετο ὑπὸ τοῦ δικαίου, ἀποκρούεται δὲ ὑπὸ τοῦ συμφέροντος τῆς Πολιτείας. Περὶ μεταφορᾶς ὀγκολίθων καὶ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ λιμένος Κορίνθου δὲν προσῆκεν ἵνα γένηται παρὰ τῆς Κυβερνήσεως λόγος ἐπὶ τῇ παρεχομένῃ ἐγκρίσει τῆς νέας ἐπιχειρήσεως, ἂν μὴ ὑπῆρχε πρόθεσις ἐπιβαρύνσεως τῶν μεταβιβαζομένων ὑποχρεώσεων. Μηδεμιᾶς γενομένης πρὸς τὴν νέαν Ἑταιρίαν παροχῆς, θὰ ἐκινδυνεύομεν, ἐγείροντες ἀπαιτήσεις δυναμένας νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς νέαι, νὰ προκαλέσωμεν τὴν διάλυσιν τῶν συμφωνιῶν τῆς παλαιᾶς Ἑταιρίας καὶ τῆς νέας, καὶ θ' ἀνελαμβάνομεν εὐθύνας ἐπὶ τῇ ἐνδεχομένῃ ματαιώσει ἔργου ὠφελιμωτάτου εἰς τὸ Ἔθνος ἐν γένει καὶ εἰς τὸ διαμέρισμα, ἐν ᾧ ἐκτελεῖται, διότι καὶ ἡ Κόρινθος, ἥτις ὑπό τινων παριστᾶται ὡς ζημιουμένη, ὠφελήθη ἐκ τῶν τέως ἐργασιῶν τῆς τομῆς, θέλει δὲ ὠφεληθῆ καὶ ἐν τῷ μετέπειτα ἐκ τῆς λειτουργίας τοῦ ἔργου.

ΓΟΥΔΗΣ. Μὲ τὰς συζητήσεις θὰ κάμωμεν ν' ἀποσύρωσι τὴν σύμβασιν.

Θ. Π. ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ. Ἐν ἄλλοις πολιτεύμασι δύνανται νὰ ἐκδίδωνται νόμοι ἄνευ συζητήσεως, ἀλλ' ἐν συνταγματικῷ πολιτεύματι οὐδεὶς νόμος δύναται νὰ ἐκδοθῇ, ἂν δὲν συζητηθῇ ἐν τῇ Βουλῇ. Ἐπειδὴ δὲ τὰ μέλη, τὰ ὁποῖα συζητοῦσι, καλοῦνται νὰ δώσωσι ψῆφον ἀφοῦ σχηματίσωσιν γνώμην, ἕνεκα δὲ τούτου ἔχουσιν ἀνάγκην νὰ συζητήσωσι, νὰ προβάλωσιν ἀπορίας, νὰ ζητήσωσι διασαφήσεις, ἵνα μορφώσωσι τὴν γνώμην αὐτῶν, διὰ τοῦτο οὐδαμοῦ καθορῶ τὸν κίνδυνον, τὸν ὁποῖον φοβεῖται ὁ ἀξιότιμος βουλευτὴς ἐκ Σπετσῶν.

Οὕτως εἰμὶ καὶ ἐγὼ ἠναγκασμένος νὰ ζητήσω παρὰ τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ πληροφορίας πρὸς λύσιν ἀποριῶν, ἃς προέβαλον. Διὰ τοῦ νομοσχεδίου νομοθετεῖται μεταβολὴ εἰς τὰς διαστάσεις τοῦ εὔρους τῆς Διώρυγος κατὰ τὸν πυθμένα, καὶ τοῦ εὔρους κατὰ τὰς παρειάς. Κατὰ τὸν παλαιὸν νόμον, τὸ εὖρος τοῦ πυθμένος εἶχε προσδιορισθῆ εἰς 22 μέτρα, τῶν δὲ παρειῶν εἰς 23 καὶ 60. Κατὰ τὸν νόμον, ὃν πρόκειται νὰ ψηφίσωμεν, τὸ εὖρος τοῦ πυθμένος ἀπὸ 22 γίνεται 21, τῶν δὲ παρειῶν εὑρύνεται εἰς 24 καὶ 60. Ἡ μεταβολὴ τοῦ εὔρους τῶν παρειῶν, ἡ νομοθετουμένη, κατεστάθη ἀναγκαία ἕνεκα τῆς ποιότητος τῆς γῆς, ἥτις κατὰ τὴν ἔναρξιν καὶ τὴν πρόοδον τῆς ἀνασκαφῆς κατεδείχθη, καὶ ἥτις δὲν ἦτο ἐκείνη, ἡ ὁποία ὑπετίθετο ἀρχικῶς. Ὅτε ἐπεχειρήθη τὸ ἔργον, ἀπεδείχθη ὅτι ἡ γῆ, κατὰ τὸ μέρος εἰς τὸ ὁποῖον διέρχεται ἡ Διῶρυξ, δὲν εἶναι στερεά, ἐξ ἐναντίας ἀπεδείχθη ὅτι εἶναι εὔθρυπτος καὶ καταπίπτει. Ἐντεῦθεν παρεστάθη ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπιστρώσεως τῶν παρειῶν διὰ λιθοδομῆς, ἔπρεπε δὲ πρὸς τοῦτο αἱ παρειαὶ νὰ γίνωσι μᾶλλον ὕπτιαι, ἵνα μὴ ἐπέλθῃ βλάβη εἰς τὸ ἔργον τῆς Διώρυγος. Ἀλλ' ἡ ἕνεκα τούτου ἀποφασισθεῖσα εὐρυνσις κατὰ τὸ ἄνω μέρος ἀπὸ 23 καὶ 60 εἰς 24 καὶ 60, ἤτοι κατὰ ἓν μέτρον, ἐκρίθη ὅτι δύναται νὰ οἰκονομηθῇ περιοριζομένου τοῦ εὔρους τοῦ πυθμένος ἀπὸ 22 εἰς 21. Τοῦτο δὲ παρήγαγε τὴν ἀπορίαν μου, μήπως τοῦτο παραβλάπτῃ τὴν Διώρυγα. Ἄλλως γνωρίζω ὅτι κατ' ἀρχὰς τὸ εὖρος τοῦ πυθμένος εἶχεν ὁρισθῆ εἰς 42 μέτρα, καὶ ἀπὸ 42 περιωρίσθη ὑπὸ τοῦ νόμου εἰς 22, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας ἔδωκεν ὁ κ. Λεσσὲψ ἀναλόγως τῆς Διώρυγος τοῦ Σουέζ. Τόσον δ' εἶχε κῦρος ἡ γνώμη αὕτη, ὥστε οὐδεὶς ἀντεῖπεν, ἵνα νομοθετηθῇ ἡ εἰρημένη μεταβολή. Ὅταν, ὅμως, ἀπὸ 22 μέτρων περιορίζηται εἰς 21 τὸ εὖρος τοῦ πυθμένος, μοὶ ἠγέρθη δισταγμός. Ὁ κ. πρωθυπουργὸς ἀπήντησεν ὅτι ναὶ μὲν περιορίζεται τὸ εὖρος κατὰ 1 μέτρον, ἀλλὰ θέλουσιν ἀνασκαφῆ 24 καὶ 60, διότι ἑκατέρωθεν θέλει ἀνασκαφῆ 1 μέτρον, τὸ ὁποῖον θὰ καταληφθῇ ἀπὸ τὰς οἰκοδομηθησομένας παρειάς, ἀλλὰ τοῦτο οὐδὲν προσθέτει εἰς τὸ εὖρος τοῦ πυθμένος. Ἐὰν ἡ Ἑταιρία ἀναγκάζηται ν' ἀνασκάψῃ ἓν μέτρον ἑκατέρωθεν, τοῦτο τὸ πράττει ἵνα λιθοστρώσῃ τὰς παρειάς, τοῦτο, ὅμως, οὐδὲν προσθέτει εἰς τὸ εὖρος τοῦ πυθμένος, ὅστις θέλει εἶναι ὀλιγώτερον εὐρὺς ἢ ὅσον εἶναι ὁ πυθμὴν τῆς Διώρυγος τοῦ Σουέζ, ἐναντίον τῆς γνώμης τοῦ κ. Λεσσέψ. Ἐὰν ἡ Κυβέρνησις ἐπείσθη ὅτι ὁ περιορισμὸς τοῦ εὔρους τοῦ πυθμένος κατὰ ἓν μέτρον οὐδεμίαν θέλει φέρει βλάβην εἰς τὴν Διώρυγα, ἐγὼ δὲν εἶμαι εἰς θέσιν νὰ εἴπω τι. Ὁ κ. πρωθυπουργὸς δὲν εἶπεν ἰδίαν γνώμην, ἀνέφερε μόνον τὴν γνώμην τοῦ κ. Κελλενέκ. Ἀλλ' ἡ γνώμη τοῦ κ. Λεσσὲψ ἐπιστημονικῶς ἔχει μεῖζον κῦρος, ὁ δὲ κ. Λεσσὲψ ἔκρινεν ἀναγκαῖον εὖρος 22 μέτρων.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (Πρωθυπουργός). Ἡ βεβρεγμένη τομὴ εἶναι μεγαλυτέρα.

ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ. Εἶναι εὐρυτέρα, διότι αἱ γωνίαι γίνονται ἀμβλύτεραι.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Καὶ τοῦτο εἶναι τὸ σημαῖνον πρὸς τὴν χρησιμότητα. Τὸ στενότερον ἢ εὐρύτερον τῶν παρειῶν ἀπολύτως δὲν εἶναι τὸ κύριον ζήτημα· τὸ κύριον ζήτημα εἶναι ἡ ἔκτασις τῆς βεβρεγμένης τομῆς.

Ἡ βεβρεγμένη τομὴ, κατόπιν τῆς προτεινομένης εὐρύνσεως κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν ἐπὶ τῇ στενώσει κατὰ τὸν πυθμένα, εἶναι μεγαλυτέρα. Ἰδοὺ τί λέγει ὁ κ. Κελλενέκ (ἀναγινώσκει): «Ἐκ τῆς τροποποιήσεως ταύτης θέλει προκύψει αὔξησις τοῦ πλάτους κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης, καὶ δύναταί τις νὰ ἐπωφεληθῇ ἐκ τῆς αὐξήσεως ταύτης, ἵνα ἐλαττώσῃ ὀλίγον τὸ εὖρος τοῦ πυθμένος. Τῷ ὄντι οἱ ὅροι τῆς πλωϊμότητος τῆς Διώρυγος ἤρτηνται ἐκ τῆς καλουμένης βεβρεγμένης τομῆς. Ἐὰν ἐλαττωθῇ τὸ εὖρος κάτω ἐπὶ αὐξήσει καταλλήλῳ τοῦ εὔρους ἄνω, δὲν μεταβάλλεται ἡ βεβρεγμένη αὕτη τομή, διευκολύνεται μάλιστα ὁ διάπλους τῶν πλοίων, διότι ἐν τούτῳ καθίσταται ἡ Διῶρυξ προσφυεστέρα πρὸς τὸ σχῆμα τῶν σκαφῶν, ἐχόντων τὸ μέγα εὖρος πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὕδατος».

ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ. Ἐὰν τοῦτο ἦτο ἀληθές, ἐν πάσαις ταῖς περιπτώσεσι καὶ ἐν ᾗ περιπτώσει τὸ εὖρος τοῦ πυθμένος περιωρίζετο κατὰ ἓν μέτρον, αἱ παρειαὶ θ' ἀπετελοῦντο εὐρύτεραι.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὑπάρχει, βεβαίως, ὅριον.

ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ. Διατί περιώρισεν ὁ κ. Λεσὲψ τὸ εὖρος τοῦ πυθμένος τῆς Διώρυγος τοῦ Σουὲζ εἰς 22 μέτρα καὶ εἰς 21;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Τούτου τὴν ἐξήγησιν δίδει ὁ κ. Κελλενέκ· διότι κατὰ τὸ σχέδιον τῆς Διώρυγος, ἐν ᾗ ἐποχῇ ἐζητήθη ἡ γνώμη τοῦ κ. Λεσέψ, ἐκανονίζετο ἡ κλίσις ἐπὶ ἑνὸς μέτρου βάσεως διὰ 10 μέτρων ὕψους, ἐνῷ τώρα ἡ κλίσις δὲν κανονίζεται ἐπὶ ἑνὸς μέτρου βάσεως διὰ 10 μέτρων ὕψους, ἀλλ' ἐπὶ ἑνὸς διὰ τεσσάρων. Τοῦτο δὲ μεταβάλλει τοὺς ὅρους. Ὁ κ. Λεσὲψ ἀναλόγως πρὸς τὴν κλίσιν ἐζήτει κατὰ τὸν πυθμένα πλάτος ἀνώτερον, ὅπως ἡ ὥθησις τῶν ὑδάτων εἰς τὰς παρειὰς μειωθῇ· αὐξανομένης, ὅμως, τῆς κλίσεως τῶν παρειῶν διὰ τῆς μειώσεως ἀπὸ 10 εἰς 4 τοῦ ἀντιστοιχοῦντος ὕψους πρὸς τὴν βάσιν ἑνὸς μέτρου, ἐγκρίνεται ἡ ἀφαίρεσις ἑνὸς μέτρου ἀπὸ τοῦ πλάτους τοῦ πυθμένος, ἀβλαβὴς πρὸς τὴν πλωϊμότητα τῆς Διώρυγος. Ταῦτα λέγει ὁ κ. Κελλενέκ.

ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ. Κατὰ τοῦτο ἐπεθύμουν νὰ παρατηρήσω εἰς τὴν Κυβέρνησιν ὅτι ἡ νέα ἑταιρία, ἥτις μέλλει νὰ σχηματισθῇ, εὑρίσκεται ὑπὸ ὅρους ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ κρείττονας τῶν ὅρων, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἤρξατο ὁ στρατηγὸς Τύρρ. Ὁ στρατηγὸς Τύρρ, ὅταν ἤρξατο τοῦ ἔργου, ἐστηρίζετο ἐπὶ ὑποθέσεως, ἢ ἐπὶ δοκιμαστικῶν μελετῶν, ἡ νέα δὲ Ἑταιρία ἔχει ὑπ' ὄψιν της ὄχι μόνον δοκιμαστικὰς μελέτας, ἀλλὰ πλῆρες τὸ ἔδαφος ἀνεῳγμένον, ἔχει δὲ προσέτι ὅλον τὸ κέρδος τῶν μέχρι τοῦδε γενομένων ἔργων. Δὲν εἶναι δὲ ἐντελῶς ἀληθὲς τὸ λεχθὲν ὅτι ἡ Κυβέρνησις οὐδεμίαν ἐποιήσατο ὑποχώρησιν πρὸς τὴν νέαν Ἑταιρίαν, διότι συνῆνεσεν ἵνα περιορισθῇ κατὰ ἓν μέτρον τὸ εὖρος τοῦ πυθμένος, καὶ προσέτι συνῆνεσε νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτὴν δικαίωμα ἐγγραφῆς ὑποθήκης ἐπὶ τῆς Διώρυγος. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἐπάγει εἰς τὸ Κράτος τοὺς αὐτοὺς κινδύνους, τοὺς ὁποίους

Ἀνδρέας Αυγερινός. Λιθογραφία από σχέδιο του Θέμου Ἀννινου, εφ. Το Ἄστυ *(1.3.1887). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

θέλει ἐπιφέρει τὸ δικαίωμα ἐγγραφῆς ὑποθήκης ἐπὶ τοῦ σιδηροδρόμου Πελοποννήσου, τὸ ὁποῖον ἐπετράπη διὰ νόμου, ἄλλως τε εἶναι ἀβέβαιον εἰς τὴν νέαν Ἑταιρίαν τὸ ποσὸν διὰ τοῦ ὁποίου δύνανται ν' ἀναβιβασθῶσι τὰ ἔσοδα, τὸ ποσόν, ὅμως, τὸ ὁποῖον μέλλει νὰ δαπανήσῃ, δὲν εἶναι ἀβέβαιον.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἡ ἔννοια τοῦ κ. Κελλενὲκ δὲν εἶναι αὕτη· ἡ συντήρησις τῶν παρειῶν ἐπάγεται δαπάνας ἐτησίας, αἵτινες κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη πρέπει νὰ καταλογισθῶσιν εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς κατασκευῆς, διότι δὲν θὰ εἶναι πλῆρες τὸ ἔργον ἐπὶ τῇ ἐνάρξει τῆς κατασκευῆς τῆς Διώρυγος, ἀλλὰ θὰ συμπληρωθῇ κατὰ μικρόν, προσλαμβανούσης τῆς συντηρήσεως χαρακτῆρα κατασκευῆς, ἧς ἡ δαπάνη ἀναβιβάζεται ἐκ τούτου ἀπὸ 13 εἰς 15 ἑκατομμύρια. Τὰ ἔξοδα τῆς συντηρήσεως θὰ εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων, ἰδίως διὰ τὴν προσεγγίζουσαν εἰς τὴν κάθετον τομὴν τῶν παρειῶν.

ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ. Ἐὰν ἡ Κυβέρνησις νομίζῃ ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν εἰς αὐτὴν νὰ ἀξιώσῃ παρὰ τῆς νέας Ἑταιρίας ν' ἀναλάβῃ τὴν ὑποχρέωσιν τῆς μεταφορᾶς ἢ τῆς παροχῆς τοῦ ἀναγκαίου ὑλικοῦ πρὸς κατασκευὴν τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ βραχίονος τοῦ λιμένος Κορίνθου, ἡμεῖς δὲν δυνάμεθα νὰ ἀξιώσωμεν παρ' αὐτῆς τοιαύτην αἴτησιν, ἀφοῦ φοβεῖται ὅτι τοιαύτη πρότασις δύναται νὰ ματαιώσῃ τὴν σύστασιν τῆς Ἑταιρίας. Ποιούμεθα, ὅμως, τὴν παρατήρησιν εἰς τὴν Κυβέρνησιν ὅτι εὐκταῖον ἦτο νὰ ἔκρινεν ἄλλως,

διότι ἤθελεν ἀποφύγει τὴν ἐκ τοῦ Δημοσίου Ταμείου εἰσφορὰν τῶν ἀναγκαίων χρημάτων πρὸς ἐπέκτασιν τοῦ βραχίονος τοῦ λιμένος Κορίνθου, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνάγκη εἶναι ὡμολογημένη, καὶ δὲν εἶναι ἀνάγκη μόνης τῆς πόλεως, ἀλλ' ἀνάγκη, ἥτις συντελεῖ εἰς τὴν διευκόλυνσιν τῆς ἐν γένει συγκοινωνίας. Ὁ κ. πρωθυπουργός, παρὰ τοῦ ὁποίου εἶχον ζητήσει τὴν σύμβασιν μεταξὺ τῆς νέας Ἑταιρίας καὶ τῆς παλαιᾶς, ἀπήντησεν ὅτι τοιαύτη σύμβασις δὲν ὑπάρχει, διότι ἡ παλαιὰ Ἑταιρία διατελεῖ ὑπὸ διάλυσιν, ἐπομένως ἦτο ἐν τῇ ἀνικανότητι νὰ συνομολογήσῃ σύμβασιν τοιαύτην, καὶ ὅτι μόνον ὁ διαχειριστὴς ἠδύνατο νὰ ὑπογράψῃ τὴν σύμβασιν ταύτην. Ὑπεγράφη, ὅμως, σύμβασις προσωρινὴ μεταξὺ τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῶν κεφαλαιούχων τῶν Παρισίων, ὡς ἀναφέρει ἡ αἰτιολογικὴ ἔκθεσις, ἡ συνοδεύουσα τὸ συζητούμενον νομοσχέδιον. Δὲν ὑποθέτω ὅτι ὑπάρχει δυσκολία νὰ κατατεθῇ ἡ σύμβασις αὕτη εἰς τὴν Βουλήν. Ἡ ἔκθεσις τῶν ὑπουργῶν τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ τῶν Οἰκονομικῶν, δι' ἧς συνωδεύθη τὸ νομοσχέδιον, ποιεῖται μνείαν τοιαύτης συμβάσεως, διὰ τοῦτο παρακαλῶ νὰ κατατεθῇ καὶ ἡ σύμβασις αὕτη.

ΠΕΤΡΙΔΗΣ. Ἐγὼ θὰ παρακαλέσω τὸν κ. ὑπουργὸν καὶ τὴν Κυβέρνησιν νὰ πληροφορήσῃ τὴν Βουλὴν πρὸ τῆς τρίτης συζητήσεως, ἀντλοῦσα τὰς πληροφορίας της ἐκ τῆς ὑπηρεσίας τῶν δημοσίων ἔργων, εἰς τί ποσὸν ἤθελεν ἀναβῆ ἡ δαπάνη πρὸς μεταφορὰν ὀγκολίθων, ὅσοι εἶναι ἀναγκαῖοι διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ κυματοθραύστου βραχίονος τῆς Κορίνθου· διότι μοὶ φαίνεται ὅτι ἡ δαπάνη, ἡ ὁποία ἤθελεν ἐξευρεθῇ κατὰ προσέγγισιν, εἶναι τόσον μικρὰ ἀπέναντι τῶν πολλῶν ὑποχρεώσεων, ἃς ἔχει ἡ Ἑταιρία, καὶ τὰ 15,000,000, τὰ ὁποῖα θὰ συντελέσουν εἰς περαίωσιν τοῦ ἔργου, ὥστε πιστεύω ὅτι οὐδ' αὐτὴ ἡ Ἑταιρία ἤθελε παρουσιάσει δυσκολίαν εἰς τὴν πρώτην ἀξίωσιν τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ. Ἀλλ' ὁ κ. πρωθυπουργὸς ὡμολόγησεν ἐν τῇ πρώτῃ του ἀγορεύσει ὅτι ἡ ὑποχρέωσις τῆς κατασκευῆς τοῦ κυματοθραύστου δὲν διημφισβητήθη ὑπὸ τῆς Ἑταιρίας, ἀλλ' ὅτι θέλει φροντίσει αὕτη νὰ μετακομίσῃ τοὺς ὀγκολίθους ἐκ τῆς Διώρυγος· ἀλλ' αὐτοὶ οἱ λόγοι, οὓς προέβαλεν ὁ κ. πρωθυπουργός, μοὶ φαίνονται ἀσθενεῖς, καὶ θὰ παρακαλέσω νὰ μᾶς φέρῃ πληροφορίας περὶ τῆς δαπάνης.

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ. Ἐπεθύμουν νὰ μᾶς εἴπῃ ὁ κ. πρωθυπουργὸς ἂν ἐξητάσθη τὸ ζήτημα τῆς στερεότητος τῶν τοιχωμάτων, τὰ ὁποῖα θὰ εἶναι κεκλιμένα καὶ οὐχὶ κάθετα.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (Πρωθυπουργός). Εἶπον ὅτι πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν διαπραγματεύσεων εἴχομεν ἀποστείλει ἐπὶ τόπου τὸν κ. Κελλενέκ, χάριν εἰδικῶν μελετῶν ἐφ' ὅλων τούτων τῶν ζητημάτων· ἀπεφάνθη δὲ ὁ κ. Κελλενὲκ διὰ τοῦ ὑπομνήματος, ὅπερ ἀνεκοίνωσα εἰς τὴν Βουλήν, ὅτι πάντα τὰ ἐν τῷ ὑπομνήματι παριστάμενα ὡς ἀναγκαῖα, ἐκτελούμενα κατὰ τὰ ἐν αὐτῷ θὰ ὦσιν ἀσφαλῆ.

(Ἀναγινώσκεται τὸ νομοσχέδιον καὶ γίνεται δεκτὸν κατ' ἀρχήν, ἄρθρον καὶ σύνολον, ἄνευ ἑτέρας ἀντιρρήσεως).

Ναυτική δύναμις

Στις 28 Ιουνίου 1890 η εφημερίδα *Παλιγγενεσία* με τίτλο «Ἡ τομὴ τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου» έγραφε:

Ὁ *«Μηνύτωρ» Κων/πόλεως* γράφων εὐρήμως λίαν περὶ τοῦ ἔργου τῆς τομῆς τοῦ ἰσθμοῦ Κορίνθου, ἣν ἀνέλαβε νὰ φέρῃ εἰς πέρας ἡ νέα ἑλληνικὴ ἑταιρία, ἐκφράζεται ὧδε:

«Ἡ διάνοιξις τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου ἐξασφαλισθεῖσα ἤδη θὰ χρησιμεύσῃ ὡς μέσον πρὸς κατάδειξιν καὶ πραγμάτωσιν τῆς ἀξίας τῆς ναυτικῆς ὑπεροχῆς τῶν Ἑλλήνων. Αἱ μᾶλλον ἀξιόπιστοι τῶν στατιστικῶν ἀποδεικνύουν ἅπασαι ἀριδήλως τὴν ἀλήθειαν τούτου. Ὁ λαὸς καὶ ἡ Κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος, ἔχοντες πλέον πλήρη συναίσθησιν τῆς ἀληθείας ταύτης, οὐδενὸς παραμελοῦσι πρὸς ἐπίσπευσιν τῆς περατώσεως τῆς διώρυγος, παράδοξον δὲ εἶναι ὅτι ἀνὴρ ὀξύνους ὡς ὁ κ. Βιτάλης παρεγνώρισε ταύτην. Ἐντὸς μικροῦ θὰ κατανοήσῃ τὴν πλάνην αὐτοῦ, διότι τὰ κέρδη τῆς διώρυγος τῆς Κορίνθου θὰ ὑπερβῶσι, συγκριτικῶς, τὰ τῆς τοῦ Σουὲζ καὶ θ' ἀποτελέσωσιν ἓν τῶν σπουδαιοτέρων ἀντικειμένων τῆς κερδοσκοπίας τῆς ἐποχῆς.

Καθ' ἣν ἡμέραν τὰ ἐγκαίνια τῆς διώρυγος τῆς Κορίνθου ἔσται γεγονὸς τετελεσμένον, αἱ πλουσιώταται ἑλληνικαὶ ἀποικίαι τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς θὰ πράξωσι διὰ τὴν Κόρινθον ὅ,τι οἱ Ἄγγλοι ἐφοπλισταὶ ἔπραττον διὰ τὸ Σουέζ, πολὺ μετὰ τὰ ἐγκαίνια αὐτοῦ. Αἱ ἀποικίαι ἐκεῖναι θὰ παράσχωσι πάντα τὰ ἀναγκαῖα κεφάλαια ὅπως ἀνυψώσωσιν τὴν Ἑλλάδα εἰς βαθμὸν μεγάλης ναυτικῆς δυνάμεως. Νεαρὰ δυναστεία ἐκ τῶν ἀγρυπνοτέρων, εἷς ὑπουργός, ὁ κύριος Χαρίλαος Τρικούπης –ὅστις μεθ' ὅλας τὰς ἐπιτυχίας αὐτοῦ ὡς ἀπαραμίλλου πολιτικοῦ ἀνδρὸς δὲν συνεπλήρωσεν ἔτι τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ– τῆς ὑπερόχου αὐτοῦ διανοίας οὔσης αὐτὸ τοῦτο μεγαλοφυΐας, θὰ διπλασιάσωσι βεβαίως τὸν ζῆλον καὶ τὰς προσπαθείας αὐτῶν, ὅπως μετὰ τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ἐπιτύχωσι τὴν ταχεῖαν καὶ πλήρη ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, τῆς ποτνίας μητρὸς τῶν ὑπερόχων πνευμάτων πάσης ἐποχῆς».

Η ΑΠΟΞΗΡΑΝΣΗ ΤΗΣ ΛΙΜΝΗΣ ΚΩΠΑΪΔΑΣ

Για την αποξήρανση της λίμνης Κωπαΐδας –που θα απέδιδε στην καλλιέργεια περισσότερα από 200.000 στρέμματα εύφορης γης– εκδηλώθηκε από το 1833 ενδιαφέρον από ξένους κεφαλαιούχους, το οποίο αργότερα εξελίχθηκε σε ανταγωνισμό κυρίως μεταξύ Γάλλων καί Άγγλων. Το 1865 υπογράφηκε η πρώτη σύμβαση μεταξύ της ελληνικής κυβέρνησης και του επιχειρηματία Σαρραζίν Μομφεριέρ για την αποξήρανση της λίμνης. Η εκτέλεση, όμως, του έργου δεν άρχισε και πέρασε από πολλές περιπέτειες, έως ότου η κυβέρνηση Τρικούπη υπογράψει τελικά το 1880 σύμβαση με τον Ιωάννη Δ. Βούρο, που εκπροσωπούσε όμιλο Γάλλων τραπεζιτών. Δυο χρόνια αργότερα υπογράφηκε συμπληρωματική σύμβαση, με την οποία παραχωρήθηκαν στο ελληνικό κράτος 15.000 στρέμματα για την αποκατάσταση των αγροτών.

Τα έργα αποξήρανσης εγκαινιάστηκαν στις 31 Μαΐου 1886. Οι περιπέτειες, όμως, δεν σταμάτησαν και το 1887 η γαλλική εταιρεία μεταβίβασε τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις της στην αγγλική «Lake Copais Co», η οποία εκμεταλλεύθηκε τις εκτάσεις. Αργότερα η κυβέρνηση του Νικόλαου Πλαστήρα τις εξαγόρασε, ίδρυσε τον «Οργανισμό Κωπαΐδος» και μοίρασε τη γη στους αγρότες.

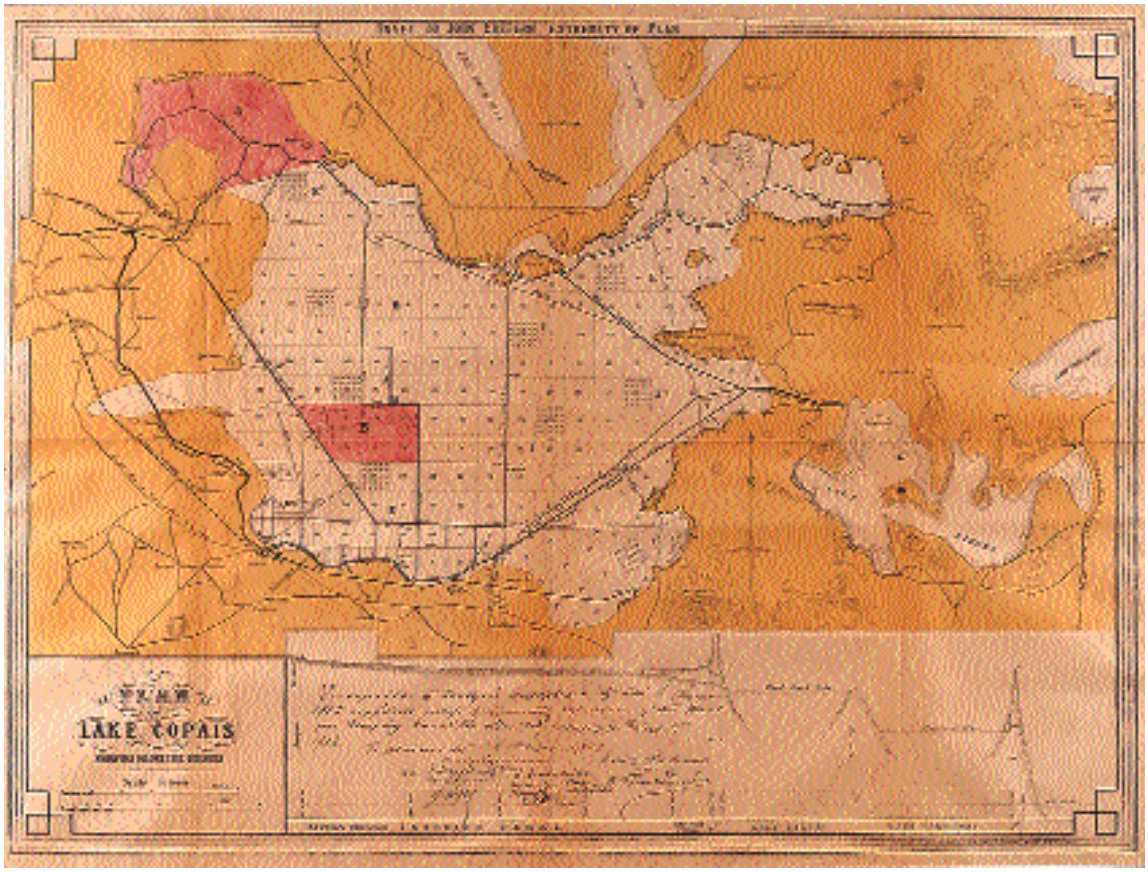

Σχεδιάγραμμα της λίμνης Κωπαΐδας με τις χιλιομετρικές αποστάσεις σε κλίμακα 1:50.000. Χαλκογραφία του 1900. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

Εισηγητική έκθεση του Χαρίλαου Τρικούπη στο νομοσχέδιο «Περὶ ἀποξηράνσεως τῆς Κωπαΐδος»

Ουσιαστική υπήρξε η συμβολή της κυβέρνησης Τρικούπη στην προώθηση του έργου με τη σύμβαση του 1880 και τη συμπληρωματική του 1882. Στην εισήγηση του νομοσχεδίου για τη συμπληρωματική σύμβαση ο Χαρ. Τρικούπης έδωσε ενδιαφέροντα στοιχεία για την πορεία του μεγάλου έργου. Το κείμενο που ακολουθεί προέρχεται από το *Παράρτημα* της *Εφημερίδος των Συζητήσεων της Βουλής*, αρ. 134 (29.4.1882), σ. ρξψ′ και έχει ως εξής:

«Πρὸς τὴν Βουλήν.

Διὰ τῆς μεταξὺ τῆς Κυβερνήσεως καὶ τοῦ Κ. Σαρραζίνου Μομφεριέρου συμβάσεως τῆς 22 ᾽Ιουλίου 1865, κυρωθείσης διὰ τοῦ νόμου ΡΟΓ′ τῆς 24 ᾽Ιανουαρίου 1867, παρεχωρήθη αὐτῷ ἡ ἀποξήρανσις τῆς Κωπαΐδος, ἵνα τελεσθῇ κατὰ τὰ διαγράμματα τοῦ κ. Σωβάζ, καθ᾽ ἃ τὰ ὕδατα τῆς λίμνης ἔδει νὰ διοχετευθῶσι διὰ τοῦ ὄρους Πτώου πρὸς τὸν ἐν τῷ Εὐβοϊκῷ ὅρμον τῆς Λαρύμνης. ᾽Αλλ᾽, ὅμως, τὰ συμβαλλόμενα μέρη ἐπεφυλάξαντο τὸ δικαίωμα, ἵνα κοινῇ συμφωνίᾳ τροποποιήσωσι τὸ σχέδιον τῆς ἀποξηράνσεως, ἐὰν ἤθελε κριθῆ ἀναγκαῖον (ἄρθ. 2 τῆς συμβάσεως). Τὴν διάταξιν ταύτην ἐκύρωσεν ὁ μνησθεὶς νόμος ΡΟΓ′.

῾Ο κ. Μομφεριέρος, μὴ δυνηθεὶς νὰ εὕρῃ τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς τὴν ἐπιχείρησιν κεφάλαια, παρεχώρησεν αὐτὴν πρὸς τὸν Henri Bonnaire. ᾽Αλλὰ καὶ οὗτος, ἀποτυχών, ἐκηρύχθη ἔκπτωτος, δυνάμει τοῦ ἄρθρ. 8 τῆς συμβάσεως. Μετὰ τοὺς μνησθέντας δύο ἐργολάβους, ὁ κ. Δ. Σοῦτσος κατὰ τὸ ἔτος 1876 ὑπέβαλεν εἰς τὴν σκέψιν τῆς ᾽Εθνικῆς Τραπέζης τῆς ῾Ελλάδος, τῆς Πιστωτικῆς, τῆς Βιομηχανικῆς καὶ τῆς ᾽Ιονικῆς τὴν αὐτὴν ἐπιχείρησιν· ἀλλ᾽ αὗται, καλέσασαι ἐκ Γαλλίας τὸν μηχανικὸν κ. I. Rivou, ἔκριναν συμφέρον ν᾽ ἀπόσχωσιν αὐτῶν μετὰ τὰς ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ τούτου γενομένας μελέτας. Τέλος κατὰ τὸ 1879 παρεχωρήθη ἡ ἐπιχείρησις αὕτη πρὸς τὸν κ. Louis Zehenne, ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦ νὰ παράσχῃ ἐντὸς ὡρισμένης προθεσμίας τὴν νενομισμένην ἐκ δραχ. 300,000 ἐγγύησιν· μὴ κατατεθείσης δὲ ταύτης, ἡ πρὸς αὐτὸν παραχώρησις ἔμεινεν ἄπρακτος.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε κατὰ τὴν 30 Μαΐου 1880 συνήφθη ἡ μεταξὺ τῆς Κυβερνήσεως, τοῦ κ. ᾽Ιωάννου Δ. Βούρου καὶ τῆς παρ᾽ αὐτοῦ ἀντιπροσωπευομένης ὁμάδος Τραπεζιτῶν σύμβασις, δι᾽ ἧς ἐτροποποιήθησαν πρὸς ὄφελος τοῦ Δημοσίου τινὲς τῶν διατάξεων τῆς προηγουμένης μετὰ τοῦ Μομφεριέρου συμβάσεως, οἷον 1) ἡ διάταξις τῆς ἐπὶ δεκαετίαν ἀτελείας τῶν παραχωρουμένων γαιῶν καὶ τῶν ἐπ᾽ αὐτῶν ἐγερθησομένων οἰκοδομῶν, καταργηθεῖσα ὁλοσχερῶς· 2) ἡ διάταξις περὶ τοῦ τόκου τῆς κατατεθείσης ἐγγυήσεως ἐκ δραχ. 300,000, ὁρισθέντος τοῦ τόκου εἰς 5 τοῖς % ἀντὶ ἓξ· 3) ἡ περὶ καλλιεργείας τοῦ ἀποξηρανθησομένου πεδίου διάταξις, ὑποχρεωθέντος τοῦ κ. Βούρου καὶ τῆς ὁμάδος αὐτοῦ νὰ καλλιεργῶσι τὸ τρίτον τοὐλάχιστον τῶν καλλιεργησίμων γαιῶν διὰ τῶν νεωτέρων γεωργικῶν συστημάτων, τοὐτέστι δι᾽

Στέφανος Σκουλούδης. Ξυλογραφία από το περ. Ημερολόγιον του Κ. Φ. Σκόκου *του 1890, σ. 265. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

ἀτμοκινήτων ἀρότρων καὶ λοιπῶν γεωργικῶν μηχανῶν, ἐπὶ ποινῇ πληρωμῆς πρὸς τὸ Δημόσιον ποσοῦ ἴσου πρὸς τὸ τριπλάσιον τῶν νενομισμένων φόρων, προσέτι δὲ νὰ συστήσωσιν ἱπποφορβεῖον καὶ κτηνοτροφεῖον πρὸς αὔξησιν καὶ βελτίωσιν τοῦ εἴδους τῶν εἰρημένων κτηνῶν· 4) ἡ διάταξις περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἀποπερατώσεως τῆς ἀποξηράνσεως, ὁρισθέντων πρὸς τοῦτο πέντε ἐτῶν, ἀντὶ τῆς ὑπὲρ τοῦ Μομφεριέρου τεταγμένης δεκαετοῦς προθεσμίας.

Καὶ ἐν τῇ συμβάσει δὲ ταύτῃ ἐτέθη ἡ καὶ ἐν τῇ προτέρᾳ ὑπάρχουσα διάταξις περὶ τροποποιήσεως τῶν διαγραμμάτων τοῦ κ. Σωβάζ· ἀλλ᾽ ἡ Κυβέρνησις, καίπερ δικαιουμένη, κατὰ τὰ ἐν ἀρχῇ εἰρημένα, ν᾽ ἀποφασίσῃ ὁριστικῶς ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς ὁμάδος τοῦ κ. Βούρου περὶ τῶν ἐπενεκτέων εἰς τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τῆς ἀποξηράνσεως τροποποιήσεων, ὡς ὥριζεν ἡ μετὰ Μομφεριέρου σύμβασις (ἄρθρ. 2), οὐχ ἧττον ἔκρινεν ἀναγκαῖον ἵνα ἡ λύσις τοῦ σπουδαίου τούτου ζητήματος ἀνατεθῇ διὰ ρητῆς διατάξεως εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς Νομοθετικῆς ᾽Εξουσίας, ἐντὸς τῆς ἀμέσως μετὰ τὴν σύμβασιν βουλευτικῆς Συνόδου, χορηγηθείσης τῇ ῾Εταιρίᾳ τοῦ κ. Βούρου προθεσμίας, ἵνα ὑποβάλῃ τῇ Κυβερνήσει τὰς περὶ τροποποιήσεως τοῦ σχεδίου σκέψεις καὶ προτάσεις αὐτῆς.

Συμφώνως πρὸς ταῦτα συνήφθη ὑπὸ τοῦ προκατόχου ὑπουργείου μεταξὺ τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς πρὸς ἀποξήρανσιν καὶ καλλιέργειαν τῆς Κωπαΐδος ῾Εταιρίας ἡ ἀπὸ 14 Φεβρουαρίου 1881 συμπληρωμα-

Εργασίες από την αποξήρανση της λίμνης Κωπαΐδας. Φωτογραφίες. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη. Αρχείο Στέφανου Σκουλούδη.

τικὴ σύμβασις, δι' ἧς τὰ εἰς τὴν Κωπαΐδα εἰσβάλλοντα ὕδατα ἔδει ἀντὶ νὰ διοχετεύωνται διὰ τοῦ ὄρους Πτώου πρὸς τὸν ἐν τῷ Εὐβοϊκῷ Ὅρμον τῆς Λαρύμνης νὰ ἐναποταμιεύωνται εἰς τὰς παρακειμένας δύο λίμνας τῆς Λίκερης (ἢ Ὑλίκης) καὶ Παραλίμνης, ὅπως χρησιμοποιηθῶσι ταῦτα κατόπιν πρὸς ἄρδευσιν τοῦ θηβαϊκοῦ πεδίου, καὶ ἐκ τῶν λιμνῶν νὰ διεξάγηται τὸ ὑπερβάλλον τοῦ ὕδατος εἰς τὴν θάλασσαν διὰ τῆς Ἀνθηδῶνος. Ἀλλ' ἡ συμπληρωματικὴ αὕτη σύμβασις, μὴ προφθάσασα νὰ συζητηθῇ ἐντὸς τῆς παρελθούσης βουλευτικῆς συνόδου, ἔμεινεν ἄπρακτος, κατ' εἰδικὸν περὶ τούτου ὅρον αὐτῆς. Οὕτω δὲ ἡ Ἑταιρία τῆς Κωπαΐδος ἔμεινεν ἐλευθέρα νὰ ἐφαρμόσῃ τὸ ἀρχικὸν τοῦ κ. Σωβὰζ σχέδιον τῆς ἀποξηράνσεως, καθ' ὃ τὰ ὕδατα, ὡς ἄχρηστα δῆθεν, ἀποπέμπονται εἰς τὴν θάλασσαν, ἐνῷ τὸ θηβαϊκὸν πεδίον τοσαύτην ἔχει ἀνάγκην ὕδατος.

Τὸ προκάτοχον ὑπουργεῖον, μετὰ τὴν κατὰ τὰ εἰρημένα ἀκύρωσιν τῆς συμβάσεως, ἀπετάθη πάλιν πρὸς τὴν Ἑταιρίαν περὶ τοῦ θέματος δι' ἐγγράφου ἀπὸ 5 Μαΐου π.ε., ἀλλ' οὐδεμία ἐκ τούτου ἠδύνατο νὰ προέλθῃ μεταβολὴ τοῦ καθεστῶτος διὰ τὴν ἀπουσίαν τῆς Βουλῆς. Συνελθούσης δ' αὐτῆς καὶ καταρτισθείσης, ἐγένετο τὴν 12 λήγοντος ἐπερώτησις, εἰς ἣν ἀπαντῶντες ὑπεσχέθημεν νὰ συνεννοηθῶμεν μετὰ τῆς Ἑταιρίας, ὅπως, ἂν αὕτη συγκατατίθετο εἰς τὴν τροποποίησιν τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου, προκληθῇ ἡ ἀπόφασις τῆς Βουλῆς.

Εἰς τὴν ἐρώτησιν ἡμῶν ἀπήντησεν ἡ Ἑταιρία ὅτι συνῄνει εἰς τὴν ἀνανέωσιν τῆς συμπληρωματικῆς συμβάσεως, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς παρατάσεως ἐπὶ ἔτος τῶν διοριῶν τοῦ ἔργου τῆς ἀποξηράνσεως τῶν διὰ τῆς ἀρχικῆς συμβάσεως κεχορηγημένων αὐτῇ ἕνεκα τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου, εἰς οὗ τὴν ἐκτέλεσιν εἰργάζετο μέχρι τοῦδε ἡ Ἑταιρία, καὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐπιχειρήσεως τεχνικῶν μελετῶν τοῦ νέου σχεδίου. Τὴν συναίνεσιν, ὅμως, ταύτην ὑπέτασσεν ἡ Ἑταιρία εἰς τὴν ἐντὸς τῆς ἐνεστώσης Συνόδου νομοθετικὴν ἔγκρισιν τῆς τροποποιήσεως.

Ὅθεν συνετάχθη σχέδιον νόμου, ἐπιτρέποντος εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὴν κατὰ τὰ εἰρημένα συνομολόγησιν συμβάσεως πρὸς τὴν Ἑταιρίαν, ἵνα ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ αὐτοῦ ἐξενέγκῃ γνώμην ἡ Βουλὴ περὶ τροποποιήσεως τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου τῆς ἀποξηράνσεως τῆς Κωπαΐδος καὶ περὶ τῶν ὅρων, ὑφ' οὓς ἡ Ἑταιρία συναινεῖ εἰς τὴν τροποποίησιν.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 29 Ἀπριλίου 1882.
Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν
καὶ βουλευτὴς ἐκ Μεσολογγίου
Χ. ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ

Αποξήρανση Κωπαΐδας

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Κατὰ τη συζήτηση του νομοσχεδίου στη Βουλή στις 10 Μαΐου 1882 ο Χαρ. Τρικούπης αναφέρθηκε διεξοδικά στην πορεία του έργου αποξήρανσης της Κωπαΐδας. Τα δημοσιευόμενα αποσπάσματα προέρχονται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Θ΄, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίασις 67 (10.5.1882), σ. 706-710 και έχουν ως εξής:

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (Πρωθυπουργός). Διάφοροι ἐγένοντο προτάσεις περὶ τοῦ νομοσχεδίου τούτου· ἄλλοι μὲν ἐπρότειναν τὴν ἀναβολὴν τῆς συζητήσεως, ἄλλοι ἐπολέμησαν αὐτὸ κατ' ἀρχήν, θεωροῦντες ἐπιζήμιον τὴν τροποποίησιν τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου, ἄλλοι ἐζήτησαν τροπολογίαν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα. Ἰδίως δ' ἐγένετο πολὺς λόγος περὶ τῶν ἀνταλλαγμάτων, τὰ ὁποῖα ἠδύνατο ἡ Κυβέρνησις ν' ἀποκτήσῃ παρὰ τῆς Ἑταιρίας, καὶ περὶ τῆς ὑποχρεώσεως, ἣν εἶχεν ἡ Βουλὴ νὰ μὴ ψηφίσῃ τὸ νομοσχέδιον, ἂν τὰ ἀνταλλάγματα ταῦτα δὲν ἦσαν ἀποχρῶντα. Ἡ Κυβέρνησις ἐν τῷ νομοσχεδίῳ τούτῳ δὲν ἐκφέρει ἰδίαν γνώμην· εὗρε σύμβασιν ὑπογραφεῖσαν παρὰ τῶν προκατόχων, ἥτις, ὅμως, ἦτο παραγεγραμμένη, διότι κατὰ ρητὴν διάταξιν τῆς συμβάσεως ἐκείνης, ἐὰν μὴ ἐψηφίζετο ἐντὸς τῆς προσεχοῦς Συνόδου, ἡ σύμβασις ἐθεωρεῖτο ἄκυρος καὶ μὴ οὖσα· ἐπομένως ἐκ τῆς συμβάσεως τῆς προκατόχου Κυβερνήσεως, δὲν ἦτο δεσμευμένη ἡ νέα Κυβέρνησις, ἀλλὰ προεκλήθη ἡ Κυβέρνησις παρ' ἀντιπροσώπων τῶν ἐπαρχιῶν, ἐνδιαφερομένων εἰς τὴν ὑπόθεσιν, νὰ ἐρωτήσῃ τὴν Ἑταιρίαν ἂν ἐδέχετο νὰ ἀνανεώσῃ τὴν σύμβασιν ἐπὶ τοῖς ὅροις τῆς προτέρας συμβάσεως. Ἐννοεῖτε, ὅτι ἐὰν ἡ τροποποίησις τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου παρεῖχεν εἰς τὴν Ἑταιρίαν τὰ πλεονεκτήματα τὰ ὁποῖα ἠκούσατε πρὸ ὀλίγου, καὶ ἡ προκάτοχος Κυβέρνησις καὶ ἡ παροῦσα θὰ ἐδείκνυον ἄκραν ἐπιπολαιότητα, ἵνα μὴ εἴπω ἄλλο τι, ἀποδεχθεῖσαι τὴν συμφωνίαν πρὸς τὴν Ἑταιρίαν ἄνευ ἀνταλλάγματος

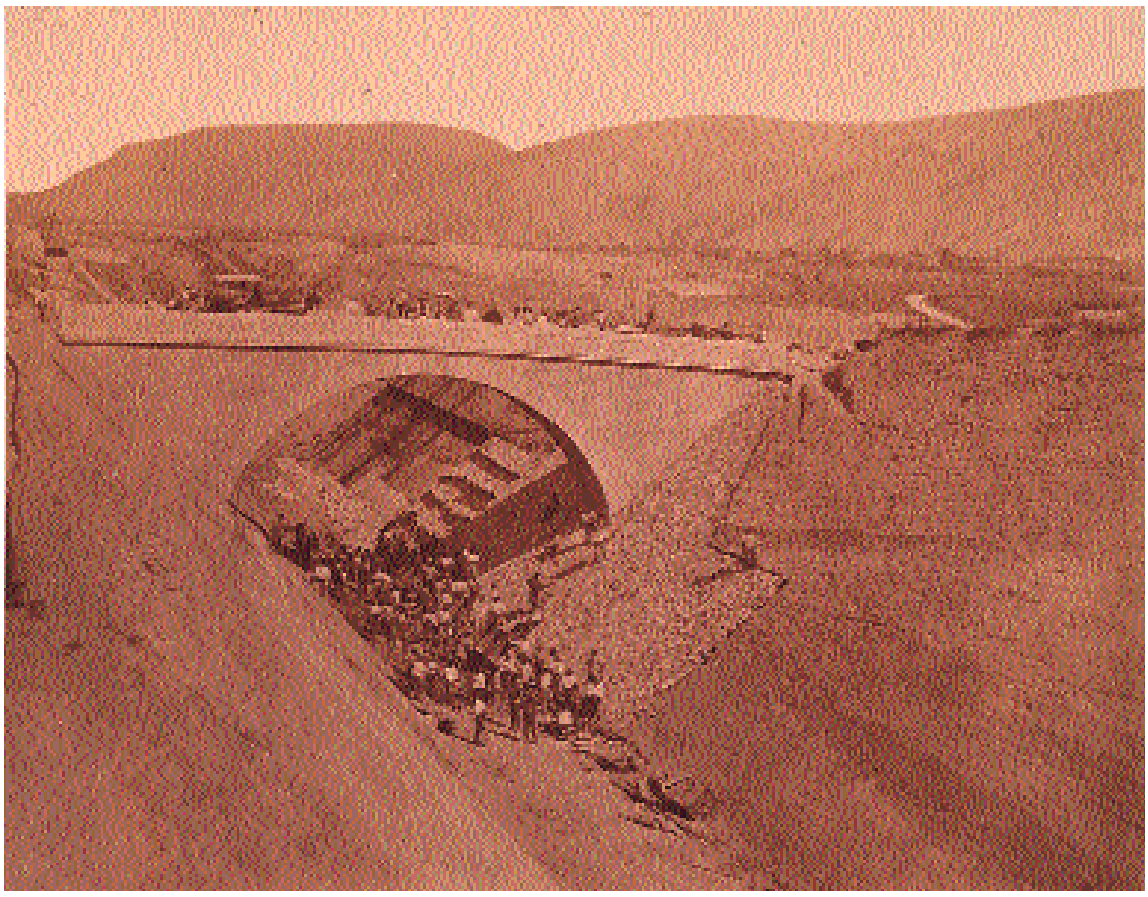

Εργασίες από την αποξήρανση της λίμνης Κωπαΐδας. Φωτογραφίες. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη. Αρχείο Στέφανου Σκουλούδη.
Η αποξήρανση της Κωπαΐδας άρχισε το 1846 –τα έτη 1881-1886 ολοκληρώθηκε η πρώτη φάση των εργασιών– και περατώθηκε μόλις το 1930.

σπουδαιοτέρου ἐκείνων, τὰ ὁποῖα περιεῖχε ἡ προτέρα σύμβασις καὶ τὸ ὑποβαλλόμενον σήμερον νομοσχέδιον, διότι ὁ ἀξιότιμος βουλευτὴς Λοκρίδος εἶπεν ὅτι κατὰ τὴν σύμβασιν καὶ τὸ νομοσχέδιον ἡ Ἑταιρία ἐπιφυλάττει εἰς ἑαυτὴν τὸ δικαίωμα τοῦ διαθέτειν ἐπὶ μισθώματι τὰ ἀποταμιευθησόμενα ὕδατα, καὶ προσέθηκεν ὅτι ἐκ τοῦ μισθώματος τούτου ἡ Ἑταιρία ἤθελεν ἀπολαύσει πολλὰ κέρδη· ἀλλὰ συμβαίνει ἡ σύμβασις καὶ τὸ νομοσχέδιον νὰ λέγωσι τὸ ἐναντίον, ὅτι δὲν ἐπιφυλάττει εἰς ἑαυτὴν ἡ Ἑταιρία τὸ δικαίωμα τῆς μισθώσεως, καὶ ἀναγνώσατε τὸ πρῶτον ἄρθρον, διότι εἶναι θεμελιῶδες, εἶναι ἡ βάσις τῆς συζητήσεως, τὰ δὲ πράγματα δὲν ἔχουσι ὡς παρεστάθησαν. Ἰδού τί λέγει τὸ τέταρτον ἐδάφιον τοῦ ἄρθρου πρώτου τοῦ νομοσχεδίου. «Νὰ ὑποχρεωθῇ ἡ Ἑταιρία τῆς Κωπαΐδος, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν Ἑταιρία τις, ἄτομον ἢ δῆμος ἢ Κυβέρνησις, ἤθελεν ἐγγυηθῆ καὶ ἐξασφαλίσει αὐτῇ τὸν τόκον καὶ τὸ χρεωλύσιον τῶν ἀναγκαίων δαπανῶν πρὸς ἄρδευσιν τοῦ θηβαϊκοῦ πεδίου νὰ φέρῃ τὰ περὶ ὧν πρόκειται ὕδατα μέχρι Θηβῶν. Ἐὰν δ' ἄλλος τις ἤθελεν ἀναλάβει τὴν ἄρδευσιν τοῦ θηβαϊκοῦ πεδίου, ἡ Ἑταιρία τῆς Κωπαΐδος νὰ ὑποχρεῶται νὰ ἀφήσῃ ἐλευθέραν τὴν χρῆσιν τῶν διὰ τὸ θηβαϊκὸν πεδίον ὡρισμένων ὑδάτων πρὸς τὸν ρηθέντα σκοπὸν ἄνευ ἀποζημιώσεώς τινος.

ΧΑΛΚΙΟΠΟΥΛΟΣ. Ἐννοῶ ὅτι δὲν θὰ ὑπάρξῃ οὔτε σωματεῖον, οὔτε ἄλλη Ἑταιρία, ἡ ὁποία ἠδύνατο νὰ κάμῃ χρῆσιν τῶν ὑδάτων αὐτῶν.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἡ σειρὰ τῶν σκέψεών σας ἦτο ἄλλη, ὅτι ἡ Ἑταιρία θὰ ἐξεμίσθου τὰ ὕδατα ταῦτα, καὶ ὅτι θὰ ἀπελάμβανε πολλὰ ἑκατομμύρια, καὶ ἦτο πολὺ εὔλογον νὰ ἐρωτηθῇ ἡ Κυβέρνησις τί ἀπέναντι τῶν ἑκατομμυρίων τούτων ἐζήτησεν ὡς ἀντάλλαγμα ὑπὲρ τοῦ Κράτους. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἐζήτησε κανὲν ἀντάλλαγμα, ἔπρεπε νὰ δικαιολογήσω τὴν τοιαύτην ἡμῶν ἀποχήν. Ἂν ἡ Ἑταιρία ἀναλάβῃ αὐτὴ τὴν ἄρδευσιν τοῦ θηβαϊκοῦ πεδίου ἐκ τῶν ὑδάτων, τῶν ἀποτεταμιευμένων ἐν ταῖς δύο παραλίμναις, δὲν ἔχει δικαίωμα ἄλλο παρὰ νὰ ζητήσῃ τοὺς τόκους τῶν δαπανηθέντων χρημάτων πρὸς τὴν διοχέτευσιν τῶν ὑδάτων ἀπὸ τῶν παραλιμνῶν μέχρι τῶν Θηβῶν, ὥστε ἡ σπουδαιοτέρα βάσις τῶν σκέψεων ἡ ἀφορῶσα εἰς τὰ ἀνταλλάγματα ἐκλίπει.

Μένουσιν αἱ ἄλλαι, τοὐτέστιν, ὅτι ἡ Ἑταιρία διὰ τῆς μετατροπῆς ταύτης θέλει ἀπαλλαγῆ τῆς ὑποχρεώσεως νὰ δαπανήσῃ ποσὸν 150 χιλιάδων δραχμῶν, καὶ ὅτι προστίθεται ἔτι ἓν ἔτος εἰς τὰ πέντε ἔτη, τὰ ὁποῖα τῇ χορηγοῦνται, ὡς ἀνωτάτη διορία τῆς ἀποξηράνσεως. Ἐπὶ τούτου παρατηρῶ τὸ τελευταῖον, ὅτι ὁ ἀρχικὸς νόμος τοῦ 1867 παρεχώρει εἰς τὴν Ἑταιρίαν δέκα ἐτῶν διορίαν, ἀλλ' ὅτε, κατὰ τὸν νόμον ἐκεῖνον, ἐγένετο ἡ παραχώρησις πρὸς τὴν νῦν διαχειριζομένην τὸ ἔργον, ἐπετεύχθη ὅπως περιορισθῇ ἡ διορία ἀπὸ δέκα ἐτῶν εἰς πέντε· ἂν δὲ σήμερον διὰ τοῦ νομοσχεδίου προτείνεται, ὅπως ἡ παράτασις τῆς διορίας ἐπιτραπῇ ἀπὸ 5 εἰς 6 ἔτη, τοῦτο γίνεται μόνον εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ σχεδίου, ὁ λόγος δ' εἶναι ἁπλούστατος, καί, ὡς φαίνεται, δίκαιος. Ὅταν ἡ Ἑταιρία συνηλλάγη μετὰ τῆς προκατόχου Κυβερνήσεως πρὸς μετατροπὴν τοῦ σχεδίου, δὲν ἐζήτησε παράτασιν διορίας, ἤδη, ὅμως, παρελθόντων 18 μηνῶν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶναι ἠναγκασμένη, μετατρέπουσα τὸ σχέδιον τῶν ἐργασιῶν της, νὰ ζητήσῃ παράτασιν διορίας ἀνάλογον πρὸς τὸν εἰς μάτην παρελθόντα χρόνον, διότι αἱ ἐργασίαι, αἱ μέχρι τοῦδε, ἐγένοντο διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου, καὶ τοῦτο μοὶ φαίνεται τοσοῦτον εὔλογον, ὥστε δὲν δίδει ἀφορμὴν εἰς συζήτησιν.

Ὅ,τι ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς θέμα ἀνταλλάγματος, θὰ ἦτο ἡ οἰκονομία, ἣν πραγματοποιεῖ ἡ Ἑταιρία· ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν εἶναι ἐντελῶς βεβαιωμένον. Ἡ Ἑταιρία ἀξιοῖ ὅτι δὲν πραγματοποιεῖ οἰκονομίαν, καὶ ἡμεῖς δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ βεβαιώσωμεν τίνα οἰκονομίαν πραγματοποιεῖ, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐκείνην ἐξέτασιν, ἥτις θὰ ἦτο πρὸς τοῦτο ἀναγκαία. Ἀλλά, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὑπάρχει οἰκονομία, βεβαίως δὲν εἶναι ἀποχρῶσα, διὰ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀντάλλαγμα πρὸς τὰς πολλὰς ὑποχρεώσεις, τὰς ὁποίας ἀξιοῦμεν ὅτι πρέπει νὰ ζητήσωμεν. Ὅ,τι δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης εἶναι ὅτι ἠρωτήθη ἡ Ἑταιρία ἐπὶ τίνας ὅρους δέχεται τὴν μεταβολὴν τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου, καὶ μετὰ διαπραγματεύσεις πρὸς αὐτὴν δὲν ἐπείσθη νὰ δεχθῇ ἄλλους ὅρους. Ἡ Βουλὴ εἶναι ἐλευθέρα νὰ φέρῃ εἰς τὸ νομοσχέδιον ὅσας ἂν θέλῃ τροποποιήσεις, δύναται νὰ περιλάβῃ καὶ διατάξεις περὶ ἀνταλλάγματος, δύναται νὰ περιλάβῃ καὶ τροπολογίαν ὁποία ἡ τοῦ ἀξιοτίμου βουλευτοῦ Θηβῶν. Ὅταν δὲ τὸ νομοσχέδιον ψηφισθῇ, θέλομεν ἀποταθῆ πρὸς Ἑταιρίαν, καὶ θέλομεν τὴν ἐρωτήσει ἐὰν δέχηται ὑπὸ τοὺς ψηφισθέντας ὅρους νὰ ὑπογράψῃ. Ἐννοεῖται ὅτι ὅρους τοιούτους, ὁποίους προτείνει ὁ ἀξιότιμος βουλευτὴς Θηβῶν, θέλει πιθανῶς δεχθῆ, μολονότι δὲν εἶναι καὶ βέβαιον, διότι περὶ αὐτῶν δὲν ἐγένετο λόγος· ὅπου, ὅμως, ὑπάρχουσι σπουδαιότεραι τροποποιήσεις, ἔχω τὴν πεποίθησιν ὅτι δὲν θέλει τὰς δεχθῆ, καὶ τὴν πεποίθησιν ταύτην ἐμόρφωσα ἐκ τῶν διαπραγματεύσεων, τὰς ὁποίας ἔσχον πρὸς τὴν Ἑταιρίαν πρὶν ἢ συνταχθῇ τὸ νομοσχέδιον.

Εἰς τί δ' ἀφορῶσι τὰ ἐπιζητούμενα ἀνταλλάγματα; Ὁ νόμος τοῦ 1867, ὅστις εἶναι ἡ βάσις τῶν δικαιωμάτων τῆς Ἑταιρίας, καθώριζε τὰ τῆς περιμέτρου τῆς παραχωρουμένης ἐκτάσεως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σχεδίων τοῦ Γάλλου μηχανικοῦ Σωβάζ. Ἤδη ἠκούσαμεν ἀμφισβητούμενον τὸ κῦρος τῶν σχεδίων τούτων καὶ τὴν ὀρθότητα τῆς ἐκτιμήσεως τοῦ μηχανικοῦ τούτου, ἂν οὐχὶ ἐν ᾧ χρόνῳ ἐγένετο ἀλλὰ τοὐλάχιστον σήμερον. Ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἡ ζώνη, ἣν ὁ Σωβὰζ ἐχάραξε, περιλαμβάνει γαίας, αἵτινες δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀνήκουσαι εἰς τὴν συνήθη πλημμύραν τῆς λίμνης, γεννᾶται ζήτημα δικαστικόν, ποῖος ἔχει δικαιώματα ἐπὶ τοῦ χώρου τοῦ μεταξὺ τῆς πραγμα-

τικῆς περιμέτρου τῆς πλημμύρας τῆς λίμνης καὶ τῆς περιμέτρου, τὴν ὁποίαν ἐσφαλμένως ἔθηκεν ὁ Σωβάζ. Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἕτερον ζήτημα· τὴν περίμετρον τοῦ Σωβὰζ ἐφήρμοσαν ἐμπειροτέχναι, διορισθέντες ὑπὸ τῆς προκατόχου Κυβερνήσεως· ἤδη, ἐκτελουμένης τῆς συμφωνίας πρὸς τὴν νέαν Ἑταιρίαν, ἀμφισβητεῖται ἂν οἱ ἐμπειροτέχναι αὐτοὶ ἐφήρμοσαν ἀκριβῶς τὴν ὑπὸ τοῦ Σωβὰζ χαραχθεῖσαν περίμετρον· καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι δὲν ἐφηρμόσθη αὕτη ἀκριβῶς, πάλιν γεννᾶται ζήτημα ἂν ἡ ἀπόφασις αὐτῶν εἶναι ἀνακλητέα ἀπέναντι πάντων ἢ ἂν ἐπιτρέπεται ἡ ἐξέτασις τῶν λόγων διὰ τοὺς ὁποίους ἡ γραμμή, ἣν οὕτως ἐχάραξαν, δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν γραμμὴν τοῦ Σωβάζ, καὶ ἂν ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ λόγοι οὗτοι δὲν ἦσαν ἐκ τῶν διαγραφομένων ἐν τοῖς ἐγγράφοις τοῦ Σωβάζ, ὅτι δὲν προῆλθον ἐκ τῶν ὁδηγιῶν, τὰς ὁποίας ἔδωκεν ὁ Σωβάζ, ἀλλ' ὅτι ἀπεμακρύνοντο τῶν διατάξεων τῶν ὁδηγιῶν ἐκείνων. Ὅπως εἶπον, γεννᾶται τὸ ζήτημα ἂν εἶναι ἀνακλητέα ἡ ἀπόφασις, ἤτοι ἂν δύναται ἡ Κυβέρνησις νὰ διατάξῃ τὴν ἀναθεώρησιν τῆς γενομένης ἐφαρμογῆς τοῦ σχεδίου, ὅπως γίνῃ ἡ ἐφαρμογὴ σύμφωνα πρὸς τὴν ἀληθῆ γνώμην τοῦ Σωβάζ. Τὰ ζητήματα ταῦτα δὲν ἐξετάζονται ἐν τῷ παρόντι· δὲν συζητοῦμεν ἂν ἡ Κυβέρνησις εὐθύνεται ἢ οὐ εἰς ἀποζημιώσεις ἐν περιπτώσει καθ' ἣν μεταξὺ τῆς γραμμῆς τοῦ Σωβὰζ καὶ τῆς γραμμῆς τῶν πραγματικῶν συνήθων πλημμυρῶν, ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὑπάρχει διαφορά, ἐὰν μεταξὺ τῶν δύο τούτων γραμμῶν ὑπάρχουσι κεκτημένα δικαιώματα ἰδιοκτησίας. Τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας, κατὰ τὸν νόμον περὶ διακρίσεως κτημάτων, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὑφιστάμενον ἐντὸς τῆς παραμέτρου τῆς πραγματικῆς γῆς ἐκείνης εἴτε τῶν ὀχθῶν αὐτῆς, εἴτε ἐκφραζόμενον ἀκριβέστερον, ἐντὸς τῆς περιμέτρου τῶν συνήθων πλημμυρῶν τῆς λίμνης. Ἀλλ' ἐκτὸς τῆς περιμέτρου ταύτης καὶ μέχρι τῶν σημείων τῶν ἐκτάκτων πλημμυρῶν, καὶ μέχρι τῶν σημείων, τὰ ὁποῖα ἐχάραξεν ὁ Σωβάζ, ἂν ἀληθῶς ταῦτα ἀπομακρύνωνται τῶν πραγματικῶν, ὑπάρχουσιν οἱ ἀξιοῦντες ὅτι ἔχουσι δικαιώματα· καὶ οἱ ἐγείροντες τοιαύτας ἀξιώσεις κατατάσσονται εἰς δύο κατηγορίας· ὑπάρχουσιν οἱ ἀξιοῦντες δικαιώματα, στηριζόμενα εἰς τίτλους ὀθωμανικούς, εἴτε εἰς τὴν κατοχὴν ἐπὶ μακρὸν χρόνον, εἴτε εἰς δικαστικὰς ἀποφάσεις τῶν ἡμετέρων δικαστηρίων, ὑπάρχουσι δὲ καὶ οἱ ἀξιοῦντες ὅτι ἔχουσι δικαιώματα ἐκ δηλώσεων δυνάμει τοῦ νόμου τοῦ 1871. Εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν ἀξιώσεων δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὑπαγόμεναι γαῖαι ἐκτάσεως κατ' ἀνώτατον ὅρον 22,000 στρεμμάτων.

ΔΗΜΗΤΡΑΚΑΚΗΣ. 27,000.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὄχι· 22,000· καὶ τοῦτο τὸ ἠξεύρω ἐκ τῶν ἐκθέσεων τῶν ἐπισήμων, τῶν γενομένων περὶ τῶν ἀξιώσεων. Εἰς δὲ τὴν ἄλλην, μέχρις 90,000, τὴν ἀναγομένην δηλαδὴ εἰς τὰς ἀξιώσεις, τὰς ἐκ δηλώσεων. Καίτοι, ὡς εἶπον, τὸ ζήτημα περὶ τῆς ὑπάρξεως δικαιωμάτων εἴτε ἐκ τῆς πρώτης, εἴτε ἐκ τῆς δευτέρας κατηγορίας, εἶναι ἐκκρεμές, ἡ Κυβέρνησις, ὅμως, ἔχει καθῆκον νὰ συλλέξῃ πληροφορίας, ὅσον ἔνεστι ἀκριβεστέρας περὶ τῆς ἀξίας τῶν τίτλων τῶν τῆς πρώτης κατηγορίας καὶ περὶ τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν καὶ περὶ τῆς ἀξίας τῶν ἀπαιτήσεων αὐτῶν. Καὶ διὰ τοῦτο ἐστείλαμεν ἐπιτροπὴν πρὸς ἐπιτόπιον ἐξέτασιν. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη ἐβεβαίωσεν ὅτι ὑπάρχουσιν οἱ ἔχοντες τίτλους εἴτε ὀθωμανικοὺς εἴτε ἐκ δικαστικῶν ἀποφάσεων. Ὡς πρὸς δὲ τὸ ζήτημα, ἂν ἡ γραμμὴ ἡ χαραχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Σωβάζ, καὶ ἡ γραμμὴ τῶν πραγματικῶν πλημμυρῶν διαφέρουσιν, ἢ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα ἂν τὴν γραμμὴν τοῦ Σωβὰζ ἐφήρμοσεν ἡ ἐπιτροπὴ τῶν ἐμπειροτεχνῶν ἀκριβῶς, τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ὁμολογοῦσιν ὅτι αἱ γνῶμαι αὐτῶν δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀσφαλεῖς, διότι δὲν ὑπῆρχεν ὁ ἀπαιτούμενος χρόνος, τὰ ἀπαιτούμενα μέσα πρὸς ἐπιστημονικὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος. Οὐχ ἧττον, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ληφθεισῶν πληροφοριῶν, ἡ Κυβέρνησις, ἵνα μορφώσῃ γνώμην ἀκριβῆ περὶ τῆς ἀξίας τῶν ἀπαιτήσεων, ἔχει ἤδη ὑπὸ διάσκεψιν ζητήματα πολλά, ἰδίως δὲ σπουδαιότητα μεγάλην ἔχει τὸ ζήτημα τῆς ἀξίας τῶν ἀπαιτήσεων τῶν ἐπὶ τῶν δηλώσεων στηριζομένων· διότι αὐταὶ αἱ ἀπαιτήσεις περιλαμβάνουσιν, ὡς εἶπον, τὸ μέγιστον μέρος τῆς ἀμφισβητουμένης ἐκτάσεως, καὶ αὐταὶ πάλιν ὑποδιαιροῦνται εἰς δύο κατηγορίας, εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν στηριζόντων τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν ἐπὶ δηλώσεων μεταγενεστέρων τοῦ Διατάγματος, τοῦ ἐξαιροῦντος τὴν Κωπαΐδα, ἀπὸ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου περὶ διαθέσεως ἐθνικῶν γαιῶν, καὶ εἰς τὴν κατηγορίαν ἐκείνων, οἵτινες στηρίζουσι τὰ δικαιώματα αὐτῶν ἐπὶ δηλώσεων, γενομένων μεταξὺ τοῦ 1871 καὶ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐκδόσεως τοῦ εἰρημένου Διατάγματος τοῦ 1875. Καὶ περὶ μὲν τῶν δηλωσάντων μετὰ τὸ 1875 νομίζω ὅτι οὐδόλως δύναται νὰ γίνῃ σκέψις. Αἱ γαῖαι, ἐφ' ὧν οὗτοι ἐγείρουσιν ἀξιώσεις, ἦσαν ἐστερημέναι τῆς διανομῆς, ὅτε ἐγένοντο αἱ δηλώσεις, καὶ οὐδὲν δικαίωμα δύναται νὰ στηριχθῇ ἐπ' αὐτῶν. Κατ' ἐμέ, ὅμως, καὶ οἱ ἄλλοι δὲν ἔχουσι δικαίωμα, εἴτε διότι δὲν ἔλαβον παραχωρητήρια πρὸ τοῦ 1875, εἴτε διότι, κατόπιν τοῦ νόμου τοῦ 1867, νόμιμος περίμετρος τῆς λίμνης ἦτο ἡ τοῦ Σωβάζ· τοῦτο, ὅμως, δὲν εἶναι ἀντικείμενον, ὅπερ θὰ λύσῃ ἡ Κυβέρνησις, ἀλλὰ τὰ δικαστήρια. Κατὰ τὸ 1867 ἐξεδόθη νόμος καθορίζων ὡς περίμετρον τῆς Κωπαΐδος τὴν γραμμὴν τὴν χαραχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Σωβάζ· ἂν ἡ γραμμὴ αὕτη κακῶς ἐχαράχθη εἶναι ζήτημα κατὰ πόσον ἡ τοιαύτη χάραξις ἐπάγεται ἀποτελέσματα ὡς πρὸς τοὺς ἔχοντας προηγούμενα δικαιώματα· ἀλλ' ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχουσι δικαιώματα προηγούμενα, ἡ χάραξις αὕτη φαίνεται ἐπαγομένη πλήρη τ' ἀποτελέσματα αὐτῆς, ὡς γενομένη ἐπὶ ἐθνικῶν γαιῶν διὰ νόμου, ὑφισταμένου καὶ ἔχοντος πλῆρες τὸ κῦρος, ὅταν ἐξεδόθη ὁ νόμος τοῦ 1871, ὁ ἐπιτρέπων τὴν διάθεσιν τῶν ἐθνικῶν γαιῶν. Ἀλλ' ὅλα ταῦτα, ὅσα σᾶς εἶπον, θὰ λύσωσι τὰ δικαστήρια. Εἶχεν σπουδαιότητα δι' ἡμᾶς τὸ ζήτημα, διότι ἂν ἐνομίζομεν ὅτι

ἐν τοῖς δικαστηρίοις ἤθελεν ἡττηθῆ τὸ Δημόσιον, ὅτι αἱ ἀπαιτήσεις αὐτοῦ δὲν θὰ ἐγίνοντο δεκταὶ ἐν τῷ δικαστηρίῳ, τοῦτο ἤθελε μᾶς ὑπαγορεύσει ἄλλας σκέψεις.

Αὕτη εἶναι ἡ θέσις τῶν πραγμάτων ὡς πρὸς τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰς γαίας, περὶ ὧν ὑπάρχει ἀμφισβήτησις.

Ἀλλὰ κατὰ τίνα τρόπον τὸ ζήτημα τοῦτο δύναται νὰ συνδεθῇ πρὸς τὸ νομοσχέδιον, περὶ οὗ πρόκειται; Ἐγένετο λόγος περὶ ἀναφυησομένων δικῶν, ἕνεκα τῆς παραχωρήσεως τῶν γαιῶν, καὶ ἐλέχθη περὶ τούτου ὅτι δὲον νὰ ἀπαιτήσῃ ἡ Κυβέρνησις παρὰ τῆς Ἑταιρίας, ὅπως ἀναδεχθῇ αὕτη τὸν δικαστικὸν ἀγῶνα, ὥστε νὰ μὴ βαρύνῃ οὗτος τὴν Κυβέρνησιν ἀπέναντι τῶν ἐχόντων τίτλους ἐπὶ τοῦ ἀμφισβητουμένου χώρου. Ἐὰν πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν ἐγένετο λόγος περὶ τοῦ θέματος, ἔχω πεποίθησιν ὅτι ἀσκόπως ἐγένετο, διότι, ὡς προεῖπον, αἱ διαπραγματεύσεις, τὰς ὁποίας διεξηγάγομεν μετὰ τῆς Ἑταιρίας πρὸ τῆς συντάξεως τοῦ νομοσχεδίου τούτου, μὲ ἔπεισαν ὅτι ἡ Ἑταιρία δύναται νὰ δεχθῇ μεταρρυθμίσεις τινὰς ἐπὶ τοῦ νομοσχεδίου τούτου, οὐχί, ὅμως, καὶ νὰ δεχθῇ μεταβολάς, αἱ ὁποῖαι θὰ τῇ ἐπέβαλλον σπουδαίας ὑποχρεώσεις. Ὥστε τοιαῦται ἀπαιτήσεις, οἵαι αἱ ἐνδειχθεῖσαι, νομίζω ὅτι οὐδὲν θέλουν ἔχει ἀποτέλεσμα. Περὶ τούτου δὲ νομίζω πρέπει ἤδη νὰ σκεφθῶμεν ἐὰν συμφέρῃ εἰς τὸ Κράτος νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν συνομολόγησιν τῆς συμβάσεως ἐπὶ τοῖς ὅροις τοῖς περιλαμβανομένοις ἐν τῷ νομοσχεδίῳ, ἢ ἐπὶ ὅροις ὀλίγον μεταβεβλημένοις. Ἐὰν τὸ ἀποτέλεσμα τῶν διαπραγματεύσεων μετὰ τῆς Ἑταιρίας, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀναγεγραμμένον ἐν τῷ νομοσχεδίῳ, θεωρηθῇ ὅτι δὲν εἶναι ἐπωφελὲς εἰς τὸ Κράτος, πρέπει ἀνεπιφυλάκτως νὰ ἀπορρίψωμεν τὸ νομοσχέδιον· ἐὰν δὲ τὸ θεωρῶμεν ἐπωφελές, ὀφείλομεν νὰ τὸ ψηφίσωμεν, γινώσκοντες ὅτι ἐπωφελεστέρων ὅρων τῶν συνομολογηθέντων ἐν τῇ συμβάσει καὶ ἀναγραφέντων ἤδη ἐν τῷ νομοσχεδίῳ ἡ ἀποδοχὴ παρὰ τῆς Ἑταιρίας εἶναι ἀνέφικτος, τοὐλάχιστον ἐφ' ὅσον σχετίζονται αἱ προτεινόμεναι παραχωρήσεις πρὸς τὴν συνομολογηθησομένην σύμβασιν.

ΔΗΜΗΤΡΑΚΑΚΗΣ. Παρακαλῶ, κ. πρωθυπουργέ, νὰ μοὶ δώσητε μερικὰς πληροφορίας. Ἐξεδόθη Διάταγμα Βασιλικόν, ἐπικυροῦν τὴν σύστασιν τῆς Ἑταιρίας ταύτης, ὡς ἐπίσης καὶ τὴν Ἑταιρίαν τῆς Τραπέζης τῆς Ἠπειροθεσσαλίας καὶ τῆς Ἑταιρίας τῆς τομῆς τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου; Διότι νομίζω ὅτι ἑκάστη Ἑταιρία κυροῦται διὰ Β. Διατάγματος.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἐρωτᾶτε περὶ τοῦ Β. Διατάγματος, πρὸς ἐπικύρωσιν τοῦ καταστατικοῦ της;

ΔΗΜΗΤΡΑΚΑΚΗΣ. Μάλιστα.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἡ Ἑταιρία, ἡ ἀναλαβοῦσα τὴν ἀποξήρανσιν τῆς Κωπαΐδος, εἶναι Ἑταιρία γαλλική, ἡ ὁποία κατὰ τὸν νόμον τὸν ψηφισθέντα, νομίζω κατὰ τὴν παρελθοῦσαν Σύνοδον, ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς ἐργασίας της καὶ ἐν Ἑλλάδι.

Ἐν Γαλλίᾳ διὰ τοῦ νόμου τοῦ 1867 ἔπαυσεν ὑπάρχον τὸ σύστημα, κατὰ τὸ ὁποῖον τὰ καταστατικὰ τῶν Ἑταιριῶν ἐπικυροῦνται παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, αἱ δ' Ἑταιρίαι σχηματίζονται ἄνευ κυρώσεως, κατὰ τὰς διατάξεις τῶν κειμένων νόμων. Ἑταιρία δὲ γαλλική, κατὰ τὸν ἡμέτερον νόμον τοῦ παρελθόντος ἔτους, δύναται νὰ λειτουργήσῃ καὶ ἐν Ἑλλάδι.

ΔΗΜΗΤΡΑΚΑΚΗΣ. Καὶ μίαν ἄλλην πληροφορίαν θὰ σᾶς ζητήσω. Ἐν ᾖ περιπτώσει οἱ ἰδιοκτῆται κινήσουν ἀγωγὰς καὶ νικήσουν, τίς θὰ ὑποχρεωθῇ εἰς τὰς ἀποζημιώσεις, ἡ Ἑταιρία ἢ ἡ Κυβέρνησις;

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Αὐτὰ εἶναι ζητήματα τὰ ὁποῖα θὰ λυθῶσι δικαστικῶς, δὲν σχετίζονται δὲ πρὸς τὸ παρὸν νομοσχέδιον, ἀλλὰ πρὸς τὸν νόμον τοῦ 1867. Ἡ Βουλή, ἡ ψηφίσασα τὸν νόμον τοῦ 1867, ὤφειλε νὰ λάβῃ τὸ ζήτημα τοῦτο ὑπ' ὄψιν.

ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ. Κύριε Πρόεδρε, σᾶς παρακαλῶ μίαν διασάφησιν. Αὐτοί, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἰσχυρὸν τίτλον, καὶ οἱ ὁποῖοι θὰ ἔλθουν ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων, κατὰ τίνος θὰ ἀπευθύνουν τὰς ἀγωγάς των; Διότι ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὸ Δημόσιον παρεχώρησε τῇ Ἑταιρίᾳ τὰς γαίας. Πρέπει, λοιπόν, νὰ ἀποφασισθῇ ἐκ προοιμίων ὅτι ἡ Ἑταιρία ἀναδέχεται τὰς ἀποζημιώσεις ὑπὲρ τῶν ἰδιοκτητῶν.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἡ πρότασις τοῦ ἀξιοτίμου βουλευτοῦ Ἀγυιᾶς εἶναι βεβαίως λίαν συμφέρουσα εἰς τὸ Κράτος, ἀλλὰ διὰ νὰ φέρῃ καρπούς, πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὴ καὶ παρὰ τῆς Ἑταιρίας. Τὸ ζήτημα εἶναι ποῖον ἔχομεν μέσον, ἵνα ἐπιβάλωμεν εἰς τὴν Ἑταιρίαν τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην.

ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ. Τὴν Σύμβασιν.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Τὸ νομοσχέδιον, τὸ ὁποῖον ὑποβάλλω, δὲν περιέχει ἀρκετὰς ὠφελείας διὰ τὴν Ἑταιρίαν, ὥστε αὕτη ν' ἀναδεχθῇ ἀντ' αὐτῶν τὴν ὑποχρέωσιν ἣν ζητεῖ ὁ ἀξιότιμος βουλευτὴς Ἀγυιᾶς. Ἐννοεῖται, ὅμως, ὅτι ἡ Βουλὴ εἶναι ἐλευθέρα νὰ θέσῃ διάταξιν ἐν τῷ νομοσχεδίῳ τώρα περὶ ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ὁ ἀξιότιμος βουλευτὴς προτείνει, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὡς ἐκ τούτου δύναται νὰ ἐπέλθῃ ἡ παραίτησις τῆς Ἑταιρίας ἀπὸ τῆς διὰ τοῦ νομοσχεδίου ἐπιτρεπομένης τροποποιήσεως. Διὰ τοῦτο ὑπέβαλον τὰς διατάξεις τῆς ὑπὸ τῆς προκατόχου Κυβερνήσεως συνομολογηθείσης συμβάσεως μετὰ τῆς Ἑταιρίας οὐχὶ ὑπὸ τύπον συμβάσεως, ἀλλ' ὑπὸ τύπον νομοσχεδίου, ἵνα ἡ Βουλὴ δύνηται νὰ φέρῃ πᾶσαν τροπολογίαν, τὴν ὁποίαν δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ φέρῃ, ἐὰν ὑπέβάλετο τὸ νομοσχέδιον τοῦτο ὑπὸ τύπον συμβάσεως. Πρέπει, ὅμως, νὰ ἔχητε ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ γινόμεναι τροπολογίαι δύνανται νὰ καταστήσωσιν ἀνέφικτον τὴν μετὰ τὴν ψήφισιν αὐτῶν συνομολόγησιν τῆς συμβάσεως.

ΔΟΥΖΙΝΑΣ... (Θόρυβος).

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Δὲν πρόκειται τώρα νὰ συζητήσωμεν περὶ τοῦ χορηγηθέντος δικαιώματος πρὸς ἀποξήρανσιν τῆς Κωπαΐδος. Τοῦτο ἐχορηγήθη κατὰ πρῶτον τὸ 1867 εἰς τὸν κ. Monferier, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ νόμου ἐκείνου κατόπιν παρεχωρήθη εἰς τὸν κ. Bonnaire·

«Ἡ λίμνη Κωπαΐς. Διοχέτευσις τῶν ὑδάτων τῆς Κωπαΐδος εἰς τὴν διώρυγα τῆς Καρδίτσης». Ξυλογραφία από το περ. Έσπερος *(Λειψία), τεύχ. 128 (15/27 Αυγ. 1886). Γεννάδειος Βιβλιοθήκη. Αρχείο Στέφανου Σκουλούδη.*

μετὰ ταῦτα ἐχορηγήθη εἰς τὰς τρεῖς Τραπέζας, τὴν Ἐθνικήν, τὴν Πιστωτικὴν καὶ Βιομηχανικήν, καὶ μετὰ ταύτας εἰς τὸν κ. Λουδοβῖκον Zehenne· μετ' αὐτὸν δὲ εἰς τὴν νῦν διαχειριζομένην τὴν ἐπιχείρησιν Ἑταιρίαν. Οἱ ὅροι, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἡ νῦν διαχειριζομένη τὴν ἐπιχείρησιν Ἑταιρία ἀνεδέχθη τὴν ἀποξήρανσιν, εἶναι οἱ αὐτοὶ ὅροι τοῦ νόμου τοῦ 1867, ὁ ὁποῖος δὲν ὑποβάλλεται σήμερον εἰς κύρωσιν.

ΚΟΥΚΟΥΛΕΖΑΣ. Διὰ τοῦ παρόντος νομοσχεδίου ζητεῖται ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἡ ἄδεια πρὸς συνομολόγησιν συμβάσεως μετὰ τῆς Ἑταιρίας, τῆς ἀναλαβούσης τὴν ἀποξήρανσιν τῆς Κωπαΐδος, ἵνα τροποποιηθῶσι τὰ διαγράμματα τοῦ Σωβάζ. Διὰ νὰ ζητῇ τοῦτο ἡ Κυβέρνησις, πρέπει νὰ ἔχῃ ἕνα λόγον, εἴτε ὠφέλειαν ὑπὲρ τοῦ Κράτους, εἴτε ὠφέλειαν ὑπὲρ τῆς Ἑταιρίας.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ὑπὲρ τοῦ Κράτους εἶναι ἡ ὠφέλεια.

ΚΟΥΚΟΥΛΕΖΑΣ. Ἐγὼ δέχομαι νὰ εἶναι μόνον ὑπὲρ τῆς Ἑταιρίας· διότι δέχομαι νὰ δοθῶσιν εἰς τὴν Ἑταιρίαν πᾶσαι αἱ εὐκολίαι, ὅπως προηγουμένως εἶπον, ἀλλ' ἄνευ ζημίας τοῦ Κράτους καὶ τῶν κατοίκων. Ἐκ τῆς μεταβολῆς δὲ ταύτης δὲν πρόκειται νὰ προσπορισθῇ καμμίαν ὠφέλειαν τὸ Κράτος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, διὰ τοῦ ἐδαφίου 3 τοῦ 1 ἄρθρου τοῦ ὑπὸ συζήτησιν νομοσχεδίου, ἡ κυριότης τῶν ὑδάτων ἐπεφυλάχθη εἰς τὸ Κράτος, ἀλλὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἔχῃ καμμίαν σημασίαν, διότι ἡ ἄρδευσις τοῦ Βοιωτικοῦ πεδίου, ἐξ ἧς τὸ Κράτος ἀναμένει τὴν ὠφέλειαν, εἶναι ἀκατόρθωτος, ὡς ἐκ τῶν μεγάλων δαπανῶν, αἱ ὁποῖαι πρὸς τοῦτο ἀπαιτοῦνται· οἱ δὲ ἰδιοκτῆται τοῦ Βοιωτικοῦ πεδίου εἶναι πτωχοὶ καὶ ἑπομένως ἀδυνατοῦν νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τοσαύτας δαπάνας, ἀπαιτοῦνται δὲ ἔξοδα μεγάλα, τὰ ὁποῖα ὁ τόπος δὲν δύναται νὰ πληρώσῃ, καὶ οὕτω τὰ ὕδατα θὰ μένουν ἐναποταμιευμένα καὶ θὰ σχηματίσουν ἑτέραν λίμνην Κωπαΐδα. Ἐνῷ ἀποξηραινομένης τῆς Κωπαΐδος, διὰ τῆς τομῆς τοῦ Πτῴου, συμφώνως τῷ διαγράμματι τοῦ Σωβάζ, θὰ ἀποξηρανθῶσι καὶ αἱ παρακείμεναι λίμναι Λίκερη καὶ Παραλίμνη αὐτομάτως, καὶ τὸ Κράτος θὰ εἶναι κύριον 30 χιλιάδων στρεμμάτων γῆς ἀξίας 6,000,000 δραχμῶν, ὡς ἐν τῇ πρώτῃ μου ὁμιλίᾳ εἶπον.

Αὐτοί, λοιπόν, μοὶ φαίνεται ὅτι εἶναι ἰσχυροὶ λόγοι ν' ἀφήσωμεν τὴν Ἑταιρίαν νὰ κάμῃ τὴν δουλειάν της διὰ τῆς διατρήσεως τοῦ Πτώου ὄρους, τὸ δὲ Δημόσιον νὰ μείνῃ εἰς τὴν ἡσυχίαν του.

ΖΥΓΟΜΑΛΑΣ. Θὰ παρακαλέσω τὸν κ. ὑπουργὸν τῶν Ἐσωτερικῶν, ἐπειδὴ αὔριον θὰ συζητηθῇ εἰς γ΄ ἀνάγνωσιν τὸ νομοσχέδιον, ἐὰν δὲν ἔχῃ ἀντίρρησιν, νὰ προσαγάγῃ τὰς ἐκθέσεις τῆς μεταβάσης ἐπὶ τόπου Ἐπιτροπῆς, καὶ νὰ ἀναφέρῃ τὸ ὄνομα τοῦ βουλευτοῦ, ὁ ὁποῖος ἐμεσολάβησε μεταξὺ τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς Ἑταιρίας.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Βουλευτὴς δὲν ἐμεσολάβησεν οὐδεὶς ἢ ἐνώπιον τῆς Βουλῆς ὁμιλήσας ὁ κ. Διαμαντῆς. Ἠκούσατε αὐτὸν ὁμιλήσαντα ἐνώπιον τῆς Βουλῆς καὶ εἰς τοῦτον ἀπήντησα ἐγώ. Αὐτὴ μόνον ἡ ὁμιλία ἐγένετο· ἰδιαιτέραν ὁμιλίαν δὲν ἔλαβον μετ' αὐτοῦ. Δὲν ηὐτύχησα νὰ ἔχω πρὸς αὐτὸν οἰκειοτάτας σχέσεις, καὶ διὰ τοῦτο δὲν μὲ ἐτίμησε δι' ἰδιαιτέρας ὁμιλίας.

Ὡς πρὸς τὰς ἐκθέσεις τῆς Ἐπιτροπῆς δέ, ἐπειδὴ ἡ ὑπόθεσις αὕτη εἶναι λίαν πιθανὸν νὰ ἀπολήξῃ εἰς δικαστικοὺς ἀγῶνας, νομίζω ὅτι δὲν εἶναι πρέπον νὰ δημοσιευθῶσιν ἔγγραφα τῆς ἐσωτερικῆς ὑπηρεσίας, τὰ ὁποῖα ἡ Κυβέρνησις προεκάλεσεν, ὅπως χρησιμεύσωσιν εἰς αὐτὴν καὶ ὄχι ὅπως χρησιμεύσωσιν ὡς ὅπλα κατ' αὐτῆς, ἐν τοῖς δικαστηρίοις.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Ἔχει ἕτερος τὸν λόγον;

ΓΕΩΡΓΑΝΤΑΣ. Σᾶς παρακαλῶ νὰ θέσετε εἰς ψηφοφορίαν τὴν πρότασίν μου περὶ ἀναβολῆς τῆς ἐπιψηφίσεως τοῦ νομοσχεδίου.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Ὁ κ. Γεωργαντᾶς προτείνει ν' ἀναβληθῇ ἡ ἐπιψήφησις τοῦ νομοσχεδίου. Οἱ παραδεχόμενοι τὴν πρότασιν περὶ ἀναβολῆς παρακαλοῦνται νὰ ἐγερθῶσιν. (Ἐγείρονται ὀλίγοι). Ἡ πρότασις ἀπερρίφθη.

(Ἀναγινώσκεται καὶ γίνεται δεκτὸν τὸ νομοσχέδιον εἰς β΄ συζήτησιν κατ' ἀρχήν, ἄρθρον καὶ σύνολον).

ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ

Δρόμοι 3.080 χιλιομέτρων

Αγόρευση του Χαρίλαου Τρικούπη

Για την εκτέλεση ενός φιλόδοξου προγράμματος κατασκευής οδών μήκους 3.080 χιλιομέτρων στην Πελοπόννησο, στη Στερεά, στα νησιά και στη Θεσσαλία η κυβέρνηση Τρικούπη ψήφισε νόμους «περί οδοποιίας», συνομολόγησε δάνειο 20 εκατομμυρίων και για τις μελέτες χρησιμοποίησε 27 Γάλλους και 20 Ελβετούς μηχανικούς, οι οποίοι συνεργάστηκαν με Έλληνες μηχανικούς. Ο Χαρ. Τρικούπης μίλησε για το πρόγραμμα οδοποιίας στη Βουλή στη συνεδρίαση της 9ης Δεκεμβρίου 1883. Τα παρακάτω δημοσιευόμενα αποσπάσματα της ομιλίας του προέρχονται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Θ΄, Σύνοδος Γ΄, Συνεδρίασις 27 (9.12.1883), σ. 309-312 και έχουν ως εξής:

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. ...Πλὴν τῶν νόμων τούτων τῶν φορολογικῶν, ὀφείλομεν νὰ ἐφαρμόσωμεν καὶ ἄλλους νόμους ἐν ἀπουσίᾳ τῆς Βουλῆς. Ὀφείλομεν νὰ ἐφαρμόσωμεν τοὺς νόμους περὶ ὁδοποιΐας. Ἐλάβομεν τὴν ἄδειαν παρὰ τῆς Βουλῆς νὰ συνομολογήσωμεν δάνειον εἴκοσιν ἑκατομμυρίων καὶ συνωμολογήσαμεν αὐτό. Τὸ συνωμολογήσαμεν διὰ τρόπου οὐδεμίαν ἐπιβάλλοντος ἐπιβάρυνσιν εἰς τὸ Δημόσιον, εἰμὴ ἐφ' ὅσον ποιεῖται χρῆσιν τῶν χρημάτων. Καὶ ἠκούσαμεν ὡς πρὸς τοῦτο τὴν Ἀντιπολίτευσιν λέγουσαν, ποῦ ἐδαπανήσατε τὰ εἴκοσιν ἑκατομμύρια; Καὶ ἐὰν μόνον δύο ἑκατομμύρια ἐδαπανήσατε μέχρι τοῦδε ἐκ τῶν εἴκοσιν ἑκατομμυρίων, διατί συνωμολογήσατε τοσοῦτον δάνειον, ἀφοῦ τὸ δεκατημόριον ἐπήρκει; Διατί δὲν ἐδαπανήσατε τὰ εἴκοσιν ἑκατομμύρια ἀμέσως, ἵνα καταστήσητε τὴν συγκοινωνίαν γενικὴν εἰς τὸ Κράτος, ἐπιβαρυνθὲν διὰ τοῦ δανείου; Ἀλλὰ πότε ἡμεῖς εἴπομεν ὅτι ἠθέλομεν ἀντιστρατευθῆ εἰς τὴν τέχνην καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην, προβαίνοντες ἄνευ μελετῶν, ἄνευ διαγραμμάτων, ἄνευ μηχανικῶν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου; Ἡμεῖς εἴπομεν ἔκτοτε ὅτι ὀφείλομεν νὰ κανονίσωμεν τὸ πρόγραμμα τῆς ἐργασίας, νὰ ἐπιληφθῶμεν δὲ τῆς μελέτης, ἀφοῦ πεισθῶμεν ὅτι ἔχομεν πάντα τὰ μέσα πρὸς πραγματοποίησιν συμπλέγματος ὁδοποιΐας σπουδαίας· θέλομεν δὲ πραγματοποιήσει αὐτὸ διὰ τρόπου, ὥστε νὰ μὴ ἐπιβαρυνθῇ τὸ Δημόσιον διὰ τῆς πληρωμῆς τόκων ἀπέναντι κεφαλαίων ἀργῶν. Μόνον ἐφ' ὅσον γίνεται χρῆσις τῶν κεφαλαίων τοῦ δανείου, καθίστανται ταῦτα τοκοφόρα, ἡ περὶ τοῦ δανείου, ὅμως, σύμβασις ἐπιτρέπει, ὅπως τὰς μελέτας ὅλας ἐκτελέσωμεν, καὶ τοῦτο ἐξασφαλίσαντες καὶ τὰ μέσα, ὅπως ἐκτελεσθῇ ὁ σκοπὸς τῶν μελετῶν, ἐξεδόσαμεν τὸ Διάταγμα τῆς κατὰ προτίμησιν κατασκευαστέας ὁδοποιΐας ὁλοκλήρου τοῦ Κράτους, τοὐτέστι τῆς ἀρτηριακῆς. Καὶ ὡς πρὸς τοῦτο ἠκούσαμεν πάλιν ἐπικρίσεις. Πῶς ἐξεδώκατε Διάταγμα περὶ κατασκευῆς ὁδῶν τριῶν χιλιάδων ὀγδοήκοντα, νομίζω, χιλιομέτρων, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἀντιφρονούντων ἀπαιτοῦσι δαπάνην ἑκατὸν ἑπτὰ ἑκατομμυρίων, κατὰ δὲ τὴν γνώμην τῆς τέχνης οὐχὶ ἀνωτέραν τῶν ἑξήκοντα ἑκατομμυρίων; Πῶς προέβητε εἰς τὴν ἔκδοσιν Διατάγματος περὶ προτιμήσεως ὁδῶν, δι' ἃς ἀπαιτεῖται δαπάνη ἑκατὸν ἑπτὰ ἑκατομμυρίων ἢ ἑξήκοντα ἑκατομμυρίων, ἐνῶ δὲν εἴχετε εἰς τὴν διάθεσιν ὑμῶν εἰμὴ μόνον εἴκοσιν ἑκατομμύρια; Ἐὰν ἄλλο τι ἐπράττομεν, ἠθέλομεν ἀντιστρατευθῆ πρὸς τὴν ἀπόφασιν τῆς Βουλῆς, ψηφισάσης τὸ δάνειον. Ποία εἶναι ἡ ἀπόφασις τῆς Βουλῆς; Ἡ Βουλὴ οὐδέποτε ἐννόησεν ὅτι ἡ ὁδοποιΐα ἐν Ἑλλάδι ἤθελε περιορισθῆ εἰς δαπάνην εἴκοσιν ἑκατομμυρίων· ἡ Βουλὴ ἐννόησεν ὅτι πᾶσα ἡ ἀρτηριακὴ συγκοινωνία τοῦ Κράτους θέλει ἐκτελεσθῆ, οἱονδήποτε ποσὸν καὶ ἂν ἤθελεν ἀπαιτηθῆ, καὶ ἂν ἤθελεν ἀπαιτηθῆ τὸ ποσὸν τῶν ἑκατὸν ἑπτὰ ἑκατομμυρίων. Ἡ Βουλὴ ἠθέλησε ν' ἀποδείξῃ διὰ τούτου ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὴν Κυβέρνησιν νὰ σταματήσῃ ἀπέναντι τῆς δαπάνης, ὅτι ὀφείλομεν, ἐξετάζοντες τὰ τῆς ὁδοποιΐας, νὰ μὴ ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν δαπάνην, ἀλλ' εἰς τὴν ἀνάγκην. Ὡς πρὸς τὸ μέτρον, ὅμως, τῆς ἀνάγκης ὀφείλομεν νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι κατὰ τὴν πρώτην ἀρχὴν πρέπει νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὸ ἀρτηριακὸν σύμπλεγμα. Τοῦτο τὸ ἀρτηριακὸν σύμπλεγμα διεγράψαμεν ἐν τῷ Διατάγματι περὶ τοῦ ὁποίου ποιοῦμεν ἤδη λόγον. Ἀλλά, λέγουσιν οἱ ἀντιφρονοῦντες, πῶς περιελάβετε τὰς ὁδοὺς ταύτας ἐν τῷ Διατάγματι, χωρὶς νὰ τὰς μελετήσητε; Καὶ ἐγὼ λέγω, πῶς ἠδυνάμεθα νὰ τὰς μελετήσωμεν, χωρὶς νὰ τὰς περιλάβωμεν ἐν τῷ Διατάγματι; Νομίζετε ὅτι ἡ μελέτη ὁδῶν εἶναι τι ἀσήμαντον; Ἆρα ὀφείλομεν νὰ ἔλθωμεν εἰς συνδιάσκεψιν, καθ' ἣν ἁπλῶς νὰ ἐξετάσωμεν ἐκ τίνων ἐπαρχιῶν ἐγένοντο παραστάσεις καὶ τί οὗτος ἢ ἐκεῖνος συνιστᾷ, καθορίζοντες δ' οὕτω τὰς προτιμητέας ὁδούς, ὀφείλομεν, ἐκ τῶν γνώσεων τῶν τοπικῶν τῶν εἰς τὴν συνδιάσκεψιν κληθέντων, νὰ κανονίσωμεν τὰ ἔργα καὶ νὰ ὑπολογίσωμεν τὴν δαπάνην αὐτῶν;

Ἡμεῖς ἐνομίσαμεν ὅτι ἄλλως γίνεται ἡ μελέτη τῶν ὁδῶν, ὅτι ἡ μελέτη εἶναι τὸ ἥμισυ σχεδὸν τοῦ ἔργου, ὅτι ἐκ τῆς καλῆς μελέτης ἐξαρτᾶται ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐκτελέσεως καὶ ἡ ἐπιτυχία καὶ αὐτῆς τῆς ἐκλογῆς τοῦ συμπλέγματος· διότι τὸ σύμπλεγμα κατηρτίσθη, ὡς ἔχει ἐν τῷ Διατάγματι ἀλλ' ἡ μελέτη θέλει ἀποδείξει κατὰ πόσον πρέπει νὰ τροποποιηθῇ. Ἡμεῖς εἴπομεν ἁπλῶς ἐν τῷ Διατάγματι ὅτι αὗται αἱ ὁδοὶ θέλουσι

Τοπίο με τραίνο. Ελαιογραφία του Γεωργίου Σαμαρτζή (1868-1925). Εθνική Πινακοθήκη. Συλλογή Κουτλίδη.

προτιμηθῆ πρὸς μελέτην, ἑπομένως δὲ καὶ πρὸς ἐκτέλεσιν, ἀλλ' ἐκ τῆς μελέτης θέλομεν ὁδηγηθῆ ποίας μεταβολὰς πρέπει νὰ ὑποστῶσι τ' ἀποφασισθέντα ἐν τῇ ἐκτελέσει.

Χρειάζεται πρὸς τοιαύτην ἐργασίαν ἡ ψήφισις δανείου εἴκοσιν ἑκατομμυρίων δραχμῶν; Ἐὰν ἁπλῶς προέκειτο περὶ μελέτης γραμμῶν ἐν Διατάγματι κανονιζομένων, δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ ψηφίσωμεν δαπάνην πλέον τῆς διὰ τὴν μελέτην ταύτην ἀπαιτουμένης· ἀλλ' εἶναι τοῦτο σκέψις σπουδαία; Πρὶν ἢ βεβαιωθῇ ὅτι σπουδαίως προβαίνομεν εἰς τὸ ἔργον, ἠδύνατο Κυβέρνησις οἱαδήποτε ν' ἀναλάβῃ τὰς μεγάλας δαπάνας, τὰς ὁποίας ἐπάγεται ἡ μελέτη τῶν ὁδῶν; Ἵνα προβῶμεν εἰς τὴν μελέτην ταύτην, ἐδέησε νὰ μετακαλέσωμεν ἐκ Γαλλίας παραχωρηθέντας ἐκ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως καὶ παρ' αὐτῆς ὁρισθέντας Γάλλους μηχανικούς, ἀποτελοῦντας ὁλόκληρον ὑπηρεσίαν ἀπεσπασμένην ἐκ τοῦ γαλλικοῦ σώματος τῶν γεφυροδοποιῶν. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι, καίτοι πολυάριθμοι (νομίζω ὅτι εἶναι περὶ τοὺς 27), εἶναι ἀνεπαρκεῖς, καὶ διὰ τοῦτο καλοῦμεν σήμερον ἑτέρους εἴκοσιν ἐξ Ἑλβετίας, οἵτινες θὰ συνεργασθῶσι μετὰ τῶν Ἑλλήνων μηχανικῶν εἰς τὰ τμήματα τὰ ὁποῖα καθωρίσθησαν εἰς τοὺς Ἕλληνας μηχανικούς. Διότι ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ ἐγένετο καταμερισμός, καὶ ἡ μὲν Πελοπόννησος καὶ ἡ Θεσσαλία καθωρίσθη εἰς τοὺς Γάλλους μηχανικούς, ἡ δὲ Στερεὰ καὶ αἱ νῆσοι εἰς τοὺς Ἕλληνας· ἀλλ' ὡς πρὸς τοῦτο τὸ τμῆμα, τὸ προσωπικὸν εἶναι ἀνεπαρκὲς καὶ διὰ τοῦτο μετεκαλέσαμεν καὶ ἄλλους ξένους μηχανικούς, οἵτινες θέλουσι συμπράξει μετὰ τῶν Ἑλλήνων μηχανικῶν. Διὰ τοῦ προσωπικοῦ τούτου θέλομεν προβῆ εἰς τὴν μελέτην ὁλοκλήρου τοῦ συμπλέγματος, συμπλέγματος ἐπαγομένου δαπάνην ἑξήκοντα ἑκατομμυρίων δραχμῶν. Ἔχομεν ἤδη ἐξησφαλισμένα τὰ εἴκοσιν ἑκατομμύρια ἐκ τούτων, θὰ ἔχωμεν προσέτι ἐκ τῶν εἰσπράξεων τοῦ ταμείου τῆς ὁδοποιΐας καί τινα ἄλλα ἑκατομμύρια, ἐντὸς πέντε ἐτῶν, διότι ὑποθέτω ὅτι ἐντὸς τοσούτου χρονικοῦ διαστήματος τὸ σύμπλεγμα θέλει ἐκτελεσθῆ. Θέλομεν, λοιπόν, ἔχει ἀνάγκην εἴκοσιν ἢ τριάκοντα ἔτι ἑκατομμυρίων πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἑξήκοντα. Καὶ ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς πενταετίας, ἢ καὶ κατὰ τὸ προτελευταῖον, ὅτε ἡ ἀνάγκη τοῦ συμπληρώματος τούτου θὰ παραστῇ, δὲν θέλει διστάσει ἡ Βουλὴ νὰ προσκτήσηται τὸ ποσὸν τοῦτο τὸ ἐλάχιστον, ἀπέναντι τῆς ἀναποδράστου ἀνάγκης τοῦ ἔργου; Ἔπρεπε διὰ τὴν παρουσιασθησομένην ἀνάγκην τοιούτου ποσοῦ μετὰ τετραετίαν, νὰ διστάσῃ ἡ Κυβέρνησις νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν μόνην μεθοδικὴν πορείαν, ἐκδίδουσα Β. Διάταγμα, κανονίζον τὸ ἔργον ὁλόκληρον;

Ἐν τῇ μικρολόγῳ συζητήσει παρὰ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ἥτις ἐγένετο κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας ἐν τῇ Βουλῇ, ἤκουσα ὅτι καὶ τοῦτο τὸ Διάταγμα ἐξεδόθη πρὸς σκοπὸν φατριαστικόν, πρὸς σκοπὸν συναλλαγῆς. Ἐὰν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξευρεθῇ τρόπος, ὅπως ὁ φατριασμὸς ἀποκλεισθῇ ἐντελῶς κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν τῆς ὁδοποιΐας, ὁ τρόπος οὗτος εἶναι τὸ σύστημα ὅπερ παρεδέχθημεν. Ποῖον εἶναι τὸ σύστημα τὸ ὁποῖον παρεδέχθημεν; Δὲν ἐξεδώσαμεν Διάταγμα μονομερές, ἐξεδώσαμεν Διάταγμα περιέχον ὁλόκληρον τὸ ἀρτηριακὸν σύμπλεγμα, δυνάμενον νὰ τροποποιηθῇ ἐκ μόνης τῆς περαιτέρω μελέτης. Εἰς δὲ τὴν ἐκτέλεσιν δὲν θέλομεν προβῆ κατὰ τὰς ἰδίας ἡμῶν διαθέσεις, ἀλλ' ἡ προτίμησις θέλει κανονισθῆ ὑπὸ τῆς τέχνης, ὑπὸ τῶν μηχανικῶν. Εἰς τοὺς μηχανικοὺς τοὺς Γάλλους ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ ἐδώσαμεν τοιαύτας ὁδηγίας. Λάβετε, τοῖς εἴπομεν, τὸ

Διάταγμα τοῦτο τὸ μεθ' ὑμῶν ἐκπονηθέν, ὑπάγετε εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ Θεσσαλίαν, διευθύνετε τὰς ἐργασίας ὅπως ὑμεῖς νομίζετε καταλληλότερον καὶ οἰκονομικώτερον, διαιρέσατε τὰ τμήματα, ὅπως νομίζετε πρέπον διὰ τὰς ἐργασίας τοῦ χειμῶνος καὶ τοῦ θέρους, καὶ ὁσάκις ἔχετε τμῆμα μελέτης ἕτοιμον, ὅπως δοθῇ εἰς ἐργολαβίαν, στείλατέ το ἐνταῦθα, ἵνα προκαλέσωμεν τὴν μειοδοσίαν· νὰ εἶναι, ὅμως, τὰ τμήματα μεγάλα, ἵνα μὴ προσέλθωσιν ἐργολάβοι ἀνεπαρκεῖς, ἵνα δυνάμεθα ν' ἀποταθῶμεν καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ νὰ προσελκύσωμεν καὶ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐργολάβους. Τοῖς ἐδώσαμεν ὁδηγίας, ὅπως τὰ τμήματα ἔχωσι τοὐλάχιστον ἀνάπτυξιν ἀπαιτοῦσαν δαπάνην τριῶν ἑκατομμυρίων, ἀλλὰ καὶ 4 καὶ 5 καὶ 6 ἑκατομμυρίων ἐργολαβίας ἀποδεχόμεθα, ἵνα ᾖ τὸ στάδιον τοῦ κέρδους ἱκανόν, ὅπως προσελκύσῃ καὶ τὰς ἔξω ἑταιρίας κατασκευῆς ὁδῶν εἰς τὸν συναγωνισμόν. Διότι, ὅπως ἔχομεν ἀνάγκην μηχανικῶν διὰ τὴν μελέτην τῶν ἔργων, τοιουτοτρόπως ἔχομεν ἀνάγκην καὶ μηχανικῶν καὶ ἐργοδηγῶν καὶ ἀρχιεργατῶν, ἴσως ἤθελον εἰπῆ καὶ ἐργατῶν πεπειραμένων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Τοῦτο δὲ θέλομεν ἀποκτήσει μόνον, ἐὰν τοιουτοτρόπως προβῶμεν εἰς τὸ ἔργον, τοὐτέστιν ἐὰν δυνηθῶμεν νὰ ἐφελκύσωμεν εἰς τὸν συναγωνισμὸν ξένας ἑταιρίας, ἐκτελεσάσας καὶ ἐκτελούσας τοιαῦτα ἔργα ἐν τῷ ἐξωτερικῷ. Αἱ ἑταιρίαι αὗται ἔχουσι κεφάλαια καὶ συνεργεῖα καὶ δύνανται νὰ μεταφέρωσιν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ τὸ προσωπικὸν καὶ τὰ τεχνικὰ μέσα διὰ τῶν ὁποίων τὰ ἔργα κατασκευάζονται οἰκονομικώτερον καὶ ταχύτερον.

Οἱ Γάλλοι μηχανικοὶ ἐπελήφθησαν ἤδη τοῦ ἔργου. Προέβησαν ἐν αὐτῷ βραδέως, διότι ἀνεθέσαμεν εἰς αὐτοὺς καὶ πολλὰς ἄλλας ἐργασίας. Πλὴν τῶν τακτικῶν ἐργασιῶν, τὰς ὁποίας ἀνεθέσαμεν εἰς αὐτούς, τοῖς ἀνεθέσαμεν καὶ ἔργον ἔκτακτον, τὴν μελέτην τοῦ σιδηροδρόμου Ἀθηνῶν καὶ Λαρίσης. Τὸ ἔργον ἐτελείωσε καὶ οἱ δώδεκα μηχανικοί, οἵτινες ἦσαν καθωρισμένοι εἰς αὐτό, διετέθησαν ἤδη εἰς τὰ τῆς ὁδοποιΐας, ἧς αἱ μελέται ἔκτοτε προβαίνουσι ταχύτατα. Ἀλλὰ καὶ αἱ μέχρι τοῦδε μελέται εἶναι ἱκανῶς προκεχωρημέναι. Ἐζήτησα ἔκθεσιν παρὰ τοῦ διευθυντοῦ τῶν Γάλλων μηχανικῶν πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν, χάρις τῆς συζητήσεως ταύτης, περὶ τῆς προόδου τῶν μελετῶν τῆς ὁδοποιΐας, ἐπίσης δὲ καὶ τῶν ἄλλων ἔργων, ἀλλὰ περὶ τούτων δὲν θέλω ὁμιλήσει ἤδη, διότι εἰδικῶς εἰς τὰ περὶ ὁδοποιΐας περιορίζομαι, ἔλαβον δὲ τὰς ἐξῆς πληροφορίας.

«Τῶν ἑπομένων ὁδῶν αἱ μελέται μετὰ τῶν διαγραμμάτων καὶ τῶν προϋπολογισμῶν ἔσονται ἕτοιμοι ὅπως ἐνεργηθῇ μειοδοσία ἐντὸς ἑνός, δύο ἢ τριῶν μηνῶν:

»Ἀπὸ Τριπόλεως εἰς Ἄστρος 40 χιλιόμετρα, ἀπὸ Τριπόλεως εἰς Σπάρτην (τμῆμα Τριπόλεως καὶ Ἀραχώβης) 35 χιλιόμετρα, ἀπὸ Γυθείου εἰς Ἀρεόπολιν 35 χιλιόμετρα, ἀπὸ Σπάρτης εἰς Μεγαλόπολιν 55 χιλιόμετρα, ἀπὸ Σπάρτης εἰς Καλάμας 45 χιλιόμετρα, ἀπὸ Πύργου εἰς Καλάβρυτα (τμῆμα Λάλα καὶ Καλαβρύτων) 75 χιλιόμετρα, ἀπὸ Σπάρτης εἰς Ἄστρος (διὰ τῆς Ἀραχώβης) 55 χιλιόμετρα, ἀπὸ Πύργου εἰς Ἀνδρίτσαιναν 55 χιλιόμετρα, ἀπὸ Πατρῶν εἰς Ἀθήνας (τμῆμα Καρυάτι καὶ Καλυβίων) 45 χιλιόμετρα, ἀπὸ Λαρίσης εἰς Ἀγιὰν καὶ εἰς τὴν θάλασσαν 50 χιλιόμετρα, ἀπὸ Λαρίσης εἰς Τρίκαλα 50 χιλιόμετρα, ἀπὸ Λαρίσης εἰς Τύρναβον 20 χιλιόμετρα, ἀπὸ Πατρῶν εἰς Πύργον (τμῆμα Κάτω Ἀχαΐας καὶ Γαστούνης 45 χιλιόμετρα) καὶ ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Πάτρας (τμῆμα Ξυλοκάστρου καὶ Διακοφτικῶν) 45 χιλιόμετρα».

Καὶ σχετικῶς πρὸς ταῦτα εἶχε γίνει ἐπερώτησις, παρὰ τοῦ ἀξιοτίμου βουλευτοῦ ἐκ Βόλου κ. Φιλαρέτου, διατί δὲν περιελήφθη εἰς τὸ Διάταγμα καὶ τὸ Πήλιον· ὁ λόγος εἶναι ὅτι κατὰ τὸν νόμον περὶ ὁδοποιΐας δὲν ἠδύναντο νὰ περιληφθῶσιν αἱ ὁδοὶ τοῦ Πηλίου, ὡς ἐθνικαὶ ὁδοί, ἐνῶ εἶναι ἐπαρχιακαί. Ὁ κατὰ τὸν νόμον περὶ ὁδοποιΐας χαρακτηρισμὸς εἶναι τοιοῦτος, καὶ ἕωσοῦ τροποποιηθῇ ὁ νόμος, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ θεωρηθῶσιν αἱ ὁδοὶ ἐκεῖναι ὡς ἐθνικαί.

Ἀνέγνωσα τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν ὁδῶν, εἰς ἃς μέχρι τοῦδε εἰργάσθησαν οἱ Γάλλοι μηχανικοί, καὶ ἵνα ἴδητε τίνες εἶναι αἱ μελετημέναι καὶ μετ' ὀλίγον ἐκτεθησόμεναι εἰς μειοδοσίαν, καὶ ἵνα λάβητε γνῶσιν τοῦ τόπου, καθ' ὃν ἐκτελεῖται τὸ Διάταγμα. Οὐδεμίαν περὶ προτιμήσεως κατὰ τὴν μελέτην ποιούμεθα σύστασιν· τὴν ἐκτέλεσιν ἀφήσαμεν εἰς τοὺς Γάλλους μηχανικούς, ἀδιαφοροῦντες ποῖαι ὁδοὶ θέλουσι μελετηθῆ πρῶται καὶ ποῖαι τελευταῖαι, ἀφοῦ πᾶσαι θέλουσι μελετηθῆ καὶ συντελεσθῆ ἐντὸς τῆς διορίας. Εἰς τοὺς μηχανικοὺς ἀνήκει νὰ κανονίσωσι τὴν ἐργασίαν οὕτως, ὥστε αὕτη νὰ ᾖ οἰκονομικωτέρα καὶ ὅσον ἔνεστι τελειοτέρα, διότι τοῦτο ἰδίως διαφέρει τῇ Κυβερνήσει.

Οἱ Γάλλοι μηχανικοί, ὡς εἶπον, διότι ἐπεκρίθη παρὰ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως καὶ ἡ μετάκλησις τῶν μηχανικῶν, δὲν ἐχρησιμοποιήθησαν μόνον εἰς τὰ τῆς ὁδοποιΐας, εἰργάσθησαν καὶ εἰς τὴν συγκοινωνίαν τὴν σιδηροδρομικήν, καὶ μόνον ἡ ἐργασία, ἣν ἐξετέλεσαν ἐπὶ τῆς γραμμῆς Ἀθηνῶν καὶ Λαρίσης, εἶναι ἐπαρκὴς ἵνα δικαιολογήσῃ τὴν δαπάνην, ἥτις ἐγένετο μέχρι τοῦδε διὰ τὴν ὅλην ἀποστολήν. Ἄλλοτε ἡ Βουλὴ ἐπρόκειτο νὰ ψηφίσῃ νόμον περὶ μελέτης, πολὺ ἀτελεστέρας τῆς νῦν γενομένης, προκαταρκτικῆς μελέτης «avant projet», ἐκτελεσθησομένης παρὰ τοῦ ἔχοντος συμφέρον ἐν τῇ ἐπιχειρήσει, ἀντὶ 350,000 φράγκων. Τὸ νομοσχέδιον ἐκεῖνο δὲν ἐψηφίσθη ὑπὸ τῆς Βουλῆς. Ἔχομεν δὲ σήμερον μελέτην πολὺ πληρεστέραν ἐκείνης, ἥτις ἤθελε γίνει παρὰ τοῦ ἔχοντος συμφέρον, ἔχομεν σχέδιον λεπτομερὲς διὰ δαπάνης πολὺ μικροτέρας. Ἡ μελέτη ὅμως αὕτη, ἐνῷ εἶναι πληρεστέρα ὡς τεχνικὸν ἔργον, διὰ τὴν Κυβέρνησιν εἶναι ἀσυγκρίτως πολυτιμοτέρα καὶ θέλει φέρει οἰκονομίαν ἐν τῇ παραχωρήσει τοῦ σιδηροδρόμου πολλῶν ἑκατομμυρίων, διότι διὰ μελέτης καὶ σχεδίου,

προερχομένου ὑπὸ τοῦ ἔχοντος ἴδιον συμφέρον, ἡ Κυβέρνησις ἤθελεν ἐπιβαρυνθῇ διὰ μεγαλυτέρου ποσοῦ ἐγγυήσεως. Καὶ ἰδού εὐθὺς ἐξερχόμενοι τῶν Ἀθηνῶν ἔχομεν τὴν ἐπιλογὴν δύο ὁδῶν, μεταξὺ τῆς ὁδοῦ πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ τῆς ὁδοῦ πρὸς τὰ ἀριστερά· ἡ ἀνάπτυξις τῆς γραμμῆς πρὸς τὰ δεξιὰ εἶναι μακροτέρα τῆς πρὸς τὰ ἀριστερά, ἀλλ' ἡ ἐκτέλεσις εἶναι εὐκολωτέρα, διότι δὲν ἀπαιτεῖ διάτρησιν σύριγγος, ἐνῷ ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ ὁδὸς εἶναι μὲν βραχυτέρα, ἀλλὰ διὰ σύριγγος. Εἰς ποῖον ἔπρεπε ν' ἀφήσωμεν νὰ μελετήσῃ καὶ ἀποφανθῇ περὶ τῆς ἐπιλογῆς; Ὁ ἀφορῶν εἰς τὴν παραχώρησιν ἤθελε προτιμήσει τὴν γραμμὴν τὴν ἔχουσα μεγαλυτέραν ἀνάπτυξιν, ἀφοῦ ἡ Κυβέρνησις ἤθελεν ἐγγυηθῇ τὸν τόκον, διέρχεται δὲ αὕτη διὰ πλειοτέρων σταθμῶν.

Καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς κυβερνητικῆς, ἡ διέλευσις τοῦ σιδηροδρόμου διὰ περισσοτέρων σταθμῶν ἔχει σημασίαν, ἀλλὰ καὶ τὸ εὐθύτερον τῆς γραμμῆς καὶ τὸ ὀλιγοδαπανώτερον δὲν παρορῶνται.

Ἤδη ἐμελετήθησαν αἱ δύο γραμμαὶ καὶ ἀπεφάνθησαν οἱ μηχανικοὶ ὑπὲρ τῆς γραμμῆς τῆς πρὸς ἀριστερὰν τῆς διὰ τῆς σύριγγος τοῦ Κιθαιρῶνος. Ποῖαν πεποίθησιν ἠδυνάμεθα νὰ ἔχωμεν, ἐὰν τοῦτο δὲν ἐγίνετο παρὰ μηχανικῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Κυβερνήσεως διατελούντων, μηχανικῶν τῶν ὁποίων ἡ ἱκανότης δὲν δύναται ν' ἀμφισβητηθῇ ὑπ' οὐδενὸς καὶ τῶν ὁποίων τὸ εἰλικρινὲς εἶναι πανθομολόγητον; Οἱ Γάλλοι μηχανικοὶ ἑπομένως προσήνεγκον ἐν τούτῳ καὶ μόνῳ ἱκανὴν ὑπηρεσίαν, ἵνα δικαιολογηθῇ πᾶσα δαπάνη, τὴν ὁποίαν διὰ τὴν μετάκλησιν αὐτῶν ὑπέστη τὸ Δημόσιον. Ἀλλ' ὡς παρετήρησα ὑμῖν, χάρις εἰς τὸν τρόπον τῆς ἐνεργείας, τὸν ὁποῖον ἐξελεξάμεθα, δυνάμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ Θεσσαλίᾳ τὸ σύστημα τῆς ὁδοποιΐας, ὅπερ καθωρίσαμεν ἐν τῷ Διατάγματι, χωρὶς νὰ ἔχωμεν οὐδεμίαν ὑπόνοιαν ὅτι ἐνεφιλοχώρησεν ἡ ἐλαχίστη προσωπική, κομματικὴ ἢ ἐπαρχιακὴ προτίμησις. Δὲν περιωρίσθημεν δὲ ὡς πρὸς τὰ τῶν σιδηροδρόμων εἰς τὰ τῆς γραμμῆς Ἀθηνῶν καὶ Λαρίσης· εἰς τὰ τῆς ἐκτελέσεως ἄλλων γραμμῶν ἔχομεν πάντοτε τοὺς Γάλλους μηχανικοὺς ἐπιτηροῦντας, καὶ χάρις εἰς αὐτοὺς δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν πεποίθησιν ὅτι οὐδεμία παραλαβὴ σιδηροδρόμου θὰ γίνῃ, ἐὰν τὸ ἔργον δὲν εἶναι τέλειον· δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν πεποίθησιν ὅτι περὶ τὴν χάραξιν τῶν σιδηροδρόμων καὶ τὴν ἔγκρισιν τῆς χαράξεως αὐτῶν δὲν θὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν μόνον τὰ συμφέροντα τῶν ἑταιριῶν, ἀλλ' ἔχομεν καὶ ἡμεῖς προσωπικὸν ἐπίσης ἱκανόν, ἱκανώτερον τοῦ προσωπικοῦ τῶν ἑταιριῶν, ἵνα δυνάμεθα νὰ ἐλέγχωμεν τὰς μελέτας ἐκείνων καὶ ἀποδεχώμεθα αὐτάς, μόνον ἐφ' ὅσον θεωροῦμεν αὐτὰς συμφώνους πρός τε τοὺς ἐπιβαλλομένους ὑπὸ τῆς τέχνης κανόνας καὶ πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν συμβάσεων χορηγηθέντα ἡμῖν δικαιώματα. Ταῦτα ἐγένοντο ἐν ταῖς γραμμαῖς ταῖς μέχρι τοῦδε ἐγκριθείσαις, καὶ ἡ ὠφέλεια, ἡ ὁποία παρήχθη ἐκ τούτων, αἱ τροποποιήσεις, τὰς ὁποίας οἱ μηχανικοὶ οὗτοι ἐπέβαλον ἢ συνέστησαν –διότι οὐδεμίαν εὕρομεν ἀντίρρησιν ἐκ μέρους τῶν ἑταιριῶν εἰς τὴν παραδοχὴν τῶν συστάσεων τούτων– ἔχουσι μεγίστην χρηματικὴν ἀξίαν· καὶ ταύτην τὴν ὠφέλειαν ὀφείλομεν νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, διότι, ἀφοῦ ἀπεφασίσαμεν νὰ διαθέσωμεν 20 χιλ. δραχμῶν καὶ ἐπὶ πλέον, τὰ ἔξοδα τῆς ἐκποιήσεως τῶν γαιῶν διὰ τοὺς σιδηροδρόμους, ὀφείλομεν νὰ λάβωμεν πρόνοιαν, ὅπως οἱ σιδηρόδρομοι οὗτοι μὴ καταρτισθῶσιν εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν. Οἱ κ.κ. βουλευταὶ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, οἱ ὁποῖοι ἐπικρίνουσιν ἡμᾶς διὰ τὴν μετάκλησιν τῶν Γάλλων μηχανικῶν, φαίνεται ὅτι ἔχουσι σκοπὸν νὰ παραδέχωνται, ἐπὶ τῆς ἰδίας αὐτῶν πείρας καὶ ἐπιστήμης στηριζόμενοι, τὰ σχέδια τῶν ἑταιριῶν.

Ἀπαιτοῦνται καὶ ἄλλαι σιδηροδρομικαὶ μελέται· ἔπρεπε νὰ πληροφορηθῶμεν ὁποῖαι αἱ δαπάναι πρὸς κατασκευὴν τῶν ἄλλων γραμμῶν, καὶ ἰδίως τῆς γραμμῆς ἥτις θὰ συνδέσῃ τὰς Ἀθήνας καὶ τὰς Καλάμας, διασχίζουσα τὴν Πελοπόννησον, τοὐτέστιν ἀπὸ τῶν Μύλων-Ναυπλίου εἰς Τρίπολιν καὶ ἀπὸ Τριπόλεως εἰς Καλάμας. Ἐὰν ἄνευ μελετῶν προεβαίνομεν εἰς τὴν παραχώρησιν ταύτην, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ μὴ ζημιωθῶμεν, εὑρίσκοντες Ἑταιρίαν δεχομένην τὴν παραχώρησιν ἐπὶ τοῖς ὅροις ἐπὶ τοῖς ὁποίοις ἐδόθησαν αἱ παραχωρήσεις τοῦ σιδηροδρόμου Ἀθηνῶν καὶ Πατρῶν, καὶ τῶν θεσσαλικῶν σιδηροδρόμων· ἐὰν εὑρίσκομεν Ἑταιρίαν ἀναδεχομένην ἀντὶ 20 χιλ. δραχμῶν κατὰ χιλιόμετρον ἢ ἔστω καὶ 25 χιλ. κατὰ χιλιόμετρον, ἵνα ἐκτελέσῃ τὰς γραμμὰς ταύτας, περιττὴ θὰ ἦτο ἡ μελέτη, διότι ὅσῳ καὶ ἂν μελετήσωμεν, δὲν θὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν παραχώρησιν ἐπὶ ἐπωφελεστέροις ὅροις. Ὅταν, ὅμως, ἐπὶ τοιούτοις ὅροις δὲν εὑρίσκωμεν Ἑταιρίαν ἀναδεχομένην τὴν κατασκευήν, εἴμεθα ὑπόχρεῳ νὰ μὴ προβῶμεν εἰς τὴν παραχώρησιν πρὶν ἢ μελετήσωμεν τὰ τῆς ἀπαιτουμένης δαπάνης, ὅπως ἐν γνώσει τῶν βαρῶν τὰ ὁποῖα ἐπάγεται ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου κανονίσωμεν καὶ τὰ χορηγήματα.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἐργασία τῆς Κυβερνήσεως ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν νόμων περὶ ὁδοποιΐας καὶ περὶ σιδηροδρόμων.

Η ΑΘΗΝΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΧΑΡΙΛΑΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ

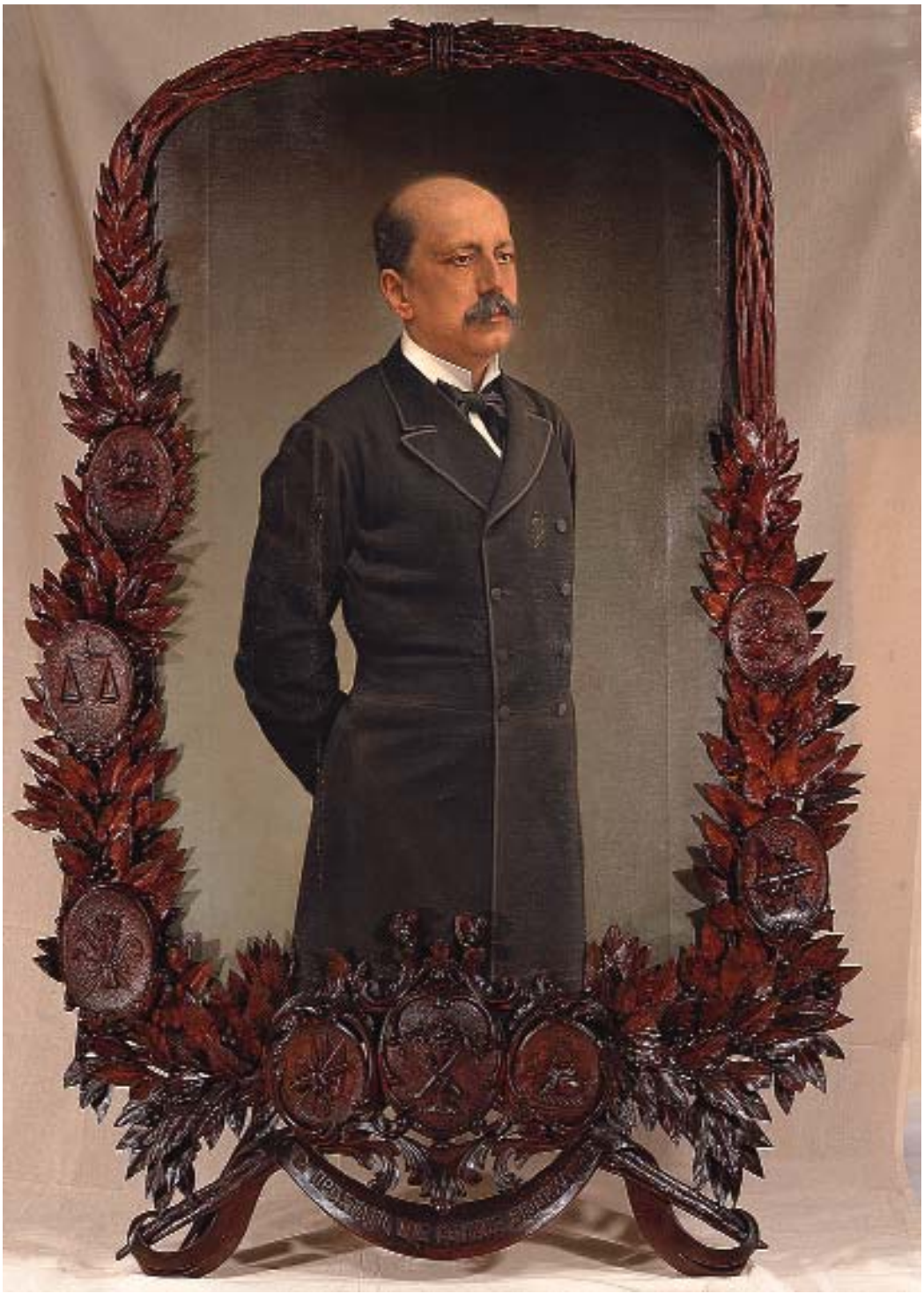

Προσωπογραφία του Χαρίλαου Τρικούπη σε ξύλινο περίτεχνο πλαίσιο. Ελαιογραφία αντίγραφο πρωτότυπου έργου του Παύλου Προσαλέντη. Συλλογή Κωνσταντίνου Τρικούπη. Το ξύλινο πλαίσιο δωρήθηκε στον Χαρίλαο Τρικούπη από Έλληνες βιομηχάνους. Η κορδέλα –που σχηματίζεται στο κάτω μέρος του πλαισίου– φέρει την επιγραφή: «Τῷ προστάτῃ τῆς Ἐθνικῆς Βιομηχανίας». Το σύνολο αποτελεί αναπαράσταση συμπλέγματος δάφνης και ελιάς – η ελιά ήταν το σύμβολο του τρικουπικού κόμματος. Και στις δύο πλευρές του πλαισίου έχουν τοποθετηθεί ανάγλυφα, που συμβολίζουν τα υπουργεία της εποχής του Τρικούπη. Τα βιβλία συμβολίζουν το υπουργείον Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, η πλάστιγγα το υπουργείον Δικαιοσύνης, τα στάχυα, τα δρεπάνια και τα εργαλεία τα υπουργεία Εσωτερικών και Οικονομίας, τα όπλα το υπουργείον Στρατιωτικών, ο εμπορικός και ο ναυτικός στόλος το υπουργείον Ναυτικών και οι διπλωματικές στολές το υπουργείον Εξωτερικών.

Η ΑΘΗΝΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΧΑΡΙΛΑΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ

Η άνοδος του Χαρίλαου Τρικούπη στην εξουσία σηματοδοτεί την εκπόνηση και την εφαρμογή προγραμμάτων για την κατασκευή μεγάλων έργων υποδομής, καθώς και την παράλληλη προσπάθεια εκσυγχρονισμού του κράτους, με στόχο η Ελλάδα να προσεγγίσει την Ευρώπη. Τότε αρχίζει και η Αθήνα να αλλάζει όψη και να γίνεται σύγχρονη μεγαλούπολη με ραγδαία αύξηση του πληθυσμού και της έκτασής της.

Η τολμηρή οικονομική πολιτική του Τρικούπη δημιούργησε τις προϋποθέσεις και για την προσέλκυση πολλών Ελλήνων κεφαλαιούχων του εξωτερικού, οι οποίοι όχι μόνο επενδύουν στην Ελλάδα, αλλά και εγκαθίστανται στην Αθήνα, με αποτέλεσμα να επηρεάσουν και την κοινωνική ζωή της και να σημειωθεί μια θεαματική στροφή προς τα ευρωπαϊκά πρότυπα.

Στην εποχή του Τρικούπη θα γίνουν σημαντικά πολιτιστικά έργα και έργα εξωραϊσμού, θα κατασκευαστούν δημόσια κτίρια, ενώ εθνικοί ευεργέτες, όπως ο Γεώργιος Αβέρωφ, οι αδελφοί Αθανασίου Βαλλιάνου, ο Ανδρέας Συγγρός, ο Ιωάννης Μπάγκας, η Ιφιγένεια Σ. Σίνα, ο Τζώρτζης Δρομοκαΐτης, οι αδελφοί Γεωργίου Μελά, ο Γρηγόριος Μαρασλής, ο Παντελής Βασσάνης, ο Μάρκος Κοργιαλένιος κ.ά. θα χρηματοδοτήσουν με δωρεές την ανέγερση ή αποπεράτωση κτιρίων κοινής ωφελείας.

Την εποχή του Χαρ. Τρικούπη περατώνεται η ανέγερση κτιρίων, όπως της Σιναΐας Ακαδημίας, του Πολυτεχνείου, του Αρχαιολογικού Μουσείου, και ανεγείρονται τα κτίρια του Χημείου του Πανεπιστημίου, της Κεντρικής Αγοράς, των Φυλακών Συγγρού, του Εφηβείου (ψυλακές Αβέρωφ), του Αβερωφείου κτιρίου της Σχολής Ευελπίδων, του Ευαγγελισμού, του Δημοτικού Θεάτρου και του Ζαππείου. Επίσης θεμελιώνονται και αρχίζει η ανέγερση της Εθνικής Βιβλιοθήκης, των Νέων Ανακτόρων (ανάκτορα Διαδόχου) κ.ά.

Την ίδια περίοδο η Αθήνα κοσμείται με πολλά ιδιωτικά αρχοντικά, όπως το Ιλίου Μέλαθρον (κατοικία του Ερρίκου Σλήμαν), ο Παρνασσός, τα μέγαρα Φωτιάδη, Σερπιέρι, Δεληγεώργη, Ψύχα, Συγγρού, Μέρλιν, Μελά, Νεγρεπόντη, Καλλιγά, Σταθάτου κ.ά.

Χαρακτηριστικά δημοσιεύματα της εποχής και μεταγενέστερα δίνουν την εικόνα των μεγάλων αλλαγών που έγιναν στην πρωτεύουσα.

Νέαι Ἀθῆναι

του Γεωργίου Πωπ

Τις θεαματικές αλλαγές που έγιναν στην Αθήνα και στην κοινωνία της κατά την εικοσαετία 1876-1896 – περίοδο κατά την οποία ο Χαρ. Τρικούπης κυβέρνησε επί 10 χρόνια – περιγράφει ο Γεώργιος Κ. Πωπ στο άρθρο του με τον παραπάνω τίτλο, που δημοσιεύθηκε στο συλλογικό έργο *Ἡ Ἑλλὰς κατὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνας. Πανελλήνιον Εἰκονογραφημένον Λεύκωμα.* Ἀθῆναι, Καταστήματα «Ἀκροπόλεως» Β. Γαβριηλίδου, 1896, σ. 307-317:

Δὲν ἠξεύρω ἂν πόλις ἄλλη γεννᾷ τόσην ἀγάπην τῶν κατοίκων της πρὸς τὸ ἔδαφος καὶ τὸν ὁρίζοντά της, ὅσην αἱ Ἀθῆναι. Ἐγὼ ὁμολογῶ ὅτι ἀγαπῶ τὰ ταξείδια μόνον διὰ τὴν ὑπερτάτην ἀπόλαυσιν τῆς ἐπανόδου. Ἀγαπῶ τὰς Νέας Ἀθήνας, ὄχι διότι ἔχουν τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων, διότι ἔχουν τὴν ἄνοιξιν τοὺς ἀνθοσπάρτους κήπους των, τὸ θέρος τὰς δροσολούστους ἐξοχάς των καὶ τὸν χειμῶνα τὸ ζωογόνον θάλπος τῆς λιακάδας, ἀλλὰ τὰς ἀγαπῶ, χωρὶς νὰ γνωρίζω διατί, τὰς ἀγαπῶ μὲ τὴν ἀοριστίαν ἐκείνην τῆς ἀγάπης, τὸ ἀπροσδιόριστον τοῦ αἰσθήματος πρὸς τὴν πρώτην ἐρωμένην· εὑρίσκω θέλγητρον εἰς τὴν σκόνιν της, γλέντι εἰς τὴν ἀνωμαλίαν τῶν στενωπῶν τῆς Πλάκας καὶ τοῦ Ψυρρῆ, ἀνακούφισιν εἰς τὰ ἅλματα, ὅταν ἡ ὁδὸς μεταβάλληται ἐν ὥρᾳ βροχῆς εἰς ποταμοὺς καὶ λίμνας.

Ὁμοία εἶναι καὶ ἡ ἀγάπη τῶν Ἀθηναίων ὅλων.

Διὰ τοὺς ξένους μένει ὁ θαυμασμὸς πρὸς τὰς φυσικὰς καλλονὰς τῆς ἑλληνικῆς πρωτευούσης, πρὸς τὴν ἀπαστράπτουσαν λευκότητα τῶν οἰκοδομῶν της, πρὸς τὴν μαγείαν τῶν σεληνοφωτίστων νυκτῶν της· καὶ ὁ θαυμασμὸς οὗτος, μεταβαλλόμενος εἰς λατρείαν διὰ τῆς ἐπιβολῆς τῶν ἔργων τῆς θείας Τέχνης τῶν προγόνων μας, προσκολλᾷ καὶ τούτους ἐδῶ καὶ τοὺς σύρει διὰ νὰ τὰς ἐπανίδωσι. Δὲν εἶναι βεβαίως ὁ πόθος οὗτος ἴσος πρὸς τὴν νοσταλγίαν τοῦ ἀποδημοῦντος Ἀθηναίου, ἀλλ' ἐκδηλοῦται πάντοτε ζωηρὸς καὶ οὐδέποτε εἶδον ξένον διατρίψαντα ἐπί τινα ἔτη εἰς τὰς Ἀθήνας, χωρὶς νὰ φεύγῃ μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς πληρουμένους δακρύων, ἐνῷ ἴσως μεταβαίνει εἰς γῆν ἄλλην, ὅπου ἔχει τὰς ἀναμνήσεις τῆς γεννήσεώς του καὶ τὸν ἀναμένουν αἱ περιπτύξεις προσφιλῶν προσώπων.

Ἀλλ' ἂν πρὸ εἰκοσαετίας ἀκόμη ἡ ἀγάπη αὐτὴ τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὴν πόλιν των δὲν εἶχε λόγους ἐπαρκεῖς νὰ τὴν δικαιολογήσωσι πρὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ κοσμοπολίτου καὶ τοῦ ἀδιαφόρου, ὑπάρχουσιν ὅμως τώρα ἀναμφισβήτητοι, ζωντανοί, ἅπτοὶ οἱ λόγοι οὗτοι: αἱ Ἀθῆναι εἶναι μία τῶν ὡραιοτέρων πόλεων τοῦ κόσμου. Τί λείπει ἀπὸ τὴν πάλλευκον πρωτεύουσάν μας; Πρόοδοι συνετελέσθησαν ἐντὸς εἰκοσαετίας, καὶ πρόοδοι καταπληκτικαί. Δὲν ἔχει ἴσως πάρκα, ἀλλ' ἔχει τοὺς ἀνθοβριθεῖς ἀγροὺς καὶ εἰς κάθε σπίτι ἕνα μικρὸν κῆπον ἀναψυχῆς. Δὲν ἔχει βεβαίως λεωφόρους ἐκτάσεων φανταστικῶν, ἀλλ' ἔχει περικόμψους τὰς δενδροφύτους λεωφόρους Ἀμαλίας, Ὄλγας, τὴν περιθέουσαν τὸν Ἱερὸν

Γεώργιος Πωπ. Φωτογραφία από το περ. Ημερολόγιον του Κ. Φ. Σκόκου *του 1898, σ. 395. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

βράχον, τὴν πλουσίαν εἰς μέγαρα λεωφόρον Κηφισίας. Δὲν ἔχει ποταμούς, ἀλλ' ἔχει δέκα βήματα μακρὰν ἤρεμα ἢ ἀφροκοποῦντα τὰ γαλανὰ νερὰ τοῦ Σαρωνικοῦ μὲ τὰς βαθυκυάνους κορυφὰς τῶν μικρῶν του νήσων. Δὲν ἔχει τὰ ὑψηλὰ ἐκεῖνα καὶ τεράστια οἰκοδομήματα τῶν εὐρωπαϊκῶν πόλεων, τὰ πλήσσοντα πρῶτον τὸ βλέμμα καὶ προκαλοῦντα τὸν θαυμασμόν, ἔπειτα ὅμως βαρύνοντα τὴν ψυχὴν καὶ κουράζοντα τὸν ὀφθαλμόν, ἀλλ' ἔχει οἴκους μαρμαροκτίστους, μὲ ρυθμὸν ἴδιον, δυνάμενον ν' ἀποκληθῇ ρυθμὸς ἀθηναϊκός, ἔχων ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ὅλην τὴν λεπτότητα τῆς νεωτέρας κομψότητος τῶν γραμμῶν. Δὲν ἔχουν αἱ Ἀθῆναι τὴν κίνησιν καὶ τὴν ζωὴν τῶν μεγάλων πόλεων, ἀλλὰ στεροῦνται καὶ τῆς διαφθορᾶς καὶ τοῦ ἐκφυλισμοῦ καὶ τῆς ἀνθρωποφθόρου φτώχειας τῶν πολυανθρώπων καὶ πολυθορύβων ἄστεων.

Σπανίως πόλις τόσον μεγάλη, ἔχουσα ὑπὲρ τὰς 120 χιλιάδας κατοίκων, παρουσιάζει τὴν ἁρμονίαν ἐν τῷ τρόπῳ τῆς διαίτης, τοῦ βίου, τῶν σχέσεων, τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῶν σκέψεων τῶν κατοίκων της. Σπανίως τοιαύτη ἰσότης καὶ ἰσοπέδωσις κοινωνικῶν τάξεων παρουσίασε καὶ ἡ μικροτέρα κοινωνία τοῦ μᾶλλον φιλελευθέρου κράτους. Δὲν ὑπάρχει ἐδῶ οὔτε πλουτοκρατία, οὔτε ἀριστοκρατία, οὔτε ὀχλοκρατία, οὔτε στρατοκρατία. Ὁ πλού-

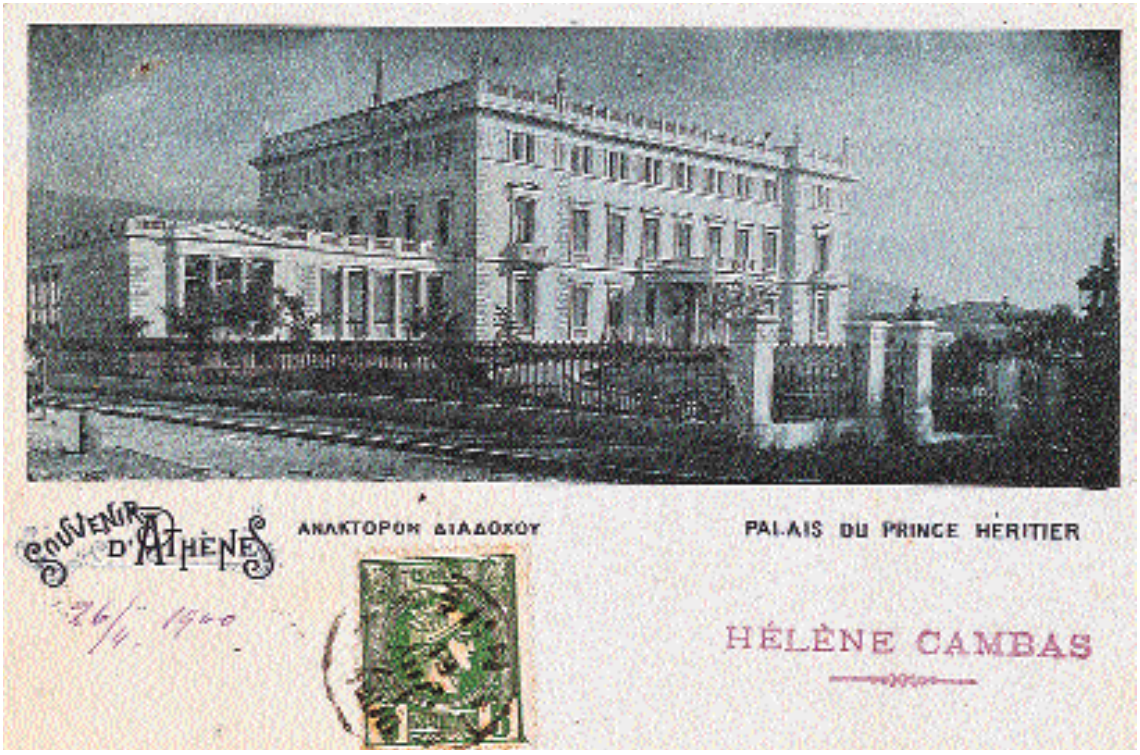

Ανάκτορο του διαδόχου. Λιθογραφημένο δελτάριο, 1900. Συλλογή Αγγελή Παπαγγελή. Το 1889 η κυβέρνηση του Χαρ. Τρικούπη εν όψει των γάμων του διαδόχου Κωνσταντίνου με τη Σοφία, αδελφή του Γερμανού αυτοκράτορα Γουλιέλμου Β΄, αποφάσισε την ανέγερση κτιρίου με δαπάνη του δημοσίου για την εγκατάσταση του διαδόχου. Το 1891 ετέθη ο θεμέλιος λίθος των Νέων Ανακτόρων, τα οποία ανεγέρθηκαν με σχέδια του Γερμανού αρχιτέκτονα Ερνέστου Τσίλλερ. Το κτίριο περατώθηκε το 1897. Το κτίριο μετά την κατάργηση της βασιλείας χρησιμεύει ως Προεδρικό Μέγαρο.

σιος ἐξέρχεται συνήθως τῶν σπλάγχνων τοῦ λαοῦ. Ὁ ἀριστοκράτης ἔχει σύντομον τὴν ἱστορίαν τῆς γεννεᾶς του καὶ ἀκόμη μεταξὺ τῶν συγγενῶν του ὑπάρχουν οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ. Ὄχλος δὲν ὑπάρχει, διότι ὁ κόσμος ὅλος ἐργάζεται καὶ ἡ στρατοκρατία ἀπεδείχθη, ὅτι ἀδύνατον νὰ εὕρῃ ἐδῶ ἔδαφος ἀναπτύξεως ἐφ' ὅσον στρατὸς καὶ λαὸς ἀποτελοῦσι μίαν οἰκογένειαν, ἐκεῖνος τέκνον τούτου καὶ αὐτὸς τέκνον ἐκείνου.

***

Δὲν ἔχουν διασκεδάσεις αἱ Ἀθῆναι! Ἰδού τὸ μέγα παράπονον τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλὰ ποίων Ἀθηναίων; Ὄχι βεβαίως τῶν ἀληθινῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ τῶν ψιττακιζόντων τοὺς λόγους τῶν ξένων. Αἱ Ἀθῆναι ἔχουν τὰς διασκεδάσεις των, ὅπως αὐτοὶ τὰς ἐννοοῦν καὶ τὰς αἰσθάνονται. Ἰδού ὅτι ὁ Ἀθηναῖος θέλει μόνον τὸ θέρος θέατρον καὶ κατορθώνει νὰ συντηρῇ πάντοτε τέσσαρας μεγάλους θιάσους ἐν Ἀθήναις, ἕνα μελοδραματικὸν εἰς Νέον Φάληρον καὶ εἰκοσάδα πλανοδίων ᾠδικῶν, γυμναστικῶν θιάσων καὶ θιάσων ἀνδρεικέλων. Τὸν χειμῶνα τὸ Μέγα Θέατρον μένει σχεδὸν πάντοτε κλειστόν, τὸ «Βαριετὲ» μόλις ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ ἔξοδά του, τὸ «Πολυθέαμα» μεταβάλλεται ἄλλοτε εἰς ἱπποδρόμιον καὶ ἄλλοτε εἰς θηριοτροφεῖον..... Ἰταλίδων ἀοιδῶν τοῦ μελοδράματος καὶ τοῦ κωμειδυλλίου, τὰ καφὲ-σαντὰν καὶ τὰ καφὲ-ἀμὰν ἀριθμούμενα εἰς τὰ δάκτυλα ἔχουσιν ὡρισμένον ἀριθμὸν θαμώνων· ὀλίγους ξένους ἄνευ γνωριμιῶν, ὀλίγους φοιτητὰς ἐπαρχιώτας, ξένους καὶ αὐτοὺς εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ὀλίγους ἀνθρώπους τῆς ἐργατικῆς τάξεως, ἐξερχομένους τῆς πατροπαραδότου ἀγάπης πρὸς τὴν οἰκογενειακὴν ἑστίαν, καὶ ὀλίγους ἐναπομείναντας τύπους τῆς ἐκλιπούσης συνομοταξίας τῶν κουτσαβάκηδων, οἵτινες εἶχον φυτώριον τὰ ἐπίσης ἐξαφανισθέντα ἀπὸ προσώπου τῶν Ἀθηνῶν ἐλεύθερα χαρτοπαικτεῖα.

Καὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο δὲν εἶναι ἀφιλομουσία, ὡς χαρακτηρίζεται συνήθως παρὰ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἵτινες κρίνουσι τὰ πράγματα, ὡς τὰ βλέπουσι μόνον, δίχως νὰ ἐννοοῦν καὶ νὰ γνωρίζουν, ὅτι ὑπὸ τὴν φαινομενικὴν ταύτην ἀφιλομουσίαν κρύπτεται τὸ γλυκύτερον τῶν ἀθηναϊκῶν ἐθίμων, τὸ ριζωμένον εἰς τὴν ψυχὴν τῶν τέκνων τῆς ἑλληνικῆς πρωτευούσης. Διότι δὲν πρέπει βεβαίως νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι τὰ κυνικὰ καύματα διαθερμαίνουσι τὰς φιλομούσους τάσεις μας καὶ

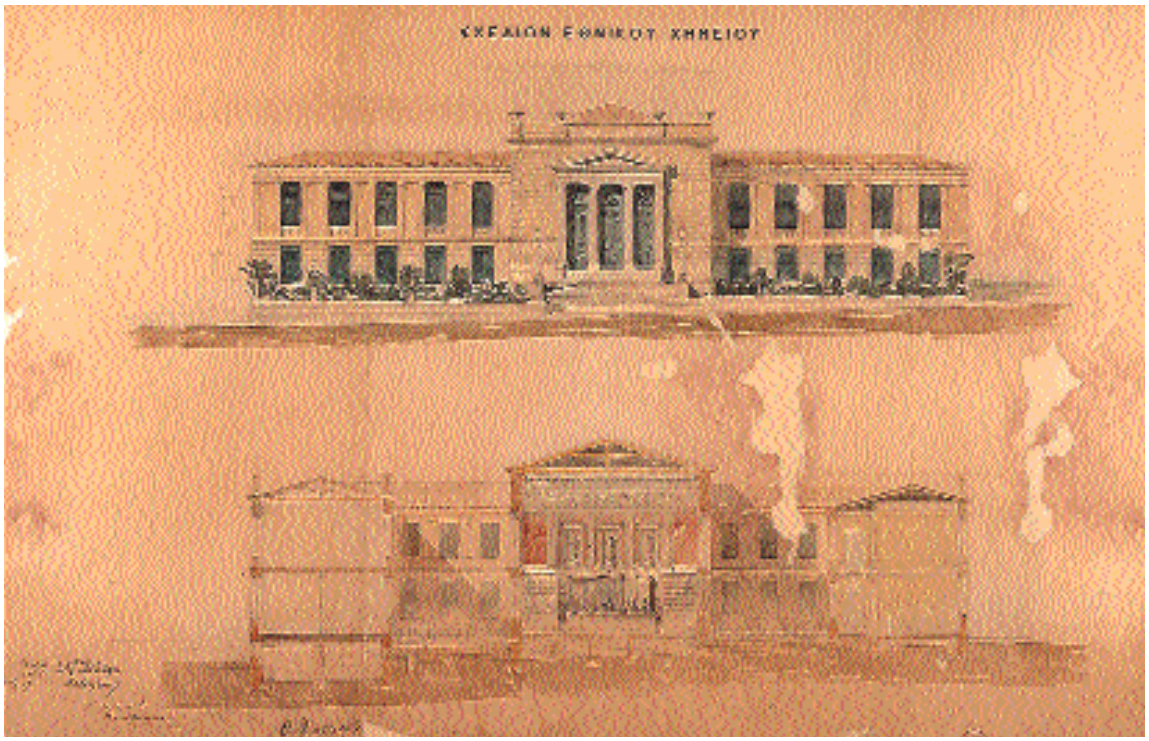

Μέγαρο Χημείου Πανεπιστήμιου, πρόσοψη και τομή, 1885. Υδατογραφία του Ernest Ziller. Εθνική Πινακοθήκη - Αρχείο Τσίλλερ. Το Μέγαρο του Χημείου θεμελιώθηκε το 1887 επί κυβερνήσεως Χαρίλαου Τρικούπη. Τα σχέδια εκπόνησε ο Ernest Ziller. Είναι ο πρώτος χώρος, που διδάχτηκαν οι θετικές επιστήμες στην Ελλάδα. Σήμερα γίνεται προσπάθεια να στεγαστεί σε αυτό Μουσείο Θετικών Επιστημών και Τεχνολογίας.

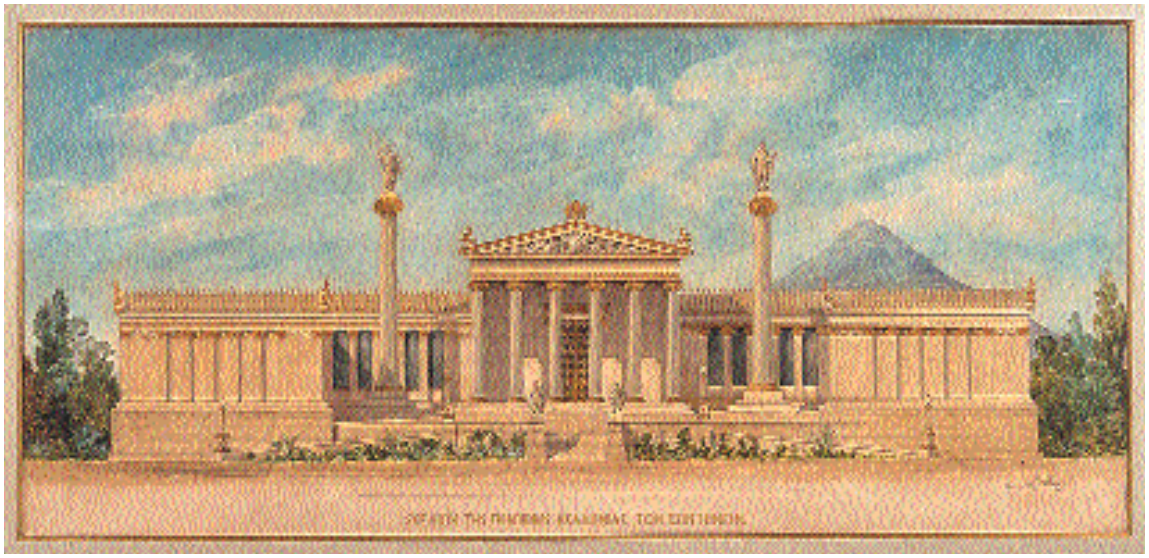

Σιναία Ακαδημία, 1859. Υδατογραφία του Theophil Hansen. Ακαδημία Αθηνών. Στις 2 Αυγούστου 1859 ετέθη ο θεμέλιος λίθος της Σιναίας Ακαδημίας, η οποία ανεγέρθηκε με δωρεά 3.360.000 δραχμών του βαρώνου Σίμωνος Σίνα σε οικόπεδο που πρόσφεραν η Μονή Πετράκη και ο Δήμος Αθηναίων. Τα σχέδια εκπόνησε ο Δανός αρχιτέκτονας Θεόφιλος Χάνσεν. Υπεύθυνος για την κατασκευή και επίβλεψη του έργου ήταν ο Γερμανός αρχιτέκτονας Ερνέστος Τσίλλερ.Τα γλυπτά οφείλονται στον Λεωνίδα Δρόση και στον Πολωνό γλύπτη Franz Melnitsky, ενώ ο ζωγραφικός διάκοσμος στο εσωτερικό είναι έργο του Γερμανού ζωγράφου Christian Griepenkerl. Ο Ερνέστος Τσίλλερ, ως πληρεξούσιος των κληρονόμων του Σίμωνος Σίνα, παρέδωσε το κτίριο στις 20 Μαρτίου 1887 με συμβόλαιο και χωρίς καμία επισημότητα στον πρωθυπουργό Χαρίλαο Τρικούπη.

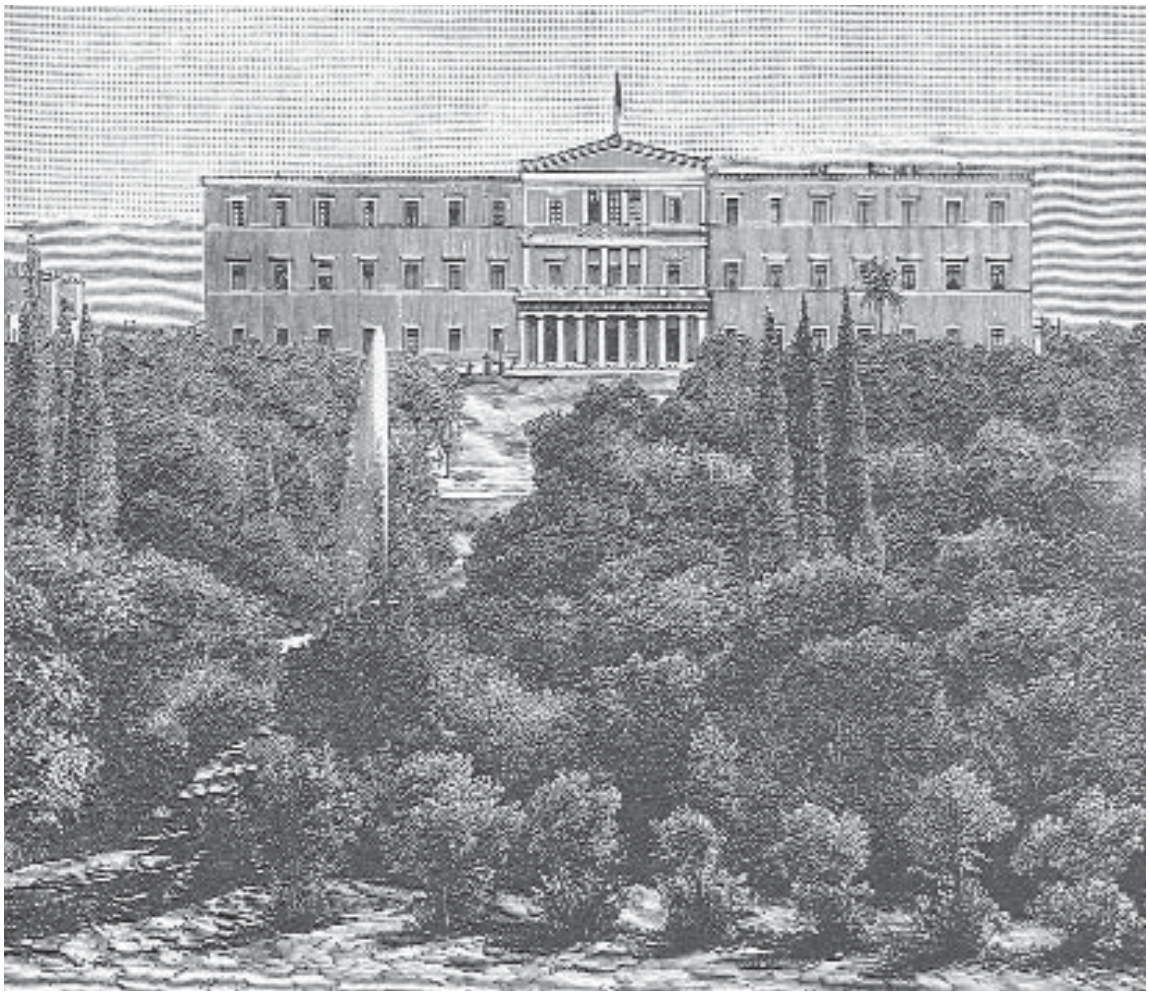

Τα Ανάκτορα. Ξυλογραφία από την εφ. The Graphic *(11.9.1886). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Ο θεμέλιος λίθος των ανακτόρων του Όθωνα ετέθη στις 25 Ιανουαρίου 1836. Το κτίριο ανεγέρθηκε την περίοδο 1836-1843 με σχέδια του Βαυαρού αρχιτέκτονα Friedrich von Gärtner σε τοποθεσία που επέλεξε ο ίδιος. Το 1909 μετά τη μεγάλη πυρκαγιά η οικογένεια του Γεωργίου Α΄ εγκατέλειψε το κτίριο για να εγκατασταθεί προσωρινά στο Ανάκτορο του Τατοΐου. Το 1913 ορκίζεται βασιλιάς ο Κωνσταντίνος και ορίζεται η έως τότε κατοικία του ως Βασιλικό Ανάκτορο. Το 1929 η κυβέρνηση Ελευθερίου Βενιζέλου αποφάσισε να εγκατασταθεί σε αυτό η Βουλή. Ο αρχιτέκτονας Ανδρέας Κριεζής ανέλαβε την μετατροπή του κτιρίου σε Βουλή (1929-1934). Το 1934 στο ανακαινισμένο κτίριο εγκαταστάθηκε η Γερουσία, η Βιβλιοθήκη και το Συμβούλιο της Επικρατείας – το τελευταίο το 1993 μετακόμισε στο κτίριο του Αρσακείου. Το 1935 εγκαταστάθηκε η Βουλή.*

πλημμυροῦμεν εἰς τὰ θερινὰ θεάματα, οὐδὲ ὅτι τοῦ χειμῶνος τὰ ψύχη ἀποκρυσταλλώνουν πᾶν αἴσθημα ἀγάπης πρὸς τὸ καλὸν καὶ αἱ βροχαὶ ἀναλύουν ὡς σάκχαρον ὅλας τὰς ἀγαθὰς ὑπὲρ τοῦ θεάτρου προθέσεις μας. Συνειθίσαμεν εἰς ἄλλον βίον τοῦ χειμῶνος καὶ εἴθε ποτὲ νὰ μὴν τὸν ἀφίσωμεν ἐφ' ὅσον αἰσθανόμεθα, ὅτι ἔχομεν εἰς τὴν ψυχήν μας ἓν κομμάτι οὐρανοῦ τῆς Ἀττικῆς καὶ τὸ σῶμά μας ἐπλάσθη ἀπὸ μίαν φοῦχταν τοῦ χώματός της. Τὸ καλοριφὲρ καὶ τὸ τζάκι τοῦ πλουσίου, ἡ θερμάστρα τῆς μέσης τάξεως καὶ τὸ λαϊκὸν μαγκάλι ἂς συναθροίζουν πάντοτε παρὰ τὴν γλυκυτάτην θερμότητά των τοὺς Ἀθηναίους τοῦ χειμῶνος καὶ αἱ ἀπολαύσεις τῆς οἰκογενειακῆς ἑστίας ἂς τηρῶσιν ἀμείωτον τὸ θέλγητρον καὶ ἀνεξάντλητον εἰς ἐντυπώσεις τὴν εὐφρόσυνον συγκέντρωσιν τῶν μελῶν μιᾶς οἰκογενείας ἢ καὶ εὐρυτέρου ἀριθμοῦ φίλων! Αἱ Ἀθῆναι ποτὲ δὲν θὰ ἔχωσι θέατρον χειμερινόν, ὑποστηριζόμενον ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ἐφ' ὅσον αἱ οἰκογενειακαὶ αὐταὶ συναθροίσεις ἐμφανίζονται ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς ἁπλοϊκῆς βεγγέρας ἢ τοῦ θορυβώδους χοροῦ.

***

Καὶ μετὰ τὰ ὀλίγα ταῦτα, εἰσέλθωμεν ἤδη εἰς λεπτομερεστέραν ἐξέτασιν τοῦ ἐσωτερικοῦ, τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ τοῦ δημοσίου βίου τῶν Ἀθηνῶν, ἀρχίζοντες ἀπὸ τὰ μεγάλα καὶ πλούσια, εὐθὺς μετὰ τὰ Ἀνάκτορα, τὰ ὁποῖα πλὴν τῶν ἰδιαιτέρων

«Η Ακρόπολη από τον Εθνικό Κήπο». Ξυλογραφία από την εφ. The Graphic *(11.9.1886). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

διαμερισμάτων τῆς Βασιλικῆς Οἰκογενείας δὲν διακρίνει οὔτε πλοῦτος διακόσμου, οὔτε κομψότης ὑπερέχουσα.

Ὑπάρχουσιν εἰς τὰς Ἀθήνας σήμερον οἶκοι ἰδιωτικοί, δυνάμενοι νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὰ πολυτελέστερα τῶν εὐρωπαϊκῶν μεγάρων. Ὅσα πρὸ τριάκοντα ἀκόμη ἐτῶν ἐγνώριζον ἐδῶ ἀπὸ τὰς περιγραφὰς τῶν μυθιστορημάτων, ἀπὸ τὰς αἰθούσας καὶ τοὺς κοιτῶνας τῶν μαρκησίων καὶ τῶν κομησσῶν, τὰ ἐξ «ὁλοσηρικοῦ ἐρεισίνωτα» καὶ τὰ ἐκ «γλυπτοῦ βαρυτίμου ξύλου ἀνάκλιντρα» καὶ τὰ «χρυσᾶ κάτοπτρα» καὶ τὰ «παραπετάσματα τῶν περσικῶν ταπήτων» καὶ τόσα ἄλλα, διὰ τὰ ὁποῖα ὁ Ἀθηναῖος ἀστὸς ἄνοιγεν, ἀναγινώσκων, πηχυαῖον τὸ στόμα ἀναφωνῶν, ὡς ὁ ἥρως τῆς *Τύχης τῆς Μαρούλας* «Μωρὲ σπίτ'!» εὑρίσκονται τώρα δαψιλῶς σκορπισμένα εἰς τοὺς ἀθηναϊκοὺς οἴκους καὶ τὰς αἰθούσας, ἐπὶ παραδείγματι, τῶν οἴκων Συγγροῦ, Σκουλούδη, Καραπάνου, Ψύχα, Σκουζέ, Σλίμαν, Μαυρομιχάλη, χωρὶς νὰ ἔχουν νὰ τὰ ἐπιδείξουν οὔτε πολλοὶ ξένοι οἶκοι οὔτε... πολλαὶ σελίδες τῶν μυθιστορημάτων ἐκείνων. Ἄλλως τε τόπος, ὡς αἱ Ἀθῆναι, ὅπου ὑπάρχει δεκὰς περίπου ἀρχαιολογικῶν συλλογῶν, ἡ τοῦ κ. Καραπάνου, ἡ νομισματικὴ τοῦ κ. Λάμπρου κ.λπ., καὶ εὑρίσκονται πινακοθῆκαι ἀξίας πολλῶν ἑκατοντάδων χιλιάδων, ὡς ἡ τοῦ κ. Βούρου τῆς ὁδοῦ Κηφισίας, ἡ τοῦ κ. Σκουλούδη καὶ ἡ τοῦ κ. Καραπάνου, ἡ δὲ διακόσμησις τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν οἰκιῶν ἤρχισε ν' ἀποτελῇ τὴν ἰδιαιτέραν μέριμναν καὶ αὐτῶν τῶν ἁπλουστέρων οἰκοκυραίων, δὲν θ' ἀργήσῃ νὰ ἐμφανίζεται, ὡς ὁ τύπος τῆς ἐν τῷ οἴκῳ κομψότητος καὶ εὐμαρείας. Τὸ μᾶλλον δ' εὐχάριστον ἐν τῇ σημειωθείσῃ προόδῳ εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχουσι καὶ αἱ τρῶγλαι ἐκεῖναι τῆς ἀθλιότητος, αἱ ἀπόζουσαι μούχλας καὶ ἀκαθαρσίας, τὰ ἐργαστήρια τῶν νόσων καὶ τοῦ σοσιαλισμοῦ, τῆς ἀπελπιστικῆς πενίας καὶ τῆς ἀναρχίας. Διὰ τοῦτο καὶ πάντα ταῦτα τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα τοῦ αἰῶνος μας, ὡς ἀμυδραὶ εἰκόνες καὶ ἀσθενεῖς ἀπηχήσεις, φθάνουν μέχρι τῆς ἀθηναϊκῆς πρωτευούσης, ἥτις ἀπεκδέχεται, ἐξ ἄλλου, πᾶσαν συντελουμένην πρόοδον καὶ προσπαθεῖ τῇ ἰδιωτικῇ πρωτοβουλίᾳ νὰ τὴν μεταφυτεύσῃ ὑπὸ τὸν ὡραῖον οὐρανόν της. Ὅταν δὲ αἱ αἴθουσαι τῶν μεγάρων τούτων ἀνοίγωνται εἰς χοροὺς καὶ ἑστιάσεις, οὐδεμίαν προξενεῖ ἐντύπωσιν ἡ δαπάνη ἑκατοντάδων χιλιάδων δραχμῶν δι' ἑκάστην ἑσπέραν, ὅπως δὲν γεννοῦν τὴν ζηλοτυπίαν ἢ τὴν μεμψιμοιρίαν τῶν πτωχοτέρων αἱ παρελαύνουσαι ἰδιωτικαὶ ἅμαξαι καὶ τέθριππα ἁμάξια, ἰσάριθμα πρὸς τὰ ἀγοραῖα σχεδόν, τὰ ὁποῖα καμαρώνει μόνον ὁ Ἀθηναῖος, καταστέλλων πᾶσαν ἐμφάνισιν φθόνου ἢ μίσους πρὸς τὸν πλοῦτον διὰ τῆς φιλοσοφικωτάτης παροιμίας του: «Κι' αὐτοὺς μιὰ πήχη χῶμα θὰ τοὺς σκεπάσῃ!». Οἱ πλούσιοι δύνανται ἡσύχως ν' ἀπολαμβάνουν τὰ-

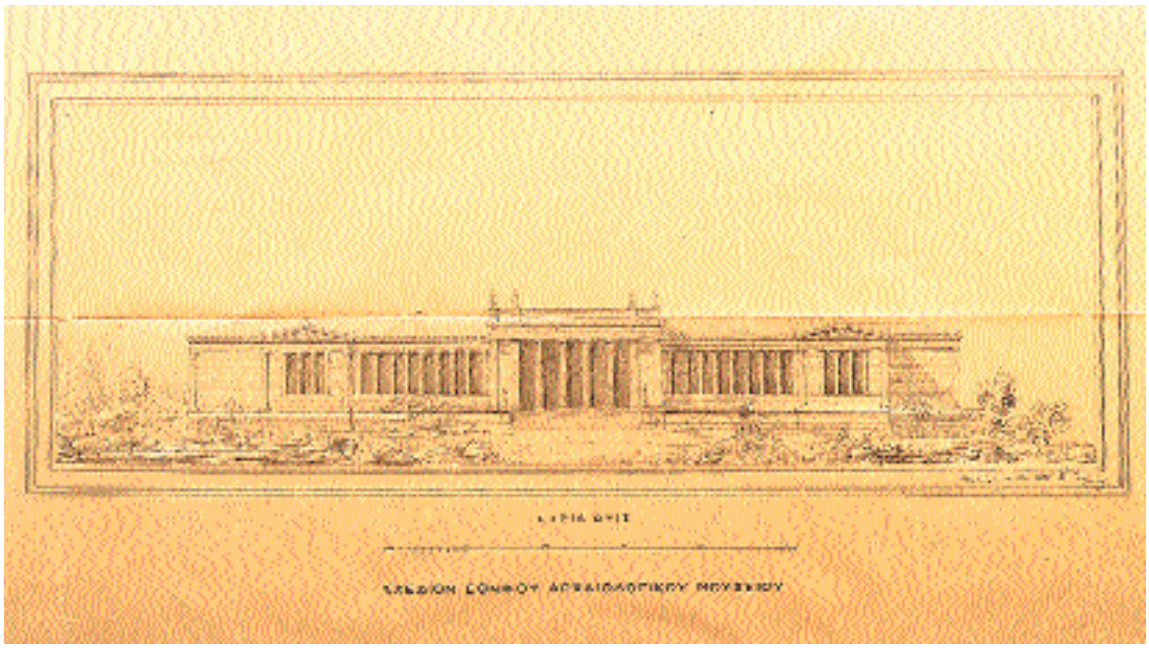

Πρόσοψη του Αρχαιολογικού Μουσείου, 1887. Σχέδιο με πενάκι του Ερνέστου Τσίλλερ υπό κλίμακα 1:50. Φέρει την υπογραφή του αρχιτέκτονα στα ελληνικά και ημερομηνία την 10η Οκτωβρίου 1887. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Στις 3 Οκτωβρίου 1866 ετέθη ο θεμέλιος λίθος του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, το οποίο ανεγέρθηκε με δωρεά του ομογενούς από την Πετρούπολη Δημητρίου Βερναρδάκη σε οικόπεδο, που δώρισε η Ελένη Τοσίτσα. Η οικοδομή άρχισε με σχέδια του Γερμανού αρχιτέκτονα Ludwig Lange (τα εκπόνησε το 1860), ενώ την επίβλεψη του έργου ανέλαβε ο Παναγής Κάλκος ώς τον θάνατό του το 1875. Το 1888 ο Χαρ. Τρικούπης αποφάσισε την αποπεράτωση του κτιρίου με χρήματα του δημοσίου. Ο Γερμανός αρχιτέκτονας Ernest Ziller ανέλαβε να συνεχίσει το έργο και τροποποίησε και τα σχέδια του Lange. Το κτίριο ολοκληρώθηκε το 1889. Ο Χαρ. Τρικούπης –στην πρωτοβουλία του οποίου οφείλεται η έκδοση του διατάγματος της 19ης Απριλίου 1881, με το οποίο το Κεντρικό Μουσείο, υπό ανέγερση τότε, μετονομάζεται σε Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο– δώρισε στο μουσείο την περίφημη ερυθρόμορφη κύλικα, γνωστή ως κύλικα του Τρικούπη, η δε αδελφή του Σοφία δώρισε τρεις σφραγιδόλιθους.

γαθὰ τοῦ παρᾶ καὶ οἱ πτωχοὶ εἰρηνικῶς παρίστανται θεαταὶ τοῦ διαβαίνοντος πλούτου, ἔχοντες τὰς ἰδίας των ἀπολαύσεις, μὴ ἐξερχομένας πέραν τοῦ ὁρίου τῶν ἐπιθυμιῶν των, τὰς ὁποίας διακρίνει ὀλιγάρκεια καὶ ἀγάπη πρὸς τὸν οἶκον καὶ τὴν οἰκογένειαν.

Καὶ τοὺς πλουσίους μας, τοὺς ὁποίους ἀκόμη πρὸ ὀλίγων ἐτῶν διέκρινε μία περίεργος ἀποστροφὴ πρὸς πᾶν τὸ ἐντόπιον ἐν τῇ φιλολογίᾳ καὶ τῇ τέχνῃ, τοὺς ὁποίους ἐχαρακτήριζεν ἡ δυσκολία περὶ τὴν ἐκτίμησιν προσώπων καὶ πραγμάτων, οὐχὶ ἕνεκα ὑπερτάτης μορφώσεως, ἀλλ' ἐξ ἀντιθέτου ἕνεκα τῆς ἀοριστίας τῶν γνώσεών των καὶ τῆς ἀδυναμίας των περὶ τὴν ἐκτίμησιν, ἐπιδεικνύουν τώρα ἐνδιαφέρον πραγματικώτερον, ὁλοὲν αὐξανόμενον καὶ ἂν δὲν ἀνεφάνησαν μεταξὺ αὐτῶν Μαικῆναι, ἐν τούτοις ὑπάρχουν τώρα οἱ γνωρίζοντες ὅτι ὁ Ἄλφα ἢ ὁ Βῆτα γράφουσι, ἀγοράζουν τὰ βιβλία των, πληρώνουν τὴν συνδρομήν των, χωρὶς νὰ δυστροπήσουν, καὶ εἰς τὰς ἐφημερίδας καὶ εἰς τὰ περιοδικά, ἀγοράζουν ἔργα τέχνης, καὶ ἂν δὲν πλουτίζουν τοὺς ζωγράφους καὶ τοὺς γλύπτας, ἐν τούτοις τοὺς παρέχουν τὰ μέσα ἀνέτου καὶ ἀξιοπρεποῦς διαβιώσεως καὶ τοὺς παρέχουν τὸν χρόνον νὰ συλλάβουν καὶ ἐκτελέσουν. Ἡ καλλιτεχνικὴ ἔκθεσις, ἡ ἀνοιχθεῖσα κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1891 ἐν Ἀθήναις τῇ ἰδιωτικῇ πρωτοβουλίᾳ καὶ τῇ μερίμνῃ τῶν κ.κ. Ἀριστ. Βαλέττα, Βίκτ. Δούσμανη, Θεοδ. Βελλιανίτου καὶ Πετρ. Κανάκη, εἶναι ἀπόδειξις ἐναργεστάτη τούτου, ἔργα δὲ τοῦ Γιαλλινᾶ, τοῦ Λύτρα, τοῦ Ματθιοπούλου, τοῦ Ράλλη καὶ τόσων ἄλλων ἐπωλήθησαν ἀμέσως καὶ ἄμιλλα συνήπτετο ποῖος νὰ πρωταγοράσῃ ἕνα πίνακα, ἐνῷ ἀνὰ ἑκατοντάδας οἱ πτωχότεροι ἔσπευδον, καταβάλλοντες τὴν ἐκ δραχμῆς τιμὴν τῆς εἰσόδου νὰ παρατηρήσωσιν ὅ,τι πρότερον οὐδὲ νὰ τιμήσωσι διὰ βλέμματος, ἐκτεθειμένον εἰς τὰς προθήκας τῶν πιλοποωλείων καὶ τῶν ἐμπορικῶν καταστημάτων τῆς ὁδοῦ Σταδίου, ἠξίουν. Τώρα θεωροῦσιν ὅλως ἰδιάζουσαν εὐχαρίστησιν νὰ ἐκλεχθοῦν μέλη τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου «Παρνασσοῦ» καὶ δὲν γνωρίζουσι τὴν ὕπαρξιν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας ἐκ τῆς πωλήσεως τῶν λαχείων της μόνον. Ὁ Δικηγορικὸς ἐξ ἄλλου Σύλλογος, ἡ Ἐπιστημονικὴ Ἑταιρία ἀναγράφουσα μεταξὺ τῶν μελῶν αὐτῶν καὶ ἄνδρας γνωστοὺς διὰ

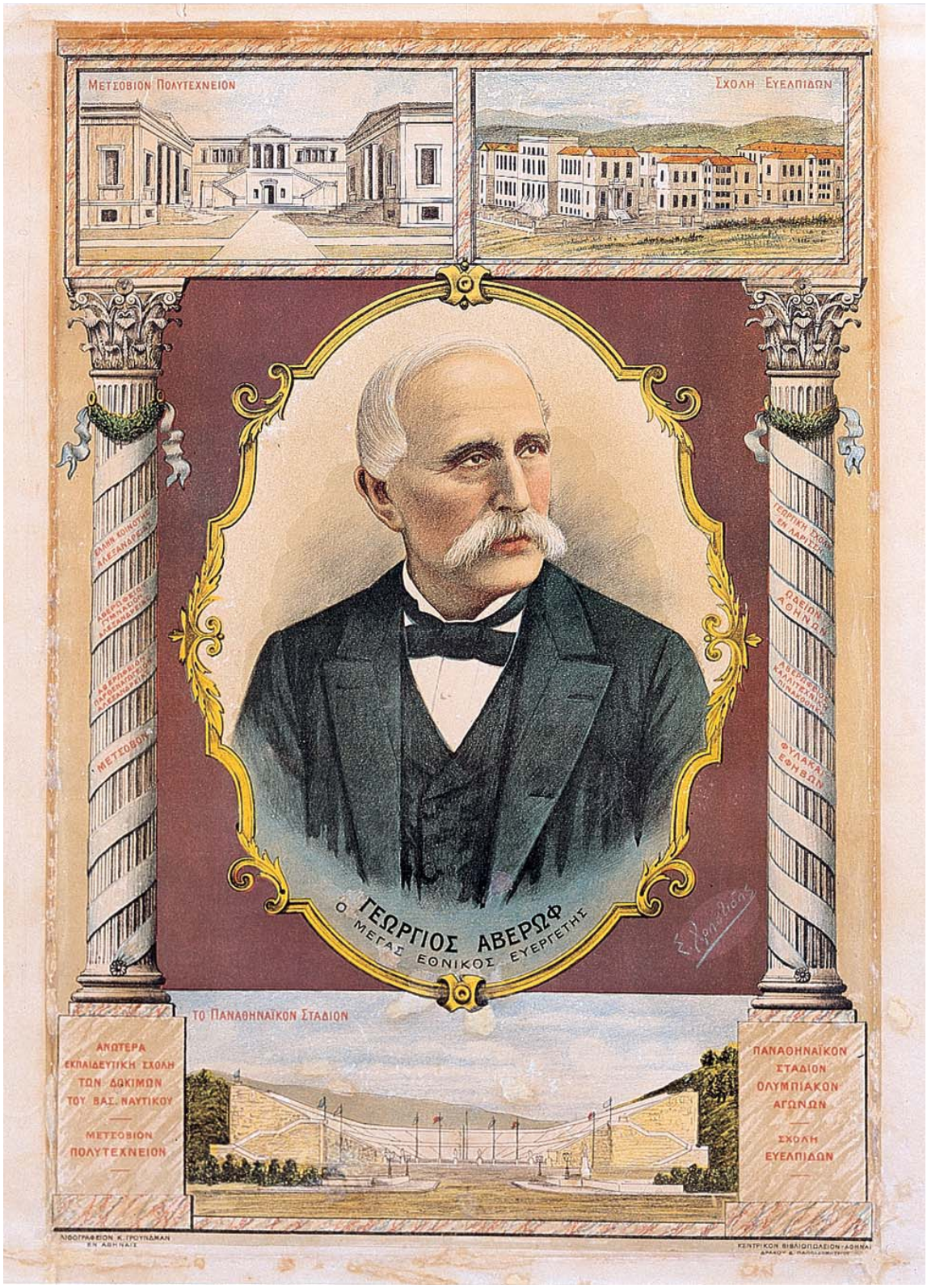

«Γεώργιος Ἀβέρωφ, ὁ μέγας ἐθνικὸς εὐεργέτης». Έγχρωμη λιθογραφία του Σωτηρίου Χρηστίδη. Συλλογή Νίκου Πουλάκου.

Ανδρέας Βαλλιάνος. Λιθογραφία από σχέδιο του Θέμου Άννινου, εφ. Το Άστυ *(24. 5. 1887). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

τὸν πλοῦτον μᾶλλον τοῦ χρηματοφυλακίου των ἢ τῶν γνώσεών των, ἄνδρας οὐχὶ μόνον ἀγαπῶντας τὰς ἐπιστήμας ὡς τοιαύτας, ἀλλὰ καὶ ἀναγνωρίζοντας τὴν σημασίαν των καὶ ποθοῦντας νὰ μετέχωσι τῶν προόδων, καθιστάμενοι ἰσότιμοι, θέσει τοὐλάχιστον, πρὸς τοὺς μύστας τοῦ Καλοῦ καὶ τοῦ Μεγάλου. Δὲν εἶναι δὲ ἄνευ σημασίας ἡ παρατήρησις αὕτη, διότι ἀπὸ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀξίας ἑκάστου πράγματος ἕως εἰς τὸν πόθον τῆς ἀποκτήσεώς του δὲν εἶναι ἄφθαστον τὸ διάστημα.

Ἰδού ὅτι κατὰ τὸ 1882 φιλοπάτριδες ἄνδρες ἐσκέφθησαν μετὰ τὴν ἵδρυσιν «Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας» νὰ ἱδρύσωσιν ἄλλην γενικωτέρας χρησιμότητος καὶ ἵδρυσαν τὴν Ἱστορικὴν καὶ Ἐθνολογικὴν Ἑταιρίαν τῆς Ἑλλάδος, ἥτις «σκοπὸν ἔχει τὴν περισυναγωγὴν ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ὕλης καὶ παντοειδῶν ἀντικειμένων, συντελούντων εἰς διαφώτισιν τῆς μέσης καὶ νέας ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ φιλολογίας, τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, καὶ τὴν σύστασιν Μουσείου περιλαμβάνοντος τὰ τοιαῦτα μνημεῖα τοῦ ἐθνικοῦ βίου». Τὸ Μουσεῖον κατώρθωσε μὲν ν' ἀνοίξῃ τὰς πύλας του ἀπ' αὐτοῦ τοῦ δευτέρου ἔτους τῆς συστάσεως τῆς Ἑταιρίας, κατ' ἀρχὰς μικρὸν καὶ ἐν πενιχρᾷ αἰθούσῃ τοῦ ἰσογείου τοῦ Μετσοβείου μεγάρου, ἀλλὰ πλουτισθὲν μετὰ ταῦτα διὰ δωρεῶν καὶ ἐξ ἀγορῶν τῆς Ἑταιρίας ἀνῆλθε πρὸ ἔτους εἰς τὴν ἄνω εὐρυτάτην αἴθουσαν τῶν Τιμῶν, ἔνθα κατέστη δυνατὸν καὶ τ' ἀντικείμενα συστηματικώτερον νὰ καταταχθῶσι καὶ πρὸς τὴν συντήρησιν αὐτῶν τελεσφορώτερα νὰ ληφθῶσι μέτρα. Καὶ ἐν τῷ Μουσείῳ ὅπου πλὴν τῶν ἀπείρων ἱστορικῶν λειψάνων τῆς ἱστορίας τοῦ Ἔθνους μας εἶναι ἐκτεθειμέναι διάφοροι σειραὶ εἰκόνων, μεταξὺ τῶν ὁποίων αἱ σπουδαιόταται εἶναι ἡ συλλογὴ μεγάλων ἐλαιογραφιῶν εἰκονιζουσῶν ἑκατὸν καὶ πλέον τῶν ἐπιφανεστάτων τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, ἡ τῶν φιλελλήνων, ἡ τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων Βλαχίας καὶ Μολδαυΐας, ἡ τῶν ἐπισήμων ἀνδρῶν τῆς βαυαροκρατίας κ.λπ., ὑπάρχει καὶ τὸ πολυτιμώτατον Ἀρχεῖον, ὅπερ, ἐνῷ κατὰ τὸ ἔτος 1890 περιλάμβανε 8.000 ἐγγράφων μόνον, τώρα ἔχει ὑπὲρ τὰς 15 χιλιάδας τοιούτων τῶν πλείστων ἱστορικῶν τοῦ Ἀγῶνος.

Καὶ τέλος ἐὰν ἀναδιφήσωμεν εἰς τὰς σελίδας τοῦ περιοδικοῦ, ὅπερ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος» ἐκδίδεται, θὰ εὕρωμεν πλὴν τῶν ἄλλων καὶ τὰ γνωστότερα τῶν ὀνομάτων τῆς νέας Ἑλλάδος ὑπογραφόμενα ἐν τοῖς καταλόγοις τῶν δωρητῶν τοῦ Μουσείου, δεῖγμα καὶ τοῦτο τοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ τοῦ πόθου πρὸς εὐόδωσιν παντὸς ἀγαθοῦ καὶ ἐπωφελοῦς.

Προκειμένου δὲ περὶ συλλόγων καὶ ἑταιριῶν δὲν εἶναι ἄσκοπον νὰ προσθέσωμεν ὀλίγας γραμμὰς περὶ τοῦ «Παρνασσοῦ» καὶ τῆς ἐν αὐτῷ θαυμασίως λειτουργούσης σχολῆς τῶν «Ἀπόρων Παίδων», τοῦ ἐκπολιτιστικοῦ καὶ φιλανθρώπου. Τὰ ἀναγνώσματα τοῦ «Παρνασσοῦ» καὶ αἱ δημόσιαί του Διαλέξεις, ἂν δὲν συνεισήνεγκον σπουδαίως εἰς τὴν φιλολογίαν, ἐν τούτοις εἶχον τοῦτο τὸ ἀγαθόν, ὅτι ἐγνώριζον τοὺς λογίους πρὸς τὸ κοινὸν καὶ ἐδίδασκον πράγματα, τὰ ὁποῖα βεβαίως δὲν θὰ ἐλάμβαναν ποτὲ τὸν κόπον ν' ἀναγνώσουν ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους σήμερον ἡ Δανειστικὴ Βιβλιοθήκη τῆς κυρίας Κεφάλα, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ ὁποῖον μέγα ἔργον ἐπιτελεῖ, συνηθίζει ν' ἀναγινώσκωσι καὶ νὰ λαμβάνωσι τὴν ὑγιᾶ πνευματικὴν τροφήν, τὴν ὁποίαν ἠγνόουν νὰ ἐκλέξουν μόνοι. Πλὴν τούτου τὰ διάφορα τμήματα τοῦ «Παρνασσοῦ», τὰ συγκεντροῦντα ὅ,τι ἐκλεκτὸν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ὁ παρ' ἡμῖν κόσμος τῶν γραμμάτων, οὐκ ὀλίγας ὑπηρεσίας, διὰ τῶν ἐν αὐτοῖς ἀνακοινώσεων, παρέχουσιν εἰς τὰς ἐπιστήμας. Τὰ ἔργα τῆς σχολῆς τῶν Ἀπόρων Παίδων δὲν πρόκειται νὰ ἐξάρωμεν. Οἱ ὀκτακόσιοι περίπου ὀψοκομισταί, ἐφημεριδοπῶλαι, ὑποδηματοκαθαρισταὶ καὶ ὑπηρέται ἐκεῖ λαμβάνουσι τὰ πρῶτα διδάγματα τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς κοσμιότητος, τῆς ἀγάπης, μετὰ τῶν στοιχειωδῶν γνώσεων τῆς πρώτης ἀνάγκης παντὸς ἀνθρώπου, εἰσερχομένου εἰς τὸν κόσμον ὡς ἐντίμου καὶ ἀγαθοῦ πολίτου. Καὶ ἂν τυχὸν ἐν τῇ σχολῇ τῶν «Ἀπόρων Παίδων» ἐλλείπουσιν αἱ σχολαὶ τῶν βιοτεχνικῶν τάξεων, ἰδού ἡ «Βιοτεχνικὴ Ἑται-

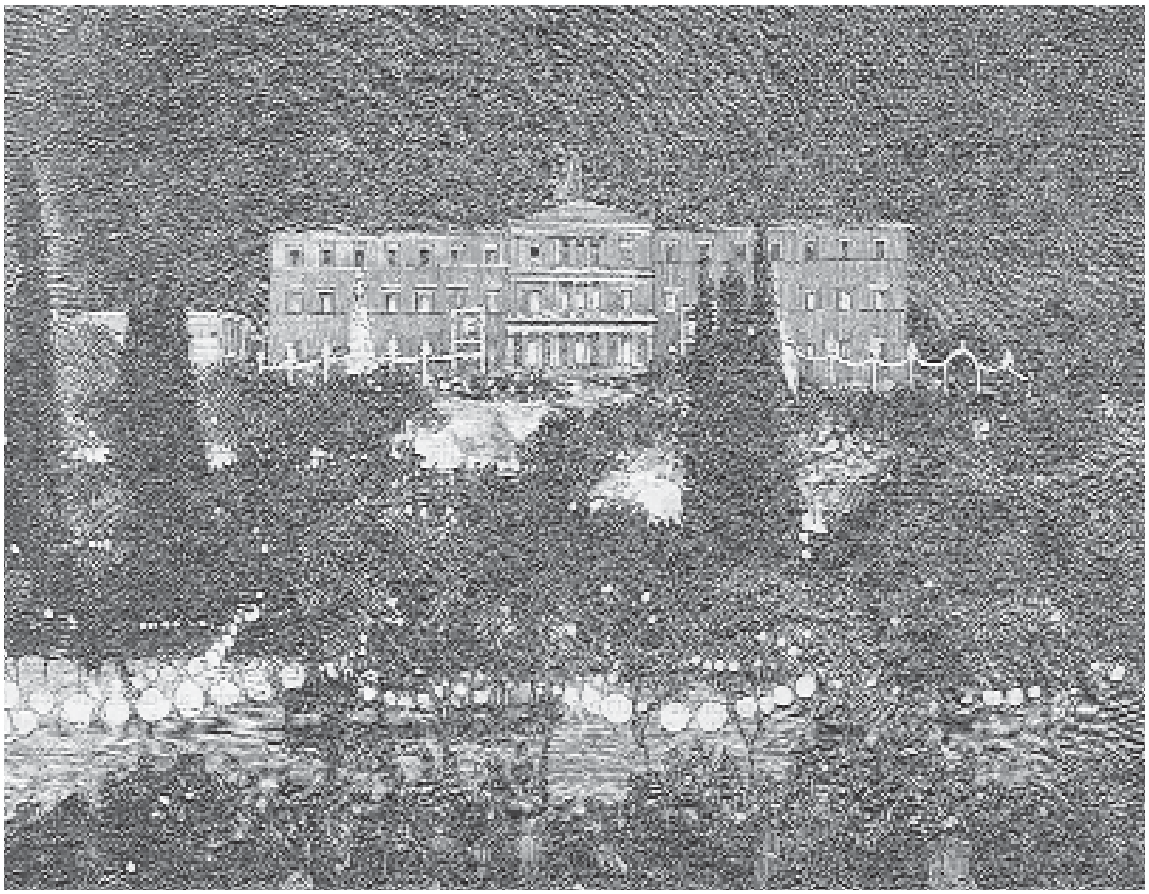

«Οι φωταψίες μπροστά από τα Ανάκτορα. Οι βασιλικοί γάμοι». Ξυλογραφία από την εφ. The Graphic *(16.11.1889), σ. 596. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

ρία», ἀναπληροῦσα τὰ ἐλλείποντα καὶ διὰ τῶν διαρκῶν σχεδὸν ἐν τῷ Ζαππείῳ ἐκθέσεών της καθιστῶσα γνωστὴν τὴν Ἑλληνικὴν Βιομηχανίαν καὶ προκαλοῦσα τὴν συμπάθειαν καὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀγοραστῶν πρὸς τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας τῶν Ἑλλήνων βιομηχάνων. Καὶ τέλος ὑπάρχει ἡ Ἑταιρία τῶν «Φίλων τοῦ λαοῦ» μὲ τὰ ἑσπέριά της μαθήματα.

***

Ἡ ἀναγραφὴ τῶν δύο τούτων ἱδρυμάτων φέρει τὸν νοῦν ἑκάστου πρὸς τὴν φιλανθρωπίαν τῶν Νέων Ἀθηνῶν. Εἰς τὰς Ἀθήνας δὲν ἔχει μέγα τὸ στάδιον τῆς ἐνεργείας της ἡ φιλανθρωπία, ἡ παρέχουσα τὸν ἄρτον καὶ τούτου ἕνεκα τὸ ἀρτισύστατον «Οἰκονομικὸν Μαγειρεῖον» μόλις διακοσίας μερίδας φαγητοῦ καταναλίσκει καθ' ἑκάστην ἐπὶ πληθυσμοῦ πόλεως ὡς ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἂν δὲν ὑπάρχουσιν οἱ πενόμενοι, δὲν λείπουν οἱ δυστυχεῖς ἢ καὶ οἱ ἔχοντες ἀνάγκην τῆς φιλανθρωπίας, ὅπως μὴ περιέλθωσιν εἰς τὴν τάξιν τῶν πενομένων καὶ τῶν ἀποκλήρων.

Διὰ τοὺς τελευταίους ἐφρόντισαν οἱ ἱδρύσαντες τὸ «Ἐργαστήριον τῶν ἀπόρων γυναικῶν», τὸ «Βρεφοκομεῖον», τὸ «Ὀρφανοτροφεῖον τῶν ἀρρένων», τὸ «Ἀμαλίειον», καὶ τὸ «Ἄσυλον τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης». Διὰ τοὺς ἄλλους ὁ Δῆμος παρέσχε τὸ νοσοκομεῖον ἡ «Ἐλπίς», ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία καὶ ἡ μέριμνα τῆς Βασιλίσσης Ὄλγας τὸν «Εὐαγγελισμὸν» καὶ φιλάνθρωποι δέσποιναι τὸ «Ἄσυλον τῶν ἀνιάτων», ἐνῷ πέραν πρὸς τὴν ὁδὸν Κηφισίας μὲ δροσερὸν τὸν κῆπόν του ὑψοῦται τὸ «Πτωχοκομεῖον». Δὲν πρόκειται βεβαίως νὰ ἐξετάσω ἐνταῦθα, πῶς λειτουργοῦσι τὰ ἱδρύματα ταῦτα τῆς ἀθηναϊκῆς φιλανθρωπίας, ὅπως δὲν πρόκειται νὰ ἐρευνήσω, διατί ἐκτίσθη εἴκοσι βήματα μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν παρὰ τὸν Μαραθῶνα ἓν «Λεπροκομεῖον» καὶ διατί τὸ Λεπροκομεῖον ἐκεῖνο δὲν λειτουργεῖ. Ὑπάρχουσι, προκαλοῦσι τὸ ἐνδιαφέρον πάντων καὶ τὰς δωρεὰς τῶν δυναμένων, σώζουσιν ἀνθρώπους καὶ καθιστῶσιν ἀνεκτὰς τὰς ἡμέρας τῆς δυστυχίας. Τοῦτο ἀρκεῖ. Τὸ μέλλον ἀνήκει εἰς τὴν φιλανθρωπίαν καὶ οἱ Ἕλληνες ὑπῆρξαν πάντοτε φιλάνθρωποι, οὐδεὶς δὲ γεννηθεὶς ὑπὸ τὸν διαυγῆ ὁρίζοντα τῆς Ἀττικῆς ἐστερήθη τοῦ θείου τούτου δώρου τῆς ψυχῆς.

Αβερώφειο Μέγαρο Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων. Έγχρωμο λιθογραφημένο δελτάριο. Συλλογή Αγγελή Παπαγγελή.
Τον Οκτώβριο του 1889 ετέθη ο θεμέλιος λίθος του κτιρίου της Σχολής Ευελπίδων, το οποίο ανεγέρθηκε με δωρεά του ομογενούς Γεωργίου Αβέρωφ και ονομάστηκε «Αβερώφειο» προς τιμήν του. Τα σχέδια εκπόνησε ο Ernest Ziller και την επίβλεψη της κατασκευής ανέλαβε ο Ιφικράτης Κοκκίδης. Στις 14 Σεπτεμβρίου 1894 τελέστηκαν τα εγκαίνια με την παρουσία του αντιβασιλέως διαδόχου Κωνσταντίνου, του πρωθυπουργού Χαρίλαου Τρικούπη και άλλων επισήμων. Σήμερα στο κτίριο στεγάζονται τα δικαστήρια, ενώ η Σχολή Ευελπίδων έχει μεταφερθεί στη Βάρη.

Θεραπευτήριο «Ευαγγελισμός». Φωτογραφία. Εθνικό και Ιστορικό Μουσείο. Το 1881 ετέθη ο θεμέλιος λίθος του νοσοκομείου «Ευαγγελισμός» σε οικόπεδο, που πρόσφερε η Μονή Πετράκη. Το κτίριο ανεγέρθηκε με χρήματα ομογενών και του τσάρου Αλεξάνδρου Β΄, θείου της βασίλισσας Όλγας, με σχέδια του Γεράσιμου Α. Μεταξά και επίβλεψη Αναστασίου Θεοφιλά. Τα εγκαίνια έγιναν στις 25 Μαρτίου 1884 με την παρουσία των βασιλέων, του πρωθυπουργού Χαρ. Τρικούπη και πολλών επισήμων.

Άποψη της Ακρόπολης από Ν.Δ. Υδατογραφία του F.R. Fitzgerald, τέλη του 19ου αιώνα. Μουσείο Βούρου - Ευταξία.

Ὅλοι οἱ πλούσιοι σκορπίζουσιν ἀφειδῶς τὸ χρῆμα των ὑπὲρ τῆς Πρωτευούσης καὶ τὸ πάγκαλον Στάδιον καὶ ἡ χρυσόλευκος Ἀκαδημία καὶ ἡ ὁλομάρμαρος ἀνεγειρομένη Βιβλιοθήκη, τὰ δύο ταῦτα κτίρια τὰ πλαισιοῦντα τὸ Πανεπιστήμιον, εἰς τὰ πλούτη ἰδιωτῶν, εὐγενῶν τῆς πατρίδος τέκνων ὀφείλονται. Ὁ Ἀβέρωφ, ἀνεξάντλητος εἰς εὐεργεσίας, θὰ παραδώσῃ εἰς προσεχεῖς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνας τὸ Στάδιον ὁλόκληρον ἐκ μαρμάρου, διὰ τοῦ χρήματος τοῦ Βαλλιάνου συμπληροῦται ἡ μέλλουσα Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, καὶ ὁ Σίνας παρέδωκεν εἰς τὰς Νέας Ἀθήνας ἓν τῶν θαυμαστοτέρων κοσμημάτων. Δὲν ἔχει ἡ Ἀκαδημία ἀκαδημαϊκούς, διότι δὲν φθάνει βεβαίως μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἡ δύναμις τοῦ πλούτου τῶν Ἐθνικῶν εὐεργετῶν, καὶ παραμένουσι τώρα αἱ ὡραῖαι τοιχογραφικαὶ παραστάσεις τῆς αἰθούσης της, θεώμεναι τὰς κυκλοτερεῖς ἕδρας τῶν ἀκαδημαϊκῶν τοῦ μέλλοντος καὶ ἀπὸ τοῦ βάθους αὐτῆς ὑψούμενος ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου ὁ μαρμάρινος Σίνας προσατενίζει τὴν ὡραίαν κεφαλήν, ἣν ἔπλασεν ἄνευ τοῦ ἐγκεφάλου, δι' οὗ τὴν ὠνειροπόλησε πληρουμένην. Ἀλλ' ἂς ἐλπίσωμεν ὅτι δὲν θ' ἀργήσῃ τὸ γειτονικὸν Πανεπιστήμιον νὰ δώσῃ τοὺς σοφοὺς ἐνοίκους εἰς τὸ περικαλλὲς οἴκημα, τοῦ ὁποίου ἡ τύχη δὲν θὰ εἶναι πάντοτε νὰ περικλείῃ, ὡς τώρα, τὸ νομισματικὸν Μουσεῖον μόνον.

***

Ἀπὸ τὴν τάξιν τῶν οἰκοκυραίων μέχρι τῆς τάξεως τοῦ λαοῦ ἡ ἀπόστασις δὲν εἶναι μεγάλη εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι δύο κυρίως τάξεις ὑπάρχουσι: τῶν πλουσίων, τῶν ὁποίων τὰ μέγαρα κατὰ προτίμησιν περιβάλλουν τὰ Ἀνάκτορα, καὶ τῶν ἀνθρώπων τῶν ἀποζώντων, διὰ τῆς καθημερινῆς ἐργασίας, τῶν προσόδων τῆς ἐπιστήμης ἢ τῆς τέχνης. Λαὸς καὶ μεσαία τάξις ἔχουσι τὰς αὐτὰς διασκεδάσεις· ὁμοίως τρέχουν εἰς τὰ Φάληρα, κατὰ προτίμησιν, τὸ καλοκαῖρι, χειροκροτοῦν εἰς τὰ αὐτὰ θέατρα καὶ χάσκουν ἐνώπιον τῶν πυροτεχνημάτων, τὰ ὁποῖα τὰς θερινὰς νύκτας φωτίζουν καὶ ἐκκωφαίνουν τοὺς θαμῶνας τῶν πλατειῶν τῆς πόλεως. Διὰ τοῦτο ἡ μέση τάξις τῶν ἄλλων μερῶν δὲν ἔχει τὴν θέσιν της εἰς τὰς νεωτέρας Ἀθήνας καὶ δὲν παρουσιάζει τίποτε ἐξαιρετικὸν ἐν τῇ σκέψει καὶ τῷ φρονήματι ἀπὸ τὰ λαϊκὰ πλήθη. Ἰδού διὰ ποῖον λόγον δὲν εὑρίσκω τὴν ἀνάγκην νὰ ἐνδιατρίψω εἰς τὴν μερίδα ταύτην τῆς κοινωνίας ἡ ὁποία διὰ τὰς Ἀθήνας εἶναι τοὐλάχιστον τώρα «μισὴ μερίς», ὅπως θὰ ἔλεγεν παραστατικώτατα κανεὶς ξενοδόχος. Καὶ τοῦ ξενοδόχου ἡ οἰκογένεια ἐδῶ, ἐὰν μὲν ἔχῃ πλοῦτον, εἶναι ἴση πρὸς τὰ ἀνώτερα κοινωνικὰ στρώματα, ἐὰν δὲ τὰ εἰσοδήματά της δὲν ὑπερβαίνουσι τὰς ἀνάγκας τοῦ καθημερινοῦ βίου,

μετεωρίζεται μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ λαοῦ. Ἀμφιβάλλω ἑπομένως, ἂν ὑπάρχῃ πόλις ἔχουσα τόσον βαθέως κεχαραγμένην τὴν λαϊκὴν σφραγῖδα ὡς αἱ Ἀθῆναι. Ἡ μικρὰ κόρη τοῦ λαοῦ, ἡ μεταβαίνουσα εἰς τὸ μοδιστράδικον ἢ τὸ Ἀρσάκειον, ταχέως μορφώνεται εἰς δεσποινίδα πνευματώδη, ζωηράν, ἐργατικήν, περίκομψον, ὀλίγον διαφέρουσαν –πολλάκις δὲ ἡ διαφορὰ εἶναι ὑπὲρ αὐτῆς– ἀπὸ τὴν κόρην τοῦ ἐμπόρου, τοῦ ὑπαλλήλου, τοῦ ἀξιωματικοῦ, τοῦ ἐπιστήμονος. Εἰσέλθετε εἰς ἓν ἀπὸ τὰ μοδιστράδικα τῶν Ἀθηνῶν μικρὸν ἢ μέγα. Εἰς ἓν ἀπὸ τὰ ἐργοστάσια τῶν γυναικείων πίλων ἢ τῶν ἀνδρικῶν λαιμοδετῶν. Εἰσέλθετε καὶ εἰς τὸ Ἀρσάκειον καὶ εἰς τὸ σχολεῖον τῶν Κυριῶν ἢ ἓν τῶν ἄλλων ἰδιωτικῶν Παρθεναγωγείων, παρατηρήσατε, ἐρευνήσατε, μελετήσατε καὶ θὰ πεισθῆτε δι' ὅσα λέγω, ξενότροπα πιθανὸν διὰ τοὺς ἀγνοοῦντας ἀλλὰ πανθομολογούμενα ἀπὸ τοὺς γνωρίζοντας. Ἡ κόρη τοῦ λαοῦ εἰς τὸ Ἀρσάκειον ἀποκτᾷ τοὺς τρόπους τῆς κόρης ἥτις ἔτυχεν ἄλλης μορφώσεως ἐν τῷ οἴκῳ, καὶ ἡ μοδιστροῦλα διδάσκεται νὰ ὁμιλῇ, καρφώνουσα τὸν ὀφθαλμὸν εἰς τὴν βελόνην ἀλλὰ τείνουσα τὸ οὖς πρὸς τὴν ὁμιλίαν τῆς πελάτιδος καὶ ἀπομιμουμένη ὅλας τὰς ἕξεις καὶ τοὺς τρόπους τῆς διευθυντρίας της, ἥτις καθ' ὅμοιον τρόπον ἐμορφώθη καὶ ἀνεπτύχθη προαχθεῖσα ἕως ἐκεῖ ποὺ εὑρίσκεται. Μικρὸν δὲ κατὰ μικρὸν μεταβαίνουσα ἀπὸ οἴκου εἰς οἶκον, διὰ νὰ διέλθῃ ὁλοκλήρους ἡμέρας ράπτουσα, συμπληροῖ τὴν μόρφωσίν της ὡς γυναικὸς τοῦ κόσμου καὶ μανθάνει ὅλα ἐκεῖνα τὰ μικρὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα διακρίνουν τὸν ἄνθρωπον τὸν λαβόντα τὴν ἀνατροφὴν ἐκ τοῦ ἰδίου οἴκου, ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, εἰς τὸν ὁποῖον οὐδεὶς ποτὲ εὑρέθη νὰ εἴπῃ ὅτι δὲν ροφοῦν τὸν καφέν, ὁσάκις τὸν πίνουν, ἢ δὲν ἀφίνουν τοὺς ὀδόντας καὶ τοὺς ὄνυχας ἀκαθαρίστους. Ὅταν δὲ τὰς ἡμέρας τῶν ἑορτῶν αἱ κόραι τοῦ λαοῦ τῶν Νέων Ἀθηνῶν ἐξέρχωνται νὰ περιπατήσουν, ἀπορεῖ κανεὶς πῶς ἀπὸ τὸν φεσοφόρον ὄγκον ἀγαθωτάτης καὶ τιμίας, ἄλλως, οἰκοκυρᾶς ἐξῆλθε τὸ εὔχαρι καὶ κομψὸν πλασματάκι, τὸ ἐγεῖρον μὲ τόσην χάριν τὴν ἐσθῆτα καὶ ἀντιλαμβανόμενον τῆς ἀξίας τοῦ καλοῦ ὑποδήματος καὶ ἔχον τὴν ἀντίληψιν τοῦ συνδυασμοῦ τῶν χρωμάτων ἐν τῇ ἀμφιέσει. Στοιχηματίζει κανείς, ὅτι ἡ κόρη δὲν ἔσχε ποτὲ γνωριμίαν μὲ τὴν ψαλίδα τῆς μοδίστρας, μὲ τὸ νυκτέρι τοῦ χειμῶνος μὲ τὰ πλούσια ὑφάσματα, μὲ τὴν μητέρα τέλος ἐκείνην, ἡ ὁποία τὴν συνοδεύει βραδυποροῦσα εἰς τὸν περίπατον τῆς Κυριακῆς. Καὶ ἡ κόρη αὐτὴ δὲν λησμονεῖ τὴν καταγωγήν της, οὐδὲ λησμονεῖ νὰ σταθῇ ἐμπρὸς εἰς τὸ μανάβικον τοῦ γείτονός της νὰ τὸν καλημερίσῃ, νὰ θαυμάσῃ τὸ χρῶμα καὶ τὴν δρόσον τῶν ἐκτιθεμένων ὀπωρῶν του, τὴν πρασινίζουσαν εὐρωστίαν τῶν λαχανικῶν του καὶ τὰ ὁλόχρυσα χαρτιὰ μὲ τὰς εἰκόνας, τὰ στολίζοντα τὸ μανάβικον, ὅταν μεγάλαι ἑορταὶ καὶ πανηγύρεις τῆς ἐκκλησίας καλοῦσι τοὺς πιστοὺς εἰς πανδαισίας καὶ τέρψεις λουκουλείας. Καὶ ἂν ἔτυχεν ὁ ἀδελφός της νὰ εἶναι χασάπης, θεωρεῖ ἰδιαιτέραν εὐχαρίστησιν νὰ ἐπιστατήσῃ εἰς τὴν διακόσμησιν τοῦ κρεοπωλείου του κατὰ τὰς αὐτὰς τῶν ἐπισήμων ἡμερῶν παρασκευάς, ὁπότε ἀναρτῶνται οἱ τρυφεροὶ ἀμνοὶ καὶ τὰ ροδίζοντα τῶν μόσχων κρέατα, ὑπεράνω τῶν πεζοδρομίων, ὁσάκις δὲν ἐπαρκεῖ ὁ χῶρος τοῦ καταστήματος.

***

Ὑπάρχει καὶ τώρα ἀκόμη τάξις ἀνθρώπων θεωρούντων ἀληθινὴν εὐχαρίστησιν νὰ περιέρχωνται τὲς γειτονιές. Εἶς ἐξ αὐτῶν εἶμαι καὶ ἐγώ. Εἰς τὰς στενωποὺς τοῦ Ψυρρῆ καὶ τῆς Πλάκας, εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Νεαπόλεως καὶ τοῦ Μεταξουργείου, εἰς τὰς ἀνωφερείας καὶ τὰ καλδερίμια τῶν Ἀέρηδων, τῆς Παλαιᾶς Ἀγορᾶς καὶ τοῦ Ροδακιοῦ εὑρίσκω θέλγητρον ἀκατανίκητον καὶ ἡ ἄποψις ἑνὸς τοιούτου δρομίσκου, μὲ τὰ στενά του πεζοδρόμια, τοὺς χαμηλοὺς οἰκίσκους του, τὰσθενικὰ δενδρύλλια τῶν κηπαρίων του καὶ τὰ ὁλοστρόγγυλα ὡς κολοκύνθαι καταπράσιναι φυλλώματα τῶν βασιλικῶν, καὶ τῶν γαρουφάλλων τὰ πλούσια χρώματα ἐπὶ τῶν παραθύρων καὶ τῶν ξυλίνων ἐξωστῶν, μὲ τέρπει ἐνίοτε περισσότερον ἀπὸ τὴν θέαν εὐρείας λεωφόρου δενδροφύτου, πληρουμένης κόσμου ὡραίου. Τοῦ δρομίσκου οἱ οἶκοι, ἀποστίλβοντες ἐκ καθαριότητος, ἀντιλαλοῦν ἀπὸ εὔθυμα τραγούδια καὶ τὰς νύκτας τῶν Ἀπόκρεω καὶ τὰ Σαββατόβραδα πληροῦνται μελῳδιῶν φιλαρμόνικας, ἢ κιθάρας ἤχων, πνιγομένων ἀπὸ τοῦ ἄσματος τὴν δύναμιν, τοῦ χοροῦ τὸν θόρυβον καὶ τῶν γελώτων τὴν μεθυστικὴν μουσικήν. Καὶ τότε ὁ πλούσιος τῶν Ἀθηνῶν, ὁ ἄνθρωπος ὁ θέλων νὰ ἐξέλθῃ τῆς ἀθηναϊκῆς ἰδιοσυγκρασίας, ἢ ὁ ξένος τῆς πρωτευούσης, πολλάκις, ἂν ὄχι πάντοτε, πράττει ὅ,τι δὲν κάμνει ἐνώπιον φωτολούστου καὶ ἀπαστράπτοντος μεγάρου ὑπὸ τὰς αὐτὰς περιστάσεις ὁ ἀληθὴς Ἀθηναῖος· ἵσταται καὶ μὲ πικρὸν παράπονον ἀκροώμενος τῆς εὐθυμίας τοῦ χαμηλοῦ οἰκίσκου ψιθυρίζει μὲ ἔκφρασιν φθόνου:

– Αὐτοὶ εἶναι εὐτυχισμένοι ἄνθρωποι.

Η εποχή του Τρικούπη

του Επαμεινώνδα Κ. Στασινόπουλου

Απόσπασμα από το βιβλίο του *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν*, Ἀθῆναι, 1973 χ.ε.. σ. 439-444.

Οἱ πρωθυπουργίες τοῦ Χ. Τρικούπη. Στὴν εἰκοσαετία 1875-1895 ὁ Χ. Τρικούπης ἔγινε ἑφτὰ φορὲς πρωθυπουργός, μὲ συνολικὴ διάρκεια πρωθυπουργίας 10 χρόνια, 8 μῆνες καὶ 24 ἡμέρες. Εἶναι ὁ δεύτερος σὲ διάρκεια χρόνου πρωθυπουργὸς στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα. Πρῶτος ἔρχεται ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, μὲ ἑφτὰ πρωθυπουργίες καὶ διάρκεια 12 χρόνων, 4 μηνῶν καὶ 16 ἡμερῶν. Καὶ τρίτος ὁ Ἀλέξανδρος Κουμουνδοῦρος, ποὺ ἔγινε 10 φορὲς πρωθυπουργός, μὲ 7 χρόνια, 7 μῆνες καὶ 7 ἡμέρες πρωθυπουργίας. Ὅλοι οἱ ἄλλοι πολιτικοὶ τῆς Ἑλλάδος εἶχαν μικρότερο χρονικὸ διάστημα παραμονῆς στὴν ἐξουσία. Θὰ πρέπει νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι καὶ οἱ τρεῖς αὐτοὶ πολιτικοὶ σημείωσαν τὶς μακρόχρονες πρωθυπουργίες τους, ὕστερ' ἀπὸ ἐλεύθερες ἐκλογές. Οἱ ἀριθμοὶ ποὺ δώσαμε ἀποδεικνύουν ὅτι, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τίμησε πάντοτε μὲ τὴν ψῆφο του τοὺς ἱκανοὺς πολιτικοὺς καὶ ὅτι εἶναι «ὡριμότατος», ἀπὸ τὸν περασμένο ἀκόμη αἰώνα, γιὰ νὰ ἔχη ἀποφασιστικὴ γνώμη στὴν κυβέρνηση τοῦ τόπου.

Ἡ μακρὰ παραμονὴ τοῦ Χ. Τρικούπη στὴν ἐξουσία τοῦ ἔδωκε τὴν εὐκαιρία νὰ ἐκτελέση καὶ μεγάλα ἔργα στὴν Ἑλλάδα. Ξεφεύγει ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς μελέτης αὐτῆς ἡ κριτικὴ τοῦ ἔργου τοῦ Χ. Τρικούπη, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων πολιτικῶν. Ἀσχολούμεθα, κυρίως, μὲ τὰ γεγονότα ποὺ διαδραματίστηκαν στὴν Ἀθήνα, πλαισιώνοντας αὐτά, ὅταν χρειάζεται, μὲ ἀναδρομὴ στὴ γενικότερη πολιτικὴ κατάσταση, γιὰ τὴν καλύτερη κατανόηση. Θὰ σημειώσουμε μόνο ἕναν ἀριθμὸ ποὺ δείχνει τὴν ἀναδημιουργία ποὺ συντελέστηκε τὴν τρικουπικὴ ἐποχή. Ὁ Τρικούπης εἶχε παραλάβει τὴν Ἑλλάδα μὲ μιὰ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ (Ἀθηνῶν-Πειραιῶς) μήκους 9 χιλιομέτρων. Καὶ ἀφῆκε τὴν Ἑλλάδα, ὅταν ἔφυγε τὸ 1895, μὲ δίκτυο 916 χιλιομέτρων. Ἀνάλογη ἦταν ἡ προσπάθειά του στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀνύπαρκτου ὡς τότε ὁδικοῦ δικτύου τῆς χώρας. Ἡ ἔλλειψη δρόμων ὑποβοηθοῦσε τὴ ληστεία. Μὲ ἀποτέλεσμα οἱ ληστοσυμμορίες νὰ φθάνουν ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν πρώτη πρωθυπουργία τοῦ Τρικούπη εἶχε γίνει (1870) ἡ περιβόητη ληστεία τοῦ Δήλεσι. Ἡ συμμορία τῶν Ἀρβανιτάκηδων ἔπιασε 7 Ἄγγλους καὶ 2 Ἰταλούς, ποὺ εἶχαν πάει νὰ ἐπισκεφθοῦν τὸ Μαραθῶνα καὶ σκότωσε τοὺς 4 ἀπὸ αὐτούς, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ξεσηκωθῆ ἡ παγκόσμια κοινὴ γνώμη ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ καταξευτελιστῆ τὸ ἑλληνικὸ κράτος. Στὴν ἀνορθωτικὴ προσπάθεια τοῦ Τρικούπη βοήθησε καὶ ἡ προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας στὴν Ἑλλάδα (1881), ποὺ μεγάλωσε τὰ ἀσφυκτικὰ ὡς τότε σύνορά της. Ἡ προσάρτηση εἶχε γίνει ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου Κουμουνδούρου.

«Ὁ διάδοχος τῆς Γερμανίας Γουλιέλμος». Λιθογραφία από σχέδιο του Οδυσσέα Φωκά εφ. Το Άστυ *(13.3.1888). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Ἡ Ἀθήνα ἐκπολιτίζεται. Ἀπὸ τὸ ἀναδημιουργικὸ ἔργο τοῦ Τρικούπη θὰ ὠφεληθῆ καὶ ἡ Ἀθήνα. Πλούσιοι Ἕλληνες τοῦ ἐξωτερικοῦ θὰ ἔλθουν νὰ ἐγκατασταθοῦν στὴν πατρικὴ γῆ. Τοὺς φέρνει ὁ ἄνεμος τῆς ἐμπιστοσύνης ποὺ ἄρχισε νὰ πνέη γιὰ τὴν ἀνύπαρκτη ὡς τότε Ἑλλάδα. Ἡ Ἀθήνα θὰ τραβήξη τοὺς περισσότερους. Οἱ νεοφερμένοι θὰ χτίσουν ὡραῖα μαρμάρινα μέγαρα. Ὁ Γερμανὸς ἀρχιτέκτονας Τσίλλερ θὰ ἀφήση ἀξιόλογα ἰδιωτικὰ κτίρια, ποὺ μερικὰ σώζονται καὶ σήμερα. Οἱ λεωφόροι Κηφισίας (σημερινὴ Βασιλίσσης Σοφίας) καὶ Ἀμαλίας, ἄχτιστες ὡς τότε, θὰ διαμορφωθοῦν στοὺς δύο ὡραιότερους δρόμους τῆς Πρωτεύουσας. Ὁ πληθυσμὸς θὰ διπλασιαστῆ μέσα σὲ 25 χρόνια καὶ θὰ περάση τὶς 100.000 στὸ

Ερνέστος Τσίλλερ. Ελαιογραφία του Στρατή Γαβαλά. Εθνική Πινακοθήκη. Αρχείο Τσίλλερ.

τέλος τοῦ αἰώνα. Καινούργιες συνοικίες θὰ δημιουργηθοῦν.

Γενικά, ἡ ἐποχὴ τοῦ Χαριλάου Τρικούπη σημειώνει σταθμὸ γιὰ τὴν Ἀθήνα. Τότε ἡ Πρωτεύουσα πῆρε τὴ μορφὴ συγχρονισμένης πολιτείας καὶ ἄρχισε νὰ δέχεται τὸ μηχανικὸ πολιτισμὸ ποὺ κατακτοῦσε πιὰ ὅλο τὸν κόσμο. Μαζὶ μὲ τὴν πολεοδομική της ἀνάπτυξη ἡ Ἀθήνα ἐκπολιτίζεται. Καὶ αὐτὸ ἦταν τὸ πιὸ ἀποφασιστικὸ βῆμα στὴν τρικουπικὴ ἐποχή. Ὡς τότε εἶχε μείνει καθυστερημένη στὶς ἐκδηλώσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, μολονότι πολεοδομικῶς εἶχε σημειώσει σημαντικὴ πρόοδο ἀπὸ τὰ τελευταῖα ἀκόμη χρόνια τῆς ὀθωνικῆς ἐποχῆς. Ἀλλὰ μόνο τὸ 1882 ἐμ-

Ευαγγέλης Ζάππας. Ελαιογραφία του Σπυρίδωνος Βικάτου. Επιτροπή Ολυμπίων και Κληροδοτημάτων - Ζάππειο Μέγαρο.

φανίζονται τὰ πρῶτα ἀνθοπωλεῖα, μυροπωλεῖα, στιλβωτήρια, καθαριστήρια καὶ ἄλλα καταστήματα συνήθων σήμερα ἀναγκῶν. Παρουσιάζονται συγχρονισμένα κουρεῖα, ποὺ θὰ ἀντικαταστήσουν τὰ παλαιότερα «μπαρμπεριά», ποὺ ἦταν ἀποκρουστικὰ σὲ ἐμφάνιση καὶ καθαριότητα. Οἱ μπαρμπέρηδες ἦταν, συνήθως, ἀκάθαρτοι φουστανελλοφόροι, ποὺ ἀσκοῦσαν μαζὶ μὲ τὴν τέχνη τοῦ κουρέα καὶ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ὀδοντογιατροῦ ἢ μᾶλλον τοῦ «ὀδοντοβγάλτη», γιατὶ ἡ τέχνη τους περιοριζόταν μόνο στὸ βγάλσιμο κανενὸς χαλασμένου δοντιοῦ καὶ κάποτε καὶ κανενὸς γεροῦ... κατὰ λάθος. Στὶς βιτρίνες τῶν κουρείων, μέσα σὲ γυάλινα δοχεῖα, ἦταν ἐκτεθειμένα γιὰ διαφήμιση τὰ χαλασμένα δόντια ποὺ εἶχε «περιποιηθῆ» ἡ τανάλια τοῦ μπαρμπέρη. Τότε παρουσιάστηκαν καὶ οἱ τρεῖς πρῶτοι ἐπιστήμονες ὀδοντογιατροί: Κασσαβέτης, Λεύκοβιτς, Μπρίλης.

Ὡς τὴν τρικουπικὴ ἐποχὴ οἱ γυναῖκες πήγαιναν στὴν ἐκκλησία, ὄχι μόνο χωριστὰ ἀπὸ τοὺς ἄντρες,

ἀλλὰ καὶ στὸ γυναικωνίτη. Σὲ πολλοὺς μάλιστα γυναικωνίτες ὑπῆρχε καὶ καφάσι, κατὰ τὴν τουρκικὴ συνήθεια. Ἡ Πρωτεύουσα συγχρονίστηκε καὶ στὶς ἐνδυμασίες. Σπάνια πιὰ ἐμφανιζόταν ἡ φουστανέλλα καὶ ἡ βράκα στοὺς δρόμους τῆς Ἀθήνας. Ἡ ἀντικατάσταση τῆς ἐθνικῆς φορεσιᾶς μὲ «φράγκικα» ροῦχα εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἐλευθερίας. Ἀλλὰ τώρα συμπληρώθηκε. Στὴν ἐξέλιξη αὐτὴ πρῶτα ὑποχώρησε τὸ τσαρούχι. Οἱ φουστανελλάδες τοῦ Ἀγώνα τὸ ἀντικατέστησαν, ἀπὸ τὰ πρῶτα ὀθωνικὰ χρόνια, μὲ εὐρωπαϊκὰ παπούτσια σὲ σχῆμα παντούφλας. Στὴ γυναικεία ἐνδυμασία τελευταῖο ἔπεσε τὸ φέσι. Πολλὲς ἀπὸ τὶς παλαιότερες τὸ φοροῦσαν ὡς τὸ τέλος τοῦ περασμένου αἰώνα. Καὶ το φοροῦσαν μὲ τὸ κρινολίνο, τὸ τουρνούρι καὶ τὶς ἄλλες φορεσιὲς τοῦ δυτικοῦ κόσμου. Φρόντιζαν μόνο νὰ ρίχνουν ἐπάνω ἀπὸ τὸ φέσι μιὰ νταντέλα ἢ ἕνα βέλο.

Πρόοδος σημειώνεται καὶ στὸν καλλιτεχνικὸ καὶ ἀθλητικὸ τομέα. Στὴν Ἀθηναϊκὴ Λέσχη ὀργανώνεται ἡ πρώτη ἔκθεση ἔργων ζωγραφικῆς μὲ πίνακες τοῦ Γύζη, τοῦ Ράλλη, τοῦ Γιαλλινᾶ καὶ τοῦ Λεμπέση. Τὰ σπὸρ ἀρχίζουν νὰ διαδίδωνται, ἡ γυμναστικὴ γίνεται ὑποχρεωτικὴ στὰ σχολεῖα καὶ ὁ Φωκιανὸς ἐκπαιδεύει τοὺς πρώτους Ἕλληνες δασκάλους τῆς γυμναστικῆς. Παράλληλα μὲ τὸ Ὠδεῖο Ἀθηνῶν, ποὺ εἶχε ἀρχίσει τὴ λειτουργία του τὸ 1871, ἱδρύθηκαν τότε ἡ Μουσικὴ Ἑταιρία καὶ ὁ Ὅμιλος Φιλομούσων. Οἱ συναυλίες συστηματοποιήθηκαν καὶ παίχτηκε τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ μελόδραμα. Οἱ εὐρωπαϊκοὶ χοροὶ ἀρχίζουν νὰ κατακτοῦν καὶ τὶς λαϊκὲς τάξεις. Μαζὶ μὲ τὸ συρτὸ καὶ τὸν καλαματιανό, οἱ τολμηρότερες χορεύουν καὶ τὴν πόλκα. Στὴν ἀστικὴ καὶ τὴν ἀνώτερη κοινωνία ἔχουν ἐπιβληθῆ πιὰ οἱ εὐρωπαϊκοὶ χοροὶ καὶ οἱ χορodιδάσκαλοι κάνουν χρυσὲς δουλειές, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸ μεγάλο ἀριθμό τους. Ἡ μικρὴ Ἀθήνα εἶχε τότε ἕξι γνωστοὺς χορodιδάσκαλους, ποὺ ἀκριβοπληρώνονταν, τούς: Π. Βαλάση, Θ. Βαλέττα, Φ. Γεωργαντᾶ, Π. Διονυσίου, Ι. Κανελλόπουλο, Σ. Σιδέρη, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἄλλους, τοὺς λαϊκότερους καὶ φθηνότερους.

Οἱ «Χρυσοκάνθαροι». Στὴν πρόοδο συντελέσαν καὶ οἱ Ἕλληνες τοῦ ἐξωτερικοῦ, ποὺ ἦλθαν καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴν Πρωτεύουσα. Οἱ περισσότεροι ἦταν ἀπὸ τὸν ὑπόδουλο Ἑλληνισμό, τὴ Ρουμανία καὶ τὴ Ρωσσία. Ὁ κόσμος τοὺς ὀνόμασε «χρυσοκανθάρους», δηλαδὴ κατσαρίδες ποὺ χρύσιζαν. Χαρακτηρισμὸς ὑπερβολικὸς καὶ ἄδικος. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἴσως νὰ μὴν εἶχαν τὴν ἱερὴ φλόγα τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐξωτερικοῦ ποὺ κατέβηκαν νὰ πολεμήσουν στὴν Ἐπανάσταση τοῦ '21 ἢ τὴν ὑψηλὴ ἰδεολογία τῶν Ἐθνικῶν Εὐεργετῶν. Πάντως βοήθησαν τὸν τόπο. Μερικοί, μάλιστα, ἀναδείχτηκαν ἀργότερα Ἐθνικοὶ Εὐεργέτες πρώτης γραμμῆς. Ἐπὶ πλέον, ὅλοι αὐτοὶ εἶχαν κάνει τὶς περιουσίες τους στὸ ἐξωτερικὸ καὶ εἶχαν τὸν πατριωτισμὸ νὰ τὶς φέρουν στὴν Ἑλλάδα. Κανένας παραλληλισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ γίνη τῶν «χρυσοκανθάρων» μὲ μερικοὺς νεώτερους πλουτοκράτες, ποὺ ἔκαναν τὶς περιουσίες τους στὴν Ἑλλάδα καὶ τὶς φυγάδευσαν στὸ ἐξωτερικὸ γιὰ περισσότερη ἀσφάλεια. Τὸ χαρακτηρισμὸ τῶν «χρυσοκανθάρων» θὰ πρέπει νὰ τὸν ἀποδώσουμε περισσότερο στὴ ζήλεια καὶ στὸ φτωχοπροδρομισμὸ τῶν Ἀθηναίων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἀργότερα θὰ ἀρχίσουν οἱ ἐπιμιξίες μὲ τὰ παλιὰ ἀθηναϊκὰ τζάκια, ποὺ εἶχαν χάσει στὸ μεταξὺ τὶς περιουσίες τους καὶ θὰ δημιουργηθῆ ἡ καινούργια ἀθηναϊκὴ κοινωνία τοῦ 1900.

Ἡ ἐνηλικίωση τοῦ Διαδόχου. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη σημειώνεται καὶ ἀξιόλογη τουριστικὴ κίνηση. Σ' αὐτὸ συντελέσαν οἱ μεγάλες γιορτὲς ποὺ ὀργάνωσε τὸ κράτος. Ἡ κυβέρνηση Τρικούπη, γιὰ νὰ ἐξυψώση τὸ γόητρο τῆς δυναστείας καὶ νὰ τὴν συνδέση περισσότερο μὲ τὸ λαό, γιόρτασε μὲ λαμπρότητα τὴν ἐνηλικίωση τοῦ διαδόχου Κωνσταντίνου (1886), τὴν εἰκοσιπενταετηρίδα στὸ θρόνο τοῦ Γεωργίου Α΄ (1888) καὶ τοὺς γάμους τοῦ Κωνσταντίνου (1889) μὲ τὴν ἀδελφὴ τοῦ Κάιζερ πριγκίπισσα Σοφία. Στὴν ἐνηλικίωση τοῦ Διαδόχου εἶχαν προσκληθῆ καὶ ὅλοι οἱ δήμαρχοι τῆς Ἑλλάδος. Διακόσιοι πενήντα δήμαρχοι ξεκίνησαν μὲ ἁμάξια ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἐσωτερικῶν, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Ὑπουργό, γιὰ νὰ πᾶνε στὸ παλάτι τὸ ἀπόγευμα τῆς πρώτης ἡμέρας. Ἄλλοι φοροῦσαν τὶς τοπικές τους φορεσιὲς καὶ ἄλλοι φράκο καὶ ψηλὸ καπέλο. Καὶ καθὼς μᾶς πληροφορεῖ ἕνας χιουμορίστας χρονικογράφος: «ἡ παρέλασις τῶν δημάρχων μεταβαινόντων ἐφ' ἁμαξῶν εἰς τὰ ἀνάκτορα ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν σκηνῆς ἀθηναϊκοῦ καρναβαλιοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον μετεμφιεσμένοι ἐφαίνοντο ὄχι οἱ φοροῦντες τὰς τοπικάς των ἐνδυμασίας, ἀλλ' οἱ ἀλλάξαντες αὐτὰς καὶ φορέσαντες φράκον». Οἱ διάφοροι βλαχοδήμαρχοι μὲ τὸ φράκο ἔδωκαν πλούσιο ὑλικὸ σὲ πνευματώδη σχόλια τῶν ἐφημερίδων καὶ στὸ Θέμο Ἄννινο τὴν εὐκαιρία νὰ τοὺς ἀπαθανατίση σὲ σκίτσα. Ἀργότερα κάλεσαν τοὺς δημάρχους καὶ στοὺς γάμους τοῦ Διαδόχου.

Ἀπὸ τὰ γεύματα ποὺ δόθηκαν στὸ παλάτι γιὰ τὴν ἐνηλικίωση τοῦ Διαδόχου ἦταν ἕνα καὶ γιὰ τοὺς «ἀρχιεπισκόπους καὶ ἐπισκόπους τοῦ κράτους». Ἐπειδὴ ὅμως ἦταν νηστεία (4 Δεκεμβρίου) ἀποφασίστηκε νὰ ὑπάρχουν νηστήσιμα καὶ ἀρτύσιμα φαγητά. Ἀλλὰ «οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐτίμησαν ἀμφότερα καὶ κατὰ κόρον», ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ τύπος τῆς ἐποχῆς. Δόθηκαν ἐπίσης ἑκατοντάδες χάριτες σὲ φυλακισμένους καὶ ἑκατοντάδες παράσημα. «Παρασημοφορημένοι καὶ ἀπολυθέντες ἐγκληματίαι, ἰδοὺ αἱ δύο μεγάλαι τάξεις εἰς ἃς διαιρεῖται ἀπὸ προχθὲς τὸ ἔθνος», ἔγραφε μιὰ ἀντιπολιτευομένη ἐφημερίδα. Ἕνα

«Ἡ πλατεῖα τοῦ Συντάγματος ἐν Ἀθήναις». Ξυλογραφία από το περ. Ἑσπερος (Λειψία), τεύχ. 131 (1/13.10.1886). Γεννάδειος Βιβλιοθήκη. Η πλατεία Συντάγματος από την πλευρά των Ανακτόρων, όπως είχε διαμορφωθεί το 1886. Μπροστά είναι ο κήπος των Μουσών, αριστερά η οικία Κορομηλά και δεξιά το ξενοδοχείο «Αγγλία», που αργότερα έγινε το ξενοδοχείο «Βικτώρια» και στο ισόγειό του στεγάστηκε το ζαχαροπλαστείο Ζαβορίτη.

μήνα μετὰ τὶς γιορτὲς γιὰ τὴν ἐνηλικίωση ἔγιναν ἐκλογὲς στὴν Ἑλλάδα. Τὸ τρικουπικὸ κόμμα βγῆκε πανίσχυρο. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐκτιμᾶ πάντοτε ἐκείνους ποὺ τοῦ δίνουν ἄρτον καὶ θεάματα.

Ἡ Ἀθήνα διασκεδάζει. Μεγαλύτερες ἀκόμη γιορτὲς ἔγιναν τὸ 1888-89. Ἄρχισαν μὲ τὶς ἀποκριὲς τοῦ 1888, ποὺ πέρασαν ὄχι μόνο μὲ ἐξαιρετικὴ εὐθυμία, ἀλλὰ καὶ μὲ πλοῦτο καὶ μεγαλοπρέπεια ποὺ δὲν εἶχαν ξαναδῆ οἱ Ἀθηναῖοι. Σ' αὐτὸ συντελέσαν τὰ «κομιτάτα», ποὺ ἀναλάβαν νὰ ὀργανώσουν τὶς γιορτὲς καὶ τὰ μεγάλα χρηματικὰ βραβεῖα ποὺ ἔδιναν στὰ καλύτερα ἅρματα καὶ στὶς ἐξυπνότερες καὶ ὡραιότερες μεταμφιέσεις. Κατὰ τοὺς ξένους ἀνταποκριτές, τὸ καρναβάλι τῆς Ἀθήνας δὲν ὑστεροῦσε ἀπὸ τὸ καρναβάλι τῆς Νίτσας. Καὶ ὅπως ἔγραφε μιὰ ἐφημερίδα, «εἴχομεν ἀρχίσει πλέον νὰ γινώμεθα καθ' ὅλα ἐφάμιλλοι τῶν Εὐρωπαίων μασκαράδων...».

Ἡ εἰκοσιπενταετηρίδα τοῦ Γεωργίου Α΄ (1888) καὶ οἱ γάμοι τοῦ διαδόχου Κωνσταντίνου (1889) ἔδωκαν τὴν εὐκαιρία σὲ νέες γιορτές. Στοὺς γάμους τοῦ Διαδόχου χιλιάδες ξένοι καὶ Ἕλληνες ἔφθασαν στὴν Πρωτεύουσα ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ καὶ τὸ ἐξωτερικό. Ἀπὸ τὴν Κρήτη ἦλθαν διακόσιοι ἐπαναστάτες μὲ ὁλόκληρη τὴν Ἐπαναστατικὴ Συνέλευση. Ἀφῆκαν προσωρινὰ τὸν πόλεμο καὶ κατέβηκαν ἀπὸ τὰ ἡρωικὰ Σφακιὰ στὴν Πρωτεύουσα. Ἡ Ἀθήνα φιλοξένησε πολλοὺς ἀπὸ τοὺς τότε καὶ κατόπιν βασιλεῖς καὶ αὐτοκράτορες τῆς Εὐρώπης. Οἱ θρόνοι τῶν περισσότερων ἀπὸ αὐτοὺς δὲν ὑπάρχουν πιά.

Τὰ ἐγκαίνια τοῦ Ζαππείου. Στὴν εἰκοσιπενταετηρίδα τοῦ Γεωργίου Α΄ ἔγιναν καὶ τὰ ἐγκαίνια τοῦ μεγάρου τοῦ Ζαππείου. Καὶ ἐπειδὴ γύρω ἀπὸ τὸ νεόχτιστο μέγαρο ἦταν ξεραΐλα, φύτεψαν μέσα σὲ μιὰ νύχτα τὰ πρῶτα δενδρύλλια τοῦ πάρκου τοῦ Ζαππείου. Ὥσπου νὰ τελειώση τὸ μέγαρο, εἶχε πεθάνει ὁ ἐμπνευστὴς καὶ δωρητής του Εὐαγγέλης Ζάππας (1800-1865). Καὶ στὰ ἐγκαίνια (20 Ὀκτωβρίου 1888) ἔφθασε ἀπὸ τὴ Ρουμανία καὶ παρευρέθηκε ὁ ἐξάδελφός του καὶ συνεχιστὴς τῆς δωρεᾶς Κωνσταντῖνος Ζάππας. Ἔφερε τὸν ἑλληνικὸ μεγαλόσταυρο ποὺ τοῦ εἶχε δώσει τὴν ἴδια ἡμέρα ὁ Βασιλιάς. Στὴν εἴσοδο τοῦ Ζαππείου

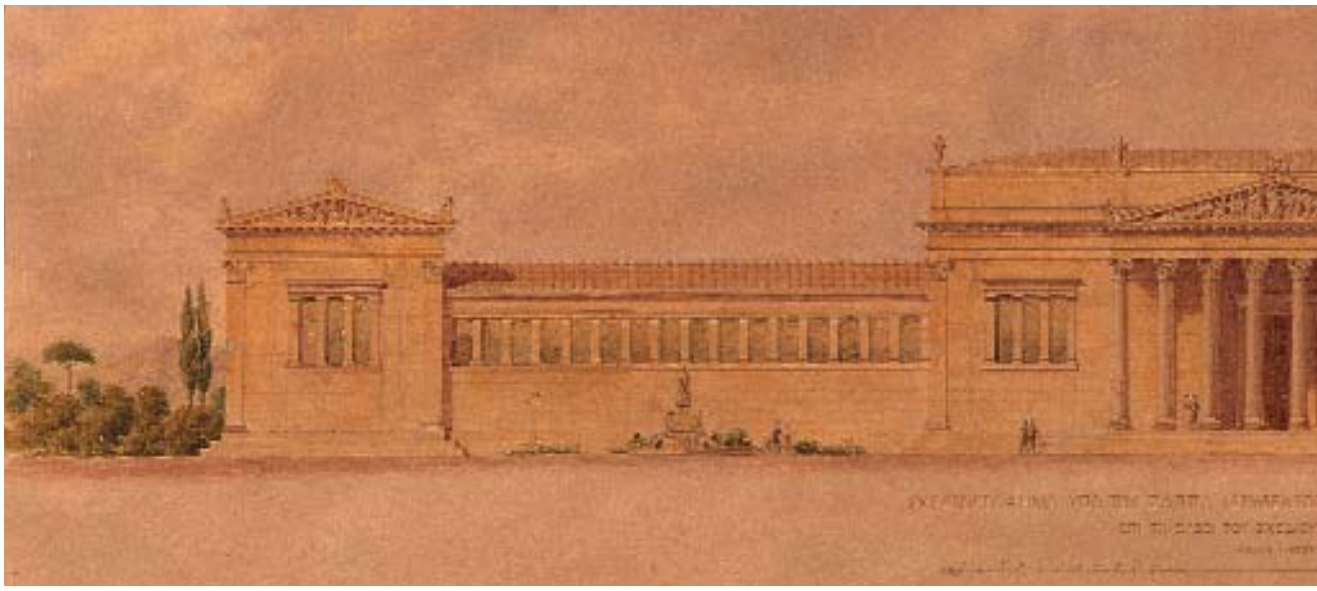

Ζάππειο Μέγαρο. Υδατογραφία του Theophil Hansen. Επιτροπή Ολυμπίων και Κληροδοτημάτων - Ζάππειο Μέγαρο. Η οικοδομή του Ζαππείου Μεγάρου άρχισε το 1874 με δαπάνες των εθνικών ευεργετών Ευαγγέλη και Κωνσταντίνου Ζάππα. Τα αρχικά σχέδια του Γάλλου αρχιτέκτονα Φρανσουά Μπουλανζέ τροποποιήθηκαν αργότερα από τον Γερμανό αρχιτέκτονα Θεόφιλο Χάνσεν, ενώ υπεύθυνος για την ολοκλήρωση του κτιρίου, που τελείωσε το 1888, ήταν ο Γερμανός αρχιτέκτονας Ερνέστος Τσίλλερ. Στις 20 Οκτωβρίου 1888 εγκαινιάζεται το Ζάππειο Μέγαρο, ενώ ταυτόχρονα τελείται η πανηγυρική έναρξη της Δ΄ Ολυμπιάδας, η οποία περιλαμβάνει έκθεση γεωργικών, κτηνοτροφικών, βιομηχανικών καθώς και καλλιτεχνικών προϊόντων, πανήγυρη δημοτελών αγώνων –οι οποίοι όμως αναβλήθηκαν– διδασκαλία ελληνικών δραμάτων και εκτέλεση ελληνικών μουσουργημάτων. Στην πρόσοψη του κτιρίου βρίσκονται οι ανδριάντες του Ευαγγέλη Ζάππα, έργο του Ιωάννου Κόσσου, και του Κωνσταντίνου Ζάππα, έργο του Γεωργίου Βρούτου.

«Πανοραμική άποψη της Αθήνας το 1889». Επιχρωματισμένη ξυλογραφία από το Supplement της εφ. The Graphic *(26.10.1889). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Η άποψη αυτή της Αθήνας έγινε την εποχή των γάμων του διαδόχου Κωνσταντίνου και της Σοφίας. Διακρίνουμε στην άκρη αριστερά το Αστεροσκοπείο στο λόφο των Νυμφών, στο κέντρο το Θησείο και δεξιά τον Λυκαβηττό, τα Ανάκτορα και την Ακρόπολη.*

ἔχουν ἐντειχίσει τὴν καρδιὰ τοῦ Εὐαγγέλη Ζάππα. Τὴν εἶχε μεταφέρει σὲ ἀσημένια λήκυθο ὁ ἐξάδελφός του Κωνσταντῖνος. Κατὰ τὴ συνήθεια τῆς ἐποχῆς διατηροῦσαν μέσα σὲ δοχεῖα μὲ οἰνόπνευμα τὶς καρδιὲς προσφιλῶν καὶ ἐπιφανῶν ἀνθρώπων. Στὸ Ἱστορικὸ Μουσεῖο τῆς Ἑλλάδος διατηρεῖται σὲ σφραγισμένο βάζο ἀπὸ ἀσήμι ἡ καρδιὰ τοῦ Κωνσταντίνου Κανάρη.

Τὸ Δημοτικὸ Θέατρο. Στὶς γιορτὲς τῶν 25 χρόνων τοῦ Γεωργίου Α΄ ἔκανε τὴν ἔναρξή του καὶ τὸ Δημοτικὸ Θέατρο μὲ τὴν «Ἀντιγόνη» τοῦ Σοφοκλῆ. Τὸ θέατρο αὐτό, ποὺ εἶχε τελειώσει μὲ χρήματα τοῦ Ἀνδρέα Συγγροῦ, ἦταν τὸ πρῶτο ὡραῖο θέατρο τῆς Ἀθήνας καὶ τὸ καλύτερο ἀπὸ ὅσα χτίστηκαν ὡς σήμερα. Εἶχε ἐπὶ πλέον θαυμασία ἀκουστική. Δυστυχῶς κατεδαφίστηκε, γιὰ ἄγνωστους λόγους, ἐπὶ τῆς δικτατορίας τοῦ Μεταξᾶ ἀπὸ τὸν τότε Διοικητὴ Πρωτευούσης Κ. Κοτζιᾶ. Ὁ φιμωμένος καὶ διευθυνόμενος ἀπὸ τὴ δικτατορία τῆς 4ης Αὐγούστου τύπος, δὲν μπόρεσε νὰ διαμαρτυρηθῆ καὶ νὰ ἐμποδίση τὴν κατεδάφιση. Στὴ θέση ποὺ βρισκόταν τὸ ὡραῖο θέατρο, ὁ Δῆμος Ἀθηναίων ἔστησε τὴν προτομὴ τοῦ κατεδαφιστῆ του καὶ ἔδωκε τὸ ὄνομά του στὴν πλατεία, μολονότι ὑπῆρχε καὶ ἄλλη πλατεία στὴν Ἀθήνα μὲ τὸ ὄνομα τοῦ, κατὰ τὰ ἄλλα, συμπαθητικοῦ Κ. Κοτζιᾶ. Ἀργότερα, κάποιος ἰδιότροπος Ἀθηναῖος πῆγε μιὰ νύχτα κι' ἔκανε κομμάτια τὴν προτομή...

Προηγουμένως ἡ πλατεία ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ φιλέλληνα βασιλιᾶ τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου Α΄, πατέρα τοῦ Ὄθωνος, ποὺ τόσες ὑπηρεσίες καὶ χρήματα εἶχε προσφέρει στὴν Ἑλλάδα. Καὶ κανένας δὲ βρέθηκε, ὡς σήμερα, νὰ ξαναβάλη τὸ ὄνομα τοῦ Μεγάλου Φιλέλληνα ἐκεῖ ποὺ τὸ εἶχε τοποθετήσει ἐπὶ ἕναν αἰώνα ἡ εὐγνωμοσύνη τῶν Ἑλλήνων.

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΤΡΙΚΟΥΠΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Στὸ διάστημα τῶν πρωθυπουργιῶν του ὁ Χαρίλαος Τρικούπης προσπάθησε νὰ ἐνισχύση τὸ θρόνο καὶ νὰ τὸν συνδέση περισσότερο μὲ τὸ λαό. Σ' αὐτὸ ὀφείλεται καὶ ὁ πανηγυρικὸς καὶ παλλαϊκὸς χαρακτήρας, ποὺ προσπαθοῦσε νὰ δίνη στὰ εὐτυχῆ γεγονότα τῆς δυναστείας. Τὸ ἴδιο θὰ κάνη ἀργότερα καὶ ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος. Καὶ οἱ δύο πολιτικοί, Τρικούπης καὶ Βενιζέλος, θὰ ὑποστοῦν τὴν ἴδια ἀπογοήτευση. Τὸ Στέμμα στὴν Ἑλλάδα, καὶ στὴ δεύτερη δυναστεία, θὰ θέλη νὰ κυβερνᾶ καὶ ὄχι νὰ βασιλεύη. Ἀκόμη καὶ σὲ ἐποχὲς ποὺ ὁ θεσμὸς τῆς βασιλείας εἶναι ξεπερασμένος καὶ ἀναχρονιστικός. Τὴν ἐποχὴ τοῦ Τρικούπη ἡ Εὐρώπη εἶχε 23 αὐτοκράτορες, βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνες. Σήμερα ἔχει μόνον 7, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 6 ἔχουν ἀπομείνει στὰ Βόρεια κράτη σὰν «ἀνάμνηση βασιλείας».

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΑ ΕΡΓΑ ΕΡΓΑ ΕΞΩΡΑΪΣΜΟΥ

Ἄρθρα και ειδήσεις από τον Τύπο της εποχής

Πρασινίζει η Αθήνα

εφ. *Ακρόπολις* (6.1.1884)

Δροσερωτάτη προκηρύσσεται δημοπρασία ἐν τῇ χθεσινῇ *Ἐφημερίδι τῆς Κυβερνήσεως* διὰ τὴν προμήθειαν δένδρων καὶ δενδρυλλίων, τὰ ὁποῖα θὰ φυτευθῶσιν ἐπὶ διαφόρων ὁδῶν τῆς πόλεως καὶ τῶν ἐξοχῶν εἰς ἀντικατάστασιν μερικῶν ξηρῶν καὶ ἀηδῶν καὶ συμπλήρωσιν τῶν γυμνῶν δενδροστοιχιῶν μας.

Κήπος στο Ζάππειο

εφ. *Παλιγγενεσία* (4.4.1887)

Ὁ πρωθυπουργὸς κ. Τρικούπης μεριμνᾷ μετὰ δραστηριότητος ὑπὲρ τοῦ ἐξωραϊσμοῦ τῆς πρωτευούσης. Χθὲς καλέσας παρ' ἑαυτῷ μετὰ μεσημβρίαν τὸν κ. Γκοτλὰν καὶ τοὺς νομομηχανικοὺς κ.κ. Βλαχόπουλον καὶ Τζινόπουλον συνειργάσθη μετ' αὐτῶν ἐπὶ πολλὴν ὥραν ἐπὶ τοῦ γυψίνου σχεδιάσματος τοῦ περὶ τὸ Ζάππειον καταρτισθησομένου κήπου.

Το Μουσείο

εφ. *Καθημερινὴ* (19.9.1887)

Χθὲς κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν του πρὸς τὸν κ. Τρικούπην, ὁ κ. πρωθυπουργὸς ἀνέθηκε τῷ κ. Χάνσεν *νὰ παρασκευάσῃ σχέδιον Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἐπὶ προϋπολογισμοῦ ἑνὸς ἑκατομμυρίου χρυσῶν φράγκων.* Ἡ ὕπαρξις μεγάλου Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἦτο ἀπαραίτητος, σχεδόν, ἀνάγκη διὰ πόλιν ὡς τὰς Ἀθήνας, καταπληρουμένην ὑπὸ ἀρχαιοτήτων.

Τὴν ἀνάγκην ταύτην ἀνέλαβε νὰ τὴν θεραπεύσῃ φαίνεται φιλόπατρις ὁμογενὴς διαθέτων τὸ ποσὸν 1,000,000 φράγκων, ὅπερ ἀνωτέρω ἀνεγράψαμεν,

καὶ εἰς ὃν γενναῖον χορηγὸν ὁ κ. Τρικούπης ἅμα περατωθέντος ὑπὸ τοῦ κ. Χάνσεν τοῦ σχεδίου θέλει ὑποβάλει αὐτό. Ἀτυχῶς δὲν ἠδυνήθημεν νὰ πληροφορηθῶμεν τὸ ὄνομα τοῦ ὁμογενοῦς τούτου, διότι ὁ κ. Τρικούπης δὲν τὸ ἐφανέρωσεν.

Δενδροφυτεύσεις

εφ. *Παλιγγενεσία* (26.10.1887)

Ἐπερατώθησαν ἤδη αἱ δενδροφυτεῖαι τοῦ λόφου τῶν Νυμφῶν, τοῦ Πολυγώνου καὶ τοῦ Λυκαβηττοῦ, κατὰ τὸ νέον σχέδιον τῆς πόλεως. Τὰς ἐργασίας ταύτας ἐπεσκέψατο χθὲς καὶ ὁ πρωθυπουργός.

Συμπλήρωση του Μουσείου

εφ. *Καθημερινή* (28.11.1887)

Ὁ κ. Τρικούπης ἀνέθηκε τῷ ἀρίστῳ παρ' ἡμῖν ἀρχιτέκτονι κ. *Ἐρ. Τσίλλερ τὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον* διαρρύθμισιν τοῦ σχεδίου καὶ τὴν ὁλοσχερῆ συμπλήρωσιν τοῦ Μουσείου. Τὸ σχέδιον τοῦτο ἐνέκρινε πληρέστατα ὁ κ. Τρικούπης καὶ εὑρίσκεται ἤδη ὑπὸ τὴν μελέτην τῆς Διευθύνσεως τῶν δημοσίων ἔργων. Οὕτω μετὰ ἓν τὸ πολὺ ἔτος καὶ τὰ μνημεῖα τῶν προγόνων ἡμῶν θὰ ἔχωσι τὸ ἁρμόζον αὐτοῖς πρὸς στέγασιν οἰκοδόμημα καὶ ἡ πόλις ἡμῶν θὰ δύναται εὐπρόσωπον νὰ παρουσιάζῃ πρὸς τοὺς φιλαρχαίους ξένους καὶ τὴν σπουδάζουσαν παρ' ἡμῖν νεότητα Μουσεῖον, ἐν ᾧ ἄνετος νὰ παρέχηται ἡ μελέτη τῶν ἀθανάτων ἔργων τῆς ἀρχαιότητος.

Μουσείο στην Ακρόπολη

εφ. *Καθημερινή* (29.11.1887)

Ἤρξατο *ἡ ἐν Ἀκροπόλει οἰκοδομὴ καὶ ἑτέρου* Μουσείου, παρὰ τὸ νῦν ὑπάρχον, ἐν ᾧ θέλουσιν ἐναποταμιευθῆ ἀντικείμενα δευτερευούσης ἀξίας, πρὸς ἰδιαιτέραν μελέτην τῶν ἀρχιτεκτόνων καὶ τῶν ἀρχαιολόγων.

Θεμελιώνεται η Εθνική Βιβλιοθήκη

εφ. *Παλιγγενεσία* (16.3.1888)

Σήμερον τὴν 11 π.μ. *ἐγένετο ἡ κατάθεσις ὑπὸ τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως τοῦ ἀκρογωνιαίου λίθου τῆς Βαλλιανείου Βιβλιοθήκης.* Ἐν τῇ τελετῇ παρῆσαν αἱ Α.Μ. οἱ βασιλεῖς μετὰ τῆς βασιλόπαιδος Ἀλεξάνδρας, ὁ πρωθυπουργὸς κ. Τρικούπης μεθ' ἁπάντων τῶν ὑπουργῶν καὶ ὁ πρόεδρος τῆς Βουλῆς.

Θεόφιλος Χάνσεν. Λιθογραφία από την εφ. Το Άστυ *(27.9.1887). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Στην Ακρόπολη

εφ. *Ακρόπολις* (6.7.1888)

Χθὲς περὶ τὴν 6ην μ.μ. ὁ πρωθυπουργὸς κ. Τρικούπης ἀνῆλθεν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ διεσκέφθη μετὰ τοῦ γενικοῦ ἐφόρου καὶ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου κ. Δαῖρπφελδ περὶ τῶν γενομένων κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς Ἀκροπόλεως ἐργασιῶν, τουτέστι τῆς κατεδαφίσεως τῶν μεταγενεστέρων τειχῶν καὶ τῆς μερικῆς ἀναστηλώσεως τῶν παρὰ τῇ πύλῃ Beulé πύργων.

Ὁ κ. Τρικούπης περὶ τοῦ καταβρέγματος

Δημοσιεύθηκε στην εφ. *Ακρόπολις* (9.7.1888), με τον παραπάνω τίτλο

Τοῦ ζητήματος τοῦ καταβρέγματος τῶν ὁδῶν ἐπελήφθη χθὲς καὶ ὁ ἴδιος ὁ πρωθυπουργὸς κ. Τρικούπης, δύναται δέ τις νὰ ἐλπίζῃ νῦν ὅτι ἀπὸ τῶν λόγων καὶ τῶν σχεδίων θὰ γίνῃ πλέον μετάβασις καὶ εἰς κανὲν ἔργον. Ἐπειδὴ καὶ ἂν ἀποφασισθῇ ὁριστικῶς ἡ χρῆσις τοῦ θαλασσίου ὕδατος διὰ τὸ κατάβρεγμα, ἡ μεταφορὰ αὐτοῦ εἰς τὰς διαφόρους ὁδοὺς τῆς πόλεως ἐκ τῶν λουτρῶν τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ καιρὸν πολὺν καὶ δαπάνην μεγάλην θὰ ἀπαιτῇ, ὁ κ. Τρικούπης ἐσκέφθη μήπως κατορθωθῇ τὸ κατάβρεγμα διὰ τῶν ὑδάτων τῶν ἀρχαίων φρεάτων, ἀντλουμένων δι' ἀντλιῶν. Τοιαῦτα φρέα-

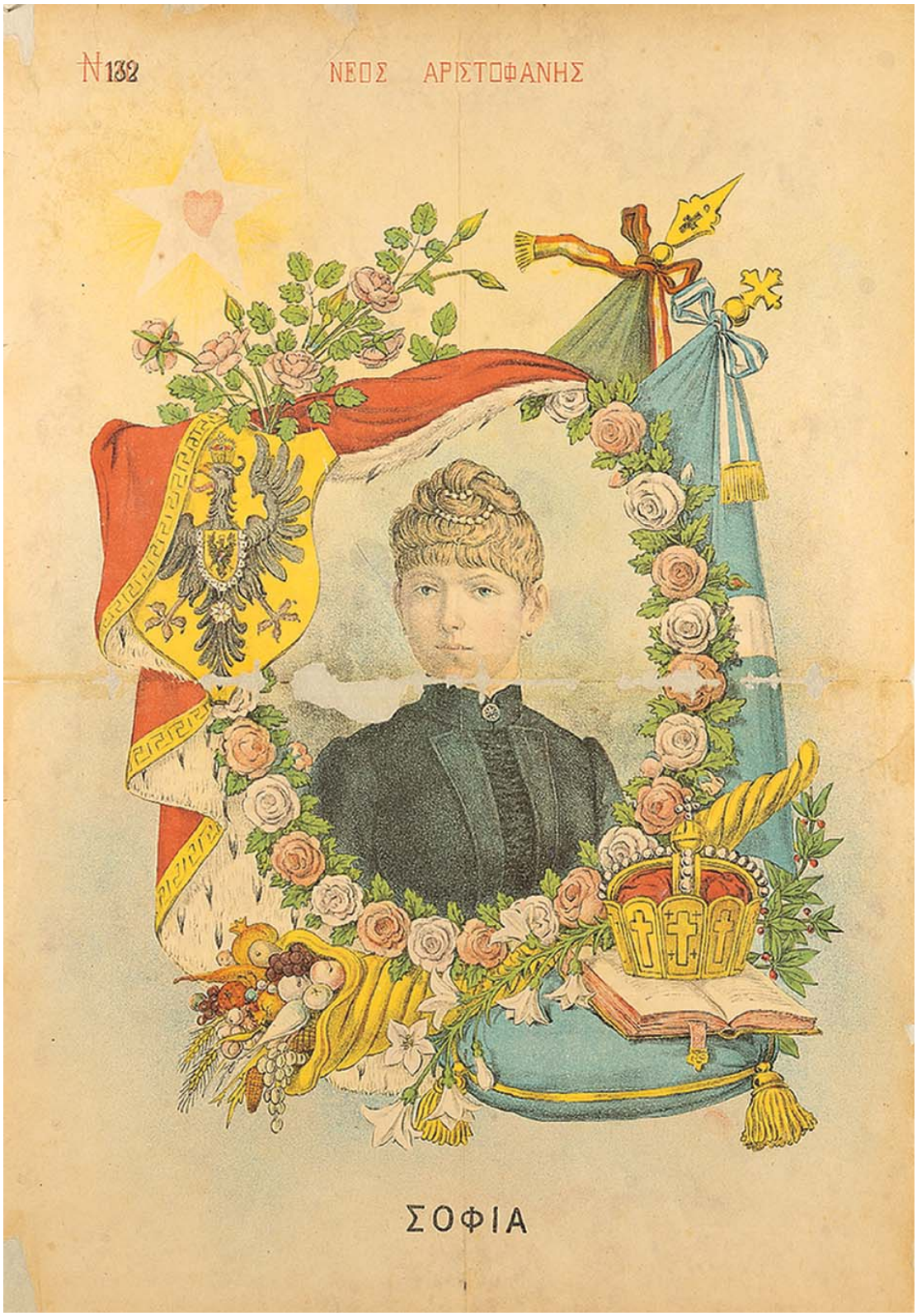

Σοφία. Έγχρωμη λιθογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(30.10. 1888). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

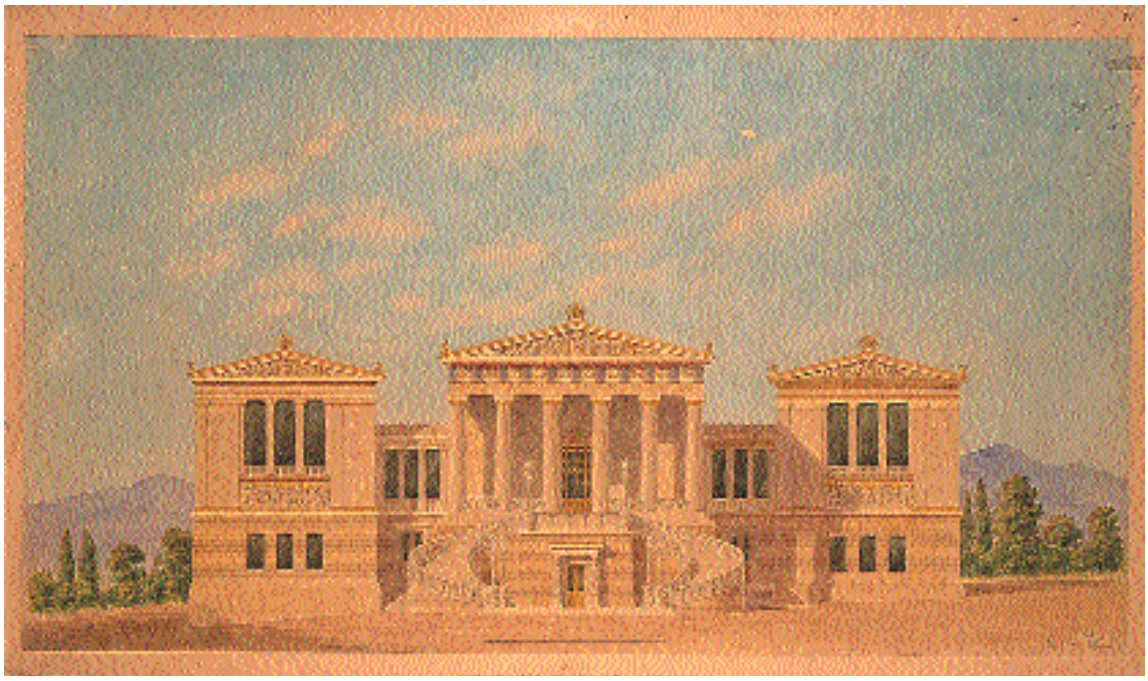

Εθνική Βιβλιοθήκη, 1885. Υδατογραφία του Theophil Hansen. Εθνική Βιβλιοθήκη. Ο Χαρίλαος Τρικούπης διεδραμάτισε ουσιαστικό ρόλο στην ανέγερση της Εθνικής Βιβλιοθήκης. Ο ομογενής Παναγής Βαλλιάνος διερχόμενος το 1884 από την Αθήνα πρόσφερε στον πρωθυπουργό Χαρ. Τρικούπη 1.000.000 δραχμές για να τις διαθέσει κατά την κρίση του και ο Τρικούπης αποφάσισε την ανέγερση του κτιρίου της Εθνικής Βιβλιοθήκης. Το τελικό ποσό που διέθεσαν οι Κεφαλλήνες αδελφοί Βαλλιάνοι (Παναγής, Μαρής και Ανδρέας) για την ανέγερση του κτιρίου ανήλθε στο υπέρογκο για την εποχή ποσό των 2.800.000 δραχμών. Στις 16 Μαρτίου 1888 ετέθη ο θεμέλιος λίθος της Εθνικής Βιβλιοθήκης σε οικόπεδο που είχε δωρίσει στο δημόσιο ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής. Τα σχέδια εκπόνησε ο Δανός αρχιτέκτονας Θεόφιλος Χάνσεν, ενώ την επίβλεψη του έργου ανέλαβε ο Γερμανός αρχιτέκτονας Ερνέστος Τσίλλερ, συνεργάτης του Χάνσεν, και Επιτροπή, στην οποία προήδρευε ο ίδιος ο Χαρίλαος Τρικούπης. Στις 6 Ιουνίου 1903 η κυβέρνηση παρέλαβε το κτίριο της Βαλλιανείου Βιβλιοθήκης που ονομάστηκε έτσι προς τιμήν των αδελφών Βαλλιάνων.

τα ὑπάρχουσι πολλαχοῦ τῆς πόλεως, ἐπίσης δὲ καὶ ἀρχαῖα ὑδραγωγεῖα. Ἐὰν γνωσθῇ ὅτι ταῦτα περιέχωσιν ἱκανὸν ὕδωρ, θὰ εἶναι καὶ εὐκολώτερον νὰ γίνῃ χρῆσις αὐτοῦ. Ἐπὶ τούτῳ ὁ κ. Τρικούπης ἀνέθηκε χθὲς καὶ εἰς τὸν Γάλλον ἀρχιμηχανικὸν κ. Γκοτλὰν ὅπως μετὰ τοῦ νομομηχανικοῦ κ. Παντζίρη προβῶσιν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν φρεάτων καὶ ἀμέσως προτείνωσι τί τὸ δυνατὸν γενέσθαι. Χθὲς μ.μ. κατῆλθον εἰς Πειραιᾶ καὶ ἐξήτασαν πόσας ἀντλίας δύνανται ἐκεῖθεν νὰ διαθέτωσιν ἐπὶ τούτῳ, τηλεγραφικῶς δὲ παρηγγέλθη εἰς Χαλκίδα νὰ σταλῇ ἐνταῦθα ἡ ἐκεῖ ὑπάρχουσα μεγάλη τοιαύτη.

Υπηρεσία καταβρέγματος

εφ. *Εφημερίς* (12.7.1888)

Τὸ κατάβρεγμα τῆς πόλεως ἤρξατο σήμερον ἐνεργούμενον κατὰ τὸν ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ κ. Γκοτλὰν διαγραφέντα τρόπον, ἤτοι διὰ τῆς ἐξαγωγῆς ὕδατος ἐκ τῶν δημοσίων φρεάτων, ὅπερ τιθέμενον εἰς *τὰ καταβρεκτήρια θὰ βρέχῃ πάσας τὰς ὁδοὺς τρὶς τῆς ἡμέρας. Ἐλύθη οὕτω προχείρως, χάρις εἰς τὴν πρόνοιαν τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ καὶ τοῦτο τὸ ζήτημα, ὅπερ ἀπέβη ἀδύνατον νὰ λύσῃ ἡ προσωρινῶς ἐκλείψασα ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν ἠλιθιότης τοῦ Δημάρχου.*

Νέα κτίρια υπουργείων

εφ. *Ακρόπολις* (13.7.1888)

Ὁ ἀρχιτέκτων *κ. Τσίλλερ* διετάχθη ὅπως παρασκευάσῃ τὰ σχεδιογραφήματα καὶ τὸν προϋπολογισμὸν διὰ τὴν *κατασκευὴν νέων κτηρίων τῶν ὑπουργείων τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τῶν Οἰκονομικῶν.* Καὶ τὸ μὲν κτήριον τοῦ Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν θὰ κατασκευασθῇ εἰς τὸν χῶρον ὃν κατέχει νῦν τὸ Ἐθνικὸν Τυπογραφεῖον, τὸ δὲ τοῦ Ὑπουργείου τῶν *Ἐξωτερικῶν ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς Βουλῆς.* Προσέτι δὲ ὁ *κ. Τσίλλερ* θέλει καταρτίσει σχεδιογράφημα περὶ προεκτάσεως τοῦ Ὑπουργείου τῶν *Στρατιωτικῶν.*

Σταθμοί σιδηροδρόμων

εφ. *Ακρόπολις* (14 .7.1888)

Εὐχαρίστως ἐπληροφορήθημεν ὅτι ὁ *κ. πρωθυπουργὸς μελετᾷ* τὴν πραγματοποίησιν τῆς μεγαλοπρεποῦς καὶ ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν λαμπρᾶς ἰδέας τῆς ἐν ἑνὶ *κεντρικῷ μέρει τῆς πόλεως συγκεντρώσεως πάντων τῶν σιδηροδρομικῶν σταθμῶν.* Ὡς τοιοῦτον δὲ χῶρον κατάλληλον θεωρεῖ τὸν ἀπέναντι τοῦ ὑπουργείου τῶν *Οἰκονομικῶν κῆπον.* Μετὰ τὴν ἀνέγερσιν τῆς σχεδιαζομένης *νέας οἰκοδομῆς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν ἐν τῷ χώρῳ ἔνθα σήμερον εὕρηται* τὸ Ἐθνικὸν Τυπογραφεῖον, ὁ κ. Τρικούπης εἶναι τῆς ἰδέας ὅτι *πρέπει νὰ κρημνισθῇ τὸ σημερινὸν ὑπουργεῖον,* νὰ ἑνωθῇ τὸ οἰκόπεδόν του μετὰ τοῦ ἐγγὺς κήπου, εἰς δὲ τὸ ἀποτελεσθησόμενον τοιουτοτρόπως μέγα τετράγωνον *ν' ἀπολήγωσι δι' ὑπογείων συρίγγων πάντες οἱ σιδηρόδρομοι, ὁ τῆς Πελοποννήσου, ὁ τοῦ Λαυρείου, ὁ τοῦ Πειραιῶς καὶ ὁ διεθνὴς τῆς Λαρίσης, ὅστις θὰ κατασκευασθῇ.* Οὕτως, εἰς τὸ κεντρικώτερον καὶ ὡραιότερον μέρος τῆς πόλεως, ἔνθα ὑπάρχουσι τὰ λαμπρότερα τῶν οἰκοδομημάτων, θὰ συγκεντρωθῶσιν οἱ τέσσαρες σιδηρόδρομοι καὶ θ' ἀνεγερθῶσι τέσσαρες μεγαλοπρεπεῖς σταθμοί.

Εὐχόμεθα ἐξ ὅλης ψυχῆς νὰ ἐπιδιώξῃ σπουδαίως ὁ κ. Τρικούπης τὴν πραγματοποίησιν τοῦ λαμπροῦ τούτου σχεδίου, τὸ ὁποῖον θέλει συντελέσει οὐ σμικρὸν εἰς τὴν διακόσμησιν τῆς πόλεως καὶ τὴν αὔξησιν τῆς ἐν αὐτῇ κινήσεως.

Εξωραϊσμός του Μουσείου

εφ. *Ακρόπολις* (4.8.1888)

Σὺν *τῷ πλουτισμῷ τοῦ Μουσείου* προχωροῦσι δραστηρίως καὶ αἱ πρὸς *ἀποπεράτωσιν* τῆς οἰκοδομῆς αὐτοῦ ἐργασίαι, αἵτινες ἐλπὶς ὑπάρχει ὅτι θέλουσι περατωθῇ ἐντὸς τοῦ ἔτους χάρις εἰς τὸ ἔκτακτον ἐνδιαφέρον, ὅπερ δεικνύει ὁ κ. Τρικούπης, ὅστις ὄχι μόνον τὰ χρηματικὰ μέσα παρέχει ἀφειδῶς, ἀλλὰ καὶ προσωπικῶς παρακολουθεῖ βῆμα πρὸς βῆμα τὰς ἐργασίας ταύτας, τάς τε διὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς οἰκοδομῆς καὶ τὰς διὰ τὸν *ἐξωραϊσμὸν τοῦ Μουσείου.* Ἤδη ἐπερατώθη ἡ οἰκοδομὴ τῆς Δ. πλευρᾶς, ἥτις καὶ παραδίδεται ἐντὸς ὀλίγου.

Κατεδάφιση εξωραϊσμού

εφ. *Ακρόπολις* (24.9.1888)

Μετ' εὐχαριστήσεως βλέπομεν ὅτι ἡ *ἀστυνομία προβαίνει ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν κατακρήμνισιν* τῶν ἐν ταῖς κεντρικωτέραις ὁδοῖς ὑφισταμένων ἑτοιμορρόπων οἰκιῶν, αἴρουσα τοιουτοτρόπως καὶ τὸν κίνδυνον καὶ τὴν ἀσχημίαν.

«Ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν αἰώνων»

εφ. *Νέα Εφημερίς* (24.9.1888)

Χθὲς ἐφυτεύθησαν ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς Ὀλυμπιακῆς Ἐκθέσεως ἀρκετὰ δένδρα· ἡ φύτευσις τῶν δένδρων ἐξακολουθεῖ πυρετωδῶς. Καὶ τοῦ μεγάλου ἐλαιῶνος αἱ ὁδοὶ διορθωθήσονται, νὰ περιπατοῦν οἱ ξένοι εὐχαρίστως ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν ριζωμένων ἐκεῖ ἀθηναϊκῶν αἰώνων.

Τὰ Ὀλύμπια

Δημοσιεύθηκε στην εφ. *Νέα Εφημερίς* (4.10.1888) με τον παραπάνω τίτλο

Καιρὸς εἶναι νὰ δείξωμεν πλέον, ἀφοῦ ἡμέραι μόνον ὑπολείπονται πρὸς ἔναρξιν τῆς ἐκθέσεως, ἡ δ' ὅλη ἐν αὐτῇ ἐργασία προβαίνει ταχέως πρὸς τὸ τελειοῦσθαι, καιρὸς λέγομεν εἶναι νὰ δείξωμεν εἰς τοὺς μήπω ἐλθόντας εἰς Ἀθήνας τὴν μεγαλοπρεπῆ αὐτῶν ὄψιν τῶν νέων καὶ μεγάλων πραγμάτων τῶν Ὀλυμπίων. Ὅσοι πρώτην φορὰν ἤδη ἐφέτος θὰ ἐπισκεφθῶσι τὴν πρωτεύουσαν τοῦ ἑλληνισμοῦ, θὰ ἔχωσιν ἐνώπιόν των ἓν θαῦμα τοποθεσίας ἐν τῷ χώρῳ τῶν Ὀλυμπίων, δὲν θὰ δυνηθῶσι δὲ νὰ ἀναλογισθῶσιν οὗτοι τὸ τί ἐτελέσθη ἐν τῇ θέσει ταύτῃ· *ὅσοι, ὅμως, ἐπεσκέφθησαν τὸν χῶρον τοῦτον τοῦ Ζαππείου καὶ πρὸ ἐτῶν, οὗτοι θὰ ἀπορήσωσι, θὰ ἐκπλαγῶσι βλέποντες ἐν τῷ ἀχανεῖ ἐκείνῳ πρὸ ἐτῶν τόπῳ, ἤδη ἓν ὡραῖον, μεγαλοπρεπὲς καὶ κομψὸν κτίριον καὶ πέριξ τὸν τόπον αὐτοῦ τόσον ἐπιτυχῶς κεκοσμημένον, διαρρυθμισμένον, χρησιμοποιημένον μὲ τοσαύτην φιλοκαλίαν καὶ εἰδικότητα, ὥστε νὰ κινῇ δικαίως τὸν ἔπαινον πάντων.* Τὸ μεγαλοπρεπέστατον τοῦτο σχέδιον ἐξεπονήθη τελευταῖον τῇ ἐντολῇ τοῦ πρωθυπουργοῦ κ. Τρικούπη, εἰδικῶς λατρεύοντος τὰ μέρη ἐκεῖνα, καθ' ὃ ὅλος ὁ χῶρος τοῦ Ζαππείου μεγάρου μεταβάλλεται εἰς ἄλσος ἢ *Parc-Anglais.*

Τὰ ἐγκαίνια τοῦ Ζαππείου

Επί πρωθυπουργίας Χαρ. Τρικούπη εγκαινιάστηκε στις 20 Οκτωβρίου 1888 το Ζάππειο Μέγαρο – δωρεά των ευεργετών Ευαγγέλη και Κωνσταντίνου Ζάππα – στους χώρους του οποίου λειτούργησαν τα Δ΄ Ολύμπια. Τα Ολύμπια – που θεσμοθετήθηκαν το 1858 – ήταν κυρίως εκθέσεις βιομηχανικών, κτηνοτροφικών και γεωργικών προϊόντων, καθώς και εμπορευμάτων, που συνοδεύονταν από αθλητικούς, μουσικούς και ποιητικούς αγώνες, καθώς και από δραματικούς διαγωνισμούς και αγώνες τέχνης (ζωγραφικής και γλυπτικής). Τα Α΄ Ολύμπια τελέστηκαν το 1859, τα Β΄ το 1870 και τα Γ΄ το 1875.

Η περιγραφή της τελετής των εγκαινίων που δημοσίευσε η εφημερίδα *Νέα Εφημερίς* στις 21 Οκτωβρίου 1888 –με τον παραπάνω τίτλο– δίνει μία εικόνα της εποχής και υπογραμμίζει το ενδιαφέρον για τον εκσυγχρονισμό του κράτους.

Ἔκτακτον ὅλως καὶ μεγαλοπρεπές, ὡς ἀπ' αἰώνων παρασκευασθεῖσα ἀληθὴς ἀναγέννησις, ἦτο ἡ χθεσινὴ ὄψις τῆς ἐνάρξεως τῶν Ὀλυμπίων. Ὅστις ἐπορεύθη ἐκεῖ κατὰ τὴν πρόσκλησιν ἀπὸ τῆς 9 1/2 ὑπὸ τὸν λαμπρὸν ἥλιον, ὅστις ἐφώτιζε τὰς Ἀθήνας, καὶ διασχίσας τὸ πλῆθος τοῦ κόσμου, ὅπερ εἶχεν ἐξαπλωθῆ παντοῦ πέριξ εἰσήρχετο εἰς τὸ Ζάππειον, ἠσθάνετο κατάπληξιν, ἀλλόκοτον πρωτοφανῆ ἠθικὴν ἀγαλλίασιν, τῆς ὁποίας ἴσως μόνον ἡ καρδία τῶν ἀπ' αἰώνων ἀγωνιστῶν τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ Ἔθνους, ἐὰν ἔζη που καὶ ἠσθάνετο, ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ τοὺς παλμοὺς ὅλους. Εἰς τὴν κυκλωτερῆ στοὰν ἦτο ἤδη συνηγμένος ὁ βέλτιστος κόσμος τῶν Ἑλλήνων, πᾶσα ἀρχή, πᾶσα κεφαλὴ διοικήσεως, πᾶσα ἐξέχουσα ὄψις μεγαλοπραγμοσύνης, ἐργασίας εἰς τὰ γράμματα, εἰς τὴν καλλιτεχνίαν, εἰς τὰς ἐπιστήμας, εἰς ὅ,τι ἔχει μᾶλλον ὑπερηφάνως νὰ παρουσιάσῃ ὁ νεώτερος ἑλληνικὸς κόσμος· ἐξήστραπτε δὲ τὸ πλῆθος τῶν ἀξιωματικῶν ὅλου τοῦ κατὰ γῆν καὶ τοῦ κατὰ θάλασσαν στρατοῦ καὶ ἐπὶ πᾶσι διέλαμπεν ὁ διπλωματικὸς κόσμος ὅ τε ἡμέτερος καὶ ὁ τῶν ξένων φίλων δυνάμεων. Ἐπάνω εἰς τὸν κύκλον τοῦ ἐξώστου ἦσαν συνηθροισμέναι ὅλαι αἱ καλαὶ ὄψεις τῶν Ἑλληνίδων ἀντανακλώμεναι καὶ εἰς τὴν κάτω δεξιὰν πλευράν, ἥτις ἐπίσης κατείχετο ὑπὸ κυριῶν καὶ δεσποινίδων, καὶ ἔβλεπέ τις τὸν κύκλον τὸν ἐπιβασιλεύοντα τοῦ ὡραίου φύλου ὡς ἕνα ὡραῖον μικρὸν οὐρανὸν περιβάλλοντα τὴν γῆν τῆς ἐργασίας τῶν νεωτέρων γενεῶν καὶ ἐπεράστως ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων της εὐφραινόμενον, διεκρίνοντο δ' ἐν αὐτῷ ὡς πρόσθετοι ἀστερισμοὶ τὰ κάλλη καὶ ἡ χάρις τῶν παρεπιδημουσῶν Ἑλληνίδων καὶ ξένων, αἱ ὁποῖαι ἦλθον νὰ συμπανηγυρίσωσιν. Ἡ φιλοκαλία ὅλη εἰς τὴν διακόσμησιν τοῦ μέρους τούτου συνεπλήρου τὴν μοναδικὴν εἰκόνα, ἄνωθεν δὲ ἡπλοῦτο τὸ μέγα κατασκευασθὲν ἀλεξήλιον δι' ἐθνικῶν χρωμάτων, πέριξ τοῦ ὁποίου μία ζώνη οὐρανοῦ ἐφαίνετο ὡς συνέχεια ὑφάσματος ὑπὸ θείων ὑπάρξεων ἐξυφανθέντος. Ὁ πρωθυπουργὸς κ. Τρικούπης, οἱ ὑπουργοὶ μετὰ τῶν ἐπιτελῶν αὐτῶν προῆσταντο παρὰ τῇ ἐπιτροπῇ τῶν Ὀλυμπίων, τῇ ἐκτελεστικῇ ἐπιτροπῇ τῆς ἐκθέσεως τὴν ὁποίαν ἕκαστος προσηγόρευε φιλοφρόνως, συγχαίρων ἐπὶ τῇ αἰσίᾳ τελέσει τοῦ ἔργου. Ἅμα προσῆλθεν ὁ μεγάθυμος εὐεργέτης κ. Κωνσταντῖνος Ζάππας, ὃν προϋπήντησεν ἡ Κυβέρνησις, ἡ ἐπιτροπή, καὶ εἰς ὃν ἠκολούθουν πολλοὶ συγγενεῖς καὶ ἐπικρατέστατοι τῶν φίλων του, ὁ σεβασμιώτατος μητροπολίτης Ἀθηνῶν περιεστοιχισμένος ὑπὸ τῶν ἱεραρχῶν ἐποιήσατο τὴν κατάλληλον εὐχήν, ἐνῷ ἐπὶ τῆς τραπέζης ἔκειτο ἀργυρότευκτος μεγάλη πυξίς, ἡ περιέχουσα τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀειμνήστου εὐεργέτου Εὐαγγέλη Ζάππα. Πάντων δ' εὐλαβῶς προσηλωμένων εἰς τὴν κατανυκτικωτάτην δέησιν, τὸ κιβώτιον ἤρθη καὶ ἐν πομπῇ ἐκομίσθη εἰς τὸ πρόστοον, ὅπου ἐν τῇ προωρισμένῃ κρύπτῃ κατετέθη μετ' εὐχῶν, ἐπετέθη δ' αὐτῷ ἡ ὡραία προητοιμασμένη γλυπτὴ πλὰξ μὲ τὴν ἐπιγραφὴν χρυσῆν ὑπὸ χρυσοῦν στέφανον δάφνης: «Ἐνθάδε κεῖται ἡ κεφαλὴ τοῦ Εὐαγγέλη Ζάππα». Ἐπανελθόντων ἁπάντων καὶ τῆς ὑποδοχῆς πρὸς τοὺς ἐπισήμους ἀντιπροσώπους ἐξακολουθούσης, ναυάρχους τῶν ἐνταῦθα στόλων καὶ ἐπιτελεῖα καὶ λοιποὺς ἀξιωματικούς, οὓς προϋπήντων τρεῖς ἐκ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τεταγμένοι νέοι, ἀνηγγέλθη ἡ προσέλευσις τοῦ Βασιλέως· καὶ ἰδοὺ ἀντηχοῦντος τοῦ ἐθνικοῦ ὕμνου ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς ἔχων ἐκ τοῦ βραχίονος τὴν μεγάλην δούκισσαν τοῦ Ἐδιμβούργου, ὁ διάδοχος τῆς Δανίας ὁδηγῶν τὴν βασίλισσαν Ὄλγαν, ὁ μέγας δοὺξ τοῦ Ἐδιμβούργου, οἱ μεγάλοι δοῦκες τῆς Ρωσίας, ὁ διάδοχος Κωνσταντῖνος, ὁ Γεώργιος, ἡ πριγκίπισσα Ἀλεξάνδρα, ὁ Νικόλαος καὶ ὁ μικρὸς Ἀνδρέας, ἀκολουθούμενοι ὑπὸ τῶν ὑπασπιστῶν, ἔφθασαν διὰ μέσου τοῦ παρατεταγμένου ἐκατέρωθεν κόσμου εἰς τὴν ὡραίαν παρεσκευασμένην δι' ἐθνικῶν σημαιῶν βασιλικὴν ἐξέδραν καὶ ἀμέσως ὁ πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς τῶν Ὀλυμπίων καὶ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν κ. Στέφανος Δραγούμης ἔλαβε τὸν λόγον. Ὁ πανηγυρικὸς οὗτος δὲν διήρκεσε πλειότερον τῆς ἡμισείας ὥρας, εὐφραδῶς δὲ συνώψισε τὸ μέγα γεγονὸς τῆς Δ΄ Ὀλυμπιάδος καὶ τῶν πραγμάτων τῆς ἐθνικῆς προόδου, τὰ ὁποῖα ἔχει αὕτη νὰ ἐπιδείξῃ, ἐξάρας δὲ δι' ὡραίων φράσεων τὰ ὑπὸ Εὐαγγέλη Ζάππα τοῦ ἀειμνήστου πρώτου ἱδρυτοῦ καὶ χορηγοῦ τῶν Ὀλυμπίων συντελεσθέντα κατέληξε πανηγυρικώτατα ὡς ἑξῆς:

Κωνσταντίνος Ζάππας. Ελαιογραφία του Έκτορος Δούκα. Επιτροπή Ολυμπίων και Κληροδοτημάτων - Ζάππειο Μέγαρο.

«*Εἶα μάλα*! ἠχεῖ τὸ κέλευσμα τῶν Ζαππῶν. – Εἶα ὦ! ἀκούω διὰ μυρίων στομάτων ἀποκρινομένην τὴν φωνὴν τῆς Ἑλλάδος ὅλης· καὶ βλέπω αὐτὴν μετ' ἐνθέου ζήλου ἐπιτιθεῖσαν τὰς χεῖρας καὶ ἐπιλαμβανομένην τοῦ ἐπιπόνου ἔργου. Καὶ προέκυψαν ἤδη ἐνάμιλλοι πολλοὶ μὲν οἱ ἐπιδεικνύοντες ἔργα, ἱκανοὶ δὲ καὶ γενναῖοι οἱ κατὰ μέρος ἀγωνοθέται καὶ χορηγοί.

»*Ὦ εἶα, εἶα πᾶς!*

»Κορυφαῖοι συναντελάβοντο τοῦ ἔργου οἱ βασιλεῖς· ἀληθεῖς δ' ἐθνικοὺς ἐργάτας ἀκορέστως θαυμάζουσιν οἱ ὀφθαλμοί μου παρὰ τὸ βασιλικὸν πλευρὸν καλοὺς καὶ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ὀργῶντας τοὺς πρώτους υἱοὺς τῆς Ἑλλάδος.

»Εὐλογητὸς ὁ Θεός!

»Ἤδη βλέπω στεφανουμένους τοὺς ἀγῶνας τοῦ Ἔθνους».

Ἀμέσως ἠκούσθη ἡ φωνὴ τοῦ Βασιλέως χαρωπὴ καὶ ἔντονος εἰποῦσα τὰ ἀξιομνημόνευτα ταῦτα:

«Ἄσμενος ἤκουσα τὴν φιλόφρονα προσφώνη-

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΡΙΘ. 9 — 1888 — Ἐν Ἀθήναις τῇ 12 Ἰανουαρίου

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΕΥΝΟΨΙΣ ΤΩΝ ΕΜΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΝΟΜΟΤΕΛΕΣΤΙΚΟΝ

Περὶ τῶν ἐγκαινίων τοῦ Ζαππείου μεγάρου καὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς Δ' Ὀλυμπιάδος 1

Περὶ ἐπεκτάσεως τοῦ ἐπὶ τῶν ὠνίων δασμοῦ τῶν ἐξήμων Τριπόλεως, Παρίσου, Νηλίας καὶ Φερῶν ..... 2—5

Περὶ ὁρισμοῦ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐν Ἀθήναις Ἐφεσῶν 6

Περὶ κατεργήσεως τῶν θέσεων διευθυντοῦ καὶ κληρῆρος καπνεργοστασίων τινῶν 7

ΤΜΗΜΑ ΤΡΙΤΟΝ

ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΟΝ

Περὶ ἀναθέσεως τῇ ἐπὶ τῶν Ὀλυμπίων ἐπιτροπῇ τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν συμμετοχὴν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐν Παρισίοις παγκόσμιον ἔκθεσιν 8

Περὶ ὁρισμοῦ τοῦ χωρίου Χαλκίου ὡς ὅρας τοῦ ἐν Ἀκαδήμοις Ἑλλην. σχολείου 9

ΤΜΗΜΑ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Ἀγγελίαι ἀφορῶσαι τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν.

ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΝΟΜΟΤΕΛΕΣΤΙΚΟΝ

[1]

Περὶ τῶν ἐγκαινίων τοῦ Ζαππείου μεγάρου καὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς Δ' Ὀλυμπιάδος.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α'

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ἔχοντες ὑπ' ὄψει τὸ ἀπὸ 19 Αὐγούστου 1858 Β. διάταγμα περὶ συστάσεως τῶν Ὀλυμπίων, τὰ ἀπὸ 4 Ἰουλίου 1885 καὶ 1 Ὀκτωβρίου 1886 Ἡμέτερα διατάγματα καὶ τὸν ΑΥΠΔ' νόμον τῆς 28 Μαΐου 1887 περὶ διοικήσεως τῆς ὑπὸ τοῦ Εὐαγγέλη Ζάππα καταλειφθείσης εἰς τὸ ἔθνος περιουσίας·

Προτάσει τῶν Ἡμετέρων ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ὑπουργῶν, ἀποφασίσαμεν καὶ διατάσσομεν·

Ἄρθρον 1

Τῇ δευτέρᾳ Κυριακῇ τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου τοῦ ἔτους 1888 τελεσθήσονται τὰ ἐγκαίνια τοῦ δαπάνῃ τῶν Ἐθνικῶν Εὐεργετῶν Εὐαγγέλη καὶ Κωνσταντίνου Ζάππα ἀνεγερθέντος Ζαππείου μεγάρου καὶ ἡ ἔναρξις τῆς Δ' Ὀλυμπιάδος.

Ἄρθρον 2

Ἡ ἐπὶ τῶν Ὀλυμπίων καὶ τῶν κληροδοτημάτων Ἐπιτροπή, ἡ κατὰ τὴν διαθήκην τοῦ ἀοιδίμου Εὐαγγέλη Ζάππα ἐντεταλμένη τὰ τῆς τελέσεως τῶν Ὀλυμπίων, θέλει ἐπιμεληθῆ τῆς διεξαγωγῆς τῆς Δ' Ὀλυμπιάδος κατὰ τὰς ἐπομένας διατάξεις.

Ἄρθρον 3

Κατὰ τὴν Δ' Ὀλυμπιάδ. τελεσθήσονται.

α') Ἔκθεσις τῶν προϊόντων τῆς γεωργίας, κτηνοτροφίας, βιομηχανίας, καλλιτεχνίας καὶ τῆς ἐν γένει ἐν Ἑλλάδι ἐργασίας, ἔτι δὲ καὶ τῶν καλλιτεχνικῶν ἢ διανοητικῶν προϊόντων τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ὁμογενῶν.

β') Πανήγυρις δημοτελῶν ἀγώνων.

γ') Διδασκαλία ἀρχαίων καὶ νεωτέρων Ἑλληνικῶν δραμάτων.

δ') Δραματικὸν διαγώνισμα, ἔχον τὴν ὑπόθεσιν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαίας, μέσης ἢ νεωτέρας μέχρι τοῦ 1829 ἱστορίας, κατὰ τὴν θέλησιν τοῦ Κωνσταντίνου Ζάππα. Ἐκτελεσθήσονται δὲ καὶ πρωτότυπα Ἑλληνικὰ μουσουργήματα.

Ἄρθρον 4

Αἱ τελεταί, οἱ ἀγῶνες καὶ ἡ ἔκθεσις θέλουσι διαρκέσει μέχρι τῆς τελευταίας Κυριακῆς τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου. Ἡ ἔκθεσις ὅμως δύναται νὰ παραταθῇ ἀποφάσει τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ ἐπὶ μακρότερον χρόνον.

Ἄρθρον 5

Τὰ τῶν βραβείων ἐν γένει καὶ τῶν διανοητικῶν διαγωνισμάτων θέλουσι κανονισθῇ ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς ἐν ἰδίῳ προγράμματι, τηρουμένων ἀπαριγκλίτως τῶν διατάξεων τῆς διαθήκης.

Ἄρθρον 6

Πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ ἀνατεθειμένου εἰς αὐτὴν ἔργου ἐπιτρέπεται εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν νὰ δαπανήσῃ ἐκ τῆς ἐν τῷ ταμείῳ αὐτῆς χρηματικῆς περιουσίας δραχ. 150,000, ἐπιφυλασσομένης τῆς αὐξήσεως τοῦ ποσοῦ τούτου ἐν περιπτώσει ἀνεπαρκείας, κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ νόμου.

Ἄρθρον 7

Εἰς τὴν ἐπὶ τῶν Ὀλυμπίων καὶ κληροδοτημάτων Ἐπι-

Το Β.Δ. «Περὶ τῶν ἐγκαινίων τοῦ Ζαππείου μεγάρου καὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς Δ' Ὀλυμπιάδος», ΦΕΚ 9 (12.1.1888). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

σιν Ὑμῶν καὶ εὐχαρίστως ἀποδέχομαι τὴν αἴτησίν σας ὅπως κηρύξω τὴν Ἔκθεσιν ταύτην ἠνεωγμένην.

»Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἕκαστος ἐκ τῶν ὧδε παρόντων μεθ' ὑπερηφανείας καὶ χαρᾶς θεωρεῖ τὸ ἀποπερατωμένον ἤδη ἔργον, δράττομαι δὲ τῆς εὐκαιρίας ταύτης ἵνα ἐκφράσω τὰς εὐχαριστίας Μου εἰς ἅπαντας τοὺς ἀφιερώσαντας εἰς τὸ ἔργον τοῦτο χρόνον τε καὶ κόπον. Τὰς εὐχαριστίας Μου πέμπω καὶ εἰς τὸν ἐλάχιστον ἐργάτην, ὅστις διὰ τῆς ἐπιμελείας καὶ μερίμνης του συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ πολυσημάντου τούτου ἱδρύματος διὰ την ἡμετέραν βιομηχανίαν. Κατ' ἐξοχήν, ὅμως, ἀπευθύνω τὰς εὐχαριστίας Μου πρὸς τὸν φιλόπατριν ἄνδρα τὸν δωρήσαντα ἡμῖν τὸ περιφανὲς τοῦτο μέγαρον καὶ οὕτω παροτρύναντα τὴν βιομηχανίαν ἡμῶν εἰς τελειοποίησιν. Εὐτυχὴς ἡ Ἑλλὰς οὐκ ἀμοιροῦσα ὁμοίων μεγαθύμων καὶ φιλοπατρίδων ἀνδρῶν.

»Ἂς εὐχηθῶμεν νὰ ἀποδειχθῇ ἐναργῶς ἡ πρακτικὴ χρησιμότης τῆς παρούσης Ἐκθέσεως καὶ νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὸ στάδιον πλουτοφόρου ἐργασίας ἐξ ἧς ἤρτηται ἥ τε ἰσχὺς καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς φίλης ἡμῶν Πατρίδος.

»Ταῦτα εὐχόμενος καὶ ταῦτα πεποιθότως προσδοκῶν, κηρύττω τὴν ἔναρξιν τῆς Ἐκθέσεως τοῦ 1888 ἔτους».

Μόλις ἔληξεν ὁ βασιλικὸς λόγος, προῆλθεν ἐν συγκινήσει ὁ τοῦ μεγατίμου Κωνσταντίνου Ζάππα ἀκουσθεὶς ἐν βαθυτάτῃ ἁπάντων προσοχῇ ὡς ἑξῆς:

«*Μεγαλειότατε,*

»Ὑπ' ἀκρατήτου συνέχομαι συγκινήσεως ἐπὶ τῇ εὐφροσύνῳ ἡμέρᾳ τῇ ὁποίᾳ περὶ δυσμὰς βίου μὲ κατηξίωσεν ἡ θεία πρόνοια νὰ ἴδω ἀρχαῖον καὶ εὐλαβῆ πόθον εἰς περικαλλῆ πραγματικότητα, ἡμέρᾳ ἣν λαμπρύνει ἡ βασίλειος πομπὴ καὶ ἄδολος χαρμονὴ τοῦ λαοῦ. Ὁ ἀρχηγέτης τῆς οἰκογενείας μου, ὁ ἀοίδιμος Εὐαγγέλης, ἔγνω ἐξ ἐμπνεύσεως κλασικῆς νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν προσφιλῆ αὐτοῦ Ἑλλάδα τοὺς ἀρχαίους χρόνους τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγώνων, ἀλλὰ ὑπὸ τοὺς ὅρους καὶ τὰς συνθήκας τῆς νεωτέρας ζωῆς· ἐγνώριζεν ἐκεῖνος ὅτι ἡ ἐθνικὴ ἐργασία καὶ δραστηριότης ὀλίγον θὰ συνετέλει εἰς τὴν πρόοδον τοῦ τόπου φερομένη ἄνευ συνειδήσεως τοῦ περὶ αὐτὴν μέσου καὶ χωρὶς λελογισμένης σκοπιμότητος. Εἰς τὰς περιοδικὰς ἐκθέσεις τῶν προϊόντων τῆς πνευματικῆς καὶ ὑλικῆς δραστηριότητος τῶν ἐθνῶν ἀνεύρισκεν ἐκεῖνος πολύτιμον παράγοντα προόδου καὶ ἀκμῆς. Εἰς τὰς ἐκθέσεις, καὶ προϊόντα καὶ ἐκθέται ὑποβάλλονται εἰς τὸ ἀσφαλέστερον τῶν κριτηρίων, τὸ κριτήριον τοῦ λαοῦ· αὐτόθι ὁ εὐφυὴς ἐργάτης κάμνει τὴν συγκριτικὴν μελέτην τῶν ἔργων του πρὸς τὰ τῶν ὁμοτέχνων του· ἐν ᾧ δὲ ὁ τεχνοκρίτης φέρει τὰς κρίσεις αὐτοῦ, ὁ ἑλλανοδίκης στεφανοῖ τὸν εὐδοκιμήσαντα καὶ οὕτω ἡ μετὰ συνειδήσεως ἅμιλλα ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ὑπάρξεως καὶ φωτίζει καὶ προάγει θαυμασίως. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἵδρυσεν ὁ ἀείμνηστος ἐκεῖνος τὰ Ὀλύμπια, ὥρισε τὰ τῆς οἰκοδομῆς ἀναλόγου μεγάρου καὶ θανὼν πρὶν συντελεσθῇ τὸ ἔργον ὑπὲρ οὗ διέθεσε τὰ τῆς οὐσίας του, ἀνέθετο εἰς ἐμὲ τὴν ἐντολὴν νὰ ἐπληρώσω τὴν θέλησιν· μετὰ πάροδον 25 ἐτῶν ἀγώνων καὶ περιπετειῶν ἐπεράνθη τὸ ἔργον καὶ οὕτω εὐλαβῶς ἐτελέσθη ἡ ἱερὰ τοῦ διαθέτου θέλησις. Εὐγνωμονῶ τὴν Μεγαλειότητά Σου καὶ τὴν σεβαστὴν Κυβέρνησιν ἐπὶ ταῖς τιμαῖς ἃς ἐπεδαψιλεύσαντο εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἀγαπητοῦ μου ἀοιδίμου Εὐαγγέλη ὡς καὶ εἰς ἐμέ, ὡς καὶ τὰς κατὰ καιροὺς ἐπιτροπὰς ἀνθ' ὅσων ἐμόχθησαν ὑπὲρ τοῦ ἔργου καὶ ἰδίως τὴν ἐνεστῶσαν ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ ἀξιοτίμου κ. Στεφ. Δραγούμη. Περιχαρὴς καὶ εὔελπις παραδίδω ὑμῖν τὸ συντελεσθὲν ἔργον τῷ Ἔθνει εὐχόμενος αὐτῷ τὰ κράτιστα. Ζήτω ὁ Βασιλεύς! Ζήτω τὸ Ἔθνος! Ζήτωσαν οἱ ἐργάται τῆς ἐθνικῆς εὐημερίας καὶ δόξης».

Θεῖον, ἄρρητον αἴσθημα εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς μεγάλους τοῦ Ἔθνους εὐεργέτας ἐνέπλησαν τὰς καρδίας πάντων οἱ ἀπέριττοι λόγοι τοῦ ἐπιζῶντος τῶν μεγατίμων ἐξαδέλφων Ζάππα, παραδίδοντος τὸ περικαλλὲς κτήριον εἰς τὸ Ἔθνος. Ἡ ζητωκραυγὴ γενικὴ ἀντήχησε καὶ ὁ τῆς μεσημβρίας γλυκύτατος φθινοπωρινὸς ἥλιος τῶν Ἀθηνῶν ἤθελεν ἤδη εἰς τὸν περίβολον ἐκεῖνον τοῦ ὀνείρου τοσούτων ἑλληνικῶν γενεῶν καὶ ἀπεκάλυπτε τὰς φάσεις ὅλας τῆς τιμῆς, τῆς ἀνδρείας, τῆς φιλοπονίας, τοῦ πνεύματος τοῦ ἑλληνικοῦ, ὅπερ ἐζωογονεῖτο ἐκεῖ περιστοιχιζόμενον καὶ ἀπὸ τῶν συγχρόνων ξένων τὴν ἐπισημοτάτην ἐπιδοκιμασίαν καὶ τὸν συγχαρητήριον ἐνθουσιασμόν. Ἔληξεν οὕτω ἡ τελετὴ καὶ ὁ πολὺς κόσμος διεχύθη εἰς τὰ διάφορα διαμερίσματα καὶ πρὸς τὴν ἔξοδον, πάντων ἀλλήλους χαιρετιζόντων τῇ εὐδαίμονι ἐκείνῃ ὥρᾳ τῆς ἐθνικῆς ἀξιοπρεπείας καὶ μακαριζόντων ἑαυτοὺς ὅτι ηὐτύχησαν νὰ αἰσθανθῶσι τοῦ μεγάλου ἀγαθοῦ τὴν χαράν, ἐνῷ ἔχομεν εἰς τοὺς κόλπους ἡμῶν τὸν ἐπιζῶντα μεγαλώνυμον Ζάππαν.

Ὁ Βασιλεύς, ἡ Βασίλισσα καὶ πάντες οἱ σὺν αὐτοῖς περιεφέροντο εἰς τὰ περικαλλέστατα διακεκοσμημένα δώματα τοῦ Ζαππείου, ἐκτιμῶντες τὴν ὑπὲρ πᾶσαν προσδοκίαν φιλόκαλον διάταξιν καὶ τὸ ἀληθῶς πλούσιον τῶν ἐκθεμάτων, ἐνῷ ὁ λοιπὸς κόσμος ἐξήρχετο γοητευμένος. Ἡ θέα ἀπὸ τῶν προπυλαίων ἦτό τι ἀληθῶς ἐκείνην τὴν ὥραν, τὸ ὁποῖον δὲν περιγράφεται· ἐκεῖνος ὁ κόσμος ὁ χρυσοῦφαντος τοῦ σελαγίζοντος σώματος τῶν ἀξιωματικῶν, περαιτέρω ἡ ἀρρενωπὴ παράταξις τῶν εὐζώνων, τὰ πλήθη τῶν φαιδρῶν Ἑλλήνων καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ πέριξ χώρου, περαιτέρω ἄλλος κόσμος εἰς τὴν λεωφόρον, εἰς τοὺς στύλους τοῦ Ὀλυμπίου Διός, πᾶσα ἡ ὄψις αὕτη παρὰ τ' ἀθάνατα μνημεῖα τῶν προγόνων, ἐνῷ ἔλαμπεν εἰς ἀπό-

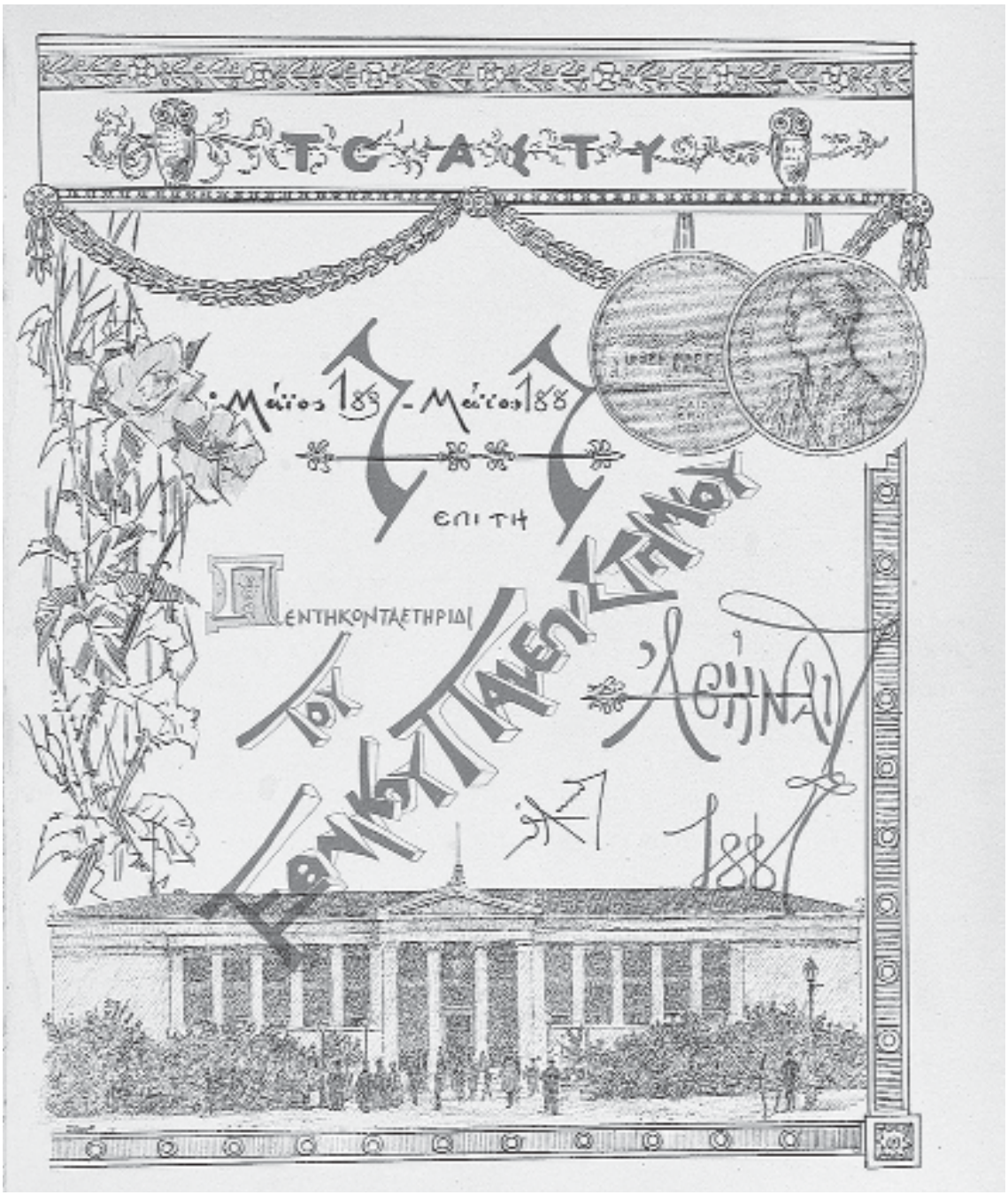

«Ἐπὶ τῇ πεντηκονταετηρίδι τοῦ Πανεπιστημίου. Ἀθῆναι. Μάϊος 1837 - Μάϊος 1887». Λιθογραφία από σχέδιο του Θέμου Άννινου, εφ. Το Άστυ *(18.5.1887). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Επί πρωθυπουργίας του Χαρ. Τρικούπη το Πανεπιστήμιο Αθηνών γιόρτασε τα πενήντα χρόνια από την ίδρυσή του (1837-1887) με πανηγυρικές εκδηλώσεις. Πολλές εφημερίδες εξέδωσαν αφιερώματα, όπως το εικονιζόμενο της εφημερίδας* Το Άστυ.

στασιν ὁ Σαρωνικὸς ὡσεὶ κάτοπτρον τῆς χαρμοσύνου πανηγύρεως, πραγματικῶς ἐγέννων ἐν τῇ ψυχῇ ἑκάστου λογισμούς, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ὡς συνέχεια ἀδήλου ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ζωῆς, ἀναφανείσης διὰ μιᾶς ἐν ταῖς Ἀθήναις ὑπὸ νέαν μορφὴν πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῆς ἀθανασίας τοῦ ὀνόματος αὐτῶν. Τοιαύτη ἐγένετο χθὲς ἡ ἐγκαινίασις τοῦ Ζαππείου καὶ ἡ ἔναρξις τῆς Δ΄ Ὀλυμπιάδος, τὴν ὁποίαν δὲν θὰ ἠδύνατο οὔτε νὰ φαντασθῇ τις, ἐὰν ἐν ὥραις πατριωτικωτάτων πόθων ἤθελεν ὀνειροπολήσει τὴν ἔμπρακτον παράστασιν πληρώσεως τούτων.

Φιλόδοξα σχέδια για τις αρχαιότητες

Όνειρο του Χαρ. Τρικούπη ήταν να αναδείξει τις αρχαιότητες της Αθήνας με ανασκαφές, εξωραϊσμό των αρχαιολογικών χώρων, ίδρυση μνημείων και έρευνες. Ως πρωθυπουργός πολύ συχνά έσπευδε στους χώρους των ανασκαφών για να παρακολουθήσει επί τόπου τις εργασίες και να δει όσα έρχονταν στο φως. Φιλοδοξούσε να απαλλοτριώσει ολόκληρη την περιοχή της Πλάκας, προκειμένου να γίνουν κατεδαφίσεις των σύγχρονων κτισμάτων και να αποκαλυφθεί η αρχαία πόλη. Έκανε πολλές και τολμηρές προσπάθειες για την πραγματοποίηση του ονείρου, που δεν ολοκληρώθηκαν, διότι οι δαπάνες ήταν τεράστιες. Δημοσιεύματα της εποχής μαρτυρούν το συνεχές ενδιαφέρον του για τον αρχαιολογικό πλούτο της χώρας και τη σημαντική του προσφορά στο έργο των αρχαιολόγων. Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις*, στις 25 Ιουνίου 1889 με τίτλο «Ἀναβίωσις ἀρχαίων Ἀθηνῶν. Ἡ Πλάκα καὶ αἱ ὑπ' αὐτὴν ἀρχαιότητες. Τὸ σχέδιον τοῦ κ. Τρικούπη. Γνώμη τοῦ κ. Στεφάνου Κουμανούδη».

«Γνωστὸν ὅτι ἐκεῖ ἔνθα νῦν ἐκτείνεται τὸ πρῶτον καὶ τέταρτον τμῆμα τῆς πόλεώς μας, ἤτοι αἱ συνοικίαι Πλάκας καὶ Ἁγίου Φιλίππου ἐξηπλοῦτο μέγα μέρος τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ ὅτι ἅπας σχεδὸν ὁ χῶρος, ὁ ἀπὸ τῆς ἀνατολικωτάτης ἄκρας τῆς Ἀκροπόλεως μέχρι τῆς ὁδοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Φιλίππου καὶ πέραν ἔτι, κατάσπαρτος ἦν ἐξ ἱερῶν καὶ ναῶν καὶ βωμῶν καὶ στοῶν καὶ πολυποικίλων κτηρίων. Οἱ ξένοι ἀρχαιολόγοι, ἰδίᾳ οἱ Γερμανοὶ ὡς καὶ οἱ ἡμέτεροι, εἰς ποικίλας ἐπεδόθησαν εἰκασίας, θέλοντες νὰ ὁρίσωσι τὴν θέσιν τῶν παντοδαπῶν τούτων μνημείων καὶ ἐγκύπτοντες εἰς τὴν μελέτην τοῦ Παυσανίου καὶ προσπαθοῦντες νὰ θέσωσι τάξιν εἰς τὴν περιέργως συντεταγμένην καὶ ἄνευ προωρισμένου σχεδίου περιγραφήν των. Ἐδῶ λέγουσιν ἔκειτο τὸ Ἀνάκειον τὸ τοῦ Κάστορος καὶ Πολυδεύκους ἱερόν, ἐκεῖ τὸ Πρυτανεῖον καὶ ἡ Ποικίλη Στοά, παρὰ πέραν τὸ Γυμνάσιον τοῦ Ἀδριανοῦ, εἰς τὴν ἄκραν τὸ Ὠδεῖον τοῦ Περικλέους καὶ οὕτω καθεξῆς. Τὸ μόνον, ὅμως, βέβαιον, τὸ μόνον ἐπιστημονικῶς ὁρισθέν, καὶ διὰ τοῦτο ὀφείλεται τιμὴ καὶ χάριτες τῇ ἑλληνικῇ ἀρχαιολογικῇ ἐπιστήμῃ εἶναι ὁ καθορισμὸς τῆς θέσεως, μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1859 ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρίας, τῆς Στοᾶς τοῦ Ἀττάλου. Πάντα τὰ λοιπὰ εὕρηνται ἐν ζόφῳ βαθεῖ καὶ πάντες οἱ ἐκδοθέντες χάρται καὶ πᾶσαι αἱ ἐκφρασθεῖσαι γνῶμαι εἶναι ἁπλαῖ εἰκασίαι μηδὲν δυνάμεναι νὰ ἔχωσι κῦρος ἐπιστημονικόν.

Τὸ σχέδιον τοῦ κ. Τρικούπη

Τὸ φοβερὸν τοῦτο σκότος, τὸ καλύπτον σπουδαιότατα ζητήματα τῆς ἀρχαίας ἀρχιτεκτονικῆς, τὸ ἀποκρύπτον ἀφ' ἡμῶν ὅλην τὴν τοπογραφίαν τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν, τὸ συγκαλύπτον τίς οἶδε πόσους ἀμυθήτους θησαυρούς, ὀφείλει νὰ διαλυθῇ, τὸ ἀπαιτεῖ ἡ ἐπιστήμη, τὸ ἀπαιτεῖ ὁ ἔρως πρὸς τὴν ἀρχαίαν τέχνην, τὸ ἀπαιτεῖ αὐτὸς ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεώς μας ὡς ἔθνους, οὐδένα ἴσως ἔχοντος ἄλλον προορισμὸν ἢ αὐτὴν τὴν περίσωσιν τοῦ θησαυροῦ τῶν προγόνων καὶ τὴν δι' αὐτοῦ ἐκ νέου ἀνατολὴν τοῦ πολιτισμοῦ.

Φυσικώτατα τὸ σπουδαιότατον τοῦτο ζήτημα ὤφειλε νὰ προσελκύσῃ τὴν προσοχὴν τοῦ τόσο φιλοπόλιδος καὶ τοσοῦτον ἔρωτα τρέφοντος πρὸς τὴν ἀρχαίαν τέχνην κ. Τρικούπη. Δι' ὃ καὶ ἀπὸ ἐτῶν ἤδη τῇ συνεργασίᾳ εἰδικῶν ἀνδρῶν καὶ ἀρχιτεκτόνων κατήρτισε σχέδιον, δι' οὗ, ἂν ὄχι ὁλόκληρος ἡ συνοικία τῆς Πλάκας, ἀλλὰ τοὐλάχιστον τὰ πιθανώτερον θησαυροὺς ἐγκρύπτοντα μνημείων μέρη αὐτῆς θὰ ἀνεσκάπτοντο κρημνιζομένων τῶν οἰκιῶν καὶ ἀποζημιουμένων τῶν ἰδιοκτητῶν αὐτῶν. Καὶ οὕτω θὰ ἀπεδίδοντο εἰς τὴν μελέτην καὶ τὸν θαυμασμὸν σύμπαντος τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου τοσαῦτα μνημεῖα, τοσοῦτος πλοῦτος καὶ θὰ ἐλύοντο τοσαῦτα δυσεπίλυτα νῦν ζητήματα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης καὶ τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας. Ἀτυχῶς διὰ ποικίλους καὶ γνωστοὺς ἄλλως τε λόγους τὸ λαμπρὸν τοῦτο σχέδιον ἔμεινεν ἀνεφάρμοστον. *Ἤδη εὐτυχῶς μὲ τὰς νέας ἀποφάσεις περὶ τοῦ καλλωπισμοῦ τῆς πόλεως καὶ χάρις τῇ θαυμασίᾳ ἐμμονῇ τοῦ κ. Τρικούπη εἰς τὰς ἰδέας του τὸ ζήτημα ἤρξατο ἀνακινούμενον* καὶ δὲν εἶναι παντελῶς ἀμφίβολον νὰ τὸ ἴδωμεν προσεχῶς τιθέμενον εἰς πρᾶξιν.

Ἐπὶ τοῦ σπουδαιοτάτου ὅθεν τούτου ζητήματος ἐζητήσαμεν τὴν γνώμην τοῦ ὑπάτου τῶν ἀρχαιολόγων μας, ὡς εἴπομεν, κ. Κουμανούδη, τοῦ συνενοῦντος ἐν ἑαυτῷ τὴν θαυμασιωτέραν ἐπιστημονικὴν ἀκρίβειαν πρὸς ἰδεώδη ποιητικὸν ἔρωτα καὶ λατρείαν πρὸς τὸ ἀίδιον καὶ ἄφθαρτον κάλλος τῆς ἑλληνικῆς τέχνης.

Γνώμη τοῦ κ. Στεφάνου Κουμανούδη

«Μὲ πληροῦσιν ἀρρήτου χαρᾶς αὐτὰ τὰ ὁποῖα μοῦ ἀγγέλλετε. Ἕνα μόνον σχὼν δι' ὅλου τοῦ βίου μου ἔρωτα, τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα καὶ τέχνην, ἐν αὐτῇ διαβιώσας, ὑπὲρ αὐτῆς μοχθήσας, αἰσθάνομαι ἠδύτατα διαρρέον τὸ γῆρας μου ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ ἀναθάλλοντος αἰσθήματος λατρείας πρὸς τὴν ἀρχαιότητα ἡμῶν. Ἂν δὲ αὐτό, τὸ ὁποῖον λέγετε, πραγματωθῇ καὶ προφθάσω νὰ τὸ ἴδω καὶ νὰ ἐργασθῶ ὑπὲρ αὐτοῦ θὰ κλείσω τοὺς ὀφθαλμούς μου ἐν ὑπερτάτῃ εὐδαιμονίᾳ.

Ἀτυχῶς φοβοῦμαι ὅτι δὲν θὰ κατορθωθῇ τὸ λαμπρὸν τοῦτο σχέδιον. Ἀπὸ 45 ἐτῶν ἐργάζομαι

«Ἡ Πύλη τοῦ Ἀδριανοῦ ἐν Ἀθήναις». Ξυλογραφία από το περιοδικό Ἑσπερος (*Λειψία), τεύχ. 134 (15/27.11.1886). Γεννάδειος Βιβλιοθήκη.*

ὑπὲρ αὐτοῦ, ὡμίλησα, ἔγραψα, παρεκάλεσα, ἀλλ' οὐδὲν κατώρθωσα. Ὑπῆρξεν ἐποχή, καθ' ἣν τοῦτο ἦν δυνατόν, ἕνεκεν τῶν ὀλίγων ἀποζημιώσεων, αἵτινες θὰ ἀπητοῦντο, ὡς ἐκ τῆς εὐθηνίας τῶν οἰκοπέδων. Ἤδη τὸ πρᾶγμα διὰ τὸν ἀντίστροφον λόγον τὸ θεωρῶ δυσκατόρθωτον. Χρειάζονται πολλά, πάρα πολλὰ χρήματα καὶ θέλησις σιδηρᾶ, ἄκαμπτος, μὴ ἐπηρεαζομένη ἀπὸ τὴν πολιτικήν.

Πρὸ ἐτῶν προσκληθεὶς παρὰ τοῦ ἀξιοτίμου κ. Τρικούπη δι' ἄλλην ἐργασίαν ἀπεθαύμασα τὸ σχέδιον, περὶ οὗ μοὶ ὁμιλεῖτε καὶ ὅπερ ἐν τῇ συνομιλίᾳ εὐηρεστήθη νὰ μοὶ ἐπιδείξῃ. Τὸν συνεχάρην θερμῶς ἐπὶ τούτῳ καὶ πάσῃ δυνάμει τὸν παρώτρυνα καίτοι ἐκφράσας αὐτῷ τὸ δυσεπίτευκτον. Ἤδη ὅτε βλέπω ἐκ νέου τιθέμενον αὐτὸ ἐπὶ τοῦ τάπητος χαίρω καὶ πάλιν, ἀλλὰ καὶ πάλιν φοβοῦμαι. Ἔχω ἄπειρον πεποίθησιν ἐπὶ τὴν σιδηρᾶν θέλησιν τοῦ κ. Τρικούπη, ἐπὶ τὸ δραστήριον καὶ ἀποφασιστικὸν αὐτοῦ, ἐπὶ τῇ ἐπιμονῇ μεθ' ἧς ἐφαρμόζει τὰ ἅπαξ ἀποφασισθέντα. Καὶ ἔχω βεβαιότητα ὅτι ἂν μόνον ἀπ' αὐτοῦ ἐξηρτᾶτο καὶ χρήματα τὰ ἀναγκαῖα θὰ εὕρισκε καὶ θὰ τὸ ἐφήρμοζε τὸ σχέδιόν του. Ἀτυχῶς δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἀπὸ τῆς ἀποφάσεώς του καὶ τῆς θελήσεώς του· ἔχει νὰ προσκρούσῃ πρὸς πολλά, πρὸς ἄπειρα προσκόμματα»...

Καὶ μετὰ μικρὰν παῦσιν προσέθηκεν ὁ κ. Κουμανούδης:

«Ἂν ὁ κ. Τρικούπης κατορθώσῃ παρορῶν τὰς ἀμούσους κραυγὰς καὶ ὑπερπηδῶν τὰ προσκόμματα νὰ μᾶς ἀποδώσῃ τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας, ἂς εἶναι βέβαιος ὅτι τὸ ὄνομα αὐτοῦ θὰ μείνῃ εὐλογητὸν παρὰ τῇ παγκοσμίῳ ἐπιστήμῃ καὶ θὰ καταστῇ ὁ μέγιστος τῶν εὐεργετῶν τῆς πόλεως τῆς Παλλάδος».

Τοιαύτη ἡ γνώμη τοῦ σοφοῦ καὶ γεραροῦ ἀνδρὸς ἐπὶ τοῦ λαμπροῦ τούτου σχεδίου.

Πράσινο στις πλατείες

εφ. Ἀκρόπολις (26.2.1890)

Περὶ ὅλων τῶν ἀκαταρτίστων εἰσέτι πλατειῶν τῆς πρωτευούσης, τοῦ Κολωνακίου, τοῦ Κάνιγγος καὶ τῶν ἄλλων, ἐντολῇ τοῦ ἡμετέρου πρωθυπουργοῦ ἐξεπόνησε λαμπρὰ σχεδιογραφήματα ὁ Γάλλος μηχανικὸς κ. Ματών, τὴν ἐφαρμογὴν δ' αὐτῶν θ' ἀναλάβῃ καὶ θὰ ἐπιδιώξῃ ὁ Δῆμος. Ἦτο καιρὸς πλέον νὰ παύσωσιν αἱ πλατεῖαι αὗται νὰ εἶναι κοπρῶνες καὶ ἑστίαι μολυσμάτων. Ἤρξατο καὶ ἡ φύτευσις τῆς ὡραίας πλατείας τοῦ Θησείου.

«Τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον εἶναι δημιούργημα τοῦ Χαριλάου Τρικούπη»

του Εμμ. Σ. Λυκούδη

Το Α΄ Διεθνές Αρχαιολογικό Συνέδριο, στο οποίο συμμετείχαν αρχαιολόγοι από όλα τα μέρη της Γης, έγινε στην Αθήνα – πάνω στην Ακρόπολη – και διήρκεσε από τις 25 έως τις 31 Μαρτίου 1905. Το άρθρο του Λυκούδη δημοσιεύθηκε στην εφ. *Αθήναι* με τίτλο «Ὁ Τρικούπης καὶ τὸ Συνέδριον» στις 28 Μαρτίου 1905.

Τὸ πρῶτον ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου συνέδριον συνῆλθεν ἤδη.

Πανταχόθεν τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου ἐπιστήμονες προσκυνηταὶ τῆς προγονικῆς εὐκλείας, συναγείρονται εἰς τὸ Ἄστυ τὸ ἰοστέφανον, ἐκπροσωποῦντες ὄχι μόνον ἑαυτοὺς καὶ τὸ ἀτομικὸν αὐτῶν ἐπιστημονικὸν κῦρος, ἀλλὰ οἱ μὲν τὰς ἐπισήμους Ἀρχὰς ξένων κρατῶν, ἄλλοι δὲ ἐπίσημα ἐπιστημονικὰ σωματεῖα καὶ ἀρχαιολογικὰ Ἱνστιτοῦτα.

Ἡ Ἑλλάς, ἀπὸ τῆς ἐπόψεως τῆς μετὰ πόνου καὶ υἱκοῦ σεβασμοῦ περισώσεως καὶ περιφρουρήσεως τῶν προγονικῶν κειμηλίων καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν τοῖς ἐπαρχιακοῖς Μουσείοις, παρίσταται ἀληθῶς εὐπρόσωπος. Τιμὴ καὶ ἔπαινος ὀφείλεται ἐπὶ τούτῳ καὶ εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν, ἥτις ἀπὸ μακροτάτων χρόνων ἐργάζεται περισώζουσα καὶ συντηροῦσα καὶ ἀποκαλύπτουσα τὰ ἀρχαῖα κειμήλια, ἀλλὰ καὶ ἐμπνέουσα τὴν ἀγάπην πρὸς τὰ μνημεῖα ταῦτα τοῦ ἐνδόξου βίου τῶν προγόνων ἐπὶ περίοδον αἰώνων ἀφθίτου πολιτισμοῦ, καὶ πρὸς τὸν Γενικὸν Ἔφορον τῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ πρὸς τὴν πλειάδα τῶν ἐφόρων τῶν ἡμετέρων Ἀρχαιοτήτων.

Ἀλλὰ θὰ ἦτο πρᾶξις ἐσχάτης ἀγνωμοσύνης ἐὰν κατὰ τὰς ἐπισήμους ταύτας ἡμέρας, καθ' ἃς ἡ Ἑλλὰς φιλοξενεῖ τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς ὡραίας ἐπιστήμης τοῦ Βίγκελμαν, οἵτινες, τελοῦντες φόρον λατρείας πρὸς τοὺς μεγάλους προγόνους κατ' ἀνάγκην ἔμφυτον ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου, θέλουσι γίνει κήρυκες αἰσθημάτων συμπαθείας καὶ ἐκτιμήσεως πρὸς ἡμᾶς τοὺς μικροὺς ἀπογόνους εἰς τὰς οἰκείας αὐτῶν πατρίδας, ἐὰν ἠθέλομεν λησμονήσει τὸν μέγαν τῆς Ἑλλάδος πολίτην, ὅστις περὶ πάντα ἄρτιος, ἔδωσε τὴν μεγαλυτέραν ὥθησιν εἰς τὸ ἔργον τῆς περισώσεως τῶν Ἀρχαιοτήτων, καὶ τῆς διαφυλάξεως αὐτῶν κατὰ τρόπον ἀντάξιον τοῦ ὀφειλομένου πρὸς τὰ πολύτιμα τοῦ Ἔθνους κειμήλια σεβασμοῦ.

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, παρ' ὅλας τὰς πολιτειακὰς μερίμνας, αἵτινες διηνεκῶς προσήλουν τὸν νοῦν αὐτοῦ εἰς θέματα ξηρὰ καὶ ἀτερπῆ, ἦτο ἔνθερμος τῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος λάτρης. Ψυχὴ ἐξόχως ποιητική, ᾐσθάνετο πρὸς τὰ λείψανα ταῦτα τοῦ ἀρχαίου βίου ἀληθῆ ἔρωτα. Ὅταν δὲ ἐκτὸς τῆς Ἀρχῆς ἠδύνατο νὰ διαθέτῃ ἐλευθέρας ὥρας, ἀνεστρέφετο εἰς τοὺς περιπάτους αὐτοῦ πρὸς τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα καὶ πολλάκις θὰ τὸν συνήντα τις ἐν προσηλώσει ἀταράκτου ρέμβης πρὸ τῶν ὡραίων τάφων τοῦ Διπύλου ἢ ἀνερχόμενον τὰς κλίμακας τῶν Προπυλαίων, ὅπως ἀνέλθῃ εἰς προσκύνημα τοῦ ναοῦ τοῦ ἀφθίτου κάλλους.

Καὶ ὡς κυβερνήτης τῆς χώρας δὲν ἠδύνατο ὁ Χαρίλαος Τρικούπης εἰμὴ νὰ παράσχῃ ὑπὲρ τῶν Ἀρχαιοτήτων τὴν θερμουργόν, τὴν δημιουργικὴν αὐτοῦ μέριμναν, αὐτὸς γενόμενος δημιουργὸς ἔργων ἀφορώντων τὰς Ἀρχαιότητας, ἅτινα ἀποτελοῦσι τοὺς περιφανεστέρους τίτλους τιμῆς τοῦ Ἔθνους ἀπέναντι τῶν ξένων καὶ τὴν ἐπισημοτέραν ἀπόδειξιν σεβασμοῦ καὶ λατρείας τοῦ Ἔθνους πρὸς τὰ προγονικὰ κειμήλια.

Ὁ Τρικούπης ἤθελε νὰ καταστήσῃ τὴν Ἑλλάδα ὅλην καὶ οὐχὶ τὰς Ἀθήνας προσκύνημα τοῦ ξένου πολιτισμοῦ, καὶ νὰ ἐπιδεικνύῃ ἡμᾶς τοὺς νεωτέρους ἂν οὐχὶ ἀξίους αὐτῶν ἀπογόνους, τοὐλάχιστον γνώστας καὶ ἐκτιμητὰς τῆς ὀφειλομένης λατρείας πρὸς πᾶν ὅ,τι ἡ φθορὰ τῶν αἰώνων καὶ ἡ ἐπιβουλὴ τῶν βαρβάρων ἐπέτρεψε νὰ φθάσῃ μέχρις ἡμῶν ἀπὸ τοῦ ἐνδόξου αὐτῶν βίου.

Οἱ νεώτεροι βεβαίως ἀγνοοῦν ὅτι πρὸ τοῦ Χαριλάου Τρικούπη Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον δὲν ὑπῆρχεν ἐν Ἑλλάδι. Διότι βεβαίως δὲν ἀπετέλουν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον τὰ ὑπόγεια τοῦ Βαρβακείου, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχον συσσωρευθῆ ὡς εἰς ἀποθήκας αἱ τότε ἀνήκουσαι εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν ἀρχαιότητες, ἀπρόσιτοι εἰς τὴν ἔρευναν καὶ τὸν θαυμασμόν, παριστῶσαι δὲ τὴν Ἑλλάδα ὡς ἐκ τῆς καταστάσεως αὐτῶν χώραν ἀναξίαν νὰ εἶναι θεματοφύλαξ τῶν κειμηλίων τῆς ἀρχαίας δόξης.

Ἦτο ἀληθῶς ὄνειδος διὰ τὸ Ἔθνος τὸ Ἑλληνικὸν ἡ ἔλλειψις Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου. Καὶ τοῦ ὀνείδους τούτου ἠθέλησε νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν πατρίδα του μὲ τὴν δύναμιν μεθ' ἧς ἐκεῖνος ἐγνώριζε νὰ θέλῃ.

Ἄνευ μέσων, ἄνευ ἐφοδίων, μὲ μόνην ἐπίκουρον τὴν δραστηριότητα τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων, ἠδυνήθη νὰ πήξῃ τὸ πάγκαλον Ἐθνικὸν Μουσεῖον, πρὸ τοῦ ὁποίου καὶ ἐντὸς τοῦ ὁποίου, οἱ ξένοι ἀνευρίσκουν τὰ ἰσχυρότερα ἐλατήρια ἀγάπης καὶ ἐκτιμήσεως ἡμῶν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, τὸ Μουσεῖον, ὅπερ τὰ ὁδοιπορικὰ καὶ οἱ ὁδηγοί, οὓς

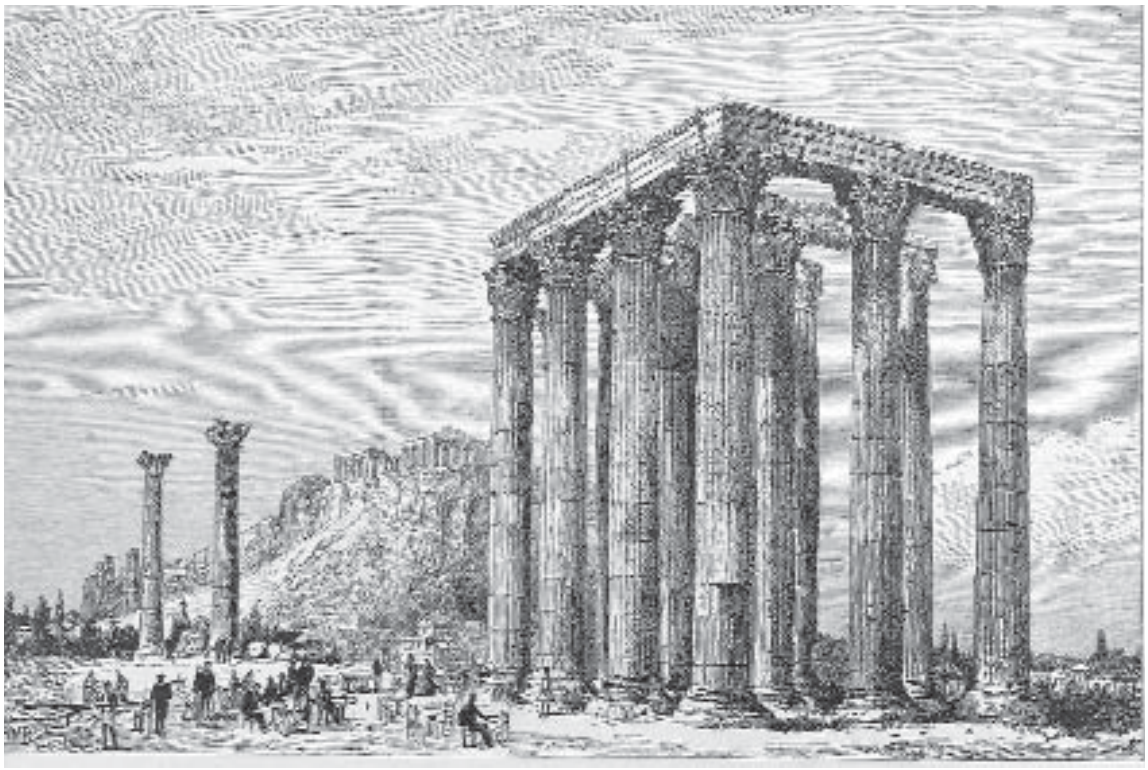

«Ὁ ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ἐν Ἀθήναις». Ξυλογραφία από το περ. Ἑσπερος (*Λειψία), τεύχ. 133 (1/13.11.1886). Γεννάδειος Βιβλιοθήκη.*

φέρει ἀνὰ χεῖρας πᾶς ξένος ἐπισκέπτης τῆς ἡμετέρας, ὀνομάζουν τελειότατον καὶ ὄντως μοναδικόν.

Ἀλλ' οἱ ξένοι ἀγνοοῦν, δυστυχῶς δὲ ἀγνοεῖ τοῦτο καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη τῶν πλείστων ἐξ ἡμῶν, ὅτι τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον εἶναι δημιούργημα ἑνὸς ἀνδρός, τοῦ Χαριλάου Τρικούπη.

Ἀλλὰ καὶ τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀκροπόλεως ὀφείλεται εἰς τὴν ὑπὲρ τῶν ἀρχαιοτήτων σπουδὴν τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, καὶ ἡ σχεδιασθεῖσα καὶ μήπω ἐκτελεσθεῖσα περὶ τὴν Ἀκρόπολιν περιμετρικὴ ὁδὸς καὶ τὸ σχέδιον τῆς ἀπαλλοτριώσεως τῶν περὶ τὴν Ἀκρόπολιν χώρων, ὅθεν τόσα ὑπάρχει ἐλπὶς ν' ἀνακύψουν εἰς φῶς τεθαμμένα τοῦ ἀρχαίου βίου λείψανα.

Καὶ ἡ περὶ τῶν Ἀρχαιοτήτων μέριμνα τοῦ Τρικούπη δὲν περιωρίζετο μόνον εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ Κράτους, ἀπ' ἐναντίας ἐθεώρει ὡς ἱεροσυλίαν τὴν ἀπογύμνωσιν τῶν ἐπαρχιακῶν πόλεων ἀπὸ τῶν κειμηλίων αὐτῶν, καὶ ἠξίου ὅπως ταῦτα, κατὰ τὸ ἐνόν, συντηρῶνται ἐν Μουσείοις κατὰ χώραν. Φειδωλὸς εἰς πάντα τῶν δημοσίων χρημάτων ἦτο ἀφειδέστατος εἰς πᾶσαν ὑπὲρ τῶν ἀρχαιολογικῶν κειμηλίων πίστωσιν, οὐδεμιᾶς φειδόμενος δαπάνης ἐκ τῶν ἐνόντων πόρων, ὅπως περισώζονται τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα ἀσφαλῶς καὶ εὐπροσώπως.

Περιφανεστέραν ἔνδειξιν τοῦ σεβασμοῦ αὐτοῦ πρὸς τὰ δικαιώματα τῶν μερῶν εἰς ἃ ἀνευρέθησαν ἀρχαιότητες, παρέχει τὸ ἐξῆς ἐπεισόδιον ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἔκπαγλον ἄγαλμα τοῦ Ἑρμοῦ τοῦ Πραξιτέλους, τὸ ἀνευρεθὲν ἐν Ὀλυμπίᾳ, κατὰ τὰς τόσον ἐντελεῖς ἀνασκαφάς, ἃς ἐνήργησεν ἡ γερμανικὴ κυβέρνησις.

Τότε ἡ Ὀλυμπία ἦτο ἀπρόσιτος εἰς πᾶσαν συγκοινωνίαν· ὁ δὲ Γενικὸς Ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων, ἀφορῶν καὶ εἰς τοὺς κινδύνους εἰς οὓς ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκτεθῇ τὸ ἀνεκτίμητον κειμήλιον, καὶ εἰς τὸ ὅτι ἦτο ἀληθῶς ἀπρόσιτον εἰς τὸν παγκόσμιον θαυμασμόν, προέτεινεν εἰς τὸν Τρικούπην τὴν μεταφορὰν αὐτοῦ εἰς Ἀθήνας.

Ὁ πρωθυπουργὸς τότε κατελήφθη ὑπὸ ὀργῆς, τῆς ὁποίας πολλάκις οἱ συνεργασθέντες μετ' αὐτοῦ καὶ μάλιστα ἐκεῖνοι οὓς ἐξετίμα ἰδιαζόντως ἐλάμβανον δείγματα.

– Οὔτε σκέψις, εἶπε, πρέπει νὰ γίνῃ περὶ τούτου.

– Ἀλλὰ πῶς θὰ δύνανται νὰ μεταβαίνουν ἐκεῖ οἱ ξένοι; ἠρώτησεν ὁ Γενικὸς Ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων.

– Διὰ τοῦ σιδηροδρόμου, ἀπήντησε λακωνικώτατα ὁ Τρικούπης, μὲ τόνον, ὡς ἂν ἔδιδε συνήθη διαταγήν.

Τοιαύτη ἀπάντησις εἰς τὸ στόμα οἱουδήποτε ἄλλου θὰ ἦτο ἀκαιροτάτη καὶ ἀσύγγνωστος περιαυτολογία.

᾽Αλλ᾽ ὁ Τρικούπης δὲν εἶχεν ὑποσχέσεις κενάς: ῞Ο,τι ὑπέσχετο τὸ ἐξετέλει, καὶ δὲν ὑπέσχετό ποτε εἰμὴ μόνον ἐκεῖνα περὶ τῶν ὁποίων ἦτο βέβαιος ὅτι οὐδὲν πρόσκομμα θὰ ἠδύνατο νὰ τὰ ματαιώσῃ.

Τὸν ἐξωραϊσμὸν δὲ τῆς πόλεως τῶν ᾽Αθηνῶν καὶ τῶν μερῶν ὅπου ἀρχαιολογικοὶ τόποι, ἐθεώρει καθῆκον συναφὲς πρὸς τὴν ὑπὲρ τῶν ᾽Αρχαιοτήτων μέριμναν.

Εἶναι δὲ περίεργον ὅτι καὶ ἐξωραϊσμοὶ συντελεσθέντες κατόπιν εἶχον μελετηθῆ καὶ σχεδιασθῆ ἴσως πολὺ καλαισθητικώτερον ὑπὸ τοῦ Τρικούπη, ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ βίου ὡς πρωθυπουργοῦ, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ μακαρίτου Σκαλιστήρη.

Εἰς τὰ κονιορτώδη δὲ ἀρχεῖα τῶν δημοσίων ἔργων θὰ δύνανται νὰ ἀνευρεθοῦν καὶ σήμερον σχέδια ἐξωραϊσμοῦ τοῦ χώρου τοῦ Ζαππείου πολὺ ἀρτιωτέρου καὶ καλαισθητικωτέρου ἢ ὡς συνετελέσθη κατόπιν ὑπὸ τοῦ κ. Ματών. Αὐτὴ δὲ ἡ λεωφόρος Συγγροῦ εἶχε καταρτισθῆ ἐν σχεδίῳ ὑπὸ τὰς εἰσηγήσεις τοῦ Τρικούπη, ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Σκαλιστήρη, ἀλλὰ κατὰ τρόπον πολὺ διάφορον καὶ ἀσυγκρίτως περικαλλέστερον. ᾽Απετέλει συνέχειαν τῆς λεωφόρου ᾽Αμαλίας μὲ γραμμὴν θλωμένην ὀλίγον κατὰ τὴν θέσιν, ὅπου ἡ κατοικία τοῦ μακαρίτου ᾽Ορφανίδου, ὥστε νὰ καταλείπῃ πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοὺς στύλους τοῦ ᾽Ολυμπίου Διός. ᾽Ηκολούθει δὲ κατεύθυνσιν εὐθυτάτην μέχρι τῆς θαλάσσης, δενδρόφυτος ἑκατέρωθεν ἐν τῷ σχεδίῳ, κατὰ τρόπον ὥστε οἱονεὶ ἐκ τοῦ στομίου μακροτάτου πρασίνου θόλου νὰ διαφαίνηται ἡ θάλασσα τοῦ Σαρωνικοῦ.

Καὶ πρὶν ἢ δὲν γίνῃ σκέψις οὐδεμία περὶ μαρμαρώσεως τοῦ Σταδίου, ὁ Τρικούπης ἠθέλησε νὰ καλλύνῃ τὸν ποιητικὸν ἐκεῖνον χῶρον διὰ φυτειῶν τοῦ ᾽Αρδηττοῦ καὶ καθιστῶν ὡραίας λόχμας τὰς ἑκατέρωθεν τοῦ ᾽Ιλισσοῦ ξηρὰς καὶ γυμνὰς ὄχθας.

Ταῦτα ἐν ἀτελεῖ σκιαγραφίᾳ τὰ ὑπὸ τοῦ Τρικούπη συντελεσθέντα ὑπὲρ τῶν ᾽Αρχαιοτήτων καὶ τοῦ ἐξωραϊσμοῦ αὐτῶν καὶ τὰ ἐν σχεδίῳ, ἅτινα δὲν ἠδυνήθη νὰ συντελέσῃ.

Προέχει δὲ πάντων τὸ πάγκαλον ἐθνικὸν ἡμῶν Μουσεῖον, ὁ ἐπισημότερος τίτλος πολιτισμοῦ καὶ εὐλαβείας πρὸς τὰ προγονικὰ κειμήλια, ὃν ἐπιδεικνύει σήμερον ἡ Ἑλλὰς πρὸς τοὺς ξένους.

Η ΗΤΤΑ ΣΤΙΣ ΕΚΛΟΓΕΣ

Η ΑΠΟΧΩΡΗΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΧΑΡΙΛΑΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ

Η επιστολή του Χαρίλαου Τρικούπη προς την αδελφή του μετά την εκλογική του αποτυχία

Ο Χαρ. Τρικούπης μετά τη συντριπτική ήττα του κόμματός του στις εκλογές της 16ης Απριλίου 1895 – στις οποίες δεν κατόρθωσε ούτε ο ίδιος να εκλεγεί βουλευτής Μεσολογγίου – απευθύνει επιστολή στην αδελφή του Σοφία, για να της ανακοινώσει την οριστική του απόφαση να αποχωρήσει από την πολιτική. Το κείμενο της επιστολής προέρχεται από το έργο του Δημητρίου Πουρνάρα *Χαρίλαος Τρικούπης. Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του*, τ. Β΄, 2η ἔκδ. Ἀθῆναι, «Ἐλεύθερος» (1976), σ. 608-609:

Μεσολόγγιον, 16 Ἀπριλίου 1895

«Σοὶ ἐτηλεγράφησα πρὸ ὀλίγου ὅτι ἀπέτυχον ἐν τῇ ἐκλογῇ.

»Μὴ νομίσῃς ὅτι εἶμαι κατ' ἐλάχιστον στενοχωρημένος ἐκ τῆς ἀποτυχίας, ἠξεύρεις δὲ ὅτι προσαρμόζομαι πρὸς τὰς περιστάσεις, οἵαι παρουσιάζονται, ὡσανεὶ ἦσαν τῆς ἐκλογῆς μου. Ἤδη προτίθεμαι νὰ δηλώσω ὅτι ἀποσύρομαι ἐντελῶς τῆς πολιτικῆς. Ἐνόσῳ ἐξελεγόμην Βουλευτής, εἶχον ὑποχρέωσιν καὶ πρὸς τὴν ἐπαρχίαν καὶ πρὸς τοὺς μετ' ἐμοῦ πολιτευομένους ἐν τῇ Βουλῇ νὰ μὴ ἀποχωρήσω τοῦ σταδίου, ἀλλ' ἀφοῦ ἤδη ἐξετέλεσα πᾶν ὅ,τι μοὶ ἐπεβάλλετο, ἵνα παραμείνω ἐν αὐτῇ, οὐδεὶς δύναται νὰ παραπονεθῇ κατ' ἐμοῦ, ἂν μὴ ἀναδειχθεὶς Βουλευτής, ἀποσύρωμαι εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον, παύων τοῦ νὰ πράττω τὰ δημόσια. Περὶ τούτων μὴ κάμῃς λόγον πρὸς οὐδένα, διότι ἐπιθυμῶ ἐγὼ νὰ ἀνακοινώσω αὐτὰ πρὸς τοὺς ἔχοντας τὸ δικαίωμα νὰ ἀξιοῦν ὅπως τοῖς δίδω ἐξηγήσεις περὶ τῶν σχετιζομένων πρὸς τὴν σύμπραξιν ἡμῶν ἐν τῷ συστήματι. Σοὶ τὰ γράφω δέ, ἵνα ἔχῃς πλήρη γνῶσιν περὶ τῆς μελλούσης στάσεώς μου. Περὶ τῆς εἰς Ἀθήνας ἐπανόδου μου θὰ ἀποφασίσω αὔριον τὴν ἡμέραν, ἐννοεῖται δὲ ἐξ ὧν Σοὶ γράφω ἀνωτέρω ὅτι οὐδεὶς πρέπει νὰ γινώσκῃ πότε θὰ φθάσω καὶ οὐδεμία πρέπει νὰ μοὶ γένηται ὑποδοχή.

Ὁ ἀδελφός».

«Δὲν εἶναι ματαιοπονία τὸ πολιτεύεσθαι ὑπὸ τοιούτους ὅρους;»

Ο Χαρίλαος Τρικούπης ανακοινώνει στους φίλους του την αποχώρησή του από την πολιτική. Από το βιβλίο του Περικλή Μαζαράκη *Πολιτικαὶ φυσιογνωμίαι. Χαρίλαος Τρικούπης. Ἀλέξ. Κουμουνδοῦρος*, Ἀθῆναι, Ἀρχαῖος Ἐκδοτικὸς Οἶκος Δ. Δημητράκου, 1946, σ. 34-36.

Ἐπανελθὼν ἐκ Μεσολογγίου εἰς Ἀθήνας στὶς 19 Ἀπριλίου 1895 παρέμεινεν ἐπ' ὀλίγας ἡμέρας, κατὰ τὸ διάστημα τῶν ὁποίων συνεκάλεσε τοὺς παρόντας φίλους του, πρὸς οὓς ἐξεδήλωσε τὴν ὁριστικὴν ἀποχώρησιν, συστήσας εἰς αὐτοὺς ὅπως πολιτευθῶσιν ἐφ' ἑξῆς καθ' ἣν ἕκαστος εἶχεν ἰδίαν πεποίθησιν, καὶ εἶπεν εἰς αὐτοὺς μεταξὺ ἄλλων τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικὰ λόγια:

«Ἐπὶ εἴκοσι ἔτη ἠγωνίσθημεν ἀνενδότως ὅπως διορθώσωμεν τὰ κακῶς κείμενα, προσπαθοῦντες ἀφ' ἑνὸς νὰ ἐπιτύχωμεν διὰ καταλλήλων ὀργανικῶν νόμων, συναδόντων πρὸς τὸ κοινοβουλευτικὸν τῆς χώρας πολίτευμα τὴν διάκρισιν τῶν ἐξουσιῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ διορθώσωμεν τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Κράτους. Ποσάκις δὲν διεκυβεύσαμεν τὴν δημοτικότητα ἡμῶν, ποσάκις δὲν ἀντιμετωπίσαμεν μανιώδεις ἀντιδράσεις ὅπως ἐπιτύχωμεν τοῦ ποθουμένου· καὶ ὅμως τίς ποτε ἀνεγνώρισε τοὺς κόπους καὶ τοὺς ἀγῶνας ἡμῶν; Ἐκοπιάσαμεν εἰς μάτην! Διὶς ἀπεπειράθημεν τὴν ἀνόρθωσιν καὶ διὶς ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐκρήμνισεν ἡμᾶς τῆς Ἀρχῆς καὶ ἔφερεν εἰς αὐτὴν τοὺς κραυγάσαντας κατὰ τῶν φόρων, κατὰ τῶν προσόντων τῶν ὑπαλλήλων, καὶ διὶς οἱ ἀντίπαλοι ἡμῶν ἀνέτρεψαν ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν πᾶν ὅ,τι ἡμεῖς μετὰ κόπου ἐπὶ ἔτη ἀνηγείραμεν. Τὴν τρίτην φορὰν ἀνελάβομεν τὸ ἔργον τῆς ἀνορθώσεως ὑπὸ ὅρους καταστάντας πολὺ δυσχερεστέρους ἢ ἄλλοτε! Καὶ ἠλπίζομεν ὅτι τὸ Στέμμα ἤθελε θέσει πλέον φραγμὸν εἰς τὰς ὁρμὰς τῆς ἀνατροπῆς τοῦ ἔργου ἡμῶν, ἐμποδίζον τὴν κατάργησιν Ὀργανικῶν Νόμων χρησίμων διὰ τὴν εὔρυθμον λειτουργίαν τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐπλανήθημεν. Δὲν εἶναι ματαιοπονία τὸ πολιτεύεσθαι ὑπὸ τοιούτους ὅρους; Ποῖος ἔχει ὄρεξιν νὰ ἐπαναρχίσῃ τὸ παιγνίδιον διὰ τετάρτην φοράν; Ἐκτὸς τῶν ὁδῶν, τῶν σιδηροδρόμων, τῶν γεφυρῶν, τῶν λιμένων καί τινων νομοθετημάτων δευτερευούσης σημασίας, τὰ ὁποῖα δὲν ἠδυνήθησαν οἱ ἀντίπαλοι ἡμῶν νὰ ἐξαφανίσωσι, τί ἄλλο ὑπολείπεται ἐκ τῶν εἰκοσαετῶν μόχθων ἡμῶν; Εἰκοσαετεῖς κόποι ματαιούμενοι, οὐχὶ ἅπαξ, οὐδὲ δίς, ἀλλὰ τρίς, εἶναι πάρα πολύ».

Εἰς δευτέραν διεξοδικὴν ὁμιλίαν πρὸς τοὺς φίλους του, ἀνεμνήσθη τῆς δυσφορίας τοῦ βασιλέως Γεωργίου τοῦ Α΄ διὰ τὴν εἰς τὴν πολιτικὴν ἀνάμιξιν τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ὅταν ὁ Τρικούπης κατώρθωσε μετὰ σκληρὸν καὶ πείσμονα ἀγῶνα νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ψήφισιν ὑπὸ τῆς Βουλῆς τοῦ σχετικοῦ

νομοσχεδίου, ὑπέβαλε πλήρης χαρᾶς πρὸς κύρωσιν ὑπὸ τοῦ Βασιλέως τὸν Νόμον τοῦτον πρὸς ἐξυγίανσιν τοῦ Στρατεύματος, εἰπὼν εἰς αὐτόν:

«Σᾶς παραδίδω, Μεγαλειότατε, τὸν Νόμον τοῦτον, φυλάξατέ τον ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ· ἂν σᾶς ζητηθῇ τυχὸν παρ' ἄλλων κατάργησίς του, νὰ μὴ ἐπιτρέψητε τοῦτο».

Καὶ ἀπήντησε μὲν τότε ὁ Βασιλεύς: «Εἰς οὐδένα θὰ τὸ ἐπιτρέψω, ἀφοῦ μάλιστα ἐγὼ σᾶς τὸ ἐζήτησα, καὶ σᾶς εὐγνωμονῶ διότι τόσον ἐπεμείνατε εἰς τὴν ψήφισίν του».

Καὶ ὅμως μετ' ὀλίγον, ὅταν κατὰ τὸ 1892 ἐπῆλθεν ἡ πτῶσις τοῦ Τρικούπη, ἀνετράπη καὶ ὁ Νόμος οὗτος, ὅπως καὶ τόσοι ἄλλοι σωτήριοι διὰ τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ Κράτους.

Η ήττα στις εκλογές και το τέλος

του Κωνσταντίνου Π. Πετρόπουλου

Απόσπασμα από το βιβλίο του *Μεσολογγίτικες ἐθνικὲς δόξες. Οἱ πέντε Μεσολογγῖτες πρωθυπουργοί. Σπυρίδων Ι. Τρικούπης, Ζηνόβιος Ι. Βάλβη, Δημήτριος Ι. Βάλβης, Ἐπαμεινώνδας Δ. Δεληγιώργης, Χαρίλαος Τρικούπης*, Ἀθῆναι, χ.ε. 1970, σ. 236-246:

Ὁρκίζεται στὶς 30 Ὀκτωβρίου 1893 πρωθυπουργὸς ὁ Χ. Τρικούπης καὶ ἀναλαμβάνει τὸ ἀχάριστο ἔργο τοῦ προσωρινοῦ, ἔστω, διακανονισμοῦ τοῦ δημοσίου χρέους, εἰσάγοντας σχετικὸ νομοσχέδιο στὴ Βουλή, ὅπου μὲ τὴν παρρησία ποὺ τὸν ἐχαρακτήριζε διακηρύσσει τὸ περίφημο: «Δυστυχῶς ἐπτωχεύσαμεν».

Ἡ Βουλὴ τὸ ψηφίζει στις 10 Δεκεμβρίου 1893, ἀλλὰ ἐπακολουθεῖ σεισμός. Οἱ ξένοι ὁμολογιοῦχοι ἐπαναστατοῦν καὶ ἀρχίζει τότε ἕνας σκληρὸς ἀγώνας μεταξὺ αὐτῶν, τῶν Κυβερνήσεών των καὶ τοῦ Τρικούπη, ποὺ προσπαθεῖ νὰ περισώσῃ ὅ,τι μπορέσῃ καὶ νὰ ἐπιτύχῃ ἕναν ἱκανοποιητικὸ γιὰ τὴ χώρα συμβιβασμό. Ὁλόκληρο χρόνο κρατάει αὐτὴ ἡ τρομερὴ ψυχικὴ δοκιμασία τοῦ Τρικούπη, ποὺ Αὐλὴ καὶ Ἀντιπολίτευση τὸν χτυπᾶνε ἀλύπητα καὶ δολοφονικὰ τὴν ὥρα τῆς μεγάλης μάχης ποὺ ἔδινε γιὰ τὸ Ἔθνος. Ἡ κωλυσιεργία στὸ Βουλευτήριο ἐμποδίζει ἀφάνταστα τὸ νομοθετικὸ ἔργο τῆς Κυβερνήσεως, μὲ τὶς συνεχεῖς ἐνστάσεις ἀπαρτίας, καὶ οἱ κυβερνητικοὶ βουλευταί, ὑποχρεωμένοι νὰ μὴ ἀπομακρύνωνται οὔτε στιγμὴ πιὰ ἀπὸ τὸ κτίριο τοῦ Κοινοβουλίου, ἔφτασαν νὰ γευματίζουν στὸ ἑστιατόριο τῆς Βουλῆς, γιὰ νὰ βρίσκωνται πάντα ἐκεῖ, ἕτοιμοι νὰ δώσουν τὸ παρὼν σὲ κάθε ὀνομαστικὴ ψηφοφορία.

Σ' ὅλα αὐτὰ τὰ κακὰ καὶ ὀλέθρια ἔρχεται νὰ προστεθῇ καὶ ἡ φανερὴ πιὰ ἐχθρότητα Βασιλέως καὶ Αὐλῆς. Ἀφορμὴ ἔδωσε ἡ δικαιολογημένη ἄρνησι τοῦ Τρικούπη πρὸς τὸν Ἄνακτα νὰ αὐξήσῃ κατὰ τὶς τραγικὲς ὧρες τῆς οἰκονομικῆς μας χρεωκοπίας τὶς ἐπιχορηγήσεις τῶν βασιλοπαίδων Γεωργίου καὶ Νικολάου κι' ἀμέσως ἀρχίζει ὁ πόλεμος ἐξοντώσεώς του. Αὐλικοὶ πιέζουν τοὺς Τρικουπικοὺς βουλευτὰς νὰ ἀποσκιρτήσουν ἀπὸ τὸ κόμμα τους καὶ οἱ πρίγκηπες καθαρὰ καὶ ξάστερα διαλαλοῦν πὼς ὁ Τρικούπης γρήγορα θὰ πέσῃ. Ἀρχίζει συστηματικὰ πιὰ ἀπὸ τὴν Αὐλὴ ἡ κατάστρωσι τοῦ σχεδίου τῆς ἀνατροπῆς καὶ ξεσηκώνουν τὸ λαὸ σὲ συλλαλητήρια θορυβώδη, μὲ τὸ αἰώνιο σύνθημα «κάτω οἱ φόροι». Σ' ἕνα ἀπ' αὐτὰ μάλιστα, ποὺ ἔγινε στὸ πεδίο τοῦ Ἄρεως, στὶς 8 Ἰανουαρίου 1895, ἐμφανίζεται καβαλάρης ὁ διάδοχος Κωνσταντῖνος καί, παρὰ τὴν Κυβερνητικὴ ἀπαγόρευσι νὰ μὴ γίνωνται συγκεντρώσεις μέσα στὴν πόλι, διατάσσει τὸν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἀστυνομικῆς δυνάμεως νὰ μὴ ἐμποδίσῃ τοὺς διαδηλωτὰς στὴν πορεία τους πρὸς τὴν Ὁμόνοια. Εὐτυχῶς στὴν παράνομη αὐτὴ διαταγὴ τοῦ Διαδόχου δὲν ὑπήκουσε οὔτε αὐτός, οὔτε ὁ Διευθυντὴς τῆς Ἀστυνομίας Βλαχόπουλος (ἀποδείχθηκαν καὶ οἱ δύο πραγματικοὶ στρατιῶτες τοῦ καθήκοντος), καὶ ἀμέσως ὁ Τρικούπης ζητεῖ ἀκρόασι ἀπὸ τὸ Βασιλέα, ποὺ ἐπραγματοποιήθη αὐθημερόν, γιὰ νὰ ξεκαθαρίσῃ τὸ θέμα «ποιὸς ἐπὶ τέλους κυβερνᾶ τὸν τόπο καὶ μὲ ποιὸ δικαίωμα ὁ Διάδοχος ἔπαιρνε θέσι στὴν πολιτικὴ διαμάχη». Καὶ τότε ὀρθὰ κοφτὰ θέτει ὁ Τρικούπης στὸ Γεώργιο τὸ δίλημμα, ποὺ τοῦ σφίγγει τὸ μυαλὸ σὰν τανάλια: Ἢ ὁ Κωνσταντῖνος –τοῦ λέει– ἐνήργησε ὡς Ἀρχηγὸς –ὅπως καὶ ἦταν– τοῦ Γ΄ Σώματος Στρατοῦ, ὁπότε παρενόμησε, γιατὶ δὲν εἶχε κανένα πρὸς τοῦτο δικαίωμα, χωρὶς νὰ ζητήσῃ τὴν ἄδεια τοῦ προϊσταμένου του ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν, ἢ ἡ ἀνάμιξί του αὐτὴ ἔγινε ὑπὸ τὴν ἰδιότητά του ὡς Διαδόχου, ὁπότε πάλιν ἔπρεπε νὰ ἔχῃ τὴν ἄδειαν τοῦ πρωθυπουργοῦ. Ὁ Βασιλεύς, μὴ ξέροντας τί νὰ ἀπαντήσῃ, δικαιολογήθηκε στὸν Τρικούπη ὅτι αὐτὸς διέταξε τὸ Διάδοχο νὰ κάμῃ ὅ,τι ἔκαμε, γιὰ νὰ μὴ συμβῇ αἱματοχυσία. Ὁ Τρικούπης, ὅμως, τοῦ δίνει μιὰ ὑπερήφανη ἀπάντηση, πὼς ὑπάρχει Κυβέρνησι στὸν τόπο καὶ τὸν ρωτάει τελικὰ ἂν ἡ Κυβέρνησι τοῦ λαοῦ ἔχει τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ Στέμματος ἢ ὄχι. Ἀλλὰ ἐπειδὴ ὁ Γεώργιος δὲν ἔδινε καὶ πάλιν ἀπάντησι, ὁ Τρικούπης ἀναγκάζεται νὰ τοῦ δηλώσῃ «ὅτι ἡ Κυβέρνησις ὀφείλει νὰ ἀπο-

Σοφία Τρικούπη. Φωτογραφία. Εθνικό και Ιστορικό Μουσείο.

χωρήσῃ» καὶ ἐκεῖνος, ποὺ αὐτὸ ἀκριβῶς ἐπεδίωκε, τοῦ ἀπαντᾶ ξερά: «Πράξατε ὅπως ἐγκρίνετε». Ὁ Τρικούπης συγκαλεῖ ἀμέσως τὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιο καὶ παραιτεῖται, ἐξιστορώντας σ' αὐτὸ καὶ τοὺς βουλευτάς του, κατόπιν, πῶς προῆλθε ἡ ρῆξις μεταξὺ Στέμματος καὶ Κυβερνήσεως καὶ τί εἰπώθηκε κατὰ τὴ δραματικὴ ἐκείνη συνάντησι Βασιλέως καὶ πρωθυπουργοῦ, ὅπου ἀφοῦ ἐτόνισε στὸν ὑψηλὸ συνομιλητή του ποῖα εἶναι τὰ καθήκοντα τοῦ Θρόνου καὶ τῶν πριγκήπων εἰς τὴν Πολιτεία, τὸν προειδοποίησε, ἀνδρικὰ καὶ αὐστηρὰ μαζί, ὅτι εἶχε καθῆκον νὰ μὴ ἀποκρύψῃ ἀπὸ τὸ λαὸ καὶ τὸ κόμμα του τὴν ἀλήθειαν, «θεωρῶν ἑαυτὸν ἀπηλλαγμένον τῆς ὑποχρεώσεως νὰ σιωπήσῃ ἐπὶ τῶν λόγων τῆς παραιτήσεώς του». Αὐτὰ κατὰ λέξιν εἶπεν ὁ Τρικούπης κλείνοντας τὴ συζήτησι μὲ τὸ Γεώργιο...

Διορίζεται τότε αὐλικὴ καθαρὰ Κυβέρνησι μὲ πρόεδρό της τὸ συνταξιοῦχο διπλωμάτη Νικ. Δηλιγιάννη, ποὺ ἐπωνομάσθη «Βασιλικὸ Ὑπουργεῖο», γιὰ νὰ μὴν ὑπάρχῃ καμμιὰ ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὴν προέλευσί της καὶ τὶς ἐπιδιώξεις της (τρεῖς ἀπὸ τοὺς ἓξ ἐν ὅλῳ ὑπουργοὺς ἦταν αὐλικοί, καὶ μάλιστα οἱ ὑπουργοὶ Στρατιωτικῶν καὶ Ναυτικῶν Ι. Παπαδιαμαντόπουλος καὶ Δ. Κριεζῆς, ὑπασπισταὶ τοῦ Βασιλέως), καὶ βάζουν στὰ γρήγορα σὲ ἐφαρμογὴ τὸ κυβερνητικὸ πρόγραμμα. Καὶ τὸ μοναδικὸ πρόγραμμα τῆς Κυβερνήσεως ἐκείνης τί ἄλλο μποροῦσε νὰ εἶναι;... Ἡ ἐξόντωσι τοῦ Τρικούπη φυσικά!! Καὶ ἄμ' ἔπος ἀμ' ἔργον... Ἡ Βουλὴ διαλύεται καὶ προκηρύσσονται βουλευτικὲς ἐκλογὲς γιὰ τὶς 16 Ἀπριλίου 1895. Καὶ ἡ ἀποφράδα ἡμέρα ἔρχεται γοργά.

Ἕνα ἀπερίγραπτο ὄργιο βίας καὶ νοθείας συντελεῖται τότε χωρὶς ντροπή, χωρὶς προφάσεις, ὄργιο ποὺ δὲν ἔχει τὸ ὅμοιό του στὰ κοινοβουλευτικὰ χρονικὰ τοῦ τόπου μας (ὁ ὁποῖος δὲν φημίζεται κιόλας, ὅπως ὅλοι ξέρουμε, γιὰ τὴν προσήλωσί του στὴ νομιμότητα κατὰ τὶς ἐκλογὲς τοὐλάχιστον) καὶ μὲ ἱερὸ μένος μπαίνει σὰ σύνθημα τοῦ ἀγῶνα «Θάνατος στὸν Τρικούπη».

Ἡ σύνθεση τῶν συνδυασμῶν στὴν Ἐπαρχία μας εἶναι ἡ ἀκόλουθη:

1) ΤΡΙΚΟΥΠΙΚΟ ΚΟΜΜΑ (ἐλπά): Χαρίλαος Τρικούπης – Στρατηγὸς Νικ. Μακρῆς.

2) ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΙΚΟ ΚΟΜΜΑ (κορδόνι): Λεωνίδας Δεληγιώργης – Μιλτιάδης Γουλιμῆς (πολιτικὸ στέλεχος τοῦ Τρικούπη στὸ Δῆμο Ὡλενείας, ποὺ τὸν πῆραν, βάζοντάς τον ὑποψήφιο), καὶ ἀρχίζει ἡ μάχη...

Ἀπὸ τὴν παραμονὴ τῶν ἐκλογῶν ἡ αὐλόδουλη Κυβέρνησι μὲ πειθήνια καὶ ἀσυνείδητα ὄργανά της στήνει «μπλόκα» (ἐνέδρες τὰ ἀποκαλοῦν οἱ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς) στὰ λιμάνια, τοὺς σιδηροδρομικοὺς σταθμούς, στοὺς δημόσιους δρόμους ποὺ ὁδηγοῦν στὸ Μεσολόγγι, κι' ὅσους ἀναγνωρίζουν ὡς Τρικουπικούς, ἢ οἱ εὐτελεῖς καταδότες-συνεργάτες τους στὰ περίφημα αὐτὰ μπλόκα προδίνουν ὡς ἀντίθετους, τοὺς ὑποχρεώνουν νὰ γυρίσουν πίσω μὲ τὸ πρόσχημα ὅτι εἶναι τάχα στρατιωτικοὶ ἢ δημόσιοι ὑπάλληλοι ποὺ ἐγκατέλειψαν τὴν ὑπηρεσία τους παράνομα!! (τότε δὲν ὑπῆρχαν ταυτότητες γιὰ νὰ ἀποδείξουν αὐτοὶ οἱ δυστυχισμένοι καὶ βιαζόμενοι πολῖτες τὴν ἰδιότητά τους). Ὁ δὲ Ἀστυνόμος Μεσολογγίου κάνει ἐπανειλημμένες ἀπόπειρες νὰ ἐμποδίσῃ καὶ μέσα στὶς κάλπες ἀκόμα τὴν ψηφοφορία σὲ Τρικουπικοὺς πολῖτες μὲ διάφορες ἐξοργιστικὲς προφάσεις.

Ἡ μέρα φεύγει... Ὁ ἥλιος βασίλεψε. Οἱ κάλπες κλείνουν. Κυριακὴ 16 Ἀπριλίου 1895...

Τὰ στελέχη τοῦ κόμματος καὶ οἱ πιὸ πιστοὶ φίλοι τοῦ Ἀρχηγοῦ μαζεύονται ἕνας-ἕνας στὸ Τρικουπέϊκο σπίτι, σ' αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ βρίσκεται στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ Μεσολογγιοῦ, δίπλα στὴ λιμνοθάλασσα, ποὺ τότε ἔγλυφε τὸ μαντρότοιχό του...

Ὁ Πρόεδρος κάθεται στὸ γραφεῖο του, ψύχραιμος, πραγματικὰ Ὀλύμπιος, ἀλλὰ καὶ εὐγενικὸς ἀπέναντι τῶν φίλων, ποὺ ἦρθαν νὰ τὸν συντροφέψουν. Κάποια στιγμή, γύρω στὰ μεσάνυχτα, τοῦ φέρνουν ἕνα τηλεγράφημα. Ἕνα τηλεγράφημα... ὅπου ἦταν τυλιγμένο... τ' ἀστροπελέκι ποὺ χτύπαγε τὴν Ἑλλάδα.

Τὸ διαβάζει μὲ μιὰ αὐστηρὴ ἔκφρασι ποὺ μετέδωσε σ' ὁλόκληρη τὴν ὁμήγυρι τρόμο καὶ δέος, κάνει ἔπειτα βιαστικὰ κάποιο λογαριασμὸ κι' ἀμέσως σηκώνεται... Ἀκούγεται ἕνα ἠχηρὸ «Καληνύχτα σας» καὶ τραβάει εὐθυτενὴς μὲ τὸ βαρύ του βῆμα στὴν κρεββατοκάμαρά του νὰ ἀπομονωθῇ.

Τὸ «ἀνθ' ἡμῶν ὁ Γουλιμῆς» ποὺ τοῦ ἀποδίδουν, δὲν φαίνεται νὰ τὸ εἶπε ὁ Τρικούπης τότε.

Τοὐλάχιστον ἀπὸ παρόντες συμπολῖτες μας σ' αὐτὴ τὴ δραματικὴ σκηνή, τοῦτο ἔχω ἀποκομίσει, ρωτώντας διάφορες λεπτομέρειες, καὶ ἡ ἄποψι αὐτὴ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἐπικρατέστερη, γιατὶ δὲν ἦταν τοῦ χαρακτῆρα καὶ τῆς ὑψηλῆς ἀγωγῆς τοῦ Τρικούπη νὰ ταπεινώνῃ...

Στὸ τηλεγράφημα, ποὺ τὸ ἄφησε ὁ Τρικούπης ἀνοιχτὸ στὸ γραφεῖο του, ἦταν τὰ ἐκλογικὰ ἀποτελέσματα τοῦ Δήμου Ὡλενείας, ἰδιαίτερης περιφέρειας τοῦ Γουλιμῆ, ὅπου καὶ ἐπλειοψήφισε ἐκεῖνος τοῦ Τρικούπη κατὰ 174 ψήφους, ἐνῶ στοὺς ἄλλους 4 Δήμους τῆς Ἐπαρχίας Μεσολογγίου ὁ Τρικούπης προηγεῖτο ὅλων. Ἔτσι ἀπὸ τὴν Ὡλένεια καλύφτηκε ἡ διαφορὰ τοῦ Τρικουπικοῦ συνδυασμοῦ στοὺς ὑπόλοιπους 4 Δήμους, καὶ βρέθηκε ὁ Γουλιμῆς πάνω ἀπὸ τὸν Τρικούπη μὲ 2 ψήφους!!! Δύο ψῆφοι, ποιὸς ξέρει ποιῶν, ποὺ γκρέμισαν τὸ γίγαντα κι' ἔφεραν ἀργότερα συμφορὲς στὴν Ἑλλάδα, μὲ τὴν ἐθνική μας περιπέτεια στὴν Κρήτη πρῶτα, κι' ὕστερα τὴν ἐπονείδιστη ἥττα μας ἀπὸ τοὺς Τούρκους στὴ Θεσσαλία, ποὺ ἔφταναν προελαύνοντες Μεγάλη Ἑβδομάδα τοῦ 1897

μπροστὰ ἀπὸ τὶς Θερμοπῦλες μὲ ἄμεσο κίνδυνο τότε νὰ μποῦν καὶ στὴν Ἀθήνα... Τὴν κατάστασι ἔσωσε ἡ ἐπέμβαση τοῦ Τσάρου τῆς Ρωσίας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὑπογραφῇ στὴν Ταράτσα τῆς Λαμίας ἀνακωχή, στὶς 8 Μαΐου, ἀφοῦ πρῶτα ὑποχρεώθηκε ἡ φαλιδεμένη Ἑλλάδα νὰ καταβάλῃ στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία ἀποζημίωσι ἀπὸ 100 ἑκατομμύρια γαλλικὰ φράγκα!! Ἡ ἐξεύρεσι δανείου τότε γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ σκοπό εἶχε σὰ συνέπεια νὰ μᾶς ἐπιβληθῇ ἀπὸ τὶς Μεγάλες Δυνάμεις ὁ «Διεθνὴς Οἰκονομικὸς Ἔλεγχος», ποὺ μᾶς κατεξευτέλισε ὡς Κράτος.

Σ' αὐτὸ ἐδῶ τὸ σημεῖο, πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ἡ γενναία ἀντίσταση στὴ Λαμία τοῦ ἡρωϊκοῦ Μεσολογγίτη Στρατηγοῦ Νικολάου Μακρῆ, τοῦ καπετὰν Νικόλα ὅπως τὸν ἀποκαλοῦσαν οἱ Μεσολογγῖτες (γυιοῦ τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Ἐξόδου Δημ. Μακρῆ), ποὺ ἀπέκρουσε τὴν τουρκικὴ εἰσβολὴ μὲ σθένος καὶ θαυμαστὴ ἐνεργητικότητα. Εἶναι αὐτὸς ποὺ στὶς βουλευτικὲς ἐκλογὲς τοῦ Ἀπριλίου 1896 ἔχασε τὴ μάχη στὸ Μεσολόγγι μαζὶ μὲ τὸ μεγάλο του σύντροφο στὸ συνδυασμὸ τῆς ἑλῆας, τὸν Χαρ. Τρικούπη. Ἄλλο, ὅμως, ἐκλογὲς κι' ἄλλο πόλεμος... Ἐκεῖνες θέλουν τύχη καὶ τερτίπια πολλά, ἐτοῦτος θέλει ψυχή... Καὶ σ' αὐτὸ τὸν πόλεμο ἡ ψυχὴ ἦταν μεσολογγίτικη...

Ἀρχίζουν τώρα, ἀπὸ τὴν ἴδια βραδυὰ ἐκείνης τῆς Κυριακῆς, τὰ σχόλια καὶ ἡ ἀπαραίτητη κριτικὴ τῆς ἐκλογικῆς μάχης, καὶ καθένας ἀναζητεῖ, ἀπὸ τὴ δική του βέβαια σκοπιὰ καὶ τὰ δικά του δεδομένα, τὰ αἴτια αὐτῆς τῆς θεομηνίας...

Ὅταν χάνεται μιὰ ἐκλογή, μὲ τόσους ἐλάχιστους ψήφους, ὅπως τότε μὲ τὸν Τρικούπη, ὁ ἀριθμός τους ἀναζητιέται παντοῦ, σὲ κάθε χωριὸ καὶ σὲ κάθε σπίτι ἀκόμα. Οἱ Μακρύνειοι ἀπέδωσαν τὸ τρομερὸ ἀποτέλεσμα στοὺς ἁπλοϊκοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Τρικούπη τοῦ ὀρεινοῦ καὶ ἀπρόσιτου τότε χωριοῦ τοῦ Ζυγοῦ τῆς Ποταμοῦλας, ποὺ ἔκαμαν ὁμαδικὴ ἀποχὴ κατὰ τὴν ἐκλογή, γιατὶ ὁ τότε Δήμαρχος τῆς Μακρυνείας καὶ κομματάρχης τοῦ Τρικούπη, Ἀνδρέας Γούλας, δὲν τοὺς ἔστειλε, κατὰ τὰ καθιερωμένα τῆς ἐποχῆς, τὰ ἀπαραίτητα σφαχτὰ γιὰ νὰ γλεντοκοπήσουν, κι ὕστερα νὰ κατέβουν σύσσωμοι, μὲ τὴ σημαία τους, στὸ ἐκλογικὸ τμῆμα τῆς Γαβαλοῦς νὰ ψηφίσουν. Οἱ Μεσολογγῖτες ψάχνουν νὰ βροῦν προδότες καὶ ἀχάριστους, ἢ ἀδιάφορους, ἢ καὶ ράθυμους ἀκόμα ἀπέναντι στὸ ἱερὸ χρέος τοῦ κάθε Ἕλληνα ἐκείνη τὴ μεγάλη ὥρα. Ἡ παράδοσι μάλιστα ἔφερε μέχρι τὶς μέρες μας, σὰν παραμύθι, τὸ πάθημα κάποιου ἀφελῆ ἴβαρὰ (ἰχθυοτρόφου), φανατικοῦ δὲ ὀπαδοῦ τοῦ Τρικούπη, πού, ἐνῶ πετάχτηκε (ἀφίνοντας ὅλες τὶς δουλειὲς τοῦ ἴβαριοῦ) στὸ Μεσολόγγι τὸ ἀπομεσήμερο τῆς Κυριακῆς γιὰ νὰ ψηφίσῃ, ἀποκλείστηκε τῆς ψηφοφορίας, γιατὶ ὁ κουρέας του, βαμμένος Δεληγιωργικὸς αὐτός, τὸν καθυστέρησε στὸ ξύρισμα ἐπίτηδες, κι' ἀλλοῦ ἀναφέρονται παρόμοια περιστατικά, δηλωτικὰ τοῦ πείσματος καὶ τῆς λύσσας τῶν Τρικουπικῶν νὰ βροῦν ἀγνώμονες καὶ νὰ ἐξακριβώσουν ποιοὶ ἦταν αὐτοὶ οἱ δύο, ἀπὸ τοὺς ὁποίους χάθηκε ἡ ἐκλογὴ γιὰ νὰ τοὺς στιγματίσουν καὶ νὰ παραδώσουν τὰ ὀνόματά τους στὴν αἰώνια περιφρόνηση. Οἱ συμπολῖτες μας, τέλος, δεν διστάζουν νὰ τὰ βάλουν καὶ μὲ τὸν ἴδιο τὸ Λεωνίδα Δεληγιώργη, γιὰ τὸ κακὸ ποὺ ἔκαμε, κατηγορώντας τον στ' ἀνοιχτὰ ὡς συνωμότη καὶ σύμμαχο τῆς Αὐλῆς, γιὰ τὴν ἐξόντωσι τοῦ ἀντιπάλου του. Ὅσο γιὰ τὸ Γουλιμῆ, αὐτὸν πιὰ δὲν τὸν χωράει ὁ τόπος ἀπὸ τὶς βρισιὲς καὶ τὶς κατάρες ὅλου τοῦ κόσμου.

Πάντως ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτὰ τὰ μεμονωμένα περιστατικά, γεγονὸς εἶναι πὼς ἡ Κυβέρνησι καὶ ἡ Αὐλὴ γιὰ νὰ νοθέψουν τὴ λαϊκὴ ψῆφο καὶ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν προσωπικὴ ἀποτυχία τοῦ Τρικούπη, ποὺ ἔταξαν σὰν πρωταρχικὸ σκοπό τους, δὲν ἐδίσταζαν σὲ τίποτα. Ἐννιὰ ἀξιωματικοὶ τῆς φρουρᾶς τους, φίλοι δεδηλωμένοι τοῦ Τρικούπη, μεταθέτονται παράνομα ἀπὸ δῶ, γιὰ νὰ μὴν ψηφίσουν, πολλοὶ ἀστυνομικοὶ ἀπομακρύνονται, χωρὶς λόγο κι' ἀφορμὴ ἐπίσης, ἀπὸ τὴν περιφέρεια γιὰ τὰ φρονήματά τους καὶ μόνον, καὶ οἱ Μεσολογγῖτες τελωνοφύλακες, ἄνθρωποι τοῦ Τρικούπη, ποὺ ὑπηρετοῦσαν στὴν Πάτρα, στέλνονται τὴν τελευταία ὥρα γιὰ ὑπηρεσιακοὺς τάχα λόγους ἐδῶ κι' ἐκεῖ, ὥστε νὰ ἐμποδιστοῦν κι' αὐτοὶ στὴν ἐνάσκησι τῶν πολιτικῶν τους δικαιωμάτων. (...)

Ὁ Τρικούπης δὲν κράτησε στὴν ψυχή του καμμιὰ κακία, κανένα μῖσος ἀπέναντι στοὺς συμπολίτες του, καὶ τὴν ἀποτυχία του τὴν ἀπέδωσε χωρὶς κανένα δισταγμό, μὲ ὑπεύθυνες τότε δηλώσεις του, στὸν προσωπικὸ πόλεμο ποὺ τοῦ ἔκαμε ἡ Αὐλή. Ἡ ἐκλογὴ δὲν χάθηκε ἀπὸ μεταστροφὴ τοῦ λαϊκοῦ φρονήματος, ἀλλὰ ἀπὸ τὶς ἀχαρακτήριστες ἐπεμβάσεις αὐτῶν τούτων τῶν ὀργάνων τῆς πολιτείας ἀπὸ τὸν ἀνώτατο αὐλικὸ μέχρι τὸν τελευταῖο χωροφύλακα.

Δέχτηκε καρτερικὰ καὶ χωρὶς γογγυσμὸ τὸ σκληρὸ χτύπημα, σὰν νὰ ἦταν γραφτὸ ἀπὸ τὴ μοῖρα, κι' ἀποφασίζει, τὴν ἴδια ἐκείνη νύχτα, ἐδῶ στὸ Μεσολόγγι νὰ μὴν ξαναπολιτευθῇ... Αὐτὸ τὸ βρίσκει πιὰ καθαρὴ ματαιοπονία... «Ἀποσύρομαι εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον, παύων τοῦ νὰ πράττω τὰ δημόσια», γράφει στὴν ἀδελφή του Σοφία*. Καὶ χωρὶς ν' ἀποχαιρετήσῃ κανένα, φεύγει τὴν ἄλλη μέρα μὲ τὸ ἀτμόπλοιο «Ἥρα» ἀπὸ τὸ τέλος τῆς Τουρλίδας γιὰ τὸν Πειραιᾶ, καὶ φτάνει στὴν Ἀθήνα στὶς 18 Ἀπριλίου μὲ ἀπόλυτη μυστικότητα.

* Καὶ σ' ἄλλη περικοπή, στὸ ἴδιο γράμμα, τῆς γράφει ἀκόμα: «...ἐσυνείθισα ν' ἀπεκδέχωμαι τὰς περιστάσεις ὡς ἐὰν ἦσαν τῆς ἰδίας μου ἐκλογῆς».

Χαρίλαος Τρικούπης. Ελαιογραφία του Αλεξάνδρου Φιλαδελφέως. Συλλογή Κωνσταντίνου Τρικούπη.

Ὕστερα, πάλι μόνος, ξεκινάει στὶς 5 Μαΐου 1895 γιὰ τὸ στερνό του ταξεῖδι στὰ ξένα. Καταλήγει στὶς Κάννες, ὅπου τὸν τρώει σιγὰ-σιγὰ τὸ σαράκι τῆς πίκρας καὶ τὸ μαράζι τῆς ἀδράνειας.

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ διάστημα, ἡ ἀπουσία του δημιουργεῖ ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα πραγματικὸ ἐθνικὸ χάος, καὶ γιὰ νὰ τὸν ἀναγκάσουν νὰ γυρίση πίσω, τοῦ βάζουν, μὲ τὸ θάνατο τοῦ βουλευτοῦ Βάλτου Βλάση Βαλτινοῦ, ὑποψηφιότητα ἐκεῖ, παρὰ τὴν κατηγορηματική του ἄρνησι νὰ τὴ δεχθῇ, καὶ ἐκλέγεται βουλευτὴς μὲ παμψηφία σχεδὸν καὶ χωρὶς μάλιστα ἀντίπαλο. Στὸ Μεσολόγγι, γίνονται στὶς 10 Σεπτεμβρίου 1895 δημοτικὲς ἐκλογές, κατὰ τὶς ὁποῖες ἐκλέγεται μὲ καταπληκτικὴ πλειοψηφία Δήμαρχος ὁ Γεώργιος Μακρῆς, ἐπίλεκτος φίλος τοῦ Τρικούπη, καὶ στὴν Ἀθήνα, μὲ τὸ θάνατο τοῦ βουλευτοῦ Καλλιφρονᾶ, ἑτοιμάζεται ἄλλη ὑποψηφιότητα τοῦ Τρικούπη, ποὺ προμήνυε πολιτικὸ σεισμὸ χωρὶς προηγούμενο.

Ἀλλὰ οἱ μέρες τοῦ μεγάλου Μεσολογγίτη εἶναι πιὰ μετρημένες... Στὶς 22 Μαρτίου 1896, Μεγάλη Παρασκευὴ βράδυ, στέλνει τηλεγράφημα στὴν ἀδελφή του Σοφία, πὼς ἦταν ἄρρωστος, καλώντας την κοντά του. Πάσχει ἀπὸ ποδάγρα μὲ ἐπιπλοκὲς τῆς καρδιᾶς καὶ τῶν νεφρῶν. Σὲ δεύτερο τηλεγράφημα, τὴν ἄλλη μέρα, τῆς ἐπαναλαμβάνει πὼς τὴν περιμένει. Στὸ κρεββάτι τοῦ πόνου, σὲ ξένο τόπο, περνάει τὸ Πάσχα, τὸ τελευταῖο Πάσχα τῆς ζωῆς του, ὁλομόναχος... Κάτι ζητάει, ζητάει φῶς, περισσότερο φῶς, σὰν τὸν Γκαῖτε. Μὰ τὸ φῶς γιὰ τὸν Τρικούπη εἶναι ἡ Σοφία, ἡ ἀδελφή του...

Κρατάει τὴν ψυχὴ στὰ δόντια, ὡς ποὺ νἄρθη ἐκείνη κοντά του νὰ τοῦ παρασταθῇ στοργική, ὅπως πάντα, στὴν ἐπισημότερη στιγμὴ τῆς ζωῆς του, στὴ μονομαχία του μὲ τὸ θάνατο, καὶ ὕστερα νὰ τοῦ κλείσῃ τὰ μάτια... Στὶς 28 Μαρτίου φτάνει ἡ Σοφία μὲ τὸν πρωτοξάδελφό τους Κώστα Τρικούπη (πάππο τοῦ παρισταμένου ἐκλεκτοῦ συναδέλφου μου κ. Κώστα Σ. Τρικούπη) καὶ γιὰ μιὰ στιγμὴ οἱ γιατροὶ πιστεύουν ὅτι ὁ κίνδυνος θὰ περάση. Ὁ Τρικούπης, ὅμως, προαισθάνεται τὸ τέλος του καὶ λέει στὴν ἀδελφή του: «Ἡ ἰδέα τοῦ θανάτου δὲν μὲ θλίβει, διότι ἡ ζωὴ οὐδὲν πλέον μοὶ παρέχει θέλγητρον, θλίβομαι μόνον διὰ σέ, τὴν ὁποίαν ἀφίνω μόνην εἰς τὸν κόσμον». Καὶ προσθέτει συνέχεια: «Λυποῦμαι ἐπίσης βαθύτατα διότι ἀποθνήσκω εἰς ξένην γῆν».

Στὶς 30 Μαρτίου τοῦ 1896 ὥρα 6 καὶ 5′ ἀκριβῶς τὸ ἀπόγευμα, ὁ Τρικούπης ἦταν νεκρός, σὲ ἡλικία 64 ἐτῶν.

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ

Χαρίλαος Τρικούπης, 1887. Φωτογραφία. Συλλογή Κωνσταντίνου Τρικούπη.

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ

Τα ψυσικά προσόντα, οι λαμπρές σπουδές στην Ελλάδα και το εξωτερικό, το τεράστιο φορτίο γνώσεων, το θάρρος, η αποφασιστικότητα, η μαχητικότητα και προπαντός η εργατικότητα ανέδειξαν τον Χαρίλαο Τρικούπη σε μία από τις μεγαλύτερες πολιτικές προσωπικότητες της νεότερης Ελλάδας με τεράστια προσφορά και εκσυγχρονιστικό έργο.

Ήταν, όμως, ο Χαρίλαος Τρικούπης και ένας χαρισματικός άνθρωπος, με στάση ζωής που τη χαρακτήριζε η απλότητα, το σπάνιο ήθος και το χιούμορ. Σε όλη τη διάρκεια της πολιτικής του ζωής τροφοδοτούσε όχι μόνο τις πολιτικές στήλες των εφημερίδων, αλλά και τις παραπολιτικές και σατιρικές με περιστατικά που σκιαγραφούν τον άνθρωπο Τρικούπη και συμπληρώνουν την εικόνα του μεγάλου πολιτικού.

Αικατερίνη Τρικούπη. Ελαιογραφία. Συλλογή Κλεοπάτρας Ρίγγα-Τρικούπη. Απεικονίζεται γύρω στο 1860.

Α. ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΖΩΗ

Οικογένεια Τρικούπη

Η οικογένεια Τρικούπη κατάγεται από το Μεσολόγγι και πολλά μέλη της είχαν έντονη παρουσία στον αγώνα για την ανεξαρτησία ως πολιτικοί και στρατιωτικοί. Στο γενεαλογικό δέντρο της οικογένειας καταγράφεται ως γενάρχης ο Γεώργιος, με γιο τον Ματθαίο (1700-1770), πατέρα του Συμεών (1753-1822) και του Ιωάννη (1750-1824), παππού του Χαρίλαου Τρικούπη.

Ιωάννης Τρικούπης: Γεννήθηκε στα μέσα του 18ου αιώνα και πέθανε το 1824 στο Μεσολόγγι. Μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και, όταν κηρύχθηκε η Επανάσταση, εξελέγη πρόεδρος των δημογερόντων Μεσολογγίου. Στην πρώτη πολιορκία (1822) βοήθησε αποφασιστικά για την ενίσχυση της άμυνας και της αντίστασης της πόλης. Εξελέγη γερουσιαστής στη Γερουσία Δυτικής Ελλάδος, μέλος του Γενικού της Συμβουλίου, της Γενικής της Διεύθυνσης και της τριμελούς επιτροπής, που αναπλήρωσε στη διοίκηση τον Αλέξ. Μαυροκορδάτο κατά την απουσία του. Άφησε πέντε γιους και δύο κόρες: Τον Σπυρίδωνα, τον Μάνθο, τον Κωνσταντίνο, τον Αποστόλη, την Μαρία, την Ειρήνη και τον Θεμιστοκλή.

Σπυρίδων Τρικούπης (1788-1873): Μετά τις ανώτερες σπουδές του στη Ρώμη και σε άλλα ευρωπαϊκά κέντρα, επέστρεψε στο Μεσολόγγι και πήρε μέρος στην Επανάσταση. Από το 1824 εκλεγόταν συνεχώς βουλευτής και πληρεξούσιος Μεσολογγίου και το 1826 έγινε μέλος της προσωρινής επαναστατικής κυβέρνησης. Επί Καποδίστρια διετέλεσε Γενικός Γραμματέας της Επικρατείας επί εξωτερικών υποθέσεων. Μετά την εκλογή του Όθωνα, κατά την περίοδο της αντιβασιλείας, διορίστηκε πρωθυπουργός και υπουργός Εξωτερικών και αργότερα πρεσβευτής στο Λονδίνο. Επέστρεψε το 1841 και ανέπτυξε πλούσια δράση ως πληρεξούσιος στην Εθνοσυνέλευση, ως υπουργός Εξωτερικών και Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και ως γερουσιαστής. Ο Σπ. Τρικούπης έγραψε στο Λονδίνο, όπου επανήλθε ως πρεσβευτής, την *Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως*. Απέκτησε με την Αικατερίνη Μαυροκορδάτου ένα γιο, τον Χαρίλαο, και μία κόρη, τη Σοφία.

Μάνθος Τρικούπης: Πολεμιστής κατά την Επανάσταση, έπεσε μαχόμενος στις επάλξεις του φρουρίου του Μεσολογγίου το 1826.

Κωνσταντίνος Τρικούπης: Ναυτικός, έπεσε μαχόμενος στη ναυμαχία της Κλείσοβας, κατά τη διάρκεια της δεύτερης πολιορκίας του Μεσολογγίου το 1826.

Σπυρίδων Τρικούπης. Ελαιογραφία. Συλλογή Κλεοπάτρας Ρίγγα-Τρικούπη. Απεικονίζεται γύρω στο 1860.

Αποστόλης Τρικούπης (1800-1891): Εργάστηκε ως οικονομικός υπάλληλος του ελληνικού κράτους.

Μαρία: Σύζυγος του δημάρχου Μεσολογγίου, Δημ. Καψάλη.

Ειρήνη: Σύζυγος του Ιωάννου Ραζηκότσικα, στρατηγού των Ελεύθερων Πολιορκημένων του Μεσολογγίου.

Θεμιστοκλής (1808-1890): Ανώτερος αξιωματικός της χωροφυλακής, διετέλεσε πρόεδρος του

Δημοτικού και του Νομαρχιακού Συμβουλίου Μεσολογγίου.

Αικατερίνη Τρικούπη (Κωνσταντινούπολη 1800 - Αίγινα 1871): Αδελφή του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, παντρεύτηκε τον Σπυρίδωνα Τρικούπη, με τον οποίο απέκτησαν δύο παιδιά, τον Χαρίλαο και τη Σοφία. Πέθανε από ανακοπή στην Αίγινα στις 15 Ιουλίου 1871.

Σοφία Τρικούπη (Λονδίνο 1838 - Αθήνα 1916): Κόρη του Σπυρίδωνος και της Αικατερίνης Τρικούπη, αδελφή του Χαρίλαου. Έζησε δίπλα στον αδελφό της και στάθηκε πολύτιμος συμπαραστάτης στην πολιτική του σταδιοδρομία. Συγκέντρωνε και ταξινομούσε μεθοδικά όλα τα δημοσιεύματα για τον Χαρίλαο Τρικούπη, φροντίζοντας παράλληλα και την κοινωνική του ζωή.

Κωνσταντίνος Τρικούπης (Μεσολόγγι 1857 - Αθήνα 1922): Στρατιωτικός και πολιτικός, γιος του Θεμιστοκλή και εξάδελφος του Χαρίλαου Τρικούπη. Εκλεγόταν βουλευτής Αιτωλοακαρνανίας από το 1899. Διετέλεσε υπουργός Ναυτικών το 1905.

Κωνσταντίνος Σπ. Τρικούπης (Αθήνα 1926). Πολιτειολόγος-δημοσιογράφος. Εγγονός του Κωνσταντίνου, εξαδέλφου του Χαρ. Τρικούπη. Σπούδασε Νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και Οικονομικές και Πολιτικές Επιστήμες στην Ακαδημία Διεθνούς Δικαίου Χάγης. Εξελέγη βουλευτής Αιτωλοακαρνανίας το 1961, 1963, 1964 και 1974. Το διάστημα 1976-1977 διετέλεσε υφυπουργός Εξωτερικών. Έκτοτε αποσύρθηκε οριστικά από την πολιτική. Το 1992 παραχώρησε στο Δήμο Μεσολογγίου την κατοικία της οικογένειας Τρικούπη για να στεγαστεί το Μουσείο του Χαρίλαου Τρικούπη.

«Κοιμᾶται ὀλίγον, τρώγει ὀλίγον»

Άρθρο ανυπόγραφο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Νέα Εφημερίς* στις 30 Νοεμβρίου 1889 με τίτλο «Ἐπιστολαὶ ἐξ Ἑλλάδος εἰς ἰταλικὰ φῦλλα. Παγκόσμιοι γνῶμαι περὶ τοῦ κ. Τρικούπη».

Ἐν τῇ *Μεταρρυθμίσει* τῆς Ρώμης ἤρξατο ἡ δημοσίευσις ἐπιστολῶν ἐξ Ἀθηνῶν περὶ τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς. Ὁ ἐπιστολογράφος, ἐπιμαρτυρῶν τὴν κατὰ τῆς Ἰταλίας μῆνιν τῶν Ἑλλήνων, φρονεῖ ὅτι δὲν θὰ διασκεδάσωσιν αὐτὴν τὰ ἰταλικὰ φύλλα ἀνακηρύττοντα τὴν ἀδελφότητα τῶν δύο ἐθνῶν καὶ πειρώμενα ν' ἀποδείξωσιν ὅτι ὁ ἀποκλεισμὸς ἐγένετο πρὸς τὸ καλὸν τῆς Ἑλλάδος. Τὴν ἴασιν θὰ φέρῃ ὁ χρόνος, ἐπὶ πᾶσι δὲ ἡ ὑγιὴς πολιτικὴ τοῦ Κρίσπη. Ἐνθέρμως ὁμιλεῖ ὁ ἐπιστολογράφος περὶ τῶν τεραστίων προόδων, ἃς ἐπετέλεσεν ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, τραπεῖσα ἔν τε τῇ ἐσωτερικῇ καὶ ἐξωτερικῇ πολιτικῇ ὁδὸν διάφορον τῆς ἐν τῷ παρελθόντι, ἥτις θὰ ἀγάγῃ βεβαίως εἰς σπουδαῖα ἀποτελέσματα. Καὶ αἱ μὲν ὑλικαὶ πρόοδοι ὀφείλονται εἰς τὴν νοημοσύνην, τὴν δραστηριότητα καὶ τὴν ἐπιμονὴν τῶν Ἑλλήνων. Αἱ οἰκονομικαί, ὅμως, καὶ διοικητικαὶ πρόοδοι καὶ ἡ μείζων τῆς Ἑλλάδος σημασία ὀφείλονται εἰς τὴν εὐθυκρισίαν τοῦ βασιλέως Γεωργίου καὶ εἰς τὴν σιδηρᾶν θέλησιν, τὴν μάθησιν καὶ τὴν ἱκανότητα τοῦ κ. Τρικούπη. Τὸν Ἕλληνα πρωθυπουργὸν χαρακτηρίζει ὁ Ἰταλὸς ἀνταποκριτὴς ὡς ἑξῆς: «Αἱ γνώσεις του εἶναι εὐρύταται καὶ ὅμως σπουδάζει πάντοτε. Ἐπροικίσθη διὰ θαυμασίας μνήμης. Ὁμιλεῖ ὀλίγον, γελᾷ σπανίως, ἀκροᾶται μετὰ προσοχῆς. Ἐργάζεται ὅλην τὴν ἡμέραν καὶ πολλάκις ὅλην τὴν νύκτα. Κοιμᾶται ὀλίγον, τρώγει ὀλίγον, δὲν καπνίζει. Οὐδέποτε δυσφορεῖ κατὰ τοῦ ψύχους, τοῦ καύσωνος ἢ τῆς ἐργασίας. Οὐδέποτε νοσεῖ, καίτοι λέγεται ὅτι πάσχει ἐξ ἀρθρίτιδος. Ρήτωρ εἶναι ἐξαίρετος. Οἱ λόγοι του εἶναι περιεκτικοί, πλήρεις ἰσχυρῶν ἐπιχειρημάτων, γεγονότων, ἀριθμῶν. Πρὸς τοὺς πολεμίους δείκνυται δηκτικὸς καὶ εἴρων· τοὺς φίλους ὑποστηρίζει ἐκθύμως. Κοινωνικῶς εἶναι ἀξιάγαστος. Πρὸς τὰς κυρίας ὁμιλεῖ περὶ μυθιστορημάτων, θεάτρων, περὶ μουσικῆς. Ὅτε ἀνῆλθεν ἐν ἔτει 1882 εἰς τὴν ἐξουσίαν, εὗρε τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν, τὰ ταμεῖα κενά, τὴν χώραν κατάχρεων, ἄνευ στρατοῦ, ἄνευ σιδηροδρόμων, ἄνευ ὁδῶν. Ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ ὑφίστατο τὰς συνεπείας τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης καταστάσεως. Ἐν τῇ ὀξυδερκείᾳ του διέγνω ὁ κ. Τρικούπης ὅτι οὕτω δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ χωρήσωσι τὰ πράγματα, ὅτι ἔδει νὰ μεταρρυθμισθῶσι τὰ πάντα ἄρδην, νὰ ἐγκαταλειφθῇ ἡ ὁδός, εἰς ἣν ἐχώρει τὸ βασίλειον ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς του, νὰ κατηρτισθῇ πειθαρχοῦν κυβερνητικὸν κόμμα, νὰ ἐλαττωθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν βουλευτῶν, νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς τὸν λαὸν θυσίαι πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς δημοσίας πίστεως, νὰ ἐπιτελεσθῶσι δημόσια ἔργα, νὰ ὀργανωθῇ ὁ στρατός, τοῦ ἔργου δὲ τούτου ἐπελήφθη μετ' εὐσταθείας, μετ' ἐπιμονῆς, ἥτις πολλάκις κατεκρίθη ὡς ἄμετρος, ἀλλ' ἦς ἄνευ ἀδύνατον ἦτο νὰ ὑπερνικηθῶσι τόσαι δυσχέρειαι».

Ἐκ τοῦ βίου τοῦ Τρικούπη

Άρθρο ανυπόγραφο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Το Άστυ* στις 31 Μαρτίου 1896 με τον παραπάνω τίτλο.

Ὁ Τρικούπης ὑπῆρξεν ὁ ἐγκυκλοπαιδικώτερος ὅλων. Εἶχε βιβλιοθήκην μικρὰν σχετικῶς, ἀλλὰ περιέχουσαν σπουδαῖα πολιτικὰ συγγράμματα. Ὑπῆρξεν ὁ φιλοπονώτερος πολιτικός. Παρηκολούθει τὰ πάντα, μελετῶν καὶ ἀναγινώσκων. Εἶχεν ἀντίληψιν ὀξεῖαν, μνήμην τεραστίαν καὶ κρίσιν διαυγῆ.

Εἰς τὴν οἰκίαν του εἶχε πλῆρες ἀρχεῖον ἀντιγράφων ἐπισήμων ἐγγράφων ἐντὸς φακέλλου. Οὕτως ἦτο ἐνήμερος ἑκάστοτε ἐν παντὶ ζητήματι. Ὁ Τρικούπης ὡμίλει καὶ ἔγραφε θαυμασίως τὴν γαλλικὴν καὶ τὴν ἀγγλικήν. Ὡμίλει δὲ καλῶς τὴν γερμανικὴν καὶ τὴν ἰταλικήν.

Κατὰ τὴν νεαράν του ἡλικίαν ὁ Τρικούπης ἦτο φυγάνθρωπος. Ἔμενε διαρκῶς κλεισμένος εἰς τὸ γραφεῖον του καὶ κατεγίνετο μελετῶν. Ἐπεδόθη ἔφηβος εἰς τὴν μουσικήν, διεκρίνετο εἰκοσαετὴς ὡς κυνηγός, ὡς περιπατητὴς καὶ βραδύτερον ὡς συνομιλητὴς ἔξοχος. Ἦτο πρώτης τάξεως causeur.

Ὁ Τρικούπης δύο πρωτίστως ξένους συγγραφεῖς ἐθαύμαζε, τὸν Δάρβιν καὶ τὸν Σπένσερ. Περὶ αὐτῶν ὡμίλει πάντοτε ἐνθουσιωδῶς.

Εἰς τὰ γεύματά του ἦτο λιτότατος. Εἰς τὴν τράπεζαν ἐκάθητο πάντοτε μετὰ τῆς ἀδελφῆς του. Ὁ μόνος ὅστις συνέτρωγε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη μετ' αὐτοῦ ἦτο ὁ κ. Κοσσονάκος, μεθ' οὗ τότε συνεδέετο φιλικώτατα.

Ὁ Τρικούπης δὲν ἔπινεν οἶνον, δὲν ἐκάπνιζε, δὲν ἔκανε χρῆσιν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν, ἠδύνατο νὰ παραμένῃ ἐργαζόμενος μέχρι τῆς πρωίας, ἐκοιμᾶτο μόλις πέντε ὥρας καὶ ἠγείρετο πάντοτε πρωί.

Ὁσάκις ἦτο ἐκτὸς τῆς Ἀρχῆς, κατεγίνετο εἰς φιλολογικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς μελέτας, ἔκαμνε μετὰ φίλων μακροὺς περιπάτους καὶ συνδιελέγετο μετὰ τῶν οἰκείων του καθ' ὅλην τὴν ἑσπέραν μέχρι τῆς δωδεκάτης.

Ὁ Τρικούπης εἶχε δέκα ἢ δώδεκα Μεγαλοσταύρους· τὸν ἑλληνικόν, τὸν γαλλικόν, τὸν γερμανικόν, τὸν ρωσσικόν, τὸν τουρκικόν, τὸν δανικόν, τὸν σερβικόν, τὸν ἰταλικὸν καὶ ἄλλους ἀκόμη.

Ὡς πρωθυπουργὸς συνείθιζε νὰ ἐργάζεται εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν μέχρι τοῦ μεσονυκτίου καὶ πλέον. Ἐκεῖθεν ἐπέστρεφεν εἰς τὸν οἶκον του πεζός, συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν οἰκειοτέρων του φίλων.

Ὁ Τρικούπης εἰς τὴν οἰκίαν του οὐδέποτε ἐξεφράζετο δημοσίᾳ περὶ τῶν ἀντιπάλων του. Τὸ ὄνομα τοῦ κ. Δηλιγιάννη οὐδέποτε ἤκουσεν ἄνθρωπος, προφερόμενον καταφρονητικῶς.

Εἰς τὸ ὑπουργεῖον ὁ Τρικούπης ἐδέχετο τοὺς ἐπισκεπτομένους αὐτὸν πάντοτε ὄρθιος. Μόνον εἰς τοὺς πρέσβεις προσέφερε κάθισμα.

Εἰς τὸ Κοινοβούλιον διετήρει πάντοτε τὴν ψυχραιμίαν του. Οὐδέποτε ἐκ τῶν χειλέων του ἐξῆλθε φράσις προσβλητικὴ ἢ ὑβριστική. Πάντοτε ἀβρός, ἂν καὶ ἐπιθετικὸς καὶ λυσσώδης καὶ σφοδρὸς ἀπὸ τοῦ βήματος.

Σημειώσεις περί Τρικούπη

του Δ[ημητρίου] Κ[αλαποθάκη]

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 2 Απριλίου 1896 με τον παραπάνω τίτλο.

Τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸν τοῦ Τρικούπη ἦτο ἡ ἀγαθότης καὶ ἡ εὐγένεια. Εὐγένεια ἀληθῶς ἀπροσποίητος, ἀπέραντος ὅσον καὶ ἡ ψυχή του. Δὲν ἐθώπευε, δὲν ἐκολάκευε καὶ ἐν τούτοις, κατέκτα. Δὲν εἶχεν ὀπαδούς, εἶχε λάτρας.

Ὅσῳ δὲ ἐγγύτερον τὸν ἐγνώριζέ τις, τοσοῦτον περισσότερον τὸν ἠγάπα. Κάποιος σοφὸς λέγει ὅτι ὁ μέγας ἀνὴρ δὲν εἶναι μέγας καὶ διὰ τοὺς ὑπηρέτας του, ἴσως διότι βλέπουσιν ἐγγύτερον τὰ ἐλαττώματά του. Ἀλλ' αὐτὸς ἦτο μέγας καὶ διὰ τοὺς μικροὺς καὶ διὰ τοὺς μεγάλους, διότι εἰς τὸν ἰδιωτικόν του πρὸ πάντων βίον, ἐνῷ δὲν εἶχεν ἐλαττώματα, εἶχε τοσαῦτα προτερήματα, ὥστε ἐξήσκει ἀληθῆ γοητείαν.

Οἱ ξένοι τὸν ἐθαύμαζον καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς λέξεως. Κυρίαι καὶ κύριοι τοῦ διπλωματικοῦ σώματος ἡμιλλῶντο πρὸς ἀλλήλους τίς νὰ φανῇ μᾶλλον εὐάρεστος εἰς τὸν ἔξοχον ἄνδρα, τοῦ ὁποίου ἠσθάνοντο τὸ ἀκαταμάχητον θέλγητρον, ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν, εἰς πᾶσαν λέξιν του, εἰς πᾶν κίνημά του.

Κωνσταντίνος Τρικούπης. Φωτογραφία. Συλλογή Κωνσταντίνου Τρικούπη.

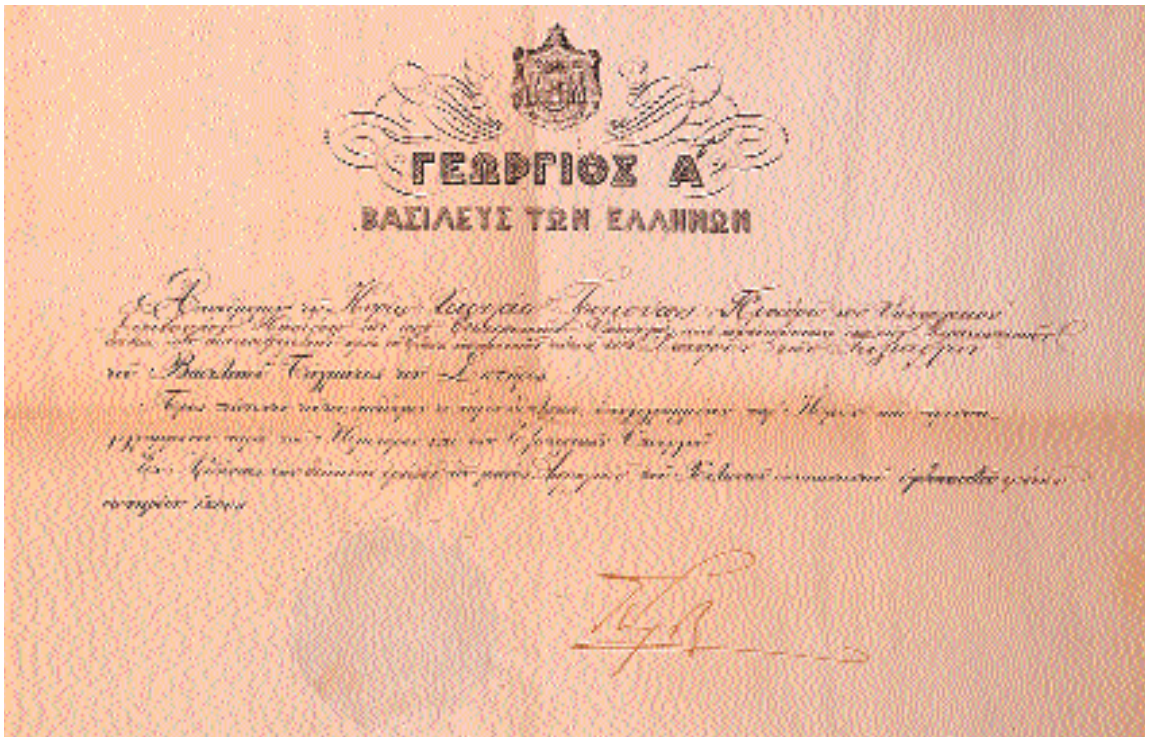

Δίπλωμα με το οποίο ο Γεώργιος Α΄ απένειμε στον Χαρίλαο Τρικούπη στις 13 Απριλίου 1883 το παράσημο των Ταξιαρχών του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος. Συλλογή Χάρη Νιανιάρα.

Δίπλωμα με το οποίο ο Γεώργιος Α΄ απένειμε στον Χαρίλαο Τρικούπη στις 15 Μαΐου 1883 το παράσημο του Μεγαλόσταυρου του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος. Συλλογή Χάρη Νιανιάρα.

Ὅταν ὡμίλει κατ' ἰδίαν πρὸς φίλον, ἐστήριζε τὸ βλέμμα του ἐπ' αὐτοῦ μετὰ τοσαύτης ἀγαθότητος καὶ ἐμπιστοσύνης, ὥστε ἠσθάνετό τις μίαν ἀόριστον συγκίνησιν πλημμυροῦσαν τὴν καρδίαν του. Εἶναι δὲ πασίγνωστον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὁ νῦν ὑπουργὸς τῆς Ἀγγλίας Τσάμπερλαιν εἶπεν ἄλλοτε εἰς εὐρὺν κύκλον διπλωματῶν διερχόμενος ἐντεῦθεν:

– Ἡ Ἀγγλία θὰ ἦτο εὐτυχὴς ἐὰν εἶχε πολιτευτὰς ὡς ὁ κ. Τρικούπης».

Ἀντίθετος καθ' ὁλοκληρίαν τὸν χαρακτῆρα ἀφ' ὅ,τι τὸν ἐνόμιζεν ὁ πολὺς κόσμος. Ἐν ἰδιαιτέρῳ κύκλῳ ἦτον ὁ φαιδρότερος, ὁ πνευματωδέστερος καὶ χαριέστερος τῶν συνομιλητῶν.

Σᾶς ἔλεγεν μίαν ἀστειότητα καὶ ἔπειτα ἐστήριζε τὸ βλέμμα του ἐπάνω σας, ὁμιλῶν καὶ γελῶν συγχρόνως, ἐξηκολούθει οὕτως ὥστε ὁ γνωρίζων τὸν Τρικούπην μόνον ἀπὸ τὰς εἰκόνας του καὶ ἀπὸ τὴν δημώδη περὶ αὐτοῦ φήμην, θὰ ἐδυσκολεύετο νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν χαλύβδινον, τὸν δύσκαμπτον, τὸν ἀγέρωχον πρωθυπουργὸν εἰς τοὺς γέλωτας τοῦ φιλόφρονος καὶ εὐγενοῦς ἐκείνου ἀνθρώπου.

Τὴν ἑπομένην τῆς ἐκλογῆς τῆς 3 Μαΐου 1892 εἶναι πολὺ κουρασμένος, ἀλλ' εὐθυμότατος.

Εἰσέρχεται εἷς φίλος του διά τινα ἐργασίαν.

Ὁ Τρικούπης τὸν ἐρωτᾷ:

– Πῶς ἐφάνη εἰς τὸν κόσμον ἔξω τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐκλογῆς;

– Ὅλοι εἶναι κατάπληκτοι.

– Διατί;

– Διότι δὲν ἐπίστευον εἰς τόσον μεγάλην ἐπιτυχίαν... ἀφοῦ ἀπέτυχον καὶ οἱ πέντε ὑπουργοὶ τοῦ ἀχρόου.

– Ὄχι δά.

– Ἰδού, κύριε πρόεδρε, τὸ λέγουν τὰ παραρτήματα τῶν ἐφημερίδων.

– Περίεργον, εἶπε γελῶν, νὰ ζῇς εἰς τὰ παρασκήνια καὶ νὰ πιστεύῃς εἰς ὅλα ὅσα λέγουσιν αἱ ἐφημερίδες.

Ὁ κ. Εὐταξίας εἰς μίαν τῶν τελευταίων συνόδων τῆς Βουλῆς, ὁμιλῶν κατὰ τῆς πολιτικῆς του Τρικούπη, παρέτεινε τὸν λόγον του τόσον πολὺ καὶ τόσον μονοτόνως ἐπανελάμβανε τὰ ἴδια, ὥστε ὁ Τρικούπης, μὴ ἔχων ἄλλο καλλίτερον νὰ κάμῃ καὶ κουρασμένος ἐκ τῆς μακρᾶς ἐν τῷ ὑπουργείῳ ἀγρυπνίας, ἔκυψεν ὀλίγον τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ἐμπρός, ἔκλεισεν ἐλαφρῶς τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἐκοιμᾶτο.

Ὁ κ. Εὐταξίας ὁμιλῶν ἐκ τῆς θέσεώς του ἵστατο ὄπισθεν τοῦ Τρικούπη εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον τῆς αἰθούσης, ὥστε δὲν ἀντελήφθη ἀκριβῶς καὶ ἔδωκεν ἄλλην ἐξήγησιν εἰς τὸ κίνημα ἐκεῖνο τοῦ Τρικούπη. Ἐν τῇ φορᾷ, λοιπόν, τοῦ λόγου του ὁ κ. Εὐταξίας ἀνέκραξε θριαμβευτικῶς:

– Ἰδού, κύριοι, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ ἔνοχος πρωθυπουργὸς τὴν στιγμὴν ταύτην κλίνει τὴν κεφαλὴν ὑπὸ τὸ βάρος τῶν τύψεων τοῦ συνειδότος.

Ὅλοι οἱ περὶ τὸν Τρικούπην ἐγέλασαν, πολὺ δὲ περισσότερον ὁ Τρικούπης διὰ τὸ ἀστεῖον πάθημα τοῦ κ. Εὐταξίου.

Μετὰ τρεῖς ἢ τέσσαρας ἡμέρας προκειμένης συζητήσεως τοῦ προϋπολογισμοῦ, κάποιος εἶπεν εἰς τὸν Τρικούπην ὅτι ὁ κ. Εὐταξίας πρόκειται νὰ ὁμιλήσῃ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐπὶ ἑπτὰ ὁλοκλήρους ὥρας.

Καὶ ὁ Τρικούπης μειδιῶν:

– Πολὺ φοβοῦμαι ὅτι θὰ καταληφθῶ πάλιν σήμερον ὑπὸ τῶν τύψεων τοῦ συνειδότος.

Φαίνεται ὅτι τὸ νόσημα, ὅπερ ὡδήγησε τὸν μέγαν πολιτικὸν εἰς τὸν τάφον εἶχε ἐκδηλωθῇ ἀπὸ τὸ μέσον τοῦ χειμῶνος τούτου. Ἐὰν παρακολουθήσῃ τις τὸ δρομολόγιόν του, θὰ ἴδῃ ὅτι ἐπροχώρει ἀδιακόπως εἰς τὰ θερμότερα κλίματα. Ἀπὸ τῆς Βιέννης εἰς τὴν Ἀμπάτζιαν, τὸ Σὰν-Ρέμο, τὴν Νίκαιαν, τὰς Κάννας.

Νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν θέλει, διότι ἐβαρύνθη πλέον νὰ ἀκούῃ τὸ ὄνομά του ἀναμιγνυόμενον εἰς ὅλας τὰς κατὰ τῆς Κυβερνήσεως ἀντιδράσεις τῶν πολιτευομένων. Νὰ μεταβῇ εἰς τὰ μεγάλα κέντρα φοβεῖται μήπως εἴπωσιν ὅτι ἀντενεργεῖ κατὰ τοῦ συμβιβασμοῦ. Δὲν θέλει οὔτε τὸ ὄνομά του νὰ ταράσσῃ τὸν ὕπνον κανενός. Διέρχεται, λοιπόν, μακρὰς καὶ ἐπιπόνους ἡμέρας εἰς μέρη ξένα, ξένος καὶ ἄγνωστος, μόνος καὶ ἄνευ ὑπηρέτου.

Ἕνεκα τούτου κατὰ τοὺς τελευταίους ἰδίως μῆνας, τὸ ἐνδιαφέρον του διὰ τὰ ἐδῶ πράγματα εἶναι σφοδρότατον. Πρὸς τὴν ἀδελφήν του γράφει ὅτι αἱ ἐπιστολαί της τόσον τὸν εὐχαριστοῦσιν, ὥστε τὰς ἀναγινώσκει δὶς καὶ τρίς, τὴν παρακαλεῖ δὲ νὰ τῷ γράφῃ περὶ πάντων ἐκτενέστερα καὶ λεπτομερέστερα. Περὶ τῆς ὑγείας του βεβαιοῖ πάντοτε ὅτι εἶναι ἀρίστη, γράφων δὲ ἐξ Ἀμπατζίας λέγει ὅτι ἀναχωρεῖ ἐκεῖθεν ταχέως ἕνεκα τῶν ὑπερβολικῶν δαπανῶν, τὰς ὁποίας ἀπαιτεῖ ἡ διαμονὴ εἰς τὸ μέρος τοῦτο.

Ἡ τελευταία πρὸς τὴν ἀδελφήν του ἐπιστολὴ χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς Μεγάλης Δευτέρας καὶ ἐλήφθη τὴν Μεγάλην Πέμπτην, τὴν προηγουμένην δηλαδὴ τοῦ τηλεγραφήματος, διὰ τοῦ ὁποίου τὴν ἐκάλει πλησίον του. Πρὸ μιᾶς περίπου ἑβδομάδος ἡ κ. Σοφία εἶχε λάβει ἐπιστολήν, τῆς ὁποίας, ὅμως, εἶχε προηγηθῇ σιωπὴ εἴκοσι ἡμερῶν. Μὲ ὅλην, ὅμως, τὴν ἀνησυχίαν τὴν ὁποίαν τῇ ἐπροξένησε τοῦτο, οὐδέποτε ἐφοβήθη ἀπευκταῖον. Ἐν τούτοις, ὅταν τῇ ὡμίλουν περὶ πολιτικῆς, ἡ ψυχή της ἐφαίνετο πτοουμένη, ὡς ἂν συνείχετο ὑπὸ ἀπαισίου προαισθήματος, καὶ διέκοπτε τὴν ὁμιλίαν λέγουσα:

– Δὲν μὲ μέλει ἐμένα, ὁ Χαρίλαος νὰ εἶναι καλὰ καὶ θὰ εἶμαι πάντοτε εὐχαριστημένη.

Ἐξηγοῦνται τώρα καὶ τὰ δελτία τῶν ἰατρῶν περὶ τῆς εὐαρέστου τροπῆς τὴν ὁποίαν δῆθεν εἶχε λάβει ἡ ἀσθένειά του.

Ἐφ' ὅσον ἡ ἀδελφή του ἦτο καθ' ὁδόν, ἐφρόντιζεν ὁ ἀσθενὴς ὥστε τὰ περὶ τῆς ὑγείας του νὰ φθάσωσι πρὸς αὐτὴν ἐνθαρρυντικά. Διὰ τοῦτο αἱ περὶ τῆς καταστάσεώς του δυσάρεστοι εἰδήσεις ἄρχονται μίαν ὥραν ἀπὸ τῆς ἀφίξεώς της, ὁπότε ἡ ἰδία ἀντελήφθη τὴν σοβαρότητα τῆς θέσεώς του, καὶ τοῦτο διότι τὰ δυσάρεστα τηλεγραφήματα ἦσαν αὐτῆς τῆς ἀδελφῆς πρὸς τὸν οἶκον των καὶ ὄχι τῶν ἰατρῶν.

Ἐν Μεσολογγίῳ, κατὰ τὴν νύκτα τῆς 16 Ἀπριλίου, ὅτε ἤρχοντο τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐκλογῆς, ὁ Τρικούπης κάθηται ἐνώπιον τραπέζης παρακολουθῶν διὰ τοῦ βλέμματος τὰς ἀθροίσεις τῶν διαφόρων ἀποτελεσμάτων.

Ὁ Δῆμος Μακρυνείας εἶναι ἐκεῖνος ἐπὶ τὸν ὁποῖον ὁ Τρικούπης στηρίζει τὴν ἐκλογικὴν δύναμίν του. Μετ' αὐτὸν ὁ Δῆμος Παραχελωΐτιδος θεωρεῖται εὐνοϊκός. Ἐκ τῆς πλειονοψηφίας τῶν δύο τούτων δήμων ἤλπιζε νὰ ὑπερτερήσῃ τοὺς ἀντιπάλους του κατὰ χιλιάδας ψήφων. Ἔρχεται ὁ Δῆμος Παραχελωΐτιδος καὶ δικαιοῖ τὰς προσδοκίας του. Ἔρχεται καὶ ὁ δῆμος Μακρυνείας, ἀπὸ τὸν ὁποῖον καὶ αὐτὸς καὶ ὁ σύντροφός του λαμβάνουσι πολλὰς ψήφους. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἀντίπαλοί του ἔχουσι λάβει πολλάς. Οἱ φίλοι του ἐδιπλοψήφισαν, ἡ διαφορὰ εἶναι ἀσήμαντος, τὸ ἔλλειμμα τῶν ἄλλων δήμων ἀμφίβολον ἂν θὰ καλυφθῇ. Ἀπομένει ὁ δῆμος Ὠλενείας, ὁ δῆμος τοῦ Γουλιμῆ, εἰς τὸν ὁποῖον πλειοψηφοῦσιν οἱ ἀντίπαλοί του, ὁ τελευταῖος δῆμος τὸν ὁποῖον περιμένουν.

Πόσας πλειοψηφοῦν;

Τότε ἄρχεται ἡ ἀγωνία. Ὅλοι ρίπτουσι βλέμμα πρὸς τὴν θύραν ἀναμένοντες.

Μόνος ὁ Τρικούπης φαίνεται ἥσυχος. Κύπτων ἐπὶ τῆς τραπέζης ἀναγινώσκει τὸν *Χρόνον* τοῦ Λονδίνου.

Τὸ ἀποτέλεσμα μετ' ὀλίγον φθάνει. Ὅλοι κύπτουσι πρὸ τοῦ ἀθροιστικοῦ πίνακος τρέμοντες.

Ὁ Τρικούπης ἔχασε μὲ τρεῖς ψήφους.

Δύο ἐκ τῶν ἀντιθέτων, ἐὰν ἐψηφοφόρουν ὑπὲρ αὐτοῦ, ἦτο βουλευτής.

Ὁ Τρικούπης ἐγείρεται τότε καὶ ρίπτει ἀόριστον βλέμμα ἐπὶ ὅλων τῶν συνηθροισμένων ἐν τῇ αἰθούσῃ ἐκείνῃ καὶ εἰσέρχεται εἰς τὸ ἰδιαίτερον δωμάτιόν του λέγων:

– Καλὴ νύκτα σας!

Ἀποσυρθεὶς δὲ ἐκεῖ, γράφει ἀμέσως ἐπιστολὴν πρὸς τὴν ἀδελφήν του, ἐν τῇ ὁποίᾳ, ἀνακοινῶν τὴν ἀπόφασίν του ὅπως ἀπόσχῃ τῆς πολιτικῆς, τῇ προσθέτει προκειμένου περὶ τῆς ἀποτυχίας του ἐν Μεσολογγίῳ: «Ἐσυνείθισα ν' ἀπεκδέχωμαι τὰς περιστάσεις, ὡς ἂν ἦσαν τῆς ἰδίας μου ἐκλογῆς».

Τῆς ἰδίας του ἄρα ἐκλογῆς εἶναι καὶ ἡ περίστασις αὕτη καθ' ἣν τὸν θρηνοῦμεν βαρυπενθοῦντες ἐπὶ τῷ προώρῳ αὐτοῦ θανάτῳ;

Χαρακτηριστικὰ τοῦ Τρικούπη

Ἄρθρο ανυπόγραφο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 11 Απριλίου 1896 με τον παραπάνω τίτλο.

Ὁ Τρικούπης ἦτο τύπος τακτικοῦ ἀνθρώπου.

Τάξιν εἶχε καὶ εἰς τὴν δίαιταν αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν τροφὴν καὶ εἰς τὴν ἐργασίαν. Τάξιν ἀκόμη καὶ εἰς τὴν περιβολήν του.

Εἰς τὸ γραφεῖον του παρ' ὅλην τὴν συγκέντρωσιν τῶν τόσων ἐγγράφων, τὸ πᾶν ἦτο τακτοποιημένον, ταξινομημένον, συσχετισμένον.

Ἀκόμη καὶ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν, τὸ ὁποῖον πάντοτε διηύθυνεν ὁσάκις ἀνεβιβάζετο ἐπὶ τὴν Ἀρχήν, ἐφρόντιζεν ἡ μὲν ἐργασία νὰ διεξάγηται ὡς ὡρολόγιον, τὸ δὲ γραφεῖον του νὰ μὴ εὑρίσκεται ποτὲ ἐν ἀταξίᾳ.

Φάκελλος ὁ ὁποῖος δὲν εὑρίσκετο ἐν τάξει ἐπεστρέφετο αὐθωρεί. Ὑπάλληλος δὲ ὁποῖος δὲν ἦτο τακτικὰ εἰς τὴν ἐργασίαν του δὲν εὕρισκε παρ' αὐτῷ οὐδεμίαν χάριν.

Χάριν τοῦ ἰδιαιτέρου τοῦ πρωθυπουργικοῦ ἀρχείου, εἶχε διατάξει νὰ κατασκευάσωσιν εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ γραφείου του κατὰ ἴδιον σχέδιον ἑρμάριον, οὗτινος ἕκαστον διαχώρισμα εἶχε πολλὰς θυρίδας, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐτακτοποίει τὰ διάφορα ἔγγραφα ἐν ἰδιαιτέροις φακέλλοις.

Ἐσπέραν τινα εὑρισκόμενος εἰς τὴν οἰκίαν του ἔλαβεν ἀνάγκην ἑνὸς ἐκ τῶν ἐγγράφων τούτων.

– Πήγαινε, εἶπεν, εἴς τινα τῶν ἀνθρώπων του, εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν. Ἄνοιξε τὸ ὄπισθεν τοῦ γραφείου μου ντουλάπι. Εἰς τὴν 22 θυρίδα, εἰς τὸν πέμπτον φάκελον μὲ τὰ 6 ἢ 7 ἔγγραφα, εἶναι τὸ ἔγγραφον τὸ ὁποῖον ζητῶ.

Τόσον ἀπέραντον εἶχε τὴν μνήμην καὶ τόσον ὁ νοῦς αὐτοῦ ηὐχαριστεῖτο εἰς τὴν τάξιν.

Ὁ Τρικούπης ἠγάπα πολὺ τὴν πρωϊνὴν ἐξέγερσιν καὶ τὸν ὕπνον ἐλάχιστα. Εἶχε δὲ κανονισμένην τὴν δίαιτάν του. Ὅταν ἠγείρετο ἐλάμβανεν ὀλίγον γάλα συνοδευόμενον μὲ ἓν τσουρέκι συνήθως.

Κατόπιν ἐλάμβανε τὸν καθρέπτην καὶ ἐξυρίζετο μόνος, ἀφ' ὅτου ἀπώλεσε τὸν γηραιὸν κουρέα του, καὶ εἶτα μετέβαινεν εἰς τὸ γραφεῖον του, ὅπου παρέμενεν ἐργαζόμενος μέχρι τῆς ὥρας, καθ' ἣν μετέβαινεν εἰς τὸ ὑπουργεῖον.

Κουρέα εἶχε τὸν γέροντα Ξύδην ἀπὸ πολλῶν

Δίπλωμα με το οποίο «Ὁ ἐν Λουλέ Βουργασίου Μουσοφιλὴς Σύλλογος» αναγορεύει τον Χαρ. Τρικούπη επίτιμο μέλος του στις 10 Οκτωβρίου 1878. Συλλογή Χάρη Νιανιάρα.

ἐτῶν, μετ' αὐτοῦ δὲ ἤρχετο εἰς μεγάλην οἰκειότητα.

Ὁ Τρικούπης ἦτο ἐκ τῶν πνευμάτων ἐκείνων τὰ ὁποῖα τέρπονται μεγάλως εἰς τὰς μεταπτώσεις.

Εἶχεν ἀνάγκην ἀναπαύσεως ἐκ τῶν πολλῶν ἀσχολιῶν καὶ τὴν εὕρισκεν εἰς τὴν ἀκατάσχετον φλυαρίαν τοῦ κουρέως του, τὸν ὁποῖον ἄφηνε νὰ τὸν κείρῃ ἐν ὁμιλίαις καὶ νὰ παρουσιάζῃ τὰ πάντα ὑπὸ τὸ ἁπλοῦν ἔνδυμα τῆς χυδαίας φιλοσοφίας του.

Εἰς τοιούτου δὲ εἴδους φιλοσοφίαν ἐφαιδρύνετο καθ' ὑπερβολὴν ὁ Τρικούπης. Καὶ ὁσάκις τοιοῦτοι παρίσταντο ἐνώπιον του ἠρέσκετο νὰ ἀκούῃ καὶ νὰ γελᾷ.

Ὅπως οἱ τρόποι του καὶ ἡ δίαιτά του ἦτο ἁπλῆ.

Μιὰ φορὰ ἀγαποῦσε τὸ μπιφτέκι, κατὰ τὴν περὶ τούτου σχηματισθεῖσαν παράδοσιν. Κατὰ τὰ τελευταῖα, ὅμως, ἔτη ἠρκεῖτο εἰς ἄλλα τινὰ φαγητὰ ἐλαφρά. Ἔτρωγε δὲ ὀλίγον καὶ οὐδέποτε ἔπινεν οἶνον.

Διὰ τὰς ὀπώρας ἐτρελλαίνετο. Ὁσάκις δὲ δὲν ὑπῆρχον ὀπῶραι, ἐθεώρει ὡς ἀπαραίτητον τοῦ γεύματος ἢ τοῦ δείπνου του τὸ γλύκισμα.

Τὸ κυνῆγι ἦτο ἀπὸ τὰς προσφιλεστέρας του διασκεδάσεις. Τὸν πρὸς αὐτὸ ἔρωτα ἔτρεφεν ἀπὸ τῆς νεότητος. Καὶ μέχρις ἐσχάτων ἀκόμη, ὁσάκις αἱ ὑψηλαί του ἀσχολίαι τὸ ἐπέτρεπον, ἐξήρχετο πρὸς θήραν.

Ὅταν ἔζη ὁ μακαρίτης Λομβάρδος, συχνὰ ἐξήρχετο μετ' αὐτοῦ ὡς κοινὸς κυνηγὸς φέρων τὸ ὅπλον ἐπ' ὤμου.

Καὶ διηγοῦνται τὸ ἑξῆς νόστιμον ἐπεισόδιον.

Εἶχεν ἐξέλθει πρὸς ἀνέρευσιν ὀρτυκίων. Ἀλλ' ἐστάθη ἀδύνατον νὰ συναντήσωσι καὶ ἕνα κἄν.

Τέλος, μετὰ πολλὰς ὥρας, ὁ συνοδεύων αὐτὸν ἠκούσθη φωνάζων:

– Κύριε πρόεδρε! Ἕνα τρυγόνι!

Καὶ βαδίζων ἐπὶ τῶν ἄκρων τῶν ποδῶν του ἐπλησίαζεν ἀδιακόπως πρὸς τὸ δένδρον, ἐφ' οὗ ἐκάθητο τὸ τρυγόνι, τόσον ὥστε ἡ κάννα τοῦ ὅπλου του μικρὸν ἀπεῖχε τοῦ πτηνοῦ.

Ἀλλ' ὁ Τρικούπης ἔσπευσε νὰ ρίψῃ λίθον πρὸς τὸ δένδρον καὶ τὸ τρυγόνι ἐπέταξε.

– Κύριε πρόεδρε, χωρατεύετε, εἶπεν ὁ συνοδοιπόρος του ὀλίγον θυμωμένος.

– Ὄχι, εἶπεν ὁ Τρικούπης γελῶν. Ἀλλὰ τὸ νὰ πυροβολήσῃ τις τόσον πλησίον ἕνα πουλί, εἶναι ὡς νὰ τὸ δολοφονήσῃ!

Κάποτε ἐνεφανίσθη ἐνώπιόν του εἷς ἐκ τῶν φίλων του καταγγέλλων εἰς αὐτὸν ὅτι εἷς τῶν ὑπαλ-

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE.

MINISTÈRE DE L'INSTRUCTION PUBLIQUE.

Diplôme de Bachelier en Droit.

Le Ministre de l'Instruction publique,

Vu le certificat d'aptitude au grade de Bachelier en Droit, accordé le 1er Août 1851 par les Professeurs de la Faculté de Droit de Paris, Académie départementale de l'Intérieur, au Sieur Tricoupi, Charilaus, né à Mistrelonghi, département de Grèce, le 23 Juillet 1831.

Considérant que les formalités prescrites par l'article 54 du règlement d'administration publique du 29 juillet 1850 ont été remplies.

Donne par le présent, audit Sieur Tricoupi le Diplôme de Bachelier en Droit pour en jouir avec les droits et prérogatives qui y sont attachés par les lois et règlements.

Fait à Paris, sous le Sceau du Ministère de l'Instruction publique.

Le Ministre de l'Instruction publique,

Le Chef du Secrétariat,

Signature de l'Impétrant.

Délivré par le Recteur de l'Académie départementale

Πτυχίο της Νομικής Σχολής Παρισίων (πρώτος κύκλος σπουδών) που απονεμήθηκε στον Χαρ. Τρικούπη στις 8 Οκτωβρίου 1851. Συλλογή Χάρη Νιανιάρα.

λήλων τοῦ ὑπουργείου ὕβριζεν αὐτὸν καπηλικῶς.

– Εἶναι τίμιος ὑπάλληλος οὗτος; ἠρώτησεν ὁ Τρικούπης ἀπαθῶς.

– Μάλιστα, κύριε πρόεδρε.

– Τότε ἀρκεῖ δι' ἐμέ. Τὸ ἄλλο εἶναι ζήτημα ἀνατροφῆς.

Καὶ ὁ ὑβριστὴς ὑπάλληλος διετηρήθη εἰς τὴν θέσιν του.

Εἰς τὰς μελέτας του ἦτο πάντοτε εὐρύτατος. Οὐδέποτε περιωρίζετο ἐντὸς τοῦ κύκλου του. Ἀνεγίνωσκε τὸν *Φάουστ* τοῦ Γκαῖτε καὶ ἐπλήρου τὰ περιθώρια τῶν σελίδων διὰ σημειώσεων.

Παρηκολούθει τὴν ἀνάπτυξιν ὅλης τῆς νεωτέρας φιλολογίας. Καὶ εὕρισκε καιρὸν νὰ ἀναγινώσκῃ καὶ μυθιστορήματα ἀκόμη.

Μίαν ἡμέραν τοῦ ἔστειλαν μυθιστόρημά τι ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ κ. Δραγούμη, μυθιστόρημα τὸ ὁποῖον τοῦ τὸ ἐπῄνεσαν πάρα πολύ.

– Μὰ τὸ ἐδιαβάσατε, κύριε πρόεδρε; ἐτόλμησε κάποιος νὰ ἐρωτήσῃ αὐτόν.

– Βεβαίως. Ἔργα καθαρᾶς φαντασίας, εἶπε, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν οὔτε ἀξιώσεις ὕφους, δύναταί τις νὰ διέλθῃ ἀναγινώσκων τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος. Τὰ λοιπὰ συμπληρώνει αὐθαιρέτως, ὡς ὁ συγγραφεὺς διὰ τῆς φαντασίας του.

Τὰς ἐφημερίδας καὶ τὰ περιοδικὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀνεγίνωσκε ἀπλήστως, ἐκ δὲ τῶν ἑλληνικῶν τὰς κυριωτέρας.

Τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῶν δὲν παρέλειπεν οὐδ' ὅταν ἀπησχόλουν αὐτὸν τὰ σπουδαιότερα τῶν συμφερόντων τῆς Πολιτείας καὶ αἱ θυελλώδεις συνεδριάσεις τῆς Βουλῆς. Καὶ φεύγων ἀκόμη εἶχε διατάξει τοὺς οἰκείους του νὰ στέλλωσιν εἰς αὐτὸν τακτικῶς τὴν *Ἀκρόπολιν*, τὸ *Ἄστυ* καὶ τὴν *Ἑστία*.

Ἐσχάτως μόνον, ἐφαίνετο ἀπογοητευμένος καὶ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως ἀκόμη. Καὶ ἔγραφε.

– Μὴ μοῦ στέλλετε πολλὰς ἐφημερίδας. Μίαν μόνον, φέρ' εἰπεῖν τὴν *Ἀκρόπολιν*.

Εἷς ἐκ τῶν πάππων τοῦ Τρικούπη ἐχρημάτισε πλοίαρχος ὑπὸ τὸν περίφημον ἁρματωλὸν καὶ θα-

λασσομάχον Λάμπρον Κατσώνην, φονευθεὶς παρὰ τὸ πλευρὸν αὐτοῦ εἰς μίαν ἐκ τῶν ἡρωϊκωτέρων αὐτοῦ ναυμαχιῶν.

Ὁ Τρικούπης ἀνεμιμνήσκετο τὸ τοιοῦτον καὶ ὅταν μετέβαινεν εἰς τὸ Μεσολλόγι εὐχαριστεῖτο εἰς τοὺς κρότους τῶν ναυτικῶν τρομπονίων, τὰ ὁποῖα οἱ ἐκλογεῖς του ἔρριπτον πρὸς τιμὴν αὐτοῦ.

– Ἄλλος τόσος, ἔλεγεν εἷς Μεσολογγίτης χθές, ἐγένετο ὁ καϋμένος ὁ Χαρίλαος, ὅταν ἤκουε τὰ τρομπόνια. Καὶ κάθε ναυτικὸς εἶχε μπροστά του χάρι.

Ἐπιτροπὴ διορισθεῖσα κάποτε παρὰ τοῦ Τρικούπη, ὡς ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν, ἀπεφάνθη ὅτι τὸ κτίριον τοῦ Γενικοῦ Λογιστηρίου εἶναι ἑτοιμόρροπον.

Ἡ γνωμοδότησις τῆς ἐπιτροπῆς ἀνεστάτωσε τοὺς ἐν αὐτῷ ὑπαλλήλους καὶ ὁ κ. Φλῶρος παρεπονεῖτο ὅτι ὁ ὑπουργὸς δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὸ ἑτοιμόρροπον τοῦ κτιρίου.

– Ἡσυχάσατε, εἶπε τότε λεπτῶς μειδιῶν ὁ Τρικούπης. Διορίζω ἄλλην ἐπιτροπὴν διὰ νὰ γνωμοδοτήσῃ τὸ ἐναντίον καὶ ὁ κίνδυνος παύει!

Ὁ Τρικούπης ἀνερχόμενος τὸ βῆμα τῆς Βουλῆς ἦτο εἴπερ ποτε καὶ ἄλλοτε κύριος ἑαυτοῦ.

Καθ' ἣν στιγμὴν οἱ βουλευταὶ ἤρχοντο σχεδὸν εἰς χεῖρας κάτωθεν, ἐκεῖνος ἀτάραχος, εὐθυτενής, μὲ τὴν αὐτὴν μεγαλοπρεπῆ στάσιν καὶ ἠρεμίαν κατεῖχε τὸ βῆμα ἀναμένων νὰ παύσουν αἱ ἀσχημίαι διὰ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ἀγόρευσίν του μὲ τὸν αὐτὸν τόνον, ὡς ἐὰν οὐδὲν συνέβη.

Τὸ ὄνομα τοῦ ἀντιπάλου του οὐδέποτε ἐπρόφερεν οὔτε εἰς τὰς μετὰ τῶν φίλων του ὁμιλίας, οὔτε δημοσίᾳ εἰς τὰς ἀγορεύσεις του. Καὶ ἅπαξ μόνον ἀπετάθη πρὸς αὐτὸν προσωπικῶς, διὰ νὰ τοῦ εἴπῃ μὲ τόνον ἐπιτακτικὸν ἀνεκφράστου δυνάμεως τὸ περιλάλητον ἐκεῖνο:

– Καθήσατε κάτω!

Σημειώσεις ἐκ τοῦ βίου τοῦ Τρικούπη

του *Ω*

Ἄρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Εστία* στις 17 Απριλίου 1896 με την υπογραφή «Ω» και με τον παραπάνω τίτλο.

Ἂν εἶναι ὀλίγοι οἱ γνωρίσαντες ἐκ τοῦ πλησίον τὸν νεκρὸν πλέον διαπρεπῆ πολιτικόν, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐλάχιστοι ὑπάρχουν οἱ δυνάμενοι νὰ καυχηθῶσιν ὅτι γνωρίζουν τὰ καθέκαστα τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τοῦ Τρικούπη, τὰς καθημερινάς του ἕξεις καὶ συνηθείας, μὲ ὀλίγας λέξεις τὸν Τρικούπην κατ' οἶκον.

Ἐκ τῶν ἐλαχίστων, λοιπόν, τούτων ὁ καλλίτερον ἴσως ὅλων πληροφορημένος, εἶχε τὴν καλωσύνην παρακληθεὶς νὰ μᾶς ἀνακοινώσῃ τὰς ἐξῆς λεπτομερείας, περιεργοτάτας ἀληθῶς.

Εἰς τὴν Ἀρχὴν εὑρισκόμενος ὁ Τρικούπης δὲν εἶχε τακτικὴν ὥραν ὕπνου. Ὄχι σπανίως συνέβη νὰ μείνῃ ἄϋπνος ἐπὶ ὁλόκληρον ἡμερονύκτιον· πολλάκις δὲ παρήρχετο ἑβδομὰς ὅλη, κατὰ τὰς ἑπτὰ ἡμέρας τῆς ὁποίας δὲν ἠὐκαίρει νὰ κοιμηθῇ πλειότερον τῶν δύο τὸ πολὺ ὡρῶν καθ' ἑκάστην.

Συνήθως, ἐν τούτοις, ἠγείρετο περὶ τὴν 6 πρωϊνήν. Εὐθὺς κατόπιν ὁ ἰδιαίτερός του ὑπηρέτης ἔφερεν ἐπὶ δίσκου φλυτζάνι καφὲ καὶ γάλακτος καὶ ἐλαφρὸν βούτημα. Μαζὶ μὲ τὸν δίσκον τοῦ καφὲ καὶ ὅλας τὰς πρωϊνὰς ἐφημερίδας, τὰς ὁποίας, ἐνῷ ἔπινε τὸν καφέν του διέτρεχε διὰ τοῦ βλέμματος, ἐπιφυλασσόμενος ἂν ἦτο τι σπουδαῖον νὰ τὸ ἀναγνώσῃ προσεκτικώτερον εἰς τὸ γραφεῖον του.

Μετὰ τὸν καφὲν ἤρχιζε τὴν τουαλέτταν του. Ἐξυρίζετο μόνος καὶ τακτικὰ καθ' ἑκάστην πρωϊαν, ὅπως συνειθίζουν εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Ὁ κουρεὺς ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἤρχετο διὰ νὰ τοῦ κείρῃ τὴν κόμην, ἡ ὁποία δὰ ἠξεύρομεν ὅλοι ὅτι δὲν ἦτο καὶ ἄσχημος.

Εἰς τὸ γραφεῖον του ἔμενε τὴν πρωΐαν ἐλάχιστον μόνον κατὰ τὰς πρώτας αὐτοῦ πρωθυπουργίας, σπεύδων νὰ μεταβῇ ἀμέσως εἰς τὸ ὑπουργεῖον του. Κατὰ τὰ τελευταῖα, ὅμως, ἔτη ἠναγκάζετο νὰ ἐργάζηται οἴκοι, διὰ νὰ ἀποφεύγῃ τὰς ἐνοχλητικὰς ἐπισκέψεις.

Εἰς τὸ γραφεῖον του, μόλις ἤρχετο, ἀνεγίνωσκε, πρὶν ἢ δεχθῇ τινα, ὅσα γράμματα καὶ τηλεγραφήματα εὕρισκεν ἐπὶ τῆς τραπέζης.

Ὅλους τοὺς ἐπισκεπτομένους αὐτόν, ὁ Τρικούπης –καθαρὸν τοῦτο δεῖγμα τῆς ἀγγλικῆς ἀνατροφῆς του– ἐδέχετο ὄρθιος.

Συνήθως αἱ ἀκροάσεις ἐγίνοντο μετὰ μεσημβρίαν, ὅπως καὶ ἡ μετὰ τῶν τμηματαρχῶν συνεργασία, διότι τὰς πρὸ μεσημβρίας ὥρας του ἀφιέρου εἰς γενικωτέρας ἀσχολίας –διαπραγματεύσεις, συνεννοήσεις μεθ' ὑπουργῶν κ.λπ.

Διὰ τὸ γεῦμα ἐπέστρεφεν εἰς τὴν οἰκίαν συνήθως κατὰ τὴν 2 μ.μ., τότε μόλις περατουμένης τῆς ἐργασίας του· ἐνίοτε μάλιστα καὶ πολὺ ἀργότερα.

Ἐδείπνει δὲ περὶ τὴν 9 μ.μ. καὶ ἐτελείωνε τὸ δεῖπνον του ἐντὸς 15, τὸ πολύ, λεπτῶν διὰ νὰ σπεύσῃ καὶ πάλιν εἰς τὸ ὑπουργεῖον χάριν τῆς ἑσπερινῆς ἐργασίας. Καὶ ἔμενε μέχρι τῆς 1½ μετὰ μεσονύ-

κτιον συνήθως, ἀλλὰ καὶ πολλάκις μέχρι πρωΐας.

Κατὰ τὰς ἀγρυπνίας του αὐτὰς εἰργάζετο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μόνος, ἀσχολούμενος εἰς πλεῖστα ζητήματα νομοθετικά, διοικητικὰ κ.λπ. χωρὶς νὰ δέχεται οὐδένα, ἐκτός, ἐννοεῖται, ἐὰν ὁ ἴδιος προσεκάλει τινά εἰς συνεργασίαν. Μόνον ὁ γραμματεύς του ἔμενεν ἄγρυπνος, ἀναμένων τὸν ἐργαζόμενον πρωθυπουργόν.

Κατὰ τὰς δύο, ὅμως, τελευταίας του πρωθυπουργίας –τὰς βραχυτέρας– εἶχε καταργήσει τὴν ἐν τῷ ὑπουργείῳ νυκτερινὴν ἐργασίαν, διότι πολλοὶ βλέποντες φῶς κάτωθεν ἠξίουν νὰ γίνωνται δεκτοί. Ἠναγκάσθη, λοιπόν, νὰ ἐργάζηται τὴν νύκτα εἰς τὸν οἶκον του, ὅπου ἂν ἐζητεῖτο, ὁ ὑπηρέτης ἔλεγε πάντοτε ὅτι ὁ κ. πρόεδρος ἐξῆλθε.

Οὐδέποτε ἡ κυρία Σοφία ἐπρογευμάτιζε ἢ ἐγευμάτιζε χωρὶς τὸν ἀδελφόν της· ὁσονδήποτε ἀργὰ καὶ ἂν ἤρχετο οὗτος εἴτε ἐκ τοῦ ὑπουργείου, εἴτε ἐκ τῶν ἀγρυπνιῶν τῆς Βουλῆς, τὸν ἀνέμενε νῆστις. Ἐπίσης καὶ οὐδέποτε κατεκλίνετο πρὶν ἢ ὁ ἀδελφός της εἰσέλθῃ εἰς τὸν κοιτῶνα του.

Ἐκτὸς τῆς ἐξουσίας εὑρισκόμενος κατηνάλισκε τὸ πλεῖστον τοῦ καιροῦ εἰς τὸ γραφεῖον του, δεχόμενος πολιτικοὺς φίλους καὶ μελετῶν καὶ ἐργαζόμενος. Ἐξήρχετο δὲ τακτικῶς εἰς μακροὺς περιπάτους μετά τινων φίλων του, ἐκ τῶν ὁποίων τινὲς ἀποκάμνοντες τὸν ἐγκατέλειπον εἰς τὸ μέσον.

Ἡ δίαιτά του ἦτο πάντοτε λιτοτάτη. Πουλὶ βραστό, πουλὶ ψητό, κυνῆγι, κάποτε ψάρια, πολλάκις ἀστακός. Τὰ στρείδια ἤρεσκον αὐτῷ πολύ. Οὐδέποτε μπιφτέκι. Κρασὶ ποτέ. Τὰ ὀπωρικὰ καὶ πρὸ πάντων ροδάκινα καὶ φράουλες. Γλύκισμα ἤθελε πάντοτε εἰς τὸ γεῦμα.

Ὁ Τρικούπης μ' ὅλην τὴν σοβαρότητα τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς δὲν ἀπηρέσκετο ἐντελῶς καὶ νὰ ἀκούῃ τὰς διαφόρους κοινωνικὰς εἰδήσεις, νὰ μανθάνῃ τὰ σκάνδαλα, νὰ εἶναι ἐνήμερος εἰς ὅλα. Σκωπτικώτατος δὲ εἰς τοιαύτας περιστάσεις, ηὐχαριστεῖτο νὰ πειράζῃ τὸν δίδοντα παρομοίας πληροφορίας.

Εἰς τοὺς χοροὺς καὶ τὰς συναναστροφάς, ὅπου προσεκαλεῖτο, δὲν ἀπηξίου νὰ ἐφιστᾷ τὴν προσοχήν του, καθ' ἣν στιγμὴν αἴφνης συνεζήτει σοβαρώτατα μετὰ ξένου διπλωμάτου, καὶ ἐπὶ τῶν ἐνδυμασιῶν τῶν κυριῶν καὶ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον ἑκάστη ἐχόρευεν.

Τὰς ἐντυπώσεις του αὐτὰς ἐπροθυμοποιεῖτο πάντοτε κατὰ τὴν ἐκ τῆς ἑσπερίδος ἐπάνοδον νὰ ἀφηγῆται εἰς τὴν ἀδελφήν του.

Εἰς τὰς ὥρας τῆς ἀνέσεως ἀνεγίνωσκε παντὸς εἴδους συγγράμματα. Παρηκολούθει ὅλην τὴν φιλολογικὴν κίνησιν.

Καὶ αὐτὰ τὰ μυθιστορήματα ἀκόμη δὲν τὰ περιεφρόνει.

Ἀνεγίνωσκε πλεῖστα ἐπιστημονικὰ συγγράμματα, ἦτο δὲ ἐν πληρεστάτῃ γνώσει καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς περὶ γλώσσης συζητήσεως.

Αὐτήκοος μάρτυς μᾶς διηγεῖται ὅτι ἡμέραν τινὰ ἠναγκάσθη νὰ διακόψῃ νομοθετικὴν ἐργασίαν ὡς ἐκ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ παρεπιδημοῦντος τότε ἐνταῦθα ὑποδιευθυντοῦ τῆς Τραπέζης τῆς Ἀγγλίας, διὰ νὰ συζητήσῃ μίαν ὁλόκληρον ὥρα ἐπὶ τοῦ ζητήματος τοῦ διμεταλλισμοῦ ἐν ταῖς λεπτομερείαις του καὶ κατὰ τρόπον ὥστε εἰς τὸ τέλος νὰ κάμῃ τὸν Ἄγγλον νὰ μεταβάλῃ τὰς ἀρχικάς του ἰδέας.

Εἰς τὸ γεῦμα οὐδένα ποτὲ ἐκάλει. Μόνον τὴν νύκτα τοῦ Πάσχα, μετὰ τὴν Ἀνάστασιν, εἴτε ἐν τῇ Ἀρχῇ εὑρισκόμενος, εἴτε ἐκτὸς αὐτῆς, παρεκάθητο μετὰ τῆς ἀδελφῆς του καὶ τριῶν ἢ τεσσάρων ἐκ τῶν στενοτάτων οἰκογενειακῶν φίλων εἰς τράπεζαν, ἐν ᾗ παρετίθεντο κόκκινα αὐγά. Ἦτο τότε εὐθυμότατος καὶ ἐτσούγκριζε τὸ κόκκινο αὐγὸ μετὰ τῶν παρισταμένων.

«Εγκατέλειψε τα πάντα για να μοιραστεί τη μοίρα του αδελφού της»

του Gaston Deschamps

Απόσπασμα από το βιβλίο του *La Grèce d'aujourd'hui* από την ελληνική του έκδοση *Ο κόσμος του Χαρίλαου Τρικούπη*, Μετάφραση Άννα Δαούτη, Αθήνα, Τροχαλία, 1992, σ. 120-123:

(...) Από όλες αυτές τις σκόρπιες εντυπώσεις έχει γεννηθεί στο πνεύμα του ελληνικού λαού, αν όχι μια ξεκάθαρη συμπάθεια για τον κ. Τρικούπη, τουλάχιστον η εντύπωση μιας αναμφισβήτητης ανωτερότητας, που όλες οι πολεμικές μαζί δεν θα μπορούσαν να την επισκιάσουν. Γι' αυτό και ο παλιός υπουργός μπορεί να περιμένει, χωρίς μεγάλη αποθάρρυνση, στο απλό σπίτι του στην οδό Ακαδημίας, τα γυρίσματα της τύχης. Έχει στήριγμα στο έργο του και παρηγοριά στις αποτυχίες του τη σταθερή παρουσία μιας ψυχής αντάξιάς του. Η δεσποινίς Σοφία Τρικούπη έχει εγκαταλείψει τα πάντα για να μοιραστεί τη μοίρα του αδελφού της. Υπάρχει κάτι το συγκινητικό σ' αυτή την ευγενή σχέση. Ζουν και οι δυο τους μακριά από το πλήθος, με τη λατρεία του πατέρα τους να τους ενώνει –υπήρξε και αυτός ένας καλός υπηρέτης της χώρας του– και με την ίδια πίστη στους ορίζοντες του ελληνισμού να τους συνδέει. Όσο μπόρεσε, ελά-

Δίπλωμα με το οποίο «Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία» ανακηρύσσει τον Χαρ. Τρικούπη μέλος της στις 16 Ιανουαρίου 1862. Συλλογή Χάρη Νιανιάρα.

φρυνε την εργασία του αδελφού της, αναλαμβάνοντας το πιο δύσκολο, το πιο άχαρο έργο: να σταματάει την αστείρευτη φλυαρία των ισχυρών ψηφοφόρων και των διάσημων κομματαρχών. Δεν βγαίνει ποτέ και δέχεται, από το πρωί μέχρι το βράδυ, ολόκληρες παρελάσεις φοιτητών, που θα ήθελαν πολύ να γίνουν νομάρχες, δικηγόρων που παρακαλούν για μια θέση στον Άρειο Πάγο, παπάδων που προσβλέπουν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, εκπαιδευτικών που απαιτούν μια πρεσβεία. Τους ηρεμεί, τους καθησυχάζει και σχεδόν πάντα καταφέρνει να τους διώξει, συνετισμένους και ευχαριστημένους. Από τις εκλογές της 26ης Οκτωβρίου 1890, οι επισκέψεις έχουν αραιώσει. Αλλά εκείνοι που έμειναν πιστοί σ' αυτό το σπίτι –που, ό,τι κι αν λέγεται, είναι ανοιχτό σε ό,τι προέρχεται από τη Γαλλία– θυμούνται αυτό το ευρύχωρο σαλόνι, όπου πλανιέται ένα σύνθετο άρωμα σπάνιων φυτών. Πλάι στον Ερμή του Πραξιτέλη, καμαρώνει μία φτερωτή Νίκη, που χάρισαν στον υπουργό οι Έλληνες της Τουρκίας. Αυτοί είναι καλύτεροι κριτές από τους πολιτικούς της Αθήνας σε ό,τι αφορά στα συμφέροντα του έθνους τους. Είναι αδύνατο να ξεχάσει κανείς την ευγενική, γελαστή υποδοχή, στην οποία η ιδιαίτερη σοβαρότητα της κυρίας του σπιτιού και το αιώνιο πένθος της προσδίδουν μια κάπως υπεροπτική μελαγχολία. Διαισθάνεται κανείς τις αγωνίες ενός ανήσυχου και πολύ συχνά παρεξηγημένου πατριωτισμού. Ο κ. Τρικούπης είναι από αυτούς που η αποχώρηση δεν τους μειώνει. Στη σύγχρονη Ευρώπη, όπου οι πρώτοι ρόλοι παίζονται κυρίως από κομπάρσους, ο κ. Τρικούπης είναι, όπως και ο κ. Gladstone, όπως και ο κ. Jules Ferry, όπως πολλοί άλλοι που περιμένουν από τη λαϊκή ψηφοφορία να επανορθώσει τις αδικίες, τις σκληρότητες και τις ανοησίες της, ένας πολιτικός για του οποίου την απραξία πρέπει να λυπάται κανείς. Όσο μικρή και αν είναι η χώρα του, εκείνος δίνει την εντύπωση ενός μεγάλου υπουργού.

Αἰσθηματικαὶ περιπέτειαι τοῦ Χαριλάου Τρικούπη

του Γεωργίου Κ. Ασπρέα

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Η Βραδυνή* την 1η Ιανουαρίου 1934 με τον παραπάνω τίτλο.

Στὴν ὁδὸν Πατησίων γκρεμίζεται ἕνα παληὸ σπίτι, ἕνα μέγαρο ἀπὸ τὰ κομψότερα καὶ παραστατικώτερα ποὺ εἴχανε κτισθῆ στὰς ᾽Αθήνας στὴν καλὴ ἐποχὴ τῆς πρώτης εἰκοσαετίας τῆς βασιλείας τοῦ Γεωργίου Α΄. Οἱ σύγχρονοι τὸ θυμοῦνται μόνον ὡς «παληὰ Διεύθυνσι». Εἶχε νοικιασθῆ ἀπὸ τὸ Κράτος καὶ εἶχε χρησιμοποιηθῆ πολλὰ χρόνια, εἴκοσι περίπου, ὡς Διεύθυνσις τῆς ᾽Αστυνομίας τῆς πρωτευούσης, ἀλλὰ τὸ παληὸ μέγαρο, ποὺ ἀγοράστηκε τώρα ὡς οἰκόπεδο ἀπὸ τὸ Ταμεῖον Προνοίας τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, μοῦ φαίνεται, γιὰ νὰ ὑψωθῇ κάποιος προσοδοφόρος οὐρανοξύστης, ἔχει κάποιο παρελθὸν μὲ τὴν ζωηρότερη καὶ ἀριστοκρατικώτερη κοσμικὴ κίνησι τῆς παλαιοτέρας κοινωνίας τῆς πρωτευούσης.

Εἶχε κτισθῆ ἀπὸ τὸν ῞Ελληνα ᾽Αμπανόπουλο, ποὺ εἶχε κερδίσει στὴ Ρωσσία πολλὰ χρήματα ὡς προμηθευτὴς τοῦ ρωσσικοῦ στρατοῦ στὸν ρωσσοτουρκικὸ πόλεμο. Τὸ σχέδιό του ὠφείλετο στὸν Καυτατζόγλου, νομίζω, ἕναν ἀπὸ τοὺς ἀληθινοὺς ἀρχιτέκτονας ποὺ εἶδαν αἱ ᾽Αθῆναι καὶ ποὺ ἤξερε νὰ χρησιμοποιῇ τὶς κολῶνες μὲ τὴν ὡραιότερη αἰσθητική.

Σήμερα ἡ αἰσθητικὴ τῆς κολώνας ἀνετράπη ἀπὸ τοὺς νέους ἀρχιτέκτονας. Οἱ τρεῖς βασικοὶ ρυθμοί, ὁ ἰωνικός, ὁ δωρικὸς καὶ ὁ κορινθιακός, ἀντικατεστάθησαν μὲ τὶς γοτθικὲς κολῶνες, τὶς χοντροπάχουλες, ποὺ δὲν διαφέρουν καὶ πολὺ ἀπὸ χοντροκομμένα μαδέρια. Καὶ τὸ ἀκόμη περίεργο εἶναι ὅτι ἀνέτρεψαν τὴν βάσιν τῆς αἰσθητικῆς τῆς κολώνας. Κολώνα ἢ ψευτοκολώνα, ὅπου καὶ ἂν τίθεται, ἢ πρέπει πράγματι νὰ ὑποστηρίζῃ ἢ νὰ φαίνεται ὅτι ὑποστηρίζει. Τώρα γίνεται τὸ ἀνάποδο καὶ ἀντιαισθητικὸ στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῶν συγχρόνων ῾Ελλήνων ἀρχιτεκτόνων. Βάζουν τὶς κολῶνες ἀπὸ τὴν μέση τοῦ κτιρίου καὶ ἀπάνω ὡς τὴν στέγη. Καὶ ἔτσι παρουσιάζουν τὸ θέαμα, ποὺ παρουσιάζει τὸ κτίριο τῆς στρατιωτικῆς Λέσχης, ποὺ νομίζει κανεὶς πὼς εἶναι ἀναποδογυρισμένο.

Κατ᾽ αὐτὸν τὸν ἀκαλαίσθητον καὶ ἀνταισθητικὸν τρόπον εἶχε κτισθῆ πρώτη φορὰ στὴν ᾽Αθήνα τὸ ᾽Αρσάκειον τῆς ὁδοῦ Σταδίου.

῾Ο ἀρχιτέκτων Δημόδης τὸ γαρνίρισε μὲ κολῶνες γύρω-γύρω ἀπὸ τὴν μέση ὡς τὴν κορυφὴ καὶ τὸ ἔστησε ἀληθινὰ ἀναποδογυρισμένο.

Μετὰ κάμποσα χρόνια τὸ ᾽Αρσάκειο ἐρράγισε καὶ θὰ γκρεμιζότανε ἄξαφνα. Τὸ πρόφτασαν. ῞Εβγαλαν ὅλες τὶς κολῶνες καὶ ἐσώθη τὸ κτίριο καὶ ἔσβυσε τὸ ἀνταισθητικὸ καὶ ἀκαλαίσθητο θέαμα, ποὺ ἔδινε στοὺς διαβάτες.

Στὰ 1885 τὸ μέγαρο, ποὺ γκρεμίζεται τώρα, εἶχε νοικιασθῆ ὡς Αὐστριακὴ Πρεσβεία. Πρέσβυς τῆς Αὐστρίας ἦτανε ἕνας συμπαθέστατος Αὐστριακὸς βαρῶνος, ὁ Κόζεκ, καλὸς φίλος τῶν ῾Ελλήνων καὶ προσωπικὸς φίλος τοῦ Χαριλάου Τρικούπη.

῞Ητανε ἕνας μετρίου ἀναστήματος ξανθὸς εὐπατρίδης, πλουσιώτατος καὶ ἔτρεφε κατὰ τὴν μόδαν τῆς ἐποχῆς τὰς λεγομένας «παραγναθίδας», τὶς μπαρμπέττες, τὴν ἀδυναμίαν τοῦ μακαρίτου Θ. Δεληγιάννη.

῾Η βαρώνη Κόζεκ, ἡ γυναῖκα του, ἦταν μιὰ ὁλόξανθη κομψὴ κουκλίτσα, μὲ γαλανὰ ζωηρότατα μάτια. Καλὴ ἀμαζόνα καὶ καλὴ χορεύτρια, πρωτοστατοῦσε στὴν κοσμικὴ κίνησι τῆς ἐποχῆς καὶ οἱ χοροὶ καὶ οἱ δεξιώσεις ποὺ εἶχε δώσει στὸ μέγαρο τῆς ὁδοῦ Πατησίων, ὄχι μόνον ἦσαν συχνοί, ἀλλὰ ἀποτελοῦσαν καὶ τὸ κοσμικώτερο γεγονὸς τοῦ μηνός. Τοὺς τιμοῦσαν δὲ πάντοτε οἱ βασιλεῖς καὶ ἰδίως ὁ Γεώργιος Α΄.

῾Ο κ. Νικόλαος Τριανταφυλλάκος, ὁ σεβαστὸς πρεσβύτης, μοῦ διηγεῖτο πρό τινος πὼς συνήντησε τὸν βαρῶνον Κόζεκ εἰς τὴν Βιέννην τὴν μεταπολεμικὴν ἐποχὴν κατεστραμμένον καὶ πενόμενον. Μέσα εἰς τὴν συμφορὰν ποὺ ἐπέρασαν ὅλα τὰ παληὰ σπίτια τῆς Αὐστρίας, εὑρέθη καὶ ὁ Κόζεκ γέρων καὶ ἀνίκανος πρὸς ἐργασίαν, χωρὶς περιουσίαν καὶ χωρὶς σύνταξιν. ῞Εζων δὲ καὶ ἄλλοι παλαιοὶ εὐγενεῖς. ᾽Επωλοῦσε στοὺς ξένους λίγα-λίγα ἀπὸ τὰ πολύτιμα ἀντικείμενα τῶν διαφόρων συλλογῶν του καὶ ἐξοικονομοῦσε τὰ μέσα τῆς πενιχρᾶς του συντηρήσεως.

Πρὸς τὴν βαρώνην Κόζεκ ἔτρεφεν ἰδιάζουσαν ἀδυναμίαν ὁ Χαρ. Τρικούπης. ᾽Απετέλει τοῦτο κοινὸν μυστικὸν εἰς τοὺς κοσμικοὺς κύκλους τῆς ἐποχῆς.

Βεβαίως εἶναι ἀκόμη πρόωρον νὰ ἀσχοληθῇ τις περὶ τῶν αἰσθηματικῶν ἀδυναμιῶν τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς νεωτέρας ῾Ελλάδος. Οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν, ὅπως καὶ ὁ αὐστηρότατος Χαρ. Τρικούπης καὶ ὁ ἀνάλγητος, καθὼς ἐπιστεύετο, Θεόδωρος Δηλιγιάννης, εὑρέθη ἀπηλλαγμένος αἰσθηματικῶν ἀδυναμιῶν καὶ περιπετειῶν.

Τοῦ Χαρ. Τρικούπη αἱ αἰσθηματικαὶ περιπέτειαι, ὅπως τοὐλάχιστον γνωρίζω ἐγὼ ἀπὸ πηγὰς λίαν ἀξιοπίστους, ὑπῆρξαν συγκινητικαὶ μὲ ξένας εὐγενεῖς.

Νεώτατος καὶ ὡς ἀπεσταλμένος πληρεξούσιος τῶν ἑλληνικῶν κυβερνήσεων, εἶχε συνδεθῆ αἰσθηματικῶς μὲ τὴν λαίδη Π... μίαν ἀπὸ τὰς πλέον ἰδιορρύθμους καὶ ἐκκεντρικὰς ὡραιότητας τῆς ἀγγλικῆς ἀριστοκρατίας. Εἰς τὴν ἐξαιρετικὴν δὲ ἐπιτυχίαν τῆς διπλωματικῆς ἐκείνης ἀποστολῆς συνέτεινεν ἴσως ὄχι ὀλίγον καὶ ἡ ἐπιρροὴ ἣν ἤσκει ἡ λαίδη ἐπὶ

Βαρώνος Τράουτεμπεργκ. Φωτογραφία. Εθνικό και Ιστορικό Μουσείο.

λίαν σημαινόντων πολιτικῶν προσώπων, μελῶν τῆς ἀγγλικῆς τότε κυβερνήσεως.

Οἱ εὐρύτερον γνωστοὶ αἰσθηματικοὶ δεσμοὶ τοῦ Χαρ. Τρικούπη ἦσαν οἱ μετὰ τῆς βαρωνίδος Τραούτεμβεργ, τῆς τολμηρᾶς ἐκείνης καὶ ὁρμητικῆς γυναικός, ἥτις ἔσπευσε παρὰ τὴν κλίνην τοῦ ἀσθενοῦντος Ἕλληνος πολιτικοῦ εἰς τὰς Κάννας, ἀδιαφοροῦσα διὰ τὰς προλήψεις καὶ τὴν κοινωνικὴν κακογλωσσιάν.

Ἴσως ἐκ τῆς περιπετείας ταύτης, ἴσως ἔκ τινων γεγονότων κοινολογηθέντων εἰς τὰς Ἀθήνας, ὁ αἰσθηματικὸς ἐκεῖνος δεσμὸς δὲν παρέμεινεν ἀπόρρητος.

Ἡ Τραούτεμβεργ ἦτο Ρωσσὶς εἰς τὴν καταγωγὴν καὶ εἶχε νυμφευθῆ τὸν Αὐστριακὸν διπλωμάτη, ὅστις, πολὺ μεγαλυτέρας ἡλικίας, τὴν ἀγαποῦσε μέχρι τυφλότητος καὶ ἴσως τῆς εἶχε συγχωρήσει τὴν ἀδυναμίαν ἐκείνην.

Ἀλλὰ μεταξὺ τῆς λαίδης Π... καὶ τῆς βαρώνης Τραούτεμβεργ εἶχε μεσολαβήσει ἡ αἰσθηματικὴ περιπέτεια τῆς βαρώνης Κόζεκ.

Εἰς τὸ μέγαρον, ποὺ γκρεμίζεται σήμερον, ἐδόθη κάποτε μία ἐξαιρετικῆς μεγαλοπρεπείας ἑορτή, ἡ ὁποία ἔδωσε τὴν ἀφορμὴν καὶ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ σκανδάλου.

Μετὰ τὰς πολιτικὰς περιπετείας καὶ τὰ θλιβερὰ γεγονότα τοῦ 1885-1886, ὁ ἀντίπαλος τοῦ Τρικούπη, Θ. Δεληγιάννης, εἶχεν ἀνατραπῆ εἰς τὴν Βουλήν. Ὁ Τρικούπης ἀνέλαβε τὴν πρωθυπουργίαν καὶ μετὰ βραχὺ διαλύσας τὴν Βουλὴν προεκήρυξε νέας ἐκλογάς, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξῆλθε πανίσχυρος.

Βραχὺ μετὰ τὰς ἐκλογάς, ὁ βαρῶνος καὶ ἡ βαρώνη Κόζεκ ἔδωσαν δεξίωσιν ἀληθῶς μεγαλειώδη.

Ἦτο ἄνοιξις, Ἀπρίλιος ἢ Μάϊος, καὶ ἡ ἑορτὴ ἐδικαιολογήθη ὡς ἡ τελευταία ἀποχαιρετιστήριος τῆς σαιζόν, ἀλλ', ὅπως ἔλεγαν οἱ ἐχθροὶ τοῦ Τρικούπη, ἐδόθη πρὸς τιμὴν τοῦ θριάμβου του τοῦ ἐκλογικοῦ ἀπὸ τὴν Ἀούστριαν, πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ Τρικούπης ἐπρόδιδε τὴν Ἑλλάδα!

Τὸ κομψὸν μέγαρον τῆς ὁδοῦ Πατησίων ἡ αἰσθηματικὴ βαρώνη τὸ εἶχε μεταβάλει εἰς ἀνθῶνα.

Ὅ,τι ἐκλεκτὸν ὑπῆρχε εἰς τοὺς ἀνθοκήπους τῶν Πατησίων –διότι τότε ἀνθόκηποι ὑπῆρχαν μόνον εἰς τὰ Πατήσια καί τινες εἰς τὰ Σεπόλια– μετεφέρθη εἰς τὴν Αὐστριακὴν Πρεσβείαν.

Τὰ σιδερένια κάγκελα τοῦ δρόμου εἶχαν γίνει σὰν ἀνθισμένο φράγμα καὶ οἱ κολῶνες τῆς εἰσόδου εἶχαν χαθῆ πίσω ἀπὸ τὶς ἄνθινες γιρλάντες. Ὁ μακαρίτης Ἀνδρέας Αὐγερινός, ὁ Ἠλεῖος πολιτευτής, ποὺ συντηροῦσε τότε τὸν ὡραιότερον καὶ πλουσιώτερον ἀνθῶνα τῶν Ἀθηνῶν, ἔστειλεν εἰς τὴν βαρώνην τὰ ὡραιότερα ἀπὸ τὰ ἄνθη τοῦ κήπου του.

Εἰς τὴν ἑορτὴν ἐκείνην εἶχε παραστῆ ὁλόκληρον τὸ διπλωματικὸν σῶμα, ἡ ἐκλεκτοτέρα ἀριστοκρατία τῶν παλαιῶν Ἀθηνῶν καὶ προσῆλθον καὶ τὴν ἐτίμησαν ὁ βασιλεὺς Γεώργιος μετὰ τῆς βασιλίσσης Ὄλγας.

Ὁ μόνος ὁ ὁποῖος διῆλθε, μπορεῖ νὰ πῇ κανείς, ἀπὸ τὴν ὡραίαν καὶ μεγαλοπρεπῆ ἑορτὴν ἦτο ὁ Χαρ. Τρικούπης, προφασισθεὶς ἐπείγουσαν ἐργασίαν.

Ἀλλὰ καὶ μίαν νύχτα τοῦ ἰδίου χειμῶνος μετέπειτα ὁ Χαρ. Τρικούπης ὀλίγον ἔλειψε νὰ δολοφονηθῇ, ἐνῷ ἐπρόκειτο νὰ μεταβῇ εἰς ἕνα χορὸν τῆς Αὐστριακῆς Πρεσβείας εἰς τὸ ἴδιον μέγαρον.

Φανατικοὶ πολιτικοὶ ἐχθροί, πιστεύοντες ἐν πεποιθήσει ὅτι ἦτο ἀληθὴς προδότης τῆς Ἑλλάδος,

Βαρώνη Τράουτεμπεργκ. Φωτογραφία. Εθνικό και Ιστορικό Μουσείο.

ἀπεφάσισαν νὰ τὸν φονεύσουν κατὰ τὸν ἐξῆς παράδοξον τρόπον.

Εἶχαν ἑτοιμάσει νὰ κρεμάσουν κάτω ἀπὸ τὸν ὀπίσθιον ἄξονα τῆς ἁμάξης του ἕνα φυσίγγιον δυναμίτιδος μετὰ μικροῦ πυροσωλῆνος.

Ἀρχηγὸς τῆς συνωμοσίας καὶ τῆς ἀποπείρας ἐκείνης ἦτο ἕνας γνωστότατος παλαιὸς συμβολαιογράφος τῶν Ἀθηνῶν, ἀδελφὸς πασιγνώστου δημοσιογράφου, φανατικοῦ ἐχθροῦ τοῦ Τρικούπη.

Εὐτυχῶς τὸ πολιτικὸν ἐκεῖνο κακούργημα τὸ ἀπέτρεψεν ὁ ἴδιος ὁ Δηλιγιάννης, ὅστις, ἀγνοῶν τὰ τῆς συνωμοσίας καὶ τῆς ἀποπείρας, ἐπληροφορήθη τὰ πάντα ὀλίγην ὥραν πρὸ τῆς ἐκτελέσεως.

Ὕστερα ἀπὸ κάμποσα χρόνια τὸ μέγαρο νοικιάστηκε ἀπὸ τὸ Κράτος καὶ ἔγινε Διεύθυνσις τῆς Ἀστυνομίας.

Τὰ ὡραῖα του παρκέτα, οἱ σκαλιστὲς πόρτες του, τὰ καλλιτεχνικὰ πλαφόνια καὶ οἱ τοιχογραφίες του χάθηκαν λίγο-λίγο ἀπὸ τὴ φθορὰ καὶ τὴν ἀκαθαρσία, ποὺ χαρακτηρίζει τὰ δημόσια κτίρια στὴν Ἑλλάδα.

Ἐπὶ εἴκοσι χρόνια χιλιάδες χιλιάδων ἐγκληματίαι παντὸς εἴδους πέρασαν ἀπὸ τὰ σαλόνια τοῦ κομψοῦ μεγάρου καὶ στὰ ὑπόγεια, ποὺ εἶχε ὁ Κόζεκ τὶς κάβες του, ἐστέναξαν χιλιάδες κακούργων καὶ τελευταῖοι, μετὰ τὸν προδότην... Τρικούπην, ἐπροφυλακίσθησαν ἐκεῖ, στὸ μέγαρο ποὺ γκρεμίζεται, οἱ ἀρχηγοὶ τῆς... προδοσίας τὸ 1922.

Σὲ λίγο τὸ παληὸ μέγαρο θὰ ἔχῃ γκρεμιστῆ ὁλότελα. Κάποιος κολοσσὸς θὰ ὑψωθῇ ἐπάνω στὸ μεγάλο οἰκόπεδο.

Κάθε παληὸ ποὺ ἐξαφανίζεται, παίρνει μαζί του καὶ μιὰ ἱστορία, καὶ ἀφίνει πίσω του ἕνα ἢ πολλοὺς θρύλους.

Σὲ κεῖνον ποὺ εἰς τὸ μέλλον θὰ ἀσχοληθῇ ἴσως μὲ τὰς αἰσθηματικὰς περιπετείας τοῦ Χαρ. Τρικούπη, αὐτὴ ἡ σελίδα δὲ θὰ τοῦ εἶναι ἄχρηστος.

Σοφία Τρικούπη

του Σπύρου Μελά

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Νέον Άστυ* στις 14 Ιουλίου 1916 με τον παραπάνω τίτλο.

Ἐξέλιπεν ἕνα παράδειγμα ὑπερτάτης ἡρωϊκῆς στοργῆς, μία ὕπαρξις ἡ ὁποία ἔφθασεν εἰς τὰς ἡρακλείους στήλας τῆς ἀφοσιώσεως. Ἡ Σοφία Τρικούπη. Δὲν ἀπέθανε μία ἐρίτιμος κυρία, μία καλὴ ἀδελφὴ ἑνὸς διακριθέντος πολιτικοῦ. Ὡς νὰ ἐκρημνίσθη αἴφνης πελώριον ἄγαλμα ἀπὸ δημόσιον τόπον, ὅπου ὁλόκληροι γενεαὶ ἐσυνήθισαν νὰ τὸ βλέπουν καὶ τώρα τὸ κενὸν αἰσθάνεται καὶ ὁ τελευταῖος τῶν διαβατῶν. Ἡ Σοφία Τρικούπη ἦτο αὐτὸ τὸ ἄγαλμα.

Κατὰ τί διαφέρει ὁ βίος τῶν ἐξαιρετικῶν ὑπάρξεων ἀπὸ τὴν ζωὴν τῶν κοινῶν ἀνθρώπων; Κατὰ τί διαφέρουν αἱ ἡρωϊκαὶ μορφαὶ ἀπὸ τοὺς συνήθεις καθημερινοὺς τύπους; Οἱ μικροὶ ἄνθρωποι μεριμνοῦν καὶ ταρβάζουν περὶ πολλά, ὡς ἡ Μάρθα. Ἀναλίσκονται εἰς μίαν μακροτάτην, ἀτελεύτητον ἄλυσιν μικρῶν φροντίδων. Μία ὕπαρξις ἡρωικὴ αἰσθάνεται, κατανοεῖ, βλέπει ὅτι ἑνός ἐστι χρεία. Καὶ ἀπὸ τὸ ἓν αὐτὸ κατέχεται ὁλόκληρος ἀπὸ τοῦ λίκνου μέχρι τοῦ τάφου. Μία ἰδέα, μία πίστις, ἓν αἴσθημα, ἕνα πάθος, κυριαρχεῖ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἐξαιρετικῶν ὑπάρξεων. Ἰδού διατί ἀκριβῶς ἡ Σοφία Τρικούπη ὑπῆρξεν ἕνας ἡρωϊκὸς τύπος, ἄξιος νὰ κερδίσῃ τὴν ἀθανασίαν.

Ὑπῆρξε μεγάλη ὅσον ὁ ἀδελφός της. Ἐὰν ἐκεῖνος μᾶς ἐπεβλήθη διὰ μιᾶς θελήσεως ἰσχυρᾶς, ἑνὸς πνεύματος εὐρυτάτου, ἑνὸς ἤθους αὐστηροτάτου, ἡ Σοφία Τρικούπη μᾶς ἐπιβάλλεται διὰ τοῦ μεγαλείου τοῦ αἰσθήματός της. Ὑπῆρξε τελεία εἰς τὸ αἴσθημα τοῦτο, ἀκριβῶς ὅσον ἐκεῖνος εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς πράξεως. Ἐκεῖνος ἦτο νοῦς. Αὐτὴ ἦτο καρδία. Καὶ ἦσαν ἄνθη τοῦ αὐτοῦ κλώνου. Ἐγνώριζαν νὰ δίδωνται ὁλόκληροι εἰς αὐτὸ ποὺ ἔκαναν. Ὁ μὲν εἰς τὴν πολιτικήν του, ἡ δὲ εἰς τὸν ρόλον τῆς ἀφοσιωμένης. Ἡ ἀγάπη τῆς Σοφίας Τρικούπη δὲν ἦτο ἡ συνηθισμένη στοργὴ τῆς ἀδελφῆς. Δὲν ἦτο τὸ ψυχρὸν καθῆκον μιᾶς γυναικός, ἡ ὁποία θέτει εἰς ἐνέργειαν ὅσα ἡ ἀνατροφὴ καὶ ἡ συνήθεια ἐπιβάλλουν. Δὲν ἦτο μία ὠχρὰ ἀντανάκλασις τοῦ κοινοῦ θαυμασμοῦ πρὸς τὸν ἐξαιρετικὸν ἄνδρα, ὅστις συνέβη νὰ εἶναι ἀδελφός της. Δὲν ἦτο μία παθητικὴ κατάστασις μιᾶς γυναικείας καρδίας. Ἦτο πάθος. Ἦτο θρησκεία. Ἦτο τρέλλα. Ἦτο ἡ θεία ὑπερβολή. Ἦτο ἡρωϊσμός.

Ἡ ἀγάπη αὐτὴ ἀπερρόφησε πᾶσάν της ἄλλην ψυχικὴν λειτουργίαν. Δὲν ὑπῆρξε τίποτε τὸ ὁποῖον νὰ μὴ ἐθυσίασε προθύμως εἰς αὐτήν. Δὲν ἔζη παρὰ μόνον δι' αὐτὴν καὶ ἐξ αἰτίας αὐτῆς, ὅπως ὁ ποιητὴς διὰ τὴν ποίησίν του, ὅπως ὁ φιλόσοφος διὰ τὴν φιλοσοφίαν του, ὁ στρατηγὸς διὰ τὰς κατακτήσεις του, ὁ προφήτης διὰ τὸν θεόν του, ὅπως τέλος ὅλη ἡ σειρὰ τῶν ὑπερόχων μονομανῶν, τοὺς ὁποίους δικαίως δοξάζομεν. Δὲν ἔζησεν ἡ Σοφία Τρικούπη ἀπὸ τὰ ψιχία τῆς φήμης τοῦ ἀνδρός, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀφωσιώθη. Δι' ἐκείνους οἱ ὁποῖοι γνωρίζουν νὰ βλέπουν, ἡ ἀγάπη της ὑπῆρξεν ἔργον. Ὑπῆρξε μέγα ἔργον, μάλιστα, ὑψωθὲν παραλλήλως πρὸς τὸ ἔργον τοῦ ἀδελφοῦ της, μνη-

μεῖον πολὺ βαθυτέρας ἴσως ἐννοίας ἀπὸ τὸ ἰδικόν του. Εἶναι τὸ ποίημα τῆς στοργῆς. Τὸ ποίημα τῆς ἀγάπης, τὸ ὁποῖον θαυμάζομεν αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἀντικειμένου του. Εἶναι μία τελεία ζωή, κεκαλυμμένη ἀπὸ ἓν πάθος, κυριαρχουμένη ἀπὸ μίαν ἰδέαν. Εἶναι μία ζωὴ ἡρωϊκή.

Ὅταν ἀπέθανεν ὁ Μιραμπῶ, ὁ γραμματεύς του τὸν ἠκολούθησε καὶ εἰς τὸν τάφον, ἀνοίξας τὴν κοιλίαν του μὲ τὸ μαχαῖρι – κίνημα τὸ ὁποῖον προδίδει ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἐφοβεῖτο μήπως χωρισθῇ ἀπὸ τὸν κύριόν του! Ἡ Σοφία Τρικούπη δὲν ἠσθάνθη οὔτε μίαν στιγμὴν τοιοῦτον φόβον. Ἐγνώριζε καλὰ ὅτι ὁ θάνατος δὲν εἶχε τὴν δύναμιν νὰ τὴν χωρίσῃ ἀπὸ τὸν λατρευτόν της. Καὶ πράγματι, ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ἔζη δι' αὐτήν. Ἔζη εἰς τὰς μυρίας ἀναμνήσεις, εἰς τὰς ἀπείρους φροντίδας της διὰ τὴν μνήμην του, διὰ τὸ ἔργον του, διὰ τοὺς λόγους του, διὰ τὸν τάφον του. Ἔζη εἰς τὴν καρδίαν της. Καὶ δὲν ἀπέθανεν ὁ Χαρίλαος Τρικούπης παρὰ μόλις χθές, ὅταν ἡ καρδία αὐτὴ ἔπαυσε νὰ κτυπᾷ δι' αὐτόν.

Ἡ Σοφία

του Κωστή Παλαμά

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Εμπρός* στις 17 Ιουλίου 1916 με τον παραπάνω τίτλο.

Ὕστερον ἀπὸ τὰς ἁδρὰς γραμμὰς διὰ μέσου τῶν ὁποίων προχθὲς εἰς τὰς στήλας τοῦ *Ἐμπρὸς* φωτεινῶς ἀναπαρεστάθη ἡ φυσιογνωμία τῆς ἐκλιπούσης, θὰ ἐπερίττευεν ὁ ἰδικός μου λογος. Ἀλλὰ συναισθάνομαι ὅτι ποτὲ δὲν περιττεύει ὄχι μόνον περὶ τῶν μεγάλων καὶ περὶ τῶν ἐκλεκτῶν οἱοσδήποτε λόγος, ὁσάκις ἐξέρχεται ἀπὸ τὰ βάθη ψυχῆς θαυμαζούσης ἢ ἀγαπώσης καὶ δι' αὐτὰ τὰ κοινὰ ἀντικείμενα καὶ δι' αὐτὰ τὰ κατατετριμμένα θέματα ὁ νοῦς ἢ ἡ καρδία, συχνὰ πυκνά, εὑρίσκουν, ἂν ὄχι νέαν, ἀλλὰ νεοφανῆ ἄποψιν εἰς τὴν προοπτικὴν τῆς εἰκόνος.

Ἡ Σοφία Τρικούπη, πολὺ πρὶν ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως δυνηθῶ νὰ κρίνω περὶ αὐτῆς, εἶχε πλήξει τὴν παιδικὴν φαντασίαν μου ὡς ὕπαρξις ὑπερόχως εὐγενής, μεταξὺ τῶν ὁμοφύλων της. Ἐμάνθανα ὅτι εἶχεν ἀφοσιωθῆ εἰς τὴν μέριμναν καὶ τὴν περιποίησιν τοῦ σεβασμίου πατρός της, ὅστις γηράσας καὶ καταβληθεὶς ὑπὸ τῆς νόσου παρέμενεν οἰκουρῶν, ἀσάλευτος ἐπὶ τῆς πλατείας του καθέδρας, «συζῶν θεοῖς», καθὼς θὰ ἔλεγεν ὁ ἀρχαῖος στωϊκός. Θεοὶ αἱ ἀναμνήσεις τοῦ πολυκυμάντου πολιτικοῦ βίου του, αἱ σκιαὶ τῶν μεγάλων φίλων του, ὁ Καραϊσκάκης τὸν ὁποῖον λαμπρῶς ἐσκιαγράφησε θανόντα, ὁ λόρδος Βύρων, τὸν ὁποῖον ἐγνώρισε ζῶντα καὶ νεκρὸν ἀπεχαιρέτησεν ὁ Σολωμός, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξεν εἷς ἐκ τῶν ποδηγετῶν, ἡ «ψιλὴ καὶ μαυροφόρα καὶ σὰν τὸν ἴσκιον ἐλαφρὴ» ὀπτασία τῆς Λίμνης τοῦ Μεσολογγίου, τὴν ὁποίαν ἐτραγούδησεν, ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις, τὴν ὁποίαν ἐξιστόρησεν, ἡ ξυνωρὶς τῶν τέκνων του, χαραὶ τοῦ βίου του. Καὶ κατὰ πρῶτον τὸ ἄκουσμα μιᾶς κόρης φιλοστόργως ἀπαρνουμένης τὰ ἐγκόσμια, διὰ νὰ ἀφοσιωθῇ εἰς τὴν θεραπείαν τοῦ πατρός, μέσα εἰς τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τῆς χαριτωμένης ἀεικινήτου, ἀσταθοῦς, λαμπροτέρου, ἄμυαλης πεταλούδας, τὴν ὁποίαν κοινῶς ὀνομάζομεν κόρην, ἔκαμε νὰ κρατῶ τὴν εἰκόνα της εἰς τὴν φαντασίαν μου ἀσάλευτον, ὡς ξεχωριστὸν κάτι.

Ἦσαν οἱ καιροὶ τῆς ἐνδόξου Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως του '66, ἡ θλιβερῶς ἀπολήξασα, ὕστερον ἀπὸ τὴν πυρετώδη ἡρωϊκὴν ἀτμοσφαῖραν μὲ τὴν ὁποίαν μᾶς περιέβαλεν, ὕστερον ἀπὸ τὴν ἀναζωπύρωσιν τῶν ἀπὸ αἰώνων ἐθνικῶν πόθων. Καὶ ὑπεβάλλετο εἰς ἐμέ, παιδίον τότε, ὡς μάθημα ἱκανὸν νὰ ἀναπτερώσῃ τὴν νέαν ψυχὴν καὶ νὰ προκαλέσῃ τὸν θαυμασμὸν τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Σοφία Τρικούπη εἶχε κλαύσει διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Κρήτης καὶ ὅτι μαῦρα φορέματα εἶχε περιβληθῆ διὰ νὰ ἐξωτερικεύσῃ τὸ πένθος της.

Ἀλλὰ τί ἦσαν τὰ παραδείγματα ταῦτα ἀπέναντι τῆς πνευματικῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἠθικῆς χάριτος τοῦ βίου αὐτῆς, ὁλοκλήρου, ἀμερίστου, δοθέντος εἰς τὴν λατρείαν καὶ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ μεγάλου της ἀδελφοῦ. Θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Χαρίλαος καὶ ἡ Σοφία ἀπετέλουν, ἀκριβῶς εἰπεῖν, μίαν ζωήν, ἐνιαῖόν τι κατ' οὐσίαν δημιούργημα καὶ ἂς ἦτο δίμορφον. Τῆς ἁρμονίας αὐτῆς τὸ ἄρρεν στοιχεῖον, ἐκεῖνος, ὁ ρυθμός· τὸ θῆλυ στοιχεῖον, τὸ μέλος, ἐκείνη. Ἂν ἡ ἀδελφὴ διὰ πολλὰ ὑπῆρξεν ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία τῶν νόμων τοὺς ὁποίους ἔθετεν ὁ ἀδελφός της, διὰ πόσα ἆρά γε δὲν θὰ ὑπῆρξεν αὐτὴ ἡ σκέψις, ἡ ὠθοῦσα τὸν ἀδελφόν, καὶ πῶς θὰ τὸν ἐθάρρυνε καὶ πῶς θὰ τὸν ἐβοήθει καὶ πῶς θὰ τὸν συνεπλήρωνε! Ὀλίγιστα παραδείγματα γινώσκω εἰς τὴν ἱστορίαν τοιούτων ἀδελφικῶν ἐρώτων καὶ μέχρι θυσίας ἀφοσιώσεων. Καὶ ἴσως, τηρουμένων τῶν ἀναλόγων ἀποστάσεων, καὶ λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς διαφορᾶς μεταξὺ ἑνὸς σοφοῦ μελετητοῦ τοῦ παρελθόντος, ἀπορροφημένου ἀπὸ τὸν θεωρητικὸν βίον καὶ ἑνὸς πολιτικοῦ ἀνδρός, ἐνεργοῦντος εἰς πρακτικὸν ὅλως κύκλον, καὶ ἔχοντος

Σοφία Τρικούπη. Φωτογραφία. Συλλογή Χάρη Νιανιάρα.

ἀνάγκην τῆς συνεργασίας στοιχείων παντὸς εἴδους, ἴσως δὲν θὰ ἦτο ἀτυχὲς νὰ σημειώσω ἐνταῦθα τὸ ὄνομα τῆς Σοφίας Τρικούπη παραλλήλως πρὸς τὸ ὄνομα τῆς Ἐρριέτας Ρενάν, τῆς ἀπαραμίλλου ἀδελφῆς, ἡ ὁποία, ἂν καὶ προώρως αὐτὴ ἀνηρπάγη, ἐστήριζε τὰ βήματα καὶ ἐξωμάλυνε τὸ ἀκανθόσπαρτον στάδιον τοῦ χαράξαντος τὰς εἰκόνας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου.

Τὸν βίον τῆς Σοφίας Τρικούπη δὲν χαρακτηρίζει λαμπροφανής τις ἔκτασις. Δὲν ἔδρασεν αὕτη, ὡς ἄλλαι εὐγενεῖς καὶ τιμῆς ἄξιαι ὁμόφυλοι αὐτῆς, εἰς κύκλους ὅπου ἡ φιλανθρωπία εἶναι τὸ σύνθημα ἢ τὸ ἴνδαλμα ἡ Καλλιτεχνία. Ἡ σκιὰ τοῦ φωτὸς τὸ ὁποῖον διέχυνεν ἡ ὕπαρξίς της δὲν ἐξηπλώθη πέραν τοῦ κατωφλίου τοῦ οἴκου της. Ἀλλ' ὁ στενὸς ἐκεῖνος οἶκος, καὶ μὲ ὅλην τὴν βεβήλωσιν τὴν ὁποίαν συχνὰ-πυκνὰ ὑφίστατο ἀπὸ κλητῶν καὶ ἀκλήτων πλήθη –τόσον ὀλίγον πανταχοῦ καὶ πάντοτε εἶναι οἱ ἐκλεκτοί,– ὁ οἶκος ἐκεῖνος ἦτο ναός. Ναὸς ὅπου ἡ φροντὶς ποτὲ δὲν ἔπαυε νὰ διακονῇ καὶ ὅπου ἡ στοργὴ ἐλειτούργει ἀκατάπαυστα. Ὁ βίος τῆς Σοφίας Τρικούπη, ἀπὸ τὸν ὁποῖον λείπει ἡ ἔκτασις, εἶναι θαυμαστὸς διὰ τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὸν ἔντασιν. Μοναδικὸν ὑπόδειγμα γυναικὸς Ἑλληνίδος καὶ δυσκολομίμητον παράδειγμα μεταξὺ τῶν γυναικῶν, ἀνεξαρτήτως φυλῆς καὶ ἐθνικότητος. Ὁρμωμένη ἀπὸ τὸ ἰσχυρὸν ἐντὸς αὐτῆς κίνητρον τῆς κληρονομικότητος, ἡ κόρη τοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη καὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ κλεινοῦ Μαυροκορδάτου κατώρθωσε νὰ ρυθμίσῃ τὸν βίον αὐτῆς ὡς ἔργον τέχνης. Ἐσμίλευσε τὴν ψυχήν της εἰς εἶδος ἀγάλματος. Τοῦ ἔργου δὲ τῆς τέχνης συστατικὸν εἶναι ὁ ρυθμός, ἡ ἑνότης, ἡ ἐπιλογή, ἡ ἔξαρσις δηλονότι ὡρισμένων στοιχείων, κυρίων, καὶ ἡ παραμέρισις καὶ παραμέλησις ἄλλων, κοινῶν, περιττῶν. Ἡ συμπλήρωσις καὶ συνέχισις τοῦ κατὰ φύσιν ζῆν ὑπὸ μορφὴν ἰδεώδη. Ἀλλ' ἐπάνω-κάτω τὰ συστατικὰ ταῦτα περικλείει ζωή, ὡς ἡ τῆς ἐκλιπούσης ὑπερόχου καὶ σχεδὸν θρυλικῆς γυναικός. Μήπως τάχα δὲν ἦσαν περισσότερον ἰδέαι καὶ σύμβολα, ὡς ὑπῆρξε καὶ ἡ Ἐπανάστασις τῆς Κρήτης τὴν ὁποίαν ἐπένθησεν ὁ σεπτὸς πατὴρ καὶ ὁ ἀπαράμιλλος ἀδελφός; Βωμοὺς ἔστησεν εἰς αὐτοὺς συμφώνους μὲ τὰ ἀναστήματά των, καὶ ἱέρεια ἐτήρησεν ἄσβεστον τὸ πῦρ ἐπὶ ἐκείνων.

Τὸ σπίτι ποὺ φεύγει. Ἕνα γκρέμισμα

του Κωνσταντίνου Σπανούδη

Το 1936 κατεδαφίστηκε το επί της οδού Ακαδημίας σπίτι του Χαρ. Τρικούπη, όπου διέμενε ο μεγάλος πολιτικός με την αδελφή του Σοφία. Ο Κ. Σπανούδης που γνώρισε τον Τρικούπη και μετά τον θάνατό του επισκεπτόταν τακτικά την Σοφία Τρικούπη στο δημοσίευμά του αυτό –που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα* στις 29 Ιουνίου 1936 με τον παραπάνω τίτλο– αποκαλύπτει τον έρωτα του Τρικούπη με τη βαρώνη Τράουτεμπεργκ.

Ἕνα ἄφωνο σβύσιμο μιᾶς δοξασμένης ζωῆς συντελεῖται ἐκεῖ, κατὰ τὴν ὁδὸν Ἀκαδημίας, τὶς ἡμέρες αὐτές. Καὶ τὸ τελευταῖο ἴχνος της θὰ ἐκλείψῃ σύντομα καὶ ἔτσι θὰ χαθῇ ἀπὸ τὸ πρόσωπο τῆς γῆς μιὰ μεγάλη ἀνάμνησις. Ἡ μανία ποὺ ἔπιασε ὅλους νὰ κρημνίζουν καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ καλλιμάρμαρα σπίτια τῶν Ἀθηνῶν, γιὰ νὰ ξεφυτρώνουν εἰς τὴ θέσι των χωρὶς κανένα ἔλεγχον τὰ σημερινὰ τερατόμορφα κτίρια, ἔβαλε χέρι καὶ στὸ σπίτι ἐκεῖνο τῆς ὁδοῦ Ἀκαδημίας –ἀριθμ. 54– καὶ Μαυρομιχάλη, ποὺ ἐπὶ χρόνια ὁλόκληρα εἶδε δόξες καὶ τιμές, εἶδε νὰ ἀνεβοκατεβαίνουν πρίγκιπες καὶ βασιλεῖς καὶ αὐτοκράτορες καὶ ἐγνώρισεν ὅλους τοὺς πανηγυρισμοὺς τῶν λαϊκῶν ἐνθουσιασμῶν καὶ τῶν ἐξάλλων διαδηλώσεων.

Η οικία του Τρικούπη στην οδό Ακαδημίας. Φωτογραφία. Συλλογή Κωνσταντίνου Τρικούπη.
Στην οικία της οδού Ακαδημίας –αριθμ. 54– και Μαυρομιχάλη (τότε Πινακωτών) έζησε ο Χαρίλαος Τρικούπης με την αδελφή του Σοφία περίπου 13 χρόνια. Μετά τον θάνατό του η αδελφή του μετακόμισε σε άλλη μικρότερη κατοικία. Η ιστορική κατοικία κατεδαφίστηκε το 1936.

Τὸ σπίτι τοῦ Χαριλάου Τρικούπη.

Ἡ σκαπάνη τὶς ἡμέρες αὐτὲς καταφέρει ἐπάνω του ἀμείλικτα κτυπήματα. Καὶ τὸ ἄψυχο κτίριο, ποὺ εἶχε μόλα ταῦτα μιὰ ἀληθινὴ ζωὴ μέσα του, μιὰ ζωὴ ποὺ τὴ διατηροῦσε μὲ εὐλάβεια καὶ στοργή, παραδίδει θλιβερὰ καὶ χωρὶς διαμαρτυρία κανενὸς ὅλον τὸν κόσμον τῶν μεγάλων του ἀναμνήσεων εἰς τὴν ἐξουθένωσιν. Καὶ εἶναι ἡ ἐξουθένωσις αὐτὴ δρᾶμα καὶ βεβήλωσις μαζί, ποὺ τὴν αἰσθάνονται πολὺ βαθειὰ ὅλοι ὅσοι ἐγνώρισαν τί ἦταν ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, αὐτὸς ποὺ μὲ τὸν θάνατόν του ξεφύλλισαν οἱ ὡραῖες ρόδινες τῆς Ἑλλάδος ἐλπίδες, ὅπως μὲ τὸν θάνατον τοῦ Βενιζέλου ξεφύλλισαν καὶ χάθηκαν οἱ ἄλλες χρυσορρόδινες πραγματικότητες τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς.

Τὴν ἐφετεινὴν 30 Μαρτίου, ἢ ἀκριβέστερον τὴν 11ην Ἀπριλίου κατὰ τὸ νέον ἡμερολόγιόν μας, συνεπληρώθησαν ἀκριβῶς 40 χρόνια ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Τρικούπη. Καὶ μὲ τὴν εὐκαιρίαν αὐτὴν εἶχα σκοπὸν νὰ δημοσιεύσω ἀπὸ μιὰ πρόσφατη ἐπίσκεψί μου κάτι σχετικὸ πρὸς τὸν τόπον, ὅπου ἀπέδωκε τὴν τελευταία του πνοὴ ὁ μεγάλος πολιτικός. Ἦλθεν, ὅμως, τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες ὁ θάνατος τοῦ Βενιζέλου καὶ ἡ ἀνάμνησις τοῦ Τρικούπη παραμέρισε. Τὴν ἐπαναφέρει εἰς τὸ μέσον τώρα ἡ ἐξαφάνισις τοῦ σπιτιοῦ, ποὺ ὑπῆρξε μάρτυς τῶν εὐγενεστέρων ἀγώνων του καὶ τῆς ἀκαμάτου διὰ τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα, ὅπως τὴν ὠνειρεύθη, προσπαθείας του καὶ ποὺ δὲν εὑρέθη κάποιος νὰ κρατήσῃ τοὐλάχιστον ἕνα φωτογραφικό του ἀποτύπωμα.

Τὸν περασμένο Αὔγουστο, εὑρισκόμενος στὰς Κάννας, ἐζήτησα νὰ ἀνακαλύψω τὸ ξενοδοχεῖον, ὅπου ἔμεινεν ὁ Τρικούπης καὶ νὰ προσκυνήσω τὸ δωμάτιον, ὅπου ἀπέδωκε τὴν τελευταίαν του πνοήν. Τὸ ηὗρα εἰς τὴν δυτικὴν ἄκρη τῆς Κρουαζέτ, τοῦ ὡραίου παραθαλασσίου δρόμου, ποὺ τόσον χαριτωμένα στεφανώνει τὴν εὐτυχισμένη πόλι. Διέσωζε ἀκόμη τὸ παλαιὸν ἀγγλοπρεπές του ὄνομα «Gray and Albion Hotel», ἀλλ' ὄχι ἀσφαλῶς καὶ τὴν δόξαν του τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ηὗρα ἐμπρός μου ἕνα μεγάλο, ξηρό, μελαγχολικὸ ἀκόμη κτίριο, σὲ σχῆμα εὐτρεπισμένου στρατῶνος, παλαιὸ καὶ σιωπηλό, ποὺ μόλις κατώρθωναν νὰ τοῦ δίδουν ὀλίγη φρεσκάδα κάποιες λιπόψυχες πρασιὲς καὶ μερικὰ ἄνθη. Ἀπὸ τὴν δοξασμένη ἐποχή του ἔχουν παραμείνει οἱ ἀνθισμένες στοές, ποὺ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὸ παρουσίαζαν ὡς τὸ ἀριστοκρατικώτερο καὶ τὸ πιὸ κομψὸ ξενοδοχεῖο τῶν Καννῶν. Σ' αὐτὸ πλημμυροῦσαν οἱ Ἄγγλοι, ποὺ ἀνέκαθεν εἶχαν μιὰ ἐξαιρετικὴ ἀγάπη γιὰ τὴ μαγευτικὴ αὐτὴ γωνιὰ τῆς Κυανῆς Ἀκτῆς. Τὴ δόξα του τώρα τὴν πῆραν πέρα καὶ πέρα τὸ Κάρλτον, τὸ Μιραμάρ, τὸ Μαρτινέζ, μυθικὰ παλάτια χαρᾶς, εὐμορφιᾶς καὶ πλούτου.

Ἐμπρός του ὅλη ἡ πλούσια ζωὴ τῶν θαλαμηγῶν καὶ τῶν ἰστιοφόρων, ποὺ ἀνήσυχα ἐσάλευαν εἰς τὰ καταγάλανα κύματα. Ἐκεῖ ἐμπρὸς ἀκόμη, ἕνα δροσόλουστο κηπάριο, ποὺ ἀκτινοβολοῦσε ὅλη τὴ ζωὴ καὶ τὴ χαρὰ καὶ μέσα σ' αὐτὸ ἕνας ὡραῖος ἀνδριὰς τοῦ Ἐδουάρδου τοῦ Ζ', ποὺ ὡς πρίγκιψ τῆς Οὐαλλίας ἔχει ἀφήσει σ' ὅλην αὐτὴν τὴν περιφέρειαν τὶς γλυκύτερες ἀναμνήσεις καὶ ποὺ ἦταν οἰκειότατος σὲ ὅλους. Τὸν ἀνδριάντα, εἰς στάσιν ναυάρχου, ἔχει στήσει ἡ πόλις τῶν Καννῶν, μνήμων τῆς εὐτυχισμένης ἐποχῆς, ποὺ ἐσημείωσεν εἰς αὐτὴν ἡ ζωὴ τοῦ ἐραστοῦ κάθε ὡραίου πρίγκιπος.

Διεσκέλισα τὴν μελαγχολικὴν εἴσοδον τοῦ ξενοδοχείου καὶ ἐζήτησα τὸν διευθυντήν. Ἐφάνη κάπως στενοχωρημένος, διότι δὲν ἐγνώριζε τίποτε σχετικὸν μὲ τὴν διαμονὴν τοῦ Τρικούπη καὶ ἐκάλεσε κάποιον ὑπάλληλον, ὁ ὁποῖος ἴσως θὰ ἠμποροῦσε νὰ μὲ διαφωτίσῃ. Ἀλλὰ φυσικὰ καὶ αὐτὸς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διατηρῇ ἀνάμνησιν ἡλικίας 39 ἐτῶν. Ἀσφαλῶς δὲ δὲν εἶχε τότε ἐμφανισθῆ καὶ εἰς τὸν κόσμον. Μὲ ἐβοήθησεν, ὅμως, νὰ ἐπιτύχω ὅ,τι ἤθελα. Μοῦ ἀνέφερεν ὅτι εἰς τὸ ξενοδοχεῖον των εἶχον ἕνα παλαιὸν θυρωρόν, τὸν κ. Μεστρύ, ὁ ὁποῖος λόγῳ τῆς σαιζὸν ἐξετέλει τὰ καθήκοντα αὐτὰ εἰς τὸ «Royal Hotel» τῆς Δωβὶλ καὶ ὅτι ἀπὸ αὐτὸν θὰ ἠμποροῦσα νὰ ζητήσω πληροφορίας ἱκανοποιητικάς. Ἔσπευσα νὰ γράψω εἰς τὸν κ. Μεστρὺ καὶ ἐντὸς δύο ἡμερῶν εἶχα τὴν ἀπάντησίν του, γεμάτη ἀπὸ εὐγένειαν καὶ σεβασμόν. Μὲ ἐπληροφόρει ὅτι πράγματι «ὁ μέγας Ἕλλην πολιτικὸς Τρικούπης» ἔμεινεν εἰς τὸ ξενοδοχεῖον «Gray and Albion», ὅτι εἰς αὐτὸ ἀπέθανε κατόπιν συντόμου ἀσθενείας καὶ ὅτι τὸ δωμάτιόν του δὲν ὑφίσταται πλέον, διότι μετεσκευάσθη εἰς λουτρόν. Εὑρίσκετο εἰς τὸ δεύτερον πάτωμα, εἰς τὴν δεξιὰν κατὰ πρόσωπον πτέρυγα τοῦ ξενοδοχείου. Αὐτὴν τὴν ἐξηκριβωμένην πληροφορίαν κατώρθωσα νὰ πάρω διὰ τὸ μέρος, ὅπου ἐξέπνευσεν ὁ Χαρίλαος Τρικούπης. Καὶ διερωτῶμαι, ἀφοῦ ἐκμηδενίζεται πιὰ καὶ τὸ σπίτι του ἐδῶ, μήπως θὰ ἀπετέλει στοιχειώδη εὐλαβῆ καὶ εὐγνώμονα πρᾶξιν τὸ ἐντείχισμα μιᾶς ἀναμνηστικῆς πλάκας εἰς τὸ ξενοδοχεῖον αὐτὸ τῶν Καννῶν;

Αἱ Ἀθῆναι τὸν Μάρτιον ἐκεῖνον τοῦ 1896 παρελήρουν ἀπὸ τὴν μέθην τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγώνων, ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ τότε ξανάβλεπαν τὸ φῶς. Ἕνα τηλεγράφημα, ὅμως, τὸ πρωί τῆς 24ης Μαρτίου διέσπειρε μέσα εἰς τὴν γενικὴν χαρὰν τὴν ἀλλοφροσύνην. «Τρικούπης πάσχει σοβαρὰ ἐκ καρδιακοῦ νοσήματος». Πρὸ δύο ἡμερῶν ἡ ἀδελφή του Σοφία ἐπῆρε βιαστικὴν πρόσκλησίν του νὰ μεταβῇ μαζὶ μὲ τὸν ἐξάδελφόν του, τὸν Κώσταν Τρικούπην, εἰς Κάννας. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ἐπήγαιναν γοργά. Ἀπαράλλακτα ὅ,τι συνέβη καὶ μὲ τὸν Βενιζέλον. Τὸ βράδυ τῆς 24ης ἄλλο τηλεγράφημα ἀγγέλει ὅτι ὁ «Τρικούπης διῆλθε νύκτα ἀδυναμίας, ὅτι πάσχει ἡ καρδιά του μὲ περιπλοκὰς ἀσθενείας τῶν νεφρῶν». Ἄλλο τηλεγράφημα τὴν ἑπομένην, προερχόμενον

ἀπὸ τὸν βαρῶνον Τράουτεμπεργκ, ἄλλοτε πρεσβευτὴν τῆς Αὐστρίας εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ στενώτατα, καθὼς καὶ ἡ σύζυγός του, συνεδεμένον μὲ τὸν Τρικούπην, εὑρισκόμενον δὲ τότε μαζί του στὰς Κάννας, ἀνήγγειλεν ὅτι ἡ κατάστασις τοῦ ἀσθενοῦντος ἦτο σοβαρωτάτη. Ἡ ἐσχάτη ἀπόγνωσις κατέλαβε τὸ πανελλήνιον. Ἕνα πένθος ἐκάλυψε τὰς Ἀθήνας. Καὶ ἡ ἀπόγνωσις αὐτὴ ἐκορυφώθη, ὅταν ἀργὰ τὸ βράδυ τῆς 30ῆς Μαρτίου ἐκυκλοφόρησε τὸ ἑξῆς τηλεγράφημα: «Κάνναι, 30 Μαρτίου, 9.30′ μ.μ. Τρικούπης, ἀπολέσας τὰς αἰσθήσεις του ἀπὸ τῆς μεσημβρίας, ἀπέθανεν ἀπόψε τὴν 6.30′ μ.μ.». Εἰς τὸ πλευρόν του εὑρέθησαν ἡ ἀδελφή του καὶ ὁ ἐξάδελφός του, ποὺ εἶχαν φθάσει δύο ἡμέρας πρίν, ὁ βαρῶνος καὶ ἡ βαρωνὶς Τράουτεμπεργκ, ὁ Ἄγγλος ἰατρός του Φρὰγκ καὶ ἡ νοσοκόμος του.

Ὅλοι βέβαια γνωρίζουν τὰς συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἀπεχώρησεν ἀπὸ τὴν πολιτικὴν σκηνὴν ὁ Τρικούπης καὶ πῶς ἐκηδεύθη καὶ πῶς περιεφέρθη τότε ἡ Αὐλὴ καὶ ἡ κυβέρνησις τοῦ Θεοδώρου Δεληγιάννη. Ἀλλὰ πόσα καὶ ποῖα συμπεράσματα δὲ θὰ εἶχε κανεὶς νὰ φέρῃ εἰς τὸ μέσον ἀπὸ μίαν παράλληλον συγκριτικὴν ἔρευναν γιὰ τὴν τύχην καὶ τὸ τέλος τῶν δύο μεγαλυτέρων πολιτικῶν τῆς Ἑλλάδος; Τοῦ Τρικούπη καὶ τοῦ Βενιζέλου. Καὶ μόνο τὸ ὅτι ἡ μοῖρα πικραμένους, ἀπογοητευμένους εἰς τὰ ἔσχατα, τοὺς ἠδίκησε τόσον πολύ, ὥστε νὰ ἀποθάνουν εἰς τὴν ξένην, δὲν ἀποτελεῖ μίαν πραγματικὴν τραγῳδίαν, ἕνα ἱστορικὸν δρᾶμα; Καὶ δὲν ἀρκεῖ ὅτι καὶ οἱ δύο ἀπέθαναν εἰς τὴν ἰδίαν, φιλόξενον εὐτυχῶς χώραν, κατατρυχόμενοι ἀπὸ μιὰ τραγικὴ νοσταλγία;

Ἐπρόφθασα νὰ γνωρίσω τὸν Τρικούπην ἀπὸ κοντά.

Περαστικὸς ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, ὅταν μετέβαινα νέος ἀκόμη διὰ σπουδὰς εἰς τὴν Γαλλίαν, ἐξέφρασα τὸν φλογερὸν πόθον, ποὺ εἶχα νὰ τὸν ἰδῶ, εἰς ἕνα οἰκογενειακόν μας φίλον καὶ ἀφωσιωμένον πολιτικὸν ὀπαδόν του. Μᾶς ἐδέχθη ἀργὰ κατὰ τὰς 11 τὸ βράδυ ἡ ἀδελφή του Σοφία καὶ ἐνῷ διὰ τὸ συνωθούμενον πλῆθος ἐπισκεπτῶν ὁ κ. πρόεδρος ἀπουσίαζε, μὲ ὡδήγησεν ἀπὸ ἕνα διάδρομον μὲ ἄπειρη εὐγένεια καὶ καλωσύνην εἰς τὸ ἰδιαίτερον γραφεῖον του. Ὁ Τρικούπης καὶ ἡ ἀδελφή του ἔτρεφαν μιὰν ἰδιαίτερη ἀγάπη καὶ ἐκτίμησι πρὸς τοὺς Ἕλληνας τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ τοὺς ἔβλεπαν πάντοτε εὐχαρίστως. Τὸν ἀντίκρυσα μὲ δέος. Ἔρριξεν ἐπάνω μου τὸ διαπεραστικὸ βλέμμα του καὶ τότε εὑρέθηκα σὰν ὑπνωτισμένος ἐμπρός του. Τὸ κατάλαβε καὶ ἐζήτησε νὰ μοῦ δώσῃ θάρρος. Μὲ ἠρώτησε πολλὰ πράγματα, ἰδίως διὰ τὰς συνθήκας τῆς ζωῆς τῆς Πόλης. Ἀπὸ τὴν συνομιλίαν αὐτὴν τὸ ζωηρότερο ποὺ ἔμεινε εἰς τὴν μνήμην μου, καρφωμένο, εἶναι ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔχουν ἀνάγκην νὰ διαπλάσουν χαρακτῆρα, γιὰ νὰ συντελέσουν εἰς ἀνάπτυξιν τῆς Ἑλλάδος. Δὲν ἐπανεῖδα πιὰ τὸν Τρικούπην. Ἔβλεπα, ὅμως, τὴν ἀδελφήν του μέχρι τοῦ θανάτου της καὶ διατηρῶ τὴν πλέον εὐγνώμονα ἀνάμνησιν διὰ τὴν καλωσύνην ποὺ πάντοτε μοῦ ἔδειξε. Καὶ θυμοῦμαι κάποτε ποὺ μὲ ἠρώτησε, ὅταν ὁ Βενιζέλος ἤρχισε νὰ μεσουρανῇ:

– Πῶς σᾶς φαίνεται ὁ Βενιζέλος ἐμπρὸς εἰς τὸν Χαρίλαον;

Ὁ θάνατος τοῦ Τρικούπη καὶ πρὶν ἀπὸ αὐτὸν ἡ ἀποχώρησίς του ἀπὸ τὴν πολιτικὴν σκηνὴν εἶχαν συγκινήσει ὅλον τὸν ἑλληνικὸν καὶ τὸν ξένον κόσμον. Τὰ πρῶτα συλλυπητήρια τηλεγραφήματα πρὸς τὴν ἀδελφήν του ἦσαν ἀπὸ τὸν πρίγκιπα τῆς Οὐαλλίας –Ἐδουάρδον τὸν Ζ′– τὸν Δίλκε, τὸν Τσάμπερλαιν. Ὁ παγκόσμιος Τύπος, καὶ πρὸ πάντων ὁ ἀγγλικός, τοῦ ἀφιέρωσαν τιμητικώτατα ἄρθρα. Διότι ὁ Τρικούπης δὲν ἦτο μόνον μέγας Ἕλλην πολιτικός. Ἦτο μέγας καὶ εἰς τὴν διεθνῆ συνείδησιν. Ἡ ἐκτίμησις τῶν ξένων ἦτο ἄπειρος πρὸς αὐτόν. Ὁ Τσάμπερλαιν ἔλεγεν ὅτι ἡ Ἀγγλία θὰ ἦτο εὐτυχὴς ἂν εἶχε πολιτικούς, ὅπως τὸν Τρικούπην. Οἱ Ἄγγλοι τὸν παρέβαλαν πρὸς τὸν Πάρνελλ. Ἦτο δὲ ὁ Τρικούπης ὁ κατ’ ἐξοχὴν ἀγγλοπρεπὴς καὶ ἀγγλομαθημένος πολιτικὸς ἀπὸ χαρακτῆρος καὶ ἀνατροφῆς –εἶχε μεγαλώσει εἰς τὸ Λονδῖνον, ὅταν ὁ πατέρας του ἦτο ἐκεῖ πρεσβευτὴς– προσοικειωμένος μὲ τὴν ἀγγλικὴν διανοητικότητα καὶ ἴσως δι’ αὐτό, Ἕλλην αὐτός, ὅσον ὀλίγοι, ἦτο ἀλλοδαπὸς διὰ τὴν Ἑλλάδα, ἡ ὁποία οὔτε τὸν ἠσθάνθη, οὔτε τὸν ἠννόησε. Ἠσθάνθη αὐτὴ καὶ κατάλαβε τὸν ἀντίπαλόν του Γουλιμῆν, ὁ ὁποῖος ἔκαμε τὸν Τρικούπη νὰ ἀποτύχῃ εἰς τὰς ἐκλογὰς τῆς 16 Ἀπριλίου τοῦ 1895 καὶ τὸν ἠνάγκασε νὰ εἰπῇ τὸ βράδυ ἐκεῖνο τῆς διὰ τρεῖς ψήφους ἀποτυχίας του εἰς τοὺς φίλους του τὸ ὀλύμπιον: «Ὥστε, κύριοι, ἀνθ’ ἡμῶν, ὁ κ. Γουλιμῆς. Καλὴ νύκτα σας». Καλὴ νύκτα εἰς τοὺς φίλους του, ἀλλὰ κακὰ καὶ ψυχρὰ κατόπιν γιὰ τὴν Ἑλλάδα μὲ τὸ 1897.

Δέκα ὁλόκληρα χρόνια ἠγωνίσθη ὁ Τρικούπης γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ μεγάλα, τὰ ὡραῖα σχέδιά του διὰ τὴν Ἑλλάδα, κατορθώσας νὰ παραμερίσῃ τὸν Κουμουνδοῦρον, τὸν Δεληγιάννην, τὸν Βούλγαρην. Ἀλλὰ τὸ ἐγώ του ἦταν πολὺ βαρὺ διὰ τὸν τόπον. Ἐθεωρεῖτο ἐγωϊστής, ἀθέατος, ἀπροσπέλαστος. Ἦτο ἀντίθετος πρὸς τὰ μέσα, μὲ τὰ ὁποῖα οἱ ἄλλοι ἐζήτουν νὰ κατακτήσουν δημαγωγικὰ τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Μὲ τὸν χαρακτῆρα του καὶ τὴν ἀνατροφήν του ἀκόμη ἦτο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὰς πολιτικὰς συνηθείας τοῦ τόπου. Αὐτός, ἐν τούτοις, ὁ ἐπιβαλλόμενος εἰς ὅλους, ἐξ ἴσου δὲ εἰς τὸν λαὸν καὶ εἰς τὴν Βασιλείαν, ὁ συνθετικώτατος εἰς τὰς ἰδέας του πολιτικός, ὁ ἄκαμπτος καὶ ὑπερήφανος, ἀπεγοητεύθη μέχρι θανάτου, ὅταν εἶδε τὴν τρισφαύλην δημοκοπίαν νὰ κατατρώγῃ τοὺς ζυμωμένους μὲ τὸ αἷμα τῆς ψυχῆς κόπους του καὶ τὰ τίμια τῆς Ἑλλάδος ἰδανικά. Καὶ ἀπέθανε ἀπὸ μαρασμὸν τῆς ψυχῆς. Ὄχι ἀπὸ τὴν κληρονομικὴν ἀρθρίτιδά του καὶ τὰς ἐπιπλοκάς της.

Δίπλωμα με το οποίο «Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος» ανακηρύσσει τον Χαρ. Τρικούπη επίτιμο μέλος του στις 30 Οκτωβρίου 1878. Συλλογή Χάρη Νιανιάρα.

Μιὰ σελὶς τῆς ζωῆς τοῦ Τρικούπη συνδέεται μὲ τὴν φιλίαν, ποὺ εἶχε μὲ τὴν βαρωνίδα Τράουτεμπεργκ, αὐτὴν ποὺ εὑρέθη κοντά του κατὰ τὰς τελευταίας του στιγμὰς στὰς Κάννας. Τὴν σελίδα αὐτὴν μᾶς τὴν εἰκονίζει στὰς κατωτέρω γραμμὰς μὲ τὸ ὕφος τῆς ἐποχῆς ὁ ἀλησμόνητος Σπανδωνῆς, ὁ ἐξωτικὸς μὲν πλὴν ἀθηναϊκώτατος, εὐτράπελος, πνευματώδης καὶ γλεντζὲς δημοσιογράφος.

«Συνηντήθησαν ἓν ἑσπέρας εἰς μίαν ἐπίσημον ὑποδοχήν. Αὐτὸς οἷον τὸν ἐγνώρισαν ὅλοι. Αὐτὴ μὲ τὴν σκεπτικὴν ψυχὴν Σλαύας, μὲ τὴν ἀνατροφὴν ἀριστοκράτιδος. Ὡμίλησαν. Ἔκτοτε αὐτὴ παράφορος ἐξ ἔρωτος, ἐκ θαυμασμοῦ, ἐκ λατρείας, ἐκ τῆς σλαυϊκῆς ἐκείνης τάσεως πρὸς τὸ ἄγνωστον, πρὸς τὸ ὑπέργειον. Αὐτὸς μεμετρημένος, ἐπιφυλακτικός, περισπώμενος ἀπὸ τὸ φοβερὸν φορτίον καὶ τὰς φροντίδας τῆς ἀνωτάτης ἐξουσίας. Καὶ αἱ ψυχαί των ἐκοινώνησαν ἀλλήλων. Αὐτὴ ἐν αὐτῷ ἐζήτησε καὶ ἀνεῦρε τὸ ἰδανικόν της. Αὐτὸς ἐν αὐτῇ εὗρε τὸ πλάσμα, εἰς ὃ ἠδυνήθη νὰ ἐκχύσῃ ὅλης τῆς καρδίας του τὴν τρυφερότητα. Παρ' αὐτῇ εὗρε τὴν παρηγορίαν ἀπὸ τῶν πικριῶν τοῦ βίου, εἰς αὐτῆς τὴν καρδίαν ἀνεῦρε τὸ θεῖον βάλσαμον, δι' οὗ αἱ πληγαὶ τῆς ψυχῆς ἐπουλοῦνται. Αὐτὴ τὸν περιέβαλε διὰ τῆς ἀτμοσφαίρας ἐκείνης, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ μόνον ὁ καλλιτέχνης δύναται νὰ ζήσῃ. Καὶ τὸ εἰδύλλιον ἀρχίσαν προφορικῶς ἐξηκολούθησε διὰ συχνῆς ἀλληλογραφίας. Τὸ θεῖον τοὺς ἐχώρισε. Ἀσφαλῶς θὰ συναντηθῶσιν εἰς τὴν ἄλλην ζωήν».

Ὀλίγοι θὰ γνωρίζουν ὅτι κάποτε ὁ Τρικούπης διωρίσθη πρεσβευτὴς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ Πύλη, ὅμως, δὲν ἔδωκε τὴν συγκατάθεσίν της. Καὶ ὁ Κουμουνδοῦρος συναντήσας ἕνα βράδυ τὸν πρεσβευτὴν τῆς Τουρκίας, Φωτιάδη Βέην, τοῦ εἶπε: «Δὲν κάμνει διόλου καλὰ τὸ Ντοβλέτι νὰ δυσαρεστῇ ἀνθρώπους τοῦ τόπου σὰν τὸν Τρικούπη, ποὺ αὔριο θὰ γίνουν πρωθυπουργοί».

Ὁ Τρικούπης ἔζησε μεγαλοφρονέστατος μέσα σὲ

ὡραῖα πατριωτικὰ ὄνειρα. Ὁ Βενιζέλος ἔζησε καὶ ἐκινήθη μέσα στὴν πιὸ μεθυστικὴ πραγματικότητα. Ὁ ἕνας ὁραματισθεὶς καὶ ἐλπίσας καὶ κινηθεὶς ἀπέτυχε. Ὁ ἄλλος δυνατὸς καὶ πολύτροπος εἰς τὴν σκέψιν, τὴν θέλησιν καὶ τὴν ἀπόφασιν, ἐτόλμησε, ἐξώρμησε καὶ ἔφθασε.

Καὶ οἱ δύο ἔζησαν μὲ τὸ ὄνειρο τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος. Καὶ οἱ δύο ἔσβυσαν μακρυά της γιὰ τὴν πίκρα, ποὺ τοὺς ἐπότισε ἡ ἑλληνικὴ ἀχαριστία καὶ ἀγνωμοσύνη καὶ ἀθλιότης. Καὶ οἱ δύο φωτοστεφανωμένοι εἰς τὸ πάνθεον τῆς ἀθανασίας.

Ο ιστορικός οίκος της οδού Ακαδημίας

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Σκριπ* στις 8 Σεπτεμβρίου 1896 με τίτλο «Μία μετακόμισις».

Πρὸ ἡμερῶν οἱ διαβάται τῆς ὁδοῦ Ἀκαδημίας ἐσταμάτων παρακολουθοῦντες περιέργως μίαν μετακόμισιν. Ἡ ἀδελφὴ τοῦ ἀειμνήστου Τρικούπη ἄφινε διὰ παντὸς πλέον τὸν ἱστορικὸν οἶκον τῆς ὁδοῦ Ἀκαδημίας καὶ μετεφέρετο ἀλλοῦ ὁ πολύτιμος ἐκεῖνος κόσμος τῶν ἐπίπλων καὶ τῶν φυτῶν, ἕκαστον τῶν ὁποίων εἶναι καὶ μία πένθιμος ἀνάμνησις τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τοῦ ἀποθανόντος ἀνδρός.

Τὸ κτίριον μὲ τὴν ἀρχαϊκήν του πρόσοψιν ἀποπνέει τώρα τὴν μελαγχολίαν ἐκείνην τὴν ὁποίαν ἀποπνέουν αἱ κατοικίαι τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, ὅταν ἀπὸ τὸ ἐσωτερικόν των πτερυγίσουν τόσαι γλυκεῖαι ἀναμνήσεις. Τὸν οἶκον αὐτὸν ἐπὶ 13 ὁλόκληρα ἔτη ἠγλάϊζεν ἡ ὑπέροχος φυσιογνωμία, καὶ διεφήμιζον τὰ πλήθη παρελαύνοντα μὲ βοὴν χαρμόσυνον καὶ χαιρετίζοντα τὸν Τρικούπην εἰς τοὺς ἀλλεπαλλήλους θριάμβους του. Ἐπὶ 13 ἔτη ὁ οἶκος οὗτος, μὲ τὴν ἄρρητον οἰκογενειακήν του γαλήνην, ἦτο τὸ κέντρον τόσον μεγάλης πολιτικῆς δράσεως, καὶ ἐδέχετο κόσμον ἐπίσημον καὶ ἀνεπίσημον, κόσμον ὁ ὁποῖος περιέβαλλε διὰ τῆς λατρείας του τὸν ἀείμνηστον πολιτευτήν. Ὅλα τὰ ἀντικείμενα τὰ ὁποῖα περιέκλειεν ἐντὸς μέχρι τῆς χθές, ὅλα τὰ πελώρια φυτά, ὁ κινητὸς ἐκεῖνος κῆπος ὁ ἀκμάζων καὶ θάλλων ἤδη διὰ τῶν δακρύων τῆς ἀτυχοῦς δεσποίνης, νομίζεις ὅτι ἔφερον ἐπάνω των τὴν σφραγῖδα τῆς μεγάλης ὑπάρξεως, ἡ ὁποία ἐξέλιπεν ἀπὸ ἐκεῖ μέσα. Τώρα ἐξέλιπον καὶ αὐτὰ μόλις πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν, καὶ ἀπεστερήθη ὁ οἶκος τῆς πνοῆς τοῦ παρελθόντος μεγαλείου, τὴν ὁποίαν ἀνέδιδον καὶ ἴσως παραμένει μόνον εἰς τὸ κενὸν ἐσωτερικόν του ἡ ἀόριστος ἠχὼ τῶν θριάμβων καὶ τῆς δόξης τοῦ Χαριλάου Τρικούπη.

Ἀλλὰ δὲν θὰ σβεσθοῦν αἱ ἀναμνήσεις ἀπὸ τὸν οἶκον τῆς ὁδοῦ Ἀκαδημίας εἰς τὸν ὁποῖον ἐκεῖνος παρέμεινε ζῶν ἐπὶ 13 ἔτη, καὶ νεκρὸς ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας.

Γεώργιος Γεννάδιος, 1925. Ελαιογραφία του Hamilton. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη.

Β. ΠΑΡΑΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΑΜΙΜΗΤΑ

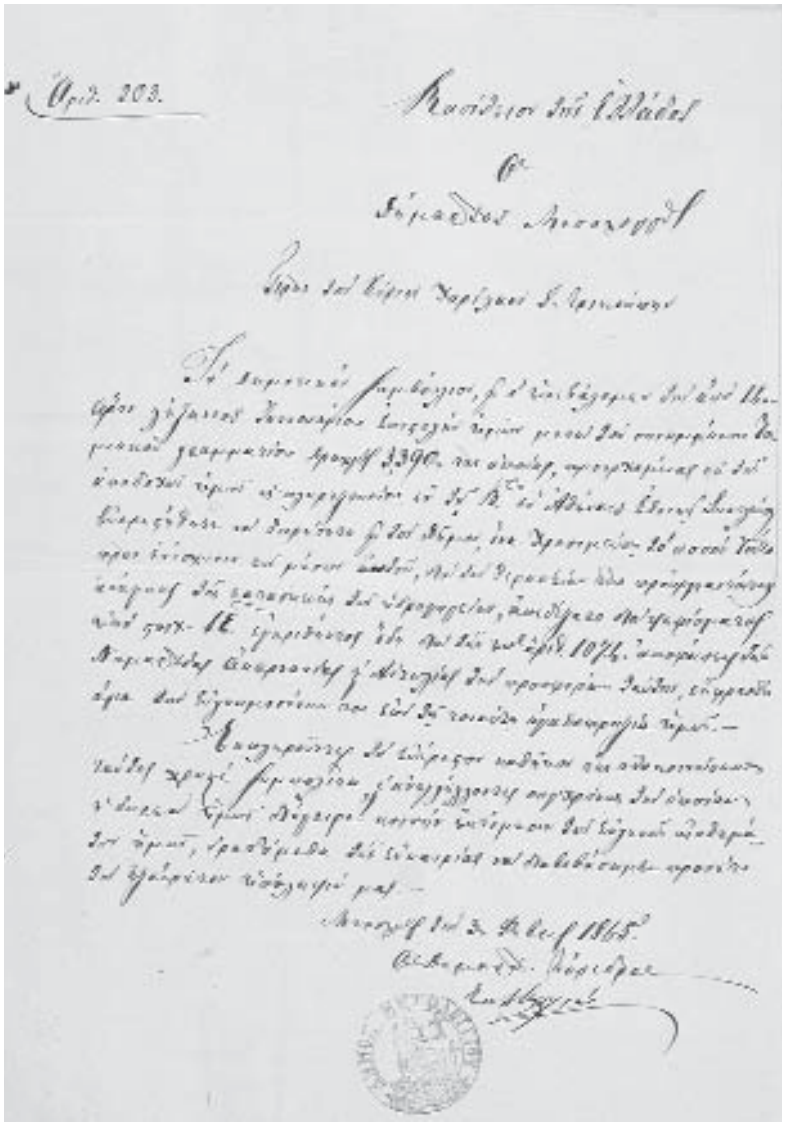

Χαρίζει τις αποδοχές, 1865. Συλλογή Χάρη Νιανιάρα.

Χαρίζει τις αποδοχές του

Με επιστολή του στις 14 Ιανουαρίου 1865 προς τον Δήμο Μεσολογγίου ο Χαρίλαος Τρικούπης προσφέρει τις αποδοχές του ως πληρεξουσίου στη Β΄ Εθνοσυνέλευση (ποσό 3.390 δραχμών), για να συμβάλει στην κατασκευή του υδραγωγείου της πόλης.

Το Δημοτικό Συμβούλιο Μεσολογγίου αποδέχθηκε την προσφορά και εξέφρασε την ευγνωμοσύνη του προς τον Χαρίλαο Τρικούπη, όπως αναφέρεται στη δημοσιευόμενη επιστολή.

Ανατρέπει τη δουλική εθιμοτυπία

Στις 18 Δεκεμβρίου 1866 ο Χαρ. Τρικούπης ανέλαβε το υπουργείο Εξωτερικών στην κυβέρνηση Κουμουνδούρου. Πρώτη του ενέργεια ήταν να ανατρέψει τη δουλική εθιμοτυπία, που ήθελε οι υπουργοί των Εξωτερικών να επισκέπτονται τους ξένους πρεσβευτές. Απαίτησε και πέτυχε οι πρεσβευτές να επισκέπτονται τον υπουργό. Για το θέμα αυτό έγραφε η εφημερίδα *Ελπίς* στις 29 Δεκεμβρίου 1866:

Πολὺς λόγος γίνεται τὰς ἡμέρας ταύτας περὶ τῆς στάσεως τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ’Εξωτερικῶν κ. Τρικούπη ἀπέναντι τῶν κ.κ. ἐν ’Αθήναις πρεσβευτῶν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. ’Αφ’ ἧς ὡρκίσθη τὸ ‘Υπουργεῖον οὐδεμία ἐπῆλθεν ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν ξένων ἀντιπροσώπων καὶ τοῦ κ. ὑπουργοῦ. Περιέμενον οὗτοι τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ κ. Τρικούπη, ὅστις, ὅμως, ἠρκέσθη μόνον εἰς τὴν ἔγγραφον ἀναγγελίαν τοῦ σχηματισμοῦ τῆς νέας κυβερνήσεως. ’Εκφράσαντες δὲ οἱ κ.κ. πρεσβευταὶ τὴν ἀπορίαν των διὰ τὴν παράλειψιν ταύτην, τοῖς ἐγένετο γνωστὸν ὅτι *ὀφείλουσιν οὗτοι πρῶτοι νὰ προσέλθωσι πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν ’Εξωτερικῶν, ὅπως εἴθισται εἰς ὅλα τὰ ἄλλα κράτη*. Τότε συνελθόντες ἐν συμβουλίῳ ἅπαντες οἱ διπλωμάται εἰς τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Γαλλίας, ἀπεφασίσθη ὅτι οὐδεὶς τούτων θὰ ἐνέδιδεν εἰς τὴν τοιαύτην τοῦ ὑπουργοῦ ἀπαίτησιν, ἀλλὰ μετ’ οὐ πολύ, βλέποντες ὅτι δὲν ἐλαμβάνοντο ὑπ’ ὄψιν, ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον καὶ ἐν ἀγνοίᾳ ὁ εἷς τοῦ ἄλλου ἐπεσκέφθησαν τὸν κ. Τρικούπην ἐν τῷ ὑπουργείῳ, μείναντος μόνου τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Ρωσσίας ἐν τῇ ἀποφάσει του· ἀλλά, καὶ οὗτος, ἐπὶ τέλους, παρουσιάσθη εἰς τὸν ὑπουργὸν γελῶν καὶ ἔμεινε συνδιαλεγόμενος ἐπὶ μακρόν.

Και δωρητής

εφ. *Στοά* (19.2.1878).

Ὁ κ. Τρικούπης προσήνεγκε δῶρον εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Βουλῆς 60 τόμους γαλλικοὺς καὶ ἀγγλικούς, ὧν τὸ πλεῖστον πραγματεύεται περὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος καὶ ἄλλων τοῦ διεθνοῦς δικαίου ζητημάτων.

«Δὲν εἶναι ρυάκιον. Εἶναι κόπανος»

εφ. *Νέα Ημέρα* (Τεργέστη), (29/10.1.1880).

Ὁ κ. Τρικούπης δὲν ἐγεννήθη, ἀλλ' ἔγινε ρήτωρ. Καὶ ἡ τραχύτης τῆς φωνῆς καὶ ἡ ξενίζουσα προφορὰ καὶ ἐλαφρά τις τραυλότης, ἥτις ἐξέλιπε βαθμηδὸν διὰ τῆς ἀσκήσεως, δὲν προεμήνυον αὐτῷ ἀκόπους τοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος θριάμβους. Ἀλλ' ὁ κ. Τρικούπης εἶναι ὅ,τι θέλει νὰ εἶναι. Βελτιούμενος ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος, κατήντησε νὰ καταθέλγῃ τὸ ἑλληνικὸν κοινὸν δι' εὐγλωττίας, ἥτις εἶναι πᾶν ἄλλο ἢ ἑλληνική. Δὲν ἀγαπᾷ τὰ ρητορικὰ ἄνθη· ἀπεχθάνεται τὰς πατριωτικὰς ἐπικλήσεις καὶ τὰς ἐνθουσιώδεις ἀποστροφάς. Ἀλλ' ἡ φράσις αὐτοῦ ἔχει κάλλη ἀρρενωπὰ καὶ ἀπροσποίητα. Τόσον ἐπιτυχῶς καὶ ραγδαίως σωρεύει τὰ ἐπιχειρήματά του, τόσον βαθείας χαράττει τὰς ἐντυπώσεις, ὥστε δὲν ἐννοεῖ τις τί πλειότερον ἠδύνατο νὰ προσθέσωσι τὰ ρητορικὰ σχήματα. Δὲν αἰσθάνεται κἂν τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν βοήθειαν τῆς χειρός, ἥτις ἐπὶ τὸ πλεῖστον κρέμαται ἀκίνητος. Ὁ λόγος αὐτοῦ ρέει συνεχὴς καὶ βροντώδης, ἀλλὰ ξηρὸς καὶ ἄχρους. Δὲν εἶναι λύρα· δὲν εἶναι ρυάκιον. Εἶναι κόπανος.

...Πέντε ὥρας ἐδαπάνησεν ὁ κ. Τρικούπης...

«Ἔπαθεν ἡ Βουλὴ τρικουπίτιδα»

εφ. *Μη Χάνεσαι* (16.1.1880).

Ὡραία συνεδρίασις. Ἡ Βουλὴ ἦτο ἐν ἀπαρτίᾳ ὑπερμέτρῳ. Οἱ ὑπουργοὶ ἑπτὰ εἰς τὴν σειράν. Τὰ θεωρεῖα πλήρη. Τί τοῦτο; Σιγὴ μεγάλη...

Τὸ ζήτημα τῆς ἐμπιστοσύνης παρίσταται μὲ ὅλην τὴν ἐπιβάλλουσαν αὐτοῦ ὄψιν. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ μεγαλυτέρου τμήματος τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἀποκρούει τὸ ζήτημα τοῦτο, ἀλλ' ὁ κ. Κουμουνδοῦρος ὁριστικώτερον τὸ θέτει...

Ὁ κ. Κουμουνδοῦρος ἐπιθεωρεῖ τὴν ὑπουργικὴν πτέρυγα πλήρη χασμάτων καὶ κενὴν σχεδόν.

– Δὲν πιστεύω ἀπὸ τὸ κρύο νὰ ἔγειναν αὐτό, ψιθυρίζει.

Εἶτα, στρέφων τὰ βλέμματά του πρὸς τὴν πτέρυγα τῆς Ἀντιπολιτεύσεως καὶ βλέπων αὐτὴν πυκνήν, ψιθυρίζει πάλιν... Ἐν τούτοις, τὸ κομβολόγιόν του ἐμέτρησε μόνον 73, ἐνῷ τὸ κομβολόγιον τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἐσύναξεν 79...

Τὰ ἀκροατήρια, τὰ ὁποῖα ἐπὶ τόσα ἔτη ἐπένθουν, ἐξερράγησαν ἤδη εἰς ζωηρότατα χειροκροτήματα, ἐφ' ὧν ἔθεσε τέρμα ἡ λῆξις τῆς συνεδριάσεως, ἐνῷ ὁ κ. Κουμουνδοῦρος, μὴ ἔχων ὄρεξιν οὔτε νὰ λαλήσῃ πλέον καὶ βλέπων τὸν κ. Τρικούπην νὰ τρίβῃ τὰς χεῖρας του, ἐψιθύρισε:

– Δὲν πιστεύω ἀπὸ τὸ κρύο νὰ ἔπαθεν ἡ Βουλὴ τρικουπίτιδα.

Τα θεωρεία μαζί του

εφ. *Ραμπαγάς* (20.3.1880).

... Ὁ *Ραμπαγᾶς* δὲν εἶναι τρικουπιστής, ἀλλ' ὀλίγον ἔλειψε νὰ προσηλυτισθῇ εἰς τὴν λατρείαν τοῦ ἀνατέλλοντος τούτου πολιτικοῦ ἀστέρος, ἰδών, κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς Δευτέρας, τόσους ὡραίους ὀφθαλμοὺς ἀτενίζοντας τὸν νέον πλανήτην, ὅστις διαγράφει ἀπό τινος τὴν τροχιάν του περὶ τὸν ἥλιον τῆς ἐξουσίας...

Τὸ θεωρεῖον τῶν κυριῶν ἦτο ὡς κάνιστρον πλῆρες ἀπηγορευμένων καρπῶν...

Καὶ τῶν ἀνδρῶν τὰ θεωρεῖα ἔβριθον κεφαλῶν, ὧν ἡ συμπύκνωσις ἦτο τόση, ὥστε θὰ ἐδυσκολεύεσο νὰ εὕρῃς τὸν ἀληθῆ κύριον ἑκάστης αὐτῶν καὶ θὰ ἔθετες αἴφνης τὴν κεφαλὴν τοῦ Βαμπᾶ, λόγου χάριν, ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ Βυζαντίου καὶ τ' ἀνάπαλιν...

Καὶ ἐγίνοντο διάλογοι περὶ τῆς διαλύσεως:

– Στοιχηματίζω ὅτι ὁ Τρικούπης τὴν ἔχει.

– Δὲν τὴν ἔχει.

– Τὴν ἔχει, λέγει τρίτος, ἀλλὰ δὲν θὰ τὴν βγάλῃ.

«Τὰ ντέρτια τῆς κουραμάνας!»

εφ. *Ραμπαγάς* (20.3.1880).

Βροχὴ ἀπὸ νομοσχέδια διακόπτει τοὺς διαλόγους...

Εἰς τὸ θεωρεῖον τῶν ἀξιωματικῶν παρατηρεῖται μικρά τις ἔξαψις. Αἱ τολμηραὶ στρατιωτικαὶ καινοτομίαι τοῦ κ. Τρικούπη διευθύνονται πρὸς αὐτὸ ὡς ψεκάδες κρύου νεροῦ βρέχουσαι ἐν μηνὶ Δεκεμβρίῳ ἄνθρωπον συνηθίσαντα εἰς λαμπρὰν θερμοκρασίαν Ἀπριλίου ἐν θερμῷ δωματίῳ.

Ἐν τούτοις, ἀκούονται μεταξὺ πολιτῶν οἱ ἑξῆς διάλογοι:

– Ὡραῖα! Ὡραῖα! Ὡραῖα!

– Βέβαια, ἀδελφέ· τί θὰ πῇ νὰ μοῦ παίρνουν ἐμένα τὸ παιδί μου γιὰ τόσα χρόνια στρατιώτη μόνον

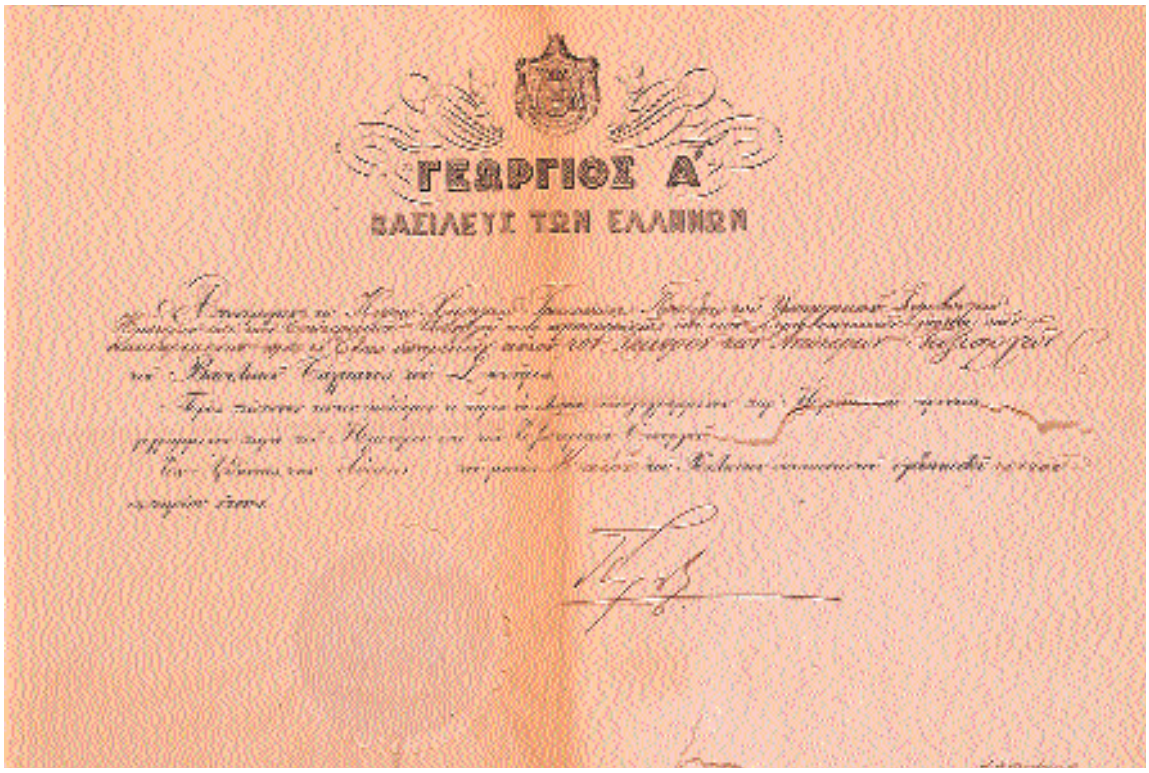

Δίπλωμα με το οποίο ο Γεώργιος Α΄ απένειμε στον Χαρ. Τρικούπη στις 7 Μαΐου 1883 το παράσημο του Σταυρού των Ανωτέρων Ταξιαρχών του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος. Συλλογή Χάρη Νιανιάρα.

καὶ μόνον διὰ νὰ φρουρῇ καμμιὰ ἑκατοστὴ φυλακισμένους!

– Ἀμὴ τὸ ἄλλο δὲ λές; Νὰ πληρώνουν ὅσοι τὸν ἔχουν καὶ νὰ ὑπηρετοῦν τὴν πατρίδα δι' ἀντικαταστάτου, ἐνῷ σὺ καταδικάζεσαι εἰς τὰ ντέρτια τῆς κουραμάνας!

«Καὶ τὰ βώδια θ' ἀνασάνουν!»

εφ. *Ραμπαγάς* (20.3.1880).

Διὰ τὴν κατάργησιν τῆς δεκάτης ἤκουες πάλιν:

– Μωρέ, Θεὸς συγχωρέσει τὰ πεθαμένα του! Ὅσῳ θυμοῦμαι μιὰ φορὰ ἕνα σταυρωτὴ ποὺ πάτησε τὰ στήθια ἑνὸς χωρικοῦ καὶ τὸν ἐσακάτεψε γιὰ τὰ ψωροδέκατα!...

– Ἀμ' τώρα, ἀδελφέ, ὡς καὶ τὰ βώδια θ' ἀνασάνουν!

Διαχειριστής

εφ. *Ραμπαγάς* (30.11.1880).

Γίνεται φιλονεικία μεταξὺ κουμουνδουρικοῦ καὶ τρικουπικοῦ. Οἱ φιλονεικοῦντες φθάνουν εἰς τὸ μὴ περαιτέρω τῆς ἐξάψεως, ὅτε ὁ περιλάλητος Μπέσας ἐπεμβαίνων αἴφνης ἐρωτᾷ τὸν ἐπαινοῦντα τὸν Κουμουνδοῦρον:

– Βρέ, δὲ μοῦ λές, νά 'χῃς μία περιουσία, ποιὸν ἀφίνεις διαχειριστήν; Τὸν Κουμουνδοῦρον ἢ τὸν Τρικούπην;

– Τὸν Τρικούπην, τὸν Τρικούπην, ἀναφωνεῖ ἀμέσως ὁ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης κουμουνδουρικός.

«Ἐγλυτώσαμεν»

Απόσπασμα από άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ραμπαγάς* στις 17 Ιανουαρίου 1882 με τίτλο «Χορὸς ἐν τῇ Ἀγγλικῇ Πρεσβείᾳ».

...Ὁ Βασιλεὺς χορεύει μετὰ τῆς δεσποινίδος Jord... Ὁ Κουμουνδοῦρος συνομιλεῖ μετὰ τοῦ κ. Σλήμαν!... Ἐστάθην παρατηρῶν τὸν κ. Κουμουνδοῦρον... Ἀμέσως διέκρινα ὅτι οὐδόλως προσεῖχεν ὁ κ. πρωθυπουργὸς εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν συνομιλίαν, ἐνῷ οἱ ὀφθαλμοί του ἀτενεῖς ἦσαν πρὸς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ σημεῖον. Ἠκολούθησα τὴν διεύθυνσιν τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ κ. Κουμουνδούρου καὶ ἀμέσως

Χαρίλαος Τρικούπης. Ελαιογραφία του Ι. Μιχελιδάκη. Φιλολογικός Σύλλογος «Παρνασσός». Βλ. σχόλιο της εφ. Ακρόπολις *(10.1.1892) στη σ. 846.*

εἶδον ὅτι οὗτοι διηυθύνοντο πρὸς τὸν ἐν τῇ ἑτέρᾳ γωνίᾳ συνομιλοῦντα μετά τινος Ἄγγλου κ. Τρικούπη. Εἰς πᾶσαν κίνησιν τοῦ κ. Τρικούπη ὁ πρωθυπουργὸς ἐταράσσετο, ἀφοῦ δὲ ἐπὶ πολλὴν ὥραν διήρκεσεν ἡ συνδιάλεξις τοῦ κ. Τρικούπη μετὰ τοῦ Ἄγγλου, ὁ πρῶτος ἀπεχαιρέτησε τὸν δεύτερον. Ὁ κ. Κουμουνδοῦρος ἐστερεώθη καλῶς ἐν τῷ μέσῳ τῆς θύρας, ὁ δὲ κ. Τρικούπης μετὰ ἓν βλέμμα ἐν τῇ αἰθούσῃ ἐξῆλθε διὰ τῆς ἄλλης θύρας. Ὁ πρωθυπουργὸς τὸν ἠκολούθησε φοβούμενος, ὡς φαίνεται, μὴ εἰσέλθῃ εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ χοροῦ δι' ἄλλης τινὸς θύρας καὶ συναντηθῇ μετὰ τοῦ Βασιλέως. Μετὰ πόσης δὲ μακαρίου εὐχαριστήσεως εἶδε τὸν κ. Τρικούπην διευθυνθέντα πρὸς τὴν κλίμακα καὶ ἀπελθόντα!

– Τέλος πάντων ἔφυγεν, εἶπεν ὁ κ. Κουμουνδοῦρος.

– Ἐγλυτώσαμεν, ἀνεφώνησεν ὁ πλησίον του εὑρισκόμενος Ρικάκης. Ἀλλὰ εἶσθε βέβαιος ὅτι δὲν εἶδε τὸν Βασιλέα;

Ενδιαφέρον για τους Ποντίους

εφ. *Μη Χάνεσαι* (16.4.1882).

Ἐξ ὅλου τοῦ προϋπολογισμοῦ φωτεινότερον κονδύλιον νομίζομεν τὸ τῶν 300 χιλιάδων δραχμῶν πρὸς ἀποικισμὸν μεταναστῶν Ἑλλήνων ἐκ Πόντου. Εἶναι θλιβερῶς γνωστὸν τὸ πρόβλημα τοῦ ἑλληνισμοῦ τοῦ Πόντου. Εἶναι γνησιώτερος ἐθνισμός, ἐναποταμιευμένος ἐκεῖ ὄχι εἰς μάρμαρα τῆς Ἀκροπόλεως ἀλλ' εἰς ζῶντας σφριγῶντας, σπαργῶντας Ἕλληνας. Ὁμιλοῦν σχεδὸν τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικήν. Ἡ δημοτική των ποίησις πλουσιωτάτη. Συγχαίρομεν ἐξ ἐθνικῆς καρδίας τὸν κ. Τρικούπην διὰ τὸ κονδύλιον τῶν 300 χιλιάδων δραχμῶν. Ἀλλὰ νομίζομεν ὅτι ἡ γενναία πολιτική, ἣν ἐγκαινιάζει διὰ τοῦ κονδυλίου αὐτοῦ, θὰ π ο δ ί σ ῃ διὰ τῆς ἀνεπαρκείας τοῦ ποσοῦ.

Πειθαρχία

εφ. *Ραμπαγάς* (11.7. 1882).

Ἀγγλικὴ ἀκρίβεια τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν. Προχθὲς τὴν νύκτα ἐγένετο εἰς τὸ Φάληρον ὁ ἑξῆς διάλογος ἐπὶ τῆς ρωμαντικῆς παραλίας:

– Ἄνοστο μοῦ φαίνεται τὸ Φάληρον ἀπόψε· λείπει ὁ τακτικώτατος φαληρεὺς Πάνος Κολοκοτρώνης.

– Μπᾶ! Καὶ δὲν τά 'μαθες; Ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Τρικούπης τὸν ἔβαλε σὲ περιορισμὸ γιὰ ὀκτὼ ἡμέρες.

– Καὶ γιατί;

– Γιατί, λέει, παρέταξε τοὺς Εὐέλπιδες κατὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Βασιλέως ἄνευ ἀδείας τοῦ Ὑπουργείου. Τί παράξενο μοῦ φαίνεται νὰ βλέπω τοὺς Εὐέλπιδας ἐδῶ ἀπόψε χωρὶς τὸν διοικητήν των. Οἱ μαθηταὶ ἐλεύθεροι καὶ ὁ δάσκαλος περιωρισμένος.

Νὰ σοῦ πῶ, ὁ Πάνος, ὡς ἀληθὴς στρατιώτης σεβόμενος τὴν στρατιωτικὴν πειθαρχίαν, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν πρᾶξιν αὐτὴν τοῦ ὑπουργοῦ του.

Πρώτος σε πωλήσεις...

εφ. *Εφημερίς* (5.1.1884).

Εἴς τι ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σταδίου ὡρολογοπωλεῖον ἐκομίσθησαν πρό τινος ὡρολόγια ἐπὶ τῆς πλακὸς αὐτῶν φέροντα τὰς εἰκόνας τοῦ Βασιλέως, τῆς Βασιλίσσης, τοῦ Διαδόχου καὶ τῶν κατὰ καιροὺς πρωθυπουργῶν τῆς Ἑλλάδος. Παρετηρήθη τὸ περίεργον φαινόμενον ὅτι τὰ φέροντα τὴν εἰκόνα τοῦ κ. Τρικούπη ἐγένοντο ἀνάρπαστα πάντα. Οὕτω δέ, μολονότι ἀποκηρύσσει τὴν *Ὥραν*, ὁ κ. Τρικούπης ἐξακολουθεῖ νὰ μένῃ ἀναποσπάστως συνδεδεμένος μετὰ τῆς ὥρας.

Τον έκλαυσε

εφ. *Ακρόπολις* (15.4.1884).

108 δραχμὰς σύνταξις εἰς τὴν πολυμελῆ οἰκογένειαν τοῦ ἀποβιώσαντος τμηματάρχου Α. Φουντουκλέους! Ἡ σύνταξις δηλ. τοῦ βαθμοῦ του! Καὶ ὅμως, ὁ κ. πρωθυπουργὸς τὸν ἔκλαυσε καὶ τὸν κλαίει ἀκόμη· ὁ λίαν ἐκτάκτως χωρῶν ἄχρι τοῦ νεκροταφείου παρηκολούθησεν ἐκεῖνον μέχρι τοῦ τάφου.

Η ικανότης και η ανικανότης

Ἄρθρο ανυπόγραφο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 12 Μαΐου 1884 με τίτλο «Κατάργησις τοῦ πολιτικοῦ βίου».

Ἐὰν θέλητε νὰ ἐννοήσητε ὅτι πολιτικῶς Ἑλλὰς δὲν ὑπάρχει, ἀφαιρέσατε πρὸς στιγμὴν ἐκ τοῦ προσώπου αὐτῆς τὸν κ. Τρικούπην καὶ ἴδατε τί μένει ἐκ τῆς πολιτικῆς Ἑλλάδος. Τὸ τίποτε καὶ αὐτὴ ἓν ἀφαιρουμένου τοῦ Τρικούπη μένουν ἄνευ προϊσταμένου τὰ ἓξ τοῦ Κράτους ὑπουργεῖα. Καὶ ἀπὸ τί ἄλλο κυρίως ἀπαρτίζεται τὸ Κράτος, εἰμὴ ἀπὸ τὰ ἓξ αὐτὰ χαρτοφυλάκια; Τίς ὑπουργός, πλὴν τοῦ κ. Τρικούπη, γνωρίζει τί κάμνει; Τίς ὑπουργός,

πλὴν τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ, καὶ ἂν γνωρίζῃ, δύναται νὰ κάμῃ τι ἄνευ ἐκείνου; Ἢ εἰς τὰ προσωπικὰ ἢ εἰς τὰ πραγματικά; Εἰς ποῖον νομίζετε ἐμπιστεύεται ὁ μέγας ἀνήρ; Καὶ τίνα ἀφίνει κύριον τῆς ἐξουσίας, ἣν τὸ ὑπουργεῖον τῷ παρέχει; Αἱ σπουδαιότεραι πράξεις παντὸς ὑπουργείου γίνονται τῇ εἰσηγήσει ἐκείνου...

Φαντασθῆτε τώρα τὴν κατωτέραν ὑπαλληλίαν. Ἂν τοὺς κυρίους ὑπουργοὺς θεωρῇ ὡς μηδενικά, τοὺς τμηματάρχας, ἤτοι τοὺς ἀλλαχοῦ ὑφυπουργούς, τοὺς ἐνσαρκοῦντας ἐν ἑαυτοῖς τὴν γεννητικὴν καὶ παραγωγικὴν τῆς διοικήσεως ψυχήν, τοὺς ἐκλαμβάνει ὡς γελωτοποιούς, προωρισμένους νὰ τὸν διασκεδάζουν.

Καὶ ὅταν τοὺς συνάξῃ περὶ ἑαυτὸν καὶ συνεργάζονται, αὐτὸς μὲν διατάσσει πῶς πρέπει νὰ σκέπτωνται, ἐκεῖνοι δὲ τρέμουν. Συνειργάζετο ὑπὸ τὴν προεδρείαν του πρὸ ὀλίγων μηνῶν μιὰ ἐπιτροπὴ ἐκ βουλευτῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ κ. νομάρχης, ἂν δὲν ἀπατώμεθα περὶ τοῦ χαρτοσήμου. Ἡ νὺξ εἶχε προχωρήσει καὶ δύο ὧραι ἐσήμαναν μετὰ τὸ μεσονύκτιον. Ὁ νομάρχης, ὅστις κάμνει ἐνίοτε καὶ τὸν ἀστεῖον, καταβεβλημένος ἐξ ἀϋπνίας, ἐλεεινός, τολμᾷ νὰ τὸν ἐρωτήσῃ:

– Πότε κοιμᾶσθε, κύριε πρόεδρε;

– Ὅταν τελειώσω τὴν ἐργασίαν μου, ἦτο ἡ ἀπάντησις, ἥτις κάμνει νὰ ζαρώσῃ ὁ κ. Δημητριάδης καὶ νὰ περιμαζευθοῦν καὶ οἱ ἄλλοι ὡς παιδιὰ δημοτικοῦ σχολείου...

Ὁ πολιτικὸς βίος παντὸς ἔθνους μοιράζεται μεταξὺ δύο ἀντενεργουσῶν κατ' ἀλλήλων δυνάμεων: τῆς Συμπολιτεύσεως καὶ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως. Ἀλλ' ἐν Ἑλλάδι ἐκείνην μὲν κατέστρεψεν ἡ μεγάλη ἱκανότης τοῦ κ. Τρικούπη· ταύτην δὲ ἡ μεγάλη ἀνικανότης τοῦ κ. Δηλιγιάννη.

Ακατάβλητος πεζοπόρος

εφ. *Ακρόπολις* (22.5.1884).

Ἐπειδὴ ὁ λόγος περὶ τῆς πορείας, οὐχὶ τῆς πολιτικῆς, ἀλλὰ τῶν βημάτων τοῦ κ. Τρικούπη, σημειοῦμεν ὅτι ὁ ἡμέτερος πρωθυπουργὸς εἶναι ἀκατάβλητος καὶ ὡς πεζοδρόμος, δείγματα τῆς ἱκανότητός του παρασχὼν ἐσχάτως ἐν Θεσσαλίᾳ, ἔνθα τοὺς πλείστους τῶν διαδρόμων αὐτοῦ διῆλθε πεζὸς διανύων μακρὰ διαστήματα, καὶ ἐν ταῖς ὁποίαις δύο μόνον ἐκ τῆς πολυαρίθμου ἀκολουθίας ἐτόλμων νὰ τὸν ἀκολουθήσωσι· διότι ἡ ἀφοσίωσις τῶν λοιπῶν ἐξέπνεεν... εἰς τοὺς πόδας τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ.

«Προσέδραμε πρῶτος ὁ Τρικούπης»

εφ. *Αιών* (24.7.1884).

Πυρκαϊὰ ἐξερράγη σήμερον τῇ πρωΐᾳ ὑπὸ τὴν στέγην τῆς βορείου πτέρυγος τῶν Ἀνακτόρων. Ἄγνωστον μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης πόθεν προῆλθε τὸ πῦρ, πιθανολογεῖται δὲ μόνον ὅτι ἡ πρώτη αὐτοῦ ἑστία ὑπῆρξεν ἡ καπνοδόχη τοῦ ἐν τῷ ὑπογείῳ τῆς αὐτῆς πτέρυγος εὑρισκομένου μαγειρείου. Ὡς φαίνεται, τὸ πῦρ ὑπέβοσκεν ἐπὶ πολύ, μόλις δὲ περὶ τὴν δεκάτην καὶ ἡμίσειαν παρετηρήθη ὁ καπνὸς ἀναθρώσκων ἐκ τῆς στέγης. Δοθέντος διὰ πυροβολισμῶν τοῦ σημείου ἔσπευσεν εἰς τὰ Ἀνάκτορα ὁ λόχος τῶν πυροσβεστῶν, ἤχθησαν δὲ εἰς αὐτὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἐν τῇ πόλει ἀπαντῶσαι ἀντλίαι, προσέδραμον δ' ἐκεῖ καὶ πάντες οἱ ὑπουργοί, οἱ ἐν τέλει καὶ ἀξιώμασιν, ἐν οἷς πρῶτος ὁ πρωθυπουργὸς κ. Τρικούπης.

Επικεφαλής πυροσβεστών

εφ. *Νέα Εφημερίς* (25.7.1884).

Προσέδραμον πάντες οἱ ὑπουργοί, πρῶτος ὁ πρωθυπουργός, οἱ ἐν τέλει πάντες, ἀξιωματικοὶ πλεῖστοι, ἡ πεζὴ καὶ ἔφιππος χωροφυλακή, τὸ προσωπικὸν τῆς Ἀστυνομίας, πᾶσα σχεδὸν ἡ φρουρὰ τῶν Ἀθηνῶν. Ἦν δὲ καπνοῦ πλήρεις οἱ διάδρομοι, νερὰ χυμένα, ποταμοί, βουνὰ τὰ χώματα καὶ δὲν εἴξευρέ τις ποῦ νὰ διευθυνθῇ ἐν τῷ ἀπεράντῳ παλατίῳ. Τῇ 5 μ.μ. ἠμύνετο πλέον τὸ πῦρ περιζωσθέν, οὐχὶ ὁ κόσμος κατὰ τοῦ πυρός. Τῇ 6 ἦν σβεσμένον, ὅτε πλέον ἀπεφάσισε ν' ἀποχωρήσῃ ὁ πρωθυπουργός, ὅστις ἐπέμεινεν ἐκεῖ νῆστις ἐγκαταλιπὼν ὅλα τὰ ὑπουργεῖα του, ἵν' ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν καὶ τῶν πυροσβεστικῶν.

Και θεατρόφιλος

εφ. *Νέα Εφημερίς* (5.8.1884).

Χθὲς ὁ πρωθυπουργὸς ἐγευμάτισεν ἐν Φαλήρῳ παρὰ τῷ κ. Κεχαγιᾷ.

Μετὰ τὸ γεῦμα ὁ πρωθυπουργὸς ἐπῆγε καὶ εἰς τὸ θέατρον.

Λέγουν μάλιστα ὅτι πρὸς χάριν του ἔγεινεν ἡ παράστασις, ἥτις ἕνεκα τοῦ καιροῦ ἔδει ν' ἀναβληθῇ.

«Πρὸς τὸ θεαθῆναι»

εφ. *Νέα Εφημερίς* (24.8.1884).

Τὸ μέγα γεγονὸς εἶναι ὅτι ὁ πρωθυπουργὸς, αὐτὸς ὁ ἴδιος, ἐξῆλθε προχθὲς εἰς κυνήγιον πρὸς τὴν Βάρην. Κατ' ἄλλους τὸ δίκανον ἐκράτει πρὸς τὸ θεαθῆναι, σκοπός του δὲ ἦν ἡ οἰωνοσκοπία.

Πειραϊκή καλλονή

εφ. *Ραμπαγάς* (20.1.1885).

Κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐγκύκλου παρατηρῶ τὸν κ. Τρικούπην πρὸ μιᾶς πειραϊκῆς καλλονῆς, πειράζοντα εὐθύμως τὸν κ. Καλλιγᾶν ἐπὶ τῇ εὐφλέκτῳ αὐτοῦ καρδίᾳ.

«Εἶναι αἰσιόδοξος»

εφ. *Νέα Ημέρα* (Τεργέστη) (22/4.6.1886).

Ὁ κ. Τρικούπης κέκτηται μέγα προσὸν πολιτικοῦ ἀνδρός· εἶναι αἰσιόδοξος. Δὲν δύναται νὰ μεγαλουργήσῃ ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ ὁ μὴ ἔχων ἀδιάσειστον πεποίθησιν ἐπὶ τὸν ἴδιον ἑαυτοῦ ἀστέρα καὶ ἐπὶ τὸ μέλλον τοῦ ἔθνους του.

«Μὲ 17 νομοσχέδια»

εφ. *Ραμπαγάς* (30.10.1886).

Μὲ 17 νομοσχέδια, εἰς τῶν ὁποίων τὴν στοιχειοθεσίαν εἰργάσθησαν νυχθημερόν, χωρὶς οὔτε 17 λεπτῶν ἀνάπαυσιν οἱ στοιχειοθέται τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου, ἔρχεται ἁρματωμένον τὸ μεγαθήριον αὐτό, ὅπερ λέγεται Τρικούπης!

«Τρικουπάκια!»

εφ. *Ακρόπολις* (26.11.1886).

Εἰς τὸ κατὰ τὴν γωνίαν τῆς «Ὡραίας Ἑλλάδος» ἐμπορικὸν κατάστημα ἐκομίσθησαν μικρὰ μικρὰ καὶ ὡραῖα κουμπιὰ φέροντα τὴν εἰκόνα τοῦ κ. Τρικούπη, καὶ ὀνομασθέντα ἀπὸ τοῦδε Τρικουπάκια. Τὰ φέρουσι δὲ πλέον οἱ πιστοὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ κόμματος τούτου φίλοι, οἵτινες ἀπὸ τῆς προχθὲς τρέχουσιν εἰς τὸ κατάστημα ἀγοράζοντες ἀπὸ τὰ ὡραῖα αὐτὰ κουμπάκια. Καὶ τόση μεγάλη ἐξόδευσις γίνεται, ὥστε ὁ εὐτυχὴς ἔμπορος ἔκαμε παραγγελίαν πολλῶν χιλιάδων. Λέγεται ὅτι θὰ τὰ φέρωσι πρὸ πάντων κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἑορτῶν.

Διαφωνία με Γάλλους

εφ. *Εφημερίς* (30.3.1887).

Τὸ ἄρθρον τὸ ὁποῖον ἐχλεύασεν ὁ κ. βουλευτὴς ἐξ Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας, ἀπαντᾷ ὁ κ. Τρικούπης ἀνερχόμενος τὸ βῆμα, παρελήφθη ἀπαραλλάκτως ἐκ τοῦ γαλλικοῦ νόμου. Εἶναι βεβαίως λυπηρὸν ὅτι οἱ Γάλλοι νομοθέται δὲν τυγχάνουσι τῆς ἐπιδοκιμασίας τοῦ κ. βουλευτοῦ, ἀλλὰ τὰ ἀτυχήματα εἶναι τοῦ κόσμου τούτου. (Φαιδρότης). Ἴσως ἄλλως τε νὰ μὴ θεωρηθῇ καὶ ἀτύχημα παρ' αὐτῶν τὸ ὅτι ἐχλευάσθησαν παρὰ τοῦ κ. βουλευτοῦ.

Πασχαλινό τραπέζι

Άρθρο ανυπόγραφο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 6 Απριλίου 1887 με τίτλο «Ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ».

Ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πρωθυπουργοῦ κ. Τρικούπη τὸ ἅγιον Πάσχα ἐτελέσθη μετὰ τῆς τρυφερωτέρας προσηλώσεως πρὸς τὰ ἐθνικὰ καὶ θρησκευτικὰ πάτρια. Ἡ ξένη γῆ, ἡ ἀγγλική, ἥτις ἐγαλούχησεν ἐπὶ τοσούτους χρόνους τὰ τέκνα τοῦ ἀειμνήστου Σπυρ. Τρικούπη, δὲν κατώρθωσε νὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῆς ἑλληνικωτάτης των καρδίας τὰ ἰδεώδη ταῦτα ἔθιμα καὶ ἐν τῷ μεγαλυτέρῳ ἑλληνικῷ οἴκῳ ἀντήχησε τὸ Χριστὸς Ἀνέστη ἐπίσης ἑλληνικῶς καὶ εὐφροσύνως, ὡς ἐν τῇ χθαμαλωτέρᾳ ἀγροτικῇ καλύβῃ.

Ὀλίγον μετὰ τὰ μεσάνυκτα, αὐτὸς ὁ κ. Τρικούπης ἔφερε τὸ φῶς τῆς Ἀναστάσεως ἐκ τῆς Μητροπόλεως διὰ τῆς λαμπάδος αὐτοῦ ἐν τῷ οἴκῳ καὶ ἐκαθέσθη ἐν τῇ τραπέζῃ τοῦ ἑστιατορίου μετὰ τῆς κ. Σοφίας καὶ τῶν δύο στενωτέρων αὐτοῦ συγγενῶν, Κων. Τρικούπη, ὑπολοχαγοῦ τοῦ πυροβολικοῦ, καὶ Ν. Τρικούπη, εὐέλπιδος. Καφέ, γάλα, τσουρέκι καὶ *κόκκινα αὐγά*, ἐξ ὧν τὸ γέρας τῆς στερεότητος ἔσχε τὸ τοῦ κ. προέδρου, ἦσαν τὸ νύκτιον ἄριστον, ὅπερ ἐγεύσαντο μετ' ὀρέξεως κατόπιν τῆς νηστείας, ἣν ἀκολουθεῖ εὐλαβῶς τὰς τελευταίας ἡμέρας ὁ κ. Τρικούπης.

Ἀπὸ τῆς πρωΐας δὲ τῆς χθὲς ὁ ὀβελισθεὶς καὶ καταλλήλως διασκευασθεὶς ὑπὸ εἰδήμονος Ρουμελιώτου πασχάλιος ἀμνὸς ἐστρέφετο ψηνόμενος ἐν ἐγγὺς μάνδρᾳ. Ἀκριβῶς τὴν δωδεκάτην παρετέθη πρῶτον ἡ ἑλληνικὴ σοῦπα –τσορβᾶς– εἶτα ὀρεκτικώτατον κοκορέτσι, γιαουρτι καὶ τέλος πᾶς ὁ ἀμνὸς κατὰ μῆκος τῆς τραπέζης ἐν ᾗ πρὸς τῷ κ. προέδρῳ καὶ τῇ

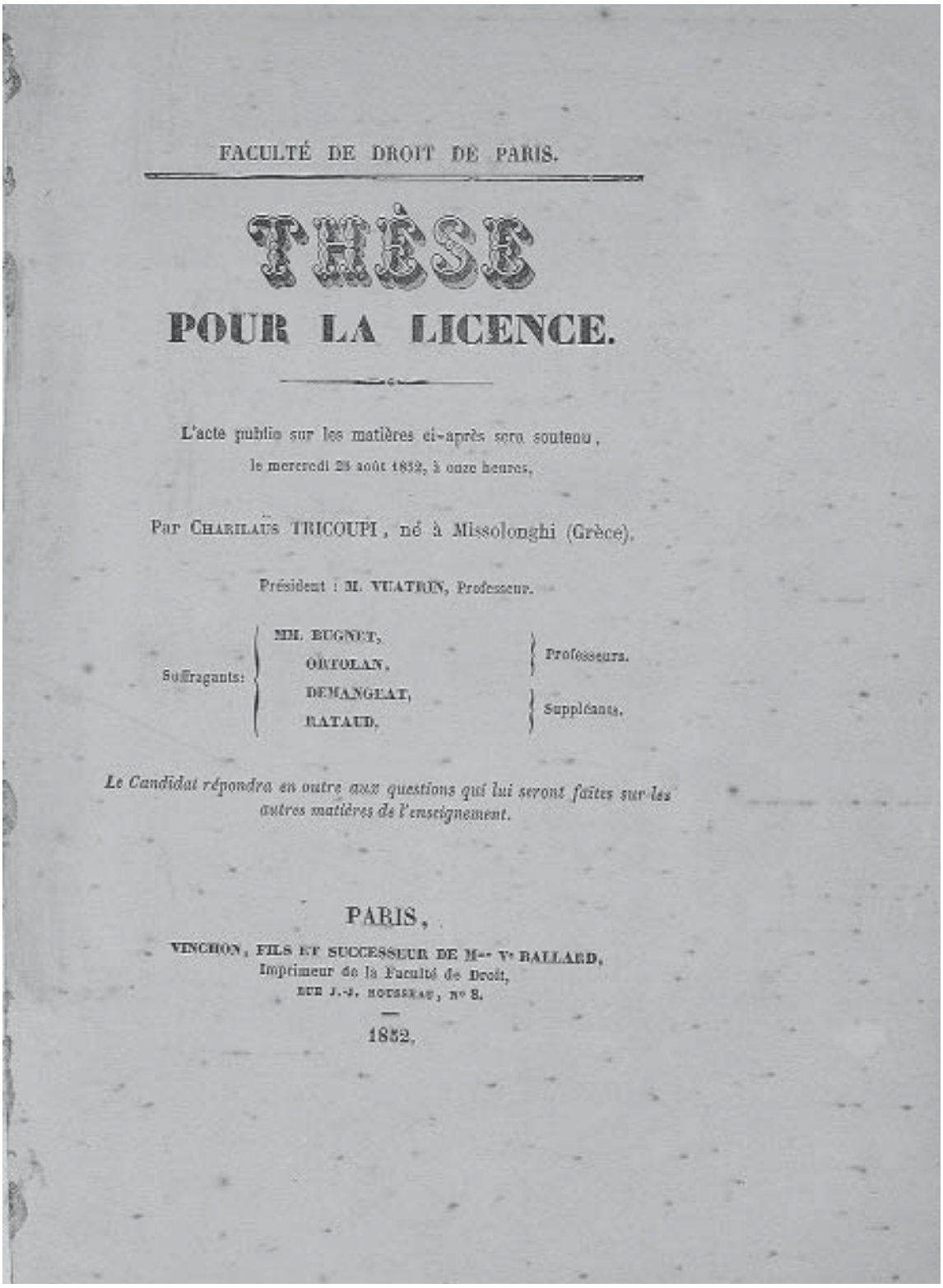

FACULTÉ DE DROIT DE PARIS.

THÈSE

POUR LA LICENCE.

L'acte public sur les matières ci-après sera soutenu,
le mercredi 25 août 1852, à onze heures,

Par CHARILAUS TRICOUPI, né à Missolonghi (Grèce).

Président : M. VUATRIN, Professeur.

Suffragants : MM. BUGNET, ORTOLAN, DEMANGEAT, RATAUD. — Professeurs. — Suppléants.

Le Candidat répondra en outre aux questions qui lui seront faites sur les autres matières de l'enseignement.

PARIS,

VINCHON, FILS ET SUCCESSEUR DE Mme Ve BALLARD,
Imprimeur de la Faculté de Droit,
RUE J.-J. ROUSSEAU, N° 8.

1852.

Διπλωματική εργασία με θέμα «Για τον γάμο γενικά και ειδικά για την προίκα», την οποία ο Χαρ. Τρικούπης υποστήριξε στις 25 Αυγούστου 1852 για την απόκτηση του πτυχίου του δεύτερου κύκλου σπουδών της Νομικής Σχολής Παρισίων. Συλλογή Χάρη Νιανιάρα.

ἀδελφῇ του παρεκάθητο μόνον ὁ νεώτατος αὐτὸς ἐξάδελφος Ν. Τρικούπης, τοῦ ἑτέρου Κων. Τρικούπη ἐκτελοῦντος χθὲς ὑπηρεσίαν στρατιωτικήν. Ὁ ἀμνὸς εἰπέρ ποτε ἦν καλῶς ἐψημένος καὶ ἡλατισμένος, ὅπερ οὐχ ἧττον δὲν ἠμπόδιζε τὸν κ. Τρικούπην νὰ ἀρτύῃ εὐθύμως τὸ πρόγευμα μὲ ἱκανὸν ἅλας... ἀττικόν. Ὀπῶραι ἦσαν ἀπέναντι τῶν κοκκίνων αὐγῶν, πορτοκάλια μόνον, καὶ οὐδὲ σταγὼν οἴνου. Ἀλλ' ἔληξε καὶ αὐτὸ τὸ καθῆκον καὶ ἀπεδόθη ἀμέσως ὁ κ. Τρικούπης εἰς τὸ γραφεῖον του.

Ανάσαναν

εφ. *Παλιγγενεσία* (13.5.1887).

Ὁ κ. πρωθυπουργὸς ἀνεχώρησε τὴν 6½, ἡ δὲ ἀπουσία αὕτη τοῦ πρωθυπουργοῦ πολλὴν χαλαρότητα προξενεῖ εἰς τὴν συνεδρίασιν, καθότι ὅλοι συζητοῦν, φωνάζουν καὶ οὐχὶ ὀλίγα νομοσχέδια ὑπερπηδοῦνται.

Προσωπογραφία

Ἄρθρο ανυπόγραφο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 15.5.1887 με τίτλο «Ὁ Ἄγγλος ζωγράφος Οὐὸτς. Προσωπογραφία Τρικούπη».

Σήμερον, μετὰ ὀλιγοήμερον ἐν Ἀθήναις διαμονήν, ἀναχωρεῖ διὰ Λονδῖνον ὁ διάσημος Ἄγγλος ζωγράφος κ. Οὐὸτς, ἐπίτηδες ἐλθὼν ἐνταῦθα, ἵνα ἐμπνευσθῇ ὑπὸ τὸν ἄβρὸν τῆς Ἀττικῆς αἰθέρα ζωγραφικὰς συνθέσεις καὶ ἀποτυπώσεις διὰ τοῦ θαυμασίου χρωστῆρος του τὸν Παρθενῶνα. Τὸ τελευταῖον δὲν κατώρθωσεν ἀτυχῶς ἕνεκα μεσολαβησάσης ἀσθενείας του, ἀλλ' ὑποκλέπτων στιγμάς τινας ἀνέσεως τοῦ πρωθυπουργοῦ κ. Τρικούπη, κατὰ τὰς ὥρας τοῦ προγεύματός του, ἔστησε τὸν ὀκρίβαντα ἐν τῷ ἐστιατορίῳ του καὶ ἐν ὀλίγαις ἡμέραις συνετέλεσε καλλιτεχνικωτάτην προσωπογραφίαν τοῦ κ. Τρικούπη, ἐν φυσικῷ μεγέθει, πλαγίως βλέποντος, τὴν ὁποίαν λαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ ὁ καλλιτέχνης ἵνα ἐκθέσῃ ἐν Λονδίνῳ. Ὁ κ. Οὐὸτς φημίζεται ὡς ἔξοχος ζωγράφος καὶ ἰδιότροπος καὶ ἐνῷ ἐζητήθη ἵνα ἐκτελέσῃ καὶ ἐνταῦθα προσωπογραφίας, ἠρνήθη, ἐνῷ μετ' ἐπιμονῆς ἐζήτησε καὶ ἐπέτυχε νὰ ζωγραφίσῃ τὸν κ. Τρικούπην, περὶ οὗ ἔχει καὶ ὁμολογεῖ ἀμέριστον τὸν θαυμασμόν.

«Μεγάλο κεφάλι»

εφ. *Εστία* (21.6.1887).

Εἷς ἕνα τῶν Ὀθωμανῶν βουλευτῶν, οἵτινες παρεκάθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν βουλὴν κατὰ τὴν πρώτην μετὰ τὴν προσάρτησιν τῆς Θεσσαλίας περίοδον, ἀποδίδεται εὐφυὲς φιλοφρόνημα πρὸς τὸν ἡμέτερον πρωθυπουργόν, μαρτυροῦν τὴν μεγάλην ὑπόληψιν, τὴν ὁποίαν καὶ οἱ Τοῦρκοι ἔτρεφον πρὸς τὸν πολιτικὸν ἄνδρα τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Ὀθωμανὸς εὑρίσκετο ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Στρατιωτικῶν, ὅπου πρὸς τοῖς ἄλλοις παρετήρει τὰς ἀπὸ τοῦ τοίχου ἀνηρτημένας εἰκόνας τῶν ἀνδρῶν τοῦ Ἀγῶνος, ἐν αἷς ὑπῆρχε καὶ ἡ τοῦ πατρὸς τοῦ πρωθυπουργοῦ, Σπυρίδωνος Τρικούπη. Πρὸ αὐτῆς ἱστάμενος καὶ εἰκάζων ἐκ τῆς ὁμοιότητος ποῖος ἦτο, ἐστράφη πρὸς τὸν κ. Τρικούπην καὶ ἠρώτησε:

– Πατέρας σου εἶναι αὐτός;

– Μάλιστα, ἀπήντησεν ὁ πρωθυπουργός.

– Μεγάλο κεφάλι, ὑπέλαβεν ὁ Τοῦρκος, πιὸ μεγάλο ἀπὸ σένα...

– Γιατί, μπέη μου, πῶς τὸ ξεύρεις;

– Γιατὶ ἔκαμε ἐσένα.

Με ρεπούμπλικα

Δημοσιεύθηκε στην εφ. *Ακρόπολις* (27.6.1887) με τίτλο «Ἡ ρεπούμπλικα τοῦ κ. Τρικούπη»

Ἐσυνειθίσαμεν τὸν κ. Τρικούπην πάντοτε μὲ τὸν ἀποστίλβοντα κυλινδροειδῆ πῖλον του, μὲ τὰ ἀγγλικὰ περιλαίμια, κλίνοντα τὴν κεφαλὴν ὅσον τῷ ἐπιτρέπουσι τὰ ἀγγλικὰ αὐτὰ περιλαίμια, περίκλειστον πάντοτε ἐντὸς τῆς ἁμάξης, ὥστε ὅτε ἐθεάθη χθὲς μὲ ἀνοικτὴν ἅμαξαν καὶ μὲ καπέλλο ρεπούμπλικα διασχίζων τὴν ὁδὸν Σταδίου καὶ τὴν λεωφόρον Ἀμαλίας, ἤγειρεν ἔκπληξιν καὶ οἱ περιπατηταὶ τῆς ρωμαντικῆς λεωφόρου ἔτριβον τὰ μάτια των μὴ πιστεύοντες εἰς τὸ θέαμα, ἡ εἴδησις διεδόθη ἀστραπιαίως καὶ ἦτο χθὲς τὸ ζήτημα τῆς ἡμέρας, ἐνῷ οἱ περιπολοῦντες συντάκται τοῦ *Ρωμηοῦ* καὶ τοῦ *Ἄστεως* ἔτριβον μετὰ χαρᾶς τὰς χεῖρας διὰ τὸ θαυμάσιον θήρευμα, ὅπερ ἐπτερύγισεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ.

«Εἰς τὰς κεφαλὰς φίλων τοῦ συρμοῦ»

εφ. *Ακρόπολις* (12.7.1887).

Ἡ Ρεπούμπλικα. Χθὲς ὁ κ. Τρικούπης φέρων τὴν πεφιλημένην του ρεπούμπλικαν ὤφθη εἰσερχόμενος εἰς τὸ φωτογραφεῖον τῶν κ.κ. Ρωμαϊδῶν, ὅπως φωτογραφηθῇ. Οἱ ἰδόντες τὸν κ. Τρικούπην εἰσελθόντα διετείνοντο ὅτι ἠθέλησεν ἐν φωτογραφίᾳ νὰ διατηρήσῃ ὡς ἀνάμνησιν τὴν ρεπούμπλικάν του, ἄλλοι πάλιν δὲν παρεδέχοντο ὅτι ἔλαβε μέρος εἰς τὸ πραξικόπημα τοῦτο ἡ ρεπούμ-

πλικα καὶ ὁ κ. πρωθυπουργὸς ἐφωτογραφήθη ἄνευ αὐτῆς. Ὅπως δήποτε ἡμεῖς δὲν ἐγγυώμεθα περὶ τοῦ δευτέρου, ἀλλ' ὅ,τι φαίνεται ἡμῖν παράδοξον εἶναι πῶς δὲν ἐπεβλήθη εἰσέτι ἡ ρεπούμπλικα εἰς τὰς κεφαλὰς φίλων τοῦ συρμοῦ. Ἀλλαχοῦ ἡ καινοτομία αὕτη θὰ ἀπετέλει σπουδαῖον γεγονὸς καὶ αἱ κεφαλαὶ τῶν κυρίων θὰ ἐκαλύπτοντο μὲ πῖλον ἀλὰ Τρικούπη.

Μονοτονία τροφής!

Δημοσιεύθηκε στην εφ. *Νέα Εφημερίς* (24.1.1888) με τίτλο «Ἡ τράπεζα τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ».

Λέγουσιν ὅτι οἱ ἔκτακτοι ἄνθρωποι ἔχουσι καὶ ἐκτάκτους συνηθείας, τὰς ὁποίας οἱ κοινοὶ τῶν ἀνθρώπων ἀποκαλοῦσιν ἰδιοτροπίας. Τὴν μὲν πρωΐαν ἐπὶ τῆς ἐπισήμου τραπέζης τοῦ κ. Τρικούπη παρατίθεται γάλα καὶ ἄρτος ἁπλοῦς, τὸ δὲ ἑσπέρας σοῦπα, βραστὸν καὶ ψητόν. Ἄγνωστον τώρα ἂν ἡ μονοτονία αὕτη τῆς τροφῆς συντελεῖ εἰς τὴν σιδηρᾶν κρᾶσιν τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ, ἢ ἂν ἡ σιδηρᾶ κρᾶσις αὐτοῦ ἀντέχει εἰς τόσην μονοτονίαν τροφῆς.

Φωτογενής

εφ. *Ακρόπολις* (6.2.1888).

Ὁ κ. Τρικούπης παρακληθεὶς ὑπὸ τῶν παρ' ἡμῖν φωτογράφων κ.κ. Ρωμαϊδῶν μετέβη καὶ ἐφωτογραφήθη εἰς τέσσαρας διαφόρους στάσεις. Τὸ σχῆμα τῶν φωτογραφιῶν εἶναι μέγα μπουντουάρ, ὅπερ πρώτην φορὰν οἱ κ.κ. Ρωμαΐδαι μεταχειρίζονται. Αἱ φωτογραφίαι αὗταί εἰσιν ἐπιτυχεῖς· ἐπὶ τῶν τριῶν δὲ φαίνεται ὁ κ. Τρικούπης ὡς ἐν περιπάτῳ, μὲ τὸν πῖλον ἐπὶ κεφαλῆς καὶ μὲ τὸ ἐπανωφόριον, εἰς τὴν τετάρτην δὲ εἶναι ἡ προτομὴ μόνον αὐτοῦ, ἡ ἔκφρασις τοῦ προσώπου του δὲν ἔχει, ὅμως, τὴν διακρίνουσαν τὸν κ. Τρικούπην ἐπιβλητικότητα, ἥτις δυσκόλως δύναται νὰ ἀναπαρασταθῇ ἐν φωτογραφίᾳ. Εἶναι μερικαὶ ἐκφράσεις προσώπων, ἃς μόνον ὁ χρωστὴρ μεγάλου καλλιτέχνου δύναται νὰ μεταδώσῃ.

Αλλαγή καπέλου

εφ. *Ακρόπολις* (3.8.1888).

Ἀπὸ τῆς χθὲς πάλιν ὁ κ. πρωθυπουργὸς ἐφόρεσε τὴν ἱστορικὴν ρεπούμπλικαν, ἥτις ἔδωκε κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀφορμὴν εἰς τόσα λογοπαίγνια καὶ εἰς τόσας χαριτωμένας γελοιογραφίας εἰς τὸ *Ἄστυ*, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἐπεκράτησε πέρυσι συρμός, τὸν κ. Τρικούπην ἐσυνειθίσαμεν ὅλοι μὲ τὸν ὑψηλὸν ἀγγλικὸν πῖλον, ὅστις καταντᾷ ἀναπόσπαστος ἀπὸ τῆς κεφαλῆς του, ὥστε αὐτὴ ἡ μεταβολὴ τῆς πιλοφορίας εἶναι κάπως περίεργος.

Χωνεύει και σίδηρα!...

εφ. *Ακρόπολις* (23.3.1889).

Χθὲς ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς ὁ βουλευτὴς Βόλου κ. Φιλάρετος εἶπεν ὀλίγας λέξεις περὶ τοῦ ἄρτου τοῦ χορηγουμένου τοῖς ἐν Αἰγίνῃ καταδίκοις, παρουσιάσας ταὐτοχρόνως ἐν τῷ βήματι καὶ ἕνα ἄρτον ἐσφραγισμένον ὡς ὑπόδειγμα μὲ ἀναφορὰν 100 περίπου καταδίκων. Τοῦτον, εὐθὺς ἐγερθεὶς ἐκ τῆς θέσεώς του, ὁ κ. πρωθυπουργὸς ἔλαβε καὶ ἤρξατο δοκιμάζων, διανέμων τοῖς περὶ αὐτόν, τρώγων, φαινόμενος ἀληθῶς ὅτι ἀπὸ τῆς πρωΐας ἡ πολύκοπος ἐργασία τὸν συνεκράτησεν ἐν νηστείᾳ, καὶ τὴν πεῖναν ταύτην βλέπων ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Βόλου εἶπεν, εὐφυολογῶν ἐν μέσῳ γελώτων καὶ τῆς Βουλῆς καὶ τῶν ἀκροατηρίων καὶ αὐτοῦ τοῦ κ. Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, ὅτι δὲν πρέπει ἡ Βουλὴ νὰ λάβῃ ὡς μέτρον δοκιμῆς τὸν κ. πρωθυπουργόν, ὅστις δύναται νὰ χωνεύσῃ καὶ σίδηρα, ἀλλὰ τὴν χημικὴν ἀνάλυσιν τοῦ κ. Χριστομάνου. Ὁ κ. Τρικούπης ἐπιδεικνύμενος ὄρεξιν ἔπαιζε μᾶλλον, ἢ ἐσπούδαζε. Θὰ διέταξε ἤδη ἀναμφιβόλως τὴν χημικὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἄρτου· μεθ' ὃ θὰ ἐπέλθῃ ἡ αὐστηροτέρα ποινὴ κατὰ τοῦ ἐργολάβου.

Προτομές Τρικούπη

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Παλιγγενεσία* στις 13 Μαΐου 1889 στη στήλη «Διάφορα».

Ὁ πρὸ ἐτῶν ἐγκατεστημένος ἐν Βουκουρεστίῳ, γράφουσιν οἱ *Σύλλογοι*, ἐκ Τήνου γλύπτης κ. Ρῆγος, ὅστις διακρίνεται ἰδίως εἰς τὴν ἐπιτυχῆ κατασκευὴν προτομῶν, αἵτινες παριστῶσι μετὰ θαυμασίας ὁμοιότητος τὸ εἰκονιζόμενον πρόσωπον, ὡς δύναται πᾶς τις νὰ κρίνῃ ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ κατασκευασθεισῶν προτομῶν τῶν κ.κ. Κ. Ζάππα, Χρ. Ζερλένδη, ἰατροῦ Δαβολλᾶ καὶ πλείστων ἄλλων, ἀποκτήσας φήμην εἰδικότητος, ὡς πρὸς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς γλυπτικῆς, κατεσκεύασε τελευταίως καὶ τὴν τοῦ κ. Χαριλάου Τρικούπη προτομὴν μετὰ καταπληκτικῆς ὁμοιότητος, καθ' ἃ ὁμολογοῦσι πάντες οἱ γνωρίζοντες καλῶς τὸν ἄνδρα. Τὸ μέγεθος τῆς προτομῆς εἶναι 3/4 τοῦ φυσικοῦ μεγέθους, ἐκ γύψου. Ἑκάστης προτομῆς τὴν τιμὴν ὥρισεν εἰς φρ. 10. Πέμπει δὲ καὶ εἰς τοὺς ἐκτὸς τῆς πρωτευούσης αἰτοῦντας, εἰς μέρη ὁπόθεν διέρχεται ὁ σιδηρόδρομος ἢ ἀτμόπλοια, ἀντὶ φρ. 12. Ἡ αἴτησις δέ-

ον νὰ συνοδεύηται μετὰ τοῦ ἀντιτίμου τοὐλάχιστον δύο ἢ καὶ πλειόνων προτομῶν.

«Νὰ τρώγῃ καλαμπόκι»

εφ. *Ακρόπολις* (7.7.1889).

Ἀκριβῶς αὐταὶ ὡς ἰδιότητες τοῦ κ. Τρικούπη τὸν κατέστησαν σεβαστὸν ἰδίως παρὰ τοῖς Ἄγγλοις· τὸν εὗρον ἀληθῆ ζέντλεμαν εἰς τὰ οἰκονομικά· τὸν εἶδον ὅτι ἐπροτίμησε νὰ ἀναγκάσῃ τὸ ἔθνος του νὰ τρώγῃ καλαμπόκι ἕνεκα τῆς βαρείας φορολογίας παρὰ νὰ καταδεχθῇ νὰ φάγῃ καὶ μίαν ἀγγλικὴν πέννναν περικόπτων τοὺς τόκους τῶν ἐθνικῶν δανείων. Τὸν εἶδον ἀληθῆ ταχυδακτυλουργὸν ἐν τῇ ἐξωτερικῇ πολιτικῇ· εἰς τοῦτο τὸ ζήτημα ἀνένδοτον, εἰς ἐκεῖνο ἐνδοτικώτατον.

«Τελατίνι», είπε και τον έκανε

εφ. *Εφημερίς* (5.11.1889).

Τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν ἀπεκομίσαμεν χθὲς ἀπὸ τοῦ λόγου τοῦ κ. Τρικούπη. Εἶχε λεχθῆ ὅτι αὐτὸς ὁ τοσοῦτον ἐκλεκτὸς τὴν φράσιν καὶ ἀπεχθανόμενος τὴν χυδαιολογίαν, εἶπε μετὰ τὴν ἀγόρευσιν τοῦ κ. Καραπάνου μεταχειριζόμενος δημώδη ἔκφρασιν, ὡς φανατικὸς ψυχαριστής, ὅτι «θὰ ἔκαμνε τελατίνι» τὸν εἰσηγητὴν τῆς μειονοψηφίας ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον. Καὶ ἐτήρησε τὴν ὑπόσχεσίν του μὲ τὸ παραπάνω. Ὁ δυστυχὴς κ. Καραπάνος ἐκυλίετο σφαδάζων ὑπὸ τὰς καυστικωτάτας ἀποστροφὰς τοῦ κ. Τρικούπη.

«Εἶναι ἐγκάθετοι ἐκ τοῦ καπνοκοπτηρίου»

εφ. *Νέα Εφημερίς* (21.2.1890).

Ἐν μεγίστῃ δὲ προσοχῇ καὶ μὲ ὑπερβάλλοντα σεβασμὸν ἐκ τῆς Βουλῆς καὶ τῶν ἀκροατηρίων ἀνεγνώσθη τὸ διάταγμα ὑπὸ τοῦ κ. Τρικούπη μέχρι καὶ τῆς τελευταίας λέξεως «Χαρ. Τρικούπης», ὅτε ὅλη ἡ ὑπουργικὴ πτέρυξ ἐν τῇ αἰθούσῃ καὶ τὰ ἀκροατήρια ἐξερράγησαν εἰς παταγώδη καὶ διαρκῆ χειροκροτήματα καὶ ζητωκραυγάς. Διεκρίναμεν δὲ ἐν τῷ θεωρείῳ τῶν κυριῶν δύο ἢ τρεῖς κυρίας μόνον μὴ χειροκροτούσας ἐξ ἀντιπολιτευτικῶν αἰσθημάτων, ἐνῷ αἱ λοιπαὶ πλεῖσται –καὶ ἐδῶ βλέπετε ἔχει τὴν πλειοψηφίαν ὁ κ. Τρικούπης· ἀξίζει πλέον νὰ τὸν φθονῇ κανεὶς– κατεχειροκρότουν ἐνθουσιωδῶς καὶ ἐζητωκραύγουν. Τοῦτο παρετηρήθη καὶ ὑπὸ τῶν βουλευτῶν ὧν εἷς βουλευτὴς τῆς Ἀντιπολιτεύσεως δεικνύων εἰς ἕτερον συμπολιτευόμενον τὸ θεωρεῖον τῶν κυριῶν εἶπε:

– Κυττάξατέ τας πῶς χειροκροτοῦν...

– Εἶναι ἐγκάθετοι ἐκ τοῦ καπνοκοπτηρίου, ἀπήντησεν εὐφυῶς ὁ ὑπουργικὸς βουλευτής.

«...Σιγὴ καὶ ὑπομονή!»

εφ. *Ακρόπολις* (3.6.1890).

Ὁ κ. Τρικούπης ἐταράχθη κατ' ἀρχάς, ὠργίσθη, κατεκεραύνωσε δὶς ἢ τρὶς τοὺς ἀντιπάλους του δι' ἐκτάκτως ἰσχυρῶν καὶ ρωμαλαιοτάτης λογικῆς ἀγορεύσεων, εἶτα, ὅμως, ἐπανέκτησε τὴν ψυχραιμίαν του, δεινὸς παλαιστὴς ἐννόησεν ὅτι οἱ εὐάριθμοι ἀντίπαλοί του θὰ ἐκουράζοντο ἐπὶ τέλους καὶ ἤλλαξε τακτικήν. Εἰς τὰς παραχόρδους κραυγάς, εἰς τὰ θεατρικὰ σχήματα, εἰς τὰ γρονθοκοπήματα τοῦ βήματος, εἰς τὰς δεινοτάτας τῶν ὕβρεων ἀντέταξε σιγὴν τάφων.

– Σιγὴ καὶ ὑπομονή! Αὐτὸ εἶναι τὸ σύνθημά μας, εἶπε πρὸς τοὺς ὀπαδούς του.

Βράχος εκ γρανίτου... και η γρανίτα

εφ. *Ακρόπολις* (9.6.1890)

Δὲν ἐνθυμούμεθα περὶ τίνος νομοσχεδίου ἐπρόκειτο, ἀλλ' ἐνθυμούμεθα ὅτι ὁ κ. Ἀρχηγὸς εἶχεν ἀπόφασιν νὰ ψηφισθῇ.

Ὁ κ. Ράλλης, φαίνεται, εἶχεν ἐναντίαν ἰδέαν, εἰσερχόμενος δὲ ἐν τῇ αἰθούσῃ ἐσπευσμένως συναντᾷ τὸν κ. Πετρίδην.

– Τί κάνουν τώρα;

– Μπῆκαν εἰς τὴν ἡμερησίαν διάταξιν.

– Καὶ τοὺς ἀφήσατε;

– Τί νὰ κάμουμε!

– Τί νὰ κάνετε!

Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐξηνέχθη μετ' ὀργῆς καὶ τὰ παρεπόμενα τ' ἀγνοοῦμεν.

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀληθὴς εἰκών.

Ἡ μία πτέρυξ συμπαγὴς ὡς βράχος ἐκ γρανίτου, ἡ ἄλλη νερουλὴ ὡς γρανίτα τοῦ κ. Γιαννάκη. Ἡ μία μερὶς ὑπὸ ἀρχηγὸν θετικόν, ἐργαζόμενον, μοχθοῦντα νυχθημερὸν διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ τόπου καὶ διηνεκῶς περὶ αὐτοῦ μόνον μεριμνῶντα, ἡ ἄλλη ὑπὸ ἀρχηγὸν καμπτόμενον εἰς τὴν πρώτην ἀπαίτησιν τοῦ τελευταίου κλητῆρος τῆς Βουλῆς καὶ ἔχοντα ἕνα φόβον: μήπως δὲν εἶναι Ἀρχηγός· τὴν εἰκόνα αὐτὴν ἔδωκεν ἡ ἔκτακτος, τὴν εἰκόνα αὐτὴν ἔδωκε καὶ ἡ προηγουμένη τακτική.

Κωνσταντίνος Παπαλουκάς. Φωτογραφία. Συλλογή Χάρη Νιανιάρα.

Τους ανάγκασε να μην «τὸ κόψουν λάσπη»

εφ. *Ακρόπολις* (9.6.1890).

Ὅταν συνεκλήθη ἡ ἐκπνεύσασα ἤδη ἔκτακτος σύνοδος, πολλοὶ ἀμφέβαλλον ἐὰν θὰ κατωρθοῦτο νὰ συνεδριάσῃ καὶ ἐπ' ὀλίγας ἔστω ἡμέρας. Χωρὶς νὰ ὑποτιμήσωμεν τὴν φιλοπατρίαν τῶν κ.κ. ἀντιπροσώπων μας, οἱ περισσότεροι ἐφρόνουν ὅτι τὸ μόνον ἔκτακτον τῆς ἐκτάκτου αὐτῆς συνόδου θὰ ἦτο ἡ χρηματικὴ ἀποζημίωσις, μετὰ τὴν παραλαβὴν τῆς ὁποίας ἕκαστος τῶν βουλευτῶν θὰ ἐλάμβανε καὶ τὴν πρὸς τὴν ἐπαρχίαν του ἄγουσαν, διὰ νὰ καλλιεργήσῃ τὰ κτήματά του καὶ τὴν ἐπιρροήν του. Ἠκούοντο, λοιπόν, τότε παρ' ὅλων καὶ παρ' αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ βουλευτοῦ Λαρίσης κ. Παπαδόπουλου, οἱ ἑξῆς διάλογοι:

– Δὲν ντρέπεσαι ποῦ θὰ κάνῃ τίποτε! Θὰ φᾶνε, φίλε μου, τὴν ἐπιχορήγησιν μὲ δύο τρεῖς συνεδριάσεις καὶ θὰ τὸ κόψουν λάσπη.

– Ἄ, εἶναι ἀδύνατον! Ὁ Τρικούπης θὰ φέρῃ τὰ σιδηροδρομικὰ νομοσχέδια... Λοιπὸν θὰ ἔχουν τὴν ἀναίδειαν νὰ μὴ τὰ ψηφίσουν... Πρέπει κανεὶς νὰ εἶναι ἀνόητος γιὰ νὰ τὰ πιστεύσῃ... Εἶναι ἀδύνατον!!!

Ὁ κ. πρωθυπουργός, εὐθὺς ἐν τῇ δευτέρᾳ συνεδριάσει τῆς ἐκτάκτου, ἐγνώρισεν εἰς τὴν Βουλὴν ὅτι αὕτη θὰ παρατείνῃ τὰς ἐργασίας της καὶ πέραν τῶν ἐγγιζουσῶν ἑορτῶν τοῦ Πάσχα, διότι, ἔλεγε, θὰ παρουσιασθῶσιν ἐν τῇ Βουλῇ ἔργα, ὧν ἡ μελέτη ἀπαιτεῖ χρόνον, διότι τὰ ἔργα ταῦτα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παρουσιάσῃ ἤδη εἰς τὴν Βουλήν, διότι τέλος δὲν ἐξηρτᾶτο τοῦτο ἀπὸ αὐτόν.

«Ρακοσυλλέκται»

εφ. *Παλιγγενεσία* (21.7.1890)

Ἡ *Ἐφημερὶς* ἐγένετο ἀντιπολιτευομένη, ὁ κ. Τρικούπης λέγεται δῆθεν Ἄγγλος, ἄρα ἀνάγκη νὰ ὑβρισθῶσιν οἱ Ἄγγλοι! Εἶναι Κάφροι, Ζουλού, Ὀττεντότοι. Ἂν ἐλέγετο ὅτι ὁ κ. πρωθυπουργὸς τρέφει κινεζικὰ φρονήματα, ἀμέσως οἱ κύριοι πινακιδογράφοι καὶ ρεπόρτερ τῆς *Ἐφημερίδος* θὰ ἔστρεφον τὰ βέλη, ἢ μᾶλλον τὰς γραφίδας των, ἐναντίον τῆς Κίνας καὶ τῶν Κινέζων, θὰ περισυνέλεγον, ὡς ἐπιτήδειοι ρακοσυλλέκται, ἐκ τῶν γαλλικῶν καὶ γερμανικῶν ἐφημερίδων πᾶσαν βλακώδη εἴδησιν, πᾶν μωρολόγον διάφορον, κατηγοροῦν ἢ εἰρωνευόμενον τὸ Οὐράνιον Κράτος καὶ

τοὺς κατοίκους του! Φυσικὴ συνέπεια πολιτικῆς ἐξελίξεως!!

Pas Trop de zèle, κύριοι ἐφημεριδογράφοι. Πᾶν μέτρον ἄριστον.

Εἷς παλαιὸς συνδρομητὴς τῆς *Ἐφημερίδος*.

Ἔνδειξη τιμής

εφ. *Ακρόπολις* (18.8.1890).

Ὁ ἐν Βραΐλᾳ ὁμοεθνὴς μεγαλέμπορος καὶ ἰδιοκτήτης πλοίων κ. Βλασσόπουλος καθείλκυσε τελευταίως εἰς τὸν Δούναβιν δύο μεγάλα καὶ ὡραῖα πλοῖα, ὧν τὸ ἓν ὠνόμασε «Τρικούπην» εἰς ἔνδειξιν τιμῆς καὶ ἀγάπης πρὸς τὸν κ. πρωθυπουργόν.

Επί κεφαλής την εικόνα του

εφ. *Νέα Εφημερίς* (11.10.1890).

...Ὅλοι φέρουν ἐπὶ τοῦ πίλου των τὴν εἰκόνα τοῦ Τρικούπη. Εἶναι ἡ μόνη ἐκλογὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀρχηγὸς ἐτέθη πραγματικῶς ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ κόμματος.

Ἡ ὡραιοτέρα εἰκὼν τοῦ κ. Τρικούπη εἶναι ἡ χθὲς κατὰ χιλιάδας διανεμηθεῖσα εἰς τὰ πλήθη καὶ χαραχθεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. Φωκᾶ. Ὡραιοτάτη, κομψοτάτη καὶ πιστοτάτη.

Ατάραχος και στην ήττα

Δημοσιεύθηκε στην εφ. *Ακρόπολις* (16.10.1890) με τίτλο «Ὁ κ. Τρικούπης καὶ τὰ ἀποτελέσματα».

Εὐσταθῶς καὶ ἀταράχως καθήμενος πρὸ τοῦ μεγάλου γραφείου του ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν, μεστῇ καὶ ἐξ ἄλλων ἀμέσως ἐνδιαφερομένων, ὑπουργῶν, ἀνωτάτων λειτουργῶν τῆς ἐπικρατείας κ.λπ. ἔβλεπεν ὁ κ. Τρικούπης ἐν τηλεγραφήμασι προσκομιζόμενα τὰ δυσάρεστα διὰ πάντας καὶ ἀπροσδοκήτως ἀτυχῆ ἀποτελέσματα τῶν ἐκλογῶν. Ἀνεγίνωσκε μεγαλοφώνως, ὥστε νὰ ἀκούωσι καὶ οἱ πλησίον ἱστάμενοι, ἀλλὰ πρὸς ἰδίαν μᾶλλον ἱκανοποίησιν τῆς περιεργείας, τὰ τηλεγραφήματα ταχέως, καὶ τὰ παρέδιδεν εὐθὺς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἀλλοιώσεως τῆς ἐμβριθοῦς καὶ κυριαρχικοῦ ὕφους φυσιογνωμίας του ἐκ τῶν ἀπροόπτων ἀληθῶς συμφορῶν εἰς μερικοὺς συνδυασμούς, καὶ ἄνευ τῆς ἐλαχίστης σχολιαστικῆς ἐκφράσεως ἢ καὶ χειρονομίας μικρᾶς δηλούσης ἀπορίαν ἢ δυσανασχέτησιν. Ἐνῷ οἱ λοιποὶ εἶχον βέβαια ἔκφρασιν βαρυθυμίας ἢ δυσκόλως συνεχομένης καταπλήξεως καὶ ἀδημονίας.

Ὁ ἡττημένος καὶ ὁ νικητής

Ανυπόγραφο άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφ. *Εφημερίς* στις 5 Νοεμβρίου 1890 με τον παραπάνω τίτλο.

Ἐν τῷ χορῷ τῶν Ἀνακτόρων, προχθὲς τὴν νύκτα, γεγονός τι ἐνεποίησε βαθεῖαν ἐντύπωσιν τοῖς παρισταμένοις.

Εἶχεν ἀρχίσει ὁ τέταρτος τετράχορος καὶ περὶ τὸ βασιλικὸν τετράγωνον συνωστίζετο τὸ λαμπροφορεμένον πλῆθος τῶν προσκεκλημένων· αἴφνης εἰσῆλθεν ἐν τῇ αἰθούσῃ ἀνήρ τις μὲ σῶμα ὑψηλὸν καὶ εὐθυτενές, φέρων ἐπὶ τοῦ μαύρου ἐνδύματος τὸν ρωσσικὸν μεγαλόσταυρον. Διέσχισε τὸ πλῆθος μὲ τὴν κεφαλὴν ὑψηλά, καὶ κατευθυνθεὶς πρὸς τὸ βασιλικὸν τετράγωνον, ἠνάγκασε, προελαύνων, τὸ συνωστισμένον πλῆθος νὰ παραμερίσῃ ἀφίνον εἰς αὐτὸν ἐλευθέραν τὴν δίοδον μέχρι τοῦ χώρου ἐν ᾧ ἐχόρευον οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ αὐτοκρατορικοὶ των ξένοι. Ἐκεῖ ἔστη ἐπὶ βραχύ· πλησιάσας δ' εἶτα τὸν Βασιλέα, ἤρξατο μετ' αὐτοῦ οἰκειότατα συνδιαλεγόμενος, καὶ ἐξηκολούθησεν ἐπὶ μακρόν, ἐπιτηδευμένην ἐμβάλλων ἐν τῇ συνδιαλέξει ζωηρότητα καὶ παρατείνων αὐτὴν ἐπιδεικτικῶς· τὸ αὐτό, μετὰ ταῦτα, ἔπραξε μετὰ τῶν A.A.Y. τοῦ Τσάρεβιτς καὶ τοῦ μεγάλου δουκὸς Παύλου.

Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐφαίνετο εἰς τοὺς μὴ γνωρίζοντας αὐτὸν ὁ ἥρως τῆς ἑορτῆς· καὶ ἦν ὁ κ. Τρικούπης, ὁ ἡττημένος τῆς 14 Ὀκτωβρίου.

Ὁ κ. Δηλιγιάννης, ἅμα ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ χοροῦ εἰσῆλθεν ὁ κ. Τρικούπης, ἐξηφανίσθη· εἴτε διότι ἀπεχώρησεν εἰς ἄλλην αἴθουσαν, εἴτε διότι κανεὶς δὲν τὸν παρετήρει.

Τίς τῷ πταίει; Τοιοῦτος εἶναι φύσει ὁ ἀνήρ, ἀρνητικὸς δι' ἑαυτόν, ἀρνητικὸς διὰ τὴν πολιτικὴν μερίδα ἧς προΐσταται.

«Τί διάβολον μαγείαν εἶχεν ὁ Τρικούπης;»

εφ. *Ακρόπολις* (20.12.1890)

– Νὰ ἔλθῃ ἀμέσως, διατάσσει ὁ κ. Καραπάνος, νὰ ἔλθῃ ἀμέσως ὁ κ. Δεϊμέζης, ὁ κ. Κάββας, ὁ κύριος, ὁ κύριος κ.λπ.

– Ἐλᾶτε, βρὲ παιδιὰ ἐδῶ, τοὺς λέγει ὁ κ. Καραπάνος, ἐλᾶτε νὰ μὲ βοηθήσητε.

Καὶ ἀρχίζουν οἱ μαστροχαλαστῆδες καὶ κτίζουν ἀπ' ἐδῶ καὶ κτίζουν ἀπ' ἐκεῖ καὶ γκρεμίζεται ἀπ' ἐδῶ καὶ βγαίνει μιὰ κοιλιὰ ἀπ' ἐκεῖ.

– Τί ὀργὴ Θεοῦ, ἐμονολόγει καθ' ἑαυτὸν ὁ κ. Καραπάνος, καὶ ἐγὼ ἐνόμιζα ὅτι ἕνας προϋπολογισμὸς εἶναι παιγνιδάκι. Τί διάβολον μαγείαν εἶχεν ὁ Τρικούπης! Πῶς τὰ ἐκατάφερεν αὐτός! Τί μοχθηρὸς εἶναι καὶ ἐπῆρε μαζί του τὸ μυστικόν!

Τέλος, μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας... τοῦ κ. Δεϊμέζη, τὸ σπιτάκι ἐξανακτίσθη ἀλλὰ στραβοδίβουλο καὶ κακοκαμωμένον.

Καὶ ὅλος θυμὸ ὁ κ. Καραπάνος τὸ παρουσίασεν εἰς τὴν Βουλὴν χθὲς τὸ σπιτάκι – τὸν προϋπολογισμόν.

– Αὐτὸς ὁ Τρικούπης τὰ παρέλυσεν ὅλα, ἐπῆρε μαζί του τὸ μυστικὸν τῆς κατασκευῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ, καὶ μὲ ἄφησε εἰς τὰ κρύα τοῦ λουτροῦ. Καὶ κανεὶς δὲν ἠμπόρεσε νὰ μοῦ εἴπῃ τὸ μυστικόν του, καὶ τὸ Γενικὸν Λογιστήριον εἶναι παραλυμένον, καὶ ὁ κ. Δεϊμέζης –καὶ αὐτὸ σᾶς τὸ λέω διὰ νὰ μὴ νομίζετε ὅτι μὲ ἐβοήθησε, δὲν ἤξευρε τίποτε καί, τέλος πάντων, σᾶς παρουσιάζω αὐτὸν τὸν προϋπολογισμόν, ὁ ὁποῖος ἠμποροῦσε νὰ εἶναι καλλίτερος, ἂν τὸν ἔκαμνα μετὰ τὸ νέο ἔτος. Ποιὸς ἠξεύρει, ἴσως θὰ ἀνεκάλυπτα τὸ μυστικὸν τῆς κατασκευῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ.

Ιππότης κυνηγός

Άρθρο ανυπόγραφο που δημοσιεύθηκε στην εφ. *Ακρόπολις* στις 4 Ιανουαρίου 1891 με τίτλο «Κυνηγετικὸν ἀνέκδοτον τοῦ κ. Τρικούπη».

Τὸ παραλαμβάνομεν ἐκ τῆς *Θήρας*:

Ὁ κ. Τρικούπης παρεκλήθη ὑπό τινων κυρίων νὰ τοὺς τιμήσῃ ἐν τῷ κυνηγίῳ. Ὡς ἐννοεῖται, προκειμένου μάλιστα περὶ κυνηγίου, δὲν ἠρνήθη, ἀλλὰ συμμετέσχεν εὐχαρίστως. Ὅλοι, ὅμως, προσεπάθουν πῶς νὰ εὐχαριστήσωσι τὸν κ. πρόεδρον καὶ τῷ παράσχωσιν εὐκαιρίαν νὰ φονεύσῃ πλειότερα πτηνά.

– Κύριε πρόεδρε, κύριε πρόεδρε, τῷ λέγει εἷς συγκυνηγός, παρατηρεῖτε, ἐκεῖ ἐπάνω εἰς τὸ δένδρον εἶναι ἕνα τρυγόνι. Βλέπετε;

– Μάλιστα, μάλιστα, τὸ βλέπω· εὐχαριστῶ· ἀλλὰ κτυπήσατέ το σεῖς, διότι εἰς σᾶς ἀνήκει.

– Ἄ! εὐχαριστῶ. Σεῖς παρακαλῶ νὰ τὸ κτυπήσετε.

Καὶ ὁ κ. Τρικούπης, ἀφελέστατα, λαμβάνει λίθον τὸν ὁποῖον ρίπτει ἐπὶ τοῦ δένδρου, καὶ τὸ τρυγόνι ἐπέταξε.

– Ἄ, τί ἐκάματε, κύριε πρόεδρε! Τὸ ἀφήκατε νὰ φύγῃ! Πάει! Ἔφυγε!

– Πῶς θὰ φύγῃ! ἀπήντησεν ὁ κ. Τρικούπης.

Καὶ σκοπεύσας τὸ ἐφόνευσεν.

– Ἂν τὸ ἐκτύπων τότε, προσέθηκεν ὁ κ. Τρικούπης, θὰ τὸ ἐδολοφόνουν· τώρα, ὅμως, τὸ ἐκτύπησα, ἀφοῦ τὸ ἀφῆκα νὰ ἀμυνθῇ μὲ τὰ πτερά του.

Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Ξυλογραφία από το περ. Εθνικόν Ημερολόγιον του Βρετού του 1862*, σ. 30/31. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Ακαταπόνητος

εφ. *Ακρόπολις* (17.1.1891).

Ἡ *Θήρα* δημοσιεύει φαιδρὰ ἀνέκδοτα περὶ τοῦ κ. Τρικούπη.

Πρὸ τῆς καταρτίσεως τοῦ δασμολογίου, ὁ κ. Τρικούπης ἐδέχετο ἐν τῷ ὑπουργείῳ ἐπιτροπὰς διαφόρων συντεχνιῶν καὶ ἤκουε τὰς ἐκθέσεις αὐτῶν, καὶ συνεζήτει μετ' αὐτῶν, ὅπως κατ' ἀκριβῆ ἐκτίμησιν φορολογηθῇ δικαιότερον ἕκαστον εἶδος.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὸ πλεῖστον αἱ ἐπιτροπαὶ δὲν ἔφευγον εὐχαριστημέναι ἀπὸ τὴν συζήτησιν, οὐχὶ διότι δὲν ἐπετύγχανον τὴν δικαίαν φορολογίαν τοῦ εἴδους των, ἀλλὰ διότι συνεζήτουν μετ' ἀνδρός, ὁ ὁποῖος κατώρθωσε νὰ γνωρίζῃ ὅλα τὰ εἴδη, ὅλας τὰς ποιότητας καὶ ὅλας τὰς καταχρήσεις, αἱ ὁποῖαι συμβαίνουν εἰς τὴν κατασκευὴν παντὸς ὑλικοῦ, ὥστε ἔφευγον αἱ ἐπιτροπαὶ καὶ ἔξωθεν τοῦ ὑπουργείου ἔλεγον ἐν ἐκπλήξει «Μωρὲ τί εἶναι τοῦτο! Αὐτός, μωρὲ παιδιά, ξέρει περισσότερα καὶ ἀπὸ μᾶς εἰς τὸ εἶδος μας». Ἐδέχετο δὲ διαρκῶς ἐπιτροπάς. Τελευταία κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἐπρόκειτο νὰ εἰσέλθῃ πρὸς συζήτησιν μετὰ τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ ἡ ἐπιτροπὴ τῶν ἐμποροραπτῶν. Καθ' ἣν ὥραν, ὅμως, εἰσήρχετο εἰς τὸ ἰδιαίτερον

γραφεῖον τοῦ κ. Τρικούπη, ὁ κώδων τοῦ ὡρολογίου τῆς Μητροπόλεως ἐσήμαινε τὴν δωδεκάτην, δηλαδὴ τὸ μεσονύκτιον. Εἶς δ' ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς ἐξ ἀβροφροσύνης λέγει πρὸς τὸν κ. Τρικούπην:

– Ἕνεκα τοῦ προκεχωρημένου τῆς ὥρας, ἐὰν ἐγκρίνετε, κύριε πρόεδρε, ἐρχόμεθα αὔριον, διότι θὰ εἶσθε καταπεπονημένος.

– Ὄχι! Ὄχι! Δὲν βλάπτει, ὅσην ὥραν θέλετε ἠμποροῦμεν νὰ ἐξακολουθήσωμεν.

– Ἀλλ' ἡμεῖς, κ. πρόεδρε, δὲν δυνάμεθα ἤδη, διότι δὲν ἀντέχομεν νὰ συζητήσωμεν κατὰ τοιαύτην ὥραν καὶ σᾶς παρακαλοῦμεν νὰ μᾶς ὁρίσητε ἄλλοτε ὅταν θέλετε.

– Αἴ! Τότε ἔρχεσθε τὸ πρωῒ εἰς τὰς πέντε.

Τὸ δεύτερον:

Ὅτε ὁ κ. Τρικούπης ὡς πρωθυπουργὸς συνεζήτει μετὰ τοῦ κ... διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ σιδηροδρόμου, μόλις κατὰ τὴν πρώτην πρωϊνὴν ὥραν ἔπαυεν μεταξύ των ἡ συζήτησις. Ὁ δὲ κ. πρόεδρος πάντοτε ὥριζεν ὥραν νέαν συνεντεύξεως μίαν πολὺ πρωϊνὴν ὥραν τῆς ἐπιούσης ἀμέσως, ἵνα μὴ βραδύνωσιν. Ἐπειδὴ δὲ ἐνόμιζεν ὁ κύριος οὗτος ὅτι ταῦτα ἔπραττεν ὁ κ. πρωθυπουργός, ἵνα τὸν καταπονήσῃ διὰ τῆς συζητήσεως καὶ τοῦ ὀλιγοώρου ὕπνου καὶ οὕτως ἐπιτύχῃ ὑπὸ μᾶλλον εὐνοϊκοὺς ὅρους διὰ τὸ Δημόσιον τὴν σύναψιν τῆς συμβάσεως τῆς κατασκευῆς τοῦ σιδηροδρόμου, ὁ πονηρὸς ἀντιπρόσωπος τῆς ἑταιρίας, ὡς καὶ ὁ ἴδιος μετέπειτα ὡμολόγει, ἠναγκάσθη ἅπαξ καὶ δίς, πρὸς δοκιμὴν τῆς ἀντοχῆς τοῦ κ. Τρικούπη, νὰ μείνῃ ἄϋπνος μέχρι πρωΐας, φρονῶν ὅτι θὰ τὸν ἐξέπληττε παρουσιαζόμενος εἰς αὐτὸν ἐνωρίτερόν τι καὶ τῆς προσδιωρισμένης ὥρας, ὡς ἂν εἶχε κοιμηθῆ τρεῖς ἕως τέσσαρας ὥρας, καὶ λίαν πρωῒ παρευρίσκετο πάλιν εἰς τὸ καθῆκον του. Ἀλλ', ὦ τοῦ θαύματος, μεταβαίνων εἰς τὸ ὑπουργεῖον ὥρᾳ 6 π.μ., εὕρισκεν ἤδη ἐπανελθόντα ἐκ τοῦ οἴκου του μετὰ βραχὺν ὕπνον καὶ ἤδη ἐγκαθιδρυμένον πρὸ τοῦ γραφείου του, ἐν μέσῳ τῆς ἐργασίας του, τὸν κ. Τρικούπην, φαιδρὸν τῆς αὐγῆς πρωτεργάτην καὶ μειδιῶντα καὶ μετ' ἀστειοτήτων ὑποδεχόμενον αὐτόν.

– Αἴ! Μὰ δὲν ἔχω νὰ κάμω μὲ ἄνθρωπον αὐτοῦ τοῦ κόσμου, ἔλεγεν ὁ ἐπιτηδειότατος καὶ εἷς τῶν δραστηριωτέρων συγχρόνων ἐπιχειρηματιῶν, ἀφηγούμενος τ' ἀνωτέρω εἰς τοὺς φίλους του. Αὐτός, φίλοι μου, εἶναι ὁ ἀκοίμητος τῶν ἀκοιμήτων.

Την έπιασαν μόνον τα σκάγια του

Άρθρο ανυπόγραφο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Θήρα* στις 25 Ιανουαρίου 1891 με τίτλο «Ἀνέκδοτον περὶ τὸν κ. Τρικούπην».

Ὁ κ. Τρικούπης συγκυνηγεῖ μετά τινων φίλων του. Μεγάλη πάπια διέρχεται, ἀλλὰ πολὺ ὑψηλά, ὥστε ἀδημονῶν ὁ κ. πρόεδρος καὶ οἱ λοιποὶ δικαίως φρονοῦσιν ὅτι ἀδύνατον νὰ τὴν φθάσουν τὰ σκάγια των. Καὶ οὕτως ἡ πάπια διέρχεται ἀνενόχλητος. Φθάσασα, ὅμως, ἡ πάπια ἄνωθεν τῆς ἐγγὺς λίμνης, ἀρχίζει τότε νὰ χαμηλώνῃ, οἱονεὶ ἀψηφοῦσα πλέον τὴν δεξιότητα τῶν κυνηγῶν καὶ ἐμπαίζουσα αὐτοὺς ὅτι δὲν θὰ ἀπεφάσιζον νὰ τὴν κτυπήσουν, ἀφοῦ δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ τὴν πάρουν, πίπτουσαν εἰς μέρος ἀπροσπέλαστον. Ἐν τούτοις, ὁ κ. Τρικούπης ἕτοιμος, ἐπίμονος οὐχ ἧττον σκοπεύει, πυροβολεῖ καὶ ἡ πάπια φονευθεῖσα πίπτει...

Αληθής αρχηγός του Έθνους

εφ. *Το Άστυ* (30.1.1891).

Ζωηρά, φαιδρά, γελαστὴ εἰσῆλθε χθὲς ἡ Ἀντιπολίτευσις, ἡ εὐάριθμος ὁμὰς τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, ἡγουμένου τοῦ ἀρχηγοῦ της. Ἡ ὑπεροχὴ τῆς ἠθικῆς δυνάμεως ἐπὶ τῆς χυδαίας τῶν ἀριθμῶν ἰσχύος ποτὲ δὲν ἀπεδείχθη καταφανεστέρα. Ὅλα τὰ βλέμματα ἐστράφησαν πρὸς τοὺς εἰσερχομένους μετὰ συγκινήσεως καὶ ὅταν οἱ πλεῖστοι τῶν βουλευτῶν ἀπέβλεψαν πρὸς τὴν κενὴν θέσιν τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ ἀντίκρυσαν τὸν πλήρη ζωῆς, ὑγείας καὶ θαλερᾶς ἀκμῆς ἄνδρα, τοῦ ὁποίου ὅλη ἡ ὑπεροχὴ καὶ τὸ σθένος, ἰδίως κατὰ τὰς ἀτυχίας, ἐκδηλοῦνται ἀδάμαστον καὶ ἀκατάβλητον, ὅλοι βεβαίως συνῃσθάνθησαν βαθέως ποῖος εἶναι ὁ ἀληθὴς ἀρχηγὸς τοῦ Ἔθνους καὶ εἰς ποῖον ἀνήκει τὸ μέλλον.

Ἡ διαφορὰ τοῦ κ. Τρικούπη πρὸς ὅλους τοὺς πολιτικοὺς ἄνδρας τῆς Ἑλλάδος εἶναι αὐτή· ὅτι ἡ μερίς του τὴν κομματικὴν ὑπόστασίν της ὀφείλει εἰς τὴν προσωπικότητά του καὶ μόνην.

Διὰ τοῦτο ὁ κ. Τρικούπης καὶ ὅταν ἦτο μόνος ἐν τῇ Βουλῇ καὶ ἐὰν πάλιν μείνῃ μόνος, θὰ εἶναι ὅ,τι ἦτο πάντοτε. Ὁ Τρικούπης.

Επέστρεψε τη δωρεά

Η Εταιρεία των Σιδηροδρόμων Πειραιώς - Αθηνών - Πελοποννήσου στις 5 Φεβρουαρίου 1891 πρόσφερε – όπως αναφέρεται στο δημοσιευόμενο έγγραφό της – στον Χαρ. Τρικούπη διαρκές εισιτήριο για όλες τις γραμμές της. Την επομένη 6 Φεβρουαρίου ο Τρικούπης με επιστολή του ευχαρίστησε την εταιρεία για την προσφορά της και επέστρεψε το εισιτήριο.

«Λοιπόν, ἀκούετε!»

εφ. *Ακρόπολις* (22.2.1891).

«Ἠδύνασθε νὰ ἐκβάλητε τῆς Βουλῆς καὶ ἡμᾶς, ὅπως ἐξεβάλατε τοὺς λοιποὺς συναδέλφους μας, εἶπεν ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, στραφεὶς πρὸς τὴν πτέρυγα τῆς Συμπολιτεύσεως. Καθὼς ἐξεβάλατε τὸν κ. Μαυρομμάτην καὶ τὸν κ. Ράγκον, ἔπρεπε κατὰ μείζονα λόγον νὰ ἐκβάλητε καὶ ἐμέ... Ἀλλὰ δὲν μὲ ἐξεβάλατε· λοιπόν, ἀκούετε!».

Καὶ ἐπρόφερε τὰς τελευταίας λέξεις τόσον ἐντόνως, καὶ συνώδευσεν αὐτὰς διὰ χειρονομίας τόσον ἐπιβλητικῆς, ὥστε αἴσθημα καταπλήξεως κατέλαβεν ἐπὶ στιγμὴν ἅπασαν τὴν Βουλήν, καὶ αἴσθημα θαυμασμοῦ πρὸς τὸν ἄνδρα, ὅστις, εἴτε παρακολουθεῖται ὑπὸ ὀγκώδους πλειοψηφίας, εἴτε εἶναι ἀσθενέστατος κοινοβουλευτικῶς, γινώσκει πάντοτε νὰ ἐπιβάλληται εἰς τοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ καὶ νὰ καθίσταται δύναμις δυσκαταγώνιστος.

Ἀνάλογος πρὸς τό: «λοιπόν, ἀκούετε!» τῆς παρούσης βουλευτικῆς συνόδου ἦτο ἡ ἄλλη περίφημος φράσις τοῦ κ. Τρικούπη κατὰ τὸ 1885, ἣν ὡς ἀρχηγὸς τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἐξήνεγκε, τὸ «Νὰ καθήσητε εἰς τὴν θέσιν σας!».

Δεν ἤθελε βασιλικόν σάλπισμα

εφ. *Το Άστυ* (22.2.1891).

Κατὰ τὴν εἰς τὰ Ἀνάκτορα μετάβασιν τοῦ κ. Δηλιγιάννη συμβαίνει ἓν ἄτοπον, τὸ ὁποῖον ἐπανειλημμένως μέχρι τοῦδε παρετηρήθη. Οἱ ἀνθυπολοχαγοὶ οἱ διοικοῦντες τὴν ἀνακτορικὴν φρουράν, μόλις ἴδωσιν ἐκ τοῦ ξενοδοχείου τῆς Ἀγγλίας προβάλουσαν τὴν ἅμαξαν τοῦ κ. Δηλιγιάννη, καλοῦσι τὴν φρουρὰν εἰς τὰ ὅπλα, ὅτε δὲ ἡ ἅμαξα διασχίζει τὴν πρὸ τῶν Ἀνακτόρων πλατεῖαν, οἱ στρατιῶται παρουσιάζουσιν ὅπλα καὶ ἡ σάλπιγξ ἠχεῖ τὸ βασιλικὸν σάλπισμα.

Νομίζομεν ὅτι δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπιμείνωμεν περισσότερον εἰς τὸ ἄτοπον τοῦ πράγματος. Ὁ κ. Τρικούπης, ὅτε ἦτο πρωθυπουργός, εἶχε διατάξει αὐστηρῶς νὰ μὴ ἀποδίδωνται εἰς αὐτὸν ὑπὸ οὐδεμιᾶς φρουρᾶς αἱ τιμαὶ τοῦ βαθμοῦ του, ἀκριβῶς πρὸς ἀποφυγὴν τῶν παρεξηγήσεων, ὧν γίνεται σήμερον αἴτιος ὁ κ. Δηλιγιάννης.

Το μεγαλείον του

εφ. *Νέα Εφημερίς* (5.3.1891).

Τὴν Κυριακὴν ὁ κ. Χαρ. Τρικούπης ἐπεσκέψατο ἐν τῷ ξενοδοχείῳ τῆς Μεγάλης Βρεταννίας τὴν ἀδελφὴν τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς Ἀγγλίας λαίδην Γκαλουαίη· ἀφοῦ δὲ ἐπ' ἀρκετὸν παρέμεινε παρ' αὐτῇ, συνώδευσεν εἶτα αὐτὴν ἐφ' ἁμάξης μέχρι τοῦ σταθμοῦ τοῦ σιδηροδρόμου, δι' οὗ αὕτη κατῆλθεν εἰς Πειραιᾶ καὶ ἐξενίσθη ἐν τῷ περιπτέρῳ τοῦ Βασιλέως.

Ἐπαισθητοτάτη ὑπῆρξε, βεβαίως, ἐφέτος κατὰ τὸ διάστημα ὅλον τῆς μεγαλοπρεπείας τῶν τοσούτων γενομένων χορῶν ἡ ἀπουσία τοῦ τέως πρωθυπουργοῦ καὶ ἀρχηγοῦ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως νῦν κ. Χαρ. Τρικούπη· ἀλλ' αὕτη προῆλθεν, ὡς γνωστόν, ἐκ τοῦ πένθους ὑφ' ὃ διατελεῖ ὁ ἔξοχος ἀνὴρ ὑποστὰς τὴν ἀπώλειαν ἐπ' ἐσχάτων σεβαστοτάτου θείου του· ἄλλος οὐδεὶς λόγος ἠδύνατο νὰ κρατήσῃ αὐτὸν μακρὰν τῶν περιλαμπροτάτων κέντρων τῆς ἐν Ἀθήναις ἐπισημότητος, ἐν ᾗ πάντοτε ἡ προσωπικότης του διαπρέπει καὶ ἡ περὶ τὸ λέγειν καὶ συμπεριφέρεσθαι ἐπιβλητική του στάσις ἀποτελεῖ ἐν ταῖς αἰθούσαις, ἃς τιμᾷ διὰ τῆς παρουσίας του, γεγονός. Ἐφέτος ἔστρεφον ὅλοι πάντοτε τὸ βλέμμα καὶ ὡσὰν νὰ τὸν ἀνεζήτουν, ὅπως πάντοτε, περιστοιχιζόμενον ὑφ' ὅλων ἀλληλοδιαδόχως τῶν ἐρχομένων πρὸ αὐτοῦ. Ἀλλά, δυστυχῶς, ἐκ τῶν τόσων μεγαλοπρεπειῶν ἔλειπε μόνον αὐτὸ τὸ μεγαλεῖον.

– Τὴν προχθὲς Κυριακὴν εἶχον προσκεκλημένον εἰς πρόγευμα τὸν τέως πρωθυπουργὸν κ. Χαρ. Τρικούπην ὁ ἐπιτετραμμένος τῆς Ρωσσίας κ. Μπαχμέτιεφ καὶ ἡ κ. Μπαχμέτιεφ.

«Ἂν δὲν εἶναι, πρέπει νὰ φανῇ»

εφ. *Το Άστυ*, (8.3.1891).

Τὰ τρόπαια τοῦ κ. Τρικούπη δὲν ἀφίνουσι τὸν κ. πρωθυπουργὸν νὰ κοιμηθῇ ἡσύχως καὶ ἰδοὺ λαμβάνει τὸν πῖλον του καὶ ἀνέρχεται ἐπὶ τοῦ βήματος, ἵνα ἀπαντήσῃ, καίτοι ἡ ὥρα εἶναι 11 μ.μ.

– Αὔριον, αὔριον!

Φωνάζουσί τινες γνωρίζοντες ὅτι θὰ ὁμιλήσῃ τοὐλάχιστον ἓξ ὥρας, ἀφοῦ ὁ κ. Τρικούπης ὡμίλησε τρεῖς. Τίποτε! Ἐπιμένει, διὰ νὰ μὴ μείνωσι οἱ καϋμένοι οἱ νεοελθόντες βουλευταὶ μὲ τοιαύτην ἐντύπωσιν. Αὐτὸ δὲν συμφέρει. Ἀλλὰ δὲν συνέφερε ποσῶς καὶ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔπαθε. Ἀνελθών, δηλαδή, ἀπαράσκευος ὡμίλησε περὶ πολλῶν, ἀνεμνήσθη παλαιῶν ἱστοριῶν, ἀλλὰ βεβαίως οὔτε ἀπήντησεν εἰς τὸν κ. Τρικούπην, οὔτε εἶπε τινὰ –ἔστω καὶ ὀλίγα– περὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ.

Ὡμίλησεν ἐπὶ τρεῖς ὥρας, ἀπὸ τῆς 11 πρὸ τοῦ μεσονυκτίου μέχρι τῆς 2 μετὰ τὸ μεσονύκτιον, καὶ θὰ ὁμιλήσῃ ἄλλας τρεῖς ὥρας, ὑποθέτομεν, διὰ νὰ πληρωθῇ τὸ ρηθέν, ὅτι, ἂν δὲν εἶναι, πρέπει νὰ φανῇ εὐγλωττότερος τοῦ κ. Τρικούπη.

«Νεοφώτιστος ἐξωμότης»

εφ. *Το Άστυ* (24.3.1891).

Ὁ κ. Γουδῆς καθ' ὅλην τὴν τετραετίαν ὑποστηρίξας τὸν κ. Τρικούπην καὶ ἐσχάτως μεταστὰς εἰς τὰς τάξεις τοῦ κ. Δηλιγιάννη, διότι ἔγεινε πρωθυπουργός, οὐ μόνον ἐψήφισε κατὰ τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ, κατηγορουμένου διὰ πράξεις τὰς ὁποίας τῇ ὑποστηρίξει καὶ αὐτοῦ τοῦ κ. Γουδῆ ἐξετέλεσεν, ἀλλὰ καὶ μετὰ φανατικότητος ἀνταξίας εἰς νεοφωτίστους ἐξωμότας εἶπεν:

– Ὄχι ἕνα, ἀλλὰ δέκα κατηγορητήρια ψηφίζω.

«Νὰ ζήσῃ χίλια χρόνια τὸ τρικουπέικο κόμμα»

εφ. *Το Άστυ* (8.7.1891).

Ἰδίως αἴσθησιν προξενεῖ ἡ ἐξάλλως ἐπαναληφθεῖσα ὑφ' ὅλων τῶν ὁμίλων εὐχή, ἀπευθυνομένη πρὸς τὴν ἐν τῷ παραθύρῳ εὑρισκομένην δεσποινίδα Σοφίαν Τρικούπη καὶ θεωμένην τὰ γενόμενα:

– Νὰ ζήσῃ χίλια χρόνια τὸ τρικουπέϊκο σπίτι.

– Νὰ ζήσῃ χίλια χρόνια τὸ τρικουπέϊκο κόμμα.

Στο θωρηκτό «Ψαρά»

εφ. *Το Άστυ*, (28.8.1891).

Δύο ἡμέρας πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ θωρηκτοῦ «Ψαρὰ» ἐν Χερβούργῳ εἷς τῶν ὑπαξιωματικῶν τοῦ θωρηκτοῦ συνήντησε καθ' ὁδὸν κύριόν τινα.

– Δὲν σᾶς φαίνεται σὰν τὸν Τρικούπην αὐτός; Λέγει μεγαλοφώνως, στρεφόμενος πρὸς τοὺς μετ' αὐτοῦ συμβαδίζοντας.

Ὁ κ. Τρικούπης, διότι αὐτὸς πράγματι ἦτο, ἔστρεψε τὴν κεφαλὴν καὶ ἀντιπαρῆλθε μειδιῶν.

Μετὰ μεσημβρίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐπεσκέφθη τὸ θωρηκτὸν μὴ ἀναγνωρισθεὶς ὑπὸ τοῦ σκοποῦ, ἀλλ' ὑπό τινος ὑπαξιωματικοῦ.

Τοῦ θωρηκτοῦ ἐπεσκέφθη ἅπαντα τὰ διαμερίσματα, παραμείνας ἐπὶ τρεῖς ὥρας καὶ ὁδηγούμενος ὑπὸ τοῦ εὐγενοῦς κυβερνήτου κ. Σαχτούρη καὶ τοῦ ὑπάρχου κ. Κριεζῆ, μεθ' ὧν συνεγευμάτισεν ἐπὶ τοῦ θωρηκτοῦ τὴν ἑπομένην ἡμέραν καὶ ἐφωτογραφήθη μετ' αὐτῶν ἐπὶ τῆς γεφύρας τοῦ πλοίου.

Ὁ κ. Τρικούπης ἐπεσκέφθη εἶτα τὸν ναύσταθμον τοῦ Χερβούργου· ἀνεχώρησε δ' ἀμέσως εἰς Χάβρην. Ἐν συνομιλίᾳ μετὰ τοῦ κ. Σαχτούρη, εἶπεν ὅτι ἀνάγκη ὑπάρχει τῆς ναυπηγήσεως ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως τριῶν καταδρομικῶν, πρὸς παραγγελίαν τῶν ὁποίων, καὶ ἂν αὐτὸς δὲν εὑρίσκεται ἐν τῇ ἐξουσίᾳ, σκοπεῖ νὰ ὑποβοηθήσῃ τὴν Κυβέρνησιν.

«Σάϋλωκ καὶ ζέντλεμαν»

εφ. *Ακρόπολις* (9.10.1891).

Ἠκούσαμέν ποτε Ἄγγλον λέγοντα περὶ τοῦ πολιτικοῦ τούτου ἀνδρός, τοῦ κ. Τρικούπη, ὅτι «παζαρεύει ὡς Σάϋλωκ καὶ πληρώνει ὡς ζέντλεμαν».

Εὔνοια της τύχης

Ἄρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 2 Ιανουαρίου 1892 με τίτλο «Ἡ βασιλόπηττα εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ κ. Τρικούπη».

Προχθὲς τὴν ἑσπέραν, κατὰ τὰ πατροπαράδοτα ἔθιμα, ἐκόπη ἡ βασιλόπηττα εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ἐν μέσῳ στενοῦ κύκλου οἰκείων, εὐχομένων τὰ βέλτιστα διὰ τὸ νέον ἔτος 1892, τὸ ὁποῖον ἀνατέλλει, σὺν Θεῷ, ὑπὸ τὸν αἴσιον οἰωνὸν τῆς ἀποσείσεως τοῦ κορδονικοῦ ζυγοῦ παρὰ τοῦ νοήμονος καὶ φιλοτίμου λαοῦ τῆς ἐπαρχίας Πατρῶν καὶ τῶν ἐπαρχιῶν Καλαβρύτων καὶ Αἰγιαλείας. Καὶ ἐνῷ διενέμετο ἡ ἀφράτη καὶ γλυκεῖα βασιλόπηττα, πάντες μετὰ περιεργείας ἀνέμενον νὰ ἴδωσι ποῖος ἔσται ὁ εὐτυχὴς κάτοχος τῆς ἐν τοῖς σπλάγχνοις αὐτῆς κεκρυμμένης ἀργυρᾶς δραχμῆς, ἥτις εἶναι τὸ σύμβολον τῆς τύχης. Καί, ὦ τῆς ἀγαθῆς συγκυρίας, ἡ δραχμὴ ἀνευρίσκεται ὑπὸ τοῦ κ. προέδρου! Ὁ ἀγαθὸς οὗτος οἰωνὸς κατηύφρανεν, ὡς εἰκός, ὅλους τοὺς παρισταμένους, ἐκλαβόντας αὐτὸν ὡς προμήνυμα αἰσιωτέρας τροπῆς τῆς τύχης ὑπὲρ τοῦ Ἔθνους ἐν γένει, οὗτινος ὁ κ. πρόεδρος τυγχάνει ὁ ὑπὸ τῆς φύσεως αὐτῆς καὶ ὑπὸ τῆς προνοίας ἐνδεδειγμένος φυσικὸς καὶ ἀδιαφιλονείκητος πρόεδρος.

Καὶ ἀφοῦ ἡ τύχη ἐγένετο τοιουτοτρόπως, σὺν Θεῷ, τρικουπική, τινὲς ἐκ τῶν παρισταμένων, καθ' ὃ τρικουπικοὶ καὶ αὐτοί, ἐνθαρρυνθέντες ἠθέλησαν νὰ τὴν δοκιμάσωσι. Καὶ ἐγένετο μικρὸν χαρτοπαίγνιον, διαρκέσαν περὶ τὸ ἓν τέταρτον τῆς ὥρας, καθ' ὃ πάντες ἐκέρδησαν, ἐκτὸς δύο μόνον, οἵτινες, ὅμως, δὲν ἐπικράνθησαν πολὺ διὰ τὸ χάσιμον αὐτῶν, ὡς ἐλπίζομεν. Ἀπεχώρησαν δὲ πάντες μὲ τὴν προαίσθησιν ὅτι τοῦ χρόνου ἡ βασιλόπηττα, ἥτις θὰ κοπῇ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Τρικούπη, θὰ εἶναι πρωθυπουργική.

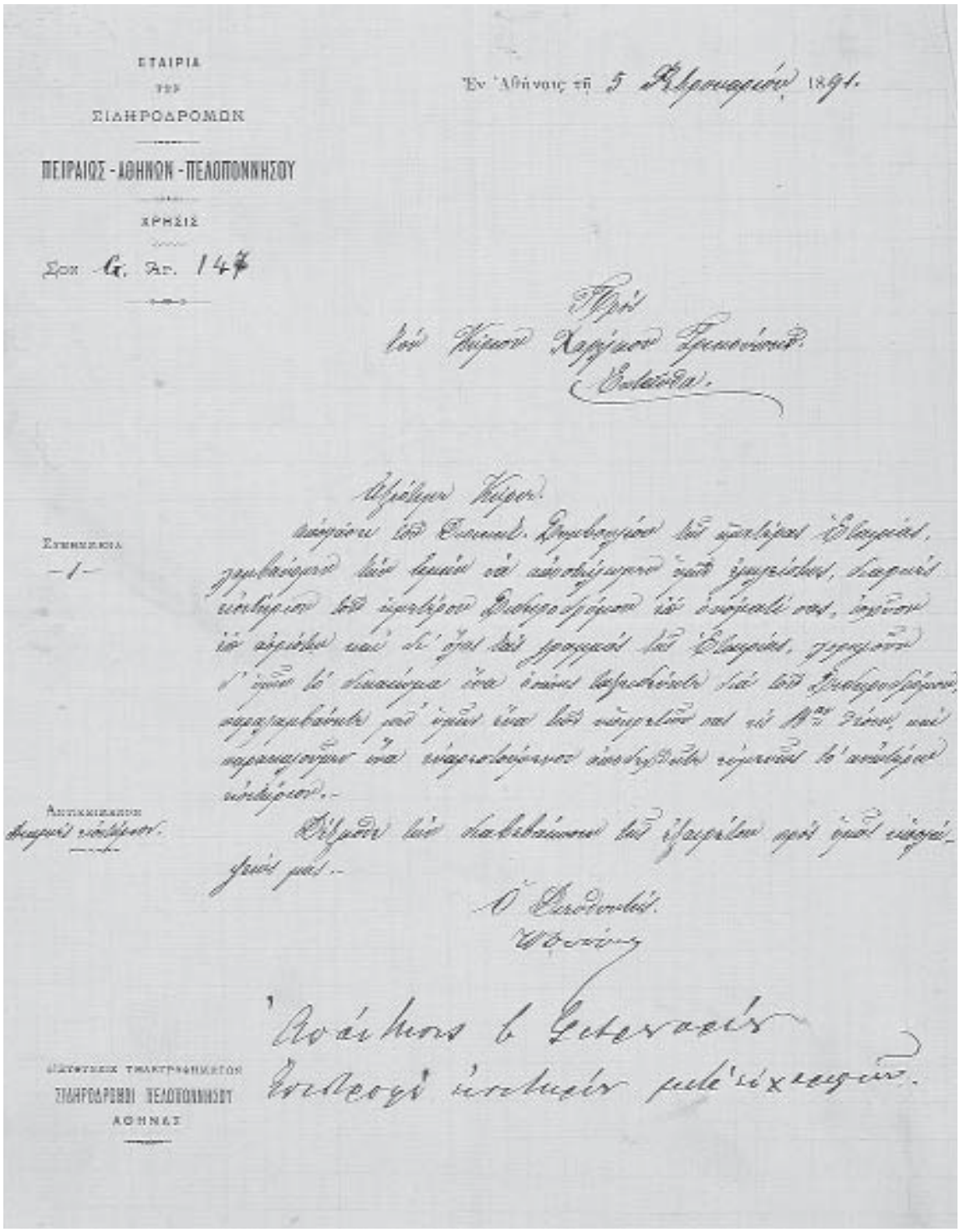

ΕΤΑΙΡΙΑ
ΤΩΝ
ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΩΝ
ΠΕΙΡΑΙΩΣ - ΑΘΗΝΩΝ - ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΧΡΗΣΙΣ
Σοκ. G. Αρ. 147

Ἐν Ἀθήναις τῇ 5 Φεβρουαρίου 1891.

Πρὸς
τὸν Κύριον Χαρίλαον Τρικούπην.
Ἐνταῦθα.

Ἀξιότιμε Κύριε.

Σημείωσις
— 1 —

Ἀποκλείεται
Φεβρουάριος ὁλόκληρος.

Ἐν ἀπαντήσει τοῦ ἀπ. ἐ. Ὑμετέρου τιμητικοῦ γραμματίου ἐπὶ τῇ ἐκδόσει τῶν εἰσιτηρίων ἐπιστρεφόντων ἐντὸς ἑνὸς μηνὸς ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως, ἐπὶ τῇ ἐκπτώσει τῶν ἐπιστρεφόντων εἰσιτηρίων ἐντὸς τοῦ ἑνὸς μηνὸς ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως καὶ ἐπὶ τῇ ἐκπτώσει τῶν ἐπιστρεφόντων εἰσιτηρίων ἐντὸς τοῦ ἑνὸς μηνὸς ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως, ἔχομεν τὴν τιμὴν νὰ σᾶς γνωρίσωμεν ὅτι ἡ Διοίκησις τῆς Ἑταιρείας, συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἐν εἰρημένῳ γραμματίῳ Ὑμῶν, ἀποφάσισε νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν εἰσιτηρίων ἐντὸς τοῦ μηνὸς Φεβρουαρίου ἐ. ἔ. μόνον.

Ἐν ἀναμονῇ τῆς καθυστερουμένης ἐπιστολῆς Ὑμῶν περὶ τῶν ἐπιστρεφόντων μας.

Ὁ Διευθυντὴς
Τρουπάκης

Ἀναγνώστου Γενναιοπούλου
Ἀκολούθου Ἐπιτρόπου μετὰ τῶν ἐκτελεσέων.

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΤΗΛΕΓΡΑΦΕΙΟΝ
ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΩΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΑΘΗΝΑΙ

Επιστροφή εισιτηρίου ΣΠΑΠ (6.2.1891). Συλλογή Χάρη Νιανιάρα.

«Τρικουπικὸν εὐτυχὲς τὸ 1892»

εφ. *Νέα Εφημερίς* (3.1.1892).

Λίαν τερψιθύμως διῆλθε τὰς μεγάλας ταύτας ἡμέρας ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἀντιπολιτεύσεως κ. Τρικούπης καὶ ἡ εὐγενεστάτη ἀδελφή του κ. Σοφία. Τὴν ἑσπέραν τῆς παραμονῆς τοῦ νέου ἔτους, ἐνώπιον πληθώρας συγγενῶν καὶ φίλων τοῦ οἴκου καὶ πλείστων δημοσιογράφων, ἐκόπη ἡ βασιλόπηττα παρισταμένου, ἐννοεῖται, καὶ τοῦ κ. Χαρ. Τρικούπη, εἰς τεμάχια, ὅσοι ἦσαν οἱ παρόντες, καὶ ὅλοι ἔλαβον, ἕκαστος τὸ τεμάχιόν του, καταγινόμενος ἵνα ἀνεύρῃ τὸ νόμισμα, καὶ ἔμεινεν ἐπὶ τῆς τραπέζης ἓν τεμάχιον, τὸ ὁποῖον ἀνῆκεν εἰς τὸν κ. Τρικούπην, ὅστις μόνος μέχρι ἐκείνης τῆς στιγμῆς δὲν εἶχε λάβει. Μεγάλη δὲ χαρὰ ἐβασίλευσεν ἐκεῖ, ὅτε ἀνεκάλυψεν ὁ ἴδιος κ. Τρικούπης τὴν ἀργυρᾶν δραχμὴν εἰς τὸ τεμάχιόν του. Ὅλοι ἐθεώρησαν τοῦτο ὡς ἄριστον οἰωνὸν καὶ ηὐχήθησαν ἐκ καρδίας εἰς τὸν κ. Τρικούπην, ταχέως κατ' εὐχὴν νὰ πραγματοποιηθῇ εἰς πρόοδον καὶ προστασίαν τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων. Τὴν ἐπιοῦσαν δὲ ἄπειρος κόσμος ἀνήρχετο καὶ κατήρχετο τὴν κλίμακα τῆς οἰκίας τοῦ κ. Τρικούπη, ὅπου πᾶς φίλος μετέβαινεν καὶ ὑπέβαλε τὰς εὐχάς του εἰς τὸν κ. Τρικούπην, τούτου δὲ κωλυομένου εἰς τὴν ἀδελφήν του, κυρίαν Σοφίαν. Ἐπίσης εἰς χιλιάδας ἀνέρχονται τὰ τηλεγραφήματα, ἐπισκεπτήρια καὶ ἐπιστολαί, τὰ ὁποῖα ἐστάλησαν ἐπὶ τῷ 1892 εὐχομένων πάντων αὐτὸ τρικουπικόν, δηλαδὴ εὐτυχές.

Ελαιογραφία του αντί 200 γροσίων

εφ. *Ακρόπολις* (10.1.1892).

Τοῦ ἐξόχου τῆς Ἑλλάδος πολιτευτοῦ Χαριλάου Τρικούπη λίαν ἐπιτυχῆ ἐλαιογραφημένην εἰκόνα ἐκτελέσας ὁ γνωστὸς καλλιτέχνης Ι. Μιχελιδάκης, ἐξέθηκεν αὐτὴν ἐν τῷ ἐν Πέραν βιβλιοπωλείῳ ἀδελφῶν Δεπάστα, ἐν τῇ ὁδῷ Ταχυδρομείων, πωλεῖ δὲ αὐτὴν ἀντὶ 200 γροσίων.

«Ἠκούετο μόνον ὁ κτύπος τοῦ ὡρολογίου»

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 5 Φεβρουαρίου 1892 με τίτλο «Προχθεσινά παραλειπόμενα».

Ὁ λόγος τοῦ κ. Τρικούπη, γνωσθεὶς χθὲς τὴν πρωΐαν, παρήγαγε γενικῶς λαμπρὰν αἴσθησιν ἀνεξαρτήτως κόμματος, ἀνεξαρτήτως συμπαθειῶν.

Ἐπὶ τούτῳ ἐζητήσαμεν πλείστων συμπολιτῶν μας τὴν γνώμην, καὶ ὅλοι ἐὰν μὲν ἠσπάζοντο τὰς ἀρχὰς τοῦ κ. Τρικούπη, πλέον τι ἢ μὲ ἐνθουσιασμὸν ἐξεδήλουν, εἰ δὲ ἦσαν ἀντιθέτων ἀρχῶν, πάντες ἀνωμολόγουν τὸ ἔκτακτον τῆς δυνάμεως τοῦ λόγου του, τὰς νέας ἰδέας του, τὸ ἄπιον τοῦ χαρακτῆρος, τὸ μεμετρημένον τῆς φράσεώς του.

Γενικῶς, δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ προχθεσινὸς λόγος τοῦ κ. Τρικούπη συνεκίνησεν, ἐθορύβησε τοὺς ἀντιπάλους του καὶ ἀπέδειξεν ὅτι οὐ παντὸς ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς τὸ ὁμιλεῖν περὶ οἰκονομικῶν συστημάτων.

Εἶναι βουλευτὴς Δηλιγιαννικός, ὅστις εἰς φίλους του ἐξεφράσθη ὅτι ὁ λόγος τοῦ κ. Τρικούπη ἦτο θαυμάσιος ὡς πρὸς τὰς ἀρχάς του, μοναδικὸς ὡς πρὸς τὴν δύναμίν του.

– Καὶ πῶς σᾶς ἐφάνη ὁ λόγος τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως; ἐρωτᾶται εἷς ἄλλος βουλευτὴς ἐκ τῶν Δηλιγιαννικῶν.

– Τί νὰ σᾶς πῶ! ἀπαντᾶ ὁ βουλευτὴς οὗτος, εἰς τὸν κ. Τρικούπην διέκρινα γνώσεις, μελέτας καὶ νοῦν τετραγωνικόν!

Δύο βουλευταὶ ἐξέρχονται πρῶτοι ἐκ τῆς Βουλῆς, χωμένοι εἰς τὰ ἐπανωφόριά των καὶ ριγοῦντες ἐκ τῆς ἐντυπώσεως τοῦ νυκτερινοῦ ψύχους!

– Μὰ δὲν εἶδες ἐκεῖ τί δύναμιν εἶχε ὁ λόγος του;

– Τὸ παρετήρησες ὅτι ἐπὶ τέσσαρας ὁλοκλήρους ὥρας ἠκούετο μόνον ὁ κτύπος τοῦ ὡρολογίου διακοπτόμενος ἀπὸ τὰς φράσεις; Μοναδικὸν πρᾶγμα, φίλε μου, ἀπήντα ὁ ἕτερος!

Καὶ οἱ δύο οὗτοι ἦσαν βουλευταὶ ἐκ τῆς Πελοποννήσου καὶ συμπολιτευόμενοι!

Οἱ ἐν τῷ προαυλίῳ ἀναμένοντες πολῖται ἐκίνησαν τὴν περιέργειαν ἑνὸς συμπολιτευομένου, ὅστις ἐν θλίψει ἔλεγε:

– Πῶς νὰ μὴ πάῃ καλὰ αὐτὸ τὸ κόμμα, δὲν βλέπεις πόσοι εἶναι μὲ ὅλο αὐτὸ τὸ κρύο; Φοβᾶμαι, ὅμως, ὅτι τοὺς μισοὺς θὰ τοὺς χάσῃ ἀπὸ περιπνευμονίας...

Καὶ ἠξηκολούθει τὸν ρωμαντικὸν περίπατόν του!

Καθ' ἣν ὥραν ἐξήρχετο τῆς Βουλῆς ὁ κ. Τρικούπης, ἠκούσθη ἀστυνομικὸς ὑπάλληλος νὰ φωνάζῃ:

– Κάτω ἡ Ἀντιπολίτευσις!

Ἡ χείρ, ὅμως, παρισταμένου βουλευτοῦ τοῦ ἐφιλοδώρησε ἕνα τρυφερὸν *γιακᾶν* καὶ τὸ πρᾶγμα ἐπῆρε τέλος...

Εκ Παρισίων εικόνες του

εφ. *Νέα Εφημερίς* (12.2.1892).

Ἐκ τῶν ἐν Παρισίοις ὑπὸ τοῦ κ. Σόλωνος Βάθη φιλοτεχνηθεισῶν ὡραιοτάτων εἰκόνων τοῦ κ. Τρικούπη, ὧν τὴν πώλησιν ἔχει ἀναλάβει ἐνταῦθα ὁ κ. Χουτόπουλος, ὑπ' αὐτοῦ ἐπωλήθησαν χθὲς ἐν τῷ καταστήματί του τριάκοντα ὀκτὼ εἰκόνες εἰς διάφορα σχήματα.

«Ζήτω ἡ πατρίς» – «Ζήτω ὁ Τρικούπης»

εφ. *Νέα Εφημερίς* (20.4.1892).

Ἐνταῦθα [Λιόπεσι] συνήντησαν ἄλλους ἀγαπητοὺς ὁμόφρονας ἐπιβαίνοντας τῆς κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ἐλθούσης τακτικῆς ἐξ Ἀθηνῶν ἁμαξοστοιχίας, οἵτινες, φέροντες τὸ σύμβολον τῆς ἐλαίας καὶ τὰς εἰκόνας τοῦ κ. Τρικούπη καὶ τῶν ὑποψηφίων, ὑπεδέχθησαν τὴν συνοδείαν ἐν ζητωκραυγαῖς. Ὁ εἰς Λαύριον μεταβαίνων ὑπουργὸς τῆς Παιδείας, κ. Παπαμιχαλόπουλος, βλέπων τὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν κατοίκων ὑπὲρ τοῦ κ. Τρικούπη, ἐφώνησε «Ζήτω ἡ Πατρὶς» καὶ ὁ λαὸς χαιρετίζων τὸν κ. ὑπουργὸν ἐπανέλαβε «Ζήτω ὁ Χαρίλαος Τρικούπης».

Η εικόνα του και μαρτυριάρικο!

εφ. *Ακρόπολις* (21.4.1892).

Ναύπλιον, 20 Ἀπριλίου.

Τὸ φρόνημα ὁλοκλήρου τῆς ἐπαρχίας εἶναι πλέον ἢ τρικουπικόν. Ἡ εἰκὼν τοῦ κ. Τρικούπη κοσμεῖ τὰ καταστήματα ὅλων. Ἡ εἰκὼν τοῦ κ. Τρικούπη φέρεται εἰς τὰ στήθη πάντων τῶν ἐκλογέων. Ἡ εἰκὼν τοῦ κ. Χαριλάου Τρικούπη θεωρεῖται πολύτιμον ἀπόκτημα καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ κ. Τρικούπη διανέμει ἡ κυρία Ποταμιάνου κατὰ τὰς βαπτίσεις ὡς μαρτυριάρικο. Τόση δὲ εἶναι ἡ ζήτησις τῶν εἰκόνων τοῦ Τρικούπη, ὥστε οἱ ἔμποροι κερδοσκοποῦντες ἀνεβίβασαν τὴν τιμήν των καὶ οὕτω ἐνῷ πρότερον μία εἰκών του ἐπωλεῖτο ἀντὶ πενταλέπτου, ἤδη τιμᾶται ἀντὶ εἴκοσι λεπτῶν, ἐνῷ ἡ τοῦ κ. Δηλιγιάννη μία πεντάρα δύο.

Υπέρ Τρικούπη και ο Σλήμαν

εφ. *Νέα Εφημερίς* (21.4.1892).

Τὸ κάτωθι ἀπόσπασμα ἐλήφθη ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ διαπρεποῦς ἀρχαιολόγου Σλῆμαν, ἣν ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τὸ 1887 διατρίβων ἔγραψεν εἴς τινα τῶν ἐν Ἀθήναις φίλων του:

«...Ἐλπίζω τὸν Τρικούπην ἐν τέλει διαμενεῖν καὶ ταῦτα τοῦ Ἄνακτος τὰ αὐτὰ φρονοῦντος. Τῷ ἀληθεῖ συμφοραῖς πρὸ πάντων δὲ χρεωκοπίᾳ ἐνέχοιτο ἂν ἡ Ἑλλὰς ἐκβληθέντος αὐτοῦ τῆς Ἀρχῆς...».

Ἡ γνώμη τοῦ ἐμβριθοῦς ἀνδρὸς δὲν διεψεύσθη, ὡς θὰ ἠὔχετο καὶ ὁ ἴδιος, διότι τὰ πράγματα ἐπελθόντα ἐκύρωσαν τοὐναντίον τοὺς λόγους του.

«Μὲ τὸ ἥμισυ ὠχρίασεν»

εφ. *Το Αστυ* (3.2.1893).

Τὸ γὰρ πολὺ τῆς θλίψεως... Ἡ φράσις αὕτη, ἡ τόσον δεξιῶς καὶ τόσον ἁβρῶς μεταμορφωθεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ, χωρὶς νὰ χάσῃ καθόλου τὴν σημασίαν της, ἀπ' ἐναντίας μάλιστα προσλαβοῦσα κάτι τι πλειότερον τῆς ἀρχικῆς αὐτῆς ἐννοίας, εὑρίσκεται εἰς τὰ στόματα πάντων. Δύναταί τις εἰπεῖν ὅτι ἡ φράσις ἐνεγράφη εἰς τὰς ἐπισήμους δέλτους τῶν ἐπιτυχεστέρων εὐφυολογημάτων. Λέγουσιν ὅτι ὁ κ. Σταυρόπουλος, ὡς δίκαιος καὶ εἰλικρινὴς ἀντίπαλος, ἀνωμολόγησε τὴν λεπτότητα καὶ τὴν εὐφυΐαν τοῦ κτυπήματος. «Τὸ γὰρ πολὺ τῆς θλίψεως... τοιαῦτα ἔχει ἀποτελέσματα». Ὅταν ὁ κ. Τρικούπης, ὁ τοσοῦτον ἁβρὸς τὴν ἔκφρασιν ἐπρόφερε τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς φράσεως, ὁ κ. Σταυρόπουλος ὠχρίασεν. Ἀλλ' ὅταν ἤκουσε τὸ δεύτερον ἥμισυ, ἐν μέσῳ τῶν παρατεταμένων ἐκείνων γελώτων τῆς Βουλῆς, ἠναγκάσθη νὰ γελάσῃ καὶ αὐτός. Τὸ γὰρ πολὺ τῆς θλίψεως... προκαλεῖ ἐνίοτε πολλοὺς γέλωτας.

Περιπατητικός

εφ. *Ακρόπολις* (2.10.1893).

Ὁ κ. Τρικούπης τακτικώτατα τὴν 5 ὥραν μετὰ μεσημβρίαν ἐξέρχεται εἰς περίπατον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κηφισίας μέχρις Ἀμπελοκήπων, συνοδευόμενος πάντοτε ὑπὸ ἑνὸς ἢ δύο ἐκ τῶν πολιτικῶν φίλων του.

«Νὰ ἐπιτίθεται πάντοτε»

εφ. *Ακρόπολις* (19.10.1893).

Τὸ θράσος τῶν τρικουπικῶν ἐκπλήσσει, ἀπορεῖ δὲ ὁ πολὺς κόσμος μὲ τὸν πρώην πρωθυπουργόν, ποῦ εὑρίσκει τόσην δύναμιν νὰ παριστᾷ ἑαυτὸν ὡς ἐπιτιθέμενον. Πολλοὶ ἀποδίδουν τὸ φαινόμενον

τοῦτο εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ κ. Τρικούπη, εἰς τὴν μεγάλην του ἀτομικὴν θέλησιν, κάποιος δὲ μᾶς ἔλεγε χθὲς ὅτι ὁ πρώην πρωθυπουργὸς ἠκούσθη ἄλλοτε λέγων:

– Οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες δὲν πρέπει νὰ κατατρίβουν τὸν χρόνον των εἰς ἀπολογίας, οὐδὲ νὰ τίθενται εἰς θέσιν ἀμύνης. Τοῦ δεξιοῦ πολιτευομένου ἡ δύναμις ἔγκειται ἐν τούτῳ νὰ ἐπιτίθεται πάντοτε καί, ἀντιστρέφων τοὺς ὅρους, νὰ μεταβάλλῃ τὸν ἀντίπαλόν του ἀπὸ ἐπιτιθεμένου εἰς ἀμυνόμενον.

Καὶ ὁ κ. Τρικούπης ἐξηκολούθησεν ἀναφέρων ὡς παράδειγμα τὸν κ. Δηλιγιάννην. Εἴδατε πῶς μὲ δύο λέξεις ἐνίοτε λησμονῇ τὴν καθ' ἡμῶν ἐπίθεσιν καὶ προσπαθεῖ ἐπὶ ὥρας μακρὰς ἀγορεύων νὰ δικαιολογήσῃ ἑαυτόν;

Και ωρολογοποιός

εφ. *Εφημερίς* (1.11.1893).

Ὁ κ. Τρικούπης ἐλέγετο ὅτι ἐγνώριζε τὴν ὡρολογοποιΐαν καὶ ὅτι διώρθωνε τὰ ὡρολόγια τοῦ σπιτιοῦ του. Τὸ εἶπον μίαν φορὰν ἀπὸ τὸ σπίτι εἰς ἕνα ὡρολογοποιόν, ἵνα τὸν κολακεύσουν.

Εἷς πρώην ὑπάλληλος τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου ἤθελε νὰ χαράξῃ εἰς τὸ ὡρολόγιόν του τὴν ἐπιγραφήν: «Πᾶς μὴ τρικουπικὸς βλάξ».

«Μὴ τὴν κάμετε!»

εφ. *Άστυ* (24.11.1893).

Διαρκούσης τῆς ἀγορεύσεως τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ συνέβησαν καί τινα φαιδρὰ ἐπεισόδια. Οὕτω π.χ. ἐνῷ ὁ κ. Μεσσηνέζης ἐζήτει νὰ διακόψῃ αὐτὸν διὰ νὰ κάμῃ μίαν παρατήρησιν, ὁ κ. πρωθυπουργὸς τῷ λέγει: «Ὄχι, καλλίτερα νὰ μὴ τὴν κάμετε!» Καὶ ὁ κ. Μεσσηνέζης κάθηται χειρονομῶν, ἐν τῷ μέσῳ τῶν γελώτων ἀμφοτέρων τῶν πτερύγων.

Η αλήθεια

εφ. *Άστυ* (17.12.1893).

Τρικούπης. Εἶναι ἀληθές. Ἀληθὲς δὲν εἶναι ὅ,τι λέγετε σεῖς.

Ράλλης. Δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅ,τι σεῖς λέγετε.

Τρικούπης. Ποῖος λέγει τὴν ἀλήθειαν, αὐτὸ τὸ γνωρίζει ὅλη ἡ Βουλή.

«Φοβήθηκα τὸ μάτι του»

Από άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Νέα Επιθεώρησις* στις 23 Δεκεμβρίου 1893.

(...) Ἔχει τὸ βλέμμα μεγαλοπρεπές, ὀξύ, ἐν τούτοις γλυκύτατον καὶ τὰ μάλα θελκτικόν· ἠμπορεῖ τις νὰ εἴπῃ ὅτι τὸν πρῶτον ἀριθμὸν ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν τοὺς ὁποίους ἔχει ἡ φύσις διὰ νὰ προικίζῃ τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς ἔδωσε εἰς τὸν Χαρίλαον Τρικούπην. Ἀφελὴς βουλευτὴς ἐπαρχιώτης μοὶ διηγεῖτο ὅτι μίαν ἡμέραν μετέβαινε νὰ ἴδῃ τὸν κ. Τρικούπην εἰς τὸν ὁποῖον, διὰ νὰ κατορθώσῃ νὰ ἀποκτήσῃ τὸ ποθούμενον, ἐσκόπει νὰ εἴπῃ τι ἀναληθές· μοὶ ἔλεγε δὲ ὅτι δὲν ἀπετόλμησε νὰ τὸ εἴπῃ: «Ἐνόμιζα, φίλε μου, ὅτι τὸ μάτι του ἐκεῖνο ἔφθανε ἴσα μέσα εἰς τὴν καρδιά μου καὶ ἐφοβήθηκα ὅτι θὰ ἀνεκάλυπτε ὅτι δὲν τοῦ ἔλεγα ἀλήθεια καὶ δὲν ἐτόλμησα νὰ τοῦ τὸ εἰπῶ».

«Καὶ αἱ κυρίαι ἐτρελλάθησαν»

εφ. *Ακρόπολις* (8.1.1894).

Δὲν ὑπῆρξεν ἄνθρωπος ἐν Ἑλλάδι, ὃν ὕψωσεν ὁ λαὸς περισσότερον. Δὲν ὑπῆρξε πρωθυπουργός, ὃν Βασιλεία, λαός, ὄχλος, Τύπος, δημοσιογραφία, ἀριστοκρατία, στρατός, ὑπαλληλία, ἐξουσία, τὰ πάντα, οἱ πάντες καὶ αἱ πᾶσαι –διότι καὶ αἱ κυρίαι ἐτρελλάθησαν μαζί του– δὲν τὸν ὑπεστήριξαν, δὲν τὸν ἐθεοποίησαν, δὲν τὸν ἀνύμνησαν καὶ ἀνεκήρυξαν τὸν μέγαν Ἕλληνα, τὸν μέγιστον ἄνδρα, τὸν ἡμίθεον καὶ χαμόθεον καὶ Σωτῆρα τῆς Ἑλλάδος...

«Βίσμαρκ, Βούδας καὶ Τρικούπης»

εφ. *Ακρόπολις* (23.1.1894).

Ὁ ὄχλος θέλει, ὁ μωρὸς ὄχλος, τὸν μέγαν του ἄνδρα, τὸν Βίσμαρκ του, τὸν Βούδαν του, τὸν Τρικούπην του. Θέλει νὰ βλέπῃ τὰ κολλάρα του ἐκεῖ ὑψηλὰ ὑψηλὰ καὶ τὸν πελώριόν του πῖλον ἢ τὴν ρεπούμπλικαν. Αὐτούς, τὰ εἴδωλα, τοὺς χρυσοῦς του μόσχους, τὰ ξόανά του, τοὺς ἡμιθέους, τὰ φέτιχ, τοὺς χαμοθέους του, τοὺς θέλει πάντα νὰ τοὺς ἔχῃ ἐπὶ τῶν ὤμων, εἰς τὴν ἅμαξαν, ἣν σύρει ζευγνυόμενος, ὡς ἀχθοφόρον ζῶον, αὐτὸς ὁ ἴδιος ὄχλος.

«Χριστός – Μωάμεθ – Τρικούπης!»

εφ. *Ακρόπολις* (4.2.1894).

Ἰδού καὶ μία τριλογία φοβεροῦ τρικουπολάτρου ἐρωτηθέντος δι' ἐμοῦ τί φρονεῖ περὶ τοῦ κ. Τρικούπη. Ἡ ἀπάντησις δέ: «Χριστός – Μωάμεθ – Τρικούπης!». Καὶ νὰ εἶναι ἄνθρωπος ὄχι ὑπάλληλος, οὔτε ἐργολάβος, οὔτε τοῦ σπιτιοῦ. Μὰ τί πεποιθήσεις ἔχει ριζώσει σὲ μερικοὺς αὐτὸς ὁ κύριος Βρυχώμενος!

«Πρὸ μιᾶς σφιγγός»

εφ. *Ακρόπολις* (15.3.1894).

Ὁ μέλλων ἱστορικός, ὅστις θὰ καταγίνῃ εἰς τὴν ἠθογραφίαν τοῦ κ. Τρικούπη, βεβαίως θὰ εὑρεθῇ πρὸ μιᾶς σφιγγός.

«Ἀπτόητος καὶ στὸν σεισμὸν»

Ἄρθρο ανυπόγραφο που δημοσιεύθηκε στην εφ. *Νέα Επιθεώρησις* στις 25 Απριλίου 1894 με τίτλο «Ἐπεισόδιον τοῦ κ. Τρικούπη»

...Γράφομεν ἐνταῦθα ἓν ἐπεισόδιον αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον συνέβη κατὰ τὸν φοβερὸν ἀληθῶς σεισμὸν τῆς 8 Ἀπριλίου. Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, ὥραν 6,55 μ.μ., ἰσχυρὸς σεισμός, ὡς γνωστόν, ἐγένετο, κατ' ἐκείνην δὲ τὴν στιγμὴν ὁ κ. Τρικούπης συνειργάζετο μετὰ τοῦ ὑποδιοικητοῦ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, κ. Στρέϊτ, ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Οἰκονομικῶν, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἀρχαιότερον δημόσιον κατάστημα τῆς πρωτευούσης. Ὅπως ὅλοι οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν ἐξῆλθον εἰς τὰς ὁδούς, οὕτω καὶ οἱ ὑπάλληλοι τοῦ ὑπουργείου τούτου ἐξῆλθον καὶ ἀπῆλθον εἰς τὰς οἰκίας των· ἀλλὰ καὶ ὁ κ. Στρέϊτ, μόλις ἀντιληφθεὶς τὸν σεισμόν, ἐγκατέλειπε τὸν κ. Τρικούπην ἀκλόνητον διαμένοντα ἐπὶ τῆς θέσεώς του, καὶ ἐτράπη πρὸς τὴν θύραν, σταθεὶς κάτωθεν τῆς ἀψίδος ταύτης, ὡς ἀσφαλεστέρου μέρους, ἐκεῖθεν δὲ προσεκάλει τὸν κ. Τρικούπην, ὅπως ἔλθῃ καὶ αὐτός· ἀλλ' ὁ κ. Τρικούπης παίζων, ὡς συνήθως, τὸν μύστακά του διὰ τῆς χειρός του προσεπάθει νὰ κρύψῃ τὸ ὑπομειδίαμά του διὰ τὸν φόβον τοῦ κ. Στρέϊτ, εἶπε δὲ πρὸς αὐτόν: «Τώρα πλέον παρῆλθεν, ὁρίστε νὰ ἐξακολουθήσωμεν τὴν ἐργασίαν μας». Πράγματι, ὁ κ. Στρέϊτ εἰσῆλθεν, ἀλλὰ μόνον διὰ νὰ λάβῃ τὸν πῖλον του, καὶ ἀπῆλθε δρομαίως τοῦ ὑπουργείου. Ἠγνόει, ὅμως, ὁ κ. Τρικούπης ὅτι οἱ ὑπάλληλοι τοῦ ὑπουργείου εἶχον ἀπέλθει καὶ πιέσας τὰ ἐν τῷ γραφείῳ του διάφορα κομβία τῶν ἠλεκτρικῶν κωδώνων τῶν διαφόρων γραφείων, οὐδεμίαν δὲ ἀπάντησιν λαμβάνων ἐννόησε ὅτι ἦτο μόνος του εἰς τὸ ὑπουργεῖον καὶ ἀφοῦ εἰργάσθη ἀκόμη μέχρι τῆς 8, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον του, τελευταῖος ἐξ ὅλων.

«Τρικουπίζετε, Μεγαλειότατε!»

εφ. *Το Άστυ* (17.6.1894).

Ὁ κ. Δηλιγιάννης ἑκάστοτε ἐπανελάμβανε πρὸς τὸν Βασιλέα ποιοῦντα αὐτῷ παρατηρήσεις περὶ τῆς καταστάσεως:

– Αὐτά, Μεγαλειότατε, εἶναι ἰδέαι τοῦ κ. Συγγροῦ καὶ τοῦ κ. Τρικούπη!

Ἢ τὸ ἄλλο ἀμίμητον:

– Τρικουπίζετε, Μεγαλειότατε!

Τρικουπικός μέχρι θανάτου

Ἄρθρο ανυπόγραφο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Το Άστυ* στις 5 Ιουλίου 1894 με τίτλο «Εἷς τύπος ἀθηναϊκός».

Ἐκηδεύθη χθὲς τὴν πρωΐαν ὁ χρηστὸς καὶ ἐνάρετος πολίτης Γεώργιος Ξύδης, παρακολουθοῦντος τὴν κηδείαν αὐτοῦ πολλοῦ πλήθους, ἐνῷ διεκρίνετο ὁ πρωθυπουργὸς κ. Τρικούπης, τινὲς τῶν πολιτευομένων καὶ ἄλλοι πολλοί, οἵτινες ἐτίμων τὰς ἀρετὰς τοῦ μεταστάντος.

...Ὁ Ξύδης εὗρε τὸ ἰδανικόν του εἰς τὸν κύριον Τρικούπην καὶ ἐγένετο φίλος αὐτοῦ πολιτικὸς ἐνθουσιώδης, φίλος εἰλικρινὴς καὶ ἀδιάσειστος καὶ ἐν τοῖς θριάμβοις καὶ ἐν ταῖς ἥτταις. Εἰς πᾶσαν διαδήλωσιν, εἰς πᾶσαν πολιτικὴν κίνησιν, ὁ κὺρ Γεώργης ἐννόει νὰ διαδραματίσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν κυριώτερον καὶ ἐπιφανέστερον ρόλον. Καίπερ ποδαλγὸς τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη, ἐγαλβανίζετο ὅτε προσήγγιζεν ὁ καιρὸς τοῦ ἀγῶνος, ἐνέαζε καὶ κατήρχετο πεζός, κινῶν τὰς χεῖρας μετ' ἰδιαιτέρου τινὸς θριαμβευτικοῦ ἤθους, ἡγούμενος στίφους ὁμοφρόνων εἰς τὸ μέρος τῆς συγκεντρώσεως, ἐπαιρόμενος διὰ τὴν εὐστάθειαν τῆς συνοικίας του, τῆς Νεαπόλεως, πρὸς τὰ τρικουπικὰ φρονήματα καὶ ὑποδηλῶν αὐταρέσκως ὅτι αὐτὸς ἦτο εἷς τῶν κυριωτέρων ἡγετῶν αὐτῆς, εἷς τῶν ἰθυντόρων τῆς πολιτικῆς γνώμης. Τὰς ἡμέρας τῶν ἐκλογῶν ἦτο ἄλλος ἄνθρωπος. Αἱ ἐκλογαὶ ἦσαν ἡ μονομανία του. Ἔμενεν ἐπὶ ὁλόκληρον ἡμερονύκτιον ἄσιτος ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ὡς ἀντιπρόσωπος ἢ σφαιριοδότης, βοῶν, ἐνεργῶν, ἀγωνιζόμενος νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν νίκην, τὴν ὁποίαν ἐώρταζε πανηγυρικῶς. Κατὰ τὰς τοιαύτας ἡμέρας, ἡ παρουσία του εἰς τὸν οἶκον τοῦ κ. Τρικούπη ἦτο ἀπαραίτητος. Ἐχαιρέτιζε τοὺς πάντας, ἐνεθάρρυνεν, ἐγνωμάτευεν, ἀποτεινόμενος οἰκείως πρὸς τὸν κ. Τρικούπην

καὶ τὴν ἀδελφήν του κυρίαν Σοφίαν, οἵτινες τὸν ἠγάπων καὶ ἠκροῶντο μετὰ συμπαθοῦς συγκαταβάσεως τὰς συμβουλάς του, τὰς παρατηρήσεις του, τὰς διαβεβαιώσεις περὶ τῆς ἀφοσιώσεώς του. Ἡ συνηθεστέρα του φράσις ἦτο: «Ὁ Θεὸς νὰ κόβῃ μέρες ἀπὸ ἐμὲ καὶ νὰ χαρίζῃ χρόνια εἰς τὸν κύριον πρόεδρον». Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐναντίαν φορὰν τῶν πραγμάτων ἔμεινεν ἀκλονήτως εὐσταθής, ἀχθόμενος μὲν ἐπὶ τῇ ἀποτυχίᾳ, ἀλλὰ μὴ δειλιῶν καὶ μὴ διστάζων, ἀρωγὸς εἰς τὰς πεποιθήσεις του, τραχύτατα μέχρις ἀπρεπείας ἐκφραζόμενος κατὰ τοῦ πλανωμένου λαοῦ καὶ τῶν δημοκόπων. Τακτικὸς ἀναγνώστης τῶν ἐφημερίδων, παρηκολούθει τὴν πολιτικὴν κίνησιν, ἠρώτα νὰ μάθῃ τὰ νέα, συνεζήτει, ἀλλὰ συνεζήτει μετὰ τῶν ὁμοφρόνων του, μὴ ἐπιτρέπων ἀντιρρήσεις, οὔτε ἔκφρασιν ἀνευλαβῆ πρὸς τὰ ἰδανικά του. Ὅτε τινὲς τῶν θαμώνων του χάριν ἀστειότητος προσεπάθουν νὰ τὸν πειράξωσιν, ἀνακοινοῦντες δῆθεν αὐτῷ δυσαρέστους εἰδήσεις πολιτικάς, ἢ ἐκφραζόμενοι δυσμενῶς κατὰ τοῦ κ. Τρικούπη, ὁ γέρων ὠργίζετο, ὕψου τὴν φωνὴν καὶ ἀπὸ τὸ στόμα του ἐξήρχετο λαῦρος χείμαρρος ὑβρεολογίου κατὰ τῶν ἐνοχλούντων αὐτὸν καὶ κατὰ τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων τοῦ κόμματός του. Ὁ κομματικός του ἐνθουσιασμὸς τὸν ἔκαμνε νὰ παραβλέπῃ καὶ αὐτὸ τὸ συμφέρον του, καὶ τοὺς τυχὸν συχνάζοντας εἰς τὸ ἑστιατόριόν του κεκηρυγμένους ἀντιφρονοῦντας δὲν ἔβλεπε μὲ καλὸν μάτι. Ὁσάκις δὲ οὗτοι προὐκάλουν ἐπίτηδες ἢ ἐκ συμπτώσεως πολιτικὰς συζητήσεις, τοὺς ἀπηγόρευε τὸν λόγον αὐστηρῶς, κάποτε τοὺς ἀπέβαλεν ἄνευ περιστροφῶν ἀπὸ τὸ ξενοδοχεῖον του.

Πεζὴ μέχρι του τάφου φίλου

εφ. *Το Άστυ* (16.8.1894).

Μεγαλοπρεπὴς καὶ ἐπιβάλλουσα ἐτελέσθη ἡ κηδεία τοῦ ἀφ' ἡμῶν μεταστάντος ἐναρέτου πρεσβύτου καὶ διαπρεποῦς πολιτευτοῦ Δ. Ζέγγελη.

Ὁ πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, κ. Χαρ. Τρικούπης, δι' ἰδιάζουσαν ὑπόληψιν καὶ ἀγάπην ἣν ἔτρεφε πρὸς τὸν εὐσταθῆ καὶ ἔντιμον πολιτευτήν, παρηκολούθησεν ἐν προφανεῖ συγκινήσει τὴν ἐκφορὰν πεζῆ μέχρι τοῦ τάφου, τελῶν οὕτω φόρον δικαίας καὶ ὀφειλομένης ἐκτιμήσεως ἡγέτου πρὸς εἰλικρινῆ καὶ πιστὸν συνεργάτην.

Τρικουπικός παπαγάλος!

εφ. *Ακρόπολις* (21.7.1895).

Δὲν τὸ πιστεύετε; Καὶ ὅμως ἀληθέστατον. Παπαγάλος ζητωκραυγάζων:

– Ζήτω ὁ Τρικούπης!

Τὸν ἠκούσαμεν προχθὲς εἰς τὴν Νεάπολιν κινοῦντα τὴν περιέργειαν καὶ τὴν ἱλαρότητα τοῦ κόσμου.

– Ζήτω ὁ Τρικούπης! ἔκραζε συχνά.

Καὶ πρό τινος εἶχε χαθῆ ὁ κακόμοιρος αὐτὸς παπαγάλος, ποὺ μὲ τὰς ὀξείας ζητωκραυγάς του μᾶς ἐνθύμιζε παρελθόντα μεγαλεῖα. Καὶ ἡ διεκδικοῦσα αὐτὸν οἰκογένεια εἶχε δηλώσει εἰς τὴν ἀστυνομίαν τὸ ἰδιαίτερον αὐτὸ γνώρισμα φωνητικὸν τοῦ παπαγάλου των.

– Ζήτω ὁ Τρικούπης!

Μονομαχία «γνησίων»

εφ. *Εστία* (8.11.1895).

Χάριν τῆς ἀντιπροσωπείας τοῦ κ. Τρικούπη ἐν Ἀγρινίῳ ἐμονομάχησαν οἱ κ.κ. Κ. Βλαχόπουλος, ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ, καὶ Ἀ. Σκαλτσοδῆμος, πρώην βουλευτὴς Τριχωνίας.

Ἑκάτερος τούτων ἰσχυρίζετο ὅτι εἶναι ὁ γνήσιος ἀντιπρόσωπος τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ, φράσεις δὲ δριμεῖαι ἀντηλλάγησαν καὶ ἐπῆλθεν ἡ μονομαχία, γενομένη ἐν Κορίνθῳ. Οἱ ἀντίπαλοι ἀντήλλαξαν μίαν βολὴν ἄνευ ἀποτελέσματος.

Διαφορές!

εφ. *Ακρόπολις* (26.11.1895).

Εἷς ἠκούσθη λέγων:

– Ὅταν ἦτο ὁ Τρικούπης, οἱ δανεισταὶ ἐκυνηγοῦσαν αὐτόν, τώρα κυνηγάει ὁ Δηλιγιάννης αὐτοὺς χωρὶς νὰ τοὺς πιάσῃ.

Ανένδοτος στο δίκαιο

Απόσπασμα από συνέντευξη του τρικουπικού βουλευτή Σπυρ. Στάη, που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 3 Απριλίου 1896.

Τῷ 1892 ὁ τελώνης Κυθήρων, ἐν τῇ ἀπολύτῳ ἐκπληρώσει τῶν καθηκόντων του, ἐφέρθη βαναύσως πρὸς τὴν μητέρα καὶ ἀδελφὴν τοῦ βουλευτοῦ κ. Καλούτση.

Ὁ βουλευτὴς ἀπῄτησε τὴν μετάθεσίν του.

Ὁ Τρικούπης εἶπεν ὅτι θὰ κάμῃ ἀνακρίσεις.

Ὁ εἰρηνοδίκης ἐδικαίωσε τὸν τελώνην καὶ ὁ Τρικούπης ἠρνήθη οἱανδήποτε μετάθεσιν.

Μάτην ὁ βουλευτὴς ἠπείλησεν ὅτι θὰ φύγῃ καὶ πράγματι ἔφυγεν ἐκ τοῦ κόμματος.

Ὁ Τρικούπης ἔμεινεν ἀνένδοτος.

Μουσείο Χαρίλαου Τρικούπη στο Μεσολόγγι. Φωτογραφία. Συλλογή Κωνσταντίνου Τρικούπη. Η κατοικία της οικογένειας Τρικούπη δωρήθηκε το 1992 από τον Κωνσταντίνο Τρικούπη, πρώην βουλευτή και υπουργό, στον Δήμο Μεσολογγίου, ο οποίος την ανακαίνισε και την μετέτρεψε σε Μουσείο του μεγάλου πολιτικού.

«Καλλίτερα νὰ πέσωμεν παρὰ νὰ ὑποχωρήσωμεν»

Απόσπασμα από συνέντευξη του τρικουπικού βουλευτή Σπυρ. Στάη, που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 3 Απριλίου 1896.

Τῷ 1893 ὁ ἀριθμὸς τῶν ὀπαδῶν τοῦ Τρικούπη ἐν τῇ Βουλῇ ἀπὸ 160 κατῆλθεν εἰς τοὺς 112. Πᾶσα, ἑπομένως, ἀποχώρησις βουλευτοῦ ἠπείλει αὐτὴν τὴν ἀπαρτίαν. Ἐν τούτοις, παρατηρήσατε πῶς ἐφέρθη.

Οἱ βουλευταὶ Κερκύρας ἀπήτησαν τὴν μετάθεσιν τοῦ τελώνου των.

Ὁ Τρικούπης ἠρνεῖτο.

Συνῆλθον πάντες εἰς τὸ Μέγα Ξενοδοχεῖον καὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἀπειλήσουν τὸν Τρικούπην μὲ σύσσωμον ἀποχώρησιν. Ἀνέθεσαν δ' εἰς ἐμὲ νὰ τὸ ἀναγγείλω εἰς τὸν Τρικούπην.

Ἐνθυμοῦμαι ἦτο ἑσπέρα καὶ ἑτοιμάζετο ὁ Τρικούπης νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Βουλὴν ἐφ' ἁμάξης.

Τῷ ἀναγγέλλω τὸ γεγονὸς καὶ τῷ ὑποδεικνύω τὸν κίνδυνον.

Ὁ Τρικούπης, ἔχων τὸν ἕναν πόδα ἐπὶ τοῦ ἀναβαθμοῦ τῆς ἁμάξης, στρέφεται ἀποτόμως πρός με καὶ μοὶ λέγει:

«Καλλίτερα νὰ πέσωμεν παρὰ νὰ ὑποχωρήσωμεν εἰς τόσον ἄδικον αἴτησιν».

Καὶ δὲν ὑπεχώρησεν, ἔχασεν, ὅμως, τὸν βουλευτὴν Λάσκαρην.

Και χαλβατζής!

εφ. *Ακρόπολις* (6.4.1896).

Ἐνθυμοῦμαι μίαν ἡμέραν ὅτι προκειμένου ἀκριβῶς περὶ τοῦ δασμοῦ τῆς σακχάρεως, ἐπιτροπὴ χαλβατζήδων παρουσιάσθη εἰς τὸν Τρικούπην, ὅπως τῷ ὑποβάλῃ αἴτησίν τινα. Ἀφοῦ οἱ ἀποτελοῦντες τὴν ἐπιτροπὴν ἐπὶ ἀρκετὴν ὥραν συνεζήτησαν μετ' αὐτοῦ, ἀνῆλθον κατόπιν ἐπάνω, ὅπως ὑποβάλωσι τὰ σέβη των καὶ εἰς τὴν ἀδελφήν του, τὴν κυρίαν Σοφίαν. Ἐκεῖ κάποιος τοὺς ἠρώτησε τί συνεζήτουν μετὰ τοῦ κ. προέδρου, καὶ ἐὰν ἠδυνήθησαν νὰ τὸν πείσωσιν ὑπὲρ τῆς γνώμης των.

– Ἐπήγαμεν μὲ τὴν ἰδέαν ὅτι θὰ τὸν πείσωμεν, ἀπήντησεν εἷς ἐξ αὐτῶν, ἀλλὰ μᾶς ἔπεισεν αὐτός... Τίποτε δὲν τοῦ διαφεύγει· ὡμίλησε περὶ τῆς τέχνης μας καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς τοῦ χαλβᾶ σὰν νὰ ἦτο ὁ ἴδιος χαλβατζῆς.

Οδηγίες κομψότητας

εφ. *Ακρόπολις* (6.4.1896).

᾽Αλλὰ καὶ πρὸς τοὺς κομψοτέρους νεανίσκους ἤξευρε νὰ ὁμιλῇ περὶ τῆς ἐνδυμασίας των καὶ περὶ τοῦ λαιμοδέτου των καὶ περὶ τῆς χωρίστρας των. Τὸν ἤκουσα μίαν ἑσπέραν νὰ λέγῃ εἰς γνωστὸν κομψευόμενον.

– Αὐτὴ ἡ γραβάτα δὲν συνειθίζεται τώρα· εἶναι κατάλληλος διὰ garçon de magasin! Νὰ τὴν ἀλλάξητε.

Τον θαύμαζαν και οι γυναίκες

εφ. *Ακρόπολις* (6.4.1896).

Αἱ γυναῖκες ἐξεπλήττοντο ἐξ ἴσου ἀκούουσαι τοῦ σοβαροῦ πολιτευτοῦ, τοῦ ἀπερροφημένου εἰς οἰκονομικὰς μελέτας, νὰ ταῖς ὁμιλῇ περὶ τῶν τελευταίων συρμῶν μετ᾽ ἀκριβείας καὶ παρατηρητικότητος θαυμαστῆς. Τίποτε, ἀληθῶς, δὲν τῷ διέφευγεν. Εὕρισκε καιρὸν δι᾽ ὅλα! Αἱ πολλαὶ καὶ ποικίλαι σοβαραὶ ἐργασίαι του δὲν τὸν ἀπέτρεπον ποσῶς ἀπὸ τοῦ νὰ παρακολουθῇ τὰ πάντα καὶ νὰ εἶναι ἐνήμερος καὶ εἰς αὐτὰ τὰ παραμικρότερα καὶ τῆς ἐλαχίστης σημασίας πράγματα, τὰ ὁποῖα διαφεύγουσι συνήθως τὴν προσοχὴν πολλῶν ἄλλων, ἐχόντων πολὺ ὀλιγωτέραν τοῦ Τρικούπη ἐργασίαν.

«Πέθαν᾽ ὁ Τρικούπης; Ὥρα του καλή!»

εφ. *Ακρόπολις* (15.4.1896).

...Ἕνας ἀπὸ τοὺς χωριανοὺς τούτους, κάτοικος Θηβῶν, ὁ ὁποῖος παρέχων ἐξηγήσεις τοῦ ταξειδίου του ἀφελῶς διηγεῖτο ὅτι εἶχε δέκα ὅλα ἔτη νὰ ἰδῇ τὸν ἀδελφόν του κατοικοῦντα εἰς Μαραθῶνα, ἀκούσας παρὰ τοῦ φίλου μας τὴν ἀναγγελίαν τοῦ θανάτου τοῦ Τρικούπη ἐκραύγασε κατ᾽ ἀρχάς:

– Ὁρὲ τί λές, ὁρὲ παιδί μου, ᾽πέθαν᾽ ὁ Τρικούπης;

Ἔπειτα, κατάπληκτος καὶ μὲ ἀνοικτὸν τὸ στόμα ὡσεὶ διαπορῶν, ἔστρεψε τοὺς ὀφθαλμούς του πρὸς τὸν οὐρανὸν γύρω ἐπί τινα δευτερόλεπτα, μεθ᾽ ὃ ἀνεβόησεν:

– Πέθαν᾽ ὁ Τρικούπης; Ὥρα του καλή!

Καὶ παρῆλθον ἀμφότεροι.

Μαραθωνοδρόμος!

εφ. *Εστία* (18.4.1896).

Ὁ Τρικούπης ἀθλητής!

Ἂν ἠμπορεῖτε, μὴ γελάσετε μὲ τὸ πάθημα τῶν ἐφημερίδων τῆς Βοστώνης τῆς ᾽Αμερικῆς.

Τὴν ἑσπέραν τοῦ Μαραθωνίου δρόμου ὁ ἐνταῦθα κοινὸς ἀνταποκριτής των, τηλεγραφῶν τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀγωνισμάτων τῆς ἡμέρας, ἔκρινε καλὸν νὰ ἀναφέρῃ εἰς τὸ τέλος καὶ δύο λέξεις περὶ τῆς σοβαρᾶς καταστάσεως τοῦ Τρικούπη – ὡς ἐνθυμοῦνται, βεβαίως, οἱ ἀναγνῶσται μας, ἡ ἑσπέρα τοῦ Μαραθωνίου ἦτο ἡ προτεραία τοῦ μοιραίου τέλους τοῦ μεγάλου πολίτου.

Αἱ δύο αὗται λέξεις θὰ ἦσαν, πιθανῶς, αἱ ἑξῆς: «Trikoupis prostrated» (Τρικούπης κατάκειται ἐξηντλημένος), ἐρχόμεναι ἀκριβῶς μετὰ τὴν φράσιν τὴν ἀγγέλλουσαν ὅτι «ἡ νίκη τοῦ Ἕλληνος μαραθωνοδρόμου ἐτηλεγραφήθη ἀμέσως καθ᾽ ἅπαν τὸ Κράτος, εἰς πολλὰς δὲ πόλεις ἑωρτάσθη ἐνθουσιωδῶς».

Ὁ ἐκεῖ, ὅμως, ὑπάλληλος τοῦ τηλεγραφικοῦ πρακτορείου, γνωρίζων περὶ Τρικούπη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὅσα καὶ ἡμεῖς περὶ τῆς ἰδικῆς του προσωπικότητος, θέλων δὲ καὶ νὰ παραγεμίσῃ τὸ τηλεγράφημα, προφανῶς διὰ νὰ τὸ καταστήσῃ μᾶλλον σαφές, σχηματίζει ἐκ τῶν δύο λέξεων τὴν ἑξῆς φράσιν:

«Trikoupis, one of the Greek competitors, was exhausted by his exertions, and is now prostrated».

δηλ.

«Ὁ Τρικούπης, εἷς τῶν Ἑλλήνων συναγωνιστῶν (τοῦ Μαραθωνίου δρόμου), ἐξαντληθεὶς ἐκ τῶν προσπαθειῶν, τὰς ὁποίας κατέβαλε, διατελεῖ τώρα ἐν πλήρει ἐξαντλήσει».

Αἱ ἐφημερίδες τῆς Βοστώνης ἔχαψαν τὸ καρύκευμα ὡς ραχὰτ λουκούμι καὶ τὸ ἐσέρβιραν τὴν ἐπιοῦσαν εἰς τοὺς ἀναγνώστας των ὡς λεπτομέρειαν τῶν ᾽Ολυμπιακῶν ᾽Αγώνων!

Οἱ Θωμᾶδες ἐκ τῶν ἀναγνωστῶν μας δύνανται νὰ θέσουν τὴν χεῖρα των ἐπὶ τῶν ἥλων. Ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσίν των δύο τῶν μεγαλυτέρων ἐφημερίδων τῆς Βοστώνης, τὴν *Πρωϊνὴν ᾽Εφημερίδα* καὶ τὸν *Ταχυδρόμον τῆς Βοστώνης*.

Αυτός με τα πόδια, έφιππος ο υπηρέτης

εφ. *Εστία* (19.4.1896).

Ἄλλο ἀνέκδοτον μαρτυροῦν τὴν εὐγένειαν τῶν αἰσθημάτων τοῦ ἀνδρός. Κατὰ τὰς τελευταίας ἐκλογάς, κατὰ τὰς ὁποίας ἀπέτυχεν ὁ Τρικούπης, περιώδευσεν, ὡς γνωστόν, ὁλόκληρον τὴν ἐπαρχίαν Μεσολογγίου. Μίαν ἡμέραν ἀνήρχετο ἔφιππος εἰς δύσβατα καὶ ὀρεινὰ χωρία, ὅτε στρέψας πρὸς τὰ ὀπίσω βλέπει ὅτι ὁ ἰδιαίτερός του θεράπων, ὃν εἶχε μαζί του, ἐχώλαινε. Σταματᾷ καὶ τὸν ἐρωτᾷ μὲ ἔκτακτον καλοσύνην τί εἶχε. Ὁ ὑπηρέτης μὲ μεγάλην συστολὴν ὁμολογεῖ ὅτι εἶχε κτυπήσει

ὀλίγον εἰς τὸ πόδι, ἀλλ' ὅτι τοῦτο δὲν τὸν ἐμπόδιζε νὰ βαδίζῃ. Ὁ Τρικούπης τότε ἀφιππεύει ἀμέσως καὶ παρὰ τὰς διαμαρτυρίας τοῦ ὑπηρέτου του ἀναβιβάζει αὐτὸν ἐπὶ τοῦ ἵππου καὶ αὐτὸς ἀκολουθεῖ ὅλον τὸν δρόμον πεζῇ.

Τα προσωπικά του αντικείμενα

εφ. *Εστία* (19.4.1896).

Σχετικῶς πρὸς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἐθνολογικῆς καὶ Ἱστορικῆς Ἑταιρίας, ἀνάγκη νὰ διορθωθῇ καὶ μία ἀνακρίβεια. Τὰ ἀντικείμενα τὰ ἀνήκοντα εἰς τὸν Χαρίλαον Τρικούπην καὶ τὸν ἀείμνηστον πατέρα αὐτῶν κατετέθησαν αὐθορμήτως ὑπὸ τῆς βαρυπενθούσης ἀδελφῆς αὐτοῦ καὶ οὐχὶ τῇ αἰτήσει τοῦ προέδρου τῆς Ἑταιρίας, κ. Μπόταση.

Οὐδ' ἦτο δυνατὸν ὁ κ. Μπότασης, ὃν διακρίνει λεπτότης τρόπων καὶ ἤθους ἁβρότης, νὰ προβῇ εἰς αἴτησιν τοιαύτην τόσον προώρως.

Και στα γεύματα ταχύτατος

εφ. *Εστία* (19.4.1896).

Δύο ἀνέκδοτα τοῦ Τρικούπη.

Περὶ τῆς ταχύτητος, μὲ τὴν ὁποίαν ἐγευμάτιζεν ὁ Τρικούπης, αὐτόπτης μᾶς διηγήθη τὴν ἑπομένην σκηνήν. Ἄλλοτε, ὅταν ὁ Τρικούπης κατῴκει εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς Ὁμονοίας, κάτω εἰς τὸ Σολωνεῖον, μίαν ἑσπέραν τέσσαρες ἢ πέντε κύριοι ἐκάθηντο καὶ ἔτρωγον παγωτόν, εἶχον δὲ ροφήσει πλέον τοῦ ἡμίσεος, ὅτε σταματᾷ πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας ἡ ἅμαξα τοῦ Τρικούπη, ἐξ ἧς πηδᾷ οὗτος καὶ εἰσέρχεται εἰς τὸν οἶκον του. Οἱ κύριοι ἐξηκολούθησαν ροφῶντες τὸ παγωτόν των, πρὶν δὲ ἀκόμη τελειώσουν αὐτό, βλέπουν τὸν Τρικούπην ἀνερχόμενον εἰς τὴν ἅμαξάν του καὶ φεύγοντα. Ὁ εἷς ἐξ αὐτῶν στρεφόμενος πρὸς τοὺς φίλους του·

– Τί νομίζετε, τοὺς λέγει, ὅτι ἔκαμε ὁ Τρικούπης ἐπάνω; Ἐγευμάτισε!

Κανεὶς ἐξ αὐτῶν δὲν ἠθέλησε νὰ τὸν πιστεύσῃ, διότι ἐθεώρησεν ἀδύνατον τὸ πρᾶγμα. Ἔγεινε συζήτησις καὶ εἰς τὸ τέλος ἐτέθη στοίχημα πάντων τῶν ἄλλων ἐναντίον τοῦ ἑνός. Πρὸς λύσιν τῆς ἀπορίας, ἀνῆλθον δύο ἐξ αὐτῶν καὶ παρουσιασθέντες ἐνώπιον τῆς ἀδελφῆς τοῦ Τρικούπη ἔμαθον παρ' αὐτῆς ὅτι τῷ ὄντι ὁ Τρικούπης εἶχε γευματίσει καὶ εἶχε πίει καὶ καφέν!

Τὴν ἑπομένην, οἱ χάσαντες τὸ στοίχημα παρέθετον εἰς μίαν ἐξοχήν, κατὰ τὰ συμφωνηθέντα, λαμπρότατον γεῦμα, τὸ ὁποῖον διήρκεσε τόσας ὥρας ὅσαι θὰ ἐχρειάζοντο εἰς τὸν Τρικούπην διὰ νὰ γευματίζῃ δὲν ἠξεύρομεν ἐπὶ πόσον διάστημα χρόνου.

Γρηγόριος Παπαδόπουλος. Ξυλογραφία από το Εθνικόν Ημερολόγιον του Βρετού *του 1865, σ. 344/345. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

«Ὅλοι μαζὶ δὲν κάνουν ἕνα Τρικούπην»

Αποσπάσματα άρθρου που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 20 Απριλίου 1896 –20 μέρες μετά τον θάνατο του Τρικούπη– με τίτλο «Ὁ κ. Λ.Α. Συγγρὸς ἐπὶ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων» και υπογραφή Γ.Β. [= Γαβριηλίδης Βλάσης;]

– Πολλὰς συζητήσεις ἀκούω. Τὰ πολιτικὰ εἶναι πάλιν εἰς ἀκμήν. Συζητήσεις, οἴ; Ποῖος θὰ διαδεχθῇ τὸν Τρικούπην!...

– Περίεργον πρᾶγμα! ἀνεφώνησε. Νὰ μὴ θέλουν νὰ μὲ ἐννοήσουν ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ τῶν κομμάτων δὲν πλάττονται. Ὅλοι οἱ τρικουπικοὶ μαζὶ δὲν ἠμποροῦν νὰ κάμουν ἕνα Τρικούπην!... Σήμερον βγαίνει ὁ ἕνας καὶ φωνάζει: «Ἡ δεδηλωμένη!» Ποία δεδηλωμένη;... Λέξεις, λέξεις; Μὲ ἕνα Τρικούπην ἡ δεδηλωμένη, μάλιστα! Μ' ἕνα Δηλιγιάννην τὸ ἐννοῶ! Διότι ἄλλαι ἦσαν αἱ περιστάσεις καὶ διαφορετικὸς ὁ ὀργανισμὸς τοῦ κόμματος. Τώρα νομίζουν ὅτι ἀρκεῖ νὰ παρουσιάζεται ἕνας οἱοσδήποτε ἀσήμαντος τρικουπικὸς καὶ νὰ φωνάζῃ: «Ἡ δεδηλωμένη, κύριοι, ἡ δεδηλωμένη!». Διὰ νὰ κάμῃ τὸν Τρικούπην! Γελοῖα πράγματα!... Ὁ Τρικούπης, κατ' ἐμέ, ὑπῆρξεν ἐξαιρετικὸς ἄνθρωπος! Αὐτὸς

καὶ ὁ Δεληγιάννης μὴ ἔχοντες κἀμμίαν ἀνθρωπίνην ὑποχρέωσιν ἐπὶ τοῦ κόσμου τούτου ἠδυνήθησαν ν' ἀφιερωθοῦν ἐπὶ τοῦ κόσμου τούτου, ἠδυνήθησαν ν' ἀφιερωθοῦν ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν πολιτικήν. Οὔτε στιγμὴν διὰ τὸν ἑαυτόν των! Μήπως εἶχαν τὰς γυναῖκάς των, μήπως τὰ παιδιά των, μήπως τὰ σκυλιά των;... Ὅλαι των αἱ ἡμέραι ἀφιερωμέναι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Κράτους. Ἔγειναν ἑκατόγχειρες, συνεκέντρωσαν ὅλην τὴν δύναμιν εἰς τὰς χεῖράς των. Ἐντεῦθεν ἡ παντοδυναμία των. Δὲν μοῦ λέτε σεῖς ποῦ θὰ εὑρεθῇ ἕνας σὰν τὸν Τρικούπην νὰ μὴ ἔχῃ ὥρας ὕπνου, ὥρας ἀναπαύσεως, καλὲ νὰ μὴ κοιμᾶται, σᾶς λέω, ὄχι χωρατάδες, νὰ πηγαίνῃ ὁ ἕνας ἀπὸ τὸ ἕνα αὐτί, ὁ ἄλλος ἀπὸ τὸ ἄλλο νὰ τὸν ἀπασχολοῦν, νὰ δέχεται ὅλον τὸν κόσμον, τὸν ὑπουργὸν καὶ τὸν βουλευτήν, τὸν δήμαρχον καὶ τὸν κλητῆρα, τὸν ἀρχιερέα καὶ τὸν διάκονον, καὶ δὲν ἠξεύρω καὶ ἐγὼ ποῖον ἄλλον. Ποῦ θὰ εὑρεθῇ, σᾶς ἐρωτῶ!...

– Εἰδικῶς περὶ τῆς τύχης τοῦ τρικουπικοῦ κόμματος τί σκέπτεσθε;

– Εἶπα. Τὸν Τρικούπην δὲν εἶναι εὔκολον νὰ τὸν ἀντικαταστήσῃ κἀνείς, ἐκ τῶν φίλων του. Τὸ κόμμα ἠμπορεῖ εἰς τὸ μέλλον νὰ μνημονεύῃ Τρικουπικὸν πρὸς τιμὴν τοῦ ἀρχηγοῦ των. Τὸ ὄνομα δὲν σημαίνει. Τὸ πρᾶγμα κάμνει τὸ ὄνομα καὶ οὐδέποτε ἀντιθέτως. Μήπως οἱ ἀθωνισταὶ δὲν ἐπέζησαν ἐπί ἔτη τοῦ Βασιλέως ἐκείνου; Τὸ ράσο ποῦ λέγει ἡ γαλλικὴ παροιμία, δὲν κάνει τὸν καλόγηρον. Καὶ ὅσοι θέλουν ἂς χρέωνται ἢ αὐτοχειροτονοῦνται ἡγέται, ἡγέτης πραγματικὸς καὶ ἐπιβαλλόμενος θὰ μείνῃ ὁ ἀναδειχθησόμενος τοιοῦτος ἐκ τῶν πραγμάτων.

Καὶ ἡ συνδιάλεξις ἔληξεν ἐδῶ.

Ἔξοχος χαριτολόγος

Ἄρθρο ανυπόγραφο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Νεολόγος Πατρών* στις 14 Αυγούστου 1905.

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης δὲν ἦτο μόνον ὁ μέγας πολιτικὸς ἀνὴρ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ὁ ἀναγεννήσας τὸ Κράτος μὲ τὰ ἔργα τὰ ὁποῖα ἀφῆκε φεύγων ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, καὶ ἰδίως τὰ συντελοῦντα εἰς τὴν συγκοινωνίαν τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος, καὶ εἰς τὴν ὀργῶσαν ἐγχώριον βιομηχανίαν, τὴν δίδουσαν εἰς χιλιάδας χεῖρας καθ' ἑκάστην τὸν ἄρτον ἐν ἐντιμότητι, χωρὶς νὰ εἰσέρχωνται ἐκεῖνα ὅλα τὰ ὁποῖα πρὸ τοῦ δασμολογίου εἰσήγοντο εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ τὸ ἐγχώριον χρῆμα ἀφίπτατο ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ Κράτους, ἀλλ' ὑπῆρξε καὶ περίφημος κολυμβητὴς (περὶ τούτου ἄλλοτε), διακεκριμένος κυνηγὸς καὶ ἔξοχος χαριτολόγος, μὲ τὰ εὐφυῆ χαριτολογήματά του, θέλγων τοὺς ἀκροατάς του, καὶ ἰδίως τὰς ἀνηκούσας εἰς τὸ ὡραῖον φύλον.

Διό, ὅτε ἔζη καὶ καθ' ἑσπέραν τὴν 12 ὥραν ἀνήρχετο ἐκ τοῦ γραφείου του παρὰ τῇ ἐριτίμῳ ἀδελφῇ του κυρίᾳ Σοφίᾳ καὶ παρέμενε περὶ τὴν ὥραν εἰς τὴν αἴθουσαν ἔνθα ἐφ' ὅλης τῆς ἡμέρας ἐδέχετο ἐκείνη· οἱ οἰκειότεροι παραμένομεν ἐν τῷ τετιμημένῳ οἴκῳ μέχρις ἐκείνης τῆς ὥρας, ἐπίτηδες, διὰ νὰ ἀπολαύσωμεν τῆς ἡδύτητος, τὴν ὁποίαν ἐπροξένει ἡ συναναστροφὴ τοῦ ἐξόχου ἀνδρός.

Ὁποίαν εὐχαρίστησιν ἐπροξένουν τὰ εὐφυολογήματα καὶ τὰ εὐγενῆ πειράγματά του πρὸς τοὺς ἀκροατάς του καὶ ἰδίᾳ τὰς ἀνηκούσας εἰς τὸν ὡραῖον κόσμον, ὡς προείπομεν, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ἑξῆς:

Κατὰ τὸν ἀνακτορικὸν χορὸν τῆς πρώτης τοῦ ἔτους 1883, ἔνθα εὑρίσκετο οὗτος μετὰ τῶν συνυπουργῶν του, πλὴν τοῦ ἀσθενοῦντος τότε ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν ἀειμνήστου Γεωργίου Ρούφου, ὁ τότε ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν, Παῦλος Καλλιγᾶς, ἐρωτηθεὶς παρ' ὑψηλοῦ προσώπου:

– Ποῦ εἶναι ὁ κ. πρόεδρος, κύριε ὑπουργέ; Δὲν φαίνεται οὐδαμοῦ.

Ὁ Καλλιγᾶς ἀπήντησε:

– Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ φανῇ, διότι θὰ εὑρίσκεται ἐν πολιορκίᾳ ὑπὸ τοῦ ὡραίου κόσμου.

Καὶ ὄντως, ἐνῷ μετ' ὀλίγον συνεβάδιζον ἐν τῇ εὐρείᾳ αἰθούσῃ τῶν Ἀνακτόρων οἱ δύο συνομιληταί, εὗρον τὸν Τρικούπην περικυκλωμένον ὑπὸ ὑπερτριάκοντα κυριῶν καὶ δεσποινίδων, πρὸς ἑκάστην τῶν ὁποίων ἀφιέρωνε καὶ ἓν εὐφυολόγημα, καὶ ἤθελεν ὅλας μὲ τὴν εὐγένειαν τῶν τρόπων του καὶ τὴν χάριν τῶν ἀφηγήσεών του.

Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἐκτὸς τῆς χάριτος τοῦ πνεύματος, ἣν εἶχεν εἰς μέγαν βαθμὸν ὁ ἀείμνηστος πολιτικός, ἡ πάντοτε σοβαρὰ φυσιογνωμία του εἰς τοιαύτας ὁμηγύρεις ἐλάμβανε τοιαύτην ὀντότητα, τὸ ἀέτειον βλέμμα του ἐγίνετο τόσον γλυκύ, τὰ χείλη του διαστελλόμενα ἀπὸ τὸ μειδίαμα ἀπέπνεον τόσην ἀγαθότητα, ὥστε ὅλα αὐτὰ μὲ τὸ ἡγεμονικὸν παράδειγμά του παρουσίαζον τὸν Τρικούπην κάτι τι ὑπερφυσικῶς ὡραῖον ὁμοῦ καὶ μεγαλοπρεπές.

Ὅταν, λοιπόν, ὁ Καλλιγᾶς μετὰ τοῦ ἑτέρου προσώπου ἐπλησίασαν, ὡς προεῖπον, πρὸς τὰς πολιορκούσας τὸν Τρικούπην, αἵτινες εἶχον σχηματίσει σινικὸν τεῖχος περὶ αὐτόν, εὐφυέστατα καὶ λογοπαίζων, ὡς πάντοτε, ὁ μικρὸς τὸ δέμας ἀλλὰ πνευματώδης ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν τότε, ἔλεγε πρὸς τὸν ὁμιλητήν του:

– Πῶς νὰ διασπάσῃ τις τώρα αὐτὴν τὴν γυναικείαν ζώνην, διὰ νὰ ἐλευθερώσῃ τὸν κ. πρόεδρον;

Καὶ ἐκεῖνος ἀπήντησε:

– Φρονῶ ὅτι πρέπει νὰ παραιτηθῆτε τοῦ ἐγχειρήματος αὐτοῦ, κ. ὑπουργέ, διότι, ἐὰν τὸ πράξητε, βεβαιωθῆτε ὅτι δὲν θὰ προκαλέσητε τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ πολιορκουμένου. Οὐδεὶς στρατηγὸς οὕτω πολιορκούμενος θὰ ἐπροτίμα τὴν ἐλευθερίαν.

ΣΑΤΙΡΑ

«Νέα πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ ἀνέβλυσε τότε»

του Θεόδωρου Βελλιανίτου

Προλογίζοντας το λεύκωμα *Θέμος Ἄννινος 1878-1916*, Ἀθῆναι, Ελευθερουδάκης, 1924, σ. 7-37 ο Θεόδωρος Βελλιανίτης εξιστορεί την πολιτική και κοινωνική εξέλιξη της Ελλάδας μετά την απελευθέρωσή της και δίνει μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα περιγραφή της εποχής του Χαρίλαου Τρικούπη, κατά την οποία σημειώθηκαν θεαματικές αλλαγές. Είναι η εποχή, που αναπτύσσεται και ο ελληνικός τύπος για να φθάσει σε ευρωπαϊκά επίπεδα, ενώ ο Θέμος Άννινος, ο Εμμ. Ροΐδης, ο Γ. Σουρής κ.ά. ανοίγουν νέους δρόμους στη σατιρική δημοσιογραφία.

(...) Ἡ γελοιογραφία οὕτως ἄρχεται ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τοῦ Θέμου Ἀννίνου. Αἱ πρῶται γελοιογραφίαι του, δημοσιευθεῖσαι κατὰ τὸ 1872 εἰς ἓν ἡμερολόγιον, προεκάλεσαν ἀμέσως τὴν προσοχὴν τοῦ κοινοῦ. Μετά τινα χρόνον ἐξεδόθη ὁλόκληρον λεύκωμα, ὁμοίας ὕλης, ὅπερ ἐδείκνυεν ὅτι εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην εἰσήγετο νέον στοιχεῖον καὶ νέαι ἀντιλήψεις εἰς τὸ εἶδος τοῦτο, νέον δὲ τάλαντον εὔρωστον καὶ γόνιμον ἐνεφανίζετο, ὅπερ ἐπρόκειτο νὰ χαράξῃ νέον δρόμον εἰς τὴν παρ' ἡμῖν σατιρικὴν δημοσιογραφίαν. Κυρίως ἡ δημοσιογραφικὴ δρᾶσις τοῦ Θέμου Ἀννίνου ἄρχεται ἀπὸ τοῦ 1875 μὲ τὴν ἔκδοσιν τοῦ *Ἀσμοδαίου*, σατιρικῆς ἐφημερίδος, σημειούσης τὴν ἔκρηξιν νέας ζωῆς καὶ νέας πνευματικῆς κινήσεως. Εἰς τὴν ἐφημερίδα ταύτην συνειργάζοντο λογογράφοι, οἷοι ὁ Ἐμμανουὴλ Ροΐδης καὶ ὁ Ἄγγελος Βλάχος, ὅστις μέχρι βαθυτάτου γήρατος διετήρησεν ὅλην τὴν δύναμιν τοῦ σκώμματος καὶ τῆς δηκτικότητος, ὡς ἐμφαίνεται εἰς τὰ σατιρικὰ ἐπιγράμματά του, γραφέντα ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του. Εἰς τοὺς δύο συνεργάτας αὐτοῦ εὗρεν ὁ Θέμος Ἄννινος συγγραφεῖς προικισμένους διὰ πνεύματος καυστικοῦ καὶ καλαισθήτου. Οὕτως, ἡ ἀριστοκρατικὴ γραμμὴ τοῦ Θέμου Ἀννίνου ἐπλαισιοῦτο διὰ σατιρικῆς ὕλης, εἰς τὴν ὁποίαν οὐδὲν τὸ τετριμμένον καὶ τὸ ἀκαλαίσθητον ὑπῆρχε. Τοὐναντίον, τὰ γραφόμενα διακρίνει ἀσύνηθες ὕφος καὶ χιοῦμορ, ὅπερ ἦτο σπάνιον παρ' ἡμῖν. Ἀπέβη τοιουτοτρόπως ὁ *Ἀσμοδαῖος* μία ἐμφάνισις ἀνωτέρα τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου τῆς ἐποχῆς. Ἐνεωτέριζε καὶ προσήγγιζε καθ' ὅλα εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ φύλλα τῆς αὐτῆς φύσεως, ἰδίως τὰ ἀγγλικὰ καὶ τὰ γαλλικά. Εἰς τὴν ἐφημερίδα ταύτην ἐδημοσίευεν ὁ Θέμος Ἄννινος κατὰ πᾶσαν Κυριακὴν γελοιογραφίας διακωμῳδούσας τὰ γελοῖα καὶ τὰ παράδοξα τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῆς Ἑλλάδος.

Κατὰ περίεργον σύμπτωσιν, ἡ ἐποχὴ καθ' ἣν ἐξεδόθη ὁ *Ἀσμοδαῖος*, εἶναι ἐπίσης ἡ ἀρχὴ μιᾶς ἱστορικῆς περιόδου ἀξιοσημειώτου εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ πολιτικοῦ, τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἡμῶν βίου. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τὰ ἤθη τοῦ λαοῦ ἔμενον στάσιμα, ἢ τοὐλάχιστον ἡ μεταβολὴ ἐγίνετο βραδυτάτη. Αἱ νέαι ἰδέαι, αἵτινες ἀπὸ τῆς Ἰουλιανῆς τῶν Παρισίων ἐπαναστάσεως εἶχον ἀναταράξει τὰς εὐρωπαϊκὰς κοινωνίας, ἔφθανον ἀσθενεῖς καὶ ἀραιαὶ εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἀκτάς. Μία μεγάλη μερὶς τῆς κοινωνίας ἐπροσηλοῦτο ἀκόμη μετὰ πείσματος εἰς τὰ παλαιὰ καὶ ἁπλᾶ ἤθη, εἰς τὸ προεπαναστατικὸν ἔνδυμα καὶ εἰς τὰς ἕξεις, αἱ ὁποῖαι εὑρίσκοντο εἰς πλήρη ἀντίθεσιν πρὸς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τῆς συγχρόνου Εὐρώπης.

Θεόδωρος Βελλιανίτης. Ξυλογραφία του Νικόλαου Οικονομόπουλου από το περ. Ημερολόγιον του Κ. Φ. Σκόκου *του 1889, σ. 361. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Καὶ τὰ ἤθη καὶ αἱ ἕξεις καὶ αἱ ποικίλαι τοπικαὶ ἀμφιέσεις τῆς χώρας δὲν ἐστεροῦντο, βεβαίως, ἰδιορρυθμίας καὶ γραφικότητος. Ἀλλ' ἡ ἐν γένει τάσις τοῦ κόσμου ἔβαινε πρὸς ἀφομοίωσιν, καὶ ἡ ἀναπτυχθεῖσα τεραστία σιδηροδρομικὴ καὶ ἀτμοπλοϊκὴ συγκοινωνία μεταξὺ τῶν διαφόρων χωρῶν συνετέλει πλειότερον εἰς τοῦτο. Καὶ ἡ Ἑλλὰς δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ ὑποστῇ τὴν τοιαύτην ἐπίδρασιν. Αἱ ἐκδηλώσεις δὲ τῆς ἀρχομένης μεταβολῆς δεικνύονται ζωηρότερον κυρίως μετὰ τὴν μεταπολίτευσιν τοῦ 1862. Ὡς ἦτο φυσικόν, κατὰ τὴν μεταβατικὴν ταύτην ἐποχήν, καθ' ἣν καὶ νέον στοιχεῖον,

«Μετὰ τὴν ἐπιψήφισιν τοῦ προϋπολογισμοῦ». Γελοιογραφία του Θέμου Ἀννινου από την εφ. Ασμοδαίος *(6.6.1882). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Ο Τρικούπης ως άλλος Πομπήιος οδηγεί το άρμα της νίκης που πάνω στους τροχούς του κάθεται ο Παύλος Καλλιγάς, υπουργός των Οικονομικών.*

τὸ ἑπτανησιακόν, εἰσήχθη εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἑλλάδος, ἡ κοινωνία εἰς ὅ,τι χαρακτηρίζει αὐτὴν ἐπαρουσίασε μίαν σύγχυσιν, δίδουσαν ἄφθονον ὕλην εἰς τὴν σάτιραν καὶ τὴν γελοιογραφίαν.

Εἰς κατάλληλον, λοιπόν, στιγμὴν ἐνεφανίσθη τὸ τάλαντον τοῦ Θέμου Ἀννίνου. Τὴν κοινωνικὴν ταύτην σύγχυσιν ἀπεικόνισεν ὁ Θέμος Ἄννινος διὰ τῶν γελοιογραφιῶν του, ὁ δὲ Γεώργιος Σουρῆς διὰ τῶν σατιρικῶν ποιημάτων του. Μία γελοιογραφία τοῦ Ἀννίνου ἐπιγραφομένη «Ἑλληνογαλλικὸς Τραγέλαφος», εἰς τὴν ὁποίαν ἐπαρουσιάζετο φουστανελλοφόρος φέρων καπέλλο τοῦ τελευταίου παρισινοῦ συρμοῦ, ἦτο τόσον ἀληθὴς καὶ τόσον δυνατή, ὥστε προεκάλεσε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Γάλλου καλλιτέχνου John Grand-Carteret, ὅστις τὴν μετέφερεν εἰς τὸ κυριακάτικον *Figaro*. Ἀπὸ τὴν κοινωνικοπολιτικήν, ὅμως, ἐκείνην σύγχυσιν ἐπρόκειτο νὰ προέλθῃ ὁ νεώτερος πολιτικός, κοινωνικὸς καὶ διανοητικὸς ἡμῶν βίος. (...)

(...) Οὐδεμία θεωρία ἠδύνατο νὰ ἀναστείλῃ τὴν κοινωνικὴν ροπὴν πρὸς τὰ δυτικὰ ἤθη. Ἡ μεταμόρφωσις συνετελεῖτο βαθμιαίως, κατὰ τὴν ἐποχὴν δὲ κατὰ τὴν ὁποίαν ἐξεδόθη ὁ *Ἀσμοδαῖος*, αὕτη ἐπαρουσίαζεν ὁρμὴν καθαυτὸ ἐπαναστατικήν. Καὶ

«Tricoup s' en va-t-en guerre – Mironton mironton mirontaine ». Γελοιογραφία του Θέμου Άννινου από την εφ. Ασμοδαίος (*21.3.1882). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

αὐταὶ αἱ ἐξεγέρσεις, καὶ αὐταὶ αἱ ἄδικοι κατακρίσεις κατὰ συστημάτων καὶ προσώπων, δὲν ἦσαν τίποτε ἄλλο, εἰμὴ αἱ παραφοραὶ τῆς συντελουμένης προόδου, ἥτις προσέκρουσεν εἰς παλαιὰς προκαταλήψεις καὶ εἰς κομματικὰ συμφέροντα παλαιῶν πολιτευομένων καὶ κυρίως τοῦ Κοτσαμπασισμοῦ.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, ὁ *Ἀσμοδαῖος* συνετέλεσε τὰ μέγιστα. Ὄχι μόνον αἱ γελοιογραφίαι τοῦ Ἀννίνου, αἱ ἄκρως ρεαλιστικαί, αἱ μετὰ τοσαύτης δυνάμεως καὶ θάρρους διακωμῳδοῦσαι τὰ γελοῖα φαινόμενα, ἀλλὰ καὶ τὰ γραφόμενα ὑπὸ τοῦ Ροΐδου κατεδάφιζον οὕτως εἰπεῖν τὸ ἀρχαῖον οἰκοδόμημα καὶ συνετέλουν εἰς τὴν δημιουργίαν νέου ὅλως καθεστῶτος. Εἰς τοιαύτην μεταβατικὴν περίοδον, ἡ ἰδιοφυΐα τοῦ Θέμου Ἀννίνου ἐπόμενον ἦτο νὰ διαδραματίσῃ ἐξέχον ὅλως πρόσωπον. Ἔμπλεως σατιρικοῦ πνεύματος, ἔχων τὸ χάρισμα τῆς καλλιτεχνικῆς συλλήψεως καὶ τὴν δεξιότητα τῆς ἐκτελέσεως, προσέβαλλεν ὁ Ἄννινος τὰς αἰτίας τῶν κοινωνικῶν προλήψεων καὶ ἐκλόνιζε τὴν ἰσχὺν προσώπων δημιουργηθέντων ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ ἐδάφους. Ἡ πολεμική του διεξήγετο μετὰ τοσαύτης σφοδρότητος, ὥστε πολλάκις μία ἁπλῆ αὐτοῦ γελοιογραφία ἔφερεν ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπιφέρουν σειραὶ ἄρθρων ἐφημερίδος, ἢ ὁλόκληρον βιβλίον ἀναπτύσσον πολιτικὰς ἢ κοινωνικὰς θεωρίας δυσλήπτους εἰς τὸ ἀπαράσκευον κοινὸν τῆς ἐποχῆς.

Ὁ *Ἀσμοδαῖος* ἐξεδόθη τὴν 5 Ἰανουαρίου τοῦ 1875. Ἦτο φύλλον μικροῦ σχήματος ἐκ τεσσάρων σελίδων. Ἡ ὕλη τοῦ πρώτου τούτου φύλλου δεικνύει ἀμέσως ὅτι οἱ γράφοντες ἀπέφευγον τὰς συνήθεις κοινοτοπίας τῆς τότε δημοσιογραφίας, τὰ πομφολυγώδη ἄρθρα καὶ τὰς προσωπικὰς ἐπιθέσεις διὰ χονδρῶν φράσεων καὶ βιαίων ἐκφράσεων. Ἓν ἀττικὸν μέθυ, ὅπως μετεφράζετο τότε ἡ λέξις χιοῦμορ, διαχέεται εἰς τὴν ἀρθρογραφίαν του, εἰς τὰς σημειώσεις του ὑπὸ τὸν τίτλο *Σκνίπες* καὶ εἰς τὰ λογοπαίγνιά του, τὰ ὁποῖα φέρουν τὸν τίτλο «Ἀνεμομαζώματα». Εἰς τὴν ὕλην τοῦ πρώτου φύλλου διακρίνεται ζωηρῶς ὅτι οἱ γράφοντες εἶναι ἀνωτέρας φιλολογικῆς μορφώσεως καὶ ἔχουν τὸ βαθὺ ἐκεῖνο αἴσθημα τοῦ καλοῦ, ὅπερ δὲν ἦτο τόσον κοινὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Ὑπὸ τὰ διάφορα ψευδώνυμα, Σφῆκα, Θεοτούμπης, Κουνούπης, κρύπτεται εἷς ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων λογογράφων τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ὁ Ἐμμανουὴλ Ροΐδης. Ἦτο ἤδη πασίγνωστος ὁ Ροΐδης ἐκ τῆς μεταφράσεως τοῦ *Ὁδοιπορικοῦ* τοῦ Σατωβριάν, κυρίως ὅμως ἀπὸ τὸ ἱστορικὸν μυθιστόρημά του, τὴν *Πάπισσαν Ἰωάνναν*, ἥτις ἀνεγνώσθη ὅσον οὐδὲν ἄλλο βιβλίον ἐν Ἑλλάδι καὶ ἡ ὁποία μετεφράσθη εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας. Ἡ ἔκδοσις τῆς *Παπίσσης Ἰωάννας* ἐσημείωσεν ἐποχήν. Τὸ πνεῦμα, τὸ ἀττικὸν ἅλας καὶ ἡ πολυμάθεια τοῦ συγγραφέως προεκάλεσαν κατάπληξιν. Προεκλήθησαν βίαιοι ἐπιθέσεις κατὰ τοῦ συγγραφέως καὶ ἐπληρώθη ἡ ἀτμόσφαιρα σκανδάλων. Ὅλα ταῦτα, ὅμως, ἐχρησίμευσαν ἁπλῶς, ὅπως καταστήσωσι τὸ ἔργον καὶ τὸν συγγραφέα δημοτικωτάτους. Διὰ πρώτην, ἐὰν δὲν ἀπατῶμαι, φοράν, φιλολογικὸν ἔργον ἐν Ἑλλάδι περιεβάλλετο μὲ ὕφος τόσον κομψὸν καὶ τόσον θελκτικόν, παρ' ὅλην τὴν σαρκαστικὴν καυστηρότητα αὐτοῦ. Διὰ τοῦ ἔργου τούτου, ὁ Ροΐδης εἰσάγει καινὰ δαιμόνια εἰς τὸν πενιχρὸν διανοούμενον κόσμον τῆς Ἑλλάδος. Ἦτο, λοιπόν, ὁ συγγραφεὺς τῆς *Παπίσσης* ὁ ἐνδεδειγμένος συντάκτης τοῦ *Ἀσμοδαίου*, τοῦ ὁποίου τὰ γραφόμενα ἐχρησίμευον, ὡς εἴπομεν ἤδη, ὡς πλαίσιον εἰς τὸ θαυμαστὸν τάλαντον τοῦ Θέμου Ἀννίνου. (...)

(...) Εἰς τὰς σελίδας τοῦ «Ἀσμοδαίου» ρέει ὁλόκληρος ἡ ζωὴ τῆς χώρας. Τὰ καθημερινὰ συμβάντα, τὰ ὁποῖα ἐδημιουργοῦντο καὶ τὰ ὁποῖα συνεδέοντο στενῶς μετὰ τῶν πρωτοστατούντων προσώπων, σατιρίζονται καὶ γελοιογραφοῦνται, χωρὶς νὰ προκαλοῦν προσωπικὰ σκάνδαλα καὶ ἀτομικοὺς προπηλακισμούς. Ἡ γελοιογραφία καὶ ἡ σάτιρα ἐνταῦθα ἔχει τὴν φιλοσοφίαν της καὶ ἐπιδιώκει πρακτικόν τινα σκοπόν. Ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας ταύτης ἐκπηγάζουν αἱ γελοιογραφίαι, τὰ θέματα τῶν ὁποίων εἶναι ἄπειρα εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον, τοσοῦτον μᾶλλον, καθ' ὅσον ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία εὑρίσκετο εἰς τὴν μεταμορφωτικὴν περίοδον, ὅπως ἔλεγεν ὁ Ροΐδης, τῆς χρυσαλλίδος, ἡ ὁποία ἔπαυσε μὲν νὰ εἶναι κάμπη, δὲν εἶχε γίνει, ὅμως, ἀκόμη ψυχή, ὅπως εἶχε παύσει πλέον νὰ εἶναι ἡ κοινωνία ἑλληνική, δὲν εἶχεν δὲ ἀκόμη γίνει εὐρωπαϊκή, κατ' ἀκολουθίαν κωμικώτατα καὶ περιεργότατα ἦσαν τὰ παραδείγματα τῆς μεγάλης διαφορᾶς μεταξὺ τῆς οὐσίας καὶ τῆς μορφῆς.

Μία γελοιογραφία ἐπιγραφομένη «Φυσιολογικαὶ σπουδαὶ περὶ ποδός», περιλαμβάνουσα δώδεκα ζεύγη ποδῶν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, δίδει πιστοτέραν εἰκόνα τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως παρ' ὅλα τὰ ἠθογραφικὰ διηγήματα καὶ τὰ χρονογραφήματα τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἐμφάνισις ποδῶν φερόντων ἡρωϊκὰ τσαρούχια πατέρων δασοφυλάκων, καὶ πόδες υἱῶν περιβεβλημένοι λεπτὰ πέδιλα ἐπεράστων χορευτῶν τῶν ἀθηναϊκῶν αἰθουσῶν, δεικνύουν τὴν ἐπελθοῦσαν ἤδη μεταβολὴν εἰς τὰ ἤθη, εἰς τὰς συνηθείας καὶ εἰς τὰς ἀμφιέσεις τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἐπίσης ἡ παραβολὴ τῶν ποδῶν τῆς «μάμμης», φερούσης τὰ πατροπαράδοτα ἐλαστιχὰ ἀπὸ καραμάντουλον ὑποδήματα, πρὸς τοὺς κομψοὺς ποδίσκους τῆς «θυγατρός», εἰς τοὺς ὁποίους ἐπρόσεχον τὰ τέσσερα πέμπτα τῶν θεατῶν τῆς πλατείας τοῦ θεάτρου, δεικνύουν ἐπίσης μετὰ πόσης ταχύτητος ἐβάδισαν πρὸς τὰς ἕξεις τῆς Δύσεως αἱ νεώτεραι Ἑλληνίδες, καὶ πῶς ἀπὸ τὰς μητέρας, τὰς ὁποίας καὶ ὁ ὀλιγώτερον ἐντριβὴς περὶ τὴν ζωολογίαν θὰ τὰς κατέτασσεν εἰς τὴν τάξιν

«Ἡ ἀτελείωτος κωμωδία» (Τρικούπης-Κουμουνδούρος). Γελοιογραφία του Θέμου Άννινου από την εφ. Ασμοδαίος *(30.5.1882). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

τῶν μαστοφόρων, προῆλθον αἱ εὔπτεροι νεάνιδες, αἱ ἑλκύουσαι τὴν προσοχὴν διερχομένων ἀλλοδαπῶν συγγραφέων, οἵτινες ἤρχιζον νὰ εὑρίσκουν ἀναζῶσαν τὴν ἀρχαίαν τῆς Ἑλλάδος καλλονὴν εἰς τὰ πρόσωπα τῆς νέας γενεᾶς. (...)

Ο συγγραφέας, αφού εξιστορεί τα γεγονότα της πρώτης περιόδου της βασιλείας του Γεωργίου Α΄, συνεχίζει:

(...) Αἱ ἐκλογικαὶ ἐπεμβάσεις ἐθεωροῦντο ὡς ἡ ἀφορμὴ ὅλων τῶν κακῶν, ἅτινα ἐμάστιζον τὴν χώραν, καὶ ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ὁ περιεργότατος ἀθηναϊκὸς τύπος, ὅστις ἐδημοσιογράφει ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Φαλαίζ, ἐδημοσίευσεν ἓν ἐπίγραμμα, ὅπερ διεσώθη εἰς τὴν μνήμην τοῦ λαοῦ καὶ τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐκλογικὰ ὄργια τὰ διαπραττόμενα ὑπὸ τῶν ἐνεργούντων ἐκλογὰς ὑπουργείων. Ἐπιστεύετο ὅτι αἱ αὐθαιρεσίαι αὗται ἦσαν τὰ αἴτια τῆς κακοδαιμονίας τῆς χώρας, ἐκ τούτων ὁ Φαλαίζ, ὁ κηρύττων ὅτι:

Ὅταν στὸ κράτος γίνουν
Ἐλεύθερ' ἐκλογαί,
Θὰ λείψουν καὶ αἱ δέκα
Τοῦ Φαραῶ πληγαὶ

διηρμήνευε τὴν κοινὴν γνώμην. Ὅπως κατὰ τὸ 1868, οὕτω καὶ κατὰ τὸ 1874 ὁ Βούλγαρης ὑπῆρξεν εἰς ἄκρον αὐθαίρετος. Πρὸς τούτοις, παράδοξοι ἐκυκλοφόρουν διαδόσεις, ὅτι ὁ Βούλγαρης μετὰ τῆς Αὐλῆς παρεσκεύαζε πραξικόπημα κατὰ τοῦ πολιτεύματος, πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον εἶχεν ἀποσταλῆ ὁ Σπυρίδων Βαλαωρίτης εἰς Λονδῖνον, ὅπως ἀποσπάσῃ τὴν συγκατάθεσιν τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως πρὸς μεταβολὴν τοῦ πολιτεύματος. Παριστάνετο ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ὡς μὴ ὥριμος πρὸς συνταγματικὰς ἐλευθερίας. Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις διεμαρτυρήθη ἐντόνως κατὰ τῆς πολιτικῆς αὐτῆς καὶ συνεβούλευσε τὸν Γεώργιον ν' ἀκολουθήσῃ τὴν εὐθεῖαν ὁδόν, ἣν χαράττει τὸ πολίτευμα τῆς χώρας.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀκριβῶς ἐδημοσιεύθη τὸ περίφημον ἄρθρον τοῦ Χαριλάου Τρικούπη εἰς τοὺς *Καιροὺς* ὑπὸ τὸν τίτλον «Τίς πταίει;» Τὸ ἄρθρον τοῦτο διῃρεῖτο εἰς τρία μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον ἐξιστοροῦντο τὰ ἀπὸ τοῦ 1868 συμβάντα· εἰς τὸ δεύτερον ὑπεδεικνύοντο τὰ μέσα τῆς θεραπείας· ὡς τοιοῦτον δὲ ἐθεωρεῖτο κυρίως ἡ κανονικὴ λειτουργία τοῦ Συντάγματος, καὶ τὸ τρίτον μέρος ἐπεφαίνετο ὅτι τὸ κακὸν δὲν εὑρίσκεται εἰς τὰς λαϊκὰς ἀτελείας, ἀλλ' εἰς τὴν ἐπικρατήσασαν ἐν τῇ Αὐλῇ ἀρχήν, ἵνα τὸ κράτος διοικῆται ὑπὸ τῶν μειονοψηφιῶν. Ἕνεκα τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἄρθρου τούτου, μόλις ἐπιστρέψας ἐκ ταξειδίου ὁ διευθυντὴς τῶν *Καιρῶν*, Πέτρος Κανελλίδης, συνελήφθη καὶ ἐφυλακίσθη. Πληροφορηθεὶς τοῦτο ὁ Τρικούπης, ἔσπευσε νὰ εἰδοποιήσῃ τὸν εἰσαγγελέα ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἄρθρου τούτου ἦτο αὐτός, δι' ὃ καὶ κληθεὶς εἰς ἀνάκρισιν προεφυλακίσθη ἐπὶ ἐξυβρίσει κατὰ τοῦ βασιλέως. Ἡ κατηγορία ἐβασίσθη ἐπὶ τῶν ἀκολούθων φράσεων: *«Τὸ Ἔθνος δὲν πταίει. Μετὰ τὰ παθήματα τοῦ 1862, τίθεται ἐκ νέου εἰς τὸ Ἔθνος τὸ δίλημμα τῆς ὑποταγῆς εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν ἢ τῆς ἐπαναστάσεως· εἶναι τὸ Ἔθνος καταδικαστέον, διότι δὲν σπεύδει νὰ παραδεχθῇ τὸ δεύτερον;»* Ἡ ἄλλη φράσις ἦτο: *«Ἐνόσῳ ἡ βασιλεία προσφέρει τὴν ἐξουσίαν, τὴν διάλυσιν τῶν βουλῶν καὶ τὰς ἐπεμβάσεις ὡς βραβεῖον εἰς τὰς ἐν τῇ Βουλῇ μειονοψηφίας, θὰ πολλαπλασιάζωνται ἐπ' ἄπειρον οἱ μνηστῆρες τῆς ἀρχῆς»*, καὶ ἡ πλειότερον ἀκόμη σαφὴς περικοπή: *«Ἀλλ' ἀφ' οὗ διὰ τῆς διαστροφῆς τοῦ Συντάγματος καὶ τῆς εἰκονικότητος τῆς Βουλῆς κυβερνᾶται πράγματι ἡ Ἑλλὰς ὡς μοναρχία ἀπόλυτος, ἐπόμενον ἦτο νὰ καταστῶσι καὶ οἱ πολιτευόμενοι ὁποίους διαπλάττει αὐτοὺς τὸ νόθον καθεστώς»*.

Ἡ προφυλάκισις τοῦ Τρικούπη κατέστησεν αὐτὸν ἥρωα τῆς ἡμέρας. Τὸ ἄρθρον ἀνταπεκρίνετο εἰς τὰς σκέψεις τοῦ Δημοσίου, κατ' ἀκολουθίαν ἡ προφυλάκισις ἀνδρός, οἷος ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, ἐξήγειρεν ἔτι μᾶλλον τὰ πνεύματα καὶ δεινὸς πλέον διεξήγετο ὁ ἀγὼν μεταξὺ τοῦ λαοῦ καὶ τῆς λεγομένης καμαρίλας, δηλαδὴ τῶν φίλων τῆς Αὐλῆς, οἵτινες ἐπέδρων εἰς τὰς σκέψεις καὶ τὰς ἀποφάσεις τοῦ ἄνακτος.

Ἡ βουλή, ἐν τούτοις, ἀπετελεῖτο ὑπὸ τῆς νόθου πλειονοψηφίας τοῦ Βούλγαρη, ἥτις, ὅμως, δὲν ἦτο ἱκανὴ νὰ καταρτίσῃ πλειονοψηφίαν ἔχουσαν ἐξησφαλισμένην τὴν ἀπαρτίαν, ἐψηφίσθη δὲ ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1874 οὐχὶ ὑπὸ τοῦ ἀπαιτουμένου ἀριθμοῦ τῶν βουλευτῶν. Ἡ κοινὴ γνώμη ἐξηγέρθη κατὰ τοῦ ὑπουργείου, οἱ κυβερνητικοὶ βουλευταὶ ἐκαλοῦντο *στηλῖται* καὶ ἐσυρίζοντο εἰς τὰς ὁδούς, αἱ ἀποδοκιμασίαι δὲ ἀπηυθύνοντο καὶ κατ' αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ προσώπου τοῦ Βασιλέως ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Ἡ κατάστασις ἦτο ὀξυτάτη· διάφορα ἐπεισόδια, ὡς ἡ μονομαχία τοῦ Ρόκου Χοϊδᾶ καὶ Δημοσθένους Στάϊκου, καθ' ἣν ἐτραυματίσθη ὁ πρῶτος, προεκάλεσαν νέαν θύελλαν καὶ ὁ Γεώργιος, εὑρεθεὶς εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ κατασιγάσῃ τὴν θύελλαν, ἐπεδίωξε συνάντησιν μετὰ τοῦ Τρικούπη, λαβοῦσαν χώραν, τυχαίως δῆθεν, ἐν τῇ ἐπαύλει τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Ἀγγλίας. Τὴν ἑπομένην ταύτης ἀνετίθετο ὁ σχηματισμὸς κυβερνήσεως εἰς τὸν Τρικούπην καὶ ἐδίδετο αὐτῷ ἡ διάλυσις τῆς βουλῆς. Αἱ ἐκλογαὶ διεξήχθησαν μετὰ πάσης ἀμεροληψίας καὶ τὸ πολίτευμα εἰσήρχετο μετὰ τοσούτους κλονισμοὺς εἰς τὴν κανονικὴν αὐτοῦ τροχιάν, ἐπικρατούσης τῆς περὶ «δεδηλωμένης» θεωρίας τοῦ Τρικούπη, ἥτις, ὅμως, βραδύτερον παρεβιάσθη καὶ πάλιν ὑπὸ τῆς Αὐλῆς. Τὴν 15 Ὀκτωβρίου 1875 ὁ Κουμουνδοῦρος ἐσχημάτισε κυβέρνησιν.

Δέον νὰ γνωρίζῃ τις τὴν ἱστορίαν τῆς πολυταράχου ταύτης πολιτικῆς περιόδου, ὅπως ὁ διερχόμε-

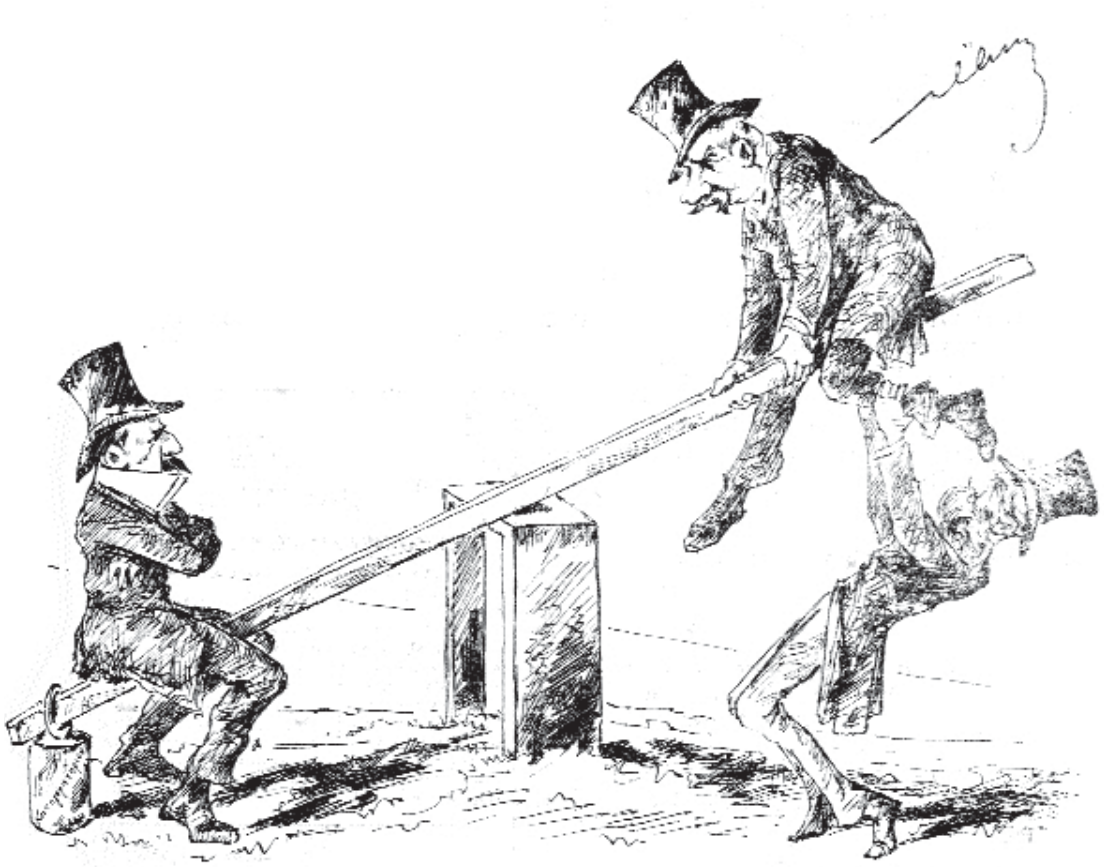

«Κοινοβουλευτικὴ ἰσορροπία». Γελοιογραφία του Θέμου Άννινου από την εφ. Ασμοδαίος *(6.6.1882). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Ο Κουμουνδούρος, αν και τον βοηθάει ο Θ. Δηλιγιάννης, δεν κατορθώνει να ισορροπήσει την τραμπάλα που κλίνει προς την πλευρά του Τρικούπη.*

νος τὰς γελοιογραφίας τοῦ Θέμου Ἀννίνου, τότε ἐκδώσαντος τὸν Ἀσμοδαῖον, δύναται νὰ ἐννοήσῃ ἀκριβέστερον τὰ συμβάντα τὰ προκαλέσαντα αὐτάς. Ἐκτὸς τῶν κυρίων προσώπων, τὰ ὁποῖα εὑρίσκοντο ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς, εἰς τὰς γελοιογραφίας ταύτας ὑπάρχει πλῆθος ἄλλο πολιτευομένων, οἱ ὁποῖοι διεδραμάτιζον σημαντικὸν πρόσωπον ἐν τῇ πολιτικῇ κινήσει τῆς χώρας. Ἀνεφαίνοντο, ἐπίσης, ἀπροσδοκήτως ἐκ διαφόρων γεγονότων καὶ ἐποίκιλλον, οὕτως εἰπεῖν, τὴν καθημερινὴν ζωήν, παρέχοντες ὕλην εἰς τὴν σάτιραν καὶ τὴν γελοιογραφίαν, εἴτε λόγῳ τῆς ἰδιορρυθμίας εἴτε λόγω τῆς ἐκκεντρικότητος αὐτῶν. Ἡ πολιτικὴ ζωὴ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶναι μεστὴ τοιούτων τύπων, οἵτινες θὰ ἐχάνοντο ἀφεύκτως καὶ θὰ ἐλησμονοῦντο ἄνευ τῆς γραφίδος τοῦ Ἀννίνου καὶ οἱ ὁποῖοι ἔδιδον, ἐν τούτοις, ζωηρὸν χρωματισμὸν καὶ ἰθαγενῆ χαρακτῆρα.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἄρχεται ἡ ἐπικράτησις τοῦ Χαριλάου Τρικούπη. Ἔξων ἔτι οἱ προεξάρχοντες ἀρχηγοὶ τῶν κομμάτων, Ἀλέξανδρος Κουμουνδοῦρος, Θρ. Ζαΐμης, Ἐπαμ. Δεληγιώργης καὶ αὐτὸς ὁ Δημ. Βούλγαρης, ὅστις εἶχε ἐκμηδενισθῆ κομματικῶς, ὥστε οἱ λοιποὶ νὰ μὴ λαμβάνουν πλέον αὐτὸν ὑπ' ὄψιν. Ὑπῆρχε κατ' αὐτοῦ κατηγορία καὶ παρεπέμφθη εἰς εἰδικὸν δικαστήριον, ἀλλ' ἡ κατηγορία αὕτη ἠτόνησεν. Ἐν τῷ μεταξύ, ἐξερράγη ὁ ρωσσοτουρκικὸς πόλεμος, μόνον δὲ οἱ Ἕλληνες ἐκ τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς παρέμενον ἐν ἀδρανείᾳ. Ἡ κοινὴ γνώμη ἔρρεπεν εἰς τὸν σχηματισμὸν ὑπουργείου ἐξ ὅλων τῶν κομμάτων. Ἀλλ' ὁ Δεληγιώργης καὶ ὁ Τρικούπης ἐφρόνουν ὅτι ἡ Ἑλλάς, οὖσα ἀπαράσκευος πρὸς πόλεμον, ὤφειλε νὰ διατηρήσῃ αὐστηρὰν οὐδετερότητα, καὶ ὡς ἐκ τούτου καθίστατο ἀδύνατος ἡ κοινὴ σύμπραξις τῶν κομμάτων. Παρὰ ταῦτα, ὅμως, ὁ λαὸς συνελθὼν εἰς τὸ Παναθηναϊκὸν Στάδιον, ὅπως ὑποδείξῃ τὴν συγκρότησιν πανισχύρου κυβερνήσεως, ἐξέλεξεν ἐπιτροπήν, ὅπως διαβιβάσῃ φιλοπόλεμον ψήφισμα πρὸς τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν κομμάτων. Εἶτα δὲ πάντες ἀπεδέχθησαν τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἐπιθυμίας τοῦ λαοῦ. Πράγματι, τὴν 23 καὶ τὴν 24 Μαΐου τοῦ 1877, συνῆλθον εἰς τὴν ἐν Πατησίοις ἔπαυλιν τοῦ Παύλου Καλλιγᾶ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν κομμάτων Κουμουνδοῦρος, Ζαΐμης, Δεληγιώργης καὶ Τρικούπης καὶ ἀπεφάσισαν τὴν συγκρότησιν κυ-

βερνήσεως ὑπὸ τὸν ἥρωα τῆς Χίου ναύαρχον Κωνσταντῖνον Κανάρην, προσλαβόντες ὡς ὑπουργοὺς τὸν Θεόδωρον Δηλιγιάννην καὶ τὸν Χαράλαμπον Ζυμβρακάκην· ἡ κυβέρνησις δ' αὕτη ἐκλήθη οἰκουμενική.

Αἱ ἐθνικαὶ περιπέτειαι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὑπῆρξαν εἰς ἄκρον ἐπικίνδυνοι, τὰ δὲ ἀποτελέσματα λίαν ἀποκαρδιωτικὰ διὰ τὴν ἑλληνικὴν ψυχήν. Ἡ μὲν οἰκουμενικὴ κυβέρνησις ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῆς εἶχε παραιτηθῆ καὶ ἐκυβέρνα ὁ Ἀλέξανδρος Κουμουνδοῦρος, ἀλλ' ὁ λαὸς ἐξεγερθεὶς ἐλιθοβόλησε τοὺς οἴκους τῶν ἀρχηγῶν τῶν κομμάτων, τὴν δὲ ἑπομένην ὁ στρατὸς συνεπλάκη μετὰ τῶν ἐκ Πειραιῶς προερχομένων πολιτῶν ἔξωθεν τῆς οἰκίας Κουμουνδούρου. Ἐκ τῆς συγκρούσεως ταύτης ἀρκετοὶ ἦσαν οἱ φονευθέντες καὶ τραυματισθέντες. Ἡ τάξις ἀποκατεστάθη καὶ ἡ Ἑλλάς, ἐν ᾧ ἐδημιουργεῖτο μεγάλη Βουλγαρία, ἀπέκτα μόνον τὴν Θεσσαλίαν. Εἰς τὰς δημιουργηθείσας ἐκλογὰς ἀπετύγχανεν ὁ Κουμουνδοῦρος, καταψηφιζόμενος ὑπ' αὐτῶν τῶν Θεσσαλῶν, τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν ὁ ἐλευθερωτής. Μετά τινα χρόνον δὲ ἀπέθνησκε, καὶ ἐκλειψάντων τῶν λοιπῶν κομματαρχῶν, ἐπεκράτει καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν ὁ Χαρίλαος Τρικούπης. Ὑπεφαίνετο ἤδη ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ὁ Θεόδωρος Δηλιγιάννης. Τοιουτοτρόπως, ἡ Ἑλλὰς ἐχωρίζετο εἰς δύο κόμματα ἰσχυρά, ὁλόκληρος δὲ ἡ πολιτικὴ ζωὴ τῆς Ἑλλάδος ἐστρέφετο περὶ τὰ δύο αὐτὰ κόμματα, ἅτινα διεδέχοντο ἄλληλα εἰς τὴν διακυβέρνησιν τῆς χώρας.

Ἡ ἐμφάνισις τοῦ Χαριλάου Τρικούπη ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς ἐπέδρασε τεραστίως ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ βίου. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι δὲν μετέβαλεν οὗτος ἀποτόμως τὸ πᾶν, ἀλλὰ διετάραξε τὰ λιμνάζοντα ὕδατα τῆς ἑλληνικῆς συνειδήσεως καὶ ἐχάραξεν ἐξωτερικὴν καὶ ἐσωτερικὴν πολιτικὴν σύμφωνον πρὸς τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις, ἥτις ἐγέννησε πολλὰς ἐλπίδας αἰσιωτέρου μέλλοντος καὶ ἐπανέφερε τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν ἀρχαίαν πολιτικὴν τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ἥτις ἐν μέσῳ τῶν ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν καὶ τῆς σφοδρᾶς μάχης τῶν κομμάτων εἶχε σχεδὸν λησμονηθῆ, ἂν δὲν προεκάλει τὰς εἰρωνείας. Νέα πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ ἀνέβλυσε τότε. Πυρετώδης ἐνέργεια ἐφ' ὅλων τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ἐθνικοῦ βίου παρετηρήθη. Νέα πρόσωπα ἀνεφάνησαν, καὶ ἡ Ἑλλάς, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πολιτικοῦ δαιμονίου τοῦ Τρικούπη, ἤρξατο μεταμορφουμένη καὶ λαμβάνουσα ὄψιν κράτους εὐνομουμένου. Ἡ ἐπίδρασις αὕτη παρετηρήθη καὶ ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου. Αἱ παλαιαὶ ἰδέαι, ὅπως καὶ αἱ πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ ἕξεις, δὲν ὑπεχώρουν εὐκόλως, ἀλλ' ὑπέκυπτον ἤδη. Τὰ παλαιὰ λαϊκὰ εἴδωλα, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν νέων τάσεων, μετ' ὀλίγον ἐφαίνοντο ὡς ἀναχρονισμοί, πολλάκις δὲ ἐλάμβανον μορφὴν αὐτόχρημα γελοίαν. Τὸ θετικὸν πνεῦμα τοῦ Τρικούπη ἐκυριάρχησεν. Ἡ διοίκησις παρ' ὅλα τὰ ἐπιπροσθοῦντα προσκόμματα ἀνεκαινίζετο, ἡ ἐκπαίδευσις ἐβελτιοῦτο, οἱ οἰκονομικοὶ πόροι τῆς χώρας προήγοντο, γαλλικαὶ στρατιωτικαὶ καὶ ναυτικαὶ ἀποστολαὶ κατεσκεύαζον δημόσια ἔργα, καὶ αὐτὴ ἡ λογοτεχνία ἡμῶν, ἡ ἐμποτισμένη μὲ τὸν ρωμαντισμὸν τοῦ Βύρωνος, ἐστρέφετο πρὸς τὸν *νατουραλισμόν*, ὅστις ἀπὸ ἐτῶν εἶχεν ἐπικρατήσει ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ καὶ τῇ Ρωσσίᾳ. Ὁλόκληρος φάλαγξ νέων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, πλήρης ἀλκῆς, ἐδημιούργει νέαν φιλολογίαν. Ὁ ἑλληνικὸς Τύπος, ἐξ ἄλλου, μετεμορφοῦτο καὶ οὗτος, λαμβάνων τὴν μορφὴν ἐκείνην, τὴν καθαρῶς θετικήν, τὴν ὁποίαν κατέστησε θετικωτέραν ὁ Βλάσιος Γαβριηλίδης διὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν ἐφημερίδων, κατ' ἀρχὰς μὲν τοῦ *Μὴ χάνεσαι*, βραδύτερον δὲ τῆς *Ἀκροπόλεως*. Ἐκ τῆς ἐφημερίδος ταύτης ἐξεπορεύθησαν οἱ πλειότεροι τῶν διαπρεψάντων κατόπιν δημοσιογράφων, πολλοὶ τῶν ὁποίων ἀνῆλθον εἰς ἀνώτερα ἀξιώματα τοῦ Κράτους. Εἰς τὰς στήλας της ἐδημοσίευσαν ὅλοι σχεδὸν οἱ πολιτικοί, οἱ δημοσιολόγοι, οἱ ἐπιστήμονες καὶ οἱ λογογράφοι τὰς γνώμας των, ἐφ' ὅλων τῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπησχόλησαν τὴν κοινὴν τῆς Ἑλλάδος γνώμην. Ἄλλαι ἐφημερίδες ἐκδοθεῖσαι καὶ συναγωνιζόμεναι πρὸς τὴν *Ἀκρόπολιν* κατέστησαν κοινὰ θέματα ὅλα τὰ κοινωνικά, οἰκονομικὰ καὶ διοικητικὰ ζητήματα, μεγάλην δὲ ἐνήσκησαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς κοινῆς γνώμης καὶ ἐπὶ τῶν κοινοβουλευτικῶν συζητήσεων. Ἡ περίοδος αὕτη δικαίως δύναται ν' ἀποκληθῇ νέα, ἠμπορεῖ δὲ νὰ ἰσχυρισθῇ τις ὅτι διὰ πρώτην φορὰν ἡ Ἑλλὰς ἠκολούθει ὁδὸν ἄγουσαν πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς ἀποστολῆς, ἔχουσα μίαν ὡρισμένην κατεύθυνσιν.

Ἡ κίνησις αὕτη κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα, καθ' ὃ ἀντεπάλαιον ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς ὁ Χαρίλαος Τρικούπης καὶ ὁ Θεόδωρος Δηλιγιάννης, ἐπόμενον ἦτο νὰ γεννήσῃ πλεῖστα ζητήματα καὶ νὰ προκαλέσῃ συζητήσεις, ἀντιδράσεις, διαφωνίας καὶ ἔντασιν πολιτικῶν παθῶν, τὰ ὁποῖα συνετάρασσον τὴν κοινὴν γνώμην. Νέα πρόσωπα ἀνεφαίνοντο ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς, δευτερευούσης μὲν σημασίας, ἀλλὰ συντελοῦντα καὶ ταῦτα εἰς τὴν ἐπαύξησιν τοῦ πολιτικοῦ σάλου καὶ δημιουργοῦντα πολλάκις σύγχυσιν, συσκοτίζουσαν τὰ πράγματα καὶ παραπλανῶσαν τὴν κοινὴν γνώμην. Ἡ μεταρρυθμιστικὴ πολιτικὴ τοῦ Τρικούπη ἐβασίσθη, κυρίως, ἐπὶ τῆς αὐξήσεως τῶν οἰκονομικῶν πόρων τῆς χώρας. Συνέπεια τοῦ προγράμματος τούτου ἦτο ἡ μεταβολὴ τοῦ φορολογικοῦ συστήματος, ὅπερ φυσικὰ ἐπεβάρυνε τὸν λαὸν καὶ προεκάλει ἐξεγέρσεις. Ἡ πολεμικὴ τοῦ Θεοδώρου Δηλιγιάννη καὶ τοῦ κόμματός του ἐστράφη, ὡς ἦτο ἑπόμενον, κατὰ τῆς φορολογίας ταύτης. Ἡ φορο-

λογία, ἰδίως ἐπὶ τοῦ καπνοῦ, καὶ ἡ σύστασις μονοπωλίου ἐπὶ τῶν πυρείων, τοῦ πετρελαίου, τοῦ ἅλατος, τῶν παιγνιοχάρτων, ἡ κατάργησις τῆς δεκάτης καὶ ἡ ἐπαύξησις τῆς ἐμμέσου φορολογίας, ηὔξησαν μὲν σπουδαίως τοὺς πόρους τοῦ Κράτους, ἀλλὰ κατέρριψαν τὴν δημοτικότητα τοῦ Χαριλάου Τρικούπη. Παρ' ὅλην τὴν ἐπιτελεσθεῖσαν καταπληκτικὴν πρόοδον καὶ παρὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς Ἑλλάδος ὡς Κράτους, ὑπὸ τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς λέξεως, ἡ ἀντίδρασις δὲν κατεπνίγετο. Ἡ δημαγωγία εἶχε φθάσει εἰς τὸ κατακόρυφον. Πολιτευόμενοι καὶ ἐφημερίδες ἐξεκένουν καθ' ἑκάστην κατὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ Τρικούπη χύτραν ὅλην ὕβρεων καὶ ὀνειδισμῶν, αἱ δὲ προσωνυμίαι τοῦ Μογγόλου, τοῦ Μεγάλου Πετρελαίου, τοῦ Πακετάκια, τοῦ Καπνοφάντη, τοῦ Τυράννου, τοῦ Πωλημένου εἰς τὴν Ἀγγλίαν, προερχόμεναι κυρίως ἀπὸ τὴν *Νέαν Ἐφημερίδα* καὶ τὴν *Χώραν*, ἦσαν αἱ μετριώτεραι, αἵτινες ἀπεδίδοντο εἰς τὸν περιφανῆ πολιτικὸν τῆς ἐποχῆς.

Ὁ λαός, ὅστις ἀνεμιμνήσκετο τὴν ἐποχήν, ὅτε ἠγόραζε τὸν καπνὸν καὶ τὸ σιγαρόχαρτον ἀντὶ πέντε λεπτῶν καὶ τὰ σπίρτα του τρία κυτία ἀντὶ πέντε ἐπίσης λεπτῶν, ἔπνεε μένεα κατὰ τοῦ *φορομπήχτη*. Τὸ δὲ χείριστον πάντων ἦτο ὅτι ὁ κατ' ἐξοχὴν κοινοβουλευτικὸς πολιτικός, ὁ ὑπέρμαχος τῶν φιλελευθέρων θεσμῶν, διεβάλλετο ὡς αὐλικὸν ὄργανον, τὸ δὲ ἀντίθετον κόμμα, ὅπερ καὶ αὐτὸ ἐπὶ τοῦ Συντάγματος ἐστηρίζετο, κατηγόρει αὐτὸν ὡς παραβάτην τοῦ πολιτεύματος καὶ ὡς ὄργανον τῆς Αὐλῆς. Οὕτως, ὁ πολιτικὸς ἀνταγωνισμὸς διέστρεψε τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων, ἐστρέβλωσε τὴν λαϊκὴν ἀντίληψιν καὶ κατὰ τὴν 7 Ἀπριλίου τοῦ 1885 τὸ τρικουπικὸν κόμμα ὑπέστη δεινὴν ἧτταν, κατέλαβε δὲ τὴν ἀρχὴν ὁ Θεόδωρος Δηλιγιάννης.

Ὡς συμβαίνει εἰς τὰς τοιαύτας περιστάσεις, ἡ νέα κυβέρνησις δὲν ἠδυνήθη νὰ μεταβάλῃ οὐδεμίαν σχεδὸν ἐκ τῶν βάσεων τῆς πολιτικῆς τοῦ Τρικούπη, οὐδὲ νὰ ἐπαναφέρῃ τὸ παλαιὸν φορολογικὸν σύστημα. Αἱ περὶ σπατάλης κατηγορίαι τοῦ Τρικούπη ἀπεδείχθη ὅτι δὲν ἦσαν εἰμὴ αἱ συνήθεις κεναὶ ἀντιπολιτευτικαὶ κατακρίσεις, αἱ ὁποῖαι ἐψύχρανον τὴν πίστιν τοῦ λαοῦ πρὸς τὴν νέαν κυβέρνησιν.

Παρ' ὅλας, ὅμως, τὰς πολιτικὰς ταύτας ἀνωμαλίας ἡ κοινωνικὴ πρόοδος δὲν ἐσταμάτησεν· αἱ Ἀθῆναι ἰδίως ἦσαν τὸ κέντρον τοιαύτης κινήσεως. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἀκριβῶς ταύτην παρετηρήθη ἀξιοσήμαντος μεταβολὴ εἰς τὴν καθημερινὴν ζωήν. Πλεῖστοι Ἕλληνες πλουτίσαντες ἐν τῇ ξένῃ ἤρχοντο, ὅπως ἐγκατασταθῶσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὠκοδόμησαν μέγαρα, ἤνοιξαν τὰς αἰθούσας των καὶ μετέφερον, ὁμοῦ μὲ τὰς ἕξεις τῆς εὐρωπαϊκῆς ζωῆς, πλοῦτον καὶ πολυτέλειαν βίου ἀσυνήθη εἰς τὴν μικρὰν καὶ πτωχὴν κοινωνίαν τῆς ἑλληνικῆς πρωτευούσης. Αἱ συναναστροφαὶ τῶν Ἀθηνῶν, αἱ ἁπλαῖ καὶ ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἐπιδείξεως, ἔλαβον ὅλως διάφορον χαρακτῆρα καὶ οἱ ἐγκατασταθέντες εἰς τὴν πρωτεύουσαν κατέστησαν τὰς αἰθούσας των κέντρα, ἔνθα ἡ χλιδὴ καὶ πολυτέλεια ἐσκανδάλιζε τοὺς ἀφελεῖς Ἀθηναίους. Οὗτοι διέβλεπον μυρίους κινδύνους ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς ἕξεων ξένων, ὄχι μόνον ἕνεκα τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῆς χώρας, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν ἠθῶν τῶν χαρακτηριζόντων τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν. Ἀλλ' ὁ ροῦς τῆς ζωῆς δὲν ἠδύνατο νὰ σταματήσῃ, ἡ δὲ μεταβολὴ αὕτη ἦτο φυσικὴ συνέπεια τῆς γενικῆς προόδου.

Ὡς ἦτο λίαν φυσικόν, οἱ ἐλθόντες ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ πολυτάλαντοι ὁμογενεῖς δὲν ἦσαν πάντες πρότυπα ἄκρας εὐγενείας καὶ λεπτότητος. Ἡ ἐπίδειξις τοῦ πλούτου των, γινομένη πολλάκις κατὰ τρόπον σκαιόν, καὶ ἡ ἐπιτήδευσις τρόπων ξένων πρὸς τὰ ἤθη τῶν ἰθαγενῶν προσέβαλλον τὸ τοπικὸν αἴσθημα, ἐκ τούτου δὲ προεκαλοῦντο σκάνδαλα καὶ ὀξεῖαι ἐπιθέσεις διὰ τοῦ Τύπου. Ἐσατιρίζοντο οὗτοι μετὰ καυστηρότητος, ἀλλ' ἡ γελοιογραφία ὑπῆρξε τὸ ἐπικινδυνωδέστερον ὅπλον, καθόσον ἐγελωτοποίει αὐτούς. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ τούτων οἱ πλεῖστοι προήρχοντο ἐκ τῆς τάξεως τοῦ τραπεζιτικοῦ καὶ ἐμπορικοῦ κόσμου, ἀνεμιγνύοντο δὲ εἰς ἐπιχειρήσεις ἢ ἐδημιούργουν τοιαύτας καὶ ἐπηύξανον τὴν περιουσίαν των ἐν τῷ χρηματιστηρίῳ, εἰς βάρος συνήθως τῶν ἁπλοϊκῶν κατοίκων τῶν Ἀθηνῶν, αἱ ἐπιθέσεις ἐλάμβανον χαρακτῆρα κοινωνικοῦ σκανδάλου. Τούτους ὁ λαὸς τοὺς διέκρινε διὰ τῆς προσωνυμίας τοῦ Χρυσοκανθάρου.

Τὴν ὀνομασίαν ταύτην ἐχρησιμοποίησε κατὰ πρῶτον ὁ Στέφανος Ξένος εἰς ἄρθρον του ἐναντίον ὡρισμένου προσώπου, ἐπολιτογραφήθη δὲ ἀμέσως ἡ λέξις καὶ ἐχρησίμευσεν ὡς γενικὴ διάκρισις ὁλοκλήρου τάξεως ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἐν τούτοις συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νέας κοινωνικῆς ζωῆς τῶν Ἀθηνῶν. Εἰς τὴν τάξιν ταύτην καὶ ὁ Τρικούπης καὶ ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἔδειξαν προτίμησίν τινα. Ὁ δεύτερος μάλιστα, ὅστις δὲν διετήρησε τὴν αὐστηρότητα τῆς αὐλικῆς ἐθιμοτυπίας τῆς πρώτης δυναστείας, ἐξεδήλωσεν ἰδιαιτέραν εὔνοιαν εἰς ὡρισμένα πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ὑπέστησαν διὰ τοῦτο δεινοὺς ὀνειδισμούς, διεκωμωδοῦντο κατὰ τὰς Ἀπόκρεω, διεσύροντο εἰς τὰς ὁδοὺς τὰ ὁμοιώματά των, καὶ οἱ πρωτεργάται τῶν ἀττικῶν καρναβαλίων, εἷς λαϊκὸς ποιητὴς Θεοδοσίου καὶ ὁ συνάδελφός του λαχανοπώλης Γρίβας, ἀπήγγελλον στίχους μεστοὺς χυδαιότητος καὶ κακεντρεχείας ἐναντίον τῶν νεοαυξήτων τούτων, ὡς μετεφράζετο ἡ γαλλικὴ λέξις «parvenu» κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Εἰς τὴν κατ' αὐτῶν δυσμένειαν τοῦ κοινοῦ ἦτο ἐπόμενον νὰ βάλῃ τὴν μύτην της καὶ ἡ πολιτικὴ τῶν καφενείων. Ἐπειδὴ ἡ τάξις αὕτη ἀνῆκε καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν εἰς τὸ τρικουπικὸν κόμμα, οἱ

τῆς ἀντιθέτου μερίδος περιεφρόνουν ἢ προσεποιοῦντο ὅτι περιεφρόνουν αὐτούς, ἡ δὲ ἐφημερὶς *Χώρα* τοὺς ἀπεκάλει χαβιαροχανίτας, ἀποβράσματα τοῦ Γαλατᾶ, χρυσογαϊδάρους, ἐπλήρου τὴν ἀτμόσφαιραν δυσοσμίας καὶ παρουσίαζε τὰς Ἀθήνας ὡς ἑστίαν βαναυσότητος, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι ἦτο ξένη πρὸς τὴν φυσικὴν τῶν κατοίκων εὐγένειαν.

Ἀκριβῶς δὲ ἐπειδὴ ταῦτα ἦσαν ξένα πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ λαοῦ καὶ πρὸς τὰς τάσεις αὐτοῦ, δὲν μετεβλήθησαν εἰς κώλυμα καὶ ἡ ζωὴ διέρρεεν ἐντὸς τῆς κανονισθείσης κοίτης. Αἱ διασκεδάσεις, αἱ κοινωνικαὶ θαλίαι, αἱ λαμπραὶ ἑσπερίδες, οἱ μετημφιεσμένοι χοροί, διδόμενοι εἰς αἰθούσας λαμπρῶν μεγάρων, ἐξέπλησσον πάντας τοὺς γνωρίζοντας ὁποία ἦτο ἡ πραγματικὴ κατάστασις τῆς πτωχῆς πρωτευούσης τοῦ μικροῦ κράτους, ὅπερ δὲν εἶχεν ἀκόμη καταστῆ τὸ χρηματιστήριον τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως εἶχε φιλοδοξήσει νὰ μεταβάλῃ τὰς Ἀθήνας ὁ Χαρίλαος Τρικούπης.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἀκριβῶς ἐκείνην, ἕτερον γεγονὸς συνετέλεσεν εἰς τὴν αὔξησιν τῆς κοινωνικῆς κινήσεως. Ἡ ἐκραγεῖσα ἐπανάστασις τοῦ Ἀραμπῆ ἐν Αἰγύπτῳ προεκάλεσε νέον ρεῦμα μεταναστευτικὸν πρὸς τὰς Ἀθήνας, ὁμογενῶν καὶ ἀλλοφύλων, ζητούντων καταφύγιον εἰς τὴν ἑλληνικὴν πρωτεύουσαν. Μαζὶ μὲ αὐτοὺς ἀφίκετο νέον εἶδος κόσμου, ἀγνώστου μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης παρ' ἡμῖν. Ἦσαν αἱ γυναῖκες τῶν ἐλαφρῶν ἠθῶν τῶν πεζοδρομίων καὶ τῶν καφεῳδείων τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τοῦ Καΐρου, αἵτινες προήρχοντο ἐκ πάσης φυλῆς καὶ διέχυσαν μίαν εὐθυμίαν ὅλως ἀσυνήθη εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ τὰ κέντρα τῆς πόλεως. Ἡ παρουσία των συνετάραξε τὴν ἀθηναϊκὴν νεολαίαν, δὲν ἀφῆκε δὲ ἀπροσβλήτους καὶ αὐτοὺς τοὺς πρεσβυτέρους ἀκόμη. Δὲν ἦσαν συνήθως αὗται πρότυπα κάλλους, νεότητος καὶ κομψότητος, ἀλλ' εἰς πόλιν, ἔνθα τὸ εἶδος τοῦτο ἦτο παντελῶς ἄγνωστον, αἱ δὲ τραγουδίστριαι τοῦ Ἄντρου τῶν Νυμφῶν συνωδεύοντο μέχρι τῶν οἰκιῶν των ὑπὸ ἐφίππων χωροφυλάκων, ἵνα μὴ ἀπαχθῶσιν ὡς αἱ γυναῖκες τῶν Σαβίνων, ἡ ἐμφάνισίς των ἀπετέλεσε γεγονὸς ἀξιοσημείωτον. Ἡ ἀστυνομία ἔλαβεν ἕκτακτα μέτρα, ὅπως προφυλάξῃ τὴν πατροπαράδοτον ἀρετὴν καὶ τὴν ἐγκράτειαν τῶν νέων καὶ τὴν σοβαρότητα τῶν πρεσβυτῶν. Αἱ γυναῖκες αὗται καταδιωκόμεναι προσέτρεχον εἰς τὰς πρεσβείας των καὶ ζητοῦσαι προστασίαν παρ' αὐτῶν ἔφερον εἰς δυσχερῆ θέσιν τὸν τότε διευθυντὴν τῆς ἀστυνομίας Κωνσταντῖνον Κοσονάκον, ὅστις εὗρε προχειρότερον μέσον, ὅπως ἐπιβληθῇ, νὰ δημοσιεύῃ τὰ ποικίλα σκάνδαλα εἰς τὰ ἀστυνομικά του δελτία, ὅπερ καὶ αὐτὸ ἦτο μία κοινωνικὴ σατιρικὴ σελίς, εἰς ἣν κατωνειδίζοντο πασίγνωστα πρόσωπα, τὰ ὁποῖα εἶχον τὴν ἐλαφρότητα νὰ συμμετέχωσιν εἰς τὰς τέρψεις τοῦ ἐλαφρόκοσμου τούτου. Ἀλλὰ τὸ νέον αὐτὸ καθεστὼς ἐγένετο δεκτὸν μετὰ φλογερᾶς ἐπιθυμίας, τὴν ὁποίαν δὲν ἠδύνατο νὰ καταπνίξῃ τὸ ἀστυνομικὸν δελτίον. Εἰσῆλθεν εἰς τὸν κοινωνικὸν ὀργανισμόν, ἐγένετο συνήθεια, ἡ δὲ συνήθεια, ὡς γνωστόν, εἶναι ἰσχυροτέρα τῆς φύσεως. Ἐκ τούτου ἐδημιουργήθησαν κέντρα, ἤνοιξαν ἀπειράριθμα ζυθοπωλεῖα, ὅπου διῃτῶντο αἱ αἰγυπτιακαὶ αὗται σειρῆνες, ἡ δὲ νεολαία προσέτρεχεν ἐκεῖ ἀθρόα. Τὰ ζυθοπωλεῖα μετεβλήθησαν ἀμέσως εἰς χαρτοπαικτεῖα. Δὲν ὑπῆρχε δὲ ὁδὸς εἰς ἣν νὰ μὴ ἐλειτούργει ἓν τοιοῦτον. Τότε ἀστυνομικοὶ κλητῆρες, φέροντες ἀκόμη τὰς ἐρυθρὰς στολάς των, καὶ ἀποσπάσματα στρατοῦ ἀπελύθησαν, τοιαύτη δὲ ἐγένετο καταδίωξις, ὥστε κατὰ δεκάδας ἐσύροντο εἰς τὰ κρατητήρια, κατὰ πᾶσαν νύκτα, οἱ θιασῶται τοῦ λασκενὲ καὶ τοῦ μπακαρᾶ, σπουδαῖον δὲ πρόσωπον διεδραμάτισεν εἰς τὰς καταδιώξεις ταύτας ὁ σκύλος τοῦ ἕκτου ἀστυνομικοῦ τμήματος, Λουκούμης καλούμενος, τὸν ὁποῖον ἀπεθανάτισαν ὁ Θέμος Ἄννινος, ὁ Σουρῆς καὶ ἡ λαϊκὴ μοῦσα.

Τοιαύτη ἦτο ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ κοινωνικὴ κατάστασις μέχρι τοῦ 1885, ὅτε διὰ πρώτην φορὰν ἐκλήθη νὰ σχηματίσῃ κυβέρνησιν ὁ Θεόδωρος Δηλιγιάννης. Τὸν νέον ἀρχηγὸν τῆς ἀντιπολιτεύσεως ὡδήγησεν ὁ λαὸς εἰς τὰ ἀνάκτορα ἐν συνοδείᾳ τραχυφώνων τυμπάνων καὶ χωρικῶν ὀξυαύλων. Τὰ ὄργανα ταῦτα οἱ καθαρεύοντες τὴν γλῶσσαν ἐκάλουν βαρβαρόφωνα. Ὁ Θεόδωρος Δηλιγιάννης ἐξέθεσε τὰς γνώμας του ἐπὶ τῆς καταστάσεως εἰς τὸν ἡγεμόνα καὶ ἐζήτησε διάταγμα διαλύσεως τῆς Βουλῆς, προτοῦ σχηματίσῃ κυβέρνησιν. Ὁ Βασιλεὺς ἠρνήθη τοῦτο καὶ ὁ Τρικούπης, προσελθὼν εἰς τὴν Βουλήν, κατώρθωσε νὰ σχηματίσῃ πλειονοψηφίαν ἐκ τεσσάρων ψήφων, ἀμέσως δὲ ἀνέγνωσε τὸ βασιλικὸν διάταγμα τῆς διαλύσεως τῆς βουλῆς. Ὁ διεξαχθεὶς ἐκλογικὸς ἀγὼν ὑπῆρξε τραχύτατος καὶ ἡ κυβέρνησις Τρικούπη ὑπέστη ἀληθῆ ὄλεθρον. Οἱ πλεῖστοι τῶν κορυφαίων ἐκ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Τρικούπη εἶχον ἀποτύχει καὶ ὁ Δηλιγιάννης κατελάμβανε τὴν ἀρχήν.

Ἔκτοτε ἄρχεται ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τῶν δύο κομμάτων, τῶν ὁποίων οἱ κύριοι παλαισταὶ ἦσαν ὁ Χαρίλαος Τρικούπης καὶ ὁ Θεόδωρος Δηλιγιάννης. Περὶ τὰ δύο αὐτὰ πρόσωπα περιεστράφη ὁλόκληρος ἡ πολιτικὴ ζωὴ τῆς χώρας. Αἱ προσπάθειαι τοῦ Δημητρίου Ράλλη πρὸς σύστασιν ἰδιαιτέρου κόμματος δὲν ἐγένοντο εὐμενῶς δεκταὶ ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης, καὶ κατόπιν δὲ ἀκόμη, καίτοι παρῆλθον τριάκοντα καὶ ἑπτὰ ἔτη, καίτοι ὁ Ράλλης ἐγένετο τετράκις Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, καίτοι ἐξέλιπον ἀπὸ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς οἱ ἀρχηγεύσαντες τῶν δύο μεγάλων πολιτικῶν κομμάτων, οὐδέποτε ἀπήλαυσε τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ λαοῦ.

Ἐν μέσῳ τῶν πολιτικῶν αὐτῶν γεγονότων, ὁ

«Ὁ Ἄτλας». Γελοιογραφία του Θέμου Ἀννινου από την εφ. Ασμοδαίος *(13.6.1882). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Ἀσμοδαῖος, διέκοψε τὴν ἔκδοσίν του. Τὴν 25 Αὐγούστου ἐξεδόθη τὸ τελευταῖον αὐτοῦ φύλλον. Ἡ ἦττα τοῦ τρικουπικοῦ κόμματος ἐδείκνυεν ὅτι ἡ ζωὴ τῆς δηλιγιαννικῆς κυβερνήσεως θὰ παρετείνετο ἐπὶ μακρὸν ἀνενόχλητος ἐκ παντὸς περισπασμοῦ, αὐτὸς δὲ ὁ Τρικούπης ἀπήρχετο εἰς τὴν ἀλλοδαπήν, μὴ ἐπιθυμῶν νὰ φανῇ ὅτι ἀντιδρᾷ εἰς τὴν τόσον σαφῶς ἐκφρασθεῖσαν λαϊκὴν γνώμην.

Ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅμως, οὐδείς ποτε δύναται νὰ εἶναι βέβαιος περὶ τῆς παρατάσεως τῆς εἰρήνης καὶ τῆς τάξεως. Τὰ πάντα ἐν αὐτῇ εἶναι εὐμετάβλητα. Ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι αὕτη ἡ ἑστία τῶν πολιτικῶν ἀπροόπτων καὶ τῶν πολιτικῶν ῥαδιουργιῶν. Ἐν ᾧ ἡ κυβέρνησις Δηλιγιάννη κατεγίνετο εἰς τὴν ἀνάπτυξιν οἰκονομικοῦ προγράμματος καὶ εἰς μεταβολὴν δασμολογικοῦ συστήματος ἠπιωτέρου, κατήργει δὲ χάριν οἰκονομίας τὰς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ πρεσβείας, ἐκτὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, αἴφνης τὴν 6 Σεπτεμβρίου 1885 ἀνετράπησαν πάντα ταῦτα. Ὁ τοπάρχης τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, Γαβριὴλ πασᾶς Κρέστοβιτς, ἐξεδιώχθη τῆς Φιλιππουπόλεως, ἐκηρύχθη ἡ ἕνωσις τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας μετὰ τῆς Βουλγαρίας καὶ ὁ βουλγαρικὸς στρατός, διελθὼν τὸν Αἷμον, κατέλαβε πᾶσαν τὴν Ρωμυλίαν. Ἡ Σερβία καὶ ἡ Ἑλλὰς συνεταράχθησαν ἕνεκα τῆς ἐπικινδύνου ἐπεκτάσεως τῆς βουλγαρικῆς ἡγεμονίας. Ἡ Σερβία ἐπεστρατεύθη, ἀλλ' ὁ στρατός της ἠττήθη εἰς Πιρὸτ καὶ συνωμολόγησε συνθήκην ἐν Βουκουρεστίῳ.

Τὸ βουλγαρικὸν πραξικόπημα ἀνεστάτωσε τὴν Ἑλλάδα. Ὁ λαὸς τῶν Ἀθηνῶν διὰ διαδηλώσεων ἐζήτει ἄμεσον πόλεμον, ἐπεζητεῖτο δὲ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς Συνθήκης τοῦ Βερολίνου καὶ ἡ ἐπέκτασις ἐπὶ τῇ βάσει ταύτης τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος. Ἤρξατο τότε ἡ περίεργος ἐκείνη ἐπιστράτευσις τοῦ 1885, ἡ ὁποία ἀπέδειξε τὸ ἀπαράσκευον τοῦ Κράτους καὶ τὴν παντελῆ ἔλλειψιν ὀργανώσεως καὶ μέσων. Ἡ ἐπιστράτευσις αὕτη, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἔλαβεν εὐτράπελον ὅλως χροιάν, διότι καὶ τὰ σοβαρώτερα τῶν γεγονότων ἐνεφανίζοντο ὡς σκηναὶ κωμειδυλλίου. Διαδηλώσεις γενόμεναι κατέληγον εἰς τὰ παράθυρα τῆς οἰκίας τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, μὲ σημαίας φερούσας τὴν ἐπιγραφὴν «Μακεδονία», «Ἐλευθερία ἢ θάνατος» καὶ ἄλλας παρομοίας, ὑπενθυμιζούσας ἀρχαῖα ρητὰ τῶν ἡρώων τῆς Σπάρτης.

Τὰς διαδηλώσεις ταύτας προεκάλουν συνήθως φοιτηταὶ τοῦ ἐθνικοῦ πανεπιστημίου, ἀλλὰ μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀνεμιγνύοντο καὶ διάφοροι ἀργόσχολοι τῶν καφενείων, ἀπολυθέντες ὑπάλληλοι, πρώην ὑπαστυνόμοι· οὕτω πως δὲ ὁ θόρυβος καὶ ἡ ταραχὴ ἦτο μεγάλη καὶ ὑπὸ τὴν πίεσιν ταύτην ἐκλήθησαν αἱ πρῶται ἡλικίαι τῆς ἐπιστρατεύσεως.

Ἔπειτα ἐπηκολούθησαν αἱ ἀφίξεις εἰς Ἀθήνας τῶν προσκεκλημένων ἐφέδρων τῶν ἐπαρχιῶν, οἵτινες, κατὰ κανόνα, διήρχοντο τῆς πρωτευούσης καὶ διέσχιζον τὰς ὁδούς της μετὰ σημαιῶν καὶ μουσικῆς, ἀνακρουούσης παλαιὰ ἐμβατήρια, ὡς τὸ «Μαύρη εἶναι ἡ νύκτα στὰ βουνά», ἢ τὸ «Λυγερὸν καὶ κοπτερὸν σπαθί μου», κατέληγον δὲ ὑπὸ τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν, ὁπόθεν ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως προσεφώνει τοὺς ἐπιστρατευομένους ἄνδρας καὶ παρώτρυνεν αὐτοὺς πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἱεροῦ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντος. Οἱ νέοι αὐτοὶ ἄνδρες ἤρχοντο ἐκ τῶν ἑστιῶν των φέροντες λεπτὰς θερινὰς ἀμφιέσεις ἐν τῷ μέσῳ δριμυτάτου χειμῶνος. Κατατασσόμενοι εἰς τὰ διάφορα σώματα τοῦ στρατοῦ περιεβάλλοντο διὰ θερινῶν λινῶν στολῶν, ἐλλείψει ἄλλων. Πολλοὶ τούτων κατετάσσοντο εἰς τὸ Ἱππικόν, στερούμενον ἵππων, ἕνεκα δὲ τοῦ λόγου τούτου εἶχεν ἐφευρεθῇ

νέον σῶμα ἐν τῷ ὀργανισμῷ τοῦ στρατοῦ, τὸ ἄνιππον κληθὲν ἱππικόν. Διὰ πρώτην φορὰν ἐπετάσσοντο κτήνη ὑπὸ τοῦ Κράτους, ὅπως πληρώσουν ἐπειγούσας ἀνάγκας τοῦ στρατοῦ, τὰ δὲ μοναστήρια εἶχον ἀπογυμνωθῆ τῶν ἡμιόνων των. Οἱ ἄνδρες ἐξ ἄλλου συνεσωρεύοντο εἰς τὰ παραπήγματα, στερούμενοι κλινοστρωμνῶν. Ἡμεῖς δέ, οἵτινες ὑπηρετήσαμεν ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας εἰς τὸν στρατόν, ἀναμιμνησκόμεθα ἀκόμη τὰ δεινοπαθήματά μας κατὰ τὰς μακρὰς καὶ παγετώδεις νύκτας τοῦ 1885 καὶ 1886.

Παρ' ὅλας, ὅμως, τὰς τοιαύτας κακουχίας, αἵτινες εἶχον καὶ τὴν εὔθυμόν των ὄψιν, οἱ ἄνδρες ἐνεκαρτέρουν, ἀναμένοντες τὴν κήρυξιν πολέμου κατὰ τῆς Τουρκίας πρὸς κατάληψιν τῆς ἐκχωρηθείσης γραμμῆς ὑπὸ του ΙΓ' πρωτοκόλλου τῆς Βερολινείου Συνδιασκέψεως. Ὡς χρόνος τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου ὡρίζετο ἡ ἡμέρα τῆς 25 Μαρτίου, καθ' ἣν καὶ κατὰ τὸ 1821 εἶχεν ὑψωθῆ εἰς τὴν μονὴν τῆς Ἁγίας Λαύρας τῶν Καλαβρύτων τὸ λάβαρον τῆς ἐθνεγερσίας.

Αἱ διαβεβαιώσεις αὗται ὑπέθαλπον τὰ φιλοπόλεμα αἰσθήματα τοῦ λαοῦ καὶ ἐκράτουν τὴν κοινωνίαν εἰς διαρκῆ ἐξέγερσιν. Ἡ ἐφημερὶς *Χρόνος*, διευθυνομένη ὑπὸ τοῦ κ. Κωνσταντίνου Δούνη, ἐξεδίδετο ἀνὰ πᾶσαν πρωΐαν μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «Κηρύξατε τὸν πόλεμον», καὶ τὰ διάφορα φιλοπόλεμα κομιτᾶτα ὑπεδαύλιζον τὸ φιλοπόλεμον πῦρ. Ἀλλ' οἱ μῆνες παρήρχοντο ἄπρακτοι. Κατὰ μικρὰ διαστήματα, καὶ ὁσάκις ὁ λαὸς ἐκαλεῖτο ὑπὸ δημαγωγῶν, συνήρχετο εἰς συλλαλητήρια, τότε δὲ ἡ Κυβέρνησις ὑποχωροῦσα εἰς τὴν πίεσιν τῆς κοινῆς γνώμης, ἐκάλει νέαν τινὰ ἡλικίαν ἐφέδρων. Οὕτω πως ἐδημιουργήθη μία λίαν ἰδιόρρυθμος κατάστασις, τὴν ὁποίαν ἀγνοῶ τίς πρῶτος ἐχαρακτήρισεν ὡς κατάστασιν εἰρηνοπολέμου.

Ἐν τῷ μεταξύ, ἕνεκα τῆς ἐν Πιρὸτ ἥττης τῆς Σερβίας, τὸ ζήτημα τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας ἐκανονίσθη, ἡ μακρὰ δὲ παράτασις τῆς ἐπιστρατεύσεως ἡμῶν, ἐν ᾧ ἀφ' ἑνὸς ἐξήντλει οἰκονομικῶς τὴν Ἑλλάδα, προεκάλει συγχρόνως ἀνησυχίας καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ ὡς ἐκ τούτου αἱ Μεγάλαι τῆς Εὐρώπης Δυνάμεις ἀπεφάσισαν νὰ ἐπέμβωσι, τῇ προτάσει τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως. Κατὰ τὴν 12 Ἰανουαρίου 1886, ὁ Sir Horace Rumbold πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας, λίαν ἀποτόμως ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν Δηλιγιάννην ὅτι, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς πλήρους ἐλλείψεως δικαίας ἀφορμῆς πολέμου ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος ἐναντίον τῆς Τουρκίας, ναυτικὴ προσβολὴ τῆς Ἑλλάδος κατ' αὐτῆς δὲν θὰ ἐπετρέπετο. Τὴν αὐτὴν δὲ ἡμέραν, ἀποβάντος ἀτελεσφορήτου τοῦ διαβήματος τούτου, οἱ πρεσβευταὶ τῶν ἓξ Μεγάλων Δυνάμεων ἐδήλωσαν ἐγγράφως ὅτι *«οὐδεμία ναυτικὴ ἐπίθεσις τῆς Ἑλλάδος κατὰ τῆς Πύλης γενήσεται ἀνεκτή»*. Ὁ Δηλιγιάννης ἀπήντησε, μετὰ ἐννέα ἡμέρας, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις *«θὰ ἐθεώρει πᾶν κώλυμα πρὸς ἐλευθέραν χρησιμοποίησιν τῶν ναυτικῶν της δυνάμεων ὡς ἀσυμβίβαστον μετὰ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ κράτους καὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ Στέμματος»*.

Ἡ ἀπάντησις αὕτη τοῦ Δηλιγιάννη, τῇ ὑποκινήσει τῆς Κυβερνήσεως προεκάλεσε πολεμικὰς διαδηλώσεις καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Ταῦτα πάντα συνετάρασσον τὸν σουλτάνον, ὅστις ὅπως ἀποφύγῃ ἐνδεχομένην σύγκρουσιν μετὰ τῶν Ἑλλήνων, ἡ ὁποία ἠδύνατο νὰ προκαλέσῃ γενικωτέραν ἐξέγερσιν ἐν τῇ βαλκανικῇ χερσονήσῳ, ἀπεφάσισε νὰ ἔλθῃ εἰς συνεννόησιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος, πρόθυμος εἰς θυσίας τινάς, πρὸς τοῦτο δὲ ἀπεφάσισε τὴν ἀποστολὴν τοῦ Γαβδὰν πασᾶ εἰς Ἀθήνας, ἵνα φιλικῶς κανονισθῇ τὸ ζήτημα τοῦτο μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν. Ἀλλ' ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει τότε πρεσβευτὴς τῆς Γερμανίας Ράδοβιτς, ἐνεργῶν κατ' ἐντολὴν τῆς κυβερνήσεώς του, μετέβη παρὰ τῷ σουλτάνῳ καὶ ἐδήλωσεν εἰς αὐτὸν ὅτι ἦτο περιττὸν νὰ προβῇ εἰς οἱανδήποτε θυσίαν πρὸς τὴν Ἑλλάδα, καθόσον καὶ οἱ Ἕλληνες δὲν θὰ ἐτόλμων νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς Τουρκίας καὶ ἡ Εὐρώπη, ἐὰν ἐτόλμων, ἀπεφάσισε νὰ μὴ τοὺς ἐπιτρέψῃ τοῦτο. Οὕτως ἐματαιώθη ἡ ἀποστολὴ τοῦ Γαβδὰν πασᾶ καὶ τὰ πράγματα περιεπλέκοντο ἔτι μᾶλλον.

Εἰς τοιαύτην ἀμφίβολον κατάστασιν εὑρίσκετο ἡ Ἑλλὰς μέχρι τοῦ ἔαρος τοῦ 1886. Διπλωματικὰ ἐπεισόδια συνέβαινον καθ' ἑκάστην σχεδὸν καὶ ὁ πλειότερον πάντων ἐνεργῶν εἰς τὴν κατὰ τῆς κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος πίεσιν σὲρ Ὁράτιος Ρῶμβολδ ἐφέρετο βιαίως πρὸς τὸν Δηλιγιάννην, προεκλήθη δὲ κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς κυβερνήσεως τούτου σκάνδαλον, τὸ ὁποῖον συνεκίνησε τὴν πόλιν ὁλόκληρον, καθ' ὅσον εἰς συνέντευξίν τινα, ἣν ἔσχε μετὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ, μὴ ἀναμένων τὰς ἐπιμόνους ἀντιρρήσεις αὐτοῦ, ἀπῆλθεν ἀποτόμως ὁ σὲρ Ὁράτιος καὶ ἔσυρε τὴν θύραν μετὰ τοσαύτης ὁρμῆς καὶ πατάγου, ὥστε κατέρριψε δοχεῖά τινα ἀνθέων. Μετὰ τὴν συνέντευξιν ταύτην, ἐπηκολούθησεν ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τοῦ ἡνωμένου στόλου, εἰς ὃν δὲν ἔλαβον μέρος μόνον τὰ γαλλικὰ σκάφη. Ὑπὸ τῆς βίας τῶν πραγμάτων, ἡ κυβέρνησις Δηλιγιάννη ἠναγκάζετο νὰ παραιτηθῇ, μόλις συμπληρώσασα ἓν ἔτος ἀπὸ τῆς ἀνόδου της εἰς τὴν ἐξουσίαν. Οὕτω, καὶ πάλιν τὰ ἐθνικὰ ὄνειρα διελύοντο, ἡ ἀπογοήτευσις εἰσέδυσεν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ καὶ ἐστρέφετο αὐτὸς αὖθις πρὸς τὸν Χαρίλαον Τρικούπην.

Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος κατ' ἀρχὰς ἀπετάθη πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐσωτερικῶν τῆς δηλιγιαννικῆς κυβερνήσεως, Νικόλαον Παπαμιχαλόπουλον καὶ ἐπρόκειτο νὰ ἀναθέσῃ εἰς αὐτὸν τὸν σχηματισμὸν κυβερνήσεως ἐξ αὐτῆς τῆς δηλιγιαννικῆς πλειοψηφίας, ἐλπίζων οὕτω τὴν διάσπασιν αὐτῆς. Ἓν ἄρθρον, ὅμως, τῆς *Ὥρας*, τοῦ δημοσιογραφικοῦ

ὀργάνου τοῦ Τρικούπη, γραφὲν προφανῶς ὑπὸ τοῦ ἰδίου Τρικούπη, ἀνεχαίτισε τὴν ἐνέργειαν ταύτην τοῦ Βασιλέως. Ἐκλήθη τότε καὶ ἐσχημάτισεν ἄχρουν κυβέρνησιν ὁ πρόεδρος τοῦ Ἀρείου Πάγου, Δημήτριος Βάλβης, ὅστις συνεκάλεσε τὴν Βουλὴν τὴν 8 Μαΐου 1886, ἐν ᾧ ὁ ἀποκλεισμὸς τῶν ἑλληνικῶν παραλίων ἐξηκολούθει ἀκόμη. Τὰ θλιβερὰ ταῦτα γεγονότα εἶχον διασπάσει τὴν δηλιγιαννικὴν πλειονοψηφίαν καὶ οἱ βουλευταὶ τοῦ κόμματος τούτου ἀθρόοι μετέβησαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, δηλοῦντες φιλίαν. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ Προέδρου τῆς Βουλῆς ἔκρινεν ὁριστικῶς τὴν πολιτικὴν ἐκκρεμότητα καὶ ὁ Χαρίλαος Τρικούπης τὴν ἑπομένην ἐσχημάτιζε κυβέρνησιν. Ἐν ᾧ, ὅμως, ἐφαίνοντο ὅτι εἰσήρχοντο εἰς εἰρηνικὴν λύσιν τὰ πράγματα, εἰς τὴν μεθοριακὴν γραμμήν, τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ἡμέραν, προεκλήθησαν γεγονότα, τὰ ὁποῖα μικροῦ δεῖν ἔρριπτον τὴν Ἑλλάδα εἰς πόλεμον, καταδικασμένην νὰ τηρῇ ἀδρανῆ τὴν κυριωτέραν πολεμικήν της δύναμιν, τὴν τοῦ στόλου.

Τὴν 9 Μαΐου προεκλήθη συμπλοκὴ ἑλληνικῶν καὶ τουρκικῶν τινων σταθμῶν, ἥτις ἐγενικεύθη καὶ διήρκεσε ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἡμέρας. Κατὰ τὰς συμπλοκὰς ταύτας, ὑπερχίλιοι Τοῦρκοι ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται ἐφονεύθησαν καὶ ἐτραυματίσθησαν, ἐκ τῶν ἡμετέρων δὲ ἱκανοὶ εἶχον εὕρει ἐπίσης τὸν θάνατον. Τὴν σύγκρουσιν ταύτην ἡ κοινὴ γνώμη ἀπεδέχθη μετ' ἐνθουσιασμοῦ καὶ τὴν ἐθεώρησεν ὡς ἱκανοποίησιν διὰ τὴν μακρὰν παράτασιν τοῦ εἰρηνοπολέμου. Ἐν τούτοις, αἱ συγκρούσεις αὗται ἔθετον εἰς κίνδυνον τὴν χώραν καὶ ὁ Τρικούπης κατέβαλε πᾶσαν τὴν ἐνεργητικότητα αὐτοῦ, ὅπως ἀποτρέψῃ γενίκευσιν τῶν συγκρούσεων, μόλις δὲ τὴν 12 Μαΐου ἀνεστάλησαν αἱ ἐχθροπραξίαι καὶ διετάχθη ἡ ἀποστράτευσις τῆς χώρας. Ὁ ἀποκλεισμὸς διελύθη καὶ αἱ διπλωματικαὶ σχέσεις μετὰ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἀποκατεστάθησαν. Ὁ Τρικούπης ἀνέλαβε τότε τὴν ἐφαρμογὴν ἐσωτερικῶν μεταρρυθμίσεων, βασιζομένων ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ του προγράμματος. Ἐγένετο ἔναρξις τῆς ἀναδιοργανώσεως τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου διὰ γαλλικῶν ἀποστολῶν, τῆς κατασκευῆς δημοσίων ἔργων, τῆς στρώσεως σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, τῆς κατασκευῆς λιμένων, τῆς μεταβολῆς τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, κατεβάλλετο δὲ πᾶσα προσπάθεια πρὸς αὔξησιν τῶν οἰκονομικῶν πόρων τοῦ Κράτους.

Κατὰ τὰ ἀμέσως κατόπιν ἔτη ἐτελέσθησαν αἱ ἑορταὶ τῆς εἰκοσιπενταετηρίδος τῆς βασιλείας τοῦ Γεωργίου Α΄, ἡ ἐνηλικίωσις τοῦ τότε διαδόχου Κωνσταντίνου, οἱ γάμοι αὐτοῦ μετὰ τῆς πριγκηπίσσης τῆς Πρωσσίας Σοφίας, καθ' οὓς παρευρέθησαν καὶ οἱ τότε αὐτοκράτορες τῆς Γερμανίας. Αἱ Ἀθῆναι διήρχοντο ἡμέρας πανηγύρεων καὶ ἡ ἥσυχος τῆς πόλεως ὄψις εἶχε μεταβληθῆ. Οἱ δήμαρχοι τοῦ Κράτους καὶ αἱ ἑλληνικαὶ κοινότητες ἀπέστελλον ἀντιπροσώπους κατὰ τὰς χαρμοσύνους ἐκείνας πανηγύρεις, οἵτινες ἐκόμιζον δῶρα πρὸς τὸν μέλλοντα βασιλέα τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ὁποίου διέβλεπον τὸν μέλλοντα ἐκδικητὴν τοῦ ἱστορικοῦ ἀδικήματος τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Οἱ ἀντιπρόσωποι μάλιστα τῆς Κωνσταντινουπόλεως προσέφερον εἰς τὸν νεαρὸν τότε Κωνσταντῖνον σπάθην πολυτελῆ, διατεινόμενοι ὅτι αὕτη ἀνῆκεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον, καὶ οἱ παρηγορητικοὶ θρῦλοι τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἐφαίνοντο πλέον ὡς ἀπραγματοποίητα ὄνειρα, ἀλλ' ὡς χρησμοὶ προαγγέλλοντες τὴν ταχεῖαν πραγματοποίησιν τῶν ἐθνικῶν πόθων.

«Ἐκπαιδευτήριον Χαριλάου». Γελοιογραφία του Θέμου Ἀννίνου από την εφ. Ασμοδαίος (20.6.1882). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

Ἡ περίοδος αὕτη ἀποτελεῖ σταθμὸν σημειοῦντα σημαντικὴν διανοητικήν, διοικητικὴν καὶ κοινωνικὴν πρόοδον τῆς Ἑλλάδος. Ἐνόμιζέ τις ὅτι ἡ Ἑλλάς, ἀντλήσασα νέας δυνάμεις, ἔβαινεν ἀκατάσχετος εἰς ἐκπλήρωσιν τῆς ἱστορικῆς της ἀποστολῆς καί ὅτι, ἐὰν ἀκόμη συνέβαινεν ἀνατροπὴ τῆς κυβερνήσεως Τρικούπη, ἡ διάδοχος αὐτῆς θὰ ἠκολούθει τὴν χαραχθεῖσαν παρ' αὐτῆς ὁδόν.

Τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα περιγράψαμεν συντόμως, ἡ πτῶσις τῆς κυβερνήσεως Τρικούπη, ἡ ἄνοδος εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Δηλιγιάννη, ἡ ἐπακολουθήσασα

παρατεινομένη ἐπιστράτευσις, ὁ ἀποκλεισμὸς τῶν ἑλληνικῶν παραλίων, ἡ ἄνοδος αὖθις τοῦ Τρικούπη εἰς τὴν Ἀρχήν, αἱ ἐπακολουθήσασαι ἑορταί, εἰς ἃς συμμετέσχεν ὅλος ὁ ἑλληνισμός, πάντα ταῦτα τὰ γεγονότα ἔδωκαν τοιαύτην κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν κίνησιν, οἵαν ποτὲ δὲν εἶχε μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ Ἑλλάς. Ἄπειρα πρόσωπα ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν πολιτικὴν σκηνήν, τῶν ὁποίων ἡ ἰδιορρυθμία καὶ ἡ ἐκκεντρικότης προσέδιδον ἰδιάζοντα χαρακτῆρα εἰς τὴν κίνησιν ταύτην. Ἀπειράριθμοι, ἐξ ἄλλου, τύποι τοῦ ἔσω καὶ τοῦ ἔξω ἑλληνισμοῦ ἐπαρουσιάσθησαν, ὅπως ἀντιπροσωπεύσουν τοὺς δήμους καὶ τὰς κοινότητας κατὰ τὰς αὐλικὰς ἑορτάς. Οἱ τύποι οὗτοι ἦσαν παράδοξοι καὶ ἐποίκιλλον ἐπί τινα χρόνον τὴν μονότονον κοινωνίαν τῶν Ἀθηνῶν, ἔδιδον δὲ ἄφθονον γελοιογραφικὴν καὶ σατιρικὴν ὕλην. Ἡ διακόσμησις τῆς πόλεως ἦτο τόσον ἀκαλαίσθητος καὶ τόσον γελοία, ὥστε καὶ αὐτὴ ὑπήχθη εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς γελοιογραφίας. Ἡ γραφὶς τοῦ Θέμου Ἀννίνου ἐθαυματούργησε. Συνέλαβε τὰς χαρακτηριστικωτέρας γραμμὰς τῆς ἐποχῆς καὶ διαιώνισε τὰ κωμικὰ ἐκεῖνα γεγονότα καὶ τὰ ἀστεῖα ἐκεῖνα πρόσωπα, μεθ' ὧν συνεδέθησαν ταῦτα. Ἀληθῶς, πόσον εἶναι θαυμάσιοι καὶ ἀληθεῖς οἱ τύποι ἐκεῖνοι τῶν ξένων περιηγητῶν μὲ τὰς ἀλλοκότους κάσκας, εἰς οὓς ἀπενέμετο γενικῶς ὁ τίτλος τοῦ μιλόρδου, καὶ αἱ περιηγήτριαι ἐκεῖναι μὲ τὰς ἰσχνὰς κνήμας καὶ τοὺς μακροὺς πόδας, αἱ φερόμεναι κατ' ἀγέλας ὑπὸ τῶν ἀρχαιολογούντων διερμηνέων τῶν ξενοδοχείων, ὅπως θαυμάσουν *τὸ φανάρι τοῦ Διογένους* καὶ τοὺς *Ἀέρηδες*. (...)

(...) Ἀλλ' ἡ Ἑλλὰς διήρχετο ἡμέρας χαλεπάς. Αἱ προσπάθειαι τοῦ Τρικούπη δὲν ἐγένοντο ἀντιληπταὶ ὑπὸ τοῦ πολλοῦ πλήθους, ἡ ἐποχὴ δὲν ἦτο ἀνταξία τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρός. Αἱ ἐκλογαὶ τοῦ 1890 κατέρριψαν τὸν Τρικούπην, καὶ ἡ κυβέρνησις δὲ τοῦ Δηλιγιάννη δὲν ἠδυνήθη νὰ συντηρηθῇ εἰς τὴν Ἀρχὴν ἐπὶ μακρόν. Τὸ πιστωτικὸν ἡμῶν νόμισμα ἤρξατο ἐκπίπτον καὶ ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ὑπενθύμιζεν εἰς ἑκάστην συνεργασίαν μετὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ του τὸ γεγονὸς τοῦτο. Μίαν δὲ Καθαρὰν Δευτέραν ὁ γραμματεὺς τοῦ Βασιλέως Καλίνσκης, μεταβὰς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Δηλιγιάννη, ἐξ ὀνόματος τοῦ ἀνευθύνου ἄρχοντος τῷ ἐζήτησεν ἀπεριφράστως τὴν παραίτησιν αὐτοῦ. Ὁ Δηλιγιάννης ἀντέλεξεν εἰς τὴν ἀξίωσιν τοῦ Στέμματος ὅτι ἔχων τὴν ἐμπιστοσύνην τῆς βουλῆς δὲν εἶχεν οὐδένα λόγον νὰ παραιτηθῇ, ἄφηνε δὲ εἰς τὸν Βασιλέα τὴν εὐθύνην τῆς ἀπολύσεως τῆς Κυβερνήσεως· συγκαλέσας εἶτα τὴν Βουλὴν εἰς συνεδρίασιν, κατέστησεν εἰς αὐτὴν γνωστὰ τὰ διατρέξαντα καὶ ἔλαβε ψῆφον ἐμπιστοσύνης παρ' αὐτῆς. Ὁ λαὸς ἐξεχύθη τότε εἰς τὰς ὁδούς, ἀποδοκιμάζων τὴν πρᾶξιν τοῦ Βασιλέως. Ἡ στιγμὴ ἦτο κρίσιμος καὶ ἡ χώρα ἐφαίνετο εἰσερχομένη εἰς ἐπανάστασιν. Ὁ Βασιλεὺς ἀπέλυσε τὴν Κυβέρνησιν· ἀνέθεσε δὲ τὸν σχηματισμὸν τοιαύτης εἰς τὸν Κωνσταντόπουλον καὶ διέλυσε τὴν Βουλήν.

Ἡ πρόσκλησις τοῦ σχηματισμοῦ τῆς Κυβερνήσεως ταύτης προεκάλεσε τὸν χωρισμὸν τοῦ νεοσυστάτου κόμματος Ράλλη, τὸ ὁποῖον ἀπεκήρυξε τὸν νέον πρωθυπουργόν, μεθ' οὗ συνειργάζετο, καὶ συνέπραξε κατὰ τὰς ἐκλογὰς μετὰ τοῦ Δηλιγιάννη, ὅστις τὴν ἀπόλυσιν τῆς κυβερνήσεώς του ἀπέδιδεν εἰς ραδιουργίας χρηματιστῶν, οἰκείων τότε εἰς τὴν Αὐλήν. Ἐπὶ τοῦ τοιούτου πολιτικοῦ πεδίου, διεξήχθησαν αἱ ἐκλογαὶ τοῦ 1892, αἵτινες ἔφερον πλειοψηφοῦντα τὸν Χαρίλαον Τρικούπην. Αἱ ἐκλογαί, ὅμως, δὲν μετέβαλον τὴν κατάστασιν. Τοὐναντίον, ἡ οἰκονομικὴ θέσις τῆς Ἑλλάδος ἐδεινοῦτο ἔτι μᾶλλον. Δὲν ἠδύνατο αὕτη νὰ ἐκπληρώσῃ τὰς ἀπέναντι τῶν δανειστῶν της ὑποχρεώσεις. Ἡ πηγὴ τῶν δανείων εἶχε στηρεύσει, καὶ ἐν ᾧ κατ' οὐσίαν οἰκονομικῶς ἡ Ἑλλὰς ἦτο λίαν εὔρωστος, ἕνεκα ὅμως τῆς μὴ τηρήσεως ὡρισμένης οἰκονομικῆς πολιτικῆς ὁ Τρικούπης εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀναστείλῃ τὰς πληρωμὰς καὶ νὰ κηρύξῃ τὴν πτώχευσιν τοῦ Κράτους. Ὁ συμβιβασμὸς μετὰ τῶν δανειστῶν καθίστατο ἀδύνατος καὶ ἡ κυβέρνησις τοῦ Τρικούπη παρῃτεῖτο, ἐκαλεῖτο δὲ ὁ Σωτηρόπουλος μετὰ τοῦ Ράλλη, ὅπως σχηματίσῃ κυβέρνησιν καὶ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις μετὰ τῶν δανειστῶν.

Τότε κατῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ σμῆνος τῶν ἀντιπροσώπων τῶν δανειστῶν της, κομίζον ποικίλα συστήματα συμβιβασμοῦ, φέροντα τὰ περίεργα ὀνόματα τοῦ *Σκρὶπ* καὶ τοῦ *Φαϊντιγκ* τὰ ὁποῖα ὅμως εὑρέθησαν ἀνεφάρμοστα καὶ ἐναυάγησαν προτοῦ λάβουν οἵαν δήποτε θετικὴν μορφήν. Περιέργως ἐν Γερμανίᾳ ἀνεπτύχθη ἡ μᾶλλον ἀκατάσχετος ἀντίδρασις. Ὁ γερμανικὸς Τύπος περιέλουε τὴν Ἑλλάδα μὲ τὰς βαναυσοτέρας ὕβρεις τοῦ γερμανικοῦ λεξιλογίου καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς ἡμῶν ὡς λῃστῶν ἦτο ἡ ἐλαφροτέρα ὕβρις, ἥτις προεχέετο ἡμῖν. Ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ μικροεισοδηματίαι καὶ οἱ μικροσυνταξιοῦχοι Γερμανοί, οἱ ἐνδύσαντες τὰς οἰκονομίας των δι' ἑλληνικῶν ἀξιῶν, καὶ οἵτινες ἔβλεπον κινδυνεύοντας νὰ μετριασθῶσι τοὺς παχυτάτους τόκους των, ἐκήρυξαν σταυροφορίαν κατὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἠπείλουν νὰ κατασυντρίψουν αὐτήν, ζητοῦσαν χρονικόν τι διάστημα, ὅπως ἀνορθώνουσα τὰ οἰκονομικά της δυνηθῇ νὰ ἐκπληρώσῃ τὰς ὑποχρεώσεις της εἰς τὸ ἀκέραιον. Ματαία προσπάθεια· οἱ δανεισταὶ ἦσαν ἀμείλικτοι. Ἡ κυβέρνησις Σωτηροπούλου μετά τινας μῆνας ἀνετρέπετο καὶ ἐκαλεῖτο πάλιν ὁ Τρικούπης εἰς τὴν ἀρχήν, ὅπως εἰ δυνατὸν εὕρῃ λύσιν τινὰ ἐπὶ τοῦ πολυπλόκου αὐτοῦ ζητήματος.

Αἱ προσπάθειαι τοῦ Τρικούπη ἀπέβαινον μάταιαι καὶ αἱ ροπαὶ τῆς κοινῆς γνώμης ἐστρέφοντο κατ' αὐτοῦ. Ἡ Αὐλή, ἥτις οὐσιαστικῶς ἦτο δυσμενὴς πρὸς τὸν Τρικούπην, ἐπεδίωκε κατάλληλον

στιγμήν, ὅπως ἀνατρέψῃ αὐτόν, καὶ ἡ περίστασις τῆς ἐδόθη κατὰ τὴν συζήτησιν τοῦ νομοσχεδίου περὶ διαπυλίων. Τὸ νομοσχέδιον αὐτὸ εἶχεν ἐξεγείρει τὴν κοινὴν γνώμην, οἱ δὲ ἰδιοκτῆται οἰκιῶν ἐν Ἀθήναις, ὧν τὸ εἰσόδημα ἐπρόκειτο νὰ φορολογηθῇ, ἔχοντες ἐπὶ κεφαλῆς γηραιόν τινα διδάσκαλον, Βακαλόπουλον καλούμενον, συνῆλθον εἰς συλλαλητήριον εἰς τὸ Πεδίον τοῦ Ἄρεως. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ συλλαλητηρίου, διεδόθη ὅτι ἀντιφρονοῦντες πολῖται παρεκώλυον τὴν ἐλευθέραν ἐκδήλωσιν τῶν φρονημάτων τῶν εἰς τὸν χῶρον τοῦτον συγκεντρωθέντων. Τότε ὁ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ, ὁ διάδοχος Κωνσταντῖνος, μετέβη εἰς τὸ Πεδίον τοῦ Ἄρεως ἄνευ τῆς ἐντολῆς τῆς Κυβερνήσεως, καὶ ἐπιλαμβανόμενος ἀστυνομικῶν καθηκόντων διέλυσε διὰ τῆς ἰδίας αὐτούς. Ὁ Τρικούπης ὡς ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ἐζήτησε τὴν τιμωρίαν τοῦ εἰς ἀλλότρια ἀναμιχθέντος καθήκοντα διαδόχου. Τοῦτο ἠρνήθη ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Τρικούπης παρῃτεῖτο, διελύετο δὲ ἡ Βουλή. Τὰς ἐκλογὰς διεξήγαγεν ὁ ἄλλοτε πρεσβευτὴς ἐν Παρισίοις Νικόλαος Δηληγιάννης, παραλαβὼν ὑπασπιστὰς τοῦ Βασιλέως καὶ ἄλλους αὐλικοὺς ὑπαλλήλους ὡς ὑπουργούς. Ὁ σχηματισμὸς τῆς Κυβερνήσεως καὶ ὁ τρόπος τῆς διεξαγωγῆς τῶν ἐκλογῶν ἐνεῖχεν ἐχθρότητα πρὸς τὸν Τρικούπην καὶ ἐξεδηλοῦτο εὔνοια πρὸς τὸν Θεόδωρον Δηλιγιάννην, ὃν ἐζήτει νὰ προσεταιρισθῇ ἡ Αὐλὴ καὶ μαλάξῃ τὴν ἀντιβασιλικότητα αὐτοῦ, ὅπως ἀντιτάξῃ κατὰ τοῦ Τρικούπη τὸ ἰσχυρὸν αὐτοῦ κόμμα. Καὶ ἐν ᾧ ὁ ἀπεσταλμένος εἰς Λονδῖνον ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως Γεώργιος Θεοτόκης διεπραγματεύετο συνεννόησιν μετὰ τῶν δανειστῶν, ἐπληροφορεῖτο αἴφνης ὅτι ἡ Βουλὴ διελύθη καὶ ἀπήρχετο ἄπρακτος.

Ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ἐκείνης διεπράχθη πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατόν, ὅπως ἀποκλεισθῇ τῆς Βουλῆς ὁ Τρικούπης καὶ οἱ ἐπιφανεῖς τῶν ὀπαδῶν του. Στρατιωτικοὶ καὶ δημόσιοι ὑπάλληλοι ἀπεστάλησαν εἰς Μεσολόγγιον, ὅπως καταψηφίσουν τὸν ἐπιφανέστατον πολιτικὸν τῆς τότε Ἑλλάδος. Καὶ ὄντως, ὁ Τρικούπης καὶ οἱ συνυπουργοί των ἀπετύγχανον, μόλις δὲ ὁ Γεώργιος Θεοτόκης καὶ ὁ Ἀνάργυρος Σιμόπουλος ἐπέπλευσαν τοῦ ναυαγίου. Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἀπήρχετο εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν αὐτοεξόριστος, μὲ τὴν ἀπογοήτευσιν εἰς τὴν ψυχήν, ὅπως μὴ ἐπιστρέψῃ εἰμὴ νεκρὸς εἰς τὴν γενέτειραν. Ἀκριβῶς δὲ ὅτε ἀπήρχετο τῆς Ἑλλάδος ὁ Τρικούπης, ὁ Θέμος Ἄννινος ἐδημοσίευσε μίαν ἀπὸ τὰς ὡραιοτέρας καὶ τὰς μᾶλλον νευρώδεις γελοιογραφίας του *«Τὸ παιδίον τοῦ Ἄρεως»*, παρουσιάζουσαν τὸν τότε διάδοχον ἔφιππον μεταβαίνοντα νὰ προκαλέσῃ τὴν πτῶσιν τοῦ Τρικούπη, ἥτις τοσαύτας ἀλγεινὰς συνεπείας ἔσχε μετ' ὀλίγον διὰ τὴν τύχην τῆς χώρας.

Τὸ κενὸν ὅπερ ἀφῆκεν ὁ θάνατος πολιτικοῦ ἀνδρός, οἷος ὁ Τρικούπης, ὑπῆρξε μέγα.

«Τρία ὑπουργεῖα»

Στην κυβέρνηση που σχημάτισε ο Χαρ. Τρικούπης στις 3 Μαρτίου 1882, ανέλαβε και τὰ υπουργεία Εξωτερικών, Εσωτερικών και Στρατιωτικών. Η εφημερίδα *Μη χάνεσαι* στις 21 Μαρτίου σατιρίζει:

Ἂν κρατήσῃ καὶ τὰ τρία ὑπουργεῖα ὁ κ. Τρικούπης, τὸ περίφημον ρητὸν τοῦ Δαυῒδ Ροντήρη: «Tres faciunt collegium!» θὰ ἐφαρμοσθῇ ἐν μόνῳ τῷ προσώπῳ τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ μας.

«Τρικούπης: Ὅπως θέλω καὶ μ' ἀρέσει τὸ τιμόνι τὸ γυρίζω καὶ γιὰ τοῦτο τὸ κουβέρνο πρίμα πάντα τ' ἀρμενίζω». Γελοιογραφία από την εφ. Αριστοφάνης *(21.7.1882). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

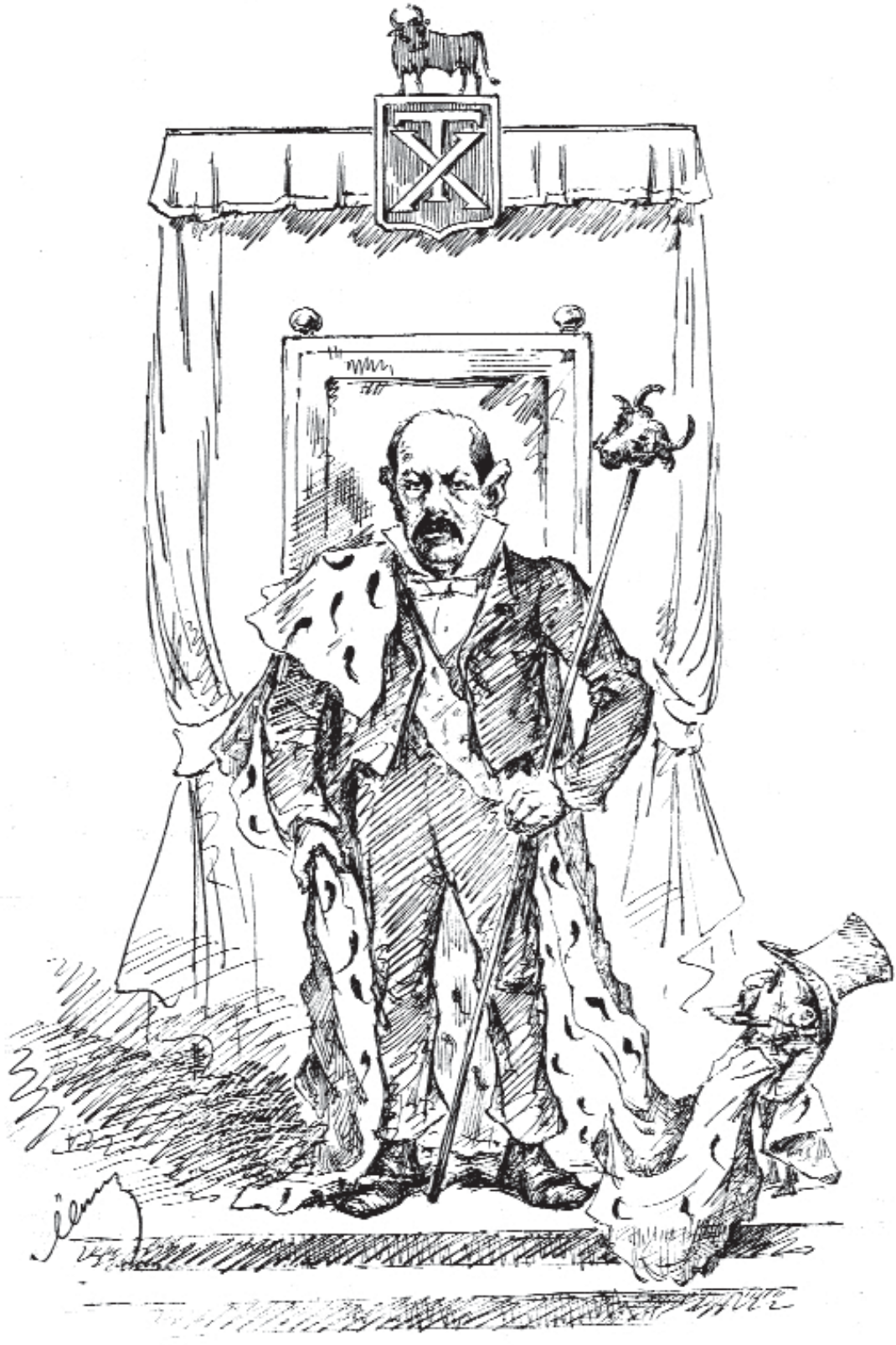

«Ὁ Ἀντιβασιλεὺς καὶ ὁ Οὐρακράτης αὐτοῦ». Γελοιογραφία του Θέμου Άννινου από την εφ. Ασμοδαίος *(27.6.1882). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Τρικούπη παντοδύναμε

του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ραμπαγάς* στις 20 Ιουνίου 1882 με τον παραπάνω τίτλο.

Τρικούπη παντοδύναμε,
Μὲ τρία ῾Υπουργεῖα,
Μὲ νόμους ὅσους ἤθελες,
Μὲ τὸ λαὸ μαζί σου,
Μὲ ἀνοικτὰ ’στὰ χέρια σου,
Τοῦ Κράτους τὰ ταμεῖα...
Κι’ ὁ Κουμουνδοῦρος ἄρχισε
Νὰ τρέμῃ τὴν ὀργή σου!
Τρικούπη παντοδύναμε!
Τὰ φρύδια σου ζαρώνεις,
Κ’ οἱ τοῖχοι σειοῦνται τῆς Βουλῆς,
῾Ο Ράλλης ἀγριεύει,
Τὸν Καλλιγᾶ μιὰ πιθαμή,
Ψηλότερα σηκόνεις.

. . . . . .
Τρικούπη παντοδύναμε,
Χτυπᾷς μιὰ τὸ ποδάρι,
Κι’ ὁ Δηλιγιάννης τοὺς ἐννηά,
Μαζεύει, ’σὰν τὴν κλῶσσα,
῾Ο Κουμουνδοῦρος χάνεται,
Τί φύσημα νὰ πάρῃ
Κι’ ἀκόμα καὶ τοῦ Μίλη̃ση,
Μπερδεύεται ἡ γλῶσσα!...
Νὰ σοῦ θολώσουν ἤθελαν,
Τρικούπη, τὰ νερά σου,
Κ’ ἐφεύγανε, ’σὰν τὴν σουπιά,
Ποῦ χύνει τὸ μελάνι...
Μὰ εἴδανε χωρὶς αὐτοὺς
Πῶς σώνουν τὰ κουκκιά σου,
Κ’ εἶπαν, ’Αμὰν ἐφέντη μου!...
Τὸ ψάρι τί δὲν κάνει!...
Τρικούπη παντοδύναμε!
Τρικούπη στὸ θεό σου,
Τὸ κατηγορητήριο,
Ποῦ βρίσκεται θαμμένο;

. . . . . .
Τὸ φεῖδι ὅποιος ’ς τὴν οὐρά,
Στὴ μέση τὸ χτυπήσῃ,
Δὲν ξέρει φεῖδι νὰ κτυπᾶ
Θὰ τὸν δαγκάσῃ πάλι...

«Σχέδιον σφιγγὸς ὅπως τοποθετηθῇ εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς ῾Ομονοίας εἰς ἀνάμνησιν τῶν ἀνακοινωθέντων μεθοριακῶν». Γελοιογραφία του Θέμου Άννινου από την εφ. Ασμοδαίος *(5.9.1882). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Γιὰ ’δὲς πῶς κουλουριάζεται!...
Κι’ ἂν θέλῃς νὰ ψοφήσῃ,
Χτύπα το τώρα δυνατά,
Μὲ μία ’στὸ κεφάλι!...

«Ὅταν κομπολογῶσι περὶ πατρίδος καὶ τιμῆς»

Το κόμμα και οι κυβερνήσεις Τρικούπη δέχονται αυστηρή κριτική από τις εφημερίδες, ιδιαίτερα τις σατιρικές της εποχής. Χαρακτηριστικό δείγμα είναι το παρακάτω άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ασμοδαίος* στις 26 Σεπτεμβρίου 1882 με την υπογραφή «Τρικούτης».

«Τὸ πέμπτον κόμμα δύναται νὰ καυχᾶται ἐπὶ μεγάλῃ καὶ πολλῇ πολιτικῇ ἠθικότητι· ὅπου στρέψῃ τις τοὺς ὀφθαλμούς, βλέπει πεμπτοκομμίτας ἐντίμους καὶ μεταξὺ τῶν δασοφυλάκων αὐτῶν καὶ μεταξὺ τῶν τραπεζιτῶν. Τὸ παράδειγμα παρέχουσιν οἱ ἀνώτεροι ἀρχηγοί. Ὁ κ. Τρικούπης πολιτευόμενος, ὅσον τὸ δυνατὸν ἐπωφελέστερον πρὸς τὴν Τράπεζαν εἶναι, βεβαίως, ὁ ἀκρογωνιαῖος λίθος τῆς πολιτικῆς ἠθικῆς. Ὁ κ. Λομβάρδος, ἔχων τὸ παρελθὸν τὸ ὁποῖον ἔχει, εἶναι, βεβαίως, ἐντιμότατος πολιτικός. Ὁ κ. Ράλλης στηρίζων τὴν ἐπιρροὴν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς κατωτάτης κοινωνικῆς ὑποστάθμης εἶναι, βεβαίως, καὶ αὐτὸς ἓν πρότυπον. Ὁ κ. Σκουλούδης μετὰ τὰ περὶ Κωπαΐδος ἆθλα δύναται καὶ αὐτὸς ἐπαξίως νὰ διεκδικήσῃ τὸν τίτλον τοῦ τιμίου πολιτικοῦ.

Ἕνεκα τῆς πληθούσης ταύτης τιμιότητος, τὸ πέμπτον κόμμα ἐν τοῖς λόγοις καὶ ἐν τοῖς ἄρθροις τῶν ἐφημερίδων του ἔχει ὡς σύμβολον μοναδικὸν τὴν πολιτικὴν τιμὴν καὶ ἑπομένως φυσικώτατον εἶναι νὰ ἀποδίδῃ εἰς τοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ τὸ ἀντίθετον λάβαρον. Τόσον δὲ ἐφυσιώθησαν ἅπαντα τὰ μέλη τοῦ κόμματος τούτου ὑπὸ τῆς πολιτικῆς τιμῆς, ὥστε ἕκαστος πεμπτοκομμίτης, μικρὸς

«Ὑπουργικὸν Συμβούλιον». Γελοιογραφία του Θέμου Άννινου από την εφ. Ασμοδαίος *(22.8.1882). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

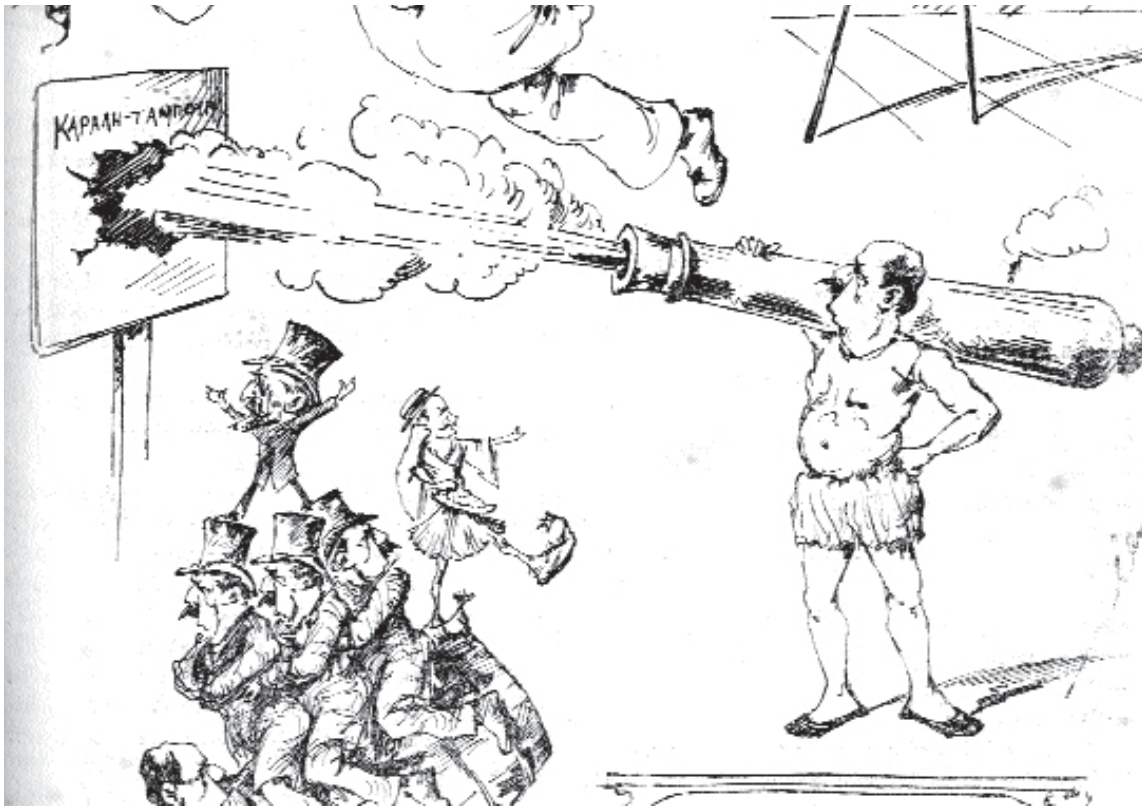

Γελοιογραφία του Θέμου Άννινου από την εφ. Ασμοδαίος *(26.9.1882). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

ἢ μέγας, ἀποτελεῖ τὸν καθ' ἑαυτὸν ἱεροκήρυκα καὶ ἠθικοδιδάσκαλον. Ἡ ὤθησις δίδεται ἄνωθεν πάντοτε καὶ τὰ ἔσχατα ἄκρα ἐπαναλαμβάνουσι τὸ παλμὸν ὡς διὰ γαλβανισμοῦ. *Ἡ τιμή, τῆς τιμῆς* εἶναι ἡ γραμματικὴ τοῦ πέμπτου κόμματος· ἀλλ' ἡ ἀριθμητικὴ αὐτοῦ διαφέρει ὀλίγον τι· 50 ἔτη προνόμιον τῆς Τραπέζης ψηφισθὲν 14 ἔτη πρὸ τῆς λήξεως τοῦ πρώτου· 90 χιλιάδες στρέμματα εἰς τὸν κ. Σκουλούδην καὶ 22 ἑκατομμύρια ἄχρηστα χαρτονομίσματα ὡς δάνειον εἶναι ἀριθμοὶ πεμπτοκομμῖται καὶ αὐτοί.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀνάγκη οἱ λόγοι νὰ συμφωνῶσι πρὸς τὰ πράγματα διὰ νὰ εἶναι κόμμα τι πολιτικὸν τίμιον· ἡ πολιτικὴ πολλὰς ἀντιθέσεις ἐπιτρέπει· καὶ εἰς αὐτὴν τὴν τιμὴν δύναται νὰ εἰσχωρήσῃ ἡ ἀτιμία, ἀρκεῖ νὰ φέρῃ εἰς πολιτικὴν ἐπιτυχίαν. Τὸ κλέπτειν, βεβαίως, λέγεται περὶ τῶν σφετεριζομένων τὴν ξένην ἰδιοκτησίαν ἰδιωτῶν· ἀλλὰ περὶ τῶν σφετεριζομένων τὴν ἀλλοτρίαν περιουσίαν πολιτευομένων ἄλλος λεκτικὸς ὅρος ἐπικρατεῖ· οὗτοι λέγονται βουλευταὶ καὶ ὑπουργοὶ καὶ τίμιοι πολιτευόμενοι καὶ πεμπτοκομμῖται. Τὸ ἀπατᾷν ἕνα ἢ δύο ἀνθρώπους δὲν εἶναι ἐπιχείρησις πολιτική· τὸ πολὺ πολὺ γίνεται ὑπὸ κοινῶν τινων ἀνθρώπων διὰ τὸ ψωμί· ἀλλὰ τὸ ἀπατᾷν ὁλόκληρον ἔθνος καὶ ὁλόκληρον κοινωνίαν εἶναι ἐπιχείρησις ἔνδοξος καὶ δύναται εὐτόλμως νὰ τὸ πράξῃ οἱονδήποτε ὑπουργεῖον, ἔστω καὶ τὸ τιμιώτερον, οἷον εἶναι τὸ παρόν.

Καὶ ἔπειτα ἀποροῦμεν διατί παρ' ἡμῖν κατέπεσε τὸ αἴσθημα τῆς προσωπικῆς τιμῆς καὶ ὀνομαζόμεθα Ρωμηοί· τόσα εἶδον οἱ ἄνθρωποι τελούμενα κατὰ τὴν τελευταίαν ὑπουργικὴν μεταβολὴν ἐν ὀνόματι τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς τιμῆς, ὥστε τῇ ἀληθείᾳ ἂν μίαν εἰσέτι τοιαύτην περίοδον τιμιότητος διατρέξωμεν, ἐλπὶς ὑπάρχει νὰ ἀπαλλαγῶσι πλέον τὰ κόμματα ἀπὸ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἐπικαλῶνται τὴν τιμὴν διὰ νὰ θριαμβεύσωσι.

Διὰ νὰ μὴ φθάσωμεν εἰς τὴν τοιαύτην ἔνδοξον καὶ γραικικὴν περιωπὴν πρέπει ἡ κοινωνία, ἥτις, ὁσημέραι, βαθύτερον χωρίζεται ἀπὸ τῶν κομμάτων νὰ ἀπαγορεύσῃ εἰς τὰ ὑπάρχοντα κόμματα νὰ λαλῶσι περὶ ἠθικῆς καὶ τιμῆς. Εἷς στιγματίας ἐλάλησε ποτὲ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Σπαρτιατῶν γλῶσσαν σώφρονα καὶ ἔντιμον· οἱ Σπαρτιᾶται, ὅμως, οἵτινες εἶχον τότε τὸ αἴσθημα τῆς τιμῆς ἰσχυρότατον, ἀπῄτησαν διὰ κραυγῶν νὰ κατέλθῃ ὁ ῥήτωρ τοῦ βήματος καὶ νὰ ἀνέλθῃ ἄλλος ἔντιμος πολίτης, ἵνα ἐπαναλάβῃ ὅσα ὁ στιγματίας συνεβούλευσε, διὰ νὰ μὴ λεχθῇ ὅτι ἡ Σπάρτη ἤκουσε τὰς συμβουλάς, ἔστω καὶ ὀρθάς, ἑνὸς τοιούτου ὑποκειμένου.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο συνιστῶμεν εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀρθρογράφων τῆς *Ὥρας*, ὅταν κομπολογῶσι καθ' ἑκάστην περὶ πατρίδος καὶ τιμῆς.

«Τρικού-Ζούγκ-Ζούγκ». Γελοιογραφία του Θέμου Άννινου από την εφ. Ασμοδαίος *(1.1.1883). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Ο Τρικούπης ως πρωθυπουργός, υπουργός Εσωτερικών και Εξωτερικών ισορροπεί την κυβέρνηση. Παύλος Καλλιγάς, υπουργός Οικονομικών στην κορυφή, Κ. Λομβάρδος, υπουργός Παιδείας αριστερά, Δ. Ράλλης, υπουργός Δικαιοσύνης δεξιά και Σπ. Καραϊσκάκης υπουργός Στρατιωτικών πάνω στον Τρικούπη.*

Θούρειον

του Γεωργίου Σουρή

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ασμοδαίος* στις 8 Μαΐου 1883 με τον παραπάνω τίτλο.

Μάρς, ἐμπρὸς 'στὴν καλὴ Κωπαΐδα,
τῶν Ἑλλήνων γενναῖε στρατέ,
νὰ τιμήσῃς ἐκεῖ τὴν πατρίδα,
ποῦ δὲν εἶδε πολέμους ποτέ.

Ὁ Τρικούπης ἐμπρὸς καββαλάρης
ἀρχηγός σου μονάχος ἂς γείνῃ·
τρέξε νίκης στεφάνια νὰ πάρῃς,
καὶ σ' ἐμάρανε τόση εἰρήνη.

Δὲν σὲ φθάνουν, Τρικούπη, ἐκείναις
ἡ τιμαῖς τοῦ Ταμπoὺρ Καραλῆ;
δὲν σὲ φθάνουν ἡ τόσαις μυρσίναις,
κι' ὁ Σκουλούδης μὲ πρέσβυ στολή;

Ἀλλὰ κι' ἄλλους πολέμους γυρεύεις,
νέο αἷμα καὶ βρόντους ζητᾷς;
ἔ! μὰ ποῦ τέλος πάντων θ' ἀνέβῃς;
ὤ! σταμάτα, μὴ τόσο πετᾷς.

Ἐμπρός, μὰρς 'στὴν Κωπαΐδα,
ἀνατέλλει πολέμου αὐγή,
πολεμᾶτε μὲ θάρρος κι' ἐλπίδα
καὶ τριπλὸ τὸ ψωμί σας θὰ βγῇ.

Σᾶς προσμένουν τραγούδια καὶ γέλια,
σᾶς προσμένουν χαραῖς καὶ βιολιά,
σᾶς προσμένουν κι' ἐκεῖνα τὰ χέλια,
ποὺ δὲν εἶναι γιὰ κάθε κοιλιά.

Ζωντανὸ μὴν ἀφήσετε χέλι,
κάμετέ τα βραστὰ καὶ ψητά·
Ὁ Τρικούπης γιὰ τοῦτο σᾶς στέλλει,
κι' ὁ Σκουλούδης κοντά σας πετᾷ.

Σὺ ποὺ 'πέταξες τόσο 'στὰ ὕψη,
τοῦ Σκουλούδη μεγάλη ψυχή,
εἴθε χέλι ποτὲ μὴ σοῦ λείψῃ,
κι' ὅπου πᾷς νὰ σοῦ πέφτουν βροχή.

Μάρς, ἐμπρὸς 'στὴν καλὴ Κωπαΐδα,
τῶν Ἑλλήνων γενναῖε στρατέ,
νὰ τιμήσῃς ἐκεῖ τὴν πατρίδα,
ποὺ δὲν εἶδε πολέμους ποτέ.

Γελοιογραφία από την εφ. Ο Ρωμηός *(2.4.1883). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

«De profundis διὰ τὸ πέμπτον κόμμα»

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ασμοδαίος* στις 10 Ιουλίου 1883 με την υπογραφή «Ignotus» χωρίς τίτλο.

Νομίζομεν ὅτι δυνάμεθα πλέον ἀφόβως νὰ ψάλωμεν τὸ de profundis διὰ τὸ πέμπτον κόμμα· δύναται ὁ κ. Τρικούπης νὰ ἐξακολουθήσῃ ὑπουργῶν καὶ πρωθυπουργῶν, ἀλλ' ἡ μονοκρατορία του, ἣν τόσον ὠρέχθη, ἀπετελέσθη πλήρης καὶ τελεία, τὸ δὲ κόμμα αὐτοῦ θέλει φέρει, ὁριστικῶς μεταμορφούμενον εἰς καθαρὸν προσωπικόν, ξηρότατον τὸ ὄνομά του μόνον.

Καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συμβῇ ἄλλως εἰς τὸ κόμμα αὐτό. Γεννηθὲν ἐξ ὁλοκλήρου πολιτικῆς γενεᾶς ραχιτικῆς, κακοσχήμου, ἐξημβλυμένης ἐκ παντοειδῶν αἰτίων, ἔφερεν ἐν ἑαυτῷ ἐκεῖθεν τὰ σπέρματα ἀναποφεύκτου πνευματικῆς καὶ σωματικῆς δυσκρατίας, ἥτις ἔμελλε μίαν ἡμέραν νὰ κυριαρχήσῃ αὐτοῦ. Ἡ ἔμφυτος αὕτη παθολογικὴ κατάστασις, ἐνόσῳ εὑρίσκετο ἀκόμη εἰς τὸ πρῶτον στάδιον τῆς νεότητός του, ὑπεκρύπτετο καὶ τὸ ἄφινε νὰ παρέχῃ ὄψιν ὑγιοῦς καὶ ροδαλοῦ παιδίου – καταστάντος τὸ enfant gaté τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας· ἀλλ' ἐφ' ὅσον προέβαινεν εἰς ἡλικίαν, ἡ κληρονομικὴ προδιάθεσις, περὶ ἧς ὁμιλεῖ ἡ ὑγιεινή, ἐξεδηλοῦτο· ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἤρχισε νὰ ἐξογκοῦται· ἀλλ' ἦτο εὔκολον καὶ εἰς ἐμπειρικὸν ἀκόμη νὰ διακρίνῃ ὅτι τοῦτο προήρχετο ἐκ πληθώρας τῶν ἐν αὐτῇ ὑδαρῶν μορίων· τὸ σῶμά του ἤρχισε νὰ παχύνεται ὑπερμέτρως· ἀλλὰ δὲν ἦτο ἡ νευρώδης εὐρωστία ἀνδρὸς φυσιολογικῶς συμπεπηγμένου· ἦτο κενὴ ὑπερτροφία προώρου καὶ πλημμελοῦς ἀναπτύξεως μετὰ διαβιώσεως ἐν ἀκινησίᾳ καὶ νοσηρᾷ ἀτμοσφαίρᾳ. Κατὰ μικρὸν δὲ καὶ ξένα στοιχεῖα ὑπεισήρχοντο εἰς αὐτὸ –οὐχὶ δὲ βεβαίως τὰ ὑγιέστερα– καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐπιτάχυνσιν τῆς ἀποσυνθέσεώς του, ἧς τὰ σπουδαιότερα συμπτώματα πρὸ πολλοῦ ἀναφανέντα ἐξέσπασαν προχθές.

Ἤδη δὲ τὸ μὲν περιλάλητον πέμπτον κόμμα ἀνήκει εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὸ νεκροσκόπιον τῶν πολιτικῶν ζωολόγων· μένει δὲ ὁ κ. Τρικούπης μὲ τὸ κόμμα του, ὡς ἐξ ἀρχῆς τὸ ἠννόει αὐτός, καὶ τὸ ὑπουργεῖον του, χωλόν, ταλαντευόμενον, ὑποκλίνον καὶ ἕτοιμον νὰ καταρρεύσῃ εἰς πᾶσαν ἀνέμου ριπήν, ἀλλὰ διατηρούμενον ἔτι διὰ θαύματος ἰσορροπίας, ὥστε νὰ δύναταί τις νὰ παρῳδήσῃ περὶ τοῦ νεκροζῴου αὐτοῦ τὸν στίχον τοῦ Παπαρρηγοπούλου ὅτι:

Ζῇ δυσυπούργητον ζωὴν καὶ ἔμπλεων βασάνων
Καὶ θνήσκει πρὶν ὁ βίος του ἀκόμη τελευτήσῃ.

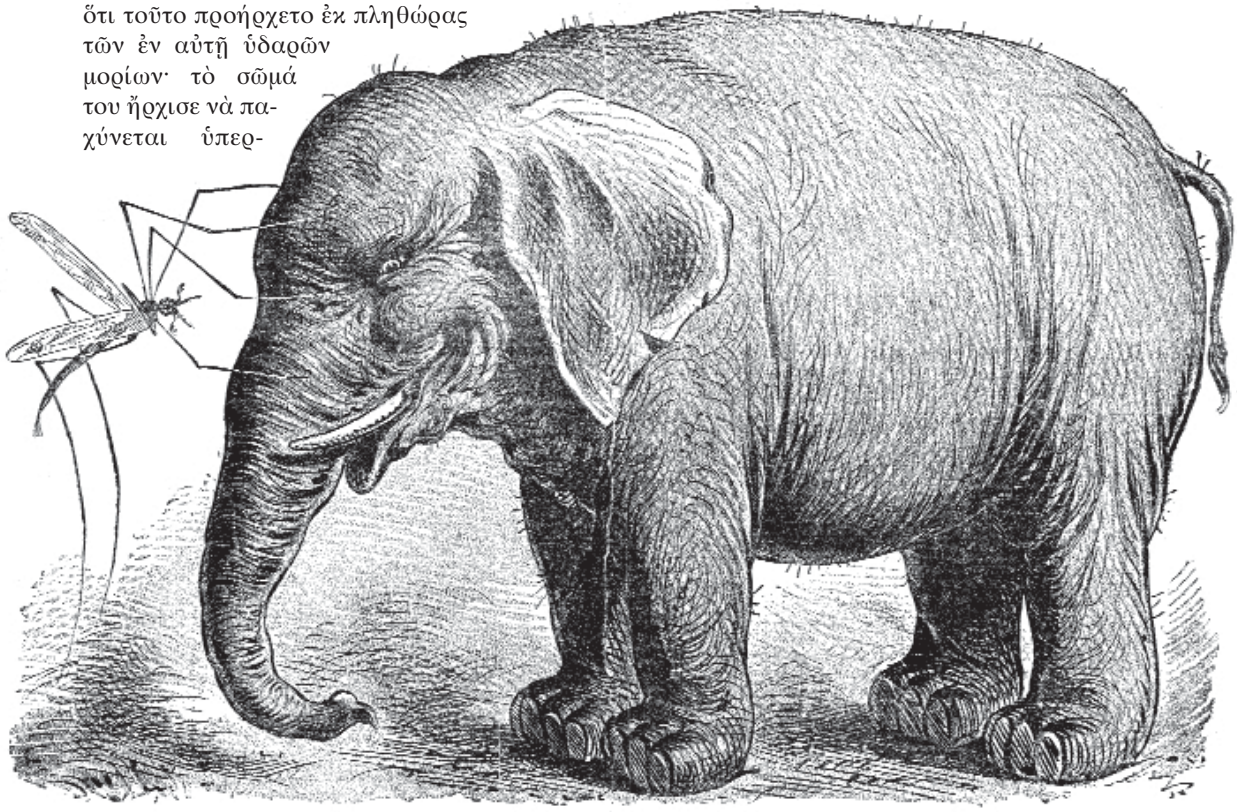

«Τρικούπης και Δεληγιάννης». Γελοιογραφία από την εφ. Αριστοφάνης *(12.8.1883). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

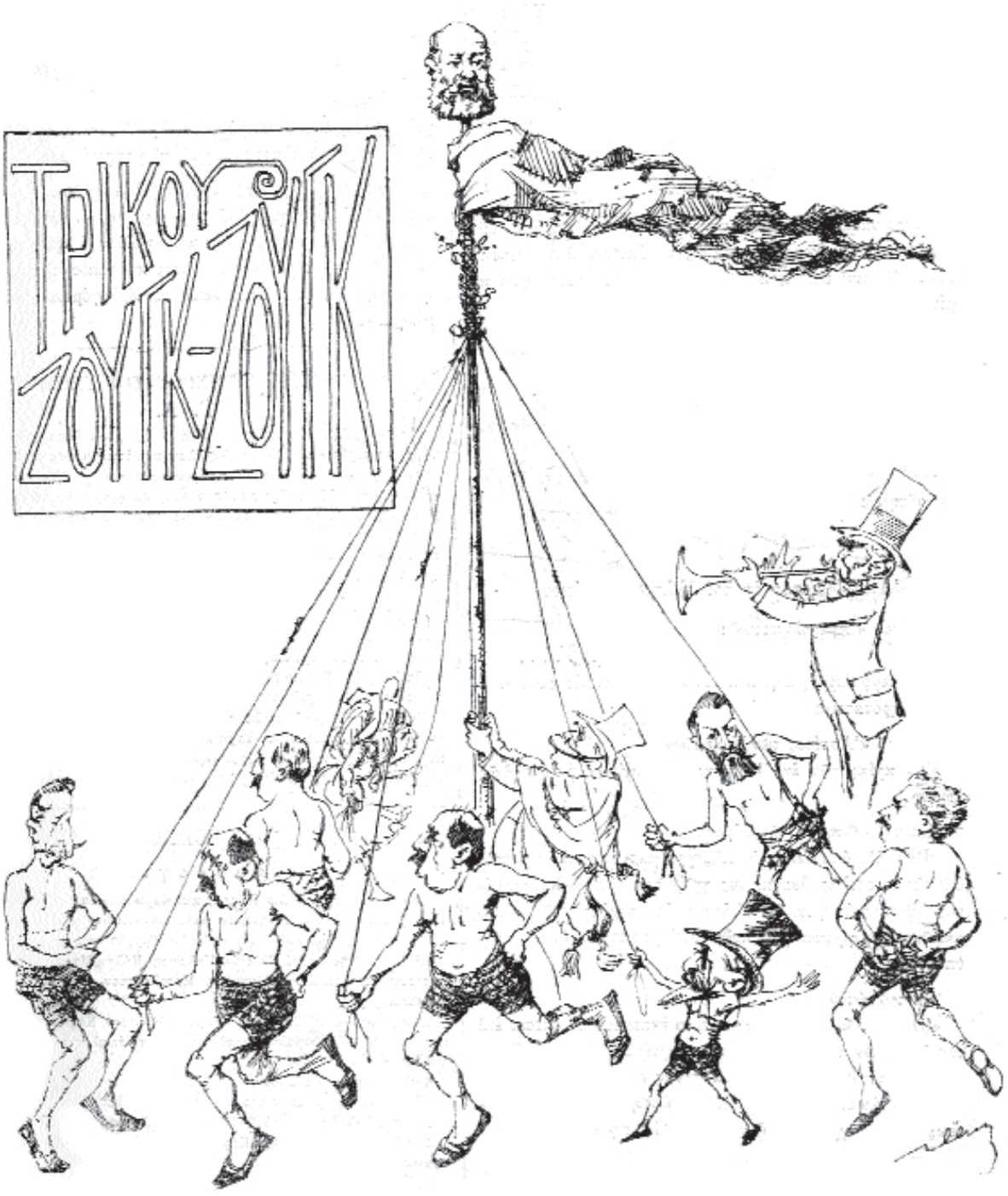

«Τὸ γαϊτανάκι». Γελοιογραφία του Θέμου Άννινου από την εφ. Ασμοδαίος *(13.2.1883). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Φύσα, Λομβάρδε, φύσηξε, ν' ἀνάψῃ τὸ καμίνι,
νὰ σηκωθοῦν τὰ Λαύρια, ἡ Κωπαΐς, καὶ τ' ἄλλα...
γιατὶ ἀλλοιῶς τὸ δάνειο ποτέ του δὲν θὰ γίνῃ,
καὶ θὲ νὰ πάρουμε μ' αὐτὰ κι' οἱ δυό μας κουτρουβάλα.

Γελοιογραφία του Θέμου Άννινου από την εφ. Ασμοδαίος *(2.10.1883). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

᾽Εκεῖνος ποὺ θέλει

του Ιωάννη Βερβέρη

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Παληάνθρωπος* στις 10 Οκτωβρίου 1883 με τον παραπάνω τίτλο.

᾽Εκεῖνος ποὺ θέλει νὰ κάνει πὼς τὰ ξέρει ὅλα ξεραίνεται, καὶ ὅποιος κυνηγᾶ πολλοὺς λαγοὺς δὲν πιάνει κανένα.

῞Οποιος τρέχει πολύ, γλιστρᾶ καὶ πέφτει κάτω καὶ κεῖνος ποὺ παραϋψώνεται γρήγορα ταπεινώνεται.

῞Ετσι καὶ ὁ Τρικούπης κάνει πὼς τὰ ξέρει ὅλα καὶ τὸν κακό του φλάρο, κυνηγᾶ πολλοὺς λαγούς, θέλει νὰ διοικεῖ μονάχος του πολλὰ ὑπουργεῖα καὶ δὲν διοικεῖ κανένα.

Τρέχει στὶς ἀποφάσεις του πολὺ χωρὶς νὰ σκεφτῇ καὶ γι᾽ αὐτὸ στὰ περισσότερα νομοσχέδιά του ἐσκόνταψε καὶ ἔπεσε κάτω. ῞Εβανε φόρο φοβερὸ στὸ ντουμπεκὶ καὶ τὸ ντουμπεκὶ πουλιέται φτηνότερα ἀπὸ πρῶτα καὶ φτηνότερα ἀπὸ τὸν φόρο ποὺ τοῦ ᾽βανε, ὡς καθὼς δὲν μάγεψε τίποτα οὔτε ἀπὸ τὰ κρασιὰ οὔτε ἀπὸ τὸν καπνό.

῾Υψώθηκε πάρα πολύ, δηλαδὴ τὸ πάρε πῆρε ἀπάνω του, ἀλλὰ ὅταν ἔρθῃ ἡ Βουλή, θὰ δῇ ὅτι ἔκανε τὸν λογαριασμό του χωρὶς τὸν ξενοδόχο.

Εἶναι δὲ ἀποδεδειγμένο ὅτι ἕνας ἄνθρωπος ποὺ ἔχει μεγάλη φαντασία, ὅ,τι καὶ ἂν τοῦ ποῦν οἱ ἄλλοι τὰ θεωρεῖ ὡς γελοῖα καὶ τιποτένια πράγματα.

῞Ετσι εἶχε, λέει, καὶ δύο ἐπόπτας στὸν ᾽Ισθμὸ τῆς Κόρινθος γιὰ νὰ ἐπιβλέπουν μήπως στὶς ἀνασκαφὲς βρισκότανε τίποτα ἀρχαιότητες καὶ μὴ τύχῃ καὶ τῆς κλέφτανε. Αὐτοὺς τώρα τοὺς ἔπαψε.

Ξέρετε δὲ τί γίνεται ἐκεῖ, στῆς κλεψαὶς τῶν ἀρχαιοτήτων; Τὸ ἀνάστα ὁ Θεός. Πρέπει δὲ νὰ ξέρετε ὅτι ἡ ἀρχαία Κόρινθος ἦτανε ὄχι μόνον ἡ μεγαλύτερη πολιτεία τῆς ῾Ελλάδος, ἀλλὰ καὶ ἡ πλουσιώτερη· μπορεῖτε, λοιπόν, νὰ φαντασθῆτε τί θησαυροὶ ὑπάρχουν ἐκεῖ θαμμένοι, γι᾽ αὐτὸ κατάντησε καὶ νὰ λέμε: Οἱ θησαυροὶ τῆς Κόρινθος.

Καὶ ὅμως αὐτοὶ οἱ ἀληθινοὶ θησαυροὶ τῆς Κόρινθος κλέφτονται τώρα ἀπὸ τοὺς κλεφτοξένους, τὸ δὲ ὑπουργεῖον ἀγρὸν ἠγόρασε, ἢ καλλίτερα μὲ τὴν ἀμεριμνησία του, ἐπιβοηθᾷ τοὺς ξένους ποὺ μᾶς κλέφτουν τοὺς θησαυροὺς τῶν προπατόρων μας.

῍Ω, ἐλεεινότης ἐλεεινοτήτων.

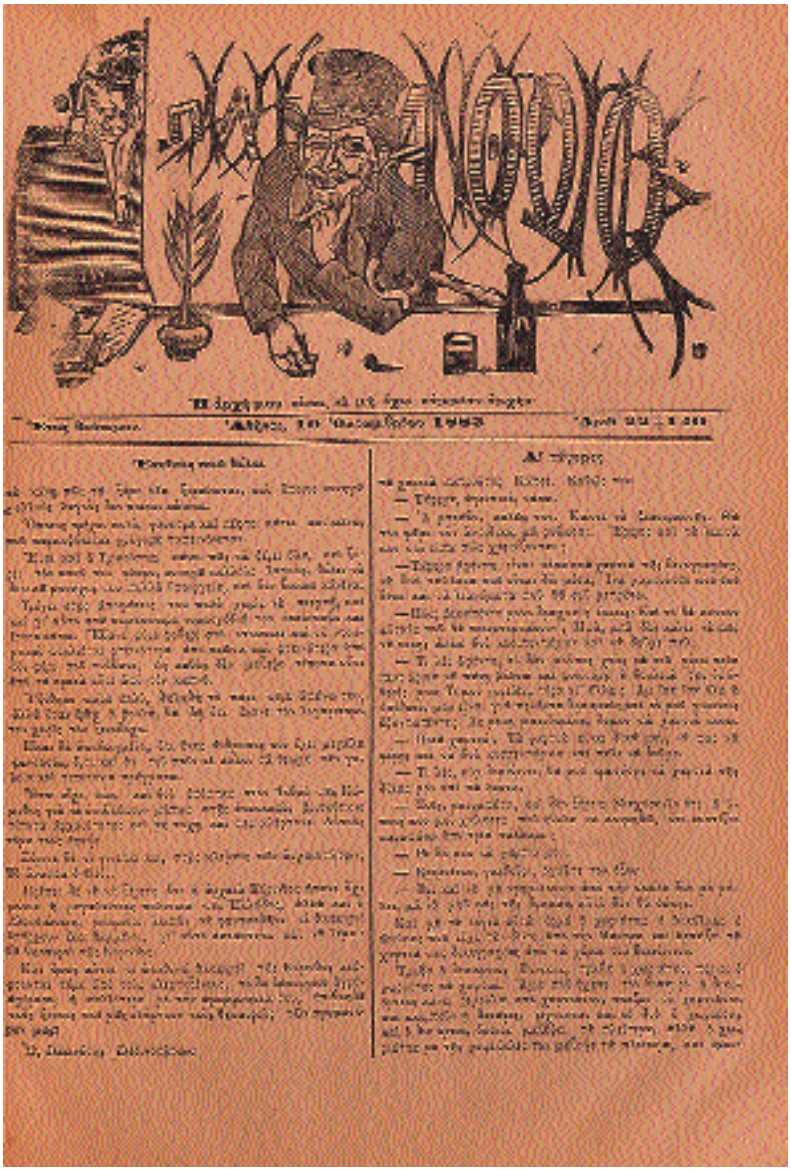

«᾽Εκεῖνος ποὺ θέλει», σάτιρα του Ιωάννη Βερβέρη, εφ. Παληάνθρωπος *(10.10.1883). Ένωση Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών (ΕΣΗΕ).*

Τὰ φῶτα τοῦ Τρικούπη

του Παναγιώτη Πηγαδιώτη

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Αριστοφάνης* στις 6 Ιανουαρίου 1884 με τον παραπάνω τίτλο.

῾Ηλθανε τὰ φῶτα καὶ ὁ φωτισμός.
Οἱ χρυσογαϊδάροι κι᾽ ὁ χρηματισμός.
῾Ηλθανε τὰ φῶτα καὶ μαζὶ μ᾽ αὐτά
Δάνεια μεγάλα, μπόλικα λεφτά,
῾Ηλθαν κι᾽ ὁ Τρικούπης τρώει μοναχὸς
Καὶ ἐγὼ σὰν χάχας βλέπω ὁ φτωχός.
Ποὺ στὴν ᾽Εξουσία σὰν πασᾶς τρυφᾷ,
Τῶν Ρωμηῶν τὸ αἷμα ἄπληστα ρουφᾷ,
Παίζει μὲ ἐκεῖνο, παίζει μὲ αὐτό,
Καὶ δὲν μᾶς ἀφίνει κάλπικο λεφτό.
Μᾶς βαστᾷ τὴν ἴδια πάντα μουσική.
Τῆς ἐφημερίδες τῇς δωροδοκεῖ,
Νὰ τοῦ γράφουν ἄρθρα ἐπαινετικά,
Γιὰ τὰ ὅσα κάνει σ᾽ ὅλους μας κακά,
Κ᾽ ἔτσι πρῶτος εἶναι μέσα στὴ Βουλὴ
Καὶ κλωτσᾷ τὸ ῞Εθνος πάντα σὰ σκυλί,
Μὲ τοὺς χίλιους ποὖχει πίσω του κ᾽ ἐμπρὸς
Γκρὰν χρυσογαϊδάρους εἶναι φοβερός.
Παύει, διορίζει γάταις καὶ σκυλιά,
Συνειθίζει ὅλους εἰς τὴν τεμπελιά,
Καὶ κοντὰ μὲ ὅλα κι᾽ ἄλλο ποιὸ κακό,
Δὲν ἀφίν᾽ ἐμένα νὰ σᾶς διοικῶ.

῾Ηλθανε τὰ φῶτα καὶ ὁ φωτισμός,
῾Ηλθε ὁ Τρικούπης κι᾽ ὁ ἀφανισμός,
Δάνεια γυρεύει πάντα του πολλὰ
Καὶ στὴν τσέπη ὅλα τὰ κατρακυλᾷ,
Χύνει μὲς ᾽στὸ ῞Εθνος λαῦρα καὶ φωτιὰ
Κι᾽ ὅ,τι κι᾽ ἂν μᾶς λέγῃ εἶναι μιὰ ψευτιά,
Δὲν γνωρίζ᾽ ἀλήθειας λόγο νὰ μᾶς πῇ.
Μὲ τὸ ψέμα μόνο βρίσκει προκοπή,
Μὲ αὐτὸ σὰν μπέης καὶ πασᾶς περνᾷ
Μὲ αὐτὸ τὸ ῞Εθνος χρόνια κυβερνᾷ,
Κι᾽ ὅμως τὸ πιστεύουν φρόνιμοι πολλοί,
Πὼς τοῦ ῞Εθνους εἶναι τοῦτος κεφαλή,
Κ᾽ ἔτσι κάνει τοῦτα, κ᾽ ἔτσι κάν᾽ αὐτά,
Κ᾽ ἔξω τ᾽ ὄνομά του φοβερὸ πετᾷ,
Κ᾽ οἱ χρυσογαϊδάροι χαίρονται γι᾽ αὐτὸ
Καὶ σὰν τὰ γεράκια πέφτουν στὸ βουτῶ.
Τρέμει ἡ ῾Ελλάδα, τρέμει κι᾽ ὁ Λαός,
Τρέμει εἰς τ᾽ ἀλήθεια κι᾽ ὁ γερο-Θεός.
῞Ολοι μὲ τὰ δάκρυα πᾶν καὶ τοῦ μιλοῦν
Καὶ γονατισμένοι τὸν παρακαλοῦν
῞Ελεος νὰ κάμῃ καὶ νὰ σώσ᾽ αὐτοὺς
Καὶ γελᾶ ἐκεῖνος τούτους τοὺς κουτούς,
Καὶ εἰς ὅλα τοῦτα κι᾽ ἄλλο ποιὸ κακὸ
Δὲν μ᾽ ἀφήνει διόλου νὰ σᾶς διοικῶ.

«῞Η Τρικούπης, ἢ ῾Ελλάς,
῞Ενα πρᾶγμα… Τί; γελᾶς!
Γελοιογραφία από την εφ. Αριστοφάνης *(12.1.1884). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

῾Ηλθανε τὰ φῶτα καὶ ὁ φωτισμός,
῾Ηλθε ὁ Τρικούπης, ἦλθ᾽ ὁ πειρασμός.
Δάνεια φωνάζει καὶ κουνιέτ᾽ ἡ γῆ,
Δάνεια μεγάλα συνομολογεῖ.
Τὸν Συγγρὸ μεσίτη χώνει μὲς σ᾽ αὐτὰ
Καὶ οἱ δυό τους τρῶνε μπόλικα λεφτά.
Εἶναι ὁ Τρικούπης σ᾽ ὅλα δυνατός,
Κ᾽ εἶν᾽ τῶν σουφατζίδων βασιλιὰς αὐτός,
Κι᾽ ἂν δὲν ἔχει θρόνο, ἔχει τὴ Βουλή.
Μ᾽ ἔφαγε κ᾽ ἐμένα τοῦτο τὸ σκυλί,
Καὶ εἰς ὅλα τἄλλα, κι᾽ ἄλλο ποιὸ κακό,
Ποὺ δὲν θὰ μ᾽ ἀφήσῃ νὰ σᾶς διοικῶ.

Πρωταπριλιάτικο

Δημοσιεύθηκε ανυπόγραφο στην εφ. *Ασμοδαίος* την 1η Απριλίου 1884 με τον παραπάνω τίτλο.

Ὁ πρωθυπουργὸς κ. Τρικούπης εἶναι ὁ ὀξυνούστερος καὶ δικαιότερος πολιτικὸς ἀνήρ, ἀφ' ὅσους ποτὲ ἐκυβέρνησαν τὴν χώραν μας.

Ὁ κ. Τρικούπης δὲν ἀγαπᾷ τοὺς τραπεζίτας καὶ καταπολεμεῖ ἀνηλεῶς τὴν κυβείαν. Ἀκούει τὴν γνώμην ὅλων καὶ χωρὶς νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὸ σφάλμα του ἐκ φιλαυτίας ἐνδίδει ἀμέσως καὶ παραδέχεται πᾶσαν ὀρθὴν παρατήρησιν.

Τὰ φορολογικά του νομοσχέδια εἶναι προϊόντα μακρᾶς καὶ εὐσυνειδήτου μελέτης καὶ δεδοκιμασμένης πείρας.

Ἡ ἐπὶ τοῦ καπνοῦ φορολογία ὑπῆρξε τὸ ἐπωφε-

Γελοιογραφία από την εφ. Αριστοφάνης *(16.3.1884). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

λέστατον πάντων μέτρον καὶ τὸ μόνον κατορθῶσαν νὰ πληρώσῃ τὰ δημόσια ταμεῖα.

Αἱ μεταρρυθμίσεις ἃς εἰσήγαγεν εἰς τὸ σύστημα τῆς γενικῆς στρατολογίας ἐγένοντο δεκταὶ ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς Ἑλλάδος μετὰ κραυγῆς ἀγαλλιάσεως.

Κανεὶς ποτὲ πολιτικὸς ἀνὴρ δὲν ἔχαιρε τόσην ἀγάπην καὶ τόσην ὑπόληψιν παρὰ τῷ λαῷ. Καὶ ἂν ἔλειπον αἱ περὶ τὴν κατοικίαν του περιπολίαι καὶ αἱ διπλαῖ καὶ τριπλαῖ φρουραί, ὁ λαὸς θὰ προσεφέρετο ἑκουσίως νὰ σχηματίσῃ αὐτὸς σωματοφυλακὴν διὰ νὰ προφυλάξῃ τὰς πολυτίμους ἡμέρας του.

Οἱ ἀκολουθοῦντες αὐτὸν βουλευταὶ τῆς πλειονοψηφίας, κατὰ τὴν τελευταίαν μάλιστα σύνοδον, ἔδειξαν θέλησιν ἰσχυρὰν καὶ ἀνεξαρτησίαν φρονήματος ἔκτακτον.

Ὁ κ. Λομβάρδος εἶναι ὁ ἀκεραιότατος τῶν συναδέλφων του. Ἔχει τόσον μεγάλην τὴν πρὸς τὴν ἠθικὴν καὶ τὸ καθῆκον ἀφοσίωσιν, ὅσον μικρὰν ἔχει τὴν ῥῖνα. Ὁ ἀνεκτικώτερος καὶ φλεγματικώτερος τῶν μέχρι τοῦδε ἀστυνόμων εἶναι ὁ κ. Κοσσονάκος. Ὁσάκις τῷ δίδωσιν ἓν ῥάπισμα στρέφει εὐαγγελικῶς καὶ τὴν ἑτέραν παρείαν.

Ὁ μεγαλοφυέστερος τῶν τμηματαρχῶν καὶ ὁ πολυμαθέστερος τῶν καθηγητῶν τοῦ πανεπιστημίου εἶναι ὁ κ. Καζάζης.

Ὁ μᾶλλον ἐπαξίως κατέχων τὴν θέσιν τοῦ πρεσβευτοῦ εἶναι ὁ κ. Σκουλούδης.

Ἂν ὑπάρχῃ ἀληθὴς ἐπιστημονικὴ δόξα ἐν Ἑλλάδι, αὕτη συγκεφαλαιοῦται ὁλόκληρος εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ κ. Πύρλα.

Αὐτὰς καὶ ἄλλας τινὰς ἀκόμη ἀληθείας, ὁ *Ἀσμοδαῖος* ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην ἀπὸ πολλοῦ νὰ ἐκφράσῃ, εὑρίσκει δὲ τὴν εὐκαιρίαν νὰ πράξῃ τοῦτο εὐχαρίστως σήμερον, ὅτε ἄρχεται ἐπισήμως τὸ ἔαρ, κατὰ τὸ ὁποῖον ἀνοίγουσι τὰ ἄνθη καὶ αἱ καρδίαι.

«Μετέβη, εἶδεν, ἐπέστρεψεν!»

του Κρακ [=Μιχαήλ Μητσάκη]

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ασμοδαίος* στις 20 Ιουνίου 1884 χωρίς τίτλο.

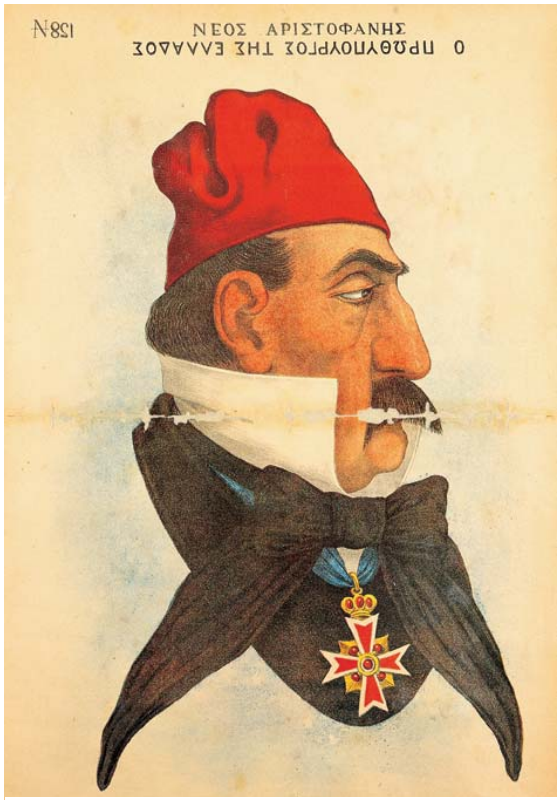

«Ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Τρικούπης». Γελοιογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *[χ.χ.]. Έγχρωμη λιθογραφία. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Μετέβη, εἶδεν, ἐπέστρεψεν! Αὐτὴν τὴν παρῳδίαν τοῦ ὑπερηφάνου ρητοῦ τοῦ Ρωμαίου στρατηγοῦ ἐφιλοδόξησεν ὁ πρωθυπουργός μας. Μὴ ἀρκούμενος ὅτι ὠνομάσθη Πομπήϊος ἠθέλησεν ἐμπράκτως ν' ἀποδείξῃ ὅτι εἶναι Καῖσαρ. Καὶ μετέβη ὡς αὐτοκράτωρ, ὡς ἐπιδρομεύς, ὡς στρατηλάτης, εἶδε τὰς φυλακὰς καὶ τοὺς σιδηροδρόμους, τὰς λίμνας καὶ τὸν κ. Ζαφειριάδην, τοὺς πορθμοὺς καὶ τὰ Τέμπη, τὸ Τουρκοχῶρι καὶ τὸν δήμαρχόν του, τὰ δάση καὶ τοὺς στρατῶνας, καὶ ἐπέστρεψεν ὡς νικητὴς συναποφέρων μεθ' ἑαυτοῦ ὡς τεκμήρια τῆς δόξης του τὰς στενογραφηθείσας ὑπὸ τοῦ νεωτέρου Μίνδλερ προσφωνήσεις, ἀντιφωνήσεις καὶ ζητωκραυγὰς διὰ νὰ μὴ τύχῃ καὶ χάσῃ τὸ ἔθνος καμμίαν πολύτιμον λέξιν ἀφορῶσαν τὸν μέγαν ἄνδρα.

Ὁμολογουμένως δὲ πᾶσα ἡ πορεία του ὑπῆρξε θριαμβευτική. Ἡ σωματοφυλακή του ἀπετελεῖτο ἀπὸ τὸ ἐκλεκτότερον ἄγημα ἐξ ἀνωτέρων ὑπαλλήλων, στρατολογηθέντων ἐκ τῶν διαφόρων ὑπουργείων. Ἡ ἅμαξά του ἐσύρθη ἀπὸ δημάρχους καὶ βουλευτὰς καὶ νομάρχας. Καὶ ἡ ἐπάνοδός του ἀνηγγέλθη ὑπὸ τῶν ὑπουργικῶν ἐφημερίδων ὡς νὰ ἐπανήρχετο ἀπὸ Θεσσαλίας ὑπ' αὐτοῦ ἤδη ἐλευθερωθείσης, μετ' ἀγῶνα, ὃν αὐτὸς ὡς ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν διεξήγαγε, καὶ κατακτηθείσης πλέον ὁριστικῶς χάρις εἰς αὐτόν.

Καὶ πράγματι ἐπανέρχεται ἀπὸ κατακτηθείσης χώρας· κατακτηθείσης διὰ τῶν ρουσφετίων, διὰ τῶν ἐπιδείξεων, διὰ τῶν θέσεων, διὰ τῶν συκοφαν-

«Ένας μεγάλος μουσικὸς –Γιὰ τὸν λαὸ πολὺ κακὸς– καὶ διὰ τὴν αὐλὴ γλυκός». Γελοιογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης, *[χ.χ.] Έγχρωμη λιθογραφία. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

τιῶν, διὰ τῶν ἐκπεμφθέντων ἀποστόλων, διὰ τῶν ἀπειλῶν. Τὴν δὲ κατάκτησιν ἀπετελείωσεν ἡ ἐπίσκεψίς του αὕτη· τόσον, ὥστε ὁ ἀντιπολιτευόμενος Ταρμπάζης ἀποβλέπων μόνον εἰς τὴν προσγινομένην εἰς τὸν τόπον του τιμὴν διὰ τῆς ἀφίξεώς του καὶ νομίζων αὐτὸ φαίνεται καθῆκον φιλοξενίας ἴσως προσετέθη καὶ αὐτὸς εἰς τὴν συνοδείαν του! Καὶ διέσπειρεν ἀφειδῶς μειδιάματα καὶ ὑποσχέσεις καὶ ἐνθουσίασε καὶ ὡμίλησε περὶ ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν πρὸς τὸν τοῦρκον δήμαρχον καὶ ἐγοήτευσε καὶ αὐτὰ τὰ τετράποδα, ὥστε νἀρχίσουν ἀντικαθιστῶντα ἠχηρῶς τοὺς δημάρχους εἰς τὰ προσφωνητικά των καθήκοντα. Μετὰ τοιαύτην βασιλικὴν δεξίωσιν καὶ πομπὴν καὶ θόρυβον καὶ ρωμαντικὰς ἐκδρομὰς εἰς ὄρη καὶ εἰς κοιλάδας ἡ ἀνιαρὰ πάλιν ζωὴ τοῦ ὑπουργείου ἐν Ἀθήναις καὶ ὁ ξηρὸς τοῦ πρωθυπουργοῦ τίτλος καὶ αἱ ὑπογραφαὶ καὶ τὰ νομοσχέδια εἶναι ὡς ἡ πεζὴ ἐγρήγορσις κατόπιν χρυσοῦ ὀνείρου. Ἀλλ' ἡ πραγματικότης αὐτὴ μετὰ τοὺς ρωμαντισμοὺς κοσμεῖται ὑπὸ τῆς γλυκυτέρας διὰ τὸν κ. Τρικούπην βεβαιότητος πλέον ὅτι ἡ ἐκδρομὴ πρακτικὸν ἀποτέλεσμα θὰ ἔχῃ... νὰ μὴ τοῦ φύγουν οἱ Θεσσαλοὶ καὶ κατὰ τὴν ἐρχομένην σύνοδον.

Διάλογος Κουταλιανοῦ μετὰ Τρικούπη τοῦ κλεινοῦ

του Γεωργίου Σουρή

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ο Ρωμηός* στις 23 Ιουνίου 1884 με τον παραπάνω τίτλο.

Τ. – Εἶν' ἀληθὲς πῶς φέρετε βάρη πολλὰ 'στοὺς ὤμους,
Quὲ μὲ αὐτὰ ἐλεύθερα βαδίζετε 'στοὺς δρόμους;
Κ. – Βεβαίως, ἐξοχώτατε, σηκώνω τόσα βάρη.
– Ὅσα οὔτε ἐλέφαντας δὲν εἰμπορεῖ νὰ πάρῃ.
Τ. – Quὲ χάριν παραδείγματος, εἰπέτε μου ὡς πόσα;
Κ. – Πῶς νὰ σᾶς 'πῶ! καὶ ἑκατὸ καντάρια καὶ διακόσα.
Τ. – Μοῦ φαίνεται ὑπερβολή, quὲ μάλιστα μεγάλη.
Κ. – Ἀφοῦ πετῶ μπόμπαις 'ψηλὰ ὡς εἶδος πορτοκάλι.
Τ. – Quὲ ἔπειτα;
Κ. – Καὶ ἔπειτα μιὰ ράβδο σιδερένια
Λυγίζω εἰς τὸ μπράτσο μου 'σὰν νἄναι λαστιχένια.
Τ. – Τίποτε ἄλλο;
Κ. – Νά, καὶ σᾶς σηκώνω, κὺρ Τρικούπη,
Κι' ἐπάνω εἰς τὰ δάκτυλα σᾶς παίζω σὰν κουνοῦπι.
Τ. – Quὲ δὲν μοῦ λέτε, Quiριε Κουταλιανέ, μπορεῖτε
Ἐπάνω εἰς τὴν ράχη σας εὐκόλως νὰ κρατῆτε
Ἕν, δύο, τρία, τέσσερα, πέντ' ἕξη ὑπουργεῖα
Κ. – Ἐσεῖς πόσα σηκώνετε;
Τ. – Ἐγὼ σηκώνω τρία.
– Ὡς quὲ τὰ οἰκονομικὰ ἡ ράχη μου σηκώνει.
Κ. – Μπορεῖτε, ἐξοχώτατε, νὰ ρίξετε κανόνι;
Τ. – Βεβαίως! quὲ νὰ ἀκουσθῇ οὐ μόνον εἰς τὰς *Μούσας*,
Ἀλλὰ καὶ εἰς τῆς Δύσεως μακρὰν τὰς πρωτευούσας.
Τ. – Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ ράχη σας τόσα πολλὰ σηκώνει,
Σᾶς χαιρετῶ... καὶ καρτερῶ ν' ἀκούσω τὸ κανόνι...

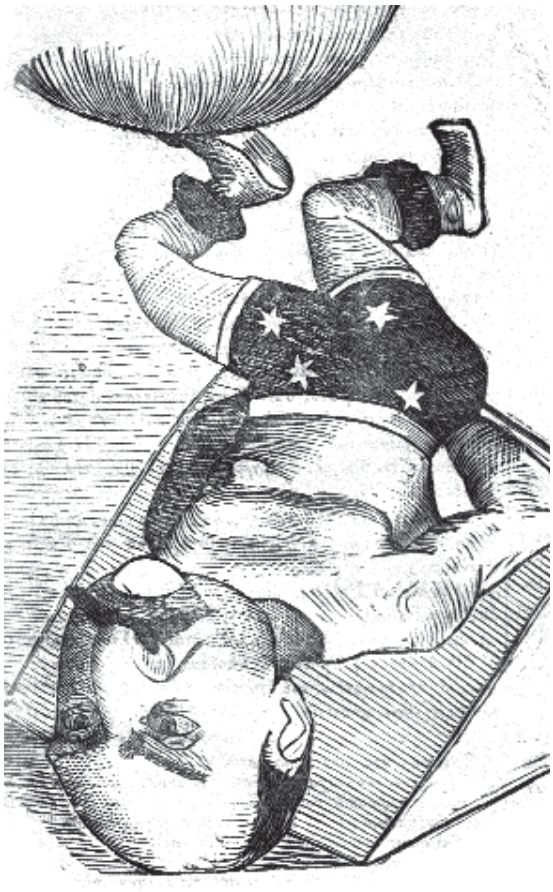

Τρικούπης. Γελοιογραφία από την εφ. Αριστοφάνης *(24.5.1884). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Τσιγγρὸς μὲ τὸν Τρικούπη πραγματεύεται περὶ δανείου καὶ δὲν συμμαζεύεται

του Γεωργίου Σουρή

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ο Ρωμηός* στις 14 Ιουλίου 1884 με τον παραπάνω τίτλο. Μεγάλος οικονομικός παράγοντας της εποχής Τρικούπη και πολυπράγμων ο Ανδρέας Συγγρός, τροφοδοτούσε συχνά και τις σατιρικές εφημερίδες, που αποκάλυπταν τις δραστηριότητές του και τις «διαπλοκές» του με την εξουσία. Και βεβαίως ο Γεώργιος Σουρής δεν χαριζόταν ούτε στον Τρικούπη ούτε στον Συγγρό. Εδώ ο Σουρής σατιρίζει και την ιδιάζουσα προφορά του Τρικούπη στην εκφορά του γράμματος Κάπα.

Τρ. – Quὲ εἰμπορεῖτε, Quύριε Σιγγρέ, νὰ μὲ εἰπῆτε
τίνες εἰσὶν αἱ ἀφορμαί, δι' ἃς οἱ τραπεζῖται
εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ νέου μας δανείου
φέρουν προσκόμματά τινα, κι' ἕνεκα λόγου ποίου;

Τσ. – Μά, κύριε Πρωθυπουργέ, θέτενε νὰ γελᾶτε
ποῦ κάθεστεν τέτοιας λογῆς πράματα καὶ ρωτᾶτε;

Τρ. – Πλὴν δὲν σᾶς ἐννοῶ ποσῶς καὶ ἐπεθύμουν λίαν
ἐμβριθεστέραν παρ' ὑμῶν ν' ἀκούσω ὁμιλίαν.

Τσ. – Μὰ ἴντα ὁμιλία μου θέτεν ἐμβριθεστέρα
ὄντις τὸ δάνειο ξέρετεν πὼς ἤπεσεν 'στὴν ξέρα,
ὄντις κοντεύει σύψυχο ν' ἀναποδογυρίσῃ
καὶ τὸ ἀπόρ μου ὀχονοῦς μαζί του νὰ βουλίσῃ.

Τρ. – 'Αλλ' ἴσα ἴσα ἕνεκα αὐτοῦ τοῦ ἀπευκταίου
τίνα εἰσὶ τὰ αἴτια σᾶς ἐρωτῶ ἐκ νέου.

Τσ. – 'Αλοί μου τοῦ κακόροικου καὶ ποῦθε ν' ἀρχινίσω,
π' ὅσ κι' ἂν πῶ τὰ πιότερα μπάλι θὰ λησμονήσω;
Καὶ πρῶτα πρῶτα μάθετεν ὅτι τὸ Συνδικάτο
'στὸν ξένον κόσμο ἤκαμε ὅλους μας ἄνω κάτω,
κι' ἐκειὸς ὁ διαβολόλωλος, ποὺ 'Αμπελᾶς τὸν λένε,
εἶναι ἀληθινὸς μπελᾶς, κι' ἂς γράφουν ὅ,τι θένε.
Ἕνα μονάχα ὁ κουζουλὸς ἐν μπόρεσεν νὰ νιώσῃ,
ὅτι μ' αὐταῖς τοῦ τῆς δουλειαῖς θὰ μᾶς ἀποτελειώσῃ
κι' ἐν θἄχουμε ἑνοῦς παρᾶ ὑπόληψι 'στὰ ξένα.

Τρ. – 'Αλλὰ αὐτοῦ τὰ ὅρια εἰσὶ κεχαραγμένα
καὶ μόνον τὸ καθῆκον του ὀφείλει νὰ προβάλῃ.

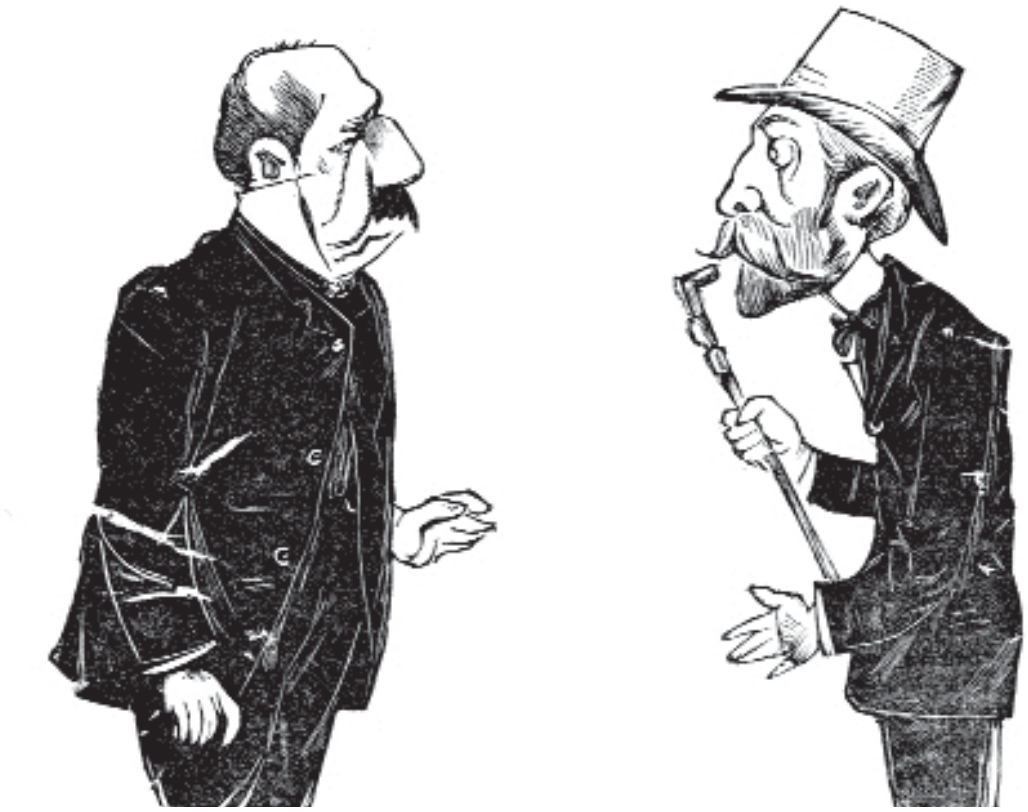

Γελοιογραφία από την εφ. Ο Ρωμηός *(14.7.1884). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

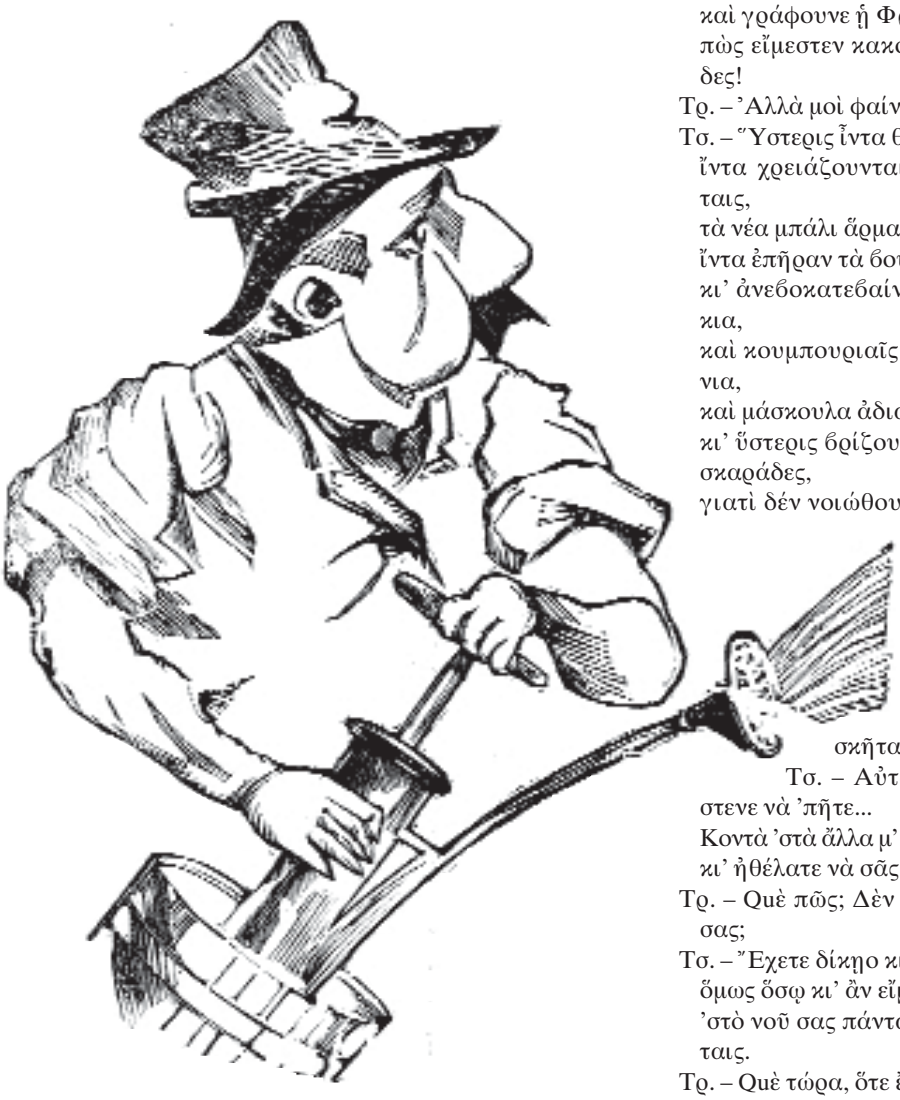

«Que μόνος εἶν' ἀδύνατον τόσας πυρὰς νὰ σβύσω…
que πυροσβέστης ἔγινα… ἀκόμη τί θὰ γίνω!»
Γελοιογραφία από την εφ. Ο Ρωμηός *(28.7.1884). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Τσ. – 'Αλοί, ἀλοί, καὶ ἤλεγα πὼς εἴχετεν κεφάλι!
Καλ' ἴντα ψάλλετεν ἐκεῖ καθῆκον καὶ καθήκια
κεχαραγμένα ὅρια κι' ἄλλα μασκαραλήκια,
κι' ἑν θέτενε νὰ νιώσετεν πὼς εἴμεστεν χαμένοι
γιὰ πάντα, πὼς μᾶς ἤκοψαν τὸ κρέντιτο οἱ ξένοι,
καὶ γράφουνε ἡ Φράγκικαις παληοεφημερίδες
πὼς εἴμεστεν κακόσουρτοι εἰς ὅλα καὶ μουφλῆδες!

Τρ. – 'Αλλὰ μοὶ φαίνεται αὐτὴ ὅτι δὲν εἶν' αἰτία.

Τσ. – Ὕστερις ἴντα θέλατε κι' ἄλλην ἐμπιστρατεία;
ἴντα χρειάζουνται αὐταῖς ἡ ὀχληραῖς τρομπέταις,
τὰ νέα μπάλι ἅρματα, ἡ τόσαις μαργιονέταις,
ἴντα ἐπῆραν τὰ βουνὰ φουσάτα καὶ μπουλούκια
κι' ἀνεβοκατεβαίνετεν διαβόντρου πιὸ κουλούκια,
καὶ κουμπουριαῖς ἀπὸ ἐδῶ καὶ ἀπὸ 'κεῖ τριμπόνια,
καὶ μάσκουλα ἀδιάκοπα καὶ βροντερὰ κανόνια;
κι' ὕστερις βρίζουν 'στὴν Φραγκιὰ μπάλι οἱ μασκαράδες,
γιατὶ δέν νοιώθουν οἱ λωλοὶ πὼς εἶναι χωρατάδες.
Σιὸρ Χαρίλη, 'πέρασεν ἡ ἐποχὴ ἐκείνη,
καὶ τώρα ὅλοι θέλουνε εἰρήνη, εἰρήνη, εἰρήνη.

Τρ. – Quὲ πῶς, λοιπόν, τὸ Ἔθνος μας δὲν πρέπει νὰ ἀσκῆται;

Τσ. – Αὐτὰ εἰς τοὺς μπαγκέρηδες ἀμέστενε νὰ 'πῆτε...
Κοντὰ 'στὰ ἄλλα μ' εὕρηκε 'στὸ δρόμο κι' ἡ χολέρα,
κι' ἠθέλατε νὰ σᾶς χαρῶ τὸ δάνειο νἄβγῃ πέρα;

Τρ. – Quὲ πῶς; Δὲν ἐπεκράτησεν ὁ πατριωτισμός σας;

Τσ. – Ἔχετε δίκῃο κι' ἤπρεπε νὰ γίνῃ ὁρισμός σας,
ὅμως ὅσῳ κι' ἂν εἴμεστεν μεγάλοι πατριώταις,
'στὸ νοῦ σας πάντα νἄχετε πὼς εἴμεστεν καὶ χιώταις.

Τρ. – Quὲ τώρα, ὅτε ἔχομεν χρημάτων ἀπορίαν,
μὲ τὴν χαρακτηρίζουσαν ὑμᾶς φιλοπατρίαν
δὲν τὸ ἀναλαμβάνετε ὑμεῖς;

Τσ. – Καλὲ τί λέτεν;
μὰ 'πῆτε μου μονομερῆς νὰ μουφλουζέψω θέτεν;
Ἤθελα ἅματις κι' ἐγὼ πολὺ νὰ σᾶς συνδράμω,
ἤθελα, ὅπως ξέρετεν, ὅ,τι μπορῶ νὰ κάμω,
νὰ δώσω μιλιούνια σαράντα καὶ πενῆντα,
μὰ ἓν ἔχω... τώρι πάρετεν ἕνα πέντε κι' ἑξῆντα,
καὶ κάμετεν νὰ μὴ γραφῇ εἰς τὴν ἐφημερίδα
κι' ἔγνοια σας· μπάλι ἐδῶ 'μεστεν ἐμεῖς γιὰ τὴν πατρίδα.

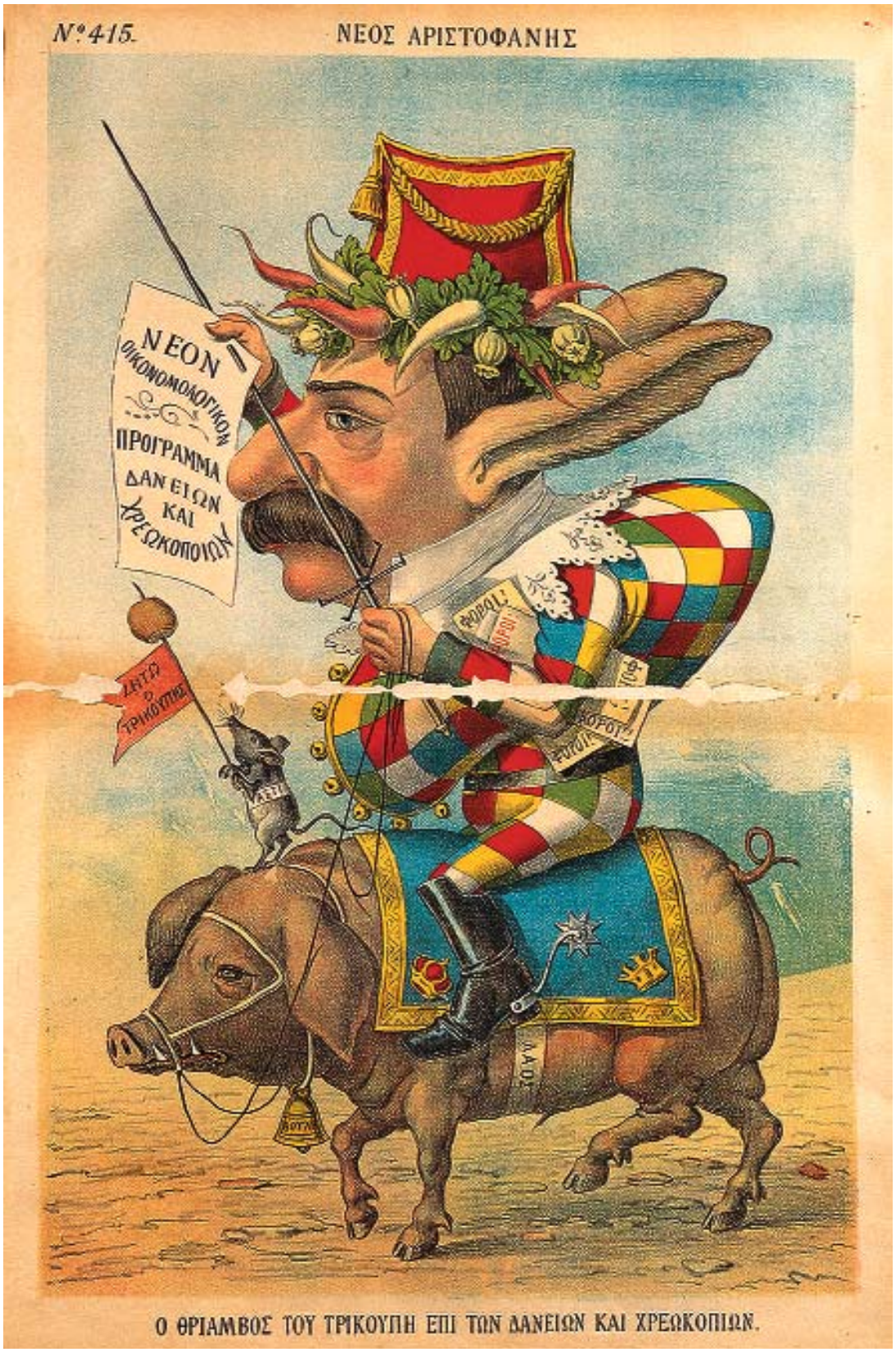

«Ὁ θρίαμβος τοῦ Τρικούπη ἐπὶ τῶν δανείων καὶ χρεωκοπιῶν». Γελοιογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης, *[χ.χ.] Έγχρωμη λιθογραφία. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Τρικούπης

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 12 Αυγούστου 1884 με τίτλο «Προσωπογραφίαι. Τρικούπης» και υπογραφή «Φαρέτρα».

Τί εἶναι ὁ Τρικούπης τί; Γρῖφος πλὴν μέγας γρῖφος;
Ὃν θέλει λύσει ὁ καιρός, οὐχὶ συγχρόνων ψῆφος.
Τί εἶναι ὁ Τρικούπης, τί;
Ψυχὴ σιγῶσα· εὔγλωττος πλὴν εἶναι ἡ σιγή της.
Εἶναι ὁρίζων, καὶ εὐρὺς ὁρίζων πλὴν κλυδώνων
Τὸν σκέπουν νέφη· πάντοτε ἀνήλιος, ὀργίλος,
Τὸν βλέπεις εἰς τὴν ἀστραπὴν τῆς τρικυμίας μόνον.

Ἐμπνέει σέβας, δύσκολα ἀγάπην ἡ μορφή του
Εἶναι ὡς ἡ καρδιά του, ὁ νοῦς καὶ ἡ ψυχή του.
Βαρεῖα, κάποτε ἀβρά, συνήθως τραχυτάτη,
Πολλάκις ἐπιβλητική, θερμὴ καὶ ψυχροτάτη,
Ἐκ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν ὁμότιμος Ἀγγλίας
Χειρόκτιον, πλὴν κάποτε φλοκάτα Αἰτωλίας.

Ἀκάματος καὶ ἄκαμπτος, ἀτέρμων ἐργασία,
Κατάφρακτος πολιτικὸς
Ἡ θέλησίς του σίδηρος, τὸ πεῖσμα του γρανίτης.
Ἀπὸ τὰ χείλη του τὸ «ναὶ» εὐκόλως δὲν ἐκβαίνει
Τὸ «ὄχι» του ὡς ποταμὸς ραγδαῖος κατεβαίνει.

Ῥήτωρ δεινὸς περὶ παντὸς λαλῶν αὐτοσχεδίως
Χωρὶς σουμάδαν χείμαρρος, ἀλλ' ὄχι Δηλιγιάννη.
Πατάσσει ὅταν ὁμιλῇ καὶ πλήττει ὀλεθρίως
Παρομοιάζει καλλονὴν ὁ λόγος του τελείαν.
Πλὴν καλλονὴν ἀγάλματος δὲν θέλγει τὴν καρδίαν.

Εἶναι ὀλίγος ἢ πολὺς ὁ πατριωτισμός του;
Ἀπέραντος σχεδόν, ὡς ὁ ἐγωϊσμός του
Λατρεύων τὸ ἐγὼ αὐτοῦ, τὸ Ἔθνος του λατρεύει
Μοχθῶν ὑπὲρ τῆς δόξης του ὑπὲρ αὐτοῦ δουλεύει
Θὰ πράξῃ τι; Ἂ βέβαια· καλόν τι; Δὲν γνωρίζω·
Κακόν; Καὶ τοῦτο ἀγνοῶ, φοβοῦμαι καὶ ἐλπίζω!

Τὰ νευρόσπαστα

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ασμοδαίος* στις 9 Σεπτεμβρίου 1884 με τον παραπάνω τίτλο και με την υπογραφή «Περίδρομος».

Τί θέλεις 'στὸν Παράδεισο νὰ πᾶς γιὰ νὰ πουντιάσῃς
Καὶ νὰ πληρώσῃς γιὰ νὰ 'δῇς τὰ ψευτοθέατρά του.
Ἐνῷ μᾶς δίδει δωρεὰν δυὸ χρόνους παραστάσεις
Ὁ κύριος πρωθυπουργὸς μὲ τὰ νευρόσπαστά του;
Τοῦ Χόλδεν τὰ νευρόσπαστα κινοῦνται αὐτομάτως
Περιπατοῦνε, τραγουδοῦν καὶ τεχνικὰ χορεύουν
Ἐνῷ τὰ πρωθυπουργικὰ μᾶς κυβερνοῦν τὸ κράτος
Καὶ ὅταν λείπῃ κ' ἡ Αὐλὴ μᾶς ἀντιβασιλεύουν.

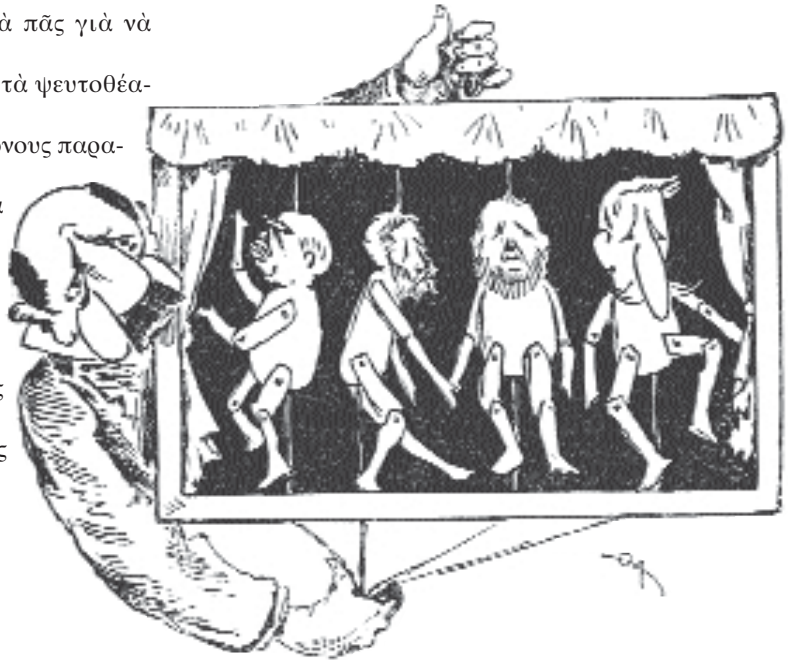

Γελοιογραφία του Θέμου Άννινου από την εφ. Ασμοδαίος *(9.9.1884). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Τὸ κῦμα

του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ραμπαγάς* στις 16 Σεπτεμβρίου 1884 με τον παραπάνω τίτλο.

῾Ολοένα φουσκώνει καὶ βογγᾷ τὸ κῦμα τῆς ὀργῆς τοῦ λαοῦ.
Ποῖον θὰ παρασύρῃ;
Τίνος τὰ μοῦτρα θὰ τρίψῃ ’στὸν ἄμμο;
Ποῖον θὰ πνίξῃ;
’Απόστασε πιὸ νὰ σπέρνῃ, διὰ νὰ θερίζουν ἄλλοι.
Εἶναι ὣς ἐδῶ ἀπὸ τὸ θυμό του.
Πάει ν’ ἀνέβῃ τὸ αἷμα ’στὸ κεφάλι του νὰ τὸν πνίξῃ τὸν ἴδιον πρὶν προφθάσῃ νὰ πνίξῃ ἄλλους.
’Αλλὰ τί λέγομεν αἷμα ν’ ἀνέβῃ νὰ τὸν πνίξῃ;
Καὶ τοῦ ἄφησαν αἷμα;
Τὸν ἔχουν στραγγίσει πιὸ τὸν ταλαίπωρον!
’Εν τούτοις τὸ κῦμα φουσκώνει καὶ φοβερίζει τὸν μέσα εἰς τὸ πέλαγο τοῦ λαοῦ ριζωμένον βράχον.
῾Ο βράχος αὐτός, βαρύς, βαρύς, πιέζει τὰ στήθη τοῦ λαοῦ καὶ μᾶς ἐνθυμίζει ἡ πάλη του μὲ τὸ κῦμα τοὺς θαυμασίους ἐκείνους στίχους τοῦ ἀθανάτου ’Αριστοτέλους Βαλαωρίτου, ὅπου τὸ κῦμα μυκᾶται πρὸς τὸν βράχον:

«Μέριασε, βράχε, νὰ διαβῶ» τὸ κῦμ’ ἀνδρειωμένο
Λέγει ’στὴν πέτρα τοῦ γιαλοῦ θολό, μελανιασμένο,
»Μέριασε, μές’ ’στὰ στήθη μου ποὺ ’σὰν νεκρὰ καὶ κρύα
»Μαῦρος βορειὰς ἐφώλιασε καὶ μαύρη τρικυμία!»

II

Καὶ φουσκώνει ὁλοένα καὶ βογγᾷ τὸ κῦμα τῆς ὀργῆς τοῦ λαοῦ.
’Αλλ’ ὁ βράχος Τρικούπης ὑψώνει τὴν κορυφὴν ἀκλόνητος καὶ προκαλεῖ, θαρρεῖς, τὸ κῦμα καὶ τοῦ ἀπαντᾷ:

«Κῦμα τί θέλεις ἀπὸ ’μὲ καὶ τί μὲ φοβερίζεις;
»Ποιός εἶσαι σὺ κ’ ἐτόλμησες ἀντὶ νὰ μὲ δροσίζῃς,
»’Αντὶ μὲ τὰ ψαράκια σου τὸ βράχο νὰ χορταίνῃς
»Καὶ μὲ τὰ κρύα σου νερὰ τὴ φτέρνα του νὰ πλένῃς
»’Εμπρός μου στέκεις φοβερὸ μ’ ἀφροὺς στεφανωμένο;
»῞Οποιος κι’ ἂν εἶσαι, μάθε το, πὼς ἀπὸ ’δῶ δὲ βγαίνω».

Καὶ τὸ κῦμα τοῦ ἀνταπαντᾷ:

«Βράχε, μὲ λὲν ὀργὴ λαοῦ, οἱ φόροι μὲ φουσκώνουν
»Κ’ οἱ μαῦροί σου εἰσπράκτορες τὰ σπλάχνα μου θολώνουν,
»Μέριασε, βράχε, νὰ διαβῶ, ἀλλιῶς θὰ σὲ μεριάσω

Κλεάνθης Τριαντάφυλλος. Ξυλογραφία του Νικόλαου Οικονομόπουλου από το περ. Ποικίλη Στοά *του 1891, σ. 189. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

»Θὰ πάρω *φόρα* δυνατή, τὰ μοῦτρά σου νὰ σπάσω,
»Καταποτήρας εἶμ’ ἐγώ, Τρικούπη βράχε, σώσου
»Γίγαντας στέκω ’μπρός σου!»

III

Καὶ ὁλοένα φουσκώνει καὶ βογγᾷ τὸ κῦμα τῆς ὀργῆς τοῦ λαοῦ!
’Αλλὰ θὰ ἔλθῃ ἆρά γε καιρὸς νὰ ψάλλῃ ὁ λαὸς μετὰ τοῦ ποιητοῦ:

«῾Ο βράχος ἐβουβάθηκε. Τὸ κῦμα ’στὴν ὁρμή του
»’Εκαταπόντισε μὲ μιᾶς τὸ κούφιο τὸ κορμί του.
»Χάνεται μέσ’ ’στὴν ἄβυσσο, τρίβεται, σβυέται, λυώνει
»Σὰν νᾶταν ἀπὸ χιόνι;»

Ποῦ νὰ *βουβαθῇ* τέτοιος βράχος; Μεθαύριον θὰ τὸν ἀκούσετε μέσα ’στὴ θάλασσα τῆς Βουλῆς τί *λίμα* φοβερὴ θ’ ἀνοίξῃ! ’Εκεῖ πλέον πιστεύομεν ὅτι δὲν θὰ τραπῇ πάλιν εἰς φυγὴν ὁ ἀρχηγὸς τῆς *πλειοψηφούσης μειοψηφίας*, ὡς εὐστόχως τὸν ὠνόμασεν ἡ *’Ακρόπολις* πρώτη, νομίζομεν, ἀλλὰ θὰ μείνῃ μὲ τὴν ἀντιπολίτευσίν του ἤτις ὡς κυματάκι καὶ αὐτὴ θὰ προσπαθῇ νὰ φάγῃ τὸν βράχο γλείφουσα ὁλοὲν αὐτόν, ἐνῷ ἔξω τῆς Βουλῆς θὰ φουσκώνῃ καὶ θὰ βογγᾷ τὸ κῦμα τῆς ὀργῆς τοῦ λαοῦ.

IV

Ναί· κυματάκι μόλις θὰ γλείφει ἐκεῖ μέσα εἰς τὴν θάλασσαν τῆς Βουλῆς τὸν ἐξαίσιον αὐτὸν βράχον τὸν λεγόμενον Τρικούπην, καὶ κυματάκι μάλιστα διηρημένον εἰς *κυματακάκια* ἢ *κυματακακάκια*, διότι καὶ τοῦτο τὸ δυστύχημα εἶναι ἓν ἔτι τοῦ βράχου εὐτύχημα, ὅτι δηλαδὴ ἡ πολεμοῦσα αὐτὸν δύναμις, ἐὰν δύναμις ὑπάρχῃ, δὲν εἶναι τοὐλάχιστον μία καὶ ἀδιαίρετος κατὰ δυνάμεως τόσῳ συμπαγοῦς, οἵα ἡ τοῦ Τρικούπη. Καὶ δυσηρεστημένοι ἀκόμη ἂν ἀποσπῶνται ἀπ' αὐτοῦ δὲν προσέρχονται ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς μειοψηφούσης πλειονοψηφίας, –ἐὰν σημαία ὑπάρχῃ,– διὰ ν' αὐξήσουν τὴν δύναμιν τοῦ κύματος αὐτῆς.

Ὥστε δὲν εἶναι παράδοξον νὰ ἴδωμεν τὸν Δεληγιάννην μεθαύριον εἰς τὴν Βουλὴν ἐρωτώμενον:

– Τ' ἔχεις Δεληγιάννη;

Καὶ ἀπαντῶντα:

– Τ' εἶχα πάντα!

V

Μὰ ὁλοένα φουσκώνει καὶ βογγᾷ τὸ κῦμα τῆς ὀργῆς τοῦ λαοῦ.

Καὶ εἰς αὐτὸ τὸ κῦμα ἔγκειται ἡ δύναμις τῆς ἀντιπολιτεύσεως.

Αἴ! βράχε, καλὴ δύναμι!

Σύγχρονοι ἐπιφανεῖς Ἕλληνες. Χαρίλαος Τρικούπης

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ασμοδαίος* στις 4 Νοεμβρίου 1884 με τον παραπάνω τίτλο και με την υπογραφή «Ασμοδαίος». Σατιρίζει με τον ίδιο τίτλο το άρθρο του Νικόλαου Παπαλεξανδρή, που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό «Εβδομάς» στις 28 Οκτωβρίου 1884 (βλ. σ. 553).

Ὁ θέλων νὰ ἐννοήσῃ τὸν πολιτικὸν τοῦ Χαριλάου Τρικούπη βίον πρέπει νὰ ἐξετάσῃ καὶ παρακολουθήσῃ τὸν ἄνδρα ἀκριβῶς ἀπὸ τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ἐξήρχετο ἐκ τοῦ ᾠοῦ. Τοῦτο δὲ θὰ πράξωμεν καὶ ἡμεῖς ἐγκαινίζοντες δι' αὐτοῦ τὴν σειρὰν τῶν προσωπογραφιῶν ἐπιφανῶν συγχρόνων Ἑλλήνων, ἧς ἀρχόμεθα σήμερον. Διότι παρὰ τῷ Τρικούπῃ δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ πολιτικὴ ζωὴ ἤρχισε μετὰ τῆς σωματικῆς καὶ ἡ ἀνάμιξις εἰς τὴν κοινοβουλευτικὴν δρᾶσιν προέλασε παρ' αὐτῷ τὴν ὀδοντοφυίαν. Τοῦτο δὲ δὲν πρέπει νὰ παρίσταται παράδοξον εἰς οὐδένα· διότι ὁ τυχὼν εἰς ἑλληνικὰς ἐκλογὰς εἶναι εἰς θέσιν νὰ μαρτυρήσῃ ὅτι συνήθως, δυνάμει τῶν ἐκλογικῶν καταλόγων, πλειότερα νήπια ἢ ἐνήλικες ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ προσέλθωσιν εἰς τὰς κάλπας. Ὁ Τρικούπης δὲν μετεχειρίσθη τὸ μέσον τοῦτο διότι ἀνέκαθεν ἦτο ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν ἐκλογῶν καὶ κατὰ τῶν καλπονοθεύσεων. Ἀλλὰ *«φύσιν πονηρὰν μεταβαλεῖν οὐ ράδιον»*, ὡς λέγει ὁ ἀρχαῖος κωμικὸς Στεφανίδης· ἡ δὲ φύσις τοῦ παιδὸς ἀρχῆθεν προώριζεν αὐτὸν διὰ τὸν δημόσιον βίον.

Ὡς δύναταί τις νὰ μάθῃ ἐκ τοῦ Ὁρατίου καὶ τοῦ Τζάνε «poeta nascitur»· κατ' ἀναλογίαν ἑπομένως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι καὶ ὁ Τρικούπης ἐγεννήθη πρωθυπουργός. Τοῦτο δὲ κατεδείκνυεν ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν καὶ εἰς πᾶσαν περίστασιν παντοιοτρόπως. Οὕτω, παρὰ τὰς ἐπιπλήξεις τῶν οἰκείων του ἠγάπα συχνάκις ν' ἀνέρχεται καὶ νὰ ἵσταται ἐπὶ τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ τραπεζῶν, χωρὶς νὰ φοβῆται μὴ κατακρημνισθεὶς ἐκ τοῦ ὁλισθηροῦ τούτου στηρίγματος θραύσῃ τὴν κεφαλήν του· μόνος πολλάκις προσεκάλει τὴν τροφὸν αὐτοῦ, ὅπως ἀποξηράνῃ εἰς τὸν ἥλιον τὰς ἐντὸς τοῦ λίκνου του σχηματιζομένας λίμνας· τὸ μόνον δὲ παιγνίδιον μετὰ τῶν ὁμηλίκων του ἦτο ἡ μίμησις τῶν βαδιζόντων στρατιωτῶν, ἀσφαλὲς τεκμήριον τῆς σωτηρίας ἐπιρροῆς, ἣν ἔμελλε ν' ἀσκήσῃ ἐπὶ τῆς ἀναμορφώσεως τῶν στρατιωτικῶν ἡμῶν πραγμάτων.

Καὶ ἐφ' ὅσον δὲ προέβαινεν εἰς ἡλικίαν, οὐδόλως ἐγκατέλειπεν αὐτὸν ὁ διακαὴς πόθος καὶ ἡ ἔμφυτος ροπὴ πρὸς τὴν πολιτικήν· μετὰ ζήλου ἐπελάβετο τῆς σπουδῆς τῶν ἐγκυκλίων μαθημάτων νομίζων ὅτι δι' αὐτῶν θὰ ἐδιδάσκετο πῶς νὰ γράφῃ ἐγκυκλίους· ἐπέδιδε δὲ ἰδίως εἰς τὰ μαθηματικὰ καὶ ἠσχολεῖτο ἀκαταπαύστως περὶ τὴν πρόσθεσιν καὶ τὴν ἀρίθμησιν, διότι ἐφιλοδόξει, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, νὰ περιέλθωσιν εἰς χεῖρας του τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Κράτους· πολλάκις δὲ ἐφωράθη κλαίων, διότι δὲν ἠδύνατο νὰ λύσῃ πρόβλημά τι· ὁ ἀγαθὸς διδάσκαλός του ἐνόμιζεν ὅτι ἔκλαιεν ἐκ φιλοτιμίας ἢ φοβούμενος μὴ δαρῇ· ἀλλ' ἠπατᾶτο· ὁ μέλλων ἀναμορφωτὴς ἔκλαιεν ἀναλογιζόμενος ὅτι οὕτως ἠδύνατο νὰ ἐπιβραδυνθῇ ἡ ἐπίτευξις τοῦ ἰσοζυγίου. Τέλος δ' ἐκ τῶν καλῶν τεχνῶν ἀπέκλινε μόνον πρὸς τὴν μουσικήν, κατανοῶν ὅτι διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὰ σχέδια, ἅτινα ἐνεκυμόνει θὰ τῷ ἐχρειάζοντο κατάλληλα ὄργανα.

Μέτ' ὀλίγον, ὅμως, περατώσας ὅλας αὐτοῦ τὰς προπαρασκευαστικὰς μελέτας καὶ σπουδὰς ἀπῆλθεν εἰς Εὐρώπην, ὅπως τελειοποιηθῇ. Ἐκεῖ δὲ ἀνεπτύχθησαν εἰς μέγα ὅλα τὰ φυσικὰ καὶ ἠθικὰ ἔνστικτα πρὸς τὸ πολιτεύεσθαι, πρὸς ὃ συντελεστι-

κωτάτην παρασκευὴν ἐνόμιζε νὰ στερήσῃ ἑαυτὸν εἰ δυνατὸν πάσης ἀνθρωπίνης ὀρέξεως καὶ ἐπιθυμίας. Οὐδέποτε ἐθεάθη τρώγων, ἦρξε δὲ νὰ πράττῃ τοῦτο μόνον μετὰ τὴν εἰς τὴν κυβέρνησιν ἀνάρρησίν του. Σπανιώτατα ἔπινεν ὕδωρ προσπαθῶν νὰ συνειθίσῃ ἑαυτὸν εἰς τὴν ἐπὶ μακρὰς ὥρας ἄνυδρον ρητορικήν. Καὶ ὁσάκις ἦλθεν εἰς συνάφειαν μετὰ γυναικός, ἔπραξε τοῦτο μόνον ἂν ἐνόμιζεν ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου ὑπηρέτει τὴν πατρίδα· τοῦτο δὲ ἀποδεικνύει ἰδιαίτατα ἡ μόνον μετὰ τῆς λαίδης Πάλμερστων σχέσις του, ἣν τούτην ἴσως θ' ἀπέφευγεν ἂν ἡ ἀγγλὶς δέσποινα δὲν ἦτο ἄσχημος καθ' ὅσον ὁ Τρικούπης προϊέμενος ἀεὶ ὑπερβάλλειν τὰς κοινὰς δοξασίας καὶ χαλιναγωγεῖν τὰς συνήθεις ὁρμὰς ἠδύνατο κάλλιστα νὰ προτιμήσῃ τὸν Θερσίτην τῆς Ἀφροδίτης τῆς Μήλου, ὡραίας παρισινῆς τὸν Μιστριώτην, μεγαλοπρεποῦς θεάματος ἕνα λόγον τοῦ Κασσιμάτη καὶ τοῦ Παρθενῶνος τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν. Τοιοῦτον βίον διαγαγὼν ἐν τῇ ξένῃ κατῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐνταῦθα δὲ ἄρχεται τὸ ἐνδοξότερον ἀλλὰ καὶ τὸ δυσκολώτερον στάδιον τοῦ βίου τοῦ ἀνδρός. Εἶχε νὰ παλαίσῃ πρὸς στοιχεῖα ἀκαταμάχητα διὰ πάντα ἄλλον πρὸς περιστάσεις δυσχειρίστους, πρὸς τὴν πολιτικὴν ἐπιδεξιότητα τοῦ Μανδάλου, πρὸς τὴν οἰκονομολογικὴν σοφίαν τοῦ κ. Τράκα, πρὸς τὴν εἰδικότητα καὶ τὰς γνώσεις τοῦ κ. Δουζίνα καὶ πρὸς τὴν εὐγλωττίαν τοῦ κ. Μπούτουνα. Ἡ τύχη τῷ ἐφάνη ἐξ ἀρχῆς λίαν δυσμενής. Ἡ χώρα ἔβριθεν ἱκανωτάτων πολιτικῶν ἀνδρῶν καὶ καθ' ἡμέραν ἀνεφύοντο καὶ τοιοῦτοι· ἀλλ' ἡ λάμψις τοῦ τηλαυγοῦς τούτου ἀστέρος δὲν ἐβράδυνε τοὺς πάντας νὰ ἐπισκοτίσῃ· διότι εἶχε πρὸς τοῦτο κάλλιστον ἐφόδιον τὰ μαθηματικά, ἅτινα μετὰ τόσης ἐπιμελείας ἐσπούδασε. Τῇ βοηθείᾳ αὐτῶν, κατώρθωσε νὰ λύσῃ τὸ δυσκολώτατον πρόβλημα τῆς ἐπιτεύξεως τοῦ αἰωνίως ὀνειροπολουμένου ἰσοζυγίου μεταξὺ τῆς προσφορᾶς τῶν ρουσφετίων καὶ τῆς ζητήσεως ὑπὸ τῶν βουλευτῶν, οὗ ἄνευ οὐδεμία δύναται νὰ στηριχθῇ κυβέρνησις, τὰς δ' ἀνυπολογίστους ὠφελείας αἰσθάνεται ἡ πατρίς. Ἔκτοτε ἤρχισεν ἡ τεραστία ἀναδιοργανωτικὴ ἐργασία του. Εἰς αὐτὸν ὀφείλονται οἱ προξενικοὶ νόμοι καὶ ὁ Τσαγκαράκης. Εἰς τὸν Τρικούπην ὀφείλεται ἡ ἀναμόρφωσις τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς διδασκαλίας τῆς ἠθικῆς εἰς τὰ σχολεῖα ὑπὸ καθηγητῶν ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος του. Εἰς αὐτὸν ὀφείλεται ὁ ὁρισμὸς τῶν διὰ τὴν διπλωματικὴν ὑπηρεσίαν προσόντων, δι' ὧν εὐρὺ ἀνοίγεται στάδιον εἰς τὴν εὐφυίαν καὶ τὴν πολιτικὴν δεξιότητα τῶν μεσιτῶν. Αὐτὸς πρῶτος ἀνεκάλυψε τὴν ὠφελιμότητα τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν καταδίκων ὑπὲρ τῆς δημοσίου ἀσφαλείας. Αὐτὸς ὥρισεν οὕτω προνοητικῶς τὴν εἴσπραξιν τῶν καθυστερούντων, ὥστε νὰ παρέχεται συγχρόνως εἰς τὸ κοινὸν καὶ τὸ θέαμα τοῦ κυνηγίου τῶν φορολογουμένων ἐν ταῖς ὁδοῖς. Αὐτὸς ἐπενόησε τὸν Βαρελίδην καὶ ἐφεῦρε τὸν Δεμάθαν. Οὐδεμίαν ὥραν τοῦ ἡμερονυκτίου ἀφίνει καθ' ἣν δὲν ἐργάζεται· διότι καὶ κοιμώμενος ἐργάζεται ἐν ὀνείροις· ἡ πραγματικότης εἶναι δι' αὐτὸν ὄνειρον καὶ τὸ ὄνειρον ἡ πραγματικότης.

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ἔχει ὅπως ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ρῖνα, στόμα, δύο ὀφθαλμούς, δύο ὦτα, δύο χεῖρας καὶ δύο πόδας· καὶ ὅμως ἐργάζεται ὡς νὰ εἶχε τέσσαρας.

Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ἔχει καὶ ἐλαττώματα· ἀλλὰ τὰ ἐλαττώματα αὐτοῦ εἶναι τὰ προτερήματά του.

Πρὸς συμπλήρωσιν δὲ αὐτῶν καὶ ἀφοῦ ἐπετέλεσε πάντα ὅσα ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν ἐγεννήθη τέλος ἐν Ναυπλίῳ τῷ 1833 ὅπως διορίσῃ τὸν Καζάζην.

Ἡ ρητορική του εἶναι ἐπίσης ἔκτακτος ὡς ὅλα του. Ἡ ἀγόρευσίς του συλλαμβάνεται ἀσυνειδήτως χωρὶς νὰ τὸ αἰσθάνεται ὁ ἴδιος ἐν τῷ νῷ του καὶ ἐκ τούτου προέρχεται τὸ θαυμάσιον φαινόμενον τοῦ νὰ ὁμιλῇ ἐπὶ ὥρας ὁλοκλήρους χωρὶς νὰ λέγῃ τίποτε.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν πολλοῖς εἶναι ἀγύρτης, δημαγωγός, μάταιος, πείσμων καὶ ἀκαταλόγιστος.

Ἀλλ' εἴθε τοιούτους ἄνδρας νὰ ἐγέννα πάντοτε ἡ πατρίς!

Ἐν Ἀθήναις τὴν .... 1884.

Ἐκ τῆς Ἑβδομάδος Ν.Π.

Διὰ τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἀντιγραφῆς ΑΣΜΟΔΑΙΟΣ

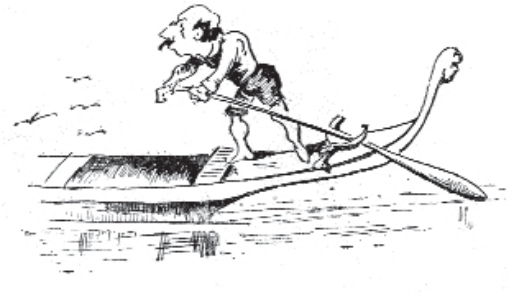

Νέον δάνειον

του Περίδρομου

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ασμοδαίος* στις 18 Νοεμβρίου 1884 με τον παραπάνω τίτλο και με την υπογραφή «Περίδρομος».

῾Ο καλὸς πρωθυπουργὸς μας ἕνα βράδυ σαστισμένος
᾽Απὸ ταῖς πολλαῖς φροντίδες, ὅπου ἔχει γιὰ τὸ Γένος
᾽Απεφάσισ᾽ ἐπὶ τέλους τὸ τραπέζι νὰ ρωτήσῃ
Τί καλὸ ᾽μπορεῖ καινούργιο ᾽ς τὴν ῾Ελλάδα νὰ χαρίσῃ.

Μόλις ἄγγιξε τὰ χέρια, τὸ τραπέζι του σαλεύει
Καὶ τὸ πνεῦμα μπαίνει μέσα καὶ τὸ ξύλο ζωντανεύει,
῾Ο πρωθυπουργός μας τρέμει καὶ τοῦ κόβετ᾽ ἡ λαλιά του...
Τὸ τραπέζι τὸν ἁρπάζει καὶ μὲ μιᾶς τὸν βάζει κάτου.

Μὲ τὸ ξύλινό του χέρι τὸν κρατεῖ ἀπ᾽ τὸ λαρύγγι,
Τὸν πατεῖ μέσα ᾽ς τὰ στήθη, τὴν ἀναπνοή του σφίγγει,
Καὶ μὲ τ᾽ ἄλλο του τὸ χέρι ἕνα βούρδουλα σηκώνει
Καὶ σὰν ἄλλο Περικλέτο, τὸν πτωχὸ τὸν μπαγλαρώνει.

Κι᾽ ἀπὸ μέσ᾽ ἀπὸ τὸ ξύλο βγαίνει μιὰ φωνὴ ἀγρία
– Εἶμαι πνεῦμα σκλαβωμένο ἀπὸ τὴ φορολογία·
Κ᾽ ἐπειδὴ αὐτὸς ὁ φόρος ἦτον ἀνακάλυψίς σου
Νά, τὸν φόρο σοῦ πληρώνω εἰς τὴ ράχι τὴ ᾽δική σου!

῾Ο καλὸς πρωθυπουργός μας ἀπὸ τότε τἄχει χάσει
Καὶ γυρίζει ὁ καϋμένος σὰν τρελλὸς μέσα ᾽ς τὴν πλάσι
Καὶ γιὰ ναῦρῃ τὰ χαμένα – ὅπως κάνει τακτικὰ–
Νέον δάνειον ἐκδίδει καὶ γυρεύει δανεικά.

«῾Η οἰκονομικὴ κρίσις». Γελοιογραφία του Θέμου Άννινου από την εφ. Ασμοδαίος *(20.1.1885). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Μπακάλικο

του Γεωργίου Σουρή

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ασμοδαίος* στις 9 Δεκεμβρίου 1884 με τον παραπάνω τίτλο και με την υπογραφή «Souris».

Φόροι κι ὅλο φόροι εἰς ὅλα μας τὰ εἴδη,
φόροι τοῦ χαρτοσήμου, φόροι τῶν καυσοξύλων,
φόροι βαρεῖς σὲ κάθε ἀθῶο μας παιχνίδι,
φόροι ἐπὶ τῶν γάτων, φόροι ἐπὶ τῶν σκύλων.
Φόροι ᾽στὰ σερβιτσάλια, στὸ μπόλι, ᾽στὸ κινῆνον,
φόροι καὶ στὴ λιακάδα τοῦ ῞Εθνους τῶν ῾Ελλήνων.

Τί ἐποχὴ τῶν φόρων καὶ τῶν μονοπωλίων!
κι᾽ ἀπὸ καφὲ ἀκόμη καὶ ζάχαρι κι᾽ ἀλεῦρι
θὰ κάμῃ ὁ Τρικούπης λαμπρὸν παντοπωλεῖον,
μὰ τὸ γιατὶ κανένας μπακάλης δὲν εἰξεύρει.
῞Ολα ὁ σὶρ Τρικούπης ἐφέτος θὰ τὰ κάμῃ,
μήπως καὶ εἰμπορέσῃ τὸ ῞Εθνος νὰ συνδράμῃ.

Μπακάλικα μὲ ὅλα τῶν φαγητῶν τὰ εἴδη,
καθάρσια, μολόχαις, φλασκομηλιαῖς, νυστέρια,
ἄχυρο, καλαμπόκι, κριθάρι καὶ γρασίδι,
ὅλα εἰς τοῦ Τρικούπη θὰ πέσουνε τὰ χέρια.

Θὰ γίνῃ μὲ δυὸ λόγια ξερὰ ἐκ τοῦ προχείρου
ὁ γενικὸς μπακάλης τοῦ κράτους ὁλοκλήρου.

Καὶ πῶς ἀλλιῶς τὸ ῞Εθνος θ᾽ ἀναδιοργανώσῃ;
καὶ τί ᾽μπορεῖς σὲ τούτη τὴν ἐποχὴ νὰ κάμῃς;
Πῶς στρατηλάτας ξένους, ναυάρχους θὰ πληρώσῃ;
Πῶς θ᾽ αὐξηθοῦν τοῦ ῞Εθνους αἱ ζωτικαὶ δυνάμεις;
Εἰς τὰς διοργανώσεις τὰ δάνεια δὲν φθάνουν
οὔτε μᾶς βγάζουν πέρα καὶ τίποτα δὲν κάνουν.

Σὲ τούτη τὴν μεγάλη ἀνάγκη ποῦ μᾶς σφίγγει
πρέπει ἀμέσως μέσα νὰ εὑρεθοῦν καινούρια,
νὰ βγάλουμε ἀκόμη κι᾽ ἀπὸ τὴ μυῖγα ξύγκι,
ἂν θέλουμε πολέμους καὶ νίκαις καὶ σαντούρια.
Κ᾽ ἔτσι πρὶν ὁ Τρικούπης μᾶς φέρῃ μὲς ᾽στὴν Πόλι,
ἀπὸ λοιμὸ καὶ πεῖνα νὰ κακαρώσουν ὅλοι.

Ἡ ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος

του Κρακ [= Μιχαήλ Μητσάκη]

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ασμοδαίος* στις 10 Μαρτίου 1885 με τον παραπάνω τίτλο.

Ἡ διὰ τῶν τελευταίων πολιτικῶν γεγονότων, ὑπὸ τὴν ἐντύπωσιν τῶν ὁποίων διατελεῖ ἔτι τὸ Ἔθνος, ἐπιτευχθεῖσα πολιτικὴ μεταβολὴ εἶναι σήμερον πλήρης καὶ τελεία. Τὸ ἐλλιπές, σαθρόν, ἀπρόσφορον καὶ ἐλαττωματικὸν τῆς νέας τάξεως τῶν πραγμάτων τῆς συγχρόνου ἑλληνικῆς πολιτείας, ὡς ταῦτα διεκανονίσθησαν ὑπὸ τῆς μετὰ τὴν ἐπανάστασιν του 1862 συντακτικῆς συνελεύσεως, δὲν ἐβράδυνε νὰ καταδειχθῇ· οὐδεὶς δὲ ἠδύνατο νὰ εὑρεθῇ ὁ κατὰ τὰ τελευταῖα ἰδίως ἔτη ὁ μὴ ἀνομολογῶν τὴν ἐπείγουσαν ἀνάγκην πρὸς διόρθωσιν καὶ μεταρρύθμισιν αὐτῆς. Εἰς τὴν ἰδέαν δὲ ταύτην πρὸ πολλοῦ εἶχε συνειθίσει καὶ ὁ λαός, ἀφοῦ καὶ διακεκριμένοι αὐτοῦ ἀντιπρόσωποι ἐν αὐτῇ τῇ Βουλῇ ἀναφανδὸν ἐκήρυττον τὴν ἀνάγκην ταύτην, οἷοι οἱ κ.κ. Μεσσηνέζης, Δουζίνας, Ρηγόπουλος καὶ ἄλλοι, ἰδιαίτερον δὲ δημοσιογραφικὸν ὄργανον ἐξυπηρέτει ἀποτελεσματικῶς τὸν ἐθνωφελῆ σκοπόν, ὁ προσφιλὴς ἡμῖν *Φανὸς τῆς Σύρου*, ἀναγράφων καθ' ἑβδομάδα ἐπὶ τῆς προμετωπίδος του κεφαλαίοις γράμμασιν: *«Ἀνάγκη ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος»*.

Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ νὰ εἶναι ὁ καρπὸς ὥριμος καὶ τὸ ἐπὶ τῆς πυρᾶς μαγείρευμα βεβρασμένον· πρέπει νὰ εὑρεθῇ καὶ ὁ κηπουρὸς ὅστις νὰ τὸν κόψῃ ἐγκαίρως, ἢ ὁ μάγειρος ὅστις θὰ τὸ παραθέσῃ ἕτοιμον εἰς τοὺς δαιτυμόνας. Τὰς ἰδιότητας ταύτας οὐδεὶς ἐφαντάζετο ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ κατέχῃ ἢ νὰ φιλοδοξῇ ὁ κ. Τρικούπης. Ἀλλ' ὁ κ. πρωθυπουργός, ἂν διεφώνει ὡς πρὸς τὰς λεπτομερείας, τὰ μέσα καὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἔμελλε νὰ συντελεσθῇ τὸ πολυπόθητον γεγονός, κατ' ἀρχὴν ὅμως, κατ' οὐσίαν καὶ κατὰ βάθος ἦτο πληρέστατα σύμφωνος πρὸς τὰς ἰδέας τῶν ἀξιοτίμων κ.κ. Δουζίνα, Χαρατζῆ ἢ Μεσσηνέζη. Ἡ δὲ τριετὴς πρωθυπουργία αὐτοῦ τῷ παρέσχε τὸν δέοντα καιρόν, ὅπως ἐνασχοληθῇ εἰς τὸν καταρτισμὸν τοῦ σχεδίου τῆς νέας τῶν πραγμάτων τάξεως. Καὶ εἰς τὴν σοβαρὰν ταύτην ἐργασίαν κατηνάλωσεν ὅλον τὸν πολύτιμον αὐτοῦ χρόνον, μεθ' ὅσης ἐπιμονῆς μετὰ τοσαύτης καὶ κρυψινοίας, οὐδὲν ἐπιθυμῶν νὰ γένηται γνωστὸν προτοῦ τελεσθῇ τὸ ὅλον.

Λεληθότως, ὑπογείως, ἀνεπαισθήτως δὲν παρῆρχετο ἡμέρα καθ' ἣν νὰ μὴ προστεθῇ καὶ μία νέα διάταξις εἰς τὸν ὑπάρχοντα συνταγματικὸν ἡμῶν χάρτην, νὰ μὴ ἀφαιρεθῇ μία προϋπάρχουσα, νὰ μὴ κοπῇ εἷς δεσμός, νὰ μὴ ὑπερπηδηθῇ εἷς φραγμός, νὰ μὴ διαγραφῇ ἓν παράγγελμα, νὰ μὴ κολοβωθῇ μία φράσις, νὰ μὴ περιπέσῃ εἰς ἀχρηστίαν μία ἀπαγόρευσις, νὰ μὴ παρεισαχθῇ μία διόρθωσις. Καὶ ὅταν ἐπῆλθεν ἡ μοιραία ἡμέρα καθ' ἣν τὸ ἔργον, περατωμένον πλέον καὶ παρ' ὅλων γνωστόν, θὰ ἐκινδύνευεν ἂν δὲν ἀνεκηρύττετο καὶ ἐπισήμως, ὁ κ. πρωθυπουργὸς δὲν ἀπεδειλίασε καὶ διὰ τοῦ διατάγματος τῆς 11 Φεβρουαρίου ἐπεσφράγισεν αὐτὸ ἐνώπιον ὅλου τοῦ Ἔθνους. Ἡ Βουλὴ μετεμορφώθη αὐτοστιγμεί, κατὰ τὰς τελευταίας αὐτῆς στιγμάς, εἰς Συντακτικὴν Συνέλευσιν καὶ διὰ τῆς σιωπῆς της ἐκύρωσε παραδεχθεῖσα ἐν ἡσυχίᾳ τὰ ὑπὸ τοῦ πρωθυπουργοῦ διαπραχθέντα.

Τὰ γεγονότα ταῦτα εἶναι ἤδη πλέον ἢ γνωστὰ καὶ ματαία ὅλως θὰ ἦτο ἡ ὑπόμνησις αὐτῶν· ἀλλὰ τὸν σύντομον τοῦτον πρόλογον ἐθεωρήσαμεν ἀναγκαῖον, προκειμένου νὰ δημοσιεύσωμεν κατωτέρω, χάριν τῶν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἰδίως συνδρομητῶν ἡμῶν, οἵτινες μακρὰν εὑρισκόμενοι δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἐν γνώσει τῶν λεπτομερειῶν τῆς μεταβολῆς, τὸ κείμενον τῶν μεταρρυθμισθέντων, ἀναθεωρηθέντων, διορθωθέντων ἢ διαγραφέντων ἄρθρων τοῦ Συντάγματος, ὅπερ κυρωθὲν καὶ ἐπισημοποιηθὲν τῇ 17 Νοεμβρίου τοῦ σωτηρίου ἔτους 1864 ἀνετέθη εἰς τὸν πατριωτισμὸν τῶν Ἑλλήνων.

Εἰς τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσίου καὶ ἀδιαιρέτου Τριάδος, Χαριλάου Τρικούπη προέδρου τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν καὶ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν.

Ἄρθρον 1

Ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν Ἑλλάδι θρησκεία εἶναι ἡ τῆς Ὀρθοδόξου Πολιτικῆς τοῦ Τρικούπη Φατρίας· πᾶσα δὲ ἄλλη γνωστὴ θρησκεία καταργεῖται καὶ τὰ τῆς λατρείας αὐτῆς παρεμποδίζονται διὰ παντὸς μέσου, τιθεμένου εἰς χρῆσιν καὶ τοῦ προσηλυτισμοῦ καὶ πάσης ἄλλης ἐπεμβάσεως ὑπὲρ τῆς ἐπικρατούσης θρησκείας.

Ἄρθρον 2

Ἡ Ὀρθόδοξος Πολιτικὴ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, κεφαλὴν γνωρίζουσα τὸν Κύριον ἡμῶν Χαρίλαον Τρικούπην, ὑπάρχει ἀναποσπάστως ἡνωμένη δογματικῶς μετὰ τῆς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως προελθούσης Μεγάλης Χρηματιστικῆς Συμμορίας, τηροῦσα ἀπαρασαλεύτως ὡς ἐκείνη τοὺς Ἱεροὺς Χρηματιστικοὺς Κανόνας καὶ τὰς Χαβιαροχανικὰς Παραδόσεις.

Ἄρθρον 3

Οἱ Ἕλληνες εἶναι ἴσοι ἐνώπιον τῶν φόρων καὶ συνεισφέρουσιν ἀδιακρίτως εἰς τὰ δημόσια βάρη, ἐκτὸς ὅταν τύχῃ νὰ εἶναι εὔποροι. Μόνοι οἱ ὀπαδοὶ

τοῦ κόμματος εἶναι δεκτοὶ εἰς ὅλας τὰς δημοσίας λειτουργίας. Ὀπαδοὶ δὲ τοῦ κόμματος θεωροῦνται μόνον ὅσοι διὰ κατασκοπείας, διὰ ραδιουργίας, δι' ὑποκλίσεων, δι' ὑποχωρήσεων, δι' ἐλαστικότητος ἀπέκτησαν τὸ δικαίωμα τοῦτο κατὰ τοὺς νόμους τοῦ κόμματος.

Ἄρθρον 4

Ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία εἶναι ἀπαραβίαστος· οὐδεὶς καταδιώκεται, συλλαμβάνεται, φυλακίζεται ἢ ἄλλως πως περιορίζεται, εἰμὴ ὁπόταν ἡ θέλησις τοῦ ἀρχηγοῦ ὁρίζῃ, ἰδίᾳ δὲ ἐν ἡμέραις ἐκλογαῖς, ἢ ὅπως ἄλλως ἀπαιτῇ τὸ συμφέρον τοῦ κόμματος.

Ἄρθρον 9

Ἕκαστος ἢ καὶ πολλοὶ ὁμοῦ ἔχουσι τὸ δικαίωμα ν' ἀναφέρωνται ἐγγράφως εἰς τὰς ἀρχάς, τηροῦντες τοὺς νόμους τοῦ Κράτους. Τοῦτο, ὅμως, δὲν συνεπάγεται οὐδέποτε τὴν ὑποχρέωσιν ὅπως αἱ ἀναφοραὶ αὐτῶν λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν.

Ἄρθρ. 10

Οἱ Ἕλληνες ἔχουσι τὸ δικαίωμα τοῦ συνέρχεσθαι ἡσύχως καὶ ἀόπλως. Ἀλλ' αἱ ἐν ὑπαίθρῳ συναθροίσεις δύνανται καὶ ν' ἀπαγορεύωνται διὰ τῆς ἀπὸ σκοποῦ παρεμβάσεως τῆς ἀστυνομίας ἢ νὰ ματαιοῦνται διὰ ταραχῶν ἐπίτηδες προκαλουμένων ὑπὸ καπνοφαντῶν ἢ ἄλλων ὀργάνων τῆς ἐξουσίας, ὁσάκις ἐκ τούτων ἐπίκειται κίνδυνος εἰς τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν... τοῦ ὑπουργείου.

Ἄρθρ. 13

Ἐν Ἑλλάδι οὔτε πωλεῖται οὔτε ἀγοράζεται ἄνθρωπος· τοῦ κανόνος τούτου ἐξαιροῦνται μόνοι οἱ ἄνθρωποι τοῦ εἴδους τοῦ κ. Μανδάλου, οἵτινες κοινῶς καλοῦνται βουλευταί.

Ἄρθρ. 20

Τὸ ἀπόρρητον τῶν ἐπιστολῶν εἶναι ἀπολύτως ἀπαραβίαστον, ἀφοῦ πρότερον ὁ διευθυντὴς τοῦ ταχυδρομείου λάβῃ γνῶσιν τοῦ περιεχομένου.

Ἄρθρ. 24

Οὐδεμία πρότασις ἀφορῶσα αὔξησιν τῶν ἐξόδων τοῦ προϋπολογισμοῦ, διὰ μισθοδοσίαν ἢ σύνταξιν ἢ ἐν γένει δι' ὄφελος προσώπου, πηγάζει ἐκ τῆς Βουλῆς. Πρὸς ἀποζημίωσιν, ὅμως, τῶν βουλευτῶν ἡ Κυβέρνησις ὑποχρεοῦται νὰ παρέχῃ αὐτοῖς ἄφθονα τὰ λεγόμενα ρουσφέτια, ὧν ἔχει τὸ μονοπώλιον.

Ἄρθρ. 29

Τὸ πρόσωπον τοῦ Βασιλέως εἶναι ἀνεύθυνο καὶ ἀπαραβίαστον· ἀλλ' οἱ ὅπως δήποτε ὑβρίζοντες, προσβάλλοντες καὶ ἐξευτελίζοντες αὐτὸ οὐδόλως τιμωροῦνται.

Ἄρθρ. 72

Οἱ ἀποτυγχάνοντες κατὰ τὰς ἐκλογὰς πρῴην ὑπουργικοὶ βουλεταὶ ἀμείβονται ἀναλόγως τῶν ὑπηρεσιῶν, ἃς προσήνεγκον εἰς τὸ κόμμα. Αἱ συνήθεις θέσεις, εἰς ἃς τοποθετοῦνται, εἶναι ἡ διεύθυνσις τῆς Ἀστυνομίας, νομαρχίαι, πρεσβεῖαι ἢ ἐπιτροπαὶ ἐπὶ τῶν βακουφίων. Οὐχ ἧττον καὶ αἱ ὑλικαὶ ἢ ἄλλου εἴδους ἀμοιβαὶ δὲν ἀπαγορεύονται.

Ἄρθρ. 73

Ὁ Βασιλεὺς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ διαλύῃ τὴν Βουλήν, τῇ προηγουμένῃ, ὅμως, πάντοτε συνεννοήσει μετὰ τοῦ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ πρωθυπουργοῦ, ὅστις δύναται νὰ κάμῃ χρῆσιν τοῦ διατάγματος καὶ πρὸ τῆς δημοσιεύσεως, ἢ μετὰ τῶν ἐπισημοτέρων ἐκ τῶν φίλων του.

Ἄρθρ. 83

Ἀνασυνιστᾶται τὸ καταργηθὲν ἄλλοτε Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας, σῶμα δηλαδὴ ἰδιαίτερον χρησιμεῦον συνήθως εἰς τὸ νὰ παρέχῃ τὰς συμβουλὰς αὐτοῦ εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἢ εἰς τὸ Στέμμα. Ὡς ἐκ τῆς σχέσεως αὐτῶν ταύτης πρὸς τὸ Στέμμα, πρὸς ἀποτέλεσιν τοῦ ἐν λόγῳ συμβουλίου προτιμῶνται οἱ καὶ κατ' ὄνομα προσεγγίζοντες πρὸς αὐτό, οἷοι οἱ φέροντες τὸ κύριον ὄνομα Στέφανος ἢ τὸ ἐπώνυμον Κορωνιὸς κ.λπ.

Ἄρθρ. 84

Τὰ καθήκοντα τῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας εἶναι νὰ παρέχωσι τὴν γνώμην των προκειμένου περὶ διαλύσεως ἢ συγκλήσεως τῆς Βουλῆς, παραιτήσεως ἢ σχηματισμοῦ νέας κυβερνήσεως, νὰ παρεμποδίζωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀσυμφόρων ἀποφάσεων τῆς Βουλῆς, νὰ λύωσι τὰς ὑπουργικὰς κρίσεις καὶ ἐν καιρῷ νὰ ἐπέρχωνται καὶ ἐπίκουροι τῶν ἀναγκῶν τοῦ Στέμματος. Εἰς ἀντάλλαγμα τῶν ὑπηρεσιῶν τούτων, παρέχονται αὐτοῖς τὰ ἀποκλειστικὰ δικαιώματα καὶ μέσα τῆς ἀποξηράνσεως λιμνῶν, τῆς συνομολογήσεως δανείων, τῆς ἱδρύσεως τραπεζῶν, τῆς συστάσεως ἀνωνύμων ἑταιριῶν ἢ συνδικάτων καὶ τῆς ἐπιτηδειοτέρας ἐξαπατήσεως τῶν ἁπλουστέρων.

Ἄρθρ. 87

Ἡ ἕδρα τοῦ Συμβουλίου πρέπει κυρίως νὰ εἶναι ἐν Ἀθήναις. Οὐχ ἧττον τίποτε δὲν ἐμποδίζει τὰ μέλη νὰ διαμένουν καὶ ἀλλαχοῦ, ἀρκεῖ μόνον νὰ φροντίζουν διὰ τηλεγραφημάτων συγχαρητηρίων ἢ τοὐναντίον νὰ ἐκφράζωσι τὴν γνώμην των πρὸς τὸ Στέμμα περὶ τῶν ὑφισταμένων ζητημάτων.

Ἄρθρ. 103

Ὅλοι οἱ νόμοι καὶ τὰ Διατάγματα καθ' ὅσον ἀντιβαίνουσιν εἰς τὸ παρὸν Σύνταγμα καταργοῦνται.

῞Αρθρον 110

῾Η τήρησις τοῦ παρόντος Συντάγματος ἀνατίθεται εἰς τὴν εὐσυνειδησίαν τοῦ Λομβάρδου, εἰς τὴν ἐνεργητικότητα τοῦ Κοντοσταύλου, εἰς τὴν εὐγλωττίαν τοῦ Βουλπιώτη, εἰς τοὺς γρόνθους τοῦ Κοσσονάκου, εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ Μανδάλου, εἰς τὴν νοημοσύνην τοῦ Κασσιμάτη, εἰς τὴν φιλοπατρίαν τῶν καπνοφαντῶν, καὶ εἰς τὰ ἑκατομμύρια τοῦ Σκουλούδη.

Διὰ τὴν ἀκρίβειαν

Κράκ

᾽Αποκαλυπτήρια τοῦ μεγαθηρίου

Ανυπόγραφο άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ασμοδαίος* στις 7 Απριλίου 1885 με τον παραπάνω τίτλο.

Οἱ παλαιοντολόγοι, οἱ ἀναλαμβάνοντες τὴν ἐξ ὀλίγων μόνον περισωζομένων ὀστῶν συναρμολόγησιν τοῦ σκελετοῦ προκατακλυσμιαίου τινὸς ζώου, ἐκλιπόντος τινὸς μαμμούθ, ἢ μαστόδοντος, ἀναγκάζονται, φυσικῷ τῷ λόγῳ, πρὸς τοῦτο νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς μακρὰς καὶ ἐπιπόνους ἐρεύνας καὶ ἀναδιφήσεις. Τὸ ἔργον ἡμῶν, εὐτυχῶς, προτιθεμένων ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν σημερινῶν ἐκλογῶν, νὰ προσφέρωμεν εἰς τοὺς ἡμετέρους ἀναγνώστας ὅσῳ τὸ δυνατὸν τελείαν εἰκόνα τοῦ μεγαθηρίου, ὅπερ ἀπὸ μακροῦ λυμαίνεται τὴν ῾Ελλάδα πᾶσαν, ἦτο καὶ ἀκοπώτερον καὶ εὐχερέστερον. Διότι δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἀναστήσωμεν ἀπὸ τῆς τέφρας τοῦ παρελθόντος προαιώνιόν τι καὶ ἐκ παραδόσεως γνωστὸν ζῶον, ἀλλ', ἀπεναντίας, νὰ συναρμόσωμεν καὶ κατατάξωμεν, ἕκαστον ἐν τῇ οἰκείᾳ θέσει, τὰ μέρη τέρατος ἀρτιμελοῦς, ζῶντος ἐν μέσῳ ἡμῶν, καὶ ζῶντος ἐκ τῆς ἐκμυζήσεως πάσης τῆς ζωτικότητος καὶ τῆς ὑλικῆς ἡμῶν ἰσχύος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸν κόπον καὶ τὴν δυσχέρειαν ἣν θὰ ἐδοκιμάζομεν, μὴ γνωρίζοντες πῶς νὰ ἀπαρτίσωμεν τέλειον ὂν ἐξ ὀλίγων ἀπολιπομένων λειψάνων αὐτοῦ, ἀντικαθίστα ἡ ἀηδία καὶ ἡ ἀποτροπίασις πρὸς τὸν βόρβορον ὄντινα ἠναγκαζόμεθα νὰ ἀναδεύσωμεν ὅπως ἐξαγάγωμεν τὰ διὰ τὸν ἠθικὸν σκελετὸν τοῦ κ. Τρικούπη ἀναγκαῖα συστατικά: ρυπαράς, ἤτοι, ἐπιχειρήσεις, συνεχεῖς ἐξαπατήσεις, ἀλλεπαλλήλους φενακισμούς, ἀκολάστους σπατάλας, ἀντεθνικὰς συνεννοήσεις, ἀκατανομάστους καταδολιεύσεις, ἀγνώστους μέχρι τοῦδε νοθείας θεσμῶν καὶ πολιτεύματος, ἐξευτελιστικὰς ταπεινώσεις. Δὲν ἀπεθαρρύνθημεν ἐν τούτοις καὶ πρὸ τοιαύτης ἐργασίας, δυναμένης νὰ κινήσῃ εἰς ἔμετον καὶ τὸν ἀμβλύτερα ἔχοντα ἐκ φύσεως τὰ ὀσφραντικὰ νεῦρα, θέλοντες ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ, ἥτις θὰ ἀποφασίσῃ οὐ μόνον περὶ τῆς τύχης τοῦ παμφάγου τέρατος καὶ τοῦ περὶ αὐτὸ δουλικοῦ ἐξ ἀέργων κηφήνων καὶ ἐξωνημένων αὐλοκολάκων ἐπιτελείου, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς τύχης τοῦ ῞Εθνους καὶ παντὸς ὅ,τι ἀπέμεινεν ἁγνὸν καὶ τίμιον καὶ ἀδιάφθορον ἐν τῷ τόπῳ αὐτῷ, θέλοντες νὰ παράσχωμεν αἰσθητήν τινα ἐνσάρκωσιν τῆς ἀπεχθοῦς πολιτικῆς, ἥτις διέπει τὰ ἐθνικὰ πράγματα ἀπὸ τριετίας, ὅπως οἱ ἐκλογεῖς οὐδὲν λησμονήσωσιν ἐκ τῆς σαπρίας καὶ τοῦ βορβόρου τοῦ παρελθόντος, ἐν οἷς κατακεχωσμέναι αἱ ὑπουργικαὶ κάλπαι ἀναμένουσι... λευκὰς ψήφους!

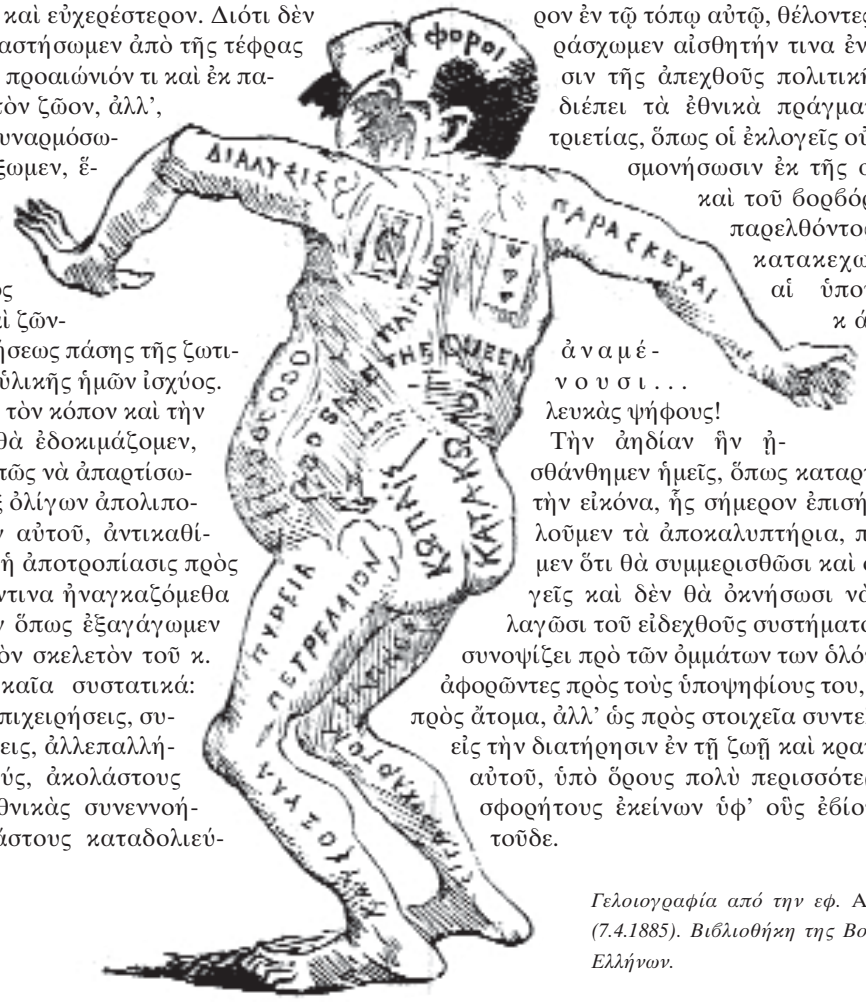

Τὴν ἀηδίαν ἣν ἠσθάνθημεν ἡμεῖς, ὅπως καταρτίσωμεν τὴν εἰκόνα, ἧς σήμερον ἐπισήμως τελοῦμεν τὰ ἀποκαλυπτήρια, πιστεύομεν ὅτι θὰ συμμερισθῶσι καὶ οἱ ἐκλογεῖς καὶ δὲν θὰ ὀκνήσωσι νὰ ἀπαλλαγῶσι τοῦ εἰδεχθοῦς συστήματος, ὅπερ συνοψίζει πρὸ τῶν ὀμμάτων των ὁλόκληρον, ἀφορῶντες πρὸς τοὺς ὑποψηφίους του, οὐχὶ ὡς πρὸς ἄτομα, ἀλλ' ὡς πρὸς στοιχεῖα συντελεστικὰ εἰς τὴν διατήρησιν ἐν τῇ ζωῇ καὶ κραταίωσιν αὐτοῦ, ὑπὸ ὅρους πολὺ περισσότερον δυσφορήτους ἐκείνων ὑφ' οὓς ἐβίου μέχρι τοῦδε.

Γελοιογραφία από την εφ. Ασμοδαίος *(7.4.1885). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Ἐκλογικά

Ανυπόγραφο άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ασμοδαίος* στις 7 Απριλίου 1885 με τον παραπάνω τίτλο.

Ἄνδρες Ἀθηναῖοι!

Ἦλθε τέλος πάντων ἡ ἡμέρα τῆς δυνάμεώς σας, προσέξατε νὰ τὴν χρησιμοποιήσητε καλῶς.

Τρία ἔτη ἐπικάθηται ἐπὶ τοῦ τραχήλου σας ὁ κακὸς ἐφιάλτης τῆς πατρίδος σας, ἡ ἡμέρα αὕτη δύναται νὰ σᾶς ἐκδικήσῃ διὰ τὰ τρία ἔτη τῶν παθημάτων σας και νὰ σᾶς προφυλάξῃ εἰς τὸ μέλλον ἀπὸ χειρότερα.

Ὅπου Τρικούπης μαῦρο

αὐτὸ πρέπει νὰ εἶναι τὸ σύνθημά σας. Ἂν σᾶς ἐμάστισεν ἡ πενία, ἂν σᾶς ἀφῄρεσαν καὶ τὸ τελευταῖον ἔνδυμα οἱ φόροι, ἂν σᾶς ἔπνιξε τὸ πετρέλαιον, ὁ καπνός, τὰ σπίρτα, ὁ οἶνος, τὸ δασμολόγιον, ἂν ἐταλαιπωρήθητε ἀπὸ τὴν συμμαχίαν τῶν κυβερνώντων μὲ τοὺς ἅρπαγας τοῦ χρηματιστηρίου, ἂν δὲν ὑποφέρετε τὴν χλεύην τοῦ ἐξευτελισμοῦ τοῦ ἐθνικοῦ στρατοῦ, ἂν θέλετε νὰ προφυλάξητε τὸ ἔθνος σας ἀπὸ τὴν χρεωκοπίαν, ἂν σᾶς εἶναι ἀνυπόφορος ἡ δυσωδία τῆς Κωπαΐδος καὶ τοῦ Κατακώλου, ἂν θέλετε ν' ἀπελευθερωθῆτε ἀπὸ τὸν ζυγὸν τοῦ Σκουλούδη, τοῦ Δεμάθα, τοῦ Καζάζη, τοῦ Λαπαθιώτου, προσέλθετε εἰς τὰς κάλπας μὲ τὸ σύνθημα.

Ὅπου Τρικούπης μαῦρο

Ὅπου αἰσθανθῆτε ὀσμὴν πετρελαίου, καπνοῦ, καυσοξύλων, ΜΑΥΡΟ!

Ὅπου ἐννοήσετε ἀχρείαν συναλλαγὴν ἔχουσαν σκοπὸν τὴν δέσμευσιν τῆς ἐλευθερίας σας, ΜΑΥΡΟ!

Ὅπου ἐννοήσετε δόλον καὶ ὑποκρισίαν πρὸς ἐξαπάτησιν καὶ ἐξυπηρέτησιν τῶν καταχθονίων ὑπουργικῶν συμφερόντων, ΜΑΥΡΟ.

Ἄνδρες Ἀθηναῖοι!

Εὐδαίμων ὅστις ἐξ ὑμῶν ρίψῃ τὸ πρῶτον μαῦρον σφαιρίδιον εἰς τὰς κάλπας τῶν ὑπουργικῶν ὑποψηφίων. Διότι εἶναι αὐτὸ φῶλος ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ καθήσωσι μυριάδες ἄλλα, τὰ ὁποῖα μετὰ τὴν διαλογὴν ἐκκολαπτόμενα, ὡς πένθιμα πτηνά, θὰ ἐξέλθωσι τῆς κάλπης καὶ θὰ περιτριγυρίσωσι τὴν τρικουπικὴν συμμορίαν κρώζοντα τὸν ἐπιτάφιόν της.

Μεγάλη ζήτησις τενεκέδων κατὰ τὰς τελευταίας ταύτας ἡμέρας ἐπικρατεῖ εἰς τὴν πόλιν μας καὶ εἰς τὰς πλείστας τῶν ἐπαρχιῶν πόλεις, χάριν τῶν ἀπανταχοῦ ὑπουργικῶν ὑποψηφίων, ἀλλὰ τὸ ἐμπόρευμα σπανίζει, διότι τὸ κρατεῖ ζηλοτύπως ἡ Κυβέρνησις ἡ ἔχουσα εἰς τὴν ἐξουσίαν της τὸ πετρέλαιον μαζὶ μὲ τοὺς τενεκέδες. Ἐκ τῶν ὑστέρων ἐξηγεῖται ἡ τόση στοργὴ τοῦ κ. Τρικούπη πρὸς τὸ μονοπώλιον αὐτὸ τοῦ πετρελαίου· ἐφοβεῖτο ὁ ἄνθρωπος ν' ἀφήσῃ τοὺς τενεκέδες εἰς τὰς χεῖρας τοῦ λαοῦ!

Γελοιογραφία του Θέμου Άννινου από την εφ. Ασμοδαίος *(7.4.1885). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Πῶς καταπίπτουν οἱ μεγάλοι ἄνδρες!

Ὁ μέγας σατράπης τῆς Ἑλλάδος, ὁ δικέφαλος ὑπουργός, ὁ φίλος τοῦ κ. Δεμάθα καὶ τοῦ κ. Καζάζη, ὁ ἔχων εἰς τὴν ἐξουσίαν καπνοφάντας, κλητῆρας μετεμφιεσμένους, φυλακισμένους τοῦ Μενδρεσὲ καὶ τόσα ἄλλα ὄργανα, διὰ νὰ διενεργήσῃ μίαν ἀθλίαν καὶ ἐλεεινὴν διαδήλωσιν κατέφυγεν εἰς τὸ ἔλεος τοῦ οἰκοδεσπότου του! Καὶ ἐγένετο μία τοιαύτη διαδήλωσις ἀπὸ ἑκατὸν Βερουτιανούς, πρὸς μεγάλην φαιδρότητα τῶν Ἀθηναίων, εἰς τὸ Ψυ-

χικόν. Τί σύμπτωσις ὀνόματος! Νὰ περιμένῃ νὰ ἐνισχύσῃ τοὺς ὑποψηφίους του ὁ πρωθυπουργούς, εἰς τὴν ἔδραν αὐτὴν τῆς ἰσχύος του, ἀπὸ ψυχικὸν τοῦ κ. Νικήτα.

Ἑτέρα διαδήλωσις διωργανώθη ὑπὸ τῶν πρακτόρων τοῦ ὑπουργείου, ἀποτελουμένη ἐξ ἑκατὸν κτιστῶν, ἐν ἄλλοις λόγοις τσούσιδων, οἵτινες ἐζητωκραύγασαν ὑπὲρ τοῦ κ. Τρικούπη τοῦ μέλλοντος νὰ ἐλευθερώσῃ διὰ τοῦ ἀνθυπομοιράρχου Λαπαθιώτου τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν Μακεδονίαν.

Ὥστε ἰδού ἐφαρμοζόμενον κατὰ γράμμα τὸ πρόγραμμα τοῦ κ. Καλλιγᾶ. Οἱ κτίσται εἶναι οἱ οἰκοδόμοι τοὺς ὁποίους ζητεῖ ἡ Κυβέρνησις διὰ ν' ἀνεγείρῃ τὸ μέγα κτίριον τῆς δόξης της!

Λυπούμεθα διὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ κ. Κασσιμάτη ἐκ τοῦ ἐκλογικοῦ ἀγῶνος καὶ θλιβόμεθα ἰδιαζόντως διὰ τὴν ἐξαφάνισιν τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ μορφῆς ἀπὸ τοῦ συνόλου τοῦ κοινοβουλίου. Ἀλλ' ὁ εὐτυχὴς ἐφευρέτης τοῦ νοομέτρου ἔπρεπε νὰ προϊδῃ τὴν κατάστασιν τῶν πνευμάτων καθ' ἃς ἡμέρας ἦτο ἀφωσιωμένος ψυχῇ καὶ σώματι εἰς τὸν μέγαν πολιτικόν του ἀρχηγόν. Ἂς παρηγορῆται, ὅμως, ὁ κ. Κασσιμάτης· τόσοι ὁμόφρονές του θὰ μείνωσιν ἑκουσίως ἢ ἀκουσίως ἐκτὸς τῆς Βουλῆς, ὥστε δι' αὐτῶν ἠμπορεῖ νὰ σχηματίσῃ μίαν... Πάρα-Κάτω βουλὴν διὰ νὰ περνᾷ τὰς ὥρας του.

Κάκιστος οἰωνὸς ἦτο διὰ τὸν κ. Λομβάρδον ἡ μετάβασις αὐτοῦ διὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ σιδηροδρόμου εἰς Κόρινθον καὶ ἡ διάβασίς του διὰ τῆς Κακῆς Σκάλας, τὴν ὁποίαν καὶ ἐξύμνησεν εἰς τὴν θαυμαστὴν πρόποσίν του. Περιμένομεν ν' ἀκούσωμεν τί θὰ εἴπῃ μετὰ τὴν διάβασιν τῆς ἀπειράκις χειροτέρας Σκάλας, τῶν σημερινῶν ἐκλογῶν.

Κατευόδιο

Γεωργίου Σουρή

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ασμοδαίος* στις 28 Απριλίου 1885 με τον παραπάνω τίτλο και με την υπογραφή «Souris».

Εἰς τοῦ Βισβάδεν τὰ λουτρά, 'στὴν φίλην Γερμανίαν,
ὁ κύριος Χαρίλαος πηγαίνει ἐσπευσμένως...
αἰσθάνεται πρὸ ἡμερῶν μεγάλην ἀτονίαν
καὶ φαίνεται ἀνήμπορος, χλωμὸς καὶ ζαρωμένος.
Καθόλου δὲν τὸν ὠφελεῖ τὸ ἀγγλικὸ μπιφτέκι,
καὶ μόλις 'στὰ ποδάρια του ὁ κακομοίρης στέκει.

Σύρε, λοιπόν, εἰς τὸ καλὸ μὲ οὔριον ἀέρα,
κι' ἀφοῦ ἐλούσθης 'στὰ νερὰ τῆς μαύρης Κωπαΐδος,
κι' εἰς τοῦ Βισβάδεν τὰ λουτρὰ κολύμπα νύχτα 'μέρα
καὶ γύρνα ροδοκόκκινος πρὸς δόξαν τῆς πατρίδος.
Μὰ πάρε καὶ τὸν Στέφανον Σκουλούδη συντροφιά σου,
κι' ὥρα καλὴ 'στὴν πρύμνη σου κι' ἀέρας 'στὰ πανιά σου.

Κι' ἀφοῦ δὲν 'πῆγε 'στὰ λουτρὰ ὁ βασιλεὺς ἐφέτος,
πήγαινε σύ, Χαρίλαε, ὡς ἀντιπρόσωπός του,
καὶ σκότωνε τὰς ὥρας σου ἡσύχως καὶ ἀνέτως
καὶ τὰς δυνάμεις ἔντεινε ὀργανισμοῦ ἀρρώστου.
Τρῶγε καὶ πίνε μιὰ χαρὰ καὶ στρῶνέ το 'στὸ γλέντι,
κι' ἂν θέλῃς πάρε συντροφιὰ μαζὶ καὶ τὸν ἀφέντη.

Ἄφησε κάμποσο καιρὸ τὴν ἔρημη πατρίδα,
φασκέλωσε καὶ σχέδια καὶ λόγια σοβαρά,
ρίξου καὶ σύ, Χαρίλαε, σὲ κάποια Γερμανίδα,
κάμε καὶ σὺ τὸν ἔρωτα, καϋμένε, μιὰ φορά.
'Στὸ διάβολο κακὴ καρδιὰ καὶ τὸ πολὺ μαράζι.
κι' ἂν θέλῃς πάρε συντροφιὰ καὶ τὸν κομψὸ Καζάζη.

Λέγε 'στοὺς φίλους Γερμανοὺς πολλὰ περὶ Ἑλλήνων,
'στὸν ἀρχικαγκελάριον ἐνθέρμως προσκολλήσου,
κι' ἐξήγησε λεπτομερῶς 'στὸν πονηρὸν ἐκεῖνον
τὸ βάθος τῶν σχεδίων σου καὶ τῆς πολιτικῆς σου.
Ἂς κάμῃ νέα θαύματα τὸ νέο σου ταξεῖδι,
κι' ἂν θέλῃς πάρε συντροφιὰ κι' αὐτὸν τὸν Βαρελίδη.

'Ενδυναμώσου μὲ λουτρὰ πολλὰ καὶ σιδηροῦχα,
ἂς μὴ σοῦ λείπῃ τὸ Βορδὼ κι' ἡ βωδινὴ μπριζόλα,
καὶ γύρνα πάλι ζωηρὸς καὶ μὲ καινούρια ροῦχα,
μὲ τὸ 'ψηλὸ καπέλο σου καὶ τὰ ὀρθὰ φωκόλα.
Καὶ ἄρχισε τὰς σκέψεις σου καὶ τὰς πολλὰς φροντίδας
καὶ βγάλε νέα δάνεια καὶ νέας Κωπαΐδας.

Ἀντιπολίτευσις

του Κρακ [= Μιχαήλ Μητσάκη]

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ασμοδαίος* στις 5 Μαΐου 1885 με τον παραπάνω τίτλο.

Οἱ ἀρχαῖοι ἐπρέσβευον σχεδὸν ὡς φιλοσοφικὸν ἀξίωμα ὅτι ἡ ἐξουσία, παραδιδομένη εἰς χεῖρας τοῦ ἐπιζητοῦντος αὐτήν, εἶναι ἡ ἀσφαλεστάτη λυδία λίθος, δι' ἧς δύναται νὰ δοκιμασθῇ ἡ ἠθικὴ ποιότης ἢ ἡ ἀξία αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια τοῦ λογικωτάτου τούτου ρητοῦ τρέχει ἀπό τινος σπουδαῖον κίνδυνον, διότι, μεταξὺ τῶν ἄλλων αὐτῆς σοβαρωτάτων ἀσχολιῶν, ἡ ἀντιπολίτευσις τῆς σήμερον κατέλεξε καὶ τὸν ἐναντίον αὐτοῦ πόλεμον. Κυρία βάσις τοῦ παραδόξου τούτου πολέμου, ὃν διὰ τῆς ὅλης πολιτείας της διεξάγει ἡ ἀντιπολίτευσις, εἶναι ἡ ἀπόδειξις, ὅτι δύναται μὲν καὶ ἡ ἐξουσία ν' ἀποκαλύψῃ πολλὰς τῶν ἀρετῶν ἢ τῶν ἐλαττωμάτων τοῦ κατέχοντος αὐτὴν φιλοδόξου, ἀλλὰ ταῦτα δὲν καταφαίνονται ὅλα καὶ εἰς τόσον ἀνεπτυγμένα βαθμὸν ἢ εἰς τὸν τρόπον, δι' οὗ προσπαθεῖ νὰ ἐπανακτήσῃ τὴν ἀρχήν, ἂν τυχὸν χάσῃ αὐτὴν ποτέ. Ὁμολογουμένως δέ, ἡ ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ τούτου δὲν δύναται νὰ τῇ διαμφισβητηθῇ.

Βεβαίως, τριετὴς διοίκησις παρέσχεν εἰς τὸν κ. Τρικούπην πᾶσαν ἐλευθερίαν, ὅπως ἀναπτύξῃ καὶ τοῦ χαρακτῆρός του τὴν ἄλογον πεισμονὴν καὶ τὴν πρὸς τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα ἄπειρον περιφρόνησιν καὶ τὸν ἄκρατον ἐγωϊσμὸν καὶ τὴν πρὸς τοὺς περὶ αὐτὸν κόλακας καὶ παρασίτους κοῦφον προσήλωσιν καὶ τὸ πρὸ οὐδενὸς ἀποδειλιῶν θράσος, τὰ ὁποῖα καὶ οἱ μακρόθεν παρακολουθήσαντες τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τῶν τελευταίων χρόνων ἠδυνήθησαν νὰ ἐκτιμήσωσιν. Ἀλλὰ συγκρίνονται πάντα ταῦτα πρὸς τὰ ἀκάθαρτα πάθη καὶ τὴν ἀκαταμάχητον λύσσαν, ἣν ἅπαν τὸ περὶ αὐτὸν κόμμα ἔδειξε, μόλις ᾐσθάνθη τὴν ἐξουσίαν διαφεῦγον τῶν ἁρπακτικῶν χειρῶν του; Ἀπὸ τῆς ἐπιούσης ἀκόμη τῆς πτώσεως εἰς τὰ ἀναρίθμητα ἀγαστὰ προτερήματα, ἅτινα εἶχεν ἐν τῇ ἐξουσίᾳ δείξει τὸ τέως κυβερνῶν κόμμα, προσῆλθον εὐθὺς ἐπίκουροι καὶ ἡ ἀσύστολος ὕβρις καὶ ἡ ρυπαρὰ συκοφαντία καὶ ἡ ἀχαλίνωτος καταλαλιά· ἡ διὰ πάσης εὐκολίας, πάσης παραχωρήσεως, πάσης ὑποσχέσεως σαγήνευσις τῶν ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν ἀφικνουμένων νέων βουλευτῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν ἀχρωματίστων· ἡ διὰ πάσης ραδιουργίας ὑπονόμευσις τῶν ἀντιπάλων· οἱ παράσιτοι ἔλυσαν τὴν γλῶσσαν των καὶ οἱ πλούσιοι τῆς ἑταιρίας τὸ χρηματοφυλάκιόν των· ὁ πρώην πρωθυπουργὸς ἔδιδεν, ἐνῷ διεχειρίζετο ἀκόμη τὴν ἐξουσίαν, τὴν ἀνηκούστου τόλμης ἐκείνην ἀπόκρισιν εἰς τοὺς ἀπευθυνομένους αὐτῷ δανειστὰς τοῦ δημοσίου: *«Δὲν εἶμαι πλέον πρωθυπουργός. Πηγαίνετε εἰς τὸν διάδοχόν μου»*· ἡ ὄψις αὐτὴ τῆς πρωτευούσης ἤρχιζε νὰ ἀλλάσῃ· καὶ ἂν αἱ ἁρμόδιοι ἀρχαὶ ἐκήδοντο πλειότερο περὶ τῆς ὑγείας καὶ τῆς ἀσφαλείας τῆς πόλεως, ὤφειλον νὰ διατάξωσιν, ἐφαρμόζοντες τὴν ἔγκαιρον συμβουλὴν τοῦ *Ἀσμοδαίου* τὴν εἰς τὰς ὁδοὺς ἔξοδον τοῦ κυνοκτόνου.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορά καθ' ἣν τὸ θέαμα τοιαύτης Ἀντιπολιτεύσεως ἀπαντᾶται ἐν Ἑλλάδι· ἀλλὰ καὶ τὸ σύστημα τοῦτο πρῶτος εἰσήγαγεν ὁ ἄνθρωπος τῶν συστημάτων, κ. Τρικούπης· ἔμεινε δ' ἔκτοτε καὶ μόνον αὐτοῦ ἀποκλειστικὸν κτῆμα καὶ μονοπώλιον. Εἰς τὰς τόσας εὐγνωμοσύνας τὰς ὁποίας ὀφείλει ὁ τόπος ἡμῶν εἰς τὸ ἀναμορφωτικὸν αὐτὸ πνεῦμα, πρέπει εἰς τὸ ἓξῆς, μεταξὺ τῶν κυριωτέρων, νὰ προστεθῇ καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη ἐπὶ τῷ κατορθώματι ὅτι, ἀφοῦ κατέστησε τὴν Ἑλλάδα πρότυπον ἀληθῶς βασίλειον καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῷ κόσμῳ, παρέσχεν εἰς αὐτὴν καὶ εἰς τὸν θαυμασμὸν τῆς ἐπιλοίπου ὑφηλίου καὶ πρότυπον Ἀντιπολιτεύσεως.

Στὴν Ἐξεταστική

του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ραμπαγάς* στις 22 Αυγούστου 1885 με τον παραπάνω τίτλο.

Ἐσύ, πουλί μου, 'στὸ σκαμνὶ
Ἐρήμην τὸν καθίζεις
Καὶ τὰ παληὰ κατάστιχα
Τ' ἀνοίγεις, τοῦ σκαλίζεις,
Κ' ἐκεῖνος τὸν ἀγέρα του
Στὴν Ἑσπερία παίρνει
Καὶ ὅπου εἶν' ἑλληνισμὸς
Καινούργιο σπόρο σπέρνει,
Θερίζει ὅ,τι ἔσπειρε
Στὴν ἔξω Ρωμηοσύνη
Ἐδῶ σκαμνὶ τὸν καρτερεῖ
Κ' ἐκεῖ εὐγνωμοσύνη!
Καὶ εἶν' ἀλήθει' ἀλλοιώτικη
Μιὰ τέτοια ἱστορία
Ἐδῶ ἐμεῖς νὰ κάνωμε
Μεγάλη φασαρία

Γιὰ νά ’ὄγῃ ὁ Χαρίλαος,
Δαιμονισμένος, ψεύτης,
Καὶ σπάταλος πολιτικός,
Προδότης μαῦρος, κλέφτης,
Αὐστριακός, ποὺ ’γύρευε
Νὰ δώσῃ ’στὴν Αὐστρία
Τὴ μάνα τ’ ’Αλεξάνδρου μας
Φτωχὴ Μακεδονία,
Κι’ ἀλλοῦ, ’στὴν πέρα γειτονιά,
᾽Αδέρφια μας ’στὰ ξένα
Μὲ ζήτω νὰ τὸν παίρνουνε
Κατενθουσιασμένα!
Εἶν’ ὁ Τρικούπης ὕφασμα
Ποὺ ἔχει τὴν καλή του
Μὰ ἔχει, φαίνεται, θαρρεῖς,
Καὶ τὴν ἀνάποδή του,
Σύ, φῶς μου ’Εξεταστική,
τὸ πιάνεις, τὸ χαϊδεύεις,
Τὸ τρίβεις, μὲ τὸ χέρι σου,
Τὸ ξεροπασπατεύεις,
Μὰ μόν’ ἀπ’ τὴν ἀνάποδη
Γυρεύεις νὰ τὸ κρίνῃς

Εἰς ἄλλους τὴ γυαλάδα του,
Τὸ λοῦσο του ἀφίνεις
Καὶ ψάχνεις τὸ στημόνι του,
Τὸ ’φάδι, τὴν κλωστή του
Τὸ βάρος, τὴν ποιότητα
Καὶ τὴ σωστὴ τιμή του
Καὶ θὲς ’στὸν ἥλιο μας νὰ ’δῇς
᾽Αν ἔκοψ’ ἡ θωριά του,
᾽Αν ἦταν ψεύτικ’ ἡ θωριὰ
Καὶ κάλπικ’ ἡ μπογιά του...
Μὰ ὄξω ’κεῖ, ὄξ’ ἀπὸ ’δῶ
Καὶ φάδι καὶ στημόνι
καὶ ἡ γυαλάδα κ’ ἡ θωριὰ
Τόσο ντουνιὰ θαμπώνει...
Γιατὶ δὲν ἐδοκίμασε
᾽Απὸ κοντὰ τὸ πρᾶμμα
᾽Ετσι κανεὶς ἀπὸ μακρὰν
Πιστεύει κάθε θᾶμα!...
Μὰ εἶσαι, ’Εξεταστική,
καὶ σύ, θαρρῶ, κουμάσι
Π’ ἀλοίμονο ’στὸ μουστερῆ
Ποὺ θὰ σὲ δοκιμάσῃ!...

Πρὸς Τρικούπην Φασουλὴς μετ’ ἐκστάσεως πολλῆς

του Γεωργίου Σουρή

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ο Ρωμηός* στις 5 Ιανουαρίου 1886 με τον παραπάνω τίτλο.

Καλῶς τον τὸν ὑπόδικο, καλῶς τον τὸν ἐρίφη,
ποὺ δὲν τοῦ καίγεται καρφὶ καὶ τὸ μουστάκι στρήφει.
Ποῦ ’πῆγες καὶ τί ἔκαμες εἰς ἕνα κι’ ἄλλο μέρος
καθένας τὸ ἐμάνθανε λεπτομερῶς κι’ ἐγκαίρως,
καὶ εἶναι ὅλως περιττὸν καὶ πάλιν νὰ ἐκθέσῃς
τὰ τόσα μεγαλεῖα σου καὶ τὰς πολλάς σου σχέσεις.

῞Ολοι γνωρίζομεν καλὰ τὰ τρόπαιά σου ὅλα,
πὼς ’πῆραν κι’ ἔδωσαν παντοῦ τὰ ὑψηλὰ φωκόλα,
πὼς ἤπιες κι’ ἔφαγες ἐδῶ, πὼς ’πῆγες ἐκεῖ πέρα,
πὼς ἔκοψες τοῦ φοβεροῦ Σταμπούλωφ τὸν ἀέρα,
πὼς μὲ τὸν Κρίσπη ’μίλησες, πὼς εἶδες καὶ τὸν Πάππα,
πὼς Μισελλήνων τε καὶ μὴ ἐτίναξες τὴν κάπα.
᾽Αν ἐρωτήσῃς καὶ γιὰ ’μᾶς, ὡς τώρα θείᾳ χάριτι
τὸ ῞Εθνος ἐπλημμύρησαν εὐδαιμονίαι ἄρρητοι.
Πᾶς Κορδονάτος νηστικὸς ἐτράφη σὰν γουροῦνι
καὶ βλέπει ὁλοστρόγγυλα καθεὶς τὰ πισινά του,
ἀγάπη ἐβασίλευε, δὲν ἄνοιξε ρουθοῦνι,
καὶ ὅλοι τὰ κορδόνομεν ἐκ φυσικοῦ θανάτου.

῾Η τάξις, ὅπου ἄγρυπνοι ἐπιτηροῦν φρουροί,
ποτὲ δὲν παρεξέκλινε καὶ δὲν παρεξετράπη,
καὶ μόνον ἦν δυστύχημα ἐνέσκηψε βαρύ,
τοὐτέστι ἕνας μάρσιπος ἡμέτερος ἐκλάπη.
᾽Αν δὲ κι’ αὐτὸς ὁ μάρσιπος δὲν ἤθελε κλαπῇ
κανένας δὲν θὰ εἶξευρε τί διάβολο νὰ ’πῇ.

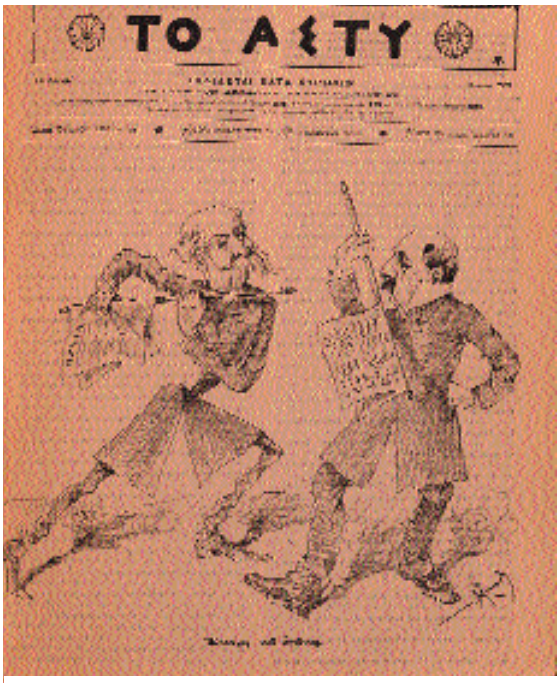

«῞Εναρξις τοῦ ἀγῶνος». Γελοιογραφία του Θέμου Άννινου εφ. Το Άστυ *(21.9.1886). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Δηλιγιάννης και Τρικούπης μονομαχούν με όπλα τα δημοσιογραφικά τους όργανα Πρωία και Ώρα.*

Στὴ ρουσφετοβουλή

του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ραμπαγάς* στις 8 Μαΐου 1886 με τον παραπάνω τίτλο.

Βουλευταὶ ρουσφετωμένοι
Μὲ τὴν τζέπη γιὰ καρδιά,
’Στοῦ ταμείου κρεμασμένοι
Τὰ χρυσότριχτα κλειδιά!...

Τί κλωτσιὰ σᾶς ἦλθε πάλι!...
Μπαλωθήκατε γερά!
Λύκοι ’στὴν ἀνεμοζάλη
Πόσοι νιώθετε χαρά!...

῾Η Πατρίδα κινδυνεύει!...
’Από δόξα ὀρφανὴ
Τὴν τιμή μας ξένος κλέβει
Καὶ πανί ’ναι μὲ πανί

Τοῦ λαοῦ ἡ ἔρμη τσέπη,
Μὰ σὰ γλάρος ὁποῦ βλέπει
Μὲ τὸ μάτι τὸ θρασὺ
Μιὰν ἀναλαμπὴ χρυσῆ
῎Οπου κι’ ἂν γυαλίσῃ λέπι,

Κι’ ἄξαφνα φτεροζυγιάζει
’Στὸν ἀγέρα τὸ κορμί
Καὶ χουμᾶ βουτᾶ κι’ ἁρπάζει
Τὸ ψαράκι ’στὴ στιγμή,

῞Ετσι μέσα ’στὴ μαυρίλα
Ποῦ ἡ φτώχεια μας σκορπᾶ
῎Οπου λάμψῃ ρουσφετίλα
῾Η Βουλή μας τὴν ἁρπᾶ!...

Τ’ εἶν’ ἡ ἔρημη Πατρίδα
’Στὸ ρουσφέτι σας μπροστά;
῾Η Πατρίδα ’ναι μερίδα
Δοῦναι καὶ λαβεῖν βαστᾶ!...

῞Αν μὲ τὸν Τρικούπη πᾶτε,
Σᾶς μυρίζει μακελειό,
Φρέσκο κόκκαλο τ’ ἁρπᾶτε
Καὶ πετᾶτε τὸ παλῃό...
Μεροφάϊ, μεροδούλι
Κι’ ἂν δὲν ἔχῃ ὁ λαὸς
Σεῖς χορταίνετε μεδούλι
Ρουσφετιοῦ ποῦ ’ναι Θεός!

Τρικούπης κ’ εὔζωνοι

του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ραμπαγάς* στις 11 Μαΐου 1886 με τον παραπάνω τίτλο.

Μὲ ’γειά! σιδεροκέφαλο
Τὸ νέο ὑπουργεῖο!...
’Ακόμα δὲν ὡρκίσθηκε
Τὴν πίστιν εἰς τὸ Στέμμα,
Κ’ εὐθὺς ἀπὸ τὰ σύνορα
Τί δοξαστὸ σημεῖο!...
Οἱ ἀετοί μας Εὔζωνοι
Τὸ βρέξανε ’στὸ αἷμα!...

Κι’ ἂν ἤρχουνταν μιὰν ἄτιμη
῾Υπογραφὴ νὰ βάλῃ,
Νὰ βάλῃ κάτω τ’ ἅρματα
Μὲ τὸν ἀφοπλισμό,
Γιατί τ’ ἀφῆκ’ ὁ Θόδωρος
Κληρονομιὰ μεγάλη,
Τὴν ἔχθρα τῶν Δυνάμεων
Καὶ τὸν ἀποκλεισμό,

Οἱ ἀετοί μας Εὔζωνοι
Πού ’νιώθαν τ’ ἅρματά τους
Νὰ τρέμουνε ’στὰ χέρια τους
Γιὰ τέτοια μιὰ ντροπή,
Καὶ σ’ ἕνα τέτοιο χωρισμὸ
’Ερράγιζ’ ἡ καρδιά τους
Καὶ ’στὴ ματιά των ἄστραφτε
Φοβέρας ἀστραπή...
’Απ’ τὸ Θεὸ τὸ γύρευαν
Ν’ ἀνάψῃ τὸ τουφέκι,
῾Ο Μωχαμέτης ἄξαφνα
Τοὺς Τούρκους νὰ σκουντήσῃ,
Κι’ ἀπ’ οὐρανὸ ποὺ δὲν κοτᾷ
Νὰ συννεφομαυρίσῃ,
Νὰ τιναχθῇ ἀνέλπιστα
Πολέμ’ ἀστροπελέκι!...

Οἱ Τοῦρκοι μᾶς τὸ βρόντηξαν!

Εὐλογημέν' ἡ ὥρα!...
᾽Απ' ἄκρη σ' ἄκρη ἂς χυθῇ
Πολεμικὴ φωτιά!
῞Ας φᾶν οἱ Τοῦρκοι φοβερὴ
Εὐζωνικὴ σπαλιόρα...
Γιὰ τοὺς Εὐζώνους ταίριαζε
Τῆς δόξας ἡ πρωτιά!...

Αἴ! Κρήτη ζώσου τ' ἅρματα,
Τὰ τουρκοδιψασμένα!
Μακεδονία, ῞Ηπειρος
Μαζή μας γιγαντώσου...
Μὰ θούριον ἀνώφελα
Σᾶς ψάλλω! ᾽Ωϊμένα!...
Βλέπω περίπατο, στρατέ,
Τὸν ἀρχιστράτηγό σου,
Καὶ βλέπω τὸν Τρικούπη σου
Πολέμου ὑπουργὸ
Μὲ δίχως μπαρουτόσκαγα
Νὰ μοιάζῃ κυνηγό!...

᾽Στοὺς ἐνενῆντα πέντε

του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ραμπαγάς* στις 5 Ιουνίου 1886 με τον παραπάνω τίτλο.

῞Ερμοι ἐνενῆντα πέντε,
Ποὺ τὸ σχέδιο σᾶς παίρνει...
Μέσ' ᾽στὰ χέρια τοῦ Τρικούπη
῾Η ζωή σας παραδέρνει,
Μ' ἀγκομαχητὸ μεγάλο,
Ψυχοτυραννιέται, σβύνει!...
– Τί κοντσέρτο ποὺ τονίζουν
᾽Ενενῆντα πέντε θρῆνοι! –

Τήνε σέρνει ᾽σὰν ποτάμι,
Ποὺ φουσκώνει, ξεχειλίζει
Καὶ δεξιὰ ζερβὰ ᾽στὸν κάμπο
Γοργορροβολᾷ, μουγκρίζει,
Τὰ χιλιόχρονα πλατάνια
᾽Αφ' τὴ ρίζα λὲς γραπώνει
Καὶ σὰ βρούβαις, ᾽σὰ ραδίκια
Μονομιᾶς τὰ ξερριζώνει!...

Μέσα ᾽στοῦ λαοῦ τὰ σπλάχνα
῾Η ζωή σας φυτεμένη,
᾽Απ' τὸν ποταμὸ Τρικούπη
Πνίγεται ξερριζωμένη!...

῞Ερμοι ἐνενῆντα πέντε,
Αἰωνία σας ἡ μνήμη!
Κι' ἂν σᾶς ἔφαγεν ἀξάφνου
Τοῦ Μεσολογγιοῦ τ' ἀγρίμι,
Κι' ἂν τὸν ὕστερο λουφέ σας
᾽Απὸ τὸ λαὸ στραγγᾶτε,
῾Ο λαὸς τὴ δούλεψί σας
Αἰωνίως θὰ θυμᾶται!
᾽Αφ' τὸ ᾽ματοτσίμπημά σας
Θὰ τὸν τρώῃ τὸ πετσί του,
῝Ω κορέοι τοῦ κορμιοῦ του!...
᾽Αφ' τὴ λίμα σας τ' αὐτί του,

Μ' ἀπὸ τὴν ἀχορταγιά σας
Θὰ 'λαφρώσῃ τὸ ταμεῖο...
῞Ερμοι ἐνενῆντα πέντε,
᾽Στὸν ἀγύριστο!... ἀντίο!...
῞Ω! σεῖς κόκκαλα γιομάτα
Γλυκορρούφηχτο μεδούλι,
Σεῖς, ἀξέχαστα ρουσφέτια,
Ποὺ σᾶς λαχταροῦσαν οὖλοι,

Κλάψετ' ἐνενῆντα πέντε
Μακαρίταις μουστερῆδες!...
Μὰ μέσ' ᾽στοῦ λαοῦ τ' ἀμπέλι
Πιὸ ἀχόρταγαις ἀκρίδες,

Χρυσοκάνθαροι φοβοῦμαι
Βουλευταὶ νὰ μὴ βοσκοῦνε
Μὲ τὸ νόμο τοῦ Τρικούπη,
Καὶ τὸ σταφυλοτρυγοῦνε!...

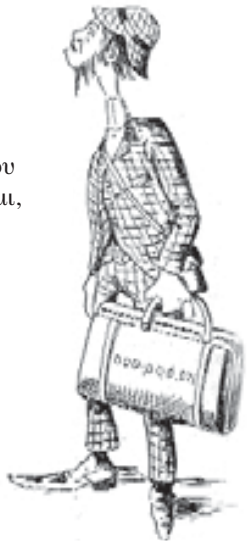

Τρικούπη καρμανιόλα

του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ραμπαγάς* στις 8 Ιουνίου 1886 με τον παραπάνω τίτλο.

Τί φοβερὴ ποῦ ἔστησες,
Τρικούπη, καρμανιόλα!
Τί μπόγιας! Αἷμ' ἀλύπητο
Τὸ χαίρεσαι νὰ χύνῃς!...
Μυρίζεις αἷμα, φονικὸ
Ὡς 'στ' ἄσπρα σου φωκόλα
Καὶ θὲς νερὸ ζεματιστὸ
Τὸ αἷμα νὰ ξεπλύνῃς!

Ἡ καρμανιόλ' ἀπόστασε
Κεφάλια νὰ θερίζῃ,
Μὰ ὁ Τρικούπης δήμιος
Μ' ἀκούραστο τὸ χέρι,
Π' ἀνάβει ὅσῳ πιότερο
Τὸ αἷμα πιτσιλίζει...
Πατεῖ τὸ φοβερὸ κουμπὶ
Κι' ἀστράφτει τὸ μαχαίρι!...

Μέτρα κεφάλια, σὺ Βουλή,
Μεγάλη φτωχομάνα!...
Ἕνα δὲν εἶναι, μήτε δυὸ
Εἶν' ἐνενῆντα τόσα!...
καὶ δὲ βαρεῖ καμμιὰ γι' αὐτὰ
Τὰ λείψανα καμπάνα
Δὲν ἀκονίζεται καμμιὰ
Ρητορική μας γλῶσσα!...

Κι' ὁ Φτωχοκοντοδιάβολος
'Σὰν 'πέθανεν ἀκόμα
Μ' ἐπισημότητα βαρειὰ
Τὸν 'σκέπασε τὸ χῶμα...
Στεφάνια τοῦ 'πλεξ' ὁ λαὸς
Δακρυγελοιοβρεγμένα,
Τὸν πῆε μ ἑξαπτέρυγα
'Αρχοντομαθημένα.
Καὶ τὸν ἐξεπροβόδισε
'Στὴν τρύπα τοῦ θανάτου!...
Κ' ἐφώναξε πονόκαρδα
Τὸ σχώριο 'στ' ὄνομά του!...

Μὰ σᾶς τοὺς ἔρμους, ποιὸ παιδί,
Ποιὰ μάνα νὰ σᾶς κλάψῃ,
Ποῦ τὸ μαχαίρι 'θέλατε
'Στὸ σβέρκο σας ν' ἀστράψῃ;
Ποῦ λὲς καὶ 'βαρεθήκατε
Τὴ ρουσφετοζωή σας
Καὶ κοψοκεφαλιάσατε
Μονάχοι τὸ κορμί σας;

Λοιπὸν μὲ τῆς ὑγείαις σου
Τρικουποκαρμανιόλα!...
Τέτοια κεφάλια σοῦ 'πρεπαν
Νὰ κόψῃς μέσ' 'στὰ ὅλα!...

«Προσοχὴς ὑπουργικὴ μεταρρύθμισις». Γελοιογραφία του Θέμου Άννινου από την εφ. Ασμοδαίος (20.2.1883). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

«Τά ἐν Φαλήρῳ μπάνια». Γελοιογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(5.9.1887). Έγχρωμη λιθογραφία. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Οι παράγοντες της εποχής απολαμβάνουν. Εικονίζονται οι: Κων. Λομβάρδος (καβουράκι), Μιχ. Στεφανίδης (μονόκλ), Τιμ. Φιλήμων (ψαθάκι), Ιωάν. Πύρλας (ψαθάκι και ομπρέλλα), Ανδρ. Συγγρός (νυχτερίδα), Στεφ. Σκουλούδης (γενειάδα) κ.ά..*

Τὸ περίσσευμα

του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου

Ο Χαρ. Τρικούπης στις 27 Οκτωβρίου 1886 κατέθεσε τον προϋπολογισμό του 1887 και τον συνόδευσε με τετράωρη αγόρευση. Η εφημερίδα *Ραμπαγάς* με τον παραπάνω τίτλο στις 30 Οκτωβρίου σατιρίζει:

Βάλτε τριαντάφυλλο 'στ' αὐτί, μωρὲ παιδιά, κι' ἂς φέξῃ!...
Θαρρούσαμε πῶς ζήσι πιὸ δὲν ἔχει τὸ βυζὶ
Τῆς προβατίνας τοῦ λαοῦ, μὰ ζῇ τὸ Ἔθνος ζῇ!
Καὶ γάλ' ἀκόμα βρέθηκεν ἀπ' τὸ βυζὶ ν' ἀρμέξῃ
Ὁ σὶρ Τρικούπης! Μπράβο του, παιδιά!... ὅλοι μαζί!
Κι' ἂς μάθωμεν τὸ λόγο του ἀπό 'ξω λέξι, λέξι!

Τί λόγος! τί θεόλιμα μαλαματαχνισμένη!
Τέσσερης ὥραις μοναχὰ ἀγέρα κοπανᾷ
Κι' ἀπ' τὸν ἀγέρα μάλαμα ξεχύνεται καὶ νά
Παρθένα, λές, ἀπὸ παρᾶ, ἡ λεφτοδιψασμένη,
Ἡ ἔρμη στέρφα τσέπη μας, γκαστρώνεται, γεννᾷ...
Μεσσία τὸ περίσσευμα ἀπ' τὴν κοιλιά της βγαίνει!...

Τέσσερης ὥραις μοναχὰ ἐμίλησες, Τρικούπη
Καὶ τέσσερα μᾶς ἔβγαλες περίσσευμα χρυσὸ
– Βοήθα, Μοῦσα, καὶ θαρρῶ πὼς ὄνειρα μασῶ!...
Ἅ! τί ἑκατομμύρια θὰ βάζαμε 'στὸ κιούπι,
Τί κουντουρίθι θἄχαμεν, ἀλήθεια περισσό,
Ἂν χίλιαις ὥραις ἄξαφνα μιλοῦσες μονορρούφι!...

Βάλτε τραντάφυλλο 'στ' αὐτί! Καὶ τὰ μωρὰ στὴν κούνια
Ἂν πάρουν ἀφ' τὰ τέσσερα, μᾶς πέφτουνε πολλά!
Γι' αὐτὸ ἡ ἔρμη τσέπη μας, θαρρεῖς, χασκογελᾶ!...
Μυρίζεται τὰ τέσσερα καὶ κἄτι μιλιούνια,
Μεγάλα ὄνειρα χρυσᾶ στὰ σύννεφα κυλᾷ
Κι' ἀπὸ τὸν κάμπο ξεπετᾶ ψηλὰ στὰ κορφοβούνια!

Μ' ἀλοίμονό της! πιάνεται σὲ τσαρλατάνων βρόχια
Κι' ἂν περισσέψῃ τίποτε θὰ περισσέψῃ... φτώχια!...

Λαὸς καὶ Τρικούπης

του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ραμπαγάς* στις 11 Δεκεμβρίου 1886 με τον παραπάνω τίτλο.

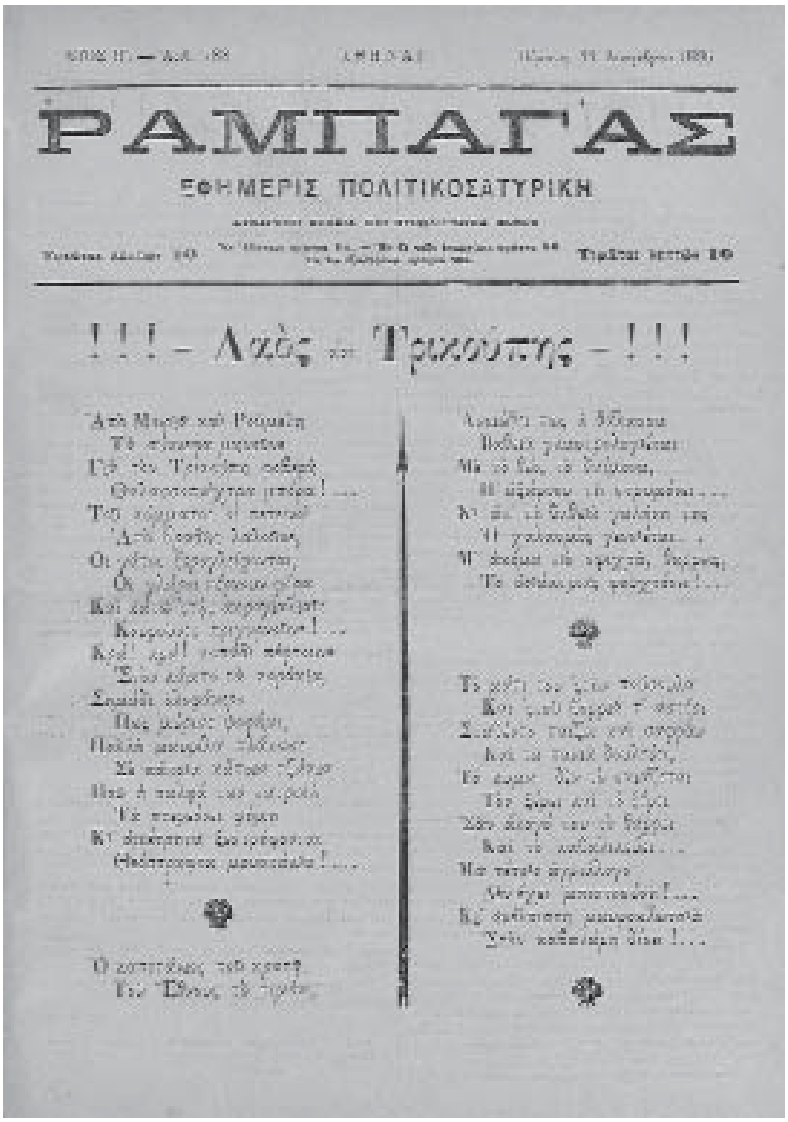

ΡΑΜΠΑΓΑΣ

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟΣΑΤΥΡΙΚΗ

!!! – Λαὸς καὶ Τρικούπης – !!!

«Λαὸς καὶ Τρικούπης», σατιρικό ποίημα του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου, εκδότη της εφ. Ραμπαγάς, *που δημοσιεύθηκε στις 11 Δεκεμβρίου 1886. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

᾽Από Μωριᾶ καὶ Ρούμελη
Τὰ σύννεφα μηνοῦνε
Γιὰ τὸν Τρικούπη φοβερὴ
θαλασσοπνίχτρα μπόρα!...
Τοῦ κόμματος οἱ πετεινοὶ
᾽Από βραδῆς λαλοῦνε,
Οἱ γάτοι ξερογλείφονται,
Οἱ γλάροι παίρνουν φόρα
Καὶ κάτω ᾽στῆς ἀκρογιαλιαῖς
Κουροῦνες τριγυρνοῦνε!...
Κρά! κρά! κοπάδι πέφτουνε
᾽Στὸν κάμπο τὰ κοράκια,
Σημάδι ὁλοφάνερο
Πῶς ᾽μύρισε ψοφήμι,
Πολλὴ μαυρίλα πλάκωσε
Σὲ κάποια κάποια τζάκια
Ποὺ ἡ παληὰ των πατρικὴ
Τὰ στερεώνει φήμη
Κι᾽ ἀμέτρητα ξεστρίφονται
Θεόστριφτα μουστάκια!...

῾Ο καπετάνιος ποὺ κρατᾶ
Τοῦ ῞Εθνους τὸ τιμόνι,
᾽Ανοιώθει πὼς ἡ θάλασσα
Βαθειὰ γκαστρολογιέται
Μὲ τὸ θεό, τὸ δαίμονα,
Π᾽ ἀξάφνου τὴ στρυμώνει...
Κι᾽ ἀπ᾽ τὴ βαθειὰ γαλήνη της
῾Ο χαλασμὸς γεννιέται...
Μ᾽ ἀκόμα πιὸ σφιχτά, θαρρεῖς,
Τὸ δοιάκι μας φουχτώνει!...
Τὸ μάτι του ᾽στὴν πούσουλα
Καὶ ᾽στοῦ βορριᾶ τ᾽ ἀστέρι
Σταβέντο παίζει καὶ σαφρὰν
Καὶ τὰ πανιὰ δουλεύει,
Τὸ κῦμα δὲν τὸ σκιάζεται
Τὸν ξέρει καὶ τὸ ξέρει
᾽Σὰν ἄλογό του τὸ θαρρεῖ
Καὶ τὸ καβαλικεύει...
Μὰ τέτοιο ἀγριάλογο
Δὲν ἔχει ᾽μπιστοσύνη!...
Κι᾽ ἀνέλπιστη μαυροκλωτσιὰ
᾽Στὸν καβαλάρη δίνει!...

’Στὸν Τρικούπη καὶ Συντροφία

του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ραμπαγάς* στις 25 Δεκεμβρίου 1886 με τον παραπάνω τίτλο.

Μοιράζετε, δεξὰ ζερβά, τιμὴ ’στὴν ἀτιμία
Καὶ ἀτιμία ’στῆς τιμῆς τὸ μέτωπο κολλᾶτε!...
’Εμπρός! τὸ αἷμα τοῦ λαοῦ σκορπίζετε, πουλᾶτε!
Ταρίφα σ’ ὅλα βάλετε! χωρὶς ’ντροπὴ καμμία
Κι’ ὅλο τὸ Ἔθνος στείλετε ’στὸν κεντρικὸ ταμία!...

Δεξά, ζερβὰ τὸ ἔνταλμα παντοῦ νὰ βασιλεύῃ
Ν’ ἀγορασθοῦν ὁλόγυρα κονδύλια, καλαμάρια,
Τοῦ τύπου νὰ ’μερέψουνε τὰ πιὸ θεριὰ ζαγάρια
Καὶ μόνε ὅποιος τίμιος δὲ δέχεται νὰ κλέβῃ
’Εκεῖνος μέσ’ ’στὴν πεῖνά του τιμίως ν’ ἀγριεύῃ!...

Σκορπᾶτέ τα, δεξὰ ζερβά, τὰ ἔρημα λεφτά μας!...
Ἡ μαύρη κουταμάρα μας σᾶς τἄχει χαρισμένα...
Καὶ κόφτε τὰ παράσημα ρουσφετοβαφτισμένα,
Κάμετε τούμπανο μ’ αὐτὰ τὴν ἔρημη προβειά μας,
Νὰ πῆτε τὰ Χριστούγεννα, τὰ φτωχοκάλαντά μας!...

«Ὁ Πομπήιος καὶ ὁ Νουνός του». Γελοιογραφία του Θέμου Άννινου από την εφ. Ασμοδαίος *(14.3.1882). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

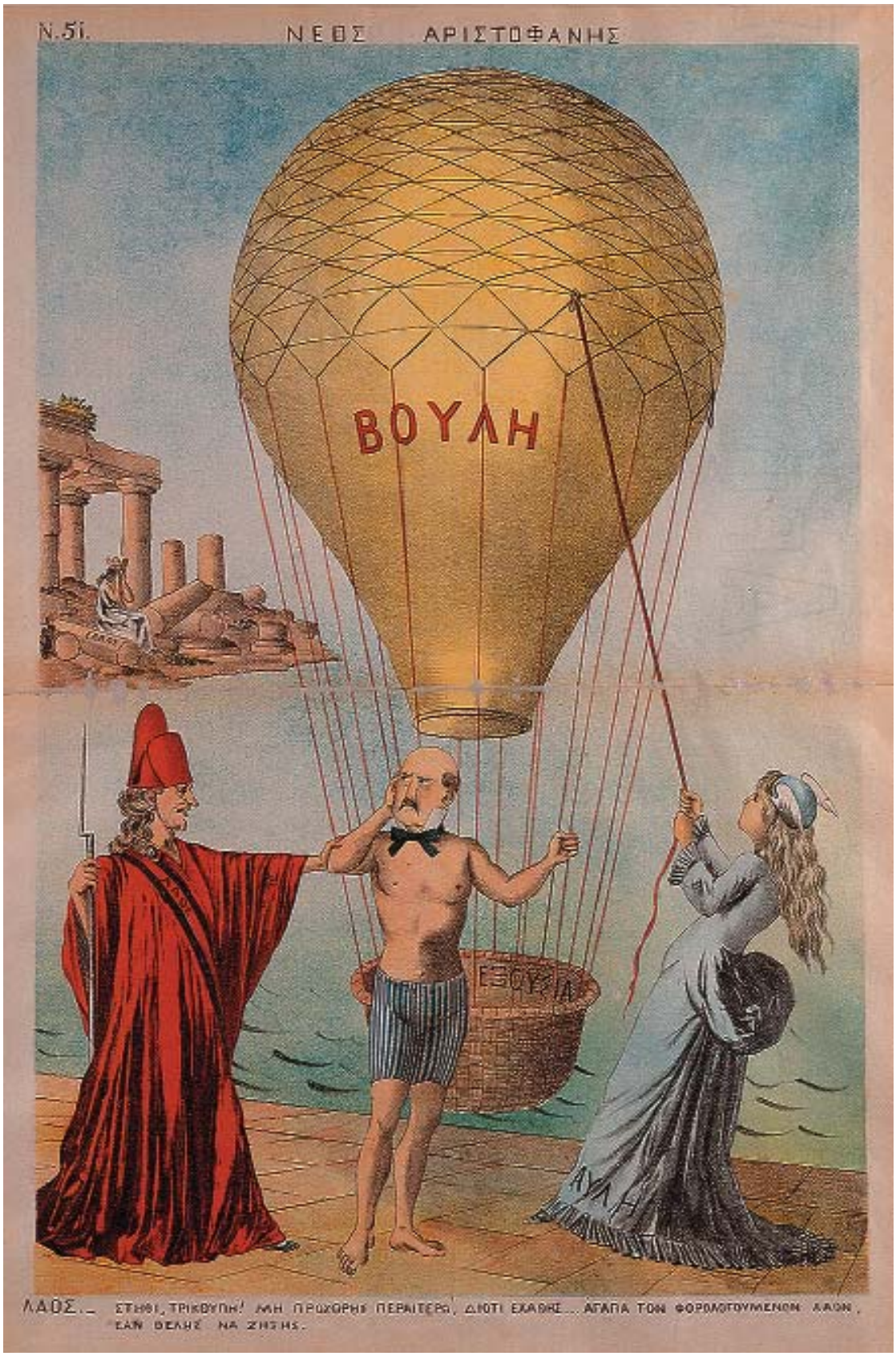

«ΛΑΟΣ – Στῆθι Τρικούπη! Μή προχωρῆς περαιτέρω διότι ἐχάθης... ἀγάπα τὸν φορολογούμενον λαόν, ἂν θέλεις νὰ ζήσῃς».
Γελοιογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(14.3.1887). Έγχρωμη λιθογραφία. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*
Η Αυλή προσφέρει το αερόστατο της εξουσίας, ο λαός προσπαθεί να συγκρατήσει τον Τρικούπη και η Ελλάδα αγωνιά.

«Ἡ χρυσόδοτος Τρικούπειος πηγή». Γελοιογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(13.6.1887). Έγχρωμη λιθογραφία. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Σατιρίζεται η οικονομική πολιτική του Χαρ. Τρικούπη. Τα δύο φυτά –κεντρικό ταμείο και εξουσία– όπως και την κηρήθρα απομυζούν διάφοροι κηφήνες.*

Τραγούδια τῆς ὥρας καὶ τῆς πρωΐας

του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ραμπαγάς* στις 13 Ιανουαρίου 1887 –μετά τη νίκη του Τρικούπη στις εκλογές της 4ης Ιανουαρίου 1887– με τον παραπάνω τίτλο:

«Ὁ ἀρχάγγελος Χαριήλ». Γελοιογραφία του Θέμου Άννινου από την εφ. Ασμοδαίος (7.3.1882). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Ο Τρικούπης ως αρχάγγελος πατά πάνω στον Κουμουνδούρο τον οποίο έχει νικήσει στις εκλογές.

ΣΤΟΝ ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗ

I

Κ' ἡ μυγδαλιαὶς ἀνώφελα
Γιὰ σένα, Δηλιγιάννη,
Χιονίζοντ' ἀπ' τ' ἄνθη τους
Καὶ δένουν τὸν καρπό!
Κ' ἡ μυγδαλιαὶς ἐπίκρισαν!
Καὶ 'φέτος νὰ σοῦ πῶ,
Σουμάδα πικραμύγδαλο
Θὰ σὲ παραπικράνῃ!...

II

'Γλυκωνειρεύουσουν κουκκί,
Χιλιάδες χλωροκούκκι,
Μὰ κρῖμ' ἀγουροξύπνησες
'Απ' ἄξαφνο χαστούκι...
Καὶ πιάνεις, συφορά σου!
Ξεροκαμένη τὴ χλωρή,
Τὴν πράσινη κουκκιά σου!

III

Ἡ δάφνη δὲ σ' ἀσήκωσε
Καὶ σ' ἔρριξ' ἡ ἐλῃά,
Μὴν ξεθυμάνῃς ἄξαφνα
Καὶ σὺ 'στὸ βασιληᾶ!...
Autrefois le laurier
Couronnait le guerrier;
Aujourd'hui, chose étrange!
Une âne le mange!...

ΣΤΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗ

I

Μὲ τῆς εἰρήνης τὴν ἐλῃὰ
Τὴ δάφνη πολεμοῦσες
Μὲ τὸ δεντρὶ τῆς 'Αθηνᾶς
'Εντρόπιασες τὸν Ἄρη
Τῆς 'Αρκαδίας 'ντρόπιασες
Τῇς ζηλεμέναις Μούσαις,
Πὼς καὶ 'στὴ δάφνη μύριζαν
Θαρρεῖς, βοσκῆς χορτάρι!...

II

Σὺ ὁ Γεννάρης ἔφαγες
Τὸν ψεύτη τὸν 'Απρίλη
Γιατ' ἔτσι τὸ θελ' ὁ λαὸς
Τοῦ 'Απριλιοῦ κορόϊδο...
Μὰ κύττα 'κεῖ μὴ σ' ἀρνηστοῦν
Κι' οἱ γάτοι σου κι' οἱ σκύλοι
Ἂν μᾶς τὸ κάνῃς ὡς καὶ σύ,
'Σὰν τὸν 'Απρίλη, ρόϊδο!...

III

Γιὰ σένα, δάφνη κι' ἡ ἐλῃὰ
Τὴ νίκη διαλαλεῖ
Καὶ στεφανών' ἡ 'Αθηνᾶ
Μ' αὐτὴν τὸ μέτωπό σου!...

Ὡς κι' ὁ Λομπάρδος σῶρχεται
Διπλὸς μέσ' 'στὴ Βουλή,
Ζεμμένος μὲ τ' ἀδέρφι του
'Στὸν τόσο θρίαμβό σου!...

Τραγούδι καπετάν Τρικούπη

του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ραμπαγάς* στις 26 Φεβρουαρίου 1887 με τον παραπάνω τίτλο.

Φούλ σπήτ! ᾽Εμπρός! ῾Ολοταχῶς!
Φωτιὰ ᾽στὴ μηχανή!
Κι᾽ ἂν μᾶς σωθῇ τὸ κάρβουνο,
᾽Ανοῖχτε τὸ πανί!

Καρδιά! τοῦ περισσεύματος
Νὰ πιάσωμε τὸν κάβο!
Κι᾽ ἀπὸ τῆς Πυραμίδαις πιὸ
Μᾶς ἔρχονται τὰ μπράβο!
᾽Εμπρός! τὸ κῦμα τοῦ λαοῦ
᾽Στὴν πλώρη μου λουφάζει...
῾Ο Θοδωρῆς σορόκος πιὸ
Ξεθυμασμένος μοιάζει!...
῾Ο Παπαμιχαλόπουλος,
Πονέντες τοῦ Μωριᾶ,
Φυσᾷ παραπονιάρικα,
Φυσᾷ βαρειά, βαρειὰ
Καὶ μήτε μιὰ ζαρωματιὰ
᾽Στὴν πλώρη μου χαράζει!...

῾Ο Γρίβας, ἡ ἀκράτητη
᾽Εκείνη τραμοντάνα
῾Η μάνα γιὰ θαλάσσωμα,
Γιὰ τρικυμίαις μάνα,
᾽Αγριεμένος ᾽στὰ βουνὰ
Φυσάει καὶ χαλιέται,
Τὸ τζίρα-βέντο μου
Σ᾽ αὐτὸ τὸ φύσημα δὲ σειέται...

Αἴ! Γρίβα πέρασ᾽ ὁ καιρὸς
Τῆς πρώτης λεβεντιᾶς!...
Σήμερα εἶναι φοβερὸς
῞Ως κι ὁ Μισὲ Παντιᾶς....
Καὶ μόν᾽ ἀπὸ τὸ μάλαμα·
῾Η λεβεντιὰ γεννιέται!...
῾Ο πρῶτος παρτσινέβελος,
Γιὰ μένα, λές, δουλεύει,
Καὶ τὸ ᾽Εγώ μου κυβερνᾷ
Μαζῆ καὶ βασιλεύει...
᾽Εμπρὸς παιδιά! κι᾽ ἡ θάλασσα
Βαρειά, βαρειὰ κοιμᾶται...
Τὰ πρωτινά της κύματα
Καθόλου δὲ θυμᾶται!...
῞Α! γιὰ ταξείδι, τί καιρός!...
Καιρὸς ἁρμηνεμένος!...
Ποιὸς καπετάνιος νὰ βρεθῇ
Καραβοτσακισμένος,
Μὲ τέτοια λαδοθάλασσα
Νηστίσιμη, θαρρεῖς;...
῞Οσῳ κι᾽ ἂν ἦναι σοβαρός,
Βαρύς, βαρύς, βαρύς,
Ποτέ, σὲ τέτοια θάλασσα
Δὲ θἄναι βουλιαγμένος!...
Φοὺλ σπήτ! ᾽Εμπρός! ῾Ολοταχῶς!
Φωτιὰ ᾽στὴ μηχανή!
Κι᾽ ἂν μᾶς σωθῇ τὸ κάρβουνο...
᾽Ανοῖχτε τὸ πανί!...

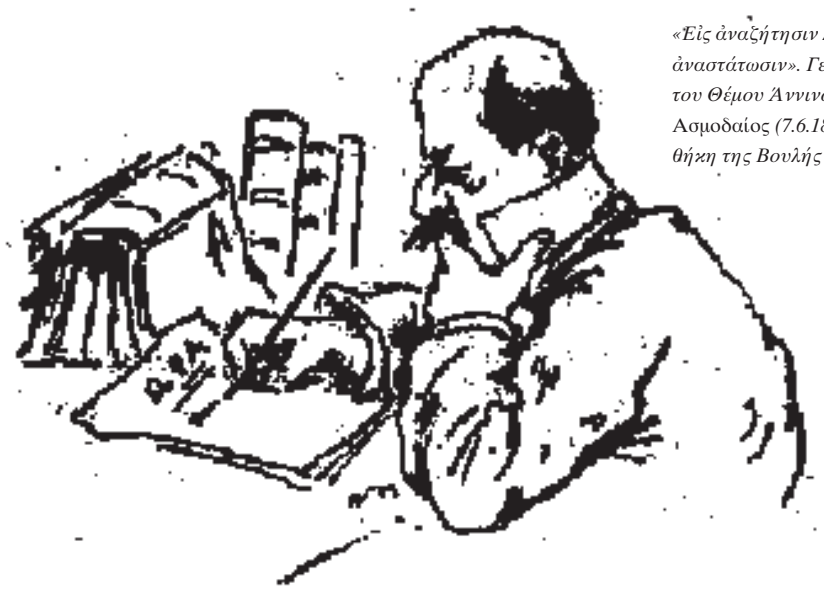

«Εἰς ἀναζήτησιν λέξεων πρὸς ἀναστάτωσιν». Γελοιογραφία του Θέμου Άννινου από την εφ. Ασμοδαίος *(7.6.1881). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

«Τὰ μακάρια τέκνα τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ζητῶν ἄνθρωπον». Γελοιογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(19.9.1887). Έγχρωμη λιθογραφία. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

«Τὰ ἐν Ἑλλάδι διαδραματιζόμενα ὑπό τῶν μεγάλων αὐτῆς ἀνδρῶν». Γελοιογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(24.10.1887). Έγχρωμη λιθογραφία. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Η Ελλάδα, το Σύνταγμα και οι άλλοι θεσμοί εμφανίζονται βαρειά άρρωστοι και οι σωτήρες γιατροί (Γεώργιος Α', Χαρ. Τρικούπης και Βουλή) προσφέρονται να τους θεραπεύσουν καθένας με τη δική του συνταγή κατά τη γελοιογραφία του Νέου Αριστοφάνη.*

᾽Επιστολὴ φιλική(!)

του Σοφοκλή Καρύδη

Πανίσχυρος πρωθυπουργός ο Χαρ. Τρικούπης διανύει τη δεύτερη τετραετία στην εξουσία (9 Μαΐου 1886 - 14 Οκτωβρίου 1890). Για τους οπαδούς του είναι «μέγας πολιτικός» και για τους αντιπάλους του «εθνοκατάρατος». Το ευρηματικό σατιρικό κείμενο της εφημερίδας *Φως* –στις 27 Σεπτεμβρίου 1887 με τον παραπάνω τίτλο– αποδίδει εκπληκτικά το κλίμα της εποχής.

Κύριε Τρικούπη! Δὲν πιστεύω ν᾽ ἀγνοῇς ὅτι σὲ ἀπο στρέφονται ὅλοι γενικῶς. Καὶ δικαίως, διότι σὺ εἶσαι ἡ πλη γὴ τοῦ ῞Εθνους. ῞Ολας του τὰς ἐλπίδας ἔχει ὁ λαὸς εἰς τὴν ἀν τιπολίτευσιν. Οὐαὶ εἰς τὴν ταλαίπωρον Πατρίδα, ἐὰν μείνῃς ἔτι εἰς τὰ πράγματα. Πῶς νὰ μὴ ἀποστραφῇ πᾶς τις ἓν τοιοῦτον τέ ρας; ᾽Ανδρίζου, λοιπόν, εἰς ὅ,τι σὲ ὠθεῖ ὡς πατήρ σου ὁ διά βολος, διότι τότε καὶ μόνον δύναται νὰ ὑψωθῇ ἡ τῆς τι μωρίας ἀγχόνη. Καὶ δὲν εἶνε μακρὰν ἡ ἡμέρα, καθ᾽ ἣν θ᾽ ἀνα κράξωμεν πάντες: «᾽Στὸν διάβολο ὁ ἐθνοκατάρατος!»* καλοῦν ὅλοι μέγαν τῆς ῾Ελλάδος πολιτικὸν καὶ ὅτι εἰς σὲ σιεστέρα τῆς δόξης ἀρετὴ καὶ οὐδενὶ ἄλλῳ ἐξεδηλώθη τόση στορ δικήν σου φρόνησιν, δι᾽ ἧς ἠδυνήθης νὰ διασπάσῃς τὴν ἀν ἀπαθὴς εἰς ὅσα μηχανᾶται αὕτη, ὅπως εἰσπηδήσῃ αἰφνιδίως κνον τοῦ Σατανᾶ, θέλον ν᾽ ἀμαυρώσῃ τὰς ὡραιοτέρας μας ἡμέ πυρος πατριωτισμὸς καὶ μεγαλύνου ὡς περίνους καὶ μεγαλεπί μιότητος καὶ ἱκανότητος ἀξία, καὶ τῶν φθονερῶν ἐχθρῶν σου ἡ τῆς βῆς τὸ βῆμα, πνίγων τὸν κακὸν τοῦ ῞Εθνους δαίμονα, ὅπως ἀνα-

* Χάραξον ἤδη κάθετον γραμμὴν ἐν τῷ μέσῳ τῆς παρούσης ἐπιστολῆς ἀπὸ τὰ δύο σημεῖα τὰ σημειούμενα διὰ στιγμῶν καὶ ἀνάγνωσον μόνον τὸ πρὸς τὰ ἔμπροσθεν ἥμισυ αὐτῆς μέρος. ῞Αλλοτε φρόντισον, φίλε ἀναγνῶστα, νὰ εὑρίσκῃς μόνος τὰ σημεῖα τῆς τομῆς πάσης τοιαύτης ἐγκωμιαστικῆς ἐπιστολῆς.

῾Ο Χαρίλαος Τρικούπης

του Σοφοκλή Καρύδη

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Φως* στις 27 Σεπτεμβρίου 1887 με τον παραπάνω τίτλο:

῞Εμαθα, φίλε Καρύδη, πῶς τὸ *Φῶς* σου βγαίνει πάλι,
Τὰ κακὰ τῆς κεφαλῆς μας μ᾽ ἀλληλούϊα νὰ μᾶς ψάλῃ·
Πῶς θὰ μᾶς περάσῃς ὅλους ἀπ᾽ τὸ τρύπιο κόσκινό σου,
Καὶ τὸ νέο πῶς θὰ ἦνε κι᾽ ἅγιο χειρουβικό σου:
«῞Ολοι ἔχουν μία κούτρα
»Καὶ δυὸ μασκαρένια μοῦτρα».
᾽Απ᾽ τὸ στόμα σου δὲν θαΰγῃ μεγαλύτερη ἀλήθεια.
῞Οσα λέγουν κι᾽ ὅσα γράφουν εἶναι ὅλα κολοκύθια.
Εἴμεθα μικροὶ μεγάλοι ὅλοι μας βρωμοχουλιάραις,
Κι᾽ ὅσα λέμε εἶναι ὅλα μιὰ χαρὰ καὶ τρεῖς τρομάραις.
῞Ολοι ἔχομε μιὰ κούτρα
Καὶ δυὸ μασκαρένια μοῦτρα.

Τὸ γνωρίζεις καὶ τὸ ᾽ξεύρεις πὼς δὲν εἶμαι καυχασιάρης.
᾽Εγώ, φίλε, ᾽ποῦ μὲ βλέπεις, εἶμ᾽ ὁ πρῶτος κατεργάρης,
᾽Στοῦ πρωθυπουργοῦ τὴν ἕδρα θὰ καθόμουν τόσα χρόνια;

Δὲν θὰ μ' ἔπαιρνε ὁ κόσμος μὲ τὰ σάπια τὰ λεμόνια,
᾽Αν δὲν εἶχα μία κούτρα
Καὶ δυὸ μασκαρένια μοῦτρα;

Κ' εἰς αὐτούς μου τοὺς συντρόφους μιὰ ματιά σου ἐὰν ρίξῃς,
Εἰς τὰ πέντε μου τσιράκια, γιὰ τὸ πνεῦμά τους θὰ φρίξῃς!
Εἶναι κάλτσαις τοῦ διαβόλου, εἶναι ὅλοι τσόχα φίνα,
᾽Απ' τὴν φάμπρικα βγαλμένοι καὶ οἱ πέντε τοῦ Ρετσίνα.
Κι' αὐτοὶ ἔχουν μία κούτρα
Καὶ δυὸ μασκαρένια μοῦτρα.

᾽Εδῶ τώρα ᾽ποὺ τὰ λέμε καὶ μονάχοι μας τ' ἀκοῦμε,
Καὶ τὴν μαύρη τὴν ἀλήθεια ἔλα, φίλε μου, νὰ ᾽ποῦμε.
᾽Ημπορεῖς νὰ κυβερνήσῃς τὴν Ἑλλάδα μιὰν ἡμέρα,
᾽Αν δὲν εἶσαι σκορποχέρης, ἂν δὲν εἶσαι πρώτη λέρα,
᾽Αν δὲν ἔχῃς μία κούτρα
Καὶ δυὸ μασκαρένια μοῦτρα;
Μπουταλᾶς ἐγὼ δὲν εἶμαι, γιὰ νὰ μὴν καταλαμβάνω,
Φοβεραῖς παλαβομάραις πῶς εἶν' ὅλα ὅσα κάνω.
᾽Αν μὲ φόρους δὲν φορτώσω τῆς Ἑλλάδος τὰ γομάρια,
Πῶς θὰ θρέψω τόσους λύκους ᾽ποῦ μοῦ γλύφουν τὰ ποδάρια;
Κι' αὐτοὶ ἔχουν μία κούτρα
Καὶ δυὸ μασκαρένια μοῦτρα.
Μὲ τὸ κόμμα μου δὲν ᾽ξεύρεις πῶς ᾽ποθοῦσα νὰ σὲ πάρω.
Τῶλεγα καὶ ᾽ς τὸν Μανέτα, τὸν χρυσό σου τὸν κουμπάρο.
᾽Εὰν ἤξευρα νὰ γράφω, ᾽σὰν ἐσὲ μὲ νοστιμάδα,
Θἄγραφα πὼς εἶμ' ὁ μόνος δὲ κογιὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα,
῞Οπου ἔχει μία κούτρα
Καὶ δυὸ μασκαρένια μοῦτρα.

Πολὺ ἀνοίγεσαι

του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ραμπαγάς* στις 12 Ιανουαρίου 1888 με τον παραπάνω τίτλο. Η φορολογική πολιτική, αλλά και οι παραχωρήσεις προς την Αυλή (κατάταξη των πριγκίπων στον στρατό και το ναυτικό, ετήσια χορηγία, καθώς και παραχώρηση μοναστηριακών κτημάτων στον διάδοχο κ.ά) επισύρουν επικρίσεις και τροφοδοτούν τον σατιρικό τύπο της εποχής. Ο *Ραμπαγάς* τα λέει «έξω από τα δόντια» με πρωτοσέλιδους τίτλους:

Τρικούπη, μὴν ἀνοίγεσαι
Πολύ, πολὺ ἀκόμα
Δὲν εἶναι μόνε ᾽στὴ Βουλὴ
Ἡ δύναμι, τὸ κόμμα.
Μὴ βάζῃς πεῖσμ' ἀράπικο,
Μὴν παίζῃς μέσ' ᾽στὰ ὅλα
Καὶ κύττα κἂν ᾽στὸ Σπάρταλη
Νὰ κάνῃς τίρα-μόλα.

Θυμοῦ πῶς εἶναι καὶ Βουλὴ
᾽Απ' ὄξ' ἀπ' τὴ Βουλή σου
Καὶ μὴν ἀνοίγεσαι πολὺ
Νὰ μὴ σοῦ ᾽πῇ γκρεμίσου
Ὁ παντοδύναμος λαὸς
Ὁποῦ τοῦ ἔχεις φέρει
Τρικούπη ὡς ᾽στὸ κόκκαλο
Τῶν φόρων τὸ μαχαίρι.

Νὰ μὴν ἀνοίγεσαι πολὺ
Καὶ μελετᾷς νὰ ρίξῃς
Τὸ Σύνταγμα καὶ ᾽τὸ λαὸ
Τὰ δόντια σου νὰ τρίξῃς
Νὰ μὴν ἀνοίγεσαι πολύ,
Τρικούπη, ᾽στὸ Θεό σου
Μὴν πάρῃς καὶ τὸ βασιληᾶ
᾽Ακόμα ᾽στὸ λαιμό σου.

Δὲν τρώει βρούβαις ὁ λαός,
Σὲ νιώθει τί χαλεύεις
᾽Σὰν ἀρχικαγκελάριος
Ποθεῖς νὰ βασιλεύῃς
Νὰ γείνῃς Βίσμαρκ δεύτερος
Καὶ σὺ γιὰ τὴν Ἑλλάδα
Κι' ὅλο τὸ ῞Εθνος τῆς Αὐλῆς
Νὰ κάμῃς Μανωλάδα.

Πολὺ ἀνοίγεσαι, πολύ,
Μὰ ᾽στ' ἀνοικτὰ πελάγη
Μπορεῖ, Τρικούπη, φοβερὴ
Φουρτούνα νὰ σὲ φάγῃ.
Μὴν παίζῃς μ' ὅλο τὸ λαό,
Μὴν παίζῃς τὴν Πατρίδα
Κι' ἂν εἶσαι παίκτης δυνατὸς
Θὰ χάσῃς τὴν παρτίδα.

Μὲ τὰ ὀγδόντα τῆς Βουλῆς

«Ὁ τρέχων κατόπιν τοῦ ἰσοζυγίου καὶ μὴ φθάνων ποτὲ αὐτό». Γελοιογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(19.3.1888). Έγχρωμη λιθογραφία. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Μπαοῦλά σου γεμάτα
Μπορεῖς νὰ πάρῃς ἄξαφνα
Τρικούπη, μαύρη στράτα.
Κι' ἄλλοι 'γυρεύαν ν' ἀνοιχθοῦν,
Τρικούπη 'σὰν καὶ σένα
Μὰ ἐναυάγησαν πρὶν βγοῦν
'Ακόμ' ἀπ' τὸν λιμένα.

Δὲν εἶν' ἡ δύναμι ψηλὰ
'Εκεῖ ποῦ τὴ γυρεύεις
Καὶ μοναρχίας σχέδια
Τοῦ κάκου μαγειρεύεις
Πολὺ ἀνοίγεσαι, πολὺ
'Ανοίγεις τὰ πανιά σου,
Βορριᾶς μὴ γείνῃ ὁ λαὸς
Καὶ πάρη τ' ἄρμενά σου.

Στὸν Τρικούπη

του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ραμπαγάς* στις 22 Μαρτίου 1888 με τον παραπάνω τίτλο.

Τὸν 'μάδησες, τὸν ἔγδαρες,
Τρικούπη, τὸ λαό σου,
Μὲ τ' ὄνειρο περίσσευμα
Τ' ἀπίστευτ' ὄνειρό σου,
Τὸν 'μάδησες, τὸν ἔγδαρες,
Τὸν ψόφησες καὶ πάει,
Τοῦ τρῶς 'στοὺς φόρους τὸ ψωμὶ

Μαζὶ μὲ τὸ προσφάϊ.
Κύττα τριγύρω σου νὰ 'δῇς
Τί χαλασμὸς Κυρίου,
'Βάλαν οἱ φόροι σου φωτιὰ
Παντοῦ τοῦ ἐμπορίου,
Κανόνια 'δῶ, κανόνια 'κεῖ
Κανόνια βροντοσκᾶνε,

Οἱ ἔμποροι δὲ ξέρουνε
Τί παίρνουν, τί πουλᾶνε
Κι' ἐκεῖ ποῦ ὁ τελώνης σου
Τὰ κέρδη τοὺς ἁρπάζει
Τὸ φοβερὸ συνάλλαγμα
Τὴν πίστι τους ἀλλάζει.
'Αποσταμένος ὁ ζευγᾶς
Τῆς γῆς τὰ σπλάχνα σχίζει
Καὶ σπέρνει... μὰ τὸ γέννημα
Εἰσπράχτορας θερίζει.
'Στὰ βῶδια του, 'στ' ἀλέτρι του
'Ο τοκιστὴς ξαμώνει
Φόροι καὶ χρέη βόσκουνε
'Σὰν ποντικοί 'στ' ἀλώνι.
Κύττα τριγύρω σου, νὰ 'δῇς
'Ως κι' ὁ Μωριᾶς π' ἀχρήζει
'Στὴ μακρινὴ 'Αμερικὴ
Τὴν πλώρη του γυρίζει,
Διωγμένος ἀπ' τοὺς φόρους σου
Τὰ χώματά τ' ἀφίνει
Καὶ πάει Κολόμβος τοῦ παρᾶ
'Στὴν τζέπη του νὰ γείνῃ.
Τὸν 'μάδησες, τὸν ἔγδαρες
Τρικούπη τὸ λαό σου
'Ελέησέ τον, Κύριε,
Κατὰ τὸ ἔλεός σου,
Δὲν περισσεύει τίποτε
'Απ' τὴν κακομοιριά του
Καὶ μοναχὸ περίσσευμα
Θὰ πάρῃς τὴν προβειά του.

'Στὸ βασιληὰ καὶ 'τὸν Τρικούπη.

Τραγούδι τῆς ἐποχῆς

του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ραμπαγάς* στις 31 Μαρτίου 1888 με τον παραπάνω τίτλο.

Καλὰ τὰ πᾶτε, βασιληᾶ,
Περίφημα τὰ πᾶτε,
Καὶ νὰ τὸν χαί καὶ νὰ τὸν χαί
Τὸν κὺρ Χαρίλαό σου,
Ναί, νὰ τὸν χαίρεσαι, μ' αὐτόν
Πολὺ ψωμὶ νὰ φᾶτε,
Κι' ἂς κομπουριάζουνε βαλτοὶ
Φονιάδες τὸ λαό σου.
Καλὰ τὰ πᾶτε, βασιληᾶ
Περίφημα τὰ πᾶτε,
Τρῶτε καὶ πίνετε μαζὶ
Καὶ τὸ λαὸ κτυπᾶτε.

Καλὰ τὰ πᾶμε, βασιληᾶ,
Περίφημα τὰ πᾶμε
Καὶ νὰ σὲ χά καὶ νὰ σὲ χά
Νὰ σὲ χαροῦμεν ὅλοι,
"Αν μ' ἕνα τουρκοϊμτιγιὰζ
Τ' ἀδέρφια μας πουλᾶμε,
Μ' ἕνα σταυρό μας 'στὸ Χαμὴτ
Βρισκόμαστε 'στὴν Πόλι
Καλὰ τὰ πᾶμε, βασιληᾶ
Περίφημα τὰ πᾶμε,
"Οσοι τοὺς Τούρκους ἀγαποῦν
Κι' ἐμεῖς τοὺς ἀγαπᾶμε.

Καλὰ τὰ πᾶμε, κυρ' Αὐλή,
Περίφημα τὰ πᾶμε,
Καὶ μὴν τὸ κοῦ καὶ μὴν τὸ κοῦ
Μὴν τὸ κουνῇς καθόλου,
"Αν ἴσως, γιὰ νὰ τρῶς ἐσύ,
Δὲν ἔχομε νὰ φᾶμε,
Σώνει ποὺ τρῶς κι' οἱ νηστικοὶ
"Ας πᾶν κατὰ διαβόλου.
Καλὰ τὰ πᾶτε, κυρ' Αὐλή,
Περίφημα τὰ πᾶτε,
"Αν τὸν λουφέν σας τακτικὰ
Εἰς βάρος μας βαρᾶτε.

Καλὰ τὰ πᾶτε, βασιληᾶ
Κι' οἱ δυὸ καλὰ τὰ πᾶτε,
Νὰ μὴ χωρί νὰ μὴ χωρὶ
Χωρίσετε ποτέ σας,
τῆς γῆς αὐτῆς ἀχώριστοι
Συντροφοδιαβάται,
Κι' ἂν ὅλοι 'στὴν 'Αμερικὴ
Ξεχνοῦμε τῇς πομπαίς σας.

Καλὰ τὰ πᾶτε, βασιληᾶ,
Κι' οἱ δυὸ καλὰ τὰ πᾶτε
Καλὰ 'στερνά, καλὰ στερνὰ
"Αν τὸ λαὸ βαρᾶτε.

Κλιέφτω, κλιέφτεις, κλιέφτει.

Πρὸς τὸν Τρικούπην

του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου

Όταν ο βουλευτής Δωρίδος Ιωάννης Κότταρης ρωτήθηκε να δηλώσει «τι γράμματα γνωρίζει», έδωσε την ιστορική απάντηση: «γνωρίζω το ρήμα κλιέφτω, κλιέφτεις, κλιέφτει». Το παρακάτω ποίημα δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ραμπαγάς* στις 8 Απριλίου 1888 με τον παραπάνω τίτλο.

Ποιὸς εἶναι, ποῦ ν' ὁ τίμιος,
Ποῦ ν' ἡ τιμὴ κρυμμένη;
Ποῦ εἶσαι σὺ ποὺ ἄνθρωπο
Ζητοῦσες, Διογένη,
Νὰ βγῇς ἀπὸ τὸ κλασικὸ
Ἐκεῖνό σου πιθάρι,
Ἐσὺ τὸ φιλοσοφικὸ
Ἀνθρωποσαλιγκάρι,
Μὲ τὸ φανάρι σ' ἀναφτό,
Ἡμέρα μεσημέρι,
Καὶ νὰ ζητᾷς τὸν τίμιο
Σὲ κλέφτικο λημέρι;

Ἅ, Κότταρη, κανεὶς Ρωμηὸς
Δὲ σ' ἔχει βγάλει ψεύτη,
Κι' εἶναι παντοῦ γιὰ σύνθημα
Τὸ «κλιέφτω, κλιέφτεις, κλιέφτει».

Ὁλοῦθε κλέφταις, ἡ κλεψιὰ
Σωστὴ ἐπιδημία,
Ὡς ἄλλη πατριωτικὴ
Ἐνέσκηψε μανία,

Ἀσθένεια κολλητικὴ
Τὴν κρυφοπαίρνουν ὅλοι
Καὶ Δευτεραίου κανενοῦ
Δὲν τηνε σκιάζει μπόλι.

Ἅ, Κότταρη, κανεὶς Ρωμηὸς
Δὲ σ' ἔχει βγάλει ψεύτη
Κι' εἶναι παντοῦ γιὰ σύνθημα
Τὸ «κλιέφτω, κλιέφτεις, κλιέφτει».

Χωρὶς κλεψιὰ ρωμέϊκο
Δὲ ζῇ, δὲ βασιλεύει·
Τό 'χει τὸ αἷμα τοῦ Ρωμηοῦ
Νὰ κλέβῃ καὶ νὰ κλέβῃ·
Φύσι ν' ἀλλάξῃ δὲ μπορεῖ...
Μὴ χάνεσαι, καὶ χάνεις·
Ἔκλεβε κι' ὁ Θεμιστοκλῆς,
Καθὼς καὶ ὁ Βλαχάνης.

Ἅ Κότταρη, κανεὶς Ρωμηὸς
Δὲ σ' ἔχει βγάλει ψεύτη
Κι' εἶναι γιὰ σύνθημα παντοῦ
Τὸ «κλιέφτω, κλιέφτεις, κλιέφτει».

Καὶ σὺ ὁ ἴδιος, ὦ σοφὲ
Καὶ πολυπράγμων ἄνερ,
Ποὺ μὲ τοὺς φόρους τὸν λαὸν
Μετέβαλες εἰς Τάνερ,
Χωρὶς νὰ θέλῃς, ἔκλεψες,
Χωρὶς νὰ θέλῃς, κλέβεις
Ἀφοῦ μὲ κλέφταις γύρω σου
Καὶ ζῇς καὶ βασιλεύῃς.

Ἅ Κότταρη, κανεὶς Ρωμηὸς
Δὲ σ' ἔχει βγάλει ψεύτη,
Κι' εἶναι παντοῦ γιὰ σύνθημα
Τὸ «κλιέφτω, κλιέφτεις, κλιέφτει».

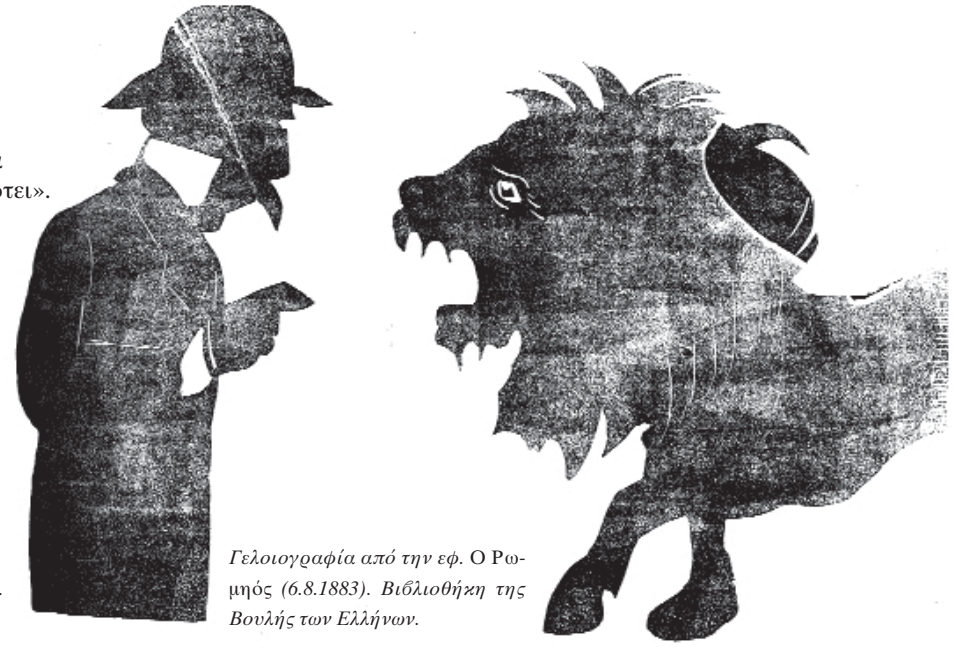

Καὶ μὲ τί θάρρος ἤλθατε μὲς 'στὸ δικό μου κράτος;
καθὼς καὶ σεῖς μὲ δύναμι εἶμαι κι' ἐγὼ γεμάτος.
Ὦ! μὴ θαρρῆτε πῶς ψηφῶ τὸ λαίμαργό σας στόμα.
κι' ἂν θέλετε μὲ τὸ καλό, ἐλᾶτε εἰς τὸ Κόμμα.

Γελοιογραφία από την εφ. Ο Ρωμηός *(6.8.1883). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

«Οἱ σχοινοβάται – Οἱ δύο καρδιακοὶ βλάμηδες – Ὁ ἀγωνιζόμενος μωρός». Γελοιογραφίες από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(16.4.1888). Έγχρωμες λιθογραφίες. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Οι σχοινοβάτες επί της κεφαλής της Ελλάδας είναι οι: Χαρ. Τρικούπης, Θεόδ. Δηλιγιάννης, Κων. Λομβάρδος, Αντ. Μαυρομιχάλης, Δημ. Ράλλης και Κων. Καραπάνος.*

«Ὁ βλάκας, οἱ ἔξυπνοι καὶ οἱ γελοῖοι». Γελοιογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(16.7.1888). Έγχρωμη λιθογραφία. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Ψάχ' τους ὅλους

(Πρὸς τὸν Τρικούπην)

Τραγούδι τῆς ἐποχῆς

του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου

Ο *Ραμπαγάς* στις 22 Απριλίου 1888 με πρωτοσέλιδους τίτλους επικρίνει, αλλά και συστήνει στον Τρικούπη: «Ψάχ' τους ὅλους. Ἡ κλεψιά μᾶς βασιλεύει – σὲ παλάτι καὶ καλύβη».

Ψάχ' τους ὅλους, ψάχ' τους ὅλους
Ὅλοι, ὅλοι κάτι κρύβουν,
Εἶναι λερωμένοι ὅσῳ
Καὶ τὰ χέρια τους ἂν νίβουν.
Ψάξε τοὺς ἐχθροὺς καὶ φίλους
Ψάξε ὅλη τὴν παρέα
Κι' ἀπ' τὴ Ρούμελη κι' ἀπ' ὅλα
Τὰ νησιὰ καὶ τὸ Μωρέα,
Ψάξε ψάξε, 'στὸ Χριστό σου,
Καὶ τὸν ἴδιον ἐμαυτό σου.
Ψάξε, μὴ σκιαχθῇς καθόλου
Ὅλα ὅλα τὰ ταμεῖα
Τὰ σχολεῖα τῶν ἀρρένων
Καὶ τὰ παρθεναγωγεῖα...
Μὴ ντραπῇς νὰ ψάξῃς ὅλο
Τὸ 'Αρσάκειο κι' ἀκόμα
Ὅ,τι θηλυκὸ κρατιέται
'Απ' τ' ἀρσενικό σου κόμμα.
Ψάξε, ψάξε, 'στὸ Χριστό σου,
Καὶ τὸν ἴδιον ἐμαυτό σου.

Ψάξε, ψάξ' τὸ βασιληᾶ μας,
Ψάξε τὸ διάδοχό του,
Ψάξε ὅλο τὸ λαό σου,
Ψάξε ὅλο τὸ λαό του,
Μέσ' 'στὴν κάσσα, μέσ' τὴν τζέπη
Ὁ καθένας κάτι κρύβει,
Ἡ κλεψιὰ μᾶς βασιλεύει
Σὲ παλάτι καὶ καλύβη,
Ψάξε, ψάξε, 'στὸ Χριστό σου,
Καὶ τὸν ἴδιον ἐμαυτό σου.

Τρικούπης ὁμιλῶν μὲ τόνον ὑψηλόν

του Γεωργίου Σουρή

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ο Ρωμηός* στις 4 Ιουνίου 1888 με τον παραπάνω τίτλο:

Ὢ ἀπευκταῖον ἄκουσμα!... καθὼς ἡ φήμη φέρει
Δεληγιάννη ἔσφιξε ὁ βασιλεὺς τὸ χέρι,
ἄλλας δὲ τοῦ ἔκαμε μοῦ λέγουν διαχύσεις,
αὐτὸς ὁ πρωτοκάθεδρος καὶ πρῶτος ἐν τοῖς ἴσοις
ὅλην του τὴν δύναμιν σαλπίζει ἐμμανῶς
τὸ ἀπροσδόκητον καὶ μέγα γεγονός.

Δεληγιάννη ἔσφιξε ὁ βασιλεὺς τὸ χέρι
μπρὸς εἰς ὅλους φανερὰ κι' ἡμέρα μεσημέρι
Νὰ λέγουν πὼς τὴν χεῖρα του ἐπὶ πολὺ ἐκράτει...
μοντέμ!... πῶς ἔγινεν αὐτό;... Μ' ἐμβάλλ' εἰς ὑπο-
ψίας,
ἤρχισε τοὺς κύκλους μου σπουδαίους νὰ ταράττῃ
ἀπροσδόκητον συμβὰν αὐτῆς τῆς χειραψίας.

ἔπρεπε εἰς τὴν Γραβιὰν ἐγὼ νὰ φύγω μόνος.
ἂν ἐγὼ ἐπήγαινα εἰς τῆς Γραβιᾶς τὸ Χάνι,
βεβαίως δὲν θὰ ἔπιπτε 'στὰ χαμηλὰ ὁ θρόνος,
δὲ θὰ ἐθωπεύετο ἡ χεὶρ τοῦ Δεληγιάννη.
μοντέμ! πῶς ἔγινεν αὐτὸ κανένας δὲν εἰξεύρει,
οὐδὲ σαφῆ ἐξήγησιν θὰ δυνηθῇ νὰ εὕρῃ.

Δὲν ἔπρεπε νὰ θωπευθῇ ὁ ἴσος ἐν τοῖς πρώτοις
δι' οὐδεμίαν πρόφασιν καὶ κατ' οὐδένα τρόπον...
μὰ εἶναι τόσον ἄπειρος ἐκεῖνος ὁ Βουλπιώτης!...
ὁ μᾶλλον ἀπειρότερος ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων.
Καὶ ἂν αὐτὸν δὲν ἔστελλα νὰ μ' ἀντιπροσωπεύσῃ,
τὸ στέμμα τὸν Θεόδωρον δὲν ἤθελε θωπεύσῃ.

Δὲν ἔπρεπε νὰ θωπευθῇ ὁ πρῶτος ἐν τοῖς ἴσοις,
οὐδὲ νὰ τύχῃ παντελῶς εὐνοίας καὶ τιμῆς,
ἀλλ' ὅμως καὶ ὁ κύριος Σιμόπουλος ἐπίσης
ἐφάνη ἀπειρότατος καὶ πρῶτος ἀτζαμῆς.
Ὢ! ἔπρεπε εἰς τὴν Γραβιὰν ἐγὼ νὰ εὑρεθῶ
καὶ ὄχι μ' ἄλλα πρόσωπα ν' ἀντιπροσωπευθῶ.

Θεόδωρος καὶ βασιλεύς!... 'Ιλιγγιῶ καὶ φρίττω...
Μὰ λέγουν πῶς ὡμίλησε καὶ εἰς τὸν Καραπάνο...
εἰς τὰ καλά του βέβαια ὁ βασιλεὺς δὲν ἦτο
καὶ πιθανὸν νὰ ἔσφιξε καμμία παραπάνω.
Τὸ ηὗρα... τοῦτο ἔγινε εἰς τὴν Γραβιάν... ἀλλέως
δὲν ἐξηγεῖται ἡ στοργὴ αὐτὴ τοῦ βασιλέως.

Γιορτάζετε

Τραγούδι τῆς φτωχολογιᾶς πρὸς τὸν κ. Τρικούπην καὶ Σάν

του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου

Η κυβέρνηση Τρικούπη οργάνωσε δαπανηρές πανηγυρικές εκδηλώσεις (19-23 Οκτωβρίου 1888) με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 25 χρόνων βασιλείας του Γεωργίου Α΄, δίνοντας άφθονη τροφή στον σατιρικό τύπο της εποχής. Ο *Ραμπαγάς* στις 20 Οκτωβρίου 1888 –με τον παραπάνω τίτλο– επικρίνει:

Γιορτάζετε! μέσ' 'στῆς γιορταῖς σας,
Ἡ φτώχεια τοῦ λαοῦ στενάζει,
Γιορτάζετε! μὰ τῆς πομπαῖς σας
Καμμιὰ γιορτὴ δὲν τῆς σκεπάζει,
Γιορτάζετε! 'στὰ γεύματά σας,
Ξεχνᾶτε τοῦ λαοῦ τὴν πεῖνα,
Πετᾶτε τ' ἀερόστατά σας
Φωτοβολᾶτε τὴν 'Αθήνα,
Στήνετε τρόπαια! τὸν δῆμον
Ἂς ρεζιλεύῃ ὁ Φιλήμων.

Γιορτάζετε! τὰς συντεχνίας
Λαμπαδηφόρους προσκαλεῖτε,
Κανδήλας καίετε λυχνίας,
'Αγέρα κανονοβολεῖτε,
Ψηλοτινάζετε ρουκέτταις
Μωροί, τοῦ κάκου πολεμᾶτε,
Μέσ' 'στὸ λαὸ μόνε μαζέτταις
Μαζέτταις, λίγαις ξεγελᾶτε,
Καὶ 'στὴ χαρά σας λύπη σπέρνει
Ἡ φτώχεια ποῦ τὸ Ἔθνος δέρνει.

Τρῶτε καὶ πίνετε! πλερώνει
Φτωχολογιὰ τὰ ἔξοδά σας,
Ὅποῦ τῆς ρίχνετε κανόνι
Καὶ τρέμει τὸν εἰσπράκτορά σας.
Μεθαύριο τὴν περιμένει
Μὲ τὸ σχοινὶ ὁ σταυρωτής σας.
Καὶ μὲ τὴ βία θὲ νὰ μπαίνῃ
'Στὴ φυλακὴ γιὰ τὴ γιορτή σας,
Γιατὶ θ' ἀνοίξῃ μιὰ χαλάστρα
'Στὸν πύργο τοῦ ἰσοζυγίου
Νὰ βλέπουν ἀπὸ μέσα τ' ἄστρα
Δεκάραις οἱ τοῦ ὑπουργείου.

Γιορτάζετε, παρακεντέδες,
Κι' ἀκόμα ὁ λαὸς σηκώνει
Φόρους, ρουσφέτια καὶ λουφέδες
Τοῦ Φαρισαίου, τοῦ Τελώνη.
'Ακόμα, ναί, μπορεῖ νὰ κάμῃ
Μεγάλη ἐθελοθυσία
Κι' ἀπ' τὸ πετσί του νὰ συνδράμῃ
Τοῦ Κράτους ὅλα τὰ ταμεῖα
'Στὴ φλέβ' ἀκόμα ἔχει αἷμα
Πάρ' το, Τρικούπη, γιὰ τὸ Στέμμα.

— Ὁ ὑπνωτισμὸς ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Οἰκονομικῶν.

Πάρ' το Τρικούπη, μὲ τὰ λόγια
Ποῦ 'χες 'στοῦ βασιλῆα τὸ στόμα
Χτίσει ἀνώγεια καὶ κατώγεια
Ποῦ δὲν ἐχτίσθηκαν ἀκόμα.
Μὲ τέτοια λόγια χρυσωμένα
Κι' ἡ φτώχεια, λές, πλουτοανθίζει
Καὶ 'σὰν παλάτια μαγεμένα
Τὰ καλυβάκια τῆς στολίζει.
'Αφ' τῆς φτωχολογιᾶς τὴν πεῖνα
Ἂς τρῶν παλάτια 'στὴν 'Αθήνα.

Γιορτάζετε! 'στῆς ἐπαρχίαις
Μωριᾶς καὶ Ρούμελη πεινάει,
Ὅποιος χορταίνει μ' εὐτυχίαις
Τὴ δυστυχία τὴν ξεχνάει.
Ξηνταβελόνης σὰ γιορτάζῃ
Καὶ τὸ φτωχὸ δὲ συλλογᾶται,
Καὶ ὁ χορτάτος ποῦ τὸν κράζει
Τὸν πεινασμένο δὲ θυμᾶται.
Φᾶτε καὶ πιέτε, ὁ Φιλήμων
Γιὰ σᾶς ρεζίλεψε τὸν δῆμον.

«Τὰ κυνικὰ καύματα τῶν Ἀθηνῶν». Γελοιογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(27.8.1888). Έγχρωμη λιθογραφία. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Το πολιτικά φορτισμένο 1888 παρομοιάζεται με τα κυνικά καύματα του Αυγούστου και οι πολιτικοί παράγοντες αναζητούν ανακούφιση στις ακτές, όπου ο καθένας έχει μεταφέρει τις ιδιαίτερες «αδυναμίες» του. Ο Τρικούπης πίνει τσάι, ο Δηλιγιάννης σουμάδα, ο Μαυρομιχάλης κονιάκ... κ.ο.κ.*

Θὰ πέσει! Πέφτει!" Έπεσε!
Εἰς τὸν κ. Τρικούπην

του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ραμπαγάς* την 1η Νοεμβρίου 1888 με τον παραπάνω τίτλο.

Θὰ πέσῃ! πέφτει! ἔπεσε!
Τὸν βλέπετε; Κουνιέται,
᾽Από μιὰ τρίχα κρέμεται,
Τρεμουλιαστὰ κρατιέται·
Εἶδες ποτέ σου κυνηγὸ
Νὰ ζώνῃ τῆς μασχάλαις
Καὶ νὰ κρεμνιέτ᾽ ἀπὸ ᾽ψηλὴ
Θεόρατη κορφή,
Νὰ ψάχνῃ ἔτσι κρεμαστὸς
Μέσ᾽ στὰ γκρεμνὰ κουφάλαις,
Γιὰ ναὔρῃ ἀητοφωλιὰ
Στὰ σύννεφα κρυφή;

᾽Αξάφνου κράκ! ἀπ᾽ τὸ σχοινὶ
Τυχαίνει μιὰ καὶ σπάνει
Κἀνένα ἔμπολο καὶ νὰ
῾Ο κυνηγὸς τὰ χάνει,
᾽Ακόμη τὸ σχοινὶ κρατεῖ
Κρατοῦν κι᾽ οἱ σύντροφοί του
Μὰ ὅσο ποῦ ν᾽ ἀνασυρθῇ
᾽Ασπρίζ᾽ ἡ κορυφή του
Νιὸ τὸν κατέβασαν κι᾽ εὐθύς,
᾽Απ᾽ τὴν πολλὴ τρομάρα
Μὲ γέρικη, ἀσπρόμαλλη
Τὸν ξαναβλέπουν κάρα
"Η δὲν προφταίνουν τὸ σχοινὶ
Νὰ σύρουν, νὰ τὸν σώσουν,
Καὶ τὰ κοράκι᾽ ἀπάνω του

«Οἱ ἐσαεὶ παίζοντες πρὸς εὐημερίαν τοῦ λαοῦ». Γελοιογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(10.12.1888). Έγχρωμη λιθογραφία. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Τὸ γιόμα τους θὰ στρώσουν.

Εἶν' ὁ Τρικούπης κρεμαστὸς
Ψηλὰ 'ςτὴν ἐξουσία
'Απ' τῆς Βουλῆς του τὸ χοντρὸ
Πολυέμπολο σχοινὶ
Καὶ νιώθει, νιώθει μὲ φριχτὴ
Ρουσφεταπελπισία
Πὼς τὸ σχοινὶ της ἄσχημα
Τὸν ἀγεροκουνεῖ.
Κράκ! κράκ! ἀκούει σπάνουνε
Τὰ ἔμπολα! τοὐτέστι
Οἱ Βουλευταί του φεύγουνε
Καὶ τὸν ἀφίνουν σκέττο,

'Σὰν ἄπιστοι κι' ἀχάριστοι
Πυλάδαι τὸν 'Ορέστη,
Σὲ τέτοιους φίλους ταίριαζε,
Τρικούπη μου, μουσκέττο!...

Κράκ! κράκ! μιὰ τρίχα πιὸ κρατᾷ
Τὸν ἔρμο κυνηγὸ
Τοῦ ἔφυγ' ἀπ' τὰ χέρια του
Κι' ἡ ἀετοφωλιά του
Ἅ! τὸν λυποῦμαι τὸ φτωχὸ
Κι' ὁ Ραμπαγᾶς ἐγὼ
Θὰ πέσῃ, πέφτει, ἔπεσε,
Χωρὶς τὸ βασιληᾶ του.

Ἀπάντησις τῆς μονοψηφίας τοῦ Ραμπαγᾶ εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον

Πρὸς τὸν κ. Τρικούπην

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ραμπαγάς* στις 3 Νοεμβρίου 1888 με τον παραπάνω τίτλο.

I

Εἰς τὸ ἑξῆς ’στὸ Βασιληᾶ
Δὲ λέω τίποτε ποτέ μου,
Γιὰ νὰ μὴν εὕρω πιὸ μπελιὰ
Καὶ λόγ’ ἀστυνομοπολέμου
Καὶ ὅ,τι ἔχω νὰ εἰπῶ
Τὸ λέω σένα, πεθερά μου
Τὸ λέω σένα μὲ σκοπὸ
Ν’ ἀκού’ ἡ νύφη σου, κυρά μου.

Στὸ λόγο τὸ βασιλικὸ
᾽Απάντησι κι’ ἐγὼ θὰ δώσω,
Δὲ θέλω κανενοῦ κακὸ
Κι’ ἂν σὲ πικράνω, νὰ μὴ σώσω,
᾽Εδῶ ποῦ μ’ ἔχεις φυλακὴ
᾽Απὸ τῆς βούτας τὴ ζαλάδα,
῎Ισως μοῦ φύγουν ’δῶ κι’ ἐκεῖ
Λόγια γεμάτα φαρμακάδα.
Δὲν εἶμ’ ὑπεύθυνος, θαρρῶ,
῎Αν ἀπ’ τὴ βρώμα ζαλισμένος
῎Αλλα τῶν ἄλλων φλυαρῶ
Καὶ γράφω μισομεθυσμένος.

Χῦσέ μου ἥλιο μέσα ’δῶ
Καθάριο χῦσέ μου τ’ ἀγέρι
Νὰ ’δῇς τὸ πῶς θὰ τραγουδῶ
Τί λύρα θὰ κρατῶ ’στὸ χέρι.
῍Η βγάλεμ’ ἀπ’ τὴ φυλακή,
Τὴ λευθεριά μου ν’ ἀνεσάνω
Δὲν εἶν’ ἡ Μοῦσά μου κακὴ
Μὰ ’δῶ κι’ αὐτὴν κακὴ τὴν κάνω.
Τὴν ἐδοκίμασες καὶ σὺ
῞Εναν καιρὸ τὴ φυλακή μου
Μὰ πόρτα σ’ ἄνοιξε χρυσῆ
αὐτὸς ποῦ παίρνει τὴ ζωή μου.

Γιατὶ ποῦ λές, ’στοῦ Βασιληᾶ
Τὸ μοσχομυρισμένο στόμα
Ποῦ ’ναι πλασμένο γιὰ φιλιὰ
Μὰ τὸ ’φαρμάκεψε τὸ κόμμα
῎Εβαλες λόγια ’στὴν ψευτιὰ
’Στὴν πανουργία βαφτισμένα
Κι’ ἀκούσαμε μ’ ὁλόρθ’ αὐτιὰ
῞Οσα συμφέρουνε γιὰ σένα.
Σ’ ἐπίστευσεν ὁ βασιλεὺς
Μέσσ’ ’στὴ Βουλή, – τὸ θέατρό μας,
Κι’ ἐγέλασες, ὑποβολεύς,
Τὸν πρῶτον σὺ ἠθοποιό μας,
Καὶ τοῦ ’πες νὰ μᾶς ’πῇ αὐτός,
Πῶς ὅλα εἶναι μέλι γάλα,
Πῶς εἶν’ ἀπ’ ὅλους ζηλευτός,
Κι’ ἔκαμε θαύματα μεγάλα.

Τὸν ἔκαμες νὰ τσαμπουνᾷ,
Συμφέροντα οἰκογενείας,
Παιδιῶν του γάμους νὰ μηνᾷ,
Καὶ ἄλλαις μικροϊστορίαις,
῾Ως λόγου χάριν, φέρ’ εἰπεῖν,
Πῶς κι’ ἄλλο γέννησεν ἀγόρι,
Καὶ δίχως δράμι ἐντροπήν,
Ποῦ δὲν μᾶς βάραιναν οἱ φόροι·
Καὶ ὄχι μόνον πῶς αὐτοί,
Οἱ φόροι σου δὲν μᾶς βαραίνουν,
’Κεῖ ποῦ ’στὸ βάρος των σκυφτοί,
Φτωχοὶ ἐργάταις ἀποσταίνουν,
᾽Αλλὰ καὶ πῶς βαστᾷ πολύ,
᾽Ακόμα βάρος ὁ λαός του.
Καὶ τὸ σακκάκι του πουλεῖ,
Φτάνει νὰ ζῇ αὐτὸς Θεός του.

II

Τοῦ ’πες νὰ πῇ πῶς ἔχομε
Τὰς σχέσεις ἀταράκτους,
Μ’ ὅλα τὰ ἔθνη κι’ ἔπαυσαν
Νὰ μᾶς θαρροῦν ἀτάκτους,
Τοὐτέστιν ἤγουν δηλαδή,
Μὲ ἄλλους λόγους ἤτοι,
Τοῦ ’πες νὰ πῇ πῶς χάνομε
Παρασκευὴ καὶ Τρίτη,
῍Αν καὶ σ’ ἑνοῦ βρωμο-Κεμάλ,
Τὴ βρωμοσφουγγαριά,
Θελήσωμεν νὰ δείξωμε
Μικρὴ παλληκαριά.

Τοῦ ’πες νὰ πῇ πῶς μᾶς θωρεῖ,
Μᾶς κρίνει, μᾶς δικάζει,
῎Ενα κριτήριο βαρύ,
Τὸ εὐρωπαϊκό,
Κι’ ἂν φρόνιμα καθόμαστε,
Αὐτὸ θὲ νὰ μοιράζῃ,
’Στὸ ῞Εθνος εὔσημα, γιατὶ
Δὲν εἶν’ παιδὶ κακό.

Τοῦ θύμισες τὴν ῞Εκθεσιν,
Τὴν ’Ολυμπιακή,
Γιὰ νὰ πιστέψωμ’ ὅλοι μας,
Κι’ αὐτὸς ’στὴν πρόοδό σου,
῾Ως σήμερα δὲν πῆγα ’κεῖ,
Κλειστὸς ’σστὴ φυλακή,
῎Ομως μαθαίνω πῶς κι’ ἐκεῖ,

Τὸν πῆρες 'στὸ λαιμό σου.

III

Καὶ γιὰ τὸ ἰσοζύγιο,
Τρικούπη, τσαμπουνᾶς,
Πῶς 'σάστισε κι' ὁ βασιλῆας,
'Στὴν ἐθελοθυσία,
Πῶχει 'στοὺς φόρους ὁ λαός,
Χωρὶς νὰ τσαμπουνᾶς
Τὴ φτώχεια του, τὴν πεῖνά του,
Τὴ φοραπελπισία.

'Αφίνω τί μωρολογᾶς,
Περὶ διαπυλίων,
Περὶ σχολείων ἀληθῶν,
'Αντὶ οὐρητηρίων,
'Αφίνω τί μωρολογᾶς
Γιὰ τὸ δημοταμεῖον,
Καὶ θίγω σπουδαιότατον,
Τοῦ λόγου σου σημεῖον,
Τὸ θέλον τὰς δημοτικάς,
Ἡμῶν ἀστυνομίας,
Ὡς κούκλας ἐκ τῆς κεντρικῆς,
Δεμένας ἐξουσίας·
Τὸ θέλον δούλους ταπεινούς,
Τοὺς ἄρχοντας τῶν δήμων,
Ὡς σὰν νὰ ἦτο δήμαρχος,
Εἰς ὅλους ὁ Φιλήμων.

Κι' αὐτὰ τὰ διαπύλια
Καὶ τὰ διόδιά σου
Ποῦ τὰ χαρίζεις 'στὸ λαό,
Τρικούπη, χάρισμά σου,
Μὲ τέτοιο μικροδόλωμα,
Μὴ ρίχνῃς παραγάδι,
Μὴ θὲς νὰ φᾷς γιὰ μιὰ ἐλῃά,
Ἕνα τουλούμι λάδι.

Μὲ τοὺς σιδηροδρόμους σου,
Μὲ τὰ ὑδραυλικά σου.
Μὲ τόσα σου ξηραντικά,
Σκουλουδοσχέδιά σου,
Μᾶς ἐγλυκονανούρισες
Τὴν ἔρμη Θεσσαλία,
Ποῦ κτήματα 'στὰ Τέμπη της,
Φερμάρ' ἡ βασιλεία.

IV

Τρικούπη, μέσ' 'στὸ λόγο σου,
Δὲ σέβεσαι τὸ Στέμμα,
Γιατὶ δὲν 'ντράπηκες νὰ 'πῇς
Ἕνα μεγάλο ψέμα,
Ὁ βασιλῆας 'σὰν ἔλεγε,
Πῶς παρακολουθεῖ
Τὴν ἐργασία τοῦ στρατοῦ...
Χωρὶς νὰ κουνηθῇ,
'Απ' τὸ παλάτι του νὰ βγῇ,
Νὰ 'δῇ καὶ 'στοὺς στρατῶνας,
Τί σέρνουν τοῦ Τρικούπη του,
Εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας,
Γιατ' εἶν' αὐτὸς ἀλλοιώτικος,
Ὡς ὑπουργὸς πολέμου,
Μοιάζεις τοῦ Γάλλου τοῦ Λεμπέφ,
Τρικούπη, πίστεψέ μου,
Κι' ἐκεῖνος πρὶν οἱ Γερμανοί,
Τοῦ σπάσουνε τὰ μοῦτρα,
Φαντάζουνταν κι' ἐκήρυττε,
Μὲ τὴ σοφή του κούτρα,
Πῶς 'στὸ ρουθοῦνι ἄφευκτα
Τῶν Γερμανῶν θὰ μπῇ,
Γιατ' ἀπ' τῆς γκέταις τοῦ στρατοῦ
Δὲν ἔλειπε κουμπί.
Ὅλα τὰ βλέπεις ρόδινα,
Τρικούπη, 'στὸ στρατό σου,
Μὰ ὅλ' οἱ ἄνδρες ψάλλουνε,
Παντοῦ τὸν ἄμπακό σου,
Καθὼς τοὺς ἐκατάντησες,
Δὲν εἶναι στρατιῶταις,
Μαζί σου τὴν ἐπάθανε,
'Αληθινά, 'σὰν Χιῶταις,
Καὶ τὰ θαλασσοπούλια μας,
Τὰ 'ντρόπιασες κι' ἐκεῖνα,
Σκουριάζουν ἢ 'στὸν Πόρο μας,
Εἴτε 'στὴ Σαλαμῖνα,
Κι' αὐτὰ καὶ τὰ καράβια τους
'Στὰ ἴδια καὶ 'στὰ ἴδια,
Καὶ πιάνουν τὰ θωρακωτά,
'Στὸ θώρακά των μύδια.
'Αφίνω ποῦ φαντάσθηκες,
Καὶ ναύταις νὰ σκαρώσῃς,
'Απὸ ἀνθρώπους τῆς στεριᾶς,
Γιὰ νὰ τοὺς χαντακώσῃς,
Νὰ κάμῃς ναύταις νὰ ξερνοῦν,
'Στὴν πρώτη τρικυμία,
'Σὰ ναύταις τοῦ γλυκοῦ νεροῦ,
Διὰ χελομαχία.

Εἰς τὸν Τρικούπην

Ἐπὶ τῇ νίκῃ αὐτοῦ ἐν τῇ Βουλῇ

του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου

Η υπερψήφιση του προϋπολογισμού του 1889 (με ψήφους 86 υπέρ και 54 κατά) στις 22 Νοεμβρίου 1888 χαρακτηρίστηκε ως νίκη του Χαρ. Τρικούπη. Αλλά ο *Ραμπαγάς* –με τον παραπάνω τίτλο– στις 24 Νοεμβρίου έχει άλλη άποψη:

Ἐνίκησες! ἐνίκησες!
Καὶ πῶς νὰ μὴ νικήσῃς;
Τὴν πιὸ μεγάλη δύναμι
Στὰ χέρια σου κρατεῖς,
Ναὶ γιόρταζε τὴ νίκη σου,
Μ' ἂν θὲς νὰ μ' ἀγροικήσῃς
Ἀπάνω σὲ Ἡφαίστειο,
Ἀγροίκα με, πατεῖς.

Ἡ νίκη σου, γιὰ τὸ λαό,
Τρικούπη, δὲ σημαίνει
Γιὰ τὸ λαὸ ποὺ γδέρνεται
Στοὺς φόρους καὶ πεινᾷ
Ἡ δάφνη σου 'στὸ αἷμά του
Τὰ φύλλα της πληθαίνει
Κι' ἡ πρασινάδα της βαρὺ
Χειμῶνα σοῦ μηνᾷ.

Δὲν εἶναι νίκη τοῦ λαοῦ
Ἡ νίκη ποὺ κερδίζεις,
Ὀγδόντα τόσοι βουλευταὶ
Δὲν εἶναι ὁ λαὸς
Λαὸς δὲν εἶν' ἀληθινὸς
Αὐτοὶ ποὺ τοὺς ταΐζεις
Κι' εἶσαι Θεὸς 'στὴν τσέπη τους
Στὴν ψῆφό τους Θεός.

Αὐτοὶ 'στ' αὐτιά σου χώνουνε
Δεξὰ ζερβὰ μπαμπάκι
Νὰ μὴν ἀκοῦς τ' ἀληθινοῦ
Λαοῦ σου τὴ φωνὴ
Ἡ δάφνη σου, Χαρίλαε
Εἶναι πικρὴ φαρμάκι,
Γιὰ τὸ λαὸ π' ἀληθινὰ
Τὸν τόπο του πονεῖ.

Κι' ἂν ἔβγαλες περίσσεμα
Μὲ λόγια, μόνε λόγια
Ἢ τὸ 'βγαλες ἀληθινὸ
Καθὼς ἐσὺ τὸ λὲς
Ὁλοῦθε τὸν εἰσπράχτορα
Τὸν βλέπομε σὰ μπόγια
Καὶ θἄρθῃ μέρα ποὺ καὶ σὺ
Τὴ νίκη σου θὰ κλαῖς.

Ἂν εἶναι μέσα 'στὴ Βουλὴ
Τὸ κόμμα σου μεγάλο
Κι' ἡ πλειονοψηφία σου
Τὸ Θόδωρο νικᾷ,
Μπορῶ κι' ἐγγλεζοστοίχημα
Μὲ σένανε νὰ βάλω,
Πὼς 'στὴν παλαίστρα τοῦ λαοῦ
Ὁ Θόδωρος νικᾷ.

Νικᾷ, νικᾷ ὁ Θόδωρος,
Μὰ Θόδωρος, 'σὰ λέω,
Δὲν ἐννοῶ τὸ Θόδωρο
Αὐτὸν τὸ σημερινὸ
Καὶ τὴν 'Αντιπολίτευσι
Ἀληθινὰ τὴν κλαίω
Τὴν κλαίω γιὰ τὸν ἀρχηγὸ
Μὰ δὲν τὴ συχωρῶ.

Μπουλούκι 'μοιάζει λειονταριῶν
Μπουλούκι ποὺ νικάει
Κινάει γιὰ τὸν πόλεμο,
Μὲ λαγοστρατηγὸ
Τὴ χήτῃ του ἀνώφελα
Καὶ τὴν ὀργιὰ κουνάει
Τὸ θάρρος ἀπ' τὰ στήθια του
Δὲ χύνει 'στὸ λαγό.

Ἆ! ποῦ 'σαι Γέρο τοῦ Μωριᾶ
Ὁποῦ 'χαμογελοῦσες
Καὶ μέσ' ἀπ' τὸ 'χαμόγελο,
Μὲ μία σου ματιά,
Ἀστροπελέκια στὸν ἐχθρὸ
Ἀνέλπιστα 'πετοῦσες
Καὶ ἄναβες 'στοὺς φίλους σου
Τοῦ θάρρους τὴ φωτιά;

Ποῦ εἶσαι Γέρο Βούλγαρη
Ὁποῦ καὶ βασιληάδες
Μὲ μιὰ κλωτσιὰ ποὺ ἔδιωχνες
'Σ' ἀγύριστη μεριὰ
Ποὺ τρέμανε τὴ φέσα σου
Κι' ὁ δείνας καὶ ὁ τάδες
Σὰ σμίγανε τὰ φρύδια σου
Ἀπὸ θυμοβορριᾶς;
Ποῦ εἶσαι, Παμεινώντα μας,
Λειονταροστηθωμένε,
Ὁποῦ 'μιλοῦσες κι ἔτριζεν
Ὁ θόλος τῆς Βουλῆς,
Ἆ! τί ἐλπίδες τοῦ λαοῦ

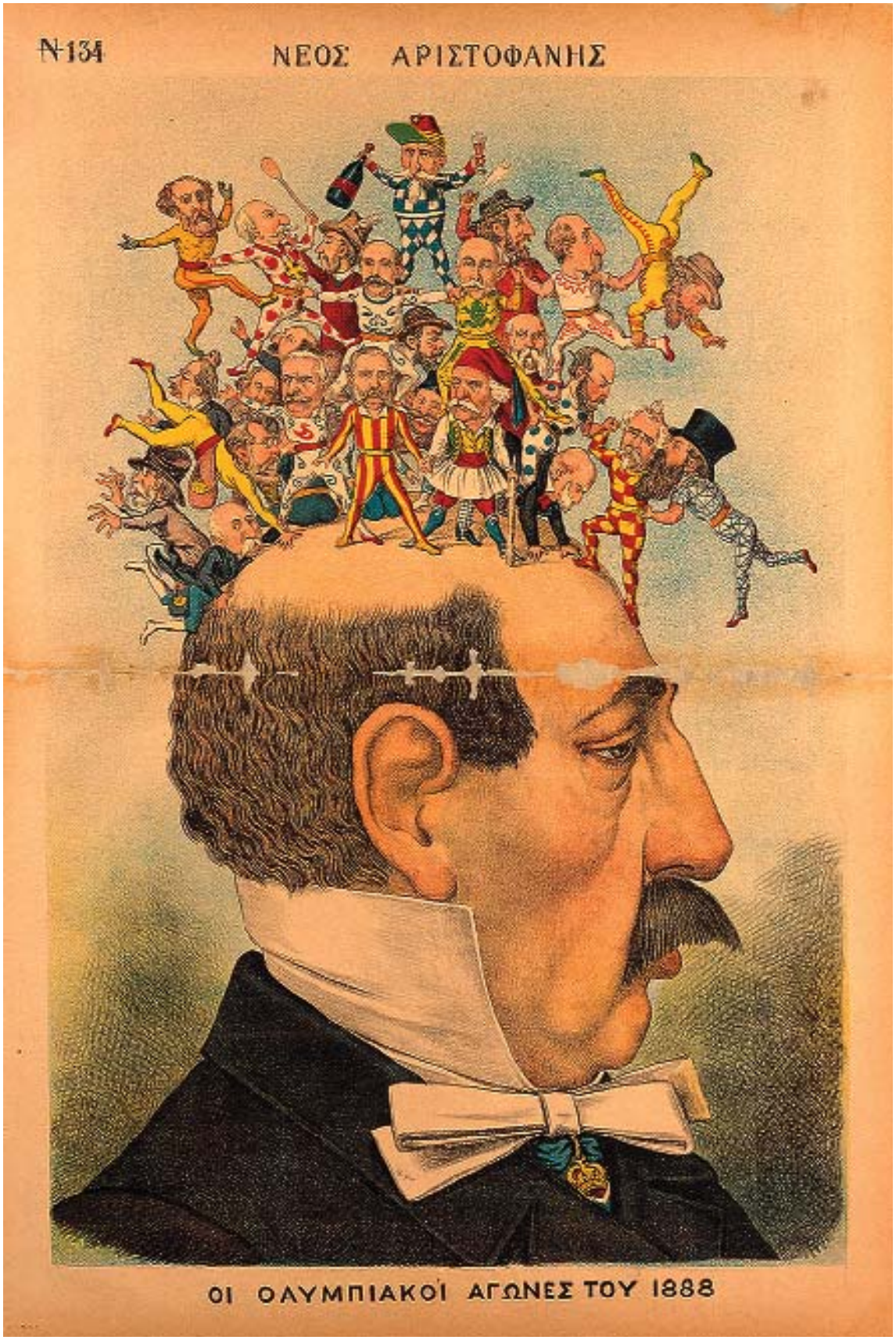

«Οἱ Ολυμπιακοὶ ἀγῶνες τοῦ 1888». Γελοιογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(19.11.1888). Έγχρωμη λιθογραφία. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Μαζί σου 'ναι θαμμέναι!...
Ἂν ζοῦσες, δὲ βασίλευε
Κανένας Φασουλῆς!...

Τιμὴ καὶ δόξα τῆς Βουλῆς
Τὰ λίγα παληκάρια,
Ποὺ τό 'δειξαν κι' ἐψήφισαν
Μ' ἀλήθεια, μὲ τιμή,
Μ' ἄλλος ἐταίριαζ' ἀρχηγὸς
Σὲ τέτοια μας λειοντάρια,
Ποὺ χάνονται μ' ἕνα λαγό,
Χριστέ μου, ἂς νὰ μή!...

Καλὰ τὸν ἐσυγύρισες,
Χαρίλαε, καὶ πάλι
Ἐγὼ θαρροῦσα πὼς μὲ μιᾶς
Θὰ γκρεμισθῇς νὰ πᾷς
Καὶ πὼς θὰ μπῇς καὶ φυλακὴ
Μὰ σήκωσες κεφάλι
Καὶ τοῦ Βουλπιώτη τῇς πομπαὶς
'Στὰ μοῦτρα μας χτυπᾷς!

Μπράβο Τρικούπη, μὰ τὸ Θιό,
Ἀλήθεια σὲ θαυμάζω
Ὅσῳ κι' ἂν εἶμαι Ραμπαγᾶς
Σὲ μπραβοχαιρετῶ...
Μὲ τόσους ρουσφετλῆδές σου
Τὴ νίκη σου 'γιορτάζω
Τὸν Μπράβο τοῦ Βουλπιώτη σου
'Στὰ μοῦτρά σου πετῶ!...

Καὶ τώρα 'μπρός! Ἐνίκησες
Καὶ θὰ νικᾷς ἀκόμα,
Ὅσῳ δὲ βρίσκεται κανεὶς
Λειονταροστρατηγὸς
Νὰ σπάσῃ τὸ μεγάλο σου
Ρουσφετωμένο κόμμα
Καὶ βγαίνει νὰ σὲ πολεμᾷ
Ἕνας λαγός, ἕνας λαγός.

Ἡ πλειονοψηφία του

του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ραμπαγάς* την 1η Δεκεμβρίου 1888 με τον παραπάνω τίτλο.

Ἡ πλειονοψηφία του
Τὸν ἀγριοθεριεύει
Ὅσῳ τὴν ἔχει, Τσάρος μας
Αὐτὸς θὰ βασιλεύῃ
Τὸ Σύνταγμα ποδοπατεῖ
Καὶ τὸ καταξεσχίζει
Καὶ εἶν' αὐτὸς ὁ βασιληᾶς
Ὁ βασιληᾶς π' ὁρίζει!
Ἀνώφελα 'στὴν κούτρα του
Χτυπᾶνε τὸ Βουλπιώτη
Μὲ τὴν πομπὴ τοῦ Τάκη του,
Ἀνώφελα προδότη
Τοῦ Ἐθνικοῦ ζητήματος
Τὸν ξέρεις Δηλιγιάννη,
Αὐτὸς εἶν' ὁ μονάρχης μας
Καὶ ὅ,τι θέλει κάνει.

Ἀνώφελα τοῦ βγάζετε
Χίλιαις πομπαὶς 'στὰ φόρα
Κι' ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς Βουλῆς
Βογγᾶτε μὲ τὴν ὥρα,
Τὴ μάσκα του τοῦ ρίχνετε
Καὶ δείχνετε ποιὸς εἶναι
Αὐτὸς ὁ πρωτομασκαρᾶς...
Αὐτόνα κι' αἱ 'Αθῆναι
Καὶ ὁ Μωριᾶς κι' ἡ Ρούμελη
Καὶ τὰ νησιὰ καὶ ὅλη
Δούλη κι' ἐλεύθερη Ἑλλάς,
Κάθε χωριὸ καὶ πόλι,
Ἀφέντη τους τὸν προσκυνοῦν
Καὶ τὸν εἰσπράχτορά του
Σὰν ἀντικρύζῃ ὁ λαὸς
Μαζεύει τὴν ὀργιά του.

Αὐτὸς εἶν' ὁ ἀφέντης μας,
Ἡ πλειονοψηφία
Αὐτόνα 'στὸ κεφάλι μας
Καθίζει βασιληᾶ
Ἄκυρος εἶναι τοῦ λαοῦ
Ἡ μειονοψηφία
Κι' ἡ κλῶσσ' ἀντιπολίτευσις
Δὲ θ' ἀξιωθῇ πουλιά,
Ὅσῳ 'ναι τόσῳ 'λιγοστὰ
Κι' ἀζέσταγα τ' αὐγά της
Κι' ἀσκώνει φοροφόρτωμα
Τόσος λαὸς ἐργάτης,
Χωρὶς κἂν ἀπ' τὸ βάρος του
Ποτὲ ν' ἀποφασίσῃ
Τὸν ἀγωγιάτη φορτωτὴ
Ἀξάφνου νὰ κλωτσήσῃ!
Ἡ πλειονοψηφία του,
Αὐτὴ 'ν' ἡ δύναμί του,
Μέσ' 'στὴ Βουλή, 'περήφανος,
Μετράει τὸ κουκκί του
Καὶ 'βρίζει καὶ τραβᾷ γροθιαὶς
Ἐγγλέζικαις, 'στὴ μύτη

Τῆς ἀντιπολιτεύσεως,
Ὁ φίλος τοῦ Χαμήτη!...

Εἰς ὅλα νικητὴ θαρρεῖ
Τὸν ἔρμο ἐμαυτό του,
Γιατὶ ἐπῆρ' ὁ βασιληᾶς
Τ' ἀδέρφια 'στὸ λαιμό του
'Απὸ τὴν ὥρα π' ἄλλαξε
Παράσημα μεγάλα
Μὲ τὸν Χαμὴτ καὶ τὰ θαρρεῖ
Τὰ πάντα μέλι γάλα,
Κι' ἂς πὰ' νὰ εἶν' ὁ τύπος μας
Στὴν Πόλι γιὰ τὸν τύπο,
Ἂς πάει ν' ἀπαγορεύεται
Ἡ κάθ' ἐφημερίδα
Ὁποῦ μυρίζει 'λευθεριά,
Ἑλληνισμό, πατρίδα,
Μέσα 'στοῦ Τούρκου τὴ σπηλιά,
Τὴν τιγραγριεμένη
Ποῦ εἶν' ἀπὸ τὸ αἷμά μας
Κοκκινοαχνισμένη.

II

Νικᾷ, νικᾷ, νικᾷ, νικᾷ
Μὲ πλειονοψηφία,
Δὲν 'πῆρε τὴν Ἁγιὰ Σοφιά,
Μὰ 'πῆρε τὴ Σοφία,
'Πιδέξιος προξενητής,
Μὲ μία Μανωλάδα
Ἕνα γαμπρό μας 'προίκισε
Μιὰ βδέλλα στὴν Ἑλλάδα
Ποὺ ὅσο αἷμα ἔμεινε
'Στὸ Ἔθνος θὰ βυζάσῃ
Ἂν καὶ αὐτὸς ὁ ἔρημος
Μὲ τὸ μπαμπᾶ του 'μοιάσῃ.

Νικᾷ, νικᾷ, νικᾷ, νικᾷ
Καὶ πῶς νὰ μὴ νικήσῃ,
Αὐτὸς ποῦ τόσο ἔσωσε
Νὰ πλειονοψηφίσῃ,
Αὐτὸς ὁ πρωτομάστορης
Ποῦ ξέρει ν' ἀγοράζῃ
Τὴν κάθε μιὰ συνείδησι
Τὴν κάθε μιὰ ψυχή,
Τεχνίτης Μεφιστοφελῆς,
Καὶ ξέρει νὰ ζυγιάζῃ
Πόσο σηκώνουν γδάρσιμο
'Ακόμα οἱ φτωχοί;

Αὐτοκτονεῖτε

του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ραμπαγάς* στις 11 Δεκεμβρίου 1888 με τον παραπάνω τίτλο.

Αὐτοκτονεῖτε! Διατί
Νὰ μὴν αὐτοκτονῆτε;
Εἶναι τὸ σύνθημα παντοῦ,
Παντοῦ αὐτοκτονία.
Τὸ πᾶν ἐδῶ αὐτοκτονεῖ,
Κυβέρνησις, πολῖται
Αὐτοκτονεῖ καὶ ὁ λαὸς
Καθὼς κι' ἡ βασιλεία.

Αὐτοκτονεῖ καὶ ἡ Βουλὴ
Καὶ ἡ Δικαιοσύνη,
'Στ' ἀλήθεια τίποτε δὲν ζῇ,
'Στὴ σημερνὴ ψευτιά μας,
'Απ' ἄκρη σ' ἄκρη χάνεται
Ἡ ἔρμη Ρωμηωσύνη
Μὲ δίχως τὴν βοήθειαν
Ἢ πιστολιοῦ ἢ κάμας.

Ὅποιος σᾶς λέγει ἡ Ἑλλὰς
Πῶς ζῇ καὶ πῶς θὰ ζήσῃ,
Μὴν τὸν πιστεύετε ποτέ,
'Αχρεῖος εἶναι ψεύτης,
Ὁ σὶρ Τρικούπης ὅλους μας
Θὰ μᾶς αὐτοκτονήσῃ
Αὐτὸς τῆς τόσης τοῦ λαοῦ
Ζωῆς ὁ πρωτοκλέφτης.

Αὐτοκτονεῖον φοβερὸν
Πατρίδα μου, σὲ εἶδα
'Στὸν ὕπνο μου κι' ἐτρόμαξα
Κι' ἐξύπνησα 'δρωμένος
Μὲ κρύο ἵδρωτα γιατὶ
Φοβήθηκα, πατρίδα,
Μὴν ἤμουν ἄξαφνα κι' ἐγὼ
'Σὰν αὐτοκτονημένος.

'Στὴ φυλακὴ ποῦ μ' ἔχωσε
Τρικουπικὸ γενάτι
Γιατὶ μὲ δίκῃο ἔτριξα
Τὰ δόντια 'στὸ παλάτι
Καὶ αὐτοκτόνησα κι' ἐγὼ
'Στὸ ΓΕΝΗΘΗΤΩ ΦΩΣ
Ὅποιον κι' ἂν ἦταν σκοτεινὸς
Προδότης μας κρυφός...

Αὐτοκτονῶ, αὐτοκτονεῖς,
Αὐτοκτονεῖ, τὸ ρῆμα
Αὐτό, Τρικούπη, ὁ λαὸς

Μὲ σένα σχηματίζει
Κι' ἂς πᾶς ἐσὺ νὰ τσαμπουνᾷς
'Απ' τῆς Βουλῆς τὸ βῆμα
Ὅσαις ψευτιαῖς ἡ γλῶσσά σου
Νὰ τσαμπουνᾷ γνωρίζει.

Μᾶς πέθανες, μᾶς 'ψόφησες
Καὶ σὺ κι' ἡ συντροφία
Μὲ τὴ ρουσφετοσκλάβα σου
Τὴν πλειονοψηφία,
'Στὸ Ἔθνος θἄδινε ζωὴ
Μὲ μιᾶς ὁ Δηληγιάννης,
Μὰ τὸν αὐτοκτονοῦν κι' αὐτὸν
Τὰ σκέρτσα ποῦ τοῦ κάνεις!

Διάταγμα Τρικουπικὸν περὶ λουφέδων Αὐλικῶν

του Γεωργίου Σουρή

Ο τύπος της εποχής αντέδρασε σφοδρά στις παραχωρήσεις προς το παλάτι, που έκανε ο Χαρ. Τρικούπης (προίκα στην πριγκίπισσα Αλεξάνδρα, αύξηση βασιλικής χορηγίας, ανέγερση ανακτόρου στον διάδοχο κ.ά.). Ο Γ. Σουρής στις 8 Μαρτίου 1889 στην εφημερίδα *Ο Ρωμηός* –με τον παραπάνω τίτλο– σατιρίζει:

Ἡμεῖς, ἐλέῳ τοῦ Θεοῦ, πρωθυπουργὸς τοῦ κράτους,
Τρικούπης ὁ Χαρίλαος, τοὐπίκλην καὶ Μογγόλος,
ὁ πρῶτος ἐξοχώτατος εἰς τοὺς ἐξοχωτάτους,
ὁ καταλύων τοὺς ναοὺς κι' οἰκοδομῶν εὐκόλως,
ὁ μὴ φοβούμενος ποτὲ τῆς τύχης τὸν τροχὸν
καὶ ἀγγλικῆς ἀνατροφῆς τὰ μάλιστα τυχών.
Ἡμεῖς ὁ κύριος τριῶν καὶ πλέον ὑπουργείων,
Κολόμβος τετραπέρατος πολλῶν ἰσοζυγίων,
ὁ ἐπιβλέπων τοὺς νομούς, τὰς κώμας καὶ τὰς πόλεις,
ὁ ἄλλοτε Πετρέλαιος καὶ μέγας παντοπώλης,
καὶ ἤδη θαυματοποιὸς καὶ Περισσευματίας,
καὶ ἀναπόφευκτος μοχλὸς εἰς τὰ τῆς πολιτείας.

Ἡμεῖς ὁ μεταρρύθμισιν καὶ πρόοδον θηρεύων,
Ἡμεῖς ὁ ἐπὶ τέσσαρας ἡμέρας ρητορεύων,
χωρὶς κἂν μίαν ὕδατος νὰ πίωμεν σταγόνα,
καὶ εἰς τὸν μᾶλλον δυσχερῆ ἀντέχοντες ἀγῶνα,
ὁ Ἑκατόγχειρ καὶ Τιτὰν γραμμῶν, πασσάλων, στύλων,
ὁ πρόμαχος τοῦ Σπάρταλη καὶ ἄλλων ἀγγλοφίλων.

Ἡμεῖς ὁ λόρδος κι' ἄνθρωπος τῶν ὑψηλῶν φωκόλων,
προστάτης καὶ συνοικιστὴς ποιμένων καὶ βουκόλων,
περὶ ἀρτίους ἀριθμοὺς καὶ περιττοὺς τυρβάζων,
νέας δι' εὑρίσκων πάντοτε μεθόδους καὶ πολλάς,
καὶ τὴν σελήνην δὲ αὐτὴν εἰς φρέαρ κατεβάζων,
χωρὶς νὰ ἔχω βοηθοὺς μαγίσσας Θεσσαλάς.

Ἡμεῖς ὁ φίλος τῆς Αὐλῆς, ὁ γράψας τὸ «Τίς πταίει»,
δι' οὗ τοσοῦτοι κίνδυνοι παρῆλθον ἀπευκταῖοι,
Ἡμεῖς ἡ σπάθη καὶ κοπὶς παντὸς πολιτευτοῦ,
τῆς Μανωλάδας δωρητὴς καὶ πλήρης μεγαλείου,
ἱππότες δὲ τοῦ μέλανος καὶ ἄσπρου Ἀετοῦ,
πρὸς δὲ τοῦ ἀνατέλλοντος καὶ δύοντος Ἡλίου.

Τοῦ Βασιλέως τὸν μισθὸν αὐξάνομεν ὀλίγον,
ἀλλὰ κι' εἰς τὸν διάδοχον καὶ εἰς τὴν Ἀλεξάνδραν
γενναίαν προῖκα δίδομεν πρὸς χάριν τῶν συζύγων
καὶ λαχανόκηπον εὐρὺν κι' οἰκόπεδον καὶ μάνδραν.
Ἂν δέ τις ψῆφον ἀρνηθῇ δι' ὅλα πέρα πέρα,
γκοντέμ! ὁ Ἔξω ἀπ' ἐδῶ τοῦ παίρνει τὸν πατέρα.

Γελοιογραφία του Μιχαήλ Αθανασιάδη από την εφ. Σκριπ (16.4.1895). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

῾Ο πρωθυπουργὸς λαλῶν καὶ μονάχος του γελῶν

του Γεωργίου Σουρή

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ο Ρωμηός* στις 20 Ιανουαρίου 1890 με τον παραπάνω τίτλο.

Κανένα δὲν ἀκούω, ταὐτιά μου τὰ σφαλῶ
μὲ ὅλους χωρατεύω μὲ ὅλους σας γελῶ.
᾽Ανώτερον κανένα ὡς τώρα δὲν γνωρίζω,
καὶ ἂν ἐκεῖνον παύω ἐτοῦτον διορίζω.

Τὰ ἰσοζύγιά μου πηγαίνουν μιὰ χαρά,
τοῦ Κράτους τὰ ταμεῖα γεμίζουν μὲ παρᾶ,
κανένα ὅπως πρῶτα δὲν εἶναι κλειδωμένο
κι᾽ ἐγὼ ᾽στὸν ἥλιο ἔχω ἀλεῦρι ἁπλωμένο.

Παχὺς καὶ φουσκωμένος ᾽στὰ σύννεφα πετῶ
κι᾽ ὡς σκώληκας σᾶς βλέπω καὶ σᾶς ποδοπατῶ.

῞Οσοι κουτοὶ τὰ βάζουν μαζὶ μὲ τὸν Τρικούπη
κι᾽ ἐλέγχουν πᾶσαν πρᾶξιν ἑνὸς μιλόρδου γαύρου
θαρρῶ πῶς ὁμοιάζουν μ᾽ ἐκεῖνο τὸ κουνοῦπι,
ποῦ ᾽κάθισε ἀπάνω στὸ κέρατο τοῦ ταύρου.

Κι᾽ ἐφώναξε ὁ Ταῦρος «κουνοῦπι τοῦ διαβόλου,
καὶ τότε ὅπου ἦλθες δὲν μ᾽ ἔμελε καθόλου
καὶ τώρα ποῦ θὰ φύγῃς δὲν ἔδωσα λεφτό»,
κι᾽ ἐμούγκρισεν ὁ ταῦρος κι᾽ ἐπέταξε αὐτό.
῞Ετσι κι᾽ ἐγὼ εἰς ὅλους τοὺς κώνωπας φωνάζω
καὶ μ᾽ ἕνα μούγκρισμά μου μακράν μου τοὺς τινάζω.

«᾽Ελᾶτε πάλιν, βουλευταί, ... τὸ ῞Εθνος σᾶς καλεῖ...»

του Γεωργίου Σουρή

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ο Ρωμηός* στις 20 Απριλίου 1890 χωρίς τίτλο.

᾽Ελᾶτε πάλιν, βουλευταί, ... τὸ ἔθνος σᾶς καλεῖ...
ἐκεῖνο διὰ στόματος Τρικούπη σᾶς λαλεῖ.
῾Ο Βασιλεὺς εἶν᾽ ἕτοιμος νὰ πάῃ σὲ ταξεῖδι,
δύο ᾽στὸ λάδι δηλαδὴ καὶ ἄλλαις τρεῖς ᾽στὸ ξύδι
μελλούσης δ᾽ ἀναστάσεως τὸ σήμαντρον σημαίνει
κι᾽ ὁ Σταφιδᾶς πρωθυπουργὸς μὲ σχέδια προσμένει.

Χίλια καλὰ μᾶς ᾽πλάκωσαν, δὲν εἶναι μόνον ἕνα,
ὁ γαλαντόμος Σταφιδᾶς μᾶς τὰ χωρίζει προῖκα
Καὶ ὅλ᾽ αὐτὰ εὑρίσκονται σφικτὰ σφικτὰ δεμένα
σὰν χοιρινᾶ λουκάνικα, σὰν μιὰ τσαπέλα σῦκα.
Τοῦτο μ᾽ ἐκεῖνο δένεται, τόνα τραβᾷ τὸ ἄλλο,
κι᾽ ἐγὼ δὲν ξεύρω τί νὰ ᾽πῶ καὶ ποιὸ νὰ πρωτοψάλλω.

Σταφίδες, σιδηρόδρομοι, ἐπὶ δανείων δάνεια,
καὶ ἄλλα εὐτυχήματα κι᾽ ἀνέλπιστα καὶ σπάνια
μὲ σάλπιγγα τυρρηνικὴν τοὺς βουλευτὰς φωνάζουν
κι᾽ οἱ Φράγκοι τὰ ἐσάστησαν καὶ τὸν γιακᾶ τινάζουν,
῾Ο διάβολος τοὺς ᾽σήκωσε τὸν κύρη καὶ τὴν μάννα...
βασιλικὸ φυτεύομε καὶ βγαίνει μαντζουράνα.

῾Ο Τρικούπης ᾽στὴ Βουλὴ κορδωμένος πιὸ πολύ

του Γεωργίου Σουρή

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ο Ρωμηός* στις 2 Φεβρουαρίου 1891 με τον παραπάνω τίτλο.

Εἰς τὸ πεῖσμα μερικῶν καὶ τοῦ Δεληγιάννη
ὁ Τρικούπης γελαστὸς ᾽στὴ Βουλὴ ἐφάνη,
ὁ Τρικούπης ὁ Τζὼν-Μπούλ, ποὖταν κακιωμένος,
ὡς ᾽Αντιπολίτευσις ᾽μπῆκε κορδωμένος,
καὶ ᾽στὸ πρῶτο του σκαμνὶ ἀπαθὴς ἐσίμωσε...
ἤπιε ξύδι, φαίνεται, κι᾽ ἔτσι ἐξεθύμωσε.

Πέρασε τὸ ξαφνικό, πέρασε ἡ μπόρα,
τὰ φωκόλα τὰ ψηλὰ παίρνουν πάλι φόρα.

Κι᾽ ἅμα εἶδαν ᾽στὴ Βουλὴ κι᾽ οἱ ἐχθροὶ κι᾽ οἱ φίλοι
μὲ χαμόγελο γλυκὸ ᾽στὰ κλεισμένα χείλη
τῆς καϋμένης τῆς ᾽Ελῆᾶς τὸν πρωθυπουργό,
ὅλοι τῶν ἐγέλασαν ᾽γέλασα κι᾽ ἐγώ.

῾Ο Τρικούπης ᾽στὴ Βουλή!... τί καλὰ ποὺ στέκει!
τώρα τρώγει ξένοιαστος ἀγγλικὸ μπιφτέκι,
ψάρια τοῦ Μεσολογγίου, σπάρους κι᾽ αὐγοτάραχο,

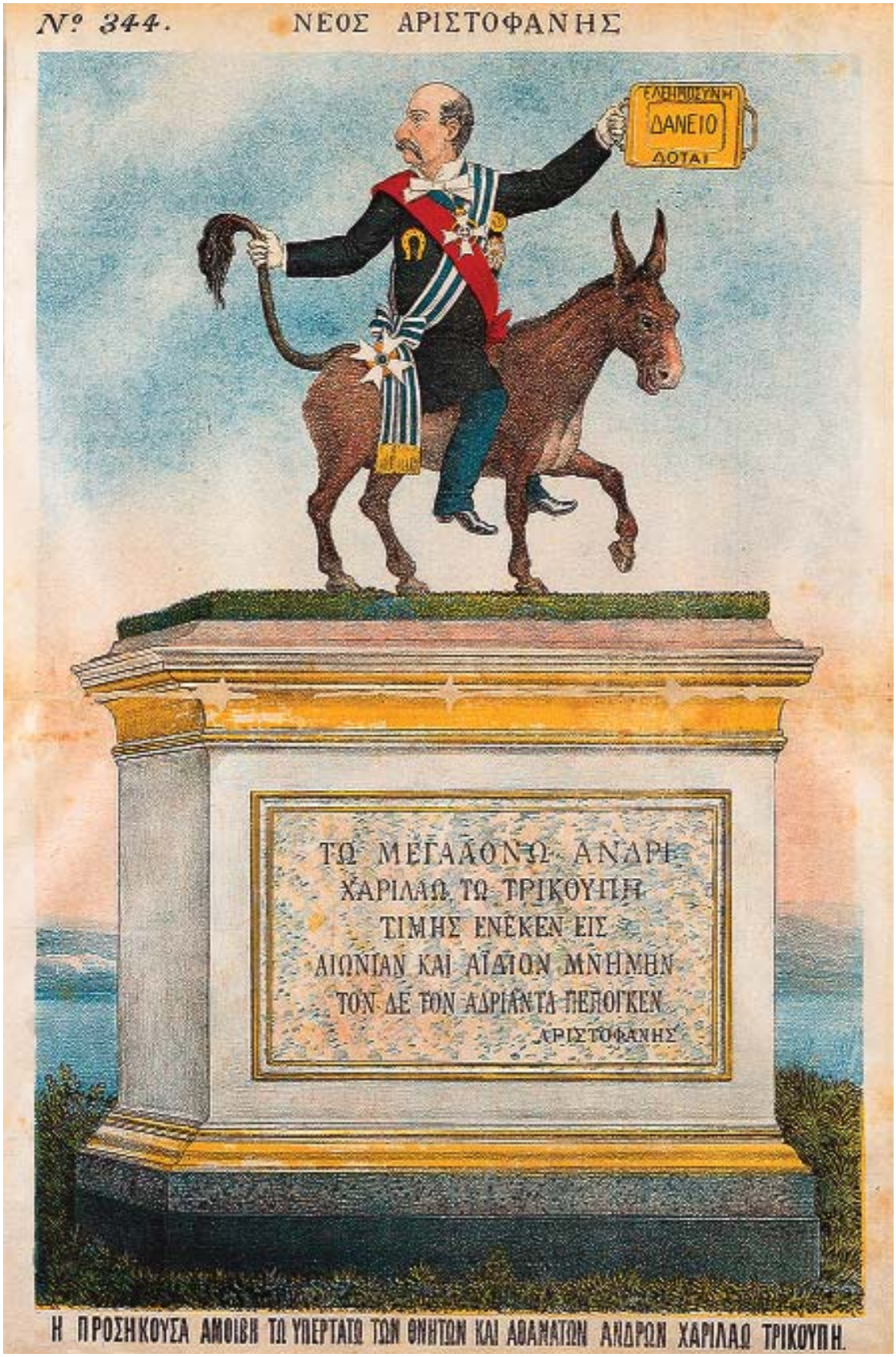

«Ἡ προσήκουσα ἀμοιβὴ τῷ ὑπερτάτῳ τῶν θνητῶν καὶ ἀθανάτων ἀνδρῶν Χαριλάῳ Τρικούπῃ». Γελοιογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης (12.1.1892). Έγχρωμη λιθογραφία. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

τὸν κυττοῦν οἱ φίλοι του ἤσυχο κι' ἀτάραχο
ἡ πολλὴ του λεβεντιὰ ὅλους τοὺς 'δαιμόνισε
Καὶ τὸ 'Ισοζύγιον κι' ὅλα τὰ λησμόνησε.

Ὁ Τρικούπης ὅπως πρὶν 'σήκωσε κεφάλι,
προσοχὴ γιὰ τὸ Θεὸ μὴ θυμώσῃ πάλι.
Τὸ Κορδόνι ἔρχεται αὐστηρῶς νὰ κρίνῃ
κι' ὅλ' ὑποδεχθῆτε τον μὲ τὰ παλαμάκια,
μὴν τὸν πιάσῃ ἔξαφνα τὸ κακὸ μπουρίνι
καὶ μᾶς κάμῃ 'στὴ στιγμὴ μὲ τὰ κρεμμυδάκια.

Ὁ Τρικούπης 'στὴ Βουλὴ κατακαμαρώνεται,
ἄλλας πλέον ἐκλογὰς μὴν τοῦ ἀκυρώνετε.
Ὅλοι χαιρετᾶτε τον μὲ λευκὸ μαντήλι,
μὲ τοὺς φίλους ἔρχεται νὰ κτυπήσῃ πόδι,
εἰς πολλοὺς ὁ οὐρανὸς θὰ φανῇ σφοντύλι
καὶ εἰς ἄλλους ὁ παππᾶς θὰ φανῇ σὰν βώδι.

Εἰς τὸ πεῖσμα μερικῶν καὶ τοῦ Δεληγιάννη
ὁ Τρικούπης 'στὴ Βουλὴ νίλα θὰ τὰ κάνῃ.
Ἔβλεπε πὼς ἄδικα χάνει τὸν θυμό του
καὶ πιπέρ' ἡ γλῶσσα του ἔγινε κι' ἁλάτι,
τἄκουσε κι' ὁ Θοδωρὴς κι' ἀπὸ τὸν καϋμό του
δεύτερο Καλόγερο ἔβγαλε 'στὴν πλάτη.

«Φέρε τον, κῦμα, φέρε τον, καὶ σὺ ἀγέρα φύσα»

του Αχ. Παρασχίδη [= Παναγιώτη Πηγαδιώτη]

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Νέος Αριστοφάνης* στις 11 Αυγούστου 1891 χωρίς τίτλο.

Φέρε τον, κῦμα, φέρε τον, καὶ σὺ ἀγέρα φύσα
Νὰ ἔλθῃ ὁ Χαρίλαος εἰς τὴν Ἑλλάδα ἴσα
Προτοῦ μᾶς πιάσῃ λύσσα.

Φέρε τον, κῦμα, γρήγορα... καλῶς νὰ τὸν δεχθοῦμε
Ἄχ! τὸν ἐπεθυμήσαμε... ἄχ! πῶς τὸν λαχταροῦμε...
Φέρ' τον, γιατὶ πεινοῦμε.

Χαρίλαε, πεθάναμε... φύσα, μὰ φύσ', ἀγέρα,
Νὰ ἰδῇ τὸ γρηγορώτερο ὁ τόπος μας 'δῶ πέρα
Τὸν μόνον του πατέρα.

Φέρε τον, κῦμα, φέρε τον... φωτιά, βαπόρι, βάλε...
Νὰ κάμῃ τὴν πατρίδα μας μεγάλη ὡς τὸ πάλαι...
Καὶ στόμα μου, σὺ ψάλλε

Ὕμνους καὶ αἴνους καὶ ᾠδὰς γιὰ τὸ Χαρίλαό μας
Ποὺ τοὺς πιστούς του ἀγαπᾷ καὶ θέλει τὸ καλό μας
Φέρε τον, γιατὶ ἔχομεν κενὸ τὸ στόμαχό μας.

Τί νὰ γράψω;

του Παναγιώτη Πηγαδιώτη

Δημοσιεύθηκε –με τον παραπάνω τίτλο και με την υπογραφή Πι-Πι– στην εφημερίδα *Νέος Αριστοφάνης* στις 12 Ιανουαρίου 1892. Η δίωξη του Χαρ. Τρικούπη και η συγκρότηση ανακριτικής επιτροπής για την παραπομπή του στο Ειδικό Δικαστήριο δημιούργησε μέγα θέμα και προκάλεσε αντιδράσεις.

Δὲν μοῦ λέτε τί νὰ γράψω γιὰ νὰ σᾶς εὐχαριστήσω;
Ποιὸν νὰ βάλω στὸ γουδί μου καὶ καλὰ νὰ κοπανίσω;
Θέτε τὸ τρανὸ Κεφάλι, ἢ τὸν κύριον Σουμάδα;
Ἢ τὸν Ράλλην ὅπου θέλει κυβερνήτης στὴν Ἑλλάδα
Νὰ γενῇ καὶ νὰ τὸ κάμῃ ρόϊδο;... ἢ τὸν σὶρ Μελᾶ
Τὸν κλεινόν τὸν Δήμαρχόν σας;... αἴ, κανείς σας δὲν 'μιλᾶ;

Μήπως θέλετε τοῦ ἅγιου καὶ σεπτοῦ Μητροπολίτη
Τὸν ἀδόξαστο ν' ἀλλάξω, νὰ τοῦ ἔμβω εἰς τὴ μύτη
Ὁποῦ εἶν' σὰν χαλασμένη;... ἢ νὰ γράψω γιὰ τὸν οἶκον
Τῶν κλεινῶν χαρτοπαικτῶν μας τῶν 'Ασλάνιδων τῶν Λύκων,
Τοὺς ὁποίους προστατεύουν τ' ἀνεψίδια τοῦ Ντελῆ,
'Επειδὴ κ' εἶναι συντρόφοι;... τί, κανεὶς δὲν 'μιλεῖ;

Ἢ γιὰ τὴν 'Επιτροπή μας τοῦ Κατηγορητηρίου
Τὴν ἐντὸς οὐρητηρίου
Κεκλεισμένην... σκεπτομένην... θέλετε, καλέ, νὰ γράψω
Καὶ ὡς κούτσουρα καὶ ξύλα στὴ φωτιά μου νὰ τὴν κάψω,
Καὶ μαζὶ μ' αὐτὴ καὶ ὅλη του Σουμάδα τὴ Βουλή;
Αἴ! κανείς σας δὲν 'μιλεῖ;...

Μήπως θέλετε νὰ γράψω γιὰ τ' ὡραῖον μας τὸ φῦλον,
Τὸ ὁποῖον δίκην σκύλων
Οἱ γελοῖοι Λεόντές μας νύκτα 'μέρ' ἀκολουθοῦνε;
Ἢ γιὰ τοὺς καλούς μας δρόμους ποῦ σὰν τὸν Μελᾶ βρωμοῦνε
Ἢ γιὰ τοὺς πολλοὺς ζητιάνους, π' ὡς λυσάρικα σκυλιὰ
Πέφτουν πάντα στὸν καθένα;... τί, κανείς σας πιὰ 'μιλιά;

Ἢ γιὰ τοὺς λιμοκοντόρους ὁποῦ τρέχουν εἰς τοὺς δρόμους
Καὶ τοὺς βρίσκετε στοὺς λόγους μόνον ὅλους γαλαντόμους,
Ἕως ὅτου καὶ σᾶς βάλουν εἰς τὸ χέρι οἱ μαργιόλοι;
Ἢ γιὰ τὰς πολλὰς ἑταίρας ποὺ στῶν 'Αθηνῶν τὴν πόλι
Κατεσκήνωσαν πρὸ χρόνων κι' ἀτιμάζουνε πολύ,
Κι' ἂς τιμοῦν καὶ Δεσποτάδες;... Αἴ! κανεὶς δὲν 'μιλεῖ;

Ἢ γιὰ τοὺς πολλοὺς καὶ τόσους καὶ μεγάλους ἁγιογδύτας,
Ποὺ ληστεύουνε τὸ Ἔθνος;... ἢ καὶ γιὰ τοὺς λωποδύτας,
Ποὺ λωποδυτοῦν στοὺς δρόμους καὶ κυρίους καὶ κυρίας
Καὶ ἐμβαίνουν εἰς τὴν μύτην τῆς σοφῆς 'Αστυνομίας;...
'Πέτε μου, τί ἀγαπᾶτε;... τί! κανένας δὲν 'μιλᾶ;...
Νά... κ' ἐγὼ πετῶ τὴν πέννα καὶ σωπαίνω γιὰ καλά.

'Επιγράμματα

του Παναγιώτη Πηγαδιώτη

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Νέος Αριστοφάνης* στις 12 Ιανουαρίου 1892 με τον παραπάνω τίτλο και με την υπογραφή «Παν».

Εἰς τὸν Τρικούπην
Ἅμα σιωπᾶς καὶ λέξιν ἀπ' τὸ στόμα σου δὲν 'βγάζῃς
Σ' ὅσα τσαμπουνᾷ τὸ κόμμα τοῦ Σουμάδα μας, τὸν σκάζῃς,
Τὸν φουρκίζῃς, καὶ τὴν πίστιν μὲ τὴν σιωπὴν τ' ἀλλάζῃς.

Εἰς τὸν Δεληγιάννην
Ἅμα τὰ μελίρρυτά σου χείλη μιά, Σουμάδα, ἀνοίξῃς
Τὴ γλυκειά σου, σὰ σουμάδα, φλυαρία θὰ μᾶς δείξῃς,
Κ' ἂν εὐθὺς δὲν τὰ σφαλίσῃς δύνασ' ὅλους νὰ μᾶς πνίξῃς.

Εἰς τὸν Σωτηρόπουλον
Ἅμ' ἀρχίσῃς νὰ 'μιλήσῃς γιὰ τὸν κύριον Σουμάδα,
Ὅλοι βλέπουμε πῶς εἶσαι οἰκονομικὴ φυλλάδα
Κι' ὡς παλῃόρουχο ξεπλένῃς τὸν καλόν μας σὲ μπουγάδα.

Εἰς τὸν Ράλλην
Ἅμα τὴ χρυσῆ σου πέννα βλέπῃ ἡ 'Εφημερὶς
Βλέπουμε νὰ σὲ χαροῦμε, βλέπουμε, νὰ μᾶς χαρῇς,
'Απὸ Σὲ πῶς συγκροτεῖται ἡ 'δική σου ἡ μερίς.

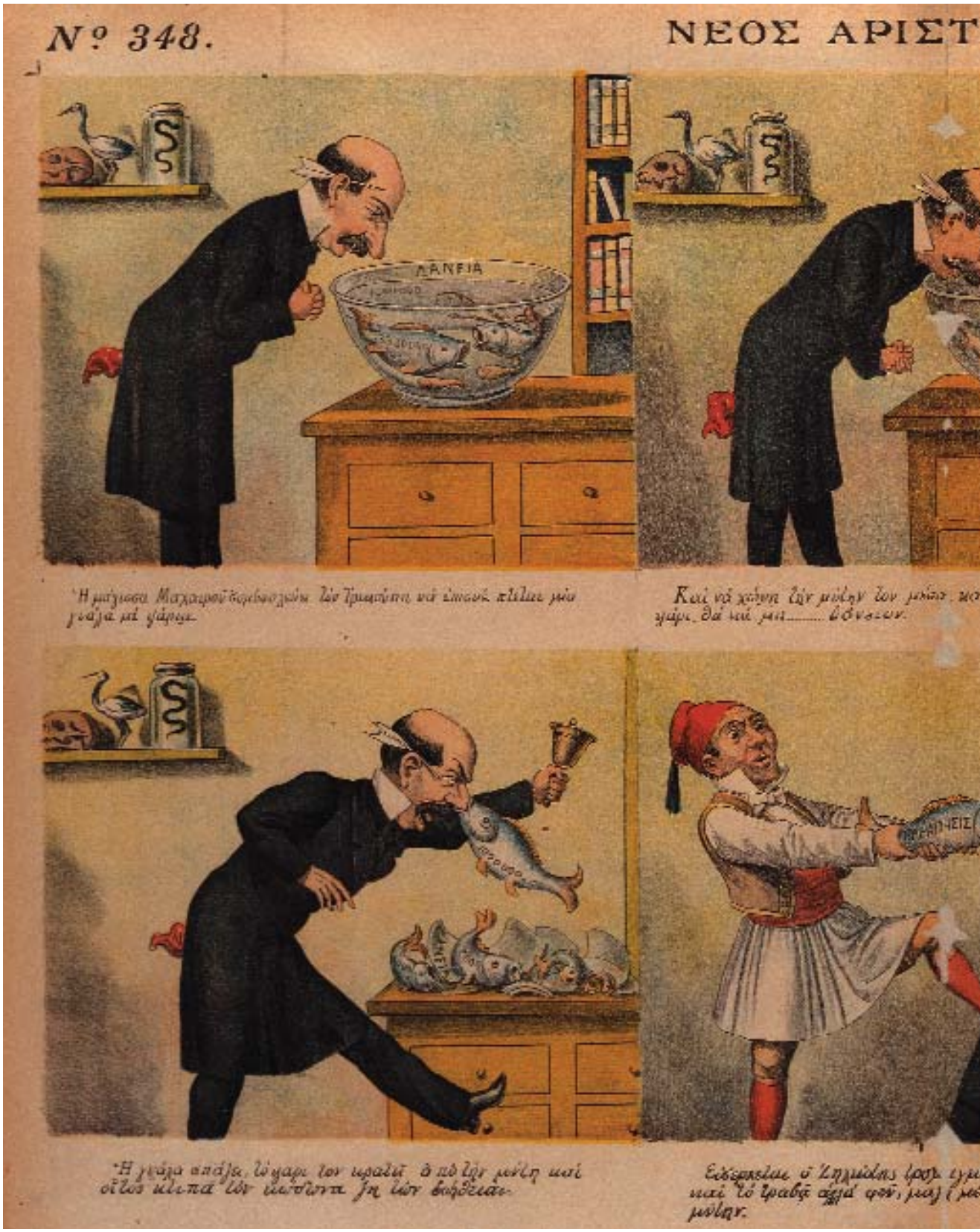

Γελοιογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(25.6.1893). Έγχρωμη λιθογραφία. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

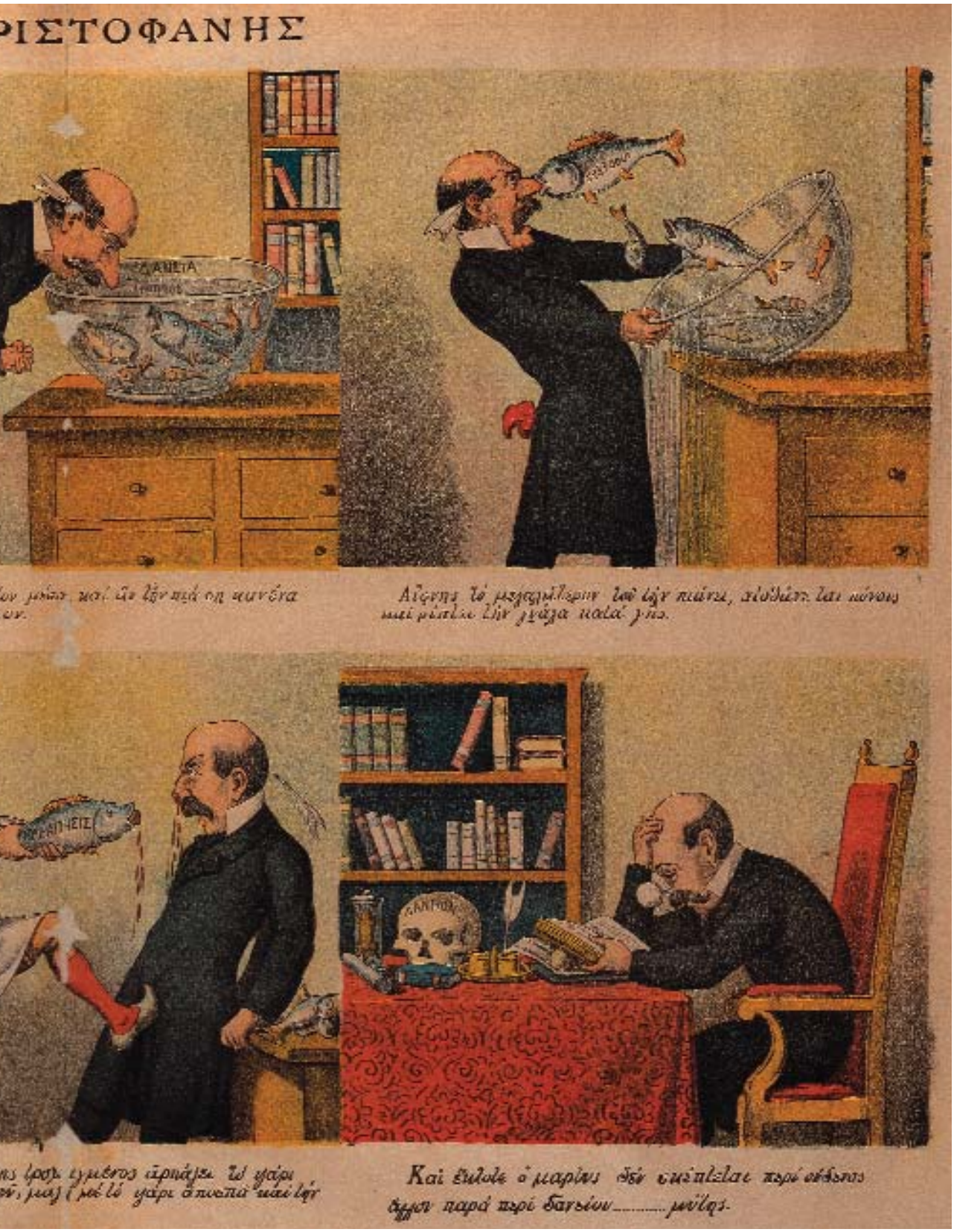

[937]

Νίκη

του Παναγιώτη Πηγαδιώτη

Τη νίκη του Χαρ. Τρικούπη στις εκλογές της 3ης Μαΐου 1892 χαιρετίζει με άρθρο της η εφημερίδα *Νέος Αριστοφάνης*, που δημοσιεύθηκε στις 10 Μαΐου 1892 με τον παραπάνω τίτλο.

Ὁ Ἀριστοφάνης, συνηγορῶν ἐκ συστήματος ὑπὲρ τῶν φρονημάτων τοῦ κυρίου Τρικούπη, μετὰ χαρᾶς εἶδεν, ἐπὶ τέλους, ὅτι ματαίως δὲν ἔγραφε.

Ἡ νίκη τὴν ὁποίαν ᾖρεν ὁ κ. Τρικούπης κατὰ τὰς τελευταίας ἐκλογάς, δι' ὧν ἀνεδείχθησαν καθαροὶ τρικουπικοὶ βουλευταὶ καθ' ὅλον τὸ Κράτος ἑκατὸν ἑβδομήκοντα ἕξ, εἶναι νίκη παμμεγίστη.

Διὰ τῆς νίκης αὐτῆς, ὁ κ. Δεληγιάννης ἔλαβε πλέον καίριον πολιτικὸν τραῦμα, ἐντελῶς ἀθεράπευτον, ὅπερ τὸν ἤγαγεν εἰς πολιτικὸν θάνατον, ἐξ οὗ ἀδύνατος πλέον νὰ γίνῃ νεκρανάστασίς τις.

Ὁ παρὰ τοῦ Βασιλέως ἀποπεμφθεὶς πρῴην πρωθυπουργὸς προώρισται νὰ μὴ καθίσῃ πλέον ἐπὶ τοῦ πρωθυπουργικοῦ σκίμποδος, καὶ δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι τοῦτο ὡσεὶ προειδὼν ὁ ἄλλοτε πρωθυπουργὸς ἐφρόντισε καὶ ἔλαβε τὴν πολιτικήν του σύνταξιν ἐξ 750 δραχμῶν κατὰ μῆνα, ποσὸν ὅπερ εἶναι ἐπαρκὲς ἵνα ἐν τῷ μέλλοντι ἀξιοπρεπῶς βιώσῃ.

Τὸ κορδόνι διερράγη εἰς τόσα τεμάχια, ὥστε ἀδύνατον πλέον νὰ συνδεθῶσι.

Θαῦμα εἶναι ἀληθῶς πῶς ἐκ τοῦ ἐκλογικοῦ κατακλυσμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐνέσκυψεν εἰς τοὺς Κορδονικοὺς βουλευτὰς τῆς Ἀττικῆς, πῶς λέγομεν ἐσώθη ὡς Νῶέ τις ὁ κ. Ράλλης, ἀλλὰ καὶ τοῦτο ὀφείλεται εἰς τοὺς δυσχιλίους καὶ πλέον κουμπάρους του.

Καὶ ἤδη πλέον ἡ Ἑλλὰς μέλλει νὰ κυβερνᾶται ἰσοβίως ὑπὸ τοῦ Βίσμαρκ τῆς Ἑλλάδος, νὰ εἴπωμεν οὕτω, τοῦ κυρίου Τρικούπη.

Ὁ *Ἀριστοφάνης* συγχαιρόμενος τῷ κ. Τρικούπῃ καὶ τοῖς φίλοις βουλευταῖς αὐτοῦ, ἐπεύχεται τὴν ταχεῖαν ἐπὶ τῆς πρωθυπουργίας ἀνάρρησιν πρὸς εὐπραγίαν καὶ πάλιν τῆς πολυπαθοῦς Ἑλλάδος. Γένοιτο

Σ' ἔφερε

του Παναγιώτη Πηγαδιώτη

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Νέος Αριστοφάνης* στις 13 Ιουνίου 1892 με τον παραπάνω τίτλο.

Α΄

Σ' ἔφερε τὸ Ἔθνος εἰς τὴν Ἐξουσία
Μὲ πολὺ μεγάλη πλειονοψηφία,
Σ' ἔφερε διότι ἀπὸ Σὲ ἐλπίζει
Κάτι τι νὰ ἴδῃ, νὰ τ' ἀνακουφίζῃ
Ἀπ' τοὺς τόσους φόρους τοὺς πολὺ τρανοὺς
Ποὺ τοῦ βάλαν ἄνδρες ποῦ τοὺς λείπ' ὁ νοῦς.

Σ' ἔφερε, Τρικούπη, νῦν μετὰ βαΐων,
Σ' ἔφερε διότι σὲ θαρρεῖ Νυμφίον
Ὅστις θὰ τὸ σώσῃς ἀπ' τὴν δυστυχία,
Καὶ θενὰ τοῦ φέρῃς δόξα κ' εὐτυχία,
Θ' ἀνατείλῃ τέλος ὁ **χρυσοῦς καιρός**,
Καὶ ὁ μὴ πιστεύων βλάκας καὶ μωρός.

Β΄

Εἰς τὴν Ἐξουσία πάτησες κ' εὐθὺς
Γέμισε τὸ σύμπαν ἀπὸ εὐτυχίαις...
Ἔπεσε τὸ **μάννα...** κ' ἤδη ὁ καθεὶς
Τρώγει, πίνει, χαίρει, καὶ στῆς εὐωχίαις
Σὲ καὶ ἐνθυμεῖται καὶ σὲ εὐλογεῖ
Νύκτα καὶ ἡμέρα, βράδυ καὶ αὐγή.

Χαῖρε, ὦ Τρικούπη, κ' εἴθε στερεὸς
Πρόεδρος νὰ μένῃς εἰς τὴν Ἐξουσία,
Ἀφοῦ τῆς Ἑλλάδος εἶσαι σὺ Θεὸς
Καὶ Χριστὸς καὶ Πνεῦμα, μὰ καὶ Παναγία,
Καὶ οἱ ἄλλοι ὅλοι βλάκες καὶ μωροί,
Ἂν καὶ **δὶς** ὡς τώρα ἦσαν τυχεροί.

Γ΄

Μὴ ὑπερηψοῦσαι κι' ἄλλαξε μυαλά,
Κάνε εἰς τὸ Ἔθνος πάντοτε καλά,
Τὸν Λαὸν ἀγάπα μ' ὅλη τὴν καρδία
Καὶ κλωτσὰ στὴ φαύλη βουλευτοκρατία,
Θάρρος μὴ τῆς δώσῃς νὰ σὲ καβαλλήσῃ
Καὶ τὸ Κράτος πάλι μέσον Σοῦ νὰ γδύσῃ.

Στεῖλε τοῦ διαβόλου τὸ κηφηναριὸ
Ποῦνε τοῦ ταμείου φοβερὸ θηριό,
Κλώτσησε, Τρικούπη, πάντα θεσιθήρα,
Κλεῖσε τοῦ ταμείου σ' ὅλους μας τὴ θύρα,
Καὶ τὴν εὐλογία ἔξεις τοῦ Θεοῦ,
Ἄλλως... θὰ σὲ πάρῃ ἡ ὀργὴ Λαοῦ.

᾽Επανῆλθες

του Παναγιώτη Πηγαδιώτη

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Νέος Αριστοφάνης* στις 13 Ιουνίου 1892 με τον παραπάνω τίτλο.

Μετὰ εἴκοσιν ὅλους μῆνας ἀπουσίαν ἀκούσιον, ἐπανῆλθες τέλος εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς πολυθελγήτρου ᾽Εξουσίας.

Εἶναι ἡ λαμπροτέρα αὐτὴ νύμφη, σοφὲ Χαρίλαε Τρικούπη.

Καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὴν ἀγαπᾷς μὲ ὅλην τὴν καρδιά σου.

Καὶ διὰ τοῦτο δὲν θέλεις νὰ τὴν ἀποχωρισθῇς οὔτε στιγμήν.

Καὶ νὰ πάρῃς ἄλλην νύμφην, ἀληθινὴν νύμφην, ποὺ νὰ ἔχῃ **νυφοκοκκόζουμο**.

Σοῦ ἀρέσει, βλέπεις, ὁ πλατωνικὸς ἔρως.

Καὶ θὰ μᾶς ἀφήσῃς χωρὶς διάδοχόν σου.

ΕΠΑΝΗΛΘΕΣ

Καὶ ἐν τῷ ἐπανερχομῷ σου χαίρεται ὁ Λαός, ὅστις σὲ εἶχε καταδικάσει τὴν 14 ᾽Οκτωβρίου 1890 εἰς θάνατον.

᾽Αγάλλεται τὸ πολιτικὸν κόμμα σου.

Σκιρτᾷ ἡ ἀγέλη τῶν θεσιθηρῶν καὶ τῶν κηφήνων.

Διότι πιστεύουν ὅτι εἶσαι δι᾽ αὐτούς, καὶ ὄχι διὰ τὸν φορολογούμενον Λαόν, ὁ σωτήρ.

Πιστεύουν ὅτι, ἐν τῇ νῦν παντοδυναμίᾳ σου, θὰ θύσουν καὶ ἀπολέσουν.

῞Οτι θὰ τοῖς ἀνοίξῃς τὰς θύρας διὰ νὰ ἐντρυφήσουν ἐπὶ τῶν θελγήτρων τῆς πολυφέρνου ᾽Εξουσίας.

Καὶ διὰ τοῦτο σοῦ ψάλλουν διθυράμβους καὶ ᾠδάς.

Καὶ σοῦ καίουν θυμιάματα.

ΕΠΑΝΗΛΘΕΣ

Καὶ ὀφείλεις ἀπὸ τὰς πρώτας πράξεις σου νὰ δείξῃς εἰς τὸν Λαόν, ὅστις ἐλπίζει πολλά, ὅτι δὲν εἶσαι ὁ **παλαιὸς** ἄνθρωπος.

῞Οτι τὸ πάθημα τῆς 14 ᾽Οκτωβρίου 1890 σοῦ ἐγένετο μάθημα.

῞Οτι ἡ μόνη ἰσχὺς ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ, ἄρχοντος καὶ μεγιστάνος, πλουσίου καὶ πένητος, εἶναι ἡ **ἀγάπη** τοῦ Λαοῦ.

Καὶ ἀπόδειξις ὅτι ἔχει ὡς μόνον καὶ ἀλάνθαστον σύμβολον καὶ ὁ ἀνώτατος ῞Αρχων τό:

ΙΣΧΥΣ ΜΟΥ Η ΑΓΑΠΗ ΤΟΥ ΛΑΟΥ.

Διότι ὁ Λαός, καὶ μόνος ὁ Λαός, εἶναι ἐκεῖνος ὅστις ἀνεβάζει καὶ κατεβάζει ἀπὸ θρόνους ἐστεμμένας κεφαλάς, καὶ φέρει εἰς λαιμητόμον τοὺς τυράννους καὶ δημίους του.

Καὶ εἰς αὐτὸν καὶ μόνον νὰ παραδοθῇς, ψυχῇ τε καὶ σώματι, καὶ δι᾽ αὐτὸν καὶ μόνον νὰ ἐργάζησαι.

Γελοιογραφία από την εφ. Ο Ρωμηός *(27.6.1892). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Διότι πάσχει,
Διότι ὑποφέρει,
Διότι δυστυχεῖ.

ΕΠΑΝΗΛΘΕΣ

Καὶ κλεῖσε τὰ ὦτα εἰς τοὺς κόλακας καὶ τοὺς λεγομένους φίλους, οἵτινες σὲ περιστοιχοῦν μόνον καὶ μόνον ἵνα τοὺς ρίπτῃς κανὲν κόκκαλον, διὰ νὰ μὴ τοὺς ἀκούῃς.

Κλεῖσε καὶ τοὺς ὀφθαλμούς, διὰ νὰ μὴ τοὺς βλέπῃς.

Δίωξον αὐτοὺς ἀπὸ πλησίον σου καὶ ἀπομάκρυνον διὰ παντὸς ἐκ τοῦ νυμφῶνός σου.

Μὴ πτοηθῇς εἰς τὰς ὑλακάς των καὶ τοὺς κρωγμούς των, διότι δὲν σ' ἔφερον αὐτοὶ ἐν τῇ Ἐξουσίᾳ.

Οὔτε δύνανται ἐξ αὐτῆς νὰ σὲ ρίψουν.

Σ' ἔφερεν ὁ Λαός, καὶ αὐτὸς θὰ σὲ προστατεύσῃ ἐφ' ὅσον, τὸν ὑπηρετήσῃς ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας.

Καὶ ὄχι οἱ 175.

Ὥστε, δεῖξον εἰς πάντας ὅτι ἀληθῶς.

ΕΠΑΝΗΛΘΕΣ

Διὰ τὴν εὐτυχίαν τοῦ φορολογουμένου Λαοῦ καὶ διὰ τὸ μεγαλεῖον τῆς ταλαίνης Πατρίδος.

Ἀμήν.

Ὁ Τρικούπης

του Παναγιώτη Πηγαδιώτη

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Νέος Αριστοφάνης* στις 5 Ιουλίου 1892 με τον παραπάνω τίτλο.

ἀναλαβὼν τὴν Κυβέρνησιν καὶ πάλιν τοῦ Κράτους, ἔχων ἀπόλυτον πλειονοψηφίαν ἐν τῇ Βουλῇ, ἐννοεῖ νὰ διοικήσῃ αὐτὴν τὴν φορὰν πράγματι μὲ σιδηρᾶν θέλησιν, πρὸς ἀπόδειξιν βεβαίως ὅτι οὐχὶ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι ἐπωνομάσθη σιδηροῦς ἀνήρ.

Τινὲς κακίζουσιν ὡς σκληρὰς οἰκονομίας τινάς, εἰς τὰς ὁποίας προέβη, ἀποβλέποντες πρὸς τὸν **σκοπὸν** καὶ οὐχὶ πρὸς τὰ **πράγματα**.

Καὶ ἐξηγούμεθα.

Πρῶτον,

κατέκριναν τὰ ἐπιβληθέντα μικρὰ δίδακτρα εἰς τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, Γυμνάσια καὶ Πανεπιστήμιον.

Πρὸς τούτοις, πρόχειρος ἡ ἀπάντησις. Οἱ μέλλοντες νὰ σπουδάσωσι τὰ Νομικά, τὴν Ἰατρικήν, τὴν Φιλολογίαν, τὴν Θεολογικήν, τὴν Φαρμακευτικήν, οἵτινες εἰσὶν οἱ πλεῖστοι υἱοὶ γονέων γαιοκτημόνων ἢ γεωργῶν, τελειοποιούμενοι εἰς τὰς σπουδάς των καὶ λαμβάνοντες τὰ πτυχία των καὶ μετερχόμενοι τὰ ἐπαγγέλματά των, θὰ κερδίζωσιν οὐχὶ ὀλίγα, ἑπομένως δὲν εἶναι φοβερὰ τὰ μικρὰ δίδακτρα, ἅτινα ὁ ἐπὶ τῆς Παιδείας ὑπουργὸς φρονίμως ἐπέβαλεν.

Αὐτὴ ἐπακριβῶς ἡ πληθώρα τῶν ἐπιστημόνων εἶναι μία πληγὴ εἰς τὴν πτωχὴν Ἑλλάδα, διότι πάντες οἱ ἐπιστήμονες πλεονάζουσιν οὐ μόνον ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι, ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, ἐν ᾧ ἡ Ἑλλὰς δεῖται γεωργικῶν σχολῶν καὶ χειρῶν. Καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν τούτων κυρίως ἀπέβλεψεν ὁ ἀοίδημος Καποδίστριας, συστήσας τὰς πρώτας γεωργικὰς σχολάς, ἔχων συνεπίκουρον καὶ τὸν σοφὸν Κοραήν.

Δεύτερον,

κακίζουσι τὸν κ. Τρικούπην, ὅτι τοὺς Διευθυντὰς τῶν Ἀστυνομικῶν ἀντεκατέστησε διὰ στρατιωτικῶν, ἀδικήσας τόσους πολίτας θεσιθῆρας, καὶ ὅτι τάχα ἀφῄρεσεν ἐκ τοῦ στρατοῦ ἀξιωματικούς, οὓς ἔχει ἀνάγκην, τάχα ὁ στρατός, ἐνῷ οὗτοι πλεονάζουσιν.

Οἱ πολιτικοὶ ἀστυνόμοι, χωρὶς νὰ κατακρίνωμεν αὐτούς, ἦσαν κάλλιστοι ἄνδρες, ἔντιμοι πολῖται, ἀλλά... ὡς ἐκ τῆς μετὰ τῶν πολιτῶν συγχρωτήσεώς των, ὡς πρώην πολῖται καὶ αὐτοί, εἶχον κατὰ φυσικὸν λόγον λίαν ἐξοικειωθῇ, καὶ ἑπομένως ἐχαρίζοντο πρὸς τοὺς γνωρίμους αὐτῶν ἢ φίλους, ἢ φίλους τῶν φίλων των καὶ πρὸ πάντων οἰκείους, ἢ κουμπάρους τῶν κουμπάρων τῶν βουλευτῶν, κατεπίεζον δὲ ἀντιθέτως πάντα μὴ ἀνήκοντα εἰς τὸ τοῦ Κυβερνῶντος κόμμα, ἢ τοῦ βουλευτοῦ.

Ταῦτα δὲ πάντα, διὰ τοῦ διορισμοῦ Στρατιωτικῶν Ἀστυνόμων, ἐκλείπουσι μὴ ἰσχυουσῶν πλέον τῶν ρετζάδων τῶν βουλευτῶν, οἵτινες ἐπεβάλλοντο εἰς τοὺς Ἀστυνόμους, ἐν περιστάσει ποὺ δὲν ἔκαμον τὰ κέφια των, ἢ δὲν ἐξετέλουν τὰς διαταγάς των, δι' ἀπειλῶν παύσεως, καὶ ὡς ἐκ ταύτης ἀπωλείας τῶν ἐκ τῶν Ἀστυνομικῶν θέσεών των ρουσφετίων καὶ λαθροχειριῶν, πράγματα ἅτινα ὅλα ἤδη ἐκλείπουσι, καθ' ὅσον οἱ Στρατιωτικοὶ Ἀστυνόμοι, ἔχοντες τοὺς διορισμούς των ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ Ὑπουργείου, ἄνευ μεσολαβήσεως βουλευτικῶν ἀπαιτήσεων, συστάσεων κτλ. Ἐξ ἄλλου δὲ οἱ Στρατιωτικοὶ Ἀστυνόμοι μὴ μεριμνῶντες, περὶ τῆς παύσεως ἢ μὴ αὐτῶν, ἅτε καὶ ἂν παυθῶσιν, οὐδὲν ἀπολύτως ἔχουσι νὰ χάσωσιν, ὡς ἐπανερχόμενοι εἰς τὰς τάξεις τοῦ Στρατοῦ, ἐξ οὗ προσωρινῶς ἀπεσπάσθησαν, ἐπιτελοῦσι τὸ καθῆ-

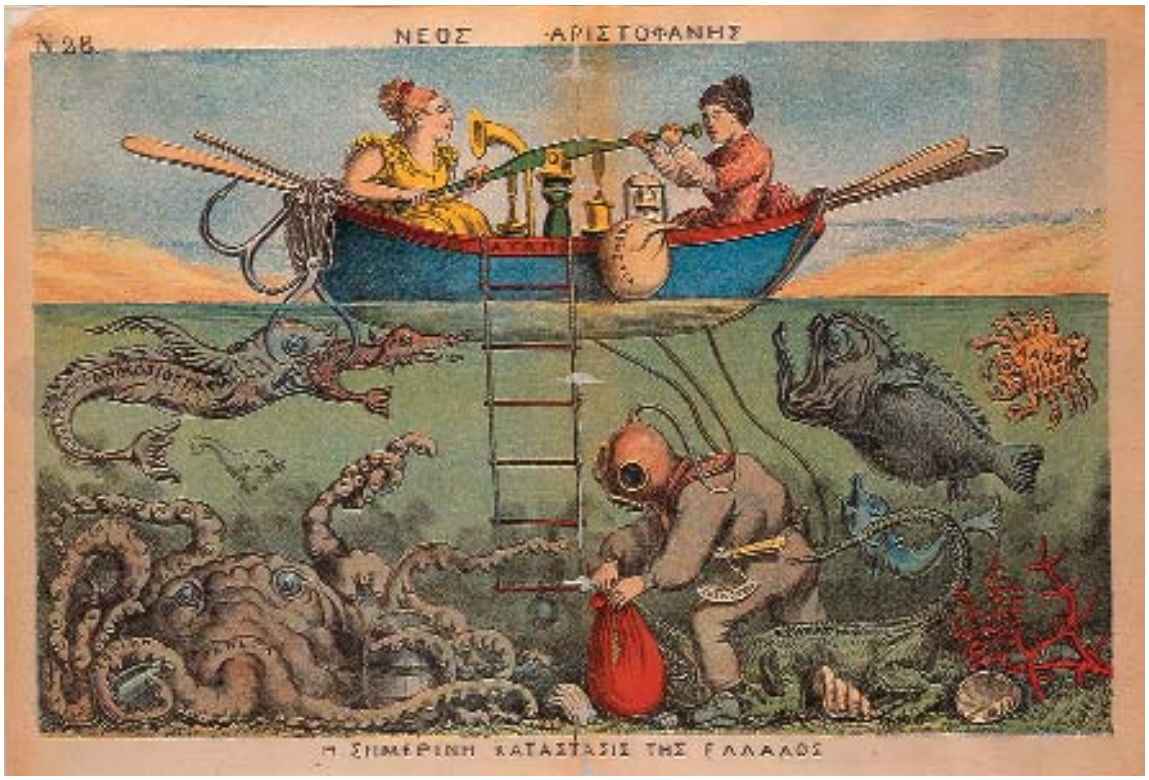

«Ἡ σημερινὴ κατάστασις τῆς Ἑλλάδος». Γελοιογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(12.2.1892). Έγχρωμη λιθογραφία. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

κον αὐτῶν ἀμερολήπτως. Κατὰ τοῦτο, λοιπόν, οἱ Στρατιωτικοὶ Ἀστυνόμοι ὑπερέχουσι τῶν πολιτῶν Ἀστυνόμων διὰ τὸ ἀνεπηρέαστον αὐτῶν καὶ διὰ τῆς ἐπὶ τῶν ἀστυνομικῶν ὀργάνων ἐπιβλητικότητος αὐτῶν, μεθ' ὧν οὔτε συντρώγουσιν οὔτε συμπίνουσιν, ὡς ἔνιοι τῶν πρώην πολιτῶν Ἀστυνόμων.

Καὶ κατὰ τοῦτο, λοιπόν, ἐπέτυχεν ὁ κ. πρωθυπουργός, ἀναδιοργανώσας σχεδὸν εἰπεῖν τὴν τέως τόσον κεχαλαρωμένην καὶ ὑπὸ πολιτῶν Ἀστυνόμων διευθυνομένην Ἀστυνομίαν.

Ἐν ἐπιλόγῳ δὲ εὔκαιρον εἰπεῖν ὅτι ἀπὸ τοιαῦτα τσαμπουνίσματα δὲν ἱδρώνει τ' αὐτὶ τοῦ κ. Τρικούπη, ἀλλὰ βαίνει τὴν εὐθεῖαν παρ' αὐτοῦ ταμεῖσαν ὁδὸν τῆς ἐν ὅλοις βελτιώσεως τῶν τέως κακῶς ἐχόντων, ἔχων ἐν νῷ τὸ παλαίφατον = ἓν καινὸν ἐγχείρημα κἂν τολμηρὸν ᾖ πολλῶν παλαιῶν ἐστὶ προτιμότερον.

Νὰ τί λένε

του Παναγιώτη Πηγαδιώτη

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Νέος Αριστοφάνης* στις 5 Ιουλίου 1892 με τον παραπάνω τίτλο.

Ἡ Βουλή μας κοπιάζει
Μὲς στὴ ζέστη τὴ μεγάλη,
Ὁ λαός της ἡσυχάζει,
Μὰ κουνάει τὸ κεφάλι.

Ἡ Βουλή μας φόρους βάζει
Στοῦ πτωχοῦ λαοῦ τὴν πλάτη,
Κι ἄλλους φόρους ἑτοιμάζει
Γιὰ τοῦ Θόδωρου τὸ ἰνάτι.

Ἡ Βουλὴ ἀφηνιάζει
Στοῦ Τρικούπη τὰς θελήσεις
Καὶ ἡ ὥρα πλησιάζει
Νὰ συντρίψῃ τὰς ἁλύσεις.

Διὰ τὸν Τρικούπην

του Παναγιώτη Πηγαδιώτη

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Νέος Αριστοφάνης* στις 25 Ιουλίου 1892 με τον παραπάνω τίτλο.

Δὲν θὰ παύσωμεν τοῦ νὰ γράφωμεν ὑπὲρ ὑμῶν, ἕως οὗ ἴδομεν ἂν καὶ μὲ τὰ νέα σου φορολογικὰ νομοσχέδια θ' ἀνταποκριθῇς εἰς τὰς προσδοκίας τοῦ πάσχοντος λαοῦ.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τινὰ ἐξ αὐτῶν εἶναι φοβερά. Φοβερά, ὅμως, εἶναι καὶ τὰ ἐργαλεῖα τοῦ χειρούργου, ἀλλὰ θεραπεύουν τὸν πάσχοντα ἀπὸ γάγγραιναν.

Καὶ ἀληθῶς ἀπὸ τοιαύτην πάσχει καὶ ἡ δύστηνος Ἑλλὰς, ἣν κατὰ καιροὺς κυβερνήσεις, ὡς ἄλλοι κομπογιανῖται, ἐπροσπάθουν νὰ θεραπεύσουν μὲ καταπλάσματα καὶ μὲ ἀλοιφάς, ἐνῷ αἱ πληγαὶ τῆς πασχούσης χρήζουν ἐπιστημονικῆς θεραπείας καὶ ἐπιστήμονος ἐπιβλεψιν ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τῶν σεσηπότων καὶ ὑπὸ τῆς γαγγραίνης προσβληθέντων μελῶν.

Καὶ τοιοῦτος, εἰς τὴν λειψανδρίαν τῶν χρόνων ποῦ ζῶμεν, ἀνεφάνης μόνος Σύ.

Πρὸς Σὲ λοιπόν, ἐστρέψαμεν πάντες τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἀπὸ Σὲ περιμένομεν τὴν σωτηρίαν μας.

Τὰ νέα φορολογικά σου νομοσχέδια μᾶς κάμουν ν' ἀλγῶμεν καὶ ν' ἀφίνωμεν φωνὴν πονοῦντος, φωνὴν ἀνθρώπου πάσχοντος, οὗτινος χειροῦργος κάμει ἐγχείρισιν.

Τοιούτους πόνους μᾶς προξενοῦν αἱ φορολογίαι σου καὶ διὰ τοῦτο φωνάζομεν μέχρι τρίτου οὐρανοῦ, ἀλλὰ Σὺ ὡς ἐπιστήμων, ὅστις γνωρίζεις τὴν θεραπείαν τοῦ πάσχοντος, προβαίνεις θαρραλέως, ἐφαρμόζεις τὰ μέσα τὰ ὁποῖα ἡ δαιμονία φαντασία σου συλλαμβάνει, καὶ πιστεύεις νὰ μᾶς σώσῃς καὶ νὰ καταστήσῃς δι' αὐτῶν τὴν πατρίδα εὐτυχῆ καὶ μεγάλην.

Ἂν, λοιπόν, πέπρωται νὰ μᾶς σώσῃς ἀληθῶς δι' αὐτῶν, νὰ μᾶς φέρῃς τὸν **Χρυσοῦν Καιρόν**, φανοῦ ὡς πάντοτε ἄκαμπτος εἰς τοὺς κρωγμοὺς τῶν γελοίων πολιτικῶν ἀντιπάλων σου, οἵτινες γῆν καὶ θάλασσαν συνταράσσουν, διὰ νὰ σὲ παραστήσουν μέγαν **φορομπήχτην** καὶ καταστροφέα τῆς μαθητιώσης νεότητος, τοῦ φορολογουμένου Λαοῦ καὶ παντὸς τοῦ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ.

Ἡμεῖς, μὴ δίδοντες οὐδεμίαν προσοχὴν εἰς τὰς γραώδεις αὐτῶν ἱερεμιάδας, γράφομεν ὑπὲρ ὑμῶν, μέχρις οὗ ἴδομεν, ὡς ἐλπίζομεν, ὅτι ἀληθῶς ἀνταπεκρίθης εἰς τὰς προσδοκίας καὶ τοὺς πόθους τοῦ φορολογουμένου Λαοῦ, καὶ ὄχι τῶν κηφήνων, τῶν ἀρχολιπάρων καὶ τῶν ἀνοήτων, καὶ τότε θὰ σοῦ κάμωμεν ἀνδριάντα εἰς τὰ φύλλα τοῦ **Ἀριστοφάνους**, ἐν ἐναντίᾳ δὲ περιπτώσει θὰ ταχθῶμεν μὲ τοὺς ἐχθρούς σου καὶ οὐαὶ εἰς Σὲ πλέον, διότι στήλην ἀναθέματος θὰ σοῦ ἀνεγείρωμεν, ἄνερ ἀνερμήνευτε.

Τὸ βατσέλο

του Παναγιώτη Πηγαδιώτη

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Νέος Αριστοφάνης* στις 29 Νοεμβρίου 1892 με τον παραπάνω τίτλο και με την υπογραφή Πι-Πι.

Τὸ βατσέλο τῆς πατρίδος ἀρμενίζει τώρα πρῖμα,
Μόλον ὅτι πῶς τὸ δέρνει τῶν δανείων ἄγριο κῦμα,
Ὁ καλός του καπετάνιος τὸ τιμόνι του κρατᾷ,
Τὸ γυρίζει ὅπως θέλῃ, κι' ὡς πουλὶ μ' αὐτὸν πετᾷ,
Καὶ περνάει τοὺς σκοπέλους, καὶ περνάει τὰς τρικυμίας
Δίχως χύσεις καὶ θυσίας.

Τὸ βατσέλο τῆς πατρίδος πρῖμα τώρα ἀρμενίζει,
Καίτοι ὁ βορρᾶς κι' ὁ νότος τῶν δανείων τὸ κλονίζει,
Ὁ λαμπρός του καπετάνιος τὸ τιμόνι διευθύνει
Καὶ τὴν τόσην τρικυμίαν μεταβάλλει εἰς γαλήνη,
Τὰ δὲ νέφη τῶν λαιλάπων ποῦ τὸ ἀπειλοῦν σκορπᾷ,
Κι' ὅλους τοὺς καιροὺς κτυπᾷ.

Τὸ βατσέλο τῆς πατρίδος ἀρμενίζει πρῖμα τώρα,
Ἀφοῦ τῆς χρεωκοπίας ἀπεφύγαμεν, τὴν μπόρα,
Χάρις εἰς τοῦ καπετάνιου τὸ κεφάλι τὸ τρανὸ
Ποῦ 'μπορεῖ γιὰ νὰ τὰ βάλῃ καὶ μ' αὐτὸν τὸν οὐρανό,
Καὶ μὲ τὸ Χριστὸν ἀκόμη, καὶ μ' αὐτὴ τὴν Παναγία,
Ζῶμεν ὅλ' ἐν εὐτυχίᾳ.

Τὸ βατσέλο τῆς πατρίδος... εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Τρικούπη,
Ὅστις 'μπῆκε εἰς τὴν μύτην ὅλων σας ὡσὰν κουνοῦπι,
Καὶ σᾶς κάνει νὰ τσινᾶτε πᾶσα ὥρα σὰν μουλάρια,
Νὰ ὠρύεσθε σὰν λύκοι τῆς Βουλῆς τὰ δυὸ ζαγάρια,

Ὁ παράδεισος θὰ γείνῃ κ' ἡ κλαυθμῶνος χθὲς κοιλάς,
Θἆν' περίδοξος Ἑλλάς.

Τὸ βατσέλο τῆς πατρίδος... ὤ, τί πρῖμα ποῦ 'πηγαίνει,
Τὸ φθονοῦν τὰ **δυὸ** ζαγάρια, τὸ θαυμάζ' ἡ οἰκουμένη.
Καὶ ἀκλόνητος στὸ σκάφος ὁ Τρικούπης πάντα στέκει
Κ' εἶν' οἱ λόγοι του κ' ἡ σκέψεις καὶ φωτιά, κι' ἀστροπελέκι
Καὶ τὰ νομοσχέδιά του, ὡς θελήματα Θεοῦ,
Ζωὴ δίδουν τοῦ Λαοῦ.

Τὸ βατσέλο τῆς πατρίδος... ὅσο ἔχει τὸ τιμόνι
Ὁ Χαρίλαος στὰς χεῖρας, θὰ γελᾷ, θὰ καμαρώνῃ,
Θὰ πηδᾷ, καὶ θὰ χορεύῃ, καὶ θὰ τραγουδᾖ γλυκά,
Ἐπειδὴ ἀπὸ τὸ Ἔθνος θὰ ἐκλείψουν τὰ κακὰ
Διὰ πάντα, καὶ οἱ πάντες πάντα θὰ εὐδαιμονοῦν...
Αἴ, φωνάξετέ του **Ζήτω!** οἱ μὲ κεφαλὴ καὶ νοῦν.

Ἔμπρὸς Τρικούπη

του Παναγιώτη Πηγαδιώτη

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Νέος Αριστοφάνης* στις 29 Νοεμβρίου 1892 με τον παραπάνω τίτλο.

ΕΜΠΡΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗ

Ναί, ἐμπρὸς Χαρίλαε, πρωθυπουργὲ τῆς Ἑλλάδος. Μὴ πτοῆσαι εἰς τὰς φωνὰς τῶν γελοίων καὶ μωρῶν ἡγετῶν καὶ μελῶν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως.

Ἡ Ἑλλὰς δέον νὰ σωθῇ.

Ὁ ἀσθενής, ὅταν πάσχῃ δεινῶς, ὁ ἰατρὸς προβαίνει εἰς τὰ ἔσχατα μέτρα τῆς ἐπιστήμης του πρὸς σωτηρίαν αὐτοῦ, χωρὶς ποσῶς ν' ἀκούῃ, ἢ νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν του τὰς μεμψιμοιρίας καὶ τὰς ἄλλας φωνὰς τῶν λεγομένων οἰκείων καὶ φίλων του.

Ἡ Ἑλλάς, ὡς εὑρίσκεται σήμερον, διὰ νὰ σωθῇ ἀπὸ τὸν θάνατον τῆς χρεωκοπίας, διὰ νὰ φανῇ εἰς τὸν κόσμον ὅτι ἂν ὅλα τὰ ἔθνη ὑποκύπτωσιν εἰς τὴν ἀσθένειαν αὐτήν, αὕτη ὡς ἐκ τῆς κράσεώς της, ὡς ἐκ τῆς ἀθανασίας της καὶ τῶν ἱστορικῶν παραδόσεών της, οὐδεμίαν προσβολὴν τῆς ἐπαράτου αὐτῆς ἀσθενείας αἰσθάνεται, οὐδὲ εἶναι δυνατὸν νὰ τὴν προσβάλῃ.

Φανοῦ, λοιπόν, ὁ ἰατρὸς ἐκεῖνος, ὃν ἀπαιτοῦν αἱ περιστάσεις, καὶ βάδισον μετὰ θάρρους ἀνδροπρεποῦς, μετὰ τόλμης πατριωτικῆς, μετὰ πολιτικῆς συνέσεως καὶ ἑλληνικῆς ἀγάπης, εἰς τὴν πολιτικήν σου καὶ τὸ ἐθνοσωτήριον πρόγραμμά σου. Ἐφάρμωσον αὐτὰ καθ' ὅλα. Ἐπίβαλον τὰ φορολογήματα, ἀλλ' ἐπίβαλον ταῦτα ἐν ἰσότητι καὶ δικαιοσύνῃ καὶ θεώρησον τὸν πλούσιον καὶ πένητα, τὸν ἰσχυρὸν καὶ ἀδύνατον **ἕνα** πρᾶγμα.

Μὴ διαιρῇς τὸν Λαὸν εἰς τάξεις, καὶ τοὺς φόρους πληρώνει ἡ πτωχοτέρα αὐτοῦ.

Ἔχει πακτωλοὺς θησαυρῶν ἡ Ἑλλάς, ἀλλ' ἀπαιτεῖται καὶ **χεὶρ** καὶ **νοῦς** διὰ νὰ ἐκμεταλλευθῇ αὐτούς.

Φανοῦ, λοιπόν, σὺ καὶ ἡ **χεὶρ** καὶ ὁ **νοῦς**, καὶ ρίψον τὰ βλέμματά σου εἰς τὰς ἀπεράντους καὶ ἐριβώλακας πεδιάδας τῆς Θεσσαλίας, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἡ Τουρκία εἰσέπραττε μόνον διὰ τῆς δεκάτης **πεντακοσίας** χιλιάδας λιρῶν.

Ρίψον τὰ βλέμματά σου εἰς τὰ μονοπώλεια τῶν βιβλίων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἰσπράττει ἡ Σερβία περὶ τὰ **ὀκτὼ** ἑκατομμύρια.

Μελέτησον τὸ ζήτημα τοῦ μονοπωλείου τῆς κινίνης, τῆς ὁποίας μεγάλη χρῆσις γίνεται, καὶ μεγάλη νοθεία ἐκ τῶν Γερμανοεβραίων· ἐκτελεῖται, λῃστεύεται καὶ φονεύεται ὁ πτωχὸς Λαός.

Σῶσον αὐτὸν διὰ τῆς καταργήσεως τῆς νοθείας, καὶ ὠφέλησον τὸ Ἔθνος διὰ τοῦ μονοπωλείου της.

Φορολόγησον τὰ κεφάλαια τῆς πρώτης, ὡς αὐτοκαλεῖται, τάξεως τῶν Χρυσογαϊδάρων καὶ Ντιστεγκέ.

Ἐπιδίωξον τὴν εἴσπραξιν τῶν καθυστερουμένων φόρων, οἵτινες εἰς πολλὰ ἑκατομμύρια δραχμῶν ἀνέρχονται, καὶ τῶν ὁποίων οὔτε οἱ εἰσπράκτορες, οὔτε οἱ ταμίαι τολμῶσι νὰ ζητήσωσι τὴν εἴσπραξίν των, διότι οἱ ὀφειλέται τῶν ἑκατομμυρίων αὐτῶν εἶναι πολιτευόμενα πρόσωπα, δηλαδὴ Νταβέληδες καὶ Τάκηδες, οἵτινες ἐννοοῦν νὰ κλέπτουν, νὰ λῃστεύουν, νὰ λωποδυτοῦν καὶ νὰ μὴ δίδουν λεπτὸν εἰς τὸ Δημόσιον.

Ἔχεις καὶ πολλὰ ἄλλα ἀκόμη, τὰ ὁποῖα διὰ νὰ ἀπαριθμήσωμεν δέον νὰ ἔχωμεν τὸν χάρτην τοῦ *Χρόνου* τοῦ Λονδίνου, ἐνῷ Σύ, ἂν ἔχῃς νοῦν, βάδισον·

ΕΜΠΡΟΣ, ΤΡΙΚΟΥΠΗ

«Ἡ ἐκ τῶν δανείων κατάστασίς μας». Γελοιογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(1.5.1893). Έγχρωμη λιθογραφία. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Κάτω από το δέντρο του Ελληνισμού η Ελλάδα με μαντρόσκυλο τον Τρικούπη βρίσκεται αντιμέτωπη με τραπεζίτες και κεφαλαιούχους που επιδεικνύουν άδειες τσέπες.*

Λίγα ἀπ' ὅλα

του Παναγιώτη Πηγαδιώτη

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Νέος Αριστοφάνης* στις 23 Δεκεμβρίου 1892 με τον παραπάνω τίτλο.

Ἡ θρασύτης

Ὑβρίζεις; Τί τὸ κέρδος, τί τὸ ὄφελος, τῶν γὰρ ὑβριζόντων· ἡ θρασύτης κόλασις, κατὰ τὸν Φωκελίδην.

Καὶ ὁ Δεληγιάννης, καταπεσὼν τῆς ἐξουσίας, ἤρξατο ὑβρίζων καὶ ἀπειλῶν τὴν βασιλείαν θρασέως, ὅσον καὶ μωρῶς.

Ὡς ὄφις πατούμενος κατὰ κεφαλῆς συστρέφει ὅλον τὸ σῶμα ἀπειλητικῶς περὶ τὸν καταπατοῦντα αὐτὸν πόδα, χολὴν ἐξερευγόμενος καὶ δηλητήριον ματαίως, οὕτω καὶ ὁ Δεληγιάννης, καταρριφθεὶς τῆς ἐξουσίας, ἤρξατο ὕβρεις καὶ γελοίας ἀπειλὰς κατὰ βασιλείας, θρασυνόμενος, νὰ ἐξεμῇ ἐν τῇ ἐλεεινοτάτῃ συντριβῇ αὐτοῦ μὴ κατανοῶν ὅτι οὕτω καθίσταται γελοῖος.

Ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ἀφοῦ ἐγκατέλειψε τὴν Κυβέρνησιν γιὰ νὰ μὴ τοῦ κοπῇ τὸ χέρι, καὶ ἀφοῦ γενναίως συνεβούλευσε τὸν χαμάλη Λαὸ νὰ τρέφηται μὲ λάχανα, σέσκουλα καὶ παραπούλια καὶ νὰ πουλήσῃ καὶ τὸ βρακί του, χωρὶς ἐννοεῖται νὰ ἔχῃ καὶ τὴν τόλμην νὰ ὀνομάσῃ τὸ ὑπουργεῖόν του ἀντὶ ὑπουργεῖον Λαοπρόβλητον ὑπουργεῖον τῶν Ξεβρακότων, ὡς ἦτο τὸ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ἐφ' ᾧ καὶ ἐπωνομάσθη ἐν τῇ ἑσπερίᾳ καὶ Λαχανοφάγος, ὁ ἄνθρωπος λέγομεν οὗτος ἀπετόλμησεν, ἐν πληρεστάτῃ γνώσει, ὅτι ὁ κ. Μαστραπὰς διωρίσθη ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν παρὰ τοῦ Βασιλέως, νὰ ἐκδώσῃ ἔνταλμα φυλακίσεως αὐτοῦ, ὡς ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν καίτοι πεπαυμένος καὶ διατάξῃ ἄλλον θρασὺν ὡς αὐτὸν ἀξιωματικὸν νὰ κτυπήσῃ τὸν Λαόν, διὰ τοῦ στρατοῦ, ὁ λεγόμενος Λαοπρόβλητος αὐτὸς ἐὰν ἤθελεν ἀποτολμήσῃ νὰ ἐκστομίσῃ ζήτω ὁ Βασιλεύς, ἐγένετο δὲ καὶ παραίτιος παρὰ μικρὸν νὰ αἱματοκυλήσῃ τὸν Λαόν, μομφὴν ἣν ἐπέρριψεν ἐπὶ τοῦ Τρικούπη.

Ὁ κ. Τρικούπης

Ἐν τούτοις, ὃν μετεκαλέσατο ὁ Βασιλεὺς καὶ ἀνέθετο τὸν σχηματισμὸν τοῦ νέου ὑπουργείου, ὡς ἔχων ἄκραν πεποίθησιν εἰς τὴν ἱκανότητα καὶ φιλοπατρίαν αὐτοῦ, παρέχων αὐτῷ καὶ τὴν διάλυσιν τῆς ἐξονημένης βουλῆς τοῦ Δεληγιάννη, ἠρνήθη ἀξιοπρεπέστατα, δοὺς γνώμην, ὅπως ὁ Βασιλεὺς ἐξοικονομήσῃ τὴν δεινὴν περίστασιν τοῦ Ἔθνους, εἰς ἣν περιήγαγεν αὐτὸ ὁ Δεληγιάννης, ὅπως ἀναθέσῃ τὸν σχηματισμὸν τοῦ νέου ὑπουργείου εἰς ἄχρουν, ὅπερ λαμβάνον καὶ τὴν διάλυσιν τῆς Βουλῆς καὶ διενεργήσῃ τὰς νέας βουλευτικὰς ἐκλογάς, ἐξ ὧν καταδεικνυομένου τίς τῶν δύο τέως πρωθυπουργῶν θὰ ἔχῃ πλείονας ὁμοφρονοῦντας βουλευτὰς ἐν ἰσχυρᾷ πλειοψηφίᾳ, ἀναθέσῃ τότε τὸν σχηματισμὸν τοῦ νέου καὶ διαρκοῦς ὑπουργείου.

Τὴν ἀμερόληπτον ταύτην γνώμην τοῦ κ. Τρικούπη ἀσπασάμενος ὁ Βασιλεύς, μετεκαλέσατο τὸν κ. Κωνσταντόπουλον, τέως τριτοκομήτην καὶ ἀνέθετο εἰς αὐτὸν τὸν σχηματισμὸν τοῦ νέου ἀχρόου λεγομένου ὑπουργείου.

Τὸ νέον Ὑπουργεῖον

Ὁ Βασιλεύς, εὑρὼν ὀρθὴν τὴν γνωμάτευσιν τοῦ κ. Τρικούπη, ἀνέθετο τῷ κ. Κωνσταντοπούλῳ, τὸν σχηματισμὸν τοῦ νέου ὑπουργείου, ὅστις δεχθεὶς τὴν ἐντολὴν ταύτην τοῦ Βασιλέως ἀπετάθη πρὸς τοὺς φίλους του **Τριτοκομίτας** λεγομένους, ὧν προεξάρχη ὁ κ. Ράλλης, ἀλλ' οὗτοι ἠρνήθησαν νὰ συνδράμωσιν αὐτόν, ὑπήκοντες εἰς τὴν φιλοδοξίαν τοῦ κ. Ράλλη, ὅστις ἀφ' ἧς ἡμέρας θωπευτικῶς τῷ εἶπεν ὁ Βασιλεὺς ἐν Δεκελείᾳ θωπεύων αὐτὸν ἐπ' ὤμου:

– Μὴ σὲ μέλει, κύριε Ράλλη, καὶ τὸ μέλλον εἶναι δικό σου, τὸ ἐπίστευσεν ὁ φιλοδοξῶν ἀνὴρ καὶ ἔκτοτε πρωθυπουργιλίκι ὀνειροπωλῶν ζηλωτύπως φέρεται πρὸς πάντα ἄνδρα προτιμώμενον αὐτοῦ.

Ὅπως δήποτε ὁ κ. Κωνσταντόπουλος, μὴ ἀποθαρρήσας ἐκ τῆς ἀρνήσεως τῶν τέως φίλων του τοῦ νὰ συμμετάσχωσιν εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ νέου ὑπουργείου, προέβη θαρρούντως ἀποταθεὶς εἰς ἄλλους καὶ ἐσχημάτισε τὸ ὑπουργεῖον του ἐκ τῶν ἑξῆς, ἄνευ κολακείας δραστηρίων ἀνδρῶν.

Ἡ γέννησις... τῆς χρεωκοπίας

του Πελαργού [= Ευάγγελου Κουσουλάκου]

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Σκριπ* στις 25 Φεβρουαρίου 1893 με τον παραπάνω τίτλο.

Καλὴν ἑσπέραν, δανεισταί, ἂν εἶναι ὁρισμός σας
Τοῦ κανονιοῦ τὴν γέννησι νὰ 'πῶ 'στ' ἀρχοντικό σας.
Μέγα κανόνι ἔπεσε 'στῶν 'Αθηνῶν τὴν πόλι
Κ' οἱ δανεισταὶ πενθοφοροῦν καὶ κλαίει ἡ κτίσις ὅλη.
Εἰς τὴν Βουλὴ ἐβρόντηξε, 'στὴν φάτνη τῶν ἀλόγων,
Καὶ ὁ Τρικούπης τῶριξε μ' ἕνα σπουδαῖον λόγον.
Πλῆθος Μακρήδων ψάλλοντες τὸ «Δόξα ἐν ὑψίστοις»
Καὶ διὰ τοῦτο ἄξιζε τῆς στρούγκας του ἡ πίστις.
'Εκ τῆς 'Αγγλίας ἔρχονται τρεῖς μούντζαις διὰ δῶρα
Ὁ Χάμπρο δὲ τὰς ὁδηγεῖ χωρὶς νὰ λείψῃ ὥρα.
Διὰ τὸν Χάμπρ' ὡς ἤκουσε Μπουρζότος ὁ φρικώδης,
'Αμέσως ἐταράχθηκε κ' ἔγινε θηριώδης.
Ὅτι πολλὰ φοβήθηκε διὰ τὴν ἐξουσίαν
Μήπως τοῦ δώσουν μιὰ κλωτσιὰ καὶ χάσῃ τὴν ἀξίαν.
Κράζει τοὺς μάγους κ' ἐρωτᾷ τί διάβολο νὰ κάνῃ,
Κ' ἐκεῖνοι τοὔπαν: Βρόντα το, σᾶν νἄταν Καραπάνοι.
'Αμέσως πάει στὴν Βουλή, βρίσκει τὸν Θεοτόκη
Κ' ἐκεῖ «ἐκβαρβαρίζονται» τῶν δανειστῶν οἱ τόκοι.
Πολλοὶ ἐδῶ τὸν προσκυνοῦν κι' ἄλλοι ἐκεῖ τὸν 'βρίζουν
Κ' ἑκατὸν δύο βουλευταὶ τὸν νόμον του ψηφίζουν.
Χιλιάδες δέκα δανειστῶν σφάζει σε μιὰν ἡμέρα
Τῶν δὲ λοιπῶν ὁ διάβολος ἐπῆρε τὸν πατέρα.
Καὶ ἐπληρώθη τὸ ρηθὲν σ' 'Ανατολὴ καὶ Δύσι
Πῶς ἡ «Ἑλλὰς προώρισται νὰ ζήσῃ καὶ θὰ ζήσῃ».
'Ιδού ὁποῦ σᾶς εἴπαμεν ὅλην τὴν ὑμνῳδίαν
Καὶ τῆς Ἑλλάδος τῆς φτωχῆς τὴν φοβερὰν κηδείαν,
Καὶ σᾶς καλονυκτίζομεν, πέσετε κοιμηθῆτε,
'Ολίγον ὕπνον πάρετε... χωρὶς νὰ σηκωθῆτε
Καὶ βάλλετε τὰ ροῦχα σας, ἂν εἶναι ἰδικά σας,
'Αλλέως νὰ σουφρώσετε ἀπ' τὰ γειτονικά σας.
Εὐθὺς τραπέζι στρώσετε, βάλτε τὸ φαγητό σας
Κι' ἂν ἄλλο τι δὲν ἔχετε νὰ φᾶτε τ' ἀπ' αὐτό σας.
Εἰς ἔτη πολλὰ
Μὲ δίχως ψιλά.

Χαίρετε, χοροπηδᾶτε

του Παναγιώτη Πηγαδιώτη

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Νέος Αριστοφάνης* στις 17 Απριλίου 1893 με τον παραπάνω τίτλο και με την υπογραφή Πι-Πι.

Χαίρετε, χοροπηδᾶτε... μὴ σᾶς μέλλῃ, μὴ σᾶς νοιάζῃ,
Τὰ τοῦ Ἔθνους ’πᾶνε πρῖμα καὶ κανείς μας δὲν στενάζῃ,
’Από φόρους δυσβαστάκτους καὶ ἀπὸ παρανομίας,
Γιατὶ εἶναι ὁ Τρικούπης κύριος τῆς ’Εξουσίας.
Καὶ ἐνόσῳ τοῦτος πλέον τὴν Πατρίδα κυβερνᾶ,
Ὁ Λαὸς χρυσαῖς ἡμέραις εὐτυχίας θὰ περνᾷ.

Χαίρετε, χοροπηδᾶτε, τρώγετε καὶ πίνετε,
Καὶ στὰ ὅσα ὁ Σουμάδας λέει λεπτὸ μὴ δίνετε.
Γήρασε ὁ κακομοίρης, ὅπως ὅλοι ξέρουμε,
Καὶ γι’ αὐτὸ στὴν ’Εξουσία δὲν θὰ ξαναφέρουμε.
Τὸ γεροντικὸ κεφάλι, τ’ εἶναι ἄδειο ἀπὸ μυαλά...
Ὁ Τρικούπης κυβερνήτης, κι’ ὅλα θεῖα καὶ καλά.

Χαίρετε, χοροπηδᾶτε, κι’ ὁ καθεὶς ἂς τραγουδῇ
’Επειδὴ πολλὰ σὲ τοῦτον τὸν αἰῶνα θὰ ἰδῇ.
Σὰν τὸν Ράλλη, κολοκύθια, Κυβερνῆται νὰ ζητοῦν,
Εἰς τὸ Ἔθνος μας νὰ γείνουν, καὶ στὰς χεῖρας νὰ κρατοῦν,
Γιὰ νὰ μᾶς ἐξαπατήσουν, πράγματα σωτήρεια...
Τώρα ποὖφθασαν τὰ χρέη, χίλια ’κατομμύρια.

Χαίρετε, χοροπηδᾶτε, καὶ τὸ σύμπαν ἂς χαλάσῃ,
Ὁ Τρικούπης σὲ μιὰ ὥρα δύναται κι’ αὐτὸ νὰ φτειάσῃ.
Ὅπως ἔφτειασε τοῦ Κράτους τὴν κακὴ κατάστασι.
Δίχως κούνημα κανένα, δίχως ἐπανάστασι,
Κι’ εἶναι τώρα ὅλα γάλα, ὅλα μέλι στὴν Ἑλλάδα.
Καὶ φαρμάκι σ’ ἕνα μόνον... εἰς τὸν κύριον Σουμάδα.

Χαίρετε, χοροπηδᾶτε, ἕως τὰ οὐράνια,
Ὁ Τρικούπης μας νὰ ζήσῃ ποὺ μᾶς βρίσκει δάνεια.
Ὁ Τρικούπης μας ποὺ ἔχει ἕνα νοῦ δαιμόνιον,
Καὶ δὲν ἀγαπᾶ νὰ ρίξῃ ἡ Ἑλλὰς κανόνιον.
Εἰς τοὺς τόσους δανειστάς της, ποὺ μᾶς δίνουνε λεπτά,

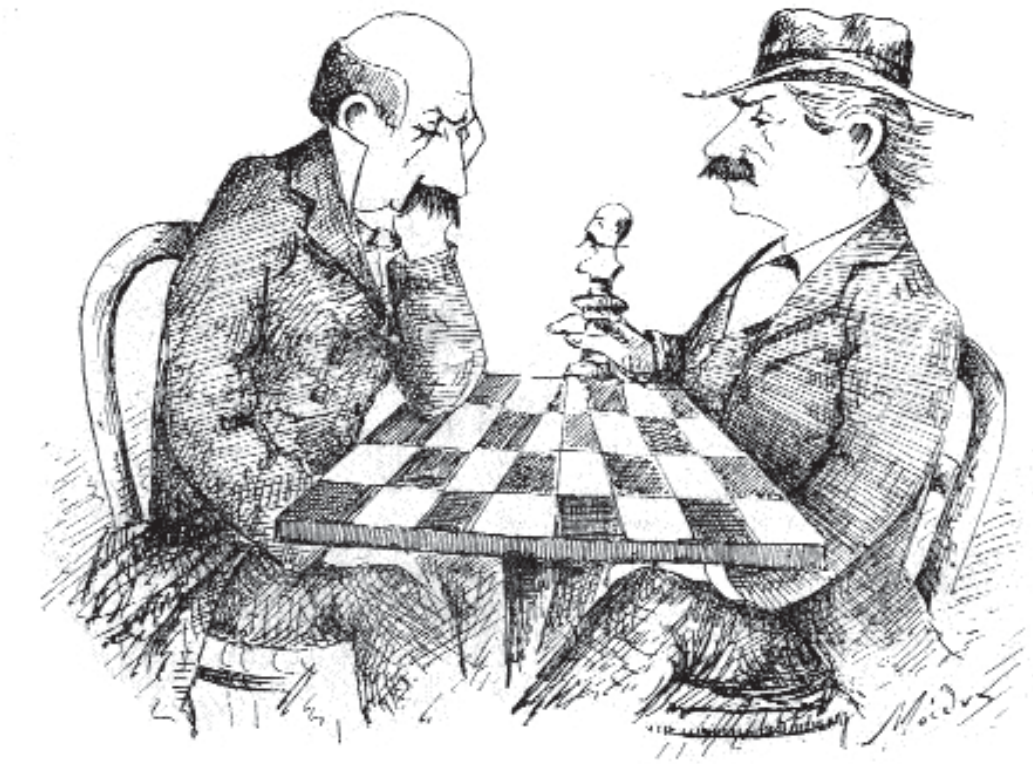

«Τὸ σκάκι τῆς ἡμέρας. Μὲ μιὰν κίνησίν τοῦ fou ἔχασεν ὁ Τρικούπης τὸν βασιληά του». Γελοιογραφία του Μιχαήλ Αθανασιάδη από την εφ. Σκριπ *(14.11.1893). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Πᾶσα 'μέρα, καὶ τὸ λέγει πάντοτε ὀρθά, κοφτά.

Χαίρετε, χοροπηδᾶτε 'πάγει πλέον ὁ καιρός,
Ὁ κακός, κι' ὁ μὴ πιστεύων εἶναι βλάκας καὶ μωρός...
Νῦν ἀνέτειλεν ἡ δόξα... ἡ τιμή... καὶ ἡ Πατρίς,
Καὶ ἀγάλλεται, καὶ χαίρει κ' εὐτυχεῖ, κ' εὐδαιμονεῖ.
Κ' εὔχεται γιὰ νὰ τῆς στείλουν τοῦ Θεοῦ οἱ οὐρανοί.

Χαίρετε, χοροπηδᾶτε... τ' ἀγαθά μᾶς ἦλθαν ὅλα,
Καὶ γιὰ τοῦτο στὴ Βουλή μας παίζουν τώρα καραμπόλα.
Οἱ πατέρες, ποῦ τὸ Ἔθνος ἀγαποῦνε ἐκ καρδίας,
Καὶ αὐξήσαν μέχρι τοῦδε τὰς πολλὰς φορολογίας...
Ἐργασθῆκαν οἱ καϋμένοι καὶ πολὺ ὑδρώσανε
Διὰ τοῦτα καὶ ἐκεῖνα, μὰ τὸ Ἔθνος σώσανε.

Χαίρετε, χοροπηδᾶτε, ὅλοι οἱ ἀπόγονοι,
Τῶν Ἑλλήνων γιὰ νὰ ἰδοῦνε οἱ σοφοί μας πρόγονοι.
Ὅτι εἴμεθα μεγάλοι καὶ αὐτῶν σοφώτεροι
Καὶ ὑπέρτεροι εἰς ὅλα ὡς καὶ ἀνδρειότεροι.
Καὶ στὰ ἔργα καὶ στὰ λόγια μάλιστα σ' αὐτὰ πολύ.
Καὶ γι' αὐτὸ ἡ οἰκουμένη πάντοτε γιὰ 'μᾶς 'μιλεῖ.

Χαίρετε, χοροπηδᾶτε, τῶν Ἑλλήνων τὰ παιδιὰ
Κι' ἀγαπῶμεν τὸν Τρικούπην μὲ ψυχὴ καὶ μὲ καρδιά.
Ἐπειδὴ αὐτὸς καὶ μόνος εἶν' τοῦ Ἔθνους ὁ ἀστήρ.
Καὶ τοῦ Βλάκα, τοῦ Χαμάλη Κυριάρχου ὁ ΣΩΤΗΡ.
Ὅστις δύναται νὰ κάμῃ τὰ καλὰ ὁποῦ κηρύττω,
Καὶ γι' αὐτὸ ἂς ποῦμε ὅλοι: «ὦ Τρικούπη, ζῆθι, ζήτω».

Κι ὅμως σὲ καμαρώνουν

του Pierre

Στις 27 Απριλίου 1893, ο Χαρ. Τρικούπης διαφωνεί με τον βασιλιά και παραιτείται. Η εφημερίδα *Νέος Αριστοφάνης*, στις 28 Απριλίου 1893 –με τον παραπάνω τίτλο και με την υπογραφή Pierre– σχολιάζει:

Τρικούπη, παραιτήθης χωρὶς νὰ πολεμήσῃς
ἀφήσας εἰς τοὺς δρόμους τόση πλειοψηφία,
βαρέθηκες τὸ Κράτος πλέον νὰ κυβερνήσῃς,
ἢ μήπως ἐβιάσθης ἀπὸ τὴ βασιλεία;

Πλειοψηφία τόση κανεὶς δὲν τὴν ἀφίνει,
σὰν ἀρχηγός της εἶναι ἀνὴρ δοκιμασμένος,
καὶ ἂν συνεκροτῆτο ἀκόμη ἀπὸ κτήνη,
δὲν ἔπρεπε στὸ τέλος νὰ φύγῃς φοβησμένος.

Τὸ δάνειον δὲν ηὗρες ἢ σ' ἔφαγαν οἱ ὅροι
οἱ θίγοντες τοῦ Κράτους τὴν ἀνεξαρτησία;
κατεργαριὰ καὶ ψεῦδος εἰς τούτους δὲν ἐχώρει,
διὰ νὰ μείνῃς πάντα ἐσὺ στὴν ἐξουσία;

Τρικούπη, παραιτήθης, λιποψυχήσας ὄντως
καὶ τοῦ Σωτηροπούλου παρέδωκας τὰς κλεῖδας,
θρυνολογοῦν οἱ φίλοι κι' ὁ Εὔξεινος ὁ Πόντος,
τὸ πῶς δὲν ὑπεγράφης ὡς ἄλλος Ἀνταλκίδας.

Παραίτησες τὸ Ἔθνος ἐν μέσῳ τρικυμίας,
σὺ τοῦ Μεσολογγίου ὁ εὐκλεὴς ὁ γόνος
καὶ μᾶς κτυπᾶ τῇς πόρταις φάσμα χρεωκοπίας
κι' ὅμως σὲ καμαρώνουν κι' ὁ Λαὸς κι' ὁ Θρόνος.

Ἡ χρυσῆ ἐποχή

του Παναγιώτη Πηγαδιώτη

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Νέος Αριστοφάνης* στις 4 Σεπτεμβρίου 1893 με τον παραπάνω τίτλο και με την υπογραφή «Παν.».

Ἦλθε τέλος στὴν Ἑλλάδα ἡ **χρυσῆ** ἡ **ἐποχὴ**
Ὅπου κάθε πεινασμένος τοῦ λοιποῦ θὰ εὐτυχῇ,
Καὶ θὰ τρώγῃ καὶ θὰ πίνῃ ὡς οἱ Σοσιαλισταὶ
Ὀνειρεύονται καὶ εἶναι αἱ ἀρχαί των σεβασταὶ
Καὶ οὐράνιαι καὶ θεῖαι
Καὶ οὐχὶ μωραί, γελοῖαι.

Ἦλθεν, ἦλθε καὶ καθένας τρισμακάριος Ρωμηὸς
Στὴν μικρὰν αὐτὴν γωνίαν θὰ περνάῃ σὰν Θεός.
Καὶ ποσῶς δὲν θὰ δουλεύῃ τοῦ λοιποῦ γιὰ τοὺς τρανούς,
Τοὺς πλουσίους, τοὺς ἀφέντες, τί θὰ ἔχωμεν κοινοὺς
Τοὺς πολλοὺς των θησαυροὺς
Εἰσὲ τούτους τοὺς καιρούς.

Ἦλθε, κ' ἡ Ἑλλὰς θὰ γείνῃ καὶ μεγάλη καὶ τρανή,
Καὶ θὰ τρέμουν στ' ὄνομά της κ' ἡ γῆ κ' οἱ Οὐρανοί,
Καὶ θενὰ τὴν προσκυνάῃ καὶ ἡ ἄπιστη Φραγκιὰ
Καὶ αὐτοὶ οἱ τραπεζῖται, τὰ ἀκάθαρτα ἀγγεῖα,
Οἱ ὁποῖοι μᾶς ἐγδύσαν
Καὶ τὸ Ἔθνος ἀφανῆσαν.

Ἦλθεν, ἦλθε κι' ὁ Τρικούπης, ἐπαλάβωσε γι' αὐτὸ
Καὶ φωνάζει εἰς τὸ *Ἄστυ* πῶς δὲν ἔχομε λεπτό·
Καὶ πὼς βρίσκεται τὸ Κράτος σὲ μεγάλη συμφορὰ
Κ' ἡ Πατρίς μας κινδυνεύει τούτη πλέον τὴν φορὰ
Νὰ ἀπολέσῃ διὰ πάντα καὶ τιμὴν κ' ἐλευθερίαν,
Ἐκτὸς ἂν αὐτὸς καὶ ἔλθῃ γρήγορα στὴν ἐξουσίαν.

Ἦλθε, καὶ καθεὶς μας χαίρει καὶ χορεύει καὶ πηδᾷ,
Ὅπως ὅταν ὁ κοχλίας καίγεται καὶ τραγουδᾷ
Κι' ὀνειρεύεται πὼς τρώγει μὲ πηρούνια χρυσὰ
Καὶ ὁ πλούσιος πὼς ὅτι τοῦ προσφέρει τὰ μισὰ
Ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντά του
Γιὰ νὰ ζῇ εὐτυχισμένος καθὼς θέλει ἡ καρδιά του.

Ἦλθεν, ἦλθε, καὶ τὸ μάνα πέφτει νῦν ἐξ οὐρανοῦ,
Καὶ χορταίνουνε ἐκεῖνοι ποὺ δὲν ἔχουν δράμι νοῦ,
Καὶ ὀνείρατα πιστεύουν καὶ ἐλπίζουν εἰς αὐτά,
Ὅτι ὅλα στὴν Ἑλλάδα εἶναι τώρα δυνατά,
Ὅπου εἶναι ὁ Σωτῆρος καὶ ὁ Ράλλης στὴν ἀρχή...
Συμφορά μας... ἡ **κακή** μας ἦλθε τέλος **ἐποχή**.

Ἡ στρούγγα

Μονόλογος Δηλιγιάννη

(Ἐπὶ τῇ μεταστάσει τῶν 70 βουλευτῶν του κατὰ τὸ 1886)

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Σκριπ* στις 21 Νοεμβρίου 1893 με τον παραπάνω τίτλο και με την υπογραφή «Εγώ».

Μπῆκε κλέφτης 'στὴ Βουλὴ
Κι' ἀπ' τὸ Γέρο τοῦ Μωρηὰ
Ἑβδομῆντα 'πῆρ' ἀρνιὰ
Καὶ τὰ πῆγε μιὰ βραδιὰ
Ὁ Τρικούπης 'στὴ σπηλιᾶ
Πᾶνε, πᾶνε, πᾶν
Ὤχ καϋμένος, ὤχ καϋμένος.
Προβατάκια μ'
Δόλια ἀρνάκια μ'.

Πῆρε τὴν καρδάρα μου
Ποὔπηζα τὸ γάλα μου,
Τὴν πλειοψηφία μου...

Κ' ἔμειν' ἡ *Πρωία* μου
Πᾶνε, πᾶνε, πᾶν
Ὤχ καϋμένος, ὤχ καϋμένος.
Καρδαρίτσα μ'
Γαϊδουρίτσα μ'.

Πῆρε μου τὰ λάγια ἀρνιὰ
Ποὔχαν τὰ χρυσὰ μαλλιὰ
Περκαλῶ σέ, Βασιληὰ
Νὰ παιδέψῃς τὴν κλεψιά.
Αἴ καὶ νὰ τὸν πλάκωναν

«Ὁ Ἀρχιτσέλιγκας ὁδηγῶν τὸ κοπάδι εἰς τὴν στρούγγαν». Γελοιογραφία του Μιχαήλ Αθανασιάδη από την εφ. Σκριπ *(21.11.1893). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

«Ὁ Τρικούπης ἀγωνιζόμενος πρὸς εὕρεσιν δανείου». Γελοιογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(1.5.1893). Έγχρωμη λιθογραφία. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Ο Τρικούπης ρίχνει παραγάδι για να πιάσει το δάνειο των 100.000.000 και δίπλα του ο Γεώργιος Α΄ υψώνει κουρελιασμένη ελληνική σημαία.*

Καὶ νὰ τὸν ξαρμάτωναν
Μέσα στὰ λημέρια του
'Κεῖνον καὶ τὰ ταίρια του!
Ὤχ καϋμένος, ὢχ καϋμένος
Λαγιαρνάκια μ'
Κατσικάκια μ'.

Ἂν μ' ἀκούσῃς, Βασιληὰ
Καὶ παιδέψῃς τὴν κλεψιὰ
Τὴν ἡμέρα τὴν Λαμπρὴ
θὰ σοῦ στείλω ἕν' ἀρνὶ
Ὄξω στὸ Τατόϊ σου
Ὅσο εἶναι τὸ μπόϊ σου.
Ὤχ καϋμένος, ὢχ καϋμένος.
Βουλευτάκια μ'
Προβατάκια μ'
Βάϊ.

Ὁ Τρικούπης ὁ πτωχὸς παραδέρνει μοναχός

του Γεωργίου Σουρή

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ο Ρωμηός* στις 27 Νοεμβρίου 1893 με τον παραπάνω τίτλο.

'Στῆς Ρωσσικῆς Πρεσβείας τὸν χορὸ
ὁ βασιλεὺς καθόλου δὲν μ' ἐσίμωσε
καὶ μοὔκανε πολὺ τὸν σοβαρὸ
κι' ἀληθινὰ ὁ τρόπος του μ' ἐθύμωσε.

Γιὰ τοῦτο ἐσταμάτησε κι' ὁ μπάλος
καὶ σχόλια ἠκούσθησαν ἀκρίτων,
κι' ἐτρόχισε τὴν γλῶσσα ἕνας κι' ἄλλος
κι' εἶπαν καὶ τὸ κοντὸ καὶ τὸ μακρύ των.

Τῶν δὲ διπλωματῶν τὸ γαῦρον σῶμα
κατέβασε τὰ μοῦτρα του κι' ἐσίγησε,
κι' ὁ 'Αβελὰν ὁ Ναύαρχος ἀκόμα
αὐτὸ τὸ φέρσιμό του παρεξήγησε.

'Ακοῦς ὁ Βασιλεὺς νὰ μοῦ θυμώσῃ
καὶ μήτε γιὰ τὰ μάτια νὰ σιμώσῃ
κι' οὔτ' ἕνα καλησπέρα νὰ μοῦ 'πῇ...
πῶ! πῶ! Τί ρεζιλίκι καὶ 'ντροπή!...

'Ακοῦς ἐκεῖ νὰ γίνωμε σαλάτα
κι' οἱ πρεσβευταὶ μαζί μου νὰ γελᾷν;
Καί τί θὰ 'ποῦν τὰ ξένα κονσολάτα;
Καί τί θὰ 'πῇ κι' ὁ Ρῶσσος 'Αβελάν;

Καὶ τί θὰ 'πῇ καθεὶς παρακεντές,
τῶν δανειστῶν καθένα Συνδικάτο,
καὶ ποιὸς θὰ μᾶς δανείσῃ κουτεντὲς
ὅταν ἰδῇ πὼς εἴμεθ' ἄνω κάτω;

Καὶ τί θὰ 'πῇ κι' ὁ Γλάδστων κι' ὁ Καπρίβη
κι' ὁ κύριος Ταάφφι κι' ὁ Καλνόκυ;...
Τὰ χέρια του καθεὶς γιὰ 'μὲ θὰ τρίβῃ
τὸν *ἐκβαρβαριστὴν* τοῦ Θεοτόκη.

Ἴδατ' ἐκεῖ ἀνάλατα καπρίτσια!...
'Εγὼ κι' ὁ Βασιλεύς, οἱ δυὸ Πλειάδες,
ὡσὰν σχολειοῦ νὰ κάνωμεν κορίτσια
καὶ νἄμαστε κι' ἐμεῖς 'Αρσακειάδες;

Ἴδατ' ἐκεῖ γεινάτι νὰ βαστᾷ
ἑνὸς πρωθυπουργοῦ τρανοῦ κι' εὐσώμου,
κι' εἰς ξένους διπλωμάτας ἐμπροστὰ
νὰ μοῦναι κακιωμένο τὸ χρυσό μου;

Κυττᾶτε τον τί πάσο καὶ τί νάζι!...
οὔτε χρυσό του πιὰ δὲν μὲ φωνάζει.

Λόγος περί κανονισμού των χρεών

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Σκριπ* στις 28 Νοεμβρίου 1893 με τον παραπάνω τίτλο. Η γελοιογραφία είναι του Μιχαήλ Αθανασιάδη.

Κύριοι Βουλευταί,

Εὐτυχὲς πρέπει νὰ θεωρηθῇ τὸ Κράτος, διότι ἐκάλεσεν ἐμὲ ἵνα κανονίσω τὰ οἰκονομικὰ αὐτοῦ. (Χειροκροτήματα). Μέχρι τοῦδε πρὸς τοῦτο παρουσιάσθησαν διάφορα συστήματα, ἀλλ' ὡς βλέπετε πάντα ὑστεροῦσι παραβαλλόμενα πρὸς τὸ ἰδικόν μου. Τὸ **κανόνι** διὰ τοῦ ὁποίου θὰ ἐργασθῇ ὁ κ. Καραπάνος εἶναι συστήματος παλαιοτάτου καὶ δὲν δύναται ἢ νὰ φονεύσῃ χρηματικῶς ὀλιγίστους μόνον τῶν δανειστῶν (Εὖγε). Τὸ **κανόνι** τοῦ κ. Κωνσταντοπούλου εἶναι ἐπίσης ἐμπροσθογεμὲς καὶ ρίπτει ὀλιγίστας βολὰς καθ' ὥραν. Πῶς εἶναι δυνατὸν δι' αὐτοῦ νὰ καταστραφῶσι τοσοῦτοι ὁμογενεῖς, τοσαῦτα ἀγαθοεργὰ καταστήματα, τοσαῦτα εὐαγῆ ἱδρύματα, τοσοῦτοι πολῖται Ἕλληνες; (Ἐπευφημίαι). Ὡσαύτως καὶ τὸ **κανόνι** τοῦ κ. Σωτηροπούλου καθυστερεῖ, ὁ

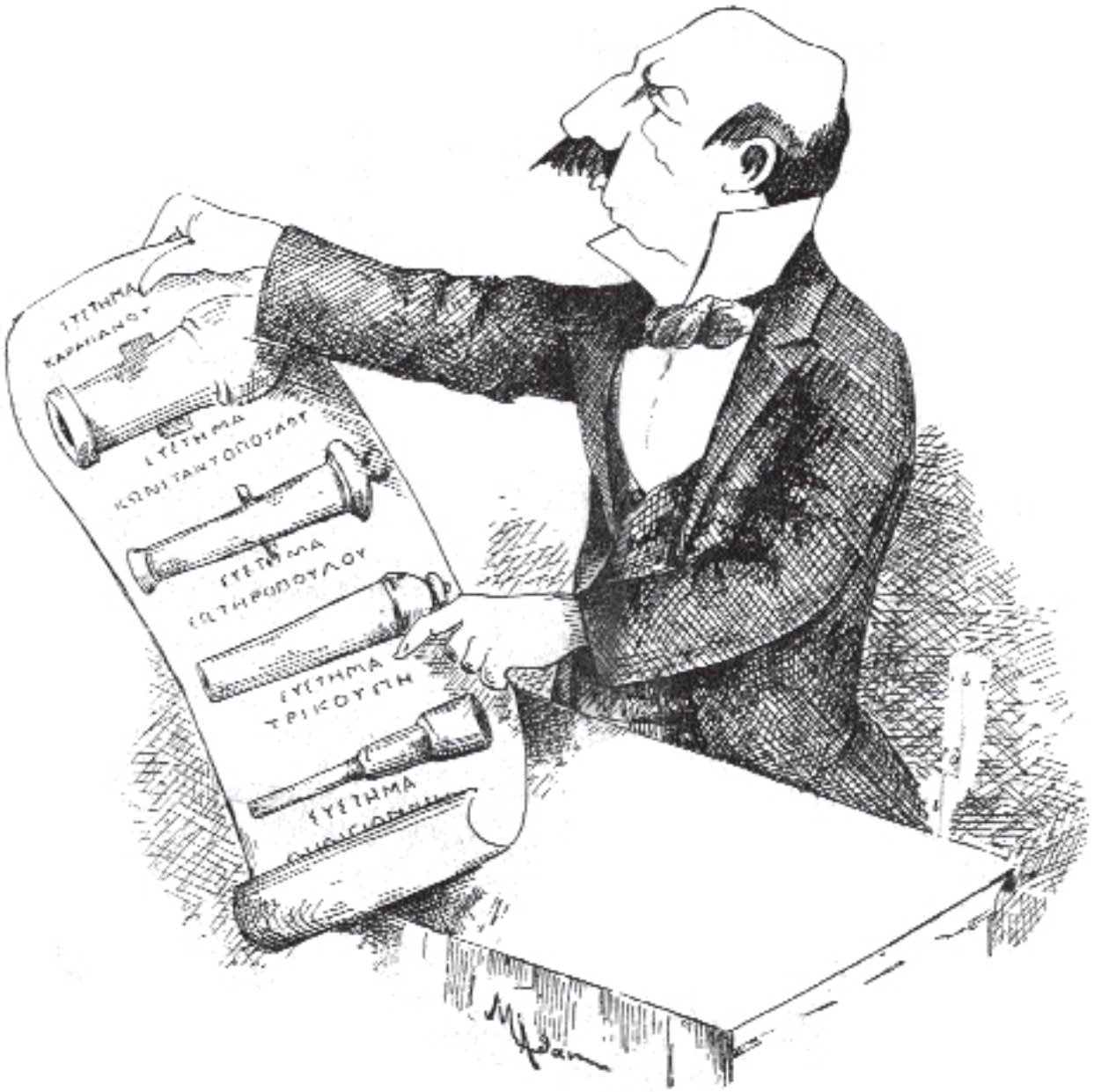

δὲ κ. Δηλιγιάννης δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐπιδείξῃ τὸ ἰδικόν του. Τοιαύτη δειλία εἶναι ἀκατονόμαστος! (Ἄκουσον, ἄκουσον!) Ἀπέναντι τούτων εὑρίσκεται τὸ ἰδικόν μας, ὅπερ ἔχει ἐξαιρετικὰς ἰδιότητας. Εἶναι ὀπισθογεμές, λειτουργεῖ δι' ἀκάπνου πυρίτιδος καὶ ὁ κρότος ἀκούεται μετὰ παρέλευσιν χρονικοῦ τινος διαστήματος. (Ζήτωωω...) Δι' αὐτοῦ οἱ δανεισταὶ φονεύονται παραχρῆμα, ἔπρεπε δὲ νὰ ἔχῃ τις γνώσεις ἀξιωματικοῦ τοῦ Πυροβολικοῦ, διὰ νὰ κάμῃ τοιαύτην ἐφεύρεσιν. Βάλλει κατ' εὐθεῖαν εἰς τὰ βαλάντια, δι' αὐτοῦ δὲ θὰ ἐκπληρωθῇ τὸ ρηθέν, ὅτι εἰς χεῖράς μου «ἡ Ἑλλὰς προώρισται νὰ σβύσῃ καὶ θὰ σβύσῃ». (Παρατεταμένα χειροκροτήματα).

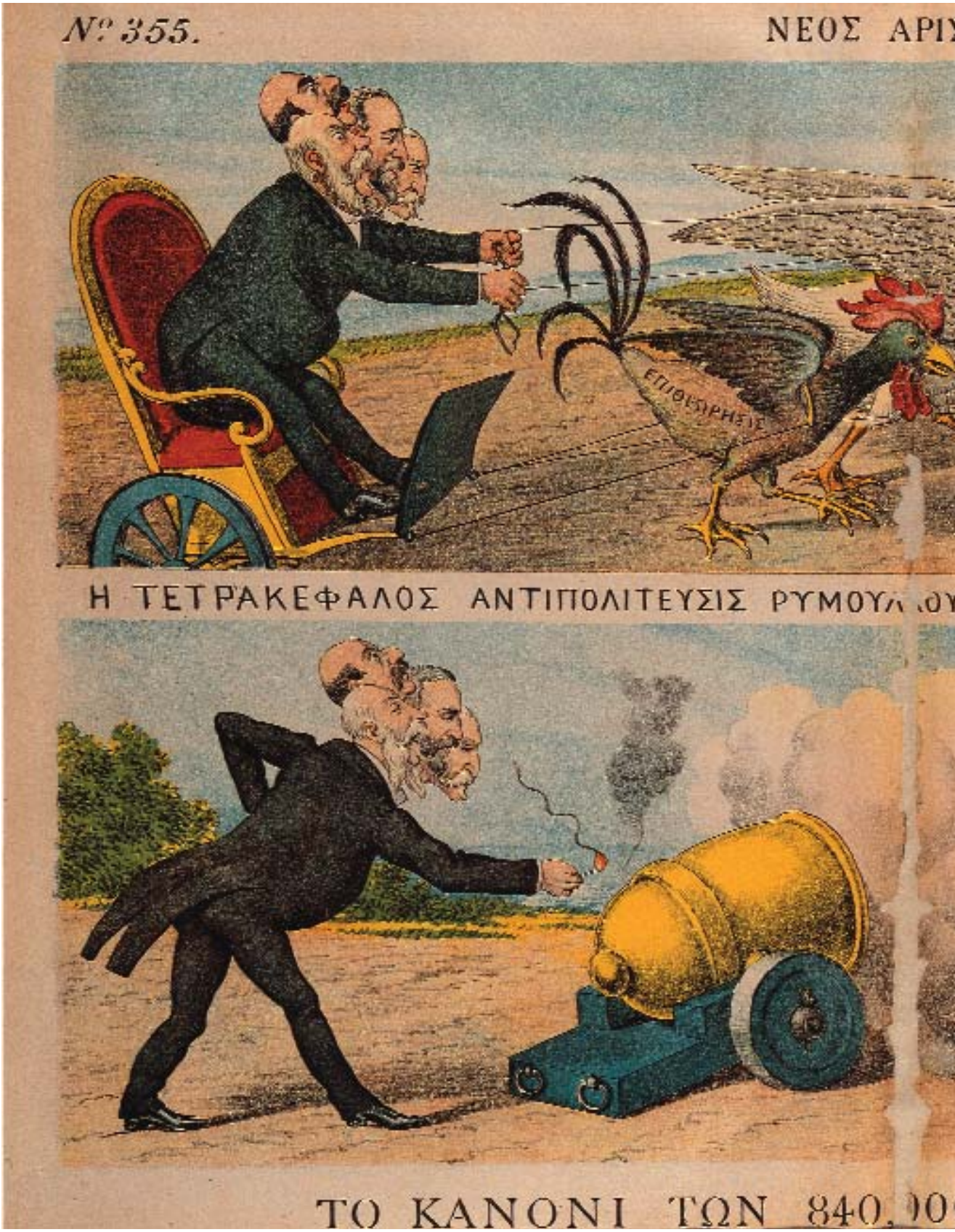

«Ἡ τετρακέφαλος ἀντιπολίτευσις ρυμουλκουμένη πρὸς ἀνάκτησιν τῆς... ἐξουσίας». «Τὸ κανόνι τῶν 840.000.000 τόνων Χάμπρο». Γελοιογραφίες από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(15.10.1893). Έγχρωμες λιθογραφίες. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ
ΚΑΙΡΟΙ
ΣΥΛΛΟΓΗ ΝΕΩΝ
ΠΡΟ
ΛΕΠΤ
ΟΥΜΕΝΗ ΠΡΟΣ ΑΝΑΚΤΗΣΙΝ ΤΗΣ ..... ΕΞΟΥΣΙΑΣ
840000000
0,000,000 ΤΟΝΩΝ ΧΑΜΠΡΟ.

Τὸ τραγούδι τῆς ἡμέρας
(Ἀφιεροῦται εἰς τὸν κανονιέρην Χαρ. Τρικούπην)

του Πελαργού [= Ευάγγελου Κουσουλάκου]

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Σκριπ* στις 5 Δεκεμβρίου 1893 με τον παραπάνω τίτλο.

Μαύρ' εἶν' ἡ νύχτα στὰ βουνὰ
Δὲν δίνουμε κουπόνι...
Τὰ βρήκαμε πολὺ στενά,
Γιατὶ δὲν ἔχουμε λιανὰ
Καὶ ρίχνουμε κανόνι!

Στὰ δυό του χέρια τὰ γυμνὰ
Κρατεῖ τοῦ Κροὺπ κανόνια.
Γιὰ δανειστὰς δὲν μεριμνᾷ,
Τοὺς δίνει πέντε στ' ἀχαμνὰ
Καὶ πᾶνε τὰ κωθώνια...

Οἱ δανεισταὶ φεύγουν χλωμοὶ
Τὸ φοβερό του χέρι.
Δὲν κάνει πλέον πληρωμή,
Ξέρει νὰ ζήσῃ μὲ τιμὴ
Καὶ νὰ τὸ σκάζῃ ξέρει...
Οἱ ἔμποροί μας δὲν πωλοῦν
Εἰς τὴν ὁδὸν Αἰόλου,
Τὰ μαγαζάκια των σφαλοῦν
Καί, δίχως διόλου νὰ μιλοῦν,
Τραβοῦν κατὰ διαβόλου.

Βαρειά, βαρειὰ βούζ' ἡ γῆ,
Ἕνα κανόνι πέφτει.
Παντοῦ τρομάρα καὶ κραυγὴ

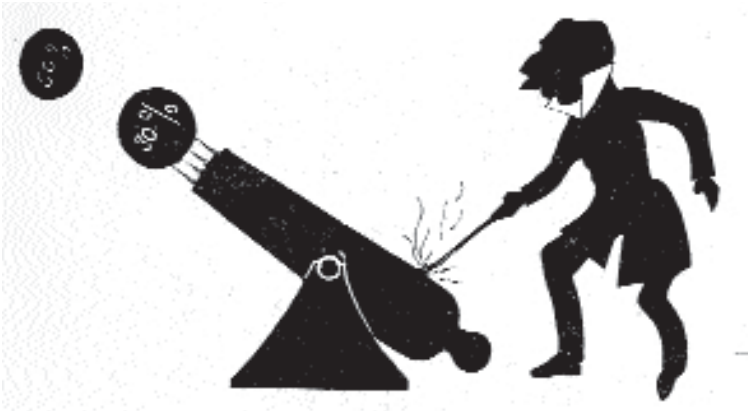

«Ἡ λύσις τοῦ οἰκονομικοῦ ζητήματος». Γελοιογραφία από την εφ. Σκριπ *(5.12.1893). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Παντοῦ φυγή... χωρὶς φαγί.
Ζήτω τοῦ πρωτοψεύτη!

Οἱ σύντροφοί του οἱ χαζοὶ
Τὸν βλέπουν χορτασμένοι
Καὶ τραγῳδοῦν μ' αὐτὸν μαζί:
Πῶς «ὅσῳ τρῷν, τὸ Ἔθνος ζῇ
Καὶ 'σὰν δὲν τρῷν, πεθαίνει».

Στίχοι τοῦ κάρρου

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Σκριπ* στις 27 Φεβρουαρίου 1894 με την υπογραφή «Εγώ» και με τον παραπάνω τίτλο.

Ἐν πρώτοις χαιρετῶ τοὺς φίλους μου ἀναγνώστας,
Ὅπως θὰ ἔκανε καὶ ὁ συχωρεμένος ὁ Κώστας.
Μωρὲ τί κρύαις Ἀποκρηὲς ἐφέτος!
Περικλέτος-Φασουλῆς καὶ Φασουλῆς-Περικλέτος.
Ἂν δὲν εἴχαμε καὶ τὸ «Βαριετὲ» τοῦ Ἀσλάνη
Δὲν θὰ ἤξερε κανεὶς τί νὰ κάνῃ!
Ἀλλὰ προτοῦ νὰ 'ποῦμε γιὰ τοὺς μασκαράδες,
Ποὺ γυρίζουν 'στοὺς δρόμους γιὰ νὰ παίρνουν παράδες,
Μετὰ εὐλαβείας πολλῆς
Ἂς δοῦμε τοὺς μασκαράδες τῆς Βουλῆς.
Ἐκεῖ μέσα ὁ Τρικούπης γιὰ τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος
Ὑπέβαλεν πενῆντα νομοσχέδια χάριν τῆς σταφίδος,
Ἐπίσης καὶ ὁ Ράλλης
Ὑπέβαλεν ἕνα σὺν τοῖς ἄλλοις.
Ὁ κύριος Δηλιγιάννης, ἐπειδὴ τὰ ἔχει χαμένα
Δὲν ὑπέβαλε κανένα.
Μετὰ ταῦτα ἄρχισαν γιὰ τὸν προϋπολογισμὸ πολυλογία
Μὲ ἄλλας λέξεις, κωλυσιεργία,
Ἡ ὁποία θὰ φάῃ τῆς Κυβερνήσεως τὸ κεφάλι
Καὶ θὰ κάνῃ τὸν Μακρῆ νὰ πάῃ 'πίσω στὸν Ράλλη.
Ὅλοι 'βρίσκουν τὴν ἰδέα σωστὴ
Πὼς ὁ Τρικούπης θὰ πέσῃ τὴν Σαρακοστή.
Αὐτὸ εἶναι νὰ σαστίσῃς.
Θὰ μείνουν δὲ 'πίσω καὶ αἱ μεταρρυθμίσεις,
Ὁ συμβιβασμὸς μὲ τοὺς δανειστὰς δὲν θὰ γίνῃ,

῾Ο Μπουφίδης μ' ἀνοικτὸ στόμα θὰ μείνῃ,
῾Ο Μπούμπουλης ἀπὸ τὸν καϋμό του θὰ σκάσῃ
Καὶ τὰ καράβια μας θὰ σπάσῃ,
῾Ο δὲ Στεφάνου τὰ μάτια τῆς Θέμιδος θὰ λύσῃ
Καὶ ὁ Καλλιφρονᾶς εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ 'μιλήσῃ.
Τί 'ξαφνικὸ μεγάλο!
Οἱ πρίγκηπες δὲν ἄφησαν μπάλο.
῞Ας εἶναι καλὰ τὰ παιδιὰ κι' ἂς χορεύουν...
Γι' αὐτοὺς ἄλλοι μαγειρεύουν.
῞Ολη ἡ ἀνωτέρα τάξις διασκεδάζει
Καὶ γιὰ τὴν χρεωκοπία σεκλέτι δὲν βάζει.
'Εφέτος καὶ ὁ Γιάννης Τρικούπης ἔκανε χορὸ
Μὰ ὁ Χαρίλαος δὲν ἐπῆγε γιατὶ δὲν εἶχε καιρό...
Κατ' ἄλλους δὲν ἐπῆγε γιατ' εἶχε τραχανὰ ἁπλωμένα
Καὶ κατ' ἄλλους γιατὶ τἄχουν χαλασμένα.
'Εμεῖς ἀφίνουμε νὰ λένε πολλὰ τὰ στόματα τὰ κακὰ
Καὶ δὲν ἐπεμβαίνουμε 'στὰ οἰκογενειακά.
'Απὸ τοὺς ἄλλους μασκαράδες 'φωνάζουμε τρίς:
Μᾶς ἄρεσε πολὺ ὁ βουλευτὴς Παξῶν κύριος Μακρῆς.
῾Ο ὁποῖος ἀναγγέλλομε μετ' ἀγαλλιάσεως ἀρρήτου
῞Οτι ἔγινεν ἐφευρέτης τοῦ ἀεικινήτου
Καὶ χωρὶς νὰ βλέπῃ πέριξ
Εἰς τὴν Βουλὴν τρέχει ἀπὸ πτέρυγα εἰς πτέρυξ.
Αὐτὰ εἶναι χαρᾶς εὐαγγέλια
῞Ας ἔλθωμεν τώρα καὶ εἰς τὰ νικέλια.
Καλέ, τί νομίσματα εἶναι αὐτά;
'Εγὼ προτιμῶ νὰ μὴν ἔχω λεφτά.
'Απὸ ἄσπρα κιτρινίζουν
Καὶ ὕστερα πάλι μαυρίζουν. Τί κρῖμα!
Φαίνεται ὅτι δὲν τὰ σηκώνει τὸ κλῖμα.
Κοντὰ εἰς ὅλαις αὐταὶς τῆς φασαρίαις
῞Εχουμε καὶ τοῦ *Ρωμηοῦ* τῆς ἱστορίαις!
῾Ο Σουρῆς, χάριν βεβαίως λιανῶν,
Εἰσήγαγεν ἔθιμον καινὸν
Καὶ ἀπεφάσισε γιὰ τὴν ἐφημερίδα του
Νὰ ἑορτάσῃ τὴν δεκαετηρίδα του,
Πολὺ δίκαιο καὶ πολὺ σωστό, βρὲ παιδιά, εἶναι
Νὰ καοῦν ὁλόκληραι αἱ 'Αθῆναι.
Κανεὶς δὲν πρέπει ν' ἀργοπορῇ,
Γιατὶ 'στὸν κόσμον ἕνα ἔχουμε μονάχα Σουρῆ.
Κοντὰ 'στὴν τόση ποικιλία.
Βγῆκε πάλι 'στὴν μέση ἡ ἀρχαιοκαπηλία
Καὶ προχθὲς εἰς τὴν παραζάλη
῞Ενας ἀρχαιοκάπηλος ἔκλεψε τοῦ Φιντικλῆ τὸ σάλι.
Τοῦ ὀφείλομεν εὐγνωμοσύνην ἀοίδιον
Ποὺ δὲν ἔκλεψε καὶ τὸν ἴδιον,
Θὰ ἦτο ὅμως μνήμης ἐπαράτου

«῞Οποιος πηδᾷ πολλὰ παλούκια...». Γελοιογραφία του Μιχαήλ Αθανασιάδη από την εφ. Σκριπ (2.1.1894). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Ο Τρικούπης φαίνεται να μην τα καταφέρνει με τα παλούκια του 1884 κατά τη γελοιογραφία του Σκριπ.

'Εὰν ἔκλεπτε τ' ἄϋλα συγγράματά του.
Τοιαύτη εἶναι ἡ κατάστασις, συμπολῖται
Καὶ νομίζω πὼς πρέπει νὰ ντραπῆτε.
῾Η ῾Ελλὰς ἐξ αἰτίας τοῦ Τρικούπη
Κατήντησε σπασμένο κιοῦπι
Καὶ ἄλλο τίποτε δὲν παρατηρῶ,
Παρ' ὅτι περνοῦμε τὸν κακό μας καιρό.
'Επὶ τοῦ παρόντος λοιπὸν σιγῶ
Καὶ σᾶς εὔχομαι ἔτη πολλά.

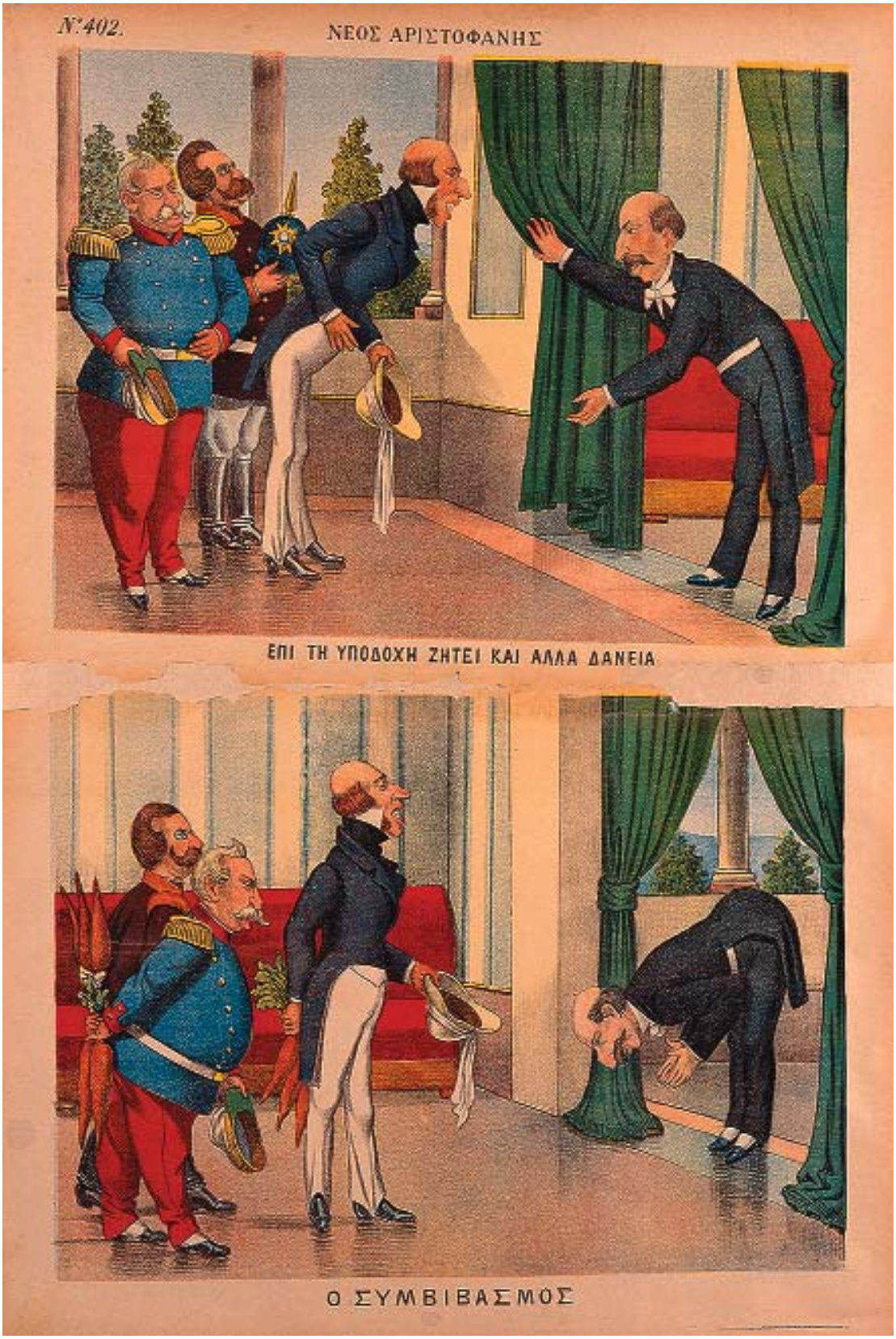

«᾽Επὶ τῇ ὑποδοχῇ ζητεῖ καὶ ἄλλα δάνεια – Ὁ συμβιβασμός». Γελοιογραφίες από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(2.9.1894). Έγχρωμες λιθογραφίες. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Οι πληρεξούσιοι των ξένων ομολογιούχων (Sir Mount Stuart Grant Duff (Αγγλίας), J. Ornstein (Γαλλίας) και Max Staevie (Γερμανίας) επισκέπτονται τον Χαρ. Τρικούπη στο υπουργείο Οικονομικών. Ο πρωθυπουργός ζητεί και άλλα δάνεια. Οι τραπεζίτες θα «συμβιβαστούν» με μια υπόκλιση και... καρότα.*

«Οἱ αἴτιοι τῆς καταστάσεώς μας» – «Οἱ ἀγωνιζόμενοι πρὸς σωτηρίαν μας». Γελοιογραφίες από την εφ. Νέος Αριστοφάνης, *[χ.χ.] Έγχρωμες λιθογραφίες. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Κατά τον γελοιογράφο «αίτιοι της καταστάσεως» είναι ο Χαρ. Τρικούπης και ο Θεοδ. Δηλιγιάννης, τους οποίους η Ελλάδα τιμωρεί τραβώντας τους το αυτί. «Οἱ ἀγωνιζόμενοι διά τήν σωτηρίαν μας». Η συμπολίτευση παριστάνεται ως γύπας και η αντιπολίτευση ως λύκος που επέπεσαν επί του δανείου των 100.000.000 χρυσών φράγκων.*

«Τὸ ξενοδοχεῖον τῆς Βουλῆς. Τί ἐμαγειρεύετο τόσαις ἡμέραις!». Γελοιογραφία του Μιχαήλ Αθανασιάδη από την εφ. Σκριπ *(13.3.1893). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Τὰ βάγια

(Σήμερον καὶ ἄλλοτε).
Στὸν Τρικούπη

του Νίκμαν [= Νικόλαου Λάσκαρη]

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Σκριπ* στις 10 Απριλίου 1894 με τον παραπάνω τίτλο:

Πρὸ χρόνων, ὅταν ἔλεγες πῶς θἄχῃς ἰσοζύγιον,
μὲ βάγια σ' ἀνεβάσαμε εἰς τὴν πρωθυπουργίαν,
φωνάζοντές σοι: Ὡσανά! Ὡσανά!

Μὰ τώρα ποὺ ἐφάνηκες πῶς εἶσαι ὑποζύγιον
κι' ἀνήκεις, καθὼς λέγουσι, εἰς πυροβολαρχίαν
φωνάζομέν σοι: Ὤ! σανά! Ὤ! σανά!

Αἱ διαπραγματεύσεις

Δημοσιεύθηκε ανυπόγραφο στην εφημερίδα *Σκριπ* στις 19 Ιουνίου 1894 με τον παραπάνω τίτλο. Η γελοιογραφία είναι του Μιχαήλ Αθανασιάδη.

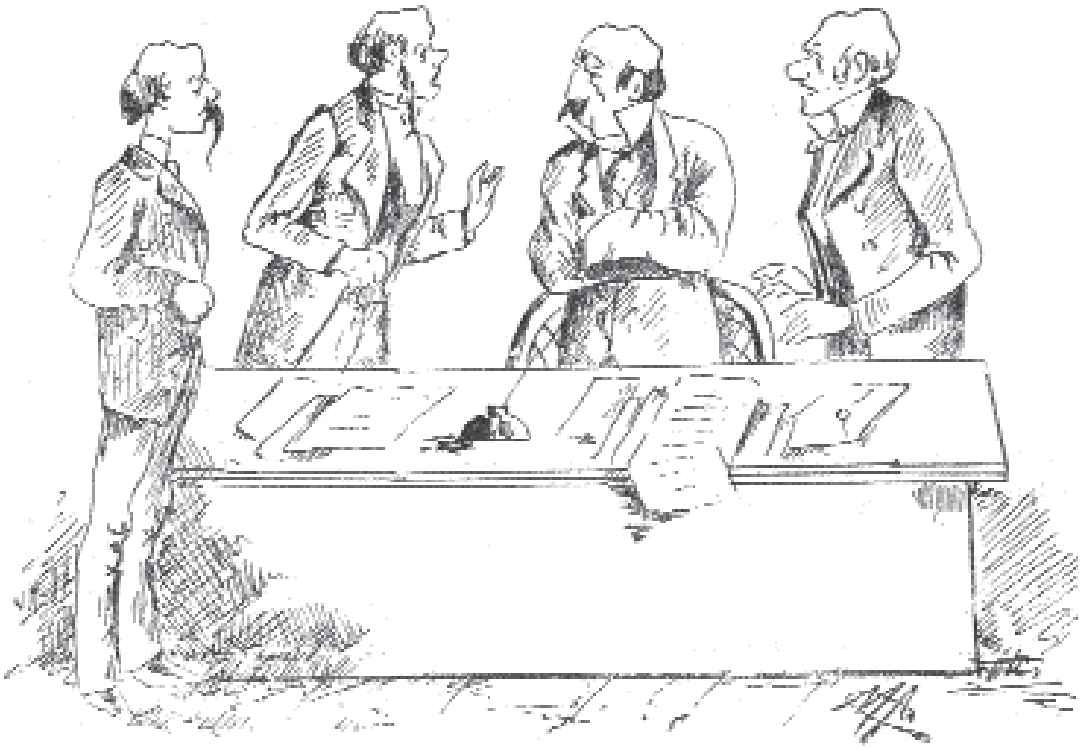

Τρικούπης – Λοιπὸν σᾶς λέγω, κύριοι, θὰ πάρετε σαράντα.
Γκρὰν Δοὺφ – Εἶναι πολλά, πάρα πολλά... νὰ δώσετε τριάντα.
Ὀρνστάϊν – Γιὰ ὅλα τὰ χρεώγραφα, ποὺ εἰς ἡμᾶς θ' ἀνήκωσι
Παρακαλῶ, κὺρ Πρόεδρε, νὰ δόστε μόνον εἴκοσι...
Στίβεν – Διότι ὁ Διάδοχος 'πῆρ' ἀπὸ 'μᾶς γυναῖκα
Παρακαλῶ, κὺρ Πρόεδρε, νὰ δόστε μόνον δέκα.
Τρικούπης – Πρὸς τούτοις δι' ἀσφάλειαν σᾶς δίδω τὸ χαρτόσημον,
Τὰ λάδια, τὰ πετρέλαια, ὅλο τὸ γραμματόσημον,
Τὸν φόρον ἐπὶ τοῦ καπνοῦ καὶ τοῦ σιγαροχάρτου,
Τοῦ ἅλατος, τοῦ πιπεριοῦ, τῆς ζάχαρης, τοῦ ἄρτου...
Γκρὰν Δοὺφ – 'Ασφάλειαν ἀπὸ ὑμᾶς δὲν θέλομεν καμμίαν.
Τρικούπης – Αὐτὸ εἶναι ἀδύνατον... θὰ πάρετε μὲ βίαν.
Ὀρνστάϊν – Δὲν θέλομεν.
Τρικούπης – Θὰ πάρετε.
Στίβεν – Ὁ λόγος σας μᾶς σώνει.

(Ὁ κύριος Πρωθυπουργὸς ἀρχίζει νὰ θυμώνῃ
Φεύγουν οἱ ἀντιπρόσωποι μὲ μάτια δακρυσμένα
Καὶ ἔτσι ὁ συμβιβασμὸς ἐπῆγε 'στὰ χαμένα.)

«Ὁ δανειοχαύτης». Γελοιογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(18.11.1894). Έγχρωμη λιθογραφία. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Ἄρθρον κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Στρατοδικείου

του Πελαργού [= Εὐάγγελου Κουσουλάκου]

Δημοσιεύθηκε ανυπόγραφο στην εφημερίδα *Σκριπ* στις 2 Οκτωβρίου 1894 με τον παραπάνω τίτλο.

ΑΡΘΡΟΝ
Κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Στρατοδικείου

Τί θαυμάσιον τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος, διὰ τὸ ὁποῖον εὑρέθη ἕνας ἀγύρτης Γαβριηλίδης νὰ εἴπῃ, ὅτι δὲν προοδεύει ἀστραπιαίως. Πρέπει νὰ εἶναι τυφλὸς κανείς, διὰ νὰ μὴ βλέπῃ τὰς καταπληκτικὰς προόδους, νὰ μὴ βλέπῃ τὴν ἐργασίαν, ἥτις γίνεται παρ' ὅλων. Ὁ Βασιλεὺς ταξειδεύει πέντε μῆνες κατ' ἔτος χάριν τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων, ἀναπληροῖ δὲ αὐτὸν ὁ σεπτὸς ἡμῶν Διάδοχος, τοῦ ὁποίου ἀμφιβάλλομεν, ἐὰν ὑπάρχῃ ὅμοιος εἰς τὴν Οἰκουμένην.

Ὁ λαὸς εἶναι ἐργατικός, ἔξοχος, νομιμόφρων καὶ πρὸ πάντων νοήμων. Παρακολουθεῖ τὰ συμβαίνοντα ἀγρύπνως καὶ εἰς τὰς ἐκλογὰς ἀποφαίνεται εὐσυνειδήτως. Ἀμ' ὁ στρατός; Αὐτὸς καθ' ἑκάστην ἀσχολεῖται εἰς τὰ γυμνάσια καὶ μίαν ἡμέραν θ' ἀποδείξῃ τί δύναται νὰ κάμῃ ἡ ἐξάσκησις καὶ ἡ πειθαρχία εἰς ἓν στράτευμα. Περὶ τοῦ ναυτικοῦ δὲν λέγομεν τίπο-

«Ἀγόρευσις ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς ἕνεκα τῶν βροχῶν καὶ τῆς καταστροφῆς τῆς στέγης». Γελοιογραφία του Μιχαήλ Αθανασιάδη από την εφ. Σκριπ *(4.12.1894). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

τε, διότι αὐτὸ πλέον ἔφθασεν εἰς τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς τελειότητος. Μόνον μοχθηρία καὶ τυφλότης ἀναγκάζουν τὴν Ἀγγλίαν νὰ μὴ ζητῇ ὀργανωτὰς ἐκ τοῦ ἡμετέρου ναυτικοῦ, ἀλλὰ θὰ ἔλθῃ στιγμή, κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ μεταμεληθῇ σκληρῶς.

Πρέπει πρὸς τούτοις νὰ κλείσωμεν ἅπαξ διὰ παντὸς καὶ τὰ φαῦλα στόματα, τὰ ὁποῖα λέγουν, ὅτι ἐχρεωκοπήσαμεν, ὅτι ζητοῦμεν συμβιβασμὸν καὶ ὅτι διατρέχομεν ὀξυτάτην οἰκονομικὴν κρίσιν. Μόνον μισθωτοὶ σὰν τὸν Γαβριηλίδη μποροῦν νὰ φλυαροῦν τοσαῦτα. Καίτοι ὑπαρχούσης τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, τὸ φράγκον μόλις ἔχει 1,05, τὰ δὲ χρεώγραφά μας εἶναι ὑπὲρ τὸ ἄρτιον. Ἀμ' αἱ μετοχαὶ τῶν Τραπεζῶν, τῶν σιδηροδρόμων; Ἄθλιοι, ἐλᾶτε νὰ ἰδῆτε τὰς καταπληκτικὰς προόδους, διὰ νὰ ξεστραβωθῆτε.

Καὶ πῶς νὰ μὴ προοδεύσωμων, ἀφοῦ ἔχομεν πρωθυπουργὸν τὸν Τρικούπην, ἄνδρα περινούστατον καὶ οἰκονομολόγον, ποῦ θὰ ἦτο τὸ καύχημα τῆς Εὐρώπης, ἐὰν εἶχε τὸ εὐτύχημα νὰ ἦτο πολίτης μεγάλου Κράτους; Πῶς νὰ μὴ ὑπερβαίνωμεν ὅλους τοὺς ἄλλους λαοὺς εἰς τὴν πρόοδον, ἀφοῦ ἔχομεν τὸν εὐφυέστερον καὶ διδακτικώτερον πολιτικὸν τῆς Εὐρώπης, τὸν κ. Δηλιγιάννην; Ἂς βουβαθοῦν λοιπὸν οἱ συκοφάνται κατήγοροι ἡμῶν καὶ ἂς τσακισθοῦν ὅλα τὰ πιεστήρια αὐτῶν μετ' ἀλλαλαγμῶν: Ζήτω ὁ Βασιλεύς, ζήτω ὁ στρατός, ζήτω ὁ λαός, ζήτω ἡ πρόοδος!

Υ.Γ. Μετὰ τὸ ἀνωτέρω ἄρθρον πιστεύομεν, ὅτι οἱ κ.κ. ἀξιωματικοὶ θὰ κάμουν καμμίαν συνεισφοράν, διὰ νὰ μᾶς ἀγοράσουν τοὐλάχιστον ἓν πιεστήριον.

Τί ἐλέχθη μεταξὺ βασιλέως καὶ Τρικούπη κατὰ τὴν πρώτην συνάντησιν

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Σκριπ* στις 4 Δεκεμβρίου 1894 με τον παραπάνω τίτλο και με την υπογραφή «Hambro».

Μετὰ τῆς αἰσίας ἀφίξεως τοῦ Βασιλέως, πάντες συγκεκινημένοι ἀνέμενον... καὶ τὴν Βασίλισσαν. Καὶ μετ' αὐτῆς τοὺς Βασιλόπαιδας καὶ μετ' αὐτούς... τὴν ἐκδίωξιν τοῦ Τρικούπη. Ἰδίως ἡ συγκίνησις ἐκορυφώθη, ὅταν ἐγνώσθη ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἐκάλεσεν εἰς τ' ἀνάκτορα τὸν κ. Πρωθυπουργὸν καὶ ὡμίλησε μετ' αὐτοῦ ἐπὶ μίαν ὥραν. Ἀμέσως κατόπιν τούτου, ἤρχισαν αἱ ἐρωτήσεις:

– Τί νὰ εἶπον;

– Τὸν ἠρώτησε διὰ τὸ συνάλλαγμα;

– Τὸν ἠρώτησε τίνα μέτρα ἔλαβε διὰ τὴν πεῖναν, ἡ ὁποία μᾶς μαστίζει;

Εἰς τὰς ἐρωτήσεις ταύτας ἐδίδοντο διάφοροι ἀπαντήσεις... πληρωμέναι, δηλαδὴ οἱ ἀντιπολιτευόμενοι ἔβλεπον τὰ πράγματα σκοῦρα διὰ τὴν κυβέρνησιν καὶ οἱ συμπολιτευόμενοι ἐλεεινὰ διὰ τὴν ἀντιπολίτευσιν. Τὴν ἐπομένην τῆς πρώτης συναντήσεως τοῦ Βασιλέως μετὰ τοῦ κ. Τρικούπη, αἱ ἐφημερίδες δὲν ἔγραφον τίποτε περὶ τούτου, ἴσως διότι τὸ πρᾶγμα δὲν ἐθεωρήθη σοβαρόν. Ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει περιήρχετο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν μας καὶ τοιουτοτρόπως παντὶ σθένει ἐζητήσαμεν νὰ μάθωμεν τὰ λεχθέντα. Αἱ ἐνέργειαι ἡμῶν ἐστέφθησαν ὑπὸ ἐπιτυχίας. Διότι κάτι *μαγειρεύεται* –ἐσκέφθημεν– ἁρμόδιος θὰ εἶναι νὰ μᾶς πληροφορήσῃ τί συμβαίνει κάποιος ἐκ τῶν μαγείρων τῶν ἀνακτόρων. Καὶ τῷ ὄντι. Ἀπηυθύνθημεν εἰς ἕνα τούτων, ὅστις ἐγνώριζε τὰ πράγματα καλλίτερα καὶ ἀπὸ τὸν κ. Συγγρὸν –διότι καὶ αὐτὸς ἀνακατεύεται εἰς τὰ μαγειρεῖα τῶν ἀνακτόρων– καὶ ὅστις μᾶς διεφώτισεν ἀρκούντως.

*

* *

Εὐθὺς ἐν ἀρχῇ ὁ Βασιλεὺς ἠρώτησε τὸν κ. Τρικούπην:

– Ἔμαθον ὅτι τὸ συνάλλαγμα ἔφθασεν εἰς τὰ 190 καὶ συνεπῶς τὸ ναπολεόνι εἰς τὰς 38 περίπου δραχμάς. Ἂν δὲν ἀπατῶμαι ἐπὶ Δηλιγιάννη ποὺ ἐχαλούσατε τὸν κόσμον τὸ συνάλλαγμα δὲν ὑπερέβη τὰ 138... Τί μέτρα ἐλάβατε διὰ τὴν κατάστασιν αὐτήν;

– Αἱ πληροφορίαι αὗται, Μεγαλειότατε, εἶναι ψευδέσταται. Τὸ συνάλλαγμα σήμερον μόλις φθάνει εἰς τὰ 130 καὶ τὸ ναπολεόνι...

– Πῶς; Ἐγὼ εἰς τὰς ἐφημερίδας εἶδον...

– Μὴ πιστεύετε, Μεγαλειότατε, τὰς ἐφημερίδας... Αὐταὶ εἶναι ἀντιπολιτευόμεναι.

– Καὶ τὸ *Ἄστυ*;

– Βέβαια καὶ αὐτό. Δὲν εἴδατε ὅτι ἠναγκάσθην εἰς τὴν Βουλὴν νὰ δηλώσω ὅτι μόνον διὰ τὰς γελοιογραφίας του εὐθύνομαι;

– Ὥστε τὸ ναπολεόνι ἔχει;

– 25 δραχμάς, Μεγαλειότατε.

– Εὖγε! Καὶ πῶς τὰ ἐκαταφέρατε τόσον λαμπρά;

– Μὴ ἐρωτᾶτε... Ἴδρωσα... Ὅλα αὐτὰ ὀφείλονται εἰς τὸν συμβιβασμόν...

– Καὶ ὁ συμβιβασμὸς ἐγένετο; Εἰς τὰς ἐφημερίδας τῆς Εὐρώπης εἶχα ἀναγνώσει μιὰ φορὰ ὅτι ἐναυάγησε.

– Καθὼς γνωρίζετε, Μεγαλειότατε, καὶ αἱ ἐφημερίδες τῆς Εὐρώπης δὲν γράφουν τὴν ἀλήθειαν. Δὲν παρετηρήσατε τί ἀνακριβείας ἔγραψαν διὰ τὴν ὑπάρχουσαν δῆθεν λῃστείαν;

– Καλὰ ποὺ τὸ 'θυμήθηκα... Πῶς συνέβη ὁ φόνος τῶν ἀτυχῶν Ροζάκη καὶ Ἀγγελῆ ἔξωθεν τῆς Λαμίας;

– Ποῖος φόνος; Θέλετε νὰ 'πῆτε αὐτοκτονία...

Διεδόθη ὅτι ἐφονεύθησαν ὑπὸ τῶν ληστῶν, ἀλλ' ἀνακρίσεων γενομένων ὑπὸ τῆς ἀστυφυλακῆς ἀπεδείχθη ὅτι ηὐτοκτόνησαν...

– Εὖγε εἰς τὴν ἀστυφυλακήν! Κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἀπουσίας μου πῶς ἐπῆγαν τ' ἀστυνομικὰ ὄργανα; Ἤκουσα ὅτι ἔδειραν μερικοὺς πολίτας...

– Ψευδέστατον, Μεγαλειότατε... Συκοφαντία φοβερά! Οἱ πολῖται κακοποιοῦν τοὺς ἀστυνόμους καὶ τοὺς ἀστυφύλακας, οἱ ὁποῖοι δεικνύουν χριστιανικὴν ἀνεκτικότητα. Νά, προχθὲς ἀκόμη εἰς τὸ Ἄργος εἷς πολίτης ἐφόνευσεν ἕνα ἀστυνόμον.

– Εἴπατε Ἄργος κ' ἐθυμήθηκα τὰς ἐπαρχίας. Ἀκόμη πεινοῦν ἐκεῖ;

– Ὅ,τι καὶ ἐὰν εἴπω εἰς τὴν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα εἶναι κατώτερον τῆς ἀληθείας. Οὐδέποτε εὐημέρησε τόσον ὁ λαὸς τῶν ἐπαρχιῶν. Ἡ ἐσοδεία τῆς σταφίδος θαυμασία. Δὲν ἠξεύρουν τί νὰ τὴν κάμουν καὶ ἀναγκαζόμεθα νὰ φέρωμεν νομοσχέδιον διὰ τοῦ ὁποίου θὰ ρίπτωμεν εἰς τὴν θάλασσαν τὸν περισσεύοντα σταφιδόκαρπον.

– Εὖγε... Λαμπρὰ τὰ καταφέρετε, κ. πρωθυπουργέ... Σᾶς συγχαίρω ἐξ ὅλης καρδίας. Καὶ ἐὰν δὲν σᾶς ὑπεστήριζεν ἡ Βουλή, θὰ ἔπραττον ἐγὼ τοῦτο, ἐνασκῶν ὅλας τὰς συνταγματικὰς προνομίας.

– Εὐτυχῶς, Μεγαλειότατε, ἔχω ἀκλόνητον πλειονοψηφίαν, καθ' ἑκάστην δὲ προστίθενται καὶ νέοι ὀπαδοί. Ἐμπιστευτικῶς Σᾶς λέγω ὅτι ἔχω προτάσεις καὶ ἐκ τοῦ Ράλλη καὶ ἐκ τοῦ Δηλιγιάννη, ἀλλὰ δὲν τοὺς θέλω...

Καὶ ἡ συνάντησις ἐπερατώθη.

*

* *

Δὲν γνωρίζομεν κατὰ πόσον αἱ πληροφορίαι τοῦ μαγείρου εἰσὶ θετικαί, γνωρίζομεν, ὅμως, ὅτι καὶ ἄλλοτε ὁ κ. Τρικούπης εἶπε παρόμοια πρὸς τὸν Βασιλέα. Ἀλλὰ τότε ἄνεμος πνεύσας ἀφῆρεσε τὴν λεοντῆν... Τώρα ὁ κόσμος ἐναγωνίως ἀναμένει νὰ μάθῃ ἐὰν θὰ πνεύσῃ ὁ αὐτὸς ἄνεμος ἢ ἐὰν θ' ἀπατηθῇ καὶ πάλιν ὁ Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν ταχυδακτυλουργῶν.

«Τὸ δένδρον τῶν Χριστουγέννων», εφ. Σκριπ (*25.12.1894). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Τὰ Χριστούγεννα τῆς ἐποχῆς

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Σκριπ* στις 25 Δεκεμβρίου 1894 με τον παραπάνω τίτλο.

Καλὴν ἑσπέραν, Ἄρχοντα, ἂν εἶναι ὁρισμός σου
Ὀλίγα γιὰ τὴν πεῖνα μας νὰ 'πῶ στ' ἀρχοντικό σου.

Χριστὸς γεννᾶται σήμερον ἐν Βηθλεὲμ τῇ χώρᾳ
Καὶ ὁ Τρικούπης τὸν Χριστὸ μᾶς ἄλλαξεν ὡς τώρα.

Ἐν τῷ σπηλαίῳ τίκτεται ἐν φάτνῃ τῶν ἀλόγων
Κι' ὁ Λόρδος γιὰ τὴν πεῖνα μας δὲν παίρνει ἕνα λόγον.

Χιλιάδες δεκατέσερες πεθαίνουν τὴν ἡμέρα
Θρῆνον κλαυθμὸν καὶ ὀδυρμὸν ἔχει κάθε μητέρα!

Ἰδού ὅπως σᾶς εἴπαμεν ὅλην τὴν ὑμνῳδία
Καὶ τῆς κοιλιᾶς μας τὴν φρικτὴ καὶ μαύρη τραγῳδία.

Καὶ σᾶς καλονυκτίζουμε, πέστε κοιμηθῆτε
Ὀλίγον ὕπνο πάρετε κ' ὕστερα σηκωθῆτε

Καὶ τὰ παπούτσια δώσετε μ' εὐγένειαν πολλὴν
Στὸν κύριον Χαρίλαον, καθὼς καὶ στὴν Βουλήν!

Ὁ Τρικούπης μαθητής. Συνέντευξις μετὰ τοῦ κ. Βακαλοπούλου

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Σκριπ* στις 8 Ιανουαρίου 1895 με την υπογραφή «Υπνογράφος» και με τον παραπάνω τίτλο.

Ἐν μέσῳ τοῦ γενικοῦ θορύβου ἀπὸ κανένα δὲν διέφυγε, πιστεύομεν, ὅτι ὁ πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς τῶν κτηματιῶν καὶ ἐπιτηδευματιῶν καθηγητὴς κ. Βακαλόπουλος ἦτο διδάσκαλος τοῦ κ. Τρικούπη. Ἡμεῖς ἐθεωρήσαμεν ὅτι ἡ σύμπτωσις αὕτη δὲν ἔπρεπε νὰ ἐκφύγῃ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ *Σκρὶπ* καὶ ἐσπεύσαμεν πρὸς τὸν γηραιὸν καθηγητήν, ἵνα μάθωμεν ὁποῖος ἦτο ὁ κ. πρωθυπουργὸς ὡς μαθητής.

Ὁ κ. Βακαλόπουλος, μαθὼν τὸν σκοπὸν τῆς ἐπισκέψεώς μου, ἐδείχθη φιλοφρονέστατος.

– Τί νὰ σᾶς πῶ, ἀπήντησεν ἀμέσως εἰς τὴν ἐρώτησίν μας, ὁ κ. Τρικούπης ὡς μαθητὴς ἦτο πολὺ χονδροκέφαλος...

– Αὐτό, κ. καθηγητά, τῷ ἀπεκρίθημεν, εἶναι γνωστόν. Θέλομεν νὰ μάθωμεν ἄλλο τι. Παραδείγματος χάριν, πῶς ἐπήγαινε 'στὰ μαθήματά του, ἐὰν ἦτο ἥσυχος καὶ ποῖα μαθήματα ἀγαποῦσε...

– Ἀπὸ ὅλα τὰ μαθήματα, εἶπεν ὁ κ. Βακαλόπουλος, ἀγαποῦσε περισσότερον τὴν κατήχησιν...

– Τώρα ἐξηγεῖται, διεκόψαμεν, ἡ λαμπρὰ κατήχησις, τὴν ὁποίαν κάνει εἰς τοὺς βουλευτάς. Καὶ εἰς τὰ μαθηματικὰ πῶς ἐπήγαινε;

– Εἶχε μεγάλην μανίαν μὲ τοὺς πολλαπλασιασμοὺς καὶ τὰ ἑκατομμύρια. Ἐὰν τῷ ἔδιδα ἓν πρόβλημα νὰ λύσῃ μὲ ὀλίγας χιλιάδας, ἐθύμωνε καὶ ἔθετεν εἰς τὸ τέλος κάμποσα μηδενικά, διὰ νὰ μετατρέψῃ τὰς χιλιάδας εἰς ἑκατομμύρια...

– Μὰ δὲν τὸν ἐτιμωροῦσατε δι' αὐτό;

– Τὸν ἔδερνα, τὸν ἐγονάτιζα, αὐτὸς ὅμως τίποτε!

– Ὥστε τότε ἐγονάτιζε;

– Βέβαια, ἐνῷ τώρα γονατίζει... τὴν Ἑλλάδα!

– Καὶ ἀπὸ ἱστορίαν ἔπαιρνε τὸ κεφάλι του;

– Δὲν ἤθελε ν' ἀναγνωρίσῃ τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον. Τοῦ ἔλεγα ὅτι ἦτο Μακεδὼν καὶ αὐτὸς μοῦ ἔλεγεν ὅτι ἦτο ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι...

– Ἀπὸ ἑλληνικά;

– Ὅλο μὲ τὰς *μετοχὰς* εἶχε νὰ κάμῃ.

– Γενικῶς, πῶς τὰ ἐπήγαινε;

– Κάθε χρόνο καὶ *κανόνι*.

Ἐκ τούτου ἐξήγησα τὴν πρὸς τοὺς δανειστὰς στάσιν του, θεωρήσας δὲ ἀρκετὰ τὰ λεχθέντα, ἔτεινα τὴν χεῖρά μου, ἵνα χαιρετίσω τὸν κ. Βακαλόπουλον καὶ ἀπέλθω...

– Περίεργον, τῷ εἶπον, ὡς κατακλεῖδα τῆς συνεντεύξεως, νὰ τὸν ἔχετε μαθητὴν καὶ προχθὲς νὰ σᾶς φερθῇ μετὰ τόσης ἰταμότητος!

Ὁ γηραιὸς καθηγητὴς ἀνεστέναξε, μοῦ ἔθλιψε τὴν χεῖρα καὶ μοῦ εἶπε, κινῶν ἀπελπιστικῶς τὴν κεφαλήν:

– Περίεργο, ἀλήθεια! Πῶς ἀλλάζουν οἱ καιροί! Ἄλλοτε τὸν ἄφινα ἐγὼ *νηστεία* καὶ τώρα μ' ἀφίνει αὐτός.

Ἡ παῦσις τοῦ ὑπουργείου

Δημοσιεύθηκε την 1η Ιανουαρίου 1895 – Ο Τρικούπης παραιτήθηκε στις 10 Ιανουαρίου – με τον παραπάνω τίτλο και με την υπογραφή «Υπνογράφος» στην εφημερίδα Σκριπ.

ΔΙΑΡΚΗΣ ΚΩΜΩΔΙΑ
ΠΡΟΣΩΠΑ: ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ, ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ, ΠΟΛΙΤΑΙ, Κ.ΛΠ.

ΣΚΗΝΗ Α΄

(Ἡ σκηνὴ παριστᾷ τὴν πλατεῖαν τοῦ Συντάγματος. Κόσμος πολύς. Μικροὶ ἐφημεριδοπῶλαι διαλαλοῦν τὰς ἐφημερίδας).

Ἐφημεριδοπώλης. Ἡ *Ἀκρόπολις* ἡ *Ἐφημερὶς* καὶ ἡ ἀναφορὰ τοῦ Πύργου πρὸς τὸν Βασιλέα!!... Πέντε λεπτά!!

Εἷς πολίτης. (*Ἀγοράζει καὶ ἀναγινώσκει εἰς ἐπήκοον πολλῶν ἄλλων*): «Ἀναφορὰ φέρουσα χιλιάδας ὑπογραφῶν ἐκ Πύργου ἐλήφθη ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, σήμερον δὲ τὴν 11 ὥραν π.μ. θὰ κληθῇ εἰς τ' Ἀνάκτορα ὁ κ. Τρικούπης. Ἡ ὑπουργικὴ κρίσις θεωρεῖται βεβαία. Ἡ κατάστασις τῶν κατοίκων Ἠλείας εἶναι ἀπελπιστική». (*Στρεφόμενος εἰς τοὺς ἄλλους*): Δὲν πηγαίνουμε εἰς τὴν πλατεῖαν τῶν Ἀνακτόρων νὰ ἰδοῦμε τί γίνεται;

Ἄλλοι πολῖται. Πᾶμε... Πᾶμε...

ΣΚΗΝΗ Β΄

(Ἡ σκηνὴ παριστᾷ τὴν πλατεῖαν τῶν Ἀνακτόρων. Πλεῖστοι ἀναμένουν τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Τρικούπη, ὅστις ἐφ' ἁμάξης ἀνέρχεται εἰς τὰ προπύλαια].

Εἷς πολίτης. Σκοῦρα τὰ ἔχει!... Εἶδες τί κίτρινος ποὺ εἶναι;

Ἕτερος. Θὰ πάρῃ τὰ παπούτσια 'στὸ χέρι...

Ἄλλος. Μᾶς κατέστρεψε, ἀδελφέ! Μᾶς ἔσπασε 'στοὺς φόρους! 'Ελυσσάξαμε γιὰ ψωμί...

ΣΚΗΝΗ Γ΄

[Ἡ σκηνὴ παριστᾷ τὸ γραφεῖον τοῦ Βασιλέως].

Τρικούπης. Καλημέρα σας, Μεγαλειότατε.

Βασιλεύς. Καθήσατε...

Τρικούπης. Ἦλθα διὰ νὰ ὑπογράψητε αὐτὰ τὰ διατάγματα... Νὰ κανονίσωμεν τὸ ζήτημα τῆς κατασκευῆς τῶν σταύλων... Νὰ σκεφθῶμεν...

Βασιλεύς. Ἔλαβα, ἀλήθεια, μίαν ἀναφορὰν ἀπὸ τὸν Πύργον... Μὰ σωστὰ πεινοῦν αὐτοὶ ἐκεῖ κάτω;

Τρικούπης. Ποῖος τὰ λέγει αὐτά, Μεγαλειότατε; Αὐτοὶ τρώγουν μπιφτὲκ ποὺ πάει καπνός. Κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ Νομάρχου, τρώγουν κόταις, γάλλους, πίνουν μπύρα, βορδώ, σαμπάνια, τρώγουν πτί-φούρ...

Βασιλεύς. Καλὰ ποὺ τὰ ἐθυμηθήκατε... Παίρνετε τὸ τσάϊ;

Τρικούπης. Εὐχαρίστως.

(*Παίρνουν τὸ τσάϊ τους καὶ συνομιλοῦν φαιδρότατοι ἐπὶ μίαν ὥραν*).

Τρικούπης.. Μὲ συγχωρεῖτε, πρέπει νὰ ὑπάγω εἰς τὸ ὑπουργεῖον...

Βασιλεύς. Ἔρχεσθε μεθαύριον νὰ δειπνήσωμεν;

Τρικούπης. 'Ηξεύρετε, Μεγαλειότατε...

Βασιλεύς. Καλὲ ἐλᾶτε...

Τρικούπης. Ἂς εἶναι θὰ ἔλθω!

ΣΚΗΝΗ Δ΄

[Ἡ σκηνὴ παριστᾷ τὴν πλατεῖαν τῶν 'Ανακτόρων. Κόσμος πολὺς ἀναμένει τὴν κάθοδον τοῦ Τρικούπη, ὅστις ἐπιβαίνων τῆς ἁμάξης του ἀναχωρεῖ).

Εἷς πολίτης. Μωρὲ κατακόκκινος! Τί ξέρεις τί θὰ τοῦ ἔψαλεν ὁ Βασιλεύς!

Ἕτερος. Μὰ τὸ ἔλεγα ἐγὼ πάντοτε, ἂν θὰ ἔχωμεν σωτηρία, θὰ τὴν ἔχωμε ἀπὸ τὸν Βασιλῆᾶ!

Ἄλλος. Δίχως ἄλλο θὰ τοῦ εἶπε νὰ ὑποβάλῃ τὴν παραίτησίν του.

ΣΚΗΝΗ Ε΄

(Ὥρα 3μ.μ. Ἡ σκηνὴ παριστᾷ τὴν πλατεῖαν τοῦ Συντάγματος. Οἱ ἐφημεριδοπῶλαι ἀγγέλλουν τὴν ἔκδοσιν τῆς *Ἑστίας* καὶ τῆς *Παλιγγενεσίας*).

'Εφημεριδοπώλης. Ἡ *Ἑστία*, ἡ *Παλιγγενεσία* καὶ ἡ παῦσις τοῦ ὑπουργείου... Πέντε λεπτά!...

Εἷς πολίτης. Δός μου ἐδῶ... (Παίρνει καὶ ἀναγινώσκει): «Σήμερον ἐπειγόντως ἐκλήθη εἰς τ' 'Ανάκτορα ὁ κ. Πρωθυπουργός, ὅστις ἐπετιμήθη ὑπὸ τοῦ Ἄνακτος διὰ τὴν ἀπελπιστικὴν κατάστασιν τῶν ἐπαρχιῶν. Τί ἐλέχθη μεταξὺ τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ κ. Τρικούπη δὲν ἐγνώσθη λεπτομερῶς, εἶναι, ὅμως, βέβαιον ὅτι διερχόμεθα ὀξυτάτην ὑπουργικὴν κρίσιν...»

Καὶ ἡ κωμῳδία αὐτὴ ἐξακολουθεῖ.

Ἡ ἀποχώρησις!
(Συνέντευξις μετὰ τοῦ κ. Τρικούπη)

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Σκριπ* στις 23 Απριλίου 1895 με τον παραπάνω τίτλο και με την υπογραφή «Υπνογράφος».

Δὲν γνωρίζω διατί ἀρέσκομαι νὰ βλέπω ἀρχαῖα ἐρείπια. 'Εν τούτοις ἀρέσκομαι· ὅταν δὲ ἔμαθον ὅτι ἀφίκετο ἐκ Μεσολογγίου ὁ κ. Τρικούπης, ἔσπευσα νὰ τὸν ἐπισκεφθῶ. Ὁποῖον ἐκπεσὸν μεγαλεῖον! Τὸν εὗρον εἰς τὸ γραφεῖον αὐτοῦ κατέναντι μικροῦ ἀγαλματίου, παριστῶντος τὸν Μέγαν 'Αλέξανδρον. 'Επὶ τοῦ ἀνακλίντρου ἦσαν ἐριμμένα καλογηρικὰ ράσα καὶ σκοῦφος. Ὁ κ. Τρικούπης ἠσχολεῖτο εἰς τὴν μελέτην ἀριθμῶν τινων καὶ ἐψέλιζε: Γουλιμῆς... Γουλιμῆς...

– Μὲ συγχωρεῖτε, τῷ εἶπον, σᾶς διακόπτω... θὰ κάμετε τὸν προϋπολογισμόν...

– Δὲν κάμω κανένα προϋπολογισμόν, διότι ἀπεφάσισα νὰ μὴ πολιτευθῶ πλέον...

Καὶ ἀναστέναξε.

– Ἡ ἀπόφασίς σας, κ. πρόεδρε, εἶναι ἀμετάτρεπτος;

– 'Αμετάτρεπτος.

– Καὶ ἂν δὲν λυπεῖσθε τὸ Ἔθνος, δὲν λυπῆσθε τοὐλάχιστον τὸν Παναγιωτίδην καὶ τόσους ἄλλους φίλους σας;...

– Τίποτε... Ὁσάκις ἐγὼ λαμβάνω ἀποφάσεις, πάντοτε τὰς ἐκτελῶ.

– Καὶ ἐὰν ἀποχωρήσητε, πῶς θὰ ἔλθῃ ὑπουργὸς ὁ κ. Στεφάνου νὰ ψοφήσῃ μερικὰ ἄλογα, τί θὰ γίνῃ ἡ *Ἑωθινή*;

– Ἂς χρησιμοποιηθῇ εἰς τὰ παντοπωλεῖα. Ὁ ἑλληνικὸς λαός, κύριε, ἀπεδείχθη ἀχάριστος. Καὶ τί δὲν τοῦ ἔκαμα! Τοῦ ἔβαλα φόρους, τοῦ ἔκαμα δάνεια, τοῦ περιέκοψα τοὺς τόκους, ὅλη ἡ δημοσιογραφία τῆς Εὐρώπης ὁμιλεῖ δι' αὐτόν, τοῦ ἔκαμα προϋπολογισμοὺς μὲ περισσεύματα καὶ αὐτὸς

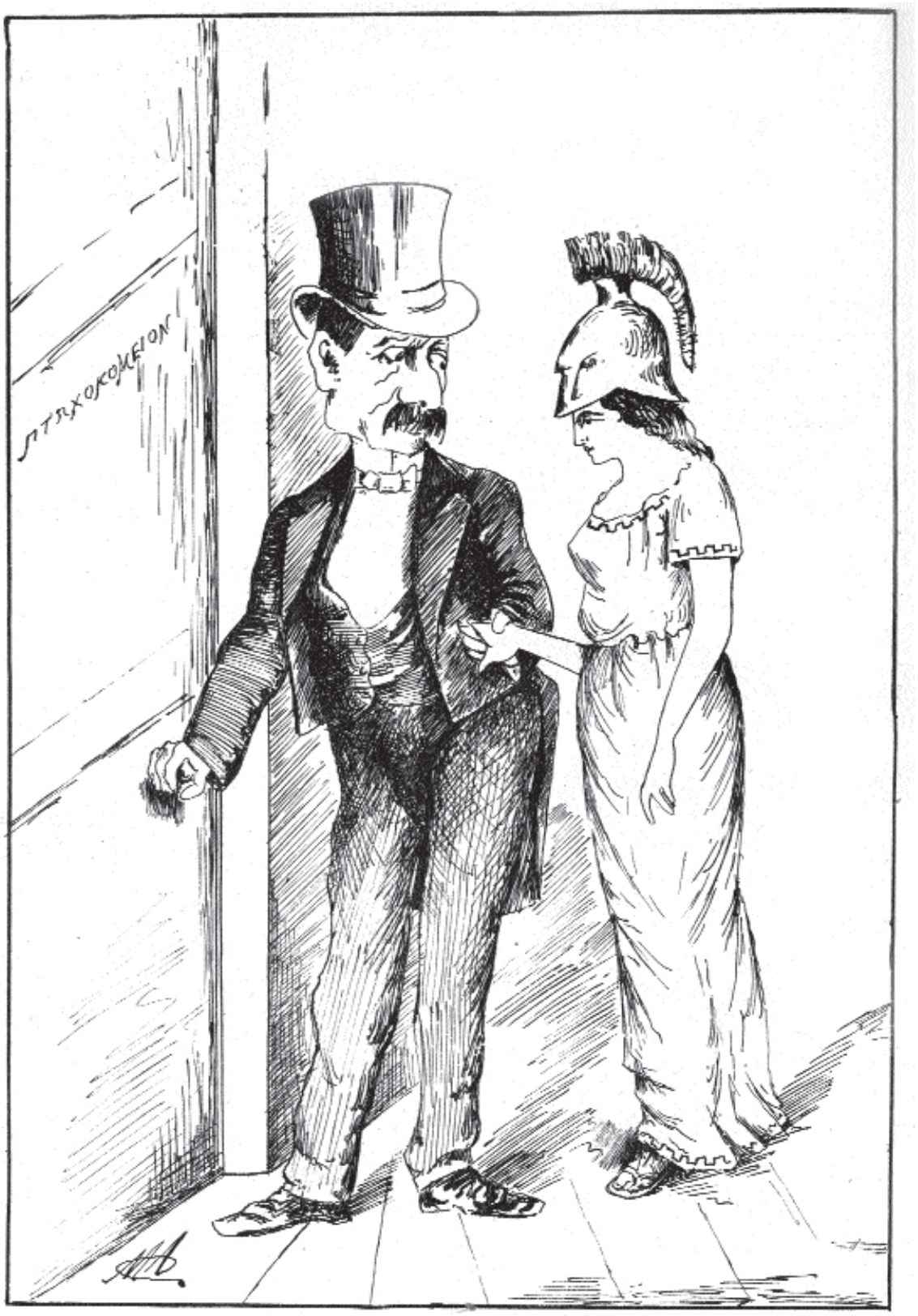

«Ποῦ ἔφερε τὴν Ἑλλάδα». Γελοιογραφία του Μιχαήλ Αθανασιάδη από την εφ. Σκριπ *(15.1.1895). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

ἀγνωμονῶν μὲ διώκει τῆς Βουλῆς. Ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ λαοῦ, ἐφάνη ἀχάριστος καὶ ὁ Βασιλεύς. Δὲν μὲ ὑπεστήριξεν ὅσον ἔπρεπε. Ναὶ μὲν ὁ Βασιλεὺς ἤρχετο 'στὸ σπίτι μου καὶ ἐκάθητο δύο ὥρας, ἔστελλε τὸν Διάδοχον, τοὺς Πρίγκηπας, τὸν Τσάρεβιτς, τὸν Πρίγκηπα τῆς Οὐαλλίας, ἀλλὰ μήπως καὶ ἐγὼ δὲν ἐπήγαινα 'στὸ Παλάτι;

– Βέβαια... Ἀλλὰ σᾶς παρακαλῶ μίαν ἐρώτησιν. Ἀπεφασίσατε ὁριστικῶς ν' ἀποχωρήσετε;

– Ὁριστικῶς... Ἰδού καὶ ἡ δήλωσις διὰ τῆς ὁποίας κάμνω ὁριστικὴν διάλυσιν τοῦ κόμματός μου.

– Τί νὰ σᾶς 'πῶ;... Μεθ' ὅλην τὴν ἐπιθυμίαν τὴν ὁποίαν ἔχω νὰ σᾶς πιστεύσω, νομίζω ὅτι ἡ διάλυσις αὐτὴ ἡ ὁριστικὴ ὁμοιάζει μὲ τὴν ὁριστικὴν διάλυσιν τοῦ καταστήματος τοῦ κ. Μάϊφαρτ...

– Σᾶς βεβαιῶ ὅτι ὄχι μόνον θ' ἀποχωρήσω ὁριστικῶς τῆς πολιτικῆς, ἀλλὰ καὶ θ' ἀναχωρήσω εἰς Λονδῖνον...

– Μὴ τὸ πράξετε, πρὸς Θεοῦ!...

– Νὰ μὴ τὸ πράξω χάριν τοῦ Ἔθνους;

– Μὴ μεταβῆτε εἰς Λονδῖνον, διὰ νὰ μὴ σᾶς κρατήσουν ἐκεῖ οἱ δανεισταὶ ἐνέχυρον διὰ τοὺς καθυστερουμένους τόκους...

– Ἔχετε δίκαιον, μοὶ ἀπήντησεν ὁ κ. Τρικούπης. Ἔχετε πολὺ δίκαιον. Τότε θὰ προβῶ εἰς τὴν πρώτην ἀπόφασίν μου. Θὰ γίνω μοναχός. Μάλιστα, ὡς βλέπετε, ἔχω ἕτοιμα καὶ τὰ ράσα μου...

– Πολὺ καλὰ θὰ κάνετε. Καὶ ἐγὼ σᾶς συνιστῶ νὰ μεταβῆτε εἰς τὴν Εὐαγγελίστριαν τῆς Τήνου.

«Χριστὸς Ἀνέστη. Δι' ἔλλειψιν ἄλλου φίλου». Γελοιογραφία του Μιχαήλ Αθανασιάδη από την εφ. Σκριπ *(2.4.1895). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Στὸν λόρδο

του Μανή [= Βασιλείου Καζινιέρη]

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Σκριπ* στις 23 Απριλίου 1895 με τον παραπάνω τίτλο.

Πῶς διάβολο κατώρθωσες, Μιλόρδε τσελεπῆ,
καὶ σ' ἄφησ' ἔξω τῆς Βουλῆς αὐτὸς ὁ Γουλιμῆς;
Γι' αὐτὸ καθένας τίποτε δὲν εἰμπορεῖ νὰ πῇ
κ' ἐξίσταται καὶ ἀπορεῖ καὶ χάσκει ὡς ἡμεῖς.

Τί διάβολο νὰ 'πῇ κανεὶς 'στὴν τόση συμφορά σου,
γιὰ σέ, ὁποῦ σὲ λέγανε Πομπήιο καὶ Μπουρλότο,
ποὺ ἔκαμες καὶ δανειστὰς νὰ τρέμουν ἐμπροστά σου
κ' ἔκαμε τὸ κανόνι σου εἰς τὴν Εὐρώπη κρότο;

Μεγάλο ἐπερίμενε κανένας πανηγύρι
μὲ τὸν Κορδονορούμπαρο,
ἀλλὰ δὲν ἤλπιζε κανείς, Μιλόρδε κακομοίρη,
νὰ πάρῃς τέτοιο τούμπαρο.

Ποῦ εἶναι ἡ περίφημος, ἡ τρίτη τοῦ Μαΐου,
καὶ ποῦ τὰ ἰσοζύγια καὶ ἡ δεδηλωμένη;
Πῆγε τὸ ὕψος τὸ σεμνὸν τοῦ τόσου μεγαλείου
καὶ μένεις ἔξω τῆς Βουλῆς μὲ φάτσα μαυρισμένη.

Πάει, Μιλόρδε, ξέπεσαν τὰ ὑψηλὰ φωκόλα,
γιὰ σένα τώρα τίποτε καὶ γιὰ τὸν Μπάρμπα ὅλα.
Γι' αὐτὸν βαροῦνε τὰ βιολιὰ καὶ τοῦ φιλοῦν τὸ χέρι,
αὐτὸν ἡ Δύσις σύσσωμος κι' Ἀνατολὴ συγχαίρει.

Μιλόρδε, μὴν πικραίνεσαι κι' ὁ κόσμος τέτοιος εἶναι,
μαραίνονται κ' ἡ ἀνθηρὲς τοῦ ἔαρος μυρσῖναι,
κ' ἐκεῖ ποῦ πᾷς γιὰ τὴν Ἀρχὴ μεγάλος καὶ πολὺς
χωρὶς νὰ θέλῃς βρίσκεσαι 'στὰ ἔξω τῆς Βουλῆς.

Ἄκου... τριγύρω σοῦ κτυποῦν, Μιλόρδε, τενεκέδες...
ἔτσ' εἶναι ὁ παληοντουνιᾶς, σειρά μου καὶ σειρά σου,
καὶ τώρα πάρε τὸν Μακρῆ νὰ σοῦ χτυπᾷ γιαρέδες
γιὰ νὰ ξεχνᾷς ὡς ὁ Σαοὺλ τὴν μαύρη συμφορά σου.

Βασιλεύς - Τρικούπης

Ἐπιστολή... συστημένη

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Σκριπ* στις 30 Απριλίου 1895 με τον παραπάνω τίτλο και με την υπογραφή «Εγώ».

Κύριον Χαρίλαον Τρικούπην
Πρώην Μέγαν Ἀλέξανδρον κ.λπ.

Ἐξοχώτατε,

Τώρα ποὺ ἀπεφασίσατε νὰ κάμετε τὸν κόσμο νὰ γελᾷ μὲ τὰς ἀποχωρήσεις σας καὶ μὲ τοὺς θυμούς σας, ἐπιβάλλεται εἰς ἡμᾶς νὰ γράφωμεν καὶ ὀλίγα σοβαρὰ πράγματα, διότι, μὰ τὴν ἀλήθειαν –τὴν ὁποίαν οὐδέποτε ἐγνώρισε τὸ στόμα σας– φοβούμεθα νὰ συναγωνισθῶμεν μαζὶ εἰς τὸ στάδιον τῆς προκλήσεως γέλωτος. Καὶ εἶναι εὔλογον τοῦτο. Σεῖς ἐζήσατε τόσα ἔτη εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ εἴδατε τόσους *κλάουν* εἰς τὰ ἱπποδρόμια, τοὺς ὁποίους ἀπεμιμήθητε εἰς τὴν πολιτικήν, ἐνῷ ἡμεῖς πολὺ ὀλίγους εἴδομεν τῆς ὑμετέρας ἱκανότητος! Ἀλλ' ἔστω... Δὲν πρόκειται περὶ τούτου. Πρόκειται ν' ἀκούσετε σεῖς καὶ νὰ μάθῃ ὁ κόσμος ὀλίγα πράγματα, τὰ ὁποῖα μόνον ἀπὸ τὸ ἰδικόν μας στόμα δύνανται νὰ λεχθῶσι. Συγχωρήσατέ μας διὰ τὸ θάρρος. Εἶναι μέγα, ἀλλὰ μέγα εἶναι καὶ τὸ ἰδικόν σας θράσος νὰ ἐπιτίθεσθε σήμερον κατὰ τῆς βασιλείας, ἥτις τόσον σᾶς ὑπεστήριξε καὶ τῆς ὁποίας ὑπήρξατε ὁ χαμερπέστατος κόλαξ, ὁ ταπεινότερος θεράπων.

Ἐκεῖνος ὅστις παρηκολούθησε τὸν πολιτικόν σας βίον ἀπὸ τοῦ 1875, βλέπει ὅτι ἢ ὑβρίζετε τὴν βασιλείαν ἢ περιλείχετε τοὺς πόδας της. Μέσος ὅρος διὰ τὴν ἐξοχότητά σας δὲν ὑπάρχει καὶ δὲν ὑπάρχει, διότι φρονεῖτε –καὶ λέγετε δυστυχῶς εἰς τοὺς φίλους ὑμῶν τὴν σκέψιν ταύτην– ὅτι ὁ Βασιλεὺς δειλιᾷ... Τῷ 1875 ἐκλήθητε ἐπὶ τὴν ἀρχὴν μετὰ τὸ ἄρθρον «Τίς πταίει», ὄχι διότι ἐπτοήσατε τὸν Ἄνακτα ἐπιρρίψαντες εἰς αὐτὸν τὴν εὐθύνην τῆς τότε καταστάσεως, ἀλλὰ διότι παρουσιάσθητε ὡς πολιτευτὴς μὲ νέας ἀρχάς, μὲ νέον πρόγραμμα. Τὴν ἀγαθὴν ταύτην πρόθεσιν τοῦ Στέμματος ἐξελάβατε ὡς δειλίαν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ἐκανονίσατε, δυστυχῶς, τὴν ἐν τῷ μέλλοντι πολιτικήν σας.

Ἔκτοτε βλέπομεν ἀπίστευτα ἀληθῶς πράγματα. Ὅταν ἀποτυγχάνετε εἰς τὴν διοίκησιν, εἰς τοὺς προϋπολογισμούς, εἰς τὰ οἰκονομικά, ἀμέσως ζητεῖτε νὰ ρίψετε τὴν εὐθύνην τῆς ἀποτυχίας εἰς τὸν Ἀνεύθυνον καὶ τρέπεσθε εἰς ἄτακτον φυγήν. Ἀμέσως φορεῖτε τὸν κόκκινον σκοῦφον, δεικνύετε τοὺς ὀδόντας σας καὶ ἀπειλεῖτε. Δὲν θ' ἀνατρέξω εἰς ἀπομεμακρυσμένον παρελθόν. Ὅταν ἀπέτυχε τὸ δάνειον, διὰ τόν ὁποῖον ἐστάλη ὁ κ. Θεοτόκης εἰς Λονδῖνον, ἐτράπητε εἰς ἐπονείδιστον φυγὴν καὶ ἀπεδώκατε τὴν ἀποτυχίαν εἰς *σκευωρίας ἄλλων*. Μετὰ τοιαύτης δὲ προπετείας ὡμιλήσατε

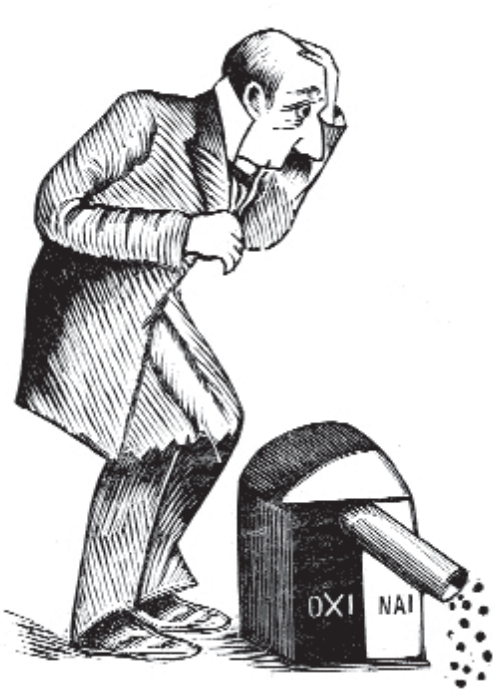

Γελοιογραφία από την εφ. Ο Ρωμηός *(15.4.1895). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

πρὸς τὸν Ἄνακτα φεύγοντες, ὥστε κάποιος τῆς Αὐλῆς, διηγούμενος τὴν λαβοῦσαν χώραν σκηνήν, προσέθετεν:

– Ἔδειξε μεγίστην ὑπομονὴν ὁ Βασιλεύς... Ἐὰν ἤμην ἐγὼ βασιλεύς, θὰ τὸν 'πετοῦσα μὲ τῆς κλωτσιαῖς ἀπὸ τὸ Παλάτι.

Καὶ πότε προσηνέχθητε οὕτω σκαιῶς;

Μετὰ δεκαετῆ ἀμέριστον ὑποστήριξιν τῆς βασιλείας. Δυστυχῶς καὶ ὁ Βασιλεύς, ὡς ὅλος ὁ κόσμος, ἠπατήθη εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς πραγματικῆς σας ἀξίας. Μᾶς ὑπνώτισες ὅλους διὰ τῆς κατ' ἐπιφάνειαν μορφώσεώς σου καὶ δὲν ἠδυνήθημεν νὰ διακρίνωμεν τὸν ὑπὸ σοβαρὰν ραδεγκόταν, ὀρθὰ περιλαίμια καὶ ὑψηλὸν πῖλον κρυπτόμενον κοινότατον, ἢ μᾶλλον χυδαιότατον, πολιτευτήν. Καὶ ὁ Βασιλεύς, νομίζων ὅτι εὗρε τὸν κατάλληλον ἄνδρα διὰ τὸν τόπον, δὲν ἐξῃρέθη τοῦ ὑπνωτισμοῦ. Σᾶς ὑπεστήριξε, λοιπόν, ἐπὶ δεκαετίαν τόσον ἐνθέρμως, ὥστε δικαίως ὁ κ. Δηλιγιάννης εἶπε ποτὲ πρὸς Αὐτόν:

– Τρικουπίζετε ὀλίγον, Μεγαλειότατε.

Λέγομεν δικαίως, διότι τίς πολιτικὸς ηὐνοήθη

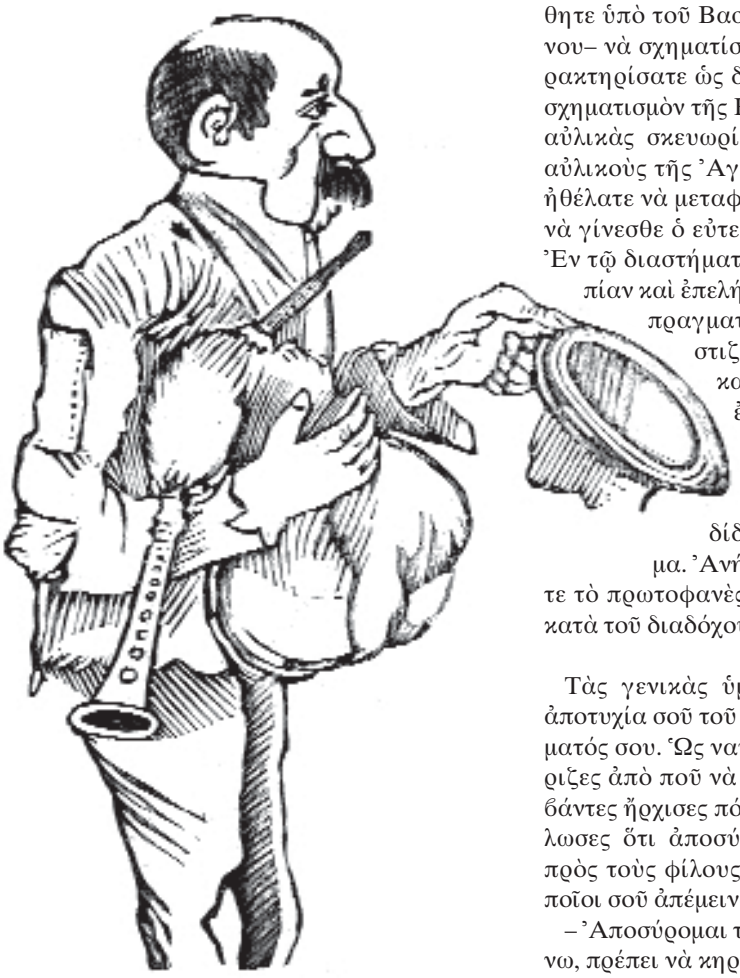

ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος του, ὅσον σεῖς ὑπὸ τοῦ Βασιλέως; Ταξειδεύων σᾶς ἔπλεκεν ἐγκώμια εἰς τὰς ξένας αὐλάς, μένων δ' ἐνταῦθα σᾶς ἐπεσκέπτετο κατ' οἶκον καὶ ἐπὶ δίωρον παρέτεινε τὴν ἐπίσκεψίν του. Ὅταν ἐγράφετο εἰς ξένας ἐφημερίδας ὅτι ἀπωλέσατε τὴν εὔνοιαν τοῦ Στέμματος, ἀμέσως ὁ Βασιλεὺς –ἵνα μὴ κλονισθῇ ἡ πεποίθησίς τινος– ἀπέστελλε τοὺς πρίγκηπας καὶ τὸν διάδοχον νὰ σᾶς ἐπισκεφθῶσιν. Ἐὰν δὲ πάλιν ἐπανελαμβάνετο τοιαύτη εἴδησις ἐν τῷ εὐρωπαϊκῷ τύπῳ ἢ ἐνταῦθα, αὐτὸς ὁ Βασιλεὺς μετέβαινεν εἰς τὸν οἶκον σας. Πιστεύομεν ὅτι θὰ ἔχετε συνείδησιν τῆς ἰσχύος τὴν ὁποίαν ἀπεκτᾶτε διὰ τῶν ἐπισκέψεων ἐκείνων. Καὶ ἐν τούτοις, φεύγοντες τῆς ἀρχῆς προτροπάδην μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ περιλαλήτου δανείου, ἐγράφατε εἰς τὸ δημοσιογραφικὸν ὄργανόν σας ὅτι θὰ παύσετε τοὺς αὐλικοὺς θεράποντας καὶ ἐλέγατε εἰς τοὺς φίλους σας:

– Ἐπέσαμεν θῦμα τῶν αὐλικῶν σκευωριῶν...

Καὶ οἱ φίλοι σας προσέθετον:

– Διὰ νὰ κερδίζουν εἰς τὰ χρηματιστήρια μὲ τὰ ἑλληνικὰ χρεώγραφα...

Ἐνδειχθέντες ὑπὸ τῆς Βουλῆς μετὰ ταῦτα, ἐκλήθητε ὑπὸ τοῦ Βασιλέως –συνταγματικῶς φερομένου– νὰ σχηματίσετε κυβέρνησιν. Καὶ τοῦτο ἐχαρακτηρίσατε ὡς δειλίαν τοῦ Βασιλέως. Μετὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς Κυβερνήσεως, ἐλησμονήσατε τὰς αὐλικὰς σκευωρίας, ἐλησμονήσατε τὰ διὰ τοὺς αὐλικοὺς τῆς Ἀγγλίας ἰσχύοντα ἔθιμα, τὰ ὁποῖα ἠθέλατε νὰ μεταφυτεύσητε ἐνταῦθα καὶ ἠρχίσατε νὰ γίνεσθε ὁ εὐτελέστερος τοῦ Θρόνου θεράπων. Ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐκηρύξατε τὴν χρεωκοπίαν καὶ ἐπελήφθητε τοῦ συμβιβασμοῦ. Αἱ διαπραγματεύσεις ἐναυάγησαν, πενία ἐμάστιζε τὰς ἐργατικὰς τάξεις, ταραχαὶ καὶ ἀπαρχαὶ στάσεως! Ὁ διάδοχος ἐπεμβαίνει εὐτυχῶς καὶ προλαμβάνει τὸ αἱματοκύλισμα, σεῖς δὲ τότε εὑρίσκετε τὴν εὐκαιρίαν νὰ τραπῆτε πάλιν εἰς φυγὴν ἀποδίδοντες τὴν εὐθύνην εἰς τὸ Στέμμα. Ἀνήλθατε εἰς τ' Ἀνάκτορα καὶ εἴχατε τὸ πρωτοφανὲς θράσος νὰ ἐκφράσητε *μομφὴν* κατὰ τοῦ διαδόχου.

Τὰς γενικὰς ὑμῶν ἀποτυχίας ἐπεστέγασεν ἡ ἀποτυχία σοῦ τοῦ ἰδίου ὡς βουλευτοῦ καὶ τοῦ κόμματός σου. Ὡς ναυαγὸς συντετριμμένος δὲν ἐγνώριζες ἀπὸ ποῦ νὰ πιασθῇς, καὶ ὡς ἥρως τοῦ Κερβάντες ἤρχισες πόλεμον κατὰ τῆς βασιλείας. Ἐδήλωσες ὅτι ἀποσύρεσαι τῆς πολιτικῆς καὶ εἶπες πρὸς τοὺς φίλους, τοὺς εὐαρίθμους φίλους, οἱ ὁποῖοι σοῦ ἀπέμειναν:

– Ἀποσύρομαι τῆς πολιτικῆς, διότι ἐὰν παραμείνω, πρέπει νὰ κηρύξω πόλεμον κατὰ τῆς δυναστείας!...

Ἡσυχάσατε, παρακαλοῦμεν! Ἡ δυναστεία τοῦ Γεωργίου ἔχει τόσον βαθείας τὰς ρίζας της εἰς τὸν τόπον, ὥστε μὲ δύο λακτίσματα εἰς τὰ ὀπίσθια εὑρίσκεσθε ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος...

Ἀντὶ νὰ καταφεύγετε εἰς τοιαῦτα παραληρήματα, καλλίτερον θὰ ἐπράττετε, ἐὰν καταφεύγετε εἰς... ψυχρολουσίας. Οὔτε ὁ Βασιλεύς, οὔτε αἱ σκευωρίαι τῶν Αὐλικῶν, οὔτε ὁ Λαός, οὔτε ἡ Βουλή, κατ' ἐλάχιστον, εἰσὶν αἴτιοι τῆς ἀπελπιστικῆς καταστάσεώς σου. Αἴτιος εἶσαι σύ, ὅστις ἀνέπτυξες εἰς ἐπιστήμην τὴν συναλλαγήν, ὅστις κατεσπατάλισες τόσα δάνεια, ὅστις ἠσώτευσες τόσον ἱδρῶτα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Αἴτιος εἶσαι σύ, ὅστις ἔλεγες, διὰ νὰ διατηρηθῇς ἐν τῇ ἐξουσίᾳ, ὅτι ἠναγκάσθης νὰ ἐγκολπωθῇς τὴν πολιτικὴν τοῦ Βαρελίδη, δηλαδὴ τὴν παλαιὰν πολιτικὴν τοῦ ψεύδους, τῆς ἀπάτης, τῆς φενάκης!

Αὐτὰ τὰ εἰλικρινῆ λόγια, ἐξοχώτατε, εἶχον νὰ σοὶ εἴπω. Γνωρίζω ὅτι προετίμας νὰ σὲ ἀπεκάλουν Πομπήϊον, μὴ λησμόνει, ὅμως, ὅτι ἄλλοι σὲ ἀπεκά-

λεσαν Χατζῆ-Σταῦρον. Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἐσκόπουν νὰ σᾶς στείλω ταχυδρομικῶς, ἀλλὰ τὴν ἐδημοσίευσα ἐνταῦθα, διότι δὲν ἤμην βέβαιος, ἐὰν θὰ φθάσῃ ἀσφαλῶς εἰς χεῖρας σας, ἀφοῦ δὲν ἀνέλαβεν ἀκόμη τὴν διεύθυνσιν τῶν Ταχυδρομείων ὁ κ. Καμπούρογλους.

Δέξασθε, παρακαλῶ, τὴν διαβεβαίωσιν τῆς ὑπολήψεως, ἣν ἔχω πρὸς Ὑμᾶς, ὅταν δὲν εἶσθε πρωθυπουργός.

Ὅλως ὑμέτερος
ΕΓΩ

Τὸ ταξείδι τοῦ Τρικούπη

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Σκριπ* στις 7 Μαΐου 1895 με τον παραπάνω τίτλο και με την υπογραφή Hambro.

Ὁ κ. Τρικούπης ἀνεχώρησε.

Πηγαίνει εἰς τὸ Μαρίεμβαδ; Πηγαίνει εἰς τὸ Λονδῖνον; Πηγαίνει εἰς τοὺς Ἁγίους Τόπους; Ἄγνωστον. Κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν φίλων του μεταβαίνει εἰς τὰ λουτρὰ τοῦ Μαρίεμβαδ καὶ κατ' ἄλλους μετέβη εἰς τὰ λουτρὰ τῶν Μεθάνων –διὰ νὰ μανθάνῃ εὐκολώτερον τί γράφεται καὶ τί λέγεται περί αὐτοῦ– διαδίδει δὲ ὅτι μεταβαίνει εἰς Μαρίεμβαδ. Κατὰ τὰς ἰδικάς μας πληροφορίας μεταβαίνει εἰς Μαγαδασκάρην.

*
* *

Τὰ τῆς ἀναχωρήσεως λεπτομερῶς ἔχουσιν ὡς ἑξῆς:

Ὀλίγας στιγμὰς πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του ἐκάλεσε τὸν Παναγιωτίδην καὶ τὸν ἠρώτησεν ἐὰν θὰ τὸν ἀκολουθήσῃ, ἀλλ' οὗτος ἀπεποιήθη, μαθὼν ὅτι μεταβαίνει εἰς λουτρά.

*
* *

– Μοῦ ἐβγάλατε διαβατήριον; ἐρωτᾷ ὁ κ. Τρικούπης τὸν ἀκόλουθόν του.

– Μάλιστα, κύριε Πρόεδρε. Ὁρίστε...

Ὁ κ. Τρικούπης τὸ λαμβάνει καὶ ἀναγινώσκει:

Χαρακτηριστικά

Κεφαλή = Κενή.

Μύτη = Μεγάλη, ἀλλὰ τοῦ ἔπεσε.

Μύστακες = Πρώην λευκοὶ καὶ μετὰ τὰς ἐκλογὰς μαῦροι.

Ἐπάγγελμα = Ἄεργος.

*
* *

Ὁ κ. Τρικούπης κατέρχεται εἰς Πειραιᾶ καὶ προστίθεται νὰ ἀναχωρήσῃ μὲ ἀτμόπλοιον τῆς ἑταιρίας «Φραισινέ». Πηγαίνει νὰ βγάλῃ εἰσιτήριον:

– Πόσο κάμνει νὰ πληρώσω;

– 85 φράγκα χρυσᾶ...

– Ἄ, ἀδύνατον! Θὰ σᾶς πληρώσω εἰς χαρτονόμισμα...

– Θὰ πληρώσετε εἰς χρυσόν. Τὸν μόνον *συμβιβασμὸν* ποὺ ἠμποροῦμεν νὰ δεχθῶμεν...

Ὁ κ. Τρικούπης, ἀκούων τὴν λέξιν συμβιβασμόν, τρέπεται εἰς φυγήν.

*
* *

Τέλος, ἀποφασίζει ν' ἀναχωρήσῃ δι' ἀτμοπλοίου τῆς ἑταιρίας «Φλώριο». Μεταβαίνει εἰς τὸ πρακτορεῖον.

Ὁ πράκτωρ ἐρωτᾷ:

– Τί *θέσιν* θέλετε;

Καὶ ὁ κ. Τρικούπης ἀναστενάζων:

– Θέσιν... πρωθυπουργοῦ ἢ τοὐλάχιστον βουλευτοῦ.

*
* *

Μία παρατήρησις:

Ἀνῆλθεν εἰς τὸ ἀτμόπλοιον καὶ πρὸς τιμήν του δὲν ἔριξαν ἓν *κανόνι*! Πρὸς τιμὴν τίνος; Αὐτοῦ ὅστις ἔρριξε τόσα!

*
* *

Ὅταν ἡτοιμάσθη τὸ ἀτμόπλοιον ν' ἀναχωρήσῃ, ἐρωτᾷ:

– Διατί γίνεται αὐτὸς ὁ κρότος;

– Σηκώνουν, κ. Πρόεδρε, τὴν *ἄγκυρα*.

Καὶ ὁ κ. Τρικούπης ἀφῃρημένος:

– Γιατί δὲν σηκώνουν τὴν *ἐλπά*;

*
* *

Τὸ ἀτμόπλοιον ἦτο ὑπὸ *κάθαρσιν*, δι' αὐτὸ καὶ ὅλα τὰ λόγια ποὺ ἔλεγεν ὁ κ. Τρικούπης, ἐντὸς τοῦ ἀτμοπλοίου, περὶ τῆς ἀποχωρήσεώς του κλπ. ἐτέθησαν ὑπὸ κάθαρσιν.

*
* *

Καθ' ἃ μανθάνομεν, οἱ ξενοδόχοι τοῦ Μαρίεμβαδ ἐδήλωσαν εἰς τὸν κ. Τρικούπην ὅτι ἐὰν μεταβῇ ἐκεῖ, ἐννοοῦν νὰ πληρώνῃ εἰς ἀκέραιον καὶ ὄχι 30 τοῖς %.

*
* *

Τελευταῖα ὥρα.

Μαρίεμβαδ. (*Ἰδιαίτερον τηλεγράφημα «Σκρίπ»*). Τρικούπης ἀφίκετο αἰσίως, ἀλλ' οἱ δανεισταί, συλλαβόντες αὐτόν, ἀπειλοῦσι νὰ τὸν κρατήσωσιν ἐνέχυρον. Ὑψώσατε φωνήν.

Διὰ τὸ ἀκριβὲς
Hambro

Τρικουπολογία

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Σκριπ*, στις 23 Μαΐου 1895, με τον παραπάνω τίτλο και με την υπογραφή «Εγώ».

«Καὶ σταυροὺς ἐπρομηθεύθη ὁ Τρικούπης κατ' αὐτὰς – νὰ τοὺς ἔχῃ γιὰ τοῦ θρόνου τὰς μελλούσας ἑορτάς». Γελοιογραφία από την εφ. Ο Ρωμηός *(17.9.1888). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Ὁ κ. Τρικούπης ἀπέτυχε καὶ ὡς βουλευτὴς καὶ ὡς ἀρχηγὸς κόμματος, διότι εἶχεν ἀποτύχει καὶ ὡς πρωθυπουργός. Ἡ πρώτη ἰδίως ἀποτυχία μᾶς ἐλύπησε σφοδρῶς, διότι ἕνεκα ταύτης ἀποσύρεται τῆς πολιτικῆς ἀνὴρ τόσης δυνάμεως καὶ ἀξίας, ἀνὴρ ὅστις μᾶς ἐνέπνευσε τόσας... γελοιογραφίας!

Ἐὰν δὲν ἤρχετο πλειονοψηφῶν καὶ ὁ κ. Δηλιγιάννης, ὅστις πολλὰ ὑπόσχεται εἰς τοὺς φίλους του καὶ εἰς τὴν σατιρογραφίαν, τὸ *Σκρὶπ* θὰ ἐθεώρει περιττὴν τὴν ὕπαρξίν του καὶ θὰ ἔπαυε.

*
* *

Ὁ κ. Τρικούπης δὲν θ' ἀναμιχθῇ εἰς τὴν πολιτικήν. Ἀποχωρεῖ ὁριστικῶς, διότι δὲν δύναται... νὰ προχωρήσῃ.

*
* *

Ἡ δήλωσίς του ἦτο καὶ εἶδος διαλύσεως τοῦ κόμματος. Ὅταν τὴν ἐδιαβάζαμεν, ἐνομίζαμεν ὅτι εὑρισκόμεθα εἰς τὸ δημοπρατήριον. Ἐκαλοῦντο οἱ κομματάρχαι τῆς Βουλῆς νὰ πλειοδοτήσουν καὶ νὰ πάρουν τοὺς βουλευτάς του. Μόνον ἡ στερεότυπος φωνὴ τοῦ κήρυκος ἔλειπεν:

– Ὁρίστε, κύριοι, εἰς τὴν διάλυσιν τοῦ καταστήματος!...

*
* *

Ὁ κ. Τρικούπης ἤρχισε τὸ στάδιόν του ὡς πρωθυπουργὸς κατὰ τὸ 1875 καὶ τὸ ἐτελείωσε κατὰ τὸ 1895. Σωστὰ εἴκοσι ἔτη. Ὁ Σουρῆς, μαθὼν τοῦτο, ἀνεφώνησε:

– Τί ἀνόητος! Φεύγει καὶ δὲν ἑορτάζει τὴν εἰκοσαετηρίδα του!

*
* *

Γεγονός.

Ὁ κ. Λαμπίκης ἐνωρὶς εἶχε διακρίνει ὅτι ὁ κ. Τρικούπης θὰ διέπρεπεν εἰς τὴν πολιτικήν. Ἡμέραν τινὰ ἀνερχόμενος εἰς τ' Ἀνάκτορα συνήντησε τὸν κ. Λαμπίκην:

– Λόγοι πολιτικῆς ἢ ραπτικῆς, τῷ λέγει, σᾶς ἔφερον ἐδῶ;

Καὶ ὁ Λαμπίκης ἀπαντᾷ:

– Ἐγὼ διαπρέπω εἰς τὴν ραπτικὴν καὶ σεῖς διαπρέπετε εἰς τὴν πολιτικήν.

Σήμερον, ἀφοῦ παρῆλθον τόσα ἔτη, καὶ οἱ δύο μεγάλοι ἄνδρες ἀπεχώρησαν ὁ μὲν εἷς ἐκ τῆς ραπτικῆς, ὁ δὲ ἄλλος ἐκ τῆς πολιτικῆς.

*
* *

– Μὰ γιατί ἀπεσύρθη τῆς πολιτικῆς;

– Διότι βλέπει ὅτι μὲ τὴν Βουλὴν δὲν 'μπορεῖ νὰ ἔλθῃ πρωθυπουργὸς καὶ σκέπτεται ὅτι 'μπορεῖ νὰ κληθῇ νὰ σχηματίσῃ ἄχρουν ὑπουργεῖον.

*
* *

Φεύγων, ἔρριψε βέλος κατὰ τῆς βασιλείας. Οἱ κύριοι πρωθυπουργοί μας ὅλας τὰς μωρίας των, ὅταν πίπτουν τῆς ἐξουσίας, θέλουν νὰ τὰς ρίψουν εἰς τὸν Βασιλέα. Νομίζει κανεὶς ὅτι παίζουν σκάκι καὶ διὰ νὰ κερδίσουν πηγαίνουν au roi.

*
* *

Καθ' ἃ ἐγράφη, ὁ κ. Τρικούπης θὰ μεταβῇ εἰς Λονδῖνον καὶ ἐκεῖ θὰ παραμείνῃ ἐπὶ μακρόν. Ἐὰν εἶναι ἀληθὲς αὐτό, φοβοῦμαι μήπως μόνον μὲ τὴν παρουσίαν του χρεωκοπήσῃ τὴν Ἀγγλίαν.

*
* *

Καὶ τώρα, ἀφοῦ δὲν θὰ πολιτεύεται, τί ἄλλο ἐπάγγελμα θὰ κάνῃ; Πολλοὶ μᾶς παροτρύνουσι νὰ γράψωμεν ὅτι πρέπει ν' ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν τῆς Πιστωτικῆς Τραπέζης. Εἶναι ἀδύνατον νὰ τὴν χρεωκοπήσῃ περισσότερον.

*
* *

῾Η ῾*Εωθινὴ* μὴ δυναμένη νὰ βλέπῃ τὸν πάτρωνά της ἀπέχοντα τῆς πολιτικῆς, ηὐτοκτόνησε.

*
* *

᾽Αλλὰ καὶ ἐὰν δὲν ηὐκτοκτόνει, θὰ ἔθνησκε φυσικὸν θάνατον. ῾Ο κ. Τρικούπης ἀπεχώρησεν ἐλλείψει βουλευτῶν, αὐτὴ δὲ θ᾽ ἀπέθνησκεν ἐλλείψει συνδρομητῶν.

῾Ο Κάρολος Ε΄, διὰ νὰ μάθῃ τί θὰ ἔλεγον περὶ αὐτοῦ, ἐὰν ἀπέθνησκε, διέταξε νὰ διαδώσουν τὴν εἴδησιν ταύτην. ῾Υπάρχουν φόβοι ὅτι ὁ κ. Τρικούπης παίζει ὀλίγον ρόλον τοῦ Καρόλου Ε΄.

Τραγούδια τοῦ δρόμου
Κορδόνι ἢ ἐληά;

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Άνω-Κάτω* στις 14 Ιουλίου 1895 με τον παραπάνω τίτλο και με την υπογραφή «Νίκος».

Ψέματα λέν, ἀγάπη μου τρελλὴ
῞Οτι ἐγὼ ἀνήκω ς᾽ τὸ κορδόνι...
Τὸ τί λατρεύω, φῶς μου, πιὸ πολὺ
᾽Εσὺ θαρρῶ πὼς τὸ γνωρίζεις μόνη.

Θυμᾶσαι; ῞Οταν σ᾽ εἶδα σ᾽ τὰ παληὰ
Καὶ τά ᾽χασα ς᾽ τὴν τόση ὠμορφιά σου
Μ᾽ ἐρώτησες – «Κορδόνι ἢ ἐληά;»
Καὶ εἶπα: – Εἶμαι θῦμα τῆς ἐληᾶς Σου!

Αἴ, ἀπὸ ᾽κεῖνον τάχα τὸν καιρὸ
Δὲν σοῦ τὸ λέει, φῶς μου, ἡ καρδιά Σου
Πὼς φρόνημα ν᾽ ἀλλάξω δὲν μπορῶ
᾽Εν ὅσῳ συλλογιέμαι τὴν ἐληά Σου;

Τρικούπης ἀποχαιρετᾷ τὸν Φασουλῆ τὸν φαφλατᾶ.

του Γεωργίου Σουρή

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ο Ρωμηός* στις 5 Ιανουαρίου 1896 με τον παραπάνω τίτλο.

– ῾Ετσι, λοιπόν, μᾶς φεύγετε ᾽στὸ Μεσολόγγι πάλι
καθ᾽ ἣν στιγμὴν ὁ πόλεμος ἀκράτητος προβάλλει.
– ᾽Αλλέως, φίλε κύριε, δὲν εἰμπορῶ νὰ κάμω,
ἀλλὰ τὸ ῾Εθνος κι᾽ ἀπ᾽ ἐκεῖ προθύμως θὰ συνδράμω.
Λοιπὸν καλὴν ἐντάμωσιν...
– Λοιπὸν καλὸ ταξεῖδι...
μοῦ ἔρχεται τὰ μάτια μου νὰ τρίψω μὲ κρεμμύδι
γιὰ νὰ κατέβουν δάκρυα... Καὶ πῶς θὰ ζοῦμε μόνοι;
Κι᾽ εἰς ποῖον θὰ συνέρχωνται οἱ φίλοι σας σαλόνι;
– Μὴν κλαῖτε, καὶ ὀγρήγορα ἐδῶ θὰ ἐπιστρέψω...
πηγαίνω κάμποσο καιρὸ ἐκεῖ γιὰ νὰ ψαρέψω,
κι᾽ ἀφοῦ εἰς τὸ ἀγκίστρι μου ὅλα τὰ ψάρια σύρω,
θὰ πάω κι᾽ ὡς ᾽στὴν Κέρκυρα νὰ κάμω ἕνα γύρο.
Φ. – Θἄταν καλὰ νὰ ἤρχετο μαζὶ κι᾽ ὁ Δεληγιάννης...
ἐν τούτοις, σὶρ Χαρίλαε, στιγμὴ μὴ μᾶς ξεχάνῃς,
κι᾽ ὀλίγους σπάρους στέλλετε σ᾽ ἐμένα καὶ ᾽στὸ κόμμα...
καὶ τώρα ἕνα φίλημα εἰς τὸ γλυκό σας στόμα.
Τ. – Au revoir, mon cher ami...
Φ. – Σὲ σᾶς θὰ εἶν᾽ ὁ νοῦς μας,
καὶ χαιρετίσματα πολλὰ εἰς ὅλους τοὺς ᾽δικούς μας.

Η ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ ΧΑΡΙΛΑΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ

ΤΙ ΕΓΡΑΨΑΝ ΟΙ ΞΕΝΟΙ

«Ἔλαβε τὴν προσεπωνυμίαν τοῦ νεωτέρου Ἀριστείδου»

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εβδομαδιαία εφημερίδα του Λονδίνου *The Graphic* με εικόνα του Χαρ. Τρικούπη και τίτλο «Ο κ. Τρικούπης» στις 27/7 Νοεμβρίου 1885. Αναδημοσιεύθηκε μεταφρασμένο στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 6 Νοεμβρίου 1885 με τίτλο «Εἰκὼν τοῦ κ. Χ. Τρικούπη».

Ὀλίγοι πολιτικοὶ ἄνδρες τῆς Ἑλλάδος εἶναι τοσοῦτον γνωστοὶ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ὅσον ὁ κ. Τρικούπης. Ἐπὶ τρία ἔτη μέχρι τοῦ παρελθόντος Μαΐου –ὅτε ἐν οἰκονομικῷ τινι ζητήματι παρῃτήθη– διηύθυνε τὰς ὑποθέσεις τοῦ Κράτους ὡς πρωθυπουργός, ἀνυψώσας τὸ γόητρον τῆς Ἑλλάδος ἐν τῷ ἐξωτερικῷ καὶ ἀναπτύξας τὴν εὐδαιμονίαν αὐτῆς ἐν τῷ ἐσωτερικῷ. Τὸ γεγονὸς μόνον ὅτι διετέλεσεν ἐν τῇ Ἀρχῇ ἐπὶ ἔτη, ἀντὶ ἐπ' ὀλίγους μῆνας –τὴν συνήθη διάρκειαν παντὸς ἑλληνικοῦ ὑπουργείου– εἶναι ἀπόδειξις αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ὅτι ὁ κ. Τρικούπης ἐκέκτητο τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, ἐμπιστοσύνην ἣν ἀντήμειψεν ἀποκαταστήσας τὴν τάξιν ἐν τῇ διοικήσει τῶν ἐπαρχιακῶν πραγμάτων, ἀναμορφώσας τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν, διοργανώσας τὰ οἰκονομικά, ἀναβιβάσας τὴν δύναμιν τοῦ Στρατοῦ ἀπὸ δώδεκα εἰς τριάκοντα χιλιάδας ἀνδρῶν καὶ ὀργανώσας τὴν διοίκησιν ἐν ταῖς προσαρτηθείσαις θεσσαλικαῖς ἐπαρχίαις, αἵτινες παρεχωρήθησαν τῇ Ἑλλάδι διὰ τῆς Βερολινείου Συνθήκης. Τὸ τελευταῖον δὲ τοῦτον ἔργον δὲν εἶχε μικρὰς δυσχερείας· ἡ χώρα αὕτη, ἐνῷ ἕως τότε κατετρύχετο ὑπὸ τῆς λῃστείας, κατέστη ἤδη ἀσφαλής, ὡς οἱαδήποτε ἐπαρχία τῆς Ἀγγλίας. Καὶ ἐνῷ οὐδεμίαν εἶχεν ἁμαξιτὴν ὁδόν, διασχίζεται ἤδη ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον διὰ σιδηροδρόμου καὶ καλύπτεται ὑπὸ δικτύου ἁμαξιτῶν ὁδῶν. Ὡς ὁ πρόεδρος Κλέβελανδ, ὁ κ. Τρικούπης εἶναι μέγας πολέμιος τῆς δοξασίας «τὰ λάφυρα τοῖς νικηταῖς». Κατά τινα δὲ ἀνταποκριτὴν τῶν *Καιρῶν*, ὁ κ. Τρικούπης ἀπώλεσε πολλοὺς τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, διότι ἠρνήθη νὰ χαρισθῇ τοῖς φίλοις αὐτοῦ ὡς πρὸς τὰς δημοσίας θέσεις, ἐνῷ δὲν ἐδίστασε νὰ διατηρήσῃ ἐν αὐταῖς προσωπικοὺς ἐχθρούς, ἂν καὶ ἠδύνατο ἴσως νὰ ὑπηρετηθῇ κάλλιον ὑπὸ τῶν ἰδίων του φίλων. Οὕτως ἕνεκα τῆς αὐστηρότητος καὶ ὑψίστης πρὸς τὸ δίκαιον συναισθήσεως, ἃς ἀπεδείξατο, ἔλαβε τὴν προσεπωνυμίαν τοῦ νεωτέρου Ἀριστείδου, καὶ ὀλίγους μὲν ἀφωσιωμένους φίλους πολλοὺς δὲ ἐχθροὺς ἀπέκτησεν. Ὡς εἶναι ἑπόμενον, ὁ κ. Τρικούπης ἔχει ἑδραίας ἐθνικὰς ὅλέψεις ἐπὶ τῆς δράσεως τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν παροῦσαν κρίσιν. Ὁμιλῶν ἐν συμποσίῳ δοθέντι ἐσχάτως πρὸς τιμὴν αὐτοῦ ὑπὸ τῆς ἐν Λονδίνῳ ἑλληνικῆς κοινότητος, ἐνθέρμως ὑπεστήριξεν ὅτι δὲν δύναται νὰ παρακωλυθῇ ἡ ἐλευθέρα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀνάπτυξις. «Τὸ ἑλληνικὸν κράτος», εἶπεν, «ἔχει τὸ καθῆκον νὰ ἐνδιαφέρηται περὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας καὶ νὰ προνοῇ περὶ τῆς τύχης αὐτῶν, ἔχει τὸ καθῆκον νὰ ἐνδιαφέρηται περὶ τῆς Μακεδονίας καὶ τὸ δικαίωμα ν' ἀξιοῖ ὅπως ἡ διενεργουμένη μεταβολὴ τοῦ καθεστῶτος ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου μὴ ἀποβῇ ἐπιζήμιος εἰς τὸν ἑλληνισμὸν τῆς Μακεδονίας εἴτε ἀμέσως ἐπὶ τόπου, εἴτε ἐμμέσως διὰ τῆς καθόλου σχετικῆς ἐξασθενίσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ».

Παρεδέχθη μὲν ὅτι οὐδὲν δύναται νὰ ἐπιτύχῃ ἡ Ἑλλὰς ἄνευ τῆς εὐνοίας τῆς Εὐρώπης, ἀλλ' ἀνέφερε τὰ κυριώτερα γεγονότα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι ἡ τοιαύτη εὔνοια ἀποκτᾶται πάντοτε παρὰ τοῦ ἀναλαμβάνοντος τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἐνεργείας καὶ ἐμμένοντος. Ἐπανελθὼν εἰς Ἀθήνας ὁ κ. Τρικούπης ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ ἀπείρου πλήθους. Προσφωνῶν δὲ τὸ πλῆθος ἀπὸ τοῦ ἐξώστου αὐτοῦ κατέκρινε πᾶσαν κομματικὴν διαίρεσιν ἐν τῇ παρούσῃ περιστάσει καὶ διεκήρυξεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ παύσῃ ἐνεργοῦσα ἡ χώρα πρὶν ἢ ἀποτραπῶσιν οἱ ἀπειλοῦντες τὴν Μακεδονίαν κίνδυνοι καὶ ἐξασφαλισθῇ τὸ μέλλον τοῦ ἑλληνισμοῦ.

«Ἔπιασε τὸν ταῦρο ἀπὸ τὰ κέρατα»

της Juliette Adam

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στο γαλλικό περιοδικό *Nouvelle Revue* και αναδημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Παλιγγενεσία* στις 12 Δεκεμβρίου 1886 με τον τίτλο «Κρίσεις περὶ Ἑλλάδος τῆς Κυρίας Ἰουλιέττας Ἀδάμ».

Ἡ κ. Ἰουλιέττα Ἀδὰμ γράφει τὰ ἑπόμενα περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι πραγμάτων ἐν τῷ τελευταίῳ τεύχει τῆς ὑπ' αὐτῆς ἐκδιδομένης *«Νέας Ἐπιθεωρήσεως»:*

«Δὲν ἐτόλμησα νὰ ἐκφράσω τοὺς περὶ Ἑλλάδος φόβους μου ἐν τῇ τελευταίᾳ πολιτικῇ ἐπιθεωρήσει μου, φοβουμένη μὴ ὑπάρξω πρὸ τῆς ὥρας αὐστηρὰ πρὸς τοὺς θυσιάζοντας τὰ ὕψιστα συμφέροντα τῆς πατρίδος των, χάριν τῶν στενῶν κομματικῶν συμφερόντων. Ὁ κ. Τρικούπης ἐμειοψήφισεν ἀπέναντι τῶν ἀντιπάλων του. Κατὰ τὰ κεκανονισμένα τοῦ Ἑλληνικοῦ Κοινοβουλίου, πρὸς ὕπαρξιν ἀπαρτίας ἐν ταῖς συνεδριάσεσιν αὐτοῦ, ἀπαιτεῖται τὸ ἥμισυ πλέον ἑνὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν βουλευτῶν. Λοιπὸν ὁ κ. Τρικούπης δὲν ἠδύνατο νὰ πληρώσῃ τὸν ἀριθμὸν τοῦτον δι' ὀπαδῶν του. Ἡ Ἀντιπολίτευσις κατέφυγε καὶ πάλιν εἰς τὸ μέσον τῶν ἀποχωρήσεων πρὸς παρακώλυσιν τῆς ψηφοφορίας. Ἔχει ὑπὲρ ἑαυτῆς τὴν δημοσίαν γνώμην; Οἱ δὲ ἀντίπαλοι τοῦ κ. Τρικούπη ἐλπίζουσι νὰ ἐκδικηθῶσι κατ' αὐτοῦ διὰ τῆς ὑποκαταστάσεως τοῦ τυχηροῦ, τοῦ ἐπιτηδείου, τοῦ προνοητικοῦ, τοῦ ἀναποφεύκτου κ. Δηλιγιάννη; Δὲν τὸ πιστεύω. Ὁ κ. Τρικούπης ἐξωθήθη εἰς τὴν διάλυσιν. Αἱ νέαι ἐκλογαὶ ἐνεργηθήσονται ἐν μηνὶ Ἰανουαρίῳ, κατὰ δὲ τὸν νέον ἐκλογικὸν νόμον 150 μόνον βουλευταὶ θέλουσιν ἐκλεγῆ ὑπὸ τῶν νομαρχιακῶν περιφερειῶν, ἀντὶ τῶν 245, οὓς ἐξέλεγον μέχρι τοῦδε αἱ ἐπαρχιακαὶ περιφέρειαι.

Μεθ' ὅλας τὰς πιθανὰς ραδιουργίας πλείστων ἐξ ἐπαγγέλματος πολιτευτῶν, μὴ ἐλπιζόντων πλέον νὰ ἐκλεγῶσιν ἐκ νέου, πέποιθα εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὅτι δὲν θέλουσι συμβῆ σοβαραὶ ταραχαὶ ἐν τῷ τόπῳ καὶ ὅτι αἱ νέαι ἐκλογαὶ θέλουσιν ἐνεργηθῆ μετὰ φρονήσεως. Ἄδηλον ἂν ὁ κ. Τρικούπης ἔξῃ τὴν πλειονοψηφίαν ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ. Ἔσται δυστύχημα μέγα διὰ τὴν Ἑλλάδα ἂν ὁ κ. Τρικούπης δὲν τύχῃ πλειονοψηφίας ἐν τῇ νέᾳ Βουλῇ· ὁ σημερινὸς πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου εἶναι πολιτικὸς ἀνὴρ γινώσκων τί θέλει καὶ τὸ θέλει μετὰ θάρρους. Τὸ ἀπέδειξεν ἅπαξ ἔτι ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, ὃν ὑπέβαλε πρὸ ὀλίγου εἰς τὴν Βουλήν, ἥτις ἠρνήθη νὰ δώσῃ ὑπὲρ αὐτοῦ ψῆφον ἐμπιστοσύνης. Ἔπιασε τὸν ταῦρον ἀπὸ τὰ κέρατα. Πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἰσοζυγίου ἓν μόνον μέσον κατ' αὐτὸν ὑπάρχει. Ἡ ἐλάττωσις τῶν δαπανῶν, καθ' ὅσον ἐπιτρέπωσι τοῦτο αἱ περιστάσεις, αἵτινες παρουσιάζονται τοσούτῳ πλήρεις ἀπροόπτων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, καὶ ἡ πλήρωσις τοῦ ἐλλείμματος διὰ νέων φόρων.

Αἱ στατιστικαὶ βεβαιοῦσι, κατὰ τὰς εἰσπράξεις τῶν τελευταίων ἐτῶν, ὅτι δύναται νὰ ὑπολογισθῇ ἡ φορολογικὴ δύναμις τῶν 2,000,000 κατοίκων τῆς Ἑλλάδος εἰς 60,000,000 δραχμῶν, καὶ ὅτι θὰ ἦτο ἐπικίνδυνος ἡ ὑπέρβασις τοῦ ἀριθμοῦ τούτου. Προτείνονται οἰκονομίαι, μέρος τῶν ὁποίων ἤθελεν ἐπιβαρύνει τοὺς δανειστὰς τοῦ Κράτους, τὸ δὲ ἕτερον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐλάττωσιν τοῦ Στρατοῦ. Ὁ κ. Τρικούπης δὲν ἐννοεῖ νὰ ἀκούσῃ τοὺς ἐπικαλουμένους ἐπιχειρήματα, βασιζόμενα ἐπὶ τοῦ παραδείγματος ἄλλων κρατῶν, ὧν οἱ δανεισταὶ σεμνύνονται ἐπὶ προσκαίροις θυσίαις, τὰς ὁποίας ἐποιήσαντο πρὸς διευκόλυνσιν καὶ διακανόνισιν τῶν οἰκονομικῶν τῶν κρατῶν τούτων. Ὁ πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου δὲν ἐννοεῖ ἐπίσης, ὅπως ἡ Ἑλλὰς ἀναγκασθῇ νὰ μείνῃ ἀπρακτοῦσα ἐν νέαις περιπλοκαῖς τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων. Γινώσκει ὁποῖον πρόσωπον ὀφείλει αὕτη νὰ παραστήσῃ καὶ ὅτι τὴν φορὰν ταύτην θὰ ἦτο τοῦτο τοσούτῳ λογικόν, ὥστε ἡ ὑπεκφυγὴ θὰ ἦτο παραίτησις διὰ παντός. Οἱ Ἕλληνες δὲν πρέπει νὰ φοβηθῶσι τυχοδιωκτικὸν πνεῦμα παρὰ τῷ κ. Τρικούπῃ. Εἶναι συνετός, ἀλλ' ἐπίσης καὶ πολιτικὸς ἀνήρ. Εἶναι προνοητικὸς ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν, ἀλλ' ἵνα προβλέπῃ τις τὰ μέλλοντα, ἀπαιτεῖται νὰ ἔχῃ πάντοτε δόσιν τινὰ τόλμην παρούσης, διὰ νὰ προπαρασκευασθῇ καὶ ὠφεληθῇ ἐξ αὐτῆς.

Ὁ κ. Τρικούπης πιστεύει σταθερῶς ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ ὑποστῇ τὰς θυσίας, τὰς ὁποίας ζητεῖ παρὰ τῆς φιλοπατρίας αὐτῆς. Ἐλπίζω ὅτι ὁ τόπος θὰ ἀποκριθῇ εἰς τὴν πρόσκλησιν αὐτοῦ, ἐπιτρέπων νὰ διεξαγάγῃ ἐπ' ἀγαθῷ τὸ τολμηρὸν αὐτοῦ πρόγραμμα. Δύναταί τις εἰπεῖν ὅτι ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους δὲν ὑπῆρξε πολιτικὸς ἀνήρ, ἐμπνεύσας εἰς τοὺς ἐκτὸς τοῦ Βασιλείου Ἕλληνας τοσοῦτῳ ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην, ὅσῳ αὐτός. Ἀλλ' αἱ τελευταῖαι ἐκλογαὶ ἀπέδειξαν ὅτι ἡ ἐμπιστοσύνη αὕτη δὲν εἶναι ἐπίσης γενικὴ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ. Οὐχὶ διότι οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἀρνοῦνται ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν ἔξοχον ἱκανότητά του. Δυστυχῶς ὁ κ. Τρικούπης παλαίει κατὰ τῶν οἰκονομικῶν δυσχερειῶν, ἐφ' αἷς δὲν εἶναι μόνος αὐτὸς ὑπεύθυνος, ἀλλ' ὧν ὑφίσταται ἅπαν τὸ βάρος, ἀφ' οὗ οἱ ἀντίπαλοί του δὲν ἐνόησαν νὰ ἐπωφεληθῶσι τὰς παρελθούσας θυσίας τοῦ τόπου, κατέστησαν δ' ἐκ τούτου ἀναγκαίας τὰς θυσίας τοῦ μέλλοντος. Ἡ Ἑλλάς, ἐνόσῳ θέλει μένει ἄλυτον τὸ Ἀνατολικὸν Ζήτημα, ὀφείλει νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ τῆς ἐξωτερικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς

πολιτικῆς· ἡ πρώτη κατ' ἀνάγκην ἔσται ἀναπόδραστος διὰ τὴν δευτέραν, ἀλλὰ τὸ ὑπέρτερον αἴσθημα τῆς πατρίδος εἶναι ἀσφαλὴς ὁδηγὸς μεταξὺ τῶν δύο ὁδῶν, τοῦ ἐθνικοῦ μεγαλείου ἢ τοῦ συμφέροντος».

Αἱ ἰδέαι τοῦ Χαρ. Τρικούπη

του James George Cotton Minchin

Απόσπασμα από το βιβλίο του *The growth of freedom in the Balkan Peninsula* (Η ανάπτυξη της ελευθερίας στη Βαλκανική Χερσόνησο) που δημοσιεύθηκε μεταφρασμένο στα ελληνικά στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 16, 17 και 19 Δεκεμβρίου 1886 με τον παραπάνω τίτλο.

Τὰ προσόντα τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ. Αἱ περὶ ἀγροτικοῦ ἰδέαι του – Ἀνεκτικότης τῶν χωρικῶν – Αἱ ἐκλογαὶ ἄλλοτε καὶ νῦν

Ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος μὲ ὑπεδέχθη καθ' ἣν ἀκριβῶς ὥραν κοιμῶνται μετὰ τὸ πρόγευμα οἱ σύγχρονοι Ἀθηναῖοι. Ἡ ὥρα τῆς συνεντεύξεως μοὶ ἐφάνη χαρακτηρίζουσα τὸν ἄνδρα ὅστις, ἐνῷ οἱ ἄλλοι κοιμῶνται, ἀγρυπνεῖ πρὸς φρούρησιν τῆς πατρίδος του, ἀπαραλλάκτως ὡς ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Σινικῆς συγκαλεῖ τὸ συμβούλιον αὐτοῦ ἐν μεσονυκτίῳ ὥρᾳ. Κατ' εὐτυχίαν μου ἡ ἡμέρα ἐκείνη ἦτο ἑορτάσιμος καὶ τοῦτο ἐπέτρεψε τῷ κ. Τρικούπῃ νὰ μοὶ παραχωρήσῃ πλείονας τῶν πολυτίμων στιγμῶν του. Οὗτος κατέχει τῷ ὄντι τρεῖς συγχρόνως ἐν τῷ ὑπουργείῳ θέσεις, προέδρου, ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν καὶ τῶν Οἰκονομικῶν. Περὶ αὐτοῦ δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὄχι μόνον ὅτι εἶναι ὁ πρῶτος, ἀλλὰ καὶ ὁ μόνος τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος. Οἱ συμπολῖται του τὸν ὀνομάζουν «Ἄγγλον», ἀδύνατον δὲ ἦτο νὰ προσφέρωσι μεῖζον τούτου φιλοφρόνημα εἰς τὴν Ἀγγλίαν, καθότι ὁ κ. Τρικούπης εἶναι βεβαίως ὁ τιμιώτατος τῶν ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Βασιλείου Ἑλλήνων πολιτευτῶν. Γνωστὸν εἶναι ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ μακαρίτης λόρδος Σραγγφὸρδ ἐξῆρει αὐτὸν ἀπὸ τῆς περιληπτικῆς καταδίκης τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος. «Ἡ διπλωματικὴ ἀγωγή», λέγει, «ἐπροφύλαξεν τὸν κ. Τρικούπην ἀπὸ τῶν ἀνηθίκων τοπικῶν ἐπιδράσεων καὶ μικροραδιουργιῶν, μορφώσασα αὐτὸν ἠθικῶς». Οἱ ξένοι πιστεύουσιν πάντας τοὺς Ἄγγλους σπληνικούς, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ σπληνικώτατοι μεταξὺ ἡμῶν ἀναγνωρίζουσι πληρέστατα τὴν χρηστότητα τοῦ κ. Τρικούπη, οὐδὲν ἄλλο ἐπιδιώκοντος καὶ ὑπὲρ οὐδενὸς ἄλλου νυχθημερὸν ἐργαζομένου εἰμὴ μόνον ὑπὲρ τοῦ καλοῦ τῆς Ἑλλάδος.

Ἐγειρόμενος περὶ τὴν ἕκτην ὥραν μεταβαίνει ἀμέσως εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν ἢ τῶν Στρατιωτικῶν, καὶ ἐκεῖ μένει ἐργαζόμενος μέχρι τοῦ μεσονυκτίου καὶ ἐνίοτε μέχρι τῆς δευτέρας ἢ καὶ τῆς τρίτης πρωϊνῆς ὥρας μετὰ βραχυτάτων πρὸς γεῦμα καὶ δεῖπνον διακοπῶν. Τὸ μόνον πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ χορτάσῃ εἶναι ἡ ἐργασία. Ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς ἔχει ἀνάστημα ὑπὲρ τὸ μεσαῖον καὶ φυσιογνωμίαν ἀνδρὸς φιλόφρονος καὶ εἰλικρινοῦς. Πολὺ ἠπόρησα μαθὼν ὅτι οἱ συμπολῖται του τὸν θεωροῦσιν ὑπερήφανον, καίτοι φαίνεται εὔχαρις καὶ προσηνέστατος ἐν τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ. Γνωστὸν μὲν εἶναι ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἀνέχονται οὐδεμίαν ὑπεροχήν, ἀφ' ἑτέρου, ὅμως, ἐνθυμοῦμαι ὅτι κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις περὶ παραχωρήσεως τῶν Ἰονίων Νήσων ἡ γλῶσσα τοῦ κ. Τρικούπη ἦτο τόσον ὑπερφίαλος, ὥστε ὀλίγον ἔλειψε νὰ διακόψῃ ὁ λόρδος Ρῶσσελ πᾶσαν πρὸς αὐτὸν συζήτησιν. Ἡ ὑπερηφάνεια τοῦ ἀνδρὸς συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἔχῃ μεγάλην ἰδέαν περὶ τῆς πατρίδος του καὶ τῆς ἀξίας αὐτῆς. Τοῦτο καὶ ἐλάττωμα ἂν ὑποτεθῇ, χρησιμεύει πρὸς μείζονα ἀνάδειξιν τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ ἔν τε τῷ πολιτικῷ καὶ τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ. Μετὰ τὰ γενικὰ ταῦτα, μεταβαίνω εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν ἰδεῶν τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ περὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων, παραθέτων ταύτας, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν, αὐτολεξεί.

«Ἐν Ἑλλάδι», μοὶ εἶπε, «δὲν ὑπάρχει σήμερον ἀγροτικὸν ζήτημα. Ἐλάχιστόν τι τοιοῦτο ἀνεφύη κατὰ τὴν προσάρτησιν τῆς Ἑπτανήσου περὶ τῶν ἐλαιοδένδρων. Ἐπὶ τῶν Ἐνετῶν, ἂν δὲν εἶναι τοῦτο ἀστειότης, ὁ νόμος ἀνεγνώριζε τρεῖς κυρίους ἑκάστου ἐλαιῶνος, ἐξ ὧν ὁ μὲν ἦτο ἰδιοκτήτης τοῦ ἐδάφους, ὁ δὲ τῶν δένδρων καὶ ὁ τρίτος τοῦ καρποῦ αὐτῶν. Ὅπως δήποτε τὸ ζήτημα τοῦτο διευθετήθη νομοθετικῶς, τὸ δὲ κατὰ τὴν προσάρτησιν τῆς Θεσσαλίας ἀναφυὲν ἐλύθη ἄνευ ἀνάγκης νομοθετήματος. Ἡ δυσχέρεια προῆλθεν ἐκεῖ οὐχὶ ἐκ τῶν Τούρκων, ἀλλ' ἐκ τῶν ἀγορασάντων ἀγρούς, χάριν κερδοσκοπίας. Κατ' εὐτυχίαν, οἱ ἐν Θεσσαλίᾳ χωρικοὶ ἔχουσι τὰ μέσα ν' ἀγοράσωσι τὰς γαίας ταύτας εἰς τιμὴν ἱκανοποιοῦσαν τὰς ἀπαιτήσεις τῶν κατόχων, ὥστε ἡ διαφορὰ ἐσυμβιβάσθη φιλικῶς». Ἠρώτησα τότε τὸν κ. Τρικούπην ἂν ὑπάρχωσιν ἐν Ἑλλάδι μεγάλοι κτηματίαι. «Τοιοῦτοι», μοὶ ἀπεκρίθη, «ὑπάρχουσιν ἐν Ἀττικῇ, Εὐβοίᾳ καὶ ἄλλαις ἐπαρχίαις, παραχωρηθείσαις ἡμῖν δυνάμει συνθηκῶν· ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ μεταβάλλονται ταχέως οἱ χωρικοὶ εἰς γαιοκτήμονας, προσφέρον-

τες τίμημα ἀνώτερον τοῦ εἰσοδήματος τὸ ὁποῖον παρεῖχεν ὁ ἀγρός. Ἐν τῇ Πελοποννήσῳ τὸ ἔδαφος ἐλήφθη διὰ κατακτήσεως ἀπὸ τῶν Τούρκων, οἱ δὲ χωρικοὶ ἀγοράζουσι τοῦτο παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, δυνάμει νόμου ψηφισθέντος ἐν ἔτει 1881. Κατ' αὐτόν, ἕκαστος χωρικὸς δικαιοῦται ν' ἀγοράσῃ τεσσαράκοντα στρέμματα ποτιστικῶν καὶ ὀγδοήκοντα ξηρικῶν γαιῶν, πολλοί, ὅμως, ἠγόρασαν περισσότερα, οὐδόλως κωλυθέντες ὑπὸ τῶν ὑπαλλήλων τῆς Κυβερνήσεως, οἵτινες περιορίζονται εἰς εἴσπραξιν τοῦ τιμήματος». Ἐπειδὴ δὲ δύο καὶ ἥμισυ στρέμματα ἰσοδυναμοῦσι πρὸς μίαν παρ' ἡμῖν ἄκρην, ὁ κ. Τρικούπης προσέθεσε μειδιῶν: «Ἐκ τούτων βλέπετε ὅτι αἱ κτήσεις τοῦ Ἕλληνος χωρικοῦ ὑπερβαίνουσι κατὰ πολὺ τὰς τρεῖς ἀγγλικὰς ἄκρας καὶ τὴν μίαν ἀγελάδα». Εἰς δὲ τὴν ἐρώτησίν μου ἂν ἡ κατοχὴ γῆς ἔσχεν ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν χωρικῶν τὰ κακὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἀντιπάλων τῆς μικρᾶς ἰδιοκτησίας παρήγαγεν ἐν Γαλλίᾳ, ἀπεκρίθη ὅτι οὐδὲν τοιοῦτο παρετήρησεν. Ἀπ' ἐναντίας μάλιστα ἡ ὑπομονή, μεθ' ἧς ὑπετάγησαν οἱ γαιοκτήμονες χωρικοὶ εἰς τὰ ὑπέρογκα βάρη τῆς πολιτικῆς τοῦ κ. Δηλιγιάννη, ἐμαρτύρει ὑπὲρ τῆς ἀνεκτικῆς αὐτῶν καὶ φιλονόμου διαθέσεως, ἀφοῦ μάλιστα αὐτοὶ οὗτοι, οἱ ἀποτελοῦντες τὸ φυτώριον τῶν βουλευτῶν, ὑπεστήριξαν τοὺς νόμους εἰς οὓς ἔπρεπε νὰ ὑπακούσωσι.

Περιττὸν νομίζω ὅτι δὲν θὰ ἔχωμεν εἰδικοὺς νόμους περὶ πενήτων, διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν ὑπάρχουσι πένητες ἐν Ἑλλάδι. Ἐν τῷ ἱδρυθέντι ἐσχάτως ἐν Ἀθήναις ἐκ κληροδοτημάτων φιλοπτώχων ἀσύλῳ, μόνον ἀνάπηροι γέροντες περιθάλπονται, πάντες δὲ σχεδὸν οἱ Ἕλληνες, οὐδὲ τῶν ὑπηρετῶν ἐξαιρουμένων, κέκτηνται τεμάχιον γῆς. Μετὰ ταῦτα ἠρώτησα ἂν ὀρέγωνται οἱ Ἕλληνες ἔμποροι νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ Βουλευτήριον. «Πᾶς Ἕλλην», μοὶ ἀπήντησε μειδιῶν, «ὀρέγεται νὰ γίνῃ βουλευτής, καίτοι δὲν συνειθίζομεν νὰ προσθέτωμεν εἰς τὸ ὄνομα ἡμῶν τὰ στοιχεῖα Μ.Β. (μέλος τῆς Βουλῆς). Ἡ ἀποζημίωσις τῶν βουλευτῶν εἶναι ἐν Ἑλλάδι ἀναγκαία, διὰ τὸν λόγον ὅτι εἰς πολλοὺς τούτων, οἵτινες θὰ ἠδύναντο νὰ ζήσωσιν ἀνέτως οἴκοι διὰ τοῦ εἰσοδήματος αὐτῶν, μόλις ἐξαρκεῖ ἡ δισχιλιόδραχμος κατὰ σύνοδον ἀποζημίωσις πρὸς ἀπότισιν τῶν ἐξόδων τῆς ἐν Ἀθήναις διαμονῆς. Ἐν Βόλῳ, Λαρίσῃ καὶ Χαλκίδι ὑπάρχει ἱκανὸς ἀριθμὸς Ἑβραίων, οὐδεὶς, ὅμως, αὐτῶν εἶναι βουλευτής, καθολικοὶ δὲ μόνον τρεῖς. Ἡ περίσκεψις τῶν ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος χωρικῶν εἶναι παροιμιώδης ὥστε ἡ Βουλή, ἐν ᾗ ἔχουσι τὴν πλειονοψηφίαν, διακρίνεται ἐπὶ ψυχρότητι καὶ κρίσει, ἐκτὸς δὲ τῶν ἀκροατηρίων σπανιώτατα ἀντηχεῖ χειροκρότημα». Ἠρώτησα τότε ἂν οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν λαλῶσι τὴν καθαρεύουσαν γλῶσσαν. «Μάλιστα, ἐκτὸς ὀλιγίστων, οἵτινες ἔχουσι γλῶσσαν ἰδιωματικήν, διαφέρουσαν τῆς γραφομένης. Ἀλλ' οὗτοι εἶναι οἱ ἄριστοι τῶν παρ' ἡμῖν ρητόρων». Ἐνταῦθα πρέπει νὰ παρενθέσω ὅτι ὁ κ. Τρικούπης εἶναι, ὁ ἴδιος, ὁ πρῶτος τῶν συγχρόνων ρητόρων τῆς Ἑλλάδος. Ὁμιλῶν περὶ αὐτοῦ ἀγγλιστὶ μετά τινος νέου Ἕλληνος ἤκουσα παρ' αὐτοῦ: «Ὁ Τρικούπης δύναται νὰ ὁμιλήσῃ ἐπὶ τρεῖς ὥρας ἄνευ ...» «Ἄνευ σημειώσεων», διέκοψα ἐγώ. «Οὐχί», ἀπεκρίθη ὁ Ἕλλην, «ἀλλ' ἄνευ ποτηρίου ὕδατος, ἐνῶ ὁ κ. Δηλιγιάννης σταματᾷ πᾶσαν στιγμὴν διὰ νὰ πίῃ».

Ἡ Ἑλλὰς διαιρεῖται, ὅπως καὶ ἡ Γαλλία, εἰς νομούς, ἐπαρχίας καὶ δήμους. Ὁ πρωθυπουργὸς μοὶ ἐξήγησε τίνι τρόπῳ οἱ βουλευταὶ ἐξελέγοντο πρὶν κατ' ἐπαρχίας, πῶς ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν συνηύξανε μετὰ τοῦ πληθυσμοῦ, πῶς ἕνεκα τῆς μικρᾶς περιφερείας ὑπερίσχυον κατὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ κοινοῦ συμφέροντος τὰ προσωπικὰ καὶ πῶς διὰ νόμου ὑποβληθέντος παρ' αὐτοῦ καὶ ψηφισθέντος πρό τινων μηνῶν ὁ ἀριθμὸς τῶν βουλευτῶν περιωρίσθη εἰς τὸν κατώτατον κατὰ τὸ σύνταγμα ἀριθμὸν τῶν ἑκατὸν πεντήκοντα. Σκοπὸς τῆς τοιαύτης μεταρρυθμίσεως δὲν ἦτο κυρίως ἡ οἰκονομία, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἡ ἐλπὶς ὅτι ἤθελε παύσει δι' αὐτῆς ἡ καθυπόταξις τῶν γενικῶν συμφερόντων εἰς τὰ τοπικὰ καὶ προσωπικά. Ἐνῷ τῷ ὄντι ἐν περιφερείᾳ δισχιλίων ἐκλογέων ὁ διαθέτων τριάκοντα ψήφους δύναται νὰ ἐπηρεάσῃ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐκλογῆς, αἱ ψῆφοι αὗται οὐδὲν σημαίνουσι ἐν περιφερείᾳ εἰκοσάκις χιλίων. Τὸ μέγα ἀτόπημα τῆς μικρᾶς περιφερείας εἶναι ἡ παρεχομένη εἰς τὸν ἐκλογέα εὐκολία νὰ προσφέρῃ τὴν ψῆφόν του ὡς ἀντάλλαγμα δημοσίας τινὸς θέσεως, ὅπερ καθίσταται ἀδύνατον ἐν τῇ μεγάλῃ. Τὸ ζήτημα τῆς πελατείας εἶναι ὁ σκόπελος τῶν Ἑλλήνων πολιτευτῶν. Δι' ἑκάστην τῷ ὄντι θέσιν ὑπάρχουσι τρεῖς μνηστῆρες, οἵτινες δὲν εἶναι ἐπίσης συμβιβαστικοὶ καὶ ὀλιγαρκεῖς ὅσον ὁ ἀγαθὸς ἐκεῖνος Ἀμερικανός, ὅστις ἀφοῦ ἤκουσεν ὅτι δὲν ἀπέμεινε καμμία θέσις ἐν τῷ ὑπουργείῳ, ἠρώτησε πρὶν ἐξέλθῃ ἂν δὲν εἶχεν τοὐλάχιστον ὁ κ. ὑπουργὸς κἀνὲν παλαιόν τι ἔνδυμα νὰ τοῦ δώσῃ!

Πᾶς Ἕλλην πρωθυπουργός, ἀναλαμβάνων τὴν ἐξουσίαν, εἶναι ὁ δημοτικώτατος ἀνὴρ τῆς χώρας, ὡς ἔχων πλεῖστα δῶρα νὰ διανείμῃ, μετά τινα, ὅμως, καιρὸν καταντᾷ ἄνθρωπος ἀνυπόφορος. Αἱ ψῆφοι δὲν πωλοῦνται καὶ ἀγοράζονται ὅπως πρότερον ἐν Ἀγγλίᾳ. Ὁ δὲ Ἕλλην ἐκλογεὺς ἔχει ἄλλον τρόπον νὰ ψηφίζῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ, καθιστῶν ὑποψήφιον τὸν κουμπάρον τινὸς ἐκ τῶν τέκνων του· ὁ τοιοῦτος θρησκευτικὸς δεσμὸς θεωρεῖται ὡς στενότατος καὶ ἀπαγορεύων τὸν γάμον μεταξὺ τῶν δύο οἰκογενειῶν. Οἱ κατοικοῦντες τὰς πόλεις Ἕλληνες δὲν διακρίνονται ἐπὶ φιλοξενίᾳ, εἰμὴ πρὸς τοὺς στενοτάτους συγγενεῖς. Ὁ κουμπάρος, ὅμως, δικαιοῦται μεταβαίνων εἰς Ἀθήνας νὰ φιλοξενη-

θῇ παρὰ τοῦ βουλευτοῦ, ὅστις πρέπει νὰ λογίζηται εὐτυχὴς ἂν περιορισθῶσιν αἱ ἀπαιτήσεις εἰς μόνην τὴν φιλοξενίαν. Ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, ὅμως, ὁ φιλοξενούμενος ἔχει συγγενῆ καταλληλότατον πρὸς διορισμὸν εἴς τινα θέσιν, ἣν πρέπει ὁ βουλευτὴς νὰ ζητήσῃ παρὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ, δίδων αὐτῷ νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἐκ τῆς παροχῆς αὐτῆς ἐξαρτᾶται ἡ μέλλουσα ὑποστήριξίς του. Αἱ τοσοῦτον περιζήτητοι αὗται θέσεις ἀμείβονται ἐν τούτοις γλισχρότατα, μόλις παρέχουσαι τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Ὁ κ. Τρικούπης, ὁ κατέχων τὸ ἀνώτατον ἀξίωμα καὶ παρέχων τὸ κάλλιστον παράδειγμα, ἔχει μισθὸν λιρῶν πεντακοσίων.

(16.12.1886)

Ἡ φιλία τῆς Ρωσσίας – Τὰ σφάλματα τῆς ἀγγλικῆς διπλωματίας – Ἡ πρὸς τὴν Ἀγγλίαν ψυχρότης – Ὁ στρατός

Ἐνῷ διελεγόμεθα, ἐκομίσθη τηλεγράφημα περὶ τῶν βουλγαρικῶν πραγμάτων, τὸ ὁποῖον ὁ πρωθυπουργὸς εὑηρεστήθη νὰ μοὶ ἀναγνώσῃ. Ἐν τῇ συζητήσει περὶ τούτου ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ συγχαρῶ αὐτῷ ὅτι οἱ ἔξω Ἕλληνες οὐδόλως ἠλαττοῦντο τῶν κατοίκων τοῦ Βασιλείου κατὰ τὸν πατριωτισμόν. Τοῦτο παρεδέχθη ἀνεπιφυλάκτως, εἶτα δὲ μοὶ ἐξήγησε πῶς εὐθὺς μετὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα ὑπῆρξαν ἐπί τινα καιρὸν ἀρχηγοὶ τῶν λεγομένων ἀγγλικοῦ καὶ γαλλικοῦ κόμματος, οἵτινες ἠδύναντο νὰ βασισθῶσιν ἐπὶ τῇ ὑποστηρίξει τῶν κυβερνήσεων τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας. «Καὶ ἐμέ», προσέθεσε, «μὲ ὀνομάζουσιν Ἄγγλον, τοιοῦτος, ὅμως, εἶμαι μόνον ὑπὸ κοινωνικήν, οὐχὶ δὲ καὶ ὑπὸ πολιτικὴν ἔποψιν. Ἡ γνώμη μου, ἀπ' ἐναντίας, εἶναι ὅτι ὁποτεδήποτε κρίνῃ πρέπον ἡ Ρωσσία ν' ἀνακινήσῃ τὸ Ἀνατολικὸν Ζήτημα, ἡ Ἑλλὰς θέλει φανῆ ὁλοπρόθυμος νὰ συνεργασθῇ μετ' αὐτῆς, τοῦτο δὲ οὐχὶ τόσον ἐξ ἀγάπης πρὸς τὴν Ρωσσίαν, ὅσον ἐκ μίσους πρὸς τὴν Αὐστρίαν καὶ ἐκ πεποιθήσεως ὅτι μόνον οἱ Ρῶσσοι δύνανται νὰ βοηθήσωσιν ἡμᾶς πρὸς πραγματοποίησιν τῆς Μεγάλης Ἰδέας». Οἱ μὴ διατρίψαντες ἐπὶ μακρὸν ἐν τῇ Ἀνατολῇ δὲν δύνανται νὰ ἔχωσιν ἀκριβῆ ἰδέαν περὶ τοῦ μεγέθους τῆς πίστεως τῶν ὀρθοδόξων χωρικῶν, τῶν τε Ἑλλήνων, Μακεδόνων καὶ Μαυροβουνίων, εἰς τὴν ὀρθόδοξον Ρωσσίαν. Ἐν τῇ γνωστῇ ἐπὶ τοῦ Ἄθωνος βουλγαρικῇ μονῇ πολὺ συνεχέστερον τοῦ ὀνόματος τοῦ πρίγκηπος Ἀλεξάνδρου μνημονεύεται ἐν ταῖς εὐχαῖς, δὶς καὶ τρὶς τῆς ἡμέρας, τὸ ὄνομα τοῦ Τσάρου καὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας.

Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἦτο ἁπλοῦς δόκιμος ἐν τῷ δανικῷ στόλῳ, ἔχων ὑπ' ὄψιν μισθὸν ἑκατὸν ἑξήκοντα λιρῶν, ὅταν ὁ λόρδος Ἰωάννης Ρῶσσελ ἔθιξε τὸν ὦμον του καὶ τὸν ἠρώτησεν ἂν ἐπιθυμῇ νὰ γίνῃ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Ἕλληνες ὑπερεπεθύμουν τότε νὰ θέσωσιν ἐπὶ τοῦ διαθεσίμου θρόνου τὸν δοῦκα τοῦ Ἐδιμβούργου, πιστεύοντες ὅτι τοῦτο ἤθελεν ὑποχρεώσει τὴν Ἀγγλίαν νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν Μεγάλην Ἰδέαν. Ἀλλ' ἡμεῖς δὲν ἐθεωρήσαμεν φρόνιμον ν' ἀσπασθῶμεν τοιαύτην ριψοκίνδυνον πολιτικήν, ὥστε οἱ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσωσι φίλους ἀλλαχοῦ. Ἡ ἑλληνικὴ ἐν τούτοις συμπάθεια πρὸς τὴν Ρωσσίαν εἶναι λίαν πρόσφατος, ἐπόμενον δὲ ἦτο νὰ καταστῇ θερμοτέρα ἐκ τῆς ἔριδος τῶν Ρώσσων πρὸς τοὺς Βουλγάρους. Τὴν Τουρκίαν θεωροῦσιν οἱ Ἕλληνες ἀγωνιῶσαν, μᾶλλον δὲ παντὸς ἄλλου ἐπίφοβον αὐτῶν ἐχθρὸν τὴν Αὐστρίαν, ἣν ἔτι ὀλιγώτερον τῆς Ρωσσίας ἀγαπῶσιν. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἡ τελευταία αὕτη οὐδενὸς φείδεται μέσου ὅπως ἐνισχύσῃ τὴν ἐπιρροὴν αὐτῆς ἐν Ἑλλάδι. Τὸν βασιλέα τῶν Ἑλλήνων ἐνύμφευσε μετὰ Ρωσσίδος πριγκηπίσσης, καίτοι δὲ διετήρει ναυτικὴν μοῖραν εἰς τὰ ἑλληνικὰ ὕδατα, ἔκρινε καλὸν νὰ καταστήσῃ τὴν μετοχὴν αὐτῆς εἰς τὸν ἀποκλεισμὸν ἁπλῶς εἰκονικήν. Ὅτε δὲ παρετήρησα ὅτι ἡ χρῆσις τῆς βίας ἐχρησίμευσε τοὐλάχιστον εἰς τὴν πτῶσιν τοῦ κ. Δηλιγιάννη, «Οὐδόλως», μοὶ ἀπήντησεν ὁ κ. πρωθυπουργὸς μετὰ πολλῆς ἐμφάσεως, «πάντες, ἀπ' ἐναντίας, ἠθέλαμεν ὑποστηρίξει αὐτὸν κατὰ τῆς ξενικῆς ἐπεμβάσεως». Τὸ κατ' ἐμὲ πιστεύω ὅτι ἡ πολιτικὴ τοῦ καταναγκασμοῦ, ἣν μετήλθομεν τὸ ἔαρ κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἦτο σφαλερά. Καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ἀκόμη ὅτι τὸ συμφέρον ἢ καὶ ἡ τιμὴ ἐπέβαλλον ἡμῖν νὰ ὑποστηρίξωμεν τὴν ἀκεραιότητα τοῦ τουρκικοῦ κράτους, ὁ τρόπος τὸν ὁποῖον ἐξελέξαμεν δὲν ἦτο ὁ καταλληλότατος. Τοὺς μικροὺς τῷ ὄντι τόπους, ὡς καὶ τοὺς μικροὺς ἀνθρώπους, συμφερώτερον εἶναι νὰ θωπεύῃ τις, ἢ ν' ἀπειλῇ· ἀλλ' ἡ ἀγγλικὴ διπλωματία ἐν Ἀνατολῇ ὁμοιάζει πολὺ μᾶλλον βορρᾶ ἢ ζεφύρῳ. Καθ' ἃ ἤκουσα, ὁ λόρδος Ἰδεσλάϊγ ἐργάζεται πρὸς συνομολόγησιν συμμαχίας μεταξὺ τῆς Τουρκίας, Ρουμανίας, Σερβίας, Βουλγαρίας καὶ Ἑλλάδος. Πᾶσα, ὅμως, τοιαύτη προσπάθεια εἶναι προωρισμένη νὰ ναυαγήσῃ, πρὸ πάντων δὲ ἡ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Βουλγαρίας συμμαχία, ἥτις εἶναι οὐχ ἧττον ἀδύνατος ἢ τῆς Γαλλίας πρὸς τὴν Γερμανίαν.

Τὰ αἰσθήματα τῷ ὄντι τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Τούρκους δύνανται νὰ ὀνομασθῶσι συμπαθητικά, παραβαλλόμενα πρὸς τὴν ἀποστροφὴν αὐτῶν κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἀπιθανώτατον δὲ φαίνεται ὅτι θέλουσι στέρξει ποτὲ νὰ ἐναγκαλισθῶσι τοὺς ἀντιζήλους των τῇ προτροπῇ τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις πρωτηγωνίστησε κατὰ τὸν ἀποκλεισμόν. Οὔτε ὁ βασιλεὺς Γεώργιος, οὔτε οἱ ὑπήκοοι αὐτοῦ θέλουσι λησμονήσει ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν πρὸς αὐτοὺς συμπεριφορὰν τῆς Ἀγγλίας. Σχεδὸν βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων ἀπεδήμησε τὸ φθινόπωρον εἰς Παρισίους πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἐπισκέψεως τοῦ δουκὸς τοῦ Ἐδιμβούργου, αἱ δὲ ἀναμνήσεις τὰς ὁποίας διεγείρει ἡ παρουσία εἰς τὰ ἑλλη-

νικὰ ὕδατα τῶν ἀγγλικῶν πλοίων δὲν δύναται νὰ εἶναι εὐχάριστος. Ἡ ρωσσική, ἀπ' ἐναντίας, μοῖρα τυγχάνει ἀρίστης ὑποδοχῆς καὶ τὸ ἑστιατόριον τοῦ Ρώσσου Ναυάρχου τιμᾶται συνεχῶς διὰ τῆς παρουσίας τοῦ βασιλικοῦ ζεύγους. Τῆς αὐτῆς εὐνοίας τυγχάνει καὶ ἡ Γαλλία καὶ Γάλλος ναύαρχος κατέχει ὑψηλὴν θέσιν ἐν τῷ Ναυτικῷ τῆς Ἑλλάδος. Ἀναμφισβήτητον ἐν γένει εἶναι ὅτι ἐκ τῆς ἐνεργοῦ ἡμῶν πολιτικῆς δὲν ἐκαρπώθημεν τὴν συμπάθειαν τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' οὐδὲ τῆς Τουρκίας βεβαίως. Τί, λοιπόν, ἐκερδήσαμεν καὶ τί ἐξώθησε τοὺς πολιτικοὺς ἡμῶν ἄνδρας ν' ἀποξενώσωσι ἀφ' ἡμῶν χώραν, ἥτις ἠγάπα πρὶν τὴν Ἀγγλίαν; Καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι τὸ Ἀνατολικὸν Ζήτημα δὲν πρέπει νὰ ἀνακινηθῇ, καθ' ὅσον τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐξ ἡμῶν, οὐδόλως δικαιολογεῖται ἐκ τούτου ὁ καταναγκασμὸς τῆς Ἑλλάδος. Δι' αὐτοῦ οὐδὲν ἄλλο κατωρθώσαμεν ἢ νὰ εἰδοποιήσωμεν τὴν Ρωσσίαν ὅτι δύναται νὰ καταλάβῃ τὴν Βουλγαρίαν καὶ νὰ κατακτήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἅμα κρίνῃ τὴν ὥραν κατάλληλον, μέχρις οὗ δὲ ἑτοιμασθῇ, ἡμεῖς ἀναλαμβάνομεν νὰ ἐμποδίσωμεν τὰ μικρὰ κράτη ν' ἀκρωτηριάσωσι τὰς μελλούσας αὐτῆς κατακτήσεις. Τῇ μὲν Ρωσσίᾳ δίδομεν πλήρη ἐλευθερίαν νὰ προχωρήσῃ πρὸς νότον, ἀλλὰ τὴν Ἑλλάδα θεωροῦμεν ἀξίαν τιμωρίας ἂν μόνον τολμήσῃ νὰ ρίψῃ βλέμμα πέραν τῶν ὁρίων αὐτῆς! Τὰ μόνα κράτη τὰ ὁποῖα ὠφελήθησαν ἐκ τῆς τοιαύτης ἡμῶν αὐστριακῆς πολιτείας εἰσὶ τὰ ἐσχάτως συνδεθέντα διὰ συμμαχίας, ἡ Ρωσσία δηλ. καὶ ἡ Τουρκία. Πρὸς ὄφελος μόνον τούτων ἐκόψαμεν τοὺς αἰσθηματικοὺς δεσμούς, οἵτινες ἐπὶ μακρὸν χρόνον συνέδεον ἡμᾶς μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ἐπεσύραμεν τὴν ἔχθραν νεαροῦ κράτους καὶ διετηρήσαμεν ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς τουρκικῆς κακοδιοικήσεως τὴν περὶ τὰ Ἰωάννινα χώραν, ἥτις εἶναι ἑλληνικωτάτη κατά τε τὸ φρόνημα καὶ τὴν καταγωγήν.

Ὁ κ. Τρικούπης συνεφώνησε μετ' ἐμοῦ ὅτι ὁ κατάλληλος πρὸς εἰσβολὴν εἰς τὴν Ἤπειρον χρόνος ἦτο ὅτε ἡ Τουρκία ἀπησχολεῖτο ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, ἡ δὲ Εὐρώπη ἤθελεν ἀναγκασθῇ νὰ παραδεχθῇ τὸ τετελεσμένον γεγονὸς ἐν Ἀλβανίᾳ ὅπως καὶ ἐν Ρωμυλίᾳ. Ὁ κ. πρωθυπουργὸς μοὶ ὑπέδειξε πλὴν τούτων ὅτι καίτοι οὐδόλως δύναται ἡ Εὐρώπη νὰ κωλύσῃ τοὺς Ἕλληνας νὰ πολεμήσωσι, μωρία θὰ ἦτο ν' ἀποδυθῶσιν εἰς πόλεμον κατὰ τοῦ τουρκικοῦ κράτους, ἀριθμοῦντος εἴκοσιν ἑκατομμύρια κατοίκων, ἄνευ τῆς συμμαχίας μιᾶς τοὐλάχιστον εὐρωπαϊκῆς δυνάμεως. Ἀξίαν κατακρίσεως θεωρεῖ καὶ τὴν παρὰ τοῦ κ. Δηλιγιάννη πρόσκλησιν τῶν ἐφέδρων, ἥτις πολὺ μᾶλλον ἐξήντλησεν ἢ παρεσκεύασε πρὸς πόλεμον τὴν Ἑλλάδα. Μετὰ ταῦτα ὡμιλήσαμεν περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὑπὲρ οὗ ἐνδιαφέρεται, ὡς εἰκός, τὰ μέγιστα ὁ κ. πρωθυπουργός, θεωρῶν αὐτὸν ὡς τὸ ὄργανον τῆς πραγματοποιήσεως τῶν ὅσα μελετᾷ. Ὁ κ. Τρικούπης μοὶ ἐξήγησεν ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος ὀφείλει πᾶς Ἕλλην νὰ ὑπηρετήσῃ ἐπὶ ἓν ἔτος εἰς τὸ πεζικὸν ἢ ἐπὶ δύο εἰς τὸ ἱππικὸν ἢ εἰς τὸ πυροβολικόν. Ἀλλ' ἄν τις λαχὼν εἰς τὸ ἱππικὸν προτιμᾷ τὸ πεζικόν, δύναται νὰ καταταχθῇ εἰς τοῦτο, παρέχων ἀντικαταστάτην διὰ τὸ ἱππικόν, καὶ ὑπηρετῶν οὕτω διὰ τούτου καὶ αὐτοπροσώπως ἐπὶ τρία ἀντὶ δύο ἐτῶν. Προσεχῶς, ὅμως, θέλει μεταβάλει τὸ τοιοῦτο σύστημα εἰς ὁμοιόμορφον διετῆ θητείαν, παρεχομένης ἐξαμήνου θερινῆς ἀδείας καὶ καταργουμένου τοῦ δικαιώματος τῆς ἀντικαταστάσεως. «Τοῦτο πράττω», μοὶ εἶπε, «οὐχὶ χάριν τῶν στρατιωτῶν, ἀλλὰ τῶν ἀξιωματικῶν, οἵτινες σήμερον ἀσχολοῦνται ἀκαταπαύστως εἰς ἄσκησιν νεοσυλλέκτων. Ὁπόταν ἐπροτάθη ἐν Γαλλίᾳ ὁ περιορισμὸς τῆς στρατιωτικῆς θητείας ἀπὸ ὀκταετοῦς εἰς πενταετῆ, ὁ Θιέρσος ἀνέκραξεν ὅτι τοῦτο ἦτο ἡ καταστροφὴ τοῦ Στρατοῦ. Ἐκ τούτων βλέπετε ὅτι οὔτε τὰ πέντε ἔτη φαίνονται ἀρκοῦντα εἰς πάντας. Τὸ κατ' ἐμὲ δὲν πιστεύω ὅτι διετὴς θητεία θέλει παρασκευάσει καλλιτέρους στρατιώτας, ἀλλὰ μόνον καλλιτέρους ἀξιωματικούς. Τὸ δὲ ἡμέτερον ναυτικὸν συνίσταται ἐκ τοῦ παρόντος ἀποκλειστικῶς ἐκ μισθοφόρων ναυτῶν, τὸ σύστημα, ὅμως, τοῦτο ἀποβαίνει πολὺ δαπανηρόν, καὶ προτίθεμαι ν' ἀντικαταστήσω καὶ τοῦτο διὰ τῆς κληρώσεως».

(17.12.1886)

Τὰ οἰκονομικὰ – Οἱ δημοδιδάσκαλοι – Ὁ Κλῆρος καὶ ἡ Πολιτική

Πάντα ταῦτα φυσικὸν ἦτο νὰ ὁδηγήσωσιν ἡμᾶς καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ οἰκονομικοῦ ζητήματος. Ὁ κ. Τρικούπης κατὰ τὴν προηγουμένην αὐτοῦ πρωθυπουργίαν εἶχε προβῆ εἰς τὴν ἄρσιν τῆς καταναγκαστικῆς κυκλοφορίας, συνομολογήσας πρὸς τοῦτο δάνειον, τὸ ὁποῖον μόνον ἐν μέρει ἐκαλύφθη. Ἡ οὕτω ἀρθεῖσα τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1885 ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία ἐπεβλήθη πάλιν τὸν Ὀκτώβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὑπὸ τοῦ κ. Δηλιγιάννη χάριν τῆς ἐπιστρατεύσεως. Ἀλλὰ πλὴν τοῦ δημιουργημένου ὑπ' αὐτῆς προστατευτικοῦ συστήματος, δὲν πρέπει νὰ φοβίζῃ ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία τοὺς φίλους τῆς Ἑλλάδος. Πάντα τῷ ὄντι τὰ κράτη, οὐδὲ τῆς Ἀγγλίας ἐξαιρουμένης, ἔσχον ἢ ἔχουσιν ἀκόμη καταναγκαστικῶς κυκλοφοροῦν χαρτονόμισμα. Τοῦτο ἀποτελεῖ φυσικὸν σταθμὸν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως πάσης χώρας, ἂν δὲ τύχῃ συνετῆς διαχειρίσεως, δὲν προξενεῖ μείζονα βλάβην εἰς τὸ Κράτος ἢ παροδικὸν ἐξάνθημα εἰς τὸ σῶμα. Πολὺ δικαιότερον τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ἀνησυχεῖ τοὺς ἀγαπῶντας τὴν Ἑλλάδα τὸ ἰσοσκελὲς τοῦ προϋπολογισμοῦ. Οἱ Χῖοι, οἱ φημιζόμενοι ὡς κατ' ἐξοχὴν οἰκονομολόγοι μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, ἔχουσι παροιμίαν, καθ' ἣν

«Ὅποιος ξοδεύει δεκοχτώ, καὶ δὲν κερδίζει τριάντα, στὴ φυλακὴ τὸν βάζουνε καὶ δὲν ἐξέρει γιάντα».

Εἰς τοιαύτην τινὰ θέσιν εὑρίσκεται σήμερον ἡ Ἑλλάς, ἐκτὸς μόνον ὅτι δὲν φοβεῖται νὰ φυλακισθῇ. Τὰ ἔσοδα αὐτῆς περιστρέφονται μεταξὺ ἑξήκοντα πέντε καὶ ἑβδομήκοντα ἑκατομμυρίων, ἐκ τῶν ὁποίων ὀφείλει νὰ πληρώνῃ τεσσαράκοντα εἰς τόκους δανείων καὶ συντάξεις. Ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τοῦ Κράτους, τοῦ ὁποίου τὸ δημόσιον χρέος ἀπορροφᾶ ὑπὲρ τὸ ἥμισυ τοῦ εἰσοδήματος αὐτοῦ, δὲν εἶναι βεβαίως ἀνθηρά. Ἀφ' ἑτέρου, ὅμως, ὁ κόσμος λέγεται ἀνήκων εἰς τοὺς εὐέλπιδας, ὁ δὲ κ. Τρικούπης διαπρέπει μεταξὺ τούτων. Μεταξὺ ἄλλων μοὶ ἐξήγησεν ὅτι ἐκ τῶν ἑξήκοντα πέντε ἑκατομμυρίων ἐσόδων, ὑπὲρ τὰ τέσσαρα ἑκατομμύρια καταβάλλονται ὑπὸ τῶν χωρικῶν ὡς ἀντίτιμον τῶν παρ' αὐτῶν ἀγοραζομένων ἐθνικῶν γαιῶν, ὥστε δὲν δύνανται νὰ συγκαταλεχθῶσι μετὰ τῶν φόρων. «Ὅπως δήποτε», προσέθεσεν, «ἔχω σκοπὸν ν' αὐξήσω τοὺς φόρους κατὰ τριακοντάδα ἑκατομμυρίων, καίτοι δι' αὐτὸ τοῦτο ἀπεβλήθην πέρυσιν τῆς ἀρχῆς». Τὸ δυστύχημα εἶναι ὅτι ἡ ἐπιβολὴ φόρων δὲν ἀρκεῖ καὶ πρὸς εἴσπραξιν αὐτῶν, ζήτημα δὲ ἀπομένει ἂν θὰ ἔχωσιν οἱ Ἕλληνες ἀρκοῦντα πατριωτισμὸν πρὸς ἀνοχὴν τοιαύτης φορολογίας. Τὸν κ. Τρικούπην δὲν δύναταί τις νὰ θεωρήσῃ ὡς ἔξοχον ὑπουργὸν τῶν Οἰκονομικῶν, ἀλλὰ μόνον ὡς τὸν ἄριστον τῶν ἐν Ἑλλάδι, καὶ τοῦτο δὲν εἶναι μέγας ἔπαινος τοῦ ἀνδρός. Παράδοξον φαίνεται ὅτι, ἐνῷ εἶναι οἱ Ἕλληνες τόσον ἔξυπνοι, δὲν παρήγαγον πολιτικοὺς ἄνδρας ἐγκρατεῖς τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Μεταξὺ τῶν ὑπαρχόντων πρωτεύει ὁ κ. Τρικούπης, καθ' ὃν τρόπον ἐκ πάντων τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ ἱππικοῦ τοῦ Βελιγκτῶνος «κάλλιστος ἦτο ὁ Μαρκήσιος Ἐγγλεζέης», περὶ οὗ τὸ λόγιον τοῦ Δουκὸς κατέστη παροιμιῶδες.

Ἂν ἀληθεύῃ ὅτι ἡ διάνοια διέπει τὰ πάντα, οἱ Ἕλληνες δικαιοῦνται νὰ ἐλπίζωσι πολλά, ἀφ' οὗ ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ χώρᾳ καταβάλλεται προσπάθεια μείζων πρὸς καλλιέργειαν αὐτῆς. Ἡ ἐκπαίδευσις εἶναι προσιτὴ πρὸς πάντας καὶ αὐτοὶ οἱ μὴ στέργοντες ν' ἀποτίσωσι πρὸς ἀνατροφὴν τοῦ τέκνου των μίαν καὶ ἡμίσειαν κατὰ μῆνα δραχμὴν ἀπαλλάσσονται τῆς καταβολῆς ταύτης. Ἀντὶ τούτου, ὅμως, βλέπει τις πολὺ συνεχέστερον χωρικούς, οὐ μόνον παραχωροῦντας ἀγρὸν εἰς τὸν διδάσκαλον, ἀλλὰ καὶ καλλιεργοῦντας τοῦτον ἀντ' αὐτοῦ. Ἡ δυσκολία ἔγκειται, κατὰ τὸν κ. Τρικούπην, εἰς τὴν ἀνεύρεσιν ἀντὶ τριῶν κατὰ μῆνα λιρῶν, καλοῦ δημοδιδασκάλου, ἀφοῦ πᾶς ὁ ἔχων ἱκανότητά τινα δύναται νὰ μεταχειρισθῇ αὐτὴν ἐπικερδέστερον. Οὐδὲν ὑπάρχει ἐν Ἑλλάδι θρησκευτικὸν ζήτημα. Ἡ ἐκπαίδευσις δὲν εἶναι μὲν λαϊκή, ἐπικρατεῖ, ὅμως, πλήρης ἐλευθερία συνειδήσεως, τὰ δὲ σχολεῖα τῶν Λατίνων καὶ Ἑβραίων συντηροῦνται κἀκεῖνα δαπάνῃ τοῦ Κράτους. Ἀλλ' οὔτε κοινωνισμὸς ὑπάρχει ἐν Ἑλλάδι, πλὴν ἑνὸς μόνου βουλευτοῦ, ὅστις ἐκαυχᾶτο ὡς σοσιαλιστής, ἀφοῦ ἀνέγνωσε Γαλλικά τινα βιβλία, καίτοι οὐδεὶς θὰ ἦτο ἀπροθυμότερος αὐτοῦ εἰς ἐφαρμογὴν τοιούτων θεωριῶν, ὡς μοὶ εἶπε γελῶν ὁ κ. Τρικούπης. Ὅπως δήποτε ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ ἐν Ἑλλάδι ἐντελὴς ἔλλειψις ριζοσπαστῶν. Ὁ κ. Τρικούπης ἐπέστησε τὴν προσοχήν μου καὶ εἰς τοῦτο ὅτι, καίτοι ὑπαρχούσης θρησκείας τοῦ Κράτους, οἱ ὀρθόδοξοι ἱερεῖς εἶναι τοσοῦτον ἀνεξίθρησκοι, ὥστε ὁ Μητροπολίτης παρευρίσκεται εἰς τὸν καθολικὸν ναὸν κατὰ τὰς ἐπισήμους τελετάς, καίτοι τοῦ Λατίνου ἐπισκόπου μὴ ἀποδίδοντος αὐτῷ τὰ ἴσα. Πᾶς Ἕλλην ἱερεὺς εἶναι πάντοτε πρόθυμος νὰ δώσῃ τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν ἢ νὰ θάψῃ ἐν ὀρθοδόξῳ νεκροταφείῳ χριστιανὸν ἀνήκοντα εἰς ἄλλην ἐκκλησίαν. Οἱ ἱερεῖς οὗτοι οὐδένα λαμβάνουσι μισθὸν παρὰ τοῦ Κράτους, ἀλλὰ συντηροῦνται παρὰ τῶν ἐνοριτῶν. Μόνοι οἱ ἐπίσκοποι μισθοδοτοῦνται ἐξ ἰδιαιτέρου ταμείου, συσταθέντος διὰ τῆς ἐκποιήσεως τῶν κτημάτων μικρῶν τινων μονῶν. Αἱ μεγάλαι μοναὶ ὑφίστανται ἀκόμη, καλλιεργοῦσαι κάκιστα τοὺς ἐκτεταμένους αὐτῶν ἀγρούς.

Πιθανὸν εἶναι νὰ μιμηθῇ ὁ κ. Τρικούπης τὸν Ἑρρῖκον Η', ἀλλ' ἂν ἁπλώσῃ τὴν χεῖρα ἐπὶ τὰ μοναστηριακὰ κτήματα, θέλει πράξει τοῦτο οὐχὶ βεβαίως χάριν πλουτισμοῦ ἰδιωτῶν, ἀλλὰ χάριν τοῦ ἰσοζυγίου. Ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ χώρᾳ ἀναγκάζονται ὅσον ἐν Ἑλλάδι οἱ ἱερεῖς νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὰ ἔργα των, μὴ δυνάμενοι οὔτε νὰ ἐκλεχθῶσι βουλευταί, οὔτε κἂν νὰ μετάσχωσι τῆς ἐκλογῆς. «Καθώς, ὅμως, οἱ ὑμέτεροι Λόρδοι», προσέθεσεν ὁ κ. Τρικούπης, «οὕτω καὶ οἱ ἱερεῖς ἡμῶν εὑρίσκουσιν ἐνίοτε τρόπον ν' ἀναμιχθῶσιν εἰς τὰ ἐκλογικά. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ κόμματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει ὁ αἰδεσιμώτατος, τοποθετοῦσιν αὐτὸν ἐπὶ τῆς ράχεως ἵππου κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ χωρίου, ὅπως κατηχῇ τοὺς προσερχομένους νὰ ψηφίσωσι χωρικούς. Ἀλλ' ὁ τοῦτο πράττων ἐκτίθεται εἰς ἐπιτίμιον παρὰ τοῦ Ἐπισκόπου». Ἡ ὀρθόδοξος πίστις εἶναι οὐχ ἧττον, τοῦ ἀέρος, ὃν ἀναπνέουσι, κοινὴ εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας, ὥστε οὐδὲ λόγος γίνεται περὶ τοῦ ὅρκου. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι βουλευταί τινες ὑπέπεσαν εἰς τὸ ἀτόπημα νὰ προσθέσωσιν εἰς τὴν ὑπογραφὴν τοῦ ὀνόματος αὐτῶν ἐπιφυλάξεις τινάς, ἀλλ' αὗται ἀπέβλεπον εἰς μόνην τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν συνειδήσεως καὶ οὐδὲν εἶχον κοινὸν πρὸς τὴν θρησκείαν. Ἐν Ἑλλάδι ὁ ἐμβολιασμὸς εἶναι ὑποχρεωτικός, ἀλλ' ὁ κ. Τρικούπης προσπαθεῖ νὰ τὸν ἀντικαταστήσῃ κατὰ τὸ δυνατὸν διὰ τοῦ προαιρετικοῦ, προτιμῶν ἐν πᾶσι τὴν πειθὼ τοῦ καταναγκασμοῦ. Οἱ Ἕλληνες ἀγαπῶσι πολὺ νὰ πίνωσιν, ἀλλὰ μόνον ὕδωρ, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐξαίρετον ἐν Ἀθήναις. Ὡς ἐκ τούτου δὲν ὑπάρχουσιν ἐν

Ἑλλάδι εἰδικοὶ νόμοι περὶ πνευματωδῶν ποτῶν, οἱ δὲ πωληταὶ τούτων ὑπάγονται εἰς τὰς γενικὰς διατάξεις τοῦ περὶ ἐπιτηδευμάτων νόμου. Ὁ κ. Τρικούπης ἀποκλίνει πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἐμπορίου: «Νόμοι τινὲς ψηφισθέντες κατὰ καιροὺς δὲν ἀπέβλεπον», μοὶ εἶπεν, «εἰς προστασίαν ἀλλ' εἰς μόνην τὴν αὔξησιν τοῦ εἰσοδήματος ἔκ τινων παρ' ἡμῖν βιομηχανιῶν, ὅπερ θεωρῶ ὡς χρησιμώτατον». Καίτοι δὲν ἐπραγματεύθημεν εἰδικῶς τὸ ζήτημα, ὑποθέτω ὅτι ὁ κ. Τρικούπης καλῶς ἐννοεῖ ὅτι ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία ἀποτελεῖ εἶδος προστασίας, ἀφ' οὗ τὰ μὲν προϊόντα τῆς χώρας ἀγοράζονται διὰ χαρτίνου, τὰ δὲ εἰσαγόμενα δι' ἀργυροῦ φράγκου, ἢ συναλλάγματος ὑπερτιμωμένου κατὰ δεκαπέντε καὶ εἴκοσι τοῖς ἑκατόν, εἰς δὲ τὴν νομισματικὴν διαφορὰν πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ τὸ τέλος τῆς εἰσαγωγῆς. Οὕτω ἀδύνατον θὰ ἦτο εἰς τὰ ἐργοστάσια λ.χ. τῆς Λιβερπούλης νὰ διαγωνισθῶσι πρὸς τὰ ἐν Πειραιεῖ κλωστήρια. Ὡς πάντα τὰ εὐχάριστα πράγματα, οὕτω ἐδέησε νὰ λάβῃ τέλος καὶ ἡ συνδιάλεξις αὕτη μετὰ τοῦ Ἕλληνος πρωθυπουργοῦ, περὶ οὗ δύναμαι νὰ εἴπω ὅτι σπανίως ηὐτύχησα νὰ συναντήσω ἐπίσης σπουδαῖον καὶ εὐχάριστον ἄνδρα.

(19.12.1886)

«Εἷς τῶν μεγίστων ἀνδρῶν τοῦ αἰῶνος»

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στο βρετανικό περιοδικό *St. Stephen's Review* –με εικόνα του Χαρ. Τρικούπη– και αναδημοσιεύθηκε μεταφρασμένο στην εφημερίδα *Νέα Εφημερίς* στις 24 Νοεμβρίου 1888 με τίτλο «Χαρίλαος Τρικούπης».

Ὁ κ. Τρικούπης καταλέγεται μεταξὺ τῶν ἐξοχοτήτων τῆς Εὐρώπης, εἶναι δὲ ὁ κυρίως κυβερνῶν τὴν Ἑλλάδα, ὡς ἐκ τούτου ἡ εἰκὼν ἡ σήμερον εὑρισκομένη εἰς τὰς σελίδας τῆς *St. Stephen's Review*, ἔπρεπε πρὸ πολλοῦ νὰ εἶχε τιμήσει αὐτάς. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ κ. Τρικούπης θὰ ἦτο μέγας ἀνὴρ ὁπουδήποτε καὶ ἂν ἐγεννᾶτο, καθὼς εἶναι ἐπίσης βέβαιον ὅτι αἱ περιστάσεις τὸν ἐβοήθησαν πολὺ εἰς τὸ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν θέσιν ἣν νῦν κατέχει.

Ἐγεννήθη ἐν Ναυπλίῳ τὸ 1832 καὶ εἶναι, ὡς φαίνεται ἐν τῇ κατωτέρω εἰκόνι, ἀνὴρ ἐν ἀκμῇ ἡλικίας καὶ δυνάμεως, οὐδεὶς δὲ ὑποθέτει, βλέπων αὐτὸν περιπατοῦντα ἀνὰ τὰς ὁδοὺς τῶν Ἀθηνῶν μὲ τολμηρόν, εὐθὺ καὶ ἀρρενωπὸν παράστημα, ἐνίοτε στρέφοντα τὸ βλέμμα πρὸς τὰ λείψανα τῆς ἐνδόξου Ἀκροπόλεως, ὅτι ἔχει τὰς φροντίδας καὶ τὸ βάρος ἑνὸς εὐρωπαϊκοῦ κράτους.

Ὁ κ. Τρικούπης κατάγεται ἐκ φιλολογικῆς οἰκογενείας, ἥτις ἀριθμεῖ ἑκατονταετηρίδας.

Οἱ Ἕλληνές εἰσιν ὑπερήφανοι δι' αὐτόν, καὶ δικαίως. Ἀπὸ τῆς ἡμέρας, ἀφ' ἧς ὁ Βύρων ἐπάλαισεν εἰς Μεσολόγγιον διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, οὐδεὶς πολιτικὸς ἀνὴρ ἠγαπήθη ὑπὸ τῶν συμπατριωτῶν του ὅσον ὁ κ. Τρικούπης. Ὁ Δεληγεώργης ἦτο εὐγλωττότερος αὐτοῦ, ὁ Κουμουνδοῦρος τολμηρότερος, ὁ Δηλιγιάννης πονηρότερος, οὐδείς, ὅμως, εἵλκυσε τὰς καρδίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὅσον ὁ κ. Τρικούπης. Τυγχάνει δὲ γνωστὸν εἰς πάντας ὅτι εἶναι ὑπουργός, οὗτινος ὁ χαρακτὴρ εἶναι ἀνώτερος πάσης ὑποψίας ὅτι δύναται νὰ διαφθαρῇ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συμβαίνει συχνὰ ἐν Ἀνατολῇ.

Μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ Palmerston καὶ τοῦ Derby, ὁ Δισδραέλης καὶ ὁ Γλάδστων ἔμειναν οἱ μόνοι διευθύνοντες τὰς δύο πολιτικὰς μερίδας τῆς Ἀγγλίας· μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δεληγεώργη καὶ Κουμουνδούρου, οἱ κ.κ. Τρικούπης καὶ Δηλιγιάννης εὑρέθησαν εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν ἐν Ἑλλάδι. Ἀμφότεροι ἐχρημάτισαν πρωθυπουργοί, εἰσὶ δὲ γνωσταὶ εἰς πάντας αἱ πράξεις ἑκάστου τούτων. Ὅταν ὁ κ. Τρικούπης ἐκράτει τὰς ἡνίας τοῦ Κράτους, ἡ Ἑλλὰς εἰρήνευσε καὶ εὐημέρει· ὅτε δὲ τὸ μικρὸν βασίλειον ἔπεσεν εἰς χεῖρας τοῦ ἀδυνάτου κ. Δηλιγιάννη, εὑρέθη ἀμέσως εἰς τὸ χάος. Τίς δύναται νὰ λησμονήσῃ τὸ φρικτὸν θέαμα, ὅπερ πρὸ δύο ἐτῶν παρουσιάσθη ἐν Εὐρώπῃ, ὅτε ὁ ἀνίκανος οὗτος πρωθυπουργὸς ἄφησε νὰ ἀναπτυχθῇ ἡ ἰδέα τοῦ πολέμου καὶ τῆς ἀναρχίας καὶ ἠναγκάσθη ὅ τε ἀγγλικὸς καὶ ἰταλικὸς στόλος νὰ ἐπέμβωσι καὶ ἀποκλείσωσι τὴν Ἑλλάδα. Ἐπὶ ἓξ σχεδὸν ἑβδομάδας τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος ἐφαίνετο ἀγγλοϊταλικὴ λίμνη, ἐπὶ ἑξάμηνον δυσάρεστα αἰσθήματα ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων ἐγεννήθησαν ἐναντίον τῶν δύο τούτων ἐθνῶν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ κ. Δηλιγιάννη. Ὅτε ὁ κ. Τρικούπης ἀνῆλθε πάλιν εἰς τὴν Ἀρχήν, τὰ πράγματα ἤλλαξαν ὄψιν, εὐθὺς ἡ Εὐρώπη ἀνέπνευσε καὶ ὁ κίνδυνος καταστρεπτικοῦ πολέμου, τοῦ ὁποίου τὰ ἀποτελέσματα οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ προΐδῃ, ἀπεσοβήθη. Οἱ Ἕλληνες εἶναι ἔθνος ὠθούμενον ὑπὸ στιγμιαίου αἰσθήματος, εὐκόλως ἐξάπτεται, ἀλλ' ἐπίσης καὶ εὐκόλως συγχωρεῖ, δι' ὃ καὶ πρὸ ὀλίγου ἐλησμόνησαν τὴν πρᾶξιν τοῦ 1886 τῆς Ἀγγλίας καὶ Ἰταλίας. Εἶναι ἔθνος εὐφυὲς καὶ δὲν ἤργησε νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἡ ἐπέμβασίς μας εἰς ταύτην τὴν κρίσιμον στιγμήν, ὅτε ἕνεκα τῆς ἀδεξιότητος τοῦ κ. Δηλιγιάννη σχεδὸν ἐκινδύνευσεν ἡ ὕπαρξίς του, ἦτο τόσον εὔσπλαγχνος καὶ δικαία.

Ὁ κ. Τρικούπης εἶναι φίλος τῆς Ἀγγλίας καὶ

ἐναντίον τῶν σχεδίων τῆς Ρωσσίας εἰς τὴν Ἀνατολήν.

Ἀπὸ τῆς ἀνόδου τοῦ κ. Τρικούπη εἰς τὴν Κυβέρνησιν, κατὰ τὸ ἔτος 1886, δύο μεγάλα γεγονότα ἔλαβον χώραν, ἀξιοσημείωτα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος. Πρῶτον ἡ καταπληκτικὴ αὔξησις τῶν ἐσόδων τοῦ Κράτους, ἅτινα οὐ μόνον καλύπτουσι τὰ ἔξοδα αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπερβαίνουσιν αὐτά, καὶ δεύτερον ἡ διὰ προσωπικῆς ἐργασίας ἀνακάλυψις καταχρήσεως ἐν τῷ κεντρικῷ ταμείῳ ἀνερχομένης εἰς 6,000,000 δραχμάς.

Εἰς τὰς χώρας ταύτας τῆς μεσημβρίας ὅπου τὸ αἷμα κυκλοφορεῖ ταχύτερον καὶ ἡ καρδία πάλλει ἰσχυρότερον, ἢ εἰς τὰ βορειότερα κλίματα, εὑρίσκει τις ὅτι τὰ πολιτικὰ πάθη ἀναπτύσσονται ζωηρότερον καὶ ὅτι ἐπικρατεῖ συνεχὴς ἀναβρασμὸς αὐτῶν. Τοιοῦτος ἀναβρασμὸς ἐπεκράτει ὅτε πρὸ ἐννέα ἐτῶν ὁ κ. Τρικούπης ἐρρίφθη παρὰ τοῦ μεγάλου ἀντιπάλου του Κουμουνδούρου (sic) εἰς τὰς φυλακάς. Ὁ κ. Τρικούπης ἐμεμψιμοίρησε δι' αὐτό; Ὄχι! Ὁ Ἕλλην πολιτικὸς ὑπέμεινε τὴν διὰ πολιτικὸν λάθος ὅλως τεχνικὸν τιμωρίαν του, ὡς στωϊκὸς φιλόσοφος.

Εἰς τὴν ἐνέργειαν καὶ ἐπιμονὴν τοῦ κ. Τρικούπη ὀφείλεται ἡ τομὴ τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου. Τὸ ἔργον τοῦτο θέλει συντομεύσει τὸ διὰ θαλάσσης ταξείδιον εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς τοὺς λιμένας τῆς Μαύρης Θαλάσσης κατὰ διακόσια σχεδὸν μίλια.

Ἡ κυρία φροντὶς τοῦ κ. Τρικούπη φαίνεται ὅτι εἶναι τὸ νὰ ἀνυψώσῃ τὴν Ἑλλάδα καὶ ν' ἀναπτύξῃ τοὺς πόρους αὐτῆς. Ἐκτὸς τῆς κατασκευῆς τῶν σιδηροδρόμων καὶ ἀνορύξεως διωρύγων, ἔδειξε καὶ βαθεῖαν γνῶσιν τῆς νεωτέρας προόδου τῆς γεωργίας, δι' ὃ καὶ ἐπαισθητῶς ἐβελτίωσε τὴν θέσιν τοῦ γεωργοῦ ἐν Ἑλλάδι.

Ἤδη ἐπέτυχε ν' ἀνυψώσῃ τὴν πίστιν αὐτῆς καὶ νὰ ἐξοφλήσῃ τὰ δάνειά της· ἔχει δὲ μεγάλας ἐλπίδας διὰ τὴν αὔξησιν τοῦ ἐμπορίου τῆς πατρίδος του. Ἓν ἐκ τῶν κυριωτέρων σχεδίων, ἅτινα ποθεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ, εἶναι καὶ τὸ τῆς συστάσεως σιδηροδρομικῆς γραμμῆς μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Λαρίσης, ἥτις διὰ τῆς ἑνώσεως μετὰ τῆς τουρκικῆς γραμμῆς, ἅμα ἐπιτραπῇ τοῦτο, θὰ ἑνώσῃ τὴν Εὐρώπην μετὰ τῆς Ἀνατολῆς, καὶ θὰ ἀποκαταστῇ ἡ συντομωτέρα ὁδὸς διὰ τὰς Ἰνδίας.

Ἡ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἡ ὑπὸ τοῦ πατρός του συγγραφεῖσα, εἶναι ἓν ἐκ τῶν ὡραιοτέρων συγγραμμάτων τῆς πατρίδος του, εὐχαρίστως δ' ἀναγινώσκεται παρὰ πάντων.

Ὁ κ. Τρικούπης ἔχει μέγαν ζῆλον πρὸς τὴν ἀρχαιολογίαν, δι' ὃ καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του σπουδαῖαι ἀρχαιολογικαὶ ἀνακαλύψεις ἐγένοντο.

Ὁ κ. Τρικούπης δὲν εἶναι νυμφευμένος, εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις, ὅμως, οἰκίαν του, ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ δεσποινὶς Σοφία δέχεται μετὰ μεγάλης εὐγενείας καὶ προσηνείας τὴν ἐκλεκτοτέραν κοινωνίαν τῶν Ἀθηνῶν.

Εἰς τὸν κλασσικὸν αὐτὸν τόπον, ὅστις ἀναγνωρίζει τὸν κ. Τρικούπην ὡς γνήσιον τέκνον του, δικαίως βεβαίως θεωρεῖται καὶ ὡς εἷς τῶν μεγίστων ἀνδρῶν κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα.

Ο Βίσμαρκ της Ανατολής

του Eduard Engel

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 3 και 4 Σεπτεμβρίου 1889 με τίτλο «Ἡ νέα Ἑλλάς».

[Ὁ γνήσιος καὶ ἀληθὴς φιλέλλην κ. Ἔγγελ ἐδημοσίευσεν ἐν γερμανικῷ περιοδικῷ τὸ ἀκόλουθον εὔγλωττον περὶ Ἑλλάδος ἄρθρον].

Ὑπάρχουσιν ἔτι οὐκ ὀλίγοι οἵτινες προχειρότατ' ἀποφαίνονται γνώμην περὶ τῆς νέας Ἑλλάδος καὶ τῶν νέων Ἑλλήνων, ἐπικαλούμενοι ἁπλῶς εἰς μαρτυρίαν τὸ ἀστεῖον βιβλίον τοῦ Edmond About *Τὴν σύγχρονον Ἑλλάδα*. Εἶναι τὸ μόνον σύγγραμμα, ὅπερ ἔχουσιν ἀναγνώσει περὶ τῆς θαυμαστοτάτης ταύτης πασῶν τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν οἱ προχειρότατοι ἐκεῖνοι. Μάλιστα, εἶναι ἀστεῖον βιβλίον, ἀλλὰ πόσον ἀπηρχαιωμένον! Καὶ ὅμως δὲν εἶναι εἰσέτι 40 ἐτῶν! Βεβαίως, βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ὑποφώσκει πὼς καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἡ εἰκασία ὅτι ἐπὶ τέλους τὸ νεόπεπτον τοῦτο βασίλειον θ' ἀναφανῇ ἱκανώτατον, νῦν μάλιστα διὰ τῶν συγγενικῶν σχέσεων τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας πρὸς τὸν αὐτοκρατορικὸν τῶν Γερμανῶν οἶκον, οὗτος δὲ καὶ ἐκεῖνος ὁ πολιτικὸς ἤρξατο ἤδη μαντεύων ὅτι ἡ Ἑλλὰς δύναται μάλιστα νὰ εἶναι κεκλημένη, ἵνα συντελέσῃ πρὸς λύσιν τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος.

Ὠνόμασα τὴν Ἑλλάδα τὴν θαυμαστοτάτην πασῶν τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Ἐδυνάμην νὰ ὀνομάσω ἐξ ἴσου τὸν ἑλληνικὸν λαόν, τὸν θαυμαστότατον λαὸν τῆς γῆς, διότι ὅπως δήποτε καὶ ἂν σκέπτηταί τις περὶ τῆς μορφώσεως αὐτοῦ καὶ τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἐν τῷ παρόντι ἢ ἐν τῷ μέλλοντι – τοῦτο, ὅμως, καὶ ὁ ἀσπονδότατος τῶν Ἑλλήνων ἐχθρὸς εἶναι ἠναγκασμένος νὰ ὁμολογή-

ση ὅτι οὐδεὶς ἄλλος ζῇ ἐπὶ τῆς γῆς λαὸς ὅστις ἐν τόσῳ μακρῷ χρόνου διαστήματι, ἐν περιόδῳ πλέον τῶν δύο χιλιάδων καὶ πεντακοσίων ἐτῶν, θὰ μετέβαλλε τόσον ὀλίγον τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ συνοχὴν ὅσον ὁ ἑλληνικός.

Διὰ τούτων ἅπτομαι εὐθὺς ζητήματος, περὶ ὃ κατὰ τρόπον ἐκπληκτικὸν κρατοῦσιν ἔτι παρ' ἡμῖν τοῖς δυτικοῖς Εὐρωπαίοις, μάλιστα δὲ καὶ παρὰ πολλοῖς πεπαιδευμένοις ἐξ ἡμῶν, αἱ παραδοξότατα περὶ Ἑλλήνων πλάναι.

Ὁ ἐν τῷ γυμνασίῳ καὶ τῷ πανεπιστημίῳ αὐξηθεὶς τύφος ἀποπλανᾷ δῆλον ὅτι πολλοὺς ἔτι σπουδαιοτάτους ἀνθρώπους, ἐν οἷς καὶ εὐμενεῖς ἄνδρας, εἰς τὴν παράδοξον δοξασίαν ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων εἶναί τις δῆθεν πάντῃ διεφθαρμένος φορυτὸς ὀλίγων μὲν ἑλληνικῶν, πολλῶν δὲ τουρκικῶν, ἀλβανικῶν, σλαβικῶν, ἰταλικῶν καὶ Κύριος οἶδε τίνων ἔτι γλωσσῶν, ὥστε δὲν ἐπιτρέπεται πλέον νὰ γίνηται λόγος σήμερον περὶ ἑλληνικῆς γλώσσης. Ὅστις εὑρέθη ποτὲ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἤκουσεν Ἑλλήνων διαλεγομένων, οὗτος γινώσκει ὁποίαν ἀξίαν δύναται νὰ ἔχῃ ἡ μήπω ἐντελῶς ἐκριζωθεῖσα αὕτη δόξα. Ἔστω, λοιπόν, πρὸς ἐκείνους εἰρημένον, οἵτινες δὲν μετέβησαν εἰσέτι εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅτι οἱ Ἕλληνες ὁμιλοῦσι γλῶσσαν, ἥτις εἶναι οὕτως ἐντελῶς ἑλληνική, οὕτως ἄμικτος ξενισμῶν, ὅσον οὐδεμία τῶν ἐμοὶ γνωστῶν εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν. Αὐτονόητον δ' εἶναι ὅτι ἡ νέα ἑλληνικὴ δὲν ἐδυνήθη ν' ἀποκρούσῃ παντελῶς τοὺς ἐπιδρομεῖς, οἵτινες ἔμειναν προσκεκολλημένοι ἐπὶ τῆς γλώσσης ὑπὲρ τὰ χίλια ἔτη, καθ' ἃ κατακλυσμοὺς λαῶν ὑπέστη. Ὑπάρχουσιν ὀλίγαι τινὲς σλαβικαὶ λέξεις, καὶ ὀλίγας λέγων ἐννοῶ μόνον ἐλάσσονας τῶν δακτύλων τῶν δύο χειρῶν! Μείζων εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν τουρκικῶν λέξεων, ἀλλὰ καὶ αὗται δὲν ὑπερβαίνουσι τὰς ἑκατόν, ἀπὸ δὲ ἔτους εἰς ἔτος ἐξαφανίζονται πλείονες τούτων καὶ δὴ οὐ μόνον ἀπὸ τῆς γλώσσης τῶν βιβλίων καὶ ἐφημερίδων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἀγροτικῆς, τῆς γνησίας τοῦ λαοῦ γλώσσης. Αἱ λοιπαὶ ξενικαὶ λέξεις δὲν εἶναι μνείας ἄξιαι.

Βεβαίως, τὴν σημερινὴν τοῦ λαοῦ γλῶσσαν δὲν πρέπει νὰ παραβάλλωμεν πρὸς τὴν τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους. Ἀπώλεσε τὸν πλοῦτον τῶν τύπων, ὡς πᾶσαι αἱ νεώτεραι γλῶσσαι ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἀρχαίας, ἐξ ὧν παρήχθησαν. Ἀλλ' ὁ τακτικὸς πλοῦτος δὲν ἔμεινε μόνον καθαρός, ἀλλὰ διετήρησε πιστῶς καὶ πλῆθος λέξεων, αἵτινες παρὰ μὲν τοῖς δοκίμοις Ἀττικοῖς συγγραφεῦσι δὲν ἀπαντῶσι πλέον, εὑρίσκονται δὲ παρ' Ὁμήρῳ! Καθόλου δὲ ἡ γλῶσσα τῆς νῦν Ἑλλάδος εἶναι τοιαύτη, ὥστε πεπαιδευμένος τις κάτοικος τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, οὗ τὰ τοῦ σχολείου ἑλληνικὰ δὲν ἐσκωρίασαν εἰσέτι παντελῶς καὶ ὅστις προφέρει οὕτως, ὡς πρέπει νὰ προφέρηται ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, δηλαδὴ κατὰ τὸν τρόπον τῶν Ἑλλήνων, δύναται ἄνευ μεγάλων δυσχερειῶν νὰ διέλθῃ διὰ τῆς Ἑλλάδος νοῶν καὶ νοούμενος ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μέχρι τῶν παραλίων τῆς ἀρκτῴας Ἀφρικῆς, καὶ ἀπὸ τῆς Μακεδονίας μέχρι τοῦ Ἀκρωτηρίου Ματαπᾶ. Ἐὰν δὲ μάθῃ πρὸς τούτοις καὶ 150 ἔτι λέξεις, αἵτινες ἰδιάζουσιν ὅλως τῇ Νέᾳ Ἑλληνικῇ, καὶ εἶναι πᾶσαι σχεδὸν εἰλημμέναι ἐκ τῆς πρώτης πηγῆς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ φοβηθῇ ποτὲ μὴ περιέλθῃ εἰς ἀμηχανίαν.

Καὶ ἄλλο τι ἐκ τῆς βαθυτάτης ρίζης τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ βλαστάνον ὡραῖον ἄνθος εὐγενοῦς φιλανθρωπίας διεφύλαξε μέχρι τοῦδε ὁ ἑλληνικὸς λαός, τὴν φιλοξενίαν. Βεβαίως, κρίνω περὶ τούτου ἐκ τῆς ἰδίας πείρας, ἣν ἔλαβον κατά τινα ἐν τῇ χώρᾳ περιοδείαν μου πρὸ τριῶν ἐτῶν καθ' ἣν θὰ ἤμην ἀπολωλὼς ἄνθρωπος ἄνευ τῆς φιλοξενίας ταύτης τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ πάντες οἱ περιηγηταί, ὅσοι ἦλθον εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ λαοῦ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ, ἐπικυροῦσι τὴν εὐφρόσυνον ταύτην πεῖραν. Εὐτυχῶς οἱ σιδηρόδρομοι, οὓς νῦν ἡ Ἑλλὰς κατασκευάζει, δὲν εἰσέδυσαν εἰσέτι οὕτω βαθέως εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ὥστε νὰ ἐξαφανίσωσι τὸ ἄνθος ἐκεῖνο. Ἀλλ' ὅμως ὅ,τι σήμερον εὑρίσκεται ἐν ἰσχύϊ καὶ ὅπερ ἴσως θὰ ἰσχύῃ ἔτι ἐπί τινα χρόνον φέρει ἤδη ἐν ἑαυτῷ τὸ τῆς φθορᾶς σπέρμα. Φιλοξενία καὶ σιδηρόδρομοι, φιλοξενία καὶ μεγάλη ξένων ἐπιμιξία δὲν δύνανται νὰ συμβιβασθῶσιν πλέον πρὸς ἀλλήλας. Τοῦτο δὲ δύναται πᾶς τις νὰ παρατηρήσῃ πανταχοῦ, ἔνθα πρὸ 20, 30 ἐτῶν τὸ ἥδιστον ἐκεῖνο ἄνθος ηὔφραινε διὰ τῆς ἀφθάρτου εὐοσμίας αὐτοῦ τὰς ψυχὰς τῶν ὁδοιπόρων. Οἱ σιδηρόδρομοι κατέστησαν τὴν Ἑλβετίαν εἶδός τι γιγαντοξενοδοχείου, ἀπὸ δὲ τοῦ Τυρόλου ἐξώρισαν τὴν φιλοξενίαν καὶ θὰ ἐκδιώξωσι καὶ ἐκ τῆς Ἑλλάδος τὸ λαμπρὸν τοῦτο ἔθιμον, ὅπερ καθίστα παντὶ δυνατόν, ἄνευ ξενοδοχείων ἀνεκτῶς καὶ ἀνθρωπίνως νὰ κοιμᾶται, νὰ πίνῃ, νὰ ἐσθίῃ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μόνον ἀντὶ ἑνὸς «Ὁ Θεὸς νὰ σὲ ἀνταμείψῃ» ἢ ἀντὶ δώρου τινὸς πρὸς τοὺς ὑπηρέτας.

«Μάλιστα, ἀλλ' οἱ λησταί;». Οὐχί, φίλε ἀναγνῶστα, καὶ τοῦτο τὸ τελευταῖον λείψανον τῆς ἐν Εὐρώπῃ περιηγητικῆς ποιήσεως ἐξηφανίσθη. Ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ ἔλθῃ εἰς σχέσεις πρὸς γνησίους λῃστάς, οὗτος ὀφείλει νὰ περιηγηθῇ τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἀλβανίαν, ἢ νὰ διέλθῃ ἡμέρας τινὰς ἔν τισι κομψοῖς ξενοδοχείοις τῶν Παρισίων. Οἱ τελευταῖοι Ἕλληνες λησταὶ ἀπετμήθησαν τὰς κεφαλὰς τῷ 1870, ἔκτοτε δ' ἐξηφανίσθη αὕτη τοῦ μελοδράματος ἡ μορφή. Ὅστις τολμᾷ τὸ πρῶτον νὰ περιοδεύσῃ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς Ἑλλάδος λαμβάνει, βεβαίως, μεθ' ἑαυτοῦ ἓν περίστροφον· τὴν δευτέραν φοράν, ὅμως, καταλείπει αὐτὸ ἐν τῇ κατοικίᾳ αὐτοῦ, διότι πιέζει αὐτὸν ἐν τῷ θυλάκῳ καὶ ταράσσει τὴν εὐθυμίαν ἐν ταῖς συναναστροφαῖς μετὰ τῶν ἀξιαγαπήτων ἀνθρώπων, ὅταν παρατηρηθῇ.

Πᾶν ὅ,τι λέγω ἐνταῦθα δὲν εἶναί τι νέον πᾶσι τοῖς περιηγηθεῖσι τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὰ τελευταῖα 18 ἔτη, ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ τόσον παλαιὰ καὶ οὕτω πολὺ διαδιδομένη ἀλήθεια, ὥστε νὰ μὴ ἐπιτρέπηται νὰ εἴπωμεν αὐτὴν καὶ ἅπαξ ἔτι.

Προσέτι ἡ ἐν Ἑλλάδι περιοδεία δὲν εἶναι πλέον τόλμημα, ὡς ἦτο ἔτι πρὸ δέκα ἐτῶν, ὅτε σιδηρόδρομοι παντελῶς ἔλειπον, αἱ τῆς χώρας ὁδοὶ ἔκειντο ἐπὶ τοῦ χάρτου μόνον καὶ ἡ δ' ἀτμοπλοίων συγκοινωνία πολὺ ἀπεῖχε νὰ εἶναι πλήρης. Σήμερον, ὅμως, οὔτε μεγάλη τόλμη, οὔτε πολὺ χρῆμα ἀπαιτεῖται, ἵνα ρίψῃ τις ἓν βλέμμα εἰς τὴν ἑλληνικὴν γῆν, ἀλλ' εἰς ὁποίαν θαυμασίαν γῆν! Ἔστω μόνον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Κερκύρᾳ. Τῷ αὐστριακῷ μάλιστα καθίσταται ἡ μετάβασις εἰς Ἑλλάδα διὰ Τριέστης πολλῷ ἀναπαυτικωτέρα καὶ ἧττον δαπανηρά, ἢ π.χ. τῷ Σουεδῷ τὸ ἀπὸ τῆς λίμνης τῆς Κωνσταντίας ταξείδιον εἰς τὴν ἀνατολικὴν Πρωσσίαν ἢ τὴν Ἀγγλίαν.

Ὡμίλουν πρὸ ὀλίγου περὶ τῶν σιδηροδρόμων τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπιθυμῶ νῦν νὰ προσθέσω ὅτι οὐδεμία ἄλλη ἐν Εὐρώπῃ χώρα ἐργάζεται πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ σιδηροδρομικοῦ αὐτῆς δικτύου μετὰ τηλικαύτης πυρετώδους ὁρμῆς, μεθ' ὅσης ἡ σμικρὰ ἐκείνη καὶ ὑπ' ἀδαῶν ἀνθρώπων τόσον πτωχὴ θεωρουμένη Ἑλλάς. Κατὰ τὸ παρὸν ὑπάρχουσιν ἐκεῖ ἐν ἐνεργείᾳ 700 χιλιόμετρα· βεβαίως μέτριος ἀριθμὸς παραβαλλόμενος πρὸς τὰ 38,000 χιλιόμετρα τῆς Γερμανίας καὶ τὰ ὑπὲρ τὰς 25,000 χιλιάδας χιλιόμετρα τῆς Αὐστροουγγαρίας. Ἀλλὰ πρὸ πέντε ἐτῶν εἶχεν ἡ Ἑλλὰς ἐν ἐνεργείᾳ δέκα μόνον χιλιόμετρα σιδηροδρόμου, δηλαδὴ τὸν μικρὸν ἀπὸ τοῦ λιμένος Πειραιῶς εἰς Ἀθήνας! Καὶ μετὰ τρία ἔτη θὰ προστεθῶσι τοῖς 700 ὑπὲρ τὰ 1000 ἔτι χιλιόμετρα, ἐν οἷς καὶ ἡ τῇ Ἑλλάδι σπουδαιοτάτη γραμμὴ ἥτις θὰ συνδέσῃ αὐτὴν μετὰ τῆς Εὐρώπης.

Πάντα δ' ὁμοῦ ἀποτελοῦσι πλουσιοπαρόχως 1700 χιλιόμετρα, ἅτινα παρὰ λαῷ ὀλίγῳ πλέον τῶν δύο ἑκατομμυρίων ψυχῶν παριστῶσι δίκτυον ὅπερ κατ' ἀναλογίαν ὑπερβαίνει μάλιστα ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ πυκνὸν τῆς Γερμανίας σιδηροδρομικὸν δίκτυον! Πλὴν τούτου, ἡ Ἑλλὰς εἶναι ὡς ἁπλοῦν βλέμμα ἐπὶ τὸν τυχόντα γεωγραφικὸν πίνακα ἀποδεικνύει χώρα ὑψηλῶν ὀρέων ἔνθα φυσικῶς ἡ κατασκευὴ σιδηροδρόμων εἶναι συνδεδεμένη μετὰ μεγίστων δυσχερειῶν καὶ δαπανῶν.

(3.9.1896)

Τὰ τῆς συγκοινωνίας ἐν Ἑλλάδι λαμβάνουσι κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τὴν αὐτὴν ἐπίδοσιν, ἣν καὶ ἐν Ἀμερικῇ, ἀφ' οὗ δὲ καὶ ὑπὸ πολλὰς καθόλου ἐπόψεις ἡ Ἑλλάς, ὅσον παραδόξως καὶ ἂν ἠχῇ τοῦτο κατ' ἀρχάς, δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν βορείαν Ἀμερικήν. Διότι ὡς ἐν Ἀμερικῇ οὕτω καὶ ἐν Ἑλλάδι εἶναι ἀνάγκη νὰ δημιουργῶνται τὰ πάντα νέα ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀφορμηθῇ τις ἀπὸ ὑπάρχοντος ἤδη καὶ νὰ μεταμορφώσῃ τοῦτο κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν νέων χρόνων, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παρασκευασθῇ πρῶτον διὰ δαπανῶν μεγίστων εὐρύτατα διακλαδούμενον δίκτυον ἁμαξιτῶν ὁδῶν καὶ γίνεται ἔπειτα ἡ μετάβασις πρὸς κατασκευὴν σιδηροδρόμων, ἀλλ' εἶναι ἀνάγκη σχεδὸν ἀμέσως ἀπὸ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως ὁδῶν νὰ τολμηθῇ τὸ ἅλμα πρὸς τελείας τεχνικὰς ὁδοὺς τοῦ 19ου αἰῶνος, εἰς σιδηροδρόμους. Ἀφ' οὗ ἅπαξ κατασκευασθῇ ὁ σιδηρόδρομος, ἡ ἀνάγκη τῆς χρήσεως αὐτοῦ θὰ δημιουργήσῃ πλέον τὴν φροντίδα, ἵνα κατασκευασθῶσι καὶ αἱ ἁπλούστεραι πρὸς τὴν μετ' αὐτοῦ συγκοινωνίαν ὁδοί.

Ἀμερικανικὴ εἶναι ἡ αὔξησις τῆς πρωτευούσης μετὰ τοῦ λιμένος αὐτῆς. Ὅτε ὁ πρῶτος τῆς Ἑλλάδος βασιλεύς, ὁ πρῶτος αὐτῆς, καθόλου ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ, Ὄθων ὁ Βαυαρός, πρὸ 60 σχεδὸν ἐτῶν προσωρμίσθη εἰς Πειραιᾶ, ἡ περιώνυμος αὕτη ἐπὶ λιμένι πόλις ἀπετελεῖτο ἐκ δύο μόνων ἐλεεινῶν καλυβῶν ἁλιέων. Κατὰ δὲ τὴν πρό τινων μηνῶν γενομένην ἀπογραφὴν τῶν κατοίκων, ὁ Πειραιεὺς εἶναι λιμὴν ἐμπορικός, ἔχων ὑπὲρ τὰς 40,000 ψυχάς! Αἱ δὲ Ἀθῆναι, αἱ κατὰ τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς τουρκικῆς δεσποτείας μηδὲ 10,000 κατοίκων ἀριθμοῦσαι, ὑπερέβησαν νῦν τὰς 100,000, εὑρίσκονται ἑπομένως ἐν τῇ ὁδῷ τῶν νεωτέρων μεγαλουπόλεων. Περιηγηταί, οἵτινες γινώσκουσιν ὅλην τὴν Ἀνατολήν, ὀνομάζουσι τὰς Ἀθήνας μετὰ πλήρους πεποιθήσεως «τὴν ὡραιοτάτην τῆς Ἀνατολῆς πόλιν». Ἐγώ, δυστυχῶς, οὐδὲν πλέον δύναμαι νὰ εἴπω περὶ τῆς ἐξαιρέτου ταύτης πόλεως ἢ ὅτι εἶναι ἡ ὡραιοτάτη πασῶν, ὅσας ποτ' εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου· ἀλλ' ἐγὼ μέχρις Ἀθηνῶν μόνον καὶ οὐδέποτ' εἰσεχώρησα μέχρι τοῦδε ἀνατολικώτερον.

Ὁποίαν σπουδαιότητα κέκτηται τὸ ἐμπορικὸν ναυτικὸν τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ Μεσογείῳ θαλάσσῃ γινώσκουσι νὰ διηγῶνται τὰ πρὸς τοῦτο περὶ τὴν μετακίνησιν τῶν πραγμάτων διαγωνιζόμενα ἐμπορικὰ ναυτικὰ τῶν ἄλλων θαλασσίων λαῶν. Ὅστις ἔπλευσέ ποτε τὰ ἀνατολικὰ ὕδατα τῆς Μεσογείου θαλάσσης, οὗτος γινώσκει ὅτι ἐκεῖ οὐδεμία ἄλλη σημαία ὁρᾶται συχνότερον τῆς λευκὸν σταυρὸν ἐπὶ κυανοῦ ἐδάφους φερούσης. Τὸ ἐμπορικὸν τῆς Ἑλλάδος ναυτικὸν εἶναι μεῖζον τοῦ αὐστριακοῦ, τοῦ ρωσσικοῦ, τοῦ ἰσπανικοῦ καὶ τοῦ ὁλλανδικοῦ! Τρεῖς ἀξιόλογοι ἀτμοπλοϊκαὶ ἑταιρίαι διατηροῦσι κανονικὴν τὴν συγκοινωνίαν πάντων τῶν ἑλληνικῶν λιμένων καὶ τῶν σπουδαίων παραλίων πόλεων τῆς Ἀνατολῆς· ἄρχονται ἤδη μάλιστα σπουδαίως διαγωνιζόμεναι πρὸς τὸν αὐστριακὸν Lloyd ἐν γραμμαῖς θαλασσίαις, οἷαι εἶναι αἱ πρὸς τὸ Βριντίσιον, πρὸς τὴν Τριέστην καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐν ᾗ δ' ἂν ἡμέρᾳ ἑνώσῃ μεθ' ἑαυτῆς ἡ

Ἑλλὰς τὴν Κρήτην καὶ τὰς λοιπὰς μέχρι μυελοῦ τῶν ὀστῶν ἑλληνικὰς νήσους –ἡ δὲ ἡμέρα αὕτη δὲν φαίνεται πλέον ὑπερμέτρως μακρὰν οὖσα– θὰ καταστῇ τοιαύτη ναυτικὴ δύναμις, ὥστε νὰ δύνηται νὰ ἵσταται τολμηρῶς παρὰ τῇ ἰταλικῇ καὶ πάντως λίαν ταχέως νὰ ἐκβάλῃ εἰρηνικῶς ἐκ τῆς ἰδίας περιφερείας τὸ γαλλικόν, ἴσως μάλιστα καὶ αὐτὸ τὸ ἀγγλικὸν ἐμπορικὸν ναυτικόν.

Πρὸς τοῦτο ἄρχεται κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν ἡ Ἑλλὰς μετὰ σοβαρότητος ἀποβάλλουσα τὰ πολιτικὰ πέδιλα τῆς παιδικῆς αὐτῆς ἡλικίας. Τινὲς τῶν ἀναγινωσκόντων ἐφημερίδας ἐνθυμοῦνται, βεβαίως, ἔτι τὰ μετά τινος κανονικότητος ἐπανερχόμενα τηλεγραφήματα τῶν ἐφημερίδων, καθ' ἃ ὁ βασιλεὺς ἐδέξατο τὴν παραίτησιν τοῦ Χὶντς (μετά τινος ἑλληνικῆς καταλέξεως βεβαίως, ὥστε τὸ ὅλον ἐσήμαινε Δελιγιάννης) καὶ ὁ Κοὺντς (ἑλληνιστὶ Τρικούπης) ἐπεφορτίσθη τὸν σχηματισμὸν νέου ὑπουργείου. Ἐν εὐνοϊκωτάταις περιστάσεσι διετηρεῖτο τὸ ὑπουργεῖον ἥμισυ ἔτος, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μῆνάς τινας· συχνάκις μάλιστα ὀλίγας μόνον ἑβδομάδας, ἕως οὗ ὁ εὔθυμος ἀναγνώστης ἀναγνώσῃ τὰ ὀνόματα ἐκεῖνα ἐν ἀντιστρόφῳ ἀκολουθίᾳ, ἀπὸ τῆς πρὸ τριῶν ἐτῶν καὶ ἐπέκεινα ἐνσκηψάσης τῇ Ἑλλάδι μεγάλης συμφορᾶς, ἀπὸ τοῦ διὰ τὴν ἀνικανότητα τοῦ Δελιγιάννη προκληθέντος ἀποκλεισμοῦ ὑπὸ τῶν δυτικῶν δυνάμεων, ἐπαύσατο τέλος ἡ ἀναξιοπρεπὴς ἐκείνη κατάστασις, ἥτις καθίστα τὴν Ἑλλάδα περίγελων τῆς Δύσεως. Ἀπὸ τοῦ Μαΐου τοῦ 1886 κρατεῖ ἄνευ διαλείμματος τὸ πηδάλιον ὁ αὐτὸς ἔξοχος ἀνήρ, ὃν οἱ Ἕλληνες μετά τινος ὑπερβολῆς ὀνομάζουσι τὸν «Βίσμαρκ τῆς Ἀνατολῆς», ὅστις, ὅμως, καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Βίσμαρκ παραβαλλόμενος δὲν εἶναι φαινόμενον ἄξιον νὰ παροραθῇ, ὁ *Χαρίλαος Τρικούπης*. Δὲν ἐπέτυχεν ἔτι ἐκείνου, δι' ὃ πᾶς Ἕλλην ἐπὶ ἥμισυν αἰῶνα στενάζει, τῆς ἑνώσεως πασῶν τῶν ἑλληνικῶν νήσων, ἐπαρχιῶν καὶ παραλίων εἰς μίαν μεγάλην Ἑλλάδα. Ἐκεῖνο ὅπερ οἱ Ἕλληνες *Μεγάλην Ἰδέαν* καλοῦσιν, ἤτοι βασίλειον ἑλληνικὸν ἔχον δύο πρωτευούσας πόλεις, τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰς Ἀθήνας, δὲν ἐπετεύχθη εἰσέτι.

Ἀμφίβολον δέ πως ἔτι εἶναι ἂν ἡ ζῶσα γενεὰ θὰ ἴδῃ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ὑψίστου τούτου σκοποῦ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Ἀλλ' ἄλλο τι ἐπέτυχε νῦν ἤδη ἡμῶν ὁρώντων ὁ ἐξαίρετος ἐκεῖνος μέγας πολιτικός, ὃν ἡ Ἑλλὰς μέχρι τοῦ νῦν παρήγαγεν. Αὐτὸς κατέστησε τὴν Ἑλλάδα τοιαύτην, ὥστε ὁ φερέγγυος αὐτῆς λόγος νὰ θεωρῆται ἐν ταῖς ἐμπορικαῖς τοῦ κόσμου ἀγοραῖς ἰσότιμος σχεδὸν πρὸς ἐπίσημον χρυσόν. Τοῦτο δ' εἶναι τοιαύτη τις ὑπηρεσία, ἣν ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς νηφαλίως λογιζομένῳ χρόνῳ δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποτιμήσωμεν. Εἶναι ἴσως ὁ προπαρασκευαστικὸς ὅρος πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ὑψηλοτέρου ἐκείνου σκοποῦ, ὅστις ἀμετακινήτως πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἑκάστου Ἕλληνος φέγγει. Ἵνα δὲ τοῦτο δι' ἀριθμῶν καὶ ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς ἀγορᾶς ἐκφράσωμεν, τῆς Ἑλλάδος τὰ χρεώγραφα τιμῶνται νῦν ἐξ ἴσου πρὸς τὰ τῆς Ἰταλίας. Τὸ ἑλληνικὸν δάνειον τῶν πέντε τοῖς % δὲν εἶναι πολὺ ὑπὸ τὴν *ἰσοτιμίαν* καὶ τὸ 4 τοῖς % δὲν εἶναι κατωτέρας ἀξίας τοῦ οὐγγρικοῦ. Ταῦτα ἠχοῦσι λίαν πεζολογικῶς, ἀλλ' ἀκριβῶς διὰ τῶν τοιούτων ἀριθμῶν μετρᾶται ἡ ὑπόληψις, ἧς ἀπολαύει χώρα τις ὑπὸ καθαρῶς ἐξωτερικὴν ἔποψιν. Ἡ ἀξία τῶν μετοχῶν τῶν ἑλληνικῶν δανείων κατὰ τὰ τρία ἔτη, ἀφ' ὅτου ὁ Τρικούπης κρατεῖ ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸ πηδάλιον τοῦ πολιτικοῦ σκάφους ἐν Ἑλλάδι, περίπου ἀκριβῶς ἐδιπλασιάσθη! Καὶ ἤδη διανοεῖται ὁ φιλόπατρις καὶ συνετὸς πολιτικὸς ἐν πάσῃ σοβαρότητι, ἵνα ἐκποδὼν ποιήσηται τὴν φοβερωτάτην μάστιγα τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ἣν εἰς τὸ χεῖλος τῆς οἰκονομικῆς ἀβύσσου περιήγαγον ἀπὸ τοῦ 1886 τὰ μωρὰ νεανιεύματα τοῦ Δεληγιάννη, ἤτοι τὴν ἄρσιν τῆς καταναγκαστικῆς κυκλοφορίας, νὰ ἐπαναγάγῃ δὲ τὴν τοῦ χρυσοῦ ἀξίαν· ἐν ἄλλαις λέξεσι, νὰ πλουτίσῃ τὴν πατρίδα αὐτοῦ κατὰ πέντε φράγκα ἀνὰ πᾶν εἰκοσόφραγκον, διότι νῦν δυστυχῶς τὰ εἴκοσι φράγκα τιμῶνται 25 δραχμῶν, εἰ καὶ ἡ δραχμὴ ὤφειλε νὰ ἔχῃ ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν πρὸς τὸ φράγκον ἀξίαν. Κατώρθωσεν ὁ Τρικούπης τὸ ἡράκλειον τοῦτο ἔργον; Ἐγένετο τότε δικαιότατα ἀντάξιος του λαμπροῦ ὀνόματος αὐτοῦ, *Χαριλάου* (χαρὰ τοῦ λαοῦ).

Ψυχρότατός τις καὶ συνετώτατος Ἄγγλος, ὅστις τὸ πρῶτον περιῆλθε τὴν Ἑλλάδα, ἐπανῆλθε μετὰ τῆς πεποιθήσεως ὅτι «ἡ χώρα αὕτη ἔχει μέγα μέλλον, διότι εἶναι τόπος διδασκάλων καὶ μαθητῶν». Τοῦτο εἶναι ἀλήθεια, ἥτις παντὶ περιηγητῇ ἐπιβάλλεται ἀνὰ πᾶν αὐτοῦ βῆμα. Δυστυχῶς ἡ ἑλληνικὴ στατιστικὴ εἶναι ἀτελὴς ἔτι, ἀλλ' ὅπως δήποτε οἱ ὑπάρχοντες ἀριθμοὶ δεικνύουσι, καὶ ἔτι μᾶλλον ἡ παρατήρησις, ἣν ἕκαστος δύναται νὰ κάμῃ ἐπισκεπτόμενος ἐπὶ τροχάδην τὴν χώραν, ὅτι τὴν Ἑλλάδα περὶ τὰ ἐκπαιδευτικὰ μόνη ἴσως ἡ Πρωσσία, αἱ Σκανδιναυϊκαὶ χῶραι καί τινα διαμερίσματα τῆς Αὐστρίας ὑπερβάλλουσι.

Διορατικοὶ Ἕλληνες ἄρχονται ἤδη παραπονούμενοι διὰ τὴν πρὸς τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα ὑπερβολικὴν ὁρμήν. Βέβαιον εἶναι ὅτι ἐν Εὐρώπῃ οὐδεμία ἄλλη χώρα ὑπάρχει, ἐν ᾗ δικαιότερον δύναταί τις νὰ ὁμιλήσῃ περὶ «ἀκαδημαϊκῆς ἀκτημοσύνης», ὡς ἐν Ἑλλάδι. Τὸ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστήμιον εἶναι μετὰ τὸ ἐν Βερολίνῳ ἴσως δὲ καὶ τὸ ἐν Λειψίᾳ, τὸ μέγιστον ἐν Εὐρώπῃ! Καθ' ἕκαστον ἔτος ἀπολύονται ἐπὶ πληθυσμοῦ 2 μόνον ἑκατομμυρίων Ἑλλήνων ἐν τῷ ἑλληνικῷ βασιλείῳ περὶ τοὺς 1000 πεπαιδευμένους καὶ δεδοκιμασμένους ἀνθρώπους τῶν διαφόρων σχολῶν! Νῦν ὑπάρχουσιν ἐν Ἑλλάδι πλείονες δικηγόροι ἢ δικασταί, καὶ βεβαίως οὐχὶ πολλοὶ ἐλάσσονες ἰατροὶ ἢ ἀσθενεῖς. Ἵνα εἰς τοὺς ἀείποτε αὐξανομένους τούτους ἀκα-

δημαϊκοὺς ἀκτήμονας τὸν ἀναγκαῖον ἄρτον προσπορίσῃ, ὀφείλει ἡ Ἑλλὰς νὰ ἐπεκταθῇ – οὕτως ἰσχυρίζονται τοὐλάχιστον τινὲς τῶν Ἑλλήνων. Οὕτως ὑπερεπληρώθησαν οἱ ὑψηλότεροι οὗτοι κλάδοι, ὥστε ἄρχονται σχηματιζόμενα ρεύματα καὶ πρὸς ἐπαγγέλματα λίαν ἀποκείμενα, οἷον πρὸς τὴν χωροφυλακήν, τὸν στόλον καὶ τὸν στρατόν. Οὐ μικρὸς ἀριθμὸς λογίων ἀξιωματικῶν ὑπηρετεῖ ἐν τῇ ἐξαιρέτῳ ἑλληνικῇ χωροφυλακῇ, τῷ ἀρίστῳ τῆς χώρας ὅπλῳ, ἥτις καὶ τοὺς ληστὰς ἄρδην ἐξωλόθρευσεν.

Ὁ πρὸς μόρφωσιν ὑπερβολικὸς οὗτος ζῆλος προέρχεται ἐν μέρει ἐκ τούτου, ὅτι ἡ διδασκαλία παρέχεται ἄμισθος ἐν πάσαις ταῖς βαθμίσιν, ἀπὸ τοῦ σχολείου τῶν χωρίων μέχρι τοῦ Πανεπιστημίου καὶ αὐτοῦ συμπεριλαμβανομένου. Ἀλλ' ὁ ζῆλος οὗτος ἔγκειται προφανῶς ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τοῦ Ἕλληνος, ἡ δὲ διαρρύθμισις τοῦ ἀμίσθου τῆς παιδεύσεως εἶναι ἁπλῆ ἐκδήλωσις τῆς παρὰ πάντα ταῦτα λίαν ἐπαινετῆς τάσεως τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος. Οὐδεὶς εὔπορος Ἕλλην ἀποθνήσκει ἐν τῇ πατρίδι ἢ ἐν τῇ ξένῃ χωρὶς νὰ καταλίπῃ ὡς τελευταίαν αὐτοῦ βούλησιν ἵδρυμά τι ἢ δωρεάν τινα πρὸς σκοποὺς ἐκπαιδευτικούς. Ἄνευ τῶν ἐκουσίων τούτων φιλοδωρημάτων οὐδέποτε θὰ ἔφθανε τὸ νέον ἑλληνικὸν βασίλειον εἰς τὴν βαθμίδα τῆς παιδεύσεως ἐν ᾗ νῦν ἀναμφισβητήτως ἵσταται.

Καθόλου δὲ εἶναι τοῦτο ἓν τῶν συγκινητικωτάτων φαινομένων ἐν τῷ πολιτικῷ καὶ ἐθνικῷ βίῳ τῶν νέων Ἑλλήνων, ἤτοι ἡ ἐθελούσιος ἀφοσίωσις τῶν πολιτῶν πρὸς τὴν ἑαυτῶν πατρίδα. Οὐδεὶς ἐκτίνει τοὺς φόρους χαίρων, ὡς πᾶς ἄλλος ἐν γένει πεπολιτισμένος ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐκ τῆς περιουσίας αὐτοῦ παρέχει προθύμως πᾶς Ἕλλην τῇ πατρίδι, ἢ τῇ πατρικῇ πόλει αὐτεπαγγέλτως τὸν ἑαυτοῦ ὀβολόν. Αἱ Ἀθῆναι δὲν θὰ ἦσαν ἡ ὡραία μετὰ τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἱδρυμάτων πρώτης τάξεως, μετ' ἐξόχων νοσοκομείων, μετὰ φυσιολογικῶν, χημικῶν κτλ. ἐργαστηρίων, μετὰ μιᾶς Ἀκαδημίας καὶ μετά τινων ἔτι ἄλλων οὐχὶ ἐστολισμένη πόλις, ἂν μὴ ταῦτα πάντα ἐδωροῦντο οἱ ἐπὶ θυσίαις χαίροντες Ἕλληνες. Τὰς Ἀθήνας πρέπει νὰ ὀνομάσωμεν «πόλιν δωρηθεῖσαν», ἢ τὴν πόλιν τῆς πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπης ἤ, ἂν ἠχῇ εὐγενέστερον, τοῦ τοπισμοῦ.

Οὕτω, λοιπόν, παρίσταται ἡμῖν ὁ θαυμαστὸς οὗτος λαός, οὗ ἡ ἀκατάβλητος δύναμις ἔν τε τῇ γλώσσῃ καὶ τοῖς ἤθεσιν, ἐν ἀρεταῖς καὶ ὡς εἰκὸς καὶ ἔν τισι κακίαις, ἃς ἔχει κοινὰς πρὸς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας προκαλεῖ τὴν ἔκπληξιν παντός, ὅστις ἐγνώρισεν αὐτόν. Ὅσῳ ἧττον ἐπιτρέπεται νὰ ὀνομασθῇ νεαρὰ γλῶσσα ἡ ἑλληνική, κατὰ τοσοῦτον δύναται νὰ κληθῇ καὶ ἡ Ἑλλὰς χώρα τῶν νεκρῶν. Πρὸ πλέον ἢ ἡμισείας ἑκατονταετηρίδος ἐτόλμα τις ἑαυτὸν συνετώτατον θεωρῶν Γάλλος, ὁ Λαμαρτῖνος, νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν Ἰταλίαν καὶ τοὺς Ἰταλοὺς ὡς «τὴν χώραν καὶ τὸν λαὸν τῶν νεκρῶν». Σήμερον δύναται νὰ ἴδῃ ὁ κόσμος σύμπας πῶς δύναται καὶ ποιητής τις ὢν καὶ προφήτης νὰ πλανηθῇ, ὅταν πρόκειται περὶ τῆς ἐκ μυστηριώδους βάθους ἀναβρυούσης πηγῆς ἐθνικῆς δυνάμεως. Οὕτω λαμπρὰν ἱστορίαν βεβαίως, οἵαν ἐξεβιάσατο ἡ Ἰταλία διὰ τῆς ἑνώσεως αὐτῆς ἐν ἐκπληκτικῶς σμικρῷ χρόνου διαστήματι, δυσκόλως θὰ κατορθώσῃ, βεβαίως, ἐν προσεχεῖ μέλλοντι ἡ Ἑλλὰς – ἐκφράζομαι ἐπιφυλακτικῶς περὶ τούτου.

Ἀλλ' ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον αὐξάνεται ἡ πεποίθησις ὅτι ὁ πυρὴν τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος, ἤτοι ἡ κατοχὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, συνέχεται μετὰ τῆς λύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος. Ἂς σταθμίσῃ ἕκαστος καλῶς τὸ ἑξῆς: Ἐὰν ἡμέραν τινά, ἥτις βεβαίως δὲν θὰ εἶναι ἡμέρα συμφορᾶς ὡς πρὸς τὸν πεπολιτισμένον εὐρωπαϊκὸν κόσμον, σύμπαντες οἱ Τοῦρκοι ἐκδιωχθῶσι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, θὰ μείνῃ πάντοτε ἡ Κωνσταντινούπολις ἑλληνικὴ μεγαλόπολις μετὰ 400.000 περίπου Ἑλλήνων κατοίκων, ἑπομένως μετὰ τοσούτων σχεδὸν ὅσους ἔχει νῦν ἡ Ρώμη! Ἐὰν μὴ ἀπατῶσι πάντα τὰ ἐπὶ τοῦ σκοτεινοῦ καὶ τρικυμιώδους οὐρανοῦ τῆς πολιτικῆς σημεῖα, ἡ πρώτη ἀστραπή, ἥτις θὰ φωτίσῃ τὸ σκότος, θὰ ἐκλάμψῃ ἴσως ἀπὸ τῆς Ἴδης τῆς Κρήτης, τοῦ ἀρχαίου ὄρους τοῦ ὑψίστου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων θεοῦ καὶ ἡ ἐπακολουθοῦσα βροντὴ θὰ κυλισθῇ κροτοῦσα μέχρι τοῦ Ὀλύμπου, ὅστις ἀποτελεῖ νῦν ἔτι τὸ ὅριον τῆς ἑλληνικῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς τουρκικῆς Μακεδονίας.

(4.9.1896)

Ένας μεγάλος υπουργός σε μια μικρή χώρα

του Gaston Deschamps

Το βιβλίο του *La Grèce d'aujourd'hui* εκδόθηκε στη Γαλλία το 1892. Η ελληνική του μετάφραση κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις «Τροχαλία» το 1992, απ' όπου προέρχεται και το παρακάτω κεφάλαιο με τίτλο *Η Ελλάδα σήμερα. Οδοιπορικό 1890. Ο κόσμος του Χαρίλαου Τρικούπη*, σ. 93-123.

(...) Στην Ελλάδα τα κόμματα είναι αμέτρητα, όμως δεν διαφέρουν ιδεολογικά μεταξύ τους. Στην Ελλάδα δεν υπάρχει ούτε θρησκευτικό ούτε κοινωνικό ζήτημα. Όλος ο κόσμος έχει πάνω κάτω την ίδια γνώμη, αλλά δεν έχουν όλοι τα ίδια συμφέροντα. Γι' αυτόν τον λόγο οι μεν ψηφίζουν τον τάδε, οι δε τον δείνα.

Κάθε παράταξη έχει έναν αδιαφιλονίκητο αρχηγό, που περιστοιχίζεται από ένα επιτελείο βουλευτών με επιρροή, οι οποίοι, όπως λέμε στην κοινοβουλευτική μας γλώσσα, είναι «υπουργήσιμοι». Εδώ και μερικά χρόνια, η πολιτική ιστορία της Ελλάδας περιορίζεται σε ένα είδος εναλλαγής ανάμεσα στα κόμματα του Τρικούπη και του Δηλιγιάννη.

Ο κ. Τρικούπης, που έχει διατελέσει πολλές φορές πρωθυπουργός, είναι ένας ψυχρός, λιγομίλητος, εργατικός άνθρωπος, Έλληνας στην καταγωγή και στην ψυχή, Άγγλος στη μόρφωση, τη συμπεριφορά και την εμφάνιση. Οι αμερόληπτοι συμφωνούν ότι είναι χωρίς αμφιβολία ο πιο αξιόλογος άνδρας της σύγχρονης Ελλάδας. Οι ίδιοι οι εχθροί του τιμούν τον ζήλο και την εργατικότητά του.

Η αντιπάθεια που τρέφουν γι' αυτόν κάποιοι συμπατριώτες του οφείλεται σε πολλά γενικά αίτια, που είναι εύκολο να εντοπιστούν. Οι μορφωμένοι Έλληνες, αυτοί που γνωρίζουν την επιθυμία του να ευεργετεί, το πάθος του για εργασία, την αφοσίωσή του στα κοινά, του δίνουν εκ των προτέρων τις ψήφους τους. Δεν συμβαίνει, όμως, το ίδιο με τη λαϊκή τάξη, που είναι και η πιο πολυάριθμη. Για εθνικές αναγκαιότητες, που ο λαός δεν καταλαβαίνει καθόλου, οι φόροι, επί κυβερνήσεως του κ. Τρικούπη, ήταν πολύ βαρείς: το κρασί ήταν ακριβό, το πετρέλαιο ήταν ακριβό, τα τελωνειακά τέλη ανέβαζαν ασταμάτητα τις τιμές των προϊόντων καθημερινής κατανάλωσης, υπήρχε νομισματική κρίση. Γιατί, σε όλες τις χώρες του κόσμου, ο μέσος άνθρωπος ανάγει λιγάκι την πολιτική σε ζήτημα κατσαρόλας. Υπάρχουν έξω από την Ελλάδα περιπτώσεις όπου υποψήφιοι σημειώνουν πάρα πολλές επιτυχίες απαριθμώντας στους αγρότες πόσα σακιά στάρι τους παίρνει η Κυβέρνηση κάθε χρόνο. Σε όλες τις χώρες τα κεφάλια των χωρικών είναι βγαλμένα από το ίδιο καλούπι. Είτε φοράει την μπλούζα της Πικαρδίας είτε τη φουστανέλα της Ακαρνανίας, ο γεωργός αντιμετωπίζει με τον ίδιο πάνω κάτω τρόπο τα κοινωνικά προβλήματα. Το κόμμα του Δηλιγιάννη δεν παρέλειψε να επικαλεστεί όλες αυτές τις αντιπάθειες, και οι σατιρικές εφημερίδες δεν έχουν και άδικο που αποκαλούν τον κ. Τρικούπη ο πετρέλαιος (ο άνθρωπος του πετρελαίου), «καταπιεστή του λαού, εχθρό των αδυνάτων».

Τον κατηγορούν και για κάτι άλλο, που δεν θα το καταλάβαινε κανείς αν δεν ήξερε την προσήλωση των Ελλήνων στα παλιά ήθη και έθιμα. Με μια εκ πρώτης όψεως αντιφατική διάθεση, ο Έλληνας θέλει να υιοθετήσει τις ευρωπαϊκές συνήθειες και να διατηρήσει ταυτόχρονα την ιδιαιτερότητα της φυλής του. Το φιλότιμό του τον ωθεί να μιμηθεί τους τρόπους και τους τύπους της Δύσης. Ταυτόχρονα, όμως, διατηρεί για τις τοπικές παραδόσεις ένα παλιό απόθεμα τρυφερότητας, το οποίο δύσκολα θα αποχωριζόταν. Στους καλλιεργημένους Έλληνες αυτό το είδος δυϊσμού είναι πολύ εμφανές. Πολλοί απ' αυτούς πέρασαν την πρώτη τους νιότη σε κάποια επαρχία, όπου η ζωή είναι ήσυχη και απλή, αργότερα σπούδασαν στο Παρίσι, όπου έγιναν Παριζιάνοι, χάρη στη μεγάλη τους ευχέρεια στις ξένες γλώσσες και στην ικανότητά τους να προσαρμόζονται στους διάφορους κοινωνικούς κύκλους. Ύστερα επιστρέφουν στη χώρα τους, όπου έχουν να προσφέρουν ένα αλλόκοτο ανακάτεμα εκλεπτυσμένης κουλτούρας και πίστης στην αυστηρότητα των παλαιών ηθών. Στον ίδιο άνθρωπο θα βρείτε, χωρίς να μπορείτε να εξηγήσετε αυτές τις αντιθέσεις, έναν άνθρωπο του βουλεβάρτου και ένα *Παλικάρι,* έναν τέλειο σκεπτικιστή και έναν ένθερμο λάτρη της *Παναγίας.* Φυσικά καταλογίστηκε και πάλι στον κ. Τρικούπη, που υπήρξε παντοδύναμος για πολλά χρόνια, αυτή η ιδιαίτερη πλευρά του ελληνικού χαρακτήρα. Ο κ. Τρικούπης θα επιθυμούσε να δώσει στην Ελλάδα μια φυσιογνωμία παρόμοια με αυτή των δυτικών δυνάμεων. Οι αντίπαλοί του επωφελούνται, κατηγορώντας τον ότι δεν είναι αρκετά *Παλικάρι·* θυμίζουν τα νεανικά του χρόνια μακριά από την πατρίδα του, την αγγλική του εκπαίδευση, τους περήφανους τρόπους ευρωπαίου πολιτικού, το απόλυτο πνεύμα του. Τον κατηγορούν ότι δεν γνωρίζει αρκετά τη χώρα που κυβερνά, ότι δεν έχει ζυμωθεί αρκετά με την οικειότητα των χωρικών, ώστε να ξέρει τις επιθυμίες και τις ανάγκες τους. Είναι γνωστή εκείνη η παλιά ιστορία με τον

Θεόφραστο, που τον σταμάτησε στην αγορά της Αθήνας μια μανάβισσα και τον κατηγόρησε ότι δεν είχε την καθαρή αττική προφορά. Φαίνεται, λοιπόν, ότι κάποιοι καθαρευουσιάνοι ψέγουν για τον ίδιο λόγο τον κ. Τρικούπη: όσο αξιόλογος ρήτορας και αν είναι, δεν μπορεί να δώσει σε ορισμένες τοπικές εκφράσεις τον ρωμέικο τόνο, την ιδιαίτερη απόχρωση που προδίδει μακροχρόνια διαμονή στη χώρα. Πραγματικά, αυτός ο λαός δεν έχει αλλάξει καθόλου, είναι ακριβώς ο ίδιος από τα αρχαία χρόνια. Υπάρχουν μέρες που νομίζεις ότι βλέπεις την αρχαία ιστορία να ανασταίνεται και να επαναλαμβάνεται μπροστά σου.

Ο κ. Τρικούπης, που δεν ξεχνάει τις διεκδικήσεις του ελληνισμού αλλά εννοεί να προχωρεί με σύστημα, θα ήθελε, για αρχή, να κάνει την Ελλάδα ευρωπαϊκή δύναμη. Πρόκειται για δύσκολο έργο. Χωρίς να συμμεριζόμαστε την απαισιοδοξία κάποιου ταξιδιώτη που αποκαλούσε τους Έλληνες «λευκούς νέγρους», θα μπορούσαμε να πούμε ότι έχουν ακόμα πολύ δρόμο μέχρι να φτάσουν τα άλλα πειθαρχημένα έθνη και ότι, συχνά, η άκρη του αυτιού του *Παλικαριού* προεξέχει κάπως πολύ από το σκληρό καστόρινο καπέλο που έχει εισαχθεί από τη Δύση. Θα ήταν άδικο να τους κατακρίνουμε πολύ σ' αυτό το σημείο, όπως κάνουν ορισμένοι διπλωματικοί ακόλουθοι, που πέφτουν στην Ανατολή σαν τη Σαρακοστή τον Μάρτη μήνα και βλέπουν σε κάθε Έλληνα κεφάλι Τούρκου. Οι Έλληνες είχαν στη διάθεσή τους ακριβώς πενήντα χρόνια για να επανεκπολιτιστούν. Είναι λίγο. Ο κ. Τρικούπης θέλει να τους κάνει αμέσως ικανούς να μπουν όσο το δυνατόν γρηγορότερα στην ευρωπαϊκή κοινότητα. Προσπαθεί κυρίως να καταστήσει τη χώρα του παρουσιάσιμη στους ξένους που την επισκέπτονται και βολική για τους ταξιδιώτες που θέλουν να συνδυάσουν το άνετο με το γραφικό. Πολλαπλασίασε τους δρόμους και τους σιδηροδρόμους, ανασυγκρότησε τα εμπορικά λιμάνια, άναψε τους φάρους στα επικίνδυνα σημεία των ακτών, έντυσε τους στρατιώτες με καινούριο ύφασμα και καλογυαλισμένα κουμπιά. Διέταξε το ελληνικό ναυτικό να μην ασκείται πλέον στην ξηρά, και το ελληνικό ιππικό να μην πηγαίνει πεζό. Αρχικά ο κυρίαρχος λαός, όπως λένε εκεί κάτω, φάνηκε ικανοποιημένος. Τα *Παλικάρια* ανέβηκαν σε σιδηρόδρομο, σκαρφάλωσαν στο ακρωτήριο της Μουνιχίας, για να καμαρώσουν στον κολπίσκο του Φαλήρου τους ελιγμούς των ελαφρών τορπιλοβόλων τους, θαύμασαν, τις μέρες της επιθεώρησης, την παρέλαση του γενναίου στρατού τους και χαμογέλασαν με οίκτο καθώς σκέφτονταν τα κουρέλια των τούρκων στρατιωτών. Αλίμονο! Αυτή η καλή διάθεση δεν κράτησε πολύ. Όταν χρειάστηκε να πληρωθούν όλα αυτά τα όμορφα πράγματα, οι βοσκοί της Αρκαδίας εξοργίστηκαν. Έκρυψαν τις δραχμές τους ανάμεσα στο δέρμα και στο πουκάμισο και κατέφυγαν στα βουνά. Στα χωριά οι εφοριακοί γνώρισαν υποδοχή με θρήνους και βρισιές. Απόλυσαν σκυλιά ξωπίσω τους, και πολλοί απ' αυτούς τους υπαλλήλους έμαθαν καλά, με τίμημα τα πανταλόνια τους, ότι ο Όμηρος δεν έχει άδικο όταν λέει ότι οι μολοσσοί της Αιτωλίας έχουν γερά δόντια. Αυτός ο καλός λαός της Ελλάδας, παρά τα λαμπρά του προτερήματα, είναι ακόμα πιο δημοκρατικός, πιο διψασμένος για ισότητα, πιο απαιτητικός από τον δικό μας. Θέλει, με κάθε θυσία, να ελέγχει, χωρίς συμβιβασμούς και επιείκειες, το έργο των εντολοδόχων του. Πληρώνει τους φόρους με βαριά καρδιά, και αυτό μόνο όταν έχει φτάσει πια στα άκρα. Αφού τους πληρώσει, δεν υπολογίζει ούτε τα χρέη, ούτε τα οφέλη, ούτε τους υπαλλήλους που πρέπει να πληρωθούν, ούτε τα χιλιάδες έξοδα που περιλαμβάνει ένας προϋπολογισμός. Μια μέρα, ο καλός μου υπηρέτης ο Γιάννης ο Κρητικός μου έλεγε με κλαψιάρικη φωνή: «Κύριε, επί Δηλιγιάννη πληρώναμε λιγότερους φόρους και όμως αγοράζαμε πολλά πλοία».

– «Ω ξένε!», μου έλεγε ο δάσκαλος του σχολείου στο Λιδορίκι, στη Δωρίδα, «είμεθα γαϊδούρια φορτωμένα, δεν μπορούμε πλέον».

Για να προικίσει την Ελλάδα με στρατό, ναυτικό και ένα επαρκές δίκτυο δρόμων και σιδηροδρόμων, ο κ. Τρικούπης συνεργάστηκε με ένα πλήθος γάλλων αξιωματικών και μηχανικών. Η στρατιωτική αποστολή, υπό τη διοίκηση του στρατηγού Vosseun, που είχε κάτω από τις διαταγές του τους λοχαγούς Chevalier, Perruchon και Prez-Crassier, έφυγε από την Ελλάδα το 1888. Η ναυτική αποστολή, στην οποία ανήκαν ο πλοίαρχος Vidal, ο επιμελητής του ναυτικού Préaubert και ο κ. Dupont, αρχιμηχανικός των ναυτικών κατασκευών, βρισκόταν υπό τη διοίκηση του υποναυάρχου Lejeune. Το έργο αυτών των αποστολών ήταν δύσκολο. Όλα έπρεπε να γίνουν από την αρχή, τόσο στον στρατό, όσο και στο ναυτικό, για την εκπαίδευση του προσωπικού και την οργάνωση του υλικού. Οι προσπάθειες της ναυτικής αποστολής δεν ανταμείφθηκαν ίσως όσο άξιζαν. Οι Έλληνες, λαός θαλασσινός, προετοιμασμένος για τον πόλεμο των κουρσάρων αλλά ελάχιστα μυημένος στις απαιτήσεις του σύγχρονου ναυτικού, δεν συμμορφώθηκαν αρκετά με τις συμβουλές του ναυάρχου Lejeune, ούτε αναγνώρισαν τον ζήλο του. Ο αξιότιμος ναύαρχος εγκατέλειψε την Ελλάδα το καλοκαίρι του 1890 με όλα τα επίσημα σημάδια σεβασμού και ευγνωμοσύνης. Ίσως ήταν λίγο αποθαρρυμένος από τις παιδαριώδεις επιθέσεις που είχε δεχτεί, μπορούσε, όμως, να δώσει στον εαυτό του τη μαρτυρία ότι άφηνε στην Ελλάδα καινούρια θωρηκτά και πλήρωμα ικανό να τα κυβερνήσει. Η αποστολή των δημοσίων έργων, διευθυνομένη από τους κυ-

ρίους Gotteland και Quellennee, μηχανικούς, έγινε αντικείμενο της πιο έντονης κριτικής. Πολεμώντας την, ήθελαν κυρίως να πολεμήσουν τον κ. Τρικούπη. Είναι κρίμα που οι Έλληνες, μέσα στη βίαιη εκστρατεία του Τύπου, που είχε ως θύμα της την αποστολή, κράτησαν μια στάση τόσο άδικη για την αξία των άλλων και τη δική τους απειρία. Οι κομματικές διαφορές δεν θα έπρεπε να προσβάλλουν ανθρώπους που αγαπούν την Ελλάδα, που δεν σκέφτονται παρά μόνο πώς να εκτελέσουν το έργο τους, και το εκτελούν καλά. Αλλά όταν πρόκειται για την ανατροπή ενός υπουργείου, ο σκοπός αγιάζει τα μέσα. Η ελληνική Βουλή δεν έχει να ζηλέψει σε τίποτα ορισμένες ομάδες της δικής μας ριζοσπαστικής αριστεράς.

Ο κ. Τρικούπης και ο κ. Δηλιγιάννης διεκδικούν με πάθος τις ψήφους των 245 βουλευτών. Όταν ο ένας από τους δύο είναι στην εξουσία, ο άλλος γίνεται αρχηγός της Αντιπολίτευσης και διαβάζουμε σε όλες τις εφημερίδες του Βασιλείου ειδήσεις του τύπου: *«Ο αρχηγός της Αντιπολίτευσης επισκέφθηκε χθες τον Δήμο των Αχαρνών. Μίλησε επί δύο ώρες και έδειξε πόσο ανόσια και ολέθρια είναι η πολιτική του πρωθυπουργού κτλ.»*. (...)

Όταν πρόκειται να διεξαχθεί ρητορική μονομαχία μεταξύ των δύο άσπονδων εχθρών, των οποίων η διχόνοια αποτελεί εδώ και πολλά χρόνια όλη την ουσία της ελληνικής ιστορίας, τα έδρανα καταλαμβάνονται περισσότερο από δύο ώρες νωρίτερα. Παράξενες φυσιογνωμίες καταφθάνουν από το προάστιο των Πατησίων και από τα βάθη των πολυσύχναστων δρόμων στους πρόποδες της Ακρόπολης, γύρω από τις ενορίες του Αγίου Σωτήρος και του Αγίου Συμεών. Αυτοί οι τύποι έχουν σφυρίχτρες και τενεκεδένιες κατσαρόλες, που προορίζονται να εκφράσουν με θόρυβο τα πάθη που τους συγκλονίζουν. Καλωσορίζουν με τις πιο ποικίλες και κακόηχες εκδηλώσεις τον ερχομό των *βουλευτών*, επευφημούν με πολύ δυναμικά *«ζήτω!»* τους ευνοουμένους του λαϊκού ενθουσιασμού και δηλώνουν την αποδοκιμασία τους με μια κλίμακα από τσιριχτά *«κάτω! κάτω!»* σε ποικίλους τόνους. Μερικές φορές, όταν η ταραχή του κοινού σκανδαλίζει τους ίδιους τους βουλευτές και καθιστά αδύνατη κάθε συζήτηση, ο αξιωματικός υπηρεσίας παρακαλεί έναν από τους στρατιώτες του να πάει να αποκαταστήσει την τάξη. Τότε, μέσα στην ακαθόριστη και φωνακλάδικη κίνηση του αμφιθεάτρου, βλέπεις να μπαίνει ένα μικρό μπλε στρατιωτάκι με άσπρο λοφίο. Ο εκπρόσωπος της δημόσιας τάξης προσπαθεί να σουφρώσει τα φρύδια και να πάρει αυστηρό ύφος, αλλά δεν αντιστέκεται στον πειρασμό να αφήσει τους ενόχους να απολογηθούν. Και αρχίζει μια σωκρατική, γόνιμη σε επιχειρήματα και πλούσια σε λόγια συζήτηση, πάνω από τα κεφάλια των εντολοδόχων του Έθνους.

Στην Ελλάδα, η κατάχρηση της ευφράδειας κατευνάζει πάντα τα πνεύματα. Αφού το κοινό μιλήσει πολύ, δέχεται και να ακούσει, και οι ρήτορες μπορούν να ανεβούν στο βήμα.

Ο κ. Τρικούπης έχει ρητορική ιδιοσυγκρασία. Έχει γεννηθεί για να απευθύνεται σε μια συνέλευση που αγαπά τη συζήτηση. Μιλάει με μεγάλη άνεση και κατακτά το βήμα με την ψυχραιμία και το φλέγμα των άγγλων ρητόρων. Η στάση του δηλώνει άνθρωπο σίγουρο για τον εαυτό του, που δεν προβάλλει τίποτα χωρίς να το αποδείξει και, όταν βλέπει ότι η προσοχή των ακροατών του αρχίζει να χαλαρώνει, μιμείται τον κ. Θιέρσο, που σε τέτοιες περιπτώσεις συνήθιζε να κάνει μια στατιστική ανάγνωση, η οποία επέτρεπε λίγο υπνάκο.

Ο κ. Τρικούπης μιλάει με κομψότητα και γλώσσα ηχηρή, καθαρή, ίσως λίγο επιτηδευμένη αλλά με ένα άρωμα αρχαιότητας που δεν απογοητεύει. Η ξαφνική παρουσία κάποιων χαριτωμένων ή έντονων εκφράσεων που η ελληνική γλώσσα δεν χρησιμοποιεί πλέον κάνει τους μορφωμένους ακροατές να ξεχάσουν λιγάκι το παράπονο ότι βρίσκονται, αντί στην αρχαία Πνύκα, σε μια σκοτεινή αίθουσα επιπλωμένη με έδρανα, όπου μια άβολα καθισμένη συνέλευση ακούει ένα ρήτορα με μαύρη ρεντιγκότα, φορτωμένο με φακέλους. Ο κ. Τρικούπης, όταν είναι πρωθυπουργός, δείχνεται εσκεμμένα πολύ αισιόδοξος: είναι ο συνηθισμένος ρόλος των πρωθυπουργών. Είναι γεμάτος εμπιστοσύνη στις υλικές και ηθικές δυνάμεις του Έθνους. Αυτή την εμπιστοσύνη τη βεβαιώνει με τόσο ευγενικά λόγια, που ακόμα και οι πιο θρασείς δεν τολμούν να αντιδράσουν, και ο ίδιος ο κ. Δηλιγιάννης συχνά αφοπλίζεται.

Ο κ. Δηλιγιάννης μιλάει με την ίδια ευκολία, με περισσότερες χειρονομίες και λιγότερη αυτοκυριαρχία. Είναι ευφραδής, αρμονικός, έμπειρος στην τέχνη της ρητορικής και μυημένος σε όλα τα μυστικά της βουλευτικής τακτικής. Έχει ασχοληθεί πολύ με την εξωτερική πολιτική. Εκπροσωπούσε την Ελλάδα στο Παρίσι, όπου υπήρξε για καιρό πληρεξούσιος υπουργός, και στο Συνέδριο του Βερολίνου, όπου κατάφερε να συγκινήσει τις Μεγάλες Δυνάμεις και να ακουστούν τα προβλήματα της χώρας του από τους κατασκευαστές συνθηκών. Μπόρεσε, χάρη στην υποστήριξη του εκπροσώπου της Γαλλίας, να φέρει στους συμπατριώτες του ένα πρωτόκολλο που τους έδινε τη Θεσσαλία και ένα μέρος της Ηπείρου. Αυτή η καλοτυχία τον κατέστησε πολύ δημοφιλή και από τότε εκπροσωπεί, στα μάτια πολλών ψηφοφόρων, τις ελπίδες του αδιάλλακτου πανελληνισμού, της Grecia irredenta.

Τα ζητήματα της Κρήτης ήρθαν στην κατάλληλη στιγμή μέσα στο 1890, για να τον βοηθήσουν να θριαμβεύσει απέναντι στον αντίπαλό του. Κάθε

μέρα, στις δηλιγιαννικές εφημερίδες ανταποκρίσεις που διαβάζονταν αχόρταγα, τηλεγραφήματα με ημερομηνίες από τα Χανιά, αβέβαιης αυθεντικότητας μερικές φορές, περιέγραφαν ευχαρίστως λεηλασίες και φόνους, κατορθώματα των αλβανών ζαπτιέδων με τη συνενοχή του κυβερνήτη. Το «μαρτυρολόγιο» της Κρήτης ήταν αυτό που ονομάζεται στη βάρβαρη διάλεκτο των κοινοβουλίων μια καλή εκλογική πλατφόρμα, και ο κ. Δηλιγιάννης ήξερε να επωφεληθεί κατά τη ζωηρή εκστρατεία του πριν από τις γενικές εκλογές της 26ης Οκτωβρίου 1890.

Σε καιρό ηρεμίας, η Ελλάδα έχει πολιτικό πυρετό· τον καιρό των εκλογών, αυτός ο πυρετός καταλήγει σε ένα κραυγαλέο παραλήρημα. Αυτό το έθνος, που έχει τόσο λίγα πράγματα να κάνει, μοιάζει κατευχαριστημένο και σαν ενθουσιασμένο που βρίσκει σ' αυτή την ευλογημένη εποχή την ευκαιρία να γεμίσει όλες του τις ώρες και να διαθέσει ό,τι απόθεμα ζωής και δραστηριότητας υπάρχει μέσα του. Να διαβάζουν από το πρωί μέχρι το βράδυ εφημερίδες, εγκυκλίους και προγράμματα, να σχολιάζουν στον δρόμο αφίσες και προκηρύξεις, να συζητούν μέχρι τελικής πτώσεως αν ο ένας ή ο άλλος υποψήφιος είναι καλός ή κακός, όλα αυτά αποτελούν για τα *Παλικάρια* εκείνο το είδος υπέρτατης απόλαυσης που νιώθει κανείς, κατά τα λεγόμενα του Αριστοτέλη, όταν ακολουθεί πιστά την κλίση του. (...)

Ο κ. Τρικούπης κρατήθηκε στην εξουσία για δύο χρόνια, από μια πλειοψηφία που έδειχνε επίμονη και πιστή. Η καθολική ψηφοφορία κουράστηκε από την τόσο παρατεταμένη σταθερότητα· στις 26 Οκτωβρίου 1890, εκλέχτηκαν 106 δηλιγιαννικοί, ενώ μόνο 44 τρικουπικοί κατάφεραν να μπουν στη Βουλή. Ο κ. Τρικούπης υπέβαλε στον Βασιλιά την παραίτηση του ίδιου και των συναδέλφων του, και σχηματίστηκε νέο Υπουργικό Συμβούλιο υπό τον κ. Θεόδωρο Δηλιγιάννη. (...)

Αν είσαι ήρωας στην Ελλάδα, απαλλάσσεσαι από όλα τα άλλα. Ορκίζεσαι ότι έσωσες την πατρίδα ή ότι θα τη σώσεις. Υπόσχεσαι με κάποια ειλικρίνεια να πεθάνεις γι' αυτήν. Αυτό σου δίνει το δικαίωμα να χαίρεσαι περιμένοντας την απόλαυση του να μην κάνεις τίποτα. Ο Βούλγαρης, ο Κουμουνδούρος ο πρεσβύτερος ήσαν πολιτικοί πέρα για πέρα «ηρωικοί». Δεν λύγιζαν κάτω από το βάρος των φακέλων και των εκθέσεων. Ω! πόσο καλά γνώριζαν τον τόπο και πώς, όταν άφηναν το διπλωματικό νεκροτομείο των επίσημων σαλονιών, ξαναγίνονταν ο Μοραΐτης, το *Παλικάρι*, φανατικός του ναργιλέ και της ρακής, ανοιχτόκαρδος και πειραχτήρι, πολύ αξιαγάπητος και πάρα πολύ ενημερωμένος, καλός σύντροφος και πονηρός συνένοχος! Είχαν πάντα πρόχειρο τον λόγο που προκαλεί γέλιο, το καφεδάκι και το αστείο πάντα έτοιμο για τον ψηφοφόρο με τη φουστανέλα που ερχόταν από τη Μάνη ή από τα βουνά της Αιτωλίας να δει τον υπουργό του και να του φέρει νέα από το χωριό. Δεν τσιγγουνεύονταν τον χρόνο τους και αφιέρωναν πρόθυμα πολλές ώρες στην κουβεντούλα. Τα γραφεία άνοιγαν καμιά φορά σε άσχετες ώρες, όταν ο υπάλληλος περνούσε από εκεί και δεν αντιστεκόταν στον πειρασμό να μπει για να σκοτώσει τον χρόνο του. Ήταν ένα βασίλειο μοναδικό στον κόσμο, ένα κολέγιο σε διακοπές, που η μεγαλοπρεπής ανεμελιά του κορόιδευε τις πτωχεύσεις και περιφρονούσε τα ελλείμματα.

Προσπαθήστε να εξηγήσετε στους καλούς ανθρώπους που βρίσκονται σε μια παρόμοια «ψυχική κατάσταση» ότι είναι χρήσιμο να έχει κανείς προϋπολογισμό, απαραίτητο να κρατά λογαριασμό των εσόδων και των εξόδων, και σωτήριο, αν θέλει να έχει καλούς στρατιώτες, να τους κάνει ασκήσεις σε ορισμένες ώρες «ξεθεώνοντάς τους»! Θα σας απαντήσουν ότι, όταν είσαι Έλληνας, δεν χρειάζονται αυτές οι επινοήσεις των Ευρωπαίων, ότι ο Κανάρης δεν είχε πατήσει ποτέ σε ναυτική σχολή, ο Κολοκοτρώνης δεν ήξερε τις αρχές της στρατιωτικής σχολής και ότι με καρδιά, ένα καλό όπλο και έναν καλό βράχο πίσω από τον οποίο ρίχνεις με την άνεσή σου, τα βγάζεις πέρα άνετα με κάθε ορδή του Οσμάν. Θέλει κουράγιο για να εναντιωθείς σ' αυτές τις ιδέες, που είναι γερά ριζωμένες στο κεφάλι των Μανιατών. Ο λαμπρός Καποδίστριας, την επομένη κιόλας των πολέμων της Ανεξαρτησίας, τόλμησε να το επιχειρήσει. Προσπάθησε να ηρεμήσει τους άγριους απελευθερωτές της χώρας. Με αξιοθαύμαστη πυγμή και κουράγιο, θέλησε να δώσει στην Ελλάδα, που έκαιγε ακόμα και έτρεμε από την πρώτη μέθη της ελευθερίας, την ήρεμη, ισορροπημένη και κανονική συμπεριφορά των πολιτισμένων κρατών. Γι' αυτό τον λόγο ο Γεώργιος και ο Κωνσταντίνος Μαυρομιχάλης, γιοι του μπέη της Μάνης, τον σκότωσαν με μια πιστολιά και μια μαχαιριά μπροστά στην εκκλησία του Αγίου Σπυρίδωνος, στο Ναύπλιο.

Αυτό το τραγικό παράδειγμα δεν αποθάρρυνε τον κ. Τρικούπη. Θέλησε και αυτός να αναμορφώσει τα παλιά ήθη με την πότε θηριώδη και πότε ευγενή ιδιοτροπία τους. Ανήκει σίγουρα στην κατηγορία που οι απόγονοι των *Κλεφτών* αποκαλούν περιφρονητικά παράταξη των «δικηγόρων». Ερωτευμένος με τον σκοπό του, παθιασμένος με το έργο του, αυτός ο άνδρας μοιάζει το λιγότερο δυνατόν με τους ύπουλους ψευτορήτορες και φιλοσόφους που καμιά φορά είναι διασκεδαστικοί και οι ίδιοι πάντα διασκεδάζουν. Τη δική τους θέση πήρε και δέχτηκε τη βαριά κληρονομιά τους.

Οι συμπατριώτες του είναι μεγάλα παιδιά που γελούν με τους πόθους μας, με την επιθυμία μας

για ακρίβεια, με τον ζήλο μας. Η αυστηρότητα του κ. Τρικούπη, η αφοσίωσή του στην εργασία, η τραγική και κουρασμένη όψη του, τους σπρώχνουν στην αποδοκιμασία. Τους φαίνεται ότι έχει μια παράξενη αντίληψη για τη ζωή και ότι απέκτησε αυτούς τους τρόπους στις σκυθρωπές χώρες, όπου ο ήλιος δεν χαμογελάει ποτέ. Γιατί φορτώνεται με τόσο βαριές ασχολίες; Οι εχθροί του τον κατηγορούν ότι είναι ξένος. Δεν πρέπει να ανησυχεί γι' αυτό, γιατί στο βάθος ίσως αυτή ακριβώς η προκατάληψη θα τον ενισχύσει αργότερα. Αν οι συμπατριώτες του δεν τον ένιωθαν τόσο διαφορετικό, σίγουρα θα πέρναγε το υπόλοιπο της ζωής του εκθέτοντας θεωρητικά, και μόνο για ευχαρίστηση, τα σχέδιά του περί οικονομικού ισολογισμού. Ένας έλληνας βασιλιάς θα ήταν αδιανόητος στην Ελλάδα. Εξαιτίας των συγγενικών δεσμών, που είναι τόσο πολλοί όσο και μακρινοί, και λόγω των ιδεών περί ισότητος που είναι κοινές σε όλα τα *Παλικάρια*, το παλάτι θα ήταν ο τόπος συνάντησης όλων των πεδινών γεωργών και όλων των ορεινών βοσκών. Οι πιο απρόοπτοι ξάδελφοι θα έρχονταν να κολακέψουν τον καημένο τον μονάρχη, που δεν θα είχε ούτε τη δυνατότητα να κλείσει την πόρτα του χωρίς να προκαλέσει επανάσταση. Με τον ίδιο τρόπο, ένας υπουργός με λαϊκούς τρόπους, ένας *αδελφός*, δεν μπορεί να μείνει στην εξουσία, εκτός αν ξεπληρώνει το αξίωμά του με απίστευτες υποχωρήσεις. Αλλά ακριβώς ο χωρικός της Αλωπεκής ή των Αχαρνών, που κατεβαίνει στην πόλη το πρωί σπρώχνοντας το πεισμωμένο γαϊδουράκι του, τσιγκλώντας το με ένα μυτερό μπαστούνι, δεν νιώθει καθόλου τον πειρασμό να αποκαλέσει «αδελφό» αυτόν τον σκεπτικό και ελάχιστα προσιτό άνθρωπο και να του δώσει το κεχριμπαρένιο στόμιο του ναργιλέ, αφού πρώτα το δοκιμάσει ο ίδιος. Η λιτή και μεστή ευγλωττία αυτού του χαρτόβιου σαστίζει την ευφράδεια των δασκάλων του σχολείου, τους τρομάζει και τους τρέπει σε φυγή. Από όλες αυτές τις σκόρπιες εντυπώσεις έχει γεννηθεί στο πνεύμα του ελληνικού λαού, αν όχι μια ξεκάθαρη συμπάθεια για τον κ. Τρικούπη, τουλάχιστον η εντύπωση μιας αναμφισβήτητης ανωτερότητας, που όλες οι πολεμικές μαζί δεν θα μπορούσαν να την επισκιάσουν. Γι' αυτό και ο παλιός υπουργός μπορεί να περιμένει χωρίς μεγάλη αποθάρρυνση, στο απλό σπίτι του στην οδό Ακαδημίας, τα γυρίσματα της τύχης. Έχει στήριγμα στο έργο του και παρηγοριά στις αποτυχίες του τη σταθερή παρουσία μιας ψυχής αντάξιάς του. Η δεσποινίς Σοφία Τρικούπη έχει εγκαταλείψει τα πάντα για να μοιραστεί τη μοίρα του αδελφού της. Υπάρχει κάτι το συγκινητικό σ' αυτή την ευγενή σχέση. Ζουν και οι δυο τους μακριά από το πλήθος, με τη λατρεία του πατέρα τους να τους ενώνει –υπήρξε και αυτός ένας καλός υπηρέτης της χώρας του– και με την ίδια πίστη στους ορίζοντες του ελληνισμού να τους συνδέει. Όσο μπόρεσε, ελάφρυνε την εργασία του αδελφού της, αναλαμβάνοντας το πιο δύσκολο, το πιο άχαρο έργο: να σταματάει την αστείρευτη φλυαρία των ισχυρών ψηφοφόρων και των διάσημων *κομματαρχών*. Δεν βγαίνει ποτέ και δέχεται από το πρωί μέχρι το βράδυ ολόκληρες παρελάσεις φοιτητών που θα ήθελαν πολύ να γίνουν νομάρχες, δικηγόρων που παρακαλούν για μια θέση στον Άρειο Πάγο, παπάδων που προσβλέπουν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, εκπαιδευτικών που απαιτούν μια πρεσβεία. Τους ηρεμεί, τους καθησυχάζει και σχεδόν πάντα καταφέρνει να τους διώξει συνετισμένους και ευχαριστημένους. Από τις εκλογές της 26ης Οκτωβρίου 1890, οι επισκέψεις έχουν αραιώσει. Αλλά εκείνοι που έμειναν πιστοί σ' αυτό το σπίτι –που, ό,τι κι αν λέγεται, είναι ανοιχτό σε ό,τι προέρχεται από τη Γαλλία– θυμούνται αυτό το ευρύχωρο σαλόνι, όπου πλανιέται ένα σύνθετο άρωμα σπάνιων φυτών. Πλάι στον Ερμή του Πραξιτέλη καμαρώνει μια φτερωτή Νίκη που χάρισαν στον υπουργό οι Έλληνες της Τουρκίας. Αυτοί είναι καλύτεροι κριτές από τους πολιτικούς της Αθήνας σε ό,τι αφορά στα συμφέροντα του Έθνους τους. Είναι αδύνατο να ξεχάσει κανείς την ευγενική, γελαστή υποδοχή, στην οποία η ιδιαίτερη σοβαρότητα της κυρίας του σπιτιού και το αιώνιο πένθος της προσδίδουν μια κάπως υπεροπτική μελαγχολία. Διαισθάνεται κανείς τις αγωνίες ενός ανήσυχου και πολύ συχνά παρεξηγημένου πατριωτισμού. Ο κ. Τρικούπης είναι από αυτούς που η αποχώρηση δεν τους μειώνει. Στη σύγχρονη Ευρώπη, όπου οι πρώτοι ρόλοι παίζονται κυρίως από κομπάρσους, ο κ. Τρικούπης είναι, όπως ο κ. Gladstone, όπως ο κ. Jules Ferry, όπως πολλοί άλλοι που περιμένουν από τη λαϊκή ψηφοφορία να επανορθώσει τις αδικίες, τις σκληρότητες και τις ανοησίες της, ένας πολιτικός για του οποίου την απραξία πρέπει να λυπάται κανείς. Όσο μικρή και αν είναι η χώρα του, εκείνος δίνει την εντύπωση ενός μεγάλου υπουργού.

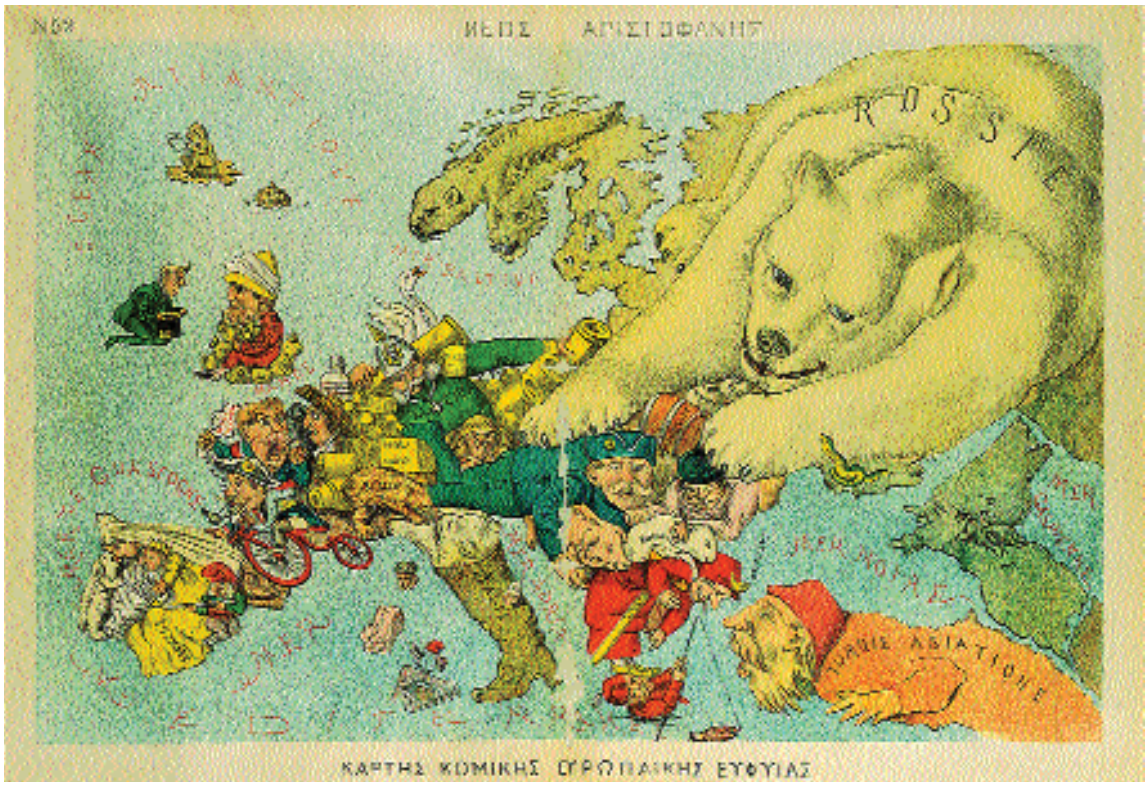

«Χάρτης κωμικῆς εὐρωπαϊκῆς εὐφυίας». Γελοιογραφία από την εφ. Νέος Αριστοφάνης *(21.3.1887). Έγχρωμη λιθογραφία. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Η πολιτική διαμάχη στην Ελλάδα

του R.A.H. Bickford-Smith

Το βιβλίο του *Greece under King George* –που είναι αφιερωμένο στον Χαρ. Τρικούπη– εκδόθηκε στο Λονδίνο το 1893. Η ελληνική του μετάφραση κυκλοφόρησε το 1994 από τις εκδόσεις «Ειρμός», απ' όπου προέρχεται και το παρακάτω κεφάλαιο με τίτλο *Η Ελλάδα του Γεωργίου του Α΄*, σ. 309-314:

(...) Η πολιτική διαμάχη στην Ελλάδα έμοιαζε τον περασμένο χρόνο με ένα τετράγωνο ή, για να είμαστε παραστατικά πιο ακριβείς, με ένα τραπέζιο. Υπήρχαν τα δύο μεγάλα κόμματα που ακολουθούσαν τον Τρικούπη και τον Δεληγιάννη αντίστοιχα, και τα δύο μικρότερα που υποστήριζαν τον Ράλλη και την κρατούσα Κυβέρνηση. Θεωρητικά η τελευταία περίμενε μια πλειοψηφία στη νέα Βουλή, που δεν την είχε στην παλαιά, αλλά η παρουσία της στον αγώνα που με τόση ιλαρότητα διεξήχθη στις επαρχίες, δεν ήταν πολύ εμφανής και ορατή, παρόλο που ο Φιλάρετος, ο υπουργός Δικαιοσύνης, έκανε πράγματι μια περιοδεία στη Θεσσαλία, που λίγο πολύ είχε κάποια πολιτική σημασία. Το κομματίδιο του Ράλλη επίσης μέτραγε πολύ λίγο, καθώς δεν είχε υπολογίσιμη επιρροή έξω από την Αττική και τη Βοιωτία. Φαίνεται, όμως, ότι υπήρχε κάποιο είδος συμφωνίας ανάμεσα στον Δεληγιάννη και τον Ράλλη, ότι, εάν ο πρώτος έπαιρνε εντολή να σχηματίσει Κυβέρνηση, ο δεύτερος θα είχε μερικά χαρτοφυλάκια στη διάθεσή του, ενώ, εάν έπαιρνε εντολή από τον Βασιλιά ο Ράλλης (μια εντελώς απίθανη περίπτωση, διότι, εάν η επιρροή του ήταν σοβαρή, θα είχε κληθεί τον Φεβρουάριο), ο Δεληγιάννης και οι οπαδοί του θα του παρείχαν την πλήρη υποστήριξή τους· επρόκειτο προφανώς για μια μονομερή συμφωνία. Ο Ράλλης είχε ένα πλεονέκτημα έναντι του Δεληγιάννη, δηλαδή την υποστήριξη της *Παλιγγενεσίας*, της καλύτερης απογευματινής αθηναϊκής εφημερίδας. Η καλύτερη πρωινή εφημερίδα, η *Ακρόπολις*, υποστήριζε τον Τρικούπη. Αυτό που θα εντυπωσίαζε περισσότερο τον Άγγλο, που θα μελετούσε για πρώτη φορά επί τόπου τις ελληνικές εκλογές, είναι το «ομαδικό σύστημα». Σε κάθε επαρχία υπάρχουν συνήθως δύο ή τρεις ομάδες που

συγκεντρώνονται γύρω από τους επαρχιακούς πολιτικούς αρχηγούς. Στο τέλος προκύπτει συχνά αξιόλογη αμφιβολία σχετικά με το ποια πορεία θα ακολουθήσει ο αρχηγός και, κατά συνέπεια, ο «συνδυασμός» του. Για παράδειγμα, τρεις εβδομάδες περίπου πριν από την ψηφοφορία στις τελευταίες εκλογές, ο «πανδραγουμισμός» στα Μέγαρα πέρασε ξαφνικά μπροστά, γεγονός που αν ερμηνευτεί σημαίνει ότι ο Δραγούμης εξασφάλισε τον έλεγχο της ομάδας του με σχεδόν βέβαιες προοπτικές επιτυχίας. Σ' αυτή τη συγκεκριμένη περίπτωση, ο Δραγούμης δεν ήταν μόνο πρώην υπουργός του Τρικούπη αλλά και στενός προσωπικός του φίλος, ώστε δεν υπάρχει καμία αμφιβολία σχετικά με το ποιο κόμμα θα ωφελούσε ο συνδυασμός του. Αυτή η πρακτική, ωστόσο, δεν είναι αμετάβλητη, ούτε καν συνηθισμένη, και δεν υπάρχει αμφιβολία ότι στη διάρκεια του προεκλογικού αγώνα πολλοί από τους επαρχιακούς αρχηγούς του Δεληγιάννη προσχώρησαν στην πλευρά του Τρικούπη. Οι θαυμαστές του τελευταίου ισχυρίστηκαν ότι, ενώ η υποστήριξη του Τρικούπη από όλους εκείνους που μισούσαν τον πρώην πρωθυπουργό μπορούσε να θεωρείται σίγουρη, η υποστήριξη των αντιτρικουπικών προς τον Δεληγιάννη δεν ήταν καθόλου σίγουρη. Επιπλέον, οι οπαδοί του Τρικούπη απέρριπταν εξ ολοκλήρου τους συνδυασμούς και συνηγορούσαν υπέρ του αμιγούς τρικουπισμού.

Δεν είναι πολύ εύκολο να σκιαγραφήσει κανείς τα αντίπαλα προγράμματα. Με τα πιο αποδεκτά αγγλικά κριτήρια, η λογοτεχνία και η ρητορεία του κόμματος του Τρικούπη ζήτησε από τους εκλογείς να συγκρίνουν την τότε κατάσταση της χώρας με την κατάσταση που επικρατούσε δώδεκα μήνες πριν, όταν ο αρχηγός τους είχε εκπέσει από το αξίωμά του. Από κομματική άποψη, οι συγκρίσεις σε τοπικό επίπεδο ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματικές· δηλαδή εσωτερικά προβλήματα, όπως η αύξηση της εγκληματικότητας, η στασιμότητα στην οδοποιία και η αναποτελεσματικότητα της εκπαιδευτικής πρόνοιας έγιναν αισθητά ακόμη και στους κατοίκους του πιο απομονωμένου χωριού. Συγκεντρώθηκε μια καταπληκτική σειρά στοιχείων εναντίον του φτωχού Δεληγιάννη, από τα οποία είχαν ιδιαίτερη απήχηση αυτά που αφορούσαν στην εγκληματικότητα. Ωστόσο, ο αντιδημαγωγός πολιτικός, αν μπορούμε να τον πούμε έτσι, δεν βασίστηκε απλώς στις στατιστικές του. Μίλησε σε ακροατήρια που είχαν πικρή πείρα από την ανομία στην οποία τους βύθισε η άρνηση του Δεληγιάννη να δει τους φίλους του στη φυλακή. Η *Ακρόπολις* ακολούθησε το παράδειγμα των δικών μας *Times* που έστειλε έναν περιοδεύοντα ανταποκριτή στη διάρκεια του προεκλογικού αγώνα, το συμπέρασμα της περιοδείας του, όμως, παρόλο που κατέληξε προς όφελος του κόμματος, προσέλαβε μια επιπρόσθετη πικρή γεύση από την περιγραφή των εγκλημάτων και της φτώχειας που βρήκε στις περιοχές που επισκέφθηκε. Καθώς η Ελλάδα είναι πολύ ορεινή χώρα με ατελές το σιδηροδρομικό και το οδικό της σύστημα, οι λίγες εβδομάδες που μεσολάβησαν ανάμεσα στην πτώση του Δεληγιάννη και τις γενικές εκλογές δεν ήταν αρκετές για να εξολοθρεύσουν τον «κορδονισμό», έναν -ισμό που πρόσφατα συνδέθηκε όχι τόσο με την προσωπικότητα του ήρωά του, όσο με το σχεδόν εγκληματικό laisser faire που προέκυψε από την έλλειψη προσωπικότητας σ' αυτόν. Σε κάποιο μέρος οι νόμοι για τον καπνό, που είχε περάσει ο Τρικούπης δεκαοκτώ μήνες πριν, δεν είχαν εφαρμοστεί. Στο ίδιο χωριό ένα σχολείο 150 παιδιών είχε μείνει με ένα μόνο δάσκαλο. Οι πιο θερμοί οπαδοί του Τρικούπη κατηγόρησαν ανοικτά τους αντιπάλους τους για μηχανορραφίες στο αστυνομικό δικαστήριο και άφησαν να εννοηθεί αρκετά καθαρά ότι οι εκλογικές ελπίδες του Δεληγιάννη βασίζονταν στον τεράστιο αριθμό των εγκληματιών, καταδικασμένων και μη. Για να κατέβουμε σε ένα επίπεδο που μας φαίνεται απίθανα χαμηλό, οι οπαδοί του Τρικούπη παραπονέθηκαν –βάσιμα ίσως, διότι η Κυβέρνηση δεν είχε απομακρύνει τους αξιωματούχους του πρώην πρωθυπουργού– ότι παρεμποδιζόταν η κυκλοφορία των εφημερίδων τους. Φανταστείτε τον Γλάδστωνα να δίνει ιδιαίτερες εντολές σε όλους τους ταχυδρομικούς υπαλλήλους που πρόσκεινται σ' αυτόν να σταματήσουν την παράδοση της *Standard* και της *Morning Post!* Η λιγότερο δημοφιλής, αλλά και η πιο αξιέπαινη, ίσως, υπόσχεση του Τρικούπη ήταν ότι θα μείωνε το προσωπικό των δημοσίων υπηρεσιών, υπόσχεση την οποία ήδη εκπληρώνει και η οποία σε μεγάλο βαθμό θα καθιστούσε τέτοιου είδους καταχρήσεις εξουσίας αδύνατες και τέτοιες κατηγορίες απίθανες.

Καθώς η οικονομία αποτέλεσε τον βράχο πάνω στον οποίο ο Δεληγιάννης τελικά και μοιραία προσέκρουσε, ο αντίπαλός του –όπως ήταν φυσικό– τη χρησιμοποίησε ως σύνθημα του προεκλογικού αγώνα τουλάχιστον των σκεπτόμενων αρχηγών. Η μερίδα του Τύπου που εκπροσωπούσε τις απόψεις του αποδέχτηκε σχεδόν ανεπιφύλακτα το οικονομικό πρόγραμμα που είχε εμφανιστεί πρόσφατα στους *Times*, επιδοκιμάζοντας εγκάρδια την ανατροπή εκ μέρους του συγγραφέα των επιχειρημάτων ορισμένων γαλλικών εφημερίδων που είχαν αμφισβητήσει την αξιοπιστία της Ελλάδας. Φυσικά, δεν πρέπει να βγάλουμε το βιαστικό συμπέρασμα ότι ο Τρικούπης αντέγραψε την πολιτική του από τους *Times,* μια συκοφαντία που οι εχθροί του δεν άργησαν να διαδώσουν· αντίθετα, σήμαινε απλά και μόνο ότι ο συγγραφέας των *Times,* είτε ήταν πολύ τυχερός με την πηγή από την οποία

προμηθεύτηκε τα στοιχεία του, είτε ήταν αυθεντία στον τρόπο με τον οποίο τα χρησιμοποίησε. Οι αντιρρήσεις που προέβαλαν οι Γορτύνιοι (ο πρώην πρωθυπουργός καταγόταν από τη φημισμένη από την κλασική εποχή Γορτυνία) για την οικονομική πολιτική του Τρικούπη ήταν αδιανόητα παιδαριώδεις. Δεν βρήκαν μόνο λανθασμένη την αρχή της μεταποίησης, το χρυσό όνειρο των σύγχρονων συντακτών του προϋπολογισμού –και ήταν υπερβολικά ανόητοι σ' αυτή τη συγκεκριμένη περίπτωση, διότι ο Τρικούπης χρησιμοποίησε το πλεόνασμά του στους σιδηροδρόμους και σε άλλα δημόσια έργα, δηλαδή δημιουργικά– αλλά τον κατηγόρησαν ακόμη και ότι είχε δανειστεί 444.600.000 δραχμές, δηλαδή το συνολικό χρέος της Ελλάδας. Όπως μπορεί να φανταστεί κανείς, αυτός ο μεταποιητής είχε σχεδόν όλα τα χρήματα της Ελλάδας στο πλευρό του, γεγονός που οι αντίπαλοί του δεν δίστασαν να μεγαλοποιήσουν (έχουμε δει να συμβαίνει το ίδιο πράγμα και στην πατρίδα μας). Είχε επίσης και την υποστήριξη των Ελλήνων που ζούσαν έξω από το βασίλειο, των Ελλήνων της Αλεξάνδρειας, της Σμύρνης κτλ., μερικοί από τους οποίους συμμετείχαν πολύ πρόθυμα στην εκστρατεία του εναντίον της εθνικής χρεοκοπίας.

Ο πρώην πρωθυπουργός δεν φαινόταν να έχει ένα πρόγραμμα, όπως το εννοούμε εμείς. «Από το λιονταρίσιο τους κεφάλι ξεπηδούν αχρείες απειλές· το πρόγραμμά τους σέρνεται από την ουρά ενός κοπρόσκυλου», έλεγε μια αντιπολιτευόμενη εφημερίδα· κι ακόμη: «Αρκούνται να προκαλούν τα ταπεινότερα αισθήματα με την ταπεινότερη μέθοδο». Πρόκειται προφανώς για κομματική άποψη, αλλά ήταν τα ίδια τα λόγια του Δεληγιάννη, που της έδωσαν κάποια βάση. «Τι αξία», ρώτησε, «έχει η ψήφος σας; Η κρίση στην οποία βρισκόμαστε συμβαίνει να είναι σημαντική. Δεν ήταν προσβλητική μόνο για σας, αλλά και για τη Βουλή, και ισοδυναμεί με απάτη εις βάρος των συνταγματικών μας δικαιωμάτων». Με το δικό μας σκεπτικό, υπαινίχθηκε κατ' αυτό τον τρόπο και με όρους κάπως προδοτικούς την απόλυσή του από τον Βασιλιά, ενώ διατηρούσε ακόμη την πλειοψηφία στη Βουλή. Έδειξε, όμως, ότι κατά τις περιστάσεις μπορούσε να είναι ακόμα λιγότερο αφοσιωμένος στον Βασιλιά. Λέγοντας ότι «η Βασιλεία μού αφαίρεσε την εξουσία τη στιγμή ακριβώς που αγωνιζόμουν να νικήσω τη φτώχεια του Κράτους», εννοούσε ότι ο κίνδυνος είχε αρχίσει να περνάει και ότι ο Βασιλιάς ήταν αποφασισμένος να μην τον αφήσει να έχει την ικανοποίηση ότι βοήθησε στην αποσόβησή του· αυτή ήταν η πιο άδικη κατηγορία που έγινε ποτέ εναντίον της Βασιλείας. Δεν ήταν η έλλειψη μιας ηρωικής οικονομικής πολιτικής που προκάλεσε την ταπείνωση του Δεληγιάννη, αλλά η αποτυχία του να προνοήσει για απλές τρέχουσες υποχρεώσεις, ανεβάζοντας με την αναβλητικότητά του τον προϋπολογισμό στα ύψη.

Το αποτέλεσμα των ψευδών κατηγοριών εκ μέρους του πρώην πρωθυπουργού εναντίον του Γεωργίου ήταν να τριγυρνούν σύγχρονοι Αρμόδιοι και Αριστογείτονες, μερικές φορές πολύ μικρού αναστήματος και πολύ νέοι στην καλλιγραφία, γράφοντας στους τοίχους «Ζήτω η ελευθερία!», «Κάτω η τυραννία!» και άλλα παρόμοια. Παρόλα αυτά, η κατήχησή τους είχε περισσότερο τη γεύση της ευτελούς παρισινής αντιβασιλικής νοοτροπίας παρά του παλαιού ελληνικού πολιτικού πειραματισμού που, στο κάτω κάτω της γραφής, είχε και κάποιο άλλο λόγο ύπαρξης εκτός από το να δίνει στον κόσμο ένα παράδειγμα μωρίας σε μικρή κλίμακα και να δημιουργεί μεγάλη σύγχυση από την οποία η ανθρωπότητα, άπαξ και έγινε σοφότερη, θα μπορούσε να είχε γλιτώσει.

Το σύστημα ψηφοφορίας στην Ελλάδα λειτουργεί σήμερα κατά επαρχίες· κάθε εκλογέας μπορεί να δώσει τόσες ψήφους, όσοι είναι και οι υποψήφιοι, δεν μπορεί, όμως, να δώσει πάνω από μία ψήφο σε οποιονδήποτε υποψήφιο. Το αποτέλεσμα είναι ότι, κατά κανόνα, η ψήφος κάθε επαρχίας έχει σχεδόν μόνο ένα χρωματισμό. Αυτό, ωστόσο, βρίσκεται σε πλήρη αρμονία με την αρχαία ελληνική ζωή, πολύ περισσότερο μάλιστα που πολλές από τις σημερινές επαρχίες ήταν τότε ανεξάρτητα κράτη· και φυσικά, επειδή υφίσταται ακόμη η γεωγραφική κατανομή που προκαλούσε τις αρχαίες εδαφικές διαιρέσεις, αν και διαταράχτηκε εν μέρει από ένα αλματωδώς αναπτυσσόμενο σιδηροδρομικό σύστημα, η επαρχία συγκροτεί μια θαυμάσια εκλογική μονάδα. Το 1890, όταν ίσχυε το σύστημα της νομαρχίας, η επαρχιακή ομοφωνία ήταν εξίσου αξιοσημείωτη· η Αρκαδία με δώδεκα υποψηφίους και η Κεφαλληνία με επτά ήταν εντελώς δεληγιαννικές, ενώ οι Κυκλάδες, η Λακωνία και η Αχαΐα-Ηλεία ήταν σχεδόν με τον ίδιο αποφασιστικό τρόπο με το μέρος του. Όλες οι εκλογικές περιφέρειες ψηφίζουν την ίδια ημέρα, όπως και στη Γαλλία.

Ο πίνακας που παρουσιάζουμε εδώ περιέχει κατά νομαρχία τον αριθμό των επιτυχημένων υποψηφίων που ανήκαν σε κάθε κόμμα. Πρέπει να θυμόμαστε ότι υπήρχαν τρία κόμματα: το τρικουπικό, το δεληγιαννικό (με τους ραλλικούς να έχουν συγχωνευθεί), το κυβερνητικό, καθώς και ανεξάρτητοι υποψήφιοι, επίσης ότι κάθε κόμμα δεν κατέβασε μόνο συνασπισμένους τους άνδρες του σε εκλογές, αλλά πολλοί υποψήφιοι, αν και γνωστής κομματικής προτίμησης, συμμετείχαν εκτός συνασπισμών.

	ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΕΝΟΙ				ΜΗ ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΕΝΟΙ			
	Τρικ.	Δελ.	Κυβ.	Ανεξ.	Τρικ.	Δελ.	Κυβ.	Ανεξ.
Ηπειρωτική χώρα								
Αττικοβοιωτία	15	1	1	0	1	0	0	0
Φθιώτιδα - Φωκίδα	10	1	0	1	0	0	0	0
Εύβοια	8	0	0	1	1	1	0	0
Αιτωλοακαρνανία	15	0	0	0	0	0	0	0
Άρτα	1	0	0	1	1	0	0	0
Λάρισα	9	1	0	0	3	1	0	0
Τρίκαλα	12	0	0	0	0	0	0	1
Πελοπόννησος								
Αργολίδα - Κορινθία	13	0	2	0	4	0	0	1
Αρκαδία	8	5	1	1	0	0	0	0
Αχαΐα - Ηλεία	13	5	0	0	0	0	0	0
Λακωνία	10	0	1	1	0	0	0	0
Μεσσηνία	10	2	1	3	0	0	0	0
Κυκλάδες	13	0	0	0	5	0	0	0
Επτάνησα								
Κέρκυρα	6	0	0	0	1	0	1	1
Κεφαλληνία	7	0	0	1	1	0	0	0
Ζάκυνθος	4	0	0	0	0	0	0	0

Στον βασικό διαχωρισμό των παρατάξεων οι αριθμοί αυτοί ισοδυναμούν με:

	Τρικουπικοί	Αντίπαλοι
Ηπειρωτική χώρα	76	10
Πελοπόννησος	58	23
Κυκλάδες	18	0
Επτάνησα	19	3

Είναι, λοιπόν, εμφανές ότι η ξαφνική στροφή των αισθημάτων υπέρ του Τρικούπη ήταν εξαιρετικά διαδεδομένη. Τα παλιά κλέφτικα ορεινά χωριά και τα πολυάσχολα μικρά λιμάνια που συναγωνίζονταν την Αθήνα στην αποφασιστικότητά τους να μη διακινδυνεύσουν μια εθνική καταισχύνη, το Άργος, η Κόρινθος, η Ιθάκη, τα Μέγαρα, η Μεσσήνη και η Θήβα, όλοι τον υποστήριζαν σταθερά, ενώ από τους ένδεκα υποψήφιους της Αθήνας, ο Ράλλης ήταν ο μοναδικός αντιτρικουπικός που πέτυχε.

Ο επόμενος πίνακας δείχνει ότι ίσως το σύστημα των συνασπισμών έλαβε ένα θανατηφόρο κτύπημα:

	Τρικ.	Δελ.	Κυβ.	Ανεξ.
Συνασπισμένοι υποψήφιοι	221	67	34	34
Πέτυχαν	154	15	6	9
Μη συνασπισμένοι υποψήφιοι	96	31	14	146
Πέτυχαν	17	2	1	3

Αντίστοιχα οι πιθανότητες νίκης ήταν:

Συνασπισμένοι	τρικουπικοί	0,7	μη συνασπισμένοι	0,18
»	δεληγιαννικοί	0,2	»	0,06
»	κυβερνητικοί	0,17	»	0,07
»	ανεξάρτητοι	0,26	»	0,02

«Χάρτης της Ελλάδας το 1893» των William και Alexander-Keith Jonston από το βιβλίο του R.A. H. Bickford-Smith, Greece under King George, *London, Richard Bentley and Son 1893. Χαλκογραφία. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Και γενικά:

τρικουπικοί	0,55
δεληγιαννικοί	0,17
κυβερνητικοί	0,15
ανεξάρτητοι	0,07

Φυσικά, οι πιθανότητες όλων των αντιτρικουπικών ήταν εμφανώς πολύ μικρές· είναι αξιοσημείωτο, όμως, ότι από τους 356 συνασπισμένους υποψήφιους όλων των κομμάτων πέτυχαν οι 184 (0,5), ενώ από τους 287 μη συνασπισμένους πέτυχαν μόνο οι 23 (0,08). Μετά από ένα τέτοιο δίδαγμα, θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι οι Έλληνες θα έπρεπε να είναι κάπως ευμενέστεροι απέναντι στο κομματικό σύστημα διακυβέρνησης.

«Εἶναι εἷς ἐκ τῶν μεγάλων πολιτικῶν ἀνδρῶν τοῦ αἰῶνος»

του Jeremiah W. Jenks

Ο συγγραφέας, Αμερικανός δημοσιολόγος, επισκέφθηκε την Ελλάδα και δημοσίευσε τις εντυπώσεις του στο αμερικανικό περιοδικό *Atlantic Monthly*. Το άρθρο του μεταφρασμένο δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 17 Μαρτίου 1894 με τίτλο «Ὁ Ἕλλην πρωθυπουργός. Ἀμερικανὸς δημοσιολόγος περὶ τοῦ κ. Τρικούπη» και έχει ως εξής:

«Εὔμορφη καὶ δυστυχισμένη μου Ἑλλάς, δὲν ἠξεύρω πῶς θὰ ἀπαλλαγῇς ἀπὸ τὰς σημερινάς σου δυσχερείας, ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν εἶναι σ' ἀγαπῶ». Τοιαῦτα ἔγραφε πρό τινος χρόνου φίλος μας, ἀφοῦ ἀκριβῶς ἐμελέτησε τὴν Ἑλλάδα, τὸν λαὸν αὐτῆς καὶ τοὺς ἡγουμένους αὐτοῦ πολιτικοὺς ἄνδρας, πιστεύομεν δὲ ὅτι πάντες οἱ παρακολουθήσαντες τὴν νεωτάτην τῶν Ἑλλήνων ἱστορίαν θὰ συμμερισθῶσι τὸ αἴσθημα τοῦτο. Ὑπερπεντήκοντα ἔτη παρῆλθον ἤδη ἀπὸ τοῦ προκαλέσαντος τὴν συμπάθειαν καὶ τὴν ἐπέμβασιν τῆς Εὐρώπης ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν ἔπαυσαν οἱ Εὐρωπαῖοι διπλωμᾶται νὰ ἐνδιαφέρωνται εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ὡς συνδεόμενα πρὸς τὸ ἀκοίμητον Ἀνατολικὸν Ζήτημα, ἀλλ' ἡμεῖς οἱ Ἀμερικανοὶ δὲν γνωρίζομεν ἀκόμη ἄλλην Ἑλλάδα πλὴν τὴν τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἠξεύρομεν ὅτι ὑπάρχει νεωτέρα τις ἀνεξάρτητος Ἑλλάς, ὄχι, ὅμως, καὶ τί κάμνει. Ὀλίγοι ἐξ ἡμῶν γνωρίζουσιν ὅτι ἡ σημερινὴ Ἑλλὰς δὲν ἀρκεῖται νὰ σεμνύνηται διὰ τὴν δόξαν τῶν προγόνων της, ἀλλὰ φιλοδοξεῖ ν' ἀναδειχθῇ ἐφάμιλλος αὐτῶν περὶ πολλὰ καὶ ἐλπίζει νὰ ἴδῃ ταχέως πραγματοποιουμένους πόθους κατακτήσεως. Οὐδ' ἐσκέφθημέν ποτε ὅτι οἱ ἀγῶνες αὐτῆς ὅπως ἐξισωθῇ πρὸς τὰ εὐρωπαϊκὰ ἔθνη κατὰ τὴν τελειότητα τοῦ πολιτισμοῦ, ὑπερνικῶσα τὰ προσκόμματα τὰ παρεμβαλλόμενα ὑπὸ τῆς πενίας καὶ τῶν παραδόσεων τῆς τουρκικῆς βαρβαρότητος, εἶναι ἄξιοι τῆς προσοχῆς παντὸς πολιτικοῦ ἀνδρός. Ἡ πρόοδος τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην τριακονταετίαν εἶναι ἀληθῶς ἐκπληκτική. Ἡ δίαιτα, ὁ πλοῦτος, τὰ μέσα ἐκπαιδεύσεως, ἡ ἀνάπτυξις τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν, ἡ διοίκησις καὶ ἐν γένει πάντα τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς σημερινῆς γενεᾶς τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἀσυγκρίτως ἀνώτερα τῶν τῆς παρελθούσης. Πολλὰ μὲν ἔγειναν σφάλματα, πολλὰ ἀπέτυχον ἐπιχειρήματα, ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς στερεῖται πολλαχοῦ ἀγωγῆς καὶ τὸ δημόσιον χρέος εἶναι τόσον βαρύ, ὥστε ἡ ἐκπλήρωσις τῶν ὑποχρεώσεων τῆς χώρας ἀποβαίνῃ ἀμφίβολος, ταῦτα, ὅμως, δὲν ἐκώλυσαν τὴν Ἑλλάδα νὰ προοδεύσῃ τεραστίως, ἡ δὲ ἐπιτελεσθεῖσα πρόοδος δικαιολογεῖ αἰσίας τὰς περὶ τοῦ μέλλοντος ἐλπίδας.

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι ἡ μεταβολὴ αὕτη συνετελέσθη πρὸ πάντων διὰ τῆς δράσεως εὐαρίθμων πολιτικῶν ἀνδρῶν. Τὸ πολίτευμα τῆς χώρας εἶναι κατὰ τύπον συνταγματικὸν καὶ κατὰ πνεῦμα δημοκρατικόν. Καὶ οὕτω, ὅμως, εἰς οὐδεμίαν ἄλλην χώραν τῆς Εὐρώπης εἶναι τόσον μικρὰ ἡ λαϊκὴ πρωτοβουλία καὶ τοσαύτη ἡ πεποίθησις εἰς τὴν ἐνέργειαν τῶν ἡγετῶν. Τὸ σύστημα, ἢ μᾶλλον ἡ συνήθεια αὕτη, συνεπάγει ἀτοπήματα, δὲν εἶναι, ὅμως, ἄμοιρος καὶ πλεονεκτημάτων. Πλὴν τῶν ἄλλων, συντελεῖ πρὸς μόρφωσιν πολιτικῶν ἀνδρῶν προικισμένων δι' ἰσχυροῦ χαρακτῆρος καὶ πεποιθήσεως εἰς ἑαυτούς, εἰς τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ ἀποδοθῇ κατὰ τὸ πλεῖστον ὅτε ἔπαινος καὶ ὁ ψόγος πάντων τῶν ἐν Ἑλλάδι συμβαινόντων.

Ἐπιφανέστατος τῶν ἡγετῶν τούτων ἀνεδείχθη κατὰ τὴν τελευταίαν δωδεκαετίαν ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, ἀνὴρ ὅστις κατὰ τὴν γνώμην πολλῶν εὐρωπαίων ὑπουργῶν εἶναι μέγας πολιτικὸς ἐν μικρᾷ χώρᾳ καὶ θὰ ἦτο τοιοῦτος καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην. Οὗτος εἶναι γόνος ἐπιφανοῦς οἰκογενείας. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ, Σπυρίδων Τρικούπης, πολιτικὸς καὶ ἐκεῖνος ἀνήρ, εἶναι γνωστότερος εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ὡς συγγραφεὺς κλασικῆς ἱστορίας τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος καὶ ὑμνητὴς τοῦ λόρδου Βύρωνος, θεωρεῖται δὲ καὶ ἐν Ἑλλάδι ὡς ἀνήκων εἰς τὴν γενεὰν τῆς ὁποίας ἐξιστόρησε τὰ κατορθώματα καὶ πλὴν τούτου, ὡς δόκιμος συγγραφεὺς καὶ ποιητής. Ὁ ἐκ μητρὸς θεῖος του Μαυροκορδάτος πρωτηγωνίστησε κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, ὁ δὲ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς πατήρ του Σπυρίδων ὑπῆρξε πλειστάκις ὑπουργὸς καὶ ἐν ἔτει 1855 πρωθυπουργός. Τὰς σπουδὰς αὐτοῦ διήνυσεν ἐν τῇ ἑσπερίᾳ, χρηματίσας ἅπαξ πρεσβευτὴς ἐν Γαλλίᾳ καὶ δὶς ἐν Ἀγγλίᾳ, ὅπου εἶχεν διορισθῇ καὶ τρίτην φοράν, ὅταν ἐπροτίμησε τὴν πρωθυπουργίαν.

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ἐγεννήθη ἐν Ναυπλίῳ, καὶ ηὐτύχησεν ὡς ἐκ τῆς μακρᾶς διαμονῆς τοῦ πατρός του ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ, ὄχι μόνον νὰ ἐκμάθῃ τελείως τὰς δύο γλώσσας, ἀλλὰ καὶ νὰ οἰκειωθῇ πρὸς τὰ πολιτικὰ πρόσωπα καὶ πράγματα τῶν χωρῶν ἐκείνων, ὅπερ ἦτο ἀνεκτίμητον διὰ πολιτικὸν ἄνδρα πλεονέκτημα. Τυχὼν διπλώματος τῆς Νομικῆς Σχολῆς τῶν Παρισίων, διωρίσθη τῷ 1852 Ἀκόλουθος τῆς ἐν Λονδίνῳ Ἑλληνικῆς Πρεσβείας, προβιβασθεὶς τῷ 1855 εἰς Γραμματέα καὶ τῷ 1862 εἰς Ἐπιτετραμμένον.

Τὸ πολιτικὸν στάδιον τοῦ κ. Τρικούπη ἤρχισε τῷ 1863, ὅτε ἐξελέχθη μετὰ τοῦ πατρός του ὑπὸ τῶν ἐν Ἀγγλίᾳ Ἑλλήνων ἀντιπρόσωπος αὐτῶν εἰς τὴν

συγκροτηθεῖσαν μετὰ τὴν μεταπολίτευσιν ἐθνικὴν συνέλευσιν. Ἔκτοτε δὲ ἀντεπροσώπευσε διαρκῶς, ἐξαιρέσει ἑνὸς μόνον ἔτους, τὴν ἐπαρχίαν Μεσολογγίου εἰς τὴν Βουλήν.

Ὁ κ. Τρικούπης εἶναι κράσεως ἰσχυροτάτης καὶ διατηρεῖ κατὰ τὸ ἑξηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του τὴν ἀκμὴν ἀνδρὸς νεωτέρου κατὰ εἴκοσιν ἔτη. Ἡ ἀντοχὴ αὐτοῦ εἰς τὴν ἐργασίαν εἶναι μοναδική, ζήτημα, ὅμως, ἀπομένει ἂν κάμῃ μόνον χρῆσιν ἢ κατάχρησιν αὐτῆς. Ὅταν πρωθυπουργεύῃ, φέρων ἐπὶ τῶν ὤμων του πλὴν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν τὰ ποικίλα καθήκοντα ἐπόπτου τῆς τοπικῆς διοικήσεως, διανεμητοῦ θέσεων καὶ γενικοῦ δικτάτορος, τὰ ἀσκούμενα ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ τοῦ πρωθυπουργοῦ, ἐργάζεται πολλάκις ἐπὶ δεκαοκτὼ καὶ εἴκοσιν ὥρας καθ' ἑκάστην, μὴ λαμβάνων τὴν δέουσαν πρόνοιαν περὶ τῶν ἀναγκῶν πρὸς ἀνάπαυσιν καὶ ψυχαγωγίαν. Εὑρισκόμενος ἡμέραν τινὰ εἰς τὴν οἰκίαν του, ἐπληροφορήθην ὅτι κατεκλίθη τὴν προτεραίαν τὴν τρίτην μετὰ τὸ μεσονύκτιον καὶ εὑρίσκετο τὴν ἑβδόμην εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν. Εἰς τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ συνομιλήσωσι μετ' αὐτοῦ περί τινος ὑποθέσεως, ὁρίζεται πολλάκις προχωρημένη νυκτερινὴ ὥρα, καθ' ἣν πιθανώτερον εἶναι νὰ εὐκαιρήσῃ, παρὰ τὴν ἡμέραν, ὅτε ὁ προθάλαμος τοῦ γραφείου του πολιορκεῖται ὑπὸ παντοίων ἐπισκεπτῶν. Ἡ τοιαύτη ἱκανότης πρὸς ἀπεριόριστον ἐργασίαν ἐπιβάλλεται εἰς πάντα Ἕλληνα πρωθυπουργόν, ὄχι μόνον ὑπὸ τῆς ἀσκήσεως δικτατορικῶν καθηκόντων, ἀλλὰ καὶ τῆς διηνεκοῦς καραδοκίας τῶν ἀντιπάλων του νὰ τὸν καταλάβωσι νυστάζοντα καὶ νὰ καταφύγωσι πολλάκις πρὸς ἀνατροπὴν αὐτοῦ εἰς τὰ ἔσχατα μέσα.

Πρὸ τεσσάρων ἐτῶν ἡ Ἀντιπολίτευσις ἐθορύβησε καὶ ἐφλυάρησε περὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ ἀπὸ τῆς τετάρτης τὸ ἀπόγευμα μέχρι τῆς δεκάτης τῆς ἑπομένης πρωΐας. Διαιρεθεῖσα εἰς ἀμειβομένας πεντάδας κατεῖχε τὸ βῆμα ἀπαγγέλλουσα κοινοὺς τόπους, περιπλεκομένη εἰς τεχνικὰ ζητήματα καὶ καταφεύγουσα εἰς τὰ συνήθη τῆς κωλυσιεργίας στρατηγήματα. Καὶ οἱ μὲν λοιποὶ τῶν βουλευτῶν ἀνεγίνωσκον, ἐχασμῶντο, ἐκοιμῶντο ἢ μετέβαινον ἀνὰ δύο ἢ τρεῖς εἰς τοὺς διαδρόμους. Μόνος ὁ κ. Τρικούπης ἔμεινεν ἐπὶ δεκαὲξ ὅλας ὥρας ἐπὶ τῆς ἕδρας του ἀκίνητος, προσεκτικός, ἀκαταπόνητος καὶ οὐδεμίαν αἰσθανόμενος, ἢ τοὐλάχιστον δεικνύων, ἀνάγκην ἀναπαύσεως. Κατ' ἄλλην συνεδρίασιν τῆς Βουλῆς, ἀφοῦ ἔμεινε δεκατέσσαρας ὥρας ἐπὶ τοῦ ἑδωλίου του, ἔτυχε στιγμῶν τινων ἀναπαύσεως διὰ τοῦ τεχνάσματος φίλου του, ὅστις ἐμήνυσεν εἰς αὐτὸν ὅτι ἔχει σπουδαῖον τι νὰ τοῦ ἀνακοινώσῃ περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος. Ἀφοῦ, ὅμως, τὸν εἵλκυσε πρὸς τὸν διάδρομον, περιωρίσθη, ἀντὶ πάσης ἀνακοινώσεως, νὰ τοῦ προσφέρῃ κυβίον θερμῆς σοκολάτας. Ταῦτα ἐξηγοῦσι πῶς πολλοὶ τῶν τε φίλων του καὶ ἀντιπάλων του λέγουσι περὶ αὐτοῦ «ὅτι δὲν ὑπόκειται εἰς ἀνάγκην σωματικῆς ἢ πνευματικῆς ἀναπαύσεως».

Εἰς τὴν τοιαύτην αὐτοῦ ἀπεριόριστον ἱκανότητα ἐργασίας πρέπει νὰ ἀποδοθῇ τῶν γνώσεων αὐτοῦ ἡ ἔκτασις καὶ ποικιλία, τὴν ὁποίαν ἀρέσκονταί τινες τῶν φίλων του νὰ παραβάλλωσι πρὸς τὴν τοῦ Γλάδστωνος. Τοῦτο ἐνδέχεται μὲν νὰ θεωρηθῇ ὡς ὑπερβολή, μέχρις οὗ ἡ πολυμάθεια αὕτη ἐπιδειχθῇ καὶ διὰ συγγραμμάτων, ἀναμφισβήτητον, ὅμως, ἀπομένει ὅτι ὁ ὄγκος τῶν γνώσεων τοῦ Ἕλληνος πρωθυπουργοῦ εἶναι ἔκτακτος. Ὁ ἐπί τινας στιγμὰς συναναστρεφόμενος μετ' αὐτοῦ ἀναγκάζεται νὰ τὸν θεωρήσῃ ὄχι μόνον ὡς τύπον πρακτικοῦ πολιτευτοῦ, ἀποδεχομένου τοὺς ἀνθρώπους ὁποῖοι εἶναι, καὶ καλῶς γνωρίζοντος τὰς ἀδυναμίας των, ἀλλὰ καὶ ὡς πολιτικὸν φιλόσοφον μελετήσαντα καὶ παραβαλόντα πρὸς ἄλληλα πάντα τὰ πολιτεύματα. Τοῦτο δύναται νὰ ἐξηγηθῇ διὰ τῆς πολιτικῆς καὶ διπλωματικῆς αὐτοῦ μορφώσεως καὶ τῆς μακρᾶς πείρας. Ἀλλὰ πλὴν τῶν ἀνωτέρω, θεωρεῖται παρὰ τῶν πλείστων ὡς ὁ κράτιστος οἰκονομολόγος τῆς Ἑλλάδος καὶ δυνάμενος νὰ διαπρέψῃ πανταχοῦ ὡς τοιοῦτος. Πρὸς ἐκτίμησιν τῆς εὐχερείας του, πρὸς αὔξησιν τῶν γνώσεών του, ἀρκούμεθα νὰ μνημονεύσωμεν ὅτι ὑπουργός τις, θεωρούμενος ὡς εἰδικώτατος περὶ τὰ οἰκονομικά, ἔλεγε περὶ αὐτοῦ: «Ὅταν ἐπρωτογνώρισα τὸν κ. Τρικούπην κατὰ τὸ ἔτος 1874, δὲν ἦτο τότε οἰκονομολόγος, οὐδὲ κἂν πολὺ ἐντριβὴς περὶ τὰ οἰκονομικὰ ζητήματα, πρὸς τὰ ὁποῖα δὲν εἶχεν ἀκόμη στρέψει τὴν προσοχὴν αὐτοῦ. Βραδύτερον, ὅμως, ὅταν τὸ οἰκονομικὸν ἀπέβη τὸ σπουδαιότερον τῶν ἑλληνικῶν ζητημάτων, κατώρθωσεν εἰς διάστημα ὀλιγίστου χρόνου νὰ ἀναδειχθῇ τέλειος θεωρητικὸς καὶ πρακτικὸς οἰκονομολόγος».

Οἱ πλεῖστοι τῶν τυχόντων ἐλευθερίου ἀγωγῆς Ἑλλήνων γνωρίζουν καλῶς τὴν γαλλικήν, ἀλλ' ὁ κ. Τρικούπης εἶναι τελείως κάτοχος καὶ τῆς ἀγγλικῆς, ὁμιλῶν αὐτὴν ὡς αὐτόχθων Ἄγγλος. Κατά τι μικροτέρα εἶναι ἡ οἰκειότης αὐτοῦ πρὸς τὴν γερμανικήν, ἐπαρκής, ὅμως, διὰ νὰ συνδιαλέγεται πρὸς τοὺς ἐπισκεπτομένους αὐτὸν Γερμανούς, καὶ πλὴν τῶν ἀνωτέρω γνωρίζει καὶ ἄλλας γλώσσας.

Πρῶσσος στρατηγὸς ἔλεγε περὶ αὐτοῦ ὅτι ὀλίγους ἔτυχε νὰ γνωρίσῃ πολιτικοὺς ἄνδρας γνωρίζοντας ἀκριβέστερον τὰ στρατιωτικά. Ὅτε πάλιν ἐπρόκειτο κατὰ τὰ ἔτη 1886 – 1888 περὶ ἐνισχύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου διὰ προμηθείας θωρακωτῶν, ἐκηρύσσετο ὑπὸ τῶν ναυτικῶν καὶ τῶν ναυπηγῶν ἐντριβέστατος περὶ πάντα τὰ σχετικὰ πρὸς τὸ ἐπάγγελμά των ζητήματα. Οὐδεὶς ὑπάρχει κλάδος γνώσεως, οὔτε ἐπιστήμης, ἱστορικόν, γεωγραφικόν, στατιστικὸν ἢ ἄλλο βιβλίον μὴ ἑλκῦον τὴν προσοχήν του. Μετὰ τῆς τοιαύτης εὐρυμαθείας συνδυάζει τὴν βαθεῖαν καὶ ἀκριβεστάτην

γνῶσιν πάντων τῶν σχετικῶν εἰς τὸ κύριον αὐτοῦ ἔργον. Εἰς τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὰ νομοθετήματα αὐτοῦ ὀφείλεται ἡ ταχεῖα πρόοδος τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι Μουσείων. Πλὴν τούτου, ὑπεβοήθησε τὴν ἵδρυσιν καὶ τὴν εὐδοκίμησιν τῶν ἐν Ἀθήναις ξένων σχολῶν, ὄχι μόνον ἐπισήμως, ἀλλὰ καὶ προσωπικῶς συντελέσας εἰς τὴν παραχώρησιν εἰς αὐτὰς καταλλήλων οἰκοπέδων καὶ διευθέτησιν τῶν πέριξ ὁδῶν.

Αἱ σχέσεις τῆς κεντρικῆς πρὸς τὰς δημοτικὰς ἀρχὰς τῆς Ἑλλάδος, ὅπως καὶ ὁ ὄγκος τῆς προσωπικῆς ἐπιδράσεως τοῦ κ. Τρικούπη, ἀποδεικνύονται ἐναργῶς ἐκ τοῦ κατωτέρω ἀνεκδότου. Στενωπὸς συνορεύουσα πρὸς τὰς κτήσεις τῆς Ἀγγλικῆς καὶ τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς εἶχε μεταβληθῆ ὑπὸ τῶν παροικούντων εἰς ἀποθήκην πάσης ἀκαθαρσίας, ὥστε ἀπέβαινε κατεπείγουσα ἡ ἀνάγκη νὰ φραχθῇ. Οἱ διευθυνταὶ τῶν εἰρημένων σχολῶν, ἀναζητοῦντες τὸν καταλληλότερον τρόπον νὰ ἐπιτύχωσι τοῦτο, ἔλαβον παρά τινος τὴν συμβουλὴν νὰ ἐπισκεφθῶσι τὸν κ. Τρικούπην. Οὗτος, ὡς διηγήθη ἔπειτα εἷς τῶν διευθυντῶν, ἀντελήφθη ἀμέσως τὴν ὑπόθεσιν ὑπὸ πάσας αὐτῆς τὰς ἐπόψεις, καὶ ἀφοῦ ἐξέθεσεν εἰς τοὺς ἐπισκέπτας του συντομώτατα καὶ τὰ μειονεκτήματα τοῦ τοιούτου μέτρου, ἠρώτησεν ἔπειτα αὐτοὺς ἂν ἐπιμένωσιν ἐπιθυμοῦντες νὰ κλεισθῇ ἡ στενωπός, μετὰ δὲ τὴν καταφατικὴν αὐτῶν ἀπάντησιν ἠρκέσθη νὰ ὑποσχεθῇ αὐτοῖς ὅτι τοῦτο θὰ γίνῃ. Οἱ διευθυνταὶ εἰς οὐδεμίαν προέβησαν ἄλλην ἐνέργειαν, ἀλλὰ πρὸς μεγίστην αὐτῶν ἔκπληξιν διὰ τὴν ταχύτητα τῆς πληρώσεως τοῦ πόθου των, εἶδον μετά τινας ἡμέρας προσερχομένους τοὺς ἐργάτας καὶ φρασσομένην τὴν στενωπόν.

Συνομιλῶν μετά τινα χρόνον μετ' αὐτοῦ περὶ τῶν σχέσεων τῆς Κυβερνήσεως πρὸς τὰς δημοτικὰς ἀρχὰς καὶ ἐνθυμηθεὶς τὸ ἀνωτέρω γεγονός, τὸν ἠρώτησε πῶς ἠδύνατο πρωθυπουργὸς ὢν νὰ διεκπεραιώνῃ ὑποθέσεις ἀναγομένας εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ δημάρχου, καὶ ἔλαβον παρ' αὐτοῦ τὴν ἀπάντησιν ὅτι ἐθεώρησε περιττὸν νὰ χρονοτριβήσῃ ὑποδεικνύων εἰς τοὺς διευθυντὰς τῶν σχολῶν τὴν κατάλληλον ἐνέργειαν. Γνωρίζων ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐζήτουν ἠδύνατο νὰ γίνῃ, ἠρκέσθη νὰ ὑποσχεθῇ εἰς αὐτοὺς ὅτι θὰ γίνῃ, καὶ ἔπειτα παρέπεμψε τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὴν δημοτικὴν ἀρχήν, ἥτις διεξήγαγεν αὐτήν. «Ἐπειδή», ἐπρόσθεσεν, «ἔτυχε νὰ ὁμιλῶ ἀγγλικά, πολλαὶ τῶν ὑποθέσεων τῶν ἐν Ἑλλάδι διαμενόντων Ἄγγλων καὶ Ἀμερικανῶν ὑποβάλλονται πρῶτον εἰς ἐμὲ καὶ πολλάκις συμβαίνει νὰ εἶναι εὐκολώτερον νὰ φροντίσω ὁ ἴδιος περὶ τοῦ πρακτέου παρὰ νὰ παραπέμψω αὐτοὺς εἰς τὴν δημοτικὴν ἀρχήν». Ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι ὄχι μόνον ἡ εὐκολωτέρα ἀλλὰ καὶ ἡ ἀσφαλεστέρα. Οἱ νομάρχαι τῷ ὄντι διορίζονται παρὰ τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἀσκοῦσι ἔλεγχον σχεδὸν ἀπεριόριστον ἐπὶ τὴν διαχείρισιν τοῦ δημοτικοῦ εἰσοδήματος διὰ τοῦ δικαιώματος τῆς ἀρνησικυρίας καὶ τῆς τροποποιήσεως τοῦ ὑποβαλλομένου ὑπὸ τοῦ δημάρχου εἰς τὴν ἔγκρισιν αὐτῶν προϋπολογισμοῦ. Ἐκ τούτου συμβαίνει ὅτι δύναται ὁ πρωθυπουργός, ὁσάκις θεωρήσῃ τοῦτο εὔλογον, νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τοὺς δημοτικοὺς ἄρχοντας τὸ θέλημά του. Ὅταν, λοιπόν, ὑπόσχεται ὅτι θέλει γίνει τι, τοῦτο δὲν εἶναι ἀργὴ ὑπόθεσις, τῆς ὁποίας ἐξαρτᾶται ἡ πλήρωσις ἐκ τῆς ἑκάστοτε διαθέσεως τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου. Ὁ πρωθυπουργός, ὡς τίμιος ἄνθρωπος, δὲν δύναται νὰ ὑποτεθῇ ἱκανὸς νὰ προβάλῃ ἀδίκους ἀπαιτήσεις, ἄν, ὅμως, ἀρνηθῇ τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον νὰ ὑπακούσῃ, ἔχει τὰ μέσα, ἀναλαμβάνων τὴν εὐθύνην τῶν πράξεών του, νὰ σταματήσῃ τοὺς τροχοὺς τῆς δημοτικῆς μηχανῆς.

Ἐξετάζων τὸν κ. Τρικούπην ὡς τὸν μέγιστον, κατὰ τὴν γνώμην τοὐλάχιστον τῶν πρακτικῶν Ἄγγλων καὶ Ἀμερικανῶν, τῶν ρητόρων τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος, πρέπει νὰ παρατηρήσω τὸ ἑξῆς ἱκανῶς ἀστεῖον, ὅτι οἱ συμπατριῶται του θαυμάζουσι πρὸ πάντων αὐτὸν ὡς ἀκούραστον. «Τὸν ἤκουσα», ἔλεγεν εἷς τῶν θαυμαστῶν του, «νὰ ἀγορεύῃ ἀδιακόπως ἐπὶ τέσσαρας ὥρας χωρὶς νὰ πίῃ οὐδὲ σταγόνα ὕδατος, ἐνῷ ὁ Δηλιγιάννης ἀδειάζει τὰ ποτήρια τὸ ἓν κατόπιν τοῦ ἄλλου». Περὶ τῆς ἀποσίας ταύτης τοῦ κ. Τρικούπη καὶ τῆς πολυποσίας τοῦ πολιτικοῦ ἀντιπάλου του γίνεται πολλάκις λόγος καὶ εἰς τὰς ἐφημερίδας. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως, Γερμανὸς θαυμαστὴς τῆς ρητορικῆς του δεινότητος ἔλεγεν ἐσχάτως: «Ὁ κ. Τρικούπης δὲν ὁμιλεῖ, ἀλλὰ βρυχᾶται ἀπὸ τοῦ βήματος. Δὲν ἀρκεῖται ν' ἀναιρέσῃ, ἀλλὰ κατακερματίζει τὸν ἀντίπαλόν του. Ἡ διαλεκτική του ὄχι μόνον πείθει, ἀλλὰ καὶ παρασύρει ὡς χείμαρρος». Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἡ εὐγλωττία του προξενεῖ μεγίστην ἐντύπωσιν ὡς ἐκ τοῦ σθένους αὐτῆς, τῆς προφανοῦς εἰλικρινείας τοῦ ρήτορος καὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ θέματος τὸ ὁποῖον πραγματεύεται. Ἐξαιρετικὴ εἶναι καὶ ἡ ἱκανότης αὐτοῦ πρὸς συνδυασμὸν τῆς πυκνότητος τῶν ἐννοιῶν μετὰ τῆς σαφηνείας, ἡ διακρίνουσα τὰς περὶ πολυπλόκων οἰκονομικῶν ζητημάτων ἀγορεύσεις του. Εἰς τὰ προσόντα ταῦτα πρέπει νὰ προστεθῇ ἡ ἀδέκαστος ὑπὸ τοῦ πάθους κρίσις του καὶ ἡ προθυμία πρὸς ἐξέτασιν παντὸς ζητήματος ὑπὸ πάσας τὰς ἐπόψεις, μὴ ἐξαιρουμένων τῶν ἀσυμφόρων εἰς τὸν ἀγορεύοντα. Ἡ εἰλικρίνεια, μεθ' ἧς ὡμολόγησεν ἐσχάτως τὴν χρεωκοπικὴν κατάστασιν τοῦ Δημοσίου Ταμείου, ἀποδεικνύει ὅτι ἀγαπᾷ νὰ ἀντικρύζῃ θαρραλέως πᾶσαν δυσχέρειαν, ἡ δὲ ζωηρὰ ἔκθεσις τοῦ πῶς ἐπῆλθε τὸ δυστύχημα παρέχει νέον δεῖγμα τῆς ρητορικῆς αὐτοῦ δεινότητος. Ἀγόρευσις τοῦ κ. Τρικούπη περὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ ἐπόμενον εἶναι νὰ ἀπολείπεται κατά τι ἐν ἀγγλικῇ μεταφράσει τῆς λειότητος τῆς

φράσεως καὶ τῶν καταλλήλων μεταφορῶν εἰς τὰς ὁποίας ἐντρυφᾷ ὁ ἀναγνώστης ὁμοίας ἀγορεύσεως τοῦ Γλάδστωνος, κατ᾽ οὐδέν, ὅμως, ἐλαττοῦται ταύτης κατὰ τὴν σαφήνειαν καὶ τὴν πειστικότητα. Παρ᾽ Ἑλλήνων ἤκουσα ὅτι ἡ γλῶσσα του διακρίνεται διὰ τὴν καθαρότητα καὶ τὴν ἀρχαϊκὴν αὐτῆς χροιάν, ὅπερ θεωρεῖται ἐν Ἑλλάδι ὡς τὸ μέγιστον τῶν προσόντων. Ἀφ᾽ ἑτέρου, ὅμως, ὑπάρχουσι μεταξὺ τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ ἀντιπάλων καί τινες ἀρεσκόμενοι νὰ τὸν ἀποκαλῶσιν *Ἄγγλον,* ἐπιρρίπτοντες κατ᾽ αὐτοῦ τὴν εὐρωπαϊκήν του ἀγωγήν, ὡς ἂν ἠδύνατο αὕτη νὰ καταστήσῃ ψυχρότερον τὸν πατριωτισμόν του, καὶ νὰ ἰσχυρίζωνται ἐνίοτε ὅτι οὔτε ἡ προφορὰ οὔτε ἡ φράσις του εἶναι ἀκραιφνῶς ἑλληνική.

Βέβαιον ἐν τούτοις εἶναι ὅτι καθ᾽ ὅλην τὴν μακρὰν αὐτοῦ διαχείρισιν τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων διεκρίθη πολὺ μᾶλλον διὰ περίσσειαν ἑλληνισμοῦ. Τοιαύτη τοὐλάχιστον εἶναι ἡ γνώμη τῶν ξένων κυβερνήσεων, αἵτινες δὲν διέκειντο πάντοτε εὐμενῶς πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ὡς παράδειγμα τούτου ἀρκούμεθα νὰ μνημονεύσωμεν ὅτι, ὅταν ἐπρόκειτο νὰ ἀνατεθῇ εἰς αὐτὸν τῷ 1870 ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβεία, ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις δὲν ηὐχαριστήθη ἐκ τῆς ἐκλογῆς ἀνδρός, ὅστις κατέχων τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως ἀπεδείχθη, κατὰ τὴν γνώμην της, πάρα πολὺ Ἕλλην καὶ θερμότερος τοῦ δέοντος θιασώτης τῆς Μεγάλης Ἰδέας, τῆς ἐπιβαλλούσης εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα τὸ καθῆκον νὰ ὑπερμαχῇ τῶν συμφερόντων τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν ἔτυχε νὰ συστήσῃ εἰς τοὺς συμπατριώτας του ὑπομονὴν καὶ ἀποχὴν ἀπὸ ἀνίσου ἀγῶνος πρὸς ἐπέκτασιν τῶν ἑλληνικῶν ὁρίων πρὸ τῆς πληρεστέρας ἀναπτύξεως τῶν δυνάμεων καὶ τῶν πόρων τῆς χώρας, ἡ δὲ τοιαύτη μετὰ ψυχραιμίας ἐκτίμησις τῶν πραγμάτων ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τοὺς ἀντιπάλους του νὰ καταγγείλωσιν αὐτὸν ἐπὶ ἐλλείψει πατριωτισμοῦ. Ταῦτα, ὅμως, δὲν ἀποδεικνύουσιν ὅτι δὲν βράζει εἰς τὰς φλέβας του τὸ ἑλληνικὸν αἷμα θερμότερον ἴσως παντὸς ἄλλου κομπαστοῦ, ἀλλὰ μόνον ὅτι κάλλιον κατορθώνει νὰ ὑποτάσσῃ τὸ πατριωτικὸν αἴσθημα εἰς τὸν ζυγὸν τοῦ ὀρθοῦ λόγου.

Ἡ τοιαύτη ἐν τούτοις ἐπιφύλαξις δὲν τὸν ἐκώλυσεν ἐν ἔτει 1878, ὅτε ἐπίστευσεν ὅτι ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἐπρόδιδε τὰ συμφέροντα τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ἐν Βερολίνῳ Συνδιάσκεψιν, ν᾽ ἀπευθύνῃ κατ᾽ αὐτῆς μομφὰς τῶν ὁποίων ἡ δριμύτης ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων του ὡς δικαιολογοῦσα τὴν πρόκλησιν ἀπολογητικῆς πρὸς τὴν Γαλλίαν ὑπὲρ αὐτῶν ψηφοφορίας. Ἄξιον μνείας εἶναι καὶ ὅτι ἡ Ρωσσία, καίτοι μὴ διατυπώσασα ἐπισήμως ἐνστάσεις, ἀπέδειξεν ἐν τούτοις ὅτι δὲν θὰ ηὐχαρίστει αὐτὴν ὁ διορισμὸς ὡς ἀντιπροσώπου τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν συνδιάσκεψιν ταύτην τοῦ κ. Τρικούπη, τοῦ παρὰ πάντων θεωρουμένου ὡς τοῦ ἱκανωτάτου καὶ τολμηροτάτου τῶν Ἑλλήνων.

Οὕτω καὶ ἐν ἔτει 1885, ἤτοι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ πραξικοπήματος τῶν Βουλγάρων, ἐπέκρινεν ὡς ἡγέτης τῆς Ἀντιπολιτεύσεως τὴν ἐπὶ ἐλπίδι ἁρπαγῆς τεμαχίου τινὸς τουρκικοῦ ἐπιστράτευσιν καὶ τὴν ἄλλην ἐνέργειαν τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ κ. Δηλιγιάννη οὐχὶ ὡς πολεμικὴν ἀλλ᾽ ὡς μὴ ἀρκούντως πολεμικήν. Ἀποτέλεσμα ταύτης ὑπῆρξεν ὅτι, πρὶν ἢ προφθάσῃ ἡ Ἑλλὰς νὰ πράξῃ τι λόγου ἄξιον, ἀπεκλείσθησαν οἱ λιμένες της καὶ ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ τῶν ἀξιώσεων αὐτῆς, οὐδὲν ἄλλο καρπωθεῖσα ἐκ τῆς ἐπιστρατεύσεως παρὰ μόνον σημαντικὴν αὔξησιν τοῦ δημοσίου χρέους καὶ ἔντονον σύστασιν εἰς τὸν βασιλέα Γεώργιον ὅτι, ἂν κήδεται τοῦ θρόνου του, δὲν πρέπει ν᾽ ἀνεχθῇ τὴν ἐπανάληψιν τοιούτων ἐγχειρημάτων. Κατὰ τὸν κ. Τρικούπην ἔπρεπε ἡ Ἑλλὰς νὰ ἐνεργήσῃ ταχύτερον. «Ἂν ἤμην», ἔλεγεν, «εἰς τὰ πράγματα ἤθελον προβῆ εἰς ἄμεσον κατάληψιν ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλυτέρου ποσοῦ τουρκικοῦ ἐδάφους, πρὶν ἢ προφθάσῃ ἡ Τουρκία νὰ λάβῃ τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτοῦ μέτρα, καὶ ἔπειτα εἰς διαπραγματεύσεις. Ἡ κατοχὴ ἰσοδυναμεῖ πολλάκις πρὸς τὰ ἐννέα δέκατα τῆς νομίμου κτήσεως, εἰς δὲ τὴν ἰδιαιτέραν ταύτην περίστασιν πρὸς τὰ ἐνενήκοντα ἐννέα ἑκατοστά». Οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἰσχυρίζονται ὅτι δὲν θὰ κατώρθωνε νὰ πράξῃ πλεῖόν τι τοῦ κ. Δηλιγιάννη, καὶ οὗτοι, ὅμως, ὁμολογοῦσι ὅτι εὑρίσκει ἐνίοτε τρόπον νὰ ἐκτελῇ περισσότερα τῶν ὅσων ὑπεσχέθη καὶ ὅτι δὲν τρομάζει.

Συνήθως, ὅμως, φαίνεται κάτοχος ἱκανῆς δόσεως μακιαβελλικῆς φρονήσεως (ὁμολογῶ ὅτι συγκαταλέγομαι μεταξὺ τῶν θαυμαστῶν τοῦ Μακιαβέλλη), διὰ νὰ μὴ δυσαρεστῇ κανένα ἄνευ τινὸς ἀνάγκης ἢ ὠφελείας. Ἡ αὐτὴ φρόνησις διακρίνει καὶ τὴν ἰδιωτικὴν αὐτοῦ διαγωγὴν καὶ ὑπηγόρευσεν αὐτῷ ν᾽ ἀποποιῆται ἐκ συστήματος πᾶν εἶδος δώρου, διὰ τὸν λόγον ὅτι πρέπει νὰ εἶναι ἀνωτέρα πάσης ὑποψίας τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς ἡ προσωπικὴ ἀφιλοκέρδεια.

Δείγματα τῆς διπλωματικῆς μορφώσεως τοῦ κ. Τρικούπη παρέχει καὶ ἡ ἀνταπόκρισις αὐτοῦ πρὸς τὸ ἐν Ἀθήναις Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν διαπραγματεύσεων, αἵτινες ἤγαγον εἰς τὴν παραχώρησιν τῆς Ἑπτανήσου. Τὴν ἐκ τῆς ἐπιτηδειότητος καὶ τῆς εὐσταθείας αὐτοῦ ἐντύπωσιν ἐπαυξάνει ἡ σκέψις ὅτι ἦτο τότε τριακονταετὴς νεανίας καὶ εἶχε ἀπέναντι αὐτοῦ τοὺς ἐμπειροτέρους καὶ πονηροτέρους διπλωμάτας τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Αὐστρίας. Ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ τῆς 2 Μαρτίου 1864 εὑρίσκομεν ἀπόφθεγμα, τὸ ὁποῖον, καίτοι καθ᾽ ἑαυτὸ ἀθῶον, θὰ ηὐχαρίστει πολὺ τὸν Μακιαβέλλην. Προκειμένου λόγου περὶ

δηλώσεως τὴν ὁποίαν ἀνήγγειλεν ὁ κόμης Ρῶσσελ ὅτι θὰ στείλῃ εἰς αὐτὸν ὁ κ. Τρικούπης γράφει: «Δὲν ἠρνήθην μὲν νὰ δεχθῶ αὐτὴν διὰ νὰ τὴν διαβιβάσω εἰς Ἀθήνας, ἀλλ' ἔχω ἀπόφασιν νὰ μὴ τὴν ὑπογράψω. Ὑπάρχουσι τωόντι πράγματα περὶ τῶν ὁποίων προτιμοτέρα εἶναι ἡ σιωπὴ παρὰ ἡ διατύπωσις ἐπιφυλάξεων, καθ' ὅσον ἐνδέχεται ἐκ τούτων νὰ ὑποθέσωσιν οἱ ἄλλοι ὅτι ἀποδεχόμεθα τὰς ἄνευ ἐπιφυλάξεων προτάσεις».

Τὰ ὅρια τοῦ παρόντος ἄρθρου δὲν μᾶς ἐπιτρέπουσι νὰ εἰσέλθωμεν εἰς λεπτομερείας περὶ τῆς οἰκονομικῆς θέσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ἐργασίας τοῦ κ. Τρικούπη ὡς ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν, καίτοι εἰς ταύτην πρὸ πάντων ἔγκειται ἡ ἀξία τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρός. Τὸ μόνον τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν εἶναι ὅτι ὁ γενικὸς χαρακτὴρ καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς οἰκονομικῆς αὐτοῦ διαχειρίσεως φαίνονται ἱκανῶς ἁπλαῖ ὅσον καὶ ἂν εἶναι πολύπλοκα τὰ προκείμενα εἰς λύσιν εἰδικὰ προβλήματα.

Ἡ μικρὰ καὶ οὐχὶ πλουσία Ἑλλὰς ὑποχρεοῦται νὰ ἐπαρκῇ εἰς τὰς τρεχούσας δαπάνας καὶ τὴν καταβολὴν τοῦ τόκου τῶν δανείων. Τοῦτο, κατὰ τὴν γνώμην ἁρμοδίων Ἄγγλων οἰκονομολόγων καὶ τὴν τοῦ Τρικούπη, δύναται νὰ κατορθώσῃ ἄνευ προσφυγῆς εἰς φορολογίαν ἐξαντλοῦσαν τὰς παραγωγικὰς αὐτῆς δυνάμεις. Πρὸς τοῦτο, ὅμως, ἀπαιτεῖται ἡ ἐπίτευξις ἰσοζυγίου ἔστω καὶ διὰ τῆς ἐπιβολῆς βαρυτέρων φόρων.

Πλὴν τούτου, φρονεῖ ὅτι οἱ ἐσωτερικοὶ φόροι τῆς χώρας δὲν δύνανται νὰ ἀναπτυχθῶσι δεόντως ἄνευ μέσων συγκοινωνίας, πρὸς μεταφορὰν τῶν προϊόντων εἰς τὰς ἀπεχούσας ἀγοράς. Ὡς ἐκ τούτου ἐπιβάλλεται εἰς τοὺς ἀποβλέποντας εἰς τὸ μέλλον ἡ κατασκευὴ καλῶν ὁδῶν καὶ σιδηροδρόμων, ἐφ' ὅσον δύνανται νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς ταύτην τὰ χρηματικὰ μέσα τῆς χώρας. Ἡ Ἑλλὰς εἶναι ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις τόπος καταλληλότατος νὰ ἑλκύσῃ περιηγητάς, ἅμα ἀποβῇ εὐχερὴς καὶ ὀλιγώτερον δαπανηρὰ ἡ μετάβασις πανταχοῦ ὅπου ὑπάρχει τι ἄξιον θέας. Τὸ δὲ πλῆθος τῶν περιηγητῶν εἶναι, ὡς ἀπεδείχθη ἐν Ἑλβετίᾳ, ἄφθονος πηγὴ πλούτου ἱκανωτάτη νὰ καλύψῃ τὰς δαπάνας τῆς ὁδοποιΐας.

Προφανὴς εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς χρήσεως εἰς τὰς συναλλαγὰς ἀσφαλοῦς νομίσματος. Ἡ καταναγκαστικὴ κυκλοφορία τῶν τραπεζογραμματίων ὄχι μόνον δυσχεραίνει τὴν σύνταξιν τοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ συνεπάγει μεγίστην ζημίαν κατὰ τὴν ἀγορὰν χρυσοῦ πρὸς ἀπότισιν τοῦ τόκου ἐξωτερικῶν δανείων, ἐνῷ οἱ φόροι πληρώνονται εἰς χαρτονόμισμα, ἀλλὰ καὶ δηλητηριάζει τὸ ἐμπόριον μεταβάλλουσα αὐτὸ εἰς ἐπισφαλῆ κερδοσκοπίαν. Ἡ μεταξὺ τῆς τιμῆς τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ χαρτονομίσματος διαφορὰ κυμαίνεται ἐν Ἑλλάδι, κατὰ τὴν ἑκάστοτε πολιτικὴν κατάστασιν, μεταξὺ 150 καὶ 175. Σπανίως ἐπιβάλλεται δὶς εἰς τὸν αὐτὸν ἄνδρα ν' ἀπαλλάξῃ τὴν χώραν ἀπὸ τῆς μάστιγος τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ἀλλ' ὁ κ. Τρικούπης, ὁ κατορθώσας ἤδη τοῦτο, σκοπεύει νὰ τὸ ἐπιχειρήσῃ καὶ πάλιν κατὰ τὴν εὔθετον ὥραν. Δύσκολος, βεβαίως, θὰ ἦτο ἡ εὕρεσις πολιτικοῦ ἀνδρὸς ἐξαρτωμένου ἐκ τῆς εὐνοίας τοῦ λαοῦ καὶ ἔχοντος τὸ θάρρος καὶ τὴν αὐταπάρνησιν ν' ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τοιούτου μέτρου, συνεπάγοντος τὴν ἐπιβάρυνσιν τῆς φορολογίας καὶ τὴν πιθανὴν ἀπώλειαν τῆς ἐξουσίας. Τοιοῦτος ἐν τούτοις εἶναι ὁ κ. Τρικούπης.

Κατὰ τὸ ἔτος 1883-1884 συνωμολόγησε δάνειον, ἀπέσυρε τὸ πλεονάζον χαρτονόμισμα καὶ κατήργησε διὰ μιᾶς τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν, συνδυάζων τὰς οἰκονομικὰς αὐτοῦ μεταρρυθμίσεις μετὰ τῆς αὐξήσεως τῶν φόρων. Συνέπεια, ὅμως, τούτου ὑπῆρξεν ἡ μετά τινας μῆνας πτῶσις αὐτοῦ καὶ ἡ μετ' ὀλίγον ἐνεργηθεῖσα ὑπὸ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ ἀνωφελὴς ἐπιστράτευσις, ἡ ἐξογκώσασα κατὰ πολλὰ ἑκατομμύρια τὸ ἐξωτερικὸν χρέος καὶ ἐπαναγαγοῦσα τὴν διὰ τοσούτων ἀγώνων καταργηθεῖσαν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν, τὴν ὁποίαν ἀγωνίζεται ἤδη ὁ κ. Τρικούπης νὰ καταργήσῃ καὶ πάλιν.

Τοιαύτη εἶναι ἐν συντομίᾳ ἡ οἰκονομικὴ πολιτεία τοῦ ἀνδρός, ἡ δυναμένη νὰ συνοψισθῇ εἰς τὴν διευθέτησιν τῆς νομισματικῆς κυκλοφορίας, τὴν ἀνάπτυξιν τῶν φόρων τῆς χώρας καὶ τὸ ἰσοζύγιον, κατορθούμενον ἔστω καὶ διὰ βαρείας φορολογίας. Πρὸς ἐπίτευξιν τούτων, τὸ ὅλον φορολογικὸν σύστημα ἀνεθεωρήθη καὶ ἐβελτιώθη ἱκανῶς, ἀφ' ἑτέρου, ὅμως, ἡ περιφρούρησις τῆς τιμῆς τῆς χώρας καθίστα ἀναπόδραστον τὴν διηνεκῆ αὔξησιν τῶν φόρων. Ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἡ ἐπιβάρυνσις αὐτῶν δὲν προβαίνει μέχρι τῆς μειώσεως τῶν πηγῶν τῆς παραγωγῆς, αὕτη εἶναι ἀκίνδυνος κατὰ τὴν γνώμην πάντων τῶν οἰκονομολόγων, ὁ δὲ κ. Τρικούπης γνωρίζει κάλλιστα τὴν Ἑλλάδα.

Ἀπόδειξις τούτου εἶναι ὅτι, ἂν καὶ ἐτριπλασιάσθησαν σχεδὸν οἱ φόροι εἰς διάστημα δωδεκαετίας, οὐδὲν ἀνεκάλυψαν οἱ ξένοι πραγματογνώμονες σύμπτωμα ἐξαντλήσεως.

Αἱ στενοχωρίαι παντὸς Ἕλληνος ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν δὲν περιορίζονται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπιβάλλῃ βαρεῖς φόρους, ἀλλὰ πρέπει νὰ προστεθῇ εἰς ταύτην ἡ δυσχέρεια τῆς εἰσπράξεως αὐτῶν, ἡ προερχομένη ἐκ τῆς ἰδιοσυγκρασίας καὶ τῶν ἕξεων τοῦ λαοῦ, καὶ ὁ ἀγὼν πρὸς ἐξασφάλισιν διαρκοῦς ὑποστηρίξεως κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν οἱουδήποτε πολιτικοῦ προγράμματος, συνεπάγοντος αὔξησιν τῶν φόρων. Ἡ Ἀντιπολίτευσις τῳόντι ὑπόσχεται διαρκῶς ἐλάττωσιν τῶν φόρων, χωρίς, ὅμως, καὶ νὰ ὑποδεικνύῃ πῶς δύναται νὰ συνδυασθῇ μετ' αὐτῆς ἡ ἐπίτευξις ἰσοζυγίων. Πολιτικὸς ἀνήρ, ὁ κ. Καραπάνος, μοῦ ἔλεγε πρὸ ἐνὸς ἔτους ὅτι ἐργάζεται πρὸς σύμπηξιν κόμματος, ἀφωσιωμένου εἰς ἀρχὰς καὶ οὐχὶ εἰς πρόσωπα, καὶ κατώρ-

θωσεν ἔπειτα νὰ συσπειρώσῃ περὶ αὐτὸν ὀπαδούς τινας, τοὺς ὁποίους ἐβάπτισε προοδευτικούς. Ὁ κύριος εἶναι, ὁ συστήσας πρό τινων ἐτῶν συμβιβασμὸν πρὸς τοὺς δανειστὰς τῆς Ἑλλάδος, κατὰ τὸν ὁποῖον θὰ ἐλάμβανον οὗτοι ἑξήκοντα τοῖς ἑκατὸν τοῦ τόκου τῶν δανείων των τοῖς μετρητοῖς, διὰ δὲ τὰς λοιπὰς τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι θὰ πληρωθῶσι καὶ ταῦτα ὅταν τὸ ἐπιτρέψωσιν οἱ πόροι τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἡ Ἑλλὰς δὲν ἐδείκνυε σημεῖα ἐξαντλήσεως μεγαλυτέρας τῆς πρὸ ἑνὸς ἔτους, πᾶς ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν μὴ ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τοῦ ἰσοζυγίου καὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ὑποχρεώσεων τῆς χώρας ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀμαθής, δειλὸς ἢ δημοκόπος. Ὁ κ. Τρικούπης προτιμᾷ τὴν τιμὴν τῆς πατρίδος του τῶν ἐπευφημιῶν τοῦ Δήμου, καὶ σήμερον ἀκόμη, ὅτε τὰ γενόμενα κατὰ τὴν ἑξάμηνον περίοδον τῆς τελευταίας ἀπουσίας του ἀπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν κατέστησαν τὸν ἀγῶνα σχεδὸν ἄπελπιν, ἔστω καὶ διεξαγόμενον ὑπ' αὐτοῦ.

Τὰ ἀνωτέρω μὲ ἄγουσι νὰ ἐξετάσω τὰς περὶ διοικήσεως γνώμας τοῦ κ. Τρικούπη καί τινα προβλήματα, τὰ ὁποῖα πρόκεινται εἰς λύσιν εἰς πάντα Ἕλληνα πρωθυπουργόν. Ἡ θέσις τῳόντι αὐτοῦ διαφέρει ἱκανῶς τῆς τοῦ ἐν Γαλλίᾳ ἢ ἐν Ἀγγλίᾳ συναδέλφου του. Ὁ πρόεδρος τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως εἶναι μὲν πολὺ αὐταρχικώτερος, ἀλλὰ καὶ πολὺ μεγαλυτέρα εἶναι ἡ ἐξάρτησις αὐτοῦ ἐκ τῆς πρὸς τὸ πρόσωπόν του εὐνοίας τῶν βουλευτῶν.

Ἀπὸ τῆς ἀναβιβάσεως εἰς τὸν θρόνον τοῦ βασιλέως Γεωργίου δὲν ὑπάρχει ἐν Ἑλλάδι παρὰ ἓν μόνον νομοθετικὸν σῶμα, ἡ Βουλή, ὁ δὲ πρωθυπουργὸς ἐξαρτᾶται, ὅπως ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ, ἐκ τῆς ἐν αὐτῇ πλειονοψηφίας. Ἐπειδή, ὅμως, δύναται διὰ τῆς πλειονοψηφίας ταύτης νὰ μεταβληθῇ εἰς νόμον πᾶν νομοσχέδιον ἄνευ τῆς κυρώσεως παρὰ Γερουσίας ἢ Βουλῆς τῶν Λόρδων, καὶ πλὴν τούτου ἐπειδὴ ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων βουλευτῶν εἶναι περιωρισμένος, ἡ ἀξία ἑκάστης ψήφου ἀποβαίνει μεγάλη. Τὰ μέλη τοῦ Κοινοβουλίου, στηριζόμενα ἐπὶ ταύτην, δὲν συστέλλονται νὰ ζητήσωσι παρὰ τῆς Κυβερνήσεως παντοῖα δείγματα τῆς εὐνοίας της. Ταῦτα λέγων δὲν ἐννοῶ ὅτι ὅλοι οἱ Ἕλληνες βουλευταὶ πωλοῦσι τὴν ψῆφον των ἀντὶ χαρίτων, ἀλλὰ μόνον, ὡς μοὶ ἐξηγήθη τὸ πρᾶγμα παρ' ἁρμοδίων Ἑλλήνων, ὅτι πᾶσα κυβέρνησις ἐπιθυμοῦσα νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐξουσίαν πρέπει νὰ προσπαθῇ νὰ μὴ δυσαρεστῇ τοὺς βουλευτάς. Ὁσάκις ζητοῦσι θέσιν διά τινα ὀπαδόν των, ἀπαλλαγὴν ἀξιωματικοῦ διαμένοντος ἐν Ἀθήναις ἀπὸ τῆς ὑποχρεώσεως νὰ μεταβῇ εἰς τὰ σύνορα, μετάθεσιν διδασκάλου ἀπὸ χωρίου εἰς πόλιν ἢ ἄλλο τοιοῦτο, ἡ Κυβέρνησις προθυμοποιεῖται καὶ πλειστάκις κατορθώνει νὰ τοὺς εὐχαριστήσῃ. Τοῦτο συμβαίνει ἐνίοτε καὶ παρ' ἡμῖν, ἡ ἐπίδρασις, ὅμως, τοῦ βουλευτοῦ ἐπὶ τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν εἶναι ἐν Ἑλλάδι ἀμεσωτέρα, διότι δύναται, ἂν δὲν εἰσακουσθῇ, νὰ ψηφίσῃ ἀμέσως κατὰ τῆς Κυβερνήσεως, οὐδόλως κωλυόμενος ὑπὸ τῶν δεσμῶν διὰ τῶν ὁποίων συνέχονται τὰ κόμματα ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ.

Κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν γνώμην, ὁ κ. Τρικούπης εἶναι ὁ ἥκιστα διατεθειμένος νὰ ἐνδίδῃ εἰς τὰς βουλευτικὰς ἀπαιτήσεις. Ἐν πρώτοις ἐὰν εἶναι πολὺ εὐπρόσιτος, ἡ δὲ ψυχρὰ μᾶλλον συμπεριφορά του καὶ ἡ παρ' αὐτοῦ ὑπὸ ὑπηρεσιακὴν ἔποψιν ἐξέτασις τῶν ζητημάτων δὲν ἐνθαρρύνουσι τοὺς ἀπαιτητὰς χαρίτων. Αἱ ἀπότομοι ἀρνήσεις του λέγονται συνεπάγουσαι ἐνίοτε ἀπώλειαν ψήφων. Αἱ τοιαῦται ἐν τούτοις συναλλαγαὶ διεξάγονται ἐν αὐτῷ τῷ ὑπουργείῳ του, ἄνευ τῆς ρητῆς ἀποδοκιμασίας του καὶ ἴσως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Ἀφ' ἑτέρου, ὅμως, ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἔπραξε πολλὰ πρὸς μετριασμὸν τοῦ κακοῦ ἐν χώρᾳ ὅπου ἐπικρατεῖ μετ' ἴσης καὶ παρ' ἡμῖν θρασύτητος τὸ σύστημα τῆς διανομῆς τῶν λαφύρων. Πρὸς τοῦτο κατώρθωσε νὰ ψηφισθῶσι νόμοι περὶ προσόντων τῶν ὑπαλλήλων, ἀποβλέποντες εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ ποιοῦ αὐτῶν. Ἀλλ' ὁ κ. Δηλιγιάννης, ἐλθὼν εἰς τὰ πράγματα, ἠκύρωσε τοὺς νόμους τούτους καὶ ἀντικατέστησε πολλοὺς ὑπαλλήλους, σκοπεύων ὡς μ' εἶπεν ὁ ἴδιος νὰ ὑποβάλῃ εἰς τὴν Βουλὴν νέους νόμους περὶ προσόντων τελειοτέρους, τοῦτο, ὅμως, δὲν ἐπρόφθασε νὰ πράξῃ ἀπολυθεὶς ὑπὸ τοῦ Βασιλέως. Ὁ κ. Τρικούπης ἐπανελθὼν εἰς τὰ πράγματα ἠκύρωσε καὶ πάλιν τοὺς ἀκυρωθέντας νόμους. Τοῦτο ὅμως ἔπραξεν, ὡς ἰσχυρίζονται οἱ ἐχθροί του, ἀφοῦ ἀντικατέστησε διὰ φίλων του πλείστους δηλιγιαννικούς. Τὸ σύστημα τῆς παύσεως τῶν ὑπαλλήλων διὰ κομματικοὺς λόγους ἐπικρατεῖ καὶ εἰς τὰ δύο κόμματα, καίτοι ἀμφότερα ἀναγνωρίζουσι τὰ ἀτοπήματα αὐτοῦ καὶ ἐργάζονται πρὸς θεραπείαν τοῦ κακοῦ, ὄχι ὅμως χωρὶς νὰ ὑποπίπτωσιν εἰς τὸν πειρασμὸν νὰ πράξωσι τοῦτο ἐπὶ ζημίᾳ τοῦ ἀντιθέτου κομμάτος. «Ἡ γνώμη μου εἶναι», μ' ἔλεγεν ὁ κ. Τρικούπης, «ὅτι ἡ Κυβέρνησις δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν ἐξουσίαν τοῦ διορίζειν καὶ παύειν αὐθαιρέτως ὑπαλλήλους μὴ κατέχοντας θέσιν ἐμπιστοσύνης, καίτοι ἄλλως πιστεύω ὅτι πρέπει νὰ εἶναι ἰσχυρὰ καὶ νὰ ἔχῃ ἐλευθέρας τὰς χεῖρας διὰ νὰ δύναται νὰ κατορθώσῃ τι». Ὅπως δήποτε ἀναμφισβήτητον ἀπομένει ὅτι ὁ κ. Τρικούπης εἶναι ὁ μόνος ἀποφασίσας νὰ στερήσῃ ἑαυτὸν διὰ νόμου τῆς ἐξουσίας τοῦ διορίζειν καὶ παύειν. Ἔτυχεν ἐν τούτοις νὰ ἀκούσω ὅτι ὁ προκάτοχος αὐτοῦ Σωτηρόπουλος ἔγραψε, πρὶν ἀποδεχθῇ τὴν ἐξουσίαν, ὅτι ἐσκόπευε νὰ προβῇ καὶ περαιτέρω, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθην ἀκόμη νὰ μάθω καὶ τί ἔπειτα ἔπραξεν.

Ὁ κ. Τρικούπης δεικνύεται εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῶν ὑποθέσεων πρακτικώτατος. Οἱ ὑπάλληλοι αὐτοῦ ἰσχυρίζονται ὅτι ἀναγκάζονται ἐπὶ τῆς πρω-

θυπουργίας του νὰ ἐργάζωνται περισσότερον, ἀφοῦ, ὅμως, ἐργάζεται ὁ ἴδιος περισσότερον πάντων δὲν ἔχουσι δικαίωμα νὰ παραπονῶνται. Εἰς τὴν τοιαύτην ἀκαταπόνητον φιλοπονίαν του καὶ τὴν ἀφειδῆ καταβολὴν πασῶν αὐτοῦ τῶν δυνάμεων πρὸς ὑπηρεσίαν τοῦ Κράτους ὅπως καὶ εἰς τὴν ἱκανότητά του ὀφείλει ὁ κ. Τρικούπης πολὺ μᾶλλον παρὰ εἰς πᾶσαν εὔνοιαν ἢ ὑποστήριξιν τὴν ὑπέροχον θέσιν, τὴν ὁποίαν κατέχει εἴς τε τὸ κόμμα του καὶ τὴν χώραν.

Πρέπει ἤδη νὰ εἴπω ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ τοῦ προσωπικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἐν Ἑλλάδι κομμάτων πρὸς περισσοτέραν τῶν πρὸς τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ σχέσεων τοῦ ἡγέτου. Τὰ ἐν Ἑλλάδι πολιτικὰ κόμματα ἀναδύουσι πάντα ἐν τῇ Βουλῇ. Πᾶς ὁ κατορθώνων νὰ διαθέτῃ τὴν ψῆφον ὀλίγων τινῶν μελῶν τοῦ Κοινοβουλίου θεωρεῖται κομματάρχης. Τὸ ἐν Ἀρχῇ μικρὸν τοῦτο κόμμα δύναται ν' αὐξήσῃ μέχρι ὑπερισχύσεως ἐν τῇ Βουλῇ καὶ ἔπειτα κατὰ τὰς ἐκλογάς. Κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὁ κ. Τρικούπης, ὀπαδὸς ὢν ἐν Ἀρχῇ τοῦ μακαρίτου Κουμουνδούρου ἀλλ' ἔχων καὶ ἰδίας μεταρρυθμιστικὰς ἰδέας, διὰ τῶν ὁποίων προσείλκυσεν ὁμόφρονάς τινας, ἵδρυσεν ἐν ἔτει 1872 κόμμα ἀριθμοῦν ἐν ἀρχῇ πέντε ἢ ἓξ μέλη. Τῷ 1878 οἱ ἐν τῇ Βουλῇ ὀπαδοὶ περιωρίζοντο εἰς δεκατέσσαρας, ἂν καὶ εἶχεν ἤδη κληθῆ εἰς τὴν πρωθυπουργίαν. Σήμερον οἱ Ἕλληνες, οἱ φύσει ἀρεσκόμενοι εἰς τὴν πολιτικήν, διαιροῦνται εἰς τρικουπικοὺς ἢ δελιγιαννικούς, εἰς ραλλιστάς, καραπανιστάς. Οἱ ἡγέται ἐνδέχεται νὰ ἔχωσιν ἰδίας τινάς γνώμας, δύσκολον, ὅμως, θὰ ἦτο νὰ ὁρισθῶσι τὰ κόμματα κατὰ τὰς πολιτικὰς αὐτῶν ἀρχάς, ἀφοῦ προσχώρησις εἰς κόμμα οὐδὲν ἄλλο σημαίνει διὰ τοὺς πλείστους τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ παρὰ προσήλωσις εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἡγέτου. Ἕκαστος τῶν ἡγετῶν τούτων ἔχει καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα ἐπαρχιακοὺς κομματάρχας κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον πιστοὺς εἰς αὐτόν, ὡς εἶναι οἱ ἐκλογεῖς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον πιστοὶ εἰς τὸν κομματάρχην. Εἶπον «κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον πιστοί» καὶ πρὸς ἀπόδειξιν τούτου ἀρκοῦμαι νὰ ἀναφέρω ὅτι φίλος μού τις ἐν Ἀθήναις, ἐρωτήσας ὑποψήφιον βουλευτὴν ζητοῦντα τὴν ψῆφον του πρὸ δύο ἢ τριῶν ἐτῶν, ἂν σκοπεύῃ νὰ συνταχθῇ μετὰ τοῦ Τρικούπη ἢ τοῦ Δηλιγιάννη κατὰ τὴν προσεχῆ σύνοδον τῆς Βουλῆς, ἔλαβε παρ' αὐτοῦ τὴν ἑξῆς ἀνυπόκριτον ἀπάντησιν: «Δὲν ἀπεφάσισα ἀκόμη, τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων μετὰ τὰς ἐκλογάς».

Πάντες οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων εἶναι γραμματισμένοι καὶ ἐξ ἐπαγγέλματος πολιτευταί, καὶ εἰς αὐτὰ δὲ τὰ χωρία, ὅπου ἀφθονοῦσιν οἱ τελείως ἀγράμματοι, τὸ ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς εἶναι ζωηρόν. Ἡ δὲ διάθεσις τῆς ψήφου ὑπὲρ τούτου ἢ ἐκείνου εἶναι ἀποτέλεσμα ποικίλων παραγόντων, τοῦ πατριωτισμοῦ, τῆς γνώμης περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος, τῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὸν κομματάρχην, τοῦ προσωπικοῦ συμφέροντος καὶ εἴς τινας ἐπαρχίας τῆς ἐξωνήσεως. Πολλοὶ ὑποψήφιοι καταθέτουσι ἑκατοντάδραχμον εἴς τι ξενοδοχεῖον πρὸς παροχὴν οἴνου ἢ ρακῆς εἰς τοὺς ψηφοφόρους. Ἡ διεξαγωγὴ ἐκλογῆς στοιχίζει πολλάκις εἰς τὸν ὑποψήφιον δεκάκις χιλίας δραχμὰς καὶ πολλαὶ κυκλοφοροῦσιν ἀλλόκοτοι ἱστορίαι περὶ ἐκλογικῶν ὑποχρεώσεων καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀποτίσεως αὐτῶν. Καὶ αὐτὴ ἡ παρὰ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας θεωρουμένη ἱερὰ σχέσις τοῦ ἀναδόχου πρὸς τὸν ἀναδεξιμιὸν χρησιμεύει ὡς μέσον ψηφοθηρίας.

Ἡ χρῆσις ἐν τούτοις τῶν ἀνωτέρω μέσων περιορίζεται μόνον πρὸς ἄγραν τῆς ψήφου τῶν ἁπλουστέρων. Ἄδικον, λοιπόν, θὰ ἦτο νὰ κρίνῃ τις ἐκ τούτων περὶ τῆς νοημοσύνης ἢ τοῦ πατριωτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ πεῖρα τῆς αὐτοδιοικήσεως εἶναι ἀκόμη μικρὰ καὶ πλὴν τούτου τὰ ἀγροτικὰ διαμερίσματα διετέλουν μέχρις ἐσχάτων εἰς τελείαν ἀπομόνωσιν, διὰ τὴν ἔλλειψιν μέσων συγκοινωνίας. Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ προστεθῇ ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις καὶ τὰ ἤθη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἄγουσιν αὐτὸν εἰς πολίτευμα πατριαρχικόν.

«Οἱ Ἕλληνες εἶναι οἱ ἄριστοι υἱοὶ καὶ ἀδελφοὶ ὅλης τῆς οἰκουμένης», μοῦ ἔλεγεν ἔξυπνος Ἀθηναῖος, καλῶς γνωρίζων τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν Ἀμερικήν, ὁ αὐτὸς ὅστις μοῦ εἶχεν ἀποκαλύψει τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας ἀδυναμίας τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος.

Δύσκολον θὰ ἦτο καὶ νὰ ἀρνηθῇ τις ὅτι οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες παρέχουσι περιφανέστερα παντὸς ἄλλου λαοῦ δείγματα τῆς ἀγάπης αὐτῶν πρὸς τὴν γενέθλιον χώραν, καὶ ὅταν ἀκόμη ζῶσι μακρὰν αὐτῆς. Ὅπως πεισθῇ τις περὶ τούτου ἀρκεῖ νὰ ἐπιθεωρήσῃ τὰ δαπάνῃ αὐτῶν ἀνεγερθέντα μεγαλοπρεπῆ ἐκπαιδευτικὰ καὶ ἄλλα ἱδρύματα, καὶ ἰδίως τὴν Σιναίαν Ἀκαδημίαν, τὴν προωρισμένην νὰ φιλοξενήσῃ λογίους ἄνδρας, περὶ τῶν ὁποίων ἐλπίζουσιν οἱ Ἕλληνες ὅτι θὰ ἀναδειχθῶσιν ἐφάμιλλοι τῶν Γάλλων ἀκαδημαϊκῶν. Ἑτέρα τοῦ πατριωτισμοῦ αὐτῶν ἀπόδειξις εἶναι ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν πλουτησάντων εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἐπανέρχονται νὰ ζήσωσι τὰ τελευταῖα αὐτῶν ἔτη εἰς τὰς Ἀθήνας.

Εἰς τὴν χώραν ταύτην τῆς ὁποίας ὁ λαός, καίτοι προικισμένος διὰ τοιούτων προτερημάτων, περιπίπτει ἐν τούτοις εὐκολώτερον παντὸς ἄλλου εἰς τὰς πολιτικὰς πλεκτάνας, διακρίνεται ὁ κ. Τρικούπης τῶν ἄλλων πολιτευτῶν κατά τε τὰ ἤθη καὶ τοὺς τρόπους. Οὐδέποτε ἐκολάκευσεν οὔτε τοὺς πολιτικοὺς ἄνδρας οὔτε τὸν λαόν, ἀλλὰ κατώρθωσε νὰ ἀποβῇ ἀναγκαῖος εἰς αὐτούς. Πιθανὸν εἶναι νὰ μὴ τὸν ἀγαπῶσι πάντες, ἀλλὰ πάντες τὸν θαυμάζουσι, τὸν φοβοῦνται καὶ ἔχουσιν ἐμπιστοσύνην εἰς αὐτόν. Κατὰ τὴν κρίσιν εὐφυεστάτου ἀνδρός, οὐχὶ

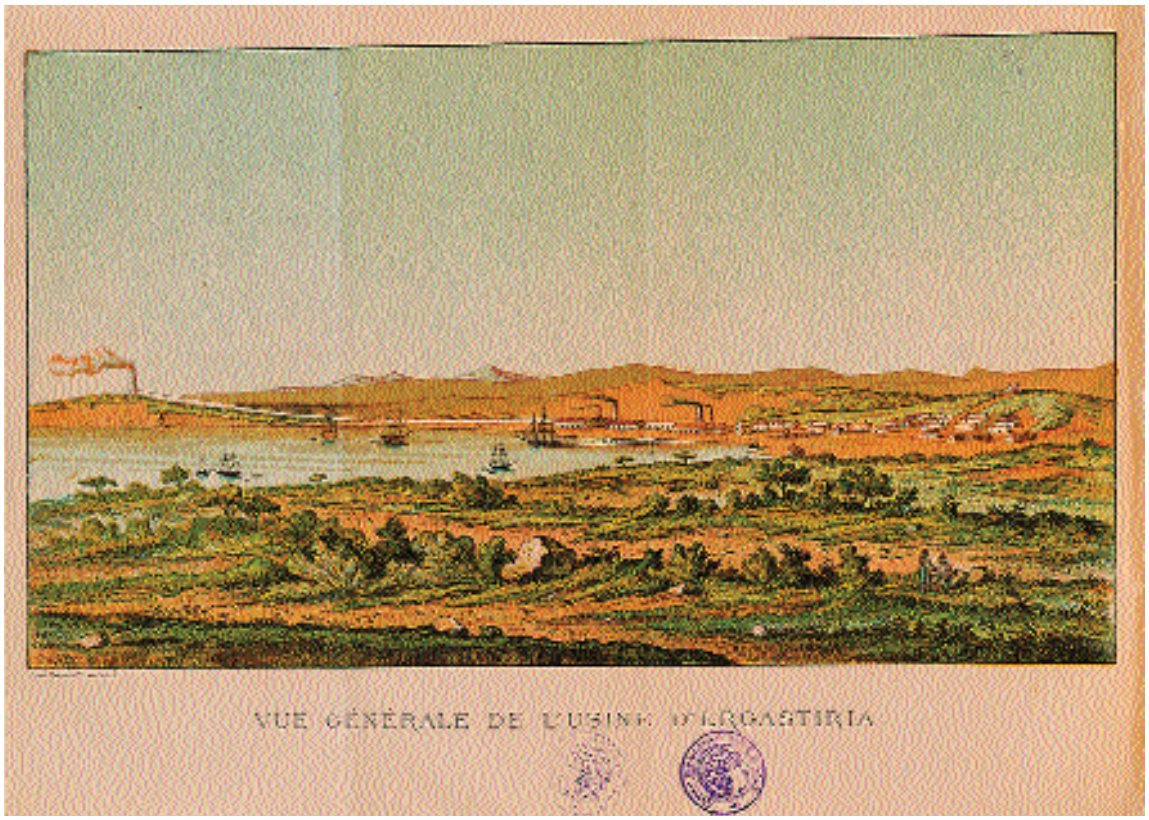

Γενική άποψη του Λαυρίου. Έγχρωμη λιθογραφία από το βιβλίο του Ανδρέα Κορδέλλα Le Laurium, *Marseille, 1869.*

Ἕλληνος ἀλλὰ ξένου, διαμείναντος ἐπὶ δωδεκαετίαν ἐν Ἀθήναις καὶ οἰκειοτάτου πρός τε τὴν Αὐλὴν καὶ τοὺς πολιτικοὺς ἄνδρας: «Ὁ Τρικούπης εἶναι εἶδος αὐτοκράτορος. Οὐδεὶς τολμᾷ ἐπὶ πρωθυπουργίας του νὰ πράξῃ τὸ παραμικρὸν ἄνευ τῆς συμπράξεώς του, ἔστω καὶ ἀναγόμενον εἰς τὴν δημοτικὴν διοίκησιν. Εἶναι ὄχι μόνον ἱκανός, ἀλλὰ καὶ μεγαλοφυής. Περὶ αὐτοῦ δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι δὲν ὑπόκειται εἰς τὴν φυσικὴν ἀνάγκην ἀναπαύσεως. Οὔτε ὑποχωρεῖ ποτε, οὔτε στέργει συγκαταβάσεις. Ὁ Δηλιγιάννης δὲν θὰ ἀπεποιεῖτο νὰ συμπίῃ μαστίχαν εἰς τὸν δρόμον μετ' ἀμαξηλατῶν, καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶναι δημοτικός, ἐνῷ ὁ Τρικούπης ἔχει ἦθος λόρδου. Ἅμα, ὅμως, περιπλεχθῶσι τὰ πράγματα, ὁ λαὸς ζητεῖ τὸν Τρικούπην». Κατὰ τοὺς ἀντιπάλους του, ἡ ἐπιφύλαξις αὕτη εἶναι τέχνασμα, εἰς πάντας, ὅμως, τοὺς γνωρίσαντας αὐτὸν φαίνεται εἰλικρινὴς καὶ ἐγκειμένη εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρός. Οὗτος οὔτε ῥέγεται οὔτε δύναται νὰ μιμηθῇ τοὺς ἄλλους. Καίτοι, ὅμως, ἐπιφυλακτικώτερος τῶν πλείστων ἄλλων Ἑλλήνων, δὲν δύναται βεβαίως νὰ κατηγορηθῇ ἐπὶ ἐλλείψει φιλοφροσύνης πρὸς τοὺς ξένους.

Μεγάλην προξενεῖ ἐντύπωσιν καὶ ἡ προφανὴς αὐτοῦ ἀδιαφορία πρὸς τὸν ἔπαινον καὶ ψόγον, εὐλόγως δὲ δύναται νὰ ἀμφισβητηθῇ ἂν εἶναι ἔργον φρονήσεως ἡ περιφρόνησις αὐτοῦ πρὸς τὸν Τύπον, ἐνῷ ἐπιβάλλεται ἴσως εἰς αὐτὸν νὰ φροντίσῃ ὅπως ἀντιπροσωπεύηται ἐπαρκῶς καὶ ἡ Κυβέρνησις ἐν τῇ δημοσιογραφίᾳ. Πασίγνωστον μυστικὸν εἶναι ὅτι αἱ κυβερνήσεις τῆς Γαλλίας, τῆς Ἰταλίας καὶ ἄλλων χωρῶν παρέχουσιν ἐπιχορηγήσεις εἰς ἱκανὸν μέρος τοῦ Τύπου, ἀλλ' ὁ κ. Τρικούπης δὲν φαίνεται πρόθυμος εἰς τοιαύτας παροχάς. Ἐκ τῶν πολυαρίθμων ἐν Ἀθήναις ἐφημερίδων μόνον δύο ἦσαν αἱ εὐμενῶς διακείμεναι πρὸς αὐτὸν πρὸ τῆς τελευταίας του παραιτήσεως, οὐδ' ηὔξησεν ὁ ἀριθμὸς μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του εἰς τὰ πράγματα.

Πρὸ διετίας περίπου ἀνέγνωσα εἰς τὴν *Σύγχρονον Ἐπιθεώρησιν* ὅτι δύο δημοσιογράφοι ἐκ τοῦ ἐπιτελείου ὑπουργικῆς τότε ἐφημερίδος ἐζήτησαν τὴν ὑποστήριξιν αὐτοῦ ὡς ὑποψήφιοι βουλευταί, καὶ μετὰ τὴν ἀπότομον ἄρνησιν ταύτης προσεχώρησεν ἡ ἐφημερὶς ἐκείνη εἰς τὴν Ἀντιπολίτευσιν. Ἄλλο πάλιν ὑπουργικὸν φύλλον ἐπροστάτευε χαρτοπαικτεῖον, τὸ ὁποῖον διέταξεν ὁ Τρικούπης νὰ κλεισθῇ, οἱ δὲ ἐκδόται τῆς ἐφημερίδος ἐξεδικήθησαν δημοσιεύοντες ἓν ἀκόμη φύλλον περιέχον σφοδρὸν ἀντιτρικουπικὸν ἄρθρον καὶ διακόπτοντες ἔπειτα τὴν ἔκδοσιν.

Ἡ περιφρόνησις αὐτοῦ πρὸς πᾶσαν κατακραυ-

γὴν ἐξεδηλώθη διὰ πλείστων ἄλλων ἔργων του. Οὐδέποτε ἐδίστασε νὰ αὐξήσῃ τοὺς φόρους, ὁσάκις ἐθεώρησε τοῦτο ἀναγκαῖον, καίτοι γνωρίζων πόσον εἶναι ἀντιδημοτικόν. Χάριν οἰκονομίας ἔπαυσε πάντας, πλὴν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει, τοὺς πρέσβεις, ἀναθέσας τὴν διεξαγωγὴν τῶν ὑποθέσεων εἰς τοὺς γραμματεῖς. Κατὰ τὸ ἔτος 1887 εἶχε τὸ θάρρος νὰ περιορίσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν βουλευτῶν ἀπὸ διακοσίων πεντήκοντα εἰς ἑκατὸν πεντήκοντα, ἀποβλέπων εἰς μόνην τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ βουλευτικοῦ ἀξιώματος, χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ᾽ ὄψιν τὴν δυσαρέσκειαν τῶν πολιτευτῶν. Ὁ κ. Δηλιγιάννης, ἐπανελθὼν ἔπειτα εἰς τὰ πράγματα, ηὔξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀντιπροσώπων εἰς διακοσίους ἑπτά, ὅσοι εἶναι καὶ σήμερον.

Πρὸ δύο περίπου ἐτῶν εἰσήγαγεν ὁ κ. Τρικούπης εἰς τὴν Βουλὴν νόμον ἐπιβάλλοντα τὴν καταβολὴν διδάκτρων εἰς τοὺς φοιτητάς. Τὸ μέτρον τοῦτο ἐξώθησεν εἰς στασιαστικὰ κινήματα τὴν εὐερέθιστον νεολαίαν. Πλῆθος φοιτητῶν ἐπολιόρκησε τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν καὶ ἐπιτροπὴ αὐτῶν ἐζήτησε νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὸν πρωθυπουργόν, ὅστις, εὐθὺς ἅμα ἐπληροφορήθη τὸν σκοπὸν τῆς ἐπισκέψεως, διέκοψε τὸν ἀγορεύοντα λέγων: «Ἂν ἤλθατε ἐδῶ ὡς φοιτηταί, δὲν εἶσθε ἁρμόδιοι νὰ ἐκφράσητε γνώμην περὶ τοῦ ζητήματος, ἂν δὲ ἤλθατε ὡς πολῖται, τότε ἀποδεικνύεσθε ἀφιλοπάτριδες, μὴ στέργοντες τὴν ἐπιβαλλομένην καὶ εἰς ὑμᾶς καταβολὴν ὑπὲρ τῆς χώρας». Ταῦτα εἰπὼν ἀπεσύρθη εἰς τὸ ἰδιαίτερον αὐτοῦ γραφεῖον, τὴν δὲ θορυβώδη συνάθροισιν διέλυσε μετ᾽ ὀλίγον ὁ ἔξυπνος διευθυντὴς τῆς Ἀστυνομίας, οὐχὶ διὰ τῆς βίας, ἀλλὰ δι᾽ ἁπλοῦ ραντίσματος τῶν διαδηλωτῶν διὰ πυροσβεστικῆς ἀντλίας. Ἡ τοιαύτη πρὸς τοὺς φοιτητὰς συμπεριφορά, καὶ δικαία ἂν ὑποτεθῇ, δὲν ἦτο βεβαίως πρόσφορος πρὸς αὔξησιν τῆς δημοτικότητος τοῦ ὑπουργείου. Ἡ περιφρόνησις τῆς δημοτικότητος ἐνδέχεται μὲν νὰ εἶναι ἐνίοτε ἡρωϊκή, ὅταν, ὅμως, ἡ διατήρησις τῆς ἐξουσίας ἐπ᾽ ἀγαθῷ τῆς χώρας ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς εὐνοίας τοῦ λαοῦ, δὲν εἶναι ἴσως φρόνιμος ἡ μὴ ἐπιβαλλομένη ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ὑπερβολικὴ αὐστηρότης.

«Ὑπάρχουσι περιστάσεις», ἔλεγεν ἡμέραν τινὰ ὁ κ. Τρικούπης, «κατὰ τὰς ὁποίας συμφέρει εἰς τὴν χώραν νὰ λαμβάνωνται μέτρα, τῶν ὁποίων δὲν δύναται ὁ λαὸς νὰ ἐννοήσῃ τὴν σκοπιμότητα». Οὐδὲ τοῦτο, ὅμως, συντελεῖ εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ πολιτικὸν ἄνδρα λαοφίλητον, οὐδ᾽ εἶναι κἂν ἀσφαλὴς ἀρχή. Ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῆς ἐπιτυγχάνει μόνον ὅταν ὑπάρχῃ πιθανότης νὰ φωτισθῇ ὁ λαὸς ἐγκαίρως, πρὶν δηλαδὴ ματαιώσῃ τὸ ἔργον τῆς Κυβερνήσεως ἀνατρέπων αὐτήν. Ὅπως δήποτε ἡ τοιαύτη μέθοδος εἶναι πάντοτε ἐπικίνδυνος, καὶ τ᾽ ἀποτελέσματα αὐτῆς ἐν περιπτώσει ἀποτυχίας πολὺ μᾶλλον ἐπιζήμια τῆς ἀναβολῆς. Εἰς τοὺς παρατηρήσαντας εἰς αὐτὸν ὅτι τὸ οἰκονομικόν του πρόγραμμα τῆς ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας διὰ τῆς συνομολογήσεως δανείου καὶ αὐξήσεως τῶν φόρων, ἦτο καθ᾽ ὑπερβολὴν τολμηρόν, ἀπήντησεν ὁ κ. Τρικούπης: «Ὑπελόγισα ἤδη τὰς συνεπείας αὐτοῦ. Ἡ ἐπιβολὴ νέων φόρων, ἡ ἐκ τοῦ περιορισμοῦ τοῦ ποσοῦ τοῦ κυκλοφοροῦντος νομίσματος στενοχωρία καὶ ἡ κατάργησις θέσεων ἄγουσι τὸ ὑπουργεῖον εἰς βεβαίαν πτῶσιν. Ἂν, ὅμως, κατορθώσω πρὸ αὐτῆς νὰ ἱδρύσω τὴν τοιαύτην πολιτείαν ἐπὶ βάσεως τόσον στερεᾶς, ὥστε νὰ ἀναγκασθῶσιν οἱ διάδοχοί μου νὰ συνεχίσωσιν αὐτήν, θέλω πιστεύσει ὅτι ἐνίκησα». Τὸ ὑπαγορεῦσαν τοὺς λόγους τούτους αἴσθημα εἶναι, βεβαίως, εὐγενὲς καὶ κατὰ τὴν γνώμην εἰλικρινές. Ἀμφίβολον, ὅμως, ἀπομένει ἂν εἶναι κατορθωτὴ ἡ ἵδρυσις πολιτικοῦ συστήματος ἐπιβαλλομένου ὑποχρεωτικῶς εἰς τοὺς διαδόχους. Αἱ περιστάσεις ἐν τούτοις ἦσαν τόσον δυσχερεῖς καὶ ἀπέλπιδες, ὥστε ἐδικαιολόγουν τὴν τοιαύτην ἡρωϊκὴν ἀπόφασιν, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλει ἡ Ἑλλὰς πᾶν λείψανον τῆς οἰκονομικῆς αὐτῆς πίστεως.

Τὰ ἀλλεπάλληλα παθήματα τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη, οἱ μάταιοι ἀγῶνες πρὸς ἐπέκτασιν τῶν ὁρίων τῆς ἄνευ τῆς ἀπαιτουμένης πρὸς τοῦτο ἰσχύος, αἱ ἐπιτιμήσεις τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, ἡ ὄγκωσις τοῦ δημοσίου χρέους, ἡ ἀποτυχία τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ἤτοι τῆς συνενώσεως εἰς ἓν κράτος τῶν ἐν Κρήτῃ, Μακεδονίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ Ἑλλήνων τὴν ὁποίαν ἀπερίσκεπτοί τινες ὠνειρεύοντο προσεχῶς, καὶ ἡ ἐκ τούτων πάντων ἀνησυχία καὶ δυσαρέσκεια τοῦ λαοῦ, ἤγαγον πολλοὺς νὰ πιστεύσωσιν ὅτι τὸ ἰσχῦον κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα ἀπέτυχε νὰ χρήζει σπουδαίας μεταπλάσεως. Ἐπιφανὲς μέλος τοῦ ὑπουργείου ἀπεφάνθη πρό τινος χρόνου ὅτι εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο ἡ ἵδρυσις Γερουσίας πρὸς περιορισμὸν τῆς βουλευτικῆς πιέσεως. Πολλὰ ἐδημοσιεύθησαν καὶ εἰς τὰς ἐφημερίδας ἄρθρα συνηγοροῦντα ὑπὲρ τῆς μείζονος μετοχῆς τοῦ Στέμματος εἰς τὴν διεύθυνσιν τῶν κοινῶν ἢ καὶ προτρέποντα τὸν Βασιλέα νὰ ἀναθέσῃ εἰς ἑαυτὸν τὰ καθήκοντα πρωθυπουργοῦ. Ἀφ᾽ ἑτέρου, ὅμως, δὲν ἔλειψαν καὶ οἱ μεμφόμενοι αὐτὸν ἐπὶ αὐθαιρεσίᾳ. Νοημονέστατος Ἕλλην, οὐχὶ ἐν ἐνεργείᾳ πολιτευτής, ἀλλ᾽ οἰκειότατος πρὸς τοὺς ἐν Ἑλλάδι καί τινας ξένους πολιτικοὺς ἄνδρας, μοῦ ἔλεγεν ὅτι ἀποτέλεσμα τῆς πείρας τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος ἦτο νὰ ἀμφιβάλῃ ἂν ἦσαν οἱ Ἕλληνες ὥριμοι πρὸς αὐτοδιοίκησιν. Ὁ ἀγροτικὸς τῳόντι πληθυσμὸς ἦτο ἀμαθέστατος καὶ πολλοὶ οἱ ἀγνοοῦντες τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν γραφήν, τῶν ὁποίων τὸ ἐνδιαφέρον εἰς τὴν πολιτικὴν περιωρίζετο εἰς τὴν ἐπιτυχίαν ἢ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ κομματάρχου των. Ὡς ἐκ τούτου ἔκλινε νὰ πιστεύσῃ ὅτι, ἂν ἦτο ὁ Βασιλεὺς ἄλλος ἄνθρωπος, θὰ ἦτο καὶ συμφέρουσα καὶ

κατορθωτὴ ἡ κατάργησις τοῦ ἰσχύοντος πολιτεύματος καὶ ἡ διοίκησις τῆς χώρας παρὰ τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος, προσλαμβάνοντος ὡς συμβούλους τοὺς ἀρίστους τῶν Ἑλλήνων. Αἱ ἰδέαι αὗται δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς παράδοξοι ἐκφερόμεναι ἐν χώρᾳ αὐτοδιοικουμένῃ καθ' ἣν ὥραν τὸ δημοκρατικὸν πνεῦμα τείνει νὰ ἐπικρατήσῃ ἁπανταχοῦ τῆς Εὐρώπης. Αἱ ἰδέαι αὗται ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς νὰ πιστεύσωμεν ὅτι δὲν ἀπηλλάγη ἀκόμη ἐντελῶς ἡ Ἑλλὰς ὑπὸ τοῦ ἀνατολισμοῦ.

Ἐξ ἀντιθέτου ἐναντία εἶναι ἡ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου γνώμη τοῦ κ. Τρικούπη, ἡ μεγάλην ἔχουσα σημασίαν κατὰ τὰς παρούσας κρισίμους περιστάσεις. Εἰς τοὺς ὁμιλοῦντας πρὸς αὐτὸν περὶ τῆς ἀκαταλληλότητος τοῦ πολιτεύματος ἀπαντᾷ ὅτι ἔχει πεποίθησιν εἰς τὴν νοημοσύνην τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, καίτοι πολλοὶ τῶν ἀγροτῶν εἶναι ἀκόμη ἀγράμματοι. Πολλοὶ ἐκ τούτων εἶναι γαιοκτήμονες καὶ ἱκανὴ περισσεύει ἔκτασις ἐδάφους ὥστε νὰ γίνῃ τοιοῦτος πᾶς σχεδὸν Ἕλλην, διευκολυνόμενος εἰς τοῦτο ἐκ τῶν διατάξεων τοῦ ἑλληνικοῦ νόμου. Εἰς μόνην τὴν Ἑλλάδα δὲν ὑπάρχει τάξις ἀκτημόνων, οἵα εἰς πάντα τὰ λοιπὰ κράτη τῆς Εὐρώπης καὶ οὐδεὶς κίνδυνος ἐκ τοῦ κοινωνισμοῦ. Τὰ συμφέροντα τοῦ λαοῦ εἶναι ἱκανῶς ὡρισμένα καὶ ὁ λαὸς ἱκανὸς ν' ἀντιληφθῇ τούτων ἐν συνόλῳ, ὥστε ἀσφαλέστερον εἶναι νὰ ἐμπιστευώμεθα εἰς αὐτόν. «Τοῦτο», ἐπρόσθεσε, «δὲν ἀληθεύει εἰς πᾶσαν χώραν, ἀλλ' ἀληθεύει κατὰ τὴν κρίσιν μου ἐν Ἑλλάδι. Τὰ πολιτικὰ κόμματα στηρίζονται εἰς ἀρχὰς καὶ εἰς συμφέροντα, τὸ ἀσφαλέστερον, ὅμως, στήριγμα εἶναι τὸ συμφέρον τοῦ λαοῦ. Ὅταν οὗτος εἶναι ἱκανὸς νὰ διακρίνῃ τοῦτο, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ὥριμος εἰς αὐτοδιοίκησιν». Ἡ ἀλήθεια, ὅμως, ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ εἴπωμεν ὅτι κατὰ τὰς προτελευταίας ἐκλογὰς ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν ἐπέδειξε τὴν ἀποδιδομένην εἰς αὐτὸν ἱκανότητα πρὸς διάκρισιν τοῦ συμφέροντός του, ἂν δὲ ἀνατρέψῃ τὸν κ. Τρικούπην καὶ κατὰ τὰς προσεχεῖς, πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τοῦτο ὡς σπουδαῖον ἐπιχείρημα κατὰ τῆς γνώμης του.

Τοιαύτην ἔχων εἰς τὸν λαὸν πεποίθησιν καὶ φρονῶν ὅτι ἡ ἔλλειψις ἀκτημόνων καὶ οἱ ἄφθονοι πόροι τῆς χώρας καθίστανον αὐτὸν ἱκανὸν νὰ ὑπομείνῃ αὔξησιν τῆς φορολογίας πρὸς ταχυτέραν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας, δὲν ἐδίστασε νὰ ἐξωθήσῃ αὐτὸν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς προόδου. Ἂν δὲ ἀπομένῃ ἀμφίβολος ἡ προθυμία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἰς καταβολὴν τῶν ἀπαιτουμένων θυσιῶν, ἀνεπίδεκτον ἀφ' ἑτέρου ἀμφισβητήσεως εἶναι ὅτι ἦτο ἱκανώτατος νὰ καταβάλῃ τὰ ζητούμενα καὶ περισσότερα ἀκόμη. Πολλοὶ ἐν τούτοις ξένοι, κατοικοῦντες ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν εἰς Ἀθήνας καὶ ἁρμόδιοι πρὸς ἐκτίμησιν τῶν συμβαινόντων, φρονοῦσιν ὅτι ὁ κ. Τρικούπης ἐβιάσθη νὰ προτρέξῃ καὶ ἀπίθανον εἶναι ν' ἀκολουθήσῃ αὐτὸν ὁ λαός. Πρόσφατά τινα γεγονότα φαίνονται ἀποδεικνύοντα τὴν γνώμην ταύτην, ἀλλὰ δυνάμεθα ἀκόμη νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι θέλουσι κατανοήσει ἐγκαίρως οἱ Ἕλληνες ὅτι συμφέρει εἰς αὐτοὺς νὰ ἔχωσι πλήρη ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν ἰσχυρὰν διάνοιαν τοῦ κ. Τρικούπη.

Τὸ τρωτὸν μέρος τῆς πολιτείας τοῦ ἀνδρὸς εἶναι πιθανῶς τὸ ἑξῆς, ὅτι βιάζεται κάπως νὰ ἐξωθήσῃ τὸν λαὸν εἰς τὴν εὐθεῖαν ὁδόν, ἀντὶ νὰ προτιμήσῃ τὴν βραδυτέραν, ἀλλ' ἀσφαλεστέραν μέθοδον τοῦ νὰ ὁδηγήσῃ αὐτὸν εἰς ταύτην. Διδακτικὴ θὰ ἦτο ἡ σύγκρισις τοῦ συστήματος αὐτοῦ πρὸς τὸ ἀντίθετον τοῦ Λίγκολν, ὅστις ἀνέμενε νὰ συνταχθῇ ὁ λαὸς μετ' αὐτοῦ ὅπως τὸν ὁδηγήσῃ ὅπου ἤθελε. Ἂν ἐστερεῖτο τῆς τοιαύτης ὑπομονῆς καὶ ἀκριβοῦς ἐκτιμήσεως τῶν διαθέσεων τοῦ λαοῦ, δὲν θ' ἀνεδεικνύετο πιθανῶς μέγας πολιτικὸς ἀνήρ, οἷος ὁμολογεῖται παρὰ πάντων, ὅσον μεγάλη καὶ ἂν ἦτο ἡ διάνοια καὶ ἡ καρδία του.

Ἀδύνατον ἐν τούτοις εἶναι νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι ὁ κ. Τρικούπης, καίτοι αὐταρχικός, ὑπῆρξεν ὁ εἰσηγητὴς τῆς ἐν Ἑλλάδι λαϊκῆς κυβερνήσεως. Πρὶν τῷ ὄντι ἐξεγείρῃ τὸν λαὸν καὶ τὸν Βασιλέα διὰ τῶν ἄρθρων του ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως ἀδόλου λαϊκῆς πλειονοψηφίας, αἱ ἐν Ἑλλάδι ἐκλογαὶ διεξήγοντο ἐν ἀπολύτῳ ἐλευθερίᾳ, οὐδ' ἦτο, ὡς σήμερον, ἡ Κυβέρνησις προϊὸν τῆς ἐν τῇ Βουλῇ πράγματι λαϊκῆς πλειονοψηφίας.

Ἀφοῦ θαυμάσῃ τις παρὰ τῷ κ. Τρικούπῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ χαρακτῆρος καὶ τὴν ἀποχὴν ἀπὸ παντὸς δημοκοπικοῦ τεχνάσματος, δύναται ἴσως νὰ παρατηρήσῃ ὅτι ἡ εὐθύτης καὶ ἡ ἀκεραιότης δὲν ἐπιβάλλουσι τὴν περιφρόνησιν τῆς ἑκάστοτε ἐπικρατούσης διαθέσεως τοῦ λαοῦ, καὶ πλὴν τούτου ὅτι ὁ ἐξ αὐτῆς ἐξαρτώμενος πολιτικὸς ἀνὴρ δὲν πρέπει νὰ προπορεύηται παρὰ μόνον ἐφ' ὅσον παρακολουθεῖται. Τοῦτο δὲν λέγομεν ἀποβλέποντες εἰς τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων τὴν ἐπιβάλλουσαν τὴν χρῆσιν φαρμάκων ἡρωϊκῶν πρὸς ἀποτροπὴν ἐπικειμένης καταστροφῆς, θεωροῦμεν, ὅμως, ζήτημα ἂν ἦτο φρόνιμον νὰ προβῇ ἡ κυβέρνησις τοῦ κ. Τρικούπη εἰς μεγάλας δαπάνας δι' ὁδούς, σιδηροδρόμους καὶ ἄλλα δημόσια ἔργα πρὸ τῆς ἀπαιτήσεως τούτων παρὰ τῆς κοινῆς γνώμης καὶ πρὶν βεβαιωθῇ περὶ τῆς προθυμίας τοῦ λαοῦ νὰ ὑπομείνῃ βαρυτέρους φόρους. Ὁ λαὸς εὐχαριστήθη, βεβαίως, ἐκ τῶν σιδηροδρόμων καὶ τῶν ἄλλων βελτιώσεων, δὲν φαίνεται, ὅμως, καὶ ὑπολογίσας ἀκριβῶς τὸ τίμημα αὐτῶν.

Καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ ἤδη μακροῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ σταδίου, ὁ κ. Τρικούπης διέμεινε πτωχός, περὶ οὐδὲν ἄλλο ἀσχολούμενος ἢ τὴν πολιτικήν, καὶ ἀποζῶν ἐκ τοῦ γλίσχρου αὐτοῦ πρωθυπουργικοῦ μισθοῦ καὶ τοῦ γλισχροτέρου εἰσοδήματος τῆς ἀσημάντου πατρικῆς κληρονομίας. Ζῇ

ἀπερίττως ἐν ἐνοικιασμένῳ οἴκῳ μετὰ τῆς ἀγάμου ἀδελφῆς του, ἥτις φαίνεται συναφοσιωθεῖσα μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν ὑπηρεσίαν τῆς χώρας. Πᾶσα εἰκὼν τοῦ κ. Τρικούπη θὰ ἦτο ἀτελὴς ἄνευ τῆς μνείας τῆς διὰ παντοίων κοσμουμένης πλεονεκτημάτων δεσποίνης ταύτης, τῆς ὁποίας ἡ σύμπραξις ἀπεδείχθη ἐπὶ πολλὰ ἔτη χρησιμωτάτη εἰς τὸν πολιτικὸν ἄνδρα. Καθ' ἡμέραν καὶ ἐφ' ὅλην τὴν ἡμέραν δέχεται φίλους, ξένους, βουλευτάς, ὀπαδοὺς ἢ καὶ ἀντιπάλους μετὰ θελκτικωτάτης εὐπροσηγορίας, οἱ δὲ Εὐρωπαῖοι ἐπισκέπτται θαυμάζουσι καὶ τὴν ἀκρίβειαν μετὰ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ εἰς ἕκαστον τὴν γλῶσσάν του. «Ἡ αἴθουσα τῆς δεσποινίδος Τρικούπη», λέγει κάλλιστα εἷς τῶν συντακτῶν τῆς *Ἐφημερίδος τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου*, «εἶναι ἡ μᾶλλον ἐνθυμίζουσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος τὰς πολιτικὰς καὶ φιλολογικὰς αἰθούσας».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει βεβαίως ὅτι ὁ κ. Τρικούπης εἶναι πρὸ πάντων ἀνὴρ ἐνεργείας. «Κάλλιον εἶναι», ἔλεγέ ποτε, «νὰ ἐκτιμᾶται τις ἐκ τῶν ὅσων ἔπραξε παρὰ ἐκ τῶν ὅσων εἶπεν ἢ ὑπεσχέθη», καὶ ἡ διαγωγή του εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν τοιαύτην δήλωσιν. Γερμανὸς συγγραφεὺς λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι τὸ κυριώτατον χαρακτηριστικὸν εἶναι ἡ ἰσχὺς τῆς βουλήσεως. Μετὰ τούτου συμφωνοῦσι πάντες οἱ γνωρίσαντες τὸν ἄνδρα. Κατὰ τὴν πρώτην, ὅμως, συνέντευξιν ἐκπλήσσει πρὸ πάντων ἡ ἀξιοθαύμαστος αὐτοῦ ταχύτης περὶ τὴν ἀντίληψιν παντὸς ζητήματος ὑφ' ὅλας αὐτοῦ τὰς ἐπόψεις. Ὁ κ. Δηλιγιάννης, ὅστις ἐκ τοῦ μακροῦ ἀνταγωνισμοῦ πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ὅτι γνωρίζει καλῶς τὸν χαρακτῆρα του, μὲ εἶπε περὶ αὐτοῦ: «Ὁ κ. Τρικούπης εἶναι ἀνὴρ τολμηρός». Τοῦτο δὲν ἦτο ἐκ μέρους του ἔπαινος, διότι ἐννόει ὅτι ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς θεμιτῆς τόλμης. Πλὴν τοῦ κ. Δηλιγιάννη ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι πιστεύοντες ὅτι δὲν ἐδίστασεν ἐνίοτε νὰ βιάσῃ τὸ γράμμα τοῦ νόμου, ὁσάκις ἐνόμισεν ὅτι ἀντίκειται εἰς τὸ πνεῦμα ἢ πρὸς τὸ συμφέρον τῆς χώρας. Παρ' οὐδενός, ὅμως, ἤκουσα αὐτὸν κατηγορούμενον ὅτι ἔπραξε τοῦτο χάριν προσωπικῶν λόγων ἢ ἀποβλέπων εἰς ἄλλο τι πλὴν τῶν ὑψίστων γενικῶν συμφερόντων.

Ἡ μόνη εὔλογος μομφὴ κατὰ τῶν τοιούτων ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ τόπου τολμημάτων εἶναι ὅτι ταῦτα δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς προηγούμενα εἰς πολιτευτὰς στερουμένους φρονήσεως, ἢ καὶ πατριωτισμοῦ. Ἡ τόλμη εἶναι ἀναγκαῖον προσὸν παντὸς μεγάλου ἀνδρός, ὁσάκις συνδυάζεται μετὰ τῆς φρονήσεως, τῆς ὁποίας δὲν φαίνεται στερούμενος ὁ κ. Τρικούπης ὢν συγχρόνως audax et cautax κατὰ τὴν λατινικὴν ρῆσιν. Ἐκ πολλῶν τὰ ὁποῖα ἀνέγνωσα περὶ αὐτοῦ, ἢ ἀντελήφθην ὁ ἴδιος, κλίνω νὰ πιστεύσω ὅτι δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὸν Βίσμαρκ, πλὴν τῆς διαφορᾶς ὅτι εἶναι ἀνὴρ πυρὸς καὶ σιδήρου μικρᾶς καὶ ἀσθενοῦς χώρας, ἠναγκασμένος νὰ ἐπιφυλάττεται καὶ νὰ περιμένῃ καί, τὸ σκληρότατον, νὰ ἐκδιώκεται περιοδικῶς ἐκ τοῦ ὑπουργείου του καὶ νὰ βλέπῃ πᾶν ὅ,τι ἔπραξε καλὸν καταστρεφόμενον ὑπὸ τῶν διαδόχων του, ἐπαναγόντων τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν, ἀναστατούντων τοὺς φορολογικοὺς νόμους, ἀκυρούντων τοὺς περὶ προσόντων νόμους καὶ κληροδοτούντων εἰς αὐτὸν τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πληρώνῃ τὰ δάνεια τὰ ὁποῖα συνῆψαν καὶ ἐδαπάνησαν ἄνευ ἀνάγκης. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἱκανὰ συνωμολόγησε καὶ ὁ ἴδιος δάνεια, ταῦτα, ὅμως, ἀπέβλεπον εἰς πραγματικὰ ὠφελήματα. Γνωστὸν εἶναι ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶναι πολὺ μικρὰ καὶ πτωχὴ διὰ νὰ πολεμήσῃ κατὰ ξηρὰν πρὸς τὴν Τουρκίαν, ἡ τοιαύτη ἐν τούτοις πάλη θεωρεῖται παρὰ πάντων τῶν Ἑλλήνων ὡς ἀναπόδραστος. Καλὸν ἐκ τούτου ἐθεώρησεν ὁ κ. Τρικούπης νὰ ἐνισχύσῃ τοὐλάχιστον τὸν ἑλληνικὸν στόλον, ἀλλὰ καθ' ἣν ἀκριβῶς ὥραν εἰσέπλεον εἰς τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς τὰ νέα θωρηκτά, ὁ παραγγείλας αὐτὰ εὑρίσκετο εἰς τὰ ἀνάκτορα καταθέτων τὴν ἐξουσίαν. Ὁ κ. Τρικούπης, ὅση καὶ ἂν εἶναι ἡ εὐστάθεια τοῦ χαρακτῆρος του καὶ ἡ φιλοπατρία του, λυπεῖται βεβαίως κατάκαρδα διὰ τὰς τοιαύτας ἀνατροπὰς τοῦ ἔργου του, ἀφ' ἑτέρου, ὅμως, γνωρίζει ὅτι μόνον διὰ τῆς φρονήσεως καὶ τῆς ὑπομονῆς εἶναι κατορθωτὴ ἡ ἐπιτυχία τῶν ἑλληνικῶν πόθων. Ὅπως πάντες οἱ ὁμοεθνεῖς του, ἐλπίζει μεγαλυτέραν Ἑλλάδα, ἀλλά, κατὰ τὴν γνώμην του, πρὸς πλήρωσιν τῆς ἐλπίδος ταύτης, «Πρέπει πρότερον ἡ Ἑλλὰς νὰ ἐνισχυθῇ ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς, ν' ἀναδειχθῇ ὑγιής, εὔρωστος καὶ ἱκανὴ νὰ λάβῃ ὅσα ἀνήκουσιν εἰς αὐτήν».

Τὰ κατὰ τὰς τελευταίας δύο κυβερνητικὰς μεταβολάς, ἤτοι ἡ παραίτησις καὶ ἡ μετὰ ἑξάμηνον διάστημα ἐπάνοδος εἰς τὰ πράγματα τοῦ κ. Τρικούπη, δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς ἀκριβεστέραν ἐκτίμησιν τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐγχώριον πολιτικὴν καὶ τὸν Βασιλέα.

Ἡ βάσις τοῦ τελευταίου αὐτοῦ οἰκονομικοῦ σχεδίου ἦτο νέον δάνειον προωρισμένον εἰς τὴν ἐπὶ τρία ἢ τέσσαρα ἔτη ἀπότισιν τοῦ τόκου τῶν προγενεστέρων, τὴν ἔπειτα τροπὴν τούτων εἰς πάγια, τὴν ἄρσιν τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας καὶ φορολογικὸν σύστημα ἱκανὸν νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰ ἀνωτέρω. Τὸ τοιοῦτο πρόγραμμα ἐσχολιάσθη εὐνοϊκῶς καὶ ἐθεωρήθη ὡς δεκτικὸν τελείας ἐφαρμογῆς ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου πραγματογνώμονος, τοῦ προσκληθέντος νὰ ἐξετάσῃ τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τῆς χώρας. Μετὰ τὴν γνωμοδότησιν ταύτην, προέβη ἡ Κυβέρνησις εἰς διαπραγματεύσεις περὶ δανείου, αἵτινες κατέληξαν εἰς αἴσιον πέρας, μιᾶς μόνης ὑπολειπομένης διαφωνίας σχετικῆς πρὸς τὴν ἄσκησιν ἐλέγχου τινὸς παρὰ τῶν Ἄγγλων δανειστῶν ἐπὶ τῆς εἰσπράξεως τῶν προωρι-

σμένων εἰς ἀπότισιν τοῦ τόκου τοῦ δανείου φόρων. Τοιοῦτον, ὅμως, δικαίωμα ἐλέγχου δὲν ἠδύναντο οὔτε ὁ Βασιλεὺς οὔτε ὁ κ. Τρικούπης νὰ παραχωρήσωσιν ὑπὸ οἱονδήποτε τύπον μειοῦντα τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τῆς χώρας. Ἐπὶ τέλους συνεφωνήθη, μετὰ μακρὰς συζητήσεις, ὅτι τὸ προϊὸν τῶν ὑπεγγύων τούτων ἐσόδων θὰ κατετίθετο εἰς χεῖρας Ἄγγλων παρακατόχων, ὅπως ἀποδοθῇ ὑπὸ τούτων εἰς τοὺς δανειστάς. Τοῦτο παραδεχόμενοι ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Τρικούπης ἦσαν σύμφωνοι ὅτι οὐδόλως ἐζημιοῦντο τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τῆς Ἑλλάδος καὶ ὅτι ἠδύνατο κατὰ τοὺς κειμένους νόμους νὰ κυρωθῇ ἡ σύμβασις διὰ βασιλικοῦ διατάγματος. Ἀλλ' ἐνῷ ἐφαίνετο ὁριστικῶς εὐοδωθὲν τὸ δάνειον, τὰ ὄργανα τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἤρχισαν νὰ κραυγάζωσιν ὅτι ὁ ὅρος οὗτος ἦτο ἀντιπατριωτικὸς καὶ ὅτι ἐθυσιάζετο δι' αὐτοῦ ἡ κυριαρχία τῆς χώρας. Αἱ κραυγαὶ αὗται συνεκίνησαν τὴν κοινὴν γνώμην ὡς καὶ αἱ τοιχοκολληθεῖσαι προκηρύξεις, διὰ τῶν ὁποίων κατηγγέλλετο ὁ κ. Τρικούπης ὡς δικτάτωρ καὶ τὸ δάνειον ὡς ἀντισυνταγματικόν. Ταῦτα ἐφόβησαν τὸν Βασιλέα ὑποβαλόντα τότε τὴν γνώμην ὅτι ἠδύνατο νὰ συνομολογηθῇ τὸ δάνειον ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς ἐγκρίσεως παρὰ τῆς Βουλῆς. Ὁ κ. Τρικούπης αἰσθανόμενος τὸ μάταιον τῶν αἰτιάσεων καὶ τῶν κραυγῶν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἦτο πρόθυμος, ἂν ἐξηκολούθει ὑποστηριζόμενος παρὰ τοῦ Βασιλέως, ν' ἀψηφίσῃ ταύτας ἀρκούμενος εἰς τὴν ἀρχῆθεν συμφωνηθεῖσαν κύρωσιν τοῦ δανείου διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος, βλέπων, ὅμως, τὸν ἀνώτατον ἄρχοντα ἀπρόθυμον νὰ ἀναλάβῃ τοιαύτην εὐθύνην ἀπεδέχθη τὴν εἰσήγησιν αὐτοῦ, τηλεγραφήσας εἰς Λονδῖνον ὅτι ἡ περὶ δανείου συμφωνία θὰ ὑπεβάλλετο εἰς τὴν ἔγκρισιν τῆς Βουλῆς ὅπως καὶ αἱ τῶν προηγουμένων. Τοῦτο πράττων εἶχε πλήρη πεποίθησιν εἰς τὴν ἐν τῇ Βουλῇ πλειονοψηφίαν του, ἀλλὰ καὶ οὕτω ἐθεώρησεν ὅτι ἔπρεπεν ἀπροφασίστως νὰ προασπίσῃ τὴν Βασιλείαν διὰ τῆς τηρήσεως τύπων, ἔστω καὶ περιττῶν. Οἱ τραπεζῖται, ὅμως, φοβούμενοι τὴν ἀστασίαν τῆς Βουλῆς, ἀπεποιήθησαν ρητῶς νὰ δεχθῶσι τὸν ὅρον τῆς ἐγκρίσεως, ἐπιμένοντες εἰς τὴν κύρωσιν διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος, τὴν ὁποίαν ἐθεώρουν ἀρκοῦσαν.

Ὁ κ. Τρικούπης ἔσπευσε τότε νὰ παραιτηθῇ, ὅπως χορηγήσῃ εἰς τὸν διάδοχον αὐτοῦ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον καιρὸν νὰ προνοήσῃ περὶ τοῦ πρακτέου. Ἂν ὁ Βασιλεὺς εἶχεν ἐξακολουθήσει νὰ παρέχῃ τὴν ὑποστήριξιν αὐτοῦ, θὰ ἤρκει τὸ θάρρος τοῦ κ. Τρικούπη πρὸς ἄμεσον εὐόδωσιν τῆς ὑποθέσεως, ἀφοῦ μάλιστα ἀπεδείχθη ἐκ τῶν τελευταίων γεγονότων ὅτι δὲν ἠπατᾶτο πιστεύων ὅτι ἐξηκολούθει νὰ ὑποστηρίζηται ὑπὸ τῆς πλειονοψηφίας.

Τὸ νέον ὑπουργεῖον εἰργάσθη καθ' ὅλον τὸ θέρος χωρὶς νὰ συγκαλέσῃ τὴν Βουλήν, ὅτε δὲ συνῆλθεν αὕτη, ἀνετράπη κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ προέδρου διὰ πλειονοψηφίας ὑπερπεντήκοντα ψήφων. Ὁ ὑποψήφιος τοῦ κ. Τρικούπη συνήνωσε ψήφους πλειοτέρας πάντων ὁμοῦ τῶν ἄλλων ὑποψηφίων τῆς Ἀντιπολιτεύσεως. Κατὰ τὰ συνταγματικὰ νόμιμα, ἐδέησε νὰ ἀναθέσῃ καὶ πάλιν ὁ Βασιλεὺς τὴν ἐξουσίαν εἰς τὸν μέγαν αὐτοῦ ὑπουργόν, ὅστις ὑποστηριζόμενος ὑπὸ κραταιᾶς πλειονοψηφίας ἀναλαμβάνει τὸ βαρὺ ἔργον του, τὸ ὁποῖον κατέστησαν βαρύτερον οἱ κατὰ τὴν κρίσιμον ὥραν ἐνδοιασμοὶ καὶ ἡ ἐκ τούτων ἀπώλεια χρόνου. Ἡ ὅλη ἱστορία παρέχει ζωηρὰν εἰκόνα τῶν δυσχερειῶν, κατὰ τῶν ὁποίων ἀναγκάζεται πολιτικὸς ἀνὴρ νὰ παλαίσῃ εἰς μικρὸν κράτος, κατοικούμενον ὑπὸ λαοῦ ἀστάτου καὶ εὐεξάπτου, τοῦ ὁποίου εἶναι ἀμφισβητήσιμος ἡ πρὸς αὐτοδιοίκησιν ὡριμότης.

Ἡ τελικὴ ἔκβασις τῆς παρούσης κρίσεως ἀπομένει ἀμφίβολος καὶ δύσκολον θὰ ἦτο νὰ εἰκάσῃ τις μετά τινος ἀσφαλείας τί ἐπιφυλάσσεται εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὰ προσεχῆ ἔτη, ἢ καὶ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος.

Ἀλλ' ὁ ἐπισκεφθεὶς τὴν χώραν ταύτην καὶ γνωρίσας τὸν λαὸν αὐτῆς δυσκολεύεται νὰ πεισθῇ ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν εἶναι ἔθνος προωρισμένον νὰ εὐδοκιμήσῃ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, βέβαιον εἶναι ὅτι εἴτε πρωθυπουργεύων, ὡς κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς τελευταίας δωδεκαετίας, εἴτε καὶ ἀντιπολιτευόμενος, θὰ εἶναι ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ὁ κυριώτερος παράγων τῆς πολιτικῆς πορείας τῆς Ἑλλάδος. Οὗτος εἶναι, βεβαίως, ὁ μέγιστος τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων καὶ εἷς ἐκ τῶν μεγάλων πολιτικῶν ἀνδρῶν τοῦ αἰῶνος, ἡ δὲ ἐπίδρασις αὐτοῦ θὰ ἐξακολουθήσῃ κρατοῦσα ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Ἑλλάδος.

Πολιτικές ταραχές – Ο Τρικούπης

του Karl Krumbacher

Το βιβλίο του *Griechische Reise – Blatter aus dem Tagebuche einer Reise in Griechenland und in der Turkei* εκδόθηκε στο Βερολίνο το 1886. Στην ελληνική του μετάφραση κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις «Ιστορητής» το 1994, απ' όπου είναι και το παρακάτω κεφάλαιο με τίτλο *Ελληνικό ταξίδι. Φύλλα από το ημερολόγιο ενός ταξιδιού στην Ελλάδα και στην Τουρκία*, σ. 434-443:

(...) Στις 5 Φεβρουαρίου η Αντιπολίτευση φέρνει στη Βουλή θέμα εμπιστοσύνης της Κυβέρνησης, η οποία καταψηφίζεται με ψήφους 104 σε σύνολο 108. Στις 6 Φεβρουαρίου η κυβέρνηση Τρικούπη παραιτεῖται και ο Θ. Δηλιγιάννης λαμβάνει την εντολή να σχηματίσει κυβέρνηση. Στις 9 Φεβρουαρίου ὁ Δηλιγιάννης καταθέτει την εντολή, γιατί ο Γεώργιος δεν έκανε αποδεκτό τον όρο του για έκδοση διατάγματος για τη διάλυση της Βουλής και την προκήρυξη εκλογών. Στις 11 Φεβρουαρίου ο Χαρ. Τρικούπης, λαμβάνοντας την εντολή, ζητεί ψήφο εμπιστοσύνης, την κερδίζει με ψήφους 116 υπέρ, έναντι 112 κατά, και αμέσως διαλύει τη Βουλή και προκηρύσσει εκλογές για τις 7 Απριλίου 1885. Τις εκλογές κερδίζει ο Δηλιγιάννης και σχηματίζει κυβέρνηση.

Στην Αθήνα έφτασα την τελευταία ημέρα του Καρναβαλιού. Πολυάριθμα άτομα, που ήταν φριχτά μασκαρεμένα, πήγαιναν πάνω-κάτω στη φαρδιά οδό Σταδίου μέσα στις λαμπρές και περιποιημένες άμαξες που είχαν νοικιάσει (από τέτοιου είδους οχήματα η Αθήνα είναι πλουσιότερη αναλογικά με οποιαδήποτε άλλη πόλη της Ευρώπης) και έριχναν μπιζέλια στους συνωστιζόμενους πεζούς. Μερικές ημέρες αργότερα, θα μπορούσε να πιστέψει κανείς ότι ο βασιλιάς Καρνάβαλος έκανε και πάλι την είσοδό του· η πόλη έγινε θέατρο τέτοιων σκηνών που θύμιζαν τις αστείες ημέρες της Αποκριάς, οι οποίες προ ολίγου είχαν περάσει· ωστόσο, πολύ λίγο είχαν να κάνουν με αυτές. Μόλις επέστρεφα στην πόλη το βράδυ της 17ης Φεβρουαρίου από μια μικρή εκδρομή, συνάντησα στους δρόμους μια ασυνήθιστη κίνηση· κανονιοβολισμοί τράνταξαν την κατά τα άλλα τόσο ήσυχη πεδιάδα, ρουκέτες και βεγγαλικά έφεγγαν εδώ και εκεί στον ουρανό, ορισμένα σπίτια ήταν σημαιοστολισμένα, άλλα φωταγωγημένα, ένας πατριώτης ράφτης ανάγγελλε, μάλιστα, προς όλες τις κατευθύνσεις, με μια πύρινη επιγραφή μπροστά από το σπίτι του: «Ζήτω το Έθνος!». Ο άνθρωπος που κατά τη γνώμη του ράφτη είχε απειλήσει τη ζωή του Έθνους, ο κακός Τρικούπης, είχε πέσει κατά την απογευματινή συνεδρίαση της Βουλής. Εκεί οφειλόταν η αχαλίνωτη χαρά του άστατου λαού. Μέχρι αργά τη νύχτα περιφερόταν ο συρφετός στους δρόμους· μεμονωμένα άτομα κρατούσαν μικρές σημαίες και η μεγάλη μάζα φώναζε χωρίς σταματημό «Έ-πε-σε, έ-σκα-σε ο δο-λο-φό-νος της Ελλάδος»· ο τρόπος με τον οποίο φώναζαν τις λέξεις αυτές θύμιζε στην κυριολεξία νηπιαγωγείο, την ώρα που ασκούνται τα παιδιά στο μεγαλόφωνο διάβασμα των λέξεων· τραβούσαν, δηλαδή, κάθε συλλαβή πέρα από το σωστό μέτρο και την έκοβαν απότομα, διαχωρίζοντάς την από τις επόμενες συλλαβές. Αλλά και τα μεσάνυχτα με ξύπνησαν οι ήχοι ενός τραγουδιού που το έλεγαν μπροστά από το ξενοδοχείο μου, και είχε το ρεφρέν: «Ελληνόπαιδα καημένα», που επαναλαμβανόταν συνεχώς. Το ρεφρέν αυτό περιείχε σίγουρα την πιο μεγάλη αλήθεια από όλες τις λαϊκές εκδηλώσεις που άκουσα το θορυβώδες εκείνο βράδυ.

Η όλη διαδήλωση προκαλούσε μια εντύπωση μάλλον παιδαριώδη παρά φοβερή. Την πιο μεγάλη χαρά την αισθάνονταν, φυσικά, οι μικροί εφημεριδοπώλες, οι οποίοι τις επόμενες μέρες δεν κουράζονταν να ουρλιάζουν στα αυτιά των περαστικών: «Η πτώση του Υπουργείου, η πτώση της Κυβέρνησης!». Τρεις μέρες αργότερα, οι οπαδοί του πιθανού νέου πρωθυπουργού Δηλιγιάννη οργάνωσαν μια νέα διαδήλωση η οποία είχε ως στόχο να αποδείξει τη δημοτικότητα της Αντιπολίτευσης. Μέσα σε μια μεγάλη κοσμοσυρροή από περίεργους ανθρώπους κινούνταν στην οδό Σταδίου 6-7 νοικιασμένα οχήματα, που ήταν στολισμένα με σημαίες· οι επιβάτες αυτών των οχημάτων είχαν πολύ άσχημη εμφάνιση και τα παλιόρουχά τους επιδίωκαν να κάνουν τον κόσμο να πιστέψει ότι συμβόλιζαν τη φτώχεια στην οποία είχε ρίξει τη χώρα το σύστημα Τρικούπη. Όταν πίσω από την πορεία των οχημάτων ήλθε τυχαία να προστεθεί ένα αγροτικό κάρο, πάνω στο οποίο καθόταν σοβαρά ένας μαλλιαρός σκύλος ράτσας, το πλήθος ξέσπασε σε ασυγκράτητα γέλια.

Οι Έλληνες μιλούν για πολιτική περισσότερο απ' ό,τι ίσως οι περισσότεροι άλλοι λαοί, αλλά για την έννοιά της έχουν μια πολύ συγκεχυμένη εικόνα. Το κράτος είναι νεοσύστατο και η μεγάλη μάζα του λαού πολύ αμόρφωτη ακόμη, ώστε να είναι δυνατή η δημιουργία κομμάτων με αρχές. Η ανυπόφορη πολιτική φλυαρία που ξεκουφαίνει και τους ξένους ακόμη, στρέφεται σχεδόν αποκλειστικά γύρω από προσωπικά ζητήματα. Όταν, ωστόσο, η προσωπική πολεμική γίνεται ολοένα και

πιο προσβλητική και εμπαθής, ξεφεύγοντας από την ουσία του πράγματος, σε μεγαλύτερο βαθμό συμβαίνει αυτό στον τομέα της δημόσιας ζωής όπου γίνεται λόγος για κατάκτηση σημαντικών οικονομικών πλεονεκτημάτων και για ικανοποίηση των πλέον τολμηρών φιλοδοξιών. Έτσι, λοιπόν, ο αγώνας διεξάγεται με έναν τρόπο που σίγουρα δικαιολογεί την ανησυχία ακόμα και των πιο αισιόδοξων φιλελλήνων για το μέλλον της χώρας. Πιο ανυπόφορο είναι για το συναίσθημά μας το γεγονός ότι η ανυπόκριτη κατηγορία για πραγματική αναξιοπιστία, π.χ. για υπεξαίρεση δημοσίου χρήματος, για πλουτισμό ιδιωτών από τα έσοδα του Κράτους και τα παρόμοια περνούν ως κατευθυντήρια γραμμή μέσα από όλες αυτές τις αμοιβαίες επιθέσεις. Οι αγώνες της Αντιπολίτευσης εναντίον της εκάστοτε Κυβέρνησης δείχνουν ολοφάνερα μέχρι τώρα την προσπάθεια να «τρώνε» από τα έσοδα του Κράτους, όπως λένε οι Έλληνες, δηλαδή να καταλάβουν όσο το δυνατόν περισσότερες από τις επικερδείς και τιμητικές θέσεις. Γι' αυτό, μαζί με την Κυβέρνηση που πέφτει, απολύονται χιλιάδες δημοσίων υπαλλήλων που δεν έχουν να κάνουν τίποτε με την πολιτική, και στη θέση τους έρχονται άλλοι, άπειροι, που συχνά δεν γνωρίζουν την υπηρεσία που διορίζονται, ούτε θεωρητικά ούτε πρακτικά· αρκεί μόνο να έχουν κάνει με όλες τους τις δυνάμεις έντονη προπαγάνδα κατά τη διάρκεια των εκλογών. Όταν αναγκάστηκε ο Τρικούπης να εγκαταλείψει το πηδάλιο του Κράτους, μαζί του μάζεψαν αμέσως τα μπογαλάκια τους πάνω από 3.000 δημόσιοι υπάλληλοι, πράγμα που για μια μικρή χώρα αποτελεί ένα είδος κακοδαιμονίας. Κάθε βουλευτής, που έχει υποστηρίξει τη νέα Κυβέρνηση, φέρνει μετά τις εκλογές τον κατάλογο των φίλων του και βοηθών του, που πρέπει όλοι να αποκατασταθούν. Ένας νέος βουλευτής μού ανέλυσε την αίγλη που δίνει η θέση του, με τρόπο πολύ εμπεριστατωμένο· δεν θυμάμαι τις ακριβείς φράσεις που συνόδευαν την κομπορρημοσύνη του· ωστόσο, δεν θα λησμονήσω ποτέ ότι οι λόγοι του μου θύμισαν αμέσως τον ηλιαστή Φιλοκλέοντα της κωμωδίας *Σφήκες* του Αριστοφάνη (V548 fg.), ο οποίος παρουσιάζοντας στην οικογένειά του τη φοβερή δύναμη των δικαστών, που μπορεί να συγκριθεί με την εξουσία του βασιλιά, λέει ότι αυτοί αποφασίζουν για θέματα ζωής και θανάτου, ότι τους σφίγγουν το χέρι δυνατοί και ευυπόληπτοι άνθρωποι, ότι όλοι υποτάσσονται μπροστά τους και εκλιπαρούν για την ευσπλαχνία του. Πρόκειται για ένα περίφημο κεφάλαιο, χρήσιμο για όποιον θα επιχειρούσε να μελετήσει από κοντά και να αποδείξει έστω μια φορά τη θέση «Η νέα Ελλάδα στην αρχαία», αντί της διαδεδομένης άποψης «Η αρχαία Ελλάδα στη νέα!».

Τελικά, όλες οι θέσεις κλειδιά και πολλές από τις δευτερευούσης σημασίας καταλαμβάνονται εκ νέου· στη συνέχεια, βέβαια, παρέρχονται αρκετοί μήνες ακόμη, ώσπου να τεθούν σε κανονική λειτουργία οι τροχοί της «αναμορφωμένης» κρατικής μηχανής. Αλλά νά που αναδύεται και πάλι, προμηνύοντας τρόμο, το φάντασμα της επερχόμενης νέας αλλαγής και δεν αφήνει την ήσυχη εξέλιξη των πραγμάτων. Οι υπερασπιστές αυτού του συστήματος που είναι, ως γνωστόν, προσφιλές και στην Αμερική, της «απόλυσης», δηλαδή, όλων ανεξαιρέτως των δημοσίων υπαλλήλων της Αντιπολίτευσης, προβάλλουν υπέρ αυτού ένα κυρίως επιχείρημα: Όταν ιδρύθηκε το ελληνικό βασίλειο, και μάλιστα στις δεκαετίες του '40 και '50, ο αριθμός των ανθρώπων με ειδικές γνώσεις ήταν πολύ μικρός και η Κυβέρνηση, ως εκ τούτου, ήταν αναγκασμένη κατά την πλήρωση των δημοσίων θέσεων να κλείνει συχνά τα μάτια. Συνεπεία αυτού του γεγονότος στην Ελλάδα ο αριθμός των παλαιών υπαλλήλων με περιορισμένες δυνατότητες είναι μεγάλος. Τώρα, λένε, μια υπερβολική κατοχύρωση αυτών των δημοσίων υπαλλήλων της παλιάς καλής εποχής θα δυσκόλευε πέρα από τα επιτρεπτά όρια την ανάπτυξη και την πρακτική εκπαίδευση των πολυάριθμων νέων δυνάμεων που είναι καλύτερα καταρτισμένες. Στο σύστημα, όμως, που επικρατεί, προσφέρεται και σ' αυτούς η δυνατότητα να αξιοποιήσουν τις γνώσεις που έχουν αποκτήσει στην Ευρώπη ή στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας· συχνά, αυτοί ακριβώς είναι που προσφέρουν ωφέλιμο συμβουλευτικό έργο και νέα ζωή στα διάφορα μέρη της κρατικής μηχανής. Η θέση αυτή έχει αρκετά σωστά σημεία, δεν αποδεικνύεται, όμως, πλήρως αληθής· διότι η πείρα έχει αποδείξει πολλές φορές ότι από τη λαίλαπα της εκάστοτε Αντιπολίτευσης που ανεβαίνει στην εξουσία, παρασύρονται και νέοι υπάλληλοι με εξαιρετικές ικανότητες και παραδειγματική αφοσίωση στο καθήκον. Εντούτοις, ελπίζει κανείς ότι, όταν πεθάνει εκείνη η γενεά των παλαίμαχων υπαλλήλων, η τάξη των δημοσιοϋπαλλήλων θα αποκτήσει, μετά από αγώνα, πραγματικά δικαιώματα. Ευχόμαστε να πραγματοποιηθεί αυτή η ελπίδα όσο το δυνατόν συντομότερα, χωρίς να διαταραχθεί η ζωή των ανθρώπων εκείνων της παλαιάς φρουράς!

Πόσο σωστή είναι η διαπίστωση ότι στην Ελλάδα δεν υπάρχουν ακόμη κόμματα με αρχές, το έδειξε ο σκληρός αγώνας ο οποίος διεξήχθη στις νέες εκλογές, την άνοιξη του 1885, εναντίον του Τρικούπη. Το μοναδικό προεκλογικό σλόγκαν που οι εφημερίδες της Αντιπολίτευσης πρόβαλαν μέχρι θανάτου, σε όλα τα επίπεδα, ήταν «Κάτω οι φόροι». «Κάτω οι φόροι», άκουγε κανείς από τις εφημερίδες, στα καφενεία και παντού στο δρόμο. Αυτή την ευφυή φράση ανήγαγε ουσιαστικά η Αντιπολίτευση σε πρόγραμμά της· με αυτό το

πρόγραμμα εκλέχτηκαν οι υποψήφιοί της· με αυτό εγκαινίασε η νέα Κυβέρνηση τις δραστηριότητές της. Το θερμό αίμα των ανδρών που τη σχημάτισαν φυσικά πάγωσε γρήγορα, μόλις πήραν στα χέρια τους το τιμόνι και διαπίστωσαν ότι, παρόλες τις υποσχέσεις, η μεγάλη μηχανή δεν ήταν δυνατό να κινηθεί χωρίς λάδι.

Ο Τρικούπης είχε επιβαρύνει οπωσδήποτε τη χώρα με ένα πακέτο άμεσων νέων φόρων· ιδιαίτερη δυσαρέσκεια προκάλεσε στο λαό, που του άρεσε το κάπνισμα, ο βαρύς φόρος στον καπνό. Αλλά έκανε και πολλά καλά· έχει αναλάβει, επιτέλους, στα σοβαρά την κατασκευή δρόμων και σιδηροδρόμων, έχει οργανώσει το στρατό, έχει προωθήσει με επιτυχία τη μόρφωση του λαού, τις τέχνες και τις επιστήμες. Οι έντονες και καλομελετημένες προσπάθειές του ξεκίνησαν από τη βασική αρχή ότι η Ελλάδα, όσο πλησιάζει συνεχώς και περισσότερο η λύση του Ανατολικού Ζητήματος, πρέπει, με κάθε θυσία, να προετοιμαστεί. Θεώρησε, λοιπόν, καλό σ' αυτές τις κρίσιμες στιγμές να έχει αντιπροσώπους του το Κράτος στο εξωτερικό. Ο Δηλιγιάννης κατάργησε για οικονομικούς λόγους και τις πρεσβείες και τα πολυάριθμα προξενεία· οι φόροι, ωστόσο, παρέμειναν. Εξαναγκάστηκε, μάλιστα, ο πρωθυπουργός, μέσα σε λίγους μήνες, να ακυρώσει κάποια μέτρα λιτότητας, που είχε λάβει εν σπουδή τις πρώτες ημέρες της διακυβέρνησης· έτσι π.χ. η θέση του πρεσβευτή στο Βερολίνο πληρώθηκε εκ νέου τον Οκτώβριο. Πόσο σωστό ήταν το σύστημα του Τρικούπη αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι οι Έλληνες της Τουρκίας, οι οποίοι, βέβαια, μπορούσαν να κρίνουν αντικειμενικότερα από τους υπηκόους του Βασιλείου, που ήταν επηρεασμένοι από την έξαψη των τοπικών μικροκομματικών διαμαχών, εκφράστηκαν όλοι γενικώς υπέρ του Τρικούπη. Σύσσωμος ο ελληνικός Τύπος στην οθωμανική αυτοκρατορία αγωνιζόταν υπέρ του Τρικούπη και, όπου άκουσα να μιλούν για πολιτική στους μορφωμένους κύκλους στη Χίο, στη Λέσβο, στη Σμύρνη ή στην Κωνσταντινούπολη, επρόκειτο για αναγνώριση της ενεργητικότητας και, αληθινά, μέχρι αυτοθυσίας δραστηριότητας αυτού του πολιτικού άνδρα· γι' αυτό και ο αθηναϊκός συρφετός τού απένειμε τον κολακευτικό τίτλο του «δολοφόνου της Ελλάδας». Ποιος δεν φέρνει στο νου του, στο σημείο αυτό, τους αρχαίους Αθηναίους και την τύχη των μεγάλων τους ανδρών! Λοιπόν, πάλι η «νέα Ελλάδα στην αρχαία!».

Η ενεργός συμμετοχή στις μικρές κρίσεις της εσωτερικής πολιτικής είναι κάτι το κυριολεκτικά απίστευτο· μικροί και μεγάλοι, φτωχοί και πλούσιοι, μορφωμένοι και αμόρφωτοι χειρίζονται το ίδιο θέμα με μεταβαλλόμενη κατανόηση. Ένα σατιρικό φύλλο εξήγησε ό,τι συνέβη τις μέρες αυτές ως εξής: «Η μικρή Μαρία ρωτά τη μητέρα της: "Αγαπημένη μου μαμά, από πού έπεσε ο Τρικούπης;" – "Από τη σκάλα, αγαπητό μου παιδί!"». Ακόμη και οι ξένοι παρασύρονται από το ρεύμα αυτό και στη βραδινή μας συντροφιά συζητήθηκε αιφνιδίως περί πολιτικής στην Ελλάδα αντί για αρχαιοελληνική τέχνη και τοπογραφία.

Χαρίλαος Τρικούπης

του James D. Bourchier

Ο Άγγλος δημοσιογράφος Τζαίημς Μπάουτσερ λίγο μετά τον θάνατο του Τρικούπη τον Ιούλιο του 1896 δημοσίευσε στο περιοδικό *The Fortnightly Review* άρθρο με τον παραπάνω τίτλο. Το άρθρο μεταφρασμένο στα ελληνικά δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 27.6, 30.1, 1,7 και 2.7.1896 με τίτλο «Χαρίλαος Τρικούπης βιογραφούμενος ὑπὸ τοῦ Μπάουτσερ» και έχει ως εξής:

(...) Περιγράφων τὴν γέννησιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐλευθέρων θεσμῶν ἐν τῇ νοτιοανατολικῇ Εὐρώπῃ ὁ μέλλων ἱστορικὸς τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἵμου, τὴν προσοχὴν αὐτοῦ θὰ συγκεντρώσῃ ἐπὶ τριῶν ἐκπληκτικῶν καὶ ὑπερόχων προσωπικοτήτων: τοῦ Βρατιάνου, τοῦ Σταμπούλωφ καὶ τοῦ Τρικούπη. Ὁ πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος ἀπήλλαξαν τὰς ἑαυτῶν πατρίδας ἀπὸ τῶν ὑπερβασιῶν δεινῆς δεσποτείας. Τὸ στάδιον τοῦ Βρατιάνου κατηυγάσθη ὑπὸ στρατιωτικῆς δόξης, τὸ δὲ τοῦ Σταμπούλωφ διεκρίθη διὰ σειρᾶς διπλωματικῶν θριάμβων ἐν τῷ ἐξωτερικῷ καὶ ἐπιτυχῶν ἀγώνων πρὸς ἀσυνειδήτους ἐχθροὺς κατ' οἶκον, ἀμφότεροι δὲ ἤντλουν τὴν ἰσχὺν αὐτῶν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἀντεπροσώπευον λαϊκὴν ἀντίδρασιν κατὰ ξενικῆς ἐπεμβάσεως. Εἰς τὸν Τρικούπην, τὸν μέγιστον τῶν τριῶν, ἔλαχεν ὀλιγώτερον μὲν λαμπρόν, ἀλλ' ἐπιπονώτερον καὶ ἄχαρι ἔργον. Ἐπὶ μακρὰς περιόδους ἐρεθισμοῦ καὶ σάλων, ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ συνέχῃ τοὺς ἐθνικοὺς πόθους, νὰ καταπραΰνῃ τὸν σωβινισμὸν τοῦ πλήθους καὶ νὰ δίδῃ συμβουλὰς ὑπομονῆς, νηφαλιότητος καὶ σωφροσύνης. Μόνον οἱ εὐρέως κατανοοῦντες τὸν χαρακτῆρα τοῦ Ἕλληνος δύνανται νὰ σχηματίσωσι πραγματικὴν ἰδέαν τοῦ πλήθους τῶν δυσχερειῶν πρὸς τὰς ὁποίας εἶχε νὰ παλαίσῃ. Ὡς πατριώτης ἐν οὐδενὶ ἦτο κατώτε-

ρος τῶν δύο μεγάλων συγχρόνων του· τὸ ὄνειρον τοῦ βίου του ἦτο νὰ ἴδῃ τὴν Ἑλλάδα μεγάλην, σεβαστήν, ἰσχυράν· ν' αὐξήσῃ τὸν πλοῦτον αὐτῆς καὶ νὰ ἐπεκτείνῃ τὰ ὅριά της. Τὰ φιλόδοξα αὐτοῦ σχέδια ἦσαν τολμηρὰ καὶ εὐρύτατα, ἀλλ' ἐπεδίωκεν αὐτὰ μετὰ συνέσεως καὶ ἐγκρατείας. Τὸ ἐν αὐτῷ ἔνστικτον ἀληθοῦς πολιτικοῦ ἀνδρὸς καὶ ἡ εὐρεῖα αὐτοῦ γνῶσις τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τῆς Εὐρώπης παρεῖχον αὐτῷ τὴν ἱκανότητα νὰ διαγράφῃ τὰ ὅρια τοῦ δυνατοῦ καὶ νὰ διακρίνῃ τὰ τενάγη πρὸς τὰ ὁποῖα θερμοκέφαλοι δημαγωγοὶ ἔφερον τὸ πολιτικὸν σκάφος. Εἰς τὰς στιγμὰς τοῦ κινδύνου ἡ χώρα πρὸς αὐτὸν ἀπέβλεπεν, ὅπως ἐπανορθώσῃ τὰ σφάλματά της καὶ ὅπως εὕρῃ λιμένα σωτηρίας.

Εὐνόητον διατί ὁ Τρικούπης δὲν ὑπῆρξε ποτὲ πρόσωπον δημοτικὸν ἐν Ἑλλάδι. Τὰ νεαρὰ ἔθνη τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης ἔχουσιν ὅλα τὰ ἐλαττώματα ὅπως καὶ πολλὰ τῶν θελκτικῶν χαρισμάτων τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Εὐφραίνονται μὲ τὰς ἡδονὰς τῆς ζωηρᾶς των φαντασίας, κτίζουσι πύργους ἐπὶ τῆς ἄμμου, ζητοῦν νὰ λάβουν τὴν σελήνην. Παραδίδονται εἰς ἀσυλλογίστους παρεκτροπὰς καὶ ὑφίστανται τὰς συνεπείας· ἀλλά, βεβαίως, πολὺ ὀλιγώτερον θὰ περιμένῃ τις νὰ ἀγαπήσωσιν ἐκείνους, οἵτινες παρεμβαίνουν ὅπως χαλιναγωγήσωσι τὰς ὁρμὰς αὐτῶν, ὅπως τοὺς ἀνατρέψωσιν τὰ ὀνειροπολήματά των καὶ νουθετήσωσιν αὐτὰ ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς πικρίας καὶ τῆς ἀποτυχίας. Εἰς τὸ παιδίον ὁ οἰκογενειακὸς ἰατρὸς σπανίως εἶναι εὐχάριστος ἐπισκέπτης. Ἡ ἐμφάνισίς του συνδέεται μὲ στιγμὰς πόνου καὶ ἀσθενείας καὶ διατάσσει δυσάρεστα φάρμακα, ἀποστέλλει τὸν ἀσθενῆ εἰς τὴν κλίνην· ἴσως ἔχει τὸ φοβερὸν νυστέρι εἰς τὸ θυλάκιόν του. Πολλάκις καὶ ἐπανειλημμένως ὁ Τρικούπης ἐκλήθη εἰς τὴν Ἀρχήν, ὅπως χορηγήσῃ φάρμακον εἰς ἀπελπιστικὴν κατάστασιν· σπανίως αἱ συνταγαί του ἦσαν ἡδεῖαι καὶ τὸ Ἔθνος ἔπτησσεν ὑπὸ τὴν δραστικὴν αὐτοῦ θεραπείαν. Ὁτὲ μὲν εἶχε ν' ἀναστείλῃ πολιτικὴν πολεμικῶν πειραμάτων, ἣν εἶχεν ἐγκολπωθῆ ὁ λαός· ἄλλοτε νὰ ἐπιβάλῃ καταθλιπτικὸν βάρος νέας φορολογίας, ἄλλοτε νὰ ἀνασύρῃ τὰς μεταμφιέσεις, αἵτινες ἐκάλυπτον ἀπέλπιδα οἰκονομικὴν κατάστασιν καὶ νὰ προβῇ εἰς εἰλικρινῆ ἀλλὰ ταπεινωτικὴν ὁμολογίαν τῆς ἐθνικῆς χρεωκοπίας. Αἱ περιστάσεις, καθ' ἃς ἐκλήθη, ὅπως ἀναπτύξῃ τὰς ἰδιότητας τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἰδιοφυΐας, δὲν ἦσαν ἐξ ἐκείνων αἵτινες εὐχαριστοῦσι τὴν φιλαυτίαν εὐαισθήτου ἔθνους καὶ προκαλοῦσι τὸν ἐνθουσιασμὸν αὐτοῦ ὑπὲρ δημοφιλοῦς ἡγέτου.

Ἡ Ἑλλὰς εἶναι ἀναμφιβόλως τὸ δημοκρατικώτερον ἔθνος τῆς Εὐρώπης, ἴσως τοῦ κόσμου. Ἐν τῇ νοτιοανατολικῇ Εὐρώπῃ ἡ τουρκικὴ κυριαρχία ἐξήλειψε πάσας τὰς κοινωνικὰς διακρίσεις καὶ ἐξηφάνισε πᾶν ἴχνος φεουδαλισμοῦ. Μόνη ἡ Ρουμανία, ἥτις οὐδέποτε διετέλεσε καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγόν, διατηρεῖ τάξιν ἀριστοκρατικήν· ἀλλ' ἡ Σερβία, ἡ Βουλγαρία καὶ ἡ Ἑλλὰς εἶναι βαθύτατα δημοκρατικαί. Ἐν Σερβίᾳ, ἐν τούτοις, καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ τὸ σλαυϊκὸν ἔνστικτον τῆς ὑποταγῆς ὑφίσταται, ἡ ἀξία τοῦ ὁποίου οὐδαμοῦ ἀλλοῦ καλλίτερον καταδεικνύεται ἢ ἐν τῷ θαυμασίως πειθαρχοῦντι βουλγαρικῷ στρατῷ. Ἐν Ἑλλάδι ἕκαστος ἄνθρωπος εἶναι, κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ γνώμην, ἐπίσης καλὸς ὡς ὁ πλησίον του οὐ μόνον κοινωνικῶς, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς· πλοῦτος, ἱκανότης, χαρακτὴρ ὑπέροχος βεβαίως λογίζονται ὡς κάτι τι· ἀλλὰ πάντα ταῦτα θεωροῦνται ὡς τυχαῖα ἀτομικὰ πλεονεκτήματα. Πρὸς τὰ ἀξιώματα μικρὸς τρέφεται σεβασμός, τόσον τῳόντι μικρός, ὥστε ἐλέχθη ὅτι ἕκαστος ὁπλίτης ἐν τῷ Στρατῷ εἶναι στρατηγὸς καὶ πᾶς ναύτης ἐν τῷ Ναυτικῷ ναύαρχος. Ὁ ὑπουργός, ἐκτιθέμενος ὡς ὑποψήφιος βουλευτής, ἀναπεταννύει τὰς θύρας τῶν αἰθουσῶν του εἰς τοὺς ἐκλογεῖς του. Ἄνδρες πάσης κοινωνικῆς τάξεως καὶ ἐπαγγέλματος, δικηγόροι, ἰατροί, φοιτηταί, ἁμαξηλάται, ἐργάται σωρεύονται ἐν αὐταῖς φέροντες ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοὺς πίλους των καὶ καπνίζοντες σιγάρα. Ὄχι δι' ἔλλειψιν σεβασμοῦ· ἄπαγε, ἀλλὰ διότι δὲν βλέπουν κανένα λόγον νὰ μεταβάλουν τὰς συνηθείας των. Πηγαίνουν διὰ νὰ ἐκφράσουν τὰς ἰδέας των περὶ τῶν ζητημάτων τῆς ἡμέρας. Ἐπερωτοῦν διὰ μακρῶν τὸν ὑποψήφιον καὶ θλίβουσι μετὰ ζέσεως τὴν χεῖρα του. Ζητοῦν μικράν τινα χάριν, ἣν ἔτυχε νὰ ἐπιθυμοῦν καὶ ἀπέρχονται. Θὰ ἦτο ἐνδιαφέρον, ἐὰν τὸ θέμα μου τὸ ἐπέτρεπε, νὰ ποιήσωμαι ἀντιπαραβολὴν τῆς Δημοκρατίας τῶν βαλκανικῶν κρατῶν καὶ τῆς τῶν Ἑλλήνων. Ἐν βραχυλογίᾳ, δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ πρώτη ἐνσαρκοῦται εἰς τὰς παραδόσεις τῶν νομαδικῶν καὶ ἀγροτικῶν κοινοτήτων, ἐνῷ ἡ ἑλληνικὴ εἶναι, ἔν τινι μέτρῳ τοὐλάχιστον, λείψανον ἀρχαίου πολιτισμοῦ, ὅστις παρεῖχεν εἰς τὸν ἐκ γενετῆς ἐλεύθερον πολίτην τὸ δικαίωμα νὰ μορφώσῃ καὶ νὰ ἐκφράσῃ ἀνεξάρτητον γνώμην ἐπὶ πάντων τῶν πραγμάτων ἱερῶν τε καὶ βεβήλων.

Ἡ ἑλληνικὴ δημοκρατία, ἥ τε ἀρχαία καὶ ἡ νεωτέρα, ἠκολούθησε συνήθως τὸ ἅρμα τῶν δημαγωγῶν, καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται δύσκολον νὰ ἐννοηθῇ πῶς πολιτικὸς ἀνὴρ τόσον οὐσιωδῶς ἀριστοκρατικὸς τοὺς τρόπους καὶ τὰς ἰδέας, ὡς ὁ Τρικούπης, κατώρθωσε νὰ ἀσκήσῃ σχεδὸν διαρκῆ ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν παλιμβούλων καὶ ἀτιθάσων αὐτοῦ συμπολιτῶν. Ἀπὸ τοῦ 1882 ὅτε ἀνεδείχθη ὁ ἀρχηγὸς μεγίστου κόμματος, μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ λήξαντος ἔτους, ὅτε παρῃτήθη τῆς Ἀρχῆς, ἦτο διαρκῶς ἐν τῇ ἐξουσίᾳ, ἐκτὸς μικρῶν διαλειμμάτων πάντων ὁμοῦ ὀλίγον ὑπερβαινόντων ἐν συνόλῳ τὴν τριετίαν. Τόσον μακρὰ ἐξάσκησις ἀρχῆς εἶναι ἀπαραδειγμάτιστος ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἑλληνικῇ

ἱστορίᾳ. Τοῦτο ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι αἱ δημοκρατίαι ἐπὶ τέλους βαρύνονται τοὺς δημαγωγούς, ὅπως τὰ παιδία βαρύνονται τὰ ἀθύρματα καὶ ἔρχεται καιρὸς ἀντιδράσεως, ὅτε ὑποτάσσονται ἑκουσίως ὑπὸ τὸ κράτος ἰσχυρᾶς χειρὸς καὶ σιδηρᾶς θελήσεως. Μέγα μέρος τῆς δυνάμεως τοῦ Τρικούπη ἔγκειται ἐν τῇ ἀνομοιότητι αὐτοῦ πρὸς τοὺς κυβερνωμένους ὑπ᾽ αὐτοῦ. Τὸ ἐπιφυλακτικὸν καὶ ἡ ψυχρότης τῶν τρόπων, ἡ φανερὰ ἀδιαφορία πρὸς τὸν ψόγον ἢ τὸν ἔπαινον, τὸ ἐπιβάλλον ἦθος, ὅπερ προσέδωκεν αὐτῷ τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ «Ἄγγλου», συνετέλεσαν ὅπως ἐδραιώσωσι τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ ἐπὶ ἐπιδεικτικοῦ καὶ εὐερεθίστου λαοῦ. Τοῦτο ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν του, οἵτινες ἐνίοτε κατηγόρουν αὐτοῦ ὡς προσποιουμένου τοὺς τρόπους τούτους, οἵτινες πράγματι ὠφείλοντο εἰς τὴν εὐσυνείδητον συναίσθησιν τῆς καταπληκτικῆς αὐτοῦ δυνάμεως καὶ ἐν μέρει εἰς τὴν ἀγγλικὴν μόρφωσίν του.

(27.6.1896)

Πρό τινων ἐτῶν ἐν ταῖς σελίσιν τῆς *Ἐπιθεωρήσεως* ταύτης παρέβαλον τὸν Τρικούπην πρὸς τὸν Περικλέα καὶ τὸν Φωκίωνα ἐκ τῶν ἀρχαίων καὶ πρὸς τὸν Πάρνελ ἐκ τῶν συγχρόνων ἡγετῶν πολιτικῶν μερίδων. Ὡς ὁ Περικλῆς, ὁ Τρικούπης ἐξηγόραζε τὴν ἀντιδημοτικότητα τῶν τρόπων διὰ τῆς λαμπρότητος τῆς εὐγλωττίας του, ἥτις ἐγοήτευε τὸν λαὸν καὶ ἐθρυμμάτιζε πᾶσαν ἀντίθεσιν. Ἡ ρητορεία αὐτοῦ οὐσιωδῶς ἦτο τοῦ συνθετικοῦ εἴδους· τὰ ἐπιχειρήματα αὐτοῦ συνεσωρεύοντο μετ᾽ ἐκτάκτου δυνάμεως καὶ πυκνότητος καὶ ἡ πειθώ, ὡς ὁ Εὔπολις εἶπε περὶ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ πρωτοτύπου, ἐπεκάθητο ἐπὶ τῶν χειλέων του.

Αἱ οἰκονομικαὶ ἀκριβολογίαι σπανίως ἐνδιαφέρουσιν ἄλλους ἐκτὸς τῶν εἰδημόνων, καὶ ἐν τούτοις διὰ τοὺς δυναμένους νὰ ἀναγνώσωσιν αὐτὰς ἐν πρωτοτύπῳ αἱ περὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ ἀγορεύσεις τοῦ Τρικούπη εἶναι ἀνάγνωσμα ἀπολαυστικόν· ἐν αὐταῖς ἄρχει πλήρης τοῦ θέματος γνῶσις, ἥτις ἐπιβάλλει τὴν πειθώ, σαφήνεια ἐν τῇ ἀναπτύξει συνδεομένη μετ᾽ ἀποφυγῆς κουραστικῶν λεπτομερειῶν, τελεία διαύγεια ἰδεῶν χάρις δὲ καὶ κάλλος ὕφους, τὰ ὁποῖα φαίνονται ἀποκαλύπτοντα νέας δυνάμεις τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἡ σύγκρισις τοῦ Τρικούπη πρὸς τοὺς δύο ἐνδόξους Ἀθηναίους δὲν πρέπει βεβαίως, νὰ ζητηθῇ λίαν ἐπακριβῶς· ὅπως ἐκεῖνος, ὁ Τρικούπης διεκρίνετο διὰ τὴν χρηστότητα τοῦ βίου, διὰ τὸ ἠθικὸν σθένος τοῦ χαρακτῆρος καὶ διὰ ποιάν τινα «περιφανῆ ἀπομόνωσιν» ἀπὸ πάντων τῶν συγχρόνων αὐτοῦ· ἀλλ᾽ ἐπίσης πόρρω ἀπεῖχε ἀπὸ τῆς σπατάλης τοῦ Περικλέους καὶ ἀπὸ τῆς μισανθρωπίας καὶ ἀπαισιοδοξίας τοῦ Φωκίωνος. Ἡ ὁμοιότης αὐτοῦ ὡς ἀρχηγοῦ κόμματος πρὸς τὸν Πάρνελ ἀδύνατον νὰ μὴ ἐκπλήξῃ τοὺς γνωρίσαντας προσωπικῶς τὸν μέγαν Ἰρλανδόν. Ἀμφότεροι οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες ἀνεκάλυψαν τὴν τέχνην τοῦ τιθασεύειν ἀνυποτάκτους καὶ θορυβώδεις ὀπαδούς, ἡ δὲ ἐξήγησις τῆς ἐπιτυχίας αὐτῶν εὕρηται εἰς τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν ἀνομοιότητα πρὸς τοὺς παρ᾽ αὐτῶν διοικουμένους. Ἀμέτρητος ὑφίστατο ἀπόστασις μεταξὺ τοῦ Πάρνελ καὶ τοῦ ἱκανωτάτου τῶν ἐπιτελῶν του, ἐφρόντιζε δ᾽ οὗτος ὅπως ἡ ἀπόστασις αὕτη οὐδέ ποτε σμικρύνηται. Ἀριστοκρατικὸς τὴν καρδίαν καὶ Ἄγγλος τὴν καταγωγήν, ἦρχεν ὁμάδος Ἰρλανδῶν δημοκρατῶν, μεθ᾽ ὧν οὐδὲν εἶχε τὸ κοινὸν εἰμὴ τὸ πολιτικὸν πρόγραμμα. Ὁ Τρικούπης ὑπῆρξεν ὁ μόνος Ἕλλην πολιτικὸς τῶν νεωτέρων χρόνων ὅστις κατώρθωσε νὰ σχηματίσῃ μέγα καὶ πειθαρχοῦν κόμμα κατὰ τὸ ἀγγλικὸν πρότυπον. Συνέβαινον ἀληθῶς ἐνίοτε ἀποχωρήσεις ἀπὸ τῶν τάξεων αὐτοῦ, ἀλλ᾽ οἱ ἀποσκιρτῶντες κατὰ κανόνα ἦσαν ἀφανῆ ἄτομα, ἅτινα ἐγκατέλειπον τὸν ἀρχηγόν των ἕνεκα προσωπικῶν ἀφορμῶν. Ἐν οὐδεμιᾷ περιστάσει ἐπεχείρησέ τις ἐξ αὐτῶν νὰ προβάλῃ ὡς ἀνεξάρτητος ἀρχηγός.

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ἦτο υἱὸς ἐπιφανοῦς ἀνδρὸς καὶ ὡραίας καὶ ἐξόχου γυναικός. Ὁ πατήρ του, Σπυρίδων Τρικούπης, ἐκ τῶν πρωτευόντων προσώπων τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, διετέλεσε δὶς πρωθυπουργὸς τοῦ βασιλέως Ὄθωνος, τρὶς δὲ πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος ἐν Λονδίνῳ. Ἦτο ἀνὴρ ὑπερόχου παιδείας καὶ προτερημάτων, διεκρίθη δὲ ὡς πολιτικός, διπλωμάτης, ἱστορικὸς καὶ ποιητής. Ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ κατεῖχεν ἐπὶ γενεὰς ἐπιφανῆ θέσιν ἐν Μεσολογγίῳ, ἐκεῖ δ᾽ ὁ Σπυρίδων Τρικούπης ἐξεφώνησε τὸν ἐπιτάφιον λόγον εἰς τὸν Βύρωνα, μεθ᾽ οὗ συνεδέετο διὰ στενῆς φιλίας. Ἡ κυρία Τρικούπη ἦτο ἀδελφὴ τοῦ περιφήμου Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου. Ὁ Χαρίλαος ἐγεννήθη ἐν Ναυπλίῳ, πρωτευούσῃ τότε τῆς Ἑλλάδος, τῇ 11 Ἰουλίου 1832, ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Κολοκοτρώνη, ἑνὸς τῶν ἡρώων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Ἔτυχε τὴν στιγμὴν τῆς γεννήσεως αὐτοῦ νὰ κροτήσουν τὰ τηλεβόλα τοῦ φρουρίου καὶ ἡ σύμπτωσις ἐθεωρήθη ὡς αἴσιος οἰωνὸς ὑπὸ τῶν φίλων τῆς οἰκογενείας. Ἐξ αὐτῶν ὁ γενναῖος ναύαρχος Μιαούλης τόσον ὑπερεχάρη ἐπὶ τῷ ἀκούσματι ὅτι ἡ κυρία Τρικούπη ἀπέκτησεν υἱόν, ὥστε ἀψηφῶν τὰς ἐθιμοτυπίας, εἰσώρμησεν εἰς τὸν κοιτῶνα της καὶ ἐκραύγασε πρὸς αὐτὴν ὅτι θὰ γίνῃ ὁ ἀνάδοχος τοῦ τέκνου της. Εἴθισται παρὰ ταῖς ἑλληνικαῖς οἰκογενείαις νὰ δίδωσιν εἰς τὸν πρῶτον υἱὸν τὸ ὄνομα τοῦ πρὸς πατρὸς πάππου, ἀλλ᾽ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ὁ κανὼν ἠθετήθη, διότι ἡ κυρία Τρικούπη ἀπεφάσισε νὰ ὀνομάσῃ τὸ παιδίον Χαρίλαον (χαρὰ τοῦ λαοῦ) πιστεύουσα ὅτι μέγα μέλλον ἐπεφυλάσσετο αὐτῷ.

Τὸ ἑπόμενον ἔτος, ὁ βασιλεὺς Ὄθων ἔφθασεν ἐν Ἑλλάδι. Αἱ σπουδαιότεραι θέσεις ἐν τῇ διοικήσει ἐδόθησαν εἰς Βαυαρούς, ἄνδρες δὲ ὡς ὁ Σπυρίδων

Τρικούπης καὶ ὁ Μαυροκορδάτος, οἵτινες εἶχον πραγματώσει τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος των, ἐξεπέμφθησαν ὅπως καταλάβωσι διπλωματικὰς θέσεις ἐν τῷ ἐξωτερικῷ.

Ὁ Σπυρίδων Τρικούπης διωρίσθη ἐν Λονδίνῳ, οὕτω δὲ ὁ νέος Τρικούπης ἐγνώρισε τὸ πρῶτον τὴν Ἀγγλίαν, ἔνθα ἡ ἀδελφή του Σοφία, ἡ διαρκὴς τοῦ βίου του σύντροφος, ἐγεννήθη.

Τῷ 1843 ὁ βασιλεὺς Ὄθων, ὅστις μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἐκυβέρνα ἀπολυταρχικῶς, ἠναγκάσθη νὰ παραχωρήσῃ Σύνταγμα, ὁ δὲ νέος Τρικούπη, ὅστις εἶχεν ἔλθει εἰς Ἀθήνας μετὰ τῶν γονέων του κατὰ τὴν κρίσιν, ἤρχισε τὰς σπουδὰς αὐτοῦ ἐν τῷ γυμνασίῳ. Ἦτο ἐπιμελέστατος μαθητὴς καὶ οἱ καθηγηταὶ αὐτοῦ ἐξεπλήσσοντο διὰ τὴν τελειότητα τῆς ἐργασίας του καὶ τὴν στερρὰν ἐπιμονήν του, ὅπως καταβάλῃ πᾶσαν δυσκολίαν. Ἐδείκνυεν ἰδιαιτέραν κλίσιν εἰς τὰ μαθηματικὰ καὶ μεγάλην αὐτοῦ ἡδονὴν ἐθεώρει νὰ λύῃ δύσκολα προβλήματα ἄνευ βοηθείας. Ἡ αὐτὴ δύναμις τοῦ χαρακτῆρος κατεδηλοῦτο εἰς τὰς τέρψεις ὡς καὶ εἰς τὰς σπουδὰς αὐτοῦ· ὀλίγον ἠρέσκετο εἰς τὸν ἀθλητισμόν, ἀλλ᾽ εἶχεν ἔμφυτον στοργὴν πρὸς τὰς ἀγροτικὰς ἀσκήσεις ἐν τῇ ἀγγλικῇ ἀτμοσφαίρᾳ, πρὶν δ᾽ ἔτι συμπληρώσῃ τὸ δωδέκατον τῆς ἡλικίας του ἔτος εἶχε καταστῆ περίφημος σκοπευτὴς καὶ συνείθιζε νὰ ἐπιχειρῇ μακρὰς ἀνὰ τὰ ὄρη τῆς Ἀττικῆς ἐκδρομὰς πρὸς εὕρεσιν κυνηγίου. Ἦτο δεξιὸς ἁλιευτὴς καὶ τέλειος ἱππεύς, ἠγάπα δὲ τὰς θαλασσίας ἀσκήσεις, οἷον τὴν κωπηλασίαν, τὸ κολύμβημα καὶ τὴν κατάδυσιν. Ἐνεγράφη εἰς τὸ ἑλληνικὸν Πανεπιστήμιον, ἀλλ᾽ εἰς ἡλικίαν δέκα ἑπτὰ ἐτῶν ἀπῆλθεν εἰς Παρισίους ἔνθα συνεπλήρωσε τὰς σπουδάς του καὶ ἔτυχε πτυχίου καὶ διδακτορικοῦ διπλώματος. Ἐν Παρισίοις, κατὰ τὰς ὥρας τῆς σχολῆς, ἐμελέτα χημείαν καὶ ἀνατομίαν. Κατὰ τύπους τὸ διπλωματικὸν αὐτοῦ στάδιον ἤρχισεν ὅτε διωρίσθη Ἀκόλουθος τῆς Ἑλληνικῆς Πρεσβείας. Ἡ μόρφωσις αὐτοῦ συνετελέσθη οὕτω ὑπὸ ἑλληνικοὺς καὶ γαλλικοὺς οἰωνούς, ἀλλὰ τὰς πλείστας τῶν διακοπῶν του διήρχετο ἐν Ἀγγλίᾳ· κατὰ δὲ τὸ 1852, εἰκοσαετὴς διωρίσθη Γραμματεὺς τῆς ἐν Λονδίνῳ πρεσβείας καὶ ἤρχισε τὴν ἑνδεκαετῆ ἐν Ἀγγλίᾳ διαμονήν του, ἥτις τοσοῦτο καταφανῆ ἐπίδρασιν ἐξήσκησεν ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ σταδίου του. Ὁ πατήρ του καὶ ἡ μήτηρ του ἀπήλαυον ἐξαιρετικῆς σχεδὸν θέσεως ἐν τῇ ἀγγλικῇ κοινωνίᾳ καὶ ὁ νέος Τρικούπης ἦλθεν οὕτως, εἰς τὴν ἡλικίαν τῶν ἰσχυροτάτων ἐντυπώσεων, εἰς συνάφειαν πρὸς ὅλους τοὺς ἐπιφανεστέρους ἄνδρας τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἔγειναν ὁ κατ᾽ ἐξοχὴν εὐνοούμενος τοῦ λόρδου Ρῶσσελ – τόσον τῳόντι εὐνοούμενος, ὥστε ὑπὸ τῶν συναδέλφων αὐτοῦ τοῦ διπλωματικοῦ σώματος ἐπωνομάζετο ὁ «Βενιαμὶν τοῦ λόρδου Ρῶσσελ».

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ὁ Τρικούπης ἠδυνήθη νὰ καταγίνῃ εἰς τὴν βαθεῖαν ἐκείνην μελέτην τῶν ξένων πολιτικῶν πραγμάτων, ἥτις τόσον ηὔρυνε τὸν ὁρίζοντα αὐτοῦ καὶ κατ᾽ ἀκολουθίαν ἔφερεν αὐτὸν εἰς θέσιν ἀπεράντου ὑπεροχῆς ἀπέναντι τῶν ἄλλων πολιτικῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἐπεισόδιον λαβὸν χώραν κατὰ τὴν ἐν Λονδίνῳ διαμονὴν αὐτοῦ θὰ εἰκονίσῃ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρός. Ἕλλην κύριος, ὅστις ἦτο προσωπικῶς ἄγνωστος εἰς αὐτόν, ἀπερρίφθη ἀπὸ τῆς λέσχης τῶν ξένων (Travelers Club), ἥτις ἐσυχνάζετο τότε πολὺ ὑπὸ μελῶν τοῦ διπλωματικοῦ σώματος. Ὁ Τρικούπης παρῃτήθη εὐθὺς καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἱδρύσῃ ἄλλην λέσχην. Τῇ συνδρομῇ τοῦ κόμητος Κόρτη, μετέπειτα πρεσβευτοῦ τῆς Ἰταλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τοῦ πρίγκηπος Βασιλχικὼφ τῆς Ρωσσικῆς Πρεσβείας, ἵδρυσε τὴν σημερινὴν λέσχην τοῦ ἁγίου Ἰακώβου ἐν Πικαδίλυ, ἥτις ἔκτοτε ὑπῆρξε τὸ κυριώτατον ἐντευκτήριον τῶν διπλωματῶν.

Ἀδιαφορῶν πρὸς τὰς προσωπικῶς αὐτὸν ἀφορώσας ὑποθέσεις, ἔσπευδε νὰ ἐκδικήσῃ πᾶσαν ὀλιγωρίαν ἀπευθυνομένην πρὸς τὴν πατρίδα αὐτοῦ. Ἔτη τινὰ βραδύτερον, ὅτε ἦτο ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος, ἡ ρωσσικὴ κυβέρνησις ἀπένειμεν αὐτῷ τὸν Μεγαλόσταυρον τῆς Ἁγίας Ἄννης, ἀλλὰ μαθὼν ὅτι ἀπενεμήθη ἀνώτερον παράσημον, τοῦ τάγματος τοῦ Ἀλεξάνδρου Νέφσκη εἰς τὸν Τοῦρκον ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν, ἐπέστρεψε τὰ διάσημα. Εἰθίζετο ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἅμα τῷ διορισμῷ του νὰ ἐπισκέπτηται πρῶτος τοὺς ἐν Ἀθήναις ξένους ἀντιπροσώπους, ἀλλ᾽ ὁ Τρικούπης ἠρνήθη νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὸ ἔθιμον τοῦτο ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἐν ἄλλαις πρωτευούσαις οἱ διπλωμάται ἐπισκέπτονται πρῶτοι τοὺς ὑπουργούς.

Τῷ 1863 ἐγένετο Ἐπιτετραμμένος ἐν Λονδίνῳ, τοῦ πατρός του ἐπανελθόντος εἰς Ἀθήνας μετὰ τὴν ἔξωσιν τοῦ βασιλέως Ὄθωνος. Ἐν τῇ Ἐθνικῇ Συνελεύσει, ἥτις ἐξέλεξε τὸν πρίγκηπα Γουλιέλμον Γεώργιον τῆς Δανίας Βασιλέα οὐχὶ τῆς Ἑλλάδος ἀλλὰ τῶν Ἑλλήνων, ἤτοι ὁλοκλήρου τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς – ἀντεπροσώπευσε τὴν ἑλληνικὴν κοινότητα τοῦ Λονδίνου, ἀλλὰ τότε μικρὰν ἐφείλκυσε προσοχήν, διότι, ὡς ὁ Δημοσθένης, δὲν ἦτο γεννημένος ρήτωρ καὶ δὲν εἶχεν ἀκόμη καλλιεργήσει τὴν τέχνην τοῦ δημοσίᾳ ὁμιλεῖν.

Ἐπανελθὼν ἐκ Λονδίνου, ἔσχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ παράσχῃ τὴν πρώτην σπουδαίαν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ ὑπηρεσίαν. Ὁ λόρδος Πάλμερστων ἐπὶ μακρὸν ἔτρεφεν ἐν νῷ τὴν ἰδέαν νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰς Ἰονίους Νήσους, ἀλλὰ τὸ σχέδιον εὕρισκεν ἰσχυρὰν ἀντίδρασιν ἐκ μέρους τῆς Αὐστρίας, ἥτις προσηταιρίσθη ὑπὲρ ἑαυτῆς τὴν Ρωσσίαν καὶ τὴν Πρωσσίαν. Τῆς Αὐστρίας ἡ συναίνεσις ἠδύνατο μόνον νὰ ἀποκτηθῇ ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ καταστραφῶσι τὰ φρούρια τῆς Κερκύρας, νὰ προκηρυχθῇ ἡ οὐδετερότης τῶν νήσων καὶ νὰ

τεθῇ ὅριον εἰς τὰς στρατιωτικὰς καὶ ναυτικὰς δυνάμεις, αἵτινες θὰ διετηροῦντο ἐν αὐταῖς ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως.

Οἱ ἀπαγορευτικοὶ οὗτοι ὅροι ἐξήγειραν τὴν ζωηροτέραν ἀγανάκτησιν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν ταῖς νήσοις, ὁ δὲ Τρικούπης, ὑποστηρίζων τοὺς πόθους τῶν συμπατριωτῶν, ἀνέπτυξεν ἀνένδοτον ἐπιμονήν, ἥτις ἐξήντλησε τὴν ὑπομονὴν τῶν λόρδων Πάλμερστων καὶ Ρῶσσελ. Τέλος συνεφωνήθη ὅπως οἱ Παξοὶ καὶ ἡ Κέρκυρα κηρυχθῶσιν οὐδέτεροι, ἐνῷ ὁ ὅρος περὶ περιορισμοῦ τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων διεγράφη.

(30.6.1896)

Ἐπανακάμψας εἰς Ἑλλάδα, ὁ Τρικούπης εἰσῆλθεν εἰς τὸ Κοινοβούλιον ὡς βουλευτὴς Μεσολογγίου τὸ 1865. Παρέρχομαι ταχέως τὸ πρῶτον μέρος τοῦ κοινοβουλευτικοῦ του σταδίου, διότι ἀπόπειρα πρὸς περιγραφὴν τῆς ἐν Ἑλλάδι πολιτικῆς καταστάσεως κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἤθελε μόνον παρεκτρέψει τὸν ἀναγνώστην. Αἱ διάφοροι φατρίαι –διότι οὔτε κόμματα, οὔτε προγράμματα κατὰ τὴν ἀγγλικὴν σημασίαν τῶν λέξεων ὑπῆρχον– περιεστοίχιζον ἐξέχοντάς τινας πολιτευτάς, οἵτινες κατεγίνοντο πῶς ὁ εἷς νὰ καταστρατηγήσῃ ἐπιτυχέστερον τὸν ἄλλον, καὶ τῶν ὁποίων αἱ ὁμάδες ὑπέκειντο διαρκῶς εἰς ἀποσύνθεσιν, ἕνεκα ἀνταρτῶν ἐντὸς τῶν ἰδίων τάξεων.

Ὁ Τρικούπης συνεδέθη τὸ πρῶτον μετὰ τοῦ Κουμουνδούρου, ὅστις ἀναγνωρίσας τὴν περὶ τὰ ἐξωτερικὰ μεγίστην αὐτοῦ ἐμπειρίαν, προσέφερεν αὐτῷ τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν τὸ 1867, τὸ ἔτος τῆς Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως. Κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν τούτοις συνήθειαν, ὁ Τρικούπης ταχέως ἀνῆλθεν εἰς ἀνεξάρτητον ἡγέτην κόμματος, ἀλλὰ μέχρι τοῦ 1874 δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ ἑλκύσῃ εἰς ἑαυτὸν τὴν προσοχὴν τοῦ Ἔθνους ἐν γένει. Τὸ ἔτος ἐκεῖνο ὁ πρωθυπουργὸς Βούλγαρης διέλυσε τὴν Βουλὴν καὶ εἰς τὰς κατόπιν γενομένας ἐκλογὰς ἡ Κυβέρνησις ἤσκησε τοιαύτην πίεσιν, ὥστε πολλοὶ τῶν ἡγετῶν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἀπεκλείσθησαν. Ὁ Τρικούπης ἀπέτυχεν ἐν Μεσολογγίῳ, εὐθὺς δὲ κατόπιν ἐδημοσίευσεν ἐν ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι ἄρθρον γεγραμμένον μετ' ἐκτάκτου δυνάμεως καὶ ἐπιγραφόμενον «Τίς πταίει;». Ἀπεφαίνετο ἐν αὐτῷ ὅτι ἡ εὐθύνη διὰ τὴν καταδολίευσιν τοῦ Συντάγματος ἔκειτο εἰς τὸ Στέμμα. «Τὸ Ἔθνος δὲν πταίει», ἔγραφε. «Μετὰ τὰ παθήματα τοῦ 1862 τίθεται ἐκ νέου εἰς τὸ Ἔθνος τὸ δίλημμα τῆς ὑποταγῆς εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν, ἢ τῆς ἐπαναστάσεως. Εἶναι τὸ Ἔθνος καταδικαστέον, διότι δὲν σπεύδει νὰ παραδεχθῇ τὸ δεύτερον;». Τὸ ἄρθρον, τὸ ὁποῖον ἦτο ἀνυπόγραφον, ἐνεποίησεν ἀπερίγραπτον συγκίνησιν. Ὁ διευθυντὴς τῆς ἐφημερίδος συνελήφθη, ἀλλὰ τὴν ἑπομένην ὁ Τρικούπης ἐδημοσίευσε δήλωσιν, δι' ἧς ἀνεδέχετο τὴν συγγραφὴν τοῦ ἄρθρου. Ἐφυλακίσθη, ἀλλ' ἀπελύθη μετὰ βραχεῖαν κράτησιν.

Ὁ Τρικούπης ἀνεγνωρίσθη ἤδη ὡς ὁ ἀνὴρ τοῦ μέλλοντος. Ἐξηκολούθησε παγιῶν τὸ κόμμα του, ἀλλ' ὁ θρίαμβος αὐτοῦ ἐβράδυνεν ἐπί τινα ἔτη. Τὸ 1877 ἡ ἔκρηξις τοῦ Ρωσσοτουρκικοῦ Πολέμου παρήγαγε πυρετώδη ἐρεθισμὸν ἐν Ἑλλάδι. Ἐκρίνετο γενικῶς ὅτι αἱ κομματικαὶ ἔριδες παρέβλαπτον τὰ συμφέροντα τῆς χώρας καὶ ὁ Κουμουνδοῦρος ἐζήτησε τὴν συνεργασίαν τοῦ Τρικούπη εἰς τὸν σχηματισμὸν κυβερνήσεως. Ὁ Τρικούπης ἀπέρριψε τὴν πρόσκλησιν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἡ ἐνεργὸς συνεργασία κομμάτων τὰ ὁποῖα διίστανται εἴτε εἰς τὰς θεμελειώδεις ἀρχάς, εἴτε εἰς τὰς μεθόδους μόνον ζημίαν ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ. Οὐχ ἧττον οἱ διάφοροι ἀντιμαχόμενοι πολιτευταὶ μετὰ βραχὺ ἠναγκάσθησαν νὰ συμπράξουν, οὐχὶ ὑπὸ τοῦ Στέμματος ἀλλ' ὑπὸ τοῦ λαοῦ τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ Μεγάλη ἢ Οἰκουμενικὴ Κυβέρνησις, ὡς ἐκαλεῖτο κατ' ὄνομα, προηδρεύετο ὑπὸ τοῦ γενναίου γέροντος ναυάρχου Κανάρη, ἀλλὰ κυρίως διευθύνετο ὑπὸ τοῦ Τρικούπη, ὅστις, ἀναγνωρίζων τὸ ἀπαράσκευον τῆς χώρας, μετῆλθε πολιτικὴν εἰρηνικήν, ὁ δὲ Σαβούρωφ, ὁ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴς τῆς Ρωσσίας, βοηθούμενος παρ' ἀριστοκράτιδος κυρίας ἐπίτηδες ἀποσταλείσης εἰς Ἀθήνας, μάτην ἐζήτει τὴν βοήθειαν τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ πτῶσις τῆς Πλεύνας κατήνεγκε θανατηφόρον τραῦμα κατὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ ὑπουργείου, ὁ Κουμουνδοῦρος δὲ καὶ ὁ Δηλιγιάννης, οἵτινες διεδέχθησαν αὐτό, διέταξαν τὴν εἰς Θεσσαλίαν εἰσβολήν. Αἱ πολεμικαὶ ἐν τούτοις ἐνέργειαι αὐτῶν ταχέως ἀνεστάλησαν διὰ τῆς ὑπογραφῆς τῆς Συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου.

Τὰ ἑπόμενα ὀλίγα ἔτη τὴν Ἑλλάδα ἀπησχόλει κυρίως τὸ ζήτημα τῆς ἐδαφικῆς ἀποζημιώσεως, ἣν θὰ ἐπετύγχανε ἐκ μέρους τῆς Τουρκίας· ὁ λαὸς εἶχεν ἀποκάμει καὶ ἀπογοητευθῆ, αἱ δὲ ὑπουργικαὶ μεταβολαὶ ἦσαν συχναί. Ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἠκολούθει τὴν συνήθη αὐτῆς τακτικὴν τῶν ἀναβολῶν, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐπῆλθε συμφωνία καὶ ἡ Θεσσαλία μετὰ μικρᾶς λωρίδος τῆς Ἠπείρου παρεχωρήθη εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τὸ Ἔθνος σφόδρα δυσηρεστήθη μὲ τὴν ἀσήμαντον μερίδα τῆς κληρονομίας τοῦ ἀσθενοῦς, ἥτις ἔλαχεν αὐτῷ· ὁ Κουμουνδοῦρος ἔπεσε κατὰ τὸ 1882, ὁ Τρικούπης ἀνῆλθεν εἰς τὴν Ἀρχὴν ἡγούμενος ἰσχυροῦ κόμματος. Αὕτη ὑπῆρξε ἡ ἀρχὴ τῆς μακρᾶς αὐτοῦ διοικητικῆς περιόδου, διὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὁποίας θὰ κριθῇ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων! Ἐὰν τὰ ἀποτελέσματα ταῦτα φαίνωνταί πως σφαλέντα, πρέπει νὰ ἔχωμεν ἐν νῷ τὰς κολοσσιαίας τοῦ ἐγχειρήματος δυσχερείας καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ἀναμορφωτικὰ αὐτοῦ μέτρα ἐπανειλημμένως ἀνετράπησαν κατὰ περιόδους, καθ' ἃς ὁ κ. Δηλιγιάννης κατελάμβανε τὴν Ἀρχήν.

Αἱ μεταρρυθμίσεις αὐτοῦ ἦσαν ἀντιδημοτικοῦ χαρακτῆρος, μεγαλοφώνως δὲ κατηγγέλλοντο ὑπὸ τῶν δημοκρατικῶν αὐτοῦ ἀντιπάλων. Ἀπέναντι τῆς κρατούσης διαφθορᾶς ἀπεφάσισε νὰ περιορίσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν τὴν ἐπίδρασιν τὴν ἀσκουμένην ὑπὸ τῶν ἐκλογέων ἐπὶ τῶν βουλευτῶν καὶ ὑπὸ τῶν βουλευτῶν ἐπὶ τῆς Κυβερνήσεως. Ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ, προσεπάθησε νὰ ἐλαττώσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν ἑκάστῃ ὑπουργικῇ ἀλλαγῇ μεταβολῶν καὶ νὰ καταστήσῃ μόνιμον ὑπαλληλικὸν σῶμα. Ἠλάττωσε τὸν ἀριθμὸν τῶν βουλευτῶν καὶ ηὔρυνε τὴν ἐκλογικὴν περιφέρειαν, συνέπεια δὲ τούτων ἦν ὅτι οἱ βουλευταὶ ἔχοντες εὐρύτερα ἐκλογικὰ διαμερίσματα νὰ ὑπηρετήσωσι, ὑπέκειντο ὀλιγώτερον εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἐντοπίων κομματαρχῶν ἀσκουμένην πίεσιν. Ἔφερε νόμον ἐμποδίζοντα τὴν ἐκλογὴν ὡς βουλευτῶν τῶν κατωτέρων ἀξιωματικῶν τοῦ Στρατοῦ καὶ τοῦ Ναυτικοῦ.

Ἐπεδίωξε τὴν μείωσιν τοῦ πλήθους τῶν θεσιθηρῶν, τῶν ἡμιμαθῶν ἀέργων, οἵτινες, περιφρονοῦντες τὰς ἀγροτικὰς ἐργασίας ἢ τὰ χειρωνακτικὰ ἐπαγγέλματα, καταναλίσκουσι τὸν χρόνον αὐτῶν πολιορκοῦντες τὰ ὑπουργεῖα ἵνα λάβωσι διορισμόν, ἢ κατατρίβονται ἐν τοῖς καφενείοις ἀναμένοντες τὴν ἐπάνοδον τοῦ κόμματός των εἰς τὴν ἐξουσίαν. Ὅπως πραγματοποιήσῃ τὸν σκοπὸν τοῦτον, ὁ Τρικούπης ἐπέβαλε τέλη ἐπὶ τῆς ἀνωτέρας ἐκπαιδεύσεως, ἥτις μέχρι τοῦδε παρείχετο δωρεάν. Τὸ μέτρον ἦτο, βεβαίως, ἀντιδημοτικὸν καὶ προεκάλεσε θορυβώδεις διαδηλώσεις ἐκ μέρους τῶν ἐν Ἀθήναις φοιτητῶν. Διωργάνωσε σύστημα στρατιωτικῆς ἀστυνομίας, τὸ ὁποῖον ἐν συνόλῳ ηὐδοκίμησε θαυμασίως. Ἕως τότε ἡ διατήρησις τῆς τάξεως καὶ ἡ ἀνακάλυψις τῶν ἐγκλημάτων ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς δημοτικὰ ὄργανα, ἅτινα κατὰ τὸ πλεῖστον ἦσαν δημιουργήματα πολιτικῶν φατριῶν ἀκαταλληλότατα διὰ τὰ καθήκοντα αὐτῶν. Αὗται καὶ ἄλλαι μεταρρυθμίσεις ἀνῃρέθησαν ὑπὸ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀρχῇ, ἀλλὰ τ᾽ ἀποτελέσματα αὐτῶν ἐπὶ τοῦ Ἔθνους δὲν ἐξηφανίσθησαν καθ᾽ ὁλοκληρίαν. Ἡ διέπουσα τὴν νομοθεσίαν αὐτοῦ αὐταπάρνησις συνετέλεσεν οὐχ ἧττον τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ἀκεραιότητος, ὅπως ἀνυψώσῃ τὸ καθῆκον αἴσθημα ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐξωτερικῆς αὐτοῦ πολιτικῆς ἦσαν σύνεσις καὶ προνοητικότης, καίτοι οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι ἂν ἔβλεπε τρόπον πρὸς ἐπιτυχῆ δρᾶσιν, τὸ φυσικὸν αὐτοῦ θάρρος καὶ ἡ αἰσιοδοξία θὰ ἦγον αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ἀναλάβῃ τὸ τολμηρότερον τῶν ἐγχειρημάτων. Ἀλλ᾽ ἵνα δυνηθῇ ἡ Ἑλλὰς νὰ δράσῃ ἀποτελεσματικῶς ἐν μελλούσῃ ἀνατολικῇ κρίσει ἦτο ἀναγκαῖον ὅπως ᾖ αὕτη οἰκονομικῶς καὶ ὑλικῶς ὡς καὶ ἠθικῶς ἰσχυρά· οἱ πόροι αὐτῆς ἔπρεπε νὰ ἀναπτυχθῶσι καὶ αἱ στρατιωτικαί της δυνάμεις νὰ διοργανωθῶσι καὶ αὐξηθῶσι. «Πρὸ πάντων», ἔλεγε, «πρέπει νὰ ἔχωμεν τὰ μέσα». Ἡ Ἑλλὰς πρέπει νὰ ἔχῃ ὁδούς, σιδηροδρόμους, λιμένας, βιομηχανίαν καὶ ἐμπορικὸν ναυτικόν, ἡ γεωργία αὐτῆς πρέπει νὰ βελτιωθῇ καὶ ἡ ἐξαγωγὴ αὐτῆς νὰ αὐξήσῃ. Πρέπει τῳόντι νὰ λάβῃ τὸ παράστημα λίαν πεπολιτισμένου κράτους, ὁ δὲ στρατὸς καὶ τὸ ναυτικὸν αὐτῆς πρέπει νὰ αὐξηθῶσιν ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς τὴν ἔκτασιν τῶν συναλλαγῶν της καὶ τὴν βελτίωσιν τῆς ἐξωτερικῆς αὐτῆς πίστεως.

Ἐν τῷ μεταξύ, ὀφείλει νὰ καραδοκῇ τὴν στιγμὴν ἀγρύπνως ἐπιβλέπουσα τὸ ὑπόδουλον ἑλληνικὸν γένος καὶ διδάσκουσα αὐτὸ νὰ ἀναμένῃ τὸ σύνθημα τῆς ἐνεργείας ἀπὸ τῆς Κυβερνήσεως τῶν Ἀθηνῶν.

Ἡ ἄφρων ἀνυπομονησία τοῦ ὑπερπατριωτικοῦ κόμματος πρέπει νὰ συνέχηται, τὸ δὲ Ἔθνος νὰ ὁδηγῆται ἐν τῇ ὁδῷ τῆς εἰρηνικῆς προόδου. Εὐγενὲς τῳόντι σχέδιον, ἀλλὰ τὸ ζήτημα εἶναι ἐὰν ὁ Τρικούπης δὲν ἔσπευσε λίαν ἐν ταῖς προσπαθείαις του πρὸς πραγματοποίησιν αὐτοῦ. Ἐὰν ἔμενε διαρκῶς ἐν τῇ Ἀρχῇ, θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ πρόγραμμά του, ἀλλ᾽ οὐδεὶς ὑπῆρχεν ἄλλος ὅστις ἠδύνατο νὰ ἀναλάβῃ ἐπαξίως ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτοῦ τὰ ἡνία. Ὁ Τρικούπης ἦτο τῳόντι πάρα πολὺ μέγας διὰ τὴν χώραν ἣν ἐκυβέρνα. Οὐδέποτε θὰ συγκατετίθετο ν᾽ ἀναγνωρίσῃ ὅτι μικρὸν καὶ ὀψιγενὲς ἔθνος ὡς ἡ Ἑλλὰς δυσκόλως ἦτο κατάλληλον διὰ τὴν μεγάλην καὶ ταχεῖαν ἀνάπτυξιν, ἣν διέγραψεν εἰς αὐτό. Θὰ ἐπετύγχανε πλειότερον ὡς κυβερνήτης μεγαλυτέρας χώρας, πεπροικισμένης μὲ περισσότερον προηγμένον καὶ πολυπλοκώτερον πολιτισμόν.

Ἐπί τινα χρόνον τὰ πάντα ἔβαινον καλῶς. Τοῦ Τρικούπη ὁ ὑπέροχος χαρακτὴρ ἐνέπνευσεν ἐμπιτοσύνην εἰς τὰς ξένας χρηματαγορὰς καὶ κατώρθωσεν οὐ μόνον νὰ συνομολογήσῃ τὰ δάνεια, ὧν εἶχεν ἀνάγκην, ἀλλὰ καὶ νὰ βελτιώσῃ τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος διὰ τροπῆς δανείων. Τὸν Ἀπρίλιον, ἐν τούτοις, τοῦ 1885 ἔπεσε τῆς Ἀρχῆς. Μῆνάς τινας βραδύτερον ἐπῆλθεν ἡ ἐπανάστασις τῆς Φιλιππουπόλεως, ἡ δὲ ἀγανάκτησις, ἣν τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐξήγειρεν ἐν Ἑλλάδι, ἠνάγκασε τὸν διάδοχον αὐτοῦ κ. Δηλιγιάννην νὰ πρωτοστατήσῃ καὶ πάλιν φιλοπολέμου ἐνεργείας. Ἐπηκολούθησεν ὁ ἀποκλεισμὸς τῶν ἑλληνικῶν λιμένων καὶ ἡ Ἑλλὰς πρὸς πικροτέραν αὐτῆς ἀπογοήτευσιν, ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλίπῃ τὰς ἀξιώσεις αὐτῆς πρὸς ἀποζημίωσιν ἐπὶ τῇ μεγεθύνσει τῆς Βουλγαρίας.

Καὶ δὲν ἦτο μόνον τοῦτο· ἡ ἐπιστράτευσις ἐκληροδότησε δαπάνας καταστρεπτικάς, τὸ δὲ Ἔθνος ἔπρεπε νὰ παράσχῃ τὸ ἀντίτιμον αὐτῶν. Τὰ οἰκονομικὰ τῆς χώρας οὐδέποτε σχεδὸν ἀπὸ τῶν στρατιωτικῶν περιπετειῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Ρωσσοτουρκικοῦ Πολέμου εὑρίσκοντο εἰς πραγματικῶς ὑγιᾶ κατάστασιν, οἱ δὲ ἐξοπλισμοὶ τοῦ 1885 ἀπειργάσθησαν τὴν καταστροφὴν αὐτῶν. Ὁ Τρικού-

πης, ἀναλαβὼν τὴν Ἀρχήν, εὑρέθη πρὸ ἀπελπιστικῆς σχεδὸν καταστάσεως χωρὶς νὰ λιποψυχήσῃ. Ἐπέβαλε νέους φόρους τριάκοντα ἑκατομμυρίων δραχμῶν καὶ ὁ λαός, τοὐλάχιστον τότε, ἔφερεν ἀγογγύστως τὸ βάρος. Κατὰ τὰ ἑπόμενα ὀλίγα ἔτη ἐπέδειξεν ἔκτακτον ἱκανότητα ἐν ταῖς προσπαθείαις αὐτοῦ, ὅπως λύσῃ τὰς οἰκονομικὰς δυσχερείας.

Ἡ αἰσιοδοξία του οὐδέποτε ἀπέλιπεν αὐτόν, ἐξηκολούθει δὲ ἀκόμη τοσαύτην νὰ ἐμπνέῃ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἐμπιστοσύνην, ὥστε τὰ ἑλληνικὰ χρεώγραφα διετήρουν τὰς τιμάς αὐτῶν ἐν τοῖς χρηματιστηρίοις. Κακὸς ἐν τούτοις οἰωνὸς ἦτο ὅτι τὸ δάνειον τὸ ὁποῖον κατέγεινε νὰ συνομολογήσῃ τὸ 1890 πρὸς κατασκευὴν τοῦ σιδηροδρόμου Πειραιῶς – Λαρίσης ἐν μέρει μόνον ἐκαλύφθη.

Τὸ ἔτος ἐκεῖνο ποικιλία περιστάσεων συνεδυάσθησαν ὅπως κλονίσωσι τὴν θέσιν του. Ὁ ὄχλος εἶχε κουρασθῆ ἐκ τῆς μακρᾶς ἐν τῇ ἐξουσίᾳ διαμονῆς του. Χονδροειδῶς ἐξηπατήθη ὑπὸ τῆς Πύλης, ἥτις ἀφοῦ ἔπεισεν αὐτὸν νὰ συμβουλεύσῃ τοὺς Κρῆτας νὰ μὴ ἀντιστῶσιν εἰς τὴν ἀποστολὴν τουρκικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν νῆσον των, ἐξέδωκε φιρμάνιον καταργοῦν τὸ κρητικὸν Σύνταγμα εὐθὺς ὡς ὁ στρατὸς κατέλαβε τὰς ὀχυρὰς θέσεις.

Ἡ ἀγανάκτησις ἐν Ἑλλάδι ἦτο ὀξυτάτη καὶ νέον ἔναυσμα ἐρρίφθη εἰς τὴν πυρὰν ὅταν ἐπὶ τῇ αἰτήσει τοῦ Σταμπούλωφ ἡ Πύλη παρεχώρησε τὰ βεράτια, ἤτοι τὰ ἐκτελεστήρια εἰς τοὺς ἐν Μακεδονίᾳ Βουλγάρους ἐπισκόπους. Ὁ Τρικούπης ἠττήθη εἰς τὰς ἐκλογάς, αἵτινες ἐγένοντο τὸ φθινόπωρον καὶ ὁ Δηλιγιάννης διεδέχθη αὐτόν. Τὸ ἑπόμενον ἔτος περιηγήθη τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἵμου ἐπὶ τῇ ἐλπίδι νὰ πείσῃ τὴν Σερβίαν, τὴν Βουλγαρίαν καὶ τὸ Μαυροβούνιον νὰ ἑνωθῶσιν εἰς ἀμυντικὴν κατὰ τῆς Τουρκίας συμμαχίαν πρὸς διανομὴν τῆς Μακεδονίας. Τὸ σχέδιον, τὸ ὁποῖον ἐπρότεινε τότε ἐν τῇ ἐπιθεωρήσει ταύτῃ, ἔμελλε νὰ ἀποτύχῃ. Ἔτυχε νὰ εὑρίσκωμαι ἐν Σόφιᾳ ὅταν ὁ Τρικούπης ἦλθεν εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ Σταμπούλωφ καὶ παρέστην εἰς τὴν συνάντησιν τῶν δύο τούτων ἐπιφανῶν ἀνδρῶν –τοῦ ἑνὸς ὑποδείγματος ὑψίστης μορφώσεως καὶ λεπτότητος, τοῦ ἑτέρου ἀκατεργάστου εὐφυΐας μὲ ἐλαχίστην χροιὰν εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

(1.7.1896)

Τὸν Μάρτιον τοῦ 1892 ὁ βασιλεὺς Γεώργιος, κατανοῶν ὅτι ἡ οἰκονομικὴ καταστροφὴ ἐπέκειτο, ἐκάλεσεν ἐκ νέου τὸν Τρικούπην εἰς τὴν Ἀρχήν, ἡ δὲ ἐνέργεια αὕτη ἐδικαιώθη ὑπὸ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν μετ᾽ ὀλίγον γενομένων ἐκλογῶν. Ἡ τιμὴ τοῦ συναλλάγματος εἶχε καταπληκτικῶς ἀνέλθει, κατέστη δὲ ἀριδήλως ἀδύνατος ἡ ἐκ τῆς ἀγορᾶς προμήθεια χρυσοῦ πρὸς πληρωμὴν τῶν τοκομεριδίων. Ἡ ὑποτίμησις τῆς χαρτίνης δραχμῆς ὠφείλετο, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Τρικούπη, εἰς ὑπερβολὴν τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας καὶ προέτεινε τὴν συνομολόγησιν δανείου πρὸς ἄρσιν τοῦ πλεονάζοντος τραπεζογραμματίου, φρονῶν ὅτι ἤθελεν ἐκ τούτου ἐκπέσει ἡ τιμὴ τοῦ συναλλάγματος καὶ ὅτι τὸ Κράτος θὰ ἦτο εἰς θέσιν εἰς τὸ ἑξῆς νὰ ἐκπληροῖ τὰς ὑποχρεώσεις αὐτοῦ ἐκ τῶν τακτικῶν πόρων τοῦ προϋπολογισμοῦ.

Καὶ ἤδη δὲ οἱ τραπεζῖται τοῦ Λονδίνου πρὸς οὓς ἀπετάθη ἦσαν πρόθυμοι νὰ καταβάλωσι τὸ ἀπαιτούμενον ποσόν. Ἀλλ᾽ ἐπέμενον νὰ λάβωσιν ἐγγυήσεις τινάς, αἵτινες ἐφάνησαν θίγουσαι τὴν ἑλληνικὴν φιλαυτίαν. Ἐρεθισμὸς παρήχθη ἐν Ἀθήναις καὶ αἰφνιδίως ὁ Τρικούπης παρητήθη. Τὸ δάνειον ἀπέτυχε καὶ ἡ Ἑλλὰς ἐπτώχευσεν. Ἡ ἐξήγησις, ἣν ὁ Τρικούπης μοὶ ἔδωκε τῆς ἐν τῇ περιστάσει ταύτης πολιτείας του, ἦτο ὅτι πεισθεὶς ὅτι ὁ ἐρεθισμὸς διηυθύνετο οὐχὶ κατὰ τῶν ὅρων τοῦ δανείου, ἀλλὰ κατ᾽ αὐτοῦ προσωπικῶς, ἐθεώρησε καθῆκον αὐτοῦ νὰ παραιτηθῇ, πιστεύων ὅτι οἱ διάδοχοί του θὰ ὑπέγραφον τὴν σύμβασιν. Ἐν τούτῳ, ὅμως, ἐσφάλη, διότι ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν κ. Σωτηρόπουλος ἐπραγματοποίησεν ἄλλον τινὰ διακανονισμόν, κατὰ τὸν ὁποῖον ἀντὶ τοῦ τόκου αὐτῶν οἱ δανεισταὶ ἐλάμβανον ὑποσχετικά. Ὁ Τρικούπης, ἐν τῷ μεταξύ, ἀνέμενε τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, ἡ Βουλὴ συνῆλθε τὸ φθινόπωρον καὶ τοῦ κόμματος αὐτοῦ κεκτημένου τὴν πλειονοψηφίαν, ἐπανῆλθεν οὗτος εἰς τὴν Ἀρχήν.

Ὁ Τρικούπης προῆλθεν ἤδη εἰς τὴν λῆψιν τῶν μονομερῶν ἐκείνων μέτρων, ἅτινα προεκάλεσαν τὰς αὐστηροτέρας ἐπικρίσεις ἐν Εὐρώπῃ. Κατήργησε τὸν διακανονισμὸν τοῦ κ. Σωτηροπούλου, ὥρισεν εἰς τοὺς ὁμολογιούχους τριάκοντα τοῖς ἑκατὸν ἀπέναντι τῶν τόκων αὐτῶν καὶ ἔθεσε χεῖρα ἐπὶ τοῦ ταμείου τῶν Μονοπωλίων. Τὰ μέτρα ταῦτα μόνον ἡ ἀπόλυτος ἀνάγκη ἠδύνατο νὰ δικαιολογήσῃ καὶ ὁ Τρικούπης ἐδήλωσεν ὅτι ὁ χαρακτὴρ αὐτῶν ἦτο ἐντελῶς προσωρινός. Δὲν θὰ περιγράψω τὰς μακρὰς διαπραγματεύσεις, αἵτινες ἐπηκολούθησαν. Αὗται ἀπέληξαν εἰς προσωρινὸν συμβιβασμόν, ὅστις δυστυχῶς, ὡς φρονῶ, ἀπερρίφθη τῇ πρωτοβουλίᾳ τῶν Γερμανῶν ὁμολογιούχων. Κατὰ τὴν πρόοδον τῶν διαπραγματεύσεων τούτων ἔβλεπον καθ᾽ ἑκάστην τὸν Τρικούπην καὶ πολλάκις ἔμενον παρ᾽ αὐτῷ ἐπὶ ὥρας.

Ἠδιαφόρει ἐντελῶς πρὸς τὰς μομφάς, ἃς ἐπέρριπτε κατ᾽ αὐτοῦ ὁ ξένος Τύπος, ἀλλὰ βαθύτατα συνησθάνετο τὰς ὕβρεις, ἃς προσῆπτεν εἰς τὴν τιμὴν τῆς πατρίδος του. Ἡ ἀποτυχία τῶν διαπραγματεύσεων κατήνεγκε βαρὺ κατὰ τῆς δημοτικότητος αὐτοῦ τραῦμα. Παρητήθη τῆς Ἀρχῆς τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1895 συνεπείᾳ διαφωνίας πρὸς τὸν Διάδοχον ἐν ζητήματι στρατιωτικῆς πειθαρχίας. Εἰς τὰς κατόπιν ἐκλογὰς τὸ κόμμα αὐτοῦ ὑπέστη πανωλεθρίαν καὶ ὁ ἴδιος δ᾽ ἀπέτυχεν ἐν Μεσολογγίῳ.

Τὸν Τρικούπην τὸ πρῶτον ἐγνώρισα ἐν Ἀθήναις

τὸ 1890, κατὰ τὰς μετέπειτα δὲ συνεχεῖς εἰς Ἀθήνας ἐπισκέψεις μου εἶχον τὴν τύχην νὰ γίνω στενὸς αὐτοῦ φίλος. Ἡ ψυχρότης καὶ τὸ ἐπιφυλακτικὸν τῶν τρόπων πρὸς τὸν ἔξω κόσμον ἐξηφανίζετο ἐν τῇ μετὰ τῶν οἰκείων ἀναστροφῇ. Συνωμίλει εὐχαρίστως περὶ παντὸς εἴδους ζητημάτων, διηγεῖτο τερπνὰ ἐπεισόδια, ἢ περιέγραφεν εἰς ὀλίγας καὶ εὐτραπέλους καὶ γραφικωτάτας φράσεις τὰς χαρακτηριστικὰς ἰδιότητας γνωρίμου τινός. Ὅταν εἰσήρχετο εἰς σοβαρωτέρας ὁμιλίας, οὐδενὸς ἐφείδετο κόπου ὅπως ἐξεικονίσῃ διὰ παραδειγμάτων τὸ θέμα του καὶ καταστήσῃ σαφὲς τὸ νόημά του. Ἐνεθάρρυνε τὴν συζήτησιν καὶ προθύμως ἤκουε τὰς ἀντιθέτους εἰς τὴν γνώμην του ἰδέας.

Ἡ ποικιλία τῶν γνώσεών του ἦτό τι τὸ καταπληκτικόν, ἡ δὲ μνήμη αὐτοῦ σπανίως ἐσφάλλετο. Ἦτο ὁ μόνος πολιτικὸς ἀνὴρ ὃν ἐγνώρισα τόσον λεπτομερῶς παρακολουθοῦντα τὴν ἐσωτερικὴν πολιτικὴν τῶν ἄλλων χωρῶν· δαψιλεῖς εἶχε γνώσεις περὶ τοιούτων ζητημάτων, οἷον περὶ τοῦ ζητήματος τῶν κοινοτικῶν συμβουλίων τῆς Ἀγγλίας, τῶν ἀγροτικῶν κληρουχιῶν ἢ τοῦ ἰρλανδικοῦ ζητήματος. Τὸ τελευταῖον ἀντικείμενον συνεζήτησά ποτε μετὰ τοῦ κόμητος Ἀνδράσυ, ὅστις, ὡς Οὗγγρος, ἦτο εἰδικῶς οἰκειότατος πρὸς τὸ θέμα, ἀλλὰ τοῦ Τρικούπη ἡ γνῶσις τοῦ ζητήματος ἦτο πολὺ βαθυτέρα.

Ἐκ τῶν σημαντικωτέρων τοῦ Τρικούπη χαρακτηριστικῶν ἦτο ἡ ἀκαταπόνητος ἐργατικότης του. Εἰργάζετο ἀδιακόπως ἀπὸ τοῦ ὑπουργείου ἢ τῆς Βουλῆς, διὰ νὰ ἁρπάσῃ ἐν βίᾳ ὀλίγην τροφήν, στερούμενος δὲ ἐντελῶς τῆς μεταμεσημβρινῆς ἀναπαύσεως. Ἐγεύετο εἰς ἀτάκτους ὥρας, οὐδέποτε δὲ ἐφαίνετο πεινῶν. Οὐδέποτε ἔπινεν οἶνον, οὐδέποτε ἐκάπνιζεν.

Ἦτο ἄγαμος, ἀλλὰ τὸν μετριόφρονα αὐτοῦ οἶκον ἐν τῇ ὁδῷ Ἀκαδημίας συνεμερίζετο μετὰ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ, ἀληθῶς ἐπιφανοῦς γυναικός, ἥτις τὸν βίον αὐτῆς ἀφιέρωσεν εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἀδελφοῦ της. Ἀπὸ πρωΐας μέχρις ἑσπέρας ἡ δεσποινὶς Σοφία Τρικούπη ἐδέχετο τοὺς φίλους καὶ ὀπαδοὺς τοῦ ἀδελφοῦ της, ἀνακουφίζουσα οὕτω τὸ βάρος τῶν μόχθων αὐτοῦ καὶ ἀπαλλάττουσα αὐτὸν τῶν κοινωνικῶν ὑποχρεώσεων. Μεταξὺ τῶν ἐνδιαφερόντων ἀντικειμένων τῆς αἰθούσης ὑπῆρχεν ὡραία τοῦ Βύρωνος μικρογραφία, ἥτις ἐδωρήθη εἰς τὸν πατέρα αὐτῆς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ποιητοῦ ὑπὸ τοῦ δουκὸς τοῦ Σῶσεξ. Εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ οἴκου του ὁ Τρικούπης ἦτο πλήρης καλωσύνης καὶ φιλοφρονήσεων. Ἐσχάτως ἱππεύων κατὰ τὴν ἀνὰ τὴν ἐπαρχίαν Μεσολογγίου ἐκλογικὴν αὐτοῦ περιοδείαν παρετήρησειν ὅτι ὁ ὑπηρέτης του, ὅστις ἠκολούθει πεζῇ, ἐχώλαινε. Ἀφιππεύει ἀμέσως καὶ τοποθετῶν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ ἵππου ἐξακολουθεῖ τὴν περιοδείαν πεζῇ. Πολλοὶ τῶν φίλων του, οἵτινες ἠκολούθουν ἔφιπποι, ἐθεώρησαν καθῆκον αὐτῶν, εἰς ἔνδειξιν σεβασμοῦ, νὰ ἀφιππεύσωσι καὶ οὗτοι· οὕτω δὲ ἡ συνοδεία ὁλόκληρος ἐκτὸς τοῦ ὑπηρέτου, τὸ ὑπόλοιπον τῆς ἡμέρας ὡδοιπόρησεν.

Ἐνταῦθα θὰ ἀναφέρω καὶ ἕτερον χαρακτηριστικὸν ἀνέκδοτον. Πρὸ πολλῶν ἐτῶν, ὁ Τρικούπης ἐταξείδευε δι' ἱστιοφόρου εἰς τὰ ἑλληνικὰ παράλια, ὅτε κύων τις ἔπεσεν εἰς τὴν θάλασσαν. Ὁ Τρικούπης παρεκάλεσε τὸν πλοίαρχον νὰ ρίψῃ λέμβον, ὅπως σώσῃ τὴν ζωὴν τοῦ ζῴου, ἀλλ' ὁ πλοίαρχος, μὴ ἀναγνωρίσας τὸν ἐπιβάτην, ἠρνήθη. Ὁ Τρικούπης ἐν τῷ ἅμα ἀπορρίπτει τὸν ἐπενδύτην του καὶ πηδᾷ εἰς τὴν θάλασσαν· ὁ πλοίαρχος ἠναγκάσθη βεβαίως νὰ ρίψῃ τὴν λέμβον καὶ οὕτως ὁ κύων ἐσώθη. (...)

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν του ἐν Μεσολογγίῳ ὁ Τρικούπης ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸ πολιτικὸν στάδιον. Ἡ ἑπομένη ἐπιστολή, ἣν ἀπηύθυνε πρὸς τὴν ἀδελφήν του τὴν νύκτα τῆς ἐκλογῆς, θ' ἀναγνωσθῇ μετ' ἐνδιαφέροντος.

«ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΝ, 16 Ἀπριλίου 1896

Σοὶ ἐτηλεγράφησα πρὸ ὀλίγου ὅτι ἀπέτυχον ἐν τῇ ἐκλογῇ. Μὴ νομίσῃς ὅτι εἶμαι κατ' ἐλάχιστον στενοχωρημένος ἐκ τῆς ἀποτυχίας, ἠξεύρεις δὲ ὅτι προσαρμόζομαι πρὸς τὰς περιστάσεις οἵαι παρουσιάζονται, ὡσανεὶ ἦσαν τῆς ἐκλογῆς μου. Ἤδη προτίθεμαι νὰ δηλώσω ὅτι ἀποσύρομαι ἐντελῶς τῆς πολιτικῆς. Ἐνόσῳ ἐξελεγόμην βουλευτής, εἶχον ὑποχρέωσιν καὶ πρὸς τὴν ἐπαρχίαν καὶ πρὸς τοὺς μετ' ἐμοῦ πολιτευομένους ἐν τῇ Βουλῇ νὰ μὴ ἀποχωρήσω τοῦ σταδίου, ἀλλ' ἀφοῦ ἤδη ἐξετέλεσα πᾶν ὅ,τι μοὶ ἐπεβάλλετο ἵνα παραμείνω ἐν αὐτῷ, οὐδεὶς δύναται νὰ παραπονεθῇ κατ' ἐμοῦ, ἂν μὴ ἀναδειχθεὶς βουλευτής, ἀποσύρωμαι εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον, παύων τοῦ νὰ πράττω δημόσια. Περὶ τούτων, μὴ κάμῃς λόγον πρὸς οὐδένα, διότι ἐπιθυμῶ ἐγὼ ν' ἀνακοινώσω αὐτὰ πρὸς τοὺς ἔχοντας τὸ δικαίωμα ν' ἀξιῶσι, ὅπως τοῖς δίδω ἐξηγήσεις περὶ τῶν σχετιζομένων πρὸς τὴν σύμπραξιν ἡμῶν ἐν τῷ συστήματι. Σοὶ τὰ γράφω δέ, ἵνα ἔχῃς πλήρη γνῶσιν περὶ τῆς μελλούσης στάσεώς μου. Περὶ τῆς εἰς Ἀθήνας ἐπανόδου μου, θ' ἀποφασίσω αὔριον τὴν ἡμέραν. Ἐννοεῖται δ' ἐξ ὧν σοὶ γράφω ἀνωτέρω ὅτι οὐδεὶς πρέπει νὰ γινώσκῃ πότε θὰ φθάσω καὶ οὐδεμία πρέπει νὰ γένηται ὑποδοχή.

Ὁ ἀδελφὸς
Χαρίλαος Τρικούπης»

Ὁ Τρικούπης ἦτο ἀνὴρ ἰσχυρὸς καὶ ἐδέχετο τὰ ἀντίξοα πλήγματα μετὰ καρτερίας. Ὅ,τι ἔθλιβεν αὐτὸν πλειότερον τῆς ἀποτυχίας του ἦτο ἡ ἀνατροπὴ τῆς νομοθεσίας αὐτοῦ ὑπὸ τῶν πολιτικῶν του ἀντιπάλων. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἀκόμη δὲν ἀπεκαρδίου αὐτὸν ὁλοσχερῶς καὶ βραχὺ μετὰ τὴν ἐξ

Ἑλλάδος ἀναχώρησίν του ἤρχισε πάλιν μελετῶν σχέδια διὰ τὸ μέλλον καὶ καταστρώνων πολιτικὸν πρόγραμμα. Ἀλλ' ὁ θάνατος ἔθεσεν ἤδη τὴν χεῖρα ἐπ' αὐτοῦ καὶ ἀπέδωκε τὴν τελευταίαν πνοὴν ἐν Κάνναις τὴν 30/11 Ἀπριλίου ἐνώπιον τῆς προσφιλοῦς του ἀδελφῆς.

Ὁ θάνατος αὐτοῦ κατέλιπε κενὸν ἐν τῷ ἐθνικῷ βίῳ τῆς Ἑλλάδος, τὸ ὁποῖον οὐδὲν δύναται νὰ πληρώσῃ καὶ μόνον ὅταν ἡ ὥρα τοῦ κινδύνου προσεγγίσῃ καὶ ὅταν σοβαρά τις περιπλοκὴ ἀναφανῇ ἐν Ἀνατολῇ, οἱ Ἕλληνες θὰ αἰσθανθῶσιν ὁποῖος μέγας ἀνὴρ ἔλειψεν ἐκ τοῦ μέσου αὐτῶν. Θὰ χρειασθῶσι τὴν ἐπιβολὴν τῆς ἔμφρονος αὐτοῦ κρίσεως καὶ τὸ σθένος τῆς σιδηρᾶς του θελήσεως. Διότι ὡς ὁ Θουκυδίδης εἶπε περὶ τοῦ Περικλέους, *«δυνατὸς ὢν τῷ τε ἀξιώματι καὶ τῇ γνώμῃ, χρημάτων τε διαφανῶς ἀδωρότατος γενόμενος, κατεῖχε τὸ πλῆθος ἐλευθέρως καὶ οὐκ ἤγετο μᾶλλον ὑπ' αὐτοῦ ἢ αὐτὸς ἦγε, διὰ τὸ μὴ κτώμενος ἐξ οὐ προσηκόντων τὴν δύναμιν πρὸς ἡδονὴν λέγειν, ἀλλ' ἔχων τῇ ἀξιώσει καὶ πρὸς ὀργήν τι ἀντιπεῖν»*.

(2.7.1896)

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Εξέλιξη του πληθυσμού της Ελλάδας

Έτος απογραφής	Πληθυσμός
1821	938.765
1841	861.019
1853	1.035.527
1861	1.096.810
1870[1]	1.457.894
1879	1.679.470
1889[2]	2.187.208
1896	2.433.806

Εδαφική έκταση της Ελλάδας
Εξέλιξη 1821-1889

Έτος	Επιφάνεια σε τ. χμ.
1821	47.516
1870[1]	50.211
1889[2]	63.606

Πηγή: *Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας.*

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
Ο πληθυσμός της Ελλάδας κατά επάγγελμα
(Στοιχεία απογραφής 1879 και 1881)

Επάγγελμα	Αριθμός %
Βιομήχανοι	52.646
Έμποροι	39.004
Ναυτικοί	16.971
Κτηματίες	36.953
Γεωργοί	239.416
Ποιμένες	52.999
Εργάτες	46.618
Εργάτριες	5.623
Αγωγιάτες	4.240
Δάσκαλοι	2.613
Δασκάλες	669
Γιατροί	1.480
Φαρμακοποιοί	492
Μαίες	841
Δικηγόροι	1.723
Καλλιτέχνες	1.910
Μηχανικοί	705
Δημοσιογράφοι	76
Κληρικοί	9.167
Υπηρέτες	29.775
Υπηρέτριες	16.710
Δημόσιοι Υπάλληλοι	8.534
Δημοτικοί Υπάλληλοι	2.872
Στρατιωτικοί εν ενεργεία	18.521
Στρατιωτικοί εν αργία	1.265
Άνδρες Πολεμικού Ναυτικού	2.002
Ναυτικοί αποδημούντες	5.180
Διάφορα επαγγέλματα	6.216
Σύνολον	605.018

Πηγή: *Πανελλήνιος Σύντροφος. Ἐτήσιον Πολιτειακόν, Οἰκονομολογικὸν καὶ Στατιστικὸν Ἡμερολόγιον 1890*, Ἐν Ἀθήναις, Ἐκ τῶν Καταστημάτων τῆς «Ἀκροπόλεως» Β. Γαβριηλίδου, 1889, σ. 329.

ΕΓΡΑΨΑΝ ΣΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ

«Θριαμβεύων καὶ καταπίπτων πάντοτε κατέπλησσε»

του Εμμανουήλ Ρέπουλη

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στις 31 Μαρτίου 1896 στην εφημερίδα *Ακρόπολις* με τίτλο «Χαρίλαος Τρικούπης».

Εἴμαρτο τὸ κενὸν τὸ ὁποῖον ἀφῆκεν ἐν τῇ Βουλῇ ἡ ἁδρὰ μορφὴ τοῦ Χαριλάου Τρικούπη νὰ μείνῃ διὰ παντὸς κενόν. Ἡ Ἑλλὰς ὁλόκληρος μανθάνει σήμερον τὸν θάνατόν του, μακρὰν τῆς πατρίδος συμβάντα ὑπὸ συνθήκας ἄκρως τραγικάς. Καὶ ἡ Ἑλλὰς ὁλόκληρος πενθεῖ τὸν θάνατον τοῦ εξοχωτέρου τῶν πολιτικῶν της ἀνδρῶν, οὗ τὴν πολιτείαν πρὸ μικροῦ μόλις ἐξηγέρθη ὁλόκληρος ἵνα καταδικάσῃ. Ὅσον καὶ ἂν προδιέθεσαν εἰς τὸ τραγικὸν τέλος αἱ ἡμέραι τοῦ κινδύνου, ὁ θάνατος τοῦ Τρικούπη θὰ καταπλήξῃ. Κατάπληξις θὰ εἶναι τὸ πρῶτον αἴσθημα παντὸς Ἕλληνος. Διότι καὶ ζῶν καὶ πολιτευόμενος καὶ θριαμβεύων καὶ καταπίπτων καὶ ἀνεγειρόμενος καὶ κατασυντριβόμενος, πάντοτε κατέπλησσε. Ἦτο τοιαύτη ἡ ψυχή του. Πολιτικὸς ἀνδρεῖος. Τοῦτο θὰ εἴπῃ ἡ ἱστορία ὅπως δήποτε, ἂν κρίνῃ τὴν πολιτείαν αὐτοῦ. Δὲν θὰ τοῦ ἀρνηθῇ μεγαλεῖον ἐπιβολῆς, ἔξαρσιν ἤθους, χαρακτῆρος δύναμιν, ὑπεροχὴν λόγου, ἐπιβολὴν μορφῆς, πρὸς ἣν δὲν ἦτο οἰκεῖον πολὺ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, οὐδ' οἱ πολιτικοὶ αὐτοῦ ἄνδρες. Ὁ μέγας ἐκεῖνος, ὁ συγκρατήσας ἐπὶ ἔτη τὴν Ἑλλάδα ἐν τῇ παλάμῃ του, ἀπέθανε ξένος ἐν ξένῃ ἀφῃρημένος καὶ τοῦ βουλευτοῦ τὸ ἀξίωμα. Καὶ ἰδού ὅ,τι καθιστᾷ τὸν θάνατον αὐτοῦ δραματικώτερον, καὶ δὲν θρηνεῖται μόνον ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ ἀλλὰ καὶ ὁ ἄνθρωπος.

Ὁ μέλλων νὰ κρίνῃ τὸν Χαρίλαον Τρικούπην δι' ὅλης αὐτοῦ τῆς δράσεως θὰ διστάσῃ πολὺ εἰς ἑκάστην ἀνατομὴν τῆς πολιτείας του. Ἴσως, ἴσως ἐν τῇ θλίψει τῇ ἐκ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, οὐδαμοῦ θὰ ἠναγκάζετο νὰ σταματήσῃ ὁ ἐξαίρων σήμερον τὰς ἀρετάς του. Καὶ τοὺς μεγίστους τῶν ἐπαίνων ἐκφαίνουν αὗται δικαίως ἐν τῇ ὀδύνῃ τοῦ πένθους. Ἀλλὰ καὶ ὁ ψυχρὸς κριτὴς θὰ εὕρῃ ἀρετὰς ἀναδεικνυούσας τὸν Τρικούπην ἄνδρα οὐχὶ ἐκ τῆς κοινῆς πλασθέντα ζύμης, οὐχὶ κοινόν, οὔτε ἴσον εἰς τὰς πολιτικὰς ἡμῶν κορυφάς. Συνδέσας τὸ ὄνομα αὐτοῦ πρὸς δεκαετῆ κυβέρνησιν τοῦ Ἔθνους δὲν δύναται δι' ὀλίγων νὰ κριθῇ. Ἀπετυπώθη τὸ ὄνομα τοῦ Τρικούπη εἰς δεκαετῆ τῆς Ἑλλάδος ὁλοκλήρου βίον, καὶ ἡ ἱστορία τῆς περιόδου ταύτης εἶναι ἀλληλένδετος πρὸς τοῦ Τρικούπη τὴν ἱστορίαν. Ἡ ἱστορία αὕτη δὲν εἶναι ἡ γνωστὴ εἰς ἡμᾶς ἐκ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τοῦ κομματικοῦ. Κεῖται μεταξὺ τῶν ὕμνων τῶν φίλων καὶ τῶν κατηγοριῶν τῶν ἐχθρῶν. Τὸν ἀσφαλῆ αὐτῆς γνώμονα θὰ εὕρουν ἀκριβέστερον οἱ μεταγενέστεροι. Ἀλλὰ καὶ σήμερον ἀκόμη ἐκ τοῦ τόσῳ πλησίον φιλοσοφικὴ αὐτῆς ἄποψις συναντᾷ τὸν Χαρ. Τρικούπην ὑπέροχον εἰς τοὺς πολιτικοὺς τῆς Ἑλλάδος ἄνδρας, καὶ ἔχει πολλὰ νὰ ἐπαινέσῃ καὶ ἔχει πολλὰ νὰ ὑμνήσῃ καὶ ἔχει πολλὰ νὰ θαυμάσῃ. Ὑπέροχον εἰς τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὸν Δῆμον, τὸν ὁποῖον οὐδέποτε ἔκυπτεν ἵνα κολακεύσῃ. Ὑπέροχον εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἡττημένου, ἥτις οὐδέποτε πρὸ τοῦ ὄχλου τὸν ἐταπείνωσεν. Ὑπέροχον εἰς τοὺς πρὸς τὸ Ἔθνος λόγους του, τοὺς ὁποίους οὐδέποτε ἐκάλλυνε μὲ ἄνθη ρητορείας, ἀλλὰ πάντοτε τοὺς ἔρριπτε βαρεῖς, πυκνούς, βροντώδεις, μὲ μόνον κάλλος τὸ μεγαλεῖον τὸ ὁποῖον τοὺς περιέβαλλεν ὁ νοῦς του. Ὑπέροχον εἰς τοὺς ἀγῶνας τοὺς κοινοβουλευτικούς, ἔνθα ἁδρὰ ἡ μάθησίς του ἔρρεε καὶ τοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ συνεῖχε δέος. Ὑπέροχος παντοῦ προβάλλει ὁ Χαρίλαος Τρικούπης. Ἀνερχόμενος τὸ πρῶτον εἰς τὴν Κυβέρνησιν καὶ παραμερίζων τοὺς τρεῖς πολιτικοὺς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κολοσσούς, Κουμουνδοῦρον, Δεληγεώργην, Βούλγαρην. Πίπτων κατόπιν, καὶ ἐν τῇ πτώσει του συγκεντρώνων τὰ βλέμματα τοῦ ἑλληνισμοῦ ὁλοκλήρου ὡς ὁ μέλλων νὰ μεσουρανήσῃ ἀστὴρ εἰς τὸν πολιτικὸν ἡμῶν ὁρίζοντα. Ἐπιβαλλόμενος εἰς τὸ Ἔθνος ὁλόκληρον, εἰς λαὸν καὶ Βασιλείαν, χωρὶς οὐδ' ἐκείνου τὰς ἀδυναμίας νὰ κολακεύσῃ, οὐδὲ τῆς Βασιλείας νὰ περιέπῃ τὰς προνομίας. Ἐξογκῶν τὴν ἐπιβολήν του καὶ αὐξάνων τὴν δημοτικότητά του, ἐνῷ τοῦ χαρακτῆρος ἡ ὑψηλοφροσύνη ἀπέκρουε τὴν πρὸς τὸ πλῆθος οἰκειότητα, ἧς ἄνευ δὲν ἐννοεῖται ἐν Ἑλλάδι ὁ κοινοβουλευτισμός. Τὸ μεγαλεῖον αὐτὸ διέγραφεν εὐρέα πρὸς τὸν Τρικούπην ὅρια πρὸς φίλους καὶ ἐχθροὺς ἀσυμβίβαστα πρὸς τὰς ἕξεις ἡμῶν τὰς πολιτικάς, ἃς δέν εἶχε ζήσει νὰ μεταβάλῃ ὁ ἕτερος μέγας Μεσολογγίτης, ὁ Ἐπαμ. Δεληγεώργης. Εἰς τὰ ὅρια αὐτὰ ἐξετείνετο βαρὺ καὶ μέγα τοῦ Τρικούπη τὸ ἐγώ, καὶ ὅ,τι οἱ ἀντίπαλοι ἐθεώρουν ὡς ἐλάττωμα εἰς τὴν κομματικὴν διαπάλην, ἀναδεικνύεται ὑπὸ τῶν πραγμάτων τὸ μέγιστον τῶν πλεονεκτημάτων, καὶ ὁ Τρικούπης ὁ ἀθέατος, καὶ ὁ Τρικούπης ὁ ἀπροσπέλαστος, καὶ ὁ Τρικούπης ὁ ἐγωϊστὴς κατακτᾷ τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἀδιαφορῶν ἂν ἄλλοι ἠγωνίζοντο νὰ κατακτήσουν τὴν ἀγάπην του δι' ἄλλων μέσων, πρὸς ἃ ὁ κοινοβουλευτικώτατος Τρικούπης δὲν ἐπλάσθη οἰκεῖος.

Δὲν κρίνεται, οὐδὲ θρηνεῖται κἂν δι' ἑνὸς ἄρθρου ὁ Χαρ. Τρικούπης. Θρηνεῖ αὐτὸν τὸ Ἔθνος ὅλον καὶ θὰ τὸν πενθῇ ἐπὶ πολύ, καὶ θὰ τὸν ἐθρήνει καὶ θὰ τὸν ἐπένθει καὶ ἂν ἡ πολιτικὴ ἡμῶν σκηνὴ ἐπαρουσίαζε πολλοὺς τοὺς ἱκανοὺς πρωταγωνιστάς, ἀντὶ τῆς σήμερον ἐρημίας. Οὔτε γεννῶν-

ται, ἀλλ᾽ οὔτε διαμορφοῦνται συχνὰ ἄνδρες τοιοῦτοι, στύλοι τοῦ πολιτικοῦ οἰκοδομήματος. Ἐγνώρισεν ἡ Ἑλλὰς εὐφραδεστέρους τοῦ Τρικούπη ρήτορας καὶ δημοτικωτέρους πολιτευτάς. Ἀλλὰ τοῦ Τρικούπη ἡ εἴσοδος εἰς τὴν Πολιτείαν διήνοιξεν ἀγνώστους ὁρίζοντας καὶ ἐθέσπισε κοινὰς συνθήκας πολιτικάς, πρὸ τῶν ὁποίων ἔκθαμβον τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ἀνεκήρυξεν τὴν ἔναρξιν νέου βίου πολιτικοῦ εἰς τὴν παράλληλον τῶν εὐρωπαϊκῶν κοινοβουλευτικῶν κρατῶν φερομένου.

Ἡ ἱστορία θὰ κρίνῃ ποῦ μᾶς ἔφερεν ἡ παράλληλος αὕτη. Ὁ λαός, ἐν τῇ ἀποτυχίᾳ τοῦ ἔργου κρίνας, κατεδίκασε τὸν κυβερνήτην αὐτοῦ, ὡς τῶν λαῶν τὸ ρεῦμα δικάζει τοιαύτας δίκας. Ἀλλ᾽ ἡ ἱστορία θὰ κρίνῃ τὸν Χαρίλαον Τρικούπην μετὰ τοῦ λαοῦ. Ἐν τῷ κοινοβουλευτικῷ ἡμῶν βίῳ δὲν εἶναι μόνοι ὑπεύθυνοι οἱ κυβερνῆται διὰ πᾶσαν ἀποτυχίαν. Καὶ τοῦ Τρικούπη ὁ χαλύβδινος χαρακτήρ, ὁ ἀποκρούων τοῦ Δήμου τὰς θωπείας, δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ ὑποστῇ τὴν ἐκ τῆς σχέσεως τῆς πολιτικῆς ἐπίδρασιν τοῦ λαοῦ, τὴν ἐπίδρασιν τῶν συνθηκῶν ὑφ᾽ ὧν ὁ λαὸς οὗτος διέπεται. Ἡ δεκαετὴς περίοδος τῆς δράσεως τοῦ μεγάλου Μεσολογγίτου φέρει τὴν σφραγῖδα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ἀλλ᾽ ἵνα δικαίως κριθῇ ἡ σφραγὶς αὕτη, δέον νὰ συγκριθῇ καὶ ἡ ζύμη. Ἂν καὶ τὴν ζύμην ταύτην ἠδύναντο νὰ διαπλάσσουν αἱ χεῖρες τοῦ Τρικούπη, τοῦτο δὲν δύναται σήμερον νὰ ἐξετασθῇ. Ἀλλ᾽ οἱαδήποτε ἂν εἶναι ἡ κρίσις τῆς ἱστορίας, προεδήλωσεν ἤδη ἡ συγκίνησις τοῦ Ἔθνους ὅλου, ἡ ἐκ τῆς ἀσθενείας, τὴν λαϊκὴν περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Τρικούπη κρίσιν. Ὄχι πένθος, ὀδύνην συναισθάνεται βαθεῖαν ἡ Ἑλλὰς ὁλόκληρος, καὶ φεύγουν μὲ τὴν ψυχήν τοῦ Τρικούπη ἐλπίδες πολλαί, ἐλπίδες ἅγιαι, τὰς ὁποίας δὲν ἠδύνατο νὰ συμπνίξῃ οἱαδήποτε τοῦ Τρικούπη ἀποτυχία, διότι τὰς ἐξέφραζε τὸ σθένος τῆς ψυχῆς του, καὶ τῆς μορφῆς του τὰ ἁδρὰ χαρακτηριστικὰ τὰς ἐκάρφωνον εἰς τὴν καρδίαν ὅλων. Θρηνεῖ ἡ Ἑλλὰς τὸν θάνατον ἑνὸς μεγάλου τέκνου της. Πιστεύοντος εἰς τὰς ἰδέας του, πίστιν ἣν μόνη ἡ εὐρεία παιδεία καὶ ἡ κρίσις ἡ μεγάλη παρέχει. Πιστεύοντος καὶ οἰκοδομοῦντος ἐπ᾽ αὐτῶν. Μὴ ὡς κτύποι οἰκοδομῆς δὲν ἀντήχουν οἱ λόγοι του; Θρηνεῖ καὶ θὰ θρηνῇ ἐπὶ χρόνον πολὺν καὶ θὰ φέρῃ εἰς τὸν νοῦν αὐτῆς βαθὺν τὸν τύπον τῆς μορφῆς του τῆς μεγάλης, τῆς μορφῆς του τῆς ἀρχικῆς, τῆς μορφῆς του τῆς βουλητικῆς, καὶ θὰ ἠχοῦν εἰς τὰ ὦτα αὐτῆς οἱ πυκνοὶ εἰς ἰδέας καὶ ὡς κτύπος σιδηρουργοῦ ἠχοῦντες καὶ καταπλήσσοντες λόγοι του.

«Ἡ φύσις τὸν ἐπροίκισεν ἀφθόνως»

Ανυπόγραφο άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Το Άστυ* στις 31 Μαρτίου 1896 με τίτλο «Χαρίλαος Τρικούπης».

Ἔχει κάτι τὸ ἀπείρως τραγικὸν ἡ τύχη τοῦ ἀνδρός, ὅστις χθὲς περὶ τὸ λυκόφως ἐξέπνευσεν εἰς μίαν πόλιν ξένης χώρας, περιστοιχιζόμενος ἀπὸ μόνην τὴν ἀδελφήν του καὶ τὸν ἐξάδελφόν του, ἐν μέσῳ ξένων καὶ ἀδιαφόρων, οἵτινες θὰ παρήρχοντο κάτωθεν τοῦ θαλάμου τοῦ ξενοδοχείου, ὅπου ἀπέκειτο νοσῶν, χωρὶς νὰ γνωρίζωσι ποῖος ἦτο ὁ ὄπισθεν τῶν ἀξένων ἐκείνων τοίχων ρέγχων τὸν ἐπιθανάτιον ρόγχον, χωρὶς νὰ πάλλωνται ἐξ ενδιαφέροντος περὶ τῆς ὑγείας του, χωρὶς ν᾽ ἀριθμοῦν τῆς ζωῆς του τὰς στιγμάς, χωρὶς νὰ κλαίουν τὸν θάνατόν του. Καὶ ἐὰν δὲν εἶχεν ὑπάρξει ὁποῖος ὑπῆρξε καὶ ἐὰν δὲν εἶχεν ἀφιερώσει τὸν ἑαυτόν του καὶ τὰς δυνάμεις του, τὸν βίον του ὁλόκληρον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πατρίδος καὶ ἐὰν δὲν εἶχεν ἐνσαρκώσει, ὅπως εἶχεν ἐνσαρκώσει τὰ ἰδεώδη ὅλου τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐν ὑπερόχῳ ἐκφάνσει μεγαλείου καὶ ἐπιβολῆς, καὶ μόνον τὸ γεγονὸς αὐτὸ θὰ ἤρκει νὰ ἐπιβάλῃ σιγὴν εἰς πᾶν ἄλλο αἴσθημα, πλὴν τῆς ὀδύνης τῆς βαθείας καὶ τοῦ οἴκτου τοῦ ὀδυνηροῦ. Ὑγραίνει τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τῶν ἐχθρῶν τὸ τέλος, ἐπελθὸν οὕτως, ἀποσπᾷ δὲ τὰ δάκρυα τῶν φίλων, οἱ ὁποῖοι, ἀποθεώνοντες τὸν πολιτικόν, συνείθισαν νὰ λατρεύουν τὸν ἄνθρωπον. Ἡ στιγμὴ τῆς καταπλήξεως πρὸ τοῦ κενοῦ, τὸ ὁποῖον ἀφήνει τοιαύτη μορφὴ ἐξαφανιζομένη αἰφνιδίως καὶ τῆς συγκινήσεως, τὴν ὁποίαν γεννᾷ ὁ θάνατος ἀνδρὸς ὑπερόχου, δὲν εἶναι στιγμὴ κατάλληλος διὰ νὰ γραφῇ ὁ ἱστορικὸς αὐτοῦ χαρακτηρισμός. Διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν δὲν θὰ χρησιμεύσουν, ἴσως, ὅλοι οἱ ὑπερβολικῶς ἐνθουσιώδεις πανηγυρισμοὶ τῶν φίλων, οἱ ὁποῖοι δὲν ἦσαν πάντοτε εἰλικρινεῖς, ἀλλὰ βεβαίως ἐλάχιστα θὰ χρησιμοποιηθοῦν αἱ μὲ ἄφθονον μελάνην χαραχθεῖσαι ἐπὶ τοῦ πίνακος ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Τρικούπη εἰκόνες.

Ἀτομικῶς ὑπῆρξεν ἀναμφιβόλως ἔξοχος. Ἡ φύσις τὸν ἐπροίκισεν ἀφθόνως. Μὲ τὴν δύναμιν. Μὲ τὴν ἀντίληψιν, τὴν εἰσδύουσαν μέσα εἰς τὸ βάθος τῶν πραγμάτων καὶ ἀντλοῦσαν τὸν μυελὸν αὐτῶν. Μὲ τὴν ὀξύτητα, τὴν διερχομένην διὰ μέσου παντὸς ἐμποδίου καὶ λαμβάνουσαν ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς ζωῆς καὶ τῶν πραγμάτων τῆς ζωῆς. Ἰδίως μὲ τὴν θέλησιν, τὴν ἰσχυρὰν θέλησιν, τὴν σιδηρᾶν θέλησιν, τὴν χαλυβδίνην θέλησιν. Ἦτο μᾶλλον βραδὺς τὴν γλῶσσαν καὶ ἀπέβη ὁ πρῶτος ρήτωρ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Ἦτο φύσις ἡ ὁποία ἠγάπα τὴν ἄνεσιν, καὶ

ὅμως ἐκέντρισε τὸν ἑαυτόν του, τὸν ἐπροπόνησε καὶ τὸν ἤσκησε μέχρι τοῦ ν' ἀποβῇ ὁ θαυμασιώτερος πολιτικὸς ἐργάτης, τὸν ὁποῖον εἴδαμεν ποτέ. Ὅταν ἠθέλησε νὰ γίνῃ οἰκονομολόγος, δι' ἐργασίας ἑνὸς ἢ δύο ἐτῶν, ἀπέβη θεωρητικὴ ἐξοχότης ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ταύτῃ καὶ θὰ κατέκτα τὴν πρώτην θέσιν εἰς ὁποιανδήποτε ἄλλην -ἀρκεῖ νὰ τὸ ἤθελεν. Ὑπὸ τοιούτους ὅρους, δὲν εἶναι ἀπορίας ἄξιον ὅτι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐπεβλήθη ἐφ' ὅλων καὶ ὅτι εἰς τὴν πολιτικήν, ὅπου ἄλλοι κατακτοῦν τὸ ἔδαφος δι' ἀγώνων βῆμα πρὸς βῆμα, ἐκεῖνος ἐξήρθη διὰ μιᾶς ἐπὶ βάθρου ὑψηλοῦ καὶ ἐδέσποσεν ὅλων μὲ τὴν αὐστηρὰν καὶ σύννουν μορφήν, τὴν ὁποίαν ἐφώτιζεν ἡ λάμψις βλέμματος, ἀπαυγάζοντος ἀστραπὰς μεγαλοφυΐας. Παραμέρισαν πρὸ αὐτοῦ κομματάρχαι παλαιοί, μὲ κόμματα παλαιὰ καὶ συμπεπηγμένα, ἡ Βασιλεία ἐξηναγκάσθη νὰ τοῦ τείνῃ τὴν χεῖρα, διὰ τὴν τυπικὴν ἀνύψωσιν μέχρι τοῦ πρωθυπουργικοῦ ἀξιώματος, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη κατακτήσει ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει, καὶ ὁ πρῶτος πολιτευτὴς τῆς βασιλείας Γεωργίου τοῦ Α΄ ἐδημιουργήθη.

Ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀνδρός, ὅστις τὴν Ἑλλάδα ἦλθε νὰ κυβερνήσῃ, διότι ἐνόμιζεν ἑαυτὸν προωρισμένον νὰ κυβερνήσῃ τὴν Ἑλλάδα, καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ καὶ τὴν καρδίαν ἐπλήρου ἡ λάμψις ἑνὸς ἰδανικοῦ φωτεινοῦ, μιᾶς φιλοδοξίας ὑψηλοτέρας, ἑνὸς πόθου ὑπέρτατου νὰ μεγαλύνῃ τὸν τόπον αὐτὸν καὶ νὰ μεγαλυνθῇ μετ' αὐτοῦ; Ἡμεῖς οὔτε μίαν στιγμὴν δὲν ἀμφιβάλαμεν περὶ τούτου. Ἀκόμη καὶ ἐνώπιον τῶν καταφανῶν λαθῶν. Ἀκόμη καὶ ἐνώπιον τῶν σκονταμμάτων, τὰ ὁποῖα ἦσαν σχεδὸν πάντοτε τὰ αὐτά. Ἀπέναντι καὶ ἀκόμη τῆς χρεωκοπίας κυβερνητικῶν μεθόδων, τὰς ὁποίας, εἴμεθα βέβαιοι, κατεδίκαζεν ἡ ὑπεροχὴ τοῦ Τρικούπη· ἠναγκάζετο, ὅμως, νὰ ἀποδέχεται καὶ νὰ συνεχίζῃ ἡ ἀνάγκη τῆς παραμονῆς εἰς τὴν ἐξουσίαν, ἥτις ἐξησφάλιζε τὴν συνέχειαν ἐνιαίου καὶ εἰς ἕνα σκοπὸν ἀποβλέποντος πολιτικοῦ προγράμματος.

Ἂν τὸ ἰδανικὸν τοῦτο δὲν ἐξεπληρώθη, ἂν ἐκεῖνος, ὅστις τὸ ἐθέρμανε καὶ τὸ ἔθαλψεν εἰς τὴν καρδίαν του, τοσάκις ἐφάνη ὅτι τὸ προσήγγισεν καὶ τοσάκις εἶδεν ὅτι ἐπρόκειτο ἁπλῶς περὶ ἀπατηλοῦ ἀντικατοπτρισμοῦ, τί ἄλλο νὰ εἰπῇ κανείς, τί ἄλλο, εἰμὴ ὅτι ὑπάρχουν εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν ὑπάρξεις ἔξοχοι, σφραγισμέναι μὲ τὴν σφραγῖδα τῆς ἀτελείας, ἥτις διακρίνει ὅ,τι ὑπάρχει καὶ ζῇ καὶ κινεῖται εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν καὶ ὅτι ἂν ἄλλως εἶχε τὸ πρᾶγμα, ὁ ἄνθρωπος θὰ ἦτο κάτι τὸ περισσότερον παρὰ ἄνθρωπος, θὰ ἦτο τὸ ὑπερφυές ὄν, τὸ ὁποῖον ὀνειρεύεται ἡ ὀδυνηρῶς νευρικὴ φιλοσοφία τῶν ἡμερῶν μας, ὁ ὑπεράνθρωπος; Αὐτὴ ἡ σκέψις ἂς εἶναι ἡ παρηγοροῦσα ἡμᾶς, ἡ παρηγοροῦσα τὸν τόπον αὐτὸν ὅτι ἡ ζωὴ ἐκείνου, ὅστις δικαίως ὠνομάσθη ὁ «πρῶτος Ἕλλην», δὲν ἀπέδωκεν εἰς τὸ Ἔθνος ὅ,τι ἠδύνατο νὰ ἀναμείνῃ τις ἐξ αὐτῆς, ὅτι δὲν συνεδέθη μὲ ἐποχὴν μεγαλείου καὶ δόξης, ὅτι ἂν ἐσημείωσε σταθμὸν προόδου, δὲν ἀπέβη, ὅμως, ἡ ἐποχὴ τὴν ὁποίαν ὠνειρεύθη καὶ τὸ Ἔθνος καὶ ὁ Τρικούπης.

Πρὸ τοῦ τάφου, ὅμως, τοῦ ἀνοιχθέντος τόσον προώρως, εἰς γῆν ξένην, πρὸ τοῦ κενοῦ, τὸ ὁποῖον καταλείπει ὁ θάνατος ἀνδρός, ὅστις ὅ,τι εἶχε καλλίτερον, τὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν του, ἔδωκεν εἰς τὴν πατρίδα του καὶ ὑπὲρ τῆς πατρίδος του –ἥτις ἐπότισεν αὐτὸν τὸ πικρότατον τῶν ποτηρίων, ἀποστείλασα αὐτὸν εἰς ἐξορίαν, ἐνῷ ἀνύψωνε θριαμβευτικῶς ἀντίπαλον, μὴ δυνάμενον νὰ ἐξισωθῇ πρὸς αὐτὸν– πᾶσα σκέψις, κρίσις καὶ ἐπιφύλαξις σταματᾷ. Δὲν μένει ἢ τὸ αἴσθημα τῆς ὀδύνης πρὸ τοιούτου θανάτου, τῆς ἀνισχύρου ἀγανακτήσεως κατὰ τῶν ἀμειλίκτων τῆς Τύχης θεσφάτων καὶ τοῦ πεπρωμένου, τὸ ὁποῖον, ἀφοῦ ἐπεβουλεύθη τὸν πολιτικὸν βίον ἀνδρὸς τοιούτου, δὲν ἐφείσθη οὔτε τῆς ζωῆς αὐτοῦ τῆς ἀνθρωπίνης καὶ τὴν βαθύσκιον δρῦν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἦλθαν στιγμαὶ καθ' ἃς τὸ Ἔθνος ἐσκιάσθη ἐν ἐμπιστοσύνῃ καὶ ἐν ἐλπίσιν, ἔρριψε κεραυνωμένην, ἐν τραγικῷ κινήματι, τὸ ὁποῖον ἀποσπᾷ κραυγὴν πόνου ὑπερτάτου, θλίψεως βαθείας καὶ πένθους ὀδυνηροῦ ἀπὸ τὰ σπλάχνα τοῦ λαοῦ, ἀπὸ τὴν ψυχὴν τοῦ Ἔθνους.

Ἡ σύντροφος τοῦ βίου του

Ανυπόγραφο άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Το Άστυ* στις 31 Μαρτίου 1896 με τον παραπάνω τίτλο.

Αἱ σκέψεις παντὸς ἀνθρώπου, ὅστις ἔχει καρδίαν, σήμερον φέρονται πρὸς τὴν ἔξοχον δέσποιναν, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ πιστὴ καὶ ἀφωσιωμένη σύντροφος τοῦ βίου τοῦ ἀποθανόντος πολιτευτοῦ. Ἡ πρὸς αὐτὸν ἀγάπη της ἦτο λατρεία, ἦτο κάτι τι περισσότερον ἀπὸ λατρείαν. Δὲν ἔζη ἢ δι' αὐτόν. Δὲν ἔζη ἢ διὰ τὴν εὐτυχίαν του. Δὲν ἔζη ἢ διὰ τὴν δόξαν του. Ἐνόμιζε κανεὶς ὅτι μία κοινὴ πνοὴ ἐκράτει εἰς τὴν ζωὴν τὰς δύο αὐτὰς ὑπάρξεις, τὰς ὁποίας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ φαντασθῇ κανεὶς χωριστά. Πρὸς τὸν ἀχώριστον, τὸν εὐγενῆ, τὸν ὑπέροχον αὐτὸν σύντροφον στρέφονται σήμερον αἱ σκέψεις πάντων, καὶ τῆς ἀδελφῆς τοῦ νεκροῦ τὸ πένθος καὶ τὴν θλῖψιν ἀναλογίζονται ὅλοι ὅσοι ἠγάπησαν, ὅπως αὐτὴ ἠγάπησεν, ὅλοι ὅσοι ἐθυσίασαν τὴν ζωὴν αὐτῶν ὑπὲρ ἑνὸς αἰσθήματος μεγάλου, ὡς αὐτή, ὅλων ὅσοι αἰσθάνονται τί σημαίνει ὁ σπαρακτικὸς αὐτὸς χωρισμὸς δύο ὑπάρξεων οὕτω ἡνωμένων, πρὸ τῆς ὥρας, ἐν τῇ πικρίᾳ τῆς ξένης, ἐν τῇ συναισθήσει τῶν ἀδικιῶν τῶν σκληρῶν ἀδικιῶν, αἱ ὁποῖαι διεπράχθησαν καὶ τὰς ὁποίας –φεῦ!– οὔτε τὴν τελευταίαν στιγμὴν κανεὶς δὲν εὑρέθη νὰ σβέσῃ μὲ γενναῖον καὶ λεπτὸν ἐν τῷ ἅμα κίνημα. Ἂν τι δύναται νὰ γλυκάνῃ τὴν ὀδύνην τοιούτου πένθους, τοῦτο θὰ εἶναι ὄχι ἡ συμμετοχὴ τῆς φαιδρᾶς ἀγούσης ἑορτὰς ἐπισήμου Ἑλλάδος – θὰ εἶναι εἰλικρινὲς πένθος τοῦ λαοῦ, τὸν ὁποῖον τὸ ἁπλοῦν, ἀλλ' ἀσφαλὲς ἔνστικτόν του ὁδηγεῖ εἰς τὸ νὰ αἰσθάνεται καὶ νὰ πράττῃ τὰ πρέποντα.

Πολιτικὸς βίος τοῦ Τρικούπη

Ανυπόγραφο άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Το Άστυ* στις 31 Μαρτίου 1896 με τον παραπάνω τίτλο.

Ὁ Τρικούπης ὡς σπουδαστὴς

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ἐγεννήθη ἐν Ναυπλίῳ τὴν 11ην Ἰουλίου 1832. Τὰς ἐγκυκλοπαιδικὰς αὐτοῦ σπουδὰς διῆλθε διακρινόμενος πάντοτε καὶ πρωτεύων. Ὁ ἰδιαίτερος αὐτοῦ διδάσκαλος, Γρηγόριος Παπαδόπουλος, διεκήρυττε πάντοτε προκειμένου περὶ Τρικούπη, ὅτι, ὁσάκις οὗτος δὲν ἠδύνατο νὰ λύσῃ μαθηματικόν τι πρόβλημα, κατελαμβάνετο ὑπὸ δακρύων.

Κατὰ τὸν Παπαδόπουλον, ὁ Τρικούπης ἠδύνατο κατὰ διάνοιαν πολλὰ δισεπίλυτα προβλήματα νὰ λύσῃ εὐχερῶς. Διελθὼν τὸ ἐν Ἀθήναις Γυμνάσιον ὁ Τρικούπης, καθ' ὃν χρόνον διηύθυνεν αὐτὸ ὁ ἀοίδιμος Γεννάδιος, κατετάχθη ἐν τῇ Νομικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου διακούσας τὰς ἐν αὐτῇ παραδόσεις ἐπὶ τρία σχεδὸν ἔτη.

Ἐν Παρισίοις

Μετὰ τοῦτο, ἀπῆλθεν εἰς Παρισίους πρὸς ἐξακολούθησιν καὶ ἀποπεράτωσιν τῶν νομικῶν σπουδῶν του. Ἐκεῖ ὁ Τρικούπης, ἀποπερατώσας τὰς σπουδάς του καὶ τυχὼν διδακτορικοῦ διπλώματος, ἐσκέφθη ὅτι πρὸς τελειοποίησιν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ Δικαίου εἶχεν ἀνάγκην καὶ πείρας τινός. Ὅπως ὠφεληθῇ ἐκ τῶν συζητήσεων τῶν ἐξόχων τῆς Γαλλίας νομομαθῶν, ἐζήτησε καὶ διωρίσθη γραμματεὺς τοῦ δικηγορικοῦ ἐν Παρισίοις Συλλόγου.

Ἐν Ἀγγλίᾳ

Ὑπηρετήσας ὡς τοιοῦτος ἐν τῷ Συλλόγῳ τῶν Δικηγόρων, ἐφ' ὅσον ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην χάριν τῆς ἐπιστήμης, κατέλιπε τὴν Γαλλίαν ἐν ἔτει 1856 καὶ μετέβη παρὰ τῷ πατρὶ αὐτοῦ, πρεσβευτῇ ἐν Λονδίνῳ. Διορισθεὶς παρὰ τῆς τότε Κυβερνήσεως γραμματεὺς τοῦ πατρός του, διηύθυνεν ἐπὶ ἑξαετίαν ὅλην τὴν ἐν Λονδίνῳ Πρεσβείαν ἀναπληρῶν τὸν ποδαλγοῦντα πατέρα του.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα

Ἐπελθούσης κατὰ τὸ 1862 τῆς πολιτικῆς ἐν Ἑλλάδι μεταβολῆς καὶ καταργηθεισῶν, λόγῳ οἰκονομίας, τῶν πρεσβειῶν, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἔκτοτε ἀπεφάσισε νὰ πολιτευθῇ καὶ ἤρχισε καταγινόμενος εἰς τὴν μελέτην τῆς νομοθεσίας τοῦ τόπου.

Ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει

Ἐν Ἀθήναις εὑρισκόμενος ἐξελέγη πληρεξούσιος ὑπὸ τῆς ἐν Ἀγγλίᾳ ἑλληνικῆς κοινότητος καὶ μετέσχε τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, χωρὶς νὰ καταταχθῇ εἰς οὐδὲν τῶν ἐν αὐτῷ κρατούντων κομμάτων.

Ἡ ἕνωσις τῆς Ἑπτανήσου

Ἀποφασισθείσης τότε ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας τῆς ἑνώσεως τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος, ἡ κυβέρνησις τοῦ Παλμερστῶνος, θέλουσα νὰ μετριάσῃ τὴν παραχώρησιν ταύτην, ἢ μᾶλλον νὰ καταστήσῃ τὸ δῶρον ἄδωρον, περιέβαλεν αὐτὴν διὰ τοῦ βαρέος ὅρου τῆς κατεδαφίσεως ἁπάντων τῶν ἐν Κερκύρᾳ φρουρίων. Παρέστη, ἑπομένως, ἡ ἀνάγκη τῆς ἀποστολῆς ἀντιπροσώπου ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως πρὸς διαπραγμάτευσιν τοῦ ζητήματος τούτου. Ὁ τότε πρωθυπουργὸς ἀοίδιμος Ζηνόβιος Βόλβης διώρισε τὸν Τρικούπην. Ἡ ἐκλογὴ ἐθεωρήθη ἐπιτυχής.

Ὁ Τρικούπης καὶ ἡ κυρία Πάλμερστων

Ὅτε τὸ πρῶτον ὁ Τρικούπης παρουσιάσθη ἐνώπιον τοῦ Ἀγγλου πρωθυπουργοῦ, ἔλαβε τοιαύτην παρ' αὐτοῦ ἀπάντησιν, ἡ ὁποία ἀπέκλειε πᾶσαν περαιτέρω συζήτησιν:

«Τὸ ζήτημα ἐλύθη ὁριστικῶς», εἶπε πρὸς τὸν Τρικούπην ὁ Ἄγγλος πρωθυπουργός.

Ἡ ἀπάντησις ἦτο ἐμφαντική. Ὁ Τρικούπης ἐννόησεν ὅτι ἔπρεπε ν' ἀλλάξῃ τακτικήν. Εἶχε παραστῇ ἡ ἀνάγκη ἐλιγμοῦ τινος. Ὁ ἐλιγμὸς οὗτος εὑρέθη πάραυτα. Μία ἐπίσκεψις πρὸς τὴν κυρίαν Παλμερστῶνος ἔλυσε τὸ ζήτημα, μετενεγκοῦσα τὴν διπλωματικὴν διαπραγμάτευσιν ἀπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν εἰς τὴν ὡραίαν ἔπαυλιν αὐτῆς. Ἡ κυρία Παλμερστῶνος, κατὰ τὴν ἀγγλικὴν συνήθειαν, προσεκάλεσε τὸν Τρικούπην, ἐπισκεφθέντα αὐτήν, εἰς ξενίαν ὁλοκλήρου ἑβδομάδος. Ἐπὶ δὲ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ὁ Τρικούπης ἔκαμψε διὰ τῆς συζητήσεως τὸν Ἄγγλον διπλωμάτην, ὅστις καὶ ἐνέδωκεν εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως.

Τί ἔλεγεν ὁ Κουμουνδοῦρος

Τὰ δημοσιευθέντα μεταξὺ Τρικούπη καὶ Παλμερστῶνος ἔγγραφα, ἅτινα εἰς ἴδιον τόμον συλλεχθέντα ἐδημοσιεύθησαν, ἐθεωρήθησαν ὡς ἡ ἀπαρχὴ τοῦ πολιτικοῦ σταδίου τοῦ νεαροῦ διπλωμάτου. Τὸν τόμον τοῦτον κρατῶν εἰς χεῖρας ὁ μακαρίτης Κουμουνδοῦρος ἔλεγεν ὅτι διαβλέπει εἰς τὸν Χαρίλαον Τρικούπην διακεκριμένον διπλωμάτην.

Βουλευτὴς Μεσολογγίου

Ὁ Τρικούπης ἐπιστρέψας ἐν θριάμβῳ ἐκ τῆς ἐν Ἀγγλίᾳ ἀποστολῆς του ἐξελέγη βουλευτὴς Μεσολογγίου κατὰ τὰς πρώτας μετὰ τὸν νέον βασιλέα βουλευτικὰς ἐκλογὰς γενομένας ἐν ἔτει 1865.

Ἀνεξάρτητος

Καὶ κατὰ τὰς δύο τῆς Βουλῆς ἐκείνας συνόδους, εἰς οὐδὲν ἐκ τῶν ἰσχυόντων τότε πολιτικῶν κομμάτων κατετάχθη ὁριστικῶς καὶ τοῦτο διότι, ἐνῷ προετίμα τὸν Κουμουνδοῦρον ὡς ἐπιδεξιώτερον, εὕρισκεν ἐντούτοις τὴν πολιτείαν αὐτοῦ ἐνδοτικὴν εἰς τὸ ζήτημα τοῦ Σπόνεκ.

Ἡ προσχώρησις τῶν Ὀθωνιστῶν

Μετὰ τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος αὐτοῦ διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ Σπόνεκ καὶ μετὰ τὰς προηγηθείσας συνεχεῖς ὑπουργικὰς μεταβολὰς καὶ κρίσεις, συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὸ νὰ συνταχθῶσιν οἱ λεγόμενοι Ὀθωνισταί, ἀποτελοῦντες σπουδαίαν πολιτικὴν μερίδα παρὰ τῷ Κουμουνδούρῳ, ὑφ' ὃν ἐσχηματίσθη τότε τὸ μετὰ τὴν μεταπολίτευσιν ὑπουργεῖον, τὸ 1867, οὗτινος καὶ ὁ Τρικούπης ἀπετέλεσεν μέρος ὡς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν.

Ἡ Ἐπανάστασις τῆς Κρήτης

Ἐν τῷ ὑπουργείῳ ἐκείνῳ ὁ Τρικούπης εἰργάσθη πρὸς καταπολέμησιν τῶν τότε δυσχερειῶν ἕνεκα τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Κρήτης, ἣν τὸ ὑπουργεῖον τοῦ 1867 ἐκληρονόμησεν ἀπὸ τοῦ προκατόχου. Εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς ναυτικῆς παρασκευῆς· διὸ καὶ ὁ κατὰ τὴν σύνοδον ἐκείνην πρόεδρος τῆς Βουλῆς, κ. Σωτηρόπουλος, δὲν ὤκνησε νὰ εἴπῃ ἀπὸ τοῦ βήματος ὅτι *«δόξα καὶ τιμὴ ὀφείλεται τῇ κυβερνήσει τοῦ Τρικούπη διὰ τὴν κατάργησιν τῆς δεκάτης»*.

Ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία

Ἔργον ἕτερον τοῦ Τρικούπη ἦτο ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας. Ὑπάρχουν οἱ πιστεύοντες ὅτι ἐάν, ὅτε κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1883 οἰκονομικά τινα ἀτυχήματα προσβαλόντα τοὺς ἐκ Πατρῶν καὶ Κερκύρας ἀγοράσαντας ἐξωτερικὰ συναλλάγματα, ἤρκεσαν ν' ἀναβιβάσουν τὴν τιμὴν αὐτῶν ἄνω τῶν 40% καὶ ἐνέβαλον συνεπῶς εἰς σπουδαίας ἀνησυχίας τοὺς ἐν Ἀθήναις τραπεζίτας, ὁ Τρικούπης ἐὰν ἐκ δειλίας δὲν ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν καὶ τῶν τραπεζιτῶν καὶ τῶν ἐμπορικῶν ἐπιμελητηρίων τὰς θερμὰς αἰτήσεις πρὸς ἄρσιν τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ἡ ὑπερτίμησις τῶν ἐξωτερικῶν συναλλαγμάτων ἤθελεν ὠθήσει τότε τὰ 40 εἰς 50% καὶ γενικὴ χρεωκοπία θὰ ἠπείλῃ τὴν κοινωνίαν ὁλόκληρον. Ὁ Τρικούπης τότε, ὑπολογίζων ὁποῖαι θὰ ἦσαν αἱ συνέπειαι τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ἐν ἐνδεχομένῃ ὥρᾳ χρηματικῆς καχεξίας ἢ κρίσεως, ἔσπευσε νὰ συνωμολογήσῃ τὸ ἀπαιτούμενον δάνειον καὶ προέλαβε τὴν οἰκονομικὴν καταστροφήν.

Νόμοι τοῦ Τρικούπη

Ἔργον τοῦ Τρικούπη ἐπίσης ἦτο ἡ κωδικοποίησις τῶν προξενικῶν νόμων. Εἰς τὸν Τρικούπην ὀφείλεται ὁ περὶ προσόντων τῶν ὑπαλλήλων νόμος. Εἰς τὸν αὐτὸν ὀφείλεται ὁ νέος νόμος περὶ εἰσπράξεων καὶ πλῆθος ἄλλων οἰκονομικῶν νόμων καὶ μεταβολῶν ἐν τῷ δασμολογίῳ.

Ἡ στρατιωτική του δρᾶσις

Ἡ σύστασις Σχολῆς Ὑπαξιωματικῶν ὑπῆρξεν ἰδέα αὐτοῦ. Διὰ τῶν σχολῶν ἐπῆλθε μεταβολὴ εἰς τὸ στράτευμα, ἣν πάντες ἀνωμολόγησαν. Ἡ κατασκευὴ εὐρυχώρων ἀποθηκῶν καί ἡ προμήθεια ὑλικῶν πολέμου ὀφείλονται κατὰ μέγα μέρος εἰς αὐτόν. Ἡ μονοετὴς θητεία ἐπίσης εἶναι ἔργον τοῦ ἰδίου. Ὅλοι οἱ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ψηφισθέντες φορολογικοὶ νόμοι πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἰσοζυγίου ἦσαν τοῦ Τρικούπη.

Ἡ σύνταξις τῶν βουλευτῶν

Ὁ Τρικούπης ὑπῆρξε καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον λιτὸς καὶ ἀφιλοχρήματος. Ὅτε ἄλλοτε ἐν τῇ Βουλῇ συνεζητεῖτο τὸ περὶ συντάξεως τῶν βουλευτῶν νομοσχέδιον, ὅπερ καὶ εἰς τρίτην ἀνάγνωσιν εἶχε ψηφισθῆ, κατώρθωσεν ὁ Τρικούπης, πολεμήσας αὐτὸ κατὰ τὴν ἐν τῷ συνόλῳ ἐπιψήφισιν, ν' ἀπορριφθῇ.

Πρέσβυς τῆς Ἑλλάδος

Ὁ Τρικούπης ἐν νεωτέρᾳ ἡλικίᾳ διωρίσθη πρέσβυς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ Κουμουνδούρου, ἀλλ' ἡ Πύλη ἠρνήθη νὰ ἐκδώσῃ τὰ ἐκτελεστήρια καὶ ὁ Τρικούπης δὲν ἠδυνήθη νὰ μεταβῇ ἐκεῖ. Ἐπίσης διωρίσθη ἔκτακτος ἀπεσταλμένος εἰς

τὸ ἐν Βερολίνῳ Συνέδριον τοῦ 1878, ἀλλὰ διαφωνήσας ὀλίγον πρὶν ἢ ἀναχωρήσῃ πρὸς τὸν Κουμουνδοῦρον, παρῃτήθη.

Ὡς πρωθυπουργὸς

Ὁ Τρικούπης ἐχρημάτισεν ἑπτάκις πρωθυπουργός. Διετέλεσεν ἐπανειλημμένως ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν, τῶν Στρατιωτικῶν, τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τῶν Ἐσωτερικῶν. Ἐπιθυμῶν ν' ἀναδιοργανώσῃ τὴν ἐν γένει νομοθεσίαν, ἐπεχείρησε διὰ σειρᾶς νομοσχεδίων νὰ βελτιώσῃ τοὺς κλάδους τῆς παρ' ἡμῖν δημοσίας ὑπηρεσίας. Συνωμολόγησε δάνειον ἑκατομμυρίων πρὸς κατασκευὴν σιδηροδρόμων, ὁδῶν, γεφυρῶν, θωρηκτῶν.

Ἡ μόρφωσίς του

Ὡς ῥήτωρ ὑπῆρξεν ἀκαταγώνιστος, διεκρίνετο δὲ διὰ τὴν διαλεκτικότητά του. Ὁ Τρικούπης ὑπῆρξεν ὁ ἐγκυκλοπαιδικώτερος πολιτικὸς τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Εἶχε μνήμην τεραστίαν καὶ κρίσιν διαυγεστάτην. Ἡ διαρκεστέρα κυβέρνησις τὴν ὁποίαν ἐσχημάτισε ἦτο ἡ μετὰ τὴν πρωθυπουργίαν τοῦ κ. Δηλιγιάννη κατὰ τὸ 1885. Τότε ὁ Τρικούπης διήνυσε, νικήσας εἰς τὰς ἐκλογάς, ὁλόκληρον τὴν τετραετίαν. Μετὰ μικρὸν διάστημα ὑπουργείου ὑπὸ τὸν κ. Δηλιγιάννην, ἐπανῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὴν Ἀρχὴν τὴν 3 Μαΐου, μετὰ καταπληκτικῆς πλειονοψηφίας ἀποτυχὼν εἰς τὴν συνομολόγησιν τοῦ δανείου, ὅπερ τότε διεπραγματεύετο, παρῃτήθη, διατηρήσας δ' ἐν τῇ Βουλῇ τὴν πλειονοψηφίαν ἐπανῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὴν ἐξουσίαν, ἀναγκασθεὶς ὅμως μετά τινας μῆνας νὰ παραιτηθῇ.

Ἡ ἀποτυχία του

Τότε ἐσχηματίσθη τὸ ὑπὸ τὸν Νικόλ. Δεληγιάννην ἄχρουν ὑπουργεῖον, τὸ διενεργῆσαν τὰς ἐκλογὰς ἐν αἷς ὁ Τρικούπης ἀπέτυχεν καὶ ὡς βουλευτὴς ἀκόμη Μεσολογγίου. Ἡ ἀποτυχία του αὕτη τὸν συνέτριψεν ἠθικῶς. Ὁ Τρικούπης, μετὰ τὴν πτῶσιν του αὐτήν, ἐδήλωσεν ἐπισήμως ὅτι θέλει παύσει πλέον ἐν τῷ μέλλοντι πολιτευόμενος. Καὶ ἐγκαταλείψας τὰς Ἀθήνας πέρισυ κατὰ μῆνα Μάϊον ἔμελλε νὰ ἀποθάνῃ ἐν τῇ ξένῃ θάνατον ὀδυνηρόν.

Τὰ δύο θωρηκτὰ

Εἰς τὸν Τρικούπην κυρίως ὀφείλεται ἡ κατασκευὴ τῶν δύο τῆς ἐποχῆς ἐκείνης θωρηκτῶν, ἅτινα ἡ τότε Ἀντιπολίτευσις ὠνόμασε ἐν τῇ Βουλῇ *«σαπιοκάραβα»*.

Ἐπεισόδια μετὰ τοῦ Βασιλέως

Περὶ τοῦ ἀκάμπτου τοῦ χαρακτῆρος του ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς ἀνέκδοτα: Ὁ Βασιλεὺς ἀπένειμέ ποτε παράσημον εἰς τὸν συγγενῆ τοῦ Τρικούπη Ὑψηλάντην. Ἀλλ' ὁ Τρικούπης ἠρνήθη νὰ ὑπογράψῃ τὸ Διάταγμα ὡς παρὰ τὸν νόμον γενομένης τῆς ἀπονομῆς. Ὁ Βασιλεὺς ἐπέμενε, διὰ νὰ μὴ ἐκτεθῇ τὸ Στέμμα. Τότε ὁ Τρικούπης ἀπήντησεν εἰς τὸν Βασιλέα ὅτι ἡ Βασιλεία ἐκτίθεται μόνον ὅταν ἐνεργῇ παρὰ τὸν νόμον. Ἡ Ρωσσία ἀπένειμε κατὰ τοὺς γάμους τοῦ Γεωργίου παράσημα εἰς τοὺς Ἕλληνας ὑπουργούς. Ἀλλ' ὁ Τρικούπης, ἐν Ὑπουργικῷ Συμβουλίῳ, ἐπέμενε νὰ ἐπιστραφῶσι ταῦτα ὡς μὴ ἀπονεμηθέντα ἀναλόγως πρὸς τὴν θέσιν τῶν ὑπουργῶν. Μάτην ὁ Βασιλεὺς ἀπεπειράθη νὰ ἀναχαιτίσῃ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐν λόγῳ παρασήμων, ὁ Τρικούπης δὲν ἐδίστασε νὰ εἴπῃ πρὸς τὸ Στέμμα ὅτι ἀδικεῖται δεχόμενον τὴν κατὰ τῶν ὑπουργῶν περιφρόνησιν.

Ὁ Τρικούπης πρωθυπουργὸς

Ἐν ἔτει 1875 ὁ Τρικούπης ἐκλήθη νὰ σχηματίσῃ ὑπουργεῖον καὶ ἐσχημάτισε τοιοῦτον ἐπονομασθὲν τότε *«διαβατικόν»*. Ὁ Τρικούπης ἐνήργησεν τὸ πρῶτον τότε ἐκλογάς, αἵτινες διεκρίθησαν διὰ τὸ ἀνεπηρέαστον καὶ τὴν νομιμότητά των, ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ ἀντίθετον κόμμα ἐκέρδισεν κατ' αὐτὰς παρῃτήθη ἀμέσως.

Τὰ σχέδια τοῦ Τρικούπη

Ὁ Τρικούπης ἐπανῆλθεν βραδύτερον εἰς τὴν ἐξουσίαν, φλεγόμενος δ' ὑπὸ φιλοδοξίας ἠθέλησε νὰ ἴδῃ εὐημεροῦσαν τὴν πατρίδα. Καὶ συλλαβὼν πλεῖστα σχέδια προέβη εἰς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν.

Ἔργα τοῦ Τρικούπη

Ἤρχισε τὴν δι' ὁδῶν καὶ σιδηροδρόμων συγκοινωνίαν, τὴν ἀποξήρανσιν λιμνῶν, τὴν διόρυξιν τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου, τὴν διὰ σιδηροδρομικοῦ δικτύου ἀνάπτυξιν τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐμπορίου. Ἀναρίθμηται ὁδοὶ ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ Πελοποννήσῳ εὑρίσκονται ἐν ἐνεργείᾳ. Πολλαὶ ἐξ αὐτῶν ἀποπερατώθησαν ἐντελῶς, πολλαὶ δὲ ἔμειναν ἀτελείωτοι. Εἰς τὸν Τρικούπην, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω, ὀφείλεται ἡ κατάργησις τῆς *δεκάτης*, ἣν πάντες ἐδέχοντο καὶ ἀνωμολόγουν ὡς λείψανον βαρβάρου ἐποχῆς. Αὐτὸς μόνος ἐτόλμησε νὰ τὴν καταργήσῃ.

«Πρὸ τοῦ χαίνοντος τάφου τὰ πάθη ἐσίγησαν»

Ανυπόγραφο άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Εφημερίς* στις 31 Μαρτίου 1896 με τίτλο «Θάνατος Χ. Τρικούπη».

Μακρὰν τῆς πατρίδος, εἰς ξένην γῆν, μὲ τὴν πικρίαν τῆς μεγάλης ἐκλογικῆς του πανωλεθρίας, ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἀλγηδόνων τῆς νόσου, ἐξέπνευσεν ὁ ἄλλοτε πανίσχυρος τῆς Ἑλλάδος πρωθυπουργὸς **Χαρίλαος Τρικούπης**. Οὐδεὶς ἐκ τῶν Ἑλλήνων πολιτευτῶν ἤσκησεν ὅσην αὐτὸς ἐπὶ δύο ἤδη δεκαετηρίδας ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου καὶ δὲν ὑπάρχει πτυχὴ τοῦ πολιτειακοῦ ἡμῶν ὀργανισμοῦ, ἐφ' ἧς νὰ μὴ ἐπέθεσεν ἀνεξάλειπτον τὴν σφραγῖδα του. Ἀφ' ἧς ἐνεφανίσθη ὡς ἀρχηγὸς μικρᾶς ὁμάδος φίλων ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ, ἀφοῦ ἀπὸ ριζοσπάστου μέν, ἀλλ' ἰδιωτεύοντος ἀπὸ ἐτῶν πολιτειολόγου, ἐκλήθη νὰ κυβερνήσῃ τὴν χώραν, ἄρτι ἐξερχομένην ἐκ πολιτικῆς κρίσεως, τὰ πάντα μετεβλήθησαν ἐν Ἑλλάδι.

Ἡ ρητορικὴ ἐν τῇ Βουλῇ ὑπέστη ἀναμόρφωσιν, ὁ κυβερνητικὸς ἔλεγχος ἐνεκαινίσθη ἐπὶ ἄλλων βάσεων, τὸ πολιτεύεσθαι ἐπεδιώχθη δι' ἄλλων μέσων, ἡ ἐν τῷ Τύπῳ πολεμικὴ ἔταμε νέους ὁδούς, αὐτὴ ἡ πολιτικὴ γλῶσσα διεπλάσθη πρὸς νέας ἀπαιτήσεις καὶ αὐταὶ αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις ἐρρυθμίσθησαν κατ' ἄλλους κανόνας. Ὁ δὲ ἀνὴρ ὅστις διὰ τῆς ἐμφανίσεώς του ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς ἐπήνεγκεν ὅλην αὐτὴν τὴν ἀναστάτωσιν, ὑπέστη κατὰ τὸ διάστημα τῆς τελευταίας εἰκοσαετίας, καθ' ἣν ὑπῆρξε πρωτεύουσα ἐν Ἑλλάδι μορφή, τοιαύτην ἐξέλιξιν, ὥστε ἂν ὁ γνωρίσας τὸν Τρικούπην τοῦ 1875 ἠπόρει διὰ τὴν μεταβολὴν αὐτοῦ τῷ 1882, πάντως ἦτο ἀδύνατον ν' ἀναγνωρίσῃ αὐτὸν τῷ 1894. Ἀνὴρ κοινὸς δὲν ἦτο βεβαίως ὁ Τρικούπης, ἀπέκτησε δὲ διὰ τῆς πείρας καὶ τῆς ἀκαταπονήτου μελέτης ὅ,τι δὲν εἶχε σπεύσει νὰ χαρίσῃ αὐτῷ ἡ φύσις. Ἀλλ' ὁ ἄπειρος ἔτι καὶ ὀλιγώτερον ἱκανὸς Τρικούπης ἦτο –φεῦ!– προτιμότερος τοῦ μετέπειτα πολυπείρου καὶ ἱκανωτάτου. Διότι ἀντιθέτως πρὸς τὰ συνήθως συμβαίνοντα ὁ κρατερὸς ἐκεῖνος ἀνήρ, ἐφ' ὅσον ἐτελειοῦτο ὡς πολιτευτής, ἐπὶ τοσοῦτον καθίστατο ἀτελέστερος πρὸς παραγωγὴν τοῦ κοινῇ ἀγαθοῦ. Δὲν εἶναι ἡ στιγμὴ κατάλληλος ἵνα κρίνωμεν ψυχρῶς καὶ ἀμερολήπτως τὸ ἔργον αὐτοῦ. Ἐξερχόμεθα μόλις ἐξ ἑπταετοῦς ἐπιμόνου πολέμου, ὃν κατ' αὐτοῦ καὶ τῆς πολιτικῆς του μεθ' ὁρμῆς διεξηγάγομεν. Μόλις ὁ θάνατος ἀφώπλισεν ἡμᾶς, εἶναι δὲ παράτολμον νὰ κρίνωμεν τὸ ἔργον αὐτοῦ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς πρώτης ἀναγγελίας τῆς θλιβερᾶς εἰδήσεως. Ἡ ἱστορία ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ἀναλαμβάνει τὸ ἔργον αὐτῆς, ἡμῖν δὲ οὐδὲν ἄλλο ὑπολείπεται ἢ ἡ βαθεῖα λύπη ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ ἀνθρώπου. Διότι ὡς τοιοῦτος ἦτο ἀναμφισβητήτως ὑπέροχος. Θέλησις ἀκατάβλητος, χαρακτὴρ ἀδάμαστος, ἐπιμονὴ ἀλύγιστος, εὐρυμάθεια πολυδαίδαλος, εὐγλωττία κρατερὰ καὶ ἐπὶ πᾶσι πρωτοτυπία νοός, ἰσχὺς ἐπιβολῆς καὶ ἐν γένει ἀνὴρ ἀρχικός, θὰ ἦτο ἴσως προωρισμένος νὰ μεγαλουργήσῃ, ἂν δὲν ἐτρίβετο καὶ αὐτός, ὡς πάντες οἱ προκάτοχοί του, εἰς τὴν θεραπείαν καὶ καλλιέργειαν ὅλων ἐκείνων τῶν φανερῶν καὶ ἀποκρύφων μέσων, δι' ὧν συγκροτοῦνται καὶ συγκρατοῦνται παρ' ἡμῖν αἱ πλειοψηφίαι.

Ἀντὶ νὰ μεγαλουργήσῃ, ὅμως, ἐτρίβη· ἐν τῷ ἀγῶνι τοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ ἀρξάμενος τοῦ σταδίου του ὡς κυβερνήτης τῆς χώρας ὑπὸ τὴν αἴγλην τῆς ὀλιγομήνου διοικήσεως τοῦ 1875 ἐπεράτωσεν αὐτὸ ὑπὸ τὴν σκιὰν τῆς 10 Ἀπριλίου 1895. Ἡ μοῖρα ἐπεφύλαξε καὶ εἰς αὐτὸν τὸ τέλος πάντων σχεδὸν τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος, οἵτινες ἀπέθανον μετὰ μίαν μεγάλην ἀποτυχίαν ἢ ὑπὸ τὸ βάρος δεινῶν κατηγοριῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἀτυχίᾳ ὑπερέβη τοὺς πρὸ αὐτοῦ ὁ Τρικούπης, διότι ἀπέθανε μακρὰν τοῦ οἴκου του καὶ τῆς πατρίδος, μακρὰν τῶν ἀφωσιωμένων ὀπαδῶν του καὶ φίλων, μίαν μόνην ἔχων παρηγορίαν, ὅτι ἐξέπνευσεν ἐν ταῖς ἀγκάλαις πολυφιλήτου ἀδελφῆς, ἥτις ὑπῆρξε δι' αὐτὸν ἡ ἀχώριστος τῶν περιπετειῶν τοῦ βίου σύντροφος, ἡ μόνη κοινωνὸς τῶν ἰδεῶν καὶ σχεδίων του.

Πρὸ τοῦ χαίνοντος τάφου τὰ πάθη ἐσίγησαν, ἡ δὲ Ἑλλὰς ἐν μέσῳ τῆς αἴγλης τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγώνων καταλαμβανομένη ὑπὸ τοῦ ἀγγέλματος τῆς ἀπωλείας ἑνὸς τῶν ἐπιφανεστέρων τέκνων της θὰ παρασκευάσῃ αὐτῷ κηδείαν ἀνταξίαν τοῦ μεγάλου παρελθόντος τοῦ ἀνδρός, ὅστις ἐδημιούργησε καὶ ἐπλήρωσε διὰ τοῦ ὀνόματός του τὰς τελευταίας σελίδας τῆς συγχρόνου αὐτῆς ἱστορίας.

«Τὸν Χαρίλαον Τρικούπην ἐφόνευσεν ἡ παραγνώρισις»

Ανυπόγραφο άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Εστία* στις 31 Μαρτίου 1896 με τίτλο «Χαρίλαος Τρικούπης».

Ἐν τῇ ξένῃ, ἐκούσιος φυγὰς τῆς ὀδύνης μάρτυς καὶ τῆς ἀγνωμοσύνης τῆς ἀγρίας τραγικὸν θῦμα παρέδωκε σήμερον πρὸς τὸν πλάστην τὸ πνεῦμα ὁ μέγας τῆς Ἑλλάδος πολίτης· ἐκεῖ ἐν τῇ ξένῃ ἐρράγη καὶ ἐθρυμματίσθη ἡ μεγάλη ἐκείνη καρδία, τὴν ὁποίαν ὁ Χαρίλαος Τρικούπης εἶχε τάξει ἀπὸ τῆς ἀνθηρᾶς αὐτοῦ νεότητος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πατρίδος.

Τὴν ἐκουσίαν ταύτην ἀπὸ τῆς πατρίδος ἀπομάκρυνσιν ἐπέβαλεν ἑαυτῷ ὁ μέγας πολίτης, οὐχὶ διότι ἡ ἐθνικὴ ἐτυμηγορία κατεδίκασε τελευταῖον τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ· ὄχι. Πρὸς τὴν ἀπόφανσιν τῆς ἐθνικῆς ἐτυμηγορίας ὑπέκυψε καὶ τότε καὶ πρότερον εὐλαβῶς τὸ εὐγενὲς τέκνον τῆς πατρίδος. Τὴν ἀπομάκρυνσιν ταύτην ἐπέβαλεν ἑαυτῷ, διότι ἀφοῦ διὰ τῶν μέσων, τὰ ὁποῖα ἡ ἐθνικὴ συνείδησις γνωρίζει, ἀπεκλείσθη ἀπὸ τοῦ Κοινοβουλίου, οὐχὶ ὑπὸ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς χώρας ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ὑπέλαβε καὶ δικαίως ὅτι καθῆκον ὑπέρτατον φιλοπατρίας ἐπιβάλλει αὐτῷ νὰ ἀπόσχῃ τέλειον τῆς ἀναμίξεως ἐπὶ τῶν κοινῶν τῆς χώρας πραγμάτων καὶ νὰ παράσχῃ ἅπτὴν καὶ ἀναμφισβήτητον τὴν ἀπόδειξιν τῆς εὐλαβοῦς ταύτης ἀποχῆς εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ Ἔθνους.

Ἤθελεν ὁ μέγας πολίτης καὶ οὕτω νὰ ἐνισχύσῃ τὸν ὑπὸ τῆς ἐτυμηγορίας τοῦ Ἔθνους κληθέντα εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς χώρας μεγαλόφρονα αὐτοῦ πολέμιον, ὅστις ἐδάκρυσεν ἐπὶ τῷ ἀπὸ τοῦ ἐθνικοῦ συνεδρίου ἀποκλεισμῷ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἀντιπάλου, ἀφαιρῶν διὰ τῆς φυγῆς του ἀπὸ παντὸς τὴν ἐλπίδα ἢ τὸν φόβον ὅτι εἶναι δυνατὸν ὁ Χαρίλαος Τρικούπης νὰ παράσχῃ πράγματα, ἢ ὅπως δήποτε παρακωλύσῃ τὸ κυβερνητικὸν ἔργον ἐκείνου, τὸν ὁποῖον τοῦ λαοῦ ἡ ἐπιβλητικὴ ψῆφος ἐκάλεσεν ἐπὶ τὴν κυβέρνησιν τῆς χώρας.

Ἀλλ' ὀλίγοι ἐγνώρισαν τὴν τραγικὴν θυσίαν τοῦ μεγάλου πολίτου. Σήμερον, ἐν τούτοις, ὅτε κατάκειται ἐν τῇ ξένῃ τὸ σεμνὸν λείψανον τῆς ὑπερόχου ταύτης ὑπάρξεως, σήμερον ὅτε ἐσβέσθησαν οἱ φλογεροὶ ὀφθαλμοί, οἱ ὁποῖοι μετὰ μεγαλυτέρας δυστυχῶς τοῦ προσήκοντος αἰσιοδοξίας προσέβλεπον πρὸς τῆς πατρίδος τὸ μέλλον, σήμερον κατανοεῖ ἡ μεγαλόφρων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καρδία ὅτι ὁ ἐν τῇ ξένῃ ἔρημος καὶ ἄφιλος νεκρός, διὰ νὰ παράσχῃ εἰς τὴν πατρίδα του τὴν τελευταίαν, ἣν ἠδύνατο ἔστω καὶ ἀρνητικὴν ὑπηρεσίαν, ἐπέβαλεν ἑαυτῷ τὴν προγραφὴν καὶ τὸν θάνατον.

Ναί, τὸν θάνατον. Διότι τὴν ἐν αὐχμῷ ψυχήν του, τὴν παραπονεμένην πικρὰν διὰ τὴν παραγνώρισιν ψυχήν του δὲν ἐλάνθανεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνθέξῃ ὁ συντετριμμένος αὐτοῦ ὀργανισμὸς εἰς τὸν ἐπώδυνον βίον, τὸν ὁποῖον ἀπὸ ἔτους σχεδὸν ἔσυρε μόνος, ἄφιλος, ἐναλλάσσων καθ' ἑκάστην διαμονήν, ὡς ἵνα φύγῃ τὴν ὀδύνην καὶ τὸν πικρὸν τῆς πατρίδος πόθον ὁ μέγας τοῦ Μεσολογγίου προγεγραμμένος.

Ναί, ἡ προγραφὴ αὕτη συνέτριψε τὴν ὕπαρξιν τοῦ Χαριλάου Τρικούπη. Ἂς ἐρωτήσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ καὶ ὁ ἀμειλικτότερος τῶν πολεμίων του, καὶ ἡ ψυχή του θὰ τῷ ἀπαντήσῃ ὅτι ἄνευ τῆς προγραφῆς ταύτης καὶ τοῦ μαρτυρικοῦ βίου, τὸν ὁποῖον ἕνεκα ταύτης ἐπέβαλεν ἑαυτῷ ὁ μεγαλόφρων πολίτης, δὲν θὰ κατέκειτο σήμερον νεκρός, καὶ ἡ Ἑλλὰς ἐπὶ μακρὰ ἔτη ἀκόμη δὲν ἤθελε στερηθῆ τῶν ὑπηρεσιῶν του.

Ναί· τὸν Χαρίλαον Τρικούπην ἐφόνευσε ἡ προγραφή του· ἐφόνευσεν ἡ παραγνώρισις, ἐφόνευσεν ἡ ἀδικία ἡ σκληρά.

Ἀλλὰ δὲν τὸν προέγραψε τὸ Μεσολόγγι, ὅπως δὲν τὸν προέγραψεν οὐδεὶς τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς χώρας. Οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες ἀρυόμενοι τὴν ἐντολὴν καὶ τὴν ἰσχὺν αὐτῶν ἀπὸ τοῦ λαοῦ, τοῦ λαοῦ τοῦ μεγαλόφρονος, μετέχουσι τῆς εὐγενείας του καὶ τῆς χρηστότητός του. Οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες τῆς χώρας ἀνεξαιρέτως συνεσχέθησαν ὑπὸ ὀδύνης καὶ πόνου βλέποντες τὸ ἐδώλιον τοῦ Χαριλάου Τρικούπη κενὸν ἐν τῷ ἐθνικῷ συνεδρίῳ.

Δὲν τὸν προέγραψε τὸ Μεσολόγγι. Αἱ τρεῖς ψῆφοι, αἵτινες μετέβαλον εἰς φυγάδα καὶ ἐστέρησαν τὴν πατρίδα τὸν Χαρίλαον Τρικούπην πεντηκοντάκις θὰ ὑπερεκαλύπτοντο, ἄνευ τοῦ ἀγρίου πολέμου τὸν ὁποῖον μετῆλθε κατ' αὐτοῦ ἡ κυβέρνησις τῶν ὑπηρετῶν, οἱ ὑπουργοὶ μὲ τὴν λιβρέαν. Διὰ τοῦτο ἐξεδιώκοντο τῆς ἐπαρχίας ἐντὸς εἰκοσιτετραώρου πάντες οἱ στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ ὑπάλληλοι ἐκλογεῖς του, ἐνῷ συνηθροίζοντο ἐκεῖ οἱ πολέμιοι· διὰ τοῦτο ἐκαλοῦντο οἱ ἐν Ἀθήναις φίλοι αὐτοῦ ὑπάλληλοι ἐκλογεῖς νὰ ἐμφανισθῶσι τὴν ἡμέραν τῆς ψηφοφορίας ἐν τοῖς ὑπουργείοις πρὸ τῶν ὑπουργῶν μὲ τὴν οἰκοστολήν, διὰ τοῦτο τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἀνακτόρων δὲν παρέλιπεν οὐδὲν μέσον, ὅπως κλείσῃ τὴν θύραν τοῦ συνεδρίου τοῦ Ἔθνους εἰς τὸν Χαρίλαον Τρικούπην.

Κυβέρνησις οὐδεμία ἀπορρέουσα ἀπὸ τῆς χώρας ἐταπεινώθη καὶ ἐρρυπάνθη, ἢ ἠδύνατό ποτε νὰ ταπεινωθῇ καὶ ρυπανθῇ οὕτω. Οὐχὶ οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες τῆς χώρας, οὐχί. Ἄλλοι ἐπεδίωξαν τὴν ἀπὸ τοῦ Κοινοβουλίου προγραφὴν τοῦ μεγάλου πολίτου, ἄλλοι εἶναι τῆς ἀπωλείας αὐτοῦ καὶ τῆς δεινῆς συμφορᾶς τοῦ Ἔθνους οἱ ὑπαίτιοι. Τοὺς ἄλλους δὲ τούτους ἂς τοὺς ἀνεύρῃ ἡ ἐθνικὴ συνείδησις.

Ἔσφαλεν ἐν πολλοῖς ὁ μέγας πολίτης. Ἀλλ' εἰς δύο συνοψίζονται τὰ σφάλματα αὐτοῦ. Ὅτι αἰσιόδοξος πλέον τοῦ δέοντος καὶ ρέκτης, ὑπερετίμησε τὰς δυνάμεις τῆς χώρας, καὶ ἡ ἐπὶ τὴν ἰσχὺν αὐτῆς πεποίθησις παρώρμησεν αὐτὸν εἰς ἐνεργοτέραν δρᾶσιν. Ἀλλ' ἂν τοῦτο ὑπῆρξεν εἷς τῶν παραγόντων τῆς οἰκονομικῆς δυσπραγίας, ἴσως ὁ ἔσχατος, διότι ταύτην κατ' ἀνάγκην ἐπέφερεν ἡ ἐξυπηρέτησις τοῦ ἐθνικοῦ προορισμοῦ, ἥτις ἦτο καθῆκον παντὸς κυβερνήτου, ἂς ρίψῃ ἐν τούτοις πέριξ αὐτῆς βλέμμα ἡ ἀνανήψασα τοῦ Ἔθνους ψυχή, ἂς ἀποφανθῇ ἡ συνείδησις ἑκάστου, ἡ ὁποία ἐξεγείρεται κραυγάζουσα καὶ ἐπιβλητικὴ πρὸ τοῦ τάφου, τὸν ὁποῖον φεύγει ὁ φθόνος ὁ στυγνός, φεύγουν τὰ μίση, φεύγει ἡ παραγνώρισις.

Ναί, ἂς ἀποφανθῇ ἡ ψυχὴ τοῦ Ἔθνους.

Ὅ,τι ἔγεινεν κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαπενταετίαν εἶναι ἔργον τοῦ ἐν Κάνναις κατακειμένου μεγάλου νεκροῦ, τοῦ τραγικοῦ αὐτοεξορίστου. Αἱ ὁδοὶ αἱ πολυσχιδεῖς καὶ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος διασταυρούμεναι, οἱ λιμένες, αἱ ἀπειροπληθεῖς γέφυραι εἶναι ἔργα του. Ἔργα του εἶναι οἱ σιδηρόδρομοι, ἔργα του εἶναι πάντες οἱ ὀργανισμοὶ οἱ διέποντες ἡμᾶς σήμερον, καὶ ἡ φορολογικὴ νομοθεσία, τὴν ὁποίαν τόσοι κατακρίνουν καὶ οὐδεὶς ἀποτολμᾷ νὰ θίξῃ, ἔργον του εἶναι. Ἔργα του εἶναι αἱ σχολαί, αἱ παρέχουσαι εἰς τὸ Ἔθνος ἀξιωματικοὺς ἐπιστήμονας, πεφωτισμένους, φρονηματίας. Ἔργα του εἶναι οἱ στρατιωτικοὶ καὶ ναυτικοὶ ὀργανισμοί, δι' ὧν ἐτέθησαν αἱ βάσεις τῆς ἐθνικῆς δυνάμεως· ἔργον του εἶναι ἡ ἀσφάλεια, ἡ τάξις καὶ ἡ ἐξημέρωσις, ἡ ὁποία νέμεται σήμερον τὴν Ἑλλάδα, ὑπὸ τὴν ἀστυνομικὴν διοίκησιν τῶν ἀξιωματικῶν τῆς πατρίδος. Καὶ ὁ ὑπερήφανος στόλος μας, ἡ ἐλπὶς καὶ τὸ ἔρεισμα τοῦ Ἔθνους, ἔργον ἀποκλειστικὸν εἶναι τοῦ μεγάλου νεκροῦ, ὁ ὁποῖος νεανίας ἔτι πρὸ 33 ἐτῶν, ἀντιπροσωπεύων τὴν πατρίδα του, ἔσωζε τὰ πλεῖστα τῶν φρουρίων τῆς Κερκύρας, διὰ τῆς διπλωματικῆς αὐτοῦ περινοίας.

Θαυμασταὶ καὶ πολέμιοι, ἐχθροὶ καὶ φίλοι αἰσθάνονται σήμερον ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῶν τὸ δέος τοῦ σκοτεινοῦ κενοῦ, τὸ ὁποῖον διανοίγει τοῦ Χαριλάου Τρικούπη ὁ λυγρὸς θάνατος· τὸ αὐτὸ δέος τὸ ὁποῖον ἐπέδραμε τὴν ψυχὴν τοῦ Ἔθνους, ὅταν ἔπιπτε νεκρὸς ἐν Ναυπλίῳ ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας.

Εἴθε νὰ ἐξιλεώθη ἡ θεία Πρόνοια. Εἴθε ἡ συμφορά, ἡ ὁποία ἐνέσκηψε χθὲς ἐπὶ τῆς πατρίδος, νὰ εἶναι ἡ ἐσχάτη. Εἴθε!

Ἀλλ' ἡ ὀδύνη παρασύρει τὴν γραφίδα. Ἐλησμόνησα ἕτερον τοῦ μεγάλου νεκροῦ σφάλμα, ὅτι ὑπὲρ τὸ δέον ἠθέλησε νὰ μεταδώσῃ ἀπὸ τῆς αἴγλης καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ εἰς τὸ Στέμμα· διὰ θυσιῶν, αἵτινες ἠδύναντο καὶ νὰ παραλειφθῶσιν. Διότι οὐδὲν ἀναληθέστερον τοῦ ὅτι τὸ Στέμμα ἐνίσχυσέ ποτε τὸν Χαρίλαον Τρικούπην. Ὁ Τρικούπης ἤντλει δύναμιν ἐκ τῆς εὐμενοῦς τοῦ Ἔθνους ἐτυμηγορίας καὶ ἔπιπτεν ὁσάκις τὸ Ἔθνος τὸν κατεδίκαζε. Ἀληθὲς εἶναι τὸ ἀντίθετον, ὅτι ὁ μέγας πολίτης ἐνίσχυσε πολυτρόπως τὸ Στέμμα, καὶ ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς, δημιουργήσας ἀτυχῶς προηγούμενα, ἐνθαρρύνας ἴσως ἀξιώσεις πρὸς ἃς δὲν ἔκρινε συμφέρον τῇ χώρᾳ νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐνδίδων.

Τὸ τραγικὸν τοῦ θανάτου τοῦ μεγάλου νεκροῦ ἐντείνουν καὶ αἱ περιστάσεις, καθ' ἃς παρέδωκε τὸ πνεῦμα ἐν τῇ ξένῃ.

Μόνος μετὰ τῆς μόνης τῆς μάρτυρος ἀδελφῆς καὶ τοῦ ἐξαδέλφου του ἔκλεισε τοὺς ὀφθαλμούς. Ἡ δὲ εἴδησις ὅτι ἐσβέσθη ὁ πρῶτος τοῦ Ἔθνους πολίτης εὑρίσκει τὸ Ἔθνος ἐν μέθῃ ἑορτῶν καὶ πανηγύρεων. Ὑψηλῆς κλασικῆς τραγικότητος μετέχει ἡ περίπτωσις αὕτη. Εἶναι ὡς νὰ θνήσκῃ ἐν τῇ ξένῃ ἐξόριστος καὶ ἄφιλος ὁ πατήρ, ἡ δὲ οἰκογένεια νὰ δέχηται τὸ ἄγγελμα τὸ θλιβερὸν ἐν πανδαισίᾳ, ἐν στιγμῇ πανηγύρεως, κωλυομένη ὑπὸ τῆς μέθης νὰ ἀναμετρήσῃ ἀμέσως ὅλον τὸ βάθος τῆς συμφορᾶς.

Μένει νὰ γραφῇ ἄγραφός τις σελὶς τῆς συγχρόνου ἱστορίας. Τί προεκάλεσε τὴν παραίτησιν τοῦ Χαριλάου Τρικούπη; Εἰς τί διεφώνησεν; Εἰς τί δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐνδώσῃ;

Ἐν τῷ θλιβερῷ ἐγγράφῳ, τὸ ὁποῖον –οἴμοι!– ἀπετέλει τοῦ πολιτικοῦ του βίου τὸ κύκνειον ἆσμα, τὸν ἀποχαιρετισμὸν τῆς προσφιλοῦς πατρίδος, ὑπεσχέθη νὰ λαλήσῃ ὅταν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνασυρθῇ ὁ πέπλος ἄνευ βλάβης τοῦ Ἔθνους.

«Μόνον», ἔλεγε, «ὅταν κατὰ τὴν κρίσιν του δύναται ἀβλαβῶς πρὸς τὴν χώραν νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τοῦ θέματος, θέλει πράξει τοῦτο διὰ τρόπου αὐθεντικοῦ καὶ μετὰ τῶν δεουσῶν ἀναπτύξεων». Ἀλλ' ἤδη τὸ στόμα τοῦ μεγάλου πολίτου ἔκλεισεν ὁ θάνατος.

Δὲν εἶναι, ἐν τούτοις, τόσον ἐχέμυθοι οἱ τάφοι, ὅσον κοινῶς πιστεύεται. Καὶ ἂν ὑπάρχουν οἱ ἐφησυχάζοντες ἐπὶ τούτῳ, ἂς ἔχουν ὑπ' ὄψιν ὅτι καὶ οἱ νεκροὶ ὁμιλοῦν ἐνίοτε.

Βιογραφικαί σημειώσεις

Ανυπόγραφο άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Εστία* στις 31 Μαρτίου 1896 –επομένη του θανάτου του Χαρ. Τρικούπη– με τον παραπάνω τίτλο.

῾Ο Χαρίλαος Τρικούπης ἐγεννήθη ἐν Ναυπλίῳ τὴν 11 ᾽Ιουλίου 1832, ἑπομένως ἦγε τὸ 64 ἔτος.

᾽Επεράτωσε τὰς γυμνασιακὰς σπουδάς του ἐν ᾽Αθήναις ὑπὸ τὸν Γεννάδιον καὶ κατετάχθη εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ὡς φοιτητὴς τῆς Νομικῆς ἐπὶ τριετίαν.

Διδάκτωρ τῆς Νομικῆς ἀνεκηρύχθη ἐν Παρισίοις, ὅπου μετέβη πρὸς ἀποπεράτωσιν τῶν σπουδῶν του.

Κατὰ τὸ 1856, μεταβὰς εἰς Λονδῖνον, διωρίσθη γραμματεὺς τῆς ἐκεῖ πρεσβείας, ἣν διηύθυνεν ὁ πατήρ του.

᾽Επανελθὼν εἰς ῾Ελλάδα μετὰ τὸ 1862 ἀπεδύθη εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ ἐξελέγη τὸ πρῶτον πληρεξούσιος τῆς ἐν ᾽Αγγλίᾳ ἑλληνικῆς κοινότητος.

Μετὰ τὴν ἕνωσιν τῆς ῾Επτανήσου, ἐστάλη εἰς Λονδῖνον μὲ εἰδικὴν ἀποστολήν, ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν μὴ κατεδάφισιν ὅλων τῶν φρουρίων τῆς Κερκύρας, ὅπερ καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπέτυχε.

Βουλευτὴς Μεσολογγίου ἐξελέγη κατὰ τὰς πρώτας ἐπὶ Γεωργίου ἐκλογὰς τοῦ 1865.

Κατὰ τὸ 1875 ἐφυλακίσθη ὡς γράψας τὸ περιλάλητον ἄρθρον *«Τίς πταίει;»,* δι᾽ οὗ ἐπέρριπτε τὴν εὐθύνην τῆς πολιτικῆς κακοδαιμονίας εἰς τὴν Βασιλείαν.

᾽Ολίγον μετὰ τὴν διὰ βουλεύματος ἀπαλλαγήν του, ἐκλήθη εἰς τὴν πρωθυπουργίαν τὸν ᾽Απρίλιον τοῦ 1875, ἤτοι πρὸ 21 ἐτῶν.

῾Ο Τρικούπης ἐγένετο τὸ πρῶτον ὑπουργὸς τῶν ᾽Εξωτερικῶν ὑπὸ τὸν Κουμουνδοῦρον κατὰ τὸ 1866, καὶ δεύτερον ὁμοίως ὑπουργὸς τῶν ᾽Εξωτερικῶν κατὰ τὴν Οἰκουμενικὴν ὑπὸ τὸν Κανάρην τὸ 1877.

Πρωθυπουργὸς ἐχρημάτισεν ἑπτάκις: 27 ᾽Απριλίου 1875 - 15 ᾽Οκτωβρίου 1875, 21 ᾽Οκτωβρίου 1878 - 26 ᾽Οκτωβρίου 1878, 10 Μαρτίου 1880 - 13 ᾽Οκτωβρίου 1880, 3 Μαρτίου 1882-19 ᾽Απριλίου 1885, 9 Μαΐου 1886 - 24 ᾽Οκτωβρίου 1890, 10 ᾽Ιουνίου 1892 - 3 Μαΐου 1893, 30 ᾽Οκτωβρίου 1893 - 12 ᾽Ιανουαρίου 1895.

῾Ο Τρικούπης ὡς πρωθυπουργὸς καὶ ὡς ἁπλοῦς ὑπουργὸς διηύθυνε τὰ ἑξῆς ὑπουργεῖα: ᾽Εξωτερικῶν: 18 Δεκεμβρίου 1866 - 20 Δεκεμβρίου 1867, 27 ᾽Απριλίου 1875 - 15 ᾽Οκτωβρίου 1875, 26 Μαΐου 1877 - 11 ᾽Ιανουαρίου 1878, 10 Μαρτίου 1880 - 13 ᾽Οκτωβρίου 1880, 3 Μαρτίου 1882 - 19 ᾽Απριλίου 1885.

᾽Εσωτερικῶν: 27 ᾽Απριλίου 1875 - 15 ᾽Οκτωβρίου 1875, 3 Μαρτίου 1882-19 ᾽Απριλίου 1885, 27 Αὐγούστου 1888 - 2 Νοεμβρίου 1888.

Οἰκονομικῶν: 21 ᾽Οκτωβρίου 1878 - 26 ᾽Οκτωβρίου 1878, 10 Μαρτίου 1880 - 13 ᾽Οκτωβρίου 1880, 9 Μαΐου 1886 - 24 ᾽Οκτωβρίου 1890, 10 ᾽Ιουνίου 1892 - 3 Μαΐου 1893, 30 ᾽Οκτωβρίου 1893 - 12 ᾽Ιανουαρίου 1895.

Στρατιωτικῶν: 10 Μαρτίου 1883 - 19 ᾽Απριλίου 1885, 9 Μαΐου 1886 - 30 Αὐγούστου 1890.

῾Η ἀπογοήτευσίς του

του Αριστείδη Κ. Παναγιωτίδη

Άρθρο που δημοσιεύθηκε την 1η Απριλίου 1896 στην εφημερίδα *Ακρόπολις* με τον παραπάνω τίτλο.

Τὸν Χαρίλαον Τρικούπην δὲν θὰ τὸν κλαύσω· ὑπάρχουσι συμφοραὶ διὰ τὰς ὁποίας οἱ ἀνθρώπινοι ὀφθαλμοὶ ἀρνοῦνται νὰ κλαύσωσι, συμφοραὶ τῶν ὁποίων στειρεύουσι καὶ αὐταὶ αἱ πηγαὶ τῶν δακρύων. ῞Οταν πέρυσι ὁ Τρικούπης ἀπέτυχεν ἐν Μεσολογγίῳ, ὁμολογῶ ὅτι ἔκλαυσα· εἰς τὴν εἴδησιν τοῦ θανάτου του, ὅμως, δὲν κατώρθωσα οὔτε ἓν δάκρυ νὰ χύσω. ῾Η λύπη αὕτη ὑπερέβαινε κατὰ πολὺ πάντα τὰ ὅρια ἐντὸς τῶν ὁποίων καθίσταται δυνατὴ ἡ λειτουργία τῶν δακρυδόχων ἀδένων.

᾽Αλλ᾽ ἐὰν δὲν ἔχω τὴν δύναμιν νὰ κλαύσω, αἰσθάνομαι, ὅμως, τὴν ἀνάγκην νὰ ἀνακουφίσω τὸν πόνον μου ἐκθέτων ἀπὸ τῶν στηλῶν τούτων πᾶν ὅ,τι γινώσκω περὶ τῶν ἀληθῶν αἰτίων τῆς σκληρᾶς ἀπογοητεύσεώς του, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ πρώτη καὶ μόνη ἀφορμὴ τοῦ τραγικοῦ καὶ σπαραξικαρδίου ἐν τῇ ξένῃ γῇ θανάτου του. Θὰ διηγηθῶ γεγονότα· δὲν θὰ ἐκθέσω παράπονα. ᾽Εὰν ἐπρόκειτο νὰ χύσω ἐνταῦθα ὅλην μου τὴν ὀδύνην, ὁ χάρτης θὰ ἐγένετο μαῦρος, ὡς εἶναι τὴν στιγμὴν ταύτην ἡ καρδία μου.

᾽Ανέγνων χθὲς εἰς τινὰς ἐφημερίδας ὅτι ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ἀπεγοητεύθη καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν ξένην, διότι ἐπῆρε κατάκαρδα τὴν ἐν Μεσολογγίῳ ἐκλογικήν του ἀποτυχίαν. Δὲν θὰ ἰσχυρισθῶ ὅτι δὲν ἠσθάνθη λύπην ἐπὶ τῇ πρὸς αὐτὸν ἐπιδειχθείσῃ ἀγνωμοσύνῃ παρὰ συνεπαρχιωτῶν, οὓς πάντας ἐνέπλησεν εὐεργεσιῶν, ἀπὸ τοῦ μεγαλυτέρου μέχρι τοῦ μικροτέρου. ᾽Αλλ᾽ εἶναι ἄντικρυς ὕβρις πρὸς τὴν πανθομολογουμένην μεγαλοφρο-

σύνην τοῦ ἀνδρός, τὸ νὰ λέγῃ τις ὅτι ἡ ἀποτυχία αὕτη ὑπῆρξε ἡ αἰτία τῆς ἀπογοητεύσεώς του καὶ τοῦ ἐκπατρισμοῦ του.

Οἱ λόγοι τῆς ἀπογοητεύσεως τοῦ Τρικούπη καὶ τῆς ἀποφάσεώς του ὅπως ἀποσυρθῇ ἐκ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς, ἀνήγοντο εἰς αἴτια πολὺ σοβαρώτερα, εἰς ἀφορμὰς πολὺ γενικωτέρας καὶ ὑψηλοτέρας. Ἡ ἐν Μεσολογγίῳ ἀποτυχία του παρέσχεν αὐτῷ ἁπλῶς καὶ μόνον τὴν εὔθετον περίστασιν ὅπως πραγματοποιήσῃ σκοποὺς πρὸ καιροῦ κυοφορουμένους ἐν τῇ διανοίᾳ του, ὅσοι εἶχον, ὡς ἐγώ, τὴν εὐτυχίαν νὰ τὸν πλησιάζωσι συχνά, μῆνας ὅλους πρὸ τῶν ἐκλογῶν τῆς 16 Ἀπριλίου εἶχον διαγνώσει τῆς ἀπογοητεύσεως ταύτης τὰ πρῶτα σπέρματα.

Ἦτο Ἰανουάριος τοῦ 1895· μίαν ἢ δύο ἑβδομάδας μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ τελευταίου ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ ὑπουργείου, καὶ ὀλίγας ἡμέρας πρὶν ἢ ἀναγκασθῶ, ἕνεκα διαφωνίας τινὸς νὰ ἀποσυρθῶ τῆς συντάξεως τοῦ *Ἄστεως*, ἔσχον μετὰ τοῦ Τρικούπη, ὅλως τυχαίως, συνομιλίαν θέμα ἔχουσαν ἀκριβῶς τὴν ἀπογοήτευσίν του ἐκ τῆς πολιτικῆς. Εἶχον μεταβῆ παρ' αὐτῷ, ὡς ἐσυνείθιζα, ὅπως τῷ ὑποβάλω ἐρωτήσεις τινὰς σχετικὰς πρὸς τὸ θέμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχον κατὰ νοῦν τὴν ἐπαύριον νὰ γράψω ἓν ἄρθρον. Καὶ ἡ συνδιάλεξις κατὰ μικρὸν γενικώτερον λαβοῦσα χαρακτῆρα, τῷ ἔδωσε τὴν ἀφορμὴν νὰ μοὶ εἴπῃ σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ ἑξῆς:

– Ἐπὶ εἴκοσιν ἤδη ἔτη ἀγωνιζόμεθα ἀνενδότως διὰ νὰ διορθώσωμεν τὰ κακῶς κείμενα προσπαθοῦντες ἀφ' ἑνὸς νὰ ἐπιτύχωμεν διὰ καταλλήλων ὀργανικῶν νόμων συναδόντων πρὸς τὸ κοινοβουλευτικὸν τῆς χώρας πολίτευμα, τὴν διάκρισιν τῶν ἐξουσιῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἀνορθώσωμεν τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Κράτους· ποσάκις δὲν διεκυβεύσαμεν τὴν δημοτικότητα ἡμῶν, ποσάκις δὲν ἀντιμετωπίσαμεν λυσσώδεις ἀντιδράσεις, ὅπως ἐπιτύχωμεν τοῦ ποθουμένου. Καὶ ὅμως, τίς ποτὲ ἀνεγνώρισε τοὺς κόπους μας καὶ τοὺς ἀγώνας μας; Ἐκοπιάσαμεν εἰς μάτην. Δὶς ἐπειράθημεν τὴν ἀνόρθωσιν, δὶς ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐκρήμνισεν ἡμᾶς ἐκ τῆς Ἀρχῆς καὶ ἔφερεν εἰς τὴν ἐξουσίαν τοὺς δημοκόπους, τοὺς κραυγάσαντας κατὰ τῶν φόρων καὶ κατὰ τῶν προσόντων, καὶ δὶς οἱ ἀντίπαλοι ἡμῶν οὗτοι ἀνέτρεψαν ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν ριζηδὸν πᾶν ὅ,τι ἡμεῖς ἐπὶ ἔτη κοπιωδῶς ἀνεγείρομεν. Τὴν τρίτην φορὰν ἐπανελάβομεν τὸ ἔργον τῆς ἀνορθώσεως, ὑπὸ ὅρους, δυστυχῶς καταστάντας ἤδη πολὺ δυσχερεστέρους ἢ πρίν. Καὶ τὴν φορὰν ταύτην ἠλπίζομεν ὅτι τὸ Στέμμα ἤθελε θέσει τουντεῦθεν φραγμὸν εἰς τὰς ὁρμὰς τῶν τὰ πάντα βουλομένων ν' ἀνατρέπωσιν ἀντιπάλων μας, ἐμποδίζον ἐν τῷ μέλλοντι τὴν κατάργησιν ὀργανικῶν νόμων, τοσούτων χρησίμων διὰ τὴν εὔρυθμον λειτουργίαν τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος. Καὶ ὅμως, καὶ ἐν τῇ ἐλπίδι ἡμῶν ταύτῃ ἐψεύσθημεν. Εἰς ἐπίμετρον δέ, ἀντὶ

Αριστείδης Παναγιωτίδης. Ξυλογραφία του Νικόλαου Οικονομόπουλου από το περ. Ημερολόγιον του Κ.Φ. Σκόκου *του 1889, σ. 370. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

τῆς οἰκονομικῆς ἀνορθώσεως, εἴχομεν νὰ ἀντιμετωπίσωμεν τὴν πτώχευσιν. Μετὰ τινὰς μῆνας αἱ νέαι ἐκλογαί, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ φέρωσι νέαν κορδονικὴν θύελλαν καὶ νέαν πρόρριζον ἀνατροπὴν τοῦ ἔργου ἡμῶν. Ὑπὸ τοὺς ὅρους τούτους, τὸ πολιτεύεσθαι δὲν καταντᾶ ἆρά γε ματαιοπονία; Τίς ἔχει ὄρεξιν νὰ ἐπαναρχίσῃ τὸ αὐτὸ παιγνίδιον καὶ διὰ τετάρτην φοράν; Ἐκτὸς τῶν ὁδῶν, τῶν γεφυρῶν, τῶν σιδηροδρόμων, τῶν θωρηκτῶν καὶ τινῶν δευτερευούσης σημασίας νομοθετημάτων τὰ ὁποῖα δὲν ἠδυνήθησαν οἱ ἀντίπαλοι ἡμῶν νὰ ἐξαφανίσωσι, τί ἄλλο ὑπολείπεται ἐκ τῶν εἰκοσαετῶν κόπων μας; Πάντα κατεστράφησαν ὑπ' αὐτῶν, οὐχὶ ἅπαξ, οὐδὲ δίς, ἀλλὰ τρὶς κατ' ἐπανάληψιν. Εἰκοσαετεῖς κόποι, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ματαιούμενοι, εἶναι πάρα πολύ!

Καὶ μετὰ μικρὰν σκέψιν προσέθηκεν:

– Ἔχομεν πάντα λόγον νὰ εἴμεθα ἀπογοητευμένοι, καὶ ἐγὼ καὶ οἱ μετ' ἐμοῦ συνεργαζόμενοι. Ἐν τούτοις, εἴμεθα ἠναγκασμένοι, οὕτως ἢ ἄλλως, νὰ ἐξακολουθήσωμεν τὸν πολιτικὸν ἡμῶν ἀγῶνα. Οἱ ἅπαξ εἰσελθόντες εἰς ἕνα χορὸν εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ χορεύσωσι μέχρι τέλους!

Τότε, νομίζω, ὅτι τῷ ὡμίλησα περὶ τῆς ἱστορίας, ἥτις θέλει πάντως δικαιώσει τοὺς ἀγῶνας του, καὶ ἂν ἔτι παραγνωρισθῶσιν οὗτοι ὑπὸ τῶν συγχρόνων.

– Ἡ ἱστορία, μοὶ ἀπήντησεν· ὤ! ναί! ἠμπορεῖ αὕτη νὰ δικαιώσῃ· ἐκτὸς ἂν ἀδικήσῃ, τοῦθ' ὅπερ εἶναι ἐξ ἴσου πιθανόν. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἔτι παραδεχθῶμεν τὸ πρῶτον ὡς ἀναμφήριστον, δὲν συλλογίζεσαι ὁπόσον ὀγκώδης ἱστορικὴ ὕλη θὰ ἔχῃ συσσωρευθῇ μετὰ χίλια ἔτη; Οἱ ἱστοριογράφοι, λοιπόν, τοῦ τρισχιλιοστοῦ ἔτους μετὰ Χριστόν, θὰ εἶναι ἠναγκασμένοι ἐντὸς εἴκοσι γραμμῶν νὰ περιλάβωσιν ὅλα τὰ γεγονότα τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθω-

να καὶ τοῦ Γεωργίου. Τούτου δὲ τεθέντος, εἶναι ἀμφίβολον ἐὰν θὰ μνημονεύσωσι τῶν ὀνομάτων τῶν ὑπουργῶν ὅσοι ἐκυβέρνησαν τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν τελευταίαν ἑξηκονταετίαν!

Καὶ προφέρων τὰς λέξεις ταύτας ὁ Τρικούπης ἐγέλασε μὲ τὸν ἰδιάζοντα αὐτῷ ἠχηρὸν γέλωτα, τὸν ὁποῖον ἐσυνείθιζεν ὁσάκις ἐξέφερε γνώμην του τινά, ἥτις ἤξευρεν ὅτι θέλει ξενίσει τὸν μετ' αὐτοῦ ὁμιλοῦντα.

Ἐκ ταύτης καὶ ἐξ ἄλλων παρομοίων του ὁμιλιῶν, ἐννόησα τὴν ἀπογοήτευσιν, ἥτις κατεῖχε τὴν καρδίαν τοῦ Τρικούπη μήνας ὅλους πρὶν ἢ ἐπέλθη ἡ ἐν Μεσολλογίῳ ἀποτυχία του. Καὶ δὲν εἶχε ἆρά γε δίκαιον νὰ εἶναι ἀπογοητευμένος; Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης πρὸ τῆς 7 Ἀπριλίου 1885 διετέλει ἔχων ἀκράδαντον πεποίθησιν ἐπὶ τὸν λαόν. Ἐνόμιζεν ὅτι ἤρκει νὰ ἐπιδείξῃ ἔργα, ἵνα ὁ λαὸς τὸν ἐγκολπωθῇ καὶ τὸν ὑποστηρίξῃ μέχρις ὅτου φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον τῆς ἀνορθώσεως τοῦ τόπου. Ἡ 7 Ἀπριλίου τὸν διέψευσε σκληρῶς· διότι πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Τρικούπης ἐπίστευε στερρῶς μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς ὅτι θὰ ἐνίκα κατὰ τὰς ἐκλογὰς ἐκείνας. Ἐπῆλθε κατόπιν ἡ πρώτη τοῦ κ. Δηλιγιάννη πρωθυπουργία ἡ τοσαῦτα ἕνεκα τῆς ἐπιστρατεύσεως καὶ τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἐπενεγκοῦσα εἰς τὴν χώραν δεινά.

Ἐπανελθὼν ὁ Τρικούπης εἰς τὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τέσσαρα καὶ ἥμισυ ἔτη τελεσφόρως ἐργασθεὶς καὶ ἐπιδειξάμενος οὐκ ὀλίγους ἀγλαοὺς καρποὺς τῶν κόπων του ἐσχημάτισε τὴν πεποίθησιν ὅτι ἠδυνήθη πλέον νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν συνδρομὴν καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, τοῦ ὁποίου, ἄλλως, ἔλαβε καὶ τὰς ψήφους τὴν 4ην Ἰανουαρίου τοῦ 1887. Τοσοῦτον δὲ μᾶλλον, καθ' ὅσον εἶχε λόγους νὰ πιστεύῃ ὅτι ὁ λαὸς δὲν θὰ διέπραττε τὸ σφάλμα νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν Ἀρχὴν τὸν ἥρωα τῆς ἐπιστρατεύσεως, ἥτις τοσοῦτον ἀπαισίαν μνήμην εἶχεν ἀφήσει εἰς πάντας. Καὶ πάλιν λοιπὸν ἐπίστευσε ὅτι ἤθελε κερδίσει τὰς ἐκλογὰς τῆς 14ης Ὀκτωβρίου. Νέα διάψευσις τῆς ἐλπίδος τὸν ἔπεισεν ὅτι ὁ λαὸς εἶναι ἄστατος καὶ ὅτι κλείνει τὴν πλάστιγγα ἀλληλοδιαδόχως, πότε ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς καὶ πότε ὑπὲρ τοῦ ἑτέρου τῶν κομμάτων, χωρὶς ποσῶς νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν του τὰς πράξεις τῶν ἀποτελούντων τὰ κόμματα ταῦτα πολιτευομένων. Ἐπὶ τοῦ λαοῦ λοιπὸν δὲν ἠδύνατο διαρκῶς νὰ βασισθῇ, ὅπως κατορθώσῃ νὰ ριζοβολήσωσι τὰ ἀναμορφωτικά του νομοθετήματα. Τότε αἱ ἐλπίδες αὐτοῦ ἐστράφησαν πρὸς τὸ Στέμμα, τὸ ὁποῖον ἐδικαιοῦτο ἐκ τοῦ Συντάγματος ν' ἀρνηθῇ νὰ κυρώσῃ τοὺς νόμους, δι' ὧν μία διάδοχος κυβέρνησις θὰ ἀπεπειρᾶτο νὰ ἀνατρέψῃ τοὺς ὀργανικοὺς νόμους, δι' ὧν ὁ Χαρίλαος Τρικούπης καὶ διὰ τρίτην φορὰν εἶχε τὴν ἀξιοθαύμαστον ἐπιμονὴν νὰ προικίσῃ τὴν πατρίδα του, παλαίων κατὰ παντοειδῶν ἀντιδράσεων καὶ ἐμποδίων, ὅταν ὁ θρίαμβος τῆς 3ης Μαΐου τὸν ἐπανέφερε πανίσχυρον εἰς τὴν Ἀρχήν.

Ἀλλὰ δυστυχῶς αἱ ἐλπίδες του ἀπεδείχθησαν καὶ πάλιν φροῦδαι. Τὸ Στέμμα δὲν ἐποιήσατο χρῆσιν τοῦ δικαιώματος τῆς ἀρνησικυρίας, ὅπως προστατεύσῃ τὸ ἐκ τρίτου μετὰ τόσου πάλιν μόχθου ἀνεγερθὲν ἀναμορφωτικὸν ἔργον. Καὶ οὐ μόνον τὸ ἔργον δὲν ἐπροστάτευσεν, ἀλλὰ καὶ τὸν κρατερὸν αὐτοῦ ἐργάτην δὶς ἐντὸς τριετίας ἀνέτρεψεν ἐκ τῆς Ἀρχῆς πλειονοψηφοῦντα ἐν τῇ Βουλῇ. Τοῦτο πλέον, ἐκορύφωσε τοῦ Τρικούπη τὴν ἀπογοήτευσιν. Εἰς τοιαύτην ψυχολογικὴν κατάστασιν εὑρίσκεται, ἤδη κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς διαλύσεως τῆς Βουλῆς, τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1895. Ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἀπογοητεύσεως ταύτης διατελῶν, ἠγωνίσθη κατὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς 16ης Ἀπριλίου τὸν ἄπελπιν ἐκεῖνον ἀγῶνα, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ καταλήξῃ εἰς πανωλεθρίαν. Ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἐκλογικοῦ ὀργασμοῦ ἤρχοντο ἐκ Μεσολογγίου μηνύματα ἐπὶ μηνυμάτων ὅτι ἡ ἐπιτυχία τοῦ Χαριλάου Τρικούπη ἦτο ἀμφίβολος καὶ ὅτι ἡ προσωπικὴ ἐν Μεσολογγίῳ παρουσία του ἦτο ἀπολύτως ἀναγκαία. Καὶ ὅμως, ὁ Τρικούπης ἐπὶ ἡμέρας πολλὰς δὲν ἐπείθετο νὰ μεταβῇ εἰς Μεσολόγγιον.

– Ἂς ἀποτύχω, ἔλεγεν. Ἐὰν οἱ ἐκλογεῖς τῆς ἐπαρχίας μὲ θέλουν, θὰ μὲ ἐκλέξωσιν ἀντιπρόσωπόν των. Ἄλλως, ἂς μὲ καταψηφίσωσι.

Ἀλλ' ἐπὶ τέλους αἱ παρακλήσεις τῶν φίλων του τὸν ἔκαμψαν, καὶ οὐχὶ ἄνευ δυσθυμίας μετέβη εἰς Μεσολόγγιον. Τὰ περαιτέρω εἶναι γνωστά.

Ὅταν τὴν 18 Ἀπριλίου, ἤτοι τὴν μετεπιοῦσαν τῶν ἐκλογῶν, ὁ Τρικούπης ἐπανῆλθεν ἐκ Μεσολογγίου ἀποτυχὼν διὰ μειοψηφίας δύο ψήφων, ἤμην ἐκ τῶν πρώτων οἵτινες τὸν ἐπεσκέφθησαν ἐν τῷ οἴκῳ του. Μόλις εἰσελθὼν εἰς τὸ γραφεῖον του τὸν προσηγόρευσα ἐπὶ τῇ ἀφίξει του, μοὶ εἶπε:

– Φθάνεις ἐπικαίρως, διότι σὲ ἐζήτουν. Θὰ γράψωμεν μίαν δήλωσιν εἰς τὴν *Ἑωθινήν*.

Ἔλαβον ἀμέσως τὰ πρὸς γραφὴν χρειώδη καὶ ἐκάθησα παρὰ τὸ γραφεῖον. Ὁ Τρικούπης ἱστάμενος καὶ μετὰ φωνῆς σταθερῆς μοὶ ὑπηγόρευσε τὸ γνωστὸν περιεχόμενον τῆς περιβοήτου καὶ ἱστορικῆς δηλώσεώς του. Ἡ φωνή του οὐδεμίαν προέδιδε συγκίνησιν, καίτοι ἐν τῇ φυσιογνωμίᾳ του παρετηροῦντο προφανῆ ἴχνη κοπώσεως. Μόλον ὅτι ἀπὸ τῆς προηγουμένης ἑσπέρας ἐπιστολὴ τοῦ Τρικούπη πρὸς τὴν ἀδελφήν του, γραφεῖσα ἐκ τοῦ Μεσολογγίου ἀμέσως μετὰ τὸ δυσάρεστον τῆς ἐκλογῆς ἀποτέλεσμα, μᾶς εἶχε καταστήσει ἐνήμερους τῶν περὶ ἀποχωρήσεως ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἀποφάσεών του, ἐν τούτοις ἑκάστη τῆς δηλώσεως ταύτης λέξις ἐξερχομένη ἐκ τῶν χειλέων του ἔπιπτεν ὡς κεραυνὸς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μου. Ἡ χείρ μου ἔτρεμεν ἐπὶ τοῦ χάρτου. Ὅταν ἐτελείωσα, ἔλαβε τὸ χειρόγραφον, ἔρριψεν ἐπ' αὐτοῦ ἓν βλέμμα, καὶ χωρὶς νὰ μεταβάλῃ καμμίαν λέξιν, μοὶ τὸ ἀπέδωσε. Κατόπιν ἐξέφερε βαθὺν στεναγμὸν –στεναγμὸν ἀνακουφίσεως– καὶ ἐκάθησε σύννους ἐπὶ τῆς ἕδρας του.

Ἐτόλμησα τότε νὰ τῷ παρατηρήσω ὅτι καὶ ὁ Κουμουνδοῦρος καὶ ὁ Ἐπ. Δεληγεώργης καὶ ὁ Ζαΐμης εἶχον ἀποτύχει εἰς τὰς ἐπαρχίας των καὶ ἀποκλεισθῆ ἐπί τινα χρόνον ἐκ τῆς Βουλῆς, ἀλλὰ χωρὶς διὰ τοῦ νὰ παύσωσι δρῶντες καὶ διευθύνοντες τὰ κόμματά των.

– Ἐγώ, μοὶ ἀπήντησε μὲ τόνον φωνῆς σοβαρὸν ὁ Τρικούπης, ἐγὼ εἶμαι συνειθισμένος νὰ δρῶ μόνον ἐντὸς τοῦ κοινοβουλίου. Δρᾶσιν ἐκτὸς τοῦ Κοινοβουλίου δὲν ἐννοῶ!

– Καὶ εἶναι, λοιπόν, ἡ ἀπόφασίς σας ἀμετάτρεπτος;

– Ἀμετάτρεπτος! μοὶ ἀπήντησε.

– Μήπως ἀπηλπίσθητε περὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ τόπου; ἐπέμεινα ἐρωτῶν.

– Δὲν ἀπηλπίσθην περὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ τόπου, εἶπεν, ἀλλ' ἀπεγοητεύθην ἐκ τῆς πολιτικῆς. Ἐνόσῳ ἡ ἐπαρχία μου μ' ἐξέλεγεν ἀντιπρόσωπόν της, δὲν ἠδυνάμην οὔτε τοὺς ἐπαρχιακούς μου φίλους, οἵτινες ἀπὸ εἰκοσιπενταετίας μὲ ὑπεστήριζον, νὰ ἐγκαταλείψω χωρὶς νὰ φανῶ ἐλλιπὴς τῶν πρὸς αὐτοὺς ὑποχρεώσεών μου, οὔτε τοὺς ἐν τῇ Βουλῇ φίλους μου, μεθ' ὧν ἀπὸ τοσούτου χρόνου συνεργάζομαι, νὰ ἀφήσω μόνους, χωρὶς να κατηγορηθῶ ἐπὶ ἐλλείψει θάρρους. Ἤδη, ὅμως, ὅτε ἀπέτυχον ἐν Μεσολογγίῳ, οὐδεμία μὲν ὑποχρέωσις μὲ συνδέει πλέον πρὸς τὴν ἐπαρχίαν, ἧς δὲν εἶμαι ἀντιπρόσωπος· μὴ ὢν δὲ μέλος τοῦ Κοινοβουλίου, φυσικῷ τῷ λόγῳ δὲν δύναμαι νὰ συνεργάζωμαι μετὰ τῶν ὀλιγίστων ἐν τῇ Βουλῇ φίλων μου, οἵτινες διέφυγον τὴν πανωλεθρίαν, καὶ οὔτε αὐτοὶ δύνανται νὰ ἔχωσι τοιαύτην παρ' ἐμοῦ ἀξίωσιν.

Μετὰ τὰς ἐξηγήσεις ταύτας, δὲν ἐπέμεινα περισσότερον. Ἀπῆλθον τότε, κατὰ δὲ τὰς εἴκοσι περίπου ἡμέρας τὰς ὁποίας διέτριψεν ἐν Ἀθήναις πρὸ τῆς δι' Εὐρώπην ἀναχωρήσεώς του τὸν ἐπανεῖδον τετράκις ἢ πεντάκις. Ἡ συγκίνησις τῆς πρώτης ἡμέρας εἶχε παρέλθει καὶ ὁ Τρικούπης ἐφαίνετο φαιδρός, χαριτολόγος καὶ ὁμιλητικὸς ὡς πάντοτε, δεχόμενος τοὺς φίλους του καὶ συνδιαλεγόμενος μετ' αὐτῶν περὶ παντὸς ἄλλου θέματος, ἐκτὸς τῆς πολιτικῆς. Τίς ἠδύνατο νὰ προΐδῃ τότε ὅτι αὗται ἔμελλον νὰ εἶναι αἱ ὕσταται ἡμέραι τῆς μεταξὺ ἡμῶν διαμονῆς του!

Ἀφηγήθην ὅσον ἠδυνάμην εὐκρινῶς καὶ πιστῶν πᾶν ὅ,τι προσωπικῶς ἀντελήφθην ἐκ τῶν μετ' αὐτοῦ συνδιαλέξεών μου, περὶ τῶν αἰτίων τῆς ἀπογοητεύσεώς του καὶ τῆς ἀποχωρήσεώς του ἀπὸ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς. Ἡ ἐκ τῆς πολιτικῆς ἀποχώρησίς του, ὅπως ᾖ τελεία, ἔδει νὰ ἔχῃ ὡς παρακολούθημα καὶ τὴν ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἀπουσίαν του. Καὶ τὴν ἀπουσίαν του ταύτην παρέτειναν ὅσον ἠδύνατο περισσότερον, τὴν παρέτεινε μέχρι τοῦ θανάτου του!

Ἤδη, λοιπόν, πιστεύω ὅτι δὲν μένει ἀμφιβολία ἐν τῷ πνεύματι οὐδενὸς ὅτι ἀνυπόστατον εἶναι τὸ λεχθὲν ὅτι ἐξεπατρίσθη, διότι δῆθεν ἐπῆρε κατάκαρδα τὴν ἐν Μεσολογγίῳ ἀποτυχίαν του.

Ἐνόμισα καθῆκον καὶ καθῆκον ἐπιβαλλόμενον ἐκ τῆς λατρείας, ἣν ἐσαεὶ θὰ διατηρῶ εἰς τὴν προσφιλῆ μνήμην του, νὰ γράψω τὰ ἀνωτέρω, ὅπως διαφωτίσω τοὺς μὴ εἰδότας περὶ τῶν ἀληθῶν ἀφορμῶν τῆς καρδιοβόρου λύπης, ἥτις τόσον προώρως ἔφερε εἰς τὸν τάφον ἓν μέγα τῆς Ἑλλάδος τέκνον.

Ἂς μοὶ ἐπιτραπῇ τώρα νὰ ἀπευθύνω ἀπὸ τῶν στηλῶν τοῦτων, οἵτινες τοσάκις ἐπληρώθησαν τοῦ ὀνόματός του, ἕνα δακρυστάλακτον ἀποχαιρετισμὸν πρὸς τὸν Χαρίλαον Τρικούπην. Μεγάλε νεκρέ, οἱ φίλοι σου, οἵτινες σὲ ἐλάτρευον ζῶντα καὶ τῶν ὁποίων τὴν ὕπαρξιν κατηύγαζες ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη διὰ τῆς λαμπηδόνος σου, θὰ ἐνθυμῶνται διὰ παντὸς τὰς ἡμέρας καθ' ἃς ηὐτύχησαν νὰ συνεργασθῶσι μετά σου, ὡς τὰς τιμαλφεστέρας καὶ εὐτυχεστέρας τοῦ βίου των, σὲ ἀποχαιρετίζουσι δὲ προσκαίρως μέχρις ὅτου, ὅταν θᾶττον ἢ βράδιον ἐπιστῇ καὶ δι' αὐτοὺς ἡ στιγμὴ νὰ μεταλλάξωσι τὸν ἄθλιον τοῦτον βίον, δυνηθῶσι δὲ νὰ σὲ συναντήσωσι πάλιν εἰς κόσμον καλλίτερον, ὅπου δὲν ὑπάρχουσιν οὔτε συκοφάνται οὔτε ἀχάριστοι.

«Ἀφῆκεν ἡμᾶς ἐν θάμβει»

του Θεμιστοκλή Παπαλουκά

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Νεολόγος Πατρών* την 1η Απριλίου 1896 με τίτλο «Χαρίλαος Τρικούπης».

Ὁ Τρικούπης ἐξέλιπεν· ἀνήκει πλέον εἰς τὴν ἱστορίαν· τὰ πάθη, τὰ ἐπικρατοῦντα εἰς τὰς περὶ τῶν προσώπων κρίσεις τῶν ἀνθρώπων ἐσίγησαν, τὸ δὲ ἀνυπόκριτον ἄλγος ἐχθρῶν καὶ φίλων ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ, τῇ προώρῳ τοῦ ἐξόχου τούτου ἀνδρὸς εἶναι τὸ καλλίτερον μαρτύριον περὶ τῆς ὑπερόχου αὐτοῦ ἀξίας καὶ τῆς ἀδόλου φιλοπατρίας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οὐχὶ ἅπαξ ὁ Τρικούπης ἐξήγειρε τὴν ἀγανάκτησιν μεγάλου μέρους τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ διὰ τῆς κοινῆς ψήφου κατεδικάσθη. Ἀλλ' εἰς τίνα τῶν ἐξόχων πολιτικῶν ἀνδρῶν δὲν συνέβη παραπλησία παραγνώρισις; Μὴ δὲν ἐφαρμόζωνται περὶ Τρικούπη ὅσα περὶ Περικλέους λέγει ὁ ἔξοχος ἱστορικὸς Θουκυδίδης:

«οὐ μέν τοι πρότερόν με οἱ ξύμπαντες ἐπαύσαντο ἐν ὀργῇ ἔχοντες αὐτόν, πρὶν ἐζημίωσαν χρήμασιν. Ὕστερον δ' αὖθις ἐν πολλῷ, ὅπερ φιλεῖ ὅμιλος ποιεῖν, στρατηγὸν εἵλοντο, καὶ πάντα τὰ πράγματα ἐπέτρεψαν, ὧν μὲν περὶ τὰ οἰκεῖα ἕκαστος ἤλγει ἀμβλύτεροι ἤδη ὄντες, ὧν δὲ ἡ ξύμπασα πόλις προσεδεῖτο πλείστου ἄξιον νομίζοντες εἶναι». Καὶ νῦν ὁ λαὸς θὰ ἐπέτρεπεν ἴσως πάντα τὰ πράγματα τῷ Χαριλάῳ, ἂν μὴ ὁ ἀπηνὴς θάνατος ἐπελθὼν ἔκοπτεν ἐν τῇ ξένῃ, μακρὰν τῆς φίλης πατρίδος, τὸ νῆμα τῆς ζωῆς τοῦ ὑπερόχου ἀνδρός.

Τὸ συνέχον ἡμᾶς ἄλγος ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Τρικούπη δὲν ἐπιτρέπει νὰ εἰσέλθωμεν νῦν εἰς τὴν λεπτομερῆ ἐξιστόρησιν τῆς ἐν τῇ Πολιτείᾳ δράσεώς του· ἀρκούμεθα δ' εἰς διὰ βραχέων σκιαγράφησιν βιογραφικὴν τοῦ ἀνδρός.

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ἐγεννήθη ἐν Ναυπλίῳ, τῇ τότε πρωτευούσῃ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τῇ 11 Ἰουλίου 1832, ἐκ πατρὸς μὲν τοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη, τοῦ ἐμπνευσμένου ποιητοῦ καὶ ρήτορος τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, μητρὸς δὲ τῆς Αἰκατερίνης Μαυροκορδάτου τῆς πριγκηπικῆς ἐκείνης οἰκογενείας, ἥτις τοσούτους παρέσχε τῷ ὑπὸ δουλείαν Ἔθνει λογάδας ἄνδρας. Ὁ Τρικούπης διέψευσε τὴν κοινῶς ἐπικρατοῦσαν δόξαν, ὅτι οἱ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν παῖδες ἄμοιροι τῆς τῶν πατέρων μεγαλονοίας γίγνονται· διότι οὐ μόνον ἀντάξιος υἱὸς μεγάλου πατρὸς ἐφάνη, ἀλλὰ καὶ ἐν πολλοῖς αὐτὸν ὑπερέβαλε. Ὠνομάσθη δὲ Χαρίλαος ὁ Τρικούπης, διότι ἡ μήτηρ του ἀναγινώσκουσα τὴν ἱστορίαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἶπεν εἰς τὸν σύζυγόν της: *«Θὰ τὸν ὀνομάσωμεν Χαρίλαον διότι ὁ τῆς ἱστορίας ἦτο χαρὰ τοῦ λαοῦ καὶ ὁ Χαρίλαός μας χαρὰ ἰδική μας»*.

Ἔλαβε, λοιπόν, τὸ ὑπὸ τόσῳ αἰσίους οἰωνοὺς γεννηθὲν βρέφος ὄνομα δηλοῦν τὴν χαρὰν τοῦ λαοῦ. Καί, τῷ ὄντι, χάρμα τοῦ λαοῦ ἔμελλε νὰ ἀποβῇ ὁ Χαρίλαος, τοῦ λαοῦ ἐκείνου, ὅστις ἐπὶ βραχὺ παραγνωρίσας αὐτόν, σπεύδει νῦν νὰ χύσῃ δάκρυα ἀνυποκρίτου ἄλγους ἐπὶ τῷ θανάτῳ ἐκείνου, ὅστις ὑπὲρ τοῦ λαοῦ ἔδρασεν ὅση αὐτῷ δύναμις. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ὁ ἔξοχος ἀληθῶς πατριώτης καὶ μουσοτραφὴς ἀνήρ, περὶ πολλοῦ ἐποιεῖτο καὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν ὀνομάτων τῶν τέκνων αὐτοῦ.

Τὰ ἐγκύκλια μαθήματα ἐδιδάχθη ὁ Χαρίλαος παρὰ τῷ ἀοιδίμῳ διδασκάλῳ τοῦ Γένους Γενναδίῳ, καὶ ἐκ τῆς ὑγιοῦς ἐκείνου καὶ οὐχὶ σχολαστικῆς διδασκαλίας ἠρύσατο τὰ διδάγματα ἐκεῖνα, ἅτινα ἀπέδειξαν αὐτὸν ἄνδρα τελείως μεμορφωμένον. Περατώσας τὰ ἐγκύκλια μαθήματα διήκουσεν ἐπὶ τριετίαν νομικὰ μαθήματα ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ καὶ κατόπιν μετέβη εἰς Παρισίους πρὸς ἀπεπεράτωσιν τῶν ἑαυτοῦ σπουδῶν. Ἐν Παρισίοις ὁ νεαρὸς Χαρίλαος μετ' ἐκτάκτου ἐμβριθείας καὶ ἀκαταπονήτου ἐπιμελείας ἐνέκυψεν εἰς ἐπιστημονικὰς μελέτας, ἠξιώθη δὲ τοῦ διδακτορικοῦ πτυχίου μετ' αὐστηροτάτην ἐξέτασιν, ἐπισπασάμενος τοὺς ἐπαίνους τῶν πολυμαθῶν Γάλλων καθηγητῶν τοῦ Δικαίου. Ἀλλ' ἡ θεωρητικὴ μόρφωσις δὲν ἤρκει εἰς τὸν διψῶντα παιδείας Χαρίλαον, διὸ καὶ ἀπεφάσισε, πρὸς πρακτικὴν ἄσκησιν καὶ τριβήν, νὰ ἐπιδιώξῃ τὸν διορισμόν του ὡς Γραμματέως τοῦ ἐν Παρισίοις Δικηγορικοῦ Συλλόγου, τοῦτο δὲ κατώρθωσε καὶ οὕτως ἠδυνήθη νὰ ἀποκομίσηται οὐ σμικρὰν ὠφέλειαν ἐκ τῶν συζητήσεων καὶ τῶν φώτων τῶν ἐπιφανεστάτων τῆς Γαλλίας νομομαθῶν.

Τοιούτων πλουσίων ἐφοδίων κάτοχος ὁ Χαρίλαος διωρίσθη τῷ 1853 Ἀκόλουθος, τῷ δὲ 1856 προήχθη εἰς Γραμματέα τῆς ἐν Λονδίνῳ πρεσβείας, ἣν διηύθυνεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, οὕτω δὲ νέα παρεσχέθη εὐκαιρία εἰς τὸν ὀργῶντα πρὸς τελείαν πολιτικὴν μόρφωσιν νεανίαν, ἵνα ἐπισκοπήσῃ ἐκ τοῦ πλησίον τὰ ἐν Ἀγγλίᾳ πολιτικὰ νόμιμα καὶ μελετήσῃ τοὺς θεσμοὺς ἐκείνους, οἵτινες ἀνέδειξαν τὸ Ἀγγλικὸν Ἔθνος πρῶτον ἐν τοῖς συνταγματικῶς πολιτευομένοις ἔθνεσι. Τὴν θέσιν τοῦ γραμματέως ἐπλήρωσεν ἐπὶ ἓξαετίαν ὅλην λίαν ἐπιτυχῶς, ἐπισπασάμενος τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἐπιφανεστάτων ἐν Ἀγγλίᾳ πολιτικῶν ἀνδρῶν, οἵτινες, ὡς γνωστόν, δὲν ἐπιδαψιλεύουσιν εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχε τὴν ἑαυτῶν ἐκτίμησιν, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει πεποιθήσεως ἐκ τῶν πραγμάτων ἀπορρεούσης.

Κατὰ τὴν μεταπολίτευσιν τοῦ 1862 ἐπανῆλθεν ὁ Τρικούπης εἰς Ἑλλάδα, κυριώτατον δὲ μέλημα αὐτοῦ ἅμα τῇ ἐπανόδῳ ἐθεώρησε τὴν μελέτην τῆς χώρας καὶ τῶν συγχρόνων αὐτῆς ἀναγκῶν. Τῷ 1863 οἱ μεγάλως ἐκτιμῶντες αὐτόν, ἅτε ἐκ τοῦ σύνεγγυς γνωρίσαντες, ὁμογενεῖς τοῦ Λονδίνου, περιέβαλον τὸν Τρικούπην διὰ τῆς τιμητικῆς ἐντολῆς, ἵνα ἀντιπροσωπεύσῃ αὐτοὺς κατὰ τὴν ἐν Ἀθήναις μετὰ τὴν ἐκθρόνισιν τοῦ Ὄθωνος συγκληθεῖσαν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν. Κατὰ δὲ τὰς κατόπιν γενομένας ἐκλογὰς τοῦ 1865 ἐξελέχθη βουλευτὴς Μεσολογγίου. Διαρκουσῶν τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς ἐκείνης ἀπεστάλη πληρεξούσιος εἰς τὰς Ἰονίους Νήσους κατὰ τὴν τέλεσιν τῆς μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἑνώσεως αὐτῶν, ἀφοῦ προηγουμένως εἰς Λονδῖνον ἀποσταλεὶς πληρεξούσιος ἐπιτυχῶς διεξήγαγε τὰς εἰς τὴν ἕνωσιν τῶν Ἰονίων καταληξάσας διαπραγματεύσεις.

Κατὰ τὸ 1867 ὁ ἀείμνηστος Κουμουνδοῦρος, ὁ ἄριστος ἐκεῖνος ἀνθρωπογνώστης, διὰ τοῦ ὀξυδερκοῦς αὐτοῦ βλέμματος διϊδὼν τὰς τοῦ Τρικούπη ἐξόχους πολιτικὰς ἀρετὰς καὶ ἰδίᾳ τὴν διπλωματικὴν ἱκανότητα, ἧς δείγματα παρέσχετο κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν περὶ ἑνώσεως τῶν Ἰονίων Νήσων διαπραγματεύσεων, προσήνεγκεν αὐτῷ, τῷ μόλις 35 ἐτῶν ἡλικίαν ἄγοντι τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, τὰ δὲ πράγματα κατέδειξαν ὅτι ὁ Κουμουνδοῦρος οὐδόλως ἠπατήθη ἐν τῇ ἐκλογῇ αὐτοῦ.

Συμπολιτευόμενος ὁ Τρικούπης μέχρι τοῦ 1870 τῷ Κουμουνδούρῳ ἀπεχώρησεν εἶτα τοῦ κόμματος τοῦ πολιτικοῦ ἐκείνου ἀνδρός, ἰδίας μορφώσας περὶ τῆς διοικήσεως τῆς Πολιτείας ἀρχὰς καὶ ἴδιον ἐσχημάτισε κόμμα μικρὸν μὲν καὶ ἀσθενὲς ἐν ἀρχῇ, ἰσχυρὸν δὲ καὶ μέγα βραδύτερον γενόμενον. Ἔταμε δὲ νέαν ὁδὸν λάβρως κατενεχθεὶς κατὰ τῶν κυβερνητικῶν ὑπερβασιῶν καὶ τῆς διὰ τῆς λόγχης διεξαγωγῆς τῶν ἐκλογῶν, σύμμαχον ἔχων τὸν ἀείμνηστον ἐκ Ζακύνθου πολιτευτὴν Κωνστ. Λομβάρδον. Ἀδυνατῶν δὲ κατ᾽ ἀρχὰς ἐπιτυχῆ νὰ ἀντιτάξῃ ἀντίστασιν κατὰ τῆς ἀκατασχέτου πρὸς τὰς ἐπεμβάσεις φορᾶς τῶν κυβερνήσεων, ἠναγκάσθη νὰ ἀπόσχῃ ἐπὶ βραχὺ τῆς πράξεως τῶν πολιτικῶν.

Ὁ Τρικούπης ἐκλήθη νὰ κυβερνήσῃ τὴν χώραν κατὰ περίοδον τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἀναπτύξεως πάντῃ διαφέρουσαν τῶν προηγουμένων, καὶ ἀπεδείχθη ἐπίμονος καὶ πεφωτισμένος εἰσηγητὴς μεταρρυθμιστικοῦ συστήματος. Ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ εὗρε πολλοὺς καὶ δριμεῖς ἐπικριτάς, ἐθεωρήθη δὲ ὑπὸ πολλῶν ὡς καταστροφεὺς τῶν οἰκονομικῶν τῆς χώρας. Ἐν τούτοις, ἂν ἀνοίξωμεν τὸ *Conversations lexikon* τοῦ Meyer εἰς τὸ ἄρθρον «Ἑλλάς», θὰ ἴδωμεν ὅτι τὰ οἰκονομικὰ τῆς Ἑλλάδος ἐθεωροῦντο ὡς κατεστραμμένα ἤδη ἀπὸ τοῦ 1875, ἕνεκα τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Κρήτης καὶ ἄλλων λόγων. Μέχρι δὲ πρό τινος πάντες ἐκραυγάζομεν ὅτι δὲν γίνονται ἔργα, ὅτι μένομεν ἐν τῇ ἐπὶ Καποδιστρίου καταστάσει, ὅτι δὲν ἔχομεν σιδηροδρόμους, ὅτι δὲν εἴμεθα πεπολιτισμένον ἔθνος κ.λπ.

Ὁ Τρικούπης ἠθέλησε νὰ ἐπιτελέσῃ τὰ ἔργα ταῦτα καὶ πλεῖστα τούτων ἔφερεν εἰς πέρας εὐτυχές, δὲν εἶναι δὲ παράδοξον ἂν ἡ ἐν τῷ πολιτισμῷ αὕτη πρόοδος ἔσχε καὶ τὰς δυσαρέστους αὐτῆς ὄψεις, οὐδ᾽ ἠδύνατο ἄλλως νὰ γίνῃ, ἀφοῦ τὰ οἰκονομικὰ τοῦ τόπου ἔπασχον ἀπὸ τοῦ 1866.

Ὁ Τρικούπης ὑπῆρξε πολυμαθέστατος καὶ ἐγκυκλοπαιδικός. Ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἦν κάμινος μεγάλων ἰδεῶν καὶ μεγίστης πολιτικῆς ἱκανότητος. Ἐν τῇ Βουλῇ διέπρεψε διὰ τὴν εὔροιαν καὶ δύναμιν τοῦ λόγου τὰς ἀρετάς, δι᾽ ὧν διακρίνονται οἱ Ἄγγλοι πολιτευόμενοι, ὧν μιμητὴς ἐγένετο αὐτός, ὁ κατ᾽ ἐξοχὴν ἀγγλικῆς ἀνατροφῆς πολιτικός. Τοὺς λόγους αὐτοῦ διέκρινεν ἁβρότης, σέβας ἐπιβάλλουσα εἰς τοὺς ἀκροατάς. Εὐρυτάτη ὑπῆρξεν ἡ παιδεία αὐτοῦ καὶ ἡ θετικότης τῶν γνώσεων αὐτοῦ ἐν παντὶ κλάδῳ τοῦ ἐπιστητοῦ. Εἰς ὅλα τὰ θέματα ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ ἀνεμιγνύετο, ἀνέπτυσσε δὲ ταῦτα μετὰ δεινότητος ρητορικῆς καὶ εἰδικότητος ἐξόχου. Καὶ ἐν τῇ πράξει δὲ τῶν κοινῶν τ᾽ αὐτὰ πλεονεκτήματα κατέδειξεν ὁ Τρικούπης. Ἀνεδείχθη μεγαλεπήβολος μεταρρυθμιστής, ἐγκαινίσας πολιτικὴν ἐποχὴν νέαν ἐν τῇ χώρᾳ. Ἄγρυπνος καὶ εὐλαβὴς φύλαξ τῶν νόμων, ἔντιμος διαχειριστὴς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, δίδων εἰς τοὺς ὑφισταμένους τὸ παράδειγμα τῆς εὐλαβοῦς ἀφοσιώσεως εἰς τὸ καθῆκον.

Ἐκ τῶν πολλῶν αὐτοῦ μεταρρυθμιστικῶν ἔργων ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμεν τὴν κατάργησιν τῆς δεκάτης, τὴν ἀνάπτυξιν τῆς συγκοινωνίας καὶ τὴν μόρφωσιν τοῦ στρατοῦ ἀξίου τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ.

Ἡ φορολογία τῆς δεκάτης ἦν τυραννική, παρακωλύουσα τὰς γεωργικὰς ἐργασίας καὶ πιέζουσα τὴν τάξιν τῶν γεωργῶν, καὶ μ᾽ ὅλα ταῦτα ὁ φόβος ἐλλείμματος ἀπέτρεπε τοὺς πολιτικοὺς ἀπὸ τῆς καταργήσεως ταύτης. Ὁ Τρικούπης, ὅμως, φρονῶν ὅτι πρὸς ἄρσιν τῆς καχεξίας τῆς ἐργατικωτάτης τάξεως ἀναγκαία ἦν ἡ ἐλάττωσις τῶν ἀμέσων φόρων καὶ ἡ μετάστασις μέρους αὐτῶν εἰς τὰς λοιπὰς τάξεις, μετὰ θάρρους προέβη εἰς τὴν ἐθνωφελῆ ἐκείνην μεταρρύθμισιν.

Περὶ δὲ τῶν ἀγαθῶν τῆς συγκοινωνίας, εἶναι ἀνάγκη νὰ διαλάβωμεν, ἀρκεῖ νὰ ρίψῃ τις ἓν βλέμμα εἰς τὰ ἐπὶ ὁλόκληρον τὴν ἀπὸ τοῦ 32 ἐποχὴν γενόμενα καὶ εἰς τὰ ἐπὶ Τρικούπη συντελεσθέντα, ἵνα κατίδῃ πόσον οὗτος ἐπεμελήθη τῆς συγκοινωνίας. Νομίζων δ᾽ ὁ Τρικούπης ὅτι καὶ ὑψηλότερον ἔχει τὸ Ἔθνος νὰ ἐπιτελέσῃ προορισμόν, ἠσχολήθη καὶ εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν δυνάμεων τῆς χώρας, εἰσαγαγὼν τὸ ἐνιαύσιον τῆς στρατιωτικῆς θητείας, ἱδρύσας σχολὰς στρατιωτικάς, μετακαλεσάμενος Γάλλους ἀξιωματικούς, διενεργήσας τὴν κατασκευὴν τῶν θωρηκτῶν καὶ πλεῖστα ἄλλα, ἅτινα δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν βραχεῖαν ταύτην σκιαγράφησιν τοῦ ἀνδρός.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ πολιτικὸς ἀνήρ, οὗτινος ὁ θάνατος βαθύτατα συνεκίνησε πᾶν τὸ Ἑλληνικόν, ἀγήρως δ᾽ ἡ μνήμη θὰ διατελέσῃ παράδειγμα ὑπάρχουσα εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ἐξόχου βαθυνοίας, ὑπερβαλλούσης δὲ φιλοπατρίας καὶ ἀναμφιρήστου χρηστότητος. Τὸ δὲ ἐπιτεῖνον τὴν θλῖψιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶναι ὁ πρόωρος τοῦ ἀνδρὸς θάνατος, ὅστις καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ ἀνὰ τὴν Ἑσπερίαν περιοδείαν ἐξήταζεν ἐπιμελῶς τοὺς θεσμοὺς διαφόρων ἐν τῷ πολιτισμῷ προηγμένων μικρῶν κρατῶν, ἵνα συγκομίζων πᾶν τὸ ὠφέλιμον ἐξ αὐτῶν ἐφαρμόσῃ αὐτὸ βραδύτερον ἐν Ἑλλάδι· παρῆλθεν, ὅμως, ὡς διάσσων ἀστήρ, ὅστις ἐν τῷ φέγγει του ἀφῆκεν ἡμᾶς ἐν θάμβει καὶ οἱονεὶ μὴ πιστεύοντας ἀκόμη τὴν συμφορὰν ἥτις ἔπληξε τὸ Ἔθνος.

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης

Ανυπόγραφο άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Πρωία* την 1η Απριλίου 1896 με τον παραπάνω τίτλο.

Ἡ λυπηρὰ εἴδησις τοῦ θανάτου τοῦ Χαριλάου Τρικούπη μετεδόθη εἰς τὴν πόλιν προχθὲς τὴν ἑσπέραν ἐκ τηλεγραφήματος τοῦ ἐξαδέλφου αὐτοῦ, ὅστις εἶχε μεταβῆ εἰς Κάννας, συνοδεύων τὴν ἐκεῖθε μεταβᾶσαν ἀδελφὴν τοῦ ἀποθανόντος.

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ἦτο ἐκ τῶν κατὰ τὴν λήξασαν εἰκοσαετίαν ἐπιφανέντων πολιτικῶν ἀνδρῶν. Πρὶν ἢ ἀνέλθῃ εἰς τὸ πρωθυπουργικὸν ἀξίωμα καὶ κληθῇ εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς χώρας εἶχε διατελέσει τὸ πρῶτον ἀκόλουθος, εἶτα δὲ Γραμματεὺς τῆς ἐν Λονδίνῳ Ἑλληνικῆς Πρεσβείας, ἧς ἀρχηγὸς ἐτύγχανεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὸ 1861, ὅτε ὁ πατὴρ αὐτοῦ παρητήθη, Ἐπιτετραμμένος αὐτῆς. Μετὰ δὲ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1862, διετέλεσε καὶ μέλος τῆς Συντακτικῆς Συνελεύσεως τοῦ 1863, ἐκλεχθεὶς πληρεξούσιος ὑπὸ τῆς ἐν Λονδίνῳ ἑλληνικῆς κοινότητος πρὸς ἀντικατάστασιν ἄλλου πληρεξουσίου ἐκλεγμένου ὑπ᾽ αὐτῆς, παραιτηθέντος κατὰ τὰ μέσα τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνελεύσεως ἐκείνης· μετὰ ταῦτα δὲ τῇ προτάσει τοῦ ὑπουργείου Βούλγαρη, ἀπεστάλη ἐπὶ εἰδικῇ ἀποστολῇ εἰς Λονδῖνον κατὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς περὶ προσαρτήσεως τῆς Ἑπτανήσου εἰς τὴν Ἑλλάδα Συμβάσεως. Μετὰ τὴν λῆξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς Συντακτικῆς Συνελεύσεως, ἐξελέγη βουλευτὴς ἐκ Μεσολογγίου κατὰ τὴν Α΄ Βουλευτικὴν περίοδον, καὶ διετέλεσε ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν τοῦ ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου Κουμουνδούρου σχηματισθέντος κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1866 ὑπουργείου.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς βουλευτικῆς ἐκείνης περιόδου δὲν ἐφάνη συνταχθεὶς μετ᾽ οὐδενὸς τῶν ἀνταγωνιζομένων τότε τριῶν πολιτικῶν κομμάτων, διότι καὶ μετὰ τοῦ ὑπουργείου Βούλγαρη συνεψηφοφόρει τὸ πρῶτον, καὶ μετὰ τῶν ψήφων τοῦ κόμματος τοῦ Δεληγεώργη ἡ ψῆφος αὐτοῦ κατόπιν συνέπιπτεν ἐπί τινα χρόνον· ἀλλὰ κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1866 ὁριστικῶς συνετάχθη μετὰ τοῦ Κουμουνδούρου, ἐπὶ ἓν καὶ πλέον ἔτος διατελέσας, ὡς εἴρηται, μέλος τοῦ ὑπουργείου αὐτοῦ. Κατὰ τὸ τέλος, ὅμως, τοῦ 1867, ἀνατραπέντος τοῦ ὑπουργείου Κουμουνδούρου, ἐπῆλθε τῆς Βουλῆς ἡ διάλυσις, ὁ δὲ Χαρίλαος Τρικούπης δὲν ἐξελέχθη μέλος τῆς Βουλῆς οὐδὲ κατὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ 1868, οὐδὲ κατὰ τὰς τοῦ 1869. Ἐξελέχθη, ὅμως, κατὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ 1872, ἐπειδὴ δὲ τῆς βουλευτικῆς ἐκείνης περιόδου ἡ διάρκεια ἦτο βραχεῖα, κατὰ τὰς ἐπελθούσας ἐκλογὰς τοῦ 1873 δὲν ἐξελέχθη, κατὰ δὲ τὰς ἀμέσως τὸ ἑπόμενον ἔτος 1874 γενομένας οὐδ᾽ ἔστερξε νὰ ἐκτεθῇ, διατελῶν ἐκτὸς τῆς Βουλῆς μέχρι τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1875, ὅτε ὁ Βασιλεὺς ἐκάλεσεν αὐτὸν εἰς τὸ πρωθυπουργικὸν ἀξίωμα, καὶ ἐνεπιστεύθη αὐτῷ τὴν διάλυσιν τῆς Βουλῆς καὶ τὴν διεύθυνσιν τῶν νέων ἐκλογῶν.

Ἀπὸ τοῦ χρόνου τούτου ἄρχεται ἰδίως ἡ ἐπὶ τῶν τυχῶν τῆς χώρας δρᾶσις τοῦ ἀποθανόντος ἀνδρός, διότι ἔκτοτε ἑπτάκις ἐγένετο πρωθυπουργός, περιβληθεὶς πάντοτε διὰ πλήρους τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Στέμματος καὶ κυβερνήσας τὴν χώραν μακρότερον παντὸς ἄλλου τῶν τε συγχρόνων καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ κληθέντων ἐπὶ τὴν κυβέρνησιν αὐτῆς. Εἰς ἔνδεκα περίπου ἔτη, μεῖον δύο ἢ τριῶν μηνῶν, συγκεφαλαιοῦνται τὰ χρονικὰ διαστήματα, ἐπὶ τὰ ὁποῖα διετέλεσε κυβερνήσας μετὰ τῆς ἰσχύος τὴν ὁποίαν εἰς τὸν πρωθυπουργὸν μεταδίδωσιν ἐν κράτει κοινοβουλευτικῶς κυβερνωμένῳ τοῦ Βασιλέως ἡ ἀπόλυτος ἐμπιστοσύνη καὶ τῆς Βουλῆς ἡ σταθερὰ πλειοψηφία.

Ἐν βραχείᾳ ἀφηγήσει ἐμνημονεύσαμεν τῆς ἑκάστοτε ἐμφανίσεως τοῦ ἀποβιώσαντος πολιτικοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ τῆς διευθύνσεως τῶν τυχῶν τῆς πατρίδος, οὐχὶ ἵνα ἐξετάσωμεν τὴν κυβερνητικὴν ἐργασίαν καὶ κρίνωμεν ἐπὶ τῆς πολιτείας τοῦ ἀνδρός, διότι ἡ ἐπιοῦσα τοῦ θανάτου δὲν εἶναι ὁ κατάλληλος πρὸς μελέτην τοῦ βίου τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν χρόνος, οὐδ᾽ ἡ *Πρωία* ἔκρινεν ἑαυτὴν κεκλημένην σήμερον ἐπὶ τὸ ἔργον τοῦτο, ἀλλ᾽ ἵνα μεταδώσωμεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας αὐτῆς εἰδήσεις ἐπαρκεῖς, ὅπως κατανοήσωσι τὴν ὑπέροχον θέσιν εἰς ἣν ἐν τῇ χώρᾳ εἶχεν ἀνέλθει, καὶ τὴν μεγάλην σημαντικότητα ἣν ἐπὶ τῆς τύχης αὐτῆς ἡ πολιτικὴ δρᾶσις αὐτοῦ ἐνεῖχεν. Ἦσαν δ᾽ ὄντως ὑπέροχοι ἰδιότητές τινες τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, καὶ οὐχὶ κοιναὶ τὰ προσόντα, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀναγάγει αὐτὸν εἰς ἣν εἶχεν ἀναχθῆ ὑψηλὴν θέσιν.

Ὁ ἄγνωστος Τρικούπης

(Προσωπικαὶ ἀναμνήσεις)

του Νικολάου Σπανδωνή

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 2 Απριλίου 1896 με τον παραπάνω τίτλο.

Διὰ τὸν πολὺν κόσμον ὁ Τρικούπης ὑπῆρξε καὶ θὰ ὑπάρξῃ πάντοτε μία ἀφηρημένη ἰδέα.

Πολιτικός, μάλιστα.

᾽Αρχηγός, βεβαίως.

Μηχανὴ σιδηρᾶ, χαλυβδίνη, βεβαιότατα.

῞Ανθρωπος, ὅμως, μὲ ὀστᾶ, μὲ σάρκας, μὲ νεῦρα, μὲ καρδίαν, ὅπως σεῖς, ὅπως ἐγώ.

῞Α! ὄχι!

Εἰς τοῦτο ἴσως συνέτεινεν ὁ τρόπος τοῦ βίου τοῦ Τρικούπη, τὸ φαινομενικῶς ἀκοινώνητον, τὸ ἀπρόσιτον, τὸ ὑψηλῶς ἐπιβλητικόν, τὸ ἀριστοκρατικῶς εἰς ἀπόστασιν κρατούμενον, τὸ ἐξόχως ἐκλεκτικὸν ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτοῦ.

῾Υπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην, ὁ Τρικούπης ὑπῆρξεν ὁ ἀγνωστότερος ἀνὴρ τῆς ῾Ελλάδος καὶ ἐνῷ περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τοῦ βασιλέως καὶ ὁ τελευταῖος ἀγρότης δύναται νὰ σᾶς εἴπῃ ὅ,τι θέλετε, περὶ τοῦ Τρικούπη τὸ πᾶν ἀγνοεῖται.

῾Η τοιαύτη ἀφῃρημένη περὶ αὐτοῦ ἰδέα, ἡ τοιαύτη μονοφυσιτική, οὕτως εἰπεῖν, περὶ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ ἀντίληψις τὸ μὲν τὸν ὠφέλησε, τὸ δὲ τὸν ἔβλαψε.

Τὸν ὠφέλησε, διότι ὁ λαὸς εἶχε σχηματίσει μίαν ὑπεράνθρωπον περὶ αὐτοῦ ἰδέαν.

Τὸν ἔβλαψε, διότι ἀπεμάκρυνεν ἀπ᾽ αὐτοῦ τὴν πρὸς αὐτὸν τρυφερότητα τοῦ λαοῦ.

῞Οπως τοὺς ᾽Ασιάτας μονάρχας, τοὺς ἀγνώστους εἰς τοὺς λαούς των, τοὺς περιβαλλομένους ἐντὸς νεφέλης δυνάμεως, ἐντὸς αἴγλης δόξης, οἱ λαοί των τοὺς λατρεύουσι, τοὺς τρέμουσι, τοὺς προσκυνοῦσιν, ἀλλὰ δὲν τοὺς ἀγαπῶσιν, οὕτω καὶ τὸν Τρικούπην, τὸν ἀνθρωπίνως ἄγνωστον εἰς τοὺς πολλούς, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τὸν ἐθαύμαζε, τὸν ἐφοβεῖτο, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ αἰσθανθῇ τὴν ἰδιαιτέραν ἐκείνην τρυφερότητα, ἣν πρὸς τὸν ὅμοιόν σας αἰσθάνεσθε.

Καὶ θρύλοι παράδοξοι, ἔκτροποι, διέτρεχον τὰς λαϊκὰς τάξεις.

– Μπορεῖ νὰ κάνῃ δέκα μέρες νὰ μὴ φάγῃ.

– ῞Ενα μῆνα ἔχει νὰ κοιμηθῇ γράφων τὸν προϋπολογισμόν.

– Στὸ κρεββάτι του δὲν πέφτει ποτέ.

– Κοιμᾶται ἀκουμπισμένος στὸ γραφεῖο του.

– Δὲν καπνίζει.

– Δὲν τρώγει.

– Δὲν ἀρρωστᾷ.

– Δὲν πίνει.

– Δὲν παίζει.

Νικόλαος Σπανδωνής. Φωτογραφία από το Ημερολόγιον του Κ. Φ. Σκόκου *του 1900, σ. 273. Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.*

– Δὲν πηγαίνει ᾽στὸ θέατρο.

– Δὲν ἀκούει μουσικήν.

– Δέν... δέν... δέν...

– Τὸ πῶς ἀπέθανεν εἶναι μυστήριον.

Καὶ ὅμως ὁ ἄνθρωπος αὐτός, τὸ ἀφῃρημένον τοῦτο διὰ τοὺς πολλοὺς ὂν ὑπῆρξε μία τῶν τρυφερωτέρων φύσεων, αἵτινες εἰσέπνευσαν τὸ θεῖον ἄρωμα τῶν ἀττικῶν ἴων, καὶ ἡ σιδηρᾶ αὐτὴ μηχανὴ εἶχε καρδίαν, ἣν οὔτε ἐφαντάσθητέ ποτε.

Θέλησις, ὅμως, ἐξόχως σιδηρᾶ, νοῦς ὑπέρτερος καὶ φύσις ἀριστοκρατικὴ ἰδιαζόντως συνεκάλυπτον τὸ τρυφερὸν τῆς καρδίας καὶ ἀπέκρυπτον αὐτὸ ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ πολλοῦ καὶ χύδην κόσμου.

῞Αλλως τε τὸ τοιοῦτον εἶναι ἰδιαιτέρως παρατηρημένον.

῾Υπὸ τὸν ἑπταβόειον θώρακα τῶν σιδηρᾶς θελήσεως ἀνθρώπων ὑποκρύπτεται συχνότατα τρυφερωτάτη καρδία.

Τὰς πτυχὰς ὅμως τὰς συγκαλυπτούσας τὴν ἰδεωδῶς τρυφερὰν ταύτην καρδίαν χρειάζεται χείρ,

ὅπως ἀνεγείρῃ καὶ συχνότατα ἡ χεὶρ αὕτη ἀνάγκη νὰ εἶναι λευκή, μικύλη, ἐλαφρά, μυροβόλος, ὡς χεὶρ γυναικός.

Τὰς πτυχὰς ταύτας πρώτη ἀνέσυρε καὶ δι' ὅλου τοῦ βίου ἀνασεσυρμένας ἐκράτησε ἡ ὑπέροχος κόρη τοῦ μεγάλου τῆς ἐπαναστάσεως ἱστορικοῦ, ἡ ἀδελφή του Σοφία.

Ὁ ἰδὼν ἐκ τοῦ πλησίον τὸν βίον τῶν δύο τούτων ἀδελφῶν, ὁ γνωρίσας τὰς σχέσεις αὐτῶν.

Ὁ εὐτυχήσας νὰ βλέπῃ τὴν μεταξὺ ἀμφοτέρων τῶν ὑπερόχων τούτων ὄντων διαμειβομένην διαρκῶς παλίρροιαν ἀγάπης καὶ τρυφερῶν αἰσθημάτων, ἐκεῖνος μόνος δύναται νὰ καυχηθῇ ὅτι παρέστη εἰς τὸ λυρικώτατον καὶ ὑψηλότατον τῶν δραμάτων.

Ὁ εἷς διὰ τὸν ἄλλον ἔζη.

Καὶ ἐνῷ αἱ τρυφεραὶ περιποιήσεις, αἱ περιποιήσεις μητρὸς περιέβαλλον τὸν ἀδελφὸν καὶ παρηγόρουν αὐτὸν καὶ ἐπούλωνον τὰς πληγάς του καὶ τῷ ἔδιδον δυνάμεις ἐν τῷ μεγάλῳ ἀγῶνι του.

Ὁλόκληρος ἡ δόξα τοῦ ἀδελφοῦ καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ αἴγλη ἀντεπιτίθεντο πρὸ τῶν ποδῶν τῆς φιλτάτης ἀδελφῆς, ὡς δίκαιον κτέρισμα εἰς αὐτὴν ἀνῆκον.

Οὐδέποτε ὁμοφροσύνη μεταξὺ ἀδελφῶν ὑπῆρξε τοσοῦτον τελεία καὶ οὐδέποτε δύο φύσεις ὑπέροχοι τοσοῦτον καλῶς ἠννοήθησαν καὶ τοσοῦτον ἐπιτυχῶς ἀλλήλας συνεπλήρωσαν.

Ὁ εἷς ἐθυσιάσθη ὑπὲρ τοῦ ἄλλου.

Τὸ δὲ θεῖον, ὡσεὶ φθονοῦν τοιαύτην καρδιῶν ἁρμονίαν, ἐπέβαλεν εἰς τὴν ἀδελφὴν καὶ τὴν ὑπερτάτην τῶν θυσιῶν, τοῦ νὰ ἐπιζήσῃ τοῦ μεγάλου ἀδελφοῦ της, μόνη, ἔρημος.

Ὤ! αἱ τραγῳδίαι τῆς ζωῆς!

Ἀλλὰ τὰς πτυχὰς τὰς συγκαλυπτούσας τὴν μεγάλην καὶ τρυφερωτάτην τοῦ Χαριλάου Τρικούπη καρδίαν δὲν ἀνέσυρε μόνη ἡ ὑπέροχος ἀδελφή του.

Καὶ ἄλλη γυναικεία χεὶρ μετ' ἀπείρου τρυφερότητος καὶ μετ' ἀγαστῆς λεπτότητος διὰ χρόνου μακροῦ μίαν πρὸς μίαν ἀνέσυρεν αὐτάς.

Καὶ αὐτὴ μὲν περιλουσθεῖσα ἀπὸ τὸ σπάνιον μύρον τὸ ἀποπνεόμενον ἀπὸ τοιαύτης καρδίας ἠγάπησεν αὐτόν, ὡς δὲν ἀγαπῶσι πλέον καὶ πιστὴ μέχρι τῆς νεκρικῆς του κλίνης παρέμεινεν, αὐτὸς δὲ τὴν ὑψίστην ἴσως τῶν παρηγοριῶν τοῦ βίου του ἐξ αὐτῆς ἤντλησε καὶ εἰς αὐτήν, ἴσως μόνον, ἀπεκάλυψεν ὅλον τὸ ὕψος καὶ ὅλον τὸν λυρισμὸν καὶ ὅλην τὴν ὑπερτάτην γλυκύτητα τῆς χρυσῆς του καρδίας.

Ὡς πάντες οἱ μεγάλοι, οἱ δυνατοί, οἱ μοιραῖοι ἔρωτες οἱ σβύνοντες μόνον μὲ τὴν τελευταίαν πνοὴν καὶ ὁ ἔρως οὗτος ἁπλῆν τὴν ἀφορμὴν ἔσχε καὶ ἁπαλῶς, ἡσύχως, ἠρέμα συνελήφθη.

Ὁ Τρικούπης εἶχε πάντα τὰ προσόντα, ὅπως θαυμασθῇ καὶ λατρευθῇ παρὰ τῶν γυναικῶν.

Παράστημα τέλειον, ἔκφρασιν προσώπου ἀμίμητον, ὀφθαλμῶν αἴγλην σπανίαν.

Εἰς τὸ φυσικόν.

Χαρακτῆρος δύναμιν, ἐπιφυλακτικότητα, ἄπειρον κράτος, λεπτοτάτη εἰρωνείαν καὶ ἓν εἶδος εὐγενεστάτης, ἀλλ' οὐχ ἧττον λίαν πραγματικῆς πρὸς τὰ ἀνθρώπινα φιλοσοφικῆς περιφρονήσεως.

Εἰς τὸ ψυχικόν.

Ἀλλ' ὡς νὰ μὴ ἤρκουν ταῦτα, ὁ Χαρίλαος Τρικούπης εἶχε μίαν ἀρετὴν ἐξόχως σπανίαν παρ' ἡμῖν.

Ἦτο ὁ λαμπρότατος τῶν ὁμιλητῶν μας (causeur).

Ἔπρεπε νὰ εὐτυχήσητε νὰ τὸν ἀκούσητε ἐν στενωτάτῳ κύκλῳ ὁμιλοῦντα (causant), διὰ νὰ ἐννοήσητε ὁποία πραγματικὴ μαγεία ἐξ αὐτοῦ ἐχύνετο.

Ἐνθυμοῦμαι.

Εἶναι πολλὰ ἔκτοτε ἔτη.

Εἶχε μεταβῆ εἰς Σῦρον, ἵνα ἐπιτοπίως μελετήσῃ τὰ αἰτήματα τῶν Συριανῶν ἐμπόρων.

Ἐγὼ μόλις εἶχον ἐπιστρέψει ἐκ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν εἰδικῆς ἀποστολῆς, δι' ἧς μὲ εἶχε περιβάλλει ἡ *Ακρόπολις* καὶ διετάχθην νὰ παρακολουθήσω τὸν Τρικούπην.

Μετὰ κοπιωδεστάτην ἡμέραν, ὁ Τρικούπης ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Πειραιᾶ, χάρις δὲ εἰς τὴν καλοσύνην τοῦ βουλευτοῦ κ. Δελλαρόκα προσελήφθην καὶ ἐγὼ εἰς τὸ πολεμικὸν ἀτμόπλοιον, τὸ ὁποῖον θὰ τὸν ἔφερε.

Ὁ Τρικούπης εἶχε τὴν καλοσύνην νὰ μὲ προσκαλέσῃ εἰς τὴν τράπεζάν του.

Συνδαιτυμόνες.

Ἐκεῖνος, ὁ κ. Σκουλούδης, ὁ κ. Δελλαρόκας, ὁ κ. Γ. Ἀναγνωστόπουλος καὶ ἐγώ.

Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ γεύματος ἐπεκράτησε σχετικὴ σιγή. Ἀλλὰ δοθείσης ἀφορμῆς ἐκ τοῦ παρασήμου, ὅπερ ὁ Σουλτάνος μοὶ εἶχεν ἀπονείμει, ὁ Τρικούπης ἤρχισεν ὁμιλῶν. Ἐπὶ μίαν ὁλόκληρον ὥραν ἅπαντες εἴμεθα κρεμασμένοι ἀπὸ τῶν χειλέων του.

Ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἕτερον μετεπήδα τὸ θέμα.

Τουρκία, ἐφημεριδογραφία, Σουλτάνοι, Γιανίτσαροι, ταξείδια, παράσημα, τουρκικὸν ραχάτι τὰ πάντα διῆλθον, ὡς ἐν καλειδοσκοπίῳ πρὸ τῶν ὀμμάτων μας διηνθισμένα δι' ἀνεκδότων ἱστορικῶν, δι' ἐπεισοδίων, δι' εἰκόνων, διὰ περιγραφῶν.

Φυσικά, ἀπέριττα, μὲ μικρὰν λεπτοτάτην εἰρωνείαν.

Ἀλλὰ πόσον εὔγλωττα, πόσον διδακτικά, μὲ ὁποίαν μαγείαν γλώσσης καὶ μὲ οἵαν φωνῆς θερμότητα.

Ἄ! τὸν brillant causeur!

Τὸν καμωμένον νὰ ὁμιλῇ μέσα σὲ boudoir Louis XV ἐπάνω σὲ καναπεδάκια θνήσκοντος κυανοῦ ἀπέναντι τῆς ἰώδους τηβέννου ἑνὸς ἀββᾶ καὶ τῶν ἐρυθρῶν τακουνίων μιᾶς μαρκησίας!

Συνηντήθησαν ἐν ἑσπέρας εἰς μίαν ἐπίσημον ὑποδοχήν.

Αὐτός, οἷον, τὸν ἐγνωρίσατε.

Αὐτὴ μὲ τὴν σκεπτικὴν ψυχὴν Σλαύας, μὲ τὴν ἀνατροφὴν ἀριστοκράτιδος.

Ὡμίλησαν.

Ἠννοήθησαν.

Ἔκτοτε αὐτὴ παράφορος, ἐξ ἔρωτος, ἐκ θαυμασμοῦ, ἐκ λατρείας, ἐκ τῆς σλαυϊκῆς ἐκείνης τάσεως πρὸς τὸ ἄγνωστον, πρὸς τὸ ὑπέργειον.

Αὐτὸς μεμετρημένος, ἐπιφυλακτικός, περισπώμενος ἀπὸ τὸ φοβερὸν φορτίον καὶ τὰς φροντίδας τῆς ἀνωτάτης ἐξουσίας.

Καὶ ἠγαπήθησαν.

Νὰ ἐξηγηθῶ.

Αἱ ψυχαί των ἐκοινώνησαν ἀλλήλων.

Αὐτὴ ἐν αὐτῷ ἐζήτησε καὶ ἀνεῦρε τὸ ἰδανικό της. Αὐτὸς ἐν αὐτῇ ἀνεῦρε τὸ πλάσμα, εἰς ὃ ἠδυνήθη νὰ ἐκχύσῃ ὅλην τῆς καρδίας του τὴν τρυφερότητα.

Παρ' αὐτῇ εὗρε τὴν παρηγορίαν ἀπὸ τῶν πικριῶν τοῦ βίου, εἰς αὐτῆς τὴν καρδίαν ἀνεῦρε τὸ θεῖον βάλσαμον, δι' οὗ αἱ πληγαὶ τῆς ψυχῆς ἐπουλοῦνται.

Αὐτὴ τὸν περιέβαλε διὰ τῆς ἀτμοσφαίρας ἐκείνης, ἐν ᾗ ἵπτανται τὰ φιλιά, καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ καὶ μόνῃ ὁ καλλιτέχνης δύναται νὰ ζήσῃ.

Καὶ τὸ εἰδύλλιον, ἀρχίσαν προφορικῶς, ἐξηκολούθησε διὰ συχνῆς ἀλληλογραφίας.

Ὢ! αἱ θεῖαι ἐπιστολαὶ πρὸς ἄγνωστον, αἵτινες, θὰ ἐγράφησαν.

Ὅλον μου τὸν βίον θὰ ἔδιδον νὰ τὰς ἀνεγίνωσκον.

Πιστὸς καὶ πιστὴ πρὸς ἀλλήλους διεβίωσαν εὐτυχεῖς.

Τὸ θεῖον τοὺς ἐχώρισε.

Ἀλλ' ἧττον μοχθηρὸν τὴν φορὰν ταύτην παρέσχεν αὐτοῖς τὴν οὐρανίαν ἡδονήν, νὰ ὁρκισθῶσι τὸν ὑπέρτατον ὅρκον τῆς ἐν ἐλέῳ κρείττονι κόσμῳ συναντήσεως.

Ὢ! τοὺς πανευδαίμονας.

«Δὲν δύναμαι νὰ λογισθῶ λιποτάκτης»

Μία επιστολή του Χαρίλαου Τρικούπη προς τον Θεμιστοκλή Παπαλουκά που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Νεολόγος Πατρών* στις 2 Απριλίου 1896.

Ἡ εἴσοδος τοῦ Χαριλάου Τρικούπη εἰς τὴν πολιτικὴν ἐσφαλμένως ὑπολογίζεται ἔν τισι δημοσιεύμασιν ἀπὸ τοῦ 1865, ὅτε τὸ πρῶτον ἐξελέγη βουλευτὴς Μεσολογγίου· ἀλλὰ πρέπει νὰ ὑπολογισθῇ ἀπὸ τοῦ 1863, ὅτε ἔκ τινος κοινότητος ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἐξελέγη πληρεξούσιος καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν. Ἔκτοτε, λοιπόν, μέχρι τοῦ 1874, καθ' ἣν ἐγράφη ἡ κατωτέρω ἐπιστολή, εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Τρικούπης ἑνδεκαετίαν ὅλην πολιτικῆς δράσεως καὶ ἐξελίξεως τῶν καθ' ἡμᾶς, χρονικὴν περίοδον ἐπαρκῆ εἰς τὸν μέγαν αὐτοῦ νοῦν καὶ τὴν πολιτικὴν προορατικότητα, ὅπως σχηματίσῃ βασίμως τὰς ἰδέας αὐτοῦ καὶ πεποιθήσεις περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς πολιτείας.

Ἀντί, λοιπόν, λόγων πτεροέντων, ἃς ἀκούσωμεν αὐτὸν τὸν ἀείμνηστον ἄνδρα, ὅστις καίτοι νεκρὸς ὁμιλεῖ βροντοφώνως διὰ τῆς ἐπιστολῆς του, ἣν ἀπηύθυνε κατὰ τὸ 1874 πρὸς φίλον του, τὸν κ. Θεμιστ. Παπαλουκᾶν, ὅστις φιλοφρόνως παρεχώρησεν ἡμῖν ταύτην ἅμα τῇ αἰτήσει μας· ἡ ἐπιστολὴ αὕτη λύει τὰ σήμερον περισπούδαστα ζητήματα περὶ συναλλαγῆς, περὶ ἀπογοητεύσεως, ἀπὸ πότε εἰσῆλθεν αὕτη εἰς τὰ στέρνα τοῦ μεγάλου πολιτευτοῦ καὶ ἐπὶ πόσον ἐνεκαρτέρησε βαυκαλιζόμενος ὑπὸ τῆς ἐλπίδος, μήπως κατορθώσῃ ποτὲ νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν Πολιτείαν ἀπὸ τὰ νοσήματα, τὰ ὁποῖα ἀκόμη μέχρι σήμερον διαβιβρώσκουσι τὰ σπλάχνα αὐτῆς, καὶ οὐδεὶς οἶδεν ἐπὶ πόσον ἀκόμη θὰ διαρκέσωσιν, ἀφοῦ οὗτος ἔπεσε θῦμα αὐτῶν ἐν ὅλῃ τῇ δραματικότητι, ἥτις ἐξετυλίχθη ἐν Κάνναις.

Ἰδού ἡ αὐθεντία τῶν λόγων του τόσον ἐπικαίρων ὄντων διὰ τὴν σήμερον:

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 4 Μαΐου 1874.

Φίλε κύριε Παπαλουκᾶ,

Ἡ προχθεσινὴ ἐπιστολή σου γραφεῖσα ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τῆς ἀποχῆς μου ἀπὸ τοῦ ἐκλογικοῦ ἀγῶνος ἐπιμαρτυρεῖ τὴν πρὸς ἐμὲ ἀγάπην σου, ἧς ἔσχον τοσαῦτα δείγματα.

Τὴν διάθεσιν ὅπως παραιτηθῶ τῶν ἐκλογικῶν ᾐσθάνθην, ἀφ' ὅτου ἐπείσθην ὅτι καθ' ὃν τρόπον ἐφαρμόζεται τὸ πολίτευμα ἐν Ἑλλάδι, ἡ Βουλὴ οὐδεμίαν δύναται νὰ ἀσκῇ ἐπιρροὴν ἐπὶ τὴν κυβέρνησιν τοῦ τόπου. Διὰ τῆς καταχρήσεως τῆς προνομίας τῆς διαλύσεως τῆς Βουλῆς ἐγκαθιδρύθησαν αἱ κυβερνήσεις τῶν μειονοψηφιῶν, αἵτινες διὰ τῶν ἐπεμβάσεων εἰς τὰς ἐκλογάς, μετατρέπονται εἰς κυβερνήσεις ἐπιπλάστων καὶ προσκαίρων πλειονοψηφιῶν· εἰς δὲ τὴν Βουλὴν ἐπιτρέπεται νὰ ὑπάρχῃ μόνον ἐφ' ὅσον εἶναι νευρόσπαστον. Ἤδη ἀπὸ τοῦ 1869 εἶχον ἀποφασίσει νὰ ἀποστῶ τοῦ ἐκλογικοῦ ἀγῶνος, ἀλλ' ὑπέκυψα τότε εἰς τὰς ἐπιμόνους παραστάσεις τῶν ἐν Μεσολογγίῳ φίλων μου. Τὰ ἔκτοτε καὶ ἕως τὴν σήμερον γενόμενα ἀποδεικνύουσι, νομίζω, πόσον εἶχον δίκαιον, καὶ ὅτι συμφερότερον καὶ δι' ἐκείνους καὶ δι' ἐμὲ θὰ ἦτο νὰ μὴ ἀπετρεπόμην τῆς ἀρχικῆς γνώμης μου.

Θὰ μοὶ εἴπῃς· καὶ τί βλάπτει νὰ εἶσαι ἐν τῇ Βου-

λῇ, ἔστω καὶ ἂν αὕτη δὲν δύναται νὰ ἐπιδράσῃ σπουδαίως ἐπὶ τῶν κοινῶν; Βεβαίως δὲν θὰ ἔβλαπτεν, ἂν αἱ ἐκλογαὶ μὲ ἄφηνον ἀδέσμευτον, ὅπως π.χ. ἀφήνουσι τὸν Λομβάρδον. Ἀλλ' ἐξ ἰδίας σκληρᾶς πείρας γινώσκεις εἰς τί ἐκτίθενται οἱ ὑπὲρ ἐμοῦ ἐργαζόμενοι ἐπαρχιακοὶ φίλοι· δὲν εἶναι δὲ ὅλοι εἰς θέσιν νὰ ὑποστῶσιν, ὅπως σὺ ὑπομονητικῶς, τὰ παθήματά των. Παρ' ἐμοῦ καὶ μόνον ἀναμένουσιν οὗτοι, καὶ δικαίως, τὴν θεραπείαν καὶ ἀπαιτοῦσιν ὅπως τὴν δικαίωσιν αὐτῶν ἔχω γνώμονα τῆς πολιτικῆς μου πορείας· ὅταν δὲ αἱ πεποιθήσεις μου δὲν τὸ ἐπιτρέπουσιν, ἀκούω παρεξηγήσεις καὶ γογγυσμούς. Ὅ,τι δὲ καθιστᾷ τὴν θέσιν μου μᾶλλον ἀφόρητον εἶναι ὅτι μόνος σχεδὸν τῶν πολιτευτῶν δὲν ἔχω διαρκῆ ἕδραν ἐν τῇ Βουλῇ, ὅπως δυνηθῶ νὰ οἰκοδομήσω τι σπουδαῖον. Ἐπὶ ὅλην πενταετίαν, ἐνῷ πάντες οἱ ἄλλοι πολιτευταὶ διαρκῶς σχεδὸν ἦσαν βουλευταί, ἐγὼ μόνον ἐπ' ὀλίγους μῆνας εἶχον εἴσοδον ἐν τῇ Βουλῇ. Πιθανότατον εἰς τὰς ἐφετεινὰς ἐκλογὰς νὰ ἐπετύγχανον, ἂν ἐξετιθέμην, ἀλλ' ἐπίσης πιθανὸν εἰς τὰς κατόπιν νὰ ἀπετύγχανον. Εἶναι δυνατὸν οὕτω νὰ καταρτισθῇ περὶ ἐμὲ σπουδαῖον κοινοβουλευτικὸν κόμμα καὶ ἑπομένως νὰ ἀποκτήσω τὴν ἰσχύν, ὅπως ἀνταποκριθῶ εἰς τὰς προσδοκίας τῶν φίλων; Ἄφες δὲ ὅτι, ὅπως νῦν ἔχουσι τὰ πράγματα, καὶ ἂν κατηρτίζετο τὸ κόμμα, θὰ ἦτο θεμελιωμένον ἐπὶ τῆς ἄμμου, ἀφοῦ τοιαύτη πλειονοψηφία δὲν θὰ ἦτο ἀνεκτὴ καὶ θὰ προεκάλει ἁπλῶς τὴν διάλυσιν τῆς Βουλῆς. Ἐκαραδόκουν, ἄρα, τὴν εὐκαιρίαν ἵνα ἐξέλθω τῆς πλήρους ἀπογοητεύσεως δι' ἐμὲ πολιτικῆς σκηνῆς, καὶ τοιαύτη εἶναι ἡ νῦν παρουσιαζομένη. Μετὰ τρεῖς ἀποτυχίας ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ δὲν δύναμαι νὰ λογισθῶ λιποτάκτης, ἀφοῦ μάλιστα ἐξετέθην πέρυσιν, ὅτε ἦτο πρωθυπουργὸς ὁ ἀντίπαλός μου, ἀποσύρομαι δὲ ἐφέτος, ὅτε ἠδυνάμην, ἂν ἤθελον, νὰ ἔχω κυβερνητικὴν ὑποστήριξιν. Εἶμαι δὲ ἤδη καὶ ἐλεύθερος κομματικῶν ὑποχρεώσεων ἐνταῦθα, διότι ὡς ἐκ τῆς ἀπουσίας μου ἐκ τῆς Βουλῆς ἀπεσυνετέθη σχεδὸν τὸ πέμπτον κόμμα, ἐνῷ ἂν εἰσερχόμην πάλιν εἰς τὴν Βουλήν, θὰ συνέδεον νέους δεσμούς, οἵτινες δὲν θὰ μὲ ἄφηνον ἐλεύθερον νὰ ἀποσυρθῶ.

Ἐννοῶ καὶ ἀποδέχομαι τὰς σκέψεις σου, ὅτι ἡ ἀποχὴ συνεπάγεται διάλυσιν τοῦ κόμματος. Ἀλλ' ἐξ ὅσων σοὶ ἐκθέτω ἐννοήσας ὅτι ἀπεφάσισα νὰ ἀποσυρθῶ τῶν πολιτικῶν, μὴ ἔχων ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ διαρκὲς ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου νὰ στηριχθῶ, οὐδ' ἐν πρωτευούσῃ σκοπὸν εἰς ὃν ν' ἀποβλέπω, καὶ θέλων νὰ τηρήσω πλήρη ἐλευθερίαν τῆς ἐνεργείας μου, ἥτις δυσκόλως συμβιβάζεται πρὸς τὰς ἐκλογικὰς ὑποχρεώσεις.

Εὐγνωμονῶ πρὸς τοὺς φίλους, οἵτινες ἀπετέλεσαν τὸ κόμμα, ὅπερ μὲ ὑπεστήριξεν ἐπαρχιακῶς, καὶ ἐλπίζω νὰ παρουσιασθῶσιν εὐκαιρίαι, ὅπως τοὺς ἀποδείξω διὰ τῶν πραγμάτων πόσον τοὺς ἐκτιμῶ· ἀλλ' ἡ ὑποστήριξις αὕτη ὅπως μοὶ δίδεται, περιορίζει τὴν ἀνεξαρτησίαν μου χάριν βουλευτικῆς θέσεως, ἣν δὲν μοὶ ἐξασφαλίζει συνεχῶς, καὶ ἥτις ἀπώλεσε πᾶσαν ἀξίαν ὡς ἐκ τῆς δι' αὐθαιρέτων καὶ συστηματικῶν διαλύσεων ὁλοτελοῦς ἐκμηδενισμοῦ τῆς Βουλῆς.

Σὲ ἀσπάζομαι ἀδελφικῶς

Πρόθυμος φίλος
Χαρίλαος Τρικούπης

Ὁ ἄνθρωπος

του Εμμανουήλ Ρέπουλη

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 3 Απριλίου 1896 με τον παραπάνω τίτλο.

Ἐὰν ἡ μεγαλοφυΐα τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν ἐκρίνετο ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν πράξεών των, τὸ πάνθεον αὐτῶν θὰ περιελάμβανε πολὺ ὀλιγωτέρους ἐκ τῶν κατ' ἐποχὰς ἀπαθανατιζομένων.

Τοῦ Τρικούπη ὁ θάνατος, βεβαίως, δὲν ἀφήνει μόνον ἴχνη διαβάσεως λόγους ἀψύχους καὶ ναυαγήσαντα σχέδια. Μετεβλήθη ἄρδην ὁ ὀργανισμὸς ἡμῶν ὁ δημοσιονομικός, καὶ ἡ διέπουσα νομοθεσία φέρει σχεδὸν ἅπασα τὸν τύπον τοῦ πνεύματός του. Ἀλλ' ὁ Τρικούπης ἐπηγγέλλετο τῶν ἐθνικῶν ὀνείρων τὴν πραγματοποίησιν, καὶ τοῦ πνεύματός του ἡ λάμψις κατηύγαζε τοὺς μεγίστους τοῦ Ἔθνους πόθους, μακρὰν πολὺ μακρὰν ἐξικνουμένη. Ὑπὲρ πάντας ἐννόει ὁ ἴδιος τί ἠδύνατο νὰ ἐπιτελέσῃ, καὶ ἐντεῦθεν τοῦ Ἔθνους αἱ ἀξιώσεις, αἵτινες αὐταὶ καὶ μόναι θὰ ἤρκουν νὰ ἀποδείξουν τὴν περὶ αὐτοῦ ἰδέαν καὶ τὴν ἐπ' αὐτοῦ καὶ μόνου πεποίθησιν. Ὁ Τρικούπης, βεβαίως, δὲν ἐμεγαλούργησεν ὡς ἡ λάμπουσα διάνοιά του ἐγγυᾶτο. Δὲν ἠδυνήθη νὰ λύσῃ οὔτε κἂν τὸ ζήτημα τὸ κυβερνητικόν, τὸ ζήτημα τὸ διοικητικόν. Καὶ ὁ ἀνὴρ ὁ γοητεύσας διὰ τῶν ἐπιστημονικῶν του φώτων, καὶ ὁ ἀνὴρ ὁ μὲ τὴν δᾳδα τοῦ πνεύματος ἐπιδείξας πρῶτος αὐτὸς εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅτι τὰ πάντα δέονται ἀναμορφώσεως καὶ οὐδὲν ὑπάρχει ὀρθὸν οὔτ' ἐν τῷ νόμῳ, οὔτ' ἐν τῇ πράξει εἰς κανένα τῆς διοικήσεως κλάδον, ἐν ᾧ μὲ τὴν σκαπάνην τοῦ ἀνακαινιστοῦ ἔβαινε κατόπιν εἰς τὸν προδιαγεγραμμένον δρόμον κατάκοπος, ἐφάνη ὅτι ματαιοπονεῖ.

Ἀλλ' ἂν δὲν προσέδωκεν εἰς τὸ Ἔθνος μεγα-

λεῖον, ὅμως τὸ ἴδιον αὐτοῦ οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ.

Λέγουν ὅτι ὁ Τρικούπης ἔγεινε πολιτικὸς ἀνήρ, ὅτι τὸν ἀνέδειξε ἡ εὐρεῖα μόνον παιδεία του. Εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν τὰ πάντα διέπονται ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης, εἶναι ὑπὲρ πᾶσαν ἀκαλλιέργητον ἰδιοφυΐαν ἀναγκαία αὕτη εἰς τὴν διακυβέρνησιν τῶν λαῶν, εἰς τοὺς ἄρχοντας πολιτειῶν εὐνομουμένων. Ἀλλ' εἰς τὸν Τρικούπην ἡ παιδεία εὗρεν ἐξόχως προσφυὲς ἔδαφος, ἵνα καρποφορήσῃ ὡς ἐκαρποφόρησεν. Οὔτε τὴν θέλησιν, οὔτε τὴν ἀντίληψιν, οὔτε τὴν κρίσιν, οὔτε τὴν τόλμην, οὔτε τὴν ὑψηλοφροσύνην, οὔτε τὸ ἀρχικόν, οὔτε τὸ ἐπιβάλλον ἤντλησεν ὁ Τρικούπης ἀπὸ βιβλία. Βεβαίως δὲν ἐγεννήθη ρήτωρ. Βεβαίως δὲν ἐγεννήθη δημαγωγός. Ἀλλ' ἐγεννήθη δυνάμενος νὰ θέλῃ καὶ νὰ δύναται ὅ,τι θέλει.

Χωρίσατε τὸν πολιτικὸν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον. Διακρίνατε τὸν κυβερνήσαντα. Ἐξετάσατε ὄχι ποῖα τὰ ἀποτελέσματα τῆς πολιτείας αὐτοῦ, ἀλλ' ὁποῖος ἦτο ὁ Χαρίλαος Τρικούπης. Ἐμφανίζεται πρώτην φορὰν ὡς πρωταγωνιστὴς εἰς τὴν πολιτικὴν σκηνὴν καὶ θέτει τὸ ὄνομά του ὡς ἀπαρχὴν νέας ἐποχῆς κοινοβουλευτικῆς. Χαράττει ἀμέσως βαθεῖαν αὖλακα, ἵνα χωρίσῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τοὺς τότε πολιτικοὺς κολοσσοὺς διὰ διαφορᾶς ἰδεῶν συναφῶν ἀμέσως πρὸς τὸ Σύνταγμα καὶ τὴν ἐφαρμογήν του, καὶ τοὺς ἀντιμετωπίζει μεταρρυθμιστὴς τοῦ τρόπου τῆς κοινοβουλευτικῆς ἐν Ἑλλάδι πολιτικῆς. Εἶναι ἀνίκανος νὰ κατέλθῃ εἰς κολακευτικὴν ὀχλαγωγίαν, καὶ ὅμως ὁρίζει εὐθὺς ἐν τῇ πρώτῃ του πρωθυπουργίᾳ ὅρια εἰς τὴν Βασιλείαν λέγων: «Ἐκεῖ θὰ σταθῇς!». Στηριζόμενος ποῦ; Εἰς ἑαυτὸν καὶ μόνον. Θεσπίζει δὲ οὕτω δόγμα κοινοβουλευτικόν, ὑφ' ὃ τάσσονται πάντες οἱ δι' οὓς ἐθεσπίσθη. Ὁμιλεῖ καὶ δημιουργεῖ νέαν ρητορικὴν κοινοβουλευτικήν. Γράφει καὶ ἐμφαίνει διδάσκαλον τῆς πολιτικῆς, οὗ τὰ ρήματα δὲν ἔχουν ἄλλοτε ἀκουσθῆ. Πράττει καὶ ἐκδηλώνει νοῦν καὶ θέλησιν ὁποίαν δὲν ἐγνώρισεν ἄλλοτε τὸ Ἔθνος τὸ Ἑλληνικόν. Ρωμαλέος ὡς ἥρως προβαίνει εἰς τὸν δρόμον του, ἄτεγκτος, ἄκαμπτος, βαρύς, ἐπίμονος, βουλητικός, δυνητικὸς καὶ καταρρίπτει τὰ προσκόμματα καὶ πᾶν ἐμπόδιον συντρίβει, καὶ ἡ μορφὴ αὐτοῦ ἀποκαλύπτει νέας τρίβους πολιτικὰς καὶ κυριαρχεῖ ἐν τῇ συνειδήσει πάντων. Ἡ Ἑλλὰς χαιρετίζει μέγαν ἄνδρα. Εὐρὺς εἰς τὴν σύλληψιν τῶν ἰδεῶν, ὀξὺς εἰς τῶν πραγμάτων τὴν ἀντίληψιν, ταχὺς εἰς τῶν ἀποφάσεων τὴν ἐκτέλεσιν, μελετητικός, φιλόπονος, ἀκούραστος, ἀνεξάντλητος, ἀκαταπόνητος, ἐπικαλεῖται σιδηροῦς. Τοιαῦται ἀρεταὶ δὲν εἶναι μόνον ἐν Ἑλλάδι σπάνιαι. Ὁ Τρικούπης θὰ ἠδύνατο παντοῦ νὰ ὑψωθῇ, παντοῦ νὰ διακριθῇ, παντοῦ νὰ ὑπερέχῃ. Εἰς πᾶν Ἔθνος. Καὶ εἰς πᾶσαν ἐπιστήμην. Ὄχι μόνον εἰς τὴν πολιτικήν. Δὲν εἶναι ἐγκώμιον θανόντος· εἶναι ἀλήθεια. Πνεῦμα εὐρὺ καὶ θέλησις ἀπέραντος δύνανται τὰ πάντα. Ἡ φύσις ἐφαίνετο ὅτι τὸν εἶχε προορίσει νὰ μεγαλουργήσῃ ὅπως δήποτε ἂν ἔδρα. Καὶ ὅταν ὑψοῦτο καὶ ὅταν συντετριμμένος ἔπιπτε κατὰ τὰς μεταπτώσεις τῆς πολιτικῆς τύχης, οὐδὲν κοινὸν ἐν αὐτῷ ἐφαίνετο. Τὰ πάντα ἐνέφαινον φυσιογνωμίαν ἐξαιρετικήν. Ἀπὸ τὰς σημειούσας σταθμοὺς νέου βίου εἰς τὰ ἔθνη ἔνθα ἐμφανίζονται. Ἂν ἐδῶ ὑπερίσχυσαν τῶν ἀρετῶν του τὰ πράγματα, ἄλλοι ἄλλοτε ἂς εἴπωσι πῶς ἐπέδρασε καὶ ἐπ' αὐτὸν τὸ περιέχον καὶ ἠλλοίωσε τὸν χαρακτῆρα του. Ὁ διακρίνων τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὸν κυβερνήσαντα δὲν δύναται νὰ μὴ σταθῇ πρὸ αὐτοῦ ἐν θαυμασμῷ, ὡς ἐνώπιον φύσεως ὑπερόχου.

Τὸ ὑπέροχον τοῦτο ἐξεδηλοῦτο εἰς τὸν Τρικούπην ἰδίως ὁμιλοῦντα, ἰδιαίτερα ἀγορεύοντα. Ρήτωρ οὐδεὶς σώζεται εἰς τοὺς λόγους αὐτοῦ ὁποῖος πράγματι ἦτο. Ἀφ' ὅτου ὁ Δημοσθένης ὥρισε τὴν ρητορικήν, δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε αὕτη οὖσα κυρίως ὑπόκρισις. Ἀλλ' ὁ Τρικούπης ἦτο ὁ μέγιστος τῶν Ἑλλήνων ρητόρων, ἐκ τῶν πρώτων τῆς Εὐρώπης ρητόρων, χωρὶς οὐδ' ἐλαχίστην ν' ἀναμιγνύῃ εἰς τὴν ἀπαγγελίαν ὑπόκρισιν. Βαρύς, πυκνός, σφικτός, στερρός, δριμύς, ἔβαινε μεγαλοπρεπὴς πάντοτε, ὡς τὰ πρόσωπα τῶν ἀρχαίων τραγῳδιῶν. Ρήτωρ αὐτοτελής. Οὐδαμόθεν δανειζόμενος τίποτε. Ἐξ αὐτοῦ τὰ πάντα. Αὐτοτελὴς ἐν λόγοις ὡς καὶ ἐν ἔργοις. Ἡ ἀπομίμησις τῷ ἦτο ἄγνωστος. Τοιαύτη κληρονομία δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὸ αἷμα του. Λέξις καθαρά, γλῶσσα φυσική, ἐμβριθὴς ἔκφρασις, καὶ ὅλα αὐτὰ συμπυκνούμενα εἰς ἰδέας, καὶ ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦντα οἰκοδόμημα συμπαγές, ἐξ οὗ οὐδὲν δύναται νὰ ἀφαιρεθῇ· τοιοῦτος θὰ σώζεται ὁ Τρικούπης εἰς τοὺς λόγους του. Ὅ,τι εἰς τὸν Δημοσθένη ἡ ὑπόκρισις, εἰς τὸν Τρικούπην ἦτο ἡ ἐπιβολὴ τοῦ παραστήματος, ὁ τόνος τῆς ἀπαγγελίας, ὁ μονόχορδος, ἀλλὰ σθεναρός, ὁ ἄνευ χρωμάτων, ἀλλ' ἡγεμονικὸς καὶ ἀποπνέων ἀκλόνητον πεποίθησιν ἐπὶ τὰς ἰδέας του. Διότι ὑπὲρ πάντα ἄλλον ὁ Τρικούπης ἐφαίνετο πιστεύων εἰς ὅ,τι ἔλεγε. Ἰδού ἡ μεγάλη του δύναμις, τῆς ὁποίας ζωηρὰ λάμψις ἐκφαίνεται εἰς τοὺς λόγους του καὶ ἀναγινωσκομένους. Οὐδέποτε προσφεύγων εἰς εἰκόνας ἀπαιτούσας ἔξαρσιν ὑποκρίσεως, οὔτε φερόμενος ἐπὶ πτερύγων χρωματισμένων κενολογιῶν, ἤθελε μόνον νὰ πείθῃ. Καὶ ἔπειθεν. Ἔπειθε καρφώνων τὰς ἰδέας του, τὰς ἀποδείξεις του, τὰ ἐπιχειρήματά του. Ἔπειθε πάντοτε εἴτε ἀριθμολογῶν εἴτε περὶ ἄλλων θεμάτων ἀγορεύων. Ξηρὸς εἰς τοὺς λόγους του, καὶ ὅμως συγκρατῶν τοὺς ἀκροατὰς ἀφώνους. Τοὺς συνεκράτει ἡ μεγαλοπρέπεια καὶ τῆς φράσεως καὶ τοῦ τόνου. Οἱοσδήποτε καὶ ἂν τὸν ἤκουεν ἀγορεύοντα, συνῃσθάνετο ἀμέσως τὴν ἐπιβολὴν τοῦ μεγαλείου του. Οὐδ' ἦτο ἀήττητος ὑποστηρίζων τὸ δίκαιον μόνον. Κατακρινόμενος δὲν περιωρίζετο εἰς ἀπολογίαν. Ἡ μεγάλη του δύναμις

Εμμανουήλ Ρέπουλης. Ελαιογραφία του Σπυρίδωνος Βικάτου. Λέσχη των Φιλελευθέρων.

μετέστρεφε τὸ θέμα, καὶ ἡ ἑλληνικὴ βουλὴ ἔβλεπε πάντοτε καταπληκτικὴν ἐναλλαγὴν θέσεως τῶν ἀνταγωνιζομένων, τὸν κατακρινόμενον λαμβάνοντα θέσιν κατηγόρου καὶ τοὺς πρὶν κατηγόρους ἐξαναγκαζομένους εἰς ἀπολογίαν, καὶ φυσικὰ ἡττωμένους. Εἴτε μισῶν εἴτε εἰρωνευόμενος εἴτε πλήττων εἴτε σκώπτων εἴτ' ἐν ὀργῇ εἴτ' ἐν ὑπερηφανείᾳ εἴτ' ἐν θυέλλῃ εἴτ' ἐν ἠρεμίᾳ, πάντοτε δεινός, πάντοτε ἀκατάβλητος, πάντοτε ἐμπηγνύων εἰς τοὺς ἀκούοντας τὸ φρόνημά του. Ἁπαλῶς οὐδέποτε θωπεύων, ἀλλὰ πυρακτῶν καὶ καρφώνων τὰς ἰδέας του. Ἀνδρικὴ καὶ ἰσχυρὰ ἔκφρασις ἐδέσμευε τοὺς ἀκούοντας, καὶ ἡ ἰσχὺς τῶν ἀποδείξεων καὶ τῆς φράσεως ὁ στερρὸς δεσμὸς καὶ τῆς λέξεως ἡ ἔντεχνος δύναμις καὶ τῆς σκέψεως ἡ εὔροια ἐπαρουσίαζον τὸν Τρικούπην ἀπὸ τοῦ βήματος πάντοτε ἡγεμονεύοντα τῆς Βουλῆς.

Ἀλλ' οὔτε τῆς θελήσεως ἡ ἰσχύς, οὔτε αἱ ἄλλαι του πνευματικαὶ καὶ ψυχικαὶ ἀρεταὶ ἐπαρουσίαζον ἄνδρα κοινόν. Οὐδ' ἐγήρασκε δὲ οὔτε θὰ ἐγήρασκε τοῦ ἀνδρὸς τὸ μεγαλόφρον ἦθος. Τοιοῦτον ἄνθρωπον, μωρὸν μόνον Ἔθνος ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ θρηνήσῃ. Ἂν ἡ κρίσις τοῦ κυβερνήσαντος πολιτικοῦ δὲν ἐξαίρει αὐτὸν εἰς τὸ σημεῖον τῆς προσωπικῆς του περιωπῆς, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος οὐδέποτε ἔπαυσε διὰ τοῦτο ὑπερέχων τῆς κοινῆς φύσεως. Ἂν ὁ κυβερνήτης συνετρίβη, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ἔμεινε μέγας ὡς ἦτο. Ἂν ὁ πρωθυπουργὸς δὲν ἐπραγματοποίησε τὰ ἐθνικὰ ὄνειρα, ἀλλ' ὁ Τρικούπης συνήνου πάντοτε ἐν ἑαυτῷ ἐξαιρετικὰ πρὸς τοῦτο τῆς φύσεως προνόμια. Πρόκειται ἀληθῶς μυστήριον ἡ ἐν τῇ πράξει ἀποτυχία τοιούτου ἀνδρός. Πρὸς τοιαύτην κρίσιν δέον νὰ συγκριθῇ μετὰ τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἡ ἐποχὴ ἐν ᾗ ἔδρασεν. Ἀλλὰ τὸ Ἔθνος οἱανδήποτε ἂν ἔχῃ γνώμην περὶ τῶν λόγων τῆς ἐπιτυχίας, δὲν δύναται νὰ μὴ ὁμολογῇ ὅτι εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Τρικούπη ἀπώλεσε τὸν παγκοσμίου φήμης καὶ τιμῆς πολιτευτήν, οὗ ὁμοίους οὔτε εἶδεν οὔτε φαίνεται ὅτι θὰ ἴδῃ ἡ παροῦσα τοὐλάχιστον γενεά.

Χαρακτηριστικὰ τοῦ Τρικούπη. Ὁ πολιτικὸς καὶ ὁ ἄνθρωπος

του Εμμανουήλ Ρέπουλη

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 5 Απριλίου 1896 με πλήρη τίτλο: «Χαρακτηριστικὰ τοῦ Τρικούπη. Ὁ πολιτικὸς καὶ ὁ ἄνθρωπος. Ἀποκαλύψεις καὶ ἑνὸς σπουδαιοτάτου μυστικοῦ. Ἄγνωστα καὶ περίεργα».

(Ἀπὸ μερικοὺς οἵτινες τὸν καλοήξευραν καὶ συνειργάσθηκαν μαζί του).

Περὶ του Δεληγεώργη ἀποθανόντος ὑπῆρξαν οἱ εἰπόντες ὅτι ἀπέθανεν ἐν καιρῷ, διότι τότε ἤρχισεν ἐπεκτεινομένη ἡ αἴγλη τοῦ ἄλλου Μεσολογγίτου, ἥτις ἐπεσκίαζε τὴν ἰδικήν του. Περὶ τοῦ Τρικούπη οὐδεὶς θὰ εἴπῃ τοῦτο. Ἀπέθανε μὲ συννεφιασμένην τὴν μεγάλην του φήμην, καθ' ὃν χρόνον οἱ φίλοι του ἅπαντες ἤλπιζον ὅτι θὰ ἐξήρχετο ἐκ τῆς πτώσεώς του ἄλλος ἄνθρωπος μὲ τὰ πικρὰ διδάγματα εἰκοσαετοῦς ἀτυχησάσης πείρας. Ἀτυχησάσης ὄχι μόνον εἰς τὰ μεγάλα ἐξωτερικὰ ζητήματα, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸ τὸ στοιχειῶδες κυβερνητικόν, ὁποὺ δὲν ἠδυνήθη νὰ χαράξῃ ἄλλον δρόμον πατάσσων τὴν συναλλαγήν.

*

Δὲν ἠδυνήθη ἢ δὲν ἠθέλησε;

Δὲν τοῦ ἔλειπε τίποτε διὰ νὰ δύναται. Ἐθνικὸς ὑπὲρ αὐτοῦ ἐνθουσιασμός, Βασιλείας ὑποστήριξις, ἰδία ἱκανότης, τὰ εἶχεν ὅλα. Τοῦ ἔλειπον μόνον... ἀντίπαλοι. Ἴσως, ἴσως ἐδῶ πρέπει νὰ ζητηθῇ ἡ σπουδαιοτέρα αἰτία τῆς ἀποτυχίας του.

Ἠδύνατο τὰ πάντα. Καὶ ἐπίστευεν ὅτι θὰ εἶχε πάντοτε πλειονοψηφίαν ἰδικήν του καὶ ὅτι οὐδεὶς θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνακόψῃ τὴν κυβέρνησίν του. Διατί, ὅμως, νὰ μὴ ἀπαλλαγῇ τοῦ ζυγοῦ τοῦ ρουσφετίου; Ὅταν ἠδύνατο, δὲν ἔδωκε πολλὴν προσοχήν. Τὸ μέγιστον λάθος του. Τὸ πρώτιστον λάθος του. Ὅταν κατόπιν ἤθελεν, ἡ δύναμις εἶχε περιορισθῆ. Ἀλλὰ δὲν ἦτο τοῦτο μόνον. Εἶχεν ἐπέλθει καὶ ἡ ἐξοικείωσις. Καὶ ὁ ἴδιος ἐνόμιζε πλέον ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κυβερνᾶται ἄλλως ἡ Ἑλλάς. Τὸν ἀπερρόφησεν ἡ ἀτμόσφαιρα. Καὶ τὸν ἀπέλιπε τὸ σθένος νὰ ἀποσείσῃ τὸν ζυγὸν προτιμῶν νὰ πέσῃ. Εἶχε συρθῆ πλέον εἰς τὸν κατήφορον. Πῶς ἐσκέπτετο λοιπὸν αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος; Πῶς δὲν ἐφείδετο τῶν ἀρετῶν του, τῆς φήμης του, τῆς φιλοδοξίας του;

Τὸν κρίνομεν ἀπαθῶς. Τὸν κρίνομεν ὡς ἐὰν ἔζη; Πρὸς τοῦτο ὡμιλήσαμεν καὶ μετὰ διακεκριμένων φίλων του, ἀνδρῶν μεθ' ὧν ἐπὶ μακρὸν συνειργάσθη καὶ ὡς βουλευτῶν καὶ ὡς ὑπουργῶν.

– Καὶ ὅμως, πιστεύσατέ με, ὁ Τρικούπης ἦτον ἐνάντιος τῆς συναλλαγῆς καὶ δυσανασχετῶν ἔφερε τὴν βουλευτικὴν ρουσφετολογίαν – μᾶς ἔλεγεν εἷς τῶν φίλων του, δυνάμενος ἀπό τινος νὰ ὁμιλῇ ἀμερολήπτως, διότι δὲν συνέπραττε πλέον.

– Ἐδυσανασχέτει, ἀλλὰ τὴν ἠνείχετο.

– Τὴν ἠνείχετο, ἀλλ' ἐφρόντιζε νὰ τὴν ἀποσείσῃ. Εἶναι, ὅμως, ἀληθὲς ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ ὑπεχώρει. Ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς οἰκονομικῆς καὶ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς του, καὶ ἐνόμιζε μικρὰν τὴν θυσίαν αὐτὴν ἀπέναντι τοῦ ὅλου ἔργου. Πολ-

λάκις, ὅμως, ἔλεγεν εἰς τοὺς συνυπουργούς του ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ δοθῇ ἓν τέλος εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν. Τοῦτο δὲ ἐσκόπουν εἰλικρινῶς καὶ ὁ νόμος τῆς εὐρείας περιφερείας καὶ οἱ περὶ προσόντων νόμοι.

*

Ἀτυχῶς καὶ οἱ νόμοι οὗτοι οὐδὲν ἠδυνήθησαν. Οἱ τῶν προσόντων ἐνομοθετήθησαν διὰ τῆς συναλλαγῆς. Ὁ τῆς εὐρείας περιφερείας περιώρισε μὲν τοὺς πιέζοντας, ἀλλὰ δὲν μετέβαλε τὰς πρὸς τὴν κυβέρνησιν σχέσεις τῶν βουλευτῶν. Καὶ ὁ κατήφορος ἐξηκολούθει.

*

– Εἶχε ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς καὶ μεγάλον ἐγωισμόν. Δὲν ἤκουε καὶ ἄλλου γνώμην.

– Πλάνη, μᾶς λέγει συνυπουργός του, τώρα δὲ ἀντίπαλος. Πλάνη. Ἤκουε καὶ ἤκουε πολύ, ὅπου εἶχεν ὑπόληψιν. Οὐδέποτε ὑπέβαλε νομοσχέδιον ριζικῆς μεταβολῆς, χωρὶς νὰ τὸ συζητήσῃ εἰς τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον. Καὶ τὸ μετέβαλλε πάντοτε, ὁσάκις ἐπείθετο εἰς τὰς γνώμας τῶν συναδέλφων του. Ἦτο συζητητικώτατος. Ποτὲ δὲν ἐπενέβαινεν εἰς τὰ προσωπικὰ ζητήματα τῶν ἄλλων ὑπουργῶν. Ἐνθυμοῦμαι, ὅταν ἕνας συνυπουργός του προήγαγε δικαστὴν τινά, περὶ οὗ ὁ Τρικούπης δὲν ἐξεφράζετο κολακευτικῶς, τοὐναντίον μάλιστα εἶχεν ἐκδηλώσει μεγάλην δυσμένειαν κατ' αὐτοῦ. Καί, ὅμως, ἰδὼν τὴν προαγωγὴν ὄχι μόνον δὲν ἔδειξε δυσαρέσκειαν, ἀλλ' εἶπεν εἰς τὸν ὑπουργόν: – ἀφοῦ οὕτως ἔκρινες, οὕτως ἔπρεπε νὰ πράξῃς. Μὴν ἀκούετε ὅτι ἤθελε τοὺς ὑπουργούς του ἁπλοῦς γραμματεῖς ἄνευ γνώμης. Τοὺς ἤθελεν ἕκαστον ἐλεύθερον καὶ ὑπεύθυνον διὰ τὰς πράξεις του. Οἱ ὑποδουλούμενοι ἤθελον νὰ ὑποδουλῶνται. Ἐνθυμοῦμαι ὑπουργὸν τῆς Παιδείας προβάντα εἰς δύο μεταβολάς, ἐξ ὧν ἀναστατώθη τὸ Μεσολόγγιον. Καὶ μολαταῦτα ὁ Τρικούπης διαβιβάσας εἰς τὸν ὑπουργὸν ἐκεῖνον τὰς ἐκ Μεσολογγίου ἐπιστολὰς καὶ τηλεγραφήματα, ξεύρετε τί τοῦ εἶπε;

– Σᾶς τὰ στέλνω μόνον διὰ νὰ ἰδῆτε τί μοῦ γράφουν, δὲν ἐννοῶ δὲ νὰ ἐπηρεάσω τὴν γνώμην σας.

– Ἀνεγνώριζε, ὅμως, τὸ ρουσφέτι.

– Δυστυχῶς ναί. Τὸ ἀνεγνώριζεν ἐξ ἀνάγκης.

*

Περὶ τοὺς πολιτικοὺς ἄνδρας εἰς τὰ κράτη τὰ κοινοβουλευτικὰ δὲν σχηματίζεται ψευδὴς ἀτμόσφαιρα θρύλων περὶ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ χαρακτῆρος των. Ἐν Ἑλλάδι μάλιστα ὁ συμφυρμὸς ἐν τῇ ψηφοθηρίᾳ τοὺς ἀποτρίβει καὶ αὐτὴν τὴν συνήθη αἴγλην τῆς ἀποστάσεως καὶ τοὺς καθιστᾷ ἐντελῶς γνωστούς, ἀποκαλύπτων μετὰ τῶν λαμπόντων καὶ τὰ σκοτεινὰ σημεῖα καὶ προσθέτων καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Ὁ Τρικούπης ἀπετέλεσε καὶ εἰς τοῦτο μοναδικὴν ἐξαίρεσιν, κρατήσας ἑαυτὸν μακρὰν τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων, πολλῷ μᾶλλον τῶν κατωτέρων. Ἐντεῦθεν νέφος ἐκάλυψε τὸν ἰδιωτικόν του χαρακτῆρα, καὶ ὑπ' αὐτὸ ἐνῷ οἱ ἐγκωμιασταὶ ἔβλεπον τὴν αἴγλην τοῦ Θαβώρ, οἱ ἐχθροὶ διέκριναν μισανθρωπίαν καὶ στρυφνότητα καὶ ἔλλειψιν εὐθυμίας καὶ καρδίαν μονόχορδον, οὐδένα ἄλλον πλὴν τῶν πολιτικῶν παλμῶν ἀπηχοῦσαν.

Καὶ ὅμως, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἦτο ἀληθινὸν γλέντι εἰς τὴν κατ' ἰδίαν συναναστροφήν, ἐν στενῷ ὅμως κύκλῳ – ὁμιλεῖ εἷς πρώην συνυπουργός του.

– Εἶχε πολὺ σαρκασμόν, λεπτότατον σκῶμμα καὶ μιμητικότητα δὲ ἀστειοτάτην. Ἀλλὰ τὸν καθίστα ὑπὲρ πάντα τερπνὸν καὶ εὐχάριστον τὸ πολυσχιδές, τὸ πλουσίως πολυσχιδὲς τῶν γνώσεών του. Ὁ κύριος... μοῦ ἔλεγε μίαν ἡμέραν:

– Πόσα παίρνει τὸν μῆνα ὁ πρωθυπουργός;

– Χίλιαις δραχμάς, τοῦ λέγω.

– Ε, ἐγώ, μοῦ ἀπαντᾷ, θὰ ἔδιδα καὶ τρεῖς χιλιάδες τὸν μῆνα εἰς τὸν Τρικούπη, ἂν μοῦ παρεχώρει τρεῖς ὥρας τὴν ἡμέραν νὰ κουβεντιάζουμε!

– Περίεργον ὁ Τρικούπης, διδακτικός, τὸ ἐννοῶ, ἀλλ' ὁ Τρικούπης τερπνὸς καὶ ἀστείος...

*

– Μάλιστα. Ἐν κύκλῳ δὲ γυναικῶν ἦτο πλέον ἱππότης μεσαιωνικός. Ἐκυριάρχει. Ἔλεγε δὲ γελῶν ὅτι ἀρχὴν παντὸς εὐγενοῦς ἀνθρώπου θεωρεῖ τὴν ὑπακοὴν εἰς πᾶν αἴτημα κυρίας! Ἐνθυμοῦμαι μίαν φορὰν εἰς ἕνα χορὸν πρεσβείας. Ἦτο καὶ ὁ Βασιλεύς. Εὑρισκόμεθα εἰς τὸ καπνιστήριον, ὅταν ὁ Βασιλεὺς μοῦ νεύει διὰ τῆς χειρὸς νὰ τὸν πλησιάσω. Πλησιάζω. «Ἐλᾶτε», μοῦ λέγει «νὰ ἰδῆτε τὸ ἀπιστευτότερον τῶν θεαμάτων ἀπὸ ὅσα ἔχετε ἰδεῖ εἰς τὸν κόσμον». «Τί εἶναι, Μεγαλειότατε;» ἐρωτῶ. «Παρατηρήσατε», μοῦ λέγει, «εἰς τὴν πλαγιανὴν ἐκείνην θύραν». Παρατηρῶ καὶ βλέπω τὸν Τρικούπην ἐξηπλωμένον ἐπὶ καναπὲ καὶ καπνίζοντα!

Ὦ, τὸν ἔξοχον ὁμιλητήν! Εἶναι αὐτὸς ὁ βαρὺς καὶ σκυθρωπὸς καὶ ἀγέλαστος καὶ σύνοφρυς καὶ βαρύθυμος Τρικούπης.

– Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι ἦτο μονοκόμματος μόνον εἰς τὴν πολιτικήν.

– Ὄχι, οὔτε ἐκεῖ. Ἐνθυμοῦμαι εἰς τὰ '86, ὅτε διεδέχθη τὸν Δηλιγιάννην. Εὑρίσκετο πρὸ τῆς ἀνάγκης νὰ ἐπιβάλῃ νέους φόρους εἴκοσι καὶ πλέον ἑκατομμυρίων. Πόσας συζητήσεις δὲν ἔκαμε μὲ τοὺς συνυπουργούς του! Ἐγὼ ἤμουν τότε ἁπλοῦς βουλευτής. Μὲ καλεῖ, ὅμως, νὰ ὁμιλήσωμεν διὰ μακρῶν. Τοῦ εἶπα ὅτι ἐγὼ δὲν εἶμαι οἰκονομολόγος, ἔπρεπε δὲ νὰ μελετήσω τοὐλάχιστον τὰ νομοσχέδια. «Ἀλλ' ἴσα-ἴσα», μοῦ ἀπαντᾷ «θέλω νὰ ἴδω ποία

εἶναι ἡ ἐξ ἐνστίκτου γνώμη σου, διὰ νὰ ἐννοήσω τὰς ἀτελείας τῶν μέτρων. Τὴν ἐκ μελέτης γνώμην δὲν ἔχω τόσην ἀνάγκην νὰ τὴν ἀκούσω· πρὸ πάντων θέλω νὰ ἰδῶ πῶς κρίνεις τὰ νομοσχέδια εὐθὺς ἀμέσως ἐκ πρώτης ἀντιλήψεως, διότι εἰς αὐτὴν τὴν κρίσιν ἀποδίδω μεγίστην σημασίαν». Ἦτο πολὺ ἄβρὸς καὶ πολὺ συζητητικός. Μοναδικὴν ἐξαίρεσιν τῆς πρὸς τοὺς συνυπουργούς του ἀβρότητος ἔχομεν τὸ πρὸς τὸν κ. Μανέταν ἐπεισόδιον, τὸ ὁποῖον μυστήριον εἶναι πῶς τὸ ἔκαμε.

Ἡ περὶ τοῦ πολιτικοῦ χαρακτῆρος τοῦ Τρικούπη κοινὴ γνώμη βεβαίως δὲν συνᾴδει πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν γνωρισάντων αὐτὸν ἐκ τοῦ πλησίον. Ἀλλ' ὑπῆρξαν περιστάσεις, καθ' ἃς ἐθεωρήθη ὡς ἐπιζητῶν μεγαλυτέραν συγκέντρωσιν ἐξουσίας εἰς χεῖρας του δι' ἐκμηδενίσεως τῆς ἐξουσίας τῆς Βουλῆς. Ἐν τῇ νομοθετικῇ ἐργασίᾳ τῆς Βουλῆς ὁ Τρικούπης ἀληθῶς ἐδείκνυεν ἐπιμονὴν συγχεομένην πρὸς τὰ ὅρια τῆς πεισμοσύνης καὶ πειθαρχικὴν ἐπιβολὴν δίδουσαν ἀφορμὴν νὰ λέγηται ὅτι εὐχαρίστως θὰ ἐδέχετο νὰ κυβερνήσῃ καὶ ἄνευ Βουλῆς, ἄνευ τῆς γνώμης τοῦ Ἔθνους. Ὁ κομματικὸς ἀνταγωνισμὸς παρουσίασε καί τινας Ἁρμοδίους καὶ Ἀριστογείτονας ἀπειλοῦντας νὰ σώσουν τὸ Ἔθνος ἀπὸ τὸν τύραννον! Ὅταν κριθῇ ὁ Τρικούπης ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἔδρασε, δὲν θὰ συμβάλουν βέβαια εἰς τὴν κρίσιν αὐτὴν οἱ Ροβεσπιέροι μας οὔτε οἱ ὑμνῳδοὶ τοῦ Τρικούπη. Ὑπάρχουν, ὅμως, καὶ μερικὰ μεγίστης σημασίας γεγονότα μὴ γνωσθέντα εἰς τὸ κοινὸν καὶ τὰ ὁποῖα ἂν δι' ἀπομνημονευμάτων παραδοθοῦν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ἐγγράφως, θὰ ἀνατρέχουν ἄρδην τὴν περὶ τῶν πολιτικῶν δοξασιῶν τοῦ Τρικούπη κρατοῦσαν εἰς πολλοὺς ἰδέαν. Δὲν ἦλθεν ἀκόμη ὁ καιρὸς νὰ ἀποκαλυφθοῦν τὰ χαρακτηριστικὰ ἐκεῖνα. Ἀλλ' ἂς μὴ θεωρηθῇ ἀσέβεια ἡ δημοσίευσις μυστικοῦ τινος, τὸ ὁποῖον δὲν ὑποχρεούμεθα βέβαια νὰ εἴπωμεν πόθεν γνωρίζομεν. Τὰ ἐδῶ δημοσιευόμενα δὲν σκοποῦν ἐπιτάφιον ἐγκώμιον. Ἀποβλέπουν μόνον εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν ἀκριβεστέραν ἀπεικόνισιν τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνδρός. Ἂν θέλετε καὶ μὲ τὰς σκιάς του ἀκόμη. Ὁ χαρακτήρ, λοιπόν, οὗτος ἐκφαίνεται ὑπὲρ πάντα ἄλλον συνταγματικός! Τελευταῖον ἐφαίνετο μεταμελημένος διὰ τὴν θεωρίαν τῆς «δεδηλωμένης». Ἀλλ' οὔτε κατὰ γραμμὴν εἶχεν ἀποκλίνει ἡ πεποίθησίς του ὅτι ἡ Ἑλλὰς δέον νὰ κυβερνᾶται κοινοβουλευτικῶς.

Ἦτον ὁ Μάϊος τοῦ 1886. Ἡ Βουλὴ τῆς 7 Ἀπριλίου εἶχε τραπῇ πρὸς τὸν Τρικούπην. Ἐμελετᾶτο τότε ἡ μεταρρύθμισις τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου. Ὁ Τρικούπης ἐνόμιζεν ὅτι ὁ περιορισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν βουλευτῶν καὶ ἡ ἐπέκτασις τῆς ἐκλογικῆς περιφερείας θὰ ἐχαλάρωνον τὸν ζυγὸν τοῦ ρουσφετίου καὶ ἡ Κυβέρνησις θὰ καθίστατο ἐλευθερωτέρα εἰς τὴν διοίκησιν. Εἶναι γνωστὴ ἡ ψυχολογικὴ κατάστασις τοῦ Ἔθνους τὴν στιγμὴν ἐκείνην. Ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ πατριωτισμοῦ ἐν τῇ οἰκτρᾷ ἐκείνῃ καταστάσει ἐκ τῆς ἐπιστρατείας κ.λπ. ἐσκέφθησάν τινες ἂν δὲν ἦτο καιρὸς ριζικωτέρων μέτρων πρὸς περιστολὴν τῆς βουλευτοκρατίας. Τὴν ἰδέαν ἐτόλμησαν νὰ τὴν ἐκφράσουν πρὸς τὸν Τρικούπην. Καὶ ὁ Τρικούπης ἐξεγείρεται σφοδρότατα ἐναντίος.

– Δὲν ἐπιτρέπεται, εἶπεν, οἱαδήποτε παραβίασις τοῦ Συντάγματος. Δὲν ἐπιτρέπεται τρόπος κυβερνήσεως ἄλλος πλὴν τοῦ κοινοβουλευτικοῦ. Σκεφθῆτε ἄλλως τε καὶ τοῦτο ἀκόμη, ὅτι ἡμεῖς ἐδῶ καλούμεθα νὰ ἀνορθώσωμεν ἐρείπια ἐπιβάλλοντες φόρους, οἱαδήποτε δὲ κυβέρνησις μὴ προερχομένη ἐκ τῆς Βουλῆς δὲν δύναται νὰ αὐξήσῃ τὰ βάρη τοῦ λαοῦ. Τὰ τοιούτου εἴδους κινήματα γίνονται εἰς ἄλλας περιστάσεις, εἰς ἄλλα κράτη, καὶ συνοδεύονται πάντοτε ὑπὸ ἐφέσεως ὄχι ὑπὸ προσθήκην φόρων. Ἂν ἐδῶ ἀποτολμηθῇ νὰ θιχθῇ τὸ Σύνταγμα, οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν θὰ σωθῇ.

Μετὰ ἔτη πολλὰ θὰ κριθῇ ἀσφαλέστερον ἂν ἐπετρέπετο τότε τοιαύτη τοῦ Συντάγματος παραβίασις. Σήμερον, ὅμως, βεβαίως οὐδεὶς δύναται νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ εἰς τοῦ Τρικούπη τὴν τοιαύτην γνώμην ὄχι μόνον εὐλάβειαν πρὸς τοὺς νόμους, ἀλλὰ καὶ κρίσιν βαθεῖαν, ἀφοῦ τοιαύτην ἔσχομεν καὶ ἔχομεν πεῖραν τῶν ἐκτὸς τῆς Βουλῆς ἐπιβληθέντων προσώπων καὶ πραγμάτων, καὶ κατήντησε νὰ ἁμιλλῶνται ὅλοι οἱ τὸν τόπον ἀγαπῶντες, τίς νὰ ἐπιδεικνύῃ περισσότερον θάρρος εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν ὁρίων τῶν δύο μεγάλων τοῦ Κράτους ἐξουσιῶν. Ποία, ἀληθῶς, ἔκτοτε μεταβολή; Ποίαν ἀλλαγὴν σκέψεων ἐπέφερεν ἡ τῶν πραγμάτων ἐξέλιξις; Καὶ ποίαν ἀκόμη θὰ ἐπιφέρῃ; Μὲ τοῦ Τρικούπη δὲ τὸν θάνατον μὴ θαυμάσωμεν ἂν μίαν, προσεχῆ ἴσως, ἡμέραν ἀνακηρυχθῇ ὑπὸ τοῦ Ἔθνους ὁλοκλήρου ὡς ἀναγκαιότατος ὅρος τοῦ πολιτεύματος ἡ θεωρία τῆς «δεδηλωμένης», ἥτις, ὅσον καὶ ἂν κατεδικάσθη, ἐξασφαλίζει τοὐλάχιστον ἀντίρροπον κατ' ἐνδεχομένων ἐπιβολῶν μὴ ὑπὸ τοῦ Ἔθνους ἐπιδοκιμαζομένων καὶ χαλιναγωγεῖ πᾶσαν πιθανὴν ἐκτροπὴν ἐπικίνδυνον.

«Ἡ εὐγνωμοσύνη τῆς πατρίδος δὲν θὰ λησμονήσῃ τὸν κρατερόν»

του Αλεξάνδρου Βυζαντίου

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Νέα Ημέρα* (Τεργέστη) στις 5 Απριλίου 1896 με τίτλο «Χαρίλαος Τρικούπης» και αναδημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Το Άστυ* στις 10 Απριλίου 1896.

Ἐνῷ ἐν τῷ Παναθηναϊκῷ Σταδίῳ αἱ μυριάδες ἀνευφήμουν τοὺς Ὀλυμπιονίκας, μακράν, ἐπὶ ξένης γῆς, ἐν δωματίῳ ξενοδοχείου, μὴ ἔχων παρ' ἑαυτῷ ἤ τὴν ἀδελφήν, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ πιστὴ κοινωνὸς τῶν μόχθων καὶ τῶν συγκινήσεων τοῦ βίου του, ἐξέπνεεν ἀνήρ, ὅστις ἤκουσεν ἀπειράκις τὰ αὐτὰ πλήθη ἀνευφημοῦντα ἐνθουσιωδῶς τὸ ὄνομά του. Ἡ τραγικὴ αὕτη ἀντίθεσις φυσικὸν εἶναι νὰ ἐπιτείνῃ τὸ ἄλγος, ὅπερ γεννᾷ ἐν πάσῃ καρδίᾳ ἑλληνικῇ ἡ ἀπώλεια ἐξόχου Ἕλληνος. Διότι ἔξοχος Ἕλλην ἦτο ἀναντιρρήτως ὁ Χαρίλαος Τρικούπης καὶ τὸν τίτλον τοῦτον, ὃν δὲν ἠμφισβήτησεν οὐδ' ἡ πολιτικὴ ἐμπάθεια, ὅτε ἔζη, οὐδεὶς θ' ἀμφισβητήσῃ αὐτῷ νῦν, ὅτε ἔκλεισε τοὺς κεκμηκότας ἐκ τῆς πάλης ὀφθαλμούς. Καὶ αὐτὴ ἡ «μεγαλομανία», ἥτις προσήφθη αὐτῷ ἐνίοτε, τί ἄλλο ἦτο, ἢ ἔντασις φιλοπατρίας, ἀμέτρως ὑψηλὴ ἀντίληψις τῆς παρελθούσης δόξης καὶ τῆς μελλούσης ἀποστολῆς τῆς Ἑλλάδος; Υἱὸς τοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη, ἀνεψιὸς ἐκ μητρὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πατρίδος προωρίσθη παιδιόθεν ὡς πρὸς λειτουργίαν ἱεράν. Διδάσκαλον ἐπιφανῆ ἔσχε τὸν πατέρα του καὶ σχολεῖον μέγα, μετὰ θεωρητικὰς ἐν πανεπιστημίοις σπουδάς, τὸν δημόσιον τῆς Ἀγγλίας βίον. Ἐνῷ συνήθεις ἀκόλουθοι πρεσβειῶν τὴν φιλοδοξίαν των περιώριζον εἰς τοὺς ἐν ταῖς αἰθούσαις χορευτικοὺς θριάμβους, ὁ Χαρίλαος ἀνεγίνωσκεν, ἠκροᾶτο, παρετήρει. Ἐφοίτα εἰς τὰς βιβλιοθήκας συχνότερον, ἢ εἰς τὰ θέατρα, καὶ παρηκολούθει, ὡς ἀληθὲς ἐντρύφημα πνεύματος, ἐν ταῖς βουλαῖς τὴν πάλην τῶν παλαιῶν καὶ τῶν νέων ἰδεῶν καὶ τὰς μεταρρυθμιστικὰς ἐφόδους ρητόρων, οἷοι ὁ Γλάδστων καὶ ὁ Κόβδεν καὶ ὁ Βράϊτ κατὰ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ καθεστῶτος, οὗ ὑπέρμαχοι ἦσαν οἱ Δέρβυ καὶ Δισραέλι. Τότε, κατὰ τὰ ἔτη τῆς φιλομαθοῦς καὶ μελετητικῆς νεότητος, ἐταμίευσε τὸν θησαυρὸν τῶν παντοίων γνώσεων, ὅστις βραδύτερον ἐκίνει εἰς θάμβος τοὺς εἰδικοὺς ἄνδρας, πρὸς οὓς προσήρχετο εἰς ἐπαφήν, ἡ ἐμπιστοσύνη δ' ἣν ἐνέπνεεν ἦτο ἔκτοτε τόση, ὥστε τριακοντούτης μόλις, ἀνακληθέντων ὑπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1862 τῶν πρέσβεων, ἐπεφορτίσθη νὰ διεξαγάγῃ ὡς ἐπιτετραμμένος ἐν Λονδίνῳ τὰς διαπραγματεύσεις περὶ προσαρτήσεως τῶν Ἰονίων Νήσων. Ἀπὸ τῆς πρώτης ἐκείνης δοκιμασίας ἐφωράθη διπλωμάτης ἄρτιος, κινούμενος ἀβιάστως ἐπὶ ἐδάφους ὀλισθηροῦ καὶ συναισθανόμενος ἰδίως ζωηρότατα ὅτι ἡ ἀξιοπρέπεια τῶν τρόπων, ἡ ἀποφυγὴ πάσης ταπεινώσεως ἐπιβάλλεται κατὰ μείζονα λόγον εἰς τοὺς ἐκπροσωποῦντας κράτη μικρὰ καὶ ἀσθενῆ.

Αλέξανδρος Βυζάντιος. Φωτογραφία από το Ημερολόγιον του Κ. Φ. Σκόκου του 1900*, σ. 161. Βιβλιοθήκη της Βουλής.*

Ὡς ρήτωρ ἠκούσθη τὸ πρῶτον ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει, πραγματευόμενος τὸ περὶ τῆς Ἐκκλησίας ἄρθρον τοῦ Συντάγματος, ἡ ἐκλογὴ δὲ τοῦ σοβαροῦ θέματος ἐξέπληξεν οὐχ ἧττον, ἢ τὸ ξενίζον ἔτι τῆς προφορᾶς. Ἡ φύσις δὲν εἶχε προικίσει αὐτὸν διὰ τῶν ἐξωτερικῶν ρητορικῶν χαρισμάτων, τῆς ἐναρμονίου φωνῆς, τῆς δελεαστικῆς χάριτος τῆς στάσεως τῶν σχημάτων. Ἀλλ' ὁ Τρικούπης ἀπέδειξεν ἀληθεύοντα τὸν περὶ τῶν δημοσθενείων χαλίκων θρῦλον, καὶ μὴ πλασθεὶς φύσει ρήτωρ ἐγένετο κατὰ μικρὸν διὰ τῆς δυνάμεως τῆς θελήσεως καὶ τῆς ἐπιμονῆς ὁ κράτιστος ρήτωρ τῆς ἑλληνικῆς βουλῆς.

Ἡ θέσις του ἐμεγαλύνετο ὁσημέραι, ὅτε ὁ Κουμουνδοῦρος, ἐν ἀκμῇ τῆς Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως, ἐφιλοτιμήθη νὰ καταρτίσῃ κυβέρνησιν ἀνταξίαν τοῦ μεγέθους τῆς ὑποθέσεως, εἰς τὸν Τρικούπην ἀνέθεσε τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Ὁ Τρικούπης ἐκρίθη καὶ μετὰ τέσσαρα ἔτη, ὅτε ὁ βουλγαρικὸς κίνδυνος ἐφάνη ὀγκούμενος, ὡς ὁ κατάλλη-

λος ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὸν διορισμὸν δ' ἐματαίωσε μόνη ἡ ἄρνησις τῆς συναινέσεως τοῦ Σουλτάνου.

Ἀλλ' ἡ σύμπραξις δύο ἀνδρῶν, τοσοῦτον ἀνομοίων τὸν χαρακτῆρα, τοῦ Κουμουνδούρου καὶ τοῦ Τρικούπη, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παραταθῇ ἐπὶ πολύ. Ὁ εἷς διαχυτικός, ὅλος θωπεία καὶ μειδίαμα, τύπτων οἰκείως ἐπὶ τοῦ ὤμου τοὺς ταπεινοτέρους, ρυθμίζων τὰς προτιμήσεις του κατὰ τὰς ἀνάγκας τῆς στιγμῆς, μὴ διακρίνων μεταξὺ τῶν σπυρίων τοῦ κομβολογίου, ἐφ' οὗ ἠρίθμει τοὺς φίλους του, μὴ διώκων τοὺς φεύγοντας καὶ θύων τὸν σιτευτὸν μόσχον ὑπὲρ τῶν ἐπανερχομένων. Ὁ ἄλλος, σκυθρωπός, ὀλιγόλογος, ἀπροσπέλαστος, πιστὸς εἰς τὰς φιλίας καὶ σφοδρὸς εἰς τὰ μίση, ἔχων ἀνδρικὰς τὰς ἀρετὰς καὶ ἀνδρικὰ τὰ ἐλαττώματα. Ὅσοι ἐψυχραίνοντο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκ τῶν κυβερνητικῶν τοῦ Κουμουνδούρου μεθόδων, φυσικὸν ἦτο νὰ στραφῶσι πρὸς τὸν ἀντίποδα, ἐκ τῆς ροπῆς δὲ ταύτης ἀπέρρευσεν ὁ καταρτισμὸς τοῦ πέμπτου κόμματος, ἐν ᾧ πολιτευόμενοι γηραιότεροι, ὁ Λομβάρδος, ὁ Κεχαγιᾶς, ὁ κυβερνήτης Πετιμεζᾶς, δυνάμενοι νὰ ἔχωσιν ἰδίας ἀξιώσεις ἀρχηγίας, ὑπέκυψαν οἰκειοθελῶς εἰς τὴν ὑπεροχὴν τοῦ νεωτέρου. Ὡς σήμερον εἰς τὴν Βασιλείαν προσάπτεται ἡ ἀποχὴ ἀπὸ πάσης ὁριστικῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τῶν δημοσίων καὶ ἡ ἀνεξέλεγκτος παράδοσις τοῦ τόπου εἰς τὰς φατρίας, οὕτω τότε ὁ Βασιλεὺς κατηγγέλετο ὡς ἀναμιγνυόμενος εἰς τὴν πάλην τῶν κομμάτων καὶ παρακωλύων, διὰ τῆς συχνῆς ἐνασκήσεως τοῦ προνομίου τῆς διαλύσεως, τὴν κανονικὴν τῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν λειτουργίαν. Τῆς καταγγελίας ταύτης δριμὺς ἑρμηνεὺς ἐγένετο ὁ Τρικούπης ἐν τῷ πολυκρότῳ ἄρθρῳ, ὅπερ ὡς ἀμοιβὴν ὀλιγομέρου φυλακίσεως ἐπόρισεν αὐτῷ μετὰ μικρὸν τὴν πρωθυπουργίαν.

Ἡ Βασιλεία ἀναγκασθεῖσα νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸ τῶν συνησπισμένων κομμάτων, ἅτινα εἶχον κατορθώσει νὰ ἐξεγείρωσι μετὰ πρωτοφανοῦς ὁρμῆς τὴν κοινὴν γνώμην κατὰ τῆς αὐθαιρεσίας τοῦ Βούλγαρη, ἠθέλησε τοὐλάχιστον ν' ἀποφύγῃ τὴν προσωπικὴν ταπείνωσιν, ἣν θὰ συνεπήγετο ἡ προσφυγὴ εἰς τοὺς κομματάρχας, οἵτινες, στασιάσαντες σχεδὸν πρὸ ἑνὸς ἔτους, ὅπως ἐπιβάλωσιν ὡς πρωθυπουργὸν ἀντὶ τοῦ Δεληγεώργη τὸν Βούλγαρην, μετὰ ἓν ἔτος ἐστασίαζον σχεδὸν καὶ πάλιν κατὰ τοῦ Βούλγαρη, ἐν συμμαχίᾳ πρὸς τὸν Δεληγεώργην. Ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν ἡ ὑποχώρησις ἐπῆλθε πλήρης καὶ ἡ ἐξηγοριωμένη κοινὴ γνώμη ἔτυχε τῆς προσηκούσης ἱκανοποιήσεως. Ἀλλ' ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ καινοῦ δόγματος, τῆς ἄνευ ὅρων ὑποταγῆς τοῦ Στέμματος εἰς τὰ κελεύσματα τῆς ἑκάστοτε πλειονοψηφίας καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς ἀπορρεούσης κυβερνήσεως, ἀνετέθη εἰς τὸν διατυπώσαντα τὴν θεωρίαν τῆς *δεδηλωμένης*. Ἔκτοτε ὁ Τρικούπης κατέλαβε θέσιν ὡς ἰσότιμος ἐν τῇ χορείᾳ τῶν κομματαρχῶν, ὅτε δέ, μετὰ τρία ἔτη, κατὰ τὴν μεγάλην ἀνατολικὴν κρίσιν, οἱ κομματάρχαι ἐβιάσθησαν ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης εἰς σύμπραξιν, αὐτὸς ἐκλήθη νὰ διευθύνῃ τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν. Ἡ ἐπιβεβλημένη σύμπραξις ἀντιθέτων γνωμῶν ἐπήνεγκεν ἀντὶ δυνάμεως παράλυσιν καὶ κατέληξεν εἰς φοβερὸν ναυάγιον τῶν ἐθνικῶν ἐλπίδων. Ἀλλ' ὅτι μόνος καὶ ἀδέσμευτος ὁ Τρικούπης εἶχε τὴν πρὸς οἱανδήποτε ἀπόφασιν ἀπαιτουμένην τόλμην, ἀπέδειξε μετὰ τρία ἔτη ὡς πρωθυπουργός, καλέσας εἰς τὰ ὅπλα, ἐναντίον τῶν παραινέσεων τῆς διπλωματίας, δέκα συγχρόνως ἡλικίας πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν βουλευμάτων τῆς Βερολινείου Συνδιασκέψεως. Ἄνευ τοῦ γενναίου ἐκείνου μέτρου, ὅπερ ἐπέβαλεν ἠθικὴν βίαν εἰς τὴν Εὐρώπην, θὰ καθίστατο, ἐνώπιον τῆς ἀναβλητικῆς τῶν Τούρκων τακτικῆς, προβληματικὴ καὶ αὐτὴ τῆς Θεσσαλίας ἡ προσάρτησις, ἐὰν δὲ τὸ αὐτὸ μέτρον ἐλαμβάνετο ἅμα τῇ κηρύξει τοῦ Ρωσσοτουρκικοῦ Πολέμου, θὰ ἀπεκτᾶτο ἀκόπως μετὰ τῆς Θεσσαλίας καὶ ἡ Ἤπειρος.

Ἡ ὁριστικὴ περίοδος τοῦ σταδίου τοῦ Τρικούπη ἤρξατο ἀπὸ τοῦ 1882, ἀφοῦ ὁ θάνατος ἀπεμάκρυνε τῆς σκηνῆς ἀνταγωνιστήν, οἷος ὁ Κουμουνδοῦρος καὶ πρὶν ἢ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀντιπράξεως συνασπισθῶσι περὶ τὴν πολιὰν μετριότητα τοῦ κ. Δεληγιάννη. Διετέλει τότε εἰς τὸ κατακόρυφον σημεῖον τῆς δημοτικότητος καὶ τῆς μεγαλουργοῦ ζέσεως. Ἐπεισόδιά τινα, ἡ ἔνοπλος ἀπόκρουσις τουρκικῆς ὑπερβάσεως τῶν συνόρων ἐν Καραλῆ-Δερβέν, ἡ ἀποστολὴ τῆς ἑλληνικῆς μοίρας εἰς Ἀλεξάνδρειαν, εἶχον ἐξεγείρει ὑπὲρ αὐτοῦ ἀνὰ μέσον τοῦ δούλου καὶ τοῦ ἐν τῇ διασπορᾷ ἑλληνισμοῦ ἐνθουσιασμόν, οὗ οὐδεὶς ἀπήλαυσε πρότερον Ἕλλην πολιτικὸς ἀνὴρ καὶ οὗ οὐδεὶς θ' ἀπολαύσῃ ἐπὶ πολὺν χρόνον. Καρδίαι ἀποξενωθεῖσαι ἀνεθερμαίνοντο καὶ συνεσφίγγοντο χαλαρωθέντες δεσμοί. Οἱ ἁπανταχοῦ Ἕλληνες ἐσεμνύνοντο βλέποντες προϊστάμενον τῶν ἐθνικῶν πραγμάτων πολιτικόν, περὶ οὗ οἱ μέγιστοι πολιτικοὶ τῆς Εὐρώπης, ὁ Σώλσβαρυ, ὁ Φραισσινέ, ὁ Καλκόνης, ὁ Κρίσπης, ὡμίλουν ὡς περὶ διαπρεποῦς ὁμοτέχνου. «Τιμῶμεν τὸν Τρικούπην (ἔλεγεν ὁ Στέφανος Ράλλης ἐν τῷ συμποσίῳ τοῦ Λονδίνου) ὡς οἱ Ἄγγλοι ἄνευ κομματικῆς διακρίσεως τιμῶσι τὸν Γλάδστωνα». Καὶ ὁ πανελλήνιος πολιτικὸς ἀνὴρ ἔπραττεν ὅ,τι δυνατὸν ὅπως κρατύνῃ τὸ πανελλήνιον φρόνημα. Ἀπεκάλει ἑαυτὸν καυχώμενος «ὑπηρέτην, οὐ μόνον τοῦ Κράτους, ἀλλὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ», ὑπεμίμνησκε δ' εἰς Διάδοχον ἐνηλικιούμενον ὅτι, πλὴν τῶν «ὑπηκόων νόμῳ» εἶχε καὶ «ὑπηκόους καρδίας». Ὅ,τι ἄριστον παρήγαγεν ἡ Ἑλλὰς ἐν τοῖς γράμμασιν, ἐν ταῖς ἐπιστήμαις, ἐν ταῖς τέχναις ὤμνυεν εἰς τὸ ὄνομά του, ἐπὶ ἔτη δι' ὅλα οἱ δεξιώτατοι κάλαμοι, ἡνω-

μένοι εἰς ἀδιάσπαστον δέσμην, ὑπερεμάχουν ἐκθύμως τῆς πολιτικῆς του. Φερόμενος ὑπὸ τῆς πανελληνίου ἐμπιστοσύνης, ὁ Τρικούπης συνέλαβε τότε εὐγενὲς ὄνειρον. Ἠθέλησε νὰ ἐπανορθώσῃ, ἐν διαστήματι ὀλίγων ἐτῶν τὰς ὀλιγωρίας δεκαετηρίδων καὶ νὰ καταστήσῃ τὴν Ἑλλάδα πρότυπον πεπολιτισμένου βασιλείου καὶ συγρόνως ἰσχυρὸν κέντρον ἐθνικῆς δράσεως ἐν Ἀνατολῇ. Πρὸς τὴν στρῶσιν ὁδῶν καὶ σιδηροδρόμων ἔβαινε παραλλήλως ἡ μέριμνα περὶ συντάξεως τοῦ Στρατοῦ καὶ ἀποκτήσεως στόλου. Ἡ τόση σπουδή, ὑπερτιμῶσα ἔστιν ὅτε τὰς οἰκονομικὰς δυνάμεις τοῦ τόπου, ἐπόμενον ἦτο νὰ φέρῃ ἐξάντλησίν τινα. Ἀλλ' ἄκαρπος δὲν ἀπέβη οὐχ ἧττον ἡ ὑπὲρ τῆς παντοίας προαγωγῆς τοῦ τόπου μέριμνα, οἱ δὲ καυχηθέντες ἐπὶ τῆς ἐπιστρατεύσεως ὅτι «ὑπὸ τὴν κυανόλευκον σημαίαν συνήχθησαν ὅσοι οὐδέποτε ἀπὸ τῶν Πλαταιῶν Ἕλληνες μαχηταί», ἓν καὶ μόνον ἐλησμόνησαν νὰ προσθέσωσιν, ὅτι τὸ κατόρθωμα τοῦτο ἐπετεύχθη ἁπλῶς διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν νόμων, οὓς εἶχε συντάξει ὁ παραγκωνισθεὶς ἀντίπαλος. Καὶ ὅταν ἐπιτευχθῇ, ἐὰν ἐπιτευχθῇ, ὁ κανονισμὸς τῶν οἰκονομικῶν, τίς θὰ ἐνθυμηθῇ ὅτι πᾶσαι πλὴν μιᾶς αἱ δημόσιοι πρόσοδοι, αἵτινες χρησιμεύουσιν ὡς βάσις τῶν διαπραγματεύσεων, ἐπλάσθησαν ὑπὸ τοῦ Τρικούπη, παλαίοντος κατὰ τῆς λυσσαλέας ἀντιπράξεως τῶν θριαμβευτῶν τῆς σήμερον; Κινεῖ τὸν θαυμασμὸν τῶν ξένων, τῶν συρρευσάντων εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνας, ἡ ἀνάπτυξις τῶν μέσων τῆς συγκοινωνίας, ἡ εὐρωπαϊκὴ ὄψις τῶν Ἀθηνῶν, ἡ μείζων ἡμέρωσις, ἡ ἐπιχυθεῖσα ἐπὶ τῆς χώρας, πρὸς τὴν πρόοδον δὲ ταύτην συνεδέθη ἀναποσπάστως τὸ ὄνομα τοῦ θανόντος. Ὑπῆρξε συμφορὰ ἀνυπολόγιστος ὅτι ἡ ἀνακινήσασα τὸ Ἀνατολικὸν Ζήτημα στάσις τῆς Φιλιππουπόλεως εὗρε τὸν Τρικούπην μακρὰν τῆς ἀρχῆς. Ἐὰν πρὸ τοῦ 1878 ἔτρεφε τὰς ἐν Ἀγγλίᾳ κτηθείσας πλάνας καὶ προλήψεις, κατενόησεν ἔκτοτε ὀξύτερον παντὸς ἄλλου τὰς ἀνεπανορθώτους μεταβολάς, ἃς ἐθέσπισεν ἡ Βερολινεία Συνθήκη, καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς συναρμολογήσεως τῶν ἐθνικῶν πόθων πρὸς τὸ νέον καθεστώς. Τοὺς θεμελιώδεις ὅρους ἀκριβοδικαίας τοῦ Μακεδονικοῦ Ζητήματος λύσεως διεχάραξε θαυμασίως ἐν τῷ πολυκρότῳ λόγῳ τοῦ Λονδίνου καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς συμπράξεως τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς πρὸς νέαν δημιουργίαν οὐδέποτε διετυπώθη εὐκρινέστερον, ἢ ἐν τῷ λόγῳ τοῦ Βελιγραδίου.

Δυστυχῶς ὑπῆρξεν ἀνίσχυρος θεατὴς τῆς ἄφρονος πατριωτικῆς μανίας, ὑφ' ἧς κατελήφθη κατὰ τῷ 1885 τὸ Ἔθνος. Ἐκλήθη μετὰ ἓν ἔτος σχεδὸν διὰ βοῆς, ἀλλ' ἐκλήθη μόνον, ὅπως ἀποτρέψῃ τὰς δεινοτέρας συνεπείας τῆς παροδικῆς πρὸς αὐτὸν ἀπιστίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἐὰν μίαν καὶ μόνην ἡμέραν ἠρίθμει τὸ πολιτικὸν στάδιον τοῦ Τρικούπη, τὴν 9 Μαΐου, θὰ ἤρκει ἡ ἡμέρα ἐκείνη, ὅπως ἀσφαλίσῃ εἰς τὴν μνήμην του τὴν ἄφθιτον εὐγνωμοσύνην τῶν πολιτῶν του. Τὰ στρατεύματα, ἀποσείσαντα ἐν τῇ ἀπογνώσει των πάντα δεσμὸν πειθαρχίας, ἐμάχοντο εἰς τὰ σύνορα ἄνευ ὁδηγιῶν καὶ ἄνευ συνοχῆς, οἱ Τοῦρκοι εἶχον διασπάσει ἤδη ἐν Κούτρᾳ τὸ κέντρον τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως καὶ ἐπάτουν ἑλληνικὸν ἔδαφος, αἱ Δυνάμεις, ἐξαγριωθεῖσαι ἐκ πολιτικῆς ἥτις ἠπείλει ἐπὶ ὀκτὼ μῆνας τὴν εἰρήνην χωρὶς νὰ κηρύττῃ τὸν πόλεμον, ἀπέκλειον ὡς ἐχθραὶ τὰ ἑλληνικὰ παράλια. Μιᾶς στιγμῆς δισταγμὸς ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ καταστροφὴν ἀνεπανόρθωτον, παρίστατο δ' ἐξ ἴσου ἀπειλητικὸς καὶ ὁ κίνδυνος τῆς κατ' οἶκον ἀναρχίας καὶ ὁ κίνδυνος ἐξωτερικῆς ἐπεμβάσεως. Ἀλλ' ὁ Τρικούπης ἔδραξε στιβαρᾷ χειρὶ τὰς ἡνίας, ἐκλείσθη εἰς τὸν τηλέγραφον καὶ συνεννοούμενος ἀπ' εὐθείας καὶ πρὸς τὸ ἐν Λαρίσῃ στρατηγεῖον καὶ πρὸς τὴν Πύλην, κατώρθωσε νὰ διακοπῶσιν εὐθὺς αἱ ἐχθροπραξίαι καὶ ν' ἀνακληθῶσιν ἑκατέρωθεν τὰ στρατεύματα. Εἰς τὴν ἀποστράτευσιν προέβη ὡς εἰς μέτρον ἐσωτερικῆς ἀνάγκης, ἀρνούμενος ὑπερηφάνως, ἐναντίον πάσης πιέσεως, ν' ἀναλάβῃ ὑποχρεώσεις πρὸς τὰς ξένας Δυνάμεις καὶ νὰ ἀνακοινώσῃ εἰς αὐτὰς τὸν ἀφοπλισμόν, ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν ἄρσιν τοῦ ἀποκλεισμοῦ. Ἐφάνη τότε πολιτικὸς ἀνὴρ ἀληθής, ἐξ ἐκείνων, οἵτινες σῴζουσιν ἐν κρισίμοις στιγμαῖς τὰ ἔθνη. Καὶ ὅμως ποσάκις μετ' ὀλίγον δὲν ὠνειδίσθη ὑπὸ τῶν ἐνόχων ὡς «Κουτραῖος», ποσάκις δὲν κατηγγέλθη ὡς συνεννοηθεὶς προδοτικῶς πρὸς τοὺς ξένους, ὅπως ἁρπάσῃ τὴν Ἀρχήν! Καὶ ἀποροῦμεν ἔπειτα ὅτι συνετρίβη ἡ μεγάλη καρδία καὶ χέομεν δάκρυα κροκοδείλου ἐπὶ τῇ προώρῳ τελευτῇ καὶ παρασκευάζομεν ψευδόθερμα ἐγκώμια παρὰ τὸ χεῖλος τοῦ τάφου!

Τὸ σφάλμα, τὸ καίριον σφάλμα τοῦ Τρικούπη, ὑπῆρξεν ὅτι ἐξέλαβε τὸ διάλειμμα τῆς ἐπιστρατεύσεως ὡς ἐπεισόδιον ἄνευ βαθυτέρων συνεπειῶν καὶ ἐπίστευσεν ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐφαρμόζων μετ' αὐτὸ τὸ οἰκονομικὸν σύστημα, ὅπερ ἐφήρμοζε πρότερον. Ἔκτοτε τὸ ναυάγιον ἦτο βέβαιον καὶ εἶναι πράγματι θαῦμα δεξιότητος καὶ ἀφθονίας πνευματικῶν πόρων ὅτι ἀνεβλήθη ἐπὶ ἓξ ὁλόκληρα ἔτη. Τὸ ἰσχνὸν τῆς Ἑλλάδος σωμάτιον δὲν ἦτο δυνατὸν βεβαίως ν' ἀνθέξῃ καὶ εἰς τὰς θυσίας, διὰ τῶν ὁποίων ἤρθη ἡ ἀναγκαστική, καὶ εἰς τὰς θυσίας, τὰς ὁποίας ἀπῄτει κατ' ἔτος ἐπαναχθεῖσα, ὁ δ' ὀκτάμηνος εἰρηνοπόλεμος εἶχε καταστήσει δυσβαστακτότερα τὰ προηγηθέντα ὑπὲρ παραγωγικῶν ἔργων βάρη. Μάτην ἐπενοοῦντο φόροι ἐπὶ φόρων. Μάτην ἡ πανελλήνιος καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐμπιστοσύνη ἐχορήγει δάνεια ἐπὶ δανείων! Τὰ τεχνηέντως συγκαλυπτόμενα ἐλλείμματα, ἅτινα ἐγέννα κυρίως ἡ ὀγκουμένη μεταξὺ χρυσοῦ καὶ χαρτονομίσματος ἀπόστασις, ὤρυσσον βάραθρον,

εἰς ὃ ἔμελλε θᾶττον ἢ βράδιον νὰ καταποθῇ ἡ τιμὴ τοῦ τόπου. Ἓν ἦτο πλέον τὸ κύριον μέλημα, ὁ πορισμὸς τοῦ τοκομεριδίου, καὶ τὰ λοιπὰ πάντα ὑπετάσσοντο εἰς τὴν σιδηρᾶν ταύτην ἀνάγκην. Κατενοεῖτο καλῶς ὅτι πᾶσα διακοπὴ τῆς κυβερνητικῆς ἐνεργείας θὰ ἐπέσπευδε τὴν καταστροφὴν καὶ διὰ τοῦτο πᾶσα προσπάθεια πρὸς συντήρησιν τῆς πλειονοψηφίας ἐκρίνετο ἐπιτετραμμένη. Ἡ συναλλαγή, δι' ἧς ἐκυβέρνα ὁ Κουμουνδοῦρος, ἐγιγαντοῦτο, καὶ ὁ ἰσχυρὸς καὶ ἄκαμπτος κυβερνήτης, ὁ ἀψηφῶν τὴν κοινὴν γνώμην καὶ ἀποκρούων νικηφόρος πᾶσαν πολεμίαν ἐπίθεσιν, ἐδεικνύετο ἐνδοτικώτερος τοῦ δέοντος πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν βουλευτῶν.

Κρίνων τις ἐν τῇ γαλήνῃ τοῦ σπουδαστηρίου καὶ κατ' ἀπολύτους ἀρχὰς ἠθικῆς, εὔκολον εἶναι νὰ καταδικάζῃ τὸ ἐφαρμοσθὲν διοικητικὸν σύστημα, ἢ ν' ἀποφαίνηται ὅτι μυριάκις προτιμότερον θὰ ἦτο ν' ἀπέρριπτεν ἐξουσίαν ἀσκουμένην ἐπὶ τοιούτοις ὅροις. Ἀλλ' οἱ ὀλίγοι, εἰς οὓς ἐδόθη νὰ εἰσδύσωσι μέχρι τῶν μυχίων τῆς ψυχῆς τοῦ τεθνεῶτος, ἠξεύρουσιν ὁποία σπαρακτικὴ πάλη συνεκροτήθη πολλάκις ἐν αὐτῇ. Ἔρρεπε πρὸς εὐγενῆ ἰδεώδη καὶ ἐδεσμεύετο ἀνὰ πᾶν βῆμα ὑπὸ τῶν σιδηρῶν ἀλύσεων ταπεινῶν προσωπικῶν καὶ κομματικῶν συμφερόντων. Ἐξύγιζε τὸ καλόν, οὗ ἠδύνατο νὰ καταστῇ πρόξενος, καὶ τὸ κακόν, ὅπερ ἠναγκάζετο νὰ ἀνέχηται, ἢ καὶ νὰ διαπράττῃ καὶ ὁτὲ μὲν ἐταλαντεύετο ἢ ἠδημόνει, ὁτὲ δ' ἠγανάκτει ἢ ἠρυθρία. Ἀλλ' ἐξηκολούθει ἐλπίζων παρ' ἐλπίδα, τηρῶν ἀσάλευτον τὴν πίστιν ἐπὶ τὴν παιδευτικὴν δύναμιν τῶν ἐλευθέρων θεσμῶν καὶ φανταζόμενος ὅτι ἡ ὑλικὴ πρόοδος θὰ ἔφερε κατὰ μικρὸν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐξάγνισιν, ἵνα δ' ἐπισπεύσῃ τὴν πρόοδον ταύτην, ἠγόραζε τὸν χρόνον τῆς ἐξουσίας ἀναλώμασι τοῦ ποιοῦ. Ἄνευ τῆς ψυχολογικῆς ταύτης ἐξετάσεως τῶν ἐλατηρίων, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κριθῇ ἀκριβοδικαίως ἡ δρᾶσις τοῦ Τρικούπη οὐδ' εἶναι αὐτὸς τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ παράδειγμα φιλοπάτριδος πολιτικοῦ, γεννηθέντος ἐν ἐποχῇ μεταβάσεως ἢ παρακμῆς καὶ σμικρύναντος ἑαυτὸν ἐν τῇ προσπαθείᾳ, ὅπως μεγαλύνῃ τοὺς ἄλλους.

Ἀνειλικρινεῖς πρὸς ἡμᾶς αὐτούς, ἀνευλαβεῖς πρὸς τὸν ὑψηλόφρονα νεκρόν, ὅστις ἐτίμα τοὺς λέγοντας αὐτῷ τὴν ἀλήθειαν, θὰ ἐδεικνύμεθα σήμερον, πειρώμενοι νὰ συγκαλύψωμεν τὰ διαπραχθέντα σφάλματα, οὐδ' εἶναι τὸ ἐλάχιστον τῶν σφαλμάτων τούτων ἡ σπουδή, μεθ' ἧς ἀνεζήτησε πρὸ τριετίας τὴν Ἀρχήν, ὅπως ἀνακηρύξῃ τὴν οἰκονομικὴν καταστροφήν, καὶ ἡ πεισμονή, μεθ' ἧς ἀπέκρουσεν ἐπιεικεῖς ὅρους συμβιβασμοῦ. Ἀλλ' ὁ ἐξιλασμός, ἀθῳώσας συγχρόνως παρελθὸν ἐνοχώτερον, ὑπερέβη πᾶν μέτρον, τὸ θανάσιμον δὲ πλῆγμα ἔλαβεν ἴσως ἡ καρδία, ὅτε ἡ ἀγνώμων τῶν Μεσολογγιτῶν ψῆφος ἐκήρυξεν αὐτὸν ἀνάξιον καὶ νὰ παρακάθηται ἁπλῶς ἐν τῇ χορείᾳ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ἔθνους. Ἀνδρικὸς καὶ ἐν τῇ ἥττῃ, ἐξήγαγεν ἀγογγύστως τὰς λογικὰς συνεπείας τοῦ λαϊκοῦ δημοβουλεύματος. Ἀλλὰ ποῖον ἄφωνον μαρτύριον θὰ ἦτο ἡ ἐπὶ ἓν ἔτος περιπλάνησις εἰς τὰ ξένα, ἡ ἀπότομος διακοπὴ τῶν ἕξεων ἑνὸς ὅλου βίου, ὁ χωρισμὸς ἀπὸ τῆς ἀδελφῆς, ἣν ἐλάτρευε καὶ ἣν ἐπανεῖδεν ἑτοιμοθάνατος! Καὶ τὴν πικρίαν τῆς ἐξορίας, εἰς ἣν κατεδικάσθη, ἐπιβαλὼν αὐτὸς εἰς ἑαυτὸν ποινὴν αὐστηροτέραν τῆς ἐπιβληθείσης ὑπὸ τοῦ ἔθνους, ἐδιπλασίαζον αἱ ἐξ Ἑλλάδος εἰδήσεις. Καὶ ὅ,τι καλὸν ηὐτύχησε νὰ ἐπιτελέσῃ κατεστρέφετο οἱονεὶ συστηματικῶς, ὡς διὰ νὰ μὴ ἀπομείνῃ οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον τῆς διαβάσεώς του ἴχνος. Κατηργοῦντο οἱ νόμοι περὶ προσόντων, κατηργοῦντο τὰ ἐκπαιδευτικὰ τέλη, κατηργεῖτο ἡ στρατιωτικὴ ἀστυνομία, κατηργεῖτο τὸ ὑποχρεωτικὸν τῆς θητείας. Ὁποῖαι ἀλγειναὶ σκέψεις, ὁποῖαι ἀμφιβολίαι περὶ τοῦ μέλλοντος θὰ ἐβασάνιζον τὰς ἀΰπνους νύκτας του, ἐνῷ ἔδακνεν ἤδη τὴν καρδίαν ὁ πόνος!

Ὁ θάνατος ἔφερε τέλος τὴν αἰωνίαν γαλήνην καὶ ὁ ἀκαταπόνητος ἐργάτης ἀνεπαύθη, μὴ ἐπιτελέσας τὸ ἔργον, εἰς ὃ ἀφιέρωσε τὸν βίον του, τώρα δὲ μόλις ἀναμετροῦμεν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τὸ κενόν, ὅπερ καταλείπει. Ὁμοίαν πολιτικὴν δύναμιν δὲν θὰ πλάσωμεν ἐκ τοῦ διαθεσίμου ὑλικοῦ καὶ Τρικούπην δὲν θὰ ἴδῃ πλέον ἡ καθ' ἡμᾶς γενεά.

Ὁ ὅλος πολιτικὸς βίος, ὁ διαμορφωθεὶς ἀπὸ πέντε καὶ δέκα ἐτῶν καὶ στρεφόμενος περὶ δύο κομματάρχας, ὧν ὁ εἷς ὤφειλε τὴν ἐπικράτησιν εἰς ἀπαράμιλλα χαρίσματα, καὶ ὁ ἄλλος εἰς μακρὰς ὑπηρεσίας καὶ εἰς οἰκογενειακὰς σχέσεις, συνδέεται νῦν πρὸς τὴν ὕπαρξιν γέροντος ὑπερεβδομηκοντούτου, οὗ τὴν δρᾶσιν περιορίζουσιν οἱ μοιραῖοι νόμοι. Τὸ αὐτὸ σύστημα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῇ δι' ἄλλων προσώπων. Θᾶττον ἢ βράδιον ἡ κληρονομικὴ ἀρχή, ἐκοῦσα ἄκουσα, θ' ἀναγκασθῇ ν' ἀναλάβῃ κόπους καὶ εὐθύνας καὶ νὰ κυβερνήσῃ τὴν Ἑλλάδα, ὡς κυβερνῶνται πᾶσαι αἱ βασιλευόμεναι χῶραι τῆς Ἠπείρου.

Ὁ Βασιλεύς, ὅστις ἐθαύμασεν ἐπὶ πολὺ τὸν Τρικούπην, θὰ κατεθλίβη, δὲν ἀμφιβάλλομεν, καὶ ἐκ τοῦ θανάτου καθ' ἑαυτὸν καὶ ἐκ τῶν περιστάσεων, ἐν αἷς ἐπῆλθεν ὁ θάνατος, θὰ σκεφθῇ δὲ βαθύτερον ἐπὶ τῶν ἀφορμῶν, ὧν ἕνεκεν ὁ ἐπιφανέστερος τῶν πολιτικῶν ἐσβέσθη μακρὰν τῆς πατρίδος καὶ ὑπὸ τὸ βάρος ἀποτυχίας. Ὀλίγοι ἡγεμόνες ηὐτύχησαν ν' ἀποκτήσωσι τοιοῦτον σύμβουλον καὶ ὁ σύμβουλος οὗτος κατηναλώθη ἐπὶ ματαίῳ.

Ὅμοια πειράματα δι' ὑποδεεστέρων ὀργάνων θὰ παρέτεινον ἀνωφελῶς τὴν κακοδαιμονίαν τοῦ τόπου καὶ θὰ καθίστων δυσχερεστέραν τὴν ἀνάρρωσιν. Ἀναποδράστως ἐπιβάλλεται πλέον ἡ ἐφαρμογὴ ἄλλης μεθόδου διὰ συντόνου προσωπικῆς ἐργασίας. Καὶ ἐὰν τυχὸν ἀναφανῇ πολιτικός, συνενῶν

πρὸς τὸν εὔρωστον τοῦ Τρικούπη νοῦν ἴσας γνώσεις καὶ ἴσην θέλησιν, τὰ δῶρα ταῦτα, ἅτινα ἡ Πρόνοια δαψιλεύει εἰς ὀλιγίστους ἐκλεκτούς, θ' ἀναδειχθῶσιν ἄγονα ἐφ' ὅσον ἡ πολιτεία οὐδὲν ἔχῃ τὸ ἑδραῖον καὶ οἱ νόμοι εἶναι κατασκευάσματα ἐφήμερα, σαρωνόμενα καθ' ἑκάστην δημοτικὴν θύελλαν.

Αὐστηρὰ διδάγματα ἔχει ὁ ἀνοιγόμενος τάφος καὶ ὁ θάνατος τοῦ Τρικούπη δύνανται ν' ἀποβῇ χρησιμώτερος τῆς ζωῆς, ἐὰν κατανοηθῇ ὑπὸ πάντων διατί ἀνὴρ πλασθεὶς πρὸς μεγαλουργίαν δὲν κατώρθωσε νὰ συνδέσῃ τὴν φήμην του πρὸς περίοδον ἐθνικῆς ἀκμῆς καὶ εὐκλείας. Τί δὲν ἤλπισε παρ' αὐτοῦ ἡ ἑλληνικὴ φυλή! Ἦτο δὲ τόσον ἀκατάβλητον τὸ γόητρον, ὅπερ ἤσκει ἐπὶ τῶν ψυχῶν, ὥστε, καὶ μετὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ περυσινοῦ Ἀπριλίου, πρὸς αὐτὸν συνεδέομεν πάντες ἐνδομύχως τὰς ὑστάτας ἐλπίδας κοσμιωτέρας τοῦ Κράτους διαρρυθμίσεως. Ἐφανταζόμεθα Τρικούπην νηφαλιώτερον καὶ ἐμπειρότερον, διδαχθέντα ἐκ τῶν παθημάτων καὶ καταναλίσκοντα τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς του ἔτη εἰς τὴν ἐφαρμογὴν ἄλλου συστήματος.

Ὁ χρόνος ἐφαίνετο μὴ ἔχων λαβὴν ἐπὶ τῆς χαλυβδίνης του κράσεως καὶ μὴ δαμάσας τὴν νεανικὴν ζέσιν καὶ τὴν τεραστίαν ἐργατικότητα. Προσδοκία ματαία! Ἡ ἀδελφὴ ἐπαναφέρει νεκρὸν τὸν ἀδελφὸν καὶ ἡ Ἑλλὰς ἑτοιμάζεται ν' ἀπονείμῃ καὶ εἰς τὸν Τρικούπην ὅ,τι δὲν ἀρνεῖται εἰς πάντας τοὺς τιμίως ὑπηρετοῦντας αὐτήν, κηδείαν δημοτελῆ. Ἡ πένθιμος ἑορτὴ θὰ ἐπέλθῃ εὐθὺς μετὰ τὰς χαρμοσύνους καὶ ἡ αὔρα θὰ φέρῃ εἰς τὸ νεκροφόρον σκάφος, προσεγγίζον εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἀκτάς, τὴν τελευταίαν ἠχὼ τῶν ἀλαλαγμῶν ὑπὲρ τοῦ νικητοῦ τοῦ μαραθωνίου δρόμου.

Μετὰ τὴν σωματικὴν ἀλκήν, θὰ τιμηθῇ καὶ ἡ ὑπεροχὴ τῆς διανοίας καὶ ἡ ἀκεραιότης τοῦ χαρακτῆρος καὶ ἡ ἀρχαϊκὴ τοῦ ἤθους ἀρετή. Ἐνέχει ἆρά γε καὶ ὑπερτέραν τινὰ ἔννοιαν αἰσιωτέρου μέλλοντος ἡ σύμπτωσις αὕτη; Οὐδεὶς ἐπόθησε τὸ μέλλον τοῦτο διακαέστερον τοῦ Τρικούπη, καὶ ἐάν ποτε ἀνατείλλωσιν ἡμέραι κρείττονες, ἡ εὐγνωμοσύνη τῆς πατρίδος δὲν θὰ λησμονήσῃ τὸν κρατερὸν καὶ ἐπίμονον ἐργάτη τῶν χαλεπῶν ἡμερῶν.

Εἰς τὸν θάνατον τοῦ Χαρ. Τρικούπη

του Γεωργίου Σουρή

Ποίημα που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ο Ρωμηός* στις 6 Απριλίου 1896 με τίτλο *«Δάκρυ τοῦ Ρωμηοῦ πικρὸ 'στὸν μεγάλο τὸν νεκρό».*

Καὶ σὰν εἶδε πὼς κυλιέται μέσ' στὸν βοῦρκο σὰν τοὺς ἄλλους
καὶ πὼς ἔθαψε σὲ τοῦτον, τόσους πόθους του μεγάλους,
ἔφυγε φαρμακωμένος μέσ' στὴν ξένη συννεφιὰ
παίρνοντας τὴν μαύρη πίκρα γιὰ μονάχη συντροφιά,
ὣς ποὺ δίχως μιὰν ἐλπίδα, μὲ τὰ χείλη πικραμένα
μόνος ἔσβυσε στὰ ξένα.

Ὕμνος γιὰ τὴν ἀρετή του, γιὰ τὸ λάσπωμά του χάρις
καὶ βουβὸς ἂς μείνῃ μπρός του κάθε φθόνος κιτρινιάρης
μέσ' στοῦ τάφου του τὸ χῶμα
δὲν θ' ἀνοίξῃ πιὰ τὸ στόμα,
δὲν θὰ σείσῃ τὸν ἀγέρα μὲ βροντόφωνη λαλιὰ
διαλαλῶντας τὴν Ἑλπά.

Μὴ κανένας ξεφωνήσῃ γιὰ τὸν ἄφωνο μικρός,
μὴ ξυπνήσῃ καὶ νεκρός...
Ξεφωνήματα δὲν θέλει καὶ στεφάνια Παλατιοῦ,
φθάνουν γιὰ τὸ λείψανό του τὰ λουλούδια τοῦ σπιτιοῦ.
Μόνον ὁ λαὸς νὰ πάρῃ
τῆς *ἐλπίδας* μικρὸ κλωνάρι

Γεώργιος Σουρής. Ξυλογραφία από το περ. Ημερολόγιον του Κ. Φ. Σκόκου *του 1889, σ. 230. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

κι᾽ ἀκολουθῶντας δακρυσμένος τὸν νεκρό, νὰ τραγουδῇ
τῆς *ἐληᾶς* τῆς πικραμένης τὸ παρήγορο κλαδί...

Μὲ τὰ πράσινα κλωνάρια κι᾽ ἡ Πατρὶς στεφανωμένη
φῶς ἀντίκρυσε στὴ μαύρη κι᾽ ἀξημέρωτη βραδυά,
μ᾽ ἀπὸ πάνω κι᾽ ἀπὸ κάτω μιὰ φωνὴ φαρμακωμένη
σκόρπισε ξεφυλλισμένα τῆς *᾽Ελῆᾶς* του τὰ κλαδιά.

Βλέποντας τὸ σύμβολό του λαχταρούσαμε μ᾽ ἐλπίδα,
ἐβροντοῦσαν πολεμάρχοι τοῦ πολέμου τὴν ἀσπίδα
κι᾽ ἔψαλλαν μὲ τῆς Εἰρήνης τῆς δουλεύτρας τὸν αὐλὸ
τὸ σπαθὶ τοῦ Καραΐσκου, τοῦ Κανάρη τὸ δαυλό.

Δύναμις παρηγορήτρα μέσ᾽ στῶν σκλάβων τὸν ἀγῶνα
σωτηρίας ξεφωνήτρα καὶ ροδόχρυσος νεφέλη,
ἀλλ᾽ ἐπέταξαν μὲ βόμβους στὸν εὐώδη μελισσῶνα
τόσοι λαίμαργοι κηφῆνες κι᾽ ὅλο βύζαξαν τὸ μέλι.

Ἕνας τάφος κι᾽ ἂν ἀνοίξῃ μέσ᾽ στοὺς ἄλλους τί σημαίνει;
ὁ νεκρὸς ποὺ μέσα μπαίνει
λαμπροφώτιστο τὸν δείχνει τῆς ἀθανασίας μνῆμα
καὶ τὴν ἄψυχή του πέτρα, τῆς Πνυκὸς τὴν κάνει Βῆμα.

Μέσ᾽ στῆς νέκρας τὶς ἡμέρες, μέσ᾽ στοὺς πόνους τοὺς μακροὺς
στρέφετε τὰ μάτια πίσω στῶν μεγάλων τοὺς νεκρούς,
εἰς τοὺς τάφους των ἀπάνω δὲν σᾶς φθάνουν ὀρυγμοὶ
καὶ ξεμαυλισμένο πλῆθος,
εἰς τοὺς τάφους των ἀπάνω ζωντανεύει μιὰ στιγμὴ
κάθε πεθαμένο στῆθος.

Τέτοιος τάφος σὰν καὶ τοῦτος, ἀλησμόνητος ἀνοίγει
μέσ᾽ στὴν ὥρα ποὺ τὸ Γένος βρωμερὸς ἀγέρας πνίγει,
τέτοιο μνῆμα πρασινίζει στ᾽ ἄλλα μνήματα κοντά,
κι᾽ εἰς λυγμοὺς νεκρῶν προμάχων μὲ λυγμοὺς ἀνταπαντᾶ...
Φύγε, Φθόνε, ποὺ καὶ τώρα σὰν ὀχιὰ κρυφοσφυρίζεις
καὶ μὲ φῶτα καὶ πυρσοὺς
καὶ παιᾶνας περισσοὺς
τοῦ θανάτου του τὴν ὥρα πηδηκτὸς πανηγυρίζεις.

Φύγε, Φθόνε φρενιασμένε, κι᾽ ἄφησέ τον νὰ ἡσυχάσῃ,
δίχως λόγους καὶ στεφάνια προσκυνῆστε τον σκυφτοί,
τὴν *᾽Ελῆά του, τὴν ᾽Ελῆά* του τραγουδεῖτε, νὰ ξεχάσῃ,
τὰ φαρμάκια καὶ τὶς πίκρες, ποὺ ποτίστηκε γι᾽ αὐτή.

Μὲ τὸ σύμβολον ἐκεῖνο πῆρε λάμψι καὶ τὸ Στέμμα
κι᾽ ἂν εἰς στάδια καὶ στίβους κι᾽ εἰς ἀγῶνας δίχως αἷμα
τῆς *ἐληᾶς* δεχθῆτε κλώνους ἀπὸ χέρια Βασιλιᾶ
μὴν ξεχνᾶτε στὴ χαρά σας τὴν *᾽Ελῆά* του, τὴν *᾽Ελῆά!*
Κι᾽ ἂν ἀκούσετε ποτέ σας «Ἕως πότε παληκάρια;»
κι᾽ ἂν τ᾽ ἀμάτωτα σπαθιά σας δὲν σκουριάσουν στὰ θηκάρια
καὶ σημαία νικηφόρος στὰ πελάγη κυματίσῃ
κι᾽ ἄγγελοι πετάξουν νίκης τὰ γοργόφτερα πουλιά,
μέσ᾽ στοὺς ἤχους τῶν παιάνων ὁ λαὸς ἂς κελαϊδήσῃ
τὴν *᾽Ελῆά* του, τὴν *᾽Ελῆά!*

«᾽Ανὴρ σπανίας νοημοσύνης»

Ανυπόγραφο άρθρο της εφημερίδας *Le Figaro*, όπως δημοσιεύθηκε μεταφρασμένο στις 6 Απριλίου 1896 στην εφημερίδα *Το Άστυ* με τίτλο «Ὁ Φιγαρὼ περὶ Τρικούπη».

Ὁ χθὲς τὴν ἑσπέραν κομισθεὶς *Φιγαρὼ* δημοσιεύει τὸ ἑξῆς περὶ Τρικούπη ἄρθρον τοῦ Ἕλληνος συνεργάτου του Χρυσαφίδου:

«Ὁ θάνατος τοῦ Τρικούπη βυθίζει τὴν Ἑλλάδα ὁλόκληρον καὶ πᾶσαν τὴν ἑλληνικὴν ᾽Ανατολὴν εἰς μέγα πένθος καὶ καλύπτει διὰ μελανοῦ πέπλου τὸ μεγαλοπρεπὲς πανόραμα τῶν ἐν τῷ Σταδίῳ ᾽Ολυμπιακῶν ᾽Αγώνων. Ὁ ἀνήρ, ὅστις τὴν τελευταίαν αὐτοῦ πνοὴν παρέδωκε μακρὰν τῆς πατρίου χώρας, ἀλλ᾽ ἐπὶ γῆς φίλης, διεδραμάτισε σπουδαῖον πρόσωπον ἐν τοῖς πράγμασι τῆς ᾽Ανατολῆς ἀπὸ ἑνὸς τετάρτου τοῦ αἰῶνος. Ἡ εἴδησις τῆς βαρείας αὐτοῦ ἀσθενείας ἐπροξένησεν ἐν Ἑλλάδι βαθυτάτην ἐντύπωσιν. Ὁλόκληρος ὁ ἀθηναϊκὸς Τύπος, ἄνευ διακρίσεως κομμάτων ἀντηνάκλα ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ, ὥρᾳ τῇ ὥρᾳ, τὸ αἴσθημα τῆς ὀδυνηρᾶς ἀγωνίας, ἥτις εἶχε καταλάβει ὅλας τὰς ἑλληνικὰς καρδίας. Πρέπει νὰ ἀποδοθῇ ἡ δικαιοσύνη αὕτη εἰς τοὺς ἀπογόνους τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ ᾽Επαμεινώνδου. ᾽Αδιάλλακτοι ἀντίπαλοι ἐν τῇ Βουλῇ καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ κονίστρᾳ καταπαύουσι πᾶσαν πολεμικήν, πᾶσαν σκληρὰν καὶ τραυματίζουσαν

ἔριδα, μόλις ἐξελθόντες ἐκ τοῦ ἡφαιστειώδους αὐτοῦ πεδίου καὶ ὁ φοβερώτερος πολιτικὸς ἐχθρός, ὅταν εὑρίσκεται ἐκτὸς μάχης, περιβάλλεται τὸ ἀκτινωτὸν τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς ἐκτιμήσεως. Ὁ θάνατος πολιτικοῦ ἀνδρὸς ἀξίας θεωρεῖται ἐν Ἑλλάδι ὡς ἐθνικὸν πένθος καὶ οἱ ἴδιοι ἀντίπαλοί του, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἄλλων κομμάτων, αὐτοὶ πρῶτοι ἐπὶ τοῦ τάφου του ἐκφωνοῦσι τοὺς συμπαθεστέρους καὶ πατριωτικωτέρους λόγους. Τὴν φορὰν αὐτὴν ὁ κ. Θεόδωρος Δηλιγιάννης, ὁ πρόεδρος τοῦ σημερινοῦ ὑπουργείου, θὰ ἀπαγγείλῃ τὸν καλλίτερον λόγον κατὰ τὴν ταφὴν τοῦ Τρικούπη.

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, υἱὸς τοῦ διασήμου ἱστοριογράφου τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ πολιτικοῦ ἀνδρὸς Σπυρίδωνος Τρικούπη, ἐγεννήθη ἐν Ναυπλίῳ τὴν 11 Ἰουλίου 1832, καθ' ἣν ἡμέραν ἀνεμένετο ἡ ἄφιξις τοῦ πρώτου βασιλέως τῆς ἀναγεννωμένης Ἑλλάδος, Ὄθωνος τῆς Βαυαρίας. Ἤρχισε τὰς σπουδὰς του ἐν Ἀθήναις καὶ ἦλθε κατὰ τὸ 1847 πρὸς ἀποπεράτωσιν αὐτῶν εἰς Παρισίους. Κατὰ τὸ 1853, λαβὼν δίπλωμα νομικοῦ, διωρίσθη γραμματεὺς τῆς ἐν Λονδίνῳ Ἑλληνικῆς Πρεσβείας, ἣν ὁ πατὴρ αὐτοῦ διεύθυνεν. Ἐπανακάμψας εἰς Ἀθήνας τῷ 1862 ἐπεφορτίσθη ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως βραδύτερον, ὅπως μεταβῇ ὡς ἔκτακτος ἀπεσταλμένος εἰς Λονδῖνον, πρὸς ἐξομάλυνσιν δυσκολιῶν τινων, ἀναφυεισῶν συνεπείᾳ τῆς παραχωρήσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν Ἰονίων Νήσων.

Τῷ 1865 ἐξελέγη τὸ πρῶτον βουλευτὴς Μεσολογγίου, ἔκτοτε δ' ἤρχισε διαρκῶς πολιτευόμενος. Τὴν 18 Δεκεμβρίου 1866, ὁ Κουμουνδοῦρος τῷ ἐνεπιστεύθη τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν. Τῷ 1875 ἐσχημάτισε τὸ πρῶτον ὑπ' αὐτὸν ὑπουργεῖον. Οἱ ἄλλοι πολιτικοὶ ἀρχηγοί, ὁ Βούλγαρης, ὁ Δεληγεώργης, ὁ Ζαΐμης, ὁ Κουμουνδοῦρος, ἀποθανόντες ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον, ἀφῆκαν ἐλεύθερον τὸ στάδιον εἰς τὸν Τρικούπην, ὅστις μόνον ἀντίπαλον εἶχε τὸν κ. Θεόδωρον Δηλιγιάννην, ἡ δὲ πάλη μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν, οἵτινες διεδέχθησαν ἐν τῇ ἐξουσίᾳ ἀλλήλους ἀπὸ δεκαπενταετίας, θ' ἀποτελέσῃ τόμον ὁλόκληρον τῆς νεωτέρας πολιτικῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Τρικούπης ἦτο ἀνὴρ σπανίας νοημοσύνης καὶ ἐνεργητικότητος ἀληθῶς ἐκτάκτου. Αὐτοὶ οἱ ἀντίπαλοί του ἀνεγνώριζον τὰς μεγάλας αὐτοῦ ἀρετάς, οἱ δὲ φίλοι καὶ ὀπαδοί του τὸν ἐθεοποίουν. Οἱ ἐχθροί του κατέκρινον αὐτὸν ὡς ὑπὲρ τὸ δέον ἀγγλόφιλον. Τινὲς ἐκ τῶν παρισινῶν συναδέλφων μάλιστα προσῆψαν αὐτῷ σήμερον μομφὴν βαρυτέραν: Ὁ Τρικούπης, ἔλεγον, *«ἐθεωρεῖτο ὡς τρέφων προτιμήσεις ὑπὲρ τῶν κεντρικῶν Δυνάμεων, δὲν ἔτρεφεν ὑπὲρ ἡμῶν θερμὰς συμπαθείας»*.

Ὡς ἀνεξάρτητος δημοσιογράφος ἐπανειλημμένως εἶχα τὴν εὐκαιρίαν νὰ κρίνω τὴν πολιτικὴν τοῦ Τρικούπη. Δὲν δύναμαι, ἐν τούτοις, νὰ μὴ ὑπερασπισθῶ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ τὴν μνήμην πολιτικοῦ ἀνδρός, ὃν φοβερὰ ἀσθένεια ἀνήρπασεν ἐν διαστήματι ὀλίγων ἡμερῶν, καὶ εἰς ὃν οἱ Ἕλληνες ἐστήριζον ἀκόμη μεγάλας ἐλπίδας.

Ἀλλὰ διακηρύσσω μεγαλοφώνως ὅτι ἐκ τῶν δύο τούτων μομφῶν τῶν ἀποδοθεισῶν εἰς τὸν Τρικούπην, ἡ μὲν πρώτη εἶναι ὑπερβολική, ἡ δὲ δευτέρα στερεῖται ἀπολύτως βάσεως. Ὁ Τρικούπης, ὅπως ὅλοι οἱ Ἕλληνες πολιτικοὶ ἄνδρες, ἦτο πρὸ παντὸς καλὸς πατριώτης. Ἐάν, συνεπείᾳ τῆς μακρᾶς αὐτοῦ διαμονῆς ἐν Ἀγγλίᾳ, εἶχεν ἀποκτήσει ἀγγλικοὺς τρόπους, ἐὰν τὰ πάντα ἐν αὐτῷ, τὸ παράστημά του, ἡ ὁμιλία του, αἱ ἕξεις του, μέχρις αὐτῆς τῆς προφορᾶς του, ἐνέφαινον τὴν ἐξασκηθεῖσαν ἐπ' αὐτοῦ ἐπίδρασιν τοῦ ἀγγλικοῦ βίου, ἐὰν ὁ μελαγχροινὸς αὐτὸς ἄνθρωπος, ὁ μέγας, ὁ εὐθύς, ὁ ἄκαμπτος, ὁ ἥκιστα διαχυτικός, ὁ ἀρχικός, εἶχε προτίμησίν τινα διὰ πᾶν ὅ,τι ἦτο ἀγγλικόν, ὡμίλει τὴν ἀγγλικὴν ὡς καθηγητὴς τῆς Ὀξφόρδης καὶ ἦτο ὁ τύπος ἀληθοῦς τζέντλεμαν, δὲν εἶναι ὀλιγώτερον ἀληθὲς ὅτι αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ μετακαλέσας ἐκ Γαλλίας τὰς δύο γαλλικὰς ἀποστολάς, τὴν ναυτικὴν ἀποστολὴν καὶ τὴν στρατιωτικὴν πρὸς ἀναδιοργάνωσιν τοῦ Ναυτικοῦ καὶ τοῦ Στρατοῦ, ὅτι αὐτὸς ἐκ Γαλλίας ἔφερε πολιτικοὺς μηχανικοὺς πρὸς ἐκτέλεσιν δημοσίων ἔργων ἐν Ἑλλάδι, ὅτι αὐτὸς παρήγγειλεν ἐν Γαλλίᾳ κατὰ προτίμησιν ἢ ἐν Ἀγγλίᾳ τὰ τρία τελευταῖα θωρηκτά, τὰ στοιχίσαντα τριάκοντα ἑκατομμύρια.

Τέλος ὁ Τρικούπης ὑπῆρξεν ἐκεῖνος ὅστις προέβη εἴς τινας διπλωματικὰς προσυνεννοήσεις, ὧν τὸ ἱστορικὸν ἴσως δημοσιεύσω κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας εἰς τὰς στήλας τοῦ *Φιγαρὼ* πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι ὁ ἀνήρ, ὅστις ἀπέθανεν ἐν Κάνναις, χωρὶς νὰ εἶναι ἐνθουσιώδης γαλλόφιλος, οἷος ὁ κ. Δηλιγιάννης, ἠγάπα, ἐν τούτοις, τὴν Γαλλίαν καὶ ἤθελε πρὸς ταύτην νὰ στρέψῃ τὴν πολιτικὴν τῆς Ἑλλάδος. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς προτιμήσεις ἀπέναντι τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς συμμαχίας, τοιαῦται οὐδέποτε ὑπῆρξαν καὶ ἐὰν ψέγουν αὐτὸν διὰ τὸν γάμον τοῦ διαδόχου τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῆς ἀδελφῆς τοῦ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου, ὁ τοιοῦτος ψόγος στερεῖται βάσεως, διότι ὁ γάμος οὗτος –ὅλος ὁ κόσμος τὸ γνωρίζει– ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα ἀμοιβαίας συμπαθείας, οὐδόλως δὲ ἀνεμίχθη ἐν αὐτῷ ἡ πολιτική. Ἄλλως τε ἡ πριγκίπισσα Σοφία, κατελθοῦσα ἐν Ἑλλάδι, ἔγεινε ψυχῇ τε καὶ σώματι Ἑλληνὶς καὶ ἐλησμόνησε τὴν γενέθλιον αὐτῆς χώραν.

Ὁ Τρικούπης, ὃν οἱ ἀντίπαλοί του κατηγόρουν πάντοτε ὡς μὴ γνωρίζοντα ἀρκετὰ τὴν Ἑλλάδα, ὅπως τὴν κυβερνήσῃ ἐπιτυχῶς καὶ ὡς ὑπάρξαντα ἐν πάσῃ περιστάσει ἀτυχῆ ἐν τοῖς οἰκονομικοῖς αὐτοῦ σχεδίοις, ἐξέπεσε τῆς Ἀρχῆς τὸ παρελθὸν ἔτος, κατὰ δὲ τὰς γενομένας ἐκλογὰς τὸ κόμμα του ἐξεμηδενίσθη. Ἐπὶ 207 βουλευτῶν, οὓς ἀριθμεῖ ἡ ἑλληνικὴ Βουλή, 140 ἐξελέγησαν δηλιγιαννικοί, μόνον δὲ 16 τρικουπικοί, στερηθέντες τοῦ ἀρχηγοῦ

των, ὅστις ἀπέτυχεν ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ ἐκλογικῇ περιφερείᾳ, ἐν Μεσολογγίῳ. Ὁ Τρικούπης ἀπεσύρθη προσωρινῶς ἐκ τοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ ἐπεχείρησε μεγάλην περιοδείαν ἐν Εὐρώπῃ χάριν τῆς ὑγείας του.

Ὁ Τρικούπης, ὅστις διετέλεσεν ἑπτάκις πρωθυπουργὸς καὶ πολλάκις ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν καὶ τῶν Ἐξωτερικῶν, ἀποθνήσκει πτωχός».

Την ίδια μέρα δημοσιεύθηκε στο *Άστυ* το ακόλουθο σχόλιο:

«Γαλλικαί τινες ἐφημερίδες, ἐκ τῶν ἀνακριβέστερον πληροφορημένων, δημοσιεύουν τὴν παλαιὰν Légende, ὅτι ὁ Τρικούπης ἦτο δῆθεν συστηματικὸς ἐχθρὸς τῆς Γαλλίας. Τὸ ἄρθρον τοῦ *Φιγαρὼ* εἶναι ἀρκετὴ ἀπάντησις εἰς τὸ ἀσύστατον τοῦτο μωρολόγημα, τὸ δουλικῶς ἐπαναλαμβανόμενον ὑπὸ ἀμαθῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι δὲν γνωρίζουν τὴν σύγχρονον ἱστορίαν.

Ὁ Τρικούπης ἦτο Ἕλλην πρὸ πάντων καὶ μόνον Ἕλλην».

Χαρίλαος Τρικούπης

του Ρέτγκεν [= Βλ. Γαβριηλίδης]

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 7 Απριλίου 1896 με τον παραπάνω τίτλο και την υπογραφή Ρέτγκεν. Είναι βέβαιο ότι το άρθρο το έγραψε ο ιδρυτής και ιδιοκτήτης της εφημερίδας Ακρόπολις Βλάσης Γαβριηλίδης. Το μαρτυρεί το βίαιο ύφος του αρθρογράφου και προπαντός το αποκαλύπτει η επισήμανση «Ἡμεῖς αὐτοὶ οἱ ἄλλοτε μέχρι τρίτου οὐρανοῦ ἐκθειάσαντες καὶ θεοποιήσαντες αὐτόν (...) ἡμεῖς οἱ πρότερον πανηγυρισταί, μετὰ τὰς ἀποτυχίας ὅτε ἐπὶ τὴν φάλαγγα τῶν ἀντιπάλων μετέστημεν...». Ο Γαβριηλίδης πράγματι υποστήριξε με πάθος αρχικά τον Τρικούπη, αλλά μετά την πτώχευση τον πολέμησε ασκώντας με άρθρα και σχόλια σκληρή κριτική σε όλο το έργο του. Το άρθρο με το ψευδώνυμο Ρέτγκεν δεν θα μπορούσε να το γράψει άλλος παρά μόνον ο Γαβριηλίδης που καθόριζε τη γραμμή της εφημερίδας.

Ὁ Τρικούπης ἀπέθανεν! Ἰδού ἄγγελμα, ὅπερ μὲ τὰς τρεῖς ξηρὰς ταύτας λέξεις ἐξεγείρει ἐν ἑκάστῳ Ἕλληνι κόσμον ὅλον αἰσθημάτων, ἰδεῶν, γεγονότων. Δὲν γνωρίζει τίς ἐκ τῶν ἀπείρων τούτων ἀναθρωσκουσῶν ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ σκέψεων καὶ κρίσεων τίνα πρώτην, τίνα δ' ὑστάτην νὰ καταλέξῃ.

Μεθ' ὅλην τὴν ἠρεμίαν, τὴν μαρμαρίνην ἀκινησίαν, καὶ ἀγαλματώδη σιγήν, ἣν διασκορπᾷ ὁ θάνατος, μεθ' ὅλην τὴν ὡς πρὸ μνημείου παρελθούσης ἐποχῆς τῆς ψυχῆς ἡμῶν τὴν ἀμερόληπτον καὶ ἀνεπηρέαστον παρουσίαν καὶ συμμετοχὴν πρὸ τοῦ ἐπιβάλλοντος νεκροῦ, ἐν τούτοις ὁ ἀνὴρ οὕτω σφοδρῶς καὶ διαφοροτρόπως ζῶν ἐκρίθη, τοσοῦτον δὲ ἐξ ἄκρου ἀντιθέτου ποτὲ μὲν ἐθεοποιήθη, ποτὲ δὲ ὡς ἐγκληματίας ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἄλλοτε θριαμβευτικῶς αὐτὸν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ἀνυψώσαντος λαοῦ περιυβρίσθη καὶ κατεπτύσθη ἐν γιουχαϊσμοῖς καὶ ἀποδοκιμασίαις, ὥστε εἶναι ἀδύνατον, καὶ σήμερον ἔτι εὐθὺς μετὰ θάνατον νὰ σύρῃ τις βαθεῖαν καὶ ἀκριβῆ τὴν κατατομὴν τοῦ ἀνδρὸς καὶ νὰ χαλκογραφήσῃ τὴν μορφὴν τοῦ ἐξέχοντος τούτου πολιτικοῦ ἐπὶ τῶν πλακῶν τῆς παγκοσμίου Ἱστορίας.

Ὑπὸ τρεῖς ἰδίαις ὄψεις δέον νὰ μελετηθῇ καὶ ἐξετασθῇ ἡ σημαντικὴ αὕτη μορφὴ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Πρέπει νὰ κρίνωμεν τὸν Τρικούπην πρῶτον ὡς ἄνθρωπον, εἶτα ὡς πολιτικὸν καὶ τελευταῖον ὡς Ἕλληνα.

Καὶ ὡς ἄνθρωπος μὲν ὁ ἀνὴρ οὗτος παρίσταται ὡς ἓν σπάνιον καὶ ἔξοχον φυσικὸν δημιούργημα. Εἶναι ἄρτιος καὶ τέλειος σχεδὸν εἰπεῖν τύπος ὀργώσης καὶ φλογερᾶς φύσεως.

Παρίσταται πρὸ ἡμῶν, ὥς τις ταῦρος ἢ λέων, ἢ μᾶλλον ὡς θυμοειδής, γενναῖος ἵππος μὴ ἀνεχόμενος οὐδ' ἡνίον, οὐδὲ χαλινὸν οὐδένα.

Τολμηρός, ἀτίθασος, ἀκατάβλητος, ὁρμητικός, σθεναρὸς καὶ πείσμων συντρίβει πᾶν τὸ πρὸ ποδῶν, ἀδιαφορῶν ἐὰν τοῦτο εἶνε ὕαλος ἢ κρύσταλλον. Ἀνατρέπει τὰ πρὸ αὐτοῦ κωλύματα θραύων ταῦτα ἐπὶ θυσίᾳ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, ἐπὶ βλάβῃ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου.

Τοιοῦτον εἴδομεν πλειστάκις τὸν μεταστάντα πολιτικὸν ἐν τῇ κοινοβουλευτικῇ παλαίστρᾳ καὶ ἐπὶ τοῦ ἅρματος τῆς Ἐξουσίας. Φιλόδοξος δ' εἰς ἄκρον καὶ ἐγωϊστὴς ἄγαν – ταῦτα δὲ πλειστάκις ἀδιαρρήκτως συμβαδίζουσι – τυφλώττων πολλάκις καὶ παραπαίων ἐβάδιζε πρὸς αὐτὸν τὸν ὄλεθρον, ἔβαινε πλεισίστιος πρὸς τὸν κρημνόν. Αἱ ἰσχυρώταται καὶ λαμπρόταται αὐτοῦ ἐν τῇ ἀρχῇ περίοδοι μὲ τὴν ἀφειδῆ διάχυσιν τοῦ χρυσοῦ καὶ τὴν ἀνάλγητον διασπάθησιν ἑκατομμυρίων ὁμοιάζουσι καταπληκτικῶς πρὸς τὴν ἀκαταλόγιστον ἁρματοδρομίαν τοῦ Φαέθωνος, ὅστις κατακρημνίζεται μὲ ὅλην τὴν αἴγλην τοῦ παμφαοῦς ἅρματος τοῦ Φοίβου εἰς τὰ σκότη τοῦ Χάους συναπολλύων τὸ πατρικὸν μεγαλεῖον...

Ὁμοίως καὶ ὁ Τρικούπης ἂν καὶ ἐφέρετο ἐπὶ καταχρύσου ἅρματος ἐν τούτοις ἐν παράφρονι δίνῃ

Βλάσης Γαβριηλίδης. Ελαιογραφία του Ηλία Φέρτη. Ένωσις Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών.

καὶ ἐν ἐξάλλῳ οἰστρηλασίᾳ, ἀπὸ ρυτῆρος σπεύδων ὡδήγησε τὴν Ἑλλάδα κατὰ κρημνῶν διὰ τῆς στυγερᾶς χρεωκοπίας.

Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ φρενόπληγι ἐκείνῃ ἁρματοδρομίᾳ τίς δὲν ἐθαύμαζε πάντοτε τὸν ἄνθρωπον, τὴν δύναμιν ἐκείνην τὴν σπινθηροβολοῦσαν διὰ τῶν μελανῶν καὶ μεγάλων ὀμμάτων, τὴν εἰς φλόγας πυρίνας ρητορικῆς ἐκσφενδονιζομένην διὰ τοῦ ὑπὸ τὸν μαῦρον, παχύτατον μύστακα καλυπτομένου εὐγλώττου αὐτοῦ στόματος; Δύναμις τῆς Φύσεως ἐν πλήρει ἐντάσει, ἥτις ἀπροσκόπτως καὶ ἀκαταστάτως βαίνει πρὸς τὸ τελικὸν σημεῖον τῆς ἀντοχῆς, κορυφουμένη εἰς ἀπώτατον σημεῖον καὶ τότε μόνον καταπίπτουσα καὶ ὁμοίως ὁρμητικῶς καὶ παταγωδῶς καταθρυμματιζομένη. Τὰς δυνάμεις ταύτας ἡ αἰσθητικὴ χαρακτηρίζει ἐν τοῖς ἔργοις τῆς τέχνης ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ὑψηλοῦ (sublime). Ἔχουσί τι τῆς πτήσεως τοῦ ἀετοῦ καὶ εἶναι ἰδίαι μόνον εἰς τὰς μεγάλας φύσεις.

Ὁ Τρικούπης ὡς πολιτικὸς δὲν ἠδύνατο ν' ἀποσπασθῇ ἀπὸ τοῦ «ἀνθρώπου», οἷον αὐτὸν ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν. Ἡ φύσις ἐκυριάρχει τοῦ τε πνεύματος καὶ τῆς καρδίας, διὰ τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ἀπαντῶμεν τὴν αὐτὴν φορὰν καὶ τὸ αὐτὸ πεῖσμα καὶ ἀχαλιναγώγητον τοῦ ἤθους παρ' αὐτῷ.

Ὡς ἀφηνιάσας ἵππος δὲν ἐννοεῖ κατ' οὐδένα τρόπον νὰ ἐνδώσῃ, νὰ ὑποχωρήσῃ, νὰ σταματήσῃ. Ὅλος ὁ κόσμος φωνάζει, βάλλει κραυγάς. Τὸ πλήρωμα ἐξεγείρεται καὶ ἐπικαλεῖται τὴν βοήθειαν τοῦ κυβερνήτου, διαμαρτυρόμενον πρὸς τοὺς θεοὺς ἅπαντας, πλὴν ἐκεῖνος, ὡς χασὶς πεπωκὼς ἀναμένει τὸ μοιραῖον τέλος. Τραβᾶ ἐμπρός! Δὲν τὸν μέλλει τίποτε καὶ κόσμος ὅλος ἂν ὄπισθεν καίηται καὶ πνίγηται. Αὐτὸς νὰ ἐκτελέσῃ ὅ,τι θέλει! Αὐτὸ εἶναι τὸ ρητόν, τὸ ἄρθρον τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ βίου.

Διὰ τοῦτο τὰ σφάλματα τοῦ Τρικούπη εἶναι μεγάλα, παμμέγιστα ὡς προερχόμενα ἀπὸ ἄνθρωπον χαρακτῆρος καὶ δυνάμεως τόσον ἐξαιρετικῆς καὶ ὑπερόχου. Μία ἀτμομηχανὴ δὲν μωλωπίζει, οὐδ' ἀκροθιγῶς νύσσει, ὡς χειράμαξα γεωργοῦ. Εἶναι ἐπίσης δεινὴ ἐκτροχιασθεῖσα εἰς τὴν καταστροφήν, ὅσον θαυμαστὴ διὰ τὴν ἀστραπιαίαν ταχύτητα, ὅταν βαίνῃ ἐπὶ τῶν τροχιῶν.

Τὰ δὲ σφάλματα αὐτοῦ εἶναι ἀπόρροια ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περιπλόκων θεωριῶν καὶ συστημάτων ἐπιστημονικῶν, δι' ὧν εἶχε πεπληρωμένην τὴν κεφαλήν. Δὲν ἠδύνατο νὰ εὑρεθῇ μᾶλλον ἀντίθετος πολιτικὸς πρὸς τοὺς προτέρους καὶ ἰδίᾳ τὸν Κουμουνδοῦρον. Ὅσον ἐκεῖνος ἦτο ἐμπειρικὸς καὶ ἁπλοῦς, ἐκ τῶν ἐνόντων καὶ μὲ τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν διαλάμπουσαν τοῦ κοινοῦ νοῦ διαύγειαν συνεβίβαζε τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα κατὰ τὰς περιστάσεις, ὅλως τοὐναντίον ὁ Τρικούπης ἀναχωρῶν ἀπὸ ὡρισμένων ἀρχῶν καὶ ἀξιωμάτων συνετρίβετο κατὰ κρημνῶν, πλήρη κυκεῶνα καὶ ἀληθὲς πανδαιμόνιον δημιουργῶν δι' ἁπλούστατα πράγματα καὶ ἐν ὁμαλωτάτοις καιροῖς.

Πανταχοῦ διαγιγνώσκει τις τὴν σύγχυσιν ταύτην καὶ τὴν πυρετώδη ἀνησυχίαν μεθ' ἧς ἀνεκάτωνε τὰ πάντα, ἁπλούστατα ἵνα ὑπερισχύσῃ τὸ «ἐγὼ» καὶ ἐφαρμοσθῶσι "coute que coute" πάσῃ δηλ. θυσίᾳ αἱ θεωρίαι του. Τὸ «ἔτσι θέλω!» ἐδέσποζε πανταχοῦ. Ἀληθὴς Ἀλβανὸς πολιτευτής, μόνον ὅτι δὲν ἐφόρει σελάχι καὶ πάλαν!.. Τοιοῦτος ἐν τοῖς στρατιωτικοῖς, τοιοῦτος ἐν τοῖς ναυτικοῖς, ἐν τοῖς ἐκπαιδευτικοῖς, ἐν τοῖς οἰκονομικοῖς καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ἔτι. Πανταχοῦ ἠννόει νὰ ἀναμιγνύηται καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ἰδίαν θέλησιν ἔστω καὶ ἐπὶ βλάβῃ τῶν συμφερόντων τοῦ κράτους καὶ τῶν ἰδιωτῶν.

Τοιοῦτος ἐφάνη διὰ τὸ Πανεπιστήμιον, διὰ τὴν Ριζάριον, διὰ τὰς διαφόρους σχολάς. Καὶ τοῦτο οὐχὶ ἐκ κακῆς προθέσεως, ἀλλ' ἐκ τυφλῆς πεποιθήσεως πρὸς ὡρισμένας ἀρχὰς καὶ θεωρίας. Αὐτὸς ὁ ὑψηλόφρων καὶ γενναῖος ἀνήρ, ὁ φιλόδοξος καὶ τοσοῦτον μεγαλεπήβολος, ἐν τῇ ἐφαρμογῇ ἀπεδείχθη ὁ μᾶλλον στενοκέφαλος, περιωρισμένος καὶ λιλιπούτιος γραμματοδιδάσκαλος. Διὰ μίαν ἀνορθογραφίαν ἦτο ἄξιος νὰ καύσῃ τὴν Ἰλιάδα, δι' ἓν ἄρθρον νὰ ἀποκεφαλίσῃ τὸν Δημοσθένη. Ἀφ' ἑτέρου δὲ κατεπάτει τὰ πάντα καὶ νόμους καὶ συντάγματα, καὶ κώδικας, καὶ διατάγματα, ἀφ' ἧς στιγμῆς ταῦτα δὲν συνέφερον πρὸς τοὺς ἰδίους σκοποὺς καὶ δὲν ηὐνόουν τὰ κομματικὰ αὐτοῦ σχέδια. Τότε καθίστατο ὁ ἰταμώτατος ἐκβιαστὴς τῶν κειμένων, ὁ δεινότατος καταπατητὴς τῆς νομοθεσίας τοῦ Κράτους.

Διὰ τὸν σκαιὸν καὶ ἀπότομον αὐτοῦ πολιτικὸν τοῦτον χαρακτῆρα ὁ Τρικούπης καθίστατο καὶ μισητὸς παρὰ τοῖς πολλοῖς, τοῖς μὴ δυναμένοις νὰ γνωρίζωσι τὰ εὐγενέστερα ἴσως ἐλατήρια τῆς διαγωγῆς ταύτης, καὶ τὴν καλὴν πρόθεσιν, ἥτις πλειστάκις ἐκρύπτετο ὄπισθεν τοσούτων ἀποτυχιῶν ἢ πραξικοποιῶν. Διὰ τοῦτο, ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς εἶχε πολλοὺς ἐγκαρδιωτάτους καὶ μέχρις αὐταπαρνήσεως θιασώτας καὶ θαυμαστάς, ἀφ' ἑτέρου εἶχε καὶ λεγεῶνα ὅλην ἀνθρώπων μὴ δυναμένων οὐδὲ κατ' ὄνομα νὰ ἀκούσωσιν αὐτόν. Πλὴν καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ἀποτυχίαις καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς σφάλμασιν ὁ μεταστὰς πολιτικὸς τῆς Ἑλλάδος ἐνετύπου πάντοτε τὴν σφραγῖδα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἰσχυρᾶς φύσεως, ὡς δὲ διὰ τοῦ φωτὸς τοῦ Ρέντγκεν, ἔβλεπέ τις καὶ τότε ἐν αὐτοῖς οἱονεὶ ἀκτῖνας φωτεινὰς καὶ σπινθῆρας· διανοίας οὐχὶ τυχαίας. Κατεδίκαζέ τις αὐτόν, ἀλλ' ἐθαύμαζε συγχρόνως τὸν κατάδικον. Ὕβριζε πλὴν ἐξετίμα τὸν ἀντίπαλον. Ἡμεῖς αὐτοὶ οἱ ἄλλοτε μέχρι τρίτου οὐρανοῦ ἐκθειάσαντες καὶ θεοποιήσαντες αὐτὸν παρασύραντες δ' ὄπισθεν τῶν δημοσιογραφικῶν διθυράμβων ἡμῶν σύμπαν τὸ ἑλληνικὸν ἀπὸ τοῦ Αἵμου καὶ τοῦ Καυκάσου μέ-

χρι τῶν ὀχθῶν τοῦ Νείλου καὶ τῆς Νεκρᾶς θαλάσσης, ἡμεῖς οἱ πρότερον πανηγυρισταί, μετὰ τὰς ἀποτυχίας, ὅτε ἐπὶ τὴν φάλαγγα τῶν ἀντιπάλων μετέστημεν, οὐδέποτε δ' ὅμως εἰς κομματικὴν πολεμίαν αὐτῷ ὁμάδα ὡς πρόσφυγες προσκολληθέντες, ἡμεῖς, λέγομεν, καὶ μετὰ ταῦτα, καὶ ὅτε ἐβάλλομεν καὶ κατετοξεύομεν αὐτοῦ, ἀεὶ τὸ εὐρὺ στῆθος τοῦ ἐχθροῦ ὁρῶντες ἐθαυμάζομεν, λυπούμενοι πάντοτε ὅτι τοιοῦτος ἄνθρωπος καὶ τοιαῦτα φυσικὰ πλεονεκτήματα οὕτω ματαίως καὶ κακῶς χρησιμοποιοῦνται!

Ἰδίως δ' ἐσφάλλετο συχνὰ ὁ Τρικούπης καὶ διὰ τὴν μὴ βαθεῖαν γνῶσιν καὶ κατάληψιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων. Πρέπει νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν πλέον παντὸς ἄλλου, ὅτι ὁ ἀνὴρ οὗτος ἦτο πάντοτε σχεδὸν ὀλίγον ξένος, ὀλίγον ἀλλοδαπὸς διὰ τὴν Ἑλλάδα. Εἶχέ τι ἐν ταῖς ἰδίαις, ἐν τοῖς φρονήμασι καὶ ἐν τῇ διαγωγῇ ἐν γένει αὐτοῦ πρὸς τὴν χώραν ἡμῶν ὅπερ παρεξένευεν, ἐξώργιζε καὶ ἐξήγειρε τὴν δυσμένειαν τοῦ λαοῦ.

Οὐχὶ ὅτι δὲν ἐδημοκόπει, ὡς τινες ἔλεγον. Ἡ πολυθρύλητος πόζα, ἡ ὡς ἰνδικῆς τινὸς θεότητος, ὡς Βραμᾶ, ἐν τοῖς γραφείοις ἑρμητικὸς αὐτοῦ ἀποκλεισμός, δὲν ἦσαν τὰ καθιστῶντα αὐτὸν ἀντιπαθητικὸν καὶ δυσμενῆ. Ὁ Τρικούπης ἐδημοκόπει πλέον παντὸς ἄλλου, διότι πάντων ἐποιήσατο τῶν τι ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν, τὴν μεγίστη χρῆσιν. Ἡ κυρία μᾶλλον αἰτία τῆς δυσμενείας ἦτο ὅτι ὁ πολιτικὸς οὗτος ἦτο σφόδρα καθαρεύων καὶ ἀττικιστής. Δὲν ἐγνώριζε τὴν δημοτικήν, δὲν ἐγνώριζε τὴν ἑλληνικὴν καρδίαν, τὴν καρδίαν τοῦ λαοῦ τοῦ σημερινοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἥτις εἶναι τοσοῦτον βαθεῖα καὶ δυσκατάληπτος, διότι περικλείει τοσούτων αἰώνων πόνους καὶ πάθη, διότι ὑπέστη τοσαῦτα μαρτύρια καὶ ἐπέζησε τοσαύτας δεινῆς δουλείας ἡμέρας.

Ὅταν ὡμίλει, δὲν ὡμίλει εἰς τὴν καρδίαν. Ἦσαν μαθηματικαὶ ἀσκήσεις διὰ τὸν λαὸν οἱ λόγοι αὐτοῦ. Εἶναι ζήτημα ἂν ἐκτὸς τοῦ ὅτι «ἡ Ἑλλὰς θέλει νὰ ζήσῃ καὶ θὰ ζήσῃ» ἐὰν ἄλλη φρᾶσις ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Τρικούπη ἐσώθη εἰς τὰ χείλη τῶν Ἑλλήνων.

Μεταρρυθμιστὴς δὲ καὶ ἀναμορφωτὴς ἔθνους ἀδύνατον νὰ ἐπιτύχῃ καὶ μέγα τι ὄντως ἐπιτελέσῃ, ὅταν ἀγνοῇ αὐτὸ τὸ ἔθνος, τὰ στοιχεῖα αὐτοῦ, τὰ ἄτομα, τὴν ψυχήν, τὴν καρδίαν. Πρέπει νὰ γνωρίζῃ τις κατὰ βάθος, καὶ μετὰ πάσης ἀκριβείας καὶ τὰς μᾶλλον σκοτεινὰς γωνίας τῆς ψυχῆς ἑνὸς λαοῦ, ἵνα τελεσφόρως ἐπιδράσῃ καὶ μεταπλάσῃ τοῦτον. Ἄλλως θὰ παρέλθῃ ὡς ὁ ὑδράργυρος, οἷος ἦν καὶ τὸ μεταστὰν περιφανὲς τοῦ Μεσολογγίου τέκνον...

Εἶχε δὲ πράγματι τὴν ὄψιν τοῦ ὑδραργύρου καὶ τὴν μεταλλικὴν λάμψιν, τὸ βάρος καὶ τὸ ἐπικίνδυνον αὐτοῦ, ὅταν ἡ χρῆσις μὴ γίνηται μετρία καὶ λελογισμένη. Ἕνεκα πάντων τούτων τῶν ἐλαττωμάτων ὁ ἀνὴρ οὗτος δὲν κατέστη διὰ τὴν Ἑλλάδα ὅ,τι ὁ Καβοὺρ διὰ τὴν Ἰταλίαν, ὁ Βίσμαρκ διὰ τὴν Γερμανίαν, ὁ Θιέρσος διὰ τὴν Γαλλίαν καὶ αὐτὸς ἐπὶ τέλους ὁ ἐγκληματικὸς Σταμπούλωφ διὰ τοὺς Βουλγάρους. Θὰ παραμένῃ ἐν τῷ Πανθέῳ τῆς Ἑλλάδος, ὅπου βεβαίαν ἔχει ἐξασφαλίσει θέσιν, ὡς μορφὴ ὑπέροχος καὶ ἀξιοθαύμαστος διὰ τὰς ἐξαιρετικὰς ἰδιοφυΐας καὶ τὰ πολιτικὰ προσόντα, ἀλλὰ διὰ τὰς τύχας τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος θὰ καταλάβῃ θέσιν, οἷαν ὁ Ἀλκιβιάδης ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ ὁ Ναπολέων ἐν τῇ γαλλικῇ ἱστορίᾳ. Τῶν ἀνδρῶν τούτων πάντες θαυμάζουσι τὸ πνεῦμα, τὰς ἰδιοφυΐας, τὰ πλεονεκτήματα, πλὴν λίαν ἀμφισβητεῖται ἡ ἐπωφελὴς αὐτῶν καὶ εὐεργετικὴ ἐπὶ τῶν τυχῶν τῶν ἰδίων πατρίδων δρᾶσις. Εἶναι ἄνθρωποι πάσχοντες ἐξ ὑπερτροφίας τοῦ «Ἐγὼ» αὐτῶν, ὡς πᾶσα δ' ὑπερτροφία ἔν τε τῷ φυσικῷ ὡς καὶ ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ, μάλιστα δ' αὕτη καθίσταται ὀλεθρία καὶ καταστρεπτικὴ καὶ διὰ τοὺς ἔχοντας καὶ διὰ τὰ ἔθνη εἰς ἃ ἀνήκουσιν.

Ἡ παρουσία τοῦ Τρικούπη ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ πολιτικοῦ βίου τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ἀφῆκεν ἴχνη βαθέα καὶ ἀνεξίτηλα πανταχοῦ ἐπὶ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν γεγονότων, πλὴν οὐδὲ ἓν εἰς τὰς καρδίας τοῦ λαοῦ, ὅστις τὸν ἐξετίμα, ἀλλ' οὐδέποτε καὶ ἐγκαρδίως ἠγάπα. Ἔδωκε φορὰν καὶ ἐνεφύσησε πνοὴν ζωῆς εἰς πάντας τοὺς κλάδους τῆς ἐθνικῆς δρυὸς ἵνα ὁ ἴδιος ὡς μαινόμενος ταῦρος ἐπελαύνων κατασυντρίψῃ ἐν τέλει καὶ ξηράνῃ πάντα κλῶνα καὶ πᾶσαν ἀναβλύσασαν ἰκμάδα ζωῆς! Εἰς τὰ ὑπάρχοντα δὲ περιφανῆ τῆς ἀρχαιότητος ἐρείπια προσέθηκε καὶ αὐτὸς φεύγων σωρείαν νεωτέρων, πλὴν ἐπιζημίων διὰ τὸ Ἔθνος καὶ ἀφανῶν...

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης. Τινὰ χαρακτηριστικὰ περὶ αὐτοῦ

τοῦ Π.

Ἄρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 7 Απριλίου 1896 με την υπογραφή Π. Το άρθρο αυτό αποδόθηκε μεταγενέστερα στον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη από μελετητές του έργου του. Ο Γ. Βαλέττας το περιέλαβε στα *Άπαντα* του διηγηματογράφου με ελάχιστες περικοπές. Επίσης το δημοσίευσε και το περιοδικό «Ευθύνη» στο αφιέρωμά του για τον Χαρ. Τρικούπη, όπως και ο τελευταίος μελετητής του Σκιαθίτη λογοτέχνη Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος. Κατά τη διάρκεια της παρούσας έρευνας έγινε σαφές ότι το πρωτότυπο άρθρο στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 7 Απριλίου 1896, καθώς και ένα ακόμη με τίτλο «Χαρίλαος Τρικούπης. Χαρακτηρισμός του. Ἀνέκδοτα τοῦ βίου του», στην ίδια εφημερίδα στις 9 Απριλίου 1896 με υπογραφή Π. δεν θα έπρεπε να ανήκουν στον Παπαδιαμάντη. Επικοινωνήσαμε με τον κ. Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλο και του στείλαμε αντίγραφα των άρθρων, από την ανάγνωση των οποίων και εκείνος επιβεβαίωσε τις αμφιβολίες μας, όπως αναφέρει και σε αναλυτικό δημοσίευμά του στη *Νέα Εστία*, τεύχ. 1704 (Σεπτ. 1998) με τίτλο «Παπαδιαμάντης νοθευόμενος». Τα άρθρα μάλλον έχουν γραφεί από πρόσωπο που είχε σχετική οικειότητα με τον Χαρίλαο Τρικούπη, όπως φαίνεται από κάποιες περιγραφές.

Ἀκόμη ἀδυνατῶ νὰ συνοικειωθῶ πρὸς τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ Χαρίλαος Τρικούπης δὲν ὑπάρχει πλέον ἐν τοῖς ζῶσιν, ὅτι ὁ κολοσσὸς οὗτος τῆς πολιτικῆς κεῖται νεκρός. Ἐξακολουθῶ νὰ τὸν φαντάζομαι πάντοτε ζῶντα· ἡ καρδία μου συχνὰ περιπίπτει εἰς γλυκεῖαν αὐταπάτην. Ἔρχονται στιγμαί, κατὰ τὰς ὁποίας πιστεύω ὅτι ἀρκεῖ νὰ διευθυνθῶ εἰς τὴν ὁδὸν τῆς Ἀκαδημίας, ἀρκεῖ νὰ εἰσέλθω εἰς τὸν οἶκον τοῦ Τρικούπη, ὅπως εὕρω αὐτὸν ὁλοζώντανον, καθήμενον ἐν τῷ γραφείῳ του καὶ συνομιλοῦντα μετὰ πλειάδος φίλων περὶ τῶν μεγάλων ζητημάτων τῆς πατρίδος, ἐργαζόμενον κατ᾽ ἰδίαν ὅπως καταρτίσῃ νομοσχέδια ἢ ὅπως προπαρασκευάσῃ ἀγόρευσίν τινα ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ!

Ὁ Τρικούπης ἐργαζόμενος, ὁ Τρικούπης μελετῶν καὶ παρασκευαζόμενος διὰ τὰς ἐν τῇ Βουλῇ συζητήσεις, ἦτο τι ἄξιον θαυμασμοῦ. Οὐδεὶς Ἕλλην ἠδυνήθη ποτὲ νὰ συστηματοποιήσῃ τὴν ἐργασίαν του καὶ τὰς μελέτας του τόσον τελείως, ὅσον αὐτός. Ἦτο αὐτὴ ἡ τάξις προσωποποιημένη. Ὅλα τὰ ἔγγραφα, ὅλα τὰ ἔντυπα, ὅλα τὰ στοιχεῖα τὰ ἀπαιτούμενα διὰ τὴν ἐργασίαν του ἦσαν κατατεταγμένα μὲ τόσην τάξιν, ὥστε οὐδὲ ἓν δευτερόλεπτον ἔχανεν εἰς ἀναζήτησιν παντὸς ὅ,τι τὸ ἐχρειάζετο, ἀλλ᾽ οὔτε συνεσώρευσέ ποτε ἐπὶ τοῦ γραφείου του ὄγκους ἐγγράφων ἀτάκτως ἐρριμμένων. Ὅ,τι ἤθελε τὸ εὕρισκε πάραυτα· ἤνοιγεν ὡρισμένον συρτάριον, ὡρισμένον φάκελλον καὶ τὸ ἐλάμβανεν ἄνευ τῆς ἐλαχίστης χρονοτριβῆς. Καὶ εἶχε τόσας χιλιάδας ἐγγράφων ἐκεῖ, μέσα εἰς τὰ συρτάριά του! Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον εἶναι ὅτι εἴξευρε τί ἔπρεπε νὰ μελετήσῃ καὶ πῶς ἔπρεπε νὰ τὸ μελετήσῃ· πρᾶγμα ὄχι πολὺ εὔκολον.

Ὅταν κατήρτιζεν ἓν νομοσχέδιον ἢ προπαρεσκεύαζεν ἀγόρευσίν του τινὰ ἐπὶ οἱουδήποτε ἀντικειμένου, δὲν ἠρκεῖτο μόνον εἰς τὴν συγκέντρωσιν καὶ τὴν μελέτην τῶν ἐπιχειρημάτων τὰ ὁποῖα ἦσαν χρήσιμα πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς θέσεώς του. Ἀφοῦ πρῶτον κατήρτιζε τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀγόρευσιν καὶ κατέτασσε τὰ ἰδικά του ἐπιχειρήματα, ἤρχιζε νὰ μελετᾷ, νὰ καταρτίζῃ καὶ νὰ κατατάσσῃ τὰ ἐπιχειρήματα, τὰ ὁποῖα ἠδύναντο νὰ φέρωσιν οἱ ἀντίθετοι· τούτου δὲ γενομένου, ἐμελέτα πρὸς συγκέντρωσιν τῶν ἐπιχειρημάτων δι᾽ ὧν ἠδύνατο νὰ τοὺς ἀντικρούσῃ. Οὕτως ὁ Χαρίλαος Τρικούπης προπαρασκεύαζεν οὐχὶ μίαν, ἀλλὰ τρεῖς ἀγορεύσεις ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος· μίαν τὴν ἰδικήν του, μίαν τήν ἀντίθετον τῆς ἰδικῆς του, καὶ τρίτην τὴν ἀναιροῦσαν ταύτην. Οὕτω δὲ τεθωρακισμένος ἤρχετο εἰς τὴν Βουλὴν καὶ ἀπεκδύετο εἰς τὴν συζήτησιν μὲ δύναμιν ἀκαταγώνιστον, μὲ δύναμιν ἐκπλήττουσαν τοὺς ἀντιθέτους. Ἀφοῦ πρῶτον ἠγόρευεν αὐτός, ἤκουε κατόπιν μεθ᾽ ὑπομονῆς καὶ ἐν σιγῇ τὰς ἀγορεύσεις τῶν ἀντιθέτων, χωρίς ποτε νὰ κρατήσῃ καμμίαν σημείωσιν. Πολλάκις τοὺς ἤκουεν ὑπομειδιῶν· ἔλεγες ὅτι τοὺς ὑπέβαλλεν εἰς ἐξετάσεις, ὅτι ἦσαν μαθηταὶ ἀπαγγέλοντες τὸ μάθημά των ἐνώπιον τοῦ διδασκάλου. Καὶ ὅταν αὐτοὶ ἐτελείωναν, χωρὶς νὰ ἔχῃ καμμίαν σημείωσιν ὑπ᾽ ὄψει του, ἀνεπήδα ἐπὶ τὸ βῆμα καὶ ἀνῄρει ἐκ τοῦ προχείρου πάντας ἀλληλοδιαδόχως, χωρὶς νὰ ἀφήσῃ τὸ ἐλάχιστον ἐπιχείρημά των ἄνευ ἀπαντήσεως. Ἦτο ἀληθὴς γίγας ἐν τῇ κοινοβουλευτικῇ παλαίστρᾳ.

Καὶ δὲν προπαρεσκεύαζεν μόνον τὰς ἐν τῇ Βουλῇ ἀγορεύσεις του. Ὅταν ἐπρόκειτο περὶ ἐπιβολῆς φορολογίας τινὸς ἢ περὶ μεταβολῶν ἐν τῷ δασμολογίῳ, προπαρασκευάζετο καὶ διὰ τὰς συζητήσεις τὰς ὁποίας ὤφειλε νὰ διεξαγάγῃ μετὰ διαφόρων ἐπιτροπῶν καταρτιζομένων ἑκάστοτε παρ᾽ ἐνδιαφερομένων καὶ παρουσιαζομένων εἰς αὐτὸν ὅπως τῷ προτείνωσι τροποποιήσεις. Ἐάν, ἐπὶ παραδείγματι, ἐπρόκειτο περὶ ἐπιβολῆς δασμοῦ ἐπὶ τῆς σακχάρεως, ὁ Τρικούπης ἐμελέτα πᾶν ὅ,τι ἔστω καὶ μακρόθεν σχετίζεται πρὸς τὴν σακχαροποιΐαν καὶ πρὸς πάσας τὰς βιομηχανίας, αἵτινες ποιοῦνται χρῆσιν τῆς σακχάρεως, εἰς τρόπον ὥστε ἦτο ἕτοιμος νὰ ἔλθῃ εἰς οἱανδήποτε τεχνικὴν συζήτησιν μὲ

πάντα βιομήχανον, ὅστις ἤθελε τῷ παρουσιασθῇ. Καὶ ὅλοι ὅσοι παρουσιάζοντο εἰς αὐτὸν ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν, ἐξήρχοντο πλήρεις θαυμασμοῦ διὰ τὸ πλῆθος τῶν εἰδικῶν γνώσεων, τὰς ὁποίας ὁ Τρικούπης ἐδείκνυεν ἐπὶ τῆς βιομηχανίας του. Ἐνθυμοῦμαι μίαν ἡμέραν ὅτι προκειμένου ἀκριβῶς περὶ τοῦ δασμοῦ τῆς σακχάρεως, ἐπιτροπὴ χαλβατζήδων παρουσιάσθη εἰς τὸν Τρικούπην ὅπως τῷ ὑποβάλῃ αἴτησίν τινα. Ἀφοῦ οἱ ἀποτελοῦντες τὴν ἐπιτροπὴν ἐπὶ ἀρκετὴν ὥραν συνεζήτησαν μετ' αὐτοῦ, ἀνῆλθον κατόπιν ἐπάνω, ὅπως ὑποβάλωσι τὰ σέβη των καὶ εἰς τὴν ἀδελφήν του, τὴν κυρίαν Σοφίαν. Ἐκεῖ κάποιος τοὺς ἠρώτησε τί συνεζήτησαν μετὰ τοῦ κ. προέδρου, καὶ ἐὰν ἠδυνήθησαν νὰ τὸν πείσωσιν ὑπὲρ τῆς γνώμης των.

– Ἐπήγαμεν μὲ τὴν ἰδέαν ὅτι θὰ τὸν πείσωμεν, ἀπήντησεν εἷς ἐξ αὐτῶν, ἀλλὰ μᾶς ἔπεισεν αὐτός... Τίποτε δὲν τοῦ διαφεύγει· ὡμίλησε περὶ τῆς τέχνης μας καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς τοῦ χαλβᾶ σὰν νὰ ἦτο ὁ ἴδιος χαλβατζῆς!

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης οὐ μόνον πολλὰ ἀνεγίνωσκεν, ἀλλ' ὅπερ σπουδαιότερον καὶ συνεκράτει εἰς τὴν μνήμην του τὰ πάντα. Τὸ μνημονικόν του ἦτο εὐρύτατον. Ἐν τούτοις, ὁ ἴδιος ἦτο ἀντιθέτου γνώμης. Ἔλεγε πάντοτε ὅτι τὸ μνημονικόν του δὲν ἠδύνατο νὰ συγκριθῇ πρὸς τὸ τοῦ πατρός του. Ὡς παράδειγμα δὲ ἔφερεν ὅτι ἔν τινι συμποσίῳ δοθέντι ποτὲ εἰς τιμήν του ὑπὸ τῶν ἐν Λονδίνῳ Ἑλλήνων, ὁ Σπυρίδων Τρικούπης, ἀφοῦ ἔγραψε τὸν λόγον τὸν ὁποῖον ἔμελλε νὰ ἀπαγγείλῃ, ἤρκεσε νὰ ἀναγνώσῃ δὶς τὸ χειρόγραφον, ὅπως κατόπιν ἀπαγγείλῃ αὐτὸν ἐκ στήθους αὐτολεξεί.

Περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Τρικούπη ἐν τῷ κατ' ἰδίαν βίῳ καὶ ἐν ταῖς μετὰ τῶν οἰκείων καὶ φίλων ἀναστροφαῖς, ἀρκετὰ ἤδη ἐγράφησαν. Ὅσον σύνοφρυς καὶ βαρὺς ἐφαίνετο εἰς τοὺς μακρόθεν βλέποντας αὐτόν, τόσον χαρίεις καὶ ὁμιλητικός, τόσον φαιδρὸς καὶ εὐφυολόγος ἦτο κατ' ἰδίαν. Καὶ ἐξέλεγε πάντοτε θέμα ὁμιλίας κατάλληλον πρὸς τὰ πρόσωπα μεθ' ὧν συνωμίλει, εἰς τρόπον ὥστε ἐφαίνετο εὐάρεστος εἰς πάσης τάξεως καὶ οἱασδήποτε διανοητικῆς ἀναπτύξεως ἀνθρώπους. Μετὰ τῶν σοφῶν ἦτο σοφός, μετὰ τῶν σπουδαίων σπουδαῖος, μετὰ τῶν ἐλαφρῶν ἐλαφρός. Μετὰ τῶν πολιτευομένων ὡμίλει περὶ πολιτικῶν, μετὰ τῶν φιλολόγων περὶ φιλολογίας, μετὰ τῶν μαθηματικῶν περὶ μαθηματικῶν, μετὰ τῶν χημικῶν περὶ χημείας, μετὰ τῶν ἀρχαιολόγων περὶ ἀρχαιολογίας, καὶ ἐν πᾶσι τούτοις ἐθαυμάζετο διὰ τὰς μεγάλας γνώσεις του. Οἱ χρηματισταὶ τὸν εὕρισκον ἐξ ἴσου δυνατὸν εἰς τὰ χρηματιστικά, οἱ καλλιτέχναι ἤκουον παρ' αὐτοῦ περὶ καλλιτεχνίας τόσα ὅσα οὐδ' αὐτοὶ ἐγνώριζον, καὶ οἱ φίλοι τῶν ἐλαφρῶν μυθιστορημάτων ἐμάνθανον μετ' ἐκπλήξεώς των ὅτι ὁ ὑπὸ τοσούτων ἀσχολιῶν βεβαρυμένος πρωθυπουργὸς ἐγίνωσκε περὶ τῶν τελευταίων ἔργων τοῦ Δωδὲ καὶ τοῦ Ζολᾶ ὅσα καὶ αὐτοί, ἂν μὴ καὶ πλείονα. Ἐν γένει δὲ ἐδείκνυε θαυμασίαν ἐνημερότητα εἰς ὅλα.

Αἱ γυναῖκες ἐξεπλήττοντο ἐξ ἴσου, ἀκούουσαι τοῦ σοβαροῦ πολιτευτοῦ, τοῦ ἀπερροφημένου εἰς οἰκονομικὰς μελέτας, νὰ ταῖς ὁμιλῇ περὶ τῶν τελευταίων συρμῶν μετ' ἀκριβείας καὶ παρατηρητικότητος θαυμαστῆς. Τίποτε ἀληθῶς δὲν τῷ διέφευγεν. Εὕρισκε καιρὸν δι' ὅλα! Αἱ πολλαὶ καὶ ποικίλαι σοβαραὶ ἐργασίαι του δὲν τὸν ἀπέτρεπον ποσῶς ἀπὸ τοῦ νὰ παρακολουθῇ τὰ πάντα καὶ νὰ εἶναι ἐνήμερος καὶ εἰς αὐτὰ τὰ παραμικρότερα καὶ τῆς ἐλαχίστης σημασίας πράγματα, τὰ ὁποῖα διαφεύγουσι συνήθως τὴν προσοχὴν πολλῶν ἄλλων, ἐχόντων πολὺ ὀλιγωτέραν τοῦ Τρικούπη ἐργασίαν.

Ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς κομψοτέρους νεανίσκους ἤξευρε νὰ ὁμιλῇ περὶ τῆς ἐνδυμασίας των καὶ περὶ τοῦ λαιμοδέτου των καὶ περὶ τῆς χωρίστρας των. Τὸν ἤκουσα, μίαν ἑσπέραν, νὰ λέγῃ εἰς γνωστὸν κομψευόμενον.

– Αὐτὴ ἡ γραβάτα δὲν συνειθίζεται τώρα· εἶναι κατάλληλος διὰ garçon de magasin! Νὰ τὴν ἀλλάξετε!

Φαντάζεσθε τοὺς γέλωτας τῶν παρισταμένων βουλευτῶν καὶ ἀνωτέρων ὑπαλλήλων, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἔγεινεν ἡ σκηνὴ αὕτη.

Ὅσον καὶ ἂν συλλογίζωμαι, δὲν κατορθῶ νὰ εὕρω κανὲν μειονέκτημα, κανὲν ἐλάττωμα, καμμίαν ἀτέλειαν, εἰς τὸν ἔκτακτον ἀληθῶς καὶ ὑπέροχον τοῦτον ἄνδρα. Ἡ Ἑλλὰς ἐπὶ μακρότατον χρόνον θὰ αἰσθανθῇ τὴν ἔλλειψίν του. Ὁ Τρικούπης εἶχε τοῦτο τὸ ἐξαιρετικόν, ὅτι ἐνῷ οἱ πλεῖστοι τῶν μεγάλων ἀνδρῶν φαίνονται μεγαλύτεροι μακρόθεν καὶ μικρότεροι ἐκ τοῦ σύνεγγυς, αὐτὸς ὅσον ἐγγύτερον παρετηρεῖτο, τοσοῦτον μεγαλύτερος ἐφαίνετο.

Φεῦ! Πῶς ἐχάθη ὁ γίγας οὗτος; Πῶς ἔπεσε σώζων τὸν Ἰσραήλ; Πῶς κατεβλήθη εἰς ἔδαφος ἡ δρῦς γιγαντόσωμος, ἧς ἡ κορυφὴ ὑπερεῖχεν ὅλων τῶν δένδρων τοῦ δάσους καὶ ἧς οἱ κλάδοι παρεῖχον σκιὰν καὶ καταφύγιον εἰς χιλιάδας ὄντων; Πῶς ἐντὸς μιᾶς ἑβδομάδος ἀνηρπάγη ἀφ' ἡμῶν ἀνὴρ ὅμοιον τοῦ ὁποίου πρὸ πολλῶν αἰώνων δὲν εἶχε παραγάγει ἡ Ἑλλάς;

Αἴλινά μοι στοναχεῖτε νάπαι, καὶ Δώριον ὕδωρ!

Ὁ εὐρωπαϊκὸς τύπος περὶ Τρικούπη

Στις 7 Απριλίου 1896 η εφημερίδα *Σκριπ* δημοσίευσε ένα απάνθισμα των δημοσιευμάτων των ευρωπαϊκών εφημερίδων για τον Χαρίλαο Τρικούπη με τον παραπάνω τίτλο.

Ὁ Αὐστριακός. Ὁ *Τύπος* γράφει περὶ Τρικούπη: «Ἦτον ἀναντιρρήτως ὁ ἐπιφανέστατος τῶν συγχρόνων τῆς Ἑλλάδος πολιτικῶν, ἐν ἄλλῳ δὲ περιέχοντι ἐπὶ μείζονος θεάτρου θὰ ἀνεδεικνύετο ἴσως πράγματι μέγας πολιτικὸς ἀνήρ. Ἀλλ᾽ ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τῆς μικρᾶς του πατρίδος προσέκρουσε διηνεκῶς κατὰ τῆς δυσαναλογίας μεταξὺ τῶν ἀμέτρων πανελληνίων πόθων τῶν συμπολιτῶν του καὶ τῶν πενιχροτάτων μέσων, ἅτινα εἶχε διαθέσιμα».

Ὁ Γερμανικός. Ἡ *Ἐφημερὶς τῆς Κολωνίας* γράφει περὶ Τρικούπη: «Ἡ Ἑλλὰς ἀπώλεσε τὸν σπουδαιότερον ἴσως πολιτικὸν αὐτῆς ἄνδρα κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Τοιοῦτο κενὸν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πληρωθῇ. Ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐνεστῶσαν στιγμὴν ἡ Ἑλλὰς δὲν ἔπρεπε ν᾽ ἀπολέσῃ ἄνδρα οἷος ὁ Τρικούπης».

Ὁ Ἀγγλικός. Αἱ περὶ Τρικούπη κρίσεις τῶν ἀγγλικῶν φύλλων ἐκφράζουν ἀπροσποίητον θαυμασμόν.

Ἐν μακρᾷ νεκρολογίᾳ λέγει ὁ *Χρόνος*: «Ἡ Ἑλλὰς ἀπώλεσε τὸν μέγιστον πολιτικὸν τῆς καθ᾽ ἡμᾶς γενεᾶς, ἴσως τὸν μόνον, ὅστις ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ πολιτικὸς κατὰ τὴν εὐρωπαϊκὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως».

Ἡ νεκρολογία τῶν *Ἡμερησίων Νέων* περαίνει διὰ τῶν φράσεων: «Ἡ τελευτή του εἶναι μεγάλη ἀπώλεια διὰ τὴν Ἑλλάδα, διότι ἦτο, βεβαίως, ὁ ἱκανώτατος πολιτικὸς ὃν παρήγαγε, καὶ ἂν ἔζη, θὰ παρεῖχεν ἔτι ὑπηρεσίας». Ἡ *Σημαία* γράφει ἐν κυρίῳ ἄρθρῳ: «Καίτοι ὁ Τρικούπης ἀπεχώρησε πρὸ ἑνὸς ἔτους τῆς πολιτικῆς, ἡ προσωπική του ἐπιρροὴ καὶ δημοτικότης ἦτο τόση, ὥστε δυσκόλως ἠδύνατό τις νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων, χωρὶς νὰ μνησθῇ τοῦ πολιτικοῦ, οὗ ἡ στιβαρὰ χεὶρ καὶ ἡ μετ᾽ αὐταπαρνήσεως ἀφοσίωσις συνετέλεσαν κυρίως εἰς τὴν ἀπὸ τριακονταετίας οὐκ εὐκαταφρόνητον ἐθνικὴν πρόοδον. Τὴν ροπὴν πρὸς τὸν δημόσιον βίον ἐκληρονόμησε παρὰ τοῦ πατρός, ὅστις συντόνως εἰργάσθη ὅπως ἐμπνεύσῃ εἰς τὸν υἱὸν ἰσχυρὸν αἴσθημα φιλοπατρίας. Ἀλλ᾽ ἡ ἐπιτυχία τοῦ τεθνεῶτος ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ δραστηριότητα, εἰς τὴν ἔκτακτον ποικιλίαν τῶν γνώσεων, εἰς τὴν ἀδιάλλακτον ἀφοσίωσιν, μεθ᾽ ὧν ἐπελήφθη τῶν ἀναριθμήτων προβλημάτων τῶν χρῃζόντων λύσεως».

Ὁ Ἰταλικός. Ἡ *Μεταρρύθμισις* τοῦ Κρίσπη, ἀγγέλουσα τὴν τελευτὴν τοῦ Τρικούπη γράφει: «Τὸ ἄγγελμα θ᾽ ἀκουσθῇ μετὰ βαθείας λύπης καὶ ἐν Ἰταλίᾳ, ἔνθα ὁ θανὼν ἀπήλαυεν εὐρυτάτων συμπαθειῶν καὶ εἶχε διαγείρει μέγαν θαυμασμὸν διὰ τῆς δυνάμεως καὶ ἐπιμονῆς τοῦ χαρακτῆρος του. Κατὰ τοῦ Τρικούπη εἶχεν ἐξεγερθῇ ἐν Ἑλλάδι δριμεῖα ἀντίπραξις, ὡς συμβαίνει πάντοτε πρὸ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἵτινες ἀφιεροῦσιν εὐτόλμως καὶ γενναιοφρόνως ὅλας αὐτῶν τὰς δυνάμεις εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ σήμερον ἡ Ἑλλὰς ἔσται ὁμόφωνος ἐν τῷ πένθει». Καὶ ἡ *Γνώμη,* ὄργανον τοῦ Ρουδίνη, ἀποκαλεῖ τὸν Τρικούπην «περικαλλεστάτην μορφὴν τοῦ δημοσίου τῆς Ἑλλάδος βίου». Ὁ *Φαμφούλλας* γράφει: «Ὁ Τρικούπης ὑπῆρξεν ἀναντιρρήτως πολιτικὸς πλήρης δραστηριότητος καὶ ρώμης, παρασχὼν εἰς τὴν πατρίδα του περιφανεῖς ὑπηρεσίας ἐν χαλεπαῖς στιγμαῖς».

Ἐν μακρᾷ νεκρολογίᾳ ὁ *Ἑσπερινὸς Ταχυδρόμος* τῶν Μεδιολάνων γράφει: «Ἐξηφανίσθη μία τῶν μᾶλλον ἀξιοσημειώτων μορφῶν τοῦ πολιτικοῦ τῆς Ἑλλάδος κόσμου. Εἰς τὰς σπουδαιοτάτας σελίδας τῆς ἀπὸ τριάκοντα ἐτῶν ἑλληνικῆς ἱστορίας ἐχαράχθη βαθέως τὸ ὄνομά του, διεγεῖραν κολοσσιαίαν δημοτικότητα καὶ ἄσβεστα μίση».

Ὁ Γαλλικός. Τὰ γαλλικὰ φύλλα, ἅτινα ἐπὶ τῇ βάσει πληροφοριῶν ἀνταποκριτῶν τὸν Τρικούπην ἐθεώρουν ὡς ἀγγλίζοντα καὶ ὡς ἐχθρὸν τῆς Γαλλίας, κρίνουσι μετά τινος ψυχρότητος τὸν τεθνεῶτα καὶ ἀρκοῦνται εἰς βιογραφικὰς πληροφορίας. Ἡ *Ἐφημερὶς τῶν Συζητήσεων* γράφει: «Ὁ κ. Δεληγιάννης ἐνόμισεν ὅτι ἡ βουλγαρικὴ κρίσις τοῦ 1885 ἦτο ἡ κατάλληλος εὐκαιρία ὅπως ἡ Ἑλλὰς ἁρπάσῃ βίᾳ τὴν ἐν Βερολίνῳ ἐπιδικασθεῖσαν αὐτῇ γῆν καὶ ἐπεστράτευσε κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν. Ἀλλ᾽ ὑπελόγισεν ἄνευ τῆς παρεμβάσεως τῆς Εὐρώπης. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν του, ἐκλήθη ὁ Τρικούπης, ὅπως ἐκκαθαρίσῃ τὸ ἐπεισόδιον. Ἀλλ᾽ αἱ ἐξοπλίσεις εἶχον ἀπορροφήσει μεγάλα ποσὰ καὶ ἔκτοτε τὸ οἰκονομικὸν ζήτημα ἔσται ἐπαισθητότατος ἐν Ἑλλάδι, ἔνθα, παρὰ πολλὰς ἀποτυχίας καὶ πτώσεις, κατεῖχε πάντοτε μίαν τῶν πρώτων θέσεων. Ἤξευρεν ἑκάστοτε νὰ ἀνορθοῦται καὶ νὰ παρίσταται ὁ ἀναγκαῖος ἄνθρωπος». Ὁ *Καιρὸς* ἀποφαίνεται ὅτι «ἡ βιογραφία τοῦ Τρικούπη συγχέεται πρὸς τὴν κοινοβουλευτικὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος».

Τρικούπης καὶ Δεληγεώργης

του Νικολάου Ι. Σπανδωνή

Ἄρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 8 Απριλίου 1896 με τον παραπάνω τίτλο.

Δὲν μοῦ ἀρέσουν αἱ παραβολαὶ μεταξὺ μεγάλων ἀνδρῶν. Ὅσον ὅμοιοι καὶ ἂν εἶναι, ὁ χρόνος, αἱ περιστάσεις καὶ ἡ περιβάλλουσα αὐτοὺς ἀτμοσφαῖρα συγχέει τὰς μεταξύ των ὁμοιότητας καὶ τονίζουσα τὰς ἀνομοιότητας διαγράφει εὐρύτερον τὸ μεταξύ των χάος.

Ἰδού διατί οὐδέποτε ἠδυνήθην νὰ θεωρήσω μέγαν ἱστορικὸν τὸν Πλούταρχον καὶ ἰδού διατί τὸ ἔργον τῆς Χαιρωνείας στερεῖται τῆς ἀναγκαίας σοβαρότητος, τῆς ἐμπρεπούσης εἰς τὰ μεγάλα ἱστορικὰ ἔργα.

Ἐν τούτοις, καίτοι κατὰ τοὺς Βοτανικοὺς εἶναι ἀδύνατον νὰ εὑρεθῶσι δύο φύλλα τοῦ αὐτοῦ δένδρου καθ' ὅλα ὅμοια πρὸς ἄλληλα, καίτοι κατὰ μείζονα λόγον δύο ἄνθρωποι εἶναι δύσκολον στὸ νὰ ὁμοιάζωσι τελείως, ἡ ἱστορία μας δεικνύει ἐνίοτε τὸ παραδοξότατον φαινόμενον τῆς τελείας ὁμοιότητας δύο πολιτικῶν ἀνδρῶν μεταξύ των καὶ τοῦτο εἰς μακρὰς πολλάκις ἀπ' ἀλλήλων χρονικὰς ἀποστάσεις καὶ εἰς διάφορα τῆς γῆς πλάτη.

Τοιοῦτον περίεργον φαινόμενον μᾶς παρουσιάζει ἡ σύγχρονος ἡμῶν ἱστορία.

Τὸν Δεληγεώργην καὶ τὸν Τρικούπην.

Ἀμφότεροι Μεσολογγῖται.

Καὶ οἱ δύο υἱοὶ ἀνδρῶν προμαχησάντων ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς ἱερᾶς πόλεως.

Ἀμφότεροι χαρακτῆρες χαλύβδινοι.

Ἀμφότεροι ἐμπνεόμενοι ὑπὸ τῶν αὐτῶν μεγάλων ἰδεῶν.

Ἀμφότεροι διακαιούμενοι ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἱεροῦ πρὸς τὴν πατρίδα ἔρωτος.

Ἀμφότεροι αὐταρχικώτατοι.

Καὶ συνθετικώτατοι εἰς τὰς ἰδέας των.

Καὶ ἀποκλειστικοί.

Καὶ κουμβωμένοι μέχρι τοῦ λαιμοῦ.

Καὶ πολὺ ἐσωτερικίζοντες.

Καὶ ρήτορες τέλειοι.

Καὶ δεινοὶ ἐν τῇ ἐπιθέσει.

Καὶ βραχώδεις ἐν τῇ ἀμύνῃ.

Καὶ ἀκούραστοι ἐν τῇ ἐργασίᾳ.

Καὶ τέλος ὑπὸ τῆς αὐτῆς καταληφθέντες ἀπογοητεύσεως.

Καὶ τὸν αὐτὸν σχεδὸν θάνατον θανόντες.

Αὐταὶ εἶναι αἱ ὁμοιότητές των.

Παρὰ τὰς ὁμοιότητας πληθὺς ἀνομοιοτήτων ὑφίστανται.

Διαφορὰ ἀνατροφῆς.

Ὁ μέν, ὁ Δεληγεώργης, ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τῆς γαλατικῆς ἀνατροφῆς, τῆς γαλατικῆς φιλολογίας, τῆς γαλατικῆς ρητορίας, τῆς γαλατικῆς γλώσσης, τοῦ γαλατικοῦ τρόπου τοῦ πολιτεύεσθαι, τῶν ἰδεῶν τῆς Γαλατικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1848.

Ρωμαντισμὸς τοῦ Παύλου Λουδοβίκου Κουριέ, αἰσιοδοξισμὸς τοῦ Ἀδόλφου Θιέρσου.

Ὁ ἄλλος, ὁ Τρικούπης.

Ἀγγλοθρεμμένος, ἀγγλομαθημένος, ἀγγλοεμπνευσμένος, ἀγγλοζυμωμένος.

Ἀγγλικὸ ντύσιμο, ἀγγλικὰ κολλάρα, ἀγγλικὴ προφορά, ἀγγλικοὺς τρόπους τοῦ ἀγορεύειν, ἀγγλικοὺς τρόπους τοῦ δημοσιογραφεῖν, ἀγγλικὴ μονοκοματοσύνη, ἀγγλικὴ ἀλυγισιά.

Θετικισμὸς Στένσερ, ὠφελιτικισμὸς Μπαίν, πανομοιότυπον Παλμερστῶνος.

Καὶ ἡ ἀνατροφὴ αὐτὴ ἡ διάφορος καὶ ἀντίξοος διαφόρους τοὺς διέπλασε τοὺς δύο ἄνδρας.

Διάφορος ἡ στρατηγική των.

Διάφορα τὰ μέσα των.

Διάφορα τὰ ὅπλα των.

Διάφορος ἡ ψυχολογία των.

Διάφορος ἡ αἰσθητική των.

Ἀλλ' ὡσεὶ νὰ μὴ ἤρκουν αἱ τόσαι ἀνομοιότητές των, ἐπήρχετο καὶ ἡ ἀνομοιότης τῶν χαρακτήρων.

Τῶν χαρακτήρων τῶν πολιτικῶν ἐννοῶ.

Ὁ εἷς τέλειος δημαγωγός.

Δημαγωγὸς ὑπὸ τὴν ἀρίστην τῆς λέξεως σημασίαν.

Εὐνοῶν τὸν λαὸν καὶ εὐνοούμενος παρ' αὐτοῦ.

Τὸν ἐπιδρῶντα ἐπ' αὐτοῦ καὶ ὑφιστάμενον τὴν ἐπίδρασίν του.

Τὸν συνεγείροντα τὰ πλήθη καὶ συγκινοῦντα αὐτὰ καὶ παραφέροντα αὐτὰ καὶ ἐνθουσιάζοντα αὐτὰ καὶ κρατοῦντα αὐτὰ ἐντὸς τῆς παλάμης του.

Ἓν εἶδος Μιραμπώ, Ὀκόννελ, Λαμαρτίνου, Πάρνελ.

Ὁ Δεληγεώργης.

Ὁ ἄλλος. Πολιτικὸς τοῦ γραφείου.

Πολιτικὸς ἀθέατος.

Μὴ εὐνοούμενος παρὰ τοῦ πλήθους.

Ἀγνοῶν τὰ ἔνστικτά του, τὰς ἐπιθυμίας του, τὴν ψυχολογίαν του.

Ἀδυνατῶν νὰ ἐπιδράσῃ ἐπ' αὐτοῦ.

Χωριζόμενος ἀπ' αὐτοῦ ὑφ' ὁλοκλήρου ἀβύσσου.

Καὶ αὐτὴ ἡ ἰσχυρὰ ρητορεία των τελείως διάφορος.

Τοῦ μὲν θερμή, ἐγκάρδιος, παλλομένη, δονουμένη, ἁρμονικωτάτη, πλήρης λυρισμοῦ, ὁμιλοῦσα εὐθὺς πρὸς τὴν καρδίαν, δονοῦσα καὶ τὰς τελευταίας της ἴνας, συγκλονοῦσα καὶ τὰ ἐλάχιστα νεῦρα, πλήρης ἐμπνεύσεως.

Τοῦ ἄλλου ψυχρά, μεμετρημένη, μαθηματική,

ὑπολογιστική, λύχνου ὄζουσα, ἀποτεινομένη εὐθὺς πρὸς τὸ πνεῦμα.

Τοῦ ἑνὸς οἱ λόγοι ἀκουόμενοι παρέσυρον εἰς τὰ μέγιστα καὶ τολμηρότατα τῶν ἐγχειρημάτων.

Ἀναγινωσκόμενοι ἐξέπλησσον καὶ κατέλειπον ψυχρὰν τὴν ἐντύπωσιν.

Τοῦ ἑτέρου μετὰ κόπου ἠκούοντο καὶ προητοίμαζον τὸ πνεῦμα πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον παρ' αὐτῶν σκοπόν.

Ἀναγινωσκόμενοι ἐπλήρουν θάμβους τὸν ἀναγνώστην διὰ τὸ βάθος αὐτῶν, διὰ τὸν πλοῦτον τῆς κρίσεως.

Σᾶς ἀπηρίθμησα τὰς ὁμοιότητας.

Σᾶς κατέγραψα τὰς ἀνομοιότητας.

Αἱ δεύτεραι περισσότεραι καὶ κεφαλαιοδέστεραι τῶν πρώτων.

Καὶ ὅμως, τοὺς δύο τούτους πολιτικοὺς ἄνδρας ἕν σημεῖον ἑνότητος καθιστᾷ κατὰ πάντα ὁμοίους.

Τὸν αὐτὸν ἐπεδίωξαν σκοπὸν καὶ πρὸς τὸ αὐτὸ ἔτεινον σημεῖον.

Ἀμφότεροι ὠνειρεύθησαν μεγάλην τὴν Ἑλλάδα.

Μεγάλην, οἵα εἶναι ἀδύνατον ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ γίνῃ.

Καὶ ὁ ρωμαντικός.

Καὶ ὁ ὠφελιτιστικός.

Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐβαυκαλίσθησαν ὀνείρου καὶ ἐν τῇ αὐτῇ ὀνειρώδη καὶ ὑπεργείῳ ἔζησαν ἀτμοσφαίρᾳ.

Ἅπαν τὸ τῆς ψυχῆς των ὑπέροχον σθένος.

Ἅπαντα τὰ διάφορα καὶ ἀγχίστροφα προσόντα των.

Ἅπασαν τὴν ἄγνωστον παρ' ἡμῖν ἀρετήν των εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην ἐθυσίασαν.

Ἀμφότεροι ὑπὸ τῆς αὐτῆς κατελήφθησαν ἀπογοητεύσεως.

Καὶ ἀμφοτέρων τὸ σῶμα ὁ ὑπεράνθρωπος κόπος καὶ τὸ ψυχικὸν ἄλγος ἐφόνευσε.

Καὶ ἀπέθανον.

Ἀπέθανον οἱ γίγαντες.

En avant νάνοι!

Χαρακτηρισμός του - Ἀνέκδοτα τοῦ βίου του

του Π.

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 9 Απριλίου 1896 με τον παραπάνω τίτλο με την υπογραφή Π.

Ἓν τῶν κυριωτέρων προσόντων τὰ ὁποῖα διέκρινον τὸν Χαρίλαον Τρικούπην ἦτο καὶ ἡ μεγάλη γλωσσομάθειά του. Ἦτο δέ, ὄντως, ὁ γλωσσομαθέστατος τῶν πολιτευομένων τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Ὡμίλει καὶ ἔγραφε τέσσαρας εὐρωπαϊκὰς γλώσσας μετ' ἴσης εὐχερείας, μεθ' ἧς καὶ τὴν μητρικήν του. Ἡ ἀγγλική, ἡ γαλλική, ἡ γερμανικὴ καὶ ἡ ἰταλικὴ τῷ ἦσαν γνωστοὶ κατὰ βάθος καὶ πλάτος, γραμματικῶς καὶ φιλολογικῶς. Ἠδύνατο νὰ συζητῇ ἐν οἱαδήποτε ἐξ αὐτῶν τὰ δυσκολώτερα τῶν ἐπιστημονικῶν θεμάτων, χωρὶς νὰ σταματήσῃ εἰς κανένα τεχνικὸν ὅρον. Ἠδύνατο δὲ καὶ νὰ ἀγορεύῃ εἰς ἑκάστην τῶν τεσσάρων τούτων γλωσσῶν μετὰ τῆς αὐτῆς εὐκολίας μεθ' ἧς καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ.

Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι γνωστὰ εἰς πλείστους. Ὅ,τι, ὅμως, ὀλίγιστοι γνωρίζουσιν εἶναι ὅτι ὁ Τρικούπης ὡμίλει καὶ τὴν λατινικήν, ὡς ζῶσαν γλῶσσαν. Τὴν εἶχεν ἐκμάθει μεῖραξ ἔτι –ὅτε ἐφοίτα εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν– παρά τινος σοφοῦ Γάλλου πρόσφυγος. Ἔκαμνε μετ' αὐτοῦ μακροὺς περιπάτους, συνομιλῶν λατινιστί!

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Τρικούπης κατὰ πρῶτον ἐγένετο ὑπουργὸς τῷ 1866, λαβὼν τὸ χαρτοφυλάκιον τῶν Ἐξωτερικῶν ἐν τῷ ὑπὸ τὸν Κουμουνδοῦρον συγκροτηθέντι τότε ὑπουργείῳ. Ἡ ἐπιμέλεια μεθ' ἧς εἰργάζετο καὶ ἡ εὐχέρεια μεθ' ἧς συνέτασσε τὰ διπλωματικὰ ἔγγραφα ἐπροξένουν θαυμασμόν· διὰ τοῦτο ἡμέραν τινὰ βουλευτὴς φίλος τοῦ Κουμουνδούρου εἶπε πρὸς αὐτὸν περὶ Τρικούπῃ:

– Εἶδες, κ. πρόεδρε, τί καλὸς ὑπουργὸς ὁ Χαρίλαος;

Ὁ Κουμουνδοῦρος, ὅστις, ὡς φαίνεται, δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐννοήσῃ καλῶς τὰ μεγάλα προσόντα τοῦ νεαροῦ συνυπουργοῦ του, ἀπήντησε μετά τινος ψυχρότητος:

– Ναί! ... Καλὸς γραφειᾶς!!...

Δὲν ἤργησεν, ὅμως, νὰ ἐννοήσῃ τὸ λάθος του ὁ εὐφυὴς Μεσσήνιος· δι' ὅ, ὅταν μετά τινα ἔτη –τῷ 1871– διώρισε τὸν Τρικούπην πρεσβευτὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἡ Πύλη ἠρνήθη νὰ ἀποδεχθῇ τὸν διορισμόν του, ὁ Κουμουνδοῦρος εἶπε πρὸς τὸν τότε πρεσβευτὴν τῆς Τουρκίας Φωτιάδην:

– Δὲν κάμνει καλὰ τὸ Δοβλέτι νὰ δυσαρεστῇ ἀνθρώπους τοῦ τόπου ὡσὰν τὸν Τρικούπην, ὅστις αὔριον θὰ γίνῃ πρωθυπουργός!

Ὁ Τρικούπης μετὰ τοῦ Λομβάρδου, τοῦ Κεχαγιᾶ καί τινων ἄλλων, ἀπεχωρίσθησαν τοῦ κουμουνδουρικοῦ κόμματος ἐν ἔτει 1872 καὶ ἀπετέλεσαν ἰδίαν ὁμάδα, ἥτις ἐκλήθη βραδύτερον πέμπτον κόμμα. Ἡ πρώτη συνέλευσις τῆς ὁμάδος

ταύτης τῶν κατὰ τοῦ Κουμουνδούρου δυσηρεστημένων ἐγένετο ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Κεχαγιᾶ. Κεφαλὴν δὲν εἶχεν κατ' ἀρχὰς ἡ ὁμὰς αὕτη, ἀλλὰ ψυχὴ αὐτῆς ἦτο ὁ Λομβάρδος ὅστις μετὰ τῶν πέντε ἐκ Ζακύνθου συναδέλφων του, ἀπετέλει, οὕτως εἰπεῖν, τὸν πυρῆνα της. Ἐπειδὴ δὲ ἤκμαζε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὁ Λομβάρδος, ἐφαίνετο μᾶλλον ὅτι ἐκεῖνος ἔμελλε νὰ εἶναι ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς. Καὶ ὅμως, ὁ Τρικούπης μικρὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἐπεβλήθη, διὰ τῆς μεγάλης του προσωπικῆς ἀξίας, καὶ κατέληξεν εἰς τὸ νὰ γίνῃ αὐτὸς ὁ πραγματικὸς ἀρχηγός, χωρὶς παρ' οὐδενὸς νὰ χειροτονηθῇ.

Ὁ Λομβάρδος, ὅστις ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἠγάπα καὶ ἐξετίμα τὸν Τρικούπην, ἔλεγε πολλάκις ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου τὰ ἑξῆς:

– Ἐπί τινα χρόνον ἐβαδίζαμεν μαζὺ εἰς τὴν αὐτὴν γραμμήν· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἤρχισα νὰ διακρίνω ὅτι τὸ ἀνάστημα τοῦ Χαρίλαου Τρικούπη ἐγένετο ὁσημέραι ὑψηλότερον· τότε ἔσπευσα νὰ ταχθῶ ὄπισθέν του!

Πρέπει, ἐπίσης, νὰ σημειώσωμεν ὅτι ὁ Λομβάρδος ἐσυνείθιζε νὰ ἀποκαλῇ τὸν Τρικούπην *γέρον,* καίτοι κατὰ πολὺ νεώτερον ἑαυτοῦ. Ὅταν ἐπρόκειτο περὶ οἱουδήποτε ζητήματος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐρωτηθῇ καὶ ἡ γνώμη τοῦ Τρικούπη, ὁ Λομβάρδος ἔλεγε:

– Νὰ ἰδοῦμε τί θὰ εἰπῇ ὁ γέρος!

Δὲν εἶναι ἴσως περιττὸν νὰ γνωσθῶσι καί τινες λεπτομέρειαι περὶ τῶν περιστάσεων ὑφ' ἃς ὁ Τρικούπης ἔγραψεν ἐν τοῖς *Καιροῖς* τῷ 1874 τὸ πολύκροτον ἐκεῖνο ἄρθρον «Τίς πταίει;».

Ὁ ἐκδότης τῶν *Καιρῶν* κ. Κανελλίδης, θέλων νὰ ἐκδράμῃ χάριν τῆς ὑγείας του ἐπί τινας ἡμέρας ἀνὰ τὰς νήσους, εἶχε παρακαλέσει τὸν φίλον του Ἀθανάσιον Πετιμεζᾶν, τὸν ἐπιλεγόμενον Κυβερνήτην, νὰ τῷ γράψῃ ἄρθρα τινὰ κατὰ τὴν ἀπουσίαν του, νὰ παρακαλέσῃ δὲ καὶ ἄλλους φίλους νὰ γράψωσιν. Ὁ Πετιμεζᾶς, ὡς ἐκ τούτου, παρεκάλεσεν, ἐκτὸς ἄλλων καὶ τὸν Τρικούπην νὰ γράψῃ δύο ἄρθρα. Ὁ Τρικούπης κατ' ἀρχὰς ἠρνεῖτο, διότι ἐβαρύνετο πάντοτε τὴν ἀρθρογραφίαν. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὑπεχώρησε καὶ ὑπεσχέθη νὰ γράψῃ. Τὴν ἐπιοῦσαν ἔστειλεν εἰς τὸ γραφεῖον τῶν *Καιρῶν* δύο ἄρθρα, ὧν τὸ ἓν ἐπεγράφετο «Παρελθὸν καὶ ἐνεστὼς» καὶ ἕτερον «Τίς πταίει;». Ἀμφότερα τὰ ἄρθρα ἐδημοσιεύθησαν, ἀλλὰ τὸ δεύτερον ἐθεωρήθη ὑπὸ τῆς τότε κυβερνήσεως Βούλγαρη ὡς προσβλητικὸν κατὰ τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος, καὶ μόλις ὁ κ. Κανελλίδης ἐπανέκαμψεν ἐκ τοῦ ταξειδίου του, ἐπεδόθη μήνυσις κατ' αὐτοῦ ὡς ὑπευθύνου. Τοῦτο μαθὼν ὁ Τρικούπης ἔσπευσε νὰ δημοσιεύσῃ τὴν ἑξῆς δήλωσιν:

«Ὁ γράψας τὸ ἐν τοῖς *Καιροῖς* δημοσιευθὲν ἄρθρον, τὸ ἐπιγραφόμενον "Τίς πταίει" εἶμαι ἐγώ».

Χ. Τρικούπης.

Τὰ περαιτέρω εἶναι γνωστά. Ὁ Τρικούπης ἐκλήθη εἰς τὴν ἀνάκρισιν, προεφυλακίσθη ἐπί τινας ἡμέρας εἰς τὰς φυλακὰς Τριγγέτα καὶ κατόπιν ἀπεφυλακίσθη ἐπὶ ἐγγυήσει.

Ὅτε τὴν 27ην Ἀπριλίου 1875 ὁ Τρικούπης ἐκλήθη εἰς τὴν πρωθυπουργίαν, οὐδεὶς ἀνέμεινε τὸ τοιοῦτο, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον αὐτός. Διότι εἶχεν ἤδη ὑποστῆ δύο ἀλλεπαλλήλους ἐκλογικὰς ἀποτυχίας ἐν Μεσολογγίῳ, δὲν εἶχε δὲ ἐκθέσει πλέον ὑποψηφιότητα ἐν ταῖς ἐκλογαῖς τοῦ 1874. Ἰδιώτευεν ἄρα ἀπὸ τριετίας. Τὴν 25ην Ἀπριλίου ὁ Τρικούπης καὶ ἡ ἀδελφή του εἶχον λάβει πρόσκλησιν εἰς τὴν Ἀγγλικὴν Πρεσβείαν, ἥτις ἦτο τότε εἰς τὴν ἐν Ἀμπελοκήποις ἐξοχικὴν ἔπαυλιν τοῦ κ. Ρικάκη. Ὁ Τρικούπης δὲν ἠθέλησε νὰ μεταβῇ καὶ ἔμεινεν οἴκοι· μετέβη δὲ μόνη ἡ ἀδελφή του, κ. Σοφία. Καθ' ὃν, ὅμως, χρόνον αὕτη διέμενε παρὰ τῇ κυρίᾳ τοῦ πρέσβεως συνομιλοῦσα, ἠγγέλθη αἴφνης ἡ ἄφιξις τοῦ Βασιλέως. Ἄγνωστον ἐὰν σκοπίμως εἶχε παρασκευασθῇ ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου πρεσβευτοῦ συνάντησις μεταξὺ τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ Τρικούπη, τὸ βέβαιον, ὅμως, εἶναι ὅτι συνάντησις τοιαύτη δὲν ἐγένετο ἕνεκα τῆς μὴ μεταβάσεως τοῦ Τρικούπη. Ὁ Βασιλεύς, ὅμως, εὑρὼν ἐκεῖ τὴν κυρίαν Σοφίαν, τῇ ἐπεδαψίλευσεν ἐκτάκτους περιποιήσεις. Αὕτη, τὴν ἐσπέραν, ἀφηγήθη εἰς τὸν ἀδελφόν της τὰ διατρέξαντα, οὗτος, ὅμως, δὲν ἔδωσε σημασίαν εἰς αὐτά. Μετὰ δύο ἡμέρας, ἐν τούτοις, ὁ Τρικούπης ἐκαλεῖτο ὑπὸ τοῦ Βασιλέως νὰ σχηματίσῃ κυβέρνησιν καὶ ἐσχημάτισε πράγματι τοιαύτην τῇ 27ῃ Ἀπριλίου τὴν νύκτα.

Ὁ Τρικούπης ἑπτάκις ἐχρημάτισε πρωθυπουργός, δὶς δὲ μόνον ὑπουργὸς ἁπλοῦς· τὴν πρώτην φορὰν ἐπὶ Κουμουνδούρου τῷ 1867 καὶ τὴν δευτέραν φορὰν ἐπὶ τῆς οἰκουμενικῆς κυβερνήσεως, τῷ 1877. Καὶ κατὰ τὰς δύο φορὰς ὑπῆρξεν ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν. Ἐπὶ τῆς οἰκουμενικῆς κυβερνήσεως, ἡ ἐν τῷ ὑπουργείῳ παρουσία του αὕτη καὶ μόνη συνετέλεσεν ἵνα ἡ ζωὴ τῆς κυβερνήσεως ἐκείνης παραταθῇ ἐπὶ ὀκτὼ μῆνας. Ἄνευ αὐτοῦ θὰ διελύετο τάχιστα εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη, διότι ὁ Τρικούπης ἦτο πάντοτε ὁ μεσάζων καὶ διὰ τῆς πειθοῦς συμβιβάζων τὰς διαφωνίας τῶν ἄλλων συναδέλφων του.

Σημειωτέον δέ, ὁ γέρων πρωθυπουργὸς τῆς οἰκουμενικῆς, ναύαρχος Κανάρης, ἐξ ὅλων τῶν ὑπουργῶν ἠγάπα μόνον τὸν Τρικούπην, διότι αὐτὸς μόνος μεταξὺ ὅλων εἶχε τὴν ὑπομονὴν καὶ τὴν εὐγένειαν νὰ ἐξηγῇ εἰς τὸν γηραιὸν ναύτην τὰ ὑπὸ συζήτησιν τιθέμενα ἐν τῷ Ὑπουργικῷ Συμβουλίῳ θέματα.

Ἐλησμονήσαμεν νὰ σημειώσωμεν ὅτι τὴν 27ην Ἀπριλίου τοῦ 1875, ὅτε ἐπρόκειτο νὰ σχηματισθῇ

τὸ πρῶτον ὑπὸ τὸν Τρικούπην ὑπουργεῖον πρὸς στιγμὴν εἶχε γίνει σκέψις νὰ προσκληθῇ εἰς αὐτὸ ὡς ὑπουργὸς καὶ ὁ κ. Θεόδ. Δηλιγιάννης, ὁ νῦν πρωθυπουργός! Δὲν ἠξεύρομεν ποῖον ἐμπόδιον ἐπῆλθε, καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἐκλήθη ὑπουργὸς ὁ κ. Δημ. Ράλλης. Φαντάζεσθε, ὅμως, ὁπόσον διάφορον τροπὴν θὰ ἐλάμβανον τὰ πράγματα, ἐὰν ὁ κ. Δηλιγιάννης τότε ἐγίνετο ὑπουργὸς ὑπὸ τὸν κ. Τρικούπην. Εἶναι λίαν πιθανόν, ὅτι ὅλως ἀλλοία θὰ ἦτο τῆς τελευταίας εἰκοσαετίας ἡ κοινοβουλευτικὴ ἱστορία. Ἐκ πόσων μικρῶν συμπτώσεων ἐξαρτᾶται πολλάκις ἡ τύχη ἑνὸς τόπου!

Ὁ Τρικούπης ἐφρόνει ὅτι αἱ κυρίαι δὲν ἐννοοῦσι τίποτε ἀπὸ τὴν πολιτικήν, καὶ ἐξέφραζεν ἐνίοτε τὴν γνώμην του ταύτην.

Μίαν ἡμέραν συμπεσόντος λόγου, κάποιος τῷ παρετήρησε:

– Ἐν τούτοις, αἱ κυρίαι συνήθως δεικνύουσι μεγάλην ἔφεσιν εἰς τὸ νὰ ἀναμιγνύωνται εἰς τὰ πολιτικά.

– Ἀναμφιβόλως, ἀπήντησεν ὁ Τρικούπης, ἀλλὰ τοῦτο συμβαίνει ἀκριβῶς διότι δὲν ἐννοοῦσι τίποτε ἐκ τῆς πολιτικῆς. Εἶναι, βλέπετε, ὁ ἔρως τοῦ ἀγνώστου!

Τὸ ἀνέκδοτον τοῦτο φέρει εἰς τὴν μνήμην μου ἕτερον, ὁμοιάζον ὀλίγον.

Θεσιθήρας ἐκ τῶν μεγαλοσχήμων ἐζήτει ποτὲ νὰ διορισθῇ εἰς θέσιν ἀπαιτοῦσαν γνώσεις εἰδικάς, τὰς ὁποίας αὐτὸς δὲν κατεῖχε. Μίαν ἡμέραν, ἐν τῷ γραφείῳ τοῦ Τρικούπη, παρόντων δύο ἢ τριῶν φίλων, ἐγένετο λόγος περὶ τῆς παραλόγου ταύτης ἀπαιτήσεως.

– Πῶς τολμῶσι μερικοὶ ἄνθρωποι νὰ ζητῶσι νὰ τοῖς ἀνατεθῇ ὑπηρεσία τῆς ὁποίας οὔτε τὸ ἄλφα γνωρίζουσιν; ἠρώτησεν εἷς τῶν παρισταμένων.

– Ἡ ἀμάθεια εἶναι μεγάλη δύναμις· διότι εἰς τοὺς πλείστους αὕτη ἐμπνέει τὸ θάρρος! ἀπήντησεν ὁ Τρικούπης μειδιῶν.

Ὁ Τρικούπης πολλάκις, ὅταν εἶχε διάθεσιν, διασκέδαζεν ὑποστηρίζων ἐν συζητήσει μετὰ νεαρῶν φίλων του διδακτόρων τοῦ πανεπιστημίου, ἢ ἄλλων νεοφύτων τῆς ἐπιστήμης, ἐρχομένων εἰς ἐπίσκεψίν του, θεωρίας ὅλως ἀντιθέτους τῶν κοινῇ παραδεδεγμένων καὶ ἐγέλα ἐκ καρδίας μὲ τὰς ἀπεγνωσμένας προσπαθείας των, ὅπως ἀντικρούσωσι τοὺς ἰσχυρισμούς του. Εἰς τοιαύτας στιγμὰς ἦτο ἀπολαυστικώτατος. Δεινότατος τυγχάνων ἐν τῇ διαλεκτικῇ, ἀνέτρεπεν αὐτοστιγμεὶ ἐπιχειρήματα, τὰ ὁποῖα ἐκεῖνοι ἐνόμιζον ἀκαταμάχητα, καὶ διεσκέδαζε πολὺ βλέπων τὴν ἀμηχανίαν εἰς ἣν περιήρχοντο. Ἡμέραν τινα ἐγενόμην αὐτήκοος μιᾶς τοιαύτης συζητήσεως μεταξὺ τοῦ Τρικούπη καὶ νεαροῦ τινος καθηγητοῦ τῶν Μαθηματικῶν ἐν ἐπαρχιακῷ γυμνασίῳ· ὁ ἀτυχὴς καθηγητής, στενοχωρηθεὶς ἀπανταχόθεν ἐκ τῆς ἰσχυρᾶς διαλεκτικῆς τοῦ Τρικούπη ἐδέησεν, ἐν τέλει, νὰ παραδεχθῇ ὅτι οἱ ἀριθμοὶ εἶναι ἔννοιαι κατὰ συνθήκην ὑφιστάμεναι, πράγματι δὲ ἀνύπαρκτοι· καὶ τοῦτο πρὸς μεγάλην τοῦ Τρικούπη θυμηδίαν, διότι ἐγέλασεν ἐπὶ ἓν τέταρτον τῆς ὥρας ἐπὶ τῷ συμπεράσματι τῆς συζητήσεως.

Ὁ Τρικούπης οὔτε οἶνον ἔπινεν, οὔτε οἱονδήποτε ἄλλο πνευματῶδες ποτὸν καὶ οὔτε ἐκάπνιζεν. Ἀλλά, ὁσάκις συνέβαινε νὰ καλῇ τινὰς εἰς τὴν τράπεζάν του, ὡς ἐπὶ παραδείγματι κατὰ τὴν ἐν Μεσολογγίῳ ἑκάστοτε διαμονήν του, ὑπεχρέου πάντας τοὺς συνδαιτημόνας νὰ πίνωσιν οἶνον, ἀρνούμενος, ὅμως, νὰ πίνῃ αὐτός. Ἐπίσης, ὑπεχρέου αὐτοὺς νὰ καπνίσωσιν ἐνώπιόν του. Ἠγάπα, ὅμως, τὰ γλυκίσματα καὶ ἔτρωγε δύο ἢ τρία τοιαῦτα εἰς τὸ γεῦμα του. Ἀπό τινων δὲ ἐτῶν εἶχε παύσῃ νὰ πίνῃ καὶ τσάι.

Ὁ ὕπνος αὐτοῦ ἦτο ὀλίγιστος· διήρκει μόλις τέσσαρας ὥρας. Διότι, ἐνῷ δὲν ἐκοιμᾶτο ποτὲ πρὸ τῆς δευτέρας ὥρας μετὰ τὸ μεσονύκτιον, εἰς τὰς ἓξ τὸ πρωῒ ἦτο πάντοτε ἐπὶ ποδός. Ἅμα ἐγειρόμενος, ἐλάμβανε πάντοτε ἓν ψυχρὸν λουτρόν, χειμῶνος τε καὶ θέρους· ἐξυρίζετο δὲ μόνος του. Ἀπὸ τῆς ἐγέρσεώς του δὲ μέχρι σχεδὸν τῆς μεσημβρίας ἔμενεν ἐν τῷ ἰδιαιτέρῳ του δωματίῳ ἐργαζόμενος κατ' ἰδίαν. Εἰς τὸ γραφεῖον του μετέβαινεν μόλις περὶ τὴν μεσημβρίαν καὶ ἤρχιζεν ἀμέσως νὰ δέχεται. Ἐπροχειρίζετο μεταξὺ τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας ὥρας μετὰ μεσημβρίαν, κατερχόμενος δὲ πάλιν, εἰς τὸ γραφεῖον του, ἐξηκολούθει νὰ δέχεται μέχρι τῆς ὥρας τοῦ περιπάτου. Ἐγευμάτιζε περὶ τὴν ὀγδόην τῆς ἑσπέρας, κατὰ δὲ τὰς νυκτερινὰς ὥρας σπανίως ἐδέχετο, συνήθως δὲ εἰργάζετο ἐν τῷ γραφείῳ του μέχρι τῆς δευτέρας ὥρας μετὰ τὸ μεσονύκτιον. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ πρόγραμμα τοῦτο τοῦ ἡμερησίου βίου ἴσχυεν, ὁσάκις ἦτο ἐκτὸς τῆς ἐξουσίας καὶ ἠδύνατο νὰ διαθέτῃ κατ' ἀρέσκειαν τὰς ὥρας του. Διότι, εὑρισκόμενος ἐν τῇ ἐξουσίᾳ, συνεμόρφου τὸν βίον του πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ὑπηρεσίας. Πολλάκις συνέβαινεν, ἐν τοιαύτῃ περιστάσει, νὰ προγευματίζῃ πρὸ τῆς τρίτης ὥρας μετὰ μεσημβρίαν, καὶ νὰ μὴ γευματίζῃ πρὸ τῆς τρίτης ἢ τετάρτης μετὰ τὸ μεσονύκτιον.

«Δὲν ἦτο λυρικὸς ποιητής, ἀλλὰ ἥρως ἐποποιίας»

του Δημητρίου Οικ. Καλαποθάκη

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 9 Απριλίου 1896 –μέρα της μετακομιδής της σορού του Χαρ. Τρικούπη στην Αθήνα– με τίτλο «Ὁ Τρικούπης».

Οὔτε τῶν τηλεβόλων αἱ βαρύηχοι βρονταί, οὔτε τῶν τεχνητῶν στεφάνων ἡ μεγαλοπρέπεια, οὔτε τῆς στρατιωτικῆς παρατάξεως ἡ ματαία πομπὴ θὰ ὑποδεχθῶσι σήμερον τὸν νεκρὸν ἐκείνου, τὸν ὁποῖον τὸ ἀτμόπλοιον τῆς γραμμῆς μεταφέρει ἐκ Μασσαλίας. Ἐγκάρδιον καὶ βαθὺ μόνον τὸ πένθος τῶν φίλων του θὰ ἀποδώσῃ πρὸς αὐτὸν τὰς ἐπικηδείους τιμὰς καὶ διαμέσου τοῦ ὑελοσκεποῦς φερέτρου θὰ φανῇ δι' ὑστάτην φορὰν ἡ μορφὴ ἐκείνη, τῆς ὁποίας ἄγνωστον ἂν καὶ αὐτὸς ὁ θάνατος ἠδυνήθη νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν ἀγέρωχον μεγαλοπρέπειαν.

Μόνον ὅσοι ἐγνώρισαν τὸν χαρακτῆρα του καὶ μόνον ὅσοι παρηκολούθησαν τοῦ βίου του τὰς τρικυμίας δύνανται νὰ αἰσθανθῶσι τὸ βαθὺ καὶ εἰλικρινὲς ἄλγος, ὅπερ προκαλεῖ ἡ μεγάλη αὕτη ἀπώλεια καὶ ὅπου ἂν εὑρίσκωνται τὴν ὥραν ταύτην θὰ χύσωσι θερμὰ δάκρυα, ὅταν ἀναλογισθῶσι πόσοι μόχθοι, πόσαι προσπάθειαι, πόσαι νύκτες ἀγρυπνίας, πόσα σχέδια ματαιωθέντα, πόσος πατριωτισμός, πόσοι πόθοι καὶ πόσα ὄνειρα κατέρχονται μετ' αὐτοῦ εἰς τὸν τάφον. Διότι ὁ Τρικούπης ἐκ πάντων τῶν πολιτικῶν εἶναι ὁ μόνος, ὅστις ἠθέλησε καὶ προσεπάθησε σοβαρῶς νὰ καταστήσῃ τὴν Ἑλλάδα μεγάλην, πίπτων δὲ ἑκάστοτε ἢ ἐγειρόμενος, νικῶν ἢ ἡττώμενος, συντρίβων ἢ συντριβόμενος, ἐβάδισε πάντοτε πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ ἐὰν δυσχερεῖς περιστάσεις δὲν ἐπέτρεψαν νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ μέγα ἰδανικὸν τοῦ βίου του, κατώρθωσεν, ἐν τούτοις, νὰ θέσῃ τὰ θεμέλια νέας καταστάσεως καὶ εἰσήγαγε τὴν Ἑλλάδα εἰς περίοδον νέας ἐθνικῆς ζωῆς. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἡ Ἑλλὰς τῶν λόγων ἄρχεται μεταβαλλομένη εἰς Ἑλλάδα τῶν ἔργων. Τὸ ἀφελὲς ἰδανικὸν τοῦ κατακτῆσαι τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν δι' ἑνὸς ἀτμοδρόμωνος καὶ ἓξ χιλιάδων στρατιωτῶν ἄρχεται ὑποχωροῦν εἰς σχέδια θετικώτερα.

Αἱ προπαρασκευαστικαὶ σχολαί, ἡ αὔξησις τῶν στελεχῶν, τὰ θωρηκτὰ πλοῖα, ἰδικά του. Ὅπου γέφυρα, ὅπου ὁδός, ὅπου σιδηρόδρομος, ὅπου σοβαρὸν ἔργον ἐν Ἑλλάδι, ἰδικόν του. Ὅπου νόμος περιοριστικός, ὅπου νόμος κατασταλτικός, ὅπου νόμος ἐκπολιτιστικός φέρει τὸ ὄνομά του. Πάντα τὰ ἔργα τὰ σημειοῦντα πρόοδον ἐν τῇ ἐθνικῇ σταδιοδρομίᾳ φέρουσι τὸν τύπον τῆς χειρός του. Καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καθίσταται ὁ μέγας μεταρρυθμιστὴς ἠθῶν σεμνοτέρων καὶ ἐκπολιτιστικωτέρων. Καθίσταται ὁ ἐμπνευσμένος ἱεροφάντης τῆς μεγάλης ἰδέας πρὸς τὴν φωνὴν καὶ πρὸς τὸ ἔργον τοῦ ὁποίου ἀτενίζουν δοῦλοι καὶ ἐλεύθεροι, εἴτε δὲ ἐπιτυγχάνων, εἴτε ἀποτυγχάνων, εἴτε ἀνυψούμενος εἰς τοὺς αἰθέρας, εἴτε κρημνιζόμενος, ἀποτελεῖ τὸ ὁρατὸν σημεῖον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐν κρισίμοις στιγμαῖς συναντῶνται ὅλα τὰ βλέμματα, διότι αἰσθάνονται πάντες ὅτι ἐν τῇ τιτανίῳ ἐκείνῃ ψυχῇ ἐνοικεῖ τὸ ἀγαθὸν δαιμόνιον τῆς Ἑλλάδος.

Δημήτριος Καλαποθάκης. Φωτογραφία από το Ημερολόγιον του Κ. Φ. Σκόκου *του 1893, σ. 95. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Ἀλλ' ἐν τῇ αἰωνίᾳ ταύτῃ πάλῃ του, ἀλλ' ἐν τοῖς ἐπιμόχθοις ταύταις προσπαθείαις του, ὁ Τρικούπης καταπατεῖ προλήψεις, παραβλέπει φιλοδοξίας, προσβάλλει συμφέροντα, ἀνατρέπει ὑπολογισμούς, καὶ ἐξ ἑκάστου κτυπήματος τοῦ πελέκεως αὐτοῦ προβάλλουσιν ἐχθροὶ πρὸς τοὺς ὁποίους δὲν καταδέχεται νὰ συνθηκολογήσῃ καὶ δυσηρεστημένοι φίλοι, τῶν ὁποίων δὲν θέλει νὰ ἀκούσῃ τὰ παράπονα. Τότε ἄρχεται κατ' αὐτοῦ πόλεμος, πόλεμος ἀμείλικτος, πόλεμος ἐξ ὅλων τῶν σημείων, πόλεμος καὶ ἐκ τῶν κάτω καὶ ἐκ τῶν ἄνω, πόλεμος παρασύρων τοὺς πάντας καὶ τὰ πάντα κατὰ τοῦ θαυμαστοῦ αὐτοῦ ἀνθρώπου, ὅστις εἴτε μετὰ πολλῶν, εἴτε μετ' ὀλίγων βαίνει πάντοτε ἐμπρός, ὅστις ἐν μέσῳ τοσούτων προσβολῶν μένει πάντοτε ὄρθιος, ὅστις ἐν μέσῳ τοσούτου βορβόρου διατηρεῖται πάντοτε ἄσπιλος. Καὶ οἱ ἀνέκαθεν ἐχθροὶ

καὶ οἱ δοκιμάσαντες τὰ ἀγαθὰ τῆς εὐνοίας του καὶ ἐκεῖνοι οἵτινες ἵστανται ὑψηλὰ καὶ ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους ἀνέσυρεν ἐκ τῆς ἀφανείας, ὅλοι βάλλουσι κατ᾽ αὐτοῦ λυσσωδῶς. Τὸν πλήττουσι μὲ βέλη ληφθέντα ἐκ τῆς φαρέτρας του, μὲ ὅπλα δανεισθέντα ἐκ τῆς ὁπλοθήκης του, ἄνθρωποι εἰς τοὺς ὁποίους αὐτὸς ἐνεφύσησε ζωήν, καρδίας εἰς τὰς ὁποίας αὐτὸς ἔδωκε παλμόν, κορυφαὶ τὰς ὁποίας αὐτὸς ἐλάμπρυνεν, οἰκίαι τὰς ὁποίας αὐτὸς ἐμεγάλυνεν. Ἡ ἱερὰ συμμαχία τῶν ἀχαρίστων καὶ τῶν πεπλανημένων τὸν καταδιώκει καὶ μέχρι αὐτῆς ἀκόμη τῆς ἐπαρχίας του, ὅπου μετὰ φοβερᾶς προσπαθείας, μετὰ πρωτοφανεῖς ἐκβιάσεις καὶ μετὰ μυρίας τῆς τύχης δυσμενείας, ἀποτυγχάνει διὰ δύο μόνον ψήφων, ὅπως μείνῃ ἴσως εἰς ἕνα ἕκαστον τῶν καταψηφισάντων αὐτὸν ὁ αἰώνιος ἔλεγχος τῆς πράξεώς του.

Ἀλλ᾽ ὁ γίγας καὶ τετραυματισμένος ἔτι δὲν ἐκφέρει παράπονον. Ποτισμένος μὲ τὸ δηλητήριον τόσων ἀχαριστιῶν, παραιτεῖται τῆς πολιτικῆς καὶ ἀπολύει τὸ κόμμα του πάσης πρὸς αὐτὸν ὑποχρεώσεως, θεωρῶν ἀναξιοπρεπές, ἰδιώτης αὐτός, νὰ διευθύνῃ ὁμάδα δημοσίων ἀνδρῶν συζητούντων ἐντὸς τῆς Βουλῆς. Ἀλλ᾽ εἶναι πλάνη νὰ νομισθῇ ὅτι εἶχε παραιτηθῇ μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ μὴ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πολιτικήν. Ὁ Τρικούπης δὲν ἦτο λυρικὸς ποιητής, ἀλλ᾽ ἥρως ἐποποιίας. Ἀπερχόμενος δὲ εἰς τὴν Εὐρώπην, ἔθεσε δίλημμα τὸ ὁποῖον ἐννόησαν μόνον ὅσοι ἐμελέτησαν τὴν διαγωγήν του κατὰ βάθος: Ἢ νὰ μείνῃ διὰ παντὸς μακρὰν τῆς πολιτικῆς, ἐφόσον τὰ δημόσια πράγματα δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην τῆς παρουσίας του, ἢ ἐὰν λάβωσιν τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην αὐτοῦ, νὰ ἐπανέλθῃ ἄνευ κομματικῶν προσπαθειῶν καὶ ὑποχρεώσεων, ἀφοῦ καθορίσῃ πρῶτον εἰς τὴν Βασιλείαν τὸν κύκλον τῆς ἑαυτῆς δράσεως καὶ λάβῃ παρ᾽ αὐτῆς ἐν τῷ μέλλοντι τοὺς νόμους ἐκείνους τοὺς ὁποίους αὐτὸς ἐθεώρει ὡς συμπληρώματα τοῦ Συντάγματος καὶ ἀπαραιτήτους διὰ τὴν πρόοδον καὶ τὴν εὐημερίαν τῆς Ἑλλάδος.

Ἀλλ᾽ ὁ θάνατος εὗρεν αὐτὸν ἀπροσδοκήτως, ὁ δὲ Τρικούπης ἀποθνήσκων, χωρὶς νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν ὕστατον αὐτοῦ πόθον καὶ ἀπὸ τῆς κλίνης τῆς ἀγωνίας του, ὡς νὰ προεῖδε μετὰ πόσης ἀνακουφίσεως καὶ μυστικῆς χαρᾶς ἤθελεν ἀκουσθῇ ὁ θάνατός του ἀπό τινας τῶν ἐχθρῶν του καὶ μετὰ πόσης ἀδιαφορίας θὰ ἐφέροντο πρὸς τὸν νεκρὸν αὐτοῦ, παρῃτήθη πάσης ἐπισήμου πομπῆς, διὰ νὰ ἀποδείξῃ θνήσκων ὅτι ἐκεῖνος ὅστις, ὅταν ἔζη, τοὺς ἐφόβιζε, καὶ νεκρὸς ἀκόμη τοὺς περιφρονεῖ.

Χαριλάῳ Τρικούπῃ

του Μιλτιάδη Α. Μαλακάση

Ποίημα που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 9 Απριλίου 1896 με τον παραπάνω τίτλο.

Τὰ βάθη σου εἶναι πέλαγα, Ψυχή, μυστηριώδη.
Μέσα σου τὸ Χριστὸ κρατεῖς μαζὺ μὲ τὸν Ἡρώδη.
Τόνειρο τὸ παρθενικὸ καὶ τὴν βαμμένη λύσσα
τὰ χρώματα τῶν Οὐρανῶν, τῶν ταρτάρων τὴν πίσσα.

Ἀπ᾽ τὴν ὁρμή σου ξεχειλᾷ τὸ ἀλαίμαργο ποτάμι
καὶ βράχους μυριοθέμελους τοὺς σέρνεις σὰν καλάμι.
Καὶ μ᾽ ἕνα σου χαμόγελο, γαληνεμένο, πλάνο,
ἀμόλυντ᾽ ὅ,τι ἐμόλυνες τὸ πᾶς στὸν ἥλιο ἐπάνω.

Μέσα σου κάτι πέθανε καὶ δὲν θὰ ξαναζήσῃ.
Ψυχή, διπρόσωπη Ψυχή, νὰ σὲ παρηγορήσῃ.
Ὁ βράχος ποῦ παράσυρεν ἡ ὁρμὴ τοῦ ρεύματός σου,
ἐξέφυγε ἀπὸ τὸ δρόμο σου καὶ πλειὰ δὲν εἶν᾽ ἐμπρός σου.

Μέσα σου κάτι πέθανε, μέσα σου κάτι ἐχάθη·
κι᾽ ἀπὸ τὸν θάνατον αὐτόν, στὰ μυστικά σου βάθη.
Ἄνοιξε τάφος ἄκλειστος ποὺ μοναχὰ θὰ κλείσῃ,
ὅταν παρόμοια δύναμι καὶ πάλιν σὲ κλονίσῃ.

Μιλτιάδης Μαλακάσης. Φωτογραφία από το περ. Ημερολόγιον του Κ. Φ. Σκόκου *του 1899, σ. 190. Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.*

Αἱ τελευταῖαι ἡμέραι τοῦ Τρικούπη

«Ἡ ζωὴ οὐδὲν πλέον ἔχει θέλγητρον δι᾽ ἐμέ»

Ανυπόγραφο πρωτοσέλιδο δημοσίευμα της εφημερίδας *Το Άστυ* στις 10 Απριλίου 1896 –με τον παραπάνω τίτλο– βασισμένο σε σημειώσεις του Κων. Τρικούπη, εξαδέλφου του Χαρ. Τρικούπη.

Δημοσιεύομεν ἐνταῦθα, ἐκ σημειώσεων τοῦ λοχαγοῦ τοῦ πυροβολικοῦ κ. Κων. Τρικούπη, εὐμενῶς παραχωρηθεισῶν εἰς ἡμᾶς, αὐθεντικὴν ἀφήγησιν τῶν τελευταίων ἡμερῶν καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Χαριλάου Τρικούπη. Αἱ τελευταῖαι στιγμαὶ καὶ ὁ θάνατος τοῦ Τρικούπη δίδουν τὴν ἐντύπωσιν τῆς ὑπερτάτης ἐκείνης γαλήνης, τὴν ὁποίαν δίδει μόνος ὁ θάνατος τῶν μεγάλων φιλοσόφων. Ἀπέθανεν ὡς ἀληθὴς στωικός, μὲ τὴν ἀπογοήτευσιν εἰς τὴν καρδίαν καὶ μὲ τὴν γλυκύτητα εἰς τὰ χείλη, μίαν ἐκφράζων λύπην, ὅτι δὲν ἀπέθνησκεν ἐπὶ ἑλληνικῆς γῆς καὶ ὅτι ἐγκατέλειπε μόνην εἰς τὸν κόσμον τὴν ἀδελφήν του. Ἡ ἀφήγησις, τὴν ὁποίαν περιέσωσεν εἰς τὴν ἱστορίαν ἡ εὐλαβὴς προσφιλοῦς συγγενοῦς μέριμνα, θὰ συγκινήσῃ ὀδυνηρώτατα ὅλας τὰς καρδίας καὶ θὰ ἐξάρῃ ἀκόμη περισσότερον τὸν χαρακτῆρα τοῦ μεγάλου νεκροῦ ἐνώπιον τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως.

«Ἡ κυρία Σοφία Τρικούπη μετὰ τοῦ ἐξαδέλφου της κ. Κων. Τρικούπη ἔφθασαν εἰς Κάννας τὴν 11.30′ π.μ. τῆς 28 Μαρτίου καὶ ἀμέσως διηυθύνθησαν εἰς τὸ ξενοδοχεῖον Gray et d'Albion, ὅπου κατῴκει ὁ Χαρ. Τρικούπης. Εἰς τὸν σταθμὸν τοῦ σιδηροδρόμου ἀνέμενον αὐτοὺς ὁ βαρῶνος Τραούτεμβεργ καὶ ὁ ἐν Μασσαλίᾳ γενικὸς πρόξενος κ. Φίλων.

Εἰς τὸ ξενοδοχεῖον ἅμα φθάσασαν τὴν κυρίαν Σοφίαν ὑπεδέχθη ὁ ἰατρὸς κ. Φράγκ, ὅστις πληροφορήσας αὐτὴν περὶ τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἀσθενείας τοῦ ἀδελφοῦ της, ἐπέστησε τὴν προσοχήν της νὰ μὴ τὸν ταράξῃ δι᾽ ἐκρήξεως συγκινήσεως, ἀλλὰ νὰ ὁπλισθῇ μὲ ὅσην δύναται ἀπάθειαν. Ὁ ἀσθενὴς ἀπὸ τῆς προηγουμένης ἡμέρας εἶχε ταραχθῆ ὑπὲρ τὸ δέον, διότι, ἐνῷ ἀνέμενε τὴν ἀδελφήν του τὴν προτεραίαν, αὕτη δὲν εἶχε φθάσει ἕνεκα τῆς καθυστερήσεως τοῦ ἀτμοπλοίου. Ἀπαύστως ἠρώτα, ὡς διηγεῖτο ὁ ἰατρὸς Φράγκ :

– Pourquoi Sophie n'est pas venue? Est-ce que vous savez si elle viendra? (Διατί ἡ Σοφία δὲν ἦλθεν; Εἰξεύρετε ἂν θὰ ἔλθῃ;)

Τὸ ὄνομα τῆς κυρίας Σοφίας δὲν ἔπαυσεν ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης οὐδὲ στιγμὴν νὰ προφέρῃ ὁ Χαρ. Τρικούπης.

Πρὶν ἢ εἰσέλθῃ ἡ κυρία Σοφία εἰς τὸ δωμάτιον τοῦ ἀσθενοῦς, εἰσῆλθεν ὁ ἰατρός, ὅστις προητοίμασεν αὐτὸν διὰ τὴν εἴσοδον τῆς ἀδελφῆς του. Μετ᾽ ὀλίγον ἐξῆλθεν ὁ ἰατρὸς καὶ εἶπεν εἰς τὴν κυρίαν Σοφίαν νὰ εἰσέλθῃ. Ὁ ἰατρὸς δὲν ἀφῆκε νὰ εἰσέλθῃ τὸν ἐξάδελφόν του, ἀλλὰ τῷ ἐπέτρεψε μόνον νὰ τὸν ἴδῃ ἐκ τῆς θύρας καθ᾽ ἣν ὥραν εἰσήρχετο ἡ κυρία Σοφία. Μ᾽ ὅλην τὴν καταβληθεῖσαν προσπάθειαν καί μ᾽ ὅλην τὴν ἀταραξίαν, εἰς ἣν ἐξηνάγκασεν ἑαυτὴν ἡ κυρία Σοφία, ἡ συνάντησις ὑπῆρξεν εἰς ἄκρον συγκινητική. Ἡ κυρία Σοφία παρέμεινε παρὰ τῷ ἀδελφῷ της ἐπὶ πολλὴν ὥραν, ὁ δὲ ἰατρὸς Φράγκ, βλέπων ὅτι ἡ συνδιάλεξις παρετείνετο καὶ φοβούμενος μήπως ἐκ τούτου κουρασθῇ ὁ ἀσθενής, εἰσῆλθεν ἐντὸς τοῦ δωματίου καὶ παρεκάλεσε τὴν κυρίαν Σοφίαν νὰ ἐξέλθῃ, ἵνα ἐπανέλθῃ βραδύτερον.

Μετὰ παρέλευσιν ὥρας εἰσῆλθεν ἐκ νέου ἡ κυρία Σοφία καὶ κατόπιν αὐτῆς ὁ κ. Κων. Τρικούπης, παραμείναντες ἐπ᾽ ἀρκετὸν πλησίον τοῦ ἀσθενοῦς.

Τὴν αὐτὴν ἑσπέραν ὁ βαρῶνος Τραούτεμβεργ ἀνεκοίνωσεν εἰς τὴν κυρίαν Σοφίαν ὅτι κατ᾽ ἐντολὴν τοῦ ἀδελφοῦ της κατέστρεψε διάφορα χειρόγραφα αὐτοῦ, παρέδωκε δὲ αὐτῇ τὰς κλεῖδας τοῦ ἀδελφοῦ της καὶ τὰς ἐπιστολάς του.

Παρασκευή, 29 Μαρτίου

Ἐγένετο συμβούλιον ἐκ τῶν ἰατρῶν Φράγκ, Μπλὰν καὶ Κάρρ, τὸ ὁποῖον ἀπεφάνθη ὅτι ὁ ἀσθενὴς ἦτο πολὺ καλλίτερα. Ὁ κ. Φράγκ μάλιστα ἔδιδε πρὸς τὴν κυρίαν Σοφίαν καὶ ὁδηγίας περὶ τοῦ μέλλοντος, ὅτι δὲν πρέπει εὐθὺς ὁ ἀδελφός της ν᾽ ἀρχίσῃ ἐργασίαν. Ἀλλ᾽ ἡ κυρία Σοφία, ἥτις δὲν ἔτρεφε πολλὰς ἐλπίδας, ἐδυσπίστει πρὸς τὰς βεβαιώσεις τῶν ἰατρῶν, οἵτινες ἐν τούτοις ἐπέμενον ὅτι ὁ κίνδυνος παρῆλθεν. Οὐχ ἧττον ὁ ἀσθενὴς ἐφαίνετο λίαν εὐχαριστημένος ἐκ τῆς παρουσίας τῆς κυρίας Σοφίας, ἐλάμβανε δὲ προθύμως ἀπὸ τῆς χειρὸς τῆς ἀδελφῆς του τὰ φάρμακα καὶ τὸ γάλα, τὸ ὁποῖον τοῦ ἔδιδε.

Τὴν νύκτα τῆς Παρασκευῆς πρὸς τὸ Σάββατον διῆλθεν ἡσύχως· ἡ ἀναπνοή του ἦτο τακτική, ἀλλὰ βεβαρημένη. Εἶχε διαύγειαν ἰδεῶν, τὸ δὲ βλέμμα καθαρώτατον. Ὡμίλει ἐκ διαλειμμάτων πρὸς τὴν κυρίαν Σοφίαν, ἐννοῶν δὲ τὸ προσεγγίζον τέλος ἔλεγεν εἰς τὴν ἀδελφήν του:

– Ἡ ἰδέα τοῦ θανάτου δὲν μὲ θλίβει, διότι ἡ ζωὴ πλέον οὐδὲν μοὶ παρέχει θέλγητρον, θλίβομαι μόνον διὰ σέ, τὴν ὁποίαν ἀφήνω μόνην εἰς τὸν κόσμον!

Κατόπιν δὲ προσέθηκεν ὅτι εἶχε φοβηθῆ μὴ ἐπέλθῃ τὸ τέλος, χωρὶς νὰ τὴν ἴδῃ καὶ τῆς ὁμιλήσῃ, ὅτι ἡ ἰδέα αὕτη τρομερὰ τὸν ἐτάρασσεν, ἀλλ᾽ ὅτι ἤδη ἦτο ἥσυχος.

Τότε ὁ Χαρίλαος Τρικούπης εἶπεν εἰς τὴν ἀδελφήν του ὅτι οὐδεμίαν ἤθελεν ἐπίδειξιν κατὰ τὴν κηδείαν του, οὐδεμίαν ἐπεθύμει ἐκ τῶν ἀπονεμομένων συνήθως τιμῶν, οὔτε στεφάνους, οὔτε λόγους. Ἐκ τῶν διαλειμμάτων ἐλάμβανε παρὰ τῆς κυρίας Σοφίας γάλα καὶ τονωτικά.

Ὁ κ. Κων. Τρικούπης εἰσήρχετο πολλάκις ἐντὸς τοῦ κοιτῶνος του, ὅπως βοηθήσῃ τὴν ἐξαδέλφην του, καὶ πάντοτε τὸ βλέμμα του ἐστρέφετο πρὸς αὐτὸν θωπευτικώτατον. Ἔδειξε πρὸς αὐτὸν τὸ ἐπί τινος τραπέζης πλησίον τῆς κλίνης εὑρισκόμενον ὡρολόγιόν του, ὁ δὲ κ. Κων. Τρικούπης, νομίσας ὅτι τὸ θέλει, τοῦ τὸ προσέφερε, ἀλλ' ἐκεῖνος τοῦ ἔνευσε νὰ τὸ λάβῃ ὡς τελευταῖον δῶρον.

Σάββατον, 30 Μαρτίου

Οἱ ἰατροί, κατὰ τὴν πρωινὴν αὐτῶν ἐπίσκεψιν, ἀπεφάνθησαν ὅτι ὁ ἀσθενὴς εἶχε μεγάλην ἀδυναμίαν καὶ τῷ ἔδωκαν τονωτικά. Τὴν 3 μ.μ. ὥραν ἐφάνη εἰς τὴν κυρίαν Σοφίαν ὅτι τὸ μοιραῖον τέλος ἦτο ἐγγύς, προσκληθέντες, ὅμως, οἱ ἰατροὶ ἐβεβαίωσαν ὅτι ἡ ἀντίληψις τῆς κυρίας Σοφίας ἦτο ἐσφαλμένη. Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν ἰατρῶν, ἡ κυρία Σοφία στραφεῖσα πρὸς τὸν ἐξάδελφόν της:

– Τὸν χάνομεν, εἶπε μεθ' ὑπερτάτης συγκινήσεως.

Οἱ ἰατροί, προσκληθέντες καὶ πάλιν τὴν 5ην ὥραν, ἀπεφάνθησαν ὅτι τῳόντι τὸ τέλος ἐπέκειτο. Εἶχεν ἤδη κλείσει τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἀνέπνεε βαρέως, ἀλλ' οὐδὲ σπασμοὺς εἶχε, οὐδ' ἄλλην ἐξωτερικὴν ἔνδειξιν στενοχωρίας.

Τὴν 6ην καὶ 5 μ.μ. παρέδωκε τὸ πνεῦμα, παρουσίᾳ τῆς κυρίας Σοφίας, τοῦ κ. Κων. Τρικούπη, τῶν ἰατρῶν Φρὰγκ καὶ Κὰρρ καὶ μιᾶς νοσοκόμου. Εὐθὺς δὲ ὡς οἱ ἰατροί, οἵτινες ἐμέτρων τοὺς σφυγμούς του, ἀφῆκαν τὰς χεῖράς του, ἡ κυρία Σοφία ἔθεσε τὰς ἰδικάς της ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν του. Τοσοῦτον ἤρεμος καὶ γαληνιαία ἦτο ἡ ὄψις του, ὥστε ἐφαίνετο ὡσεὶ κοιμώμενος. Ἡ κ. Σοφία, βοηθουμένη ὑπὸ τοῦ ἐξαδέλφου της, ἡτοίμασε τὰ πάντα, διανυκτερεύουσα μετ' αὐτοῦ παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ προσφιλοῦς νεκροῦ.

Κυριακή, 31 Μαρτίου

Μετὰ μεσημβρίαν τῆς Κυριακῆς, οἱ ἰατροὶ ἐνήργησαν τὰς ἀναγκαίας πρὸς διατήρησιν τοῦ νεκροῦ ἐνέσεις καὶ μετὰ τοῦτο περιεβλήθη οὗτος τὴν συνήθη του περιβολήν. Ἡ κυρία Σοφία μετὰ τοῦ ἐξαδέλφου της δὲν ἔλειψαν ἀπὸ τὸ πλευρόν του. Ἡ κυρία Σοφία ἐφρόντιζε διαρκῶς περὶ ὅλων καὶ τῶν ἐλαχίστων, τοιαύτη δ' ἦτο ἡ νευρικὴ αὐτῆς ταραχὴ ἐκ τοῦ τρομεροῦ δυστυχήματος, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ πιστεύσῃ εἰς αὐτό. Πολλάκις ἔλεγεν εἰς τὸν ἐξάδελφόν της νὰ κάμῃ παρατηρήσεις εἰς τοὺς ὑπηρέτας τοῦ ξενοδοχείου καὶ εἰς τοὺς εἰσερχομένους εἰς τὸ γειτονικὸν δωμάτιον νὰ μὴ κάμνωσι θόρυβον καὶ ἐξυπνήσωσι τὸν Χαρίλαον, ὃν ἐφαντάζετο ἡ δύσμοιρος κοιμώμενον.

Δευτέρα, 1 Απριλίου

Τὴν 12ην καὶ 30 τῆς νυκτὸς ἐγένετο ἡ τοποθέτησις τοῦ νεκροῦ ἐντὸς τοῦ φερέτρου, ἐπὶ παρουσίᾳ καὶ τοῦ γενικοῦ προξένου κ. Φίλωνος. Τὸ φέρετρον μετεφέρθη ἐντὸς ὡραιοτάτης αἰθούσης τοῦ ξενοδοχείου. Ὁ ἐν Κάνναις πρόξενος ἔφερε σημαίαν καὶ ἡ κυανόλευκος ἐκάλυψε τὸ φέρετρον.

Ἡ κυρία Σοφία καὶ ὁ Κων. Τρικούπης ἔμειναν παρὰ τὸ φέρετρον μέχρι τῆς 6.30 τῆς Τρίτης, ὅτε ὁ νεκρός, τεθεὶς ἐπὶ νεκροφόρου καὶ ἐν συνοδείᾳ τῆς κυρίας Σοφίας, τοῦ Κων. Τρικούπη καὶ τοῦ προξένου κ. Μπόν, μετεφέρθη εἰς τὴν προκυμαίαν, ὅπου ἐπιβιβάσθη ἐπὶ τῆς θαλαμηγοῦ «Τιτᾶνος», ὅπως μετενεχθῇ εἰς Μασσαλίαν. Τὸ φέρετρον ἐτοποθετήθη ἐπὶ τοῦ καταστρώματος, ἀνεχώρησε δ' ἐκ Καννῶν τὸ ἀτμόπλοιον τὴν 9ην π.μ. κατευθυνόμενον εἰς Μασσαλίαν. Ἡ θαλαμηγὸς ἔπλεε ταχύτατα καὶ διῆλθε πλησίον τοῦ ἐκτελοῦντος γυμνάσια γαλλικοῦ στόλου, ὅτε αἴφνης ἠγέρθη τοιαύτη θύελλα, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν λιμένα τοῦ Τουλὼν τὴν 6ην ἑσπερινὴν ὥραν. Τοιαύτη δ' ἐπεκράτει εἰς τὸ πέλαγος τρικυμία, ὥστε ἀνεχώρησεν ἐκ Τουλὼν μόλις τὴν 7ην π.μ. τῆς Πέμπτης.

Ἐν Μασσαλίᾳ ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου ἐπεσκέφθησαν τὴν κυρίαν Σοφίαν πλῆθος ξένων καὶ ἡμεδαπῶν.

Ἡ νοσοκόμος, ἥτις ἐπεριποιήθη τὸν Χαρ. Τρικούπην, ἔλεγεν ὅτι μόνον τρεῖς ἢ τέσσαρας ἡμέρας πρὸ τῆς ἀφίξεως τῆς κυρίας Σοφίας ἦτο οὗτος καθαυτὸ κλινήρης καὶ ὅτι, ὅτε ἡμέραν τινὰ βλέπουσα αὐτὸν ἐγειρόμενον τῆς κλίνης τῷ εἶπεν ὅτι ὁ ἰατρὸς καὶ οἱ φίλοι του παρήγγειλαν νὰ μὴ ἐγερθῇ, ὁ Τρικούπης ἀπήντησεν:

– Ἠμποροῦν νὰ παραγγέλλουν, ἀλλ' ἐγὼ θέλω νὰ σηκωθῶ.

Ὁ τόνος δὲ τῆς φωνῆς του ἦτο τόσον ἐπιτακτικός, ὥστε ἡ νοσοκόμος δὲν ἐτόλμησε νὰ ἀντείπῃ.

Ἡ κυρία Σοφία Τρικούπη, ἥτις εἶχεν ἐννοήσει ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τὴν θέσιν τοῦ ἀδελφοῦ της, ἠθέλησε νὰ τηλεγραφήσῃ τὴν Παρασκευήν, ἀπαντῶσα εἰς τηλεγράφημα τοῦ κ. Μαυροκορδάτου, ὅτι ἡ θέσις εἶναι κρισιμωτάτη, ἀλλ' οἱ ἰατροὶ τὴν ἠμπόδιζον, λέγοντες ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄμεσος κίνδυνος».

«Δὲν ἠγαπήθη, διότι πολὺ αὐτὸς ἠγάπησεν τὴν πατρίδα»

Άρθρο ανυπόγραφο που δημοσιεύθηκε στο ημίφυλλο αφιέρωμα της εφημερίδας *Εστία* στις 10 Απριλίου 1896 με τίτλο «Χαρίλαος Τρικούπης».

Τὸ προσκύνημα τοῦ λαοῦ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν σβεσθεῖσαν μεγάλην μορφήν, ἔστω ὁ ἐξιλασμὸς τοῦ ἐξόχου πολίτου, ὅστις μεθ' ὅλον τὸ γόητρον, μεθ' ὅλον τὸν σεβασμόν, μεθ' ὅλην τὴν πεποίθησιν, ἣν ἐνέπνεεν εἰς τὸ Ἔθνος, τὸ ὁποῖον χειμαζόμενον ἐν τῇ ἀντιλήψει τοῦ κραταιοῦ τούτου υἱοῦ τῆς πατρίδος ἀνεύρισκε τὴν γαλήνην καὶ τὴν πεποίθησιν εἰς ἑαυτό, δὲν ἠγαπήθη καὶ δὲν ἐλατρεύθη ζῶν ὑπὸ τοῦ Ἔθνους ὅσον ἔδει.

Τὸ θλιβερώτερον δὲ εἶναι ὅτι δὲν ἠγαπήθη, διότι πολὺ αὐτὸς ἠγάπησε καὶ ἐλάτρευσε τὴν πατρίδα, ὀνειρευθεὶς αὐτὴν μεγάλην καὶ εὔρωστον καὶ ἰσχυράν, πολὺ ἠγάπησε καὶ ἐλάτρευσε τὸν λαόν.

Ἀλλὰ τὸν ἠγάπησε καὶ τὸν ἐλάτρευσεν, ὡς ἀγαποῦν οἱ χρηστοὶ πολιτευταί, οἱ ἄτεγκτοι, οἱ γνωρίζοντες ὅτι τὰ καθήκοντα λαοῦ ἔχοντος προορισμὸν καὶ σκοπὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ μέλλοντος ἐπιβάλλουν ὑποχρεώσεις, ἐπιβάλλουν θυσίας. Ἀπὸ τοιαύτης ἀρχῆς, οὔτε κόλαξ τοῦ λαοῦ, οὔτε δημαγωγὸς δύναται νὰ γίνῃ πολιτευτὴς τῆς περιωπῆς τοῦ Χαρ. Τρικούπη. Δὲν ἠδύνατο νὰ τῷ ὑποσχεθῇ ἀσυδοσίαν. Ἀπεναντίας, τὸν ἐβάρυνε διὰ φόρων, ἐξυπηρετούντων ἔργα τῶν ὁποίων τοὺς καρποὺς ἀτελῶς σήμερον, ἐν μείζονι μέτρῳ αὔριον θέλει δρέψει ἡ χώρα, ἐν ᾧ αὐτὸς ἔδρεψε τὴν ἀντιδημοτικότητα καὶ τὸ περιοδικὸν μῖσος λαοῦ ὑπὲρ οὗ παρέδωκε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ καὶ τὸν ὁποῖον ἀπεπλάνησε ἡ δημαγωγία.

Οἱ φορολογικοὶ νόμοι τοῦ Χαρ. Τρικούπη, οἱ νόμοι περὶ εἰσπράξεως τῶν δημοσίων ἐσόδων, οἱ περὶ στροτολογίας νόμοι, ἐκ τῆς λειτουργίας τῶν ὁποίων σήμερον πάντες ἰσχυροὶ καὶ ἀδύνατοι φίλοι τῶν ἰσχυόντων καὶ φίλοι τῶν ἀδυνάτων τελοῦν ἐξ ἴσου τὰς ὑποχρεώσεις των, ἦσαν νόμοι ἀντιδημοτικοί, ὡς πᾶν ὅ,τι ἔπραττεν ὁ Τρικούπης ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ μέλλοντος τῆς πατρίδος, τοῦ εὐσεβοῦς αὐτοῦ ἰδανικοῦ. Ἦσαν νόμοι ἀποξενοῦντες αὐτὸν τῆς ἀγάπης τῶν φίλων του, τοῦ κόμματός του κατὰ πρῶτον λόγον· διότι ὁ Τρικούπης, ὁ συκοφαντηθεὶς ὡς φατριαστής, δι' ὅλης αὐτοῦ τῆς νομοθεσίας τοῦτο ἐπεδίωξεν, ὅπως ὁ βαρὺς πολλάκις κύλινδρος τῶν ὑποχρεώσεων τῶν πολιτῶν πιέζει πάντας ἐξ ἴσου. Ἂν δὲ εἰσήγαγεν ἀνισότητά τινα ἐν τῇ φορολογίᾳ, ἡ ἀνισότης αὕτη δὲν ἦτο ἐν τῇ καταβολῇ τῶν φόρων, ἀλλ' ἐν τῇ ἐπιβολῇ αὐτῶν· διότι ὁ διαφημισθεὶς ὡς προστατεύων τοὺς κεφαλαιούχους καὶ τοὺς ἰσχυροὺς καὶ βαρύνων τὴν πενίαν, μόνον τὸν ἀγρότην καὶ τὸν χωρικόν, τὸν καλλιεργητὴν τῆς γῆς ἀνεκούφισε καὶ ἠὐνόησε ὅσον παρ' οὐδενὸς πολιτευτοῦ ἠὐνοήθη καὶ ἀνεκουφίσθη.

Ἂν ὁ Χαρ. Τρικούπης, τὸν ὁποῖον καὶ ἀρχομανῆ ὠνόμασαν, τὸ ἤθελεν, ἠδύνατο νὰ εἶναι ἰσοβίως ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ εὐχερῶς μάλιστα. Ἤρκει νὰ ἀφήνῃ ὅπως τὸν φέρῃ τὸ φέρον, αὐτόν τε καὶ τὸ Ἔθνος· ἤρκει νὰ μὴ ἐπιδιώξῃ ὁδοποιίαν, σιδηροδρόμους, ἄλλα δημόσια ἔργα, στρατιωτικὴν σύνταξιν, ναυτικὴν σύνταξιν. Ἤρκει εἰς ὑψηλοὺς μὲν κύκλους νὰ χαρίζῃ ἀφθόνους παροχάς, παρὰ δὲ τοῦ πλήθους νὰ μὴ ἀξιοῖ θυσίας ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀναπτύξεως, θυσίας ὑπὲρ τοῦ ἐθνικοῦ προορισμοῦ. Ἡ κυβέρνησις τῆς ρουτίνας εἶναι ἡ εὐχερεστέρα καὶ ἀκοπωτέρα τῶν κυβερνήσεων, ἡνωμένη μὲ κολακείαν καὶ ἐνδοτικότητα πρὸς τὰς ἀξιώσεις τοῦ πλήθους, τὰς ἀβούλους καὶ ἐγωϊστικάς. Ἀλλ' ἐνῷ ἄλλοι τὰς ἐκαλλιέργουν καὶ τὰς ἀνέπτυσσον καὶ ἀπηυθύνοντο πρὸς τὰ ἐγωϊστικώτερα τῶν ἐνστίκτων, αὐτὸς ἐπεκαλεῖτο καὶ ἐζήτει θυσίας, ὑποχρεώσεις, καθήκοντα.

Πᾶν βῆμα αὐτοῦ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ Ἔθνους ἦτο ἀπώλεια συμπαθειῶν δι' αὐτόν. Ἦτο ὁ ἰατρὸς ὁ σώζων, ὁ χειρουργὸς ὁ ἐμποιῶν δέος, τὸ ὁποῖον ἐπανειλημμένως ἀπεδίωκεν, εἰς ὃν καὶ πάλιν προσέφευγεν ὁ ἑλληνικὸς λαός.

Διὰ τοῦτο δὲν ἠγαπήθη ὑπὸ τοῦ πλήθους ὅσον θὰ ἠγαπᾶτο ἂν ἦτο δημαγωγὸς καὶ δημεγέρτης. Πολὺ βραδέως βλασταίνει ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν λαῶν ἡ ἀγάπη πρὸς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι εὐεργετοῦν δι' ἔργων ἐπαγομένων θυσίας. Οὗτοι ποτὲ δὲν εἶναι προωρισμένοι νὰ ἴδουν ἑαυτοὺς ἀντικείμενα λαϊκῆς λατρείας καὶ ἀποθεώσεως, ἀπόλαυσις τὴν ὁποίαν ἀκόπως καὶ εὐχερῶς καθ' ἑκάστην δρέπει ἡ δημαγωγία.

Εἰς τὰ πλήθη εἶναι λατρευταὶ αἱ μετριότητες, διότι δὲν ἀπέχουν τοῦ ἐπιπέδου αὐτῶν. Καὶ τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας τὰ κύματα αἰσθάνονται ἐπανειλημμένως τὴν ἀνάγκην νὰ θέτουν ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν αὐτῶν ὅ,τι ἔχουν ἐλαφρότερον ὡς τὰ κύματα τῆς θαλάσσης.

Ἔπιπτε διὰ τοῦτο, ἀλλ' ἠγείρετο ὡς Ἀνταῖος. Καὶ ἠγείρετο χωρὶς νὰ δημοκοπήσῃ, χωρὶς νὰ ἀπευθυνθῇ πρὸς τὰ ταπεινὰ καὶ ἐγωϊστικὰ τοῦ πλήθους ἔνστικτα. Ἠγείρετο διὰ τῆς ἐπιβολῆς καὶ γοητείας τῆς πεποιθήσεως καὶ τοῦ σεβασμοῦ, ὃν ἐνέπνεεν, ἠγείρετο διότι ἦτο ἀπαραίτητος. Σεβόμενος ἑαυτὸν ὑπὲρ πάντα, οὐδέποτε ἐσυνθηκολόγει πρὸς τὰς παραφορὰς τοῦ πλήθους, οὐδέποτε ἐξήνεγκεν ἐπαγγελίας εὐχαρίστους εἰς τοὺς πολλοὺς ὅσον καὶ βλαπτικὰς διὰ τὴν χώραν. Ἀλλὰ σεβόμενος οὕτως ἑαυτὸν εἶχε τὸ ἀσφαλέστερον μέ-

σον, ὅπως ἐπιβάλλῃ τὸν σεβασμὸν εἰς τοὺς ἄλλους. Τοῦτο δὲ καὶ τὸν συνεκράτει ἐπὶ μακρὸν ἐν τῇ Ἀρχῇ, ὥστε νὰ δυνηθῇ νὰ καταλίπῃ τὰ ἔργα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ κλεισθοῦν ἐκείνου οἱ ὀφθαλμοὶ διὰ νὰ ἀνοιχθοῦν οἱ τοῦ πλήθους ὅπως τὰ ἴδῃ καὶ τὰ ἐκτιμήσῃ.

Αὐτὸ ἦτο τὸ μυστήριον τῆς ἰσχύος του· ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν ἐπιβολὴν τῆς ὑπεροχῆς του, πρὸς τὴν μεγαλοφροσύνην καὶ τὸ ἀδάμαστον τοῦ χαρακτῆρος του. Τοὺς τοιούτους ἄνδρας τὰ πλήθη δὲν ἐγείρουν ἐπὶ τῶν βραχιόνων οὐδὲ ραίνουν δι' ἀνθέων, ἀλλ' ὑπείκουν μετ' εὐλαβείας ἐπὶ μακρὸν εἰς τὴν ἐπιβολὴν αὐτῶν καὶ ἀπεκδέχονται τὴν εὐεργετικὴν αὐτῶν δρᾶσιν, ἐνῷ ἡ μεθοδικὴ δημοτικότης ἀνυψοῖ πολλάκις τοὺς τυχόντας, χωρὶς νὰ προσδίδῃ, ὅμως, εἰς αὐτοὺς τὴν δύναμιν νὰ σταθῶσιν ὑψηλά, ὅπως τὰ ἐλαφρὰ χαρτία τῆς ὁδοῦ, τὰ ὁποῖα ἐγείρουν εἰς τὰ ὕψη οἱ στρόβιλοι τοῦ ἀνέμου χωρὶς νὰ δύνανται καὶ νὰ τὰ ἐμποδίσουν τοῦ νὰ καταπέσουν πάλιν ἀφανῆ εἰς τὸν πηλὸν ἢ τὸν κονιορτόν. Αὐτὴ εἶναι ἡ ψυχολογικὴ ἐξήγησις τῆς πρὸς τὸν Τρικούπην βαθείας πεποιθήσεως καὶ τοῦ σεβασμοῦ τοῦ Ἔθνους, ἡνωμένης μετ' ἀντιπαθείας τινὸς τῶν πολλῶν. Ἐξήσκει ἐπ' αὐτῶν τὴν σώτειραν, τὴν ἠθοποιόν, τὴν εὐεργετικὴν τυραννίαν τοῦ ἀγαθοῦ.

Δυστυχῶς δὲ ἡ τυραννία αὕτη γεννᾷ πλείονας ἀντιπαθείας ἢ ἡ ἀνειμένη τοῦ κακοῦ τυραννία, ἡ ἀσκουμένη ἐπὶ διαφθορᾷ καὶ καταστροφῇ τῶν τυραννουμένων.

Διὰ τοῦτο, ὅμως, πίπτων, ἐνέπνεε σεβασμὸν πλείονα ἔτι ἢ μεσουρανῶν ἐν τῇ ἰσχύϊ. Αὐτὸς διέψευσε τὸ ρηθὲν περὶ τῆς πολιτικῆς σταδιοδρομίας τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, ὅτι ἀποτελεῖται αὕτη ἐξ ὑπαμοιβῆς ἐντίμων ἡττῶν καὶ νικῶν ἐπαισχύντων. Οὐδεμία πολιτικὴ αὐτοῦ νίκη ἦτο ἐπαίσχυντος, διότι οὐδεμίαν ἐκέρδισε διὰ μέσων εὐτελῶν καὶ ταπεινῶν, ἡττώμενος δὲ ὑπὲρ πάντα ἔπιπτεν ἐντίμως.

Ἔπιπτεν, εἶναι ἀληθές, βαρύς, συντετριμμένος διότι ἔπιπτεν ἀφ' ὑψηλοῦ, ἐκρημνίζετο ἀπὸ τοῦ ὕψους εἰς τὸ ὁποῖον αὐτὸς ἀνήγαγε τὸ πρωθυπουργικὸν ἀξίωμα ἐν Ἑλλάδι. Ἂν ἤθελε νὰ ἕρπῃ, βεβαίως δὲν ἔπιπτε ποτέ. Οἱ ἕρποντες οὐδέποτε κινδυνεύουν πτῶσιν. Αἱ βαρύτεραι δὲ πτώσεις του, αἱ τελευταῖαι, ὀφείλονται εἰς τὸ ὅτι οὐ μόνον τὸ ἕρπειν δὲν ἔκρινέ ποτε ἑαυτοῦ ἄξιον, ἀλλ' οὐδὲ τὸ προσκλίνειν ἐλαφρῶς.

Ἀλλ' ἐὰν πρὸς τοὺς ὑψηλοὺς οὔτε εἵρπεν, οὔτε ἔκυπτε, πρὸς τὸ πλῆθος ἐπεβάλλετο. Διότι τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν ἀληθῆ ὑπεροχήν, τὸ νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τοὺς πολλοὺς τὴν ἰδίαν περὶ τῶν πραγμάτων τῆς Πολιτείας γνώμην, οὐδέποτε δὲ νὰ κυριεύηται ὑπὸ τῆς τούτων γνώμης. Εἶχεν ἐν τούτοις τόσον διαυγῆ τὴν συνείδησιν ὅτι βαρέως φέρει ἡ καθολικὴ ψηφοφορία κυβέρνησιν λαλοῦσαν πρὸς τὸν λαὸν τὴν γλῶσσαν τοῦ καθήκοντος καὶ τῶν θυσιῶν, ὥστε πρὸς τοὺς χαίροντας ἐπὶ τῇ πρώτῃ μετὰ τὴν πτῶσιν αὐτοῦ νίκῃ φίλους του ἠκούσθη λέγων: «Ἡ κοινὴ γνώμη ἀνέρρωσεν, εἶναι ἀληθές, ἀλλ' εἰς πᾶσαν ἀνάρρωσιν ἔν τι εἶναι τὸ ἐπίφοβον καὶ τὸ ἐπικίνδυνον, ἡ ὑποτροπὴ τῆς νόσου».

Ἐπέρριψεν αὐτῷ ἡ κοινὴ συνείδησις τὴν κοινωνικὴν πενίαν, ἥτις ἐξερράγη ἐκ λόγων ὅλως ἀσχέτων πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τῆς χώρας καὶ τὴν πτώχευσιν τοῦ Κράτους, ἥτις ἐπῆλθεν ἴσως μοιραίᾳ, ἀφ' ἑνὸς ἐκ περιστάσεων ἀνεξαρτήτων πάσης προνοίας, καὶ ἀφ' ἑτέρου, ἐξ ὑποχρεώσεων ἐθνικῶν ἀναποφεύκτων, ὡς καὶ ἐκ σφαλμάτων ἐθνικῶν. Ἀλλὰ παντοῦ καὶ πάντοτε αἱ πολιτικαὶ κοινωνίαι ἐν τῇ κακοδαιμονίᾳ εὑρίσκουν ἡδίστην ἀνακούφισιν ἐπιρρίπτουσαι εἰς ἕνα τὰ σφάλματα, ἅτινα εὐθύνουν τὸ σύνολον. Διότι τὰ μὲν ἄτομα δυστυχοῦντα καὶ πάσχοντα δύνανται νὰ παραμένουν γενναῖα τὸ φρόνημα καὶ δίκαια καὶ μεγαλόφρονα, τὰ ἔθνη, ὅμως, αἱ ὁμάδες, οὐδέποτε. Διὰ τοῦτο ἦλθε στιγμὴ καθ' ἣν πάσχων καὶ δυστυχήσας ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν ἠδυνήθη νὰ κρίνῃ δικαίως καὶ μετὰ γενναιοφροσύνης τὸν ἄνδρα.

Καὶ ἐνῷ ἐπέρριψαν αὐτῷ τὴν κακοδαιμονίαν τῆς πτωχεύσεως, συνεκάλυψαν πάντας τοὺς ἀγαθοὺς καρποὺς τῆς μακρᾶς αὐτοῦ δράσεως, τοὺς ὁποίους ἐν παντὶ δρέπει ἡ χώρα, καὶ οἱ ὁποῖοι δὲν θὰ ἀπολεσθοῦν οὐδ' ἐν τῷ μέλλοντι, διαρκεῖς καὶ αἰώνιοι, ὅπως πᾶν ὅ,τι παρήχθη ἐπὶ τῇ βάσει μεμελετημένου καὶ ἀπαρεγκλίτου σχεδίου. Καὶ ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι δὲν τοὺς βλέπουν ἢ προσποιοῦνται ὅτι δὲν τοὺς βλέπουν, θὰ ἀναγκασθοῦν νὰ τοὺς ἴδουν τάχιστα.

Εἰς τὸ βιβλίον ἐν ᾧ ἀναγράφεται ἡ σύγχρονος τῶν μεγάλων ἀνδρῶν ἱστορία, καὶ πλαστογραφίαι ἐμφιλοχωροῦν καὶ παρεγγραφαί, πρὸς τούτοις δὲ καὶ σελίδων ὅλων ἀποσχίσεις. Αὐτὰ ταῦτα ἀποκαθαίρει καὶ ἐπανορθοῖ ὁ θάνατος. Ἀλλὰ τὸ ξεδιαλύνει τὸ λιβανιστῆρι, ὡς λέγει ἐν τῇ παραστατικῇ γλώσσῃ του ὁ λαός. Καὶ εἶναι πράγματι ἀληθές, ὅσον καὶ ἂν φαίνεται παραστατικῶς ὀξύμωρον. Ὁ πυκνὸς καπνὸς τοῦ νεκρολιβάνου διαλύει τὴν ὁμίχλην δ' ἧς ὁ ὀξὺς πολιτικὸς ἀνταγωνισμὸς καὶ τὰ ταπεινὰ μέσα περικαλύπτουν τὰ ἔργα τῶν μεγάλων συγχρόνων ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ λαοῦ, εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ ὁποίου προσήνεγκον θυσίαν τὴν εὐγενῆ αὐτὴν ὕπαρξιν.

«Τοῦ τάφου ἡ λιτότης»

Ανυπόγραφο άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Εστία* στις 10 Απριλίου 1896 στη στήλη «Δελτίον».

ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΙΝ μνημείου εἰς τὸν Τρικούπην ἢ ἀνδριάντος, τὴν ἐπαύριον μάλιστα τοῦ θανάτου αὐτοῦ, καίπερ προερχομένην ἐξ εὐλαβοῦς ἐκδηλώσεως λατρείας καὶ θαυμασμοῦ πρὸς τὴν μνήμην τοῦ ἐξόχου πολιτευτοῦ, ἡμεῖς δὲν ἐπικροτοῦμεν, ὡς μὴ συνᾴδουσαν πρὸς αὐτὰς τὰς τελευταίας του θελήσεις περὶ ἁπλῆς καὶ ἀνεπισήμου ταφῆς.

Ὁ νεκρὸς τοῦ Τρικούπη, κατατιθέμενος παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ καὶ τῆς μητρός, θὰ μερισθῇ τὴν χλοερὰν γῆν, τὴν ἔχουσαν μόνον κόσμον ἁπλοῦν κιγκλίδωμα καὶ ξυλίνους σταυρούς, καὶ θὰ εὕρῃ τὸν ὕπνον τῆς αἰωνίας εἰρήνης ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν δένδρων καὶ τῶν θάμνων, ἅτινα θὰ ἐπιμελῆται ἡ φιλόστοργος μέριμνα ἀπαραμυθήτου ἀδελφῆς.

Πᾶν μάρμαρον θὰ βαρύνῃ αὐτὸν νεκρόν, ὡς ἐβάρυνεν ἐν τῇ ζωῇ ἡ πομπὴ καὶ ἡ ἐπίδειξις, ἣν ἐπιμελῶς ἀπέφυγεν.

Ἀνάλογος πρὸς τὴν λιτότητα τοῦ βίου αὐτοῦ πρέπει νὰ εἶναι τοῦ τάφου ἡ λιτότης.

Ἄλλως δὲ ἡ ἐγνωσμένη τοῦ Χαρ. Τρικούπη στοργὴ πρὸς τὸν πατέρα του θὰ ἐξηγείρετο ὀργίλη, ἐὰν ἦτο δυνατὸν ποτὲ νὰ ὑποθέσῃ ὅτι παρὰ τὸν γυμνὸν τάφον ἐκείνου θὰ ὑψοῦτο ἔκλαμπρον μνημεῖον ἑαυτοῦ.

Ἐπὶ τῆς γῆς τοῦ Τρικούπη δύναται τῶν φίλων αὐτοῦ ὁ θαυμασμὸς καὶ ἡ πρὸς τὴν μνήμην λατρεία, νὰ ἐκδηλωθῇ, ἀλλὰ πάντως οὐχὶ διὰ τῆς ἀνιδρύσεως βαρυτίμου μνημείου, ἓν ἁπλοῦν τεμάχιον τραχέος λίθου μετὰ σιδηροῦ σταυροῦ θὰ εἶναι τὸ ἄριστον καὶ παραστατικώτερον ἀνάθημα εἰς ἐκεῖνον, τοῦ ὁποίου σιδηροῦς ὑπῆρξεν ὁ χαρακτὴρ καὶ λιθίνη ἡ θέλησις.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἵδρυσιν ἀνδριάντος, φρονοῦμεν ὅτι ἐφ᾽ ὅσον στεροῦνται ὁμοίων ἀπομαρμαρωμένων ἐκδηλώσεων τῆς ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης πάντες ἀνεξαιρέτως οἱ Ἕλληνες πολιτευταὶ καὶ τῆς ἐκλιπούσης γενεᾶς καὶ τῆς συγχρόνου, ἡ ἵδρυσις ἀνδριάντος εἰς τὸν Τρικούπην εὐθὺς τὴν ἐπαύριον τοῦ θανάτου αὐτοῦ, θὰ ἦτο κακὴ προεξόφλησις τῆς τιμῆς, ἣν ἐπιφυλάσσει βεβαίως καὶ εἰς αὐτὸν τὸ Ἔθνος ἐν δεδομένῃ ὥρᾳ.

Ἀλλὰ τὴν μνήμην τοῦ Τρικούπη δύνανται ἄλλως νὰ τιμήσωσιν οἱ μετ᾽ αὐτοῦ πολιτικῶς συνεργασθέντες, ὡς καὶ οἱ πρὸς αὐτὸν ἀτενίσαντες μετὰ θαυμασμοῦ ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν φιλοπάτριδες πολῖται τῆς μικρᾶς καὶ τῆς μεγάλης Ἑλλάδος.

Τὸ χρῆμα, ὅπερ θὰ εἰσέφερον πρὸς κατάθεσιν βαρυτιμοτάτων στεφάνων καὶ πρὸς ἵδρυσιν καλλιμαρμάρων μνημείων, ἂς καταθέσωσιν ἀπὸ κοινοῦ εἰς χεῖρας τῆς μάρτυρος ἀδελφῆς αὐτοῦ καὶ ἂς δώσωσιν εἰς αὐτὴν τὴν εὐλαβῆ ἐντολὴν διὰ τοῦ ὅλου ποσοῦ νὰ ἱδρύσῃ, ἐπ᾽ ὀνόματι καὶ εἰς μνήμην τοῦ λατρευτοῦ ἀδελφοῦ της, ἱερὸν τῆς ἀγαθοεργίας, κατὰ τὴν ἰδίαν καὶ ἀπόλυτον αὐτῆς θέλησιν.

Οὕτως ἡ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ εὐεργετικὴ δρᾶσις τοῦ Τρικούπη μετουσιουμένη θὰ παραταθῇ καὶ πέραν τοῦ τάφου, ἱέρεια δὲ συνεχίζουσα τὸ ἅγιον ἔργον καὶ τάττουσα αὐτὸ μόνον σκοπὸν τοῦ ἀχάριτος πλέον βίου της, θὰ παραμείνῃ ἡ ἀδελφὴ τοῦ μεγάλου νεκροῦ.

Τοῦτο ἡμεῖς νομίζομεν ἄξιον τῆς μνήμης τοῦ Τρικούπη καὶ ἄξιον τῶν λατρευτῶν αὐτῆς.

Ἡρωὶς καὶ μάρτυς

του Κίρι [= Άδωνι Κύρου]

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Εστία* στις 10 Απριλίου 1896 με τον παραπάνω τίτλο.

Ἡ ὑπερόχου φύσεως γυνή, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ Μοῖρα ἐπεφύλασσε νὰ θάπτῃ σήμερον μέγαν ἀδελφόν, τὸν ἀδελφὸν εἰς οὗ τὸ ὄνομα ὡρκίζετο ὡς εἰς ὄνομα Θεότητος, εἰς τὸν ὁποῖον συνεκέντρωσεν ὅλον τὸ φίλτρον τῆς γυναικείας της καρδίας, διὰ τὸν ὁποῖον καὶ μόνον ἔζη, ὅστις καὶ μόνος τὴν συνέδεε μετὰ τοῦ κόσμου, ἡ κυρία Σοφία Τρικούπη, κατέστη τὸ κέντρον τῶν συμπαθειῶν παντὸς μὴ προικισμένου μὲ καρδίαν χοίρου ἢ τίγρεως.

Ἀνωτέρα πάσης ἀδυναμίας συμφυοῦς εἰς τὸ φῦλον της, ἀποστέργουσα τοὺς λυγμοὺς καὶ τὰ δάκρυα, ὑπέροχος καὶ εἰς τὴν μεγαλυτέραν τῶν συμφορῶν της ἀκόμη, καταπίνουσα τὸν πόνον, ἵσταται ἀπὸ τῆς χθὲς *ἀτάραχος* παρὰ τοὺς πόδας τοῦ φερέτρου, ἀτενίζει πρὸς στιγμὴν μὲ βλέμμα ἄνευ ψυχῆς, καὶ ὅμως ἀκριβῶς διὰ τοῦτο περισσότερον ἴσως σπαραξικάρδιον, τοὺς σωρηδὸν προσερχομένους ἵνα ἀποτίσωσι τὴν ὑστάτην ὀφειλὴν πρὸς τὸν ἄνδρα τὸν κατατρίψαντα τὸν βίον του ὁλόκληρον εἰς τὰ κοινά, ἵνα τὸ ἐπαναπαύσῃ κατόπιν, γλυκό, ἀκτινοβόλον, ἐπὶ τοῦ προσφιλοῦς προσώπου τοῦ νεκροῦ της.

– Μὴ τὸν βλέπετε τώρα· δὲν ἦτο ἔτσι ὅταν ἀπέθανεν· ἦτο γλυκὺς τότε.

Εἶναι αἱ ἴδιαί της λέξεις πρὸς στενὸν φίλον δικαιολογοῦσαι τὰ ἐξοιδήματα, τὰ ὁποῖα ἔπαθε τὸ πρόσωπον τοῦ νεκροῦ μετὰ τὴν ἔνεσιν.

Άδωνις Κύρου. Ελαιογραφία του Σπυρίδωνος Βικάτου. Λέσχη Φιλελευθέρων.

Δὲν εὑρίσκετε ὅτι καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ ἁπλῆ φράσις, ἡ φροντὶς αὐτὴ καὶ περὶ τῆς μετὰ θάνατον ἔτι κανονικότητος τῶν γραμμῶν τοῦ ἀδελφοῦ της ἐγκλείει ὅλον τῆς στοργῆς καὶ τῆς λατρείας της τὸ ὕψος;

Πεντήκοντα ἓξ ὁλοκλήρους ὥρας ἐν Κάνναις, καθ' ἃς ὁ ἀσθενὴς ἐπέζησε τῆς ἀφίξεώς της, δὲν ἔλειψεν ἀπὸ τὸ πλευρόν του. Ἠννόει ὅτι τοῦ ἐπροξένει εὐχαρίστησιν νὰ στρέφῃ τὸ βλέμμα καὶ νὰ συναντᾷ τὸ ἰδικόν της, καὶ τὴν εὐχαρίστησιν αὐτὴν ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ συγκατετίθετο νὰ τοῦ τὴν στερήσῃ, ἔστω καὶ πρὸς στιγμήν. Τίς ἠξεύρει! Ἴσως διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἐπεθύμει νὰ τὸν ἀποζημιώσῃ, νὰ ἀποζημιωθῇ, ὅμως, καὶ ἡ ἰδία διὰ τὴν μακρὰν, τὴν ἀνυπολογίστως δι' αὐτὴν μακρὰν στέρησίν του.

Διότι δὲν τὴν ἠπάτων τὰ δελτία τῶν ἰατρῶν, οἱ ὁποῖοι ὥρας ἀκόμη πρὸ τοῦ θανάτου του παρεδέχοντο μὲν τὸ κρίσιμον τῆς καταστάσεως, ἀλλὰ ταὐτοχρόνως καὶ ἰσχυρίζοντο ὅτι οὐδεὶς ὑπῆρχεν ἄμεσος κίνδυνος.

Αὐτὴ ἔκαμνε μόνη τὴν διάγνωσιν.

Εἶχε ἰδικόν της γνώμονα, τὸν γνώμονα τῆς καρδίας.

Ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς εἶπεν εἰς τὸν ἐξάδελφόν της ὅτι ὁ Χαρίλαος δὲν εἶναι καλά. Ἐσχημάτισε τὴν πεποίθησιν στηριζομένη ἐπὶ τῆς φύσεως τῶν παλμῶν τῆς καρδίας της, τοὺς ὁποίους συγκρίνουσα εὕρισκε καθ' ὅλα ὁμοίους πρὸς τοὺς ἄλλους ἐκείνους παρελθούσης ἐποχῆς ἐπὶ τῷ ἐγγίζοντι τέλει τοῦ πατρός της. Μάτην αἱ ἰατρικαὶ ἐξοχότητες αἱ περιποιούμεναι τὸν ἀσθενῆ προσεπάθουν νὰ τὴν ἀπαλλάξουν τῶν ἀπαισίων τούτων ἰδεῶν. Ἀπεφάνθη αὐτή· καὶ ἡ ἐτυμηγορία της ἀπεδείχθη, δυστυχῶς ἐκ τῶν ὑστέρων, ἡ ὀρθοτέρα.

Κατὰ τὸν ἀπὸ Καννῶν εἰς Μασσαλίαν πλοῦν ἐπὶ τοῦ ἐλαφροῦ πλοιαρίου διὰ τοῦ ὁποίου, χάρις εἰς ἀνήκουστον ἀγνωμοσύνην καὶ ἐγκληματικὴν πρὸς νεκρὸν μνησικακίαν, ἠναγκάσθησαν νὰ μεταφέρωσι τὸ σῶμα τοῦ ἐπιφανοῦς Ἕλληνος πολίτου, διέτρεξαν ὡς ἐκ τῆς τρικυμίας τὸν ἔσχατον κίνδυνον.

Οἱ ἐντὸς τοῦ πλοίου ἀνέμενον ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν τὸν θάνατον τρέμοντες. Ὑπῆρξε στιγμὴ καθ' ἣν καὶ αὐτὸς ὁ πλοίαρχος καθ' ὁλοκληρίαν ἀπελπισθεὶς ἀφῆκε τὸ σκάφος εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ὅμως κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην ὥραν, ἐν μέσῳ τοῦ γενικοῦ τρόμου, ψυχῆς τινος τὰ αἰσθήματα ἦσαν ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα. Τὰ μαινόμενα στοιχεῖα ἐδρόσιζον, θὰ ἔλεγέ τις, τῆς καρδίας της τὴν πυρκαϊάν· ὁ κίνδυνος ἐγοήτευε τὰ ἐξηρεθισμένα ἐκ τῶν ἀγρυπνιῶν καὶ τῆς ἀσιτίας νεῦρα της.

Ἦτο ἡ μάρτυς ἀδελφή, ἡ ὁποία ἐρειδομένη ἐπὶ τοῦ φερέτρου τοῦ ἐγκλείοντος τοῦ Χαριλάου της τὸ νεκρὸν σῶμα, ἠτένιζε προκλητικῶς τὸν θάνατον, ἄφατον εὐδαιμονίαν θεωροῦσα νὰ παρασυρθῇ ὑπὸ τῶν κυμάτων σφίγγουσα εἰς τὰς ἀγκάλας της τὸ ἄψυχον σῶμα του τοὐλάχιστον.

Ὁ Τρικούπης ποιητής

του Δημητρίου Δ. Αναστασόπουλου

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 11 Απριλίου 1896 με τον παραπάνω τίτλο.

Ἐὰν ἡ ὑψηλοτέρα τῆς ποιήσεως ἔκφανσις εἶναι ἡ διηνεκὴς καὶ μόνιμος πρὸς ἰδεῶδες τι τάσις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, καὶ πρὸς τὴν αἰσθητὴν αὐτοῦ ἐκδήλωσιν ἀνεπίσχετος τούτου ὁρμή, βεβαίως ὁ Τρικούπης εἶναι εἷς τῶν μεγαλυτέρων ποιητῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ἀείποτε τὸ μέγα ἰδεῶδες τοῦ ὅλου ἑλληνισμοῦ ὀνειροπολήσας, τὸ ἰδεῶδες τῆς ὑπὸ ἓν σκῆπτρον καὶ ὑπὸ μίαν μεγάλην ἐθνικὴν ἑνότητα ἐπὶ ταὐτῷ συγκεντρώσεως πάσης ἑλληνικῆς καρδίας.

Καὶ ἀληθῶς· ὅ,τι διὰ τὰ καθ' ἕκαστα ἄτομα ἀποτελεῖ ποίησιν ἀληθῆ, αὐτὸ τοῦτο εἶναι ποίησις καὶ διὰ τὰ ἔθνη καὶ διὰ τοὺς λαούς. Ἐν ταῖς λεπτομερείαις του δὲν θέλομεν νὰ ἐξετάσωμεν τοῦτο, ἀπολύτως, ὅμως, οὕτω συμβαίνει ἐν τῷ καθ' ἡμέραν ἀτομικῷ τε καὶ ἐθνικῷ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνι. Πᾶσα ἐλπὶς διαψευσθεῖσα, πᾶς πόθος εὐγενής, πᾶσα εὐκλεὴς ἀνάμνησις, πᾶσα πόρρωθεν τῆς εὐτυχίας πνοή, τὸ δάκρυ τῆς δουλείας, τῆς θρησκείας αἱ συγκινήσεις, ἡδοναὶ καὶ φίλτρα καὶ ἀγάπαι καὶ ἔρωτες καὶ στόνοι καὶ πικρίαι καὶ γλυκύτητες καὶ φιλίαι, πᾶν ὅ,τι ὁ ἀνθρώπινος βίος καθ' ἑκάστην ἐν τῇ ἐξελίξει του παρουσιάζει, εἶναι ἐν τῇ ἀτομικῇ συνειδήσει καὶ ἐν τῇ ἐθνικῇ θέμα ποιήσεως τοιαύτης ἢ τοιαύτης ἀναλόγως τῆς ὑφῆς καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ποιητοῦ, ὑφ' ὃν ἕκαστον τούτων ἐκδηλοῦται. Ἀλλ' ἆρα γε ποιητὴς ἐθνικὸς εἶναι μόνος ἐκεῖνος ὅστις βαυκαλίζει τὴν ψυχὴν τοῦ Ἔθνους μὲ τὰ ἰδεώδη ταῦτα; Μόνον οὗτος δύναται νὰ ἀποκρυσταλλώσῃ καὶ ἐπὶ τὴν πραγματοποίησιν αὐτῶν νὰ παρορμήσῃ πᾶσαν πατριωτικὴν καρδίαν;

Ἂς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ φρονῶμεν ὅτι πᾶν ἔθνος συναισθανόμενον τὸν προορισμὸν τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, τὸν ἀληθῆ του ποιητὴν πρέπει νὰ διαβλέπῃ οὐ μόνον ἐν τῷ προσώπῳ ἐκείνου, ὅστις θεόθεν προωρίσθη νὰ ὑμνῇ τὰ μεγάλα αὐτοῦ ἰδεώδη, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ βαίνοντος ἐπὶ τὴν

πραγματοποίησιν τούτων, ἢ πάντοτε καὶ μετὰ θέρμης ταύτην ὀνειροπολοῦντος. Ποιητὴς καθ' ἡμᾶς εἶναι καὶ ὁ Βίσμαρκ ὅσον καὶ ὁ Γκαῖτε, ὁ Καβοὺρ ὅσον καὶ ὁ Δάντης, ὁ Γαμβέττας ὅσον καὶ ὁ Οὐγκώ, ὁ Τρικούπης ὅσον καὶ ὁ Παράσχος. Ὁ εἷς δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ τοῦ ἑτέρου. Ἡ καρδία τοῦ ἑνὸς ψάλλει ὅ,τι ὁ νοῦς τοῦ ἄλλου εἰς φῶς θὰ φέρῃ, ἡ ψυχὴ τοῦ ἑνὸς ἐξαίρει ὅ,τι τοῦ ἄλλου τὸ πνεῦμα θὰ πραγματώσῃ.

Δεσμός τις ἄρρηκτος συνέχει τὸν πολιτικὸν μετὰ τοῦ ἐθνικοῦ ποιητοῦ, καὶ ἡ δόξα τοῦ ἑνὸς εἶναι δόξα καὶ τοῦ ἄλλου, καὶ οἱ πόθοι τούτου εἶναι πόθοι καὶ ἐκείνου. Ἀπελπισθῆτε ἀπὸ τὰ ἔθνη ἐκεῖνα, ὅπου τῶν ποιητῶν αἱ ἐνθουσιώδεις στροφαὶ μένουν στροφαὶ μόνον, καὶ τὰ ἰδεώδη ἰδεώδη μόνον νεκρά, ἄμορφα, ἄψυχα, ἀτελῆ. Ἀπελπισθῆτε ἀπὸ τοὺς λαοὺς ἐκείνους, ὧν τὸ ποιητικὸν κλέος δὲν ἀντανακλᾶται ἐπὶ τῆς αἴγλης τῆς χώρας αὐτῶν, ἐπὶ τῆς ἱστορίας αὐτῶν. Εὐτυχῶς τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος πατροπαραδότως ἔχει κληρονομήσει, ἂν μὴ τὴν διαρκῆ πραγμάτωσιν τῶν ἰδεωδῶν τῶν ἐθνικῶν του ποιητῶν, τάσιν, ὅμως, παντοτεινὴν πρὸς τοιαύτην τινὰ πραγμάτωσιν αὐτῶν. Καὶ τοῦτο, τό γε νῦν ἔχον, πολύ.

Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ συγχρόνου ἑλληνισμοῦ ἡ τάσις αὕτη ἐξεδηλώθη μέχρι σημείου, ἀφ' οὗ μικρὸν ἡ ἐντελὴς πραγματοποίησις ἀπεῖχεν, ὑπὸ μόνου τοῦ Τρικούπη καὶ ἀπτότερον παντὸς ἄλλου τῶν πρὸ αὐτοῦ καὶ διαρκέστερον. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι καὶ ὁ Κουμουνδοῦρος, πολὺ δὲ μᾶλλον πρὸ τούτου καὶ ὁ Κωλέττης ἐπολιτεύθησαν, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐξωτερικὴν τοῦ Ἔθνους πολιτικήν, ὄχι ἀναξίως τῶν μεγάλων αὐτοῦ ἐλπίδων. Ἀλλ' ὁ μὲν πρῶτος ἐμείωνεν ὡς ἄνθρωπος, ὡς κομματάρχης, ὅ,τι ὡς πολιτικὸς ὠνειρεύετο, ὁ δὲ δεύτερος, ὀνειροπόλος μόνον μεγαλείου ἐθνικοῦ, ἄφινεν εἰς τὴν τύχην της πᾶσαν διοικητικὴν ὑπηρεσίαν, καὶ ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς, ὑστερήσας οὕτω τῶν προσδοκιῶν τοῦ Ἔθνους. Ὅπου τὸ δημαγωγεῖν, ἄλλως τε, εἶναι ὁ μόνος ἑνὸς πολιτικοῦ σκοπός, ἐκεῖ ἡ ἐξωτερικὴ τοῦ Κράτους πολιτικὴ χαλαροῦται καὶ ναυαγεῖ. Καὶ τοῦτο παρετηρήθη εἰς τὸν πρῶτον, ὡς παρατηρεῖται νῦν παρὰ τῷ νῦν πρωθυπουργεύοντι. Ὅπου δὲ ἡ ἐξωτερικὴ μιᾶς χώρας διοίκησις ἀδρανεῖ, ἐκεῖ καὶ πᾶν ἰδεῶδες αὐτῆς ὑψηλὸν καταρρέει. Καὶ τοῦτο παρετηρήθη εἰς τὸν δεύτερον.

Μόνος ὁ Τρικούπης ἠθέλησε νὰ συνδυάσῃ ἀμφότερα ταῦτα. Πῶς ὅμως; Ἔχων ἀρωγὸν καὶ τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν; Βοηθούμενος καὶ ἐξ αὐτῆς; Δημιουργῶν καὶ δι' αὐτῆς; Πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ὁ Τρικούπης τὸ πᾶν, εἴτε ἐσωτερικῶς ἀφεώρα τὸ Ἔθνος, εἴτε ἐξωτερικῶς, μόνον ἀφ' ἑαυτοῦ ἐνεπνέετο, μόνον τὸ ἐγὼ αὐτοῦ ἔθετεν ὡς γνώμονα ἀσφαλῆ πάσης αὐτοῦ ἐνεργείας. Καὶ ἰδού πῶς φαίνεται πρὸ τῶν ὀμμάτων ἡμῶν ὡς ποιητὴς πολιτικὸς μᾶλλον, ἢ ὡς πολιτικὸς ἁπλῶς, ὑπὸ τὴν κυριολεκτικὴν τῆς λέξεως ἔννοιαν. Οὐδέποτε ἐδημαγώγησε· τοῦτο βεβαίως εἶναι συνετὸν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον, δι' ἕνα πολιτικόν, μέτρον. Ἀλλὰ καὶ οὐδέποτε ἄνευ δημαγωγιῶν, ἠθέλησε νὰ διαγνώσῃ ἐπακριβῶς τὴν ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν τῆς Ἑλλάδος δύναμιν. Καὶ ἐναυάγησε.

Τὸ ἰδανικὸν μιᾶς μεγάλης Ἑλλάδος τὸν ἀπερρόφα πάντοτε, ὁλόκληρος δ' ὁ πολιτικὸς αὐτοῦ βίος δὲν εἶναι παρὰ μία διαρκὴς πρὸς τὸ ἰδανικὸν τοῦτο τάσις. Παντοῦ ἔπαιρνε τὸν ἀφρόν. Μ' ὅλην τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὸν δαιμονίαν ἀντίληψιν, ἀπέφευγε νὰ ἐξετάζῃ τὸ βάθος τῶν πραγμάτων, φοβούμενος μὴ ἐν τούτῳ κατασπιλώσῃ ὅ,τι ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ ἐλάτρευε καὶ περιεῖπε καὶ ὑπέθαλπε τὸ μέγα ἰδανικὸν αὐτοῦ.

Βλέπομεν ὅτι δὲν ἀρκεῖ μόνη ἡ θέλησις, ὅπως πραγματοποιήσῃ πολιτικός τις τὰ ἰδεώδη ἑνὸς ἔθνους, ἢ ὅπως τοὐλάχιστον δι' ἐσωτερικῶν μόνον δραστηρίων ἐνεργειῶν τείνῃ πάντοτε εὐθαρσῶς πρὸς αὐτά. Χρειάζεται καὶ ἡ ἀπὸ μέρους τοῦ ὅλου λαοῦ συνδρομή, οἱαδήποτε καὶ ἂν εἶναι αὕτη. Καὶ τὸν λαὸν τὸν ἑλληνικὸν εἰς πᾶσαν πατριωτικὴν αὐτοῦ δρᾶσιν ὁ Τρικούπης ἔθετεν εἰς δευτέραν μοῖραν ἐκ περιφρονήσεως; Οὐχὶ βεβαίως. Ἀλλ' ἐξ ἀπολύτου καὶ ἀκλονήτου ἐφ' ἑαυτὸν καὶ τὰς ἀποφάσεις αὐτοῦ πεποιθήσεως. Ἡ Ἑλλὰς δὲν ἦτο διὰ τὸν Τρικούπην ἢ ἀφῃρημένη τις ἔννοια Ἔθνους, ὑπὲρ τῶν πόθων τοῦ ὁποίου καὶ τῶν ὀνείρων ἔμελλε πάσῃ δυνάμει νὰ ἐργασθῇ. Δι' αὐτὸν ὑπῆρχεν Ἔθνος ἑλληνικὸν καὶ οὐχὶ λαός, σύνολόν τι εὐγενὲς καὶ περιούσιον, ἐν ᾧ ἐπάλλετο καὶ δι' οὗ ἠσθάνετο παλλομένην ἀείποτε τὴν μεγάλην αὐτοῦ καρδίαν, καὶ οὐχὶ ἄτομα ἀσύντακτα, ἀποζῶντα διὰ μόνης τῆς συναλλαγῆς καὶ τῶν κομματικῶν μόνον ὑπάρχοντα ἐρίδων.

Ἐὰν κ' ἐπ' αὐτοῦ τὸ τέρας τῆς συναλλαγῆς τοῦτο δὲν συνετρίβη, δὲν συνετρίβη, διότι ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ἐθεωρήθη καὶ αὐτὸ ὡς ἓν τῶν μέσων τῆς ὑπάρξεως τοῦ κόμματός του, οὐχὶ δέ, καθ' ἃ συμβαίνει νῦν, ὡς ὁ μόνος ἐθνικὸς ἡμῶν σκοπός, ὡς ἡ κυριωτέρα τῆς Ἑλλάδος, ἂν μὴ ἡ μόνη ἀποστολή. Οὕτω ὁ Τρικούπης δι' ὅλου τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ βίου δὲν εἶναι παρὰ εἷς μέγας ἐθνικὸς ποιητής. Ποιητὴς ζήσας ἐν τῇ ἰδέᾳ τῇ σεπτῇ τῆς ἀναστάσεως ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ποιητὴς ὑποθάλψας ὅλας τὰς μεγάλας αὐτοῦ ἐλπίδας, καὶ ὑποθάλψας αὐτὰς δι' ἔργων. Ποιητὴς θυσιάσας καὶ τὴν ζωὴν αὐτὴν, ἐνσάρκωσις ἐν τούτῳ πνεύματος ἀναδειχθεὶς ἀληθῶς ποιητικοῦ, ὑπὲρ πάσης τοῦ Ἔθνους εὐγενοῦς ἰδέας, ὑπὲρ παντὸς αὐτοῦ ὑψηλοῦ ἰδανικοῦ.

Ποιητής, καὶ ὅταν διὰ γυναικός, τῆς συζύγου τοῦ Παλμερστῶνος, κατορθοῖ τὴν προσάρτησιν τῆς Ἑπτανήσου. Ποιητής, καὶ ὅταν ἐμπνευσμένος στρέφῃ κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς τρίτης Μαΐου τὰ βλέμματα ὅλης τῆς Ἑλλάδος ὑγρὰ πρὸς τὸ Βυ-

ζάντιον. Ποιητὴς καὶ ὅταν ἐν ὀνόματι τοῦ Ἔθνους ὀνειροπολῇ τὴν σημαίαν τὴν ἑλληνικὴν νικηφόρως ἀνὰ τὰ ἀνατολικὰ παράλια περιαγομένην.

Ποιητής, μεριμνῶν πατρικῶς ὑπὲρ τοῦ Στρατοῦ. Ποιητής, θέτων τὰ θεμέλια ἐθνικοῦ στόλου, ποιητὴς κηρύσσων ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς τὴν ἀθανασίαν τῆς Ἑλλάδος.

«Καταλείπεις ἡμῖν πολύτιμον πολιτικὴν διαθήκην»

του Ανάργυρου Σιμόπουλου

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 11 Απριλίου 1896 με τίτλο «Χαρίλαος Τρικούπης». Είναι επικήδειος που δεν εκφώνησε ο Ανάργυρος Σιμόπουλος, διότι ο Χαρ. Τρικούπης είχε ζητήσει πριν από το θάνατό του να μην εκφωνηθούν λόγοι στην κηδεία του.

Ἡ ἔκτακτος συγκίνησις καὶ κατάπληξις, ἥτις κατέλαβε καὶ συνέχει ἔτι πᾶσαν ἑλληνικὴν καρδίαν ἐπὶ τῷ ἀπροσδοκήτῳ καὶ προώρῳ θανάτῳ τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, ἐξεδηλώθη ἐκφραστικώτατα κατὰ τὰς παρελθούσας δύο ἡμέρας κατὰ τὴν μετακομιδὴν τοῦ νεκροῦ ἀπὸ τοῦ λιμένος τοῦ Πειραιῶς μέχρι τῆς πενθηφορούσης οἰκίας.

Ἐν βαθυτάτῳ πένθει καὶ κατανυκτικωτάτῃ σιγῇ ἄπειρον πλῆθος παρηκολούθησε τὴν σορόν, ἥτις, ἀφ' ἧς ἐτέθη ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς οἰκίας, κατέστη καὶ θέλει εἶσθαι μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἐξενεχθήσεται ἐκεῖθεν τὸ γενικὸν καὶ ἱερὸν προσκύνημα πάντων τῶν ἐν Ἀθήναις οἰκούντων καὶ τῶν ἐξ ἄλλων ἑλληνικῶν πόλεων ἐπὶ τούτῳ ἐνταῦθα ἐλθόντων γνησίων Ἑλλήνων παντὸς φύλου, πάσης τάξεως καὶ πάσης ἡλικίας.

Τὸ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν θέαμα εἰλικρινῶς πενθοῦντος λαοῦ οὐδὲν ἔχει τὸ ἀδόκητον, διότι ὄντως εἰς μέγιστον πένθος ἐβύθισε τὸν ἑλληνισμὸν ὁ πρόωρος θάνατός Σου, Χαρίλαε Τρικούπη !!

Τίς, καὶ κατ' ὄναρ ἰδών, νὰ πιστεύσῃ ἠδύνατο ὅτι καταλιπὼν πρὸς ὥραν τὴν πατρίδα δὲν ἤθελες ἐπανίδει ταύτην ζῶν;

Τίς νὰ φαντασθῇ ἠδύνατο ὅτι Σύ, ὁ δι' ἱερῶν ἠθικῶν θεσμῶν συνδεδεμένος ἀρρήκτως πρὸς τὴν πατρῴαν γῆν, ἐπέπρωτο νὰ παραδώσῃς ἐν τῇ ξένῃ τὴν τελευταίαν πνοήν;

Τίς, καὶ ὁ μᾶλλον ἀπαισιοδοξῶν ἐπὶ ταῖς μελλούσαις τύχαις τῆς Ἑλλάδος, ἠδύνατο ν' ἀναγνώσῃ εἰς τὰς ἀποκρύφους τῆς εἱμαρμένης δέλτους ὅτι, καθ' ὃν χρόνον ἡ πατρὶς ἔχει ἀνάγκην τῆς ὑπηρεσίας καὶ τῆς δράσεως ἁπάντων τῶν τέκνων αὐτῆς τῶν ἐν τῇ πολιτικῇ ἀναστρεφομένων, ἐπέπρωτο ν' ἀπολέσῃ τὸ ἐπιφανέστερον;

Τίς ἐξ ἡμῶν τῶν πολιτικῶν καὶ προσωπικῶν Σου φίλων, οἵτινες Σὲ ἀνεμένομεν ἐναγωνίως, ὅπως ἐκ τῆς παρουσίας Σου ἀνακτήσωμεν τὸ ἀπαιτούμενον σθένος διὰ τοὺς ὑπὲρ τῶν κοινῶν ἀγῶνας, δύναται ν' ἀτενίσῃ νῦν τὴν σορόν Σου ἄνευ συντετριμμένης καὶ βαρυαλγούσης καρδίας;

Τίς τῶν χειριζομένων τὸν δεξιώτερον καὶ γλαφυρώτερον κάλαμον, ἢ τῶν εὐφραδεστέρων καὶ εὐφανταστοτέρων ρητόρων, δύναται νὰ σκιαγραφήσῃ πιστὴν τὴν εἰκόνα τῶν ἐξόχων καὶ σπανίων ἀρετῶν, αἵτινες Σὲ καθίστων ἐπιφανῆ μεταξὺ τῶν ἁπανταχοῦ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου πολιτευομένων;

Ἐὰν ἐγώ, καίτοι συνειδὼς τὴν ἀδυναμίαν μου πρὸς παράστασιν τῆς εἰκόνος Σου, καίτοι συντετριμμένος ὑπὸ τῆς ἐπὶ τῷ θανάτῳ Σου βαθείας θλίψεως, ἀπεφάσισα νὰ Σοὶ δώσω τὸν τελευταῖον ἀσπασμὸν χαράττων ὀλίγας γραμμάς, αἵτινες οὐδὲν ἔχουσι τὸ κοινὸν πρὸς συνήθη νεκρολογίαν, ὑπείκω εἰς καθῆκον ἀναπόδραστον, ὅπερ ἐπιβάλλει εἰς ἐμὲ ἡ ὑπὲρ εἰκοσαετίαν ἀδιάλειπτος πολιτικὴ καὶ προσωπικὴ μετὰ Σοῦ φιλία καὶ συνεργασία. Δὲν ἔχεις, ἄλλως τε, ἀνάγκην λόγων πρὸς διαπίστωσιν τῆς ἀπαστραπτούσης ἀληθείας, ὅτι ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ὑπῆρξας ἔκτακτον φαινόμενον πνευματικῆς ἐξοχότητος καὶ ἐξαιρετικὴ πολιτικὴ προσωπικότης, εἰς ἧς τὴν προσήκουσαν παράστασιν ἀδυνατεῖ νὰ προέλθῃ εἷς τεθλιμμένος εἰλικρινὴς φίλος Σου.

Ἡ φύσις Σὲ ἐπροίκισε μὲ κρατίστην διάνοιαν, μὲ ἐξόχως ἰσχυρὰν θέλησιν καὶ μὲ σωματικὴν εὐρωστίαν. Αἱ συνθῆκαι, ὑφ' ἃς ἐγεννήθης, ἀνετράφης καὶ ἠνδρώθης, ἐνεχάραξαν μὲν ἀφ' ἑνὸς βαθέως εἰς τὴν καρδίαν σου τὸ αἴσθημα τοῦ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντος, Σοὶ διηυκόλυναν δὲ ἀφ' ἑτέρου τὴν ἀπόκτησιν εὐρυτάτης ἐγκυκλοπαιδικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς παιδείας. Τὸ δ' ἐκ πατρικῶν καὶ μητρικῶν παραδόσεων συναίσθημα, ὅτι ὁ βίος σου ἀνήκει εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πατρίδος, προήγαγεν ἐν Σοὶ τὴν φιλομάθειαν καὶ τὴν φιλοπονίαν μέχρι τοσούτου, ὥστε νὰ ὑπολαμβάνησαι ὑπὸ τῶν πλησιαζόντων Σε ὡς ἐκ χάλυβδος πεπλασμένος.

Καὶ σπουδάζων ἔτι παρέσχες τὴν ἀπόδειξιν τῶν σπανίων τούτων πλεονεκτημάτων καὶ μετὰ τὴν περαίωσιν τῶν σπουδῶν Σου ἀναλαβών, μόλις ἐνήλικος, τὰ καθήκοντα τοῦ Γραμματέως τῆς ἐν Λονδίνῳ Ἑλληνικῆς Πρεσβείας, βραδύτερον δὲ τὰ τοῦ Ἐπιτετραμμένου, ἀφιερώθης μετ' ἀξιοθαυμάστου ὑπομονῆς οὐ μόνον εἰς τὰ τῆς διπλωματικῆς ὑπη-

ρεσίας ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν μελέτην καὶ ἐπιστημονικὴν διερεύνησιν πάντων τῶν θεμάτων, ἅτινα ἀφορῶσιν εἰς τὴν εὐδόκιμον κυβέρνησιν τῶν ἐθνῶν. Προβλέπων τὴν μετ᾽ ὀλίγον παρουσιασθησομένην Σοι σταδιοδρομίαν ἐπεθύμεις νὰ εἰσέλθῃς ἐν αὐτῇ πάνοπλος. Παρεσκεύασας ἐν τῇ διανοίᾳ Σου τὴν Ἑλλάδα, οἵα δύναται καὶ πρέπει νὰ εἶναι ἐν τῇ Ἀνατολῇ! Γινώσκων δὲ τὸν προσιδιάζοντα πρὸς τοὺς φιλελευθέρους θεσμοὺς χαρακτῆρα τῶν συμπολιτῶν σου, οὐ μόνον ἐμελέτησας ἐμβριθῶς τὰ τῆς λειτουργίας τῶν θεσμῶν τούτων ἐν τῇ κοιτίδι αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἄρτιον εἶχες ἤδη τὸ σχέδιον τῆς ὑπὸ τοὺς θεσμοὺς τούτους εὐημερίας καὶ προαγωγῆς τῆς χώρας ἡμῶν.

Μετὰ τὴν κατάργησιν τῶν πρεσβειῶν κατὰ τὸ 1863, εἰσῆλθες εἰς τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς ἐν Λονδίνῳ ἑλληνικῆς κοινότητος, κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ ἔτος ἀνέλαβες τὴν ἔκτακτον καὶ εἰδικὴν ἀποστολὴν ν᾽ ἀντιπροσωπεύσῃς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν παρὰ τῷ ἐν Λονδίνῳ Συμβουλίῳ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων πρὸς συνομολόγησιν τῶν ὁριστικῶν συμβάσεων ἐπὶ τῇ ἑνώσει τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος. Ἡ διπλωματικὴ αὕτη ἀποστολή Σου ἐστέφθη ὑπὸ ἐκτάκτου ἐπιτυχίας, διότι κατώρθωσας νὰ σώσῃς ἀπὸ τῆς ἀποφασισμένης κατεδαφίσεως τὰ ὑπάρχοντα ἐν Κερκύρᾳ φρούρια καὶ νὰ κανονίσῃς τὰ τῆς ἑνώσεως τῆς Ἑπτανήσου ἐπὶ βάσεων συμβιβαζομένων πρὸς τὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ἔθνους.

Ἐξελέχθης βουλευτὴς ἐν τῇ πρώτῃ μετὰ τὴν μεταπολίτευσιν Βουλῇ κατὰ τὸ 1865 καί, ὑπερνικήσας διὰ τῆς διακρινούσης Σε ἀτέγκτου θελήσεως τὸ φυσικὸν ἐλάττωμα τοῦ δειλοῦ ῥήτορος, ἀνέλαβες τὴν πρωτοβουλίαν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῶν πρὸς τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα παρομαρτουσῶν συνθηκῶν, εἰς τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τοῦ λόγου καὶ εἰς τὴν μετοχὴν τῆς μειονοψηφίας ἐν τῷ καταρτισμῷ τῶν βουλευτικῶν ἐπιτροπῶν.

Ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς τὸ Κοινοβούλιον ἐμφανίσεώς Σου ἐπεδίωξας τὴν μεταρρύθμισιν τῆς κοινοβουλευτικῆς παρ᾽ ἡμῖν πολιτικῆς καὶ τὴν ἐγκαίνισιν νέου συστήματος ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τοῦ Συντάγματος.

Ὡς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1866 μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1867 ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Κουμουνδούρου προεδρευομένῳ Ὑπουργείῳ διεκρίθης, κατὰ πάγκοινον ὁμολογίαν, οὐ μόνον ἐπὶ ἐξόχῳ διπλωματικῇ ἱκανότητι ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ὑπερόχῳ πολιτικῇ διανοίᾳ εἰς πάντα τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην σπουδαίου ἐθνικοῦ ἐνδιαφέροντος ζητήματα.

Ἔχων ἔκτοτε τὴν γνώμην ὅτι τὸ ἑλληνικὸν κράτος, ἔχον ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς συστάσεώς του τὴν ἀποστολὴν νὰ περιέπῃ τὰ συμφέροντα καὶ τὸ ἰδανικὸν τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὀφείλει νὰ παρασκευάσῃ τὰς στρατιωτικὰς καὶ ἰδίᾳ τὰς ναυτικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, διεξήγαγες μετὰ θερμοῦ ζήλου ἅπασαν τὴν ἐργασίαν τὴν ἀφορῶσαν εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν δύο ἡμῶν πολεμικῶν πλοίων, τοῦ «Βασιλέως Γεωργίου» καὶ τῆς «Βασιλίσσης Ὄλγας».

Μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς Βουλῆς τῆς πρώτης βουλευτικῆς περιόδου μέχρι τοῦ 1875 εἰς μίαν μόνον βραχεῖαν περίοδον τοῦ 1872 μετέσχες. Ἐν τῷ χρόνῳ δέ, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1868 μέχρι τοῦ 1875 διέρρευσεν, ἐτήρησας ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῶν ὑφισταμένων πολιτικῶν κομμάτων στάσιν, ἐπικρίνων τὸ λειτουργοῦν ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τοῦ πολιτεύματος σύστημα καὶ ὑποδεικνύων τὸ μᾶλλον πρόσφορον πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων.

Κληθεὶς ὑπὸ τοῦ Βασιλέως κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1875 εἰς τὸ πρωθυπουργικὸν ἀξίωμα ἐξεπλήρωσας ἐπιτυχέστατα τὴν ὁποίαν εἶχεν ἡ Κυβέρνησίς σου ἐκείνη ἀποστολήν, τὴν ἀποστολὴν τῆς ἐλευθέρας καὶ ἀνεπηρεάστου ἀπὸ πάσης κυβερνητικῆς ἐπεμβάσεως διεξαγωγῆς τῶν βουλευτικῶν ἐκλογῶν. Κατὰ τὴν ὀλιγοχρόνιον ταύτην Κυβέρνησίν Σου, παρέσχες τὸ ἐπίζηλον παράδειγμα τῆς θρησκευτικῆς εὐλαβείας πρὸς τὰ δικαιώματα τοῦ πολίτου ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἀμείωτον ἄσκησιν τῆς κυβερνητικῆς ἐξουσίας. Δὲν παρέλιπες δὲ καὶ τὴν ἐπιτυχῆ ἐπίλυσιν πάντων τῶν ἀναγομένων εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας ζητημάτων.

Ἀπὸ τοῦ 1875 καὶ ἐντεῦθεν ἤρξῳ δρῶν ἀπὸ περιωπῆς ἐπὶ τῶν τυχῶν τῆς χώρας ἡμῶν. Διετέλεσας διαρκῶς μέλος τοῦ Κοινοβουλίου καί, ἡγέτης γενόμενος ἰδίου πολιτικοῦ κόμματος, πρωτηγωνίστησας ἔν τε τῇ Κυβερνήσει καὶ ἐν τῇ Ἀντιπολιτεύσει.

Ὑπῆρξας δημιουργὸς νέας κοινοβουλευτικῆς ρητορικῆς καὶ νέας πολιτικῆς γλώσσης. Ὑπῆρξας τὸ ὑπόδειγμα τοῦ εὐπρεπῶς συζητεῖν καὶ τοῦ εὐλαβεῖσθαι τὰ κοινοβουλευτικὰ ἔθιμα. Ὡς προϊστάμενος τῆς Κυβερνήσεως καὶ εἰσηγητὴς τῆς πλειονοψηφίας ἐπεδείξασο ἀμέριστον σεβασμὸν πρὸς τὰ δικαιώματα τῆς μειονοψηφίας. Ὡς ἡγέτης τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἀνύψους ταύτην εἰς ἣν περιωπὴν ἐτάχθη διὰ τῆς εὐρύθμου λειτουργίας τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος, τοῦ ν᾽ ἀποτελῇ ἕνα τῶν παραγόντων τοῦ κοινοβουλευτικοῦ ὀργανισμοῦ, νὰ προορίζῃ ἑαυτὴν διὰ τῶν ἔργων καὶ ἀρχῶν της ὡς φυσικὸν διάδοχον τῶν διαχειριζομένων τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, νὰ συμπληρῇ τὸ ἔργον αὐτῶν διὰ τοῦ εὐρέος καὶ προσήκοντος ἐλέγχου τῶν κυβερνητικῶν πράξεων καὶ νὰ περιορίζῃ τὴν κατ᾽ αὐτῷ ἀντίδρασιν ἐντὸς τῶν ὁρίων, πέραν τῶν ὁποίων παύει αὕτη ὠφελοῦσα τὴν Πολιτείαν. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἐχρήσω τῆς μεγάλης ἰσχύος, ἣν Σοὶ ἐχορήγει τὸ βῆμα, πρὸς σκοπιμωτέραν ἐξυπηρέτησιν τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων.

Ἐκτὸς τῆς ἐν τῇ Οἰκουμενικῇ ἐπικληθείσῃ Κυβερνήσει τοῦ 1877, τῇ ἐκ πάντων τῶν κομμάτων καταρτισθείσῃ, συμμετοχῆς σου, ἥτις εὐλόγως ἐθεωρήθη ὡς προσωπικὴ θυσία ἐπιβαλλομένη ὑπὸ τῶν συμφερόντων τῆς πατρίδος, ἑπτάκις ἐγένου πρωθυπουργὸς περιβεβλημένος τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ Στέμματος καὶ ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τῆς πλειονοψηφίας τοῦ Κοινοβουλίου.

Παρερχόμενος ὡς ἀναξίαν λόγου τὴν ἐπὶ τὸ πρωθυπουργικὸν ἀξίωμα ὀλιγοήμερον κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1878 ἄνοδόν Σου, ὀφείλω νὰ ἐξάρω τὴν κατὰ Μάρτιον τοῦ 1880, τῇ ὑποδείξει τοῦ Κοινοβουλίου, ἀνάρρησίν Σου επὶ τὴν Ἀρχήν, καθ' ὅσον, κατὰ τὴν ἔμμηνον μετὰ τοῦ Κοινοβουλίου σύμπραξιν καὶ κατὰ τὴν ἐπὶ τὴν Κυβέρνησιν τῆς χώρας ἑπτάμηνον διαμονήν Σου, οὐ μόνον εἰλικρινῶς ἐφήρμοσας τὸ ὁποῖον ἐπηγγέλθης πρόγραμμα τῶν οἰκονομιῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς σπουδαιοτάτας προῆλθες νομοθετικὰς μεταρρυθμίσεις, ἐν αἷς ἡ κατάργησις τῆς δεκάτης, ἡ καθιέρωσις τῆς μονοετοῦς στρατιωτικῆς θητείας καὶ ὁ νέος ὀργανισμὸς τοῦ Στρατοῦ, ἐπιτρέπων πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τὴν Κυβέρνησιν καὶ τὴν μετάκλησιν στρατιωτικῆς ἀποστολῆς ἐκ ξένων πρὸς τελειοτέραν διαρρύθμισιν τῶν τοῦ ἡμετέρου στρατοῦ.

Προβλέπων δὲ τὴν ἀνάγκην τῆς στρατιωτικῆς παρασκευῆς τῆς χώρας πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ὑπὸ τοῦ ἐν Βερολίνῳ Εὐρωπαϊκοῦ Συνεδρίου ὑποσχεθείσης αὐξήσεως τῶν ἡμετέρων συνόρων, προεκήρυξας τὴν ἐπιστράτευσιν τῆς χώρας καὶ ἐπρονόησας περὶ τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν προμήθειαν τοῦ ἀναγκαίου πολεμικοῦ ὑλικοῦ διὰ τοῦ ὁποίου συνωμολόγησας προσωρινοῦ εἰς χρυσὸν δανείου, κατέλιπες δὲ εἰς τὸν διάδοχόν Σου καὶ τὴν μετὰ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης σύμβασιν περὶ τοῦ ἀναγκαιοῦντος εἰς τὰς δαπάνας τῆς ἐπιστρατείας χρήματος.

Αἱ πράξεις καὶ αἱ ἐνέργειαι τῆς κατὰ τὸ 1880 Κυβερνήσεώς Σου ἀπέδειξαν ὅτι μετ' ἀκραιφνοῦς πεποιθήσεως ἠσπάζεσο καὶ ἠκολούθεις τὴν ἐθνικὴν πολιτικήν, μὴ διαφωνῶν ὡς πρὸς ταύτην πρὸς τοὺς πρὸ Σοῦ ἢ μετὰ Σὲ κυβερνήσαντας τὴν Ἑλλάδα. Θεωρῶν δ' ὡς ἔργον καὶ ἀποστολὴν τῶν μετὰ τὸν ἱερὸν ἡμῶν ἀγῶνα πολιτικῶν ἀνδρῶν τὴν παρασκευὴν τοῦ μέλλοντος, προὐργιαίτατον τοῦ βίου σου μέλημα προείλου νὰ καταστήσῃς τὸ ἀπηλευθερωμένον τμῆμα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἱκανὸν εἰς τὴν ταχυτέραν ἐπιτυχίαν τοῦ προορισμοῦ του.

Ἀλλ' ἐνῷ ἡ κατὰ τὸ 1880 ἐπιρροή Σου ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ ὑπῆρξε βραχεῖα καὶ ἀσθενής, ἡ ἀπὸ τοῦ 1882 καὶ ἐντεῦθεν σημειοῖ σταθμὸν κοινοβουλευτικῆς ἐπικρατήσεως καὶ ἰσχύος. Ἡ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ ἐντεῦθεν νομοθεσία ἡμῶν ἀποτελεῖ τὸ κάτοπτρον, ἐν ᾧ κατοπτρίζεται τὸ ὁποῖον εἶχες ἐν νῷ κυβερνητικὸν σύστημα πρὸς εὐημερίαν καὶ ἀνύψωσιν τῆς πατρίδος. Δύνασαι εὐλόγως νὰ ἐπικληθῇς ἀναμορφωτὴς τοῦ δημοσιονομικοῦ καὶ διοικητικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς χώρας. Τὸ τῆς ἐσωτερικῆς ἀναπλάσεως σχέδιόν Σου ἦτο ἀρρήκτως συνδεδεμένο πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἐθνικοῦ μεγαλείου. Ἐφρόνεις, καὶ εὐλόγως, ὅτι ἡ ἀνόρθωσις τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Κράτους, ἡ παρασκευὴ τῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν δυνάμεων αὐτοῦ καὶ ὁ ἐκπολιτισμὸς τῆς χώρας ἠσφάλιζον τὴν πλήρωσιν τοῦ μεγάλου τῶν Ἑλλήνων ἐθνικοῦ προορισμοῦ. Εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ μεγάλου τούτου σχεδίου ἐχώρησας μετ' ἀκαταβλήτου θάρρους καὶ μετὰ καταπλησσούσης περινοίας. Ἐκρίθης ὑπὸ σύμπαντος τοῦ ἑλληνισμοῦ ὡς πληρῶν τοὺς ὅρους τοῦ μεγαλοφυοῦς πολιτικοῦ ἀνδρός, τοῦ ἐγγυωμένου τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἐθνικοῦ ὀνείρου. Ἐν Σοὶ συνεκεντρώθησαν αἱ τοῦ ἑλληνισμοῦ σύμπαντος ἐλπίδες καὶ πρὸς Σὲ ἠτένισαν μετ' ἐνδιαφέροντος οἵ τε φίλοι καὶ οἱ ἐχθροὶ τῆς Ἑλλάδος. Τὰ τέως ὑφιστάμενα πολιτικὰ κόμματα σχεδὸν διελύθησαν καὶ παρέμεινας κύριος τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πεδίου καὶ ἡγέτης μεγάλου πολιτικοῦ κόμματος, ἔχων ἐν ἀρχῇ ἀντιμέτωπον ἀσθενῆ μειονοψηφίαν, τὴν συνήθως ἐκ τῆς κοινοβουλευτικῆς ἀντιδράσεως προκύπτουσαν.

Αἱ κατὰ τὰς χρονικὰς περιόδους ἀπὸ 3 Μαρτίου 1882 μέχρι 19 Ἀπριλίου 1885, ἀπὸ 9 Μαΐου 1886 μέχρι 14 Ὀκτωβρίου 1890 καὶ ἀπὸ 10 Ἰουνίου 1892 μέχρι 3 Μαΐου 1893 ὑπὸ τὴν προεδρείαν Σου Κυβερνήσεως ἐναργῆ καὶ πρόδηλον παρουσιάζουσι τὸ ὁποῖον ἠκολούθησας μετ' ἀκαταβλήτου καὶ ἐνδελεχοῦς ἐπιμονῆς σύστημα πρὸς τὴν εὔρυθμον ἐπὶ εὐημερίᾳ τοῦ τόπου λειτουργίαν τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος, πρὸς ἀνόρθωσιν τῶν τοῦ Κράτους οἰκονομικῶν, ἅτινα κατεστραμμένα καὶ ἐν καταστάσει πτωχεύσεως Σοὶ εἶχε κληροδοτήσει τὸ παρελθόν, πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν πηγῶν τοῦ ἐθνικοῦ πλούτου καὶ πρὸς παρασκευὴν τῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν δυνάμεών μας.

Διὰ τῶν τῇ πρωτοβουλίᾳ σου ψηφισθέντων νόμων, περὶ προσόντων τῶν δημοσίων λειτουργῶν, περὶ μονιμότητος αὐτῶν, περὶ τῶν πρὸς εἰσαγωγὴν ἐν τῇ δημοσίᾳ ὑπηρεσίᾳ ἀναγκαίων ἐξετάσεων καὶ διαγωνισμῶν, προείλου νὰ περιορίσῃς τὴν διακριτικὴν ἐξουσίαν τῶν Ὑπουργῶν, νὰ βελτιώσῃς τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς δημοσίας διοικήσεως καὶ νὰ πατάξῃς τὸ σύστημα τῆς συναλλαγῆς, ὑφ' ὃ δὲν δύναται νὰ λειτουργήσῃ ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς χώρας τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα.

Διὰ τῆς συμπληρώσεως τῶν νόμων περὶ προσόντων τῶν λειτουργῶν τῆς Θέμιδος, καὶ διὰ τῶν νόμων περὶ προσόντων καὶ περὶ μονιμότητος τῶν μὴ ὑπαγομένων εἰς τὴν ἰσοβιότητα τοιούτων, προείλου νὰ καταστήσῃς τὴν δικαιοσύνην, οἵαν ἐννοεῖ αὐτὴν τὸ ἡμέτερον πολίτευμα, αὐτοτελῆ ἐξουσίαν.

Οἱ περὶ ἐκπαιδεύσεως νόμοι, οἵτινες τῇ πρωτοβουλίᾳ σου ἐψηφίσθησαν, ἀποδεικνύουσι τὴν ὁποίαν ἀπέδιδες σπουδαιότητα εἰς τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἡ τῆς ταχυδρομικῆς καὶ τηλεγραφικῆς ὑπηρεσίας διαμόρφωσις κατὰ σύστημα προκαλοῦν καὶ τὸν τῶν ξένων θαυμασμὸν ὑπῆρξε μία τῶν πρωτίστων φροντίδων σου. Ἡ πρὸς τοῦτο μετάκλησις εἰδικοῦ ἐκ Βελγίου ἀνδρὸς ὑπ᾽ οὐδενὸς ἐκρίθη ἄσκοπος.

Οἱ νόμοι περὶ συστάσεως καὶ λειτουργίας τοῦ σώματος τῶν πολιτικῶν μηχανικῶν ὑπηγορεύθησαν ὑπὸ τοῦ μεγαλουργοῦ σχεδίου σου, τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὴν ἐκτέλεσιν δημοσίων ἔργων, ἅτινα κρίνονται ἀπαραίτητα οὐ μόνον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐκπολιτισμοῦ τῆς χώρας, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀναπτύξεως καὶ προαγωγῆς τῶν ὑλικῶν τοῦ Ἔθνους πόρων. Ἡ μετάκλησις τῆς γαλλικῆς ἀποστολῆς ἐκρίθη ὑπὸ Σοῦ ἀπαραίτητος πρὸς σχεδίασιν καὶ ἐκτέλεσιν τῶν μεγάλων ἔργων καὶ πρὸς ἐπίρρωσιν ἅμα δὲ καὶ διδασκαλίαν τῶν ἀποτελούντων τὸ ἡμέτερον τῶν μηχανικῶν σῶμα.

Αἱ ἀφορῶσαι εἰς τὴν κρείσσονα σύνταξιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν δυνάμεων τῆς χώρας ἐνδελεχεῖς καὶ ἐπίμονοι προσπάθειαι καὶ ἐργασίαι Σου ἔχουσι καταφανῆ καὶ ἀναμφίρηστα τὰ μαρτύρια. Αἱ ἐξ εἰδικῶν ἀνδρῶν ἐκ Γαλλίας στρατιωτικαὶ καὶ ναυτικαὶ ἀποστολαὶ καὶ αἱ συσταθεῖσαι ἐκπαιδευτικαὶ σχολαὶ δὲν ἐκρίθησαν ἄστοχοι καὶ ἄγονοι ὑπὸ τῶν ἀμερολήπτως περὶ τούτων κρινόντων. Ἐὰν δὲ ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τοῦ Κράτους δὲν ἐπέτρεψε τὴν πλήρη τοῦ σχεδίου Σου ἐφαρμογήν, οὐχ ἧττον παρεσκευάσθησαν στελέχη καὶ στρατεύσιμος ὕλη ἀναμφισβητήτου χρησιμότητος ἐν ὥρᾳ ἐθνικῆς ἀνάγκης.

Ἐπὶ τούτοις ἡ αὔξησις τῶν ναυτικῶν δυνάμεών μας ἀπετέλεσε τὸν διακαέστερον τῶν πόθων Σου, διότι εὐλόγως ἐφρόνεις ὅτι ἡ Ἑλλὰς κατὰ θάλασσαν ἰδίᾳ δύναται καὶ πρέπει νὰ μεγαλουργήσῃ συνεχίζουσα τὸ ἔργον τῶν ἡρώων τοῦ ἱεροῦ ἡμῶν ἀγῶνος. Κατὰ τὴν περίοδον 1882 - 1884 κατέγινες εἰς μελέτας καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῶν 1887 - 1890 κατώρθωσας νὰ προσθέσῃς εἰς τὸ πολεμικὸν ἡμῶν ναυτικὸν τὰ τρία θωρηκτά, ἐν οἷς ἐγκλείονται αἱ περὶ τοῦ μέλλοντος ἐλπίδες τοῦ ἑλληνισμοῦ. Γνωστὸν δὲ εἶναι τὸ περὶ συμπληρώσεως τοῦ Πολεμικοῦ ἡμῶν Ναυτικοῦ σχέδιόν Σου, ὅπερ ἐματαίωσεν ἡ κατὰ τὸ 1890 ἐπελθοῦσα κυβερνητικὴ μεταβολή.

Ὡς ἐκ τῆς ἐπιβαλλομένης μοι κατὰ τοιαύτην πένθιμον στιγμὴν βραχυλογίας, παρέρχομαι ἐν σιγῇ πρὸ τῶν ἀπειραρίθμων νομοθετημάτων καὶ μέτρων, δι᾽ ὧν ἐπεζήτησας νὰ βελτιώσῃς τὴν ἀστυνομικὴν ἐξουσίαν πρὸς περιφρούρησιν τῆς δημοσίας τάξεως καὶ ἀσφαλείας, νὰ κατορθώσῃς τὴν κατάρτισιν γαιοδατικοῦ σχεδίου καὶ κτηματολογίου ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς αὐστριακῆς ἀποστολῆς, ν᾽ αὐξήσῃς τοὺς φάρους καὶ φανοὺς διὰ τοῦ συσταθέντος Εἰδικοῦ Ταμείου, νὰ ἐπιτύχῃς τὴν κατάργησιν, ἢ τοὐλάχιστον τὴν ἐλάττωσιν, τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἐπιβαλλομένων δασμῶν ἐπὶ τῶν κυριωτέρων προϊόντων τῆς χώρας ἡμῶν, νὰ ἐκτελέσῃς ἔργα σκοποῦντα τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ παραγωγῆς καὶ νὰ ἐνισχύσῃς κατὰ τὸ ἐνὸν τὴν ἐγχώριον βιομηχανίαν.

Ὅ,τι, ὅμως, ἀπετέλει τὸ κύριον καὶ ἐνδελεχὲς μέλημά Σου ὑπῆρξεν ἡ ἀνόρθωσις τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Κράτους, διότι κάλλιον παντὸς ἄλλου ἐγίνωσκες ὅτι ἡ βάσις καὶ ἡ ἀφετηρία τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς Ἑλλάδος σχεδίου Σου εἶναι ἡ οἰκονομικὴ εὐρωστία τοῦ τε Κράτους καὶ τῆς χώρας. Παρέλαβες ταῦτα, ἀρχομένου τοῦ 1883, ἐν καταστάσει, ἥτις πάντα ἄλλον ἤθελεν ἀπελπίσει προβάλλουσα τὴν ἰδέαν τῆς ἀμέσου πτωχεύσεως. Ἀλλὰ Σὺ ἔσχες οὐ μόνον τὸ σθένος ν᾽ ἀκολουθήσῃς τὴν πολιτικὴν τῆς ἐπάρκειας, ἀλλὰ καὶ τὴν πεποίθησιν ὅτι ἠδύνασο νὰ ἐπιτύχῃς ἐν τῷ ἡρωϊκῷ τούτῳ ἔργῳ. Προεκάλεσας τὴν αὔξησιν τῶν φορολογικῶν βαρῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ δὲν ἠπατήθης ὡς πρὸς τὴν ἀντοχὴν καὶ φιλοτιμίαν αὐτοῦ. Ἐπεδίωξας συνάμα τὴν αὔξησιν τῶν ἐσόδων τοῦ Κράτους διὰ τῆς ἐκτελέσεως παραγωγικῶν δημοσίων ἔργων καὶ τὴν στρατιωτικὴν καὶ ναυτικὴν παρασκευήν. Τὰ ἔσοδα τοῦ Κράτους ἐδιπλασιάσθησαν ἔκ τε τῶν φορολογικῶν αὐξήσεων καὶ ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ὑλικῶν τοῦ Ἔθνους πόρων. Σύμπλεγμα σχεδὸν πλῆρες ἁμαξιτῶν ὁδῶν καὶ σιδηροδρόμων ἐξηπλώθη καθ᾽ ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα. Λιμενικὰ ὑδραυλικά, στρατιωτικὰ καὶ ἄλλα δημόσια κτίρια κατεσκευάσθησαν προσδίδοντα εἰς τὴν χώραν ἡμῶν τὸν προσήκοντα αὐτῇ χαρακτῆρα τοῦ πεπολιτισμένου εὐρωπαϊκοῦ ἔθνους.

Ὅταν τὰ ἐκ τοῦ πολιτικοῦ ἀνταγωνισμοῦ πάθη σιγήσωσι καὶ ἐπιληφθῇ ὁ ἀμερόληπτος ἱστορικὸς τῆς ἐκτιμήσεως τοῦ ἔργου Σου, εἰμὶ βέβαιος ὅτι θὰ διαλάμψῃ ἡ ἀλήθεια καὶ θὰ ὁμολογηθῇ παρ᾽ ὅλων ἡ ὑπὸ τὴν κραταιὰν διάνοιάν Σου καὶ τὴν στιβαρὰν Σου χεῖρα δοθεῖσα καταπληκτικὴ ὥθησις εἰς τὴν ἐπὶ τὰ βελτίῳ μεταβολὴν τῆς ἡμετέρας χώρας.

Ἐὰν ἡ οἰκονομικὴ πολιτική, τὴν ὁποίαν ἐπὶ θυσίᾳ τῆς δημοτικότητος καὶ Σοῦ καὶ τῶν φίλων Σου ἐπιμόνως ἠκολούθησας, δὲν ἐστέφθη ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας· ἐὰν κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ὑπὸ τὴν προεδρείαν σου Κυβερνήσεως ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1893 μέχρι τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1895 ἠναγκάσθης, ὑπείκων εἰς τὴν ἀκατανίκητον φορὰν τῶν περιστάσεων, νὰ ἐγκαταλίπῃς τὴν πολιτικὴν τῆς ἐπαρκείας καὶ ν᾽ ἀσχοληθῇς εἰς διαρρύθμισιν καταστάσεως, ἥτις ἠδύνατο νὰ ἐπαναφέρῃ τὸ Κράτος καὶ τὴν χώραν εἰς τὸ στάδιον τῆς ἀναρρώσεως, τοῦτο δὲν ἀποδεικνύει οὔτε τὸ σύστημά Σου ἄστοχον καὶ πλημμελές, οὔτε τὴν ἔλλειψιν ἱκα-

νότητος καὶ ἐπιμονῆς ἐν τῇ ἐκτελέσει αὐτοῦ. Δὲν προσήκει δὲ νῦν εἰς ἐμέ, χαράσσοντα τὰς γραμμὰς ταύτας τὴν προτεραίαν τῆς κηδείας σου, νὰ καταδείξω τὰ αἴτια τῆς ἀποτυχίας καὶ τοὺς ἐπὶ ταύτῃ ὑπέχοντας εὐθύνην.

Δὲν δύναμαι ἐνταῦθα νὰ λησμονήσω ὅ,τι εἶπας δίδων τὸν τελευταῖον ἀσπασμὸν πρὸς τὸν ἀείμνηστον Ἐπαμεινώνδαν Δεληγεώργην κατὰ Μάϊον τοῦ 1879. (Διὰ βραχέων καθώρισας τὴν ἀποστολήν, ἣν ἔχουσιν οἱ τὴν πατρίδα ἡμῶν κυβερνῶντες, καὶ τὴν στάθμην, καθ' ἣν δέον νὰ ζυγίζωνται τὰ ὑπ' αὐτῶν πεπραγμένα). Ἔλεγες τότε τάδε:

«Ἐν τῷ μικρῷ ἡμῶν κράτει, τῷ ἐντὸς συνόρων ἀνεπαρκῶν πρὸς τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ ὕπαρξιν ὀφείλοντι νὰ διαπλάσῃ τὰ πάντα ἐξ ὑπαρχῆς καὶ αὐτὴν τὴν κυβερνητικὴν μηχανὴν ν' αὐτοσχεδιάσῃ, ὑπέχουσιν οἱ πολιτευόμενοι πολλάκις εὐθύνην ἐπὶ ἀποτελέσμασιν, ὧν αἴτια εἶναι ἡ κατάστασις τῆς χώρας καὶ τὸ ἔτι ἀπαγίωτον τοῦ κυβερνητικοῦ αὐτῆς ὀργανισμοῦ. Ἔχει ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ὑποχρεώσεις ἐσωτερικὰς πλείονας, ἢ αἱ κυβερνήσεις τῶν μεγάλων κρατῶν τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, ἀφοῦ ὅ,τι ἐν τοῖς κράτεσιν ἐκείνοις εἶναι κληροδότημα τῶν αἰώνων δέον ἐνταῦθα ἐκ τοῦ προχείρου νὰ δημιουργηθῇ, ἔχει δὲ ὑποχρεώσεις ἐξωτερικὰς πολλῷ βαρυτέρας, διότι ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς συστάσεώς του ἀποστολὴν ἔχει τὴν περιφρούρησιν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Οὐδὲν παράδοξον, ἂν πρὸς τὰς τοιαύτας ὑποχρεώσεις δὲν ἀνταποκρίνεται πάντοτε ἡ ἔκβασις καὶ αὐτῶν τῶν σκοπιμωτέρων ἐνεργειῶν τῶν κυβερνώντων. Οὐχὶ ἄρα πρὸς τὴν ἔκβασιν, ἀλλὰ αὐτὴν καθ' ἑαυτήν, ἐν τῇ εἰλικρινείᾳ τῆς προθέσεως, ἐν τῇ ἱκανότητι καὶ τῇ ἀκεραιότητι περὶ τὴν διεξαγωγήν, ἐξεταστέον τὴν πολιτείαν τῶν μετεχόντων τῆς ἐξουσίας». Ταῦτα ἔλεγες τότε.

Διὰ τοιαύτης στάθμης ὀφείλομεν καὶ ἡμεῖς νῦν καὶ οἱ μεταγενέστεροι ἡμῶν καὶ ἡ ἱστορία νὰ ζυγίσωμεν τὰ ὑπὸ Σοῦ πεπραγμένα. Ἀναμφίρηστος δὲ εἶναι ἡ ὑπὸ πάντων ἐκδοθησομένη ἐτυμηγορία, ὅτι ὁ βίος Σου ἐτίμησεν ἐξόχως τὴν Ἑλλάδα.

Τίς ἐξ ἡμῶν ἐπίστευεν ὅτι τοσούτῳ προώρως καὶ ἐν τοιαύταις κρισίμοις περιστάσεσι τοῦ Ἔθνους, ἀπαιτούσαις τὴν συνέχειαν τῆς δράσεώς σου, ἠθέλομεν εὑρεθῆ ἠναγκασμένοι νὰ σταθμίσωμεν τὰς πράξεις διὰ τῆς στάθμης, ἣν Σὺ αὐτὸς διέγραψας;

Ὁποίαν ὄντως ἀδόκητον καὶ ἀνήκεστον συμφορὰν ἐπάγεται εἰς ἅπαν τὸ ἑλληνικὸν ὁ πρόωρος θάνατός Σου, Χαρίλαε Τρικούπη!!

Τίς ἐξ ἐκείνων, οἵτινες Σὲ εἶδον ἢ Σὲ ἤκουσαν ὡς ῥήτορα ἐν τῷ ἡμετέρῳ κοινοβουλίῳ, δύναται νὰ ἐξοικειωθῇ μὲ τὴν ἰδέαν ὅτι ἐξέλιπεν ἀφ' ἡμῶν ὁ σθεναρώτερος καὶ ἡγεμονικώτερος τῶν παρ' ἡμῖν ῥητόρων;

Τίς ἐξ ἡμῶν τῶν μετὰ τεθλιμμένης καρδίας πρὸς τὴν σορόν Σου ἀτενιζόντων δύναται νὰ ἐξοικειωθῇ μὲ τὴν ἰδέαν ὅτι δὲν κινοῦνται πλέον αἱ στιβαραί Σου χεῖρες, αἵτινες ἐκράτουν τόσον ὑψηλὰ τὴν σημαίαν τῆς κυβερνητικῆς ἠθικότητος;

Τίς ἐξ ἡμῶν δύναται νὰ παραδεχθῇ ὡς γεγονὸς ὅτι ἐσταμάτησεν ὁ διανοητικὸς καὶ σωματικὸς ὀργανισμός, ὅστις ὡς μόνον ἐλατήριον εἶχε τὸ ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων ἐνδιαφέρον καὶ ὅστις ἐξ ὑπαρχῆς ὁλόκληρος ἀφιερώθη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πατρίδος;

Τίς ἐξ ἡμῶν δύναται νὰ φαντασθῇ ὅτι περιῆλθεν εἰς ἀδράνειαν ἡ μεγάλη Σου καρδία, ἐν ᾗ ἔπαλλεν ἐπὶ εἰκοσαετίαν ἡ καρδία τοῦ ἑλληνισμοῦ;

Τίς ἐξ ἡμῶν, ἰδίᾳ τῶν συνεργασθέντων μετὰ Σοῦ καὶ πλήρη ἐχόντων συνείδησιν τῆς ἀκαταπονήτου ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἐργασίας Σου, δύναται ν' ἀποβάλῃ τὴν ὑπόνοιαν ὅτι, πρόωρος θάνατός Σου εἶναι προϊὸν τῶν ἐπιμόχθων κόπων, τῶν ἀδιαλείπτων φροντίδων, τῶν ἀλλεπαλλήλων συγκινήσεων καὶ τῶν ἐπανειλημμένων ἀπογοητεύσεων, πρὸς ἃς ἡ σιδηρᾶ κρᾶσις Σου δὲν ἠδυνήθη ν' ἀντίσχῃ;

Ἂν εἰς τὴν μεγάλην Σου καρδίαν ἐνεστάλλαξε τυχὸν αἴσθημα λύπης ἢ ἀπογοητεύσεως ἡ τελευταία ἀπροσδόκητος ἐκλογικὴ ἀποτυχία, βεβαίως τὸ αἴσθημα τοῦτο ἀπεσόβησαν τὰ ὑπὲρ τῆς πατρίδος αἰσθήματα θερμοτάτης καὶ εἰλικρινοῦς ἀγάπης, ἥτις καὶ μόνη ὑπῆρξεν ἡ σύντροφος καὶ ὁ ρυθμιστὴς τοῦ βίου Σου.

Μεθιστάμενος ἐξ ἡμῶν καὶ εἰς τὴν χορείαν τῶν μεγάλων τοῦ ἑλληνικοῦ γένους ἀγωνιστῶν καταταssόμενος, καταλείπεις ἡμῖν καὶ τοῖς μεταγενεστέροις ἡμῶν πολύτιμον καὶ ἐνθαρρυντικὴν πολιτικὴν διαθήκην. Εὐτυχεῖς λογισόμεθα, ἂν ἐν τῇ συναντήσει μας μετὰ Σοῦ ἐν τῷ ἄλλῳ κόσμῳ δυνηθῶμεν νὰ σὲ πληροφορήσωμεν ὅτι ἐξηκολουθήσαμεν, κατὰ τὸ μέτρον τῶν δυνάμεών μας, τὴν τῶν ὅρων αὐτῆς ἐκτέλεσιν.

Μεθ' ὁπόσου ἡρωϊσμοῦ ὀφείλω νὰ περιβληθῶ, ὅπως ἀτενίσω πρὸς τὴν μεγάτιμον ἀδελφὴν τοῦ ἀφ' ἡμῶν μεταστάντος πολυκλαύστου καὶ ἀειμνήστου ἀνδρός!! Πρὸς τὴν μόνην καὶ ἀχώριστον σύντροφόν του, τὴν συμμερισθεῖσαν τῶν περιπετειῶν καὶ τῶν συγκινήσεων τοῦ ἐκτάκτως πολὺ φροντίδος πολιτικοῦ του βίου!! Πρὸς τὴν Σοφίαν Τρικούπη, τὴν ἐνοῦσαν ἐξόχους καὶ ἐπιζήλους ἀρετὰς καὶ τὴν ὑπὸ τῆς εἱμαρμένης σκληρῶς τὴν καρδίαν πληγεῖσαν καὶ ἀπορφανισθεῖσαν!! Μόνη ἡ ἐξ ὕψους ἀντίληψις καὶ τὸ κατὰ τὴν πρόσκαιρον ταύτην ζωὴν ἀποδειχθὲν παραδειγματικὸν θάρρος τῶν ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀπαθανατισθέντων γονέων καὶ ἀδελφοῦ Αὐτῆς δύνανται νὰ ἐπιχύσωσιν εἰς τὴν τεθλιμμένην καρδίαν της βάλσαμον παρηγορίας καὶ ἐγκαρτερήσεως.

Το προσκύνημα

Ανυπόγραφο άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 11 Απριλίου 1896 με πλήρη τίτλο «Ὁ νεκρὸς τοῦ Τρικούπη. Τὸ χθεσινὸν προσκύνημα. Πῶς θὰ γίνῃ ἡ κηδεία».

ΠΡΟ ΜΕΣΗΜΒΡΙΑΣ
Ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Τρικούπη.

Ἡ πένθιμος σκηνογραφία ἡ αὐτή.

Αἱ δύο μόνον τεράστιαι λαμπάδες αἱ καίουσαι δι' ὅλης τῆς νυκτὸς κατέστησαν νάνοι, διὰ νὰ φωτίσωσιν ἴσως πλησιέστερον τὸ πρόσωπον τοῦ νεκροῦ.

Εἰς τὸ μέσον τῆς αἰθούσης ὁ νεκρὸς μὲ ἐσταυρωμένας τὰς χεῖρας ἐντὸς τοῦ ὑαλοσκεποῦς φερέτρου καὶ παρὰ τὴν κεφαλὴν ἡ ἀδελφή.

Οὐδεμία ἄλλη πένθιμος διακόσμησις. Αἱ εἰκόνες τοῦ πατρός του καὶ τῆς μητρός του κρέμανται ἀκάλυπτοι. Μία μικρὰ εἰκὼν τοῦ λόρδου Βύρωνος, δωρηθεῖσα ἄλλοτε εἰς τὴν οἰκογένειαν ὑπὸ τῆς βασιλίσσης τῆς Ἀγγλίας, κεῖται ὡς πάντοτε εἰς τὴν θέσιν της.

Καὶ αὐτὰ τὰ πενιχρὰ ἔπιπλα τῆς αἰθούσης ἀκάλυπτα, ὡς κατὰ τὰς χαρμοσύνους ἡμέρας. Ἀλλὰ τὰ καλύπτουσι τὰ κατάμαυρα φορέματα τῶν κυριῶν, αἵτινες καθήμεναι κυκλοτερῶς εἰς τὸ βάθος σχηματίζουσι μελανὸν πλαίσιον εἰς τὸ ἐκ λευκοῦ ὁλοσηρικοῦ φέρετρον. Ὑπεράνω τοῦ πυκνοῦ καὶ μελανοῦ κύκλου τῶν κυριῶν, γιγαντώδης λατάνια καλύπτει τὸν πένθιμον ὅμιλον, ἐκτείνουσα τοὺς κλάδους της μέχρι τοῦ φερέτρου, ὡς βραχίονας ζητοῦντας νὰ ἐναγκαλισθῶσι τὸν νεκρόν.

Ὀλίγον ἀριστερὰ πρὸς τὴν εἴσοδον τῆς δευτέρας αἰθούσης, ἀπό τινος τραπέζης προβάλλει ἡ προτομὴ τοῦ πατρὸς τοῦ νεκροῦ, Σπυρίδωνος Τρικούπη, σκυθρωπὴ ὡς νὰ δέχεται καὶ αὐτὴ συλλυπητήρια.

Κύκλος παρὰ τὴν κυρίαν Σοφίαν ἐκ συγγενῶν καὶ φίλων μελανειμονούντων, διήκει μέχρι τῆς ἰδιαιτέρας κλίμακος τῆς οἰκίας, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου διέρχονται οἱ προσκυνοῦντες τὸν νεκρὸν καὶ συλλυπούμενοι τὴν ἀδελφήν.

Ὅλον τοῦτο τὸ πλῆθος τὸ καθήμενον, τὸ ἱστάμενον, τὸ διερχόμενον, κλαίει σιωπηρῶς. Ἐν μέσῳ δὲ τῆς πενθίμου ταύτης σιγῆς, ἐνίοτε λυγμός τις διαφεύγων ἀκουσίως μεταδίδει γενικὰ δάκρυα εἰς τοὺς παρισταμένους.

Τίποτε σπαρακτικώτερον τῆς ἀνελισσομένης ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν σκηνῆς.

Καμμία περιγραφὴ δὲν δύναται νὰ δώσῃ ἰδέαν τοῦ ἄλγους καὶ τῆς ὀδύνης, ἥτις ἐκδηλοῦται ἐν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, ἐν τῇ ὁποίᾳ παρελαύνουσι συνυφασμέναι αἱ θλίψεις ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην εἰς μυριοτρόπους ἐκδηλώσεις, εἰς ἀναριθμήτους ποικιλίας στεναγμῶν, λυγμῶν, ὀλοφυρμῶν, θρήνων, ὡς χίλια ὁμοῦ δράματα.

Κλαίουσι τὸν θανόντα καὶ θρηνοῦσι τὴν ζῶσαν.

Ὁ κ. Καραπάνος, ὁ κ. Ράλλης, ὁ κ. Βάρβογλης καὶ ὁ κ. Μάνεσης σπεύδουν μεταξὺ τῶν πρώτων. Οὐδεὶς δύναται νὰ συγκρατήσῃ τὴν ἐκχειλίζουσαν ὀδύνην των. Ἔπεται ὁ γηραιὸς ναύαρχος Κανάρης ἱστάμενος καὶ κλαίων ἐπὶ τοῦ νεκροῦ ἀπαρηγόρητα. Κατόπιν ὁ πρεσβευτὴς τῆς Αὐστρίας κ. Κόζεκ, ὁ στρατηγὸς Τὺρρ καὶ μετὰ τούτους ὁ κ. Ρενιέρης, ὕστερον ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ὁλόκληρος μετὰ τοῦ προεδρεύοντος αὐτὴν ἀρχιεπισκόπου κ. Δελούκα, ἐκφράζοντος πρὸς τὴν κυρίαν Σοφίαν Τρικούπη τὴν θλίψιν τῆς ἐκκλησίας ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ ἐθνικοῦ ἀνδρός. Τοὺς τελευταίους τούτους προπέμπει ἡ πενθοῦσα ἀπερχομένους, μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς κλίμακος.

Ἀντιπρόσωποι συλλόγων, δημοτικῶν συμβουλίων, σωματείων, ἑταιριῶν, κοινοτήτων ἐκφράζουσιν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν συλλυπητήρια καὶ δηλοῦσι τὴν πρόθεσιν ὅπως καταθέσωσι στεφάνους, τοὺς ὁποίους, ὅμως, ἡ ἀδελφὴ ἀρνεῖται ὑπείκουσα εἰς τὴν ρητὴν θέλησιν τοῦ ἀδελφοῦ.

Τοῦ πολλοῦ πλήθους ἡ παρέλασις ἔχει τι τὸ ἐξόχως συγκινητικόν.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἀφ' ἧς ἤνοιξεν ἡ θύρα, ἤτοι ἀπὸ τῆς 9 ὥρας, μία ἀδιάλειπτος σειρὰ παρελαύνει ἀσκεπῶν ἀνθρώπων, μὲ ὑγρὰ τὰ βλέφαρα, οἵτινες ἁπλοϊκοί, ἀφελεῖς, μὲ ἐνδύματα τῆς ἐργασίας, ἀσπάζονται σταυροκοπούμενοι τὸ ἄνωθεν τῆς μορφῆς τοῦ νεκροῦ ὑαλοσκεπὲς φέρετρον καὶ μόλις κατέλθωσι τὴν κλίμακα ἐκρήγνυνται εἰς δάκρυα μεταδιδόμενα εἰς τὸ πλῆθος τὸ ἀναμένον εἰς τὴν ὁδόν.

Τίποτε τὸ πένθιμον δὲν ἔχει ἡ περιβολὴ τῶν ἀνθρώπων τούτων. Οἱ λευκοὶ ἢ ἐρυθροὶ λαιμοδέται τῶν φοιτητῶν, τὰ χρωματιστὰ σακάκια τῶν ἐργατικῶν, τὰ ἀνοικτὰ καπέλλα τῶν κορασίδων τῶν συνοικιῶν, τὰ ἐν μέσῳ τοῦ μελανοῦ πλαισίου ἐντὸς τοῦ ὁποίου κινεῖται ἡ πολύχρωμος ἐκείνη γραμμή, ἐνέχει τι τὸ μυριάκις πενθιμώτερον τοῦ πενθίμου.

Παιδιὰ τοῦ σχολείου καὶ γέροντες ἐσχατόγηροι, κυρίαι πρέσβεων καὶ κυρίαι ἐργατῶν, ὑπουργοὶ καὶ γραμματοκομισταί, στρατηγοὶ καὶ ὑποδεκανεῖς, ναύαρχοι καὶ δίοποι, παρέρχονται ὁ εἷς κατόπιν τοῦ ἄλλου, ἀπευθύνοντες τὸν αὐτὸν χαιρετισμὸν καὶ ἀκολουθοῦντες τὴν αὐτὴν ὁδόν, ἐξισωθέντες πρὸ τοῦ θανάτου.

– Δὲν θὰ ἀκούσουμε τὴν βροντερὴ φωνή σου πιά, λέγει κλαίων πρὸς τὸν νεκρὸν ἀρχαῖος τοῦ κόμματος ὀπαδός... Δὲν θὰ πᾷς πιὰ στὴν Βουλή, δὲν θὰ μᾶς μιλήσῃς ἀπὸ τὸ μπαλκόνι σου...

– Γιατί μᾶς φεύγεις; παραπονεῖται Κρὴς ὁπλαρχηγός. Μήπως ἐλευθερώθη ἡ Κρήτη; Μήπως ἐλευ-

θερώθη ἡ Μακεδονία; Γιατὶ νὰ πεθάνῃς, μεγάλη καρδία; Ἄχ! Κλάφτε, κλάφτε, κλάφτε ὅσοι ὠνειρευώσαστε μεγάλη πατρίδα !

Καὶ κλαίουν, κλαίουν ὅλοι.

Ἐν μέσῳ δὲ ἐκείνου τοῦ πένθους, κάτω παρὰ τὴν εἴσοδον, εἴτε ἐκ τοῦ ὑπογείου, εἴτε ἀπό τινος γειτονικῆς οἰκίας, ὡς ἠχὼ σβεσθείσης εὐτυχίας, εἴτε διὰ νὰ κορυφωθῇ ἔτι μᾶλλον ἡ συγκίνησις ἕνας ψιττακὸς ἀκούεται νὰ κραυγάζῃ φαιδρῶς:

– Ζήτω ὁ Χαρίλαος Τρικούπης !

ΜΕΤΑ ΜΕΣΗΜΒΡΙΑΝ

Ἐπίσκεψις τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ διαδόχου.

Περὶ ὥραν 12 καὶ τέταρτον μ.μ. ἀγγέλεται ἡ Α. Μ. ὁ Βασιλεύς.

Πάραυτα ἐξέρχονται ὅλοι τῆς αἰθούσης, πλὴν τῆς ἀδελφῆς ἱσταμένης παρὰ τὸν νεκρὸν τοῦ ἀδελφοῦ, ὁ δὲ κ. Κων. Τρικούπης κατέρχεται μέχρι τῆς ἐξωθύρας ὅπως ὑποδεχθῇ τὸν Βασιλέα. Ἡ Α.Μ. εἰσέρχεται συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ ὑπασπιστοῦ αὐτοῦ κ. Ράϊνεκ.

Εἰσέρχεται παρὰ τῇ κυρίᾳ Σοφίᾳ, τὴν συλλυπεῖται διὰ τὸν θάνατον τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, ἀσπάζεται τὸν νεκρὸν καὶ κάθηται, συνδιαλεγόμενος μετ' αὐτῆς περὶ τῆς ἀσθενείας καὶ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ θανόντος.

Ἡ ἐπίσκεψις διαρκεῖ ἐπὶ ἡμίσειαν ὥραν, μεθ' ὃ ἡ Α. Μ. ὁ Βασιλεὺς ἀπέρχεται προπεμπόμενος μέχρι τῆς θύρας ὑπὸ τοῦ κ. Κων. Τρικούπη.

Σχεδὸν ἀμέσως φθάνει ὁ Διάδοχος συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ ὑπασπιστοῦ του κ. Σαπουντζάκη.

Ἡ ἐπίσκεψις τοῦ Διαδόχου διαρκεῖ λεπτά τινα τῆς ὥρας.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν καὶ τοῦ Διαδόχου, ἐξακολουθεῖ ἡ συρροὴ τοῦ πλήθους, καταπληκτική. Ἐφ' ὅσον παρέρχεται ἡ ὥρα, ἐπὶ τοσοῦτον ἡ συρροὴ αὐξάνεται. Κύματα λαοῦ ἀνέρχονται τὴν κλίμακα ἐν ἀφώνῳ θλίψει.

Ἔρχονται στιγμαὶ καθ' ἃς δὲν προφθάνουσι νὰ ἀσπασθῶσι τὸν νεκρὸν καὶ διέρχονται ἀνερχόμενοι τὸ πρὸ αὐτοῦ βάθρον ὅπως ἀτενίσωσι τὴν ἐπιβάλλουσαν μορφήν του δι' ὑστάτην φοράν. Συνοικίαι ὁλόκληροι. Πλήθη παμποίκιλα, οὐδέποτε ἄλλοτε εἰσελθόντα ἐκεῖ.

Καὶ παρελαύνουσιν ἀτελευτήτως καὶ βλέπουσι καὶ δακρύουσι καὶ σιγῶσι κύπτοντες τὴν κεφαλήν.

Εἷς γέρων ἱερεύς, σεβάσμιος τὴν μορφήν, πλησιάζει κλονούμενος. Ἀποκαλύπτει τὴν κεφαλήν, ἵσταται παρὰ τὸν νεκρόν, ψιθυρίζει εὐχήν τινα καὶ ἀπέρχεται. Ἄλλος ἀγαθὸς οἰκογενειάρχης ἔρχεται μετὰ τοῦ υἱοῦ του παιδίου τετραετοῦς. Κλαίει ὁ πατήρ, στρέφεται ὁ μικρός, βλέπει τὸν πατέρα κλαίοντα καὶ κλαίει καὶ αὐτὸς γοερῶς.

Ἔρχεται ὁ ὑπουργὸς τῆς Παιδείας, κ. Πετρίδης. Ἀσπάζεται τὴν χεῖρα τῆς κ. Σοφίας συγκεκινημένος.

Τὸ Προεδρεῖον καὶ τὸ Συμβούλιον τοῦ «Παρνασσοῦ» ἐν σώματι ὑποβάλλει τὰ συλλυπητήρια τοῦ Συλλόγου.

Ὁ αὐλάρχης, οἱ ὑπασπισταὶ τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ Διαδόχου, αἱ κυρίαι τῆς τιμῆς μελανειμονοῦσαι.

Ὁ φρούραρχος κ. Στράτος, ἀτελεύτητος σειρὰ ἀξιωματικῶν. Ἀπέραντος ὅμιλος διαφόρων ἐπαγγελματιῶν. Ὑπάλληλοι, δικηγόροι. Δεκάδες εὐζώνων ἐξ Αἰτωλοακαρνανίας. Ἀστυφύλακες καθ' ὁμάδας. Κορίτσια καὶ παιδιὰ σχολείων. Βουλευταὶ τῆς Συμπολιτεύσεως.

Καὶ ἵσταται καὶ χαιρετᾷ ἡ κυρία Σοφία, θαυμαστὴ ἐν τῇ ἀντοχῇ καὶ τῇ δυνάμει μεθ' ἧς συγκρατεῖ ἑαυτήν, ἀνταξία ἀδελφὴ τοῦ μεγάλου ἀδελφοῦ της.

Μεταξὺ διαφόρων ἀνταποκριτῶν ξένων ἐφημερίδων εἰσέρχεται καὶ ὁ ἀνταποκριτὴς τῶν *Καιρῶν* κ. Μπάουτσερ, φίλος καὶ θαυμαστὴς τοῦ Τρικούπη. Κύπτει ἐπὶ τοῦ νεκροῦ, τὸν παρατηρεῖ ἐπί τινας στιγμὰς καὶ ἀπέρχεται δακρυσμένος.

Ὁ ἥλιος κλίνει πρὸς τὴν δύσιν του· εἶναι ἡ τελευταία ἡλιακὴ δύσις ἥτις βλέπει τὸ σῶμα τοῦ Τρικούπη ἐπὶ τῆς γῆς. Σκότος ὀλίγον κατ' ὀλίγον διαχέεται ἀνὰ τὴν αἴθουσαν, παλαῖον πρὸς τὴν ἀμυδρὰν λάμψιν τῶν δύο μεγάλων κηρίων, τῶν ὁποίων ἡ φλὸξ κατελθοῦσα ἀπειλεῖ τὰς δύο πενθίμους ταινίας, αἵτινες τὰ περιβάλλουσι πρὸς τὴν βάσιν.

Τὸ φῶς ἐφ' ὅσον πλησιάζει πρὸς τὸ τέλος του καθίσταται ζωηρότερον. Ἡ λάμψις αὐτοῦ ἀνταναklᾶται ἐπὶ τοῦ διαφανοῦς κρυστάλλου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἀναδίδεται θαμβωτική τις αἴγλη, φαεινόν τι ἀκτινωτόν, εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὁποίου διαφαίνεται ἥσυχος καὶ μελάγχολος, ὡσεὶ κοιμωμένου, ἡ μορφὴ τοῦ Χαριλάου Τρικούπη.

Καὶ διέρχεται τὸ πλῆθος ἀσπαζόμενον τὸ φέρετρον τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ καὶ τὴν χεῖρα τῆς πενθούσης ἀδελφῆς.

ΣΗΜΕΡΟΝ

Ἡ κηδεία τοῦ Χαρ. Τρικούπη. Τὰ καταστήματα κλειστά. Εἰς τὴν Ζωοδόχον Πηγήν.

Σήμερον περὶ τὴν 2 μ.μ. γενήσεται ἡ κηδεία τοῦ Χαριλάου Τρικούπη ἀνεπισήμως, κατὰ τὴν τελευταίαν του θέλησιν, ἄνευ στρατιωτικῆς παρατάξεως, στεφάνων καὶ λόγων.

Ἡ οἰκογένεια τοῦ θανόντος, ἀπαντῶσα εἰς τὴν ἐρώτησιν τῆς Κυβερνήσεως, ἂν ἐπιθυμῇ νὰ γίνῃ ἡ κηδεία ἐπίσημος καὶ δαπάναις τοῦ Κράτους, ἀπήντησεν ἀρνητικῶς.

Οὕτω, κατὰ τὰ κανονισθέντα χθὲς ὑπὸ τῆς ἑπταμελοῦς ἐπιτροπῆς τοῦ τρικουπικοῦ κόμματος, τῆς νεκρικῆς συνοδείας θὰ προηγοῦνται μόνον σταυρὸς καὶ ἐξαπτέρυγα, φερόμενα παρ' ἀνδρῶν φρακοφορούντων, θὰ ἕπεται δὲ τὸ φέρετρον μετὰ τὸ

ὁποῖον εἶς ἀρχιεπίσκοπος, ὀλίγοι ἱερεῖς μετὰ τῶν ἱερέων τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ψαλῇ ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία.

Οἱ ἀξιωματικοί, οἵτινες τυχὸν ἐπιθυμοῦσι νὰ συνοδεύσωσι τὸν νεκρόν, θὰ φέρωσι μικρὰν στολὴν ὡς ἐν καθαρῶς οἰκογενειακῇ κηδείᾳ.

Ἀπεφασίσθη δὲ παρὰ διαφόρων συντεχνιῶν, σωματείων κ.λπ. ὅπως ἀπὸ τῆς 1 ὥρας μ.μ. τὰ καταστήματα κλεισθῶσι μέχρι τέλους τῆς κηδείας.

Τὰ παράσημα τοῦ νεκροῦ.

Μεταξὺ τῶν διαφόρων παρασήμων τὰ ὁποῖα ἔχει ὁ νεκρὸς τὰ γνωστότερα καὶ τὰ ἐπισημότερα εἶναι τὰ ἑξῆς, μεταξὺ τῶν ὁποίων τινὰ ὀλίγιστοι φέρουσιν:

Ἑλληνικὸς Μεγαλόσταυρος, Μεγαλόσταυρος τῆς Λεγεῶνος τῆς Τιμῆς, Μεγαλόσταυρος πορτογαλλικὸς τοῦ Πύργου καὶ τοῦ Ξίφους, Μεγαλόσταυρος τοῦ Ἁγίου Ἀλεξάνδρου τοῦ Νεύσκη τῆς Ρωσσίας, Μεγαλόσταυρος γερμανικὸς τοῦ Ἐρυθροῦ Ἀετοῦ, Μεγαλόσταυρος αὐστριακός, σουηδικός, βουλγαρικός, σερβικὸς καὶ πολλοὶ ἄλλοι Μεγαλόσταυροι δοθέντες κατὰ διαφόρους περιστάσεις.

Σήμερον

Ανυπόγραφο άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Το Άστυ* στις 11 Απριλίου 1896 –ημέρα της κηδείας του Χαρ. Τρικούπη– με τον παραπάνω τίτλο.

Χωρὶς πομπήν, χωρὶς ἐπιδείξεις, χωρὶς στρατιωτικὰς παρατάξεις, σιωπηλὴ καὶ βαρέως πένθιμος θὰ εἶναι σήμερον ἡ ἀπειροπληθὴς συνοδεία, ἡ ὁποία θὰ ὁδηγήσῃ τὸν μέγαν νεκρὸν εἰς τὸν τάφον. Τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον κατεπόνησεν ἡ ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἐργασία καὶ κατηνάλωσεν, ὡς λαμπάδα, ἡ περίθαλψις ἑνὸς ἰδεώδους ὑψηλοῦ, τὸ ὁποῖον ἀπέμεινε –φεῦ!– ἀνεκπλήρωτον, θὰ ἀναπαυθῇ τέλος ὑπὸ τὴν δροσερὰν σκιὰν τῶν φύκων καὶ τῶν λατανιῶν καὶ τῶν ἐσπεριδοειδῶν μὲ τοὺς χρυσίζοντας διὰ μέσου τοῦ φυλλώματος καρπούς.

Δὲν εἶναι ἀνάγκη μνημεῖον ὑψηλὸν καὶ λευκομάρμαρον νὰ ὑψωθῇ εἰς τὸν τόπον ἐκεῖνον. Μία συνάδελφος ἐπρότεινε χθὲς ἕνα ἁπλοῦν γρανίτην μὲ ἕνα σιδηροῦν σταυρὸν –εἰκόνα τοῦ ἀνδρός, ὅστις θὰ εἶναι θαμμένος κάτωθεν– καὶ ἡ ἰδέα της, ἰδέα ποιητοῦ δημοσιογραφοῦντος, εἶναι τόσον ὡραία, ὥστε νὰ μὴ ἠμπορῇ νὰ ὑπάρξῃ κατ᾽ αὐτῆς ἀντίρρησις.

Δὲν ὑπάρχει, ἄλλως, οὔτε τοιούτου μνημείου ἀνάγκη. Ἂς ἀφήσωμεν τὸ ἄφραστον μεγαλεῖον τοῦ θανάτου νὰ περιβάλῃ, αὐτὸ καὶ μόνον, τὸν νεκρὸν καὶ εἰς τῆς ἱστορίας τὴν κρίσιν ἂς παραδώσωμεν γυμνὸν τὸ ὄνομα, τὸ ὁποῖον ἀκόμη προπηλακίζει καὶ ζητεῖ νὰ ὑποτιμήσῃ ἡ ἀσεβὴς ἐμπάθεια τῶν ζώντων. Εἰς αὐτὴν ἂς ἀφήσωμεν τὸ ἔργον, δὲν λέγομεν τῆς ἐκδικήσεως, ἀλλὰ τῆς ἐπανορθώσεως. Ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον θὰ κηδεύσωμεν σήμερον, ὑπῆρξεν ἀνώτερος τοῦ περιβάλλοντος. Ὑπῆρξεν ἔξοχος, λόγῳ τῶν ἐμπνεύσεων τῆς καρδίας. Ὑπῆρξεν ἔξοχος, λόγῳ τῶν ἐμπνεύσεων τῆς διανοίας. Ὑπῆρξεν ἔξοχος κατὰ τὴν παράστασιν αὐτοῦ ἐν μέσῳ ἡμῶν.

Ἐζήτησε νὰ βάλῃ ὀλίγην τάξιν καὶ ἁρμονίαν εἰς πολιτείαν χαώδη. Πρὸς τὰ πλήθη, τὰ διψῶντα τὸ ψεῦδος, ἠθέλησε νὰ δώσῃ ὀλίγα ψιχία ἀληθείας. Μέσα εἰς τὰς εὐχὰς τῶν θριάμβων ἠττᾶτο καὶ μέσα εἰς τὰς ἀρὰς καὶ τοὺς ὀνειδισμοὺς τῶν ἀποτυχιῶν ἐνίκα. Ἀλλ᾽ ἡ ψυχή του ὑπῆρξεν ἀνωτέρα καί ἡττῶν καί θριάμβων. Ἡ ψυχή του ἔζη ὑπεράνω ὅλων τούτων, εἰς ὑπερτέραν τινά σφαῖραν ἰδανικῶν καὶ δυνάμεως, ὅπου ὅλοι δὲν ἠμποροῦν νὰ φθάσουν. Πολλὰ θὰ τοῦ συγχωρηθοῦν, ὅτι πολὺ ἐμόχθησε καὶ ἐπόνεσε καὶ ἐπληγώθη εἰς τὰς ἀκάνθας τοῦ δρόμου.

Ἀνωτέρα τῶν περιστάσεων, τῶν συγκυριῶν καὶ τῶν ἀδυναμιῶν τοῦ ἀνθρώπου μένει ἡ δόξα τῆς προσπαθείας, τῆς ἐργασίας, τῆς ἀνυψώσεως ἀπὸ τῶν χαμαιπετῶν καὶ τῶν χαμαιζήλων πρὸς τὰ γενναῖα καὶ τὰ ὑψηλότερα. Ὁ θάνατος εἶναι ὁ μέγας ἰσοπεδωτής, ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας δικαιοκρίτης. Μέσα εἰς τὴν γαλήνην τοῦ θανάτου βλέπομεν σήμερον ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος ἔζησεν. Ἐννοοῦμεν δ᾽ ὅτι τοιαύτη ἔκρηξις σεβασμοῦ, λατρείας, ἐκτιμήσεως καὶ ὀδύνης δὲν ἠμπορεῖ ἢ νὰ ἔχῃ λόγους βαθυτέρους. Εἶναι πλέον ἢ οἱ λόγοι φίλων, λατρευτῶν καὶ ἐκ προκαταλήψεως ἐγκωμιαστῶν. Εἶναι ἡ φωνὴ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως. Εἶναι ἡ βοή, ἡ κοινὴ βοή, ἐκ τῆς ὁποίας μορφώνει τὴν κρίσιν της ἡ ἱστορία. Εἶναι ἡ προκαταβολικὴ ἠχὼ τῶν ἀπαθεστέρων καὶ δικαιοτέρων κρίσεων τῶν μεταγενεστέρων – τῶν μεταγενεστέρων, οἱ ὁποῖοι ἠρχίσαμεν νὰ εἴμεθα ἡμεῖς αὐτοί, ἀφ᾽ ἧς στιγμῆς βαρέα τὰ βλέφαρα τοῦ Τρικούπη ἐκλείσθησαν, ὑπὸ τὴν γλυκεῖαν πίεσιν τῆς ἀδελφικῆς χειρός, ἐπὶ τῶν σβεσμένων πλέον ὀφθαλμῶν του.

Ἡ κηδεία τοῦ Τρικούπη

Ανυπόγραφο άρθρο που δημοσιεύθηκε την επομένη της κηδείας του Χαρίλαου Τρικούπη –στις 12 Απριλίου 1896– στην εφημερίδα *Νέα Εφημερίς* με τον παραπάνω τίτλο.

Ἐπιβάλλουσα ἐγένετο χθὲς ἡ κηδεία τοῦ μεταστάντος πολιτικοῦ ἡγέτου Χαριλάου Τρικούπη, ἁπλῆ καὶ ἄνευ στρατιωτικῶν τιμῶν καὶ στεφάνων καὶ λόγων, κατὰ τὰς τελευταίας αὐτοῦ βουλήσεις καὶ τὰς ἀποφάσεις τῆς ἀδελφῆς του. Ἀπὸ τῆς μιᾶς μετὰ μεσημβρίαν ἤρξατο ἡ συγκέντρωσις πρὸ τοῦ οἴκου του ὄχι μόνον τῶν πολιτικῶν καὶ οἰκογενειακῶν αὐτοῦ φίλων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀντιφρονούντων πολιτικῶς αὐτῷ, ὅταν ἔζη, καὶ τῶν πολυπληθῶν περιέργων. Οἱ πλεῖστοι προσήρχοντο ἐν στολῇ μετὰ τῶν κυριῶν των, κατηυθύνοντο δ' ἀμέσως εἰς τὴν αἴθουσαν, ἐν ᾗ ἔκειτο ὁ νεκρὸς καὶ ὅπου ἐδέχετο τὰ συλλυπητήρια ἡ βαρυπενθοῦσα ἀδελφή του. Ἀλλ' ὄχι ὀλίγοι, ἕνεκα τοῦ συνωστισμοῦ, κατήρχοντο τῆς αἰθούσης, ἐτοποθετοῦντο δὲ πρὸ τῆς πενθίμως ἐστολισμένης κάτω θύρας τοῦ οἴκου, ἡ ὁποία οὕτω ἐπληρώθη ἐπισημοτήτων.

Ἐκεῖ ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν, ὁ τῶν Ἐξωτερικῶν, ὁ τῆς Δικαιοσύνης, ὁ κ. Ράλλης, ὁ κ. Δεληγεώργης, ὁ κ. Καραπάνος, ὁ κ. Σιμόπουλος, ὁ κ. Θεοτόκης, ὁ κ. Σκουλούδης, ὁ κ. Δραγούμης, ὁ κ. Σωτηρόπουλος καὶ οἱ λοιποί, πλεῖστοι ἐκ τῶν ὀπαδῶν τοῦ ἀποθανόντος ἀρχηγοῦ. Ὁ κ. πρωθυπουργὸς ἐγκαίρως ἐπίσης προσῆλθε μετὰ τοῦ κ. προέδρου τῆς Βουλῆς καὶ τῶν λοιπῶν ὑπουργῶν, κατέλαβον δὲ θέσιν ἐν τῇ αἰθούσῃ. Προσῆλθον καὶ ὁ δήμαρχος κ. Καλλιφρονᾶς, ὁ τοῦ Πειραιῶς κ. Μουτσόπουλος, οἱ δημοτικοὶ σύμβουλοι Μεσολογγίου, αἱ Ἀρχαὶ τῆς πόλεως, ἀνώτεροι καὶ κατώτεροι ὑπάλληλοι, οἱ παρ' ἡμῖν ξένοι πρεσβευταὶ μετὰ τῶν κυριῶν των καὶ πλῆθος κόσμου πάσης τάξεως καὶ ἡλικίας καὶ φύλου.

Δύο θεράπαιναι τοῦ πενθοῦντος πολιτικοῦ οἴκου, ἐκ τοῦ παραθύρου θεώμεναι τὸ πλῆθος ἔκλαιον διὰ τὴν συμφοράν. Τῶν πέριξ δ' οἰκιῶν οἱ ἐξῶσται ἦσαν πλήρεις κυριῶν καὶ κυρίων θεωμένων τὴν πένθιμον συγκέντρωσιν. Οἱ φανοὶ τῶν ὁδῶν ἦσαν κεκαλυμμένοι μὲ μελανὴν σκέπην καὶ ἀνημμένοι, εἰς ἔνδειξιν πένθους.

Περὶ τὰς 2.10′ καταβιβάζεται τὸ φέρετρον, βασταζόμενον εἰς τὰς χεῖρας λαϊκῶν φίλων τοῦ ἀποθανόντος. Πάντες ἀποκαλύπτονται. Ἀμέσως μετὰ τὸ φέρετρον ἀκολουθεῖ μελανειμονοῦσα ἡ κυρία Σοφία Τρικούπη, βασταζόμενη ὑπὸ τοῦ ἐξαδέλφου της κ. Κων. Τρικούπη καὶ συνοδευομένη ὑπὸ στενῶν συγγενῶν. Ἕπονται οἱ πολιτικοὶ φίλοι τοῦ θανόντος, τὸ ὑπουργεῖον καὶ οἱ λοιποὶ ἐν τέλει ἀναμὶξ μετὰ τοῦ ἐν συνωστισμῷ λαοῦ. Οἱ παριστάμενοι ἀστυφύλακες ἀδυνατοῦσι, φυσικά, νὰ κρατήσουν τάξιν. Οὕτω δὲ μέχρις ἀσφυξίας συνωθοῦνται ἐπίσημοι καὶ ἄσημοι ἐκ τῶν ἀκολουθούντων τὸ «πατεῖς με καὶ πατῶ σε» τίθεται ἐν πλήρει ἐφαρμογῇ.

Προηγουμένων τῶν ἑξαπτερύγων, δώδεκα ἱερέων, τριῶν διακόνων, χοροστατοῦντος δὲ τοῦ σεβασμιωτάτου Πατρῶν κ. Ἱεροθέου καὶ τοῦ ἀρχιμανδρίτου κ. Βλαχάκη, ἡ νεκρικὴ πομπὴ χωρεῖ εἰς τὸν ναὸν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Αἱ δύο θύραι τοῦ ναοῦ τούτου εἶναι πενθίμως ἐστολισμέναι καὶ ἐπὶ τῶν μελανῶν των παραπετασμάτων ἀναγράφονται τὰ στοιχεῖα Χ. Τ. Ὁ Βασιλεύς, ὁ Διάδοχος, οἱ πρίγκηπες Γεώργιος καὶ Νικόλαος ἀναμένουσι τὸ φέρετρον ἱστάμενοι πρὸ τῆς θύρας τοῦ ναοῦ.

Διελθόντος δὲ τοῦ φερέτρου τὰ ὑψηλὰ πρόσωπα ἀποκαλύπτονται καὶ εἰσέρχονται εἰς τὸν ναόν, ἀκολουθούμενοι ὑπὸ τῶν αὐλικῶν μετὰ τοῦ πυκνοῦ πλήθους, οὗ μέγα μέρος εἰσέρχεται εἰς τὸν ναὸν καὶ τὸν κατακλύζει, ἐνῷ οἱ ὑπομονετικώτεροι ἔμειναν ἐκτὸς αὐτοῦ καὶ κατέλαβον τὴν πλατεῖαν.

Ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία ψάλλεται κατανυκτικῶς, τὸν τελευταῖον ἀσπασμὸν τῷ θανόντι δίδουν ἐν συγκινήσει ἡ ἀδελφὴ πρῶτον αὐτοῦ, ὁ Βασιλεύς, ὁ Διάδοχος, οἱ πρίγκηπες, οἱ πολιτικοί του φίλοι καὶ οἱ παριστάμενοι πολιτευταί.

Οὕτω ἐξέρχεται ἡ πένθιμος συνοδεία τοῦ ναοῦ μὲ τὴν αὐτὴν τάξιν, καθ' ἣν ἐξεκίνησαν ἐκ τῆς οἰκίας καὶ διασχίζει τὰς ὁδοὺς Πινακωτῶν, Πανεπιστημίου, Κοραῆ, Σταδίου καὶ Φιλελλήνων, παρακολουθοῦντος πολυπληθοῦς κόσμου, βλεπόντων δὲ τὸ θέαμα ἀπὸ τῶν πεζοδρομίων τῶν παραθύρων καὶ τῶν ἐξωστῶν πλείστων ὅσων.

Οἱ βασιλεῖς ἀπεχώρησαν ἐκ τοῦ ναοῦ. Οἱ ὑπουργοὶ ἠκολούθησαν μέχρι τοῦ νεκροταφείου. Ἐπίσης ἠκολούθησαν καὶ οἱ λοιποὶ ἐπιφανεῖς πολιτευταί, ἐν οἷς πεζῇ καὶ ὁ κ. Δεληγεώργης, ὅστις ὡς γνωστόν, εἶχεν ἑτοιμάσει καὶ λόγον κατ' ἐντολὴν τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου Μεσολογγίου.

Ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῆς πρὸς τὸ νεκροταφεῖον ἀγούσης σημειωτέον ὅτι εἶχον παραταχθῆ ἄνδρες καὶ γυναῖκες τῶν γειτονικῶν συνοικιῶν ἵνα ἴδουν τὴν πομπήν, ἥτις διῆλθεν ἐκεῖθεν περὶ τὰς 3 καὶ 3 /4 μ.μ.

Τέλος περὶ τὰς 4 μ.μ. ὁ νεκρὸς τοῦ Χαριλάου Τρικούπη παρεδίδετο εἰς τὸν κοινὸν τάφον τῆς οἰκογενείας του, παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ ἀειμνήστου πατρός του, ὑπὸ τὰς εὐχὰς τῶν λειτουργῶν τοῦ Ὑψίστου, ὑπὸ τοὺς λυγμοὺς τῆς ἀπαρηγορήτου ἀδελφῆς του, ὑπὸ τὰ ἔνθερμα δάκρυα τῶν πολιτικῶν του φίλων καὶ ὑπὸ τὴν καταφανῆ συγκίνησιν τοῦ παρακολουθήσαντος λαοῦ.

Ὁ τραγικός

του Βλάση Γαβριηλίδη

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 12 Απριλίου 1896 με τον παραπάνω τίτλο και την υπογραφή Γ.Β.

Ἤκουσα ὑπὸ τοὺς σκιεροὺς θόλους τοῦ μικροῦ ναοῦ εἰς τὴν πένθιμον ἐκείνην ψαλμωδίαν μὲ τὴν ἐντύπωσιν τὴν ὁποίαν ἀφήνουν αἱ ἀκριβῶς ἐφαρμοζόμεναι εἰς τὰ πράγματα ἀφῃρημέναι ἔννοιαι, ὅλας τὰς περιπετείας τῆς πολυπλάγκτου ζωῆς τοῦ πολιτικοῦ τραγῳδοῦ καὶ δὲν μὲ συνεκίνησε τόσον ὁ θάνατος –οἴμοι! κοινὸν εἶναι καὶ ἄφευκτον!– ὅσῳ μοῦ ἐσπάραξε τὴν καρδίαν καὶ μοῦ ἐβασάνισε τὸν νοῦν ὁ τρόπος καθ᾽ ὃν ἐπῆλθε τὸ τέρμα τῆς ζωῆς καὶ ἡ ἐκεῖ παρουσιαζομένη εἰκὼν τοῦ θανάτου.

Ἐν πρώτοις ἀνεπόλησα τὴν ἀγρίαν πάλην, τὴν ὁποίαν διήγαγεν ὁ ἰσχυρὸς αὐτὸς ἄνθρωπος εἰς τὰς πολυτιμοτέρας ἡμέρας τοῦ βίου του, κατὰ τὴν νεότητά του, πόλεμον λυσσώδη, διὰ τὸν ὁποῖον τὰ πάντα ἦσαν ἐπιτετραμμένα ἐπὶ τῆς πολιτικῆς κονίστρας μέχρι καὶ τοῦ αἵματος διὰ τοὺς ἀφωσιωμένους ὀπαδούς του ὑπὸ τὴν τύφλωσιν τοῦ φανατισμοῦ. Τὴν πάλην αὐτήν, ἡ ὁποία τὸν ἀπεξένου πάσης ἀνθρωπίνης τέρψεως, πάσης ἀνθρωπίνης ἀνέσεως καὶ ἤτις τοῦτο μόνον εἶχε τὸ ἀντιστάθμισμα τὴν ἀγάπην τῆς ἀδελφῆς καὶ ὑπὲρ ταύτην τὸ ἐντρύφημα πρὸς τὴν ἰδέαν ἑνὸς τελικοῦ εὐγενοῦς σκοποῦ ἐπ᾽ ἀγαθῷ τῆς πατρίδος, δι᾽ αὐτὸ τοῦτο τὸ μεγαλεῖον τῆς πατρίδος.

Τὴν πάλην ἥτις ἐχώρησε μέχρι τῆς ἀρνήσεως τῶν κοινοτέρων αἰσθημάτων δι᾽ αὐτόν – τὸν δρόμον τὸν καματηρόν, τὸν βαρύν, τὸν πλήρη ἐμποδίων, τὸν ὁποῖον διήνυσεν ἄτρεμος καὶ ἀγέρωχος καὶ ὑπερόπτης τὸ κατ᾽ ἀρχὰς μὲ τὸ θάρρος τῶν νέων ἰδεῶν, τοῦ νέου σχεδίου, τόσων ἀποκρύφων ἐλπίδων καὶ τὰ ὁποῖα οὐχὶ σπανίως ἐφώτισεν ἡ αὐγὴ τοῦ θριάμβου. Σπάνιαι ἦσαν αἱ στιγμαὶ αὗται, ἀλλ᾽ ἐνθάρρυνσις ἱκανὴ διὰ τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν καὶ παρεκάμπτοντο τὰ ἐμπόδια καὶ οἱ ἀντίπαλοι ὑπεχώρουν καὶ ἡ ἀντίδρασις ἐχαλαροῦτο καὶ βαθμηδὸν ἐξεμηδενίζετο καὶ ἤδη ὑπεράνω ἔλαμπεν ὁ ἥλιος τοῦ θριάμβου, ἔλαμπε μεσουρανῶν ἐφ᾽ ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ Πανελληνίου καὶ ἦτο πεποίθησις ἐπὶ πάντα πρὸς ἐκεῖνον καὶ μόνον, ἤδη ἁλματικῶς προβαίνοντα, ἀκατασχέτως, ραγδαίως ὅς τι ὑπέροχον ὄν, τὸ ὁποῖον πάντες προσεκύνησαν, ὅ,τι λαμπρὸν εἶχε τὸ Ἔθνος, σχεδὸν ὄπισθεν τοῦ θριαμβευτικοῦ ἅρματός του προσεδέθησαν ἀπὸ τοῦ Βασιλέως ὡς τοῦ τελευταίου τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐφώνουν πρὸς αὐτόν: «Χώρει ἐμπρός, σὲ ἀκολουθοῦμεν, χώρει πρὸς τὸν θρίαμβον τῆς πατρίδος!»

Ἦτο διὰ τὸν παράδοξον αὐτὸν ἄνθρωπον ὡς τις ἀποθέωσις. Ἔκυψαν πρὸ αὐτοῦ αἱ κορυφαὶ τῆς ἐπιστήμης, ἔκυψαν οἱ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων, ἡ νεολαία ἤλπισεν εἰς τὸ ὄνομά του, ὁ ἐργατικὸς κόσμος ἐθυσιάσθη εἰς τὴν προσταγήν του διὰ νὰ δρέψῃ ἀσφαλῶς αὔριον τὴν εὐημερίαν τῆς ζωῆς, ὑπήκουσαν εἰς ὅλα τὰ νεύματά του, προσέδραμον πρόθυμοι εἰς πᾶσαν ἐπίκλησίν του. Καὶ ταῦτα χωρὶς ἐκεῖνος νὰ ἐκπέσῃ εἰς τεχνάσματα χυδαίας δημοτικότητος, μόνον προσηλυτίζων διὰ τῆς δυνάμεως τῆς πίστεως, ἡ ὁποία ἐθέρμαινε τὰ στήθη του, μόνον κατακτῶν διὰ τῆς ἀτομικῆς του ἐπιβολῆς, δαμάζων ὥς τις ὑπνωτιστής, μαγεύων ὡς θηριοδαμαστής, ὑπνωτίζων ὥς τις μάγος. Καὶ ἐγένετο ὁ μέγας, ὁ ὑπεράνθρωπος, ὁ πλήρης μυστηρίου, ὁ ἄνευ συγκρίσεως πρὸς τοὺς συγχρόνους του, ὁ μετὰ τιμητικῆς συγκρίσεως πρὸς τὰς ἐπιφανεστέρας μορφὰς τῆς ἱστορίας.

Ἐνέπαιζεν ἆραγε; Ὄχι, ποτέ! Ἦτον ὕπαρξις θορυβοποιὸς πρὸς τὸ θεαθῆναι; Οὔτε! Ἦτον ὁ ἰσχυρός, τῆς ἀπολύτου αὐτοπεποιθήσεως ὁ ἀνήρ, μοναδικῶν διανοητικῶν χαρισμάτων, θελήσεως ἀκάμπτου. Πρὸς στιγμὴν θὰ τὸν ἔλεγες ἄκαμπτον παλαιστήν. Διότι αἱ πτώσεις του ἦσαν πάντοτε παροδικαί, μᾶλλον θὰ ἔλεγες τεχνάσματα, διότι μετ᾽ ὀλίγον ἀνεύρισκε τὴν θέσιν του κραταιότερος, τελείως ἀκατάβλητος.

Θὰ εἴπῃ ἡ ἱστορία μετ᾽ ὀλίγον τί τοῦ ἀνθρώπου τούτου ἀνέκοψε τὴν θριαμβευτικὴν πορείαν, οὔτε ἑνὸς ἄρθρου θέμα εἶναι ἡ εὐρεῖα ἐξέτασις τοῦ ζητήματος τούτου, ἀλλ᾽ ἀκούων πάντοτε τοῦ ψαλμῳδοῦ, τοῦ θρηνώδους, κατὰ τὴν στυγνὴν ἐκείνην ὥραν τοῦ ἀληθινοῦ πένθους, λέγοντος τὰς ἀφῃρημένας ἐννοίας τῶν ἐπικηδείων ψαλμῶν, τὰς τόσον ἐπικαίρως ἐφαρμοζομένας πρὸς τὰ πράγματα, τὰ μοιραῖα, ἀνεπόλησα πάλιν τὴν ἀπαισίαν εἰκόνα τοῦ τέλους τοῦ ἀνδρός, τοῦ ἀχαρίστου αὐτοῦ τέρματος τῆς ζωῆς, τὴν εἰκόνα τοῦ ἐξασθενισμοῦ, τοῦ ἐξαφανισμοῦ, τῆς καταπτώσεως. Καὶ εἶδον τὸν πολιτικὸν τραγῳδὸν φεύγοντα ἐν σπαρακτικῇ ὀδύνῃ μακρὰν τῆς πεφιλημένης του πατρίδος, συριζόμενον, γιουχαϊζόμενον, ἀναθεματιζόμενον, τὸν εἶδον ὡς κεκμηκότα ὁδοιπόρον νὰ σύρῃ τὴν ταλαιπωρημένην του ζωὴν μακρὰν τῆς γενετείρας, εἰς χώρας ξένας, ὑπὸ συννεφώδεις καὶ σκιασμένους οὐρανούς, ἀλλ᾽ ὑπέροχον πάντοτε ἐν τῇ ἐπιγνώσει τοῦ ὅτι ἡ προαίρεσίς του ὑπῆρξεν ἀεὶ διὰ τὸ ἀγαθόν. Εἶδον αὐτὸν λησμονούμενον, ἐγκαταλιμπανόμενον, ἄφιλον, ἄδοξον, ἀλλὰ τὸν αὐτὸν πάντοτε ὑπὸ τὴν αἴγλην τῶν ἀτομικῶν του χαρισμάτων.

Χρειάζεται μεγάλη προσοχὴ πρὸς τὰς ἱστορικὰς παρομοιώσεις καὶ δὲν εὑρίσκω ἀντάξιον τοῦ ἀνδρὸς τὸ εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχε χρῖσμα διὰ παντοίων ἱστορικῶν ὀνομάτων. Ἀλλ' εἴτε τὸν παρωμοίωσαν πρὸς τὸν δίκαιον Ἀριστείδην, εἴτε πρὸς τὸν Θεμιστοκλῆν τὸν παρέβαλον, εἴτε μὲ τὸν Κοριολάνον τὸν συνέκριναν, ἓν ἔστιν, ὅπερ γνωρίζω, ὅτι ὑπῆρξεν ὁ ἐξόριστος τῆς ἀρχαίας τραγῳδίας, ὁ ἐξόριστος πρὸς τὸ ἄτομον τοῦ ὁποίου δὲν ἔχει τις ν' ἀποδώσῃ μομφὴν στυγεράν, ἀλλὰ ν' ἀνακράζῃ μόνον μετ' ὀδύνης ὅτι ἄδικον, ὅτι μετέστη τοῦ κόσμου ἀπογοητευμένος ἐκ τῆς ζωῆς χωρὶς ὁ ἴδιος νὰ χαρῇ διὰ τὸ ἔργον του.

Καὶ ὠνειροπόλησα αὐτὸν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, φερ' εἰπεῖν, δρῶντα, ὡς παράγοντα τελείου ἀγαθοῦ, ἢ ἀλλαχοῦ ἐργαζόμενον ἐν τῇ ἠρεμίᾳ τοῦ σπουδαστηρίου του καὶ ἐπόθησα τὰς προσωπικάς του ἀρετὰς νὰ ἔβλεπα εἰς ἄλλην δρᾶσιν, ἄνευ σκιᾶς τινος διαλαμπούσας καὶ αὐτὸν θνήσκοντα ἐν γαλήνῃ ἐν τῇ πατρώᾳ γῇ καὶ μέσῳ τῶν οἰκείων του φεύγοντα εὐχαριστημένον ἐκ τῆς ζωῆς. Κανεὶς δὲν δύναται νὰ καυχηθῇ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὅτι ἐπετέλεσεν ἓν ἔργον πλῆρες. Ἀπεριόριστος καὶ ἀτέρμων εἶναι ἡ δρᾶσις τοῦ ἀγαθοῦ. Ἀλλ' ὁ Θεὸς ἔδωκε τὴν σκέψιν τῆς σχετικῆς ἐργασίας, τῆς σχετικῆς ἐπιτυχίας καὶ ἐντεῦθεν οἱ εὐδαίμονες θάνατοι τῶν θνησκόντων.

Ἀλλ' εἰς τὸν παράδοξον αὐτὸν ἄνθρωπον αἱ τελευταῖαι στιγμαὶ ὑπῆρξαν κυρίως αἱ ὀδυνηρότεραι. Ἂς ἦτο χθὲς ὁ οὐρανὸς τῶν Ἀθηνῶν εἰς ἕνα ἀπὸ τοὺς σπανιωτέρους θριάμβους τῆς κυανῆς του αἴγλης. Ἂς ἔλειψεν ἐκ τῆς κηδείας πᾶσα ἐπίσημος ἐπιβολή, ἡ ἐντείνουσα τὰ πένθη, ἂς μὴ ἐσκόρπιζον αἱ μουσικαὶ τεχνηέντως τοὺς θλιβεροὺς των τόνους, ἂς μὴ ἐκυμάτιζον ἐφ' ὅλην τὴν πόλιν αἱ μαῦραι σημαῖαι, ἂς ἦσαν ταῦται ἡ αἴγλη τοῦ οὐρανοῦ, τὸ φῶς τὸ πολύ, τὸ πανηγυρικόν, ἃς ἔλειπε καὶ ἡ τεχνικὴ πένθιμος ἐπίδειξις, τὸ πένθος ὡς ἐξεδηλώθη ἐν σιγῇ καὶ ἀθορύβως ὑπῆρξεν ἐπιβλητικὸν μέχρις σπαραγμοῦ.

Ἀπὸ τοῦ θρηνώδους ψαλμῳδοῦ, ὅστις ἐν τῷ ναῷ ἀπήγγειλε τὰς εὐχὰς τὰς πενθίμους, τὰς ἀναπληρούσας ὅλους τοὺς μὴ ἐκφωνηθέντας ἐπικηδείους λόγους δι' ὑπερτάτης τινός θείας ἐμπνεύσεως, διότι μοιραίως ἐφηρμόζοντο πρὸς τὰ πράγματα, ἀπὸ τῶν δακρύων τὰ ὁποῖα βιαίως καὶ παρὰ πᾶσαν ἐν ἐπιγνώσει ἀντίστασιν ἔβρεχον τοὺς ὀφθαλμοὺς ὅλου τοῦ κόσμου, ἀπὸ τοῦ θεάματος τῆς ἀφωσιωμένης αὐτῆς ἀδελφῆς, ἡ ὁποία πρώτην φορὰν χθὲς ἀπὸ τριακονταετίας πεζῇ διήλασε τόσον δρόμον, μορφὴ καὶ αὐτὴ τραγικὴ ἐν τῷ ἀρχαϊκῷ μεγαλείῳ, ἥτις τὴν περιβάλλει, ἀδάκρυτος καὶ διὰ τοῦτο γυνὴ ὑπερτέρα - ἀλλ' ὑπάρχει τι ἄλλο πενθιμώτερον τῶν οὕτω καταλειβομένων δακρύων, ἄλλο τι πενθιμώτερον τῆς ἀδελφικῆς αὐτῆς στοργῆς - ἐξ ὅλων τούτων, ἐνεῖχέ τι τὸ ἀπείρως τραγικὸν ἡ τελευταία πρὸς τὸν τάφον πομπὴ τοῦ ἀνδρός, ὅστις συνεπὴς πρὸς ἑαυτὸν ἔγνω ν' ἀποθάνῃ ἐν γενικῇ καταπλήξει ὡς ἔζησεν ἀεὶ καταπλήσσων καὶ ἐν τῷ θριάμβῳ αὐτοῦ καὶ κατά τὴν μοιραίαν ἀποτυχίαν.

«Νὰ μὴ παύσῃς καὶ ἀπὸ τὸν τάφον Σου ἐπιβλέπων τὰς τύχας τῆς Ἑλλάδος»

Ανυπόγραφο άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Νέος Αριστοφάνης* στις 12 Απριλίου 1896 με τον τίτλο «Χαρίλαος Τρικούπης».

Ἀναπαύεται ἀπὸ χθὲς ὁ μέγας ἀνὴρ ἐντὸς τοῦ τάφου του, καὶ ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον, ὁ ἑλληνισμὸς σύμπας, δάκρυ θερμὸν σπένδων, ἐκλιπαρεῖ τὴν μεγάλην του ψυχήν, νὰ μὴ βαρυθυμήσῃ κατὰ τοῦ πολλὰς πικρίας ποτίσαντος αὐτὸν λαοῦ.

Ὁ λαὸς οὗτος, τὸν ὁποῖον ἠγάπησεν ὅσον οὐδεὶς ἄλλος τῶν πολιτικῶν, διὰ τον ὁποῖον εἰργάσθη ἀποτελεσματικῶς, ἀπαλλάσσων αὐτὸν ἀνίσου φορολογίας καὶ καταθλιπτικῶν πιέσεων τῶν ἰσχυρῶν, ὁ λαὸς οὗτος, παρασυρόμενος ὑπὸ δημεγερτικῶν ψευδολογημάτων, παρ' ἀνδρῶν γνωριζόντων νὰ θεραπεύωσι τὰ ἐλαττώματά του, τὸν ἐπότιζε πικριῶν καί, ἀπογοητευμένος, ἀποτεθαρρημένος, ἀπεσύρετο ἵνα, ὅπως καὶ πάλιν ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πρώτην κραυγὴν κινδύνου, ἣν ὁ ἄφρων οὗτος λαὸς πρὸς αὐτὸν ἀτενίζων ἔρριπτεν.

Ἤδη δέ, ὅτε Σὲ ἔχασε, καὶ τὰ πάθη καὶ τὰ ψεύδη καὶ αἱ δημοκοπίαι πρὸ τοῦ νεκροῦ Σου ἔπαυσαν, ἀφεθεὶς ὁ λαὸς οὗτος εἰς ἑαυτόν, ὑπὸ οὐδενὸς παρασυρόμενος εἰμὴ ὑπὸ τῶν αἰσθημάτων του, αἰσθάνεται ὅλην του τὴν συμφοράν, ἐννοεῖ τὴν ἀπώλειαν, ἣν ὑπέστη, βλέπει τὸ δυσαναπλήρωτον κενόν, ὅπερ ὁ θάνατός Σου ἀφίνει, καὶ βαρυπενθῶν, κεκυρτωμένος καὶ σιωπηλός, ὡς εἶναι ἴδιον τῶν μεγάλων θλίψεων, ἀντιπαρήρχετο πρὸ τοῦ νεκροῦ Σου, προσβλέπει ἐπὶ τοῦ τάφου Σου καὶ δέεται πρὸς τὴν μεγάλην Σου ψυχὴν νὰ μὴ παύσῃς καὶ ἀπὸ τοῦ τάφου σου ἐπιβλέπων τὰς τύχας τῆς Ἑλλάδος, τὴν ὁποίαν τόσον ἠγάπησες, κραταιὰν ἐφαντάσθης, μεγάλην ἤθελες.

Ἀπὸ τῆς πέμπτης μεταμεσημβρινῆς ὥρας τῆς Τετάρτης, καθ' ἣν ὁ νεκρὸς τοῦ Τρικούπη ἐναπετέθη, ἐν μέσῳ τῆς αἰθούσης τῆς κατὰ τὴν ὁδὸν Ἀκαδημίας οἰκίας του, δι' ὅλης τῆς ἑπομένης καὶ μεθ' ἑπομένης ἡμέρας καὶ τοῦ πλείστου μέρους τῆς νυκτός, ἐξηκολούθει σειρὰ ἀτελεύτητος ἀνθρώπων, πάσης ἡλικίας, πάσης τάξεως, παντὸς γένους, ἀντιπαρερχομένη ἐν βαθείᾳ θλίψει καὶ δακρυρροοῦ-

σα πρὸ τοῦ φερέτρου του, ὅπερ δύο πολὺ μεγάλαι λαμπάδες ἐφώτιζον, οἱ ὁποῖαι, ὅμως, ὅσον μεγάλαι, ὅσον τεράστιαι καὶ ἂν ἦσαν, ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐσβέσθησαν, καθὼς ἐσβέσθη καὶ ἡ ψυχὴ ἐκείνου ὅσον μεγάλη καὶ ἂν ἦτο.

Καὶ τὸ προσκύνημα ὅλου τοῦ ἀπείρου ἐκείνου πλήθους τῶν ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παίδων ἦτο τοσοῦτο μᾶλλον συγκινητικόν, καθ' ὅσον δὲν προήρχετο ἐξ αἰσθήματος ἀγάπης, ἀλλ' ἐξ αἰσθήματος θαυμασμοῦ!

Διότι ὁ Τρικούπης δὲν ἠγαπᾶτο ἀπὸ τὰ πλήθη, ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀγαπηθῇ, μὴ γνωρίζων, ἤ, ὅπερ τὸ ἀληθέστερον, μὴ θέλων νὰ περιποιῆται ταῦτα, θεωρῶν ἀνάξιον ἑαυτοῦ νὰ κατέρχηται δημαγωγῶν πρὸς αὐτά, ἀλλὰ δὲν ἠγαπᾶτο, ἐθαυμάζετο.

Καὶ ὅλα ταῦτα τὰ πλήθη ἅτινα ἐτέλουν τὸ προσκύνημα τοῦ νεκροῦ του, ἐτέλουν τοῦτο, θέλοντα νὰ ἐπιδείξωσι μίαν ἔτι φορὰν τὸν θαυμασμόν των, θέλοντα νὰ ἀτενίσωσιν ἅπαξ εἰσέτι τὴν ἐπιβάλλουσαν μορφήν του, καὶ ἴσως, ἴσως θέλοντα νὰ βεβαιωθῶσιν ἰδίοις ὄμμασιν ὅτι ἀπέθανεν ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον ἐν τῷ ἀπείρῳ αὐτῶν θαυμασμῷ ἐσυνείθισαν νὰ θεωρῶσιν ὡς ὑπεράνθρωπον, ὡς ἀθάνατον.

Μεγαλοπρεπής, σοβαρά, ἐπιβάλλουσα, οἷος ὑπῆρξε καὶ ὁ Τρικούπης, ἐγένετο χθὲς μετὰ μεσημβρίαν, ἡ κηδεία τοῦ μεγάλου τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οἰκίας του εἰς τὸ Α΄ Νεκροταφεῖον.

Οὔτε στρατιωτικαὶ παρατάξεις, οὔτε ὅπλων κλαγγαί, οὔτε προστάγματα, οὔτε πένθιμα ἐμβατήρια, οὔτε στέφανοι, οὔτε ἐξωτερικαὶ ἐπιδείξεις, οὔτε λόγοι ἐπικήδειοι, οὔτε ἐλεγεῖα ἐπιτάφια, οὔτε κανονιοβολισμοί, ἀλλὰ πένθος βαρύ, θλῖψις βαθεῖα, σιγὴ νεκρική, ἣν διέκοπτον μόνον αἱ εὐχαὶ τῶν ἱερέων, ἰδού ἡ κηδεία τοῦ Τρικούπη.

Δὲν εἶχε τι τὸ πανηγυρικόν, ὅπερ ἄλλαι ὁμοίου εἴδους κηδεῖαι προσλαμβάνουσι, δὲν ἔβλεπε τις παρατεταγμένα τὰ πλήθη ἀνὰ τὰς ὁδοὺς δι' ὧν ἡ νεκρικὴ πομπὴ θὰ διήρχετο, καὶ μετ' ἀνυπομονησίας περιμένοντα ὡς ἐν ἡμέραις πανηγυρικῶν ἑορτῶν νὰ ἴδωσι τοὺς ἐν τέλει, τὴν στρατιωτικὴν παράταξιν, νὰ ἀκούσωσι τὴν μουσικήν, καὶ πηδῶντα καὶ χαίροντα, νὰ καταλαμβάνωσι τοὺς πέριξ λόφους, ὅπως ἀκούσωσι τοὺς λόγους καὶ τοὺς κανονιοβολισμούς.

Ὄχι! Σιωπηλόν, κατηφές, μὲ ἐζωγραφισμένην τὴν βαθεῖαν θλῖψιν ἐπὶ τοῦ προσώπου του, ἠκολούθει τὸ ἄπειρον ἐκεῖνο πλῆθος, ὡς νὰ συνείχετο ἐκ τοῦ σεβασμοῦ τὸν ὁποῖον ἠσθάνετο πρὸς τὸ μεγαλεῖον τοῦ κηδευομένου ἀνδρὸς καὶ προέπεμψεν αὐτὸν μέχρι τῆς ὑστάτης του κατοικίας.

Ὅτε δὲ κατεβιβάσθη εἰς τὸν τάφον τὸ φέρετρον ὅπερ ἐνέκλειε τὸν Χαρίλαον Τρικούπην καὶ ἡ σκαπάνη τοῦ νεκροθάπτου ἐκάλυψεν αὐτὸ διὰ χωμάτων, δὲν ἐξεχύθησαν τὰ πλήθη ὡς εἰς ἄλλας ὁμοίας περιστάσεις ἀνὰ τὰ καφενεῖα καὶ τοὺς συνήθεις περιπάτους, ἀλλ' ἐπίσης σιωπηλὰ καὶ κατηφῆ ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια μὲ συνεσφιγμένην τὴν καρδίαν καὶ ἕτοιμα νὰ ἐκσπάσωσιν εἰς θρήνους.

Καὶ ἐν τοῖς λόγοις καὶ ἐν τοῖς ἔργοις, καὶ ἐν τῇ ζωῇ καὶ ἐν τῷ θανάτῳ τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, καταφαίνεται ἡ σφραγὶς τοῦ μεγαλείου.

Δύο πῆχες κάσσα μοναχὰ σ' ἐχώρεσε καὶ σένα

του Αριστομένη Προβελέγγιου

Ποίημα που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ο Ρωμηός* στις 13 Απριλίου 1896 με τον παραπάνω τίτλο.

Στὰ χέρια σὲ τὸν Ἄτλαντα σ' ἐβγάλαν ἀπ' τὴ θύρα
τὴν μαυροφορεμένη,
τὴ θύρα, ποὺ ἀόρατη τῆς δόξας ἡ πορφύρα
τὴν ἔχει στολισμένη.

Οἱ μύριοι ποῦ ξεπέταγαν πόνου παλμοὶ γιὰ σένα
δὲν 'μπόρεσαν – ὠϊμένα! –
στὸ στῆθος, π' ὠνειρεύτηκε κι' ἐπόθησε μεγάλα,
ζωῆς νὰ χύσουν στάλα.
Νὰ 'δῇ μετάνοια, δάκρυα, λαχτάρα καὶ λατρεία,
καὶ νὰ χαρῇ ἡ καρδιά του,
ποὺ πικραμένη ἐπάγωσε στὴν ἄχαρη ἐξορία
σ' ἀγκάλιασμα θανάτου.

Νὰ 'δῇ τὴ γῆ, ποὺ δέχτηκε τὸ πῦρ, τὴ δύναμί του,
τὴ μεγαλοφυΐα,
περίλυπη ἀλλ' εὐγνώμονη ν' ἀνοίγῃ στὸ κορμί του
ἀγκάλη τρισαγία.

Αριστομένης Προβελέγγιος. Ξυλογραφία του Νικ. Οικονομόπουλου από το περ. Ημερολόγιον του Κ. Φ. Σκόκου *του 1889, σ. 130. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Ὁ ἡττημένος

του Εμμανουήλ Ρέπουλη

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 13 Απριλίου 1896 με τον παραπάνω τίτλο.

– Ἡ Ἑλλὰς θέλει νὰ ζήσῃ καὶ θὰ ζήσῃ.

– Δι' ἐμὲ οὐδὲν θέλγητρον ἔχει πλέον ὁ βίος.

Ὁ τάφος ἐκάλυψε τὸν εἰπόντα. Ἀπὸ σήμερον ἀνήκει πλέον εἰς τὴν ἱστορίαν ἡ καταπληκτικωτέρα φυσιογνωμία τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς πολιτείας. Δόξα ἐξιχθεῖσα εἰς τὸ ἀπόγειον, δόξα δουπήσασα εἰς συντρίμματα. Ἐλπίσας ὅσον οὐδεὶς καὶ αἰσιοδοξήσας ὅσον οὐδεὶς καὶ πιστεύσας εἰς τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος ὅσον οὐδεὶς καὶ κομίσας τὸ Ἑλληνικὸν ἐπὶ πτερύγων ἐλπίδων καὶ ἐπὶ πτερύγων ὀνείρων, καὶ εὑρεθεὶς μετὰ τοῦ Ἔθνους πρὸ τῆς δεινοτέρας πραγματικότητος, πρὸ ἐρειπίων, καὶ συντρίψας τὰς ἐλπίδας καὶ διαλύσας τὰ ὄνειρα ὡς δρόσον. Καὶ ὁ μέγας αὐτὸς ἀποθνήσκει λέγων: «δι' ἐμὲ οὐδὲν θέλγητρον ἔχει πλέον ὁ βίος!»

Οὐδεὶς Ἕλλην πολιτικὸς ἀπέθανεν ἄγευστος πικριῶν. Εἶναι ὁ κοινὸς πάντων κλῆρος αἱ πικρίαι. Τὸ ἄφευκτον ἐπακολούθημα τοῦ ἐλέγχου τῆς πολιτικῆς. Εἴς τινας εἰς τὸ τέλος τοῦ ποτηρίου. Εἰς ἄλλους ἀπὸ στεφάνης μέχρι τρυγός. Εἰς τούτους κατατάσσεται ὁ Τρικούπης. Ἀλλ' αἱ πικρίαι αὗται δὲν εἶναι αἱ ἀπογοητεύουσαι τοὺς πολιτικοὺς ἄνδρας, τοὺς ἀνταξίους κυβερνήσεως. Μεταπτώσεις βίαιαι, τροπαὶ μεγάλαι καὶ ταχεῖαι, λαμπραὶ ἐξάρσεις, πτώσεις ταπειναί, ἐνισχύσεις ἐξ ἀδυναμίας, συντριβὴ ἐκ παντοδυναμίας, εἶναι ἄφευκτοι φάσεις τῆς τύχης τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν εἰς Κράτη κοινοβουλευτικά, ἦσαν ἀνέκαθεν εἰς Πολιτείας δημοκρατουμένας. Νῦν μὲν τὸ ρεῦμα τοῦ λαοῦ ὀγκούμενον ὑψώνει καὶ θέτει ἐπὶ κεφαλῆς τὸν αἱρετὸν ἄρχοντα, νῦν δὲ τὸ ρεῦμα τοῦ λαοῦ μεταστρεφόμενον παρασύρει τὸ βάθρον καὶ καταχραίνει καὶ βορβορώνει καὶ κατασυντρίβει τὸ εἴδωλον. Αἰώνιος νόμος. Καὶ τύχη αἰωνία, ἥτις δὲν ἐξαίρει οὔτε τοὺς εἰς μηδὲν ἁμαρτάνοντας.

Τοιαύτην φάσιν δὲν εἶδε τὸ πρῶτον τώρα ὁ Τρικούπης, εἰς τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ πολιτικοῦ του βίου. Οὔτε ἦτο δυνατὸν ἐξ αὐτῆς νὰ ἀπογοητευθῇ, ὥστε νὰ μὴ βλέπῃ πλέον θέλγητρα εἰς τὸν βίον.

Δι' ὃν ἀπέκαυσεν ἡ πάχνη τὰς ἀμπέλους... τοῦ ἀρχαίου κωμικοῦ ὁ καυστικὸς πρὸς σύγχρονόν του δημαγωγὸν στῖχος, εἶχε λεχθῆ πολλάκις καὶ πρὸς τὸν Τρικούπην ὑβριστικῶς καὶ ἀσεβῶς, καὶ σημαῖαι μαῦραι εἶχον ὑψωθῆ καὶ ἀποδοκιμασίαι βάναυσοι καὶ βάρβαροι εἶχον τελεσθῆ ἐν τῇ ὁρμῇ τῆς κομματικῆς ἐμπαθείας. Ἀλλ' ὁ Τρικούπης δὲν ἀπεγοητεύθη. Ἀλλ' ὁ Τρικούπης ἐγέλα.

Πάχνη εἰς τὰς ἀμπέλους – Ὁ Τρικούπης!

Ἀνομβρία – Ὁ Τρικούπης!

Σεισμοὶ – Ὁ Τρικούπης!

Πυρκαϊαὶ – Ὁ Τρικούπης!

Ἀφορία ἐν Θεσσαλίᾳ – Ὁ Τρικούπης!

Κρίσις σταφιδικὴ – Ὁ Τρικούπης!

Πλημμῦραι – Ὁ Τρικούπης!

Ἀκρὶς – Ὁ Τρικούπης!

Ἀρουραῖοι – Ὁ Τρικούπης!

Ναυάγια – Ὁ Τρικούπης!

Καμμία θεομηνία, καμμία πληγὴ Φαραώ, καμμία γενικὴ δυστυχία, ἥτις νὰ μὴ ἀπεδίδετο εἰς τὸν Τρικούπην. Καὶ ἔπεσεν ὑπὸ τοιαύτην τοῦ λαοῦ ἐξέγερσιν, ὑπὸ τοιούτων ἐλατηρίων. Ἔπεσε συντριβείς. Ἀλλὰ δὲν ἀπεγοητεύθη. Ἀλλὰ δὲν ἀπεθαρρύνθη. Ἀλλ' οὔτε κἂν ἐβαρύνθη νὰ πολιτεύεται. Καὶ ἐπανελθὼν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ἔπεσε καὶ πάλιν. Ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν ἀπεγοητεύθη. Καὶ ἐταξείδευσεν εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην προπαρασκευάζων –πολὺ πατριωτικῶς, πολὺ φιλοτίμως, πολὺ ἐθνικῶς– τὸ ἔδαφος τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Διότι ἐγνώριζε τῆς πολιτικῆς τύχης τὰς μεταπτώσεις καὶ ἀνέμενε τὴν ἐπαύριον, βέβαιος ἐφ' ἑαυτόν, βέβαιος ἐπὶ τὸ μέλλον τῆς πατρίδος. Τί ἆρά γε κατόπιν συνέβη;

Ἀπεγοητεύθη ἐξ ἑαυτοῦ! Τὸ θέλγητρον τῆς ζωῆς δὲν εἶναι ὁ περὶ ἕκαστον κόσμος. Καὶ ἄνδρες τῶν θετικῶν ἀρχῶν τοῦ Τρικούπη τὸ ζητοῦν ἐν ἑαυτοῖς. Ἐν ἑαυτῷ δὲν εὗρισκε πλέον ὁ Τρικούπης τὸ θέλγητρον, καὶ ἂν ἀκόμη ἐνόμιζεν ὅτι ἔλειπε περὶ αὐτόν. Ἔλειπε πλέον ἐξ ἑαυτοῦ ἡ δύναμις ἣν οἱ ἀσθενεῖς τὸν χαρακτῆρα ἀναμένουσιν ἔξωθεν. Ἡ δὲ δύναμις αὕτη, ἣν δαιμόνιον ὠνόμασεν ὁ Σωκράτης, ἣν τύχην ὁ Καῖσαρ εἶπεν, ἣν εἱμαρμένην ὁ Ναπολέων ἐχαρακτήρισεν, ἣν πίστιν εἰς τὸν Θεὸν ἐθεώρησεν ὁ Οὐάσιγκτων, εἶναι πάντοτε καὶ διὰ πάντας ἡ ἐν τῷ δρῶντι πίστις εἰς τὴν θέλησίν του, ἡ πίστις εἰς τὴν γνώμην του, ἡ πίστις εἰς τὴν δύναμίν του. Αὐτὴν εἶχε χάσει πλέον ὁ Τρικούπης, καὶ αὐτὴ ἀπετέλει τὴν δύναμίν του, αὐτὴ τὴν ὑπεροχήν, αὐτὴ τὴν ἐπιβολήν, αὐτὴ τὸ θέλγητρον. Καὶ ἀπέθανε μὲ ἡττημένην τὴν ψυχήν του, μὲ πόνον βαθὺν ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ ἔργον δι' ὃ προωρίσθη, δι' ὃ ὑψώθη, εἰς ὃ ἐπίστευσεν. Ἔζη ἐγκαρτερῶν ἐν σιωπῇ μέχρι θανάτου· ἀλλ' ἐγκαρτερῶν ἐν ἑαυτῷ ὄχι πλέον πιστεύων ἐφ' ἑαυτόν.

Δὲν ἦτο ἡ ἀπογοήτευσις ἡ ἐκ τῆς ἐκλογικῆς ἀποτυχίας. Δὲν ἦτο ἡ ἐκ τῆς ἄνωθεν ἢ κάτωθεν ἀντιδράσεως. Ἦτο ἡ ἐξ ἑαυτοῦ, ἡ ἐκ τῆς ἀποτυχίας τῆς δράσεώς του, ἀδιάφορον πῶς ἐπελθούσης. Ἀνὴρ τοῦ ψυχικοῦ σθένους τοῦ Τρικούπη δὲν μοιρολογεῖ ποτὲ διὰ τὴν παραπλάνησιν ὀλίγων ἐκλογῶν. Ἀλλ' οὔτε

δι' ἄλλην ἄλλοθεν ἀντίδρασιν, ὁ ἀκριβῶς ἐγκαινιάσας τὸ πολιτικόν του στάδιον διὰ προκλήσεως πρὸς τοιαύτην ἀντίδρασιν. Ἡ ἀπογοήτευσις ὑπῆρχε πρὸ τῶν ἐκλογῶν τοῦ 95. Ἐσπάρη καὶ ἐρριζοβόλησεν ἵνα ἐξέλθῃ μετὰ τῆς ψυχῆς του ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἐκαλεῖτο νὰ δώσῃ σωρὸν ἐγγυήσεων καὶ ἐγγράφων ὑποσχέσεων προσβλητικῶν τῆς κυβερνητικῆς ἀξιοπρεπείας ἵνα ἀναστείλῃ τὴν χρεωκοπίαν. Ἀνεπτύχθη ἐμπεδωθεῖσα πλέον ἀφ' ἧς ἀπήγγειλε τὴν πτώχευσιν τοῦ Κράτους. Ἡ ἔντασις τῶν ὑστάτων προσπαθειῶν πρὸς περισυλλογὴν τῶν ἐρειπίων ἔπνιγε τὴν ἀπογοήτευσιν. Καὶ ὅταν τὴν τελευταίαν νύκτα τῆς ἐκλογῆς ἔλεγεν ἐν Μεσολογγίῳ εἰς τοὺς περὶ αὐτόν : Νὰ κερδίσωμεν τὴν ἐκλογὴν καὶ ἂς εἶναι καὶ μὲ μίαν μόνον ψῆφον! – τὴν ἔκρηξιν τῆς ἀπογοητεύσεως προσεπάθει νὰ συγκρατήσῃ, ἐλπίζων ὅτι ἡ μία αὐτὴ ψῆφος θὰ τοῦ ἤνοιγε νέους δράσεως ὁρίζοντας καὶ θὰ τὸν ἐνέπνεε νέον ἐφ' ἑαυτὸν θάρρος. Ὅταν κατόπιν εἶπεν εἰς τοὺς παρισταμένους: Κύριοι, βουλευτὴς Μεσολογγίου εἶναι ὁ Γουλιμῆς, καλὴν νύκτα σας ! – ἀπεχαιρέτισε συγχρόνως τὰς ἀφ' ἑαυτὸν ἐλπίδας, καὶ τότε ἐξώρμησαν τὰ κύματα τῆς ἀπογοητεύσεως καὶ ἔπνιξαν τὸ θέλγητρον τῆς ζωῆς, καὶ ὁ Τρικούπης ἀποδοθεὶς εἰς ἑαυτόν, ἐν κρίσει ψυχρᾷ, ἐν σκέψει φιλοσοφικῇ, ἐν συγκινήσει, ἀλλ' ὄχι ἐν ἐξάψει, ὄχι ἐν ἀγανακτήσει, ὄχι ἐν θυμῷ, εἶπε : δὲν πολιτεύομαι πλέον! Εἶχεν ἐπέλθει ἡ νὺξ τῆς ψυχῆς του. Εἶχε δύσει πλέον ὁ ἥλιος τῶν ἐλπίδων του, ὁ ἀστὴρ τῆς ἐφ' ἑαυτὸν πίστεως τοῦ ἐξ ὑπερβολὴν αὐτοπεποιθήσεως πάσχοντος, κατὰ τὴν ὁμολογίαν ἐξόχου ἄλλοτε συνυπουργοῦ του διὰ τοῦτο ἀκριβῶς παραιτηθέντος.

Ἠγάπησε τὴν πολιτικὴν καὶ ὕψωσεν αὐτὴν καὶ ὑψώθη ὑπ' αὐτῆς. Ἀλλὰ καὶ τῆς ἀρχῆς ὁ ἔρως διέπεται ὑπὸ κανόνων φυσικῶν διὰ τοὺς πιστῶς καὶ ὑπερηφάνως ἀγαπῶντας. Καὶ ὁ Τρικούπης συνῃσθάνθη ὅτι δὲν ἦτο πλέον ὁ δυνάμενος ν' ἀξιοῖ πρωτεῖα ὑπερήφανα εἰς τὴν διεκδίκησιν τῆς ἀρχῆς. Εἶχεν ἡττηθῆ. Ὄχι ὑπὸ τῶν ψήφων· ὑπὸ τῶν πραγμάτων. Ἡ ὀδυνηρὰ ἐξομολόγησις ὅτι οὐδὲν εὕρισκεν εἰς τὴν ζωὴν θέλγητρον, ἦτο ὁμολογία ἥττης. Οὔτε ἐπήρκει πρὸς τὴν φιλοδοξίαν τοῦ Τρικούπη ἡ γενομένη πρόοδος εἴτε εἰς τὴν φορολογίαν εἴτε εἰς τὴν συγκοινωνίαν εἴτε εἰς τοὺς ἄλλους τῆς διοικήσεως κλάδους. Ἡ συνείδησις δὲ αὕτη τοῦ Τρικούπη δεικνύει τὸ μεγαλεῖον τῆς ψυχῆς του· ὅτι δὲν ἐπόθησε νὰ ζῇ διὰ οὐδὲν πλέον ἐν τῷ κόσμῳ, ἐφ' οὗ τὸ ὄνειρον τοῦ βίου του, ὁ σκοπὸς τῆς φιλοδοξίας του, ἡ ἐξύψωσις τοῦ ἔθνους, ὡς αὐτὸς τὴν ὠνειρεύετο, ἐξέφυγεν - ἀδιάφορον ἐκ τίνων λόγων - τῶν χειρῶν του, καὶ δεκαπενταετὴς ἐπίπονος πολιτεία εἶχεν ἐξαντλήσει καὶ τὸ ἔθνος καὶ αὐτὸν χωρὶς νὰ ἐπιτευχθῇ ὁ κοινὸς πόθος, ὁ μέγας πόθος, ἡ ἀνόρθωσις τοῦ Κράτους καὶ διὰ τῆς ἀνορθώσεως ἡ ἐπέκτασις τῶν ὁρίων του ἢ τοὐλάχιστον ἐπαρκὴς παρασκευὴ πρὸς τοιαύτην σταδιοδρομίαν. Δὲν θὰ ἦτο Τρικούπης ἂν ἠρκεῖτο εἰς κορεσμὸν ταπεινῆς ἀρχομανίας καὶ θὰ διέψευδε τὴν περὶ αὐτοῦ ἰδέαν. Ἐχόρτασε τοιαύτην δόξαν. Ἀλλ' ἡ ἄλλη τὸν ἐξέφυγεν. Ἡττήθη. Μὲ τὴν ὁμολογίαν δὲ τῆς ἥττης ἀποθανών, ἔσωσε τὴν φήμην τῶν ἀρετῶν του δι' ἃς ἐξίχθη εἰς τὴν περιωπὴν τοῦ πρώτου ἕλληνος. Ὁ βροντοφωνήσας ἄλλοτε μὲ ἐμπνευσμένον σθένος καὶ τὸ ἑλληνικὸν ἐμπνέον: ἡ Ἑλλὰς προώρισται νὰ ζήσῃ καὶ θὰ ζήσῃ, οὐδὲν ἄλλο ἔπρεπε κατόπιν τῆς ἀποτυχίας νὰ εἴπῃ ἤ : Δι' ἐμὲ δὲν ἔχει πλέον θέλγητρον ἡ ζωή.

Τιμὴ εἰς τὸν ἡττημένον· ὅτι τὴν ἥτταν ὁμολογῶν καὶ τὴν ἀπώλειαν τῆς ἐφ' ἑαυτὸν πίστεως, ἔσωσε τὸ μεγαλεῖον τῆς ψυχῆς του.

ΕΓΡΑΨΑΝ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ

«Μέχρι τῶν ἀπωτάτων γωνιῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ»

του Γεώργιου Τσοκόπουλου

Το παρακάτω κείμενο αποτελεί τον πρόλογο του έργου του *Χαρίλαος Τρικούπης. Βιογραφία*, Ἐν Ἀθήναις, χ.ε., 1896, σ. ε΄-στ΄:

«Τὸ σπουδαιώτατον κεφάλαιον τῆς ἱστορίας ἑνὸς ἔθνους», λέγει ὁ Paul Helmin εἰς τὸν πρόλογον τῆς βιογραφίας τοῦ Βίσμαρκ, «ἀποτελεῖ πραγματικῶς ἡ πιστὴ καὶ ἀκριβὴς βιογράφησις τῶν μεγάλων αὐτοῦ ἀνδρῶν τῶν πολιτικῶν, οἵτινες ἐν τῇ διευθύνσει τῶν κοινῶν διέγραψαν ἐμφανὲς τὸ σημεῖον τῆς δράσεώς των. Ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ τὰ μεγάλα παθήματα καὶ αἱ ἐθνικαὶ εὐτυχίαι συστέλλονται εἰς ἓν ἄτομον καὶ ἡ ἀφῃρημένη ἰδέα τοῦ Ἔθνους αἰσθητοποιουμένη εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἐπιφανοῦς αὐτοῦ πολιτικοῦ καθίσταται προσιτὴ εἰς μελέτην. Ἀπ' αὐτῆς πρωτίστως δύνανται νὰ ἐξαχθῶσι τὰ ἀσφαλῆ συμπεράσματα, εἰς αὐτὴν ὁ λαὸς θὰ σπουδάσῃ τὸν χαρακτῆρα του, εἰς τὰς σελίδας της θὰ σημειώσῃ καταφανῆ τὰ ἀποτελέσματα τῶν προσωπικῶν σφαλμάτων ἢ τὰ ὠφελήματα ἐκ τῶν δεξιῶν σκέψεων».

Τῷ ὄντι εἰς τὸν ἑξηκονταετῆ ἐλεύθερον βίον τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ὁ μελετῶν τὴν ἱστορίαν ἀνευρίσκει ὀλίγους ἄνδρας, οἵτινες ἐν τῇ διευθύνσει τῶν κοινῶν ἐσημείωσαν ἰδίαν ὅλως ἐποχὴν καὶ ἀπετύπωσαν εἰς αὐτὴν τὴν σφραγῖδα τοῦ ἰδίου των πνεύματος.

Μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν τούτων ἰδιαιτέραν ὅλως κατέλαβε θέσιν ὁ Χαρίλαος Τρικούπης. Αἱ πράξεις του, ἀπὸ τῶν ἐνεργειῶν του εἰς τὰ ὕψιστα τῆς ἐθνικῆς ἰδέας συμφέροντα μέχρι τοῦ ἐλαχίστου νομοθετικοῦ διαβήματος, ὁ βίος του, ἀπὸ τῆς ἀπιστεύτου ἀφοσιώσεώς του εἰς τὸ καθῆκον μέχρι τῆς ἁπλουστέρας κοινωνικῆς ἀναστροφῆς, φέρουσιν ἀπότυπον ἰδιαιτέραν ἀτομικὴν τοῦ ἀνδρὸς σφραγῖδα, τὸν τύπον τῆς ὑπερόχου του πρωτοτυπίας, τῆς μοναδικῆς του αὐτοπεποιθήσεως. Εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν ἀρετὴν ἐθεμελίωσε τὸ πρόγραμμα τῶν ἐλπίδων καὶ τῶν πόνων, τῶν ὁποίων ἀπόρροια ὑπῆρξεν ἡ ἀπὸ βάθρων μελετηθεῖσα ἀνακαίνησις τοῦ κυβερνητικοῦ καὶ πολιτειακοῦ ἐν γένει συστήματος.

Τὸν βαθὺν μελετητὴν τῆς πατρίου ἱστορίας θὰ καταπλήξῃ ἡ σπουδὴ τῆς μεγάλης αὐτῆς μορφῆς, ὡς καταπλήττει πᾶν τὸ αἰρόμενον ὑπὲρ τὰ κοινὰ ὅρια καὶ ὑψούμενον ἄνω τῶν συνήθων ἀναστημάτων. Σκέψις εὐρεῖα, πνεῦμα ὑπέροχον, μόρφωσις ἀρτία κατήρτισαν πολιτευτὴν βαθὺν καὶ ὀξύνουν ἐξ ἐκείνων τοὺς ὁποίους παράγοντες οἱ αἰῶνες ἐξαντλοῦνται, ἄνδρα θαυμαστὸν προτρέξαντα ἴσως τῆς ἐποχῆς του καὶ ὀνειρευθέντα ἀναμόρφωσιν ἀδύνατον ἴσως εἰσέτι διὰ τὸ ἀμόρφωτον κράτος.

Εἰς τὸ μεμελετημένον αὐτὸ σχέδιον, τὴν θαρραλέαν διαγραφὴν τῶν σφαλμάτων ἐπὶ νεοπαγοῦς πολιτείας καὶ τὴν θεμελίωσιν ἀρτίου καθεστῶτος προόδου καὶ ἐπιδόσεως ἀναλόγου πρὸς τὰ ἰδεώδη καὶ τοὺς πόθους τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὁ Τρικούπης ὀφείλει τὰς πρώτας του πικρίας, τὰς πικράς του ἀποτυχίας. Τὰ μεγάλα ἐκεῖνα σχέδια ἐπὶ τῶν ὁποίων ἤλπιζε τὴν θεμελίωσιν πολιτείας ἁγνῆς καὶ ἀμέμπτου δὲν ἔτυχον τοῦ καταλλήλου ἐδάφους καὶ τὸ οἰκοδόμημα, τὸ μέγα καὶ περίλαμπρον οἰκοδόμημα τὸ ὁποῖον ὠνειρεύθη, ἂν δὲν κατέρρευσε, διὰ τὴν σοφὴν καὶ ἀληθῆ κατασκευήν, πάντως, ὅμως, δὲν ἐστερεώθη ὡς ἐκεῖνος τὸ ἤλπισε.

Διότι κανεὶς ἕως τώρα πολιτικὸς τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔρριψε τόσο μακρὰν τὰ βλέμματα μέχρι τῶν ἀπωτάτων γωνιῶν τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὡς ὁ Τρικούπης. Ἡ ἐργασία ἡ ἐσωτερικὴ δὲν ἀπερρόφησε τὸ εὐρὺ καὶ στερεὸν πνεῦμα του καὶ τὰ ἑκάστοτε ἐξωτερικὰ ζητήματα εὗρον αὐτὸν ἕτοιμον ἐπὶ τὸ καθῆκον, οὕτω δὲ πολλάκις μέγιστοι κίνδυνοι ἀπεσοβήθησαν καὶ ἐπιτυχίαι ἐθνικαὶ κατώρθωσαν μόνον διὰ σοφῆς διπλωματικῆς ἐνεργείας καὶ εὐφυοῦς καὶ δεξιᾶς πολιτικῆς. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ πανελλήνιος τοῦ ἀνδρὸς φήμη καὶ ἡ ἀπεριόριστος πεποίθησις τοῦ ἔξω ἑλληνισμοῦ καὶ ἀκόμη τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου ἐπὶ τὸν πολιτευτήν.

Δυστυχῶς τὸ ἔργον ἀνεκόπη εἰς τὸ μέσον καὶ τὰ μεγάλα ὄνειρα κατέρρευσαν, ἀπὸ τὸν βίον δὲ τὸν πλήρη δράσεως καὶ ἐπιτυχιῶν τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς θ' ἀπομείνουν τὰ ἄριστα ἀληθῶς ὑποδείγματα, ἐπὶ τῶν ὁποίων πολιτικὴ ἀναμορφώσεως καὶ ἐθνικῆς ἀναγεννήσεως δὲν στηρίζει τὰς ἐλπίδας τοῦ μέλλοντος τῆς ἐθνικῆς μας ὑπάρξεως.

«Ὁ Τρικούπης ὑπῆρξεν εἰσηγητὴς καὶ τῆς διαλεκτικῆς»

του Αθανάσιου Ευταξία

Απόσπασμα από το άρθρο του «Τὸ ἱστορικὸν πρόσωπον τῆς Βουλῆς» που δημοσιεύθηκε στο συλλογικό έργο *Ἡ Ἑλλὰς κατὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνας. Πανελλήνιον Εἰκονογραφημένον Λεύκωμα*, Ἐν Ἀθήναις, Καταστήματα «Ἀκροπόλεως» Β. Γαβριηλίδου, 1896, σ. 64-65.

Ὁ κοινοβουλευτισμὸς ἤρξατο εἰσαγόμενος παρ' ἡμῖν ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς βασιλείας Γεωργίου, πρῶτος δὲ εἰσηγητὴς αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως ὁ Ἀλέξανδρος Κουμουνδοῦρος. Ὅπως οὗτος ἐνισχυθῇ καὶ παγιωθῇ ἐν τῇ Ἀρχῇ ἀπέναντι κραταιῶν ἀντιπάλων, οἵοι ἦσαν τότε ὁ Δημ. Βούλγαρης καὶ ὁ Ἐπαμ. Δεληγεώργης, δὲν ἐδίστασε νὰ προβῇ εἰς παντοίας παροχὰς πρὸς τοὺς ὑποστηρίζοντας αὐτὸν βουλευτὰς ἐγκαταλείπων ἰδίᾳ εἰς τὴν διάκρισιν τούτων τὴν ἐπαρχιακὴν διοίκησιν. Τὸ παράδειγμά του ἐμιμήθησαν εἶτα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον καὶ οἱ διάδοχοί του, καίτοι ἐκτὸς τῆς Ἀρχῆς εὑρίσκοντες αὐτὸ ἀξιοκατάκριτον. Σφοδρότατος ἰδίᾳ πολέμιος τοῦ τοιούτου κοινοβουλευτισμοῦ ὑπῆρξεν ἐν ἀρχῇ ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, ὅστις καὶ ἐκτὸς τῆς Βουλῆς συνέταττε φλογερὰ ἄρθρα κατὰ τῆς *συναλλαγῆς*, ὡς ἀπεκλήθη τότε τὸ καθιερωθὲν παρ' ἡμῖν σύστημα τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ, καὶ ἐντὸς αὐτῆς, ὡς ἡγέτης τοῦ πέμπτου κόμματος, ἀπήγγελεν ἀληθεῖς φιλιππικούς. Τὴν συναλλαγὴν κατεπολέμησεν αὐτὸς καὶ ἔργῳ κατὰ τὴν πρώτην πρωθυπουργίαν του ἐν ἔτει 1875, ὅτε ἐνήργησε τὰς βουλευτικὰς ἐκλογὰς κατὰ τρόπον πρωτοφανῆ ἐν Ἑλλάδι διὰ τὸ ἀμερόληπτον καὶ ἀνεπηρέαστον αὐτῶν. Τὴν συναλλαγὴν ἐφάνη ἀπεχθανόμενος ἐν μέρει καὶ κατὰ τὴν δευτέραν πρωθυπουργίαν του ἐν ἔτει 1880. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς τρίτης πρωθυπουργίας του ἐν ἔτει 1882, ἀκριβῶς ἀφ' οὗ χρόνου ἐξέλιπεν ἐκ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς πᾶς ἐπίφοβος αὐτοῦ ἀντίπαλος, ἔτυχε δ' αὐτὸς παγίας καταπληκτικῆς πλειονοψηφίας ἐν τῇ Βουλῇ καὶ τῆς ἀμερίστου ἐμπιστοσύνης τοῦ Στέμματος, ἀκριβῶς, λέγω, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐρρίφθη ἀκατάσχετος εἰς τὴν συναλλαγήν. Ἐν τούτῳ ὁ Τρικούπης ἀπὸ τοῦ 1882 καὶ ἐντεῦθεν μετέπεσεν εἰς τὸ ἀντίθετον ἄκρον, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς του πολιτικῆς. Μήπως ἀπὸ τῆς περισυλλογῆς καὶ τῶν ἄκρων οἰκονομιῶν, ἃς ἐπρέσβευεν ἐν ἀρχῇ τῆς δευτέρας πρωθυπουργίας του, δὲν μετέπεσεν ἔκτοτε εἰς ἀληθῆ μεγαλομανίαν ὑπερτιμῶν τὰς οἰκονομικὰς δυνάμεις τῆς χώρας καὶ ἐξογκῶν τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ Κράτους εἰς τὸ ὑπερδιπλάσιον; Δυστυχῶς δὲ ὁ διάδοχός του Θ.Π. Δηλιγιάννης ἐξηκολούθησε τὴν αὐτὴν ὁδόν, ἔν τισι μάλιστα καὶ ὑπερηκόντισεν αὐτόν.

Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἀπεπειράθη ἐν ἀρχῇ ν' ἀντιταχθῇ πως κατὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ, ἀποπέμψας πρὸς τοῦτο διάφορα ὑπουργεῖα, ἀπολαύοντα τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς καὶ διαλύσας ταύτην ἐπανειλημμένως. Μετὰ δεκαετεῖς, ὅμως, ματαίας προσπαθείας, καθ' ἃς εἶδεν ἐν μιᾷ στιγμῇ κλονιζόμενον αὐτὸν τὸν θρόνον του, ἠναγκάσθη νὰ προσχωρήσῃ εἰς τὸ δόγμα τῆς δεδηλωμένης, ὅπερ ἐκθύμως ὑπεστήριζε τότε ὁ Τρικούπης. Ἔκτοτε ἀφεθεὶς ἀχαλίνωτος ὁ κοινοβουλευτισμὸς ἐκρατύνθη καὶ ἠνδρώθη ἐν ἡμῖν ἐπὶ ἀνατροπῇ τῶν ὅρων τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος. Ἔκτοτε ἐπῆλθε παντελὴς σύγχυσις τῶν διαφόρων ἐξουσιῶν τοῦ Κράτους. Ἡ Βουλὴ παρῃτήθη σχεδὸν τὰ πρῶτα καὶ κύρια αὐτῆς δικαιώματα τοῦ ἐλέγχου καὶ τῆς νομοθεσίας ἀντὶ πινακίου φακῆς, ἀντὶ τοῦ δικαιώματος, ὅπερ ἀπέκτησαν οὕτως οἱ φίλοι τῆς Κυβερνήσεως βουλευταί, ἵνα λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν αἱ συστάσεις αὐτῶν, ὡς πρὸς τὴν κατάληψιν τῶν δημοσίων θέσεων καὶ ἀξιωμάτων. Οὕτως οὐδεὶς ἀληθὴς ἔλεγχος ἐνασκεῖται πλέον ἐν τῇ Βουλῇ ἐπὶ τῶν κυβερνητικῶν πράξεων. Καὶ αὐτὸς ὁ πρῶτος καὶ κύριος αὐτῆς ἔλεγχος ὁ ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως ἔμεινε νεκρὸν γράμμα τοῦ Συντάγματος καὶ τοῦ Νόμου περὶ Δημοσίου Λογιστικοῦ, ἀφοῦ οὐδέποτε ὑποβάλλεται εἰς αὐτὸν ὁ ἀπολογισμὸς τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων τοῦ Κράτους. Καὶ ἡ νομοθετικὴ αὐτῆς ἐργασία γίνεται κατὰ τύπους μόνον. Τὰ διάφορα νομοσχέδια ἢ δὲν παραπέμπονται τὸ παράπαν εἰς τὰς ἁρμοδίας ἐπιτροπάς, ἢ παραπεμπόμενα εἰς αὐτὰς ἐπιστρέφονται καὶ ὑποβάλλονται εἰς τὴν ὁλομέλειαν τῆς Βουλῆς, ἄνευ οἱασδήποτε προεπεξεργασίας, ἐκεῖ δὲ συζητοῦνται καὶ ἐπιψηφίζονται ἐπιτροχάδην. Οὕτω δὲ γίνονται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀβασανίστως καὶ ἀμελετήτως νόμοι τοῦ Κράτους δοκίμια τοῦ πρώτου τυχόντος τμηματάρχου ἢ γραμματέως ὑπουργείου, τοῦ πρώτου τυχόντος νομοσχεδιοποιοῦ, ἀσυνάρτητα ἐνίοτε καθ' ἑαυτά, ἀντιφάσκοντα δὲ πρὸς ἄλλους νόμους καὶ μὴ πληροῦντα ἀληθῆ τινα ἀνάγκην, συντελοῦντα δὲ μόνον εἰς ἐπαύξησιν τοῦ νομοθετικοῦ ἡμῶν χάους. Ἐντεῦθεν παριστάμεθα μάρτυρες ἀπὸ ἐτῶν πολλῶν τοῦ πρωτοφανοῦς τούτου γεγονότος ἐν τοῖς χρονικοῖς παντὸς συνταγματικοῦ Κράτους, καθ' ὃ ἡ μὲν Κυβέρνησις νομοθετεῖ, ἡ δὲ Βουλὴ διοικεῖ. Εἰς τὴν σύγχυσιν ταύτην τῶν ἐξουσιῶν ἐδέησε τελευταῖον νὰ συμπαρασύρῃ ὁ κοινοβουλευτισμὸς καὶ αὐτὴν τὴν δικαστικὴν ἐξουσίαν. Εἶχε μορφωθῇ κατὰ τὰ τελευταῖα πέντε ἔτη σταθερὰ νομολογία τοῦ Ἀρείου Πάγου περὶ τῆς ἀποζημιώσεως τῶν δημοτικῶν ὑ-

Αθανάσιος Ευταξίας. Ελαιογραφία της Άννας Καλλία-Βιτάλη. Βουλή των Ελλήνων.

δῶν. Τὴν νομολογίαν ταύτην ἀνέτρεψεν ἤδη ἑρμηνευτικὸς νόμος, ἐπιβληθεὶς εἰς τὴν Βουλὴν χάριν ἐκλογικῶν λόγων. Τίς ἐγγυᾶται νῦν εἰς ἡμᾶς ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη δὲν θὰ ἔχῃ καὶ ἄλλα ἐπακόλουθα, καθ' ἃ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία θὰ σφετερισθῇ ὁλοσχερῶς καὶ αὐτὴν τὴν ἑρμηνείαν τῶν νόμων, ἥτις εἶναι ἔργον τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας;

*
* *

Ἀλλ' ὁ σφετερισμὸς οὗτος δὲν εἶναι κυρίως ἔργον τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ τῆς πρωθυπουργικῆς παντοδυναμίας, ἥτις τὰ πάντα σχεδὸν ἀπερρόφησε κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαπενταετίαν, τὰ πάντα ὑπέταξεν εἰς ἑαυτήν, μόνη αὐτὴ ἐπιπλεύσασα τοῦ πολιτικοῦ χάους, ὅπερ ἐδημιουργήθη ἐν ἡμῖν. Ὑπ' αὐτὴν κατατρίβεται πᾶσα αὐτοτέλεια, πᾶσα ἀληθὴς ἱκανότης ἐν τῇ Βουλῇ. Τὰ ὑπουργικὰ ἀξιώματα ἀπονέμονται οὐχὶ πλέον εἰς τοὺς ἀριστεῖς τοῦ Κοινοβουλίου, ἢ καὶ αὐτοῦ τοῦ κόμματος, ἀλλ' εἰς τοὺς μᾶλλον ἀφωσιωμένους ἐκ τῶν ὀπαδῶν τῶν ἑκάστοτε πρωθυπουργῶν. Καὶ αὐτὴ ἡ Βασιλεία ἔπαυσε πλέον οὖσα ὁ ρυθμιστὴς τῆς Πολιτείας. Ὁ πρωθυπουργὸς ἐπερειδόμενος εἰς τὴν πλειοψηφίαν τῆς Βουλῆς ἐπιβάλλει εἰς τὴν κύρωσιν καὶ τὴν ὑπογραφὴν αὐτῆς νόμους, ὧν οὐδεμίαν γνῶσιν εἶχεν αὐτὴ πρὸ τῆς ὑποβολῆς των εἰς τὴν Βουλήν, καὶ διατάγματα, δι' ὧν ἀναστατοῦται πολλάκις ἡ δημοσία ὑπηρεσία. Εἰς τὸ Στέμμα δὲν συγχωρεῖται οὔτε ἐν τῇ μιᾷ οὔτε ἐν τῇ ἄλλῃ περιπτώσει ἡ ἐλαχίστη ἀντίρρησις, διότι ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἐπισείεται κατ' αὐτοῦ ἡ θέλησις τῆς πλειοψηφίας, ἡ θέλησις τοῦ λαοῦ. Οὐδόλως νῦν παράδοξον, ἐὰν ὑπὸ τοιαύτην πρωθυπουργικὴν παντοδυναμίαν οὐ μόνον οἱ ὅροι τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος ἀνετράπησαν, ἀλλὰ καὶ ἐδημιουργήθη ἐν Ἑλλάδι κατάστασις πραγμάτων τόσον ἔκρυθμος, τόσον ἀπειλητικὴ διὰ τὸ ἐνεστὸς καὶ τὸ μέλλον ἡμῶν, ὥστε πολλοὶ νὰ σκέπτωνται ἤδη περὶ ριζικῆς μεταβολῆς, περὶ ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος, ἔστω καὶ διὰ πραξικοπήματος, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι οὕτω πως μόνον εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξέλθωμεν ἐκ τῆς νῦν πνιγηρᾶς καὶ ἀσφυκτικῆς ἀτμοσφαίρας.

*
* *

Μίαν εὐχάριστον πρόοδον ἔχομεν ν' ἀναγράψωμεν ἐνταῦθα ὑπὸ κοινοβουλευτικὴν ἔποψιν, τὴν πρόοδον τὴν ρητορικήν. Ὑπὸ τὸν Ὄθωνα δὲν ἐτηροῦντο ἐστενογραφημένα πρακτικὰ τῆς Βουλῆς καὶ Γερουσίας. Ἀπὸ τῆς μεταπολιτεύσεως, ὅμως καὶ ἐντεῦθεν ἔχομεν τοιαῦτα καὶ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως καὶ τῆς Βουλῆς. Ὁ ἀναγινώσκων δ' αὐτὰ ἐπισταμένως πείθεται πάραυτα, ὁποία πρόοδος συνετελέσθη ὑπὸ τὴν νέαν Βασιλείαν. Καὶ ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει καὶ κατὰ τὰς πρώτας βουλευτικὰς περιόδους ἡ ρητορεία ἦτο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δικανικὴ καὶ ἐπιδεικτική. Ἐπρωταγωνίστουν τότε συνήθως δικηγόροι, οἵτινες καὶ ἐπὶ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς δὲν ἐλησμόνουν τὸ κύριον αὐτῶν ἔργον. Ἀλλ' ἀφόρητος ἦτο ἰδίᾳ ἡ ἐπιδεικτικὴ ρητορεία, ἡ ἀνάμεστος πομπικῶν λέξεων καὶ φράσεων, κενῶν πολλάκις πάσης ἐννοίας. Ἀπὸ τῆς ἐπικρατήσεως, ὅμως, τοῦ Τρικούπη ἐν τῇ Πολιτείᾳ ἤλλαξαν τὰ πράγματα. Ἔκτοτε ἡ κοινοβουλευτικὴ ρητορεία κατέστη πραγματική. Καὶ κατὰ τοῦτο μὲν πολλοὺς εὗρε τοὺς μιμητὰς ὁ πρὸ μικροῦ τελευτήσας πολιτικὸς ἀνήρ· διότι καὶ οἱ σύγχρονοι καὶ οἱ μεταγενέστεροι αὐτοῦ –τοὐλάχιστον οἱ πρωτεύοντες ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ ρήτορες– φιλοτιμοῦνται ἔκτοτε νὰ λαμβάνωσι τὸν λόγον συνήθως μεμελετημένοι καὶ νὰ περιορίζωνται εἰς αὐτὰ τὰ πράγματα. Ἀλλ' ὁ Τρικούπης ὑπῆρξεν εἰσηγητὴς ἐν ἡμῖν καὶ τῆς διαλεκτικῆς, τῆς κατ' ἐξοχὴν κοινοβουλευτικῆς ρητορείας. Κατὰ πόσον δὲ καὶ ἄλλους εὗρεν ἐν τούτῳ μιμητὰς καὶ ἐφαμίλλους, τοῦτο βεβαίως δὲν εἶναι ἡμέτερον ἔργον νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα. Ἡμεῖς ἀρκούμεθα νὰ παραπέμψωμεν πάντα τὸν ἀμφιβάλλοντα περὶ τῆς συντελεσθείσης προόδου ὑπὸ ἔποψιν κοινοβουλευτικῆς ρητορείας εἰς τὴν ἀνάγνωσιν μιᾶς συζητήσεως τοῦ προϋπολογισμοῦ ἢ οἱουδήποτε οἰκονομικοῦ ζητήματος πρὸ εἰκοσαετίας καὶ κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη.

Ο Τρικούπης στη Βουλή

του Εμμανουήλ Ρέπουλη

Αποσπάσματα από το άρθρο του «Ἡ Βουλὴ τῆς βασιλείας τοῦ Γεωργίου» που δημοσιεύθηκε στο συλλογικό έργο *Ἡ Ἑλλὰς κατὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνας. Πανελλήνιον Εἰκονογραφημένον Λεύκωμα*, Ἐν Ἀθήναις, Καταστήματα «Ἀκροπόλεως», Β. Γαβριηλίδου, 1896, σ 70-77.

(...) Τὸ «Τίς πταίει;» ἀπέφερεν ἤδη τὸν πρῶτον καρπόν του. Ἀπὸ τῶν στηλῶν τῶν *Καιρῶν* εἶχεν ὑψωθῆ ἡ σημαία τῆς δεδηλωμένης. Ὅλων τῶν κακῶν ἡ θεραπεία περιείχετο εἰς τὴν συνταγὴν αὐτὴν τοῦ Τρικούπη· νὰ δίδεται ἡ διάλυσις εἰς τὸ πλειονοψηφοῦν κόμμα. Καὶ ὁ Τρικούπης, ἡγούμενος τότε μικρᾶς ὁμάδος, ἐξυπνᾷ μίαν ὡραίαν πρωΐαν Ἀπριλίου πρωθυπουργὸς ἐν ὀνόματι... τῆς δεδηλωμένης! Ἐντεῦθεν ἄρχεται «νέα βουλευτικὴ περίοδος, αἴσια τῇ πατρίδι ὑπισχνουμένη διὰ τῆς παγιώσεως τῶν συνταγματικῶν θεσμῶν», ὡς ἐξηγγέλθη διὰ στόματος τοῦ Βασιλέως κηρύξαντος τὴν ἔναρξιν Βουλῆς προελθούσης ὄντως, πρώτην τότε φοράν, ἐξ ἀβιάστου καὶ ἀδιαφθόρου τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος.

Τὰ μεγάλα, ὅμως, κόμματα συνασπίζονται κατὰ τοῦ Τρικούπη, καὶ ἡ κυβέρνησις πίπτει, τοῦ κ. Ράλλη –ὑπουργοῦ τότε – ὀνομάσαντος τοὺς τρεῖς μεγάλους πρωθυπουργοὺς «ὑποπόδιον τοῦ Γρίβα».

*
* *

Ἡ πρώτη σύνοδος τῆς νέας Βουλῆς φέρει πρωθυπουργὸν τὸν *Τρικούπην,* ζητοῦντα «τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ νόμου, φραγμοὺς κατὰ τῶν ὑπερβασιῶν τῆς Κυβερνήσεως, φραγμοὺς κατὰ τῶν ὑπερβασιῶν τῆς Βουλῆς». Ἡ φλοισβίζουσα φωνὴ τοῦ κ. Καλλιγᾶ ἐκχειλίζει κατὰ τὴν σύνοδον ταύτην εἰς δηκτικώτατον σαρκασμὸν καὶ εἰρωνείαν καίουσαν καὶ εὐφυΐαν λάμπουσαν καὶ ἑτοιμολογίαν καταπλήττουσαν. Ὑπουργεύει ἤδη ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὑπὸ τὸν Τρικούπην, τοῦ ὁποίου θαυμάζων τὴν ταχύτητα τῆς ἐνεργείας κατὰ τὴν ἐπιστρατείαν τοῦ ’80-’81 τὸν ὠνόμασε *Πομπήϊον*. Ὁμιλεῖ ἀπὸ τοῦ βήματος:

– ...Οὕτω πράττει καὶ ἡ στρουθοκάμηλος· ὅταν κρύψῃ τὴν κεφαλήν, νομίζει ὅτι οὐδεὶς βλέπει τὸ σῶμα.

Ποία πλειοψηφία περιστοιχίζει τὸν κ. Δηλιγιάννην; Πυκνή, πυκνοτάτη ἡ ἀριστερὰ πτέρυξ, ἀραιὰ ὡς μισομαδημένη κόττα ἡ δεξιά. Ὁ ἡττημένος ὁμιλεῖ ἀπὸ τοῦ βήματος, «καθόσον τὸ βῆμα δὲν ἐστάθη ἵνα ἀποτείνεται ὁ ἀγορεύων μόνον πρὸς τοὺς βουλευτάς, ἀλλ’ ἵνα ὁμιλῇ καὶ πρὸς τὸ Ἔθνος». Ὁ πρωθυπουργὸς τὸν διακόπτει ὑπεγειρόμενος.

Τρικούπης. Καθήσατε κάτω!

Καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῆς μεγάλης ἐκείνης πλειονοψηφίας κάθεται πτοηθεὶς τὴν στιγμὴν ἐκείνην ὑπὸ τῆς μυκωμένης φωνῆς τοῦ ἡττημένου! Ὅταν ἀνέλαβε νὰ ἀπαντήσῃ εἰς «τὴν αὐθάδειαν» τοῦ ἀντιπάλου του, ἦτο πλέον ἀργά. Αἱ ψυχαὶ τῶν ἀκροωμένων εἶχον συναρπαγῆ καὶ ὁ συντετριμμένος Τρικούπης παρίσταται ὁ ἀνὴρ τῆς ἐπιβολῆς, τοῦ σθένους, τοῦ μεγαλείου.

(...)

*
* *

Ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῆς ἡ Ἑλληνικὴ Βουλὴ δὲν παρουσιάζει πρῶτον σύμπτωμα κακῆς πολιτικῆς τὴν ἀποτυχίαν –ἂν ἀρκῇ ἡ λέξις– τοῦ ’86. Ἐψήφισε πάντοτε μετὰ προθυμίας πᾶσαν δαπάνην, καὶ πολλάκις καὶ μετὰ θυσίας τῆς δημοτικότητός της. Φόροι ἐπὶ φόρων ἐνομοθετοῦντο, ὅταν ἡ Ἑλλὰς ἐζωγραφίζετο ἐν ἀπόπτῳ ὡς τὸ Χρηματιστήριον τῆς Ἀνατολῆς, δάνεια ἐπὶ δανείων συνωμολογοῦντο, θυσίαι ἐπὶ θυσίαις προσεφέροντο. Ἀντάξια τῶν θυσιῶν δὲν ὑπῆρξαν τὰ κτηθέντα, καὶ μεθ’ ἑκάστην κρίσιν ἐξωτερικὴν τὸ Ἔθνος ἐφώρμα κατὰ τῆς Βουλῆς καὶ τῆς Κυβερνήσεως. Μέχρι τοῦ ’86 ἡ κοινὴ γνώμη διεφώνει πρὸς τοὺς πολιτικοὺς ἄνδρας περὶ τῶν αἰτίων τῆς ἀποτυχίας. Ἐκείνη ἀνεζήτει τὰς εὐθύνας εἰς τὴν Βουλήν, εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς συναλλαγῆς, εἰς τὴν ἔλλειψιν κυβερνητικῆς μονιμότητος, εἰς τὰς ἐμπορικὰς συνθήκας τῶν σχέσεων βουλευτῶν πρὸς ὑπουργούς, καὶ μόλις ἐπείθετο νὰ ὁμολογήσῃ καὶ λειψανδρίαν. Ἡ Βουλὴ δὲν ἐξῄρει τὴν ἀνικανότητα καὶ τὴν ἀπρονοησίαν τῶν κυβερνητῶν, ἐξῄρει, ὅμως, πάντοτε ἑαυτήν. Ἡ ἀποτυχία τοῦ ’86 συνέστρεψε τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς Βουλῆς εἰς ἑαυτήν, καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιβολὴν τῆς φωνῆς τοῦ Τρικούπη ἰδού αὐτὴ ὁμολογοῦσα ὅτι βλάπτει μὲν τὸ πολὺ τῶν μελῶν της, βλάπτει δὲ ὁ τρόπος καθ’ ὃν ἐκλέγεται. Καὶ ὑπὸ τὴν συναίσθησιν ὄντως θαυμαστῆς φιλοπατρίας κόπτει 95 κεφαλὰς ἐκ τῶν 245 της! Αἱ συζητήσεις τῶν νομοσχεδίων τούτων προκαλοῦν σφοδρὰν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἀντίδρασιν, ἀλλ’ ἡ πλειονοψηφία τὰ ψηφίζει, πειθομένη εἰς τὴν διάγνωσιν τοῦ Τρικούπη:

«Πρόκειται, ὅταν καλῆται τὸ Ἔθνος νὰ καταρτίσῃ τὸ Κοινοβούλιον, νὰ ἀναδείξῃ οὐχὶ πρόσωπα, ἀλλ’ ἰδέας, νὰ ἐκλέξῃ οὐχὶ τοὺς ὑπηρετήσοντας το-

πικὰ ἢ προσωπικὰ τῶν ἐκλογέων συμφέροντα, ἀλλὰ τοὺς ὑπηρετήσοντας ἰδέας πολιτικάς». Καὶ ἐπηγγέλλετο τὴν μεταβολὴν ταύτην ὁ Τρικούπης ὡς ἀπαρχὴν διοικητικῆς ἀποκεντρώσεως. Δυστυχῶς ἡ ἐφαρμογὴ τῶν μεταρρυθμίσεων ἀπέδειξεν ὅτι ἂν ἀπεκόπησαν 95 κεφαλαί, αἱ ἐναπολειφθεῖσαι 130 ἀνεπλήρουν καὶ ἐκείνας εἰς τὸ ἔργον τῆς Ὕδρας τῆς συναλλαγῆς. Περιωρίσθησαν μόνον οἱ συνέταιροι –ὅπως εἶχεν εἴπει κατὰ τὴν ψήφισίν των ὁ κ. Ράλλης. Αἱ παράσιτοι ὁρμαὶ αἱ λυμαινόμεναι τὴν καθολικὴν ψηφοφορίαν δὲν περιεστάλησαν, ἂν μὴ ηὐρύνθησαν καὶ αὗται κατὰ τὰ ὅρια τῶν ἐκλογικῶν περιφερειῶν!

Ἡ Βουλὴ τῆς 7ης Ἀπριλίου δὲν ἠδυνήθη νὰ ζήσῃ πέραν τοῦ 1886. Καὶ ὁ Ἰανουάριος τοῦ '87 χαιρετίζει τὴν ἐνδεκάτην Περίοδον. Ἡ νέα Βουλὴ ἔχει ἐκλεγῆ ὑπὸ διαφόρους συνθήκας, καὶ ἐκ ταύτης «καὶ διὰ τὸ ἐγκαινισθὲν σύστημα καὶ διὰ τὸ ἐξαίρετον (;) τῆς ὑπ' αὐτὸ διεξαγωγῆς τῶν ἐκλογῶν ἀπεκδέχομαι τὰ βέλτιστα τῇ πατρίδι», ἔλεγον τὰ χείλη τοῦ Βασιλέως. Μία περίοδος τοῦ λόγου ἐκείνου ἀξίζει νὰ ἀναδημοσιευθῇ ἐνταῦθα:

«Ἡ ἐπιδειχθεῖσα πρὸς τὴν Βασιλείαν πεποίθησις καὶ ἀγάπη τοῦ ἑλληνισμοῦ ἔχει ἔννοιαν ἥτις δὲν μὲ λανθάνει καὶ ἐπάγεται ὑποχρεώσεις ὧν τὸ βάρος ἀναδέχομαι ἀπαραμείωτον».

Ἀτυχῶς ἐλάλουν μόνον τὰ βασιλικὰ χείλη, δὲν ὡμίλουν.

*
* *

Κατὰ τὴν σύνοδον ταύτην ὁ Τρικούπης κλείει τὴν Ἑλλάδα ὅλην εἰς τὴν παλάμην του καὶ τὰ νομοσχέδιά του ἅπαντα ψηφίζονται ραγδαίως, διοικητικά, οἰκονομικά, δασμολογικά, στρατιωτικά, δικαστικά. Τότε ἐπρόβαλε ἐκ τῶν τάξεων τῆς Ἀντιπολιτεύσεως καὶ ἡ φαεινὴ ἰδέα τῆς φορολογίας τῆς κινίνης, ἐξ ἧς ὑπελογίζετο ἔσοδον περὶ τὰ 6,000,000, ἀφοῦ εἰσάγονται 2,000,000, φιαλίδια!! Περίεργον εἶναι μόνον ὅτι δὲν ἐπροτάθη καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἕλῶν, ἵνα αὐξηθῇ τὸ ἔσοδον. Ἡ σύνοδος αὕτη ἐψήφισε καὶ τὴν πρὸς τὸν Διάδοχον δωρεὰν τῆς Μανωλάδος.

(...)

*
* *

Σπάρταλης, Σπάρταλης! 315,000 δραχμαὶ πρὸς πληρωμὴν τῆς ἀπαιτήσεως Σπάρταλη.

Ὁ κ. Δηλιγιάννης ἀναγινώσκει ἔγγραφον δι' οὗ ὁ κ. Τρικούπης εἶχεν ὑποσχεθῆ εἰς τὸν Ἄγγλον πρεσβευτὴν Ρῶμπολτ μυστικὴν συζήτησιν ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς. (Ὁ κ. Τρικούπης γελᾷ).

Δηλιγιάννης. Γελᾶτε;

Τρικούπης. Γελῶ, διότι πιστεύετε ἀληθῆ τὰ γραφόμενα.

Δηλιγιάννης. Καὶ ἀφοῦ δὲν τὰ εἴπατε, διατὶ δὲν τὰ διαψεύσατε;

Τρικούπης. Δὲν τὰ διέψευσα διότι πρόκειται περὶ μωρίας, καὶ ἐγὼ δὲν συζητῶ περὶ μωριῶν, σεῖς συζητεῖτε περὶ μωριῶν.

(...)

*
* *

Ἡ σύνοδος τοῦ '89-'90 ἀρχίζει ἠρεμωτέρα. Ἀλλὰ μετά τινας συνεδριάσεις τ' ἔχεις Γιάννη, τ' εἶχα πάντα.

Ὁμιλοῦντος τοῦ Τρικούπη, εἷς βουλευτὴς πετᾷ κατ' αὐτοῦ τὴν ρεπούμπλικάν του κραυγάζων:

– Δὲν σοῦ ἐπιτρέπομεν νὰ ὁμιλῇς προδότα! (Ὁ βουλευτὴς οὗτος δὲν φορεῖ πλέον ρεπούμπλικαν, καθόσον εἶναι... ὑπουργός!).

Ὁ Τρικούπης ἐντείνει τότε τὴν φωνήν του ἐξακολουθῶν νὰ ὁμιλῇ.

– Θὰ συμβοῦν ἀνακατωσοῦρες, ἂν ἐξακολουθήσετε νὰ ὁμιλῆτε, ἀκούεται ἄλλου βουλευτοῦ ἡ φωνή.

Τρικούπης. Τί ἀνακατωσοῦρες καὶ ἀνακατωσοῦρες. Πρέπει νὰ λυθῇ ἅπαξ διὰ παντὸς τὸ ζήτημα, ἂν θὰ ἐξακολουθήσῃ λειτουργοῦσα ἡ Βουλή!

Τί ἐπηκολούθησε προτιμότερον νὰ μὴ περιγραφῇ. Φθάνει νὰ σημειωθῇ ὅτι πλὴν τῶν παλλομένων μαγκουρῶν ἐξήχθησαν καὶ ρεβόλβερ –ὥστε ὁ κ. Δηλιγιάννης δὲν ἐνεπνεύσθη τὸν τελευταῖον του φόβον ἐκ τῶν ἀμερικανικῶν κογκρέσσων– ἠκούσθη δὲ μεταξὺ ἄλλων:

– Ἂν δὲν κατεβῇ *αὐτὸς* (ὁ Τρικούπης) ἀπὸ τὸ βῆμα, θὰ σᾶς τινάξωμεν εἰς τὸν ἀέρα!

Καὶ ὅμως δὲν ἐτινάχθησαν!

*
* *

Ἡ δεξιὰ πτέρυξ πλήρης. Εἰς τὴν ἀριστερὰν ὀλίγα ναυάγια τῆς 14ης Ὀκτωβρίου. Ἡ 3η Μαΐου '92 μετέβαλε τὴν ἀναλογίαν καταπληκτικῶς. Εἰσέρχεται ὁ Τρικούπης καὶ 170 βουλευταὶ ἐγείρονται. Εἰσέρχεται ὁ μέλλων νὰ σώσῃ τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν χρεωκοπίαν. Ἡ Βουλὴ ψηφίζει νέα μέτρα, νέας μεταρρυθμίσεις, ὧν ἡ ἀρίστη ἡ τῆς στρατιωτικῆς ἀστυνομίας. Ἀλλ' ἓν παρέρχεται ἔτος, καὶ ὁ Τρικούπης ἐγκαταλείπει τὴν Κυβέρνησιν! Φεῦ! Εἶχεν εἰσέλθει ἡ χρεωκοπία. Καὶ μετὰ ἓξ ἀκόμη μῆνας ὁ Τρικούπης κηρύττει ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς δανειστὰς τοῦ Κράτους:

– Κύριοι, ἐπτωχεύσαμεν, δυστυχῶς!

Καὶ ἡ Βουλὴ χειροκροτεῖ.

Ποταμιᾶνος. Πρώτην φορὰν βλέπω νὰ χρεωκοπῇ Κράτος χειροκροτούσης τῆς Βουλῆς!

Μετὰ δύο ἀκόμη ἔτη ὁ Τρικούπης ἀποκομίζει ἑαυτὸν ἐκ τῆς πολιτικῆς ἀποκλεισθεὶς τῆς Βουλῆς, καὶ μετ' ὀλίγον τὸ Ἔθνος θρηνεῖ τὸν θάνατον τοῦ ἐξοχωτέρου πολιτικοῦ ἀνδρός.

Ἡ ἐμφάνισις τοῦ Τρικούπη περιορίζει τὰ κόμματα εἰς δύο. Ὁ θάνατος τοῦ Τρικούπη ἐπιφέρει τὴν πρὸ τῆς ἰσχύος του ὄψιν τῆς Βουλῆς, ἐν ᾗ μόλις καὶ τρίτον κόμμα, αὐτοῦ ζῶντος, εἶχε παρουσιασθῆ. Ἀλλὰ σταματῶμεν εἰς τὴν χρεωκοπίαν.

(...)

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ὡς ἱστορικός

του Παύλου Καρολίδου

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Εστία* στις 27 Ιανουαρίου 1897 με τον παραπάνω τίτλο.

Ἡ περὶ τὴν ἱστορίαν ἐμπειρία καὶ φιλομάθεια τοῦ Χαρ. Τρικούπη συνεδέετο στενῶς πρὸς τὴν καθόλου πνευματικὴν ἰδιοφυΐαν τοῦ ἀνδρός, ἧς στάδιον ἐξελίξεως σπουδαῖον ὑπῆρξεν ὁ πολιτικὸς αὐτοῦ βίος. Ὁ Τρικούπης κατεστάθη μὲν πολιτικὸς ἐξ ἐπαγγέλματος, ἀλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον παρώρμησεν αὐτὸν ἰσχυρῶς εἰς τὸ πράττειν τὰ κοινὰ καὶ ἀνήγαγεν εἰς τὰ ὕπατα ἀξιώματα τῆς Πολιτείας ἦτο πνεῦμα πολιτικὸν ἰδιοφυές, πνεῦμα μεγαλουργὸν φύσει ὀρεγόμενον τοῦ βουλεύεσθαι καὶ δρᾶν ἐν τῷ εὐρεῖ χώρῳ τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως ἐν τῇ Πολιτείᾳ.

Πολιτικὸς ἀνὴρ τοιαύτης πνευματικῆς ἰδιοφυΐας ἦτο ἐξ ἀνάγκης φίλος καὶ εἰδήμων τῆς ἱστορίας. Ὁ φύσει πολιτικὸς ἀνὴρ εἶναι καὶ φύσει ἱστορικός· τὸ δὲ πολιτικῶς βουλεύεσθαι καὶ δρᾶν οὐ μόνον αὐξάνει τὴν πρὸς τὴν ἱστορίαν ἀγάπην, ἀλλὰ καὶ καθίστησι τὴν ταύτης μελέτην ἀπαραίτητον πνευματικὴν τροφήν. Ἐντεῦθεν καὶ τοῦ Χαρ. Τρικούπη τὸ ἀεικίνητον πολιτικὸν πνεῦμα καὶ ἡ ἀκαταπόνητος μετὰ μεγαλοπραγμοσύνης συνδεδεμένη πολυπραγμοσύνη καθίστων τὸν πολιτικὸν αὐτοῦ βίον ἀχώριστον ἀπὸ τῆς μελέτης τῆς ἱστορίας.

Ἀλλὰ καὶ τὸ εὐρὺ πνεῦμα τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἡ πρὸς καθολικωτέραν νόησιν καὶ ἐποπτικωτέραν ἐξέτασιν τῶν πραγμάτων καὶ θεωρητικὴν τελειοποίησιν ἰσχυρῶς τείνουσα ὁρμὴ ἐπέδρα παρ' αὐτῷ ἐπὶ τὴν συστηματικωτέραν καὶ ἐπιστημονικωτέραν τῆς ἱστορίας μελέτην. Καὶ αὐτὰ τὰ ἐμμέσως μετὰ τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης συνδεόμενα γενικὰ ἐθνολογικὰ καὶ γλωσσολογικὰ ζητήματα δὲν διέφευγον τὴν ὀξεῖαν ἀντίληψιν τοῦ ἐποπτικοῦ πνεύματος τοῦ ἀνδρός, καὶ ἡ θεωρητικὴ αὐτοῦ μόρφωσις ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐξετείνετο μέχρι τῆς μελέτης τῶν φιλοσοφικῶν περὶ τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης θεωριῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτικὴ ἱστορία τῆς Εὐρώπης, ἰδίως ἡ τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας, ἦτο προσφιλὴς μελέτη τοῦ Χαρ. Τρικούπη. Καὶ περὶ αὐτὴν ὁ ἀνὴρ ἦτο ἐντριβέστατος, σπουδάζων καὶ μελετῶν πλεῖστα τῆς τοιαύτης ἱστορίας ἰδιαίτερον διαφέρον κεκτημένα κεφάλαια, ἐκ τῶν μονογραφιῶν ἱστορικοπολιτικῶν εἰδικῶς ταῦτα πραγματευομένων. Ἀλλὰ τοῦ Χαρ. Τρικούπη ἡ μεγάλη περὶ τὴν ἱστορίαν φιλομάθεια καὶ πολυμάθεια εὕρισκε στάδιον εὐρύτατον ἐν τῇ ἀναλύσει τῶν ζητημάτων τῶν συνδεομένων πρὸς τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους.

Ὁ Χαρ. Τρικούπης, ὡς Ἕλλην πολιτευτὴς μεγάλα ὑπὲρ τῆς πατρίδος αὐτοῦ βουλόμενος, μέγιστον διαφέρον εἶχε πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, ἰδίως ἐν τῇ ἀναφορᾷ τῆς ἱστορίας ταύτης πρὸς τὰ μεγάλα ζητήματα τοῦ νῦν πνευματικοῦ, πολιτικοῦ καὶ ἐθνικοῦ βίου τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ πρὸς τὰς μελλούσας τούτου τύχας. Τὴν βυζαντινὴν ἱστορίαν ἐσπούδαζεν ἐπισταμένως καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐξ εἰδικῶν μονογραφιῶν τῶν διαφόρων κεφαλαίων αὐτῆς, ἵνα νοήσῃ καὶ ἐκτιμήσῃ ἀκριβέστερον τὸν νῦν ἐκ τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου ἀπ' εὐθείας προερχόμενον ἐθνικὸν βίον, κατὰ τὰ πολυμερῆ τούτου στοιχεῖα. Καθόλου δὲ ἡ ἱστορία τῆς «Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς» ἀπὸ τῆς μακεδονικῆς καὶ ρωμαϊκῆς κυριαρχίας μέχρι τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως καὶ τῆς γενέσεως καὶ βαθμιαίας ἐξελίξεως τοῦ Ἀνατολικοῦ λεγομένου Ζητήματος ἦτο διὰ τὸν Χαρ. Τρικούπην μελέτη, ὡς εἰπεῖν, προεισαγωγικὴ εἰς τὰς συστηματικὰς αὐτοῦ πολιτικὰς μελέτας καὶ θεωρίας περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς καὶ τῶν χριστιανικῶν λαῶν αὐτῆς, ἰδιαίτατα δὲ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὁ ἀνὴρ ἐμελέτα μετ' ἰδιαζούσης ἀγάπης τὴν γεωγραφικὴν καὶ ἐθνογραφικὴν ἱστορίαν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐτέρπετο δὲ συζητῶν περὶ τῶν φυλετικῶν καὶ ἐθνολογικῶν ζητημάτων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς ἐθνικὰς ἀξιώσεις τῶν λαῶν τῶν ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ ἑλληνικῇ χερσονήσῳ καὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ εἰς συνάφειαν πολιτικὴν ἢ γεωγραφικὴν ἢ καὶ ἱστορικὴν πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν διατελούντων.

Ἰδίᾳ δὲ τὰ ἐθνολογικὰ ζητήματα τὰ συνδεόμενα μετὰ τῶν ὀνομάτων τῆς Θρᾴκης καὶ τῆς Μακεδονίας εἵλκυον τὴν προσοχὴν καὶ τὸ διαφέρον αὐτοῦ, μέχρι τῆς λεπτομεροῦς ἐρεύνης τῶν περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν ἀρχαίων κατοίκων τῆς Θρᾴκης καὶ Μακεδονίας διαφόρων ἱστορικῶν, ἐθνολογικῶν καὶ γλωσσολογικῶν θεωριῶν. Πᾶσαι δὲ αὗται αἱ ἔρευναι καὶ μελέται εἶχον δι' αὐτὸν διαφέρον οὐχὶ ἁπλῶς θεωρητικὸν καὶ ἐπιστημονικόν, ἀλλὰ καὶ

λίαν πρακτικόν, ἐθνικὸν καὶ πολιτικόν· διότι ἐνῷ ἐν τοιαύταις μελέταις ἐφωτίζετο ἡ διάνοια αὐτοῦ ἡ πολιτική, εὑρύνετο ἐν ταὐτῷ καὶ διαυγέστερος καθίστατο ὁ ὁρίζων τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ πνεύματος καὶ τῶν πολιτικῶν βουλευμάτων καί, σὺν τῇ ἐθνικῇ πατριωτικῇ ἐξάρσει φιλοπάτριδος πολιτευτοῦ, ἐκραταιοῦντο ἐν αὐτῷ καὶ πνεῦμα νηφάλιον θετικοῦ καὶ περίφρονος πολιτικοῦ ἀνδρός, ζητοῦντος νὰ δώσῃ εἰς τὰ ἐθνικὰ ἰδεώδη μορφὴν καὶ τάσιν θετικὴν πολιτικήν, καὶ νὰ διανοίξῃ οὕτω τὴν ἀσφαλεστέραν ὁδὸν πρὸς πλήρωσιν τοῦ ἐθνικοῦ προορισμοῦ. Τί ἐφρόνει ὁ Τρικούπης περὶ τοῦ προορισμοῦ τούτου καὶ πῶς ἐβουλεύετο νὰ πραγματοποιήσῃ αὐτόν, ἡ ἀνάλυσις τοῦ σπουδαίου τούτου κεφαλαίου τοῦ πολιτικοῦ βίου τοῦ ἀνδρός, ἐν ταὐτῷ δὲ καὶ τῆς νεωτάτης ἐθνικῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνισμοῦ, δὲν ἔχει τὸν τόπον αὐτῆς ἐν τῇ βραχείᾳ ταύτῃ καὶ ὑπὸ μερικωτάτην ἔποψιν ἐξελισσομένῃ σκιαγραφίᾳ τῆς ἱστορικῆς καὶ πολιτικῆς διανοίας τοῦ Χαρ. Τρικούπη.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἐξάρωμεν ἐνταῦθα εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν πεφωτισμένος ἐκ τῆς μεγάλης ἱστορίας τὰς ἐμπνεύσεις λαμβάνων τρόπος, καθ' ὃν ἀντελαμβάνετο ὁ ἀνὴρ τῆς ἐννοίας τοῦ ἐθνικοῦ ἰδεώδους, καὶ τὴν πρακτικὴν καὶ θετικὴν πολιτικὴν δρᾶσιν ἐζήτει νὰ συνδυάζῃ μετὰ τελείας θεωρητικῆς μορφώσεως καὶ συστηματικότητος ἰδεῶν καὶ βουλευμάτων.

Ἡ ἀρετή

του Γρηγόριου Ξενόπουλου

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Εμπρός* στις 19 Σεπτεμβρίου 1897 με τον παραπάνω τίτλο.

«Ἡ καθυπόταξις τῶν μικροτέρων καὶ ταπεινοτέρων συμφερόντων εἰς συμφέροντα μεγαλύτερα καὶ ὑψηλότερα τοῦτο λέγεται Ἀρετή».

Τί ἔγεινεν ἡ Ἀρετή, ἡ ὁποία τὴν γῆν αὐτὴν γνωρίζει ὡς πατρίδα; Κοιμᾶται; Ἀπέθανεν; Ἔφυγεν; Ἀπαντήσατε ὅ,τι θέλετε. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ Ἀρετὴ δὲν ἐφάνη, δὲν ἐξεμύτισε, δὲν ἐπεκράτησε, δὲν ἐνίκησεν.

Λέγουν ὅτι μέχρι τῆς εἰρήνης ἡ Ἀρετὴ ἡ νεοελληνικὴ ἐκοιμᾶτο. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς εἰρήνης θὰ ἐξυπνήσῃ διὰ τὸ ἔργον τῆς περισυλλογῆς καὶ τῆς ἀνορθώσεως.

Δυσκολεύομαι, δυσκολεύομαι πολὺ νὰ τὸ πιστεύσω. Ἂν τῷ ὄντι κοιμᾶται καὶ δὲν ἀπέθανε, χρειάζεται ἕνας ἄνθρωπος διὰ νὰ τὴν ἐξυπνήσῃ. Καὶ ἐγὼ δὲν βλέπω πουθενὰ κανένα... Ἤξευρα ἕνα. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς κοιμᾶται εἰς τὸν τάφον –εἰς τὸν ἐνδοξότερον τάφον τοῦ νεκροταφείου Ἀθηνῶν – πλησίον τῆς Ἀρετῆς...

Ἄ, εἶχεν ἀρετὴν αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος! Εἰς τὰ μεγάλα συμφέροντα ὑπέτασσε τὰ μικρότερα. Δὲν ἦτο δημαγωγὸς αὐτός, ὄχι! Χάριν τῆς ἀληθινῆς δόξης ἐθυσίαζε πάντοτε τὴν χυδαίαν δημοτικότητα. Εἶχε τὸ κόμμα του· ἀλλὰ περισσότερον ἀπ' αὐτὸ ἠγάπα τὴν Ἑλλάδα...

Ἡ κατανόησις τοῦ ἀληθοῦς συμφέροντος ἀπαιτεῖ μεγάλον νοῦν, καὶ ἡ θεραπεία του κατὰ τῶν μικροσυμφερόντων ἀπαιτεῖ μεγάλην καρδίαν. Τὰ εἶχε καὶ τὰ δύο ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος. Δι' αὐτὸ θὰ ἦτο ἱκανὸς νὰ ἐξυπνήσῃ τὴν Ἀρετήν μας. Ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὸ δὲν θὰ ἐξυπνήσῃ ποτέ, ἂν δὲν φανῇ ἄλλος, μὲ ἴσον νοῦν καὶ μὲ ἴσην καρδίαν.

Γρηγόριος Ξενόπουλος. Ξυλογραφία του Κωνσταντίνου Καρυστινού από το περ. Ημερολόγιον του Κ. Φ. Σκόκου *του 1889, σ. 150. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Ἔ, ἠξεύρετε κανένα σεῖς;

Ἐγώ, σᾶς εἶπα, ὄχι!

Κρίσεις για τον Χαρίλαο Τρικούπη

Αφιέρωμα του περιοδικού *Το Περιοδικόν μας* (του Γεράσιμου Βώκου) στον Χαρίλαο Τρικούπη με τίτλο «Οἱ σύγχρονοι καὶ ὁ Χαρίλαος Τρικούπης», τεύχ. 7 (1 Ιουν. 1900) σ. 217-226.

Il faut faire autrement que nos ancêtres et louer ce que nos ancêtres ont fait.

TAINE

Πρέπει νὰ κάνουμε διαφορετικὰ ἀπὸ τοὺς προγόνους μας, νὰ ἐπαινοῦμε ὅμως ὅσα οἱ πρόγονοί μας ἔκαναν.

TAIN

Τὸ ἀπόφθεγμα αὐτὸ τοῦ Γάλλου αἰσθητικοῦ ἐνομίσαμεν ὅτι ἔπρεπε νὰ προσαρμοσθῇ στὴν ἔρευνα σχετικῶς μὲ τὴν γνώμη τῶν συγχρόνων ποὺ ζήτησε τὸ *Περιοδικόν μας* γιὰ ἕνα πολιτικὸν ἄνδρα ποὺ ἡ προσωπικότητά του ξεχωριστὴ καὶ μόνη μετὰ τὴ δημιουργικὴ μορφὴ τοῦ Καποδίστρια ἐκυριάρχησε στὸν τόπο μας μιὰ ὁλάκερη ζωὴ τριάντα χρόνων.

Ἐννοεῖται πὼς τὸ ἀπόφθεγμα αὐτὸ ἐρχόμενον ὡς ἐπίλογος σειρᾶς σκέψεων γιὰ τὴν τέχνη πολὺ λίγη σχέση θὰ εἶχε μὲ τὴν πολιτικὴ ἂν ἐπρόκειτο νὰ παρθῇ ὁ ὅρος στὴ στενότερή του ἔννοια, ἀλλὰ γιὰ μικρὸ κράτος ὅπως ἡ Ἑλλάδα, πνιγμένο ἀκόμη μέσα στὸ ζόφο ποὺ τοῦ ἐκληροδότησαν αἰῶνες δουλείας, γιὰ σκλαβωμένο καὶ σκόρπιο ἀκόμη ἔθνος χωρὶς κυρωμένη ἑνότητα, ὅταν ὁ πολιτικὸς εὑρέθηκε νὰ ἐμπνέεται ἀπὸ τὸ μεγάλο ἰδεῶδες νὰ φέρῃ ὅσο τὸ δυνατὸν σὲ ὀλιγώτερο χρόνο τὴν τάξη τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς εὐνομίας καὶ τῆς προόδου καὶ δείχνοντας τὸ μικρὸ βασίλειο πρότυπο ἀκμῆς καὶ τάξεως νὰ τὸ ὁδηγήσῃ στὸ δρόμο τῆς ἐθνικῆς του ἑνότητος, τὰ ἔργα του φθάνουν τὸ ὕψος τῆς δημιουργικότητος ὅσῳ καὶ ἂν ἡ ζηλόφθονη μοῖρα ἀπὸ μιὰ γενικὴ κατάσταση καὶ μιὰ πανελλήνια ὑπαιτιότητα τοῦ ἐσώρευσε τέτοιες φριχτὲς ἀποτυχίες ποὺ γιὰ μιὰ στιγμὴ αὐτὸς νὰ παρεξηγηθῇ καὶ νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴν πατρίδα του μὲ τὴν θλιμμένη καὶ ἀπεγνωσμένη καὶ ἔντρομη μορφὴ τοῦ ἐξορίστου ποὺ καταδιώκει ἡ λαϊκὴ κατάρα καὶ τὸ ἀνάθεμα.

Καὶ στὸ εἶδος αὐτὸ τῆς ἐρεύνης ὄχι καὶ τόσο πλήρους στὴ δημοσίευση τῶν σκέψεων τῶν ἐκπροσωπούντων τὴν κοινὴ γνώμη συγχρόνων ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν συγγραφέων καὶ δημοσιογράφων, γιατὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐζητήσαμε τὴ συνεργασία τους γιὰ τὸν ὀλίγο ἴσως καιρὸ ποὺ εἶχαν δὲν πρόφθασαν ν' ἀνταποκριθοῦν στὴν παράκλησή μας* –πάντα φαίνονται νὰ προσαρμόζονται τέλεια τὰ ὡραῖα λόγια τοῦ συγγραφέως τῆς *Φιλοσοφίας τῆς ἑλληνικῆς τέχνης*. Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ἀξίζει τὸν ἔπαινο ποὺ τοῦ ἀπονέμουν οἱ σύγχρονοι, ἀλλ' ἀνάμεσα στὸν ἔπαινον αὐτὸν φαίνεται πέρα καὶ πέρα νὰ ὑπολανθάνῃ ἡ ἀνάγκη μιᾶς νέας ἐργασίας, κάτι διαφορετικώτερο καὶ ἐπομένως τελειότερο ἀφ' ὅ,τι ἐκεῖνος γύρω ἀπὸ τὰ ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια ποὺ τοῦ πρόβαλε ἡ τύχη, μπόρεσε νὰ κάμῃ. Καὶ ἐδῶ ἀπάνω ξανοίγει τὸ ὄνειρο τῆς νέας Ἑλλάδος, ὅλων ἐκείνων ποὺ ζητᾶνε τὸ νέο δρόμο τῆς ζωῆς καὶ τῆς προόδου ὕστερα ἀπὸ τόσες καταστροφές.

Κατὰ πόσον αὐτὸ τὸ ὄνειρο εἶναι ἐλπίδα νὰ πραγματοποιηθῇ ἀργὰ ἢ γρήγορα στὴν πολιτικὴ ἀναδημιουργία τοῦ Ἔθνους, θὰ χρειαζότανε βέβαια κάποιο προφητικὸ χάρισμα γιὰ νὰ τὸ πῇ κανείς, ὅπως ἀνόητη ὁλότελα θὰ ἦταν ἀπαισιοδοξία ν' ἀρνηθῇ γιὰ τὸ μέλλον τὴν ἀνάμεσα καὶ στὰ τελευταῖα ὅρια τῆς δυνατῆς ἀντοχῆς ἑνὸς ἔθνους πραγματοποίησή του.

Τὸ Περιοδικόν μας

* Καὶ ὁ λόγος ποὺ οὔτε στὴν καθιερωμένη ἀλφαβητικὴ τάξη τυπώθηκαν οἱ γνῶμες ὅσων εἶχαν τὴν εὐγενῆ καλωσύνη νὰ τὶς στείλουν ἐγκαίρως εἶναι ποὺ ὡς τὴν τελευταία στιγμὴ ποὺ πάει τὸ φύλλο στὸ πιεστήριο ἐπεριμέναμε νὰ τὶς συμπληρώσουμε. Κι' ἔτσι ἐδημοσιεύσαμε ὅσες ἐλάβαμε κατὰ χρονικὴν προτεραιότητα ἐπιστολῆς.

Ὡς πρὸς τὸ διαγώνισμα ποὺ εἴχαμε προκηρύξει στὸ πολὺν κοινὸν γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ καλλίτερου χαρακτηρισμοῦ, κανένα ἀπὸ τὰ σταλέντα δὲν ἦταν στὴν ἀξία εὐπροσώπου δημοσιεύσεως.

Εἰς Χαρίλαον Τρικούπην

...Ἐγὼ δ' Ἰωνᾶς ὁ προφήτης γίγνομαι
δίδωμ' ἐμαυτὸν τῆς κοινῆς σωτηρίας,
καίπερ κλύδωνος τυγχάνων ἀναίτιος.

Τοὺς στίχους τούτους ἔγραφεν ὁ θεορρήμων Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὅταν ἐθυσίαζε γενναίως ἑαυτόν, παραιτούμενος ἀξίωμα καὶ θρόνον, χαίρειν προσειπὼν οὐ μόνον τὸν λαὸν καὶ τὸν ναὸν καὶ τὸ θυσιαστήριον, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἁγίους Ἀγγέλους, τοὺς φύλακας καὶ πρεσβύτας τῆς παροικίας Κωνσταντινουπόλεως.

Ἄραντες ἡμᾶς ρίψατε, κλήρου φορᾷ
κῆτός με πόντῳ δέξεται φιλόξενον...

Καὶ μετὰ δεκαπέντε ἑκατονταετηρίδας, τοὺς στί-

Εμμανουήλ Λυκούδης. Ελαιογραφία της Όλγας Παπαδημάκη. Φιλολογικός Σύλλογος «Παρνασσός».

χους τούτους τοῦ μεγάλου Ἕλληνος ἱεράρχου θὰ ἠδύνατο νὰ τοὺς ἐπαναλάβῃ ὁ ὑπέροχος τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος πολιτικὸς ἀνήρ, ὁ «εὐξάμενος τὴν ἐναντίαν εὐχὴν τῷ Ἀχιλλεῖ», ὡς λέγει ὁ Πλούταρχος.

Εὐτυχῶς οἱ νεκροὶ δὲν τρέφουσιν αἰσθήματα ἰδιοτελείας· ἄλλως, ἡ μεγάλη ψυχὴ τοῦ Χαριλάου Τρικούπη θὰ εἶχε μέγα δίκαιον νὰ χαιρεκακῇ.

Μαΐου 17.

Α. Παπαδιαμάντης

Τοὺς ἔδωκε νὰ χαροῦνε, γιὰ ἕναν καιρόν, ὄχι τὴ χαρὰ χεροπιαστὴ τῆς ζωῆς καὶ τῆς δύναμης, ἀλλὰ τῆς ζωῆς αὐτῆς καὶ τῆς δύναμης τὸνειροφάντασμα. Καὶ εἴδανε πὼς εἶναι αὐτὸς ὁ Δυνατός, κι' ἄκουσαν πὼς εἶναι γραφτὸ νὰ ζήσουν, καὶ πῶς θὰ ζήσουν. Τοὺς φύσηξε τὶς μεγάλες ἐλπίδες, τοὺς μεγάλους θαυμασμοὺς καὶ τὰ μεγάλα μίση. Ξεχωριστὰ ἀγαπήθη καὶ ξεχωριστὰ ἐμισήθη, σὰν ἄλλος κανείς. Ἔγινε τὸ εἴδωλο καὶ τὸ βδέλυγμα. Οἱ ἄλλοι, τῶν κομμάτων καὶ τῆς πολιτικῆς ἀρχηγοί· αὐτὸς πρόβαλε μὲ τὸ φοβερὸ παράστημα τῶν ἱστορικῶν ἡρώων. Κ' ἔξαφνα, ὅταν τ' ἄλογό του σκόνταψεν –ἐκεῖ στὰ γκρεμνὰ καὶ στ' ἀνηφόρια ποὺ τ' ὁδηγοῦσε ἀπόκοτα–, σκόνταψε, και τὸν ἔρριξεν, ὁ λαὸς ποῦ πίσω ἀκολουθοῦσεν, ἔκαμε νὰ τραβήξῃ τὸ δρόμο του, χωρὶς τὸν καβαλάρη. Μάλιστα σὰ νὰ κατάλαβε κάποιο ξαλάφρωμα. Ἦταν τὸ ξαλάφρωμα τοῦ ξύπνου· ὅμως μὲ τὸ ξύπνημα σβύνει καὶ πάει καὶ τὸνειροφάντασμα τῆς ζωῆς καὶ τῆς δύναμης. Ἔχετε γειά, μεγάλες ἐλπίδες, μεγάλοι θαυμασμοὶ καὶ μεγάλα μίση. Καὶ πήρανε τὰ πόδια τους κακόσορτοι καὶ σταμάτησαν στὸν Ἐτέμ.

Κωστῆς Παλαμᾶς

Ἀπ' τὶς ὀλίγες φορές, ποὺ ὁ Θάνατος μοῦ φανερώθηκε σὲ ὅλη του τὴ βασιλικὴ δύναμη, ἦτον τὴν ἡμέρα ποὺ κάτω ἀπὸ ἕνα πένθιμο θόλο ἐξωτικῶν φυτῶν ἀντίκρυσα τὸν Τρικούπην, σκλαβωμένον μὲ τὶς εἰρωνικὲς ἁλυσίδες τῶν ἐνταφίων λουλουδιῶν.

Παῦλος Νιρβάνας

Μεγάλη πολιτικὴ διάνοια ἐν μικρῷ κράτει.

Γιγάντιος ἀθλητὴς ἀπέναντι πυγμαίων ἀντιπάλων.

Ἔξοχος πατριώτης!

Χαρακτὴρ σαικσπηρείως τραγικός, ἐξελισσόμενος ἐν μέσῳ ἀντιθέσεων κωμικοῦ περιβάλλοντος· παλαίων καὶ κατακρημνίζων καὶ κατανικῶν διὰ τῆς χαλυβδίνης θελήσεώς του ὅλα τὰ πρὸ αὐτοῦ προσκόμματα· ἀνοικοδομῶν ὑψηλοὺς πύργους ἐθνικῶν ἐλπίδων, διὰ νὰ τοὺς ἴδῃ μετ' ὀλίγον ἐρείπια ὄπισθέν του· σπείρων ἀφθόνως μεγάλας ἰδέας καὶ ἐθνικὰ ὄνειρα, διὰ νὰ θερίσῃ πικρίαν, ἀπογοήτευσιν καὶ τέλος ἀχαριστίαν· καὶ ἀγαπήσας πρὸ παντὸς τὴν πατρίδα του ὡς Ρωμαῖος ἥρως, διὰ νὰποθάνῃ μακράν της ἐξόριστος ὡς ἀρχαῖος Ἀθηναῖος, ἀφοῦ ἐθυσίασεν ὑπὲρ αὐτῆς ὁλόκληρον τὴν τραγικῶς μαρτυρικὴν ζωήν του.

Γεώργιος Στρατήγης

Γιὰ κείνους ποὺ μελετοῦν καὶ σκέπτονται, ξαναγυρίζει στὸν Τρικούπη ἡ θλιβερὴ μοῖρα τοῦ Καποδίστρια, δηλαδὴ γενικῶς ἡ μοῖρα τῶν μεγάλων ἀνθρώπων ποὺ γεννήθηκαν πρωτύτερα ἀπὸ τὴν ἐποχή τους.

Μ. Μαλακάσης

Ἐνδιεφέρετο διὰ τὴν φιλολογίαν ὁ Τρικούπης;

Ὅσοι τὸν ἐγνώρισαν καλῶς, μᾶς τὸ βεβαιώνουν. Εἷς τῶν βιογράφων του τοὐλάχιστον, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε στενός του φίλος, ἰσχυρίζεται ὅτι ἠδύνατο νἀναλύσῃ ἓν δρᾶμα, μεθ' ὅσης εὐκολίας ἠδύνατο νἀνασκευάσῃ καὶ ἕνα πολιτικὸν λόγον. Γνωρίζω δ' ἐξ ἰδιαιτέρας περιστάσεως ὅτι ἦτο εὔνους πρὸς τὸ τελευταῖο κίνημα τῆς γλωσσικῆς ἀποκαταστάσεώς μας.

Μεταξὺ τῶν ζώντων πολιτικῶν τῆς Ἑλλάδος, καὶ τῶν πλέον ἐπισήμων ἀκόμη, ὑπάρχει ὁ δυνάμενος

νὰ καυχηθῇ διὰ παρομοίαν αἰσθητικὴν μόρφωσιν;

Δὲν τὸ πιστεύω. Γνωρίζω τοὐλάχιστον ὅτι εἷς τῶν διαδόχων, θεωρούμενος κοινῶς ὡς ὁ μᾶλλον μορφωμένος ἐκ τῶν πολιτικῶν μας, ἐπέστρεψεν ἐν ἀγανακτήσει ἱερᾷ τὴν *Ἑστίαν* –τὸ περιοδικόν–, διότι ἀκριβῶς ἤρχισε νὰ γίνεται φιλολογικώτερον καὶ ἐθνικώτερον.

Ὡς πολιτικὸς ὁ Τρικούπης εἶχεν ἓν ἰδανικὸν ὑπέρτερον, διακρῖνον αὐτὸν ἀπὸ τοὺς συνήθεις μνηστῆρας τῆς Ἐξουσίας, πρὸς τοὺς ὁποίους ἦτο ὡς εὐγενὴς ἐρωτευμένος ἀπέναντι χυδαίων προικοθηρῶν;

Τὸ ὁμολογοῦν ἐχθροὶ καὶ φίλοι.

Μεταξὺ τῶν ζώντων πολιτικῶν τῆς Ἑλλάδος, καὶ τῶν μακρὰν καὶ τῶν πλησίων τῆς ἀρχῆς, καὶ τῶν παλαιῶν καὶ τῶν νέων, ὑπάρχει σήμερον ὁ μύστης καὶ ὀπαδὸς παρομοίου ἰδανικοῦ;

Δὲν τὸν βλέπω! Καὶ δὲν τὸν βλέπει ἡ Ἑλλὰς ὅλη, ἡ ὁποία ἐθρήνησεν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Μεγάλου Ἀνδρός, θρήνους ἐσχάτης ἀπελπισίας.

Νὰ γράψω τὸ συμπέρασμα τῶν ὀλίγων τούτων γραμμῶν; Νομίζω ὅτι ἐξάγεται μόνον του.

Γρηγόριος Ξενόπουλος

Τὸν Τρικούπην θὰ ἠδύνατό τις νὰ παρομοιάσῃ πρὸς ἀτμομηχανήν, πλήρη ἀτμοῦ, πυρός, σφρίγους, δυνάμεως, μεγίστης ἀντοχῆς καὶ τελειοτάτου συστήματος δυναμένην νὰ ὁδηγήσῃ τὸ Γένος ὁλόκληρον εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ πολιτισμοῦ· ἦν ἐν τούτοις προσεπάθησαν πάντες (καὶ οἰκεῖοι καὶ φίλοι καὶ ἀντίπαλοι) διὰ διαφόρων μεθόδων νὰ τὴν ἐκτροχιάσουν, καὶ ἐπὶ τέλους τὸ κατώρθωσαν.

Δ. Γρ. Καμπούρογλους

Ὡς *Ρωμηός*, μίαν μεγάλην ὑποχρέωσι χρεωστῶ στὸν ἀείμνηστον Τρικούπη. Ὅτι μὲ τὸν στόλο –μὲ τὸν μπαμπούλα ἤθελα νὰ 'πῶ– ποὺ παρασκεύασε, μᾶς ἔσωσε στὸν πόλεμο ἀπὸ τὴν δεύτερη ντροπή, τὴν κατὰ θάλασσαν.

Δημ. Π. Ταγκόπουλος

Φίλτατε συνάδελφε!

Περὶ τοῦ ἀειμνήστου Χαριλάου Τρικούπη, ὡς ἐπιτάφιον ἐπίγραμμα ἠδύνατο νὰ ἀναγραφῇ τὸ περίφημον τοῦ μεγάλου Ἄγγλου Δισραέλη, τὸ ὁποῖον ἔγραψε περὶ τοῦ Ὁμήρου:

«Seven Grecian towns contend for
Homer dead,
Through which when living, Homer
begged his bread».

Δηλαδή:

«Ἑπτὰ πόλεις ἑλληνικαὶ ἤρισαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ὁμήρου περὶ τῆς καταγωγῆς του, ἐνῶ ζῶν καὶ τὰς ἑπτὰ εἶχε διατρέξει ἐπαιτῶν τὸν ἄρτον του».

Ὁ πάντοτε ἰδικός Σου

Σ.Ε. Δάσιος

Διευθυντὴς τῆς *Ἑστίας*

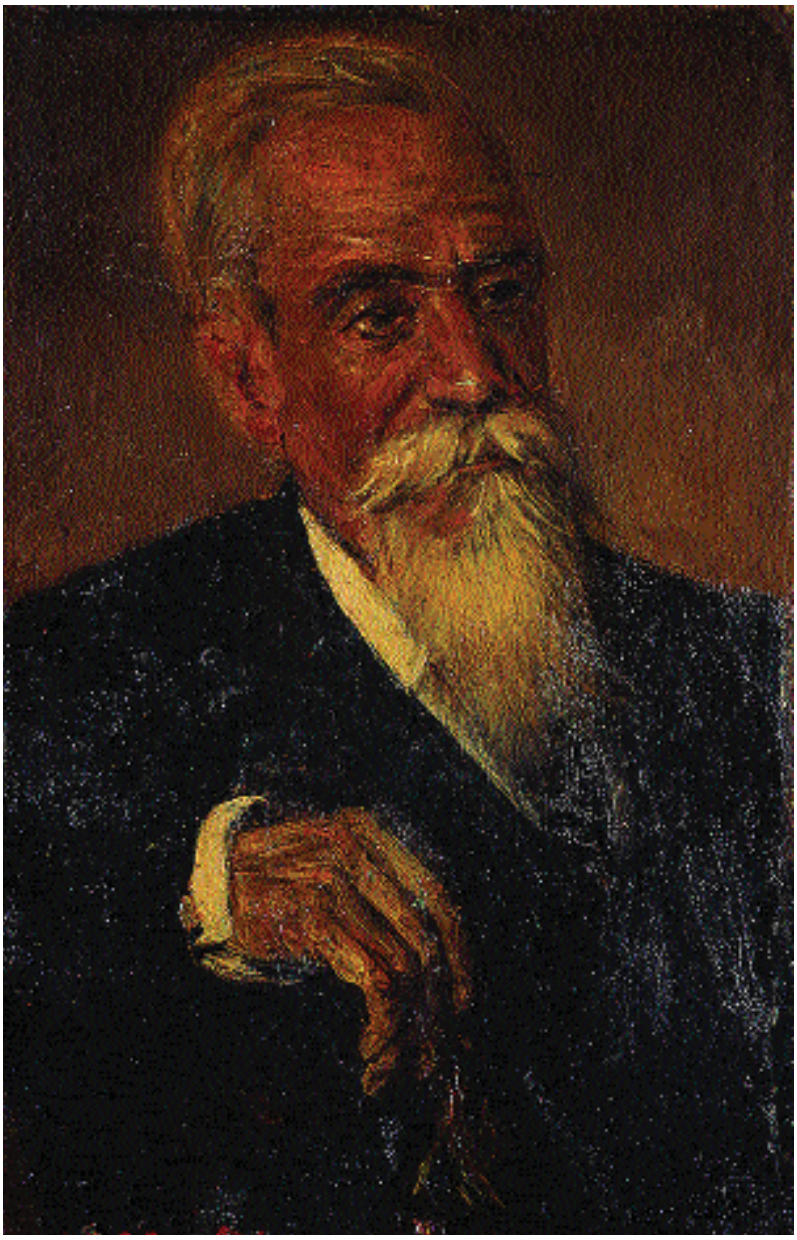

Εμμανουήλ Ροΐδης. Ελαιογραφία του Νικολάου Ξυδιά. Εθνική Πινακοθήκη. Συλλογή Κουτλίδη.

Εἰς τὸ ἐρώτημα τίς ὁ προέχων χαρακτὴρ ἐν τῇ ἁδρᾷ μορφῇ τοῦ ὑπάτου τῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν ἀνδρῶν ἡ ἀπάντησις εἶναι δυσχερεστάτη.

Διότι ὅλαι αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ χαρακτῆρος του μεγάλου πολιτικοῦ ἀνδρὸς εἶναι παράλληλοι καὶ ἐξ ἴσου προέχουσαι.

Ὑπῆρξε μέγας ἐν τῇ φιλοπατρίᾳ του· ὠνειρεύετο, ἐπόθει καὶ εἰργάζετο νὰ δημιουργήσῃ Ἑλλάδα ἀνταξίαν τῶν ὀνείρων τῶν πατέρων ἡμῶν, χωρὶς ποτὲ νὰ λαλῇ περὶ τῆς ἐθνικῆς ἰδέας καὶ ποτὲ νὰ καθιστᾷ

ταύτην ἀντικείμενον ρητορικῶν ἐξάρσεων· αὐτὸς δέ, ὁ ὁποῖος ζῶν ἤκουε καὶ τοῦ ξενόφρονος τὴν προσωνυμίαν προεῖπε μὲ τὸν φανατισμὸν θρησκείας ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ τὴν εἰς τὰ πάτρια προσήλωσιν, τὴν λατρείαν τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων.

Καὶ ἐπειδὴ τὸ μεγαλεῖον τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων μετρεῖται κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἐμπνεύσεως ἡ ὁποία τοὺς ὑπαγορεύει, ὅλον αὐτὸ τὸ πολιτικὸν ἔργον φέρει τὴν σφραγῖδα τὴν μεγάλην τῆς φιλοπατρίας του.

Ὑπῆρξε μέγας ἐν τῇ ἐξευρέσει τῶν μέσων δι' ὧν ἐπεδίωκε τὸν τελικὸν αὐτοῦ σκοπόν, καὶ οἱ νόμοι αὐτοῦ καὶ οἱ θεσμοὶ καὶ τὰ συστήματα, ὅσα ἀπέρρευσαν ἀπὸ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐμπνεύσεως καὶ πρωτοβουλίας, ἐν οἱαδήποτε τῶν ἐκφάνσεων τῆς δράσεως αὐτοῦ ὡς κυβερνήτου τῆς χώρας μένουν ἄθικτοι καὶ ἀπρόσβλητοι, βάσεις ἀσάλευτοι, ἐφ' ὧν ἐποικοδομεῖ ἡ ἐργασία τῶν μετ' αὐτόν.

Αὐτὸς τὸν ὁποῖον ἀπεκάλουν ἐγωϊστὴν καὶ πείσμονα εἰς τὰς ἰδέας του, ὁ ὁποῖος δικαίως ἠδύνατο νὰ εἶναι τοιοῦτος, διότι ὑπερεῖχε πάντων κατὰ τὴν ἀρτιότητα τὴν καταπλήσσουσαν τελείου πολιτικοῦ ἀνδρός, ἦτο ἐν τούτοις μέγας καὶ ἐν τῇ μετριοφροσύνῃ του, ἀποδεχόμενος εὐγνωμόνως οἱανδήποτε ὀρθὴν γνώμην, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἦτο ταπεινὴ ἡ θέσις τοῦ προσώπου, ἀφ' οὗ ἀπέρρεε.

Ὡς καρδία, αὐτὸς τὸν ὁποῖον ἐθεώρουν οἱ μὴ γνωρίσαντες αὐτὸν τραχὺν καὶ ἄκαμπτον εἶχε τὴν ὑψηλὴν μεγαλοφροσύνην τῶν ἐξόχως γενναίων ψυχῶν καὶ ἀπέναντι τῶν λυσσωδεστέρων αὐτοῦ πολεμίων.

Ἦτο μέγας κατὰ τὸ σθένος τῆς ψυχῆς· ἀκατάβλητος ἀπέναντι τῶν καταιγίδων, αἱ ὁποῖαι παρέσυραν τὸ ἔργον αὐτοῦ, οὐδέποτε ἀπελπίζων, οὐδέποτε ἀποθαρρυνόμενος.

Περὶ ἕν, ἐν τούτοις, δὲν ἦτο μέγας ὡς πολιτικὸς ἀνήρ. Δὲν ἐγνώριζε νὰ γίνεται ἐνίοτε μικρός.

Καὶ τοῦτο λέγουν ὅτι εἶναι δυστυχῶς ἀπαραίτητον εἰς τὸν πολιτικὸν ἄνδρα, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι οὔτε κοινωνιολόγος, οὔτε πολιτικὸς φιλόσοφος, καὶ οὗτινος ἡ σταδιοδρομία εἶναι ἀγὼν διηνεκής· ἀγὼν κατὰ τὸν ὁποῖον διὰ νὰ βαίνῃ ἐμπρὸς ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ εἶναι ἀνάγκη νὰ συνθηκολογῇ πολλάκις καὶ νὰ προβαίνῃ, χρείας τυχούσης, εἰς γενναίας παραχωρήσεις καὶ πρὸς τὴν μωρίαν, καὶ πρὸς τὴν Εὐτέλειαν, καὶ πρὸς τὴν κακεντρέχειαν καὶ πρὸς τὴν ἀσυνειδησίαν.

Τοῦ Χαριλάου Τρικούπη ἡ πολιτικὴ ἱστορία δὲν παρουσιάζει οὐδεμίαν τοιαύτην συνθηκολογίαν.

Ὑπῆρξε πάντοτε δοῦλος πειθήνιος τῆς Συνειδήσεώς του, φρονῶν ὅτι ἡ συνείδησις εἶναι ὁ μόνος δεσπότης τοῦ ὁποίου αἱ διαταγαὶ πρέπει νὰ ἐκτελῶνται ἀσυζητητί. Καὶ ἡ συνείδησίς του δὲν τῷ ἐπέτρεψε ποτὲ τοιαύτας συνθηκολογίας.

Διὰ τοῦτο ἔπιπτεν ἀπὸ τῆς ὑψηλῆς κορυφῆς εἰς ἣν εἶχε ἀναγάγῃ ἑαυτὸν κατασυντριβόμενος πτώσεις τὰς ὁποίας οὐδέποτε φοβοῦνται οἱ γνωρίζοντες νὰ κυλίωνται ἢ νὰ ἕρπουν, οὐδέποτε καταδημαγωγῶν τὸν λαόν, οὐδέποτε θεραπεύων ταπεινὰ ἔνστικτα.

Εἶναι ἀναμφισβήτητον τοῦτο· ὁ Τρικούπης ἐστερεῖτο τοῦ μεγαλείου νὰ γίνεται ἐνίοτε μικρός.

Ἀλλ' εἶναι τῷ ὄντι μειονέκτημα τοῦτο;

Ἐμμανουὴλ Λυκούδης

Δὲν εἶμαι θαυμαστὴς τοῦ μακαρίτου Τρικούπη. Ὑπῆρξα μέχρι τοῦ 1887. Ἐκ τοῦ πλησίον δὲν τὸν ἐγνώρισα. Δι' ὀλίγα λεπτὰ τὸν εἶδον ἅπαξ τῷ 1889 ἐλθὼν ἐκ Βουλγαρίας δι' ἕνα μῆνα ἐδῶ.

Ὅταν μὲ ἠρώτησε περὶ τῶν ἐκεῖ πραγμάτων τῷ ἀπήντησα:

– Ὁ Φερδινάνδος εἶναι ἱκανὸς ἀνήρ, κάμνει θαύματα καὶ παρὰ τὴν ρωσσικὴν ἀντίδρασιν θὰ παγιώσῃ τὴν θέσιν του.

– Ἀλλὰ κάμνει περισσότερα ὁ Σταμπούλωφ, μοὶ παρετήρησεν ὁ Τρικούπης, μειδιῶν σαρκαστικῶς.

Δὲν ἀπήντησα διότι ἀπὸ τὸν τόνον τῆς φωνῆς του ἐννόησα ὅτι εἶχα πληγώσει τὸν ἐγωϊσμὸν πρωθυπουργοῦ.

Ἀλλ' ἐγὼ τὴν τύχην τοῦ Σταμπούλωφ εἶχον προϊδει καὶ ἡμέραν τινά, ὅταν διήρχετο ἐνώπιόν μου μὲ ἱππεῖς ἐμπρὸς καὶ ὀπίσω τῆς ἁμάξης του, εἶχον εἰπῆ:

– Τὴν ἡμέραν ὅπου δὲν θὰ σὲ συνοδεύουν οἱ ἱππεῖς αὐτοί, θὰ λιβοβολιθῇς ὡς λυσσῶν σκῦλος.

Τὰ πράγματα ἠξεύρετε ποῖον ἐδικαίωσαν. Θέλετε ἐπὶ τέλους νὰ σᾶς εἰπῶ πῶς ἀντιλαμβάνομαι τὸν Τρικούπην;

Ἄνδρα ἀξίας ἀλλὰ μὴ ἔχοντα τὸ ἀναγκαῖον αἴσθημα τῆς πραγματικότητος τὸν ἀπαραίτητον γνώμονα ἑνὸς κυβερνήτου. Ὁ Τρικούπης ἦτο πολὺ ἐγωιστής, πολὺ ὑποκειμενικὸς καὶ τὰ ἐρείπια ἄτινα ἀφῆκεν ὄπισθέν του εἶναι ἀκαταμάχητος τούτου ἀπόδειξις.

Θέλετε καὶ ἄλλο τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς αὐτό;

Ἦτο δυνατὸν ἀνὴρ πολιτικὸς στερρῶς ἐχόμενος τῆς πραγματικότητος νὰ ἐπαγγέλλεται τὸν Εὐαγγελιστὴν τῆς Ὁμοσπονδίας τῶν Βαλκανίων;

Ἠξεύρετε πόσον ἀκριβὰ ἐπληρώσαμεν τὴν ἐκστρατείαν αὐτήν;...

Ἀθῆναι 18 Μαΐου 1900.

Φ.Α. Βιρβίλης

Φίλτατε,

Λάβε τὸν ὃν μοὶ ἐζήτησας τοῦ Χαριλάου Τρικούπη ὀλιγόστιχον χαρακτηρισμόν. Πρὸς ἀποφυγὴν πάσης παρεξηγήσεως ἂς σημειωθῇ ὅτι δὲν ἔγραψα τοῦτον τώρα ἐπὶ τῷ αἰτήματί σου, ἀλλὰ τὴν νύκτα καθ' ἣν ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας τοῦ ἐν Κάνναις μοιραίου τέλους τὸ ἄγγελμα. Ἐδημοσίευσα δ' αὐτὸν τὴν ἐπιοῦσαν συμπεπλεγμένον μετ' ἄλλων συλλογισμῶν καὶ κρίσεων, ἐν κυρίῳ ἄρθρῳ τῆς μετ' ἀστομώτου ὀξύτητος Ἐκεῖνον καὶ τὸ σύστημά του καταπο-

Ιωάννης Καμπούρογλους. Ξυλογραφία του Νικόλαου Οικονομόπουλου από το περ. Ημερολόγιον του Κ. Φ. Σκόκου *του 1889, σ. 25. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

λεμησάσης *Ἐφημερίδος* ὅπερ ὡς νεκρολογία κατεχωρίσθη ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 31 Μαρτίου 1896.

Μετὰ τὰς ἀνωτέρω ἀπαραιτήτους ἐξηγήσεις παραθέτω τὸν ἐκ τοῦ ἄρθρου ἐκείνου ἀποσπασθέντα χαρακτηρισμὸν ᾧδε:

Σὸς
Ἀ. Ρούκης

Οὐδεὶς ἐκ τῶν Ἑλλήνων πολιτευτῶν ἤσκησεν ὅσην αὐτὸς ἐπὶ δύο δεκαετηρίδας ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου καὶ δὲν ὑπάρχει πτυχὴ τοῦ πολιτειακοῦ ἡμῶν ὀργανισμοῦ, ἐφ' ἧς νὰ μὴ ἐπέθεσεν ἀνεξίτηλον τὴν σφραγῖδα του. Ἀφ' ἧς ἐνεφανίσθη ὡς ἀρχηγὸς μικρᾶς ὁμάδος φίλων ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ, τὰ πάντα μετεβλήθησαν ἐν Ἑλλάδι. Ἡ ρητορικὴ ἐν τῇ Βουλῇ ὑπέστη ἀναμόρφωσιν, ὁ κυβερνητικὸς ἔλεγχος ἐνεκαινίσθη ἐπὶ ἄλλων βάσεων, τὸ πολιτεύεσθαι ἐπεδιώχθη δι' ἄλλων μέσων, ἡ ἐν τῷ Τύπῳ πολιτικὴ ἔταμε νέας ὁδούς, αὐτὴ ἡ πολιτικὴ γλῶσσα διεπλάσθη πρὸς νέας ἀπαιτήσεις καὶ αὐταὶ αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις ἐρρυθμίσθησαν κατ' ἄλλους κανόνας. Ὁ δὲ ἀνήρ, ὅστις διὰ τῆς ἐμφανίσεώς του ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς ἐπήνεγκεν ὅλην αὐτὴν τὴν ἀναστάτωσιν, ὑπέστη κατὰ τὸ διάστημα τῆς τελευταίας εἰκοσαετίας, καθ' ἣν ὑπῆρξεν ἡ πρωτεύουσα ἐν Ἑλλάδι μορφή, τοιαύτην ἐξέλιξιν ὥστε ἂν ὁ γνωρίσας τὸν Τρικούπην τοῦ 1875 ἠπόρει διὰ τὴν μεταβολὴν αὐτοῦ τῷ 1882, πάντως ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτὸν τῷ 1894...

Ὡς ἄνθρωπος ἦτο ἀναμφισβητήτως ὑπέροχος. Θέλησις ἀκατάβλητος, χαρακτὴρ ἀδάμαστος, ἐπιμονὴ ἀλύγιστος, πολυμάθεια πολυδαίδαλος, εὐγλωττία κρατερὰ καὶ ἐπὶ πᾶσι πρωτοτυπία νοὸς καὶ ἰσχὺς ἐπιβολῆς. Ἀνὴρ ἀρχικὸς θὰ ἦτο ἴσως προωρισμένος νὰ μεγαλουργήσῃ, ἂν δὲν ἐτρίβετο καὶ αὐτός, ὡς πάντες οἱ προκάτοχοί του, εἰς τὴν θεραπείαν καὶ καλλιέργειαν ὅλων ἐκείνων τῶν φανερῶν καὶ ἀποκρύφων μέσων, δι' ὧν συγκροτοῦνται καὶ συγκρατοῦνται παρ' ἡμῖν αἱ πλειονοψηφίαι.

Ἀ. Ρούκης

Ὁ Τρικούπης ἦλθε μὲ τὴν εὐγενῆ φιλοδοξίαν νὰ φέρῃ νέα πολιτικὰ ἤθη καὶ ἰδέας θετικὰς εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' εἰς τὴν πρώτην σύγκρουσίν του μὲ τὴν ρουτίναν ἐκάμφθη καὶ ἐνόμισεν ὅτι θὰ ἔφθανεν εἰς τὸν σκοπόν του συμβιβαζόμενος μὲ τὸν ἐχθρόν. Ἀλλ' ἀντὶ οὕτω νὰ νικήσῃ, ἐνικήθη καὶ προσέθηκε μίαν ἀποτυχίαν εἰς τὰς προηγουμένας.

Καὶ εἶναι δυστύχημα ὅτι ὁ θάνατος τὸν κατέλαβε καθ' ἣν στιγμήν, πιθανῶς, μετὰ τὴν παρέλευσιν τῆς ἀπογοητεύσεώς του, θὰ ἐτρέπετο εἰς ἀσφαλεστέραν ὁδόν.

Ἐν τοσούτῳ τὸ ἔργον του δὲν ἔμεινεν ἄγονον, ἂν καὶ τὸ ἐπληρώσαμεν ὀλίγον ἀκριβά.

Συμμερίζομαι τὴν γενικὴν πεποίθησιν, ὅτι, ἐὰν ὁ Τρικούπης ἔζη τὸ 1897, ὁ πόλεμος δὲν θὰ ἐγίνετο. Ἡ γενικὴ δὲ αὕτη πεποίθησις, μετὰ τὸν πόλεμον, ἀποδεικνύει πόσην ἐκτίμησιν ἔτρεφε καὶ τρέφει τὸ Ἔθνος πρὸς τὸν ἄνδρα, ὅστις καὶ μετὰ τὰ σφάλματα καὶ τὴν ἀποτυχίαν του παρέμεινεν εἰς τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν κολοσσὸς ἀπέναντι τῶν συγχρόνων του Ἑλλήνων πολιτευομένων.

Ἰ. Κονδυλάκης

Ἦταν ὁ καλλίτερος. Ἔστω! Εἶναι ἀρκετό;
Γιάννης Α. Καμπύσης

Οὐδενὸς ἄλλου ἐν Ἑλλάδι πολιτικοῦ ἀνδρὸς συνέβη νὰ ἐπιζήσῃ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ τὸ κόμμα. Πάντες οἱ λοιποὶ κατέλειπον μὲν φίλους τινὰς τιμῶντας τὴν μνήμην των, ἀλλ' οὐδεὶς ὀπαδοὺς ἀποφασισάντας νὰ ἐξακολουθήσωσιν ἀγωνιζόμενοι ἀπὸ κοινοῦ πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ προγράμματος, ὑπὲρ οὗ συνειργάσθησαν μετὰ τοῦ ἐκλείψαντος αὐτῶν ἡγέτου. Τοῦτο πρέπει πιθανῶς ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸ ὅτι ἡ πολιτικὴ αὐτῶν ὑπῆρξε πολὺ μᾶλλον τῆς τοῦ ἀειμνήστου Τρικούπη ἀποκλειστικῶς καιροσκοπική, ἀποβλέπουσα πρὸ πάντων εἰς τὴν ἄμυναν τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ σκάφους κατὰ τῶν ἑκάστοτε ἀπειλούντων αὐτὸ σκοπέλων. Πρόγραμμα σαφὲς καὶ ὡρισμένον πρῶτος διετύπωσεν ὁ Τρικού-

πης καὶ ἠκολούθησε καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον ἀπαρεγκλίτως. Τὸ πρόγραμμα τοῦτο δὲν δυνάμεθα κάλλιον νὰ ὁρίσωμεν ἢ λέγοντες ὅτι ἀπέβλεπεν πρὸ πάντων εἰς τὴν ἐλάττωσιν τῆς ἀποστάσεως, ἥτις ἐχώριζε τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῶν εὐνομουμένων εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Δύσκολον τῷ ὄντι ἦτο ν' ἀφομοιωθῇ πρὸς ταῦτα, ἐφ' ὅσον ἐπέμενε νὰ εἶναι καθ' ὅλα πρωτότυπος μὴ στέργουσα νὰ συμμορφωθῇ κατ' οὐσίαν πρὸς τὰ διδάγματα τῆς πείρας τῶν πρεσβυτέρων ἐθνῶν. Ἐξ αὐτῶν ἐδανείσθη μόνον τὰ ὀνόματα τῶν θεσμῶν δι' ὧν κατώρθωσαν νὰ εὐνομηθῶσιν, ἀλλὰ πλὴν τῆς ταυτωνυμίας ταύτης οὐδὲν εἶχον τὰ ἡμέτερα πρὸς τὰ παρ' αὐτοῖς κοινόν. Ὅπως ἀποβῶσιν ταὐτόσημα καὶ παραγάγωσιν ὁμοίους ἐν Ἑλλάδι καρποὺς ἔπρεπε τὰ πλεῖστα τῶν παρ' ἡμῖν νὰ μεταρρυθμισθῶσι ριζικῶς. Τὸ ἔργον ἦτο γιγάντειον, ἀλλὰ καὶ τοιαύτη ἀπεδείχθη ἡ φιλοπονία καὶ ἡ ἐπιμονὴ τοῦ ἀναλαβόντος νὰ συντελέσῃ ἐν βραχεῖ χρόνῳ ὅσα δὲν ἐγένοντο ὑπὸ τῶν προκατόχων αὐτοῦ ἐντὸς τεσσαρακονταετίας. Πρὸς ἐκτίμησιν τῆς τοιαύτης ἐργασίας ἀρκεῖ τις ν' ἀναλογισθῇ ὅτι πάντα ὅσα ἀπεδείχθησαν παρ' ἡμῖν πράγματι εὐεργετικὰ χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πάντα δὲ ὅσα ἐξακολουθεῖ ἐπιδιώκουσα ἡ σημερινὴ Κυβέρνησις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ συνέχεια καὶ συμπλήρωσις τῶν ὅσα ἔπραττον οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὴν ἐργαζόμενοι ὑπὸ τὸν ἀείμνηστον τοῦ κόμματος ἱδρυτήν. Ἂν ἡ ἀληθὴς ἀθανασία ἔγκειται, ὡς θέλουσι πολλοί, εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πνεύματος τῶν νεκρῶν ἐπὶ τῶν ἔργων τῶν ζώντων, ἀδύνατον εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν μηδενισθεῖσαν μετὰ τοῦ σαρκίου τὴν διάνοιαν τοῦ Τρικούπη.

Ἐ.Δ. Ροΐδης

Οὔτε ἡ Ἑλλὰς ἐκατάλαβε τὸν Τρικούπην, οὔτε αὐτὸς τὴν Ἑλλάδα.

Ἐ. Κουσουλάκος

Φαντάζομαι ἀκόμη τὸν Τρικούπην –καὶ τώρα ὁπότε ἡ ἀπόστασις τεσσάρων ἐτῶν ἀφίνει τὴν κρίσιν ψυχροτέραν –ὡς ἕνα τῶν ἡρώων ἐκείνων τῆς θελήσεως μὲ τὰ μεγάλα ἰδανικὰ τοὺς ὁποίους ὁ Ἶψεν ἐσυμβόλισεν εἰς τὸν Χάλβαρ Σόλνερ. Ἓν ἰδανικὸν μέγα καὶ σεβαστὸν τὸ ὁποῖον ἀδιάφορον ἂν ἐπραγματοποιήθη ἢ ἂν ἀπέτυχεν ὠδήγει ὑπεράνω πάντων μὲ τὸ ἀήττητον φῶς του ὡς φάρος ὑπερφυσικὸς τὸν Τρικούπην εἰς ὅλας του τὰς πράξεις.

Ἦτο τὸ χρεωκοπῆσαν ἰδανικὸν μιᾶς Ἑλλάδος μεγαλυτέρας. Ὅπως ὁ Χάλβαρ Σόλνερ κατεκρημνίσθη ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ κωδωνοστασίου του πρὶν προφθάσῃ νὰ τὸ στεφανώσῃ, τοιουτοτρόπως καὶ ὁ Τρικούπης ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ ἀπραγματοποιήτου ὀνείρου του καὶ μὲ συντετριμμένα πτερὰ ἀπέθανε εἰς τὴν ξένην εἰς ἓν περιβάλλον ἐξορίας, εἰς μίαν λήθην, ἡ ὁποία στέφει τὸν θάνατόν του μὲ περισσοτέραν ὀδύνην, προσθέτει εἰς τὴν ἐπιβολήν του,

Νικόλαος Επισκοπόπουλος. Φωτογραφία από το περ. Ημερολόγιον του Κ. Φ. Σκόκου *του 1910, σ. 20. Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.*

τὸν ἐξισώνει ὀλίγον μὲ τοὺς ἥρωας τῶν ἀρχαίων τραγωδιῶν τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἀλλὰ μεγάλους, οἱ ὁποῖοι προσελκύουν τὸν σεβασμὸν καὶ τὸν ἔλεον.

Τὸν μέγα θεμελιώδη πυρῆνα τῆς ὑπεροχῆς τὸν ὁποῖον θὰ εὕρητε εἰς ὅλας τὰς φυσιογνωμίας τῶν αἰώνων, τὸν πυρῆνα ὅστις δημιουργεῖ τοὺς ἰσχυρούς: τὴν *Σταθερότητα* τὴν εἶχε ὑπὲρ πάντα ἄλλον ὁ Τρικούπης καὶ αὕτη δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἦτο ἡ βάσις τοῦ χαρακτῆρος του, ἡ ἀρχικὴ πηγὴ τῆς ψυχολογίας του ὁλοκλήρου· ἡ ἐξήγησις καὶ ἡ λογικὴ προέλευσις τῶν πράξεων, τῶν εὐεργετημάτων καθὼς καὶ τῶν σφαλμάτων του.

Ὁ Νίτσε, ὅστις κατέτασσε τὸν Βίσμαρκ ὡς τὸν τελευταῖον τῶν ἰσχυρῶν τῶν «ἀρχόντων» τοὺς ὁποίους ὠνειρεύετο, δὲν θὰ ἐδίσταζε ἴσως νὰ δεχθῇ ὀλίγον εἰς τὸ Πάνθεόν του τὸν Τρικούπην. Ἦτο καὶ αὐτὸς ἐπὶ τέλους *κυρίαρχος* γεννημένος διὰ νὰ δεσπόζῃ καὶ νὰ ἐπιβάλλεται ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀγέλης, εἶχε καὶ αὐτὸς τὴν χεῖρα στιβαρὰν ὅπως ὁδηγῇ τὰ ἀνθρώπινα κύματα εἰς τὴν κοίτην τὴν ὁποίαν ἡ θέλησίς του ἐχάρασσε καὶ προδιέγραφε.

Ὁ ἐγκέφαλός του ἔλαβε ἕνα λαὸν ὁλόκληρον –καὶ ἀτίθασον ὅσον οὐδεὶς– καὶ ἀπετύπωσε ἐπ' αὐτοῦ τὰ ἴχνη του, ἡ χείρ του ἔγραψεν ἐπὶ τοῦ λευκοῦ βιβλίου ἑνὸς ἔθνους τὸ ὄνομά του μὲ γράμματα τὰ ὁποῖα καὶ σήμερον ἀκόμη μοὶ φαίνονται ἀνεξίτηλα καὶ τὸ ἔγραψε μὲ ἀναμνήσεις εὐαρέστους καὶ μὲ ἀναμνήσεις δυσαρέστους, εἰς τρόπον ὥστε οἱ χαρακτῆρες νὰ μένουν φλογεροὶ καὶ φωτεινοὶ ὡς ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους ἐχάρασσε ὁ ἥρως τοῦ Χάϊνε εἰς τὰς ἀπειρίας τοῦ στερεώματος ἐμβαπτίζων ὡς γραφῖδα τὸν κορμὸν δρυὸς ἐντὸς κρατῆρος ἡφαιστείου...

Ὑποθέτω ὅτι ἡ μεγαλυτέρα ἀποθέωσις ἑνὸς πολιτικοῦ ἀνδρὸς εἶναι νὰ μὴν τὸν ἀγαπᾷ κανεὶς καὶ νὰ τὸν σέβωνται ὅλοι. Ἐκ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος μόνον ὁ Τρικούπης νομίζω εἶχε τὴν ὑπεροχὴν αὐτήν.

Ν. Ἐπισκοπόπουλος

Ὁ Τρικούπης καὶ ἡ φιλολογία

του Μιλτιάδη Μαλακάση

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Χρόνος* στις 16 Οκτωβρίου 1903 με τον παραπάνω τίτλο.

Κάποιος ὑπουργός –ἔγραφε προχθὲς ὁ κ. Ξενόπουλος– ἐρωτηθεὶς ἀπὸ ξένον διπλωμάτην περὶ τῆς παρ' ἡμῖν φιλολογικῆς κινήσεως, ἔδωκεν ἀπάντησιν τὴν ὁποίαν ἀληθῶς μόνον Ἕλλην ὑπουργὸς θὰ ἠδύνατο νὰ δώσῃ.

Δηλαδὴ ἠρνήθη παντελῶς τὴν τοιαύτην κίνησιν, μυήσας τὸν εὐγενῆ ξένον τὸν φαντασθέντα διὰ μίαν στιγμήν ὅτι ἠδύνατο νὰ γνωρίσῃ στὸ σαλόνι του καὶ Ἕλληνας λογίους, εἰς τὰ μυστήρια μιᾶς φαινομενικῆς κατ' αὐτὸν παραγωγῆς, ἐχούσης σχέσιν μὲ τὴν ἐκμετάλλευσιν ξένων φιλολογικῶν κεφαλαίων, ἂν ὄχι μὲ τὴν ἀπάτην καὶ τὴν ταχυδακτυλουργίαν.

Ὁ φίλος διηγηματογράφος, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ αὐτῇ ἐνθυμήθη τὸν Τρικούπην, ὁ ὁποῖος καὶ εἰς τοῦτο διέφερε τῶν συναδέλφων του, τὸν Τρικούπην τὸν ἐνδιαφερόμενον τόσον καὶ διὰ τὰ γράμματα, ὅσον καὶ διὰ πάντα τῆς Πολιτείας κλάδον, τὸν νεωτεριστὴν καὶ τὸν καινοτόμον, τὸν μὴ κατορθώσαντα, ὅμως, καὶ αὐτὸν δυστυχῶς ἐμπράκτως καὶ ὁλοκληρωτικῶς ν' ἀποδείξῃ τὴν περὶ τῶν ἀνθρώπων τῶν γραμμάτων μέριμνάν του, περισσότερον ἀφ' ὅσον τὴν ἐξεδήλωσε περιοριστικῶς εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ κ. Ροΐδου ἢ τοῦ κ. Βλάχου, τοῦ Βυζαντίου ἢ ἄλλου τινὸς τὸν ὁποῖον τώρα νὰ μὴ ἐνθυμοῦμαι. Τὸ τοιοῦτον βέβαια δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ καμμίαν ἰδιαιτέραν σημασίαν, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν ἰδιαιτέρων περιστάσεων ὑπὸ τὰς ὁποίας διετέλει ὁ μέγας ἐκεῖνος πολιτικὸς ἀναλαμβάνων τὴν ἐξουσίαν. Ὁ κ. Ξενόπουλος ἔχει μέγα δίκαιον νὰ τὸν ξεχωρίζῃ καὶ εἰς τοῦτο. Ὁ Τρικούπης ἔβλεπε πάρα πολὺ καλά, ὥστε νὰ ἀντιλαμβάνεται ὅτι καὶ φιλολογικῶς κάτι συνετελεῖτο γύρω του. Καὶ περὶ αὐτοῦ ἀκριβῶς πρόκειται.

Τὸ ἄρθρον τοῦ κ. Ξενόπουλου μὲ κάμνει σήμερον νὰ φυλλομετρῶ ἓν παληὸ σημειωματάριό μου. Μέσα σὲ κάποιας σελίδας του ὁμιλεῖ αὐτὸς οὗτος ὁ ἀλησμόνητος πολιτικὸς καὶ ὁμιλεῖ ἀκριβῶς περὶ φιλολογίας, ἐν συντόμῳ πάντοτε καὶ παροδικῶς, ἀλλὰ καθαρὰ ξάστερα, μὲ σοφίαν καὶ ἐπίγνωσιν.

Εἶχα τὴν τύχην ἕνα βράδυ νὰ τὸν ἀκούσω ἐπὶ ποδός. Τὸ πρᾶγμα ἦτο τέλεια ἀπροσδόκητον καὶ δὲν εἶχα τὸν καιρὸν καὶ τὴν ἀπάθειαν νὰ τὸ ἐπωφεληθῶ τόσον ὥστε νὰ τὸν κάμω νὰ ἐπεκταθῇ περισσότερον. Σχεδὸν δὲν ἐτόλμων οὔτε μικρὰς ἐρωτήσεις νὰ τοῦ ἀποτείνω.

Ἦτο ἡ παραμονὴ τῆς πρώτης τοῦ ἔτους τῆς τελευταίας ἢ προτελευταίας πρωθυπουργίας του.

Ἕνας κύκλος μετρημένων προσκεκλημένων εἶχε σχηματισθῆ περὶ τὴν κυρίαν Σοφίαν Τρικούπη. Εἶχα τὴν τιμὴν νὰ συγκαταριθμοῦμαι μεταξὺ αὐτῶν. Τὸν ἀνεμέναμεν ὅλοι ἀνυπομόνως. Ἐπρόκειτο νὰ κοπῇ ἡ βασιλόπηττα καὶ ἔπρεπε νὰ ἦτο παρών. Εὑρίσκετο εἰς τὸ γραφεῖον του καὶ εἶχεν εἰδοποιήσει ὅτι θὰ ἐπανήρχετο. Πράγματι κάποτε ἠκούσθη τὸ βαρὺ βῆμα. Ὅλοι ἐστράφημεν πρὸς τὴν θύραν σιωπηλοὶ καὶ συνεχόμενοι, καὶ ὁ Χαρίλαος Τρικούπης εἰσῆλθεν εἰς τὴν μικρὰν αἴθουσαν.

Ἦτο ὑπέρ ποτε ἀλύγιστος καὶ σοβαρὸς μὲ τὴν ἐπίσημον περιβολήν· ἐκαλησπέρισεν, ὅμως, μεγαλοφώνως κάπως καὶ μὲ εὐγενῆ σχετικὴν φαιδρότητα ἀντήλλαξεν ὀλίγας χειραψίας μὲ τοὺς πλησιεστέρους του καὶ ὄρθιος ἐδήλωσε, διὰ τῆς ἀδελφῆς του, ὅτι θὰ ἔμενε μαζύ μας μέχρι τῆς 10 ὥρας. Ἦτο ἤδη σχεδὸν ἡ ἐννάτη καὶ ἡ συγκατάβασίς του αὐτὴ ηὐχαρίστησε ἰδιαιτέρως τὴν εὐγενῆ δέσποιναν, ἥτις εἶχε δηλώσει πρωτύτερα ὅτι τὸν εἶχε παρακαλέσει πρὸς τοῦτο.

Τὸ βράδυ ἐκεῖνο ἐδίδετο χορὸς εἰς τὴν Ἀγγλικὴν Πρεσβείαν, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ μετέβαινε.

Ὅπως ἐστέκετο ὀλίγον ἔσωθεν τοῦ κατωφλίου μὲ διηγκώνισε κάπως καὶ κατὰ τρόπον ποὺ ἔδειχνε ὅτι οὔτε μὲ εἶδε κἄν.

Τὸ τοιοῦτο, φαίνεται, τοῦ τὸ ὑπέδειξεν ὀλίγον ἔπειτα ἡ προσεκτικὴ πάντοτε ἁβρὰ κυρία, ἥτις τὸν ἐπλησίασε καὶ κάτι τοῦ εἶπε.

Ὁ Τρικούπης ἐστράφη τότε καὶ προσηνὴς μὲ ἐχαιρέτισε.

– Εἶσθε πάντοτε στὰς Ἀθήνας; μὲ ἠρώτησε.

– Μάλιστα, κύριε πρόεδρε.

– Καὶ φιλολογεῖτε;

– Ὦ, εἶμαι τόσον νέος ἀκόμη, ἀπήντησα.

– Ἡ ἀδελφή μου μοῦ εἶπε πολλὰ καλὰ περὶ ὑμῶν. Ἐνθυμοῦμαι ὅτι μοῦ ἀνέφερε πὼς γράφετε στίχους. Αὐτὸ εἶναι εὐγενὴς ἐνασχόλησις. Θὰ γνωρίζετε βέβαια ὅτι ὁ πατήρ μου ἐνησμενίζετο εἰς τὴν στιχουργίαν. Δυστυχῶς δὲν ἐκληρονόμησα ποσῶς τὸ πατρικὸν αὐτὸ προτέρημα. Ἀγαπῶ τὴν ποίησιν ὅμως. Εἶναι μεγάλη ἠθικὴ δύναμις. Χαίρω νὰ βλέπω συμπατριώτας μου νὰ τὴν καλλιεργοῦν.

– Ὁ πατήρ σας, ἐξοχώτατε, εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν συμπατριώτης μας ποιητής, διὰ τὸν ὁποῖον τὸ Μεσολόγγιον ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ὑπερηφανεύηται. Τὸ ποίημά του εἰς τὴν Λίμνην μας εἶναι ἀπὸ τοὺς ἀδάμαντας τῆς νεοελληνικῆς ποιήσεως. Ἡ Ἑλλὰς ὀφείλει εἰς ἐκεῖνον προσθέτως ἐκτὸς τόσων ἄλλων καὶ τὸν ἐθνικόν μας ψάλτην.

– Ἀλλ' αὐτὸς προηγήθη τοῦ πατρός μου.

Ἐννόησα εὐθὺς τὴν παρανόησιν καὶ ἀνέφερα τὸ ὄνομα τοῦ Σολωμοῦ.

– Ἔχετε δίκαιον, μοὶ εἶπεν ἀμέσως, αὐτὸς πρέπει νὰ εἶναι ὁ ἐθνικός μας ποιητής· διὰ μίαν στιγμὴν ἐνόμισα ὅτι ὡμιλούσατε διὰ τὸν Ρήγαν Φερραῖον.

– Περισσότερον ἀπὸ τὸν Φερραῖον θὰ ἔπρεπε τότε νὰ εἶναι ὁ πατήρ σας, κύριε πρόεδρε. Ἀλλ' ὁ πατήρ σας ἔπλασε τὸν ἐθνικὸν ποιητήν, ποῦ εἶναι πολὺ μέγα καὶ αὐτό.

– Ἔχετε ἴσως δίκαιον, μοῦ ἀπήντησε. Ὁ πατήρ μου ἦτο ὑπὲρ τῆς ἁπλῆς γλώσσης, τὴν ὁποίαν ἠγνόει ὁ Ζακύνθιος ποιητὴς καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ὁ πατήρ μου τὸν παρώτρυνε νὰ γράψῃ τὰ ἔργα του, ἀφοῦ πρότερον τὸν ἔκαμε νὰ τὴν αἰσθανθῇ καὶ νὰ τὴν ἀγαπήσῃ.

Ἐπωφελήθην τῆς περιστάσεως καὶ ἐτόλμησα.

– Εἶσθε ὑπὲρ τῆς ἁπλῆς γλώσσης, κύριε πρόεδρε;

– Εἰς τὴν ποίησιν ναί, ἀλλ' εἰς τὴν πεζογραφίαν, καὶ μάλιστα εἰς τὴν θεωρητικὴν τοιαύτην, διστάζω νὰ ἔχω γνώμην ἀσφαλῆ. Δὲν εἶχα ποτὲ τὸν ἀνάλογον καιρὸν δυστυχῶς νὰ διονυχίσω τὸ ζήτημα, τὸ ὁποῖον εἶναι σπουδαιότατον οὐχ ἧττον, καὶ τὸ ὁποῖον δὲν θεωρῶ μόνον ἐπιστημονικὸν ἀλλὰ καὶ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος. Τὸ βιβλίον τοῦ κ. Ροΐδου εἶναι ἀληθῶς ἀρκετὰ ἀποκαλυπτικὸν καὶ σοφὸν ἠμπορῶ νὰ εἴπω. Τὸ ἀνέγνωσα ἐπισταμένως, ἀλλὰ φρονῶ ὑπὲρ τὴν βασιλικὴν ἐπέμβασιν τὴν ὁποίαν εἰς τὸν πρόλογόν του ἐπικαλεῖται ὁ φίλος μου· ὁ χρόνος κανονίζει περισσότερον σὺν τῷ ἀγῶνι τῷ ἐπιστημονικῷ τὸν δρόμον μιᾶς γλώσσης, ἡ ὁποία, ὅμως, δὲν θεωρῶ περιττὸν νὰ σᾶς εἴπω ὅτι ποτὲ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λάβῃ ὁριστικὴν μορφήν, ἐξελισσομένη πάντοτε ἀναλόγως τῶν περιστάσεων καὶ τῶν ὁσημέραι ἀναπτυσσομένων ἀναγκῶν. Αἱ ἐφημερίδες σήμερον γράφονται διαφορετικὰ ἀφ' ὅ,τι ἄλλοτε, τὸ τοιοῦτον δὲ νομίζω ὅτι γίνεται καὶ εἰς τὰ σχολεῖα. Ὁ κ. Ψυχάρης εἶναι ἀξιοπαρατήρητος διὰ τὸν ἀγῶνα του, ἀλλ' ἀμφιβάλλω ἂν εὑρίσκεται ἀπολύτως εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον. Δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν του νομίζω μίαν στοιχειώδη προπαιδείαν, ἥτις πρέπει νὰ προηγηθῇ καὶ ἄνευ τῆς ὁποίας οὐδὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ πρὸς τὸ παρόν· ἄλλως τε καὶ ἡ κατ' ἀναλογίαν ἐργασία τοῦ κ. Ψυχάρη μοῦ φαίνεται ἐν μέρει τολμηρά. Ἱστορικοὶ λόγοι κάμνουν νὰ χαρακτηρίζεται πολλάκις ὡς αὐθαιρεσία ὅ,τι θεωρητικῶς δυνατὸν νὰ εἶναι ἀπολύτως φυσικόν. Ἄλλως τε μὴ λησμονεῖτε ὅτι ἓν γλωσσικὸν ζήτημα εἶναι καὶ ζήτημα αἰσθητικόν. Ἡ ἀγγλικὴ γλῶσσα ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς παράδειγμα. Διὰ λόγους κυριολεκτικῶς θεωρητικοὺς οἱ πρακτικώτατοι αὐτοὶ ἄνθρωποι, τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ θαυμάζητε ὅλοι οἱ νέοι, δὲν ἐννοοῦν νὰ μεταλλάξουν διόλου τὸ τυπικὸν μέρος τῆς γλώσσης των. Βλέπετε, καὶ τὸ μάτι συνειθίζει εἰς μίαν μουσικήν. Πῶς;

Εἰς τὰς τελευταίας αὐτὰς λέξεις ὁ Τρικούπης ἐχαμογέλασεν ὀλίγον καὶ μοῦ ἔδωσε τὸ χέρι του.

Ἤδη ὅλοι εἶδον τὰ βλέμματα ἐστραμμένα πρὸς ἡμᾶς καὶ τίς οἶδε, ἂν μεταξὺ ἐκείνων ἦτο καὶ ὁ ὑπουργὸς τοῦ κ. Ξενόπουλου; Ἦτο σχεδὸν ἡ 10 ὥρα καὶ ὁ μέγας ἐκεῖνος ἀνὴρ εἶχεν ἀπορροφηθῆ τόσον ἀπὸ τὴν φιλολογίαν, ὥστε νὰ μὴ δώσῃ τὸν καιρὸν εἰς κανένα κατὰ τὸ βράδυ ἐκεῖνο νὰ τὸν πλησιάσῃ. Ἐγὼ κυριολεκτικῶς τὰ εἶχα χαμένα. Ἤμουν βέβαιος ὅτι ὅλοι αὐτοὶ τῆς αἰθούσης ἐμήνιον ἐναντίον μου. Νὰ εἴπω ὅτι μὲ ἐξήλευον, δὲν τολμῶ. Ἤμουν τόσον νέος καὶ τόσον ἀκίνδυνος.

Ὅταν μετ' ὀλίγον ἐκεῖνος ἐκαληνύχτισε διὰ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ἀγγλικὴν Πρεσβείαν, ἡ κυρία Σοφία μὲ ἐπλησίασε καὶ κάτι μὲ ἠρώτησε.

Ἔφερα τὰ ἄκρα τῆς χειρός της εἰς τὰ χείλη μου καὶ τὴν εὐχαρίστησα μετ' εὐγνωμοσύνης.

Τοῦ Τρικούπη μνημόσυνο

του Κωστή Παλαμά

Ποίημα που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Εστία* στις 30 Μαρτίου 1906 με τον παραπάνω τίτλο και με την υπογραφή *Ένας Ποιητής*.

Σὲ μαρμαρένια θέατρα, μὲ ἀρχαῖα καρναβάλια
Παιζογελοῦσε ἕνας λαὸς τὸν ξεπεσμό του.
Κ' ἦρθε τὸ μέγα μήνυμα καὶ φέρνει τὸ χαμό Του...
Βογγῆστε βόγγο ἀπελπισιᾶς, κορφὲς καὶ περιγιάλια!

Καὶ τίποτε δὲν ἄλλαξε, μηδὲ τὸ φῶς τῆς μέρας,
Μηδὲ ἡ χαρὰ τοῦ γιορταστῆ· καὶ πέθανε ὁ Πατέρας.
Κι' ἀπ' τὸ ξεφάντωμα σκληρό, στοῦ μεθυσιοῦ τὴ βράση,
Τὸ τέκνο σὲ δρασκέλησε, Νεκρέ, γιὰ νὰ προφτάσῃ!

Μὰ εἶν' ἕνας Νοῦς ὁ δικαστής, μία Μοῖρα, ἡ ἐκδικήτρα·
Πέφτε, λαέ, καὶ φρένιαζε καὶ δίνε τίμια λύτρα
Κι' ἀφέντες σου ἔχε τύραννους, τούρκους, λῃστάδες, μπράβους,
Καὶ ζῆσε μπαίγνιο τῶν κακῶν καὶ σκλάβος μέσ' στοὺς σκλάβους.

Ὅσο ποῦ νἄρθῃ τοῦ Καιροῦ τὸ πλήρωμα, καὶ σάρκα
Νέα ἡ ψυχή Σου νὰ ντυθῇ, καὶ νὰ ξαναπροβάλῃς
Ἀπὸ μακριὰ μ' ἕνα χρυσὸ τιμόνι σὲ μιὰ βάρκα
Τῆς Πολιτείας κυβερνήτης καὶ τῆς ἀνεμοζάλης.

Κι' ὡς τότε θὰ εἶναι ἡ μνήμη Σου σὰν τὸ χλωρό σου μνῆμα.
Ἐσένα ποὺ ἦταν ἡ ζωὴ σὰ χωρισμένος βράχος
Ἄνανθος, κι' ἀπὸ τὸ βορριὰ δαρμένος κι' ἀπ' τὸ κῦμα,

Κωστής Παλαμάς. Ξυλογραφία του Κωνσταντίνου Καρυστινού από το περ. Ημερολόγιον του Κ. Φ. Σκόκου *του 1889, σ. 270. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Κι' ἐπάνω ἀπ' ὅλους τοὺς δαρμοὺς ἀσάλευτος μονάχος.

Καὶ πάντα θὰ εἶναι ἡ μνήμη Σου σὰν τὸ χλωρό Σου μνῆμα·
Καὶ στὸ μνημόσυνό Σου
Σὰν κάποια ἀλύπητη ποινή, σὰν ἕνα βαρὺ κρῖμα,
Σὰν κόσμου καταποντισμὸ θὰ κλαῖμε τὸ χαμό Σου.

«Μᾶς ἔλειψεν ὁ ἱκανός»

του Γρηγόριου Ξενόπουλου

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Νέον Άστυ* στις 30 Μαρτίου 1907 με τίτλο «Τρικούπης».

Ἐώρταζαν καὶ τότε αἱ Ἀθῆναι ὅπως σήμερον. Οἱ πρῶτοι Ὀλυμπιακοὶ Ἀγῶνες, ἓν ἔτος πρὸ τοῦ τρομεροῦ, ἐξελίσσοντος εἰς σειρὰν ἀτελευτήτων καὶ πρωτοφανῶν πανηγύρεων. Καὶ ἀκριβῶς τὴν ἡμέραν κατὰ τὴν ὁποίαν ἀνηγγέλθη ὁ θάνατος τοῦ μεγάλου Ἐξορίστου, κατέκλυζε τοὺς ἀθηναϊκοὺς δρόμους ὁ πύρινος ποταμὸς μιᾶς χαρμοσύνου καὶ τρελλῆς λαμπαδηφορίας. Ὑποχρεώσεις φιλοξενίας, ὑποχρεώσεις πρὸς τὸ ἀρχαῖον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐκείνας τὰς ἡμέρας ἐπιστεύσαμεν ὅτι ἀνέζησεν, ἔκαμαν ὥστε τὸ πένθος νὰ ἀναβληθῇ. Δὲν ἦτο οὔτε ἀπὸ ἀσέβειαν πρὸς τὴν μνήμην τοῦ Τρικούπη, οὔτε ἀπὸ ἀγνωμοσύνην, οὔτε ἀπὸ ἀδιαφορίαν. Εἰς ἁπλῆν σύμπτωσιν ὠφείλετο ἡ μεγάλη καὶ ἀλγεινὴ αὐτὴ ἀντίθεσις. Ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἦτο ἀκόμη ἀλγεινοτέρα. Καὶ ὅσον ἐθλίβετο ἡ ψυχὴ διὰ τὸν μέγαν νεκρόν, ἄλλο τόσον ἐθλίβετο διὰ τὴν μικρὰν Ἑλλάδα, εἰς τὴν ὁποίαν σκληρὰ μοῖρα, ἀμείλικτος

ἀνάγκη, δὲν ἐπέτρεπεν οὔτε νὰ θρηνήσῃ ἐλεύθερα τὸν πρόωρον θάνατον, ὁ ὁποῖος τὴν ἀπωρφάνιζεν.

Αἱ ἑορτάσιμοι ἡμέραι παρῆλθον. Εἰς βαρεῖαν μολυβδίνην θήκην περιενδεδυμένην μὲ δρῦν, ἐκομίσθη φιλοστόργως ἀπὸ τὰς Κάννας ὅ,τι ἀπέμενεν ἀπὸ τὸν ὄγκον ἐκεῖνον τῆς μεγαλοφυΐας καὶ τοῦ πατριωτισμοῦ. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπανεῦρον τότε τὰ θερμὰ δάκρυά των καὶ συνηθροίσθησαν μὲ τὸ βαθύτερον, τὸ εἰλικρινέστερον πένθος περὶ τὸ πολύτιμον φέρετρον. Ὤ, δὲν ἔγειναν ἀκόμη εἰς τὰς Ἀθήνας κηδεία θλιβερωτέρα ἀπὸ τὴν κηδείαν τοῦ Τρικούπη! Μὲ μόνην πομπὴν τὴν ἀληθῆ θλῖψιν, τὸν ἀνέκφραστον πόνον, τὸ ὀδυνηρὸν αἴσθημα τῆς ὀρφανείας καὶ τῆς ἐγκαταλείψεως, ὁλόκληρος λαὸς συνώδευσεν εἰς τὸν τάφον τὸν πατέρα του. Ποῖος θὰ λησμονήσῃ ποτέ, ἂν εἶδεν ἐκείνην τὴν ἡμέραν τὴν ἐπιβλητικὴν εἰκόνα: τὸ μαῦρον ἀνθρώπινον κῦμα, ὑπεράνω τοῦ ὁποίου ἀπέστιλβε τὸ λευκὸν φέρετρον, ἀπέραντος νεκροθήκη, γιγαντουμένη εἰς τὴν φαντασίαν καὶ ἐγκλείουσα διὰ παντὸς ἐλπίδας νεκράς!

Τὸ σημερινὸν μνημόσυνον καὶ πάλιν ἐν μέσῳ ἑορτῶν – ἐπαναφέρει εἰς τὴν μνήμην μας ζωηρότερον τὴν μορφὴν τοῦ Μεγάλου Ἀνδρός. Καὶ ἀναπολοῦντες τὸν θάνατόν του, ἀναπολοῦμεν τὴν ζωήν του. Καὶ μαζὺ μὲ αὐτήν, τὴν ζωὴν τῆς Ἑλλάδος, ὅπως τὴν ἔκαμε τὰ τελευταῖα ἔτη νὰ ζήσῃ Ἐκεῖνος, διότι οὕτω «ἤθελε νὰ ζήσῃ...». Ἦτο ὁ ἀνὴρ τῆς Θελήσεως καὶ τοῦ Ἰδανικοῦ, ἡ μεγαλυτέρα μορφὴ ἐξ ὅσων ἀνέτειλαν εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν θαυμαστήν της Ἀναγέννησιν καὶ τοὺς μεγάλους ἄνδρας, οἱ ὁποῖοι τὴν προητοίμασαν. Ὕστερ' ἀπὸ ἕνα Καποδίστριαν, ὁ Τρικούπης. Κανενὸς ἄλλου τὸ ἀνάστημα δὲν θὰ ἀντεῖχεν εἰς τὴν σύγκρισιν. Καὶ μέσα εἰς τὸ νεοελληνικὸν πάνθεον, τὸ φανταστικὸν –φεῦ!– ἀκόμη, ἡ μορφὴ τοῦ Τρικούπη εἶναι ἡ τελευταία μεγάλη μορφή.

Μετὰ τὸν θάνατόν του θὰ ἔλεγες ὅτι ἐξέλειψε πλέον ἡ Θέλησις καὶ τὸ Ἰδανικόν. Οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι τὸν περιεστοίχιζον ζῶντα καὶ εἰργάζοντο μαζύ του πρὸς τὸν ἴδιον σκοπόν, ἀπέμειναν τώρα οἱονεὶ χωρὶς πτέρυγας. Ἐργάζονται ἀκόμη, στρατολογοῦν παρὰ τὸ πλευρόν των καὶ ἄλλους, ἀλλὰ νομίζεις ὅτι ἡ ἐργασία των δὲν ἔχει πλέον τὸν ἴδιον σκοπόν. Ἡ μεγάλη ἐκείνη, ἡ ὡραία καὶ ἔντονος ζωὴ ἠλαττώθη ἔξαφνα καὶ ἠτόνησεν. Ὡς ὁδοιπόροι οἱ ὁποῖοι χάνουν διὰ μιᾶς τὸ φῶς τοῦ προσανατολισμοῦ των, περιπατοῦμεν διστακτικῶς εἰς τὸ σκότος. Μὲ τὸν Τρικούπην ἐπὶ κεφαλῆς, ἤμεθα βέβαιοι ὅτι ἐπηγαίναμεν ἐμπρὸς καὶ ὅταν ἀκόμη ἐπηγαίνομεν πρὸς τὰ ὀπίσω. Ἔλειψεν ὁ Τρικούπης καὶ δὲν ἠξεύρομεν πλέον ποῦ πηγαίναμεν, καὶ ὅταν ἀκόμη προχωροῦμεν. Ὡς νὰ μὴ μᾶς ὁδηγῇ πλέον ἡ φωτεινὴ θέλησις, ἀλλ' ἡ τυφλὴ τύχη, ἐπαύσαμεν νὰ ἔχωμεν τὸ σταθερὸν βῆμα καὶ τὴν πίστιν ἐκείνην εἰς τὸ μέλλον ἡ ὁποία θαυματουργεῖ.

Εἴπομεν ὅτι ὁ Τρικούπης ἦτο ἀνὴρ τῆς Θελήσεως καὶ τοῦ Ἰδανικοῦ. Ἀλλὰ μὲ τὴν δύναμιν τῆς μεταδόσεως τὴν μυστηριώδη, ὡς μ' ἕνα ἐμποτισμὸν ἀνεξιχνίαστον, κατώρθωνεν ὥστε ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ἐντὸς τοῦ κύκλου τῆς ἐπιρροῆς του νὰ ἔχουν μαζύ του κάποιαν Θέλησιν καὶ κάποιον Ἰδανικόν. Ἤμεθα ἡμεῖς οἱ ἴδιοι, οἱ ὁποῖοι ἐζούσαμεν τόσον διαφορετικὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Τρικούπη. Καὶ ἦτο ἄλλη, διαφορετικὴ ἡ ἐποχή. Διότι ἡμεῖς ἤμεθα ἄλλοι, διαφορετικοὶ ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους τοὺς σημερινούς· καὶ διότι Ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος μᾶς ἐνέπνεε καὶ μᾶς ἔκαμνε χωρὶς νὰ θέλωμεν νὰ ζῶμεν κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσίν του, ἦτο ἄλλος, ἦτο διαφορετικὸς ἀπὸ τοὺς σημερινοὺς ὁδηγοὺς και προϊσταμένους.

Οὔτε ἡ φιλοπατρία, οὔτε ἡ ἀρετή, οὔτε τὰ μέσα τὰ ἠθικὰ καὶ τὰ ὑλικὰ μοῦ ἔλειψαν ἔκτοτε. Ἴσως εἰς μίαν αἰφνιδίαν περισυλλογήν, αἱ δυνάμεις μας θ' ἀπεδεικνύοντο μεγαλύτεραι τώρα παρὰ τότε. Ἀλλ' αἱ δυνάμεις αὗται μένουν, θὰ ἔλεγες, ἀργαὶ ἀχρησιμοποίητοι. Μᾶς ἔλειψεν ἡ αἰσιοδοξία. Μᾶς ἔλειψεν ὁ Ἱκανὸς νὰ μᾶς τὴν ἐμφυσήσῃ. Μᾶς ἔλειψεν Ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν δύναμιν νὰ μᾶς ἐμπνέῃ ὀλίγην ἀπὸ τὴν θέλησίν του, ὀλίγον ἀπὸ τὸ ἰδανικόν του, ὀλίγην ἀπὸ τὴν πίστιν του εἰς τὸ μέλλον τοῦ Κράτους καὶ τῆς Φυλῆς.

Καὶ σήμερον πάλιν, τὴν ἡμέραν τοῦ θλιβεροῦ μνημοσύνου, οἱ ἐπιζῶντες διαβλέπομεν ἐπαληθευομένην τὴν ὀπτασίαν τῆς ἀλησμονήτου κηδείας: τὸ μαῦρον ἀνθρώπινον κῦμα τῶν ὀρφανῶν, καὶ ὑπεράνω αὐτοῦ τὸ λευκὸν φέρετρον, τὸ ἐγκλεῖον διὰ παντὸς ἐλπίδας νεκράς. Τὰς ἐλπίδας μας!

Γρηγόριος Ξενόπουλος

Μιὰ Μοῦσα λυπημένη ξαναψάλλει τὴν μνήμη τοῦ Τρικούπη τὴν μεγάλη

του Γεωργίου Σουρή

Ποίημα που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ο Ρωμηός* στις 31 Μαρτίου 1907 με τον παραπάνω τίτλο.

῞Οσο περνοῦν τὰ χρόνια
μὲ τόση καταφρόνια
στὴ μάννα τὴ φτωχὴ
τόσο καὶ μεγαλώνει
κι' ἡ μνήμη του ριζώνει
'στοῦ γένους τὴν ψυχὴ

῞Οσο περνοῦν οἱ χρόνοι
χωρὶς νὰ ξημερώνῃ
μὲ λίγη ξαστεριὰ
τόσο μ' ἀρρώστου χρῶμα
'στοῦ τάφου του τὸ χῶμα
ζητοῦν παρηγοριὰ

῞Οσο φαρμακεροὶ
διαβαίνουν οἱ καιροὶ
τόσ' ὁ χαμός του θλίβει,
τόσο τὸ δάκρυ χύνεται,
κι' ὁ τάφος ποὺ τὸν κρύβει
τάφος ἐλπίδων γίνεται.

῾Ο Τρικούπης καὶ τὸ γλωσσικόν – Αἱ γνῶμαι περὶ τέχνης

Άρθρο ανυπόγραφο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Εστία* στις 29 Νοεμβρίου 1912 με πλήρη τίτλο «῾Ο Τρικούπης καὶ τὸ γλωσσικόν. ῾Η ἀναβίωσις τῆς ἀρχαίας, πῶς τὴν ἐχαρακτήριζεν. Αἱ γνῶμαι περὶ τέχνης».

Εἰς τὴν 'Αγγλίαν ἐξεδόθη πρὸ δεκαπενθημέρου *τρίτομος ἱστορία* τοῦ μεγάλου ῞Αγγλου ζωγράφου καὶ γλύπτου Γεωργίου Φρειδερίκου Οὐώτς, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπαντῶνται σελίδες τινὲς ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσαι τὴν ῾Ελλάδα καὶ τοὺς ῞Ελληνες. Εἶναι αἱ σελίδες τῆς ἐν 'Αθήναις διαμονῆς τοῦ μεγάλου ζωγράφου κατὰ τὸ 1887 καὶ τῆς συναντήσεώς του μετὰ τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ Χαριλάου Τρικούπη. Εἶναι δὲ ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικαὶ αἱ σελίδες αὗται, διότι γίνεται ἐν αὐταῖς λόγος καὶ περὶ γλωσσικῶν πεποιθήσεων τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ ἀνδρὸς τῆς νεωτέρας ῾Ελλάδος, περὶ ὧν δὲν ὑπῆρχον σαφεῖς μαρτυρίαι.

...῾Ο κ. Τρικούπης ἦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην πρωθυπουργὸς καὶ παρακινούμενος παρὰ τοῦ κ. 'Αλέκου 'Ιωνίδου ὁ Σώνιωρ ἐζωγράφισε τὴν εἰκόνα του. Αἱ συνεδριάσεις διεκόπησαν ἐκ τετραημέρου ἀσθενείας τοῦ Σώνιωρ, κατέστησαν πρὸς τούτοις ἀσυνήθως δυσχερεῖς, ἕνεκα τοῦ μεγάλου ἐνδιαφέροντος τὸ ὁποῖον εὕρισκε συνομιλῶν μετὰ τοῦ πρωτοτύπου – ἐνθυμοῦμαι ὅτι μοὶ ἔλεγεν ὅτι ὁμιλῶν περὶ ἐνδεχομένων μεταβολῶν εἰς τὴν ἰσορροπίαν τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν ὁ κ. Τρικούπης εἶπεν: «Εἶσθε ἀσφαλεῖς ἐν 'Αγγλίᾳ μόνον ἐν ὅσῳ ἔχετε ἰσχυρὸν ναυτικὸν».

῾Ωμίλησαν περὶ ἑλληνικῆς τέχνης καὶ ὁ Σώνιωρ μοὶ εἶπεν ὅτι ὁ κ. Τρικούπης ἐθεώρει τὸν ῾Ερμῆν ἀπαράμιλλον ὡς ἄγαλμα καὶ ὅτι οὗτος διεφώνησεν. ῾Ο Πραξιτέλης εἶπεν ὁ Σώνιωρ...

῾Ο κ. Τρικούπης ἐξεφράσθη ἐναντίον τῆς προσπαθείας πρὸς ἐπαναφορὰν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης. 'Εθεώρει τοῦτο ὡς σφάλμα διὰ τὸν λόγον ὅτι ἡ γλῶσσα εἶναι αὐθόρμητος πρόοδος ἀναπτυσσομένη *κατὰ τὰς ἀνάγκας τῶν φυλῶν ἢ καὶ ἰδιαιτέρων συνθηκῶν, τὰς ὁποίας ἀνάγκας καὶ ἀντιπροσωπεύει.* ῾Ως ἐκ τούτου ἡ ἐπιβολὴ τύπου τινὸς γλώσσης ἐπὶ τοῦ λαοῦ εἶναι παρὰ φύσιν, διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν θὰ ἠδύνατο ὄντως νὰ ἐκφράσῃ ὅλως διάφορον σειρὰν ὅρων. Τὸ ἀποτέλεσμα, κατὰ τὴν γνώμην του, θὰ ἦτο ἡ παραγωγὴ γραμματιστῶν μᾶλλον παρὰ ἀνθρώπων μὲ ἰδέας.

Καποδίστριας – Τρικούπης – Βενιζέλος

του Α. Μάβρου

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ο Νουμάς* στις 4 Μαΐου 1913 με τον παραπάνω τίτλο και υπότιτλο «Ἀπ' ἀφορμὴ τῆς ἱστορίας ποὺ βγῆκε γιὰ τὸν ζωγράφο Γουώτς».

Τρεῖς μεγάλους κυβερνῆτες ἔβγαλεν ἡ Ἑλλάδα ἀπ' τὸ '21 ὡς μὲ τὰ σήμερα –τὸν Καποδίστρια, τὸν Τρικούπη, τὸν Βενιζέλο– κ' οἱ τρεῖς τους ἦταν ἐκτροὶ τοῦ δασκαλισμοῦ κ' ἔνιωθαν κι ἀγαποῦσαν τὴν δημοτικὴ γλώσσα. Ἡ κοινωνικὴ καὶ πιότερο ἡ πολιτικὴ κατάσταση, σὰν ποὺ ἦταν ὑποχρεωμένοι σὲ πολλὰ νὰ ὑποτάζουνται στὸν ὄχλο καὶ στοὺς δημαγωγούς, τοὺς μπόδισε νὰ βάλουν σὲ πράξη τὶς γλωσσικὲς γνῶμες τους. Κ' ἴσως μάλιστα νὰ μὴ πρόφτασαν νὰ τὶς ξεκαθαρίσουν θετικὰ στὸ μυαλό τους.

Ὁ Καποδίστριας ἀληθινὰ σοφὸς κ' ἔχοντας μεγάλη αἰσθητικὴ μόρφωση τόσο ποὺ νὰ δύνεται νὰ συζητᾶ μὲ καλλιτέχνες μεγάλους στὸ σαλόνι τῆς madame Stael καὶ ν' ἀκούγετ' ἡ γνώμη του, τριγυρισμένος σὰν ἦρθε στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ λεγεώνα δασκάλους, μεταχειρίστηκε στὰ διατάγματα καὶ στοὺς νόμους ποὖκαμε καθὼς καὶ στὰ ἰδιωτικά του ἔγγραφα –ποὺ μερικὰ ἔχουν ἀνέκδοτα οἱ κληρονόμοι του– μιὰν ἁπλῆ γλώσσα, πιότερο ἁπλῆ ἀπὸ τὴ γλώσσα τοῦ Κοραῆ. Κ' εἶναι φανερὸ πώς, ἂν ἦταν καθαρεβουσιάνος, στὸ χέρι του ἦταν νὰ πάρῃ γιὰ γραμματικούς του τοὺς σοφολογιώτατους ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ποὺ βρίσκονταν πληθοστοὶ στὸ Ναύπλιο οἱ πιότεροι καὶ στὴν Κέρκυρα. Μὰ κανένα τέτοιο δὲν πῆρε μαζί του καὶ τοῦτο στάθηκε μάλιστα μιὰ ἀπὸ τὶς αἰτίες ποὺ τοὔγινε μεγάλη ἀντιπολίτεψη. Ὅποιος διαβάσῃ τὶς φυλλάδες τοῦ μακαρίτη τοῦ Σούτσου κι ἀλλονῶν, βλέπει φῶς φανερὸ τὸ δασκαλισμὸ νὰ ρίχνεται λυσσασμένα ἐναντίο τοῦ Καποδίστρια.

Πέρασαν πενήντα χρόνια ὡς ποὺ νἄρθῃ ὁ Τρικούπης. Κοντὰ στὶς ἄλλες ἀναποδιὲς ποὺ χαντάκωναν τὸ δυστυχισμένο τὸ Ἔθνος, ὁ δασκαλισμὸς –ἡ καθαρέβουσα μ' ὅλες τὶς πρόληψές της– εἶχε τρανέψει κι ἀποχαντάκωνε τὸ μυαλό, τὸ αἴστημα καὶ τὴν ἠθικὴ τοῦ λαοῦ. Σὲ τέτοια κατάντια βρῆκε τὴν Ἑλλάδα ὁ Τρικούπης κ' ἐβάλθηκε μὲ τὸ φωτεινό του μυαλὸ νὰ τὴν προοδέψῃ. Ζήτησε νὰ μᾶς φέρῃ τὸν πολιτισμό. Ἀγωνίστηκε νὰ κάμῃ στρατό, νὰ δυναμώσῃ τὸ ἐμπόριο καὶ τὴ βιομηχανία, νὰ δώσῃ συγκοινωνίες, νὰ μορφώσῃ ὑπαλλήλους. Προτιμοῦσε πάντα κείνους, ποὺ δείχνονταν πιὸ φιλελεύτεροι στὴ γλώσσα καὶ στὴ σκέψη καὶ σιχαινόταν τοὺς δασκάλους. Μὰ κ' οἱ διαλεχτοί του ἐκεῖνοι καταντοῦσαν γλήγορα τῆς ρουτίνας καὶ γλωσσαμύντορες, σὰν καληώρα ὁ Μιστριώτης ποὖρθε ἀπὸ τὴ Γερμανία δημοτικιστὴς καὶ κατάντησε χωροφύλακας τοῦ μέσου ἀορίστου καὶ τῆς ξυπόλυτης γενικῆς. Τότες ἀπάνω στὴν πρώτη πραγματικὴ πρόοδο τῆς Ἑλλάδας βγῆκε κι ὁ Ψυχάρης μὲ τὸ ***Ταξίδι*** του. Τότες ἦταν κι ὁ Ροΐδης, ὁ θεωρητικὸς δημοτικιστής, στενὸς φίλος τοῦ Τρικούπη καὶ διεφθυντὴς τῆς Βιβλιοθήκης. Τότες διωρίστηκαν καὶ δυὸ-τρεῖς ἀπὸ τοὺς παλιοὺς τώρα δημοτικιστάδες σὲ θέσες ἐπίσημες. Μὰ παραπάνω δὲν προχώρεσε ὁ Τρικούπης. Σχεδὸν ἀπόμεινε μόνον ἀντιδραστικὸς τοῦ δασκαλισμοῦ.

Καὶ θυμᾶμαι γιὰ τὴν τέτοια ἀντίδρασή του κάτι ποὺ μοῦ διηγήθηκ' ἕνας Τρικουπικός, ἕνας ἀπὸ τοὺς τωρινοὺς ἐπίσημους πολιτικούς. Μιλώντας μου γιὰ τὸν ἀρχηγό του μὲ σεβασμό, τοὔβρισκε, ὅμως, ἕνα μεγάλο ψεγάδι, τὴν αὐθαίρετη ἐπιμονή. Καὶ μέσ' στὰ σχετικὰ ἀνέκδοτα, μοῦ διηγήθηκε κ' ἕνα γλωσσικό, ποὺ ἀντίθετ' ἀπ' ὅ,τι ἔκριν' αὐτός, ἐγὼ τὄβρηκα νὰ δείχνῃ τὴ φωτεινὴ κρίση καὶ τὴ δίκια ἐπομονὴ τοῦ Τρικούπη. Στὴν τελευταία, λέει, πρωθυπουργία του κάποιος ποὺ λογιόταν ***εὐρυμαθέστατος λόγιος καὶ συγγραφεύς***, εἶχε βάλει λυτοὺς καὶ δεμένους γιὰ νὰ διοριστῇ στὸ Ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας. Ὁ Τρικούπης δὲν ἤθελ' οὔτε νὰ τὸν ἀκούσῃ. Κι ὅταν ὁ ὑπουργὸς ζήτησε νὰ τοῦ θυμήσῃ πὼς ὁ λόγιος ἐκεῖνος ***εἶχεν ἐπιδείξει εἰδικὰς γνώσεις καὶ ἦτο συγγραφεὺς ὑποδειγματικῆς καλλιεπείας***, ὁ Τρικούπης κατσουφιασμένος τ' ἀποκρίθηκε: «Δι' ὅλ' αὐτὰ ἐπιμένω νὰ μὴ τὸν θέλω».

Ὁ φίλος του διηγώντας τα παρουσίαζε τὴν ἄρνηση κείνη σὰν πεῖσμα, κι' οὐδὲ τοῦ περνοῦσ' ὑποψία πὼς ὁ Τρικούπης ποὺ διάβαζε κ' ἤξερε φιλολογία καὶ ποὺ τόσο πρόσεχε τοὺς λογίους, ὥστε νὰ μπιστευτῇ στὸν Ροΐδη τὴν ἐπίκριση τῆς διπλωματίας μας καὶ νὰ διορίσῃ καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου ἕνα δημοσιογράφο καὶ νὰ καλέσῃ μόνος του καὶ νὰ διορίσῃ καθηγητὴ στὴν Ἀθήνα τὸν διηγηματογράφο Μωραϊτίδη, μόλις πῆρε τὸ δίπλωμά του, καὶ νὰ θέλῃ νὰ δώσῃ θέση τοῦ Παπαδιαμάντη, ἴσως θἄχε κἄνα βαθύτερο λόγο νὰ μὴ θέλῃ ν' ἀκούσῃ τὸν ***εὐρυμαθέστατο λόγιο*** θεσοζήτη, ποὺ θὰν ἤξερε βέβαια τὰ γραφόμενα καὶ τὶς ἑλληνικούρες του ὁ Τρικούπης καλύτερα παρὰ ὁ ὑπουργός.

Τὴν ἀποστροφὴ τοῦ Τρικούπη στοὺς καθαρεβουσιάνους καὶ στὴν ἀττικίζουσα γλώσσα μᾶς τὴν δείχνει κ' ἡ τρίτομη ἱστορία γιὰ τὸν μεγάλο Ἄγγλο ζωγράφο Γουώτς, ποὺ βγῆκε τώρα τελευταῖα στὴν Ἀγγλία.

Ὁ Γουώτς, τὴν δεύτερη φορὰ ποὖρθε στὴν Ἀθήνα, γνώρισε τὸν Τρικούπη καὶ κουβέντιασε μαζί

του γιὰ τέχνη καὶ φιλολογία στὶς ὧρες ποὺ ὁ πρωθυπουργός, κάνοντας τὴ γνώμη τοῦ φίλου του Ἀλέκου Ἰωνίδη, ποζάριζε γιὰ νὰ τοῦ κάνῃ τὸ πορτραῖτο του ὁ ζωγράφος. Γιὰ τὴ δική μας γλώσσα μιλώντας ἔδειξε πὼς ἦταν ἀνόητη καὶ βλαβερὴ ἡ προσπάθεια ποὺ καναν οἱ καθαρεβουσιάνοι λόγιοι νὰ ξαναζήσῃ τάχα ἡ ἀρχαία ἑλληνική. «Ἡ τέτοια προσπάθεια –εἶπε ὁ Τρικούπης– εἶναι ἀσυχώρητο σφάλμα, γιατὶ ἡ γλώσσα ξετυλίγεται καὶ πάει μπρὸς αὐτόματα κι ἀντιπροσωπεύει τὶς ἀνάγκες τῆς φυλῆς ἢ καὶ στενώτερ' ἀκόμη τὶς ἀνάγκες καθεμιᾶς γενεᾶς. Ὥστε τὸ νὰ ζητάῃ κανένας καλὰ καὶ σώνει ἕνα τύπο γλώσσας νὰ τὸν ἐπιβάλῃ σ' ἕνα λαὸ εἶναι κάτι ἀφύσικο· γιατὶ ὁ τέτοιος ὡρισμένος τύπος μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ἐκφράσῃ τὴ σημερινὴ ζωή, ποῦν' ὁλότελα διαφορετική. Ἔτσι, λοιπόν, ὁ ἀγώνας νὰ ξανάρθουν τώρα στὴν ζωὴ οἱ παλιοὶ τύποι τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας θὰν εἶχε ἀποτέλεσμα νὰ βγαίνουν γραμματικοὶ (ἤγουν δάσκαλοι) πιότερο παρὰ ἄνθρωποι μὲ ἰδέες».

Τέτοια ἦταν ἡ γνώμη τοῦ δεύτερου μεγάλου πολιτικοῦ μας. Ὅσο γιὰ τὸ δημοτικιστὴ Βενιζέλο, τὸν πολιτικό μας ἐλευθερωτή, ποὺ τὰ πράματα δείχνουν πὼς δὲν ἦρτε σὲ προδρομικὴ ἐποχή, ἀλλὰ στὴν πρώτη θετικὴ περίοδο τῆς ἐθνικῆς ἐξέλιξης, πιστέβουμε νὰ δείξῃ καὶ γιὰ τὴν γλώσσα (ἤγουν γιὰ τὸ σπουδαιότερο ἐθνικό μας ζήτημα) τέτοια δύναμη, ὥστε νὰ μὴν τοῦ ποῦν ἐξευτελιστικὰ γι' αὐτὸν παρωδημένο τὸ παλιὸ στὸν Δημοσθένη ἐπίγραμμα: «Εἴ περ ἴσην τῇ γνώμῃ τὴν ῥώμην εἶχες, οὐκ ἂν ἦρχε τῶν Ἑλλήνων Μιστριώτης γλωσσαμύντωρ».

Θαῦμα

του Ναπολέοντα Λαπαθιώτη

Ἄρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 31 Μαρτίου 1915 με τον τίτλο «Ὁ Τρικούπης».

Πῶς βλάστησε τὸ χάλκινο, τετράγωνο καὶ βαρὺ αὐτὸ ἄνθος, τὸ δυνατὰ στιβαρὸ καὶ πειθαρχημένο, μέσ' τὴν λυρικὴν ἐπιπολαιότητα τῆς ἑλληνικῆς ἀτμοσφαίρας; Θαῦμα.

Ἤμουν φοβερὰ μικρὸς – ὅταν μ' ἔφεραν μπροστὰ στὴν κάσα τοῦ μεγάλου νεκροῦ.

Θυμᾶμαι κάποιο μεσημέρι μὲ δυνατὸν ἥλιον (οἱ δικοί μας ὅλοι ἦσαν ἐκεῖ ἀπ' τὴν αὐγή), μπῆκα σ' ἕνα ἁμάξι, παιδάκι ἀνίδεο, καὶ ὁ στρατιώτης μας ἀνέβηκε πλάϊ στὸν ἁμαξᾶ· ἤμουν μονάχος καὶ μικρὸς μέσ' τ' ἁμάξι, καὶ ὁ κόσμος ποὺ περνοῦσε ἀπ' τὰ τζάμια μοῦδινε τὴν ἀθώα χαρὰ τῶν παιδιῶν. Ἤξευρα τὸν θάνατο τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, ἐδῶ καὶ τόσες μέρες, καί, χτὲς ἀκόμα, τὸ τηλεγράφημα πὼς τὸ σεπτὸ λείψανο εἶχε φτάσει ἀπ' τὰς Κάννας καὶ ἦταν νὰ κηδευθῇ τὴν ἑπομένη, μὲ εἶχε κτυπήσει ἀλλόκοτα καὶ θλιβερά· μὰ ἡ καρδιά μου ἦταν πολὺ γαλανή, πολὺ ἀνοιχτὴ καὶ γλαυκὴ καὶ μία ἀφελὴς ἀσυνειδησία μὲ παρηγοροῦσεν ὁλοένα.

Ὅταν φτάσαμεν ὁδὸς Ἀκαδημίας, στὸ σπίτι, τὰ μαῦρα στὸ μπαλκόνι μοῦ μεγάλωσαν τὶς κόρες τῶν ματιῶν καὶ μοῦ πάγωσαν τὰ χέρια· ἕνας κόσμος πηχτὸς καὶ πένθιμος ἦταν ἀραγμένος στὴν πόρτα, κι' ἀνεβοκατέβαινε στὴ σκάλα· τὸ προσκύνημα τῆς σοροῦ ἐξακολουθοῦσε αὐθόρμητα καὶ σιωπηλὰ ἀπ' τὸ πλῆθος καὶ μὲ δυσκολίαν ο στρατιώτης μας ἔσπρωχνε τὸν κόσμο, νὰ μοῦ δώσῃ τόπο νὰ περάσω· ἔτσι, ἀργά, ἔφτασα στὸ νεκρικὸ σαλόνι.

Ἐκεῖ βασίλευε μία ἡσυχία παραμυθιοῦ· ὁ κόσμος, ἀραιός, συναγμένος σ' ἕνα κύκλο μουγγό, ἄφινε κενὸ τὸ διάστημα· καὶ ψιλή, ἐπιβλητική, θανάσιμη, μὲ τὸ αἰώνιο κατρακύλισμα τῶν χονδρῶν δακρύων τῶν κεριῶν γύρα, μὲ τῆς φαρδειὲς μαῦρες κορδέλλες, ἡ μεγάλη κάσα, καθισμένη σὰν τάφος στὴ μέση, μιλοῦσε γιὰ κάποιαν ἀσάλευτη αἰωνιότητα.

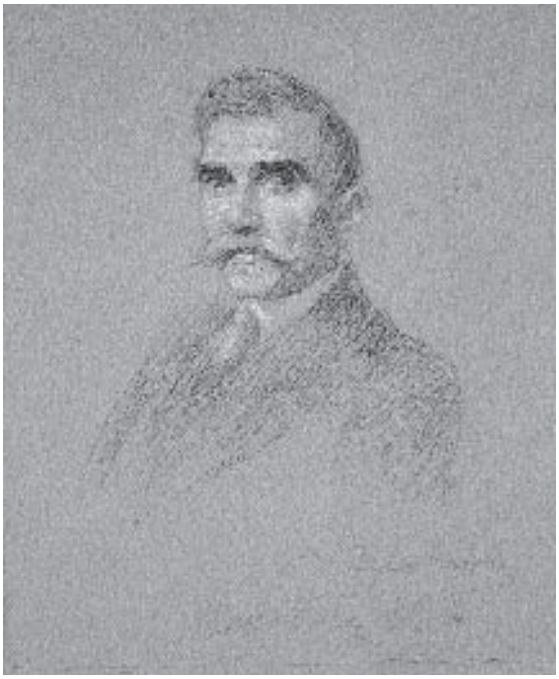

Ναπολέων Λαπαθιώτης. Σχέδιο με κάρβουνο και κιμωλία της Θάλειας Φλωρά-Καραβία. Εθνική Πινακοθήκη.

Μπῆκα μικρός, τοσοδούλης, ὁλομόναχος, περ-

πάτησα ἐπάνω στὰ χαλιά, μέσ' τὰ λουλούδια, καὶ τράβηξα κατ' εὐθεῖαν ἐκεῖ· καὶ εἶδα γύρω ἕνα σωρὸ γνωστὰ πρόσωπα, θειούς, θεῖες, ποὺ μὲ κύτταζαν, ὅλοι μαυροντυμένοι καὶ δακρυσμένοι, εἶδα τὴν μητέρα μου μ' ἕνα μεγάλο καπέλλο, ποὺ τὴν ἔκανε βαθειὰ χλωμή, καὶ με κυττοῦσε συμπαθητικὰ μὲ τὰ μεγάλα της μάτια· εἶδα τὴν Σοφία Τρικούπη μὲ τὴν μακρυὰ μαύρη οὐρά, στὸ κεφάλι τοῦ ἀδελφοῦ, καὶ τῆς φίλησα τὸ χέρι.

Κι' ἀνέβηκα –μὲ βαστοῦσαν; δὲν ξέρω– τὰ τρία σκαλοπάτια, καὶ μὲ σήκωσαν στὸ τζάμι τῆς κάσας· ἐκεῖ φάνη –δὲν θὰ τὸ ξεχάσω ποτέ μου, ἔτσι τὸ ὅραμα ἦταν αἰώνιο– μιὰ μεγάλη κέρινη ἀκίνητη μορφή, διπλωμένη στὰ μαῦρα, βυθισμένη σ' ἕνα βαρὺ κι αὐστηρὸν ὕπνο σὰν νὰ εἶχε σοβαρὰ στραφῆ πρὸς ἀλλοῦ, τυπώθη στὰ παιδιακίσια μου μάτια σὰν σφραγίδα... θυμᾶμαι ὡς καὶ δύο πελώριες κόλλες κολλάρου ποὺ ἦσαν τσακισμένες κάτου ἀπ' τὸν λαιμὸ καὶ πλαισίωναν τὴν νεκρικὴ κιτρινάδα μὲ δύο λευκὰ παράξενα τρίγωνα.

Καὶ τὸ φιλὶ ποὖδωσα στὸ τζάμι –κρύο κρύο κρύο σὰν θάνατος– μοὔχυσ' ἕνα ρίγος εἰς τὰ νύχια τῶν ποδιῶν.

Πῶς ἔφυγα – δὲν ξέρω· γρήγορα, γρήγορα ξαναβρέθηκα μόνος στ' ἀμάξι, –ὁ στρατιώτης πλάϊ στὸν ἀμαξᾶ– κι' ἔβλεπα τὸν ἥλιο τοῦ μεσημεριοῦ νὰ χτυπάῃ σκληρὰ τοὺς δρόμους· μὰ τώρα ἡ καρδοῦλα μου ἦταν σπασμένη, κι' ἄξαφνα, ἐκεῖ ποὺ καθόμουν ἄλαλος, ἀδάκρυτος σὲ μιὰ ἄκρη τοῦ ἀμαξιοῦ, μὲ πιάνουν λυγμοί, λυγμοί· τί λυγμοὶ ἦταν ἐκεῖνοι; Γόοι, γόοι ἀβάσταχτοι, χείμαρροι, ἕνας ραγδαῖος κρουνὸς δάκρυα, ἕνας ὠκεανὸς ἀπελπισίας...

Ὁ ἀμαξᾶς σταμάτησεν, ὁ στρατιώτης κατέβη μοναχός του, δὲν ἤξευρε ὁ καημένος μὲ τί τρόπο νὰ μὲ καλοπιάσῃ νὰ ἡσυχάσω. Μά, κουφὸς στὰ χάδια, στυγνός, ἀγρίμι, ἀπαρηγόρητος, εἶχα λυθῆ ἐγὼ ἀπάνου στὰ μαξιλάρια τοῦ ἀμαξιοῦ κι' ὠλόλυζα, κι' ἔτρεμα σὰν τὸ καλάμι... Τέλος πάντων, μὲ χίλια βάσανα τ' ἀμάξι μὲ πῆγε ὡς τὸ σπίτι.

Τὴν ἡμέρα τῆς κηδείας ἤμουν ἄρρωστος, μὲ πυρετό, θυμᾶμαι μιὰ σταχτιὰ μελαγχολικὴ ἡμέρα, δίχως ἥλιο, τὴν ἴδια ἡμέρα κι' ὁ πατέρας μου γύριζε ἄναυλα καὶ τηλεγραφικῶς (χωρὶς νὰ προλάβῃ καὶ κεῖνος, φυσικὰ) ἀπ' τὸ Παρίσι κἂν ἀπ' τὴν Κύπρο καὶ μοὔφερνε ἕνα σωρὸ παιγνίδια· σβοῦρες ποὺ ἔπαιζαν ὁλόκληρα κομμάτια γυρίζοντας σὰν ἁρμόνια, μολυβένιους στρατιῶτες, μαγνῆτες, βώλους γυάλινους, ποὺ μέσα εἶχαν ἀσημένια λιοντάρια, φώσφορα καὶ βεγγαλικὰ φῶτα μὲ χίλια χρώματα, πιστολάκια μὲ χάρτινα καψούλια, τόμπολες, μαγικὲς λυχνίες, ποὺ ρίχναν τὴν νύκτα στὸν τοῖχον φαντασμαγοριὲς, μπαστουνάκια, μυρουδιές, ἀλογάκια.

Ἔτσι, σιγὰ-σιγά, ἡ ψυχή μου ξεχνοῦσε τὸν μεγάλο νεκρὸ τοῦ δρυΐνου φερέτρου.

Καὶ τώρα ποὺ χίλιες ἰσορροπίες εἶναι καταστα-λαγμένες μέσα μου, κι' ἔμαθα ν' ἀντικρύζω τὴν ζωὴ καὶ τὸν θάνατο μὲ τὸ ἠρεμώτατο μάτι ἐκείνων ποὺ εἶναι στηριγμένοι στὴν βαθυτάτη αἰσιοδοξία τῶν ὄντων καὶ τῶν πραγμάτων, χαρίζω καὶ πάλι ἕνα μου δάκρυ τοῦ Χαριλάου Τρικούπη. Καὶ δὲν θὰ παύω νὰ ἀπορῶ πῶς βλάστησε τὸ χάλκινο, τετράγωνο καὶ βαρὺ αὐτὸ ἄνθος, ἔτσι δυνατὰ καὶ μαγικά, μέσ' τὴν χλιαρότητα τῶν ἀττικῶν πνοῶν, καὶ ἐστερεώθη σὰν δρῦς καὶ ἐδραιώθη, κι' ὅταν ἔπεσε, δὲν ἀνελύθη σποδὸς καὶ δὲν ἐσπάρθη τέφρα – μὰ ἔπεσε βαρειὰ καὶ μονοκόμματα, σὰν ἕνα πέτρινο ἄγαλμα, στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ δρυΐνου φερέτρου.

Χαρίλαος Τρικούπης

του Γεωργίου Στρατήγη

Ποίημα που δημοσιεύθηκε με τον παραπάνω τίτλο στην ποιητική του συλλογή *Τί λὲν τὰ κύματα,* Ἀθήνα, χ.ε., 1918, σ. 109.

Τὸ Μεσολόγγι ἂν θλίβουμαι, ποὺ ὡς σήμερα δὲν εἶδα,
Καὶ τἄγια του τὰ χώματα κι' ἂν λαχταρῶ νὰ ἰδῶ,
Νὰ σκύψω μόνο δὲν ποθῶ στὸ μάρμαρο, Πατρίδα,
Ποὺ κλεῖ τὸ μεγαλόστομο τῆς Λευτεριᾶς Ἀοιδό.

Ὅλη ἡ ζωή μου ἐπέρασε, λατρεύοντας τὸν Κύκνο
Κ' εἶναι ἡ καρδιά μου τάφος Του καὶ θαυμασμοῦ ἱερό.
Θέλω νὰ πάω προσκυνητὴς καὶ ν' ἀσπασθῶ τὸ λίκνο
Τοῦ ἀθάνατου Τρικούπη μας μὲ δάκρυ θαλερό!

Γεώργιος Στρατήγης. Φωτογραφία από το περ. Ημερολόγιον του Κ. Φ. Σκόκου *του 1910, σ. 33. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.*

Ὁ Χαρίλαος ἀπὸ τὴ γλῶσσα

του Κωστή Παλαμά

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ανατολή* στις 26 Μαρτίου 1920 με τον παραπάνω τίτλο.

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης. Ἡ γλῶσσα του, κάθε φορὰ ποὺ ἀκούγεται ἀπὸ τὸ Βῆμα ἢ κι ἀπὸ ἄλλην ὅποια μεριά, στὸ ὑπουργεῖο, στὸ σπίτι, στὴν ἐφημερίδα, στὶς ὁμιλίες του μὲ δημοσιογράφους, μὲ τὴν κοινοβουλευτικὴν ἐπισημότητα ἢ μὲ τὴν ἀφέλεια τὴν οἰκογενειακὴν εἶναι ἴδια καθαρεύουσα, καὶ ἀγέλαστη καὶ ἀλύγιστη, σὰν τὸ πολιτικό του τὸ περπάτημα, σὰν τὸ ἀτομικό του τὸ παράστημα, καθὼς τὸ πρόσωπό του καὶ καθὼς τὸ ντύσιμό του· ἡ πλαστικὴ αὐτὴ γλωσσικὴ ἀκινησία προσθέτει στὴν ἐπιβολὴ τῆς ἰδέας· ὅλα εἶναι σχετικά. Ὁ ἄνθρωπος πίσω ἀπ' ὅλα. Θαρρεῖς πὼς ὁ Τρικούπης πολιτεύεται καὶ μὲ τὴ γλῶσσα του. Ἔπιασε τὸ σφυγμὸ τῶν Νεοελλήνων.

Ὁ ἱστορικὸς Τρικούπης, ἀναδημοσιεύοντας τοὺς ρητορικούς του λόγους στὰ 1862, γράφει πὼς ἔτσι τοὺς ἄφησεν ἀκοίταχτους, καθὼς πρωτοεκφωνήθηκαν χωρὶς ὁλότελα νὰ τοὺς διορθώσῃ, γιὰ νὰ δείξῃ τὸ δρόμο ποὺ τράβηξε ἡ γλῶσσα ἀπὸ τὸν πρῶτο του λόγο, ἀπαγγελμένο στὰ 1826 ἴσα μὲ τὸν τελευταῖο του εἰπωμένο, στὰ 1862. Κι ἀλήθεια, στὸ διάστημ' αὐτὸ ἡ γραπτὴ γλώσσα, κάτω ἀπὸ τὴν ἐνέργεια τοῦ δασκάλου, κι αὐτοῦ ἀντιπρόσωπου –καλῶς ἢ κακῶς– μιᾶς ἰδέας, ὅσο πάει κ' ἐξαρχαΐζεται. Ἀπὸ τὰ 1862 ἴσα μὲ τὰ 1880 ποὺ προβάλλει ξεχωρίζοντας μέσα στὸ κοπάδι τῶν πολιτευομένων ὁ πολιτικὸς Χαρίλαος Τρικούπης, ὁ ἀφελής, ὅμως, ἀπρονόητος κάπως, κοραϊσμὸς εἶχε παραδοθῆ στὸ δυσκολοχώνευτο, μὰ λογικώτατο, κοντισμό. Εἶναι ὁ καιρὸς τοῦ Κόντου. Ἡ φροντίδα τῆς ἀττικιστικῆς ὀρθοέπειας παραμερίζει κάθε ἄλλη σκέψη, καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα τὴν πνοὴ τῆς ζωῆς, τὴν ὁρμὴ τῆς φαντασίας. Οἱ ἴδιοι οἱ ἀντικοντικοὶ βρίζουν τὸ πρόσωπο τοῦ Κόντου, ὅμως, θέλοντας μὴ θέλοντας, φροντίζουνε στὸ ἑξῆς τὴ γλῶσσα τους κοντικώτατα. Ὁ φιλοδημοτικὸς Ζαμπέλιος ἀρχαΐζει μὲ τὸ παραπάνω, ὁ ἐθνικός μας ἱστορικός, ὁ Παπαρρηγόπουλος, στὸ νέο τύπωμα τῆς ἱστορίας του κι αὐτὸς κοιτάζει πῶς νὰ προσφέρῃ πλουσιώτερη θυσία στὸ βωμὸ τοῦ κατὰ Κόντον ἑλληνίζειν. Τὸ δίλημμα τῆς καθαρεύουσας εἶναι τοῦτο· ἢ θὰ γράψῃς πρόχειρα, ἀμελέτητα, *τσαπατσούλικα*, μὲ κάποια κίνηση καὶ φυσικότητα, ποὺ δὲν τῆς ἐξουδετερώνουν, ὅμως, τὴν κακογραφία, ἢ θὰ φιλοτιμηθῇς νὰ δείξῃς πὼς ξέρεις *ἀκραιφνῶς* νὰ ἑλληνίζῃς, ἀττικιστὴς στοὺς τύπους, ὅμως, οὐσιαστικά, ἕνας βυζαντινὸς βρυκόλακας τοῦ χειρότερου εἴδους. Ἂς εἶναι.

Οἱ κοινοβουλευτικοὶ ἄνθρωποι δὲν ἔχουν καιρὸ γιὰ νὰ φιλοσοφοῦνε, καθὼς ἀπάνου σὲ ἄλλα, καὶ στὴ γλώσσα. Δέχονται παθητικὰ τὸ καθεστώς. Καὶ εἶναι οἱ τελευταῖοι ποὺ θὰ πάρουν εἴδηση τί γίνεται στὴ φιλολογία. Ἡ καθαρεύουσα, καὶ μὲ ὅλα της τὰ ψεγάδια, δύσκολα θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ τῆς ἀρνηθῇ μιὰ διπλωματικὴν ἐπισημότητα, κάποια εὐγένειαν ἀριστοκρατική. Συμβιβάζεται ἀξιόλογα μὲ τὴ συγκρατητὴν ἀξιοπρέπεια καὶ τὴν ἀπὸ περιωπῆς σοβαρότητα ἑνὸς μεγαλεπήβολου καὶ θαρρετοῦ, μὰ γιὰ κάθε ἄλλο καμωμένου παρὰ γιὰ νὰ δίνῃ τὸ ἀπὸ οἰκειότητα θάρρος, πολιτικοῦ, καθὼς ὁ Τρικούπης.

Ἡ καθαρεύουσα εἶναι στὸ αἷμα του, στὴν ἀνατροφή του, νομίζεις, καὶ μὲ ὅλο τὸν πατέρα Τρικούπη. Ὁ περισσότερο ἀπ' ὅλους σπουδασμένος πολιτικὸς καὶ μιλεῖ καὶ ρητορεύει καὶ γράφει μὲ ἀποκλειστικὴ τὴ γλῶσσα τοῦ σπουδαστηρίου. Τὸ τελευταῖο του γράμμα πρὸς τὴν ἰσάξιαν ἀδερφή του –τὸ διαβάσαμε δημοσιευμένο τώρα τελευταῖα στὸ *Ἐμπρὸς*– γράμμα ἰδιαίτερο, οἰκογενειακό, καθὼς φαινόταν, σταλμένο ὕστερ' ἀπὸ τὴν τελευταία του ἀποτυχία στὴν ἐκλογή, γιὰ νὰ τῆς ἀναγγείλῃ τὴν ἀμετάθετην ἀπόφασή του νὰ παραιτηθῇ ἀπὸ τὴν πολιτική, τὸ γράμμ' αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος συνθεμένο στὴν ἴδιαν ἀπαραστράτιστη καθαρεύουσα τῆς κοινοβουλευτικῆς του δημηγορίας. Καμμιὰ κοινολεξία δὲν τοῦ ξεφεύγει, ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ ξεφυτρώνουνε στὴν ἄκρη ἀπὸ τὸ κοντύλι καὶ τοῦ πιὸ φουσκωμένου λογιώτατου, σ' ἕνα γράμμα ἰδιαίτερο, μάλιστα πρὸς τὴν ἀδερφή του. Μολονότι δὲν πρέπει στὴν περίσταση αὐτὴ νὰ λησμονοῦμε πὼς τὸ γράμμα τοῦ Χαρίλαου πρὸς τὴ Σοφία δὲν εἴταν ἁπλὸ οἰκογενειακὸ «μπιλιετάκι»· μὰ καὶ μαζὶ ἐπιστολὴ *πολιτική,* μὲ πρόγραμμα ἐνεργείας· μὲ τὴν ἐπισημότατην ἀγγελία πὼς παύει πιὰ νὰ πολιτεύεται ὁ σπουδαιότατος τῶν Ἑλλήνων πολιτευτῶν ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Καποδίστρια. Ἂς εἶναι.

Τὴ μακροχρόνια περίοδο τῆς πολιτικῆς βασιλείας τοῦ Τρικούπη ποὺ εἴτανε μαζὶ καὶ ἡ γραμματικὴ βασιλεία τοῦ *Κόντου*, ἦρθε νὰ τὴν ταράξῃ ἡ μεγάλη ἐπανάσταση τοῦ δημοτικισμοῦ. Ἡ καισαρικὴ καθαρεύουσα, τύραννος. Ὁ Σπάρτακος δημοτικισμὸς τῆς ρίχνεται κατακέφαλα. Ὅμως, ἂς λείψουν τὰ παιγνίδια μου τὰ μεταφορικά. Παρουσιάζεται στὴ σκηνὴ ὁ Ψυχάρης. Ἡ ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ μπαίνει σὲ νέο περπάτημα. Ἀντίκρυ στὸ γλωσσικό, μὲ καινούριαν ἄγρια θέρμη, ζήτημα, ποιὸ εἶναι τὸ στάσιμο τοῦ Χαρίλαου Τρικούπη; Ἐπίσημα, δὲ γνωρίζω τίποτε. Τὸ γλωσσικὸ δὲν εἶχε ἀκόμα ξαπλωθῆ μέσα στὴ Βουλὴ καὶ δὲν εἶχε πάρει ἀκόμα τὴν τιμὴ νὰ γίνῃ θέμα γιὰ πολιτικὴ συζήτηση. Μονάχα ξέρω τοῦτο. Ὁ Χαρίλαος

Τρικούπης δὲν εἶδε μὲ κακὸ μάτι τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη, ποὺ τόσος λόγος τότε γίνοταν γιὰ κεῖνο. Μίλησε γι' αὐτὸ μὲ ἀπάθεια, συνετά. Βλέποντας τὸ ζήτημα, ἀπὸ τὴ γενική του ὄψη, δηλαδὴ ἀπὸ τὴ μόνη ὄψη ποὺ μᾶς βοηθᾶ νὰ βλέπουμε καθαρώτερα τὰ πράγματα, ἀναγνώρισε τὴν ἀνάγκη μιᾶς ἀλλαγῆς τοῦ γλωσσικοῦ ρυθμοῦ καὶ νομίζω πὼς ἀνάφερε τὸ βιβλίο μὲ ὅλο τὸν ὀφειλόμενο σεβασμὸ πρὸς ἕνα ἔργο μαζὶ καὶ *πράξη* τέτοιας σημασίας. Ἂν καλὰ θυμᾶμαι, ὁ τώρα στὴ Λόντρα πρέσβυς μας, ὁ κύριος Κακλαμᾶνος, δημοσιογράφος, εἶχε κάπου περιμαζέψει τὴν ἐντύπωση τοῦ Τρικούπη ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Ψυχάρη. Καὶ ὅτι στοὺς στενώτερους τρικουπικοὺς κύκλους ὁ Ψυχάρης δὲ φάνηκε διόλου ἀντιπαθητικός, μᾶς τὸ δείχνει τὸ ἄρθρον τοῦ Ἐμμανουὴλ Ροΐδη, τοῦ τρόπον τινὰ ἐξ *ἀπορρήτων* τοῦ Τρικούπη ἀρχισυντάχτη τῆς *Ὥρας* γιὰ τὸ «Ταξίδι». Μά, βέβαια, τὰ πράγματα δὲ θὰ σταματοῦσαν ὡς ἐκεῖ. Ὁ Θεόδωρος Δηλιγιάννης;

«Αἱ περιστάσεις ὑπῆρξαν κατώτεραι τοῦ Τρικούπη»

του Δημητρίου Κακλαμάνου

Απόσπασμα άρθρου του που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα* από 16 έως 20 Ιουλίου 1933 με τον γενικό τίτλο «Ὁ Τρικούπης καὶ ἡ ἐποχή του». Το ίδιο άρθρο ξαναδημοσιεύθηκε και στη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια* στο λήμμα Τρικούπης. Το παρακάτω κείμενο είναι το τελευταίο άρθρο που δημοσιεύθηκε στις 20 Ιουλίου με τίτλο «Πῶς ἔσωσεν ὁ μέγας Ἕλλην. Δόξα μετὰ θάνατον».

Τὸ φθινόπωρον τοῦ 1893, ὁ Τρικούπης, διατηρῶν τὴν πλειοψηφίαν του, ἐζήτησε καὶ ἀνέλαβεν ἐκ νέου τὴν ἀρχήν. Ὑπάρχουν πολλοί, οἱ κατακρίνοντες τὴν ἀπόφασιν ταύτην. Ἀλλὰ πρέπει νὰ γνωρίζῃ τις ἐπακριβῶς τὴν βαθυτέραν ψυχολογίαν, ἥτις ἔφερεν αὐτὸν καὶ πάλιν εἰς τὴν Κυβέρνησιν. Δὲν ἦτο βέβαια ἡ φιλαρχία. Ἦτο ἡ ἐπιβολὴ ὑψηλοτέρου καθήκοντος, ἴσως καὶ ἡ πλάνη ὅτι ἠδύνατο ἀκόμη νὰ σώσῃ τὴν κατάστασιν. Ἀφοῦ ἐδήλωσεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς διὰ τοῦ δανείου τῆς κεφαλαιώσεως τῶν τόκων, τοῦ γενομένου ὑπὸ τῆς προκατόχου κυβερνήσεως, οὐσιαστικῶς ἠθέτησε τὰς δανειακὰς αὐτῆς ὑποχρεώσεις, εἶχε καθῆκον νὰ ἔλθῃ εἰς συμβιβασμὸν μετὰ τῶν πιστωτῶν της, καὶ προσεπάθησε νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν πιστωτῶν. Καὶ ἔφθασεν εἰς πλήρη συνεννόησιν μετ' αὐτῶν, πλὴν ἐπὶ τοῦ σημείου τῆς διανομῆς τῶν περισσευμάτων τῶν ὑπεγγύων προσόδων, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπέμενον οἱ ὁμολογιοῦχοι· ἀλλ' ὁ πρωθυπουργὸς ἀπέκρουεν ἀτέγκτως, διότι ἐφρόνει ὅτι αὕτη καθιέρωνεν ἐξωτερικὸν ἔλεγχον, καὶ δὲν ἤθελε νὰ δεχθῇ τοιοῦτον ἔλεγχον. Τῷ 1895, ἔχων κατ' αὐτοῦ δυσμενῆ καὶ τὴν κοινὴν γνώμην τῶν ξένων, ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον τῆς καθαρῶς πλέον ἐχθρικῆς στάσεως τῆς Αὐλῆς, ἀπεχώρει ἐκ νέου τῆς Ἀρχῆς, ὁριστικῶς τὴν φορὰν ταύτην. Τὸ μεσολαβῆσαν ἄχρουν ὑπουργεῖον καὶ ἄλλαι τινὲς ἐνέργειαι προεκάλουν τὴν κατὰ τὰς ἐκλογὰς προσωπικὴν ἀποτυχίαν αὐτοῦ καὶ τὴν παραίτησίν του ἀπὸ τῆς πολιτικῆς. Ἀνεχώρει τότε εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἐν μέσῳ τῆς βαθυτάτης συγκινήσεως ὄχι τῶν φίλων του μόνον, διότι πάντες ἠννόουν ὅτι ἐγκατέλειπεν, ἴσως ἀνεπιστρεπτί, τὴν πολιτικὴν σκηνὴν κολοσσιαία τις προσωπικὴ δύναμις, συμπυκνωτὴς ἐθνικῆς ἐνεργείας καὶ πείρας, δυσαναπλήρωτος ἡγέτης, τοῦ ὁποίου ἡ ψυχὴ καὶ ἡ διάνοια συνεταυτίσθησαν πρὸς τὰ ὑψηλότερα ἰδανικὰ τοῦ Ἔθνους. Ἀκλόνητος, ἐν τούτοις, πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅτι εἶχε παραμείνει ἡ πίστις του εἰς τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, μ' ὅλας τὰς περιοδικὰς ἀδικίας τῆς λαϊκῆς γνώμης πρὸς τὸ πρόσωπόν του. Ἱστορικὴ ἔχει μείνει ἡ φράσις του: *«Ἡ Ἑλλὰς θέλει νὰ ζήσῃ καὶ θὰ ζήσῃ»*. Καίτοι δὲ πολὺ ὀλιγώτερον γνωστή, τὴν πίστιν του πρὸς τὴν ζωτικότητα τοῦ Ἔθνους μαρτυρεῖ καὶ ἐκείνη, μὲ τὴν ὁποίαν ἐνίσχυε καὶ ἐνεθάρρυνε τὸν ἀποκαρδιωμένον λαὸν εἰς ἡμέρας κρίσεως: *«Ἐφ' ὅσον ἡ ἐθνικὴ ψυχὴ παραμένει ἄκαμπτος»*, ἔλεγε προσφωνῶν τὸ κάτωθεν σιωπηλὸν καὶ σκυθρωπὸν πλῆθος, *«καὶ εἰς τὸ βάθος αὐτῆς ἀνθεῖ ἡ ἐλπίς, τίποτε δὲν ἐχάθη»*. Ἴσως ἡ μόνη ὥρα κατὰ τὴν ὁποίαν κατίσχυσε τῆς καρδίας αὐτοῦ ἡ ἀπογοήτευσις, ὄχι ὅμως τὸ μῖσος, ἦτο μετὰ τὴν τελικὴν ἀποτυχίαν του καὶ ὡς ὑποψηφίου βουλευτοῦ Μεσολογγίου ἀκόμη, ἡ ὁποία τὸν ὡδήγησεν εἰς τὴν παραίτησιν ἀπὸ τῆς πολιτικῆς καὶ τὴν ἑκουσίαν ἐξορίαν. Ἀπέδιδε τὴν ἀποτυχίαν του εἰς τὸν πόλεμον, τὸν ὁποῖον, ὑπὸ ἐμπνεύσεις προσωπικῶν ἐκδικήσεων, εἶχε στήσει κατ' αὐτοῦ ἡ Αὐλὴ μᾶλλον ἢ ὁ βασιλεύς. Διερχόμενος ἐκ Κερκύρας διὰ τὴν τελευταίαν εἰς τὴν ξένην ἀποδημίαν, ἔσχε τότε ἱστορικὴν συνομιλίαν μὲ τὸν ἐκ τῶν πιστοτέρων ὀπαδῶν του Γεώργιον Θεοτόκην, πρὸς τὴν διαυγῆ κρίσιν τοῦ ὁποίου ἔτρεφεν ἰδιαιτέραν ἐκτίμησιν, καὶ ὅστις διεδέχθη αὐτὸν εἰς τὴν ἀρχηγίαν τοῦ κόμματος. Δὲν εἶναι, ὅμως, αὐθεντικῶς γνωσταὶ αἱ λεπτομέρειαι αὐτῆς, διὰ νὰ γνωρίζωμεν ἂν ἐσήμαινον ὁριστικὴν ἀπόφασιν ἀποχῆς ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ἢ μεταγενεστέρα μετάγνωσις τοῦ Δήμου ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπαναφέρῃ αὐτὸν καὶ πάλιν μέχρι τῶν εὐθυνῶν τῆς Ἀρχῆς καὶ τοῦ ἐνεργοῦ πολιτικοῦ βίου.

Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1896, ὁ Τρικούπης, προσβληθεὶς ἐκ ποδάγρας, ἐκ τῆς ὁποίας συχνὰ ὑπέφερε, καὶ στερηθεὶς τῶν περιποιήσεων τῆς φιλοστόργου ἀδελφῆς του, μετέβαινεν ἐκ Nervi τῆς Ἰταλικῆς Ριβιέρας, ὅπου παρεχείμαζεν, εἰς Κάννας, ὅπου καὶ ἀπέθνῃσκεν ὀλίγας ὥρας μετὰ τὴν ἐξ Ἀθηνῶν ἄφιξιν τῆς ἀδελφῆς του, ἥτις ἤρχετο νὰ κλείσῃ τοὺς ὀφθαλμούς του καὶ νὰ τὸν ἴδῃ διαβαίνοντα τὴν φλιὰν τοῦ αἰωνίου μυστηρίου εἰς τὰ ξένα, ἐπὶ τῆς κλίνης τοῦ δωματίου ἑνὸς ξενοδοχείου. Εἶχε κάτι τῆς ἀρχαίας τραγῳδίας ἡ σκηνὴ τοῦ θανάτου του. Ἡ θέσις τῆς ἀδελφῆς αὐτῆς, ἥτις ἔμεινε παρὰ τὸ πλευρόν του, καθ' ὅλον τὸν βίον του, κρατοῦσα ὑπὲρ ἑαυτῆς ὅλας τὰς στενοχωρίας, τὰς δυσκολίας καὶ τὰς ἐνοχλήσεις, τὰς περιβαλλούσας τὸν βίον Ἕλληνος πολιτικοῦ, καὶ προσπαθοῦσα ἀνενδότως ν' ἀπαλύνῃ δι' αὐτὸν τὰς τραχύτητας τῶν πολιτικῶν ἀγώνων, μένει ἀρρήκτως συνδεδεμένη πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ Χαριλάου Τρικούπη. Εἶχε κατανοήσει τόσον βαθέως τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχολογίαν ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων, ὥστε ἐνταῦθα ἔχει τὴν θέσιν του τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο ἀνέκδοτον. Ὅταν τὸ 1885, μετὰ τὴν ἐκλογικὴν ἀποτυχίαν του, ὁ Τρικούπης, εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ὁποίου ἀνέκαθεν περιεπόλει ἡ ἰδέα τῆς βαλκανικῆς ὁμοσπονδίας, ἐπεσκέφθη, μὲ τὸν σκοπὸν στενοῦ μετὰ τῶν Ἀθηνῶν συνδέσμου, τὸ Βελιγράδιον καὶ κατόπιν τὴν Σόφιαν, ἐλέγετο δ' ὅτι ἐπρόκειτο νὰ ἐπισκεφθῇ καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, τινὲς τῶν φίλων τῶν συχναζόντων τὴν αἴθουσαν τῆς *«Κυρίας Σοφίας»* ἐξέφραζον τὸν φόβον μήπως ἡ τοιαύτη περιοδεία τοῦ πρῴην καὶ μέλλοντος πρωθυπουργοῦ εἰς πρωτευούσας ἐθνῶν, μεθ' ὧν ἡ Ἑλλὰς διετέλει εἰς προαιώνιον ἐχθρότητα τὸν βλάψῃ εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, ἡ ἀδελφὴ τοῦ Τρικούπη διέκοψε λέγουσα: *«Οἱ φόβοι σας εἶναι μάταιοι. Νὰ εἶσθε βέβαιοι ὅτι, ὅ,τι κάμνει ὁ ἀδελφός μου, θὰ τὸ ἐγκρίνουν πάντοτε οἱ φίλοι του καὶ θὰ τὸ κατακρίνουν οἱ ἐχθροί του»*.

Ἡ κηδεία τοῦ Τρικούπη, ὅταν ἡ σορός του μετεφέρθη ὑπὸ τῆς μονήρους ἀδελφῆς του καὶ τοῦ ἐξαδέλφου του Κωνσταντίνου Τρικούπη εἰς Ἀθήνας, ὑπῆρξε μία ἐκδήλωσις ὄχι μόνον βαθέος πένθους, ὄχι μόνον μεταμελείας ἑνὸς ὁλοκλήρου λαοῦ, ἀλλὰ καὶ δέους περὶ τοῦ μέλλοντος καὶ τῶν ἀβεβαιοτήτων αὐτοῦ. Ἡ Ἑλλὰς ᾐσθάνετο αὐτὴν τὴν στιγμήν, καθ' ἣν ὁ νεκρὸς τοῦ Τρικούπη ὡδηγεῖτο εἰς τὸ Ἀναπαυτήριον τῶν Ἀθηνῶν, ἀκολουθούντων, μεταξὺ τοῦ ἀναριθμήτου πλήθους φίλων καὶ ἐχθρῶν, ὀλίγων ἐκ τῶν ὁποίων οἱ ὀφθαλμοὶ ἔμειναν ἀδάκρυτοι, ὅτι ἀπέβαινε πτωχοτέρα εἰς δύναμιν ἠθικήν, εἰς πολιτικὴν ἡγεσίαν, εἰς αὐτοπεποίθησιν καὶ εἰς ἀσφάλειαν.

Ὁ χαρακτὴρ τοῦ Χαριλάου Τρικούπη ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν ἰσχυρός. Θεληματικὴ μέχρις ἀλυγισίας ἦτο ἡ ἔντασις τῶν σκοπῶν του, μακρὰ ἡ πρόβλεψίς

Δημήτριος Κακλαμάνος. Φωτογραφία από το Ημερολόγιον του Κ. Φ. Σκόκου *(1904), σ. 196. Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.*

του, ἀκλόνητος ἡ θέλησίς του, γεωμετρικὴ ἡ πειθαρχία τοῦ πνεύματός του καὶ ἀκατάβλητον τὸ φυσικὸν καὶ ψυχικὸν θάρρος του. Ἀπετέλει *«τύπον κυρίαρχον»* καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Carlyle, περὶ ἄλλου *«ἥρωος»*, εἰς τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἀπέδιδεν εἰς τὴν λέξιν ὁ Ἄγγλος συγγραφεύς, δύναται ἴσως νὰ δώσῃ πιστοτέραν εἰκόνα τῆς ἐμφανίσεώς του: *«Ἐπὶ τοῦ σιωπηλοῦ χαλκόχρου προσώπου ἡπλοῦτο σκυθρωπὴ σοβαρότης, συγκαλύπτουσα τὸ φλέγον κεντρικὸν πῦρ τῆς ψυχῆς»*. Καὶ ἡ ρητορική του ἦτο ὁμοία πρὸς τὴν σωματικὴν ἐμφάνισιν. Ἁδρά, μᾶλλον στεγανὴ καὶ ρεαλιστική, ἔχουσα κάτι τὸ μαθηματικόν, σπανίως, σπανιώτατα ἁπαλυνομένη μὲ τὴν χάριν τοῦ μέθυος. Διὰ τοῦτο μεταξὺ τῶν ὀλιγίστων αὐστηρῶν ἐπεισοδίων της παραμένει ἡ στιχομυθία μὲ τὸν γηραιὸν πολιτευτὴν Σωτηρόπουλον εἰς συζήτησιν ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ: *Τρικούπης. Ὁ ἀξιότιμος ἐκ Τριφυλίας πολιτευτής, ὁ πατριάρχης οὗτος τῶν οἰκονομολόγων... Σωτηρόπουλος. Εὐχαριστῶ διὰ τὸν χαρακτηρισμόν. Τρικούπης ...Καὶ ἀποκαλῶ αὐτὸν πατριάρχην τῶν οἰκονομολόγων, διότι τόσον ἀπηρχαιωμέναι εἶναι αἱ περὶ οἰκονομικῆς ἐπιστήμης ἰδέαι του...* Ἀλλὰ καὶ σχεδὸν ποτὲ δὲν ἐξῆλθεν ἡ ρητορική του ἀπὸ τὴν κοινοβουλευτικότητα καὶ ὅλως σποραδικὸν παραμένει τὸ ἐπεισόδιον τῆς πρὸς τὸν πανίσχυρον Δηλιγιάννην ἀποστροφῆς: *«Καθίσατε κάτω»*, ὅταν ὁ ἀντίπαλος ἐζήτησε νὰ τὸν διακόψῃ.

Κατὰ σύμπτωσιν τῆς μοίρας καὶ διὰ νὰ ἐπαναλάβω τὸ λεχθὲν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς μελέτης ταύτης, ὅτι *«αἱ περιστάσεις ὑπῆρξαν κατώτεραι τοῦ Τρικούπη»*, κοινή τις ἀτυχία παρηκολούθει ἔθνος καὶ πολιτευτήν. Δὲν ἀντεπροσώπευσε τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸ Βερολίνιον Συνέδριον. Δὲν εὑρίσκετο εἰς τὸ πηδάλιον τοῦ σκάφους τὸ φθινόπωρον τοῦ 1885, ὅταν ἡ Βουλγαρία προσήρτα τὴν Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν. Τῷ 1897 εἶχεν ἀποθάνει. *Audaces fortuna juvat*, λέγει τὸ λατινικὸν ρητόν. Ἀλλὰ τὸ θάρρος πρέπει νὰ ὑποβοηθῇ καὶ ἡ τύχη.

Ὁ ἰδιωτικὸς βίος του, ἐξ ἄλλου, ἦτο ἀληθὲς πρότυπον ἀπερίττου ἀξιοπρεπείας καὶ εὐγενείας. Ἐνεδύετο, ἐν τούτοις, μετὰ κομψότητος καλλωπιστοῦ καί, ὅταν ἐνεφανίσθη μίαν ἡμέραν εἰς κηδείαν φορῶν μαλακὸν μαῦρον καπέλλον καὶ κοντὸν σακκάκι, ἀντὶ τῆς συνήθους ζακέττας καὶ τοῦ στίλβοντος

ὑψηλοῦ πίλου, ὅλη ἡ πόλις ὡμίλει περὶ τῆς ἀσυνήθους ἐμφανίσεώς του. Ἡ δύναμις τῆς ἐργασίας εἰς αὐτὸν ἦτο καταπληκτική. Ἠδύνατο νὰ καθίσῃ ἀκίνητος εἰς τὰ ἑδώλια τῆς Βουλῆς δώδεκα καὶ δεκατέσσαρας ὅλας ὥρας καὶ νὰ μείνῃ εἰς τὸ γραφεῖόν του ὁλόκληρον νύκτα, χωρὶς νὰ σηκωθῇ. Λιτὸς εἰς τὴν τροφήν του, ἐκοιμᾶτο ὀλίγον, πέντε ἢ ἓξ ὥρας μόνον, ἀνεπαρκῶς ἀναπαυόμενος δι' ἐγκέφαλον λειτουργοῦντα τόσον ἐντατικῶς. Παρὰ τὴν αὐστηρὰν ἐμφάνισίν του, εἶχε τὴν αἱμύλην καὶ ἐπιχάριτα συνομιλίαν ἀληθοῦς *«ἀνθρώπου τοῦ κόσμου»* καί, ὅταν συνεπάθει ἐπισκέπτην τινά, ἔστω καὶ νεώτατον, προσελάμβανεν ἦθος μάγου, κατακτῶντος τὸν συνομιλητήν του μέχρις ἐνθουσιασμοῦ. Καίτοι συνήθως ἡ πολεμική του ἦτο ἔντονος καὶ αὐστηρά, μέχρι σκληρότητος κάποτε, εὑρίσκετο, ὅμως, πάντοτε ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς συγχωρημένης ἐχθρότητος. Τοὺς ἀντιπάλους του ἀπέφευγε νὰ ὀνομάζῃ, συνηθίζων νὰ λέγῃ γενικῶς: *«Αὐτοί, οἱ ὁποῖοι λέγουν...»*. Ἡ ἀλήθεια ἐπιβάλλει, ἐν τούτοις, νὰ λεχθῇ ὅτι δὲν ἠγάπα τὰς κατακρίσεις ἢ καὶ τὰς ἐπιφυλάξεις, μάλιστα τὰς δημοσίας καὶ ἰδίως ἐκ μέρους φίλων του, φρονῶν ὅτι τοῦτο παρέλυε τὴν πολιτικὴν πειθαρχίαν τοῦ κόμματος καὶ παρεῖχεν εὔκολα ὅπλα εἰς τοὺς ἀντιπάλους. Ἀλλὰ πρός τινας τῶν συνεργατῶν του ἔτρεφεν ἰδιαιτέραν ἐκτίμησιν καὶ ἔτεινεν εὐήκοον τὸ οὖς εἰς τὰς γνώμας αὐτῶν, χωρὶς νὰ παρασύρεται, ὅμως, πέραν τῶν ὁρίων τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἀντιλήψεων καὶ πεποιθήσεων. Ἐξ ἄλλου, ἦτο γνήσιος τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ ὀπαδὸς καὶ ἐθεώρει ὅτι τὴν λαϊκὴν γνώμην, καὶ ἐσφαλμένην, δὲν ἀντικατέστησε τίποτε καλύτερον ἕως τώρα. Πιθανῶς ἡ *«ἐνσυνείδητος συναίσθησις τῆς ἰδίας ὑπεροχῆς, ἡ ψυχικὴ ἀνάγκη τοῦ δεσπόζειν καὶ ἡ ἔλλειψις αἰσθηματισμοῦ»* (κατὰ τὴν φράσιν, ἡ ὁποία ἔρχεται εἰς τὴν μνήμην μου) νὰ μὴ ἐπέτρεψε, διαρκούσης τῆς ζωῆς τοῦ Τρικούπη, στενοτέραν καὶ αἰσθηματικωτέραν προσέγγισιν μεταξὺ κυβερνήτου καὶ κυβερνωμένων. Εἰς τὸν λαὸν ἐπεκράτει μᾶλλον τὸ αἴσθημα τοῦ πρὸς αὐτὸν θαυμασμοῦ ἢ τὸ τῆς ἀγάπης, καίτοι δύναται νὰ εἴπῃ τις ὅτι ὑπῆρξαν, πλὴν τῆς ἀδελφῆς του, καὶ πλεῖστοι οἱ λατρεύσαντες αὐτόν. Ἀλλ' εἰς μίαν πτυχὴν τῆς καρδίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους μένει πλέον βαθέως καὶ μὲ ἀνεξιτήλους χαρακτῆρας χαραγμένον τὸ ὄνομα καὶ ἡ ἀνάμνησις τοῦ πολιτευτοῦ καὶ τοῦ ἡγέτου. Τώρα, ὅταν κατελάγιασεν ὁ κονιορτὸς τῶν παθῶν καὶ τὰ νέφη τῶν ἀντιθέσεων διελύθησαν ὁριστικῶς, ἡ ψυχικὴ συνάφεια μεταξὺ λαοῦ, εὐγενοῦς καὶ ὀρθόφρονος, ἂν ὄχι ἴσως πάντοτε δικαίου καὶ ψυχραίμου, καὶ πολιτευτοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ μεγαλεῖον τοῦ νοῦ ἡμιλλᾶτο πρὸς τὴν ὑπεροχὴν τῆς καρδίας, ἀναλάμπει φωτεινή, ἱστορικὴ καὶ ἄφθιτος. Κατ' ἐξοχὴν καὶ ὑπὸ τὴν εὐγενεστέραν σημασίαν τῆς λέξεως *"Ελλην*, ὁ Χαρίλαος Τρικούπης κατέλαβεν ὁριστικὴν θέσιν μεταξὺ τῶν ἡρώων τοῦ πανθέου τῶν ἑλληνικῶν ἀναμνήσεων.

Καὶ τίποτε ἴσως δὲν ἁρμόζει νὰ τεθῇ ὡς κατακλεὶς τοῦ συντόμου, σχετικῶς πρὸς τὸ θέμα, καὶ βεβαίως ἀτελοῦς τούτου σκιαγραφήματος ἢ οἱ περίφημοι στίχοι τοῦ Σαίξπηρ διὰ τὸν Βροῦτον, εἰς τὸν *Ἰούλιον Καίσαρα,* ἀποδιδόμενοι κάπως πενιχρῶς, ὑπὸ τοῦ γράφοντος, ὡς ἑξῆς:

Εὐγενέστατος μεταξὺ τῶν Ρωμαίων ἐφάνη,
Πραγματικοῦ εὐπατρίδου ὁ βίος αὐτοῦ
Καὶ προικισμένος μὲ τόσα τὰ δῶρα
«Ἀνὴρ ἀληθής», ὑπῆρξεν, αὐτός, εἰς τὸν κόσμον.

Βενιζέλος και Τρικούπης

του Δημητρίου Μ. Καλαποθάκη

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα* στις 23 Μαρτίου 1936 με τον παραπάνω τίτλο.

30 Μαρτίου 1896 – 18 Μαρτίου 1936. Σαράντα χρόνια, παρὰ 14 ἡμέρας, ἐμεσολάβησαν μεταξὺ τοῦ θανάτου τοῦ Χαριλάου Τρικούπη καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, τῶν δύο μεγίστων πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Καὶ οἱ δύο ἀπέθανον ἐν Γαλλίᾳ καὶ οἱ δύο αὐτοεξόριστοι.

Μοῦ φαίνεται σὰν χθὲς ἡ πρώτη ὡς ἄνω ἡμερομηνία. Αἱ Ἀθῆναι ἦγον ἑορτὴν πρωτοφανῆ, μὲ τοὺς πρώτους Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνας. Ἡ μικρὰ Ἑλλὰς ἔγινε πρὸς στιγμὴν τὸ κέντρον μιᾶς εὐγενοῦς διεθνοῦς προσπαθείας πρὸς ἀνασύστασιν τῶν ἐνδοξοτέρων ἀγώνων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος καὶ ἐξ ὅλων τῶν πεπολιτισμένων χωρῶν συνέρρεον ἐδῶ ἀθληταὶ καὶ ἐπισκέπται, οἱ δὲ ἀγῶνες διεξήγοντο εἰς τὸ ἐν πολλῇ βίᾳ διὰ ξυλίνων κερκίδων προχείρως ἀνακαινισθὲν Παναθηναϊκὸν Στάδιον. Ἡμέραι δόξης διὰ τὴν μικρὰν Ἑλλάδα καὶ ἱερῶν συγκινήσεων διὰ κάθε ἑλληνικὴν καρδίαν! Καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς πατριωτικῆς ταύτης εὐφροσύνης ἐδόνησεν ὡς κεραυνὸς ἐξ αἰθρίας ἡ εἴδησις τοῦ θανάτου τοῦ Χαριλάου Τρικούπη ἐν Κάνναις!

Ἐνθυμοῦμαι ὅτι εἷς τῶν τότε ὑπουργῶν τῆς Κυβερνήσεως Δηλιγιάννη εἶχε καλέσει εἰς πρόγευμα εἰς τὴν οἰκίαν του τοὺς ἀνταποκριτὰς τοῦ ξένου τύπου, ἐν οἷς καὶ ἐμέ, νεαρὸν τότε ἀνταποκριτὴν

τῶν *Τάιμς*. Καὶ ἡ εἴδησις μᾶς εὗρεν εἰς τὸ τραπέζι περὶ τὰ ἐπιδόρπια. Νεκρικὴ σιγὴ διεχύθη δι' ὀλίγας στιγμάς, ἕως οὗ ὑπουργός τις ἐκ τῶν συνδαιτημόνων –οὐχὶ ὁ φιλοξενῶν ἡμᾶς– ἀνεφώνησεν ἑλληνιστί: «Δόξα Σοι ὁ Θεός! Ἀπηλλάγη ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ ἕνα ἐφιάλτην!». Εὐτυχῶς οἱ πλεῖστοι τῶν παρόντων ξένων ἠγνόουν τὴν ἑλληνικὴν καὶ δὲν ἠννόησαν τὸ βάναυσον ἐπιφώνημα τοῦ Ἕλληνος ὑπουργοῦ, οἱ πλεῖστοι, ὅμως, ἐξ αὐτῶν ἀντελήφθησαν τὴν χαράν, τὴν ζωγραφισμένην εἰς τὸ πρόσωπόν του καὶ τὸν ἐλεεινολόγησαν.

Ἀλλὰ μήπως αὐτὸς ἦτο ὁ μόνος Ἕλλην, ὅστις ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἀνέπεμψεν εὐχαριστίας εἰς τὸν οὐρανὸν διὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐπιφανεστάτου τέκνου τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος; Ὁλόκληρος ἡ κυβερνῶσα τότε φατρία, ἀπὸ τοῦ Θεοδ. Δηλιγιάννη μέχρι τοῦ τελευταίου μπράβου τοῦ κόμματος, ἠσθάνθη τὴν αὐτὴν χαρὰν καὶ ἀνακούφισιν, διότι ἀπηλλάγη ὄχι ἡ Ἑλλάς, ἀλλὰ ἡ φατρία, τοῦ ἐφιάλτου τοῦ γίγαντος, ὅστις ἐφθάρη ἐν τῇ προσπαθείᾳ τοῦ νὰ καταστήσῃ τὴν Ἑλλάδα ἀξίαν τῶν παραδόσεων καὶ τῶν πεπρωμένων της καὶ τὸν ὁποῖον ἔτρεμον οἱ μικροὶ τὸν νοῦν καὶ ταπεινοὶ τὴν ψυχὴν πολιτικοί του ἀντίπαλοι. Ἐνθυμοῦμαι ὅτι ἤκουσά ποτε τὸν Δηλιγιάννην λέγοντα ἐν τῇ Βουλῇ, ὅταν προεκλήθη νὰ ἐκθέσῃ τὸ πολιτικόν του πρόγραμμα:

«Πρόγραμμα ἡμῶν, κύριοι, εἶναι νὰ πράττωμεν τὰ ἀντίθετα πρὸς τὸ πρόγραμμα τοῦ κ. ἐκ Μεσολογγίου βουλευτοῦ!». Καὶ τί δὲν ἔλεγον κατὰ τοῦ Τρικούπη οἱ ταπεινοὶ δημοκόποι τοῦ «Κορδονίου;» Τὸν ἀπεκάλουν «Μογγόλον», «Ἐγγλέζον», «ξενολάτρην», «φορομπήχτην», «παράφρονα», «μεγαλοϊδεάτην», «σφαγιαστὴν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ» καὶ περιέλουον αὐτόν τε καὶ τὸ πρόγραμμά του μὲ τὰς χυδαιοτέρας ὕβρεις καὶ εἰρωνείας – αὐτοί, οἱ ἑκάστοτε ὁδηγοῦντες τὸ Ἔθνος εἰς παράφρονας ἐπιστρατεύσεις καὶ συγκρούσεις πρὸς τὰς Μεγάλας Δυνάμεις καὶ σπαταλῶντες ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν τοὺς δημοσίους πόρους, οὓς ὁ Τρικούπης εἶχεν ἀποταμιεύσει. Οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες εἶναι δύσκολον νὰ φαντασθοῦν τὴν ὀξύτητα τῶν πολιτικῶν παθῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα τοῦ 1880-1900. Διότι εἶναι ἀνακριβὲς τὸ πολλάκις σήμερον λεγόμενον, ὅτι οὐδέποτε ὠξύνθησαν τὰ πολιτικὰ πάθη ἐν Ἑλλάδι τόσον, ὅσον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου. Δὲν ἔχει κανεὶς παρὰ νὰ διεξέλθῃ τὰς ἀντι-τρικουπικὰς ἐφημερίδας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, διὰ νὰ πεισθῇ ὅτι ἡ καταφορὰ τῶν Δηλιγιαννικῶν, Ραλλικῶν κ.λπ. κατὰ τοῦ Τρικούπη ἦτο ἐξ ἴσου λυσσαλέα καὶ ἐκτραχηλισμένη μὲ τὴν τῶν ἀντιβενιζελικῶν κομμάτων κατὰ τοῦ Βενιζέλου, καὶ διὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς λόγον τὸ μῖσος τῶν μικρῶν κατὰ τοῦ μεγάλου ἀντιπάλου. Μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν δὲν εἶχον ἀκόμη φθάσει οἱ πολιτευόμενοι μέχρι τῆς ὀργανώσεως, διὰ τῆς ἀστυνομίας, τῆς δολοφονίας τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων.

Ἐπὶ τέλους, οἱ διάφοροι δημοκόποι κατώρθωσαν νὰ παρασύρουν τὴν μεγάλην πλειονοψηφίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ Χαριλάου Τρικούπη καὶ νὰ τὸν ἐκδιώξουν ἐκ τῆς πολιτικῆς κονίστρας. Ἀκόμη καὶ ἡ ἰδιαιτέρα του πατρίς, –τὸ Μεσολόγγιον– ἣν ἐδόξασε καὶ ἀνέδειξε καὶ ποικιλοτρόπως εὐηργέτησε, τὸν κατεψήφισεν εἰς τὰς ἐκλογὰς τοῦ 1895. Καὶ ὁ Τρικούπης, μὲ τὴν ὀλύμπιον ἀπάθειαν καὶ στωϊκότητά του, ἀλλὰ βαθύτατα πληγωμένος ψυχικῶς, ἀπῆλθε τῆς ἀγνώμονος πατρίδος καὶ μετ' ὀλίγον ἀπέθνησκεν ἐν τῇ ξένῃ ἐκ τοῦ ψυχικοῦ τούτου τραύματος.

Μετὰ σαράντα χρόνια ἀποθνήσκει ἐν τῇ ξένῃ καὶ ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, αὐτοεξόριστος καὶ αὐτὸς ὄχι λόγῳ ἀποδοκιμασίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ –διότι οὗτος διὰ τῆς τελευταίας ἐτυμηγορίας του ἔδειξεν ὅτι ἐξακολουθεῖ νὰ τὸν θαυμάζῃ– ἀλλὰ διότι οἱ ταπεινοί του ἀντίπαλοι τὸν ἐξεδίωξαν διὰ τῶν δολοφονικῶν των σκευωριῶν. Ὁ Βενιζέλος ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος τοῦ Τρικούπη καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι, πρὶν ἀποθάνῃ, εἶδε τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ἀπαλλασσόμενον ἀπὸ τὴν τυραννίαν τῆς φατρίας καὶ δικτατορίας καὶ εἰσερχόμενον πάλιν εἰς ὁμαλὴν πολιτικὴν ζωήν, ὑπὸ τὴν εὐσταθῆ ὁδηγίαν πατριώτου βασιλέως. Τί ἂν οἱ ἀντίπαλοί του, οὐχὶ ὀλιγώτερον μικροὶ τὸν νοῦν καὶ ταπεινοὶ τὴν ψυχὴν τῶν ἀντιπάλων τοῦ Τρικούπη, δυσκόλως ἀποκρύπτουν τὴν χαράν των ἐπὶ τῷ θανάτῳ του καὶ δὲν κατορθώνουν νὰ εἴπουν δι' αὐτόν, τὸν δημιουργὸν τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, μίαν καλὴν λέξιν, μὴ σταλλάζουσαν τὸ ὄξος καὶ τὴν χολὴν τοῦ ἀλογίστου μικροπολιτικοῦ μίσους;

«Ἕλληνες ἀεὶ παῖδες!» ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι πρόγονοί μας· καὶ οἱ μέγιστοι Ἕλληνες, ἀπὸ Ἀριστείδου τοῦ δικαίου μέχρι Καποδιστρίου καὶ Τρικούπη καὶ Βενιζέλου, ἐδοκίμασαν τὴν ἀχαριστίαν τῶν ὁμοεθνῶν των. Ἂς μὴ μᾶς ἐκπλήσσουν, λοιπόν, αἱ ἐκδηλώσεις τῶν ἡμερῶν αὐτῶν ἐκ μέρους ἐφημερίδων καὶ πολιτευομένων ἀντιβενιζελικῶν – ἐκδηλώσεις μίσους, πηγάζουσαι ἐκ τῆς συναισθήσεως τῆς ἰδίας των ἀναξιότητος ἀπέναντι τῆς ἀξίας τοῦ ἐκλιπόντος γίγαντος. Αἱ ἀθλιότητες αὐταὶ ἂς μὴ στενοχωρήσουν κανένα φιλελεύθερον. Ἀποτελοῦν τὸν ὕψιστον ἔπαινον διὰ τὸν Βενιζέλον καὶ τὸ ἔνδοξον ἔργον του!

Ἓν ἀκριβῶς ἔτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τρικούπη –6 Ἀπριλίου 1897– ἐκρότει τὸ πρῶτον τηλεβόλον τοῦ ἄφρονος ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου, ὅστις –κατὰ τὴν γενικὴν τότε ὁμολογίαν– δὲν θὰ ἐγίνετο, ἐὰν δὲν εἶχε νεκρωθῇ ἡ μόνη χείρ, ἥτις ἦτο ἀρκετὰ στιβαρὰ διὰ νὰ χαλιναγωγήσῃ τὸν ἀφηνιάσαντα ἐκ πατριωτικῆς παραφροσύνης ἑλληνικὸν λαὸν – ἐὰν δὲν εἶχε σιγήσει διὰ παντὸς ἡ μόνη γλῶσσα, ἥτις τότε εἶχε τὸ θάρρος νὰ λέγῃ τὴν ἀλήθειαν καὶ πρὸς τοὺς ἄνω και πρὸς τοὺς κάτω καὶ νὰ ἐξαγάγῃ τὸν

λαὸν ἐκ τῆς πλάνης ὅτι ἕνας πόλεμος πρὸς τὴν Τουρκίαν θὰ ἦτο ἕνας περίπατος πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Καὶ σήμερον ὁ θάνατος τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου ἐπέρχεται, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ εὐρωπαϊκὸς οὐρανὸς καὶ πάλιν ἔχει σκυθρωπάσει ἐπικινδύνως καὶ ἡ Ἑλλὰς εἶχεν εἰπέρ ποτε καὶ ἄλλοτε ἀνάγκην τοῦ διαυγοῦς νοὸς καὶ τῆς εὐρείας ὁράσεως τοῦ μεγάλου Κρητός, ὅστις καὶ αὐτὸς ἔλεγε πάντοτε ἀφόβως τὴν ἀληθειαν καὶ πρὸς τοὺς ἄνω καὶ πρὸς τοὺς κάτω. Εἶθε νὰ μὴ ἐπικρατήσουν καὶ αὐτὴν τὴν φοράν εἰς τὴν οἰακοστρόφησιν τοῦ ἐθνικοῦ σκάφους οἱ μικροὶ νόες, αἱ πολιτικαὶ ἀνανδρίαι ἢ ἡ «διπλωματία» τῆς φενάκης.

Ἀκόμη ἕνα τελευταῖον παραλληλισμὸν μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων νεκρῶν. Ὅταν ἀπέθανεν ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, ὅλοι οἱ πολιτικοί του ἀντίπαλοι ἠλάλαξαν, διότι προέβλεπον τὴν διάσπασιν τοῦ κόμματός του. Ἡ πρόβλεψις ἐκείνη δυστυχῶς ἐπηλήθευσε καὶ τὸ τρικουπικὸν κόμμα ἀποσυνετέθη, ἑκάστου κορυφαίου ἀρνούμενου νὰ ἀνεχθῇ τὸν ἄλλον ὡς ἀρχηγὸν ἢ τοὐλάχιστον ὡς πρῶτον ἐν ἴσοις τοῦ ἑνιαίου κόμματος. Καὶ ἐπὶ δεκατρία ὅλα ἔτη ἡ Ἑλλὰς ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τῶν μικροκομμάτων καὶ ἐμαράνθη τὸ Ἔθνος ὑλικῶς καὶ ἠθικῶς, ἀπετελματώθη κάθε ὠφέλιμος δρᾶσις καὶ ἐνεκρώθη κάθε ἐλπὶς μιᾶς καλλιτέρας αὔριον, ἕως οὗ ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1909 ἔστειλεν εἰς κόρακας ὅλας τὰς ποικιλωνύμους φατρίας, τὸ δὲ Ἔθνος ἐξηγέρθη σύσσωμον εἰς ἔνδοξον δρᾶσιν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου. Καὶ ἡ Ἑλλὰς τῆς Μελούνας ἔφθασεν εἰς τὴν Τσατάλτζαν καὶ τὸ Ἀϊδίν.

Εἴθε τοῦτο νὰ εἶναι μάθημα σήμερον διὰ τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων! Ἤδη τρίβουν ἐκ χαρᾶς τὰς χεῖρας οἱ ποικιλώνυμοι ἀντίπαλοι, προβλέποντες ὅτι τώρα «ἔφεξε γι' αὐτοὺς» ἡ εὐκαιρία τοῦ νὰ συνεχίσουν ἀνενόχλητοι πλέον τὴν ἀπαισίαν δρᾶσιν των εἰς τὰ κοινά. Ἐὰν διασπασθῇ τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων, λόγῳ τῶν ἀτομικῶν φιλοδοξιῶν τῶν κορυφαίων αὐτοῦ, μοιραίως θὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸν «ἠθικὸν ρυθμὸν» καὶ τὴν «κοσμογονίαν» τῶν τελευταίων ἐτῶν καὶ ἡ Ἑλλὰς τοῦ Ἕβρου θὰ γίνῃ πάλιν ἡ Ἑλλὰς τῆς Μελούνας! Τὴν δὲ εὐθύνην ἀπέναντι τοῦ Ἔθνους καὶ τῆς ἱστορίας θὰ φέρουν ἀμέριστον οἱ σημερινοὶ Φιλελεύθεροι, μεγάλοι καὶ μικροί.

Ὁ προφήτης τῶν Ἑλλήνων ἀστῶν

του Γεωργίου Βεντήρη

Σχόλιο από το βιβλίο του *Ἡ Ἑλλὰς τοῦ 1910-1920*, τ. Α΄ 2η ἔκδ., Ἀθήνα, Ἴκαρος, 1970, σ. 25.

Ἡ ὑποτέλεια παρατείνεται ἕως τὸ 1890. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ γενικὴ πολιτικὴ τοῦ Τρικούπη, ἡ ἀνάπτυξις τῶν συγκοινωνιῶν, τὰ δημόσια ἔργα, ὁ ὀρθόδοξος κοινοβουλευτισμός, ὥθησαν ἰσχυρῶς τὸν σχηματισμὸν ἀστικῆς τάξεως. Ἡ προστατευτικὴ φορολογία ἐπολλαπλασίασε τὰς βιομηχανίας καὶ βιοτεχνίας.

Πρόκειται περὶ τῆς συστηματικωτέρας ἕως τότε προσπαθείας διὰ τὴν σύνταξιν ἀστικοῦ κράτους.

Ὁ «ἐλεύθερος Ἕλλην ἀστὸς» ἔρχεται εἰς τὴν κοινωνικὴν ἐπιφάνειαν μεταξὺ τοῦ 1880 καὶ 1890. Ἐνσυνειδήτως ἢ ἐμμέσως τὸν σχηματίζει ὁ Χαρίλαος Τρικούπης. Εἶναι ὁ προφήτης τῶν Ἑλλήνων ἀστῶν.

Η πολιτική φυσιογνωμία του Χαρίλαου Τρικούπη

του Περικλή Μαζαράκη

Από το βιβλίο του *Χ. Τρικούπης, Ἀλέξ. Κουμουνδοῦρος*, Ἀθῆναι, Δ. Δημητρᾶκος 1946, σ. 37-44.

Καὶ τώρα ὅπου, μετὰ παρέλευσιν τοσούτων ἐνιαυτῶν ἠμβλύνθησαν καὶ αἱ μεγαλύτεραι κατ' αὐτοῦ ἀντιθέσεις, δυνάμεθα νὰ ἐξάρωμεν τὴν μεγάλην πεποίθησιν ἣν εἶχε διὰ τὸ μέλλον τῆς Πατρίδος, βροντοφωνήσας ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς τὴν ἱστορικὴν παραμείνασαν φράσιν «ἡ Ἑλλὰς θέλει νὰ ζήσῃ καὶ θὰ ζήσῃ», ἥτις φέρεται χαραγμένη καὶ εἰς τὸν πρὸ τῆς παλαιᾶς Βουλῆς ἀνδριάντα του.

Ὑπῆρξεν ἐπιφανέστατος κοινοβουλευτικὸς ρήτωρ, ἐπιβαλλόμενος ἄνευ ρητορικῶν ἀνθέων, ἀσκῶν μεγίστην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ἀκροατῶν του καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν ἀντιπάλων του.

Εἶχε τὸ πλεονέκτημα τοῦ ἐκλέγειν τοὺς συνυπουργούς του καὶ μόνον ἂν ἀναγνώσῃ τις τὸν κατάλογον τῶν κατὰ τὰς ἑπτὰ Κυβερνήσεις του προσληφθέντων ὑπουργῶν θέλει πεισθῆ ὅτι, ἂν ἐξαιρέσῃ ἐλαχίστους, τοὺς ὁποίους ἠναγκάσθη δι' ἰδίους τῆς ἐποχῆς λόγους νὰ προσλάβῃ, οἱ λοιποὶ ἦσαν προσωπικότητες, αἵτινες ἀφῆκαν ἐποχὴν εἰς

τὴν Ἑλλάδα, ἀδιάφορον ἂν τινὲς ἔσφαλαν κατὰ τὰς ἀντιλήψεις των εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους, κυβερνήσαντες καὶ αὐτοὶ τὴν Χώραν. Ἰδού τὰ ὀνόματα τῶν συνυπουργῶν του κατὰ σειρὰν λαμβανόμενα ἀπὸ τῆς πρώτης ἐν ἔτει 1875 Κυβερνήσεώς του. Πάντες ἦσαν ὀπαδοί του, πλὴν τοῦ κατὰ τὸ 1878 συνυπουργοῦ του, Θρασυβούλου Ζαΐμη, ἀρχηγοῦ μικροῦ κόμματος, μεθ' οὗ συνειργάσθη τότε, ἐκτιμῶν τὴν συντηρητικότητα καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρός.

Κωνσταντῖνος Λομβάρδος, Ἀθανάσιος Πετιμεζᾶς, Δημήτριος Ράλλης, Γεράσιμος Σέρβος, Πέτρος Γεννατᾶς, Νικόλαος Μαυροκορδᾶτος, Μιλτιάδης Κανάρης, Σπυρίδων Καραϊσκάκης, Γεώργιος Βούλγαρης, Παῦλος Καλλιγᾶς, Γεώργιος Ροῦφος, Ἀλέξανδρος Κοντόσταυλος, Δημήτριος Βουλπιώτης, Γεώργιος Τομπάζης, Στέφανος Δραγούμης, Παναγιώτης Μανέτας, Γεώργιος Θεοτόκης, Θάνος Ροῦφος Κανακάρης, Νικόλαος Τσαμαδός, Ἀνάρ. Σιμόπουλος, Κωνσταντῖνος Κοσσονάκος, Στέφανος Σκουλούδης, Διονύσιος Στεφάνου, Νικόλαος Μπουφίδης, Δημήτριος Μιχ. Καλλιφρονᾶς καὶ Γεώργιος Μπούμπουλης.

Ὁποία διαφορὰ τῶν ὀνομάτων τούτων πρὸς τοὺς καταλόγους πασῶν σχεδὸν τῶν μετέπειτα κυβερνήσεων, εἰς τοὺς ὁποίους παρελαύνουν ἀσημότητες, τινὲς δὲ καὶ μὲ οὐχὶ ἄμεμπτον παρελθόν, ἢ στερούμενοι πάσης ἱκανότητος.

Ἓν ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων χαρακτηριστικῶν τοῦ ἀνδρὸς ἦτο ἡ λεπτότης τῶν τρόπων καὶ ἡ ἀπέναντι τῶν ἀντιπάλων του στάσις. Διὰ τοῦτο καὶ σπανίως ἀπαντᾶται εἰς τοὺς λόγους αὐτοῦ βαρεῖα φράσις παρὰ τὰς ἐναντίον του ὀξυτάτας ἐπιθέσεις. Ὅσον καὶ ἂν φυλλομετρήσῃ τις τὰ πρακτικὰ τῆς Βουλῆς, δὲν θὰ εὕρῃ βαρείας ἐκφράσεις· διὰ τοῦτο δὲ καὶ οἱ μελετῶντες τὸν πολιτικὸν βίον αὐτοῦ ἐξεπλάγησαν ἰδόντες πόσον ἐπετέθη δριμύτατος κατὰ τοῦ Θ. Δηλιγιάννη, ὅτε οὗτος ὁμιλῶν ἀπὸ τοῦ βήματος ἐκάκισεν αὐτὸν «ὡς συνεννοούμενον» μετὰ τοῦ πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας καὶ *μηχανορραφοῦντα* –εἶναι ἡ φράσις του– ἐναντίον του ὅπως τὸν καταρρίψῃ τῆς Ἀρχῆς. Καὶ εἶπε, τότε μόνον μεταχειρισθεὶς καὶ τὸν ἑνικὸν ἀριθμὸν εἰς τὴν πρὸς τὸν ἀντίπαλον ἀπάντησιν:

«Πῶς τολμᾶς νὰ ἐπιρρίπτῃς μομφὴν ἐναντίον ἡμῶν Σύ, ὅστις ἔφερες τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸ χεῖλος τῆς ἀβύσσου καὶ ἐκεῖ ἐδειλίασες πρὸ τοῦ κινδύνου; Καὶ εἶπες εἰς τὸν Ἀνώτατον Ἄρχοντα, καὶ εἶπες εἰς τὸν Βασιλέα: εὑρὲ ἄνδρα νὰ διοικήσῃ τὴν Χώραν, διότι ἐγὼ δὲν δύναμαι νὰ διοικήσω αὐτήν...».

Ἐπίσης συζητουμένου ἐν ἔτει 1885 τοῦ κύρους τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ καὶ τοῦ συναδέλφου του Κ. Βαλτινοῦ, ὡς βουλευτῶν Μεσολογγίου, καθ' ἣν θερμόαιμοι Δηλιγιαννικοὶ βουλευταὶ ἐζήτουν τὴν ἀκύρωσιν τῆς ἐκλογῆς του, ἀφοῦ ἤκουσε τοὺς ἐπικριτάς του, ἀνῆλθε εἰς τὸ βῆμα καὶ ψυχραίμως ἀπήντα εἰς τὰς ἐνστάσεις. Κατὰ τὴν ρύμην τοῦ λόγου του τὸν διέκοψε ὁ πανίσχυρος πρωθυπουργός, ὅτε θυμωθεὶς τοῦ λέγει: «Καθήσατε κάτω, διότι ἄλλως θὰ ζητήσω τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ Κανονισμοῦ τῆς Βουλῆς, ἀπαγορεύοντος τὰς διακοπάς». Καὶ ὁ ἀντίπαλος ἐκάθισε πρὸς κοινὴν ἔκπληξιν, ἀναγκασθεὶς τὴν ἐπιοῦσαν νὰ ζητήσῃ ψῆφον τῆς Βουλῆς ἐπὶ τῆς συμπεριφορᾶς του, ἀνέκαθεν ὁμολογουμένως κοινοβουλευτικῆς.

Καὶ κατέληξε τὸν ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς του λόγον μὲ τὴν ἀποστροφήν: «Κύριοι, ἐπεραίωσα τὸν λόγον μου καὶ σᾶς λέγω κατὰ πρόσωπον: Δὲν τολμᾶτε νὰ ἀκυρώσητε τὴν ἐκλογὴν ὄχι μόνον ἐμοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ συντρόφου μου». Καὶ ἐνῷ τινες θερμόαιμοι ἐζήτουν ὀνομαστικὴν ψηφοφορίαν, ἐλπίζοντες καταψήφισιν, ἄλλοι ψυχραιμότεροι ἐζήτουν τὴν δι' ἀνατάσεως ἐπικύρωσιν τῆς ἐκλογῆς, ὅπερ καὶ ἐγένετο.

Ὅσον λεπτὸς καὶ ἂν ἦτο πρὸς τοὺς συνεργάτας καὶ φίλους, δὲν παρεδέχετο πάντοτε τὰς γνώμας ἢ εἰσηγήσεις αὐτῶν ἐκτὸς ἐνίων τούτων, εἰς οὓς ἔτρεφεν ἰδιάζουσαν ἐκτίμησιν. Καὶ ὅταν ὁ γηραιὸς Πελοποννήσιος βουλευτής, ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων φίλων του, Π. Καλαμογδάρτης ἐτόλμησε ἐν συζητήσει εἰς μικρὸν κύκλον ἐν τῇ οἰκίᾳ του νὰ φέρῃ ἀντίρρησιν ἐπὶ τῆς γνώμης του καθ' ἣν δύναται νὰ διατηρῇ καὶ τὴν ἐν τῇ Βουλῇ θέσιν του ἄμισθος πρέσβυς –ἐπρόκειτο δὲ περὶ τοῦ διορισθέντος τότε ἀμίσθου πρέσβεως εἰς Μαδρίτην Στεφάνου Σκουλούδη– ὅτι καλὸν θὰ ἦτο νὰ μὴ ἐπιμένῃ, ὁ Τρικούπης τοῦ ἀπήντησε: «Σᾶς παρακαλῶ, ἂν ἔχητε ἀντίρρησιν, δύνασθε νὰ μεταβῆτε εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ κ. Δηλιγιάννη, ὅπως τὴν ἀναπτύξητε». Καὶ ὁ βουλευτὴς ἐκεῖνος ὄντως τὴν ἐπιοῦσαν μετέστη εἰς τὴν Ἀντιπολίτευσιν, θυμωθεὶς ἐκ τῆς ἐπικρίσεως τοῦ ἀρχηγοῦ του.

Ἀπαντῶν κατὰ τὴν συζήτησιν τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Κράτους εἰς τὸν ἐπικρίναντα αὐτὸν πολιτευτὴν ἐκ Τριφυλίας Σ. Σωτηρόπουλον, θεωρούμενον ἐκ τῶν ὀλίγων ἐντὸς τῆς Βουλῆς ἐντριβῶν περὶ τὰ οἰκονομικὰ καὶ πολλάκις διατελέσαντα ὑπουργὸν ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν, ἀλλὰ μᾶλλον πρακτικὸν καὶ οὐχὶ ἐπιστήμονα, λέγει:

«Ὁ ἀξιότιμος ἐκ Τριφυλίας βουλευτής, ὁ πατριάρχης οὗτος τῶν οἰκονομολόγων»...

Ὁ Σωτηρόπουλος, μὴ ἀντιληφθεὶς τὴν εἰρωνίαν καὶ θεωρήσας τοῦτο ὡς φιλοφρόνημα, ἀπαντᾶ φιλαρέσκως, ἐγειρόμενος ἐκ τῆς θέσεώς του:

«Εὐχαριστῶ, Κύριε Πρόεδρε, διὰ τὸν χαρακτηρισμόν...».

Ὁ Τρικούπης, ὅμως, σπεύδει διὰ ψυχρολουσίας νὰ συμπληρώσῃ τὴν φράσιν του:

«καὶ ἀποκαλῶ αὐτὸν πατριάρχην τῶν οἰκονομολόγων, διότι τόσον ἀπηρχαιωμέναι εἶναι αἱ περὶ οἰκονομικῆς ἐπιστήμης ἰδέαι του...».

Ἐννοεῖται ὅτι γενικὴ ἱλαρότης ἐκάλυψε τὴν εἰρωνικωτάτην ἀπάντησιν.

Ὡς ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν, παρακολουθῶν μετὰ προσοχῆς τὴν κίνησιν τῶν εἰσπράξεων τοῦ Κράτους, ἐξεπλάγη βλέπων κατὰ τὰς ἑβδομαδιαίας ἀναφορὰς τοῦ Κεντρικοῦ Ταμίου Π. Γρηγοράκη συνεχῶς ἀναγραφόμενον τὸ αὐτὸ ποσόν, ἐνῷ ἦτο γνωστὸν ὅτι καθ' ὡρισμένην περίοδον τοῦ ἔτους, τὴν γόνιμον καλουμένην, εἶχον κατὰ πολὺ αὐξήσει αἱ πρόσοδοι. Χωρὶς νὰ ἀνακοινώσῃ εἰς κανένα τὰς ὑπονοίας του, μετέβη λίαν πρωῒ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, ὅπου ἐκάλεσεν τὸν ἁρμόδιον Οἰκονομικὸν Ἐπιθεωρητὴν καὶ τὸν διέταξε νὰ προβῇ ἐπειγόντως εἰς ἔλεγχον τοῦ Κεντρικοῦ Ταμείου. Ἐκ τοῦ ἐλέγχου προέκυψεν ὅτι σημαντικὸν ποσὸν ἑκατομμυρίων ὅλων δὲν ἐνεγράφετο εἰς τὰς καταστάσεις, σκοπίμως, ὄχι διὰ προσωπικὴν κατάχρησιν, διότι ἐπρόκειτο ὄντως περὶ ἐντίμου κατὰ τὰ ἄλλα ἀνωτάτου δημοσίου λειτουργοῦ, ἀλλ' ὅπως παρουσιάσῃ εἰς τὸν ἀναμενόμενον ὡς νέον πρωθυπουργὸν Θ. Δηλιγιάννην, μεθ' οὗ στενῶς συνεδέετο, ἐπιστεύετο δὲ παρὰ πολλῶν ἡ πτῶσις τῆς Κυβερνήσεως Χ. Τρικούπη, ὅτι ἡ ἐπελθοῦσα κυβερνητικὴ μεταβολὴ ἐπέφερε τὴν βελτίωσιν τῶν εἰσπράξεων. Παρὰ τὰς προβλέψεις, ὅμως, τοῦ Ταμίου, ἐπὶ μακρὸν παρετάθη ἡ διατήρησις τοῦ Τρικούπη εἰς τὴν Ἀρχήν, ἀπελύθη δὲ ἐκεῖνος τῆς ὑπηρεσίας, παραπεμφθεὶς εἰς τὴν Δικαιοσύνην.

Εἶναι περίεργον διὰ τὸν Τρικούπην ὅτι δὲν ἐπεσκέφθη τὴν Ἑλλάδα, ὅπως καὶ ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἀντιληφθῇ τὰς ἀνάγκας τοῦ λαοῦ καὶ τὸν γνωρίσῃ καὶ γνωρισθῇ παρ' αὐτοῦ· διότι καθ' ὅλον τὸν πολιτικὸν αὐτοῦ βίον, μόνον τὰ ἐξῆς ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα ταξείδιά του γνωρίζομεν:

Εἰς Σύρον, ὅπου ἐξετάσας καὶ ἀκούσας τὰς ἀπόψεις τοῦ βιομηχανικοῦ κόσμου τῆς νήσου, ὡμίλησε μετὰ τόσης γνώσεως περὶ λεπτομερειῶν ἀκόμη τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου, ὥστε κατάπληκτοι ἤκουον αὐτὸν οἱ εἰδικοὶ καὶ ἐμπειροτέχναι.

Εἰς Θεσσαλίαν, ὅπου μετέβη ἀκολουθούμενος ὑπὸ τριάκοντα –ἐκ τῶν τριάκοντα πέντε ἐν συνόλῳ– βουλευτῶν τῆς πρὸ ὀλίγου προσαρτηθείσης χώρας, ὅπου ἐπίσης ἐν πληρεστάτῃ γνώσει ὡμίλησε περὶ τῆς γεωργικῆς ἐν γένει παραγωγῆς καὶ ἀντελήφθη τὴν ἄμεσον ἀνάγκην ὑδραυλικῶν ἔργων τὰ ὁποῖα καὶ ἐξετέλεσε, καθὼς καὶ διακανονισμὸν τῶν σχέσεων μεταξὺ γαιοκτημόνων καὶ καλλιεργητῶν, προσπαθήσας νὰ ἐπιτύχῃ συμβιβαστικὰς λύσεις πρὸς ἱκανοποίησιν ἀμφοτέρων.

Καὶ τέλος μετέβη ἐν Πάτραις κατ' ἀνάγκην, λόγῳ τῆς διὰ Πατρῶν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν του ἐπαρχίαν, τὸ Μεσολόγγιον, μεταβάσεως. Καίτοι δὲ δὲν ἀπήλαυε τότε δημοτικότητος ἐν Πάτραις, καθ' ὅσον σχεδὸν ὅλοι οἱ γνωστότεροι πολιτευόμενοι ἦσαν ἀντίθετοι, ἐπέτυχε διὰ τῶν δημοσίᾳ ὁμιλιῶν του νὰ σαγηνεύσῃ πολλοὺς τῶν ἀκροατῶν του, οἵτινες μεταστάντες εἰς τὸ κόμμα του ἐξέλεξαν φίλους του βουλευτάς, ὄχι πάντας, ἀλλὰ κατὰ τὸ πλεῖστον.

Εἰς τὸ σημεῖον τῆς γνώσεως τοῦ τόπου, ὁ ἀντίπαλός του Θεόδωρος Δηλιγιάννης ὑπερεῖχε, περιοδεύων σπιθαμὴν πρὸς σπιθαμήν, δύναταί τις εἰπεῖν, τὴν Ἑλλάδα, ἰδίως εἰς παραμονὰς ἐκλογῶν, καὶ διὰ μακρῶν καὶ συνεχῶν ἀνὰ τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία πολιτικῶν λόγων, εἰς οὓς ἐπεδείκνυεν, ἔχων ἀπέραντον μνήμην, καὶ τὰς περὶ τοῦ τόπου καὶ τῶν ἀτόμων ἀκόμη γνώσεις του, κατορθώσας καὶ διὰ τοῦ τρόπου τούτου νὰ πλειοψηφῇ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐν Πελοποννήσῳ ἰδίως, ὁπόθεν καὶ κατήγετο.

Παρὰ τὴν μὴ ἄμεσον, ἐν τούτοις, ἐπαφὴν τοῦ Τρικούπη μετὰ τοῦ λαοῦ, ὁσάκις παρουσιάζετο ἢ ἐθνικὸν ζήτημα ἢ σοβαρὰ ἐσωτερικὴ ἀνωμαλία, ὁ λαὸς αὐθορμήτως ἀπέβλεπε πρὸς αὐτὸν καὶ διὰ πολυπληθεστάτων διαδηλώσεων ἢ κατὰ τὴν ἐνέργειαν βουλευτικῶν ἢ δημοτικῶν ἐκλογῶν ἐξεδήλου τὴν πρὸς αὐτὸν ἐμπιστοσύνη· ἐπεβάλλετο ὡς κυβερνήτης, χωρὶς νὰ σπεύδῃ αὐτὸς πρὸς τὸν λαόν, ζητῶν τὴν ὑποστήριξίν του, ἀλλ' ἀντιθέτως ὁ λαὸς προσέφευγεν εἰς αὐτόν.

Κάποτε εἰς διαγωνισμὸν πρὸς πλήρωσιν θέσεων εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν, δυνάμει τοῦ ἐν ἔτει 1887 εἰσαχθέντος νόμου περὶ προσόντων τῶν ὑπαλλήλων, ἐπιτυχὼν εἰς αὐτὸν νεαρὸς φοιτητής, θεωρήσας, ὅμως, ἑαυτὸν ἀδικούμενον εἰς τὴν σειρὰν ἐπιτυχίας, εἶχε τὴν ἔμπνευσιν, ἀλλὰ καὶ τὸ θάρρος τῆς νεότητος, νὰ ἀναφερθῇ δι' ἐπιστολῆς πρὸς τὸν πρωθυπουργόν, καταγγέλλων ὅτι εἷς ἐκ τῶν φερομένων ἐπιτυχόντων ἐβαθμολογήθη εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν χωρὶς νὰ ἐξετασθῇ εἰς αὐτήν, μόνον διότι ὁ οἰκεῖος καθηγητὴς ἤθελε νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν συμπατριώτην τοῦ ὑποψηφίου ὑπουργόν· ὁ Τρικούπης ἐκάλεσεν ἀμέσως εἰς προσωπικὴν ἀπολογίαν τὸν καταγγελθέντα καθηγητὴν καὶ τὸν ἀπέλυσε τῆς ὑπηρεσίας, καίτοι ὑποστηριζόμενον ἀπὸ ἰσχυρότατον πολιτικὸν φίλον του.

Ἐν γένει ὑπῆρξε ὁ πρῶτος θεμελιώσας κράτος εὐνομούμενον, ἀτυχῶς προώρως ἐμφανισθεὶς εἰς τὴν πολιτικὴν σκηνὴν καὶ θελήσας νὰ ἐφαρμόσῃ συγχρόνως πολλαπλῆν πολιτικὴν ἐπὶ ὅλων τῶν κλάδων τῆς διοικήσεως, ἡ ὁποία, ὅμως, εἶχε καὶ ἀνάγκην μεγίστων δαπανῶν, ὧν ἕνεκεν προέβη εἰς συνομολόγησιν δανείων, τὰ ὁποῖα ἠναγκάζετο νὰ συνάπτῃ κατόπιν κολοσιαίων ἐλλειμμάτων δημιουργουμένων κατὰ τὰ διαλείμματα τῆς κυβερνήσεώς του ἐξ ἀλλεπαλλήλων ἐπιστρατειῶν καὶ καταργήσεως δικαίων ἄλλως τε φορολογιῶν.

Ἡ Ἑλλὰς ὑπῆρξεν εὐτυχής, κυβερνηθεῖσα ἀπὸ τοιοῦτον μεγάλον πατριώτην. Ὁ νεκρός του ἐνεταφιάσθη ἄνευ οὐδεμιᾶς πομπῆς καὶ ἐπικηδείων λόγων καὶ στεφάνων κατὰ ρητὴν πρὸ τοῦ θανάτου του ἐκδηλωθεῖσαν ἀξίωσιν, παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν γονέων του, ὅπου μετά τινα ἔτη ἐτάφη καὶ ἡ λατρεύσασα αὐτὸν ἀδελφὴ Σοφία. Εἶναι λυπηρὸν ὄντως ὅτι ἀπέθανεν εἰς τὴν ξένην μὲ τὴν πικρίαν

καταψηφίσεως ἑνὸς λαοῦ παραγνωρίσαντος τὰς πρὸς τὴν πατρίδα μεγίστας ἐκδουλεύσεις του.

Εἶναι χαρακτηριστικὸν διὰ τὴν πρὸς τὸν ἐκλιπόντα πολιτικὸν ἀχαριστίαν, ὅτι ὅταν ἐζητήθη ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν ἡ, ἐλλείψει ἀτμοπλοίου, ἐκ Καννῶν, ὅπου ἀπέθανε, μεταφορὰ τοῦ νεκροῦ του διὰ τοῦ εὑρισκομένου τότε εἰς Γαλλίαν καὶ ἑτοίμου πρὸς ἀπόπλουν εἰς Ἑλλάδα θωρηκτοῦ «Σπέτσαι», ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς Κυβερνήσεως Τρικούπη κατασκευασθέντων, ἐδόθη ἡ ἀπάντησις ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως ὅτι τὰ «πολεμικὰ σκάφη δὲν κατεσκευάσθησαν διὰ νὰ μεταφέρωσι νεκρούς»!...

Ἐπίσης, ὅταν οἱ φίλοι τοῦ ἐκλιπόντος πολιτικοῦ ὑπέβαλον εἰς τὴν Βουλὴν σχέδιον νόμου περὶ ἀπονομῆς μηνιαίας συντάξεως εἰς τὴν ἀδελφήν του Σοφίαν Τρικούπη, ὅπερ μέτρον ἐλαμβάνετο κατὰ κανόνα πάντοτε διὰ τὰς οἰκογενείας μεγάλων πολιτικῶν, ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἀντιπολιτεύσεως Θεόδωρος Δηλιγιάννης ἐδικαιολόγησε τὴν ψῆφον του, εἰπὼν τὰ ἑξῆς:

«Δὲν εἶναι ἀκόμη ὁ καιρός, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ ἑλληνικὸς λαὸς θέλει ἀποφανθῆ εἰς τίνα ἐκ τῶν πολιτευομένων ὀφείλει νὰ εὐγνωμονῇ, εἰς τίνα δὲ νὰ μὴ εὐγνωμονῇ. Ψηφίζω ὑπὲρ τῆς συντάξεως, διότι ἡ ἑλληνικὴ Βουλὴ πάντοτε, ὁσάκις ἐψήφιζεν ἀπονομὴν συντάξεως, ἔκρινεν ὅτι ἔπρεπε νὰ προνοῇ περὶ ἐκείνων τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ἀφιεροῦσι τὴν ζωήν των εἰς τὴν διάπραξιν τῶν κοινῶν, δὲν ἠδυνήθησαν δὲ ἕνεκα τούτου νὰ ἐπιμεληθῶσι τῶν ἰδίων συμφερόντων, ὅπως παρασκευάσωσι τὰ μέσα τοῦ βίου εἰς τοὺς οἰκείους ἢ τοὺς κατιόντας αὐτῶν»· καταλήγων, ὅμως, προσέθηκεν ὅτι... «ἡ πολιτεία τοῦ Τρικούπη *ἔβλαψε* καὶ μεγάλως ἐζημίωσε τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐθεώρησα αὐτὸν *ὀλετῆρα* τοῦ Ἔθνους!».

Εἰς τὴν ἥκιστα πολιτικήν, ἀλλὰ κάθε ἄλλο παρὰ ἀκριβῆ γνώμην του ἀπήντησεν εὐγλώττως ὁ διάδοχος τοῦ Τρικούπη ἐν τῇ διευθύνσει τοῦ κόμματός του Γεώργιος Θεοτόκης, ὅτι «δὲν ἐπερίμενα βεβαίως ὅτι ὁ ἀξιότιμος ἐκ Γόρτυνος βουλευτὴς ἤθελεν ἐκφράσει τὴν ἀτομικὴν αὐτοῦ εὐγνωμοσύνη, πρὸς τὸν ἀείμνηστον Τρικούπην, ἀλλ' ἐνόμιζον ὅτι ἀνελθὼν ἐπὶ τοῦ βήματος ἤθελεν ἀναγνωρίσει ὅτι ὁ Τρικούπης ἐτίμησε τὴν Βουλήν, ὅτι ἡ ρητορικὴ δύναμις τοῦ Τρικούπη ὑπῆρξεν ἡ τιμὴ τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος παρ' ἡμῖν, καὶ ἐπερίμενα ὅτι τὰς ἰδιότητας καὶ τὰ πλεονεκτήματα ταῦτα τοῦ ἀειμνήστου Τρικούπη ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ, ὁ κραταιὸς αὐτοῦ ἀντίπαλος, ἤθελεν ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου ἐξάρει. Νομίζω ὅτι ἡ Βουλὴ ἔχει καθῆκον νὰ ψηφίσῃ τὴν σύνταξιν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι αὕτη εἶναι φόρος εὐγνωμοσύνης πρὸς ἄνδρα, ὁ ὁποῖος ἐτίμησε τὴν Πατρίδα, ὅτι εἶναι φόρος εὐγνωμοσύνης πρὸς ἄνδρα, ὁ ὁποῖος κατηνάλωσε τὸν βίον ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Πατρίδος». (Χειροκροτήματα ζωηρὰ ἐκ τῆς δεξιᾶς).

Καὶ ὁ ἕτερος ἐπιφανὴς φίλος τοῦ Τρικούπη καὶ κατόπιν πρωθυπουργὸς ἐπίσης, Στέφανος Δραγούμης, προσέθηκεν εἰς κατακλεῖδα τῆς σχετικῆς ἀπὸ τοῦ κοινοβουλευτικοῦ βήματος ὁμιλίας του:

«Στεντορείως κραυγάζω ἐνώπιον ὅλης τῆς Ἑλλάδος ὅτι μετὰ τὸν Ἰωάννην Καποδίστριαν *δεύτερος ἀνὴρ τῆς Ἑλλάδος* ὑπῆρξεν ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, ὑπερακοντίσας ὅλους (ζωηρὰ καὶ παρατεταμένα χειροκροτήματα). Μετὰ τὴν ἐξαφάνισιν αὐτοῦ, ἐμείναμεν ἐνταῦθα ἰσοπεδωμένοι».

Ἐπηκολούθησε μυστικὴ ψηφοφορία ἐπὶ τῆς περὶ ἀπονομῆς συντάξεως εἰς τὴν ἀδελφὴν τοῦ Τρικούπη προτάσεως, καὶ εὐτυχῶς, πρὸς τιμὴν τῆς Βουλῆς, μόνον ἕνδεκα εὑρέθησαν καταψηφίσαντες αὐτήν.

«Ἀνέλαβε ἔργον ἀνώτερον τῶν δυνατοτήτων τῆς ἐποχῆς του»

του Αλεξάνδρου Μαζαράκη-Αινιάνος

Απόσπασμα από το βιβλίο του *Απομνημονεύματα*, Αθήνα, Ίκαρος, χ.χ.

Τὸ μέγα ἔργον, τὸ ὁποῖον ἀνέλαβεν ὁ Τρικούπης, δύναται ἐκ τῶν ὑστέρων νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι δὲν ἤχθη ὁλόκληρον εἰς πέρας. Ἡ κυρία τούτου αἰτία ἦτο ὅτι ἦτο ἀνώτερον τῆς διανοητικότητος τῆς ἐποχῆς του, ἴσως δὲ καὶ ἀνώτερον τῶν ὑλικῶν δυνάμεων τῆς μικρᾶς Ἑλλάδος. Ἡ ὀξυτάτη κατ' αὐτοῦ Ἀντιπολίτευσις ἐκ μέρους τοῦ δημαγωγοῦ Δηλιγιάννη, ὁ ὁποῖος εἶχεν ὡς μοναδικὸν πρόγραμμα, ὅταν ἤρχετο εἰς τὴν Ἀρχήν, νὰ χαλάῃ ὅ,τι εἶχε κάμει ὁ Τρικούπης, ἡ μωρὰ ἐπιστράτευσις τοῦ 1885-1886, τὴν ὁποίαν οὗτος εἶχεν ἀσκόπως διατηρήσει καὶ ἡ ὁποία ἐξήντλησεν οἰκονομικῶς τὸν τόπον, αἱ σχετικῶς βαρεῖαι καὶ ἀντιδημοτικαὶ φορολογίαι τὰς ὁποίας ἠναγκάσθη νὰ ἐπιβάλῃ ὁ Τρικούπης, ἡ χρεωκοπία τέλος τῆς Ἑλλάδος ἐθόλωσαν τὸ πνεῦμα τῶν συγχρόνων, ὥστε νὰ μὴν ἀναγνωρίσουν τὸ ἔργον τοῦ Τρικούπη. Ἓν ἔτος μετὰ τὸν θάνατόν του ἡ Ἑλλάς, ὑπὸ τὴν διοίκησιν τὴν χαλαρὰν τοῦ Δηλιγιάννη, παρεσύρετο εἰς τὸν πόλεμον τοῦ 1897. Ὅλοι ἀνεπόλησαν τὸν Τρικούπην, ὅστις ἀσφαλῶς θὰ ἐπρολάμβανε μὲ τὴν ἐπιβολήν του τὴν ἀνοησίαν αὐτήν, ἡ ὁποία κατέληξεν εἰς αἶσχος. Ἡ κατηγορία ὅτι ἀνέλαβε τὴν σύγχρονον ἐκτέλεσιν ἔργων ἀνωτέρων τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων τοῦ τόπου εἶναι ἐκ πρώτης ὄψεως

ἀληθής. Ἀλλὰ ὁ Τρικούπης εἶχε πεποίθησιν εἰς τὴν ζωτικότητα τοῦ Ἔθνους καὶ εἰς τὴν ταχεῖαν ἀπόδοσιν τῶν παραγωγικῶν ἔργων, διὰ τὰ ὁποῖα ἐδανείζετο χρῆμα ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Δὲν ὑπελόγισε μόνον τὴν μικρότητα τῶν ἀντιπάλων του καὶ τὴν ἀνικανότητα τοῦ λαοῦ νὰ ἐννοήσῃ τὸ ἔργον του. Περιπλακεὶς εἰς τὸ οἰκονομικὸν ἀδιέξοδον δὲν ἠμπόρεσε τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς κυβερνήσεώς του νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ δημιουργικὸν αὐτοῦ ἔργον, τὸ ὁποῖον εἰς ὡρισμένους κλάδους ἐντελῶς ἀνεκόπη. Παράδειγμα ὁ Στρατός, ὅστις ὑπὸ τόσον αἰσίους οἰωνοὺς εἶχεν ἀρχίσει νὰ λαμβάνῃ συγχρονισμένην μορφήν, οὗτινος, ὅμως, ἡ βελτίωσις ἐσταμάτησεν ἐντελῶς λόγῳ τῆς ἀνάγκης οἰκονομιῶν. Ἡ βελτίωσις αὕτη, συντελούσης κατὰ μέγα μέρος καὶ τῆς ἀνικανότητος τῶν στελεχῶν, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν προτέραν ἀνυπαρξίαν διὰ νὰ παρουσιάσῃ μίαν ἀκόμη φορὰν τὴν μορφὴν ἀγέλης κατὰ τὸ 1897.

Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη παραδεχθῇ κανεὶς ὅτι ὁ Τρικούπης, παραβλέπων τὴν πέριξ του πραγματικότητα, ἐπεχείρησεν ἔργον ἀνώτερον τῶν δυνατοτήτων καὶ αὐτοῦ καὶ τοῦ περιβάλλοντος, μένει πάντοτε ἡ τιμὴ καὶ ὁ θαυμασμὸς ὅτι εἶχε τὸ θάρρος νὰ ὁραματισθῇ μίαν Ἑλλάδα πολιτισμένην, ἰσχυρὰν καὶ ἱκανὴν νὰ πραγματοποιήσῃ τοὺς ἐθνικοὺς πόθους, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀγωνισθῇ σκληρῶς διὰ νὰ μεταβάλῃ τὸ ὅραμα εἰς πραγματικότητα· ὅτι ἐξετέλεσεν ἔργα καὶ ἐπέβαλε νόμους, οἱ ὁποῖοι ἐπέζησαν, ὅτι ἐχάραξεν εἰς ὅλους τοὺς κλάδους μίαν πολιτικήν, ἡ ὁποία μετὰ 15ετίαν ἀπὸ τοῦ θανάτου του συνεχίσθη ὑπὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Γουδὶ καὶ τοῦ Βενιζέλου. Πρέπει νὰ προσθέσω ὅτι τὸ τελευταῖον κτύπημα κατὰ τοῦ Τρικούπη ἔδωκεν ἡ Αὐλὴ διὰ τοῦ διαδόχου Κωνσταντίνου, παραστάντος ἄνευ λόγου καὶ ἄνευ ἀδείας τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν εἰς συλλαλητήριον γενόμενον ἐναντίον τοῦ Τρικούπη διὰ φορολογίας.

Εἶναι κρῖμα ὅτι δὲν ἐπεχείρησε κανεὶς ἕως τώρα νὰ γράψῃ τὴν βιογραφίαν τοῦ Χαριλάου Τρικούπη καὶ ἀκόμη περισσότερον ὅτι ὁ ἴδιος δὲν ἀφῆκε σκέψεις καὶ ἐντυπώσεις του, αἱ ὁποῖαι θὰ ἦσαν ἐξαιρετικῶς πολύτιμοι.

Χαρίλαος Τρικούπης

του Γεωργίου Μαύρου

Αποσπάσματα άρθρου που δημοσιεύθηκε στα *Τετράδια Ευθύνης*, τεύχ. 12, (Δεκ. 1980), σ. 9-20.

Δύο εἶναι οἱ μεγάλοι κοινοβουλευτικοὶ ἡγέτες ποὺ ἀνέδειξε ἡ Ἑλλάς, ἀφότου ἔγινε ἐλεύθερο καὶ ἀνεξάρτητο κράτος: στὸν πρῶτο αἰώνα τῆς ἀνεξαρτησίας τὸν Χαρίλαο Τρικούπη καὶ στὸν δεύτερο τὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο.

Εἶχαν καὶ οἱ δύο ἀκτινοβολία καὶ κύρος δυσανάλογα πρὸς τὸ μέγεθος τῆς Χώρας. Στὶς ἐξωτερικὲς σχέσεις διαπραγματεύονταν μὲ τοὺς ἡγέτες τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ὡς ἴσοι πρὸς ἴσους. Σ' αὐτὸ ἰδιαίτερα συνέβαλαν οἱ προσωπικὲς σχέσεις, ποὺ εἶχαν ἀναπτύξει μὲ τοὺς ἡγέτες χωρῶν, ποὺ ἐπηρέαζαν ἀποφασιστικὰ τὶς ἐθνικές μας ὑποθέσεις, ὅπως ὁ Χαρίλαος Τρικούπης μὲ τὸν Πάλμερστων καὶ ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος μὲ τὸν Λόϋδ Τζὼρτζ καὶ τὸν Κλεμανσώ. Εἶναι καθοριστικὸς ὁ ρόλος τῶν προσωπικῶν σχέσεων στὴν ἐξωτερικὴ πολιτική. Ἰδιαίτερα στὴν ἐποχὴ ποὺ ἡ τύχη τῶν λαῶν καὶ ἡ ἀποκατάσταση τῶν ἀλυτρώτων κρίνονταν ἀπὸ τὸ ποιὰ θὰ ἦταν ἡ πριγκήπισσα ποὺ θὰ γινόταν σύζυγος τοῦ Γεωργίου τοῦ Α΄ καὶ συνεπῶς Βασίλισσα τῆς Ἑλλάδος. Ἂν δηλαδὴ θὰ ἦταν Ρωσίδα ἢ Γερμανίδα. Οἱ μεγάλες ἀποφάσεις ποὺ ἔκριναν τὶς τύχες τῶν λαῶν παίρνονταν τότε στὰ ἀνακτοβούλια τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Οἱ συγγενικὲς σχέσεις τῆς ἑλληνικῆς δυναστείας μὲ τοὺς βασιλικοὺς Οἴκους τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Γερμανίας ἐσφράγισαν, ἰδιαίτερα ἡ τελευταία, τὴν μοίρα τοῦ Ἔθνους.

Στὶς ἐσωτερικὲς ὑποθέσεις ὁ Χαρίλαος Τρικούπης καὶ ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος φλέγονταν καὶ οἱ δυὸ ἀπὸ τὸ ἱερὸ πάθος νὰ δημιουργήσουν κράτος σύγχρονο, νὰ ἐξυγιάνουν τὸν κρατικὸ μηχανισμό, τὴν Διοίκηση, τὴν Δικαιοσύνη, τὴν Ἐκπαίδευση, νὰ δώσουν οὐσιαστικὸ περιεχόμενο στὴν ἔννοια τοῦ κράτους δικαίου, τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας. Ἦταν φυσικὸ νὰ ἔλθουν καὶ οἱ δυὸ σὲ σύγκρουση μὲ τὴν Μοναρχία, ποὺ εἶχε συμπαραστάτες τὶς ἀντιδραστικὲς δυνάμεις τῆς ἐποχῆς τους.

Ἡ τραγωδία τῆς ἑλληνικῆς μοναρχίας ἀπὸ τοῦ Ὄθωνος μέχρι τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Β΄ εἶναι ὅτι δὲν θέλησαν ἢ δὲν μπόρεσαν νὰ διακρίνουν μεταξὺ τοῦ βασιλεύειν καὶ τοῦ κυβερνᾶν. Εἶχαν τὴν νοοτροπία μονάρχου ποὺ λογοδοτεῖ ὄχι στὸν ἑλληνικὸ λαὸ ἀλλὰ στὸν Θεό. Φυσικὸ ἦταν, λοιπόν, νὰ ἔλθουν σὲ σύγκρουση μὲ τὶς ζωντανὲς δυνάμεις τοῦ Ἔθνους, ποὺ ἐκπροσωποῦσαν στὴν ἐποχή τους ὁ Χαρίλαος Τρικούπης καὶ ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος. Ἡ μοιραία, ὅσο καὶ ἀναπόφευκτη αὐτὴ σύγκρουση, δὲν ἄφησε στὸν Χαρίλαο Τρικούπη καὶ στὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο νὰ ὁλοκληρώσουν τὸ ἔργο τους. Ἴσως καὶ ὁ λαὸς νὰ μὴν ἦταν ἀκόμη ἕτοιμος νὰ τοὺς παρασταθεῖ ὡς τὸ τέλος στὸ ἀνορθωτικὸ καὶ δημιουργικό τους ἔργο. Ἂν, ὅμως, τὸ ἔργο τους δὲν ὁλοκληρώθηκε, οἱ δυὸ Μεγάλοι τῆς νεώ-

τερης Ἑλλάδας σφράγισαν βαθιά, μὲ τὴν καταπληκτική τους προσωπικότητα, τὴ νεώτερη ἱστορία μας.

Εἶχε μπεῖ στὸν δημόσιο βίο ὁ Χαρίλαος Τρικούπης μὲ σπάνια ἐφόδια. Κάτοχος τῆς ἑλληνικῆς κλασικῆς παιδείας, εἶχε ἀπὸ νεαρὰ ἡλικία συνδεθεῖ μὲ τὶς ρίζες τοῦ πολιτισμοῦ μας. Οἱ σπουδές του στὴ Γαλλία καὶ ἡ μακρά του παραμονὴ στὴν Ἀγγλία τὸν δίδαξαν τὴν πίστη στὴν λαϊκὴ κυριαρχία καὶ στὸ κοινοβουλευτικὸ σύστημα.

Στὶς ἀγορεύσεις του ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ὑπῆρξε πάντοτε λιτὸς καὶ λακωνικός. Οἱ λόγοι του ἦταν μεστοὶ ἀπὸ οὐσία καὶ ἐπιχειρήματα. Τίποτε τὸ περιττὸ δὲν ἔβρισκε κανεὶς σ' αὐτούς.

Δὲν ἦταν καθόλου εὔκολο στὸν Χαρίλαο Τρικούπη νὰ ἐπιβάλει στὴν Βουλὴ τῆς ἐποχῆς του τὸν ὑπεύθυνο καὶ λιτὸ πολιτικὸ διάλογο, ποὺ ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὸ αἴσθημα πολιτικῆς εὐθύνης τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν. Δὲν κατάφερε νὰ μετατρέψει τοὺς πολιτευομένους σὲ πολιτικούς. Ἡ δημαγωγία κατέβαζε τότε, ὅπως καὶ σήμερα, τὴν στάθμη τοῦ πολιτικοῦ διαλόγου. Εἶναι μεγάλη ἀδυναμία τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος ὅτι τὴν στάθμη καὶ τὸ ἐπίπεδο τῶν πολιτικῶν ἀγώνων προσδιορίζουν ὄχι οἱ καλύτεροι ἀπὸ τοὺς πολιτικούς, ἀλλὰ οἱ χειρότεροι, δηλαδὴ οἱ ἀνεύθυνοι δημαγωγοί. (....)

Εἶχε ὁ Χαρίλαος Τρικούπης νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν ἀδυσώπητη δημαγωγία τοῦ Δηλιγιάννη, ποὺ μετέβαλλε τὸν λαὸ σὲ ὄχλο. Αὐτὸ ἀνάγκαζε πολλὲς φορὲς τὸν ἴδιο τὸν Τρικούπη νὰ κατεβάζει τὴ στάθμη τοῦ δικοῦ του πολιτικοῦ ἀγώνα γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τοὺς κινδύνους ποὺ δημιουργοῦσε ἡ δημαγωγία. Στόχος τῶν δημαγωγῶν εἶναι νὰ φθάνουν μὲ κάθε τρόπο στὴν ἐξουσία, παραπλανώντας τὸν λαὸ μὲ ὑποσχέσεις, ποὺ οἱ ἴδιοι ξέρουν πὼς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκπληρωθοῦν. Τὸ δράμα τῶν δημαγωγῶν ἀρχίζει, ὅταν ἡ πλειοψηφία τοῦ παραπλανηθέντος λαοῦ τοὺς φέρει στὴν ἐξουσία. Τότε ἡ σκληρὴ πραγματικότητα τοὺς ἀναγκάζει εἴτε νὰ ἀθετήσουν ὅσα εἶχαν ὑποσχεθεῖ, μὲ συνέπεια τὸν κλονισμὸ τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ λαοῦ πρὸς τοὺς πολιτικοὺς ἄνδρες, εἴτε νὰ ἐφαρμόσουν ὅσα ὑποσχέθηκαν εἴτε καὶ μέρος ἀπὸ αὐτά, μὲ τὴν ἀναπόφευκτη βλάβη τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων. Ἕνα μέρος τῆς ἔξαλλης δημαγωγίας του συνέχισε ὁ Δηλιγιάννης καὶ ὅταν σχημάτισε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1885 Κυβέρνηση. Δὲν περιορίστηκε μόνο νὰ καταργήσει τὸν νόμο περὶ προσόντων τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, ποὺ εἶχε ψηφίσει ἡ Κυβέρνηση Τρικούπη, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀνακαλέσει μὲ τὸ Διάταγμα τῆς 13 Μαΐου 1885, ὑπὸ τὸ πρόσχημα δῆθεν λιτότητας, ὅλους τοὺς πρεσβευτὲς τῆς Ἑλλάδος στὸ ἐξωτερικό, μὲ μόνη ἐξαίρεση τὴν Πρεσβεία τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Λίγες μέρες βραδύτερο γινόταν ἡ ἀποκατάσταση στὴ θέση του τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Ἑλλάδος Γρηγορίου Ὑψηλάντη στὴ Βιέννη, γιατὶ εἶχε δεχτεῖ νὰ ἐπανέλθει στὴ θέση του «ἀμισθί»...

Μὲ τὸ θεαματικὸ πέρασμά του ἀπὸ τὸ πολιτικὸ προσκήνιο ὁ Χαρίλαος Τρικούπης σφράγισε, ὅσο κανένας ἄλλος, μιὰ ὁλόκληρη ἐποχή. Δὲν εἶχε συμπληρώσει ἀκόμα τὰ 34 χρόνια τῆς ἡλικίας του, ὅταν ἀνελάμβανε τὸ 1866 τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν στὴν Κυβέρνηση Κουμουνδούρου. Εἶχε ἐγκαίρως διαγνώσει ὁ Κουμουνδοῦρος τὶς μεγάλες διπλωματικὲς ἱκανότητες τοῦ Χαρίλαου Τρικούπη γιὰ νὰ τοῦ ἐμπιστευθεῖ, παρὰ τὸ νεαρὸ τῆς ἡλικίας του, τὸ σπουδαιότερο χαρτοφυλάκιο, τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Βαθὺς γνώστης τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, γνωρίζοντας ὅσο κανένας ὅτι οἱ τύχες τῶν μικρῶν κρατῶν ἀποφασίζονται στὰ ἀνακτοβούλια τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ὁ Τρικούπης ἔδωσε νέες διαστάσεις στὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ στὸν ρόλο τῶν διπλωματικῶν μας ὑπηρεσιῶν. Στὸ πρόσωπο τοῦ νεαροῦ ὑπουργοῦ ἔβρισκε ἡ Ἑλλὰς τὸν ἱκανότερο ὑπερασπιστὴ τῶν δικαίων της.

Ἔχοντας σφαιρικὴ ἀντίληψη τῶν προβλημάτων τῆς ἐξωτερικῆς μας πολιτικῆς καὶ κατεξοχὴν τοῦ θέματος τοῦ ἀλύτρωτου ἑλληνισμοῦ, χάραξε ὁ Τρικούπης μακροπρόθεσμη ἐξωτερικὴ πολιτική, ποὺ τελικὸ στόχο εἶχε τὴν ἀποκατάσταση τοῦ ἀλύτρωτου ἑλληνισμοῦ, μὲ ἄλλα λόγια τὴν ὁλοκλήρωση τοῦ ἔργου τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ 1821.

Ἄξονας τῆς πολιτικῆς αὐτῆς ἦταν ἡ συνεννόηση μὲ τοὺς βαλκανικοὺς γείτονες, ποὺ εἶχαν κοινὸ ἐχθρὸ καὶ κοινὸ στόχο: τὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Ἡ βαλκανικὴ συνεννόηση δὲν ἔφτανε βέβαια γιὰ νὰ ὁδηγήσει στὴν ἀποκατάσταση τῶν ἀλύτρωτων βαλκανικῶν λαῶν. Χρειαζόταν παράλληλα ἡ ὑποστήριξη μιᾶς ἀπὸ τὶς Μεγάλες Δυνάμεις τῆς ἐποχῆς.

Ὁ Τρικούπης ἔκαμε τότε τὴ μεγάλη πολιτικὴ ἐπιλογὴ ποὺ ἐπηρέασε ἀποφασιστικὰ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία, ὄχι μόνο στὴν ἐποχή του, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν 20ὸ αἰώνα. Ἔκρινε πὼς τὰ μακροπρόθεσμα συμφέροντα τῆς θαλασσοκράτειρας ἦταν παράλληλα μὲ τὰ ἑλληνικά. Καὶ προσδέθηκε στὸ ἅρμα τῆς Ἀγγλίας.

Κατηγορήθηκε ἀπὸ τοὺς δημαγωγοὺς τῆς ἐποχῆς ὁ Τρικούπης γιὰ τὴν ἀγγλόφιλη πολιτική του. Γινόταν τότε, ὅπως ἀτυχῶς καὶ σήμερα, κατάχρηση τῶν ὅρων «προδότης», «πράκτωρ» καὶ ἄλλων παρόμοιων. Ἡ ἀντίκρουση τῶν ἀπόψεων τοῦ ἀντιπάλου μὲ παρόμοιους χαρακτηρισμοὺς δὲν συμβιβάζεται καθόλου μὲ τὸν πολιτικὸ διάλογο τῶν δημοκρατικῶν πολιτευμάτων. Εἶναι δεῖγμα τῆς πιὸ χαμηλῆς πολιτικῆς στάθμης.

Ὅσο καὶ ἂν πίστευε ὁ Τρικούπης ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶχε τότε ἀνάγκη τῆς Ἀγγλίας, δὲν ὑποτάχθηκε στὴν ἀγγλικὴ πολιτική. Οὔτε ἔκαμε τὴν χώρα μας δορυφόρο τῆς θαλασσοκράτειρας. Ἀπὸ τὴν Ἀγ-

γλία πῆρε, δὲν ἔδωσε. Πολὺ σωστὰ εἶπε σὲ τελευταία ἀγόρευσή του στὴ Βουλὴ (22 Μαΐου 1980, πρακτικὰ σ. 4265) ὁ κ. Παναγιώτης Κανελλόπουλος: «Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης δὲν δέχτηκε καμιὰ ἀπολύτως πίεση ἀπὸ τὴν Μεγάλη Βρεταννία. Ἀπὸ τὴν Ἀγγλία δὲν υἱοθέτησε παρὰ τὸ ὡραιότερο τέκνο της, τὸν κοινοβουλευτισμό».

Προϊὸν πολιτικοῦ πάθους καὶ ὄχι προσφορὰ ἐναλλακτικῆς λύσεως στὴν ἐξωτερική μας πολιτικὴ ἦταν ἡ ἀντίθεση τοῦ Δηλιγιάννη πρὸς τὴν ἀγγλικὴ πολιτικὴ τοῦ Τρικούπη. Στὸ πολιτικὸ αὐτὸ πάθος μποροῦν νὰ ἀναζητηθοῦν τὰ σπέρματα τοῦ ἐθνικοῦ διχασμοῦ τοῦ 1915-1920, ποὺ ὁδήγησε στὶς ἀνήκουστες συμφορὲς ποὺ τὸν ἀκολούθησαν. Μόνο ποὺ ὁ ἐθνικὸς διχασμὸς τοῦ 1915 ἦταν κάτι περισσότερο ἀπὸ τὸ πολιτικὸ πάθος, μὲ τὸ ὁποῖο ἡ δυναστεία ἀντιμετώπιζε τὴν πολιτικὴ τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου. Ὅπως σαράντα χρόνια μετὰ τὸν διχασμὸ ἀπέδειξαν τὰ δημοσιευθέντα ἀρχεῖα τῶν Κεντρικῶν Δυνάμεων τῆς Εὐρώπης, ἡ ἀντίθεση πρὸς τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Βενιζέλου ἦταν συνειδητὴ ἐνέργεια τῆς Δυναστείας, ἐπηρεασμένη καὶ ἀπὸ τοὺς συγγενικοὺς δεσμοὺς μὲ τὴν αὐτοκρατορικὴ οἰκογένεια τῆς Γερμανίας.

Ἐξ ἴσου μεγάλο ὑπῆρξε τὸ ἔργο τοῦ Χαρίλαου Τρικούπη στὴν ἐσωτερικὴ πολιτική. Ἡ μακρὰ παραμονή του στὴν ἐξουσία τοῦ ἐπέτρεψε νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν μεταρρύθμιση τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, τὴν ἀναδιοργάνωση τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων καὶ τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν. Μὲ τὸν νόμο περὶ προσόντων τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων καὶ τὴν καθιέρωση τοῦ ἀσυμβίβαστου τοῦ βουλευτικοῦ καὶ στρατιωτικοῦ ἀξιώματος, ἄρχισε τὸ ἔργο τῆς ἐξυγιάνσεως τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, ἔργο ποὺ ὁλοκλήρωσε ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος στὴν πενταετία 1910-15. Στὴν δημιουργικὴ πνοὴ τοῦ Χαρίλαου Τρικούπη ὀφείλεται καὶ μιὰ σειρὰ μεγάλων ἔργων, ποὺ ἄλλαξαν τὴν φυσιογνωμία τῆς Ἑλλάδας. Τὸ μεγάλο σιδηροδρομικὸ καὶ ὁδικὸ δίκτυο τῆς Χώρας, ποὺ συνέβαλε ἀποφασιστικὰ στὴν καταπολέμηση τῆς ληστείας, ἡ διάνοιξη τῆς Διώρυγας τῆς Κορίνθου καὶ ἄλλα μεγάλα δημόσια ἔργα ἔγιναν ἐπὶ Κυβερνήσεως Τρικούπη. Ἐπὶ τῆς Κυβερνήσεώς του ἡ Ἀθήνα ἐκπολιτίζεται καὶ γίνεται εὐρωπαϊκὴ πόλη (βλέπε Ἐπαμ. Στασινοπούλου, *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν*, σ. 440 κ.ε.).

Παράλληλα μὲ τοὺς μεγάλους διασκελισμοὺς στὴν ἐξωτερικὴ καὶ στὴν ἐσωτερικὴ πολιτική, στὴ νεώτερη ἱστορία τῆς Ἑλλάδας θὰ καταγραφεῖ ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ὡς ὁ θεμελιωτὴς τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος τῆς Χώρας.

Στὶς ἀρχὲς τῆς βασιλείας τοῦ Γεωργίου τοῦ Α′, ὁ δημόσιος βίος εἶχε τελείως ἀποδιοργανωθεῖ. Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος δὲν εἶχε τίποτε διδαχθεῖ ἀπὸ τὴν περιπέτεια τοῦ Ὄθωνα. Κυβερνοῦσε σὰν μονάρχης. Περιφρονοῦσε τὴν θέληση τοῦ λαοῦ. Διόριζε κυβερνήσεις μειοψηφίας καὶ δὲν δίσταζε νὰ ἀπολύει κυβερνήσεις, ποὺ στηρίζονταν στὴν πλειοψηφία τῆς Βουλῆς καὶ στὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ λαοῦ, ὅπως συνέβη τὸ 1868, ὅταν ἔπαυε αὐθαίρετα τὴν Κυβέρνηση Κουμουνδούρου.

Ἦταν ἀδύνατο στὸν Τρικούπη νὰ ἀνεχθεῖ αὐτὴ τὴν κατάσταση. Τὴν 29η Ἰουνίου 1874 ἡ ἐφημερίδα τῶν Ἀθηνῶν *Καιροὶ* ἐδημοσίευσε τὸ πολύκροτο ἄρθρο μὲ τὸν τίτλο «Τίς πταίει;». Μὲ τὸ ἄρθρο αὐτὸ γινόταν ἀνελέητο μαστίγωμα τῆς πολιτικῆς τοῦ Θρόνου, ποὺ διόριζε καὶ ἀπέλυε κυβερνήσεις κατὰ βούληση. Τὸ ἄρθρο καυτηρίαζε τὰ ὄργια τῶν κυβερνήσεων κατὰ τὴν διεξαγωγὴ τῶν ἐκλογῶν καὶ τὴν ἐξαχρείωση τῶν πολιτικῶν ἠθῶν. Ἦταν μεγάλη ἡ κατάπληξη καὶ ὁ σάλος ποὺ προκάλεσε ἡ δημοσίευση τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ, μὲ τέτοιας ἐκτάσεως ἐπίθεση κατὰ τοῦ Θρόνου. Πρέπει νὰ γυρίσει κανεὶς πίσω στὴν ἐποχὴ ἐκείνη γιὰ νὰ συλλάβει τὸ μέγεθος τοῦ θάρρους ποὺ χρειαζόταν γιὰ νὰ γραφεῖ καὶ νὰ δημοσιευθεῖ παρόμοιο ἄρθρο.

Ὅπως ἦταν φυσικό, εὐθὺς μετὰ τὴν κυκλοφορία τῶν *Καιρῶν* ἀσκήθηκε ποινικὴ δίωξη κατὰ τοῦ ἐκδότου τῆς ἐφημερίδας Κανελλίδη, ὁ ὁποῖος καὶ συνελήφθη. Δὲν ἦταν, ὅμως, ὁ Κανελλίδης ὁ συντάκτης τοῦ ἄρθρου. Ἀπουσίαζε τὴν ἐποχή, ποὺ δημοσιεύθηκε, γιὰ λουτροθεραπεία στὸ ἐξωτερικό. Μόλις πληροφορήθηκε τὴν σύλληψή του, ἔσπευσε ὁ Τρικούπης νὰ πληροφορήσει τὴν δικαστικὴ ἀρχὴ ὅτι τὸ ἄρθρο ἦταν δικό του καὶ ὅτι ἀναλάμβανε ἐξ ὁλοκλήρου τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν πατρότητα τοῦ κειμένου. Ἀκολούθησε ἡ ἀπόλυση τοῦ Κανελλίδη καὶ ἡ σύλληψη τοῦ Τρικούπη.

Τὸ ἄρθρο αὐτὸ εἶναι μοναδικὸ μνημεῖο τῆς νεώτερης ἱστορίας μας, ἀλλὰ καὶ τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας. Μὲ ἀπτόητο θάρρος στηλιτεύει τὴν κατάχρηση τῆς συνταγματικῆς προνομίας τοῦ Βασιλέα κατὰ τὸν διορισμὸ καὶ τὴν παύση τῶν ὑπουργῶν. Χαρακτηρίζει τὰ σχηματιζόμενα ὑπὸ τοῦ Θρόνου ὑπουργεῖα «πᾶν ἄλλο ἢ ἐθνικὰ» καὶ ἀποκαλεῖ τὶς ἐκλογές, ποὺ γίνονταν ἀπὸ τὸ 1868, «ἐλεεινὸ ἐκλογικὸ δράμα». Καὶ διερωτᾶται στὸ ἄρθρο αὐτὸ ὁ Τρικούπης:

«Ἀηδιάζοντες καὶ ἀγανακτοῦντες ἐπὶ τῷ θεάματι, τοῦ ὁποίου παριστάμεθα θεαταὶ καὶ βλέποντες τὴν γενικὴν κατάπτωσιν τοῦ φρονήματος τῶν πολιτευομένων, ἐρωτῶμεν ἡμᾶς αὐτοὺς μήπως ἀληθῶς πταίει τὸ Ἔθνος; Θαρρούντως, ὅμως, ἀπαντῶμεν: τὸ Ἔθνος δὲν πταίει».

Καὶ συνεχίζει μὲ τὴν ἱστορικὴ ἐναντίον τοῦ Θρόνου ἀποστροφή:

«Ἡ εὐθύνη ἐπὶ τοῖς συντελουμένοις ἀνήκει ἅπασα εἰς τὸ στοιχεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον διὰ τῆς διαστροφῆς τῶν συνταγματικῶν ἡμῶν θεσμῶν συνεκεντρώθη ὁλόκληρος ἡ ἐξουσία».

Καὶ διερωτᾶται παρακάτω ὁ Τρικούπης:

«Ἐκτὸς τῆς ἐπαναστάσεως δὲν ὑπάρχει ἄλλο μέ-

σον θεραπείας; Οἱ δοῦλοι λαοὶ κυμαίνονται μεταξὺ ἀνοχῆς τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς συνωμοσίας. Ἴδιον τῶν ἐλευθέρων λαῶν εἶναι δι' εἰρηνικῶν μέσων νὰ ἐπιβάλλουν εἰς τοὺς ἄρχοντας τὸν πρὸς αὐτοὺς σεβασμόν».

Ὅταν, ὅμως, τὰ εἰρηνικὰ μέσα δὲν φέρνουν ἀποτέλεσμα, τότε, βγαίνει καθαρὰ ἀπὸ τὸ ἄρθρο, δὲν μένει στὸν λαὸ ἄλλο μέσο ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση.

Καὶ συνεχίζει ὁ Τρικούπης:

«Τὴν εὐθύνη τῶν ἐπαναστάσεων φέρουν οὐχὶ οἱ ἐκτελοῦντες, ἀλλὰ οἱ καθιστῶντες αὐτὰς ἀναποδράστους. Ἵνα ἐπέλθει θεραπεία, πρέπει νὰ γίνει εἰλικρινῶς ἀποδεκτὴ ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ ὅτι τὰ ὑπουργεῖα λαμβάνονται ἐκ τῆς πλειοψηφίας τῆς Βουλῆς».

Παρὰ τὶς διώξεις ποὺ ὑπέστη ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, τὴν σύλληψη καὶ τὴν κατόπιν ἐπὶ ἐγγυήσει ἀποφυλάκισή του, τὸ ἄρθρο αὐτὸ ὁδήγησε στὴν καθιέρωση τῆς ἀρχῆς, ὅπως ἔκτοτε ἀποκαλεῖται, τῆς «δεδηλωμένης», ποὺ σημαίνει ὅτι κάθε κυβέρνηση πρέπει νὰ ἀπολαμβάνει τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς δεδηλωμένης πλειοψηφίας τῆς Βουλῆς.

Μὲ τὴν πολεμικὴ ἐκείνη τοῦ Χαρίλαου Τρικούπη ἡ δυναστεία καὶ ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ὑπέστησαν δεινὸ πλῆγμα. Μὲ τὴν εὐελιξία, ὅμως, ποὺ τὸν διέκρινε, ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ὑπέστη, χωρὶς ἐνδόμυχα νὰ τὴν δέχεται, τὴν «δεδηλωμένη». Καὶ στὸν λόγο τοῦ Θρόνου, ποὺ ἀπήγγειλε στὴν Βουλὴ στὶς 11 Αὐγούστου τοῦ 1875, λόγο ποὺ εἶχε γράψει ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, ἀναγνώριζε πανηγυρικὰ τὴν «δεδηλωμένη». Ἔλεγε, ἀπαγγέλλων τὸν λόγο τοῦ Θρόνου, ὅτι:

«ἀπαραίτητον προσὸν τῶν καλουμένων παρ' ἐμοῦ εἰς τὴν Κυβέρνησιν τοῦ τόπου εἶναι ἡ "δεδηλωμένη" πρὸς αὐτοὺς ἐμπιστοσύνη τῆς πλειοψηφίας τῶν Ἀντιπροσώπων τοῦ Ἔθνους. Ἄνευ τῆς ὑπάρξεως τοῦ προσόντος αὐτοῦ, ἀποβαίνει ἀδύνατος ἡ ἐναρμόνιος λειτουργία τοῦ πολιτεύματος».

Αὐτὸ ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιμονῆς τοῦ Χαρίλαου Τρικούπη, ἀλλὰ καὶ τῆς εὐελιξίας τοῦ Γεωργίου τοῦ Α΄, ποὺ μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς «δεδηλωμένης» κατάφερε νὰ σώσει τότε τὸν Θρόνο του. Ἂν ἀποτύγχανε, θὰ ἀκολουθοῦσε τότε τὸν δρόμο τοῦ Ὄθωνα καὶ ἡ Ἑλλὰς θὰ ἀναζητοῦσε ἄλλον βασιλέα, ποιὸς ξέρει ἀπὸ ποιὰ ξένη δυναστεία. Ἡ ὥρα τῆς ἀβασίλευτης δημοκρατίας δὲν εἶχε σημάνει ἀκόμη.

Πρέπει νὰ γυρίσει κανεὶς 125 χρόνια πίσω γιὰ νὰ ἀναλογιστεῖ τί θάρρος ἔπρεπε νὰ εἶχε ὁ Χαρίλαος Τρικούπης γιὰ νὰ ὀρθώσει τὸ 1874 τὸ ἀνάστημά του στὸν πανίσχυρο μονάρχη.

ΤΙΜΕΣ ΜΕΤΑ ΘΑΝΑΤΟ ΣΤΟΝ ΧΑΡΙΛΑΟ ΤΡΙΚΟΥΠΗ

Αλέξανδρος Ζαΐμης. Ελαιογραφία του Γεωργίου Ιακωβίδου. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.

Η Βουλή αγνόησε τον θάνατο του Χαρίλαου Τρικούπη επί επτάμισι μήνες

Η επίσημη αναγγελία του θανάτου του Χαρίλαου Τρικούπη έγινε στη Βουλή στις 15 Νοεμβρίου 1896 (επτάμισι μήνες μετά!) με μία σύντομη δήλωση του προέδρου της, Αλέξανδρου Θ. Ζαΐμη, ο οποίος εξουσιοδοτήθηκε να διαβιβάσει τα συλλυπητήρια της Βουλής προς την αδελφή του μεγάλου πολιτικού. Στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Δ΄, Έκτακτος Σύνοδος, Συνεδρίασις 6 (15.11.1896), σ. 25, αναφέρεται:

Ὥρᾳ 4 καὶ 20′ μ.μ.

(Γενομένης ἀπαρτίας ἀναγινώσκονται τὰ πρακτικὰ τῆς προηγουμένης συνεδριάσεως καὶ συμπληρωθέντα, συμφώνως πρὸς παρατηρήσεις τῶν βουλευτῶν Σ. Σωτηροπούλου καὶ Γ. Φιλαρέτου, ἐπικυροῦνται).

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Δὲν προσήκει εἰς τὸν κατέχοντα τὸ ἀξίωμα, μὲ τὸ ὁποῖον περιβάλλομαι, νὰ ἐρευνᾷ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης τὴν πολιτείαν ἀνδρῶν διαπραξάντων τὰ κοινά, ἰδίως ὅταν οἱ ἄνδρες οὗτοι πρὸ μικροῦ ἔτι χρόνου πρωτηγωνίστουν ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς. Φρονῶ δὲ ὅτι καὶ εἰς οὐδένα ἄλλον τῶν συγχρόνων ἁρμόζει τοῦτο, διότι τῶν συγχρόνων αἱ γνῶμαι δὲν κρίνονται ἀσφαλεῖς. Ἡ μελέτη δὲ περὶ τοῦ δημοσίου βίου ἀνδρός, οἷος ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα μετ' εὐλαβείας ἀναφέρω, εἶναι ἔργον μόνης τῆς ἀψευδοῦς ἱστορίας. Διὰ τοῦτο ἐγώ, ἀναγγέλλων σήμερον ἐπισήμως τὸν θάνατον τοῦ βουλευτοῦ Βάλτου, δὲν θὰ ἐπιχειρήσω νὰ ἐκδηλώσω οἱανδήποτε γνώμην περὶ τῆς ἐν τῇ Πολιτείᾳ δράσεως τοῦ ὑπερόχου ἀνδρός· ἐκφράζω, ὅμως, ἐν ὀνόματι τῆς ἐθνικῆς ἀντιπροσωπείας, τὴν βαθυτάτην θλίψιν πάντων ἡμῶν διὰ τὴν στέρησιν ἀνδρός, ἐφ' ὃν ἐπὶ μακρὸν διάστημα χρόνου μέγα μέρος τῆς τε ἐλευθέρας καὶ τῆς δούλης πατρίδος συνεκέντρου μεγίστας ἐλπίδας κρείσσονος μέλλοντος, πολιτευτοῦ ἀγωνισαμένου, μετὰ ζήλου οὐχὶ συνήθους, καὶ ἐντὸς τοῦ Κοινοβουλίου καὶ ἐκτὸς τοῦ Κοινοβουλίου, ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν γνωμῶν αὐτοῦ, ὅσας ἔκρινεν ὠφελίμους εἰς τὸ Ἔθνος, διὰ τὴν στέρησιν τέλος ρήτορος, τοῦ ὁποίου ἡ εὐγλωττία, λαμπρύνασα τὸ βῆμα τῆς Βουλῆς, ἐξήγειρε τὸν κοινὸν θαυμασμόν. Πέποιθα δέ, Κύριοι, ὅτι θέλετε ἀναθέσει εἰς ἐμὲ τὴν ἐντολὴν νὰ διαβιβάσω πρὸς τὴν ἀδελφὴν τοῦ μεταστάντος ἐξόχου πολιτευτοῦ τὰ συλλυπητήρια τῆς Βουλῆς.

«Μικροπρέπεια καὶ φθόνος»

Ανυπόγραφο άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Σκριπ* στις 17 Νοεμβρίου 1896.

Ὁ κ. Ζαΐμης δι' ὅσων ἐκβιασθεὶς εἶπε προχθὲς ἀναγγέλλων εἰς τὴν Βουλὴν τὸν θάνατον τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, ἔδωκε τὸ μέτρον καὶ τῆς μικρότητος τοῦ προϊσταμένου τῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ κομματικῆς ἐξαρτήσεως. Καὶ τῆς μὲν μικροπρεπείας τοῦ κ. Δηλιγιάννη καὶ τοῦ φθόνου αὐτοῦ καὶ πρὸς νεκρὸν ἀκόμη τὸν μεγάλον πολίτην, τὸν ὁποῖον ἐθρήνησαν πᾶσαι αἱ ἄγναι καρδίαι τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ εἴχομεν ἄφθονα μέχρι τοῦδε δείγματα, τὰ ὁποῖα εἶχον κινήσει τὴν ἀποστροφὴν πάσης εὐγενοῦς ψυχῆς. Οὐδεὶς ἐλησμόνησεν ὅτι καθ' ἣν στιγμὴν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἠγωνία νὰ μάθῃ περὶ τῆς ὑγείας τοῦ ἐκπνέοντος ὑπερόχου πολιτευτοῦ καὶ κατέκλυζε τὸ τηλεγραφεῖον διαπυνθανόμενος περὶ αὐτῆς, ὁ κ. πρωθυπουργὸς διεσκέδαζεν ἐν τῷ θεάτρῳ Πειραιῶς, τὴν ἡμέραν δὲ καθ' ἣν ὁ μελανὸς τοῦ πένθους πέπλος ἐκάλυπτε πᾶσαν ἑλληνικὴν καρδίαν ὁ κ. Δηλιγιάννης ὠρχεῖτο ἐν τῷ μεγάρῳ τῆς Αὐστριακῆς πρεσβείας.

Καὶ ὅταν ἡ κραυγὴ τῆς κοινῆς γνώμης, ἥτις ἀπῄτει, ὅπως ἀποσταλῇ πλοῖον μὲ ἑλληνικὴν σημαίαν καὶ κομίσῃ εἰς τὴν πάτριον γῆν τὸν νεκρὸν τοῦ ἐν τῇ ξένῃ θανόντος εὐγενεστέρου τῶν τέκνων τῆς Ἑλλάδος, ἔφθασε μέχρι τῶν ὤτων αὐτοῦ, κατελήφθη ὑπὸ παραζάλης καὶ ἐφοβήθη νεκρὸν τὸν Τρικούπην, ὅπως ἔτρεμεν αὐτὸν ζῶντα καὶ δὲν ἐπέτρεψεν ἐθνικὸν σκάφος νὰ δεχθῇ τὸ λείψανον τοῦ δημιουργοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου. Καὶ δὲν εὑρέθη οὐδεὶς ἀνώτερος τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ, ὅπως ἐπιβάλῃ αὐτῷ τὸν σεβασμὸν πρὸς τὸν μέγαν νεκρόν, καὶ δὲν ἔδειξεν οὐδεὶς ἄλλος τῆς ἐπισήμου Ἑλλάδος ἀντιπρόσωπος ὅτι ἐσέβετο πλειότερον τοῦ πρωθυπουργοῦ τὸν ἄνδρα, ὅστις ἐδόξασε τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, δὲν ἔδειξε κανεὶς ἄλλος ὅτι ἐνεθυμήθη, ὅτι ὤφειλε κάτι τι πρὸς τὸν θανόντα εἰς τὴν ξένην ἐν πικρίᾳ, ἣν μόνον ἐμετρίαζεν ἡ παρουσία κατὰ τὰς τελευταίας στιγμάς του προσφιλοῦς ὑπάρξεως.

Ἀλλ' ὁ κ. Ζαΐμης δὲν ἐτόλμησε οὐδεμίαν λέξιν ἀναγνωρίζουσαν τὰς πρὸς τὴν πατρίδα ὑπηρεσίας τοῦ Χαριλάου Τρικούπη νὰ ἐκστομίσῃ, δὲν εἶχε τὴν ψυχικὴν δύναμιν νὰ διερμηνεύσῃ τὰ ἀληθῆ

τοῦ Ἔθνους αἰσθήματα. Καὶ ἀντὶ νὰ προτείνῃ εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ Ἔθνους τοὐλάχιστον νὰ λυθῇ ἀμέσως ἡ συνεδρίασις εἰς ἔνδειξιν πένθους, ἐζήτησε τὴν ἄδειαν νὰ ὑποβάλῃ εἰς τὴν ἀδελφὴν τοῦ ἀποθανόντος τὰ συλλυπητήρια τοῦ προεδρείου.

Διὰ τὸν ἐπὶ δωδεκαετίαν ἡγέτην τοῦ Ἔθνους, διὰ τὸ ἐπιφανέστερον τῶν τέκνων τῆς Ἑλλάδος, διὰ τὸν Χαρίλαον Τρικούπην, ἐκεῖνος ὅστις κατὰ πλάσμα τοὐλάχιστον προΐσταται τῶν ἐκλεκτῶν τοῦ λαοῦ, προεδρεύει τῆς Βουλῆς, ἣν ἐκλέϊσεν ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη ὁ Τρικούπης, τῆς ὁποίας οἱ θόλοι θ' ἀντηχοῦν ἐπὶ μακρὸν τὴν βροντώδη καὶ ἐπιτακτικὴν αὐτοῦ φωνήν, τῆς Βουλῆς τὴν ὁποίαν διηύθυνε καὶ ὅταν ἐκυβέρνα τὴν χώραν ἐκεῖνος καὶ ὅταν ἤλεγχε τῶν κυβερνώντων τὰς ἀτασθάλους πράξεις, ὁ πρόεδρος τῆς Βουλῆς αὐτῆς δὲν εὗρε ἢ τὰς χλιαρωτέρας καὶ πλαδαροτέρας τῶν φράσεων, ἵνα ἀναγγείλῃ ἓν ἐθνικὸν πένθος καὶ δὲν ἐπρότεινεν οὐδὲν ἄλλο ἢ νὰ διαβιβασθοῦν τὰ συλλυπητήρια τοῦ σώματος εἰς τὴν ἀδελφὴν τοῦ θανόντος, ὅ,τι δηλαδὴ ἐγένετο καὶ διὰ τὸν ἁπλούστερον τῶν βουλευτῶν καὶ διὰ τὸν ἀσημότερον τῶν θνητῶν!

Ταῦτα δὲν γράφομεν, διότι νομίζομεν, ὅτι ἡ μνήμη ἀνδρῶν, ὡς ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ἔχει νὰ πάθῃ τι ἐκ τῆς τοιαύτης ἀνευλαβείας τῶν ἐπισήμων, ἀλλὰ μόνον ἵνα καταδείξωμεν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν τὸ ὕψος τῶν αἰσθημάτων καὶ τῆς ἀνατροφῆς ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐναπόμειναν, ὅπως κυβερνῶσιν αὐτόν.

Οδός Χαριλάου Τρικούπη

Η είδηση δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Εστία* στις 15 Ιανουαρίου 1897.

῾*Οδὸς Χαριλάου Τρικούπη*. Κατὰ τὴν χθεσινὴν συνεδρίασιν τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου προτάσει τοῦ κ. Καμπᾶ ἀπεφασίσθη παμψηφεὶ μία τῶν ἀνωνύμων ὁδῶν Ἀθηνῶν νὰ ὀνομασθῇ ὁδὸς Χαριλάου Τρικούπη.

Καὶ θὰ ἔχωμεν οὕτω δύο ὁδοὺς ἐν Ἀθήναις φερούσας τὸ ὄνομα Τρικούπη, μίαν ἐν τῇ συνοικίᾳ Νεαπόλεως φέρουσαν ἁπλῶς τὸ ὄνομα Τρικούπη καὶ ἄλλην φέρουσαν τὸ ὄνομα τοῦ Χαριλάου Τρικούπη· ἡ μὲν διὰ τὸν πατέρα ἡ δὲ διὰ τὸν υἱόν.

Η συνοικία Τρικούπη

Τα σχόλια δημοσιεύθηκαν στην εφημερίδα *Νέον Άστυ* στις 18 και 19 Ιανουαρίου 1906.

Τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον Ἀθηναίων ἐνέκρινεν ὅπως ἡ ὁδὸς Πινακωτῶν μετονομασθῇ «ὁδὸς Χαριλάου Τρικούπη».

(18.1.1906)

῾Η ὡραιοτέρα ὁδὸς τῆς Νεαπόλεως, ἡ ὁδὸς Πινακωτῶν, ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦ Χαριλάου Τρικούπη. Ἀληθὲς ἀναμνηστικὸν τοῦ Μεγάλου Πολιτικοῦ ἔργον. ῾Η ὁδὸς ἐκείνη μαζὶ μὲ τὴν λεωφόρον Ἀκαδημίας ἐβόησεν ἀπὸ τὸ ὄνομά του, ὅταν κύματα πλήθους ἐχύνοντο πρὸς τὸν ἱστορικὸν οἶκον. ῾Η Νεάπολις ἄλλως τε ὑπῆρξεν ἡ κατ' ἐξοχὴν Τρικουπικὴ συνοικία καὶ ὄχι κατὰ σύμπτωσιν ἔλαβε τὸ λατρευτὸν ὄνομα ἡ μεγάλη ἀρτηρία της, μία ὁδὸς ἀπὸ τὰς ὡραιοτέρας τῶν Ἀθηνῶν.

῞Ας σημειωθῇ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ὅτι ὁ διαβάτης τῆς ὁδοῦ Ἀκαδημίας ματαίως ἀκόμη περιμένει νὰ ἴδῃ μίαν μικρὰν πλάκα «Ἐδῶ ἔζησεν ὁ Τρικούπης». ῾Ο ἱστορικὸς οἶκος θὰ χαθῇ εἰς τὴν λήθην.

(19.1.1906)

Η Βουλή αποφασίζει να στηθεί ανδριάντας του Χαρίλαου Τρικούπη

Το παρακάτω απόσπασμα από τη σχετική συζήτηση στη Βουλή, που έγινε στις 21 Οκτωβρίου 1914, προέρχεται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος ΙΘ΄, Σύνοδος Γ΄, Συνεδρίασις 331 (21.10.1914), σ. 709-710 και έχει ως εξής:

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Ὁ κ. Σακκελλαρίου ἐπὶ ἀναφορᾶς τοῦ καθηγητοῦ τῶν Καλῶν Τεχνῶν Θ. Θωμοπούλου.

Α. ΣΑΚΚΕΛΛΑΡΙΟΥ. Ὁ καθηγητὴς τῶν Καλῶν Τεχνῶν, κ. Θωμόπουλος δι' ἀναφορᾶς του γνωρίζει ὅτι εὐγενὴς δωρητὴς ἐπιθυμεῖ τηρῶν τὴν ἀνωνυμίαν του νὰ στήσῃ ἰδίαις αὐτοῦ δαπάναις μνημεῖον καὶ ἀνδριάντα εἰς τιμὴν τῆς μνήμης τοῦ ἀειμνήστου Χαρ. Τρικούπη, ὑπὸ τὸν ὅρον τὸ μνημεῖον καὶ ὁ ἀνδριὰς νὰ στηθῶσιν εἰς τὸν περίβολον τῆς Βουλῆς. Ὁ καλλιτέχνης πληροφορεῖ προσέτι ὅτι ἡ σύνθεσις εἶναι ἑτοίμη ἐν προπλάσματι εἰς τὸ ἐν τῷ Ζαππείῳ μεγάρῳ ἐργαστήριόν του.

Νομίζω ὅτι οὐδὲν μνημεῖον θὰ δύναται νὰ συμβολίσῃ καὶ νὰ ἐκδηλώσῃ ἐπιτυχέστερον τὴν ἰδέαν τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς πρὸς τὴν πατρίδα ἀφοσιώσεως ὡς καὶ τῆς εὐλαβοῦς ἐμμονῆς πρὸς τὰ δικαιώματα τοῦ Κοινοβουλίου ἀπὸ τὸ μνημεῖον τοῦ Χαριλάου Τρικούπη στηνόμενον ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς Βουλῆς.

Διὰ τοῦτο νομίζω ὅτι καὶ ἡ Βουλὴ καὶ ἡ Κυβέρνησις ὁμοφώνως θέλουσιν ἀποδεχθῆ τὴν αἴτησιν ταύτην καὶ θέλουσι δώσει τὴν ἄδειαν νὰ στηθῇ ὁ ἀνδριάς, ἀναθέτουσαι τῷ Προέδρῳ τῆς Βουλῆς ἵνα ἐξετάσῃ ἂν ὄντως εἶναι καὶ τοιοῦτος ὁ ἀνδριάς, ὥστε νὰ ἀξίζῃ νὰ στηθῇ ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ Βουλευτηρίου, ἐν ᾧ κατηνάλωσε τὸν βίον ἐκεῖνος.

Γ. ΚΑΝΤΙΑΝΗΣ. Δὲν δύναται παρὰ νὰ ἐξεγείρη αἰσθήματα εὐγνωμοσύνης καὶ ἐνθουσιασμοῦ ἡ πρότασις τοῦ ἀνωνύμου δωρητοῦ, ὅστις εἶχε τὴν εὐγενῆ ἔμπνευσιν νὰ τιμήσῃ κατὰ τοιοῦτον τρόπον καὶ ἀπαθανατίσῃ τὴν μορφὴν τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ καὶ ἀνακαινιστοῦ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Οὐδεμίαν ἔχω ἀμφιβολίαν ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἀποδεχόμενη τὴν πρότασιν θὰ χειροκροτήσῃ τὴν εὐγενῆ ἰδέαν καὶ θὰ θελήσῃ ν' ἀναστηλώσῃ ἐν λευκῷ μαρμάρῳ ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς Βουλῆς τὴν μορφὴν τοῦ Χαριλάου Τρικούπη.

ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ. Νομίζω ὅτι ἀληθῶς ἡ ἀναγγελία ἡ γενομένη ὑπὸ τῶν κυρίων βουλευτῶν ἀνταποκρίνεται πρὸς ἐπιθυμίαν τοῦ Σώματος ὁλοκλήρου, ὅπως δηλαδὴ ὁ ἀνδριὰς τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς μεγαλυτέρας πολιτικὰς φυσιογνωμίας τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, στηθῇ δαπάναις τοῦ δωρητοῦ ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς Βουλῆς. Δέον, ὅμως, νὰ ἐξακριβωθῇ ἂν τὸ μνημεῖον εἶναι ἄξιον αὐτοῦ καὶ ἑπομένως ν' ἀνατεθῇ εἰς τὸν κ. Πρόεδρον τῆς Βουλῆς ὁ καταρτισμὸς ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία νὰ ἐξετάσῃ καὶ τὸν ἀνδριάντα καὶ νὰ ὁρίσῃ καὶ τὸν τόπον. (*Χειροκροτήματα*).

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος για τον ανδριάντα

Σχόλιο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Νέα Ημέρα* στις 5 Μαρτίου 1915.

Περὶ τὴν 11 ὥραν ὁ κ. Βενιζέλος ἐξῆλθε πεζῇ εἰς περίπατον συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν κ. Τσιριμώκου, Ζαβιτσάνου καὶ Ρέπουλη.

Περὶ τὴν μεσημβρίαν ἐπεσκέφθη εἰς τὸ Ζάππειον τὸ ἀτελιὲ τοῦ γλύπτου Θωμᾶ Θωμοπούλου καὶ εἶδε διὰ πρώτην φορὰν τὸ πρὸ δύο μόλις ἡμερῶν ἑτοιμασθὲν πρόπλασμα τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Χαριλάου Τρικούπη. Τὸ πρόπλασμα τοῦ ἀνδριάντος ἐκ πηλοῦ, στηριζόμενον ἐπὶ κανονικοῦ βάθρου, προσείλκυσεν ἐπὶ πολλὰς στιγμὰς τὴν προσοχὴν τοῦ κ. Βενιζέλου, ὅστις ἐν τέλει στραφεὶς πρὸς τὸν κ. Ρέπουλην εἶπε:

– Πῶς φαίνεται ἡ θέλησις τοῦ ἀνδρός!

Ἐν τέλει συνεχάρη τὸν γλύπτην κ. Θωμόπουλον καὶ ηὐχήθη ταχεῖαν ἀποπεράτωσιν τοῦ «Ἐθνικοῦ Μνημείου», ὡς ἀπεκάλεσε τὸ ἔργον ὁ κ. Βενιζέλος.

Ανδριάντας Χαρίλαου Τρικούπη του Θωμά Θωμόπουλου, 1918. Μάρμαρο. Στις 26 Ιανουαρίου 1920 έγιναν τα αποκαλυπτήρια του ανδριάντα του Χαρίλαου Τρικούπη στον περίβολο της Παλαιάς Βουλής. Το έργο φιλοτέχνησε ο γλύπτης Θωμάς Θωμόπουλος, ενώ τη δαπάνη (60.000.000) κάλυψε ο ομογενής από την Αίγυπτο Πολυχρόνης Κότσικας. Ο Τρικούπης παριστάνεται όρθιος πάνω σε ψηλό βαθμιδωτό βάθρο με τα χέρια πίσω από το σώμα του, όπως συνήθιζε να στέκεται στο βήμα της Βουλής. Στο βάθρο του ανδριάντα υπάρχει ένα δεύτερο άγαλμα χάλκινο, ένας άγγελος –που παριστάνει το πνεύμα της μεγαλοφυίας του Χαρ. Τρικούπη– ο οποίος, αφού χάραξε πάνω στο βάθρο το περίφημο εκείνο «Ἡ Ἑλλὰς θέλει νὰ ζήσῃ καὶ θὰ ζήσῃ», εναποθέτει κλάδο δάφνης.

Ο ανδριάντας του Τρικούπη

Επιστολή του γλύπτη καθηγητή Θωμά Θωμόπουλου, όπως δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Πατρίς* στις 29 Αυγούστου 1915.

Κύριε Διευθυντά,

Τὸν ἀνδριάντα τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, τὸν ὁποῖον ἐφιλοτέχνησα τῇ προτροπῇ καὶ δαπάνῃ τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ ὁμογενοῦς κ. Πολυχρόνη Κότσικα, κατασκευάζω ἐκ λευκοῦ πεντελησίου μαρμάρου εἰς ὑπερφυσικὸν μέγεθος, ὅπως στηθῇ εἰς τὸν περίβολον τῆς Βουλῆς.

Εἰς τὸ βάθρον, ὅμως, τοῦ ἀνδριάντος εἶναι δεύτερον ἄγαλμα παριστάνον τὸ πνεῦμα τῆς μεγαλοφυΐας του, τὸ ὁποῖον, ἀφοῦ ἐχάραξεν ἐπὶ τοῦ βάθρου τὸ περίφημον ἐκεῖνο «Ἡ Ἑλλὰς θέλει νὰ ζήσῃ καὶ θὰ ζήσῃ!» ἐναποθέτει κλάδον δάφνης. Καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦτο ἀκριβῶς πρόκειται νὰ κατασκευασθῇ ἐκ χαλκοῦ. Ἐπειδὴ δὲ δυστυχῶς δὲν ἔχομεν ἐν Ἑλλάδι εἰσέτι εἰδικὰ χυτήρια χαλκίνων ἀγαλμάτων, θ' ἀναγκασθῶ νὰ χύσω τοῦτο εἰς Παρισίους.

Ταῦτα διὰ τὴν ἀκρίβειαν.

Μετὰ πάσης τιμῆς
Θωμᾶς Θωμόπουλος
Καθηγητὴς τῆς Γλυπτικῆς
εἰς τὴν Σχολὴν τῶν Καλῶν Τεχνῶν

Προτομή Χαρίλαου Τρικούπη του Θωμά Θωμόπουλου. Μάρμαρο. Υπουργείο Εξωτερικών.

Η βουλή τιμά τον Χαρίλαο Τρικούπη

Με τη συμπλήρωση 20 χρόνων
από τον θάνατό του

Στις 30 Μαρτίου 1916 η Βουλή τίμησε τη μνήμη του Χαρ. Τρικούπη. Το απόσπασμα προέρχεται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος ΚΑ΄, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίασις ΜΕ (1.4.1916), σ. 831 και έχει ως εξής:

Λ. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ. Κύριε Πρόεδρε, παρακαλῶ νὰ μοὶ ἐπιτρέψητε νὰ εἴπω δύο λέξεις πρὸ τῆς ἡμερησίας διατάξεως.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Ὁρίστε.

Λ. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ. Κύριοι Βουλευταί, φρονῶ ὅτι τὸ ζήτημα, τὸ ὁποῖον εἰς δύο λέξεις θὰ σᾶς ἀναφέρω, προέχει καὶ τῆς ἡμερησίας διατάξεως καὶ παντὸς ἄλλου ἀνωτέρου καὶ αὐτῆς τῆς Ἡμερησίας Διατάξεως. Πρόκειται περὶ τοῦ μνημοσύνου τοῦ μακαρίτου Χαρ. Τρικούπη, τὸ ὁποῖον ἐτελέσθη σήμερον. Φρονῶ ὅτι ἡ Βουλὴ ἔχει καθῆκον νὰ ἐκφράσῃ διὰ τοῦ προεδρείου τὴν λύπην, τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς εἰς τὴν ἀδελφήν του.

ΠΟΛΛΟΙ ΒΟΥΛΕΥΤΑΙ. Μάλιστα, μάλιστα.

Γ. ΜΠΑΛΤΑΤΖΗΣ. Νὰ ἐκφρασθῇ ἡ λύπη τῆς Βουλῆς καὶ ἐκ μέρους τῆς μείζονος Ἑλλάδος, τὴν ὁποίαν ὠνειρεύθη μεγάλην ὁ μέγας πολιτικὸς ἀνήρ, καὶ ὑπὲρ ἧς ἀνενδότως εἰργάσθη.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Δὲν πιστεύω ὅτι ὑπάρχει τις ὁ ἀντιλέγων ὅτι εἶναι ὁμόφωνος ἡ γνώμη τῆς Βουλῆς;

ΠΟΛΛΟΙ ΒΟΥΛΕΥΤΑΙ. Μάλιστα, μάλιστα.

Στη συνεδρίαση της 1ης Απριλίου ο Πρόεδρος της Βουλής ανακοινώνει τις επιστολές, που αντηλλάγησαν μεταξύ αυτού και της Σοφίας Τρικούπη. Τα παρακάτω αποσπάσματα προέρχονται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος ΚΑ΄, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίασις ΜΕ΄ (1.4.1916), σ. 851 και 854.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Ἀνακοινῶ, ἐπίσης, τὴν κάτωθι ἐπιστολήν, ἣν ἐντολῇ τῆς Βουλῆς, ἀπηύθυνα πρὸς τὴν ἐρίτιμον κυρίαν Σοφίαν Τρικούπη:

Πρὸς τὴν ἐρίτιμον Κυρίαν Σοφίαν Τρικούπη,

Ἡ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων, κατὰ τὴν χθεσινὴν αὐτῆς συνεδρίασιν, ἐπὶ τῇ εἰκοστῇ ἐπετείῳ τοῦ θανάτου τοῦ ἀειμνήστου ἀδελφοῦ ὑμῶν, Χαριλάου Τρικούπη, μεγάλου τῆς Πατρίδος τέκνου, μνήμων τῶν ἀνεκτιμήτων ὑπηρεσιῶν, τὰς ὁποίας προσήνεγκε πρὸς τὴν μεγαλυνθεῖσαν Πατρίδα, ὑπὲρ τοῦ μεγαλείου τῆς ὁποίας ἀφιέρωσε μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαβείας καὶ πίστεως τὴν ὑπέροχον αὐτοῦ διάνοιαν, μὲ ἐξουσιοδότησεν, ὅπως διαβιβάσω ὑμῖν τὴν ἔνδειξιν τοῦ σεβασμοῦ της πρὸς τὴν ἄϊδιον μνήμην τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς Μείζονος Ἑλλάδος. Ἐπὶ τούτοις, παρακαλῶ ὑμᾶς, ἐρίτιμος Κυρία, ὅπως εὐαρεστηθῆτε νὰ δεχθῆτε τὴν ἔκφρασιν τοῦ ἀπείρου σεβασμοῦ μου.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 31 Μαρτίου 1916
Ὁ Πρόεδρος τῆς Βουλῆς
Α. ΚΑΤΖΟΥΡΑΚΗΣ

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Ἐπίσης ἀνακοινῶ ὅτι ἡ κ. Σοφία Τρικούπη ἀπηύθυνεν εἰς ἀπάντησιν τῆς διαβιβασθείσης αὐτῇ ἐκ μέρους τῆς Βουλῆς ἐπιστολῆς, τὴν κάτωθι ἐπιστολήν:

Ἐν Ἀθήναις τῇ 1ῃ Ἀπριλίου 1916

Κύριε Πρόεδρε,

Εἰς ἄκρον συγκεκινημένη διὰ τὰ αἰσθήματα καὶ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς Βουλῆς πρὸς τὸ ἔργον καὶ τὴν μνήμην τοῦ Ἀδελφοῦ μου, ἅτινα διὰ τοσοῦτον θερμῶν λέξεων μοὶ διερμηνεύσατε, σᾶς παρακαλῶ νὰ διαβιβάσητε πρὸς τοὺς Ἀντιπροσώπους τοῦ Ἔθνους, νὰ δεχθῆτε δὲ καὶ Ὑμεῖς ἰδιαιτέρως, Κύριε Πρόεδρε, τὴν ἔκφρασιν τῆς βαθυτάτης μου εὐγνωμοσύνης.

Μετ' ἰδιαζούσης τιμῆς
ΣΟΦΙΑ ΤΡΙΚΟΥΠΗ

Πολιτικό μνημόσυνο στη Βουλή το 1978

Με αφορμή τη συμπλήρωση περίπου εκατό χρόνων από την καθιέρωση της αρχής της δεδηλωμένης και 82 από τον θάνατο του Χαρίλαου Τρικούπη, έγινε στις 30 Μαρτίου 1978 στη Βουλή, μετά από πρόταση του βουλευτή της Νέας Δημοκρατίας Κων. Καλλία, εκδήλωση για να τιμηθεί η μνήμη του μεγάλου πολιτικού. Για την προσφορά και το έργο του Χαρ. Τρικούπη μίλησαν οι: Δημήτριος Παπασπύρου, Πρόεδρος της Βουλής, Κωνσταντίνος Καλλίας, βουλευτής της ΝΔ, Κωνσταντίνος Στεφανόπουλος, υπουργός Προεδρίας, Ιωάννης Αλευράς, εκπρόσωπος του ΠΑ.ΣΟ.Κ, Ιωάννης Ζίγδης, αρχηγός της ΕΔΗΚ, Ασημίνα Γιάννου, εκπρόσωπος του ΚΚΕ και Σπύρος Θεοτόκης, εκπρόσωπος της Εθνικής Παρατάξεως.

Τα κείμενα των ομιλιών προέρχονται από τα *Πρακτικά της Βουλής*, Περίοδος Β΄, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίασις ΝΖ΄ (30.3.1978), σ. 2138-2147.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ (Δημήτριος Γ. Παπασπύρου). Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ἔφυγε ἀπὸ τὴ ζωὴ πρὶν ἀπὸ 82 χρόνια.

Μὲ τὴν παρουσία του ἐφώτισε ἐπὶ δεκαετηρίδες τὸν πολιτικὸν βίον τῆς πατρίδος μας καὶ τὸ ὄνομά του συνεδέθη μὲ μεγάλα ἱστορικὰ γεγονότα, ποὺ ἐτίμησαν καὶ ἐδόξασαν τὴν Χώραν μας.

Σήμερον, ἐπέτειον τοῦ θανάτου του, εἰς τὸν ἀπέριττον τάφον του εἰς τὸ Α΄ Νεκροταφεῖον Ἀθηνῶν ἐτελέσθη ἡ καθιερωμένη ἐπιμνημόσυνος δέησις μὲ τὴν παρουσίαν ἀπογόνων τῆς οἰκογενείας Τρικούπη καὶ πολλῶν θαυμαστῶν του. Εἰς τὴν θρησκευτικὴν αὐτὴν ἐκδήλωσιν παρέστην ὡς Πρόεδρος τοῦ Σώματος καὶ κατέθεσα δάφνινον στέφανον εἰς ἔνδειξιν τοῦ ὀφειλομένου σεβασμοῦ πρὸς τὴ μνήμην τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ ἀνδρός. Τὴν Κυβέρνησιν ἐξεπροσώπησε ὁ ὑφυπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν κ. Γεώργιος Σουφλιᾶς.

Μὲ τὴν συμπλήρωσιν ἑκατὸ χρόνων ἀπὸ τῆς ἑδραιώσεως τοῦ ἀληθινοῦ κοινοβουλευτισμοῦ εἰς τὴν Χώραν μας μὲ τὴν καθιερωθεῖσαν ὁρολογίαν τῆς «δεδηλωμένης» καὶ μὲ πρότασιν τοῦ ἐξ Εὐβοίας συναδέλφου κ. Κωνστ. Καλλία, ἀπεφασίσθη νὰ τιμηθῇ ὑπὸ τοῦ Σώματος κατὰ τὴ σημερινὴν συνεδρίασιν ἡ μνήμη τοῦ πρωτεργάτου Χαριλάου Τρικούπη. Καὶ εἶναι πράγματι ἐπιβεβλημένη ἡ εὐλαβικὴ ἀναπόλησις καὶ ὑπόμνησις πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν Λαὸν καὶ τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ Ἔθνους τῆς μεγάλης προσφορᾶς του εἰς τὴν πρόοδον καὶ τὴν ἄνοδον τῆς πατρίδος μας.

Ὑπῆρξε τόσον ἐξέχουσα καὶ σπουδαία πολιτικὴ προσωπικότης ὁ Χαρίλαος Τρικούπης καὶ τόσον μεγάλα καὶ ἱστορικὰ τὰ ἐπιτεύγματα μὲ τὴν παρουσίαν του εἰς τὸν πολιτικὸν στίβον, ὥστε ἡ πάροδος τοῦ χρόνου νὰ μὴ τὰ σβήνῃ ἀπὸ τὴ μνήμην τῶν ἐπιγενομένων. Οἱ συνάδελφοι, ποὺ θὰ ὁμιλήσουν διὰ νὰ τιμήσουν τὴν μνήμην του, θὰ ἀναφερθοῦν εἰδικώτερον εἰς τὴν μεγάλην καὶ ἱστορικὴν προσφοράν του. Μὲ τὴν ἐκδήλωσιν, ὅμως, τοῦ σεβασμοῦ μας πρὸς τὴν μνήμην τοῦ Χαριλάου Τρι-

κούπη θεωρῶ χρήσιμον νὰ ὑπομνήσω ὡρισμένας ἀντιφάσεις, ποὺ παρουσίασε ἡ δημοσία ζωὴ κατὰ τὴν μεγαλουργὸν περίοδον τῆς πολιτικῆς του δράσεως. Θὰ περιορισθῶ σὲ δύο μόνον χαρακτηριστικὰ γεγονότα, διὰ νὰ μὴ ἐκταθῶ περισσότερον. Τὴν ὑπόμνηση τοῦ πρώτου ὀφείλω εἰς τὸν ἐπιφανῆ προκάτοχόν μου, τὸν Ἀντιπρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως, Κωνσταντῖνον Εὐσταθίου Παπακωνσταντίνου, ποὺ μοῦ ἀπεκάλυψε ὅτι εἰς τὰ *Πρακτικὰ τῆς Βουλῆς* τῆς 12 Φεβρουαρίου 1891 (σελὶς 516 καὶ ἑπόμενα) ἀναφέρεται ἡ γενομένη τότε εὐρεῖα συζήτησις πρὸς ἄσκησιν διώξεως καὶ παραπομπὴν τοῦ Χαριλάου Τρικούπη εἰς τὸ Εἰδικὸν Δικαστήριον, δι' ἀπιστίαν, προαχθεῖσαν δῆθεν κατὰ τὴν παρ' αὐτοῦ ἄσκησιν τῆς ἐξουσίας. Καὶ τὸ θλιβερώτερον: Ὁ πολιτικός του ἀντίπαλος καὶ πρωθυπουργὸς τότε τῆς Χώρας ὑπῆρξεν ἕνας ἀπὸ τοὺς κυριωτέρους ὁμιλητάς, ποὺ ἐπεχείρησαν νὰ σπιλώσουν τὸν μεγάλον πολιτικὸν Ἄνδρα.

Τὴν 30 Μαρτίου 1896 ἡ Ἑλλὰς ἔγινε πολὺ πτωχοτέρα μὲ τὸν ἐπισυμβάντα κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην θάνατον τοῦ Χαρ. Τρικούπη εἰς τὴν ξένην. Ὁ Ἑλληνικὸς λαός, ποὺ τὸν εἶχε πικράνει μὲ τὴν καταψήφισίν του εἰς τὰς ἐκλογὰς τῆς 16 Ἀπριλίου 1895, ἐθρήνησε διὰ τὴν ἀπώλειάν του. Ἡ λαϊκὴ συμμετοχὴ εἰς τὴν ἁπλῆν καὶ ἀπέριττον κηδείαν του, ποὺ ἔγινε τὴν 11 Ἀπριλίου 1896, ὑπῆρξε ἐκπληκτική.

Ἀπουσίασαν, ὅμως, ἐπιδεικτικὰ ἀπ' αὐτὴν ἡ Κυβέρνησις καὶ τὸ Προεδρεῖον τῆς Βουλῆς. Οὐδεμία ἐπίσημος ἐκδήλωσις ὑπῆρξε διὰ τὸν θάνατόν του, οὐδὲ ἐγένετο ἀναγγελία περὶ αὐτοῦ εἰς τὴν Βουλήν. Καὶ μετὰ 7 1/2 μῆνας ἀπὸ τοῦ θανάτου του, ἔπειτα ἀπὸ ἔντονη διαμαρτυρία τοῦ Λεωνίδα Δεληγεώργη, προέβη ὁ Πρόεδρος τοῦ Σώματος κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 5 Νοεμβρίου 1896 εἰς σχετικὴν ἀναγγελίαν δι' ὀλίγων τυπικῶν φράσεων, ἄνευ ἄλλης περαιτέρω ὁμιλίας ἢ ἐκδηλώσεως.

Εἶναι χρήσιμον, ὁσάκις ἀναφερόμεθα εἰς ἱστορικὰ γεγονόταν, νὰ μὴ ἀποσιωπῶμεν τὰς ἀντιφάσεις ποὺ ἀποτελοῦν θλιβερὰς σκιὰς εἰς τὴν πορείαν τοῦ Ἔθνους μας. Καὶ τοῦτο διὰ νὰ διδασκώμεθα ἀπὸ τὰ σφάλματα τοῦ παρελθόντος καὶ νὰ λυτρωνώμεθα ἀπὸ ἀδυναμίας καὶ πάθη.

Σήμερα κάθε ἑλληνικὴ καρδιὰ πάλλεται ἀπὸ ὑπερηφάνειαν καὶ θαυμασμὸν διὰ τὴν παρουσίαν τοῦ Χαριλάου Τρικούπη εἰς τὸν πολιτικὸν βίον τῆς Χώρας καὶ ὅλοι οἱ Ἕλληνες σεμνυνόμεθα διὰ τὴν μεγάλην πρὸς τὴν πατρίδα μας προσφοράν του. Καὶ ἠμπορεῖ νὰ εἰπωθῇ ὑπεύθυνα ὅτι ἔχει ἀπὸ μακροῦ καθιερωθῇ εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ λαοῦ ὡς μία ἐθνικὴ προσωπικότης. Θὰ εἰμποροῦσα νὰ εἴπω ὅτι ἔχει καταστῇ πλέον σύμβολον τοῦ Κοινοβουλευτισμοῦ. Τὸ παράδειγμά του παραδίδεται μὲ τὸν ὀφειλόμενον σεβασμὸν ἀπὸ γενεὰν εἰς γενεάν, διὰ νὰ φρονηματίζῃ τοὺς νεωτέρους καὶ τοὺς ὁδηγῇ εἰς τὸν δρόμον τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς. Ἔτσι εἰς τὴν σκέψιν καὶ τὰς καρδίας ὅλων τῶν Ἑλλήνων θὰ ἐπιζῇ ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, ἐνῶ ἐκεῖνοι, ποὺ τὸν ἐμίσησαν καὶ τὸν ἐδίωξαν, ἔχουν λησμονηθῆ.

Ὡς Ἕλλην πολίτης, ὡς μέλος τῆς Ἐθνικῆς Ἀντιπροσωπείας καὶ Πρόεδρος τοῦ Σώματος, μὲ ἐθνικὴν ὑπερηφάνειαν καὶ μὲ ἀπέραντον σεβασμὸν ἀποτίω τὸν ὀφειλόμενον φόρο τιμῆς πρὸς τὴν μνήμην τοῦ ὑπερόχου τέκνου τῆς Ἑλλάδος καὶ μεγάλου πολιτικοῦ ἀνδρός, τοῦ Χαριλάου Τρικούπη.

(Χειροκροτήματα ἐξ ὅλων τῶν πτερύγων).

Ὁ κ. Καλλίας ἔχει τὸν λόγον.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΛΛΙΑΣ. Κυρίες καὶ κύριοι συνάδελφοι, 82 χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Χαριλάου Τρικούπη καὶ δυόμισι περίπου ἀπὸ τὰ ἑκατόχρονα τῆς «δεδηλωμένης», ποὺ εἶναι ὁρόσημο στὴν ἱστορία τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν μας, ἡ δεύτερη Βουλὴ τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας τιμᾷ σήμερα τὴν μνήμη καὶ τὴν δόξα Του, ὁλόψυχα, ὁμόψυχα καὶ ἀνεπιφύλακτα. Οἱ σύντομες σκέψεις, ποὺ ἀκολουθοῦν, ἀποτελοῦν μίαν ἁπλῆ εἰσφορὰ σ' αὐτὴ τὴν ἐκδήλωση σεβασμοῦ πρὸς τὴν μνήμην Του, τιμῆς καὶ θαυμασμοῦ πρὸς τὸ ἔργον Του.

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης εἶναι ἡ μία ἀπὸ τὶς δύο μεγάλες πολιτικὲς φυσιογνωμίες τῆς νεώτερης Ἑλλάδος καὶ ὁ μεγαλύτερος πολιτικός της κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα. Κατάγεται ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ Μεσολόγγι, ἀλλὰ γεννήθηκε στὸ Ναύπλιο τὸ 1832.

Προοδευτικός, ριζοσπαστικὸς γιὰ τὴν ἐποχή του καὶ φιλελεύθερος γιὰ ὅλες τὶς ἐποχές, ἀναμορφωτής, ὀργανωτής, πραγματικὸς δημιουργός, σχεδιαστὴς καὶ ἐφαρμοστὴς μεγαλεπήβολου προγράμματος, συνετὸς ἀλλὰ καὶ τολμηρός, ἄκαμπτος, θεληματικὸς καὶ ἀποφασιστικός, ἰδεολόγος ἀλλὰ καὶ ρεαλιστής, πατριδολάτρης καὶ μεγαλοϊδεάτης, φωτισμένος καὶ ἀσυνήθιστα παρεσκευασμένος πολιτικὸς ἡγέτης, ἀσυναγώνιστος συζητητής, πειστικὸς καὶ ἐπιδέξιος χειριστὴς τῶν ἐθνικῶν ὑποθέσεων, καταπληκτικὰ ἐργατικός, συστηματικὸς καὶ ἀκούραστος, λιτός, ἐνάρετος, ἀπόλυτα εἰλικρινὴς καὶ ἀκέραιος, ἐπιβλητικός, αὐστηρὸς ἀλλὰ ἄκακος, πνευματικὸς ἄνθρωπος ὑψηλῆς στάθμης μὲ βαθιὰ καλλιέργεια, κοινωνικὸς καὶ γλωσσομαθής, συνειδητὰ δημοκρατικός, πρωτεργάτης τῆς διαμορφώσεως καὶ θεμελιωτὴς τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν μας καὶ Πατέρας τοῦ Ἑλληνικοῦ Κοινοβουλευτισμοῦ ὑπῆρξε ὁ Χαρίλαος Τρικούπης. Ὡρισμένοι βιογράφοι τὸν χαρακτήρισαν καὶ ὡς ἐκφραστὴ τῆς ζωτικότητος τῆς ἀνερχομένης τότε ἀστικῆς τάξεως καὶ ὡς τὸν πρῶτο ἀρχηγό της.

Ἡ πολιτικὴ συμπεριφορά του ἦταν ἀντάξια τοῦ πολιτικοῦ ἀναστήματός του. Σχεδὸν πάντοτε κατώρθωνε ν' ἀντισταθῇ στὸν πειρασμὸ νὰ ἀντιδράσῃ στὴν τακτικὴ τῶν ἀντιπάλων του μὲ πράξεις, ποὺ δὲν θὰ τοῦ ταίριαζαν.

Ἀκόμη καὶ ρήτωρ ἐπιφανὴς κατώρθωσε νὰ γίνῃ, ἀφοῦ ὑπερνίκησε φυσικὲς δυσκολίες καὶ τὴν ἐπίδραση μακρᾶς ἀπουσίας του ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Δημιούργησε νέο τύπο κοινοβουλευτικῆς ρητορικῆς.

Διερωτῶμαι μόνον μήπως μεταπτώσεις, ἔστω καὶ σπάνιες, ἀπὸ τὴ φυσικὴ αἰσιοδοξία του σέ, λόγῳ τῶν ἀντικειμενικῶν συνθηκῶν, ἀπαισιοδοξία καθὼς καὶ ἡ εὐγενικὴ ψυχοσύνθεσίς του ἐπηρέαζαν τὴν ἀντοχή του ἀπέναντι τῶν ὀδυνηρῶν ἀπογοητεύσεων, ποὺ συντροφεύουν συχνὰ τὴν σταδιοδρομία μεγάλων ἢ καὶ συνήθους ἀναστήματος πολιτικῶν ἀνδρῶν. Ἐπίσης ἂν ἔχη κάποια βασιμότητα ἡ γνώμη ὅτι, λόγῳ τοῦ δημιουργικοῦ ἐνθουσιασμοῦ του γιὰ νὰ ἐκσυγχρονίσῃ μὲ ταχὺ ρυθμὸ τὴν Ἑλλάδα, εἶχε ὑπερτιμήσει τὶς δυνατότητες τοῦ καιροῦ του.

Ὁπωσδήποτε ὁ Τρικούπης ἀπὸ τὴν πρώτη πρωθυπουργία ἕως τὴν μοιραία ἀποτυχία του, εἴκοσι δηλ. ὁλόκληρα χρόνια, κυριάρχησε καὶ ἔδωσε τή σφραγῖδα του στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς Χώρας. Κατὰ τὸν θάνατόν του, εἶχε συμπληρώσει περισσότερα ἀπὸ 30 χρόνια πολιτικῆς ζωῆς, ἂν λογαριάσωμε ἀπὸ τὴν πρώτη ἐκλογή του ὡς βουλευτοῦ Μεσολογγίου τὸ 1865 ἢ καὶ πρωτύτερα ἀπὸ τὴν συμμετοχή του στὴ Β΄ Ἐθνοσυνέλευση ἀπὸ τὸ ἔτος 1863.

Διετέλεσε ἑπτὰ φορὲς Πρωθυπουργὸς μὲ συνολικὴ διάρκεια πρωθυπουργίας δέκα χρόνια, ἐννέα μῆνες καὶ 13 ἡμέρες. Δύο εἶναι οἱ μακρὲς ἀναμορφωτικὲς πρωθυπουργίες του, ἡ τέταρτη (1882-1885) καὶ ἡ πέμπτη (1886-1890). Ὅμως καὶ κατὰ τὶς ἄλλες ἐπετέλεσε ἀξιολογώτατο ἔργο, ἡ δὲ πρώτη, βραχυχρόνια πρωθυπουργία του, ποὺ εἶχε ὀνομασθῆ τότε «διαβατική», εἶναι πολὺ σημαντική, λόγῳ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος καὶ τῆς διεξαγωγῆς τῶν πρώτων ἐλευθέρων ἐκλογῶν.

Διετέλεσε ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν σὲ δύο ἄλλες Κυβερνήσεις, τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1866 στὴν Κυβέρνηση Κουμουνδούρου καὶ τὸ 1877 στὴν Οἰκουμενικὴ Κυβέρνηση μὲ Πρωθυπουργὸ τὸν Κωνσταντῖνο Κανάρη, ἀνέλαβε δὲ κατὰ καιροὺς τὴ διεύθυνση τῶν Ὑπουργείων Ἐξωτερικῶν, Ἐσωτερικῶν, Οἰκονομικῶν καὶ Στρατιωτικῶν σὲ ἰδικές του Κυβερνήσεις.

Ἐξελέγη ἐννέα φορὲς βουλευτής, χωρὶς νὰ ὑπολογίσωμε τὴν τελευταία ἐκλογή του τῆς 17 Μαρτίου 1896 καὶ τὴν συμμετοχή του στὴ Β΄ Συντακτικὴ Συνέλευση, ὡς ἀντιπροσώπου τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος τοῦ Λονδίνου ἀπὸ τὸν Μάϊο τοῦ 1863. Συνολικὰ ἐθήτευσε ὡς κανονικὸς βουλευτὴς εἴκοσι δύο χρόνια, ἕνα μῆνα καὶ 3 ἡμέρες.

Τὸ 1871 εἶχε πεισθῆ νὰ ἀποδεχθῆ τὴν πρεσβεία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ τοῦ ἐπρότεινε ὁ Κουμουνδοῦρος, ἀλλὰ τὸν ἀπέκρουσε ἡ τουρκικὴ κυβέρνηση. Τὴν ἑπομένη χρονιὰ συμμετέχει στὴν ἵδρυση τοῦ «πέμπτου» Κόμματος, γίνεται ἡ ψυχή του καὶ τὸ 1875 ἀναδεικνύεται ὁ ἡγέτης του. Προηγουμένως εἶχε διατελέσει ἀπὸ τὸ 1861 ἕως τὸ 1863 ἐπιτετραμμένος στὸ Λονδῖνο, διαδεχθεὶς τὸν πατέρα του, ποὺ ἦταν προηγουμένως πρέσβυς ἐκεῖ.

Τὸ ἔργο του εἶναι πολύπλευρο, ἀναμορφωτικὸ καὶ πλουσιώτατο σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς, ὅπως ἡ ὀργάνωση καὶ ἡ ἐξυγίανση τῆς Διοικήσεως, ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Δικαιοσύνης, ἡ ἀναδιοργάνωση καὶ ἡ ἐνίσχυση τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων, ἡ κατασκευὴ μεγάλων δημοσίων ἔργων, ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη, ἡ ἀνασύνταξη καὶ ἐνίσχυση τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν. Ἐπάνω δὲ ἀπ' ὅλα ἔδωσε ξεχωριστὴ προσοχὴ στὴν ἐξωτερικὴ πολιτική, ὅπου ἐχάραξε βασικὲς κατευθύνσεις καὶ διαχειρίσθηκε μεγάλα προβλήματα μὲ ἐθνικὴ ἀξιοπρέπεια καὶ ἐπιτυχία.

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ὑπῆρξεν ἕνας ἀληθινὸς ἀναμορφωτὴς καὶ δημιουργὸς συγχρονισμένου Κράτους. Θὰ ἀναφερθῶ μὲ πολὺ ἁδρὲς γραμμὲς στὸ ἔργο του ὅλο μαζί, χωρὶς νὰ τὸ συνδέσω μὲ κάθε μιὰ κυβερνητικὴ περίοδο χωριστά, γιὰ λόγους συντομίας. Ἀναλυτικώτερα: οἱ νόμοι γιὰ τὰ προσόντα τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, γιὰ τὴ μονιμότητά τους, γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ στὴ δημόσια διοίκηση μὲ διαγωνισμοὺς ὀφείλονται σὲ ἰδική του πρωτοβουλία, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ἐπίμονη προσπάθειά του νὰ παταχθῇ ἡ συναλλαγή. Σὰν παράδειγμα ὀργανωτικῆς φροντίδος, ἀλλὰ καὶ πνευματικότητος πρέπει νὰ μνημονεύσω εἰδικώτερα τὴν μέριμνα γιὰ τὴν μόνιμη ἐγκατάσταση τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης καὶ γιὰ τὴν ἀποπεράτωση τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, καθὼς καὶ τὴν νομοθεσία περὶ ἐκπαιδεύσεως. Ἐξ ἄλλου, μὲ τὴν συμπλήρωση τῶν νόμων γιὰ τὰ προσόντα τῶν δικαστικῶν λειτουργῶν καὶ γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῆς μονιμότητος ἐκείνων, ποὺ δὲν ἦσαν κατωχυρωμένοι ἀπὸ τὴν ἰσοβιότητα, προσπάθησε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὴν αὐτοτέλεια τῆς δικαστικῆς λειτουργίας. Τέλος, ἀπέβλεψε στὴν ἐξυγίανση τῆς Ἀστυνομίας μὲ τὴν μετατροπή της ἀπὸ δημοτικὴ σὲ στρατιωτική.

Ἐπίστευε ὁ Τρικούπης ὅτι εἶναι ἀδύνατη ἡ ἄσκηση ἐθνικῆς πολιτικῆς, ποὺ νὰ ἐπιτρέπῃ τὴ συνολικὴ θεώρηση τοῦ Ἑλληνικοῦ προβλήματος καὶ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ἀλυτρώτων ἀδελφῶν μας, χωρὶς τὴν ὕπαρξη ἰσχυρῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων. Γι' αὐτὸ προσπάθησε νὰ τὶς δημιουργήσῃ, μὲ ἰδιαίτερη μέριμνα γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ. Σὲ ἰδικές του πρωτοβουλίες ὀφείλεται ἡ ἀπόκτηση ἀρχικὰ τῶν πολεμικῶν «Βασιλεὺς Γεώργιος» καὶ «Βασίλισσα Ὄλγα» καὶ ἀργότερα τῶν τριῶν θωρηκτῶν «Ὕδρα», «Σπέτσαι» καὶ «Ψαρά». Ἐπίσης καὶ ἡ μετάκληση ὀργανωτικῶν ἀποστολῶν, τόσο στρατιωτικῆς, ὅσο καὶ ναυτικῆς ἀπὸ τὴν Γαλλία, καθὼς καὶ ἡ νομοθεσία γιὰ τὴν στρατιωτικὴ ἐγκύμναση ὅλων τῶν πολιτῶν.

Προσπάθησε νὰ ἀναπτύξῃ τὴν ἑλληνικὴ οἰκονομία καὶ νὰ ὑψώσῃ τὸ ἐπίπεδο τῆς ζωῆς μὲ μεγάλα ἔργα ὑποδομῆς, δρόμους, σιδηροδρόμους, λιμενικὰ ἔργα, διάνοιξη τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου καὶ τόσα ἄλλα, καθὼς καὶ νὰ ἀξιοποιήσῃ συστηματικὰ τὶς πηγὲς τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος καὶ νὰ βρῇ ἐξωτερικὲς ἀγορὲς γιὰ τὰ ἐξαγώγιμα γεωργικὰ προϊόντα μας.

Στὸν Χαρίλαο Τρικούπη ὀφείλεται ἡ ἀνασύνταξη τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν, ἡ ἐπιβολὴ νέων φόρων, τοὺς ὁποίους ἀκριβοπλήρωσε μὲ ἀντιδημοτικότητα καὶ πολιτικὲς δοκιμασίες, ἡ σημαντικὴ αὔξηση τῶν δημοσίων ἐσόδων, ὁ δανεισμὸς ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ μὲ σχετικὰ καλλίτερους ὅρους ἀπὸ ἄλλοτε, ἡ προσπάθεια νὰ ἐπιτύχῃ ἰσοσκέλιση τοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ γενικὰ ἡ μεταμόρφωση τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν. Ὁ Τρικούπης, ἐν τούτοις, δὲν ἐδίστασε νὰ καταργήσῃ τὴν τόσο ἐπαχθῆ καὶ ἀπεχθῆ στὸν ἀγροτικό μας κόσμο φορολογία τῆς δεκάτης. Βέβαια σ' αὐτὸν ἔλαχε ὁ κλῆρος νὰ κάμῃ τὴν ὀδυνηρὴ ἀνακοίνωση «Δυστυχῶς ἐπτωχεύσαμεν» τὴν 1 Δεκεμβρίου 1893. Ἂν καὶ μὲ ποιὸ ποσοστὸ εὐθύνης βαρύνεται ὁ Τρικούπης γιὰ τὴν πτώχευση τῆς Ἑλλάδος, δὲν ὑπάρχει σήμερα ὁ χρόνος νὰ ἀναπτυχθῇ. Ἴσως τὸ ποσοστὸ τῆς εὐθύνης του νὰ περιορίζεται στὸ ὅτι ἡ τολμηρὴ πολιτική του ἦταν πολὺ αἰσιόδοξη καὶ ἐστηρίζετο στὴν ἐλπίδα μονιμώτερης διαχειρίσεως τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν ἀπὸ πολιτικοὺς ἄνδρες ἱκανοποιητικοῦ ἀναστήματος.

Καὶ τώρα ἔρχομαι στὸ μεγάλο καὶ κρίσιμο κεφάλαιο τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Χαριλάου Τρικούπη. Ὑπῆρξεν ὄντως ὑψηλῆς στάθμης χειριστὴς τῶν ἐθνικῶν προβλημάτων καὶ μὲ ἀπόλυτα ἀκόμη μέτρα, ἂν κριθῇ, ἀσύγκριτος, ὅμως, σὲ σχέση μὲ τοὺς ἀντιπάλους του. Ἀλλὰ δὲν ἔπεισε πάντοτε γιὰ τὴν ὀρθότητα ὡρισμένων ἐνεργειῶν, δισταγμῶν ἢ τοποθετήσεών του, ὅπως π.χ. γιὰ τὴ μὴ ἔγκαιρο ἔξοδο τῆς Ἑλλάδος ἐναντίον τῆς Τουρκίας κατὰ τὸν Ρωσσοτουρκικὸ Πόλεμο, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἐφεκτικὴ στάση του κατὰ τὶς Κρητικὲς ἐξεγέρσεις τοῦ 1866 καὶ τοῦ 1889. Πολλοὶ τὸν ἐπέκριναν ὡς ἐπηρεαζόμενο ἀπὸ τὴν ἀγγλοφιλία του. Νομίζω ἄδικα. Πιστεύω ὅτι συντελεσταὶ διαμορφώσεως τῶν ἀποφάσεών του ἦταν ρεαλιστικὲς ἀποκλειστικὰ ἐκτιμήσεις περὶ τοῦ ἐπωφελέστερου γιὰ τὴν πατρίδα μας προσανατολισμοῦ.

Πάντως εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ Τρικούπης στήριξε τὴν ἐξωτερικὴ πολιτική του σὲ ὡρισμένες βασικὲς ἀρχές, ὅπως ἡ ἐθνικὴ ἀξιοπρέπεια, ἡ συνολικὴ καὶ συστηματικὴ καὶ ὄχι ἡ περιστασιακὴ ἐπιδίωξη τῶν ἐθνικῶν μας διεκδικήσεων καὶ ἡ αὔξηση τῆς ἰσχύος τῶν ἑλληνικῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων, ποὺ ἔχει ἀποδειχθῆ ὅτι εἶναι ὁ καλύτερος διαπραγματευτικὸς τίτλος σὲ ὅλες τὶς ἐποχές. Ὕψωσε ὁπωσδήποτε τὸ γόητρο τῆς Ἑλλάδος μέσα στὴν διεθνῆ κοινωνία, ἐσημείωσε πολλὲς ἐθνικὲς ἐπιτυχίες καὶ ἐσχεδίασε στερεά, μακρόπνοη καὶ ρεαλιστικὴ ἐξωτερικὴ πολιτική.

Μερικὰ παραδείγματα γιὰ τὸ πῶς ἀντελαμβάνετο τὴν ἐθνικὴ ἀξιοπρέπεια εἶναι: α) ὅτι, ὅταν ἔγινε γιὰ πρώτη φορὰ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1867, καθιέρωσε νὰ ἐπισκέπτωνται πρῶτοι οἱ ξένοι πρέσβεις τὸν ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν, ἐνῶ τὸ ἀντίθετο συνέβαινε ἕως τότε καὶ β) ἡ ἀνδρικὴ διακοίνωση καὶ διαμαρτυρία τῆς 22 Μαΐου 1867, ποὺ ἀπηύθυνε πρὸς τὶς Ξένες Δυνάμεις μέσω τῶν Ἑλληνικῶν Πρεσβειῶν στὸ ἐξωτερικὸ γιὰ τὶς ἀνήκουστες ὠμότητες, ποὺ διέπρατταν οἱ Τοῦρκοι στὴν Κρήτη.

Μιὰ ἀπὸ τὶς ἀναμφισβήτητες διπλωματικὲς ἐπιτυχίες του εἶναι ἡ ἀναθεώρησις τῶν ὅρων τῆς Συμφωνίας περὶ παραχωρήσεως τῆς Ἑπτανήσου στὴν Ἑλλάδα, ποὺ εἶναι καὶ τὸ πρῶτο διπλωματικὸ ἐπίτευγμά του.

Ἐπέτυχε ὁ Τρικούπης, πρὶν μάλιστα πολιτευθῇ, ἡ οὐδετερότης ὅλων τῶν Ἰονίων Νήσων, ποὺ εἶχε ἀρχικὰ ἀποφασισθῆ, νὰ περιορισθῇ, ὕστερα ἀπὸ ἐπίμονη προσπάθειά του καὶ πολὺ ἐπιδέξιο χειρισμό, μόνον στὴν Κέρκυρα καὶ τοὺς Παξοὺς καὶ νὰ μὴν ἀποκλείῃ καὶ ἐκεῖ ἀκόμη τὴν παρουσία τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος.

Συγκεκριμένον, τέλος, δεῖγμα προγραμματισμένης καὶ μακρόπνοης ἐξωτερικῆς πολιτικῆς εἶναι ἡ ἐπιδίωξη τῆς βαλκανικῆς συνεννοήσεως, τὴν ὁποία συνέλαβε ὡς ἰδέα καὶ ἀνεκοίνωσε στὸν τότε πρωθυπουργὸ Ἀλέξανδρο Κουμουνδοῦρο, ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ ἔγινε ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν (1866) καὶ τὴν προώθησε μὲ τὸ ταξείδι του στὶς βαλκανικὲς πρωτεύουσες τὸ καλοκαίρι τοῦ 1891. Εἶναι βαρυσήμαντη ἡ ἀκόλουθη στροφὴ τοῦ λόγου του στὸ γεῦμα τοῦ Βελιγραδίου τῆς 3ης Ἰουνίου 1891. «Μόνον δι' ἀμοιβαίας ὑποστηρίξεως θὰ ἐπιτύχωμεν νὰ ἐκπληρώσωμεν ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν ἕκαστος ἀποστολήν». Τὸ ὄνειρο τοῦ Ρήγα μετουσίωνε σὲ ρεαλιστικὴ πρόταση συμμαχίας τὸ 1891 ὁ Χαρίλαος Τρικούπης καὶ τὸ πραγματοποιοῦσε ὕστερα ἀπὸ εἴκοσι χρόνια ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, στὸν ὁποῖο ἀνήκει ὁ ἐθνικὸς τίτλος ὅτι ἐπέτυχε τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ μεγαλύτερου τμήματος τοῦ ἀλύτρωτου ἑλληνισμοῦ καὶ τὴν προσάρτηση στὸ Ἑλληνικὸ Κράτος σημαντικοῦ μέρους τοῦ ἱστορικοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου.

Ἀξίζει νὰ ἀσχοληθοῦμε εὐρύτερα μὲ τὶς πρωτοβουλίες τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, ποὺ ἀναφέρονται στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος στὴν Ἑλλάδα καὶ γενικώτερα στὴ διαμόρφωση καὶ στὴν εἰλικρινῆ ἐφαρμογὴ τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν μας, γιὰ τοὺς ἑξῆς λόγους καὶ οὐσίας καὶ ἐπικαιρότητος:

Τὸ πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος, σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο 1 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1975, εἶναι Προε-

Χαρίλαος Τρικούπης. Ελαιογραφία του Στέφανου Αλμαλιώτη. Βουλή των Ελλήνων.

δρευομένη Κοινοβουλευτικὴ Δημοκρατία. Τὰ ἄρθρα 37, 38 καὶ 84 περιέχουν λεπτομερεῖς διατάξεις λειτουργίας τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος. Εἰδικώτερα τὸ ἄρθρο 37 περιέχει καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς «δεδηλωμένης». Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1975 συνέπεσε νὰ δημοσιευθῇ δύο μόλις μῆνες πρὶν συμπληρωθοῦν 100 χρόνια ἀπὸ τὴν διακήρυξη τῆς «δεδηλωμένης». Ἐξ ἄλλου, ἡ ὁμαλὴ λειτουργία τῶν δημοκρατικῶν πολιτικῶν θεσμῶν, ὅπως ἔχει στὴν πράξη ἀποδειχθῆ, ἀποτελεῖ προϋπόθεση ὁμαλῆς λειτουργίας καὶ ὅλων τῶν ἄλλων θεσμῶν. Τέλος στὴν πρώτη πρωθυπουργία καθ' ὅλες τὶς ἐκτιμήσεις ὁδηγοῦν τὸν Τρικούπη οἱ ὑπὲρ τῶν θεσμῶν ἀγῶνες του, ποὺ ἀρχίζουν μὲ τὸ πολύκροτο ἄρθρο «Τίς πταίει;».

Μὲ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864, ὡς πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος εἶχε καθιερωθῆ ἡ «Βασιλευομένη Δημοκρατία». Κατὰ τὴν πρώτη δεκαετία τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ Συντάγματος εἶχαν σημειωθῆ καὶ ὡρισμένες ἐκδηλώσεις ὑπὲρ τῆς καθιερώσεως τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ, καθὼς καὶ διαλείμματα, κατὰ τὰ ὁποῖα ἐφαίνετο ὅτι ἐπικρατοῦσε. Ἀλλὰ ἡ ὁριστικὴ καθιέρωσή του στὴν Ἑλλάδα συνδέεται μὲ τὴν ἀποφασιστικὴ πρωτοβουλία τοῦ Χαριλάου Τρικούπη. Ὁ Τρικούπης εἶχε ζήσει στὴν Ἀγγλία, εἶχε μελετήσει καὶ ἐκτιμήσει τοὺς ἀγγλικοὺς πολιτικοὺς θεσμοὺς καὶ εἰδικώτερα τὸ θαυμαστὸ δημιούργημα τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς, τὸ κοινοβουλευτικὸ πολίτευμα, ποὺ εἶχε καθιερωθῆ ἀπὸ τὸ 1832, ὅταν μὲ τὴν ἐκλογικὴ μεταρρύθμιση διευρύνθηκε σημαντικὰ τὸ ἐκλογικὸ σῶμα. Ἐξ ἄλλου, ὁ Τρικούπης εἶχε ἀγανακτήσει καὶ κυριολεκτικὰ ἀηδιάσει γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀνέβαιναν καὶ κατέβαιναν οἱ Κυβερνήσες μειοψηφίας στὴν πατρίδα μας, γιὰ τὶς ἐκλογικὲς ἐπεμβάσεις, καθὼς καὶ γιὰ τὴν κακοδιοίκηση τῆς Χώρας. Τὶς διαπιστώσεις ἔκαμε μὲ τὰ δύο αὐστηρὰ ἄρθρα του, ποὺ προκάλεσαν καὶ τὴν ποινικὴ δίωξή του, τὸ «Τίς πταίει;» (*Καιροὶ* 29 Ἰουνίου 1874) καὶ τὸ «Παρελθὸν καὶ ἐνεστὼς» (*Καιροὶ* 8 Ἰουλίου 1874). Στὰ ἄρθρα αὐτά, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τῆς πολιτικῆς ἀθλιότητος, περιέχονται καὶ ὑποδείξεις γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος.

Ὡς συνέπεια τῆς συγκλονιστικῆς ἐντυπώσεως, ποὺ προκάλεσαν τὰ ἄρθρα τοῦ Τρικούπη, θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθῇ ἡ πρόσκλησή του ἀπὸ τὸν Γεώργιο Α΄ νὰ σχηματίσῃ Κυβέρνηση τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1875, δηλ. ὕστερα ἀπὸ 10 μόλις μῆνες. Γιὰ τὴν Κυβέρνησή του αὐτὴ γράφει ὁ ἴδιος ὁ Τρικούπης (*Ὥρα* τῆς 16 Νοεμβρίου 1875) ὅτι ἐκπροσωποῦσε «ἰδέας κοινοβουλευτικὰς καὶ Κόμμα Συνταγματικόν». Ἡ πρώτη αὐτὴ ὀλιγόμηνη πρωθυπουργία του ἀποτελεῖ σταθμὸ στὴν ἱστορία τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν μας, διότι καθιερώνεται ὁ κοινοβουλευτισμὸς στὴν πατρίδα μας. Στὸν λόγο τοῦ Θρόνου τῆς 11 Αὐγούστου 1875, ποὺ εἶχε συντάξει ὡς Πρωθυπουργὸς ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, ἀναφέρεται ρητά: «Ἀπαιτῶν ὡς ἀπαραίτητον προσὸν τῶν καλουμένων παρ' ἐμοῦ εἰς τὴν Κυβέρνησιν τοῦ τόπου τὴν δεδηλωμένην πρὸς αὐτοὺς πλειοψηφίαν τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ἔθνους. Ἀπεκδέχομαι κ.λπ.». Ἡ ἀπάντησις τῆς Βουλῆς στὸν λόγο τοῦ Θρόνου τὴν 21 Ὀκτωβρίου 1875 ἐπιβεβαιώνει τὴν καθιέρωση.

Ἡ ἀρχὴ τῆς «δεδηλωμένης», ὅπως τὴν ἐσχεδίασε ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, περιελάμβανε: α) ὑποχρεωτικὴ πρόσκληση τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Κόμματος, ποὺ διαθέτει τὴ «δεδηλωμένη» πλειοψηφία τῆς Βουλῆς, γιὰ νὰ σχηματίσῃ Κυβέρνηση, β) ὑποχρέωση κάθε νέας Κυβερνήσεως νὰ ζητῇ τὴν ἐμπιστοσύνη τῆς Βουλῆς, γ) παραίτηση τῆς Κυβερνήσεως στὴν περίπτωση ποὺ θὰ ἔχανε τὴν ἐμπιστοσύνη της καὶ δ) διεξαγωγὴ τῶν ἐκλογῶν μόνο ἀπὸ Κυβέρνηση κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας ἢ ἀπὸ «ἄχρουν» Ὑπουργεῖο.

Ὁ Κοινοβουλευτισμὸς στὴν Ἑλλάδα δὲν ἐφαρμόσθηκε, ὅπως τὸν συνέλαβε, τὸν θέλησε καὶ τὸν διεκήρυξε ὁ Χαρίλαος Τρικούπης. Διαμορφώθηκε διὰ τῶν συνθηκῶν τοῦ πολιτεύματος, δηλαδὴ διὰ τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς καὶ τῶν δεσμευτικῶν συνηθειῶν. «Συνεπτύχθη», ὅπως λέγει ὁ Ἠλίας Ζέγγελης, «ἡ δεδηλωμένη καὶ περιωρίστηκε τὸ περιεχόμενο τοῦ Κοινοβουλευτισμοῦ, στὴν ὑποχρέωση

Φωτογραφία από την κηδεία του Χαρ. Τρικούπη στις 11 Απριλίου 1896. Η νεκρική πομπή διέρχεται από την οδό Κοραή. Συλλογή Κωνσταντίνου Τρικούπη.

τῆς Κυβερνήσεως νὰ ἀπολαμβάνῃ τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς καὶ νὰ παραιτῆται, ὅταν στερηθῇ τῆς ἐμπιστοσύνης». Πάντως τὸ ἐπίτευγμα αὐτὸ ἦταν μεγάλη θεσμικὴ πρόοδος. Ἔτσι ἐφαρμόσθηκε τὸ κοινοβουλευτικὸ πολίτευμα μὲ κάποιες ἐνδιάμεσες παραβιάσεις ἀπὸ τὸ 1875 ἕως τὸ 1927, ὁπότε, μὲ τὸ περιεχόμενο ποὺ εἶχε διαμορφωθῆ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ πρακτική, καθιερώθηκε μὲ συνταγματικὴ διάταξη (ἄρθρο 89). Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ρυθμίσθηκε ἡ κοινοβουλευτικὴ μορφὴ τοῦ πολιτεύματος καὶ ἀπὸ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1952 (ἄρθρο 78).

Σήμερα, ὅμως, μὲ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1975 καθιερώθηκε καὶ ἰσχύει ἡ ἀρχὴ τῆς «δεδηλωμένης», ὅπως εἶχε διακηρυχθῆ ἀπὸ τὸν Χαρίλαο Τρικούπη, ὡς πρὸς τὸν σχηματισμὸ τῆς Κυβερνήσεως μάλιστα μὲ πολὺ λεπτολόγο διατύπωση (ἄρθρο 37 παρ. 2-4), ποὺ περιέχει δεσμεύσεις τοῦ Ἀνωτάτου Ἄρχοντος, ἀλλὰ καὶ μὲ κάποιαν αὐξημένη πρωτοβουλία του ὡς πρὸς τὴν διάλυση τῆς Βουλῆς καὶ ὡς πρὸς τὴν Κυβέρνηση, ποὺ θὰ ἐνεργῇ τὶς ἐκλογές.

Τὴν ἀρχὴ τῆς «δεδηλωμένης» διηύρυνε ὁ Τρικούπης μὲ τὸν προεκλογικὸ λόγο του τῆς 26 Ἀπριλίου 1892, ἴσως γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν πρόσφατη τότε ἀπόλυση τοῦ Δεληγιάννη ἀπὸ τὸν Βασιλέα. Στὸ λόγο του ὁ Τρικούπης εἶπε σχετικά: «Δὲν ἀρκεῖ εἰς Κοινοβουλευτικὸν Κράτος Κυβέρνησις στηριζομένη ἐπὶ τῆς δεδηλωμένης πλειοψηφίας τῆς Βουλῆς. Χρήζει τὸ Κράτος καὶ Βουλῆς, στηριζομένης ἐπὶ τῆς δεδηλωμένης ἐμπιστοσύνης τοῦ λαοῦ».

Ὑπάρχουν, ὅμως, ἐκτὸς τῆς εἰσαγωγῆς τῆς «δεδηλωμένης», καὶ ἄλλες περιπτώσεις συμβολῆς τοῦ Χαριλάου Τρικούπη στὴν ἐμπέδωση τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν, ὅπως εἶναι ἡ διενέργεια πραγματικὰ ἐλευθέρων ἐκλογῶν, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὶς ἐκλογὲς τῆς 26 Μαΐου 1875, ἡ καθιέρωση τῆς εὐρείας περιφερείας (1885) γιὰ νὰ παταχθῇ ἡ μικροπολιτική, ἡ ἔξαρση τοῦ σημαντικοῦ ρόλου τῆς Ἀντιπολιτεύσεως γιὰ τὴν λειτουργία τοῦ πολιτεύματος, ποὺ τὴν ἐπρόβαλε μὲ τὸν προεκλογικὸ λόγο τῶν Πατρῶν τῆς 16 Μαρτίου 1872 καὶ ἀκόμη ἐμφαντικώτερα μὲ τὸν ἐπικήδειο λόγο του στὸν Ἀλέξανδρο Κουμουνδοῦρο τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1883, ἡ ἄσκηση τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἀπὸ τὸν ἴδιο μὲ συνείδηση ἀκεραίας εὐθύνης ἐνδεχομένου αὐριανοῦ

κυβερνήτη, ἡ προσπάθειά του νὰ δημιουργηθοῦν κόμματα ἀρχῶν, ἡ ἀναγνώριση τῆς ἀπόλυτης ἐλευθερίας τοῦ λόγου, ἡ καθιέρωση τῆς συμμετοχῆς τῆς μειοψηφίας στὴ σύνθεση τῶν Κοινοβουλευτικῶν Ἐπιτροπῶν, ἡ καταπολέμηση τοῦ κομματικοῦ φανατισμοῦ. Ἐπίσης ἡ ἄρνησή του νὰ δεχθῇ τὴν Κυβέρνηση πρὶν νὰ ἔχῃ τὴν «δεδηλωμένη» πλειοψηφία τῆς Βουλῆς σὲ δύο περιπτώσεις, δηλαδή: α) ὅταν τὸ 1885 κηρύχθηκε ὁ ἀποκλεισμός, παραιτήθηκε ὁ Δεληγιάννης καὶ τὸ Στέμμα ἐστράφη πρὸς αὐτὸν καὶ β) τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1892, ὅταν ὁ Βασιλεὺς ἀπέλυσε τὸν Δεληγιάννη καὶ τοῦ ἐπρότεινε νὰ σχηματίσῃ Κυβέρνηση, τέλος πολλοὶ λόγοι τοῦ Χαρίλαου Τρικούπη στὴ Βουλὴ ἢ ἔξω ἀπὸ τὴ Βουλή, δηλώσεις καὶ προκηρύξεις του, καθὼς καὶ ἄρθρα του ὑπὲρ τῶν ἐλευθέρων θεσμῶν κ.λπ.

Πολύτιμα κείμενα ἀναφερόμενα στοὺς θεσμοὺς εἶναι καὶ τὰ ἄρθρα τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, ποὺ δημοσιεύθηκαν στὴν ἐφημερίδα *Ὥρα*, ἡ ὁποία ἐξεδόθη τὸν Νοέμβριο τοῦ 1875 γιὰ νὰ στηρίξῃ «τὴν νέαν τάξιν πραγμάτων», ὅπως γράφει ὁ ἴδιος ὁ Τρικούπης, χαρακτηρίζοντας τὴν ἀρχόμενη ἀρθρογραφία του ὡς «συνδρομὴν εἰς τοὺς ἀγωνιζομένους τὸν ὑπὲρ παγιώσεως τῶν κοινοβουλευτικῶν τοῦ Ἔθνους θεσμῶν ἀγῶνα». (*Ὥρα*, τῆς 10 Νοεμβρίου 1875). Ἀπὸ τὴν ἔξοχη ἀρθρογραφία τοῦ κορυφαίου Ἕλληνος κοινοβουλευτικοῦ ἐδιάλεξα ὀλίγα βαρυσήμαντα σημεῖα. Τὴν 2 Ἰανουαρίου 1876 ἀναφέρεται εἰς τὰς «ἀρετὰς τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος καὶ τὸ συμφυὲς αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι». Στὸ ἴδιο ἄρθρο γράφει γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς «δεδηλωμένης»: «Ἡ ἀντικατάστασις τοῦ νέου συστήματος εἰς τὸ παλαιόν, ἐπῆλθεν ἄνευ ἐπαναστάσεως, ἀλλ' ἡ μεταβολὴ ἔχει χαρακτῆρα ριζικώτερον καὶ διαρκέστερον τῶν δι' ἐπαναστάσεων ἐπερχομένων». Τὴν Πρωτοχρονιὰ τοῦ 1876 χαρακτηρίζει τὴ θεσμικὴ ἀλλαγὴ καὶ τὴν διεξαγωγὴ ἐλευθέρων ἐκλογῶν ὡς «νέαν σχολήν», «τὴν σχολὴν τῆς 27 Ἀπριλίου», ἡ ὁποία δὲν εἶναι προσωπική, «εἶναι σχολὴ ἀρχῶν». Τὴν 14 Φεβρουαρίου 1876, ἀναφερόμενος στὴν ἀνάγκη τῆς ὑπάρξεως καὶ στὴν ἀποστολὴ τῶν πολιτικῶν Κομμάτων, γράφει: «Ἡ ἐν τοῖς Κόμμασιν ἐνέργεια εἶναι δημοσία λειτουργία, ὅπως καὶ ἡ ἐν τῇ Κυβερνήσει ὑπηρεσία» καὶ πάρα κάτω, «Συνταγματικὸν πολίτευμα ἄνευ κοινοβουλευτικῶν Κομμάτων διατελεῖ ἐν ἀναρχίᾳ. Χείρων δὲ τῆς ἐλλείψεως τῶν κοινοβουλευτικῶν Κομμάτων εἶναι ἡ ὕπαρξις τῶν προσωπικῶν Κομμάτων». Γιὰ νὰ συμπληρώσω τὴν σύντομη αὐτὴ ἀνάλυση μὲ μιὰ γενικώτερη τοποθέτηση τῶν πολιτικῶν πεποιθήσεων τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, εἶναι χρήσιμο νὰ παραθέσω μιὰ χαρακτηριστικὴ φράση ἀπὸ τὴν βιογραφία του, ποὺ ἔγραψε ὁ Δημήτριος Κακλαμάνος. «...Ὁ Τρικούπης ἐθεώρει ὅτι τὴν λαϊκὴν γνώμην, καὶ ἐσφαλμένην, δὲν ἀντικατέστησε τίποτε καλύτερον ἕως τώρα».

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, εἰλικρινὴς καὶ θαρραλέος ὅπως ἦτο, ὑπεδείκνυε πάντοτε καὶ πρὸς τὸ Στέμμα μὲ παρρησία τὰ καθήκοντά του. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ γνωστὰ ἄρθρα του, τοῦ ἔτους 1874, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἄρνησή του νὰ σχηματίσῃ Κυβέρνηση, ὅταν δὲν εἶχε τὴν πλειοψηφία τῆς Βουλῆς, θὰ μνημονεύσω καὶ δύο ἀκόμη περιστατικά: Ὅταν ἐκλήθη τὴν 25 Ἀπριλίου 1875 ἀπὸ τὸν Βασιλέα γιὰ νὰ σχηματίσῃ τὴν πρώτη Κυβέρνησή του, ἡ συνομιλία του ἦταν ἕνα μάθημα περὶ τοῦ «συνταγματικῶς ἄρχειν» καί, ὅταν τὴν 8 Ἰανουαρίου 1895 σημειώθηκε ἡ παράδοξη καὶ ἀντισυνταγματικὴ παρουσία καὶ ἀνάμιξη τοῦ Διαδόχου στὸ ἀντιφορολογικὸ συλλαλητήριο τοῦ Πεδίου τοῦ Ἄρεως, ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ἔσπευσε νὰ συγκαλέσῃ τὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιο, ἀμέσως μετὰ παρουσιάσθηκε στὸν Βασιλέα, τοῦ ὡμίλησε πολὺ αὐστηρὰ καὶ τελικὰ ὑπέβαλε τὴν παραίτηση τῆς Κυβερνήσεώς του.

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης πίστευε ὄχι μόνο στὴν ἀξία τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἐλευθέρων θεσμῶν, ἀλλὰ καὶ στὴν παιδευτικὴ δύναμή τους. Ἡ συμβολή του στὴν καθιέρωσή τους μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀσύγκριτη. Τὸ ὄνομά του θὰ παραμείνῃ γιὰ πάντα συνυφασμένο μὲ τοὺς ἐλεύθερους θεσμοὺς καὶ θὰ προκαλῇ τὸν θαυμασμὸ καὶ τὴν εὐγνωμοσύνη ὅλων ἐκείνων, ποὺ πιστεύουν στὴν ἀπόλυτη ὑπεροχή τους καὶ στὴν ἀνάγκη νὰ εἶναι ἀπεριόριστη ἡ διάρκειά τους.

Ἡ Κοινοβουλευτικὴ Δημοκρατία, τῆς ὁποίας ἐπεδίωξε τὴν εἰσαγωγὴ στὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὴν πιὸ ἀπόλυτη μορφή της ὁ Χαρίλαος Τρικούπης καὶ ὁπωσδήποτε ἐπέτυχε τὴν καθιέρωσή της, εἶναι ἡ πλέον ὁλοκληρωμένη, ἡ πλέον λογικὴ καὶ ἡ πλέον λαϊκὴ μορφὴ τῆς Πολιτικῆς Δημοκρατίας. Διότι προϋποθέτει κοινὴ προέλευση καὶ ἁρμονικὴ συνεργασία νομοθετικῆς καὶ ἐκτελεστικῆς λειτουργίας καὶ συνεχῆ παρουσία τῆς Βουλῆς, ποὺ μπορεῖ σὲ κάθε στιγμὴ νὰ ἐκφράζῃ τὴν γνώμη καὶ τὴν βούληση τοῦ λαοῦ, ἐπαγρυπνεῖ καὶ ἐλέγχει τὴν Κυβέρνηση.

Στὸ σχῆμα, ὅμως, τῆς Πολιτικῆς Δημοκρατίας δὲν προβάλλει ἀνάγλυφος ὁ παράγων τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης, δηλ. ἡ ἱκανοποιητικὴ ἀμοιβὴ τῆς ἐργασίας, ἡ συμμετοχή της στὸ ἐθνικὸ εἰσόδημα, στὸ ἀνώτατο ὅριο ἀντοχῆς τῆς οἰκονομίας, ἡ θεσμικὴ κατοχύρωσή της καὶ ἡ κοινωνικὴ ἀσφάλιση, ποὺ ἀποτελοῦν δίκαια αἰτήματα τῶν ἐργαζομένων, καθὼς καὶ ἡ κατάργηση τῆς ἐξαρτήσεως, ποὺ φαλκιδεύει καὶ νοθεύει τὴν πολιτικὴ ἐλευθερία, τὴν ὁποία ἔχει ἐν τούτοις ὡς σημαίαν της ἡ Πολιτικὴ Δημοκρατία.

Εὐτυχῶς τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα, καὶ εἰδικώτερα τὸ κοινοβουλευτικό, ἐπιτρέπουν ἄνετα ἐξελίξεις, εἶναι εὐπροσάρμοστα καὶ καθιστοῦν ἐφικτές,

κατὰ διαστήματα καὶ ἀνάλογα μὲ τὶς ἀντικειμενικὲς συνθῆκες, προσαρμογές, ὀλιγώτερον ἢ περισσότερο ριζικές, ὥστε ἡ Πολιτικὴ Δημοκρατία νὰ προχωρῇ πρὸς τὴν μορφὴ τῆς Κοινωνικῆς Δημοκρατίας μὲ παρεμβάσεις τοῦ Κράτους, ὑπεύθυνες, βέβαια, καὶ συνετές, καὶ βάσει ἀντικειμενικῶν κριτηρίων, ὥστε νὰ μὴν προκαλοῦν ἀνασφάλεια καὶ ἀνάσχεση τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητας καὶ πάντοτε χωρὶς θυσία τοῦ ἰδανικοῦ τῆς ἐλευθερίας, χωρὶς ἀναταραχή, κλυδωνισμοὺς καὶ θύματα.

Ἔτσι, ἂν στὴν πορεία τοῦ χρόνου καὶ ἰδίως στὸ ἀπώτερο μέλλον, ἤθελε κριθῇ ὡς ἀναγκαῖος καὶ ἐπωφελὴς κάποιος βαθύτερος κοινωνικὸς μετασχηματισμός, θὰ εὕρῃ καὶ αὐτὸς τὴ θέση του μέσα στὰ πλαίσια τοῦ δημοκρατικοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος, χωρὶς νὰ συντρέχῃ λόγος καταργήσεως ἢ ἀχρηστεύσεως τῆς πολιτειακῆς πρωτοβουλίας τοῦ Χαριλάου Τρικούπη.

Αὐτὸ σὲ ἀδρὲς γραμμὲς ὑπῆρξε τὸ μεγαλεπήβολο ἔργο τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, ὁ ὁποῖος διεκρίνετο γιὰ τὸ σθένος Του, τὴν μόρφωσή Του, τὴν ρητορική Του δύναμη, τὴν παιδεία Του, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀπόλυτη ἀκεραιότητα τοῦ χαρακτῆρος Του. Ἡ πολιτικὴ προσωπικότης του, ὅπως τὸ εἴπαμε ἤδη, ἐδέσποσε πραγματικὰ ἐπὶ 20 ὁλόκληρα χρόνια (1875-1895) στὸ πολιτικό μας στερέωμα, ἐσφράγισε τὴν ἐποχή του καὶ προκάλεσε τὴν καθολικὴ ἀναγνώριση ἐσωτερικῶς καὶ διεθνῶς. Διέθεσε ἐπίσης ἀπεριόριστο γόητρο μεταξὺ τῶν ἀλυτρώτων Ἑλλήνων, ποὺ τὸν θεωροῦσαν ὡς ἀρχηγὸ τοῦ Γένους, καθὼς καὶ στὶς ἑλληνικὲς παροικίες τοῦ Ἐξωτερικοῦ. Ἄλλοι τὸν παρωμοίαζαν μὲ τὸ Γλάδστωνα καὶ ἄλλοι τὸν ὠνόμαζαν Ἕλληνα Καβούρ. Ὑπῆρξαν καὶ ἐκεῖνοι ποὺ τὸν παραλλήλιζαν μὲ τὸν Βίσμαρκ ἢ τὸν παρωμοίαζαν μὲ τὸν Περικλῆ. Σύγχρονος συγγραφεὺς τῆς πολιτικῆς ἱστορίας μας γράφει ὅτι ὅσες πραγματοποιήσεις εἶχαν γίνει κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, δὲν εἶχαν γίνει κατὰ τὴν πεντηκονταετία ποὺ εἶχε προηγηθῇ καὶ κατὰ τὴν εἰκοσαετία ποὺ ἐπηκολούθησε.

Τὸ τέλος, ὅμως, τῆς σταδιοδρομίας καὶ τῆς ζωῆς του εἶναι ἀληθινὰ δραματικό. Στὶς 16 Ἀπριλίου 1895 τὸ Κόμμα του συντρίβεται στὶς ἐκλογές, ἀποτυγχάνει καὶ ὁ ἴδιος στὸ Μεσολόγγι. Οἱ ἀντίπαλοί του ἑορτάζουν τὴν νίκη τους μὲ ἀπίστευτη μικροπρέπεια καὶ μὲ μακάβριες ἐπινοήσεις. Ὁ ἴδιος τὴν 19 Ἀπριλίου 1895 δηλώνει μέσω τῆς φιλικῆς του ἐφημερίδος *Ἑωθινὴ* ὅτι ἀπέχει πλέον τῆς πολιτικῆς, εἴκοσι ἀκριβῶς χρόνια μετὰ τὴν πρώτη πρωθυπουργία του, καὶ τὴν 5 Μαΐου 1895, ἀφοῦ «ἐδιάλεξε ὡς συντρόφους του τὴν σιωπὴν καὶ τὴν ἐξορίαν», φεύγει γιὰ πάντα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, βαθειὰ ἀπογοητευμένος, τόσο ἀπὸ τὴν συμπεριφορὰ τοῦ Στέμματος πρὸς αὐτόν, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ ἀνατρεπτικὸ ἔργο τῶν ἀντιπάλων του, ποὺ τρεῖς φορὲς ἐγκρέμισαν ὅ,τι ἐκεῖνος εἶχε οἰκοδομήσει. Ὕστερα ἀπὸ ἕνα περίπου χρόνο, τὴν 30 Μαρτίου 1896, στὶς Κάννες ἀφήνει τὴν τελευταία του πνοή, σὲ ἡλικία μόλις 64 ἐτῶν, ὁ μεγάλος ἡγέτης, τὸν ὁποῖο εἶχε ἀποκαλέσει κάποτε ὁ Βλάσης Γαβριηλίδης «θύελλαν – ὁρμὴν – ἐπανάστασιν – ὀργανωτήν». Πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατό του ἐπρόλαβε νὰ διατυπώσῃ τὸ πικρὸ παράπονο, ποὺ καὶ σήμερα ἀκόμη προκαλεῖ εἰλικρινῆ συγκίνηση, «λυποῦμαι βαθύτατα ὅτι ἀποθνήσκω εἰς τὴν ξένην γῆν». Ἄσχετα ἂν ἦταν πλέον ἀργά, ἴσως νὰ μὴν εἶχε κἂν μάθη τὴν σχεδὸν παμψηφεὶ ἐπανεκλογήν του στὴν ἐπαρχία Βάλτου τὴν 17 Μαρτίου 1896, ποὺ ἦταν στὴν οὐσία προσκλητήριο τοῦ μεταμελημένου ἑλληνικοῦ λαοῦ πρὸς τὸν Μεγάλο ἀδικημένο.

Τὸ πένθιμο μήνυμα ἔφθασε στὰς Ἀθήνας, ὅταν ἑωρτάζετο ἡ νίκη τοῦ Ἕλληνος Μαραθωνοδρόμου κατὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες τοῦ 1896, καὶ γράφει τότε ὁ Γαβριηλίδης, συσχετίζοντας τὴ χαρὰ τοῦ θριάμβου μὲ τὴν θλίψη γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἀπώλεια, «καὶ τώρα ἂς σβεσθῶσι τὰ φῶτα τῆς ἑορτῆς, ἂς σιγήσουν αἱ φωναὶ τοῦ θριάμβου καὶ ἂς καταβιβασθῶσι αἱ σημαῖαι μεσίστιοι, πρὸς ἔνδειξιν τοῦ μεγάλου πένθους».

Ἡ κηδεία του ἔγινε κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν του χωρὶς ἐπισημότητα, μὲ πάνδημη ὅμως συμμετοχή, τὴν 11η Ἀπριλίου 1896 ἀπὸ τὸν Ναὸ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Ὁλόκληρη λαοθάλασσα, ὅπως ἔγραψε τότε ὁ τύπος, ἀκολούθησε τὴν κηδεία του. Ἡ *Ἀκρόπολις* τοῦ Γαβριηλίδη στὴν περιγραφή της προσέθετε τὰ ἑξῆς: «Καὶ ὁ θάνατός του ὁ τραγικὸς καὶ ἡ ἱστορία του ἡ ἡρωϊκὴ καὶ ἡ ἀποχή του ἡ εὐγενὴς καὶ ἡ σιωπή του ἡ ἱπποτικὴ ἐπιτείνουσι τὴν θλῖψιν».

Ὁ θάνατος τοῦ Τρικούπη προκάλεσε πανελλήνια καὶ παγκόσμια συγκίνηση. Οἱ μεγαλύτερες ἐφημερίδες τοῦ κόσμου δημοσιεύουν σκιαγραφίες, ἐξαίρουν τὸ ἔργο του. Ἐπιφανεῖς ξένοι πολιτικοὶ ἐγκωμιάζουν τὸν ἡγέτη ποὺ ἐξέλιπε καὶ συλλυποῦνται μὲ θερμὰ λόγια τὴν ἀδελφή του Σοφία. Ὁ BRYCE, ἄλλοτε ὑπουργὸς τῆς Κυβερνήσεως Γλάδστωνος, χαρακτηρίζει, σὲ συλλυπητήριο ἐπιστολή του, τὸν Τρικούπη ὡς «τὸν πρῶτον πολιτικὸν ἄνδρα της Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ ὡς ἕνα ἀπὸ τοὺς ἐλαχίστους πολιτικοὺς ἄνδρες τῆς Εὐρώπης» καὶ ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἄνθιμος γράφει ὅτι «τὸ ὄνομα αὐτοῦ ζήσεται εἰς γενεὰς γενεῶν». Ὁ Ἐμμανουὴλ Ρέπουλης γράφει θαυμάσιο ἄρθρο στὴν *Ἀκρόπολη* τῆς 3 Ἀπριλίου 1896, τὸ ὁποῖο καταλήγει μὲ τὰ ἑξῆς: «...Τὸ Ἔθνος... εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Τρικούπη ἀπώλεσε τὸν παγκοσμίου φήμης καὶ τιμῆς πολιτευτήν, οὗ ὁμοίους οὔτε εἶδεν, οὔτε φαίνεται ὅτι θὰ ἴδῃ ἡ παροῦσα τοὐλάχιστον γενεά». Ὁ Δ. Καλαποθάκης τὸν ὀνομάζει «ἥρωα ἐποποιΐας» καὶ ὕστερα ἀπὸ 14 χρόνια γράφει στὸ

Φωτογραφία από την κηδεία του Χαρ. Τρικούπη στις 11 Απριλίου 1896. Η νεκρική πομπή, την οποία παρακολουθεί πλήθος κόσμου, βρίσκεται στη λεωφόρο Πανεπιστημίου. Συλλογή Κωνσταντίνου Τρικούπη.

ος κό-

Ἐμπρός, τὶς 27 Φεβρουαρίου 1900 «Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ἦτο ἀνήρ, τοῦ ὁποίου ἐφάμιλλος ἐν τῇ πολιτικῇ τῆς Ἑλλάδος σταδιοδρομίᾳ δὲν θὰ γεννηθῇ πλέον διὰ πολὺν καιρόν». Τὰ ἴδια περίπου ἔγραφε ἡ *Νέα Ἡμέρα* καὶ προσέθετε ὅτι «ἔρρεπε πρὸς εὐγενῆ ἰδεώδη...» καὶ εἶχε πλασθῆ πρὸς μεγαλουργίαν». Ὁ Σουρῆς διαθέτει τὸ τάλαντό του γιὰ νὰ τιμᾷ καὶ νὰ δοξάζῃ τὸν Τρικούπη, ὅσο ζοῦσε, καὶ γιὰ νὰ θρηνῇ τὸν χαμό του, ὅταν πέθανε, ἀλλὰ καὶ σὲ κάθε ἐπέτειο τοῦ θανάτου, ὅσο ἐξεδίδετο ὁ *Ρωμηός*. Ἡ *Ἑστία* τῆς 31 Μαρτίου 1896 γράφει: «...τῆς ὀδύνης μάρτυς καὶ τῆς ἀγνωμοσύνης τῆς ἀγρίας τραγικὸν θῦμα... ὁ μέγας τῆς Ἑλλάδος Πολιτικός» καὶ τὸ *Ἄστυ* μεταξὺ ἄλλων καὶ ὅτι «πεσμένος ἐφαίνετο μεγαλύτερος». Ἡ *Ἑστία* πάλι, τὴν 30 Μαρτίου 1915, κατὰ τὴν 19η ἐπέτειο τοῦ θανάτου Του, γράφει μεταξὺ ἄλλων γιὰ τὸν Τρικούπη: «...πρότυπον Κυβερνήτου ἀποτελέσας, ἀλλὰ καὶ πρότυπον ἀντιπολιτεύσεως διατελέσας...», καὶ στὴ συνέχεια: «...ὑπῆρξεν ὁ Τρικούπης ὁ ἀληθὴς μορφωτὴς καὶ διαμορφωτὴς τοῦ κοινοβουλευτικοῦ παρ' ἡμῖν πολιτεύματος».

Στὰ δέκα χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Τρικούπη ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς ἀφιερώνει ἕνα ἐξαίρετο ποίημα, ἀντάξιο καὶ τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ ποιητῆ. Προηγουμένως τὸ 1900 εἶχε γράψει: «...ἔγινε εἴδωλο καὶ βδέλυγμα... Αὐτὸς πρόβαλε μὲ τὸ φοβερὸ παράστημα τῶν ἱστορικῶν ἡρώων». Ὕστερα ἀπὸ πολλὰ χρόνια ὁ Δημήτριος Κακλαμᾶνος τελειώνει τὴν σύντομη βιογραφία τοῦ Τρικούπη μὲ τοὺς ὡραίους στίχους ποὺ εἶχε γράψει ὁ Σαίξπηρ γιὰ τὸν Βροῦτο στὴν τραγωδία του «Ἰούλιος Καῖσαρ».

Τὴν 22 Ὀκτωβρίου 1914 ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος λέγει πρὸς τὴ Βουλή: «Ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἐπιθυμίαν πάντων, ὅπως ὁ ἀνδριὰς τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, ἀποτελέσαντος μίαν ἀπὸ τὰς μεγάλας μορφὰς τῆς Ἑλλάδος, στηθῇ εἰς τὸν περίβολον τῆς Βουλῆς» καὶ ἡ Βουλὴ τὸ ἀποφασίζει.

Ἡ Βουλὴ κατὰ τὴν 20ὴ ἐπέτειο (1916) ἀπευθύνει ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἀδελφή του Σοφία, γιὰ νὰ ἐκδηλώσῃ τὸν σεβασμό της πρὸς τὴν μνήμη τοῦ Χαριλάου Τρικούπη.

Δυστυχῶς, ὅμως, δὲν ἔλειψαν κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ θανάτου του πανάθλιες μικρότητες τῶν ἀντιπάλων του. Δὲν βρέθηκε ἕνα πολεμικὸ πλοῖο γιὰ νὰ μεταφέρῃ τὴν σορὸ Ἐκείνου, ποὺ ἀναδιωργάνωσε τὶς Ἔνοπλες Δυνάμεις καὶ προίκισε τὸν στόλο μὲ τρία θωρηκτά. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐφημερίδα *Πρωΐα*, ἡ προσκείμενη στὸν Δεληγιάννη, ἀνήγγειλε τὴν κηδεία τοῦ Μεγάλου Ἕλληνος στὰ «Κοινωνικὰ διάφορα» μὲ τὰ ἀκόλουθα ψυχρὰ λόγια: «Ἡ κηδεία τοῦ Χαριλάου Τρικούπη γενήσεται σήμερον, 2 μ.μ. ὥραν, καθ' ὃν τρόπον ἐκανόνισαν οἱ συγγενεῖς αὐτοῦ». Καὶ ἡ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων, ποὺ τὴν ἐλάμπρυνε μὲ τὴν συμμετοχή του καὶ μὲ τοὺς λόγους του, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξύψωσε ὡς θεσμό, ἀγνόησε τὸ θάνατο τοῦ Τρικούπη ἕως τὴν στιγμή, ποὺ ἦλθε γιὰ ἐπικύρωση ἡ ἐκλογή του στὴν ἐπαρχία Βάλτου. Ἀλλὰ καὶ τότε ὁ Πρόεδρος τῆς Βουλῆς ὄχι ἐκ πρωτοβουλίας του, ἀλλά, ἀφοῦ τὸν προκάλεσε φίλος τοῦ Τρικούπη, περιωρίσθηκε σὲ μιὰ πενιχρὴ νεκρολογία.

Θὰ τελειώσω, ἀγαπητοὶ συνάδελφοι, μὲ τὶς ὑποθῆκες τοῦ Χαριλάου Τρικούπη περὶ ἐθνικῆς αἰσιοδοξίας. Εἶπε κάποτε σὲ ὥρα κρίσεως, μιλώντας πρὸς τὸν λαὸ τῶν Ἀθηνῶν: «Ἐφ' ὅσον ἡ ἐθνικὴ ψυχὴ παραμένει ἄκαμπτος καὶ εἰς τὸ βάθος αὐτῆς ἀνθεῖ ἡ ἐλπίς, τίποτε δὲν ἐχάθη». Καὶ ἔχει μείνει ἱστορικὴ ἡ ἐπιγραμματικὴ φράση του: «Ἡ Ἑλλὰς θέλει νὰ ζήσῃ καὶ θὰ ζήσῃ», ποὺ τὴν εἶπε εἰσηγούμενος τὸν προϋπολογισμὸ τοῦ ἔτους 1886.

Ἡ φράση αὐτὴ περιέχει μιὰ ρωμαλέα διαπίστωση καὶ μιὰ αἰσιόδοξη προφητεία. Καθὼς ἡ μία συμπληρώνει τὴν ἄλλη, οἱ δύο μαζὶ ἐκφράζουν τὴν βαθειὰ πίστη τοῦ Χαριλάου Τρικούπη πρὸς τὸ μέλλον τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Στὰ χρόνια ποὺ πέρασαν, σ' ἐκεῖνα ποὺ ζοῦμε, ἀλλὰ καὶ στοὺς αἰῶνες ποὺ ἔρχονται, τὸ Γένος τῶν Ἑλλήνων ἐπαληθεύει κάθε ἡμέρα, ἀλλὰ ἰδίως στὶς κρίσιμες στιγμές, τὴν διαπίστωση τοῦ Τρικούπη καὶ θὰ καταξιώνῃ τὴν προφητεία Του ἕως τὰ ἀπώτερα σημεῖα τοῦ χρόνου, ποὺ μπορεῖ νὰ συλλάβῃ ἡ πιὸ τολμηρὴ πρόβλεψη, ἀκόμη καὶ ἡ φαντασία τῶν ἀνθρώπων.

Καὶ ἡ Ἑλλάς, ὅσες ἀντιξοότητες καὶ ἂν συναντήσῃ στὴν διαδρομὴ τοῦ χρόνου, ὅσες δυσκολίες κι ἂν χρειασθῇ νὰ ἀντιμετωπίσῃ, ἑνωμένη ἀπέναντι τῶν κινδύνων θὰ τὶς ὑπερνικήσῃ, γιατὶ «θέλει νὰ ζήσῃ καὶ θὰ ζήσῃ».

(Χειροκροτήματα ἐξ ὅλων τῶν πτερύγων).

ΠΡΟΕΔΡΟΣ (Δημήτριος Γ. Παπασπύρου). Ὁ κ. ὑπουργὸς Προεδρίας Κυβερνήσεως ἔχει τὸν λόγον.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ (ὑπ. Προεδρίας Κυβερνήσεως). Κύριοι συνάδελφοι, τὸ νὰ ὁμιλήσῃ κανεὶς διὰ τὸν Χαρίλαον Τρικούπην εἶναι ἔργον δυσχερέστατον, ὅταν μάλιστα δὲν ἔχει οὔτε τὴν φιλοσοφικὴν καὶ πολιτικὴν ἐμπειρίαν τοῦ προομιλήσαντος ἀξιοτίμου συναδέλφου μας, οὔτε τὰς ἰδικάς του γνώσεις. Δι' αὐτὸ δὲν πρόκειται νὰ ἀπασχολήσω τὴν Βουλὴν ἀνατρέχων, ὅπως ἀνέτρεξεν ὁ ἀξιότιμος συνάδελφός μας κύριος Καλλίας εἰς τὰς μεγάλας ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας προσέφερεν εἰς τὸ Ἔθνος ὁ Ἐθνικὸς αὐτὸς ἡγέτης.

Θὰ ἀρκεσθῶ –καὶ θὰ παρακαλέσω νὰ μὴ τὸ θεωρήσετε ὡς ἔλλειψιν σεβασμοῦ πρὸς αὐτὴν τὴν μεγάλη προσωπικότητα– εἰς μερικὰ παραδείγματα, εἰς μερικὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς του, τὰ ὁποῖα ἴσως εἶναι γνωστά, ἴσως εἶναι ἄγνωστα καὶ τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν τὸν ἄνδρα καὶ ποὺ τὰ συνέλεξα –ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω– περισσότερον ἀπὸ ἕνα πολύτιμον βοήθημα, ποὺ εἶναι μία ὡραιοτάτη ὁμιλία,

τὴν ὁποία ἔκανε τὸ 1966 ὁ ἀείμνηστος συνάδελφός μας εἰς τὴν Βουλὴν καὶ ἄλλοτε βουλευτὴς Μεσολογγίου Κωστάκης Πετρόπουλος.

Ὅταν ὁ Τρικούπης ἐσπούδαζεν εἰς τὸ Παρίσι, εἰς τὴν Γαλλίαν, κοντὰ εἰς ἕνα διάσημον καθηγητὴν τῆς ἐποχῆς καὶ ἔγινε γνωστὸς μὲ μίαν μελέτην, τὴν ὁποίαν ἔκανε διὰ τὸν γάμον καὶ τὴν προῖκα, ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν ὅλων τῶν Γάλλων νομικῶν τῆς ἐποχῆς καὶ ἐχαρακτηρίσθη ἀπὸ τότε ὡς ἕνα φαινόμενον νομικῆς μαθήσεως. Κατ' ἐξαίρεσιν δὲ σπανίαν προσελήφθη, μόλις ἀπεφοίτησεν ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον, ὡς εἷς τῶν γραμματέων τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου τῶν Παρισίων, τιμὴ ὅλως ἐξαιρετικὴ δι' αὐτόν, διὰ ἕνα νέον ἄνθρωπον καὶ μάλιστα ξένον. Καί, ὅταν ἔφευγε, διὰ νὰ μεταβῇ εἰς τὸ Λονδῖνον, ὅταν ἐπρόκειτο νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Γαλλίαν, ὁ Δικηγορικὸς Σύλλογος τῶν Παρισίων τοῦ παρέθεσε γεῦμα, τὸ ὁποῖον ἄφησε ἐποχὴν διὰ τὴν λαμπρότητα τῶν λόγων καὶ τῶν ἐπαίνων, οἱ ὁποῖοι ἐλέχθησαν ὑπὲρ τοῦ Χαριλάου Τρικούπη.

Ἀργότερον, ὅταν ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος, προσεπάθησε –ὅπως ἐμνημόνευσε ὁ ἀξιότιμος κύριος Καλλίας– νὰ ἀνατρέψῃ τὰ ἐρήμην τῆς Ἑλλάδος συμφωνηθέντα εἰς τὴν Συμφωνίαν τοῦ Λονδίνου, τὰ ὁποῖα προέβλεπον ναὶ μὲν τὴν προσάρτησιν τῶν Ἑπτανήσων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς οὐδετερότητος τῶν Νήσων καὶ τῆς κατεδαφίσεως τῶν ὀχυρωματικῶν ἔργων τῆς Κερκύρας, ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ἐπεσκέφθη τότε τὸν Πάλμερστον, ὁ ὁποῖος τοῦ εἶπε: «Ἀκοῦστε: Ἢ θὰ τὰ πάρετε, ὅπως σᾶς τὰ δίδομε ἢ θὰ τὰ ἀφήσετε. Δὲν παίρνει συζήτησιν οὔτε διαπραγμάτευσιν τὸ θέμα». Καὶ ὁ Χαρίλαος Τρικούπης τοῦ ἀπήντησε: «Δὲν ἦλθα νὰ ὑπογράψω συμφωνία, ἀλλὰ νὰ διαπραγματευθῶ». Καὶ μὲ τὴν ἐπιμονήν του, μὲ τὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας εἶχε, διότι ἔζησε ἐπὶ μακρὸν εἰς τὸ Λονδῖνον, ὅπου ἦτο πρέσβυς ὁ πατέρας του, κατώρθωσε νὰ παρακάμψῃ τὴν ἀντίδρασιν τὴν λυσσώδη τότε τῆς Αὐστρίας καὶ νὰ ἐπιτύχῃ βελτίωσιν τῶν ὅρων ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ὥστε νὰ περιορισθῇ ἡ οὐδετερότης τῶν Ἑπτανήσων μόνον εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ τοὺς Παξούς, ἡ δὲ κατεδάφισις τῶν ὀχυρωματικῶν ἔργων τῆς Κερκύρας νὰ περιορισθῇ εἰς ἕνα μικρὸν μόνον μέρος τῶν τειχῶν.

Ἀργότερον, ὅταν ἔγραψε τὰ περίφημα ἄρθρα του, τὰ ὁποῖα ἐμνημονεύθησαν ἤδη, «Τίς πταίει;» καὶ «Παρελθὸν καὶ ἐνεστώς», ὡς εἶναι γνωστόν, κατηγορήθη. Ὁ τότε Εἰσαγγελεὺς ἀπήγγειλε κατηγορίαν κατὰ τοῦ ἰδιοκτήτου τῆς ἐφημερίδος *Καιροὶ* καὶ ἐν συνεχείᾳ –διότι ἦτο ἀνώνυμον τὸ ἄρθρον– ὅταν ἀπεκαλύφθη ποῖος εἶναι, εὐθαρσῶς τὸ ὡμολόγησε, δὲν ἐδίστασεν οὔτε στιγμὴν νὰ ἀρνηθῇ τὴν ὑπογραφήν του καὶ τὴν πατρότητα τοῦ κειμένου καὶ προεφυλακίσθη. Τότε ἦτο προφυλακισμένος ἢ κατάδικος εἰς τὰς φυλακὰς τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἕνας γνωστὸς κακοποιὸς τῆς ἐποχῆς, τοῦ ὁποίου μοῦ διαφεύγει τὸ ὄνομα, ὁ ὁποῖος, ὅταν εἶδε ὅτι ὁ Τρικούπης τυγχάνει ἰδιαιτέρων μεταχειρίσεων –διότι δὲν ἐγνώριζε ποῖος ἦτο– εἰς τὰς φυλακάς, διετύπωσε παράπονον ὅτι ὑπάρχουν καὶ οἱ εὐνοούμενοι τοῦ Διευθυντοῦ τῶν φυλακῶν. Ὅταν, ὅμως, τοῦ ἐξηγήθη ποῖος εἶναι καὶ ἤκουσε τὸ ὄνομα, ὄχι μόνον μετέγνωσε διὰ τὸ παράπονον τὸ ὁποῖον διετύπωσεν, ἀλλὰ πολλαπλασίας ἠθέλησε νὰ προσφέρῃ ὑπηρεσίας πρὸς τὸν Τρικούπην καὶ ἔκαμε περίπου ὅ,τι ἔκαμε καὶ ὁ ληστὴς ἐπὶ τοῦ σταυροῦ καὶ εἶπε: «Μετὰ ἀδίκων δικάζονται καὶ οἱ δίκαιοι καὶ συνεισφέρουν μετ' αὐτῶν».

Εἶναι χαρακτηριστικαὶ δύο ἐκλογαὶ τοῦ Τρικούπη, αἱ ὁποῖαι ἴσως δὲν εἶναι τόσον γνωσταί, διὰ ὡρισμένα χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα ἔχουν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς τὸ Μεσολόγγι τότε ἔζη καὶ ἐπολιτεύετο τὸ ἐπίσης ἔνδοξον τέκνον τῆς ἱστορικῆς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου, ὁ Δεληγιώργης, ἀντίπαλος τοῦ Τρικούπη. Εἰς μίαν, ὅμως, ἐκλογὴν κατῆλθαν ἑνωμένοι. Ἀπεφάσισαν, ὑπὸ περιέργους συνθήκας, νὰ πολιτευθοῦν μαζί. Καὶ ἔγινε μία περίφημος διαδήλωσις εἰς τὴν πόλιν τοῦ Μεσολογγίου, προπορευομένων τῶν δύο ἀρχηγῶν καὶ ἑπομένων τῶν ὀπαδῶν των, οἱ ὁποῖοι ἔψαλλαν τὰ ἄσματα τόσον τοῦ Τρικουπικοῦ, ὅσον καὶ τοῦ Δεληγιωργικοῦ Κόμματος, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἀντίθετα μεταξύ των καὶ ὀλίγον ὕβριστικὰ εἰρωνικὰ τὸ ἕνα μὲ τὸ ἄλλο, ἀλλὰ ἐν πλήρει καὶ ἀγαθῇ συμπνοίᾳ ἐβάδισαν καὶ διέσχισαν ὅλην τὴν πόλιν.

Καὶ τὸ περίεργον εἰς αὐτὴν τὴν ἐκλογὴν εἶναι ὅτι, ὅταν ἠνοίχθησαν οἱ κάλπες, οἱ δύο Ἀρχηγοὶ ἔλαβαν ἀκριβῶς τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν ψήφων, τρεῖς χιλιάδες πεντακόσιες τόσες ψήφους ὁ καθένας. Αὐτὸ ἀποδεικνύει ὄχι βεβαίως κάποια νοθεία, ἀλλὰ ἀποδεικνύει τὴν πίστιν καὶ τὴν πειθαρχικὴν ὑπακοὴν τῶν ὀπαδῶν εἰς τὰ κελεύσματα τῶν Ἡγετῶν των. Ὅμως, ἴσως αὐτὸ διηυκολύνετο καὶ ἀπὸ τὸ ἐκλογικὸν σύστημα, ποὺ ἴσχυε τότε, τοῦ σφαιριδίου. Τὸ σύστημα αὐτό, ὡς γνωστόν, προϋπόθετε ὅτι κάθε ὑποψήφιος ἔχει τὴν ἰδικήν του κάλπην. Σὲ κάθε κάλπη ἐστέκετο ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ ὑποψηφίου, ὁ ὁποῖος, ἐὰν ἦτο ἱκανός, κατώρθωνε νὰ ἀποσπάσῃ, ἀπὸ τὸν ψηφοφόρον τὸ σφαιρίδιον καὶ νὰ τὸ ρίξῃ ἐκεῖνος εἰς τὸ διαμέρισμα τῶν ἄσπρων, διὰ νὰ εἶναι βέβαιος ὅτι ἡ ψῆφος πέφτει ἐκεῖ ποὺ πρέπει νὰ πέσῃ.

Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι μὴ ὑπαρχούσης τότε ἀντιδικίας μεταξὺ τῶν μεγάλων τότε πολιτικῶν, κατώρθωσαν νὰ ἀποσπάσουν ἀπὸ ὅλους –ἢ ἠθελημένως παρεδίδοντο– ὅλας τὰς ψήφους. Καὶ ἔτσι ἰσοψήφισαν οἱ δύο Ἀρχηγοί, διὰ νὰ μὴ φαίνεται ὅτι ὑπερέβη κάποιος τὸν ἄλλον οὔτε κατὰ μίαν ψῆφον.

Εἰς δὲ τὴν πράγματι τραγικὴν τελευταίαν ἐκλογήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔχασεν ὁ Τρικούπης, ἴσως δὲν εἶναι γνωστὸν ὅτι ἔχασε διὰ δύο ψήφους. Ὑπε-

λείφθη τοῦ Γουλιμῆ κατὰ δύο ψήφους, ὁ ὁποῖος ἦτο ἄλλοτε ἰδικός του ὀπαδὸς καὶ κομματάρχης καὶ τὸν παρέσυραν μὲ ὑποσχέσεις εἰς τὴν τελευταίαν ἐκλογήν. Ἐγκατέλειψε τὸν Τρικούπην καὶ ἐπολιτεύθη μὲ τὸν Δεληγιώργην, ἐνῶ ὁ Τρικούπης ἐπῆρε τότε ὡς δεύτερον τὸν Μακρῆν.

Μετὰ τὴν ἀναγγελίαν τοῦ ἀποτελέσματος αὐτοῦ, ὅλοι ἀνεζήτουν νὰ εὕρουν τοὺς ὑπαιτίους αὐτῆς τῆς ἐκλογικῆς ἥττης. Καὶ ἄλλος ἀνεζήτει τὸν ὑπαίτιον εἰς ἕνα κομματάρχην τῆς περιοχῆς, ὀνόματι Γούλαν, ὁ ὁποῖος δὲν ἔστειλεν εἰς τὴν Ποταμούλα τὰ σφάγια, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ στέλλωνται πάντοτε, διὰ νὰ κατέρχωνται οἱ ἐν Ποταμούλα νὰ ψηφίσουν. Καί, ἀφοῦ δὲν ἔστειλε τὰ ὑπεσχημένα σφάγια, δὲν κατέβηκαν οἱ Τρικουπικοὶ ἀπὸ τὴν Ποταμούλα νὰ ψηφίσουν καὶ ἐχάθησαν πολλαὶ περισσότεραι τῶν δύο ψήφων.

Ἄλλος διηγεῖτο ὅτι κάποιος, ὁ ὁποῖος ἐδούλευε στὰ διβάρια τῆς λιμνοθάλασσας τοῦ Μεσολογγίου καὶ ὁ ὁποῖος ἦτο φανατικώτατος ὀπαδὸς τοῦ Τρικούπη, παρεσύρθη ἀπὸ ἕναν ἀντίπαλον τοῦ Τρικούπη κουρέα, ὁ ὁποῖος τὸν ἐξύριζε δὲν ξέρω ἐπὶ πόσες ὧρες καὶ μὲ τὴν φλυαρίαν του τὸν παρεκράτησεν εἰς τὸ κατάστημα, ὥστε τελικῶς κατώρθωσε νὰ τὸν ἐμποδίσῃ νὰ ψηφίσῃ. Ἔτσι μία ἀπὸ τὶς ψήφους ποὺ ἐχάθησαν ἦτο αὐτὴ τοῦ φανατικοῦ ὀπαδοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν κατώρθωσε νὰ ψηφίσῃ.

Καὶ πολλοὶ ἄλλοι δὲν ἐψήφισαν ἀπὸ τὴν βίαν, ἡ ὁποία ἠσκήθη καὶ ἀπὸ τὰ ἐμπόδια τὰ ὁποῖα προεβλήθησαν ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Τρικούπη. Τότε δὲν ὑπῆρχαν ταυτότητες ἀστυνομικὲς καὶ ἄλλες διὰ τὴν ἀπόδειξιν τοῦ ἐπαγγέλματος ἢ τῆς ἰδιότητος οἱουδήποτε ψηφοφόρου καὶ ἀπηγορεύετο εἰς τοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους νὰ μεταβοῦν εἰς τὴν περιοχήν των διὰ νὰ ψηφίσουν. Ὑπῆρχε λοιπὸν κάποιο φυλάκιο, τὸ ὁποῖον εἶχε ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν εἴσοδον τῆς Αἰτωλοακαρνανίας καὶ δι' ὅλους τοὺς προσερχομένους νὰ ψηφίσουν εἰς τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν, ἐβεβαίωναν οἱ ἐκεῖ προσέχοντες τὰ πράγματα ὅτι εἶναι τάχα δημόσιοι ὑπάλληλοι καὶ τοὺς ἀπέκλειον μὲ τὴν ἰδικήν των διαβεβαίωσιν ἀπὸ τὴν ψηφοφορίαν, ἐνῶ οἱ περισσότεροι δὲν ἦσαν δημόσιοι ὑπάλληλοι καὶ ἐδικαιοῦντο νὰ ψηφίσουν, ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποδείξουν τὴν ἰδιότητά των. Εἶναι καὶ τοῦτο χαρακτηριστικὸν τῶν ἠθῶν τῆς ἐποχῆς.

Σχετικῶς μὲ τὰ ἤθη ἀναφέρεται καὶ ἕνα ἄλλο περιστατικόν. Ὅταν ὁ Τρικούπης ἐπῆγεν εἰς τὸ Μεσολόγγι, ἀντιπολιτευόμενος τότε καὶ χωρὶς νὰ ἔχῃ ἐκλεγῆ βουλευτής, ἐδέχθη εἰς ἔνδειξιν τιμῆς τὴν ἐπίσκεψιν ὅλων τῶν Ἀξιωματικῶν τῆς Φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν τότε στρατηγὸν καὶ ἀρχηγὸν τῆς Φρουρᾶς Καραϊσκάκην, υἱὸν τοῦ ἥρωος τῆς Ἐπαναστάσεως, Γεωργίου Καραϊσκάκη. Ὅταν ἐπληροφορήθη ἡ Κυβέρνησις αὐτὴν τὴν πρᾶξιν τῶν Ἀξιωματικῶν τοῦ Μεσολογγίου, τοὺς κάλεσε τηλεγραφικῶς εἰς ἀπολογίαν καὶ ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν Καραϊσκάκην νὰ ἀναφέρῃ τὰ ὀνόματα. Ὁ Καραϊσκάκης ἀπήντησεν ἐπιγραμματικὰ καὶ λιτὰ ὅτι τὸν ἐχαιρέτησαν ὅλοι οἱ Ἀξιωματικοί, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ὑπογράφοντος. Καὶ εἶπεν ὁ Καραϊσκάκης, θαρραλέως ἀπαντῶν, ὅτι ἠσθάνθη ὡς ὑποχρέωσιν αὐτὸς καὶ οἱ Ἀξιωματικοὶ τῆς Φρουρᾶς του νὰ ὑποβάλουν τὰ σέβη των εἰς αὐτὴν τὴν προσωπικότητα, ἡ ὁποία τιμοῦσε τὸν τόπον καὶ τὸ Μεσολόγγι, τὴν γενέτειράν του.

Κύριοι συνάδελφοι, ἐπροτίμησα νὰ εἴπω αὐτὰ τὰ περιστατικά, διότι θὰ ἦτο θρασύτης ἐκ μέρους μου νὰ ἐπιχειρήσω, μετὰ τὴν ὁμιλίαν τοῦ κ. Καλλία, νὰ ἀναπτύξω τὸ τόσο γνωστὸν εἰς ὅλους μας ἔργον τοῦ Χαριλάου Τρικούπη. Θὰ ἀρκεσθῶ νὰ προσθέσω ὅτι ὅταν ἐκατηγορήθη, ὅπως εἴπατε, δι' ἀπιστίαν καὶ ἐπροτάθη ἡ παραπομπή του εἰς τὸ Δικαστήριον, ἀπέκρουσε τὴν κατηγορίαν μόνος του, μὲ μίαν σπουδαίαν ἀγόρευσιν, ἡ ὁποία ὄχι μόνον ἐντυπωσίασε, ἀλλὰ καὶ καταπτόησε τοὺς ἀντιπάλους του, καὶ ἐνῶ πράγματι ἀρχικῶς καὶ ὁ τότε Πρωθυπουργὸς εἶχε προτείνει τὴν παραπομπήν του, τελικῶς ἡ Κυβέρνησις δὲν ἐτόλμησε νὰ υἱοθετήσῃ τὸ κατηγορητήριον, τὸ ὁποῖον εἶχε προταθῆ ἀπὸ ἕνα πληρεξούσιον ἐξ Ἀχαΐας, καὶ ἀπέσχε νὰ ψηφίσῃ ὑπὲρ τῆς προτάσεως, διότι ἡ ἀγόρευσίς του ἦτο πειστικὴ καὶ πλήρης, ἄλλωστε εἶχε τόσα ὑπὲρ αὐτοῦ ἀληθῆ ἐπιχειρήματα, ποὺ ὄχι μόνον ἔπεισε, ἀλλὰ καὶ ἐπτόησε κυριολεκτικῶς τοὺς ἀντιπάλους του.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Χαρίλαος Τρικούπης: θεμελιωτὴς τῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν εἰς τὴν χώραν μας, διορατικὸς πολιτικός, ἐξέχων διπλωμάτης, ὁραματιστὴς τοῦ Ἑλληνικοῦ μέλλοντος, θεμελιωτὴς τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος, δεινὸς οἰκονομολόγος καὶ ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος ἐφρόντισε διὰ τὴν συγκρότησιν ἐθνικοῦ στρατοῦ καὶ στόλου καί, ὅμως, ἔγινε ἀντικείμενο καταδημαγωγήσεως ἐκ μέρους τῶν ἀντιπάλων του.

Ὅταν ἔπειθε τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν καὶ ἐλάμβανε τὴν ψῆφον του καὶ προσεπάθη νὰ ἀνορθώσῃ τὰ οἰκονομικὰ τοῦ τόπου, δὲν εἶχε ἄλλην καταφυγὴν εἰς αὐτὴν τὴν οἰκονομικὴν δυσχέρειαν, παρὰ νὰ ἐπιβάλλῃ φόρους. Βεβαίως, κατήργησε τὴν «δεκάτην ἐπὶ τοῦ σίτου», τὸν περίφημο τότε φόρον, ἀλλὰ ἐπέβαλε ἄλλας φορολογίας, διότι ἦτο ἀνάγκη νὰ ὑπάρξουν ἔσοδα ὑπὲρ τοῦ Κράτους. Ἀμέσως τότε οἱ δημαγωγοῦντες ἀντίπαλοί του κατώρθωναν καὶ ἔπειθαν τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν καὶ τὸν κατέβαζαν σὲ διαδηλώσεις μὲ σύνθημα: «Κάτω οἱ φόροι». Καὶ μὲ τὴν συνθηματολογίαν αὐτήν, ὁ πρὸ ὀλίγου χρόνου νικητὴς τῶν ἐκλογῶν, ἐγένετο ἀντικείμενον σφοδροτάτης κριτικῆς ἐκ μέρους καὶ τῶν ἄλλοτε ὀπαδῶν του.

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, ὁ ἔξοχος αὐτὸς Ἕλλην,

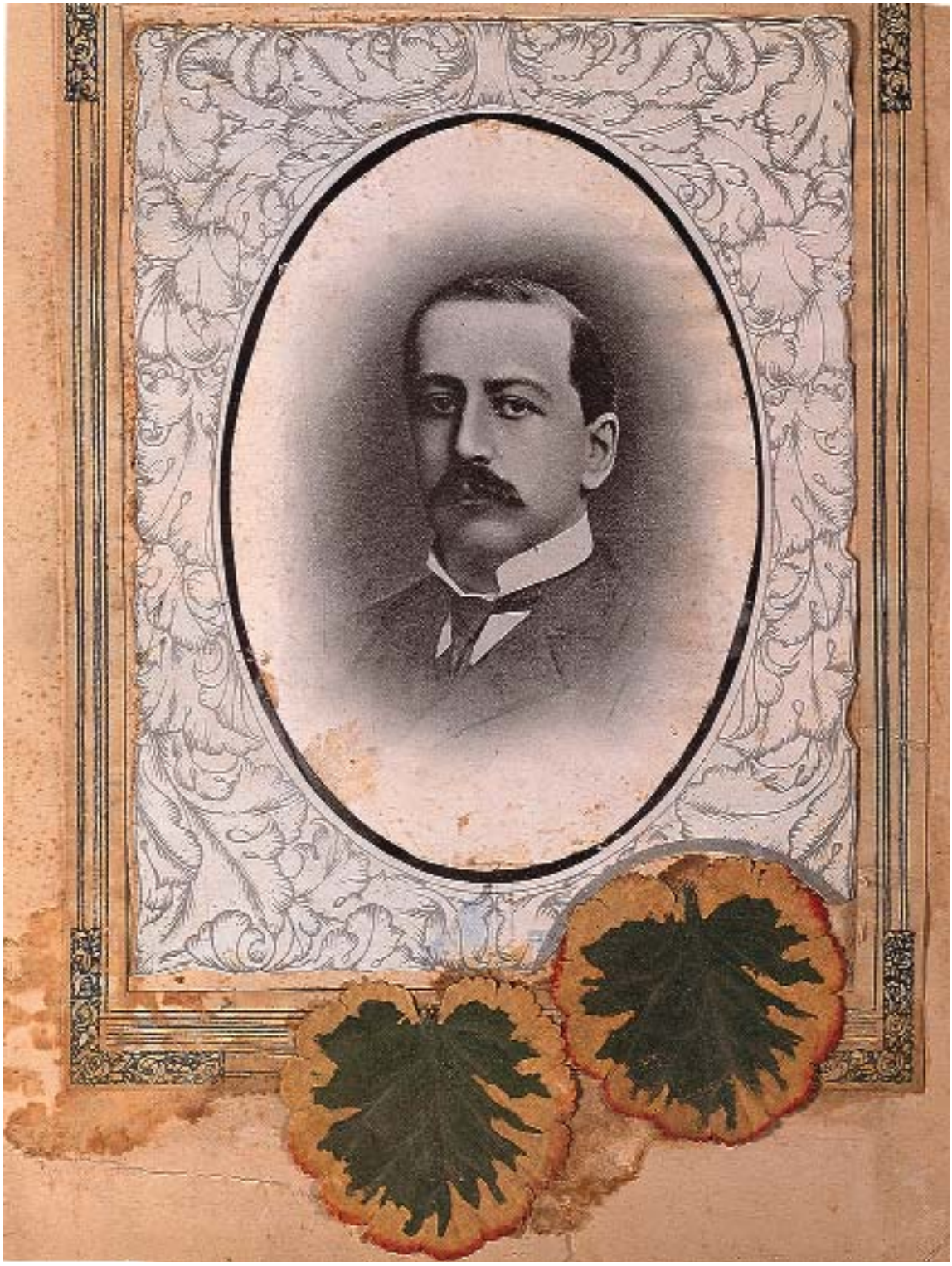

Χαρίλαος Τρικούπης, 1885. Φωτογραφία . Πλαίσιο και διακόσμηση της Σοφίας Τρικούπη. Συλλογή Κωνσταντίνου Τρικούπη.

ὁ ἐθνικὸς ἡγέτης, ὁ ἀναμφισβήτητος δημοκράτης, θὰ ἐμπνέῃ πάντοτε τὶς καρδιὲς καὶ τὶς ψυχὲς ὅλων ἐκείνων καὶ πιστεύω ὅτι εἶναι πολλοί, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ποὺ πιστεύουν στὶς ὑψηλὲς ἰδέες τῆς Πατρίδος, τῆς Ἐλευθερίας καὶ τῆς Κοινοβουλευτικῆς Δημοκρατίας. (Χειροκροτήματα ἐκ τῆς πτέρυγος τῆς Συμπολιτεύσεως).

ΠΡΟΕΔΡΟΣ (Δημήτριος Γ. Παπασπύρου). Ὁ κύριος Ἀλευρᾶς ἔχει τὸν λόγον, ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ ΠΑ.ΣΟ.Κ.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΛΕΥΡΑΣ. Κύριε Πρόεδρε, πρέπει νὰ συγχαρῶ καὶ τὸ Προεδρεῖο καὶ ἐκείνους, ποὺ εἶχαν τὴν πρωτοβουλία τῆς πρότασης γιὰ νὰ ὁρισθεῖ τὸ σημερινὸ πολιτικὸ μνημόσυνο. Ἀτυχῶς τὴν ὥρα τῆς ἀπόφασης ἐκείνης δὲν παριστάμην στὴν Αἴθουσα, γιατὶ νομίζω ὅτι πέραν τοῦ ὀρθοῦ ἔγινε καὶ κάποια σοβαρὴ παράλειψη. Ἔπρεπε, μετὰ τὸν Χαρίλαο Τρικούπη, νὰ ὁρισθεῖ κάποια μέρα, γιὰ νὰ τιμηθεῖ ἡ μνήμη τοῦ ἐπίσης μεγάλου ἐθνικοῦ ἄνδρα, τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου. Ἄλλωστε, ἀπ' ὅ,τι εἴχαμε ὅλοι τὴν τύχη νὰ ἀκούσουμε ἀπὸ τὸν κύριο Καλλία, ὑπάρχουν πολλὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ζωῆς τῶν δύο μεγάλων ἀνδρῶν. Τῆς πολιτικῆς τους σταδιοδρομίας, τοῦ μεγάλου τους ἔργου, ἀλλὰ καὶ τῆς παράλληλης πολιτικῆς ἀγριότητας τῶν ἀντιπάλων τους.

Παρηκολούθησα μὲ ἰδιαίτερη προσοχὴ τὸ κατηγορητήριο ποὺ οἱ ἀντίπαλοί του ἔστησαν ἐναντίον τοῦ Χαριλάου Τρικούπη γιὰ ἀπιστία. Θέλησαν νὰ τὸν παραδώσουν, αὐτὸν ποὺ τόσα ἔπραξε γιὰ τὴν Ἑλλάδα, στὴν κοινὴ περιφρόνηση.

Κάτι ἀνάλογο ἢ τὸ ἴδιο φοβερὸ συνέβη καὶ μὲ τὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο. Οἱ τυφλοὶ καὶ φανατισμένοι ἀντίπαλοί του, ἀντὶ μνημείου δόξας καὶ ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης, τοῦ ἔστησαν ἀπαίσιους σωροὺς ἀπὸ πέτρες ἀναθέματος. Τὸ τέλος τοῦ Χαριλάου Τρικούπη εἶναι ἐπίσης σχεδὸν ὅμοιο μὲ τὸ τέλος τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου. Καὶ ἐκεῖνος τὴν τελευταίαν του πνοή, ὅπως καὶ ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, τὴν παρέδωσε στὴν ξένη.

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ὑπῆρξε ἀναμφισβήτητα ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες φυσιογνωμίες τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτικοῦ βίου κατὰ τὸν ἕνα καὶ μισὸ αἰώνα, ποὺ ὑπάρχει ἡ Ἐθνική μας Ἐπικράτεια.

Δὲν θὰ πρέπει νὰ προσθέσω τίποτα στὰ ὅσα ἐξαίρετα ἐλέχθησαν γιὰ τὸν Χαρίλαο Τρικούπη, γιατὶ κάθε προσθήκη νομίζω ὅτι θὰ χαλάσει τὴν ὡραία παρουσία, ποὺ ἔχει ὁ Χαρίλαος Τρικούπης στὴν ἱστορικὴ μνήμη τῶν Ἑλλήνων.

Θὰ ἀπομονώσω μόνον δύο-τρία χαρακτηριστικὰ καὶ θετικὰ ἀπὸ τὰ πολλὰ προοδευτικὰ στοιχεῖα τῆς πολιτικῆς του δραστηριότητας, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ μείνουν σὲ μᾶς, σὰν ἰδιαίτερες ὑποθῆκες, πολιτικὲς καὶ ἠθικές.

Ὑπῆρξε πατέρας πράγματι καὶ θεμελιωτὴς τοῦ ἐλεύθερου Κοινοβουλευτισμοῦ ὁ Χαρίλαος Τρικούπης μὲ τὴν ζωντανὴ ἀκόμη καὶ ἀναλλοίωτη ἀρχὴ τῆς «δεδηλωμένης». Εἶναι ἡ πρωτογενὴς ἔκφραση αὐτοῦ, ποὺ σήμερα καλοῦμε λαϊκὴ κυριαρχία. Εἶναι ὁ πρῶτος ἐκφραστὴς αὐτοῦ τοῦ μεγάλου νοήματος τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας.

Ὅπως ἐλέχθη καὶ ἀπὸ προηγούμενους συναδέλφους, τὴν πολιτικὴ ποὺ ἄσκησε ὁ Χαρίλαος Τρικούπης γιὰ λογαριασμὸ τῆς Ἑλλάδας τὴν χαρακτηρίζει ἐθνικὴ ἀξιοπρέπεια. Καὶ ἔχω διαβάσει σὲ κάποια ἀπὸ τὰ πολλὰ ἱστορικὰ ἔργα, ποὺ ἀναφέρονται στὸν Τρικούπη ὅτι μετὰ τὶς ἐκλογὲς τοῦ 1886 τὸ κῦρος τοῦ Χαρίλαου Τρικούπη εὑρέθη μεγάλο μπροστὰ στὸν Ἑλληνικὸ λαό, γιατὶ ἀντέταξε αὐτὴ τὴν ἐθνικὴ ἀξιοπρέπεια, αὐτὴ τὴν ὑπερήφανη πολιτική, ὅπως ἐμνημόνευσε καὶ ὁ ἀποψινὸς κύριος ὁμιλητής, ὁ ἀξιότιμος κύριος Καλλίας.

Ἐθνικὴ ἀξιοπρέπεια ἢ ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία καὶ λαϊκὴ κυριαρχία! Εἶναι πραγματικὰ τὰ δόγματα τὰ ὁποῖα ἀπαιτοῦν οἱ σημερινοὶ καιροὶ καὶ πρῶτος τὰ κήρυξε καὶ τὰ θεμελίωσε ὁ Χαρίλαος Τρικούπης.

Προσωπικά, κύριε Πρόεδρε, θὰ μποροῦσα νὰ πῶ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία ἀπὸ τῆς Ἐθνικῆς μας Ἀπελευθερώσεως ἔχει 4 μεγάλες ἐποχές.

Ἡ πρώτη εἶναι τὸ 1821. Ὁ Ἑλληνικὸς λαός, σπάζοντας ὅλους τοὺς λογικοὺς συσχετισμοὺς καὶ στηριγμένος μόνο στὴν πίστη καὶ τὸν ἐνθουσιασμό, κατέκτησε τὴν ἐθνική του ἐλευθερία.

Ἡ δεύτερη περίοδος, ἡ δεύτερη ἐποχή, ἄνετα μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἡ ἐποχὴ τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, ἡ ἐποχὴ τῆς καθιερώσεως τοῦ ἐλεύθερου κοινοβουλευτισμοῦ καὶ τῆς ἐθνικῆς ἀξιοπρέπειας.

Ἡ τρίτη ἐποχή εἶναι ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου.

Ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ὁ γίγαντας αὐτὸς τῆς πολιτικῆς ζωῆς ἐδημιούργησε καὶ ὁριοθέτησε τὰ φυσικὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδος.

Καὶ ἡ τέταρτη ἐποχή εἶναι ἡ ἐποχὴ ἡ σημερινή, ποὺ ἕνας Τιτάνας ὁδηγεῖ τὸν ἑλληνισμὸ στὰ εἰρηνικὰ καὶ κοινωνικὰ πεπρωμένα του. Ἕνας, ποὺ ὁδηγεῖ τὴν Χώρα στὴν κατάκτηση ἐκείνων ποὺ ἀπαιτοῦν οἱ σύγχρονοι καιροί, καὶ αὐτὸς ὁ Τιτάνας εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Ἑλληνικὸς λαός.

Σήμερα στὴν Βίβλο τιμῆς ποὺ ἀνοίγει τὸ Ἑλληνικὸ Κοινοβούλιο γιὰ τὸν Χαρίλαο Τρικούπη, τὸ ΠΑ.ΣΟ.Κ προσέρχεται γιὰ νὰ προσεπικυρώσει τὴν ἱστορικὴ μνήμη, τὴ μεγάλη καὶ ξεχωριστὴ πολιτικὴ ἀξία τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, γιατὶ ὑπῆρξε, ὅπως προεῖπα, ὁ πρόδρομος τῶν ἐλευθέρων θεσμῶν, ὁ κῆρυξ τῆς Ἑλληνικῆς κυριαρχίας καὶ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας. Αὐτὰ τὰ μεγάλα παραδείγματα καὶ τὰ κηρύγματα τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, μεταφρασμένα στὴ σύγχρονη ἀντίληψη καὶ στοὺς σημερινοὺς καιρούς, δηλοῦμε ὅτι θὰ καθοδηγοῦν τὰ βήματά μας καὶ τὴν πολιτική μας. (Χειροκροτήματα ἐκ τῆς πτέρυγος τοῦ ΠΑ.ΣΟ.Κ).

ΠΡΟΕΔΡΟΣ (Δημήτριος Γ. Παπασπύρου). Ὁ ἀρχηγὸς τῆς ΕΔΗΚ, κ. Ἰωάννης Ζίγδης, ἔχει τὸν λόγον.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΖΙΓΔΗΣ (᾽Αρχηγὸς τῆς ΕΔΗΚ). Προσέρχομαι μὲ δέος, κ. Πρόεδρε, ἐξ ὀνόματος τῆς Ἑνώσεως Δημοκρατικοῦ Κέντρου νὰ ἀποτίσω τὸν ὀφειλόμενο φόρο τιμῆς σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες φυσιογνωμίες τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος.

Δύο ὑπῆρξαν οἱ μεγάλοι Ἕλληνες πολιτικοὶ στὸν 19ο αἰῶνα. Ὁ πρῶτος ἦταν ὁ Κυβερνήτης ᾽Ιωάννης Καποδίστριας καὶ ὁ δεύτερος ἦταν ὁ Πρωθυπουργὸς Χαρίλαος Τρικούπης.

Ὁ ᾽Ιωάννης Καποδίστριας ἦταν ἐκφραστὴς τοῦ φωτισμένου δεσποτισμοῦ τῆς ἐποχῆς του. Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ἦταν ὁ ἐκφραστὴς τοῦ φιλελεύθερου κοινοβουλευτισμοῦ, ἐπίσης τῆς ἐποχῆς του. Καὶ οἱ δύο ἐργάστηκαν, ἐμόχθησαν γιὰ νὰ φτιάξουν τὸ σύγχρονο Ἑλληνικὸ Κράτος. Καὶ οἱ δύο προσέφεραν ἀνεκτίμητες ὑπηρεσίες. Ὑπῆρξαν μοναδικοί.

Τὸν πρῶτο τὸν δολοφόνησαν, τὸν ἄλλον τὸν ἔστειλαν στὴν ξενητειὰ νὰ πεθάνει μὲ πικρία. Στὸν 20ὸν αἰῶνα τὸ ἴδιο συνέβη μὲ τὸν ᾽Ελευθέριο Βενιζέλο. ᾽Αφοῦ τὸν ἀναθεμάτισαν, ἀφοῦ δύο φορὲς τὸν κυνήγησαν νὰ τὸν σκοτώσουν, τὸν ἔστειλαν νὰ πεθάνει στὴν ξενητειά! «᾽Ιερουσαλήμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας»!...

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ὑπῆρξε ἡ ἐνσωμάτωση τῆς ἀτομικῆς ἀρετῆς τοῦ πολιτικοῦ.

Δὲν ἔχει δεύτερον στὸ θέμα αὐτὸ ἡ Ἑλλάδα. Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ὑπῆρξε ὁ πρῶτος Εὐρωπαῖος Ἕλληνας πολιτικός. Ξέφυγε ἀπὸ τὴ νοοτροπίαν τοῦ ὑποδούλου ἔθνους καὶ εἶδε τὴν ἐποχήν του σὰν Εὐρωπαῖος πολιτικὸς καὶ διανοούμενος καὶ ἤσκησε πολιτικὴν εὐρωπαϊκῆς ὑφῆς. Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ὑπῆρξεν ὁ πατέρας τοῦ Ἑλληνικοῦ Κοινοβουλευτισμοῦ. Δὲν χρειάζεται νὰ προστεθεῖ τίποτε ἄλλο. Τὰ τρία αὐτὰ χαρακτηριστικὰ συνθέτουν τὸν ἔπαινόν του. Καὶ εἶναι τόσο μεγάλος ὁ ἔπαινος τοῦ γόνου αὐτοῦ τῆς ἱερᾶς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη, ἑνὸς ἀπὸ τοὺς πρωταγωνιστὰς τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας.

Δὲν θὰ ἐπεκταθῶ, δὲν θὰ τολμήσω ἀπὸ τὸ Βῆμα αὐτό, διότι ὁμολογῶ ὅτι εἶμαι ἀπαράσκευος, νὰ σκιαγραφήσω τὴν συμβολή του στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς Χώρας. ᾽Επιτρέψατέ μου, ὅμως, νὰ κάμω μερικὲς παρατηρήσεις, σχετικὰ μὲ τὴν προσφορά του γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ Κοινοβουλευτικοῦ συστήματος καὶ τὸν τρόπον, ποὺ ἡ προσφορά του αὐτὴ ἀξιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἔθνος.

Κύριοι, τὸ Κοινοβουλευτικὸ Πολίτευμα στὴν Ἑλλάδα ἰσχύει ἐθιμικὰ ἀπὸ τὸ 1875 καὶ κατοχυρώθηκε συνταγματικὰ ἀπὸ τὸ 1927. Ὑπάρχει κάτι ἰδιότυπον, διότι ἡ Ἑλλὰς παρουσιάζει πάντοτε ἰδιοτυπίες στὴν καθιέρωσιν τοῦ Κοινοβουλευτικοῦ συστήματος. Εἶναι σχεδὸν ἡ πρώτη Χώρα τῆς Εὐρώπης, στὴν ὁποίαν ἡ καθιέρωσις τοῦ Κοινοβουλευτικοῦ συστήματος ἠκολούθησε τὴν καθολικὴ ψηφοφορία τῶν ἀνδρῶν. Βέβαια σχεδὸν σὲ ὅλες τὶς ἄλλες χῶρες συνέβη τὸ ἀντίθετον, ἰδίως βεβαίως εἰς τὴν μητέρα τῶν Κοινοβουλίων τὴν Μεγάλη Βρεταννία, ὅπου ἐπέρασαν πολλὲς δεκαετίες μετὰ τὴν καθιέρωση τοῦ Κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος διὰ νὰ ὑπάρξει ἡ καθολικὴ ψηφοφορία.

Τὸ δεύτερο χαρακτηριστικό, ποὺ πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ, εἶναι ὁ ἀσαφὴς καθορισμὸς στὸ Σύνταγμα τοῦ 1864 τῶν προνομίων τοῦ Βασιλέως, ὅσον ἀφορᾷ τὸν διορισμόν, τὴν ἀπόλυση τῶν Κυβερνήσεων καὶ τὴν διάλυση τῆς Βουλῆς. Λόγῳ τῆς ἀσαφείας αὐτῆς, στὰ 11 χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν ἀπὸ τὴν καθιέρωση τοῦ Συντάγματος τοῦ 1864, εἴχαμε 19 Κυβερνήσεις καὶ 7 βουλευτικὲς ἐκλογές. Σὲ 11 χρόνια! ᾽Αποτέλεσμα τῆς ἀκυβερνησίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀθλιότητας τῆς διεξαγωγῆς τῶν ἐκλογῶν ἦταν ἡ ἱστορικὴ διαμαρτυρία τοῦ Τρικούπη, τὸ «Τίς πταίει;». Τὸ ἄρθρον αὐτό, ποὺ δημοσιεύθηκε στὶς 29.6.1874, δὲν ἦταν ἁπλῶς μιὰ διαμαρτυρία, ἦταν καὶ πρόταση θετική. Ὑπεστήριξε ὅτι ἀπὸ τὸ χάος τῆς βίας τῶν ἐκλογῶν τοῦ Βούλγαρη καὶ τῶν ὁμοίων του δὲν ὑπῆρχε ἄλλη διέξοδος, παρὰ ἡ ἀποδοχὴ τοῦ συστήματος τῆς Κυβερνήσεως τῆς βασιζομένης εἰς τὴν πλειοψηφίαν τῶν ἐκπροσώπων τοῦ λαοῦ. Τὸ «Τίς πταίει;» δὲν εἶναι μόνον κατηγορητήριον, οὔτε διακοίνωση· εἶναι πρόταση θετική, γιὰ νὰ ἀνασυνταχθεῖ ἡ ἑλληνικὴ πολιτεία.

Ἕνα τρίτο χαρακτηριστικὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κοινοβουλευτισμοῦ εἶναι ὅτι ἐστηρίχθη σὲ ἀνώριμες κοινωνικὲς δυνάμεις. Ὁ Κοινοβουλευτισμὸς στὶς ἄλλες χῶρες τῆς Εὐρώπης ἐστηρίχθη σὲ μία ὥριμη ἀστικὴ τάξη. Τέτοιο πρᾶγμα δὲν ὑπῆρχε στὴ χώρα μας τὸ 1875. Οἱ δυνάμεις, οἱ ὁποῖες ἔδιωξαν τὸν Ὄθωνα καὶ ἐπέβαλαν τὴ μεταπολίτευση τοῦ ᾽62, δὲν ἦταν ὥριμες γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ κρατήσουν τὸ «ἦθος» τοῦ Κοινοβουλευτικοῦ Πολιτεύματος.

Γι᾽ αὐτὸ καὶ τὸ Κοινοβουλευτικὸ Πολίτευμα στὴν Ἑλλάδα παρουσίασε ἰδιορρυθμίες, τὶς ὁποῖες δὲν παρουσιάζει σὲ ἄλλη χώρα. Τί ζήτησε ὁ Τρικούπης μὲ τὴν «δεδηλωμένη»; Ὁ Τρικούπης ζήτησε: πρῶτον, ὁ Βασιλεὺς νὰ διορίζει Κυβερνήσεις μόνο πλειοψηφίας.

Δεύτερον, νὰ μὴ διορίζει Κυβερνήσεις μειοψηφίας, γιατὶ αὐτὸ ἔκανε κατὰ τὰ πρῶτα 11 χρόνια τῆς βασιλείας του ὁ Γεώργιος Α΄, καὶ νὰ μὴ διατηρεῖ Κυβερνήσεις, ποὺ ἔχασαν τὴν πλειοψηφία.

Καὶ τρίτον, ποὺ εἶναι καὶ τὸ σημαντικώτερο: ὁ Τρικούπης, ζήτησε, ὁ Βασιλεύς νὰ μὴ μπορεῖ νὰ διαλύσει τὴ Βουλή, ἀλλὰ νὰ διαλύεται μόνο μετὰ ἀπὸ πρόταση τῆς Βουλῆς ἢ ἐὰν διεπίστωνε ὅτι ὑπῆρχε δυσαρμονία μεταξὺ Βουλῆς καὶ λαϊκοῦ αἰσθήματος.

Στὴν Ἑλλάδα δὲν ἴσχυσε ποτὲ αὐτὸ τὸ Κοινοβουλευτικὸ σύστημα. Ποτὲ δὲν ἐφαρμόστηκε. Γιατὶ δὲν ἦταν ὥριμες οἱ κοινωνικὲς δυνάμεις, ποὺ προστίθενται γιὰ τὴν ἑδραίωσή του. Ἔτσι μεταπη-

δήσαμε, ἢ μᾶλλον κατολισθήσαμε, στὸ σύστημα τὸ λεγόμενο δυαδικὸ ἢ Ὀρλεανικό. Ὁ Βασιλεὺς στὴν Ἑλλάδα ποτὲ δὲν ἀκολούθησε τὴν ἀρχὴν τοῦ THIERS, ὅτι «ὁ Βασιλεὺς βασιλεύει καὶ ὁ λαὸς κυβερνᾶ». Στὴν Ἑλλάδα ἀκολουθήθηκε ἀπὸ τὴν βασιλεία ἡ ἀρχὴ τοῦ Γκυζώ: «Δὲν εἶναι ἄδεια καρέκλα ὁ θρόνος ὁ βασιλικός». Γι' αὐτὸ οἱ Κυβερνήσεις, καθ' ὅλον τὸν 19ον αἰῶνα καὶ μέχρι τῆς τελευταίας ἐποχῆς, ἔπρεπε νὰ ἀπολαμβάνουν καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Βασιλέως. Δὲν εἴχαμε, κύριοι, πραγματικὴ Δημοκρατία ὑπὸ τὸ Κοινοβουλευτικὸ σύστημα, τὸ ὁποῖο καθιερώθηκε στὰ 1875. Εἴχαμε τύποις δημοκρατία. Ἀπόδειξη τοῦ δυαδικοῦ συστήματος καὶ τῶν δοκιμασιῶν, τὶς ὁποῖες ἐπεσσώρευσε στο Ἔθνος, εἶναι ἡ αὐθαιρεσία τοῦ Βασιλέως στὰ 1892 νὰ ἀποπέμψει τὴν Κυβέρνηση Δεληγιάννη. Ἡ διπλὴ κρίση τοῦ 1915. Στὴν ἐποχή μας, ἡ ἄρνηση τοῦ Βασιλέως νὰ δεχθεῖ ὡς πρωθυπουργὸ στὰ 1950 τὸν Νικόλαο Πλαστήρα. Ἡ αὐθαιρεσία τοῦ Βασιλέως στὴν ἐπιλογὴ τοῦ πρωθυπουργοῦ στὰ 1956 καὶ ὁ ἐξαναγκασμὸς τοῦ κ. Καραμανλῆ νὰ παραιτηθεῖ στὰ 1963. Παρέκκλιση ἀπὸ τὸ πολίτευμα, βέβαια, ἦταν καὶ ὁ ἐξαναγκασμὸς τοῦ Γεωργίου Παπανδρέου νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴν ἐξουσία στὰ 1965.

Δὲν κατορθώσαμε νὰ ἔχουμε ὑπὸ τὸ καθεστὼς τὸ Κοινοβουλευτικό, τὸ ὁποῖο εἰσηγήθη ὁ Τρικούπης, ποτὲ δημοκρατία στὴν Ἑλλάδα. Δὲν ἦταν κυρίαρχος ὁ λαός. Εἴχαμε ἕνα δυαδικὸ σύστημα καὶ αὐτὸ ἀπετέλεσε τὴ βάση τῶν ταλαιπωριῶν τοῦ Ἔθνους. Μὲ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1927 καθιερώθηκε ἕνας Κοινοβουλευτισμός, ὁ ὁποῖος ἔδινε τὸ προβάδισμα στὴν Γερουσία, στὸ Κοινοβούλιο δηλαδή. Ἦταν ὑποχρεωμένος, ὕστερα ἀπὸ γνώμη τῆς Γερουσίας, ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Κράτους, ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας, νὰ διαλύσει τὴν Βουλή.

Ἀλλὰ καὶ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1975, τὸ τελευταῖο Σύνταγμα, καθιερώνει ἕνα πολὺ περίεργο Κοινοβουλευτισμό, ποὺ δὲν ξέρω ποῦ θὰ μᾶς ὁδηγήσει. Γιατὶ εἶναι τόσο πολύπλοκο τὸ σύστημα, ὥστε σὲ περιόδους κρίσεως εἶναι δυνατὸν νὰ φέρει σὲ σύγκρουση τὸν Ἀνώτατο Ἄρχοντα μὲ τὸν Πρωθυπουργὸ ἢ μὲ τὴν Ἀντιπολίτευση ἢ μὲ τὸ λαϊκὸ αἴσθημα. Ἀπόδειξη ὅτι ἡ πρώτη διάλυση Βουλῆς, ἡ ὁποία ἔγινε μὲ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1975, ἀμφισβητήθηκε ἀπὸ ὅλη τὴν Ἀντιπολίτευση.

Κύριοι, πρέπει νὰ τὸ ἀντιληφθοῦμε. Ὁ Κοινοβουλευτισμὸς σήμερα, ὅπως τὸν γνώρισε ὁ 19ος αἰώνας, δὲν μπορεῖ νὰ ἀνταποκριθεῖ στις ἀνάγκες τοῦ 20οῦ αἰώνα. Παντοῦ μιλοῦμε γιὰ κρίση τοῦ Κοινοβουλευτισμοῦ καὶ βρισκόμαστε σὲ ἀναζήτηση νέων τύπων τοῦ Πολιτεύματος, ποὺ θὰ ἀνταποκριθοῦν στὶς συνθῆκες τῆς σύγχρονης ἐποχῆς.

Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1975 δημιούργησε πολλὰ κενά, πολλὰ ἐρωτηματικὰ καὶ ἐπιτείνει δυνατότητες νέων ταλαιπωριῶν τοῦ Ἔθνους λόγῳ τῆς δομῆς, τὴν ὁποίαν προσέλαβε. Εὔχομαι ὅλοι μας νὰ προσαρμόσουμε αὐτὸ τὸ Σύνταγμα τὸ ταχύτερον εἰς τρόπον, ὥστε νὰ εἶναι ἀναμφισβήτητη ἡ κυριαρχία τοῦ λαοῦ στὴν διακυβέρνηση τῆς χώρας. Εὔχομαι σὲ ὅλους μας νὰ μὴν ἀναγκασθοῦμε νὰ ποῦμε κάποτε αὐτὸ ποὺ εἶπε ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, πρὶν γράψει τὸ περίφημον «Τίς πταίει;». Ἔγραφε σὲ μιὰ ἐπιστολή του σὲ ἕνα φίλο του: «τὴν διάθεσιν ὅπως παραιτηθῶ τῶν ἐκλογικῶν ἠσθάνθην, ἀφ' ὅτου ἐπείσθην ὅτι καθ' ὃν τρόπον ἐφαρμόζεται τὸ πολίτευμα ἐν Ἑλλάδι, ἡ Βουλὴ οὐδεμίαν δύναται νὰ ἀσκῆ ἐπιροὴν ἐπὶ τὴν Κυβέρνησιν τοῦ τόπου».

Ὁ κίνδυνος ἐνώπιον τοῦ ὁποίου εὑρισκόμεθα εἶναι ἡ Βουλὴ νὰ μὴν ἀσκεῖ καμμίαν ἐπίδρασιν «ἐπὶ τὴν Κυβέρνησιν τοῦ τόπου». Ὁ κίνδυνος αὐτὸς εἶναι πολὺ μεγαλύτερος ἀπὸ ὅ,τι ἦτο ποτέ. Καὶ εἶναι ὑποχρέωση καὶ τοῦ Κοινοβουλίου αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ τῶν ἔξω τοῦ Κοινοβουλίου νὰ ἐπιστρατεύσουμε ὅλες μας τὶς δυνάμεις, ὥστε ἡ Βουλὴ νὰ εἶναι ὁ κριτὴς καὶ ὁ ρυθμιστὴς τῆς διακυβερνήσεως τῆς χώρας. Ἂν ξεφύγουμε ἀπὸ τὸν κανόνα αὐτόν, ἔχουμε τύποις Δημοκρατίαν καὶ οὐσία Καισαρισμόν. Αὐτὴ εἶναι ἡ πρόκληση, τὴν ὁποίαν δημιουργεῖ γιὰ τὴν γενεάν μας ὁ ἑορτασμὸς τῆς 100ετίας, ἀφ' ἧς, χάρις εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, ἡ Ἑλλάδα ἐμπῆκε εἰς τὴν χορείαν τῶν κοινοβουλευτικῶν Χωρῶν.

Κύριοι συνάδελφοι, ἡ ΕΔΗΚ θέλει νὰ ἐκφράσει τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ ἔθνους στὴν μεγάλη μορφὴ τοῦ Χαρίλαου Τρικούπη. Ὑπῆρξε ὄχι μόνον ὁ πρῶτος Εὐρωπαῖος, ἀλλὰ καὶ ὁ πρῶτος ὁλοκληρωμένος Ἕλληνας πολιτικός. Ἐκεῖνος ποὺ αἰσθάνθηκε τοὺς παλμοὺς τοῦ μεγαλείου τοῦ ἔθνους μέσα σὲ μιὰ κατάσταση ἐρειπίων, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ εἶχε ἀφήσει ὁ ἱερὸς ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγώνας. (Χειροκροτήματα).

ΠΡΟΕΔΡΟΣ (Δημήτριος Γ. Παπασπύρου). Ἡ κ. Γιάννου, ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Κ.Κ.Ε., ἔχει τὸν λόγον.

ΑΣΗΜΙΝΑ ΓΙΑΝΝΟΥ. Κύριε Πρόεδρε, κύριοι συνάδελφοι, τὸ Κ.Κ.Ε. ἀνεγνώρισε πάντοτε ὅ,τι θετικὸ προῆλθε καὶ ἀπὸ ἀστοὺς πολιτικούς.

Μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια, πράγματι, ἡ ἀρχὴ τῆς «δεδηλωμένης», ποὺ καθιερώθηκε ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες τοῦ Χαρίλαου Τρικούπη ὑπῆρξε γιὰ τὴν ἐποχή του ἕνα προοδευτικὸ καὶ πολυσήμαντο βῆμα γιὰ τὴν ζωὴ καὶ τὴν ἐξέλιξη τοῦ Κοινοβουλίου.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι μόλις σήμερα τὸ πρωῒ καὶ κατὰ κάποιο συμπτωματικὸ τρόπο ἐνημερωθήκαμε ὅτι θὰ παίρναμε τὸν λόγο. Καὶ πρέπει νὰ προσθέσω ὅτι μόνο σὲ μνημόσυνα μᾶς δίνεται ὁ λόγος σὰν Κόμμα.

Τὸ λέγω, γιατὶ πολὺ σύντομα καὶ ἐλάχιστα μποροῦμε νὰ προσθέσουμε, παρὰ τὸ ὅτι τὸ θέμα εἶναι μεγάλο. Εἶναι πολλὲς οἱ ἀξιολογήσεις τῶν πλευρῶν τοῦ ἔργου τοῦ Χαρίλαου Τρικούπη, ποὺ ἔγιναν ἀπὸ καταξιωμένους ἱστορικούς.

Κατὰ τὴν δική μας ἀντίληψη, πλάϊ στὴν προοδευτικὴ συμβολή του μὲ τὴν καθιέρωση τῆς ἀρχῆς τῆς «δεδηλωμένης», ὑπῆρξε πιστὸς ἐκφραστὴς τῶν συμφερόντων τῆς ἀστικῆς τάξης, ποὺ μὲ τὸν αὐταρχικό του τρόπο δὲν ἄφησε ὅλα τὰ περιθώρια καὶ γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἀστικῶν μετασχηματισμῶν τῆς περιόδου ἐκείνης. Ὡστόσο, δὲν παραλείπουμε νὰ ὑπογραμμίσουμε τὴν σημασία τῆς ἀρχῆς τῆς «δεδηλωμένης». Πιστεύουμε ὅτι τὸ πραγματικὸ νόημα αὐτῆς τῆς ἀρχῆς εἶναι ἡ ἔκφραση τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας στὸ Κοινοβούλιο καὶ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι αὐτὲς τὶς τελευταῖες δεκαετίες αὐτὴ ἡ ἔκφραση τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, ποὺ θὰ ἦταν ἡ ὑλοποίηση τῆς ἀρχῆς τῆς «δεδηλωμένης», νοθεύτηκε μὲ τὰ ἐκλογικὰ συστήματα, ποὺ κατὰ καιροὺς χρησιμοποιήθηκαν στὶς ἐκλογές. Ἔτσι ὑπῆρξε καὶ περίπτωση, πέραν τῆς ἀνισομεροῦς ἐμφανίσεως τῶν δυνάμεων τῶν Κομμάτων στὴν Βουλή, ποὺ ὁ λαὸς ἐκφράστηκε μὲ 100 χιλιάδες ἐπὶ πλέον ψήφους τὸ 1956 ὑπὲρ τῆς Δημοκρατικῆς Ἑνώσεως καὶ τὴν ἐντολὴ ἔλαβε ὡς Πλειοψηφοῦν Κόμμα στὴν Βουλή τὸ Κόμμα, ποὺ εἶχε πάρει 100 χιλιάδας λιγότερους ψήφους, ἡ ΕΡΕ. Καὶ σήμερα ἀκόμη τὰ ἐκλογικὰ συστήματα ταλαιπωροῦν τὴν ἔννοια τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, ποὺ δὲν ἐκφράζεται μέσα στὴν Βουλή.

Ἀκόμη πιστεύουμε ὅτι τὸ Σύνταγμα τοῦ 1975, ὅπως ἀναφέρθηκε καὶ ἀπὸ προηγούμενους ὁμιλητές, στὸ ἕνα ἄρθρο ἀποδέχεται τὴν ἀρχὴ τῆς «δεδηλωμένης» καὶ στὸ ἄλλο ἄρθρο τὴν ἀναιρεῖ. Βέβαια δὲν ψηφίστηκε ἀπὸ τὴν Ἀντιπολίτευση τὸ Σύνταγμα τοῦ 1975. Ὅμως πιστεύουμε ὅτι ἡ ἀπότιση τοῦ καλύτερου φόρου τιμῆς στὴν ἑκατονταετία ἀπὸ τῆς καθιερώσεως τῆς ἀρχῆς τῆς δεδηλωμένης θὰ ἦταν πραγματικὰ καὶ ἡ καθιέρωση τοῦ ἐκλογικοῦ συστήματος τῆς ἁπλῆς ἀναλογικῆς, ποὺ θὰ ἔδινε τὴν ἔκφραση τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας γνήσια μέσα στὸ Κοινοβούλιο. Θὰ ἦταν ἐπίσης καὶ ἡ ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος, ὥστε πράγματι αὐτὴ ἡ ἀρχὴ τῆς «δεδηλωμένης» νὰ ἐκφράζεται πραγματικὰ στὴν διακυβέρνηση τῆς χώρας ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση, ποὺ θὰ εἶχε πραγματικὰ τὴν Πλειοψηφία μέσα στὸν λαό. Καὶ πῶς δὲν θὰ εἶχε τὸ δικαίωμα ὁ Ἀνώτατος Ἄρχων νὰ φρονεῖ καὶ νὰ παρεκκλίνει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς «δεδηλωμένης».

Γιὰ τὴν σοβαρὴ συμβολὴ τοῦ Χαριλάου Τρικούπη γιὰ τὴν καθιέρωση τῆς ἀρχῆς τῆς «δεδηλωμένης», τὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα Ἑλλάδας ἀποτίει φόρο τιμῆς στὴν μνήμη του καὶ στὸ ἔργο αὐτό, ποὺ συμπληρώνει σήμερα 100 χρόνια. (Χειροκροτήματα).

ΠΡΟΕΔΡΟΣ (Δημήτριος Γ. Παπασπύρου). Ὁ ἐκπρόσωπος τῆς Ἐθνικῆς Παρατάξεως, κ. Σπῦρος Θεοτόκης, ἔχει τὸν λόγον.

ΣΠΥΡΟΣ ΘΕΟΤΟΚΗΣ. Δὲν νομίζω, κύριοι Βουλευταί, ὅτι χρειάζεται νὰ ἐπεκταθῶ εἰς τὴν περιγραφὴ τοῦ ἔργου τοῦ μεγάλου αὐτοῦ Ἕλληνος, τοῦ μεγάλου αὐτοῦ πολιτικοῦ. Διότι δὲν δύναμαι καὶ νὰ τὸ πράξω καὶ διότι εἶναι δυσχερὲς ἀπὸ τὴν ἱστορία του καὶ τὸ ἔργο του νὰ σταχυολογήση κανεὶς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα θὰ ἔδιδαν προτεραιότητα διὰ νὰ τὰ ἀναφέρη εἰς τὸ Σῶμα. Πρίν, ὅμως, ἐν συνόψει δώσω μερικοὺς χαρακτηρισμοὺς τῆς πολιτικῆς δράσεως καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ μεγάλου αὐτοῦ Ἕλληνος, τοῦ πολὺ μεγάλου αὐτοῦ πολιτικοῦ, θὰ μοῦ ἐπιτρέψητε νὰ διατυπώσω τὴν γνώμην ὅτι δὲν ἔπρεπε κατὰ τὴν παροῦσαν συνεδρίασιν, προκειμένου περὶ τοῦ πολιτικοῦ μνημοσύνου ἐν τῇ Αἰθούσῃ ταύτῃ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ πολιτικοῦ τοῦ τόπου, νὰ ὑπάρξῃ καὶ μία διατύπωσις πολιτικῶν γνωμῶν ἢ πολιτικῶν ἀπόψεων, αἱ ὁποῖαι βεβαίως ἐξέρχονται ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ μνημοσύνου τοῦ πολιτικοῦ, τὸ ὁποῖον ἀποφάσισεν ἡ Βουλὴ σήμερον νὰ ἀποτίσῃ πρὸς τὸν Χαρίλαον Τρικούπην.

Παράλληλα ὀφείλω, κ. Βουλευταί, νὰ ὁμολογήσω ὅτι αἰσθάνομαι ἱκανοποίησιν, διότι μοῦ ἐδόθη ἡ εὐκαιρία μετὰ πολλῆς προσοχῆς νὰ παρακολουθήσω τοὺς προλαλήσαντας. Καὶ ἡ ἱστορικὴ ἀναδρομή, ὅπως καὶ ἡ μνήμη ὁρισμένων πολιτικῶν γεγονότων, δι' ὅσους ἀσχολοῦνται μὲ τὰ δημόσια πράγματα, εἶναι πάντοτε κέρδος καὶ εὐχαρίστησις. Αὐτό, ὅμως, οὐδόλως ἀναιρεῖ, κατὰ τὴν ἐμὴν ἄποψιν, ὅτι κατὰ τὴν σημερινὴν συνεδρίασιν δὲν ἔπρεπε νὰ γίνουν συζητήσεις περὶ πολιτικῶν ἀντιλήψεων, τὰς ὁποίας δύναται νὰ ἔχη πᾶς ἐλευθέρως ἐν τῇ Αἰθούσῃ ταύτῃ, ἀλλὰ τὰς ὁποίας θὰ πρέπει νὰ μνημονεύση εἰς τὴν κατάλληλον συνεδρίασιν, συζητουμένων διαφόρων πολιτικῶν θεμάτων.

Ἤδη, κ. Βουλευταί, ἐγὼ δὲν θὰ ἀνατρέξω, ὅπως σᾶς εἶπα εἰς τὴν ἱστορίαν τὴν πολιτικὴν τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, διότι αἰσθάνομαι ὅτι εἶμαι πολὺ ἀδύνατος διὰ νὰ κρίνω ἢ καὶ νὰ συγκρίνω αὐτὸν τὸν μεγάλο Ἕλληνα πολιτικόν. Θὰ πῶ μόνον ὅτι δι' ἐμέ, εἰς μὲν τὸ ἐσωτερικόν, ἡ πολιτικὴ τοῦ Χαριλάου Τρικούπη διεκρίνετο διὰ τὴν ἐποχήν του εἰς προοδευτικὰς τάσεις, εἰς προσπάθειαν στηρίξεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ Κοινοβουλευτικοῦ Πολιτεύματος διὰ διαφόρων μεταρρυθμίσεων, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὴν πρώτην θέσιν ἔχει ἡ «δεδηλωμένη», εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς δημιουργίας ἠπιωτέρου πολιτικοῦ κλίματος, παρ' ὅ,τι ἦτο στόχος ὅλων τῶν ἐπιθέσεων ἐκ μέρους τῶν ἀντιπάλων του καὶ παρ' ὅ,τι αὐταὶ αἱ ἐπιθέσεις κατέληξαν νὰ ἀποθάνῃ μετὰ πικρίας μακρὰν τῆς ἀγαπημένης του Ἑλλάδος.

Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικήν, δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία ὅτι ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, παιδευμένος εἰς τοὺς τρόπους καὶ τὰς μεθόδους, ποὺ χαρακτήριζαν τὴν ἐποχὴ ἐκείνην διαφόρους διπλωματικὰς πρωτοβουλίας τῶν μεγάλων Χωρῶν, δὲν παρέλειψε, κατὰ τὸ μέτρον ποὺ ἠδύνατο, νὰ κα-

θορίσῃ τοὺς στόχους τῆς ἐθνικῆς πολιτικῆς καὶ νὰ ἐπιδιώξῃ, παρ' ὅ,τι ἐξεπροσώπει μίαν μικρὰν καὶ ἀδύνατον χώραν, τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἐθνικῶν δικαίων, καθ' ὅ μέτρον ἠδύνατο νὰ τὸ ἐπιτύχῃ.

Διὰ τὴν δρᾶσιν του εἰς τὸν ἐσωτερικὸν τομέα, διὰ τὴν δρᾶσιν του εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικήν, νομίζω ὅτι μποροῦμε νὰ συνοψίσωμεν ὅτι ὁ χαρακτὴρ τοῦ Χαριλάου Τρικούπη διακρίνεται διὰ γενναιότητα πολιτικήν, διὰ συνέπειαν εἰς τὰς πεποιθήσεις του, δι' ἄκρατον ἐντιμότητα, δι' ἀπαράμιλλον εὐαισθησίαν πολιτικὴν καὶ εὐθυκρισίαν. Ἐὰν αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τὰ συνθέσωμεν, ὡς χαρακτηριστικὰ ποὺ συνθέτουν τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνδρός, ὑπάρχει ὑπεράνω αὐτῶν καὶ μία ἄλλη σύνθεσις, τὴν ὁποίαν ὡς τώρα δὲν ἤκουσα, ἀλλὰ τὴν ὁποίαν αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκην νὰ ὑπογραμμίσω. Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης εἶναι ὁ φορεὺς τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως, εἶναι ὁ φορεὺς τῶν δικαιωμάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος, ἐν τῇ ἀσκήσει τῶν δημοσίων καθηκόντων του, δὲν ἐλησμόνησε ποτὲ ὅτι εἶναι Ἕλλην καὶ ὅτι ἡ Ἑλλὰς δικαιοῦται νὰ ἱκανοποιηθῇ. (Χειροκροτήματα).

ΠΡΟΕΔΡΟΣ (Δημήτριος Γ. Παπασπύρου). Κύριοι συνάδελφοι, ἀνακοινῶ πρὸς τὸ Σῶμα τηλεγράφημα τοῦ συναδέλφου κ. Ἀσημάκη Φωτήλα, εὑρισκομένου εἰς κοινοβουλευτικὴν ἀποστολὴν εἰς τὴν Λισσαβῶνα, μὲ τὸ κάτωθι περιεχόμενον. «Ἐπιθυμώντας νὰ συμμετάσχω εἰς τὸν ἑορτασμὸν τῆς μνήμης τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, παρακαλῶ νὰ δεχθῆτε εἰς ἐκδήλωσιν τῆς συμμετοχῆς μου δύο ἰδιογράφους ἐπιστολὰς τοῦ Χαριλάου Τρικούπη ἐκ τοῦ οἰκογενειακοῦ μου ἀρχείου, τὰς ὁποίας δωρίζω εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Βουλῆς. Ἀσημάκης Φωτήλας, Βουλευτὴς Ἀχαΐας».

ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΛΕΥΡΑΣ. Νὰ μᾶς τὶς διαβάσετε, κ. Πρόεδρε.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ (Δημήτριος Γ. Παπασπύρου). Αὐτὴ τὴν στιγμὴ ἔλαβα τὸ τηλεγράφημα καὶ σᾶς τὸ διάβασα. Δὲν ξέρω ἂν παρεδόθησαν ἀκόμη. Τώρα, ποὺ θὰ ἀνεβοῦμε στὴν Βιβλιοθήκη, θὰ ἰδοῦμε ἂν ὑπάρχουν.

Κύριοι συνάδελφοι, διὰ νὰ τιμήσουμε τὴν μνήμη τοῦ ἐκλιπόντος μεγάλου πολιτικοῦ ἀνδρός, νὰ τηρήσουμε ἑνὸς λεπτοῦ σιγήν.

(Ὄρθιοι ἅπαντες οἱ κύριοι Βουλευταὶ τηροῦν ἑνὸς λεπτοῦ σιγή).

ΠΡΟΕΔΡΟΣ (Δημήτριος Γ. Παπασπύρου). Ἡ μνήμη του θὰ εἶναι αἰωνία.

ΕΚΑΤΟ ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ ΧΑΡ. ΤΡΙΚΟΥΠΗ

Τα κείμενα των ομιλιών προέρχονται από τα *Πρακτικά της Βουλής*, Περίοδος Η΄, Σύνοδος Γ΄, Συνεδρίαση ΡΙΑ΄ (25.4.1996), σ. 5625-5634.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ (Απόστολος Κακλαμάνης): Κύριε Πρόεδρε της Δημοκρατίας, κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, αρχίζει η ειδική τιμητική συνεδρίαση για τη συμπλήρωση 100 χρόνων από το θάνατο του Χαριλάου Τρικούπη.

Η Ειδική Επιτροπή, η οποία συγκροτήθηκε και τελεί υπό την αιγίδα του Προέδρου της Δημοκρατίας και στην οποία συμμετέχουν ο Πρωθυπουργός, ο Πρόεδρος της Βουλής, τα λοιπά μέλη του Προεδρείου και εκπρόσωποι των Κομμάτων, αποφάσισε μία σειρά εκδηλώσεων, στη διάρκεια αυτού του έτους, που θα ονομαστεί «Έτος Χαριλάου Τρικούπη».

Η πρώτη από τις εκδηλώσεις αυτές είναι η σημερινή ειδική συνεδρίαση της Βουλής.

Θα εκδοθούν τα Πρακτικά της σημερινής συνεδριάσεως και θα σταλούν σε όλα τα σχολεία της Χώρας, καθώς και σε άλλους παραλήπτες, κοινωνικούς, πολιτιστικούς και άλλους φορείς, ώστε να γίνει ευρύτατα γνωστό το περιεχόμενό τους.

Ανδριάντας του Χαριλάου Τρικούπη με ένθετη επιγραφή θα τοποθετηθεί στο προαύλιο της Βουλής, σε θέση που θα καθοριστεί από την ειδική αρχιτεκτονική μελέτη περιβάλλοντος, με την οποία θα διαμορφωθεί ο χώρος της Βουλής, μετά την ολοκλήρωση των εργασιών κατασκευής του υπογείου γκαράζ του κτιρίου.

Έκδοση αναμνηστικής σειράς γραμματοσήμων και τηλεκάρτας. Λεύκωμα με φωτογραφικό και άλλο υλικό από το Ελληνικό Λογοτεχνικό Ιστορικό Αρχείο, το αρχείο της Ελληνικής Ραδιοφωνίας Τηλεόρασης, εφημερίδες της εποχής, Πρακτικά της Βουλής κ.λπ.

Επανέκδοση των 16 τόμων, που αναφέρονται στη ζωή και το έργο του Χαριλάου Τρικούπη, με ένα ή δύο επιπλέον τόμους ευρετηρίασης, που δεν υπάρχουν. Χρήση CD ROM.

Διαγωνισμός για συγγραφή της βιογραφίας του Χαριλάου Τρικούπη και βραβεία και έπαινοι για τις εργασίες, που θα παρουσιαστούν και θα προκριθούν.

Παραγωγή ταινίας για τον Κοινοβουλευτισμό γενικώς, το σύγχρονο Κοινοβουλευτισμό στη Χώρα μας, με αφετηρία το Χαρίλαο Τρικούπη. Και,

Συγγραφή σεναρίου και παραγωγή ταινίας για τη ζωή, το έργο, την προσφορά στο Έθνος του Χαριλάου Τρικούπη.

Τιμά σήμερα η Βουλή των Ελλήνων τα εκατό χρόνια μνήμης του Χαριλάου Τρικούπη. Η Βουλή των Ελλήνων τιμά σήμερα την ιστορία της. Την επώδυνη γέννηση του Κοινοβουλευτισμού στον Τόπο μας. Γιατί ο Χαρίλαος Τρικούπης συνδέθηκε μ' αυτήν. Ήταν ιστορικά παρών σ' εκείνη τη δύσκολη περίοδο. Και συνέβαλε ουσιαστικά και δραματικά στη θέσπιση και επιβολή της πιο κρίσιμης αρχής του Κοινοβουλευτισμού. Της αρχής της δεδηλωμένης εμπιστοσύνης. «Τα Υπουργεία λαμβάνονται εκ της πλειοψηφίας της Βουλής», σύμφωνα με το δικό του λόγο, που κατέγραψε στο ιστορικό πια άρθρο του «Τις πταίει;» της 11ης Ιουλίου 1874.

Δεν ήταν η μόνη συνεισφορά του Χαριλάου Τρικούπη στον Κοινοβουλευτισμό. Άλλωστε, και εκείνη η προσφορά του ήταν υπόδειγμα ολοκληρωμένης ιστορικής κατάθεσης πολιτικού, που διεκδίκησε και κατέλαβε δικαιωματικά το ρόλο του ηγέτη. Διετύπωσε με καθαρότητα τις ιδέες του. Υπέστη δίωξη γι' αυτές. Ενώ θα μπορούσε να την αποφύγει. Πάλεψε για την εφαρμογή τους. Και αναδείχτηκε σε ηγέτη και επιβλήθηκε ως ηγέτης μέσα από αυτές.

Ο Χαρίλαος Τρικούπης και πριν από τη δημοσίευση του μνημειώδους άρθρου του είχε επιδείξει αξιόλογη πολιτική δραστηριότητα. Διαπραγματεύτηκε, τόσο νέος, τη Συνθήκη της Ένωσης της Επτανήσου με την Ελλάδα.

Πέτυχε την εξάλειψη ταπεινωτικών όρων, που είχαν δεχτεί και συναποφασίσει οι πέντε μεγάλες δυνάμεις της εποχής. Όπως εκείνη, που προέβλεπε την κατεδάφιση όλων των φρουρίων των Επτανήσων, δήθεν για την εξασφάλιση της ουδετερότητάς τους.

Πολύ ενωρίς, μόλις 34 ετών, ανέλαβε και το βάρος της ευθύνης των εξωτερικών υποθέσεων της Χώρας, ως Υπουργός. Και απέδειξε αμέσως και την ευαισθησία του να προστατεύσει το πολύ μικρό τότε Ελληνικό Κράτος απέναντι στους ξένους. Ακόμα και σε θέματα εθιμοτυπίας και προσωπικής συμπεριφοράς προς αυτούς. Οικοδόμησε άψογες σχέσεις μαζί τους, με τους πολιτικούς και τους διπλωμάτες, αλλά ποτέ οικείες ή εγκάρδιες. Γι' αυτό και τον τιμούσαν και τον σεβάστηκαν. Και με τον τότε βασιλέα δημιούργησε σχέσεις, με τα ίδια χαρακτηριστικά. Γι' αυτό και τον εμπιστεύθηκε και εκείνος.

Στις 9 Μαΐου 1875 κλήθηκε για πρώτη φορά να σχηματίσει κυβέρνηση, «Διαβατική», όπως αποκλήθηκε, «Μεταβατική», όπως θα λέγαμε σήμερα. Και μετέτρεψε τις ιδέες του σε κορυφαίο στοιχείο των θεσμών, στο οποίο, πρώτος αυτός, υποβλήθηκε. «Του λοιπού... ως απαραίτητο προσόν των καλουμένων εις την κυβέρνηση του τόπου, η δεδηλωμένη προς αυτούς εμπιστοσύνη των αντιπροσώπων του Έθνους».

Διετέλεσε επτά φορές Πρωθυπουργός. Και δέσποσε στο δεύτερο ήμισυ του περασμένου αιώνα. Από οποιοδήποτε δημόσιο αξίωμα ή θέση. Μοι-

ράστηκε μαζί με τους πανέλληνες τη συγκίνηση της Μεγάλης Ιδέας, ως στόχου ολοκλήρωσης των υπαρκτών ορίων του ελληνισμού, αλλά απέφυγε τις ακρότητες, που οδηγούσαν –και οδήγησαν τον Τόπο– σε τραγωδίες. Διείδε τη δύναμη των συμμαχιών του ελληνισμού, που στηρίζονται σε ιστορικά και γεωγραφικά δεδομένα, αλλά οργάνωσε παράλληλα με κόπο, κόστος και ευφυία, τη στρατιωτική προπαρασκευή της Χώρας.

Συνέδεσε το όνομά του με την ιδεολογική, θεσμική και οργανωτική εμφύτευση του κράτους-δικαίου και με την εκτέλεση μεγάλων έργων υποδομής, που προπαρασκεύασαν την ανάπτυξη της Χώρας μας στις αρχές του αιώνα μας. Είναι και σήμερα χρήσιμα και πολύτιμα τα έργα αυτά. Και για ένα πρόσθετο λόγο. Για να διαπαιδαγωγούν τους πολίτες και τους πολιτικούς της σήμερον.

Ο Χαρίλαος Τρικούπης τιμήθηκε πολλές φορές από τον ελληνικό λαό. Αλλά εισέπραξε και ήττα από ασήμαντους. «Ανθ' ημών Γουλιμής...». Αγαπήθηκε, χωρίς να επιχειρήσει ποτέ να εκμαιεύσει αυτή την αγάπη. Ανύψωσε σε κορυφαίο θεσμό τον Κοινοβουλευτισμό. Και ο χώρος αυτός ένιωσε με συγκλονισμό την παρουσία και τις παρεμβάσεις του, χωρίς να έχει γεννηθεί ο άνδρας αυτός με το φυσικό τάλαντο της ρητορείας. Δεν είναι ύβρις, όταν και όσοι τον τοποθετούμε δίπλα στον Ελευθέριο Βενιζέλο. Άλλωστε, πολλές από τις ιδέες του ωρίμασαν στον τολμηρό νου και τα θαρραλέα χέρια του Εθνάρχη.

Δεν συνιστά η σημερινή επέτειος και πανηγυρική συνεδρίαση της Εθνικής Αντιπροσωπείας μια απλή τακτοποίηση του ιστορικού ληξιαρχείου του Σώματος. Είναι ημέρα συλλογής και περισυλλογής των ιστορικών και ιδεολογικών αποθεμάτων του Έθνους. Και της αξιολόγησης και αξιοποίησης των «νέων πραγμάτων».

Δικαιωματικά, νομίζω, αποφασίσαμε να προσκαλέσουμε τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, κ. Κωνσταντίνο Στεφανόπουλο, να εκφωνήσει τον πανηγυρικό της ημέρας. Πρόκειται για άνδρα με σταθερές αρχές και απαράμιλλο πολιτικό ήθος, που θήτευσε στην Αίθουσα αυτή με σεβασμό στην κοινοβουλευτική παράδοση και τάξη. Και που δεν δίστασε να συγκρουστεί με ισχυρούς. Φανερούς και μη. Επιβεβαιώνοντας αυτό το ήθος και προασπίζοντας τις ιδέες του και τον πυρήνα της Δημοκρατίας, που είναι η αντικειμενική και με ίσους όρους ενημέρωση του πολίτη.

Γι' αυτό συγκεντρώνει σήμερα ο Κωνσταντίνος Στεφανόπουλος, ως Πρόεδρος της Δημοκρατίας, την καθολική εμπιστοσύνη. Είναι φύλαξ ακοίμητος των δημοκρατικών θεσμών.

Τον Χαρίλαο Τρικούπη τιμάμε σήμερα και διεκδικούμε ιστορικά και δυναμικά τον κυρίαρχο ρόλο του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος, του κορυφαίου θεσμού, που διαθέτει την πολύτιμη δημοκρατική νομιμοποίηση. Αυτή είναι η πρόκληση των καιρών. Αυτό είναι το υπέρτατο χρέος όλων μας. Αυτή είναι και η ιστορική προσδοκία μας. Ευχαριστώ.

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας,
κ. Κωνσταντίνος Στεφανόπουλος, έχει το λόγο.
(Χειροκροτήματα απ' όλη την Αίθουσα)

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ (Πρόεδρος της Δημοκρατίας): Κυρίες και κύριοι Βουλευτές, θα μου επιτρέψετε, πριν αρχίσω την ομιλία μου, να ευχαριστήσω θερμότατα τον Πρόεδρο της Βουλής, τον αξιότιμο κ. Απόστολο Κακλαμάνη, για τους ευγενικούς και φιλόφρονες λόγους, τους οποίους εύρε παρεκκλίνας ολίγον –χάριν των προσωπικών συμπαθειών, τας οποίας τρέφει απέναντί μου– της πραγματικότητος που με αφορά. Αλλά, βεβαίως, αυτός δεν είναι ένας λόγος για να διαμαρτυρηθώ εναντίον του Προεδρείου. Αντιθέτως, για να το ευχαριστήσω διπλά.

Θέλω επίσης να σας βεβαιώσω ότι αισθάνομαι ιδιαίτερη συγκίνηση, ευρισκόμενος, έπειτα από πολλά χρόνια σ' αυτή την ιερή Αίθουσα, στο ναό της Δημοκρατίας, στο μέγαρο του Κοινοβουλίου και ομιλώντας από αυτό το ελεύθερο Βήμα, το οποίο ετίμησαν και ανέδειξαν τόσοι επιφανείς Έλληνες πολιτικοί, αυτό το Βήμα, από το οποίο πρέπει να εκφράζεται και να αναπτύσσεται ο πολιτικός λόγος και από το οποίο πρέπει να αναδεικνύονται οι νέοι πολιτικοί.

Κυρίες και κύριοι Βουλευτές, συμπληρώνονται φέτος εκατό χρόνια από το θάνατο του Χαριλάου Τρικούπη, του μεγάλου αυτού ανδρός, της μορφής, που εδέσποσε στον ελληνικό πολιτικό κόσμο του 19ου αιώνος.

Το Έθνος και η Βουλή τιμά σήμερα με ευλάβεια τη μνήμη του και την ανεκτίμητη προσφορά του στην Παιδεία.

Η Αίθουσα της Βουλής, όπου έχουμε συγκεντρωθεί για την τελετή αυτή, είναι ο τόπος, όπου κατεξοχήν αρμόζει να τιμηθεί η μνήμη του θεμελιωτού των δημοκρατικών μας θεσμών και του πατέρα του ελληνικού Κοινοβουλευτισμού.

Αναμφισβήτητα ο Τρικούπης υπήρξε μια από τις κορυφαίες πολιτικές φυσιογνωμίες της νεωτέρας Ελλάδος και ο σημαντικότερος Έλλην πολιτικός του 19ου αιώνος. Κυριάρχησε και σφράγισε την πολιτική ζωή της Χώρας επί μια ολόκληρη εικοσαετία. Επτά φορές διετέλεσε πρωθυπουργός και, σε μια εποχή κατά την οποία οι κυβερνήσεις διεκρίνοντο για το βραχύβιόν τους, κυβέρνησε συνολικώς σχεδόν 11 χρόνια. Κυβέρνησε δε, πάντοτε, θεωρών τον εαυτόν του όχι αντιπρόσωπο της μικρής και ασφυκτικής Ελλάδος των χρόνων του, αλλά αντιπρόσωπο της μελλούσης Ελλάδος, των μεγάλων ιδεωδών. Ήτο πεπεισμένος ότι η Ελλάς

είχε ευρύ ιστορικό μέλλον και προς αυτή την κατεύθυνση είχε προσανατολίσει την πολιτική του. «Η Ελλάς θέλει να ζήση και θα ζήση», ήτο η αισιόδοξη προφητεία του.

Τον Τρικούπη προίκισε η φύση με πολιτική μεγαλοφυία, στην οποία προσετέθη η πολιτική ανατροφή. Υιός του Σπυρίδωνος Τρικούπη, του ιστορικού της Ελληνικής Επαναστάσεως, του Γενικού Γραμματέως της Επικρατείας επί Καποδίστρια και Πρωθυπουργού της Ελλάδος επί Αντιβασιλείας, και της Αικατερίνης, το γένος Μαυροκορδάτου, αδελφής του Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, είχε την τύχη να μεγαλώσει στο μέσον μιας οικογενείας πολιτικών, η οποία κυριολεκτικώς έγραφε την ιστορία του Έθνους μας.

Ο Χαρίλαος Τρικούπης έζησε πολλά χρόνια της νεότητός του στη Μεγάλη Βρεταννία και επηρεάστηκε βαθύτατα από το εκεί ισχύον κοινοβουλευτικό πολίτευμα, όπως ο ίδιος ομολογούσε: «Ήντλησα τας πολιτικάς μου αρχάς εν τοις διδάγμασι της μεγάλης, της φιλελευθέρου ταύτης χώρας. Εξ αμέσου αντιλήψεως εδιδάχθην τα αγαθά της ελευθερίας, τα δικαιώματα και τα καθήκοντα κυβερνώντων και κυβερνωμένων και τους όρους, υφ' ούς τα κράτη αναπτύσσονται εν τω πολιτισμώ».

Στο Λονδίνο άρχισε και τη σταδιοδρομία του ως διπλωμάτης, γραμματεύς στην εκεί ελληνική πρεσβεία, όπου υπηρετούσε ως πρέσβης ο πατέρας του. Σε πολύ νεαρά ηλικία, 31 μόλις ετών, ανέλαβε τις διαπραγματεύσεις για την ένωση των Επτανήσων και η συνθήκη, η οποία υπεγράφη, αποτελεί την πρώτη του μεγάλη διπλωματική επιτυχία.

Στην πολιτική ανεμείχθη το 1863, με τη συμμετοχή του στην Εθνοσυνέλευση, στη Β΄ εν Αθήναις Εθνικήν των Ελλήνων Συνέλευσιν, ως πληρεξούσιος της ελληνικής κοινότητας του Λονδίνου. Δύο χρόνια αργότερα εξελέγη για πρώτη φορά Βουλευτής Μεσολογγίου, του τόπου της καταγωγής του. Από την ημέρα εκείνη μέχρι το θάνατό του ευρίσκετο συνεχώς στο πολιτικό προσκήνιο. Όταν το 1872 ιδρύθηκε το ονομαζόμενο πέμπτον κόμμα, ο Τρικούπης, εάν και νεώτερος των άλλων πολιτευτών, αναγνωρίστηκε ως αρχηγός του.

Αγανακτισμένος από τον τρόπο με τον οποίο διορίζοντο και απελύοντο οι κυβερνήσεις μειοψηφίας, από τις επεμβάσεις του στέμματος και από τον τρόπο διεξαγωγής των εκλογών, έγραψε το 1874 στην εφημερίδα *Καιροί* το περίφημο άρθρο του «Τις πταίει;».

Στο άρθρο αυτό κατέκρινε την τακτική του θρόνου, ο οποίος διόριζε και απέλυε τις κυβερνήσεις κατά βούληση, καταχρώμενος της συνταγματικής του προνομίας και αγνοών τη θέληση της Βουλής. Χωρίς να κατονομάζει το βασιλέα έγραφε: «Δεν πταίει το πολίτευμα, δεν πταίουσιν οι αντιπρόσωποι του Έθνους, δεν πταίει το Έθνος... Αλλού έγκειται το κακόν». Καυτηρίαζε επίσης τις καταχρήσεις των κυβερνήσεων κατά τη διεξαγωγή των εκλογών και την εξαχρείωση των πολιτικών ηθών.

Μολονότι το άρθρο αυτό αποτελούσε επιστημονική ανάλυση μάλλον, παρά αντιβασιλικό λίβελλο, θέτοντας για πρώτη φορά τα μεγάλα θέματα της λειτουργίας του πολιτεύματος και κυρίως της συμμόρφωσης στη λαϊκή εντολή και τη θέληση της πλειοψηφίας, προκάλεσε μεγάλο θόρυβο και διώξεις. Όταν κυκλοφόρησε η εφημερίδα, ασκήθηκε ποινική δίωξη κατά του εκδότη της, ο οποίος και συνελήφθη. Ο Τρικούπης, μόλις το πληροφορήθηκε, έσπευσε, με το ήθος το οποίο τον διέκρινε, να αναλάβει την πατρότητα του άρθρου και την ευθύνη. Συνελήφθη αμέσως και οδηγήθηκε στις φυλακές, όπου και παρέμεινε επί ένα 24ωρο, απαλλαγείς τελικώς με την έκδοση απαλλακτικού βουλεύματος.

Το «Τις πταίει;», όμως, το οποίο προκάλεσε τη σύλληψή του, πέραν του ότι τον κατέστησε ευρύτερα γνωστό και δημοφιλή, άνοιξε και το δρόμο στην καθιέρωση της αρχής της «δεδηλωμένης» και στην πρώτη πρωθυπουργία του, καθώς λίγους μήνες αργότερα ο Βασιλεύς τον κάλεσε να σχηματίσει κυβέρνηση, να διεξαγάγει τις εκλογές και να βγάλει τη Χώρα από το πολιτικό αδιέξοδο, στο οποίο είχε περιέλθει.

Όπως είναι γνωστό, το κοινοβουλευτικό σύστημα εισήχθη, έστω ατελώς, στην Ελλάδα με την καθιέρωση της ευθύνης των υπουργών, την οποία προέβλεπε το Σύνταγμα του 1844. Ούτε, όμως, το Σύνταγμα αυτό, ούτε το επόμενο του 1864 προέβλεπαν την υποχρέωση της κυβερνήσεως και των υπουργών της να παραιτηθούν, όταν δεν απολάμβαναν της εμπιστοσύνης της Βουλής. Η υποχρέωση αυτή θεσπίστηκε για πρώτη φορά το 1875 με το Λόγο του Θρόνου, τον οποίο έγραψε ο Τρικούπης και διάβασε στη Βουλή ο Γεώργιος ο Α΄. Με τη φράση «...απαραίτητον προσόν των καλουμένων παρ' εμού εις την κυβέρνησιν του Τόπου είναι η δεδηλωμένη προς αυτούς εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας των αντιπροσώπων του Έθνους...», αναγνωρίστηκε ότι στο εξής οι κυβερνήσεις θα προήρχοντο από την πλειοψηφία της Βουλής. Ο Βασιλεύς αυτοπεριοριζόμενος αναγνώριζε τον υπερκομματικό ρόλο του, του ρυθμιστού του πολιτεύματος, και αναλάμβανε την υποχρέωση να διεκπεραιώνει αυτούσια τη λαϊκή εντολή.

Παρόλο ότι η αρχή της «δεδηλωμένης» δεν εφηρμόσθη κατόπιν με την αρχική της απόλυτο μορφή, είναι γεγονός ότι από το 1875 και εξής εφαρμόστηκαν σταθερά οι δύο βασικές αρχές του κοινοβουλευτικού μας συστήματος: η υποχρέωση της κυβερνήσεως να ζητήσει την ψήφο εμπιστο-

σύνης της Βουλής μόλις σχηματιστεί και η υποχρέωσή της να παραιτηθεί ή να προκηρύξει εκλογές, μόλις αρθεί η εμπιστοσύνη αυτή. Η καθιέρωση του κοινοβουλευτισμού, όπως εφαρμόστηκε στην Ελλάδα, οφείλεται στην πολιτική επιλογή και την πρωτοβουλία του Χαριλάου Τρικούπη και αποτελεί τεράστιο επίτευγμα και θεσμική πρόοδο.

Η πρώτη αυτή κυβέρνηση του Τρικούπη, στην οποία οφείλεται η θέσπιση της αρχής της «δεδηλωμένης» και η οποία κατέστη για το λόγο αυτό μεγάλης ιστορικής σημασίας, ήτο ολιγόμηνος και ονομάστηκε, όπως μας είπε και ο κύριος Πρόεδρος της Βουλής, διαβατικόν υπουργείον.

Στις εκλογές, τις οποίες προκήρυξε, το κόμμα του, αν και αύξησε τη δύναμή του στη Βουλή, δεν πέτυχε να συγκεντρώσει την πλειοψηφία της. Σεβόμενος πρώτος ο ίδιος την μόλις καθιερωθείσα αρχή της δεδηλωμένης, παρητήθη αμέσως μετά τη διεξαγωγή των, κατά γενική ομολογία, πρώτων παραδειγματικώς ελευθέρων εκλογών του Ελληνικού Κράτους. Η διενέργεια ελευθέρων εκλογών δεν αποτελούσε μέχρι τότε τη συνήθη πρακτική.

Αντιθέτως, είναι αξιοσημείωτο ότι κατά την Οθωνική περίοδο και μέχρι την έξωση του Όθωνος, επί 18 χρόνια, όποια Κυβέρνηση ελάμβανε την εντολή να διεξαγάγει τις εκλογές, ήλεγχε και το εκλογικό αποτέλεσμα και διετηρείτο στην εξουσία.

Ο Τρικούπης σε όλη τη σταδιοδρομία του είχε να παλέψει κατά πολλών προλήψεων και, κυρίως, κατά πολιτικών συστημάτων, τα οποία καταδίκαζε η συνείδησή του και εναντίον των οποίων ύψωσε τη σημαία της πολιτικής ηθικής. Όχι, διότι οι αντίπαλοί του ήταν ανήθικοι, αλλά διότι αναλισκόμενοι στον μεταξύ τους εμπαθή αγώνα επέτρεπαν στα πολιτικά τους κόμματα τη νοθεία του λαϊκού φρονήματος.

Ο Τρικούπης επιδίωξε, γενικότερα, την εξυγίανση της πολιτικής ζωής, με την επιβολή της αρχής της «δεδηλωμένης», τη διεξαγωγή έντιμων εκλογών, την καταπολέμηση της συναλλαγής και της πελατειακής σχέσεως στην πολιτική, την καθιέρωση της ευρείας εκλογικής περιφέρειας και την ανεξαρτητοποίηση των Βουλευτών από τις εκλογές, την απελευθέρωση της Δημοσίας Διοικήσεως και των δημοσίων υπαλλήλων από τις κομματικές επεμβάσεις, την καταπολέμηση του θεσμού των κομματαρχών και την έξαρση του σημαντικού ρόλου της Αντιπολιτεύσεως για τη λειτουργία του πολιτεύματος.

Προσπάθησε, όσο μπορούσε, να επιβάλει το σεβασμό προς το Σύνταγμα και τους νόμους.

Έγραφε σε άρθρο του στην εφημερίδα *Ώρα* της 21ης Ιανουαρίου του 1876: «Η προς αλλήλους πάλη των πολιτευομένων τότε μόνον είναι επικίνδυνος εις την Πολιτείαν, όταν θέτη εις αμφιβολίαν το Σύνταγμα ή την ειλικρινή αυτού εφαρμογήν».

Και σε άλλο άρθρο του, «Παρελθόν και ενεστώς» στην εφημερίδα *Καιροί* της 8ης Ιουλίου του 1875, έγραφε επίσης: «Η διαφθορά των ηθών ανατρέπει εκ βάθρων τις κοινωνίες. Ουδέν δε, το ολεθριότερον εις τα ήθη του λαού, του παρά των κυβερνώντων παρεχομένου εις αυτόν παραδείγματος, της των νόμων περιφρονήσεως».

Νους πολιτικός ο Τρικούπης, αποβλέπων στην εύρυθμη λειτουργία του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος, δεν προέβη μόνο σε καινοτομίες, όταν είχε τη διακυβέρνηση της Χώρας, αλλά και ευρισκόμενος στην Αντιπολίτευση έθεσε νέες βάσεις του κατ' αντιπολίτευση πολιτεύεσθαι εντός και εκτός της Βουλής.

Διετέλεσε πρότυπο Κυβερνήτου, αλλά και πρότυπο Αρχηγού της Αντιπολιτεύσεως. Ως Πρωθυπουργός και ηγέτης της πλειοψηφίας επέδειξε πάντοτε σεβασμό προς τα δικαιώματα της μειοψηφίας. Ως ηγέτης της Αντιπολιτεύσεως φρόντιζε να συμπληρώνει το έργο της Κυβερνήσεως με συνεχή έλεγχο, περιορίζων την κριτική του εντός των ωφελούντων την Πολιτεία ορίων, ιδίως δε, σε θέματα εξωτερικής πολιτικής.

Σε ένα από τα τελευταία του γράμματα –ίσως το τελευταίο– προς την αδελφή του γράφει: «Δεν επιδοκιμάζω την πολιτικήν της Κυβερνήσεως εν τω εθνικώ ζητήματι. Αλλά και δεν θεωρώ συμφέρουσαν εις το Έθνος την δημοσία επίκρισιν και την πρόκλησιν συζητήσεων περί της πρεπούσης εις το κράτος πορείας. Αφού το Έθνος και κατά τας Βουλευτικάς Εκλογάς και κατ' αυτάς έτι τας Δημοτικάς εξεδήλωσεν ανεπιφύλακτον εμπιστοσύνην εις την νυν Κυβέρνησιν, εις ταύτην ανήκει η αποκλειστική διεύθυνσις των εθνικών πραγμάτων, επιβάλλεται δε, εις τους τα εναντίον φρονούντας η αποχή από παντός του δυναμένου να μειώση το κύρος αυτής».

Θεωρούσε ότι οι κομματικές επιδιώξεις δεν έπρεπε να προεκτείνονται στο εξωτερικό και να επηρεάζουν τη διεθνή προβολή της Ελλάδος ή τις σχέσεις της με τα άλλα κράτη. «Ο κομματικός αγών», έλεγε, «ον η λειτουργία των κοινοβουλευτικών θεσμών απαιτεί, περιορίζεται στενώς εντός των ορίων του κράτους, αλλά πέραν των ορίων αυτού και, όπου ακούεται φωνή ελληνική, επεκτείνεται ο κοινός αγών Συμπολιτεύσεως και Αντιπολιτεύσεως υπέρ της προασπίσεως των εθνικών δικαίων».

Ήταν υπέρμαχος της υπάρξεως ισχυρής Κυβερνήσεως, την οποία θεωρούσε απαραίτητη για την καλή λειτουργία του πολιτεύματος.

Στόχος του ήταν να εκλέγονται οι Βουλευτές για τις ιδέες τους και όχι ως πρόσωπα.

Αγωνίστηκε για τη μεταβολή των προσωπικών κομμάτων σε κόμματα αρχών. «Συνταγματικόν πολίτευμα, άνευ κοινοβουλευτικών κομμάτων,

διατελεί εν αναρχία. Χείρων δε της ελλείψεως κοινοβουλευτικών κομμάτων είναι η ύπαρξις προσωπικών κομμάτων», έλεγε, παρά το γεγονός ότι και το Τρικουπικό κόμμα ήταν και αυτό, κατ' ουσίαν, προσωπικό.

Είναι δε αξιοσημείωτο ότι το κόμμα του είναι το πρώτο στην πολιτική ιστορία του Τόπου, το οποίο κατόρθωσε να επιζήσει του Αρχηγού του.

Ο Τρικούπης ουδέποτε δέχτηκε να σχηματίσει κυβέρνηση χωρίς τη δεδηλωμένη εμπιστοσύνη της Βουλής. Όποτε έγινε Πρωθυπουργός, στηριζόταν πάντα στη λαϊκή θέληση. Γνήσιος οπαδός του Κοινοβουλευτισμού θεωρούσε ότι δεν υπήρχε τίποτα καλύτερο για να αντικαταστήσει τη λαϊκή ετυμηγορία, έστω και εσφαλμένη. Ουδέποτε είχε ουσιαστικώς τη βασιλική εύνοια και ουδέποτε βασίστηκε σ' αυτή. Κατά την τελευταία, μάλιστα, περίοδο του πολιτικού βίου του, ήλθε σε πλήρη ρήξη με το Βασιλέα.

Το σημαντικό έργο του Τρικούπη, το οποίο είναι εντυπωσιακό για την εποχή του, πραγματοποιήθηκε κυρίως κατά τις δύο μακρές Πρωθυπουργίες του, κατά τα έτη 1882-1885 η πρώτη και 1886-1890 η δεύτερη.

Το 1882, όταν ανέλαβε τη διακυβέρνηση της Χώρας, η Ελλάς είχε μόλις επεκτείνει τα εδαφικά της όρια και είχε αυξήσει σημαντικά τον πληθυσμό της με την προσάρτηση των πλούσιων και εύφορων επαρχιών της Θεσσαλίας και της Άρτας.

Η επέκταση της ελληνικής νομοθεσίας και της ελληνικής διοικήσεως στα νέα εδάφη, η παγίωση της δημοσίας ασφαλείας και τάξεως στις περιοχές αυτές, όπου ανθούσε η ληστεία και, εν γένει, η αφομοίωση των νέων επαρχιών στο Ελληνικό Κράτος, ήταν ζητήματα λεπτά και δύσκολα, τα οποία κλήθηκε να επιλύσει.

Το έργο του Τρικούπη απεδείχθη πολύπλευρο, αναμορφωτικό και πλουσιότατο σε όλους τους τομείς: στην οργάνωση και εξυγίανση της διοικήσεως, στην ανεξαρτησία της Δικαιοσύνης, στην αναδιοργάνωση και ενίσχυση των Ενόπλων Δυνάμεων, στην κατασκευή μεγάλων δημοσίων έργων, στην οικονομική ανάπτυξη, στην ανασύνταξη και ενίσχυση των δημοσίων οικονομικών, στη διαμόρφωση της εθνικής εξωτερικής πολιτικής.

Ισχυρή προσωπικότητα και με προοδευτικές για την εποχή του ιδέες, εχαρακτηρίζετο για την αγάπη του για τον Τόπο, το ήθος και την εντιμότητά του, τη μόρφωση και την εργατικότητά του, τη θέληση, το πείσμα, την αυτοπεποίθηση και την ψυχραιμία του.

Είχε πάντοτε εξαιρετικά ανεπτυγμένο το αίσθημα της πολιτικής ευθύνης, για το οποίο έλεγε σε λόγο του στη Βουλή στις 10 Μαρτίου του 1881: «το χαρακτηριστικώτερο συστατικό του ανθρώπου είναι η συναίσθησις της ευθύνης και θεωρούμε ανάξιον του πολιτεύεσθαι εκείνον, όστις θέλει να πολιτευθή άνευ ευθύνης».

Εάν έπρεπε κανείς να περιγράψει με μία μόνο λέξη ολόκληρη τη ζωή του Χαριλάου Τρικούπη, τη δράση του, την πολιτεία του και το χαρακτήρα του ως κοινωνικού και πολιτικού ανθρώπου, η λέξη αυτή θα ήταν, ίσως, η θέληση.

Λιτός, σοβαρός, αλλά και χαριτολόγος στην ιδιωτική του ζωή, αφιέρωσε τον εαυτό του στην πολιτική και τον Τόπο και είχε πάντοτε κοντά του αφοσιωμένο σύντροφο την αδελφή του, τη σεβαστή δέσποινα κυρία Σοφία, η οποία με τη σειρά της αφιέρωσε όλη της τη ζωή σε αυτόν.

Αξιοπρεπής και αγέρωχος στο δημόσιο βίο του, δεν δίσταζε να υψώσει το ανάστημά του μπροστά στον Έλληνα και τους ξένους ηγεμόνες. Αισιόδοξος, με πίστη στο Έθνος, μόχθησε για την πραγματοποίηση των οραμάτων του. Ακούραστος και συστηματικός στην εργασία του, είχε την ικανότητα να διαλέγει τους συνεργάτες του μεταξύ των καλυτέρων. Προσηνής και ευγενής διατηρούσε το σπίτι του ανοικτό για όλους τους πολίτες.

Κατέβαλε μεγάλη προσπάθεια για να καταστεί δεινός ρήτωρ στη Βουλή και να αποβάλει την κάπως ξενίζουσα φρασεολογία των νεανικών του χρόνων. Χρησιμοποιούσε πάντοτε άψογη καθαρεύουσα, «αγέλαστη και αλύγιστη», όπως την χαρακτήριζε ο θερμός οπαδός του, νέος τότε ακόμη την ηλικίαν, ο ποιητής Κωστής Παλαμάς.

Παρακολουθούσε ατέρμονες ώρες τις συνεδριάσεις της Βουλής και λάμβανε το λόγο, άριστα πάντοτε προπαρασκευασμένος. Οι οικονομικές ακριβολογίες σπανίως ενδιαφέρουν τους μη ειδήμονες. Εν τούτοις, οι περί του προϋπολογισμού αγορεύσεις του αποτελούν και σήμερα ακόμα απολαυστικό ανάγνωσμα.

Εντυπωσιάζει η πλήρης γνώση του θέματος, η σαφήνεια και η τέλεια διαύγεια των ιδεών του. Ουδέποτε απήντησε στους αντιπάλους του, υβριζόμενος στη Βουλή. Σπανίως απαντάται στους λόγους του βαρεία φράση γι' αυτούς, παρά τις εναντίον του οξύτατες επιθέσεις. Ουδέποτε κατέφυγε στη δημαγωγία· αντιθέτως, πολλές φορές, αναλαμβάνοντας τον άχαρο και αντιδημοτικό ρόλο του επιβάλλοντος νέους φόρους, κάλεσε το λαό σε θυσίες για την επιτυχία του ανορθωτικού του έργου. Η φορολογική του, όμως, πολιτική και ο αυξημένος εσωτερικός και εξωτερικός δανεισμός δημιούργησαν αντιδράσεις, οι οποίες τον οδήγησαν στην πολιτική φθορά.

Τις κρίσιμες ώρες είχε το σθένος να μην εξωθεί τα πράγματα και, σεβόμενος απόλυτα τις κοινοβουλευτικές αρχές, να μην καταφύγει ποτέ στη χρήση μεθόδων αντιθέτων προς αυτές.

Παρά το γεγονός ότι είχε φανατικούς οπαδούς και φανατικούς εχθρούς, ουδέποτε οδήγησε το Έθνος σε διχασμό. Για να τονίσει τη σπουδαιότητα

της διατηρήσεως της εθνικής ενότητος εν μέσω των πολιτικών αγώνων, έγραφε σε άρθρο του στην εφημερίδα *Ώρα* της 22ας Ιουνίου του 1876: «Έκαστος Έλλην... δύναται να επιδιώκη την διά της Βουλής μεταβολήν των εν τη κυβερνήσει προσώπων ή της πολιτικής αυτής... αλλ', έως ότου επιτύχει αυτού, ουδείς δικαιούται να διασπά την εθνικήν ενότητα...».

Ενίοτε ίσως υπερεκτίμησε τις δυνάμεις του και τις δυνάμεις του Έθνους, αλλά, όπως έγραφε και σύγχρονός του ιστορικός, ο Παύλος Καρολίδης, «ουδεμίαν έχων φιλοδοξίαν άλλην πλην το μεγαλουργείν υπέρ της Πολιτείας, επεδίωκε να καταστήσει το Ελληνικόν Κράτος συγχρονισμένον, μέγα, ισχυρόν και πλούσιον». Είχε δε το θάρρος να ομολογήσει στη Βουλή και στο λαό δημοσίως την τραγική οικονομική κατάσταση του Τόπου με το περίφημον «Δυστυχώς επτωχεύσαμεν».

Ο Τρικούπης ήταν η ενσάρκωση του πνεύματος της μεταρρυθμίσεως. Το αδάμαστο και έμμονο πνεύμα του, συνδυαζόμενο με τη γρανιτώδη θέληση και αντοχή του, επιδίωξε τη δημιουργία νέου συστήματος οργανισμού του κράτους, προοδευτικού και νευρώδους, και την άσκηση νέας εθνικής πολιτικής.

Έχων σφαιρικήν αντίληψη των προβλημάτων της εξωτερικής μας πολιτικής και, κυρίως, του θέματος του αλυτρώτου Ελληνισμού, ως Υπουργός των Εξωτερικών αρχικώς και ως Πρωθυπουργός αργότερα, χάραξε μια μακροπρόθεσμη εξωτερική πολιτική προσανατολισμένη προς τη Μεγάλη Βρεταννία και βασισμένη στη συνεργασία των βαλκανικών λαών. Αποκαλώντας τον εαυτόν του «υπηρέτην ου μόνον του κράτους, αλλά και του Ελληνισμού», ύψωσε το γόητρο της Ελλάδος μέσα στη διεθνή κοινωνία και σημείωσε πολλές εθνικές επιτυχίες με τη στερεά και ρεαλιστική εξωτερική πολιτική του.

Έχοντας ως βασική επιδίωξη την οικονομική και κοινωνική ανόρθωση του Τόπου, δεν υπέκυψε στον πειρασμό της ικανοποιήσεως των λαϊκών επιθυμιών εις βάρος του καλώς εννοουμένου εθνικού συμφέροντος και δεν επιχείρησε την πραγματοποίηση των αλυτρωτικών διεκδικήσεων, πριν να συγκροτηθεί η Ελλάς σε σύγχρονο κράτος. Δεν θέλησε ποτέ να επιχειρήσει η Χώρα εγχείρημα αμελέτητο και εσπευσμένο, εκ των απροβλέπτων συνεπειών του οποίου να εξασθενίσει ο Ελληνισμός.

Η πολιτική αυτή δεν τον εμπόδισε, βεβαίως, να υπερασπίζεται ερρωμένως τα εθνικά συμφέροντα, όταν απαιτείτο, και να συμπαρίσταται στους αγώνες του Κρητικού λαού να ανακτήσει την ελευθερίαν του. Σε εγκύκλιο Διακοίνωσή του της 22ας Μαΐου του 1867 ετόνιζε ως Υπουργός των Εξωτερικών: «...Η Ελλάς δεν δύναται να διαμείνη σιωπηλή. Ο Ελληνικός λαός έχει το δικαίωμα να απαιτήσει ίνα η Κυβέρνησίς του ποιήσηται έκκλησιν ενώπιον του πεπολιτισμένου κόσμου, όπως μη επιτρέψη την προ των οφθαλμών του ατιμώρητον διάπραξιν εγκλημάτων ατιμαζόντων την ανθρωπότητα... Αι Δυνάμεις δεν θα επιτρέψωσιν όπως η Τουρκία... αποπειραθεί να καταπνίξη διά της ερημώσεως, του εμπρησμού, της ιεροσυλίας και του φόνου, τους αγώνες ευγενούς λαού, επιθυμούντος να αποκτήση την ελευθερίαν του...».

Στήριξε την εξωτερική πολιτική του στην εθνική αξιοπρέπεια, στη συνολική και συστηματική και όχι περιστασιακή επιδίωξη των εθνικών διεκδικήσεων και στη δημιουργία ισχυρών Ενόπλων Δυνάμεων, τις οποίες θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει ανά πάσα στιγμή ως ισχυρό διαπραγματευτικό όπλο.

Προσεκάλεσε ξένους αξιωματικούς για την αναδιοργάνωση του Στρατού και του Ναυτικού και αύξησε τη δύναμη του στόλου παραγγέλνοντας τρία νέα θωρηκτά, τα Ύδρα, Σπέτσαι και Ψαρά, μέσω των οποίων εξασφάλισε την ελληνική ναυτική υπεροχή στην Ανατολική Μεσόγειο.

Προσπάθησε να αναπτύξει την ελληνική οικονομία και τους πλουτοπαραγωγικούς της πόρους, να προστατεύσει την ελληνική βιομηχανία και να βελτιώσει το επίπεδο της ζωής του Ελληνικού λαού με μεγάλα έργα υποδομής. Ο ίδιος διακήρυττε ότι σκοπός του ήταν να μετατρέψει την Ελλάδα «εις Χρηματιστήριον της Ανατολής».

Η ανάπτυξη της συγκοινωνίας διά σιδηροδρόμων και εθνικών οδών, η τομή του Ισθμού της Κορίνθου και η διεύρυνση του Ευρίπου, η κατασκευή λιμένων και γεφυρών, η ίδρυση φάρων και φανών, η αποξήρανση της Κωπαΐδος, η αναδιοργάνωση της τηλεγραφικής και ταχυδρομικής υπηρεσίας, είναι έργα που φέρουν τη σφραγίδα των κυβερνήσεων του Τρικούπη.

Η κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου υπήρξε ένα από τα κυριότερα μελήματα όλων των κυβερνήσεών του. Ο ίδιος τη θεωρούσε έργο τέτοιας σημασίας για τον Τόπο, ώστε ονόμασε τη Βουλή της περιόδου '87-'90 «Σιδηροδρομική Βουλή», για να εξάρει τις ιστορικές αποφάσεις για τη θεμελίωση του δικτύου.

Όταν το '82 ανέλαβε την εξουσία, σε όλη τη Χώρα είχαν κατασκευαστεί μόλις 1360 χιλιόμετρα αμαξωτών οδών, εκ των οποίων τα περισσότερα στην Επτάνησο. Και λειτουργούσε μόνο η σιδηροδρομική γραμμή Αθηνών-Πειραιώς. Σε μικρό χρονικό διάστημα το οδικό δίκτυο διπλασιάστηκε, ενώ κατασκευάστηκε σημαντικό σιδηροδρομικό δίκτυο στην Πελοπόννησο, στη Θεσσαλία και στη Στερεά Ελλάδα.

Οι έμμεσες ευεργετικές συνέπειες της αναπτύξεως των μέσων μεταφοράς δεν περιορίζοντο στη

διεύρυνση της τοπικής αγοράς, λόγω της ουσιώδους μειώσεως του κόστους και του χρόνου μεταφοράς των εμπορευμάτων, αλλά επεξετείνοντο και στην αποτελεσματικότερη πάταξη της ληστείας σε όλη την Επικράτεια.

Η εκτέλεση, βεβαίως, τόσων έργων δεν ήτο δυνατόν να πραγματοποιηθεί χωρίς οικονομικούς πόρους. Η αύξηση των δημοσίων εσόδων επιτελέστηκε, όπως είναι γνωστό, με τη συνεχή επιβολή αμέσων και εμμέσων φόρων και με μεγάλο, υπερβολικό ίσως, εσωτερικό και εξωτερικό δανεισμό.

Στην 20ετία της διακυβερνήσεως του Τρικούπη η φορολογία διπλασιάστηκε, ενώ κατά την περίοδο '79-'90 η Ελλάς συνήψε δάνεια ονομαστικής αξίας 630 εκατ. δραχμών, ποσό υπέρογκο για την εποχή.

Παράλληλα, ο Τρικούπης προσέβλεπε στο ιδιωτικό κεφάλαιο για την επέκταση των επενδύσεων και την επιχειρηματική πρωτοβουλία για την αναθέρμανση της οικονομίας. Επιδίωκε και επιτύγχανε την προσέλκυση των κεφαλαίων των Ελλήνων του εξωτερικού για την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων της Χώρας.

Ο Βλάσης Γαβριηλίδης, ο ιδρυτής της *Ακροπόλεως*, παρατηρούσε ότι, οσάκις ανερχόταν ο Τρικούπης στην Πρωθυπουργία, η Αθήνα κατακλυζόταν από εκατομμυριούχους.

Δεν προίκισε, όμως, την Ελλάδα μόνο με θωρηκτά και σιδηροδρόμους. Επί Τρικούπη θεμελιώθηκε το κτίριο της Εθνικής Βιβλιοθήκης, αποπερατώθηκε το Ζάππειο Μέγαρο, το κτίριο της Ακαδημίας, του Εθνικού Χημείου, της Σχολής Ευελπίδων, του Δημοτικού Θεάτρου, το οποίο αργότερα κατεδαφίστηκε, και του Αρχαιολογικού Μουσείου.

Μορφωμένος και φιλομαθής, συναναστρεφόμενος συχνά με ανθρώπους των γραμμάτων, υπήρξε ιδιαίτερα ευαίσθητος και στα θέματα της εκπαιδεύσεως και των επιστημών.

Η εκπαιδευτική του πολιτική απέβλεπε στην εξύψωση της ποιότητας της διδασκαλίας και στον προσανατολισμό των σπουδαστών προς περισσότερο παραγωγικές δραστηριότητες.

Το τέλος, όμως, της σταδιοδρομίας του και της ζωής του μεγάλου αυτού ανδρός δεν στάθηκε αντάξιο του έργου του. Επιθυμών την πρόοδο και την ανόρθωση της Ελλάδος δεν υπολόγισε το όριο αντοχής του μέσου Έλληνος στη φορολογία, στην ακρίβεια και στις οικονομικές δυσκολίες του σήμερα, με την προσμονή ενός καλύτερου αύριο.

Κατά τη διακυβέρνηση της Χώρας και την υλοποίηση του προγράμματος και της πολιτικής του είχε κάνει ακόμη και αυτός, ο μεγάλος πολιτικός, ορισμένα λάθη εκτιμήσεως και στρατηγικής. Βεβαίως, όπως έλεγε συχνά ο ίδιος, μόνο εκείνος ο οποίος δεν έκανε ποτέ τίποτα στη ζωή του, μόνο εκείνος μπορεί να καυχηθεί ότι δεν έκανε ποτέ σφάλμα.

Η εναλλαγή των Κομμάτων στην εξουσία σημαίνει αναμφιβόλως τη σωστή και απρόσκοπτη λειτουργία του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος. Το Τρικουπικό, όμως, Κόμμα συνετρίβη κυριολεκτικώς στις εκλογές του 1895 και ο ίδιος δεν εξελέγη καν Βουλευτής. Απογοητευμένος αποσύρθηκε τότε οριστικώς από την πολιτική και αναχώρησε στο εξωτερικό.

Λακωνικός και επιγραμματικός, το βράδυ των εκλογών δέχτηκε την ήττα του με τη γνωστή φράση, την οποία λέγεται ότι απηύθυνε προς τους συνεργάτες του: «Ώστε ανθ' ημών είναι Βουλευτής ο κ. Γουλιμής. Καληνύχτα σας». Και αυτό το «καληνύχτα σας» οριοθέτησε το τέρμα της πολιτικής του σταδιοδρομίας.

«Επί 20 έτη», είπε αργότερα, «ηγωνίσθημεν ανενδότως όπως διορθώσωμεν τα κακώς κείμενα, προσπαθούντες αφ' ενός να επιτύχομεν διά καταλλήλων οργανικών νόμων, συναδόντων προς το κοινοβουλευτικό της Χώρας πολίτευμα, την διάκρισιν των εξουσιών, αφ' ετέρου δε να διορθώσωμεν τα οικονομικά του Κράτους. Και όμως τις ανεγνώρισε τους κόπους και τους αγώνας ημών; Εκοπιάσαμεν εις μάτην».

Η απομάκρυνσή του από τη Χώρα και την πολιτική και η απογοήτευσή του τον έφθειραν γρήγορα. Πέθανε στις Κάννες στις 30 Μαρτίου 1896 σε ηλικία μόλις 64 ετών.

Άφησε την τελευταία του πνοή μακριά από την Ελλάδα, μακριά από τους φίλους και από τους οπαδούς του, δύο εβδομάδες μόλις μετά τη σχεδόν παμψηφεί εκλογή του στην κενωθείσα θέση του Βουλευτού Βάλτου, ενώ στην Αθήνα εορτάζοντο οι πρώτοι Ολυμπιακοί Αγώνες και η νίκη του Έλληνος Μαραθωνοδρόμου.

Ο μεγάλος αυτός άνδρας διέθεσε όλη την πατρική του περιουσία στον αγώνα για τον εκσυγχρονισμό της Ελλάδος και πέθανε πτωχός. Ουδέποτε δέχτηκε δωρεές από άτομο ή όμιλο θαυμαστών του. Η αδελφή του δεν είχε καν τα μέσα για να μεταφέρει από τις Κάννες στην Αθήνα τη σορό του εκλιπόντος πολιτικού. Λέγεται ότι τα έξοδα της μεταφοράς προσέφερε ο Ανδρέας Συγγρός, καθώς η τότε κυβέρνηση, ορμώμενη από μικροπολιτικά κίνητρα, αρνήθηκε να παραχωρήσει κρατικό σκάφος για τη μεταφορά του μεγάλου νεκρού. Ο θάνατός του προκάλεσε πανελλήνια και παγκόσμια συγκίνηση. Η αναγνώριση της αξίας και του μεγαλείου του ήταν ομόθυμη.

«Ο Χαρίλαος Τρικούπης έσχε το θάρρος και την δύναμιν να αρπάση διά στιβαράς χειρός τη βραδυπορούσα Ελλάδα και να ωθήση αυτήν επί τα πρόσσω βιαίως. Αν οι τότε ασθενείς και ατροφικοί πόδες αυτής κατά τη σφοδράν εκείνην ώθησιν

εκάμφθησαν ή υπέστησαν κάταγμα, δεν θα λείψωσιν οι επιτήδειοι ιατροί. Εις δε τον Χαρίλαο Τρικούπη θα ανήκη πάντοτε η τιμή ότι έδωσε την πρώτη γενναίαν ώθησιν εις την τελουμένη από τινος χρόνου ευοίωνον πολιτικήν, οικονομικήν και κοινωνικήν αναζύμωσιν», έγραφε αθηναϊκή εφημερίδα αγγέλουσα το θάνατό του.

Ο ίδιος, σκεπτόμενος την υστεροφημία του, έλεγε για το μέλλον: «Αλλά τι θα είναι μετά έναν αιώνα η παρούσα πολιτική περίοδος της Ελλάδος εις την παγκόσμιον ιστορία; Μόλις θα αναφέρεται εις ολίγας γραμμάς και εις τας γραμμάς εκείνας ούτε θα αναφέρεται το όνομά μας».

Παρά τη μετριόφρονα αυτή σκέψη του, αν η αληθής αθανασία έγκειται στην επίδραση του πνεύματος των νεκρών επί των έργων των ζώντων, ο Τρικούπης εξακολουθεί και θα εξακολουθεί να ευρίσκεται μεταξύ ημών.

(Ζωηρά και παρατεταμένα χειροκροτήματα από όλες τις Πτέρυγες).

ΠΡΟΕΔΡΟΣ (Απόστολος Κακλαμάνης): Κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, μετά την εμπνευσμένη ομιλία του Προέδρου της Δημοκρατίας, κ. Κωνσταντίνου Στεφανόπουλου, θα μιλήσουν δι' ολίγον ο Πρωθυπουργός και οι Αρχηγοί των Κομμάτων.

Ο Πρόεδρος της Κυβέρνησης, κ. Κωνσταντίνος Σημίτης, έχει το λόγο.

(Χειροκροτήματα από την Πτέρυγα του ΠΑ.ΣΟ.Κ.).

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΗΜΙΤΗΣ (Πρόεδρος της Κυβέρνησης): Κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, ειπώθηκε για το Χαρίλαο Τρικούπη ότι είναι ο πρώτος ή ένας από τους πρώτους μεγάλους Έλληνες πολιτικούς εκσυγχρονιστές και με αυτό το εύσημο κατέχει μία σπουδαία θέση στην ιστορική συνείδηση των Ελλήνων.

Ο Χαρίλαος Τρικούπης προσέφερε πράγματι μία νέα σύλληψη για τη θέση της Ελλάδας στην περιοχή και στον κόσμο και ακολούθως μία νέα πρόταση για την εθνική και κοινωνική οργάνωση των Ελλήνων στο εσωτερικό της Χώρας. Μία οργάνωση, που θα τους επέτρεπε να ανταποκριθούν στις ανάγκες μιας Ελλάδας, που εκαλείτο να σταθεί ως ισότιμο μέλος στη διεθνή κοινότητα των ανεπτυγμένων χωρών.

Στην Ελλάδα κυριαρχούσε τον 19ο αιώνα και σε κάποιο βαθμό επιβιώνει ως σήμερα ένα πνεύμα «κοινοτισμού». Τα κοινά γίνονται αντιληπτά ως προέκταση του ιδιωτικού. Το Δημόσιο οφείλει να υπηρετεί δουλικά το ιδιωτικό και μάλιστα τις ιδιοτελείς απαιτήσεις του. Αυτή η κοινοτική κουλτούρα και παράδοση συσπείρωνε την κρατική γραφειοκρατία και τα τοπικά πολιτικά δίκτυα των πελατειακών σχέσεων και συγκροτούσε μία επιβαρυντική υποθήκη στη συγκρότηση της κοινωνίας των πολιτών. Έτσι, έτεινε να συγκροτηθεί μία ανίερη συμμαχία καθυστέρησης και αργόσυρτων βηματισμών, με τους οποίους ήταν αδύνατον να αντιμετωπιστούν στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα οι νέες κοινωνικές ανάγκες της Χώρας.

Ο Χαρίλαος Τρικούπης αντιμετώπισε χωρίς δισταγμό τη συμμαχία αυτή, γιατί η Ελλάδα εκαλείτο να λύσει τότε τρία γιγαντιαία προβλήματα:

α) Το εθνικό πρόβλημα των Ελλήνων, β) την οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας και γ) την ένταξη της μικρής και αναιμικής ελληνικής οικονομίας στο παγκόσμιο σύστημα της αγοράς και της κατανομής της εργασίας.

Το έργο αυτό ήταν τιτάνιο. Στο ελεύθερο Ελληνικό Κράτος είχαν περιληφθεί μερικές μόνο εκατοντάδες χιλιάδες Ελλήνων, ενώ έξω από αυτό είχαν παραμείνει διάσπαρτα μερικά εκατομμύρια. Ο εθνικός αγώνας, που είχε διεξαχθεί στο όνομα του Ελληνισμού και του Χριστιανισμού απέναντι στον Οθωμανισμό και στο Ισλάμ, είχε επιτύχει μόνο σε μια μικρή γωνιά της ελληνικής γης. Τα υπόλοιπα τμήματα του ελληνικού και χριστιανικού κόσμου παρέμεναν οραματικά στοιχεία του εθνικού σχεδίου.

Η Ελλάδα, λοιπόν, εκαλείτο να αναπτυχθεί οικονομικά όχι μόνο για να αποδώσει στους κατοίκους της τους καρπούς της εργασίας τους, αλλά για να φέρει σε πέρας ένα έξω-οικονομικό έργο, εκείνο της εθνικής ολοκλήρωσης, χωρίς το οποίο η ίδια η κοινωνία αισθανόταν λειψή και ανολοκλήρωτη.

Και παρόλους αυτούς τους εξωοικονομικούς περισπασμούς, η ελληνική οικονομία έπρεπε να ενταχθεί στην παγκόσμια αγορά, να προμηθεύει και να προμηθεύεται αγαθά, να ανταγωνίζεται άλλους, με ένα λόγο να ζήσει την καπιταλιστική περιπέτεια. Μία Χώρα με χαμηλότατο επίπεδο κεφαλαιακής συσσώρευσης, με ανύπαρκτο τεχνολογικό εξοπλισμό, με ελάχιστα τεχνικά στελέχη, εκαλείτο, αν όχι να ανταγωνισθεί, πάντως να συμπαραταχθεί στο χώρο των ανεπτυγμένων οικονομιών και εκαλείτο να ακολουθεί τα γιγαντιαία βήματα της παγκόσμιας οικονομίας.

Όλων αυτών των προβληματισμών έγινε ευαίσθητος δέκτης ο Χαρίλαος Τρικούπης και ακολούθως οργανωτής και διαχειριστής μιας πολιτικής, που χαρακτηριζόταν από πνευματική προετοιμασία και πληρότητα από επίμονη και συστηματική παρακολούθηση. Όλα αυτά ήταν πρωτόγνωρες κατακτήσεις για την ελληνική πολιτική ζωή του 19ου αιώνα.

Στην Ελλάδα, για λόγους ιστορικούς και ειδικότερα για λόγους οικονομικής και κοινωνικής σύνθεσης, το Κράτος ήταν οργανωτής του εθνικού σχεδίου. Το Κράτος έπαιζε πρωταγωνιστικό ρόλο στην πολιτική σκηνή της Χώρας. Ο Χαρίλαος Τρικούπης είναι, ίσως, ο πρώτος Έλληνας πολι-

τικός, που συνειδητοποίησε και τα θετικά αλλά και τους κινδύνους και τις παρενέργειες αυτής της κατάστασης.

Έτσι όπως δρούσε το Κράτος δεν άφηνε τα αναγκαία περιθώρια, δεν επέτρεπε ή δεν επέβαλε στους πολίτες να γίνουν αυτοδύναμοι κοινωνικοί και οικονομικοί συντελεστές, να αναλάβουν πρωτοβουλίες και ευθύνες, που θα ήταν απαραίτητες για την εθνική, κοινωνική και οικονομική αναγέννηση. Γι' αυτό πίστευε ο Χαρίλαος Τρικούπης ότι θα έπρεπε να ενθαρρυνθεί η υπεύθυνη δράση των ιδιωτών, κάτι που αποτέλεσε έναν από τους βασικούς άξονες της πολιτικής του. Δημιούργησε έτσι στο οικονομικό και κοινωνικό πεδίο τις προϋποθέσεις μιας νέας εποχής.

Αν το 1821 σηματοδοτεί την έναρξη της θεσμικής - κρατικής συγκρότησης του νέου Ελληνισμού, η δεκαετία του 1870 με το Χαρίλαο Τρικούπη, η πολιτική του από το 1870 και μετά, σηματοδοτεί μια σειρά από βαθιές πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές.

Ο ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1877 και η επακόλουθη προσάρτηση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα ενίσχυσαν τις εθνικές προσδοκίες για σταδιακή ενσωμάτωση στον εθνικό κορμό και άλλων νέων εδαφών και γενικότερα συνέβαλαν στο να κρατηθεί ανοιχτό το ζήτημα της περαιτέρω διάλυσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της δημιουργίας νέων εθνικών κρατών, βαλκανικών κληρονόμων της αυτοκρατορίας.

Η εξέλιξη, όμως, αυτής της Ανατολικής κρίσης σε βάρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ανέβασε το επίπεδο ανταγωνιστικότητας των εθνικών κινημάτων στη Νότια Βαλκανική και εντατικοποίησε τις ιδεολογικές ζυμώσεις για το μέλλον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της διαδοχής της. Αποτέλεσμα, η αύξηση της επιχειρησιακής ικανότητας όχι μονάχα των Ελλήνων, αλλά και όλων των άλλων ενδιαφερομένων – Σέρβων, Βουλγάρων, Ρουμάνων, Αλβανών – και, φυσικά, αύξηση του οικονομικού και κοινωνικού κόστους κάθε νέου εθνικού εγχειρήματος στην περιοχή. Έτσι, διαμορφώθηκε ένα νέο πνεύμα γύρω από την εντατικοποίηση της οικονομικής προσπάθειας, την ενίσχυση των εξοπλισμών και γενικότερα γύρω από την οικονομική και κοινωνική ανόρθωση, η οποία θεωρήθηκε δικαιολογημένα τότε ως αναγκαίος και αναντικατάστατος όρος για την πραγμάτωση των εθνικών σχεδίων του Ελληνισμού.

Σ' αυτές τις δυσμενέστατες συνθήκες, μέσα στις οποίες όφειλε να κινηθεί η ελληνική πολιτική και προσπαθούσε ο Χαρίλαος Τρικούπης να κινήσει την Ελλάδα, εμφανίστηκε ένας από μηχανής Θεός, που ήρθε συνεπίκουρος της ελληνικής οικονομικής προσπάθειας: Η διεθνής οικονομική ύφεση, που από το 1871 είχε αρχίσει να υπονομεύει τις ευρωπαϊκές οικονομίες και να κατευθύνει τα ευρωπαϊκά κεφάλαια προς την περιφέρεια και ιδιαίτερα προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τα ελληνικά κεφάλαια του εξωτερικού προς τη Χώρα μας. Έτσι, εμφανίστηκε τότε ένα μαζικό φαινόμενο συγκέντρωσης ελληνικών κεφαλαίων και Ελλήνων κεφαλαιούχων της διασποράς στην Ελλάδα, που προσδοκούσαν να επενδύσουν τα κεφάλαιά τους παραγωγικά για την εθνική οικονομία και αποδοτικά για τους ίδιους και να ζήσουν μία αξιοπρεπή και ασφαλή ζωή σε συνθήκες ευρωπαϊκής νομιμότητας και πολιτισμού.

Αυτό το ανθρώπινο δυναμικό, το πολύτιμο για την Ελλάδα, το είχε επισημάνει η ελληνική πολιτική ηγεσία και προσπαθούσε με κάθε τρόπο να το προσελκύσει. Ο Χαρίλαος Τρικούπης, όμως, πέτυχε ακριβώς αυτόν τον στόχο. Παρά τη διεθνή ύφεση και τη μείωση των ελληνικών εξαγωγών, εξασφαλίστηκε επί χρόνια ολόκληρα μία συνεχής ροή ξένου συναλλάγματος, η οποία ανακούφισε την ελληνική συναλλαγματική στενότητα και επέτρεψε αξιόλογες για την εποχή τους αναπτυξιακές πρωτοβουλίες. Η Ελλάδα χάρη στον Τρικούπη κατέστη όχι μόνο χώρος υποδοχής, αλλά και χώρος αναφοράς του παροικιακού κεφαλαίου και των ανθρώπων του και αφετηρία προς νέες αναπτυσσόμενες μεσογειακές περιοχές, όπως η Αίγυπτος.

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας εξέθεσε λεπτομερειακά και πολύ ωραία το έργο του Χαριλάου Τρικούπη. Εγώ δεν μπορώ να ανακεφαλαιώσω το έργο αυτό. Θέλω, όμως, να αναφερθώ σε μερικές από τις επιλογές του και στην ταυτόχρονη παρουσία παρενεργειών, επιλογές οι οποίες δείχνουν το μέγεθος της προσπάθειας και τη δυσκολία του εγχειρήματος, το οποίο έχει αναλάβει.

Με το νέο δασμολόγιο προστατευτικής λογικής, αυτός ο ακραιφνής φιλελεύθερος ενίσχυσε την εγχώρια βιομηχανία και ενθάρρυνε τις ομογενειακές επενδύσεις σε παραγωγικούς κλάδους της οικονομίας· δημιούργησε, όμως, παράλληλα μία δασμοβίωτη βιομηχανία, η οποία επί δεκαετίες αποτέλεσε το μεγάλο ασθενή της ελληνικής οικονομίας.

Με την ένταξη της δραχμής στη Λατινική Νομισματική Ένωση, την ευθυγράμμισή της δηλαδή προς το γαλλικό φράγκο, έκανε ανταγωνιστικότερες τις ελληνικές εξαγωγές· αλλά η άλλη πλευρά ήταν τα έντονα πληθωριστικά φαινόμενα της τάξεως του 15% ετησίως, σε μία εποχή πολύ χαμηλών ρυθμών πληθωρισμού, με αποτέλεσμα τη μείωση του λαϊκού εισοδήματος και την αναστάτωση της αγοράς με τα γνωστά πολιτικά αποτελέσματα.

Ενώ εύστοχα ο Τρικούπης συνέλαβε το πρόβλημα των μεγάλων δημόσιων έργων, δεν κατάφερε να

δαμάσει τα μεγάλα συμφέροντα και την κερδοσκοπία, η οποία υπήρχε γύρω από αυτά, με σοβαρές επιπτώσεις πάνω στην ίδια την εικόνα του.

Έδωσε έμφαση στο εσωτερικό δίκτυο των σιδηροδρόμων, τους οποίους συνέλαβε πολύ σωστά ως αναπτυξιακό οικονομικό εργαλείο και ταυτόχρονα ως ενοποιητικό μηχανισμό της κατατμημένης σε απεριόριστες νησίδες εσωτερικής αγοράς. Οι σιδηρόδρομοι συνέδεσαν την εσωτερική αγορά. Παρόλα αυτά, όμως, δεν μπόρεσαν να δημιουργηθούν τότε οι απαραίτητες οικονομικές δράσεις, που θα έδιναν και συνέχεια στο μεγάλο αυτό αναπτυξιακό έργο.

Μέσω της υψηλής φορολογίας, η οποία επιβάρυνε κυρίως τα κατώτερα και μεσαία στρώματα, προέβη σε μια συσσώρευση κεφαλαίου στο Κράτος, το οποίο βοήθησε τη δημιουργία των έργων, αλλά είχε επίσης και ιδιότυπες συνέπειες. Ενώ ηθικά και πολιτικά μπορούσε να δικαιολογηθεί η συσσώρευση αυτή ως μια εθνική προσπάθεια για τη χρηματοδότηση των απαραίτητων για την ανάπτυξη της Χώρας δημοσίων έργων, μπορούσε να δικαιολογηθεί ως απαραίτητη για τον εκσυγχρονισμό της Διοίκησης και του Στρατού, δεν εξασφαλίστηκε, όμως, ταυτόχρονα η ανταποδοτικότητα αυτών των έργων, με αποτέλεσμα να χαρακτηρίζονται και αυτά από τους ιστορικούς ως μια μεγάλη σειρά συμβολικών έργων, που συνέβαλαν αποφασιστικά στην εθνική συγκρότηση, αλλά όχι τόσο στην οικονομική ανόρθωση της Χώρας.

Παρόλα αυτά, παρόλες τις επιμέρους παρατηρήσεις οι οποίες θα μπορούσαν να γίνουν, το οικονομικό αυτό έργο αποδείχτηκε πολύτιμη παρακαταθήκη και προϋπόθεση για τις κατοπινές εθνικές εξορμήσεις και κοινωνικές αλλαγές. Οι επιτυχίες της Ελλάδος μετά το 1912 ήταν επιτυχίες, οι οποίες οφείλονταν σ' αυτό το προηγούμενο έργο του.

Ακούσαμε πριν και για το πολιτικό και θεσμικό του έργο, που επίσης αποτελεί, χωρίς αμφιβολία, τον ακρογωνιαίο λίθο πάνω στον οποίο θεμελιώθηκε η Ελλάδα των επιτυχιών της μετατρικουπικής περιόδου.

Με την καθιέρωση της ευρείας εκλογικής περιφέρειας, αντί της στενής, κατάφερε ένα ισχυρό κτύπημα στο παντοδύναμο πελατειακό σύστημα. Με άλλα νομοθετήματα μείωσε δραστικά τον αριθμό των Βουλευτών και απαγόρευσε στους μόνιμους αξιωματικούς να πολιτεύονται. Καθιέρωσε τη μονιμότητα και την αξιοκρατική πρόσληψη των υπαλλήλων του Κράτους και προώθησε με συγκεκριμένα εξοπλιστικά προγράμματα την ενίσχυση και την αναβάθμιση του στρατού και του στόλου, και προπαντός, δεν πρέπει να ξεχνάμε την καθιέρωση της αρχής της «δεδηλωμένης» και την εμπέδωσή της. Δεν γνωρίζω αν η ιστορική έρευνα έχει χαρακτηρίσει οριστικά τον Χαρίλαο Τρικούπη. Αν ο χαρακτηρισμός «οραματιστής» στέκει δίπλα ή αντιπαλεύει το χαρακτηρισμό «ρεαλιστής», ίσως θα ήταν μια πράξη τιμής και ευγνωμοσύνης να αποκαλέσουμε τον Χαρίλαο Τρικούπη ως ένα ρεαλιστή πολιτικό με μεγάλα οράματα.

Ρεαλιστές πολιτικοί, κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, με μεγάλα οράματα, θα πρέπει να είμαστε και σήμερα, αν θέλουμε την Ελλάδα ισχυρή, η οποία να έχει φωνή, παρουσία και να παίζει ρόλο στις διεθνείς εξελίξεις. Η σημερινή μέρα μνήμης μας θυμίζει ότι κερδίζουμε με ιδέες, δράση και οράματα για την Ελλάδα μας.

Ευχαριστώ.

(Χειροκροτήματα από όλες τις Πτέρυγες).

ΠΡΟΕΔΡΟΣ (Απόστολος Κακλαμάνης): Ο Αρχηγός της Αξιωματικής Αντιπολιτεύσεως, κ. Μιλτιάδης Έβερτ, έχει το λόγο.

ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ ΕΒΕΡΤ (Πρόεδρος της Νέας Δημοκρατίας): Κύριε Πρόεδρε της Δημοκρατίας, κύριε Πρόεδρε της Βουλής, κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, ασφαλώς και δεν αρκεί να μνημονεύουμε μόνο επετειακά τους μεγάλους του Γένους. Οφείλουμε έμπρακτα να υιοθετούμε καθημερινά το παράδειγμά τους.

Πράγματι, έχουμε ανάγκη από αυτό το παράδειγμα των μεγάλων του Γένους και πριν απ' όλα οφείλουμε να διδασκόμαστε από την ιστορία.

Πράγματι, όπως είπε ο κύριος Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ο κύριος Πρόεδρος της Βουλής, αλλά και ο κύριος Πρωθυπουργός, ο Χαρίλαος Τρικούπης προηγήθηκε της εποχής του. Υπήρξε εκσυγχρονιστής, αλλά και δημιουργός.

Ακούστηκαν λεπτομερέστατα τα επιτεύγματά του και τα έργα του, αποτελεί, όμως, σήμερα πρότυπο δημοκρατικής συνείδησης, πολιτικής σκέψης, ηθικής και αξιοπρέπειας. Το έργο του πρέπει να είναι και θα είναι κατευθυντήριο υπόδειγμα, πιστεύω, για όλους μας, για την εμβάθυνση της Δημοκρατίας, την αναβάθμιση των θεσμών, την εξυγίανση της Διοίκησης, τον εκσυγχρονισμό της Χώρας.

Ως Κυβέρνηση απέδειξε πάντοτε ότι προηγείτο, με συνέπεια, της εποχής του. Ως Αντιπολίτευση πάντοτε υιοθέτησε μια δημιουργική πολιτική. Υπήρξε ο πολιτικός των ηπίων τόνων. Το κόμμα του υπήρξε αναμφισβήτητα φορέας ριζοσπαστικών τομών και ριζοσπαστικών λύσεων.

Έδωσε, όπως ελέχθη, προτεραιότητα στα έργα υποδομής, στον εκσυγχρονισμό της Χώρας, στην ανάπτυξη της Χώρας. Καταδίωξε κατά τρόπο αμείλικτο τους καταχραστές του δημόσιου χρήματος, στερέωσε τα βάθρα για την ανασυγκρότηση και την αξιοπρέπεια της Δημόσιας Διοίκησης. Όπως ελέχθη, ενίσχυσε το Στρατό και το Ναυτικό.

Δυστυχώς, όμως, κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, όπως συμβαίνει με όλους τους μεγάλους της Ελλάδος, αδικήθηκε στην εποχή του. Και, πράγματι, είναι τραγικό για την Πατρίδα μας ότι σχεδόν όλοι οι μεγάλοι εξοστρακίστηκαν, φυλακίστηκαν και πέθαναν στο εξωτερικό. Ο Χαρίλαος Τρικούπης αποτελεί για όλους μας σήμερα πρότυπο δημοκρατικής συνείδησης, πολιτικής σκέψης και αξιοπρέπειας και πιστεύω ότι, πράγματι, η απόφαση η οποία ελήφθη από όλα τα Κόμματα να ονομαστεί η γέφυρα Ρίου-Αντιρρίου ως γέφυρα του Χαριλάου Τρικούπη θα αποτελέσει μνήμη για το μεγάλο έργο αυτού του μεγάλου πολιτικού!

Θερμά ευχαριστώ.

(Χειροκροτήματα από όλες τις Πτέρυγες της Βουλής).

ΠΡΟΕΔΡΟΣ (Απόστολος Κακλαμάνης): Ο Πρόεδρος της Πολιτικής Άνοιξης, κ. Αντώνης Σαμαράς, έχει το λόγο.

ΑΝΤΩΝΗΣ ΣΑΜΑΡΑΣ (Πρόεδρος της Πολιτικής Άνοιξης): Κύριε Πρόεδρε της Δημοκρατίας, σήμερα, που στην πολιτική μας ζωή ο πολιτικός λόγος έχει υποσκελιστεί από το μεσσιανισμό, τον κυνικό ωφελιμισμό και την υπερβολή. Σήμερα, που η πολιτική αγορά βουίζει από συμβατικές λέξεις και ψεύδη, χρειαζόμαστε μια νέα πυξίδα προσανατολισμού. Μια πυξίδα ικανή να προσφέρει νέα οδηγητικά νοήματα σε ένα λαό, που αρνείται πια να βλέπει το αύριο μέσα από την επανάληψη του χθες και που δίκαια ζητεί μια Πολιτεία αξιοκρατούμενη, με σεβασμό στην αξιοπρέπεια του ατόμου. Που ζητεί ένα σύστημα ελέγχου και διαφάνειας στην πολιτική πράξη, λύσεις γενικότερα αποδεκτές, μακριά από κομματικές δογματικές ακαμψίες, διατεταγμένους μονολόγους και κινήσεις σκοπιμότητας. Και που κυρίως ζητεί να πάψουν οι πολιτικές ιδέες να αιωρούνται στο χώρο της θεωρίας και των υποσχέσεων και να γίνουν έργα. Ώστε η Πολιτεία στον Τόπο μας, επιτέλους, να γίνει «η τέχνη του ορθώς πράττειν» για την επίτευξη ενός απόλυτα ορθού σκοπού.

Σήμερα, που τα μεγάλα προβλήματα, λοιπόν, του Τόπου συμβαδίζουν με την αδυναμία των διαχειριστών της εξουσίας να δώσουν λύσεις και να οδηγήσουν επιτυχώς την Πατρίδα μας στο κατώφλι της νέας χιλιετίας, η πανηγυρική εκδήλωση για το Χαρίλαο Τρικούπη, ξεπερνάει κατά πολύ τον τιμητικό της χαρακτήρα προς το μεγάλο Έλληνα πολιτικό. Γιατί ενσκύπτοντας στο έργο του αναμορφωτή της σύγχρονης Ελλάδας, αλλά και στις δυσκολίες που είχε να αντιμετωπίσει, διαπιστώνει κανείς ότι ο οραματισμός του, το απαράμιλλο πολιτικό του ήθος και η πρακτική του αποτελεσματικότητα, συνιστούν παράδειγμα φωτεινό και διδαχή προς τους σύγχρονους πολιτικούς, για τον τρόπο που πρέπει να απαντώνται οι προκλήσεις της εποχής, να αντιμετωπίζονται και να ιεραρχούνται τα προβλήματα!

Ήταν βαθύτατα δημοκράτης. Δε δίστασε ο Τρικούπης να έρθει σε σύγκρουση με το κατεστημένο της εποχής του, να καταγγείλει τη διαφθορά, να στηλιτεύσει τις εξαρτήσεις των πολιτικών από κέντρα, που καμιά σχέση δεν είχαν με το λαό και τα συμφέροντά του. Αλησμόνητα όσο και επίκαιρα, παραμένουν τα άρθρα του «Τις πταίει;», «Παρελθόν και Ενεστώς», που συμπυκνώνουν την προσήλωσή του στις αρχές της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας.

Οι πολιτικοί του αγώνες ήταν εκείνοι, που επέβαλαν τη βασική αρχή του πολιτεύματός μας, την αρχή της δεδηλωμένης. Το δε κόμμα του, το «πέμπτο κόμμα» της Βουλής, ήταν το πρώτο που απευθύνθηκε στον Ελληνικό λαό μέσα από ένα κείμενο αρχών και προγραμματικών δεσμεύσεων. Γιατί υπήρξε πάντα ασυμβίβαστος εχθρός της δημοκρατίας και εραστής της ευθύνης. Πίστευε ότι το «χαρακτηριστικότερο ουσιαστικόν του ανθρώπου είναι η συναίσθηση της ευθύνης και θεωρούμε ανάξιον του πολιτεύεσθαι εκείνον, όστις θέλει να πολιτευθεί άνευ ευθύνης».

Αυτή η αίσθηση ευθύνης απέναντι στην Ελλάδα ήταν που χαρακτήρισε το πολιτικό του έργο. Την ώρα που οι πολιτικοί του αντίπαλοι πορεύονταν με τη λογική της επανεκλογής τους και της εξυπηρέτησης της εκλογικής τους πελατείας, εκείνος τόλμησε να οραματισθεί μια Ελλάδα ισχυρή και υπερήφανη. Και το όραμά του το έκανε έργο ζωής, αποδεικνύοντας ότι επιτυχής πολιτικός είναι εκείνος, που όχι μόνο συλλαμβάνει τα μεγάλα οράματα, αλλά και τα υλοποιεί. Και που αρνείται το συμβιβασμό από το φόβο των «Γουλιμήδων». Και ήξερε πολύ καλά ο Χαρίλαος Τρικούπης, ότι ο δρόμος για μια ισχυρή Ελλάδα περνούσε μέσα από την ταχύρρυθμη οικονομική ανάπτυξη, τα έργα υποδομής, την ορθολογική διαχείριση.

Θα πω –αναφέρθηκε ήδη– με δυο λόγια ότι επί πρωθυπουργίας του οργανώθηκαν τα οικονομικά του Κράτους, τέθηκαν οι βάσεις του φορολογικού μας συστήματος, προσελκύθηκαν, πράγματι, τεράστια κεφάλαια από το εξωτερικό. Ιδρύθηκε το Νομικό Συμβούλιο του Κράτους, συστηματοποιήθηκε η λειτουργία των γεωργικών σχολών. Αναδιοργανώθηκε ο στρατός, η αστυνομία, η αγροφυλακή. Πραγματοποιήθηκε η διάνοιξη της διώρυγας Κορίνθου, ιδρύθηκε εταιρεία σιδηροδρόμων, χαράχθηκαν εθνικοί δρόμοι, Κωπαΐδα, προωθήθηκαν οι αρχαιολογικές έρευνες και η Παιδεία. Ενώ με μια γενναία και τολμηρή του απόφαση καταργήθηκε και ο νόμος της «Δεκάτης», που απομυζούσε τους Έλληνες αγρότες.

Δική του ήταν ακόμη η απόφαση για τη μείωση του αριθμού των Βουλευτών, που και σήμερα με

την πρόταση της Πολιτικής Άνοιξης να μειωθεί ο αριθμός των Βουλευτών σε 200, ξαναγίνεται επίκαιρη. Και φαντάζομαι πως σίγουρα θα συναντούσαν την επιδοκιμασία του και άλλες τέτοιες μεταρρυθμιστικές προτάσεις, όπως ο περιορισμός της δυνατότητας στο ίδιο πρόσωπο να ασκεί τα καθήκοντα του Πρωθυπουργού για διάστημα μεγαλύτερο ουσιαστικά από δύο τετραετίες και η συνταγματική θεσμοθέτηση του ασυμβίβαστου της ιδιότητας του Υπουργού και του Βουλευτή.

Για να μπορέσει να υλοποιήσει το μεγαλόπνοο έργο του, αναγκάστηκε να στραφεί προς τον εξωτερικό δανεισμό και την αύξηση της φορολογίας. Διαχειρίστηκε το χρήμα του Ελληνικού λαού χωρίς καμιά ιδιοτέλεια, γιατί πίστευε ότι το δημόσιο χρήμα είναι ο ιδρώτας του Ελληνικού λαού, μεταμορφωμένος σε χαρτονόμισμα και μέταλλο και πως δεν πρέπει να διασπαθίζεται χάριν σκοπών, που τους καθοδηγεί το συμφέρον των «ημετέρων» και της επανεκλογής. Είχε πάρει την απόφαση να αναλάβει το πολιτικό κόστος μιας τέτοιας επιλογής, προτάσσοντας το εθνικό από το κομματικό συμφέρον. Αυτή του η επιλογή ήταν εξάλλου που του κόστισε τελικά τις εκλογές, αλλά και που τον οδήγησε σε δημόσια αυτοκριτική με μια πρωτόγνωρη έκρηξη αλήθειας, την ιστορική φράση «δυστυχώς επτωχεύσαμεν».

Απέρριπτε ο Τρικούπης τη λογική της μιζέριας και της διαχείρισης. Αντιλαμβανόταν πως μόνο με ρήξεις, τομές και γενναίες μεταρρυθμίσεις μπορούσε να αφυπνίσει το δυναμικό της Χώρας και να του εξασφαλίσει τις προϋποθέσεις για να μεγαλουργήσει. Δέχθηκε να αναλάβει το βάρος μιας πολιτικής, που πήγαινε κόντρα στο ρεύμα της εποχής του, και έτσι πέτυχε να γίνει ο θεμελιωτής του σύγχρονου Ελληνικού Κράτους.

Σήμερα, 100 χρόνια μετά, τιμούμε τον πολιτικό, που η ιστορία μας επάξια κατατάσσει δίπλα στα ονόματα του Καποδίστρια και του Βενιζέλου.

Σήμερα, εμείς, οι ζωντανοί, στη σειρά των γενεών του Έθνους, στρέφουμε το βλέμμα μας στο παρελθόν για να πορευθούμε σωστά στο μέλλον. Ο ενσαρκωτής των ονείρων του Έθνους, ο «γίγαντας της κοινοβουλευτικής παλαίστρας», όπως τον είχαν χαρακτηρίσει, μας δείχνει το δρόμο.

Οι καιροί και σήμερα απαιτούν συναίσθηση της ευθύνης, όραμα, γενναίες μεταρρυθμίσεις, τολμηρές αποφάσεις. Απαιτούν, δηλαδή, την καταξίωση της πολιτικής και των πολιτικών στο ρόλο τους και την αποστολή τους, όπως έκανε πράξη ζωής ο μεγάλος πολιτικός ηγέτης που σήμερα τιμούμε.

Ευχαριστώ.

(Χειροκροτήματα)

ΠΡΟΕΔΡΟΣ (Απόστολος Κακλαμάνης): Η Πρόεδρος της Κοινοβουλευτικής Ομάδας του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας κα Αλέκα Παπαρήγα έχει το λόγο.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΠΑΠΑΡΗΓΑ (Γενική Γραμματέας του Κ.Κ.Ε.):

Κύριε Πρόεδρε, κυρίες και κύριοι Βουλευτές, αναμφισβήτητα ο Χαρίλαος Τρικούπης ήταν μεγάλος πολιτικός. Οι μεταρρυθμίσεις, οι καινοτομίες και οι εκσυγχρονισμοί που συνέλαβε και προχώρησε, δεν ήταν αποτέλεσμα μόνο των δικών του ικανοτήτων. Ο οποιοσδήποτε άλλος πολιτικός εκείνης της περιόδου ήταν υποχρεωμένος, με λιγότερη ή με περισσότερη ικανότητα, να συλλάβει τέτοιες μεταρρυθμίσεις και να επιχειρήσει να τις υλοποιήσει στη ζωή.

Νομίζω ότι δεν μπορούμε να μιλάμε για το Χαρίλαο Τρικούπη έξω από τη συγκεκριμένη εποχή που έδρασε και τις αναγκαιότητες αυτής της εποχής. Αρκετές από τις μεταρρυθμίσεις, του Χαρίλαου Τρικούπη ήταν μεταρρυθμίσεις που έγιναν σε πολλές χώρες της Ευρώπης και σε πολλά δανείστηκε –πράγμα πολύ φυσικό– την πείρα της Αγγλίας, μία χώρα που είχε ζήσει αρκετά χρόνια και τον επηρέασε σημαντικά και στους πολιτικούς του προσανατολισμούς, όχι μόνο στο εσωτερικό, αλλά και στην εξωτερική πολιτική της Χώρας.

Ακριβώς, λοιπόν, ο Χαρίλαος Τρικούπης σαν ιστορική και πολιτική προσωπικότητα, εμφανίζεται σε μία περίοδο σοβαρότατων αλλαγών στην περιοχή της Ελλάδας και στην Ελλάδα. Μην ξεχνάμε ότι ήταν η περίοδος – μιλώντας ευρύτερα – του Κριμαϊκού Πολέμου, όπου η Ελλάδα χρησιμοποιείται ως διαμετακομιστικός σταθμός στα πλαίσια αυτού του πολέμου, πράγμα που διαμορφώνει ένα νέο πολιτικό τοπίο μέσα στο οποίο μπορεί να τοποθετηθεί η ιστορική και πολιτική προσωπικότητα Χαρίλαος Τρικούπης.

Είναι η εποχή που στη Βαλκανική Χερσόνησο διαμορφώνονται εθνικά κράτη, Ρουμανία-Βουλγαρία, είναι η εποχή της εμφάνισης της ενιαίας Γερμανίας, σαν αποτέλεσμα του γαλλοπρωσικού πολέμου. Σε αυτά τα πλαίσια πρέπει να δούμε το Χαρίλαο Τρικούπη και τις εξελίξεις στην Ελλάδα.

Είναι η εποχή που η Ελλάδα μαγνητίζει τους Έλληνες τους κατέχοντες κεφάλαια, του εξωτερικού, «οι χρυσοκάνθαροι Έλληνες καπιταλιστές του εξωτερικού», όπως έλεγαν, που εγκαθίστανται στη Χώρα μας, τοποθετούν τα χρήματά τους και –ας πούμε και την αλήθεια, γιατί αυτή είναι εκείνη η εποχή– η εγκατάστασή τους ξεσηκώνει ένα ακράτητο τυφώνα ξέφρενης κερδοσκοπίας και κολοσιαίων οικονομικών σκανδάλων.

Δεν είναι μόνο η εποχή των καινοτόμων κοινοβουλευτικών μεταρρυθμίσεων. Είναι η εποχή που σχηματίζεται η χρηματιστηριακή ολιγαρχία, που κυριάρχησε στον ελλαδικό οικονομικό τομέα. Βέβαια, φορείς της είναι Έλληνες της διασποράς με-

τά το 1873 και ξέρουμε πολύ καλά ότι μετέφεραν τα κεφάλαιά τους από το εξωτερικό και μονοπώλησαν το τραπεζικό κεφάλαιο και τα ορυχεία.

Σ' αυτά τα πλαίσια πρέπει να τοποθετήσουμε την ιστορική, πραγματικά, πολιτική προσωπικότητα του Χαριλάου Τρικούπη και είναι φανερό ότι η συμβολή του είναι σημαντική στην υποστήριξη και εξυπηρέτηση των συμφερόντων του νέου στοιχείου της Ελλάδας, του στοιχείου της αστικής τάξης και της αστικής κοινωνίας. Αυτόν το στόχο τον εξυπηρέτησε σε όλη τη διάρκεια της ζωής του.

Όσον αφορά τον εξωτερικό προσανατολισμό, είναι δεδηλωμένος αγγλόφιλος, όπως λέει και ο ίδιος και επέδρασε η αγγλοφιλία και στην εξωτερική του πολιτική. Πραγματικά, ο Χαρίλαος Τρικούπης καταγράφεται με τον ερχομό του στην πολιτική ζωή του Τόπου, σαν ορμητικός συνήγορος του περιορισμού των ανακτόρων και σαν κατήγορος των ξένων επεμβάσεων. Γρήγορα, όμως, συμβιβάστηκε μαζί τους.

Δεν θα επαναλάβω το πολύ σημαντικό άρθρο, που πραγματκά προκάλεσε θόρυβο, το γνωστό άρθρο «Τις πταίει;». Θα ήθελα μόνο να υπενθυμίσω ότι ο Γεώργιος ξεθύμανε αρκετά γρήγορα και στις 27 Απρίλη του επόμενου χρόνου τον έκανε Πρωθυπουργό, αξιοποιώντας την προνομία που είχε επικρίνει ο ίδιος ο Χαρίλαος Τρικούπης. Όπως γράφουν οι ιστορικοί της περιόδου εκείνης, οι χρονογράφοι, οι δημοσιογράφοι, ο Γεώργιος δέχτηκε την εισήγηση του Ανδρέα Κουντουριώτη και τη συμβολή του Άγγλου πρεσβευτή Στιούαρτ.

Είναι πραγματικά οδυνηρό το πώς πέθανε ο Χαρίλαος Τρικούπης. Δέχτηκε σιωπηρά τον εξευτελισμό, αποσύρθηκε αθόρυβα από τη σκηνή και πέθανε στο εξωτερικό, όπως είπαν και οι προηγούμενοι ομιλητές. Και, δυστυχώς, ούτε μία στιγμή δεν πέρασε από το μυαλό του οποιαδήποτε δικαιολογημένη σκέψη προσωπικής αντίστασης. Πρόσφερε εκεί που ήθελε να προσφέρει, δούλεψε και τον πέταξαν στην άκρη. Έφυγε αθόρυβα. Δεν σκέφτηκε ούτε μία στιγμή να ανησυχήσει τους κατέχοντες.

Ένα δεύτερο στοιχείο της περιόδου του Χαριλάου Τρικούπη έχει να κάνει πραγματικά με τον εκσυγχρονισμό των δομών της ελληνικής κοινωνίας. Πραγματικά, το έργο του είναι σημαντικό. Διαμόρφωσε μία σημαντική για την εποχή υποδομή, ισχυροποίησε το Κράτος, αναδιοργάνωσε το Στρατό και το Στόλο, επιχείρησε να συμβάλει στην ανάπτυξη της βιομηχανίας και των συγκοινωνιών.

Εξυπηρετούσε μια ιστορική ανάγκη, να διευκολύνει τη νεαρή αστική τάξη της εποχής, να αναπτύξει την εμπορευματική παραγωγή, τη μετακίνηση και τη διάθεση των εμπορευμάτων. Γι' αυτό, βεβαίως, και εγκαινιάστηκε η διώρυγα της Κορίνθου, άρχισε η κατασκευή σιδηροδρομικής γραμμής και νέων δρόμων. Προχώρησε η κυβέρνηση Τρικούπη πραγματικά και σε εγγειοβελτιωτικά και άλλα τεχνικά έργα για την ενίσχυση του εξαγωγικού εμπορίου της σταφίδας.

Ποιος πλήρωσε, όμως, αυτά τα βάρη του εκσυγχρονισμού; Οι προηγούμενοι ομιλητές και ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας αναφέρθηκαν στην υπερφορολόγηση των λαϊκών στρωμάτων. Τους δυσβάσταχτους φόρους τους πλήρωνε ο λαός, γι' αυτή την εκσυγχρονιστική, για την αστική τάξη, υποδομή.

Επί των ημερών του Χαριλάου Τρικούπη πλήθυναν οι απεργιακοί αγώνες, ιδρύθηκαν τα πρώτα σωματεία, ιδρύθηκαν οι πρώτοι σοσιαλιστικοί όμιλοι στις πόλεις, που στάθηκαν οι πρόδρομοι της ίδρυσης και του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας. Υποσχέθηκε πρόοδο. Ήταν, όμως, αδιάλλακτος και άγριος αντίπαλος του σοσιαλιστικού κινήματος, που τότε μόλις έκανε τα πρώτα του βήματα και εξαπέλυσε και διωγμούς.

Κάτω από την πίεση των εργαζομένων, ο Χαρίλαος Τρικούπης αναγκάστηκε να πάρει ορισμένα μέτρα, όπως είναι η κάποια μονιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων και πραγματικά το σταμάτημα της καταδίωξής τους μετά την επικράτηση του άλλου κόμματος. Αυτά, όμως, είναι μικρά, δειλά και ανολοκλήρωτα βήματα.

Δεν αντιμετώπισε τα οξύτατα προβλήματα των λαϊκών στρωμάτων και δεν ικανοποίησε τις στοιχειώδεις ανάγκες τους. Συνεχώς τα επιβάρυνε και τα συνέθλιβε με ασήκωτα φορολογικά βάρη. Το 1883 είχε ξεσπάσει οικονομική κρίση. Πότε; Όταν η δραχμή ευθυγραμμίστηκε με το χρυσό φράγκο, ανέβηκαν οι τιμές και είχαμε τα συμπτώματα της ανεργίας. Η κρίση αγκάλιασε και την αγροτική οικονομία. Ας θυμηθούμε τις διαδηλώσεις και τα συλλαλητήρια με βίαιο χαρακτήρα, που ξέσπασαν από το 1883 και κορυφώθηκαν το 1889 έως 1890. Όταν μάλιστα πραγματοποιήθηκε μία περιοδεία του Χαριλάου Τρικούπη στην Πελοπόννησο, είχαμε γενικευμένες αντικυβερνητικές εκδηλώσεις.

Το 1890 το κόμμα του Χαριλάου Τρικούπη δεν παίρνει ούτε το 1/3 των εδρών, πράγμα που ανησυχεί τους *TIMES* του Λονδίνου, χάνει την πλειοψηφία και όσες φορές επέστρεψε ως Πρωθυπουργός –πρέπει να το πούμε– στηρίχτηκε στην ανοχή του Θρόνου.

Είναι, λοιπόν, μία πραγματικότητα. Βοήθησε, εκσυγχρόνισε πραγματικά τις δομές της ελληνικής κοινωνίας, δημιούργησε προϋποθέσεις για εκείνη τη συγκεκριμένη φάση του ελληνικού καπιταλισμού. Μία φάση που πέρασε –τα 120 χρόνια που μας χωρίζουν είναι πολύ συγκεκριμένα–, σήμερα είναι μία άλλη φάση της ελληνικής κοινωνίας. Επόμενα πολλά: θετικά ή αρνητικά, πρέπει κανείς να τα τοποθετήσει μέσα στη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο που περάσαμε.

Πραγματικά, ο Χαρίλαος Τρικούπης απέβλεπε στην καθιέρωση του κοινοβουλευτικού συστήματος σε πιο εξελιγμένη μορφή. Όμως, πρέπει να πούμε ότι και αυτά τα μέτρα, που πρόβαλε και προώθησε, δεν τα τήρησε και ο ίδιος. Έγινε κάποιο βήμα με την αρχή της «δεδηλωμένης», με την ψηφοφορία σε μία μέρα, με την κατάργηση της υποχρέωσης των εκλογέων να έχουν κάποια ιδιοκτησία για να συμμετέχουν στις εκλογές. Όμως, και αυτά η Κυβέρνηση Τρικούπη δεν τα σεβάστηκε πλήρως στην πράξη.

Ο Χαρίλαος Τρικούπης μπορεί να οριστεί ή να αποκληθεί «ο θεμελιωτής του δικομματισμού».

Οι προηγούμενοι ομιλητές ανέφεραν σημαντικά αποσπάσματα από τις απόψεις του Χαριλάου Τρικούπη για τη σημασία του δικομματισμού σαν ένδειξη και Δημοκρατίας και χειραφέτησης από προηγούμενα πολιτικά συστήματα.

Θέλω να προσθέσω μία φράση. Είπε: «Για να συγκροτηθούν αυτά τα δύο κόμματα, χρειάζεται όλοι να βεβαιωθούν ότι δεν θα σχηματιστεί πια κυβέρνηση από τη μειοψηφία». Σωστό ως εδώ. Βεβαίως, δεν μπορεί να έχεις κυβέρνηση μειοψηφίας.

Και συνεχίζει: «Όσο τα μικρά κόμματα θα ελπίζουν ότι μπορούν να πάρουν κάποια εντολή, δεν θα συγχωνεύονται για να ιδρύσουν ένα μεγάλο κόμμα».

Άρα, καλή είναι η πλειοψηφία, αρκεί να μην ασκεί δικτατορία επί της μειοψηφίας, γιατί, ξέρετε, και οι μειοψηφίες γίνονται πλειοψηφίες. Το στοιχείο, δηλαδή, της Δημοκρατίας είναι η κατοχύρωση της πλειοψηφίας, αλλά και η κατοχύρωση της μειοψηφίας να αλλάζει τις πλειοψηφίες.

Βεβαίως, αυτές οι απόψεις είναι απόψεις προσδιορισμένες και στην εποχή του, γι' αυτό δεν μπορεί να διατηρούν καμία απόλυτη αξία.

Κλείνω αναφερόμενη σε ορισμένες πλευρές της εξωτερικής πολιτικής του Χαριλάου Τρικούπη. Δεν θα ήθελα να αναφερθώ αναλυτικά.

Πραγματικά όλοι οι Πρωθυπουργοί, θα έλεγε κανείς, της περιόδου μετά τη διαμόρφωση του σύγχρονου νεοελληνικού κράτους είχαν να αντιμετωπίσουν το μεγάλο εθνικό ζήτημα, που ήταν η απελευθέρωση των ελληνικών περιοχών από τον τούρκικο ζυγό. Υπήρχαν περιοχές που παρέμεναν πραγματικά υποδουλωμένες.

Ο εξωτερικός προσανατολισμός του Χαριλάου Τρικούπη ήταν προσανατολισμός στενά συνδεδεμένος με την αγγλική πολιτική στα Βαλκάνια και στη Μεσόγειο. Και ξέρουμε πάρα πολύ καλά ότι η αγγλική πολιτική στα Βαλκάνια είχε ένα το κρατούμενο: Να κρατηθεί ό,τι μπορούσε να κρατηθεί από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Είτε μας αρέσουν σήμερα αυτά είτε δεν μας αρέσουν, έτσι ήταν. Άρα, η σύνδεση και η πρόσδεση στην αγγλική πολιτική αδυνάτιζε ως ένα βαθμό το μέτωπο και της απελευθέρωσης των εδαφών από την Τουρκία. Ας μην ξεχνάμε τη στάση της Αγγλίας που δυσκόλεψε τον αγώνα της Κρήτης, διότι η Αγγλία είχε πάρει την Κύπρο και δεν ήθελε να αποσπαστούν άλλα εδάφη από την πρώην Οθωμανική Αυτοκρατορία, από τη σύγχρονη Τουρκία της εποχής εκείνης. Αυτά όλα άσκησαν επίδραση στην πολιτική της Ελλάδος, στους ρυθμούς απελευθέρωσης των εδαφών και ολοκλήρωσης της διαμόρφωσης του σύγχρονου Ελληνικού Κράτους.

Άρα, η πολιτική του Χαριλάου Τρικούπη ήταν μια πολιτική, που από τη μια μεριά ήθελε την ένωση των εδαφών, αλλά από την άλλη δυσκολευόταν να προωθήσει μια τέτοια πολιτική ακολουθώντας την περίφημη αγγλο-ελληνική συνεργασία.

Τελειώνω με μια φράση. Βεβαίως δεν έχουμε απαίτηση στην εποχή του Χαριλάου Τρικούπη να υλοποιούνται οράματα που δεν είχαν ωριμάσει, που δεν ήταν άμεσα υλοποιήσιμα.

Θέλω, όμως, να επισημάνω το εξής. Σε εκείνη την εποχή του Χαριλάου Τρικούπη έζησαν και άλλοι πολιτικοί, όπως ο Σταύρος Καλλέργης και άλλοι. Δεν επεκτείνομαι, μήπως ξεχάσω μερικούς. Ήταν οραματιστές ιδανικών, που δεν μπορούσαν να υλοποιηθούν εκείνη την περίοδο. Πάλεψαν και δεν συμβιβάστηκαν. Πέθαναν με αυτά τα ιδανικά.

Είναι, λοιπόν, και αυτές οι προσωπικότητες καινοτόμες, εκσυγχρονιστικές, ακριβώς γιατί έβαλαν τους σπόρους οραμάτων, που δεν ήταν άμεσα υλοποιήσιμα. Είναι και αυτό μεγάλη καινοτομία και αναγκαία, ιδιαίτερα στην εποχή μας.

(Χειροκροτήματα).

ΠΡΟΕΔΡΟΣ (Απόστολος Κακλαμάνης): Κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, στο σημείο αυτό ολοκληρώθηκε η σημερινή πανηγυρική συνεδρίαση προς τιμήν του Χαριλάου Τρικούπη.

ВІОГРАФІКА

ΑΒΕΡΩΦ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ (Μέτσοβο 1818 - Αλεξάνδρεια 1899). Εγκατεστημένος στην Αλεξάνδρεια αναδείχθηκε σε μεγάλο εθνικό ευεργέτη. Χρηματοδότησε την ανέγερση του Αβερωφείου Μεγάρου της Σχολής Ευελπίδων, του Εφηβείου Αβέρωφ (φυλακές ανηλίκων), των ανδριάντων του Ρήγα Φεραίου και του πατριάρχη Γρηγορίου του Ε΄ (στα προπύλαια του Πανεπιστημίου), της Αβερωφείου Γεωργικής Σχολής Λαρίσης, την αποπεράτωση του κτηρίου του Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου, την αναμαρμάρωση του Παναθηναϊκού Σταδίου κ.ά. Με το κληροδότημά του στο Ναυτικό Πολεμικό Μουσείο αγοράστηκε το 1910 το θωρηκτό «Αβέρωφ». Την παραμονή της έναρξης των Ολυμπιακών Αγώνων στις 24 Μαρτίου 1896 αποκαλύφθηκε ο ανδριάντας του –έργο του Γεωργίου Βρούτου– που στήθηκε μπροστά στην είσοδο του Σταδίου.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Β΄ (1818-1881), τσάρος της Ρωσίας (1855-1881). Διαδέχθηκε τον πατέρα του κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου το 1855. Διεξήγε με επιτυχία τον Ρωσοτουρκικό Πόλεμο (1877-1878), που κατέληξε στη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και τη δημιουργία ανεξάρτητης Βουλγαρίας. Τη νίκη του την περιέστειλαν σημαντικά οι ευρωπαϊκές δυνάμεις στο Συνέδριο του Βερολίνου το 1878.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ, πρίγκιπας του Μπάτενμπεργκ (βλ. Βάτεμπεργκ)

ΑΝΑΣΤΑΣΕΠΟΥΛΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ο Αθηναίος (γεν. 1873). Πολιτικός και δημοσιογράφος. Συνεργάστηκε με την εφημερίδα *Ακρόπολις*.

ΑΝΝΙΝΟΣ, ΘΕΜΟΣ (Πύργος Ηλείας 1845 - Αθήνα 1916). Γελοιογράφος και δημοσιογράφος, από ιστορική οικογένεια της Κεφαλλονιάς. Το 1875 εξέδωσε με τον Εμμ. Ροΐδη τη σατιρική εφημερίδα *Ασμοδαίος* (-1885), το 1885 με τον αδελφό του Μπάμπη Άννινο την σατιρική εφημερίδα *Το Άστυ* (-1890) και το 1890 μαζί με τον Δημ. Κακλαμάνο την πολιτική εφημερίδα *Το Άστυ* (-1907). Ο Θέμος Άννινος υποστήριξε τις αρχές του Χαρ. Τρικούπη.

ΑΣΠΡΕΑΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ (Ναύπλιο 1875 - Αθήνα 1952). Δημοσιογράφος και συγγραφέας. Έγραψε την *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος* (από το 1821 έως το 1921) και συνεργάστηκε με πολλές αθηναϊκές εφημερίδες.

ΑΥΓΕΡΙΝΟΣ, ΑΝΔΡΕΑΣ (Ηλεία - Αθήνα 1896). Πολιτικός. Εξελέγη για πρώτη φορά βουλευτής Ηλείας το 1850. Συμμετείχε ως πληρεξούσιος στη Β΄ Εθνοσυνέλευση. Ανέλαβε από το 1863 έως το 1886 διάφορα υπουργεία, Εσωτερικών (1863, 1864), Οικονομικών (1869, 1886), Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως (1869, 1878) και Ναυτικών (1871, 1875 - 6) και διετέλεσε έξι φορές πρόεδρος της Βουλής, από το 1887 έως το 1890 [1887 (2), 1889 (2), 1890 (2)].

ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ, ΣΠΥΡΙΔΩΝ (Λευκάδα 1819 - Αθήνα 1882). Νομικός και πολιτικός. Εκλεγόταν από το 1849 βουλευτής Λευκάδος στην Ιόνιο Βουλή αρχικά και μετά την ενσωμάτωση στην Ελληνική Βουλή. Διετέλεσε υπουργός Εξωτερικών (1866 και 1869-70) και Οικονομικών (1868-69). Το 1874 τοποθετήθηκε πρεσβευτής στο Λονδίνο και ανακλήθηκε το 1875. Πολιτευόταν με το κόμμα του Αλέξ. Κουμουνδούρου και μετά προσχώρησε στον Τρικούπη. Μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας και της Ηπείρου εξελέγη δύο φορές πρόεδρος της Βουλής.

ΒΑΛΛΙΑΝΟΣ, ΑΝΔΡΕΑΣ (1827-1887). Εθνικός ευεργέτης, μεγαλέμπορος στη Μασσαλία, καταγόμενος από την Κεφαλλονιά. Οι τρεις αδελφοί Βαλλιάνοι (Ανδρέας, Μαρίνος και Παναγής), μεγαλέμποροι και τραπεζίτες, χρηματοδότησαν με δωρεές τους την ανέγερση της Εθνικής Βιβλιοθήκης, η οποία και ονομάστηκε προς τιμήν τους «Βαλλιάνειος».

ΒΑΤΤΕΜΠΕΡΓΚ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ (1857-1893), ηγεμόνας της Βουλγαρίας (1879-1886). Ανηψιός του τσάρου Αλέξανδρου Β΄ της Ρωσίας, εξελέγη το 1879 πρώτος ηγεμόνας της Βουλγαρίας μετά την απελευθέρωσή της από τους Τούρκους. Το 1885 προσάρτησε την Ανατολική Ρωμυλία στη Βουλγαρία. Το 1886 ανακηρύχθηκε από τον σουλτάνο γενικός διοικητής της Βουλγαρίας και της Ανατολικής Ρωμυλίας για πέντε χρόνια. Τον Αύγουστο του ίδιου έτους με ρωσικό πραξικόπημα αναγκάστηκε σε παραίτηση. Επανήλθε με αντεπανάσταση του Σταμπούλωφ, αλλά δεν παρέμεινε επί πολύ στην εξουσία και παραιτήθηκε το ίδιο έτος.

ΒΕΛΛΙΑΝΙΤΗΣ, ΘΕΟΔΩΡΟΣ (Πειραιάς 1863-1935). Δημοσιογράφος, συγγραφέας και πολιτικός. Σπούδασε φιλολογία στην Αθήνα και τη Ρωσία και συνεργάστηκε με πολλές αθηναϊκές εφημερίδες και περιοδικά. Έγραψε πολλά άρθρα σε εγκυκλοπαιδικά λεξικά και πολλά έργα, κυρίως ιστορικά. Εξελέγη για πρώτη φορά βουλευτής Παξών το 1895 και εκλεγόταν συνεχώς ως το 1904. Διετέλεσε βουλευτής Κερκύρας (1915 και 1917-1920) και Παξών (1923-1925). Το 1924 ανέλαβε το Υπουργείο Παιδείας.

ΒΕΡΒΕΡΗΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ (Κυδωνιές Μ. Ασίας 1840-Αθήνα 1905). Δημοτικιστής λόγιος και σατιρικός. Εξέδωσε τις σατιρικές εφημερίδες *Εωσφόρος* και *Ιππότης* στη Σύρο και *Ό,τι θέλω* και *Παληάνθρωπος* στην Αθήνα.

ΒΙΚΤΩΡΙΑ (1819-1900), βασίλισσα της Μ. Βρετανίας (1837-1901). Επί των ημερών της έγινε η ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα.

ΒΛΑΧΟΣ, ΑΓΓΕΛΟΣ (Αθήνα 1838 - 1920). Δημοσιογράφος, λογοτέχνης, διπλωμάτης και πολιτικός. Συμμετείχε το 1878 ως γενικός γραμματέας του Υπουργείου Εξωτερικών στην ελληνική αντιπροσωπεία στο Συνέδριο του Βερολίνου. Το 1885 εξελέγη βουλευτής Αττικής και το 1895 ανέλαβε το Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως. Συνεργάστηκε σε πολλά περιοδικά και εφημερίδες.

ΒΟΥΔΟΥΡΗΣ, ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ (Χαλκίδα 1840 - Αθήνα 1910). Πολιτικός. Εκλεγόταν βουλευτής Ευβοίας από το 1875 ως το θάνατό του, στην αρχή με το κόμμα του Δεληγεώργη και αργότερα του Τρικούπη. Διετέλεσε πρόεδρος Βουλής το 1892-1895 και υπουργός Ναυτικών από το 1899-1901 και το 1905.

ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (Ύδρα 1802 - Αθήνα 1877). Πολιτικός και αγωνιστής του 1821, αντιπολιτεύθηκε τον Καποδίστρια και αργότερα τον Όθωνα. Υπήρξε πρόεδρος της κυβέρνησης που κατάργησε τη δυναστεία των Βίττελσμπαχ το 1862. Διετέλεσε οκτώ φορές πρωθυπουργός το 1862-1863, 1863-1864, 1865, 1866, 1868-1869, 1871-1872 και 1874-1875. Στην τελευταία κυβέρνησή του στις 19 Μαρτίου 1875 διαμόρφωσε πραξικοπηματικά πλαστή απαρτία και προκάλεσε ταραχές («στηλιτικά») και στις 23 Απριλίου αναγκάστηκε σε παραίτηση. Την κυβέρνησή του διαδέχθηκε στις 27 Απριλίου η μεταβατική κυβέρνηση του Χαρ. Τρικούπη για να διενεργήσει εκλογές. Ο Βούλγαρης εξελέγη βουλευτής το 1875, αλλά δεν εμφανίστηκε στη Βουλή και αποσύρθηκε οριστικά από την πολιτική. Είναι ο μόνος πολιτικός, που δεν κλήθηκε το 1877 στην Οικουμενική Κυβέρνηση του Κων. Κανάρη. Ο Βούλγαρης επονομαζόταν και «τζουμπές» από την τουρκική ονομασία του ποδήρη χιτώνα, που πάντοτε φορούσε.

ΒΡΑΙΛΑΣ-ΑΡΜΕΝΗΣ, ΠΕΤΡΟΣ (Κέρκυρα 1812 - Λονδίνο 1884). Φιλόσοφος, πολιτικός και διπλωμάτης. Καθηγητής της Φιλοσοφίας στην Ιόνιο Ακαδημία, δικαστής και πρόεδρος της Ιονίου Βουλής. Το 1865 διετέλεσε υπουργός Εξωτερικών. Από το 1867 έως τον θάνατό του χρημάτισε πρεσβευτής στο Λονδίνο, στην Πετρούπολη και στο Παρίσι. Το 1878 συμμετείχε στην ελληνική αντιπροσωπεία υπό τον Θεόδ. Δηλιγιάννη, που εστάλη στο Συνέδριο του Βερολίνου. Στη διάσκεψη των πρεσβευτών στο Βερολίνο το 1880 τοποθετήθηκε από τον Χαρ. Τρικούπη επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας.

ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ (1841-1898). Δημοσιογράφος, γιος του

λεξικογράφου Σκαρλάτου. Εξέδιδε την εφημερίδα *Νέα Ημέρα* της Τεργέστης.

Βυζαντιες, Αναστασιες (Αθήνα 1839-1892). Δημοσιογράφος, γιος του λεξικογράφου Σκαρλάτου. Συντάκτης της εφημερίδας *Νέα Ημέρα* της Τεργέστης. Διετέλεσε πρόξενος στη Σόφια, διπλωματικός πράκτορας στην Αίγυπτο και πρεσβευτής στη Ρώμη.

Γαβριηλιδης, Βλασης (Κωνσταντινούπολη 1848 - Αθήνα 1920). Δημοσιογράφος και συγγραφέας. Σπούδασε πολιτικές επιστήμες στη Λειψία και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα το 1877. Το 1878 εξέδωσε με τον επίσης Κωνσταντινοπολίτη Κλεάνθη Τριαντάφυλλο την σατιρική εφημερίδα *Ραμπαγάς* (-1889) και το 1880 μόνος του τη σατιρική εφημερίδα *Μη Χάνεσαι* (-1883), η οποία εξελίχθηκε το 1883 στην καθημερινή πολιτική εφημερίδα *Ακρόπολις* (-1920). Τρικουπικός έως το 1893, που κηρύχθηκε η πτώχευση, μεταβλήθηκε σε σφοδρό αντιτρικουπικό. Ο Γαβριηλίδης αναγνωρίζεται ως πρωτοπόρος και κορυφαίος αναμορφωτής της ελληνικής δημοσιογραφίας.

Γενναδιες, Γεωργιες (Σηλυμβρία Θράκης 1786 - Αθήνα 1854). Λόγιος και μεγάλος διδάσκαλος του Γένους. Υπήρξε ο πρώτος γυμνασιάρχης στο μοναδικό τότε Γυμνάσιο των Αθηνών –στο οποίο φοίτησε και ο Χαρίλαος Τρικούπης– και από τους πρώτους καθηγητές των Ελληνικών Γραμμάτων, που εξελέγησαν στο Πανεπιστήμιο. Διετέλεσε πρώτος αντιπρόεδρος της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας και υπήρξε από τους πρώτους ιδρυτές της Αρχαιολογικής Εταιρείας.

Γεωργιες Α΄, Χριστιανός - Γουλιέλμος - Φερδινάνδος - Αδόλφος (Κοπεγχάγη 1845 - Θεσσαλονίκη 1913). Δευτερότοκος γιος του βασιλιά της Δανίας Χριστιανού Θ΄, του οίκου Σλέσβικ-Χολστάιν-Σόντερμπουργκ-Γκλύξμπουργκ, εξελέγη στις 18 Μαρτίου 1863 από τη Β΄ Εθνοσυνέλευση βασιλιάς των Ελλήνων. Το 1867 νυμφεύθηκε τη μεγάλη δούκισσα της Ρωσίας Όλγα και απέκτησαν πέντε γιους και τρεις κόρες. Επί της βασιλείας του συνέβησαν σημαντικά γεγονότα όπως: η ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα (1864), η Μεγάλη Κρητική Επανάσταση (1866-1869), η κρίση του Ανατολικού Ζητήματος (1877-1878), η προσάρτηση της Θεσσαλίας και της Άρτας (1881), η πολιτική κυριαρχία του Χαρ. Τρικούπη (1875-1895), η πτώχευση (1893), ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897, η Επανάσταση στο Γουδί (1909), η άνοδος του Βενιζέλου και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912-1913). Δολοφονήθηκε το 1913 στη Θεσσαλονίκη και τον διαδέχθηκε ο πρωτότοκος γιος του Κωνσταντίνος.

Γιαννεπιευλες Ηπειρωτης, Αγησιλαες (1852-1898). Δημοσιογράφος από την Ήπειρο. Συνεργάστηκε με την εφημερίδα *Ακρόπολις* και το 1888, όταν η *Εφημερίς* του Κορομηλά εκχωρήθηκε στον Αριστείδη Ρούκη, ανέλαβε αρχισυντάκτης. Αρχικά ήταν οπαδός του Τρικούπη, αργότερα, όμως, απομακρύνθηκε και συνέβαλε στην ίδρυση του «τρίτου κόμματος» με αρχηγό τον Δημήτριο Ράλλη.

Γιευλιελμος Β΄, αυτοκράτορας της Γερμανίας (1859-1941) ανήλθε στο θρόνο το 1888 μετά τον θάνατο του πατέρα του Φρειδερίκου Γ΄. Το 1890 ήρθε σε σύγκρουση με τον πρωθυπουργό Βίσμαρκ και τον ανάγκασε σε παραίτηση. Προκάλεσε τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1814-1818), ο οποίος κατέληξε σε ήττα της Γερμανίας και ο Γουλιέλμος, αφού παραιτήθηκε από το θρόνο, αποσύρθηκε στην Ολλανδία. Το 1889 επισκέφθηκε την Αθήνα για να παρευρεθεί στο γάμο της αδελφής του Σοφίας με τον διάδοχο Κωνσταντίνο. Απένειμε το παράσημο του Μεγαλόσταυρου του Ερυθρού Αετού στον Χαρ. Τρικούπη, ο οποίος ουδέποτε το εφόρεσε, διότι το θεώρησε κατώτερο του αξιώματός του.

Γριβας, Δημητριες (Ναύπλιο 1829 - Μασσαλία 1889). Στρατιωτικός και πολιτικός. Γιος του Θεοδωράκη Γρίβα έλαβε μέρος στην επανάσταση της Ηπείρου το 1854. Εξελέγη πληρεξούσιος Βονίτσης και Ξηρομέρου στη Β΄ Εθνοσυνέλευση το 1862 και υπήρξε συναρχηγός με τον Κων. Κανάρη του κόμματος των «ορεινών». Εξελέγη βουλευτής το 1865 και εκλεγόταν συνεχώς ώς το 1885 – με μόνη εξαίρεση τις εκλογές του 1881. Διετέλεσε υπουργός των Στρατιωτικών το 1865, 1872-1874 και 1878-79 και Ναυτικών το 1866-7. Το 1882 ο Χρ. Τρικούπης του ανέθεσε την αρχηγία του θεσσαλικού στρατού και κατάφερε να εξαφανίσει τη ληστεία και να δώσει αξιοπρεπή λύση στο μεθοριακό ζήτημα του Καραλί Δερβέν. Το 1887 απέτυχε να εκλεγεί βουλευτής και εγκατέλειψε την Ελλάδα για να ζήσει στο Παρίσι. Πέθανε το 1889 στη Μασσαλία.

Δεληγεωργης, Επαμεινωνδας (Τρίπολη 1829 - Αθήνα 1879). Πολιτικός από το Μεσολόγγι. Ως αρχηγός της «Χρυσής Νεολαίας» –που πρωτοστάτησε στην αντιοθωνική κίνηση– συνέταξε την προκήρυξη για την κατάργηση της δυναστείας του Όθωνα. Εξελέγη για πρώτη φορά βουλευτής το 1859. Στις πρώτες εκλογές επί Γεωργίου Α΄, τον Μάιο του 1865, κατήλθε με δικό του κόμμα και τον ίδιο χρόνο αποδέχτηκε την εντολή και σχημάτισε την πρώτη του κυβέρνηση. Το 1866 συνεργάστηκε με τον Δ. Βούλγαρη και σχημάτισαν κυβέρνηση, στην οποία ανέλαβε τα υπουργεία Εξωτερικών και Δικαιοσύνης. Ήταν η κυβέρνηση, που ενίσχυσε την Κρητική Επανάσταση. Το 1870 εκδόθηκε η *Εφημερίς των Συζητήσεων*, όργανο του κόμματός του, στην οποία αρθρογραφούσε. Διετέλεσε πρωθυπουργός έξι φορές: το 1865 (δύο φορές), 1870, 1872-1874 (αυτή την περίοδο αντιμετώπισε με επιτυχία το Λαυρεωτικό ζήτημα), 1876 και 1877. Στην Οικουμενική Κυβέρνηση (1877-1878) ανέλαβε το υπουργείο Οικονομικών. Μετά τη διάλυση της Οικουμενικής και τα γεγονότα, που ακολούθησαν, αποσύρθηκε οριστικά από την πολιτική. Πέθανε στις 14 Μαΐου 1879. Για την προσωπικότητα και το πολιτικό έργο του Δεληγεώργη μίλησε ο Χαρ. Τρικούπης στον επιτάφιο λόγο του.

Δεληγιαννης, Νικελαες (Αθήνα 1845 - Παρίσι 1910). Διπλωμάτης καταγόμενος από την Κωνσταντινούπολη, γιος του επίσης διπλωμάτη και κατ' επανάληψη υπουργού Εξωτερικών Πέτρου Δεληγιάννη. Υπήρξε πιστός φίλος του Γεωργίου Α΄. Στις 12 Ιανουαρίου 1895, μετά την παραίτηση του Χαρ. Τρικούπη, σχημάτισε τη λεγόμενη «αυλική κυβέρνηση» για να διενεργήσει τις εκλογές της 16ης Απριλίου, τις οποίες κέρδισε ο Θεόδ. Δηλιγιάννης. Επέστρεψε ως πρέσβης στο Παρίσι, όπου και πέθανε το 1910.

Δεληγιαννης, Πετρες (Κωνσταντινούπολη 1812 - Αθήνα 1872). Διπλωμάτης και πολιτικός. Βουλευτής Γόρτυνος από το 1847, διετέλεσε το 1850 υπουργός Εξωτερικών, Οικονομικών και Παιδείας και το 1862 εξελέγη πληρεξούσιος στη Β΄ Εθνοσυνέλευση. Το 1863-1864 ως υπουργός Εξωτερικών στην κυβέρνηση Βούλγαρη έδινε οδηγίες στον Χαρ. Τρικούπη, έκτακτο απεσταλμένο στο Λονδίνο, για τις διαπραγματεύσεις της ένωσης της Επτανήσου με την Ελλάδα (η αλληλογραφία τους έχει δημοσιευθεί). Το 1864-1867 χρημάτισε πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη και το 1867-1868 υπουργός Εξωτερικών στο «άχρουν υπουργείον» του Αριστείδη Μωραϊτίνη, προέδρου του Αρείου Πάγου, όπου και τερμάτισε τον δημόσιο βίο του.

Δηλιγιαννης, Θεοδωρες (Καλάβρυτα 1826 - Αθήνα 1905). Πολιτικός από τη Γορτυνία και κατεξοχήν αντίπαλος του Χαρ. Τρικούπη. Σταδιοδρόμησε στη δημόσια διοίκηση –από την οποία παραιτήθηκε για να αφοσιωθεί στην πολιτική– και εξελέγη πληρεξούσιος στη Β΄ Εθνοσυνέλευση το 1862. Διετέλεσε υπουργός σε πολλές κυβερνήσεις. Το 1877 στην Οικουμενική Κυβέρνηση του Κων. Κανάρη ανέλαβε το υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως. Το 1878 ως

υπουργός Εξωτερικών στην κυβέρνηση Κουμουνδούρου ετέθη επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας στο Συνέδριο του Βερολίνου, όπου αρχικά είχε αποφασιστεί να σταλεί ο Χαρ. Τρικούπης, που δεν συμμετείχε στην κυβέρνηση. Το 1883 μετά τον θάνατο του Κουμουνδούρου το κόμμα του στράφηκε στον Θεόδ. Δηλιγιάννη, ο οποίος ετέθη επικεφαλής της αντιπολίτευσης των κυβερνήσεων Τρικούπη. Νίκησε τρεις φορές τον Χαρ. Τρικούπη: στις εκλογές 7ης Απριλίου της 1885 (σχημάτισε την πρώτη του κυβέρνηση), της 14ης Οκτωβρίου 1890 (η κυβέρνηση που σχημάτισε, παύθηκε από τον Γεώργιο Α΄ στις 17 Φεβρουαρίου 1891, αν και διατηρούσε την κοινοβουλευτική πλειοψηφία) και της 31ης Μαΐου 1895, στις οποίες ο Χαρ. Τρικούπης δεν εξελέγη βουλευτής. Επί κυβερνήσεώς του ξέσπασε ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 και αναγκάστηκε σε παραίτηση. Σχημάτισε κυβερνήσεις και το 1902-1903 και το 1904-1905. Στις 13 Μαΐου 1905 δολοφονήθηκε στις σκάλες της Παλαιάς Βουλής από κακοποιό, επειδή είχε διατάξει να κλείσουν οι χαρτοπαικτικές λέσχες. Επί σειρά ετών αρθρογραφούσε στην εφημερίδα *Πρωία*, όργανο του κόμματός του. Είχε το προσωνύμιο «κορδονάτος», επειδή σε μια προεκλογική συγκέντρωση συνέστησε στους οπαδούς του «να ψηφίσουν κορδόνι» τους υποψηφίους του κόμματός του.

Δραγούμης, Στέφανος (Αθήνα 1842-1923). Πολιτικός καταγόμενος από το Βογατσικό της Μακεδονίας, γιος του ιστορικού Νικολάου Δραγούμη. Εξελέγη για πρώτη φορά βουλευτής Μεγαρίδος το 1879 με το τρικουπικό κόμμα. Φίλος του Χαρ. Τρικούπη ανέλαβε σε κυβερνήσεις του τα υπουργεία: Εξωτερικών (1886-1890 και 1892-1893), προσωρινά της Δικαιοσύνης (1886, 1890), των Ναυτικών (1886, 1887, 1888) και των Εσωτερικών (1888). Μετά τον θάνατο του Τρικούπη το 1896 και την ανάδειξη στην ηγεσία του κόμματος του Γ. Θεοτόκη πολιτεύτηκε ως ανεξάρτητος βουλευτής Αττικοβοιωτίας. Το 1907 ηγήθηκε της κοινοβουλευτικής ομάδας των «Ιαπώνων» βουλευτών – ονομάστηκαν έτσι από την αποτελεσματικότητα του κοινοβουλευτικού τους ελέγχου. Σχημάτισε το 1910 κυβέρνηση για τη διενέργεια εκλογών ανάδειξης Εθνοσυνέλευσης και μετά αποσύρθηκε από την πολιτική. Ανέλαβε το 1912-1913 τη Γενική Διοίκηση της Κρήτης και το 1913 της Μακεδονίας, από την οποία σύντομα παραιτήθηκε. Πέθανε στην Κηφισιά το 1923.

Επισκεπκεπσυλας, Νικελας (1874 - 1944). Λογοτέχνης και κριτικός. Γεννήθηκε στη Ζάκυνθο και εγκαταστάθηκε στη Γαλλία, όπου έγραψε με το ψευδώνυμο Nicolas Segur (διηγήματα, ποιήματα, δοκίμια κ.ά.).

Ευταξιας, Αθανασιος (Αμφίκλεια 1849 - Αθήνα 1931). Πολιτικός, οικονομολόγος και αρθρογράφος στις εφημερίδες *Αιών*, *Ακρόπολις* και *Εφημερίς*. Το 1885 εξελέγη για πρώτη φορά βουλευτής Λοκρίδος και εκλεγόταν συνεχώς ώς το 1920. Διετέλεσε υπουργός Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως (1893, 1897 και 1899-1900), Οικονομικών (1909-1910, 1922) και Εθνικής Οικονομίας (1915) στις κυβερνήσεις Σωτ. Σωτηρόπουλου, Δημ. Ράλλη, Γ. Θεοτόκη, Κυρ. Μαυρομιχάλη, Δημ. Γούναρη και Νικ. Τριανταφυλλάκου. Σχημάτισε κυβέρνηση το 1926.

Ζαΐμης, Αλεξανδρος (Αθήνα 1855 - Βιέννη 1936). Πολιτικός από τα Καλάβρυτα, γιος του πρωθυπουργού Θρασύβουλου Ζαΐμη. Διαπρεπής νομικός εξελέγη για πρώτη φορά βουλευτής Καλαβρύτων το 1885 με το κόμμα του Θεόδ. Δηλιγιάννη (η εκλογή του το 1881 ακυρώθηκε, γιατί ήταν μόλις 25 ετών). Ανέλαβε το υπουργείο Δικαιοσύνης το διάστημα 1890-1892 στην κυβέρνηση του Θεόδ. Δηλιγιάννη και διετέλεσε πρόεδρος της Βουλής από το 1895-1896. Ήταν αυτός, που ανακοίνωσε στη Βουλή μετά την παρέλευση επταμήνου τον θάνατο του Χαρ. Τρικούπη. Διετέλεσε οκτώ φορές πρωθυπουργός: το 1897-1899, 1901-1902, 1915, 1916, 1917 και τρεις φορές το διάστημα 1926-1928. Το 1906 μετά την παραίτηση του πρίγκιπα Γεωργίου διορίστηκε ύπατος αρμοστής των Δυνάμεων στην Κρήτη. Διετέλεσε πρόεδρος της Δημοκρατίας το διάστημα 1929-1935. Πέθανε στη Βιέννη το 1936.

Ζαΐμης, Θρασυβουλας (Κερπινή Καλαβρύτων 1825 - Αθήνα 1880). Πολιτικός. Εξελέγη βουλευτής το 1850 και ανέλαβε για πρώτη φορά υπουργείο (Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως) το 1859. Το 1864 ως πληρεξούσιος του Γεωργίου, παρέλαβε στην Κέρκυρα από τους Άγγλους τα Επτάνησα, διενήργησε εκλογές και εγκατέστησε ελληνικές αρχές. Το 1865 ίδρυσε δικό του κόμμα. Διετέλεσε δύο φορές πρωθυπουργός: το 1869-1870 (παραιτήθηκε μετά τη σφαγή των Άγγλων στο Δήλεσι) και το 1871. Διετέλεσε πρόεδρος της Βουλής το 1874 και το 1876-1877. Ανέλαβε το 1877-1878 το υπουργείο Δικαιοσύνης στην Οικουμενική Κυβέρνηση. Το 1878 σχημάτισε κυβέρνηση με τον Χαρ. Τρικούπη, στην οποία ανέλαβε τα υπουργεία Εσωτερικών και Δικαιοσύνης. Μετά τον θάνατό του στις 27 Οκτωβρίου 1880 οι περισσότεροι βουλευτές του κόμματός του προσχώρησαν στο κόμμα του Χαρ. Τρικούπη.

Ζανος, Πετρος Α. (1818-1881). Πολιτικός και διπλωμάτης κεφαλλονίτικης καταγωγής. Εξελέγη βουλευτής Θήρας το 1847 και επανεξελέγη το 1853. Το 1862 εξελέγη πληρεξούσιος στη Β΄ Εθνοσυνέλευση. Εκτιμώντας ο Χαρ. Τρικούπης τη δράση του στην πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης (1853-1862) του ανέθεσε τη διαπραγμάτευση της Συνθήκης του Φεσλάου. Το 1865 επανεξελέγη βουλευτής, αλλά παραιτήθηκε στις 8 Δεκεμβρίου 1867, όταν διορίστηκε πρόξενος στην Αλεξάνδρεια. Εξελέγη και πάλι βουλευτής το 1879. Το 1881 λίγους μήνες πριν από το θάνατό του τοποθετήθηκε από τον Χαρ. Τρικούπη επίτροπος στην ελληνοτουρκική επιτροπή για τα βακούφια.

Ζαππας, Ευαγγελης (1800 Λόμποβο Τεπελενίου 1800 - Μπροστένι Ρουμανίας 1865), εθνικός ευεργέτης. Το 1856 προτείνει στον Όθωνα να αναλάβει τη δαπάνη για την ανασύσταση των Ολυμπιακών Αγώνων, αλλά μεταπείθεται και προσφέρει χρήματα για την ανέγερση κτηρίου, που θα στεγάσει εκθέσεις ελληνικών προϊόντων. Το 1858 θεσμοθετούνται τα «Ολύμπια», εκθέσεις κυρίως βιομηχανικών, κτηνοτροφικών και γεωργικών προϊόντων, στη λήξη των οποίων θα διενεργούνταν και αθλητικοί αγώνες. Τα Α΄ Ολύμπια πραγματοποιήθηκαν το 1859, τα Β΄ το 1870, τα Γ΄ το 1875 και τα Δ΄ το 1888 στο Ζάππειο Μέγαρο, που ονομάστηκε έτσι προς τιμήν των Ευαγγέλη και Κωνσταντίνου Ζάππα.

Ζαππας, Κωνσταντινος (Λάμποβο Ηπείρου 1812/13 - Μαντόν Γαλλίας 1892), επιχειρηματίας, εξάδελφος, συνεταίρος και κληρονόμος της περιουσίας του Ευαγγέλη Ζάππα, αναδείχθηκε και ο ίδιος σε μεγάλο εθνικό ευεργέτη. Μεταξύ άλλων μερίμνησε για την ανέγερση του κτηρίου των Ολυμπιακών Εκθέσεων στην Αθήνα, το οποίο προς τιμήν των δύο εξαδέλφων ονομάστηκε Ζάππειο Μέγαρο. Κληροδότησε όλη την περιουσία του στο ελληνικό κράτος, γεγονός που οδήγησε την Ελλάδα και τη Ρουμανία σε δικαστικούς αγώνες, οι οποίοι κατέληξαν στη διανομή της περιουσίας μεταξύ των δύο χωρών.

Θεοτοκης, Γεωργιος (Κέρκυρα 1844 - Αθήνα 1916). Πολιτικός. Εισήλθε στη Βουλή για πρώτη φορά το 1885 και εντάχθηκε στο τρικουπικό κόμμα. Φίλος του Χ. Τρικούπη ανέλαβε στις κυβερνήσεις του διάφορα υπουργεία (Ναυτικών το 1886-1890, Εσωτερικών το 1890, 1892-1893, Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως το 1889-1890). Το 1893 ο Χαρ. Τρικούπης τον έστειλε στο Λονδίνο για να διαπραγματευτεί

τη σύναψη δανείου. Μετά τον θάνατο του Τρικούπη το 1896 ανέλαβε την αρχηγία του κόμματος. Διετέλεσε τέσσερις φορές πρωθυπουργός (1899-1901, 1903, 1903-4, 1905-1909). Πέθανε στις 4 Ιανουαρίου 1916 στην Αθήνα και ενταφιάστηκε στην Κέρκυρα.

ΙΩΑΚΕΙΜ Γ΄ (Κωνσταντινούπολη 1834-1912). Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1878-1884 και 1901-1912). Ο Ιωακείμ Γ΄ είχε μεγαλεπήβολα σχέδια και πέτυχε να βελτιώσει τα οικονομικά του Πατριαρχείου, να ιδρύσει την Πατριαρχική Βιβλιοθήκη και να ανασυστήσει το Πατριαρχικό Τυπογραφείο. Με δική του φροντίδα η Μεγάλη του Γένους Σχολή εγκαταστάθηκε στο νέο κτήριο του λόφου του Φαναρίου και αναδιοργανώθηκαν τα ελληνικά σχολεία και η Θεολογική Σχολή της Χάλκης. Ο Ιωακείμ Γ΄ πίστευε ότι και μετά τη δημιουργία του ελληνικού κράτους το Οικουμενικό Πατριαρχείο θα έπρεπε να έχει τον πρώτο λόγο στη διαχείριση των θεμάτων του αλύτρωτου ελληνισμού και να διατηρήσει τον ρόλο, που είχε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Διεκδικώντας η Αθήνα, ιδιαίτερα κατά την περίοδο Τρικούπη, την πρωτοκαθεδρία στη διαχείριση των θεμάτων όλου του ελληνισμού ήρθε σε αντιπαράθεση με το πατριαρχείο με αποτέλεσμα ο Ιωακείμ Γ΄ να παραιτηθεί στις 30 Μαρτίου 1884. Επανήλθε στον πατριαρχικό θρόνο το 1901 για να συνεχίσει το ιδιαίτερα σημαντικό έργο του ώς τον θάνατό του το 1912.

ΚΑΖΑΖΗΣ, ΝΕΦΕΛΗΣ (Πέτρα Λέσβου 1849 - Αθήνα 1936). Νομικός και πολιτικός. Καθηγητής στη Νομική Σχολή. Το 1882 τοποθετήθηκε από τον Χαρ. Τρικούπη ως Τμηματάρχης Α΄ στο Υπουργείο Εσωτερικών και άρχισε μεταξύ τους μια σχέση εκτίμησης και αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Το 1888 τοποθετήθηκε πάλι από τον Χαρ. Τρικούπη στη θέση του γενικού διευθυντή του Οργανισμού των Ταχυδρομείων και Τηλεγράφων. Προλόγισε την έκδοση των πολιτικών λόγων του Χαρ. Τρικούπη, που πραγματοποίησε ο Νικ. Σπανδωνής το 1888. Το 1894 ανέλαβε την προεδρία της εθνικιστικής εταιρείας «Ελληνισμός» (ιδρύθηκε το 1893) και βασικό μέλημά του ήταν η απελευθέρωση του υπόδουλου ελληνισμού. Το 1910 εξελέγη βουλευτής Αττικοβοιωτίας για την Α΄ Διπλή Αναθεωρητική Βουλή.

ΚΑΚΛΑΜΑΝΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (Ναύπλιο 1872 - Λονδίνο 1949). Δημοσιογράφος και διπλωμάτης. Από το 1892-1901 υπήρξε συνδιευθυντής με τον Θέμο Άννινο της εφημερίδα *Το Άστυ* και από το 1901-1907 εξέδωσε το *Νέον Άστυ*. Το 1907 εισήλθε στο διπλωματικό σώμα. Υπήρξε συνεργάτης του Ελευθ. Βενιζέλου από το 1914 έως το 1936. Πέθανε στο Λονδίνο το 1949.

ΚΑΛΑΠΘΑΚΗΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (Αερόπολη Μάνης 1862 - Μόναχο 1921). Δημοσιογράφος και θεατρικός συγγραφέας. Εξέδωσε τις εφημερίδες *Σημαία* (1885-1889) και *Σύνταγμα* (1890-1891). Το 1891 προσελήφθη ως ιδιαίτερος γραμματέας του Χαρ. Τρικούπη, ενώ αρθρογραφούσε και στην εφημερίδα *Ακρόπολη*.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ, ΠΑΥΛΟΣ (Σμύρνη 1814 - Αθήνα 1896). Νομομαθής, πολιτικός και λογοτέχνης. Το 1862 εξελέγη καθηγητής του Ρωμαϊκού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο και πληρεξούσιος Αττικής στη Β΄ Εθνοσυνέλευση. Το 1863-1864 διετέλεσε τρεις φορές υπουργός Εξωτερικών και το 1864 υπουργός Δικαιοσύνης στην πρώτη κυβέρνηση Κουμουνδούρου. Το 1879 εξελέγη για πρώτη φορά βουλευτής και το 1882 ανέλαβε το υπουργείο Οικονομικών στην τέταρτη κυβέρνηση του Χαρ. Τρικούπη (1882-1886). Παραιτήθηκε, όμως, μετά τη διαφωνία του για το φορολογικό πρόγραμμα, ενώ παρέμεινε φίλος του πρωθυπουργού. Στο διάστημα 1883-1884 εξελέγη δύο φορές πρόεδρος της Βουλής. Στις 2 Ιουλίου 1890, εξελέγη διοικητής της Εθνικής Τραπέζης. Πέθανε στο Νέο Φάληρο στις 15 Σεπτεμβρίου 1896.

ΚΑΛΛΙΦΡΩΝΑΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (Αθήνα 1805-1897). Αγωνιστής του 1821 και πολιτικός. Εξελέγη δήμαρχος Αθηναίων το 1837. Συμμετείχε ως πληρεξούσιος στην Α΄ και Β΄ Εθνοσυνέλευση (1843 και 1864). Εξελέγη το 1844 βουλευτής Αττικής και εκλεγόταν συνεχώς ώς το 1890 (με εξαίρεση την εκλογή του 1868). Διετέλεσε υπουργός Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως (1849, 1865, 1872-74) και Ναυτικών (1862-63). Εξελέγη πρόεδρος της Βουλής το 1847-48. Έως τον θάνατό του φορούσε την εθνική ενδυμασία.

ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (Αθήνα 1852-1942). Ιστοριοδίφης, αθηναιογράφος και λογοτέχνης. Διετέλεσε και διευθυντής της Εθνικής Βιβλιοθήκης και εξελέγη Ακαδημαϊκός. Ίδρυσε το περιοδικό *Εβδομάς* (1884-1886).

ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ (Κωνσταντινούπολη 1851 - Πόρος 1903). Δημοσιογράφος και λογοτέχνης. Συνεργάτης του Δημ. Κορομηλά στην εφημερίδα *Εφημερίς* (1873-1922). Αργότερα εξέδωσε μόνος την εφημερίδα *Νέα Εφημερίς* (1881-1897).

ΚΑΝΑΡΗΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (Ψαρά περ. 1790 - Αθήνα 1877). Αγωνιστής του 1821 και πολιτικός. Διετέλεσε τέσσερις φορές πρωθυπουργός: το 1848-1849, 1864, 1864-1865 και 1877. Στις 26 Μαΐου 1877 σχημάτισε την Οικουμενική Κυβέρνηση –λόγω της βαλκανικής κρίσης που προκλήθηκε από τον Ρωσοτουρκικό Πόλεμο– στην οποία συμμετείχαν όλοι οι γνωστοί πολιτικοί της εποχής πλην του Δημ. Βούλγαρη. Πέθανε από ημιπληγία στις 2 Σεπτεμβρίου, ενώ ήταν πρωθυπουργός.

ΚΑΝΑΡΗΣ, ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ (Ψαρά 1822 - Αθήνα 1900). Στρατιωτικός (ναύαρχος) και πολιτικός. Γιος του πυρπολητή Κων. Κανάρη. Σπούδασε στη Στρατιωτική Σχολή του Μονάχου. Εξελέγη πληρεξούσιος Σύρου στη Β΄ Εθνοσυνέλευση. Εξελέγη βουλευτής Ψαρών το 1865, 1868, 1872, 1873, 1875 και 1899. Διετέλεσε υπουργός Ναυτικών το 1863, 1864, 1868-9 και 1878. Το 1895 ο Γεώργιος Α΄ του πρότεινε να σχηματίσει κυβέρνηση –μετά την παραίτηση του Χαρ. Τρικούπη– αλλά αρνήθηκε.

ΚΑΝΕΛΛΙΔΗΣ, ΠΕΤΡΟΣ (Κουτήφαρι Λακωνίας 1846 - Αθήνα 1911). Δημοσιογράφος. Εξέδωσε την εφημερίδα *Καιροί* (1872-1920) –με διακοπές– στην οποία δημοσιεύθηκαν ανωνύμως τα άρθρα «Τις πταίει;» (29.6.1874) και «Παρελθόν και ενεστώς» (6.7.1874) του Χαρ. Τρικούπη. Συνελήφθη και φυλακίστηκε, όταν, όμως, ο Χαρ. Τρικούπης ανέλαβε την ευθύνη των άρθρων, αφέθηκε ελεύθερος. Αργότερα διεξήγαγε σφοδρή πολεμική κατά της δανειακής πολιτικής του Χαρ. Τρικούπη.

ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗΣ, ΣΠΥΡΙΔΩΝ (Κάλαμος 1825 - Αθήνα 1898). Γιος του Γεωργίου Καραϊσκάκη, σπούδασε με υποτροφία του Όθωνα στη Στρατιωτική Σχολή του Μονάχου και αργότερα στη Σχολή Ευελπίδων. Το 1862 ακολούθησε τον εξόριστο Όθωνα στο Μόναχο και επέστρεψε στην Ελλάδα με την έλευση του Γεωργίου Α΄. Το 1865 εξελέγη βουλευτής Βάλτου, το 1875 Ευρυτανίας και το 1882 Καρδίτσας. Διετέλεσε υπουργός Στρατιωτικών το 1875 στην κυβέρνηση Κουμουνδούρου και το 1878, 1880 και 1882 σε κυβερνήσεις του Χαρ. Τρικούπη. Το 1882 παραιτήθηκε από βουλευτής και το 1884 από υπουργός. Το 1885 διορίστηκε διοικητής του Γ΄ Αρχηγείου Στρατού και το 1886 στις ελληνοτουρκικές συμπλοκές ήταν αρχηγός του στρατού στην Ήπειρο.

ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (Άρτα 1840 - Αθήνα 1914). Πολιτικός, τραπεζίτης και αρχαιολόγος. Διακρίθηκε ως τραπεζίτης στην Κωνσταντινούπολη. Το 1876 διενήργησε ανασκαφές στη Δωδώνη με δικές του δαπάνες. Το 1881 εγκαταστάθηκε στην Αθήνα και εκλεγόταν συνεχώς βουλευτής Άρτας, όπου είχε μεγάλη περιουσία. Το 1890 ανέλαβε το υπουργείο Οικονομικών στην κυβέρνηση Θεόδ. Δηλιγιάννη –του οποίου υπήρξε αφοσιωμένος φίλος– και παραιτήθηκε το 1891. Μετά

τον θάνατο του Θεόδ. Δηλιγιάννη συντάχθηκε με τον Δημ. Ράλλη και διετέλεσε πολλές φορές υπουργός.

ΚΑΡΟΥΛΙΔΗΣ, ΠΑΥΛΟΣ (Ανδρονίκεια Καππαδοκίας 1849 - Αθήνα 1936). Διαπρεπής ιστορικός, ανέλαβε την έδρα της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών το 1893. Εξελέγη δύο φορές βουλευτής Αϊδινίου στην Τουρκική Βουλή (1908-1912). Συμπλήρωσε την «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους» του Κ. Παπαρρηγόπουλου και άφησε μεγάλο συγγραφικό έργο.

ΚΑΡΥΔΗΣ, ΣΤΕΦΑΝΟΣ (γεν. μέσα 19ου αι.). Δημοσιογράφος, σατιρικός και συγγραφέας. Εκδότης της σατιρικής εφημερίδας *Φως* (1860-1877).

ΚΕΧΑΓΙΑΣ, ΕΥΘΥΜΙΟΣ (Παρνασσίδα 1819 - Αθήνα 1885). Πολιτικός και οικονομολόγος. Εξελέγη για πρώτη φορά βουλευτής Παρνασσίδος το 1853 και εκλεγόταν ώς το 1860 και από το 1865-1874 και το 1879-1881. Το 1861 εξελέγη υποδιοικητής της Εθνικής Τραπέζης και παρέμεινε ώς τον θάνατό του. Το 1862 εξελέγη πληρεξούσιος Παρνασσίδος στη Β΄ Εθνοσυνέλευση. Διετέλεσε υπουργός Οικονομικών το 1863 και το 1866. Εξελέγη δύο φορές πρόεδρος της Βουλής το 1865 και το 1866. Το 1871 απομακρύνθηκε από το κόμμα του Κουμουνδούρου και συνίδρυσε με τον Χαρ. Τρικούπη το «πέμπτο κόμμα».

ΚΟΚΚΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (Ανδρίτσαινα 1856 - Αθήνα 1891). Ναξιακής καταγωγής ποιητής, θεατρικός συγγραφέας και δημοσιογράφος. Συνεργάστηκε στις εφημερίδες *Ακρόπολις, Ραμπαγάς, Το Άστυ, Ο Ρωμηός* κ.ά.

ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ, ΠΑΝΟΣ (Ναύπλιο 1836 - Αθήνα 1893). Υστερότοκος γιος του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, στράφηκε από νωρίς στο στρατιωτικό στάδιο. Συμμετείχε στη Β΄ Εθνοσυνέλευση ως πληρεξούσιος Γορτυνίας. Χρημάτισε και υπασπιστής του Γεωργίου Α΄. Από το 1881 έως το 1885 διετέλεσε διοικητής της Σχολής Ευελπίδων και υπήρξε ο αναμορφωτής της. Η προτομή του κοσμεί το ηρώο της Σχολής μαζί με την προτομή του Καποδίστρια. Πέθανε συνταγματάρχης εν ενεργεία.

ΚΟΡΑΚΑΣ, ΜΙΧΑΗΛ (1797-1882). Οπλαρχηγός Κρητικός, που έλαβε μέρος σε όλες τις Κρητικές Επαναστάσεις από το 1821 ώς το 1866. Στη Μεγάλη Κρητική Επανάσταση του 1866-69 διέπρεψε ως αρχηγός των 11 επαρχιών του τμήματος Ηρακλείου.

ΚΟΡΟΜΗΛΑΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (Αθήνα 1850-1898). Δημοσιογράφος και θεατρικός συγγραφέας. Το 1873 ίδρυσε την πρώτη καθημερινή αθηναϊκή εφημερίδα *Εφημερίς*. Το 1886 αποχώρησε από τη διεύθυνσή της, την οποία ανέλαβε ο αδελφός του Λάμπρος.

ΚΟΡΩΝΑΙΟΣ, ΠΑΝΟΣ (Κωνσταντινούπολη 1809 - Αθήνα 1899). Στρατιωτικός και πολιτικός, καταγόμενος από τα Κύθηρα. Συμμετείχε στη Μεγάλη Κρητική Επανάσταση του 1866 ως γενικός αρχηγός των 4 επαρχιών του τμήματος Ρεθύμνου. Το 1862 εξελέγη πληρεξούσιος στη Β΄ Εθνοσυνέλευση και αργότερα κατ' επανάληψη βουλευτής Κυθήρων. Έφτασε στον βαθμό του αντιστρατήγου και διετέλεσε δύο φορές υπουργός Στρατιωτικών (1863 και 1864).

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ (Γαρμπελιά Μάνης 1815 - Αθήνα 1883). Πολιτικός από ιστορική οικογένεια της Μάνης. Το 1841 ηγήθηκε εθελοντικού σώματος Λακώνων στην Κρητική Επανάσταση. Παραιτήθηκε από τον δικαστικό κλάδο και εξελέγη για πρώτη φορά βουλευτής Μεσσήνης το 1853 και πρόεδρος της Βουλής το 1855. Το 1856 για πρώτη φορά ανέλαβε υπουργείο (Οικονομικών). Σχημάτισε την πρώτη του κυβέρνηση το 1865 –και ίδρυσε δικό του κόμμα– για να διενεργήσει τις εκλογές, στις οποίες εξελέγη για πρώτη φορά βουλευτής ο Χαρ. Τρικούπης με το κουμουνδουρικό κόμμα. Το 1866 σχημάτισε το «μέγα υπουργείον» –ανέλαβε το υπουργείο Εξωτερικών ο Χ. Τρικούπης– το οποίο υποστήριξε την Κρητική Επανάσταση. Το 1868 εκδόθηκε η εφημερίδα *Εθνικόν Πνεύμα*, όργανο του κόμματός του, στην οποία και αρθρογραφούσε. Το 1871 ως πρωθυπουργός πρότεινε τον Χαρ. Τρικούπη ως πρεσβευτή της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη –αν και είχε απομακρυνθεί από το κόμμα– αλλά η Πύλη αρνήθηκε την τοποθέτησή του. Το 1875 εξελέγη πρόεδρος της Βουλής και σχημάτισε κυβέρνηση. Το 1877 ανέλαβε το υπουργείο Εσωτερικών στην Οικουμενική Κυβέρνηση.Το 1881 επί πρωθυπουργίας του προσαρτήθηκαν η Θεσσαλία και η Άρτα. Το 1882, όταν σχημάτισε κυβέρνηση ο Χαρ. Τρικούπης με την προσχώρηση σε αυτόν των 35 Θεσσαλών βουλευτών, η κυβέρνηση Κουμουνδούρου παραιτήθηκε. Σχημάτισε δέκα κυβερνήσεις, το 1865 (δύο φορές), 1866-7, 1871, 1875-1876, 1876-1877, 1877, 1878, 1878-1880 και 1880-1882. Η παροιμιώδης φράση του «Μη χάνεσαι» έγινε τίτλος της σατιρικής εφημερίδας του Βλάση Γαβριηλίδη. Πέθανε στις 26 Φεβρουαρίου 1883. Στην κηδεία του ο Χαρ. Τρικούπης εκφώνησε επιτάφιο λόγο.

ΚΟΥΣΚΟΥΛΑΚΟΣ, ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ (Καλαμάτα 1861 - Αθήνα 1903). Δημοσιογράφος. Συνεργάστηκε με τις εφημερίδες Το *Άστυ* και *Ασμοδαίος* και το 1893 ίδρυσε το *Σκριπ*, σατιρική ώς το 1895 και έπειτα πολιτική εφημερίδα. Διετέλεσε διευθυντής των γραφείων της Βουλής και διευθυντής του Εθνικού Τυπογραφείου.

ΚΥΡΟΥ, ΑΔΩΝΙΣ (Λευκωσία 1872 - Αθήνα 1918). Δημοσιογράφος, εκδότης της εφημερίδας *Εστία*. Μετά την αποφοίτησή του από το Παγκύπριο Γυμνάσιο ήρθε στην Αθήνα και άρχισε να δημοσιογραφεί στην εφημερίδα *Ακρόπολις* –παράλληλα με τις σπουδές του στη Νομική Σχολή– και αργότερα στην εφημερίδα *Εστία*. Το 1898, όταν αποχώρησε από την *Εστία* ο Γεώργιος Δροσίνης, ο Κύρου ανέλαβε τη διεύθυνση της εφημερίδας μαζί με τον Σπύρο Δάσιο και το 1900 έγινε ιδιοκτήτης της. Υπήρξε θαυμαστής της πολιτικής του Χαρ. Τρικούπη και ένθερμος υποστηρικτής του Ελευθερίου Βενιζέλου.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α΄, βασιλιάς (Αθήνα 1868 - Παλέρμο 1922). Πρωτότοκος γιος του Γεωργίου Α΄, έγινε βασιλιάς στις 5 Μαρτίου 1913 μετά τη δολοφονία του πατέρα του. Το 1889 νυμφεύτηκε την πριγκίπισσα Σοφία, αδελφή του κάιζερ Γουλιέλμου Β΄ της Γερμανίας, και απέκτησαν τρεις γιούς και τρεις κόρες. Το 1882 κατετάγη στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων, αποφοίτησε το 1886 και εστάλη στο Βερολίνο, όπου φοίτησε στην Ακαδημία Πολέμου. Προκλήθηκαν αντιδράσεις εξαιτίας του: το 1868, όταν του απονεμήθηκε από την κυβέρνηση Δημ. Βούλγαρη ο τίτλος του δούκα της Σπάρτης, το 1887, όταν του παραχωρήθηκαν από την κυβέρνηση Χαρ. Τρικούπη δημόσια κτήματα στη Μανωλάδα και άλλες εκτάσεις και το 1889, όταν πάλι η κυβέρνηση Τρικούπη χρηματοδότησε την ανέγερση ανακτόρου (το σημερινό Προεδρικό Μέγαρο) για τη στέγασή του ως διαδόχου. Η πρώτη πολιτική παρέμβαση του Κωνσταντίνου έγινε το 1895, όταν ως φρούραρχος της Αθήνας εμφανίστηκε έφιππος σε συλλαλητήριο στο Πεδίον του Άρεως κατά της κυβέρνησης Τρικούπη και συνέστησε στους διαδηλωτές να απευθυνθούν απευθείας στον βασιλιά. Ο Χαρ. Τρικούπης αντέδρασε έντονα και, όταν ο Γεώργιος προσπάθησε να καλύψει τον διάδοχο, ζήτησε ψήφο εμπιστοσύνης από τη Βουλή και μετά παραιτήθηκε. Ως αρχηγός του στρατού πήρε μέρος στον πόλεμο του 1897. Η Επανάσταση του 1909 έθεσε ως αίτημα την απομάκρυνση των πριγκίπων από το στράτευμα. Οι πρίγκιπες παραιτήθηκαν, αλλά αργότερα επανήλθαν με πρωτοβουλία του Ελ. Βενιζέλου και στον Κωνσταντίνο ανετέθη η αρχηγία του στρατεύματος. Στους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-1913 σημειώθηκε η πρώτη σύγκρουση πρωθυπουργού-αρχιστρα-

τήγου και αργότερα με την έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου η δεύτερη, που οδήγησε στον διχασμό. Ο Κωνσταντίνος παραιτήθηκε και ανήλθε στον θρόνο ο δευτερότοκος γιος του Αλέξανδρος. Μετά τον θάνατο του Αλέξανδρου και την ήττα του Ελ. Βενιζέλου στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920 ο Κωνσταντίνος επανήλθε. Μετά την Μικρασιατική Καταστροφή εκθρονίστηκε από την Επανάσταση του 1922 και πέθανε στο Παλέρμο στις 29 Δεκεμβρίου 1923.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (Τρίπολη 1832 - Αθήνα 1910). Πολιτικός και δικαστικός. Το 1862 εξελέγη πληρεξούσιος Μαντινείας στη Β΄ Εθνοσυνέλευση. Το 1881 παραιτήθηκε από τον δικαστικό κλάδο και εξελέγη για πρώτη φορά βουλευτής. Διετέλεσε πρόεδρος της Βουλής το 1890-1891 και ηγήθηκε μικρής ομάδας βουλευτών (Γ. Φιλάρετος, Κ. Παπαμιχαλόπουλος κ.ά.). Μετά την απόλυση της κυβέρνησης Δηλιγιάννη στις 18 Φεβρουαρίου 1892 σχημάτισε κυβέρνηση για να διενεργήσει τις εκλογές της 3ης Μαΐου, στις οποίες θριάμβευσε ο Χαρ. Τρικούπης. Στις εκλογές του 1895 απέτυχε να εκλεγεί βουλευτής Αρκαδίας και αποσύρθηκε οριστικά από την πολιτική.

ΛΑΠΑΘΙΩΤΗΣ, ΝΑΠΟΛΕΩΝ (Αθήνα 1888-1944). Ποιητής, κριτικός και μεταφραστής. Γιος του στρατηγού Λεωνίδα Λαπαθιώτη και της Βασιλικής Παπαδοπούλου, ανιψιάς του Χαρίλαου Τρικούπη. Το μόνο έργο που δημοσίευσε, όσο ζούσε, είναι τα «Ποιήματά μου» (1939). Αυτοκτόνησε το 1944.

ΛΑΣΚΑΡΗΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ (1868-1945). Δημοσιογράφος, λογοτέχνης και κυρίως θεατρικός συγγραφέας και ιστορικός του νεοελληνικού θεάτρου.

ΛΟΜΒΑΡΔΟΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (Ζάκυνθος 1820 - Αθήνα 1888). Πολιτικός και διδάκτορας της ιατρικής. Εξελέγη το 1852 για πρώτη φορά βουλευτής Ζακύνθου στην Ιόνιο Βουλή με το κόμμα των ριζοσπαστών και το 1863 πληρεξούσιος στη Β΄ Εθνοσυνέλευση. Διετέλεσε στις κυβερνήσεις Κουμουνδούρου το 1865 υπουργός Εσωτερικών, καθώς και Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και το 1886 Ναυτικών και Δικαιοσύνης. Το 1871 αποχώρησε από το κόμμα του Κουμουνδούρου και το 1872 συνίδρυσε το «πέμπτο κόμμα» με τον Χαρ. Τρικούπη, στον οποίο αναγνώρισε την αρχηγία. Στη Βουλή του 1873 –που δεν εξελέγη βουλευτής ο Χαρ. Τρικούπης– εκπροσώπησε αυτός το κόμμα. Το 1870-1871 διετέλεσε πρόεδρος της Βουλής.

ΛΥΚΟΥΔΗΣ, ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ (Ναύπλιο 1849 - Αθήνα 1925). Νομικός και λογοτέχνης κερκυραϊκής καταγωγής. Διετέλεσε νομικός σύμβουλος του κράτους και υπήρξε ένας από τους βασικούς συνεργάτες της εφημερίδας *Εστία*, αλλά και άλλων εφημερίδων και περιοδικών, όπου έγραψε χρησιμοποιώντας το ψευδώνυμο «Φαίαξ».

ΛΩΡΗΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (Προμύριο Θεσσαλίας 1838 - Κούτρα Θεσσαλίας 1886). Στρατιωτικός. Έφτασε στον βαθμό του ταγματάρχη και έπεσε μαχόμενος ως διοικητής του τάγματος Ευζώνων στη μάχη της Κούτρας στη Θεσσαλία.

ΜΑΛΑΚΑΣΗΣ, ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ (1869-1943). Ποιητής και πεζογράφος καταγόμενος από το Μεσολόγγι. Υπηρέτησε ως υπάλληλος στη Βιβλιοθήκη της Βουλής (1917-1937) και τιμήθηκε με το Εθνικό Αριστείο Γραμμάτων και Τεχνών. Συνεργάστηκε με πολλές εφημερίδες και περιοδικά.

ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ (Κωνσταντινούπολη 1791 - Αίγινα 1865). Στρατιωτικός και πολιτικός της Επανάστασης του 1821. Ανέλαβε τον Νοέμβριο του 1821, ως πρόεδρος της Γερουσίας, τη διεύθυνση του αγώνα στη Δυτική Στερεά Ελλάδα και μετά τη συνέλευση της Επιδαύρου ανέλαβε πρόεδρος του Εκτελεστικού. Πήρε μέρος σε πολλές μάχες και μετά την απελευθέρωση έγινε πρωθυπουργός από τον Όθωνα το 1841 και πρώτος συνταγματικός πρωθυπουργός μετά την Επανάσταση του 1843. Η αδελφή του Μαυροκορδάτου, Αικατερίνη, παντρεύτηκε τον Σπυρίδωνα Τρικούπη.

ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ (Αθήνα 1837 - Αθήνα 1903). Διπλωμάτης και πολιτικός. Γιος του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου και εξάδελφος του Χαρ. Τρικούπη. Το 1862 εξελέγη πληρεξούσιος Άνδρου στη Β΄ Εθνοσυνέλευση και βουλευτής το 1872-1881 και το 1902-1903. Στις κυβερνήσεις του Χαρ. Τρικούπη ανέλαβε το 1878 και το 1880 το Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως. Διετέλεσε πρεσβευτής στο Παρίσι, στην Πετρούπολη και στην Κωνσταντινούπολη. Πέθανε στις 30 Μαρτίου 1903.

ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ, ΑΝΤΩΝΙΟΣ (Μάνη 1829 - Αθήνα 1903). Στρατιωτικός και πολιτικός, εγγονός του Πετρόμπεη. Σπούδασε στη Σχολή Ευελπίδων. Το 1862 εξελέγη πληρεξούσιος Οιτύλου στη Β΄ Εθνοσυνέλευση. Διετέλεσε βουλευτής το 1865-1869, 1872 και 1874-1886. Το 1865 ανέλαβε το Υπουργείο Ναυτικών στην κυβέρνηση Επαμ. Δεληγεώργη, το 1868-1869 το Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως στην κυβέρνηση Δημ. Βούλγαρη, το 1877 και 1880-81 το Υπουργείο Στρατιωτικών στην κυβέρνηση Αλέξ. Κουμουνδούρου και το ίδιο υπουργείο το 1885-1886 στην κυβέρνηση Θεόδ. Δηλιγιάννη.

ΜΕΛΑΣ, ΣΠΥΡΟΣ (1883-1966). Δημοσιογράφος, κυρίως χρονογράφος, και λογοτέχνης. Έγραψε πολλά θεατρικά έργα και ιστορικές βιογραφίες.

ΜΗΤΣΑΚΗΣ, ΜΙΧΑΗΛ (Μέγαρα 1868 - Αθήνα 1916). Δημοσιογράφος και συγγραφέας. Συνεργάστηκε με πολλές αθηναϊκές εφημερίδες *(Ακρόπολις, Το Άστυ, Χρόνος)*, καθώς και την σατιρική *Ασμοδαίος,* όπου έγραφε με τα ψευδώνυμα «Κόθορνος» και «Κρακ»).

ΜΠΑΓΚΑΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ (Κορυτσά 1814 - Αθήνα 1895). Εθνικός ευεργέτης. Πλούτισε στη Ρουμανία και το 1889 εγκαταστάθηκε στην Αθήνα. Παρέδωσε όλη του την περιουσία στον πρωθυπουργό Χαρ. Τρικούπη «δι' ἔργα ἐθνωφελῆ ἢ φιλάνθρωπα ὁρισθησόμενα ὑπὸ τῆς διαχειριστικῆς Παγκείου Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τὸ λυσιτελέστερον» και ο ίδιος αρκέστηκε σε μηνιαία χορηγία 1.000 δραχμών. Όταν πέθανε στις 16 Δεκεμβρίου 1895, άφησε στην Μπάγκειο Επιτροπή και τις οικονομίες που είχε σχηματίσει από τη μηνιαία χορηγία.

ΜΠΑΪΡΑΚΤΑΡΗΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (1833-1900). Στρατιωτικός. Έλαβε μέρος στην Κρητική Επανάσταση του 1866. Όταν το 1893 συνεστήθη η στρατιωτική αστυνομία, ο Χαρ. Τρικούπης τον απέσπασε από τον στρατό και τον τοποθέτησε αστυνομικό διευθυντή στην Αθήνα. Έμεινε στην ιστορία για τα σαρωτικά μέτρα κατά των κακοποιών που εφάρμοσε για την εξυγίανση της Αθήνας. Πολέμησε στην Ήπειρο στον Πόλεμο του 1897 και αποστρατεύτηκε με το βαθμό του υποστράτηγου.

ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ (γεν. Σπέτσες 1827-1901). Στρατιωτικός και πολιτικός, εγγονός της Μπουμπουλίνας. Ακολούθησε το στρατιωτικό στάδιο. Διετέλεσε βουλευτής το 1890-1898, το 1910 στην Α΄ Αναθεωρητική Βουλή και το 1902-1904. Ανέλαβε το Υπουργείο Ναυτικών το 1893-1895 στην τελευταία κυβέρνηση του Χαρ. Τρικούπη.

ΜΠΟΥΦΙΔΗΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ (Λειβαδιά 1841 - Αθήνα 1912). Πολιτικός. Εξελέγη για πρώτη φορά βουλευτής το 1874. Διετέλεσε υπουργός Εσωτερικών στην τελευταία κυβέρνηση του Χαρ. Τρικούπη (1893-1895). Μετά τον θάνατο του Τρικούπη ακολούθησε τον Γ. Θεοτόκη. Διετέλεσε πρόεδρος της Βουλής το 1900-1901, 1905 και 1906.

ΜΩΡΑΙΤΙΝΗΣ, ΤΙΜΟΣ (Αθήνα 1874-1952). Δημοσιογράφος και λογοτέχνης, κυρίως θεατρικός συγγραφέας. Συνεργάστηκε με τις εφημερίδες *Ακρόπολις*, *Εμπρός*, *Εστία*, *Έθνος* κ.ά. και εξέδωσε το περιοδικό *Νίκελ* με τον Γεώργιο Πωπ.

ΝΕΓΡΗΣ, ΦΩΚΙΩΝ (Αθήνα 1846-1928). Γεννήθηκε στην Αθήνα. Σπούδασε στο Παρίσι μαθηματικά και φοίτησε στη Σχολή των Μεταλλευτών. Το 1873 διορίστηκε έφορος Λαυρίου και αργότερα ανέλαβε τη διεύθυνση της Εταιρείας Μεταλλουργείων του Λαυρίου. Στον Νέγρη οφείλεται η ίδρυση του σιδηροδρόμου Αττικής. Το 1887 εξελέγη βουλευτής του Νομού Αττικοβοιωτίας με το κόμμα του Χαρ. Τρικούπη. Εξελέγη πρώτος πρόεδρος της Ακαδημίας Αθηνών.

ΝΙΡΒΑΝΑΣ, ΠΑΥΛΟΣ (Μαριαννούπολη Ρωσίας 1866 - Αθήνα 1937). Ψευδώνυμο του γιατρού του Πολεμικού Ναυτικού Πέτρου Αποστολίδη. Συγγραφέας και δημοσιογράφος. Συνεργάστηκε ως χρονογράφος με πολλές αθηναϊκές εφημερίδες, όπως *Το Άστυ*, το *Νέον Άστυ* και την *Εστία*.

ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ, ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ (Κωνσταντινούπολη 1867 - Αθήνα 1951). Λογοτέχνης, δημοσιογράφος και θεατρικός συγγραφέας, μέλος της Ακαδημίας Αθηνών. Καταγόταν από επιφανή οικογένεια της Ζακύνθου και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα το 1883. Συνεργάστηκε με πολλές εφημερίδες και διηύθυνε τα περιοδικά *Εστία*, *Διάπλαση των παίδων* και *Νέα Εστία*. Έγραψε πολλά μυθιστορήματα, διηγήματα και θεατρικά έργα.

ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ, ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ (Καλάβρυτα 1835 - Αθήνα 1890). Δικαστικός και πολιτικός. Ως δικαστής συνετέλεσε στην αθώωση του Χαρ. Τρικούπη κατηγορούμενου για το άρθρο του «Τις πταίει;». Το 1867 εξελέγη υφηγητής της Πολιτικής Οικονομίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Από το 1873 διηύθυνε το περιοδικό *Οικονομική Επιθεώρησις* επί 18 έτη. Το 1879 απολύθηκε από το δικαστικό σώμα για πολιτικούς λόγους και έκτοτε δικηγορούσε. Εξελέγη ως ανεξάρτητος δημοκρατικός βουλευτής Καλαβρύτων το 1879 και Αττικής το 1885. Επιδίωξε, αλλά δεν κατόρθωσε να δημιουργήσει δημοκρατικό κόμμα.

ΟΛΓΑ, ΒΑΣΙΛΙΣΣΑ (Πετρούπολη 1851 - Ρώμη 1926). Κόρη του Μεγάλου Δούκα Κωνσταντίνου, αδελφού του τσάρου Αλέξανδρου Β΄ της Ρωσίας, παντρεύτηκε το 1867 (σε ηλικία 16 χρονών) τον Γεώργιο Α΄ και απέκτησαν 5 γιους και 3 κόρες. Ο Γεώργιος Α΄ τέλεσε πρώτα τους αρραβώνες και μετά ενημέρωσε την κυβέρνηση Κουμουνδούρου, η οποία αιφνιδιάστηκε και απειλήθηκε κυβερνητική κρίση, όταν έθεσε θέμα ο τότε υπουργός Εξωτερικών Χαρ. Τρικούπης προβλέποντας την δυσφορία των δυτικών δυνάμεων, που δεν ήθελαν προσέγγιση Ελλάδας-Ρωσίας, τη στιγμή μάλιστα που η Κρητική Επανάσταση βρισκόταν στην κορύφωσή της. Η Όλγα, ως βασίλισσα, ανέπτυξε σημαντική φιλανθρωπική δραστηριότητα και ενδιαφέρθηκε για την ίδρυση ιδρυμάτων, όπως το νοσοκομείο «Ευαγγελισμός» κ.ά. Το 1901 η επιμονή της να κυκλοφορήσει το Ευαγγέλιο μεταφρασμένο στην καθομιλουμένη προκάλεσε επεισόδια –τα γνωστά ως «Ευαγγελικά»– και οδήγησε σε παραίτηση την κυβέρνηση Γ. Θεοτόκη. Η Όλγα άσκησε δύο φορές καθήκοντα αντιβασίλισσας: το 1871 κατά την απουσία του Γεωργίου στο εξωτερικό και τον Νοέμβριο του 1920, όταν μετά την ήττα του Ελ. Βενιζέλου και την παραίτηση του αντιβασιλέα Παύλου Κουντουριώτη, η κυβέρνηση του Δημ. Ράλλη την κάλεσε να καλύψει το κενό ώς την επάνοδο του βασιλιά Κωνσταντίνου (6/19 Δεκεμβρίου 1920). Λίγο αργότερα έφυγε στο εξωτερικό και εγκαταστάθηκε στη Ρώμη, όπου και πέθανε το 1926.

ΠΑΓΑΝΕΛΗΣ, ΣΠΥΡΙΔΩΝ (Μύκονος 1852 - Αθήνα 1933). Δημοσιογράφος και λογοτέχνης. Διετέλεσε βουλευτής Κυκλάδων (1890-1892) και διευθυντής της Εθνικής Βιβλιοθήκης. Συνεργάστηκε με τις εφημερίδες *Εστία* και *Αθήναι*.

ΠΑΔΟΒΑΣ, ΣΤΕΦΑΝΟΣ (Κέρκυρα 1807 - 1872). Πολιτικός. Βουλευτής της Ιονίου Βουλής, εξελέγη στις 19 Σεπτεμβρίου 1863 πρόεδρος της ΙΓ΄ Ιονίου Βουλής και στις 23 Σεπτεμβρίου 1863 εισήγαγε το ψήφισμα της ένωσης με την Ελλάδα. Το 1865 εξελέγη βουλευτής Κερκύρας και συγκρούστηκε κατ' επανάληψη στη Βουλή με τον Χαρ. Τρικούπη.

ΠΑΛΑΜΑΣ, ΚΩΣΤΗΣ (Μεσολόγγι 1859 - Αθήνα 1943). Ποιητής, από τους σημαντικότερους, και πεζογράφος. Διετέλεσε γενικός Γραμματέας του Πανεπιστημίου Αθηνών και εξελέγη μέλος της Ακαδημίας Αθηνών.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΗΣ, ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ. Δημοσιογράφος, συνεργάστηκε με αθηναϊκές εφημερίδες. Υπηρέτησε και ως υπάλληλος στη Βουλή. Προσωπικός φίλος του Χαρ. Τρικούπη σχεδίαζαν μαζί το 1895 την έκδοση εφημερίδας με τίτλο *Νέα Ώρα*.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ (Θεσσαλονίκη 1819 - Αθήνα 1873). Παιδαγωγός, αρχαιολόγος, ιστορικός και λόγιος. Υπήρξε ο ιδιαίτερος προγυμναστής του Χαρ. Τρικούπη. Διετέλεσε καθηγητής Ιστορίας στο Γυμνάσιο Αθηνών (1844) και καθηγητής της Ιστορίας των Εικαστικών Τεχνών στο Πολυτεχνείο (1848-1863). Το 1849 ίδρυσε το πρώτο ιδιωτικό σχολείο στην Αθήνα, το «Ελληνικόν Εκπαιδευτήριον» και το 1869 τον «Σύλλογον προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων».

ΠΑΠΑΛΕΥΚΑΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (β΄ μισό 19ου αι. Πάτρα - 1942 Αθήνα). Διετέλεσε ιδιαίτερος γραμματέας του Χαρ. Τρικούπη. Στη διαθήκη της η Σοφία Τρικούπη τον άφησε κληρονόμο –μαζί με τον εξάδελφό της Κωνσταντίνο– του αρχείου του Τρικούπη. Διετέλεσε Γενικός Διευθυντής του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου από –έτος ίδρυσής του– το 1827 έως τον θάνατό του το 1942.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ (Επίδαυρος Λιμηρά 1827 - Αθήνα 1888). Πολιτικός. Εξελέγη βουλευτής για πρώτη φορά το 1856 και πληρεξούσιος το 1862 στη Β΄ Εθνοσυνέλευση. Έκτοτε εκλεγόταν συνεχώς βουλευτής. Οπαδός αρχικά του Δημ. Βούλγαρη ανέλαβε υπουργός Δικαιοσύνης το 1865 και Οικονομίας το 1871-1872 και το 1874. Μετά την αποχώρηση του Βούλγαρη από την πολιτική συντάχθηκε με τον Κουμουνδούρο και ανέλαβε υπουργός Εσωτερικών το 1877 και Οικονομικών το 1878. Το 1879 εξελέγη πρόεδρος της Βουλής αντιμέτωπος με τον Χαρ. Τρικούπη και έσωσε το κόμμα του Κουμουνδούρου. Το 1880 ανέλαβε τα υπουργεία Οικονομικών, Εσωτερικών, καθώς και Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως. Μετά τον θάνατο του Κουμουνδούρου αναγνώρισε τον Θεόδ. Δηλιγιάννη ως αρχηγό του και το 1885-1886 ανέλαβε το υπουργείο Εσωτερικών. Μετά την παραίτηση του Θεόδ. Δηλιγιάννη στις 29 Απριλίου 1886 ο Γεώργιος Α΄ του ανέθεσε την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης, την οποία, όμως, κατέθεσε την επομένη, διότι δεν εξασφάλισε την απαιτούμενη πλειοψηφία.

ΠΑΡΑΣΧΟΣ, ΑΧΙΛΛΕΥΣ (Ναύπλιο 1838 - Αθήνα 1895). Ποιητής ρομαντικός από τους πλέον δημοφιλείς της εποχής του. Διετέλεσε έπαρχος Θήρας, πρόξενος στο Ταϊγάνιο της Ρωσίας και υπάλληλος του Υπουργείου Οικονομικών.

ΠΕΤΙΜΕΖΑΣ, ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ (Καλάβρυτα 1826 - Αθήνα 1885). Πολιτικός. Πληρεξούσιος το 1862 στη Β΄ Εθνοσυνέλευση και το 1863 υπουργός Εσωτερικών. Εξελέγη για πρώτη φορά βουλευτής το 1868 με το κόμμα του Κουμουνδούρου και το 1871 ανέλαβε το Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαίδευσης. Απομακρύνθηκε από τον Αλέξ. Κουμουνδούρο και μαζί με τον Χαρ. Τρικούπη, τον Κων. Λομβάρδο και άλλους ίδρυσε το «πέμπτο κόμμα». Ανέλαβε στις κυβερνήσεις Τρικούπη το 1875 το Υπουργείο Οικονομικών και το 1880 της Δικαιοσύνης. Πέθανε το 1885.

ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΑΚΗΣ, ΛΕΩΝΙΔΑΣ (Γύθειο 1829 - Αθήνα 1887). Στρατιωτικός και πολιτικός. Έλαβε μέρος στην επανάσταση της Θεσσαλίας το 1854 και διακρίθηκε στη Μεγάλη Κρητική Επανάσταση του 1866. Από τη λαϊκή μούσα εξυμνήθηκε για τη μάχη στο Γκριτζόβαλι το 1886, όπου ανέκοψε εχθρική επίθε-

ση ως διοικητής του Γ΄ Συντάγματος Πεζικού. Ασχολήθηκε με την πολιτική και εξελέγη για πρώτη φορά βουλευτής το 1859. Από τότε εκλεγόταν συνεχώς ώς τον θάνατό του.

Πηγαδιώτης, Παναγιώτης (+ 1900). Εξέδωσε τις σατιρικές εφημερίδες *Εμπαίκτης* (1873), *Διογένης* (1874), *Αριστοφάνης* (1874-1883) και *Νέος Αριστοφάνης* (1889-1899).

Πρεβελειτίκες, Αριστόμενης (Σίφνος 1850 - Αθήνα 1936). Πολιτικός, ποιητής και θεατρικός συγγραφέας. Σπούδασε στη Γερμανία φιλολογία και διετέλεσε γενικός γραμματέας του Πανεπιστημίου Αθηνών (1891-1892). Εξελέγη βουλευτής Μήλου το 1879 (-1881) και το 1887 (-1890). Έγινε και μέλος της Ακαδημίας Αθηνών.

Πωπ, Γεώργιος (Σάμος 1874 -1946). Νομικός, πολιτικός, δημοσιογράφος και εκδότης της εφημερίδας *Αθήναι*. Εξελέγη βουλευτής Νέων Ψαρών στην Α΄ και Β΄ Αναθεωρητική Βουλή (1910-1911) και συνεχώς εκλεγόταν από το 1915 ώς το 1920. Διετέλεσε το 1925 υπουργός Παιδείας.

Ράλλης, Δημήτριος (Αθήνα 1844 - Αθήνα 1921). Αθηναίος πολιτικός, επονομαζόμενος και «Αττικάρχης». Από τους ιδρυτές του τρικουπικού κόμματος εξελέξη για πρώτη φορά βουλευτής το 1873. Στην πρώτη κυβέρνηση του Χαρ. Τρικούπη το 1875 ανέλαβε το υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και στη δεύτερη το 1882 το υπουργείο Δικαιοσύνης. Το 1883 παραιτήθηκε και παρέμεινε ανεξάρτητος για να ιδρύσει αργότερα δικό του κόμμα, το επονομαζόμενο «τρίτο κόμμα». Στις 9 Μαΐου 1893 σχημάτισε κυβέρνηση με τον Σωτ. Σωτηρόπουλο, στην οποία ανέλαβε το υπουργείο Εσωτερικών. Διετέλεσε πέντε φορές πρωθυπουργός: το 1897 (μετά την παραίτηση της κυβέρνησης Θ. Δηλιγιάννη), 1903, 1905 (εξελέγη μετά τη δολοφονία του Θ. Δηλιγιάννη αρχηγός του δηλιγιαννικού κόμματος), 1909 και 1920-21. Το 1902-1903 διετέλεσε πρόεδρος της Βουλής. Πέθανε το 1921 από ανίατη ασθένεια.

Ρενιέρης, Μάρκος (Τεργέστη 1815 - Αθήνα 1897). Νομομαθής, λόγιος και διπλωμάτης, κρητικής καταγωγής. Μετά τις σπουδές του στην Ιταλία ήρθε στην Ελλάδα, όπου εργάστηκε ως δικηγόρος και παράλληλα αρθρογραφούσε στη γαλλόφωνη εφημερίδα *Le Spectateur d' Orient.* Αργότερα έγινε αεροπαγίτης και καθηγητής της Συγκριτικής Νομοθεσίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Το 1861 διορίστηκε πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη. Διετέλεσε διοικητής της Εθνικής Τραπέζης (1869-1890) και πρώτος πρόεδρος του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού (1887-1897). Ως πρόεδρος της Επιτροπής του Κρητικού Αγώνα συνεργάστηκε με τον Χαρ. Τρικούπη και ενίσχυσε με χρήματα και εφόδια τους εξεγερμένους Κρήτες.

Ρεπούλης, Εμμανουήλ (Κρανίδι 1863-1924). Δημοσιογράφος και πολιτικός. Διακρίθηκε ως αρχισυντάκτης της εφημερίδας *Ακρόπολις* του Βλάση Γαβριηλίδη την εποχή των κυβερνήσεων του Χαρ. Τρικούπη, του οποίου υπήρξε θαυμαστής. Εξελέγη το 1899 βουλευτής Ερμιονίδος με το κόμμα του Γ. Θεοτόκη. Αργότερα προσχώρησε στην ομάδα των «Ιαπώνων» βουλευτών υπό τον Στέφανο Δραγούμη και από το 1910 έγινε στενός συνεργάτης του Ελευθ. Βενιζέλου και ανέλαβε το υπουργείο Εσωτερικών. Το 1913 διετέλεσε Γενικός Διοικητής Μακεδονίας, το 1915 υπουργός Οικονομικών, το 1917 υπουργός Εσωτερικών και το 1919-1920 αντιπρόεδρος της Κυβερνήσεως και υπουργός Εσωτερικών.

Ριζος Ραγκαβης, Αλεξανδρος (Κωνσταντινούπολη 1809 - Αθήνα 1892). Διπλωμάτης και πολιτικός, ποιητής και συγγραφέας. Διορίστηκε το 1844 καθηγητής της Αρχαιολογίας στο πανεπιστήμιο. Διετέλεσε υπουργός Εξωτερικών το 1856 στην κυβέρνηση Δημ. Βούλγαρη και πρώτος πρεσβευτής της χώρας στην Ουάσιγκτον το 1867. Χρημάτισε επίσης πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη, στο Παρίσι και στο Βερολίνο. Το 1878 συμμετείχε στην ελληνική αντιπροσωπεία στο Συνέδριο του Βερολίνου. Άφησε τεράστιο και σημαντικό συγγραφικό έργο.

Ρωΐδης, Εμμανουήλ (Σύρος 1835 - Αθήνα 1904). Συγγραφέας και δημοσιογράφος. Μαζί με τον Θέμο Άννινο εξέδωσε τη σατιρική εφημερίδα *Ασμοδαίος* (1875-1885), όπου δημοσίευσε σατιρικά άρθρα, τις «Σκνίπες», με το ψευδώνυμο «Ασμοδαίος» ή «Θεοτούμπης». Διετέλεσε αρχισυντάκτης της εφημερίδας *Ώρα* (όργανο του κόμματος του Χαρ. Τρικούπη), καθώς και έφορος της Εθνικής Βιβλιοθήκης (1880-1903). Έγραψε πολλά βιβλία, μεταξύ των οποίων και *Η πάπισσα Ιωάννα*, που σημείωσε μεγάλη κυκλοφοριακή επιτυχία, αλλά ήταν και η αιτία για να αφοριστεί από την Εκκλησία.

Σιμόπουλος, Αναργυρος (Άμφισσα 1833 - Αθήνα 1908). Πολιτικός και οικονομολόγος. Σταδιοδρόμησε στη δημόσια διοίκηση (εφορία) και ως υποδιοικητής της Εθνικής Τραπέζης. Εξελέγη 12 φορές βουλευτής Παρνασσίδας Φθιώτιδας από το 1874 έως το 1906. Ήταν στενός συνεργάτης του Χαρ. Τρικούπη και διετέλεσε στην τελευταία κυβέρνησή του υπουργός Δικαιοσύνης (1892-1893). Μετά τον θάνατο του Χαρ. Τρικούπη συνεργάστηκε με το κόμμα του Δ. Ράλλη και αργότερα του Γ. Θεοτόκη, στις κυβερνήσεις των οποίων ανελάμβανε το Υπουργείο Οικονομικών.

Σκουλούδης, Στέφανος (Κωνσταντινούπολη 1838-Αθήνα 1928). Τραπεζίτης, επιχειρηματίας και πολιτικός. Το 1868 ίδρυσε με τον Ανδρέα Συγγρό και τον Γεώργιο Κορωνιό την Τράπεζα Κωνσταντινουπόλεως και το 1876 εγκαταστάθηκε στην Αθήνα. Το 1880 ανέλαβε την αποξήρανση της Κωπαΐδας. Εξελέγη για πρώτη φορά βουλευτής Σύρου με το τρικουπικό κόμμα το 1879. Στην τελευταία κυβέρνηση Τρικούπη ανέλαβε το Υπουργείο Ναυτικών (1892-1893), το 1897 το Υπουργείο Εξωτερικών στην κυβέρνηση Δ. Ράλλη και μετά αποσύρθηκε από την πολιτική. Επανήλθε για να σχηματίσει κυβέρνηση (1915-1916) στήριξης του βασιλιά Κωνσταντίνου με συνεργασία όλων των αντιβενιζελικών δυνάμεων.

Σκυρης, Γεώργιος (Ερμούπολη Σύρου 1853-Αθήνα 1919). Σατιρικός ποιητής και δημοσιογράφος. Συνεργάστηκε στις σατιρικές εφημερίδες *Ασμοδαίος*, *Μη Χάνεσαι*, *Ραμπαγάς*, *Νέος Αριστοφάνης* και το 1883 εξέδωσε τη σατιρική εφημερίδα *Ο Ρωμηός*, την οποία έγραφε όλη μόνος του έως το 1918. Υπήρξε θαυμαστής του Χαρ. Τρικούπη και αργότερα του Ελ. Βενιζέλου.

Σκυτσες, Σκαρλατος (Κωνσταντινούπολη 1806 - Αθήνα 1887). Στρατιωτικός και πολιτικός, γιος του ηγεμόνα Αλεξάνδρου Σούτσου. Διετέλεσε το 1853-1854 υπουργός Στρατιωτικών στην κυβέρνηση Αντωνίου Κριεζή και πάλι το 1869-70 στην κυβέρνηση Θρασ. Ζαΐμη. Το 1877 διορίστηκε αρχηγός του Στρατού και το 1878 εισέβαλε επικεφαλής στρατιωτικού σώματος στη Θεσσαλία για να ενισχύσει τα απελευθερωτικά κινήματα. Εξελέγη βουλευτής Αττικής το 1853, 1868, 1869, 1872 και 1873.

Σοφια, βασίλισσα (Πότσνταμ 1870 - Φρανκφούρτη 1932). Αδελφή του αυτοκράτορα της Γερμανίας Γουλιέλμου Β΄, παντρεύτηκε τον διάδοχο Κωνσταντίνο στις 15 Οκτωβρίου 1889. Δύο χρόνια μετά τον γάμο της ασπάστηκε την ορθοδοξία. Ασχολήθηκε με φιλανθρωπικά έργα, ίδρυσε το Νοσοκομείο των Παίδων, το Άσυλο Ανιάτων και αναδιοργάνωσε τη Χαρακόπειο Οικοκυρική Σχολή. Ενδιαφέρθηκε για την αναδάσωση της Αθήνας και για τον σκοπό αυτό ίδρυσε το 1900 τη Φιλοδασική Εταιρεία. Κατηγορήθηκε επανειλημμένα για ανάμειξη στις εσωτερικές υποθέσεις της Ελλάδας και επηρεασμό του Κωνσταντίνου σε φιλογερμανική πολιτική κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Το 1917 ακολούθησε τον

Κωνσταντίνο στην εξορία. Επανήλθε μαζί του το 1920 για να εγκαταλείψουν οριστικά τη χώρα το 1922. Μετά τον θάνατο του Κωνσταντίνου το 1923 εγκαταστάθηκε στη Φλωρεντία. Πέθανε από καρκίνο το 1931 στη Φρανκφούρτη.

ΣΠΑΝΔΩΝΗΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ (Αθήνα 1858-1913). Δημοσιογράφος και συγγραφέας. Συνεργάστηκε με πολλές αθηναϊκές εφημερίδες, κυρίως την *Ακρόπολη* και την *Εφημερίδα*. Έγραψε πολλά διηγήματα και μυθιστορήματα.

ΣΤΕΦΑΝΟΥ, ΣΤΕΦΑΝΟΣ (Αθήνα 1868-1944). Δημοσιογράφος, ποιητής και δικηγόρος. Διετέλεσε συντάκτης πολλών αθηναϊκών εφημερίδων όπως *Πατρίς*, *Ελεύθερον Βήμα* κ.ά, καθώς και εκδότης της εφημερίδας *Φωνή του Λαού* (1832-1834).

ΣΤΡΑΤΗΓΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ (Σπέτσες 1859 - Αθήνα 1938). Ποιητής του παλαμικού κύκλου, υπήρξε θαυμαστής του Χαρ. Τρικούπη, στον οποίο αφιέρωσε ποιήματά του. Στις *Αναμνήσεις* του αναφέρεται στη γνωριμία του με τον μεγάλο πολιτικό.

ΣΥΓΓΡΟΣ, ΑΝΔΡΕΑΣ (Κωνσταντινούπολη 1830 - Αθήνα 1899). Τραπεζίτης, πολιτικός και εθνικός ευεργέτης. Το 1868 ίδρυσε την Τράπεζα Κωνσταντινουπόλεως. Το 1872 εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, όπου τον ίδιο χρόνο ίδρυσε την Γενική Πιστωτική Τράπεζα και το 1882 την Τράπεζα Ηπειροθεσσαλίας. Το 1873 ίδρυσε την Ελληνική Μεταλλευτική Εταιρεία και το 1891 την Ελληνική Εταιρεία της Διώρυγος της Κορίνθου. Το 1887 εξελέγη για πρώτη φορά βουλευτής Σύρου με το τρικουπικό κόμμα, αλλά αρνιόταν να καταλάβει υπουργικό αξίωμα. Διέθεσε τεράστια ποσά για την ανέγερση του Δημοτικού Θεάτρου (κατεδαφίστηκε το 1939), των αρχαιολογικών μουσείων της Ολυμπίας και των Δελφών, των ομώνυμων Σωφρονιστικών Φυλακών κ.ά. Με τη διαθήκη του επίσης διέθεσε όλη την περιουσία του στο κράτος.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΣΩΤΗΡΙΟΣ (Ναύπλιο 1831 - Αθήνα 1898). Πολιτικός. Σταδιοδρόμησε ως δημόσιος υπάλληλος στο υπουργείο Οικονομικών. Εξελέγη το 1862 πληρεξούσιος Τριφυλλίας στη Β΄ Εθνοσυνέλευση. Ανέλαβε το υπουργείο Οικονομικών για πρώτη φορά το 1864-1865 επί κυβερνήσεως Κανάρη και το διετήρησε σε επτά κυβερνήσεις του Αλέξ. Κουμουνδούρου το 1865, 1865-1866, 1870-1871, 1875, 1875-1877, 1877 και 1880-1881. Διετέλεσε πρόεδρος της Βουλής το 1878 και το 1879. Μετά τον θάνατο του Κουμουνδούρου το 1883 διεκδίκησε την αρχηγία του κόμματος, αλλά προκρίθηκε ο Θεόδ. Δηλιγιάννης και ανεξαρτητοποιήθηκε. Μετά την παραίτηση του Τρικούπη σχημάτισε στις 9 Μαΐου 1893 –με τη σύμπραξη του Δημήτριου Ράλλη– κυβέρνηση, στην οποία διατήρησε και το υπουργείο Δικαιοσύνης. Παραιτήθηκε στις 30 Οκτωβρίου 1893 και αποσύρθηκε οριστικά από την πολιτική.

ΤΡΑΟΥΤΕΜΠΕΡΓΚ, βαρώνος, πρεσβευτής της Αυστρίας στην Αθήνα. Ο ίδιος και η σύζυγός του είχαν συνδεθεί με μεγάλη και σταθερή φιλία με τον Χαρίλαο Τρικούπη, η οποία διατηρήθηκε και μετά την αποχώρηση του ζεύγους από την Ελλάδα. Ο Τράουτεμπεργκ, όταν πληροφορήθηκε στη Στοκχόλμη –όπου υπηρετούσε ως πρεσβευτής της χώρας του– την ασθένεια του Τρικούπη πήγε μαζί με τη σύζυγό του στις Κάννες και του συμπαραστάθηκαν στις τελευταίες στιγμές του. Ο Δημήτριος Πουρνάρας στο βιβλίο του «Χαρίλαος Τρικούπης» σημειώνει τα εξής ενδιαφέροντα (σ. 631): «Ὁ βαρῶνος Τράουτεμβεργ, πρεσβευτὴς τῆς Αὐστρίας εἰς τὴν Στοκχόλμην καὶ παλαιὸς φίλος τοῦ ἐκλιπόντος, ἀνεκοίνωσε βραδύτερον ὅτι ὁ Τρικούπης κατὰ τὴν πολύμηνον περιπλάνησίν του ἀνὰ τὴν Εὐρώπην μέχρι τοῦ θανάτου του ἠσχολεῖτο εἰς τὴν συγγραφὴν ἔργου, τὸ ὁποῖον θὰ ἐξήγει τὴν πολιτικήν του κατὰ τὸ παρελθόν, θὰ περιελάμβανε δὲ τὸ πρόγραμμα καὶ τὰς ἰδέας, κατὰ τὰς ὁποίας ἐνόμιζεν ὅτι ἠδύνατο νὰ ὀρθοποδήσῃ τὸ Ἔθνος. Τὸ ἔργο τοῦτο εἶχεν ἀρχίσει ὁ πρώην πρωθυπουργὸς κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1895, εὑρισκόμενος εἰς τὴν Δρέσδην τῆς Γερμανίας, ἔκτοτε δὲ παραδόξως διέκοψε καὶ τοὺς συνήθεις μακροὺς περιπάτους του. Ἀποσπάσματα τινα τῆς ἐργασίας του αὐτῆς εἶχεν ἀνακοινώσει καὶ εἰς τὸν Τράουτεμβεργ. Παρέμειναν ἐν τούτοις μυστήριον τί ἀπέγιναν τὰ χειρόγραφα αὐτὰ μετὰ τὸν αἰφνίδιον θάνατόν του εἰς τὰς Κάννας, δεδομένου ὅτι, καθ' ἃ ἐβεβαίωσεν ὁ Αὐστριακὸς διπλωμάτης, δὲν περιελαμβάνοντο μεταξὺ τῶν ἐγγράφων καὶ χειρογράφων ποὺ εἶχε λάβει ἐντολὴν νὰ καταστρέψῃ ἀπὸ τὸν ἑτοιμοθάνατον φοβηθέντα μήπως ἐκπνεύσῃ πρὸ τῆς ἀφίξεως τῆς ἀδελφῆς του Σοφίας».

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ, ΚΛΕΑΝΘΗΣ (Σίφνος 1850 - Αθήνα 1889). Ποιητής και δημοσιογράφος. Από το 1878 έως το 1880 εξέδιδε την πολιτικοσατιρική εφημερίδα *Ραμπαγάς* μαζί με τον Βλάση Γαβριηλίδη και έπειτα μόνος του, προβάλλοντας τις δημοκρατικές και αντιβασιλικές απόψεις του, καθώς και άλλων διανοούμενων της εποχής, όπως ο Ρόκκος Χοϊδάς, για τις οποίες διώχθηκε επί κυβερνήσεως Χαρ. Τρικούπη. Το 1889 το Κακουργοδικείο Άμφισσας του επέβαλε ποινή 7ετούς κάθειρξης και για να αποφύγει τη σύλληψη και τη φυλάκισή του αυτοκτόνησε στις 25 Μαΐου 1889.

ΤΡΙΚΟΥΠΗ, ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ (Κωνσταντινούπολη 1800 - Αίγινα 1871). Αδελφή του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, παντρεύτηκε τον Σπυρίδωνα Τρικούπη, με τον οποίο απέκτησαν δύο παιδιά, τον Χαρίλαο και την Σοφία. Πέθανε από ανακοπή στην Αίγινα στις 15 Ιουλίου 1915. Στον πίνακα απεικονίζεται γύρω στο 1860.

ΤΡΙΚΟΥΠΗ, ΣΟΦΙΑ (Λονδίνο 1838 - Αθήνα 1916). Κόρη του Σπυρίδωνος και της Αικατερίνης Τρικούπη, αδελφή του Χαρίλαου. Έζησε δίπλα στον αδελφό της και στάθηκε πολύτιμος συμπαραστάτης στην πολιτική του σταδιοδρομία. Συγκέντρωνε και ταξινομούσε μεθοδικά όλα τα δημοσιεύματα για τον Χαρ. Τρικούπη φροντίζοντας παράλληλα και την κοινωνική του ζωή.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (Μεσολόγγι 1857 - Αθήνα 1922). Στρατιωτικός και πολιτικός, γιος του Θεμιστοκλή και εξάδελφος του Χαρ. Τρικούπη. Εκλεγόταν βουλευτής Αιτωλοακαρνανίας από το 1899 ώς τον θάνατό του. Διετέλεσε υπουργός Ναυτικών το 1905 στην κυβέρνηση Γ. Θεοτόκη. Στον Κωνσταντίνο Τρικούπη οφείλεται η ίδρυση του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού.

ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ (Αθήνα 1871-1923). Δημοσιογράφος και συγγραφέας. Συνεργάστηκε με πολλές αθηναϊκές εφημερίδες (*Παλιγγενεσία*, *Εστία*, *Νέον Άστυ*) και διετέλεσε διευθυντής της εφημερίδας *Καιροί* από το 1914. Τα χρονογραφήματά του υπέγραφε με το ψευδώνυμο Φιλέας Φογγ. Έγραψε το 1896 τη βιογραφία του Χαρ. Τρικούπη.

ΤΥΠΑΛΔΟΣ ΙΑΚΩΒΑΤΟΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ (Ληξούρι 1814-1882). Πολιτικός από ιστορική οικογένεια της Κεφαλλονιάς. Δεινός ρήτορας, διακρίθηκε κυρίως στη Θ΄ Ιόνιο Βουλή. Το 1863 εξελέγη (μετά την ενσωμάτωση της Επτανήσου) πληρεξούσιος της Β΄ Εθνοσυνέλευσης. Ιστορική έμεινε η σύγκρουσή του με τον Χαρ. Τρικούπη, όταν ο Ιακωβάτος υποστήριξε ότι η Εκκλησία των Ιονίων έπρεπε να παραμείνει στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Εξελέγη πολλές φορές βουλευτής και παραιτήθηκε από το αξίωμα το 1882.

ΦΙΛΑΡΕΤΟΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ (Χαλκίδα 1848 - Αθήνα 1929). Νομομαθής, πολιτικός και δημοσιογράφος καταγόμενος από το Προμύριο Πηλίου. Με την προσάρτηση της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος το 1881 εξελέγη βουλευτής Πηλίου. Διετέλεσε βουλευτής Βόλου από το 1881-1892 και Λάρισας από το 1892-1898 και το 1910-1911 στην Α΄ Αναθεωρητική Βουλή. Το 1892 ανέλαβε στην κυβέρνηση Κων. Κωνσταντόπουλου

το Υπουργείο Δικαιοσύνης και προσωρινά των Εξωτερικών. Ακραιφνής δημοκρατικός, πολέμιος της μοναρχίας, συνεργάστηκε και με άλλους δημοκρατικούς βουλευτές, όπως ο Ρόκκος Χοϊδάς, ο Ανδρέας Ρηγόπουλος, ο Αριστείδης Οικονόμος και ο Τιμολέων Φιλήμων, για τη διάδοση των ιδεών τους. Το 1916 προσχώρησε στο κίνημα της Θεσσαλονίκης.

ΦΙΛΗΜΩΝ, ΤΙΜΟΛΕΩΝ (Ναύπλιο 1833 - Αθήνα 1898). Δημοσιογράφος και πολιτικός, γιος του ιστορικού Ιωάννου Φιλήμονος, διηύθυνε μόνος από το 1856 την εφημερίδα *Αιών* (1838-1891), που ίδρυσε ο πατέρας του. Διετέλεσε επί ένα διάστημα ιδιαίτερος γραμματέας του Σπόνεκ, συμβούλου του Γεωργίου Α΄, αλλά αργότερα παραιτήθηκε. Εξελέγη τρεις φορές βουλευτής το 1868, 1875 και 1879. Υπήρξε από τους πρώτους δημοκρατικούς βουλευτές μαζί με τον Γ. Φιλάρετο, τον Ρ. Χοϊδά, κ.ά. Ως έφορος του Βουλευτηρίου από το 1875 έως το 1887 (το 1876-1881 ήταν βουλευτής και το 1882-1887 με τροποποίηση του κανονισμού) είχε υπό την εποπτεία του τη Βιβλιοθήκη της Βουλής, την οποία ουσιαστικά αυτός ίδρυσε (το 1875, όταν ανέλαβε έφορος, είχε 5.000 τόμους και τρία χρόνια αργότερα 70.000 τόμους). Το 1887-1891 διετέλεσε δήμαρχος Αθηναίων. Το 1883 ίδρυσε την Εθνολογική Εταιρεία, της οποίας υπήρξε πρώτος πρόεδρος και το 1896 ως γραμματέας της Επιτροπής των Ολυμπιακών Αγώνων συνέβαλε αποφασιστικά στην επιτυχία της διοργάνωσης.

ΧΟΪΔΑΣ, ΡΟΚΚΟΣ (Πρόνοια Ναυπλίου 1830 - Χαλκίδα 1890). Δικαστικός και πολιτικός, καταγόμενος από την Κεφαλλονιά. Δημοκρατικός και πολέμιος της μοναρχίας, εξελέγη βουλευτής Κραναίας το 1875 και Αττικής το 1881 και το 1885. Το 1888 καταδικάστηκε σε τριετή φυλάκιση για τα αντιμοναρχικά άρθρα που δημοσίευε στην εφημερίδα *Ραμπαγάς* του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου και το 1890 πέθανε στις φυλακές της Χαλκίδας από κακουχίες.

ΧΡΕΝΕΠΚΕΥΛΕΣ, ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ. Δημοσιογράφος. Συνεργάστηκε κυρίως με την εφημερίδα *Ακρόπολις*, όπου έγραφε με το ψευδώνυμο «Timeson».

ADAM, JULIETTE LAMBER (1836-1936). Δημοσιογράφος και συγγραφέας. Το 1879 ίδρυσε το περιοδικό *Nouvelle Revue* και έγραψε πολλά άρθρα και βιβλία σχετικά με την πολιτική ζωή μετά το 1870.

BICKFORD, R.A.H. Άγγλος δικηγόρος και δημοσιογράφος, περιόδευσε την Ελλάδα στα χρόνια 1890-1892 και το 1893, εξέδωσε τις εντυπώσεις του στο βιβλίο του *Greece under King George* αφιερωμένο στον Χαρ. Τρικούπη. Στα 1896-1897 βρίσκεται στην επαναστατημένη Κρήτη ως ανταποκριτής των εφημερίδων *The Times* και *Daily Chronicle* του Λονδίνου και ως μέλος της Cretan Relief Committee, που συστήθηκε για την περίθαλψη των αμάχων Χριστιανών του νησιού, και κατέγραψε τις εντυπώσεις του στο βιβλίο του *Cretan Sketches*, που εκδόθηκε το 1898.

BISMARCK, OTTO EDUARD LEOPOLD (1815-1898). Γερμανός πολιτικός. Ιδρυτής του συντηρητικού κόμματος το 1869. Πρωθυπουργός της Πρωσίας και πρώτος αρχικαγκελάριος της Ενωμένης Γερμανίας. Στο Συνέδριο του Βερολίνου το 1878 επέτυχε τη διατήρηση της γενικής ειρήνης.

BOURCHIER, JAMES DAVID (Λίμερικ Ιρλανδίας 1850 – Σόφια 1920). Βρετανός δημοσιογράφος. Από το 1892 ανταποκριτής της εφημερίδας *The Times* του Λονδίνου στα βαλκανικά κράτη, ανέπτυξε φιλικές σχέσεις με πολλούς πολιτικούς ηγέτες της εποχής (μεταξύ των οποίων και ο Χαρ. Τρικούπης και ο Ελ. Βενιζέλος), ιδιαίτερα όμως με τον Βούλγαρο πρωθυπουργό Σταμπούλωφ. Το 1896-1898 υποστήριξε την Κρητική Επανάσταση και έγινε σύμβουλος του ύπατου αρμοστή Κρήτης, πρίγκιπα Γεωργίου. Το 1911-1912 έπαιξε ρόλο μεσολαβητή για την επιτυχία της ελληνοβουλγαρικής συμμαχίας. Ήταν θερμός υποστηρικτής των Βουλγάρων και πέθανε στη Σόφια, όπου είχε εγκατασταθεί κατά την τελευταία περίοδο της ζωής του.

CHAMBERLAIN, JOSEPH (1836-1914). Άγγλος πολιτικός. Εξελέγη βουλευτής πρώτη φορά με το κόμμα των Φιλελευθέρων και το 1886 υπουργοποιήθηκε στην πρώτη κυβέρνηση του Gladstone. Την ίδια χρονιά, όμως, παραιτήθηκε και προσχώρησε στο συντηρητικό κόμμα του Salisbury. Επισκέφθηκε το 1886 την Ελλάδα και στις 28 Οκτωβρίου παρακολούθησε από τα θεωρεία της Βουλής τον Χαρ. Τρικούπη να εισάγει τον προϋπολογισμό του 1887.

CHESTON, CHARLES C. (γεν. 1843). Άγγλος δικηγόρος και οικονομολόγος. Το 1887 εξέδωσε το βιβλίο *Greece in 1887* (δύο εκδόσεις), αφιερωμένο στον Χαρ. Τρικούπη, το οποίο εκδόθηκε την ίδια χρονιά και μεταφρασμένο στα γαλλικά και στα ελληνικά. Ο Cheston το 1887 συμμετείχε ως δικηγόρος στην ίδρυση της αγγλικής εταιρείας Lake Copais Company Ltd. και το 1893 αναφέρεται ως δικηγόρος του αγγλικού τραπεζικού οίκου Hambro, ο οποίος είχε δανειοδοτήσει κατ' επανάληψιν την Ελλάδα. Επισκέφθηκε πολλές φορές την Ελλάδα και δημοσίευσε στον αγγλικό Τύπο άρθρα σχετικά με την οικονομική κατάσταση της χώρας.

ENGEL, EDUARD (1851-1938). Γερμανός ιστορικός της λογοτεχνίας και συγγραφέας. Διετέλεσε και διευθυντής της Στενογραφικής Υπηρεσίας της Γερμανικής Βουλής.

DESCHAMPS, GASTON (1861-1931). Γάλλος δημοσιογράφος, λογοτέχνης και πολιτικός. Το 1885-1888 διορίστηκε στη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή των Αθηνών και συμμετείχε σε αρχαιολογικές ανασκαφές. Κριτικός λογοτεχνίας στην εφημερίδα *Le Temps* και βουλευτής το 1819 εξέδωσε το 1892 το βιβλίο *La Grèce d'aujourd'hui*, που τιμήθηκε με βραβείο της Γαλλικής Ακαδημίας. Αργότερα έγινε καθηγητής στη Σορβόννη και ακαδημαϊκός.

DISRAELI, BENJAMIN, Earl of Beaconsfield (1804-1881). Άγγλος συντηρητικός πολιτικός και συγγραφέας. Σχημάτισε κυβερνήσεις το 1868 και το 1874. Ως πρωθυπουργός της Αγγλίας συμμετείχε στο Συνέδριο του Βερολίνου, όπου λόγω της αντιρωσικής πολιτικής του ωφέλησε έμμεσα την Ελλάδα.

GAMBETTA, LÉON (1838-1882) Γάλλος δημοκρατικός πολιτικός και φιλέλληνας. Εξελέγη βουλευτής το 1869 και μετά την ήττα του Ναπολέοντα Γ΄ στο Σεντάν εγκαθίδρυσε την αβασίλευτη δημοκρατία. Από την ισχυρή θέση του προέδρου της Βουλής (1881) υποστήριξε μέσω του τότε πρωθυπουργού Waddington τα ελληνικά αιτήματα στο Συνέδριο του Βερολίνου, πιστεύοντας ότι εξυπηρετεί τα γαλλικά συμφέροντα στην Ανατολή.

GLADSTONE, WILLIAM EWART (1809-1898). Άγγλος πολιτικός. Από το 1867 αρχηγός του κόμματος των φιλελευθέρων σχημάτισε τέσσερις κυβερνήσεις: το 1868, 1880, 1886 και 1892. Το 1858-1859 εστάλη στα Επτάνησα για να διαπραγματευθεί μεταρρυθμίσεις, αλλά η αποστολή του απέτυχε. Το 1880-1881 συνέβαλε με τις ενέργειές του, ώστε στο θέμα της χάραξης των ελληνοτουρκικών συνόρων στη Θεσσαλία και την Ήπειρο (που συζητιόταν μετά το Συνέδριο του Βερολίνου το 1878 επί τρία χρόνια) να δοθεί αίσια λύση. Ο ανδριάντας του στήθηκε το 1883 επί κυβερνήσεως Τρικούπη στον κήπο μπροστά από το Πανεπιστήμιο Αθηνών.

HANSEN, THEOPHIL (Κοπεγχάγη 1813 - Βιέννη 1891) Δανός αρχιτέκτονας. Εργάστηκε και στην Αθήνα για την ανέγερση με σχέδιά του πολλών νεοκλασικών κτηρίων, όπως το Αστεροσκοπείο, το Μέγαρο Δημητρίου (το σημερινό ξενοδοχείο «Μεγάλη Βρετάνια»), η Ακαδημία, το Ζάππειο Μέγαρο και η Εθνική Βιβλιοθήκη.

IGNATIEV, NICOLAI PAVLOVIČ (1832-1908). Ρώσος στρατηγός και διπλωμάτης. Υπήρξε ένας από τους κορυφαίους πανσλαβιστές και εργάστηκε επίμονα για τη δημιουργία της μεγάλης Βουλγαρίας με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, η οποία, όμως, καταργήθηκε από το Συνέδριο του Βερολίνου.

KRUMBACHER, KARL (1856 - 1909). Γερμανός φιλόλογος, θεμελιωτής της βυζαντινολογικής επιστήμης. Επισκέφθηκε την Ελλάδα επί οκτάμηνο (Οκτ. 1884 - Μάιος 1885). Το 1891 δημοσίευσε την «Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας» και το 1892 ίδρυσε το περιοδικό *Byzantinische Zeitschrift*, που το διεύθυνε ως τον θάνατό του.

LEJEUNE, LAURENT JOSEPH. Γάλλος υποναύαρχος. Το 1884 μετακλήθηκε από την ελληνική κυβέρνηση ως αρχηγός της Γαλλικής Ναυτικής Αποστολής για την οργάνωση του ελληνικού ναυτικού. Έφερε εις πέρας με επιτυχία την αποστολή του και το 1890 επέστρεψε στη Γαλλία.

PALMERSTON, TEMPLE HENRY JOHN VISCOUNT (1784-1865). Άγγλος φιλελεύθερος πολιτικός. Σχημάτισε δύο κυβερνήσεις, το 1855 και το 1859. Στη διάρκεια της τελευταίας πρωθυπουργίας του παραχωρήθηκαν τα Επτάνησα στην Ελλάδα. Συνδεόταν φιλικά με τον Σπυρίδωνα Τρικούπη και το 1862 φιλοξένησε τον Χαρίλαο Τρικούπη –πληρεξούσιο για την υπογραφή της συνθήκης της Ένωσης της Επτανήσου– στην εξοχική του έπαυλη στο Broadlands, όπου ο Έλληνας πολιτικός είχε την ευκαιρία να αναπτύξει τις ελληνικές διεκδικήσεις.

RUSSEL, LORD JOHN (1792-1878). Άγγλος φιλελεύθερος πολιτικός. Υπουργός των Εξωτερικών κατά την εποχή των διαπραγματεύσεων για την ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα, που διενεργούσε ο Χαρ. Τρικούπης στο Λονδίνο. Σχημάτισε δύο κυβερνήσεις, το 1864 και το 1865.

SALISBURY, ROBERT ARTHUR TALBOT GASCOYNE-CECIL, 3ος μαρκήσιος του Salisbury (1830-1903), Άγγλος πολιτικός. Ανέλαβε την αρχηγία του συντηρητικού κόμματος το 1881. Σχημάτισε τρεις κυβερνήσεις: το 1885, 1886 και το 1895. Το 1902 αποσύρθηκε οριστικά από την πολιτική. Το 1877 ως υπουργός Εξωτερικών στην κυβέρνηση Disraeli προκάλεσε το Συνέδριο του Βερολίνου, όπου αντιτάχθηκε στον σχηματισμό μεγάλου βουλγαρικού κράτους και έμμεσα βοήθησε την Ελλάδα.

STAMBOULOV, STEFAN NIKOLOV (1854-1895). Βούλγαρος πολιτικός. Ηγήθηκε της επανάστασης, που επανέφερε στον θρόνο το 1884 τον Αλέξανδρο Βάττεμπεργκ. Όταν το 1887 έγινε βασιλιάς της Βουλγαρίας ο Φερδινάνδος του Κομβούργου, ο Σταμπούλωφ διορίστηκε πρωθυπουργός και υπουργός Εσωτερικών. Κατά την περιοδεία του Χαρ. Τρικούπη στις βαλκανικές χώρες ο Σταμπούλωφ παρέθεσε προς τιμήν του επίσημο γεύμα στη Σόφια.

TÜRR, STEFANO (1825-1908). Ούγγρος στρατηγός, πολιτογραφημένος Ιταλός, επίτιμος υπασπιστής του βασιλιά της Ιταλίας Vittorio Emmanuele II. Ίδρυσε τη Διεθνή Εταιρεία της Θαλασσίας Διώρυγος της Κορίνθου, η οποία ανέλαβε στις 12 Απριλίου 1882 το έργο της διόρυξης του Ισθμού. Η εταιρεία του πτώχευσε και διαλύθηκε στις 12 Φεβρουαρίου 1890.

VOSSEUR, VICTOR (1831-1911). Γάλλος υποστράτηγος. Το 1884 μετακλήθηκε στην Ελλάδα ως αρχηγός της Γαλλικής Στρατιωτικής Αποστολής –μαζί με τους λοχαγούς Chevalier του πεζικού και Perruchon του πυροβολικού– για την οργάνωση του ελληνικού στρατού. Παρέμεινε ως το 1887 και επέστρεψε στη Γαλλία, όπου προήχθη σε αντιστράτηγο και αποστρατεύτηκε το 1896.

ZILLER, ERNEST. Γερμανός αρχιτέκτονας (Δρέσδη 1832 - Αθήνα 1923). έφθασε για πρώτη φορά στην Αθήνα το 1861 ως συνεργάτης του Theophil Hansen για να επιστατήσει στην οικοδομή της Ακαδημίας και παρέμεινε ώς τον θάνατό του. Στον Τσίλλερ οφείλονται μερικά από τα ωραιότερα νεοκλασικά κτήρια της Αθήνας, όπως τα Νέα Ανάκτορα (το σημερινό Προεδρικό Μέγαρο), το Ιλίου Μέλαθρον (η οικία του Σλήμαν), τα ξενοδοχεία «Μπάγκειον» και «Μέγας Αλέξανδρος» στην Ομόνοια, το Δημοτικό Θέατρο (κατεδαφίστηκε από τον δήμαρχο Κοτζιά το 1939), το Εθνικό Θέατρο, το Μέγαρο Σταθάτου, το Χημείο, το Αβερώφειο Μέγαρο της Σχολής Ευελπίδων, η οικία Μελά κ.ά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Η βιβλιογραφία έχει χωριστεί σε ελληνόγλωσσα, μεταφράσεις και ξενόγλωσσα έργα. Η ταξινόμηση των έργων κάθε συγγραφέα γίνεται χρονολογικά. Όσα λήμματα της βιβλιογραφίας σημειώνονται με αστερίσκο (*) αναδημοσιεύονται στο ανά χείρας λεύκωμα. Για τη σύνταξη της βιβλιογραφίας ερευνήθηκαν τα εξής αρχεία και έντυπα:

Α. ΑΡΧΕΙΑ

Αρχεία Βουλής των Ελλήνων
Αρχείο Μάρκου Ρενιέρη - Βιβλιοθήκη Βουλής των Ελλήνων
Αρχείο Νικολάου Μαυροκορδάτου (Συλλογή Δαμιανού Κυριαζή, 146) - Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη
Αρχείο Στέφανου Σκουλούδη - Γεννάδειος Βιβλιοθήκη
Αρχείο Χ. Τρικούπη - Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο
Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τραπέζης
Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών

Β. ΕΠΙΣΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

Επίσημος Εφημερίς της Εθνοσυνελεύσεως, 1862-1864
Εφημερίς της Κυβερνήσεως, 1832-1895
Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, 1865-1895
Πρακτικά της Βουλής, 1844-1895
Πρακτικά των Συνεδριάσεων της εν Αθήναις Β΄ των Ελλήνων Συνελεύσεως, 1862-1864

Γ. ΤΥΠΟΣ

1. *Εφημερίδες*

Αθήναι, 1905, 1915
Αιών, 1866-1869, 1882-1891
Ακρόπολις, 1882-1897, 1915
Αλήθεια, 1866
Αναγέννησις, 1897
Ανατολή, 1920
Άνω-Κάτω, 1895
Αριστοφάνης, 1874-1884
Ασμοδαίος, 1875-1876, 1881-1885
Άστυ (Το), 1885-1898
Βήμα (Το), 1966
Βραδυνή, 1927, 1934
Εθνικόν Πνεύμα, 1868, 1887
Εθνοφύλαξ, 1862-1880
Εθνος, 1914-1915
Ελεύθερον Βήμα, 1927-1936
Ελπίς, 1860-1868
Εμπρός, 1896-1930
Επιθεώρησις, 1896
Επιθεώρησις (Κωνσταντινούπολη), 1889
Εστία, 1894-1896, 1900, 1912-1914
Εφημερίς, 1884-1896
Εφημερίς των Συζητήσεων, 1893-1895
Ημέρα, 1890
Θήρα, 1891
Καθημερινή, 1887-1888
Καθημερινή (Η), 1963
Καιροί, 1874-1875, 1915
Κλειώ (Τεργέστη) (Η), 1874
Κρήτη, 1867-1869
Κωνσταντινούπολις, 1896
Μη Χάνεσαι, 1880-1883
Νέα Επιθεώρησις, 1893
Νέα Επιθεώρησις (Κωνσταντινούπολη), 1891, 1895-1896
Νέα Εφημερίς, 1881-1897
Νέα Ημέρα (Τεργέστη), 1880-1896
Νέαι Ιδέαι, 1878-1884
Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως, 1896-1899
Νεολόγος Πατρών, 1896, 1908
Νέον Άστυ, 1907-1915
Νέος Αριστοφάνης, 1886-1896
Νουμάς (Ο), 1913
Οικονομολόγος (Ο), 1892-1893
Παληάνθρωπος, 1882-1883
Παλιγγενεσία, 1875, 1880-1889, 1896
Πρωία, 1879-1896
Ραμπαγάς, 1878-1889
Ρωμηός (Ο), 1885-1896, 1906-1907
Σκριπ (Το), 1893-1898, 1916
Συνταγματική, 1874-1875
Σφαίρα, 1884
Φωνή του Λαού (Βόλος), 1896
Φως, 1860-1877
Χρονογράφος, 1904
Χρόνος, 1903, 1907, 1916
Χρόνος (Κάϊρο), 1907
Ώρα, 1875-1889

Allgemeine Zeitung, 1896
Daily News (The), 1885
Figaro (Le), 1896
Graphic (The), 1882-1896
Guardian (The), 1896
Illustrated London News (The), 1885-1896
Illustration (L'), 1882-1896
Manchester Guardian (The), 1889
Messager d' Athénes (Le), 1896
Monde Illustré (Le), 1883-1886
Pall Mall Gazette (The), 1881

Réforme Alexandrie (La), 1915
Spectateur d' Orient (Le), 1896
Temps (Le), 1896
Times (The), 1885, 1896
Univers Illustré (L'), 1896

2. *Περιοδικά*

Αθηναϊκά, 1962
Αρχιμήδης, 1978
Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου, 1915
Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας, 1981
Δελτίον της Εστίας, 1882
Δελτίον της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1978
Εβδομάς, 1884
Εγκόλπιον Ημερολόγιον του Μ.Η. Πανά, 1884-1857
Εθνικόν Ημερολόγιον του Μ. Π. Βρετού, 1861-1871
Επετηρίς Ιδρύματος Νεοελληνικών Σπουδών, 1981-1982
Επιθεώρησις Δημοσίου και Διοικητικού Δικαίου, 1975
Εποχές, 1967
Εθνική Βιβλιοθήκη, 1876
Έσπερος (Λειψία), 1881-1888
Εστία, 1888-1893
Ημερολόγιον Γελοιογραφικόν Chic - Σικ, 1896
Ημερολόγιον της Ενώσεως Συντακτών Αθηναϊκών Εφημερίδων, 1930
Ημερολόγιον της Εστίας, 1886-1887
Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος, 1926,
Ημερολόγιον Νέων Ιδεών, 1883
Ημερολόγιον «Ραμπαγά», 1879
Ημερολόγιον Ρωμηού - Σκριπ, 1895
Ημερολόγιον του Κ. Φ. Σκόκου, 1887-1914
Ιστορικά (Τα), 1984, 1985, 1986, 1993
Ίστωρ, 1990
Μη Χάνεσαι. Γελοιογραφικόν Ημερολόγιον, 1881-1883
Ναυτικά Χρονικά, 1954
Ναυτική Επιθεώρησις, 1940
Νέα Ελλάς. Εθνικόν Ημερολόγιον Εικονογραφημένον, 1894
Νέα Εστία, 1973
Νέοι Δρόμοι, 1941
Οικονομική Επιθεώρησις, 1882-1890
Οικονομικός Ταχυδρόμος, 1976
Πανελλήνιος Σύντροφος (Ο). Ετήσιον Πολιτειακόν,
Οικονομολογικόν και Στατιστικόν Ημερολόγιον, 1890, 1891, 1892,
Παρνασσός, 1878, 1882, 1893, 1894, 1895
Περιοδικόν μας (Το), 1900
Ποικίλη Στοά, 1881-1914
Πολίτης (Ο), 1977, 1979
Προοπτική, 1961
Τετράδια Ευθύνης, 1982, 1986

Balkan Studies, 1971
Fortnightly Review (The), 1890, 1891, 1896
Library Magazine (The), 1880
Monde Slave (Le), 1926
Murray' s Magazine (The), 1890
Nouvelle Revue, 1885
Revue de deux Mondes, 1884, 1886, 1887, 1892
Revue Hellénique de Droit International, 1994
Revue Nouvelle, 1886, 1888
St. Stephen' s Review (The), 1888

1. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγγέλου Άλκης, «Εμμ. Ροΐδης» στο *Σάτιρα και πολιτική στη Νεώτερη Ελλάδα*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1991, σ. 128-153.

Αγριαντώνη Χριστίνα, *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα,* Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο - Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, 1986 (Μελέτες Νεοελληνικής Ιστορίας).

Αγριαντώνη Χριστίνα, «Η βιομηχανική απογραφή του 1889. Ανατομία μιας ατελούς και ημιτελούς στατιστικής απόπειρας», περ. *Ίστωρ*, τ. 2 (1990), σ. 35-50.

Αθήνα 1839-1900. Φωτογραφικές μαρτυρίες, Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη, 1985.

Αλεξάκης Πάνος, *Πραγματεία επί της οικονομικής καταστάσεως της Ελλάδος*, Εν Αλεξανδρεία, Εκ του Τυπογραφείου του «Ταχυδρόμου», 1892.

Αλεξιάδης Γεώργιος Σ., «Χαρίλαος Τρικούπης: Πρώτη ακτίνα φωτός εις το σκότος της στυγνής ολιγαρχίας», περ. *Προοπτική*, τεύχ. 5 (Απρ. 1961), σ. 30-31.

Αλιβιζάτος Νίκος, *Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία. Σημειώσεις πανεπιστημιακών παραδόσεων*, τ. Α΄: 1821-1941, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλας, 1981.

Ανακατωμένος Α., *Τα νέα όρια της Ελλάδος, ήτοι, τοπογραφικαί και εθνολογικαί σημειώσεις της Θεσσαλίας*, Εν Αθήναις, Τυπογραφείον Σπυρίδωνος Κουσουλίνου, 1887.

Αναστασιάδης Γιώργος, *Ο διορισμός και η παύση των κυβερνήσεων στην Ελλάδα. Από την αρχή της δεδηλωμένης στο Σύνταγμα του 1975*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1981.

Αναστασιάδης Γιώργος, *Η εφημερίδα «Συνταγματική» και η πολιτειακή κρίση του 1874-75*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1984 (Δημοσιεύματα Ιστορίας Πολιτικού Βίου και Πολιτικών Θεσμών).

Αναστασιάδης Γιώργος, *Συνταγματικοί θεσμοί και λειτουργία του πολιτεύματος στην Ελλάδα. Ιδιομορφίες της ιστορικής εξέλιξης και της σύγχρονης πολιτικής ζωής*, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 1984.

Αναστασιάδης Γιώργος, *Ιστορία των πολιτικών και συνταγματικών θεσμών*, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 1993.

Αναστασιάδης Γιώργος, *Κοινοβούλιο και μοναρχία στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 1995.

Αναστασιάδης Ευρ., «Εις την μνήμην του», εφ. *Χρόνος* (Κάϊρο), (6. 4. 1907).

Αναστασόπουλος Γεώργιος, Ι*στορία της ελληνικής βιομηχανίας*, τ. Α΄ *(1840-1884)* και τ. Β΄ *(1885-1922)*, Αθήναι, Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία, 1947.

Αναστασόπουλος Δημήτριος, *Επί τη νίκη της 3 Μαΐου*, Αθήναι, χ. ε., 1892.

Αναστασόπουλος Δημήτριος Δ., «Ο Τρικούπης ποιητής», εφ. *Ακρόπολις* (11. 4. 1896).

Αναφοραί των εν Ρουμανία και Βεσσαραβία Ελληνικών Κοινοτήτων προς την Βουλήν της Ελλάδος κατά του εναντίον του Υπουργείου Τρικούπη κατηγορητηρίου, Εν Γαλαζίω, χ. ε., 1891.

Ανδρεάδης Ανδρέας Μ., *Μαθήματα Δημοσίας Οικονομίας (Σχολικόν έτος 1924-25). Εθνικά δάνεια και ελληνική δημόσια οικονομία. Μέρος Α΄: Από της επαναστάσεως μέχρι της πτωχεύσεως (1821-1893),* Εν Αθήναις, Εκδοτικός Οίκος Δ. Ν. Τζάκα – Σ. Δελαγραμμάτικα και Σια, 1925.

Ανδρεάδης Ανδρέας Μ., *Έργα*, Επιμέλεια Κ. Χ. Βαρβαρέσου, Γ. Α. Πετροπούλου και Ι. Δ. Πίντου, τ. Α΄-Γ΄, Αθήναι, Νομική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, 1939-1940.

Ανδρεάδης Ανδρέας Μ., «Από των νέων εξωτερικών δανείων μέχρι της πτωχεύσεως (1879-1893) στο *Έργα*, τ. Β΄: *Μελέται επί της συγχρόνου ελληνικής δημοσίας οικονομίας*, Αθήναι, Νομική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, 1939, σ. 365-441.

Ανδρεάδης Ανδρέας Μ., «Πτώχευσις» στο *Έργα* τ. Β΄: *Μελέται επί της συγχρόνου ελληνικής δημοσίας οικονομίας*, Αθήναι, Νομική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, 1939, σ. 441-453.

Ανδρεάδης Ανδρέας Μ., «Ο λόρδος Σαλισβουρύ και το Ανατολικόν Ζήτημα» στο *Έργα* τ. Γ΄: *Ανάλεκτα*, Αθήναι, Νομική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, 1940, σ. 365-441.

Ανδρέου Απόστολος, *Η εξωτερική εμπορική πολιτική της Ελλάδος (1830-1933)*, Αθήνα, Τυπογραφείον Γ. Ρόδη, 1933.

Ανδρονόπουλος Βασίλης, Μαθιουδάκις Μίνως, *Νεοελληνική Διοικητική Ιστορία. Περιφερειακή διοίκηση / Τοπική αυτοδιοίκηση*, Αθήνα, Διοικητική Μεταρρύθμιση, 1988.

Αντωνίου Δαυίδ, *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833-1929)*, τ. Α΄-Γ΄, Αθήνα, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1987 (Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, 17).

Αντωνόπουλος Νικόλαος Θ., «Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η αρχή της Δεδηλωμένης», περ. *Επετηρίς Ιδρύματος Νεοελληνικών Σπουδών*, τ. 2 (1981-1982), σ. 296-326.

* Ανωνύμως, Άρθρο για τις προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησης του Χ. Τρικούπη, εφ. *Πρωία* (23. 3. 1880).

Ανωνύμως, «Ο Αριστείδης της Νεωτέρας Ελλάδος», εφ. *Παλιγγενεσία* (24. 12. 1881).

* Ανωνύμως, «Χορός εν τη αγγλική πρεσβεία», εφ. *Ραμπαγάς* (17. 2. 1882).

* Ανωνύμως, «Τρία υπουργεία», σάτιρα, εφ. *Μη Χάνεσαι* (21. 3. 1882).

* Ανωνύμως, «Τα εγκαίνια των εργασιών της τομής του Κορινθιακού Ισθμού», περ. *Δελτίον της Εστίας*, τεύχ. 278 (25. 4. 1882).

Ανωνύμως, «Στρατιωτική παίδευσις εν τοις σχολείοις», περ. *Οικονομική Επιθεώρησις*, τεύχ. 114 (Αύγ. 1882), σ. 271-275.

Ανωνύμως, *Αλεξάνδρου Κουμουνδούρου. Βιογραφικαί σημειώσεις. Θάνατος και κηδεία και οι εκφωνηθέντες λόγοι*, Εν Καλάμαις, Τύποις Β. Αθ. Μιχαλακέα, 1883.

* Ανωνύμως, «Χαρίλαος Τρικούπης», εφ. *Μη Χάνεσαι* (19. 2. 1883).

Ανωνύμως, «Διόρυξις του Ισθμού της Κορίνθου», περ. *Οικονομική Επιθεώρησις*, τεύχ. 111 (Μάιος 1883), σ. 118-127.

* Ανωνύμως, «Ο προϋπολογισμός», εφ. *Ακρόπολις* (15. 11. 1883).

* Ανωνύμως, Άρθρο για την αγόρευση - εισήγηση του προϋπολογισμού από τον Χ. Τρικούπη, εφ. *Νέα Ημέρα* (Τεργέστη), (26. 11. 1883).

* Ανωνύμως, «Πρωταπριλιάτικο», σάτιρα, εφ. *Ασμοδαίος* (1. 4. 1884).

* Ανωνύμως, «Κατάργησις του πολιτικού βίου», εφ. *Ακρόπολις* (12. 5. 1884).

Ανωνύμως, «Τρικούπης», εφ. *Ακρόπολις* (12. 8. 1884).

* Ανωνύμως, Άρθρα για την αγόρευση - εισήγηση του Χ. Τρικούπη στον προϋπολογισμό του 1885, εφ. *Αιών*, *Σφαίρα*, *Ακρόπολις*, *Παλιγγενεσία* (13. 11. 1884).

* Ανωνύμως, «Αποκαλυπτήρια του μεγαθηρίου», σάτιρα, εφ. *Ασμοδαίος*, (7. 4. 1885).

* Ανωνύμως, «Εκλογικά», σάτιρα, εφ. *Ασμοδαίος* (7. 4. 1885).

* Ανωνύμως, «Ο Άγγλος ζωγράφος Ουότς. Προσωπογραφία Τρικούπη», εφ. *Ακρόπολις* (15. 5. 1887).

* Ανωνύμως, «Οι νόμοι της ληξάσης συνόδου», εφ. *Ακρόπολις* (5. 6. 1887).

* Ανωνύμως, «Εν τη οικία του κ. Πρωθυπουργού», εφ. *Ακρόπολις* (6. 7. 1887).

Ανωνύμως, «Νομαρχιακά Συμβούλια», περ. *Οικονομική Επιθεώρησις*, τεύχ. 138 (Ιούλ. 1888), σ. 280-284.

* Ανωνύμως, Άρθρο για το κόμμα του Τρικούπη, εφ. *Εφημερίς* (14. 8. 1888).

* Ανωνύμως, «Τα εγκαίνια του Ζαππείου», εφ. *Νέα Εφημερίς* (21. 10. 1888).

Ανωνύμως, «Εξωτερικόν εμπόριον της Ελλάδος τω 1887», περ. *Οικονομική Επιθεώρησις*, τεύχ. 142 (Νοέμ. 1888), σ. 416-421.

* Ανωνύμως, «Αναβίωσις αρχαίων Αθηνών. Η Πλάκα και αι υπ' αυτήν αρχαιότητες. Το σχέδιον του κ. Τρικούπη. Γνώμη του κ. Στεφάνου Κουμανούδη», εφ. *Ακρόπολις* (25. 6. 1889).

Ανωνύμως, «Η πολιτική του κ. Τρικούπη», εφ. *Επιθεώρησις* (Κωνσταντινούπολη) (14. 9. 1889).

* Ανωνύμως, Άρθρο αναφερόμενο στην αγόρευση του Χ. Τρικούπη για το Κρητικό Ζήτημα, εφ. *Νέα Εφημερίς* (31. 10. 1889).

Ανωνύμως, «Η σταφίδα κατά τα έτη 1884-88», περ. *Οικονομική Επιθεώρησις*, τεύχ. 13 (Δεκ. 1889), σ. 436-446.

Ανωνύμως, «Τα κατά την λίμνην Κωπαΐδα» στο περ. *Σύντροφος Πανελλήνιος. Ετήσιον πολιτιστικόν, οικονομολογικόν, στατιστικόν ημερολόγιον του 1890*, σ. 440-442.

* Ανωνύμως, «Ο Ισθμός της Κορίνθου», εφ. *Ακρόπολις* (1. 3. 1890).

Ανωνύμως, «Σιδηρόδρομος Πειραιώς - Λαρίσης - Συνόρων», περ. *Οικονομική Επιθεώρησις*, τεύχ. 159 (Απρ. 1890), σ. 103-112.

* Ανωνύμως, «Διπλωμάτου κρίσεις περί του κ. Τρικούπη», εφ. *Εφημερίς* (24. 4. 1890).

* Ανωνύμως, «Η τομή του Ισθμού της Κορίνθου», εφ. *Παλιγγενεσία* (28. 6. 1890).

* Ανωνύμως, «Ο ηττημένος και ο νικητής», εφ. *Εφημερίς* (5. 11. 1890).

Ανωνύμως, «Προϋπολογισμός του 1890», περ. *Οικονομική Επιθεώρησις*, τεύχ. 158 (Δεκ. 1890), σ. 46-56.

* Ανωνύμως, «Η απολογία του», εφ. *Το Άστυ* (22. 3. 1891).

Ανωνύμως, *Ενθύμημα 3 Μαΐου 1892*, Εν Αθήναις, χ. ε., 1892.

* Ανωνύμως, «Η βασιλόπηττα εις την οικίαν του κ. Τρικούπη», εφ. *Ακρόπολις* (2. 1. 1892).

* Ανωνύμως, «Τι λέγουν οι αριθμοί», εφ. *Ακρόπολις* (27. 1. 1892).

Ανωνύμως, «Η συγκοινωνία εν Ελλάδι. Τα δημόσια έργα. Η Γαλλική Αποστολή», εφ. *Οικονομολόγος* (16. 5. 1892).

* Ανωνύμως, «Αι διαπραγματεύσεις», σάτιρα, εφ. *Σκριπ* (19. 6. 1894).

* Ανωνύμως, «Τα Χριστούγεννα της εποχής», σατιρικό ποίημα, εφ. *Σκριπ* (25. 12. 1894).

Ανωνύμως, *Τα Μονοπώλια του Κράτους και η διαχείρησις αυτών*, Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου Παρασκευά Λεώνη, 1895.

Ανωνύμως, «Ολίγαι σημειώσεις», εφ. *Ακρόπολις* (31. 3. 1896).

* Ανωνύμως, «Εκ του βίου του Τρικούπη», εφ. *Το Άστυ* (31. 3. 1896).

Ανωνύμως, «Ο θάνατος του Τρικούπη. Η δείνωσις της καταστάσεως. Το τέλος», εφ. *Το Άστυ* (31. 3. 1896).

* Ανωνύμως, «Πολιτικός βίος του Τρικούπη», εφ. *Το Άστυ* (31. 3. 1896).

* Ανωνύμως, «Ο σύντροφος του βίου του», εφ. *Το Άστυ* (31. 3. 1896).

* Ανωνύμως, «Χαρίλαος Τρικούπης», εφ. *Το Άστυ* (31. 3. 1896).

* Ανωνύμως, «Βιογραφικαί σημειώσεις», εφ. *Εστία* (31. 3. 1896).

* Ανωνύμως, «Χαρίλαος Τρικούπης», εφ. *Εστία* (31. 3. 1896).

* Ανωνύμως, «Θάνατος Χαριλάου Τρικούπη», εφ. *Εφημερίς* (31. 3. 1896).

* Ανωνύμως, «Θάνατος Χαριλάου Τρικούπη», εφ. *Πρωία* (31. 3. 1896).

Ανωνύμως, «Βιογραφικά Τρικούπη», εφ. *Νέα Εφημερίς* (1. 4. 1896).

Ανωνύμως, «Το μέγα πένθος», εφ. *Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως* (1. 4. 1896).

* Ανωνύμως, «Ο Χαρίλαος Τρικούπης», εφ. *Πρωία* (1. 4. 1896).

Ανωνύμως, «Μικρά και περίεργα περί Τρικούπη», εφ. *Σκριπ* (2. 4. 1896).

Ανωνύμως, «Σημειώσεις περί Τρικούπη», εφ. *Ακρόπολις* (6. 4. 1896).

Ανωνύμως, «Τρικούπης», εφ. *Κωνσταντινούπολις* (6. 4. 1896).

Ανωνύμως, «Χαρίλαος Τρικούπης», εφ. *Νέα Επιθεώρησις* (Κωνσταντινούπολη) (7. 4 .1896)

* Ανωνύμως, «Χαρίλαος Τρικούπης», εφ. *Νέα Ημέρα* (Τεργέστη), (7. 4. 1896).

Ανωνύμως, «Ο Τρικούπης εν Μεσολογγίω», εφ. *Σκριπ* (7. 4. 1896).

Ανωνύμως, «Τρικούπης», εφ. *Το Άστυ* (8. 4. 1896).

Ανωνύμως, «Ο θάνατος του Τρικούπη», εφ. *Ακρόπολις* (9. 4. 1896).

Ανωνύμως, «Ο κ. Στέφανος Σκουλούδης περί του Τρικούπη», εφ. *Ακρόπολις* (9. 4. 1896).

Ανωνύμως, «Ο νεκρός του Τρικούπη», εφ. *Επιθεώρησις* (9. 4. 1896).

Ανωνύμως, «Ο Τρικούπης νεκρός», εφ. *Εστία* (9. 4. 1896).

Ανωνύμως, «Ο θάνατος του Τρικούπη», εφ. *Κωνσταντινούπολις* (9. 4. 1896).

Ανωνύμως, «Ο νεκρός του Τρικούπη», εφ. *Ακρόπολις* (10. 4. 1896).

Ανωνύμως, «Ο νεκρός του Τρικούπη», εφ. *Το Άστυ* (10. 4. 1896).

* Ανωνύμως, «Αι τελευταίαι ημέραι του Τρικούπη. Αυθεντική αφήγησις», εφ. *Το Άστυ* (10. 4. 1896).

* Ανωνύμως, «Χαρίλαος Τρικούπης», εφ. *Εστία* (10. 4. 1896).

* Ανωνύμως, «Χαρίλαος Τρικούπης», ημίφυλλον εφ. *Εστία* (10. 4. 1896).

Ανωνύμως, «Ο νεκρός του Χαριλάου Τρικούπη εις Πειραιά», εφ. *Νέα Εφημερίς* (10. 4. 1896).

* Ανωνύμως, «Ο νεκρός του Τρικούπη. Το χθεσινόν προσκύνημα», εφ. *Ακρόπολις* (11. 4. 1896).

* Ανωνύμως, «Χαρακτηριστικά του Τρικούπη», εφ. *Ακρόπολις* (11. 4. 1896).

* Ανωνύμως, «Το χθεσινόν προσκύνημα», εφ. *Ακρόπολις* (11. 4. 1896).

Ανωνύμως, «Ο νεκρός του Τρικούπη. Η βασιλική επίσκεψις. Το προσκύνημα του πλήθους», εφ. *Το Άστυ* (11. 4. 1896).

* Ανωνύμως, «Σήμερον», εφ. *Το Άστυ* (11. 4. 1896).

Ανωνύμως, «Ο Τρικούπης και η Ένωσις της Επτανήσου», εφ. *Εστία* (11. 4. 1896).

Ανωνύμως, «Η κηδεία του Τρικούπη», εφ. *Ακρόπολις* (12. 4. 1896).

* Ανωνύμως, «Η κηδεία του Τρικούπη», εφ. *Νέα Εφημερίς* (12. 4. 1896).

* Ανωνύμως, «Χαρίλαος Τρικούπης», εφ. *Νέος Αριστοφάνης* (12. 4. 1896).

Ανωνύμως, «Σημειώσεις περί Τρικούπη. Ο Τρικούπης αλιεύς και κυνηγός. Ο Τρικούπης εθνοφύλαξ», εφ. *Ακρόπολις* (13. 4. 1896).

* Ανωνύμως, «Τα δύο σχέδια του συμβιβασμού. Το πρώην και το νυν», εφ. *Το Άστυ* (1. 7. 1896).

* Ανωνύμως, «Μία μετακόμισις», εφ. *Σκριπ* (8. 9. 1896).

Ανωνύμως, «Τράπεζαι. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος. Προνομιούχος Τράπεζα Ηπειροθεσσαλίας. Ιονική Τράπεζα Limited. Τράπεζα Αθηνών» στο *Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας του 1896. Πανελλήνιον Εικονογραφημένον Λεύκωμα.* Εν Αθήναις, Καταστήματα «Ακροπόλεως» Β. Γαβριηλίδου, 1896, σ. 377-390.

* Ανωνύμως, «Εταιρεία των σιδηροδρόμων Πειραιώς - Αθηνών - Πελοποννήσου» στο *Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας. Πανελλήνιον Εικονογραφημένον Λεύκωμα*, Εν Αθήναις, Καταστήματα «Ακροπόλεως» Β. Γαβριηλίδου, 1896, σ. 385-386.

Ανωνύμως, «Συνέντευξις με τον Τρικούπην», εφ. *Εστία* (30. 3. 1898).

* Ανωνύμως, «Χαρίλαος Τρικούπης», εφ. *Νεολόγος Πατρών* (14. 8. 1908).

* Ανωνύμως, «Ο Τρικούπης και το γλωσσικόν. Η αναβίωσις της αρχαίας, πως την εχαρακτήριζεν. Αι γνώμαι περί τέχνης», εφ. *Εστία* (29. 11. 1912).

Ανωνύμως, «Η μνήμη του ανακαινιστού», εφ. *Εστία* (29. 3. 1914).

Ανωνύμως, *Η δράσις του Συλλόγου κατά την εκατονταετίαν 1864-1969*, Αθήναι, Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, 1970.

Αποστολίδης Περ. Χ., «Ο Τρικούπης απέθανε», εφ. *Φωνή του Λαού* (Βόλος), (6. 4. 1896).

Αποστολόπουλος Ν. Π., *Το Μουσείον Τρικούπη*, Αθήναι 1941, Ανάτυπο από το περ. *Νέοι Δρόμοι*.

Αραβαντινός Ιωάννης, *Πραγματεία περί της ευθύνης των ηγεμόνων και των υπουργών*, Εν Αθήναις, Τύποις Ιώ. Κουβέλου και Κ. Τρίμη, 1880.

Αραβαντινός Ιωάννης, *Τα Βελεντζικά εν σχέσει προς την ενοχήν των υπουργών και κατ' εξοχήν προς την του υπουργού των Οικονομικών Σωτηρίου Σωτηροπούλου,* Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου Αυγής, 1882.

Αραβαντινός Παναγιώτης, *Τις πταίει: ήτοι τα αίτια της ενεστώσης οικονομικής κρίσεως μετά συνοπτικού ιστορικού των εθνικών δανείων από τον υπέρ ανεξαρτησίας αγώνα μέχρι σήμερον*, Εν Κερκύρα, Ι. Ναχαμούλης, 1894.

Αργυρού Α., *Οι πρώτοι εν Αθήναις Διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες*, Αθήνα, χ. ε., 1896.

Αργυρός Σπυρίδων Φ., «Πρώται ναυτικαί μας σχολαί», περ. *Ναυτικά Χρονικά*, τεύχ. 410 (1954), σ. 13.

Αργυρός Σπυρίδων Φ., «Η αρχή της δεδηλωμένης», εφ. *Καθημερινή* (17. 11. 1963).

Αρώνη-Τσίχλη Καίτη, *Αγροτικές εξεγέρσεις στην Παλιά Ελλάδα, 1833-1881*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1989.

Αρώνη-Τσίχλη Καίτη, *Το σταφιδικό ζήτημα και οι κοινωνικοί αγώνες. Πελοπόννησος 1893-1905,* Αθήνα, Παπαζήσης, 1999.

Ασδραχάς Σπύρος Ι., *Ελληνική κοινωνία και οικονομία ιη΄ και ιθ΄ αι. (Υποθέσεις και προσεγγίσεις)*, Αθήνα, Ερμής, 1988 (Νεοελληνικά Μελετήματα, 5).

* Ασμοδαίος, «Σύγχρονοι επιφανείς άνδρες. Χαρίλαος Τρικούπης», σάτιρα, εφ. *Ασμοδαίος* (4. 11. 1884).

* Ασπρέας Γεώργιος, «Τα ελληνικά κόμματα και οι πολιτικοί άνδρες», εφ. *Ελεύθερον Βήμα* (20. 10.-9. 11. 1927).

Ασπρέας Γεώργιος, *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, 1821-1928, τ. Β΄ 1865-1900*, 2η έκδ., Εν Αθήναις, Ι. Σιδέρης, [1930], Ανατύπωση, Αθήνα, Εκδόσεις «Χρήσιμα Βιβλία», χ. χ.

* Ασπρέας Γεώργιος, «Ασθηματικαί περιπέτειαι του Χαριλάου Τρικούπη», εφ. *Η Βραδυνή* (1. 1. 1934).

Αχαιός, «Ανεξάρτηται γνώμαι. Ο Τρικούπης νεκρός», εφ. *Εστία* (9. 4. 1896).

Ας Γ. «Χαρίλαος Τρικούπης», εφ. *Χρόνος* (30. 3. 1916).

Βακαλόπουλος Απόστολος, *Νέα Ελληνική Ιστορία (1204-1985)*, 3η έκδ., Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1988.

Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Νεοελληνική Ιστορία, 1204-1940*, Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 1993.

Βαλαωρίτης Ιωάννης, *Ιστορία της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος, 1842-1902*, Αθήνα, χ. ε., Εισαγωγή Σπύρου Ι. Ασδραχά, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1980 (Μελέτες Οικονομικής Ιστορίας).

Β[αλαωρίτης] Ι[ωάννης] Α., *Η Διώρυξ της Κορίνθου. Το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον*, Εν Αθήναις, Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1906.

Βάρδα Χριστίνα, «Πολιτευόμενοι στρατιωτικοί στα τέλη του 19ου αιώνα», περ. *Μνήμων,* τ. 8 (1980-1982), σ. 47-63.

Βασιλείου Κωνσταντίνος Γ. (επιμ.), *Κρίσιμα κείμενα της πολιτικής ζωής της Ελλάδος, 1843-1967*, Ανατύπωσις συμπληρωμένη, Αθήναι, Βουλή των Ελλήνων, 1977.

Βασιλάς Γρ., «Ο Τρικούπης», εφ. *Νέα Ημέρα* (Τεργέστη)*,* (8. 3. 1915).

Βασιλικόν Ναυτικόν, *Λεύκωμα των ενδυμασιών των Υπαξιωματικών και Ναυτών*, Εν Αθήναις, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1887.

Βελλιανίτης Θεόδωρος, «Πολιτικαί μηχανορραφίαι του 1892», εφ. *Αθήναι* (3. 8. 1915).

Βελλιανίτης Θεόδωρος, «Πρόσωπα και πράγματα. Από εν βιβλίον», εφ. *Αθήναι* (30. 11. 1915).

Βελλιανίτης Θεόδωρος, «Σοφία Τρικούπη», εφ. *Εμπρός* (15. 7. 1916).

* Βελλιανίτης Θεόδωρος, *Θέμος Άννινος, 1878-1916*, Εν Αθήναις, Εκδοτικός Οίκος «Ελευθερουδάκης», 1924, σ. 7-31.

Βελλιανίτης Θεόδωρος, «Αι πρώται οικουμενικαί», εφ. *Εμπρός* (3.12.1926).

Βενέρης Τιμόθεος, *Το Αρκάδι διά των αιώνων*, Αθήναι, Τύποις «Πυρσού», 1938.

Βενιζέλος Ελευθέριος Κ., *Η Κρητική Επανάστασις του 1889. Ένα άγνωστο ιδιόγραφο κείμενο του Εθνάρχου*, Παρουσίασις-Σχόλια Ιωάννης Γ. Μανωλικάκης, Αθήναι, Εκδόσεις Άπτερα, 1971.

* Βερβέρης Ιωάννης, «Εκείνος που θέλει», σάτιρα, εφ. *Παληάνθρωπος* (10. 10. 1883).

Βεργόπουλος Κώστας, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα. Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*, Αθήνα, Εξάντας, 1975.

Βεργόπουλος Κωνσταντίνος, «Τα δύο κόμματα» στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Δ΄: *Νεώτερος Ελληνισμός από 1881 ώς 1913*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1977, σ. 22-39.

Βεργόπουλος Κώστας, *Κράτος και οικονομική πολιτική στον 19ο αιώνα. Η ελληνική κοινωνία (1880-1895)*, 2η έκδ., Αθήνα, Εξάντας, 1994.

Βερέμης Θάνος, «Ο τακτικός στρατός στην Ελλάδα του 19ου αιώνα» στο Τσαούσης, Δ. Γ. (επιμ.), *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1984, σ. 165-176.

Βερέμης Θάνος (επιμ.), *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα*, Εισαγωγή - Επιμέλεια Θάνος Βερέμης, Μετάφραση Γιάννης Στεφανίδης, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1997.

Βερέμης Θάνος, «Από το εθνικό κράτος στο έθνος δίχως κράτος. Το πείραμα της οργάνωσης της Κωνσταντινουπόλεως» στο *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1997, σ. 27-52.

Βερναρδάκης Α[θανάσιος] Ν., «Το νέον δασμολόγιον», εφ. *Αιών* (25. 4. 1884).

Βερναρδάκης Α. Ν., *Περί του εν Ελλάδι εμπορίου*, Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου Αττικού Μουσείου, 1885.

* Β[λάχος] Ά[γγελος], «Σκιαγραφίαι συγχρόνων. Χαρίλαος Τρικούπης», περ. *Εστία* (12. 1. 1892), σ. 17-19.

Βλάχος Γεώργιος, «Ο Τρικούπης και η Πολιτική Αρετή», περ. *Επιθεώρησις Δημοσίου και Διοικητικού Δικαίου*, τεύχ. 1 (Ιαν.-Μάρτ. 1975), σ. 5-13.

Βοβολίνης Σπύρος Αντ., Βοβολίνης Κωνσταντίνος Αντ., *Μέγα Ελληνικόν Βιογραφικόν Λεξικόν*, Αθήναι, Έκδοση «Βιομηχανικής Επιθεωρήσεως», [1958].

Βολουδάκης Βαγγέλης Κ., *Οι κανονισμοί των ελληνικών πολιτικών αντιπροσωπευτικών σωμάτων (1821-1991)*, τ. Β΄: *Οι κανονισμοί της Βουλής*, Αθήνα, Ινστιτούτο Ελληνικής Συνταγματικής Ιστορίας και Συνταγματικής Επιστήμης, 1992 (Πηγές του Ελληνικού Δημόσιου Δικαίου, 2).

Η Βουλή των Ελλήνων κατά την ΙΗ' Βουλευτικήν Περίοδον. Εθνικόν Εικονογραφημένον Λεύκωμα, Εν Αθήναις, Βασίλειος Κ. Τσαγγάρης, 1908.

Βουρνάς Τάσος, *Το ξεκίνημα της φωτιάς. Μια μυθιστορηματική βιογραφία του πρωτοπόρου δημοκράτη Ρόκκου Χοϊδά*, Αθήνα, Τολίδης, 1974.

Βουρνάς Τάσος, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας. Από την Επανάσταση του 1821 ώς το κίνημα του Γουδί (1909)*, 2η έκδ., Αθήνα, Τολίδης, 1975.

Βουρνάς Τάσος, *Τα Λαυριακά και η χρεωκοπία του 1893*, Αθήνα, Φυτράκης, 1976.

Βουρνάς Τάσος, «Η δημοσιογραφική σάτιρα» στο *Σάτιρα και πολιτική στη Νεώτερη Ελλάδα*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1991, σ. 154-180.

Βυζάντιος Αλέξανδρος, «Τις πταίει, η βασιλεία ή τα κόμματα;», εφ. *Κλειώ* (Τεργέστη), (18/30. 5. 1874).

Βυζάντιος Αλέξανδρος, «Χαρίλαος Τρικούπης», εφ. *Νέα Ημέρα* (Τεργέστη), (5. 4. 1896) και αναδημοσίευση στην εφ. *Το Άστυ* (10.4.1896) και στο *Έργα*, Εν Αθήναις, χ.ε., 1902, σ. 135-144.

Βυζάντιος Αλέξανδρος Σ., *Έργα Αλεξάνδρου Σ. Βυζαντίου. Εκδίδονται υπό Γρηγορίου Σ. Βυζαντίου*, Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, 1902.

Βυζάντιος Αναστάσιος, «Η εικοσιπενταετηρίς του βασιλέως Γεωργίου», εφ. *Ώρα* (19. 10. 1888).

Βυζάντιος Αναστάσιος Σ., *Έργα Αναστασίου Σ. Βυζαντίου. Εκδίδονται υπό Αλεξάνδρου Σ. Βυζαντίου*, Εν Τεργέστη, Τύποις Αυστριακού Λόυδ, 1893.

Βυζάντιος Αναστάσιος, «Η θεωρία της δεδηλωμένης» στο *Έργα,* Εν Τεργέστη, Τύποις του Τυπογραφείου Λόυδ, 1893, σ. 248-252.

Βυζάντιος Αναστάσιος, «Το πρώτον υπουργείον Τρικούπη» στο *Έργα*, Εν Τεργέστη, Τύποις του Τυπογραφείου Λόυδ, 1893, σ. 246-247.

* Γαβριηλίδης Βλάσης, «Αι κρίσεις μας», εφ. *Ακρόπολις* (21. 9. 1884).

* Γαβριηλίδης Βλάσης, «Η ήττα», εφ. *Ακρόπολις* (9. 4. 1885).

Γαβριηλίδης Βλάσης, «Η βιομηχανία μας», εφ. *Ακρόπολις* (28. 7. 1885).

* Γαβριηλίδης Βλάσης, «Ο μέγας υπνωτιστής», εφ. *Ακρόπολις* (15. 3. 1887).

* Γαβριηλίδης Βλάσης, «Αυτός και εκείνοι», εφ. *Ακρόπολις* (4. 11. 1887).

Γαβριηλίδης Βλάσης, «Το πρόγραμμα της αντιπολιτεύσεως. Νέα ριζοσπαστικά μέτρα», εφ. *Ακρόπολις* (12. 1. 1891).

Γαβριηλίδης Βλάσης, «Ζήτημα υπάρξεως. Τα δεινά του εργατικού πληθυσμού», εφ. *Ακρόπολις* (13. 3. 1894).

Γαβριηλίδης Βλάσης, «Χαρίλαος Τρικούπης», εφ. *Ακρόπολις* (7.4.1896). Με το ψευδώνυμο «Ρέτγκεν».

* Γαβριηλίδης Βλάσης, «Ο τραγικός», εφ. *Ακρόπολις* (12. 4. 1896).

Γαλάνης Σπύρος (επιμ.), *Χαρίλαος Τρικούπης, 100 χρόνια από τον θάνατό του. Πανηγυρική συνεδρίαση της Βουλής των Ελλήνων, Πέμπτη 25 Απριλίου 1996*, Αθήνα, Βουλή των Ελλήνων, 1996.

Γαρδίκα-Αλεξανδροπούλου Κατερίνα, «Η ελληνική κοινωνία την εποχή του Χ. Τρικούπη» στο Δ.Τ. Τσαούσης, (επιμ.), *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1984, σ. 177-191.

Γαρδίκα-Αλεξανδροπούλου Κατερίνα, «Χαρίλαος Τρικούπης» στο *Βιογραφικό Λεξικό*, τ. 9β, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1988, σ. 184-185.

Γαρδίκας Γεώργιος Κ., *Συμβολή εις την πολιτικήν ιστορίαν της Νεωτέρας Ελλάδος. Θεόδωρος Π. Δηλιγιάννης*, Αθήναι, χ. ε., 1971.

Γερμανός Φρέντυ, *Γυναίκα από βελούδο*, Αθήνα, Κάκτος, 1995 (Σειρά Φρέντυ Γερμανού, 19).

Γεροζήσης Τριαντάφυλλος Α., *Το σώμα των αξιωματικών και η θέση του στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία (1821-1975)*, Πρόλογος Θ. Γ. Πάγκαλος, τ. Α΄ [1821-1923], Αθήνα-Γιάννινα, Δωδώνη, 1996.

Γέροντας Δημήτριος Αλεξ., *Ιστορία του Δήμου Αθηναίων (1835-1971)*, Αθήναι, Δήμος Αθηναίων, 1972.

Γεωργιάδης Βασίλειος, *Χαρίλαος Τρικούπης*, Αθήνα, Σαββάλας, 1996.

Γεωργιάδης Δημ., *Αι διαπραγματεύσεις περί συμβιβασμού. Επί τη βάσει αυθεντικών εγγράφων*, Εν Αθήναις, Τυπογραφείον «Παλιγγενεσία» Ιωάν. Αγγελοπούλου, 1895.

Γεωργιάδης Δημ., *Αι διαπραγματεύσεις περί συμβιβασμού και ο ελληνικός παναμίσκος ή τα Κορινθιακά. Επί τη βάσει αυθεντικών εγγράφων*, Εν Αθήναις, Τυπογραφείον «Παλιγγενεσία» Ιωάν. Αγγελοπούλου, 1895.

Γεωργιάδης Νικόλαος, *Θεσσαλία*, Εν Βόλω, χ. ε., 1894. Ανατύπωση, Λάρισα, Έλλα, 1995.

Γιαννάκης Θωμάς Βασ., *Ζάππειες και σύγχρονες Ολυμπιάδες*, Αθήνα, χ. ε., 1992.

Γιαννόπουλος Ηπειρώτης Αγησίλαος, «Η αντιπολίτευσις», εφ. *Εφημερίς* (14. 8. 1888).

Γιαννόπουλος Ηπειρώτης Αγησίλαος, *Μελέτη περί της οικονομικής καταστάσεως* (αναδημοσίευσις εκ της εφ. «Εφημερίς»), Αθήναι, Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1893.

Γιαννόπουλος Γιάννης, *Μνήμη Χαρίλαου Τρικούπη (1832-1896). Εκατό χρόνια από το θάνατό του. Το πολιτικό έργο του Χαρίλαου Τρικούπη,* Αθήνα, Βουλή των Ελλήνων, 1996.

* Γορύλλας, «Στιγμιότυπον εκ του φυσικού. Τρικούπης», εφ. *Ακρόπολις* (6.4.1894).

Γουναράκης Νικόλαος Π., «Η βιομηχανία εν Ελλάδι», εφ. *Παλιγγενεσία* (23, 28, 29.10. και 5.11.1880), Ανατύπωση, Καλιδόπουλος Μιχάλης (επιμ.), *Κείμενα για την ελληνική βιομηχανία τον 19ο αιώνα. Φυσική εξέλιξη ή προστασία,* Αθήνα, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1994.

Γρηγοριάδης Φοίβος Ν., *Οι πρωθυπουργοί της Ελλάδος (1828-1978). Από τον Καποδίστρια μέχρι σήμερα,* Αθήνα, Νεόκοσμος, 1979.

Δασκαλάκης Γεώργιος Δ., *Ελληνική Συνταγματική Ιστορία,* 1821-1935, Αθήναι, Ν. Α. Σάκκουλας, 1943.

Δαφνής Γρηγόριος. *Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα* (1821-

1961), Αθήναι, Γαλαξίας, 1961 (Βιβλιοθήκη Ελλήνων και Ξένων Συγγραφέων).

Δαφνής Γρηγόριος, «Η κοινοβουλευτική ζωή της χώρας από το 1872 ώς το 1881» στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΓ΄: Νεώτερος Ελληνισμός από το 1833 ώς το 1881,* Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1977, σ. 290-298.

Δαφνής Γρηγόριος, «Η στάση του ελληνικού κράτους απέναντι στην Κρητική Επανάσταση και η κατάσταση της χώρας ώς το 1869» στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους,* τ. ΙΓ΄: *Νεώτερος Ελληνισμός από το 1833 ώς το 1881,* Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1977, σ. 290-298.

Δεληγεώργης Επαμεινώνδας, *Λόγοι πολιτικοί 1863-1877,* Αθήνησι, Βιβλιοπωλεία Α. Κορομηλά και Ν. Β. Νάκη, 1880.

Δεληγεώργης Επαμεινώνδας, *Πολιτικά ημερολόγια, πολιτικαί σημειώσεις, πολιτικαί επιστολαί.* Μέρος Α΄: *1859-1862,* Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστού, 1896.

Δεμαθάς Ζ., Καλαφάτης Θ. και Σακελλαρόπουλος Θ., *Νομισματικές κρίσεις και η κρατική διαχείρησή τους στην Ελλάδα,* 1880-1930, Αθήνα, Θεμέλιο, 1991.

Δένδιας Μιχαήλ Α., *Αι ελληνικαί παροικίαι ανά τον κόσμον,* Εν Αθήναις, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, 1919.

Δερμάτης Γ. Ν., *Η οικονομική λειτουργία της πόλης του Λαυρίου στη χρονική περίοδο 1865-1909. Οι συνέπειες στην οικονομική και πολιτική ζωή της Ελλάδας*, Λαύριο, Εταιρεία Μελετών Λαυρεωτικής, 1990 (Βιβλιοθήκη της Εταιρείας Μελετών Λαυρεωτικής, αρ. 4).

Δερτιλής Γιώργος, «Η αυτονομία της πολιτικής από τις κοινωνικές αντιθέσεις στην Ελλάδα του 19ου αιώνα» στο Κοντογιώργης Γ. Δ. (επιμ.), *Κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα,* Αθήνα, Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης – Εξάντας, 1977, σ. 41-64.

Δερτιλής Γιώργος, «Σύγκριση και σχέσεις της ελληνικής οικονομίας με τη Δυτική Ευρώπη, 1860-1910», περ. *Δελτίον Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, τ. 2* (1978), σ. 86-98.

Δερτιλής Γιώργος, *Το ζήτημα των Τραπεζών (1871-1878). Οικονομική και πολιτική διαμάχη στην Ελλάδα του ΙΘ΄ αιώνα,* Πρόλογος Κ. Θ. Δημαράς, 2η έκδ. Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1980 (Μελέτες Οικονομικής Ιστορίας).

Δερτιλής Γιώργος, *Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση, 1880-1909,* 4η έκδ. Αθήνα, Εξάντας, 1985.

Δερτιλής Γιώργος, Κωστής Κώστας (επιμ.), *Θέματα νεοελληνικής ιστορίας (18ος-20ος αιώνας),* Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλας, 1991.

Δερτιλής Γιώργος, «Διεθνείς οικονομικές σχέσεις και πολιτική εξάρτηση. Η ελληνική περίπτωση, 1824-1878», περ. *Τα Ιστορικά,* τεύχ. 1 (Σεπτ. 1993), σ. 145-174.

Δ. Η. Γ., *Σάτιρα κατά του Τρικούπη ή τα βάσανα του στρατιώτου,* Εν Αθήναις, χ.ε., 1884.

Δηλιγιάννης Θεόδωρος, Αγόρευση-εισήγηση στον προϋπολογισμό του 1886 στις 2 Νοεμβρίου 1885, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος Ι, Έκτακτος Σύνοδος, Συνεδρίασις 19 (2.11.1885), σ. 157-170 και αυτοτελώς. *Αγόρευσις του Πρωθυπουργού Κυρίου Θεοδώρου Π. Δηλιγιάννη κατά την χθεσινήν συνεδρίασιν της 2 Νοεμβρίου εισαγάγοντος τον προϋπολογισμόν του 1886,* χ.τ., χ.ε., χ.χ.

Δηλιγιάννης Θεόδωρος Π., *Λόγος Θεοδώρου Π. Δηλιγιάννη περί της οικονομικής καταστάσεως του κράτους,* Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου Ανέστη Κωνσταντινίδου, 1888.

Δηλιγιάννης Θεόδωρος Π., *Επερωτήσεις περί της Κρήτης κατά τας συνεδριάσεις της 30ης Οκτωβρίου, της 2ας Νοεμβρίου και της 4ης Δεκεμβρίου,* Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου Αναστασίου Ν. Τρίμη, 1889.

Δηλιγιάννης Θεόδωρος Π., *Λόγοι περί των οικονομικών του Κράτους κατά τας συνεδριάσεις της Βουλής της 1 και 4 Φεβρουαρίου 1892,* Εν Αθήναις, χ.ε., 1892.

Δηλιγιάννης Θεόδωρος Π., *Τις ο δημιουργήσας την παρούσαν οικονομικήν αμηχανίαν. Λόγος Θεοδώρου Π. Δηλιγιάννη προς την Βουλήν,* Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου Ανέστη Κωνσταντινίδου, 1892.

* Δηλιγιάννης Θεόδωρος Π., Αγόρευση-απάντηση στον Τρικούπη για το νομοσχέδιο της πτώχευσης, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, Περίοδος ΙΓ΄,* Σύνοδος Γ΄, Συνεδρίασις 25 (1.12.1893), σ. 350-352.

Δηλιγιάννης Θεόδωρος Π., *Λόγος προς την Βουλήν κατά την γενικήν συζήτησιν επί του προϋπολογισμού του Κράτους,* Εν Αθήναις, Τύποις Αναστασίου Τρίμη, 1893.

Δημαράς Αλέξης (επιμ.), *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια Ιστορίας),* τ. Α΄: *1821-1824*, Αθήνα, Ερμής, 1974 (Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη).

Δημαράς Αλέξης, «Εκπαίδευση» στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους,* τ. ΙΓ΄: *Νεώτερος Ελληνισμός από 1833 ώς 1881,* Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1977, σ. 484-491.

Δημαράς Κ. Θ., *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας,* 6η έκδ., Αθήνα, Ίκαρος, 1975.

Δημαράς Κ. Θ., *Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος. Η εποχή του, η ζωή του, το έργο του,* Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1986.

Δημαράς Κ. Θ., «Από τη σάτιρα στην ευθυμογραφία» στο *Σάτιρα και πολιτική στη Νεώτερη Ελλάδα,* Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1991, σσ. 305-325.

Δημητριάδης Σωκράτης Χ., *Συλλογή των περί Μέσης Εκπαιδεύσεως ιδία ισχυόντων Νόμων. Β΄: Διαταγμάτων, Εγκυκλίων Διαταγών κ.λπ. από του 1833-1899 έτους,* Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, 1899.

Δημητρόπουλος Ανδρέας, *Το κοινοβουλευτικό σύστημα και η ανάδειξη της κυβέρνησης στην Ελλάδα (1844-1875),* Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1988.

Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., *Η αρχή της δεδηλωμένης. Γένεση και εφαρμογή 1875-1911,* Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1991.

Δήμιτσας Μαργαρίτης, «Ο Ισθμός της Κορίνθου. Β΄: Περί της διορυγής του Ισθμού. Αι εκ της τομής του Ισθμού ωφέλειαι», περ. *Παρνασσός*, τ. ΣΤ΄, τεύχ. 121 (31 Δεκ. 1882), σ. 873-899.

Διαμαντούρου Ιωάννα, «Η Κρητική Επανάσταση (1866-1869) στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΓ΄: Νεώτερος Ελληνισμός από 1833 ώς 1881,* Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1977, σ. 253-277.

Διαμαντούρος Νικηφόρος Π., «Η εγκαθίδρυση του κοινοβουλευτισμού στην Ελλάδα και η λειτουργία του κατά τον 19ο αιώνα» στο Τσαούσης Δ. Γ. (επιμ.), *Όψεις της ελληνικής*

κοινωνίας του 19ου αιώνα, Αθήνα, «Βιβλιοπωλείον της Εστίας», 1984, σ. 55-71.

Διγκαβές Κώστας, *Οι εκλογές στην Ελλάδα 1844-1985,* Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Μαλλιάρης-Παιδεία, 1986.

Διπλωματικά έγγραφα περί του ελληνικού ζητήματος κατατεθέντα εν τη Βουλή των Ελλήνων υπό του επί των Εξωτερικών υπουργού, Εν Αθήναις, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1878.

Διώρυγα Κορίνθου. Αφιέρωμα, [2η έκδ.], Κόρινθος, Ανώνυμος Εταιρεία Διώρυγος Κορίνθου, [1996].

Δ΄ Ολυμπιάς. Κατάλογος εκθετών και εκθεμάτων, Εν Αθήναις, Βιβλιοπωλείον «Εστίας» Γ. Κασδόνη, 1888.

Δραγούμης Νικόλαος, *Ιστορικαί αναμνήσεις,* Επιμέλεια Α. Αγγέλου, τ. Α΄-Β΄, Αθήνα, Ερμής, 1973 (Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη).

Δρόσος Γιάννης, «Τα πολιτικά κόμματα» στο *Ελλάδα, Ιστορία και Πολιτισμός,* τ. Ζ΄, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Μαλλιάρης-Παιδεία, 1982.

Δρόσος Γιάννης, *Δοκίμιο ελληνικής συνταγματικής θεωρίας,* Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλας, 1996.

Δρόσος Δημ. Ι., *Σύγχρονα διπλωματικά επεισόδια,* τ. Α΄: *Το Επεισόδιον Νίκολσον εν τη θεωρία των διπλωματικών προνομίων. Ιστορική και δογματική έρευνα,* Εν Αθήναις, Βασιλική Τυπογραφία Ραφτάνη-Παπαγεωργίου, 1908.

Δρόσος Δημήτριος Ι., «Η προσάρτησις της Θεσσαλίας και του Νομού Άρτης», περ. *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος του 1926*, σ. 113-145.

Έγγραφα περί της Κωπαΐδος Λίμνης κατατεθέντα εις την Βουλήν υπό του υπουργού των Εσωτερικών, Εν Αθήναις, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1893.

* Εγώ, «Η στρούγγα. Μονόλογος Δηλιγιάννη», σατιρικό ποίημα, εφ. *Σκριπ* (21.11.1893).

* Εγώ, «Στίχοι του κάρου», σατιρικό ποίημα, εφ. *Σκριπ* (27.2.1894).

* Εγώ, «Βασιλεύς-Τρικούπης. Επιστολή συστημένη», σάτιρα, εφ. *Σκριπ.* (30-4.1895).

* Εγώ, «Τρικουπολογία», σάτιρα, εφ. *Σκριπ* (23.5.1895).

Εικοσιπενταετηρίς της βασιλείας Γεωργίου, 1863-1888, Εν Αθήναις, Βιβλιοπωλείον «Εστίας», [1888].

150 χρόνια Ελληνικής Δημοκρατίας. Α΄: *Πληρεξούσιοι-Γερουσιαστές - Βουλευτές και Ευρωβουλευτές Β΄*: *Ανώτατοι Άρχοντες-Πρόεδροι Κυβερνήσεων - Εθνοσυνελεύσεων - Γερουσίας και όλων των Βουλών,* Αφιέρωμα, Αθήνα, Ένωση τέως Βουλευτών, 1995.

Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας του 1896. Πανελλήνιον Εικονογραφημένον Λεύκωμα, Εν Αθήναις, Καταστήματα «Ακροπόλεως» Β. Γαβριηλίδου, 1896, Ανατύπωση, Αθήνα, Το «Ποντίκι», 1996.

Οι ελληνικοί σιδηρόδρομοι. Η διαδρομή τους από το 1869 έως σήμερα, Αθήνα, Μίλητος, 1997.

Εμπειρίκος Ε[παμεινώνδας], «Εμψύχωσις της Ναυτιλίας» περ. *Οικονομική Επιθεώρησις,* τεύχ. 134 (Μάρτ. 1888), σ. 108-116.

Εμπειρίκος Ε[παμεινώνδας], «Περί σιδηροδρόμων, γραμμή Αθηνών-Λαρίσης-Θεσσαλονίκης, περ. *Οικονομική Επιθεώρησις,* τεύχ. 134 (Μάρτ. 1888), σ. 81-93.

Εμπειρίκος Ε[παμεινώνδας], «Η Δ΄ Ολυμπιάς», περ. *Οικονομική Επιθεώρησις,* τεύχ. 138 (Ιούλ. 1888) σ. 267-274.

Εμπειρίκος Ε[παμεινώνδας], «Οι Έλληνες μετανάσται», περ. *Οικονομική Επιθεώρησις,* τεύχ. 141 (Οκτ. 1888), σ. 384-390.

Εμπειρίκος Ε[παμεινώνδας], «Το ζήτημα της σταφίδος», περ. *Οικονομική Επιθεώρησις,* τεύχ. 144 (Ιαν. 1889), σ. 512-521.

Εμπειρίκος Ε[παμεινώνδας], «Σιδηρόδρομος Πειραιώς-Λαρίσης», περ. *Οικονομική Επιθεώρησις,* τεύχ. 147 (Απρ. 1889), σ. 114-120.

Εμπειρίκος Σταμάτιος, *Περί της ατμήρους ημών ναυτιλίας,* Αθήνα, χ.ε., 1900.

Η ενενηκονταετηρίς των Αθηνών ως πρωτευούσης της Ελλάδος, Εν Αθήναις, Τύποις Ε. και Ι. Μπλαζουδάκη, 1925 (Δημοσιεύματα του Ομίλου Φίλων Αθηνών, τεύχ. α΄).

Ε[πισκοπόπουλος] Ν[ικόλαος], «Ο νεκρός», εφ. *Το Άστυ* (1.4.1896).

Ευαγγελίδης Τρύφων, *Τα μετά τον Όθωνα, ήτοι, Ιστορία της μεσοβασιλείας και της βασιλείας Γεωργίου του Α΄ (1862-1898),* Εν Αθήναις, χ.ε., 1898.

Ευελπίδης Χρυσός, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Ελλάδος,* Αθήνα, Αργ. Παπαζήσης, 1950 (Εκλαϊκευτική Επιστημονική Βιβλιοθήκη, 3).

Ευταξίας Αθανάσιος, *Το έργον μου και το έργον του Χ. Τρικούπη εν τη παιδεία και τη εκκλησία. Κατά την συνεδρίασιν της 20 Δεκεμβρίου 1893 (Ανατύπωσις εκ της «Εφημερίδος»),* Εν Αθήναις, Τύποις «Εφημερίδος», 1894.

Ευταξίας Αθανάσιος, *Απάντησις εις την υπό του πρωθυπουργού Χαρ. Τρικούπη εισήγησιν του προϋπολογισμού του 1895. Αγόρευσις εν τη Βουλή κατά την συνεδρίασιν της 17 Νοεμβρίου 1894 (Ανατύπωσις εκ της «Εφημερίδος»),* Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, 1894.

Ευταξίας Αθανάσιος Π., *Αγόρευσις εν τη Βουλή επί του προϋπολογισμού του Κράτους δια το έτος 1895 κατά τας συνεδριάσεις της 12 και 14 Δεκεμβρίου 1894,* Αθήναι, χ.ε., 1895.

Ευταξίας Αθανάσιος, *Εκπαιδευτικαί αγορεύσεις εν τη Βουλή. Α΄*: *Περί στοιχειώδους εκπαιδεύσεως. Β΄*: *Περί μέσης εκπαιδεύσεως. Γ΄*: *Περί εκπαιδευτικών τελών. Δ΄*: *Περί εδρών του Πανεπιστημίου,* Εν Αθήναις. Εκ του τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, 1895.

* Ευταξίας Αθανάσιος, «Το ιστορικόν πρόσωπον της Βουλής» στο *Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας. Πανελλήνιον Εικονογραφημένον Λεύκωμα,* Εν Αθήναις, Καταστήματα «Ακροπόλεως» Β. Γαβριηλίδου, 1896, σ. 64-65.

Ζακυθηνός Διονύσιος Α., *Η πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος,* 2η έκδ. επηυξημένη, Εν Αθήναις, χ.ε., 1965.

Ζαμπέλιος Σπυρίδων, Κριτοβουλίδης Καλλίνικος, *Ιστορία των Επαναστάσεων της Κρήτης, συμπληρωθείσα υπό Ιωάννου Κονδυλάκη,* Αθήναι, Εκδόσεις Αδελφών Βαρδινογιάννη, 1971.

Ζάππειο (1888-1988), Αθήνα, Υπουργείο Οικονομικών – Επιτροπή Ολυμπίων και Κληροδοτημάτων, 1988.

Ζέβγος Γιάννης, *Σύντομη μελέτη της νεοελληνικής ιστορίας. Μέρος Α΄*: *1833-1899,* Αθήνα, Τα Νέα Βιβλία, 1946.

Ζέγγελης Ηλίας, *Περί τοκογλυφίας και των κατ' αυτής νομοθετικών μέτρων. Κοινωνική μελέτη,* Εν Αθήναις, Τυπογραφείον «Παλιγγενεσία» Ιωάν. Αγγελοπούλου, 1895.

Ζ. Π., «Ο οίκος του», εφ. *Σκριπ* (1.4.1896).

Ζ. Π., «Το μνημόσυνον του Χαριλάου Τρικούπη», εφ. *Σκριπ (*31.3.1897).

Ζωτιάδης Γεώργιος Β., *Πολιτική και διπλωματική ιστορία των νεωτέρων χρόνων. Κατά τας πανεπιστημιακάς παραδόσεις του,* Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 1970.

* Θ., «Η προχθεσινή», εφ. *Ακρόπολις* (16.11.1884).

Θεοτόκης Γεώργιος, *Εκπαιδευτικά νομοσχέδια υποβληθέντα εις την Βουλήν των Ελλήνων υπό του επί των Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργού Γ. Θεοτόκη την 4η Δεκεμβρίου 1889*, Εν Αθήναις, χ.ε., 1889.

Θεσσαλικοί σιδηρόδρομοι και Τζιόρτζιο Ντε Κίρικο, Πρακτικά Ημερίδας Απριλίου 1993, Βόλος, Δημοτικό Κέντρο Ιστορικών Ερευνών, Τεκμηριώσεων, Αρχείων και Εκθεμάτων, 1995.

Θωμαδάκης Σταύρος, *Πίστη και εκχρηματισμός της οικονομίας. Προεξοφλητικός δανεισμός και Εθνική Τράπεζα (1860-1900)*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1981 (Επεξεργασμένα Στοιχεία Οικονομικής Ιστορίας).

* Hambro, «Τι ελέχθη μεταξύ βασιλέως και Τρικούπη κατά την πρώτην συνάντησιν», σάτιρα, εφ. *Σκριπ* (4.12.1894).

* Hambro, «Το ταξείδι του Τρικούπη», σάτιρα, εφ. *Σκριπ* (7.5.1895).

Ιδρωμένος Ανδρέας Μ., *Ο υπέρ της εθνικής αποκαταστάσεως Αγών των Επτανησίων 1815-1864,* Εν Κερκύρα, Τυπογραφείον Ι. Ναχαμούλη 1889.

* Ignotus, «De profundis», σάτιρα, εφ. *Ασμοδαίος* (10.7.1883).

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΓ΄: *Νεώτερος Ελληνισμός από 1833 ώς 1881* και τ. ΙΔ΄: *Νεώτερος Ελληνισμός από 1881 ώς 1913,* Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1977.

Καβάγιας Αριστείδης Ξ., *Μουσείο οικογένειας Τρικούπη,* Μεσολόγγι, χ.ε., 1994.

Καββαδίας Π[αναγής], *Ιστορία της Αρχαιολογικής Εταιρείας από της εν έτει 1837 ιδρύσεως αυτής μέχρι του 1900,* Αθήνησιν, Εκ του Τυπογραφείου των Αδελφών Περρή, 1900 (Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, ΙΙΙ).

* Καζάζης Νεοκλής, «Εισαγωγή» στο Τρικούπης Χαρίλαος, *Λόγοι πολιτικοί εκδιδόμενοι υπό Νικολάου Ι. Σπανδωνή,* τ. Α΄: *1864-1875*, Εν Αθήναις Τυπογραφείον Αλεξάνδρου Παπαγεωργίου, 1888.

* Καζινιέρης Βασίλειος, «Στον λόρδο», σατιρικό ποίημα, εφ. *Σκριπ* (23.4.1895). [Με την υπογραφή Μανής].

Καιροφύλλας Γιάννης, *Η Αθήνα και οι Αθηναίοι,* Αθήνα, Φιλιππότης, 1982 (Ιστορικές μνήμες, 1).

* Κακλαμάνος Δημήτριος, «Ο Τρικούπης και η εποχή του», εφ. *Ελεύθερον Βήμα* (16.7-20.7.1933).

Κακλαμάνος Δημήτριος, «Χαρίλαος Τρικούπης» στη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια,* τ. ΚΓ΄, 2η έκδ., Αθήναι, Δρανδάκης, χ.χ., σ. 321-325.

* Κ[αλαποθάκης] Δ[ημήτριος], «Σημειώσεις περί Τρικούπη», εφ. *Ακρόπολις* (2.4.1896).

* Καλαποθάκης Δημήτριος, «Ο Τρικούπης», εφ. *Ακρόπολις* (9.4.1896).

* Καλαποθάκης Δημήτριος, «Διδάγματα του παρελθόντος. Βενιζέλος και Τρικούπης», εφ. *Ελεύθερον Βήμα* (23.3.1936).

Καλαφάτης Θανάσης, *Αγροτική πίστη και οικονομικός μετασχηματισμός στη Β. Πελοπόννησο. Αιγιάλεια, τέλη 19ου αιώνα,* τ. Α΄-Γ΄, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1992 (Μελέτες Οικονομικής Ιστορίας).

Καλλίας Κωνσταντίνος Μ., «Από την πολιτικήν ιστορίαν μας. Από χθες έως σήμερον», εφ. *Εμπρός* (8.4.1924).

Καλλίας Κωνσταντίνος Μ., «Χαρίλαος Τρικούπης» στο *Παρουσία του Χαρίλαου Τρικούπη στα εκατόν πενήντα χρόνια από τη γέννησή του,* Αθήνα, Ευθύνη, 1980 (Τετράδια Ευθύνης, 12), σ. 26-57.

Καλλιβρετάκης Λεωνίδας, *Η δυναμική του αγροτικού εκσυγχρονισμού στην Ελλάδα του 19ου αιώνα,* Αθήνα, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, 1990.

Καλλιγάς Παύλος, *Μελέται νομικαί, πολιτικαί, οικονομολογικαί, ιστορικαί, φιλολογικαί... και λόγοι εν τη Εθνοσυνελεύσει και τη Βουλή,* τ.Α΄, Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου Ανέστη Κωνσταντινίδου, 1899.

Καλογερόπουλος Δ. Ι., «Βίος Χαριλάου Τρικούπη – Βίος μεγάλου ανδρός», περ. *Ποικίλη Στοά του 1898*, σ. 34-41.

Καλογερόπουλος Δ. Ι., «Γραπτόν μνημείον», εφ. *Αθήναι* (8.12.1914).

* Καμπάς Νίκος, «Κορδόνι ή ελπά;», σατιρικό ποίημα, εφ. *Άνω-Κάτω* (14.7.1895). [Με την υπογραφή Νίκος].

Καμπούρογλου Παντολέων, *Ιστορία του Πειραιώς από του 1833-1882 έτους. Γενική κατάστασις-κίνησις εμπορίου-ναυτιλία-βιομηχανία,* Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου «Ο Ασμοδαίος» Γ. Σταυριανού, 1883, Ανατύπωση, Αθήνα, Βιβλιοπωλείο Διονυσίου Νότη Καραβία, 1985.

Καραγιάννης Σωτήρης, *Το τρικουπικό πολιτικό κόμμα 1872-1895. Προβλήματα ταυτότητας και διάστασης του ανερχόμενου αστικού πολιτικού χώρου.* Αθήνα, Α. Αναστασίου, 1989.

Καραμπαρμπούνης Χάρης, «Η προσφορά του Χαρίλαου Τρικούπη στην ελληνική εξωτερική υπηρεσία» στο *Παρουσία του Χαρίλαου Τρικούπη στα εκατόν πενήντα χρόνια από τη γέννησή του,* Αθήνα, Ευθύνη, 1980 (Τετράδια Ευθύνης, 12), σ. 93-106.

Καράογλου Χ.Λ. (επιμ.), *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-1940). Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση,* τ. Α΄: *Αθηναϊκά Περιοδικά,* Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1996.

Καρανικόλας Γιώργος Δ., *Νόθες εκλογές στην Ελλάδα 1844-1961,* 2η έκδ., Αθήνα, Επικαιρότητα, 1973.

* Καραπαναγιώτης Γ. Ξ, «Η πολιτική της ενότητος», εφ. *Σκριπ* (29.4.1908).

Καραπαναγιώτης Λέων, «Ο λόγος για την δημοκρατία του Κωνσταντίνου Λομβάρδου. Το νεοφιλελεύθερο πνεύμα στη νεώτερη Ελλάδα», περ. *Εποχές*, τεύχ. 48 (1967), σ. 383-400.

Καραπάνος Κωνσταντίνος, *Η δημοκοπία αγωνιζομένη να δημιουργήσει αγροτικόν ζήτημα εν Ηπείρω και Θεσσαλία*, Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου Ανδρέου Κορομηλά, 1882.

Καρδαράς Χρήστος, *Ιωακείμ Γ΄ – Χαρ. Τρικούπης. Η αντιπαράθεση. Από την ανέκδοτη αλληλογραφία του Οικουμενικού Πατριάρχη (1878-1884)*, Αθήνα, Τροχαλία, 1998.

* Καρολίδης Παύλος, «Ο Χ. Τρικούπης ως ιστορικός», εφ. *Εστία* (27.1.1897).

Καρολίδης Παύλος, *Ο Γλάδστων ως μέγας ανήρ και ιδίως ως αληθής χριστιανός και μέγας φιλέλλην. Λόγος επιμνημόσυνος*

εις Γλάδστωνα, Εν Αθήναις, Σύλλογος της «Αναπλάσεως», 1898.

Καρολίδης Παύλος, *Η Ευρώπη κατά τον 19ο αιώνα,* Αθήναι, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 1900.

Καρολίδης Παύλος, *Σύγχρονος Ιστορία των Ελλήνων και των λοιπών λαών της Ανατολής από του 1821 μέχρι του 1921,* τ. Ε΄, Αθήναι, Τύποις Παρασκευά Λεωνή, 1925.

Καρούσος Κ. Δ., *Το ζήτημα του κτηματολογίου εν Ελλάδι κατά την δεκαετίαν 1888-1898*, Αθήναι, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1898.

* Καρύδης Σοφοκλής, «Επιστολή φιλική», σάτιρα, εφ. *Φως* (27.9.1887).

* Καρύδης Σοφοκλής, «Ο Χαρίλαος Τρικούπης», σατιρικό ποίημα, εφ. *Φως* (27.9.1887).

Καρυκόπουλος Π., *200 χρόνια ελληνικού τύπου, 1784-1984*, Αθήνα, Γρηγόρης, 1984.

Κασιμάτης Γιώργος, Μιχαλάκης Νίκος, Παντελής Αντώνης (επιμ.), *Κείμενα Συνταγματικού Δικαίου,* Αθήνα-Κομοτηνή, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1991 (Ινστιτούτο Ελληνικής Συνταγματικής Ιστορίας και Συνταγματικής Επιστήμης. Κείμενα Δημοσίου Δικαίου, 1).

Κασιμάτης Γρηγόριος, «Στοχασμοί για τον Χαρίλαο Τρικούπη» στο *Παρουσία του Χαρίλαου Τρικούπη στα εκατόν πενήντα χρόνια από την γέννησή του,* Αθήνα, Ευθύνη, 1980 (Τετράδια Ευθύνης, 12), σ. 21-25.

Κασιμάτης Σ[τυλιανός] Ι., *Έκθεσις ητιολογημένη περί της νομιμότητος των κατά την 30 Νοεμβρίου 1874 και 19 Μαρτίου 1875 συμβάντων των εν τη Βουλή,* Εν Ερμουπόλει Σύρου, Τύποις Ρ. Πρίντεζη, 1876.

Κατακουζηνός Σιμ. Δ., *Η ελληνική ναυτιλία, το ελληνικόν εμπόριον και ο νέος τρόπος του εμπορεύεσθαι* (Μελέτη εμπορική), Σμύρνη, χ.ε., 1901.

Κατσούλης Γιώργος, Νικολινάκος Μάριος, Φίλιας Βασίλης, *Οικονομική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας,* τ. Β΄: *Από το 1831 μέχρι το 1897,* Αθήνα, Παπαζήσης, χ.χ.

Καψαμπέλης Βασίλειος Γ., *Το Πολεμικόν Ναυτικόν μας,* Εν Αθήναις, Τυπογραφείον της «Εστίας», 1895.

Κίρις, βλ. Κύρου Άδωνις.

Κιτρομηλίδης Πασχάλης, «Το ελληνικό κράτος ώς εθνικό κέντρο» στο Τσαούσης Δ. Γ. (επιμ.), *Ελληνισμός-ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας,* Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1983, σ. 143-164.

Κιτρομηλίδης Πασχάλης Μ., «Νοερές κοινότητες» και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια», στο Βερέμης Θάνος (επιμ.), *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα,* Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1997, σ. 53-131.

Κόκκινος Διονύσιος Α., *Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, 1800-1945,* τ. Α΄-Β΄, Αθήναι, Μέλισσα, 1970.

Κόκκινος Γιώργος, *Ο πολιτικός ανορθολογισμός στην Ελλάδα. Το έργο και η σκέψη του Νεοκλή Καζάζη* (1849-1936), Αθήνα, Τροχαλία, 1996.

Κόκκινος Γιώργος, *Τα ελληνικά συντάγματα και η ιδιότητα του πολίτη (1844-1927). Απόπειρα «Ιστορικής επισκόπησης»,* περ. *Μνήμων* 19(1997), σ. 74-108.

Κόκκινος Γιώργος, *Η ιστορική κουλτούρα της ελληνικής ακαδημαϊκής διανόησης του τέλους του 19ου αιώνα και η εμπέδωση του τρίσημου σχήματος της ελληνικής ιστορίας. Η θεωρία της ιστορίας του καθηγητή της Νομικής Σχολής Νεοκλή Καζάζη (1849-1936),* Αθήνα 1999 (υπό έκδοση).

Κόκκου Αγγελική, *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία,* Αθήνα, Ερμής, 1977.

* Κόκκος Δημήτριος, «Τρικούπης-Κρήτη», ποίημα, εφ. *Νέα Εφημερίς* (2.11.1889).

* Κόκκος Δημήτριος, «Ο πατριώτης», ποίημα, εφ. *Νέα Εφημερίς* (13.10.1890).

Κοκόλης Ξενοφών Α., «Κωστής Παλαμάς» στο *Σάτιρα και πολιτική στη Νεώτερη Ελλάδα,* Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1991, σ. 181-206.

Κολιόπουλος Ιωάννης Σ., «Ληστεία και αλυτρωτισμός στην Ελλάδα του 19ου αιώνα» στο Βερέμης Θάνος (επιμ.), *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα,* Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1977, σ. 133-197.

Κολιόπουλος Ιωάννης, «Το ληστρικό φαινόμενο στην Ελλάδα του 19ου αιώνα» στο Τσαούσης Δ. Γ. (επιμ.), *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα,* Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1984, σ. 159-164.

Κολιόπουλος Ιωάννης Σ., *Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία, 1789-1945. Από τη Γαλλική Επανάσταση μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, β΄ ανατύπωση, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1991.

Κολιόπουλος Γιάννης, *Περί λύχνων αφάς. Η ληστεία στην Ελλάδα (19ος αι.),* Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1996.

Κοντογιώργης Γιώργος Δ. (επιμ.), *Κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα,* Εισαγωγή-Επιμέλεια Γ. Δ. Κοντογιώργης, Αθήνα Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης-Εξάντας, 1977.

Κοντόπουλος Κ., *Υπόμνημα τω πρωθυπουργώ κυρίω Χαριλάω Τρικούπη περί διασώσεως των καταστρεφομένων ιστορικών, μυθολογικών και καλαισθητικών υψωμάτων των Αθηνών,* Εν Αθήναις, Εκ της τυπογραφίας της Β. Αυλής Ν. Ιγγλέση, 1887.

Κορδάτος Γιάννης, *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος,* 2η έκδ. Αθήνα, Καραβάκος, 1956.

Κορδάτος Γιάννης, *Ιστορία του αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα,* Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1973.

Κορδάτος Γιάννης, *Εισαγωγή εις την ιστορίαν της ελληνικής κεφαλαιοκρατίας,* 4η έκδ. Αθήνα, Επικαιρότητα, 1977.

Κορδάτος Γιάννης, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας,* τ. Δ΄: (1860-1900), Αθήνα, 20ός αιώνας, χ.χ.

Κορδάτος Γιάννης, *Οι τρεις Γλύξμπουργκ,* Αθήνα, Μπάυρον, χ.χ.

Κορδέλλας Ανδρέας, *Εκθέσεις και υπομνήματα περί της καταστάσεως της Εταιρείας των Μεταλλουργείων και περί γενικών διαρρυθμίσεων των έργων αυτής,* Αθήναι, Εκ του Τυπογραφείου Αλεξ. Παπαγεωργίου, 1890.

Κορδέλλας Ανδρέας, *Υπόμνημα περί των κερδών και πλεονεκτημάτων άτινα δύνανται να προκύψωσι διά των έργων της Εταιρείας των Μεταλλουργείων Λαυρίου,* Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου Αλεξ. Παπαγεωργίου, 1890.

Κοριζής Χαρίτων, *Συμβολή στην έρευνα της ελληνικής πολιτικής ζωής και κοινωνίας στο 19ο αιώνα,* Αθήνα, Ο Σύλλογος «Ρήγας», 1969.

Κοριζής Χαρίτων, *Η πολιτική ζωή εις την Ελλάδα, 1821-1910,* Αθήναι, χ.ε., 1974.

Κοριζής Χαρίτων, «Η πολιτική του Χ. Τρικούπη και ο σύγχρονος προβληματισμός» στο *Παρουσία του Χαρίλαου Τρικούπη στα εκατόν πενήντα χρόνια από τη γέννησή του,* Αθήνα, Ευθύνη, 1980 (Τετράδια Ευθύνης, 12), σ. 58-67.

* Κουσουλάκος Ευάγγελος, «Το τραγούδι της ημέρας», σατιρικό ποίημα, εφ. *Σκριπ* (5.12.1893). [Με την υπογραφή Πελαργός].

* Κουσουλάκος Ευάγγελος, «Η γέννησις... της χρεωκοπίας», σατιρικό ποίημα, εφ. *Σκριπ* (25.12.1893). [Με την υπογραφή Πελαργός].

* Κουσουλάκος Ευάγγελος, «Άρθρον κατά τις απαιτήσεις του Στρατοδικείου», σάτιρα εφ. *Σκριπ* (2.10.1894). [Με την υπογραφή Πελαργός].

Κοφινάς Γεώργιος Ν., *Μελέται και λόγοι,* τ. Α΄: *Ο Χαρίλαος Τρικούπης και οι Σλαύοι των Βαλκανίων,* Αθήναι, χ.ε., 1947.

Κρακ βλ. Μητσάκης Μιχαήλ.

Κρεμμυδάς Βασίλης, *Νεώτερη Ιστορία, Ελληνική και Ευρωπαϊκή,* Αθήνα, Γνώση, 1981 (Εγχειρίδια Ιστορίας).

Κρέμος Γεώργιος Π., *Νεωτάτη Γενική Ιστορία,* Εν Αθήναις, Παρά τω εκδότη Σ. Κ. Βλαστώ, 1890.

Κτενιάδης Ν. Σ., *Οι πρώτοι ελληνικοί σιδηρόδρομοι,* Αθήναι, Τυπογραφείον Γ. Η. Καλέργη, 1936.

Κυδωνιάτης Σόλων Π., *Αθήναι. Παρελθόν και μέλλον,* τ. Α΄, Αθήναι, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, 1985.

Κυριακίδης Επαμεινώνδας Κ., *Ιστορία του σύγχρονου Ελληνισμού. Από της ιδρύσεως του βασιλείου της Ελλάδος μέχρι των ημερών μας, 1832-1892,* τ. Β΄, Εν Αθήναις, Βασιλική Τυπογραφία Ν. Γ. Ιγγλέση, 1892.

Κυριακόπουλος Κώστας Α., *Σελίδες από την νεωτέραν ελληνικήν ιστορίαν, 1821-1912,* Αθήναι, Βασιλικόν Εθνικόν Ίδρυμα, 1965.

Κυρκιλίτσης Α.Δ., «Τράπεζαι» στη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια,* τ. Γ΄: *Ελλάς*, 2η έκδ. Αθήνα, Δρανδάκης, χ.χ., σ. 809-813.

* Κύρου Άδωνις, «Ηρωίς και μάρτυς», εφ. *Εστία* (10.4.1896). [Με την υπογραφή Κίρις].

Κωνσταντινίδης Θεόδουλος, *Γεώργιος Αβέρωφ. Βιογραφία αυτού εν τρισί γλώσσαις ελληνική, γαλλική και αγγλική,* Εν Αθήναις, Τυπογραφείον των Καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου, 1896.

Κώνστας Α., «Η εξέλιξη της αρχιτεκτονικής στο ελληνικό κράτος από της απελευθερώσεως», περ. *Αρχιμήδης,* τεύχ. έκτακτο (Δεκ. 1978), σ. 33-44.

Λάζος Χρήστος, *Ελληνικό φοιτητικό κίνημα (1821-1973). Κοινωνικοί και πολιτικοί αγώνες,* Αθήνα, Γνώση, 1987.

Λάζος Χρήστος, *«Ένοπλα φοιτητικά σώματα (1862-1897).* Η περίπτωση της «Πανεπιστημιακής Φάλαγγας», *Πρακτικά διεθνούς συμποσίου. Πανεπιστήμιο. Ιδεολογία και παιδεία,* τ. Α΄, Αθήνα, 1989, σ. 247-255.

Λάιος Γεώργιος Σ., *Σίμων Σίνας,* Εν Αθήναις, Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, 1972 (Βιογραφίαι Εθνικών Ευεργετών).

Λάμπρος Σπυρίδων Π., «Βασιλεία. Η Ελλάς επί της βασιλείας του Γεωργίου» στο *Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας του 1896. Πανελλήνιον Εικονογραφημένον Λεύκωμα,* Εν Αθήναις, Καταστήματα «Ακροπόλεως» Β. Γαβριηλίδου, 1896, σ. 8-10.

Λαμπρυνίδης Μιχ. Γ., «Ο Τρικούπης και η Ένωσις των Ιονίων», εφ. *Αθήναι* (21.5.1914).

Λαμπρινός Γ., *Η μοναρχία στην Ελλάδα,* Αθήνα, Μπάυρον, 1973.

Λαπαθιώτης Λεωνίδας Θ., *Στρατιωτικοί Κώδικες ήτοι Συλλογή των διεπόντων τον στρατόν Νόμων, Διαταγμάτων και Διαταγών,* τ. Α΄: *Κατάστασις*, Εν Αθήναις, χ.ε., 1900.

* Λαπαθιώτης Ναπολέων, «Ο Τρικούπης», εφ. *Ακρόπολις* (31.3.1915).

Λάππας Τάκης, *Τα 100 χρόνια της Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας και του Μουσείου της, 1882-1982,* Αθήνα, Ιστορική Εθνολογική Εταιρεία, 1982.

Λάσκαρις Μ[ιχαήλ] Θ., *Το Ανατολικόν Ζήτημα, 1800-1923. Πανεπιστημιακαί παραδόσεις*, Θεσσαλονίκη, χ.ε., 1948.

* Λάσκαρις Νικόλαος, «Τα βάγια (Σήμερον και άλλοτε). Στον Τρικούπη», εφ. *Σκριπ* 35 (10.4.1894). [Με την υπογραφή Νίκμαν].

Λάσκαρις Σ[ταμάτιος] Θ., *Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η Ένωσις της Επτανήσου,* Εν Αθήναις, Ι. Ν. Σιδέρης, 1930.

Λάσκαρις Σ[ταμάτιος] Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος, 1821-1914, Εν Αθήναις,* Δ. Ν. Τζιάκας-Στ. Δελαγραμμάτικας, 1947.

Λεβίδης Νικόλαος Δ., *Αγορεύσεις εν τη Βουλή περί του Κρητικού Ζητήματος (Δημοσιευθείσαι το πρώτον εν τη «Πρωία»),* Εν Αθήναις, Εκ του τυπογραφείου Ανέστη Κωνσταντινίδου, 1890.

Λέφας Χρ., *Ιστορία της Εκπαιδεύσεως,* Εν Αθήναις, Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, 1942.

Λιάτα Ευτυχία, *Γενικό ευρετήριο του Ιστορικού Αρχείου της Εθνικής Τραπέζης,* Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα ΕΤΕ, 1980. (Επεξεργασμένα Στοιχεία Οικονομικής Ιστορίας).

Λιγνάδης Τάσος, *Η ξενική εξάρτησις κατά την διαδρομήν του Νεοελληνικού Κράτους (1821-1945). Πολιτική Διαμόρφωσις - Εθνική γη - Δανειοδότησις,* Αθήναι, χ.ε., 1975.

Λοβέρδος Σπυρίδων Π., *Ο εθνικός πλούτος,* τ. Β΄: *Βιομηχανία - Συγκοινωνία - Ναυτιλία - Εμπόριον,* Εν Αθήναις, Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ωφελίμων Βιβλίων, 1902.

Λομβάρδος Κωνσταντίνος, *Απομνημονεύματα προς καταρτισμόν της περί της απελευθερώσεως της Επτανήσου Ιστορίας,* Εν Ζακύνθω, Τυπογραφείον «Παρνασσός» Σεργίου Κ. Ραφτάνη, 1870-1873.

Λομβάρδος Κωνσταντίνος, «Το ενωτικό κίνημα στα Επτάνησα» στο Μυλωνάς Σπύρος (επιμ.), *Επτάνησος. Αφιέρωμα στα εκατόχρονα της Ενώσεως, 1864-1964,* Αθήνα, Τυπογραφείο Χ. Θεοχαράτου, 1965.

Λούβη Λίνα, «Ομογενείς και εξωτερική πολιτική: η περίπτωση της Κωνσταντινούπολης κατά τη δεκαετία 1870-1880» στο Παπαγεωργίου Στέφανος (επιμ.), *Αφιέρωμα στη μνήμη Ν. Σβορώνου,* Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 1992.

Λυκούδης Εμμανουήλ, *Η εν Ελλάδι βιομηχανία και αι απεργίαι,* Εν Ερμουπόλει Σύρου, Τύποις Πατρίδος, 1883.

Λυκούδης Εμμανουήλ, «Ο Τρικούπης», εφ. *Εστία* (12.4.1896). [Με την υπογραφή Φαίαξ].

* Λυκούδης Εμμανουήλ Σ., «Ο Τρικούπης και το Συνέδριον», εφ. *Αθήναι* (28.3.1905).

Λυκούδης Στυλιανός Εμμ., «Ο ναύαρχος *Lejeune* και η πρώτη οργανωτική του Πολεμικού Ναυτικού μας γαλλική αποστολή», περ. *Ναυτική Επιθεώρησις,* τεύχ. 182 (Μάρτ. 1940), σ. 155-182.

* Μάβρος Α., «Καποδίστριας-Τρικούπης-Βενιζέλος», εφ. *Ο Νουμάς* (4.5.1913), σ. 101-102.

Μάγερ Κώστας, *Ιστορία του ελληνικού Τύπου,* τ. Α΄: *1790-1900,* Αθήναι, Α. Δημόπουλος, 1957.

Μάγερ Κώστας, *Επαμεινώνδας Δεληγεώργης. Η ψυχή της Επαναστάσεως του 1862*, Αθήναι, χ.ε., 1963.

Μαγκριώτης Δημήτρης, «Η δημογραφική ιστορία της ελληνικής εμπορικής παροικίας του Λονδίνου, 1837-1881», περ. *«Τα Ιστορικά»,* τεύχ. 6 (Δεκ. 1986), σ. 349-368.

* Μαζαράκης Περικλής, *Πολιτικαί φυσιογνωμίαι. Χαρίλαος Τρικούπης. Αλέξανδρος Κουμουνδούρος*, Αθήναι, Αρχαίος Εκδοτικός Οίκος Δημητρίου Δημητράκου, 1946.

Μαζαράκης-Αινιάν Αλέξανδρος, *Απομνημονεύματα,* Αθήναι, χ.ε., 1948.

Μαζαράκης-Αινιάν Αλέξανδρος, *Ιστορική μελέτη 1821-1897 και ο πόλεμος του 1897,* τ. Α΄, Αθήναι, χ.ε., χ.χ.

Μακρής Ε., *Ο οικονομικός ενεργός πληθυσμός της Ελλάδος και η απασχόλησις αυτού, 1821-1971,* Αθήναι, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 1972.

Μακρίδης Χαράλαμπος, *Γενικός ετήσιος οδηγός της Ελλάδος, 1887,* Εν Αθήναις, χ.ε., χ.χ.

Μακρίδης Χαράλαμπος, *Οδηγός της Ελλάδος μετά Ημερολογίου,* Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου Παρασκευά Λεώνη, 1888.

Μακρίδης Χαράλαμπος, *Οδηγός του εμπορίου και της βιομηχανίας της Ελλάδος,* Αθήνα, χ.ε., 1891.

Μακρυγιάννης Νίκος, *Οι πρωθυπουργοί της Ελλάδος, 1843-1985,* 4η έκδ., Αθήνα, χ.ε., 1985.

Μακρυδημήτρης Αντώνης, *Οι πρωθυπουργοί της Ελλάδος, 1828-1997,* Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 1997.

Μακρυμίχαλος Στ., *Sir Edward Fitzgerald Law. Ένας λησμονημένος Βρετανός φιλέλλην,* Αθήνα, Ελληνικός Λόγος, 1974.

* Μαλακάσης Μιλτιάδης Α., «Χαριλάω Τρικούπη», ποίημα, εφ. *Ακρόπολις* (9.4.1896).

* Μαλακάσης Μιλτιάδης, «Ο Τρικούπης και η φιλολογία», εφ. *Χρόνος* (16.10.1903).

Μαλακάσης Μιλτιάδης «Χαρίλαος Τρικούπης», εφ. *Εμπρός* (24.11.1915).

Μαλακάσης Μιλτιάδης, «Προσευχή στον τάφο της Σοφίας Τρικούπη», ποίημα, εφ. Εμπρός *(16.7.1916).*

Μαμαλάκης Ιωάννης, *Ο αγώνας του 1866-1869 για την Ένωση της Κρήτης*, τ. Α΄: *Η επιβολή της ιδέας* και τ. Β΄: *Η περίοδος του Μουσταφά Πασά*, Θεσσαλονίκη, Τύποις Μ. Τριανταφύλλου, 1942.

Μάνεσης Αριστόβουλος, «Η δημοκρατική αρχή εις το Σύνταγμα του 1864» στο *Συνταγματική Θεωρία και Πράξη,* Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας 1980, σ. 65-117.

Μάνεσης Αριστόβουλος, *Η εξέλιξη των πολιτικών θεσμών στην Ελλάδα. Αναζητώντας μία δύσκολη νομιμοποίηση,* Αθηνα-Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1987.

Μάνεσης Αριστόβουλος, «Χαρίλαος Τρικούπης, ο εκσυγχρονιστής πολιτικός», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών,* τ. 71, τεύχ. Β΄ (1196), σ. 415-435.

Μανητάκης Εμμ., «Ο μεγάλος σιδηρόδρομος και ο Πειραιεύς», εφ. *Αιών* (7.9.1871).

Μανής βλ. Καζινιέρης Βασίλειος.

Μάνθος Γιώργος Κ., *Μεταλλευτικό μεταλλουργικό Λαύριο,* Λαύριο, Δήμος Λαυρεωτικής, 1990.

Μαρκεζίνης Βασίλειος, «Ο Τρικούπης», εφ. *Εστία* (28.2.1896).

Μαρκεζίνης Βασίλειος Σπ., «Μία μαύρη αμφιετηρίς», εφ. *Το Άστυ* (30.3.1897).

* Μαρκεζίνης Βασίλειος, «Ο Τρικούπης και η Θεσσαλία», εφ. *Το Άστυ* (30.3.1898).

Μαρκεζίνης Βασίλειος Σπ., «Ο εθνικός σαλπιγκτής», εφ. *Σκριπ* (30.3.1916).

Μαρκεζίνης Σπυρίδων Β., *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, 1828-1964,* τ. Β΄: *Η συνταγματική βασιλεία 1863-1909,* Αθήναι, Πάπυρος, 1966.

Μαρκεζίνης Σπυρίδων Β., «Χαρίλαος Τρικούπης» στην *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα,* τ. 57, Αθήνα, Πάπυρος, 1993, σ. 82-86.

Ματζαρίδης Πρόδρομος, *Συνοπτικό ιστορικό των ελληνικών σιδηροδρόμων,* 2η έκδ. Αθήνα, Οργανισμός Σιδηροδρόμων Ελλάδος, 1996.

* Μαύρος Γεώργιος «Χαρίλαος Τρικούπης» στο *Παρουσία του Χαρίλαου Τρικούπη στα εκατόν πενήντα χρόνια από τη γέννησή του,* Αθήνα, Ευθύνη, 1980 (Τετράδια Ευθύνης, 12) σ. 9-20.

* Μελάς Σπύρος, «Σοφία Τρικούπη», εφ. *Νέον Άστυ* (14.7.1916).

Μελετόπουλος Μελέτης Η., *Η βασιλεία στη νεώτερη ελληνική ιστορία. Από τον Όθωνα στον Κωνσταντίνο Β΄,* Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1994.

Μελετόπουλος Χαρίλαος Δ., *Η Ευρωπαϊκή διπλωματία εν Ελλάδι από των χρόνων του Καποδιστρίου μέχρι των καθ' ημάς χρόνων. Μελέτη πολιτική και ιστορική,* Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, 1888.

Μέλιος Νίκος (επιμ.), *Το Κωπαϊδικό Ζήτημα. Αφιέρωμα στα 110 χρόνια από την αποξήρανση της Κωπαΐδος,* Αθήνα, χ.ε., 1996.

Μέξης Δ., «Τα βασιλικά πραξικοπήματα των Γλύξμπουργκ», περ. *Σύγχρονα Θέματα,* τεύχ. 16 (1965), σ. 397-407.

Μητρώον Πληρεξουσίων, Γερουσιαστών και Βουλευτών, 1822-1935, Αθήνα, Βουλή των Ελλήνων, 1986.

* Μητσάκης Μιχαήλ, «Μετέβη, είδεν, επέστρεψεν!» σάτιρα, εφ. *Ασμοδαίος* (20.5.1884). [Με την υπογραφή Κρακ].

* Μητσάκης Μιχαήλ, «Η αναθεώρησις του Συντάγματος», σάτιρα εφ. *Ασμοδαίος* (10.3.1885). [Με την υπογραφή Κρακ].

* Μητσάκης Μιχαήλ, «Αντιπολίτευσις», σάτιρα, εφ. *Ασμοδαίος* (5.5.1885). [Με την υπογραφή Κρακ].

Μιχαλόπουλος Δημήτριος, «Πολιτικοί και διπλωματικοί προσανατολισμοί» στο *Παρουσία του Χαρίλαου Τρικούπη στα εκατόν πενήντα χρόνια από τη γέννησή του,* Αθήνα, Ευθύνη, 1980 (Τετράδια Ευθύνης, 12), σ. 107-128.

Μοσκώφ Κωστής, *Η εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα, 1830-1909. (Ιδεολογία του μεταπρατικού χώρου)*, 3η έκδ., Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1978.

Μοσκώφ Κωστής, *Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης. Η διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα,* 3η έκδ., Αθήνα, Καστανιώτης, 1988.

Μοσχόπουλος Γεώργιος Ν., *Ιστορία του Νέου Ελληνικού Κράτους. Πολιτικές προσεγγίσεις*, τ. Α΄: *1832-1940*, Αθήνα, Λ. Χριστάκης, 1997.

Μουζέλης Νίκος, «Ταξική δομή και σύστημα πολιτικής πελατείας. Η περίπτωση της Ελλάδας» στο. Κοντογιώργης Γ. Δ. (επιμ.), *Κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα,* Αθήνα, Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης-Εξάντας, 1977 σ. 115-150.

Μουζέλης Νίκος, *Νεοελληνική κοινωνία: όψεις υπανάπτυξης,* Μετάφραση Τζένη Μαστοράκη, 2η έκδ. Αθήνα, Εξάντας, 1978.

Μπαζίλης Γεώργιος Μ., *Ανδρέας Συγγρός. Η ζωή του, οι δραστηριότητές του και ο ρόλος του στη διαμόρφωση των εξελίξεων της εποχής του,* Αθήνα, «Δημιουργία» Απ. Α. Χαρίσης, 1996.

Μπαρούτας Κώστας, *Η εικαστική ζωή και η αισθητική παιδεία στην Αθήνα του 19ου αιώνα,* Αθήνα, Σμίλη, 1990.

Μπαρούτας Κώστας, *Η κραυγή των Ελλήνων. Πολιτικά συνθήματα, επευφημίες, συλλαλητήρια, εκλογικές συγκεντρώσεις, εκλογική ποίηση, 1821-1989,* Αθήνα, Σαββάλας, 1992.

Μπίρης Κώστας, *Ιστορία του Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου,* Αθήνα, ΕΜΠ, 1957.

Μπίρης Κώστας Η., *Αι Αθήναι από του 19ου εις τον 20όν αιώνα,* Αθήνα, Μέλισσα, 1996.

Μπούκας Μιλτιάδης, *Οδηγός εμπορικός, γεωγραφικός και ιστορικός των πλείστων κυριωτέρων πόλεων της Ελλάδος του έτους 1875,* Αθήναι, «Ελληνική Ανεξαρτησία», 1875.

Μπράνιας Στάμος, «Μία εκλογική νύχτα», εφ. *Εμπρός* (1.6. 1915). [Με την υπογραφή Μπραν].

Μπράνιας Στάμος, «Μετά είκοσιν έτη», εφ. *Εμπρός* (22.11. 1915). [Με την υπογραφή Μπραν].

Μυλωνάς Σπύρος, *Επτάνησος. Αφιέρωμα στα εκατόχρονα της Ενώσεως, 1864-1964,* Αθήνα, Τυπογραφείο Χ. Θεοχαράτου, 1965.

Μυλωνόπουλος Βασίλειος, *Ιστορικά μνημεία αναγόμενα εις την ένωσιν του Ιονίου Κράτους μετά του βασιλείου της Ελλάδος,* Εν Κερκύρα, Χρωμοτυπολιθογραφείον Αδελφών Γ. Ασπιώτη, 1914.

Μωραϊτίνης Τίμος, «Εις τον τάφον του Τρικούπη», εφ. *Εμπρός* (27.2.1900). [Με την υπογραφή Τίμος].

Ν., «Η βιομηχανία εν Ελλάδι», εφ. *Αιών* (14.10.1880).

Νάλτσας Χ., *Η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και ο Ελληνισμός,* Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1953.

Νάλτσας Χ., *Ανατολική Ρωμυλία. Η κατάληψη αυτής υπό των Βουλγάρων και ο ναυτικός αποκλεισμός της Ελλάδος, 1885-1886,* Θεσσαλονίκη, χ.ε., 1963.

Νίκμαν, βλ. Λάσκαρις Νικόλαος.

Νέγρης Φωκίων, «Τα στρατιωτικά νομοσχέδια», εφ. *Αθήναι* (20.3.1903).

Νικολακόπουλος Ηλίας, «Η "Ελπά" μαράθηκε και το "Κορδόνι" λύθηκε», εφ. *Τα Νέα* (6.3.1999).

Νούτσος Παναγιώτης, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 έως το 1974,* τ. Α΄: *Οι σοσιαλιστές διανοούμενοι και η πολιτική λειτουργία της πρώιμης κοινωνικής κριτικής (1875-1907)*, Αθήνα, Γνώση, 1991.

Ντελόπουλος Κυριάκος, *Νεοελληνικά φιλολογικά ψευδώνυμα, 1800-1981,* 2η έκδ., Αθήνα, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, 1983.

* Ξενόπουλος Γρηγόριος, «Η αρετή», εφ. *Εμπρός* (19.9.1897).

* Ξενόπουλος Γρηγόριος, «Τρικούπης», εφ. *Νέον Άστυ* (30.3. 1907).

Ξένος Στέφανος Θ., *Οι χρυσοκάνθαροι βουλευταί και αι αχύριναι εταιρείαι των,* χ.τ., χ.ε. [1880].

Ξένος Στέφανος Θ., *Ο μιξοπάρθενος Κουμουνδούρος. Ήτοι, το Έθνος, ο στρατός και το πυροβολικόν της Ελλάδος,* Αθήνησι, χ.ε., 1881.

Οικονόμου Άγγ., «Οδοποιία» στη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια,* 2η έκδ. συμπληρωμένη, τ. Γ΄: *Ελλάς,* Αθήναι, Δρανδάκης, χ.χ., σ. 815-6.

Οικονόμου Αλέξανδρος Αρ., *Τρεις άνθρωποι. Συμβολή εις την ιστορίαν του ελληνικού λαού (1780-1935),* τ. Α΄: *Αριστείδης Οικονόμος,* Αθήναι, Τυπογραφείον Ελληνικής Εκδοτικής Εταιρείας, 1953.

Οικονόμου Π., *Αθήναι και πέριξ χώρα,* Αθήναι, Ι. Κωνσταντινίδης, 1889.

Οικονόμος Αριστείδης, «Τελωνιακόν δασμολόγιον», περ. *Οικονομική Επιθεώρησις,* τεύχ. 134 (Απρ. 1888), σ. 123-132.

Π., «Διόρυξις του Ισθμού της Κορίνθου», περ. *Οικονομική Επιθεώρησις,* τεύχ. 111 (Μάιος 1882), σ. 116-127.

* Π., «Ο Χαρίλαος Τρικούπης. Τινά χαρακτηριστικά περί αυτού», εφ. *Ακρόπολις* (7.4.1896).

* Π., «Χαρίλαος Τρικούπης. Χαρακτηρισμός του – Ανέκδοτα του βίου του», εφ. *Ακρόπολις* (9.4.1896).

Π., «Διά το μνημείον του Τρικούπη» εφ. *Εμπρός* (30.3.1914).

Παγανέλης Σπυρίδων, «Σύγχρονοι επιφανείς Έλληνες. Β΄: Θεόδωρος Δηλιγιάννης», περ. *Εβδομάς*, τεύχ. 36 (4 Νοέμ. 1884), σ. 282-283 και τεύχ. 37 (11 Νοέμ. 1884), σ. 289-292. [Με την υπογραφή Συνταγματικός].

Παγκόσμιος Ελληνισμός. Η Αθήνα των ευεργετών. [Κατάλογος]. *Έκθεση 9 Μαΐου-10 Ιουνίου 1997,* Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα, Δήμος Αθηναίων, 1997.

Παγκόσμιος Ελληνισμός. Οι Έλληνες στην Αγγλία. [Κατάλογος]. *Έκθεση 6 Δεκεμβρίου 1996-18 Ιανουαρίου 1997,* Κέντρο Τεχνών Δήμου Αθηναίων, Αθήνα, Δήμος Αθηναίων–Πνευματικό Κέντρο, 1997.

Παΐζης-Παραδέλης Κωνσταντίνος, *Τα πλοία του ελληνικού Πολεμικού Ναυτικού, 1830-1979,* Αθήνα, Γενικόν Επιτελείον Ναυτικού, χ.χ.

* Παλαμάς Κωστής, «Του Τρικούπη μνημόσυνο», ποίημα, εφ. *Εστία* (30.3.1906).

Παλαμάς Κωστής, «Εκλογική ανάμνησις», εφ. *Εμπρός* (31.5. 1915).

Παλαμάς Κωστής, «Το τέλος του Τρικούπη», εφ. *Εμπρός* (16. 11.1915). [Με την υπογραφή W].

* Παλαμάς Κωστής, «Η Σοφία», εφ. *Εμπρός* (17.7.1916).

* Παλαμάς Κωστής, «Ο Χαρίλαος από τη γλώσσα», εφ. *Ανατολή* (26.3.1920).

Παλαμάς Κωστής, «Ο εκλεκτικισμός», *εφ. Ελεύθερον Βήμα* (4. 11.1926).

* Παναγιωτίδης Αριστείδης Ν., «Χαρίλαος Τρικούπης. Η απογοήτευσίς του», εφ. *Ακρόπολις* (1.4.1896).

Παναγιωτίδης Αριστείδης Ν., «Ο Τρικούπης εν τω τάφω», εφ. *Ακρόπολις* (12.4.1896).

Παναγιωτίδης Αριστείδης Ν., «Δικαιοσύνη εις τον Χαρίλαον Τρικούπην», εφ. *Ακρόπολις* (7.2.1897).

Παναγιωτίδης Αριστείδης Ν., «Τρικούπης, Βίσμαρκ και Κρήτη», εφ. *Ακρόπολις (*23.2.1897).

Παναγιωτίδης Αριστείδης Ν., «Μία θλιβερά επέτειος», εφ. *Ακρόπολις* (30.3.1897).

Παναγιωτόπουλος Βασίλης, «Η βιομηχανική επανάσταση και η Ελλάδα, 1832-1871», περ. *Ο Πολίτης,* τεύχ. 12 (Αύγ. 1977), σ. 38-45.

Παναγιώτου Γιώργος Α., *Ελεύθερον Βήμα. Δημοσιεύματα 1922-1944. Βιβλιογραφική καταγραφή,* Αθήνα, Ερμής, 1978.

Παναγιώτου Γιώργος Α., *Το Βήμα. 1955-1959. Βιβλιογραφική καταγραφή,* Αθήνα, Ερμής 1994.

Πανελλήνιον Λεύκωμα Εθνικής Εκατονταετηρίδος, 1821-1921, τ. Β1: *Βιομηχανία-Εμπόριον,* Εν Αθήναις, Εκδοτικός Οίκος Ιωάν. Χρ. Χατζηιωάννου, 1923.

Πανταζίδης Ιωάννης, *Χρονικόν της πρώτης πεντηκονταετίας του ελληνικού Πανεπιστημίου,* Αθήνησι, Τυπογραφείον «Παλιγγενεσία» Ιω. Αγγελοπούλου, 1889.

Παντελάκης Νίκος Σ., *Ο εξηλεκτρισμός της Ελλάδας. Από την ιδιωτική πρωτοβουλία στο κρατικό μονοπώλιο (1889-1956),* Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991 (Μελέτες Οικονομικής Ιστορίας).

Παντελάκης Νίκος Σ., *Δημόσια δάνεια,* Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα, Εθνικής Τραπέζης, 1995 (Αναλυτικά Ευρετήρια Ιστορικού Αρχείου Ε.Τ.Ε.).

Παντελής Αντώνης Μ., Κουτσουμπίνας Στέφανος Ι., Γεροζήσης Τριαντάφυλλος Α. (επιμ.), *Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας,* τ. Α΄: *1821-1923*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1993 (Ινστιτούτο Ελληνικής Συνταγματικής Ιστορίας και Συνταγματικής Επιστήμης. Πηγές του Ελληνικού Δημοσίου Δικαίου, 5).

Παπαγεωργίου Στέφανος Π., *Το ελληνικό κράτος (1821-1909). Οδηγός αρχειακών πηγών της νεοελληνικής ιστορίας,* Αθήνα, Παπαζήσης, 1988.

Παπαγεωργίου Στέφανος Π., *Έλληνες ευεργέτες,* Αθήνα, Δήμος Αθηναίων - Παπαζήσης, 1996.

Παπαγιαννάκης Ελευθέριος, «Οι ελληνικοί σιδηρόδρομοι: 1880-1910 (Πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις)» στο Τσαούσης Δ. Γ. (επιμ.), *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα,* Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1984, σ. 107-121.

Παπαγιαννάκης Λευτέρης, *Οι ελληνικοί σιδηρόδρομοι (1882-1910). Γεωπολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις,* 2η έκδ. Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1990 (Μελέτες Οικονομικής Ιστορίας).

Παπαγιαννοπούλου Εύη, *Η διώρυγα της Κορίνθου. Τεχνικός άθλος και οικονομικό τόλμημα,* Αθήνα, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989.

Παπαθανασόπουλος Κωνσταντίνος, «Η εμπορική ναυτιλία: από το ιστίο στον ατμό» στο Τσαούσης Δ. Γ. (επιμ.), *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα,* Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1984, σ. 73-105.

Παπαθανασόπουλος Κωνσταντίνος, *Εταιρεία Ελληνικής Ατμοπλοΐας (1855-1872). Τα αδιέξοδα του προστατευτισμού,* Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1988. (Μελέτες Οικονομικής Ιστορίας).

Παπαθανασόπουλος Κωνσταντίνος, *Αλέξανδρος Κουμουνδούρος. Σχόλια για μία βιογραφία,* Αθήνα, Σπύρος Φ. Λένης, 1993.

Παπακώστας Γιάννης, *Φιλολογικά σαλόνια και καφενεία της Αθήνας (1880-1930)*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1988.

* Παπαλεξανδρής Νικόλαος, «Σύγχρονοι επιφανείς Έλληνες. Α΄: Χαρίλαος Τρικούπης», περ. *Εβδομάς*, τεύχ. 35 (28.10. 1884), σ. 273-276.

* Παπαλουκάς Θεμιστοκλής, «Χαρίλαος Τρικούπης», εφ. *Νεολόγος Πατρών* (1.4.1896).

Παπαντωνάκης Γεώργιος, *Η διπλωματική ιστορία της Κρητικής Επαναστάσεως του 1886*, Εν Αθήναις, Τύποις «Σφενδόνη», 1926.

Παπαρρηγόπουλος Ξενοφώντας, «Στοιχεία "κράτους δικαίου" στην ελληνική νομική θεωρία του 19ου αιώνα» στο Σταμάτης Κώστας Μ. (επιμ.), *Όψεις του κράτους δικαίου. Ιστορικές αναδρομές στην ελληνική κοινωνία και σύγχρονες αναζητήσεις,* Αθήνα, Σάκκουλας, 1990.

Παπαστάμος Δημήτρης, *Ερνέστος Τσίλλερ. Προσπάθεια μονογραφίας,* Αθήνα, Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών – Εθνική Πινακοθήκη, 1973.

Παραλίκας Νικόλαος Απ., *Χαρίλαος Τρικούπης. Ο πολιτικός και ο άνθρωπος*, τ. Α΄: *1832-1890*, τ. Β΄: *1890-1896,* Αθήνα, Πατάκης, 1997 (Τα μικρά/ Βιογραφίες, 3α και 3β).

Παρασκευόπουλος Γεώργιος, *Ταξείδια ανά την Ελλάδα,* 2η έκδ., Αθήνα, Τυπογραφείο της «Κορίννης», 1896.

Παρασκευόπουλος Γεώργιος Π., *Η Μεγάλη Ελλάς ανά την Ρωσίαν, Ρουμανίαν, Βουλγαρίαν, Σερβίαν, Μαυροβούνιον, Τουρκίαν, Σάμον, Κρήτην, Αίγυπτον και Παλαιστίνην*, Αθήνησι, χ.ε., 1898, Ανατύπωση, Αθήνα, Εκδόσεις «Εκάτη», 1998.

* Παρασχίδης Αχ. (ψευδ.), «Φέρε τον, κύμα, φέρε τον και συ αγέρα φύσα», σατιρικό ποίημα, εφ. *Νέος Αριστοφάνης* (11.8. 1891).

* Παράσχος Αχιλλεύς, «Εις Χαρίλαον Τρικούπην», ποίημα εφ. *Ακρόπολις* (Οκτ. 1885).

* Παράσχος Αχιλλεύς, «΄Επεσε», ποίημα, εφ. *Νέα Εφημερίς* (28. 2.1891).

Παρίσης Στέφανος Μ., *Ανωτέρα και Μέση Εκπαίδευσις, ήτοι συλλογή των διεπόντων την Ανωτέραν και Μέσην Εκπαίδευσιν Νόμων. Β΄: Διαταγμάτων και Εγκυκλίων του επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου,* τ. Α΄: *1833-1884* τ. Β΄: *1884-1886*, τ. Γ΄: *1886-1893*, Εν Αθήναις, χ.ε., 1884-1894.

Παρουσία του Χαρίλαου Τρικούπη στα εκατόν πενήντα χρόνια από τη γέννησή του, Αθήνα, Ευθύνη, 1980 (Τετράδια Ευθύνης, 12).

Παυλόπουλος Δημήτρης, *Χαρακτική-Γραφικές Τέχνες. Ιστορία-Τεχνικές-Μέθοδοι,* Αθήνα, Εταιρεία Εικαστικών Τεχνών «Α. Τάσσος», 1995.

Πελαργός, βλ. Κουσουλάκος Ευάγγελος.

* Περίδρομος, «Νέον δάνειον», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ασμοδαίος* (18.11.1884).

Περί Χαριλάου Τρικούπη. Εκ δημοσιευμάτων από του Μαΐου 1884. Εν είδει ημερολογίου, τ. Α΄-ΙΓ΄, Εν Αθήναις, Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1907-1917.

Περί Χαριλάου Τρικούπη. Ανάλεκτα εκ δημοσιευμάτων (Από Οκτωβρίου μέχρι Μαΐου 1884), τ. Α΄-Γ΄ (=ΙΔ΄-ΙΣΤ΄), Εν Αθήναις, Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1912. Οι 16 τόμοι και σε CDRom: *Χ. Τρικούπης, Συλλογή δημοσιευμάτων*, Αθήνα, Βουλή των Ελλήνων, 1997.

Πετρακάκος Δημήτριος Α., *Δημοσιογράφοι και δημοσιογραφία,* Εν Αθήναις, Τυπογραφείον «Εστία», 1921.

Πετρακάκος Δημήτριος Α., «Χαρίλαος Τρικούπης (Εξ ανεκδότων πηγών)», περ. *Ημερολόγιον της Ενώσεως Συντακτών Αθηναϊκών Εφημερίδων του 1930*, σ. 90-95.

Πετρακάκος Δημήτριος Α., *Κοινοβουλευτική Ιστορία της Ελλάδος,* τ. Α΄: *Αγώνες τεσσάρων αιώνων υπέρ της πολιτικής ελευθερίας από της Αλώσεως μέχρι της 3 Σεπτεμβρίου 1843 (1453-1843). Μετά γενικής εισαγωγής εις το εν Ελλάδι Δημόσιον Δίκαιον,* Αθήναι, Εκδ. Οίκος Δημητράκου Α.Ε., 1935.

Πετράκης Π. Ε., με τη συνεργασία του Χ. Πανώριου, *Τα σημεία καμπής στη δραστηριότητα της ελληνικής οικονομίας (1840-1913)*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1992 (Μελέτες Οικονομικής Ιστορίας).

Πετράκος Βασίλειος Χ., *Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία. Η Ιστορία των 150 χρόνων της, 1837-1987,* Αθήνα, Αρχαιολογική Εταιρεία, 1987 (Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, Αρ. 104).

Πετρίδης Παύλος, *Πολιτικές δυνάμεις και συνταγματικοί θεσμοί στη Νεώτερη Ελλάδα, 1844-1936,* 2η εκδ. Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 1984.

Πετρίδης Παύλος Β., *Ελληνική πολιτική και κοινωνική ιστορία, 1821-1940. Επισκόπηση,* Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1986.

Πετρόπουλος Κωνσταντίνος, *Χαρίλαος Τρικούπης,* Αθήναι, χ.ε., 1966.

Πετρόπουλος Κωνσταντίνος, «Ο Χ. Τρικούπης και ο κοινοβουλευτισμός», εφ. *Το Βήμα* (1 και 2.4.1966).

* Πετρόπουλος Κωνσταντίνος Π., *Μεσολογγίτικες εθνικές δόξες. Οι πέντε Μεσολογγίτες πρωθυπουργοί: Σπυρίδων Τρικούπης, Ζηνόβιος Ι. Βάλβης, Δημήτριος Ι. Βάλβης, Επαμεινώνδας Δ. Δεληγεώργης, Χαρίλαος Τρικούπης,* Αθήναι, χ.ε., 1970.

Πετρώφ Ιωάννης, *Άτλας της μεγαλονήσου Κρήτης συνταχθείς υπό του εκ Μόσχας φιλέλληνος Ιωάννου Πετρώφ,* Εν Λειψία, Εκ του Τυπογραφείου Ιω. Δ. Νεράντζη, 1887.

* Πηγαδιώτης Παναγιώτης, «Τα φώτα του Τρικούπη», σατιρικό ποίημα, εφ. *Νέος Αριστοφάνης* (6.1.1884).

* Πηγαδιώτης Παναγιώτης, «Επιγράμματα», σατιρικά ποιήματα, εφ. *Νέος Αριστοφάνης* (12.1.1892). [Με την υπογραφή Παν.].

* Πηγαδιώτης Παναγιώτης», «Τί να γράψω;», σατιρικό ποίημα, εφ. *Νέος Αριστοφάνης* (12.1.1892). [Με την υπογραφή Πι-Πι].

* Πηγαδιώτης Παναγιώτης, «Λίγα απ' όλα. Η θρασύτης. Ο κ. Τρικούπης. Το νέον υπουργείον», σάτιρα, εφ. *Νέος Αριστοφάνης* (23.2.1892).

* Πηγαδιώτης Παναγιώτης, «Νίκη», σάτιρα, εφ. *Νέος Αριστοφάνης* (10.5.1892).

* Πηγαδιώτης Παναγιώτης, «Σ' έφερε», σατιρικό ποίημα, εφ. *Νέος Αριστοφάνης* (13.6.1892). [Με την υπογραφή Πι-Πι].

* Πηγαδιώτης Παναγιώτης, «Επανήλθες» σάτιρα, εφ. *Νέος Αριστοφάνης* (13.6.1892).

* Πηγαδιώτης Παναγιώτης, «Να τι λένε», σατιρικό ποίημα, εφ. *Νέος Αριστοφάνης* (5.7.1872).

* Πηγαδιώτης Παναγιώτης, «Ο Τρικούπης», εφ. *Νέος Αριστοφάνης* (5.7.1892).

* Πηγαδιώτης Παναγιώτης, «Διά τον Τρικούπην», σάτιρα, εφ. *Νέα Αριστοφάνης* (25.7.1892).

* Πηγαδιώτης Παναγιώτης, «Το βατσέλο», σατιρικό ποίημα, εφ. *Νέος Αριστοφάνης* (29.11.1892). [Με την υπογραφή Πι-Πι].

* Πηγαδιώτης Παναγιώτης, «Εμπρός Τρικούπη», σάτιρα, εφ. *Νέος Αριστοφάνης* (29.11.1892).

* Πηγαδιώτης Παναγιώτης, «Χαίρετε, χοροπηδάτε», σατιρικό ποίημα, εφ. *Νέος Αριστοφάνης,* (17.4.1893). [Με την υπογραφή Πι-Πι].

* Πηγαδιώτης Παναγιώτης, «Η χρυσή εποχή», σατιρικό ποίημα, εφ. *Νέος Αριστοφάνης* (4.9.1893). [Με την υπογραφή Παν.].

Πήλικας Σπυρίδων, *Απομνημονεύματα της υπουργίας μου. Εκδιδόμενα υπό Ιωάννου Ν. Πήλικα,* Εν Αθήναις, Τυπογραφείον Αλεξ. Παπαγεωργίου, 1893.

* Pierre, «Κι όμως σε καμαρώνουν», σατιρικό ποίημα, εφ. *Νέος Αριστοφάνης* (28.4.1893).

Πιζάνιας Πέτρος, «Η αγροτική παραγωγή στον ελληνικό 19ο αιώνα», περ. *Τα Ιστορικά,* τεύχ. 3 (1985), σ. 149-168.

Πιζάνιας Πέτρος, *Οικονομική ιστορία της ελληνικής σταφίδας (1851-1912). Παραγωγή, διεθνής αγορά, διαμόρφωση τιμών, κρίση.* Αθήνα, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1988.

Πίνακες των επαρχιών Ηπείρου και Θεσσαλίας κατά την απογραφήν του 1881, Εν Αθήναις, Υπουργείον Εσωτερικών, 1884, Ανατύπωση, Αθήνα, Βιβλιοπωλείο Διονυσίου Νότη Καραβία, 1980.

Πλατανόπουλος Μιχαήλ, *Ιστορία του χρηματιστηρίου αξιών Αθηνών, 1876-1976,* [Αθήναι], Χρηματιστήριον Αθηνών, 1976.

Πλουμίδης Γεώργιος, «Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η διεθνής θέση της Ελλάδας» στο *Παρουσία του Χαρίλαου Τρικούπη στα εκατόν πενήντα χρόνια από τη γέννησή του,* Αθήνα, Ευθύνη, 1980 (Τετράδια Ευθύνης, 12). σ. 129-134.

Πλωρίτης Μάριος, «Τις πταίει;», εφ. *Το Βήμα* (10.7.1966).

Το Πνεύμα και το Σώμα. Η αναβίωση της Ολυμπιακής Ιδέας. 19ος-20ος αιώνας. Κατάλογος Έκθεσης. Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου, 15 Μαΐου 1989 – 15 Ιανουαρίου 1990, Αθήνα, Υπουργείο Πολιτισμού – Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα, 1989.

* Πολιτικό μνημόσυνο του Χ. Τρικούπη στη Βουλή το 1978. Ομιλητές οι: Δημήτριος Παπασπύρου, Κωνσταντίνος Καλλίας, Κωνσταντίνος Στεφανόπουλος, Ιωάννης Αλευράς, Ιωάννης Ζίγδης, Ασημίνα Γιάννου, Σπύρος Θεοτόκης. *Πρακτικά της Βουλής,* Περίοδος Β΄, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίασις ΝΖ΄ (30.3.1878), σ. 2138-2147.

Πουρνάρας Δημήτριος, *Χαρίλαος Τρικούπης. Η ζωή και το έργον του,* τ. Α΄-Β΄, 2η έκ. Αθήναι, «Ελεύθερος», [1976].

Πρεβελάκης Ελευθέριος, *Η μεγάλη Κρητική Επανάσταση, 1866-1869,* Αθήνα, χ.ε., 1966.

Πρεβελάκης Παντελής, *Παντέρμη Κρήτη. Χρονικό του σηκωμού του '66,* 5η έκδ., Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1995.

Προβατάς Αλκιβιάδης, *Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος, 1821-1980. Νομοθετικά και Εκτελεστικά Σώματα,* Αθήνα, χ.ε., 1980.

* Προβελέγγιος Αριστομένης, «Δύο πήχες κάσσα μοναχά σ' εχώρεσε και σένα», ποίημα, εφ. *Ο Ρωμηός* (13.4.1896).

Πρόντζας Βαγγέλης, *Οικονομία και γαιοκτησία στη Θεσσαλία (1881-1912),* Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1992 (Μελέτες Οικονομικής Ιστορίας).

Πρωτοπαπαδάκης Π[έτρος] Ε., «Σιδηρόδρομος Πειραιώς-Αθηνών-Πελοποννήσου», περ. *Οικονομική Επιθεώρησις,* τεύχ. 151 Αυγ. 1889), σ. 242-258.

Πρωτοψάλτης Εμμανουήλ Γ., «Σπυρίδων Τρικούπης (1788-1873)» περ. *Νέα Εστία,* τ. ΜΖ, τεύχ. 1115 (Χριστούγεννα 1973), σ. 122-140.

* Πωπ Γεώργιος, «Νέαι Αθήναι» στο *Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας. Πανελλήνιον Εικονογραφημένον Λεύκωμα,* Αθήνα, Καταστήματα «Ακροπόλεως» Β. Γαβριηλίδου, 1896, σ. 307-317.

Ρ, «Περί λαχείων», περ. *Οικονομική Επιθεώρησις»,* τεύχ. 134 (Μάρτ. 1888), σ. 77-80.

Ραγκαβής Αλέξανδρος, *Απομνημονεύματα,* τ. Α΄-Δ΄, Εν Αθήναις, 2η έκ. Γεώργιος Κασδόνης – Τύποις «Πυρσού», 1930.

Ράλλης Γεώργιος, *Γεώργιος Θεοτόκης. Ο πολιτικός του μέτρου,* Αθήνα, Ευρωεκδοτική, χ.χ.

Ράλλης Γεώργιος, «Χαρίλαος Τρικούπης. 100 χρόνια από τον θάνατό του», εφ. *Το Βήμα* (17.3.1996).

Ρενιέρης Α., «Η εξέλιξη του οδικού δικτύου της Ελλάδος» στο περ. *Αρχιμήδης,* τεύχ. έκτακτο (Δεκ. 1978), σ. 27-33.

* Ρέπουλης Εμμανουήλ, «Η Βουλή της βασιλείας του Γεωργίου» στο *Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας. Πανελλήνιον Εικονογραφημένον Λεύκωμα*, Αθήναι, Καταστήματα «Ακροπόλεως» Β. Γαβριηλίδου, 1896, σ. 66-75.

* Ρέπουλης Εμμανουήλ, «Χαρίλαος Τρικούπης», εφ. *Ακρόπολις* (31.3.1896).

* Ρέπουλης Εμμανουήλ, «Ο άνθρωπος», εφ. *Ακρόπολις* (3.4. 1896).

* Ρ[έπουλης] Ε[μμανουήλ], «Χαρακτηριστικά του Τρικούπη. Ο πολιτικός και ο άνθρωπος. Αποκαλύψεις και ενός σπουδαιοτάτου μυστικού. Άγνωστα και περίεργα», εφ. *Ακρόπολις* (5.4.1896).

* Ρέπουλης Εμμανουήλ, «Ο ηττημένος», εφ. *Ακρόπολις* (13.4. 1896).

* Ρέτγκεν βλ. Γαβριηλίδης Βλάσης.

Ροΐδης Εμμανουήλ Δ., «Η πολιτική εν Ελλάδι ρητορεία» στο *Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας του 1896. Πανελλήνιον Εικονογραφημένον Λεύκωμα,* Εν Αθήναις, Καταστήματα «Ακροπόλεως» Β. Γαβριηλίδου, 1896, σ. 86-91.

Ροντήρης Αθανάσιος Χ., *Η κατά Σύνταγμα οργάνωσις του Ελληνικού Κράτους,* τ. Α΄-Β΄, Εν Αθήναις, Τυπογραφείον του «Μέλλοντος», 1879.

Ρούκουνας Εμμανουήλ, *Διπλωματική ιστορία, 19ος αιών,* Αθήναι, Γρηγόρης, 1976.

Ρούσσος Γεώργιος, *Νεώτερη ιστορία του Ελληνικού Έθνους, 1826-1974, τ. Δ΄: Η εποχή του Γεωργίου Α΄,* Αθήναι, Ελληνική Μορφωτική Εστία, 1975, σ. 271-492.

Σακελλαρόπουλος Θεόδωρος, *Οικονομία και κοινωνία στην Ελλάδα, 19ος αιώνας. Πανεπιστημιακές σημειώσεις*, Αθήνα, χ.ε., 1987.

Σακελλαρόπουλος Θεόδωρος, *Οι κρίσεις στην Ελλάδα, 1830-1937*, τ. Α΄, Αθήνα, Κριτική, 1994.

Σαπρανίδης Δημήτρης, *Ιστορία της πολιτικής γελοιογραφίας στην Ελλάδα,* τ. Α΄: *Από την αρχαιότητα μέχρι το 1909*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήσης-Εκδόσεις Κοραή, 1975.

Σαρίπολος Νικόλαος Ι., *Αυτοβιογραφικά απομνημονεύματα»*, Εν Αθήναις, Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1889.

Σάτιρα και πολιτική στη Νεωτέρα Ελλάδα. Από τον Σολωμό ώς τον Σεφέρη, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1991 (Βιβλιοθήκη Γενικής Παιδείας, 9).

Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, «Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η Διαβαλκανική Συνεργασία. Διαπιστώσεις και υποθέσεις με αφορμή τη μετάβασή του το 1891 στο Βελιγράδι και τη Σόφια» στο *Παρουσία του Χαρίλαου Τρικούπη στα εκατόν πενήντα χρόνια από τη γέννησή του*, Αθήνα, Ευθύνη, 1980 (Τετράδια Ευθύνης, 12), σ. 68-87.

Σβορώνος Νίκος Γ., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Μετάφραση Αικατερίνη Ασδραχά, Βιβλιογραφικός οδηγός Σπύρος Ι. Ασδραχάς, Αθήνα, Θεμέλιο, 1976.

Σβώλος Αλέξανδρος, «Συνταγματική ιστορία» στο Αξελός Λουκάς (επιμ.), *Τα ελληνικά συντάγματα, 1822-1952*, Αθήνα, Στοχαστής, 1972, σ. 15-62.

Σεϊζάνης Μιλτιάδης, *Η πολιτική της Ελλάδος και η επανάστασις του 1878 εν Μακεδονία, Ηπείρω και Θεσσαλία*, Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου της Αθηναΐδος, 1878.

Σίδερης Α[ριστοτέλης], *Η γεωργική πολιτική της Ελλάδος κατά την λήξασαν εκατονταετίαν (1833-1933)*, Αθήνα, Παπαδόγιαννης, 1934.

Σιμόπουλος Ανάργυρος, *Αγόρευσις εν τη Βουλή κατά τας συνεδριάσεις της 28, 29 και 31 Ιανουαρίου 1892 συζητουμένου του προϋπολογισμού*, Εν Αθήναις, Τυπογραφείον «Παλιγγενεσία» Ιω. Αγγελοπούλου, 1892.

* Σιμόπουλος Ανάργυρος, Αγόρευση για το έργο των κυβερνήσεων του Χ. Τρικούπη, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος ΙΔ΄, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίασις 47 (12. 7. 1895), σ. 1145-1156.

Σιμόπουλος Ανάργυρος, «Το μυστικόν του Τρικούπη. Μερικαί αποκαλύψεις», εφ. *Ακρόπολις* (6. 4. 1896).

Σιμόπουλος Ανάργυρος, «Το τις πταίει του Τρικούπη», εφ. *Ακρόπολις* (8. 4. 1896).

* Σιμόπουλος Ανάργυρος, « Ο Χαρίλαος Τρικούπης», εφ. *Ακρόπολις* (11. 4. 1896) και αυτοτελώς, Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου των Καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου, 1896.

Σκαλτσά Ματούλα, *Κοινωνική ζωή και δημόσιοι χώροι κοινωνικών συναθροίσεων στην Αθήνα του 19ου αιώνα*, 2η έκδ., Θεσσαλονίκη, χ. ε., 1983.

Σκαλτσάς Κωνσταντίνος, *Η αρχή της δεδηλωμένης και ο Χαρίλαος Τρικούπης*, Αθήναι χ. ε., 1974.

Σκιαδάς Ελευθέριος Γ., *Ιστορικό διάγραμμα των Δήμων της Ελλάδος, 1833-1912. Σχηματισμός - σύσταση - εξέλιξη - πληθυσμός - εμβλήματα*, Αθήνα, Υπουργείο Εσωτερικών - Τοπική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Αργολίδος, 1993.

Σκιαδάς Ελευθέριος, *100 Χρόνια Νεώτερη Ελληνική Ολυμπιακή Ιστορία. Επιτροπή Ολυμπιακών Αγώνων 1896-1996*, Αθήνα, *Τα Νέα*, 1996.

Σκιαδάς Σ[τέργιος] Π., *Η Ελλάς εν Ευρώπη*, Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου του Ανέστη Κωνσταντινίδου, 1891.

Σκιαδάς Σ[τέργιος] Π., «Αναγκαστική κυκλοφορία», περ. *Παρνασσός*, τ. 17 (Ιούν. 1895), σ. 726-736.

Σκίπης Σωτήριος, «Ο ανδριάς του Τρικούπη», εφ. *Έθνος* (3. 4. 1915).

Σκοπετέα Έλλη, *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Αθήνα, Πολύτυπο, 1988.

* Σουρής Γεώργιος, «Θούρειον», σατιρικόν ποίημα, εφ. *Ασμοδαίος* (8. 5. 1883).

* Σουρής Γεώργιος, «Διάλογος Κουταλιανού μετά Τρικούπη του κλεινού», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ο Ρωμηός* (23. 6. 1884).

* Σουρής Γεώργιος, «Τσιγγρός με τον Τρικούπη πραγματεύεται περί δανείου και δεν συμμαζεύεται», εφ. *Ο Ρωμηός* (14. 7. 1884).

* Σουρής Γεώργιος, «Μπακάλικο», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ασμοδαίος* (9. 12. 1884).

* Σουρής Γεώργιος, «Κατευόδιο», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ασμοδαίος* (28. 4. 1885).

* Σουρής Γεώργιος, «Προς Τρικούπην Φασουλής μετ' εκτάσεως πολλής», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ο Ρωμηός* (5. 1. 1886).

* Σουρής Γεώργιος, «Τρικούπης ομιλών με τόνον υψηλόν», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ο Ρωμηός* (4. 6. 1888).

* Σουρής Γεώργιος, «Διάταγμα Τρικουπικόν περί λουφέδων Αυλικών», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ο Ρωμηός* (8. 3. 1889).

* Σουρής Γεώργιος, «Ο πρωθυπουργός λαλών και μονάχος του γελών», σατιρικό ποίημα εφ. *Ο Ρωμηός* (20. 1. 1890).

* Σουρής Γεώργιος, «Ελάτε πάλιν, βουλευταί... το έθνος σας καλεί...», εφ. *Ο Ρωμηός* (20. 4. 1890).

* Σουρής Γεώργιος, «Ο Τρικούπης στη Βουλή κορδωμένος πιο πολύ», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ο Ρωμηός* (12. 2. 1891).

* Σουρής Γεώργιος, «Ο Τρικούπης ο φτωχός παραδέρνει μοναχός», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ο Ρωμηός* (20. 11. 1893).

* Σουρής Γεώργιος, «Τρικούπης αποχαιρετά τον Φασουλή τον φαφλατά», σατιρικό ποίημα. εφ. *Ο Ρωμηός* (5. 1. 1896).

* Σουρής Γεώργιος, «Δάκρυ του "Ρωμηού" πικρό 'στον μεγάλο τον νεκρό», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ο Ρωμηός* (6. 4. 1896).

* Σουρής Γεώργιος, «Μια Μούσα λυπημένη ξαναψάλλει την μνήμη του Τρικούπη την μεγάλη», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ο Ρωμηός* (31. 3. 1907).

Σούτσος Ι[ωάννης], *Πλουτολογικαί μελέται*, Αθήναι, Πάσσαρης, 1872.

Σπανδωνής Νικόλαος Ι., *Η Αθήνα μας. Σκηναί εκ του Αθηναϊκού βίου*, Εν Αθήναις, Εκδοτικόν Κατάστημα Γεωργίου Δ. Φέξη, 1893.

* Σπανδωνής Νικόλαος Ι., «Χαρίλαος Τρικούπης», εφ. *Ακρόπολις* (31. 3. 1896).

Σπανδωνής Νικόλαος Ι., «Ο μεγαλοφρονέστατος των Ελλήνων», εφ. *Ακρόπολις* (31. 3. 1896).

* Σπανδωνής Νικόλαος Ι., «Ο άγνωστος Τρικούπης. (Προσωπικαί αναμνήσεις)», εφ. *Ακρόπολις* (2. 4. 1896).

Σπανδωνής Νικόλαος Ι., «Περιεργόταται αποκαλύψεις περί Χαριλάου Τρικούπη. Τι εφρόνει περί Συντάγματος, βασιλείας, μέλλοντος της Ελλάδος», εφ. *Ακρόπολις* (3. 4. 1896).

* Σπανδωνής Νικόλαος Ι., «Τρικούπης και Δεληγεώργης», εφ. *Ακρόπολις* (8. 4. 1896).

Σπανδωνής Νικόλαος Ι., «Silencio», εφ. *Ακρόπολις* (10. 4. 1896).

Σπανούδης Κωνσταντίνος Π., *Ιστορικαί σελίδες. Ιωακείμ ο Γ'*, Εν Κωνσταντινουπόλει, χ. ε., 1902.

* Σπανούδης Κωνσταντίνος, «Το σπίτι που φεύγει. Ένα γκρέμισμα», εφ. *Ελεύθερον Βήμα* (29. 6. 1936).

Σπηλιωτάκης Ιωάννης Α., *Ξύπνα Ρωμηέ και κάτω το ρουσφέτι. Όχι φράγκικο σύνταγμα. Πολίτευμα ελληνικό με βασιλεία, με βουλή, με επαρχιακά συμβούλια και με συμβούλους του βασιλιά,* Εν Αθήναις εκ του Τυπογραφείου της Ενώσεως, 1881.

Σπηλιωτάκης Ιωάννης Α., *Το πολίτευμα*, Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστού, 1881.

Στασινόπουλος Επαμεινώνδας, *Ιστορία της Σχολής των Ευελπίδων*, Αθήναι, χ. ε., 1933.

* Στασινόπουλος Επαμεινώνδας Κ., *Ο στρατός της πρώτης εκατονταετίας. Ιστορική σκιαγραφία της εξελίξεως του ελληνικού στρατού*, Αθήνα, χ. ε., 1935.

Στασινόπουλος Επαμεινώνδας Κ., *Η Αθήνα του περασμένου αιώνα, 1830-1909*, Αθήνα, χ. ε., 1963.

Στασινόπουλος Επαμ., *Η ιστορία της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος, 1841-1966*, Αθήνα, χ. ε., 1966.

* Στασινόπουλος Επαμεινώνδας Κ., *Ιστορία των Αθηνών. Από την αρχαιότητα ώς την εποχή μας*, Αθήναι, χ. ε., 1973.

Στασινόπουλος Επαμεινώνδας Κ., *Κόμματα και εκλογές στην Ελλάδα (1831-1985)*, Αθήνα, Προμηθεύς, 1985.

Σταυρίδης Βασίλειος Θ., *Οι οικουμενικοί πατριάρχαι, 1860 - σήμερον*, Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 1987.

Σταυρίδου-Πατρικίου Ρένα, «Προεκλογικά του περασμένου αιώνα», περ. *Αντί,* τεύχ. 86 (1977), σ. 21-23.

Σταυροπούλου Ερασμία-Λουίζα, *Παναγιώτης Πανάς (1832-1896). Ένας ριζοσπάστης ρομαντικός.* Αθήνα, Επικαιρότητα, 1987.

Σταυρόπουλος Αριστοτέλης Κ., «Το πρακτικό της πρώτης εκλογής του Χαρίλαου Τρικούπη στο ελληνικό κοινοβούλιο», περ. *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, τ. 24 (1981), σ. 586-589.

Σταυρόπουλος Θ., *Ιστορική ανάλυση του αγροτικού ζητήματος στην Ελλάδα*, τ. Α'-Β', Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1979.

* Στεφάνου Στέφανος, «Αι οικονομικαί και πολιτικαί περιπέτειαι της Ελλάδος από του 1893 μέχρι του 1898. Η ιστορία της επιβολής του οικονομικού ελέγχου», εφ. *Ελεύθερον Βήμα* (11-16. 3. 1927).

* Στρατήγης Γεώργιος, «Σπέτσαι - Ύδρα - Ψαρρά», ποίημα, εφ. *Ακρόπολις* (12. 10. 1890).

Στρατήγης Γεώργιος Κ., «Φιλολογικαί αναμνήσεις, 1879-1904. Ο Τρικούπης», εφ. *Χρονογράφος* (1 και 3 . 4. 1904).

* Στρατήγης Γεώργιος, «Χαρίλαος Τρικούπης», ποίημα από τη συλλογή *Τι λεν τα κύμματα*, Αθήνα χ. ε., σ. 109.

Συγγρός Ανδρέας, *Επί των οικονομικών συνεντεύξεις Α. Δ. Συγγρού μετά συντάκτου της εν Αθήναις εφημερίδος «Ακροπόλεως»*, Αθήναι, Εκ του Τυπογραφείου των Αδελφών Περρή, 1891.

Συγγρός Ανδρέας Δ., *Απομνημονεύματα*, τ. Α'-Γ', Εν Αθήναις, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1908 , Ανατύπωση, τ. Α'-Δ', Αθήνα, «Δημιουργία» - Αθ. Α. Χαρίσης, χ. χ. (Μελέτες και Μαρτυρίες για τη Ν. Ελληνική Ιστορία, 2) και Επιμέλεια Άλκης Αγγέλου - Μαρία – Χριστίνα Χατζηιωάννου, τ. Α'-Β', Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1997.

* «Οι σύγχρονοι και ο Χαρίλαος Τρικούπης», Δημοσιεύονται γνώμες των: Αλέξ. Παπαδιαμάντη, Κ. Παλαμά, Π. Νιρβάνα, Γ. Στρατήγη, Μιλτ. Μαλακάση, Γρ. Ξενόπουλου, Δημ. Καμπούρογλου, Δημ. Ταγκόπουλου, Σ. Δασίου, Εμ. Λυκούδη, Φ. Α. Βιρβίλη, Αριστ. Ρούκη, Ι. Κονδυλάκη, Γ. Καμπύση, Εμμ. Ροΐδη, Ευάγ. Κουσουλάκου, Ν. Επισκοπόπουλου, περ. *Το Περιοδικόν μας*, τεύχ. 7 (1 Ιουν. 1900), σ. 217-226.

Συζητήσεις της Βουλής των Κοινοτήτων περί της ενώσεως της Επτανήσου τυπωθείσαι κατ' απόφασιν της Εθνικής Συνελεύσεως, Εν Αθήναις, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1864.

Συμβάσεις και συγγραφαί των σιδηροδρόμων Πειραιώς - Αθηνών - Πελοποννήσου, Αθήναι, Εκ του Τυπογραφείου Γεωργίου Σ. Σταυριανού, 1892.

Συναρέλλη Μαρία, «Το εξωτερικό εμπόριο της Ελλάδας κατά τον 19ο αιώνα», περ. *Τα Ιστορικά*, τ. Α΄, τεύχ. 2 (Δεκ. 1984), σ. 349-370.

Συνοδινός Ζήσιμος Χ. (επιμ.), Παύλος *Καλλιγάς, 1814-1896. Τιμητική έκδοση για την εκατονταετηρίδα από το θάνατό του*, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος, 1996.

Συνοδινός Παναγιώτης Π., *Ο Χαρίλαος Τρικούπης εκ των ανεκδότων πολιτικών σατιρών του Παναγιώτου Π. Συνοδινού*, Αθήναι, χ. ε., 1883.

Συνταγματικός, βλ. Παγανέλης Σπυρίδων.

Σωμερίτης Διον., *Αι βουλαί της Ελλάδος επί της βασιλείας του Γεωργίου Α΄*, τ. Α΄, Εν Αθήναις, «Κορίννα», 1893.

Σωτηρέλλης Γιώργος Χ., *Σύνταγμα και εκλογές στην Ελλάδα, 1864-1909. Ιδεολογία και πράξη της καθολικής ψηφοφορίας*, Πρόλογος Αριστόβουλος Μάνεσης, Αθήνα, Θεμέλιο, 1991.

Σωτηριάδης Γεώργιος, «Ο ισχυρός», εφ. *Εστία* (1. 4. 1896).

Timeson, βλ. Χρονόπουλος Ευστάθιος.

Τζιοβάρας Γρηγόρης, *Κυβερνήσεις 1833-1996. Τα υπουργεία μας*, Αθήνα, *Το Ποντίκι*, 1996.

Τζόκας Σπύρος, *Ανάπτυξη και εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα στα τέλη του 19ου αιώνα. Υπανάπτυξη ή εξαρτημένη ανάπτυξη,* Αθήνα, Θεμέλιο, 1998.

Τζόκας Σπύρος, *Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η συγκρότηση του Νεοελληνικού κράτους. Οδοιπορικό στον 19ο αιώνα,* Αθήνα, Θεμέλιο, 1999.

Τζουμελέας Σ. Γ., *Παναγόπουλος Π. Δ., Η Εκπαίδευσή μας στα τελευταία 100 χρόνια*, Αθήναι, Δημητράκος, 1933.

* Τιμητική εκδήλωση στη Βουλή για τα εκατό χρόνια από τον θάνατο του Χαρίλαου Τρικούπη. Ομιλητές: Απόστολος Κακλαμάνης, Πρόεδρος Βουλής, Κωστής Στεφανόπουλος, Πρόεδρος της Δημοκρατίας, Κώστας Σημίτης, Πρωθυπουργός, Μιλτιάδης Έβερτ, Πρόεδρος της Νέας Δημοκρατίας, Αντώνης Σαμαράς, Πρόεδρος της Πολιτικής Άνοιξης και Αλέκα Παπαρήγα, Γενική Γραμματέας του Κ. Κ. Ε., *Πρακτικά της Βουλής, Περίοδος Η΄, Σύνοδος Γ΄, Συνεδρίαση ΗΙΑ΄* (25. 4. 1996), σ. 5626-5634.

Τραυλός Ιωάννης Ν., *Πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνών*, 2η εκδ., Αθήνα, Καπόν, 1993.

Τριανταφυλλίδης Μανώλης, «Ο Χαρίλαος Τρικούπης και το γλωσσικό ζήτημα», περ. *Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου*, τ. Ε΄, τεύχ. 3-4 (1915), σ. 246-252.

* Τριαντάφυλλος Κλεάνθης, «Παντοδύναμε», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ραμπαγάς* (20. 6. 1882).

* Τριαντάφυλλος Κλεάνθης, «Το κύμα», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ραμπαγάς* (16. 9. 1884).

* Τριαντάφυλλος Κλεάνθης, «Στην εξεταστική», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ραμπαγάς* (22. 8. 1885).

* Τριαντάφυλλος Κλεάνθης, «Στη ρουσφετοβουλή», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ραμπαγάς* (8. 5. 1886).

* Τριαντάφυλλος Κλεάνθης, «Τρικούπης κ' εύζωνοι», εφ. *Ραμπαγάς* (11. 5. 1886).

* Τριαντάφυλλος Κλεάνθης, «Στους ενενήντα πέντε», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ραμπαγάς* (5. 6. 1886).

* Τριαντάφυλλος Κλεάνθης, «Τρικούπη καρμανιόλα», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ραμπαγάς* (8. 6. 1886).

* Τριαντάφυλλος Κλεάνθης, «Το περίσσευμα», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ραμπαγάς* (30. 10. 1886).

* Τριαντάφυλλος Κλεάνθης, «Λαός και Τρικούπης», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ραμπαγάς* (11. 12. 1886).

* Τριαντάφυλλος Κλεάνθης, «Στον Τρικούπη και Συντροφία», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ραμπαγάς* (25. 12. 1886).

* Τριαντάφυλλος Κλεάνθης, «Τραγούδια της ώρας και της πρωίας», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ραμπαγάς* (13. 1. 1887).

* Τριαντάφυλλος Κλεάνθης, «Τραγούδι Καπετάν Τρικούπη», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ραμπαγάς* (26. 2. 1887).

* Τριαντάφυλλος Κλεάνθης, «Πολύ ανοίγεσαι», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ο Ραμπαγάς* (12. 1. 1888).

* Τριαντάφυλλος Κλεάνθης, «Στον Τρικούπη», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ο Ραμπαγάς* (22. 3. 1888).

* Τριαντάφυλλος Κλεάνθης, «Στο βασιληά και στον Τρικούπη. Τραγούδι της εποχής», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ο Ραμπαγάς* (31. 3. 1888).

* Τριαντάφυλλος Κλεάνθης, «Κλιέφτω, κλιέφτεις, κλιέφτει. Προς τον Τρικούπη», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ο Ραμπαγάς* (8.4. 1888).

* Τριαντάφυλλος Κλεάνθης, «Ψαχ' τους όλους. (Προς τον Τρικούπην). Τραγούδι της εποχής», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ο Ραμπαγάς* (22. 4. 1888).

* Τριαντάφυλλος Κλεάνθης, «Γιορτάζετε. Τραγούδι της φτωχολογιάς προς τον κ. Τρικούπην και Σαν», εφ. *Ο Ραμπαγάς* (20. 10. 1888).

* Τριαντάφυλλος Κλεάνθης, «Θα πέση! Πέφτει! Έπεσε! Εις τον Τρικούπην», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ραμπαγάς* (1. 11. 1888).

* Τριαντάφυλλος Κλεάνθης, «Απάντησις της μονοψηφίας του Ραμπαγά εις τον βασιλικόν λόγον. Προς τον κ. Τρικούπην», σατιρικό ποίημα εφ. *Ο Ραμπαγάς* (3. 11. 1888).

* Τριαντάφυλλος Κλεάνθης, «Εις τον Τρικούπην. Επί τη νίκη αυτού εν τη Βουλή», εφ. *Ο Ραμπαγάς* (24. 11. 1888).

* Τριαντάφυλλος Κλεάνθης, «Η πλειονοψηφία του», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ραμπαγάς* (1. 12. 1888).

* Τριαντάφυλλος Κλεάνθης, «Αυτοκτονείτε», σατιρικό ποίημα, εφ. *Ραμπαγάς* (11. 12. 1888).

* Τρικούτης (ψευδ.), «Το πέμπτον κόμμα», σάτιρα, εφ. *Ασμοδαίος* (22. 9. 1882).

* Υπνογράφος, «Η παύσις του υπουργείου. Διαρκής κωμωδία», σάτιρα, εφ. *Σκριπ* (1. 1. 1895).

* Υπνογράφος, «Ο Τρικούπης μαθητής. Συνέντευξις μετά του κ. Βακαλοπούλου», σάτιρα, εφ. *Σκριπ* (8. 1. 1895).

* Υπνογράφος, «Η αποχώρησις! (Συνέντευξις μετά του κ. Τρικούπη)», σάτιρα, εφ. *Σκριπ* (23. 4. 1895).

* Φαρέτρα, «Τρικούπης», ποίημα, εφ. *Ακρόπολις* (12. 8. 1889).
* Τρικούπης Χαρίλαος, Διακοίνωση προς τους πρεσβευτές την 22 Μαΐου 1867 στο Τσοκόπουλος Γεώργιος, *Χαρίλαος Τρικούπης. Βιογραφία*, Εν Αθήναις, Γ. Δ. Φέξης, 1896, σ. 120-122.
* Τρικούπης Χαρίλαος, Οδηγίες στον πρεσβευτή Πέτρο Ζάνο για τις διαπραγματεύσεις της συνθήκης του Φεσλάου στις 22/3 Αυγούστου 1867 στο Μαρκεζίνης Σπ. Β., *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος,* 1828-1864, τ. Β΄, Αθήνα, Πάπυρος, 1966, σ. 79.
* Τρικούπης Χαρίλαος, Υπόμνημα προς τον Γεώργιο Α΄ σχετικό με τις διαπραγματεύσεις της συνθήκης του Φεσλάου στις 7 Δεκεμβρίου 1867 στο Πουρνάρας Δημ., *Χαρίλαος Τρικούπης. Η ζωή και το έργον του*, τ. Α΄, Αθήναι, 2η έκ., Ελεύθερος, 1976, σ. 118-120.
* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση στην Εθνοσυνέλευση για τη συνθήκη της ένωσης των Ιονίων Νήσων και την εκκλησία της Επτανήσου, *Επίσημος Εφημερίς της Συνελεύσεως*, Συνεδρίασις 287 (29. 7. 1864), σ. 307-309.
* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση για τη συνθήκη της Ένωσης της Επτανήσου, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Α΄, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίασις 27 (19. 7. 1865) σ. 374-376.
* Τρικούπης Χαρίλαος, Η επιστολή προς τον εισαγγελέα, εφ. *Εθνικόν Πνεύμα* (5. 7. 1874).
* Τρικούπης Χαρίλαος, «Τις πταίει;», εφ. *Καιροί* (29. 6. 1874) και Επιμέλεια Βασ. Βανδώρος, Αθήναι, Εκδόσεις Διεθνούς Επικαιρότητος, 1971.
* Τρικούπης Χαρίλαος, «Παρελθόν και ενεστώς», εφ. *Καιροί* (6. 7. 1874).
* Τρικούπης Χαρίλαος, «Η κατάθεση στον ανακριτή στις 6 Ιουλίου 1874», εφ. *Καιροί* (7. 7. 1874).
* Τρικούπης Χαρίλαος, Εγκύκλιος προς νομάρχες και επάρχους του κράτους στις 19 Μαΐου 1875, εφ. *Παλιγγενεσία* (20. 5. 1875).
* Τρικούπης Χαρίλαος, Προκήρυξη της κυβέρνησής του προς τον Ελληνικόν Λαόν στις 27 Απριλίου 1875, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως,* φ. 36 (6. 6. 1875).
* Τρικούπης Χαρίλαος, Ο λόγος του θρόνου του Γεωργίου Α΄ στη Βουλή, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Ζ΄, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίασις Α΄ (11. 8. 1875), σ. 1-2.
* Τρικούπης Χαρίλαος, Νομοσχέδιο «Περί ευθύνης υπουργών» και εισηγητική έκθεση, *Παράρτημα της Εφημερίδος των Συζητήσεων της Βουλής,* αρ. 11 (18.10.175), σ. 6-22.
* Τρικούπης Χαρίλαος, Άρθρο για τους στόχους της εφημερίδας *Ώρας*, κομματικού οργάνου του Χαρίλαου Τρικούπη, εφ. *Ώρα* (10. 11. 1875).
* Τρικούπης Χαρίλαος, Άρθρο για τον κοινοβουλευτισμό και τα κόμματα, εφ. *Ώρα* (14. 2. 1876).
* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση για τον ρόλο της Βουλής *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος Ζ΄, Σύνοδος Β΄, Συνεδρίασις 8 (11.100.1876), σ. 13-14.
* Τρικούπης Χαρίλαος, Επικήδειος λόγος στον Επαμεινώνδα Δεληγεώργη, εφ. *Ώρα* (16.5.1879).
* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση για το Συνέδριο του Βερολίνου, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής* Περίοδος Η΄, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίασις 39 (17.12.1879), σ. 185-194.
* Τρικούπης Χαρίλαος, *Χαριλάου Τρικούπη αγόρευσις εν τη Βουλή κατά τας συνεδριάσεις της 16 και 17 Δεκεμβρίου 1879, συζητουμένου του σχεδίου επί της απαντήσεως εις τον βασιλικόν λόγον,* Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου Ν.Γ. Πασσάρη, 1880.
* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση για τους λόγους της άρνησής του να σχηματίσει κυβέρνηση, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Η΄, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίασις 53 (19. 1. 1880), σ. 349-351.
* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση για την άμυνα, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Η΄, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίασις 84 (5. 3. 1880), σ. 817-829.
* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση για την πολιτική που θα ακολουθήσει η κυβέρνησή του, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Η΄, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίασις 93 (22. 3. 1880), σ. 917-928 και αυτοτελώς, *Αγόρευσις του πρωθυπουργού Χαριλάου Τρικούπη εν τη Βουλή κατά την συνεδρίασιν της 22 Μαρτίου 1880*, χ. τ., χ. ε., χ. χ.
* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση για την αναγνώριση από το Συνέδριο του Βερολίνου των εδαφικών δικαιωμάτων της Ελλάδας στη Θεσσαλία και στην Ήπειρο, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Η΄, Σύνοδος Β΄, Συνεδρίασις 73 (16. 2. 1881), σ. 894-898.
* Τρικούπης Χαρίλαος, Άρθρο για την προσάρτηση της Θεσσαλίας και της Ηπείρου, εφ. *Ώρα* (19. 3. 1881).
* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση για την πολιτική που θα ακολουθήσει η κυβέρνησή του, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Θ΄, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίασις 29 (4. 3. 1882), σ. 165-167.
* Τρικούπης Χαρίλαος, Εισηγητική έκθεσις του νομοσχεδίου «Περί αποξηράνσεως της Κωπαΐδος», *Παράρτημα της Εφημερίδος των Συζητήσεων της Βουλής*, αρ. 134 (29. 4. 1882), σ. ρξζ΄.
* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση για την αποξήρανση της Κωπαΐδας, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Θ΄, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίασις 67 (10.5.1882), σ. 706-710.

Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση για την άμυνα, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Θ΄, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίασις 87 (4. 6. 1882), σ. 1045-1050.
* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση για τον προϋπολογισμό του 1883, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Θ΄, Σύνοδος Β΄, Συνεδρίασις 55 (10. 2. 1883), σ. 865-889 και αυτοτελώς, *Χαριλάου Τρικούπη αγόρευσις εν τη Βουλή κατά την συνεδρίασιν της 10 Φεβρουαρίου 1883 συζητουμένου του προϋπολογισμού*, χ. τ., χ. ε., χ. χ.
* Τρικούπης Χαρίλαος, *Λόγος επιτάφιος εις τον Αλέξανδρον Κουμουνδούρον εκφωνηθείς υπό του πρωθυπουργού κ. Χ. Τρικούπη*, εφ. *Ώρα* (2. 3. 1883).
* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση-εισήγηση του προϋπολογισμού του 1884, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος Θ΄, Σύνοδος Γ΄, Συνεδρίασις 8 (14. 11. 1883), σ. 26-31.
* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση για το νομοσχέδιο «Περί προσόντων των δημοσίων υπαλλήλων», *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος Θ΄, Σύνοδος Γ΄, Συνεδρίασις 12 (18. 11. 1883), σ. 81-83.
* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση για την οδοποιία, *Εφημερίς*

των Συζητήσεων της Βουλής, Περίοδος Θ′, Σύνοδος Γ′, Συνεδρίασις 27 (9. 12. 1883), σ. 309-312.

* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση - εισήγηση του προϋπολογισμού του 1885, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος Θ′, Σύνοδος Δ′, Συνεδρίασις 5 (12. 11. 1884), σ. 5-6 και αυτοτελώς, *Αγόρευσις εν τη Βουλή του πρωθυπουργού Χαριλάου Τρικούπη εισάγοντος τον προϋπολογισμόν του Κράτους διά το έτος 1885*, χ. τ., χ. ε., χ. χ.

Τρικούπης Χαρίλαος, *Χαριλάου Τρικούπη πρωθυπουργού αγόρευσις περί στρατού εν τη Βουλή,* χ. τ., χ. ε., 1884.

* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση στον προϋπολογισμό του 1885, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος Ι′, Σύνοδος Α′, Συνεδρίασις 37 (28. 6. 1885), σ. 295-315 [ο προϋπολογισμός του 1885 δεν ψηφίστηκε το 1884 και ξανασυζητήθηκε].

* Τρικούπης Χαρίλαος, Άρθρο για τα αποτελέσματα των εκλογών της 7ης Απριλίου 1885, εφ. *Ώρα* (11. 4. 1885).

* Τρικούπης Χαρίλαος, Λόγος σε συνεστίαση της ελληνικής κοινότητας στο Λονδίνο στις 28 Σεπτ./10 Οκτ. 1885 στο *Περί Χαριλάου Τρικούπη εκ δημοσιευμάτων από του Μαΐου 1884. Εν είδει ημερολογίου*, τ. Α′, Εν Αθήναις, Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1907, σ. 499-504.

* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση για το ζήτημα της Ανατολικής Ρωμυλίας, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος Ι′, Έκτακτος Σύνοδος, Συνεδρίασις 57 (22. 3. 1886), σ. 735-740 και αυτοτελώς, *Αγόρευσις εν τη Βουλή κατά την συνεδρίασιν της 22 Μαρτίου 1886 συζητουμένου του πολιτικού ζητήματος,* Εν Αθήναις, Τύποις Ανέστη Κωνσταντινίδου, 1886.

* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση για την καθιέρωση ευρείας εκλογικής περιφέρειας και περιορισμού του αριθμού των βουλευτών, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος Ι′, Σύνοδος Β′, Συνεδρίασις 12 (23. 5. 1886), σ. 59-62.

* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση - εισήγηση του προϋπολογισμού του 1887, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος Ι′, Σύνοδος Β′, Συνεδρίασις 26 (27. 10. 1886), σ. 266-281 και αυτοτελώς, *Χαριλάου Τρικούπη αγόρευσις εν τη Βουλή κατά την συνεδρίασιν της 27 Οκτωβρίου 1886*, Εν Αθήναις, χ. ε., χ. χ.

Τρικούπης Χαρίλαος, *Χαριλάου Τρικούπη πρωθυπουργού αγόρευσις εν τη Βουλή κατά την συνεδρίασιν της 24 Μαρτίου 1887 συζητουμένου του οικονομικού συστήματος της κυβερνήσεως*, Εν Αθήναις, χ. ε., χ. χ.

* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση - εισήγηση του προϋπολογισμού του 1888, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος ΙΑ′, Σύνοδος Β′, Συνεδρίασις 5 (2. 11. 1887), σ. 3-16.

Τρικούπης Χαρίλαος, *Χαριλάου Τρικούπη πρωθυπουργού αγόρευσις εν τη Βουλή κατά την συνεδρίασιν της 16 Νοεμβρίου 1887*, Εν Αθήναις, χ. ε., χ. χ.

Τρικούπης Χαρίλαος, *Λόγοι πολιτικοί Χαριλάου Τρικούπη εκδιδόμενοι υπό Νικολάου Ι. Σπανδωνή, μετά εισαγωγής υπό Νεοκλέους Καζάζη*, τ. Α′: 1864-1875, Εν Αθήναις, Τυπογραφείον Αλεξάνδρου Παπαγεωργίου, 1888.

* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση - εισήγηση του προϋπολογισμού του 1889, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος ΙΑ′, Σύνοδος Γ′, Συνεδρίασις 8 (4. 11. 1888), σ. 18-54 και αυτοτελώς, *Αγόρευσις Χαριλάου Τρικούπη πρωθυπουργού εισάγοντος εις την Βουλήν τον προϋπολογισμόν του Κράτους διά το έτος 1889*, Εν Αθήναις, χ. ε., χ. χ.

* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση για τον σιδηρόδρομο Πειραιά - Λάρισας, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος ΙΑ′, Έκτακτος Σύνοδος, Συνεδρίασις 20 (27. 3. 1889), σ. 228-232.

* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση για τη ζεύξη Ρίου-Αντιρρίου, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος ΙΑ′, Έκτακτος Σύνοδος , Συνεδρίασις 22 (29. 3. 1889), σ. 276-278.

* Τρικούπης Χαρίλαος, Συνέντευξη στην εφημερίδα Manchester Guardian, εφ. *Εφημερίς* (4. 7. 1889).

* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση για το Κρητικό Ζήτημα, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος ΙΑ′, Σύνοδος Δ′, Συνεδρίασις 5 (30. 10. 1889), σ. 12-18 και αυτοτελώς, *Χαριλάου Τρικούπη πρωθυπουργού αγόρευσις εν τη Βουλή κατά την συνεδρίασιν της 30 Οκτωβρίου περί του Κρητικού Ζητήματος*, Εν Αθήναις, χ. ε., χ. χ.

* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση - εισήγηση του προϋπολογισμού του 1890, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος ΙΑ′, Σύνοδος Δ′, Συνεδρίασις 11 (4. 11. 1889), σ. 88-101 και αυτοτελώς, *Αγόρευσις Χαριλάου Τρικούπη πρωθυπουργού εισάγοντος εις την Βουλήν κατά την συνεδρίασιν της 4 Νοεμβρίου τον προϋπολογισμόν του Κράτους διά το έτος 1890*, Εν Αθήναις, χ. ε., 1889.

* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση για τη διόρυξη του Ισθμού της Κορίνθου, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος ΙΑ′, Έκτακτη Σύνοδος, Συνεδρίασις 20 (19. 3. 1890), σ. 241-247.

* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση για τον προϋπολογισμό του 1891, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος ΙΒ′, Σύνοδος Α′, Συνεδρίασις 57 (7. 3. 1891), σ. 928-947 και αυτοτελώς, *Αγόρευσις εν τη Βουλή του Χαριλάου Τρικούπη κατά την γενικήν συζήτησιν του προϋπολογισμού του Κράτους διά το έτος 1891*, Εν Αθήναις, Τύποις Π. Δ Σακελλαρίου, 1891.

* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση κατά των κατηγόρων του, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος ΙΒ′, Σύνοδος Α′, Συνεδρίασις 68 (20. 3. 1891), σ. 1241-1248.

* Τρικούπης Χαρίλαος, Ομιλία στην Εταιρεία του Αγίου Σάββα στο Βελιγράδι στις 3 Ιουνίου 1891, στο Πουρνάρας Δ., *Χαρίλαος Τρικούπης, Η ζωή και το έργον του*, τ. Β′, 2η εκ., Αθήναι, Ελεύθερος, 1976, σ. 469-471.

Τρικούπης Χαρίλαος, *Χαριλάου Τρικούπη αγόρευσις εν τη Βουλή κατά την συνεδρίασιν της 2 Φεβρουαρίου 1892*, Εν Αθήναις, Καταστήματα «Ακροπόλεως» Β. Γαβριηλίδου, 1892.

* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση για την παραπομπή του στο ειδικό δικαστήριο, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος ΙΒ′, Σύνοδος Β′, Συνεδρίασις 22 (27. 1. 1892), σ. 357-359.

* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση για την οικονομία, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος ΙΓ′, Σύνοδος Α′, Συνεδρίασις 24 (25. 6. 1892), σ. 68-72.

* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση - εισήγηση του προϋπολογισμού του 1893, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος ΙΓ′, Σύνοδος Β′, Συνεδρίασις 5 (18. 11. 1892), σ. 4-18.

* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση για το νομοσχέδιο της «πτώχευσης», *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος ΙΓ΄, Σύνοδος Γ΄, Συνεδρίασις 25 (1. 12. 1893), σ. 326-332.

* Τρικούπης Χαρίλαος, Νομοσχέδιο «Περί προσωρινού κανονισμού της υπηρεσίας του δημοσίου χρέους», *Παράρτημα της Εφημερίδος των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος ΙΓ΄, Σύνοδος Γ΄, Αρ. 24 (1. 12. 1893), σ. 18.

* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση - εισήγηση του προϋπολογισμού του 1894, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος ΙΓ΄, Σύνοδος Γ΄, Συνεδρίασις 42 (21. 12. 1893), σ. 633-637 και αυτοτελώς, *Αγόρευσις Χαριλάου Τρικούπη πρωθυπουργού εισηγουμένου τον προϋπολογισμόν του έτους 1894 κατά την συνεδρίασιν της Βουλής της 21 Δεκεμβρίου 1893*, Αθήναι, χ. ε., 1894.

* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση - εισήγηση του προϋπολογισμού του 1895, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος ΙΓ΄, Σύνοδος Δ΄, Συνεδρίασις 6 (9. 11. 1894), σ. 6-18 και αυτοτελώς, *Αγόρευσις εν τη Βουλή του πρωθυπουργού Κ^ου Χαριλάου Τρικούπη εισάγοντος τον προϋπολογισμόν του έτους 1895 κατά την συνεδρίασιν της 9 Νοεμβρίου 1894*, Εν Αθήναις, χ. ε., 1894.

* Τρικούπης Χαρίλαος, Αγόρευση για την οικονομική πολιτική της προηγούμενης κυβέρνησής του, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής,* Περίοδος ΙΓ΄, Σύνοδος Γ΄, Συνεδρίασις 9 (12. 11. 1894), σ. 63-74.

* Τρικούπης Χαρίλαος, Επιστολή προς τον Θ. Παπαλουκάν, εφ. *Νεολόγος Πατρών* (2. 4. 1896).

Τρίχα Λύντια, *Διπλωματία και πολιτική. Χαρίλαος Τρικούπης - Ιωάννης Γεννάδιος. Αλληλογραφία 1863-1894*, Αθήνα, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, 1991.

Τρίχα Λύντια, *Ο γνωστός και ο άγνωστος Χαρίλαος Τρικούπης. 100 χρόνια μετά*, Αθήνα, Σύλλογος των Αθηναίων, 1996.

Τσαούσης Δ. Γ. (επιμ.), *Ελληνισμός και ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1983 (Ελληνική Κοινωνία, 1).

Τσαούσης Δ. Γ. (επιμ.), *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1984.

Τσαπάρας Στέφανος, *Η πολιτική ηγεσία και οι ξένοι στη νεότερη ιστορία της Ελλάδας*, Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1988.

Τσιριντάνης Νικόλαος Αλεξ., *Η πολιτική και διπλωματική ιστορία της εν Κρήτη Εθνικής Επαναστάσεως, 1866-1869*, τ. Α΄: *1866-1867*, τ. Β΄: *1867-1868*, τ. Γ΄: *1868-1869*, Εν Αθήναις, χ. ε., 1950-1951.

Τσοκόπουλος Γεώργιος Β., *Ιστορία των επαναστάσεων της Κρήτης, 1820-1889*, Εν Αθήναις, Μ. Σαλίβερος, χ. χ. (Βιβλιοθήκη του «Ερμού»).

Τσοκόπουλος Γεώργιος Β., *Χαρίλαος Τρικούπης. Βιογραφία*, Εν Αθήναις, Εκδοτικόν Κατάστημα Γεωργίου Δ. Φέξη, 1896.

Τ[σοκόπουλος] Γ[εώργιος], «Η μνήμη του ανακαινιστού», εφ. *Εστία* (29. 3. 1914).

Τσοκόπουλος Γεώργιος, «Το μνημόσυνον», εφ. *Καιροί* (31. 3. 1915). [Με την υπογραφή Φιλέας Φογγ.].

Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, «Το πρόβλημα της πολιτικής πελατείας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα» στο Κοντογιώργης Γιώργος (επιμ.), *Κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, Αθήνα, Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης - Εξάντας, 1977.

Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, «Η ανορθωτική προσπάθεια του Χαρίλαου Τρικούπη, 1882-1895» στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΑ΄: *Νεώτερος Ελληνισμός από 1881 ώς 1913*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1977, σ. 8-22.

Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1821-1922)*, Μετάφραση Ιωάννα Πετροπούλου, Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, 2η έκδ., Αθήνα, Θεμέλιο, 1979.

Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, «Η εξέλιξη των ημερομισθίων στην Ελλάδα του 19ου αιώνα. Μια πρώτη προσέγγιση ενός ανοικτού προβλήματος», περ. *Ο Πολίτης*, τεύχ. 31 (Δεκ. 1979), σ. 22-30.

Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, *Η ελληνική τραγωδία*, Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1981.

Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, «Κράτος και κοινωνία στην Ελλάδα του 19ου αιώνα» στο Τσαούσης Δ. Γ. (επιμ.), *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1984, σ. 39-54.

Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, *Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος. Η συγκρότηση του δημόσιου χώρου στην Ελλάδα*, 5η έκδ., Αθήνα, Θεμέλιο, 1993 (Ιστορική Βιβλιοθήκη).

Τυπάλδος - Μπασιάς Α., *Περί τελωνιακών δασμολογίων*, Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου Ανέστη Κωνσταντινίδου, 1893.

Υπουργείον Εξωτερικών, *Έγγραφα αφορώντα τας επί του επτανησιακού ζητήματος διαπραγματεύσεις*, Εν Αθήναις, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1864.

Υπουργείον Ναυτικών, *Πίναξ των πολεμικών πλοίων και των πλοίων των εμπορικών από 30 τόνων και άνω σηματολογημένων κατά την 1 Ιανουαρίου 1886*, Εν Αθήναις, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1886.

* Φαρέτρα (ψευδ.), «Τρικούπης», ποίημα, εφ. *Ακρόπολις* (12. 8. 1884).

Φαρμακόπουλος Ανδρέας Π., «Αιωνία του η μνήμη», εφ. *Αναγέννησις* (29. 1. 1897).

Φεσσά - Εμμανουήλ Ελένη, *Κτίρια για δημόσια χρήση στη νεότερη Ελλάδα, 1827-1992*, Αθήνα, Παπασωτηρίου, 1993.

Φιλαδελφεύς Αλέξανδρος, «Η αρχαιολογία εν Ελλάδι» στο *Πανελλήνιον Λεύκωμα Εθνικής Εκατονταετηρίδος, 1821-1921*, τ. Γ΄: *Επιστήμαι*, Εν Αθήναις, Εκδοτικός Οίκος Ιωάν. Χρ. Χατζηιωάννου, 1923.

Φιλάρετος Γεώργιος, *Ξύπνα Ελλάς*, Αθήναι, χ. ε., 1881.

Φιλάρετος Γεώργιος Ν., *Εκλογαί βουλευτικαί του 1885*, Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου της Ενώσεως, 1885.

Φιλάρετος Γεώργιος Ν., *Αγορεύσεις και άρθρα κατά του ειρηνοπολέμου*, Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου Ανέστη Κωνσταντινίδου, 1886.

* Φιλάρετος Γεώργιος Ν., «Αι προνομίαι», εφ. *Αιών* (20. 12. 1886).

Φιλάρετος Γεώργιος Ν., *Σύνταγμα της Ελλάδος μετά εισαγωγής ιστορικής και σχολίων κατ' άρθρον υπό Γεωργίου Ν. Φιλαρέτου,* Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου Ανέστη Κωνσταντινίδου, 1889.

Φιλάρετος Γεώργιος Ν., *Αγορεύσεις εν τη Βουλή*, Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου Ανέστη Κωνσταντινίδου, 1891.

Φιλάρετος Γεώργιος Ν., *Ξενοκρατία και βασιλεία εν Ελλάδι (1821-1897)*, Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου Σπυρίδ. Κουσουλίνου, 1897 και 2η έκδ., Εισαγωγή - Επιμέλεια Θανάσης Χ. Παπαδόπουλος, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1972.

Φιλήμων Τιμολέων, *Ο δήμαρχος,* Αθήνα, χ.ε., 1893.

Φιλήμων Τιμολέων, *Ολυμπιακοί Αγώνες 1776-1896,* Αθήνα, Κάρολος Μπεκ, 1896.

Φίλιας Βασίλης, *Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα. Η νόθα αστικοποίηση*, Αθήνα, Σύγχρονα Κείμενα, 1974.

Φίλιας Βασίλης, «Η ελληνική κοινωνία από το 1833 στο 1881» στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΓ΄, Αθήναι, Εκδοτική Αθηνών, 1877, σ. 448-454.

Φίλιας Βασίλης, «Κοινωνικές δομές στην Ελλάδα του 19ου αιώνα» στο Τσαούσης Δ. Γ. (επιμ.), *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1984, σ. 21-29.

Φλώρος Σ., «Αναγκαστική κυκλοφορία εν Ελλάδι», περ. *Οικονομική Επιθεώρησις*, τεύχ. 127 (1883), σ. 265-286 και τεύχ. 128 (1883), σ. 308-331.

Φρέρης Α., «Το ξένο κεφάλαιο στην Ελλάδα, 1840-1940», περ. *Οικονομικός Ταχυδρόμος* (29 Ιαν. 1976).

Φωτέας Παναγιώτης, «Ο Χαρίλαος Τρικούπης - η θέληση της επιβίωσης» στο *Παρουσία του Χαρίλαου Τρικούπη στα εκατόν πενήντα χρόνια από τη γέννησή του,* Αθήνα, Ευθύνη, 1980 (Τετράδια Ευθύνης, 12), σ. 88-92.

Φωτήλας Αλέξανδρος, *Έκθεσις της Μεγάλης Επιτροπής της Βουλής επί του ζητήματος της σταφίδος*, Αθήνα, χ. ε., 1893.

Χαλαζίας Χρήστος Η., *Χαρίλαος Τρικούπης. Ο μεγάλος οραματιστής*, Αθήνα, Οργανισμός Σιδηροδρόμων Ελλάδος - Ελληνικά Γράμματα, 1996.

«Χαρίλαος Τρικούπης, 100 χρόνια από το θάνατό του. Αφιέρωμα», εφ. *Καθημερινή* - ένθετο *Επτά ημέρες* (3. 11. 1996), Επιμέλεια Κωστής Βατικιώτης, Συνεργάζονται: Λύντια Τρίχα, Σταύρος Θωμαδάκης, Δημήτρης Νικολετόπουλος, Χάρης Καραμπαρμπούνης, Αριστόβουλος Μάνεσης, Ξενοφών Ζολώτας, Λευτέρης Παπαγιαννάκης, Θάνος Βερέμης, Κατερίνα Γαρδίκα -Αλεξανδροπούλου.

Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η εποχή του. [Κατάλογος Έκθεσης]. 4 *Νοεμβρίου - 7 Δεκεμβρίου 1996, Δήμος Αθηναίων - Πνευματικό Κέντρο - Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο,* Αθήνα, Ε. Λ. Ι. Α., 1996.

Χατζηγιαννακόγλου Γ., *Ο πολιτικός βίος του κ. Θ. Π. Δηλιγιάννη*, Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου «Νομικής» Λ. Χ. Βεργιανίτου, 1902.

Χατζή Γιολάντα, *Στα χρόνια του Τρικούπη*, Αθήνα, Κέδρος, 1996.

Χατζηιωσήφ Χρήστος, *Η γηραιά Σελήνη. Η βιομηχανία στην ελληνική οικονομία, 1830-1940,* Αθήνα, Θεμέλιο, 1993.

Χιώτης Παναγιώτης, *Ιστορία του Ιονίου Κράτους από συστάσεως αυτού μέχρις Ενώσεως* (έτη 1815-1864), τ. Β΄: *Περιέχον τα από της αρμοστείας Αδάμ 1824 έως ενώσεως 1864*, Εν Ζακύνθω, Τυπογραφείον «Η Επτάννησος» Χρίστου Σ. Χιώτη, 1877.

* Χρονόπουλος Ευστάθιος, «Χαρίλαος Τρικούπης», εφ. *Ακρόπολις* (13.4.1885). [Με την υπογραφή Timeson].

Χουλιαράκης Μιχαήλ, *Στατιστική βιβλιογραφία περί Ελλάδος, 1821-1971*, Αθήναι, Εθνικόν Κέντρον Κοινωνικών Ερευνών, 1971.

Χουλιαράκης Μιχαήλ, *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971,* τ. Α΄-Γ΄, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 1976.

Χουμανίδης Λ. Θ., *Οικονομική Ιστορία της Ελλάδος,* τ. Β΄: *Από της Τουρκοκρατίας μέχρι του έτους 1935*, Αθήναι, Παπαζήσης, 1990.

Χρηστάκης Γιάννης, Πατεράκης Γεώργιος, *Η Κρήτη και η ιστορία της*, Αθήνα, Καλέντης, 1996.

Χριστοδουλίδης Θεόδωρος Αιμ., *Διπλωματική ιστορία τριών αιώνων,* τ. Β΄: Από την Βιέννη στις Βερσαλλίες (1815-1919), 3η έκδ., Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 1997.

Χριστόπουλος Παναγιώτης Φ., *Εφημερίδες αποκείμενες στη Βιβλιοθήκη της Βουλής (1789-1970). Περιγραφικός Κατάλογος*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων - Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών (Ε. Ι. Ε.), 1994.

Χρυσάφης Ιωάννης Ε., *Οι σύγχρονοι Διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες*, Εν Αθήναις, Επιτροπή Ολυμπιακών Αγώνων, 1930 (Βιβλιοθήκη της Επιτροπής των Ολυμπιακών Αγώνων, αρ. 3).

Ψαλιδόπουλος Μιχάλης (επιμ.), *Κείμενα για την ελληνική βιομηχανία τον 19ο αιώνα. Φυσική εξέλιξη ή προστασία;* Επιμέλεια - Εισαγωγή Μιχάλης Ψαλιδόπουλος, Αθήνα, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1994.

Ψυρούκης Νίκος, *Ιστορικός χώρος και Ελλάδα*, 2η έκδ., Αθήνα, Επικαιρότητα, 1975.

Ψυρούκης Νίκος, *Ιστορία της αποικιοκρατίας. Το μεσουράνημα* τ. Α΄-Γ΄. Αθήνα, Επικαιρότητα, 1977.

Ψυχογιός Δημήτρης, *Προίκες, φόροι, σταφίδα και ψωμί. Οικονομία και οικογένεια στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 1987.

* Ω, «Σημειώσεις εκ του βίου του Τρικούπη», εφ. *Εστία* (17. 4. 1896).

2. ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

* Ανωνύμως, «Ο ευρωπαϊκός τύπος περί Τρικούπη», εφ. *Σκριπ* (7. 4. 1896).

Ανωνύμως, «Ο ξένος τύπος περί Τρικούπη», εφ. *Ακρόπολις* (8 και 10. 4. 1896).

* Ανωνύμως, «Επιστολαί εξ Ελλάδος εις ιταλικά φύλλα. Παγκόσμιοι γνώμαι περί του κ. Τρικούπη», εφ. *Νέα Εφημερίς* (30. 11. 1889).

* Adam Juliette, «Κρίσεις περί της Ελλάδος της Κυρίας Ιουλιέττας Αδάμ», εφ. *Παλιγγενεσία* (12. 12. 1886).

Baedeker K., *Οδηγός της Ελλάδος*, Μετάφρασις Τρύφων Ευαγγελίδης, Αθήνα, Ταρουσόπουλος, 1907 - *Handbook for travellers, Greece*, Leipjig, 1889.

Beckman Josef, «Τα οικονομικά της Ελλάδος», εφ. *Οικονομολόγος*, 30 (1892).

Beckman Josef, «Ιδέαι περί του οικονομικού μέλλοντος της Ελλάδος», εφ. *Ακρόπολις* (11, 12, 14 και 16. 9. 1892).

Belle Henri, *Ταξίδι στην Ελλάδα. Τρία χρόνια παραμονής και περιπλανήσεων*, τ. Α΄-Β΄, Μετάφραση Λίνα Σταματιάδη, Ει-

σαγωγικά σχόλια Γιάννης Γρυντάκης, Αθήνα, Ιστορητής, 1994 – T*rois années en Grèce*, Paris, Hachette, 1881.

Bérard V., *Τουρκία και Ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία*, Μετάφραση Μ. Λυκούδης, Εισαγωγή - Σχόλια Θ. Πυλαρινός, Αθήνα, Τροχαλία, 1987 - *La Turquie et l' Hellénisme contemporain*, Paris, Felix Alcan, 1893 (Bibliothéque d' Histoire Contemporain).

* Bickford - Smith R. A. H., *Η Ελλάδα την εποχή του Γεωργίου του Α΄*, Μετάφραση - Εισαγωγή - Σχόλια Λυδία Παπαδάκη, Αθήνα, Ειρμός, 1994 – *Greece under King George*, London, Richard Bentley and Son, 1893.

* Bourchier James D., «Χαρίλαος Τρικούπης βιογραφούμενος υπό του Μπάουτσερ», εφ. *Το Άστυ* (27. 6., 30. 6., 1 και 2. 7. 1896) - «Charilaos Tricoupis», *Fortnightly Review* (July 1896), p. 36-47.

* Cheston Charles, *Η Ελλάς τω 1887*, *Μεταφρασθέν εκ του αγγλικού υπό Μ...,* Αθήνησι, Εκ του τυπογραφείου της Ακροπόλεως, 1887, Ανατύπωση - Επανέκδοση, Εισαγωγή - Ευρετήριο, Χρήστος Π. Μπαλόγλου, Αθήνα, Βιβλιοπωλείο Διονυσίου Νότη Καραβία, 1990 (Βιβλιοθήκη Ιστορικών Μελετών, 237) - *Greece in 1887*, 2nd ed., London, Effingham Wilson, 1887.

Clogg Richard, *Συνοπτική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, Μετάφραση Λυδία Παπαδάκη, Αθήνα, Ιστορητής, 1995 - *A Concise History of Greece*, Cambridge University Press, 1992 (Cambridge Concise Histories).

Cordellas André, *Το Λαύριον*, Μετάφραση - Επιμέλεια Α. Γ. Κανατούρης, Λαύριο (Εταιρεία Μελετών Λαυρεωτικής), 1993 (Βιβλιοθήκη της Εταιρείας Μελετών Λαυρεωτικής, αριθ. 6) - Le Laurium, Marseille, Typographie Cayer, 1896.

Daily News (The), «Ο κ. Τρικούπης», εφ. *Ακρόπολις* (6.11.1885).

Dakin Douglas, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, Μετάφραση Α. Ξανθόπουλος, 2η έκδ., Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1984 - *The Unification of Greece 1770-1923*, London, Ernest Benn, 1972.

Deschamps Gaston, «Αθηναϊκό καλοκαίρι», Μετάφραση Δ. Γέροντα, περ. *Αθηναϊκά,* τεύχ. 22 (1962), σ. 40 - «Un séjour à Athénes», *Revue de Deux Mondes* 110 (Mars 1, 1892).

* Deschamps Gaston, *Η Ελλάδα σήμερα. Οδοιπορικό 1890. Ο κόσμος του Χαρίλαου Τρικούπη*, Μετάφραση Α. Δαούτης, Πρόλογος - Σχόλια Α. Νικολόπουλος, Αθήνα, Τροχαλία, 1992, - *La Gréce d' aujourd' hui,* 10ème éd., Paris, Librairie Armand Colin, 1903.

* Engel Edouard, «Νέα Ελλάς», εφ. *Ακρόπολις* (3 και 4. 9. 1889).

Figaro (Le), «Ο Φιγαρώ περί Τρικούπη», εφ. *Το Άστυ* (6. 4. 1896).

Gladstone W. E., *Αι εν Βουλγαρία φρικαλεότητες και το Ανατολικόν Ζήτημα*, Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου του «Μέλλοντος», 1876.

* Graphic (The), «Εικών του κ. Χ. Τρικούπη», εφ. *Ακρόπολις* (6. 11. 1885).

Horton George, *Στην Αθήνα του καιρού μου (1893-1897)*, Μετάφραση Λένα Παπαθεμελή, Αθήνα, Αίγειρος, 1996 - *Modern Athens*, London, A. H. Bullen, 1902.

* Jenks Jeremiah, «Ο Έλλην πρωθυπουργός», εφ. *Ακρόπολις* (17. 3. 1894).

* Krumbacher Karl, *Ελληνικό ταξίδι. Φύλλα από το ημερολόγιο ενός ταξιδιού στην Ελλάδα και στην Τουρκία*, Μετάφραση - Εισαγωγή - Σχόλια Γ. Θανόπουλος, Αθήνα, Ιστορητής, 1994 - Griechische Reise - Blätter aus dem Tagebuche einer Reise in Griechenland und in der Türkei, Berlin, August Hettlex 1886.

Miller William, *Ελλάδα 100 χρόνια ελεύθερου βίου*, Εισαγωγή - Μετάφραση Φ. Κ. Βώρος, Αθήνα, Ειρμός, 1993 - *Greece*, London, Ernest Benn, 1928.

Miller William, *Ιστορία του ελληνικού λαού (1821-1921)*, Μετάφρασις Κώστα Καιροφύλα, Αθήνα, Εκδόσεις Εταιρείας «Τύπος», 1924 - *A History of the Greek People 1821-1921*, With an introduction by G. P. Gooch, London, Methueno, 1922.

Miller William, *Η Τουρκία καταρρέουσα. Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από του έτους 1801 μέχρι του 1913*, Μετάφρασις Σπυρ. Π. Λάμπρου, Εν Αθήναις, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1914, Ανατύπωση, Αθήνα, Ευάγγελος Κων. Λάζος, 1994 - The Ottoman Empire, Cambridge, 1913.

* Minchin James George Cotton, «Αι ιδέαι του Κου Τρικούπη», εφ. *Ακρόπολις* (16, 17 και 19. 12. 1886) από το βιβλίο του: *The growth of freedom in the Balkan peninsula. Notes of a traveller in Montenegro, Bosnia, Serbia, Bulgaria and Greece*, London, 1888.

Pall Mall Gazette (The), «Ο Αριστείδης της Νεωτέρας Ελλάδος», εφ. *Παλιγγενεσία* (24. 12. 1881).

Russack Hans Hermann, *Αρχιτέκτονες της νεοκλασσικής Αθήνας*, Μετάφραση Κ. Σαρρόπουλος, Αθήνα, Γκοβόστης, χ. χ. - Deutsche Bauen in Athen, Berlin, Wilhelm Limpert, 1942.

* *St Stephens Review,* «Χαρίλαος Τρικούπης», εφ. *Νέα Εφημερίς* (24. 11. 1888).

Tuckerman Charles, *Οι Έλληνες της σήμερον*, Μετάφρασις Αντωνίου Ζυγομαλά, Αθήνησι, Εκ του Τυπογραφείου της Φιλοκαλίας, 1877, Ανατύπωση με ευρετήριο, Αθήνα, Βιβλιοπωλείο Διονυσίου Νότη Καραβία, 1995 - *The Greeks of today*, 2nd ed., New York, G. P. Putnam, 1896.

3. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Andreadis Andreas M., «La politique orientale de l' Anglettere avant et aprés le Congrès de Berlin» στο *Έργα* τ. Γ΄, *Ανάλεκτα*, Αθήναι, Νομική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, 1939, σ. 323-358.

Avlonitis D., «Hommage à la mémoire de Charilaos Tricoupis», *La Réforme Alexandrie* (31.3.1915).

Banquet of the Greek Committee. The cession of Thessaly to Greece. Held in Willis' s Rooms, London, on Saturday March 4th 1882, London, s. n., 1882.

Bikelas D., *État de la Presse Periodique Grecque en 1883.* Le Puy, Imprimerie Typographique de Manchester Fils, 1883, Extrait de l' Annuaire de l' Association pour l' Encouragement des Études Grecques en France, Année 1883.

Bourchier James D., «A glance at contemporary Greece», *The Fortnightly Review* (1890), p. 864-880.

Bourchier James D., «A Balkan Confederation», *The Fortnightly Review* (Sept. 1891), p. 365.

Bordeaux, P. E., *Trois missions françaises en Grèce, Favrier - Vosseur - Eydoux*, Paris, Le Puy, 1930.

Burnouf Emile, «La Grèce en 1886. I: Son état matériel. II: Son état moral», *Revue de Deux Mondes*, 79 (1886), p. 129-53 και 80 (1887) p. 121-53.

Cabrol Elie, *Voyage en Grèce*, 1889, Paris, s. n., 1890.

Campbell J. K., - Sherrard Ph., *Modern Greece*, London, Ernst Benn, 1968.

Chariatis Denis, *Un grand mystère gouvernemental à Athènes sous le gouvernement constitutionel de S. E. M. Tricoupis*, Fiume, Imprimerie P. Battara, 1890.

Cofos Evangelos, *Greece and the Eastern Crisis 1875-1878*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1985.

Couiteas Bassilios, *La Grèce aprés la faillite,* Paris, Flammarion, 1894.

Dontas Domna, *Greece and the Great Powers, 1863-1875*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1966.

Driault Edouard, Lhéritier Michel, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, t. III: *Le règne de Georges 1er avant le traité de Berlin (1862-1878)*, t. IV: *Suite du règne de et Georges 1er jusqu' a la Revolution Turque* (1878-1908) *par Michel Lhéritier*, Paris, Les Presses Universitaires de France, 1926.

Durocher Léon, *Le percement de l' Isthme de Corinthe*, Paris, H. S. Empis, 1893.

Estournelles de Constant, Baron de, *La vie de province en Grèce*, Paris, Hachette et Cie, 1878.

Eudel Paul, *Constantinople, Smyrne et Athènes: journal de voyage,* 2ième éd., Paris, E. Dentu, 1885.

Eulambios M. S., *The National Bank of Greece. A History of the Financial and Economic Evolution of Greece*, Athens, s. n. 1924.

Forster Edward, *A short history of Modern Greece, 1821-1945*, 3rd ed. rev. and enlarged by Douglas Daikin, London, Methuen, 1958.

Georgiadès Dem., *Le developement économique de la Grèce contemporaine*, Paris, s.n. 1894.

Georgiadès D., *L' état économique de la Grèce dépuis son affranchissement jusqu' à nos jours*, Paris, s.n. 1886.

Georgiadès Dem., *La Grèce et ses créanciers*, avec introduction de *Paul Beauregard*, Paris, Imprimerie A. Davy, 1894.

Georgiadès Dem., *La Grèce économique et financière en 1893. Réponse à E. F. G. Law, Délégué du gouvernement anglais*, Paris, Guillaumin, 1893.

Georgiadès Dem., *Les négotiations pour le reglément de la dette hellénique et les panamistes grecs où l' affaire du Canal de Corinthe d' après des documents authentiques (Traduction du Grec), Ath*ènes, Imprimerie du journal «Palingenésie», 1895.

Georgiadès Dem., *La situation financière de la Grèce. L' échéance de Juillet 1893,* Paris, s.n., 1893.

Gèrard, B., *Souvenirs d'une campagne dans le Levant. La Grèce en 1883,* Paris, Berger-Levrault, 1884.

Houssaye Henri, «La Grèce depuis le Congrès de Berlin», *Revue des deux Mondes* (1 Jan. 1886), p. 165-171.

Houssaye, Henri, *Athens, Rome, Paris,* 3ème ed., Paris, Calman-Lévy, 1879.

Jannaris Antonios N., «The truth about Greece», *Murray's Magazine,* 8 (Dec. 1890), p. 721-734.

Jebb R.C., «The progress of Greece», *The Library Magazine,* 1 (1880), p. 366-380.

Kaminis Georges, «Le droit a l'époque des révolutions sociales. Absence de la révolution sociale et projets de mordernisation au XIXe siècle: le cas grec, *Revue Hellénique de Droit International* (1994), p. 9-26.

Kofos Evangelos, *Greece and the Eastern Crisis 1875-1875*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1975.

Koumoulides I. A. (ed.), *Greece in transition. Essays in the history of Modern Greece, 1821-1974, London, Zeno, 1977.*

Lascaris St., *La politique exterieure de la Grèce avant et après la Congrès de Berlin,* 1875-1881, Paris, s.n. 1924.

Lascaris St., «La première alliance entre la Grèce et la Serbie: Le traité de Voeslau du 26 Août 1867», *Le Monde Slave* (3 Sept. 1926).

Levantis A., *The Greek Foreign Debt and the Great Powers 1821-98,* New York, Columbia, 1944.

Macmillan George A., *A Short History of the British School at Athens, 1886-1911. Together with a Bibliography of the Work of Students of the School,* London, Macmillan, 1911.

Mavrogordato J., *Modern Greece. A chronicle and a survey,* 1800-1931, London, Macmillan, 1931.

Miller William, *Greek life in town country,* London, George Newnes, 1905.

Moraitinis, Pierre A., *La Grèce telle qu'elle est,* Paris, Firmin-Didot, 1877, Επανέκδοση, Πρόλογος Χριστίνα Αγριαντώνη, Κοινωφελές Ίδρυμα της Ελληνικής Τραπέζης Βιομηχανικής Αναπτύξεως – Βιβλιοπωλείο Διονυσίου Νότη Καραβία, 1987.

Roussos N. «Ch. Tricoupis and the Greco-Serbian alliance of 1867», Balkan Studies 12 (1971), p. 81-101.

Samuelson J., *Greece; her present condition and recent progress,* London, Sampson Low, 1894.

Sergeant Lewis, *New Greece,* London - Paris - New York, Cassel Petter and Galpin, 1878.

Stavrianos L., *The Balkans since 1453,* New York, Rinehart, 1963.

Stillman William J., *The Cretan Insurrection of 1866-7-8,* rev. ed., N. York, Henry Holt, 1874.

Strupp Ch., *La situation internationale de la Grèce (1821-1917). Recueil de documents choisis et édités avec une introduction historique et dogmatique,* Zürich, Die verbindung, s.a.

Tricoupis Charilaos, *Discours de Char. Tricoupis président du Conseil. Introduction au budget de 1887,* Athens, s.n. 1886.

Tricoupis Charilaos, *The finances of Greece. Speech delivered by H. E. Monsieur Charilaos Tricoupis on introducing to the Hellenic Chamber the budget for 1887. On November 8th (October 27th) 1886.* Translated [by Gennadius] from the original Greek, London, Harrison Sons, 1886.

Tricoupis Charilaos, *The finances of Greece. Speech delivered by H. E. Monsieur Charilaos Tricoupis on introducing to the Hellenic Chamber the budget for 1888, on November 2nd*

(November 14th) 1887, Translated [by J. Gennadius] from the original Greek. London, Harrison Sons, 1887.

Tricoupis Charilaos, *The finances of Greece. Speech delivered by H. E. Monsieur Charilaos Tricoupis on introducing to the Hellenic Chamber the budget for 1889 on November 4th (November 16th) 1888, Translated [by J. Gennadius] from the original Greek,* London, Harrison Sons, 1888.

Tricoupis Charilaos, *Discours de Monsieur Char. Tricoupi premier ministre développant à la Chambre des Députés le budget de l' état pour l'année 1890,* Athènes, Imprimerie du Spectateur d'Orient, 1889.

Tricoupis Charilaos, *The finances of Greece. Speech delivered by H. E. Monsieur Charilaos Tricoupis on introducing to the Hellenic Chamber the budget for 1890, on November 4th (November 16th) 1889, Translated [by J. Gennadius] from the original Greek. With a appendix*, London, Harrison Sons, 1890.

Tricoupis Charilaos, *Discours de Monsieur Ch. Tricoupi tenu le 3/15 Juin 1891, au banquet donne par la Societé de «Saint Sava»,* Reimprimé de *Dnevni List,* Belgrade (Serbie), Imprimerie de Svetogar Nicolitch, 1891.

Tricoupis Charilaos, *Speech delivered in the Greek Chamber, on the introduction of the budget for 1894, by M. Chr. Tricoupis, Prime Minister and Minister of Finance, Translated into English by R. A. Vaux, B.* A., [London], Harrison Sons, 1894.

Vlasto A. D., «La Grèce en 1884», *Nouvelle Revue,* 34 (Mai-Juin 1885), p. 263-289.

Woodhouse C. M., *The history of Modern Greece,* London, Faber and Faber, 1968.

Xenos Stefanos, *East and West. A diplomatic history of the annexation of the Jonian Islands to the kingdom of Greece, accompanied by a transaction of the despatches exchanged between the Greek government and its plenipontentiary at London and a collection of the principal treaties, conventions and protocols concerning the Ionian Islands and Greece concluded between 1797 and 1864,* London, Trübner, 1865.

EYPETHPIA

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ:

- Λόγω πληθώρας αναφορών δεν ευρετηριάζονται ο Χαρίλαος Τρικούπης και η Ελλάδα.
- Οι αριθμοί των σελίδων που βρίσκονται μέσα σε αγκύλες είναι από λεζάντες εικόνων, ενώ οι αριθμοί που βρίσκονται μέσα σε παρενθέσεις είναι από τις υποσημειώσεις.

ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

᾽Αβελάν, ναύαρχος 950
᾽Αβέρωφ, Γεώργιος 769, 757, [765], [768]
᾽Αγαθοκλῆς, ᾽Α.724
᾽Αγγελής 961
᾽Αδάμ Ιουλιέττα (Adam Juliette) 976
᾽Αθανασιάδης, Μιχαήλ [931], [946], [948], 950, [955], [958], 959, [960], [965], [964]
᾽Αθηνά, θεά 910
᾽Αλεξάνδρα, πριγκίπισσα 779, 783, 931
᾽Αλέξανδρος Β΄, τσάρος [768]
᾽Αλευράς, ᾽Ιωάννης 1136, 1150, 1154
᾽Αλκιβιάδης 1058
᾽Αλμαλιώτης, Στέφανος [1140]
᾽Αμπανόπουλος 817
᾽Αναγνωστόπουλος, Γ. 1040
᾽Αναστασόπουλος, Δημήτριος 1074
᾽Ανδράσυ, κόμης 1019
᾽Ανδρέας, πρίγκιπας 783
᾽Ανδριλουδάκης, Γεώργιος [720]
῾Ανθιμος, Πατριάρχης 1143
῾Αννινος, Θέμος [675], [707], [730], [739], [766], 774, [787], 857, [858], 858, [859], 860, [861], 863, [863], 866, [867], [869], 870, 871, [872], [873], [874], [875], [876], [879], [880], [890], [894], [898], [901], [904], [907], [910], [911]
᾽Αντιγόνη (τραγωδία) 778
᾽Αραμπῆς, πασᾶς 866
῾Αρης, θεός 910
᾽Αριστείδης (δίκαιος) 975, 1086, 1119
᾽Αριστοτέλης 991, 998
᾽Αριστοφάνης 1011
᾽Ασλάνης 954
᾽Ασπρέας, Γεώργιος Κ. 817
῾Ατλας 1087
Αὐγερινός, ᾽Ανδρέας 670, [739], 818
Αὐρήλιος Μᾶρκος 822
Βάθης, Σόλων 847
Βακαλόπουλος 871, 963
Βαλάσης, Π. (χοροδιδάσκαλος) 774
Βαλαωρίτης, ᾽Αριστοτέλης 891
Βαλαωρίτης, Σπυρίδων 862
Βάλβης, Δημήτριος 796, 869
Βάλβης, Ζηνόβιος 796
Βαλέττας, Γ. 1059
Βαλέττας, ᾽Αριστ. 764
Βαλέττας, Θ. (χοροδιδάσκαλος) 774
Βαλλιάνος 769
Βαλλιάνος, ᾽Αθανάσιος 757
Βαλλιάνος, ᾽Ανδρέας [766], [781]
Βαλλιάνος, Μαρῆς [781]
Βαλλιάνος, Παναγῆς [781]
Βαλσαμάκης, Νικόλαος 737
Βαλτινός, Βλάσης [800]
Βαλτινός, Κωνσταντῖνος 681, 690, 691, 1121
Βαμπᾶς 829
Βάρβογλης 1081
Βαρελίδης 893, 899, 968
Βασιλχικώφ, πρίγκιπας 1015
Βασσάνης, Παντελῆς 757
Βελιγκτών 981
Βελλιανίτης, Θεόδωρος 764, 857, [857]
Βενιζέλος, ῾Ελευθέριος [762], 771, 778, 824, 825, 827, 1112, 1113, 1118-1120, 1124, 1126, 1133, 1139, 1146, 1150, 1151, 1158, 1168
Βεντήρης, Γεώργιος 1120
Βερβέρης, ᾽Ιωάννης 881, [881]
Βερναρδάκης, Δημήτριος [764]
Βίγκελμαν 790
Βικάτος, Σπυρίδων [773], [1044], [1073]
Βιρβίλης, Φ.Α. 1104
Βίσμαρκ ᾽Εβέρτος 848, 914, 938, 986, 1008, 1058, 1075, 1093, 1106, 1143
Βιτάλης, πρόξενος 740
Βλασσόπουλος (ἐφοπλιστής) 840
Βλαστός, ᾽Αντώνιος 726, 730, 731
Βλαχάκης, ἀρχιμανδρίτης 1084
Βλαχάνης 885, 917
Βλαχόπουλος (διευθυντής ᾽Αστυνομίας) 796
Βλαχόπουλος, Κ. (μηχανικός) 778, 850
Βλάχος, ῞Αγγελος 857, 1107
Βολανάκης, Κωνσταντῖνος [728], [733]
Βόλβης, Ζηνόβιος 1026
Βότσαρης 678, 681
Βούδας 848
Βούλγαρης, Γεώργιος 1023, 1038, 1121
Βούλγαρης, Δημήτριος 825, 862, 863, 926, 991, 1049, 1054, 1064, 1094, 1151
Βουλπιώτης, Δημήτριος 897, 920, 928, 1121
Βουρνούρ, φιλόλογος 721
Βοῦρος ᾽Ιωάννης 741, 743, 763
Βρᾶϊτ 1048
Βρατιᾶνος 1012
Βρετός [841], [853]
Βροῦτος, Γεώργιος [776]
Βυζάντιος, ᾽Αλέξανδρος 829, 1048, [1048], 1107
Βύρων, λόρδος 821, 864, 982, 998, 1014, 1019, 1081
Βῶκος, Γεράσιμος 1101
Γαβαλᾶς, Στρατῆς [772]
Γαβριήλ, πασᾶς Κρέστοβιτς 867
Γαβριηλίδης, Βλάσης (Ρέντγκεν) 759, 853, 960, 961, 1055, [1056], 1057, 1085, 1094, 1097, 1143, 1163
Γαζῆς 734, 735
Γαληγαλῆς, ᾽Αλέξανδρος [688]
Γαμβέττας, Λέων 697, 1075
Γεννάδιος, Γεώργιος [827] 1032, 1026, 1036
Γενναταῖς, Πέτρος 1121
Γέρος τοῦ Μωριᾶ (ὅλ. Κολοκοτρώνης Θεόδωρος)
Γεωργαντᾶς, Φ. (χοροδιδάσκαλος) 750, 774
Γεώργιος Α΄ (Βασιλεύς τῶν ῾Ελλήνων) 726, [762], 774, 775, 783, 795, 796, 798, 806, [809], 817, 818, [830], 862, 869, 870, [912], 921, [949], 968, 979, 1003, 1018, 1025, 1028, 1033, 1094, 1124, 1126, 1127, 1140, 1151, 1159, 1169
Γεώργιος, πρίγκιπας 796, 1084
Γιαλλινᾶς (ζωγράφος) 764, 774
Γιάννου, ᾽Ασημίνα 1136, 1152
Γκαβέρας, ᾽Επαμεινώνδας [688]
Γκαῖτε [800], 813, 1075
Γκαλουαίη, λαίδη 843
Γκοτλάν (ἀρχιμηχανικός) 778, 781
Γκράν, Δούφ 959
Γύζης, Νικόλαος 774
Γλάδστων (Gladstone) 950, 982, 992, 994, 999, 1001, 1143, 1048, 1049
Γουδῆς, Δημήτριος Π. 738, 844
Γούλας, ᾽Ανδρέας 799
Γουλιέλμος Β΄ (Γερμανός αὐτοκράτωρ) [760], 1054
Γουλιέλμος, Γεώργιος, πρίγκιπας Δανίας 1015
Γουλιέλμος, διάδοχος τῆς Γερμανίας 771
Γουλιμῆς, Μιλτιάδης 798, 811, 825, 964, 966, 1089, 1148, 1158, 1163
Γουώτς (ζωγράφος) 1112 ὅλ. και Ουότς
Γρηγοράκης, Π. 1122
Γρίβας, Δημήτριος Θ. (ὑποστράτηγος) [685], 911
Γρίβας, λαχανοπώλης 865
Δαβολλᾶς, ἰατρός 837
Δαίρπφελδ (διευθυντής Γερμανικοῦ ᾽Ινστιτούτου) 779
Δαμασκηνοῦ, λουτρά 779
Δάντης 1075
Δαούτη, ῾Αννα 815
Δάρβιν (συγγραφέας) 807
Δάσιος, Σ.Ε. 1103
Δεβάλ (στρατηγός) 699
Δεϊμέζης, Σπυρίδων 840, 841
Δεληγεώργης, ᾽Επαμεινώνδας (Δεληγιώργης) 674, 796, 863, 982, 1023, 1035, 1038, 1045, 1049, 1054, 1062, 1080, 1084, 1094, 1147, 1148
Δεληγιάννης, Θεόδωρος (Δηλιγιάννης, Δελιγιάννης) 706, 738, 807, 817, 818, 825, 833, 840, 843, 844, 847-850, 853, [863], 864-871, 873, 890, 892, [901], 910, [918], 920, [922], 928, 932, 934, 935, 938, 944, 945, 948, 951, 954, [957], 961, 962, 967, 970, 971, 976, 978, 979, 980, 1131, 1141, 1142, 1146, 1152
Δεληγιάννης, Νικόλαος (Δηλιγιάννης, Δηλιγιάννης) 798, 871, 1008, 1028
Δεληγιώργης, Λεωνίδας (Δεληγεώργης) 799
Δελλαρόκας 1040
Δελούκας 1081
Δεμάθας 898
Δεπάστα, ᾽Αφοί (βιβλιοπωλεῖο) 846
Δέρβυ 1048
Δημητρακάκης, Δημήτριος 747, 748
Δημητρέσσας, Δημήτριος [688]
Δημητριάδης 833
Δημοσθένης 1043, 1057, 1113
Διαμαντῆς 750
Δίλκε 825
Διογένης 917
Διογένους, φανάρι 870
Διονυσίου, Π. (χοροδιδάσκαλος) 774
Δισραέλι 982, 1048, 1103
Δουζίνας, Χριστόδουλος 748, 893, 895
Δούκας, ῞Εκτορας [784]
Δούμας, ᾽Ιωάννης 724
Δούνης, Κωνσταντῖνος 868
Δούσμανης, Βίκτ. 764
Δραγούμης, Στέφανος 783, 786, 813, 994, 1084, 1121, 1123
Δρομοκαΐτης, Τζώρτζης 757
Δρόσης, Λεωνίδας [761]
῞Εβερτ, Μιλτιάδης 1166
᾽Εγγλεζέης, μαρκήσιος 981
᾽Εγώ 954, 969
᾽Εδουάρδος, Ζ. 824, 825
᾽Επαμεινώνδας 1053
᾽Επισκοπόπουλος, Νικόλαος [1106], 1107
῾Ερρῖκος Η΄ 981
Εὐμορφόπουλος, Γ.
Εὐταξίας, ᾽Αθανάσιος 810, 1094, [1095]
Ζαβιτσᾶνος, Κωνσταντῖνος Γ. 1133
Ζαβορίτης [775]
Ζαΐμης, ᾽Αλέξανδρος Θ. [1130], 1131, 1035
Ζαΐμης, Θρασύβουλος 725, 863, 1054, 1121
Ζαμπέλιος, Σπυρίδων 1115
Ζάππας, Εὐαγγέλης [773], 775, [776], 778, 783
Ζάππας, Κωνσταντῖνος 775, [776], 778, 783, [784], 786, 837
Ζαφειριάδης, ᾽Αθανάσιος 884
Ζέγγελης, Δημήτριος 850
Ζέγγελης, ᾽Ηλίας 1140
Ζερλένδης, Χρ. 837
Ζηνόπουλος, Γεώργιος 692
Ζίγδης, ᾽Ιωάννης 1136, 1150, 1151
Ζυγομαλᾶς, ᾽Αντώνιος 750
Ζυμβρακάκης, ᾽Ιωάννης 706
Ζυμβρακάκης, Χαράλαμπος 864
Θέμις 955, 1078
Θεμιστοκλῆς 703, 1086
Θεοδόσιος, λαϊκός ποιητής 865
Θεοτόκης, Γεώργιος 871, 945, 950, 967, 1084, 1116, 1121, 1123
Θεοτόκης, Σπῦρος 1136, 1153
Θεοτούμπης, ὅλ. Ροΐδης
Θεοφιλᾶς, ᾽Αναστάσιος [768]
Θεόφραστος 989

Θιέρσος, ᾽Αδόλφος 980, 990, 1058, 1062
Θουκυδίδης 1035
Θωμόπουλος, Θωμᾶς (γλύπτης) 1133, [1134], 1135, [1135]
᾽Ιακωβίδης, Γεώργιος [1130]
᾽Ιδεσλάϊγ, λόρδος 979
῾Ιερόθεος, σεβασμιώτατος Πατρῶν 1084
᾽Ιησοῦς Χριστός 822
᾽Ιλιάδα 1057
᾽Ιωάννα, Πάπισσα 860
᾽Ιωαννίδης, Μ. 724
᾽Ιωνᾶς, προφήτης 1101
᾽Ιωνίδης, ᾽Αλέκος 1113
Κάββας 840
Καβούρ 1058, 1075, 1143
Καζάζης, Νεοκλῆς 884, 893, 898, 899
Καζινιέρης, Βασίλειος (Μανῆς) 966
Καῖσαρ 1088
Κακλαμάνης, ᾽Απόστολος 1157, 1158, 1164, 1166, 1167, 1168, 1170
Κακλαμᾶνος, Δημήτριος 1116, [1117], 1142, 1146
Κακλαμᾶνος, Ὄθων [688]
Καλαμογδάρτης, Π.1121
Καλαποθάκης, Δημήτριος 807, 1066, [1066], 1118, 1143
Καλίνσκης, γραμματεύς τοῦ βασιλέως 870
Καλκόνης 1049
Κάλκος, Παναγῆς [764]
Καλλέργης, Σταῦρος 1170
Καλλία-Βιτάλη, Ἄννα [1095]
Καλλίας, Κωνσταντῖνος 1136, 1137, 1147, 1148, 1150
Καλλιγᾶς, Παῦλος 834, 854, [858], 863, 873, [876], 899, 1097, 1121
Καλλιφρονᾶς, Δημήτριος Μ. [800], 955, 1084, 1121
Καλνόκυ 950
Καλογερόπουλος, Νικόλαος 724
Καλούτσης 850
Καμάρας, Μ. 724
Καμπᾶς 1132
Καμπούρογλους, Γρ. 1103
Καμπούρογλους, ᾽Ιωάννης 969, [1105]
Καμπύσης, Γιάννης 1105
Κανάκης, Πέτρος 764
Κανάρης, Κωνσταντῖνος, ναύαρχος 778, 864, 991, 1032, 1053, 1064, 1081, 1138
Κανάρης, Μιλτιάδης 1121
Κανελλίδης, Πέτρος 862, 1064, 1126
Κανελλόπουλος, ᾽Ι. (χοροδιδάσκαλος) 774
Κανελλόπουλος, Παναγιώτης 1126
Καντιάνης, Γ. 1133
Καποδίστριας, ᾽Ιωάννης 725, 805, 940, 991, 1031, 1037, 1101, 1102, 1112, 1115, 1119, 1123, 1151, 1159, 1168
Καπρίδης 950
Καραϊσκάκης (γιός τοῦ Γεωργίου) 1148
Καραϊσκάκης, Γεώργιος 821, 1148
Καραϊσκάκης, Σπυρίδων 706, [707], [876], 1121
Καραΐσκος 1053
Καραμανλῆς, Κωνσταντῖνος 1152
Καραπᾶνος, Κωνσταντῖνος 711, 715, 737, 740, 838, 840, 841, [918], 920, 1002, 1081, 1084
Καραπάνου, οἶκος 763
Καρολίδης, Παῦλος 1099, 1162
Κάρολος Ε΄ 971
Κάρρ, ἰατρός 1068
Καρύδης, Σοφοκλῆς 913
Καρυστινός, Κωνσταντῖνος [1100], [1109]
Κασσαβέτης (ὀδοντογιατρός) 773
Κασσιμάτης, Στυλιανός 893, 897, 899
Κάστορ 788
Κατζουράκης, ᾽Α. (πρόεδρος Βουλῆς) 1136
Κατσώνης, Λάμπρος 814
Καψάλης, Δημ. 805
Κελλενέκ (μηχανικός) 731-734, 737-739
Κεμάλ 924
Κεφάλα 766
Κεχαγιᾶς, Εὐθύμιος 833, 1049, 1064
Κίρι, ὅλ. Ἄδωνις Κῦρος
Κλέβελανδ 975
Κλεμανσώ 1124
Κόββδεν 1048
Κόδριγκτον 703
Κόζεκ, βαρώνη 817, 818
Κόζεκ, (βαρῶνος, πρεσβευτής τῆς Αὐστρίας) 817, 820, 1081
Κοκκίδης, ᾽Ιφικράτης [768]
Κολοκοτρώνης, Θεόδωρος 862, 926, 948, 991, 1014
Κολοκοτρώνης, Πᾶνος 832
Κονδυλάκης, ᾽Ι. 1105
Κονράδ (ναύαρχος) 727
Κόντος, Κωνσταντῖνος 1115
Κοντόσταυλος, ᾽Αλέξανδρος 897, 1121
Κοραῆς, ᾽Αδαμάντιος 940, 1112
Κοργιαλένιος, Μᾶρκος 757
Κορδέλλας, ᾽Ανδρέας [1005]
Κοριολᾶνος 1086
Κορομηλᾶς [775]
Κορωναῖος, Πᾶνος 686
Κοσονᾶκος, Κωνσταντῖνος 807, 866, 1121
Κοσσονᾶκος, ᾽Ηλίας 884, 897
Κόσσος, ᾽Ιωάννης [776]
Κοτζιᾶς, Κ. 778
Κότσικας, Πολυχρόνης [1134], 1135
Κόττρης, ᾽Ιωάννης (βουλευτής Δωρίδος) 917
Κουκουλέζας, Σπυρίδων 750
Κουμανούδης, Στέφανος 788, 789
Κουμουνδοῦρος, ᾽Αλέξανδρος 672, 679, 680, 686, 691, 697, 725, 771, 825, 826, 828-830, 832, [861], 862, 863, [863], 864, 873, 982, 983, 991, 1004, 1016, 1023, 1027, 1028, 1032, 1035-1038, 1049, 1051, 1054, 1063, 1064, 1075, 1077, 1094, 1125, 1138, 1139, 1141
Κουνούπης, ὅλ. Ροΐδης
Κουντουριώτης, ᾽Ανδρέας 1169
Κούντς 986
Κουσουλᾶκος, Εὐάγγελος (Πελαργός) 945, 954, 960, 1106
Κουταλιανός 886
Κουτλίδης [733], [752], [1103],
Κράκ, ὅλ. Μητσάκης Μιχαήλ
Κρέμερ (ναύαρχος) 727
Κρεστενίτης, Γεώργιος 691
Κριεζῆς, ᾽Ανδρέας [762]
Κριεζῆς, Δημήτριος [665], 798
Κριεζῆς, ὕπαρχος 844
Κρίσπης 901, 1049, 1061
Κύρου, Ἄδωνις 1072, [1073]
Κωλέττης, ᾽Ιωάννης 1075
Κωνσταντῖνος Β΄ 1124
Κωνσταντῖνος, διάδοχος [768], 774, 775, [776], 783, 796, 869, 871, 1124
Κωνσταντόπουλος, Κωνσταντῖνος 870, 945, 950
Λαμαρτῖνος 987, 1062
Λαμπίκης 970
Λάμπρου 763
Λαπαθιώτης, Λεωνίδας (στρατηγός) 899
Λαπαθιώτης, Ναπολέων 898, 1113, [1113]
Λαρσινός, Χρῆστος [725]
Λάσκαρης, Νικόλαος (Νίκμαν) 851, [958]
Λεβάλ, στρατηγός 683, 684, 686
Λεμπέσης (ζωγράφος) 774
Λεμπὲφ 925
Λεσσέψ 730, 738
Λεύκοβιτς (ὀδοντίατρος) 773
Λίγκολν 1007
Λομβάρδος, Κωνσταντῖνος 812, 874, [876], 884, 897, 899, [905], 910, [918], 1037, 1042, 1049, 1063, 1064, 1121
Λομβάρδος-᾽Αργασάρης, ᾽Ι. 724
Λομπάρδος, ὅλ. Λομβάρδος Κωνσταντῖνος
Λόϋδ, Τζώρτζ 1124
Λουδοβῖκος Α΄ 778
Λουδοβῖκος Κουριέ, Παῦλος 1062
Λυκούδης, ᾽Εμμανουήλ 790, [1102], 1104
Λύτρας, Νικηφόρος (ζωγράφος) 764
Λώρης, Κωνσταντῖνος [675], [676], [688]
Μάβρος, ᾽Α. 1112
Μαζαράκης, Περικλῆς 795, 1120
Μαζαράκης-Αἰνιάνος, ᾽Αλέξανδρος 1123
Μάϊφαρτ 966
Μακιαβέλλης 1001
Μακρῆς 682, 683, 954, 955, 966, 1148
Μακρῆς, Γεώργιος [800]
Μακρῆς, Δημ. 799
Μακρῆς, Νικόλαος (στρατηγός) 798, 799
Μαλακάσης, Μιλτιάδης 1067, [1067], 1102, 1107
Μάνδαλος, ᾽Αλκιβιάδης 893, 896, 897
Μάνεσης 1081
Μανέτας, Παναγιώτης 1047, 1121
Μαρασλῆς, Γρηγόριος 757
Μαστραπᾶς, Παῦλος 944
Ματθιόπουλος (ζωγράφος) 764
Μάτσας, ᾽Α. 724, 726
Ματών (μηχανικός) 789, 792
Μαυροκορδᾶτος, ᾽Αλέξανδρος 805, 822, [841], 998, 1014, 1015, 1048, 1069, 1159
Μαυροκορδᾶτος, Νικόλαος 1121
Μαυροκορδᾶτος, Σπυρίδων 998
Μαυροκορδάτου, Αἰκατερίνη 805, 1036, 1159
Μαυρομιχάλης, ᾽Αντώνιος 682, 683, 684, 686, 690, 699, [918], [922]
Μαυρομιχάλης, Γεώργιος 991
Μαυρομιχάλης, Κωνσταντῖνος 991
Μαυρομιχάλη, οἶκος 763
Μαυρομμάτης 843
Μαῦρος, Γεώργιος 1124
Μέγας ᾽Αλέξανδρος 963, 964, 967
Μελᾶς, Γεώργιος 757
Μελᾶς, Μιχαήλ 934
Μελᾶς, Σπῦρος 820
Μερκάτης, Λ. 724
Μεσσηνέζης, ᾽Ιωάννης 675, 848, 895
Μεστρύ (θυρωρός) 824
Μεταξᾶς, ᾽Ιωάννης 778
Μεταξᾶς, Γεράσιμος Α. [768]
Μητσάκης, Μιχαήλ 895, 897, 900
Μιαούλης, ᾽Ανδρέας 703, 1014
Μίλνσης 670, 873
Μίνδλερ 884
Μιραμπώ 821, 1062
Μιστριώτης 1112
Μιχελιδάκης, ᾽Ιωάννης (ζωγράφος) [831], 846
Μομφεριέρ, Σαρραζίν 741, 743, 748
Μοραΐτης 991
Μουτσόπουλος, Δ. 1084
Μπάγκας, ᾽Ιωάννης 757
Μπαίν 1062
Μπαλτατζῆς, Γ. 1135
Μπάουτσερ, Τζαίημς 1012, 1082
Μπαχμέτιεφ (ρῶσσος ἐπιτετραμμένος) 843
Μπαχμέτιεφ (σύζυγος Μπαχμέτιεφ) 843
Μπέσας 830
Μπλάν, ἰατρός 1068
Μπόν 1069
Μπότασης 853
Μπουλανζέ, Φρανσουά [776]
Μπούμπουλης, Γεώργιος 955, 1121
Μπούτουνας 893
Μπουφίδης, Νικόλαος 955, 1121
Μπρίλης (ὀδοντίατρος) 773
Μυλωνᾶς, ᾽Αλέξανδρος [680], [681]
Μωάμεθ 849
Μωραϊτίδης, ᾽Αλέξανδρος (διηγηματογράφος) 1112
Μωχαμέτης 902
Ναζιανζηνός, Γρηγόριος 1101
Ναπολέων 1058, 1088
Νέρων 730, 731

Νέφσκη, ᾽Αλέξανδρος 1015
Νιανιάρας, Χάρης [809], [812], [813], [816], [822], [826], [828], [830], [835], [839], [845]
Νικήτας 899
Νικόλαος, πρίγκιπας 783, 796, 1084
Νιρβάνας, Παῦλος 1102
Ντελῆς 934
Ξενόπουλος, Γρηγόριος 1100, [1100], 1103, 1107, 1109, 1110
Ξένος, Στέφανος 865
Ξύδης (κουρεύς) 811
Ξύδης, Γεώργιος 849
Ξυδιᾶς, Νικόλαος [1103]
῾Οθων, βασιλεύς τῆς ῾Ελλάδος 731, 778, 805, 985, 1014, 1015, 1033, 1036, 1054, 1096, 1124, 1126, 1126, 1160
Οἰκονομόπουλος, Νικόλαος [857], [891], [1033], [1087], [1105]
᾽Οκόννελ 1062
῾Ολγα, βασίλισσα 725], 726, 767, [768], 783, 818
῾Ομηρος 984, 989
῾Οράτιος 892
῾Ορέστης 923
᾽Ορνστάϊν 959
᾽Ορφανίδης 792
᾽Οσμάν 991
Οὐάσιγκτων 1088
Οὐγκώ 1075
Οὐότς, Τζώρτζ, ζωγράφος 836, βλ. και Γουώτς Π. 1059, 1063
Παλαιολόγος, Κωνσταντῖνος 869
Παλαμᾶς, Κωστῆς 821, 1102, 1109, [1109], 1115, 1146, 1161
Πάλμερστων, Χένρι (Palmerston) λόρδος 982, 1015, 1016, 1026, 1027, 1062, 1075, 1124, 1147
Πάλμερστων, λαίδη 893, 1027
Παναγιωτίδης, ᾽Αριστείδης 964, 969, 1032, [1033]
Παντζίρης (νομομηχανικός) 781
Παντιᾶς 911
Παπαγγελῆς, ᾽Αγγελῆς [712], [760], [768]
Παπαδημάκη, ῾Ολγα [1102]
Παπαδιαμάντης, ᾽Αλέξανδρος 1059, 1102
Παπαδιαμαντόπουλος, ᾽Ιω. 798
Παπαδόπουλος, Γρηγόριος 839, [853]
Παπαζαφειρόπουλος, ᾽Ιωάννης 670
Παπακωνσταντίνου, Κωνσταντῖνος Εὐστ. 1137
Παπαλεξανδρῆς, Νικόλαος 892
Παπαλουκᾶς, Θεμιστοκλῆς 1035, 1041
Παπαλουκᾶς, Κωνσταντῖνος [839]
Παπαμιχαλόπουλος, Νικόλαος 694, 698, 847, 868, 911
Παπανδρέου, Γεώργιος 1152
Παπαρήγα, ᾽Αλεξάνδρα 1168
Παπαρρηγόπουλος, Κωνσταντῖνος 878, 1115
Παπασπύρου, Δημήτριος Γ.1136, 1146, 1150, 1152, 1154
Πάππας 901
Παρασχίδης, ᾽Αχ. (βλ. Πηγαδιώτης Παναγιώτης)
Παράσχος, ᾽Αχιλλέας 1075
Πάρνελ 825, 1014, 1062
Παῦλος, δούκας 840
Περίδρομος 894
Περικλῆς 998, 1014, 1035, 1053, 1143
Πετιμεζᾶς, ᾽Αθανάσιος (Πετμεζᾶς) 683, 1049, 1064, 1121
Πετρίδης, Δημήτριος 734, 735, 740, 1082
Πετροπουλάκης, Δημήτριος [673]
Πετρόπουλος, Κωνσταντῖνος Π. 796
Πετρόπουλος, Κωστάκης 1147
Πηγαδιώτης, Παναγιώτης 882, 934, 935, 938-944, 946, 947
Πί-Πί, βλ. Πηγαδιώτης
Πλαστήρας, Νικόλαος 741, 1152
Πλούταρχος 1062, 1102
Πολυδεύκης 788
Πομπήϊος (ψευδώνυμο Τρικούπη) 884, 968
Ποταμιᾶνος, ᾽Ηλίας 1098
Ποταμιάνου 847
Πουλᾶκος, Νῖκος [765]
Πουρνάρας, Δημήτριος 795
Πραξιτέλης 1111
Προβελέγγιος, ᾽Αριστομένης 1087, [1087]
Πύρλας, ᾽Ιωάν. 884, [905]
Πώπ, Γεώργιος 759, [759]
Ράγκον 843
Ράδοβιτς, πρεσβευτής Γερμανίας 868
Ραζηκότσικας, ᾽Ιωάννης 805
Ράϊνεκ 1082
Ράλλης (ζωγράφος) 764, 774
Ράλλης, Δημήτριος 838, 848, 866, 870, 873, 874, [876], [918], 934, 935, 938, 945, 946, 948, 954, 962, 993, 1065, 1081, 1084, 1097, 1098, 1121
Ράλλης, Στέφανος 1049
Ρενάν, ᾽Ερριέτα 822
Ρενιέρης, Μᾶρκος 734, 735, 1081
Ρέτγκεν, βλ. Γραβριηλίδης Βλάσσης
Ρέπουλης, ᾽Εμμανουήλ 1023, 1042, [1044], 1045, 1088, 1097, 1133, 1143,
Ρηγόπουλος, ᾽Ανδρέας 895
Ρήγος, γλύπτης 837
Ρίγγα-Τρικούπη, Κλεοπάτρα [804], [805]
Ρίζος Ραγκαβῆς, ᾽Αλέξανδρος [781]
Ρικάκης, ᾽Αντώνιος 832, 1064
Ροζάκης 961
Ροΐδης, ᾽Εμμανουήλ 857, 860, [1103], 1106, 1107, 1108, 1112, 1116
Ροντήρης, Δαυΐδ 686, 871
Ρούκης, ᾽Α. 1105
Ροῦφος, Γεώργιος 854, 1121
Ροῦφος Κανακάρης, Θᾶνος 1121
Ρῶμβολδ, ῾Οράτιος 868, 1098
Ρῶμπολτ, ῾Αγγλος πρεσβευτής, βλ. Ρῶμβολδ ῾Οράτιος
Ρῶσσελ, ᾽Ιωάννης, λόρδος (βλ. καὶ Russel) 977, 979, 1002, 1015, 1016
Σαβούρωφ 1016
Σαίξπηρ 1146
Σακελλαρίου, ᾽Α. 1133
Σαμαρᾶς, ᾽Αντώνης 1167
Σαμαρτζῆς, Γεώργιος [752]
Σαούλ 966
Σαπουντζάκης, Β. (διοικητής) 706, 1082
Σάϋλωκ 844
Σαχτούρης, Μιλτιάδης [665], 844
Σέρβος, Γεράσιμος 1121
Σερπιέρης, Γ. 724
Σημίτης, Κωνσταντῖνος 1164
Σιδέρης, Σ. (χοροδιδάσκαλος) 774
Σιμόπουλος, ᾽Ανάργυρος 724, 871, 920, 1076, 1084, 1121
Σίνα, ᾽Ιφιγένεια Σ. 757
Σίνας, Σίμων [761], 769
Σκαλιστήρης 792
Σκαλτσοδήμος, ᾽Α. 850
Σκόκος, Κ.Φ. [743], [759], [857], [1033], [1039], [1048], [1052], [1066], [1067], [1087], [1100], [1105], [1106], [1109], [1114], [1117]
Σκουζές, Π.Σ. 724
Σκουζέ, οἶκος 763
Σκουλούδης, Στέφανος [743], [744], [745], [749], 874, 875, 877, 884, 897, 898, 899, [905], 1040, 1084, 1121
Σκουλούδη, οἶκος 763
Σλῆμαν, ᾽Ερρῖκος 757, 830, 847
Σλῆμαν, οἶκος 763
Σόλνερ, Χάλβαρ 1106
Σολωμός (ποιητής) 821, 1108
Σουρῆς, Γεώργιος 857, 858, 866, 877, 886, 887, 894, 899, 901, 920, 931, 932, 950, 955, 970, 971, 1052, [1052], 1111, 1146
Σοῦτσος, Δημήτριος 743, 1112
Σοῦτσος, Σκαρλᾶτος [683]
Σουφλιᾶς, Γεώργιος 1136
Σοφία, πριγκίπισσα 774, [776], [780], 869, 1054
Σοφοκλῆς 778
Σπανδωνῆς, Νικόλαος 826, 1039, [1039], 1062
Σπανούδης, Κωνσταντῖνος 823
Σπάρτακος 1115
Σπάρταλης 914, 931, 1098
Σπένσερ (συγγραφέας) 807
Σπόνεκ (Sponek, σύμβουλος τοῦ Γεωργίου Α΄) 1027
Σραγγφόρδ, λόρδος 977
Στάης, Σπυρίδων 850, 851
Στάϊκος, Γ. (ταγματάρχης) 682
Στάϊκος, Δημοσθένης 862
Σταματιάδης, Λ. 1135
Σταμπούλωφ 901, 1012, 1018, 1058, 1104
Στασινόπουλος, ᾽Επαμεινώνδας 705, (706), 771, 1126
Σταυρόπουλος 847
Στένσερ 1062
Στεφανίδης (ἀρχαῖος κωμικός) 892
Στεφανίδης 748, [905]
Στεφανόπουλος, Κωνσταντῖνος 1136, 1146, 1158, 1164
Στεφάνου, Διονύσιος 955, 964, 1121
Στίβεν 959
Στιούαρτ, ῾Αγγλος πρεσβευτής 1169
Στρατήγης, Γεώργιος 702, 1102, 1114, [1114]
Στράτος, φρούραρχος 1082
Στρέιτ 849
Συγγρός, ᾽Ανδρέας 726, 730, 731, 757, 778, 849, 853, 887, [905], 961, 1163
Συγγροῦ, οἶκος 763
Σφήκας, βλ. Ροΐδης
Σφῆκες, κωμωδία 1011
Σωβάζ 743, 744, 746, 747, 750
Σωκράτης 1088
Σώλσβαρυ 1049
Σώνιωρ 1111
Σώσεξ, δούκας 987, 1019
Σωτηρόπουλος, Σωτήριος 726, 870, 935, 948, 1003, 1018, 1084, 1117, 1121, 1131
Σῶχος, Λάζαρος 726
Ταάφφι 950
Ταγκόπουλος, Δημ. 1103
Ταρμπάζης 886
Τζάνε 892
Τζινόπουλος (μηχανικός) 778
Τομπάζης, Γεώργιος 1121
Τοσίτσα, Ἑλένη [764]
Τράκας 893
Τραούτεμβεργ, βλ. Τράουτεμπεργκ
Τράουτεμπεργκ, βαρώνη 818, [819], 825, 826
Τράουτεμπεργκ, βαρῶνος [818], 825, 1068
Τριανταφυλλάκος, Νικόλαος 817
Τριαντάφυλλος, Κλεάνθης 873, 891, [891], 900, 902-906, [906], 907, 910, 911, 914-917, 920-922, 926, 928, 929
Τριανταφυλόπουλος, Ν.Δ. 1059
Τρικούπη, Αἰκατερίνη (σύζυγος Σπυρίδωνα) [804], 806
Τρικούπη, Εἰρήνη (κόρη τοῦ ᾽Ιωάννη) 805
Τρικούπη, Μαρία (κόρη τοῦ ᾽Ιωάννη) 805
Τρικούπη, Σοφία [764], 795, [797], 799, [800], 805, 806, 810, 815, 820-822, [822], 823, [823], 824, 825, 834, 844, 846, 850, 851, 854, 983, 992, 1014, 1015, 1019, 1040, 1060, 1064, 1068, 1069, 1072, 1080-1082, 1084, 1107, 1108, 1114, 1115, 1122, 1123, 1135, 1136, 1143, 1146, [1149], 1161
Τρικούπης, ᾽Απόστολος (υἱός τοῦ ᾽Ιωάννη) 805
Τρικούπης, Γεώργιος 805
Τρικούπης, Γιάννης 955
Τρικούπης, Θεμιστοκλῆς (υἱός τοῦ ᾽Ιωάννη) 805
Τρικούπης, ᾽Ιωάννης (υἱός τοῦ Ματθαίου) 805
Τρικούπης, Κωνσταντῖνος (υἱός τοῦ Θεμι-

στοκλῆ) [665], [800], [802], 806, [808], [823], 824, 836, [851], 1068, 1069, 1082, 1084, 1117, [1141], [1144], [1149]
Τρικούπης, Κωνσταντῖνος (υἱός τοῦ Ἰωάννη) 805
Τρικούπης, Μάνθος (υἱός τοῦ Ἰωάννη) 805
Τρικούπης, Ματθαῖος (υἱός τοῦ Γεωργίου) 805
Τρικούπης, Ν. (εὔελπις) 836
Τρικούπης, Συμεών (υἱός τοῦ Ματθαίου) 805
Τρικούπης, Σπυρίδων (υἱός τοῦ Ἰωάννη) 796, 805, [805], 822, 834, 836, 998, 1014, 1015, 1036, 1048, 1054, 1060, 1081, 1151, 1159
Τσαγκαράκης 893
Τσαμαδός, Νικόλαος 1121
Τσάμπερλαιν, ὑπουργός τῆς Ἀγγλίας 810, 825
Τσάρεβιτς 840, 966
Τσιγγρός 887
Τσίλλερ, Ἐρνέστος [760], [761], [764], 771, [772], [776], 779, 781, [781]
Τσιριμῶκος, Ἰωάννης 1133
Τσοκόπουλος, Γεώργιος 1093
Τύρρ, ὅλ. καί Türr Étienne 726, 727, 730, [730], 734, 735, [736], 739, 1081
Ὑψηλάντης, Γρηγόριος 1028, 1125
Φαέθων 1055
Φαλαίζ, ὅλ. Κολοκοτρώνης
Φάουστ 813
Φαραώ 1088
Φερδινάνδος, ἡγεμόνας 1104
Φερραῖος, Ρῆγας 1108
Φέρτης, Ἠλίας [1056]
Φιλαδελφεύς, Ἀλέξανδρος [800]
Φιλάρετος, Γεώργιος 753, 837, 993, 1131
Φιλάρετος, Ν. 724
Φιλήμων, Τιμολέων [905], 921, 925
Φιλοκλέοντας 1011
Φίλων, πρόξενος 1068, 1069
Φιντικλῆς 955
Φλωρᾶ-Καραβία, Θάλεια [1113]
Φλῶρος 814
Φοῖβος 1055
Φράγκ, Ἄγγλος ἰατρός 825, 1068
Φραγκιάδης, Σ. 724
Φραισσινέ, πρωθυπουργός τῆς Γαλλίας 1049
Φρειδερῖκος, Γεώργιος 1111
Φωκᾶς, Ὀδυσσέας [683], [701], 840
Φωκιανός (ἐκπαιδευτής) 774
Φωκίων 1014
Φωτήλας, Ἀσημάκης 1154
Φωτιάδης, μπέης 826, 1063
Χάϊνε 1106
Χαλκιόπουλος, Κωνσταντῖνος 746
Χαμήτης, ὅλ. Χαμήτ
Χαμήτ 916, 929
Χάνσεν, Θεόφιλος 778, 779, [779]
Χαρατζῆς 895
Χατζῆ-Σταῦρος (ψευδώνυμο τοῦ Τρικούπη) 969
Χίντς 986
Χοϊδᾶς, Ρόκος 862
Χουτόπουλος 847
Χρηστίδης, Σωτήριος [765]
Χριστομάνος 837
Χριστόπουλος 674
Χριστός 849
Ψύχας 763
Ψυχάρης 1108, 1112, 1115, 1116

About, Edmond 983
Bickford-Smith, R.A.H. 993, [997]
Bonnaire, Henri 743, 748
Bourchier, D. James 1012
Bryce 1143
Carlyle 1117
Chevalier, λοχαγός 989
Chollet, M. (τραπεζίτης) 725
Cotton, Minchin James George 977
Derby 982
Deschamps, Gaston 815, 988
Dufour (στρατηγός) 687
Dupont, ναυπηγός 989
Engel, Eduard (Ἔγγελ) 983
Ferry, Jules 816, 992
Fitzgerald, F.R. [769]
Fresenins, καθηγητής 723
Gärtner, Friedrich von (ἀρχιτέκτων) [762]
Gerster, Bela 733, 734, [736]
Gladstone 816
Gotteland 990
Grand-Carteret, John 858
Griepenkeri, Christian (Γερμανός ζωγράφος) [761]
Hambro 969
Hamilton, ζωγράφος [827]
Hansen, Theophil [761], [776], [781]
Helmin, Paul 1093
Jenks, Jeremiah W. 998
Jonston, Alexander-Keith [997]
Jonston, William [997]
Krumbacher, Karl 1010
Lange, Ludwig (ἀρχιτέκτων) [764]
Lejeune, ὑποναύαρχος 989
Lesseps, Ferdinand de (κατασκευαστής) 725
Lloyd 985
Melnitsky, Franz (Πολωνός γλύπτης) [761]
Meyer 1037
Monferier, ὅλ. καί Μομφεριέρ Σαρραζίν (Μομφεριέρος Σαραζῖνος)
Muret, Ch. [736]
Perruchon, λοχαγός 989
Pierre 947
Préaubert, ναυτικός 989
Prez-Crassier, λοχαγός 989
Rumbold, Sir Horace, βλ. Ρῶμβολδ Ὁράτιος
Quellennec 990
Stael 1112
Taine 1101
Trochu (στρατηγός) 686, 687
Türr, Étienne (στρατηγός), ὅλ. καί Τύρρ
Vidal, πλοίαρχος 989
Vittorio, Emmanuele (βασιλεύς τῆς Ἰταλίας) 726
Vosseur (Γάλλος στρατηγός) 706, [707], 989
Zehenne, Louis 743, 750
Ziller, Ernest [761], [768]

ΤΟΠΩΝΥΜΙΚΩΝ

Ἀγγλία 810, 814, 825, 843, 865, 868, 890, 945, 961, 967, 968, 970, 975, 978-980, 982, 985, 998, 1003, 1015, 1019, 1026, 1032, 1036, 1050, 1054, 1099, 1111, 1112, 1125, 1126, 1140, 1168, 1170
Ἀγιά 753
Ἅγιοι Τόποι 969
Ἅγιος Φίλιππος, συνοικία 788
Ἀγρίνιο 682
Ἀθήνα 671, 703, [712], 715, 718, 753, 754, 757, 759, 760, 762-764, 767, 769-772, 774, 775, [775], [776], 778, 781, [781], 782, 786-789, [789], 790, 791, [791], 792, 795, 799, 800, 806, 816, [816], 817, 818, 820, 823-825, 828, 833, 836, 843, 847, 849, 865-871, 886, 896, 921, [922], 928, 935, 945, 955, 975, 978, 981-983, 985-987, 989, 992, 996, 1000-1005, 1007, 1010, 1015, 1016-1019, 1026-1028, 1030, 1032, 1035, 1036, 1050, 1054, 1066, 1076, 1086, 1104, 1107, 1109, 1110-1112, 1117, 1118, 1126, 1132, 1143, 1146, 1147, 1163
Αἰγιαλεία 844
Αἴγινα 724, [732], 806
Αἴγυπτος 847, 866, [1134], 1135
Ἀϊδίν 1120
Αἶμος (χερσόνησος) 975, 1012
Αἰτωλία 890, 989, 991
Αἰτωλοακαρνανία 806, 996, 1148
Ἀκαρνανία 988
Ἀλβανία 980, 984
Ἀλεξάνδρεια 995
Ἀλωπεκή 992
Ἀμερική 687, 740, 916, 985, 1003, 1004, 1011
Ἀμπάτζια 810
Ἀμπελόκηποι 847
Ἀνατολική Ρωμυλία 706, 867, 868, 975, 1117
Ἀνδρίτσαινα 753
Ἀντίρριο 720, 721
Ἀράχωβα 753
Ἀργολίδα 996
Ἄργος 962
Ἀρεόπολις 753
Ἀρκαδία 910, 989, 995, 996
Ἄρτα 720, 996, 1161
Ἄστρος 753
Ἀττική 762, 961, 977, 993
Ἀττικοβοιωτία 996
Αὐστρία 817, 825, 901, 979, 986, 1001, 1015, 1081, 1147
Αὐστροουγγαρία 985
Ἀφρική 984
Ἀχαΐα 995, 996
Ἀχαρναί 992
Βαλκάνια 1170
Βαλκανική, χερσόνησος 1168
Βάλτος (ἐπαρχία) 1146, 1163
Βάρη [768], 834
Βαυαρία 679
Βέλγιο 689
Βελιγράδι 1050, 1117, 1139
Βερολῖνο 674, 1010, 1061
Βιέννη 810, 817
Βισβάδεν 899
Βλαχία 766
Βοιωτία 993
Βόλος 837, 978
Βοστώνη 852
Βουκουρέστι 835
Βουλγαρία 696, 979, 980, 1013, 1017, 1018, 1104, 1117, 1168
Βράιλα 840
Βριντίσιον 985
Γαλλία 675, 686, 687, 696, 697, 748, 816, 828, 978-980, 988, 990, 992, 995, 998, 1001, 1003, 1005, 1026, 1036, 1054, 1058, 1079, 1099, 1138, 1147
Γαστούνη 753
Γερμανία 675, 687, 696, 870, 899, 979, 985, 1058, 1112, 1124, 1168
Γορτυνία 995
Γούλα (περιοχή) 1148
Γύθειο 753
Δανία 676, 678, 686, 692, 693, 694, 697
Δήλεσι 771
Δῆμοι
- Ἀθηναίων [761], 778
- Ἀχαρνῶν 990
- Μακρυνείας 811
- Μεσολογγίου [851], 828
- Παραχελωΐτιδος 811
- Ὠλενείας 798

Διακοφτό 753
Δωβίλ 1063
Δωρίδα 989

Ἐδιμβοῦργο 979
Ἑλβετία 676, 686, 687, 697, 984, 1002
Ἐπίδαυρος 724
Ἑπτάνησα 1162 βλ. καί Ἰόνια νησιά
Εὔβοια 977, 996
Εὐρώπη 675, 711, 712, 740, 757, 778, 816, 857, 864, 868, 961, 964, 975, 980, 982-986, 992, 998, 1004, 1007, 1011, 1013, 1018, 1043, 1049, 1055, 1061, 1067, 1099, 1126, 1168
Ζάκυνθος 723, 1037, 1064
Ζυγός (χωριό Ποταμούλας) 799
Ἠλεία 963, 995, 996
Ἡνωμένες Πολιτεῖες 93, 107, 193 βλ. καὶ Ἀμερική
Ἤπειρος 899, 903, 980, 990, 1016, 1049, 1051
Θερμοπύλες 799
Θεσσαλία 711, 716, 719, 751-754, 771, 798, 833, 836, 864, 884, 925, 943, 987, 990, 1016, 1049, 1079, 1088, 1122, 1161
Θεσσαλονίκη 718
Θησεῖο [776]
Θράκη 1099
Ἰνδία 983
Ἰόνια νησιά 1015, 1036, 1139
Ἴσθμια [732], 734
Ἰσραήλ 1060
Ἰταλία 678, 681, 982, 986, 987, 1058
Ἰωάννινα 672, 980
Καλάβρυτα 753, 844
Καλαμάκιον 727
Καλαμάτα 753, 754
Καλύβια 753
Κάννες 800, 810, 824, 826, 1019, 1038, 1041, 1054, 1069, 1074, 1104, 1110, 1117, 1118, 1123, 1163
Καραλί Δερβέν 1049
Καρβασαρᾶς 720
Καρυάτι 753
Καρύταινα 722
Κατάκωλο 898
Κάτω Ἀχαΐα 753
Καύκασος 1057
Κέρκυρα 671, 971, 1016, 1026, 1027, 1032, 1116, 1139, 1147
Κεφαλληνία 996
Κιθαιρῶνας 724
Κίνα 839
Κορινθία 996
Κόρινθος 724, 727, 735, 736, 738, 740, 850, 881, 899
Κούτρα Θεσσαλίας [676], 1050
Κρήτη 775, 798, 821, 903, 986, 987, 990, 991, 1006, 1081, 1139, 1170
Κρυονέρι 720, 721
Κυανή Ἀκτή 824
Κυκλάδες 995
Κυπαρισσία 720
Κύπρος 1114
Κωνσταντινούπολη 674, 715, 826, 867-869, 894, 895, 916, 980, 983, 985-987, 1001, 1006, 1012, 1015, 1049, 1063, 1101, 1117, 1120
Κῶς 703
Λακωνία 995, 996
Λάλα 753
Λαμία 799
Λάρισα 753, 978, 996, 1050
Λαύριο 847
Λέσβος 1012
Λιδορίκι 989
Λισσαβώνα 1154
Λονδῖνο 805, 825, 836, 862, 871, 966, 967, 969, 970, 975, 993, 1015, 1036, 1038, 1048-1050, 1060, 1077, 1138, 1147, 1159, 1169
Λόντρα 1116
Λουτράκι 734, 737
Λυκαβηττός [776], 779
Μαδαγασκάρη 969
Μακεδονία 716, 899, 901, 903, 975, 984, 987, 1006, 1018, 1099
Μακρυνεία 799
Μάνη 991
Μαντίνεια 724
Μανωλάδα 1098
Μαραθώνας 767, 771, 852
Μασσαλία 1066, 1068, 1069, 1074
Μαυροβούνιο 696, 1018
Μεγάλη Βρεταννία 1151, 1159, 1162, 1126
Μεγαλόπολις 753
Μελιγαλᾶς 720
Μεσολόγγι 720, 795, 798, 799, [800], 805, 806, 811, [851], 852, 871, 903, 947, 963, 964, 971, 982, 1014, 1016, 1019, 1027, 1028, 1030, 1032, 1033, 1035, 1041, 1055, 1058, 1084, 1089, 1108, 1114, 1116, 1119, 1121, 1122, 1137, 1143, 1147, 1148, 1151
Μεταξουργεῖο 770
Μέτσοβο 672
Μικρά Ἀσία 984, 1099
Μολδαυΐα 766
Μυκῆνες 724
Μῦλοι 722, 754
Μυτιλήνη 703
Μωρηᾶς (Μωριᾶς, Μωρέας) 906, 911, 916, 920, 921, 928
Ναυαρῖνο (Ναβαρῖνο) 703
Ναύπλιο 722, 847, 893, 982, 991, 1014, 1026, 1031, 1032, 1036, 1054
Νεάπολη 770, 849, 1132
Νίκαια 810
Nervi (τοποθεσία τῆς Ἰταλικῆς Ριβιέρας) 1117
Ξυλόκαστρο 753
Ὁδοί
- Ἀδριανοῦ 788
- Ἀθηνῶν 1132
- Ἀκαδημίας 815, 823, [823], 827, 960, 992, 1132
- Ἀμαλίας 771, 792, 836
- Βασιλίσσης Σοφίας 771
- Κηφισίας 763, 767, 771, 847
- Κοραῆ 1084, [1141]
- Μαυρομιχάλη 823, [823]
- Μητροπόλεως 842
- Πανεπιστημίου 1084, [1144]
- Πατησίων 817, 818
- Πινακωτῶν [823], 1084, 1132
- Σταδίου 817, 832, 836, 1084
- Συγγροῦ 792
- Ταχυδρομείων 846
- Φιλελλήνων 1084
- Χαριλάου Τρικούπη 1132

Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία 667, 1165, 1170
Ὁλλανδία 676, 686, 692, 697
Ὀλυμπία 722
Ὀξφόρδη 1054
Παξοί 1016, 1139, 1147
Παρίσι 740, 857, 984, 988, 990, 1015, 1026, 1032, 1036, 1054, 1114, 1135, 1147
Πατήσια 818, 863, 990
Πάτρα 722, 753, 844, 1027, 1122, 1141
Πεδίον τοῦ Ἄρεως 796, 871, 1142
Πειραιεύς 727, 730, 781, 799, 843, 864, 985, 1008, 1040
Πελοπόννησος 751-754, 978, 996, 1028, 1122, 1169
Πέραν 846
Πετρούπολη [764]
Πήλιο 753
Πικαρδία 988
Πιρότ 867, 868
Πλάκα 770, 788
Πλαταιαί 1050
Πλατεῖες
- Θησείου 789
- Ὁμονοίας [873]
- Συντάγματος [775]

Πνύκα 990
Πόλη, βλ. Κωνσταντινούπολη
Πολύγωνο 779
Πόντος 832
Πόρος [704], 724, 925
Ποσειδωνία [732], 734
Ποταμούλα (περιοχή) 1148
Πρωσσία 985, 986, 1015
Πύλη 715, 826, 868, 1016, 1018, 1027, 1050, 1063
Πύργος 753, 963
Ριβιέρα 1117
Ρίο 721
Ροδακιό 770
Ρουμανία 696, 774, 979, 1168
Ρούμελη 906, 920, 921, 928
Ρώμη 805, 806, 987
Ρωμυλία 980
Ρωσσία 774, 817, 828, 843, 864, 979, 980, 983, 1001, 1015, 1028, 1124
Σαλαμίνα 703, 724, 925
Σάμος 703
Σάν-Ρέμο 810
Σεπόλια 818
Σερβία 696, 868, 943, 979, 1013, 1018
Σμύρνη 679, 995, 1012
Σουεδώ 985
Σουηδία 676, 686, 697
Σόφια 1018, 1117
Σπάρτη 753, 875
Στερεά Ἑλλάδα 751, 752, 1028
Σῦρος 1040, 1122
Σφακιά 775
Saint-Nazaire [704]
Ταράτσα 799
Τέμπη 884, 925
Τουρκία 714-716, 718, 816, 868, 943, 979, 980, 992, 1001, 1008, 1012, 1018, 1063, 1120, 1139, 1170
Τουρκοχώρι 884
Τουρλίδα 720, 721, 799
Τριέστη 985
Τρίκαλα 672, 753, 996
Τρίπολη 753
Τσατάλτζα 1120
Τύρινθα 724
Τύρναβος 753
Ὕδρα 1098
Φάληρο 703, 832, 833, 989
Φθιώτιδα 996
Φιλιππούπολη 867
Φωκίδα 996
Χάβρη 844
Χαιρώνεια 1062
Χαλκίδα 781, 978
Χανιά 991
Χερβοῦργο 844
Χίος 703, 1012
Ψυρρῆ 770
Ψυττάλεια 727

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΩΝ ΟΡΩΝ

Ἀδριατική θάλασσα 738
Αἰγαῖο Πέλαγος 725, 982
Αἵμου, ὀροσειρά 1057
Ἀκρωτήρια
- Ματαπᾶ 984
- Μουνιχίας 989

Ἀνατολική θάλασσα 1162
Βουραϊκός, χείμαρρος 722
Διώρυγες
- Καρδίτσας [749]
- Κορίνθου 723, 725, [725], 727, 732, [732], 734, 735, [736], 737, 738, 739, 740
- Σουέζ 725, 730, 732, 738, 740

Εὔξεινος Πόντος 947
Ἰόνιο Πέλαγος 725
Κακή Σκάλα, γέφυρα [723], 899
Κιθαιρῶνα, σύραγγα 754
Κόλποι
- Εὐβοϊκός 743, 744
- Κορινθιακός 724, 725, [732]
- Σαρωνικός 724, 725, 735, 759, 787, 792

Κορίνθου, Ἰσθμός 727, 731, [733], 735, 740, 881, 983, 1028, 1139, 1162
Κυλλήνης, λουτρά 723
Λαρύμνης, ὅρμος 743, 744
Λιμάνια
- Κορίνθου 734, 738
- Πειραιῶς 1076

Λίμνες
- Κωνσταντία 985
- Κωπαΐδα, 741, [741], 743, [744], 744, 745, [745], 748, [749], 750, 874, 877, 898, 899, 1162, 1167
- Λίκερη 744, 750
- Μεσολογγίου λιμνοθάλασσα 821, 1148
- Παραλίμνη 744, 750
- Ὑλίκη βλ. Λίκερη

Μαύρη θάλασσα 983
Μεσόγειος θάλασσα 731, 985, 1170
Νεκρά Θάλασσα 1058
Νυμφῶν, λόφος [776], 779
Ὄροι
- Παρνασσός 724
- Ἑλικώνας 724
- Πτῶο 743, 744

Πορθμός τοῦ Εὐρίπου 1162
Ποτάμια
- Δούναβης 840
- Ἰλισσός 792
- Νεῖλος 1058
- Ἀνθηδῶν 744

Ρίου-Ἀντιρρίου, ζεύξη 719

ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΟΡΩΝ

Ἀδριανοῦ, Γυμνάσιο 788
Ἀδριανοῦ, πύλη [789]
Ἀέρηδες (μνημεῖο) 870
Ἀκρόπολη [763], [769], [776], 779, 790, 990
Ἀνάκειον 788
Ἀνατολικό Ζήτημα 670, 829, 976, 979, 980, 983, 987, 1012, 1099
Ἄνδρο τῶν Νυμφῶν 866
Α΄ Νεκροταφεῖο Ἀθηνῶν 1087, 1100, 1136
Ἀρδηττοῦ, λόφος 792
Γραβιᾶς, χάνι 920
ΕΔΗΚ 1152
Ἐθνικός κῆπος [763]
Ἑλληνική Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία 188
Ἐνορίες
- Ἅγιος Συμεών 990
- Ἅγιος Σωτήρ 990

Ἕνωση
- Ἑπτανήσου 1026, 1032, 1077, 1157, 1159 βλ. καί Ἰονίων Νήσων, ἕνωση
- Ἰονίων Νήσων 1036
- Καλαμπάκας 715, 718

Ἐπαναστάσεις
- Γαλατική 1062
- Γαλλική 944
- Ἑλληνική 998, 1014
- Ἐπανάσταση στό Γουδί 1124
- Κρητική 821, 822, 1001, 1016, 1027, 1048

ΕΡΕ 1153
Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλους 791, 816, 992
Θερσίτης 893
Ἱερά Σύνοδος 1081
Κεντρική ἀγορά 757
Κομμουνιστικό Κόμμα Ἑλλάδος 1153
Λονδίνου, ἑλληνική κοινότητα 1159
Μακεδονικό Ζήτημα 1050
Μαραθώνιος (ἀγώνισμα) 852
Μεγάλη Ἰδέα 979, 986, 1001
Μονές
- Ἁγία Λαύρα 722, 868
- Μέγα Σπήλαιο (μοναστήρι) 722
- Μονή Πετράκη [761], [768]

Ναοί
- Ἁγιά Σοφιά 929
- Ἅγιος Σπυρίδων 991
- Ἅγιος Φίλιππος 788
- Εὐαγγελίστρια τῆς Τήνου 966
- Μητρόπολη Ἀθηνῶν 834
- Ζωοδόχος Πηγή 849, 1082, 1083, 1084, 1143

Νίκη (Πραξιτέλους) 816, 992
Ὀθωμανισμός 1164
Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο 816
Ὀλύμπια 782, 783, 786, 787, 791
Ὀλύμπια (ἀρχαιολογικός χῶρος) 724
Ὀλυμπιάδα, Δ [776], 783, [785]
Ὀλυμπιακή Ἔκθεση 782, 924
Ὀλυμπιακοί Ἀγῶνες 824, 852, 1029, 1050, 1053, 1109, 1118, 1163
Ὀλυμπίου Διός, ναός [791]
Ὀλυμπίου Διός, στῦλοι 786, 792
Παλαιά ἀγορά 770
Παναθηναϊκό Στάδιο 863, 1048, 1118
Παραχώρηση
- Ἑπτανήσου 1001, 1139 βλ. καί Ἰονίων Νήσων, παραχώρηση
- Ἰονίων Νήσων 977, 1054

Παρθενώνας 836, 893
Πλοῖα
- Ἀργολίς 727
- Ἄρης, πολεμικό
- Βασιλεύς Γεώργιος, θωρακοβάρις 727
- Βασιλεύς Γεώργιος, πολεμικό 1077, 1138
- Βασίλισσα Ὄλγα, πολεμικό 1077, 1138
- Bittern, ἀγγλικό πολεμικό 727
- Ἑλλάς, ἀτμοφρεγάτα 727
- Ἥρα, ἀτμόπλοιο 799
- Θεσσαλία 727
- Ἶρις 727
- Κρήτη, καταδρομικό 727
- Μακεδονία 727
- Σπέτσαι, θωρηκτό 667, [701], 706, 1138, 1162
- Τιτάν, θαλαμηγός 1069
- Ὕδρα, θωρηκτό 667, [701], [704], 706, 1138, 1162
- Ψαρά, θωρηκτό [665], 667, [701], [704], 706, 727, 844, 1138, 1162

Ποικίλη Στοά 788
Πόλεμοι
- Βαλκανικός 706
- Γαλλογερμανικός 675
- Κριμαϊκός 1168
- Ρωσσοτουρκικός 675, 1016, 1049, 1139
- Σερβοβουλγαρικός 706

Προπύλαια 790
Προσάρτηση
- Ἑπτανήσου 977, 1038, 1048, 1075, 1147
- Ἠπείρου 672
- Θεσσαλίας 672, 705, 977, 1165

Πρυτανεῖον 788
Στοά τοῦ Ἀττάλου 788
Συνέδρια
- Βερολίνου 674, 990, 1028, 1117
- Εὐρωπαϊκό (στό Βερολῖνο) 1078

Συνδιάσκεψη τοῦ Βερολίνου 868, 1001
Συνθῆκες
- Ἁγίου Στεφάνου 1016
- Βερολίνου 672, 867, 975, 1050
- Βουκουρεστίου 867

Τριπλή Συμμαχία 1054
Φιλική Ἑταιρεία 805
Φτερωτή Νίκη 816, 992
Χριστιανισμός 1164
Ὠδεῖον (Περικλέους) 788

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ - ΕΥΠΟΙΪΑΣ - ΠΡΟΝΟΙΑΣ

Ἕνωσις Συντακτῶν Ἡμερησίων Ἐφημερίδων Ἀθηνῶν [1056]
Ἐπιτροπή Ὀλυμπίων καὶ Κληροδοτημάτων [773], [776], [784]
Ἑταιρεῖες
- Ἀρχαιολογική Ἑταιρεία 764, 788, 790
- Βιοτεχνική Ἑταιρεία 766-767
- Ἐπιστημονική Ἑταιρεία 764
- Μουσική Ἑταιρεία 774
- Φίλοι τοῦ λαοῦ 767
- Χριστιανική Ἀρχαιολογική Ἑταιρεία 766

Θέατρο Πειραιῶς 1131
Ἱδρύματα
- Ἀμαλίειον 767
- Ἄσυλον τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης 767
- Ἄσυλον τῶν Ἀνιάτων 767
- Βρεφοκομεῖο 767
- Ἐργαστήριον τῶν Ἀπόρων Γυναικῶν 767
- Λεπροκομεῖο 767
- Ὀρφανοτροφεῖο τῶν ἀρρένων 767
- Πτωχοκομεῖο 767

Λέσχες
- Ἀθηναϊκή Λέσχη 774
- Λέσχη τῶν Φιλελευθέρων [1044], [1073]
- Travelers Club 1015

Μέγαρα
- Ἀβερώφειο [768]
- Ἀρσάκειο [762], 770, 817
- Δεληγιώργη 757
- Ἰλίου Μέλαθρον 757
- Καλλιγᾶ 757
- Μελᾶ 757
- Μέρλιν 757
- Μετσόβειο 766
- Νεγρεπόντη 757
- Ζάππειο 757, [773], 775, [776], 778, 782, 783, [784], [785], 786, 787, 792, 1133, 1163
- Σερπιέρι 757
- Σταθάτου 757
- Συγγροῦ 757
- Φωτιάδη 757
- Χημείου 757, [761]
- Ψύχα 757

Νοσοκομεῖα
- Ἐλπίς 767
- Εὐαγγελισμός 757, 767, [768]

Ὅμιλος Φιλομούσων 774
Σύλλογοι
- Δικηγορικός Σύλλογος 764
- Δικηγορικός Σύλλογος Παρισίου 1026, 1036, 1147
- Ἑλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως [826]
- Φιλολογικός Σύλλογος «Παρνασσός» 757, 764, 766, [831], 1082, [1102]

ΚΡΑΤΟΥΣ

Ἄρειος Πάγος 816, 869, 1094
Ἀστεροσκοπεῖο [776]
Βουλή τῶν Λόρδων 1003
Γενικό Λογιστήριο 814
Γενικό Ἐπιτελεῖο Ἐθνικῆς Ἀμύνης [680], [681]
Διεύθυνση Ἀστυνομίας 820
Ἐθνικό Τυπογραφεῖο 781, 782, 834
Ἐθνικό Χημεῖο (κτίριο) 1163
Εἰδικό Δικαστήριο 863, 1137
Εἰδικό Ταμεῖο 1079
Ἑλληνική Ραδιοφωνία Τηλεόραση 1157
Ἐλεγκτικό Συνέδριο 848
Πρεσβεῖες
- Ἀγγλική 1064, 1107, 1108
- Αὐστριακή 817, 818, 1131
- Ἑλληνική (Κωνσταντινουπόλεως) 1138
- Ἑλληνική (Λονδίνου) 998, 1018, 1038, 1054, 1076
- Ἑλληνική (Παρισίου) 1015
- Ρωσσική 950, 1015

Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας [762]
Ταμεῖο Πρόνοιας 817
Δημόσιο Ταμεῖο 671, 740, 1000
Φυλακές
- Ἐφηβεῖο (φυλακές Ἀβέρωφ) 757
- Μενδρεσές 898
- Συγγροῦ 757
- Τριγγέτα 1064

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Ἐκδοτικοί οἶκοι
- Δημητράκου, Δ. 795
- Εἱρμός 993
- Ἐλεύθερος 795
- Ἱστορητής 1010
- Τροχαλία 815, 988
- Ἐλευθερουδάκης 857

Ἑταιρεῖες
- Διεθνής Ἑταιρεία τῆς Θαλασσίας Διώρυγος τῆς Κορίνθου (La Societé Internationale du Canale Maritime de Corinthe) 725, 726, 731, 748
- Ἑλληνική Ἑταιρεία Διώρυγος τῆς Κορίνθου 726, 731, [732]
- Ἑταιρεία Σιδηροδρόμων Πειραιῶς-Ἀθηνῶν-Πελοποννήσου 842
- Κωπαΐδος, Ἑταιρεία 746, ὅλ. καὶ Lake Copais Company
- Κωπαΐδος, Ὀργανισμός 741
- Lake Copais Company (Limited) 741
- Συγγροῦ-Βλαστοῦ, ὅλ. Ἑλληνική Ἑταιρεία Διώρυγος τῆς Κορίνθου
- Φραισινέ (ναυτιλιακή ἑταιρεία) 969

Λατινική Νομισματική Ἕνωση 1165
Ξενοδοχεῖα
- Ἀγγλία [775]
- Βικτώρια [775]
- Gray and Albion 824, 1068
- Κάρλτον 824
- Μαρίεμβαδ 969
- Μαρτινέζ 824
- Μέγα 851
- Μεγάλη Βρεταννία 843
- Μιραμάρ 824
- Ὀλύμπια 722
- Parc-Anglais 782
- Royal Hotel 824

Σιδηροδρομικές γραμμές
- Ἀγρινίου 720
- Ἀθηνῶν 753, 754
- Ἀθηνῶν-Λαρίσης 753
- Ἀθηνῶν-Λαρίσης-Συνόρων [707]
- Ἀθηνῶν-Πειραιῶς [712], 771
- Ἀντιρρίου 721
- Ἀττικῆς [720]
- Βαθολομιοῦ-Λουτρῶν Κυλλήνης 722, 723
- Διακοφτοῦ-Καλαβρύτων 722
- Θεσσαλίας [707], [716], 1162
- Θεσσαλονίκης 711
- Καβασσίλων-Βαρθολομιοῦ-Λιμένος Κυλλήνης 722
- Καλαμπάκας 715
- Καλαμῶν 711, 718, 719
- Καλαμῶν-Διαβολιτζίου 722
- Κεντρικῆς Πελοποννήσου 719
- Κορίνθου-Ἄργους-Ναυπλίου-Μύλων 722
- Λαρίσης 753, 782
- Λαυρείου 782
- Λαυρίου-Θορικοῦ [720]
- Μεσολογγίου 720
- Μύλων 711, 718, 719
- Μύλων καί Καλαμῶν 711, 718
- Μύλων-Τριπόλεως 722
- Μύλων-Τριπόλεως-Καλαμῶν-Νησίου 722
- Πατρῶν 754
- Πατρῶν-Πύργου 722
- Πειραιῶς 719, 782
- Πειραιῶς-Ἀθηνῶν-Πελοποννήσου [717], 722, [723], 723, 724
- Πειραιῶς-Λαρίσης 711, 1018
- Πειραιῶς-Λαρίσης-Συνόρων [724]
- Πειραιῶς-Πατρῶν-Πύργου 722
- Πελοποννήσου [707], 719, 720, 722, 739, 782, 1162
- Πύλου 719
- Πύργου 719
- Στερεᾶς Ἑλλάδας 720, 1162
- Τριπόλεως-Διαβολιτζίου 722, 723

Σιδηροδρομικοί σταθμοί
- Ἀθηνῶν 727
- Ζαχλωροῦς 722
- Θησείου [712]

Συγκοινωνία
- Πελοποννήσου 721
- Στερεᾶς Ἑλλάδος 721
- Ὀργανισμός Σιδηροδρόμων Ἑλλάδος, [716], [717]

Τράπεζες
- Βιομηχανική 743, 750
- Γενική Πιστωτική 722, 743, 750
- Comptoir d' Escompte de Paris, 726, 730
- Ἐθνική Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος 722, 726, [728], 735, 743, 750, 849, 1078, [1130]
- Ἠπειροθεσσαλίας 748
- Ἰονική 743
- Πιστωτική 970
- Προεξοφλητική (Γαλλίας) 730, 731
- Τράπεζα τῆς Ἀγγλίας 815

Ὑπουργεῖα
- Ἐξωτερικῶν 781, 1001, 1016, 1049, 1054, 1125
- Ἐσωτερικῶν 734

- Οἰκονομικῶν 731, 781, 782, 811, 867, 977, 999, 1003
- Παιδείας 1112
- Στρατιωτικῶν 700, 781, 836, 977

Ὑπουργικό Συμβούλιο 692, 798, 976, 1028, 1064
Χερβούργου, Ναύσταθμος [665]

ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ - ΤΕΧΝΩΝ - ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ - ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Ἀκαδημίες
- Ἀθηνῶν [761], 1163
- Διεθνοῦς Δικαίου Χάγης 806
- Σιναία 757, [761], 1004 βλ. καί Ἀκαδημία Ἀθηνῶν

Βιβλιοθῆκες
- Βαλλιάνειος 779, [781]
- Γεννάδειος [684], [723], [744], [745], [749], [775], [789], [827]
- Ἐθνική 757, 769, 779, [781], 1138, 1163

Ἐθνική Πινακοθήκη [752], [761], [772], [1103], [1113]
Ἐθνολογική καί Ἱστορική Ἑταιρεία 853
Ἑλληνικό Λογοτεχνικό καί Ἱστορικό Ἀρχεῖο [1039], [1067], [1106], 1157
Μουσεῖα
- Ἀκροπόλεως 791
- Ἀρχαιολογικό βλ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό
- Βούρου-Εὐταξία [769]
- Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό 757, [764], 778, 790, 1138, 1163
- Ἐθνικό καί Ἱστορικό [768], 778, [797], [819]
- Ἐθνικό βλ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό
- Θετικῶν Ἐπιστημῶν καί Τεχνολογίας [761]
- Ἱστορικό Μουσεῖο τῆς Ἑλλάδος, βλ. Ἐθνικό καί Ἱστορικό
- Νομισματικό 769
- Τρικούπη Χαρίλαου 806, [851]

Πανεπιστήμια
- Ἀθηνῶν [787], 806, 986, 1011, 1015, 1032, 1057, 1112
- Βερολίνου 986
- Γαλλίας 1147
- Ἐθνικό 1036, βλ. καί Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν
- Λειψίας 986
- Πολυτεχνεῖο 757

Σχολές
- Ἀπόρων Παίδων 766
- Ἀρχαιολογική (Ἀγγλίας) 1000
- Ἀρχαιολογική (Ἀμερικῆς) 1000
- Εὐελπίδων 667, 757, [768], 1163
- Ναυτικῶν Δοκίμων 667, 706
- Ναυτοπαίδων [704]
- Νομική (Ἀθηνῶν) 1026
- Νομική (Παρισίου) [813], [835], 998
- Πυροβολικοῦ [704]
- Ριζάρειος 1057
- Ὑπαξιωματικῶν 706, 1027
- Ὠδεῖο Ἀθηνῶν 774

ΤΥΠΟΥ

Ἐφημερίδες
- Ἀθῆναι 790
- Αἰῶν 833
- Ἀκρόπολις 702, 730, 778, 779, 781, 782, 788, 789, 807, 811, 813, [831], 832, 833, 834, 836, 837, 838, 840, 841, 843, 844, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 864, 890, 891, 963, 975, 977, 983, 993, 994, 998, 1012, 1023, 1032, 1039, 1040, 1042, 1045, 1055, 1059, 1062, 1063, 1066, 1067, 1074, 1076, 1081, 1085, 1088, 1113, 1143, 1163
- Ἀνατολή 1115
- Ἄνω-Κάτω 971
- Ἀριστοφάνης εφ. 871, [878], 882, [882], [883], [885], [886], [912], 938
- Ἀσμοδαῖος [730], 857, [858], 858, [859], 860, [861], 863, [863], 867, [867], [869], [872], [873], 874, [874], [875], [876], 877, 878, [879], [880], 883, 884, 890, [890], 892, 894, [894,] 895, 897, [897], 898, [898], 899, 900, [904], [907], [910], [911]
- Ἄστυ (Τό) [675], [683], [701], [707], [739], [766], [779], [787], 807, 813, 836, 837, 842, 843, 844, 847, 848, 849, 850, [901], 948, 1024, 1026, 1033, 1048, 1055, 1068, 1083, 1146
- Βραδυνή 817
- Γνώμη 1061
- Ἐλεύθερον Βῆμα 823, 1116, 1118
- Ἐλπίς 828
- Ἐμπρός 821, 1100, 1146
- Ἐπιθεώρησις 1014
- Ἑσπερινός Ταχυδρόμος 1061
- Ἑστία 813, 814, 836, 850, 852, 853, 964, 1030, 1032, 1070, 1072, 1099, 1103, 1109, 1111, 1132, 1146
- Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως 778
- Ἐφημερίς τοῦ Ἰσθμοῦ 733
- Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς 672, 695, 711, 719, 731, 743, 745, 751, 1061, 1131, 1133, 1135
- Ἐφημερίς 781, 832, 834, 838, 839, 840, 848, 935, 1029, 1105
- Ἐφημερίς τῆς Κολωνίας 1061
- Ἐφημερίς τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου 1008
- Ἑωθινή 1033, 1143
- Figaro (Le) 858, 1053
- Fortnightly Review (The) 1012
- Graphic (The) [762], [763], [767], [776], 975
- Ἡμερήσια Νέα 1061
- Θήρα 841, 842
- Καθημερινή 778, 779
- Καιροί 862, 975, 1097, 1126, 1064, 1082, 1140, 1147, 1159, 1160, 1061
- London Illustrated News (The) [712], [725]
- Μεταρρύθμισις 1061
- Μὴ Χάνεσαι 829, 832, 864, 871
- Morning Post 994
- Νέα Ἐπιθεώρησις 848, 849, 976
- Νέα Ἑστία 1059
- Νέα Ἐφημερίς 782, 783, 806, 833, 834, 837, 838, 843, 846, 847, 847, 865, 982, 1084
- Νέα Ἡμέρα (Τεργέστης) 829, 834, 1048
- Νέα Ἡμέρα 1133, 1146
- Νέα Ἡμερησία 1061
- Νεολόγος Πατρῶν 854, 1035, 1041
- Νέον Ἄστυ 820, 1109, 1132
- Νέος Ἀριστοφάνης [673], [676], [677], [685], [688], [704], [780], [889], [905], [908], [909], [912], [915], [918], [919], [922], [923], [927], [933], 934, 935, [936], 938, 939, 940, [941], 941, 942, 943, 944, [944], 946, 947, [949], [952], [956], [957], [960
- Νουμᾶς (Ὁ) 1112
- Παληάνθρωπος 881, [881]
- Παλιγγενεσία 740, 778, 779, 836, 837, 839, 964, 976, 993
- Πατρίς 1135
- Πρωία [901], 948, 1038, 1146
- Πρωϊνή Ἐφημερίδα 852
- Ραμπαγᾶς 829, 830, 832, 834, 873, 891, 900, 902, 903, 904, 905, 906, [906], 907, 910, 911, 914, 915, 916, 917, 920, 921, 922, 923, 924, 926, 928, 929
- Ρωμηός (Ὁ) 836, [877], 886, 887, [887], [888], 901, [917], 920, 931, 932, [939], 950, 955, [967], 971, 1052, 1087, 1103, 1111, 1146
- Σημαία 1061
- Σκρίπ 827, [931], 945, [946], 950, 954, [954], [955], [958], 958, 959, 960, [960], 961, [962], 962, 963, 964, [965], 966, [966], 967, 969, 970, 1131
- Στοά 829
- Σύγχρονος Ἐπιθεώρησις 1005
- Standard 994
- Ταχυδρόμος τῆς Βοστώνης 852
- Times (ἀγγλική ἐφημερίδα) 943, 994, 1169
- Φαμφούλλας 1061
- Φιγαρώ 1053, 1054, 1055, βλ. καὶ Figaro
- Φῶς 913
- Χρόνος 811 , 868, 994, 1061, 1107, (βλ. καί Times)
- Χρόνος τοῦ Λονδίνου (βλ. Times)
- Χώρα 865, 866
- Ὥρα 669, 670, 832, 868, 875, [901], 1116, 1140, 1142, 1160, 1162

Περιοδικά
- Δελτίον τῆς Ἑστίας 727
- Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καί Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος 766
- Ἑβδομάς 892
- Ἐθνικόν Ἡμερολόγιον [841], [853]
- Ἕσπερος [684], [723], [749], [775], [789], [791]
- Ἡμερολόγιον [743], [759], [857], [1033], [1039], [1048], [1052], [1066], [1067], [1087], [1100], [1105], [1106], [1109], [1114], [1117]
- Monthly Atlantic 998
- Nouvelle Revue 976
- Περιοδικό μας (Τό) 1101
- Ποικίλη Στοά [891]
- St. Stephen's Review 982

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΕΙΚΟΝΩΝ

Αβέρωφ, Γεώργιος 765
Αβερώφειο Μέγαρο Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων 768
Αθηναγένης, Γεώργιος 522
Η Ακρόπολη από τον Εθνικό Κήπο 763
Αλέξανδρος Β΄, τσάρος πασών των Ρωσιών 359
Αλέξανδρος, πρίγκιπας της Βουλγαρίας 279
Τα Ανάκτορα 762
Ανάκτορο του διαδόχου 760
Ἡ Ἀπόφασις τῆς Εὐρώπης καί ἡ παράδοσις τῆς Θεσσαλίας καί Ἠπείρου εἰς τήν Ἑλλάδα 250
Άποψη της Ακρόπολης από Ν.Δ 769
Άποψη της Αθήνας με τον σιδηροδρομικό σταθμό του Θησείου 712
Το Αρκάδι 231
Αυγερινός, Ανδρέας 739
Το Β.Δ. «Περὶ τῶν ἐγκαινίων τοῦ Ζαππείου μεγάρου καὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς Δ΄ Ὀλυμπιάδος» 785
Βαλαωρίτης, Σπυρίδων 563
Βαλλιάνος, Αλκιβιάδης 293
Βαλλιάνος, Ανδρέας 766
Ο βασιλιάς και η βασίλισσα της Ελλάδας με τα παιδιά τους 561
Βελλιανίτης, Θεόδωρος 857
Βλάχος, Άγγελος 583
Βοσσέρ, στρατηγός 707
Βούλγαρης, Δημήτριος 126
Βράιλας-Αρμένης, Πέτρος 257
Βυζάντιος, Αλέξανδρος 1048
Γαβριηλίδης, Βλάσης 1056
Γαμβέττας, Λέων 551
Γελοιογραφία «Ἀγόρευσις ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς ἕνεκα τῶν βροχῶν καὶ τῆς καταστροφῆς τῆς στέγης» (εφ. Σκριπ) 960
Γελοιογραφία «Εἰς ἀναζήτησιν λέξεων πρὸς ἀναστάτωσιν». (εφ. Ασμοδαίος) 911
Γελοιογραφία «Ἐκπαιδευτήριον Χαριλάου» (εφ. Ασμοδαίος). 869
Γελοιογραφία «Ἔναρξις τοῦ ἀγῶνος» (εφ. Το Άστυ) 901
Γελοιογραφία «Ἕνας μεγάλος μουσικὸς –Γιὰ τὸν λαὸ πολὺ κακός– καὶ διὰ τὴν αὐλὴ γλυκός». (εφ. Νέος Αριστοφάνης) 885
Γελοιογραφίες «Ἐπὶ τῇ ὑποδοχῇ ζητεῖ καὶ ἄλλα δάνεια – Ὁ συμβιβασμός» (εφ. Νέος Αριστοφάνης) 956
Γελοιογραφία (εφ. Αριστοφάνης) 883
Γελοιογραφία (εφ. Ασμοδαίος) 875
Γελοιογραφία (εφ. Ασμοδαίος) 880
Γελοιογραφία (εφ. Ασμοδαίος) 890
Γελοιογραφία (εφ. Ασμοδαίος) 897
Γελοιογραφία (εφ. Ασμοδαίος) 898
Γελοιογραφία (εφ. Νέος Αριστοφάνης) 936-937
Γελοιογραφία (εφ. Ο Ρωμηός) 877
Γελοιογραφία (εφ. Ο Ρωμηός) 887
Γελοιογραφία (εφ. Ο Ρωμηός) 917
Γελοιογραφία (εφ. Ο Ρωμηός) 939
Γελοιογραφία (εφ. Ο Ρωμηός) 967
Γελοιογραφία (εφ. Σκριπ) 931
Γελοιογραφία «Ἡ ἀτελείωτος κωμωδία» (εφ. Ασμοδαίος) 861
Γελοιογραφία «Ἡ ἐκ τῶν δανείων κατάστασίς μας». (εφ. Νέος Αριστοφάνης) 944
Γελοιογραφία «Ἡ λύσις τοῦ οἰκονομικοῦ ζητήματος» (εφ. Σκριπ) 954
Γελοιογραφία «Ἡ νέα περιφέρεια τῶν βουλευτικῶν ἐκλογῶν». (εφ. Νέος Αριστοφάνης) 170
Γελοιογραφία «Η οικονομική κρίσις» (εφ. Ασμοδαίος) 894
Γελοιογραφία «Ἡ προσήκουσα ἀμοιβὴ τῷ υπερτάτῳ τῶν θνητῶν καὶ ἀθανάτων ἀνδρῶν Χαριλάῳ Τρικούπῃ» (εφ. Νέος Αριστοφάνης) 933
Γελοιογραφία «Ἡ σημερινή κατάστασις τῆς Ἑλλάδος» (εφ. Νέος Αριστοφάνης) 941
Γελοιογραφίες «Ἡ τετρακέφαλος ἀντιπολίτευσις ρυμουλκουμένη πρός ἀνάκτησιν τῆς... ἐξουσίας».

«Τὸ κανόνι τῶν 840.000.000 τόνων Χάμπρο» (εφ. Νέος Αριστοφάνης) 952-953
Γελοιογραφία «Ἡ Τρικούπης ἢ Ἑλλάς,
Ἕνα πρᾶγμα… Τί; γελᾶς! (εφ. Αριστοφάνης) 882
Γελοιογραφία «Ἡ χρυσόδοτος Τρικούπειος πηγή» (εφ. Νέος Αριστοφάνης) 909
Γελοιογραφία «Καὶ σταυροὺς ἐπρομηθεύθη ὁ Τρικούπης κατ' αὐτὰς – νὰ τοὺς ἔχῃ γιὰ τοῦ θρόνου τὰς μελλούσας ἑορτάς» (εφ. Ο Ρωμηός) 970
Γελοιογραφία «Κοινοβουλευτικὴ ἰσορροπία» (εφ. Ασμοδαίος) 863
Γελοιογραφία «ΛΑΟΣ – Στῆθι Τρικούπη! Μή προχωρῆς περαιτέρω διότι ἐχάθης... ἀγάπα τὸν φορολογούμενον λαόν, ἂν θέλεις νὰ ζήσῃς»(εφ. Νέος Αριστοφάνης) 908
Γελοιογραφία «Μετὰ τὴν ἐπιψήφισιν τοῦ προϋπολογισμοῦ» (εφ. Ασμοδαίος) 858
Γελοιογραφία «Ὁ Ἀντιβασιλεὺς καὶ ὁ Οὐρακράτης αὐτοῦ» (εφ. Ασμοδαίος) 872
Γελοιογραφία «Ο αρχάγγελος Χαριήλ» (εφ. Ασμοδαίος) 910
Γελοιογραφία «Ὁ Ἄτλας» (εφ. Ασμοδαίος) 867
Γελοιογραφία «Ὁ βλάκας, οἱ ἔξυπνοι καὶ οἱ γελοῖοι» (εφ. Νέος Αριστοφάνης) 919
Γελοιογραφία «Ὁ δανειοχαύτης» (εφ. Νέος Αριστοφάνης) 960
Γελοιογραφία «Ὁ θρίαμβος τοῦ Τρικούπη ἐπί τῶν δανείων καί χρεωκοπιῶν». (εφ. Νέος Αριστοφάνης) 889
Γελοιογραφίες «Οἱ αἴτιοι τῆς καταστάσεώς μας» – «Οἱ ἀγωνιζόμενοι πρὸς σωτηρίαν μας» (εφ. Νέος Αριστοφάνης) 957
Γελοιογραφία «Οἱ ἀποτυχόντες βουλευταί ζητοῦσι τό ἄκυρον τῆς ἐκλογῆς των δι' ἐνστάσεων». (εφ. Νέος Αριστοφάνης) 174
Γελοιογραφία «Οἱ ἐσαεί παίζοντες πρὸς εὐημερίαν τοῦ λαοῦ» (εφ. Νέος Αριστοφάνης) 923
Γελοιογραφία «Οἱ Ολυμπιακοὶ ἀγῶνες τοῦ 1888» (εφ. Νέος Αριστοφάνης) 927
Γελοιογραφίες «Οἱ σχοινοβάται – Οἱ δύο καρδιακοὶ βλάμηδες – Ὁ ἀγωνιζόμενος μωρός» (εφ. Νέος Αριστοφάνης) 918
Γελοιογραφία «Ὅποιος πηδᾷ πολλὰ παλούκια…» (εφ. Σκριπ) 955
Γελοιογραφία «Ὁ Πομπήιος καὶ ὁ Νουνός του» (εφ. Ασμοδαίος) 907
Γελοιογραφία «Ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Τρικούπης» (εφ. Νέος Αριστοφάνης) 884
Γελοιογραφία «Ὁ τρέχων κατόπιν τοῦ ἰσοζυγίου καὶ μὴ φθάνων ποτὲ αὐτό»(εφ. Νέος Αριστοφάνης) 915
Γελοιογραφία «Ὁ Τρικούπης ἀγωνιζόμενος πρὸς εὕρεσιν δανείου»(εφ. Νέος Αριστοφάνης) 949
Γελοιογραφία «Ὁ ὑπνωτισμὸς ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Οἰκονομικῶν» 921
Γελοιογραφία «Que μόνος εἶν' ἀδύνατον τόσας πυρὰς νὰ σβύσω…
que πυροσβέστης ἔγινα… ἀκόμη τί θὰ γίνω!» (εφ. Ο Ρωμηός) 888
Γελοιογραφία «Ποῦ ἔφερε τὴν Ἑλλάδα» (εφ. Σκριπ) 965
Γελοιογραφία «Προσεχὴς ὑπουργικὴ μεταρρύθμισις» (εφ. Ασμοδαίος) 904
Γελοιογραφία «Σχέδιον σφιγγὸς ὅπως τοποθετηθῇ εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς Ὁμονοίας εἰς ἀνάμνησιν τῶν ἀνακοινωθέντων μεθοριακῶν» (εφ. Ασμοδαίος) 873
Γελοιογραφία «Τὰ ἐν Ἑλλάδι διαδραματιζόμενα ὑπό τῶν μεγάλων αὐτῆς ἀνδρῶν»(εφ. Νέος Αριστοφάνης) 912
Γελοιογραφία «Τά ἐν Φαλήρῳ μπάνια» (εφ. Νέος Αριστοφάνης) 905
Γελοιογραφία «Τὰ κυνικὰ καύματα τῶν Ἀθηνῶν» (εφ. Νέος Αριστοφάνης) 922
Γελοιογραφία «Τὰ μακάρια τέκνα τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ζητῶν ἄνθρωπον» (εφ. Νέος Αριστοφάνης) 912
Γελοιογραφία «Τὸ γαϊτανάκι» (εφ. Ασμοδαίος) 879
Γελοιογραφία «Τὸ δένδρον τῶν Χριστουγέννων». (εφ. Σκριπ) 962
Γελοιογραφία «Τὸ ξενοδοχεῖον τῆς Βουλῆς. Τί ἐμαγειρεύετο τόσαις ἡμέραις!» (εφ. Σκριπ) 958
Γελοιογραφία «Τὸ σκάκι τῆς ἡμέρας. Μὲ μιὰν κίνησίν τοῦ fou ἔχασεν ὁ Τρικούπης τὸν βασιληά του» (εφ. Σκριπ) 946
Γελοιογραφία του Μιχαήλ Αθανασιάδη 959
Γελοιογραφία «Τρικού-Ζούγκ-Ζούγκ» (εφ. Ασμοδαίος) 876
Γελοιογραφία «Τρικούπης» (εφ. Αριστοφάνης) 886
Γελοιογραφία «Τρικούπης και Δεληγιάννης» (εφ. Αριστοφάνης) 878
Γελοιογραφία «Τρικούπης: Ὅπως θέλω καὶ μ' ἀρέσει τὸ τιμόνι τὸ γυρίζω
καὶ γιὰ τοῦτο τὸ κουβέρνο πρίμα πάντα τ' ἀρμενίζω». (εφ. Αριστοφάνης) 871
Γελοιογραφία «Tricoup s' en va-t-en guerre – Mironton mironton mirontaine»(εφ. Ασμοδαίος) 859
Γελοιογραφία «Ὑπουργικὸν Συμβούλιον» (εφ. Ασμοδαίος) 874
Γελοιογραφία «Χάρτης κωμικῆς εὐρωπαϊκῆς εὐφυίας» (εφ. Νέος Αριστοφάνης) 993
Γελοιογραφία «Χριστός Ανέστη. Δι' έλλειψιν άλλου φίλου» (εφ. Σκριπ) 966
Γενική άποψη του Λαυρίου 1005

Γενικός χάρτης της Νοτιοανατολικής Χερσονήσου 255
Γεννάδιος, Γεώργιος 827
Γεώργιος Α΄, βασιλεύς τῶν Ἑλλήνων 139
Γλάδστων, Γουίλιαμ Γιούαρτ 216
Γουλιέλμος, διάδοχος τῆς Γερμανίας 771
Γρίβας, Δημήτριος Θ. 685
Δεληγιάννης, Πέτρος 224
Δεληγεώργης, Επαμεινώνδας 123
Δηλιγιάννης, Θεόδωρος 633
Διάγραμμα παραχωρηθέντων κτημάτων 579
Η Διάνοιξη του Ισθμού της Κορίνθου 733
Δίπλωμα με το οποίο ο Γεώργιος Α΄ απένειμε στον Χαρίλαο Τρικούπη στις 13 Απριλίου 1883 το παράσημο των Ταξιαρχών του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος 809
Δίπλωμα με το οποίο ο Γεώργιος Α΄ απένειμε στον Χαρίλαο Τρικούπη στις 15 Μαΐου 1883 το παράσημο του Μεγαλόσταυρου του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος. 809
Δίπλωμα με το οποίο «Ὁ ἐν Λουλέ Βουργασίου Μουσοφιλής Σύλλογος» αναγορεύει τον Χαρ. Τρικούπη επίτιμο μέλος του στις 10 Οκτωβρίου 1878 812
Δίπλωμα με το οποίο «Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογική Ἑταιρεία» ανακηρύσσει τον Χαρ. Τρικούπη μέλος της στις 16 Ιανουαρίου 1862. 816
Δίπλωμα με το οποίο «Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος» ανακηρύσσει τον Χαρ. Τρικούπη επίτιμο μέλος του στις 30 Οκτωβρίου 1878 826
Δίπλωμα με το οποίο ο Γεώργιος Α΄ απένειμε στον Χαρ. Τρικούπη στις 7 Μαΐου 1883 το παράσημο του Σταυρού των Ανωτέρων Ταξιαρχών του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος 830
Διπλωματική εργασία με θέμα «Για τον γάμο γενικά και ειδικά για την προίκα» 835
Διώρυγα της Κορίνθου 732
Δραγούμης, Στέφανος 573
Τα Εγκαίνια της Διώρυγας 728
Τα Εγκαίνια της Διώρυγας της Κορίνθου 725
Εθνική Βιβλιοθήκη 781
«Ἐκεῖνος ποὺ θέλει» (εφ. Παληάνθρωπος) 881
Η Ελληνική Βουλή κατά τα τέλη του 19ου αιώνα 564
Ὁ Ἑλληνικός στρατός 684
Επισκοπόπουλος, Νικόλαος 1106
Ἐπί τῇ πεντηκονταετηρίδι τοῦ Πανεπιστημίου. Ἀθῆναι. Μάιος 1837 - Μάιος 1887 787
Επιστολή-πρόσκληση του Χαρίλαου Τρικούπη 248-249
Επιστολή του Χαρίλαου Τρικούπη 229
Επιστολή του Χαρίλαου Τρικούπη της 14ης Ιουλίου 1890. 437
Επιστροφή εισιτηρίου ΣΠΑΠ 845
Εργασίες από την αποξήρανση της λίμνης Κωπαΐδας 744
Εργασίες από την αποξήρανση της λίμνης Κωπαΐδας 745
Ευμορφόπουλος, Αριστείδης 292
Ευταξίας, Αθανάσιος 1095
Ζαΐμης, Αλέξανδρος 1130
Ζαΐμης, Θρασύβουλος 217
Ζάνος, Πέτρος Α. 274
Ζάππας, Ευαγγέλης 773
Ζάππας, Κωνσταντίνος 784
Ζάππειο Μέγαρο 776-777
Ζαρίφης, Μιχαήλ 293
Θεοτόκης, Γεώργιος 523
Θεραπευτήριο «Ευαγγελισμός» 768
Θωρηκτό «Σπέτσαι» 701
Θωρηκτό «Ὕδρα» 704
Θωρηκτό «Ψαρά» 704
Ιερώνυμος Μυριανθέας, Αρχιμανδρίτης 292
Ιωακείμ Γ΄ 530

Ιωαννίδης, Αλέξανδρος 293
Καβάφης, Γεώργιος 292
Καζάζης, Νεοκλής 605
Κακλαμάνος, Δημήτριος 1117
Καλαποθάκης, Δημήτριος 1066
Καλλιγάς, Παύλος 560
Καλλιφρονάς, Δημήτριος 490
Καμπούρογλους, Ιωάννης 1105
Κανάρης, Κωνσταντίνος 251
Καραϊσκάκης, Σπυρίδων 707
Καραπάνος, Κωνσταντίνος 441
Κανελλίδης, Πέτρος 121
Κεχαγιάς, Ευθύμιος 545
Κόκκος, Δημήτριος 241
Κολοκοτρώνης, Πάνος 587
Κόρακας, Μιχαήλ 237
Κορωναίος, Πάνος 236
Κουμουνδούρος, Αλέξανδρος 171
Κύρου, Άδωνις 1073
Κωνσταντίνος, διάδοχος 527
Κωνσταντόπουλος, Κωνσταντίνος 576
«Λαός και Τρικούπης», σατιρικό ποίημα 906
Λαπαθιώτης, Ναπολέων 1113
Λεζέν, ναύαρχος 562
Ἡ λίμνη Κωπαΐς 749
Λομβάρδος,Κωνσταντίνος 445
Λυκούδης, Εμμανουήλ 1102
Λώρης, Κωνσταντίνος 675
Μαλακάσης, Μιλτιάδης 1067
Μαυροκορδάτος, Αλέξανδρος 841
Μαυροκορδάτος, Νικόλαος 551
Μαυρομιχάλης, Αντώνιος 268
Ἡ Μάχη τῆς Κούτρας 676
Μέγαρο Χημείου Πανεπιστημίου 761
Μετοχή Σιδηροδρόμου Θεσσαλίας (1886) 716
Μετοχή Σιδηροδρόμων Πειραιώς-Αθηνών-Πελοποννήσου (1887) 717
Μουσείο Χαρίλαου Τρικούπη στο Μεσολόγγι. 851
Μπαλλής, Ιωάννης 293
Μπαλλής, Ξενοφών 293
Μπούμπουλης, Γεώργιος 433
Μπουφίδης, Νικόλαος 565
Ὁ Ναός τοῦ Ὀλυμπίου Διός 791
Νόμος ΑΨΜΕ'/7.4.1889 «Περί κατασκευής και εκμεταλλεύσεως σιδηροδρομικής γραμμής Πειραιώς-Λαρίσης και συνόρων» 724
Ντισραέλι, Μπέντζαμιν 253
Ξενόπουλος, Γρηγόριος 1100
Ὄλγα, ἡ βασίλισσα τῶν Ἑλλήνων. 227
Η οικία του Τρικούπη στην οδό Ακαδημίας 823
Οικονόμος, Αριστείδης 155
«Παρελθὸν καὶ ἐνεστώς». Άρθρο από την εφ. Καιροί 130
Η παραχώρηση των Ιονίων Νήσων στην Ελλάδα 197
Παδοβάς, Στέφανος 225
Παλαιά Βουλή 549
Παλαμάς, Κωστής 1109
Πάλμερστον, Χένρι 204
Παναγιωτίδης, Αριστείδης 1033

Πανοραμική άποψη της Αθήνας το 1889 776-777
Παπαδόπουλος, Γρηγόριος 853
Παπαλουκάς, Κωνσταντίνος 839
Παπαμιχαλόπουλος, Νικόλαος 409
Παράσχος, Αχιλλεύς 582
Πετιμεζάς, Αθανάσιος 135
Πετροπουλάκης, Λεωνίδας 673
Ἡ πλατεῖα τοῦ Συντάγματος ἐν Ἀθήναις 775
Οι πληρεξούσιοι του ΙΓ΄ Ιονίου Κοινοβουλίου 200-201
Προβελέγγιος, Αριστομένης 1087
Πρόπλασμα της διώρυγας της Κορίνθου *736*
Πρόσοψη του Αρχαιολογικού Μουσείου 764
Πτυχίο της Νομικής Σχολής Παρισίων που απονεμήθηκε στον Χαρ. Τρικούπη στις 8 Οκτωβρίου 1851. 813
Ἡ Πύλη τοῦ Ἀδριανοῦ 789
Το πρωτόκολλο ορκοδοσίας του Χαρίλαου Τρικούπη στις 11 Νοεμβρίου 1863 199
Πωπ, Γεώργιος 759
Ράλλης, Δημήτριος 481
Ράλλης, Ιωάννης 292
Ρενιέρης, Μάρκος 226
Ρέπουλης, Εμμανουήλ 1044
Ρίζος Ραγκαβής, Αλέξανδρος 253
Ροΐδης, Εμμανουήλ 1103
Ρώσσελ, λόρδος 211
Σιδηρόδρομοι Αττικής 720
Σιδηρόδρομος Πειραιώς-Αθηνών-Πελοποννήσου 723
Σιμόπουλος, Ανάργυρος 589
Σιναία Ακαδημία 761
Σκουλούδης, Στέφανος 743
Σουρής, Γεώργιος 1052
Σούτσος, Σκαρλάτος 683
Σοφία , πριγκίπισσα 780
Σπανδωνής, Νικόλαος 1039
Στεφάνου, Στέφανος 517
Στολές του ελληνικού στρατού την εποχή του Χαρίλαου Τρικούπη 680
Στολές του ελληνικού στρατού την εποχή του Χαρίλαου Τρικούπη 681
Στρατήγης, Γεώργιος 1114
Συγγρός, Ανδρέας 519
Το Συνέδριο του Βερολίνου, 1878 247
Σχεδιάγραμμα της λίμνης Κωπαΐδας με τις χιλιομετρικές αποστάσεις σε κλίμακα 1:50.000 741
Σωτηρόπουλος, Σωτήριος 321
Salisbury, μαρκήσιος *297*
«Τίς πταίει;». Άρθρο από την εφ. Καιροί 122
Τοπίο με τραίνο 752
Τράουτεμπεργκ, βαρώνος 818
Τράουτεμπεργκ, βαρώνη 819
Τριαντάφυλλος, Κλεάνθης 891
Τρικούπη, Αικατερίνη 804
Τρικούπης, Κωνσταντίνος 808
Τρικούπη, Σοφία 797, 822
Τρικούπης, Χαρίλαος 134, 142, 187, 223, 263, 493, 629, 637, 756, 800, 802, 805, 831, 1140, 1149
Τρικούπης , Χαρίλαος (ανδριάντας) 1134
Τρικούπης , Χαρίλαος (προτομή) 1135

Τσάμπερλαιν, Ιωσήφ 413
Τσίλλερ, Ερνέστος 772
Τσοκόπουλος, Γεώργιος 242
Τυπάλδος Ιακωβάτος, Γεώργιος 221
Τυρ-ο-τομεύς (Τυρ, Ἐτιέν) 730
Ἡ ὑπό τόν Τρικούπη ἀνάπλασις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ 677
Φιλαρέτος, Γεώργιος 575
Φιλήμων, Τιμολέων 569
Οἱ φονευθέντες ἀξιωματικοί ἐν ταῖς κατά τόν Μάιον τοῦ 1886 μάχαις παρά τῇ μεθορίῳ γραμμῇ 688
Οι φωταψίες μπροστά από τα Ανάκτορα. Οι βασιλικοί γάμοι 767
Φωτογραφία από την κηδεία του Χαρ. Τρικούπη στις 11 Απριλίου 1896. 1141
Φωτογραφία από την κηδεία του Χαρ. Τρικούπη στις 11 Απριλίου 1896. 1144-1145
Χάνσεν, Θεόφιλος 779
Χαρίζει τις αποδοχές, 1865 828
Ο Χαρίλαος Τρικούπης στο θωρηκτό «Ψαρά» στον ναύσταθμο του Χερβούργου 664
Χάρτης της Ελλάδος του 1864 208
Χάρτης της Ελλάδας το 1881 254
Χάρτης της Ελλάδας το 1893 997
Χάρτης τῆς ἐν Θεσσαλία μεθορίου γραμμῆς 261
Χάρτης της επαρχίας του Λασιθίου 235
Χάρτης της επαρχίας Μαλεβυζίου (Κνωσσού) 234
Χάρτης τῆς νέας ἑλληνοτουρκικῆς ὁροθετικῆς γραμμῆς 246
Χειρόγραφη πράξη υπ' αριθ. 43 του υπουργικού συμβουλίου της κυβέρνησης Χαρ. Τρικούπη 163
Χοϊδάς, Ρόκκος 359
Χρονόπουλος, Ευστάθιος 567
Το ψήφισμα της 23ης Σεπτεμβρίου του 1863 195